

अभिधानराजेन्द्रः

ABHIDHĀNARĀJENDRAH:

PRAKRIT MAGADHI SANSKRIT

Vijayarajendra Suri

SHASTRI INDO-CANADIAN INSTITUTE
92, GOLF LINKS,
NEW DELHI-110003. INDIA

21

अभिधानराजेन्द्रः
ABHIDHANARAJENDRAH:
PRAKRIT MAGADHI SANSKRIT

Vijayarajendra Suri

VOL. 6

B.R. Publishing Corp. Delhi

Cataloging in Publication Data—DK

Vijayarājendra Sūri.

Abhidhānarājendrah.

7 v.

Reprint.

1. Prakrit languages—Lexicography. 2. Prakrit languages—Dictionaries—Sanskrit. 3. Prakrit languages—Etymology. 4. Prakrit languages—Grammar. 5. Prakrit literature. 6. Jainism—India. 7. Jaina saints—Biography. I. Title.

First Published 1910–1925

Reprinted in India 1985

Published in India by

B. R. Publishing Corporation,
461, Vivekanand Nagar,
Delhi-110052 (India)

Distributed by

D. K. Publishers' Distributors
1, Ansari Road, Daryaganj,
New Delhi-110002 (India)
Phone : 27-8368

Printed at

Goyal Offset Printer
Delhi-1100035 (India)

णमोऽथु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स ।

वादिवृन्दवन्दितचरणविन्द-सुविहितसूरिशक्रचक्रचूडामणि-श्रीसौधर्मवृहत्तपो-
गच्छावतंसकाऽऽवालप्रह्वचारि-जैनशासनस्फारशृङ्गारहार-सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-
कलिकालसर्वज्ञकल्प-जङ्गमयुगप्रधान-जगत्पूज्य-परमयोगिराज-
गुरुदेव-प्रजुश्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वर-विरचितः-

अभिधानराजेन्द्रः ।

(प्राकृत-मागधी-संस्कृत-शब्दकोषः)

तस्य मकारादिशब्दसङ्कलने षष्ठो जागः ।

स च-

श्रीसर्वज्ञप्ररूपितगणधरनिर्वर्तितायऽऽश्वीनोपलज्यमानाशेषसूत्रतन्त्रियुक्ति-
जाप्य-चूर्णि-वृत्त्यादिनिहितसकलदार्शनिकसिद्धान्तैतिहास-
शिष्टप-वेदान्त-न्याय-वैशेषिक-मीमांसादिप्रदर्शितपदार्थानां
युक्ताऽयुक्तत्व-निर्णायकः ।

उपाध्याय-श्री श्री १००० श्रीमन्मोहनविजयोपदेशतः-
आचार्य-श्रीमद्भूपेन्द्रमूरिजि-रुपाध्याय-श्रीयतीन्द्रविजयैश्च संशोधितः,
श्रीसौधर्मवृहत्तपोगच्छीय-जैनश्वेताम्बर-श्रीसङ्केत

रतलामस्ये स्वीये श्रीजैनप्रज्ञाकर-यन्त्रालये
सम्मुद्य प्रकाशितश्च ।

श्रीवीर निर्वाण संवत् २४६१ }
श्रीराजेन्द्रसूरि संवत् २८ }

पुनर्मुद्रित
मूल्यम्-३८) रु०

{ श्रीविक्रमानन्द १९९१
ख्रिस्ताब्दे १९३४

संस्कृत-भाषा-प्रचार-समिति - भारत-सर्वकार-द्वारा - प्रमाणित-
 'सर्वप्रथम-भारत-प्रमुख-विज्ञान-संस्कृत-समिति-महाराष्ट्र'

इस श्रान्तविपक्षदन्तिदमने पञ्चाननग्रामणी-राजेन्द्राभिषेकोद्यमप्रणयनामन्त्रीप्रजेनश्रुतः
 महम्म्योपकृतिप्रयोगकरणे निम्नं कृती नादृशः, कोऽन्यः सगिपदाङ्कितो विजयराजेन्द्रावपः पृथग्वानु ? ॥ १ ॥

जन्म मे १८८३ भरतपुर येन पंन्यासपद मे उदयपुर (मेय) क्रियाजाल मे जायग मे
 दीक्षा मे १९०३ उदयपुर नेन श्रीपूज्यपदवी मे आहार मरवाह निर्याण मे १९५३ राजगढ़ मे

आचार-प्रदर्शनम् ।

— 101 —

सुविहितसूरिकुलनिजकायमान-सकलजैनागमपारदश्च-आवालब्रह्मचारी-जङ्गमयुगप्रधान-प्रातःस्मरणीय-परमयोगिराज-क्रियाशुद्धयुपकारक-श्री सौधर्मवृहतगेगच्छाय—सितपटाचार्य-जगत्पूज्य-गुरुदेव-जट्टारक श्री १००८ प्रज्जु श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराजने 'श्रीअजिधानराजेन्द्र' प्राकृत मागधी महाकोश का सङ्कलनकार्य मरुधरदेशीय श्रीसियाणा नगर में संवत् १९५६ के आश्विनशुक्लद्वितीया के दिन शुभ लग्न में आरम्भ किया । इस महान् संकलन कार्य में समय समय पर कोशकर्ता के मुख्य पट्टधर शिष्य-श्रीमद्वत्तचन्द्रसूरीजी महाराजने जो आपको बहुत सहायता दी । इस प्रकार करीब साठे चौदह वर्ष के अविश्रान्त परिश्रम के फलस्वरूप में यह प्राकृत बृहत्कोष संवत् १९६० चैत्र—शुक्ला १३ बुधवार के दिन श्री सूर्यपुर (सूरत—गुजरात) में बनकर परिपूर्ण (तैयार) हुआ ।

गवालियर रियासत के राजगढ़ (मालवा) में गुरुनिर्वाणोत्सव के दरमियान संवत् १९६३ पौष-शुक्ला १३ के दिन महातपस्वी—मुनि श्रीरुग्ग्विजयजी, मुनिश्रीदीपविजयजी, मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी, आदि सुयोग्य मुनि महाराजाओं की अध्यक्षता में मात्रवदशीय-छोटे बने ग्राम-नगरों के प्रतिष्ठित-सद्गृहस्थों की सामाजिक मिटिंग में सर्वानुमत से यह प्रस्ताव पास हुआ कि-महुंम-गुरुदेव के निर्माण किये हुए 'अभिधानराजेन्द्र' प्राकृत मागधी महाकोश का जैन जैनेतर समानरूप से लाज प्राप्त कर सकें, इस लिये इसको अवश्य छपाना चाहिये, और इसके छपाने के लिये रतनाम (मालवा) में मेठ जसुजी चतुर्जजीत्-मिश्रामलजी मथुगलालजी, रूरचंदजी रखवदामजीत्-जागीरथजी, बीसार्जी जवरचंदजीत्-प्यारचंदजी और गोमाजी गंजीरचंदजीत्-निहालचंदजी, आदि प्रतिष्ठित सद्गृहस्थों की देख-रेख में श्रीअजिधानराजेन्द्र-कार्यालय और 'श्रीजैनप्रताप' मिटिंग प्रेम स्वतन्त्र खोलना चाहिये । कोष के संशोधन और कार्यालय के प्रबन्ध का

समस्त--जार महुम--गुरुदेव के सुयोग्य--शिष्य मुनिश्रीदीपविजयजी (श्रीम-
छिजयचूपेन्द्रसूरिजी) और मुनिश्रीयतोन्द्रविजयजी को सौंपा जाय । वम,
प्रस्ताव पास होने के बाद सं० १९६४ श्रावणसुदि ५ के दिन उक्त कोश को
छपाने के लिये रतलाम में उपर्युक्त कार्यालय और प्रेस खोला गया और
उक्त दोनों पृज्य-मुनिराजों की देख-रेख से कोश क्रमशः उपना शुरू हुआ,
जो सं० १९६१ चैत्र-वदि ५ गुरुवार के दिन संपूर्ण टप जाने की सफलता
को प्राप्त हुआ ।

इस महान् कोश के मुद्रणकार्य में कुवादिमतमतंगजमटभजनकेसरी-
कलिकावलिज्ञान्तशिरोमणि--प्रातःस्मरणीय--आचार्य--श्रीमद्धनचन्द्रसूरि-
जी महाराज, उपाध्याय--श्रीमन्मोहनविजयजी महाराज, सच्चारित्रि-
मुनिश्रीटीकमविजयजी महाराज, पूर्णगुरुदेवसेवादेवाक--मुनिश्रीहुकुमविज-
यजी महाराज, सक्रियावान्--महातपस्वी--मुनिश्रीरूपविजयजी महाराज,
साहित्यविशारद--विद्याजूपण--श्रीमछिजयचूपेन्द्रसूरिजी महाराज, व्या-
ख्यानवाचस्पत्युपाध्याय--मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी महाराज, ज्ञानी ध्यानी
मौनी महातपस्वी--मुनिश्रीहिम्मतविजयजी, मुनिश्री-लक्ष्मीविजयजी,
मुनिश्री-गुद्धावविजयजी, मुनिश्री--दर्पविजयजी, मुनिश्री-हंसविजयजी,
मुनिश्री--अमृतविजयजी, आदि मुनिवरोंने अपने अपने विहार के
दरमियान समय समय पर श्रीसंघ को उपदेश दे दे कर तन, मन
और धन से पूर्ण सहायता पहुँचाई, और स्वयं भी अनेक जाँति
परिश्रम उठाया है, अतएव उक्त मुनिवरों का कार्यालय आजारी है ।

जिन जिन ग्राम-नगरों के सौधर्मवृद्धतपोगच्छीय-श्रीसंघ ने इस
महान् कोषाङ्कन-कार्य में आर्थिक-सहायता प्रदान की है, उनकी शुन-
सुवर्णाक्षरी नामावली इस प्रकार है—

श्रीसौधर्मवृद्धतपोगच्छीय श्रीसंघ-मालवा—

श्रीसंघ-रतलाम ।

श्रीसंघ-वाँगराट ।

श्रीसंघ-राजगढ़ ।

„ जावरा ।

„ वागदा-बड़ा ।

„ भावुवा ।

श्रीसंघ-वडनगर ।

- ” खाचरोद ।
- ” मन्दमोर ।
- ” सीतामऊ ।
- ” निम्बाहेडा ।
- ” इन्दौर ।
- ” उज्जैन ।
- ” महेन्द्रपुर ।
- ” नयागाम ।
- ” नीमच-सिटी ।
- ” संजीत ।
- ” नारायणगढ़ ।
- ” धरडावदा ।

श्रीसंघ-सरमी ।

- ” सुजाखेडी ।
- ” खरमोद-बड़ी ।
- ” बीरोला-बड़ा ।
- ” मकरावन ।
- ” बरडिया ।
- ” (भाट)पचलाना ।
- ” पटलावदिया ।
- ” पिपलोदा ।
- ” दशई ।
- ” बड़ी-कड़ोद ।
- ” घामणदा ।
- ” राजोद ।

श्रीसंघ-भकणावदा ।

- ” कूकसी ।
- ” आलीराजपुर ।
- ” रींगनोद ।
- ” राणापुर ।
- ” पारां ।
- ” टांडा ।
- ” बाग ।
- ” खवासा ।
- ” रंभापुर ।
- ” अमला ।
- ” बोरी ।
- ” नानपुर ।

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीयसंघ-गुजरात—

श्रीसंघ-अहमदाबाद ।

- ” वीरमगाम ।
- ” सूरत ।
- ” साणंद ।
- ” बम्बई ।
- ” पालनपुर ।

श्रीसंघ-थिरपुर (थराद) ।

- ” वाव ।
- ” भोरोल ।
- ” धानेरा ।
- ” धोराजी ।
- ” डुवा ।

श्रीसंघ-ढीमा ।

- ” दूधवा ।
- ” वात्पम ।
- ” वामण ।
- ” जामनगर ।
- ” खंभात ।

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीय-संघ-मारवाड़—

श्रीसंघ-जोधपुर ।

- ” आहोरा ।
- ” जालोर ।
- ” भेंसवाड़ा ।
- ” रमणिया ।
- ” मांकलेसर ।
- ” देवावस ।
- ” विशनगढ़ ।
- ” मांडवला ।

श्रीसंघ-भीनमाल ।

- ” साचोर ।
- ” बागरा ।
- ” धानपुर ।
- ” आकोली ।
- ” साथू ।
- ” सियाणा ।
- ” काणोदर ।
- ” देलंदर ।

श्रीसंघ-शिवगंज ।

- ” कोरटा ।
- ” फतापुरा ।
- ” जोगापुरा ।
- ” भारुंदा ।
- ” पोमावा ।
- ” बीजापुर ।
- ” बाली ।
- ” खिमेला ।

श्रीसंघ-गोल ।

” साहेला ।
” आलामण ।
” रेवतड़ा ।
” धाणसा ।
” वाकरा ।
” मोदरा ।
” थलवाड़ ।
” मंगवावा ।
” सूराला ।
” दाधाल ।
” बनारी ।

श्रीसंघ-मंडवारिया ।

” बलदूट ।
” जावाल ।
” सिरोही ।
” सिराड़ी ।
” हरजी ।
” गुडाबालोतरा ।
” भूति ।
” तखतगढ़ ।
” सेदरिया ।
” रोवाडा ।
” भावरी ।

श्रीसंघ-सांढेराव ।

” खुड़ाला ।
” राणी ।
” खिमाड़ा ।
” कोशीलाव ।
” षावा ।
” एंदला का गुड़ा ।
” चणोद ।
” डूडसी ।
” थाँवला ।
” जोयला ।
” काचोली ।

इनके धिबाय हमारे भी कई गाँवों के संघों के तरफ से मदद मिली है, उन सभी का कार्यालय सुद्धान्तःकरण से पूर्ण आभारी है ।

श्रीअभिधानराजेन्द्रकार्यालय.

रतलाम (मालवा)

श्रीमद्विजयचन्द्रसूर्यप्रसादप्रसाद-चर्चाचक्रवर्ति-आममहामहोदय-श्रुतार्थविमर्श

श्रीमोक्षमार्गवृत्तपोगच्छीय-श्रीमद्विजयधनचन्द्रसूरिजी महाराज

विद्वच्चक्रवर्तिमोदकर प्रसाद, मुद्रवर्तन मुक्तिविक्रमवर्तिलाम् ।

हृदध्वान्तनायकगण प्रमग्नप्रतापं, वन्दे कल्याणधिसमं धनचन्द्रसूरिम् ॥ १ ॥

जन्म १८८० विस्मयगढ़ (मन्दाकिनी) दीक्षापर्वत १९०० तारागंगा (मन्दाकिनी) मणिपद १९०० तारागंगा (मन्दाकिनी)
पतिदीक्षा १९०० आनन्दगंगा (मन्दाकिनी) उपाध्यायपद १९०० लालगंगा (मन्दाकिनी) मन्दाकिनी १९०० तारागंगा (मन्दाकिनी)

श्रीअभिधानराजेन्द्रः ।

सिखिबद्धमाणसामिं, नमिऊण जिणागमस्स गहिऊण ।

सारं छुटे भागे, भवियजणसुहावहं वोच्छं ॥ १ ॥

म

मइदंसण

म-म-पुं० । मा-कः । यमे, समये, मधुसूदने, वाच० । मन्त्रे, मन्दिरे, माने, सूर्ये, चन्द्रे, शिवे, विधौ, मायाविनि, वृथा-मन्त्रे, मारणे, प्रतिदाने, एका० । स्त्रीकण्ठे, वह्नौ, सत्यवादे, जडे, कष्टे, सत्साक्षिणि, मदे, कपिलवर्णे, पिङ्गलवर्णे, बन्धने च । एका० । मौलौ, मोघवृत्तौ, नपुंसकजने च । न० । एका० । मअ-मद-पुं० । अहङ्कारे, “ अवलेओऽहंकारो, मओ मरहो मरफरो दप्पो । ” (८६) पाइ० ना० ५५ गाथा । मअई-देशी-शिरोमालायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ११५ गाथा । मइ-मति-स्त्री० । मन्-क्लिन् । मननं मतिः । ज्ञाने, अवधिमनः-पर्यायकेवलजातिस्मरणभेदाच्चतुर्था । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । ज्ञा० । न० । मननं मतिरवबोधः । सा च मतिज्ञाना-ऽऽदि पञ्चधेति । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आ० म० । सूत्र० । मननं मतिः । पदार्थचिन्ताऽऽत्मके मानसे व्यापारे, आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० । कर्थाश्चदर्थपरिच्छिन्तावपि सूक्ष्मधर्माऽऽलोचनरूपायां बुद्धौ, न० । विशेष० । बुद्धौ, स० ११ अङ्ग । आचा० । स्था० । सूत्र० । अवबोधशक्तौ, विशेष० । अभिनिवेशे, दश० ६ अ० २ उ० । मनसि च । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । इच्छायाम्, स्मृतौ, क्लिच् । शाकभेदे च । वाच० । आभिनिबोधिकज्ञाने, स्था० ६ ठा० । आ० चू० । प्रव० । (तद्भक्त्यता ‘आभिनिबोधियणाण’ शब्दे द्वितीयभागे २५५ पृष्ठे गता) बुद्धौ, “ मेहा मई मनीसा, विन्नाणं धी चिई बुद्धी । ” (४२) पाइ० ना० ३१ गाथा । मतिः स्मृतिः संज्ञा चिन्ताऽभिनिबोध इत्यनर्थान्तरम् । सम्म० २ काण्ड । आचा० ।

चउव्विहा मई पणत्ता । तं जहा-उग्गहमई, ईहामई, अवायमई, धारणामई । अहवा-चउव्विहा मई पणत्ता । तं जहा-अरंजरोदगसमाणा, वियरोदगसमाणा, सरोदगसमाणा, सागरोदगसमाणा ॥ ३६४ ॥

मननं मतिः तत्र सामान्यार्थस्याशेषविशेषनिरपेक्षस्यानिर्देश्यस्य रूपाऽऽदेरेव इति प्रथमतो ग्रहणं परिच्छेदेनभवग्रहः, स एव मतिरवग्रहमतिः, एवं सर्वत्र, नवरं तदर्थविशेषाऽऽलोचनमीहा, प्रक्रान्तार्थविशेषनिश्चयोऽवायः, अवगतार्थविशेषधरणं धारणेति । उक्तं च—“ सामान्यता-वगग्रह-णमोग्गहो भेयमग्गहणमिहेहा । तस्सावगमोऽवा-

ओ. अविच्छुई धारणा तस्स ॥ १ ॥ ” इति । तथा अरञ्जरम् । उदकुम्भोऽलञ्जरमिति यत्प्रसिद्धं तत्रोदकं यत्तत्समाना प्रभू-तार्थग्रहणोत्प्रेक्षणधरणसामर्थ्याभावेनाल्पत्वादस्थिरत्वाच्च, अरञ्जरोदकं हि संक्षिप्तं शीघ्रं निष्ठितं चेति । विदरो-नदीपुलिनाऽऽदौ जलार्थो गर्तः, तत्र यदुदकं तत्समानाऽल्पत्वादपरापरार्थोहनमात्रसमर्थत्वाद् भगित्यनिष्ठितत्वाच्च, तदुदकं, ह्यल्पं तथाऽपरापरमल्पमल्पं स्यन्दते, अत एव क्षिप्रमनिष्ठितञ्चेति, सरउदकसमाना तु विपुलत्वात् बहुजनोपकारित्वादिनिष्ठितत्वाच्च प्रायः सरोजलस्याप्येवंभूतत्वादिति, सागरोदकसमाना पुनः सकलपदार्थविषयत्वेनात्यन्तविपुलत्वादक्षयत्वादलब्धमध्यत्वाच्च, सागरजलस्यापि ह्येवम्भूतत्वादिति । स्था० ४ ठा० ४ उ० । “ सच्छंदबुद्धि-मइविगप्पियं । ” तत्रावग्रहे बुद्धिः, अपायधारणे मतिः । न० । मनुते-अवगच्छति जगत्प्रयं कालत्रयोपेतं यया सा तथा । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । लोकालोकान्तर्गतसूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टातीतानागतवर्त्तमानपदार्थाऽऽविर्भावके केवलज्ञाने च । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । आचा० । प्रातिभबोधे, आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० । अध्यवसाये, आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० । मतिरवायो, निश्चय इत्यर्थः । स० ५ अङ्ग । परवाचुपन्यस्तसाधनस्यापूर्वापूर्वदूषणोहाऽऽत्मके ज्ञानविशेषे, वृ० ५ उ० । मननं मतिः । यद्वा-मन्यते इन्द्रियमनोद्वारेण नियतं वस्तु परिच्छिद्यतेऽनयेति मतिः । योग्यदेशावस्थितवस्तुविषये इन्द्रियमनोनिमित्तावगमविशेषे, कर्म० ४ कर्म० । प्रव० । मइअ-देशी-भर्त्सिते, दे० ना० ६ वर्ग १४ गाथा ।

मइअन्नाण-मत्यज्ञान-न० । मिथ्यादृष्टेर्मतिज्ञाने, “ मिच्छ-दिट्ठिस्स मई मइअन्नाणं । ” आ० चू० १ अ० ।

मइअन्नाणस्स णं भंते ! केवइए विसए पणत्ते ? गोयमा ! से समासओ चउव्विहे पणत्ते । तं जहा-दव्वओ, खत्तओ, कालओ, भावओ । दव्वओ णं मइअण्णाणी मइअण्णाण-परिगयाई दव्वाई जाणइ, पासइ, एवं जाव भावओ मइअण्णाणी मइअण्णाणपरिगए भावे जाणइ, पासइ ।

(मइअण्णाणस्सेत्यादि) (मइ अण्णाणपरिगयाईति) मत्यज्ञानेन मिथ्यादर्शनसंवलितेनावग्रहाऽऽदिनौतत्पत्तिक्यादिना च परिगतानि-विषयीकृतानि द्रव्याणि यानि तानि तथा, जानात्यवायाऽऽदिना पश्यत्यवग्रहादिना । भ० ८ श० २ उ० ।

मइओग्गह-मत्यवग्रह-पुं० । भावावग्रहभेदे, आचा० २ श्रु० २ वृ० ७ अ० १ उ० ।

मइद-मृगेन्द्र-पुं० । मृगेषु इन्द्र इव सिंहे, वाच० । न० ।

मइगुण-मतिगुण-पुं० । बुद्धिपर्याये, स० २ अङ्ग ।

मइदंसण-मनिदर्शन-न० । मनेबुद्धिर्मत्या वा दर्शनं प्रमेय

स्य परिच्छेदनं मतिदर्शनम् । बुद्धेः परिच्छेदने, बुद्ध्या प्रमेयस्य परिच्छेदने च । भ० १५ श० ।

मइनाख-मतिज्ञान-न० । ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानं मतिरूपं ज्ञानं मतिज्ञानम् । विशेष० । आभिनिबोधिकज्ञाने, आ० चू० १ अ० । प्रव० । कर्म० । पं० सं० । न० । विशेष० । द्रव्यभावेन्द्रियाऽऽलो-कमतिज्ञानाऽऽवरणक्षयोपशमाऽऽदिसामग्रीप्रभवरूपाऽऽदि-विषयग्रहणपरिणतिश्चावग्रहाऽऽदिरूपा मतिज्ञानशब्दवाच्य-तामश्नुते । सम्म० २ काण्ड ।

मइनाखविउ-मतिज्ञानविउ-त्रि० । मतिज्ञानेन वेत्तीति मतिज्ञानविदुः । मतिज्ञानेन वेदितरि, विशेष० ।

मइनाखावरण-मतिज्ञानाऽऽवरण-न० । मतिज्ञानमाविश्यते ये-न तत् मतिज्ञानाऽऽवरणम् । ज्ञानाऽऽवरणीयकर्मभेदे, पं० सं० ५ द्वार ।

मइनाखि(न्)-मतिज्ञानिन्-पुं० । आभिनिबोधिकज्ञानिनि, विशेष० ।

मइपत्तिया-मतिप्राप्तिका-स्त्री० । आचार्य्यरोहणात् निर्गत-स्योद्देहगणस्य चतसृषु शाखासु स्वनामख्यातायां तृतीयशा-खायाम्, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

मइभंग-मतिभङ्ग-पुं० । मतेबुद्धेर्भङ्गो विनाशो मतिभङ्गः । बुद्धे-र्विस्मृतौ, स्था० १० ठा० ।

मइभंगदोस-मतिभङ्गदोष-पुं० । मतेबुद्धेर्भङ्गो विनाशो विस्मृ-त्यादिलक्षणो दोषो मतिभङ्गदोषः । दोषभेदे, स्था० १० ठा० ।

मइमंत-मतिमत्-पुं० । मननं मतिः सर्वपदार्थज्ञानम्, तद्वि-द्यते यस्यासौ तथा । केवलिनि, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । आव० । सूत्र० । ज्ञानान्विते, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । मतिर-स्यास्तीति मतिमान् । विदुषि, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । पञ्चा० । घ० । मतिमान् श्रुतसंस्कृतबुद्धिः । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । विवेकिनि, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । आचा० । बुद्धिमति, दर्श० १ तत्त्व । मननं मतिः । सा शोभना यस्यासौ मतिमान् । प्रशंसायां मतुप् । शोभनम-तियुक्ते, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

मइमोहणी-देशी-सुरायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ११३ गाथा ।

मइय-मतिक-न० । उत्तरीजाऽऽच्छादनसाधने काष्ठमये वस्तु-विशेषे, मतिकमुत्तरीजाऽऽच्छादनम् । दश० ७ अ० । मतिकं येन कृष्टा क्षेत्रं मृद्यते । प्रश्न० १ सम्ब० द्वार ।

मइरा-मदिरा-स्त्री० । मद-किरन् । “ माध्विकं पानसं द्राक्षं, स्नातृरं तालमैक्षवम् । मैरेयं माक्षिकं टाङ्कं; मधूकं नारिके-लजम् ॥ १ ॥ मुख्यमन्त्रविकारोत्थं, मद्यानि ह्यादशैव तु । ” इत्युक्ते मद्यसामान्ये, वाच० । वारुणायाम्, ग० १ अधि० । “ कार्यवरी पसरणा, हाला तह वारुणी मइरा । ” पाइ० ना० ६४ गाथा । मत्तखज्जने च । रफ़खदिरे, पुं० । वाच० । मइरेय-मैरेय-न० । वारुणायाम्, “ मइरेयं महुवारो, सीह सरओ महु अवकरसो (१०७) ” पाइ० ना० ६४ गाथा ।

मइल-मलिन-त्रि० । मल-अस्त्यर्थे इलच् । मलीमसे, प्रश्न० ३ आअ० द्वार । “ मलो जस्स विज्जइ तं मइलं । ” नि० चू० १ उ० । तं० । मलिनः शरीरेण वस्त्रैर्वा मलीमसः । वृ० १

उ० २ प्रक० । “ मलमइल पंकमइला, धूलीमइला न ते नया-मइला । जे पावकम्ममइला, ते मइला जीवलोयम्मि ॥ १ ॥ ” ध० २० १ अधि० १० गुण । दूषिते, क्लेशे च । अन्धकारे, “ कालं मइलं जं पि य, वियाणं तं अधयारं ति । ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । अस्वच्छे, “ मइलं मलीमसं (६०१) ” पाइ० ना० २५६ गाथा । कलकल-गततेजसोः, दे० ना० ६ वर्ग १४२ गाथा ।

मइलण-मलिनन-न० । मालिन्यकरणे, “ परदारं, गच्छति त्ति मइलि ति । ” प्रश्न० २ आअ० द्वार । स्था० ।

मइलणा-मलिनना-स्त्री० । प्रतिसेवायाम्, प्रतिसेवनाया एकार्थिकान्याधिकृत्य-“ पडिसेवणा मइलणा । ” ओघ० ।

मइलारंभिण-मलिनाऽऽरम्भिन्-पुं० । गृहस्थे, “ करोति मलि-नाऽऽरम्भी । ” ध० २ अधि० ।

मइलिय-मलिनित-त्रि० । शरीराऽऽदिमलेन क्लेदिते, पि० । कठिनमलयुक्ते च । भ० ६ श० ३ उ० ।

मइल्लिया-मतल्लिका-स्त्री० । तैतलिपुरस्थकनकरथनृपतेरमा-त्यस्य तैतलिपुत्रस्य पोट्टिलायां भार्यायामुपपन्नायां स्वनाम-ख्यातायां दारिकायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० । (वक्तव्यता ‘ तैतलि ’ शब्दे चतुर्थभागे २३५३ पृष्ठे गता ।)

मइविगप्पणाविगप्प-मतिविकल्पनाविकल्प-पुं० । मतिबुद्धि-स्तस्या विकल्पना विकल्पः क्लृप्तिभेदस्तथा । बुद्धेः क्लृप्तिभे-दे, औ० ।

मइविहल-मतिविहल-पुं० । जयपुरनगरस्थस्य विक्रमसेन-पतेः स्वनामख्याते मन्त्रिणि, दर्श० ३ तत्त्व ।

मइसंघडणा-मतिसंघटना-स्त्री० । मतेः-मतिज्ञानस्य संघ-टना रचना, मत्या बुद्ध्या वा संघटना रचना तथा । ज्ञानस्य रचनायाम्, बुद्ध्या रचनायां च । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । मइसंपया-मतिसंपद्-स्त्री० । संपदभेदे, दशा० ४ अ० । घ० २० । स्था० । प्रव । (मतिसंपद्वेदाः ‘ गणिसंपया ’ शब्दे तृतीयभागे ८२६ पृष्ठे गताः)

मइसहिय-मतिसहित-त्रि० । मत्यनुगते, “ मतिसहितं ति वा, मतिअणुगतं ति वा एगट्ठं । ” आ० चू० १ अ० ।

मइसार-मतिसार-पुं० । जम्बूद्वीपाऽपरविदेहपुष्करविजयच-म्पानगरीस्थस्य सुरसिद्धनृपतेः स्वनामख्याते मन्त्रिणि, “ इहेव जम्बूद्वीवे दीवे अवरविदेहे पुष्करविजये चंपाए णयरीए सुर सिद्धो नाम राया, मइसारो नाम मंती हुत्था । ” ती० ६ कल्प । मइसूयग-मतिसूचक-पुं० । पापे, “ रहसे च अणरहस्सं करेइ मइसूयगो पुरिसो । ” पं० भा० ४ कल्प । पं० चू० ।

मइहर-देशी-ग्रामप्रधाने, दे० ना० ६ वर्ग १२२ गाथा ।

मई-देशी-भूमे, दे० ना० ६ वर्ग ११३ गाथा ।

मउ-मृदु-त्रि० । मृ-दुः । कोमले, अनु० । कर्म० । ज्यो० । कल्प० ।

मउंद-मुकुन्द-पुं० । बलदेवे, “ मउंदमहेइ वा । ” रा० । वाद्य-विशेषे च । “ महामउंदसंठाणसंठिए । ” भ० २ श० ८ उ० । पञ्चा० । आचा० ।

मउअ-देशी-दाने, दे० ना० ६ वर्ग ११४ गाथा ।

मउईया-मृद्वीका-खो० । मृदु-ईकन् । द्राक्षायाम्, वाच० ।
आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

मउड-मुकुट-न० । पुं० । “उतो मुकुलाऽऽदिष्वत्” ॥ ॥ ११०७ ॥
इति प्राकृतसूत्रेणाऽऽदेहकारस्यात् । प्रा० १ पाद । किरी-
टे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सूत्र० । प्रब० । औ० । मस्तकाऽऽभ-
रणविशेषे च । रा० । प्रश्न० । आ० म० । मुकुटं सुवर्णाऽऽ-
दिमयशेखरक इति । औ० । सूत्र० । विपा० । मुकुटाश्चतुस्त्राः
शेखरविशेषाः, किरीटास्त एव शिखरत्रययुक्ताः । औ० ।
प्रज्ञा० । जी० । कल्प० । आ० चू० । आ० म० । भ० । अ-
ञ्जलिमुकुलिते उद्धिते बाहुद्वये च । अञ्जलिमुकुलितं बाहु-
द्वयमुच्छ्रितं मुकुट उच्यते, स च हस्तद्वयप्रमाणः । यदाह
बृहद्भाष्यकृत्-“मउडो उण दोरयणी-पमाणतो होइ हु
मुण्यव्वो ।” वृ० ४ उ० । (ओडेलकोश-गुजराती) “कवरी
कुंतलहारो, धम्मिल्लो केसहत्थओ मउडो (६३)” पाइ०
ना० ५७ गाथा । किरीटे, “मउली मउडो किरीटो य”
(२५१) पाइ० ना० ११६ गाथा ।

मउडट्टाण-मुकुटस्थान-न० । मस्तकप्रदेशे च । स० ३४ सम० ।

मउडदित्तिसि-मुकुटदीप्तशिरस्-पुं० । मुकुटेन दीप्तं शिरो य
स्य सः । तस्मिन्, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मउडी-देशी-जुटे, दे० ना० ६ वर्ग ११७ गाथा ।

मउडीकड-मुकुटी(मौली)कृत-पुं० । अवज्रपरिधानकच्छे, स०
११ सम० । उपा० । परिधानवासोऽञ्जलद्वयं कटीप्रदेशेनाऽ
बलम्बयति, अग्रे पृष्ठे चोन्मुक्तकच्छो भवति । दशा० ६ अ० ।
मउण-मौन-न० । मुनेर्भावः । मुनि-अण् । “अउः पौराऽऽदौ
च” ॥ ॥ ११६२ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणौकारस्य अउरादेशः ।
प्रा० १ पाद । वाग्व्यापारराहित्ये, वाच० । मौनं वाक्संयमः ।
आ० म० १ अ० । आचा० । व्य० । प्रति० । आव० । सूत्र० । स्था० ।
“मूत्रोत्सर्गं मलोत्सर्गं, मैथुनं स्नानभोजनम् । सन्ध्यादि-
कर्म पूजां च, प्रकुर्यात्पञ्च मौनवान् ॥ १ ॥” ध० २ अधि० ।
मुनेरिदं मौनं, मुनेर्भावो वा मौनम् । आचा० १ श्रु० ५
अ० ४ उ० । संयमे, आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० । सूत्र० ।
उत्त० । संयमानुष्ठाने, आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० । मौन-
मशेषसावधानुष्ठानवर्जनम् । आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।
“सुलभं वागनुच्चारं, मौनमेकेन्द्रियेष्वपि । पुद्गलेष्वप्रवृत्तिस्तु,
योगनां मौनमुत्तमम् ।” अष्ट० १८ अष्ट० । मुनीनामाचारे,
उत्त० १४ अ० । साधुधर्मे, उत्त० १४ अ० । सम्यक्त्वे, ध०
१ अधि० । प्रति० । मुनेः कर्म मौनम् । तच्च सम्यक्चारि-
त्रमिति । उत्त० १५ अ० ।

जं मोणं तं सम्मं, जं सम्मं तमिह होइ मोणं ति ।

निच्छयओ इयरस्स उ, सम्मं सम्मत्तेहउ वि ॥ ६१ ॥

मन्यते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिस्तपस्वी, तद्भावो
मौनमविकलं मुनिवृत्तमित्यर्थः । यन्मौनं तत् सम्यक् सम्य-
क्त्वं यत् सम्यक्त्वं तदिह भवति मौनमिति । उक्तं
चाऽऽचाराङ्गे-“जं मोणं ति पासहा, तं सम्मं ति पासहा,
जं सम्मं ति पासहा, तं मोणं ति पासहा ।” इत्यादि । नि-
श्चयतः परमार्थेन निश्चयनयमतेनैव एतदेवमिति-“जो

जह वायं न कुणइ, मिच्छहिड्ढो तओ हु को अओ ? । वहेइ
य मिच्छत्तं, परस्स संकं जणेमाणो ॥ १ ॥” इत्यादिचचन-
प्रामाण्याद् । इतरस्य तु व्यवहारनयस्य सम्यक्त्वं, सम्यक्त्व-
हेतुरप्यहं च्छाशनप्रीत्यादि, कारणे कार्योपचारात् । आ० ।

तथा—

जं सम्मं ति पासहा, तं मोणं ति पासहा, जं मोणं ति
पासहा, तं सम्मं ति पासहा ॥

(संमं ति पासहा इत्यादि) सम्यगिति सम्यग्ज्ञानं, स-
म्यक्त्वं वा तत्सहचरितम्, अनयोः सह भावादेकग्रहणे द्विती-
यग्रहणं न्याय्यं यदिदं सम्यग्ज्ञानं सम्यक्त्वं वेत्येतत्पश्यत तन्
मुनेर्भावो मौनं संयमानुष्ठानमित्येतत्पश्यत; यच्च मौनमि-
त्येतत्पश्यत तत् सम्यग्ज्ञानं नैश्चयिकसम्यक्त्वं वा पश्यत,
ज्ञानस्य विरतिफलत्वात् । सम्यक्त्वस्य चाभिव्यक्तिकार-
णत्वात्सम्यक्त्वज्ञानचरणानामेकताऽध्यवसेयेति भावार्थः ।
सर्वशोक्ते प्रवचने च । आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० ।

मउणचरय-मौनचरक-पुं० । मौनं-मौनव्रतं तेन चरति मौ-
नचरकः । स्था० ५ ठा० १ उ० । परिव्राजकभेदे, औ० ।

मउणपय-मौनपद-न० । मुनीनामिदं मौनम् । तच्च तत्पदं
च मौनपदम् । संयमे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

मउणिंद-मौनीन्द्र-पुं० । वीतरागे, वीतरागप्रवचने च । न० ।
द्वा० ८ द्वा० ।

मउणिंदपय-मौनीन्द्रपद-न० । संयमे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २
उ० । सर्वज्ञप्रणीते मार्गे च । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

मउय-मृदुक-त्रि० । कोमले, आचा० १ श्रु० ५ अ० ६
उ० । औ० । व्य० । भ० । रा० । आव० । उत्त० । जी० ।
मृदुकं मार्दवगुणोपेतमकर्कशम् । जं २ वत्त० । तं० । औ० ।
मृदुनेष्टस्वरेण यद्गीयते तन्मृदुकम् । अनु० । मधुरस्वरे गेय-
भेदे च । स्था० ७ ठा० । “कोमलयं सुहृदंसं, सोमालं पेलवं
मउयं (१५६)” पाइ० ना० ८८ गाथा ।

मउयत्तया-मृदुत्व-न० । “त्वादेः सः” ॥ ८ । २ । १७२ ॥

इति प्राकृतसूत्रेण कत्वान्तात्तल । मार्दवे, प्रा० २ पाद ।

मउयफासणाम-मृदुकस्पर्शनामन्-न० । नामकर्मभेदे, यदु-
दयाज्जन्तुशरीरं हंसरुताऽदिवन्मृदु भवति तन्मृदुस्पर्शनाम ।
कर्म० १ कर्म० ।

मउयफासपरिणय-मृदुकस्पर्शपरिणत-त्रि० । हंसरुताऽदिव-
त्स्पर्शपरिणतभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

मउयरिभियपयसंचार-मृदुकरिभितपदसंचार-न० । मृदु मृदु-
ना स्वरेण युक्तं न निष्ठुरेण तथा यत्र स्वराक्षरेषु घो-
लनास्वरविशेषेषु संचरन् रागे तोषता प्रतिभासते स पदसं-
चारो रिभित उच्यते मृदुरिभितः पदेषु गेयनिबद्धेषु
संचारो यत्र गेये तत् मृदुरिभितपदसंचारम् । गेयभेदे,
जो० ३ प्रति० ४ अधि० । स्था० ।

मउयहियय-मृदुकहृदय-पुं० । कुण्डलवरद्वीपस्थकुण्डलपर्व-
तस्थे स्वनामख्याते नागकुमारे, द्वी० ।

मउर-मुकुल-पुं० । न० । “उतो मुकुलाऽऽदिष्वत्” ॥ ८११७० ॥
इति प्राकृतसूत्रेणाऽदेहकारस्याऽऽत्त्वम् । प्रा० १ पाद । कुङ्-
मले, कलिकायाम्, औ० । “कुंचल-कुंपल-कोरय-
द्यारय-कलिआ उ मउलं ति (८८)” पाइ० ना० १४
गाथा । रा० । देहे, आत्मनि च । वाच० । अपामार्गे, दे० ना०
६ वर्ग ११८ गाथा ।

मउल-मुकुल-पुं० । न० । ‘मउर’ शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

मउलि-मौली-पुं० । स्त्री० । मूलस्यादूरभवः इत् । चूडा,
याम्, किरिटे, “अउः पौराऽऽदौ च” ॥ ८११६२ ॥ इति
प्राकृतसूत्रेणौकारस्याऽउरादेशः । प्रा० १ पाद । मौलिः शंखर
इति । स्था० ८ ठा० । मौलिर्मुकुटविशेषः । उपा० २
अ० । मौलिः शिरोवेष्टनविशेषः । ध० २ अधि० । संयतके
शेषु च । अशोकवृत्ते, पुं० । भूमौ, स्त्री० । डीप् । वाच० ।

मउलि (ण्)-मुकुलिन्-पुं० । मुकुलं फणाविरहयोग्या शरी-
रावयवविशेषाऽऽकृतिः, सा विद्यते यस्य स मुकुली । फणा,
करणशक्तिविकले अहिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । प्रश्न० । किरिटे,
“मउलो मउडो किरिडो य (२५१)” पाइ० ना० ११५ गाथा ।

से किं तं मउलिणो ? । मउलिणो अणेगविहा परणत्ता । तं
जहा-दिवागा, गोणसा, कसाहीया, वइउला, चित्तलिणो,
मंडलिणो, मालिणो, अही, अहिसलागा, वासपडागा, जे
यावणो तहप्पगारा, सेत्तं मउलिणो ॥

एतेऽपि लोकतोऽवसेयाः । प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

मउलिय-मुकुलित-त्रि० । मुकुलं-कुङ्मलम्-कलिका संजाता
अस्येति मुकुलितः । कलिकोपेते, रा० । आव० । जं० । मुकुला-
ऽऽकृतीकृतं च । औ० । “अंजलिमउलियहत्था” । आ० म० १
अ० । “संवेल्लिअं मउलिअं” । पाइ० ना० १८२ गाथा ।

मउली-देशी-हृदयरसोच्छलने, दे० ना० ६ वर्ग ११५ गाथा ।

मऊ-देशी-पर्यते, दे० ना० ६ वर्ग ११३ गाथा ।

मऊर-मयूर-पुं० । मी-उरन् । लोमपत्तिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

पो० । मयूराः स्वकलापवर्जिता इति । प्रश्न० १ आश्र०
डार । प्रा० । ग० । स्था० । “मोरं केकाइरणं” । अनु० । मो-
रग्यावाइ वा । ग० । प्रज्ञा० । जं० । स्त्रियां डीप् । चिदाभेदे
च । सा हि मयूरीरूपेण प्रतियादिप्रयुक्ता वादिनमुपसर्ग-
यतीति । कल्प० २ अधि० ८ क्षण । आ० क० । अनु० । जी० ।

मऊरंग-मयूराङ्ग-पुं० । निधिस्थापके स्वनामख्याते राजनि,
नि० च० १३ उ० ।

मऊरंगचूलिया-मयूराङ्गचूलिका-स्त्री० । आभरणविशेषे,
व्य० ३ उ० ।

मऊरंग-मयूरक-न० । स्वनामख्याते सन्निवेशे, यत्र कुण्डपु-
राग्निगंत्य भगवान् महावीरो गतः । स्था० १० ठा० । कुण्ड-
ले, वृ० ४ उ० । मयूरपिच्छनिष्पन्ने संस्तारकाऽऽदौ च । त्रि० ।
आचा० २ भु० १ च० २ अ० ३ उ० ।

मऊरचंदगागार-मयूरचन्द्रकाऽऽकार-त्रि० । मयूरचन्द्रकस-

दृशे. “मयूरचन्द्रकाऽऽकारं. नीललोहितभासुरम् । प्रपश्य-
न्ति प्रदीपाऽऽदे-र्मण्डलं मन्दचक्षुषः ॥ १ ॥” पो० ५ विव० ।

मऊरपिच्छ-मयूरपिच्छ-न० । मयूरपुच्छे, “मोरपिच्छकयमु-
द्धयं” कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मऊरसिहा-मयूरशिखा-स्त्री० । मयूरस्येव शिखाऽस्याः । स्व-
नामख्याते महोपधिभेदे, ती० ६ कल्प । मयूरचूडाऽऽदयोऽ-
प्यत्र । वाच० ।

मऊह-मयूख-पुं० । माइ-उख मयाऽऽदेशः । “न वा मयूख-लव-
ण-चतुर्गुण-चतुर्थ-चतुर्दश-चतुर्वार-सुकुमार-कुतूहलो-
दूखलो-लूखले” ॥ ८११७१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणाऽऽदेः स्वरस्य
परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद्धा । प्रा० १ पाद । त्विपि,
किरणे, शिखायाम्, शोभायां च । वाच० । “अंसू रस्सी
पाया, करा प्रऊहा गभतिथणो किरणा” । (७३) पाइ० ना०
४७ गाथा ।

मं-मा-अव्य० । “एवं-परं-समं-ध्रुवं मा-मनाक् एव पर ल-
माणु ध्रुवु मं मणाउं” ॥ ८१४१८ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणापभ्रंशे
मा इत्यस्य मं इत्यन्तेणः । प्रा० ३ पाद । निषेधे, वाच० ।

मंकारअनुयोग-मकारानुयोग-पुं० । अनुस्वारोऽलाक्षणिको
मकार इत्यर्थः, तस्यानुयोगो मकारानुयोगः । शुद्धवागनुयो-
गभेदे, मकारानुयोगो यथा-“समणं वा महाणं व चि” ।
सूत्रे माशब्दो निषेधे । अथवा-“जेणामेव समणे भगवं
महावीरे तेणामेवेति” । अत्र सूत्रे आगामिक एव, येनैवेत्य-
नेनैव विवक्षितप्रतीतिः । स्था० १० ठा० ।

मंकुणहत्थि (ण्)-मत्कुणहस्तिन्-पुं० । गण्डीपदजन्तुभेदे,
प्रज्ञा० १ पद ।

मंख-मङ्ख-पुं० । चित्रफलव्यग्रकरे भिक्षुकविशेषे, भ० १५
श० । मङ्खाश्चित्रफलकहस्ता भिक्षुका गौरीपुत्र इति प्रसि-
द्धाः । कल्प० १ अधि० ५ क्षण । अनु० । ज्ञा० । प्रश्न० । जं० ।
रा० । औ० । आ० म० । आ० च० । वृ० । स्था० । मङ्खः
केदारको यः पीठमुपदर्श्य लोकमावर्जयति । पिं० । अण्डे,
दे० ना० ६ वर्ग ११२ गाथा ।

मंखत-प्रक्षत्-त्रि० । प्रक्षत्तं कुर्वति, नि० च० १७ उ० ।

मंखपेक्खा-मङ्खप्रेक्षा-स्त्री० । ये चित्रपट्टिकाऽऽदिहस्ता
भिक्षां चरन्ति ते मङ्खाः, तेषां प्रेक्षा मङ्खप्रेक्षा । मङ्खप्रेक्षणे,
जी० ३ प्रति ४ अधि० ।

मंखलि-मङ्खलि-पुं० । गोशालकपितरि, मङ्खल्यभिधाने
मङ्खे, स्था० १० ठा० । “गोशालस्स मंखलिपुत्तस्स
मंखलिणामं मंखं पिआ हंत्या” । भ० १५ श० । कल्प० ।
आ० च० । आ० म० । संथा० । भ० ।

मंखलिपुत्त-मङ्खलिपुत्त-पुं० । मङ्खल्यभिधानमङ्खपुत्रे
गोशालक, संथा० । भ० ।

मंखसिप्प-मङ्खसिन्प-पुं० । मङ्खकलायाम्, “मंखसिप्प अ-
दिजिआ” । आ० म० १ अ० ।

मंखावंत-प्रक्षत्-त्रि० । प्रक्षत्तं कान्यति, नि० च० १७ उ० ।

मंग-मङ्ग-पुं० । मङ्गयते-प्राप्यते स्वर्गोऽपवर्गो वाऽनेनेति मङ्गः । “ पुत्रास्त्रिघ्नः ” ॥ ५ । ३ । १३० ॥ इति (सूत्रेण) करणे घञ् । धर्मं, आ० म० १ अ० । विशेष० । दर्श० ।

मंगरिया-मङ्गरिका-स्त्री० । वाचभेदे, अष्टशतं मङ्गरिकाणाम् । अष्टशतं मङ्गरिकावादकानाम् । रा० ।

मंगल-मङ्गल-पुं० । मणि अलच् । स्वनामख्याते अङ्गारके ग्रहे, स्था० ६ ठा० । वाञ्छितावाप्तौ, कल्प० १ अधि० १ क्षण । कल्याणे, पञ्चा० ८ विव० । मङ्गलं श्रेयः कल्याणमिति । पा० । सदृश, दे० ना० ६ वर्ग ११८ गाथा । प्रशंसावाक्ये, सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० । गानविशेषे, पञ्चा० ८ विव० । भ० । ज्ञा० । विघ्नक्षये, मङ्गलं विघ्नक्षयस्तद्योगान्मङ्गलम् । स्था० ३ ठा० १ उ० । दुरितोपशमहेतौ स्वस्तिकाऽऽदिके, औ० । नि० । पञ्चा० । भ० । दशा० । रा० । प्रश्न० । चं० प्र० । सिद्धार्थदध्यक्षतदूर्वाङ्कुराऽऽदिके, औ० । नि० । भ० । विपा० । रा० । ज्ञा० । मङ्गलानि च सुवर्णचन्दनदध्यक्षतदूर्वासिद्धार्थकाऽऽदर्शस्पर्शनाऽऽदीनि । सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । पञ्चा० ।

सियकमलकलससुस्थिय-नंदावत्तवरमल्लदामाणं ।

तेसि पि मंगलाणं, संथारो मंगलं आहियं ॥ १५ ॥

शितः-शुभ्रः कलशो विवाहाऽऽदावुत्सवे या मण्डयते तस्यैव माङ्गलिक्यत्वाद् ग्रहणं, शितकलशश्च कमलं च स्वस्तिकश्च नन्दावर्त्तश्च वरमाल्यदाम च सितकलशकमलस्वस्तिकनन्दावर्त्तवरमाल्यदामानि तेषाम्, एतानि च लोके माङ्गल्यतया रूढानि तथापि तेषामपि मङ्गलानां मध्ये संस्कारकोऽधिकं मङ्गलमिति भावः । संथा० ।

तह मंगलाइ सोत्थिय-सुवर्णसिद्धार्थगाईशि ॥ २१६ ॥

मङ्गलानि नाम-स्वस्तिकसुवर्णसिद्धार्थकाऽऽदीनि पूर्वं देवैर्भगवतो मङ्गलवृद्ध्या प्रयुक्तानि ततो लोकेऽपि तथा प्रवृत्तानि । आ० म० १ अ० । दश० । मा भूद् गलो विघ्नो गालो वा नाशः शास्त्रस्येति मङ्गलम् । आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । वृ० । दर्श० । ग्रन्थाऽऽरम्भाऽऽदौ विघ्नोपशमाय कर्त्तव्ये इष्टदेवतानमस्कारे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । पञ्चा० ।

मङ्गलशब्दप्ररूपणमाह—

नामं ठवणा दविए, भावमि य मंगलं भवे चउहा ।

एमेव होइ नंदी, तेसि तु परूवणा इणिमा ॥ ५ ॥

मङ्गलं चतुर्धा-चतुःप्रकारं भवति । तद्यथा-नाममङ्गलम्, स्थापनामङ्गलम्, द्रव्यमङ्गलं, भावमङ्गलं च । एवमेव नामाऽऽदिभेदेन चतुःप्रकारो भवति नन्दिः । तेषां च-नाममङ्गलाऽऽदीनामियं वक्ष्यमाणस्वरूपा प्ररूपणा ।

तामेवाऽऽह—

एगमि अणेगेसु य, जीवहव्वे य तव्विवक्खे वा ।

मंगलसन्ना नियता, तं सन्नामंगलं होइ ॥ ६ ॥

एकस्मिन् जीवद्रव्ये तद्विपक्षे वा अजीवद्रव्ये, अनेकेषु वा जीवद्रव्येष्वजीवद्रव्येषु वा या मङ्गलमिति संज्ञा नियता-नियमिता तत् “ नामनामवतोरभेदोपचारात् । ” संज्ञामङ्गलं-नाममङ्गलं भवति । उक्तं नाममङ्गलम् ।

स्थापनामङ्गलमाह—

जा मंगल ति ठवणा, विहिता सवभावतो व असतो वा ।

तत्थ पुण असवभावे, मंगल ठवणागतो अक्खो ॥ ७ ॥

जे चित्तमिच्चिविहिया, उ घडादी ते य हुंति सवभावे ।

तत्थ पुण आवकहिया, हवंति जे देवलोगेसु ॥ ८ ॥

या मङ्गलमिति स्थापना सद्भावतो वा सद्भूताऽऽकारनिवेशनेन, असतो वा सद्भूताऽऽकारस्याऽभावतो विहिता सा स्थापनामङ्गलम् । तत्र पुनरसद्भावे स्थापनामङ्गलं स्थापनागतोऽक्षः । उपलक्षणमेतत् वराटकाऽऽदि वा । इयमत्र भावना-अक्षवराटकाऽऽदिषु या मङ्गलमिति स्थापना विहिता न तत्र कश्चित् मङ्गलानुगत आकार इत्यसद्भावतः स्थापनामङ्गलम् । ये तु चित्रमित्तौ-चित्रकुड्ये विहिता घटाऽऽदयः, आदिशब्दात् स्थालाऽऽदिपरिग्रहः, ते सद्भावे सद्भावतः स्थापनामङ्गलानि भवन्ति । तत्र ये देवलोकेषु चित्तमित्तौ विहिता घटाऽऽदयः स्ते स्थापनामङ्गलानि यावत्कथिकानि भवन्ति, अर्थादापन्नं यानि मनुष्यलोके तानीत्वरणि यावत्कथिकानि नाम शाश्वतिकानि, इत्वरण्यशाश्वतानि ।

द्रव्यमङ्गलमाह—

उत्तरगुणनिप्पन्ना, सलक्खणा जे उ होंति कुंभाई ।

तं दव्यमंगलं खलु, जह लोए अट्ट मंगलगा ॥ ६ ॥

इह उत्तरगुणनिप्पन्ना मूलगुणनिप्पन्नापेक्षया, ततः प्रथमतः तद्भाव्यते । मूलो नाम-पृथिवीकायाऽऽदिजीवस्तस्य गुणान्-प्रयोगात् पुद्गलानां द्रव्याऽऽदित्वेन व्यापारणात् निप्पन्नं मूलगुणनिप्पन्नं द्रव्याऽऽदि, तस्मादुत्तरगुणेन परापरप्रयोगेण चक्रदण्डसूत्रादकाऽऽदिपुरुषप्रयत्नेनेत्यर्थः । ये निप्पन्नाः सलक्षणा-लक्षणसम्पन्ना अचिच्छिद्रा-अखण्डा वारिपरिपूर्णाः पञ्चात्पलप्रतिच्छिन्ना इत्यादिलक्षणापेताः कुम्भाऽऽदयः, आदिशब्दात्-स्थालाऽऽदिपरिग्रहः । तत् द्रव्यमङ्गलं भवति, यथा लोके अष्टौ मङ्गलानि ।

शेगंतियं अणिच्चं, तियं च दव्वे उ मंगलं होइ ।

तव्विवरीयं भावे, तं पिव नंदी भगवती उ ॥ १० ॥

तत्पुनरनन्तरोक्तं द्रव्यमङ्गलमनेकान्तिकमनात्यन्तिकं च भवति । तथाहि-न पूर्णकलश एकान्तेन सर्वेषां मङ्गलाय, चौरस्य कर्पकस्य च शकुनतया रिक्तं घटं प्रशंसति शकुनविदो, गृहप्रवेशे पुनः पूर्णम् । उक्तं च-“ चोरस्स करिसगस्स य, रिक्तं कुड्यं जणो पसंसेइ । मेहपवेसे भन्नइ, पुत्रो कुंभो पसंथो उ ॥ ११ ॥ ” तत् एवमनैकान्तिकम् । नाप्यात्यन्तिकं, यथा कोऽपि शोभनैर्द्रव्यमङ्गलैर्विनिर्गतस्तेन चाग्रे किञ्चिदशोभनं दृष्टं, येन तानि सर्वाण्यपि प्राकृतानि प्रतिहतानि, तत् एवमनात्यन्तिकमिति । उक्तं द्रव्यमङ्गलम् । अधुना भावमङ्गलमाह-तद्विपरीतमैकान्तिकमात्यन्तिकं च भावे भावविषयं मङ्गलम् । तथा हि-न तत् भावमङ्गलं कस्यचिद्भवति, कस्यचिन्नं भवति-किं तु-सर्वस्याऽविशेषेण भवतीत्यैकान्तिकम् । न च केनाप्यन्येन प्रतिहन्यते, इत्यात्यन्तिकं, तच्च भावमङ्गलं भगवाद् नन्दिर्दध्यमाणोऽवगन्तव्यः । गाथायां स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् । वृ० १ उ० १ प्रक० । आ० म० । ओघ० । आ० चू० । दशा० । प्रज्ञा० । विघ्नविनायकोपशान्तये शिष्याणां मङ्ग-

लबुद्धिपरिग्रहाय स्वतो मङ्गलभूतस्याप्यस्याऽऽदिमध्यावसानेषु मङ्गलमभिधानव्यम्, आदिमङ्गलं ह्यविधेन शास्त्रपारगमनार्थम्, मध्यमङ्गलम्—अवगृहीतशास्त्रस्थीकरणार्थमश्रन्तमङ्गलम्—शिष्यप्रशिष्यपरम्परया शास्त्रस्याऽव्यवच्छेदनार्थम् ।

उक्तञ्च (भाष्यकारैः)—

“ तं मंगलमाह, मङ्गले पञ्चतयं य सत्यस्स ।

पढमं सत्यथावि-ग्नपारगमणाय निहिट्टं ॥ १ ॥ (१३)

तस्सेव य थेज्जत्थं, मज्झिमयं अतिमं पि तस्सेव ।

अव्वोच्छित्तिनिमित्तं, सिस्सपसिस्साहंसस्स ॥ २ ॥ (१४)”

प्रश्ना ० १ पद ।

तत्र परः प्रश्नयति—किमर्थं मङ्गलग्रहणमित्याह—

विग्धोवसमो सद्धा, आयर उवयोग निज्जराऽधिगमो ।

भक्ती पभावणा वि य, निवनिहि विज्जाइ आहरणा ॥ २० ॥

मङ्गले प्रकृते सति रोगाऽऽदिविघ्नोपशमो भवति, तदुपशमे च प्रतिबन्धकाभावात् महता प्रतिबन्धेनाऽऽचार्येणानुयोगः प्रारभ्यते, तथाऽनुयोगप्रारम्भे च शिष्यस्य शास्त्रग्रहणे महती श्रद्धा उपजायते, श्रद्धावतश्च शास्त्रावधारणे महानादरः, कृताऽऽदरस्य शास्त्रविषयेऽनवरतमुपयोगो, यदा यदा चोपयोगस्तदा सम्यग्ज्ञानत्वात् महती ज्ञानाऽऽवरणीयस्य कर्मणो निर्जरा, ज्ञानाऽऽवरणकर्मनिर्जराच्च स्फुटः स्फुटतरः शास्त्रस्याऽधिगमः, अधिगतशास्त्रस्य च गुरौ शास्त्रे प्रवचने च निष्कृतिमा भक्तिरुल्लसति, ततः प्रभावना तां दृष्ट्याऽन्येषामपि तथा श्रद्धाऽऽदीनां करणात्, यदि पुनर्न क्रियते मङ्गलं तत एषां विघ्नोपशमाऽऽदिभावानाम् अप्रसिद्धिः शत्रोदाहरणानि दृष्टान्ता नृपनिधिविद्याऽऽदयः । आदिशब्दाद्योगो, मन्त्राश्च परिगृह्यन्ते । तत्रेयं नृपदृष्टान्तस्य भावना—यथा कौऽपि पुरुषः कार्यार्थी राजानमधिगन्तुकामो मङ्गलभूतानि पुष्पाऽऽदीन्यादाय तत्समीपमुपगच्छति । उक्तं च—“पुष्कपुडियापै जंपइ, गोरसघडओ करेइ कजाइ । मणिधम्मि पयलिते, सानुऽग्गह होति सव्वगहा ॥ १ ॥” उपेत्य चारुजलिं करोति, पादयोश्च प्रणिपतति, ततो राजा तुष्यति, तुष्टे च तस्मिन् यस्तदधीनोऽर्थः स सिद्ध्यति । अथैवमुपचारं न करोति, तदा न तुष्यति, तोषाभावे च तदधीनस्याऽप्रसिद्धिः, एवं निधिसुखनितुकामो विद्यां मन्त्रं वा साधयितुकामो यदि द्रव्यक्षेत्रकालभावयुक्तमुपचारं करोति, तद्यथा—द्रव्यतः—पुष्पाऽऽदिषु, क्षेत्रतः—शमशानाऽऽदिषु, कालतः—कृष्णपक्षचतुर्दश्यादिषु, भावतः—प्रतिलोमानुलोमोपसर्गसहिते, तदा निधि विद्यां मन्त्रं वा साधयति । द्रव्याऽऽद्युपचाराभावे ते निध्यादयो न सिद्ध्यन्ति, तस्माद्यो यत्रोपचारः स तत्र कर्तव्यः ।

एतदेवाऽऽह—

जो जेण विणा अत्थो, न सिज्झई तस्स तव्विहं करणं ।

विवरीय अभवेण य, न सिज्झई सिज्झई इहरा ॥ २१ ॥

योऽर्थो येन विना न सिद्ध्यति तस्य निष्पत्तये तद्विधं करणमवश्यमुपादातव्यम् । यथा घटं साधयितुकामेन चक्रदण्डमुत्पिण्डाऽऽदिकम् । यतो विपरीतैः करणैः, सर्वथा करणानामभावेन च, साऽधिकृतोऽर्थो न सिद्ध्यति यथा घटं साधयितु-

कामस्य, विपरीते तुरीयेमाऽऽद्युपकरणोपादाने, सर्वथा चक्रदण्डसूत्रोदकाऽऽदीनामुपकरणानामभावे वा घटः : इतरथा—अविपरीतोपकरणसङ्गवे सिद्ध्यति, यथा घटं साधयितुकामस्य यथावस्थितानां चक्रदण्डसूत्रोदकाऽऽदीनामुपादाने घटं, न सिद्ध्यति च मङ्गलमन्तरेण विघ्नोपशमाऽऽदयो भावा इति मङ्गलोपादानम् । पुनरप्याह—यदि शास्त्रस्याऽऽदिमध्यावसानेषु मङ्गलं ततः सामर्थ्यादिदमायातमपान्तरालद्वयाऽमङ्गलमिति ।

अत्राऽऽह—

जइवि य तिट्ठाणकयं, तह वि हु दोसो न वाहए इयरो ।

तिसमुब्भवदिट्ठता, सेसं पि हु मंगलं होइ ॥ २२ ॥

यद्यपि त्रिषु स्थानेष्वपि मध्यावसानरूपेषु कृतं मङ्गलं तथाऽपि इतरोऽपान्तरालद्वयो मङ्गलत्व(त्वं)लक्षणो देवो न वाधत, तस्यैवाभावात् । कथमभाव इति चेदत आह—(तिसमुब्भवेत्यादि) त्रिभ्यो गुडसमिनिधृतेभ्यः समुद्भवो यस्य स मोदकः, तददृष्टान्तात्, शेषमपि (हु) निश्चितं मङ्गलं भवति । इयमत्र भावना—मोदक इव सकलं शास्त्रं द्विधा विभज्यते, तत्राऽऽदिमो भाग आदिमङ्गलेन मङ्गलीकृतो, मध्यमो मध्यमङ्गलेनान्तिमोऽन्तिममङ्गलेन, ततः कुतोऽपान्तरालद्वयाऽमङ्गलत्वप्रसङ्गः । स्यादेतत्, यदिदं शास्त्रमारब्धमेतदादिमध्यावसानेषु सर्वाऽऽत्मना मङ्गलं, ततो यद्यन्यत्तस्य मङ्गलमुपादीयते तदाऽनवस्थाप्रसङ्गः । कृतेऽपि मङ्गले पुनरन्यतमं मङ्गलमुपादेयं, विशेषाभावात्तत्राप्यन्यदित्येवं मङ्गलाऽऽनन्यप्रसङ्गेः । अथ नन्दी मङ्गलं शास्त्रं पुनरमङ्गलं केवलं तन्नन्द्या मङ्गलीक्रियते, नन्वेवं तर्हि यदा नन्दीव्याख्यानमकृत्वा शास्त्रं व्याख्यातुमारभ्यते तदा शास्त्रम् श्रमङ्गलत्वाच्च न ज्ञानं, ज्ञानाभावाच्च न कर्तव्यस्तस्यामुपयोग इति ।

अत्राऽऽह—

न वि य हु होयऽणवत्था, न वि य हु मंगलममंगलं होइ ।

अप्पपराभिव्वतिया, लोणुएहपदीवमादि व्व ॥ २३ ॥

नापि च (हु) निश्चितं भवत्यनवस्था, यतो नन्दी शास्त्रादनर्थान्तरभूता, शास्त्रं च स्वतः समस्तमङ्गलं, न च तस्य मङ्गलकृतस्य सतोऽन्यत् मङ्गलमुपादीयते, ततो नानवस्थाप्रसङ्गः । यदाऽपि नन्द्या व्याख्यानमकृत्वा शास्त्रमारभ्यते, तदाऽपि तच्छास्त्रं मङ्गलमिति तदमङ्गलं न भवति । एवं तावन्नन्द्या अनर्थान्तरतायाममङ्गलत्वमनवस्था च परिहृता । सम्प्रत्यर्थान्तरत्वमधिकृत्य परिह्रियते—यद्यपि शास्त्रार्थान्तरभूता नन्दी तथाऽप्यमङ्गलत्वमनवस्था च न भवति । कथमित्याह—(अप्पपरेत्यादि) नन्द्या आत्मनाऽपि मङ्गलशास्त्रमपि च मङ्गलीकरोति । शास्त्रमप्यात्मनाऽपि मङ्गलं नन्दीमपि च मङ्गलीकरोति । एवमात्मपराभिव्यक्ता द्वयोरपि मङ्गलयोरेकीभूतयोः सुष्ठुतरो मङ्गलभावो भवति । कथमित्येत्यत आह—“लोणुएहपदीवमादि व्व ।” यथा द्वयोर्लेवणयोरेकीभूतयोः सुष्ठुतरो लवणभावो, द्वयोर्वा उष्णयोरेकत्रमितितयोः सुष्ठुतरभावो, यथा च द्वयोः प्रदीपयोः समीचीनतरः प्रकाशभावः, आदिशब्दात्—मधुरशीतलसनेहाऽऽदिद्रव्याणां परिग्रहः । एवमिहापि द्वयोर्मङ्गलयोरेकीभूतयोः सुष्ठुतरो मङ्गलभावः । स्यादेतत् । एवमपि प्रसज्यनवस्था, त-

तीयाऽऽदिमङ्गलोपादाने सुष्ठुतरमङ्गलभावोपपत्तेः, न प्रसजति, प्रयोजनाभावात्तथालोकव्यवहारदर्शनात् । तथाहि-लोके कस्यचिदातुरस्य शर्करापलद्वयमौषधं केनाऽपि भिषग्वरेणोपादेशि, तत्र यद्यपि तृतीयाऽऽदिशर्करापलप्रक्षेपे विशिष्टनमो मधुरभावो भवति, तथाऽपि तन्न प्रक्षिप्यते, प्रयोजनाभावात्, एवमिहाप्यन्यस्तृतीयाऽऽदिकं मङ्गलं नोपादीयते-प्रयोजनाभावादिति । बृ० १ उ० १ प्रक० ।

अथ तृतीयं मङ्गलद्वारमधिकृत्याऽऽह—

बहुविघ्नाईं सेयाईं, तेण कयमंगलोवयारेहि ।

धेत्ताव्वो सो सुमहा-निहि व्व जह वा महाविज्जा ॥१२॥

“श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्ति महतामपि ।” इति वचनाद् येन बहुविघ्नानि श्रेयांसि भवन्ति, तेन कारणेन परमश्रेयोरुपत्वात् कृतमङ्गलोपचारैरेव स आवश्यकानुयागो ग्रहीतव्यः । किंवत् ? इत्याह-शोभनमहारत्नाऽऽदिनिधिवद् महाविद्यावद् वा । इति गाथाऽर्थः ॥ १२ ॥

कव पुनस्तन्मङ्गलं शास्त्रस्येयते ?, इत्याह—

तं मंगलमाईए, मज्जे पजंतए य सत्थस्स ।

पढं सत्थत्थाऽवि-ग्घपारगमणाय निदिट्ठं ॥१३॥

तद् मङ्गलं शास्त्रस्याऽऽदौ क्रियते, तथा मध्ये, पर्यन्ते चेति । अथैकैकस्य करणफलमाह—प्रथममङ्गलं तावच्छास्त्रार्थस्याऽविघ्नेन पारगमनाय निर्दिष्टम् । इति गाथाऽर्थः ॥ १३ ॥

तस्सेव य थेज्जत्थं, मज्झिमयं अंतिमं पि तस्सेव ।

अव्वोच्छित्तिनिमित्तं, सिस्सपसिस्साह्वंसस्स ॥ १४ ॥

तस्यैव शास्त्रस्य प्रथममङ्गलकरणाऽनुभावादविघ्नेन परम्परामुपागतस्य स्थैर्यार्थ-स्थिरताऽऽपादनार्थं मध्यमं मङ्गलम्, निर्दिष्टमिति वर्तते, ‘अन्तिमं पीति’ अन्त्यमपि मङ्गलं तस्यैव शास्त्रार्थस्य मध्यममङ्गलसामर्थ्येन स्थिरीभूतस्याऽव्यवच्छिन्नित्तिनिमित्तम्, कस्य, योऽसौ शास्त्रार्थः ?, इत्याह-शिष्यप्रशिष्याऽऽदिवंशगतस्येत्यर्थः । शिष्यप्रशिष्याऽऽदिवंशे शास्त्रार्थस्याऽव्यवच्छेदनिमित्तं चरममङ्गलमिति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ १४ ॥

अत्राऽऽह—

मंगलकरणा सत्थं, न मंगलं अह च मंगलस्सावि ।

मंगलमत्रोऽणवत्था, न मंगलममंगलत्ता वा ॥ १५ ॥

प्रेरकः प्राह—भो आचार्य ! त्वदीयं शास्त्रं न मङ्गलं प्राप्नोति । कुतः ? इत्याह—मङ्गलकरणात् अमङ्गले हि मङ्गलमुपादीयते, यत् स्वयमेव मङ्गलं तत्र किं मङ्गलविधानेन ?, न हि शुक्लीक्रियते, नापि स्निग्धं स्नेह्यते; तस्मात् तन्मङ्गलोपादानान्यथाऽनुपपत्तेः शास्त्रं न मङ्गलम् । अथ मङ्गलं शास्त्रम्, मङ्गलस्याऽपि सतस्तस्याऽन्यद् मङ्गलं क्रियते इत्यभ्युपगम्यते; अत एव सति तर्ह्यनवस्था-मङ्गलानामवस्थानं न क्वचित् प्राप्नोति । तथाहि-यथा मङ्गलस्याऽपि सतः शास्त्रस्याऽन्यद् मङ्गलमुपादीयते, तथा मङ्गलस्याऽपि तद्रूपस्य सतोऽन्यद् मङ्गलमुपादेयम्, तस्याऽप्यन्यत्, अपरस्याप्यन्यत्, इत्येवमनवस्था आपतन्ती केन वार्यते? अथ शास्त्रे यदुपात्तं

मङ्गलं तस्यान्यमङ्गलकरणाभावत इयं नेष्यते । तत्र दूषणमाह—(न मंगलमिति) शास्त्रमङ्गलीकरणार्थमुपात्तमङ्गलस्याऽनवस्थाभवेनाऽन्यमङ्गलाकरणेन तद् मङ्गलं न स्यात्, अन्यमङ्गलाभावात्, शास्त्रवत् । इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति-यदि मङ्गलस्याऽपरमङ्गलविधानाभावेनाऽनवस्था नेष्यते, तर्हि यथा मङ्गलमपि शास्त्रमन्यमङ्गलेऽकृते मङ्गलं न भवति, तथा मङ्गलमप्यन्यमङ्गलेऽविहिते मङ्गलं न भवेत्, न्यायस्य समानत्वात् । तथा च किमनिष्टं स्यात्? इत्याह-अमङ्गलता मङ्गलाभावः-शास्त्रे यद् मङ्गलमुपात्तं तदन्य, मङ्गलशून्यत्वाद् न मङ्गलम्, तस्य च मङ्गलत्वाभावे शास्त्रमपि न मङ्गलम्, इति व्यक्त एव मङ्गलाभाव इति भावः । वाशब्दः पदान्तरसूचकः, अनवस्था, मङ्गलाभावो वेत्यर्थः । इति गाथाऽर्थः ॥ १५ ॥

अत्रोत्तरमाह—

सत्थत्थन्तरभूय-म्मि मंगले होज्ज कप्पणा एसा ।

सत्थम्मि मंगले किं, अमंगलं काऽणवत्था वा ? ॥१६॥

शास्त्राऽऽदावावश्यकऽऽदेरर्थान्तरभूते भेदवति मङ्गले उपादीयमाने भेद-घटेत परेण विधीयमाना ‘मंगलकरणा सत्थं न मंगलं’ इत्यादिका कल्पना-दोषोत्प्रेक्षालक्षणाः शास्त्रे त्वावश्यकऽऽदिके परममङ्गलस्वरूपेऽभ्युपगम्यमाने, तद्भिन्ने मङ्गले चाऽनुपादीयमाने हन्त ! किममङ्गलम्, का वाऽनवस्था त्वया प्रेर्यते ? तस्मादाकाशरोमन्थमेव परस्य दोषोद्भावनामिति भावः । आह-यदि शास्त्रं स्वयमेव मङ्गलम्, तर्हि ‘तं मंगलमाईए० (१३)’ इत्यादि(भाष्य)वचनात् मङ्गलं तत्र किमि-युपादीयते? । सत्यम्, किन्तु ‘सीसममङ्गलपरिग्राह्यमेतत् तदभिहारं ।’ इत्यादिना वक्ष्यते सर्वमत्रोत्तरम्, मा त्वरिष्टाः । इति गाथाऽर्थः ॥ १६ ॥

अथ समर्थवादितयाऽर्थान्तरभूतत्वमपि

मङ्गलस्याऽभ्युपगम्य समर्थयन्नाह—

अत्थंतरे वि सइ मं-गलम्मि नामंगलाऽणवत्थाओ ।

सपराणुग्गहकारिं, पईव इव मंगलं जम्हा ॥ १७ ॥

शास्त्रार्थान्तरे भेदवत्यपि मङ्गलेऽभ्युपगम्यमाने सति नाऽमङ्गलता शास्त्रस्य, नाप्यनवस्था । कुतः?, इत्याह-यस्मात् स्वपरानुग्रहकारि मङ्गलम्, प्रदीपवत्, यथाहि प्रदीप आत्माने-प्रकाशयानः स्वस्याऽनुग्राहको भवति, गृहोदरवर्तिनस्तु घटपटाऽऽद्यर्थानाविष्कुर्वाणः परेषामनुग्राहकः संपद्यते, न तु स्वप्रकाशे प्रदीपान्तरमपेक्षते; यथा च-लवणं रसवत्यामात्मनि च सलवणतामुपदर्शयत् स्वपरानुग्राहकं भवति, न त्वात्मनः सलवणतायां लवणान्तरमपेक्षते । एवमर्थान्तरभूतं मङ्गलमपि निजसामर्थ्याच्छास्त्रे स्वाऽऽत्मनि च मङ्गलता व्यवस्थापयत्स्वपरानुग्राहकं भवति । ततो मङ्गलाद् मङ्गलरूपताप्राप्तौ शास्त्रस्य तावद् नाऽमङ्गलता । यदा च मङ्गलमात्मनो मङ्गलरूपतायां मङ्गलान्तरं नापेक्षते, तदाऽनवस्थाऽपि दूरोत्सारितैव । इति गाथाऽर्थः ॥ १७ ॥

पुनरन्यथा परः प्रेरयति—

मंगलतियंतरालं, न मंगलमिहत्थओ पसचं ते ।

जइ वा सव्वं सत्थं, मंगलमिह किं तियग्गहणं? ॥१८॥

इह मङ्गलविचारप्रक्रमे, अर्थतोऽर्थापत्त्या एतत् (ते) तव आचार्ये ! प्रसङ्ग-प्राप्तम् । किं तत् ? इत्याह—मङ्गलानामादिमध्यावसानलक्षणं त्रिकं मङ्गलत्रिकं तस्याऽन्तराल-द्वयलक्षणमपान्तरालं न मङ्गलमिति । यदाहि—‘तं मंगलमाई-ए मङ्गे पञ्जंत ए सत्थस्स ।’ इत्यादिवचनादादिमध्याव-सानलक्षणेण त्रिष्वेव नियतस्थानेषु मङ्गलमुपादीयते, तदा तदव्याप्तमन्तरालद्वयमर्थापत्त्येवाऽमङ्गलं प्राप्नोतीति भावः । पर एवाऽऽह—यदि वा—सिद्धान्तवादिन् ! एवं व्यासवं यदुत-सर्वमेव शास्त्रं मङ्गलमिति प्रागेवोक्तम्, अतः किमेवं प्रेर्य-ते ? हन्त तर्हि ‘तं मंगलमाईए०’ इत्यादिना किमिह म-ङ्गलत्रिकग्रहणं कृतम् ? न हि सर्वस्मिन्नापि शास्त्रे मङ्गले ‘आदौ मध्येऽवसाने च मङ्गलम्’ इत्युच्यमानं युक्तियुक्त-त्वमनुभवति । तस्मादपान्तरालद्वयस्याऽमङ्गलत्वं वा प्रति-पद्यस्व, मङ्गलत्रयग्रहणं वा मा कृथा इति भावः । इति गा-थार्थः ॥ १८ ॥

आचार्यः प्राऽऽह—

सत्थे तिहा विहत्ते, तदन्तरालपरिकल्पणं कसो ? ।

सर्वं च निज्जरत्थं, सत्थमओऽमंगलमजुत्तं ॥ १९ ॥

बुद्ध्या शास्त्रे त्रिधा विभक्ते तस्य शास्त्रस्यान्तरालं तद-न्तरालं तस्य परिकल्पनं कुतः संभवति ?—न कुतश्चिदि-त्यर्थः । यथा हि—संपूर्णे मोदकाऽऽदिवस्तुनि त्रिखण्डे वि-लिप्तेऽन्तरालं न संभवति, तथाऽत्रापि, इति कस्याऽम-ङ्गलता स्यात् ? इति । यदि नाम शास्त्रं त्रिधा विभक्तम्, त-थापि कथं तस्य सर्वस्यापि मङ्गलता ? इत्याह—सर्वे चाऽऽ-वश्यकऽऽदि शास्त्रे निज्जरत्थं कर्मापगमरूपा निज्जरा अर्थः-प्रयोजनमस्येति निज्जरत्थम्, तथा च सति तपोवन् स्वय-मेव मङ्गलमिदमिति सामर्थ्यादवगम्यते । यदि नाम निज्ज-रार्थवान् तपोवन् स्वयमेवाऽऽवश्यकऽऽदिशास्त्रं मङ्गलम्, ततः किम् ? इत्याह—अतोऽनङ्गलमयुक्तम्, यतः सर्वमेव शास्त्रं मङ्गलम्, अतो मङ्गलाऽऽपि न तस्मिन्निधा विभक्ते य-दुच्यते—‘अपान्तरालद्वयममङ्गलम्, तदयुक्तमित्यर्थः । यदि हि शास्त्रं स्वयं मङ्गलं न भवेत् तदाऽन्यमङ्गलाऽव्याप्तत्वा-न् क्वापि तदमङ्गलं भवेत्, यदा तु सर्वमपि स्वयमेव त-द् मङ्गलम्, तदा क्वापि तस्याऽमङ्गलता न युक्तेति भावः । इति गाथार्थः ॥ १९ ॥

अथ प्रेरकः प्राऽऽह—

जइ मंगलं मयं चिय, मत्थं तो किमिह मंगलग्रहणं ? ।

मीमसइमंगलपरि-ग्गहत्थंमत्तं तदभिहारं ॥ २० ॥

यदि हि स्वयमेव शास्त्रं मङ्गलमिष्यते तदा ‘तं मङ्गलमाईए मङ्गे’ इत्यादि वचनात् किमिह मङ्गलग्रहणं क्रियते ? स्वत एव मङ्गले मङ्गलविधानस्याऽनर्थकत्वादिति भावः । इति प्रेरण प्रेरिते गुरुगह—‘सीत्ते’ त्यादि, शिष्यस्य मतिः शिष्यमतिस्त-स्या मङ्गलपरिग्रहः सोऽर्थः—प्रयोजनमस्य तत् तथा तदर्थमेव शिष्यमतिमङ्गलपरिग्रहायार्थमात्रं तदभिधानं मङ्गलाभिधान-मित्यर्थः । इदमुक्तं भवति—शास्त्रादन्तरालभूतमेव मङ्गलमु-पादीयते, नाऽर्थान्तरमिति प्रागेवोक्तम्, नन्दिर्हि मङ्गलत्वे-नाऽभिधास्यते, सा च पञ्चज्ञानाऽऽमिका, ततः शास्त्राग्याव-श्यकऽऽदीनि सर्वानपि श्रुतज्ञानरूपतया नन्त्यन्तर्गतान्येव,

नन्दिरपि श्रुतरूपत्वेनाऽऽवश्यकऽऽदिशास्त्रान्तर्गतैव । तस्माद् नन्देर्मङ्गलत्वेनाऽभिधाने शास्त्रान्तर्गतमेव मङ्गलमभिहितं भवति । तत्रापि नाऽमङ्गलस्य सतः शास्त्रस्य मङ्गलता-ऽऽपादनार्थं तदभिधानम्, किन्तु—शिष्यमतिमङ्गलपरिग्र-हार्थम्, शिष्यो हि तस्मिन्नाभिहिते ‘मङ्गलमेतच्छास्त्रम्’ इत्येवं स्वमतौ तन्मङ्गलतापरिग्रहं करोतीति भावः । इति गाथार्थः ॥ २० ॥

आह—किं मङ्गलमपि मङ्गलबुद्ध्या गृहीतमेव स्वकार्यं क-रोति, नान्यथा ? । एवमेतत्, इत्याह—

इह मंगलं पि मंगल-बुद्धीए मंगलं जहा साहू ।

मंगलतियबुद्धिपरि-ग्गहे वि नणु कारणं भणिअं ॥ २१ ॥

इह लोके, मङ्गलमपि सद् वस्तु मङ्गलबुद्ध्या गृह्यमाणम-भिनन्द्यमानं वा मङ्गलं भवति । यथा साधुः, साधुर्हि स्व-यं मङ्गलभूतोऽपि तद्बुद्ध्या गृह्यमाण एव प्रशस्तचेतोवृ-त्तैर्मन्यस्य मङ्गलकार्यं करोति, अमङ्गलबुद्ध्या तु गृह्यमाणं मङ्गलमपि तत्कार्यं न करोति, यथा स एव साधुः का-लुष्येऽपहतचेतोवृत्तैर्मन्यस्य । अत्राऽऽह कश्चित्—नन्वेवं स-त्यमङ्गलमप्यसाध्यादिकं मङ्गलबुद्ध्या गृह्यमाणं तत्कार्यं करिष्यति, न्यायस्य समानत्वात् । तदयुक्तम्, असाधोः स्व-तो मङ्गलरूपताया अभावात्, सत्यमणिर्हि सत्यमणितया गृ-ह्यमाणो ग्रहीतुर्गौरवमापादयति, न त्वसत्यमणिः सत्यमणि-तया, इत्यलं प्रसङ्गेन । आह—यद्येवम्, तर्ह्येकमेव मङ्गल-मस्तु, तेनापि हि शिष्यमतिमङ्गलपरिग्रहः सेत्स्यति, किं मङ्गलत्रयकरणेन ? इत्याह—‘मंगलतिये’ त्यादि, मङ्गलत्रये हि कृते शिष्यस्य बुद्धौ तत्परिग्रहो भवति । ते-नाऽपि किमिति चेत् ? इत्याह—ननु तत्रापि ‘पहमं सत्थ-त्थाविग्गपारगमणाय निदिट्ठं’ इत्यादिना कारणं—निमित्तं प्रा-गेव भणितं किमिति विस्मर्यते ? । न च वक्तव्यमेकैव म-ङ्गलेन तत् कारणत्रयं सेत्स्यति, यतो यथैव शास्त्रं मङ्गल-मपि सद् मङ्गलबुद्धिपरिग्रहमन्तरेण मङ्गलं न भवति साधु-वत्, तथा शास्त्रस्याऽऽदि-मध्या-ऽवसानानि मङ्गलरू-पाण्यपि मङ्गलबुद्धिपरिग्रहं विना न मङ्गलकार्यं कुर्वन्ति, इति मङ्गलत्रयाभिधानम् । इति गाथार्थः ॥ २१ ॥

तदेवं मङ्गलाभिधानमुपपत्तिभिर्व्यवस्थाप्य मङ्गलशब्दार्थं निरूपयितुमाह—

मंगिज्जएऽधिगम्मइ, जेण हिअं तेण मंगलं होइ ।

अहवा मंगो धम्मो, तं लाइ तयं समादत्ते ॥ २२ ॥

‘अग्नि-रग्नि-लग्नि-वग्नि-मग्नि’ इत्यादौ मगिर्गत्यर्थो धा-तुः, अतस्तस्याऽलच्प्रत्ययान्तस्य मङ्गयतेऽधिगम्यते सा-ध्यते यतो हितमनेन तेन कारणेन मङ्गलं भवति । अथ-वा—मङ्ग इति धर्मस्याऽऽख्या, ‘ला’ आदाने धातुः, ततश्च मङ्गं लाति समादत्ते इति मङ्गलं धर्मोपादाने हेतुरित्यर्थः । इति गाथार्थः ॥ २२ ॥

अहवा निवायणाओ, मंगलमिद्धत्थपगइपच्चयओ ।

सत्थे सिद्धं जं जह, तयं जहाजोगमाओज्जं ॥ २३ ॥

अथवा निपातनाद् मङ्गलमिति साध्यते । कथम् ? इ-त्याह—इष्टार्थप्रकृतिप्रत्ययतः, तत्रेष्टो विवक्षितोऽर्थो यासां

ता इष्टार्थाः प्रकृतयः । तद्यथा—‘मक्ति मण्डने,’ ‘मन हाने’ ‘मदी हर्षे’ ‘मुद-मोद-स्वप्न-गतिषु’ ‘मह पूजायाम्’ इत्येवमादि, प्रत्ययस्त्वेतासां प्रकृतीनां सर्वत्र ‘अलच्’ एव विधीयते, ततो मङ्गलमिति रूपं निपात्यते । व्युत्पत्तिस्त्वेवममङ्कयतेऽलङ्कियते शास्त्रमनेनेति मङ्गलम्, तथा मन्यते ह्यायते निश्चीयते विघ्नाभावोऽनेन, तथा माद्यन्ति हृष्यन्ति भदमनुभवन्ति, मोदन्ते, शेरते विघ्नाभावेन निष्प्रकम्पतया सुप्ता इव जायन्ते, शास्त्रस्य पारं गच्छन्त्यनेनेति, तथा मङ्गलं पूज्यन्तेऽनेनेति मङ्गलमिति । एवमादि व्याकरणशास्त्रे यद् यथा निपातनं सिद्धम्, तद् यथायोगं यथासम्बन्धमत्र स्वधियाऽऽयोज्यं लक्षणैः । इति गाथाऽर्थः ॥ २३ ॥

मं गालयइ भवाओ, मंगलमिहेवमाइ नेरुता ।

भासंति सत्त्ववसओ, नामाइ चउव्विहं तं च ॥ २४ ॥

अथवा—मां गालयति भवादिति मङ्गलं संसारादपनयतीत्यर्थः । इह मङ्गलविचारे एवमादि नेरुताः शब्दविदः शास्त्रधशतो व्याकरणानुसारेण भाषन्ते—मङ्गलशब्दार्थं व्याचक्षते । आदिशब्दात्—शास्त्रस्य मा भूद् गतो—विघ्नोऽस्मादिति मङ्गलम्, अथवा—शास्त्रस्य मा भूद् गतो—नाशोऽस्मिन्निति मङ्गलम्, सम्यग्दर्शनाऽऽदिमार्गलथनाद् वा मङ्गलमित्यादि द्रष्टव्यम्, इत्यलं विस्तरेण । इह तत्त्व-पर्याय-भेदैर्व्याख्या, तत्र तत्त्वं शब्दार्थरूपम्, तत्तावद् निर्णीतम् । पर्यायास्तु मङ्गलम्, शान्तिः, विघ्नविद्रावणमित्यादयः स्वयमेव द्रष्टव्याः । भेदास्तु स्वयमेव निरूपयितुमाह—‘नामाइ चउव्विहं तं चेति’ तच्च मङ्गलं नामाऽऽदिभेदतश्चतुर्विधं भवति । तद्यथा—नाममङ्गलम्, स्थापनामङ्गलम्, द्रव्यमङ्गलम्, भावमङ्गलं च । इति गाथाऽर्थः ॥ २४ ॥ विशेषः ।

आह विनेयः—ननु सामान्येन द्रव्यलक्षणमवगतम्,

परं द्रव्यमङ्गलं किमभिधीयते ?, इति

प्रस्तुतं निवेद्यताम्, इत्याह—

आगमओऽणुवउत्तो, मंगलसदाणुवासिओ वत्ता ।

ननाणलद्विसहिओ, वि नेवउत्तो चि दो दव्वं ॥ २६ ॥

इह द्रव्यमङ्गलं तावद् द्विधा भवति—आगमतः—आगममाश्रित्य, नोआगमतश्च—नो आगममाश्रित्य, तत्राऽऽगमो मङ्गलशब्दार्थज्ञानस्वरूपोऽत्राऽभिप्रेतः, तमाश्रित्य ‘द्रव्यं’ द्रव्यमङ्गलमिति पर्यन्ते सम्बन्धः । कोऽसौ ?, इत्याह—यक्ता मङ्गलशब्दार्थप्ररूपकः । किं सर्वोऽपि ?, न, इत्याह—अनुपयुक्तः तदुपयोगशून्यः । किं विशिष्टः ?, इत्याह—मङ्गलशब्दानुवासितः मङ्गलशब्दार्थज्ञानाऽऽवरणक्षयोपशमसंस्कारानुरञ्जितमनाः, तज्ज्ञानलब्धिमानिति यावत् । ननु यदि तज्ज्ञानलब्धिमांस्तर्हि किमिति द्रव्यम् ?, इत्याह—‘तत्क्षणे’ त्यादि, तज्ज्ञानलब्धिसहितोऽपि मङ्गलशब्दार्थज्ञानाऽऽवरणक्षयोपशमवानपि; नोपयुक्तस्तत्र मङ्गलशब्दार्थं यस्मादसौ, ‘तो त्ति’ तस्माद् द्रव्यमङ्गलम् । इदमुक्तं भवति—‘अनुपयोगो द्रव्यम्’ इति वचनाद् मङ्गलशब्दार्थं जानन्नपि तत्रानुपयुक्तं प्ररूपयन्तज्ज्ञानलब्धिसहितोऽप्यागमतो द्रव्यमङ्गलमेव । इति गाथाऽर्थः ॥ २६ ॥

अत्राऽऽह कश्चित्—ननु कोऽयमागमो यमाश्रित्य द्रव्यमङ्गलमिदमभिधीयते ? । अत्रोच्यते—मङ्गलशब्दार्थज्ञानमत्राऽऽगमः । तर्हि प्रेर्यते, किम् ?, इत्याह—

जइ नाणमागमो तो, कह दव्वं दव्वमागमो कह णु ? ।

आगमकारणमाया, देहो सद्दो यतो दव्वं ॥ ३० ॥

यदि मङ्गलशब्दार्थज्ञानमागमः, तर्हि तद्वक्ता असौ कथं द्रव्यमङ्गलम् ? । आगमस्य भावमङ्गलत्वेन द्रव्यमङ्गलत्वानुपपत्तेः । अथ द्रव्यं द्रव्यमङ्गलमसौ तर्हि आगमः कथम् ? येनाऽऽगमतः—आगममाश्रित्येत्युच्यते द्रव्ये आगमस्याऽभावात्, भावे वा भावमङ्गलत्वप्रसङ्गात् । तस्मादागमतो द्रव्यमङ्गलमिति दूरविरुद्धमिदम् । इति परेणोक्ते आचार्यः प्राह—‘आगमे’त्यादि, इदमुक्तं भवति—आगमत इत्युक्तेनैतद् भावता बोद्धव्यं यदुत—न साक्षादेवाऽऽगमोऽत्रास्ति किं तर्हि ? । आगमस्य मङ्गलशब्दार्थज्ञानलक्षणस्य यत् कारणं—निमित्तं तदेवेह विद्यत इत्यवगन्तव्यम् । किं पुनस्तदागमस्य कारणमिहाऽवसेयम् ?, इत्याह—अनुपयुक्तस्य वक्तुः सम्बन्धी आत्मा जीवो देहः शब्दश्च, जीवशरीरे हि तावदागमस्य कारणम्, तदाधारविरहितस्याऽऽगमस्याऽसम्भवात् । शब्दोऽपि प्रत्याय्यशिष्यगताऽऽगमस्य कारणमेव, तन्मन्तरेण तस्याऽभावात् । यच्च कारणम् तद् द्रव्यं भवत्येव “भूतस्य भाविनो वा, भावस्य हि कारणं तु यल्लोके, तद् द्रव्यम्” इत्यादिवचनात्, इत्याह—‘तो त्ति’ यत एवम्, तस्माद् द्रव्यं द्रव्यमङ्गलमिदमित्यर्थः । यदागमकारणमेवेह विद्यते, तर्हि कथमिदमागमो येनाऽऽगमतो द्रव्यमङ्गलं स्यात् ? इति चेत् । उच्यते—आगमस्य कारणभूता आत्माऽऽद्योऽपि कारणे कार्योपचारादागमत्वेनोच्यन्ते, भवति च कारणे कार्यव्यपदेशः, यथा ‘तन्दुलान् वर्षति पर्जन्यः ।’ तस्मादागमतो द्रव्यमङ्गलं न विरुध्यते । इति गाथाऽर्थः ॥ ३० ॥

अथ “नत्थि नयेहिं विहणं, सुत्तं अत्थो य जिएमए किंचि । आसज्ज उ सोयारं, नयेण य विसारओ वृया ॥१॥” इति

वचनाज्जिनमते सर्वेऽपि पदार्था नयैर्धिचार-

णीयाः, इत्यतो द्रव्यमङ्गलमपि नयैर्वि-

चारयन्नाह—

एगो मंगलमेगं, ऐगां ऐगाई ऐगमनयस्स ।

संगहनयस्स एकं, सव्वं चिय मंगलं लोए ॥ ३१ ॥

वक्ष्यमाणशब्दार्थस्य नैगमनयस्य मतेनैकोऽनुपयुक्तो मङ्गलशब्दार्थप्ररूपक एकं द्रव्यमङ्गलम्, अनेके त्वनुपयुक्तास्तत्प्ररूपका अनेकानि द्रव्यमङ्गलानि । अयं हि नयः सामान्यं विशेषांश्चाऽभ्युपगच्छत्येव, तत्र विशेषवादित्वपक्षे एकोऽनुपयुक्त एकं द्रव्यमङ्गलम्, अनेके त्वनुपयुक्ता अनेकानि द्रव्यमङ्गलानीत्युपपद्यत एव, विशेषाणां पृथग् भिन्नत्वादिति । संगहनयस्य तु वक्ष्यमाणस्वरूपस्य केवलसामान्यवादिनो मतेन सर्वेस्मिन्नपि लोके एकमेव द्रव्यमङ्गलम्, सर्वेषां द्रव्यमङ्गलत्वसामान्यादव्यतिरिक्तत्वात्, व्यतिरेके चाऽद्रव्यमङ्गलत्वप्राप्तेः, सामान्यस्य च त्रिभुवनेऽप्येकत्वात् । इति गाथाऽर्थः ॥ ३१ ॥

एतदेवाऽऽह—

एकं निच्चं निरवय-वमकिंयं सव्वगं च सामन्नं ।

निस्सामन्नत्ताओ, नत्थि विसेसो खपुण्णं व ॥ ३२ ॥

एकम्-अद्वितीयत्वादेकसङ्ख्योपेतं सामान्यम् । एकमपि ज्ञ-
लिकं स्यात्, तत्राऽऽह-नित्यमनपायि । नित्यमप्याकाशवत्
सावयवं स्यात्, तन्निरवयवत्वे सवितुरुदयाऽस्तमनाऽ-
योगात्, इत्यत्राऽऽह-निरवयवमनंशं, पूर्वापरकोटिशून्यत्वा-
दिति । निरवयवमपि परमाणुवत् सक्रियं स्यात्, अत
आह-अक्रियं कियारहितम्, परिस्पन्दविनिर्मुक्तत्वादिति ।
अक्रियमपि दिगादिवत् सर्वगतं न स्यात्, अत्राऽऽह-सर्वगं
च सकललोकाऽवाससत्ताकम् । इदमित्थं भूतं सामान्यमे
वाऽस्ति, न तु विशेषः कश्चनाऽपि विद्यते । कुत इत्याह-
निःसामान्यत्वात्-सामान्यविरहितत्वात्, खपुण्णवत्, यच्चा-
ऽस्ति तत् सामान्यविरहितं न भवति, यथा घटः । तस्मा-
देकस्माद् द्रव्यमङ्गलसामान्यादव्यतिरिक्तत्वाद् तद्व्यतिरेके
चाऽद्रव्यमङ्गलताप्रसङ्गात् सामान्यस्य च त्रिभुवनेऽप्ये-
कत्वादेकमेव संग्रहनयमते द्रव्यमङ्गलम्, इति स्थितम् ।
इति गाथाऽर्थः ॥ ३२ ॥

अत्र विशेषवादिनयमतस्थितः कश्चिदाह-ननु कथमने-
कानि द्रव्यमङ्गलानि न सम्भवन्ति?, यथा हि वनस्पति-
रित्युक्ते वृक्षा-गुल्म-लता-वीरुदादयो विशेषा एव प्रतीयन्ते;
न पुनस्तदतिरिक्तः कश्चिद् वनस्पतिः, एवमिहाऽपि द्रव्य-
मङ्गलमित्युक्तेऽनुपयुक्ततत्परूपकलक्षण विशेषा एवाऽवग-
म्यन्ते, न तु तदधिकं किञ्चित् सामान्यम्, अतः किं श-
न्य इवाऽस्मिन् जगत्प्रेषमभिधीयते-‘ निस्सामन्नत्ताओ, न-
त्थि विसेसो खपुण्णं व ।’ इति?, इति विशेषवादिना प्रोक्ते
सामान्यवादि संग्रहः प्राऽऽह-ननु यत एव वनस्पतिरित्युक्ते
वृक्षाऽऽदयः प्रतीयन्ते, अत एव ते तदनर्थान्तरभूताः, हस्त-
स्येवाऽङ्गुलयः, इह यस्मिन्नुच्यमाने यत् प्रतीयते, तत् ततो
व्यतिरिक्तं न भवति, यथा हस्त इत्युक्तेऽङ्गुल्यादयः प्रती-
यमाना हस्ताद् न व्यतिरिक्ताः, प्रतीयन्ते च वनस्पतिरि-
त्युक्ते वृक्षाऽऽदयः, इत्यमी न वनस्पतिव्यतिरिक्ताः, ततो न
सामान्यादतिरिक्तः कोऽपि विशेषः समास्ति, इत्येकमेव
सर्वत्र द्रव्यमङ्गलमिति । अथोपपत्त्यन्तरेणाऽपि सामान्य-
वाधेव वृक्षाऽऽदीनां सर्वेषामपि वनस्पतिसामान्यरूपतां सम-
र्थयन्नाह-

चूओ वणस्सइ च्चिय, मूलाइगुणो न्ति तरस्समूहो व ।

गुम्मादओ वि एनं, सव्वे न वणस्सइविसिद्धे ॥ ३३ ॥

चूतः-आम्रो वनस्पतिरेव वनस्पतिसामान्यं न व्यभि-
चरतीत्यर्थः, इति प्रतिज्ञा, मूल-कन्द-स्कन्ध-त्वक्-शाखा-
प्रवाल-पत्र-पुष्प-फल-बीजाऽऽदिगुणत्वादिति हेतुः, चूतस-
मूहवदिति दृष्टान्तः, इह यो यो मूलाऽऽदिगुणः स स वनस्प-
तिसामान्यरूप एव, यथा चूतसमूहः, मूलाऽऽदिगुणश्च चूतः,
तस्माद् वनस्पतिसामान्यरूप एव, गुल्माऽऽदयोऽप्येवं वाच्याः,
तथाहि-विशेषवादिना विशेषतयाऽभ्युपगम्यमानो गुल्मो-
पि वनस्पतिसामान्यरूप एव, मूलादिगुणत्वाद् गुल्मसमू-
हत्, इति । एवमन्येषामपि लताऽऽदिविशेषाणां वनस्पति-
सामान्यादव्यतिरिक्तत्वं साधनीयम् । तद्व्यतिरेके सर्वत्र मृ-
मयत्वाऽऽदिप्रसङ्गो बाधकं प्रमाणम् । तस्मात् सामान्यमेवा-
ऽस्ति, न विशेषाः । इति गाथाऽर्थः ॥ ३३ ॥

किञ्च-

सामन्नाउ विसेसो, अन्नोऽण्णो व होज्ज जइ अण्णो ।
सो नत्थि खपुण्णं पिवऽ-ण्णो सामन्नमेव तथं ॥ ३४ ॥

भो विशेषवादिन्! सामान्याद् विशेषोऽन्यो वा स्यात्,
अनन्यो वा?, इति विकल्पद्वयम् । यद्याद्यो विकल्पः, तर्हि
नास्त्येव विशेषः, निःसामान्यत्वात्, खपुण्णवत्-इह यद्
यत् सामान्यविनिर्मुक्तं तत् तद् नास्ति, यथा गगनारविन्दम्,
सामान्यविरहितश्च विशेषवादिना विशेषोऽभ्युपगम्यते, त-
स्माद् नास्त्येवाऽयमिति । अथाऽनन्य इति द्वितीयः पक्षः
कक्षीक्रियते, हन्त! तर्हि सामान्यमेवाऽसौ; तदनन्यत्वात्,
सामान्याऽऽत्मवद् यद्-यस्मादनन्यत्वं तत् तदेव, यथा सामा-
न्यस्यैवाऽत्मा; अनन्यश्च सामान्याद् विशेषः, इति सामान्य-
मेवाऽयमिति । यदि च-अतिपक्षपातितया सामान्येऽपि वि-
शेषोपचारः क्रियते, तर्हि न काचित् क्वचित् क्षतिः, न ह्युप-
चारेणोच्यमानो भेदस्तात्त्विकमेकत्वं बाधितुमलम्, तस्मात्
सामान्यमेवाऽस्ति न विशेषः । इति संग्रहनयमतेन सर्वत्रैक-
मेव द्रव्यमङ्गलम् । इति गाथाऽर्थः ॥ ३४ ॥

तदेवं संग्रहेण स्वाभिमतं सामान्यं प्रतिष्ठितं विशेष-
वादिनौ नैगमव्यवहारावाहतुः-

न विसेसत्थंतरभू-अमत्थि सामण्णमाह ववहारो ।

उवलंभव्ववहारा-भावाओ खरविसाणं व ॥ ३५ ॥

ननु भोः सामान्यवादिन्! भवताऽपि वनस्पतिसामान्यं
बकुलाऽशोक-चम्पक-नाग-पुष्पागा-ऽऽघ्र-सर्ज-ऽर्जुनाऽऽ-
दिविशेषेभ्योऽर्थान्तरं वाऽभ्युपगम्येत, अनर्थान्तरं वा? ।
यद्यर्थान्तरम्, तर्हि नास्त्येव तद् विशेषव्यतिरेकेण, उपल-
ब्धिज्ञानप्राप्तस्य तस्योपलम्भव्यवहाराभावाद्, खरविषाण-
वत् । क एवमाह?, व्यवहारनयः, उपलक्षणत्वाद् वि-
शेषवादी नैगमश्च । एतौ हि लोकव्यवहारानुयायिनौ, तद्-
व्यवहारश्च प्रायो विशेषनिष्ठ एव, इति विशेषानेव स-
मर्थयत इति भावः । अथानुपलब्धिलक्षणप्राप्तं तदभ्यु-
पगम्यते, तथाऽपि नास्ति, विशेषेभ्यः सर्वथाऽन्यत्वात्,
गगनकुसुमवदिति । अथ विशेषेभ्योऽर्थान्तरं तदिति द्विती-
यपक्षः, तर्हि विशेषा एव तत्, तेभ्योऽर्थान्तरभूतत्वात्,
विशेषाणामात्मस्वरूपवदिति । यदि च-विशेषेष्वपि सामा-
न्योपचारः क्रियते, तर्हि न काचित् क्षतिः, न ह्योपचा-
रिकमेकत्वं तात्त्विकमनेकत्वं बाधते । इति गाथाऽर्थः ॥ ३५ ॥

एतदेव समर्थयते-

चूयाईएहिंतो, को सो अण्णो वणस्सइ नाम ? ।

नत्थि विसेसत्थंतर-भावाओ सो खपुण्णं व ॥ ३६ ॥

चूताऽऽदिभ्यो विशेषेभ्योऽन्यः को नाम वनस्पतिः, यो
वण-पिएडी-पादलेपाऽऽदिकं लोकव्यवहारे उपयुज्येत?, न
कोऽपीत्यर्थः । तस्मात् समस्तलोकसंव्यवहारानुपयोगि-
त्वाद् नास्ति सामान्यम्, खपुण्णवत् इति पूर्वोक्तमेवायं
निगमनद्वारेणाऽऽह-‘ नत्थीत्यादि ’ तस्माद् नास्त्यसौ सा-
मान्यवादिनाऽभ्युपगम्यमानो वनस्पतिः सद्रूपेभ्यो विशे-
षेभ्योऽर्थान्तरभावात्; खपुण्णवत् सद्रूपेभ्यो हि विशेषे-

भ्योऽर्थान्तरं भवत् असदूपमेव भवति तथाभूतं च नास्त्येव खपुष्पवत् । इति गाथाऽर्थः ॥ ३६ ॥

किं पुनः कारणं येन नैगमव्यवहारौ विशेषान् समर्थयतः ? इत्याह—

जं नैगमव्यवहारा, लोअव्यवहारतप्परा सो य ।

पाएण विसेसमओ, तो ते तग्गाहिणो दो वि ॥ ३७ ॥

यद्-यस्माद् नैगमव्यवहारौ लोकव्यवहारतत्परौ, स च लोकव्यवहारस्यागाऽऽदानाऽऽदिकः प्रायेण विशेषमयो-विशेषनिष्ठ एव दृश्यते, सामान्यस्य व्रणपिण्ड्यादौ लोकेऽनुप, योगात् । ' वनं ' ' सेना ' इत्यादौ क्वचित् कश्चित् कथञ्चित् सामान्यस्याऽपि दृश्यते उपयोगः, इति प्रायोगहणम् । यत एवम्, तस्मात् तौ नैगमव्यवहारौ द्वावपि तद्ग्राहिणौ विशेषाभ्युपगमपरौ । इति गाथाऽर्थः ॥ ३७ ॥

अत्र परः प्राऽऽह—

तेसि तुल्लमयत्ते, को णु विसेसोऽभिहाणओ अओ ?

तुल्लत्ते वि इहं ने-गमस्स वत्थंतरे भेओ ॥ ३८ ॥

तयोनैगमव्यवहारयोस्तुल्यमतत्वे उक्तन्यायेन विशेषवा, दितया सदशाभिप्रायत्वे सति ' णु ' चित्के, अभिधानं नाम ततोऽन्यस्तद् वर्जयित्वाऽपरः को विशेषः ? , न कश्चिदित्यर्थः । एको नैगमः, अपरस्तु व्यवहार इत्येवमनयोर्नामैव भिद्यते न त्वभिप्राय इति भावः । आचार्य आह—' तुल्लत्ते ' इत्यादि, इह विशेषाऽभ्युपगमे यद्यपि नैगमस्य व्यवहारेण सह तुल्यत्वं सदशाभिप्रायत्वम्, तथाऽपि तस्मिन् सत्यपि वस्त्वन्तरे सामान्याऽऽदिके भेदो नानात्वमस्त्येव । इति गाथाऽर्थः ॥ ३८ ॥

अथवा नैगमव्यवहारयोरेन तुल्यमतत्वाऽऽख्यापनेन

सामान्यविशेषग्राहकस्य नैगमस्य संग्रहव्यवहारनय-

द्वयेऽन्तर्भावः सूचितो द्रष्टव्य इति दर्शयन्नाह—

जो सामण्णगाही, स नेगमो संगहं गओ अहवा ।

इयरो व्यवहारमिओ, जो तेण समाणनिदेशो ॥ ३९ ॥

अथेति प्रकारान्तरेण समाधानमुच्यत इत्यर्थः । तत्र नैगमस्तावत् सामान्यं मन्यते विशेषांश्च । ततो यः सामान्यग्राही नैगमः स संग्रहं गतः प्राप्तोऽन्तर्भूत इति यावत्, इतरस्तु विशेषग्राही स व्यवहारनयमितः प्राप्तोऽन्तर्गतो या नैगमनयस्तेन सह व्यवहारनयस्याऽयं समाननिर्देशः ' जं नैगमव्यवहारा ' (३७) इत्यादिना तुल्यनिर्देशः, ततश्च ' तेसि तुल्लमयत्ते को णु विसेसो ' (३८) इत्यादिना यदेकत्वं परेण प्रेरितं तदस्माकं न क्षतिमावहति, नैगमस्य संग्रहव्यवहारनयद्वयेऽन्तर्भावस्येष्टत्वेन सिद्धसाधनादिति भावः । यद्येवं नैगमः सङ्ख्यायास्तुष्टयति, तथा च सति पडेव नयाः प्रसजन्तीति चेत् । मा औत्सुक्यं भजस्व, सर्वमत्रार्थं पुरस्ताद्वक्ष्यामः । इति गाथाऽर्थः ॥ ३९ ॥

अथ ऋजुसूत्रनयमतेन द्रव्यमङ्गलं विचारयितुमाह—

उज्जुसुअस्स सयं सं-पयं च जं मंगलं तयं एकं ।

नार्तीतमणुप्पन्नं, मंगलमिदं परकं व ॥ ४० ॥

ऋजु अतीताऽनागतपरिहारेण परकीयपरिहारेण वाऽकुटिलं वस्तु सूत्रयतीति ऋजुसूत्रो नयस्तस्य स्वकमात्मीय-

मेव, तथा साम्प्रतं च वर्तमानक्षणभावेन यद् द्रव्यमङ्गलं तदेकमभिमतम् । अनाभिमतप्रतिषेधमाह-नार्तीतम्, अनिक्रान्तसमयभावि, नाऽप्यनुपन्नं भविष्यत्समयभावि द्रव्यमङ्गलम्, अस्येष्टम् । ' परकं व ' परकीयं वा यद् द्रव्यमङ्गलं तदप्यस्य नेष्टम्, विवक्षितैकप्रज्ञापकस्याऽऽत्मानं विहाय यत् परस्मिन् वर्तते तदपि द्रव्यमङ्गलमसौ नेच्छतीत्यर्थः । मन्दमतिशिक्षाऽवबोधार्थश्चाऽनभिमतप्रतिषेधः, अन्यथा ह्यभिमते कथितेऽनभिमतमर्थापत्तितो गम्यत एव । इति गाथाऽर्थः ॥ ४० ॥

अमुमेवार्थं प्रयोगोपदर्शनाद्वारेण समर्थयन्नाह—

नार्तीतमणुप्पन्नं, परकीयं वा पओअणाभावा ।

दिदुंतो खरसिगं, परधणमहवा जहा विफलं ॥ ४१ ॥

अतीतमनुपन्नं वस्तु नास्तीति प्रतिज्ञा, प्रयोजनस्य विवक्षितफलस्य तत्राऽभावात् सर्वप्रयोजनाऽकरणादित्यर्थ इत्ययं हेतुः, दृष्टान्तस्तु खरशृङ्गम् । असत्त्वे चातीतानागतयोर्द्रव्यमङ्गलता दूरोत्सारितैव, धर्मिसत्त्व एव धर्माणामुपपद्यमानत्वादिति । द्वितीयप्रयोगः क्रियते—परकीयमपि यद्दत्तसम्बन्धयि वस्तु देवदत्तापेक्षया नास्त्येव, प्रयोजनाऽकरणात् खरविपाणवदिति हेतुदृष्टान्तौ तावेव, अथवा-यथा परस्य यद्दत्तस्य धनं देवदत्तापेक्षया विफलं प्रयोजनाऽसाधकं सदनास्ति, तथा सर्वमपि परकीयं नास्तीति द्वितीयो दृष्टान्तः । इति कुतः परकीयस्याऽपि द्रव्यमङ्गलत्वम् ? इति गाथाऽर्थः ॥ ४१ ॥

शब्द-समभिरूढै-वम्भूतास्तु विशुद्धनयत्वादागमतो

द्रव्यमङ्गलं नेच्छन्त्येव कस्मात् ? इत्याह—

जाणं नाणुवउत्तोऽ-णुवउत्तो वा न याणई जम्हा ।

जाणंतोऽणुवउत्तो, चि विंति सदादयोऽवत्थुं ॥ ४२ ॥

(जम्हा) इति यस्मात् जानन्नवबुध्यमानो, ' मङ्गलं ' इति गम्यते, नानुपयुक्तो न तज्ज्ञानोपयोगशून्यो भवति, ज्ञायकस्य ज्ञानोपयोगनान्तरीयकत्वात् । अनुपयुक्तो वा तत्र न तज्जानीते न तस्य ज्ञायकोऽसौ व्यपदिश्यते; अज्ञायकत्वाभिमतवत् काष्ठाऽऽदिवत् वेत्यर्थः । तस्माज्जानन्ननुपयुक्तश्चेति एतदप्यवस्तु असदभाव इति यावत्, एतद् ब्रुवते शब्दाऽऽदयः शब्द-समभिरूढैवम्भूतनयाः । इति गाथाऽर्थः ॥ ४२ ॥

अत्राऽर्थे उपपत्तिमाह—

हेऊ विरुद्धम्म-त्तणा हि जीवो व्व चेअणारहिओ ।

न य सो मंगलमिदं, तयत्थसुओ चि पावं व ॥ ४३ ॥

जानन्ननुपयुक्तश्चेत्येतदवस्तु इत्यस्यामनन्तरातिक्रान्तगाथापर्यन्तकृतप्रतिज्ञायामयं हेतुः । कः ? इत्याह—' विरुद्धधम्मत्तणा हि चि ' विरुद्धौ धर्मौ यत्र तत् तथा तद्भावस्तस्माद् विरुद्धधर्मत्वादिति । दृष्टान्तमाह-यथा जीवश्चेतनारहितः । इदमुक्तं भवति—यथा जीवश्चेतनारहितश्च माता च बन्धा चेत्यादि विरुद्धधर्माध्यासादवस्तु एवं ज्ञायकश्चाऽनुपयुक्तश्चेत्येतदप्यवस्त्वेव । भवतु वा ज्ञायकोऽनुपयुक्तश्च तथाऽपि नास्माकमसौ मङ्गलत्वेनेष्टः, तदर्थशून्यत्वाद्-मङ्गलार्थशून्यत्वात्, पापवदिति । भावमङ्गलग्राहिणो ह्यमी कथं द्रव्यमङ्गलमिच्छान्त ? इति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ ४३ ॥

तदेवं विचारितं नैवेद्यमङ्गलम् तथा च सति समर्थि-
तमागमतो द्रव्यमङ्गलम् । अथ नो आगमतस्तद-
भिधीयते । तच्च ज्ञशरीरभ्यशरीरतद्रव्य-
तिरिक्तेभेदात् त्रिधा । तत्र ज्ञशरीर-
भ्यशरीरलक्षणभेदद्वयमाह—

मंगलपयत्थजाण्य-देहो भवस्स वा सजीवो त्ति ।

नोआगमओ दव्वं,आगमरहिओ त्ति जं भणिअं ॥४४॥

‘नोआगमओ दव्वं त्ति’ नो आगमतो ज्ञशरीरं द्रव्यमङ्ग-
लमित्यर्थः । कः ? , इत्याह—मङ्गलपदार्थज्ञस्य देहः । इदमुक्तं
भवति—इह मङ्गलपदार्थः पूर्वं येन स्वयं सम्यग् विज्ञातः,
परेभ्यश्च प्ररूपितः, तस्य सम्बन्धी जीवविप्रमुक्तः सिद्धशिला-
तलाऽऽदिगतो देहोऽतीतकालनयानुवृत्त्याऽतीतमङ्गलपदार्थ-
ज्ञानाऽऽधारत्वाद् नोआगमतो द्रव्यमङ्गलमुच्यते । नोश-
ब्दस्येह सर्वनिषेधवचनत्वात्, आगमस्य च सर्वथाऽत्राऽ-
भावाद् नोआगमता दृष्ट्या, अतीतमङ्गलपदार्थज्ञानलक्षणा-
ऽऽगमपर्यायकारणत्वात् तु द्रव्यमङ्गलता, यथाऽतीतघृताऽऽ-
धारपर्यायकारणत्वाद् रिक्तघृतकुम्भे घृतघटतेति । ‘भवस्स
व त्ति’ वाशब्दो द्वितीयपक्षमुच्यते, भव्यस्य च मङ्गलप-
दार्थज्ञानयोग्यस्य सम्बन्धी ‘देहः’ इति वर्तते, स जीवः स-
चेतनो नोआगमतो भव्यशरीरद्रव्यमङ्गलमित्यर्थः । इदमत्र
हृदयम्—य इदानीं मङ्गलपदार्थं न जानीते, भविष्यति तु
काले ज्ञास्यति; तस्य सम्बन्धी सचेतनो देहो भविष्यत्काल-
नयाऽनुवृत्त्या भविष्यन्मङ्गलपदार्थज्ञानाऽऽधारत्वाद् नोआग-
मतो भव्यशरीरद्रव्यमङ्गलमिति । अत्राऽपि नोशब्दस्य सर्व-
निषेधपरत्वात्; आगमस्य चेदानीमभावाद् नोआगमता
समवलेया । भविष्यत्काले मङ्गलपदार्थज्ञानलक्षणस्याऽऽगम-
स्य कारणत्वात् तु द्रव्यमङ्गलता, यथा भविष्यद्घृताऽऽधारप-
र्यायकारणत्वाद् रिक्तघृतकुम्भे घृतघटता । नोआगमत इत्ये-
तद् विवृण्वन्नाह—‘आगमरहिओ’ इत्यादि, नोशब्दस्य स-
र्वनिषेधवचनत्वाद् नोआगमत इत्यनेनैतदुक्तं भवति, किम् ? ,
इत्याह—मङ्गलपदार्थज्ञस्य भव्यस्य च सम्बन्धी अचेतनः स-
चेतनश्च देहो वर्तमानकाले सर्वथैवाऽऽगमरोहतः । इति
गाथाऽर्थः ॥ ४४ ॥

तदेवं सवनिषेधवचनत्वे नोशब्दस्यैवमुदाहरणमुपदर्शि-
तम्, यदि वा-देशनिषेधपरेऽपि नोशब्दे एतत् स-
म्बध्यत एवेति दर्शयन्नाह—

अहवा नो देसम्मी, नोआगमओ तदेगदेमाओ ।

भूयस्स भाविणो वा-ऽऽगमस्स जं कारणं देहो ॥४५॥

अथवा ‘नो’ इति नोशब्दः ‘देसमि त्ति’ देशनिषेधवच-
नो विवक्ष्यत इत्यर्थः । ततश्च नोआगमत इति कोऽर्थः ? ,
इत्याह—तदेकदेशादागमैकदेशादागमैकदेशमाश्रित्य द्रव्यम-
ङ्गलमित्यर्थः । किं पुनस्तत् ? इति चेत् । मङ्गलपदार्थज्ञस्याऽ-
चेतनः, भव्यस्य तु संचेतनो देह इत्यनुवर्तमानं सम्बध्यते ।
कः पुनरिहाऽऽगमस्यैकदेशो यमाश्रित्य नोमागमतो द्रव्यम-
ङ्गलमिव स्यात् ? इति । अत्रोच्यते—यथाज्ञो ज्ञभव्यशरीररूपो
देह एवाऽयाऽऽगमैकदेशः । ननु जडस्य देहस्य कथमागमे-
कदेशता ? इति । अत्राऽह—‘भूयस्से’त्यादि, यद्-यस्माद-

चेतनो देहो भूतस्याऽतीतस्य मङ्गलपदार्थज्ञानलक्षणस्याऽऽ-
गमस्य कारणं हेतुः, सचेतनस्तु भव्यदेहो भाविनो यथोक्तस्या-
ऽऽगमस्व कारणम्, तस्माद् निजकार्यस्याऽऽगमस्यैकदेशे-
वर्तत एव, कारणं हि कार्यस्यैकदेशे वर्तत एव, यथा मृत्ति-
का घटस्य । अभेद एव घट-मृत्तिकयोरिति चेत् ।
नैवम्, भेदयोरेव जनैरिष्टत्वात्, यद्वक्ष्यति सम्मतौ—“नत्थि
पुढवीविसिद्धो, घडो त्ति जं तेण जुज्झइ अणणो । जं
पुण घडो त्ति पुव्वं, नासी पुढवी तत्रो अणो ॥ ५२ ॥”
आह—ननु मङ्गलपदार्थज्ञानस्य परिणामिकारणं जीव एव,
ततस्तस्य स्वकार्यैकदेशे वृत्तिरस्तु, यथा मृत्तिकायाः,
शरीरं त्यागमस्य परिणामिकारणं न भवति, अतः कथं त-
स्य तदेकदेशवृत्तिना ? । सत्यम्, किन्तु—“अणणणणाणु-
गयाणं, इमं च तं च त्ति विभयणमजुत्तं । जह खीरणणिया-
णं” इत्यादिवचनात् संसारिणो जीवस्य शरीरेण सहाऽ-
भेद एव व्यवहियते, अतो जीवस्य परिणामिकारणत्वे श-
रीरस्याऽपि तद् विवक्ष्यते, इत्यस्याऽऽगमैकदेशता न विरुध्य-
ते । भववेवम्, तथाऽप्यागमतो द्रव्यमङ्गलम् प्राग् यदुक्तं ते-
न सहाऽस्य को भेदः ? , तत्राऽपि हि—“आगमकारणमाया
देहो सहो य” इति वचनाच्छरीरमेव द्रव्यमङ्गलमुक्तम्,
अत्राऽपि च तदेव इति कथं नैकत्वम् ? सत्यम्, किन्तु—प्रा-
गुपयोगरूप एवाऽऽगमो नास्ति, लब्धितस्तु विद्यत एव, अ-
त्र तूभयस्वरूपेऽपि नास्ति, कारणमात्रस्यैव सत्त्वात् । इ-
ति गाथार्थः ॥ ४५ ॥

तदेवं दर्शितं ज्ञशरीर-भ्यशरीरलक्षणं नोआगमतो
द्रव्यमङ्गलभेदद्वयम् । साम्प्रतं ज्ञशरीर-भ्यश-
रीरव्यतिरिक्तस्वरूपं तत्तृतीयभेदं दर्शयन्नाह—

जाण्य-भव्यशरीराऽ-इरिचमिह दव्वमंगलं होइ ।

जा मंगला किरिआ, तं कुणगाणो अणुवउत्तो ॥४६॥

इह तावद् भावतः—परमार्थतो मङ्गलं द्विविधम्—जि-
नप्रणीत आगमः, तत्प्रणीता मङ्गल्या प्रत्युपेक्षणाऽऽ-
दिक्रिया च । इनश्च पूर्वमागमतो नोआगमतश्च यद्
द्रव्यमङ्गलमुक्तं तत्सर्वमागममङ्गलोपलभेव, ज्ञशरीर-
भ्यशरीरव्यतिरिक्तं तु द्रव्यमङ्गलं मङ्गल्यक्रियामेवाऽऽश्रि-
त्य भणिष्यत इति परिभाषनीयम् । अथ गाथार्थो व्या-
ख्यायते—तत्र ज्ञशरीर-भ्यशरीराभ्यां व्यतिरिक्तमिह द्र-
व्यमङ्गलं भवति । कः ? , इत्याह—अनुपयुक्तः तां कुर्वा-
णो या । किम् ? , इत्याह—या प्रत्युपेक्षणा-प्रमार्जनाऽऽदिका
मङ्गल्या क्रिया । इदमुक्तं भवति—योऽनुपयुक्तो जिनप्रणीतां
मङ्गलरूपां प्रत्युपेक्षणाऽऽदिक्रियां करोति, स नोआ-
गमतो ज्ञशरीर-भ्यशरीरातिरिक्तं द्रव्यमङ्गलम्, उपयो-
गरूपोऽत्राऽऽगमो नास्तीति नोआगमता । ज्ञशरीर-भ्य-
शरीरयोर्ज्ञानापेक्षा द्रव्यमङ्गलता, अत्र तु क्रियापेक्षा, अ-
तस्तद्रव्यतिरिक्तत्वम्, अनुपयुक्तस्य क्रियाकरणात् तु द्र-
व्यमङ्गलत्वं भावनीयम्, उपयुक्तस्य तु क्रिया यदि गृ-
ह्येत तदा भावमङ्गलतैव स्यादिति भावः । इति गाथा-
ऽर्थः ॥ ४६ ॥

अथ प्रकारान्तरेणाऽपि प्रस्तुतमङ्गलमाह—

जं भूयभावमङ्गल-परिणामं तस्स वा जयं जोगां ।

जं वा सहावसोहण-वन्नाइगुणं सुवसाइ ॥ ४७ ॥
तं पि य हु भावमंगल-कारणओ भंगलं ति निदिहं ।
नोआगमओ दव्वं, नोसदो सव्वपडिसेहे ॥ ४८ ॥

नोआगमतो ज्ञशरीर-भव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यं द्रव्य-
मङ्गलमित्यर्थ इति द्वितीयगाथोत्तरार्थे संबन्धः । किं
नत् ? , इत्याह-यद् भूतभावमङ्गलपरिणामम् , इह भाव-
मङ्गलशब्देन चरणकरणक्रियाकलापोऽभिप्रेतः, तस्य परि-
णामने परिणतिः प्रवृत्तिर्भावमङ्गलपरिणामः, भूतः पूर्वं सं-
जातो भावमङ्गलपरिणामो यस्य तद् भूतभावमङ्गलपरि-
णामम् , सांप्रतं तु तच्छून्यम् , तत्पुनः कस्यापि शरीरं
जीवद्रव्यं वा , तद् नोआगमतो ज्ञशरीर-भव्यशरीर-
व्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलं बोद्धव्यम् । ' तस्स वा जयं जोगं
ति ' अथवा-तस्य-यथोक्तस्य भावमङ्गलपरिणामस्य यद्
योग्यमहं शरीरं जीवद्रव्यं वा , तद् नोआगमतो ज्ञश-
रीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलम् । अथवा-यत् स्व-
भावत एव शोभनवर्णाऽऽदिगुणं सुवर्णाऽऽदिकं वस्तु, आदि-
शब्दाद् रत्न-द्रव्य-ऽक्षत-कुसुम-मङ्गलकलशाऽऽदिपरिग्रहः,
तदेतज्ज्ञ-भव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलम् । ननु कथं तद्
मङ्गलम् ? , इत्याह- ' तं पी ' त्यादि, हुयस्मादर्थे , यस्मात्
तदपि-सुवर्णाऽऽदिकं कस्यापि भावमङ्गलकारणत्वाद् मङ्ग-
लं निर्दिष्टम् । यच्च कारणं तद् " भूतस्य भाविनो वा , भा-
वस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद् द्रव्यम् ० " इत्यादिव-
चनाद् द्रव्यतयाऽपि व्यपदिश्यते, अतो द्रव्यमङ्गलं भवति ।
नोशब्दः सर्वप्रतिषेधे, आगमस्येह सर्वथैवाऽभावादिति ।
पूर्वं ज्ञ-भव्यशरीरयोः केवलमागमाभावापेक्षं द्रव्यमङ्गलत्व-
मुक्तम्, अत्र तु क्रियाऽभावमाश्रित्य इति भावनीयम् । इति
गाथाऽर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

तदेवं प्रतिपादितमागमतो नोआगमतश्च द्रव्यमङ्गलम् । अ-
थ भावमङ्गलमुच्यते, तस्य च लक्षणं नामस्थापना-द्रव्या-
णामिव भाष्यकृता केनापि कारणेन नोक्तम् । तच्चेत्थमवग-
न्तव्यम्—

" भावो विवक्षितक्रिया-ऽनु भूतियुक्तो हि वै समाख्यातः ।
सर्वज्ञैरिन्द्रादिव-दिहेन्दनाऽऽदिक्रियाऽनुभवात् ॥ ११ ॥ " इति ।
अत्राऽयमर्थः—भवनं विवक्षितरूपेण परिणामनं भावः । अ-
थवा-भवति विवक्षितरूपेण संपद्यत इति भावः । कः पु-
नरयम् ? , इत्याह-चक्रुर्विवक्षिता इन्दन-ज्वलन-जीवनाऽऽदि-
का या क्रिया तस्या अनुभूतिरनुभवनं तथा युक्तो विवक्षित-
क्रियाऽनुभूतियुक्तः, सर्वज्ञैः समाख्यातः । क इव ? , इत्याह-
इन्द्राऽऽदिवत्-स्वर्गाधिपाऽऽदिवत्, आदिशब्दाद्-ज्वलन-
जीवनाऽऽदिपरिग्रहः । सोऽपि कथं भावः ? , इत्याह-इन्दनादि-
क्रियाऽनुभवात् इति, आदिशब्देन ज्वलन-जीवनाऽऽदिक्रि-
यास्वीकारः । विवक्षितेन्द्रनाऽऽदिक्रियाऽन्वितो लोके प्रसिद्धः
पारमार्थिकपदार्थो भाव उच्यते । भावश्चासौ मङ्गलं च
भावमङ्गलम्, भावतो वा परमार्थतो मङ्गलं भावमङ्गलमिति
प्रस्तुतयोजना ।

एतदपि द्विविधम्—आगमतश्च, नोआगमतश्च ।

तत्राऽऽगमतस्तावदाह—

भंगलसंयउवउचो, आगमओ भावमंगलं होइ ।

नोआगमओ भावो, सुविसुदो खाइयाईओ ॥ ४९ ॥
मङ्गलं च तच्छुतं च मङ्गलश्रुतं; मङ्गलशब्दार्थज्ञानमित्यर्थः,
तस्मिन्नुपयुक्तो ' वक्ता ' इति गम्यते, आगमतो भा-
वमङ्गलं भवति । अत्राऽऽह—ननु मङ्गलपदार्थज्ञानोपया-
गमात्रेण कथं सर्वोऽपि वक्ता भावमङ्गलमुच्यते ? , तदुपया-
गमात्रस्येव तदूपताया युक्तिसङ्गतत्वात्, न ह्यग्निज्ञानोपयुक्ता
माणवकोऽग्निरेव भवितुमर्हति, तदाह-पाकाऽऽदिक्रियाकर-
णप्रसङ्गादिति । अत्रोच्यते-उपयोगः, ज्ञानं, संवेदनं, प्र-
त्यय इति तावदनर्थान्तरम्, अर्थाऽभिधानप्रत्ययाश्च
लोके सर्वत्र तुल्यनामधेयाः, बाह्यः पृथुघ्नोदराऽऽकारो-
ऽथोऽपि घट उच्यते, तद्वाचकमभिधानमपि घटोऽभिधीय-
ते, तज्ज्ञानरूपः प्रत्ययोऽपि घटो व्यपदिश्यते इत्यर्थः । त-
थाहि लोके वक्ता नो भवन्ति—किमिदं पुरतो दृश्यते ? ,
घटः । किमसौ वक्ता ? , घटम्; किमस्य चेनसि स्फुरति ? , घटः ।
एवं च सति यद् घट इति ज्ञानं तद्व्यतिरिक्तो ज्ञाना
तल्लक्षणो गृह्यते, अन्यथा यदि ज्ञानज्ञानिनोरव्यतिरेका
न स्यात् तदा ज्ञाने सत्यपि ज्ञानी नोपलभेत वस्तुनिवहम्,
अतन्मयत्वात्, प्रदीपहस्ताऽन्धवत्, पुरुषान्तरवद् वा । न
चाऽनाकारं तज्ज्ञानम्, पदार्थान्तरवद् विवक्षितपदार्थस्या-
ऽप्यपरिच्छेदप्रसङ्गात् । अपि च-घटाऽऽदिज्ञानतद्वतोऽव्य-
तिरेके बन्धाऽऽद्यभावः प्राप्नोति, यथा हि ज्ञानाऽज्ञान-
सुख-दुःखाऽऽदिपरिणामस्याऽन्यत्वे आकाशस्य बन्धाऽऽद-
यो न भवन्ति, एवं जीवस्याऽपि न भवेयुरिति भावः ॥
आह—यदि घटोपयोगानन्यत्वाद् देवदत्तोऽपि घटः, अ-
न्युपयोगानन्यत्वाच्च माणवकोऽप्यग्निः, तर्हि जलाऽऽहरण-
दाह-पाकाऽऽद्यर्थक्रियाप्रसङ्गः । तदयुक्तम्, न हि सर्वोऽ-
पि घटो जलाऽऽहरणं करोति, नापि समस्तोऽप्यग्निर्दाह-
पाकाऽऽद्यर्थक्रियां साधयति, कोरेऽवाङ्मुखीकृतघटेन भ-
स्मच्छृङ्गवद्भिना च व्यभिचारात् । न चाऽसौ न घटः,
नाग्निर्वा, लोकप्रतीतिवाधाप्रसङ्गात् । तस्माद् मङ्गलपदार्थ-
ज्ञानोपयोगाऽनन्यत्वादागमतस्तदुपयुक्तो भावमङ्गलमिति
स्थितम् ॥ नोआगमतस्तु आगमस्य सर्वनिषेधमाश्रित्य
सुविशुद्धः प्रशस्तः क्षायापयोगपरिणामो भावो
भावमङ्गलम्, भाव एव मङ्गलं भावमङ्गलमिति कृत्वा ।
उपलक्षणव्याख्यानादागमवर्जज्ञानचतुष्टय-दर्शन-चारिप्राणि
च नोआगमतो भावमङ्गलतया वाच्यानि, भावनः पर-
मार्थतो मङ्गलं भावमङ्गलमिति कृत्वा । इति गाथाऽ-
र्थः ॥ ४९ ॥

प्रकारान्तरेणाऽपि नोआगमतो भावमङ्गलमाह—

अहवा सम्महंसण-नाणचरितोवओगपरिणामो ।

नोआगमओ भावो, नोसदो मिस्सभावम्मि ॥ ५० ॥

अथवा-प्रतिक्रमण-प्रत्युपेक्षणाऽऽदिक्रियां कुर्वाणस्य यो
ज्ञान-दर्शन-चारित्रोपयोगपरिणामः, स नोआगमतो भा-
वो भावमङ्गलं भवति । नोशब्दश्चात्र मिश्रवचनः, य-
स्माद् नाऽसौ ज्ञान-दर्शन-चारित्रोपयोगपरिणामः केवल
एवाऽऽगमः, चारित्राऽऽदेरपि सद्भावात्, नाऽप्यनागम एव,
ज्ञानस्याऽपि विद्यमानत्वात्, इति मिश्रता । इति गा-
थाऽर्थः ॥ ५० ॥

अथाऽन्येन प्रकारेणाऽऽह—

अहवेह नमुकारा—इनाणकिरिआविमिस्सपरिणामो ।
नोआगमओ भल्लइ, जम्हा से आगमो देसे ॥ ५१ ॥

अथवेह नोआगमतो भावमङ्गलाधिकारे नमस्करणं न-
मस्कारोऽहंदादिप्रणतिरित्यर्थः, स आदियेषां स्तोत्राऽऽदीनां
ते नमस्काराऽऽद्यस्तेषु ज्ञानोपयोगो नमस्काराऽऽदिज्ञानम्,
क्रिया शिरसि करकमलमुकुलविधानाऽऽदिका, नमस्कारा-
ऽऽदिज्ञानं च क्रिया च नमस्काराऽऽदिज्ञानक्रिये ताभ्यां वि-
मिश्रश्चासौ परिणामश्च । स किम् ? , इत्याह—‘नो’ इत्यादि,
चैत्यवन्दनाऽऽद्यवस्थायां यो नमस्काराऽऽदिज्ञान-क्रियाभि-
श्रितपरिणामः स नोआगमतो भावमङ्गलं भण्यत इत्य-
र्थः । कुतः ? , इत्यह—यस्मात् (से) तस्यैव भावतः परिणा-
मस्याऽऽगमो नमस्काराऽऽदिज्ञानोपयोगलक्षणो देशे एक-
देशेऽवयवे वर्तते, नोशब्दश्चेद्वैकदेशवचनः । इति गा-
थाऽर्थः ॥ ५१ ॥

तदेवमुपदर्शितं नाम-स्थापना-द्रव्य-भावभेदतश्चतुर्विधं म-
ङ्गलम् । एतेषु च नामाऽऽदिमङ्गलेष्वाद्यत्रयस्याऽन्योऽन्यम-
भेदं पश्यन् परः प्रेरयति—

अभिहाणं दव्वतं, तयत्थमुत्तणं च तुल्लाई ।

को भाववज्जिआणं, नामाईणं, पइविसेसो ? ॥ ५२ ॥

भाववर्जितानां भावमेकं वर्जयित्वा शेषाणां-नामाऽऽदीनां
नाम-स्थापना-द्रव्याणामित्यर्थः, कः प्रतिविशेषः ? , न कश्चि-
दित्यर्थः । कुतः ? इति चेत् । उच्यते—यत् एतानि त्रिष्वपि
तुल्यानि । कानि पुनस्तानि ? , इत्याह—अभिधानं तावद्
नाम त्रिष्वपि तुल्यम्, नामवति पदार्थे, स्थापनायां, द्रव्ये च
मङ्गलाभिधानमात्रस्य सर्वत्र भावात् । तथा द्रव्यत्वमपि
त्रिष्वपि तुल्यम्, यतः—“ जस्स णं जीवस्स वा अजीवस्स
वा मंगलं ति नाम कीरइ । ” इत्यादि वचनाद् नामानि तावद्
द्रव्यमेवाऽभिसंबध्यते, स्थापनायामपि “ यत् स्थाप्यते ”
इति वचनाद् द्रव्यमेवाऽऽयोज्यते, द्रव्ये तु द्रव्यत्वं विद्यत-
एव, इति त्रिष्वपि द्रव्यत्वस्य तुल्यता । तथा तदर्थशून्यत्वं
च भावार्थशून्यत्वं च त्रिष्वपि समानम्, नाम-स्थापना-
द्रव्येषु भावमङ्गलस्याऽभावात् । तस्मादभिधान-द्रव्यत्व-भा-
वार्थशून्यत्वानां समानत्वाद् नाम-स्थापना-द्रव्याणां परस्पर-
मभेदः, भावे तु तदर्थशून्यत्वं नास्ति; इत्येतावताऽसौ ना-
माऽऽदिभ्यो विशेष्यत इति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ ५२ ॥

परेणैवमविशेषे प्रेरिते यो विशेषः,
तमभिधित्सुः सूरिराह—

आगारोऽमिप्पाओ, बुद्धी किरिया फलं च पाएण ।

जह दीसइ ठवण्णिदे, न तहा नामे न दव्विदे ॥ ५३ ॥

यथा स्थापनेन्द्रे आकारो लोचनसहस्र-कुण्डल-किरीट-
शचीसंनिधान-करकुलिशधारण-सिंहासनाऽध्यासनाऽऽदि-
जनितातिशयो देहसौन्दर्यभावो दृश्यते, तथा स्थापनाकर्तुश्च
यथा सद्गतेन्द्राभिप्रायो विलोक्यते, तथा द्रष्टुश्च यथा
तदाकारदर्शनादिन्द्रबुद्धिरुपजायते; यथा चैनमुपलवमानानां
तद्भक्तिपरिपतबुद्धीनां नमस्करणाऽऽदिका क्रिया संवीक्ष्यते,

फलं च यथा प्रायेणोपलभ्यते पुत्रोत्पत्त्यादिकम्, न तथा
नामेन्द्रे; नाऽपि द्रव्येन्द्रे । ततो नाम-द्रव्याभ्यां तावद् व्यक्त-
एव भेदः स्थापनाया इति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ ५३ ॥

तदेवं स्पष्टतया लक्ष्यमाणत्वादादेवेव नाम-द्रव्या-

भ्यां स्थापनाया भेदमभिधाय नाम-स्थाप-

नाभ्यां द्रव्यस्य भेदमभिधित्सुराह—

भावस्स कारणं जह, दव्वं भावो अ तस्स पज्जाओ ।

उवओगपरिणइमओ, न तहा नामं न वा ठवणा ॥ ५४ ॥

यथाऽनुपयुक्तवक्त्रप्रभृतिकं साधुद्रव्येन्द्राऽऽदिकं वा द्रव्यं
भावस्योपयोगरूपस्य भावेन्द्रपरिणतिरूपस्य वा यथासं-
ख्येन कारणं निमित्तं भवति, यथा च—‘उवओगपरिणइ-
मओ चि’ उपयोगमयो भावेन्द्रपरिणतिमयश्च भावो यथालं-
ख्येन तस्याऽनुपयुक्तवक्त्रप्रभृतिकस्य साधुद्रव्येन्द्राऽऽदिक-
स्य वा द्रव्यस्य पर्यायो धर्मो भवति, न तथा नाम, नाऽपि
स्थापनेति । इदमुक्तं भवति—यथाऽनुपयुक्ते वक्त्रा द्रव्यं कदा-
चिदुपयुक्तत्वकाले तस्योपयोगलक्षणस्य भावस्य कारणं
भवति, सोऽपि वोपयोगलक्षणो भावस्तस्याऽनुपयुक्तवक्त्र-
रूपस्य द्रव्यस्य पर्यायो भवति, यथा वा साधुजीवो द्रव्येन्द्रः
सन् भावेन्द्ररूपायाः परिणतेः कारणं भवति, सोऽपि वा भावे-
न्द्रपरिणतिरूपो भावस्तस्य साधुजीवद्रव्येन्द्रस्य पर्यायो भव-
ति, न तथा नाम-स्थापने । अतस्ताभ्यां द्रव्यस्य भेदः, नामस्तु
स्थापना-द्रव्याभ्यां भेदः सामर्थ्योद्भावाऽवसीयत इति । तदेवं
यद्यपि परंप्रेरितप्रकारेण नाम-स्थापनाद्रव्याणामभेदः, तथा-
प्युक्तरूपेण प्रकारान्तरेण भेदः सिद्ध एव, नहि दुग्धतकाऽऽ-
दीनां श्वतत्वाऽऽदिनाभेदोऽपि माधुर्याऽऽदिनाऽपि न भेदः, अन-
न्तधर्माध्यासितत्वाद् वस्तुन इति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ ५४ ॥

तदेवं भेदव्याख्यापक्षे समर्थिते भूयोऽप्यपरेण प्रकारे-

णाऽऽह परः—

इह भावो चिचय वत्थुं, तयत्थमुत्तेहि किं व सेसेहि ? ।

नामादओ वि भावा, जं ते वि हु वत्थुपज्जाया ॥ ५५ ॥

इह नामाऽऽदिविचारे प्रकान्ते भाव एव वस्तु, विवक्षितार्थ-
क्रियासाधकत्वात्, उभयसम्मतवस्तुवत्; न हि भावेन्द्र-
वद् विवक्षितार्थसाधनसमर्था गोपालदारकाऽऽद्या नामेन्द्रा-
ऽऽद्यः, अतः किमत्र शेषैर्भावार्थशून्यैर्नामाऽऽदिभिः ? , न कि-
ञ्चिदित्यर्थः । अत्रोत्तरमाह—‘नामादओ’ इत्यादि । इदमुक्तं
भवति—यदि सामान्येनैव भावो वस्तुत्वेनाऽभ्युपगम्यते,
तदा सिद्धसाध्यता, यतो नामाऽऽद्योऽपि, आदिशब्दात्
स्थापना—द्रव्यपरिग्रहः, भावाः, भावविशेषा इत्यर्थः । कु-
तः ? , इत्याह—यद्-यस्मात् तेऽपि-नामाऽऽद्यो वस्तुनः पर्या-
या धर्माः, तथाहि—अविशिष्टे इन्द्रवस्तुन्युच्चरिते नामाऽऽदि-
कं भेदचतुष्टयमपि प्रतीयते—किमनेन नामेन्द्रो विवक्षितः
आहोस्वित् स्थापनेन्द्रः, द्रव्येन्द्रः, भावेन्द्रो वा ? , इति । ततः
सामान्यस्येन्द्रवस्तुनश्चत्वारोऽप्यमी पर्यायाः, इति नामाऽऽद-
यो भावविशेषा एव, इति भावस्य वस्तुत्वसाधने न किञ्चिद्,
नः क्ष्यते पर्यायः, भेदः, भाव इत्यनर्थान्तरत्वात् । अथ वि-
शिष्टार्थक्रियासाधकं भावेन्द्राऽऽदिकं भावमाश्रित्य वस्तुत्वं
साध्यते, तथाऽपि न काचित् क्षतिः, यतो भावेन्द्राऽऽदेर्भावस्य
विशिष्टार्थक्रियानिर्वर्तकत्वे नामेन्द्राऽऽदिपर्यायाणामपि तद्

द्रष्टव्यमेव, द्रव्यरूपतया पर्यायाणां परस्परमभेदात् । इति
गाथाऽर्थः ॥ ५५ ॥

अथवा-भावमङ्गलाऽऽदिकारणत्वात् नामाऽऽदीन्यपि

भावमङ्गलाऽऽदिरूपाण्येव, इति दर्शयन्नाह—

अहवा नामं-ठवणा-दन्वाहं भावमंगलं जगहं ।

पाएण भावमंगल-परिणामनिमित्तभावाश्रो ॥ ५६ ॥

अथवा नाम-स्थापना-द्रव्याणि भावमङ्गलस्यैवाऽङ्गानि कार-
रणानि । कुतः?, इत्याह—‘पाएण इत्यादि’ भावमङ्गलपरिणामो
भावमङ्गलोपयोगो भावमङ्गलसाध्यादिपरिणतिरूपो वा,
तन्निमित्तभावात् तत्कारणत्वादित्यर्थः । यच्च यस्य कार-
णं तत् तद्रूपपदेशं लभत एव, यथा ‘आयुर्धृतम्’ ‘रू-
पको भोजनम्’ इत्यादि । क्लिष्टकर्मणां केषाञ्चिद् नामाऽऽदी-
नि भावमङ्गलकारणानि न भवन्त्यपि, इति प्रायोगहणम् ।
मङ्गलविचारश्चेह प्रकान्तः, तेन भावमङ्गलकारणानि
नामाऽऽदीन्यङ्गानि, यावता भावे द्राऽऽदेरपि तानि कारण-
त्वेन द्रष्टव्याण्येव । तस्माद् भावमङ्गलाऽऽदिकारणत्वाद् नामा
ऽऽदीन्यपि तद्रूपाण्येव, इति भावस्य वस्तुत्वसाधने नामाऽऽ
दीनामपि तत्कारणत्वात् तद् न ज्ञायते । इति गाथाऽर्थः ॥ ५६ ॥

अथ नामाऽऽदीनां भावमङ्गलकारणत्वे उदाहरणान्याह—

जह मंगलाभिहाणं, सिद्धं विजयं जिर्णिदनामं च ।

सोऊण पेच्छिऊण य, जिणपडिमालक्खणार्इणि ॥ ५७ ॥

परिनिव्वुयमुणिदेहं, भव्वज्जजनं सुवन्नमल्लार्इ ।

दट्ठण भावमङ्गल-परिणामो होइ पाएण ॥ ५८ ॥

यथेत्युदाहरणोपदर्शनार्थः, तद्यथेत्यर्थः । मङ्गलमिति श-
ब्दरूपमभिधानम्, तथा ‘सिद्धं’ सिद्धाऽभिधानम्, विजया-
ऽभिधानम्, जिनेन्द्राऽऽदिनामं च केनचिदुच्चरितं श्रुत्वा
कस्यचित् प्रायेण सम्यग्दर्शनाऽऽदिको भावमङ्गलपरिणामो
भवति, इति नास्नो भावमङ्गलकारणत्वे उदाहरणम् । तथा
प्रेक्ष्य चाऽवलोक्य जिनप्रतिमालक्षणाऽऽदीनि जिनप्रतिमास्व-
स्तिकाऽऽदीनीत्यर्थः, आदिशब्दादनगारपदाऽऽदिपरिग्रहः
भावमङ्गलपरिणामो भवतीत्यत्राऽपि संबध्यते । एतच्च स्था-
पनाया भावमङ्गलकारणत्वे उदाहरणम् । अथ द्रव्यस्य त-
त्कारणत्वे दृष्टान्तमाह—परिनिवृतो मुक्तिं गतो योऽसौ
मुनिस्तेहम्, तथा भव्ययतिर्मविष्यद्यतिपर्यायो योऽसौ
जनस्तम्, तथा सुवर्णमालयाऽऽदि च दृष्ट्वा प्रायेण सम्यग्द-
र्शनाऽऽदिभावमङ्गलपरिणामो भवतीति । अतस्तत्कारणत्वाद्
नामाऽऽदीन्यपि भावमङ्गलानि, इति स्थितम् । इति गाथा-
द्वयाऽर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

ननु नामाऽऽदीन्यपि यदि भावमङ्गलानि, तर्हि किं तान्यपि
तीर्थंकराऽऽदिष्वत् पूज्यानि?, इत्याशङ्क्याऽऽह—

किं पुण तमणेगंतिय-मच्चन्तं च न जअोऽभिहाणार्इ ।

तव्विवरीअं भावं, तेण विसेसेण तं पुज्जं ॥ ५९ ॥

नामाऽऽदीन्युपयुक्त्युक्त्या भावमङ्गलानि । किं पुनः?, यो
विशेषः स उच्यते—तदभिधानाऽऽदित्रयमनैकान्तिकम् स-
मोहितफलसाधने निश्चयाऽभावात्, तथाऽऽत्यन्तिकं च
यतो न भवति, आत्यन्तिकप्रकर्षप्राप्ततथाविधविशिष्टफल-
साधकत्वाभावात् । भावे-भावविषयं तु मङ्गलमुक्तविप-

रीतस्वरूपम्, तेन विशेषतो यथा तत् पूज्यम्, नर्वाभ-
तराणि । इति गाथाऽर्थः ॥ ५९ ॥

तदेवं भिन्नवस्तुषु विशेषतश्चिन्त्यमानानां नामाऽऽदीनां प्रधा-
नतरभावो दर्शितः, सामान्यतः पुनर्विचिन्त्यमानानां सर्ववस्तु-
षु प्रत्येकंचतुर्णामप्यमीषां सद्भावः प्राप्यत एव, इति दर्शय-
न्नाह—

अहवा वत्थुभिहाणं, नामं ठवणा य जो तदागारो ।

कारण्या से दव्वं, कज्जावत्तं तयं भावो ॥ ६० ॥

अथवा सर्वस्याऽपि घट-पटाऽऽदिवस्तुनो यदाऽऽत्मीयमभि-
धानं तद् नाम, यथोर्ध्वकुण्डलेष्वायतवृत्तग्रीवो घटः, आता-
नवितानीभूततन्तुसन्तानः पट इत्यादि । स्थापना पुनर्यस्तस्यै-
व सर्वस्य वस्तुनो निज आकारः । भाविकपालाऽऽदिकार्यापेक्ष-
या तु या (से) तस्य सर्वस्याऽपि वस्तुनः कारणता-हेतुता तद्-
द्रव्यम्, “भूतस्य भाविनो वाः भावस्य हि कारणं तु यल्लोके ।
तद् द्रव्यम्” इति वचनात् । मृत्पिण्डाऽऽदिवस्तुनस्तु कार्याऽ-
पेक्षं जन्यत्वाऽऽपेक्षं तदेव घटाऽऽदिकं सर्वं वस्तु भावो ऽभिधी-
यते; भवनं भाव इति कृत्वा । इत्थं सर्वं वस्तु चतुरूपाऽविनाभू-
तं दृष्टम्, एवमेव सम्यग्दर्शनव्यवस्थानात्, सर्वनयसमूहाऽऽ-
त्मकत्वाज्जिनमतस्य । तदेवं सर्वस्याऽपि वस्तुनश्चतुरूपतायां
किमुच्यते ‘इह भावो चियवत्थुं, तयत्थमुन्नेहि किं व सेसेहि ।’
इत्यादि?, न होकस्मिन्नेव वस्तुन्येककालं विद्यमानानां पर्या-
याणां मध्ये ‘अयं वस्तु’ ‘अपरस्त्ववस्तु’, इति वक्तुं शक्यते,
द्रव्यरूपतया सर्वेषामपि तेषामेकत्वादिति भावः । इति
गाथाऽर्थः ॥ ६० ॥ विशेषः ।

तदेवमवसितं प्रासङ्गिकम् । प्रकृतमुच्यते, तच्चैदम्-पूर्वं नो-
आगमतो भावमङ्गलं नोशब्दस्य सर्वनिषेधवचनत्वे विशुद्धः
क्षायिकाऽऽदिर्भाव उक्तः, मिश्रवचनत्वे तस्य ज्ञानदर्शनचा-
रित्रोपयोगः, एकदेशवचने पुनस्तस्याऽर्हन्नमस्काराऽऽदिज्ञान-
क्रियाविमिश्रपरिणामः प्रोक्तः । साम्प्रतं नोशब्दस्यैकदेशवा-
चित्वे नोआगमतो भावमङ्गलं ज्ञानपञ्चकरूपा नन्वापि भव-
तीति दर्शयन्नाह—

मंगलमहवा नन्दी, चउव्विहा मंगलं च सा नेया ।

दव्वे तूरसमुदअो, भावम्मि य पंच नाणाहं ॥ ७८ ॥

सूत्रस्य सूचकत्वाद् नोआगमतो भावमङ्गलस्यैव च प्रस्तु-
तत्वाद् मङ्गलशब्देनेह नोआगमतो भावमङ्गलमिति द्रष्टव्यम् ।
अथवाशब्दस्तु पूर्वोक्तपक्षत्रयापेक्षया विकल्पार्थः, ततश्चायम-
र्थः—यदि वा नोआगमतो भावमङ्गलमन्यद् द्रष्टव्यम् । किं तत्?,
इत्याह—‘नन्दी, नन्दनं नन्दी, नन्दन्ति समृद्धिमवाप्नुवन्ति भ-
व्यप्राणिनोऽनयेति वा नन्दी, इयं च सूत्रे सामान्योक्तावपि व्या-
ख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेरिह ज्ञानपञ्चकरूपा गृह्यते । सामा-
न्यरूपेण तु चिन्त्यमानाऽसौ मङ्गलवद् नामाऽऽदिचतुर्विधा भ-
वति । एतदेवाऽऽह—‘चउव्विहेत्यादि’ तत्र नन्दी, इति यत् कस्य-
चिद् नाम क्रियते सा नामनन्दी । अत्राऽऽदिषु स्थापिता स्था-
पनानन्दी । द्रव्यनन्दी तु द्विविधा—आगमतः, नोआगमतश्च ।
तत्राऽऽगमतो नन्दीपदार्थोऽनुपयुक्तः, नोआगमतस्तु न-भव्य-
शरीरोभयव्यतिरिक्ता द्रव्यनन्दी द्वादशप्रकारस्तूर्यसमुदयः ।
तद्यथा—“भंभा-सुगुन्द-मदल, कडंय-भल्लरि-हुडक-कंसात्ता ।
काहल-तलिमावसो, संखो पणवो य वारसमो ॥” १॥
इह च ‘दव्वे तूरसमुदअो’ इत्यनेन न-भव्यशरीरव्यतिरिक्ता
द्रव्यनन्दी सूत्रेऽपि दर्शिता, नामनन्दादिस्वरूपं तु पूर्वो-

कृताममङ्गलाऽऽद्यनुसारेण सुख्यत्वाद् नोक्तमिति । भावनन्ध-
पि द्विधा—आगमतः, नोआगमतश्च । आगमतो नन्दिपदार्थ-
स्तन्त्रोपयुक्तः । नोआगमतस्त्वाह—‘ भावमि येत्यादि ’
भावे भावनन्धां विचार्यमाणयां पुनः ‘ नोआगमतो भाव-
नन्दी ’ इति शेषः । का पुनरियम् ? इत्याह—पञ्च ज्ञानानि
आगमस्य ज्ञानपञ्चकैकदेशत्वात् नोशब्दस्य चेदाप्येकदेश-
घातित्वादिति भावः । इयमेव चेह नोआगमतो भावमङ्गल-
त्वेन प्रस्तुतगाथाऽऽदौ निर्दिष्टा । इति गार्थार्थः ॥७८॥ विशेष० ।
न० । आ० म० । आचा० । आ० चू० । दशा० । प्रव० । प० व० ।
जी० । भ० । जीत० । सम्म० । जं० । ग० । प० सं० । क० प्र० ।
वृ० । दर्श० । ध० र० । स्था० । उक्त० । (‘ तित्थयरे भगवन्ते ’
इति आवश्यकस्य मध्यमङ्गलप्रस्तावः ‘ सामाद्य ’ शब्दे
द्रष्टव्यः) मङ्गलं द्विधा—नतिरूपं, स्तुतिरूपं च । तद्व्ये-
कैकं त्रिधा—कायिकं, वाचिकं, मानसिकं च । दशा० १
अ० । अर्हदादीनां नमस्कारे, महा० ३ अ० । पञ्चा०
अर्हदादिके च । आव० ।

चत्वारि मंगला—अरिहंता मंगलं, सिद्धा मंगलं, साहू
मंगलं, केवलिपद्मो धम्मो मंगलं ।

चत्वारः पदार्था मङ्गलमिति, केपते चत्वारः ? तानुपदर्श-
यन्नाह—‘ अरिहंता मंगल ’ मित्यादि, अशोकाऽऽद्यप्रमहाप्राति-
हार्याऽऽदिरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तेऽर्हन्तो मङ्गलं सितं, ध्मा-
तं येषां ते सिद्धास्ते च सिद्धा मङ्गलं, निर्वाणसाधकान् योगान्
साधयन्ति इति साधवस्ते च मङ्गलं, साधुग्रहणादाचार्योपा-
ध्याया गृहीता एव दृष्टव्याः, यतो न हि ते न साधवः, धार-
यतीति धर्मः । केवलमेपां विद्यत इति केवलिनः, केवलिभिः
सर्वज्ञैः प्रज्ञप्तः प्ररूपितः केवलिप्रज्ञप्तः, कोऽसौ ? धर्मः श्रुतध-
र्मश्चात्रिधर्मश्च मङ्गलम्, अनेन कपिलाऽऽदिप्रज्ञप्तधर्मव्यवच्छे-
दमाह । अर्हदादीनां च मङ्गलता तेभ्य एव हितमङ्गलात्सुख-
प्राप्तेः । आव० ४ अ० । “ अर्हन्तो मङ्गलं मे स्युः, सिद्धाश्च
मम मङ्गलम् । साधवो मङ्गलं सम्यग्, जैनो धर्म्मोऽस्तु
मङ्गलम् ॥३॥ ” न० । पा० । “ भंगलजयसदकयालोप । ” औ० ।
भ० । पञ्चा० ।

मंगलकेउ—मङ्गलकेतु—पुं० । विदेहमङ्गलावतीविजयस्थमङ्गला-
लयाया नगर्याः स्वनामख्याते नृपे, “ इहेष विदेहे मंगला-
वर्धविजय मंगलालयाय नयरीय मंगलकेउ नरवई । ” दर्श० १ तत्त्व ।

मंगलग—मङ्गलक—न० । स्वस्तिकाऽऽदिके, “ अङ्गुऽङ्गु मंगलग
परणत्ता । तंजहा—सौत्थियसिरिवच्छण्णदियावत्तवद्धमाणयभ-
दासणकलसमच्छुदण्ण । ” रा० ।

मंगलचेइय—मङ्गलचैत्य—न० । गृहद्वारदेशाऽऽदिनिष्कटितप्र-
तिमाऽऽदिके, जीत० ।

मंगलजयसदकयालोप—मङ्गलजयशब्दकृताऽऽलोक—पुं० ।
यस्य दर्शने लोकैर्जयजयशब्दः प्रियमाणोऽस्तीति ज्ञेयम् ।
तस्मिन्, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मंगलद्व—मङ्गलार्थ—त्रि० । मङ्गलेनार्थ्यते प्राप्तुं साधयितुमि-
ष्यते इति मङ्गलार्थः । अथवा—अर्थ्यते गम्यते साध्यत इत्यर्थो,
मङ्गलस्यार्थो मङ्गलार्थः । मङ्गलसाध्ये, विशेष० ।

मंगलदीव—मङ्गलदीप—पुं० । मङ्गल्यदीपे, पञ्चा० ८ विव० ।

मंगलपडिसरण—मङ्गलप्रतिसरण—न० । मङ्गलकङ्कणे, ध्र० ३
अधि० । पञ्चा० ।

मंगलपाठिया—मङ्गलपाठिका—स्त्री० । वैतालिकायां वीणायास्,
“ वेयालिप वीणाए । ” प्रातः सन्ध्यायां देवतायाः पुरतो या
वादनायोपस्थाप्यते सा किल मङ्गलपाठिका तालाभावे च
वाद्यत इति विताले तालाभावे भवतीति वैतालिकी । जी०
३ प्रति० ४ अधि० ।

मंगलपायच्छित्त—मङ्गलप्रायश्चित्त—न० । मङ्गलं दध्यक्षतव-
न्दनाऽऽदि तदेव प्रायश्चित्तमिव प्रायश्चित्तम्, दुःस्वप्नाऽऽदि
प्रतिघातकत्वेनावश्यकर्त्तव्यत्वात् । दुःस्वप्नाऽऽदिप्रतिघाता-
याऽऽवश्यकर्त्तव्ये दध्यक्षतचन्दनाऽऽदिके, औ० विपा० ।

मंगलपुर—मङ्गलपुर—न० । मालवदेशस्थे स्वनामख्याते पुरे,
ती० ३१ कल्प ।

मंगलभक्तिचित्त—मङ्गलभक्तिचित्र—त्रि० । अष्टानां मङ्गलानां
भक्त्या विच्छित्त्या चित्रमालेखो यस्य । मङ्गलविच्छित्त्या ले-
खिते, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मंगलसद—मङ्गलशब्द—पुं० । मङ्गलमित्येवंरूपो मङ्गलभूतो
वा विजयसिद्ध्यादिशब्दो मङ्गलशब्दः । मङ्गलमित्याकारके
शब्दे मङ्गलभूते विजयसिद्ध्यादिशब्दे, मङ्गलध्वनौ च ।
“ सोउं मङ्गलसद, सउणम्मि जहा उ इडुसिद्धि ति । ” पञ्चा०
८ विव० ।

मंगला—मङ्गला—स्त्री० । दुर्गायाम्, हरिद्रायाम्, दूर्वायाम्,
पतिव्रतायाम्, वाच० । सुमतिजिनस्य जनन्यां च । प्रव० ११
द्वार । आव० । स० । न० ।

मंगलालया—मङ्गलाऽऽलया—स्त्री० । मङ्गलावतीविजयक्षेत्रस्था-
यां स्वनामख्यातायां नगर्याम्, “ इहेव विदेहे मंगलावर्धवि-
जय मंगलालयाय नयरीय मंगलकेउ नरवई । ” दर्श० १ तत्त्व ।
“ धायईखंडे दीवे पुवविदेहे मंगलालयाय नयरीय मंगला-
वर्धविजय एदिणामो संनिवेसो । ” आ० चू० १ अ० ।
दर्श० ।

मंगलावई—मङ्गलावती—स्त्री० । जम्बूद्वीपविदेहपुष्कलावती-
विजयपुरण्डरीकिणीनगरीनृपतेर्वज्रसेनस्य धारण्यपरनाम-
धेयायां स्वनामख्यातायाम् अग्रमहिष्याम्, आ० चू० १ अ० ।
आ० म० । दशार्णपुरनगरनृपतेर्दशार्णमद्रस्य स्वनामख्या-
तायामग्रमहिष्याम्, आ० चू० १ अ० ।

दो मंगलावई । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मंगलावईकूट—मङ्गलावतीकूट—न० । जम्बूद्वीपसौमनसवत्सका-
रपर्वतस्थे स्वनामख्याते कूटे, मङ्गलावतीविजयदेवस्य मङ्ग-
लावती कूटमिति । जं० ४ वत्त० । स्था० ।

मंगलावईविजय—मङ्गलावतीविजय—पुं० । जम्बूद्वीपसौमन-
सवत्सकारपर्वतमङ्गलावतीकूटस्थे स्वनामख्याते देवे,
स्था० ७ ठा० । स्वनामख्याते चक्रवर्तिविजयक्षेत्रे च । व० ।

“मंगलाचरित्रविजय रयणलंघया रायहाणी । जं० ४ वत्त० ।
“धानकीखंडे दीचे पुव्वविदेहे मंगलाचरित्रविजय एंदिग्गामो ।”
आ० म० १ अ० । आ० च० । “इहव विदेहे मंगलाचरित्रविजय
मंगलालयाण रायरीए ।” दर्श० १ तत्त्व । स्था० । जम्बूमन्दर-
पूर्वस्थां शीताया महानद्या दक्षिणस्थामुत्तरस्थां च मङ्गलाच-
रित्रविजयं नाम चक्रवर्तिविजयमिति । स्था० ८ ठा० ।

मंगलावत्त-मङ्गलाऽऽवर्त्त-पुं० । स्वनामख्याते विजये, स्था० ।

दो मंगलावत्ता । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मंगलावत्तविजय-मङ्गलाऽऽवर्त्तविजय-न० । विजयक्षेत्रे, जं० ।

कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे मंगलावत्ते णामं वि-
जए पप्पत्ते ? । गोयमा ! णीलवंतस्स दक्खिण्णं सीताए
उत्तरेणं णलिण्णकूडस्स पुरच्छिमेणं पंकावईए पच्चच्छि-
मेणं एत्थ णं मंगलावत्ते णामं विजए पप्पत्ते । जहा
कच्छस्स विजए तहा एसो वि भाणिअव्वो० जाव मंग-
लावत्ते अ इत्थ देवे परिवसइ, से एण्णऽट्ठेणं० । जं० ४
वत्त० ।

मङ्गल-मङ्गल्य-त्रि० । मङ्गले साधुर्मङ्गल्यः । ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । अनर्थप्रतिघातके मङ्गलकारिणि, भ० १ श० ५
उ० । मङ्गल्यं दुरितोपशमसाधु । भ० २ श० १ उ० ।
ज्ञा० । मङ्गलाय हितं यत् । रुचिरे च । चन्दने, मङ्गला-
गुरुणि, स्वर्णे, सिन्दूरे, दध्नि च । ‘सर्वमङ्गलमङ्गल्ये’ इति
चण्डी । अश्वत्थे, विल्वे, जीरके, मसूरके, नारिकेले, क-
पित्थे, रीठाकरञ्जे च । पुं० । वाच० ।

माङ्गल्य-न० । मङ्गलमेव मङ्गलाय हितं प्यञ् । मङ्गले, मङ्ग-
लसाधने च । वाच० । दुरितक्षये, साधुर्मङ्गल्यः । स्था० ६
ठा० । अनर्थप्रतिघातके, त्रि० । भ० ६ श० ३३ उ० । औ० ।

मङ्गी-मङ्गी-स्त्री० । पदजग्रामस्य सप्तसु मूर्च्छनासु प्रथम-
मूर्च्छनायाम्, स्था० ७ ठा० ।

मङ्गु-मङ्गु-पुं० । स्वनामख्याते आचार्य्ये, आ० क० ।

तत्कथा चैवम्-

“मथुरामागमन्मङ्गु-राचार्यः श्रुतपारगः ।
धर्मोपदेशवान् लब्ध्वा, भविकप्रतिबोधकः ॥ १ ॥
समृद्धाः आचका भक्त्या, भोज्यानि सरसानि च ।
सुखेनावस्थितिस्तत्र, तस्याऽभूत्सर्वकालिकी ॥ २ ॥
ऋद्धिरससातरूपं, ततोऽभूद्गौरवत्रयम् ।
नित्यवासी स तत्राऽऽसी-दतो लौल्याद्विशेषतः ॥ ३ ॥
आयुःक्षये स मृत्वाऽभू-द्यजो निर्धमने पुरः ।
ज्ञात्वाऽवधेः स्वं शिष्यान् स्वान्, संज्ञाभूमिमुपागतान् ॥ ४ ॥
दृष्ट्वा प्रासादयद्दीर्घां, जिह्वां बोधयितुं सुधीः ।
तेष्वेकः सात्त्विकः साधु-रूचे त्वं कोऽसि गुह्यकः ! ॥ ५ ॥
स ऊचे वो गुरुमृत्वा, लौल्यादीदृक् सुरोऽभवम् ।
नित्यवासं ततो यूयं, परित्यज्य कृतोद्यमाः ॥ ६ ॥
विहरध्वं क्रियानिष्ठाः, लभध्वं मा स्म दुर्गतिम् ।
श्रुत्वा गुरुवचोऽदृष्ट-प्रत्यया गौरवेषु ते ॥ ७ ॥

तद्देवाऽऽवेद्य भव्यानां, व्यहर्तुस्त्यक्तगौरवाः ।” आ० क० ४ अ० ।
आर्य्यसमुद्रस्थ शिष्ये स्वनामख्याते आचार्य्ये, आर्य्य-
समुद्रस्थऽपि शिष्यमार्य्यमङ्गु वन्दे, किंभूतमित्याह—
भरणं करणं करणं, पभावणं गणदंसणगुणारणं ।

वंदामि अजमंगुं, सुयसागरपारणं धीरं ॥ ३० ॥ नं० ।

(व्याख्या ‘अजमंगु’ शब्दे प्रथमभागे २११ पृष्ठे गता ।)
मङ्गुल-मङ्गुल-त्रि० । असुन्दर, दर्श० ३ तत्त्व । आ० म० ।
व्य० । उपा० । “इय मङ्गुल आरारिण, मङ्गुलसीसे मुण्येयव्ये ।”
स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

मङ्गुवायग-मङ्गुवादक-पुं० । मङ्गुवादनकारके, आ० च० १ अ० ।

मङ्गुस-मङ्गुस-पुं० । भुजपरिसर्पभेदे, प्रज्ञा० १ पद । सूत्र० ।

मंच-मञ्च-पुं० । ‘मञ्च’ उच्छ्रये, घञ् । खट्वायाम्, स्तम्भ-
न्यस्तफलकमये (ज्ञा० १ श्रु० १ अ०) वंशनिर्मिते उच्चा-
ऽऽसने, मञ्चः स्थूणानामुपरि स्थापितवंशकटकाऽऽदिमयो
लोकप्रसिद्धः । वृ० २ उ० । आचा० । “अकुट्टो होइ मंचो ।”
स्था० ३ ठा० १ उ० । भ० । प्रेक्षणकद्रष्टृजनोपवेशननिमित्तं
मालके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । दर्श० । मञ्चो मञ्चस-
दृशः । योगभेदे, सू० प्र० १२ पाहु० । स्वार्थे कन् । तत्रैव, वाच० ।

मंचाइमंच-मञ्चातिमञ्च-पुं० । मञ्चो महोत्सवविलोकनज-
नानामुपवेशननिमित्तमालकः, अतिमञ्चस्तस्योपरि मालकः ।
मालकोपरिवर्तिनि मालके, “मंचाइमंचकलिण ।” कल्प०
१ अधि० ५ क्षण । औ० । दशा० । ज्ञा० । मञ्चान् व्यवहार-
प्रसिद्धान् द्वित्राऽऽदिभूमिकाभावतोऽतिशायी मञ्चो मञ्चा-
तिमञ्चस्तत्सदृशो योगोऽपि मञ्चातिमञ्चः । चन्द्रसूर्य्ययोर्न-
क्षत्रयोगेन जायमानेषु वृषभानुजाताऽऽदिकेषु दशसु योगेषु
स्वनामख्याते चतुर्थे योगे, सू० प्र० १२ पाहु० ।

मंचिया-मञ्चिका-स्त्री० । आसनभेदे, “निवेशयात्र तन्वाङ्गि,
सत्वरं वरमञ्चिके ।” आ० क० १ अ० ।

मंजरी-मञ्जरी-स्त्री० । मञ्जु अञ्छति । ङीष् । अभिनवोद्भू-
तायां सुकुमारायां पल्लवाङ्कुररूपायां वल्लर्याम्, वाच० ।
औ० । आचा० । ङीवन्तस्तु तत्र । मुक्तायाम्, तिलकल-
तायाम्, तुलस्यां च । वाच० ।

मंजरीगुंडी-मञ्जरीगुण्डी-स्त्री० । वल्लीभेदे, “ (३४५) तो-
मरिगुंडी य मंजरीगुंडी ” पाहु० ना० १३६ गाथा ।

मंजार-मार्जार-पुं० । मृज-आरज् । “वक्ताऽऽदावन्तः ॥ ८१ ॥
२६ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणानुस्वारः । प्रा० १ पाद १ विडाले,
रक्तचित्रके, खट्वासे च । ततः संज्ञायां कन् । मयूरे, वाच० ।

मंजिद्वदोणी-माञ्जिद्वदोणी-स्त्री० । मञ्जिद्वरागभाजने, भ०
८ श० ६ उ० ।

मंजिया-मञ्जिका-स्त्री० । मध्यवर्तिनि भागे, आ० म० १ अ० ।

मंजु-मञ्जु-त्रि० । मनोहरे, वाच० । प्रिये, जी० ३ प्रति० ४
अधि० । रा० । जं० । कोमले, भ० ६ श० ३३ उ० । कल्प० ।
अतिकोमले, ‘मंजुमंजुणा घोसेणं पडिवुज्झमाणे ।’ भ० ६
श० ३३ उ० । कल्प० । औ० । सुन्दरे, पाहु० ना० ८ गाथा ।

मंजुघोस-मञ्जुघोष-त्रि० । मञ्जु प्रियो घोषो यस्य सः । रा० ।
कर्णमनःसुखदायिघोषोपेते, जं० १ वत्त० । जी० ।

मंजुल-मञ्जुल-त्रि० । मञ्जु उलच् । मनोहरे, वाच० । कोम-
ल, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । विपा० । स० । नि० । प्रश्न० । भ० ।
“अदु मंजुलाहं भासंति ।” मञ्जुलानि-पेशलानीति । सूत्र० १
श्रु० ४ अ० १ उ० । मञ्जुलाः सुललितवर्णमनोहरा इति ।
कल्प० १ अधि० ३ ज्ञेय । पाइ० ना० ।

मंजुलपलाव-मञ्जुलप्रलाप-त्रि० । मञ्जुलो मधुरः प्रलापो
जल्पो यस्य सः । मधुरजल्पे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

मंजुस्मर-मञ्जुस्वर-त्रि० । मञ्जुः प्रियः स्वरो यस्य । जी०
३ प्रति० ४ अधि० । तं० । रा० । कर्णमनःसुखदायिस्वरोपे-
न, जं० १ वत्त० ।

मंजूसा-मञ्जूपा-स्त्री० । मन्ज-उपन् । पेटिकायाम्, वाच० ।
“वारसदीहा मंजूससंठिया जाणहवीह मुह ।” स्था० ६ ठा० ।
आव० । जम्बूमन्दरपूर्वस्यां शीताया महानद्या उत्तरस्यां
स्वनामख्यातायां राजधान्याम्, स्था० ८ ठा० । जं० । मञ्जू-
पायाम्, वाच० ।

दो मंजूसा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मंडग-मण्डक-पुं० । मडि-एबुल् । पिष्टकभेदे, वाच० । मण्ड-
काः सृक्कणिकामयाः । वृ० १ उ० २ प्रक० । समितिमायाम्,
वृ० १ उ० २ प्रक० । दक्षिणापथे कुडवार्द्धमात्रया महाप्रमाणे
मण्डकः क्रियते स हेमन्तकाले अरुणोदयवेलायायग्नीष्टि-
कायां पक्त्वा धूलीजङ्घाय दीयते । वृ० १ उ० ३ प्रक० । इत्यु-
क्लक्षणे पदार्थे, वाच० ।

मंडण-मण्डन-पुं० । मण्डयति मडि ल्युः । अलङ्कारके, वाच० ।
शोभाकारिणि, स० । भावे ल्युद् । भूपायाम्, न० ।
वाच० । मण्डनं कङ्कणाऽऽदिभिरिति । अनु० । उक्त० ।

मंडणधार्ह-मण्डनधारी-स्त्री० । मण्डिकायाम्, तद्रूपे धा-
त्रीभेदे च । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । नि० चू० ।

मंडव (ग)-मण्डप (क)-पुं० । न० । मडि घञ् । मण्डं भू-
पां पाति रक्षति । पा-कः । मडि कपन् वा । जनवि-
श्रामस्थाने, देवाऽऽदिगृहे, वाच० । औ० । यज्ञाऽऽदिमण्डपे,
प्रश्न० ३ सम्ब० द्वार । नागवल्लीद्राक्षाऽऽदिभिर्विष्टिते स्थाने,
उक्त० १८ अ० । औ० । जी० । छायाद्यर्थे पटादिमये आश्रय-
विशेषे, जी० ।

तस्मिन् णं वणमंडस्स तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं वह-
वे जाइमंडवगा ज्हियामंडवगा मल्लियामंडवगा णवमा-
लियामंडवगा वासंतीमंडवगा दहिवासुयामंडवगा सुरिल्लि-
मंडवगा तंवालीमंडवगा मुहियामंडवगा णागलियामंडवगा
अतिपुत्तमंडवगा अण्फोयामंडवगा अमेत्तामंडवगा मालु-
यामंडवगा सामलयामंडवगा निच्चं कुसुमिया निच्चं जाव
पडिरूवा । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्रश्न० । स्था० ।

मण्डोरपत्यं मण्डवः । गोत्रभेदे, तद्रोत्रापत्ये च । स्था० ७ ठा० ।

जे मंडवा ते सत्तविहा पप्पता । तं जहा-ते मंडवा
ते आरिद्धा ते संपुत्ता ते हेरा ते एलावच्चा ते कं-
डिल्ला ते खारायणा । स्था० ७ ठा० ।

मण्डपानक तर्करि, त्रि० । निष्पाडयाम्, शूकशिम्बीभेदे, स्त्री० ।

वाच० । अर्द्धगव्यूततृतीयान्तर्ग्रामान्तररहिते ग्रामे, न० ।
रा० । स्वार्थे कन् । तत्रैव, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० ।

मंडविय-मण्डपिक-पुं० । मण्डपाधिपे, औ० ।

मंडव्यायण-मण्डव्यायन-पुं० । गोत्रभेदे, तद्रोत्रापत्ये च ।
चं० प्र० १० पाहु० १६ पाहु० पाहु० । सू० प्र० । जं० ।

मंडल-मण्डल-न० । मडि कलच् । चक्रवाले, स्था० ३ ठा० ४
उ० । चक्राऽऽकारेण वेष्टने, मण्डलाऽऽकारेण विहिते पदार्थे,
द्वादशनृपचक्रे, गोले, वाच० । मण्डलं वृत्तमिति । ज्ञा० १
श्रु० ६ अ० । देशे, स्था० ५ ठा० ३ उ० । “मण्डलं ति
विसयमंडलं ।” आव० ४ अ० । मण्डलमिङ्गितं ज्ञेयम् । स्था०
७ ठा० । समुदाये, स० ३४ सम० । यत्र द्वावपि पादौ समौ
दक्षिणवामतोऽपसाय्य ऊरू प्रसारयति यथा मध्ये मण्डलं
भवति अन्तरा चत्वारः पादास्तन्मण्डलम् इत्युक्लक्षणे यो-
धानां स्थानभेदे, व्य० १ उ० । आ० म० । आ० चू० । नि०
चू० । उक्त० । मण्डलं सर्वतो वृत्तिः इत्युक्लक्षणे सैन्यव्यूह-
भेदे, कृत्रिमरेखासन्निवेशेन रचिते पदार्थे, यथा ग्रहमण्डलं
सर्वतोभद्रमण्डलमिति । विम्बे, वाच० । सूर्याऽऽदीनां म-
ण्डले, सू० प्र० ।

अथ मण्डलनिष्पत्तिस्वरूपमाह—

रविदुग्भमणवसाओ, निष्फज्ज मंडलं इहं एगं ।

तं पुण मंडलसरिसं, ति-मंडलं वुच्चइ तहा हि ॥ १३ ॥

रविद्विकभ्रमणवशान्निष्पद्यते मण्डलम् इहः एकं, त-
त्पुनर्वृत्ताऽऽकारतया मण्डलसदृशमिति हेतोर्व्यवहारेण
मण्डलमुच्यते । सूर्याऽऽदीनां मार्गे, मण्ड० । स्था० ।
सूर्याऽऽदीनां मण्डलविष्कम्भे, मण्डलशब्देन मण्डल-
विष्कम्भ उच्यते । परिमाणे परिमाणवत् उपचा-
रात् । सू० प्र० १० पाहु० ११ पाहु० पाहु० । मण्डलप-
रिभ्रमणे, सू० प्र० १ पाहु० ६ पाहु० पाहु० । वृत्ताऽऽकार
हृदयिषेरूपे कुष्ठरोगभेदे, पि० । “संसारे से न अ-
च्छइ मंडले ।” मण्डले चातुर्यगतिकसंसारे । उक्त० ३१ अ० ।
आदर्शे च । वाच० । “अंकामया मंडला ।” मण्डलानि यत्र
प्रतिबिम्बसम्भूतिः । रा० । कुक्कुरे, दश० ५ अ० १ उ० ।
सर्पभेदे च । पुं० । स्त्रियां गौरा० डीप् । मण्डदूर्वायाम्,
वाच० । शुनि, “(६२) साणा भसणा इंदमहकामुआ मंडला
कविला ” पाइ० ना० ४१ गाथा ।

मंडलग-पुं० । न० । मण्डलाग्र-न० । खड्गे, (५४) “खगो
असी किवारं, करवाल मंडलगं च । ” पा० इ० ना० ३७
गाथा । “जह णाम मंडलगेण ।” सू० प्र० १ श्रु० ३ अ० ४
उ० । खड्गविशेषे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

मंडलज्मयण-मण्डलाध्ययन-न० । बन्धदशानां पञ्चमेऽध्य-
यने, स्था० १० ठा० ।

मंडलपगरण-मण्डलप्रकरण-न० । विनयकुशलविरचिते च-
न्द्राऽऽदिमण्डलाऽऽदिविचारप्रतिपादके ग्रन्थे, मण्ड० ।

पणमिअ वीरजिणंदं, भवमंडलभमणदुक्खपरिमुक्कं ।

चंदाइमंडलाई-विआरलवमुद्धरिस्सामि ॥ १ ॥ मण्ड० ।

तवगणगयणादिणेशर-सूरीसरविजयसेण सुपसाया ।

नरखित्तचारिचंदा-इयाण मंडलगमाईणं ॥ ६८ ॥

एसो विआरलसो, जीवाभिगमाइआगमेहिंतो ।

विणयकुसलेण लिहिआो, सरणत्थं सपरगाहहिं ॥ ६९ ॥

स्वकृतपरकृतगाथाभिः स्मृत्यर्थं लिखितो विचारलेशः न नू-
तनो विहितः, किं तु श्रीमुनिचन्द्रसूरिकृतमण्डलकमेव प्रति-
संस्कृतं जीवाभिगमाऽऽदिगाथाभिः कतिभिः नूतनाभिश्च,
शेषं स्पष्टम् ॥ ६९ ॥ मण्ड० ।

मंडलपय-मण्डलपद-पुं० । मण्डलरूपं पदं मण्डलपदम् । सू-
र्याऽऽदिमण्डलस्थाने, सू० प्र० १ पाहु० ७ पाहु० पाहु० ।

मंडलपवेश-मण्डलप्रवेश-पुं० । अङ्गखलकप्रविष्टस्यैकस्य म-
ल्लस्य यल्लभ्यं भूखण्डं तन्मण्डलं, तत्र वर्तमानस्य प्रति-
द्विन्द्विनो मल्लस्य निपाताय यः प्रवेशः स मण्डलप्रवेशः ।
स्वमण्डले वर्तमानस्य मल्लस्य निपाताय प्रतिद्विन्द्विनो
मल्लस्य तन्मण्डलप्रवेशे, पिं० । यत्राऽध्ययने चन्द्रस्य
सूर्यस्य दक्षिणेषु उत्तरेषु च मण्डलेषु च सञ्चरतो यथा
मण्डलान्मण्डले प्रवेशो भवति तथा व्याचर्यते तदध्ययनं
मण्डलप्रवेशः । उत्कालिकश्रुतभेदे, ने० । पा० ।

मंडलमज्झत्थ-मण्डलमध्यस्थ-वि० । मण्डलमध्यभागवर्ति-
नि, ज्यो० १५ पाहु० ।

मंडलरोग-मण्डलरोग-पुं० । बहुस्थानव्यापके रोगे, जं० ३
वत्त० । जी० ।

मंडलवइ-मण्डलपति-स्त्री० । देशकार्यनियुक्ते, जं० ३ वत्त० ।

मंडलवंत-मण्डलवत्-न० । मण्डलं मण्डलपरिभ्रमणमस्या-
स्तीति मण्डलवत् । चन्द्राऽऽदिविमाने, सू० प्र० १ पाहु० ७
पाहु० पाहु० ।

मंडलवत्ता-मण्डलवत्ता-स्त्री० । मण्डलं मण्डलपरिभ्रमणम-
स्यास्तीति मण्डलवच्चन्द्राऽऽदिविमानम्, तद्भावो मण्डलव-
त्ता । चन्द्राऽऽदिविमानं, तत्राभेदोपचारात् चन्द्राऽऽदिविमा-
नान्येव मण्डलवत्ता इत्युच्यन्ते । सू० प्र० १ पाहु० ७ पाहु०
पाहु० ।

मंडलवरभइ-मण्डलवरभद्र-पुं० । कुण्डलवरद्वीपस्थे देवे, सू०
प्र० १६ पाहु० ।

मंडलवरमहाभइ-मण्डलवरमहाभद्र-पुं० । कुण्डलवरद्वीपस्थे
देवे, सू० प्र० १६ पाहु० ।

मंडलसंकमण-मण्डलसङ्क्रमण-न० । सूर्याऽऽदीनां मण्ड-
लान्मण्डलान्तरसङ्क्रमणे, चं० प्र० ।

ता कहं ते मंडलाओ मंडलं संकममाणे संकममाणे सूरिए
चारं चरति आहिता ति वदेजा । तत्थ खलु इमाओ दु-
वे पडिवत्तीओ पसुत्ताओ, तत्थेगे एवमाहंसु-ता मंडलातो
मंडलं संकममाणे संकममाणे सूरिए भेदघातेणं संकामति
एगे एवमाहंसु । एगे पुण एवमाहंसु-ता मंडलातो मंडलं
संकममाणे संकममाणे सूरिए कसकलं निव्वेदेइ, तत्थ जे

ते एवमाहंसु, ता मंडलातो मंडलं संकममाणे संकममाणे
सूरिए भेयघाएणं संकमइ, तेसि णं अयं दोसे, ता जेऽ-
णंतरेणं मंडलातो मंडलं संकममाणे संकममाणे सूरिए भे-
दघाएणं संकमति, एवतियं च णं अद्रं पुरतो ण गच्छति,
पुरतो अगच्छमाणे मंडलकालं परिहवेइ, तेसि णं अयं दो
से, तत्थ जे ते एवमाहंसु, ता मंडलातो मंडलं संकममाणे
सूरिए कसकलं निव्वेदेइ, तेसि णं अयं विसेसे-ता जेऽ-
णंतरेणं मंडलातो मंडलं संकममाणे सूरिए कसकलं निव्वे-
देइ, एवतियं च णं अद्रं पुरतो गच्छति, पुरतो गच्छमा-
णे मंडलकालं ण परिहवेइ, तेसि णं अयं विसेसे, तत्थ
जे ते एवमाहंसु-मंडलातो मंडलं संकममाणे सूरिए कसकलं
निव्वेदेइ, एएणं एएणं णेयव्वं णो चेव णं इतरेणं णो-
तव्वं । (सूत्रम्-२२)

(ता कहमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत्, कथं भगवन् ! मण्ड-
लात् मण्डलं सङ्क्रामन् सूर्यश्चारं चरति, चारं चरन् आख्या-
त इति वदेत् । किमुक्तं भवति ?-कथं भगवन् सूर्यश्चारं चरन्
मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् आख्यात इति । अत्र हि मण्डलान्म-
ण्डलान्तरसंकमणमेव वक्तव्यमतस्तदेव प्रधानीकृत्य वाक्य-
स्य भावार्थो भावनीयः । एवमुक्ते भगवानाह-(तत्थ खलु इत्या-
दि) तत्र मण्डलान्मण्डलान्तरसंकमणविषये खल्विदं द्वे
प्रतिपत्ती प्रश्ने । तद्यथा-तत्रैके एवमाहुः- 'ता' इति
पूर्ववत् स्वयं भावनीयं, मण्डलादपरमण्डलं संक्रामन्-संक्र-
मितुच्छिन्न सूर्यो भेदघातेन संक्रामति, भेदो मण्डलस्य म-
ण्डलस्यापान्तगलं तत्र घातो गमनम्, एतच्च प्रागेवोक्तं, तेन
संक्रामति, किमुक्तं भवति ?-विवक्षिते मण्डले सूर्येणाऽऽपू-
रिते सति तदन्तरमपान्तरालगमनेन द्वितीयं मण्डलं संक्राम-
ति, संक्रम्य च तस्मिन्मण्डले चारं चरतीति । अत्रोपसं-
हारः-(एगे एवमाहंसु) एके पुनरेवमाहुः 'ता' इति
पूर्ववत्, मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् संक्रामितुच्छिन्न सूर्य-
स्तदधिकृतमण्डलं प्रथमक्षणादूर्ध्वमारभ्य कर्णकलं निर्वेष्टयति
मुञ्चति, इयमत्र भावना-भारत ऐरावतो वा सूर्यः स्वस्थाने
उद्गतः सध्वपरमण्डलगतं कर्णं प्रथमकोटिभागरूपं लक्ष्मी-
कृत्य शनैः शनैरधिकृतं मण्डलं तथा कयाचनापि कलया
मुञ्चन् चारं चरति, येन तस्मिन्नेहोरात्रेऽतिक्रान्ते सति अ-
परानन्तरमण्डलस्याऽऽदौ वर्त्तते इति, कर्णकलमिति च कि-
याविशेषणं द्रष्टव्यम् । तच्चैवं भावनीयम्-कर्णमपरमण्डल-
गतप्रथमकोटिभागरूपं लक्ष्मीकृत्याधिकृतमण्डलं प्रथमक्षणा-
दूर्ध्वं क्षणे क्षणे कलयाऽतिक्रान्ते यथा भवति तथा निर्वेष्ट-
यतीति, तदेवं प्रतिपत्तिद्वयमुपन्यस्य यद्वस्तुतत्त्वं तदुपदर्श-
यति-(तत्थेत्यादि) तत्र तेषां द्वयानां मध्ये ये एवमाहुः-
मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् भेदघातेन संक्रामति तेषामयम् अ-
नन्तरमुच्यमानो दोषः, तमेवाऽऽह-येन यावता कालेन अन्त-
रेण अपान्तरालेन मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् सूर्यः भेदघातेन
संक्रामतीत्युच्यते, एतावतीमद्धां पुरतो द्वितीयं मण्डले न
गच्छति । किमुक्तं भवति ?-मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् या-
वता कालेनापान्तगलं गच्छति तावत्कालानन्तरं परि-

भ्रमितुमिष्टे द्वितीयमण्डलसत्काहोरात्रमध्यात् द्रुध्वति, ततो द्वितीये मण्डले परिभ्रमन् पर्यन्ते तावन्तं कालं न परिभ्रमेत्, तद्वताहोरात्रस्य परिपूर्णभूतत्वात्, एवमपि को दोष इत्याह-पुरतो द्वितीयमण्डलपर्यन्ते अगच्छन् मण्डलकालं परिभवति, यावता कालेन मण्डलं परिपूर्णं परिभ्रम्यते, तस्य हानिरुपजायते, तथा च सति सकलजगद्विदितप्रतिनियतदिवसरात्रिपरिमाणव्याघातप्रसङ्गः । [तेसि एमयं दोसे त्ति] तेषामयं दोषः (तत्थ इत्यादि) तत्र ये ते वादिन एवमाहुः-मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् सूर्योऽधिकृतमण्डलं कर्णकलं निर्वेष्टयति मुञ्चति तेषामयं विशेषो गुणस्तमेवाऽऽह-(जेणेत्यादि) येन यावता कालेनापान्तरालेन मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् सूर्यः कर्णकलमधिकृतं मण्डलं निर्वेष्टयति, एतावतीमद्धां पुरतोऽपि द्वितीयमण्डलपर्यन्तेऽपि गच्छति । इयमत्र भावना-अधिकृतं मण्डलं किल कर्णकलं निर्वेष्टितमतोऽपान्तरालगमनकालोऽधिकृतमण्डलसत्क एवाऽहोरात्रेऽन्तर्भूतस्तथा च सति द्वितीये मण्डले संक्रान्तः सन् तद्वतकालस्य मनागप्यहीनत्वात् यावता कालेनापान्तरालं गम्यते तावता कालेन पुरतो गच्छति, ततः किमित्याह-पुरतो गच्छन् मण्डलकालं न परिभवति, यावता कालेन प्रसिद्धेन तत् मण्डलं परिसमाप्यते तावता कालेन तन्मण्डलं परिपूर्णं समापयति, न पुनर्मनागपि मण्डलकालपरिहाणिस्ततो न कश्चित्सकलजगत्प्रसिद्धप्रतिनियतदिवसरात्रिपरिमाणव्याघातप्रसङ्गः, एष तेषामेवंवादिनां विशेषो गुणः, तत इदमेव मतं समीचीनं नेतरदित्यावेदयन्नाह-(तत्थेत्यादि) तत्र ये ते वादिन एवमाहुः-मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् सूर्योऽधिकृतं मण्डलं कर्णकलं निर्वेष्टयति, एतेन नयेनाभिप्रायेणामस्मन्मतेऽपि मण्डलान्मण्डलान्तरसंक्रमणं ज्ञातव्यं, न चैवम् इतरेण नयेन, तत्र दोषस्योक्तत्वात् । चं० प्र० २ पाहु० २ पाहु० पाहु० । सू० प्र० ।

मंडलसंठिइ-मण्डलसंस्थिति-त्रि० । मण्डलसंस्थाने, सू० प्र० ।

ता कंहं ते मंडलसंठिती आहिता ति वदेज्जा ! तत्थ खलु इमातो अट्टपडिवत्तीओ पस्सत्ताओ, तत्थेगे एवमाहंसु-ता सव्वा वि मंडलवता समचउरंससंठाणसंठिता पस्सत्ता, एगे एवमाहंसु १, एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वा वि णं मंडलवता विसमचउरंससंठाणसंठिता पस्सत्ता, एगे एवमाहंसु २, एगे पुण एवमाहंसु-सव्वा वि णं मंडलवया समचउकोणसंठिता पस्सत्ता, एगे एवमाहंसु ३, एगे पुण एवमाहंसु-सव्वाऽवि मंडलवता विसमचउक्कोणसंठिया पस्सत्ता, एगे एवमाहंसु ४, एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वा वि मंडलवता समचक्कवालसंठिया पस्सत्ता, एगे एवमाहंसु ५, एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वा वि मंडलवता विसमचक्कवालसंठिया पस्सत्ता, एगे एवमाहंसु ६, एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वा वि मंडलवता चक्कऽद्धवालसंठिया पस्सत्ता, एगे एवमाहंसु ७, एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वा वि मंडलवता छत्ताऽगारसंठिया पस्सत्ता, एगे एवमाहंसु ८,

तत्थ जे ते एवमाहंसु ता सव्वा वि मंडलवता छत्ताकारसंठिता पस्सत्ता, एतेणं णएणं णायव्वं णो चेव णं इतरेहि, पाहुडगाहाओ भाणियव्वाओ । (सूत्र-१६)

(ता कंहं ते मंडलसंठिई इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत्, कथं भगवन् ! 'ते' त्वया मण्डलसंस्थितिराख्याता इति भगवान् वदेत्, एवं भगवता गौतमेन प्रश्ने कृते सत्यतद्विषयपरतीर्थिकप्रतिपत्तीनां मिथ्याभावोपदर्शनार्थं प्रथमतस्ता एवोपदर्शयति-(तत्थ खलु इत्यादि) तत्र तस्यां मण्डलसंस्थितौ विषये खल्विमा वक्ष्यमाणस्वरूपा अष्टौ प्रतिपत्तयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-तत्र तेषामष्टानां परतीर्थिकानां मध्ये एके प्रथमे तीर्थान्तरीया एवमाहुः, 'ता' इति तेषामेव तीर्थान्तरीयाणामनेकवक्त्रव्यतोपक्रमे क्रमोपदर्शनार्थः, (सव्वा वि मंडलवय त्ति) मण्डलं मण्डलपरिभ्रमणमेषामस्तीति मण्डलवन्ति चन्द्राऽऽदिविमानानि तद्वायो मण्डलवत्ता, तत्राऽभेदोपचारात् यानि चन्द्राऽऽदिविमानानि तान्येव मण्डलवत्ता इत्युच्यन्ते, तथा चाऽऽह-सर्वा अपि समस्ता मण्डलवत्ता मण्डलपरिभ्रमणवन्ति चन्द्राऽऽदिविमानानि, समचतुरस्रसंस्थानसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः । अत्रोपसंहारः-(एगे एवमाहंसु) एवं सर्वोण्युपसंहारवाक्यानि भावनीयानि ॥१॥ एके पुनर्द्वितीया एवमाहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ता विषमचतुरस्रसंस्थानसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥ २ ॥ तृतीया एवमाहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ताः समचतुष्कोणसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥ ३ ॥ चतुर्था आहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ता विषमचतुःकोणसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥ ४ ॥ पञ्चमा आहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ताः समचक्रवालसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥ ५ ॥ षष्ठा आहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ता विषमचक्रवालसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥ ६ ॥ सप्तमा आहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ताश्चक्रार्द्धचक्रवालसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥ ७ ॥ अष्टमाः पुनराहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ताश्छत्राऽऽकारसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः-उत्तानीकृतच्छत्राऽऽकारसंस्थिताः ॥ ८ ॥ एवमष्टावपि परप्रतिपत्तीरुपदर्श्यं प्रति स्वमतमुपदिदर्शयिषुराह-(तत्थ इत्यादि) तत्र तेषामष्टानां तीर्थान्तरीयाणां मध्ये ये एवमाहुः सर्वा अपि मण्डलवत्ताश्छत्राऽऽकारसंस्थिताः प्रज्ञप्ता इति, एतेन नयेन, नयो नाम प्रतिनियतैकवक्त्रव्यविषयोऽभिप्रायविशेषो, यदाहुः समन्तभद्राऽऽदयो-‘नयो ज्ञातुरभिप्रायः’ इति । तत एतेन नयेन-एतेनाभिप्रायविशेषेण सर्वमपि चन्द्राऽऽदिविमानज्ञानं ज्ञातव्यं, सर्वेषामप्युत्तानीकृतकपिप्तार्द्धसंस्थानसंस्थितत्वाच्च चैव नैव इतरैः शेषैर्नयैः तथावस्तुनत्त्वाभावात् (पाहुडगाहाओ भाणियव्वाओ त्ति) अत्रापि अधिकृतप्राभृतप्राभृतार्थप्रतिपादिकाः काश्चन गाथा वसन्ते, ततो यथासंप्रदायं भणितव्या इति । सू० प्र० १ पाहु० ७ पाहु० पाहु० ।

मंडलि (ण)-मण्डलिन-पुं० । मण्डलं कुरण्डलनमस्त्यस्य इति । सप्ये, विडाले, वटवृक्षे च । वाच० । अहीनामन्तर्गते मुकुलिसर्पभेदे, प्रज्ञा० १ पद । कौत्सगोत्रान्तर्गते गोत्रभेदे, स्था० ७ टा० ।

मंडलिअणुवजीवंत-मण्डल्यनुपजीवत्-पुं० । कारणतो मण्डल्यभोक्तारि साधौ, पं० व० २ द्वार ।

मंडलिउवजीवन्त-मण्डल्युपजीवत्-पुं० । मण्डलीभोक्तरि सा-
धौ, “दुविहो य होई साहू, मंडलिउवजीवओ य इयरो य । ”
पं० व० २ द्वार ।

मंडलितकि (ग)-मण्डलितकिन्-पुं० । मण्डल्युपजीवके,
वृ० १ उ० २ प्रक० ।

मंडलिबन्ध-मण्डलिवन्ध-पुं० । मण्डलमिङ्गितं क्षेत्रम्, तत्र
बन्धो नाऽस्मात्प्रदेशाद् गन्तव्यमित्येवंबन्धनलक्षणं पुरुषम-
ण्डलपरिचारणलक्षणं वा मण्डलिबन्धः । मण्डलीनिभेदे,
“मण्डलिबन्धमि होई वियाओ । ” स्था० ७ ठा० ।
आ० म० । आव० ।

मंडलिय-माण्डलिक-पुं० । स्वमण्डलमाश्रयिष्यतौ, आ०
म० १ अ० । राजानश्चक्रवर्तिवासुदेवाः माण्डलिकाः,
शेषा राजानः । स्था० ३ ठा० १ उ० । माण्डलिकः
सामान्यराजा अल्पधिकः । जी० १ प्रति० । प्रह्ला० ।
महाराजे, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार । मण्डलं चक्रवालं
तदस्त्यस्य स माण्डलिकः । प्राकारवलयवदवस्थिते, स्था०
३ ठा० ४ उ० ।

मंडलियखंधावार-माण्डलिकस्कन्धावार-पुं० । सामान्यनृप-
तेषामनिवेशे, प्रह्ला० १ पद ।

मंडलियपर्वत-माण्डलिकपर्वत-पुं० । मण्डलं चक्रवालं
तदस्ति येषां ते माण्डलिकाः प्राकारवलयवदवस्थिताः, ते
च ते पर्वताश्च माण्डलिकपर्वताः । मण्डलेन व्यवस्थितेषु
मानुषोत्तराऽऽदिषु पर्वतेषु, स० ८५ सम० ।

तत्रो मंडलियपर्वता पण्डता । तं जहा-माणुसुत्तरे, कुंड-
लवरे, रुयगवरे । स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

मंडलिया-माण्डलिका-स्त्री० । वातोल्याम्, उक्त० ३६ अ० ।
जी० । आचा० ।

मंडलियावाय-माण्डलिकावात-पुं० । वातोलीरूपे वादरवा-
युकायभेदे, आचा० १ थु० १ अ० ७ उ० । भ० । उक्त० ।
माण्डलिकावातो मण्डलिकाभिर्मूलत आरभ्य प्रचुरतराभिः
संमिश्रो वातः । जी० १ प्रति० । प्रह्ला० ।

मंडली-मण्डली-स्त्री० । आचलिकाविशेषे, या विच्छिन्ना
एकान्ते भवति मण्डली साऽऽवलिका, या पुनः स्वस्थान
एव सा मण्डली । व्य० ।

अधुना मण्डलीमधिकृत्याह—

एमेव मंडलीए वि पुव्वाहियनठ धम्मकहि वादी ।

अहवा पइएणग सुए, अहिज्जमाणे बहुमुतेवि ॥१०३॥

यथा अवस्थादावालेकायामुक्तम्, एवमेव मण्डल्यामपि
द्रष्टव्यम् । सा मण्डली क्व भवतीति चेदुच्यते—पूर्वाधोते नष्टे
उज्ज्वालयमाने, धर्मकथायां धर्मकथाशास्त्रेषु, वादे वाईशा-
स्त्रेषु उज्ज्वालयमानेष्वधीयमानेषु वा, अथवा—प्रकीर्णकथुते
अधीयमाने बहुश्रुतेऽपि बहुश्रुतविषयेऽपि मण्डली भवति ।
तन्नाय्याभाव्यमावलिकायामिव; अथ कथमावलिकायामिव
मण्डल्यामपि द्रष्टव्यमिति । व्य० ४ उ० । (१०४ गा०) अस्याः
ध्याक्या, ‘खेत्त’ शब्दे तृतीयभागे ७६७ पृष्ठ गता ।)

मंडलीवेसण-मण्डलीवेशन-न० । मण्डलीप्रवेशने, घ० ३
आधि० ।

मंडावग-मण्डापक-पुं० । मण्डनकर्त्तरि, ‘मण्डाऽऽदिणा मंडं
ति जे ते मण्डापकाः । ’ नि० चू० ६ उ० ।

मंडावण-मण्डापन-न० । मण्डनकरणे, आचा० २ थु० ३ चू० ।

मंडावणधार्ई-मण्डापनधार्त्री-स्त्री० । धार्त्रीभेदे, आचा० २
थु० ३ चू० ।

मंडिय-मण्डित-त्रि० । मंडि-कः । भूषिते, औ० । भ० । अ-
लंकृते, आचा० २ थु० २ चू० ४ अ० । औ० । स्वनामख्याते,
चौरे, उक्त० । तत्कथा चैवम्—

विभागयडे नयरे मंडितो नाम तुण्णातो परदव्वहरणपससो
आसी, सो य दुट्ठगंडो मि त्ति जणे पगासंतो जाणुंदेसेण
णिच्चमेव अदयालेवलिसेण रायमग्गे तुण्णागस्स सिण्णमुव-
जीवति, चंकमतोऽपि य दंडधरिणं पापण किलिस्संतो
कहिं वि चंकमति, एत्ति च खत्तं खण्डण दव्वजायं घेतूण
णगरसंनिहिण उज्जाणगदेसे भूमिघरं, तत्थ णिक्खिवात,
तत्थ य से भगिणी कन्नगा विट्ठति, तस्स भूमिघरस्स
मज्जेकूवो, जं च सो चोरो दव्वेण पलाभेउ सहायं दव्व-
वोदारं आणेतितं सा से भगिणी अगडसमीवे पुव्वणत्था-
सणे णिवेसेउं पायसोयलक्खेण पाप गिण्हउण तम्मि कूवे
पक्खिवइ, ततो सो तत्थेव विचज्जइ; एवं कालो वच्चति,
नयरं मुसंतस्स चोरगगाहा तं ण सक्किंत गिण्हउं, तत्रो
नयरे उवरतो जातं । तत्थ मूलेदेवो राया, सो कहं राया
संवुत्तो ?—उज्जेणीए नयरीए सव्वगणियापइण्णा देवद-
त्ता नाम गणिया, तीए सद्धि अयलो नाम वाणियदारओ
विभवसंपण्णो मूलेदेवो य संवसइ, तीए मूलेदेवो इट्ठो,
गणियामाऊए अयलो, सा भणति—पुत्ति ! किमेण जू-
इकारेणं ति ?, देवदत्ताए भणति—अम्मो ! एस परिणतो
तीए भणइ—कि एस अम्ह अम्भहियं विण्णणं जाणति,
अयलो बाहत्तरिकजापंडिओ एव, तीए भणति—वच्छ !
अयलं भण—देवदत्ताए उच्छुं खाइउं सद्धा, तीए गंतूण
भणितो, तेण वितियं—कओ खु ताई अहं देवदत्ताए पण-
तितो, तेण सगडं भेऊए उच्छुयलट्ठीण उवणीयं, ताए
भणति—किमहं हत्थिणी ?, तीए भाणयं—वच्च मूलदेवं
भण—देवदत्ता उच्छुं खाइउं अहिज्जसनि, तीए गंतूण से
कहियं, तेण य कइ उच्छुयलट्ठीओ लुज्जेउं गंडतीतो काउं
चाउं जायगादिसु वासियाओ काउं पेतियाओ, तीए भ-
णति—पिच्छ विण्णणं ति, सा तुण्हक्का ठिया, मूलेदेवस्स
पओसमावण्णा अदत्तं भणति—अइं तहा कोमि जहा मू-
लेदेवं गिण्हस्सि त्ति, तेण अट्ठसयं दीणाराण तीए भाडि-
णिसित्तं दिशं, तीए गंतुं देवदत्ता भणति—अज्ज अयलो तुमे
समं वसिही, इमे दीणारा दत्ता, अवरएहवेलाए गंतुं
भणति—अयलस्स कज्जं तुरियं जायं तेण गामं गतो त्ति, देव-
दत्ताए मूलदेवस्स पेतियं, आगतो भूलदेवो, तीए समाणं
अच्छुइ, गणिया माऊए अयलो य अप्पाहितो, अन्नाओ
पविट्ठो बहुपुरिससमग्गो वेडिउं गम्भगिहं मूलदेवो अइ-
संभमेण सयणीयस्स हिट्ठा णिलुको, तेण लक्खितो,
देवदत्ताए दासचेडोओ सेवुत्ताओ अचलस्स सरीरऽम्भेगावि

धेनुं उवट्टिया, सो य तम्मि चैव सयणीए, ठियनिलत्तो भणइ-इत्थ चैव सयणीए, ठियं अब्भेगेहि, ताओ भणति-विण्णसिज्जइ सयणीयं, सो भणइ-अहं एत्तो उक्किट्ठुत्तं दाहामो, मया एवं सुविणो दिट्ठो, सयणीयऽब्भेगणुव्वलण-एहाणादि कायव्वं, ताहिं तथा कयं, ताहे एहाणोत्तो मूलदेवो अयलेन वालेसु गहाय कट्ठितो, संलत्तो यऽण्ण-वच्च मुक्कोऽसि, इयरहा ते अज्ज अहं जीवियस्स विवसांमि, जदि मया जारिसो होज्जाहि ता एवं मुच्चैज्जाहि (त्ति) अयलाऽ-मिहितो तओ मूलदेवो अवभाणितो लज्जाए निग्गओ उज्जेणीए, पत्थयणविगहितो वेन्नायडं जतो पत्थितो, एगो से पुरिसो मिलितो, मूलदेवेण पुच्छितो—कहिं जासि?, तेण भणति—विण्णायतडम्मि, मूलदेवेण भणति—दोऽवि समं वच्चांमो त्ति, तेण संलत्तं—एवं भवउ त्ति, दोऽवि पट्टिया, अंत-रा य अडवी, तस्स पुरिसस्स संवलं अत्थि, मूलदेवो धिचै-तेइ—एसो मम संवलेण संविभागं करोहि त्ति, इहिं सुते प-रे ताए आसाए वच्चति, ए से किंचि देइ, तइयदियसे छि-एणा अडवी, मूलदेवेण पुच्छितो—अत्थि पत्थ अब्भासे गा-मो?, तेण भणति—एस एाइदूरे पंथस्स गामो, मूलदेवेण भणितो—तुमं कत्थ वससि?, तेण भणति—अमुगत्थ गामे, मूलदेवेण भणितो—तो खाइ अहं एयं गामं वच्चांमि, तेण से पंथो उवदिट्ठो, गओ तं गामं मूलदेवो, तत्थऽण्ण भिक्खं हि-उत्तेण कुम्मासा लद्धा, पवणो य कालो वट्ठति, सो य गामा-तो निग्गच्छइ, साहू य मासखमणपारणएण भिक्खानिमित्तं पविस्सति, तेण य संवेगमावणं पयाए भत्तीए तेहिं कुम्मा-साहिं सो साधू पडिलामितो, भणियं चऽण्ण-‘धन्नाणं खु न-गणं, कोम्मासा हुंति साहुपारणए’ देवयाए अहाससिहया-ए भणति—पुत्त ! एतीए गाहाए पच्छइ जे मग्गसि तं देमि, ‘गाणयं च देवदत्तं, दंतिसहस्सं च रज्जं च ॥ १ ॥’ देवया-ए भणति—अचिंएण भविस्सति त्ति, ततो गतो मूलदेवो धे-न्नायडं, तत्थ खत्तं खणेतो गहितो, वच्चाए नीणिज्जइ, तत्थ पुण अपुत्तो राया मओ, आसो अहियासिओ, मूलदेवसगास-मागतो, पट्टिदायणं रज्जे अहिसित्तो गया जाओ, सो पुरिसो सदाविओ, सो अण्ण भणितो—तुज्जे तणियाए आसाते आग-तो अहं, इहगहा अहं अंतगले चैव विवज्जंतो, तेण तुज्जे एस म-या गामो दत्तां, मा य मम सगामं एज्जमु त्ति, पच्छा उज्जेणीए-ण गणा सद्धिं पीति संजोणति, दाणमाणसंपूतियं च काउं देव-दत्तं अण्ण मग्गितो, तेण पच्चुवगारसंघिण्ण दिगणा, मूलदेवे-ण अंतरे लद्धा, ताए समं भोगे भुंजति। अन्धया अयलो पायव-हणेण नत्थाऽऽगतो, मुक्के विज्जंतं भंडे जति पाए दव्वणूमणा-णि ठाणाणि ताणि जाणमाणेण मूलदेवेण सो गिरहावितो, तुमं दव्वं णूमियं ति पुरिसेहि वच्चिऊण रायसयासमुवणीतो, मूलदेवेण भणति—तुमं मम जाणसि?, सो भणति—तुमं गया, को तुमं न जाणइ?, तेण भणइ—अहं मूलदेवो, सका-ण्डं विसज्जितो, एवं मूलदेवो राया जातो। ताहे सो अण्ण गगगऽऽरिक्खयं उवति, सोऽवि न सको चोरं गिरिहउं, ताहे मूलदेवो सयं णोलपडं पाउणिऊण रत्तिं णिग्गतो, मूलदेवो अणज्जंतो एगाए सभाए णिव्वरणो अरुद्धति, जाव सो मंडि-यचोरो आगतूण भणति—को इत्थ अरुद्धति?, मूलदेवेण भ-णियं—अहं कण्डितो, तेण भणइ—एहि मणूसं करोमि, मू-

लदेवो उट्ठितो, एगम्मि ईसरपरे खत्तं खयं, सुवहुं दव्वजायं णिण्णऊण मूलदेवस्स उवरि चडाचिउं पट्टिया नयरवाहिरियं, जातो मूलदेवो पुरतो, चोरो आसणा कट्टिण्ण पिट्ठो एइ, संपत्ता भूमिघरं, चोरो तं दव्वं णिहणिउमारद्धो, भणिया अण्ण भणितो—एयस्स पाहुणयस्स पायसोयं देहि, ताए कूव-तइसन्नविट्ठे आसणे सांणेशितो, नाए पायसोयलक्खेण पा-ओ गहिओ कूवे लूहामि त्ति, जाव अतीव सुकुमारा पाया ता-ए नायं—जहेस कोइ भूयपुव्वरज्जो विहलियगो, तीए अणुकं-पा जाया, तओ ताए पायतले सन्नितो एस्सत्ति, मा मारिज्जि-हिलि त्ति, नतो पच्छा सो पतातो, नाए वो तो कतो—एट्ठो एट्ठो त्ति, सो अलि कट्टिऊण मग्गतो लग्गो, मूलदेवो रायप्पेइ अइ-सन्निकिट्ठं णाऊण चच्चरसिवंतारितो ठितो, चोरो तं, सिवल्लिमं एस पुरिसो त्ति काउं कंकग्गेण असिणा दुहा काऊण पडिनि-यत्तो, गतो भूमिघरं, तत्थ वल्लिऊण पहायाए, रयणीए त-ओ निग्गत्तूण गतो वीहिं, अंतरावणे तुएणागत्तं करोत, रा-यणा पुरिसेहि सदावितो, तेण वितियं—जहा सो पुरिसो ण्णं न मारितो, अवस्सं च सो एस राया भविस्सइ त्ति, तेहिं पुरिसेहि आणितो, रायणा अब्भुट्ठाणेण पूडतो, आसणे णिव्वेसावितो, स यहुं च पियं आभासिउं संलत्तो—मम भणिणीं देहि त्ति, तेण दिक्का, विद्याहिया, रायणा भोगा य से संपदत्ता, कइसु वि दिण्णेषु गरसु रायणा मंडिओ भ-णिओ—दव्वेण कज्जं ति, तेण सुवहुं दव्वजायं दिगणं, रा-यणा संपूडतो, अणया पुणो मग्गितो, पुणोऽवि दिगणं, त-स्स य चोरस्स अतीव सक्कारसम्माणं एउंजति, एण प-गरेण सव्वं दव्वं दवावितो, भणिणी से पुच्छति, ताए भण-ति—इत्तियं वित्तं, तओ पुव्वावेइयलक्खणुसारेण सव्वं दवावेऊण मंडितो सूताए आरोवितो।” उक्त० पाई० ४ अ० । वाराणसीनगर्यां तिन्दुकवनस्थे स्वनामख्याते यज्ञे, उक्त० १२ अ० । (तत्कथा ‘हरिकेशीवल’ शब्दे वक्ष्यते) स्वनामख्याते महावीरस्य पट्टे गणधरे च । कल्प० २ अधि० ८ क्षण । स० । “महाजणवण मोरियसिणवेसे मंडिय-मोरिया दो भायरो।” आ० चू० १ अ० । विशेषः ।

अथ पट्टगणधरवक्त्रयतां विभणिपुराह—

ते पव्वइए सोउं, मंडिओ आगच्छइ जिणसयासं ।

वच्चांमि ए वंदामी, वंदित्ता पज्जुगसामि ॥ १८०२ ॥

व्याख्या पूर्ववत्, नवरं मण्डिको नाम पट्टो द्विजोपाध्यायः श्रीमज्जिनसकाशमागच्छतीति ॥ १८०२ ॥

ततः किमित्याह—

आभट्ठो य जिणेणं, जाइ-जरामरणविप्पमुक्केणं ।

नामिण य गोत्तेण य, सव्वरणू सव्वदरिसी णं ॥ १८०३ ॥

‘आभट्टो य’ इत्यादि, व्याख्या पूर्ववत् ॥ १८०३ ॥ इति नामगोत्राभ्यामाभाष्य पृष्ठः भगवान् महावीरो बन्धमोक्षौ व्यवस्थाप्य बन्धमोक्षयोर्भावाभावसंशयं मण्डिकस्य निरा-कृतवान् । विशेषः ।

तदेवं भगवता द्विभस्तस्य संशयस्ततः किमित्याह—

च्छिन्नम्मि संसयम्मी, जिणेण जरमरणविप्पमुक्केण ।

मो ममणो पण्डितो, अद्विष्टो सह मंडियमण्णि । १८६३ ।
व्याख्या पूर्ववत्, नवरम् अद्वचतुर्थैः शिष्यशतैः सह प्रव-
जितोऽयमेति । विशेषः । आ० म० ।

मंडियकुन्डि-मण्डितकुन्डि-न० । राजगृहे नगराद् बहिः की-
डार्थं मण्डितकुन्डिने, उक्त० २० अ० ।

मंडियपुत्त-मण्डिकपुत्त-पुं० । मण्डिकापणनामधेये महावी-
रस्य पण्डितगणधरे, भ० ३ श० २ उ० । " श्रेरे मंडियपुत्ते
ए अदुद्धां सपणनपाइं वारइ । " कल्प० २ अधि० ८
क्ष० । स० । आ० म० । (एतद्वक्तव्यता ' बंधमोक्खसिद्धि'
शब्दे पञ्चमभागे १२४० पृष्ठे गता ।)

मंडी-मण्डी-स्त्री० । अप्रकूर, आव० ४ अ० ।

मंडीपाहुडिया-मण्डीप्रभृतिका-स्त्री० । " मंडीपाहुडिया सा
हुम्मि आगए अगकूरमडी य । अन्नम्मि भायणम्मि, का-
उं तो देइ साहुस्स ॥ १ ॥ " इत्युक्तक्षणे वस्तुनि, आव०
४ अ० ।

मंडु-मण्डु-पुं० । स्वनामख्याते मुनी, स्था० ७ ठा० ।

मंडुक-मण्डुक-पुं० । मण्डयति वर्षासमयम् । मंडि-उक् ।
तैत्ति०ऽऽ ॥ ८ । २ । ६८ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण द्वित्वम् । प्रा०
२ पाद । भेके जलजन्तुभेदे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । आ० म० ।
मण्डुकः शालूर इति । व्य० ७ उ० । राजगृहनगरस्थो नन्दो
मणिकारः श्रेष्ठी मृत्वा मण्डुको भूत्वा ततः सौधर्मकल्पस्थ-
ददुर्गावतंसकविमानस्यददुरासिहानस्थो ददुरदेवो यथा
जातस्तथा ज्ञाताध्ययनानां त्रयोदशेऽध्ययने । ज्ञा० १ श्रु० १२
अ० । (ददुरकथा ' ददुर ' शब्दे पञ्चमभागे २४५१ पृष्ठे
गता)

मंडुकजइआसीविस-मण्डुकजात्याशीविष-पुं० । जात्याशी-
विषभेदे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । आ० म० । (वक्तव्यता
' आसीविस' शब्दे द्वितीयभागे ४८६ पृष्ठे गता)

मंडुकज्झयण-मण्डुकाध्ययन-न० । ज्ञाताध्ययनानां त्रयो-
दशेऽध्ययने, तत्र राजगृहनगरस्थो नन्दो मणिकारः श्रेष्ठी मृ-
त्वा मण्डुको भूत्वा ददुरदेवो जात इति (ज्ञा० १ श्रु० १ अ०
प्रश्न० । स० । आव० । आ० चू० ।) उक्तम् ' ददुर ' शब्दे
चतुर्थभागे २४५१ पृष्ठे)

मंडुककुइ-मण्डुकप्लुति-स्त्री० । मण्डुकवदुप्लुत्य गमने, आ-
व० ५ अ० । " मंडुकगइसरिसो खलु, अहिगारो होइ सुत्त-
स्स" मण्डुकः शालूरः स यथोप्लुत्य गच्छति । व्य० ७ उ० ।

मंडुककुत्त-मण्डुकप्लुत्य-पुं० । मण्डुकप्लुत्या यो जातो यो-
गः स मण्डुकप्लुत्यः । ग्रहाणां नक्षत्रयोर्भेद जायमाने कृपभा-
नुजाताऽऽदिषु दशसु योगेषु दशमे योगे, स तु ग्रहेण सह वे-
दिन्यः, अन्यस्य मण्डुकप्लुतिगमनासम्भवात् । उक्तं च-स-
यवन्दनकृत्राणि प्रतिनियतगतीनि ग्रहास्त्वनियतगतय इति ।
सू० प्र० १२ पाहु० ।

मंडुकियासाग-मण्डुकिकाशाक-पुं० । शाकभेदे, उपा० २ अ० ।

मंडुककी-मण्डुकी-स्त्री० । मण्डुक इव पण्यप्रस्थस्य अच् ।
गारा० डोप । मण्डिप्रत्ययम्, आदित्यभक्त्यायाम्, दाक्षायाम्,
प्रगल्भनायिकायाम्, माण्डूक्योपेति, वाच० । हरितवन-
स्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । महौषधिभेदे च । लो० ६ कल्प ।
मंडुग-मंडुक-पुं० । स्वनामख्याते आत्रके, भ० १८ श० ७ उ० ।
(कथा ' मंडुग ' शब्दे वक्तव्ये)

मंत-मन्त्र-पुं० । मन्त्रि-अच् । गुप्तभाषणे, रहसि कर्तव्या-
वधारणार्थयुक्तौ, वाच० । " रहसितयं वा मंतं मंतेति । " आ०
चा० २ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० । राजाऽऽदिकार्याऽऽलोचने, ध० २
अधि० । ज्ञा० । भूताऽऽदिनिग्रहकारके, (ध० २ अधि०) अंका-
राऽऽदिस्वाहापण्येनते ह्रींकाराऽऽदिवर्णविन्यासाऽत्मके शब्द-
भेदे वाच० । उक्त० १५ अ० । मन्त्राः प्रणवप्रभृतिका अ-
क्षरपद्धतयः । पि० । मन्त्रो देवाधिष्ठितोऽसाधनो वाऽक्षर-
रचनाविशेषः । पञ्चा० १३ विव० । ज्ञा० । प्रव० । त्रि० ।
व्य० । ग० । दर्श० । रा० । पाठमात्रसिद्धः पुरुषाधिष्ठानो
वा मन्त्रः । ध० ३ अधि० । " मंतो पुण होइ पढियसिद्धो । "
पं० भा० १ कल्प । पं० चू० । पं० व० । नि० चू० ।

विद्यामन्त्रयोः स्वरूपं प्रतिपादयन्नाह—

इत्थी विज्ञाऽभिहिया, पुरिमो मंतो त्ति तव्विसेसो य ।

विज्ञा ससाहणा वा, साहणरहितो भवे मंतो ॥

स्त्री विद्या अभिहिता, पुरुषो मन्त्र इति अयं तद्विशेषः वि-
द्यामन्त्रयोर्विशेषः । इयमत्र भावना—यत्र मन्त्रदेवता स्त्री सा
विद्या (विद्यास्वरूपम् ' सुयदेवता ' शब्दे वक्ष्यते) यत्र
पुरुषो देवता स मन्त्र इति । अथवा—साधनसहिता विद्या,
साधनरहितो मन्त्रः । शिवराऽऽदिमन्त्रवत् इति तद्विशेषः ।
आ० म० १ अ० । प्रणवनमःपूर्वके स्वाहान्ते तत्तन्नामरूपे
जिनाऽऽदिमन्त्रे । ज्ञा० ।

मन्त्रन्यासोऽर्हतो नाम्ना, स्वाहान्तः प्रणवाऽऽदिकः (१४)
तथाऽर्हतोऽधिकृतस्य नाम्ना मध्यगतेन प्रणवाऽऽदिकः
स्वाहान्तश्च मन्त्रन्यासो विधीयते, मननत्राणहेतुत्वेनास्यैव प-
रममन्त्रत्वात् । ज्ञा० ५ ज्ञा० ।

यदाह—

मन्त्रन्यासश्च तथा, प्रणवनमःपूर्वकं च तन्नाम ।

मन्त्रः परमो ज्ञेयो, मननत्राणे ह्यतो नियमात् ॥ ११ ॥

मन्त्रन्यासश्च तथा जिनविश्वे कार्यायतव्यतयाऽभिप्रेतं
मन्त्रस्य न्यासो विधेयः, कः पुनः स्वरूपेण मन्त्र इत्या-
ह—प्रणवनमःपूर्वकं च तन्नाम । मन्त्रः परमो ज्ञेयः, प्रणवः
अंकारो नमःशब्दश्च तौ, पूर्वावादी यस्य तत्प्रणवनमः पू-
र्वकं, तस्य विवर्तितस्य ऋषभाऽऽदीनां तन्नाममन्त्रः परमः
प्रधानो ज्ञेयो वेदितव्यः । किमित्याह—मननत्राणे ह्यतो नि-
यमात् । द्विर्यस्मादतः प्रणवनमःपूर्वकाज्ज्ञातः सकाशात् शा-
नरक्षणे नियमाद् भवत इति कृत्वा मन्त्र उच्यते, तन्नामै-
वेति ॥ ११ ॥ पं० ७ विव० । ध० । " पाउकुमारारणे
आहवणे णियण्णिहि मंतेहि । " तिजानिजे—स्वकीयस्वकीयेः
मन्त्रेः प्रणवनमःपूर्वकस्वाहान्ततन्नामरूपेः । पञ्चा०
विव० । स्त्रीणां चतुष्पष्टिकलाऽन्तर्गते कलाभेदे, कल्प०
अधि० ७ क्ष० । प्रश्न० । स्त्री० । जीवोद्धरणार्थे

दिमन्त्रशास्त्राऽऽत्मके पाप भुतभेदे, स्था० ६ डा० । “ एगे मं-
ते अहिर्जंति, पाण्डुरविदेडिणा । ” एके केचन पापाद्या
मन्त्रानामिवाकाशार्थशान्ति । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।
आचा० ।

मंतजंभग-मन्त्रजृम्भक-पुं० । जृम्भकदेवभेदे, भ० १४ श०
८ उ० ।

मंतण-मन्त्रण-न० । गुप्तभाषणे, विचारणे च । आचा० २ श्रु०
१ चू० २ अ० ३ उ० ।

मंतषास-मन्त्रन्यास-पुं० । मन्त्राणां प्रकृतेषु न्यासे, ध० २
अधि० ।

मंतदोस-मन्त्रदोष-पुं० । उत्पादनादोषभेदे, यदा, कामेण
माहने यन्त्रं मन्त्रं साधयित्वा कृत्वा दत्त्वा आहाराऽऽदि-
के गृह्णाते तदा मन्त्रदोषरूपोदयः । उत्त० २४ अ० ।

मंतपय-मन्त्रपद-न० । विद्याप्रमार्जनविधौ, राजाऽऽदिगुप्त-
भाषणे, “ गाणेऽवदे मंतपरण गोयं । ” न राजाऽऽदिना सा-
द्धं जन्तुभोवितोपमर्दं मन्त्रं कुर्वीत । सूत्र० १ श्रु०
१४ अ० ।

मंतपिंड-मन्त्रपिण्ड-पुं० । मन्त्रेणावाप्तः पिण्डो मन्त्रपिण्डः ।
उत्पादनादोषभेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । ध० ।
पञ्चा० । जीत० । पि० । (उदाहरणाऽऽदि मन्त्रपिण्डभोजने
प्रायश्चित्तं च ‘ विज्जामंतपिंड ’ शब्दे वक्ष्यते)

संप्रति मन्त्रविषये मुरुण्डराजोपलक्षितपादलिप्तोदा-
हरणमाह—

जह जह परसिणी जा-गुगम्मि पालितत्रो भमाडेइ ।

तह तह सीसे थियणा, पणस्सह मुरुंडरायस्स ॥४६८॥

प्रतिष्ठानपुरे मुरुण्डो नाम राजा, पादलिप्ता नाम स्त्र-
यः, अन्यदा च मुरुण्डराजस्य बभूवातिशयेन शिरोवेद-
ना, न केनाऽपि विद्यामन्त्राऽऽदिभिरुपशमयितुं शक्यते,
तत आकारिता राज्ञा पादलिप्ताः स्त्रयः, कृतास्तेषामा-
गतानां महतीं प्रतिपात्तः, कथितं चाऽऽकारणकारणं शि-
रोवेदनायाः, ततो यथा लोको न जानीते तथा मन्त्रं व्या-
यद्भिः प्रावरणमध्ये निजदक्षिणजानुशिरसि पार्श्वतो नि-
जदक्षिणहस्तप्रदेशिनी यथा यथा भ्राम्यते तथा तथा राज्ञः
शिरोवेदना प्रपगच्छति, ततः क्रमेणापगता सकलाऽपि
शिरोवेदना, जातोऽतिशयेन सूरीणामुपासकः, ततो विपुलं
भक्तपानाऽऽदिकं तेभ्यो दत्तवान् ।

अत्र दोषानाह—

उडिमंतथंभणई, सो वा अजो व से करिजाहि ।

पाशाजीत्रियमाई, कम्मणगारी भं वीयं ॥ ४६९ ॥

इह कथानके न कोऽपि दोषो जातः, पादलिप्तसूरीणां
मुरुण्डराजं प्रत्युपकारित्वान्, केवलं प्रागुक्तवेदाकथानक
इव मन्त्रेऽपि प्रयुज्यमाने सम्भाव्यन्ते दोषाः सतस्तदुप-
दशने क्रियन्ते, तत्रेयं गाथा प्रागेव व्याख्याया, नवरं
‘ भं वीयं ति ’ पुष्पमालम्बनमाधिकृत्य द्वितीयम्-अपवा-

दपदं भवेत्, सङ्घाऽऽदिप्रयोजने मन्त्रोऽपि प्रयोक्तव्य इति
भावार्थः । पि० ।

मंतपहाण-मन्त्रप्रधान-पुं० । मन्त्रेण प्रधानः उत्तमः, मन्त्रो वा
प्रधानमुत्तमं यस्य सः । मन्त्रेणोत्तमे, उत्तममन्त्रोपेतं च । रा० ।
मन्त्राश्च हरिणोग्रेष्यादिमन्त्राः । श्रौ० ।

मंतवाय-मन्त्रवाद-पुं० । द्वांसप्ततिकलाऽन्तर्गते कलाभेदे,
कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

मंतराय-मन्त्रराज-पुं० । प्रधाने मन्त्रे, षो० ८ विव० ।

मंततत्थ-मन्त्रशास्त्र-न० । जीवोद्धरणगारुडाऽऽदिके पापभु-
तभेदे, स्था० ६ डा० । सूत्र० ।

मंतसाला-मन्त्रशाला-स्त्री० । मन्त्रगृहे, नि० सू० ८ उ० ।

मंतसिद्ध-मन्त्रसिद्ध-पुं० । सिद्धभेदे, आ० सू० १ अ० ।

साम्प्रतं मन्त्रसिद्धं सनिदर्शनमुपदर्शयति—

साहीणसव्यमंतो, बहुमंतो, वा पहाणमंतो वा ।

नेओ स मंतसिद्धो, खंभाऽऽगरिसो व सातिसओ ॥

स्वाधीनसर्वमन्त्रो बहुमन्त्रो वा प्रधानैकमन्त्रो वा ज्ञेयः स
मन्त्रसिद्धः, क इव सत्त्वाऽऽकर्ष इव सातिशयः । एष गा-
थाऽन्तरार्थः । आ० म० १ अ० ।

लक्ष्मोपुरं पुरं तस्मिन्, श्रीविलासो नराधिपः ।

शब्दाऽऽदिविषयाऽऽसक्तः, सततं विललास यः ॥ १ ॥

दृष्ट्वा तेनाम्यत्रा साध्वी, रूपातिशयशालिनी ।

नागच्छन्त्यत्र रम्भाऽऽद्या, यत्नावययजिता इव ॥ २ ॥

तद्रूपदर्शनाऽऽक्षित-श्चित्तेशान्तःपुरे स ताम् ।

तदैव मिलितः सङ्घः, शाशितुं तं महीपतिम् ॥ ३ ॥

राज्ञः सौधाङ्गणे तस्य, महास्तम्भशतोज्जतः ।

सुवर्मायाः प्रतिच्छन्दो, मण्डपः सौधमण्डनम् ॥ ४ ॥

साधुश्चैको मन्त्रसिद्धः, सङ्घमध्येऽस्ति शक्तिमान् ।

आचर्क्य स तांस्तम्भान्, मन्त्रशक्त्या समण्डपान् ॥ ५ ॥

उत्पेतुर्योमि सर्वे ते, सत्त्वाः सौधगतास्ततः ।

गन्तुकामा इव तदा, जायन्ते स्म चलाचलाः ॥ ६ ॥

कान्दिशीकस्तदा राजा, समागत्य कृताञ्जलिः ।

साध्वी तामर्पयामास, सङ्घं चाक्षमयन् मुहुः ॥ ७ ॥ आ०
क० १ अ० ।

मंतसीय-मन्त्रशौच-न० । विद्यारौऽऽद्यात्मके शौचभेदे, स्था०
४ डा० ३ उ० ।

मंताइविहाण-मन्त्राऽऽदिविधान-न० । मन्त्राऽऽदीनां-मन्त्र-
विद्याप्रभृतीनां प्रतियक्षस्वरूपाणां विधानं-साधनविधिः । म-
न्त्राऽऽदिसाधनविधौ, पञ्चा० ३ विव० ।

मंताइसरण-मन्त्राऽऽदिसरण-न० । मन्त्रविद्याऽऽदिव्याने,
पञ्चा० ४ विव० ।

मंताउं-मत्वा-अव्य० । अवधाम्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

मंताजोग-मन्त्रयोग-पुं० । मन्त्राणां योगो व्यापारो मन्त्रयो-
गः । मन्त्रव्यापारे, मन्त्रश्च योगश्च तथाविधद्रव्यसंयोगो
मन्त्रयोगः । मन्त्रसहिते द्रव्यसंयोगे च । “ मंताजोगं
काउं । ” ग० २ अधि० ।

मंताणुयोग-मन्त्रानुयोग-पुं० । चेटकाऽऽदिमन्त्रसाधनाभि-
धायकं पापशास्त्रे, स० २६ सम० ।

मंताहिराथ-मन्त्राधिराज-पुं० । हिमाचलस्थे जायापार्श्वे,
हिमाचले जायापार्श्वे मन्त्राधिराजः श्रीस्फुलिङ्गः । ती०
४३ कल्प ।

मंति (ण)-मन्त्रिण-पुं० । मन्त्रयते लिनिः । राज्याधि-
ष्टायके अमात्ये, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । आ० म० । औ० ।
ग० । “ अप्रवृत्तिगतं भूपं, छन्दोवृत्त्या स्तुवन्ति ये । लक्ष्मीह-
तिकृतोपायाः, शत्रवस्ते न मन्त्रिणः ॥१॥ ” सङ्घा० १ अधि०
१ प्रस्ता० ।

मंतिपरिसा-मन्त्रिपरिषद्-स्त्री० । राज्ञो राहस्यिकायां पर्यदि,
वृ० १ उ० १ प्रक० । (‘ परिसा ’ शब्दे पञ्चमभागे ६५१ पृष्ठे
विवृतिः)

मंतिर-मान्त्रिक-पुं० । मन्त्रज्ञातरि, उक्त० १ अ० ।

मंतु-मन्तु-पुं० । मन-कु-तुद् च । अपराधे, मनुष्ये, प्रजापतौ,
वाच० । कोधे च । “ किं पुण मंतुप्पहरणेसु । ” मंतुप्पहरणा
कोहप्पहरणा ऋषयः । नि० चू० २ उ० ।

मंथ-मन्थ-पुं० । मन्थ-करणे घञ् । द्रव्यतो दधिमन्थनदण्डे,
भावतः कौकुचिकाऽऽदिके कल्पपरिमन्थौ, स्था० । इह
च मन्थो द्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । यत आह-“ द-
व्वमि मंथवो खलु, तेणा मंथिज्जं जहा दहियं । द-
हितुल्लो खलु कप्पो, मंथिज्जइ कुकुराईहि ॥ १ ॥ ” स्था०
६ ठा० । मन्थ इव मन्थः, केवलिना समुद्धातसमये दक्षिणो-
त्तरदिग्द्वयप्रसारणात् लोकान्तप्रापिणि, मन्थवत् क्रियमा-
णं जीवप्रदेशसङ्घाते च । स्था० ६ ठा० । आ० म० । सङ्गुभिः
सार्पिषाभ्यक्तैः शीतवारिपरिप्लुतैः । नात्यच्छो नातिसान्द्रश्च,
मन्थ इत्यभिधीयते ॥१॥ ” इत्युक्ते पेयभेदे, सूर्यं, अर्कवृत्ते, ने-
त्रमले; किरणे च । भावे घञ् । आलोडनाऽऽदौ, वाच० ।

मंथणिया-मन्थनिका-स्त्री० । लघुमन्थनदण्डे, सूत्र० १ श्रु० १
अ० १ उ० ।

मंथर-मन्थर-न० । मन्थ-करच् । कोपे, फले, वाधे,
मन्थानदण्डे च । पुं० । वक्त्रे, नीचे, जडे, मन्दे, वाच० ।
‘ विलंबते ’ विलम्बितो दीर्घकालभावी । पञ्चा० ६ विव० । कै-
क्य्या दास्याम्, स्त्री० । वाच० ।

मंथु-मन्थु-पुं । चूर्णे, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।
वदराऽऽदिचूर्णे, दश० ५ अ० १ उ० । प्रश्न० । उक्त० । अङ्गा० ।
दध्नः सम्बन्धिन्यवयवविशेषे, तद्रूपे विकृतिभेदे च । दध्नः स-
म्बन्धी यो मन्थुः इति नाम्ना प्रसिद्धोऽवयवः स विकृतिरिति ।
वृ० १ उ० २ प्रक० ।

मंथुजाय-मन्थुजात-न० । चूर्णमात्रे, “ से जं पुण मंथुजायं
जाणेज्जा । तं जहा—उंवरमंथुं वा, णग्गेहमंथुं वा, पिलाखुमं-

थुं वा आसोत्थमंथुं वा अण्णयरं वा तहपनारं मंथुजायं
आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

मंद-मन्द-त्रि० । मदि-अच् । जडे, मूर्खे, मूढं १ श्रु० १ अ-
१ उ० । रा० । “ तत्थ मंदा विसीयन्ति । ” सूत्र० १ श्रु० ३ अ०
१ उ० । उक्त० । अज्ञे, सद्बुद्धिरहिते, मन्दः सद्बुद्धिवैकाग्र्यः ।
सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । दश० । आचा० । ग० । मन्दा ज्ञा-
नाऽऽवरणीयेनावष्टव्या इति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । अ-
लसे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । पा० । अशक्ते, सत्र० १ श्रु० ३ अ०
१ उ० । अल्पसत्त्वे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । “ मन्दा जडा
लघुप्रकृतयः । ” सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । अल्पे, उक्त० १ अ०
१ पं० व० । मृदौ, अभाग्ये, रोगिणि, स्वतन्त्रे, खले, वा-
च० । मन्द इव मन्दः । मिथ्यात्वमहागेन ग्रस्ते च । उक्त०
८ अ० ।

सो खलु मोक्षो मंदो, मंदो पुण ददं भावेण ! (वृ० १)

अथ मन्द इति कोऽर्थः ?, इत्याह-मन्दः पुनर्द्रव्यभावेन
द्रव्यतो भावतश्च मन्दो भवतीत्यर्थः ।

एकैकं पुण उवचएँ, अवचयमि भावे उ अवचए पगतं ।

तलिना बुद्धी मेड्ढा, उभयमओ केइ इच्छंति ॥ ७०६ ॥

द्रव्यमन्दो, भावमन्दश्च । एकैकः पुनर्द्रव्या-उपचये, अपच-
ये च । अत्रोपचयद्रव्यमन्दो नाम-यः परिस्थूरतरशरीरतया
गमनाऽऽदिव्यापारं कर्तुं न शक्नोति, अपचयद्रव्यमन्दस्तु
यः कृशशरीरतया कमपि प्रयासं न कर्तुमाचष्ट, उ-
पचयभावमन्दः पुनर्यो बुद्धेरुपचयेन यतस्ततः कर्तुं नात्स-
हते । अपचयभावमन्दस्तु यो निजसहजबुद्धेरभावेनान्यदी-
याया बुद्धेरनुपजीवनेन हितप्रवृत्तिनिवृत्तिं न कर्तुमीशः स
बुद्धेरुपचयेन भावतो मन्दत्वादपचयभावमन्दः । अत्र चाऽ
नैव भावतोऽपचयमन्देन प्रकृतं, शेषास्तु शिष्यमतिविका-
शनाथं प्ररूपिताः । अथवा-तलिना-सूत्रमा- कुशाग्रीया बु-
द्धिः श्रेष्ठा ततः सा सूक्ष्मतन्तुव्यूतपटीवदन्तःसारवत्त्वेनो-
पचितेति कृत्वा यः कुशाग्रीयमतिः स उपचयभावमन्दः, य-
स्तु परिस्थूरमतिः स बुद्धेः स्थूलसूत्रतया स्थूलशाटिका-
या इव अन्तर्निःसारतालक्ष्णमपचयमाधिकृत्यापचयभावम-
न्दः, इत्यतः केचिदाचार्या उभयमपचयमन्दमिच्छन्ति ।
प्रथमव्याख्यानाऽपेक्षया निबुद्धिकं, द्वितीयव्याख्यानपक्षे
तु परिस्थूरबुद्धिकमपचयभावमन्दमेव प्रस्तावे गृह्णन्तीति
भावः । वृ० १ उ० १ प्रक० । तृतीयायां दशायाम्,
स्त्री० । स्था० । उक्तं च-“ तइयं च दसं पत्तो, आ-
णुपुव्वीएँ जो नरो । समन्थो भुंजिउं भोगे, जइ से
अत्थि घरे धुवे ॥ १ ॥ ” इति भोगोपाजने तु मन्द इति
भावना । स्था० १० ठा० ।

मान्य-न० । मन्दस्य भावः प्यञ् । रोगे, मन्दतायां च । सूत्र०
१ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

मंदकुमारय-मन्दकुमारक-पुं० । उत्तानशये बालके, प्रज्ञा० । उ-
त्तानशयायां बालिकायाम्, स्त्री० । “ मंदकुमारए वा मंदकुमा-
रिया वा । ” मन्दकुमारक उत्ताशयो बालको, मन्दकुमारि-
का उत्तानशया बालिका । प्रज्ञा० ११ पद ।

मंदक-मन्दा-न० । मन्द-संकुचितमति यस्मात् अच् ।
लज्जायाम्, वाच० । वृ० ४ उ० ।

मंदग-मन्दक-न० । गेयभेदे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

मंदग-मन्दगति-स्त्री० । मन्दगमने, मन्दगमनोपेते, त्रि० ।
सू० प्र० १ पाहु० १ पाहु० पाहु० ।

मंदगिगकठिय-मन्दागिनकथित-त्रि० । मन्दमग्निना क्वथि-
ते, अत्यग्निना क्वथितं हि विरसं विगन्धाऽऽदि च भवतीति
मन्दागिनकथितं गन्धेन विशिष्यते । विशेषः ।

मंदधम्म-मन्दधर्म-पुं० । धर्मे मन्दो मन्दधर्मः । राजदन्ता-
ऽऽदिदर्शनात् धर्मशब्दस्य परनिपातः । संयमशिथिले, व्य०
३ उ० । आ० चू० । (' दुर्वलचरिय ' शब्दे चतुर्थभागे
२५६३ पृष्ठे एष उदाहृतः)

मंदधी-मन्दधी-पुं० । स्त्री० । मन्दबुद्धौ, षो० ६ विव० ।

मंदपरिणाम-मन्दपरिणाम-पुं० । मन्दः परिणामः परिणति-
यस्य । ईषल्लभ्यमाणस्वरूपे, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

मंदपुष्प-मन्दपुण्य-त्रि० । न्यूनभाष्ये, आ० म० १ अ० । प्र-
श्न० । उत्त० ।

मंदबुद्धि-मन्दबुद्धि-पुं० । सद्बुद्धिविकले, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
पञ्चा० । आ० म० । अल्पमतौ, पं० व० १ द्वार । मन्दबुद्धि-
श्च मिथ्यात्वोदयात् । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

मंदभग-मन्दभाग्य-त्रि० । न्यूनभाग्ये, आव० ४ अ० । उ-
त्त० ।

मंदम-मन्दमति-त्रि० । अल्पमतौ, सूत्र० । “ ये मय्यवशां
व्यधुरिद्धयोधा, जानन्ति ते किञ्चन तानपास्य । मत्तोऽपि
यो मन्दमतिस्तथाऽर्थी, तस्योपकाराय ममैष यतनः ॥३॥ इहा-
पसदसंसारान्तर्गतेनाऽसुमताऽवाप्याऽतिदुर्लभं मनुजत्वं
सुकुलोत्पत्तिसमप्रेन्द्रियसमाग्राद्युपेतेनाहर्ददर्शनमशेषकर्मो-
च्छिन्नये यतितव्यम्, कर्मोच्छेदश्च सम्यग्विवेकसव्यपेक्षोऽ
सावप्याप्तोपदेशमन्तरेण न भवति, आप्तश्चाऽऽत्यन्तिकादो-
पज्ञयात्, स चाहंनेव, अतस्तत्प्रणीताऽऽगमपरिज्ञाने यत्नो
विधेयः, आगमश्च द्वादशाङ्गाऽऽदिरूपः, सोऽप्यार्यरक्षितमिश्रै-
रैश्वर्युगीनपुरुषानुग्रहबुद्ध्या चरणकरणद्रव्यधर्मकथागणिता-
नुयोगभेदाच्चतुर्धा व्यवस्थापितः, तत्राऽऽचाराङ्गं चरणक-
रणप्राधान्येन व्याख्यातम् : अधुनाऽऽवसराऽऽयातं द्रव्यप्रा-
धान्येन सूत्रकृताऽऽख्यं द्वितीयमङ्गं व्याख्यातुमारभ्यते इति ।
ननु चार्थस्य शासनाच्छास्त्रमिदं, शास्त्रस्य चाशेषप्रत्यूहोपशा-
न्यर्थमादिमङ्गलं तथा स्थिरपरिचयार्थं मध्यमङ्गलं शिष्याप्र-
शिष्याविच्छेदार्थं चान्त्यमङ्गलमुपादेयं तच्चेह नोपलभ्यते । स-
त्यमेतत्, मङ्गलं हीष्टदेवतानमस्काराऽऽदिरूपम्, अस्य च प्र-
णेता सर्वज्ञः, तस्य चापरनमस्कार्याभावाद् मङ्गलकरणे प्रयो-
जनाभावाच्च न मङ्गलाभिधानम्, गणधराणामपि तीर्थैरुदुक्क-
नुवादित्वान्मङ्गलाकरणम्, असदाद्यपेक्षया तु सर्वमेव शा-
स्त्रं मङ्गलम् ।

अथवा-निर्युक्तिकार एवात्र भावमङ्गलमभिधातुकाम आह-
तिथ्यरे य जिह्वरे, सुतकरे गणहरे य श्मिऊणं ।

मूयगडस्म भगवओ, सिज्जुनिं किनइस्सामि ॥ १ ॥

गाथापूर्वाद्धेनेह भावमङ्गलमभिहितं, पश्चाद्धेन तु पक्ष-
पूर्वकारिप्रवृत्त्यर्थं प्रयोजनाऽऽदित्रयमिति । तदुक्तम्—“ उ-
क्ताथं ज्ञातसम्बन्धं, श्रोतुं श्रोता प्रवर्त्तते । शास्त्राऽऽ-
दौ तेन वक्तव्यः, सम्बन्धः स प्रयोजनः ॥ १ ॥ ” तत्र सूत्र-
कृतस्येत्याभिधेयपदम्, निर्युक्तिं कीर्त्तयिष्ये इति प्रयोजन-
पदम्, प्रयोजनप्रयोजनं तु मोक्षावाप्तिः । सम्बन्धस्तु प्रयो-
जनपदानुमेय इति पृथक् नोक्तः । तदुक्तम्—“ शास्त्रं प्रयोजनं
चेति, संबन्धस्याऽऽश्रयावुभौ । तदुक्त्यन्तर्गतस्तस्माद्भि-
न्नो नोक्तः प्रयोजनात् ॥ १ ॥ ” इति समुदायाथः । अ-
धुनाऽवयवार्थः कथ्यते—तत्र तीर्थं द्रव्यभावभेदाद्
द्विधा, तत्रापि द्रव्यतीर्थं नद्यादेः समुत्तरणमार्गः,
भावतीर्थं तु सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि, संसारार्णवाद्दुत्ता-
रकत्वात्, तदाधारो वा, सङ्घः प्रथमगणधरो वा, त-
त्करणशीलास्तीर्थेङ्गरास्तान् नत्वेति क्रिया । तत्राऽन्येषामपि
तीर्थकरणत्वसम्भवे तद्रव्यवच्छेदार्थमाह—जितवगानिति रा-
गद्वेषमोहजितो जिनाः, एवमभूताश्च सामान्यकेवलिनोऽपि
भवन्ति, तद्रव्यवच्छेदार्थमाह—वराः प्रधानाश्चतुस्त्रिंशद-
तिशयसमन्वितत्वेन, ताक्षत्वेति, एतेषां च नमस्कारकर-
णमागमार्थोपदेष्टृत्वेनोपकारित्वात्, विशिष्टविशेषणोपादानं
च शास्त्रस्य गौरवाऽऽधानार्थं, शास्तुः प्राधान्येन हि शा-
स्त्रस्यापि प्राधान्यं भवतीति भावः । अथास्य सूत्रनात्सूत्रं
तत्करणशीलाः सूत्रकारास्ते च स्वयंबुद्धाऽऽदयोऽपि भव-
न्तीत्यत आह—गणधराः, तांश्च नत्वेति, सामान्याऽऽचार्याणां
गणधरत्वेऽपि तीर्थकरणनमस्कारानन्तरोपादानाद्वैतमाऽऽदय
एवेह विवक्षिताः । प्रथमश्चकारः सिद्धाऽऽद्युपलक्षणार्थः, द्वि-
तीयः समुच्चितौ । क्त्वाप्रत्ययस्य क्रियान्तरसव्यपेक्षत्वात्ता-
माह—स्वपरसमयसूचनं कृतमनेनेति सूत्रकृतस्तस्य, म-
हाथर्वस्वाङ्गगवांस्तस्य, अनेन च सर्वज्ञप्रणीतत्वमावेदि-
तं भवति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

मंदमण-मन्दमनस्-त्रि० । मन्दं मन्दस्येव वा मनो यस्य सः
नात्यन्तधीरो मन्दमनः । भीरौ, हस्तिभेदे, पुरुषभेदे च । पुं० ।
स्था० ४ ठा० २ उ० ।

मंदया-मन्दता-स्त्री० । मन्दस्य भावः तत् । कायजडता-
याम्, अलसतायाम्, पा० ।

मंदर-मन्दर-पुं० । मेरौ, नि० चू० १ उ० । पञ्चा० । ति० ।
स० । नि० । प्रश्न० । जं० । रा० । “ दो मंदरा । ” स्था० २
ठा० ३ उ० । मेरौ, जं० ।

सम्प्रति महाविदेहवर्षस्य पूर्वापरविभागकारिणं मेरुं पृ-
च्छन्नाह—

कहि णं भंते ! जंबुदीवे दीवे महाविदेहे वासे मं-
दरे णामं पव्वए पसुत्ते ? । गोयमा ! उत्तरकुराए द-
क्खिणेणं देवकुराए उत्तरेणं पुव्वविदेहस्स वासस्स
पच्चच्छिमेणं अवरविदेहस्स वासस्स पुरच्छिमेणं जंबु-
दीवस्स दीवस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं जंबुदीवे दीवे
मंदरे णामं पव्वए पसुत्ते ।

(कहि णमित्यादि) प्रश्नः प्राग्वत् । उत्तरसूत्रे गो-

तम ! उत्तरकुरुणां दक्षिणस्यां देवकुरुणामुत्तरस्यां पूर्व-
विदेहस्य वर्षस्य पश्चिमायां पश्चिममहाविदेहस्य वर्षस्य
पूर्वस्यां जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य बहुमध्यदेशभागे अत्रान्तरे
जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरो नाम पर्वतः प्रज्ञप्तः ।

ऊर्द्धमुच्चत्वम्—

एवमणुतिं जोअणसहस्साइं उड्डं उच्चतेणं एगं जोअण-
सहस्सं उव्वेहेणं ।

नवनवतियोजनसहस्राणि ऊर्द्धोच्चत्वेन एकं योजनसह-
स्रमुद्धेन सर्वाण्येन पूर्णं लक्षमित्यर्थः, वक्ष्यमाणचूलास-
त्कानि चत्वारिंशद्योजनानि त्वधिकानि, उच्छ्रयचतुर्थांशो
भूम्यवगाहस्तु मेरुवर्जपर्वतेषु क्षेय इति ।

उद्धेधविष्कम्भो—

मूले दसजोयणसहस्साइं एवइं च जोअणाइं दस
य एगारसभाए जोअणस्स विक्खंभेणं धरणिअले
दसजोअणसहस्सइं विक्खंभेणं तयणंतरं च णं मायाए
मायाए परिहायमाणे परिहायमाणे उवरितले एगं जोअण-
सहस्सं विक्खंभेणं ।

मूले-कन्दे दश योजनसहस्राणि नवतिं च योजनानि दश
चैकादश भागान् योजनस्य विष्कम्भेन १००६० अंशाः १०,
एकादशरूपेण छेदेन क्रमादपचीयमानविष्कम्भोऽसौ धर-
णीतले समे भागे दशयोजनसहस्राणि विष्कम्भेन मूल-
तो योजनसहस्रमूर्द्ध्वगमने मूलगतानि नवतियोज-
नानि दश च एकादश भागा योजनस्य तुत्रदुरि-
त्यर्थः, तदनन्तरं मात्रया मात्रया ऊर्द्धगमने उच्चत्वस्य यो
जनैकादशांशवृद्ध्या विष्कम्भस्य योजनैकादशांशहानिस्तथो-
च्चत्वैकादशयोजनवृद्ध्या विष्कम्भैकयोजनहानिः, एवमेका-
दशयोजनशतवृद्ध्या योजनशतहानिः, तथा एकादशयोजनस-
हस्रवृद्ध्या योजनसहस्रहानिरित्येवरूपेण परिमाणेन परिही-
यमाणः परिहीयमाणः उपरितले शिरोभागे यत्र चूलि-
काया उद्भवस्तत्र एकं योजनसहस्रं विष्कम्भेण, समभूतल-
तो नवनवतियोजनसहस्राण्यूर्द्ध्वगमने पृथुत्वगतनवयो-
जनसहस्राणि तुत्रदुरित्यर्थः ।

अथास्य परिधिः—

मूले एकतीसं जोअणसहस्साइं एव य दसुनरे जोअण-
सए तिप्पिअ एगारसभाए जोअणस्स परिक्खेवेणं ध-
रणिअले एकतीसं जोअणसहस्साइं छच्च तेवीसे जोअण-
सए परिक्खेवेणं उवरितले तिप्पि जोअणसहस्साइं
एगं च वावट्टं जोअणसयं किंचिविसेसाहिअं परिक्खेवेणं
मूले वित्थिण्णे मज्जे संक्खिते उवरिं तणुए गोपुच्छ-
संठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे सएहे ति ।

मूले एकत्रिंशद्योजनसहस्राणि नव च शतानि दशो-
त्तराणि त्रींश्चैकादशभागान् योजनस्य परिक्षेपेण, धर-
णीतले एकत्रिंशद्योजनसहस्राणि षट् च त्रयोविंशत्यधि-
कानि योजनशतानि परिक्षेपेण उपरितले त्रीणि योजनस-
हस्राणि एकं च द्वापष्ट्यधिकं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं

परिक्षेपेण, अथाऽऽद्यपरिधिगणितं मूले विष्कम्भस्य स-
च्छेदत्वाद्विषममिति दर्शयते—मूले च विष्कम्भो दशयोजनस-
हस्राणि नवत्यधिकानि दश चैकादश भागा योजनस्य १००६०-
११ तत्र योजनराशौ चैकादशभागकरणार्थमेकादशभिर्गुणिते
उपरितनदशभागक्षेपे च जाता एकादश भागा लक्षमे-
कमेकादश च सहस्राणि १११००० ततोऽस्य गणेश्वर्गकरणे
जातम्—एकको द्विकलिको द्विकः एककः षट् च श-
न्यानि १२३२१०००००० ततोऽस्य दशभिर्गुणनं जातानि सप्त
शून्यानि १२३२१००००००० अथाऽस्य वर्गमूलाऽऽनयने ल-
ब्धलिखिकः पञ्चक एककः शून्यमेकको द्विकः ३५१०१२, अ-
थास्य योजनकरणार्थं ११ भागः लब्धं योजन ३१६१०,
अंश २, शेषम् ५७५=५६।७०२०२४, अर्द्धाभ्यधिकत्वाद्द्वेपे द-
त्ते अंशाः ३, समभूतलगतपरिधावपि ३१६२२, योजनानि अ-
वाशिष्टांशानामर्द्धाभ्यधिकत्वाद्द्वेपे दत्ते त्रयोविंशतियोजनानि,
शिखरपरिधौ चाद्धतो न्यूनत्वादंशानां सूत्रं किञ्चिदधिकत्वं
न्यवेदि, अत एव मूले विस्तीर्णो मध्ये संक्षिप्तः उपरि तनुकः
ऊर्द्धं मेखलाद्वयाविवक्ष्यता उदस्तगोपुच्छाऽऽकारेण संस्थितः
सर्वाऽऽत्मना रत्नमयः, इदं च प्रायोवचनम्, अन्यथा-काण्ड-
त्रयविवेचने आद्यकाण्डस्य पृथ्व्युपतशर्करावज्रमयत्वं तृती-
यकाण्डे जाम्बूनदमयत्वं च भाष्य्यमाणं विरुणद्धि, शेषं
प्राग्वत् ।

अथात्र पद्मवरवेदिकाऽऽद्याह—

से णं एगाए पउमवरवेइअए एगेण य वणसंडेणं स-
व्वओ समता संपरिक्खिते वप्पओ ति ।

(से णं एगाए) इत्यादि व्यक्रमं, अत्र चाऽऽरोहेऽवरोहे
च इष्टस्थाने विस्ताराऽऽदिकरणानि सूत्रेऽनुक्रान्त्यापि उत्तर-
ग्रन्थे बहूपयोगानीति दर्शयन्ते—तत्र कदादांरोहे करणमिदम्
ऊर्द्धं गतस्य यत्र योजनाऽऽदौ विस्तारजिज्ञासा तस्मिन् यो-
जनाऽऽदिके एकादशभिर्भक्ते यल्लब्धं तस्मिन् कन्दविस्तारा-
दपनते यदवशिष्टं स तत्र प्रदेशे मेरुव्यासः । तथाहि—कन्दा-
द्योजनलक्षमूर्द्धं गतस्ततो योजनलक्षं ध्रियते तस्मिन्नेकादश-
भिर्भक्ते लब्धानि नवतिशतानि नवत्यधिकानि योजनानां द-
श चैकादश भागा योजनस्य अस्मिन् कन्दव्यासात् दश यो-
जनसहस्राणि नवत्यधिकानि दश चैकादशभागा याजनस्ये-
त्येवं परिमाणादपनीयते शेषं योजनसहस्रम्, एतावानत्र प्र-
देशे मेरुपरितले व्यासः, अथवा—योजनसहस्रमारूढस्ततो
योजनसहस्रे एकादशभिर्भक्ते लब्धानि नवतियोजनानि
दश च एकादश भागा योजनस्य अस्मिन् पूर्वोक्तात् कन्द-
व्यासाच्छोधिते शेषं दश योजनसहस्राणि, एवमन्यत्रापि भा-
व्यम् । अथ शिखरादवरोहे करणं, यथा मेरुशिखरादवपत्य
यत्र योजनाऽऽदौ विष्कम्भजिज्ञासा तस्मिन् योजनाऽऽदिके
एकादशभिर्भक्ते यल्लब्धं तत्सहितं तत्र प्रदेशे मेरुव्यासमानं, य-
था शिखराद्योजनलक्षमवतीर्णस्ततो लक्षे एकादशभिर्भक्ते
लब्धानि नवतिशतानि नवत्यधिकानि दश चैकादश भागाः
अस्मिन् योजनसहस्रप्रक्षेपे जातानि १००६०-११ इयान् क-
न्दे व्यासः । अथवा—शिखराभवनवतियोजनसहस्राण्य-
वतीर्णस्ततस्तेषामेकादशभिर्भागे हृते लब्धानि नवसहस्रा-
णि तानि सहस्रसहितानि जातानि दशसहस्राणि एतावान्

धर्मातले विस्तारः, एवमन्यत्रापि, अथ मेरौ मूलादारोहे
मौलितोऽवरोहं च विष्कम्भविषयकहानिवृद्धिज्ञानार्थं करण-
मिदम्—उपरितनाधस्तनयोर्विस्तारयोर्विशेषे कृते तयोर्मध्य-
वर्तिना पर्वतोच्छ्रयेण भक्ते यत्तद्धं सा हानिवृद्धिश्च । तथाहि
उपरितने विस्तारे योजनलहस्रम् अधस्तनायोजन १००६०
इत्येवंरूपाच्छोधिते शेषं ६०६०—^{११} सवर्णनार्थं योजनरा-
शिमेकादशगुणीकृत्य अधस्तना दश भागाः प्रक्षेप्या जातम्
अस्य च भजनार्थं मध्यवर्तिनि, पर्वतोच्छ्रये
१००००० इत्येवंरूपे एकादशगुणीकृते जातं ^{११} श्रुत्य ५
अत्र छेदगशेरेकादशगुणत्वाद्भागाप्रप्तौ उभयौल्लेखे—श्रुत्य ५
णापवर्त्ते कृते जातम् ^{११} इत्यती प्रतियोजनं हानिवृ-
द्धिश्च, तथा इदमेव लब्धमर्द्धकार्यम् एककस्यार्द्धसंभवा-
त् छेद एव द्विगुणीक्रियते जातम् ^{११} इयं मेरोरेकास्मिन्
पार्श्वे वृद्धिर्हानिश्चति । अथोच्चत्वपरिज्ञानाय करणमि-
दम्—मेरोर्यत्र-भूतनाऽऽदौ प्रदेशे यो यावान् विस्तारः त-
स्मिन् मूलविस्ताराच्छोधिते यच्छेषं तदेकादशभिर्गुणितं
सन् यावद्भवति तावत्प्रमाण उत्सवः । तथाहि—शि-
खरव्याप्तौ योजनमहस्रं तस्मिन् कन्दव्याप्तापूर्वाक्काच्छो-
धिते शेषं नवतिषहस्राणि नवत्यधिकानि दश चैकादश भागा
योजनस्येत्येतदान्मकं योजनगशिरेकादशभिर्गुणयते जातम्
६६६६० यच्च दशैकादशभागस्तेऽपि एकादशभिर्गुणयन्ते जा-
तम् ११० तस्यैकादशभिर्भागे हृते लब्धानि दश योजनानि
पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते जानं योजनानां लक्षम्, एतावदधोवि-
स्तारोपरितनविस्तारयोरन्तरे उच्चत्वम्, एवं मध्यभागाऽऽदा
वप्युच्चत्वपरिमाणं भावनीयमिति । नन्विह कस्मादेकादश-
लक्षणः छेदः कस्माद्वा तेन शेषं गुणयते ? उच्यते—एकादशानां
योजनानामन्ते एकं योजनम् एकादशानां योजनशतानामन्ते
एकं योजनशतम् एकादशानां योजनसहस्राणामन्ते एकं
योजनसहस्रं वृद्धयति, तत एकादशलक्षणः छेदः, तेनोच्चत्व-
परिज्ञानाय विस्तारशेषं गुणयते, अन्यथा—योजनानां दश-
सहस्राणि नवत्यधिकानि दश चैकादश भागा योजनस्येत्येवं
विस्तारात्कन्दादारोहेण धर्मातले नवतिर्योजनानि दश चै-
कादशभागाः कथं वृद्धययुरेत, ननु मेखलाद्वये प्रत्येकं परितः
पञ्चयोजनशतविस्तारयोनन्दनसौमनसवनयोः सद्भावात् प्र-
त्येकं योजनसहस्रस्य युगपत् वृद्धिः, ततः किमित्येकादशभाग-
परिहर्षणः ? उच्यते—कर्णगत्या समाधेयमिति । का च कर्णग-
तिरिति चेदुच्यते—कन्दादारभ्य शिखरं यावदेकान्तऋजुरूपा
यां दवरिकायां दत्ताया दपान्तगले कथाऽपि कियदाकाशं त-
न्मयं कर्णगत्या मेरोराभा र्ममिति मेरुतया परिकल्प्य गणितज्ञा
नं चैकादशभागपरिहर्षणं परिचरणयन्ति । अयं चार्थः श्री-
जिनभद्रगणिज्ञमाश्रमणपुण्येऽपि विशेषणवत्यां लवणोदधि-
घनगणितनिरूपणावसरं पृथगादारेण स्थापित एवेति ।

सम्प्रत्येतद्रतवनवद्वयतामाह—

मंदरे खं भंते ! पव्वए कइ कणा पणत्ता ? । गोअमा !
वत्तारि वणा पणत्ता । तं जहा—भद्रसालवणे १, खंदणवणे
२, सोमणसवणे ३, पंडगवणे ४ ।

(मंदरेणमित्यादि) प्रश्नसूत्रं व्यक्तम्, उत्तरसूत्रे चत्वारि
वनानि प्रज्ञप्तानि । तद्यथा—भद्रः सद्भिजातत्वेन सरलाः

शालाः साला वा-तरुशाखा यस्मिन्तत् भद्रशालं भद्रसालं
वा-अथवा-भद्राः शाला वृक्षा यत्र तद् भद्रशालम् । नन्दयति
आनन्दयति देवाऽऽदीनिति नन्दनम् । सुमनसां देवानामिदं
सौमनसं देवोपभोग्यभूमिकाऽऽसनाऽऽदिमत्त्वान् । एण्डते-ग-
च्छति जिनजन्माभिषेकस्थानत्वेन सर्वघनेष्वतिशायितामिति
एकप्रत्यये एण्डकम्, इमानि चत्वार्यपि स्वथानि मेरुं परिक्षिप्य
स्थितानि । जं० ४ वत्ता० । (नन्दनवनाऽऽदिवक्त्रव्यता नन्दन-
वनाऽऽदिशब्देपूजा ।)

अथ मेरौ काण्डनख्याजिज्ञासुर्गौतमः पृच्छति—

मंदरस्स खं भंते ! पव्वयस्स कइ कंडा पणत्ता ? गोअमा !
तओ कंडा पणत्ता । तं जहा—हेट्टिल्ले कंडे, मज्झिमिल्ले कंडे,
उवरिल्ले कंडे । मंदरस्स खं भंते ! पव्वयस्स हिट्टिल्ले कंडे
कतिविहे पणत्ते ? । गोअमा ! चउव्विहे पणत्ते । तं
जहा—पुहवी १, उवले २, वडरे ३, सकरा ४ । मज्झिमिल्ले
खं भंते ! कंडे कतिविहे पणत्ते ? । गोअमा ! चउव्विहे
पणत्ते । तं जहा—अंके १, फल्लिहे २, जायसूवे ३, रयए ४,
उवरिल्ले कंडे कतिविहे पणत्ते ? । गोयमा ! एगागारे पणत्ते
सव्वजंजूरणयामए । मंदरस्स खं भंते ! पव्वयस्स हे-
ट्टिल्ले कंडे केवइयं वाहल्लेणं पणत्ते ? । गोअमा ! एगं
जोअणसहस्सं वाहल्लेणं पणत्ते । मज्झिमिल्ले कंडे
पुच्छा ? । गोयमा ! तेवड्ढिं जोअणसहस्साइं वाहल्लेणं
पणत्ते । उवरिल्ले पुच्छा ? । गोयमा ! छत्तीसं जोअणसहस्साइं
वाहल्लेणं पणत्ताइं । एवामेव सुपुव्वावरेणं मंदरे पव्वए
एगं जोअणसयसहस्सं सव्वज्जगेणं पणत्ते । (सूत्र-१०८)

(मंदरस्सणमित्यादि) मेरोर्मदन्त ! पर्वतस्य कति काण्डानि
प्रज्ञप्तानि ? काण्डं नाम-विशिष्टपरिणामानुगतो विच्छेदः प-
र्वतक्षेत्रविभाग इति यावत् । गौतम ! त्रीणि काण्डानि प्रज्ञ-
प्तानि । तद्यथा—अधस्तनं काण्डं, मध्यमं काण्डम्, उपरि-
तनं काण्डम् । अथ प्रथमं काण्डं कतिप्रकारमिति पृच्छ-
ति—(मंदरस्स इत्यादि) प्रश्नः प्रतीतः । निर्वचनसूत्रे
पृथ्वी-मृत्तिकाः, उपलाः-पाषाणाः, वज्राणि-हीरकाः, शर्क-
राः-कर्करिकाः, पतन्मयः कन्दो मन्दरस्य । एतदेव हि प्रथमं
काण्डं सहस्रयोजनप्रमाणं, ननु प्रथमकाण्डस्य चतुःप्र-
कारत्वात् तदीययोजनसहस्रस्य चतुर्विभजने एकैकप्रका-
रस्य योजनसहस्रचतुर्थांशप्रमाणक्षेत्रता स्यात् तथा च स-
ति विशिष्टपरिणामानुगतविच्छेदरूपत्वात् त एव काण्डसं-
ख्यां कथं न वर्द्धयन्तीति ? उच्यते—क्वचित्पृथिवीबहुलं
क्वचिदुपलवहुलं क्वचिद्वज्रबहुलं क्वचिच्छर्कराबहुलम् । इद-
मुक्तम्भवति—उक्तचतुष्टयमन्तरेणान्यत्किमप्यङ्कुरत्नाऽऽदिकं न
तदारम्भकमिति अतो नैयत्येन पृथिव्यादिरूपविभागाभावात्
काण्डसंख्यावर्द्धनावकाश इति । मध्यकाण्डगतवस्तुपृच्छार्थ-
माह—(मज्झिमिल्ले इत्यादि) अङ्कुरत्नानि—स्फटिकरत्नानि,
जातरूपं सुवर्णं, रजतं रूप्यम् । अत्रापीयं भावना—क्वचि-
दङ्कुरबहुलमित्यादि । अथ तृतीयं काण्डम् (उवरिल्ले इत्यादि)
प्रश्नो व्यक्तः । उत्तरसूत्रे एकाऽऽकारं भद्रद्वितं सर्वाऽऽत्मना

द्रूपकडुचुकानामष्टोत्तरं शतमिति । ज० ४ वक्ष० । स्था० ।
नि० च० । स० । “ मंदरचूलियाए सिहरम्मि । ” आ०
म० १ अ० ।

मंदराय-मन्दराज-पुं० । राजभेदे, अक्षत्रिये कुलविशेषप्रवर्त्त-
क, आ० म० १ अ० ।

मंदलेस्सा-मन्दलेश्या-स्त्री० । ईषदुण्णरश्मौ , सू० प्र० १६
पाहु० । ज० ।

मंदवाय-मन्दवात-पुं० । अमहावातेषु, मन्दाः शनैः संचारिणो
वाताः । भ० ५ श० २ उ० ।

मंदा-मन्द्रा-स्त्री० । वर्षशताऽऽयुष्कस्य पुरुषस्य तृतीयदशा-
याम् , तं० । दश० । (सा च ‘दसा’ शब्दे चतुर्थभागे २४८४
पृष्ठे दर्शिता)

मंदाइय-मन्दायित-न० । मध्यभागे मूर्च्छनाऽऽदिगुणोपेतत-
या मन्दमन्दोलनाऽऽत्मके गेयभेदे, ज० १ वक्ष० ।

मंदाय-मन्द-न० । शनैः शब्दार्थे, “मंदायं मंदायं पवइयाण”
शनैः शनैः प्रव्रजितायाः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । मंदायं
मंदायमतिमन्दकम् । आ० म० १ अ० । मन्दकमध्यभागे
सकलमूर्च्छनाऽऽदिगुणोपेतं मन्दं मन्दं संचरन् । अथवा-
मन्दम्-अयते गच्छति परिघोलनाऽऽत्मकत्वान्मन्दायम् ।
गेयभेदे, ज० १ वक्ष० । आ० म० । रा० ।

मंदार-मन्दार-पुं० । कल्पवृक्षे, “ मंदारदामरमाणजभूयं । ”
कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

मंदारमंजरी-मन्दारमञ्जरी-स्त्री० । पुष्करद्वीपादौ मङ्गलाव-
तीविजये तमाललताया नगर्या राज्ञः समरनन्दनस्याग्रमहि-
ष्याम् , दर्श० ३ तत्त्व ।

मंदारसिंह-मंदारशिख-पुं० । भरतवर्षीयचोलदेशवृत्तिकञ्चन-
स्थलनगरस्थे स्वनामख्याते सार्धवाहे, दर्श० ३ तत्त्व ।

मंदावत्थ-मन्दावस्थ-त्रि० । विपाकदारुणे, पं० व० ४ द्वार ।

मंदिय-मन्दिक-पुं० । धर्मक्रियायामलने, उक्त० २ अ० । धर्म-
कार्यप्रत्युद्यते, उक्त० २ अ० ।

मंदिर-मन्दिर-न० । गृहे , प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । आ० म० ।
द्वी० । त्वनामख्याते सन्निवेशे, “ मंदिरे सन्निवेशे अग्निभू-
ती णाम माहणे । ” आ० लू० १ अ० । उक्त० । वेश्मनि, उक्त०
६ अ० । प्रज्ञा० ।

मंदिरपुर-मन्दिरपुर-न० । शान्तिनाथस्य तीर्थकरस्य प्रथम-
भित्तालाभस्थाने, आ० म० १ अ० ।

मंदिरमउड-मन्दिरमुकुट-न० । चन्द्रावत्यां प्रतिष्ठिते श्रीच-
न्द्रप्रभे, ती० ४३ कल्प ।

मंदुरक-न० । देशीवचनम् । मन्दु-मुखं तेन रक्तं वृषभाऽऽदिश
वृद्धकरणं मन्दुरकम् । देवताऽऽदिपुरतो वृषभगर्जिताऽऽदिक-
रणे, उपा० १ अ० ।

मंदोअरी-मन्दोदरी-स्त्री० । लङ्केश्वररावणभार्यायाम् , ती०
५० कल्प ।

मंदादन-मन्धादन-पुं० । मेघे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

मंस-मांस-न० । पलले, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । तं । ध० ।

तृतीये धातौ , तं० । शरीरावयवे , स० । पिशिते , उक्त० ५
अ० । प्रश्न० ।

श्रावकेण त्रिविधं मांसं त्याज्यम्—

मांसं च त्रिधा-जलचरस्थलचरखचरजन्तुद्रवभेदाच्चर्मख-
धिरमांसभेदाद्वा , तद्भक्षणमपि महापापमूलत्वाद्भर्ज्यम् ,
यदाहुः—

“ पचिदिय वहभूअं, मंसं दुग्गंधमसुइवीभच्छं ।

रक्खपरितुलिअभक्खग—मामयज्जणं कुगइमूलं ॥ १ ॥

आमासु अ पक्कासु अ, विपच्छमाणासु मंसपेसीसु ।

सययं चित्र उववाओ, भणिओ अ निगोअजीवाणं ॥ २ ॥ ”

योगशास्त्रेऽपि—

“ सद्यः संमूर्च्छितानन्त-जन्तुसन्तानदूषितम् ।

नरकाध्वनि पाथेयं, कोऽश्रीयात्पिशितं सुधीः ? ॥ १ ॥ ”

सद्यो जन्तुविशसनकाल एव संमूर्च्छिता उत्पन्ना अनन्ता
निगोदरूपा ये जन्तवस्तेषां सन्तानः पुनःपुनर्भवनं तेन दू-
षितमिति तद्वृत्तिः । मांसभक्षकस्य च घातकत्वमेव ।

यतः—

“ हन्ता पलस्य विक्रेता, संस्कर्त्ता भक्षकस्तथा ।

क्रेताऽनुमन्ता दाता च, घातका एव यन्मनुः ॥ १ ॥ ”

तथा भक्षकस्यैवान्यपरिहारेण वधकत्वं यथा—

“ ये भक्षयन्त्यन्यपलं, स्वकीयपलपुष्टये ।

स एव घातको यन्न, वधको भक्षकं विना ॥ १ ॥ ” ध० २

अधि० । चं० प्र० । स्था० । प्रव० । मांसं विकृतिः—“ जल-

थलखहयरमंसं, चर्मं वस सोणियं तिहेयं पि । आइल्ल ति-

न्नि चलचल, ओगाहिमंगं च विगईओ ॥ ५ ॥ ” आदिमानि

त्रीणि चलचलेत्येवं पक्वानि विकृतिरित्यर्थः । स्था० ४ ठा० १

उ० । पं० व० । मांसं निर्दोषमिति बौद्धाः—मांसं कल्किकमि-

त्युपदिश्य संज्ञान्तरसमाश्रयणाभिर्दोषं मन्यन्ते, बुद्धसंघाऽऽ-

दिनिमित्तं चाऽऽरम्भं निर्दोषमिति । तदुक्तम्—“मंसनिर्वत्ति का

उं, सेवइदं कक्किं ति धणिभेया । इय चइऊणाऽऽरम्भं, परव-

धपसा कुणइ वालो ॥ १ ॥ ” न चैतावता तन्निर्दोषता । न हि लू-

ताऽऽदिकं शीतलिकाऽऽद्यभिधानान्तरमात्रेणान्यथात्वं भज-

ते, विषं वा मधुरकाभिधानेनेति । (‘हिंसामूलममेध्यम्’ इत्यादि

श्लोकः ‘अद्भगकुमार’ शब्दे प्रथमभागे ५५७ पृष्ठे गतः) मांसं

न भक्षणीयम्, शास्त्रनिषिद्धत्वात्, “न मांसभक्षणे दोष” इति

मतखण्डनम्—धर्मवादमुपदर्शयता सूरिणा यथा हिंसाऽऽ-

दीनि तत्तन्त्रव्यपेक्षया युज्यन्ते यथा विचारितमथ मांसभ-

क्षणाऽऽदिकं हिंसाऽऽदिनिवृत्तैरपि कुतीर्थिकैरदोषतयाऽभ्यु-

पगतं तत्तत्तन्त्रव्यपेक्षया धर्मवादोपदर्शनार्थमेव विचारयि-

तुमुपक्रमते । तत्र मांसभक्षणमधिकृत्य तावदाह—

भक्षणीयं सता मांसं, प्राणयङ्गत्वेन हेतुना ।

ओदनाऽऽदिवदित्येवं, कश्चिदाहातितार्किकः ॥ १ ॥

भक्षणीयं भोक्तव्यं सता विदुषा मांसं पिशितमिति प्रति-

ज्ञाकेन हेतुनेत्याह—प्राणयङ्गत्वेन हेतुना जीवावयवत्वाद्धेतोः,

ओदनाऽऽदिवदिति भक्षप्रभृतिकं यथा, इत्यन्वयदृष्टान्तः, इति-

शब्दः प्रयोगार्थसमाप्तौ, प्रयोगश्चैवम्—यद्यप्राणयङ्गं तत्तद्भक्ष्यं

दृष्टमोदनवत्, प्राणयङ्गं च मांसमिति, मांसस्य च प्राणयङ्गतया

प्रत्यक्षसिद्धत्वात्प्रासिद्धो हेतुः, ओदनस्य चैकेन्द्रियप्राणयङ्गत्वे-

न प्रतीतत्वात् हेतुविकलो दृष्टान्तः । एवमित्यनेनन्तरोक्तप्रकारेण कश्चित्कोऽपि सौगत इत्यर्थः । अतिशयवांस्तार्किक इत्युपहासवचनं, प्रायः शुष्कतर्कप्रधानत्वात्तस्य, अधिकृतप्रमाणस्य वा प्रमाणाऽऽभासत्वादिति ॥ १ ॥

शुष्कतार्किक इति तस्य पूर्वपक्षदूषणत आह—

भक्ष्याभक्ष्यव्यवस्थेह—शास्त्रलोकनिबन्धना ।

सर्वेव भावतो यस्मात्, तस्मादेतदसाम्प्रतम् ॥ २ ॥

ननु भक्षणीयं मांसं प्राण्यङ्गत्वादित्येतत् स्वतन्त्रसाधनं, प्रसङ्गसाधनं वा ? स्वतन्त्रसाधनपक्षे ओदनादिवदित्ययं साधनविकलो दृष्टान्तः, घनस्पत्याद्येकेन्द्रियाणां बौद्धस्य प्राणित्वेनासिद्धत्वात्, ततश्च दृष्टान्ते प्राण्यङ्गत्वलक्षणसाधनस्य भक्ष्यत्वलक्षणसाध्येन व्याप्यत्वासिद्धेरसिद्धान्वयाऽभिमानोऽनैकान्तिको हेतुः । प्रसङ्गसाधनपक्षे त्विदमुच्यते—भक्ष्यं भक्षणीयमोदनाऽऽदि, अभक्ष्यं मधुमांसपलाण्डादि तयोर्व्यवस्था मर्यादा भक्ष्याभक्ष्यव्यवस्था, उपलक्षणत्वादस्य पेयापेयगम्यागम्याऽऽदिपरिग्रहः । इहाऽस्मिन् लोके, शास्त्रमासवचनं लोको लोकव्यवहारः, तौ निबन्धनं हेतुर्यस्याः सा तथा, न तु प्राण्यङ्गेतरमात्रनिबन्धना, सर्वैव निरवशेषैव, न तु काचिदेव, भावतः पारमार्थ्येन, यस्मात्कारणात्तस्मादेतदनन्तरं “भक्षणीयं सता मांसम्” इत्यादि साधनमसाम्प्रतमयुक्तमिति ॥२॥

असाम्प्रतत्वमेव हेतोरनैकान्तिकतोपदर्शन—

तो भावयन्नाह—

तत्र प्राण्यङ्गमप्येकं, भक्ष्यमन्यनु नो तथा ।

सिद्धं गवादिसत्त्वीर—रुधिराऽऽदौ तथेक्षणात् ॥३॥

तत्रेति तयोः शास्त्रलोकयोर्वाक्योपक्षेपमात्रार्थो वा तत्र शब्दः प्राण्यङ्गमपि जीवावयवोऽपि, आस्तामप्राण्यङ्गमपि, एकं किञ्चिद्भक्ष्यं भोज्यम् अन्यन्तु परं पुनर्नो तथा तेन प्रकारेण, अभक्ष्यमित्यर्थः । सिद्धं प्रतिष्ठितम् । कुतः सिद्धमित्याह—गवादीनाम्, आदिशब्दात् मातृप्रभृतीनां, सच्छोभनं अभिनवप्रसवधेनुसत्कादन्यत्, क्षीरं च, पयो रुधिरं च लोहितमादिर्यस्य तत्तथा, तत्र गवादिसत्त्वीररुधिराऽऽदौ विषये, आदिशब्दात् गवादिमूत्रमांसाऽऽदौ च, तथा तेन भक्ष्याभक्ष्याऽऽदिप्रकारेण, ईक्षणादवलोकनात् । तथाहि—गवां क्षीरं मूत्रं वा पेयतया शास्त्रं लोके च न निषिध्यते, रुधिरमांसे तु नानुमन्येते, ततश्च प्राण्यङ्गं सद्भक्ष्यं चापलब्धमनः सपक्षविपक्षवृत्तित्वादनैकान्तिको हेतुस्ति ॥३॥

किं च—प्रसङ्गसाधनं हि पराभ्युपगमानुसारं भ-

वर्तते, न चाऽस्माकं प्राण्यङ्गमिति कृत्वा मांस-

मभक्ष्यमित्यभ्युपगमः, किं तु तदुत्थ-

जीवापेक्षयति दर्शयितुमाह—

प्राण्यङ्गत्वेन न च नोऽभक्षणीयं त्विदं मतम् ।

किं त्वन्यजीवभावेन, तथा शास्त्रप्रसिद्धितः ॥४॥

प्राण्यङ्गत्वेन जीवावयवतया हेतुना, न च नैव नोऽस्माकम्, अभक्षणीयमभोज्यमिदं मांसं, मतं सम्मतं, किं तु किं पुनः अन्यजीवभावेन मांसस्वामिव्यतिरिक्तप्राणिसमुत्पादेन हेतुना, अभक्षणीयमिदं मतमित्यावर्तते । अन्यजीवभाव एव कुतः सिद्धः ? इत्याह—तथा तेन प्रकारेण जीवसंसकृति-

लेन, शास्त्रप्रसिद्धितः आत्माऽऽगमप्रतिष्ठितः, प्रसिद्धं ह्यगमे मांसस्य जीवसंसकृतिमित्तत्वम् । यदाह—“आनासु य ए क्कागु य, विपश्चमाणासु मंसपेसीसु । आर्यतियमुववाओ भणिओ य निगोयजीवाणं ॥ १ ॥” एतेन च श्लोकेन परस्परमतानभिन्नताऽऽपादनतोऽधिकृतप्रमाणस्य प्रसङ्गसाधना निराकृतेति ॥ ४ ॥

अथाऽधिकृतहेतोरिवानिष्ठार्थसाधकतां दर्शयन्नाह—

भिक्षुमांसनिषेधोऽपि, नचैवं युज्यते क्वचित् ।

अस्थ्याद्यपि च भक्ष्यं स्यात्, प्राण्यङ्गत्वाविशेषतः ॥ ५ ॥

भिक्षुर्वाङ्मविशेषस्य मांसं पिशितं तस्य निषेधो वर्जनं भिक्षुमांसनिषेधः, स किल भवन्मतेन भिक्षोरतिपूज्यत्वादवश्यं युक्तो भवति, सोऽपि, आस्तां गवादिमांसनिषेधः, न च नैव, एवं प्राण्यङ्गत्वेन मांसभक्षणाभ्युपगमे सति, युज्यते घटते, क्वचित् कुत्रचित् देशान्तरे कालान्तरे पुरुषान्तरे वा । अस्यैवाभ्युच्यमाह—अस्थिकीकसमादिर्यस्य तत्तथा, तदपि च न केवलं भिक्षुमांसाऽऽदि यत्किल भक्षयितुमशक्यमस्थिशृङ्गखुराऽऽदि तदपि च भक्ष्यं भक्षणीयं स्याद्भवेत् । कुतः ? इत्याह—प्राण्यङ्गत्वस्य जीवावयवत्वस्य हेतोरविशेषस्तुल्यत्वं मांसे अस्थ्यादौ चेति प्राण्यङ्गत्वाविशेषस्तस्मादतोऽभक्ष्यस्य भक्ष्यत्वाऽऽपादनेन विरुद्धो हेतुरिति ॥ ५ ॥

अत्रैव दूषणान्तरमाह—

एतावन्मात्रसाम्येन, प्रवृत्तिर्यदि चेप्यते ।

जायायां स्वजनन्यां च, स्त्रीत्वात् तुल्यैव साऽस्तु ते ॥६॥

एतदेव एतत्परिमाणमेव एतावन्मानं, तेन साम्यं सादृश्यम् एतावन्मात्रसाम्यं तेन, प्राण्यङ्गत्वमात्रसादृश्येनेत्यर्थः । प्रवृत्तिर्मांसभक्षणाऽऽदौ प्रवर्तनं, यदीत्यभ्युपगमे, चशब्दः पुनरर्थः, इष्यते भवताऽभिमन्यते, तदा किमस्त्वित्याह—जायायां भार्यायां, स्वजनन्यां चाऽऽत्मायमातरि च स्त्रीत्वादङ्गनात्वेन हेतुना, तुल्यैव समानैवाभिगमरूपा पूज्यारूपा वा सा प्रवृत्तिरस्तु भवतु ते तव, स्त्रीत्वाविशेषाद् द्वयोरापि, यथा प्राण्यङ्गत्वाविशेषान्मांसोदनेयोरिति ॥ ६ ॥

प्रकरणार्थनिगमनायाऽऽह—

तस्माच्छास्त्रं च लोकं च, ममाश्रित्य वदेद् बुधः ।

सर्वत्रयं बुधत्वं स्या—दन्यथोन्मत्ततुल्यता ॥ ७ ॥

यस्माद्भवदुक्तसाधनमनन्तरं लोकाद्यनेन बहुदोषदुष्टं तस्मात्कारणाच्छास्त्रं चाऽऽप्तवचनं, लोकं च विशिष्टजनं, समाश्रित्याङ्गोक्त्य, वदेत् ब्रूयात्, कोऽसौ ? बुधः परिडतः, क्व विषये ? इत्याह—सर्वत्र न मांसभक्षणाविषये एवाऽपि तु सर्वस्मिन्नपि विषये, अन्यथा हि ब्रूवाणस्य लोकरूढिनिराकृताऽऽदयः पक्षदोषाः प्रासज्येयुः, एवं ब्रूवाणस्य को गुण इत्याह—एवमनेन प्रकारेण लोकशास्त्रसमाश्रयणपूर्वकवदनलक्षणेन, बुधत्वं परिडतत्वं, स्याद्भवेत् । विषये किं स्यादित्याह—अन्यथा अन्येन प्रकारेण लोकशास्त्रानपेक्षतावदनलक्षणेन, उन्मत्ततुल्यता ग्रहगृहीतसमानता, स्यादिति गम्यते । आह च—“सतां पथा प्रवृत्तस्य, तेजोवृद्धी रवेरिव । यदच्छया प्रवृत्तस्य, रूपनाशोऽस्ति धायुवत् ॥१॥” इति ॥७॥

इति बौद्धाभ्युपगताऽऽप्तवचननिषिद्धत्वं मांसभक्षणस्य
दर्शयन्नुपसंहारार्थमाह—

शास्त्रे चाऽऽप्तेन वाऽप्येत-निषिद्धं यत्नतो ननु ।

लङ्काऽवतारसूत्राऽऽदौ, ततोऽप्तेन न किञ्चन ॥ ५ ॥

न केवलं लोके, अस्मच्छास्त्रे चेदं निषिद्धं, शास्त्रे चाऽऽप्त-
मे चाऽऽप्तन लोकागताऽऽदिदोषेण सुगतेन वाऽपि युष्माक-
मपि न केवलमस्माकमेव, एतन्मांसभक्षणं निषिद्धं निवारितं,
यत्नत आदरेण, नन्वित्युक्तमायां, क्व शास्त्रे निषिद्धमित्याह-
लङ्काऽवतारसूत्राऽऽदौ निशाचरविनयनाय लङ्कायामवतारः,
सूच्यते तथागतस्य यत्र तल्लङ्काऽवतारसूत्रं, तदादौ, तत्र कि-
लोक्तम्—“न प्रायश्चित्तसमुत्थं, मोहादापे शङ्खचूर्णमश्रीयान् ।”
आदिशब्दाच्छीलपटलाऽऽदिपारेप्रहः। ‘तत इति’ यस्मादेवं त-
स्मादेनेन मांसभक्षणसमर्थनेन, न किञ्चन नास्ति किञ्चन,
भवतोऽपि प्रयोजनमिति शेष इति ॥ ८ ॥ हा० १७ अष्ट० ।

तदेवं मांसं न भक्षणीयं, लोकशास्त्रविरोधादिति धर्मवा-
दतो व्यवस्थापिते यः कश्चिदसहमान आह—“न मांस-
भक्षणे दोषः” इति तन्मतप्रस्तावनायाऽऽह—

अन्योऽविसृज्य शब्दार्थं, न्याय्यं स्वयमुदीरितम् ।

पूर्वापरविरुद्धार्थ-मेवमाहात्र वस्तुनि ॥ १ ॥

अन्यः—पूर्वपक्षीकृतबौद्धादपरो द्विज इत्यर्थः, अविसृ-
ज्यापर्यालोच्य, शब्दार्थं मांसमित्यस्य ध्वनेरभिधेयम् । आह
इति संबन्धः, किंभूतं शब्दार्थमित्याह—न्याय्यं न्यायादनपे-
त्, तथा स्वयमात्मना उदीरितं प्रतिपादितं “मांस भक्षयिता”
इत्यादिना श्लोकेन । कथमाहेत्याह पूर्वस्य पूर्वोक्तस्य “मांस भ-
क्षयिता” इत्यादेर्मांसभक्षणनिषेधार्थस्य, अपरेण अपरोक्तेन “न
मांसभक्षणे दोषः” इत्यनेन “प्रोक्षितं भक्षयेन्मांसम् ।” इत्यादि-
ना वा । अथवा—“न मांसभक्षणे दोषः” इत्यस्य पूर्वस्य नि-
वृत्तिस्तु महाफलेत्यनेनापरेण सह विरुद्धो विस्वाद्यर्थोऽभि-
धेयो यत्र तत् पूर्वापरविरुद्धार्थं क्रियाविशेषणं चेदम्, एव-
मिति वक्ष्यमाणप्रकारम्, आह—ब्रवीति, अत्र मांसभक्षणे,
वस्तुनि पदार्थ इति ॥ १ ॥

यदाह तदेव दर्शयति—

न मांसभक्षणे दोषो, न मध्ये नच मैथुने ।

प्रवृत्तिरेषा भूतानां, निवृत्तिस्तु महाफला ॥ २ ॥

(न) नैव मांसभक्षणे पिशिताशने दोष इति दूषणं कर्म-
बन्धलक्षणः, अस्यैव चाऽऽद्यपदार्थस्य पूर्वश्लोकेन प्रस्ता-
वना कृता तत्प्रसङ्गेन च शेषं पदत्रयं श्लोकस्याधीनमिति
तस्य व्याख्या-तथा (न) नैव मध्ये मधुनि, पीयमाने इति
गम्यते, (न) नैव, चशब्दः समुच्चयार्थः । मैथुने अब्रह्म-
चर्यं, क्रियमाणे इति गम्यते । कुत एतदेवमित्याह—यतः प्रवृत्तिः
स्वभावः, एषा मांसभक्षणाऽऽदिकाऽनन्तरोक्ता, भूतानां प्राणि-
नां, निवृत्तिर्विरमणं पुनर्मांसभक्षणाऽऽदिभ्य इति गम्यते । महद्
वृहत् फलं साध्यमभ्युदयाऽऽदिकं यस्याः सा महाफलेति ॥ २ ॥

योऽसौ स्वयमुदीरितो मांसशब्दार्थस्तमाह—

मांसं भक्षयिताऽमुत्र, यस्य मांसमिहादम्यहम् ।

एतन्मांसस्य मांसत्वं, प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ३ ॥

यामिति भक्षक आत्मानं निर्दिशति, स इति भक्ष्यमाणो जीवः

भक्षयितेति स्वस्तनीप्रथमपुरुषेकवचननिर्देशः, ततो भक्षयि-
ष्यत इत्यर्थः । तन् वाऽयं शीलार्थिकः । अमुत्र जन्मान्तरे किं वि-
धेय इत्याह—यस्य पश्वादेर्मांसं पिशितमिहास्मिन् जन्मनि अ-
यि भक्षयामि अहमित्यात्मानं भक्षको निर्दिशति, एतदनन्तरो-
दितं भक्षणलक्षणं, मांसस्य पिशितस्य, मांसत्वं मांसशब्दव्यु-
त्पत्तिनिमित्तं, निरुक्तमित्यर्थः । प्रवदन्ति प्रतिपादयन्ति, मनी-
षिणो निरुद्धविधिकुराला इति ॥ ३ ॥

एतेन च मांसभक्षणापायप्राप्तिप्रतिपादनेन मांसभक्षणे दो-
षोऽस्तीति व्यक्रममेवोक्तमतः कथमुक्तम् “न मांसभक्षणे दो-
षः” इत्येतदेवाऽऽह—

इत्थं जन्मैव दोषोऽत्र, न शास्त्राद् बाह्यभक्षणम् ।

प्रतीत्यैष निषेधश्च, न्याय्यो वाक्यान्तराद्वेत्तेः ॥ ४ ॥

इत्थमेनेन प्रकारेण भक्षकस्य भक्षिनेन भक्षणीयत्वप्राप्तिलक्ष-
णेन यज्जन्म उत्पत्तिस्तदेव, किमपरदोषगवेपथेन, दोषो दूषणम-
नर्थावाप्तिरित्यर्थः, अत्र मांसभक्षणे, ततः कथमुक्तम्—“न मांस-
भक्षणे दोषः” इति हृदयम् । अत्र किल परः प्राह—(न) नैव य-
द्भक्षकस्य भक्षणोपयत्नप्राप्तेर्मांसभक्षणे दोष इति । कुत इत्याह—
यतः शास्त्रादागमाद्, बाह्यभक्षणं बहिर्भूतमांसादनं, प्रतीत्याऽऽ-
श्रित्य एषोऽनन्तरोक्त इत्थं जन्मलक्षणे दोषो, न पुनः शास्त्रीय-
मांसभक्षणे, तथा निषेधश्च मांसभक्षणप्रतिषेधोऽपि, “मांस भक्ष-
यितेत्यादिनिरुक्तवलप्राप्तिनशास्त्राद्बाह्यभक्षणमेव प्रतीत्य न्या-
य्य उपपन्नः, कथं ! वाक्यान्तरान् “मांसभक्षयिता” इत्यादिवा-
क्यापेक्षया यदन्यद्वाक्यं तद्वाक्यान्तरं, तस्माद्वेत्तेः परिच्छिन्ने
मांसभक्षणस्येति गम्यम् । अथवा—“इत्थं जन्मैव दोषोऽत्र इत्येकं
तावद् दूषणं, तथा अपरं (न) नैव शास्त्राद् बाह्यभक्षणं प्रतीत्यैषो
ऽनन्तरोक्तो “न मांसभक्षणे दोषः” इत्येकलक्षणो निषेधो मांसभ-
क्षणलक्षणे दोषप्रतिषेधः, चशब्दो दूषणान्तरसमुच्चयार्थो, या-
य्यः सङ्गतः वक्ष्यमाणप्रोक्षिताऽऽदिविशेषमांसादन एव दोष-
निषेधो न्याय्यः, शास्त्रोक्तत्वादेव न पुनः सामान्येनेति भावः ।
कुत एतदिति चेदित्यत आह—वाक्यान्तराद्वेत्तेरिति “न मांस-
भक्षणे दोषः” इत्येवंविधात् सामान्यत एव मांसादनदोषाभाव-
प्रतिपादनपराद् वाक्याद्यदन्यत् प्रोक्षितं भक्षयेदित्यादि वक्ष्य-
माणं वाक्यं तद्वाक्यान्तरं तस्माद् गतेः परिच्छिन्ने शास्त्रो-
क्तत्वेन मांसादनविशेषस्य निर्दोषतयाऽवगमादित्यर्थः ॥ ४ ॥

एतदेव वाक्यान्तरमाह—

प्रोक्षितं भक्षयेन्मांसं, ब्राह्मणानां च काम्यया ।

यथावेधि नियुक्तस्तु, प्राणानामेव वाऽत्यये ॥ ५ ॥

प्रोक्षितं वैदिकमन्त्राभ्युक्षितं, भक्षयेदर्शनीयान्, मांसं पिशितं,
ब्राह्मणानां द्विजानां, चशब्दो विशेषणसमुच्चये, काम्यया इ-
च्छया द्विजभुक्तावशेषं प्रति तदनुज्ञया, विधिर्न्यायो या यत्र
यागश्राद्धप्राधुर्यकाऽऽदौ प्रक्रिया, तस्यानतिक्रमेण यथाविधि,
तत्र यागविधिः पशुमेधाऽऽग्नेमेधाऽऽदिविधायकः, श्राद्धविधिः
श्राद्धशास्त्रविहितः, शास्त्रविधिस्तु मांसविशेषापेक्षोऽयम्—

“श्रौतधेरेह चतुरः, शाकुनेन तु पञ्च वै ।

परमासान् जगमांसेन, पार्षतीयेन सप्त वै ॥ १ ॥

दशमासांस्तु तृप्यन्ते, वराहमहिषाऽऽमिषेः ।

कर्मशकमांसेन, मासानेकादशैव तु ॥ २ ॥

संवत्सरं तु तृप्यन्ति, पयसा पायसेन तु ॥”

प्राधूर्णेकविधिस्तु याज्ञवल्क्योक्तोऽयम् “महोत्तं वा महाजं वा, श्रोत्रियाय प्रकल्पयेत् ।” इति । तथा नियुक्तस्तु गुरुभिर्योपारित एव, नियुक्तशब्दस्य वा यथाविधीति विशेषणं, तुशब्द एवकारार्थः, तथा प्राणानामेकेन्द्रियाऽऽदीनामेव न तु द्रव्याऽऽदीनां, वाशब्दः पक्षान्तरद्योतकः, अत्यये विनाशे, उपस्थिते इति शेषः । मांसं भक्षयेदित्यनुवर्त्तते । आत्मा हि-रक्षणीयः । यदाह—“सर्वत एवाऽऽत्मानं गोपयेत् ।” इति । १५। परोक्षमेवार्थमनुवादद्वारेणाऽऽशङ्क्य दूषयन्नाह—द्वितीयव्याख्यापेक्षया पुनरुत्तरश्लोकस्यैवं पातना-भयदापादित एव शास्त्रीयमांसभक्षणे दोषाभावोऽस्माभिरभिधीयते, न सामान्येनोत परमतमाङ्क्य दूषयन्नाह—

अत्रैवासावदोषश्चे-निवृत्तिर्नाऽस्य सज्यते ।

अन्यदा भक्षणादत्रा-भक्षणे दोषकीर्त्तनात् ॥ ६ ॥

अत्रैव-अनन्तराभिहित एव प्रोक्षिताऽऽदिविशेषणमांसभक्षणे अन्यत्र तु दोष एव, असौ यो ‘न मांसभक्षणे दोषः’ इत्यनेन वचसाऽभ्युपगतोऽदोषो दोषाभावश्चेद्यद्येवं मन्यसे, तदि-ति शेषः । किं दूषणमित्याह—निवृत्तिर्विगतिः (न) नै-वास्य मांसभक्षणस्य, सज्यते प्राप्नोति । कुत इत्याह—अन्यदाऽन्यस्मिन् प्रोक्षिताऽऽदिमांसविशेषणाभावकाले, अभक्षणादनभ्यवहरणान्, उक्तविधिव्यतिरेकेण हि मांसं न भक्ष्यते, अतो मांसभक्षणाप्राप्तेः निवृत्तिर्नास्य प्रसज्यते इत्युच्यते, प्राप्तिपूर्वको हि निषेधः सफलो भवतीति । अथ प्रोक्षिताऽऽदिविशेषणसद्भावे निवृत्तिर्भविष्यतीति । ‘निवृत्तिस्तु महाफला’ इति वचः सफलीभविष्यतीत्यत्राऽऽह—अत्र प्रोक्षिताऽऽदिविशेषणसद्भावेऽभक्षणेऽनशने मांसस्य दोषकीर्त्तनाद् दूषणाभिधानात्रिवृत्तेर्नास्य प्रसज्यते इति प्रकृतमिति ॥ ६ ॥

दोषकीर्त्तनमेव दर्शयन्नाह—

यथाविधि नियुक्तस्तु, यो मांसं नाति वै द्विजः ।

स प्रेत्य पशुतां याति, संभवानेकपिशतिम् ॥ ७ ॥

योग्यो विधिः शास्त्रीयन्यायो यथाविधि तेन नियुक्तो युक्तो व्यापारितो वा गुरुभिर्यथाविधि नियुक्तः, तुशब्दः पुनःशब्दार्थः, तस्य चैवं प्रयोगः—विधिना मांसमखादन् निर्दोष एव यथा-विधि नियुक्तः पुनर्योऽनिर्दिष्टनामा मांसं पिशिनं (न) नैव अति भुङ्क्ते, वै इति निपातो वाक्यालङ्कारार्थः, द्विजो विप्रः, स इति द्विजः, प्रेत्य परलोके, पशुतां तिर्यग्भावं, याति प्राप्नोति, कियतो भवान् याचदित्याह—संभवानि संभवा जन्मानि, तान् सम्भवान्, एकेनाधिका विंशतिस्तामिति ॥ ७ ॥

प्रोक्षिताऽऽदिविशेषणाभावे मांसस्य भक्षणे प्रवृत्त्यभावेन

निवृत्तेरफलत्वात् प्रोक्षिताऽऽदिविशेषणस्य च तस्या-

भक्षणे दोषकीर्त्तनात् ; “निवृत्तिर्नाऽस्य

सज्यते” इति यदुक्तं तत्र परकीय-

परिहारमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

पारिव्रज्यं निवृत्तिश्चे-द्यस्तदप्रतिपत्तितः ।

फलाभावः स एवाऽस्य, दोषो निर्दोषतैव न ॥ ८ ॥

परिव्राजो भावः पारिव्राज्यं मस्कृतिव्यं, गृहस्थभाव-त्याग इत्यर्थः । तदेव निवृत्तिनिवन्धनत्वात् निवृत्तिर्मा-

सभक्षणोपरतिः, चेद्यद्येवं मन्यसेऽयमभिप्रायः—गृहस्थतायां प्रोक्षिताऽऽदिविशेषणं मांसं भक्षणीयमेव, तस्माच्च पारिव्राज्यप्रतिपत्तिद्वारेण निवर्त्तत इत्येवं प्राप्तिपूर्विका निवृत्तिर्मांसभक्षणस्य स्यात्, सा च महाफलेति, अतो ‘निवृत्तिर्नाऽस्य सज्यते’ इत्याचार्यवचनं परेण दूषितम् । अत्र दूषणमाह—यः कोऽपि तदप्रतिपत्तितः पारिव्राज्याप्रतिपत्तिमाश्रित्य फलाभावः अभ्युदयाऽऽदिप्रयोजनाप्राप्तिः, स एव किमपरदोषगवेपणेन, अस्य मांसभक्षणस्य दोषो दूषणम् । ततः किमित्याह—निर्दोषता निर्दूषणता, एवशब्दस्यान्यत्र संबन्धात्तैव नास्त्येवातः कथमुच्यते—“न मांसभक्षणे दोषः” इति । तथा—“निवृत्तिस्तु महाफला” इत्यत्र विशेषणं किञ्चिदुच्यते—ननु निवृत्तिर्निरवद्या, वस्तुनो विधीयमाना महाफला, सावद्या वा ? । यदि निरवद्या तदा यत्याश्रमाऽऽदेरपि निवृत्तिरङ्गीक-र्त्तव्याः तस्य निरवद्यत्वाच्च चैतदिष्टम् । अथ द्वितीयः पक्षस्त-दा मांसभक्षणस्य सावद्यत्वेन सदोपताप्राप्तेरिति ॥ ८ ॥ हा० १८ अष्ट० ।

तथा स्मार्त्ता अपि—

“न मांसभक्षणे दोषो, न मद्ये न च मैथुने ।

प्रवृत्तिरेषा भूतानां, निवृत्तिस्तु महाफला ॥ १ ॥”

इति श्लोकं पठन्ति । अस्य च यथाश्रुतार्थव्याख्यानेऽसंबद्ध-प्रलाप एव, यस्मिन् हि अनुष्ठीयमाने दोषो तास्त्येवः तस्माच्चि-वृत्तिः कथमिव महाफला भविष्यति ?, इत्याऽध्ययनदानाऽऽदेरपि निवृत्तिप्रसङ्गात् । तस्मादन्यदेदम्पर्यमस्य श्लोकस्य । तथाहि—“न मांसभक्षणे कृते अदोषः” अपि तु दोष एव, ए-वं मद्यमैथुनयोरपि । कथं नाऽदोषः ?, इत्याह—यतः प्रवृत्तिरे-षा भूतानां—प्रवर्त्तन्ते उत्पद्यन्तेऽस्यामिति प्रवृत्तिरुत्पत्तिस्था-नं, भूतानां जीवानां, तत्तज्जीवसंसाकृहेतुरित्यर्थः । प्रसिद्धं च मांसमद्यमैथुनानां जीवसंसाकृमूलकारणत्वमागमे—

“आमासु य पक्कासु य, विपञ्चमाणासु मंसपेसीसु ।

आयंतिअमुववाओ, भणिओ उ निगायजीवाणं ॥ १ ॥

मज्जे महम्मि मंसम्मि, नवणीयम्मि चउत्थण ।

उप्पज्जंति अणंता, तच्चवणा तत्थ जंतुणो ॥ २ ॥

मेहुणसघाऽऽरूढा, नवलक्ख हणेइ सुहुमजीवाणं ।

केवलिणा पन्नत्ता, सदहियव्वा सया कालं ॥ ३ ॥”

तथाहि—

“इत्थीजोणीए सं-भवंति वेइंदिया उ जे जीवा ।

इक्को व दो व तिन्नि व, लक्खपुहुत्तं च उक्कोसं ॥ ४ ॥

पुरिसेण सह गयाए, तेसि जीवाण होइ उद्वरणं ।

वेणुगदिट्ठंतेणं, तत्तायसलागनाएणं ॥ ५ ॥”

संसक्कायां थोनं द्वीन्द्रिया एते, शुक्रशोणितसंभवास्तु ग-र्भजपञ्चेन्द्रिया इमे—

“पञ्चिदिया मणुस्सा, एगनरभुत्तनारिगम्भम्मि ।

उक्कोसं नवलक्खा, जायंति एगवेलाए ॥ ६ ॥

नवलक्खाणं मज्जे, जायइ इक्कस्स दुगह व समत्ती ।

सेसा पुण एमेव य, विलयं वरुत्तिं तत्थेव ॥ ७ ॥”

तदेवं जीवोपमर्द्धेतुत्वाच्च मांसभक्षणाऽऽदिवमनुष्ठमिति प्र-योगः । अथवा-भूतानां पिशाचप्रायाणांमया प्रवृत्तिः न ए-वात्र मांसभक्षणाऽदो प्रवर्त्तन्ते, न पुनर्विवर्त्तन्ते इति भावः । त-देवं मांसभक्षणाऽदेदुष्टतां स्पष्टीकृत्य यदुपपद्यते तदाह—“नि-

वृत्तिस्तु महाफला ।" तुरेवकारार्थः, "तुः स्याद्देऽवधारणे"
इति वचनात् । ततश्चैतेभ्यो मांसमक्षणाऽऽदिभ्यो निवृत्तिरेव
महाफला स्वर्गोपवर्गफलप्रदाः न पुनः प्रवृत्तिरपीत्यर्थः । अतः
एव स्थानान्तरे पठितम्—

वर्षे वर्षेऽश्वमेधेन, यो यजेत शतं समाः ।

मांसानि च न खादेद्य-स्तयोस्तुल्यं भवेत् फलम् ॥ १ ॥

एकरात्रोषितस्यापि, या गतिर्वह्न्यचारिणः ।

न सा क्रतुसहस्रेण, प्राप्तुं शक्या युधिष्ठिर ! ॥ २ ॥

मद्यपाने तु कृतं सूत्रानुवादेः, तस्य सर्वविगर्हितत्वात् । ता-
नेवंप्रकारानर्थान् कथमिव बुधाऽऽभासास्तीर्थिका वेदितुमर्ह-
न्ति इति कृतमतिप्रसङ्गेन । स्यात् ।

मांसार्थं गच्छेत्—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा० जाव समाणे से जं पुण जाणे-
जा-मंसं वा मच्छं वा भज्जिजमाणं पेहाए तेद्वपूयं वा आ-
एसाए उवक्खडिजमाणं पेहाए णो खड्दं खड्दं उवसंक-
मित्तु ओमासेजा, णस्सत्थ गिलाणणीसाए ॥ ५१ ॥

स पुनः साधुर्यदि पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा-मांसं वा मत्स्यं
वा, भज्यमानमिति पच्यमानं तैलप्रधानं वा पूपं, तच्च किमर्थं
क्रियते इति दर्शयति-यस्मिन्नायाते कर्मण्यादिश्यते परि-
जनः स आदेशः, प्राघूर्णेकस्तदर्थं संस्क्रियमाणमाहारं प्रेत्य
लोलुपतया (नो) नैव(खड्दं खड्दं ति)शीघ्रं, शीघ्रं, द्विवचनमाद-
ख्यापनार्थम् उपसक्रम्यावभाषेत् याचेत, अन्यत्र ग्लानाऽदि-
कार्यादिति । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० ।

मांसार्थं मांसस्थानं गच्छति—

जे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मंसादियं वा मच्छादियं वा
मंसखलं वा मच्छखलं वा आहेणं वा पहेणं वा स-
भेलं वा हिंगोलं वा अणणयरं वा तहप्पगारं विरुवरूवं वा
हीरमाणं पेहाए सीए असाए ताए पिवासाए तं रयणि
अणणत्थ उवाइणावेइ, उवायणावंतं वा साइअइ ॥ १८६ ॥

जम्मि पगरणे मंसं आसादीप दिज्जति पच्छा ओदणादि
तं मंसादी भण्णति । मंसाणं वा मच्छं वा आदावेव पकरणे
करेति, तं च मंसादिप आणीएसु वा मंसेसु आदावेव जण-
वयस्स मंसपगरणं करेति, पच्छा सयं परिभुज्जति, तं वा
मंसादी भण्णति । एवं मच्छादियं पि वत्तव्वं । मंसखलं जत्थ
मंसाणि सोज्जति, एवं मच्छखलं पि । जमन्नगिहातो आणि-
ज्जति तं आहेणं, जमन्नं गिहं णिज्जति तं पहेणं । अहवा-
जं बहुघरातो घरगिहं णिज्जति तं पहेणं सव्वाणमादिया-
णं जं हिज्जति णिज्जति त्ति तं हिंगोलं, हुज्जति वा तं हि-
गोलं । अहवा—जं मतभत्तं वा करुणादियं हिंगोलं, वीवाइ-
मत्तं संमेलो गोटीए वा भत्तं संमेलं भण्णति । अहवा-
कमाऽऽरम्भे सुएहासिता जे ते संमेलो, तेसि जं भत्तं तं सं-
मेलं गिहातो उज्जानादिसु हीरंतं नीयमानमित्यर्थः, पेहा प्रे-
क्ष्य तं लक्ष्यामीत्यसौ, अहवा—ओदनाऽदि असितुमिच्छा, तवा-
णि द्राक्षापानकाऽऽदि पातुमिच्छा पिपासा । अहवा—ताए प-
देसाए प्रतिप्रयायेत्यर्थः जो ति साइ तम्म दिणे पगरणं म-

विस्सति तस्स आरतो जा रयणी, तं जो अत्थ प्रतिभ्रयं,
उवातिणावेति, नयतीत्यर्थः, अक्षं वा नयंतं सादिज्जति,
तस्स चउशुं, आणादिणो य दोसा, आयसंजमविराहणा
उक्कसुवार्थः । इयारिं निज्जुत्ती, सा य पायसो गतार्थं ॥

गाथा—

मंसाइपगरणा खलु, जेत्तियमेत्ता उ आहिया सुत्ते ।

सेजायरेतराण व, जे तत्था सागते भिक्खू ॥ १८६ ॥

तं पगरणं सेज्जातरस्स सेज्जातरेतरस्स जे भिक्खू तत्थ
आसा तत्थासा ते अणं वसाहिं आगते आणाऽऽदयो दोसा
भवन्ति ।

गाथा—

तं रयणि अस्सत्तो, उवातिणा एतरे तु तत्थेव ।

सो आणा अणवत्थं, भिच्छत्तविराहणं पावे ॥ १८७ ॥

मंसाण व मच्छाण व, गच्छता पारियम्मि वयगादी ।

से आणेति संखाडिं पुण, खलगा वा जहि य सोसिति १८८

सेज्जायरभत्तो सेज्जायरपिंडो अकाप्पिओ काउं अन्नवस-
हिं गच्छंति, इयरे तु तत्थ गंतुं वसंति, परिवयद्वा मंसाण
व गंधो गच्छमाणा संखाडिं करेति, कत्तियमासादि
अमंसभक्षणवते गहिते तम्मि पुत्रे मंसादिपगरणं काउं धि-
ज्जातियाण दाउं पच्छा सयं पारेति । अहवा—मंसादिभ-
क्षणविरतिवत्तं घेतुं तस्स रक्खणद्वा आदिप संखाडिं क-
रेति, आणिए वा मंसे संखाडिं करेति, खलगं । जत्थ । मंसं-
सोसिति ।

गाथा—

आहेणं दारगइ-त्तगाण व धुइत्तगाण व पहेणं ।

वरइत्तादि वहुणं, पहेणं गिंति अस्सत्थ ॥ १८८ ॥

संमेलो य घरातो, जं वा अत्थारगाण पकरेति ।

हिंगोलं जे भिज्जति, सिवटुं व सिवाइकरडुं वा (१)२००

हीरंतं णिज्जंतं, कीरंतं वा वि दिस्स तु तदासा ।

अस्सत्थ वसति गंतुं, उवस्सओ होसिओ एसो ॥ २०१ ॥

सेजायरस्स पिंडो, गहिते तेण अणणहिं वसति ।

इतरेसु परिजयद्वा, अणागयं वसति गंतूण ॥ २०२ ॥

गतार्थी, तत्थ गच्छमाणस्स अंतरा लुक्कायविराहणा, कंठ
गविसमादिपहिं वा आयविराहणा ।

इमे य दोसा तत्थ—

दुप्पि य दोप्पि णिविद्वा, मम्मत्ता य तत्थ इत्थिओ ।

ददुं भुत्ता कोउय-सरणे इयराण गमणादी ॥ २०३ ॥

दुप्पाउयं दुप्पियच्छं वा दुप्पितं अ आउडा दुप्पिणविद्वा
धिम्मला णिम्मरा मत्ता मदक्खई सिं सवेयणा सविकारचे
ट्टकारी उम्मत्ता भुत्तभोगिणो ताओ वददुं सति करणं, इ-
यराण कोउयं ततो पडिगम .T.ऽऽदि करेज्ज जम्हा एते दो-
सा तम्हा तत्थ गंतव्वं ।

चितियपदेण वा गच्छेज्जा—

असिन्ने ओभोयएण, रायहुंहे थए न गेलए ।

अद्दाण रोहए वा, अप्परिखामेसु जयखाए ॥ २०४ ॥

अविवाऽऽसिन्ने सत्तकारेण जति गीयत्था ततो पणगप-
गिहाणीए वसधिदिता नैव गिरहंति ।

जतो भवति—

परिखामेसु न अच्छति, आउल्लस्येण जाइ इतरेसु ।

जे दोसा पुण्वत्ता, ता इतरे कारणे जयणा ॥ २०५ ॥

अगीयत्था वि जति परिणामना को अच्छंति, अह अगीतो
अपत्तिगामी य लो सेज्जापरसंखडंते आयरितो भवति—
एत्थ कल्लं अणउलं भविस्सइ, ते निग्गच्छामो, अन्नवस-
हीए ठामो अ, सेज्जारसंखडीए पुण संघासमइया भवि-
स्संति काउं अन्नवसहीए वि थसेज्जा । नि० पू० ११ उ० ।

बहुस्थिकं मांसं न प्राप्यम्—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा से जं पुण जायेज्जा—बहु-
अट्टियं मंसं वा मच्छं वा बहुकंटकं अस्सिं खलु पडि-
गाहितंति अप्पे सिया भोयणज्जाए बहुउज्झिक्खमिणए
तहप्यारं बहुअट्टियं वा मंसं वा मच्छं वा बहुकंटगं
त्ताभे संते० जाव णो पडिगाहेज्जा । से भिक्खु वा भि-
क्खुणी वा० जाव समाणे सिया णं परो बहुअट्टिएणं मंसेणं
वा मच्छेणं वा उवणिमंतेज्जा—आउसंतो समणा ! अभिकं-
खसि बहुअट्टियं मंसं पडिगाहितंति, एयप्पगारं णिग्घोसं
सेत्था णिसम्म से पुणामेव आलोएज्जा—आउसो ति वा
भइणि ति वा णो खलु मे कप्पइ बहुअट्टियं मंसं प-
डिगाहेत्ताए, अभिकंखसि से दाउं ० जावइयं तावइयं पो-
गलं दलयाहि, मा य अट्टियाइं मे सेवं वदंतस्स परो अ-
भिहट्ठु अंतो पडिगाहंति बहुअट्टियं मंसं परिमाएत्ता
णिहट्ठु दलएज्जा, तहप्यगारं पडिगाहं परहत्यंसि वा
परपायांसि वा अफासुयं अणेसणिजं ० लाभे संते ० जाव
णो पडिगाहेज्जा । से आहच्च पडिगाहिए सिवा तं णो हित्ति
वएज्जा णो अणहि ति वएज्जा, से तमायाय एंगंतमवक्क-
मेज्जा २, अहे आरामंसि वा अहे उवस्सयंसि वा अप्पंडे
० जाव संताणए मंसगं मच्छगं मोच्चा अट्टियाइं कंटए
गहाय से तमायाय एंगंतमपक्कमेज्जा २, अहे भामभंडि-
लंसि वा ० जाव पमजिय पमजिय परिट्टवेज्जा ।

एवं मांससूत्रमपि नेयम् अस्य चोपादानं क्वचिच्चूताऽऽद्युप-
शमनार्थं सत्त्रैघोपदेशतो बाह्यपरिभोगेन खेदादिना ज्ञानाऽऽ-
द्युपकारत्वात् फलवद् दृष्टं, भुजिष्यान्न बहिःपरिभोगार्थं,
नाभ्यवहारार्थं, पदातिभोगवदिति । एवं गृहस्थाऽऽम-
न्त्रणाऽऽदिविधिपुत्रलसूत्रमपि सुगममिति तदेवमादिना छे-
दसूत्राऽभिप्रायेण ग्रहणे सत्यपि कण्टकाऽऽदिप्रतिष्ठापनवि-
धिरपि सुगम इति । आचा० २ श्रु० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

साधोर्मांसभक्षणाधिकारः—

बहुअट्टियं पुगलं, अणिमिसं वा बहुकंटयं । (७३)

बहुस्थिकं पुगलं—मांसम् अणिमिसं वा मत्स्यं वा बहु-
कण्टकम्, अयं किल कालाऽऽद्यपेक्षया ग्रहणे प्रतिषेधः ।
अन्ये त्वभिदधति—वनस्पत्यधिकारात्तथाविधफलाभिधानम्
एते इति । दश० ५ अ० १ उ० । (अमजमंसासी
सिया) अमघमांसाऽशी भवेदिति योगः, अमघपोऽमांसाऽ-
शी च स्यात्, एते च मघमांसौ लोकाऽऽगमप्रतीते
एव, ततश्च यत्केचनाभिदधति—आरनालारिष्ठाऽऽद्यपि सं-
धानाद् ओदनाऽऽद्यपि प्राणयुक्त्वात्त्याज्यमिति । तदसत् ।
अर्मीषां मघमांसत्वायोगात्, लोकशास्त्रयोरप्रसिद्धत्वात्,
सन्धानप्राणयुक्त्वतुल्यत्वादिना त्वसाध्वी, अतिप्रसङ्गदोषा-
त्, द्रवत्वस्त्रीत्वतुल्यतया मूत्रपानमातृगमनाऽऽदिप्रसङ्गा-
त् । इत्यलं प्रसङ्गेन, अक्षरगमनिकामात्रप्रकामात् । दश०
२ श्रु० “ पिसिअं खुल्लं मंसं । ” पाइ० मा० ११३ गाथा ।
“ हिंसेवाले मुसावार्, माइल्ले पिसुणे सटे । भुज्जमाने सुई
मंसं, सेयमेयं ति मअइ ॥ १॥ ” उक्त० २ अ० । (धन्वन्तरि-
रातुरार्थं मांसमुपदिशति इति ‘ उंचरदत्त ’ शब्दे द्वितीयभागं
६८४ पृष्ठे उक्तम्) क्वचिच्छ्रमणा मांसभक्षकाः “ कम्मि य
विसए णज्जंति समणा भगवन्तो जहा मंसं न खायं ति,
कहिं वि पुण एस मंसभक्खाभक्खवियार एव णत्थि । ”
नि० पू० १ उ० । गोक्षीरपाण्डुरमांसं शोणितमिति तृती-
योऽतिशयस्तीर्थकृतः । स० १ सम० । औ० । फलानां वि-
भागे, प्रज्ञा० १ पद ।

मंसकच्छम—मांसकच्छप—पुं० । मांसबहुले कच्छपभेदे, प्रज्ञा०
१ पद ।

मंसखल—मांसखल—न० । मांसशोषणस्थाने, नि० पू० १०
उ० । यत्र संखडीनिमित्तं मांसं छित्त्वा चित्त्वा शोष्यते,
शुष्कं वा पुञ्जीकृतं स्थाप्यते । आचा० २ श्रु० १ श्रु० १ अ०
४ उ० ।

मंसखायग—मांसखादक—पुं० । मांसभक्षके पारध्यादौ, नि०
पू० ६ उ० ।

मंसग—मांस—न० । पलले, उक्त० २ अ० ।

मंसगदिय—मांसग्रथित—त्रि० । मांसादुरागतन्तुभिः सन्दर्भिते,
उक्त० ५ अ० ।

मंसचक्षु—मांसचक्षुप्—पुं० । छद्मस्थे ज्ञानचक्षुरहिते, दश०
४ अ० ।

मंसपेसिया—मांसपेशिका—स्त्री० । मांसखण्डे, दशा० १०
अ० । नि० पू० । आ० म० ।

मंसवृद्धि—मांसवृष्टि—स्त्री० । पललवर्षणे, यत्र वृष्टौ मांसख-
ण्डानि पतन्ति । मांसवृष्टिर्यस्मिन् शास्त्रे चिन्त्यते तस्मिन् ।
सूत्र० २ श्रु० २ अ० । प्रव० ।

मंसभक्खण—मांसभक्षण—न० । पिशिताग्ने, डा० १८ अ०

मंसल—मांसल—त्रि० । “ मांसाऽऽदेर्वा ” ॥ ८ । १ । २६ ॥ इ-
त्यनुसारस्य वा लुग । मांसोपचिते, प्रा० १ पाद । “

लऽगगहृथी । ” मांसलावग्रहस्तौ वाऽग्रभागवर्तिनौ हस्तौ यासां ता मांसलाग्रहस्ताः । जी० १ प्रति० । कल्प० । “ संसलसंठियपसत्थविउलहणुयं । ” मांसल उपचितमांसः संस्थितो विशिष्टलेशानः प्रशस्तः शुभः शार्दूलस्येव विपुलो विस्तीर्णो हनुश्विकुं यस्य स तथा । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । औ० । “ (१२६) रुंदा पीणा धूला, य मंसला पीवरा थोरा । ” पाइ० ना० ७३ गाथा ।

मंससुहा-मांससुखा-स्त्री० । मांससुखकारिण्यां संवाधनायाम्, ध० १ अधि० ।

मंससोल्ल-मांसशूल्य-न० । शूले पच्यन्त इति शूल्यानि, मांसस्य शूल्यानि मांसशूल्यानि । मांसखण्डेषु, उपा० ३ अ० ।

मंसाइया-मांसादिका-स्त्री० । मांसमादौ प्रधानं यस्यां सा मांसाऽऽदिका, तां मांसनिवृत्तिं कर्तुं कामैः पूर्णयां वा निवृत्तौ, मांसप्रचुरायां संखडों कृतायाम्, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ४ उ० । नि० चू० । जम्मि पगरणे मंसं आसादीए दिज्जति पच्छा ओदणादि तं मंसादी भणति, मंसाण वा मच्छं वा आदावेव पकरणे करेति तं च मंसादि ए आणीएसु वा मंसेसु आदावेव जणवयस्स मंसपगरणं करेति पच्छा सयं परिभुंजति, तं वा मंसादी भणति । नि० चू० १० उ० ।

मंसाणुणारि (ण्)-मांसानुसारिन्-पुं० । मांसान्तधातु-व्यापककिञ्चिच्छोणितानुसारिणि व्रणे, स्था० ६ ठा० ।

मंसाय-मांसाद-पुं० । मांसान्येवाग्निना प्रताप्य भक्षके नारके, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

मंसासि (ण्)-मांसाशिन्-पुं० । मांसखादके, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

मंसु-शमश्रु-न० । “ वकाऽऽदावन्तः ” ॥ ८ । १ । २६ ॥ इति सूत्रेणानुस्वाराऽऽगमः । प्रा० १ पाद । कूर्चरोमणि, स्था० ३ ठा० ४ उ० । तं० । प्रश्न० । जी० । औ० । ज्ञा० । उत्त० । “ (२३७) मंसु खुडं च मासुरी कुचं । ” पाइ० ना० ११२ गाथा ।

मंसुल्ल-मांसवत्-पुं० । उपचितमांसवति, “ आल्विल्लोल्लाल-चन्त-मन्नेत्त-मणा-मतोः ” ॥ ८ । २ । १५६ ॥ इति मतुव उल्लाऽऽदेशः । प्रा० २ पाद ।

मकरंडग-मकराण्डक-पुं० । रा० । जलचरविशेषाण्डके, जं० १ वज्र० ।

मकरकेउ-मकरकेतु-पुं० । “ कगचज०- ” ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इत्यादिमूत्रेण पेशाच्यां कलोपनिषेधः । मकरध्वजे, प्रा० १ पाद ।

मकरिआ-मकरिका-स्त्री० । मकराऽऽकारे आभरणविशेषे, जं० २ वज्र० । मकरजलजन्तुभार्यायाम्, आ० चू० १ अ० ।

मकाई-मकायिन्-पुं० । राजगृहवासिनि स्वनामख्याते गृहपता, अन्त० ।

पदमस्म णं भेंट ! अजभयणस्स के अट्टे पक्षत्ते ? । एवं

खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नगरे गुणसिलए चेतिते, सेणिए राया, तत्थ णं मकाई नामं गाहावती परिवसइ अट्टे० जाव अपरिभूते । तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे आदिगरे गुणसिलए० जाव विहरति, परिसा निग्गया तते णं मे मकाई गाहावती इमीसे कहाते लद्धज्जे समाणे जहा पप्पतीए गंगदत्ते बहवे इमो वि जेदुपुत्तं कुटुंबे ठवेत्ता पुरिससहस्सआहणोए सीयाए निक्खंते० जाव अणगारे जाते इरियासमिते०, तते णं से मकाई अणगारे समणस्स भगवओ महावीरस्स तहारुवाणं थेराणं अंतिए सामाइयमाइयाई एकारस अंगाई अहिज्जति, मेसं जहा खंदगस्स, गुणरयणं तवोकम्मं सोलसवासाई परियाओ पाउणेत्ता तेहव विपुले सिद्धे ॥ ६ ॥ अन्त० १ श्रु० ६ वर्ग ।

मकुंद-मकुन्द-पुं० । मुरजे वाद्यविशेषे, आ० म० १ अ० रा० ।

मकडकरण-मर्कटकरण-न० । मर्कटमुद्दिश्य यत्किञ्चित् क्रियते तादृशे स्थाने, आचा० २ श्रु० २ चू० ३ अ० ।

मकडग-मर्कटक-पुं० । सूक्ष्मजीवविशेषे, आचा० १ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० । कोलिके, वृ० ४ उ० । वानरे च । वृ० ४ उ० ।

मकडतंतुचारण-मर्कटतन्तुचारण-पुं० । कुञ्जवृक्षान्तरालभाविनभःप्रदेशेषु, कुञ्जवृक्षाऽऽदिसंबन्धमर्कटतन्तुत्वाऽऽलम्भनपादोद्धरण निक्षेपावदाता मर्कटतन्तून् छिन्दतो यान्तो मर्कटतन्तुचारणाः । चारणभेदेषु, ग० २ अधि० ।

मकडबंध-मर्कटबन्ध-पुं० । नाराचसंहनिनः शरीरावयवबन्धप्रकारे, स्था० ६ ठा० ।

मकडसंताण-मर्कटसन्तान-पुं० । मर्कटः कोलिकस्तस्य सन्ताने जालकम् । लूतातन्तुजाले, ध० २ अधि० । आचा० । कोलिकाजाले, आव० ४ अ० । आ० चू० । आचा० ।

मकन-मार्गण-पुं० । “ वृत्तिकापैशाधिके तृतीयतुर्ययोराद्यद्वितीयौ ” ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति गस्थाने कः, णस्य नः । वारणे, प्रा० ४ पाद ।

मक्कार-मस्करिन्-पुं० । मस्करो ज्ञानं गतिर्वाऽस्त्यस्य इनि, मा कर्तुं कर्म निषेद्धं शीलमस्य इनिः । “ मस्कर-मस्करिणौ वेणु परिप्राजकयोः ” ॥ ६ । १ । १५४ ॥ इति इनिः । परिप्राजके, विधा नेन स्वकर्मपरित्याजके, चन्द्रे च । वाच० ।

माकार-पुं० । तृतीयचतुर्थकुलकरकाले महत्यपराधे दातव्ये दण्डे, स्था० ७ ठा० । कल्प० । ति० । आ० म० । जं० ।

मक्कुण-मत्कुण-पुं० । खेदजे, ‘माकण’ ‘खटमल’ इतिख्याते जन्तुभेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । उत्त० ।

मक्कोडय-मत्कोटक-पुं० । कृष्णवर्णे, ‘मकोडा’ ‘चींटा’ इतिख्याते जन्तुविशेषे, नि० चू० १ उ० । स्था० । आ० म० ।

मक्खण-अच्छण-न० । नवनीते, स्था० ४ ठा० १ उ० । आचा० । वृ० । ति० । तैलाऽऽदिना गात्रस्य स्निग्धताऽऽपादने, नि०

चू० ३ उ० । पर्युषितेन तैलाऽऽदिना न प्रक्षणीयम् । वृ० ५ उ० । “मंखेज वा भिल्लिगेज वा ।” आचा० २ श्रु० २ चू० ६ अ० । मंखत्ति अम्भगेति एकस्मि मक्खे मक्खेत्ति, पुणो पु-
णो अम्भगणं । अहवा-धोवेण अम्भगणं बहुणा मक्खणं ति
अभ्यंजनप्रक्षणयोर्भेदः । नि० चू० ३ उ० ।

मक्खालि (ण्) -मस्करिन्-पुं० । “सणोः संयोगे सोऽप्री
प्ते” ॥ ८ । ४ । २८६ ॥ इति मागध्यां स्कस्य वा सः । परि-
व्राजके, प्रा० ४ पाद ।

मक्खिअ-प्रक्षित-त्रि० । स्नेहमर्दिते, “मक्खिअं तुष्पं ।”
(७५२) पाद० ना० २३३ गाथा ।

मक्खिय-प्रक्षित-त्रि० । स्नेहिते, ध० २ अधि० । (प्रक्ष-
णविषयं सूत्रम् ‘अम्भगण’ शब्दे प्रथमभागे ६८६ पृष्ठे
गतम्) पृथिव्यादिनाऽवगुण्ठिते, प्रव० ६७ द्वार । पि० ।
आचा० । एषणाया द्वितीयो प्रक्षितो दोषः । स द्विविधः-
सचित्तेन खरिण्डत आहारोऽचित्तेन खरिण्डतश्चाऽऽहारो
भवति, तदा प्रक्षितदोष उक्तः । उक्त० २४ अ० । स्था० ध० ।
पं० चू० । आचा० । आ० चू० । पि० । मक्खियं तुष्पं ” (७५२)
पाद० ना० २३३ गाथा । प्रक्षिते अविकृतिप्रायश्चित्तम् । जीत० ।
(प्रक्षितद्वारम् ‘एषणा’ शब्दे तृतीयभागे ५५ पृष्ठे गतम्)
माक्षिक-न० । मक्षिकासंचितमधुनि, स्था० ६ ठा० । जीत० ।

मगदुमईजहाँ-पारसीकः शब्दः । दौलताबादसुलतानजन-
न्याम्, ती० ५८ कल्प ।

मगर-मकर-पुं० । जलचरविशेषे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।
रा० । सू० प्र० । औ० । प्रज्ञा० । महामत्स्ये, उक्त० ३६
अ० । आ० म० । स० । तं । विपा० चं० प्र० । ज्ञा० । आव० ।
सूत्र० । प्रज्ञा० ।

से किं तं मगरा ? । मगरा दुविहा पसुता । तं जहा-सोंड-
मगरा, मच्छमगरा य । सेत्तं मगरा । प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

मकरा इव मकरा जलविहारित्वात् धीवरेषु, प्रश्न० २
आश्र० द्वार ।

मगरंद-मकरन्द-पुं० । पुष्परसे, द्वा० ८ द्वा० ।

मगरज्झय-मकरध्वज-पुं० । कामदेवे, जं० २ वत्त० ।

मगरमच्छ-मकरमत्स्य-पुं० । मत्स्यभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

मगरमुह-मकरमुख-न० । पादाऽऽभरणविशेषे, औ० ।

मगरासण-मकराऽऽसन-न० । आसनभेदे, येषामधो लिखि-
ता मकरा भवन्ति । रा० ।

मगह-मगध-पुं० । राजगृहनगरप्रतिबद्धे आर्यजनपदे, प्रज्ञा०
१ पद । सूत्र० । स्था० ।

मगहपुर-मगधपुर-न० । राजगृहे, आ० चू० १ अ० ।

मगहसिरी-मगधश्री-स्त्री० । राजगृहराजस्य जरासन्धस्य
स्वनामख्यातायां गणिकायाम्, आव० ४ अ० । आ० चू० ।

मगहसुंदरी-मगधसुन्दरी-स्त्री० । राजगृहराजस्य जरासन्ध-
स्य स्वनामख्यातायां गणिकायाम्, आव० ४ अ० । आ० चू० ।

मगहसेणा-मगधसेना-स्त्री० । राजगृहे स्वनामख्यातायां ग,
१०

णिकायाम्, आचा० । राजगृहे नगरे मगधसेना गणिका,
तत्र कदाचिद्धनः सार्थवाहो महता द्रव्यनिचयं समन्वितः
प्रविष्टः, तद्रूपयौवनगुणगणद्रव्यसंपदालिप्तया मगधसेनयाऽ-
सावभिः प्रेरितः, तेन चाऽऽयव्ययाऽऽक्षिप्तमानसेनासौ नावलं-
किताऽपि, अस्याश्चाऽऽत्मीयरूपयौवनसौभाग्यावलेपान्मह-
ती दुःखासिकाऽभूत्, ततश्च तां परिम्लानवदनामवलोक्य
जरासन्धेनाभ्यधायि-किं भवत्या दुःखासिकाकारणम्?, केन
वा सार्धमुपितेति । सा स्ववादीत्-अमरेणेति । कथमसावमर-
इत्युक्तेनया सद्भावः कथितो निरूपितो यावत्तथैवाद्याप्यास्त-
इत्यतो भोगार्थिनोऽर्थं प्रसक्ता अजरामरवत् क्रियासु प्रवर्तन्ते
इति । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

मगहाहिव-मगधाधिप-पुं० । मगधानां देशानामधिपे, “से-
णिओ मगहाहिवो ।” उक्त० २० अ० ।

मंगुसा-मङ्गुसा-स्त्री० । भुजपरिसर्पविशेषे, ‘खाडदिल्ल’ त्ति
संभाव्येति । “मंगुसपुच्छं व से मंसू ।” उपा० २ अ० ।

मगुक-मङ्गुक-पुं० । जलपक्षिभेदे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

मग्ग-मग्-धा० । सर्पेण, “शकाऽऽदीनां द्वित्वम्” ॥ ८१२३० ॥
इत्यन्तस्य द्वित्वम् । मग्गइ । मङ्गति । प्रा० ८ पाद । पश्चात् ।
दे० ना० ६ वर्ग १११ गाथा ।

मार्ग-पुं० । मृजु शुद्धौ, मृजन्ति शुद्धीभवत्यनेनातीचारक-
ल्मपप्रक्षालनादिति मार्गः । “व्यञ्जनाद् घञ्” ॥ १३१३२॥ इति
घञ्प्रत्ययः । आगमे । व्य० १ उ० । प्रवचने, विशेष० ।

मार्गशब्दार्थमाह—

महिज्जइ सोहिज्जइ, जेणं तो पवयणं ततो मग्गो ।

अहवा सिवस्स मग्गो, मग्गणमत्तेसणं पंथो ॥ १३८१ ॥

ततस्तस्मात्प्रवचनं मार्ग उच्यते । येन, किम्?, इत्याह-मृजु
शुद्धौ, मृज्यते शोधयतेऽनेन कर्म मलिन आत्मा, तस्माद्धेतोः ।
अथवा—मार्गं मार्गोऽन्वेयणं पन्थाः शिवस्येति ॥ १३८१ ॥
(विशेष०) इति व्युत्पत्तेः । ध० २० । आ० म० । भ० ।

मार्गस्वरूपमाह—

मार्गः प्रवर्तकं मानं, शब्दो भगवतोदितः ।

संविग्गाशठगीतार्थाऽऽ-चरणं चेति स द्विधा ॥ १ ॥

मार्ग इति-प्रवर्तकं स्वजनकेच्छाजनकज्ञानजननद्वारा प्रवृ-
त्तिजगत्, मानं प्रमाणं, स च भगवता सर्वज्ञेनोदितो विधि-
रूपः शब्दः, संविग्गाः संवेगवन्तः, अशठा अध्रान्ताः, गीतार्थाः
स्वभ्यस्तसूत्रार्थाः, तेषामाचरणं चेति द्विधा विधेरिव शि-
ष्टाऽऽचारस्यापि प्रवर्तकत्वात् । तदिदमाह धर्मरत्नप्रकरण-
कृत्—“मग्गो आगमणीई, अहवा संविग्गबहुजणाइरणं ।”
इति ॥ १ ॥

द्वितीयाऽनादरे हन्त, प्रथमस्याप्यऽनादरः ।

जीतस्यापि प्रधानत्वं, साम्प्रतं श्रूयते यतः ॥ २ ॥

हितीयेति-द्वितीयस्य शिष्टाऽऽचरणस्य अनादरे प्रवर्तक-
त्वेनानभ्युपगमे, हन्त प्रथमस्यापि भगवद्वचनस्यापि अ-
नादरेणैव । यतो जीतस्यापि साम्प्रतं प्रधानत्वं व्यवहार-
प्रतिपादकशास्त्रप्रसिद्धं श्रूयते । तथा च जीतप्राधान्याऽनादरे
तन्नातिपादकशास्त्रानादराद्व्यक्तमेव नास्तिकत्वमिति भा-
वः ॥ २ ॥

अनुमाय सतामुक्ताऽऽचारेणऽऽगममूलताम् ।

पथि प्रवर्तमानानां, शङ्कया नान्धपरम्परा ॥ ३ ॥

अनुमायेति-उक्ताऽऽचारेण संविग्नाऽऽशङ्कीतार्थाऽऽचारेण, आगममूलतामनुमाय, सतां मार्गानुसारिणां, पथि महाज्ञानानुयातमार्गे, प्रवर्तमानानामन्धपरम्परा न शङ्कनीया । कथं चात्राऽऽगमबोधितेष्टोपायतात्त्वमेवानुमेयम्, आगमग्रहणं चान्धपरम्पराशङ्काव्युदासोयेति नाऽऽगमकल्पनोत्तरं दिध्यर्थबोधकल्पनाद्वारव्यवधानेन प्रवर्तकतायाः शब्दसाधारण्यक्षतिः, अप्रत्यक्षेणाऽऽगमेन प्रकृतार्थस्य बोधयितुं शक्यतात्, व्यवस्थितस्य चानुपस्थितेः सामान्यत एव न दनुमानान् । तदिदमुक्तम्—“आयरणा वि हु आण त्ति ।” अस्तुत उपपत्तिकेन शिष्टाऽऽचारेणैव विध्यर्थसिद्धावाप्तानुमानं भगवद्ब्रह्मानुमानं समापत्तिसिद्धये इति द्रष्टव्यम् ॥ ३ ॥

सूत्रे सद्धेतुनोत्सृष्ट-मपि क्वचिदपोद्यते ।

हितदेऽप्यनिपिद्धेऽर्थे, किं पुनर्नास्य मानता ॥ ४ ॥

सूत्र इति-सूत्रे आगमे, उत्सृष्टमपि उत्पत्तिव्ययीकृतद्रष्टृपि, सद्धेतुना पुष्टेनाऽऽलम्बनेन, क्वचिदपोद्यते अपवादविषयीक्रियते, हितदेऽपीष्टसाधनेऽपि, अनिपिद्धे सूत्राचारिते, किं पुनरस्य शिष्टाऽऽचारस्य न मानता न प्रमाणता ॥ ४ ॥

उदासीनेऽर्थे भवत्वस्य मानता, चारित्रं तु कारणसहस्रेणापि परावर्तयितुमशक्यमित्यत आह—

निषेधः सर्वथा नास्ति, विधिर्या सर्वथाऽऽगमे ।

आयं व्ययं च तुलये-ल्लाभाऽऽकाङ्क्षी वणिग्यथा ॥ ५ ॥

निषेध इति-सूत्रे विधितेपेधौ हि गौणमुख्यभावेन मिथः-संवलितत्वावेव प्रतिपाद्यते, अन्यथानेकान्तमर्यादाऽतिक्रमप्रसङ्गादिति भावः ॥ ५ ॥

प्रवाहधारापतितं, निपिद्धं यन्न दृश्यते ।

अत एव न तन्मत्या, दूषयन्ति विपश्चितः ॥ ६ ॥

प्रवाहोत-शिष्टसम्मतत्वसन्देहेऽपि तद्दूषणमन्याय्यं, किं पुनस्तन्निश्चय इति भावः । तदिदमाह—“जं च विहिश्रं ए सुत्ते, ए य पडिसिद्धं जणम्म चिररूढं । स महविगप्पियदो-सा, तं पि ए दूसन्ति गीयथा ॥ १ ॥” ॥ ६ ॥

संविग्नाऽऽचरणं सम्य-कल्पप्रावरणाऽऽदिकम् ।

विपर्यस्तं पुनः श्राद्ध-ममत्वप्रभृति स्मृतम् ॥ ७ ॥

संविग्नेति-संविग्नानामाचरणं सम्यक् साधुनीत्या कल्पप्रावरणाऽऽदिकम् । तदाह—

“अन्नह भणियं पि सुए, किंची कालाङ्कारणाविकखं ।

आहम्ममन्नह चिय, दोसइ संविग्गीणहिं ॥ १ ॥

कप्पाणं पावरणं, अगोअरच्चाओ भोलिआभिकखा ।

उवग्गाहियकडाहय-तुंवयमुहदाणदोराई ॥ २ ॥” इत्यदि ।

विपर्यस्तमसंविग्नाऽऽचरणं पुनः श्राद्धममत्वप्रभृति स्मृतम् । तदाह—

“जह सहेसु ममत्तं, रादाइ असुद्धउवहिभत्ताई ।

णिहिद्ववसहिदुत्ती-मसूरगाईण परिभोगे ॥ १ ॥” इति ॥ ७ ॥

आद्यं ज्ञानात्परं मोहा-विशेषो निशदोऽनयोः ।

एकत्वं नानयोर्गुणं, काचमाणिक्ययोरीध ॥ ८ ॥

आद्यमिति-ज्ञान तत्त्वज्ञानम्, मोहो मात्तममनता ॥ ८ ॥

दर्शयद्भिः कुलाऽऽचार-लोपादाभुष्मिकं भयम् ।

यत्पर्यङ्गिः स्वगच्छाय-गृहिणः साधुसङ्गतिम् ॥ ९ ॥

दर्शयद्भिः इति-आभुष्मिकं प्रेत्य प्रत्यवायविपाकफलम् ॥ ९ ॥

द्रव्यस्तवं यतीनाम्-अनुपश्याद्विरुतसम् ।

विवेकविकलं दानं, स्थापयद्भिर्यथा तथा ॥ १० ॥

द्रव्यस्तवमिति-अभिना आगमे यतीनां तद्विषयो द्योत्यते, अनुपश्याद्विर्मन्मानैः ॥ १० ॥

अमुष्टाऽऽलम्बनोत्सिद्धै-र्गुणधीनेषु मैनिदैः ।

इत्थं दोषादसंविग्ने-हं विद्वं विडम्बितम् ॥ ११ ॥

अपुष्टेति व्यक्तः ॥ ११ ॥

अप्येष शिथिलालापः, न श्राव्यो गृहमेधिनाम् ।

सूत्रमोऽर्थ इत्यदोऽयुक्तं, सूत्रे तद्गुणवर्णनात् ॥ १२ ॥

अपाति-एषाऽपि शिथिलानाम्, उल्लापः यदुत न श्राव्यो गृहमेधिनाम् सूत्रमोऽर्थः, इत्यदो वचनमयुक्तम्, सूत्र-भगवत्यादौ तेषां गृहमेधिनामपि केषाञ्चिद्गुणवर्णनान्, “लद्धा गहिअट्टा” इत्यादिना साधूकृतमार्थपारेणामशक्तिमत्त्वप्रतिपादनात्, सम्यक्त्वप्रकरणप्रसिद्धोऽयमर्थः ॥ १२ ॥

तेषां निन्दाऽल्पसाधूनां, बह्वाचरणमानिनाम् ।

प्रवृत्ताऽङ्गीकृताऽत्यागे, मिथ्यादृग्गुणदर्शिनी ॥ १३ ॥

तेषामिति-तेषामसंविग्नानाम्, अल्पसाधूनां विरलानां यतीनां, बह्वाचरितमानिनां “बहुभिराचीणं खलु वयमाच-रामः, स्तोकाः पुनरेते संविग्नत्वाभिमानिनो दाम्भिकाः” इत्यभिमानवताम्, निन्दा अङ्गीकृतस्य मिथ्याभूतस्याऽपि बह्वाचीर्णस्याऽत्यागेऽभ्युपगम्यमाने मिथ्यादृशां गुणदर्शिनी प्रवृत्ता, सम्यग्दृग्गुणेत्या मिथ्यादृशमेव बहुत्वात् । तदाह—“बहुजणपवित्तिमिच्छं, इच्छं (त्थं) तेण इह तेइओ चेव । धम्मो न उओअयवो, जेण तहिं बहुजणपवित्ति ॥ १ ॥” ॥ १३ ॥

इदं कलिरजः पर्व-भस्म भस्मग्रहोदयः ।

खेलनं तदसंविग्न-राजसौवाधुनोचितम् ॥ १४ ॥

इदमिति व्यक्तः ॥ १४ ॥

समुदाये मनादोष-भीतैः स्वेच्छाविहारिभिः ।

संविनैरप्यगीतार्थैः, परेभ्यो नातिरिच्यते ॥ १५ ॥

समुदाय इति-समुदाये मनादोषेभ्य इष्टकलहाऽऽदिरूपेभ्यो भीतैः, स्वेच्छाविहारिभिः स्वेच्छन्द्वारिभिः, संविनैरपि बाह्याऽऽचारप्रधानैरपि, अगीतार्थैः, परेभ्योऽसंविग्नेभ्यो, नातिरिच्यते नाधिकीभूयते ॥ १५ ॥

वदन्ति गृहिणां मध्ये, पार्श्वस्थानामवन्धताम् ।

यथाच्छन्दतयाऽऽत्मान-मवन्धं जानते न ते ॥ १६ ॥

वदन्तीति-परदोषं पश्यन्ति, स्वदोषं च न पश्यन्तीति महतीयं तेषां कदर्थनेति भावः ॥ १६ ॥

गीतार्थपारतन्त्र्येण, ज्ञानमज्ञानिनां मतम् ।

विना चक्षुषमदाधार-मन्त्रः एषि कथं व्रजेत् ? ॥ १७ ॥

गीतार्थेति-मुख्यं ज्ञानं गीतार्थानामेव तत्पारतन्त्र्यलक्षणं भोगमेव तदगीतार्थानामिति भावः ॥ १७ ॥

तत्प्रागेनाफलं तेषां, शुद्धोच्छ्वाऽऽदिकमप्यहो ।

विपरीतं फलं वा स्या-न्नैभङ्ग इव वारिधौ ॥ १८ ॥

तादिति-तत्प्रागेन गीतार्थपारतन्त्र्यपरिहारेण, तेषां संवि-
ग्नाऽऽभासानां शुद्धोच्छ्वाऽऽदिकमप्यफलं विपरीतफलं वा
स्यात्, वारिध्याच्च नैभङ्गः ॥ १८ ॥

यदि नामैतेषां नास्ति ज्ञानं, कथं तर्हि मासक्षपणाऽऽदि-
दुष्करतपोऽनुष्ठातृत्वमित्यत आह—

अभिन्नग्रन्थयः प्रायः, कुर्वन्तोऽप्यतिदुष्करम् ।

बाह्या इवाव्रता मूढाः, ध्वाङ्गज्ञातेन दर्शिताः ॥ १९ ॥

अभिज्ञेति—अभिन्नग्रन्थयोऽकृतग्रन्थभेदाः, प्रायः कुर्वन्तो-
ऽप्यतिदुष्करं मासक्षपणाऽऽदिकं बाह्या इवाव्रताः स्वाभाविक-
व्रतपरिष्कारहिताः, मूढा अज्ञानाऽऽविष्टाः, ध्वाङ्गज्ञातेन
वायसहस्रान्तं दर्शिताः । यथा हि केचन वायसा निर्म-
लसलिलगुणैस्परिस्तरं परित्यज्य मरुभरीचिकासु जल-
त्वभ्रान्तिभाजस्ताः प्रति प्रस्थिताः, तेभ्यः केचनान्यैर्नि-
पिष्टाः प्रत्यायाताः सुविनो वभूवुः, ये च नाऽऽयतास्ते
मध्याह्नकेतापतरलिताः पिपासिता एव मृताः, एवं समु-
द्रायादपि मण्यदोषधीत्या ये स्वप्रत्या विजिहीर्षवो गीता-
र्थनिवारिताः प्रत्यावर्तन्ते, तेऽपि ज्ञानाऽऽदिसंपद्भाजनं भव-
न्ति, अपरे तु-ज्ञानाऽदियुगेभ्योऽपि भ्रश्यन्तीति । तदिद-
माह—“ प्रायं अभिन्नगण्डी, तत्राह तद् दुष्करं पि कुर्वन्ता ।
वज्रं च तं साहूः पंखाऽऽहरेण विज्ञेया ॥ १ ॥ ” आ-
गमेऽप्युक्तम्—“ नममाणा वेगे जीवन्त्रं विपरिणामन्ति । ”
द्रव्यतो नमन्तोऽप्येके संयमजीवितं विपरिणामयन्ति, ना-
शयन्तीत्येतदर्थः । इति ॥ १९ ॥

वदन्तः प्रत्युदासीनान्, परुषं परुषाऽऽशयाः ।

विश्वासादाकृतेरेते, महापापस्य भाजनम् ॥ २० ॥

वदन्त इति—उदासीनान् मध्यस्थानं शिक्षापरायणान् प्र-
ति, परुषं “ भवन्त एव सम्यक् क्रियां न कुर्वन्ते को-
ऽयमस्मान् प्रत्युपदेशः ” इत्यादिरूपं वचनं, वदन्तः,
परुषोऽज्ञानाऽऽवेशादाशया येषां त तथा, एते आकृतेराका-
रस्य, विश्वासान्महापापस्य परप्रतारणलक्षणस्य भाजनं भ-
वन्ति, पामराणां गुणाऽऽभासमात्रेणैव स्वजनसंभवात् ॥ २० ॥

ये तु स्वकर्मदोषेण, प्रमाद्यन्तोऽपि धार्मिकाः ।

संविग्नपाक्षिकास्तेऽपि, मार्गान्वाचयशालिनः ॥ २१ ॥

ये त्विति—ये तु स्वकर्मदोषेण वीर्यान्तरायोदयलक्षणेन,
प्रमाद्यन्तोऽपि क्रियासु अवसादन्तोऽपि, धार्मिका धर्म-
निरताः, संविग्नपाक्षिका- संविग्नपक्षीकृतः, तेऽपि, मार्गस्या-
न्वाचयो भावसाध्वपेक्षया पृष्ठलग्नतालक्षणः तेन शालन्त इ-
त्येवंशीलाः । तदुक्तम्—“ लब्धिमहिंसि तेण पढं ति ” ॥ २१ ॥

शुद्धपुरुषैरेषां पल्लवचरणम् ।

सुसाधुग्लानिर्भषज्य-प्रदानाम्यर्चनाऽऽदिकाः ॥ २२ ॥

शुद्धेति—एतेषां संविग्नपाक्षिकाणां, शुद्धरूपेणैव मूल-
सर्वगुणानामाद्यमुत्पत्तिस्थानं, तदपेक्षयतनाया एव तेषां नि-
जराहेतुत्वात् । तदुक्तम्—“ हीणस्स वि सुद्धपरु-वगस्स संवि-
गपक्खवाइस्स । जा जा हविज्ज जयणा, सा सा स निजरा
होइ ॥ १ ॥ ” इच्छायोगसंभवाच्चाऽत्र नंतराङ्गवेकल्येऽपि फल-
वेकल्यं, सम्यग्दर्शनस्यैवात्र सहकारित्वात् । शास्त्रयोग एव
सम्यग्दर्शनचारित्रयोर्द्वयोस्तुल्यवदपेक्षणात् । तदिदमुक्तम्—
“ दंसणपक्खो सावय, चरित्तभट्टे य मंदधम्मो य । दंसणचरि-
त्तपक्खो, समणे परलोककंखिम्मि ॥ १ ॥ ” उत्तरसंपद उत्कृष्टसं-
पदश्च सुसाधूनां ग्लानेरपनायकं यद्वेषज्य तत्प्रदानं चाभ्यर्चनं
च तदादिकाः ॥ २२ ॥

आत्मार्थं दीक्षणं तेषां, निषिद्धं श्रूयते श्रुते ।

ज्ञानाऽऽद्यार्थाऽन्यदीक्षा च, स्वोपसंपन्न नाहिता ॥ २३ ॥

आत्मार्थमिति—आत्मार्थं स्ववैयवृत्त्याद्यर्थं, तेषां संविग्नपा-
क्षिकाणां दीक्षणं श्रुते निषिद्धं श्रूयते । “ अत्तट्ठा न विदिरक्ख-
इ ” इति वचनात् । ज्ञानाऽऽद्यार्थाऽन्येषां भावचरपरिणामव-
त्पृष्ठभाविनामपुनर्वन्धकाऽऽदीनां दीक्षा च तदर्थं तेषां स्वोप-
संपन्न नाहिता नाहितकारिणी, असद्ग्रहपरित्यागार्थमपुनर्व-
न्धकाऽऽदीनामपि दीक्षणाधिकारात् । तदुक्तम्—“ सइअपुण-
बंधगाणं, कुग्गहविरहं लहुं कुणइ ” इति तात्त्विकानां तु
तात्त्विकैः सह योजनमन्यस्याऽऽचारः । तदुक्तम्—“ देइ सु-
साहण बोहेउं लि ” ॥ २३ ॥

नाऽऽवश्यकऽऽदिवैयर्थ्यं, तेषां शक्यं प्रकुर्वताम् ।

अनुमत्यादिसाम्राज्या-द्धावाऽऽवेशाच्च चेतसः ॥ २४ ॥

नेति—आवश्यकऽऽदिवैयर्थ्यं च तेषां, स्ववीर्यानुसारेण शक्यं
स्वाचारं प्रकुर्वतां न भवति । तत्करण एवाऽऽचारप्रीत्येच्छा-
योगनिर्वाहात् । तथाऽनुमत्यादीनामनुमोदनाऽऽदीनां साम्रा-
ज्यात् स्वार्थाऽभङ्गात् । चेतसश्चित्तस्य भावाऽऽवेशादार्थाऽऽ-
द्युपयोगाच्च श्रद्धामेधाऽऽद्युपपत्तेः ॥ २४ ॥

द्रव्यत्वेऽपि प्रधानत्वा-त्तथाकल्पात्तदक्षतम् ।

यतो मार्गप्रवेशाय, मतं मिथ्यादृशामपि ॥ २५ ॥

द्रव्यत्वेऽपीति—तदावश्यकस्य भावसाध्वपेक्षया द्रव्यत्वेऽपि
प्रधानत्वादिवच्छाऽऽद्यतिशयेन भावकारणत्वाद् द्रव्यपदस्य
क्वचिदप्रधानार्थकत्वेन क्वचिच्च कारणार्थकत्वेनानुयोगद्वार-
वृत्तौ व्यवस्थापनात् तथाकल्पात् तथाऽऽचारात्, तदाव-
श्यकं तेषामक्षतं, यतो मार्गप्रवेशाय मिथ्यादृशामपि तदाव-
श्यकं मतं गीतार्थरङ्गीकृतम्, अभ्यासरूपत्वात्, अस्खलित-
त्वाऽऽदिगुणगर्भतया द्रव्यत्वोपवर्णनस्यैतदर्थेद्योतकत्वा-
च्च ॥ २५ ॥

मार्गभेदस्तु यः कश्चिन्निजमत्या विकल्प्यते ।

स तु सुन्दरबुद्ध्याऽपि, क्रियमाणो न सुन्दरः ॥ २६ ॥

मार्गेति—व्यक्तः ॥ २६ ॥

निवर्तमाना अप्येके, वदन्त्याचारगोचरम् ।

आख्याता मार्गमप्येको, नोच्छ्रजीवीति च श्रुतिः ॥ २७ ॥

निवर्तमाना इति—एके संयमाद्विनिवर्तमाना अपि, आचार-

मार्गः पुनरित्यम्भूत एवेति । ” यदाचारसूत्रम्—“नियत-
माना वेगे आचारगोश्रमाइक्खं ति । ” अत्र संयमाहि-
क्षाद्वा निवर्त्तमानाः, वाशब्दादनिवर्त्तमानाश्च लभ्यन्ते । उ-
भयथाऽप्यवसीदन्त एव योजिता यथास्थिताऽऽचारोक्त्या
हि तेषामेकैकवालता भवति आचारहीनतया न तु द्वितीया
ऽपि । ये तु हीना अपि वदन्ति—“एवम्भूत एवाऽऽचारोऽ-
स्ति योऽस्माभिरनुष्ठीयते, साम्प्रतं दुःपमानुभावेन वलाऽऽद्य-
पगमान्मध्यभूतैव वर्तन्ती श्रेयसी, नोत्सर्गावसर इति । ”
तेषां तु द्वितीयाऽपि वालता वलादापतति, गुणवहोपानु-
वादात् । यदागमः—“सालमंता उवसंता, संखाण रीयमा-
णा असीला । अणुवयमाणस्स वि-तिआमंदस्स बालया ॥
॥ १ ॥ ” तथा मार्गमेक आख्याता न चोच्छ्रजीवीत्यपि श्रुति-
रस्ति । तदुक्तं स्थानाङ्गे—“आघाइत्ता णामं एगे, णो उंछ्रजी-
वी ” इति ॥ २७ ॥

असंयते संयतत्वे, मन्यमाने च पापता ।

भणिता तेन मार्गोऽयं, तृतीयोऽप्यवशिष्यते ॥ २८ ॥

असंयत इति—असंयते संयतत्वं मन्यमाने च पापता भणिता,
“असंजए संजयलण्णमाणे पावसमाणे त्ति वुच्चइ ” इति पापश्र-
मलीयाध्ययनपाठात् । असंयते यथास्थितवक्त्रि पापत्वानुक्तेः ।
तेन कारलेनायं संविग्नपक्षरूपस्तृतीयोऽपि मार्गोऽवशिष्य-
ते । साधुश्राद्धयोरिव संविग्नपक्षिकस्याप्याचारेणाविसंवा-
दिप्रवृत्तिसम्भवात् । तदुक्तम्—“सावज्जजोगपरिव-जणाइ स-
व्वुत्तमो अ जइधम्मो । वीओ सावगधम्मो, तइओ संविगप-
क्खवहो ॥ १ ॥ ” योगाऽऽख्यो मार्गः संविग्नपक्षिकाणां नासम्भ-
वात् मैत्र्यादिसमन्वितवृत्ताऽऽदिमत्त्वेनाध्यात्माऽऽदि प्रवृत्त्यवा-
धात् अविकल्पतयाकाराविषयत्वेन नैतद्धर्मो मार्गः “कप्पाक-
प्पे परिनि-द्विअस्स ठाणोसु पंचसु ठिअस्स । संजमतववट्ठगस्स
उ, अविगप्पेणं तहक्कारो ॥ १ ॥ ” इति वचनात् । साधुवचन
एवाविकल्पेन तथाकारश्रवणादिति चेन्नैतद्वचनवलादन्यत्र
लभ्यमानस्य विकल्पस्य व्यवस्थितत्वेन व्याख्यानात् । व्यव-
स्था चेयं संविग्नपक्षिकस्य वचनेऽविकल्पेनैव तथाकारोऽ-
न्यस्य तु विकल्पेनेवेति । विवेचितं चेदं सामाचारोपकरण-
ऽस्माभिः ॥ २८ ॥

साधुः श्राद्धश्च संविग्न-पक्षी शिवपथास्त्रयः ।

शेषा भवपथा गेहि-द्रव्यलिङ्गिकुलिङ्गिनः ॥ २९ ॥

साधुरिति—व्यक्रः ॥ २९ ॥

गुणी च गुणरागी च, गुणद्वेषी च साधुषु ।

श्रूयन्ते व्यक्रमुत्कृष्ट-मध्यमाधमबुद्धयः ॥ ३० ॥

गुणरिति—व्यक्रः ॥ ३० ॥

ते च चारित्रसम्यक्त्व-मिथ्यादर्शनभूमयः ॥

अतो द्वयोः प्रकृत्यैव, वर्तितव्यं यथावलम् ॥ ३१ ॥

ते चेति—व्यक्रः ॥ ३१ ॥

इत्थं मार्गस्थिताऽऽचार-मनुमृत्य प्रवृत्तया ।

मार्गद्वयं लभ्यन्ते, परमाऽऽनन्दसम्पदः ॥ ३२ ॥

इत्थामिति—व्यक्रः ॥ ३२ ॥

भायत्थयद्वत्थय-रूवो सिवपंथसत्थवाहेण ।

सच्चरणुणा पणीओ, दुविहो मग्गो सिवपुरस्स ॥ ३३ ॥

तत्र भावः शुभपरिणामः प्रधानं यत्र स्तवे स भावस्तवः ।
यद्वा-भावेनाऽऽन्तरप्रीत्या तथाविधकर्मक्षयोपशमापेक्षया
सर्वविरतिदेशविरतिप्रतिपत्तिस्वभावेन स्तवो भावस्तवः, द्र-
व्येण वा वित्तव्ययेन जिनभवनविम्बपूजाऽऽदिकरणरूपः स्त-
वो द्रव्यस्तवः, भावस्तवश्च द्रव्यस्तवश्च भावस्तवद्रव्य-
स्तवौ तयो रूपं स्वभावः स्तवरूपः शिवो मोक्षः पारमार्थिक-
निरूपद्रव्यस्थानं तस्य पन्था मार्गः शिवपथस्तस्य सार्थवाह
इव सार्थवाहस्तेन मोक्षपथनायकेनेत्यर्थः । तस्याऽपि लोक-
रूढ्या नानात्वे विशेषयितुमाह—सर्वज्ञेन सर्वविदा प्रणीतः
प्ररूपितः, तदन्यकथने हि विसंवाद्दर्शनात्, द्विविधो द्विप्र-
कारो मार्गः पन्थाः, कस्येत्याह—शिव एव पुरं शिवनगरं तस्य
अयमाशयः । यो हि प्रयोजननिष्पत्तौ भवमेवावलम्ब्य बहिर्द्र-
व्यव्यतिरेकेण प्रवर्त्तते, भगवती मरुदेवी स्वामिनी यतयश्च
स्वभावेन भावशुद्धाध्यवसायेन सम्यग्निविदितत्वा अविदि-
तस्यो वा वैरस्वामिमाया(त्रा)दिवत्सदनुष्ठाने प्रवर्त्तते स द्विवि-
धोऽपि भावस्वरूपो मोक्षमार्ग इति । दर्श० ४ तत्त्व । मोक्षपुर-
प्रापकत्वान्मार्गः । आवश्यकं, विशेष० । आ० चू० । अनु० ।
जनैः पदभ्यां सुण्णे पथि, आचा० २ थु० १ चू० ३
अ० १ उ० । स० । सूत्र० । ङ० । अष्ट० । दर्श० । मो-
क्षपथे, आचा० १ थु० ५ अ० २ उ० । उत्त० । सम्यग्-
दर्शनाऽऽदिके, सूत्र० २ थु० ६ अ० । पञ्चा० । सम्यग्दर्शनप्र-
शमाऽऽदिके, थ० ३ अधि० । दर्श० । आ० चू० । आव० ।
मोक्षे, उत्त० २१ अ० । नरकतिर्यङ्मनुष्यगमनपद्धतौ, आ-
चा० १ थु० ५ अ० २ उ० ।

प्रशस्तो ज्ञानाऽऽदिको भावमार्गस्तदाचरणं चात्राभिधेय-

मिति, नामनिष्पत्ते तु निक्षेपे मार्ग इत्यस्याध्ययन-

स्य नाम, तन्निक्षेपार्थं निर्युक्तिरुदाह—

णामं ठवणा दविण, खेत्ते काले तहेव भावे य ।

एसो खलु मग्गस्स य, णिक्खेवो छविहो होइ ॥ १०७ ॥

फलगलयंदोलणवि-तरज्जुदवणविलपासमग्गे य ।

खीलगअयपाक्खिपहे, छत्तजलाकासदव्वम्मि ॥ १०८ ॥

खेत्तम्मि जम्मि खेत्ते, काले कालो लहिं हवइ जो उ ।

भावम्मि होति दुविहो, पसत्थ तह अप्पसत्थो य ॥ १०९ ॥

दुविहम्मि वि तिगभेदो, णेओ तस्स उ विणिच्छओ दुविहो

सुगतिफलदुग्गतिफलो, पगयं सुगतीफलेणित्थं ॥ ११० ॥

दुग्गइफलवादीणं, तिचि तिसइा सताइ वादीणं ।

खेमे य खेमरूवे, चउक्कगं मग्गपादीसु ॥ १११ ॥

नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदान्मार्गस्य षोढा निक्षेपः, त
त्र नामस्थापने सुगमत्वाद्नादत्य क्षशरीरभयशरीरव्यतिरि-
क्तं द्रव्यमार्गमधिकृत्याऽऽह—फलकैर्मार्गः फलकमार्गः यत्र कर्त-
माऽऽदिभयात् फलकैर्गम्यते, लतामार्गस्तु यत्र लताऽवलम्बेन
गम्यते, अन्दोलनमार्गोऽपि यत्राऽन्दोलनेन दुर्गमतिलङ्घ्यते,
वेत्रमार्गो यत्र वेत्रलतोपष्टम्भेन जलाऽऽदौ गम्यते इति, तद्य-
था—चारुदत्तो वेत्रलतोपष्टम्भेन वेत्रवती नदीमुत्तीर्य परक-

लं गतः, रज्जुमार्गस्तु यत्र रज्ज्वा किञ्चिदतिदुर्गमतिलङ्घ्य-
ते. 'दवनंति' यानं तन्मार्गो दवनमार्गः, विलमार्गो यत्र तु गु-
हाऽऽद्याकारेण विलेन गम्यते, पाशप्रधानो मार्गः पाशमार्गः
पाशकुटवागुरान्वितो मार्ग इत्यर्थः, कीलकमार्गो यत्र चालु-
कात्कटे मरुकाऽऽदिविषये कीलकाभिज्ञानेन गम्यते, अजमार्गो
यत्र अजन-वस्त्येन गम्यते, तत् यथा सुवर्णभूम्यां चारुद-
त्तो गत इति, पक्षिमार्गो यत्र भारुण्डाऽऽदिपक्षिभिर्देशान्तरम-
वाप्यते, छत्रमार्गो यत्र छत्रमन्तरेण गन्तुं न शक्यते, जलमार्गो
यत्र नावादिना गम्यते, आकाशमार्गो विद्याधराऽऽदीनाम्, अ-
यं सर्वोऽपि फलकाऽऽदिको 'द्रव्ये' द्रव्यविषयेऽवगन्तव्य इ-
ति । क्षेत्राऽऽदिमार्गप्रतिपादनायाऽऽह-क्षेत्रमार्गे पर्यालोच्य
मानं यस्मिन् क्षेत्रे ग्रामनगराऽऽदौ प्रदेशे वा शालिक्षेत्राऽऽदि-
के वा क्षेत्रे यो याति मार्गं यस्मिन्वा क्षेत्रे व्याख्यायते स क्षेत्र-
मार्गः, एवं कालेऽप्यायोज्यम् । भावे त्वालोच्यमाने द्विविधो
भवति मार्गः, तद्यथा-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्चेति । प्रशस्ताप्रशस्त-
भेदप्रतिपादनायाऽऽह-'द्विविधेऽपि' प्रशस्ताप्रशस्तरूपे भाव-
मार्गं प्रत्येकं त्रिविधो भेदो भवति, तत्राप्रशस्तो मिथ्यात्वम-
धिरतिरज्ञानं चेति, प्रशस्तस्तु सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यरूप इ-
ति, 'तस्य' प्रशस्ताप्रशस्तरूपस्य भावमार्गस्य 'विनिश्चयो'
निर्णयः फलं कार्यं निष्ठा द्वेधा । तद्यथा-प्रशस्तः सुगतिफलः,
अप्रशस्तश्च दुर्गतिफल इति । इह तु पुनः 'प्रस्तावः' अधि-
कारः 'सुगतिफलेन' प्रशस्तमार्गेणेति । तत्राप्रशस्तं दुर्गति
फलं मार्गं प्रतिपादयिषुस्तत्कर्तृभिर्दिदिक्षु राह-दुर्गतिः फ-
ले यस्य स दुर्गतिफलस्तद्वदनशीला दुर्गतिफलवादिनस्तेषां
प्रावादुकानां त्रीणि त्रिषष्ट्यधिकानि शतानि भवन्ति, दुर्गति-
फलमार्गोपदेष्टृत्वं च तेषां मिथ्यात्वोपहतदृष्टितया विपरी-
तजीवाऽऽदितत्त्वाभ्युपगमान्, तत्संख्या चैवमवगन्तव्या,
तद्यथा—"असियसयं किरियाणं, अकिरियवाइणं होइ
चुलसीइ । अण्णाणिय सत्तद्वी, वेणइयाणं च वत्ती-
सं ॥ १ ॥" तेषां च स्वरूपं समवसरणाध्ययने व-
च्यत इति । साम्प्रतं मार्गं भङ्गद्वारेण निरूपयितुमाह,
तद्यथा—एकः क्षेमो मार्गस्तस्करसिंहव्याघ्राऽऽद्युपद्रवर-
हितत्वात् तथा क्षेमरूपश्च समत्वात्तथा छायापुष्पफलवद्वृ-
क्षोपेतजलाऽऽश्रयाऽऽकुलत्वाच्च १, तथा परः क्षेमो निश्चौरः
किं त्वक्षेमरूप उपलशकलाऽऽकुलगिरिनीदीकण्डकगर्ताश-
ताऽऽकुलत्वेन विषमत्वात्, तथाऽपरोऽक्षेमस्तस्कराऽऽदिभ-
योपेतत्वात्क्षेमरूपश्चोपलशकलाऽऽद्यभावतया समत्वात्, त-
थाऽन्यो न क्षेमो नापि क्षेमरूपः सिंहव्याघ्रतस्कराऽऽदिदो-
षदुष्टत्वात्तथा गर्त्तापापाणनिस्त्रोन्नताऽऽदिदोषदुष्टत्वाच्चेति,
एवं भावमार्गोऽप्यायोज्यः, तद्यथा-ज्ञानाऽऽदिसमन्वितो द्र-
व्यलिङ्गोपेतश्च साधुः क्षेमः क्षेमरूपश्च, तथा क्षेमोऽक्षेमरूपस्तु
स एव भावसाधुः कारणिकद्रव्यलिङ्गरहितः, तृतीयभङ्गकगता
निहवाः, परतीर्थिका गृहस्थाश्चरमभङ्गकवर्तिनो द्रष्टव्याः । एव-
मनन्तरोक्तया प्रक्रियया 'चतुष्कं' भङ्गकचतुष्टयं मार्गादिष्वा-
योज्यम्, आदिग्रहणादन्यत्रापि समाध्यादावायोज्यमिति ।

सम्यग्मिथ्यात्वमार्गयोः स्वरूपनिरूपणायाऽऽह—

सम्मपण्णिओ मग्गो, णाणे तह दंसणे चरित्ते य ।

चरमपरिव्वायादी-चिण्णो मिच्छन्तमग्गो उ ॥ ११२ ॥

इड्डिसमायगुरुगा, उज्जीवनिकायधायनिरया य ।

जे उवदिसंति मग्गं, कुमग्गमग्गस्सिता ते उ ॥ ११३ ॥
तवसंजमप्पहाणा, गुणधारी जे वयंति मग्गभावं ।

सव्वजगज्जीवहियं, तमाहु सम्मपण्णीयमिणं ॥ ११४ ॥

पंथो मग्गो णाओ, विही धिती सुगती हियं तह सुहं च ।

पत्थं संयं णिव्वुइ, णिव्वाणं निवकरं चेय ॥ ११५ ॥

सम्यग्ज्ञानं दर्शनं चारित्र्यं चेत्ययं त्रिविधोऽपि भावमा-
र्गः 'सम्यग्गृहप्रिभिः' तीर्थकरणधराऽऽदिभिः सम्यग्वा-य-
थावस्थितवस्तुतत्त्वरूपपणया प्रणीतसैरेव च सम्य-
गाचीर्ण इति, चरकपरिव्राजकाऽऽदिभिस्तु 'आचीर्णः' आ-
सेवितो मार्गो मिथ्यात्वमार्गोऽप्रशस्तमार्गो भवतीति । तु-
शब्दोऽस्य दुर्गतिफलनिबन्धनत्वेन विशेषणार्थ इति । स्व-
यूथ्यानामपि पार्श्वस्थाऽऽदीनां पद्मजीवनिकायोपमर्दकारि-
णां कुमार्गोऽऽश्रितत्वं दर्शयितुमाह-ये केचन अप्रुष्टधर्माणः
शीतलविहारिणः ऋद्धिरससातगौरवेण 'गुरुकाः' गुरुक-
माण आधाकर्माऽऽद्युपभोगाभ्युपगमेन पद्मजीवनिकायव्या-
पादनरताश्च अपरेभ्यो 'मार्गं' मोक्षमार्गमात्मानुचीर्णमुपदि-
शन्ति । तथाहि-शरीरमिदमाद्यं धर्मसाधनमिति मत्वा काल-
संहननाऽऽदिहानेश्चाऽऽधाकर्माऽऽद्युपभोगोऽपि न दोषां-
त्येवं प्रतिपादयन्ति, ते चैवं प्रतिपादयन्तः कुत्सितमार्गा-
स्तीर्थिकास्तन्मार्गोऽऽश्रिता भवन्ति । तुशब्दादन्तेऽपि स्वयू-
थ्या एतदुपदिशन्तः कुमार्गाश्चता भवन्तीति किंपुनस्तीर्थि-
का इति । प्रशस्तशास्त्रप्रणयनेन सन्मार्गोऽऽविष्करणायाऽऽ
ह-तपः सवाह्याभ्यन्तरं द्वादशप्रकारं, तथा संयमः सप्तदश-
भेदः पञ्चाऽऽश्रवविरमणाऽऽदिलक्षणस्ताभ्यां प्रधानास्तपः सं-
यमप्रधानाः, तथाऽष्टादशशीलाङ्गसहस्राणि गुणास्तद्वारिणो
गुणधारिणो ये सत्साधवस्त एवभूता यं 'सद्भाव' परमार्थं
जीवाजीवाऽऽदिलक्षणं 'वदन्ति' प्रतिपादयन्ति, किंभूतं-स-
र्वस्मिन् जगति ते जीवास्तेभ्यो हितं-पथ्यं तद्रक्षणतस्तेषां
सदुपदेशदानतो वा तं सन्मार्गं सम्यग्मार्गज्ञाः 'सम्यग्' अ-
विवरीतत्वेन प्रणीतम् 'आहुः' उक्तवन्त इति । साम्प्रतं
सन्मार्गस्यैकार्थिकान दर्शयितुमाह-दशाद्विवक्षितदेशान्त-
रप्राप्तिलक्षणः पन्थाः, स चेह भावमार्गोधिकारे स-
म्यक्त्वावाप्तिरूपोऽवगन्तव्यः १, तथा—'मार्ग' इति
पूर्वस्माद्विशुद्धया विशिष्टतरो मार्गः, स चेह सम्यग्-
ज्ञानावाप्तिरूपोऽवगन्तव्यः २, तथा 'न्याय' इति
निश्चयेनायनं-विशिष्टज्ञानप्राप्तिलक्षणं यस्मिन् सति स न्या-
यः, स चेह सम्यक्चारित्र्यावाप्तिरूपोऽवगन्तव्यः, सत्पुरुषा-
णामयं न्याय एव यदुत अवाप्तयोः सम्यग्दर्शनज्ञानयोस्तत्फ-
लभूतेन सम्यक्चारित्र्येण योगो भवतीत्यतो न्यायशब्देनात्र
चारित्र्ययोगोऽभिधीयत इति ३, तथा विधिरिति विधा-
नं विधिः सम्यग्ज्ञानादर्शनयोर्योगपद्येनावप्तिः ४, तथा धृ-
तिगति धरणं धृतिः सम्यग्दर्शने सति चारित्र्यावस्थानं मा-
पनुषाऽऽदाविव विशिष्टज्ञानाभावाद्विवक्षयैवमुच्यते ५, त-
था सुगतिरिति शोभना गतिरस्मात् ज्ञानाचारित्र्याच्चेति
सुगतिः 'ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः' इति न्यायात्सुगतिशब्देन ज्ञा-
नक्रिये अभिधीयते, दर्शनस्य तु ज्ञानविशेषत्वादत्रैवान्तर्भा-
वोऽवगन्तव्यः ६, तथा हितमिति परमार्थतो मुक्त्यवाप्ति-
त्वात्तत्वात् वा हितं तच्च सम्यग्दर्शनज्ञानं चात्रैव न्यायवगन्तव्यः ।

मिति ७, अत्र च संपूर्णानां सम्यग्दर्शनाऽऽदीनां मोक्षमार्गत्वे सति यद्व्यस्तसमस्तानां मोक्षमार्गत्वेनोपन्यासः स प्रधानोप-सर्जनविचक्षया न दोषायति । तथा सुखमिति सुखहेतुत्वा-त्सुखम्-उपशमश्चेत्यामुपशमकं प्रत्यपूर्वकरणानिवृत्तिबाधर-सूक्ष्मसंपरायरूपा गुणवयावस्था ८, तथा पथ्यमिति पथि-मोक्षमार्गे हितं पथ्यं, तच्च क्षपकश्चेत्यां पूर्वोक्तं गुणत्रयं ९, तथा श्रेय इत्युपशमश्चेतिमस्तकावस्था, उपशान्तसर्वमोहा-वस्थेत्यर्थः १० तथा निवृत्तिहेतुत्वाभिप्रेतिः क्षीणमोहावस्थे-त्यर्थः मोहनोयविनाशेऽप्ययं निवृत्तिसद्भावादिति भावः ११, तथा निर्वाणमिति धनघातिकर्मवत्तुष्टयक्षयेण केवल-ज्ञानावाप्तिः १२, तथा 'शिवं' मोक्षपदं नत्करणशीलं शैलेश्य-वस्थागमनमिति १३, एवमेतानि मोक्षमार्गत्वेन किञ्चिद्देवा-दभेदेन व्याख्यातान्यभिधानानि, यदि चेत् पर्यायशब्दा एका-र्थिका मोक्षमार्गस्येति । गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः । सूत्र० १ ध्रु० ११ अ० । उत्त० । दर्श० । भ० । इह मार्गः चेतसोऽवक-गमनं, भुजङ्गमनलिकायामुल्लेखो विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रगु-णः स्वरसवाही त्रयोपशमविशेषः हेतुस्वरूपफलशुद्धा सुखेत्य-र्थः, नास्मिन्नान्तराऽसति यथोदितगुणस्थानावाप्तिमार्गविशम-तया चेतःस्खलनेन प्रतियन्धोपपत्तः सानुबन्धन्योपशमतो यथोदितगुणस्थानावाप्तिः, अन्यथा तदयोगात् क्लिष्टदुःखस्य तत्र तत्त्वतो बाधकत्वात्, सानुबन्धं क्लिष्टमेतदिति त-न्त्रगर्भः, तद्वाधितस्यास्य तथागमनाभावात्, भूयस्तदनुभ-योपपत्तेः, न चासौ तथाऽतिसंक्लिष्टस्तप्राप्ताविति प्रवचनप-रमगुह्यम्, न खलु भिन्नग्रन्थेर्भूयस्तद्वन्ध इति तन्त्रयुक्त्युपपत्तेः । एवमन्यनिवृत्तिगमनेनास्य भेदः, सिद्धं चैतत्प्रवृत्त्यादिशब्द-वाच्यतया योगाचार्याणां, प्रवृत्तिपराक्रमजयानन्दश्रुतंभरभेदः कर्मयोग इत्यादिविचित्रवचनश्रावणादिति, न चेदं यथोचित-मार्गाभावे, स चोक्तवद्भगवद्भ्य इति । (सूत्र१७) ल० । यो० वि० । रा० । ध० । द्वा० । पं० भा० ।

तदनन्तरं सूत्रानुगमे अस्खलिताऽऽदिगुणोपेतं सूत्रमुच्चार-यितव्यं, तच्चेदम्—

कयरे मग्गे अक्खाए, माहणेणं मईमता ? ।

जं मग्गं उज्जु पावित्ता, ओहिं तरति दुत्तरं ॥ १ ॥

तं मग्गं गुत्तरं सुद्धं, सव्वदुक्खविमोक्खणं ।

जाणासि णं जहा भिक्खू !, तं णो बूहि महामुणी । २ ।

जह णो केइ पुच्छिज्जा, देवा अदुव माणुसा ।

तेसिं तु कयरं मग्गं, आइक्खेज्ज कहाहि णो ॥ ३ ॥

जह वो केइ पुच्छिज्जा, देवा अदुव माणुसा ।

तेसिमं पडिसाहिज्जा, मग्गसारं सुणेह मे ॥ ४ ॥

विचित्रत्वात् त्रिकालविषयत्वाच्च सूत्रस्याऽऽगामुकं प्रच्छकमा-श्रित्य सूत्रमिदं प्रवृत्तम् अतो जम्बूस्वामी सुधर्मस्वामिनमिदं-माह, तद्यथा—'कतरः' किंभूतो 'मार्गः' अपवर्गावाप्तिसमर्थोऽ-स्यां त्रिलोक्याम् आख्यातः प्रतिपादितो भगवता त्रैलोक्यान्ध-रणसमर्थेनैकाग्रहितेपिणा मा हनेत्येवमुपदेशप्रवृत्तिर्यस्या-ऽसौ माहनः—तीर्थकृतेन, तमेव विशिनष्टे—मतिः लोकालोका-

न्तर्गतसूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टातीतानागतवर्तमानपदार्थाऽऽवि-र्भाविका केवलज्ञानाऽऽख्या यस्यास्त्यसौ मतिमांसेन, यं प्रश-स्तं भावमार्गे मोक्षगमनं प्रति 'सृजुं' प्रगुणं यथावस्थितपदार्थ-स्वरूपनिरूपणद्वारेणावक्तं सामान्यविशेषनित्यानित्याऽऽदि-स्याद्वादसमाधयेणात्, तदेवंभूतं मार्गं ज्ञानदर्शिततपश्चारित्र्याऽ-त्मकं 'प्राप्य' लब्ध्वा संसारोदरविकरकृती प्राणी सप्रशस्तामयी-कः ओघमिति भवोघं संसारसमुद्रं तरत्यत्यन्तदुस्तरं, तदुत्त-रणसामर्थ्या एव दुष्प्रापत्वात् । तदुक्तम्—“माखुस्सखेच्च जाई-कुलूवाऽऽरेणमाउयं वुद्धी । सवणांगह सद्धा सं—जमो य-लोयम्मि दुलहाइ ॥ १ ॥” इत्यादि । स एव प्रच्छकः पुनरप्या-ह—योऽसौ मार्गः सत्त्वहिताय सवहेनोपदिष्टोऽशेषैकान्तकौटि-ल्यवकतारहितस्तं मार्गं, नास्त्योत्तरः—प्रधानोऽस्त्यनुत्त-रस्तं शुद्धः—अवदातो निर्दोषः पूर्वापरव्याहृतिदोषाशमात्सा-वधानुष्ठानोपदेशाभावाद्वा तमिति, तथा सर्वाणि अशेषाणि बहुभिर्भवेरुपचितानि दुःखकारणत्वाद् दुःखानि—कर्माणि तेभ्यो विमोक्तं—विमोचकं तमेवंभूतं मार्गमनुत्तरं निर्दोषं सर्वदुःखक्षयकारणं हे भिक्षो ! यथा त्वं जानीषे 'णं' इति वाक्यालङ्कारे तथा तं मार्गं सर्वज्ञप्रणीतं 'नः' अस्मा-कं हे महामुने ! 'बूहि' कथयेति ॥ २ ॥ यद्यप्यस्माकमसा-धारणगुणोपलब्धेर्युष्मत्प्रत्ययेनैव प्रवृत्तिः स्यात् तथाप्यन्ये-षां मार्गः किंभूतो मयाऽऽख्येय इत्यभिप्रायवानाह—यदा क-दाचित् 'नः' अस्मान् 'केचन' सुलभयोध्यः संसारोद्विष्टाः सम्यग् मार्गं पृच्छेयुः, के ते ?—'देवाः' चतुर्निकायाः, तथा म-नुष्याः—प्रतीताः, बाहुल्येन तयोरेव प्रशस्तसद्भावात्तदुपादानं, तेषां पृच्छतां कतरं मार्गमहम् 'आख्यास्ये' कथयिष्ये, तदेत-दस्माकं त्वं जानानः कथयेति ॥ ३ ॥ एवं पृष्टः सुधर्मस्वाम्या-ह—यदि कदाचित् 'वः' युष्मान् केचन देवा मनुष्या वा सं-सारभ्रान्तिपराभग्नाः सम्यगमार्गं पृच्छेयुस्तेषां पृच्छताम् इममिति वक्ष्यमाणलक्षणं षड्जीवनिकायप्रतिपादनगर्भं तद्वत्तत्प्रवणं मार्गं 'पडिसाहिजेति' प्रतिकथयेत्, 'मार्ग-सारम्' मार्गपरमार्थं यं भवन्तोऽन्येषां प्रतिपादयिष्यन्ति त-त् 'मे' मम कथयतः शृणुत यूयमिति, पाठान्तरं वा "तेसिं तु इमं मग्गं, आइक्खेज्ज सुणेह मे ।" इति उक्तानार्थम् ॥ ४ ॥

पुनरपि मार्गाभिष्टवं कुर्वन् सुधर्मस्वाम्याह—

अणुपुव्वेण महाघोरं, कासवेण पवेइयं ।

जमादाय इत्थो पुव्वं, समुद्धं ववहारिणो ॥ ५ ॥

अतरिंसु तरंतगे, तरिस्संति अणागया ।

तं सोच्चा पडिक्खामि, जंतवो तं सुणेह मे ॥ ६ ॥

पुढवीजीवा पुढो सत्ता, आउजीवा तहाऽगणी ।

वाउजीवा पुढो सत्ता, तणरुक्खा सबीयगा ॥ ७ ॥

अहावरा तसा पाणा, एवं छक्काय आहिया ।

एतावए जीवाए, णावरे कोइ धिजई ॥ ८ ॥

यथाऽहम् 'अनुपूर्वेण' अनुपरिपाट्या कथयामि तथा शृणुत, यदि वा—यथा चानुपूर्व्यां सामर्थ्या वा मार्गोऽवाप्यते तच्छृ-णुत, तद्यथा—'पढमिल्लुगाण उदए' इत्यादि तावद्यावत् "वार-सविहे कसाए, खविण उवसामि एव जोगेहि । लब्धं चरित्त-

संभो ।' इत्यादि, तथा 'चत्वारि परमंगाणीत्यादि ।' किंभूतं मार्गं ? तत्रैव विशिनष्टि—कापुरुषैः संग्रामप्रवेशवत् दुग्ध-यसेयत्वात् 'महाघोरं' महाभयानकं 'काश्यपो' महावीर्य-धर्मानस्वामी तेन 'प्रवेदितं' प्रणीतं मार्गं कथयिष्यामिति । अनेन स्वजनानां परिहारमाह—यं शुद्धं मार्गम् 'उपादाय' गृहीत्वा (इत इति) सन्मार्गोपादानात् 'पूर्वम्' आदावेवानु-ष्ठितत्वाद् दुस्तरं संसारं महापुरुषास्तरन्ति, अस्मिन्प्रदाये दृष्टान्तमाह—व्यवहारः—प्रत्येककथविषयलक्षणो विधत्ते येषां ते व्यवहारिणः सांयात्रिकाः, यथा ते विशिष्टलाभार्थिनः क-ञ्चिन्नगरं गेयास्त्वा यानपात्रेण दुस्तरमापि समुद्रं तरन्ति, ए-वं साधवोऽप्यात्यन्तिकैकान्तिकायाप्रसुखेपिणः सस्यदर्शना-ऽऽदिना मार्गेण मार्गं जिगमिष्वो दुस्तरं भवोऽयं तन्तोति॥३॥ प्राग्विशेषणयाह—यं मार्गं पूर्वं महापुरुषास्तीर्णमव्यभिचारि-णमाश्रित्य पूर्वस्मिन्ननादिके काले बहवोऽनन्ताः सत्त्वा अशे-षकर्मकचक्रविप्रगुह्य भवोऽयं संसारम् 'अतर्जुः' तीक्ष्णवन्तः, साम्प्रतमप्येकैकसमप्रसाधमयी काः संख्येयाः सत्त्वास्तरन्ति, महा-विदेहाऽऽदौ सर्वदा सिद्धिसद्भावद्वर्तमानत्वं न विरुध्यते, त-था अनागते च काले अपर्यवसानाऽऽत्मकेऽनन्ता एव जीवा-स्तरिष्यन्ति । तदेवं कालत्रयेऽपि संसारसमुद्रोत्तारकं मोक्ष-गमनैककारणं प्रशस्तं भावमार्गमुत्पन्नदिव्यज्ञानैस्तीर्थकुण्डि-रुपदिष्टं, तं चाहं सम्यक् श्रुत्वाऽवधार्य च युष्माकं शु-श्रूषाणां 'प्रतिवक्ष्यामि' प्रतिपादयिष्यामि, सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं निश्चीकृत्यान्येयामपि जन्तूनां कथयतोत्येत-दर्शयितुमाह—हे जन्तवोऽभिमुखीभूय, तं चारित्रमार्गं मम कथयतः शृणुत यूयं, परमार्थकथनेऽत्यन्तमादरोत्पादनार्थ-मेवमुपन्यास इति ॥ ६ ॥ चारित्रमार्गस्य प्राणातिपातवि-रमणमूलत्वात्तस्य च तत्परिज्ञानपूर्वकत्वादतो जीवस्वरू-पनिरूपणार्थमाह—पृथिव्येव पृथिव्याश्रिता वा जावाः पृ-थ्वीजावाः, ते च प्रत्येकशरीरत्वात् 'पृथक्' प्रत्येकं सत्त्वा जन्तवोऽवगन्तव्याः, तथा आपश्च जीवाः, एव-मग्निकायाश्च, तथा उपरे वायुजीवाः, तदेवं चतुर्मेहाभूत-समाश्रिताः पृथक् सत्त्वाः प्रत्येकशरीरिणोऽवगन्तव्याः, एत-एव पृथिव्यप्तेजीवायुसमाश्रिताः सत्त्वाः प्रत्येकशरीरिणः, यद्यमाणवनस्पतेस्तु साधारणशरीरत्वेनापृथक्त्वमप्यस्ती-त्यस्यार्थस्य दर्शनाय पुनः पृथक् सत्त्वग्रहणमिति । वनस्प-तिकायस्तु यः सूक्ष्मः स सर्वोऽपि निगोदरूपः साधार-णो, वादरस्तु साधारणोऽसाधारणश्चेति, तत्र प्रत्येकश-रीरिणोऽसाधारणस्य कतिचिद्देवाग्निर्दिदित्पुराह—तत्र तृणा-नि-दर्भवीरणाऽऽदीनि वृक्षाः—वृताशोकाऽऽदयः सह बीजैः-शालिगोधूमाऽऽदिभिर्वर्तन्त इति सर्वाजकाः, एते सर्वेऽपि वनस्पतिकायाः सत्त्वा अवगन्तव्याः, अनेन च यौद्धाऽऽ-दिमर्तनरासः कृतोऽवगन्तव्य इति । एतेषां च पृथिव्या-दीनां जीवानां जीवत्वेन प्रसिद्धिस्वरूपनिरूपणमाचारे प्र-थमाध्ययने "शुक्लपरिज्ञाऽऽख्ये" न्यक्षेण प्रतिपादितमिति नेह प्रतन्यते ॥ ७ ॥ षष्ठजीवनिकायप्रतिपादनायाऽऽह—तत्र पृथिव्यप्तेजीवायुवनस्पतय एकैन्द्रियाः सूक्ष्मवादरपर्याप्तप-र्याप्तकभेदेन प्रत्येकं चतुर्विधाः, 'अथ' अनन्तरम् 'अ-परे' अन्ये त्रसन्तीति त्रसाः—द्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियाः कृ-मिपिपीलिकाध्रमरमनुष्याऽऽदयः, तत्र द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः प्र-

त्येकं पर्याप्तकाऽपराप्तकभेदात्पञ्चिधाः, पञ्चेन्द्रियास्तु सस्य-संक्षिपर्याप्तकाऽपराप्तकभेदाच्चतुर्विधाः । तदेवमन्तरोक्त्या चतुर्दशभूतग्रामाऽऽत्मकतया पञ्चजीवन्तिकाया व्या-ख्यातास्तार्थिकरक्षणधराऽऽदिभिः, 'एतावान्' एतद्भेदाऽऽ-त्मक एव संक्षेपतो 'जीवन्तिकाया' जीवराशिर्भवति, अ-गृहजोद्भिज्जसंस्वेदजाऽऽदेरवैवान्तर्भावाच्चापरो जीवराशिर्वि-द्यते कथिदिति ॥ ८ ॥

तदेवं पञ्चजीवनिकायं प्रदर्श्य यत्तत्र विधेयं तदर्शयितुमाह—

सञ्वाहिं अणुजुतीहि, मतिमं पडिलेहिथा ।

सञ्चे अक्कंतदुक्खा य, अतो सञ्चे न हिंसया ॥ ९ ॥

एयं खु णाणिणो सारं, जं न हिंसति कंचण ।

अहिंसा समयं चेव, एतावंतं दिजाणिया ॥ १० ॥

उड्डं अहे य तिरियं, जे केइ तसथावरा ।

सञ्चत्थ विरतिं विज्जा, संति निव्वाणमाहिंयं ॥ ११ ॥

पभू दोसे निराकिच्चा, ण विरुज्जेज्ज केण्हि ।

मण्णमा वयसा चेव, कायसा चेव अंतसो ॥ १२ ॥

सर्वा याः काश्चनानुरूपाः—पृथिव्यादिजीवनिकायसाधन-त्वेनानुकूला युक्तयः—साधनानि, यदि वा—अलिङ्गविरुद्धानै-कान्तिकपरिहारेण पद्धमत्वसपत्तसत्त्वविपक्षव्यावृत्तिरूप-तया युक्लिङ्गता युक्तयः अनुयुक्तयस्ताभिरनुयुक्तेभिः मति-मान् 'सद्विषयेकी पृथिव्यादिजीवनिकायान् 'प्रत्युपेक्ष्य' पर्या-लोच्य जीवत्वेन प्रसाध्य तथा सर्वेऽपि प्राणिनः 'अ-कान्तदुःखा' दुःखद्विषः सुखलिप्सवश्च मन्वानो मतिमान् सर्वानपि प्राणिनो न हिंस्यादिति । युक्तयश्च तत्प्रसाधिकाः संक्षेपेणैमा इति—सात्मिका पृथिवी, तदात्मनां विदुमलव-णोपलाऽऽदीनां समानजातीयाङ्कुरसद्भावाद, अशौचिकाराङ्-कुरवत् । तथा सचेतनमम्भः, भूमिखननादविकृतस्वभावसंभ-वाद, दर्दुरवत् । तथा साऽऽत्मकं तेजः, तद्योग्याहाऽऽरवृद्धा वृद्धयुपलब्धेः, बालकवत् । तथा साऽऽत्मको वायुः, अपराप्रेरि-तनियततिरश्चीनगतिमत्त्वात्, गोवत् । तथा सचेतना वनस्पत-यः, जन्मजरामरणरोगाऽदीनां समुदितानां सद्भावात्, खीवत्, तथा क्षतसंरोहणाऽहरोपादानदौहृदसद्भावस्पर्शसंकोचसा-याह्रस्वापप्रबोधाऽऽश्रयोपसर्पणाऽऽदिभ्यो हेतुभ्यो वनस्पते-श्चेतन्यासिद्धिः । द्वीन्द्रियाऽऽदीनां तु पुनः कृम्यादीनां स्पष्टमे-व चैतन्यं, तद्देवनाश्चोपकमिकाः स्वाभाविकाश्च समुपलभ्य मनोवाक्कायैः कृतकारितानुमतिभिश्च नवकेन भेदेन तत्पाडा-कारिण उपमर्दाभिर्वर्तितव्यमिति ॥ ९ ॥ एतदेव समर्थयच्चा-ह—खुशब्दो वाक्यालङ्कारेऽवधारणे वा, 'एतदेव' अनन्तरो-क्तं प्राणातिपातनिवर्तनं 'ज्ञानिनो' जीवस्वरूपतद्वधकर्मव-न्धवेदिनः 'सारं' परमार्थतः प्रधानं, पुनरप्यादरख्यापनार्थमे-तदेवाऽऽह—यत्कञ्चन प्राणिनमनिष्टदुःखं सुखेपिणं न हिनस्ति, प्रभूतवेदिनोऽपि ज्ञानिन एतदेव सारतरं ज्ञानं यत्प्राणातिपा-तनिवर्तनमिति, ज्ञानमपि तदेव परमार्थतो यत्परपाडातो नि-वर्तनं, तथा चोक्तम्—“किं तापं पटियाप पयकोडाप पला-लभूयाप । जत्थिसियं ण णायं, परस्स पोडा न कायव्वा ॥१॥”

तदेवमहिंसाप्रधानः समयः—आगमः संकेतो वोपदंशरूपस्त-
मेवंभूतमहिंसासमयमेतावन्तमेव विज्ञाय किमन्येन बहुता
परिज्ञानेन ?, एतावतैव परिज्ञानेन मुमुक्षोर्विवाक्षितकारिस-
मात्तेरतो न हिंस्यात्कञ्चेनेति ॥ १० ॥ साम्प्रतं क्षेत्रप्राणातिपा-
तमधिकृत्याऽऽह—ऊर्ध्वमधस्तिर्यक् च ये केचन व्रसाः—तेजो-
वायुद्वीन्द्रियाऽऽद्यः तथा स्थावराः—पृथिव्यादयः, किं बहुनो
क्तेन ?, 'सर्वत्र' प्राणिनि व्रसस्थावरसूक्ष्मवादरभेदभिन्ने 'विरति'
प्राणातिपातनिवृत्ति 'विजानीयात्' कुर्यात्, परमार्थत एव-
मेवासौ ज्ञाता भवति यदि सम्यक् क्रियत इति, एषैव च प्रा-
णातिपातनिवृत्तिः परेषामात्मनश्च शान्तिहेतुत्वाच्छान्तिर्वर्त-
ते, यतो विरतिमतो नान्ये केचन विभ्यति, नाप्यसौ भ-
वान्तरेऽपिऽकुतश्चिद्विभेति, अपि च—निर्वाणप्रधानैककारण-
त्वाच्चिर्वाणमपि प्राणातिपातनिवृत्तिरेव, यदि वा—शान्तिः—
उपशान्तता, निवृत्तिः—निर्वाणं विरतिमांश्चाऽऽर्तरोद्रध्याना-
भावादुपशान्तिरूपो निवृत्तिभूतश्च भवति ॥ ११ ॥ किञ्चा—
न्यत्—इन्द्रियाणां प्रभवतीति प्रभुर्वश्येन्द्रिय इत्यर्थः, यदि
वा—संयमाऽऽधारकाणि कर्माण्याभिभूय मोक्षमार्गं पालयि-
तव्ये प्रभुः—समर्थः, स एवभूतः प्रभुः दृष्यन्तीति दोषा
मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगास्तान् 'निराकृत्य' अ-
पनीय केनापि प्राणिना सार्धं 'न विरुध्येत' न केन-
चित्सह विरोधं कुर्यात्, त्रिविधेनापि योगेनेति मनसा
वाचा कायेन चैवान्तरो-यावज्जीवं, परापकारक्रियया न
विरोधं कुर्यादिति ॥ १२ ॥

उत्तरगुणानधिकृत्याऽऽह—

संवुडे से महापन्ने, धीरे दत्तेसणं चरे ।
एसणासमिणं शिचं, वज्जयंते अण्णसणं ॥ १३ ॥
भूयाइं च समारंभ, तमुद्दिस्सा य जं कडं ।
तारिसं तु ण गिणहेज्जा, अन्नपाणं सुसंजए ॥ १४ ॥
पूर्इकम्मं न सेविज्जा, एस धम्मे वुसीमओ ।
जं किंचि अभिकंखेज्जा, सव्वसो तं न कप्पए ॥ १५ ॥
हणंतं णाणुजाणेज्जा, आयगुरे जिइंदिए ।
ठाणाइं संति सट्ठीणं, गामेसु नगरेसु वा ॥ १६ ॥

आश्रवद्वाराणां रोधेनन्द्रियनिरोधेन च संवृतः स भिर्मुह-
ती प्रज्ञा यस्यासौ महाप्रज्ञो—विपुलबुद्धिरित्यर्थः, तदनेन जीवा
जीवाऽऽदिपदार्थाभिज्ञताऽऽवेदिता भवति, 'धीरः' अज्ञोभ्यः,
क्षुत्पिपासाऽऽदिपरीषहैर्न क्षोभ्यते, तदेव दर्शयति—आहारोप-
धिष्ययाऽऽदिके स्वस्वामिना तत्संदिष्टेन वा दत्ते सत्येपणां च-
रति पणणीयं गृह्णातीत्यर्थः, पणणाया पणणायां वा गवेपणग्र-
हणप्रासरूपायां त्रिविधायामपि सम्यगितः समितः, स सा-
धुर्नित्येपणसमितः सन्नपणां वर्जयन्, परित्यजन्संयमम-
नुपालयेत्, उपलक्षणार्थत्वादस्य शेषाभिरपीर्यासमित्यादिभिः
समितो द्रष्टव्य इति ॥ १३ ॥ अनेपणीयपरिहारमधिकृत्याऽऽह—
अभूयन्, भवन्ति, भविष्यन्ति च प्राणिनस्तान् भूतानि प्राणि-
नः 'समारभ्य' संरम्भसमारम्भाऽऽरम्भैरुपतापयित्वा तं साधु
म्' उद्दिश्य 'साध्वयं' यत्कृतं तदुपकल्पितमाहारोपकरणाऽऽदि-
कं 'तादृशम्' आधाकर्मदोषदुष्टं 'सुसंयतः' सुसंपत्त्वी तदन्नं पा-
नकं वा न भुञ्जीत, तुशब्दस्यैवकारार्थत्वाच्चैवाभ्यवहरेद्,
एवं तेन मार्गोऽनुपालितो भवति ॥ १४ ॥ किञ्च—आधाक-

र्माऽऽद्यविशुद्धकोट्यवयवेनापि संपूर्णं पूतिकर्म, तदेवभूतमा-
हाराऽऽदिकं 'न संवेत' नोपभुञ्जीत, एषः अनन्तरोक्तो धर्मः क-
ल्पः स्वभावः 'वुसीमओ' ति' सम्यक्संयमवतोऽयमेवानुष्ठान-
कल्पो यदुताशुद्धमाहाराऽऽदिकं परिहरतीति, किञ्च—यदप्य-
शुद्धत्वेनाभिकाङ्क्षेत्—शुद्धमप्यशुद्धत्वेनाभिशाङ्क्षेत् किञ्चिदप्या-
हाराऽऽदिकं तत्, 'सर्वशः' सर्वप्रकारमप्याहारोपकरणपूतिक-
र्मभोक्तुं न कल्पत इति ॥ १५ ॥ किञ्चान्यत्—धर्मश्रद्धावतां आ-
मेषु नगरेषु वा खेटकवट्टाऽऽदिषु वा 'स्थानानि' आश्रयाः 'स-
न्ति' विद्यन्ते, तत्र तत्स्थानाऽऽश्रितः कश्चिद्वर्गोपदेशेन किल
धर्मश्रद्धालुतया प्राण्युपमर्दकारिणीं धर्मबुद्ध्या कूपनडागख-
ननप्रपासत्राऽऽदिकां क्रियां कुर्यात् तेन च तथाभूतक्रियायाः
कर्त्रा किमत्र धर्मोऽस्ति नास्तीत्येवं पृष्टोऽपृष्टो वा तदुपरो-
धाद्भयाद्वा तं प्राणिनो घ्नन्तं नानुजानीयात्, किंभूतः ? सन्-
?—'आत्मना' मनोवाक्कायरूपेण गुप्त आत्मगुप्तः तथा 'जिते-
न्द्रियो' वश्येन्द्रियः सावधानुष्ठानं नानुमन्येत ॥ १३ ॥

सावधानुष्ठानानुमतिं परिहर्तुकाम आह—

तहा गिरं समारब्भ, अत्थि पुण्णं ति णो वए ।
अहवा णत्थि पुण्णं ति, एवमेयं महब्भयं ॥ १७ ॥
दाणऽट्ठया य जे पाणा, हम्मंती तसथावरा ।
तेसिं सारक्खणट्ठाए, तम्हा अत्थि ति णो वए ॥ १८ ॥
जेसिं तं उवक्कप्पंति, अन्नपाणं तहाविहं ।
तेसिं लाभंतरायं ति, तम्हा णत्थि ति णो वए ॥ १९ ॥
जे य दाणं पसंसंति, वहमिच्छंति पाणिणं ।
जे य णं पडिसेहंति, विचिच्छेयं करंति ते ॥ २० ॥

केनचिद्राजाऽऽदिना कूपखननसत्रदानाऽऽदिप्रवृत्तेन पृष्टः
साधुः—किमसदनुष्ठाने अस्ति पुण्यमाहोस्विन्नास्तीति ?, ए-
वंभूतां गिरं 'समारभ्य' निशम्याऽऽश्रित्य अस्ति पुण्यं नास्ति
वेत्येवमुभयथाऽपि महाभयमिति मत्वा दोषहेतुत्वेन नानुम-
न्येत ॥ १७ ॥ किमर्थं नानुमन्येत?, इत्याह—अन्नपादनार्थमा-
हारमुदकं च पचनपाचनाऽऽदिकया क्रियया कूपखननाऽऽ-
दिकया चोपकल्पयेत्, तत्र यस्माद् 'हन्यन्ते' व्यापाद्यन्ते
व्रसाः स्थावराश्च जन्तवः तस्मात्तेषां 'रक्षणार्थं' र-
क्षानिमित्तं साधुरात्मगुप्तो जितेन्द्रियोऽत्र भवदीयानुष्ठाने
पुण्यमित्येवं नो वदेदिति ॥ १८ ॥ यद्येवं नास्ति पुण्य-
मिति ब्रूयात्, तदेतदपि ब्रूयादित्याह—'येषां जन्त-
नां हृते' तद् 'अन्नपादनाऽऽदिकं किल धर्मबुद्ध्या 'उपक-
ल्पयन्ति' तथाविधं प्राण्युपमर्ददोषदुष्टं निष्पादयन्ति, त-
द्विषेधे च यस्मात् 'तेषाम्' आहारपानार्थिनां ततः
'लाभान्तरायो' विघ्नो भवेत्, तदभावेन तु ते पीडयेन्, त-
स्मात्कूपखननसत्राऽऽदिके कर्मणि नास्ति पुण्यमित्ये-
तदपि नो वदेदिति ॥ १९ ॥ एनमेवार्थं पुनरपि समासतः
स्पष्टतरं विमर्शिषुराह—ये केचन प्रपासत्राऽऽदिकं दानं
बहुनां जन्तुनामुपकारीति कृत्वा 'प्रशंसन्ति' श्लाघन्ते : 'ते'
परमार्थानभिज्ञाः प्रभूततरप्राणिनां तत्प्रशंसाद्वारेण 'वधं'
प्राणातिपातमिच्छन्ति, तद्दानस्य प्राणातिपातमन्तरेणानु-
पपत्तेः, येऽपि च किल सूक्ष्माधियो वयमित्येवं मन्यमाना

आगमसद्भावानभिज्ञाः 'प्रतिषेधन्ति' निषेधयन्ति तेऽप्यङ्गी-
तार्थाः प्राणिनां 'वृत्तिच्छेदं' वर्तनोपायविधेः कुर्वन्तीति ॥२०॥

तदेवै राक्षा अन्येन वेश्वरेण कूपतडागयागसत्रदा-

नाऽऽद्यद्यतेन पुण्यसद्भावं पृष्टुमुमुक्षुभिर्य-

द्विधेयं तदर्शयितुमाह-

दुहओ वि ते ण भासंति, अत्थि वा नत्थि वा पुणे ।

आयं रयस्स हेच्चा णं, निव्वारणं पाउणंति ते ॥ २१ ॥

निव्वारणं परमं बुद्धा, णक्खत्ताण व चंदिमा ।

तम्हा सदा जए दंते, निव्वारणं संधए मुणी ॥ २२ ॥

बुद्धमाणाण पाणाणं, किंचंताण सकम्मुणा ।

आवाति साहु तं दीवं, पतिट्ठेसा पवुच्चई ॥ २३ ॥

आयगुत्ते सया दंते, छिन्नसोए अणासवे ।

जे धम्मं सुद्धमक्खाति, पडिपुन्नमणेलिप्तं ॥ २४ ॥

यद्यस्ति पुण्यमित्येवमूचुस्ततोऽनन्तानां सत्त्वानां सूक्ष्मवादरा-
णां सर्वदा प्राणत्याग एव स्यात्, प्रीणनमात्रं तु पुनः स्वल्पानां
स्वल्पकालीयमतोऽस्तीति न वक्तव्यं नास्ति पुण्यमित्येवं
प्रतिषेधोऽपि तदर्थिनामन्तरायः स्यादित्यतो 'द्विधाऽपि'
अस्ति नास्ति वा पुण्यमित्येवं 'ते' मुमुक्षवः साधवः
पुनर्न भाषन्ते, किं तु पृष्टेः सद्भिर्मौनं समाश्रयणीयं. निर्वन्धे
त्वस्माकं द्विचत्वारिंशदोषवर्जित आहारः कल्पते, एवंवि-
धविषये मुमुक्षूणामधिकार एव नास्तीति । उक्तं च-

“सत्यं वप्रेषु शीतं शशिकरधवलं वारि पीत्वा प्रकामं,
व्युच्छिन्नाशेषतृष्णाः प्रमुदितमनसः प्राणिसार्था भवन्ति ।
शोषं नीते जलोधे दिनकरकिरणैर्योन्यनन्ता विनाशं,

तेनोदासीनभावं व्रजति मुनिगणः कूपवप्राऽऽदिकार्ये ॥१॥”

तदेवमुभयथाऽपि भाषिते 'रजसः' 'कर्मण' 'आयो' लाभो भव-
तीत्यतस्तमायं रजसो मौनेनानवद्यभाषणेन वा 'हित्वा' त्य-

क्त्वा 'ते' अनवद्यभाषिणो 'निर्वाणं' मोक्षं प्राप्नुवन्तीति ॥२॥

अपि च-निवृत्तिर्निर्वाणं तत्परमं प्रधानं येषां परलोकार्थिनां

बुद्धानां ते तथा तानेव बुद्धान् निर्वाणवादिद्वेन प्रधाना-

नित्येतद् दृष्टान्तेन दर्शयति-यथा 'नक्षत्राणाम्' अश्वि-

न्यादीनां सौम्यत्वप्रमाणप्रकाशकत्वैरधिकश्चान्द्रमाः, एवं प-

रलोकार्थिनां बुद्धानां मध्ये ये स्वर्गचक्रवर्तिसंपन्निदानप-

रित्यागेनाशेषकर्मक्षयरूपं निर्वाणमेवाभिसंधाय प्रवृत्तास्त

एव प्रधाना नापर इति, यदि वा-यथा नक्षत्राणां चन्द्रमाः

प्रधानभावमनुभवति एवं लोकस्य निर्वाणं परमं प्रधान-

मित्येवं 'बुद्धा' अवगततत्त्वाः प्रतिपादयन्तीति, यस्माच्च

निर्वाणं प्रधानं तस्मात्कारणान् 'सदा' सर्वकालं

'यतः' प्रयतः प्रयत्नवान् इन्द्रियनोऽन्द्रियदमनेन दा-

न्तो 'मुनिः' साधुः 'निर्वाणमभिसंधेयत्' नि-

र्वाणार्थं सर्वाः क्रियाः कुर्यादित्यर्थः ॥ २२ ॥ कि-

ञ्चान्यत्-संसारसागरस्रोतोभिर्मिथ्यात्वकषायप्रमादाऽऽदि-

कैः, 'उद्धमानानां' तदभिमुखं नीयमानानां तथा स्वकर्मो-

दयेन निकृन्त्यमानानामशरणानाममुत्रतां परहितैकरतोऽका-

रणवत्सलस्तीर्थैरुदन्यो वा गणधराऽऽचार्याऽऽदिकस्तेषा-

माश्वासभूतं 'साधु' शोभनं द्वीपमाख्याति, यथा समुद्रा-

न्तःपतितस्य जन्तोर्जलकल्लोलाऽऽकुलितस्य मुमूर्षोरतिश्रा-

न्तस्य विश्रामहेतुं द्वीपं कश्चित्साधुर्वत्सलतया समाख्याति,

एवं तं तथाभूतं 'द्वीपं' सम्यग्दर्शनाऽऽदिकं संसारभ्रमण-

विश्रामहेतुं परतीर्थिकैरनाख्यातपूर्वमाख्याति, एवं च कृत्वा

प्रतिष्ठानं प्रतिष्ठा-संसारभ्रमणविरतिलक्षणेण सम्यग्दर्शना

ऽऽद्यवासिसाध्या मोक्षप्राप्तिः प्रकपेण तत्त्वज्ञैरुच्यते प्राच्यते

इति ॥ २३ ॥ किंभूतोऽसावाश्वासद्वीपो भवति ?, कीदृग्विधे-

न वाऽसावाख्यायत इत्येतदाह-(आयगुत्ते इत्यादि) मनोवा-

क्कायैरात्मा गुप्ते यस्य स आन्मगुप्तस्तथा सदा सर्वकालमि-

न्द्रियनोऽन्द्रियदमनेन दान्तो वश्येन्द्रियो धर्मध्यानध्यायो व-

त्यर्थः । तथा छिन्नानि त्रोटितानि संसारस्रोतांसि येन स तथा-

एतदेव स्पष्टतरमाह-निर्गत आश्रयः प्राणातिपाताऽऽदिकः

कर्मप्रवेशद्वाररूपो यस्मान्स निराश्रयो य एवंभूतः स शुद्धम-

मस्तदोपाऽपतं धर्ममाख्याति । किंभूतं धर्म ?-प्रतिपूर्णं निर-

वयवतया सर्वविरत्याख्यं मोक्षगमनकहेतुमनीदृशमनन्यसद-

समद्वितीयमिति यावत् ॥ २४ ॥

एवंभूतधर्मव्यतिरेकिणां दोषाभिधत्तव्याऽऽह-

तमेव अविजाणंता, अबुद्धा बुद्धमाणिणा ।

बुद्धा मोत्ति य मन्नंता, अंत एते समाहिण ॥ २५ ॥

ते य बीओदगं चेव, तमुद्दिस्सा य जं कडं ॥

भोच्चा भाणं भियायंति, अखेयन्नाऽसमाहिया ॥ २६ ॥

(तमेवेत्यादि) तमेवंभूतं शुद्धं परिपूर्णमनीदृशं धर्ममजानाना

अप्रबुद्धा अविवेकिनः परिउतमानिनो वयमेव प्रतिबुद्धा धर्म

तत्त्वमित्येवं मन्यमाना भावसमाधेः सम्यग्दर्शनाख्यादन्ते प-

र्यन्तेऽतिदूरे वर्तन्त इति, ते च सर्वेऽपि परतीर्थिका द्रष्टव्या इ-

ति ॥२॥ किमिति ते तीर्थिकाभावमार्गरूपात्समाधेर्दूरे वर्त-

न्त इत्याशङ्क्याऽऽह-(ते य बीओदगमित्यादि) ते च शाक्याऽ

ऽदयो जीवाजीवानभिज्ञतया बीजानि शालिगोधूमाऽऽदीनि,

तथा शीतोदकमप्राशु(सु)कोदकं, तांश्चोद्दिश्य तद्भक्ष्यैर्दाहारा-

दिकं कृतं निष्पादितं तत्सर्वमविवेकितया ते शाक्याऽऽदयो

भुक्त्वाऽभ्यवहृत्य पुनः सातद्विरसगौरवाऽऽसक्तमनसः स-

ङ्गभक्ताऽऽदिक्रियया तदवामिकृतं श्रान्तं ध्यानं ध्यायन्ति । न-

ह्यैहिकसुखेपिणां दासीदासधनधान्याऽऽदिपरिग्रहवतां धर्म-

ध्यानं भवतीति । तथा चोक्तम्-

“ग्रामेक्षेत्रगृहाऽऽदीनां, गवां प्रेय्यजनस्य च ।

यस्मिन्परिग्रहो दृष्टो, ध्यानं तत्र कुतः शुभम् ? ॥१॥” इति ।

तथा-

“मोहस्याऽऽयतनं धृतेरपचयः शान्तेः प्रतीपो विधि-

व्याप्तेरस्य सुहृन्मदस्य भवनं पापस्य वासो निजः ।

दुःखस्य प्रभवः सुखस्य निधनं ध्यानस्य कष्टो रिपुः ।

प्राज्ञस्यापि परिग्रहो ग्रह इव क्लेशाय नाशाय च ॥ १ ॥ ”

तदेवं पचनपाचनाऽऽदिक्रियाप्रवृत्तानां तदेवं चानुप्रेक्षमा-

णानां कुतः शुभध्यानस्य संभव इति । आपो च-ते तीर्थिका

धर्माधर्मविवेके कर्तव्ये अखेदज्ञा अनिपुणाः । तथाहि-शाक्या

मनोज्ञाऽऽहारवसतिशय्याऽऽसनाऽऽदिकं रागकारणमपि शु-

भध्याननिमित्तत्वेनाध्ययस्यन्ति । तथा चोक्तम्-“मणुर्गणं भो-

यणं भुञ्जा ।” इत्यादि । तथा मानं कक्कि कमिन्पुपदिश्य संज्ञान्तर-

समाश्रयणाजिदोषं मन्यन्ते. बुद्धसंज्ञयाऽऽदिनिमित्तं चारम्भ-

निर्दोषमिति । तदुक्तम्-“मंसनिवासे काउं, सवइ दंतिकुं ति भ-

णि भेया । इय चइऊणाऽऽरंभं, परवयए पा कुणइ वालो ॥१॥” न

यैतावता तादृशोपाया । न हि लुताऽऽदिकं शीतलिकाऽऽद्यभि-

धानान्तरमात्रेणान्यथात्वं भजने, विषं वा मधुरकाभिधानेने-
ति । एवमन्येषामपि कापिताऽऽदीनामाविर्भावतिरोभावावि-
धानाभ्यां विनाशोत्पादात्वाभिधेयतामनेषु गृह्यमाविष्करणीयम्,
तदेवं ते वराकाः शाक्याऽऽदयो मनोह्रादिष्टभोजिनः सपरि-
ग्रहतयाऽऽनेध्यायिनोऽसमाहिता मोक्षमार्गाऽऽख्यात् भाव-
समाधेरसंवृत्ततया दूरेण वर्तन्त इत्यर्थः ॥ २६ ॥

यथा चैव रससातागोवतयाऽऽनेध्यायिनो भवन्ति तथा
दृष्टान्तद्वारेण दर्शयितुमाह—

जहा कंका य कंका य, कुलला मरुका सिही ।

यच्छेसणं भियायंति, भाखं ते कलुसाधमं ॥ २७ ॥

एवं तु समणा एगे, भिच्छदिट्टी अणारिया ।

विमएसणं भियायंति, कंका वा कलुसाहमा ॥ २८ ॥

यथ्युदाहरणोपन्यासाथः 'यथा' येन प्रकारेण 'द-
ङ्कादयः' पक्षिविशेषा जनाऽऽशयाऽऽश्रया आमिष-
जोविनो भक्ष्यप्राप्तिं ध्यायन्ति, एवंभूतं च ध्यानमार्त-
रौद्रध्यानरूपतयाऽत्यन्तकलुषमधमं च भवतीति ॥ २७ ॥
दार्ष्टान्तिकं दर्शयितुमाह—एवमिति यथा दङ्काऽऽदयो म-
त्स्यान्वेषणपरं ध्यानं ध्यायन्ति तद्ध्यायिनश्च कलुषाधमा
भवन्ति एवमेव मिथ्यादृष्टयः श्रमणाः 'एके' शाक्याऽऽ-
दयोऽनार्यकर्मकारिन्वात्सारमपारंप्रहतया अनार्याः सन्तो
विषयाणां-शब्दाऽऽदीनां प्राप्तिं ध्यायन्ति तद्व्यायिनश्च कङ्का
इव कलुषाधमा भवन्तीति ॥ २८ ॥

किञ्च—

सुद्धं मरगं विराहिता, इहमेगे उ दुम्भती ।

उम्भमगता दुक्खं, घायमेसंति तं तथा ॥ २९ ॥

जहा असाविणि नावं, जइअंधो दुरूहिया ।

इच्छई पारमागंतुं, अंतरा य विसीयति ॥ ३० ॥

एवं तु समणा एगे, भिच्छदिट्टी अणारिया ।

सोयं कसिणमावन्ना, आगंतारो महब्भयं ॥ ३१ ॥

इमं च धम्ममादाय, कासवेण पवेदितं ।

तरे सोयं महाघोरं, अत्तत्ताए परिव्वए ॥ ३२ ॥

'शुद्धम्' अवदातं निर्दोषं 'मार्गं' सम्यग्दर्शनाऽऽदिकं-
मोक्षमार्गं कुमार्गप्ररूपणया 'विगध्य' दूषयित्वा 'इह'
आस्मिन्संसारे मोक्षमार्गप्ररूपणाप्रस्तावे वा 'एके' शाक्या
ऽऽदयः स्वदर्शनानुगुणेण महामोहाऽऽकुलितान्तराऽऽत्मा-
ना दुष्टा पापापादानतया मतिर्येषां ते दुष्टमतयः सन्त उन्मा-
गैण—संसारवतरणरूपेण गताः—प्रवृत्ता उन्मार्गगता दुःख
यतीति दुःखम्-अप्रकारं कर्माऽऽसातोदयरूपं वा तद्दुः-
खं घातं चान्तशस्ते तथा-सन्मार्गविराधनया उन्मार्गग-
मनं च 'एषन्ते' अन्वेषयन्ति, दुःखमरणे शतशः प्रा-
ययन्तीत्यर्थः ॥ २९ ॥ शाक्याऽऽदीनां चापायं दिदर्शयितुमाह—
वद् दृष्टान्तमाह—यथा जाल्यन्धः 'आस्राविणी' शतच्छिद्रां
नायमारुह्य पारमागन्तुमिच्छति, न चासौ सच्छिद्रतया
पारगामो भवति, किं तर्हि?, अन्तराल एव—जलमध्य
एव विषादति-निमज्जतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ दार्ष्टान्तिकमाह—
एवमेव श्रमणा 'एके' शाक्याऽऽदयो मिथ्यादृष्टयोऽनार्याः

भावोक्तः—कर्माऽऽधवरूपं 'कृत्स्नं' संपूर्णमापन्नाः सन्तस्ते
'महाभयं' पौनःपुन्येन संसारपथेनया सारंकाऽऽदिस्वभा-
वं दुःखम् 'आगन्तारः' आगमनशाला भवन्ति, न तेषां
संसारोदधेरस्राविणीं नायं व्यवस्थितानामिवोदरणं भव-
तीति भावः ॥ ३१ ॥ यतः शाक्याऽऽदयः श्रमणाः मिथ्यादृ-
ष्टयोऽनार्याः कृत्स्नं भोतः समापन्नाः महाभयभागन्तारो भव-
न्ति तत इदमुपदिश्यते इममिति प्रत्यक्षाऽऽसन्नवार्त्तित्वादि-
हमनन्तरं वक्ष्यमाणलक्षणं सर्वलोकप्रकटं च दुर्गतिनिषे-
धेन शोभनगतिधारणान् 'धर्मं' श्रुतचारित्र्याऽऽख्यं, चश-
ब्दः पुनःशब्दार्थे, स च पूर्वस्माद्व्यतिरेकं दर्शयति, य-
स्माच्छोद्धोदनिप्रणीतधर्मस्याऽऽदातारो महाभयं गन्तारो
भवन्ति, इमं पुनर्वचनम् 'आदाय' गृहीत्वा 'काश्यपेण'
श्रीश्वरमानस्वाभिना 'पवेदितं' प्रणीतं 'तरेत्' लङ्घये-
द्भावोक्तः संसारपर्यटनस्वभावं, तदेव विशिष्टं—'म-
हाघोरं' दुष्टतरत्वान्महाभयानकं, तथाहि—तदन्तर्वर्तिनो
जन्तवो गर्भादभ्यं जन्मतो जन्म मरणान्मरणं दुःखाद् दुः-
खानित्येवमरघदृष्टान्त्यायेनानुभवन्तोऽनन्तमपि कालमासते ।
तदेवं काश्यपप्रणीतधर्माऽऽदानेन सता आत्मनस्त्राणं—नर-
काऽऽदिरक्षा तस्मै आन्मन्त्राण्यपरिः—समन्तात् (व्रजेत्) प-
रित्रिजेत्संयमानुष्ठार्या भवेदित्यर्थः, क्वचित्पश्चादर्थस्यान्यथा
पाठः—'कुञ्जा भिक्खु गिलाणस्स, अगिलाए समाहिण ।'
'भिक्षुः' साधुः ग्लानस्य वैयावृत्यम् 'अग्लानः' अप-
रिध्रान्तः कुर्यात्सम्यक्समाधिना ग्लानस्य वा समाधिमु-
त्पादयन्निति ॥ ३२ ॥

कथं संयमानुष्ठाने परित्रजेदित्याह—

विरए गामधम्ममेहिं, जे केई जगई जगा ।

तेसिं अनुवमायाए, थामं कुवं परिव्वए ॥ ३३ ॥

अइमाणं च मायं च, तं परित्राय पंडिह ।

सव्वमेयं शिराकिच्चा, शिव्वारणं संधए गुणी ॥ ३४ ॥

संधए साहुधम्मं च, पावधम्मं शिराकरे ।

उवहाणवीरिए भिक्खु, कोहं माणं ख पत्थए ॥ ३५ ॥

जे य बुद्धा अतिकंता, जे य बुद्धा अणायया ।

संति तेसिं पइट्ठाणं, भूयाणं जगती जहा ॥ ३६ ॥

क्रमधर्माः—शब्दाऽऽदयो विषयास्तेभ्यो विरता मनोभेद-
रेण्वरकद्विष्टाः सन्त्येके केचन 'जगति' पृथिव्यां संसारो-
दरे 'जगा' इति जन्तवो जीवितार्थिनस्तेषां दुःखद्विषा-
मात्पोपमया दुःखमनुपादयन् तद्वक्ष्येण सामर्थ्यं कुर्यात्, तत्
कुर्वन् संयमानुष्ठाने परित्रजेदिति ॥ ३३ ॥ संयमावधनका-
रिणामपनयनार्थमाह—अतीव मानोऽतिमानश्चारित्र्यमति-
क्रम्य यो वर्तते, चकारादेतद्देश्यः क्रोधोऽपि परिगृह्यते,
एवमतिमायां, चशब्दादितिलोभं च, तमेवंभूतं कपायज्वातं
संयमपरिपन्थिनं 'परिहृते' विवेकी परिह्राय सर्वमेनं सं-
सारकारणभूतं कपायसमूहं निराकृत्य निर्वाणमनुसन्धयेत्,
सति च कषायकदम्बकेन सम्यक् संयमः सफलतां प्रति-
पद्यते । तदुक्तम्—'सामणमणुचरन्त-स्स कसाया जस्स उक्क-
डाहोति । मण्णामि उच्छपण्णं, व निष्फजं तस्स सामणं ॥ १ ॥'

तन्निष्फलत्वे च न मोक्षसंभवः, तथा चोक्तम्—

“ संसारादपलायनप्रतिभुवो रागाऽऽदयो मे स्थिता-
स्तृष्णावधनबध्यमानमखिलं किं वेत्ति नेदं जगत् ? ।

मृत्यो ! कुञ्ज जराकरेण परुषं केशेषु मा मा ग्रही-
रेदित्यादरमन्तरेण भवतः किं नागऽऽभिष्याम्यहम् ? ॥१॥”

इत्यादि । तदेवमेवंभूतकषायपरित्यागादच्छिन्नप्रशस्तभा-
षानुसंधनया निर्वाणानुसंधानमेव श्रेय इति ॥ ३४ ॥

किञ्च—साधूनां धर्मः ज्ञानत्यादिको दशविधः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याऽऽख्यो वा तम् ‘ अनुसन्धयेत् ’ वृद्धिमापादयेत्, तद्यथा—प्रतिक्षणमपूर्वज्ञानग्रहणेन ज्ञानं तथा शङ्काऽऽदिदोषपट्टिहारेण सम्यग्ज्ञावाऽऽदिपदार्थाधिगमेन च सम्यग्दर्शनम् अस्खलितमूलोत्तरगुणसंपूर्णपालनेन प्रत्यक्षमपूर्वाभिग्रहग्रहणेन (च) चारित्रं (च) वृद्धिमापादयेदिति, पाठान्तरं वा—‘ सहदे साधुधर्मं च ’ पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं साधुधर्मं मोक्षमार्गत्वेन ग्रहणीत निःशङ्कतया गृहीयात्, चशब्दात्सम्यगनुपालयेच्च, तथा पापपापोपाशनकारणं धर्मं प्राणयुपमर्देन प्रवृत्तं निराकुर्यात्, तथोपधानं—तपस्तत्र यथाशक्त्या वीर्यं यस्य स भवत्युपधानवीर्यः, तदेवंभूतो भिन्नः क्रोधं मानं च न प्रार्थयेत् न वर्धयेद्वेति ॥ ३५ ॥ अथैवंभूतं भावमार्गं किं वर्धमानस्याभ्येवोपदिष्टवान् उतान्येऽपीत्येतदाशङ्क्याऽऽह—ये बुद्धाः—तीर्थकृतोऽतीतेऽनादिके कालेऽनन्ताः समातेक्रान्ताः ते सर्वेऽप्येवंभूतं भावमार्गमुपन्यस्तवन्तः, तथा ये चानागता भविष्यदनन्तकालभाविनोऽनन्ता एव तेऽप्येवमेवोपन्यसिष्यन्ति, चशब्दाद्वर्तमानकालभाविनश्च संख्येया इति । न केवलमुपन्यस्तवन्तोऽनुष्ठितवन्तश्चेत्येतदुच्यते—शमनं शान्तिः भावमार्गस्तेषामतीतानागतवर्तमानकालभाविनां बुद्धानां प्रतिष्ठानम्—आधारो बुद्धत्वस्यान्यथानुपपत्तेः, यदि वा—शान्तिः—मोक्षः स तेषां प्रतिष्ठानम्—आधारः, ततस्तदवासिश्च भावमार्गमन्तरेण न भवतीत्यतस्ते सर्वेऽप्येनं भावमार्गमुक्त्वन्तोऽनुष्ठितवन्तश्च [इति] गम्यते । शान्तिप्रतिष्ठानत्वे दृष्टान्तमाह—‘ भूतानां ’ स्यावरजङ्गमानां यथा ‘ जगती ’ त्रितोकी प्रतिष्ठानम्, एवं ते सर्वेऽपि बुद्धाः शान्तिप्रतिष्ठाना इति ॥ ३६ ॥

प्रतिपन्नभावमार्गेण च यद्विधेयं तद्दर्शयितुमाह—

अहं एं वयमावन्नं, फासा उच्चावया फुले ।

ए तेषु त्रिणिहृषेज्जा, वाएण व महागिरी ॥ ३७ ॥

संवुडे से महापन्ने, धीरे दत्तेसणं चरे ।

निवुडे कालमाकंखी, एं (यं) केवल्लिणो मयं ॥३८॥

‘ अथ ’ भावमार्गप्रतिपत्त्यनन्तरं साधुं प्रतिपन्नवन्तं सन्तं स्पर्शाः—परोपहोपसंगेरूपाः ‘ उच्चावचाः ’ गुरुतया नानारूपा वा ‘ स्पृशेयुः ’ अभिद्रव्ययुः, स च ‘ साधुत्तरभिभूतः ’ संसारस्वभावमपेक्षमाणः क्रमोन्निजं च न तेरनुकूलप्रतिकूलविहन्त्यात्, नेव संयमानुष्ठानमनागपि विचलेत्, किमेव ? महावातेनेव महागिरीः—मेरुरिति । परोपहोपसंगेजयश्चाभ्यासक्रमेण विधेयः, अभ्यासवशेन हि दुष्करमपि सुकरं भवति । अत्र च दृष्टान्तः, तद्यथा—कश्चिद्रोपस्तद्वर्जातं तर्लकमुत्तिष्य गवान्तिकं नयत्यानयति च, ततोऽसावनेनैव च क्रमेण

प्रत्यहं प्रवर्द्धमानमपि वत्समुत्तिपन्नभ्यासवशाद् द्विहायनं विहायणमप्युत्तिपातं, एवं साधुरप्यभ्यासात् शनैः शनैः परीपहोपसंगेजयं विधत्त इति ॥ ३७ ॥ साम्प्रतमध्ययनार्थमुपसंजिहीषुः क्लेशप्रधिकृत्याऽह—स साधुः एवं संवृताऽऽश्रवद्वारतया संवरसंवृतो महती प्रज्ञा यस्यासौ महाप्रज्ञः—सम्यग्दर्शनज्ञानवान्, तथा धीः—बुद्धिस्तया राजत इति धीरः परीपहोपसंगेजोभ्यो वा स एवंभूतः सन् परेण दत्ते सत्याद्वारादिके एषणां चरेत् त्रिविधयाऽप्येषण्या युक्तः सन् संयममनुपालयेत्, तथा निवृत्त इव निवृत्तः कषायोपशमाच्छीतोभूतः “ कालं ’ मृत्युकालं ’ यावदभिकाङ्क्षेत् ‘ एतत् ’ यत् भया प्राक् प्रतिपादितं तत् ‘ केवलिनः ’ सर्वज्ञस्य तीर्थकृतो मतम् । एतच्च जम्बूस्वामिनमुद्दिश्य सुधर्मस्वाम्याह । तदेतद्यत्त्वया मार्गस्वरूपं प्रक्षितं तन्मया न स्वमनोपिकया कथितं, किं तर्हि ?, केवलिनो मतमेतादित्येवं भवता ग्राह्यम् ॥३८॥ सूत्र० १ श्रु० ११ अ० (अन्ययुथिकानां मार्गं प्रवेदयतीत्युक्तम् ‘ अण-उत्थिय ’ शब्दे प्रथमभागे ४७२ पृष्ठे) (ऋज्वादिमागं दृष्टान्तेन पुरुषचातुर्विध्यम् ‘ पुरिसजाय ’ शब्दे पञ्चमभागे १०२२ पृष्ठे उक्तम्) । आकाशे, भ० ७ श० २ उ० । गौणानुज्ञायाम्, न० ।

मग्न—त्रि० । शुद्धिते, अष्ट० ।

तत्र नामस्थापने सुगमे, द्रव्येण धनमदिरापानाऽऽदिना मग्नः द्रव्यात् धनकाञ्चनात् मग्नः द्रव्ये शरीराऽऽदौ मग्नः । अथवा—द्रव्यरूपो मग्नो द्विधा—आगमतः मग्नपदार्थज्ञाता अनुपयुक्ताः, नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरे पूर्ववत्, तद्व्यतिरिक्तस्तु मूढः शून्यः जडः । भावमग्नो द्विविधः—अशुद्धः, शुद्धश्चेति । तत्र अशुद्धः क्रोधाऽऽदिमग्नः विभावभाविताऽऽत्मा । शुद्धः द्विविधः—साधकः, सिद्धश्च । तत्र साधकः वस्तुस्वरूपाभिमुखः आचनयचतुष्टये तु निरनुष्ठानदग्धाऽऽदिदोषवर्जितविध्युपेतद्रव्यसाधनप्रवृत्तिपरिणतवस्तुस्वरूपसाधनरुचिचतः भवति । शब्दाऽऽदिनयमग्नस्तु सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याऽऽद्यात्मसमाधिमग्नः संपूर्णवस्तुस्वरूपं गिरावरणे मग्नः निष्पन्नः । अत्र हि गुणस्थानाऽऽदिविशुद्धस्वरूपाऽऽनन्दमग्नत्वमीदृयते—तत्र मग्नलक्षणं गदग्राह—

प्रत्याहृत्येन्द्रियव्यूहं, समाधाय मनो निजम् ।

दधच्चिन्मात्रधिश्रान्ति—मग्न इत्यभिधीयते ॥ १ ॥

प्रत्याहृत्येन्द्रिय इति । इन्द्रियाणां स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्ररूपाणां, यो व्यूहः समूहस्तं प्रत्याहृत्य प्रत्याहारं कृत्वा, विषयसंसारतो निवार्य, “ प्रत्याहारस्त्वीन्द्रियाणां विषयेभ्यः समाहृतिः ” इति वचनात् । निजं स्वीयं मनः, चेतनावीर्यकत्वविकल्परूपं समाधाय समाधौ स्थापयित्वा विषयनिरोधम् आत्मद्रव्यैकाग्रतारूपं कृत्वा, “ समाधिस्तु तदेवार्थमात्रमासनपूर्वकम् । ” आत्मस्वरूपभासने कत्वरूपसमाधिः, तत्र मनः कृत्वा, चिन्मात्रे ज्ञानमात्रे आत्मनि, मुख्यतः दर्शनज्ञानमय एव आत्मा. “ उवउत्तो नाणंदसणगुणेहि ” इति वाक्यात् । ज्ञानस्वरूपे स्वद्रव्यं विश्रान्तिं दधत् मग्न इति अभिधीयते कथ्यते, इत्यनेन अनादितः अयं जीवः पुद्गलस्कन्धजवर्णगन्धरसस्पर्शरसाऽऽदिषु

मनोहेषु स्वजनाऽऽदिषु च भ्रमन् विकल्पकोटिकोटिं प्राप्त इष्टान् विषयान्निच्छन् अनिष्टान् विषयान् अनिच्छन् धा-
ताद्धृतशुक्लपलाशवत् भ्रमति । कदाचित् स्वपरविवेक-
रूपं भेदज्ञानं प्राप्य अनन्तज्ञानदर्शनाऽऽनन्दमयं स्वीयं भावं
स्वत्वतया निर्धार्य इदं विषयसङ्गाऽऽदिकं न मम नाहम् अ-
स्य भोक्ता उपाधिरेव एषः, न हि मम कर्तृत्वं भोक्तृत्वं ग्रा-
हकत्वं च, परवस्तूनां मया हि स्वरूपभेदेन विहितं,
साम्प्रतं जिनाऽऽगमाङ्गनेन जातस्वपरविवेकेन तेषु रमणाऽऽ
स्वादानं न मुह्यन् इति विचार्य स्वरूपानन्तस्वभावगुणपर्याय-
स्याद्वादानन्ताऽऽत्मनि विधान्तिं प्राप्तः, आत्मानन्ताऽऽनन्द-
सम्पन्नमयं ज्ञात्वा, परमात्मसत्तास्वरूपे मग्नः भवति, स मग्नः
अभिधीयत इति ॥ १ ॥

य आत्मानुभवमग्नः स क्रीडन् भवति ?, तदाह—

यस्य ज्ञानमुधारिन्धौ, परब्रह्मणि मग्नता ।

विषयान्तरसंचार-स्तस्य हालाहलोपमः ॥ २ ॥

यस्येति—यस्य जीवस्य अनदिदिविभावविरतस्य ज्ञान-
मुधारिन्धौ परब्रह्मणि ज्ञानामृतसमुद्ररूपे परमात्मसमा-
धौ मग्नस्य तस्य जीवस्य विषयान्तरे वर्णमन्थाऽऽदौ संचारः
प्रवर्तते हालाहलोपमः—महाविषभक्षणतुल्यः । यो हि अमृ-
तस्वादमग्नः स विषमविषं भोक्तुं कथं प्रवर्तते ?, मालती-
भोगमग्नः मधुकरः करीराऽऽदिषु न वसति, एवं शुद्धनिःस-
ङ्गनिरामयनिर्द्वन्द्वस्वीयाऽऽत्मज्योतिर्मग्नः अनन्तजीवेषु
स्वयम् अनन्तवारभुङ्क्षुमुक्तेषु, वस्तुतः अभोग्येषु स्वगुणा-
ऽऽवरणहेतुभूतेषु विषयेषु, तस्य मनः न संचरति न प्रवर्तते
इति तत्त्वम् ॥ २ ॥

पुनस्तदेव द्योतयति—

स्वभावमुखमग्नस्य, जगत्तत्त्वावलोकितः ।

कर्तृत्वं नान्यभावानां, साक्षित्वमवशिष्यते ॥ ३ ॥

“स्वभावमुख इति ।” ‘स्वभावं’ सहजं मुखं सहजाऽऽत्य-
न्तिकैकान्ताऽऽनन्दे तत्र ‘मग्नस्य’ तन्मयस्य, ‘जगत्’ लोकः
तस्य तत्त्वं तद्धर्मं, यथार्थतया विलोकितः दर्शनशीलस्य
पुरुषस्य, अन्यभावानां परभावानां गगाऽऽदिविभावानां ज्ञाना-
ऽवरणाऽऽदिकर्मणां बाह्यस्कन्धादाननिक्षेपाणां कर्तृत्वं न, किं
तु ज्ञायकस्वभावत्वात्, साक्षित्वमेव, तत्र कर्तृत्वं एकाधि-
पत्ये क्रियाकारित्वं, तत्, जीव जीवगुणानामिव, चेतनवी-
र्योपकरणकारकचक्रोपकरणेन । यतो हि एकाधिपत्यक्रि-
याशून्यत्वेन धर्माऽऽदिद्रव्येषु न कर्तृत्वं, जीवस्यापि कर्तृ-
त्वं स्वकार्यस्य । न हि जीवः कोऽपि जगत्कर्त्ता, किं तु स्व-
कीयपरिणामिकगुणपर्यायप्रवृत्तेरेव कर्त्ता न, परभावानां तु
कर्तृत्वे असद्वारोपसिध्यभावाऽऽदयो दोषाः, ज्ञाता लोकालो-
कस्य, अत एव नायं परभावानां कर्त्ता, किं तु स्वभावमूढोऽशु-
द्धपरिणतिपरिणतः । अशुद्धनिश्चयन रागाऽऽदिविभावस्य, अ-
शुद्धव्यवहारेण ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मणां कर्त्ता जानाऽपि स
एव सहजसुखरुचिरनन्ताविनाशिस्वरूपसुखमयमात्मानं ज्ञा-
त्वा, आत्मीयपरमाऽऽनन्दभोगी, न परभावानां कर्त्ता भवति, किं
तु ज्ञापक एव । अत्र प्रस्तावना, अयं हि आत्मा स्वनिःस्पन्दस-

ङ्गाङ्कितया स्वीयविशेषस्वभावानां सगुणकरणेन सत्प्रवृत्तिम-
तामपि स्वगुणकरणाऽवरणेन ज्ञानचेतनावीर्याऽऽदित्योपश-
मानां च परानुयायिनां तत्सहकरणे कर्तृत्वाऽऽदिपरिणामानां
परकर्तृत्वाऽदिविभावपरिणमनेन परकर्तृत्वे जातेऽपि तेषामे-
व गुणानां स्वभावसंमुखीभवने कर्तृत्वाऽऽदीनां परावृत्तिः, तेन
सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रपरिणतेः स्वरूपसाधनकर्तृत्वाऽऽदि
कुर्वन्, गुणकरणैः पूर्णैः साधनकर्तृत्वं विधाय गुणप्रवृत्तिरूपं
शुद्धं कर्तृत्वाऽऽदिकं करोति, अत एव साधकानां सन्मुनीनां
स्वरूपसंमुखानां न परभावकर्तृत्वम् इति, किं तु ज्ञायकत्वमेव
अत्र पक्षः, तर्हि मुनीनां परभावकर्तृत्वे उक्ते हेतुद्वयजन्यक-
र्मकर्तृतां कुतः, तत्राऽऽह—स्वस्वभावमग्नानां साधकमुनीनाम्
अनभिसंधिजवीर्यतदनुगतचेतनता कर्मबन्धकर्तृत्वमस्ति, त-
थापि स्वाऽऽत्ताभिगुणप्रवृत्तीनां स्वभावानुगतत्वात् अकर्तृ-
त्वम्, अथवा—एवंभूतसिद्धत्वाऽऽस्वादाऽऽनन्दमग्नानां तु न
परभावकर्तृता । अथवा—सम्यग्दर्शनाऽऽदिगुणाप्राप्तौ वस्तुस्व-
रूपविवरणेन स्वरूपानुगतस्वशक्तिवेन आत्मनः परभावक-
र्तृत्वं नास्त्येव, ज्ञायकत्वमेवेति । अतः स्वरूपपरिसिक्तानां स-
र्वभावज्ञापकत्वं कर्तृत्वं स्वपरिणामिकभावस्य, अतः स्वाऽऽ
त्मानम् एकान्ते निवेश्य, अनदिद्विभ्रान्तिजं परभावकर्तृत्वभोक्तृ-
त्वं ग्राहकत्वाऽऽदिकं निवारणीयं स्वरूपाखण्डाऽऽनन्दकर्तृ-
त्वाऽऽदिकं करणीयम् । इति गाथार्थः ॥ ३ ॥

परब्रह्मणि मग्नस्य, श्रुथा पौद्गलिकी कथा ।

क्वामी चामीकरोन्मादाः, स्फारा दाराऽऽदराः क्व च । ४ ।

परब्रह्मणीति—परब्रह्मणि परमाऽऽत्मनि मग्नस्य तन्मयस्य
स्वरूपावलोकनरमणरक्तस्य, पौद्गलिकी पुद्गलसंवन्धिनी क-
था नाम वार्त्ता, ‘श्रुथा’ शिथिला इत्यर्थः । परत्वेन अग्रा-
ह्यत्वेन अभोग्यत्वेन निर्धारात् यस्य कथाऽपि श्रुथा तस्य ग्र-
हः कुतो भवति ?, अत एव अमी चामीकरोन्मादाः तस्य क्व
शुद्धाऽऽत्मगुणसंपद्धतां चामीकरग्रह एव नः परत्वात् ; पाप-
स्थानहेतुत्वात् कुत उन्मादः ?, च पुनः स्फारा देदीप्यमानाः
दाराः वनिता तस्या आदराः क्व ? इति कुतः, नैवेति । स्व-
भावसुखभोगिनां पौद्गलिकभोग एव न तर्हि मोघा कुरागप-
टी अशुद्धविभावनटी दाराकटी तत्राऽऽदरः कथं भवति ?, नै-
वेति । इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

तेजोलेश्याविवृद्धिर्या, साधोः पर्यायवृद्धितः ।

भाषिता भगवत्पादैः, सेतयंभूतस्य युज्यते ॥ ५ ॥

तेजोलेश्या, इति—तेजोलेश्या चित्तसुखलामलक्षणा ज्ञानाऽऽ-
नन्दाऽऽस्वादाऽऽश्लेषरूपा तस्याः विवृद्धिः विशेषतः वर्द्धना,
साधोः निर्ग्रन्थस्य, पर्यायवृद्धितः चारित्रपर्यायविवृद्धितः, भव
वत्पादैः भाषिता उक्ता, भगवत्पादौ पञ्चमाङ्गे सा निर्मलसुखा-
ऽऽस्वादरूपा, इत्यंभूतस्य, आत्मज्ञानमग्नस्य रन्त्रयैकत्वली
लामयस्य वाच्यमस्य युज्यते—घटतेनान्यस्य मन्दसंवेगिनः ।
अत्र प्रस्तावना, तत्र प्रथमं संयमस्वरूपमुच्यते—आत्मनि चा-
रित्रनामगुणः अनन्तपर्यायोपेतानन्ताविभागरूपः अस्ति । त-
था च विशेषाऽऽवश्यके दानादिलब्धिपञ्चकं चारित्रं सिद्धस्या-
पीच्छन्ति, तदावरणस्य तत्राप्यभावात्, आवरणाभावे च त-
दसत्त्वे क्षीणमोहाऽऽदिष्वपि तदसत्त्वप्रसङ्गात् ततस्तन्मते चा-
रित्राऽऽदीनां सिद्धावस्थायां सद्भावः । चारित्रं च चारित्रमो-

मग

हावृत्तं तच्च तत्त्वश्रद्धासम्यग्ज्ञानपूर्णाऽऽनन्दहासविर्भावपश्चात्तापाऽऽदिक्षयोपशमावस्थागतं च चारित्रमोहपुद्गलेषु उदयप्राप्तपु भुक्तेषु अनुदितेषु विष्कम्भितेषु कपाक्षित् प्रदेशभोगितां नीतिषु चारित्रगुणविभागानाम् आविर्भावो भवति, तत्र सर्वजघन्यसंयमस्थाने सर्वाऽऽकाशप्रदेशानन्तगुणतुल्यचारित्रपर्यायप्राग्भावः प्रथमं संयमस्थानम् । "ते कित्तिया पणसा, सव्वाऽऽगासस्स मग्गणा होइ । ते कित्तिया पणसा, अविभागाओ अनन्तगुणा ।" प्रथमं संयमस्थानं सर्वोत्कृष्टदेशविरतिविशुद्धस्थानतः अनन्तगुणविशुद्धं, द्वितीयं संयमस्थानं प्रथमस्थानात् अनन्ततमे भागे यावन्तः अविभागाः तावन्तः अविभागवृद्धौ भवन्ति, एवं तृतीयम्, एवं चतुर्थम् एवमनन्तभागवृद्ध्या अङ्गुलमात्राऽऽकाशक्षेत्रस्य अङ्गुलासंख्यभागऽऽकाशप्रदेशप्रमाणसमानि स्थानानि भवन्ति, इदं प्रथमं कण्डकम् । ततः परम् असंख्यातभागवृद्धिरूपं द्वितीयं कण्डकम् । प्रथमं संयमस्थानं प्रथमं कण्डकं, चरमसंयमस्थाने तावन्तो विभागाः, तेषाम् असंख्याततमे भागे यावन्तः अविभागास्तावन्तोऽधिकाः क्षयोपशमा भवन्ति, तद् द्वितीये कण्डके प्रथमं संयमस्थानं, ततः असंख्येयानि स्थानानि अनन्तभागवृद्धिरूपाणि असंख्यभागप्रदेशराशिप्रमाणानि द्वितीयं कण्डकम् । ततः परम् एकम् असंख्यातभागवृद्धिरूपं पुनः असंख्येयानि अनन्तभागवृद्धिरूपाणि तृतीयं कण्डकं, तत एकम् असंख्यातवृद्धिरूपम्, एवम् अनन्तभागान्तरिताङ्गुलासंख्येयभागमात्रम् असंख्यभागवृद्धिरूपम् अङ्गुलासंख्येयभागकण्डकमानस्थानरूपं द्वितीयं स्थानम् । ततः संख्यातभागवृद्धिरूपं प्रथमं संयमस्थानम् । ततः पुनः अनन्तभागवृद्धिरूपाणि असंख्येयानि, ततः पुनः एकम् असंख्यभागवृद्धिरूपं, ततः असंख्येयानि अनन्तभागवृद्धिरूपाणि, एवम् अङ्गुलमात्रक्षेत्रासंख्यभागप्रदेशमानकण्डकेषु गतेषु एकं संख्यातभागवृद्धिरूपं स्थानम्, एवमङ्गुलासंख्येयभागतुल्यानि संख्येयभागवृद्धिस्थानानि गतानि, एवं संख्यातगुणवृद्धयसंख्यातगुणवृद्धयनन्तगुणवृद्धिरूपाणि असंख्येयानि संयमस्थानानि भवन्ति । ततः परं स्थानमसंख्येयगुणसंयमस्थानमानं भवति एकान्तरं तानि असंख्येयानि अनन्तभागवृद्धिरूपाणि संयमस्थानानि भवन्ति । सर्वसंयमस्थानसंख्यालोकसमानाः अलौके असंख्येयाऽलोकाऽऽकाशाः कल्पन्ते, तावत्प्रदेशराशितुल्यानि संयमस्थानानि भवन्ति उत्तरोत्तरनिर्मलानि । आदितः अनुक्रमसंयमस्थानाऽऽरोही नियमात् शिवपदं लभते प्रथमम् एव उत्कृष्टमध्यमसंयमस्थानाऽऽरोही नियमात् पतति । एवं प्रथमस्थानतः अनुक्रमेण संयमक्षयोपशमी तस्य चारित्रपर्यायनिर्मलत्वेन चारित्रसुखस्वरूपं भगवतीवाक्यम् । आलापश्च भगवत्याम्— "जे इमे अज्जत्ताए समणा निग्गंथा विहरंति एएण कस्स तेऊलेसं वीतीवयंति ? । गोयमा ! मासपरियाण समणे निग्गंथे वाणमंतराणं देवाणं तेऊलेसं वीतीवयंति । दुमासपरिआए समणे णिग्गंथे असुरिद्वज्जिआणं भवणवासीणं तेऊलेसं वीतीवयंति । एएलं अभिलावेणं तिरासपरिआए समणे णिग्गंथे असुरकुमाराणं देवाणं तेऊलेसं वीतीवयंति । चउमासपरिआए गहगण्णस्सत्ताराख्खाणं जोइसिआणं तेऊलेसं वीतीवयंति । पंचमासपरिआए चंदिमसूरियाणं जोइसियाणं तेऊलेसं वीतीवयंति । छुम्मासपरिआए सोहम्मीसाणाणं तेऊले । सत्तमासपरिआए सणकुमारमाहि-

दाणं तेऊले । अट्टमासपरिआए वंभलोगाणं लंतगाणं तेऊलेसं वीतीवयंति । एवमासपरिआए महामुक्कसहस्साराणं देवाणं तेऊ । दसमासपरिआए आणय-पाणयआरण-चुयाणं देवाणं तेऊ । इक्कासमासपरिआए गेविज्जविमाणाणं देवाणं तेऊ । बारसमासपरिआए समणे निग्गंथे अणुत्तगाववाइयाणं देवाणं तेऊलेसं वीतीवयंति, तण परं सुक्कं सुक्काभिजाइए भवइ । तत्रो पच्छा सिज्जति । जाव अन्नं कंरति, सेवं भंते ! । "अस्य टीकायां लेश्याप्रक्रमादिदमाह— "जे इमे " इत्यादि । ये इमे प्रत्यक्षाः "अज्जत्ताए त्ति , " आर्यतयापापकर्मवहिर्भूततया , अद्यतया अधुनातनतया , वर्त्तमानकालतया इत्यर्थः । 'तेऊलेसंति' तेजोलेश्या सुखासिका , तेजोलेश्या हि प्रशस्तलेश्योपलक्षणं , सा च— सुखासिकाहेतुरिति कारणे कार्योपचारात् तेजोलेश्याशब्देन सुखासिका विवक्ष्यते, 'वीतीवयंति' व्यतिवर्जान् व्यतिक्रामन्ति । 'असुरिद्वज्जियाणं ति' चमरवलिवर्जितानां 'तेण परं' ततः परं, ततः संवत्सरान्तरतः, 'सुक्कंति' शुक्लानामाभिन्नवृत्तौऽमत्सरी, कृतज्ञः, सदारम्भी, हितानुबन्धो, निरतिचारस्वरण इत्यन्ये, "सुक्काभिजाति त्ति" शुक्लाभिजात्यं परमशुक्लमित्यर्थः, अत एवोक्तम् आकिञ्चन्यं, मुख्यं ब्रह्मातिपरं, सदागमं विशुद्धं सर्वशुक्लमिदं खलु नियमात्, संवत्सरादूर्ध्वम् एतच्च श्रमणविशेषमेवाऽऽश्रित्याच्यते, न पुनः सर्व एवविधो भवति, अत्र मासपर्यायेति संयमश्रेणिगतसंयमस्थानानां मासाऽऽदिपर्यायगतसंयमभावोऽङ्गुलेन तत्प्रमाणसंयमस्थानोल्लङ्घी मुनिर्ग्राह्य इति । अत्र परम्परासंप्रदायः—जघन्यतः उत्कृष्टं यावत् असंख्येयलोकाऽऽकाशप्रमाणेषु संयमस्थानेषु क्रमाक्रमवर्त्तिनिर्ग्रन्थेषु मासतः द्वादशमाससंयमप्रमाणसंयमस्थानोल्लङ्घनोपरितने वर्त्तमानः साधुरिद्वज्जिदेवतानुल्यं सुखम् अतिक्रम्य वर्त्तते इति ज्ञेयम् । उक्तं च— "मासाऽऽदिपर्यायवृद्ध्या, द्वादशभिः परं तेजः । प्राप्नोति तत्र चारित्री, सर्वदेवेष्वुत्तमम् ॥ १ ॥ " धर्मविदस्तज्जिश्चिस्सुखलाभक्षणं वृत्तं इत्येवम् आत्मसुखवृद्धिः आत्मज्ञानमग्नस्य भवति ॥ ५ ॥

ज्ञानमग्नस्य यच्छर्म, तद्वक्तुं नैव शक्यते ।

नोपमेयं प्रियाऽऽश्लेषैर्नापि तच्चन्दनद्रवैः ॥ ६ ॥

ज्ञानमग्नस्येति—ज्ञानमग्नस्य आत्मसुखोपलब्धिगुरुस्य, यत् शर्म सुखं स्पर्शज्ञानानुभवाऽऽनन्दं तत् वक्तुं नैव शक्यते, अतीन्द्रियत्वात् वागगोचरत्वात्, तद् अध्यात्मसुखं प्रिया मनोज्ञेयवनिता तस्या—आश्लेषैः, आलिङ्गनैः, तथा चन्दनद्रवैः चन्दनविलेपनैर्नोपमीयते । यतः स्वकूचन्दनाऽऽदिजं सुखं वस्तुतः न सुखम्, आत्मसुखभ्रष्टैः सुखवृद्ध्या आरोपितं, लोके पुद्गलसंयोगजम् आरोपसुखं, जात्या दुःखमेव । उक्तं च विशेषाऽऽवश्यके—

"जत्तो च्चिअ पच्चक्खं, सोम्म ! सुहं नत्थि दुक्खमेवेइ ।

तप्पडियारविभत्तं, तो पुण्णफलंति दुक्खं ति ॥ २००५ ॥

विसयसुहं दुक्खं चिय, दुक्खप्पडियारउ त्तिणिच्छु व्व ।

तं सुंदरमुवयारओ, न उवयारो विणा तच्च ॥ २००६ ॥ (विशे०)

सायाऽसायं दुक्खं, तच्चिरहम्मि य सुहं जओ तेण ।

देहिदिण्णु दुक्खं, सुक्खं देहिदिण्णुभावा ॥ २००७ ॥

(एतासां गायानां व्याख्या ' शिञ्जाण ' शब्दे चतुर्थभागे २१२५ पृष्ठे गता)

उक्तं च—

“ औत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रतिष्ठा,
क्लिष्टाति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव ।
नातिश्रमापनयनाय यथा श्रमाय,
राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवाऽऽनपत्रम् ॥ १ ॥ ” इति ।
तस्मात् संसारः सर्वदुःखस्वरूप एव, स्वाभाविकाऽऽनन्द
एव सुखं, यावत् इन्द्रियसुखं सुखबुद्धिः तावत् सम्यग्दर्शन-
ज्ञाने न मग्नः, इति तत्त्वार्थवृत्तौ, अतः अध्यात्मसुखं पुद्गला-
ऽऽश्लेषजसुखेन नोपमीयते ॥ ६ ॥

शमशैत्यपुषो यस्य, विप्रुषोऽपि महाकथा ।

किं स्तुमो ज्ञानपीयूषे, तत्र सर्वाङ्गमग्नता ? ॥ ७ ॥

शमशैत्यपुष इति—शम उपशमः रागद्वेषाभावः, तत्त्वाऽऽ-
स्वादकत्वम् आत्मनि निर्धार्य इष्टानिष्टे वस्तुनि रागाऽऽदीनां
शान्तिः, न हि रागाऽऽदयो वस्तु रणिणामाः, किन्तु विभावजा
अशुद्धा भ्रान्तिपरिणतिः, न हि पुद्गलाऽऽदीनां शुभाशुभप-
रिणतिः कस्यापि जीवस्य निमित्ता, किन्तु पूर्णगलनपारिणा-
मिकत्वेन, अथवा-वर्णाऽदिकर्मविपाकाद्वा । तत्र रागद्वेषकृता
तु भ्रान्तिरेव । उक्तं च—“ कणगो लोहो न भणइ, रागो दोसो
कुणंतु मज्झ तुमं । नियतत्तविलुत्ताणं, एस अणार्ह अपरिणा-
मो ॥ १ ॥ ” स्वरूपस्य स्याऽऽयत्तत्वात् स्वभोग्यत्वात् परवस्तुसं-
योगवियोगाभ्यामिष्टानिष्टतोपाधिः । एवं शमस्य शैत्यं शीतल-
त्वम् अतस्तत्त्वं, तस्य 'पुषः' पोषकस्य यस्य पुरुषस्य शमशैत्य-
पुषः विप्रुषः विन्दुमात्रस्यापि महाकथा महावाक्ता, शमशैत्य-
विन्दुरपि दुर्लभः, यस्य ज्ञानपीयूषे तत्त्वज्ञानामृतं सर्वाङ्गमग्न-
ता तत्र तस्मिन् स्थाने किं स्तुमः किं वर्णयामः?, तस्य वर्णने क-
र्तुम् असमर्था, वयमिति । यो हि स्वरूपज्ञानानुभवः सः अ-
निप्रशस्यः । उक्तं च—

“ लब्धइ सुरसामित्तं, लब्धइ पडुअत्तणं न संदेहो ।

इक्को नवरि न लब्धइ, जिणंदवरदेसिओ धम्मो ॥ १ ॥

धम्मो पवित्तिरूवो, लब्धइ कइया वि निरयदुक्खभया ।
जो नियवत्थुसहावो, सो धम्मो दुल्लहो लोए ॥ २ ॥

निअवत्थुधम्मसवणं, दुल्लहं दुत्तं जिणंदिआण सुहं ।

तप्फासणमेगत्तं, हुंति हु केसिं च धीराणं ॥ ३ ॥ ”

अतः वस्तुस्वरूपधर्मस्पर्शनेन परमशीतीभूतानां परमपू-
ज्यत्वमेव ॥ ७ ॥

यस्य दृष्टिः कृपावृष्टिः, गिरः शमसुधाकिरः ।

तस्मै नमः शुभज्ञान-ध्यानमग्नाय योगिने ॥ ८ ॥

‘ यस्येति ’ तस्मै शुभज्ञानध्यानमग्नाय योगिने नमः, शुभं
नाम शुद्धं यथार्थपरिच्छेदने, भेदज्ञानविभक्तस्वरूपत्वेन स्व-
स्वरूपैकत्वानुभवः, तन्मयत्वं ध्यानं तत्र मग्नाय, तस्मै यो-
गिने मनोवाक्कायरोधकाय, रत्नत्रयाभ्यासशुद्धसाध्यसं-
साधकाय नमः । कस्य ?, यस्य दृष्टिः कृपावृष्टिः परम
करुणावर्षिणी, यस्य गिरः वाचां समूहः शमसुधाकिरः
क्रोधाऽऽदिपरित्यागः शमः, स एव सुधा अमृतं, तस्याः
किरः किरणं सेचने (यस्य) तच्छीला दृष्टिः कृपामयी वाक्
शमताऽमृतमयी, तस्मै योगिने नम इति । अत्र भावना-अ-
नादिमिथ्यात्वासंयमकपाययोगचापत्यविध्वत्ताऽऽत्मसमा-

वानाम्, इष्टानिष्टपरभावग्रहणाग्रहणरसिकत्वेन तत्प्राप्त्यप्रा-
प्तौ रत्यरत्यशुद्धाध्यवसायमग्नानां जीवानां कुतः स्वरूपम-
ग्नता ?, अतः शङ्काऽऽद्यनिचारवियुक्तावाप्तदर्शनो हि जीवः
शुद्धाऽऽशयः, त्रिभुवनमण्युपहतमोहमहेन्धनज्यलितकर्मदह-
नकवध्यमानमशरणमवलोक्य गुणाऽऽवरणाद् दुःखोद्विग्नः
निर्धारिततत्त्वश्रद्धानः आश्रयानिवृत्तिसंवैकत्वप्रतिज्ञामारुह्य
दृढीकरणार्थं पञ्चविंशतिभावनाभावितान्तरात्मा द्वादशानु-
प्रेक्षास्थिरीकृताध्यवसायः, पूर्वकर्मनिर्जराभिनवाग्रहणाऽऽ-
विर्भावभूतस्वरूपसंपदानुभवमग्नाः सुखिनः, अत एवा-
ऽऽगमश्रवणविभावचिरतितत्त्वावलोकनतत्त्वैकाग्रताऽऽद्युपायैः
स्वरूपानुभवमग्नत्वम् एव कार्यं, संसारे कर्मकृशततत्त्वम-
वगम्य संसारोद्विग्नेन विरागमार्गानुगमप्रवर्तिना आत्मस्व-
रूपाऽविर्भावहेतुषु सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्येषु वर्तितव्यमि-
त्यर्थः ॥ ८ ॥ अष्ट० २ अष्ट० ।

मग्नो-मार्गतस्-अव्य० । पश्चादित्यर्थे, “मग्नो पच्छा”
(६६४) पाइ० ना० २७४ गाथा । “ अतो डो विसर्गस्य ”
॥ ८१ ॥ ३७ ॥ इति विसर्गस्य डो इत्यादेशः । प्रा० १ पाइ ।
पृष्ठतः इत्यर्थे, भ० ६ श० ५ उ० । आ० चू० ।

मग्नोपडिवद्ध-मार्गतःप्रतिबद्ध-त्रि० । स्था० ३ डा० २ उ० ।
(अर्थस्तु ' पञ्चजा ' शब्दे पञ्चमभागे ७३० पृष्ठे गतः)

मग्नंतराय-मार्गान्तराय-पुं० । मोक्षाध्वप्रवृत्ततद्विघ्नकरणे,
स्था० ४ डा० ४ उ० ।

मग्नगामि(ण्)-मार्गगामिन्-पुं० । कल्याणप्रापकपथयायि-
नि, उक्त० २५ अ० । यो० वि० । द्वा० ।

मग्नजम्भयण-मार्गाध्ययन-न० । भावमार्गप्रतिपादके सूत्रक-
ताङ्गस्यैकादशेऽध्ययने, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । आ० चू० ।

मग्नण-मार्गण-न० । मार्ग्यतेऽनेनेति मार्गणम् । अन्वयधर्मप-
र्यालोचनतोऽन्वेषणे, द्वा० १ श्रु० २ अ० । आभोगनं मार्ग-
णं मोषणमिति हेतुार्थः । उक्तं च—“आभोगणं ति वा मग्न-
णं ति वा मोसणं ति वा एगट्ठं” व्य० २ उ० । औ० । आ० चू० । मार्ग-
णमन्वयधर्माऽऽलोचनं, यथा-स्थानौ निश्चेतव्ये इह वल्ल्यु-
त्सर्पणाऽऽदयः स्थानुधर्मा घटन्त इति । औ० प्रश्न० सद्धता-
र्थविशेषाभिमुखमेव तद्वध्वमन्वयव्यतिरेकधर्मान्वेषणे, न० ।
“तत्थ वियालणं ति वा मग्नणं ति वा ईहणं ति वा एगट्ठं”
आ० चू० १ अ० । भ० । “ कणओ सिलीमुहो म-गणो
इसू सायओ सरो विसिहो (५१) ” पाइ० ना० ३६ गाथा ।

मग्नण्डाण-मार्गणास्थान-न० । जीवाऽऽदीनां पदार्थाना-
मन्वेषणं मार्गणा, तस्याः स्थानान्याश्रया मार्गणास्थाना-
नि । गत्यादिषु, प्रव० २२४ द्वार ।

अत्र चेयं मार्गणास्थानप्रतिपादिका बृहद्वन्धस्वामित्वगाथा-
“गइ इंदिए य काए, जोए वेए कसाए नारे य ।

संजम दंसण लेसा, भव संमे सज्जि आहारे ॥ १ ॥ ”

तत्र गतिश्चतुर्धा-नरकगतिस्तिर्यग्गतित्तिर्मुच्यगतिर्देवगतिरि-
ति । इन्द्रियं स्पर्शनरसमन्त्राणवपुःश्रोत्रमेदात्पञ्चधा, इन्द्रिय-
ग्रहणेषु च तदुपलक्षिता एकैन्द्रियदीप्तिर्यत्रास्ति तदुपलक्षिता
यपञ्चेन्द्रिया गृह्यन्ते । कायः षोढा-पृथिव्येत्येकोऽप्युपलक्षित-
त्रसकायमेवात् । योगः पञ्चदशधा-सत्यमयोऽर्थः, अस्तव्यमो

योगः, सत्यासत्यमनोयोगः, असत्यासत्यमनोयोगः, सत्यवाग्योगः, असत्यवाग्योगः, सत्यासत्यवाग्योगः, असत्यासत्यवाग्योगः, वैक्यिकाययोगः, आहारककाययोगः, औदारककाययोगः, वैक्यिमिश्रकाययोगः, आहारकमिश्रकाययोगः, औदारिकमिश्रकाययोगः, कामकाययोग इति । वेदस्त्रिधा—स्त्रोवेदः, पुरुषवेदो, नपुंसकवेदश्च । कपायाः क्रोधमानमायालोभाः ज्ञानं पञ्चधा—मतिज्ञानं, श्रुतज्ञानं—मवधिज्ञानं, मनःपर्यायज्ञानं, केवलज्ञानं च । ज्ञानग्रहणेन चाज्ञानमपि तत्प्रतिपक्षभूतमुपलब्धते, तच्च त्रिविधम्—मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं विभङ्गज्ञानं च । ज्ञानमार्गणास्थानमष्टधा । संयमश्चारित्रं तत्पञ्चधा—सामायिकं हृदोपस्थापनं परिहारविशुद्धिकं सूक्ष्मसम्परायं यथाख्यातं च संयमग्रहणेन च तत्प्रतिपक्षभूतो देशसंयमोऽसंयमश्च सूच्यत इति संयमः सप्तधा । दर्शनं चतुर्विधम्—चक्षुर्देनमचक्षुर्दर्शनमवधिदर्शनं केवलदर्शनं च । लेश्या षोढा—कृष्णलेश्या नीललेश्या कापोलेश्या तेजोलेश्या पञ्चलेश्या शुक्ललेश्या । भव्यः तथाविधानादिपारिणामिकभावात् सिद्धिगमनयोग्यो, भव्यग्रहणेन च तत्प्रतिपक्षभूतोऽभव्योऽपि गृह्यते । सम्यक्त्वं त्रिधा—ज्ञायोपशमिकौपशमिकं क्षायिकं च, सम्यक्त्वग्रहणेन च तत्प्रतिपक्षभूतं मिथ्यात्वं सासादनं मिथं च परिगृह्यते । संज्ञा विशिष्टस्मरणाऽऽदिरूपमनोविज्ञानसहितेन्द्रियपञ्चकसमन्वितः, तत्प्रतिपक्षभूतः सर्वोऽप्येकेन्द्रियाऽऽदिरसंज्ञी, सोऽपि संज्ञिग्रहणेन सूचितो द्रष्टव्यः । आहारयति ओजोलोमप्रक्षेपाऽऽहाराणामन्यतममाहारमित्याहारकः । ननु ज्ञानाऽऽदिपु किमर्थमज्ञानाऽऽदिप्रतिपक्षग्रहणं कृतम् ? , उच्यते—चतुर्दशस्वपि मार्गणास्थानेषु प्रत्येकं सर्वसांसारिकसत्त्वसङ्ग्रहार्थमिति । कर्म० ३ कर्म० ।

उत्तरभेदानाह—

सुरनरतिरिनिरयगई, इगवियतियचउपणिदि छकाया ।

भूजलजलणानिलवण-तसा य मणवयणतणुजोगा ॥१०॥

इह गतिशब्दः प्रत्येकं संबध्यते । ततः सुरगतिः, नरगतिः, तिर्थगतिः, नरकगतिः । (कर्म०) इहापीन्द्रियशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात् एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रिया इति । पदकायाः—भूः पृथ्वी, जलमापः, ज्वलनं—तेजः, अनिलो वायुः (वणंति) वनस्पतिः, वसा—ह्रीन्द्रियाऽऽदयः, ततः प्रत्येकं कायशब्दस्य योगात् पृथिव्येव कायः शरीरं यस्य सः पृथ्वीकायः, एवमपकायः, तेजस्कायः, वायुकायः वनस्पतिकायः, वसकाय इति । चः समुच्चये । योगशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धात् त्रयो योगाः । तथाहि—मनोयोगः, वचनयोगः, तनुयोगः । कर्म० ४ कर्म० ।

वेयनरित्थिनपुंसा, कसाय कोहमयमायलोभंति ।

मइसुयवहिमणकेवल-विहंगमइसुअनाणसागारा ॥११॥

वेदशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धात् त्रयो वेदाः, नरवेदः, स्त्रोवेदः, नपुंसकवेदः (कर्म०) मानकपायः, मायाकपायः, लोभकपायः, इति शब्दः कपायाणामनन्तानुबन्ध्यादिवहुभेदसूचनार्थः, सूत्रे च “मायालोभंति” इत्येवं प्राकृतत्वात् “मइसुयवहीत्यादि” इहावधीत्यत्र अकारलोपात् ज्ञानशब्दस्य च प्रत्येकं संबन्धात् एवं प्रयोगः—मतिज्ञानं, श्रुतज्ञानम्, अवधिज्ञानं, मनःपर्यायज्ञानं, केवलज्ञानं, तथा विभङ्गमत्यज्ञानश्रुताज्ञानानि, एतानि पञ्च ज्ञानानि

त्रीण्यज्ञानानि साकाराणि वृत्तन्त इति वाक्यार्थः । कर्म० ४ कर्म० । (सति ति) विशिष्टस्मरणाऽऽदिरूपमनोविज्ञानभाक् संज्ञी, इतरोऽसंज्ञी सर्वोऽप्येकेन्द्रियाऽऽदिः ॥ १३ ॥

आहारेय भेया, सुरनरयविभंगमइसुओहिदुगे ।

सम्भत्ततिगे पम्हा—सुकासनीसु सन्निदुगं ॥ १४ ॥

ओजो लोमप्रक्षेपाऽऽहाराणामन्यतममाहारमाहारयतीत्याहारकः, इतरोऽनाहारको विग्रहगत्यादिगतः (भेयंति) चतुर्दशमौलमार्गणास्थानानामिमेवाऽन्तराश्रुतुराऽऽदिसंख्या भेदा भवन्तीति शेषः, सर्वेऽपि द्विपट्टिभेदाः । तथाहि—गतिश्चतुर्धा, इन्द्रियं पञ्चधा, कायः षोढा, योगस्त्रिधा, वेदस्त्रिधा, कपायश्चतुर्धा, ज्ञानपञ्चक्रमज्ञानत्रिकमिति, ज्ञानमष्टधा, संयमपञ्चकं देशसंयमासंयमसहितं सप्तधा, दर्शनं चतुर्धा, लेश्या षोढा, भव्योऽभव्यश्चेति भव्यमार्गणास्थानं द्विधा, सम्यक्त्वत्रयमिथ्यात्वमिश्रसासादनभेदान् सम्यक्त्वमार्गणास्थानं षोढा, संज्ञिमार्गणास्थानं सप्रतिपक्षं द्वेधा, आहारकमार्गणास्थानं सप्रतिपक्षं द्वेधा, सर्वेऽप्येते एकत्र मील्यन्ते तत उत्तरभेदाः द्वापट्टिरिति । अत्र गाथा—“ चउ १ पण २ छ ३ तिय ४ तिय ५ चउ ६, अड ७ सग ८ चउ ९ छ १० दु ११ छग १२ दो १३ दुचि १४ । गइयाइमगणाणं, इय उत्तरभेय वासट्ठी ॥ १ ॥ ” इत्येवमुक्ता गत्यादिमार्गणास्थानानामवान्तरभेदाः । कर्म० ४ कर्म० । पं० सं० । दर्श० । प्रव० । साम्प्रतमेतत्त्वव

जीवस्थानानि चिन्तयन्नाह—“ सुरनरयविभंग ” इत्यादि, सुरगतौ नरकगतौ च संज्ञिद्विकं पर्याप्तापर्याप्तलक्षणं भवति । अपर्याप्तश्चेद करणापर्याप्तो गृह्यते, न लब्ध्यपर्याप्तः, तस्य देवनरकगत्योरुत्पादाभावात् । तथा विभङ्गे—विभङ्गज्ञानः मतौ मतिज्ञाने, श्रुते श्रुतज्ञाने, (ओहिदुगि ति) अवधिद्विके—अवधिज्ञानाऽवधिदर्शनलक्षणे, सम्यक्त्वत्रिके ज्ञायोपशमिकक्षायिकौपशमिकलक्षणे, पञ्चलेश्यायां, शुक्ललेश्यायां, संज्ञिनि च, संज्ञिद्विकमपर्याप्तपर्याप्तलक्षणं भवति, न शेषाणि जीवस्थानानि तेषु मिथ्यात्वाऽऽदिकारणतो मतिज्ञानाऽऽदीनामसम्भवात् । अत एव च हेतोरिहापर्याप्तकः करणापर्याप्तको गृह्यते, न लब्ध्यपर्याप्तकः, तस्य मिथ्यादृष्टत्वादशुभलेश्याकत्वाच्चेति । आह—ज्ञायिकक्षायोपशमिकौपशमिकेषु कथं संज्ञी अपर्याप्तको लभ्यते ? , उच्यते—इह यः कश्चिन्पूर्ववद्वाऽऽयुक्तः क्षपकश्चेन्निमारभ्यानन्तानुबन्ध्यादिसप्तकक्षयं कृत्वा क्षायिकसम्यक्त्वमुत्पाद्य गतिचतुष्टयस्यान्यतरस्यां गतावुत्पद्यते तदा सोऽपर्याप्तः क्षायिकसम्यक्त्वे प्राप्यते, क्षायोपशमिकसम्यक्त्वयुक्तश्च देवाऽऽदिभवेभ्योऽनन्तरमिहोत्पद्यमानस्तीर्थकराऽऽदिरपर्याप्तकः सुप्रतीत एव । औपशमिकसम्यक्त्वं पुनरपर्याप्तावस्थायामनुत्तरसुरस्य द्रष्टव्यम् । इहौपशमिकसम्यक्त्वमपर्याप्तस्य केचिन्नेच्छन्ति, तथा च ते प्राऽऽहुः “ न तावदस्यामेवापर्याप्तावस्थायामिदं सम्यक्त्वमुपजायते, तदानीं तस्य तथाविधविशुद्ध्यभावात् । अथैतत्तदानीं मोत्पादि, यत्तु पारमविकं तद् भवतु, केन विनिवार्यत इति मन्येथाः, तदपि न युक्लि-युक्तमुत्पश्यामः, यतो यो मिथ्यादृष्टिस्तत्प्रथमतया सम्यक्त्वमौपशमिकमवाप्नोति स तावत्तद्वाचमापन्नः सन् कालं न करोत्येव । यदुक्तमागमे—“ अणुयंधोदयमाउग—बंधं कालं च

सासलो कुलई । उवसमसम्मदिट्ठी, चउण्हमिक्कं पि नो कुलई ॥ १ ॥ ” उपशमभ्रणमुत्वाऽनुत्तरसुरेपूपन्नस्यापर्याप्तकस्यैतन्नभ्यत इति चेन्नन्वेतदपि न बहु मन्यामहे, तस्य प्रथमसमय एव सम्यक्त्वपुद्गलोदयात् क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वं भवति न त्वोपशमिकम् । उक्तं च शतकवृहच्चूर्णो— “ जो उवसमसम्मदिट्ठी उवसमसदीए कालं करेइ सा पढमसमए चेव सम्मत्तपुंजं उदयावलिआए छोदुण सम्मत्तपुगले वेणइ, तेण न उवसमसम्मदिट्ठी अपज्जत्तगो लब्धइ । ” इत्यादि । तस्मात्पर्याप्तसंज्ञिलक्षणमेकमेव जीवस्थानकमत्र प्राप्यते इति स्थितम् । अपरे पुनराहुः— “ भवत्येवापर्याप्तावस्थायामप्यौपशमिकं सम्यक्त्वं, सप्ततिचूर्णोपि तथाऽभिधानात् । सप्ततिचूर्णो हि गुणस्थानकेषु नामकर्मणी बन्धोदयाऽऽदिमार्गणाऽवसरे अविरतसम्यग्दृष्टेरुदयस्थानचिन्तायां पञ्चविंशत्युदयः सप्तविंशत्युदयश्च देवनाम्नानधिकृत्योक्तः, तत्र नारकाः क्षायिकवेदकसम्यग्दृष्टयो, देवास्तु त्रिविधसम्यग्दृष्टयोऽपि । तथा च तदग्रन्थः— “ पणवीससत्तवीसो—दया देवनेरइए पडुच्च नेरइगो । खयगवेयगसम्मदिट्ठी, देवो तिविहसम्मदिट्ठी वि ॥ १ ॥ ” पञ्चविंशत्युदयश्च शरीरपर्याप्तिं निर्वर्तयतः । तथाहि—निर्माणस्थिरास्थिरगुरुलघुशुभाशुभतैजसकर्मणवर्णगन्धरसस्पर्शकचतुष्कदेवगतिदेवानुपूर्वीय—श्चेन्द्रियजातित्रसवादरपर्याप्तकं सुभगदुर्भगयोरेकतरमादेयानांदेययोरेकतरं यशःकीर्त्ययशकीर्त्योरेकतरमित्येकविंशतिः, ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य शेषपर्याप्तिभिरपर्याप्तस्य वैक्रियद्विकोपघातप्रत्येकसमचतुरस्त्रलक्षणप्रकृतिपञ्चकक्षेपे देवाऽनुपूर्वपनयने च पञ्चविंशतिर्भवति । ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य शेषपर्याप्तिभिः पुनरपर्याप्तस्य पराघातप्रशस्तविहायोगतिक्षेपे सप्तविंशतिर्भवति । ततोऽपर्याप्तावस्थायामपीह देवस्यौपशमिकं सम्यक्त्वमुक्तम् । तथा पञ्चसंग्रहेऽपि मार्गणास्थानकेषु जीवस्थानकचिन्तायामौपशमिकसम्यक्त्वे “ उवसमसम्मदिट्ठी दो सत्ती ” इत्यनेन ग्रन्थेन संज्ञिद्विकमुक्तम् । ततः सप्ततिचूर्णमिप्रायेण पञ्चसंग्रहमिप्रायेण चास्माभिरपि औपशमिकसम्यक्त्वे संज्ञिद्विकमुक्तं, तत्त्वं तु केवलिनो विशिष्टवहुश्रुता वा विदन्तीति ॥ १४ ॥

तमसन्निअपज्जजुयं, नरे सवायर अपज्ज तेऊए ।

थावर इगिंदि पढमा, चउ वार असन्नि दु दु विगले ॥ १५ ॥

तत्पूर्वोक्तं संज्ञिद्विकमपर्याप्ताऽसंज्ञियुतं नरे-नरेषु लभ्यते-जातावेकवचनम् । अयमर्थः—इह द्वये मनुष्याः—गर्भव्युत्कान्तिकाः, सम्मूर्च्छिमाश्च । तत्र ये गर्भव्युत्कान्तिकास्तेषु यथोक्तं संज्ञिद्विकं लभ्यते, ये तु वान्तपित्ताऽऽदिषु सम्मूर्च्छन्ति तेऽन्तर्मुहूर्त्ताऽऽयुषोऽसंज्ञिनो लब्धपर्याप्तकाश्च द्रष्टव्याः । यदाहुः श्रीमदार्यश्यामपादाः प्रज्ञापनायाम्— “ कहि णं भंते ! संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति ? । गोयमा ! अंतो मणुस्स-केत्तस्स पक्खालोसाए जोयणसयसहस्सेसु अद्दाइजेसु दी-वसमुहेसु पक्करससु कम्मभूमीसु तीसाए अकम्मभूमीसु कप्पणाए अंतरदीवसु गम्भवक्कतियमणुस्साणं चेव उच्चारे-सु वा पांसवणेसु वा खेलेसु वा सिंघाणेसु वा वंतेसु वा पित्तसु वा सुक्केसु वा सोणिणसु वा सुक्कपुगलपरिसाडे-

सु वा विगयजीवकलेवरसु वा थीपुरिससंजोगसु वा नगर-निद्धमणेसु वा सव्वेसु चैव असुइद्दाणेसु इत्थ णं संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति अंगुलस्स असंखभागमित्ताए ओगाहणाए असत्ती मिच्छदिट्ठी अच्चाणी सव्वाहिं पज्जत्तीहिं अपज्जत्ता अंतोमुहुत्ताया चेव कालं करंति त्ति । ” तान् सम्मूर्च्छिममनुष्यानाश्रित्य तृतीयमप्यसंज्ञपर्याप्त-लक्षणं जीवस्थानं प्राप्यत इति । “ सवायरअपज्जत्ताए ” इति तदेवेत्यनुवर्त्तते, तदेव पूर्वोक्तं संज्ञिद्विक सह वाद-रापर्याप्तेन वर्त्तत इति सवादरापर्याप्तं तेजोलेश्यायां लभ्यते । एतदुक्तं भवति—तेजोलेश्यायां त्रीणि जीवस्थानकानि भवन्ति, संज्ञिपर्याप्तः, संज्ञिपर्याप्तः, वादरैकेन्द्रियापर्याप्तश्च । वादरोऽपर्याप्तः कथमवाप्यत इति चेत् ?, उच्यते—इह भवन-पतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवाः पृथिवीजलवनस्पतिषु मध्ये उत्पद्यन्ते । यदाह दुःपमान्धकारनिमग्नजिनप्रवचनप्रदीपो भगवान् जिनभद्रगणिज्जमाश्रमणः—

“ पुढवीआउवणस्सइ—गम्भे पज्जत्त संखजीवेसु ।

सग्गच्चुयाण वासो, सेसा पांडसेहिया ठाणा ॥ १ ॥ ”

ते च तेजोलेश्यावन्तः, यदभाणि—

“ किएहा नीला काऊ, तेऊ लेसा य भवणंतरिया ।

जोइमसोहम्मीसा—ए तेउलेसा मुण्येव्वा ॥ १ ॥ ”

यल्लेश्यश्च म्रियते तल्लेश्य एव अग्रेऽपि समुत्पद्यते ।

“ यल्लेसे मरइ तल्लेसे उववज्जइ ” इति वचनात् ।

अतो वादरापर्याप्तावस्थायां कियत्कालं तेजोलेश्याऽवाप्यत इति सिद्धं जीवस्थानकत्रयं, तेजोलेश्यायामिति कायद्वारे स्थावरेषु पृथिव्येतजोवायुवनस्पतिलक्षणेभुः इन्द्रियद्वारे एकेन्द्रिये च प्रथमानि चत्वारि जीवस्थानानि सूक्ष्मैकेन्द्रियापर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियपर्याप्तवादरैकेन्द्रियाऽपर्याप्तवाद-रैकेन्द्रियपर्याप्तलक्षणानि भवन्ति । असंज्ञिनि संज्ञिव्यतिरिक्ते कोलिकनलिकन्यायेन प्रथमशब्दस्य सम्बन्धात्प्रथमानि आदिमानि द्वादश जीवस्थानानि पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मवाद-रैकेन्द्रियद्वित्रिचतुरसंज्ञिपञ्चेन्द्रियलक्षणानि भवन्ति । सर्वेषामपि विशिष्टमनोविकलतया संज्ञिप्रतिपक्षत्वाविशेषान्, संज्ञिप्रतिपक्षस्थ चाऽसंज्ञित्वेन व्यवहारात् । ‘दु दु विगल त्ति’ विकलेषु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियेषु द्वे द्वे जीवस्थानके भवतः । तत्र द्वीन्द्रियेषु द्वीन्द्रियोऽपर्याप्तः पर्याप्त इति द्वे, त्रीन्द्रियेषु त्रीन्द्रियोऽपर्याप्तः पर्याप्त इति द्वे, चतुरिन्द्रियेषु चतुरिन्द्रियोऽपर्याप्तः पर्याप्त इति द्वे ॥ १५ ॥

दस चरम तसे अजया—हारगतिरितणुक्सायदुअनाणे ।

पढमतिलेसाभवियर—अचक्खुनपुमिस्थि सव्वे वि । १६ ।

त्रसे त्रसकाये चरमाणन्तिमानि पर्याप्तापर्याप्तद्वित्रिचतुरसंज्ञिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियलक्षणानि दश जीवस्थानानि भवन्ति, द्वीन्द्रियाऽऽदीनामेव त्रसत्वात् । अयं अविरते सर्वाण्यपि जीवस्थानानि भवन्ति । तथा आहारके (तिरि त्ति) तिर्यग्गतौ, तनुयोगे काययोगे कषायचतुष्टये, द्वयोरज्ञानयोर्मत्यज्ञानश्रुताज्ञानरूपयोः प्रथमत्रिलेश्यासु कृष्णनीललेश्याकापोतलेश्यालक्षणासु, भव्ये, इतरस्मिन् अभव्ये, (अचक्खु नि) अचक्षुर्दृशने (नपु नि) नपुंसकवेदे (मिच्छ नि) मिथ्यात्वे सर्वाण्यपि चतुर्दशापि जीवस्थानकानि भवन्ति, सर्वजीवस्थान-

कन्यापकत्वादयताऽऽदीनामिति ॥ १६ ॥

पञ्चसन्नि केवलदुगे, संजयमणनानादेसमसमीसे ।

पण चरम पञ्च वयणे, तिय छ व पञ्जियर चक्खुम्मि ॥ १७ ॥

(पञ्चसन्नि ति) पर्याप्तसंज्ञितक्षणमेव जीवस्थानं भवति ।
पञ्चत्वाह—केवलादिके केवलज्ञानकेवलदर्शनेन लक्षणे, संयमेपु
सामाधिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसम्पराय-
थाख्यातरूपपञ्चकारसंयमवस्तु (मणनाना ति) मनःपर्याय-
ज्ञाने, (देस ति) देशयते देशविरते, आचके इत्यर्थः, (मण
ति) मनोयोगे (मीस ति) मिश्रे सम्यगभिध्यादष्टौ । तत्र
केवलद्विके संयमेपु मनःपर्यायज्ञाने, देशविरते च संज्ञि-
पर्याप्तलक्षणं जीवस्थानकं विना नान्यजीवस्थानकं संभव-
ति, तत्र सर्वविरतिदेशविरत्यारभावात् । मनोयोगेऽ-
प्येतदन्तरेणान्यजीवस्थानकं न घटते, तत्र मनःसद्भा-
वाऽयोगात् । मिश्रे पुनः पर्याप्तसंज्ञिव्यतिरेकेण शेषं जीव-
स्थानकं तथाविधपरिणामाभावादेव न सम्भवतीति । तथा
पञ्च जीवस्थानानि चरमाणयन्तिमानि पर्याप्तानां पर्याप्त-
द्विन्द्रियपर्याप्तत्रिन्द्रियपर्याप्तचतुरिन्द्रियपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रि-
यपर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियलक्षणानि (वयणे ति) पचनयोगे वा-
ग्योगे भवन्ति, न शेषाणि, तेषु वाग्योगासम्भवात् । (तिय छ
व पञ्जियर चक्खुम्मि ति) चक्षुर्दर्शने त्रीणि जीवस्था-
नानि पर्याप्तचतुरिन्द्रियपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तसंज्ञिप-
ञ्चेन्द्रियरूपाणि, नान्यानि, तेषु चतुष एवाभावात् । अत्रैव
मतान्तरेण विकल्पमाह—पदं वा जीवस्थानानि चतुर्दशेन
भवन्ति । कथमित्याह—(पञ्जियर ति) पूर्वप्रदर्श-
ितपर्याप्तत्रिकं सेतारमपर्याप्तसहितं पदं भवन्ति । इद-
मुक्तं भवति—अपर्याप्तपर्याप्तचतुरिन्द्रियासंज्ञिपञ्चेन्द्रियसं-
ज्ञिपञ्चेन्द्रियरूपाणि पदं जीवस्थानानि चतुर्दशेन भव-
न्ति, चतुरिन्द्रियाऽऽदीनामिन्द्रियपर्याप्त्या पर्याप्तानां शेषप-
र्याप्त्यपेक्षया अपर्याप्तानामपि आचार्यान्तरैश्चतुर्दशेनाभ्युपग-
मात् । यदुक्तं पञ्चसंग्रहमूलटीकायाम्—“ करणपर्याप्तेषु च-
तुरिन्द्रियाऽऽदिषु इन्द्रियपर्याप्तौ सत्यां चतुर्दशेन भवति । ”
इति ॥ १७ ॥

थीनरपाणिंदि चरमा, चउ अणहारे दु सन्नि छ अपज्जा ।

ते सुहुम अपज्ज विणा, सासणि इत्ता गुणे वुच्छं ॥ १८ ॥

स्त्रीवेदे नरवेदे पञ्चेन्द्रिये च चरमाणयन्तिमानि पर्याप्ताऽ-
पर्याप्तासंज्ञिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियलक्षणानि चत्वारि जीवस्थानानि
भवन्ति । यद्यपि च सिद्धान्ते असंज्ञिपर्याप्तोऽपर्याप्तो वा
सर्वथा नपुंसक एवोक्तः । तथा चोक्तं श्रीभगवत्यां—“ तेणं
भंते ! असन्निपेवेन्द्रियतिरिक्खजोणिया किं इत्थिवेयगा, पु-
रिसवेयगा, नपुंसगवेयगा ? । गोयमा ! नो इत्थिवेयगा, नो
पुरिसवेयगा, नपुंसगवेयगा ति । ” तथाऽपीह श्रीपुंसलिङ्गा-
ऽऽकारमात्रमङ्गीकृत्य स्त्रीवेदे नरवेदे चासंज्ञी निर्दिष्ट इत्यदा-
यः । उक्तं च पञ्चसंग्रहमूलटीकायाम्—“ यद्यपि चासंज्ञिपर्या-
प्तापर्याप्तौ नपुंसकौ तथापि स्त्रीपुंसलिङ्गाऽऽकारमात्रमङ्गी-
कृत्य स्त्रीपुंसावुक्ताविति । ” अपर्याप्तकृतेऽ करणपर्याप्तकौ
गृह्यते, न लब्धपर्याप्तकः, लब्धपर्याप्तकस्य सर्वस्य नपुंसक-
त्वात् । अनाहारके—“ दुसन्नि छ अपज्ज ति । ” द्विविधः संज्ञी

पर्याप्तापर्याप्तलक्षणः, पदं अपर्याप्ताश्चेत्यष्टौ जीवस्थानानि
भवन्ति । अयमर्थः—अपर्याप्तसूक्ष्मवादेरैकेन्द्रियद्वित्रिचतुर-
संज्ञिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियलक्षणानि सप्त जीवस्थानानि, अनाहारके
विग्रहगतावेकं द्वौ त्रीन्वा समयान् यावदाहारासम्भवात् संभ-
वन्ति “ विग्रहगइमावप्ता, केवलिणो समुहया अजोगी अ ।
सिद्धा य अणाहारा, ऐसा आहारगा जीवा ॥ १ ॥ ” इति-
वचनात् । संज्ञिपर्याप्तलक्षणं जीवस्थानकमनाहारके केवलि-
समुद्धातावस्थायां तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु लभ्यते । उक्तं
च—“ कर्मणशरीरयोगी, तृतीयके पञ्चमे चतुर्थे च । समयत्रये
च तस्मिन्, भवत्यनाहारको नियमात् ॥ १ ॥ ” (ते सुहुम-
अपज्ज विणा सासणि ति) सास्वादाने सम्यक्त्वे तान्येव
पूर्वोक्तानि पदं अपर्याप्तपर्याप्तसंज्ञिद्विकलक्षणान्यष्टौ जीव-
स्थानानि सूक्ष्मापर्याप्तं विना सप्त भवन्ति । एतदुक्तं भवति—
अपर्याप्तवादेरैकेन्द्रियद्विन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियासंज्ञिपञ्चे-
न्द्रियसंज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तलक्षणानि सप्त जीवस्थान-
कानि सास्वादाने सम्यक्त्वे भवन्तीति । यत्तु सूक्ष्मैकेन्द्रिया-
पर्याप्तलक्षणं जीवस्थानं तत् सास्वादाने सम्यक्त्वे न घटा-
मिति । सास्वादनसम्यक्त्वस्य मनाक् शुभपरिणामरूप-
त्वात् । महासंज्ञिपरिणामस्य च सूक्ष्मैकेन्द्रियमध्ये उपादा-
भिधानात् । सूत्रे च सर्वत्र लिङ्गव्यत्ययः प्राकृतत्वात्, प्राकृतं
हि लिङ्गं व्यभिचार्यपि । यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे—
“ लिङ्गं व्यभिचार्यपीति । ” उक्तानि मार्गणास्थानकेषु
जीवस्थानकानि । कर्म० ४ कर्म० । गुणस्थानकानि
' गुणद्वारा ' शब्दे तृतीयभागे ६२४ पृष्ठं गतानि ।)
अधुना मार्गणास्थानेष्वेव योगानभिधानुः प्रथमं तावशो-
गानेव स्वरूपत आह—

सञ्चेयर मीस अस-चमोस मण वइ विउव्वियाऽऽहारा ।

उरलं मीसा कम्मण, इय जोगा कम्ममणहारे ॥ २४ ॥

कर्म० ४ कर्म० । (योगव्याख्या ' जोग ' शब्दे चतुर्थभागे
१६१३ पृष्ठं गता)

साम्प्रतमतानेव मार्गणास्थानेषु निरूपयन्माह—(कम्म-
मणहारि ति) व्यवच्छेदफलं हि वाक्यमतोऽवश्यं—
मवधारयितव्यम् । तच्चावधारणमिहैवम्—कार्मणमेवैकम-
नाहारके न शेषयोगा असम्भवादिति । न पुनरेवं कार्मण-
मनाहारकेष्वेवेति, आहारकेष्वपि उत्पत्तिप्रथमसमये कार्मण-
योगसम्भवात् । “ जोएणं कम्मणं, आहारेइ अणंतरं जीवो । ”
इति परममुनिवचनप्रामाण्यात् । नापि कार्मणमनाहारकेषु
भवत्येवेत्यवधारणमाधेयम्, अयोगिकेवल्यवस्थायामनाहा-
रकस्याऽपि कार्मणकाययोगाभावात् “ गयजोगो उ अजो-
गी ” इति वचनात् । एवमन्यत्रापि यथासम्भवमवधारण-
विधिरनुसरणीय इति ॥ २४ ॥

नरगइ पाणिंदि तस तणु, अचक्खु नर नपु कसाय सम्मदुगे ।

सन्नि छलेसाहारग, भव मइसुओहिदुगे सव्वे ॥ २५ ॥

नरगतौ मनुष्यगतौ, पञ्चेन्द्रिये, त्रैल असकाथे, तनुयोगे,
अचक्षुर्दर्शने, नरे नरवेदे पुंवेद इत्यर्थः, (नपु ति) नपुंस-
कवेदे कपायेषु क्रोधमानमायालोभेषु, सम्यक्त्वद्विके क्षाया-
पशमिकक्षाधिकलक्षणे, संज्ञिनि मनोविज्ञानभाजि, पदस्वपि
संख्यासु, आहारके भव्ये, मर्तौ मतिज्ञाने, श्रुते धृतज्ञाने,

अवधिद्विके अवधिज्ञानावधिदर्शनरूपे, सर्वे पञ्चदशापि योगा भवन्ति । एतेषु सर्वेष्वपि मार्गणास्थानेषु यथासंभवं सर्व-योगप्राप्तेः । यत्तु क्वापि—“ओगा अक्रममगाऽऽहारगेषु” इति पदं दृश्यते, तत्र सम्यगवगम्यते । यत् ऋजुगतौ विप्रहगतौ चोत्पत्तिप्रथमसमये—“जोषण कम्मएणं, आहारेइ अणंतरं जावो । तेण परं मोमेणं जाव सरीरस्स निष्फत्तो ॥ १ ॥” इति सकलश्रुतधरप्रवरपरममुनिवचनप्रामाण्यादाहारकस्यापि सतः कर्मणकाययोगोऽस्त्येव । अथोच्यते—गृह्यमाणं गृहीतमिति निश्चयनयवशात्प्रथमसमये अप्यौदारिकपुद्गला गृह्यमाणं गृहीता एव, ततो द्वितीयाऽऽदिसमयेष्विव तदानीमप्यौदारिकमिश्रकाययोग इति । तदेतदयुक्तं, सम्यग्वस्तु-तत्त्वापरिज्ञानात् । यतो यद्यपि तदानीमौदारिकाऽऽदिपुद्गला गृह्यमाणं गृहीता एव तथाऽपि न तेषां गृह्यमाणानां स्व-प्रहणक्रियां प्रति करणरूपता, येन तन्निबन्धनो योगः परि-कल्प्यते, किं तु कर्मरूपतैव, निष्पन्नरूपस्य सत उत्तरकालं करणभावदर्शनात् । न हि घटः स्वनिष्पादभक्त्यां प्राप्ते कर्मरूपतां करणरूपतां च प्रतिपद्यमानो दृश्यते । द्वितीयाऽऽदिसमयेषु पुनस्तेषामपि प्रथमसमयगृहीतानामप्युद्गलोपादानं प्रति करणभावो न विरुध्यते निष्पन्नत्वाद्, अतस्तदानीमौदारिकमिश्रकाययोग उपपद्यत एव । अत एवोक्तम्—“तेण परं मोमेणं ति ।” तस्मादाहारकस्याप्युत्पत्तिप्रथमसमये कर्मणकाययोग इति । अतः—“जोगा अक्रममगाऽऽहारगेषु” इति पदं चिन्त्यमस्तीति ॥ २५ ॥

तिरि इच्छि अजय सासण, अनाण उपसम अभव्व भिच्छेसु । तेराऽऽहारदुगूणा, ते उरलदुगूण सुरनरए ॥ २६ ॥

(तिरि त्ति) निर्यग्गतौ , स्त्रियां स्त्रीवेदे, अ-यते विरतिहीने सास्वदनसम्यक्त्वे (अनाण त्ति) अज्ञानत्रिके मत्यज्ञानश्रुता ज्ञानावभङ्गलक्षणे, उपशमे औपशमिकसम्यक्त्वे, अभव्ये । सिद्धिगमनानुचितेषु, मिथ्यात्वे मिथ्यादृष्टिषु, त्रयोदश योगा भवन्ति । के इत्याह—आहारकद्विकेन आहारकमिश्रलक्षणेन ऊना हीना आहारकद्विकोनाः । अयमत्राऽऽशयः—मनोयोगचतुष्टयवाग्यो-गचतुष्टयौदारिकौदारिकमिश्रवैक्रियवैक्रियमिश्रकर्मणलक्षणा-योगा भवन्ति, तत्र कर्मणमपान्तरालगतौ उत्पत्तिप्रथमसमय एव, औदारिकमिश्रमपर्याप्तावस्थायाम्, पर्याप्तावस्थायामौदारिकं मनोवाग्योगचतुष्टयं च । तथा तिरश्चामपि के-पाञ्चद्वैक्रियलब्धियोगतो वैक्रियमिश्रं वैक्रियं च घटत एव । यत्तु आहारकद्विकमाहारकाऽऽहारकमिश्रलक्षणं तत्र सम्भवत्येव तिरश्चां, तत्र सर्वविगत्यसम्भवात्, सर्वविरतस्य हि चतुर्दशपूर्ववेदिन आहारकद्विकं संभवति, “आहारं च उदसपुव्विण्णं” इत्यादिवचनप्रामाण्यादिति । तथा इह स्त्रीवेदे द्रव्यरूपो द्रष्टव्यो, न तु तथारूपाध्यवसायलक्षणो भावरूपः, तथा विवक्षणात् । एवमुपयोगमार्गणायामपि द्रष्टव्यम् । प्राक् च गुणस्थानकमार्गणायां सर्वोऽपि वेदो भावस्वरूपो गृहीतः, तथाविवक्षणादेव, अन्यथा तेषु प्राक्गुणस्थानकसङ्ख्यायोगात्, संयोगिकेवत्यादावपि द्रव्यवेदस्य भावात् । द्रव्यवेदश्च बाह्यमाकारमात्रम् । ततः स्त्रीषु त्रयोदश योगा आहारकद्विकोना भवन्ति, न पुनरा-

हारकद्विकमपि, यत् आहारकद्विकं चतुर्दशपूर्ववेदि एव भवति “आहारगदुगं जायइ चउदसपुव्विण्णं” इति वचनात् । न च स्त्रीणां चतुर्दशपूर्वाधिगमोऽस्ति, स्त्रीणामा-गमे दृष्टिवादाध्ययनप्रतिषेधात् । यदाह भाष्यसुधासुधांशुः—
“तुच्छा गारवहुला, चर्त्तिदिद्या दुव्वला धिरेप य ।

इय अइसेसज्जयणा, भूयावादो य नो र्थाणं ॥ १ ॥” इति । भूतवादो दृष्टिवादः, तथा अयते सास्वदने अज्ञान-त्रिके च त्रयोदश योगा आहारकद्विकोना भवन्ति । आहारकद्विकं पुनरेतेष्वज्ञानत्वादेव दूरापास्तम् । तथा—औपशमिकसम्यक्त्वे आहारकद्विकोनास्त्रयोदश योगाः, आहारकं त्वच्चापि न घटामियति, यत् औपशमिकसम्यक्त्वं प्रथमसम्यक्त्वोत्पादकाले उपशमश्रेण्यारोहे वा भवति । न च प्रथमसम्यक्त्वोत्पादकाले चतुर्दशपूर्वाधिगमसंभवस्तदभावाच्च कथमाहारकद्विकभावः प्रादुर्भावपदवर्धामियति?, उपशमश्रेण्यारूढत्वादाहारकद्विकं नाऽऽरभत एव, तस्याप्रमत्तत्वात् । आहारकाऽऽरम्भकस्य तु लब्धसुपजीवनेनौत्सुक्य-भावतः प्रमादबहुलत्वात् । उक्तं च—“आहारकं पमत्तो, उप्पापई न अप्पमत्तु त्ति ।” आहारकस्थितोपशमश्रेणि नारभत एव, तथास्वभावत्वादिति । तथा—अभव्ये मिथ्यात्वे च चतुर्दशपूर्वाधिगमाभावादेव आहारकद्विकवर्जास्त्रयोदश योगाः । त एव पूर्वोक्तास्त्रयोदश योगा औदारिकद्विकेनौदारिकौदारिकमिश्रलक्षणेन ऊना हीना एकादश योगाः सुरे सुरगतौ नरके नरकगतौ भवन्ति । तथाहि—मनोवाग्योगचतुष्टयवैक्रियवैक्रियमिश्रकर्मणलक्षणा एकादश योगाः सुरेषु नारकेषु च घटन्ते । तत्र कर्मणमपान्तरालगतावुत्पत्तिप्रथमसमय एव, वैक्रियमिश्रमपर्याप्तावस्थायां, पर्याप्तावस्थायां तु वैक्रियं मनोवाग्योगचतुष्टयं च । यत्पुनरौदारिकद्विकं तद्भवप्रत्ययादेव देवनारकाणां न संभवति, आहारकद्विकं तु सुरनारकाणां भवस्वभावतया विरत्यभावेन सर्वविरतिप्रत्ययचतुर्दशपूर्वाधिगमासम्भवादेव दूरापास्तमिति ॥ २६ ॥

कम्मुरलदुगं थावरि, ते सविउव्विदुग पंच इगि पव्वे ।

अस्सन्निचरमवइजुय, विउव्विदुगूण चउ विगले ॥ २७ ॥

कर्मणमौदारिकद्विकम् औदारिकौदारिकमिश्रलक्षणमिति त्रयो योगाः । केत्याह—(थावरि त्ति) स्थावरकाये पृथिव्येतेजोव-स्पतिकायरूपे वायुकायिकस्य पृथग् भण्डिष्यमानत्वात् । अयमत्र भावः—स्थावरचतुष्के कर्मणौदारिकद्विकरूपास्त्रयो योगा भवन्ति । तत्र कर्मणमपान्तरालगतावुत्पत्तिप्रथमसमये वा । औदारिकमिश्रं त्वपर्याप्तावस्थायां, पर्याप्तावस्थायां पुनरौदारिकमिति । ते पूर्वोक्तास्त्रयो योगाः सवैक्रियद्विकाः सह वैक्रियद्विकेन वैक्रियवैक्रियमिश्रलक्षणेन वर्त्तन्ते इति सवैक्रियद्विकाः सन्तः पञ्च भवन्ति । केत्याह—(इति त्ति) सामान्यत एकेन्द्रियपवने, वायुकाये च । तत्र कर्मणौदारिकद्विकलक्षणयोगत्रयभावना । प्राग्वत् वैक्रियद्विकभावना त्वेवम्—इह किल चतुर्विधा वायवो वा-न्ति । तद्यथा—सूदमा अपर्याप्ताः, सूदमाः पर्याप्ताः, बादरा अपर्याप्ताः, बादराः पर्याप्ताश्च । तत्र बादरपर्याप्तानां केपाञ्चद्वैक्रियल-ब्धिसम्भवोऽस्ति तानधिकृत्य वैक्रियं वैक्रियमिश्रं च लभ्य-ते । ननु कथमुच्यते केपाञ्चद्वैक्रियलब्धिसम्भवोऽस्ति?, या-वता सर्वेऽपि बादरपर्याप्तावायवः सवैक्रिया एव, अवैक्रिया-

तां चेष्टया एवाप्रवृत्तेः । उक्तं च—“ केह भवन्ति सग्रे वे-
द्विया वाया वावन्ति, जवेजव्वियां किद्वा जेव न पवत्त-
इ ति । ” तदुक्तं सम्बन्धसिद्धान्ताऽपरिज्ञानात्, अवैक्रि-
याणामपि तेषां स्वभावस्य एव चेष्टोपपत्तेः । यदाह भगवान्
मौद्गरिभद्रपुरिनुयोगहारटीकायाम्—“ बाउक्काइया चउव्वि-
हा सुहुमा पज्जत्ता अपज्जत्ता वायरा पज्जत्ता अपज्जत्ता, तत्थ
तिप्पि ससी पत्तेयं असंखेज्जलोगप्पमाणप्पएसरासिपमाण-
मिप्ता, जे पुण वादरा पज्जत्ता ते पवरा संखेज्जभागमिप्ता,
तत्थ तव तिएहं रासीणं वेउव्वियलद्धी चेव नत्थि वायरप-
ज्जत्ताणं पि असंखिज्जभागमिप्ताणं अत्थि जेसि पि लद्धी
अत्थि तत्रो वि पलिश्रोवमासंखज्जभागसमयमिप्ता संपयं पु-
च्छासमए वेउव्वियवत्तिणो, तथा-जेण सव्वेसु चेव उट्ठलो-
गाइसु चेला वायवो विज्जन्ति तम्हा अवउव्विया वि वाया
वायन्ति ति धित्तव्वं सभावेण तेसि वाइयव्वं ति । ” वाताद्वायु-
रिति कृत्वा (तिएहं रासीणं ति) त्रयाणां राशीनां पर्याप्ताऽ-
पर्याप्तसूत्रमाऽपर्याप्तवादवायुकायिकानाम् । तथा त एव पूर्वो-
क्ताः पञ्च कर्मणौदारिकद्विकवैक्रियद्विकलक्षणयोगाश्चरमा
चतुर्थः असत्यामृथारूपा वाग् वचनयोगश्चरमवागृतया
युक्ताः षड् योगा भवन्ति । क्वेत्याह—असंखिनि संखिव्यतिरि-
क्त जीव । तत्र कर्मणमपान्तरालगतावुत्पत्तिप्रथमसमये च
औदारिकमिश्रमपर्याप्तावस्थायां, पर्याप्तावस्थायामौदारिकम्
वादपर्याप्तावायुकायिकानां वैक्रियद्विकं, चरमभाषा शङ्काऽऽ-
दिद्विन्द्रियाऽऽदीनामिति ते एव पूर्वोक्ताः षड् योगा वैक्रिय-
द्विकेन वैक्रियवैक्रियमिश्रलक्षणेनोना हीनाश्चत्वारो भवन्ति ।
क्वेत्याह—विकल्पेण द्विन्द्रियत्रिन्द्रियचतुरिन्द्रियेषु । काऽर्थः ?
तत्र कर्मणौदारिकद्विकभावना प्राग्वत् । चरमभाषा च अ-
सत्यामृथारूपा शङ्काऽऽदीनां भवाते, शेषास्तु भाषा न भव-
म्येव, “ विगलेसु असञ्चमोस स्ति ” वचनादिति ॥ २७ ॥

कम्पुलमीस विणु मण, वइ समइय जेय चकखुमण्णानणे ।

उरलदुगकम्म पढं—तिम-मणवइ केवलदुगम्मि ॥ २८ ॥

कर्मणौदारिकमिश्रं विना शेषास्त्रयोदश योगा भव-
न्ति, क्वेत्याह—मनोयोगे, वाग्योगे, सामायिकसंयमे, ज्ञेयो-
पस्थापनसंयमे, चतुर्दर्शने, मनःपर्यायज्ञाने च । भावना सु-
करैव । यौ तु कर्मणौदारिकमिश्रौ तौ तेषु सर्वथा न
संभवत एव, तयोरपर्याप्तावस्थायां भावात्, मनोयोगवाग्यो-
गसामायिकज्ञेयोपस्थापनचतुर्दर्शनमनःपर्यायज्ञानानां च
तस्यामवस्थायामसम्भवात् । तथा (उरलदुग स्ति) औदा-
रिकद्विकमौदारिकौदारिकमिश्रकर्मणकाययोगौ सयो-
ग्यवस्थायामेव समुद्रातगतस्य वेदितव्यौ “ मिश्रौदा-
रिकयोक्ता, सप्तमषष्ठद्वितीयेषु । कर्मणशरीरयोगी, चतुर्थ-
के पञ्चमे तृतीये च ॥ १ ॥ ” इति । प्रथमान्तिममनोयोगौ तु-
अधिकलसकलविमलकेवलज्ञानकेवलदर्शनयलावलोकितनि-
खिललोकालोकस्य भगवतो, मनःपर्यायज्ञानाभिदनुत्तरसु-
राऽऽदिभिर्वा मनसा पृष्ठस्य सतो मनसैव देशनात्, ते हि
भगवत्प्रयुक्तानि मनोद्वयाणि मनःपर्यायज्ञानेनावधिज्ञानेन
वा पश्यन्ति, दृष्ट्वा च ते विवक्षितवस्त्वलोचनाऽऽकारान्य-
थाभ्युपस्था लोकस्वरूपाऽऽदिकं बाह्यमर्थं पृष्ठमवगच्छन्ति,
प्रथमास्तिमवाग्योनी तु देशनाऽऽदिषु व्यावृत्तस्य तस्यैव
भगवतो द्रष्टव्याविति ॥ २८ ॥

मणवइउरला परिहा—री सुहुमि नव ते उ मीसि सविउव्वा।
देसे सविउव्विदुगा, सकम्पुलमिस्स अहसाए ॥ २९ ॥
परिहारविशुद्धिकं सूत्रमसम्पराये च नव योगाः । के ते इत्या-
ह—मनोयोगश्चतुर्द्वौ वाग्योगश्चतुर्द्वौ औदारिकं चेति ।
यस्त्वाहारकद्विकं वैक्रियद्विकं कर्मणमौदारिकमिश्रं च तत्र
सम्भवत्येव । तथाहि—आहारकद्विकं चतुर्द्वौ पूर्ववेदिन
एव भवति, “ आहारं चउदसपुव्विणो ” इति वचनात् ।
परिहारविशुद्धिकसंयमप्रतिपत्तिः पुनस्तत्कर्तव्योऽप्यधीतकि-
ञ्चिन्न्यूनदशपूर्वस्यैव तथैव सिद्धान्ते भयानुज्ञानात् तत्कर्तव्यं
परिहारविशुद्धिकस्याहारकद्विकसम्भवः ? , नाऽपि तस्य
वैक्रियद्विकसम्भवः, तस्यामवस्थायां तत्करणानुज्ञानाज्जि-
नकल्पिकस्यैव तस्याप्यत्यन्तविशुद्धाप्रमादमूलसंयमयोरा-
नुष्ठानपरायणत्वात्, वैक्रियाऽऽरम्भे च लघ्युपजीवनेनौत्सु-
क्यभावात् प्रमादसम्भवात्, अत एव सूत्रमसम्परायसंयमे-
ऽप्याहारकद्विकवैक्रियद्विकलक्षणानां चतुर्णां योगानामसंभ-
वः । सूत्रमसम्परायसंयमोपेतस्याप्यत्यन्तविशुद्धतया निस्तर-
ङ्गमहोदधिकल्पत्वेन वैक्रियाऽऽदिप्रारम्भासम्भवात्, कर्मण-
मौदारिकमिश्रं चापर्याप्ताऽऽद्यवस्थायामेवेति संयमद्वयेऽपि
तस्याभावः । ते पुनः पूर्वोक्ता नव योगाः सवैक्रियाः सह
वैक्रियेण वर्त्तन्ते इति सवैक्रिया वैक्रियसहिताः सन्तो द-
श योगा मिश्रे सम्यग्मिथ्यादृष्टौ भवन्ति । वैक्रियं
देवनारकापेक्षया, यत्तु वैक्रियमिश्रं तन्नैवाप्यते, तस्यापर्या-
प्तावस्थाभावितात्, मिश्रभावस्य च “ न सम्ममिच्छो कुल्ल
कालं । ” इति वचनप्रामाण्यादपर्याप्तावस्थायामसम्भवा-
त् । स्यादेतद्वैक्रियलब्धिमतां मनुष्यतिरश्चां सम्यग्मि-
थ्यादृशां सतां वैक्रियाऽऽरम्भसंभवेन कथं वैक्रियमिश्रं
नावाप्यते ? , इति, उच्यते—तेषां वैक्रियाऽऽरम्भासम्भवा-
त्, अन्यतो वा कुतश्चित्कारणात्पूर्वाऽऽचार्यैरेतन्नाभ्युपग-
म्यत इति न सम्यगवगच्छामस्तथाविधसम्प्रदायाभावा-
त्, अतोऽस्माभिरपि तज्ज्ञेयमिति । देशे-देशविरते त एव
नव पूर्वोक्ता सवैक्रियाद्विकाः वैक्रियतन्मिश्रसहिताः सन्त
एकादश योगा भवन्ति, देशविरतानामभ्युदयाऽऽदीनां वैक्रिय-
लब्धिमतां वैक्रियद्विकसम्भवात् । तथा त एव नव पूर्वोक्ताः
सकर्मणौदारिकमिश्राः सह कर्मणौदारिकमिश्राभ्यां वर्त्त-
न्ते इति सकर्मणौदारिकमिश्राः सन्त एकादश योगा यथा-
ख्यातसंयमे भवन्ति । अयमर्थः—मनोयोगश्चतुष्टयवाग्योग-
श्चतुष्टयकर्मणौदारिकद्विकलक्षणा एकादश योगा यथा-
ख्याते भवन्ति । तत्र मनोवाग्वचतुष्कौदारिकयोगाः सुज्ञा-
ता एव, कर्मणमौदारिकमिश्रं तु यथाख्यातसंयमभ्राकुल-
गृहस्य भगवतः केवलिनः सम्भवति, तस्य हि समुद्रात-
गतस्य तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु कर्मणं “ कर्मणशरीरयोगी,
चतुर्थे पञ्चमे तृतीये च । ” इति वचनात्, द्वितीयषष्ठसप्तमसम-
येष्वौदारिकमिश्रम् “ मिश्रौदारिकयोक्ता सप्तमषष्ठद्वितीयेषु ”
इति वचनाद्वाप्यत इति यथाख्यातसंयमे द्वयोरपि सम्भ-
वात् । कर्म० ४ कर्म० । अभिहितं भार्गवास्थानेषु योगाः ।

साम्प्रतमेतेष्वेवोपयोगस्वरूपनिरूपणपूर्वक-

मुपयोगानभिधित्सुराह—

तिअनाख नाख पण चउ, दंसखवार जिय लक्खणुवओगा

विष्णु मन्त्रनाण दुकवेल, नव सुरतिरिनिरयअजएसु॥३०॥

त्रीण्यज्ञानानि मत्त्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गरूपाणि, ज्ञानानि मतिज्ञानश्रुतज्ञानाऽवधिज्ञानमनःपर्यवज्ञानकेवलज्ञानलक्षणानि पञ्च । (कर्म०) चत्वारि दर्शनानि चक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनकेवलदर्शनरूपाणि, इत्येवं द्वादश उपयोगाः । (कर्म०) (जियलक्खणं ति) प्राकृतत्वाद्विभक्तिनोपः, जीवस्याऽऽत्मनो लक्षणं लक्ष्यते ज्ञायते तदव्यवच्छेदेनेति लक्षणमसाधारणस्वरूपम् । (कर्म०) (विष्णु मणनाणेत्यादि) विना मनःपर्यायज्ञानं केवलद्विकं च केवलज्ञानकेवलदर्शनलक्षणं शेषा नवोपयोगा भवन्ति, सुरे-सुरगतौ, (निरिति) तिर्यगतौ, नरके नरकगतौ, अयते विरतिहाने । एतेषु सर्वेष्वपि हि सर्वविरत्यसंभवेन मनःपर्यायज्ञानकेवलद्विकासंभवादिति ॥ ३० ॥

तस जोय वेय सुक्का-हार नर पणिदि सान्नि भवि सवे ।

नयणेयर पण लेसा, कसायि दस केवलदुग्गणा ॥३१॥

प्रसेषु योगेषु मनोवाक्यरूपेषु, वेदेषु द्रव्यवेदरूपस्त्रीपुनःपुंसकलक्षणेषु, शुक्लजश्यायाम्, आहारकेषु, नरगतौ, पञ्चन्द्रियेषु, सांक्षिपु (भविति) भव्येषु च सर्वे द्वादशाऽप्युपयोगाः संभवन्ति, एतेषु सर्वेष्वपि सम्यक्त्वदर्शाविरतिसर्वविरत्यादीनां सम्भवात्, (नयणं ति) चक्षुर्दर्शने, (इयर ति) अचक्षुर्दर्शने, पञ्चसु लेश्यासु कृष्णनीलकापोतजः-पद्मलेश्यासु, कपायेषु क्रोधमानमायालोभेषु दशोपयोगा भवन्ति । के इत्याह-केवलद्विकेनोना हीना ज्ञानचतुष्टयाज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकरूपाः, न तु केवलद्विकं चक्षुर्दर्शनाऽऽदिसद्भावे अनुपादात्तरूप ॥ ३१ ॥

चउरिंदियसन्नि दुअ-नाणदंसलङ्ग धिति थावरि अचक्खु ।

ति अनाणं दंसणदुगं, अनाणतिग अभवि मिच्छदुगे॥३२॥

चतुरिन्द्रिये असांक्षिपि चत्वार उपयोगा भवन्ति । के त इत्याह-इयज्ञानदर्शने द्वे अज्ञाने मत्त्यज्ञानश्रुताज्ञानरूपे, द्वे दर्शने चक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शनलक्षणे इत्यर्थः । तथा-त एव पूर्वोक्ताश्चत्वार उपयोगाः (अचक्खु ति) अचक्षुषश्चक्षुर्दर्शनरहिताः सन्तस्त्रयो भवन्ति । कीष्वन्याह-(इग ति) सामान्यत एकीन्द्रियेषु द्वीन्द्रियेषु त्रीन्द्रियेषु स्थावरेषु पृथिव्यम्बुनेजोवायुधनस्पतिषु । कोऽर्थः ?-एकद्वित्रिन्द्रियस्थावरेषु मत्त्यज्ञानश्रुताज्ञानाऽचक्षुर्दर्शनरूपास्त्रय उपयोगा भवन्तीत्यर्थः, न शेषाः, यतः सम्यक्त्वाभावात्मतिश्रुतज्ञानाऽसम्भवः, सर्वविरत्यभावाच्च मनःपर्यायज्ञानकेवलज्ञानकेवलदर्शनाऽभावः । यत्पुनरवधिद्विकं विभङ्गज्ञानं च तद्व्यवप्रत्ययं गुणप्रत्ययं चेति । न चाऽनयोरन्यतरोऽपि प्रत्ययः संभवति, चक्षुर्दर्शनेऽपयोगाभावस्तु चक्षुरिन्द्रियाभावादेव सिद्धः । तथा-त्रयाणामज्ञानानां समाहारस्य ज्ञानमज्ञानत्रयं मत्त्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गरूपं दर्शनद्विकम्-चक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शनलक्षणमित्येते पञ्चोपयोगा भवन्ति । केवत्याह-अज्ञानत्रिके मत्त्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गरूपे । यत्त्वज्ञानत्रिके अवधिदर्शने पूर्वाऽऽचार्यैः कर्ताश्चकारणान्निरूप्यन्ते, तत्र सम्यगवगच्छामस्तथाविधमपवादयाभावान् । अथ च सिद्धान्ते प्रतिपाद्यते, तथा च अज्ञानमिच्छं प्रवर्जितमेव, नदभिप्रायाद-

स्माभिरपि नोक्तामिति । अभवे अभव्ये, मिथ्यात्वाद्विके मिथ्यात्वे सास्वादेन च पञ्चोपयोगा अज्ञानत्रिकदर्शनद्विकरूपा न शेषाः, अवदातसम्यक्त्वविरत्यभावादिति ॥ ३२ ॥

केवलदुगे नियदुगं, नव तिअनाण विण्णु खइयअहखाए ।

दंसणनाणतिगं दे-सि मीसि अन्नाण मीसं तं ॥ ३३ ॥

केवलद्विके केवलज्ञानकेवलदर्शनलक्षणे निजद्विकं केवलज्ञाने केवलदर्शनरूपमुपयोगद्विकं भवति, न शेषा दश । ज्ञानदर्शनव्यवच्छेदेनैव केवलदुगतस्य सद्भावात्, “ न-दुम्मि उच्छाउमन्थिए नाणे ” इति वचनात् । तथा ज्ञायिके सम्यक्त्वे यथाख्याते च संयमे नवोपयोगा भवन्ति । के त इत्याह-अज्ञानत्रिकं मतिश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानलक्षणं विना । यतः ज्ञायिकयथाख्यातयोरज्ञानत्रिकं न भवत्येव, तस्य मिथ्यात्वनिबन्धनत्वात्, निमूलतो मिथ्यात्वक्षयेणोपशममेव ज्ञायिकसम्यक्त्वयथाख्यातोपादात्, अत एव तयोर्नैवोपयोगा भवन्ति । तथा देशदेशविरते पद उपयोगा भवन्ति । कथमित्याह-दर्शनज्ञानत्रिकं, त्रिकशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धः, दर्शनत्रिकं चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनरूपं, ज्ञानत्रिकं मतिश्रुतावधिज्ञानरूपमिति, न शेषाः, मिथ्यात्वसर्वविरत्यभावात् । मिथे तदेव दर्शनज्ञानत्रिकमज्ञानमिश्रं द्रष्टव्यं, मतिज्ञानमत्यज्ञानमिश्रं श्रुतज्ञानं श्रुताज्ञानमिश्रम्, अदधिज्ञानं विभङ्गज्ञानमिश्रं, दर्शनत्रिकं चेति मिथेऽपि पदुपयोगाः सिद्धा भवन्ति । इह चावधिदर्शनमागमाभिप्रायेणोच्यते, अन्यथा एतेष्वेव मार्गणास्थानकेषु गुणस्थानकमार्गणायाम्-“ अजयाइ नव मइसुओहिदुगे । ” इत्युक्तामिति ॥ ३३ ॥

मणनाणचक्खुवज्जा, अणहारि तिनि दंसण चऊ नाणा ।

चउनाणसंजमोवस-मवेयगे ओहिदंसे य ॥ ३४ ॥

मनःपर्यायज्ञानचक्षुर्दर्शनवर्ज्याः शेषा दशोपयोगा अनाहारके भवन्ति, यच्च मनःपर्यवज्ञानचक्षुर्दर्शनं तच्छाऽनाहारके न संभवति, यतोऽनाहारको विग्रहगतौ केवलसमुद्घातावस्थायां च, न च तदानीं मनःपर्यायज्ञानचक्षुर्दर्शनसम्भव इति । तथा त्रीणि दर्शनानि चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनरूपाणि, चत्वारि ज्ञानानि मतिश्रुतावधिमनःपर्यायलक्षणानीत्येवं सप्तोपयोगा भवन्ति । केवत्याह-चतु शब्दस्य प्रत्येकं संबन्धाच्चतुर्षु ज्ञानेषु मतिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानमनःपर्यायज्ञानेषु । तथा-चतुर्षु संयमेषु सामायिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकसूत्रमसंपरायेषु, औपशमिके सम्यक्त्वे, वेदके ज्ञायोपशमिकापरपर्याये, अवधिद्विके अवधिज्ञानावधिदर्शनरूपे, ‘चः’ समुच्चये । न शेषास्तत्सद्भावे मत्त्यज्ञानाऽऽदीनामसम्भवात् । इहाप्यवधिदर्शने मत्त्यज्ञानाऽऽद्युपयोगप्रतिषेधो बहुश्रुताऽऽचार्याभिप्रायापेक्षया द्रष्टव्योऽन्यथा हि मत्त्यज्ञानाऽऽदिमतामपि सूत्रे साक्षादवधिदर्शनं प्रतिपादितमेव, पक्षसिद्धं च प्रागेवोक्तमिति ॥ ३४ ॥ उक्ता मार्गणास्थानेषूपयोगाः ।

अथ योगेषु जीवगुणस्थानकयोगो-

पयोगानधिकृत्य मतान्तरमाह-

दो तेर तेर बारस, मणे कमा अइ दु चउ चउ वयणे ।

चउ दु पण तिनि काए, जियगुणजोगोवओगजे ॥३५॥

अन्ये तु आचार्याः (मणि ति) मनोयोगे द्वे जीवस्थानके
त्रयोदश गुणस्थानकानि, त्रयोदश योगाः, द्वादशोपयोगा
इति इत्थं क्रमेण यथासंख्यमित्यर्थः । अत्रायमभिप्रायः
प्राग्योगान्तरसहितोऽसहितो वा स्वरूपमाधेरेव काययो-
गाऽऽदिर्विवक्षितस्तेन तत्र यथोक्तगुणस्थानकाऽऽदिवक्तव्य-
ता सर्वाऽच्युपपद्यते । इह तु काययोगाऽऽदियोगान्तरवि-
रहित एव विवक्ष्यते । यथा मनोयोगाद्योगविरहितः काय-
योगः, मनोयोगविरहितो वाग्योगः । ततो मनोयोगे द्वे अ-
न्तिमे जीवस्थानके, त्रयोदशकेवलविहितानि त्रयोदश गुण-
स्थानानि, कर्मलौकारिकमिश्रवर्जितास्त्रयोदश योगाः,
कर्मलौकारिकमिश्रै हि काययोगवपर्याप्तावस्थायां के-
वलसमुदात्तावस्थायां वा । न च तदानीं मनोयोगः,
अपर्याप्तावस्थायां मूढस एवाभावान्, केवलसमुदा-
त्तावस्थायां तु प्रयोजनाभावात् । उक्तं च—“ मनो-
वचसी तु तदा सर्वथा न व्यापारयति, प्रयोजनाभावात् ”
नथा—वचने मनोयोगविरहिते वाग्योगे क्रमादष्टौ जी-
वस्थानानि पर्याप्तापर्याप्तद्विन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियासं-
क्षिपञ्चेन्द्रियरूपाणि, द्वे गुणस्थाने मिथ्यात्वसाखादनलक्षणे,
चत्वारो योगाः कर्मलौकारिकमिश्रौदारिकासत्यामृषावाग्यो-
गरूपाः चत्वार उपयोगा मत्यज्ञानश्रुताऽज्ञानचक्षुर्दर्शनाऽचक्षु-
र्दर्शनलक्षणाः । वाग्योगो हि मनोयोगविरहितस्वभावो द्वी-
न्द्रियाऽऽदिवेषाऽसंक्षिपञ्चेन्द्रियपर्यन्तेषु सम्भवति नान्येषु ।
ततो यथोक्तान्येव जीवस्थानकाऽऽदीनि तत्र सम्भवन्ति न ऊ-
नाधिकानि । तथा केवलकाययोगे चत्वारि पर्याप्तापर्याप्तसू-
क्ष्मवादरैकेन्द्रियलक्षणानि जीवस्थानकानि, द्वे आद्ये गुण-
स्थानके मिथ्यादृष्टिसाखादनलक्षणे, पञ्च योगा वैक्रियद्वि-
कौदारिकद्विकर्मणरूपाः, त्रय उपयोगा मत्यज्ञानश्रुता-
ज्ञानाचक्षुर्दर्शनस्वरूपाः । केवलकाययोगो हि एकेन्द्रियेष्वेवा-
वाप्यते, तत्र जीवस्थानकाऽऽदीनि यथोक्तान्येव घटन्त
इति ॥ ३५ अभिहितं योगेष्वेकीयमतम् ।

साम्प्रतं मार्गणास्थानेषु लेश्या अभिधित्सुराह—

छसु लेसासु सठाणं, एगिदि असंनिभूदगवणेसु ।

पठमा चउरो तिन्नि उ, नारयविगलगि पवणेसु ॥३६॥

षड्लेश्यासु स्वस्थानम् स्वाः स्वाः लेश्या भवन्ति, यथा कृष्ण-
लेश्यायां कृष्णलेश्या इत्यादि । सामान्यत एकेन्द्रियेषु असंक्षि-
भूदकवनेषु पृथिव्यम्बुवनरूपानिषु प्रथमाः कृष्णनीलकापोत-
तेजोलेश्याश्चतस्रो भवन्ति, भवनपतिव्यन्तरज्यातिष्कसौध-
मैशानदेवा हि स्वस्वभवच्युता एतेषु मध्ये समुत्पद्यन्ते, ते च
तेजोलेश्यावन्तः, जीवश्च यल्लेश्य एव म्रियते अग्रेऽपि तल्ले-
श्य एवात्पद्यते, “जल्लेसे मरइ तल्लेसे उचवजइ ।” इति व-
चनान् । तत एतपामपर्याप्तावस्थायां कियत्कालं तेजोलेश्या
भवति; नारकेषु विकलेषु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियेषु, अ-
ग्निषु तेजस्कायेषु, पवनेषु वायुकायिकेषु, प्रथमास्तिष्ठः कृष्ण-
नीलकापोतलेश्या भवन्ति नान्याः, प्रायोऽमीयामप्रशस्ताध्य-
वसायस्थानोपेतत्वात् ॥ ३६ ॥

अह्वायमुहुमकेवल दुगि सुक्का छावि सैसठाणेसुं ।

नग्निरयदेवतिगिया, थोवा दु अमंसुऽगांतगुणा ॥३७॥

यथाव्यातसंयमे, सूक्ष्मसम्परायसंयमे च, केवलद्विके-केवल-
ज्ञानकेवलदर्शनरूपे शुक्ललेश्ये च न शेषलेश्याः, यथाव्यातस-
यमाऽऽदेवेकान्तविशुद्धपरिणामभावात् तस्य च शुक्ललेश्या
ऽविनाभूतत्वात् । शेषस्थानेषु सुगतां तिर्यग्गतां पञ्चेन्द्रियत्र-
सकाययोगत्रयवदत्रयकपायचतुष्टयमतिज्ञानश्रुतज्ञानावधि-
ज्ञानमनःपर्यायज्ञानमत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभक्तज्ञानसामायिक-
च्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकदेशविरताविरतचक्षुर्दर्शनाऽ-
चक्षुर्दर्शनावधिदर्शनभव्याभ्यन्तारिकायिकत्वायोपशमिकापशमि-
कसास्वादनमिश्रमिथ्यात्वसंशयाहारकाऽनाहारकलक्षणैकच-
त्वारिंशत्सु शेषमार्गणास्थानकेषु षडपि लेश्याः । उक्ता मार्ग-
णास्थानेषु लेश्याः । कर्म० ४ कर्म० । (अल्पबहुत्वविषयः
‘अप्पावहुय’ शब्दे प्रथमभागे ६३६ पृष्ठे गतः ।)

मगगणा-मार्गणा-ली० । ‘मृग’ अन्वेषणे । अशेषसत्त्वापी-
डयाऽन्वेषणे, ओघ० । पि० । निपुणबुद्ध्याऽन्वेषणे, पि० ।
मार्गणं जीवाऽऽदीनां पदार्थानामन्वेषणं सैव मार्गणा । प्रव०
२२५ द्वार । अन्वयधर्मान्वेषणे, ने० । आ०म० ।
“चउद्विधा मगगणा, तीए इमो दिहुतो ताव भरणति-
चउद्विहं पुण मगगणं भणितं, तत्थ दिहुतो घडो, णो
घडो, अघडो, संपुणो घडो । तस्सेव देसो णो घडो घडव-
तिरित्तं दव्वं, अघडो णो अघडो घडदेसो न व्यनिरिक्कं च
अरणं दव्वं, एवं णमोक्कारस्स वि चउद्विधा मगगणा ।” आ०
चू० १ अ० । विशेष० । ने० । याचने, आव० ४ अ० ।

मगगणास-मार्गनाश-पुं० । ज्ञानाऽऽदेमोक्षमार्गस्य नाशं, द-
र्श० ३ तत्त्व ।

मगगणसारि-मार्गानुसारिन्-पुं० । ज्ञानाऽऽदिव्यानुसारिणि,
पञ्चा० ११ विव० । पो० ।

मगगत्थ-मार्गस्थ-पुं० । सद्भिराचीर्णमार्गव्यवस्थितं, सूत्र०
२ श्रु० १ अ० ।

मगद(य)-मार्गद-पुं० । मार्गो विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रव-
णस्वरसवाही क्षयोपशमविशेषस्तं ददातीति मार्गदः ।
रा० । इह मार्गो भुजङ्गमनलिकाऽऽयामतुल्यो विशिष्टगु-
णस्थानावाप्तिप्रवणः स्वरसवाही क्षयोपशमविशेषः, हेतु-
स्वरूपफलशुद्धा सुखेत्यन्ये, आसन्नसति न यथाचत-
गुणस्थानावाप्तिः, मार्गविषमनया चेतःस्खलनेन प्रतिबन्धाप-
पत्तेः, मार्गश्च भगवद्भ्य एवेति, मार्गं ददातीति मार्गदाः ।
ध० २ अधि० ।

मार्गदय-पुं० । मार्गं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याऽऽत्मकं परमपद-
पुरपथं दयत इति मार्गदयः । स० १ सम० । भ० । आ० ।
जी० । मोक्षमार्गस्य दायके जिने, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।
मगदूसग-मार्गदूपक-पुं० । ज्ञानाऽऽदिमार्गचिरादयके, प०व० ।

मार्गदूपकमाह—

णाणाइविविहमगं, दूमइ जो जे अ मगपडिवमे ।

अवुहो जाईए खलु, भम्मइ सो मगदूसो ति ॥१६५७॥

ज्ञानाऽऽदित्रिविधमार्गं पारमार्थिकं दूषयति यः कांश्चन
ये च मार्गप्रतिपन्नाः साधवस्तौश्च दूषयति अत्रुधः—अविद्वान्
जात्येव परमार्थेन भ्रमयते, न चैवंभूते मार्गदूपकः पाप
इति । प० व० ४ द्वार ।

अथ मार्गदूषणमाह—

नाणाऽऽदिति विहमग्गं, दूसयए जे य मग्गपडिवन्ना ।
अबुहो पंडियमाणी, समुद्धितो तस्स घाथाए ॥

ज्ञानाऽऽदिकं त्रिविधं पारमार्थिकमार्गं स्वमनीषाकल्पितैर्ज्ञानिदूषणैर्दूषयति, ये च तस्मिन् मार्गे प्रतिपन्नाः साध्वादयस्तानपि दूषयति अबुधस्तु ज्ञानविकलः, पण्डितमानी दुर्विदग्धः, समुत्थित उद्यतः, तस्य पारमार्थिकमार्गस्य घाताय—निर्लोठनायेत । एषा मार्गदूषणा । वृ० १ उ० २ प्र० ।

मग्गदूसण—मार्गदूषण—न० । भावमार्गस्य तत्प्रतिपन्नसाध्वादीनां च दूषणे, ध० ३ अधि० ।

मग्गदेसणा—मार्गदेशना—स्त्री० । ज्ञानदर्शनचारित्र्यलक्षणस्य मुक्तिपथस्य देशने, कर्म० १ कर्म० । पं० चू० ।

मग्गपडिवत्तिहेउ—मार्गप्रतिपत्तिहेतु—पुं० । शिवपथाऽऽश्रयकारणे, पञ्चा० १६ विव० ।

मग्गभंग—मार्गभङ्ग—पुं० । पदवीलोपे, जी० १ प्रति० ।

मग्गवडिय—मार्गपतित—पुं० । मार्गश्चेतसोऽवक्रमनभुजङ्गनलिकाऽऽयामतुल्यो विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रगुणः स्वरसवाही क्षयोपशमविशेषस्तत्र प्रविष्टो मार्गपतितः । भव्ये, विशेषे । ल० । यो० वि० । ध० । द्वा० ।

मग्गविउ—मार्गवित्—पुं० । मार्गज्ञे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

मग्गविप्पडिवत्ति—मार्गविप्रतिपत्ति—स्त्री० । उन्मार्गप्रतिपत्तां, वृ० ।

मार्गविप्रतिपत्तिमाह—

जो पुण तमेव मग्गं, दूसेउमपंडिओ सतकाए ।

उम्मग्गं पडिवज्जइ, अकोविअप्पा जमालि व्व ॥ ५२६ ॥

पुनस्तेमेव पारमार्थिकं मार्गम् असद्भिर्दूषयित्वा अपण्डितः सदबुद्धिरहितः सन् स्वतर्कया—स्वकीयमिथ्यात्वविकल्पेन देशत उन्मार्गं प्रतिपद्यते अकोविदात्मा सम्यक्शास्त्रार्थपरिज्ञानविकलो, जमालिवत्, यथाऽसौ भगवद्वचनेन क्रियमाणं कृतमिति दूषयित्वा कृतमेव कृतमिति प्रतिपन्नवान्, एषा मार्गविप्रतिपत्तिः । वृ० १ उ० २ प्र० । पं० व० । ध० । (जमालेः शास्त्रार्थविषयः ' जमालि ' शब्दे चतुर्थभागे १४०८ पृष्ठे गतः ।)

मग्गमार—मार्गमार—पुं० । मार्गपरमार्थे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

मग्गसिर—मार्गशीर्षि—पुं० । मृगशिरोनक्षत्रयुक्कपौराणमासीघटिते मासभेदे, स्था० ३ डा० ४ उ० । आ० म० । आचा० ।

मग्गसिरकीड—मार्गशीर्षकीट—पुं० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

मग्गमिरी—मार्गशीर्षी—स्त्री० । मृगशिरसि भवाऽमावास्या पूर्णिमा वा । मार्गशीर्षमासभावित्यां पूर्णिमायाम्, अमायां च । चं० प्र० १० पाहु० ५ पाहु० पाहु० ।

मग्गाइकंत—मार्गातिक्रान्त—न० । अर्द्धयोजनमतिक्रान्ते, भ० ।

जे णं णिग्गंधो वा णिग्गंधी वा ० जाव माहं पडिग्गा-

हिता परं अद्रजोयणमेराए, वीडकभावइत्ता आहारमाहा-
रेह, एस णं गोयमा ! मग्गाइकंते पाणभोयणे । म० ७
श० १ उ० ।

मग्गाऽणुसारिणी—मार्गानुसारिणी—स्त्री० । आगमनीत्या वी-
णाऽऽद्यनुसारिण्यां क्रियायाम्, ध० २० ।

मग्गो आगमनीई, अहवा संविग्गबहुजणाऽऽइन्नं ।

उभयाणुसारिणी जा, सा मग्गाऽणुसारिणी किरिया । ८० ।

मृग्यतेऽन्विष्यतेऽभिमतस्थानावाप्तये पुरुषैर्यः स मार्गः; स च द्रव्यभावभेदाद् द्वेधा—द्रव्यमार्गो ग्रामाऽऽदेः; भावमार्गो मुक्तिपुरस्य, सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपः क्षायेत्पशमिकभाव-
रूपो वा, तेनेहाधिकारः, स पुनः कारणे कार्योपचारादाग-
मनीतिः सिद्धान्तभणितोऽऽचारः । अथवा—संविग्गबहुजना-
ऽऽचीर्णमिति द्विरूपोऽवगन्तव्य इति । ध० २० ३ अधि० १ लक्ष० ।

मग्गाणुसारित्त—मार्गानुसारित्व—न० । आमपारतन्त्र्ये, पं०
व० २ द्वार । प्रति० । सर्वत्र दक्षिणवर्तितायाम्, पं० व० ४
द्वार । सिद्धिपथमुत्कलवृत्तिचारित्र्ये, पञ्चा० ११ विव० ।
ज्ञानाऽऽदित्रयानुसारितायाम्, ध० १ विव० ।

मग्गाणुसारिया—मार्गानुसारिता—स्त्री० । ल० । असद्ग्रहवि-
जयेन तत्त्वानुसारितायाम्, ध० २ अधि० । मोक्षमार्गानुसर-
णे, पञ्चा० ४ विव० ।

मग्गाणुसारियाभाव—मार्गानुसारिताभाव—पुं० । सिद्धिपथा-
नुकूलाध्यवसाये, पञ्चा० १६ विव० ।

मग्गाभिमुह—मार्गाभिमुख—पुं० । मार्गश्चेतसोऽवक्रमनं भुज-
ङ्गनलिकाऽऽयामतुल्यो विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रवणः स्वरस-
वाही क्षयोपशमविशेषहेतुस्वरूपफलशुद्ध्यभिमुख इत्यर्थः, त-
दभिमुखभावाऽऽपन्नो मार्गाभिमुखः । ध० १ अधि० । यो०
वि० । मार्गप्रवेशयोग्यभावाऽऽपन्ने, द्वा० १४ द्वा० ।

मग्गिऊण—मार्गयित्वा—अव्य० । अन्विष्येत्यर्थे, नि० चू० २ उ० ।

मग्गु—दद्गु—पुं० । "क-ग-ट-ड-त-द-प-श-ष-स-ऌ-क-ऌ-पा-
मूर्द्धं लुक्" ॥ ८ । २ । ७७ ॥ इति दलुक् । लोपे गस्य
द्वित्वम् । प्रा० २ पाद । जलवायसे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

मग्गुग—मद्गुक—पुं० । जलवायसे, जं० २ वक्त० ।

मघ—मघ—पुं० । महामेघे, प्रज्ञा० २ पद । आ० म० ।

मघमघंत—मघमघायमान—त्रि० । अतिशयेन सुरभौ, स्था० १
श्रु० १ अ० । चं० प्र० । आ० म० । रा० । बहुलगन्धे, स० ।
बहुलसौरभ्ये, स० ३४ सम० । औ० ।

मघवं—मघवत्—पुं० । मघाः—महामेघास्तेऽस्य वशे सन्त्यसौ म-
घवान् । भ० ३ श० २ उ० । जी० । इन्द्रे, कल्प० १ अधि० १
क्षण । आ० म० । भारते वर्त्तमानाऽवसर्पिणीतृतीयचक्रवर्तिनि,
ति० । स० ।

चइत्ता भारहं वासं, चकवट्टी महिष्ठिए ।

पव्वजमभुवगओ, मघवं नाम महायसो ॥ ३६ ॥

पुनर्मघवानामा तृतीयचक्रवर्ती प्रमज्यां दीक्षाम् अभ्यु-
पगतः चारिवं प्राप्तः, कीदृशो मघवाः ? महर्षिकः चतुर्दशर-
त्नवनविधानधारको यद्विधायी वा, पुनः कीदृशो ?
महायशाः विस्तीर्णकीर्तिः । अत्र मघवाऽऽख्यस्य चक्रिणः
दधान्तः—इहैव भरतक्षेत्रे श्रावस्त्यां नगर्यां समुद्रविजयस्य
राज्ञो भद्रादेव्याः, कुक्षौ चतुर्दशमहास्वप्नसूचितो मघवा-
नामा समुत्पन्नः स च यौवनस्थो जनकेन वितीर्णराज्यः क्रमे-
ण प्रसाधितभरतक्षेत्रस्तृतीयचक्रवर्ती जातः, सुचिरं राज्यम-
नुभवतस्तस्य अन्वदा भवविरक्ता जाता, स एवं भावयि-
तुं प्रवृत्तः—येऽत्र प्रतिबन्धहेतवो रमणीयाः पदार्थाः ते अ-
स्थिराः । उक्तं च—

“ हियश्चिह्न्या उ दारा, सुआ विणीया मणोरमा भोगा ।

विउला लंछ्छी देहो, निरामओ दीहजीवितं ॥ १ ॥

भवपडिवंधनिमित्तं, एगाइवत्यु नवरस व्वं पि ।

कइवयदिणावसाणे, सुमिणो भोगु व्व न हि किंचि ॥ २ ॥ ”

ततोऽहं धर्मकर्मणि उद्यमं करोमि, धर्म एव भवान्तरा-
नुगामी, एवमादिकं परिभाव्य पुत्रनिहितराज्यो मघवा च-
क्रो परिव्रजन् कालक्रमेण विविधतपश्चरणेन कालं कृत्वा
भनत्कुमारे कल्पे गत इति । उक्तं १८ अ० । क्वचिदन्यत्रा-
ऽपि नस्य मः । “ मघद्भगवतोः ” ॥ ८ । ४ । २६५ ॥ इति सूत्रप्राप्त-
मित्यर्थः, “ मघवं पागसासणे । ” प्रा० ४ पाद ।

मघा-मघा-ली० । पितृदेवके नक्षत्रे, सू० प्र० १० पादु० ५
पादु० पादु० । जं० । षष्ठनरकपृष्ठयाम्, स्था० ७ ठा० । त-
मिद्यतया षष्ठनरकपृष्ठीतुल्यत्वात् कृष्णराजौ, भ० ६
श० ५ उ० ।

मघोण-मघवन्-पुं० । मघा महामेघास्तेऽस्य वशे सन्त्यसौ
मघवान् । उक्तं २ अ० । गोणाऽऽदिवाद् रूपसिद्धिः । इन्द्रे,
प्रा० २ पाद । तृतीयचक्रवर्तिनि, प्रव० २०८ द्वार ।

मच्च-मद-धा० । हर्षे, “ व्रजनृतमदां चः ” ॥ ८ । ४ । २२५ ॥

इत्यन्त्यस्य द्विरुक्तश्चः (च) । मच्चइ । माद्यति । प्रा० ४ पाद ।

मच्चिय-मर्त्य-पुं० । मनुष्ये मरणधर्मिणि, आचा० १ श्रु० ३ अ०
२ उ० । मर्त्येषु भवे, त्रि० । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । “ मणुआ
नरा मणुस्सा; मच्चा तह माणवा पुरिसा । ” (१००) पाद०
ना० ६० गाथा ।

मच्चु-मृत्यु-पुं० । व्याधिकल्पे, पं० सू० २ सूत्र । यमराजसे,
ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । उक्तं । मरणे, आचा० १ श्रु० ३ अ० १
उ० । प्रश्न० । उक्तं ।

मच्चुंजय-मृत्युञ्जय-पुं० । परमेष्ठिनि, शिवे च । यो० वि० ।

मच्चुग्ध-मृत्युघ्न-पुं० । मृत्युञ्जयजपोपेते चित्रतपसि, यो० वि० ।

अथ तत्तपः प्राऽऽह—

तपोऽपि च यथाशक्ति, कर्तव्यं पापतापनम् ।

तच्च चान्द्रायणं कृच्छ्रं, मृत्युघ्नं पापघ्नदं ॥ १३१ ॥

तपोऽपि च, किं पुनः प्रागुक्तमनुष्ठानम् । यथाशक्ति यस्य
यावती शक्तिस्तया कर्तव्यं विधेयम् । कीदृशमित्याह—पा-
पतापनं स्मृत्यादिप्रसिद्धं तथाविधापराधवशमुत्पन्नाऽशु-
भकर्मतापकारि, तच्छ तत्पुनश्चान्द्रायणं, कृच्छ्रं, मृत्युघ्नं,
पापघ्नदं इति चतुष्पकारम् ॥ १३१ ॥ यो० वि० ।

मासोपवासमित्याहु-मृत्युघ्नं तु तपोधनाः ।

मृत्युञ्जयजपोपेतं, परिशुद्धं विधानतः ॥ १३४ ॥

मासं यावदुपवासो यत्र तत्तथा, इत्येतदाहुः—उक्त्वन्तो मृ-
त्युघ्नं तु मृत्युघ्ननामकं पुनस्तपः, तपोधनास्तपःप्रधानमु-
नयो, मृत्युञ्जयजपोपेतं पञ्चपरमेष्ठिनमस्काराऽऽदिरूपमृत्यु-
ञ्जयसंज्ञमन्त्रस्मरणसमन्वितम्, परिशुद्धमिहलोकाऽऽशंसा-
ऽऽदिपरिहारेण विधानतः कथायतिरोधब्रह्मचर्यदेवपूजाऽऽ-
दिरुपाद्विधानात् ॥ १३४ ॥ यो० वि० ।

मच्चुभय-मृत्युभय-न० । मरणभीतौ, औ० ।

मच्चुमुह-मृत्युमुख-न० । मृत्युवदने, “ णाणागमो मच्चुमुहस्स
अत्थि । ” आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । (अत्र व्याख्या
‘ धम्म ’ शब्दे चतुर्थभागे २६६७ पृष्ठे गता ।)

मच्छ-मत्स्य-पुं० । पृथुरोमणि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।
मीने, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

तिविहा मच्छा पसत्ता । तं जहा—अंडया, पोयया, संमु-
च्छिमा । अंडया मच्छा तिविहा पणत्ता । तं जहा—इत्थी,
पुरिसा, णपुंसगा । पोयया मच्छा तिविहा पणत्ता । तं
जहा—इत्थी, पुरिसा, णपुंसगा । (सूत्र १२६)

अण्डाज्जाता अण्डजाः, पोतं वक्षं तद्वज्जरायुर्वर्जितत्वा-
ज्जाताः, पोतादिव वा बोहित्थाज्जाताः पोतजाः, सम्मूर्च्छिमा
अगर्भजा इत्यर्थः, सम्मूर्च्छिमानां स्यादिभेदो नास्ति, नपुं-
सकत्वात्तेषामिति, स सूत्रे न दर्शित इति । स्था० ३ ठा०
१ उ० । सूत्र० । रा० । जं० । उक्तं । “ सउला सहरा मीणां
तिमी भसा अणिमिसा मच्छा । (६०) ” पाद० ना० ४० गाथा ।
मकरे, भ० १२ श० ६ उ० । चं० प्र० ।

से किं तं मच्छा ? मच्छा अणेगविहा पसत्ता । तं जहा-
सण्हमच्छा खवल्लमच्छा जुंगमच्छा विज्झडियमच्छा
हलिमच्छा मगरिमच्छा रोहियमच्छा हलीसागरा गा-
गरा वडा वडगरा गम्भया उसगारा तिभित्तिमिगिसा
णक्का तंडुलमच्छा कणिकामच्छा सालिसत्थियामच्छा
लंभणमच्छा पडागा पडागाइपडागा, जे यावन्ने तहप्पगारा
सेत्तं मच्छा । प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

महामत्स्यभूतपन्नस्य तन्दुलमत्स्यस्य गर्भस्थितिरान्त-
र्मुहूर्तिकयायुःस्थितिरप्यान्तर्मुहूर्तिकी, तत्कथं मिलतीति
प्रश्ने, उत्तरम्—महामत्स्यभूतपन्नमत्स्यस्य गर्भस्थितिरायुः-
स्थितिश्चैकस्मिन्नेवान्तर्मुहूर्ते भवति, परं गर्भस्थितेरान्त-
र्मुहूर्त्तस्य लघुत्वात् किमप्यनुपपन्नम् । किं च—नव-
समयादारभ्य घटिकाद्वयं यावदन्तर्मुहूर्त्तं, तस्यासंख्येयभेद-
त्याल्लघुत्वमिति ॥ १५० प्र० ॥ सेन० २ उक्ता० । स-
मुद्रमध्ये मत्स्यो जातिसरणेन कृत्वा सम्यक्त्वं देशविरतिं
च प्राप्नोति, ते प्राप्य पञ्चाक्षत्कालमनशनं करोति किं वा
कियत्कालं सम्यक्त्वं देशविरती आराधयतीति प्रश्ने, उत्त-
रम्—कश्चित्कालमनशनमुचरति, कश्चित् कालान्तरे लो-
चरतीति ज्ञायते, निश्चयादक्षगणि तु न दृष्टानीति । ४ प्र० ।

सेन० ४ उल्ला० ।

मस्त(क)-न० । मस्तके, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

मच्छंडग-मत्स्याण्डक-पुं० । मीनाण्डे, आ० म० १ अ० ।

मच्छंडिया-मत्स्याण्डिका-स्त्री० । खण्डशर्करायाम्, जं० २ वत्त० । प्रश्न० । जी० । अनु० । प्रज्ञा० ।

मच्छंडी-मत्स्याण्डी-स्त्री० । खण्डशर्करायाम्, जं० २ वत्त० । जी० ।

मच्छंध-मत्स्यबन्ध-पुं० । कैवर्त्ते, व्य० ३ उ० । स्था० । विपा० ।

मच्छखल-मत्स्यखल-न० । यत्र संखडीनिमित्तं मत्स्यं छित्त्वा छित्त्वा शोष्यते शुष्को वा पुञ्जीकृत आस्ते । तादृशे स्थाने, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ४ उ० । नि० चू० ।

मच्छखाय-मत्स्यखाद-पुं० । नदीह्रदसमुद्रेषु वसतां मत्स्यानां खादके, नि० चू० ६ उ० ।

मच्छमगर-मत्स्यमकर-पुं० । मकरभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

मच्छर-मत्सर-पुं० । असहनयुक्ताहङ्कारे, अष्ट० २२ अष्ट० । परसम्पदसहिष्णुतायाम्, प्रव० ४१ द्वार । मत्सरः कोपः यथा साधुभिर्याचितः कोपं करोति, सदपि मार्गितं न ददाति । अथवा-अनेन तावद्रङ्गेण याचितेन दत्तं, किमहं ततो न्यूनः ? इति मात्सर्याददाति 'अत्र परोन्नतिवैमनस्यं मात्सर्यं, यदुक्तमेकार्थसंग्रहे श्रीहेमसूत्रिभिः—“ मत्सरः परसंपत्त्य-क्षमायां तद्वति क्रुधि । ” इति तृतीयः ३ । (५८ श्लोक) ध० २ अधि० । स्था० । सूत्र० । कोपे, प्रव० ६ द्वार ।

मच्छरसिन्ध-मत्सरसित-त्रि० । मत्सरससंस्मृते, विपा० १ श्रु० ८ अ० ।

मच्छरित्त-मत्सारित्व-न० । परगुणानामसहने, प्रश्न० ३ संव० द्वार । परप्रशंसाऽसहिष्णुत्वे, पो० ४ विव० ।

मच्छरिय-मात्सर्य-न० । परगुणाऽसहिष्णुत्वे, आव० ६ अ० ।

मच्छरिया-मत्सारिकता-स्त्री० । मत्सरोऽसहनं साधुभिर्याचितस्य कोपनं, तेन रङ्गेण याचितेन दत्तमहं तु किं ततोऽपि हीन इत्यादिविकल्पो वा, सोऽस्यास्तीति मत्सारिकस्तद्भावो मत्सारिकता । पञ्चा० १ विव० । आ० चू० । मत्सरः कोपः, स विद्यते यस्येति मत्सारिकस्तस्य भावो मत्सारिकता, तथा ददाति चरति व्रतम्, कोऽभिप्रायः ? , मार्गितः सन् कुप्यति, सदपि वस्तु न ददातीति । अथवा-अनेन तावद् द्रमकेण मार्गितेन दत्तं मुनिभ्यः, किमहं ततोऽपि निकृष्ट इति मात्सर्यात् परगुणासहनलक्षणाददतोऽतिचारश्चतुर्थः । तथा-कालस्य साधूनामुचितभित्तासमयस्यातीतमतिक्रमः, अदित्सयाऽनागतभाजनपश्चाद्भाजनद्वारेणोल्लङ्घनं कालातीतम् । अयं भावः—उचितो यो भिक्षाकालः साधूनां, तं लङ्घयित्वा प्रथमं वा भुञ्जानस्य गृहीतातिथिसंविभागनियमस्यातिचारः पञ्चमः । एते दोषा अतिथिभिर्भागेऽतिथिसंविभागव्रते इति । प्रव० ६ द्वार । परगुणाऽसहिष्णुतायाम्, स्था० ४ ठा० ४ उ० । अपरेणैवं दत्तं किमहं तस्मादपि कृपणो हीनो वाऽतोऽहमपि ददामीत्येवं दानप्रयत्नकविकल्पे, उपा० १ अ० ।

मच्छल-मत्सल-पुं० । “ह्रस्वात् ध्यश्चत्स-प्तामनिश्चले” ॥ ८ । २१ ॥ इति मत्स्य च्छः । रस्य लः । मच्छलः । पर-

गुणाऽसहने, प्रा० २ पाद ।

मच्छसंपुल-मत्स्यसंपुल-पुं० । दधियाहनस्य कञ्चुकिनि, नि० चू० १ उ० ।

मच्छिय-माक्षिक-न० । मधुनि, आव० ६ अ० । विशेष ।

मात्स्यिक-पुं० । मत्स्याः पण्यमस्येति मत्स्यैश्चरति वा । कैवर्त्ते, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

मच्छियमल्ल-माक्षिकमल्ल-पुं० । अट्टनमल्लस्य सोपारकनगरे युद्धे पराजितरि स्वनामख्याते मल्ले, उत्त० ४ अ० । तं० । आ० चू० । शा० । आव० ।

मच्छिया-माक्षिका-स्त्री० । “छोऽक्ष्यादौ” ॥ ८ । २ । १७ ॥

इति क्षयच्छः । प्रा० २ पाद । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, उत्त० २ अ० । नि० चू० । “मच्छियाचडगरपहकरणे” । मत्तिकानां प्रसिद्धानां चटकरप्रधानो विस्तरवान् प्रसरकः समूहः तथा । अथवा-यद्वा-मत्तिकानां चटकराणां तद्वृन्दानां यः प्रहरकः स तथा । विपा० १ श्रु० १ अ० ।

मच्छुवत्त-मत्स्योद्वृत्त-न० । वन्दनकदोषभेदे, वृ० ।

अष्टमं दोषमाह—

उद्धितं शिवेसंतो, उव्वत्तति मच्छउ व्व जलमज्जे ।

वंदिउकामो वऽसं, भसो व्व परियत्तती तुरियं ॥

उत्तिष्ठन्निविशमानो वा जलमध्ये मत्स्य इवोद्धत्ते उद्धृत्यति यत्र तन्मत्स्योद्धृत्तम् । अथवा-एकमाचार्याऽऽदिकं वन्दित्वा तत्समीप एवापरं वन्दनार्हं कञ्चन वन्दितुमिच्छं तत्समीपं जिगमिषुरुपविष्ट एव भय इव त्वरितमङ्गं परावृत्त्य यत्र गच्छति तद्वा मत्स्योद्धृत्तम् । वृ० ३ उ० । आव० । आ० चू० ।

मच्छेसणा-मत्स्येसणा-स्त्री० । मत्स्यप्राप्तौ, “मच्छेसणं भियायंति, भाणं ते कलुसाधमं” सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

मज्ज-मद्य-न० । “द्य-य्य-र्यो जः” ॥ ८ । २ । २४ ॥ इति संयुक्तस्य यस्य ज्ञः । प्रा० २ पाद । गुडधातकीप्रभवे (उपा० ८ अ०) मधुनि, शा० १ श्रु० १६ अ० । सुराऽऽदौ, स्था० ६ ठा० । मदितायाम्, ध० २ अधि० । “मज्जं पुण कट्टपिट्ठणि-फ्फन्नं” स्था० ४ ठा० १ उ० । मद्यं द्विभेदं काष्ठपिष्टनिष्पन्नत्वेन । प्रव० ४ द्वार । पं० व० । औ० । प्रश्न० । “चित्तध्रान्तिजार्यते मद्यपाना-च्चित्तध्रान्तेः पापचर्यामुपैति । पापं कृत्वा दुर्गतिं यान्ति मूढा-स्तस्मान्मद्यं नैव पेयं न वेद्यम् । १ ॥” स्था० ४ ठा० १ उ० । द्वा० ।

मद्यं पुनः प्रमादाङ्गं, तथा सच्चित्तनाशनम् ।

संधानदोषवत्तत्र, न दोष इति साहसम् ॥ १ ॥

मद्यतीति मद्यं सीधु, पुनःशब्दः पूर्ववाक्यार्थापेक्षयोस्तर-वाक्यार्थस्य विशेषद्योतनार्थः । तथाहि—मांसं जीवसंसक्रि-निमित्तं, मद्यं पुनः प्रमादाङ्गं प्रमदनं प्रमादोऽशुभजीवप-रिणामविशेषस्तस्याङ्गं कारणम् । अथवा-प्रमादो मद्याऽऽदिः यदाह—“मज्जं विसय कसाया, निहा विगहा य पंचमी भणिया । एए पंच पमाया, जीव पाडैति संसारे ॥ १ ॥” तस्याङ्गमद्यवः पञ्चावयवरूपत्वात्तस्य, तथेति विशेष-पणसमुच्चये, पञ्चुभं यच्चित्तं मनः, तन्नाशयति प्रध्वंसयतीति

सच्चित्तनाशनम्, तथा सन्धाने जलमिश्रितबहुद्रव्यसंस्थापने ये दोषा जीवसंसक्त्यादयस्ते विद्यन्ते यत्र तत्संधानदोष-
वत्, यद्येवंविधं, मद्यं, तत्र मद्ये (न) नास्ति दोषो दूषणं क-
र्मबन्धादित्येवं वदत इति गम्यते । साहसं धाष्टर्यम् । अथवा-
तत्र मद्ये गुडधातुभ्यादिसंधानरूपे न दोषोऽस्ति पापप्राप्ति-
लक्षणः । क इत्येताह-सन्धानदोषवत् काञ्जिकाऽऽदिसन्धान-
दोषवत् । अयमभिप्रायः, यथा-आरनालाऽऽदौ सन्धानवति
पीयमाने कर्मबन्धलक्षणो दोषो नास्त्येवं मद्येऽपि दोषो ना-
स्तीति एतद्ब्रूतस्तस्य च साहसत्वं, चित्तभ्रमनिबन्धाना-
मतिबहुनां मद्यपानदोषाणां प्रत्यक्षत एवोपलभ्यमानत्वात् ।

यथोक्तम्—

“ वैरूप्यं व्याधिपिण्डः स्वजनपरिभवः कार्यकालातिपातो,
विद्वेषो ज्ञाननाशः स्मृतिमतिहरणं विप्रयोगश्च सद्भिः ।
पारुष्यं नीचसेवा कुलबलतुलना धर्मकामार्थहानिः,
कष्टं भोः षोडशैत निरुपचयकरा मद्यपानस्य दोषाः । १ । ” इति ।

अथवा कियन्तस्ते दर्शयिष्यन्त इत्याह—

किं चेह बहुनोक्तेन, प्रत्यक्षेणैव दृश्यते ।

दोषोऽस्य वर्तमानेऽपि, तथा भण्डनलक्षणः ॥ २ ॥

किमिति प्रतिषेधे, ततश्च न किञ्चित्प्रयोजनमित्यर्थः स्यात्, वा-
शब्दोऽयमर्थः । इह मद्यपानदूषणविषये, बहुना-प्रभूतेन, उक्तेन
भणितेन, ‘मद्यं पुनः प्रमादाङ्गम्’ (१) इत्यादिना यतः प्रत्यक्षेणैव,
एवमशब्दस्यापिशब्दार्थत्वादध्यक्षप्रमाणेनापि, न केवलमनुमा-
नाऽऽदिना, दृश्यते उपलभ्यते, दोषो दूषणम् अस्य मद्यपानस्य,
वर्तमानेऽपि काले, न केवलमतीतकाले द्वारकावर्तीदाहाऽऽ-
दि श्रूयते, तथा तत्प्रकारं सदर्पासमञ्जसवचनप्रसरमुपपत्त-
भूतप्रहरणप्रहारमुपप्रमाणनरविसरं यद्भण्डनं संग्रामस्त-
देव लक्षणं रूपं यस्य स तथेति ॥ २ ॥

न केवलं प्रत्यक्षगोचरा मद्यपानस्य दोषाः, श्रुतगोचरा अ-
पीत्येतद्दर्शयितुमाह—

श्रूयते च ऋषिर्मद्यात्, प्राप्तज्योतिर्महातपाः ।

स्वर्गाङ्गनाभिराक्षिप्तो, मूर्खवन्निधनं गतः ॥ ६ ॥

श्रूयते च पुराणकथासु आकर्ण्यते च, न केवलं भण्डनमेव
दृश्यते । कोऽसौ श्रूयते?, इत्याह-ऋषिर्मुनिर्विसन्धिश्चेह (?) वि-
शेषलक्षणमद्यात्-सीधुनः सकाशाभिधनं गत इति संब-
न्धः । किंविशिष्टोऽसावित्याह—प्राप्तमवाप्तं ज्योतिस्तेजो
ज्ञानरूपमष्टविधमहर्द्धिरूपं वा येन स प्राप्तज्योतिः कथ-
मित्याह-यतो महातपाः । पुनः किम्भूतः ?, सन्नित्याह-स्व-
र्गाङ्गनाभिः नाकनितम्बिनीभिराक्षिप्त आर्वाक्षितः सन् मूर्ख-
वद् बालिश इव, निधनं विनाशं गतः प्राप्त इति ॥ ३ ॥

एतदेव दर्शयन् श्लोकपञ्चकमाह—

कश्चिद् ऋषिस्तपस्तेपे, भीत इन्द्रः सुरस्त्रियः ।

क्षोभाय प्रेषयामास, तस्याऽऽगत्य च तास्तकम् ॥ ४ ॥

विनयेन समाराध्य, वरदाभिमुखं स्थितम् ।

जगुर्मद्यं तथा हिंसां, सेवस्वाञ्ज्रह्यं वेच्छया ॥ ५ ॥

स एवं गदितस्ताभि-र्द्वयोर्नरकहेतुताम् ।

आलोच्य मद्यरूपं च, शुद्धकारणपूर्वकम् ॥ ६ ॥

मद्यं प्रपद्य तद्भोगा-अष्टधर्मस्थितिर्मदात् ।

१६

विदंशार्थमजं हत्वा, सर्वमेव चकार सः ॥ ७ ॥

ततश्च भ्रष्टसामर्थ्यः, स मृत्वा दुर्गतिं गतः ।

इत्थं दोषाऽऽकरो मद्यं, विज्ञेयं धर्मचारिभिः ॥ ८ ॥

एषां गमनिका-कश्चित् कोऽप्यनिर्दिष्टनामा ऋषिर्वालतप-
स्वी किल महाटव्यां वसन् तपः-अनशनाऽऽदिकम् अतिधोगं
तपस्तेपे तप्यते स दिव्यं वर्षसहस्रं यावत्, ततो भीवतो मह-
त्तपोऽनेन कृतं मामितो नाकिनिकायनायकपदाद् पातयिष्य-
तीति भावनया भयमुपगत इन्द्रः शतमखः, ततः सुरस्त्रियः
नाकिनितम्बिनीस्तिलोत्तमाप्रमुखाः क्षोभाय क्षोभणनिमित्तं
तस्येत्यस्येह संबन्धात्तस्य-ऋषेः प्रेषयामास स्वर्गाक्षत्राटव्यां
प्रेषितवान् । ताश्च तत्तेजसा तद्वनप्रवेशं कर्तुमशक्नुव-
न्त्ये वनाद्बहिस्तदभिमुखद्वारविकसितकुसुमप्रकारा मस्तक-
न्यस्तहस्तकमलसंस्पृष्टमतिप्रणम्य तद्गतगुणगानप्रधाननृत्य-
प्रबन्धं विदधुः । ततोऽसौ तदाक्षिप्तान्तःकरणश्चित्रलिखित
इव बभूव । ततस्तत्समीपमुपजग्मुः । आगत्य स च समीपी-
भूय च ताः सुरस्त्रियः तकम्-ऋषिम् ॥ ४ ॥ विनयेन विविधचातु-
वचनाञ्जलिकरणपादपतनाऽऽदिना समाराध्य प्रसन्नमानसं
विधाय वरस्याभिलषितार्थस्य दानं वरदानं तस्य अभिमुख-
स्तं स्थितं सञ्जातं जगुर्नानाविधशपथदानपुरस्सरमुक्त्वत्यो,
यदुत मद्यं मधु, तथेति समुच्चये, हिंसां प्राणिवधं, सेवस्व
भजस्व, अन्नं वा मैथुनं वा वाशब्दो विकल्पार्थः, इच्छया
इष्ट्या यदेते तदित्यर्थः ॥ ५ ॥ स ऋषिरेवमेतेन प्रकारेण गदि-
त्तोऽभिहितस्ताभिः सुरस्त्रीभिर्द्वयोर्हिंसाऽऽन्नहणोर्नरकहेतुतां
निरयवन्धनताम् आलोच्य स्वशास्त्रानुसारेण निश्चित्य, तथा
मद्यरूपं मदिरास्वभावं, चशब्द आलोच्येति क्रियाऽनुकर्षणा
र्थः । किञ्चिधमित्याह-शुद्धानि निर्दोषाणि कारणानि निमित्तानि
गुडधातुकीजलप्रभृतीनि, पूर्वं मद्यावस्थायाः प्राक्काले यस्य त-
त्तथा ॥ ६ ॥ ततो मद्यं मदिरां प्रपद्य तत्पास्यामीत्यङ्गीकृत्य, तस्य
विचित्रचित्रमणिखण्डमण्डिततपनीयभाजनन्यस्तस्य सौर-
भ्यातिशयसमाकृष्टपदपदपटलावनद्गगनमण्डलस्य करण-
पटचरणचक्रलाम्पट्यप्रकृष्टाकारकस्य ताभिः ससम्भ्रममु-
पनीतस्य मद्यस्य भोग आसेवनं तद्भोगस्तस्मात् नष्टा धर्मस्य
कुशलानुष्ठानलक्षणस्य स्थितिर्व्यवस्था यस्य स तथा; ततश्च
मदाश्चित्तविच्युतिलक्षणाद्विदंशार्थं मद्यपानोपदंशार्थमजं ज्ञातं
हत्वा विनाश्य सर्वमेव निरवशेषमपि यत्ताभिरभिहितमनभि-
हितं च पापमजपिशितपचननिमित्तमिन्धनार्थमाराध्यदेवता-
दारुमयप्रतिमास्फोटनऽऽदि तच्छकार कृतवान् स इत्यसा-
वृषिः ॥ ७ ॥ ततश्च मद्याऽऽसेवनानन्तरं पुनर्भ्रष्टसागर्थ्यां निहतत-
पोवीर्यः स ऋषिर्मृत्वा प्राणान् परित्यज्य दुर्गतिं नरकरूपां ग-
तः प्राप्त इति दृष्टान्तः । अथ प्रकृतयोजनायाऽऽह-इत्थमने-
नोक्तप्रकारेण दोषाऽऽकरो दूषणोत्पत्तिभूमिर्मद्यं मदिरा विज्ञेयं
ज्ञातव्यं धर्मचारिभिः कुशलानुष्ठानसेवाशीलैरिति ॥ ८ ॥ हा०
१६ अष्ट० ।

मद्येऽपि प्रकटो दोषः, श्रीद्वीनाशाऽऽदिरैहिकः ।

सन्धानजीवमिश्रत्वा-न्महानामुष्मिकोऽपि च ॥ १७ ॥

मद्येऽपीति-मद्येऽपि मन्धुन्यपि प्रकटो दोषः, श्रीलक्ष्मीः, द्वी-
लज्जा आदिना विवेकाऽऽदिग्रहः, तन्नाशादैहिक इहैव विपा-
कप्रदर्शकः तथाऽऽमुष्मिकोऽपि परभव विपाकप्रदर्शकोऽपि,

महान् दोषः, सन्धानेन जलमिश्रितबहुद्रव्यसंस्थापनेन जी-
वमिश्रितत्वाजीवसंसाक्षिमत्वात्, सन्धानवत्प्यारनालाऽऽ-
दायिव नात्र दोष इति चेन्न, शास्त्रेणैतद्दुष्टत्वबोधनात् । त-
दाऽऽह—“ मद्यं पुनः प्रमादाङ्गं, तथा सञ्चितनाशनम् । सं-
धानदोषवत्तत्र न दोष इति साहसम् ॥ १ ॥ ” मद्यस्याति-
दुष्टत्वं च पुराणकथास्वपि श्रूयते ।

तथाहि—

“ कश्चिद् ऋषिस्तपस्तेपे, भीत इन्द्रः सुरस्त्रियः ।
होभाय प्रेषयामास, तस्याऽऽगत्य च तास्तकम् ॥ १ ॥
विनयेन समाराध्य, वरदाभिमुखं स्थितम् ।
जगुर्मद्यं तथा हिंसां, सेवस्वाग्रहं वेच्छया ॥ २ ॥
स एवं गदितस्ताभि—ईयोर्नरकहेतुताम् ।
आलोक्य मद्यरूपं च, शुद्धकारणपूर्वकम् ॥ ३ ॥
मद्यं प्रपद्य तद्गोपा—अप्रधर्मस्थितिर्मदात् ।
विदंशार्थमजं हत्वा, सर्वमेव चकार सः ॥ ४ ॥
ततश्च भ्रष्टसामर्थ्यः, स मृत्वा दुर्गतिं गतः ।
इत्थं दोषाकरो मद्यं, विज्ञेयं धर्मचारिभिः ॥ ५ ॥ ”
इति ॥ १७ ॥ द्वा० ७ द्वा० । दश० ।

प्रतिषेधान्तरमाह—

सुरं वा भेरगं वाऽ वि, अन्नं वा मज्जगं रसं ।
ससक्खं न पिवे भिक्खु, जसं सारक्खमप्पणो ॥ ३६ ॥
सुरां वा—पिष्टाऽऽदिनिष्पन्नां, भेरकं वापि प्रसन्नाऽऽख्यां, सु-
राप्रयोग्यद्रव्यनिष्पन्नमन्यं वा माद्यं रसं सीध्वादिरूपं, स-
सात्तिकं सदा परित्यागसाक्षि केवलिप्रतिषिद्धं, न पिवेद्भिक्खुः,
अनेनाऽऽत्यन्तिक एव तत्प्रतिषेधः, सदासाक्षिभावात् । कि-
मिति न पिवेदित्याह—यशः संरक्षन्नात्मनो, यशःशब्देन
संयमोऽभिधीयते, अन्ये तु—ग्लानापवादविषयमेतत्सूत्रम-
ल्पसागारिकविधानेन व्याचक्षते इति सूत्रार्थः ।

अत्रैव दोषमाह—

पियए एगओ तेशो, न मे कोइ वियाणइ ।
तस्स पस्सह दोसाइ, नियडिं च सुणेह मे ॥ ३७ ॥
पिबत्येको धर्मसहायविप्रमुक्तः अल्पसागारिकस्थितो वा,
स्तेनश्चौरोऽसौ भगवददत्तग्रहणात् अन्यापदेशयाचनाद्वा, न
मां कश्चिज्जानातीति भावयन्, तस्येत्यंभूतस्थ, पश्यत दोषा-
नैहिकान्, पारलौकिकांश्च, निरुतिं च मायारूपां, शृणुत
ममेति सूत्रार्थः ।

वड्डई सुंडिया तस्स, माया मोसं च भिक्खुणो ।

अयसो य अनिवाणं, सययं च असाहुया ॥ ३८ ॥

वर्द्धते शौण्डिका तदत्यन्ताभिष्वङ्गरूपा तस्य माया मूयावादं
चेत्येकवङ्गावः प्रत्युपलब्धापलापेन वर्द्धते तस्य भित्तोः । इदं
च भवपरम्पराहेतुः, अनुबन्धदोषात् । तथा अयशश्च स्वयत्तप-
रपत्तयोः, तथा अनिर्वाणं, तदलाभे सततं चाऽसाधुता लोके
व्यवहारतः, चरणपरिणामवाधनेन परमार्थत इति सूत्रार्थः ।

किंच—

निच्चुव्विगो जहा तेशो, अत्तकम्मेहिं दुम्मई ।

तारिसो मरखंते वि, न आराहेइ संवरं ॥ ३९ ॥

स इत्थंभूतो नित्योद्विग्नः सदाऽप्रशान्तः यथा स्तेनश्चौरः
आत्मकर्मभिः सवदुश्चरितैः दुर्मतिर्दुष्टबुद्धिः तादृशः क्लिष्ट-

सत्त्वो मरणाऽन्तेऽपि—चरमकालेऽपि नाऽऽराधयति संवरं—
चारित्र्यं, सदैवाकुशलबुद्ध्या तद्गोपाभावादिति सूत्रार्थः ।

तथा—

आयरिए नाराहेइ, समखे याऽवि तारिसो ।

निहत्था वि णं गरिहंति, जेण जाणंति तारिसं ॥ ४० ॥

आचार्य्यान्नाऽऽराधयति, अशुद्धभावत्वात्, भ्रमणांश्चापि ता-
दृशान् नाऽऽराधयत्यशुभभावत्वादेव, गृहस्था अप्येनं दुष्ट-
शीलं गर्हन्ते कुत्सन्ति, किमिति ?, येन जानन्ति तादृशं दुष्ट-
शीलमिति गाथार्थः ।

एवं तु अगुणप्पेही, गुणाणं च विवज्जओ ।

तारिसो मरखंते वि, न आराहेइ संवरं ॥ ४१ ॥

एवम्—उक्तेन प्रकारेण, अगुणपेक्षी अगुणान् प्रमादाऽऽदीन्
प्रेक्षते तच्छीलश्च य इत्यर्थः, तथा गुणानां चाप्रमादाऽऽदीनां
स्वगतानामनासेवनेन परगतानां च प्रदेक्षेण विवर्जकः त्या-
गी, तादृशः क्लिष्टचित्तो, मरणांतेऽपि नाऽऽराधयति सं-
वरं—चारित्र्यमिति गाथार्थः । दश० ५ अ० २ उ० ।
(मद्यस्य कल्पिकाप्रतिसेवना ‘ मूलगुणपडिसेवणा ’ शब्दे
वक्ष्यते) (‘ वसहि, शब्दे वसतौ सुराकर्म इति प्र-
स्तावे मद्यप्रतिसेवा)

निसद्—धा० । उपवेशने, “नेः सदो मज्जः” ॥ ८ । ४ । १२३ ॥

इति निपूर्वस्य सदेर्मज्ज इत्यादेशः । निपद्यते । “अत्ता
एत्थ णिमज्जइ ।” प्रा० ४ पाद । “मृजेरुग्घुसलुञ्जुपुञ्जुपुस-
फुसपुसलुहलुलोसाणाः” ॥ ८ । ४ । १०५ ॥ मृजेरेते
नवाऽऽदेशा भवन्ति । उग्घुसइ । पत्ते—मज्जइ । मार्ष्टि । प्रा०
४ पाद । “मज्जेराउडुणुउडुवुडुखुप्पाः” ॥ ८ । ४ । १०१ ॥
मज्जतेरेते आदेशा भवन्ति । आउडुइ । णिउडुइ । वुडुइ ।
खुप्पइ । पत्ते—मज्जइ । मज्जति । प्रा० ४ पाद ।

मज्जइत्ता—मज्जयित्वा—अव्य० । स्नपयित्वेत्यर्थः, स्था० ३ ठा०
१ उ० । द्वा० ।

मज्जगरस—माद्यरस—पुं० । सीध्वादिरूपे मद्यजे रसे, दश०
५ अ० २ उ० ।

मज्जण—मज्जन—न० । स्नाने ‘ ध० २ अधि० । व्य० । प्रव० ।
नि० चू० । मज्जनं वसन्ताऽऽदिपर्वणि । अन्यत्र वा स्त्रीणां
जलक्रीडायां सामान्यतो मलदाहापशमनार्थं स्नानं वा । वृ०
१ उ० ३ प्रक० । जं० । उपा० (‘ आणंद ’ शब्दे द्वितीय-
भागे १०६ पृष्ठे सूत्रम्)

मज्जणग—मज्जनक—न० । स्नाने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

मज्जणगमहोच्छव—मज्जनकमहोत्सव—पुं० । कन्यानां स्नान-
महोत्सवे, स्था० ७ ठा० ।

मज्जणगय—मज्जनगत—त्रि० । स्नानं कुर्वति, वृ० ४ उ० ।

मज्जणघरग—मज्जनगृहक—न० । स्नानगृहे, मज्जनगृहाणि
वेच्छया यत्र मज्जनं कुर्वन्ति । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
रा० । दशा० । द्वा० ।

मज्जणधार्इ—मज्जनधात्री—स्त्री० । स्नापिकायाम्, द्वा० १
श्रु० १ अ० । नि० चू० । आचा० ।

मज्जणविहि—मज्जनविधि—पुं० । मज्जनं स्नानं तस्य विधिः

प्रकारस्तैलाभ्यङ्गनाऽऽदिप्रक्रियापुरस्सरं स्नानम् । वृ० १ उ० २ प्रक० । स्नानयोग्यप्रक्रियायाम्, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

मज्जपमाय-मद्यप्रमाद-पुं० । प्रमदनं प्रमादः । प्रमत्ते, तादृशसदुपयोगाभाव इत्यर्थः । मद्यं सुराऽऽदिस्तदेव प्रमादकारणात्वात् प्रमादः । मद्यप्रमादभेदे, स्था० ६ ठा० ।

मज्जर-मार्जार-पुं० । “मार्जारस्य मज्जर-वज्जरौ” ॥ ८ । २ १३२ ॥ इति मार्जारस्य मज्जर वज्जर इत्यादेशौ वा भवतः । मज्जरो । वज्जरो । पक्षे-मार्ज्जारः । विडाले, प्रा० २ पाद ।

मज्जव-मद्यप-पुं० । वासुपूज्यजिनपुत्रे, ति० । ती० । पीतमद्ये, वि० । पा० १ थु० ६ अ० । “सौडं मज्जवां” (८३५) पाइ० ना० २४८ गाथा ।

मज्जा-मज्जा-स्त्री० । बहुशुक्ररे पक्षे धातौ, तं० । “अज्जो-रुहवोदाणे, हरिगत तह तंदुलेज्जगतणे य । मत्थुलपोर-गमज्जा-रपोइवस्सी य पालका ॥ १ ॥” (?) तं० ।

मज्जाआ-मर्यादा-स्त्री० । “य-य्य-र्यो जः” ॥ ८ । २ । २४ ॥ इति संयुक्तस्य जः । प्रा० २ पाद । साधूनां व्यवस्थायाम्, आ० म० १ अ० । नि० चू० । प्रश्न० । “गणधरमेव वरेती, जम्हा-जत्तेण होति मज्जादा ।” पं० भा० ५ कल्प । दशम्यां गौ-णानुहायाम्, तं० । पं० चू० ३ कल्प ।

मज्जायामूलीय-मर्यादामूलीय-पुं० । मर्यादा साधूनां व्यवस्था, तस्या यन्मूलं तत्र भवो मर्यादामूलीयः । मर्यादामूलभूते इच्छुकारे, आ० म० १ अ० ।

मज्जार-मार्जार-पुं० । विडाले, हा० १ थु० १७ अ० । विशेष० । प्रश्न० । विरालिकाभिधाने वनस्पतिविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

मज्जारकडय-मार्जारकृतक-न० । विडालनिर्वर्तिते, “मज्जारकडय कुट्टुडमंसप । भ० १ श० ६ उ० । केचिद्विधाश्रुतमर्थ-माहुः, अन्ये त्वाहुर्मार्जारो वायुविशेषस्तदुपशमनाय कृतं-संस्कृतं मार्जारकृतम् । अपरे त्वाहुः-मार्जारो विरालिकाभिधानो वनस्पतिविशेषः तेन कृतं भावितम् । भ० १५ श० । प्रज्ञा० ।

मज्जारखड्यमंसा-मार्जारखादितमांसा-स्त्री० । मार्जारेण खादितं भक्षितं मांसं यस्यास्सा । विडालभक्षितमांसायाम्, पि० ।

मज्जारपाइया-मार्जारपादिका-स्त्री० । चल्यवनस्पतिभेदे, आचा० १ थु० १ अ० ५ उ० ।

मज्जारडिय-मार्जाररटित-न० । विडालशब्दे, भाज-त-प्ररूपणायाम्, यथा हि मार्जारः पूर्वं महता शब्देति पञ्चादेवं शनैः शनैरारटति तथा प्ररूपणा मार्जाररटिते लपा । व्य० ३ उ० ।

मज्जारी-मार्जारी-स्त्री० । विडाल्याम्, “मज्जरीओ । ओ ।” पाइ० ना० १५० गाथा ।

मज्जावग-मज्जक-पुं० । मज्जयन्ति ये ते मज्जकाः । स्नापके-पु, नि० चू० ६ उ० ।

मज्जावेत्ता-मज्जयित्वा-अव्य० । स्नापयित्वेत्यर्थे, स्था० ३ ठा० १ उ० ।

मज्जिअ-मार्जित-त्रि० । शुद्धे, “मज्जिअं एहायं ।” (७८२) पाइ० ना० २३८ गाथा ।

मज्जिआ-मार्जिता-स्त्री० । सुगन्धिवस्तुमिश्रिते दुग्धे, “मज्जिआ रसाहा उ ।” (७७२) पाइ० ना० २३७ गाथा ।

मज्जिलय-मज्जिलक-पुं० । परस्परसहोदरभ्रातृपु, वृ० ३ उ० ।

मज्झ-मध्य-न० । “द्वितीय-तुर्थयोरुपरि पूर्वः” ॥ ८ । २ ।

६० ॥ इति चतुर्थस्योपरि तृतीयः । पूर्वान्तयोरन्तरे, अनु० । सूत्र० । “मध्यग्रहणे आद्यन्तयोर्ग्रहणम्” इति न्यायात् ।

विशे० । मध्यं द्विधा-सद्भावमध्यम्, असद्भावमध्यं च । वृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० चू० । उदरदेशे, औ० “अंतो मज्झे ।”

(६६२) पाइ० ना० २७४ गाथा । मध्यभागे, भ० । “मज्झं-तियमुहुत्तंस मूले य दूरे य दीसंति त्ति ॥” मध्यो मध्यमो-

ऽन्तो विभागो गगनस्य दिवसस्य वा मध्यान्तः स यस्य मुहुत्तस्यास्ति स मध्यान्तिकः, स चासौ मुहुत्तश्चेति मध्या-

न्तिकमुहुत्तस्तत्र मूले च आसन्ने देशे द्रष्टृस्थानापेक्षया दू-

रे च व्यवहितदेशे द्रष्टृप्रतीत्यपेक्षया सूर्यो दृश्यते, दृष्टा हि मध्याह्ने उदयास्तमनदर्शनापेक्षयाऽऽसन्नं रविं पश्यति योजनश-

ताष्टकेनैव तदा तस्य व्यवहितत्वात्, मन्यते पुनरुदयास्तम-

यप्रतीत्यपेक्षया व्यवहितमिति । भ० ८ श० ८ उ० । प्रश्न० । रागद्वेषयोरन्तराले, सूत्र० १ थु० १ अ० ४ उ० । “मे मद्र मम मह म-

हं मज्झ मज्झं अमह अमहं उसा” ॥ ८ । ३ । ११३ ॥ असदा उसा षष्ठ्येकवचनेन सहितस्य एते नवाऽऽदेशा भवन्ति । मज्झ ।

मम । प्रा० ३ पाद । “ए एो मज्झ अमह अमहं अमहे अमहां अमहाण ममाण महारण ममहारण आमा” ॥ ८ । ३ । ११४ ॥

अस्मद आमा सहितस्यैते एकादशाऽऽदेशा भवन्ति । “मे मह मज्झ” इत्यादि । अस्माकम् । प्रा० ३ पाद । “साध्वसध्य-

ह्यां ज्झः” ॥ ८ । ४ । २६ ॥ साध्वसे संयुक्तस्य ध्यह्योश्च ज्झो भवति । मज्झमं । प्रा० ४ पाद । “उड्डस्योहें” ॥ ८ । ४ । ३५० ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्त्तमानान्नामनः परयोर्डसड्सि इत्येतयोर्हं इत्यादेशो भवति । ‘मज्झहे ।’ प्रा० ४ पाद ।

मज्झगय-मध्यगत-न० । आनुगामिकावधिज्ञानभेदे, नं० ।

से किं तं मज्झगयं ? मज्झगयं से जहानामए केइ पुरिसे उकं वा चडुलियं वा अलातं वा मणिं वा पईवं वा जोइं वा मत्थए काउं समुव्वहमाणे समुव्वहमाणे गच्छिजा, से तं मज्झगयं ॥ १० ॥

(मध्यगतं चेति) इह मध्यं प्रसिद्धं दण्डाऽऽदिमध्यवत्, ततो मध्ये गतं मध्यगतम्, इदमपि त्रिधा व्याख्येयम्, आ-

त्मप्रदेशानां मध्ये मध्यवर्तिष्वात्मप्रदेशेषु गतं स्थितं मध्यग-

तम् । इदं च स्पर्धकरूपमवधिज्ञानं सर्वदिगुपलम्भकारणं म-

ध्यवर्तिनामात्मप्रदेशानामवसेयम् । अथवा-सर्वेषामप्यात्मप्र-

देशानां क्षयोपशमभावेऽप्यौदारिकशरीरमध्यभागेनोपलब्धि-

स्तन्मध्ये गतं मध्यगतम् । उक्तं चूर्णी-“ओरालियसरीरमज्झं फड्गविसुद्धीओ सव्वायण्णसविसुद्धीओ वा सव्वदिसोघलं-

भत्तणओ मज्झगउ त्ति भन्नति ।” अथवा-तेनावधिज्ञानेन यदुद्योतितं क्षेत्रं सर्वासु दिक्षु तस्य मध्ये मध्यभागे गतं स्थि-

तं मध्यगतम्, अवधिज्ञानिनः तदुद्योतितक्षेत्रमध्यवर्तित्वात् । आह च चूर्णिकृत-“अहवा-उवलाद्धिखेत्तस्स अबहिपुरसो मज्झगउ त्ति अंतो वा मज्झगओ ओही भन्नई ।” नं० ।

मज्झगार-मध्यकार-पुं० । मध्य एव मध्यकारः, कारश-

ब्दस्य स्वार्थिकत्वात् । हा० १ थु० १ अ० । स्था० । अनु० ।

मज्झजिह्वा-मध्यजिह्वा-स्त्री० । जिह्वाया मध्यभागे, स्था० ८ ठा० ।

मज्झएह-मध्याह्न-पुं० । “मध्याह्ने हः” ॥ ८ । २ । ८४ ॥ इति मध्याह्ने

इस्य लुग्वा । 'मज्झिहो ! मज्झिओ ।' दिनमध्ये, प्रा० २ पाद ।
स्था० । आ० म० । " रविस्स गतिपरिणअस्स मज्झे दरि-
सणं सो मज्झिहकालो भवति । " आ० चू० १ अ० ।

मज्झित्थ-मध्यस्थ-पुं० । मध्ये रागद्वेषयोरन्तराले तिष्ठतीति
मध्यस्थः । सर्वत्रारक्तद्विष्टे, व्य० १ उ० । पं० व० । रागद्वेष-
त्यक्लधीके, प्रव० २३६ द्वार । वृ० । आ० । सर्वेषु सत्त्वेषु
समचित्ते, प्रव० ६५ द्वार । रागद्वेषरहिते, ध० १ अधि० ।
आचा० । दुःपमानुभावेन बलाऽऽद्यपगमान्मध्यभूतैव वर्तनी
श्रेयसी नोत्सर्गावसर इति । उक्कं हि- " नात्यायतं न शिथिलं,
यथा युज्जीत सारथिः । यथा भद्रं वहत्यत्र, योगः सर्वत्र
पूजितः ॥ १ ॥ " आचा० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० । मध्यस्थः
समः य आत्मानमेव परं पश्यति । आ० म० १ अ० । अत्युत्क-
टरागद्वेषविकलतया समचेतसो मध्यस्थाः । दर्श० ५ तत्त्व ।

स्थीयतामनुपालम्भं, मध्यस्थेनान्तराऽऽत्मना ।

कुतर्ककर्करक्षेपै-स्त्यज्यतां बालचापलम् ॥ १ ॥

मनेऽवत्सो युक्किगर्वी, मध्यस्थस्यानुधावति ।

तामाकर्षति पुच्छेन, तुच्छाऽऽग्रहमनः कपिः ॥ २ ॥

नयेषु स्वार्थसत्येषु, मोघेषु परचालने ।

समशीलं मनो यस्य, स मध्यस्थो महामुनिः ॥ ३ ॥

स्वस्वकर्मकृताऽऽवेशाः, स्वस्वकर्मभुजो नराः ।

न रागं नापि च द्वेषं, मध्यस्थस्तेषु गच्छन्ति ॥ ४ ॥

मनः स्याद् व्यापृतं याव-त्परदोषगुणग्रहे ।

कार्यं व्यग्रं वरं ताव-न्मध्यस्थेनाऽऽत्मभावने ॥ ५ ॥

विभिन्ना अपि पन्थानः, समुद्रं सरितामिव ।

मध्यस्थानां परं ब्रह्म, प्राप्नुवन्त्येकमक्षयम् ॥ ६ ॥

स्वाऽऽगमं रागमात्रेण, द्वेषमात्रात्पराऽऽगमम् ।

न श्रयामस्त्यजामो वा, किं तु मध्यस्थया दृशा ॥ ७ ॥

मध्यस्थया दृशा सर्वे-ष्वपुनर्वन्धकाऽऽदिषु ।

चारिसजीवनीचार-न्यायादाशास्महे हितम् ॥ ८ ॥ अष्ट०

१६ अष्ट० ।

मौनशीले, दर्श० ५ तत्त्व । मध्यस्थो मौनशीलः
स्वप्रतीतानपि कस्यापि दोषान्न गृह्णाति, तद्ग्रहणाद्धि
अभूतलोकविरोधितया धर्मज्ञतिसम्भवात् ; अथवाऽतिती
वरागद्वेषमोहोपशमतया यथावस्थितवस्तुस्वरूपपर्यालो-
चको मध्यस्थस्तदन्यदृशाश्च नेदृशाः सम्भवन्ति । यत उक्कम्-
" रत्तो दुट्ठो मूढो, पुण्वि कुग्गाहिओ य चत्तारि । उवएसस्स
अणरिहा, अरिहा पुण होइ मज्झिथो ॥ १ ॥ " दर्श०
२ तत्त्व । सर्वशिष्येषु समचित्ते, ग० १ अधि० ।
विशे० । ध० २० । सर्वत्र तुल्यचित्ते, तथाहि- " उवसम-
सारवियारो, बाहिज्जइ नेव रागदोसेहि । मज्झिथो हि-
यकामी, असगहं सव्वहा चयइ ॥ ७३ ॥ " ध० २० २ अधि०
६ लल० । " घटमौलीसुवर्णाधी, नाशोत्पत्तिस्थितिष्वयम् ।
शोकप्रमोदमाध्यस्थं, जनो याति सहेतुकम् ॥ १ ॥ " आ०
४ अ० । आसंसारमशुमतां मध्येऽन्तर्भवतीति मध्यस्थो लो-
भः । सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । यो० वि० ।

मज्झित्थभावणा-माध्यस्थभावना-स्त्री० । प्रकर्षवशप्रवृत्तशु-
क्लध्याने, जीवा० १ अधि० ।

मज्झित्थभावभूय-मध्यस्थभावभूत-त्रि० । मध्यस्थत्वं प्रा-
प्ते, स्था० ८ ठा० ।

मज्झित्थवयण्या-मध्यस्थवचनता-स्त्री० । अनिश्चितवच-
नतायाम्, स्था० ८ ठा० ।

मज्झित्थसोममादिष्टि-मध्यस्थसौम्यदृष्टि-पुं० । एकादशगुणं
प्राप्ते आचके, ध० २० ।

सम्प्रति मध्यस्थसौम्यदृष्टिलक्षणमेकादशं
गुणमभिधत्सुराह-

मज्झित्थसोममादिष्टि, धम्मवियारं जहाडियं मुणइ ।

कुणइ गुणसंपओगं, दोसे दूरं परिचयइ ॥ १ ॥

मध्यस्था क्वचिद्दर्शने पक्षपातविकला, सौम्या च प्रद्वे-
षाभावाद् दृष्टिर्दर्शने यस्य स मध्यस्थसौम्यदृष्टिः । सर्वत्रारक्त
द्विष्ट इत्यर्थः, धर्मविचारं नानापापण्डमण्डलीमण्डपोपनि-
हितधर्मपण्यस्वरूपं यथावस्थितं सगुणनिर्गुणाल्पबहुगुणत-
या व्यवस्थितं कनकपरीक्षानिपुणविशिष्टकनकाधिपुरुषव-
त् ' मुणति ' बुध्यते, अत एव करोति विदधाति गुणसंप्रयो-
गं गुणैर्ज्ञानाऽऽदिभिः सह संबन्धदोषान् गुणप्रतिपक्षभूतान्-
(दूरं ति) दूरेण परित्यजति, परिहरति सोमवसुब्राह्मणव-
त् । ध० २० १ अधि० ११ गुण ।

मज्झदेश-मध्यदेश-पुं० । दक्षिणभरतार्द्धे मध्यभागे, ति० ।

मज्झदेशभाग-मध्यदेशभाग-पुं० । मध्यश्चासौ देशभागश्च
देशावयवो मध्यदेशभागः । देशमध्याऽवयवे, स्था० ४ ठा०
२ उ० ।

मज्झम-मध्यम-त्रि० । अन्तरालवार्त्तिनि, चत्वारिंशद्वर्षेभ्यः
परं यावत् सप्ततिरेकेन वर्षेणोना तावन्मध्यमं वयः । व्य० ३
उ० । द्वा० ।

मज्झमबुद्धि-मध्यमबुद्धि-पुं० । मध्यमविवेकसम्पन्ने, षो० १
विव० ।

मध्यमबुद्धिचरितं पुनरेवम्-

" अस्त्यत्र भरतक्षेत्रे, पुरं क्षितिप्रतिष्ठितम् ।

तत्र कर्मविलासाऽऽख्या, राजा वीर्यानिधानभूः ॥ १ ॥

तस्य प्रणयिनी ज्येष्ठा, यथार्था शुभसुन्दरी ।

अन्याऽकुशलमालाऽऽख्या, शालेव सकलाऽऽपदाम् ॥ २ ॥

तयोर्मनीषिबालाऽऽख्यौ, पुत्रौ प्रेमपरौ मिथः ।

स्वदेहोद्यानमन्येद्यु-स्तौ गतौ क्रीडितुं मुदा ॥ ३ ॥

ताभ्यामवर्शि तत्रैकः, पुमानुदबन्धतत्परः ।

बालः पाशमपास्याऽथ, पप्रच्छोद्धन्धकारणम् ॥ ४ ॥

अमुना प्रशितेनाल-मित्युक्तवोल्लम्बयन् पुनः ।

गिवार्य सावरं पृष्टो, बालेनेव स ऊचिबान् ॥ ५ ॥

स्पर्शनाऽऽख्यस्य मे भद्र !, भवजन्तुरभूत्सखा ।

समं सदागमेनोच्चैः, स मैत्रीमन्यदाऽकरोत् ॥ ६ ॥

ततः प्रभृति जज्ञेऽसौ, वृक्षतृप्रेमा ममोपरि ।
ललनातूलिकात्यागी, सुदुस्तपतपोरतः ॥ ७ ॥
अङ्गीकृतवहुफलेशः, केशलुञ्चनलालसः ।
भूकाप्रशय्याशयनः, प्रान्तरूक्षाशनो भृशम् ॥ ८ ॥ युग्मम् ।
स्फूर्जदृजं च लध्यानो, दानोत्साहितभावतः ।
मां मुक्त्वा मदगम्यायां, स ययौ निर्वृतौ पुरि ॥ ९ ॥
ततो मित्रवियुक्तेन, मयेदं भोश्चिकीर्षितम् ।
श्रुत्वेति तद् दृढप्रेमा, प्रीतो वालोऽभ्यधादिति ॥ १० ॥
मित्रवान्सल्ययुक्तानां, दृढसौहार्दशालिनाम् ।
परोपकारशीलानां, युक्तेतद्गवाहशाम् ॥ ११ ॥

यतः—

मित्रस्य विरहे स्थातुं, क्षणमप्युचितं न हि ।
मनस्विनामिनीवाशु, दिवसेनास्ति मीयते ॥ १२ ॥
अहो ते मित्र ! वात्सल्य-महो ते स्थिरगातिता ।
अहो तव कृतज्ञत्व-महो ते साहसं दृढम् ॥ १३ ॥
भवजन्तोः पुनरहो, क्षणरक्तविरक्तता ।
अहो हृदयकाठिन्य-महो मौढ्यमनुत्तरम् ॥ १४ ॥
तथापि धीर ! धीरत्वं, कृत्वा हित्वा तथा शुचम् ।
स्वास्थ्यं धेहि मुदं देहि, मम मित्रं भवाऽधुना ॥ १५ ॥
स्पर्शतोऽप्यास्त्रादित्यस्तु, भवजन्तुरिवासि मे ।
ततस्तेन व्यधान्मैत्री, वालः प्रीतान्तराऽऽत्मना ॥ १६ ॥
सदागमत्याजितत्वा-न्नूनं नैष शुभाऽऽशयः ।
मनीषिणेति विदधे, बहिर्वृत्त्या त्वसौ सखा ॥ १७ ॥
तौ तं वृत्तान्तमाख्यातां, मातापित्रोर्यथास्थितम् ।
ततो राजाऽभवद् भूरि-हर्षद्रुमविहङ्गमः ॥ १८ ॥
उवाचाऽकुशला हृष्टा, साधु साध्वसि पुत्रक ! ।
यत्त्वया सर्वसौख्यानां, खतिरेप सखा कृतः ॥ १९ ॥

अथ युग्मम्—

तुषार इव पद्मस्य, स्वर्भानुरिव शीतगोः ।
स्पर्शतोऽयं सखा सौख्य-कारणं मे सुतस्य न ॥ २० ॥
एवं विषादविचशा-ऽचिन्तयच्छुभसुन्दरी ।
किं तु नाचीकथयति श्रद्धा, गाम्भीर्यात्स्वमुते प्रति ॥ २१ ॥
स्पर्शनमूलशुद्ध्यर्थं, परेद्यपि मनीषिणा ।
आह्वय रहसि प्रोक्तो, बोधो नामाङ्गरक्षकः ॥ २२ ॥
भद्रास्य मूलशुद्धि मे, शीघ्रं ज्ञात्वा निवेदय ।
यदाज्ञापयति स्वामी-त्युक्त्वाऽसौ निरगात् ततः ॥ २३ ॥
तेनाऽऽत्मीयः प्रभावाऽऽख्यः, प्रैषि प्रणिधिपूरुषः ।
प्रस्तुतार्थीय सोऽन्येषु-र्यान्वाऽगाद् बोधसन्निधौ ॥ २४ ॥
ततः कृतावनामोऽसौ, बोधेनाप्रच्छिन्ना सादरम् ।
प्रभाव ! कथयाऽऽत्मीयं, वृत्तान्तं सोऽप्यथाऽऽख्यत ॥ २५ ॥
इतस्तदा हि निर्गत्य, बाह्यदेशेषु वंभ्रमम् ।
मया न चाऽपि गन्धोऽपि, प्रस्तुतार्थस्य तेष्पथ ॥ २६ ॥
आगामाऽन्तरदेशेषु, तत्र चापश्यमुल्लेखम् ।
पुरं राजसचित्ताऽऽख्यं, समन्तात् तमसाऽन्वितम् ॥ २७ ॥
पुरं तस्मिन्नहं यावत्, प्राप्तो राजकुलाऽन्तिकम् ।
तावदुल्लसितोऽकाण्ड, एव कोलाहलध्वनिः ॥ २८ ॥

अथ त्रिभिर्विशेषकम्—

ब्रह्माण्डभारुसंख्यापि, स्फूर्जदृघणघणारवाः ।
लौल्याऽऽदिभूषाभिष्टाना, मिथ्यामानाऽऽदयो रथाः ॥ २९ ॥

गर्जितर्जितर्जामूनाः, ममत्वाया मतङ्गजाः ।
द्वेषाऽऽपूरितदिव्यचक्राः, अज्ञानाऽऽद्यास्तुरङ्गमाः ॥ ३० ॥
अन्ये करणमङ्गद-प्रौढनिर्वृद्धसाहसाः ।
चलुर्गृहीतनानास्त्रा-ध्यापलाऽऽद्याः पदानयः ॥ ३१ ॥
प्रासर्पदपेकन्दर्प-पटहोद्वोपणा क्षणात् ।
प्राचलीदचलस्थामा, परमप्यमिने बलम् ॥ ३२ ॥
पृष्ठो मयाऽथ विषया-ऽभिज्ञापस्यैव पूरुषः ।
विषाकाऽऽख्यः समाचख्यो, राक्षः प्रस्थानकारणम् ॥ ३३ ॥
भो भद्राऽत्राऽस्ति वैरिभ-कुम्भनिर्भेदकेसरी ।
मुख्यश्चरटचक्रस्य, नरेन्द्रो रागकेसरी ॥ ३४ ॥
तस्याऽस्ति मन्त्री विषया-ऽभिलाषो नाम विश्रुतः ।
चण्डमातृण्डवन् प्रौढः, प्रतापाऽऽक्रान्तविष्टपः ॥ ३५ ॥
रागकेसरदेवेन, स मन्त्रीशोऽन्यदा मुदा ।
जगदे जगदेतन्मे, वश्यं कुरु विशारद ! ॥ ३६ ॥
ओमित्युक्त्वा महामन्त्री, विश्ववश्यत्वहेतवे ।
स्पर्शनाऽऽदीनि पञ्च स्व-मानुषाणि समाऽऽदिशत् ॥ ३७ ॥
मन्त्रिणोचेऽन्यदा देव !, देवशासनतो मया ।
स्वमानुषाणि प्रेष्यन्त, जगत्साधनहेतवे ॥ ३८ ॥
तैः साधितं जगत्प्रायो, ग्राहितं देवशासनम् ।
केवलं श्रूयते कश्चि-त्सस्यानामीति सङ्ख्यत् ॥ ३९ ॥
तेषामुपद्रवकरः, स्फुटोऽद्भुतपराक्रमः ।
सन्तोषनामा चरटः, कूटः कपटपाटवः ॥ ४० ॥
भूयो भूयः पराभूय, तानि तेन कियान् जनः ।
देवभुक्तेर्वहिःस्थायां, प्रक्षिप्तो निर्वृतौ पुरि ॥ ४१ ॥
तन्मन्त्रिवचनं श्रुत्वा, कोपाऽऽटोपारुणेक्षणः ।
तस्योपरि स्वयं देवः, प्रतस्थे रणकर्मणे ॥ ४२ ॥
इतश्चास्मागि देवेन, तातपादाभिवन्दनम् ।
तरङ्गणव पाथोधे-वचले च क्षणात्ततः ॥ ४३ ॥
विषाकोऽथ मया नाथ !, सम्भ्रमोद्भ्रान्तचक्षुषा ।
पृष्ठः कोऽस्य नरेन्द्रस्य, पितति मम कथ्यताम् ॥ ४४ ॥
ईषद्विहस्य स प्रोचे, ननु मोहो महानृपः ।
त्रिलोकीख्यातमहिमा, दध्यौ वृद्धोऽन्येदति सः ॥ ४५ ॥
पार्थस्थितोऽपि वीर्येण, क्षमोऽहं रक्षितुं जगत् ।
तेनाधुना प्रयच्छामि, साम्राज्यं निजसूनेव ॥ ४६ ॥
राज्यं देवाय दत्त्वाऽथ, शेते मोहो निराकुलः ।
तथाऽपीदं जगत्तस्य, प्रभावेणैव वर्तते ॥ ४७ ॥
तदेव मोहराजस्ते, कथं प्रष्टव्यतां गतः ।
व्याहारि हारि वचनं, ततस्तं प्रत्यदो मया ॥ ४८ ॥
भवता भद्र ! पापोऽहं, साधु साधु प्रबोधितः ।
परं निवेद्यतामग्रे, किमभूत्सोऽप्यथावदत् ॥ ४९ ॥
गत्वा सारपरीवार-युक्तां देवः पितुः क्रमौ ।
ननामैनं च वृत्तान्तं, मूलतोऽपि व्यजिज्ञपत् ॥ ५० ॥
मोहोऽवोचत हे वत्स !, यन्मदङ्गस्य बाध्यते ।
शामाव्याप्तमयस्यैव, तन्सारं किल सम्प्रति ॥ ५१ ॥
तत्त्वं निष्ठ निजं राज्यं, सुचिरं प्रतिपालय ।
सन्तोषशत्रुघातार्थ-महं यास्यामि सङ्गरं ॥ ५२ ॥
देवः श्रुती पिधायोऽऽख्य-दाः ! शान्तं पातकं हादः ।
अनन्तकालसंस्थाय, तानीयं भवताऽपुः ॥ ५३ ॥

देवेन वार्यमाणोऽपि, मोहः सर्वाभिसारतः ।
स्वयं चचाल भद्रेदं, राज्ञः प्रस्थानकारणम् ॥ ५४ ॥
इत्युक्त्वा स ययौ तूर्णं, चित्ते दध्यावहं पुनः ।
अये ! स्पर्शनसंशुद्धि-लब्धयेयं सकला मया ॥ ५५ ॥
किं त्विदं घटते नायं, यत्सन्तोषात्पराभवम् ।
स्पर्शनस्याऽऽह स पुन—स्तमाचख्यौ सदागमात् ॥ ५६ ॥
तत्तस्यानुचरः कोऽपि, सन्तोषो भवता ह्ययम् ।
एवं वितर्कयन्नागात्, प्रणामं स्वाम्यतः परम् ॥ ५७ ॥
बोधेनाभिदधे साधु, प्रभावानुष्ठितं त्वया ।
तेनैव सहितो बोधो, ययौ पार्श्वे मनीषिणः ॥ ५८ ॥
कृता नतिः कुमाराय, तं वृत्तान्तं न्यर्वाविदत् ।
प्रभावं पूजयामास, प्रीताऽऽत्मा नृपनन्दनः ॥ ५९ ॥
मनीषिणाऽन्यदा प्रोचे, स्पर्शनाऽऽख्याहि किं तव ।
चक्रे सदागमेनैव, मित्रेण विरहो ननु ॥ ६० ॥
तत्राऽऽसीत्किमुतान्योऽपि, स स्माहाऽऽसीत्परं सखे !
कृतं तत्कथया यन्मां, स कदर्थयते भृशम् ॥ ६१ ॥
कर्त्ता हि सैव सर्वस्यो-पदेष्टैव सदागमः ।
भूयः किं तस्य नामेति, तं पप्रच्छ नृपात्मजः ॥ ६२ ॥
भयविह्वल ऊचेऽसौ, तस्याहं क्रूरकर्मणः ।
नामाऽप्युच्चरितं नेश-स्ततोऽवादीद् नरेन्द्रसूः ॥ ६३ ॥
त्वया नैवास्मदभ्यर्णे, भीतिः कार्या मनागपि ।
भद्र ! न ह्यग्निरित्युक्तं, मुखदाहः प्रजायते ॥ ६४ ॥
अथ ज्ञात्वाऽतिनिर्वन्धं, स्पर्शनः स्माह दैन्यभाक् ।
सन्तोष इति दुर्नाम, तस्य पापशिरोमणेः ॥ ६५ ॥
नरेन्द्रनन्दनोदध्या-वियता सकलोऽप्यहो ।
प्रभावानीतवृत्तान्तो, घटाकोटिमटीकत ॥ ६६ ॥
अन्यदा स्पर्शनः सिद्ध-योगिवत्तत्पुरेऽविशत् ।
बालोऽतीव यशोभूतो, मनीषी तु तथा न हि ॥ ६७ ॥
ताभ्यां सर्वः प्रबन्धोऽयं, स्वस्वमात्रोर्निवेदितः ।
उवाचाऽकुशला बालं, वत्सेदं साधु साध्वभूत् ॥ ६८ ॥
स्वसुत मरुवाक्य-वर्भापे शुभसुन्दरी ।
वत्सास्य पापामत्रस्व, सम्बन्धस्ते न सुन्दरः ॥ ६९ ॥
सोऽभ्यदादेवमेवैत-न्मातः ! किं क्रियते परम् ? ।
प्रतिपन्नमकाले हि, सतां हातुं न युज्यते ॥ ७० ॥
शुभसुन्दर्यथावोच-दहो ते वत्स ! सन्मतिः ।
अहो ते नतवात्सल्य-महो ते नीतिनैपुणम् ॥ ७१ ॥

तथाहि—

नाकाण्ड एव मुञ्चन्ति, सदोषमपि सज्जनाः ।
प्रतिपन्नं गृहे स्थायी, तत्रेदाहरणं जितः ॥ ७२ ॥
यस्तु मूढतया काले, प्राप्तेऽपि न परित्यजेत् ।
सदोषं लभते तस्मा—त्संज्ञयं नात्र संशयः ॥ ७३ ॥
कर्मविलासराजोऽपि, तज्ज्ञात्वा दयितामुखात् ।
तुष्टो मनीषिणो गाढं, रुष्टो बालस्य चोपरि ॥ ७४ ॥
अभूत्यक्तान्यकर्त्तव्यो, बालः स्पर्शनदोषतः ।
वेलसन्मृद्वपस्मारो-त्सारमारितचेतनः ॥ ७५ ॥
मूलशुद्धिमाख्याय, बालः प्रोक्तो मनीषिणा ।
पर्शनेऽत्र रिपौ भ्रातः ! मा विश्रम्भं कथाः क्वचित् ॥ ७६ ॥
लो जजल्प हे बन्धो ! निःशेषसुखदायकः ।
पं वरवयस्यो मे, कथं शत्रुस्त्वयोदितः ? ॥ ७७ ॥

अकार्यकरणोद्युक्तो, निषेद्धं पार्यते न हि ॥ ७८ ॥
अकार्यं दुर्विनीतेषु, प्रवृत्तेषु ततः सदा ।
न किञ्चिदुपदेष्टव्यं, सता कार्याऽवधीरणा ॥ ७९ ॥
इत्यालोच्य स्वयं चित्ते, हित्वा बालस्य शिक्षणम् ।
स्वकार्यकरणोद्युक्तो, मनीषी मौनमाश्रितः ॥ ८० ॥
अथ सामान्यरूपाऽऽख्या, प्रिया तस्यैव भूपतेः ।
अस्ति मध्यमबुद्ध्याख्य-स्तस्याश्च तनयो नयी ॥ ८१ ॥
तदा देशान्तरादागा-त्स दृष्ट्वा स्पर्शनं मुदा ।
बालं पप्रच्छ कोऽयं ना, स ऊचे तस्य बलिगतम् ॥ ८२ ॥
ततो बालस्य वचना—त्स्पर्शनो मध्यमाङ्गके ।
प्राविशत्तेन जज्ञेऽसौ, बालवद्विह्वलाशयः ॥ ८३ ॥
मनीषी तत्तु विज्ञाय, मध्यमाय न्यवेदयत् ।
मूलात्स्पर्शनसंशुद्धिं, स दध्यौ संशयाऽऽकुलः ॥ ८४ ॥
एकतः स्पर्शसत्सौख्य-मन्यतो भ्रातृवारणम् ।
न हि जानाम्यहं सम्यक्, किं विधातुं ममोचितम् ? ॥ ८५ ॥
तत्पृच्छामि सदा सौख्य-जननीं जननीमिति ।
ध्यात्वा निवेद्य वृत्तं स्वं, कृत्यं पप्रच्छ तां ततः ॥ ८६ ॥
जगाद साऽपि माध्यस्थ्य-मधुना धेहि नन्दन ! ।
कालान्तरे तु बलिनं, पक्षं निर्दोषमाश्रयेः ॥ ८७ ॥

यतः—

संशयाऽऽपन्नचित्तेन, भिन्ने कार्यद्वये सता ।
कार्यः कालविलस्योऽत्र, दृष्टान्तो मिथुनद्वयम् ॥ ८८ ॥

तथाहि—

पुरे कस्मिन् ऋजोः राज्ञः, प्रगुणा नाम पत्न्यभूत् ।
तस्याश्च तनयो मुग्धो, वधूश्चाऽकुटिलाभिधा ॥ ८९ ॥
पुष्पोच्चयकृतेऽन्यद्यु-स्ते मुग्धाऽकुटिले मधौ ।
स्वगेहोपवनेऽयातां, गृहीत्वा हेमशर्पिके ॥ ९० ॥
कः पूर्वं पुरेच्छर्प-मित्याशयपरौ मिथः ।
दूरं दूरतरं जातौ, चिन्वानौ कुसुमोच्चयम् ॥ ९१ ॥
इतश्च व्यन्तरयुगं, तत्रागात्केलिलालसम् ।
देवी विचक्षणा नाम, देवः कालब्रह्मसंज्ञितः ॥ ९२ ॥
देवो देवानुभावेना-नुरक्तोऽकुटिलां प्रति ।
मुग्धं प्रति पुनर्देवी, देवोऽवादीत् प्रियामथ ॥ ९३ ॥
प्रिये ! गच्छ पुरे याव-ङ्गपालोपवनादितः ।
पुष्पाण्यादाय पूजार्थ-मेव आयामि सत्वरम् ॥ ९४ ॥
संकेतं च तयोर्ज्ञात्वा, विभङ्गेन सुरः क्षणात् ।
विधाय मुग्धरूपं स्वं, पुष्पैर्मृत्वा च शर्पिकाम् ॥ ९५ ॥
आगादकुटिलापार्श्वे, जिताऽसि त्वं प्रिये ! भणन् ।
विपन्नां तां च संभाष्य, निनाय कदलीगृहे ॥ ९६ ॥
एवं विचक्षणाऽप्याश्व-कुटिलारूपधारिणी ।
प्रतार्य मुग्धकं निन्ये, तदेव कदलीगृहे ॥ ९७ ॥
तद्वीक्ष्य मुग्धधीर्मुग्धो, वितर्काकुलितोऽजनि ।
बभूव विस्मयस्मेरा-ऽकुटिलाऽकुटिलाशया ॥ ९८ ॥
दध्यौ देवाङ्गना केयं, द्वितीया हुं मम प्रिया !
तत्परस्त्रीकृताऽऽसङ्गं, हन्म्येनं पुरुषाऽधमम् ॥ ९९ ॥
स्वैरिणीं दयितां चेमां, पीडयामि दृढं तथा ।
असौ यथा नरेऽन्यत्र, विधत्ते न मनोऽपि हि ॥ १०० ॥
यद्वा स्वयं सदाचार-भ्रष्टस्य मम नोचितम् ।
कतुमेतादृशं कर्म, तद्वरं कालयापना ॥ १०१ ॥
ध्यात्वा विषद्वलाऽप्येवं, कालक्षेपपराऽभवत् ।

क्षणं प्रकीर्य तत्रागा-त्स्वगेहे तच्चतुष्टयम् ॥ १०२ ॥
तं दृष्ट्वा सप्रियो राजा, प्रीत आख्यादहा सुतः ।
वधूश्च मे द्विगुणिता, धनदेव्या प्रसन्नया ॥ १०३ ॥
सकलेऽपि पुरं हर्षा-न्महोत्सवमचीकरत् ।
तेषां चतुर्णामप्येवं, ययो कालः कियानपि ॥ १०४ ॥
अथ तत्र पुरे मोह-विलयाऽऽख्ये सुकानने ।
सूरिः प्रबोधको नाम, ज्ञानवान् समवासरत् ॥ १०५ ॥
अथ लोका नरेन्द्राऽऽद्या, वन्दनायै मुनीशितुः ।
निर्ययुर्भगवांस्तेभ्य, इति चक्रे सुदेशनाम् ॥ १०६ ॥
शल्यं कामाः विषं कामाः, कामा आशीविषोपमाः ।
कामार्थनापरा जीवा, अकामा यान्ति दुर्गतिम् ॥ १०७ ॥
तच्छृण्वतोऽगुरोर्वाक्यं, तयोर्देवीसुपर्वणोः ।
मोहजालं प्रविध्वस्तं, जाता सम्यक्त्ववासना ॥ १०८ ॥
अत्रान्तरे तयोर्देहात्, कृष्णरक्ताऽणुसञ्चर्यैः ।
निर्गतैर्भीषणाऽऽकारा, घटितैका नितम्बिनी ॥ १०९ ॥
सा च भागवतं तेजो-ऽसहन्ती पर्वदो बहिः ।
गत्वा परामुङ्ख्वाभूया-ऽवतस्थे दुःस्थिताऽऽशया ॥ ११० ॥
अथोत्थायावदद् देवः, सप्रियो भगवन्नहम् ।
कथमस्मान्महापापा-न्मुच्ये प्रोचे मुनीश्वरः ॥ १११ ॥
नायं भो भवतोर्दोषः, किं त्वस्याः पापयोषितः ।
काऽऽसविति गुरुः पृष्टः, प्राहामृतकिरा गिरा ॥ ११२ ॥
भद्रौ ! विषयवृत्त)प्पेयं, दुर्जया त्रिदशैरपि ।
रजनीव तमिस्रस्य, सर्वदोषततेः पदम् ॥ ११३ ॥
शुद्धस्फटिकसङ्काशौ, स्वरूपेण युवां पुनः ।
एषैव सर्वदोषाणां, कारणत्वेन संस्थिता ॥ ११४ ॥
इह स्थातुमशक्नोति, दूरमेया स्थिताऽधुना ।
भवन्तो मत्समीपाच्च, निर्गच्छन्तौ प्रतीक्षते ॥ ११५ ॥
तौ प्रोचतुः कदा स्वामिन् !, मोक्षो नो भविताऽनया ।
शुरुः प्राऽऽह भवे नात्र, परं भावी भवान्तरे ॥ ११६ ॥
किन्तु सम्यक्त्वमाहात्म्या-त्राल्यन्तं नो विधाधिका ।
प्रतिपन्नं ततस्ताभ्यां, सम्यक्त्वं मोक्षसौख्यदम् ॥ ११७ ॥
ऋजुराद प्रगुणा देवी, स मुग्धाऽकुटिला तथा ।
अथो विज्ञापयामासु-र्गुहं स्वस्वविडम्बनाम् ॥ ११८ ॥
अत्रान्तरे तदङ्गेभ्यो, निर्गतैः परमाणुभिः ।
घटितं वर्णितं श्वेतं, डिम्भमेकमदम्भकम् ॥ ११९ ॥
रक्षितानि मया यूयं, भ्रुवाणमिति चोच्चकैः ।
पश्यद्गुरोर्मुखाम्भोजं, सर्वेषां पुरतः स्थितम् ॥ १२० ॥ युग्मम् ।
द्वितीयं कृष्णवर्णाभं, डिम्भं तदनु निर्ययौ ।
ततो जातं महाकृष्णं, डिम्भरूपं तृतीयकम् ॥ १२१ ॥
आहत्य तच्च शुकलेन, वर्द्धमानं निवारितम् ।
ततो द्वे अपि ते कृष्णे, निर्गते गुरुपर्वदः ॥ १२२ ॥
गुरुः प्रोवाच भो भद्राः !, न दोषो वोऽत्र कश्चन ।
अज्ञानपापाभिधयोः, किं त्वसौ कृष्णडिम्भयोः ॥ १२३ ॥

तथाहि—

यत्र चेद्विदमज्ञानं, युष्मदेहाद्विनिर्गतम् ।
एतदेव समस्तस्य, दोषवृन्दस्य कारणम् ॥ १२४ ॥
अनेन वर्द्धमानेन, शरीरे जन्तवो यतः ।
कार्याकार्यं न जानन्ति, गम्यागम्याऽऽदिकं तथा ॥ १२५ ॥
ततः पापं निबज्जन्ति, दुःखदन्वोलिदायकम् ।
बन्धु पूर्व सितं डिम्भं, तदार्जवमुदाहृतम् ॥ १२६ ॥

अज्ञानाद् वर्द्धमानं हि, पापं वोऽवार्यताऽमुना ।
रक्षितानि मया यूय-मत एवदमाख्यत ॥ १२७ ॥

यतः—

धन्यानामार्जवं, येषामेतच्चेतसि वर्त्तते ।
अज्ञानादाचरन्तोऽपि, पापं ते स्वल्पपातकाः ॥ १२८ ॥
तदेवंविधभावानां, भद्राणां युज्यतेऽधुना ।
अज्ञानपापे निर्दूय, सम्यग् धर्मनिषेवणम् ॥ १२९ ॥
उपादेयो हि संसारे, धर्म एव बुधैः सदा ।
विशुद्धो मुक्तये सर्व्व, यतोऽन्यद् दुःखकारणम् ॥ १३० ॥
अनित्यः प्रियसंयोगः, ईर्ष्याशोकाऽऽदिसङ्कुलः ।
अनित्यं यौवनं चापि, कुत्सिताऽऽचरणाऽऽस्पदम् ॥ १३१ ॥
अनित्यं सर्व्वमेवेह, भवे वार्द्धितरङ्गवत् ।
अतो वदत किं युक्ता, क्वचिदास्था विवेकिनाम् ? ॥ १३२ ॥
श्रुत्वेति राज्ये संस्थाप्य, शुभाऽऽचाराभिधं सुतम् ।
प्राग्वाजीहन्तुभूपालो, जायापुत्रबधूयुतः ॥ १३३ ॥
ततस्ते कृष्णरूपे-द्वे, डिम्भे तूष्णं पलायिते ।
शुक्लरूपं पुनर्दिम्भं, प्रविष्टं तनुषु क्षणात् ॥ १३४ ॥
कालक्षेण ततश्चित्ते, सभार्येण विचिन्तितम् ।
पश्याहो धन्यताऽमीषां, यैः प्राप्तं व्रतमार्हतम् ॥ १३५ ॥
वयं तु दैवभावेन, व्यर्थं केनाऽऽत्र वञ्चिताः ।
यद्वा सम्यक्त्वसंप्राप्त्या, सुधन्या वयमप्यहो ॥ १३६ ॥
सहर्षावथ तौ सूरैः, प्रणम्य चरणद्वयम् ।
तेनानुशिष्टौ स्वस्थानं, प्रापतां देवदम्पती ॥ १३७ ॥
इदं पुत्र ! मया तुभ्यं, कथितं मिथुनद्वयम् ।
संदिग्धेऽर्थे हि तत् काल-विलम्बो गुणभाजनम् ॥ १३८ ॥
यदादिशति मामम्बा, कर्त्ताऽहं तत्तथैव हि ।
इति जल्पन्मुदा मध्यः, प्रपेदे जननीवचः ॥ १३९ ॥
बालोऽप्यथ स्वमित्रेण, मात्राऽकुशलमालया ।
अधिष्ठितोऽभवद्वाढ-मकृत्यकरणाऽऽहतः ॥ १४० ॥
कुविन्दहुम्भमातङ्ग-जातीयास्वपि तद्वशः ।
अतिलौल्येन नारीषु, प्रावर्त्तत निरन्तरम् ॥ १४१ ॥
ततश्च गतलज्जोऽयं, पापिष्ठः कुलदूषणः ।
एवं स निन्द्यते लोकै-र्न च पापाश्रितवर्त्तते ॥ १४२ ॥
अथ निन्दापरे लोके, स्नेहविज्वलमानसः ।
लोकापवादभीरुस्तं, मध्यबुद्धिरभाषत ॥ १४३ ॥
भ्रातर्नो युज्यते कर्त्तुं, तव लोकविरुद्धकम् ।
अगम्यागमनं निन्द्यं, सपापं कुलदूषणम् ॥ १४४ ॥
स प्राऽऽह विप्रलब्धोऽसि, नूनं बन्धो ! मनीषिणा ।
नाहोऽयमुपदेशानां, मौन्यभूदिति मध्यमः ॥ १४५ ॥
अपरेद्युर्मधौ बालः, समं मध्यमबुद्धिना ।
ययौ लीलावरोद्यान-संस्थिते कामधामनि ॥ १४६ ॥
तत्र चैक्षिष्ट पार्श्वस्थं, गुप्तस्थानव्यवस्थितम् ।
कामस्य वासभवनं, मन्दमन्दप्रकाशकम् ॥ १४७ ॥
कुतूहलवशेनाथ द्वारे संस्थाप्य मध्यमम् ।
मध्ये प्रविष्टः सहसा, स बालस्तस्य सन्नः ॥ १४८ ॥
तत्र कामस्य शयने, कोमलामलतूलिके ।
मित्राग्वादोषतो बालः, शेते स्म गतपुण्यकः ॥ १४९ ॥
इतश्च तत्रैव पुरे, बहिरङ्गनरेशितुः ।
शत्रुमर्दननाम्नाऽभूत्, प्रिया मदनकन्दली ॥ १५० ॥
साऽऽगत्य तत्र कामोऽयं, शय्यास्थ इति भक्तिः ।
स्पृशन्ती सर्वगात्रेषु, तं बालकमपुपुजत् ॥ १५१ ॥

ययौ स्वमन्दिरे राश्री, प्रपूज्य च रतीश्वरम् ।
वालस्तु तस्याः संस्पर्श-वश्योऽभून्नष्टचेतनः ॥ १५२ ॥
मया कथं नु लभ्येय-मिति चिन्तापरायणः ।
अल्पोदके मीन इव, तत्रास्थाच्च स दुःस्थितः ॥ १५३ ॥
बालः किं चिरयत्येष, इति मध्यमवुद्धिकः ।
प्राविशत् कामधामान्त-स्तदवस्थं ददर्श तम् ॥ १५४ ॥
उत्थापितस्ततोऽनेन, यावदाह न किञ्चन ।
बालस्तावच्च तत्रत्य-व्यन्तरेण न्यवध्यत ॥ १५५ ॥
अपात्यत महीपीठे, सर्वाङ्गीणमपात्यत ।
बहिरक्षेऽपि लोकेभ्य-स्तद् वृत्तं च न्यवेद्यत ॥ १५६ ॥
ततो गाढतरं प्रार्थ्य, व्यन्तरान्मध्यवुद्धिना ।
लोकैश्च मोचितो बालो, नित्ये च निजमन्दिरे ॥ १५७ ॥
मध्यवुद्धिमथो बालो-ऽप्राप्तिं वन्द्यो ! किमु त्वया ।
व्युदैक्षि वामभवना-न्निर्यान्ती काऽपि नायिका ॥ १५८ ॥
स प्राहाऽदर्शि यद्येवं, हे भ्रातस्तर्हि कस्य सा ? ।
स स्माहाऽत्रैव भूपस्य, देवी मदनकन्दली ॥ १५९ ॥
तदाऽभ्यावदद् बालः, कथं सा मादृशामिति ।
मध्यमेन तदाकूतं, ज्ञातमुक्त्वं च तं प्रति ॥ १६० ॥
भ्रातः ! केयमविद्या ते, यद्वै तत्पश्ये किमु ? ।
त्वयाऽधुनैव व्यस्मिन्, यत् कृच्छ्रेणासि माचितः ॥ १६१ ॥
तच्छ्रुत्वा बालको जज्ञे, कज्जलश्यामलाऽऽननः ।
अयंग्योऽयमिति ज्ञात्वा, मध्यमो मौनमाश्रयत् ॥ १६२ ॥
इतश्चास्तमिते सूर्ये, निःसृत्य निजमन्दिरात् ।
गन्तुं प्रवृत्ते बालो-ऽभिमुखं नृपवेश्मनः ॥ १६३ ॥
भ्रातृस्नेहविमूढाऽऽत्मा, मध्यस्तनृपृष्ठतोऽलगत् ।
केनाऽपि पुरुषेणाऽथ, बालोऽवध्यत निश्चलम् ॥ १६४ ॥
प्रक्षिप्त आगन् व्योम्नि, ततो मध्यस्तमन्वगात् ।
रे रे क्व यासि यासीति, प्राप्तः प्राप्त इति ब्रुवन् ॥ १६५ ॥
गृहीतबालः स पुमान्, क्षणेनाभूददर्शनः ।
भ्रातृप्राप्त्याशया मध्य-स्तथापि च बलेन हि ॥ १६६ ॥
बन्धमन् सप्तमे चाद्धि, पुरं प्राऽऽप कुशस्थलम् ।
नोदन्तमात्रमप्याप, खानुजस्य परं क्वचित् ॥ १६७ ॥
ततो भ्रातृवियोगाऽऽर्त्तः, कण्ठवद्धशिलो बट ।
पतन् नन्दनसंज्ञेन, राजपुत्रेण वारितः ॥ १६८ ॥
पृष्ठश्च नन्दनायाऽऽख्यत्, तं वृत्तान्तमशेषतः ।
स ऊचे भद्र ! यद्येवं, तर्हीष्टं सिद्धवत् तव ॥ १६९ ॥

तथाहि—

हरिश्चन्द्रो नृपोऽप्राप्ति, स चारिभिरभिद्रुतः ।
खच्चरं रतिकेल्याऽऽख्यं, मित्रं प्रोचे कृताञ्जलिः ॥ १७० ॥
सखे ! कुरु तथा शत्रु-विघातं स्याद्यथा मम ।
ततो नृपाय स ददौ, विद्यां शत्रुविघातिनीम् ॥ १७१ ॥
ततः पाण्डुमार्गिकीं राजा, पूर्वं सेवामर्चाकरत् ।
अधुना वर्त्तते भद्र !, साधनावसरः खलु ॥ १७२ ॥
तस्मै होमार्थमानीत, आकाशे रतिकेलिना ।
इतोऽष्टमे दिने कोऽपि, पुमान् लज्जलज्जितः ॥ १७३ ॥
पापं पाप तद्वद्भासुः—पतलस्तपणपणः ।
विद्यां प्रमाथ गत चक्र, पश्चात्सेवां दिनाष्टकम् ॥ १७४ ॥
गताऽधुना तु गन्तार्थ-मर्षितोऽस्ति मयैव सः ।
मध्यमः प्राऽऽह यद्येवं, तर्हि तं दर्शयाऽऽशु मे ॥ १७५ ॥
तेनाप्यदर्शि चर्मास्थि-शयाङ्गमुप तद्वत् तम् ।

मध्योऽथागत कावल्यात्, सोऽपि वार्ष्णेयं समाचरेत् ॥ १७६ ॥
उत्कृष्ट मध्यमानेन राजद्वाराभिर्द्वं ननु ।
इतोऽप्यष्टमं श्रापं भू-प्रात्मानं रक्षितोऽस्यदहम् ॥ १७७ ॥
महप्रासादं गच्छन्वा, गलमादाय स्वैजसा ।
भीतिभानोऽपचक्राम, वभान् प्राऽऽप भूषणम् ॥ १७८ ॥
कथं कथमपि प्राऽऽप गतितां बालकस्ततः ।
आख्यतन्तवन्मध्य-वृद्धः स्वं वृत्तमुच्चकैः ॥ १७९ ॥
मनीष्यपि तदा तत्रा—ऽऽगमज्ञोकानुवृत्तितः ।
तत्कुण्ड्यान्तरितोऽश्रापी—त्सवं बालविचिष्टितम् ॥ १८० ॥
ततस्तमाह हे भ्रातः !, कथितं ते मया पुरा ।
यद्यप्यस्पर्शनः पापः, सर्वदोषनिकेतनम् ॥ १८१ ॥
बालोऽप्यजल्पदद्यापि, यदि तामायतेक्षणाम् ।
प्राप्नुयां कोनलस्पर्शा, तन्मे दुःखं न किञ्चन ॥ १८२ ॥
दृष्ट्वा मनीषी तच्छ्रुत्वा, ही (हि) बालोऽयं वगककः ।
नैवोपदेशमन्वाणां, कालदृष्ट इवोचितः ॥ १८३ ॥

किं च—

एकं हि चक्षुरमलं सहजो विवेक—

स्तर्ह्यद्विरेव सह संवसति द्वितीयम् ।

एतद्वद्वयं भुवि न यस्य स तत्पतोऽप्य—

स्तस्याप्यमार्गचलेन खलु कोऽपराधः ? ॥ १८४ ॥

मध्यवुद्धिरथान्थाप्य, प्रोक्तस्तेन वचन्विना ।

किं त्वयाऽपि दितप्यं, बिलनेनारस्य पृष्ठतः ॥ १८५ ॥

मनापिणमसौ प्रोचे, पञ्चकोशोदताञ्जलिः ।

अद्यप्रभृति बालस्यः सङ्गाऽत्यति मयाऽननः ॥ १८६ ॥

इदानीमाश्रयिष्यामि, वृद्धमागानुगामिताम् ।

जलाञ्जलिमलं दास्ये, सकाशदेशसंहतेः ॥ १८७ ॥

वृद्धानुगाऽभविष्यं च—न्यामदाहं पुराऽपि हि ।

अमहिष्ये तदा भ्रातृ-नैव कलशवशां वशाम् ॥ १८८ ॥

ते धन्वाः पुण्यमाजग्ते, रे हि वृद्धानुगाः सदा ।

वृद्धा वृद्धानुगामित्वे, स्वयं विद्धे व्रतं सदा ॥ १८९ ॥

विषयुच्चः स्वयं पदननुविधेयं च भवतां,

प्रिया न्याय्या वृत्तमौलितमनुमतेऽप्यसुकर्म ।

असन्ता नाभ्यर्थाः सुदृढपि न याच्यस्तनुधनः,

सतां केनोदिष्टं विषममसिधारावतमिदम् ? ॥ १९० ॥

परं ममापि धन्यत्वं, किञ्चनाद्यापि विद्यते ।

यदहं त्वमिवाभूवं, वृद्धमार्गानुगामुकः ॥ १९१ ॥

किं च—

गताऽऽदिभिः समं याति, शान्तिं स्मरन्नुताऽशनः ।

धत्ते प्रसन्नतां स्वान्तं, ध्रुवं वृद्धानुगामिताम् ॥ १९२ ॥

अहो मातेव हिनकृद्, दीपिकेवार्थदर्शिनी ।

विनत्री गुणवर्णाव, पुंसां वृद्धानुगामिता ॥ १९३ ॥

माताऽपि विकृतिं यायान्, कदाचिदैवयोगतः ।

न पुनर्वृद्धसेवेय, कदापि विहिता सती ॥ १९४ ॥

वृद्धाकथामृतस्यन्द—सुन्दरे तस्य मासे ।

ज्ञानराजमरानाये, सुस्थिरां स्थितिमश्नुताम् ॥ १९५ ॥

यो वृद्धमण्डली मन्दाऽ-नृपास्येव समीहते ।

तत्त्वं विज्ञातुमन्युच्चैः, स इच्छद्भ्रमनं करैः ॥ १९६ ॥

वृद्धोपदेशातग्मांशु, प्राप्य यस्य मनोभुजम् ।

न प्रावोधि कथं तत्र, गुणलक्ष्मीः समाश्रयेत् ? ॥ १९७ ॥

कथं तस्य वराकस्य, पापपट्टः प्रहासिताम् ।
 वृद्धाचारिभिर्यत्नः नाऽऽत्मा प्राचलितं कर्हिचित् ॥ १६८ ॥
 वृद्धोपजीविनां पुंसां, करस्या एव संपदः ।
 किं कदापि विरीदनि, फलेः कल्पद्रुमाजिनः ॥ १६९ ॥
 वृद्धोपदेशोहितः, सत्कार्येणुगयन्तिवैतः ।
 तीर्यते दुस्तरेऽप्येष, नविके राक्षसागरः ॥ १७० ॥
 मिथ्यान्वाऽदिनभोजनं, शुद्धभक्षाय कल्पने ।
 देहिनां वृद्धसेवाया-विदककलिशो ह्ययम् ॥ १७१ ॥
 भृशं तमिस्रमध्रान्तं, जीयते क्षणमात्रतः ।
 वृद्धानुसेवया नूनं, प्रभवेव प्रभापतः ॥ १७२ ॥
 एकैव वृद्धसन्सेवा, स्वानिवृत्तिनिषेत्तुमी ।
 स्वान्नशुक्तिषु जन्तूनां, प्रभूते भौतिकं फलम् ॥ १७३ ॥
 विश्वविद्यासु चातुर्यं, विनयवर्तिकौशलम् ।
 कलयन्ति गतकलेशं, वृद्धसेवापरा नराः ॥ १७४ ॥
 शरीराऽऽहारसंसार-कामभोगेष्वपि स्फुटम् ।
 विरज्यति नरः क्षिप्रं, वृद्धैस्तत्त्वे प्रबोधितः ॥ १७५ ॥
 ज्ञानध्यानाऽऽदिशुभोऽपि, वृद्धान् यदि महीयते ।
 विलङ्घ्य भवकान्तारं, तदा याति महादयम् ॥ १७६ ॥
 कुर्वन्नपि तपस्तीव्रं, विद्वन्पयसिलं श्रुतम् ।
 नाऽऽत्मादयति कल्याणं, चेद् वृद्धान्वयमभ्यते ॥ १७७ ॥
 न तल्लोके परं धाम, न तत्सौख्यमनन्दतमम् ।
 यद् वृद्धवरिवस्याह-न्नाऽऽप्नोति पुनः क्षणम् ॥ १७८ ॥
 यामाप्य जायते नृणां, स्वप्नेऽपि न हि दुर्गतिः ।
 त्रिरं विजयतां सेवा, वृद्धपादानुगामिता ॥ १७९ ॥
 एवं तस्य वचः श्रुत्वा, मनीषी मोदमेदुरः ।
 त्वं धामाऽगमदोषोऽपि, धर्मकर्मरतोऽभवत् ॥ १८० ॥
 बालस्त्वचाककुमिताभ्यां, प्रेयमाणो नुहुर्मुहुः ।
 शत्रुमर्दनगदसौधं, प्रदोषेऽगाद् दुराशयः ॥ १८१ ॥
 तदा मण्डनशालायां, देवी मदनकन्दली ।
 आत्मानं मण्डयन्त्यासीद्, विविधैर्वस्वर्णकैः ॥ १८२ ॥
 स पापो दैवयोगेना-विशङ्कात्मगृहे हुतम् ।
 अम्बाप्सीन्नुपशय्याया-महो स्पर्श इति वृत्तम् ॥ १८३ ॥
 इतश्च नृपमायान्तं, दृष्ट्वा बालो भयाऽऽकुलः ।
 शय्यायां न्यपतद् भूमौ, ज्ञातध्यासौ मदीभुजा ॥ १८४ ॥
 कुडो राद स्वभरं प्राञ्च, रे रे एष नराऽधमः ।
 सौधेऽत्रैव क्रदथ्यो हि, सर्वामपि तमस्विनीम् ॥ १८५ ॥
 ततस्तेन निबद्धोऽसौ, स्तम्भे दम्भेालिकगटकः ।
 उत्सिक्तस्तनैर्बैश्च, कृगामिरतिनाडितः ॥ १८६ ॥
 अङ्गुल्यग्रेषु विजिह्वा-स्तस्याऽऽयस्यशलाकिकाः ।
 क्रन्दतोऽस्य वराकस्य, सा ययां सकला निशा ॥ १८७ ॥
 प्रातः कुडनुपाऽऽदेशात्, तस्याऽऽरक्तकपूरयाः ।
 आरोपयन् खरेऽकर्णौ, वृण्वैरिकपुण्ड्रकम् ॥ १८८ ॥
 शिरोधृतकलिजं च, निम्बपत्रस्रजाञ्जितम् ।
 कश्चित् केशेषु दधेऽथ, भल्लुकमिदं लुब्धकः ॥ १८९ ॥
 जघानाऽन्यश्चपटाभि-भूताऽर्धमिव मान्त्रिकः ।
 यष्ट्यान्योऽताडयद् गह-प्रविष्टमिव कुक्कुरम् ॥ १९० ॥
 एवं विडम्बनापूर्वं, भ्रामयित्वाऽखिले पुरं ।
 पादेषु सायमुद्धृत्य, पुराऽऽरक्तोऽविशन् पुरम् ॥ १९१ ॥
 अथो दैवनिर्गणेन, वृटितस्तस्य पाशकः ।
 पतितश्च क्षितौ बालः, क्षणान् संप्राप्तचेतनः ॥ १९२ ॥

स्वमन्दिरे शनैरागात्, प्रच्छन्नस्तस्थिवान् सदा ।
 गाढभीत्या नरेन्द्रस्य, न निर्याति स्म कुत्रचित् ॥ १९३ ॥
 इतश्च तत्पुगेद्याने, स्वविलासाऽऽह्वये वरे ।
 प्रबोधनरतिनाम, मुनीन्द्रः समवासरत् ॥ १९४ ॥
 उद्यानपालकमुखात्, श्रुत्वा गुर्वागमं मुदा ।
 अधिष्ठितः स्वया मात्रा, मनीष्याह्वस्त मध्यमम् ॥ १९५ ॥
 सोऽपि बालं हठेनाऽपि, समाहूय त्रयोऽप्यथ ।
 तत्रोद्यानवरे जम्बु-भूरिकौतुकसङ्कुले ॥ १९६ ॥
 प्रमोदशेखराऽभिल्ये, चैत्ये तत्र जिनेशितुः ।
 विस्वं युगाऽऽदिदेवस्य, नतौ मध्यमनीषिणौ ॥ १९७ ॥
 देवदक्षिणभागस्थं, तौ नत्वा तं मुनीश्वरम् ।
 शुद्धं शुश्रुवतुर्धर्मं, कर्ममर्मप्रदर्शनम् ॥ १९८ ॥
 अम्बा कुमित्रदोषेण, स बालः शून्यमानसः ।
 गुरुं प्राप्य इवानन्वा, भ्रात्राः पार्श्वेषुपाविशत् ॥ १९९ ॥
 इतश्च जिनमद्रक्त-सुबुद्धिसचिवंवरितः ।
 समं मदनकन्दल्या, चैत्ये तत्राऽऽगमन्नुपः ॥ २०० ॥
 नत्वा जिनं गुरुञ्चापि, राजाऽश्रौषीत् सुदेशनाम् ।
 सुबुद्धिस्तु जिनाधीशं, स्तोतुमिच्छं प्रचक्रमे ॥ २०१ ॥
 जय देवाधिदेवाऽऽधि-व्याधिवैभुर्यनाशन ! ।
 सर्वदा सर्वदारिद्र्य-मुद्राविद्रावणक्षम ! ॥ २०२ ॥
 अगण्यपुण्यकारुण्य-परयाऽऽपणवृषध्वज ! ।
 जय सन्देहसन्दोह-शैलदम्भोलिसन्निभ ! ॥ २०३ ॥
 स्फुरत्कपायसन्ताप-संघातशमनामृत ! ।
 जय संसारकान्तार-दावपावक पावन ! ॥ २०४ ॥
 सदा सदागमाभोज-विवोधनदिनप्रभुम् ।
 नत्वा नत्वा भवे भावि, भविनः पतनं खलु ॥ २०५ ॥
 ये देवदेव संजीव-नाभे ! नाभेय ! भूरिभिः ।
 त्वद्गुणैः स्वं नित्यच्छ्रुन्ति, ते मुक्ताः स्युर्महाद्भुतम् ॥ २०६ ॥
 देव ! त्वन्नामसम्पन्नो, येषां चित्ते चकास्ति न ।
 मोहसर्पविषं तेषां, कथं यातु त्रयं क्षणात् ? ॥ २०७ ॥
 परिस्पृशन्ति ये नित्यं, त्वदीयं पदपङ्कजम् ।
 तेषां तीर्थेश्वरत्वाऽऽदि-पदवी न दवीयसी ॥ २०८ ॥
 नमः सहर्शनज्ञान-वीर्याऽऽनन्दमयाय ते ।
 अनन्तजन्तुसन्तान-त्राणप्रवर्णचतसे ॥ २०९ ॥
 एवं युगाऽऽदितीर्थेशं, ये स्तुवन्ति सदा नराः ।
 देवेन्द्रवृन्दवन्द्यास्ते, प्राप्नुवन्ति महोदयम् ॥ २१० ॥
 इति तीर्थपतिं स्तुत्वा, सचिवेशः प्रमोदभाक् ।
 नत्वा च सुगिपादाब्ज-मश्रौषीदेशानामिति ॥ २११ ॥
 यथा नरास्त्रिधा ज्ञेया, जयन्त्या मध्यमोत्तमाः ।
 तेषु च प्रथमे रक्ताः, स्पर्शिनं दुःखदायके ॥ २१२ ॥
 समतावर्तिनो मध्याः, सदा तद्वद्विप उत्तमाः ।
 प्रमेण नरकस्वर्ग-शिवाऽऽख्यगतिगामिनः ॥ २१३ ॥
 मनीषिमद्यराजाऽऽद्या-स्तत् श्रुत्वा भाविता भृशम् ।
 बालस्त्वैकमनास्तस्थौ, पश्यन् मदनकन्दलीम् ॥ २१४ ॥
 मित्राभ्याम्रेणान् देव्याः, समुखं संप्रधावितः ।
 अयं स एव बालोऽयं-मित्युक्ते कुपितो नृपः ॥ २१५ ॥
 ततो राजभयाश्रयः, कामाऽऽवेशः स बालकः ।
 नश्यन् भग्नगतिभूमौ, न्यपतद्गतचेतनः ॥ २१६ ॥
 अथ राजा गुरुः पृष्टः, किं पुमानेव ईदृशः ।
 प्रौढस्पर्शनदोषेण-त्युक्ते मूर्खेऽपि स्फुटम् ॥ २१७ ॥

धराधीशः पुनः प्रोचे, भाव्यस्य किमतः पश्य ? ।
 गुरुः प्राऽऽह क्षणदेव, कञ्छात् प्राप्स्यति चेतनाम् ॥ २४८ ॥
 इतो नश्यन् कर्मपुर-ग्रामाऽऽसन्नसरोवरे ।
 भ्रमस्त्रिषशरीरश्च, स्नानायैष निमग्नयति ॥ २४९ ॥
 तत्र स्नानकृते पूर्व-मयतीर्णा स्वपाकिकाम् ।
 स्पृशन्नैकेन वाणेन, चण्डालेन हनिष्यते ॥ २५० ॥
 नरकेषु ततो गन्ता, ततास्तयञ्चनन्तशः ।
 भूयाऽपि नरकेष्वेवं, भ्रमिष्यत्येष संसृतो ॥ २५१ ॥
 श्रुत्वाति मान्त्रेण प्रोचे, नृपतिः क्रोधादुद्धरः ।
 भो भो निर्वासय क्षिप्रं, मदेशात् स्पर्शनं ह्यमुम् ॥ २५२ ॥
 व्याघ्रस्य यदि वा गच्छेत्, तदा लोहविनिर्मिते ।
 यन्त्रे लिप्त्वा तथा पिण्याद्यथाऽयं भस्मसाद्भवेत् ॥ २५३ ॥
 अथ स्पृष्टमभापिष्ट, सूरिभो मनुजाधिप ! ।
 नान्तरङ्गजनध्वंसे, बाह्योपायः प्रवर्त्तते ॥ २५४ ॥
 यभापे भूपतिभूयो, भक्तिस्तं गुरुं प्रति ।
 स्वामिन्नुपायः कस्तर्हि, प्रोचेऽनूचानपुङ्गवः ॥ २५५ ॥
 ज्ञानदर्शनचारित्र-तपःसन्तोषलक्षणम् ।
 सुयन्त्रमप्रमादाऽऽख्यं, साधयो वाहयन्ति यत् ॥ २५६ ॥
 तदेवाऽऽन्तरवैरीभ-ध्वंसे पञ्चाननायते ।
 अदृष्टपारसंसार-वाह्यैः प्रवहणायते ॥ २५७ ॥
 यतिधर्मक्रियासक्तौ, तत् श्रुत्वा नृपमध्यमौ ।
 सम्यक्त्वमूलमनघं, गृहिधर्मं समाश्रितौ ॥ २५८ ॥
 गाढं विह्वलयामास, मनीषी तु मुनीश्वरम् ।
 भगवन् ! देहि मे दीक्षां, भवाग्भोतिधिमन्थिनीम् ॥ २५९ ॥
 वत्स ! मा स्म प्रमादीस्त्व-मेवमुक्ते च सूरिणा ।
 नतो मनीषिणं प्रोचे, राजा विस्मितमानसः ॥ २६० ॥
 प्रसीद मदगृहं हेहि, मुदं देहि क्षणं च मे ।
 येनाहं ते महाभाग !, कुर्वे निष्क्रमणोत्सवम् ॥ २६१ ॥
 ततो राजाऽनुवृत्त्यैष, ययौ नृपनिर्गतेनम् ।
 दशानो राक्ष आनन्दं, तत्रास्मात् सप्तवासरीम् ॥ २६२ ॥
 अथ पञ्चभिः कुलकम्—
 दिनात्ततोऽष्टमे चाह्नि, कृतस्नानविलेपनः ।
 आमुक्कुरत्नालङ्कारः, सदशांशुकशोभितः ॥ २६३ ॥
 प्रधानस्यन्दनाऽऽरूढः, सारथीभूतभूपतिः ।
 जङ्गमः कल्पशाखीव, ददद्धानमनुत्तरम् ॥ २६४ ॥
 बीज्यमाश्रामराभ्यां, श्वेतच्छत्रेण राजितः ।
 वैतालिकैः स्तूयमान—निविडव्रतसंस्तवः ॥ २६५ ॥
 अत्यद्भुतगुणग्राम-रामणीयकरजितैः ।
 तदैवोपागतैर्देवैः, स्तूयमानः सुरेन्द्रवत् ॥ २६६ ॥
 निषादिसादिपादाति-रथिकामाल्यमध्यमैः ।
 अन्वीयमानः स प्राप, स्थानं सूरिपवित्रितम् ॥ २६७ ॥
 ततो रथात् समुत्तीर्य, मनीषी पातकादिव ।
 प्रमोदशेखराऽभिख्य-चैत्यद्वारे स्थितः क्षणम् ॥ २६८ ॥
 अत्रान्तरे नृपस्यापि, मनीषिवरितं मुदा ।
 परिभावयतः सम्यक्, निर्मलेनान्तराऽऽत्मना ॥ २६९ ॥
 चारित्रपरिणामोऽभूत्, कर्मकल्पवारिदः ।
 अहो वृद्धानुगामित्वं, देहिनां सर्वकामबुद्ध ॥ २७० ॥ (युग्मम्)
 ततः सुबुद्धयमात्याय, देव्यै मध्यमबुद्धये ।
 मगन्तेभ्यश्च भूनाथो, निजाभिप्रायमाख्यत ॥ २७१ ॥

अचिन्त्यत्वाच्च महतां, संनिधेः सुनिधेरिव ।
 सर्वेऽपि जातचारित्र-परिणामास्तमूर्चिरे ॥ २७२ ॥
 साधु साधु हितं देव !, युक्तेतद्गवाहशाम् ।
 संसारे ह्यत्र निःसारे, नान्यच्चारु विवेकिनाम् ॥ २७३ ॥
 वयमप्येतदेवह, कर्तुमीहामहे प्रभो ! ।
 तत् श्रुत्वा मुमुदे राजा, केकीवाम्भोधरध्वनिम् ॥ २७४ ॥
 राजचिह्नार्पणाद्राज्ये, कृत्वा पुत्रं सुलोचनम् ।
 ततो नृपानुगाः सर्वे, प्राविशन् जिनमन्दिरम् ॥ २७५ ॥
 जिनं संपूज्य सूरिभ्यः, कथितं तैः स्वचिन्तितम् ।
 साधु साधु महाभागाः !, इति प्रोवाच तान् गुरुः ॥ २७६ ॥
 ततः प्रवचनोक्तेन, विधिना सूरिणा स्वयम् ।
 ते सर्वे दीक्षिता एव, चान्दशिष्यत सादरम् ॥ २७७ ॥
 तथाहि—
 चत्वारि परमाङ्गानि, दुर्लभानीह जन्मिनाम् ।
 मानुषत्वं श्रुतिः श्रद्धा, संयमे दीर्यमुत्तमम् ॥ २७८ ॥
 एनां समग्रसामग्रीं, संप्राप्य कथमप्यहो ।
 भवार्द्रार्न हि कर्त्तव्यः, प्रमादोऽत्र मनागपि ॥ २७९ ॥
 ततस्तैः प्रणतैः सर्वैर्जङ्गले सूरिसंमुखम् ।
 एवमेतदितीच्छामः, कुर्मः पूज्यानुशासनम् ॥ २८० ॥
 प्रहृष्टैः स्थविरारिभ्य-स्तै सर्वेऽप्यथ सूरिभिः ।
 अर्पिता आर्यिकाभ्यस्तु साध्वी मदनकन्दली ॥ २८१ ॥
 कालं विहृत्य भूयांस-मागमोक्तेन वर्त्मना ।
 पर्यन्तकाले संप्राप्ते, विधायाऽऽराधनाविधिम् ॥ २८२ ॥
 सर्वेऽपि विमलध्यानाः, प्रतनूभूतकर्मकाः ।
 मध्यमाऽऽद्या गताः स्वर्गं, मनीषी तु शिवं ययौ ॥ २८३ ॥
 बालस्य तु यदादिष्टं, भदन्तैर्भावि चेष्टितम् ।
 तत्तथैवाखिलं जज्ञे, नान्यथा मुनिभाषितम् ॥ २८४ ॥
 “ एवं वृद्धानुगत्वप्रगुणगुणजुषो मध्यबुद्धेर्विशुद्धं,
 श्लोकं कुन्देन्दुशुभ्रं त्रिदिवशिवफलं धर्मकर्मोऽऽद्यवेत्य ।
 भो भव्याः ! दुःखकलक्षयदवदहने पुण्यकन्दाम्बुदामे,
 संपत्संपत्तिबीजे सकलगुणकरे धत्त यत्नं तदत्र ॥ २८५ ॥ ”
 ध० २० १ अधि० १७ गुण ।

मज्झमा-मध्यमा-स्त्री० । वीरजिनेन्द्रस्य केवलोत्पत्तिस्थाने
 मध्यमपापायाम्, आ० म० १ अ० ।
 मज्झलोग-मध्यलोक-पुं० । लोकस्य मध्यः, अस्य सकललो-
 कमध्यवर्त्तित्वात् । मेरौ, ज० ४ वत्त० । स० ।
 मज्झसंघयणचउक्क-मध्यसंहननचतुष्क-न० । मध्यानि म-
 ध्यमानि प्रथमान्तिमवर्जानि, संहननानि अस्थिनिचयाऽऽत्म-
 कानि तेषां चतुष्कं द्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमसंहननच-
 तुष्कं, तानि चत्वारि—ऋषभनाराचसंहननं नाराचसंहनन-
 मर्दननाराचसंहननं, कीलिकासंहननमिति । कर्म० २ कर्म० ।
 मज्झागिह-मध्याऽऽकृति-स्त्री० । मध्यमसंस्थाने, कर्म० ३ कर्म० ।
 मज्झागिहचउक्क-मध्याऽऽकृतिचतुष्क-न० । मध्या मध्यमा-
 आद्यन्तवर्जा आकृतयः संस्थानानि मध्याऽऽकृतयस्तासां चतु-
 ष्कं द्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमानां संस्थानानां चतुष्कं, तानि
 चत्वारि—न्यप्रोधपरिमण्डलसंस्थानं, सादिसंस्थानं, वामन-
 संस्थानं, कुञ्जसंस्थानमिति । कर्म० २ कर्म० ।
 मज्झम-मज्झम-त्रि० । मध्यमाविनि, उच० ५ अ० । म-
 ध्यमवयसि, सूत्र० १ अ० ७ अ० । अथे कायस्य भवो

मध्यमः । “ वायुः समुत्थितो नाभे-रुरो हृदि समाहृतः ।
नाभिं प्राप्नो महानादो, मध्यमत्वं समश्नुते ॥ १ ॥ ” इत्युक्त-
लक्षणे स्वरभेदे, स्था० ७ ठा० । अनु० ।

मज्झिमउवरिमग-मध्यमोपरितन-पुं० । ग्रैवेयकदेवभेदे, स्था०
६ ठा० ।

मज्झिमग-मध्यमक-त्रि० । अन्तरालभवे, “ पुरिमपच्छिमवज्जा
मज्झिमगा वावीसं अरहंता भगवंता चाउज्जामं धम्मं
पभाविति । ” स्था० ३ ठा० १ उ० ।

मज्झिमगजिण-मध्यमजिन-पुं० । अजिताऽऽदिषु जिननरेन्द्रे-
षु, न० ।

मज्झिमपावा-मध्यमपापा-स्त्री० । वीराजिनेन्द्रस्य केवलो-
त्पत्तिस्थाने, आ० चू० १ अ० । आ० म० ।

मज्झिमपुरिस-मध्यमपुरुष-पुं० । वासुदेवेषु, तेषां तीर्थकर-
चक्रिणां प्रतिवासुदेवानां च बलाऽऽद्यपेक्षया मध्यमवर्तित्वा-
त् । स० । स्था० । (मध्यमपुरुषाः ‘ इत्थी ’ शब्दे द्वितीयभा-
गे ६१६ पृष्ठे गताः)

मज्झिमबुद्धि-मध्यमबुद्धि-पुं० । (कथा ‘ मज्झिमबुद्धि ’ श-
ब्देऽस्मिन्नेव भागे ६४ पृष्ठे गता)

मज्झिममज्झिमगेविज्जग-मध्यममध्यमग्रैवेयक-पुं० । ग्रैवे-
यकदेवभेदे, स्था० ६ ठा० ।

मज्झिमवय-मध्यमवयस्-पुं० । परिपक्वबुद्धिके, आचा० १
श्रु० ८ अ० ३ उ० ।

मज्झिमसंघयण-मध्यमसंहनन-न० । ऋषभनाराचनाराच-
मध्यनाराचकीलिकारूपेषु आद्यन्तरहितेषु संहननेषु, कर्म०
३ कर्म० ।

मज्झिमहेट्ठिमगेविज्जय-मध्यमाधस्तनग्रैवेयक-पुं० । ग्रैवेयक-
देवभेदे, आ० चू० १ अ० ।

मज्झिमिय-माध्यमिक-पुं० । शून्यवादप्रतिपादके बौद्धभेदे,
सम्म० ।

मज्झिमिल्ल-मध्यम-पुं० । मध्यवर्तिनि, “ चउरुत्तरमज्झि-
मिल्ला उ त्ति । ” आत्माऽङ्गुलेन चतुरुत्तरमङ्गुलशतं मध्यमाः
पुरुषाः । अनु० ।

मज्झिमिल्ला-मध्यमा-स्त्री० । सुस्थितसुप्रतिबुद्धाभ्यां निर्ग-
तस्य कोटिगणस्य चतुर्थ्यां शाखायाम्, कल्प० २ अधि०
८ क्षण ।

मड्डिआ-मृत्तिका-स्त्री० । “ वृत्तप्रवृत्तमृत्तिकापत्तनकदर्थिते
टः ॥ ८ । २ । २६ ॥ एषु संयुक्तस्य टो भवति । प्रा० २ पाद ।
मृत्स्नायाम्, औ० । मृत्तिकाभयपात्रभेदे, स्था० ।

मड्डिओवलित्त-मृत्तिकोपलित्त-न० । मृत्तिकयाऽवलित्ते आ-
हारे, आचा० २ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

मड्डिया-मृत्तिका-स्त्री० । पृथिवीकाये, प्रश्न० ३ सम्ब०द्वार ।
विषा० ! आ० चू० । रा० । आव० । आचा० । स्था० ।
उत्त० । कदम्बे, दश० ५ अ० १ उ० ।

मड्डियापाणय-मृत्तिकापानक-न० । कुम्भकारसम्बन्धिनि मृ-
त्तिकामिश्रिते पानके, भ० ३ श० २ उ० ।

मड्डियापाय-मृत्तिकापात्र-न० । शरावघटिकाऽऽदिके मृगम-

ये पात्रे, स्था० ३ ठा० ३ उ० । नि० चू० । आचा० (मृत्तिका-
पात्रविषयः ‘ पत्त ’ शब्दे पञ्चमभागे ३६६ पृष्ठे गतः)

मड्डियाभक्खण-मृत्तिकाभक्षण-न० । मृद्भक्षणं, मृद्भक्षणं
आयकेण त्याज्यम् । तथा मृज्जातिः सर्वाऽपि मृत्तिका ददु-
राऽऽदिपञ्चेन्द्रियप्राणयुत्पत्तिनिमित्तत्वाऽऽदिना मरणाऽऽ-
द्यनर्थकारित्वात् त्याज्या, जातिग्रहणं खटिकाऽऽदिसूचकं, त-
द्भक्षणस्याऽऽमाश्रयाऽऽदिदोषजनकत्वात् मृद्ग्रहणं चोपल-
क्षणं, तेन सुधाऽऽद्यपि वर्जनीयं, तद्भक्षणस्यान्वशादाऽऽद्यनर्थ-
सम्भवात्, मृद्भक्षणे चासङ्ख्येयपृथिवीकायजीवानां विराध-
नाऽऽद्यपि लवणमप्यसङ्ख्येयपृथिवीकायाऽऽत्मकमिति सचि-
त्तं त्याज्यं, प्राशुकं ग्राह्यं, प्राशुकत्वं चाग्न्यादिप्रबलशस्त्रयोगेनैव,
नान्यथा, तत्र पृथिवीकायजीवानामसङ्ख्येयत्वेनात्यन्तसूक्ष्म-
त्वात् । तथा च पञ्चमाङ्गे १६ शतकतृतीयोद्देशके निर्दिष्टोऽ-
यमर्थः— ‘ वज्रमय्यां शिलायां स्वल्पपृथिवीकायस्य वज्रलो-
ष्टकेनैकविंशतिवारान् पेषणे सत्येके केचन जीवा ये स्पृष्टा
अपि नेति । ध० २ अधि० ।

मट्ट-मृष्ट-त्रि० । शुद्धे, औ० । मसृणे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
मसृणीकृते, सू० प्र० २० पाहु० । ज्ञा० । तैलोदकाऽऽदिना ये-
षां शरीरं केशा वा मृष्टास्तेषु, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । अनु० ।
च० प्र० । सूत्र० । लेपनिकाऽऽदिना समीकृते, आचा० २ श्रु०
१ चू० २ अ० १ उ० । मृष्ट इव मसृणीकृत इव मृष्टः सु-
कुमारशाण्या पाषाणप्रतिमावत् प्रमार्जनिकया शोधिते,
आ० म० १ अ० । औ० । जी० । प्रज्ञा० । रा० । जं० ।
स्था० । घृष्टा सुकुमालीकृते, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।
मट्टकभेज-मृष्टकर्णय-न० । चित्रितकरणाऽऽभरणे, उपा०
१ अ० ।

मट्टगंड-मृष्टगण्ड-न० । मृष्टौ-मृष्टीकृतौ गण्डौ यैस्तानि । उ-
ल्लिखितकपोलेषु, औ० । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । “ मट्टगंडतले ”
मृष्टे गण्डतले कर्णपीठके कर्णाऽऽभरणविशेषो यस्य सः ।
भ० १५ श० ।

मड-मृत-त्रि० । जीवविमुक्ते, कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।
मडअ-मृतक-त्रि० । “ प्रत्यादौ डः ” ॥ ८ । १ । २०६ ॥ इति
तस्य डः । मडओ । जीवविमुक्ते, प्रा० १ पाद ।

मडंव-मडम्ब-न० । अर्द्धतृतीयगव्यूतान्तर्ग्रामान्तररहिते आ-
वासे, प्रज्ञा० १ पद । सर्वतो दूरवर्तिसंनिवेशान्तरे, भ० १ श० १
उ० । जी० । दशा० । “ जोअणमज्झंतरे जस्स गोउलाऽऽदीणि
णऽत्थि तं मडंवं । ” नि० चू० ५ उ० । औ० । प्रश्न० । ग० ।
अर्द्धतृतीयगव्यूतान्तर्ग्रामरहितानि ग्रामपञ्चशत्युपजीव्यानि
वा मडम्बानि । जं० २ वत्त० । ग्रामैर्युक्तं मडम्बम् । सूत्र० २
श्रु० २ अ० । यत्र ग्रामाऽऽदि योजनाभ्यन्तरे सर्वदिक्षु नास्ति
तन्मडम्बम् । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । स्था० । आचा० । मडम्बं
नाम-यत्सर्वतः सर्वासु दिक्षु क्षिप्रमर्द्धतृतीयगव्यूतिमर्यादा-
यामविद्यमानग्रामाऽऽदिकम् । वृ० १ उ० २ प्रक० । यस्य पार्श्वत
आसन्नमपरं ग्रामनगराऽऽदिकं नास्ति तत्सर्वतश्चिह्नजनाऽऽ-
श्रयविशेषरूपं मडम्बमुच्यते । अनु० । आचा० । जी० । स्था० ।

मडगगिह-मृतकगृह-न० । स्लेच्छानां गृहाम्यन्तरे मृतक-
परिष्ठापनस्थाने, “ मडगगिहं णाम मेच्छाणं घरम्मंतरे मडयं
छोदुं विज्जाति न दुज्जाति तं मडगगिहं । ” नि० चू० ३ उ० ।

मडगच्छार-मृतकक्षार-पुं० । अभिनवदग्धे पुञ्जीकृते मृतके,
नि० चू० ३ उ० ।

मडगलेण-मृतकलयन-न० । मृतकस्योपरि देवकुले, “ मड-
अस्स उर्वारं जं देवकुलं तं लेणं भण्णति । ” नि० चू० ३ उ० ।

मडगवच्च-मृतकवर्चस्-न० । मृतकवर्धितभागे, नि० चू० ३ उ० ।

मडभ-मडभ-पुं० । कुञ्जे, व्य० ३ उ० । न्यूनाधिकप्रमाणे,
स्था० ६ ठा० ।

मडभकोट्ट-मडभकोष्ठ-न० । वामनसंस्थाने, स्था० ६ ठा० ।

मडय-मृतक-न० । मृतकदेहे, आ० म० १ अ० । आचा० । (मृत-
कं मरुदेव्याः प्रथमसिद्ध इति देवैः पूजितं ततो लोकेऽपि मृ-
तकपूजा प्रवृत्तं तस्यैव ‘उसह’ शब्दे द्वितीयभागे ११२३ पृष्ठे)

मडयचेडय-मृतकचैत्य-न० । मृतकाऽऽलये, यत्र मृतकानां
प्रतिमाः स्थाप्यन्ते । आचा० २ श्रु० २ चू० ३ अ० ।

मडयधूमिया-मृतकस्तूपिका-स्त्री० । दग्धमृतकोपरि कृतायां
सचन्वरायां स्तूपिकायाम्, आचा० २ श्रु० २ चू० ३ अ० ।

मडयदाह-मृतकदाह-पुं० । श्मशानाऽर्द्धा, यत्र मृतको दह्यते ।
आचा० २ श्रु० २ चू० ३ अ० ।

मडाइ-मृताऽदिन-त्रि० । मृते जीववियुक्तमर्त्तानि । झा० १ श्रु०
१२ अ० । प्रासुकभोजिनि, म० २ श० १ उ० । मृताऽदिनि, म० ।

मृताऽदिनिर्ग्रन्थवक्रव्यता—

मडाई गं भंते ! नियंटे नो निरुद्धभवे, नो नि-
रुद्धभवपवंचे, णो पहीणसंसारे, णो पहीणसंसारवेय-
णिजे, णो वोच्छिन्नसंसारे, णो वोच्छिन्नसंसारवेय-
णिजे, नो निद्रियंहे, नो निद्रियऽद्वुकरणिजे, पुणरवि इ-
त्थत्तं हव्वमागच्छति ? । हंता ! गोयमा ! मडाई गं
नियंटे ०जाव पुणरवि इत्थत्तं हव्वमागच्छइ । (सूत्र-
८७) से गं भंते ! किं वत्तव्वं सिया ? । गोयमा !
पाणेति वत्तव्वं सिया, भूतति वत्तव्वं सिया, जीवेति वत्त-
व्वं सिया, सत्तेति वत्तव्वं सिया, विन्नू ति वत्तव्वं सिया,
वेदति वत्तव्वं सिया, पाणे भूए जीवे मत्ते विन्नू वेए
ति वत्तव्वं सिया । से केणऽद्वेणं भंते ! पाणेति व-
त्तव्वं सिया ०जाव वेदति वत्तव्वं सिया ? । गोयमा !
जम्हा आणेति पाणेति वा उससंति वा नीमसंति
वा तम्हा पाणेति वत्तव्वं सिया, जम्हा भूते भव-
ति भविस्मति य तम्हा भूए ति वत्तव्वं सिया । जम्हा जीवे जीवइ जीवत्तं आउयं च कम्मं उवजी-
वइ तम्हा जीवेति वत्तव्वं सिया, जम्हा सत्ते गु-
हाऽमुहेहिं कम्महेहिं तम्हा सत्तेति वत्तव्वं सिया, ज-
म्हा तिक्कदुयकमायअं विलमहेर रमे जाणइ तम्हा वि-
न्नू ति वत्तव्वं सिया, वेदइ य मुहदुक्खं तम्हा वेदे-
ति वत्तव्वं सिया, से तेणऽद्वेणं ०जाव पाणेति वत्तव्वं
सिया, ०जाव वेदति वत्तव्वं सिया । (सूत्र-८८)

मडाई गं भंते ! नियंटे निरुद्धभवे निरुद्धभवपवंचे ०जाव
निद्रियकरणिजे णो पुणरवि इत्थत्तं हव्वमागच्छति ? ।
हंता ! गोयमा ! मडाई गं नियंटे ०जाव नो पुणरवि
इत्थत्तं हव्वमागच्छति, से गं भंते ! किं ति वत्तव्वं सि-
या ? । गोयमा ! सिद्धे ति वत्तव्वं सिया, बुद्धे ति व-
त्तव्वं सिया, मुत्ते ति वत्तव्वं सिया, पारणए ति वत्तव्वं
सिया, मिद्धे बुद्धे मुत्ते परिनिव्वुडे अंतकडे सव्वदुक्ख-
प्पहीणे ति वत्तव्वं सिया, सेवं भंते ! भंते ! ति भगवं गो-
यमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता
संजगेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरति । (सूत्र-८६)

(‘मडाई गं भंते ! नियंटे’ इत्यादि) मृताऽदी-प्रासुकभो-
जी, उपलक्षणत्वादेपणीयाऽदी चेति दृश्यं, निर्ग्रन्थः साधुरि-
त्यर्थः ‘हव्वं’ शीघ्रमागच्छतीति योगः । किंचिदः सन ?, इ-
त्याह—‘नो निरुद्धभवे ति’ अनिरुद्धाऽप्रेतनजन्मा, च-
रमभवाऽप्राप्त इत्यर्थः, अयं च भवद्वयप्राप्तव्यमोक्षोऽपि
स्यादित्याह—‘नो निरुद्धभवपवंचे ति’ प्राप्तव्यभवविस्तार
इत्यर्थः । अयं च देवमनुष्यभवप्रपञ्चापेक्षयाऽपि स्यादित्यत
आह—‘णो पहीणसंसारे ति’ अप्रहीणचतुर्गतिग-
मन इत्यर्थः, यत एवमत एव ‘नो पहीणसंसारवेय-
यणिजे ति’ अप्रहीणसंसारवेद्यकम्मी, अयं च सकृच्च-
दुर्गतिगमनतोऽपि स्यादित्यत आह—‘नो वोच्छिन्नसंसारे
ति’ अत्रुत्तितचतुर्गतिगमनानुबन्ध इत्यर्थः, अत एव ‘नो वो-
च्छिन्नसंसारवेययणिजे ति’ ‘नो’ नैव व्यवच्छिन्नम्—अ-
नुबन्धव्यवच्छेदेन चतुर्गतिगमनवेद्यं कर्म यस्य स तथा,
अत एव ‘नो निद्रियंहे ति’ अनिष्ठितप्रयोजनः, अत एव
‘नो निद्रियद्वुकरणिजे ति’ नो नैव निष्ठितार्थानामिव
करणीयानि-कृत्यानि यस्य स तथा, यत एवंविधोऽसात्वनः
पुनरपीति, अनादौ संसारे पूर्व प्राप्तमिदानीं पुनर्विशुद्धचर-
णावाप्तेः सकाशादसम्भावनीयम् ‘इत्थत्तं ति’ इत्यर्थम्,
एनमर्थम्—अनेकशस्तिर्यङ्मरणाकिनारकगतिगमनलक्षण
(इत्थत्त इति) पाठान्तरम्, तत्रानेन प्रकारेणेत्यं तदभाव
इत्थत्वम्, मनुष्याऽऽदित्वमिति भावः । अनुस्वारलोपश्च
प्राकृतत्वात्, (हव्वं ति) शीघ्रम् । (आगच्छइ ति) प्राप्नोति ।
अभिधीयते च-कषायोदयात्प्रतिपतितचरणानां चारित्र्यवतां
संसारसागरपरिभ्रमणम्, यदाह—“ जइ उवसंतकसाओ,
लहइ अणंतं पुणो वि पडिवायं ” इति । स च संसारचक्रगतो
मुनिजीवः प्राणाऽऽदिना नामपदेन कालभेदेन युगपच्च वा-
च्यः स्यादिति विभक्तिषुः प्रश्नयन्नाह—‘से गं’ इत्या-
दि, तत्र ‘सः’ निर्ग्रन्थजीवः, किञ्चदः प्रश्ने, सा-
मान्यवाचित्वाच्च नपुंसकलिङ्गेन निर्दिष्ट इति, एवमन्व-
र्थयुक्तयेत्यर्थः, वक्रव्यः स्यात्, प्राकृतत्वाच्च सूत्रे नपुं-
सकलिङ्गताऽस्येति, अन्वर्थयुक्तशब्दैरुच्यमानः किमसौ
वक्रव्यः स्यात् ? इति भावः । अत्रात्तरम्—‘पाणेति
वत्तव्वं’ इत्यादि, तत्र पाण इत्येतत्तं प्रति वक्रव्यं स्यात्
यदाच्छासाऽऽदिमत्त्वमात्रमाश्रित्य तस्य निर्देशः क्रियते, एवं
भवनाऽऽदिधर्मविवक्षया भूताऽऽदिशब्दपञ्चकवाच्यता त-
स्य कालभेदेन व्याख्येया, यदा तूच्छासाऽऽदिधर्मैर्युगपदसौ
विवक्ष्यते तदा प्राणो भूतो जीवः सत्यो विश्वो वेदयि-

तेत्येतत्ते प्रति वाच्यं स्यात्, अथवा—निगमनवाक्यमेवेद-
मतो न युगपत्पक्षव्याख्या कार्येति । ' जम्हा जीवे ' इ-
त्यादि, यस्मात् ' जीवः ' आत्माऽसौ ' जीवति ' प्रा-
णान् धारयति ' तथा ' जीवत्वम् ' उपयोगलक्षणम् आ-
युक्तं च कर्म ' उपजीवति ' अनुभवति तस्माज्जीव इति
वक्तव्यं स्यादिति । ' जम्हा सत्ते सुभाऽसुभेहि कम्मोहि '
सक्तः—आसक्तः, शक्तो वा—समर्थः, सुन्दरासुन्दरासु
चेष्टासु, अथवा सक्तः—संबद्धः शुभाशुभैः कर्मभिरिति ।
अनन्तरोक्तस्यैवार्थस्य विपर्ययमाह—' पारगए त्ति ' पार-
गतः संसारसागरस्य भाविनि भूतवदित्युपचारादिति
' परंपरागए त्ति ' परम्परया—मिश्रयादृष्ट्यादिगुणस्था-
नकानां मनुष्याऽऽदिसुगतीनां वा पारम्पर्येण गतो भवाऽम्भो-
धिपारं प्राप्तः परम्परागतः ! इहानन्तरं संयतस्य संसा-
रवृद्धिहानी उक्ते सिद्धत्वं चेति । भ० १ श० १ उ० ।

मडासय—मृताऽऽश्रय—पुं० । मृतानामाश्रयः । श्मशाने, मृत-
शोकस्थाने च । ति० च० ३ उ० ।

मड्डिअ—मर्दित—त्रि० । " सम्मर्द—चित्तिर्दि—विच्छेद—छर्दि-
कपर्द—मर्दितं दस्य " ॥ ८ । २ । ३६ ॥ इति दस्य डः । मड्डिओ ।
संघृष्टे, प्रा० २ पाद ।

मड्डुक—मड्डुक—पुं० । राजगृहवास्तव्ये स्वनामख्याते भगवतो
महावीरजिनस्य श्रावके. भ० ।

तत्थं रायगिहे नयेर मड्डुए णामं समणोवामए परि-
वसइ, अट्ठे ० जाव अपारिभूए अभिगय ० जाव विहरइ ।
तए रां समणे भगवं महावीरे अण्णया कयाइ पुब्बा-
णुपुब्बि चरमाणे ० जाव समोमडे परिसा ० जाव प-
ज्जुवासइ । तए रां मड्डुए समणोवासए इमीमे कहाए
लद्धऽट्ठे समाणे हट्ठुट्ठे ० जाव द्वियए एहाए ० जाव
सरीरे सयाओ गिहाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमइ-
त्ता पायविहारचारेणं रायगिहं रायरं ० जाव शिग्गच्छ-
इ, शिग्गच्छइत्ता तेसिं अण्णउत्थियाणं अदूरसामंते-
णं वीईवयति । तए रां से अण्णउत्थिया मड्डुयं सम-
णोवासयं अदूरसामंते वीईवयमाणं पासइ, पासइत्ता
अण्णमणं सदावेत्ति, सदावेत्ता एवं वयासी—एवं
खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं इमा कहा अविउप्पकडा इमं
च रां मड्डुए समणोवासए अम्हं अदूरसामंतेणं वीईवय-
ति, तं संयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं मड्डुयं सम-
णोवामयं एयमट्ठं पुच्छित्तए त्ति कट्ठु अण्णमणस्स अं-
तियं एयमट्ठं पुडिसुणेंति, पडिसुणेंत्ता जेणेव मड्डुए स-
मणोवासए तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता मड्डुयं
समणोवासणं एवं वयासी—एवं खलु मड्डुया ! तव
धम्मायरिए धम्मोवदसए रायपुत्ते पंचत्थिकाए परण-
वेइ—जहा सत्तमसए अण्णउत्थियउदसए ० जाव से
कहमेयं मड्डुया ! एवं ? । तए रां से मड्डुए समणो-
वासए ते अण्णउत्थिए एवं वयासी—जइ कजं कजइ

जाणामो पासामो, अह कजं रा कजइ रा जाणामो रा
पासामो । तए रां अण्णउत्थिया मड्डुयं समणोवामयं
एवं वयासी—केस रां तुमं मड्डुया ! समणोवासगा रां
भवसि, जेणं तुमं एयमट्ठं रा जाणइ, रा पासइ । तए रां
से मड्डुए समणोवासए ते अण्णउत्थिए एवं वयासी—अ-
त्थि रां आउसो ! वाउयाए वाति ? । हंता मड्डुया !
वाति । तुब्भे रां आउसो ! वाउयस्स वायमाणस्स रुवं
पासह ? । रां इणऽट्ठे समट्ठे । अत्थि रां आउसो ! धाण-
सहगया पोग्गला ? । हंता अत्थि । तुब्भे रां आउसो !
धाणमहभायाणं पोग्गलाणं रुवं पासह ? । रां इणऽट्ठे समट्ठे
अत्थि रां आउसो ! अरणिसहगए अगणिकाए ? । हंता
अत्थि तुब्भे रां आउसो ! अरणिसहगयस्स अगणिका-
यस्स रुवं पासह ? । रां इणऽट्ठे समट्ठे । अत्थि रां आउ-
सो ! समुदस्स पारगयाइं रुवाइं ? । हंता अत्थि । तुब्भे
रां आउसो ! समुदस्स पारगयाइं रुवाइं पासह ? । रां
इणऽट्ठे समट्ठे । अत्थि रां आउसो ! देवलोगगयाइं रु-
वाइं ? । हंता अत्थि । तुब्भे रां आउसो ! देवलोगगयाइं
रुवाइं पासह ? । रां इणऽट्ठे समट्ठे । एवामेव आउसो !
अहं वा तुब्भे वा अण्णो वा छउमत्थो रा जाणइ, रा पा-
सइ, तं सच्चं रा भवसि, एवं भे सुवहुं लोए रा भविस्स-
तीति कट्ठु ते अण्णउत्थिए एवं पडिहणति, एवं पडिह-
णत्ता जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणं भगवं महावीरे
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं
पंचविहेणं अभिगमेणं अभि० जाव पज्जुवासइ ! मड्डुयादि
समणे भगवं महावीरे मड्डुयं समणोवामयं एवं वयासी-
मुदट्ठ रां मड्डुया ! तुमं ते अण्णउत्थिए एवं वयासी—साहु
रां मड्डुया ! तुम्हं ते अण्णउत्थिए एवं वयासी—जे रां म-
ड्डुया ! अट्ठं वा हेउं वा पसिणं वा वागरणं वा अण्णायं
अदिट्ठं असुअं अमंतं अविण्णातं बहुजणमज्जे आधवेइ,
पण्णवेइ ० जाव उवदंसेइ, से रां अरिहंताणं आसादणयाए
वट्ठइ, अरिहंतपणत्तस्स धम्मस्स आसादणयाए वट्ठइ,
केवली रां आसादणयाए वट्ठइ, केवलपणत्तस्स धम्मस्स
आसादणयाए वट्ठइ, तं सुदट्ठ रां तुमं मड्डुया ! ते अ-
ण्णउत्थिए एवं वयासी—साहु रां तुमं मड्डुया ! ० जाव
एवं वयासी । तए रां मड्डुए समणोवासए समणोणं भग-
वया महावीरेणं एवं वुत्ते समाणे हट्ठुट्ठे समणे भगवं म-
हावीरे मड्डुयस्स समणोवासगस्स तीसे य ० जाव परि-
सा पडिगया । तए रां मड्डुए समणोवासए समणस्स
भगवओ महावीरस्स ० जाव शिस्सम हट्ठुट्ठे पमिणाइं
पुच्छइ, पुच्छइत्ता अट्ठाइं परियाति, परियाइत्ता उट्ठाए उट्ठि-

त्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ, णमंसइ ० जाव पडिगए भंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, ण मंसइ, वंदइत्ता णमंसित्ता एवं वयासी-पभू णं भंते ! मइहुए समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतियं ० जाव प-व्वइत्तए ? । णो इण्णइ समण्णे । एवं जहेव संखे तेहव अ-रुणाभे ० जाव अंतं करेहिति ।

“ एवं जहा सत्तमे सए । ” इत्यादिना यत्सूचितं तस्या-ऽर्थलेशो दर्श्यते-कालोदायिसेलोदायिसेवालोदायिप्रभृतिकाना-मन्ययूथिकानामेकत्र संहितानां मिथः कथासंलापः समु-त्पन्नो, यदुत महावीरः पञ्चास्तिकायान् धर्मास्तिकायाऽऽ-दीन् प्रज्ञापयति । तत्र च धर्माधर्माऽऽकाशपुद्गलास्तिकाया-नचेतनान् जीवास्तिकायं च सचेतनं तथा धर्माधर्माऽऽकाश-जीवास्तिकायानरूपिणः पुद्गलास्तिकायं च रूपिणं प्रज्ञाप-यतीति । “ से कहमेयं मण्णे एवं ति । ” अथ कथमेतद्धर्मास्ति-कायाऽऽदिवस्तु, मन्ये वितर्कार्थः, एवं सचेतनाचेतनाऽदिना रूपेणादृश्यमानत्वेनासम्भवस्तस्येति हृदयम् । “ अवि उपकडे त्ति । ” अपिशब्दः सम्भावनार्थ उक्त-प्रावर्त्येन प्रस्तुता प्रकटा वो-त्प्रकृतोत्प्रकटा वाः अथवा, अविद्वद्भिरजानद्भिः प्रकृता प्रस्तुता वा अविद्वत्प्रकृता । “ जइ कज्जं कज्जइ जाणामो, पासा-मो त्ति । ” यदि तैर्द्धर्मास्तिकायाऽऽदिभिः कार्यं स्वकीयं क्रि-यते, तदा तेन कार्येण तान् जानीमः पश्यामश्चावगच्छा-म इत्यर्थः । धूमेनाग्निमिव, अथ कार्यं तैर्न क्रियते तदा न जानीमो न पश्यामश्च, अयमभिप्रायः कार्याऽऽदिलिङ्गद्वारेणवा-र्वागृहशामतीन्द्रियपदार्थावगमो भवति, न च धर्मास्ति-कायाऽऽदीनामस्मत्प्रतीतिं किञ्चित्कार्याऽऽदिलिङ्गं दृश्यत इति तदभावात्तत्र जानीम एवं वयमिति । अथ महदुकं धर्मा-स्तिकायाऽऽद्यपरिज्ञानाभ्युपगमवन्तमुपालम्भयितुं यत्ते प्राहु-स्तदाह-‘ केस णं ’ इत्यादि । क एष त्वं महदुक ! श्रमणोपा-सकानां मध्ये भवसि, यस्त्वमेतमर्थं श्रमणोपासकक्षेत्रं ध-र्मास्तिकायाऽऽद्यस्तित्वलक्षणं न जानासि न पश्यासि, न क-श्चिदित्यर्थः । अथैवमुपालब्धः संनसो यत्तैरदृश्यमान-त्वेन धर्मास्तिकायाऽऽद्यसम्भव इत्युक्तं, तद्विघटनेन तान् प्र-तिहन्तुमदमाह-‘ अत्थि णं ’ इत्यादि । ‘ घ्राणसहगय त्ति । ’ घ्रा-यत इति घ्राणो गन्धगुणस्तेन सहगतास्तत्सहचरिता-स्तद्वन्तो घ्राणसहगताः ‘ अरणिसहगय त्ति । ’ अरणिरग्न्यर्थं निर्मन्थनीयकाष्ठं, तेन सहगतो यस्स तथा । ‘ तं सुडु णं मइहु-या तुमं ति । ’ सुष्टु त्वं हे महदुक ! येन त्वयाऽस्तिकायान् जा-नता न जानीम इत्युक्तमन्यथाऽजानन्नपि यदि जानीम इत्य-भणिष्यस्तदाऽर्हदादीनामाशातनाकारकोऽभविष्यस्त्वमिति । पूर्वं महदुकश्रमणोपासकोऽरुणाभे विमाने देवत्वेनोत्पत्स्यत इत्युक्तम् । भ० १८ श० ७ उ० ।

महदु-मृद-धा० । मर्दने, “ मृदो मल-मढ-परिहट्ट-खड्ड-चड्ड-मह-पन्नाडाः ” ॥ ८ । ४ । १२६ ॥ मृदनातेरेते सप्ताऽऽदेशा भवन्ति । मृदनाति । प्रा० ४ पाद० ।

मृ-मृ-पु- “ ठो ढः ” ॥ ८ । १ । १६६ ॥ ” खरात्परस्याऽ-संज्ञकस्यानादरेणैव भवति । इति ठस्य ढः । मतिनामा-श्रय, प्रा० १ पाद ।

मृद-धा० । मर्दने, “ मृदो मल-मढ-परिहट्ट-खड्ड-चड्ड-मह-पन्नाडाः ” ॥ ८ । ४ । १२६ ॥ मृदनातेरेते सप्ताऽऽदेशा भवन्ति । मृदधातोर्महाऽऽदेशः । मढइ । प्रा० ४ पाद ।

मण-मण-न० । सार्द्धशतगद्याणनिष्पन्न मानभेदे, तं० ।

“ पदसर्पपैर्यवस्त्वेको, गुञ्जैकावयवैस्त्रिभिः ।

गुञ्जात्रयेण वल्लः स्याद्, गद्याणस्ते च षोडश ॥ १ ॥

पलं च दशगद्याणै-स्तेषां सार्द्धशतैर्मणम् । ” तं० । कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

मनस्-न० । ‘ मन ’ ज्ञाने इत्यस्य धातोरसुच्प्रत्ययान्तस्य म-नः । अन्तःकरणे, दश० १ अ० । आचा० । सूत्र० । आव० । औ० । स्था० । सङ्कल्पव्यापारवति, स्था० ३ ठा० ३ उ० । उक्त० । आव० । चित्तं मनो विज्ञानमिति पर्यायाः । अनु० ।

अत्र मनःकरणव्याख्यानायाऽऽह-

मण्णं व मन्नए वाऽ-ण्ण मणो तेण दव्वओ तं च ।
तज्जोग्गपोग्गलपयं, भावमणो भण्णए मंता ॥ ३५२५ ॥

‘ मन ज्ञाने ’ ‘ मनु बोधने ’ वा मननम्, मन्यते वाऽनेनेति मनस्तेन मन उच्यते-तच्च द्रव्यतो द्रव्यमनस्तद्योग्यपुद्ग-लमयं द्रष्टव्यम् । भावमनस्तु मन्ता जीवो भण्यते । इदमु-क्तं भवति-मनो द्विविधम्-द्रव्यमनः, भावमनश्च । तत्र यत् तद्योग्यैर्मननयोग्यैर्मनोवर्गणाभ्यो गृहीतैरनन्तैः पुद्गलै-र्निर्वृत्तं तद् द्रव्यमनो भण्यते । यत् तु तज्जन्यं मननं चिन्त-नं तद् भावमनोऽभिधीयते । इह तु तदव्यतिरिक्तत्वाद् मन्ता जीवो भावमनस्त्वेनोक्त इति ॥ ३५२५ ॥ विशेष० । आ० म० । आ० चू० । न० ।

तिविहे मणे पण्णत्ते । तं जहा-तंमणे, तयन्नमणे, णो अमणे । तिविहे अमणे पन्नत्ते । तं जहा-णो तं-मणे, णो तयन्नमणे, अमणे । (सूत्र-१७५) स्था० ३ ठा० ३ उ० । (‘ वयण ’ शब्दे व्याख्या)

आत्मा मनः, अन्यद् वा मनः ?-

आता भंते ! मणे अस्से मणे ? । गोयमा ! णो आता मणे, अस्से मणे, जहा भासा तहा मणे वि० जाव णो अजीवाणं मणे । पुर्व्वि भंते ! मणे मणिज्जमाणे म-णे ? । एवं जहेव भासा पुर्व्वि भंते ! मणे भिज्जइ, मणिज्जमाणे मणे भिज्जइ, मणसमयवीइकंते मणे भिज्जइ ? । एवं जहेव भासा । कइविहे णं भंते ! मणे पण्णत्ते ! गोयमा ! चउव्विहे मणे पण्णत्ते । तं जहा-सच्चे ० जाव असच्चासोसे । (सूत्र-४६४)

(आया भंते ! मणे इत्यादि) एतत्सूत्राणि च भाषास्-त्रवन्नेयानि । केवलमिह मनोद्रव्यसमुद्भयो मनोपकारी म-नःपर्याप्तिनामकर्मोदयसम्पाद्यो, भेदश्च तेषां विद्वलनमात्र-मिति । (अनन्तरं मनो निरूपितं, तच्च काये सत्येव भव-तीति कायनिरूपणायाऽऽह-(आया भंते ! कायेत्यादि)

आत्मा कायः कायेन कृतस्यानुभवनात्, न हान्येन कृतमन्योऽनुभवत्यकृताऽऽगमप्रसङ्गात्, अथान्यः आत्मनः कायः कायैकदेशच्छेदेऽपि संवेदनस्य सम्पूर्णत्वेनाभ्युपगमादिति प्रश्नः, उत्तरम्—त्वात्माऽऽपि कायः कथञ्चित्तदव्यतिरेकात्क्षीरनीरवत् अग्न्ययःपिण्डवत्, काञ्चनोपलवद्वा, अत एव कायस्पर्शं सत्यात्मनः संवेदनं भवति, अत एव च कायेन कृतमात्मना भवान्तरे वेद्यतेऽत्यन्तभेदे च अकृताऽऽगमप्रसङ्ग इति ।) भ० १३ श० ७ उ० ।

अथाणंतरचारि य, नियतं चित्तं ति कालविसयं तु ।

अर्थे शब्दाऽऽदाविन्द्रियव्यापारादनन्तरं चरति व्याप्रियत इत्येवंशीलमर्थानन्तरचारि, इन्द्रियैः प्रथमं व्यावृत्ते पश्चाद् मनो व्याप्रियते इति भावः । नियतं नियतार्थविषयं नैककालमनेकविषयमित्यर्थः, चित्तं मनः । पुनः कथम्भूतमित्याह—त्रिकालविषयं त्रिष्वपि कालेषु यथावोग्यं विषयो यस्य तत्तथा । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

मनसोऽप्राप्यकारिता—

गंतुं नेएण मणो, संवज्झइ जग्गओ व सिमिणे वा ।

सिद्धमिदं लोयम्मि वि, अमुगत्थगओ मणो मेत्ति ॥२१३॥

‘गंतुं’ देहाद् निर्गत्य ज्ञेयेन मेरुशिखरस्थजिनप्रतिमाऽऽदिना सम्भवयते संश्लिष्यते मनः । कस्यामवस्थायाम्?, इत्याह—जाग्रतः, स्वप्ने वा । अनुभवसिद्धं चैतद्, न च ममैव किन्तु सिद्धमिदं लोकेऽपि, यतस्तत्राऽप्येवं वक्तारो भवन्ति—अमुत्र मे मनो गतमिति । अतः प्राप्यकारि मनः । इति प्रेरकगाथाऽर्थः ॥ २१३ ॥

अत्रोत्तरमाह—

नाऽणुगगहोवधाया—भावाओ लोयणं व सो इहरा ।

तोय—जलणाइचित्ण—काले जुजेज्ज दोहिं पि ॥२१४॥

न ‘ज्ञेयेन सह संपृच्यते मनः’ इति गम्यते । कुतः?, इत्याह—‘अणुगगहो—वधायाभावात्’ इत्येकतानुग्रहो—पघाताभावात्, लोचनवत् । यदि तस्य ज्ञेयेन सह संपर्कः स्यात् तदा किं स्यात्?, इत्याह—‘सो इहर’ इति तद् मन इतरथा—ज्ञेयसंपर्कऽभ्युपगम्यमाने, तोय—ज्वलनाऽऽदिविषयचिन्तनकाले द्वाभ्यामप्यनुग्रहोपघाताभ्यां युज्यते—तोय—चन्दनाऽऽदिचिन्तनकाले शैत्याऽऽद्यनुभवनेन स्पर्शनवदनुगृह्यते, दहन—विष—शस्त्राऽऽदिचिन्तनसमये तु तद्वदेवोपहन्येतेति भावः, न चैवम् । तस्माज्जोचनवदप्राप्यकार्येव मनः । इति गाथाऽर्थः ॥ २१४ ॥

किञ्च—मनसः प्राप्यकारितावादिनः

प्रष्टव्याः । किम्?, इत्याह—

दव्वं भावमणो वा, वएज्ज जीवो य होइ भावमणो ।

देहव्वाविस्सणओ, न देहवाहिं तओ जुत्तो ॥२१५॥

इह मनस्तावद् द्विधा—द्रव्यमनः, भावमनश्चेति । अतः सूरिः परं पृच्छति—‘दव्वं ति’ द्रव्यमनः, भावमनो वा, वज्जेद् गच्छेद् ‘मेवादिविषयसंज्ञिषौ’ इति गम्यते । किमनेन पृष्ठेन? इति चेत् । उभयथाऽपि दोषः । तथाहि—भावमनसश्चिन्ताज्ञानपरिणामरूपत्वात्, तस्य च जीवादव्यतिरिक्तत्वाज्जीव एव भावमनो भवति । जीवश्चेति चकारः

‘तथो’ इत्यस्याऽनन्तरं संबन्धनीयः । ततोऽयमर्थः—सकश्च स च भावमनोरूपो जीवो देहमात्रव्यापित्वाद् देहाद् न बहिर्निःसरन् युक्तः, इह ये देहमात्रवृत्तयः, न तेषां बहिर्निःसरणमुपपद्यते, यथा तद्रतरूपाऽऽदीनाम्, देहमात्रवृत्तिश्च जीवः । इति गाथाऽर्थः ॥ २१५ ॥

देहमात्रव्यापित्वस्याऽसिद्धिं मन्यमानस्य परस्य

मतमाशङ्कमानः सूरिराह—

सव्वगउ त्ति च बुद्धी, कत्ताभावाइदोसओ तप्प ।

सव्वासव्वगगहण—प्पसंगदोसाइओ वा वि ॥ २१६ ॥

अथ स्याद् बुद्धिः परस्य—सर्वगत आत्मा, न तु देहमात्रव्यापी. अमृतत्वात्, आकाशवदिति । अत्र गुरुराह—तदेतन्न । कुतः?, इत्याह—भावप्रधानत्वान्निर्देशस्य कर्तृत्वाभावाऽऽदिदोषत इति—सर्वगतत्वे सत्यात्मनः कर्तृत्वाऽऽद्यो गोपाङ्गनाऽऽदिप्रतीता अपि धर्मा न घटेरन्विति भावः । तथाहि—न कर्ताऽऽत्मा, सर्वगतत्वात्, आकाशवत् । आदिशब्दादभोक्ता, असंसारि, अङ्गः, न सुखी, न दुःखी आत्मा, तत एव हेतोः, तद्वदेव, इत्याद्यपि दृष्टव्यम् । आह परः—नन्वात्मनो निष्क्रियत्वात् कर्तृत्वाऽऽद्यभावः साङ्ख्यानां न बाधायै कल्पते । तथा च तैरुक्तम्—“अकर्ता निगुणो भोक्ताऽऽत्मा” इत्यादि । एतदप्ययुक्तम्, तस्य निष्क्रियत्वे प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणोपलब्धभोक्तृत्वाऽऽदिक्रियाविरोधप्रसङ्गात् । प्रकृतेरेव भोगाऽऽदिकरणक्रिया, न पुरुषस्य, आदर्शप्रतिचित्रोदयन्यायेनैव तत्र क्रियाणामिष्टत्वादिति चेत् । एतदप्यसङ्गतम्, प्रकृतेरचेतनत्वात् । “चैतन्यं पुरुषस्य स्वरूपम् ।” इति वचनात् अचेतनस्य च भोगाऽऽदिक्रियाऽयोगात्, अन्यथा घटाऽऽदीनामपि तत्प्रसङ्गादिति । न केवलं कर्तृत्वाऽऽद्यभावतः सर्वगतत्वमात्मनो न युक्तम्, किन्तु सर्वाऽऽसर्वग्रहणप्रसङ्गतोऽपि च तदसङ्गतम् । इदमुक्तं भवति—आत्मनः समग्रत्रिभुवनगतत्वे प्राप्यकारित्वेनाऽभ्युपगतस्य तदव्यतिरिक्तस्य भावमनसोऽपि सर्वगतत्वात् सर्वार्थप्राप्तः सर्वग्रहणप्रसङ्गः, तथा च सर्वस्य सर्वज्ञत्वप्रसङ्गः । अथोक्तन्यायेन प्राप्तानपि सर्वार्थानभिहितदोषभयात् न गृह्णातीत्युच्यते । तर्हि सर्वार्थग्रहणप्रसङ्गः—प्राह्यत्वेनेष्टानप्यर्थान् मा गृहीद् भावमनः, प्राप्तत्वाविशेषात्, अप्राह्यत्वेनेष्टार्थवदिति भावः । अथ प्राप्तत्वाविशिष्टत्वेऽपि काश्चिदर्थानेतद् गृह्णाति, काश्चिद् नेत्युच्यते । तर्हि व्यक्तीश्वरचेष्टितम्, न चैतद् युक्लिविचारे क्वचिदप्युपयुज्यत इति । आदिशब्दात्—सर्वगतत्वे आत्मनोऽन्यदपि दूषणमभ्यूह्यम् । तथाहि—यथाऽङ्गुष्ठाऽऽदौ दहनदाहाऽऽदिवेदनायां मस्तकाऽऽदिष्वप्यसावनुभूयते, तथा सर्वत्रापि तत्प्रसङ्गः, न च भवति—तथाऽनुभवाभावात्, अननुभूयमानाया अपि भावाभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गात् । किञ्च—सर्वगतत्वे पुरुषस्य, नानादेशगतसकृच्चन्दनाऽङ्गनाऽऽदिस्पर्शेऽनवरतसुखासिकाप्रसङ्गः, वह्नि—शस्त्र—जलाऽदिसम्बन्धे तु निरन्तरदाह—पाटन—क्लेशदनाऽऽदिप्रसङ्गश्च । यत्रैव शरीरं तत्रैव सर्वमिदं भवति, नाऽन्यत्रेति चेत् । कुतः?, इति वक्तव्यम् । आज्ञामात्रादेवेति चेत् । न, तस्येहाविषयत्वात् । सहकारिभावेन तस्य तदपेक्षणीयमिति चेत् । न, नित्यस्य सहकार्यपेक्षाऽयोगात् । तथाहि—अपेक्ष्यमाणेन सहकारिणा तस्य कश्चिद् विशेषः क्रियते, न वा? । यदि क्रियते, स किमर्थान्तरभूतः, अनर्थान्तरभूतो वा? ।

यथायः पत्रः, तर्हि तस्य न किञ्चित् कृतं स्यात् । अथापरः, तर्हि तत्करणे तद्व्यतिरिक्तस्याऽऽत्मनोऽपि करणप्रसङ्गात्, कृतस्य चाऽनित्यत्वात् तस्याऽनित्यत्वप्रसङ्गः । अथ मा भू-
देप दोष इति 'न क्रियते' इत्यभ्युपगम्यते । हन्त ! न तर्हि स तस्य सहकारी, विशेषाकरणात् । अथ विशेषम-
कुर्वन्नपि सहकारीष्यते, तर्हि सकलत्रैलोक्यस्याऽपि सह-
कारिताप्राप्तिः, विशेषाऽकरणस्य तुल्यत्वात्, इति वृथा
शरीरमात्रापेक्षा, इत्याद्यत्र बहु वक्तव्यम्, तत्तु नोच्यते, ग्रन्थ-
गहनताप्रसङ्गात् । तस्माच्छरीरमात्रवृत्तिरेवाऽऽत्मा, न सर्व-
गत इति । अतस्तद्व्यतिरिक्तस्य भावमनसो न शरीराद् बहि-
र्निःसरणमुपपद्यत इति स्थितम् । इति गाथाऽर्थः ॥ २१६ ॥

अथ द्रव्यमनोविषयदेशं व्रजतीति वृथात्, तत्राऽप्याह—

द्रव्यमणो विषयाया, न होइ गंतुं च किं तत्रो कुणउ ? ।

अहं करणभावो त-स्स तेण जीवो विषाणैज्जा । २१७ ।

काययोगसहायजीवगृहीतचिन्ताप्रवर्तकमनोवर्गणाऽन्तः—
पातिद्रव्यममूहाऽऽत्मकं द्रव्यमनः स्वयं विज्ञात् न भवत्येव,
अचननत्वात्, उपलक्षकत्वत्, इत्यतो गत्वाऽपि मेवादि-
विषयदेशं किं तद् वराकं करोतु ? , तत्र गतादपि तस्मादर्थो-
वगमाभावादिति भावः । पराभिप्रायमाशङ्कते—'अहं कर-
णत्वादि' अथ मन्यसे यद्यपि द्रव्यमनः स्वयं न किञ्चिज्जा-
नानि, तथाऽपि करणभावः, करणत्वं तस्य द्रव्यमनसः प्र-
दीपाऽऽदरिव वस्तुनि प्रकाशयितव्ये समस्ति । ततो जीवः क-
नो तेन द्रव्यमनसा करणभूतेन विजानीयादवबुध्येत मेवा-
दिकं वस्त्विति । अत्र प्रयोगः—बहिर्निर्गतेन द्रव्यमनसा
प्राप्य विषयं जानाति जीवः, करणत्वात्, प्रदीप—मणि—
चन्द्र—सूर्याऽऽदिप्रभयेव । इति गाथाऽर्थः ॥ २१७ ॥

अत्रोत्तरमाह—

करणक्षणाद्यो तणुसं-टिएण जाणिज्ज फग्गिण्णं व ।

एत्तो चिय हेउओ, न नीइ बाहिं फग्गिण्णं व ॥ २१८ ॥

को वै न मन्यते, यदुत अर्थपरिच्छेदे कर्तव्ये आत्मनो द्रव्य-
मनः करणम् ? । किन्तु करणं द्विधा भवति—शरीरगतमन्तः-
करणम्, तद्वहिर्भूतं बाह्यकरणं च । तत्रैवं द्रव्यमनोऽन्तःकरण-
मेवाऽऽत्मनः । ततश्च 'करणक्षणात्' इति सूत्रस्य सूत्रमात्र-
त्वात्, एकदेशेन समुदायस्य गम्यमानत्वाच्चान्तःकरणत्वा-
दित्यर्थः, तनुसंस्थितेन शरीराद् बहिर्निर्गतेन जीवस्तेन
जानीयाद् मेवादिविषयम्, स्पर्शनेन्द्रियेणैव कमलनालाऽऽदि
स्पर्शम् । प्रयोगः—यदन्तःकरणं तेन शरीरस्थेनैव विषयं
जीवो गृह्णाति, यथा स्पर्शनेन, अन्तःकरणं च द्रव्यमनः ।
प्रदीप—मणि—चन्द्र—सूर्यप्रभाऽऽदिकं तु बाह्यकरणमात्मन इ-
ति साधनविकलः पराकट्टप्रान्तः । आह—तनु शरीरस्थमपि
तत् पद्मनालतन्तुन्यायेन बहिर्द्रव्यमनः किं न निःसरति ? ,
इत्याह—'एत्तो चियेत्यादि' इति एवान्तःकरणत्वलक्षणजे-
तोर्बहिर्निर्गच्छति द्रव्यमनः, स्पर्श इव । प्रयोगः—यदन्तः-
करणं तच्छरीराद् बहिर्निर्गच्छति, यथा स्पर्शनम् । इ-
ति गाथाऽर्थः ॥ २१८ ॥

तदेवं भावमनसो द्रव्यमनमथ बहिश्चारिताऽऽद्यभावादप्रा-
प्यकार्यं मन इत्युक्तम् । संप्रतं 'नागुग्गहोवघायाभावाओ
लोथणं व ।' इत्यादिना मनसोऽप्राप्यकारितायाम्, अनुग्रहो-

पघाताभावान् इति यः पूर्व हेतुरुक्तः, तस्य परोऽपि सप्त-
द्भावयन्नाह—

नज्जइ उवघाओ मे, दोव्वल्लो-ग्गसयाइतिगेहिं ।

जमणुग्गहो य हरिसा-इएहिं तो सो उभयधम्मो । २१९ ।

इह मृतनष्टाऽऽदिकं वस्तु चिन्तयतः, अत्यार्त-रौद्रव्या-
नप्रवृत्तस्य च 'से' तस्य मनस उपघातो जायतेऽनुमीयते ।
कैः?, इत्याह हौर्बल्योरःक्षताऽऽदिलिङ्गः दौर्बल्यं तद्वापचयरू-
पम्, उरःक्षतमुरोविधातः, हृदयबाधेन यावत् । आदिशब्दा-
द् वातप्रकोपवैकल्याऽऽदिपरिग्रहः । अनुग्रहश्च यद्यस्मान् न-
स्येष्टसंगम-विभवलाभाऽऽदिकं वस्तु चिन्तयतो हर्षाऽऽदि-
भिरनुमीयते । तत्र वदनविकाश-रोमाञ्छोदमाऽऽदिक्षि-
गम्यो मानसः प्रीतिविशेषो हर्षः, आदिशब्दाद् देहोपचयो-
त्सहाऽऽदिग्रहः । तत् तस्मात्कारणात् तद्मन उपघाताऽनु-
ग्रहलक्षणोभयधर्मकमेव । अयमत्र भावार्थः—यः शोकाऽऽद्य-
तिशयाद् देहोपचयरूपः, आर्ताऽऽदिध्यानातिशयाद् हृदरो-
गाऽऽदिरूपश्चोपघातः, यश्च पुत्रजन्माऽऽद्यर्भाष्टप्राप्तिचि-
न्तासमुद्भूतहर्षाऽऽदिनुग्रहः, स जीवस्य भवन्नापि चिन्त्य-
मानविषयाद् मनसः किल परो मन्यते, तस्य जीवान् कथ-
ञ्चिद्रव्यतिरिक्तत्वात् । ततश्चैवं मनसोऽनुग्रहोपघातयुक्तत्वात्
तच्छून्यत्वलक्षणं हेतुगसिद्धः इति गाथाऽर्थः ॥ २१९ ॥

तदेतन् सर्वं परस्याऽसंखड्भापितमेवेति दर्शयन्नाह—

जइ दव्वमणोऽतिगली, पीलिजा हिदिनिरुद्धवाउ व्व ।

तयणुग्गहेण हरिसा-दउ व्व नेयस्स किं तत्थ ? । २२० ।

यदि नाम द्रव्यमनो मतस्त्वपरिणतानिष्टपुद्गलसमूहरूपम-
तिशयवलिष्टमिति कृत्वा शोकाऽऽदिसमुद्भूतपीडया जीवं
कर्मताऽऽपन्नं देहदौर्बल्याऽऽद्यापादनेन पीडयत्, हृन्निरुद्धवा-
युवत्, हृदयदेशाऽऽश्रितनिविडमरुदग्रन्थिवदित्यर्थः यदि च
तस्यैव द्रव्यमनसो मनस्त्वपरिणतेष्टपुद्गलसंघातस्वरूपस्या-
ऽनुग्रहेण जावस्य हर्षाऽऽदयो भवेयुः, तर्हि ज्ञेयस्य चिन्तनी-
यमेवादेर्मनसोऽनुग्रहोपघातकरणे किमायातम् ? । इदमत्र
हृदयम्—मनस्त्वपरिणतानिष्टपुद्गलनिचयरूपं द्रव्यमनोऽनि-
ष्टचिन्ताप्रवर्तनेन जीवस्य देहदौर्बल्याऽऽद्यापत्या हृन्निरुद्ध-
वायुवदुपघातं जनयति, तदेव च शुभपुद्गलपिण्डरूपं
तस्याऽनुकूलबिम्बाजनकत्वेन हर्षाऽऽद्यभिनिर्वृत्त्या भेष—
जवदनुग्रहं विधत्त इति । अतो जीवस्यैतावनुग्रहो-
पघातो द्रव्यमनः करोति, न तु मन्यमानमेवादिकं ज्ञेयं म-
नसः किमप्युपकलयति । अतो द्रव्यमनसः सकाशादा-
त्मन एवानुग्रहोपघातसद्भावात् मनसस्तु ज्ञेयात् तदन्ध-
स्याऽप्यभावाद् भस्तकाऽऽघातविह्वलाभूतेनेवाऽन्यद्भावि-
णा परेण हेतोर्गसिद्धिरुद्भाविता । इति गाथाऽर्थः ॥ २२० ॥

आह—नन्वलौकिकमिदं, यद्—द्रव्यमनसा जीवस्य

देहोपचयदौर्बल्याऽऽदिरूपावनुग्रहोपघातो

क्रियेत, तथा प्रतीतेरेवाभावात्,

इत्याशङ्क्याऽऽह—

इट्ठाऽणिट्ठाऽऽहारबभव-हारे होंति पुट्ठि-हाणीओ ।

जह तह मणमो ताओ, पोग्गलगुणउ ति को दोसो । २२१ ।

ननु किमिहालौकिकम् ?, यतो भवतो लोकस्य च स-

बालगोपालस्य तावन्नर्नतामिदं सङ्कुत—इष्टो मनोऽभिन-
चितो य आहारस्तस्याऽभ्यवहारे जन्तूनां शरीरस्य पु-
ष्टिर्भवति, यस्त्यनिष्टाऽभ्यवहारे आहारस्तस्याऽभ्यवहा-
रानिर्भवतीति । ततश्च 'जह' ति 'यथा इष्टाऽनिष्टाऽ-
हाराभ्यवहारे तत्पुद्गलानुभावान् पुष्टिहानी भवतः' । तह
'ति' तथा यदि द्रव्यमनालक्षणत्वं मनसोऽपि सकाशात्
"ताउ ति" ते पुष्टिहानी पुद्गलगुणतः पुद्गलानुभावाद-
भवतः, तर्हि को दोषः ? न काश्चिदित्यर्थः । यथाऽऽहार
इष्टाऽनिष्टपुद्गलमयत्वात् तदनुभावजन्तुशरीराणां पुष्टि-
हानी जनयति, तथा द्रव्यमनोऽपि तन्मयत्वाद् यदि तेषां
ते निर्वर्तयति, तदा किं क्षयते, येन पुद्गलमयत्वे समाने-
ऽपि भवतोऽत्रैवाऽक्षमा ? इति भावः । तथा चोक्तम्—
"चिन्तया वत्स ! ते जातं शरीरकमिदं कृशम्" । इति । चिन्तैव
तर्हि कार्याऽद्युपधाताऽऽदिजनिकेति चेत् । न, तस्या अपि
द्रव्यमनःप्रभवत्वात्, अन्यथा चिन्ताया ज्ञानरूपत्वात्,
ज्ञानस्य चाऽऽमूर्तत्वात्, अमूर्तस्य च नभस इवोपधाताऽऽ-
दिहेतुत्वायोगात्, 'जमणुग्गहो—वधाया, जीवाणं पोगगले-
हिता' । इति वक्ष्यमाणत्वाच्च । इति गाथाऽर्थः ॥ २२१ ॥

अथोपसंहारगर्भं प्रस्तुतार्थविषये स्वा-

मिप्रायपरमार्थं दर्शयन्नाह—

नीउं आगसिउं वा, न नेयमालंबइ ति नियमोऽयं ।

तस्मैयकया जेऽणु—ग्गहोवधाया य ते नऽस्ति ॥ २२२ ॥

इह न शरीराद् 'निर्गन्तु' (निर्गत्य) द्रव्यमनो मेवादिकं ज्ञेयम-
र्थमालम्ब्यते गृह्णाति, नापि तच्छरीरस्थमेव 'आगसिउं ति'
आकृष्टम् (आकृष्य) हठात् समारुप्याऽऽत्मनः समी-
पमानीय ज्ञेयमालम्ब्यते इति, अयं नियमोऽस्माभिर्भुजमु-
न्निष्य विधीयते—प्राप्यकारीदं न भवतीति नियम्यते इति
तार्थपर्यम् । 'तस्मैयकया जेऽणुग्गहो—वधाया' ति 'यो च त-
ज्ज्ञेयकृतौ तच्च तज्ज्ञेयं च तज्ज्ञेयं तत्कृतौ, मनसोऽनु-
ग्रहोपधातौ परैरिष्येते, तौ तस्य न स्त एवेति च निय-
म्यते । इति गाथाऽर्थः ॥ २२२ ॥

किं पुनर्न नियम्यते ? इत्याह—

सो पुण सयमुवधायाण—मणुग्गहं वा करेज्ज को दोसो ?

जमणुग्गहोवधाया, जीवाणं पोगगलेहिता ॥ २२३ ॥

'से' इति प्राकृतत्वात् पुंलिङ्गनिर्देशः, एवं पूर्वमुत्तरजा-
ऽपि च यथासंभवे द्रष्टव्यम् । तद् द्रव्यमनः पुनः स्वयमा-
त्मना शुभाऽशुभकर्मवशात् इष्टाऽनिष्टपुद्गलसंघातघटितत्वा-
दनुग्रहोपधातौ मनुः कुर्यात्, को दोषः ?—न दयं तत्र
निषेधारः, ज्ञेयकृतयोरेव तस्य तयोरस्माभिर्निषिध्यमान-
त्वादिति भावः । जीवस्याऽपि तौ द्रव्यमनःकृतौ किमिति
न निषिध्येते ? इत्याह—'जमणुग्गहो इत्यादि' यद्य-
स्मात्कारणादननुग्रहोपधातौ जीवानां पुद्गलेभ्य इति य-
क्तमेव, इष्टाऽनिष्टशब्द—रूप—रस—गन्ध—स्पर्शोपभागाऽऽ-
दिषु तथादर्शनेनाऽस्याऽर्थस्य निषेद्धमशक्यत्वादित्यर्थः ।
आह—ननु शब्दाऽऽद्य इष्टाऽनिष्टपुद्गलाऽऽत्मका इति
प्रयत्नाऽऽदिप्रमाणनिवृत्त्यान् प्रतीमः, द्रव्यमनस्तु यदिदं कि-
मपि भवद्विरुद्धमुच्यते तदिष्टाऽनिष्टपुद्गलमयमस्तीति कथं
शङ्क्यः ? इति । अत्राप्यने—योगिनस्तावदिदं द्रव्यमन एव

पश्यन्तः, अर्वाग्दर्शिनस्त्वनुमानात् । तथाहि—यदन्तरेण
यद् नापपद्यत तद्दर्शनात् तदस्तीति प्रतिपन्नव्ययम्, यथा
स्फोटदर्शनाद् दहनस्य दाहिका शक्तिः नापपद्यते चेष्टाऽ-
निष्टपुद्गलसंघाताऽऽत्मकद्रव्यमनोव्यतिरेकेण जन्तूनामिष्टाऽ-
निष्टवस्तुचिन्तनं समुपलब्धौ वदनप्रसङ्गात्—उहदौर्वल्याऽऽद्य
नुग्रहोपधातौ, ततस्तदन्यथाऽनुपपत्तरस्ति यथोक्तं द्र-
व्यमनः । चिन्तनीयवस्तुकृतावतौ भविष्यत इति चेत् । न, ज-
ल—ज्वलनौदनाऽऽदिचिन्तने क्लेद—दाह—बुभुक्षापशमाऽऽदिप्र-
सङ्गादिति । "चिन्तया वत्स ! ते जातं, शरीरकमिदं कृशम्"
इत्यादिलोकोक्ताश्चिन्ताज्ञानकृतौ ताविति चेत् । तदप्ययु-
क्तम्, तस्याऽमूर्तत्वात्, अमूर्तस्य च कर्तृत्वायोगात्,
आकाशवद्, इत्युक्तत्वात् ; "चिन्तया वत्स !" इत्यादि-
लोकोक्तेश्च कार्ये कारणशक्त्यध्यारोपलंभकारिकत्वात् ।
खेदाऽऽदेस्तदुद्भूतिरिति चेत् । कोऽयं नाम खेदाऽऽदि ? किं
नान्येव मनोद्रव्याणि, चिन्ताऽऽदिज्ञानं वा ? आद्यपक्षे, सि-
द्धसाध्यता । द्वितीयपक्षस्तु विहितोत्तर एव । न च निहं-
तुकोवेतौ, सर्वदा भवनाऽभवनप्रसङ्गात्, "नित्यं सत्त्वम-
सत्त्वं वा, हेतोरन्यानपेक्षणात् । अपेक्षातो हि भावनां, का-
दाचित्कत्वसंभवः ॥ १ ॥" इति । न च जीवाऽऽदिक एवाऽ-
न्यः कोऽपि तयोर्हेतुः, तस्य सदाऽवस्थितत्वेन तत एव स-
र्वदा भवनाऽभवनप्रसङ्गात् । एवमयदपि सुधिया स्वबु-
द्ध्या समाधानमिह वाच्यम्, इत्यलमतिविस्तरणम् । नस्मा-
दुक्तयुक्तिसिद्धं पुद्गलमयं द्रव्यमनो मनुः स्वयं कुर्यादनुग्र-
होपधातौ, ज्ञेयकृतौ तु तौ मनसो न स्त एव, इति न त-
त्प्राप्यकारि । इति गाथाऽर्थः ॥ २२३ ॥

आह—ननु जाग्रदवस्थायां मा भूद् मनसो विषयप्राप्तिः,
स्वापावस्थायां तु भवत्वसौ, अनुभवसिद्धत्वात्, तथाहि—
'अमुत्र मेरुशिखराऽऽदिगनजिनाऽऽयतनाऽऽदौ मदीयं मनो-
गतम्' इति सुप्तैः स्वप्नेऽनुभूयत एव । तथा च—'गंतुं ने-
रण मणो, संबज्झइ जग्गश्रो व सिमिणे वा ।' इति मया प्रा-
गेवोक्तम्, इत्याशङ्क्य स्वप्नेऽपि मनसः प्राप्यकारितामपा-
कर्तुमाह—

मिमिणो न तहारूवो, वभिचाराओ अल्लायचकं व ।

वभिचारो य सदंसण—मुवधायाणुग्गहोभावा ॥ २२४ ॥

इह 'मदीयं मनोऽमुत्र गतम्' इत्यादिरूपो यः सुप्तरूप-
लभ्यते स्वप्नः, स यथोपलभ्यते न तथारूप एव 'स्वप्नोप-
लब्धमोदकस्तथाविधपरमाऽऽचार्यैरिव परैर्न सत्य एव मन्त-
व्य इत्यर्थः । कुतः ? इत्याह—व्यभिचारात्—अन्यथान्वद-
शनात् । किंवद्—यथा न सत्यम् ? इत्याह—अलातचक्र-
मिव—अलातमुत्सुकं तद्वृत्ताऽऽकारतया आशु भ्रम्यमाणं
आन्तिवशादचक्रमपि चक्रतथा प्रतिभासमानं यथा न स-
त्यम्, अचक्ररूपताया एव तत्राऽवितथत्वात्, भ्रमणो-
परमं स्वभावस्थस्य तथैव दर्शनान् : एवं स्वप्नाऽपि न स-
त्यः, तदुपलब्धस्य मनोमेरुगमनाऽऽदिकस्याऽर्थस्याऽसत्य-
त्वात् । तदसत्यत्वं च प्रबुद्धस्य स्वप्नोपरमं तदभावात् । तद-
भावश्च तदवस्थायां देहस्थस्यैव मनसोऽनुभूयमानत्वादिति ।
आह—ननु स्वप्नावस्थायां मेवादौ गत्वा जाग्रदवस्थायां निवृत्तं
तदभाप्यति, इति व्यभिचारात् इत्यसिद्धो हेतुः । इत्याश-

इत्याऽऽह- 'वमिचारो येत्यादि' यो मया व्यभिचारो हेतुत्वे-
नाक्तः, स चेत्थं सिद्धः । कथम्? इत्याह- 'सदसणमिति' विभक्ति-
व्यत्ययात् स्वदर्शनादित्यर्थः, स्वस्याऽऽत्मनो मेवादिस्थित-
जिनगृहाऽऽदिगतस्य दर्शनं स्वदर्शनं तस्मादिति, एतदुक्तं
भवति—यथा कदाचदात्मायं मनः स्वप्ने मेवादौ गतं क-
श्चित् पश्यति, तथा कोऽपि शरीरमात्मानमपि नन्दन-
तरुकुसुमावचयाऽऽदि कुर्वन्तं तद्वत् पश्यति, न च तत् त-
थैव, इहस्थितैः सुप्तस्य तस्याऽत्रैव दर्शनात्, द्वयोश्चाऽऽ-
त्मनोरसम्भवात्, कुसुमपरिमलाऽऽद्यध्वजनितपरिश्रमा-
ऽऽद्यनुग्रहोपघाताभावाच्च । इति गाथाऽर्थः ॥ २२४ ॥

एतदेव भावयन्नाह—

इह पासुतो ऐच्छह, सदेहमन्नत्थ न य तन्नो तत्थ ।

न य तन्गयोवघाया-णुगगहरूवं विबुद्धस्स ॥ २२५ ॥

इह जगति प्रसुप्तः कश्चित् सदेहमन्यत्र नन्दनवनाऽऽदौ
गतं स्वप्ने पश्यति । न च तकोऽसौ देहस्तत्र नन्दनवना-
ऽऽदावुपपद्यते, इहस्थितैरन्यैस्तस्याऽत्रैवोपलम्भात्, इत्याद्य-
नन्तरोक्तयुक्तैः । न च विबुद्धस्य सतस्तद्वत्तयोरन्यत्र ग-
मनगतयोरन्यत्र गमनविषयोरनुग्रहोपघातयो रूपं कुसुमप-
रिमल-मार्गपरिश्रमाऽऽदिकं स्वरूपमुपलभ्यते । तस्मात् स्वा-
पावस्थायामपि नाऽन्यत्र मनसो गमनम्, देहगमनदर्शनेन
व्यभिचारात् । इति गाथाऽर्थः ॥ २२५ ॥

अत्र विबुद्धस्य सतस्तद्वत्तानुग्रहोपघातानुपलम्भादित्य-
स्य हेतोरसिद्धतोद्भावनार्थं परः प्राऽऽह—

दीसंति कासइ फुडं, हरिसविसादाऽऽदयो विबुद्धस्स ।

सिमिणाणुभूयसुखदु-खवरागदोसाइलिगाइ ॥ २२६ ॥

इह कस्यचित् पुरुषस्य स्वप्नोपलम्भानन्तरं विबुद्धस्य
सतः स्फुटं व्यक्तं दृश्यन्ते हर्षविषादाऽऽदयः, आदिशब्दा-
दुन्माद-माध्यस्थ्याऽऽदिपरिग्रहः । कथंभूता ये हर्ष-विषा-
दाऽऽदयः? इत्याह- 'सिमिणेत्यादि' स्वप्ने जिनस्नात्रदर्श-
नाऽऽदौ यदनुभूतं सुखं, समीहिताऽर्थाऽलाभादौ यदनुभूतं
दुःखं, तयोर्विषये यथासंख्यं यौ राग-द्वेषौ तयोर्लिङ्गानि
चिह्नानि हर्ष-स्वप्नानुभूतसुखं रागस्य लिङ्गं, विषादस्तु त-
दनुभूतदुःखद्वेषस्य लिङ्गमिति भावः ।

तत्र—

“स्वप्ने दृष्टो मयाऽद्य त्रिभुवनमहितः पार्श्वनाथः शिशुत्वे,
द्वात्रिंशद्भिः सुरेन्द्रैरहमहमिकया स्नाप्यमानः सुमेरौ ।

तस्माद् मत्तोऽपि धन्यं नयनयुगमिदं येन साक्षात् स दृष्टो,
द्रष्टव्यो यो महीयान् परिहरति भयं देहिनां संस्मृतोऽपि ॥१॥”
इत्यादिकः स्वप्नानुभूतसुखरागलिङ्गं हर्षः ।

तथा—

“प्राकारत्रयतुङ्गतोरणमणिप्रेङ्गत्प्रभाव्याहता-
मष्टाः कथापि रवेः करा द्रुततरं यस्यां प्रचण्डा अपि ।
तां प्रैलोक्यगुरोः सुरेश्वरवतीमास्थानिकामेदिनीं,
हा ! यावत् प्रविशामि तावद्धमा निद्रा क्षयं मे गता ॥ १ ॥”
इत्यादिकः स्वप्नानुभूतदुःखद्वेषलिङ्गं विषादः, अत्यन्तकामो-
द्रेकाऽऽदिलिङ्गमुन्मादः, मुनेस्तु माध्यस्थ्यम्, इति “विबु-
द्धस्याऽनुग्रहोपघातानुपलम्भात्” इत्यसिद्धो हेतुः । इति गा-
थाऽर्थः ॥ २२६ ॥

अत्रोत्तरमाह—

न सिमिणविण्णाणाओ, हरिसविसायादयो विरुज्झन्ति ।

किरियाफलं तु तिती-मदवहब्धाऽऽदयो नत्थि । २२७।

स्वप्ने सुखानुभवाऽऽदिविषयं विज्ञानं स्वप्नविज्ञानं तस्मा-
दुत्पद्यमाना हर्ष-विषादाऽऽदयो न विरुध्यन्ते—न तान् वयं
निवारयामः जाग्रदवस्थाविज्ञानहर्षाऽऽदिवत्, तथाहि-दृश्य-
न्ते जाग्रदवस्थायां केचित् स्वमुत्प्रेक्षितसुखानुभवादिज्ञानाद्
हृष्यन्तः, द्विपन्तो वा । ततश्च दृष्टस्य निषेधुमशक्यत्वात्
स्वप्नविज्ञानादपि नैतन्निषेधं ब्रूमः । तर्हि किमुच्यते भव-
द्भिः? इत्याह- 'किरियेत्यादि' क्रिया भोजनाऽऽदिका त-
स्याः फलं कृत्यादिकं तत् पुनः स्वप्नविज्ञानाद् नास्त्येव,
इति ब्रूमः । तदेव क्रियाफलं दर्शयति- 'तितीत्यादि' तत्र
तृप्तिबुभुक्षाऽऽद्युपरमलक्षणा, मदः सुरापानाऽऽदिजनितवि-
क्रियारूपः, वधः शिरश्छेदाऽऽदिसमुद्भूतपीडास्वरूपः, बन्धो
निगडाऽऽदिनियन्त्रणस्वभावः, आदिशब्दाज्जलज्वलनाऽऽ-
दिप्रवेशात् क्लेददाहाऽऽदिपरिग्रहः । यदि ह्येतत् कृत्यादिकं
भोजनाऽऽदिक्रियाफलं स्वप्नविज्ञानाद् भवेद् तदा विषय-
प्राप्तिरूपा प्राप्यकारिता मनसो युज्येत, न चैतदस्ति, तथो-
पलम्भस्यैवाभावात् । इति गाथाऽर्थः ॥ २२७ ॥

अथ स्वप्नानुभूतक्रियाफलं जाग्रदवस्थायामपि परो
दर्शयन्नाह—

सिमिणे वि सुरयसंगम-किरियासंजणियवज्जणविसग्गो ।
पडिबुद्धस्स वि कस्सइ, दीसइ सिमिणाणुभूयफलं । २२८।

स्वप्नेऽपि सुरतार्थायाऽसौ कामिनः कामिनीजनेन, कामि-
न्या वा कामिजनेन सह सङ्गमक्रिया तत्संजानितो व्यञ्जन-
स्य-शुक्रपुद्गलसंघातस्य विसर्गो निसर्गः स्वप्नानुभूतसुरतस-
ङ्गमक्रियाफलरूपः प्रतिबुद्धस्यापि कस्यचित् प्रत्यक्ष एव दृ-
श्यते, तद्वर्शनाच्च स्वप्ने योषित्सङ्गमक्रियाऽनुमीयते, तथाहि
यत्र व्यञ्जनविसर्गस्तत्र योषित्सङ्गमेनापि भवितव्यम्, यथा
वासभवनाऽऽदौ, तथा च स्वप्ने, ततोऽत्रापि योषित्प्राप्त्या
भवितव्यम्; इति कथं न प्राप्तकारिता मनसः? इति भावः इति
गाथाऽर्थः ॥ २२८ ॥

अथ योषित्सङ्गमे साध्ये व्यञ्जनविसर्गहेतोरनैका-
न्तिकतामुपदर्शयन्नाह—

सो अज्झवसाणकओ, जागरओ वि जह तिव्वमोहस्स ।
तिव्वज्झवसाणाओ, होइ विसग्गो तहा सुमिणे । २२९।

स्वप्ने योऽसौ व्यञ्जनविसर्गः स तत्प्राप्तिमन्तरेणाऽपि तां
कामिनीमहं परिपजामि इत्यादिस्वप्नमुत्प्रेक्षिततीव्राध्यवसा-
यकृतो वेदितव्यः । कस्येव? इत्याह-जाग्रतोऽपि तीव्रमोह-
स्य प्रबलवेदोदययुक्तस्य कामिनीं स्मरतश्चिन्तयतो दृढं ध्या-
यतः प्रत्यक्षामिव पश्यतो बुद्ध्या परिपजतः परिभुङ्क्षामि
मन्यमानस्य यत् तीव्राध्यवसानं तस्माद् यथा व्यञ्जमविस-
र्गो भवति, तथा स्वप्नेऽपि नितम्बिनीप्राप्तिमन्तरेणाऽपि स्व-
यमुत्प्रेक्षिततीव्राध्यवसानादसौ मन्तव्यः, अन्यथा तत्क्षण ए-
व प्रबुद्धः सन्निहितां प्रियतमांमुपलभेत्, तत्कृतानि च स्व-
प्नोपलब्धानि नख-दन्त-पदाऽऽदीनि पश्येत्, न चैवम्; त-
स्मादनैकान्तिकता हेतोः । इति गाथाऽर्थः ॥ २२९ ॥

किञ्च—

सुरयपडिवत्तिरइसुह-गम्भाहाणाइ इहरहा होआ ।

सुमिणसमागमजुवहए, न य जओ ताई तो विफला । २३०।
इतरथा स्वप्ने सुरतक्रिया योऽसौ व्यञ्जनविर्गः स यदि

योषित्प्राप्त्यव्यभिचारी स्यात्, तदा सुरतोपभुक्तयुवतरपि 'सुरतक्रियाऽमुकेन सह मयाऽनुभूता' इत्येवंरूपा सुरत-
प्रतिपत्तिः स्यात्, तथा रतिमुखं गर्भाऽऽधानाऽऽदिकं च भ-
वेत्, आदिशब्दादुदरवृद्धि-दोहद-पुत्रजन्माऽऽदिपरिग्रहः ।
यतश्च नैतानि तस्याः समुपलभ्यन्ते, अतो विफलैव सा स्व-
प्नसुरतक्रिया, विशिष्टस्य परिभुक्तकामिनीगर्भाऽऽधानाऽऽदि
फलस्थाऽभावात् । इदमुक्तं भवति-न स्वप्ने योषित्प्राप्तिपूर्विका
विशिष्टा सुरतक्रिया, नापि विशिष्टं गर्भाऽऽधानाऽऽदिकं तत्फ-
लं, या तु तीव्रवेदोदयाऽऽदिभूताऽध्यवसायमात्रकृता निधुव-
नक्रिया सा व्यञ्जनविसर्गमात्ररूपेणैव फलेन फलवती न वि-
शिष्टेन, इति तदपेक्षया सा 'विफला' इत्युच्यते । अतो य-
थाक्लविशिष्टफलाभावात् फलमात्राद् योषित्प्राप्त्यसिद्धेश्च न
प्राप्यकारिता मनस इति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ २३० ॥

पुनरप्याह परः—

नणु सिमिणश्रो वि कोई, सच्चफलो फलइ जो जहा दिट्ठो ।

ननु सिमिणम्मि निसिद्धं, किरिया किरियाफलाइं च ॥ २३१ ॥

ननु स्वप्नोऽपि कश्चित् सत्यं फलं यस्याऽसौ सत्यफलो
दृश्यते । कः ? इत्याह—यो यथा येन प्रकारेण राज्यलाभाऽऽ-
दिना दृष्टस्तेनैव फलति—राज्याऽऽदिकलदायको भवती-
त्यर्थः, तत् किमिति स्वप्नोपलब्धं मनसो मेरुगमनाऽऽदि-
कं सत्यतया नेष्यते ? इति भावः । अत्रोत्तरमाह—गन्वित्या-
दि, 'नन्वयुक्तोपालम्भोऽयम्, सर्वथा स्वप्नसत्यत्वस्याऽस्मा-
भिरनिषिध्यमानत्वात् । तर्हि किं निषिध्यते ?', इत्याह—
स्वप्ने क्रिया मेरुगमनाऽऽदिका, अध्वश्रमकुसुमपरिमलाऽऽ-
दीनि क्रियाफलानि च, इत्येतद् द्वयमस्माभिः प्रागुक्त्यु-
क्तैः सत्यतया निषिद्धम् । इति गाथाऽर्थः ॥ २३१ ॥

तर्हि किं तत्, यत् स्वप्ने भवद्भिर्न निषिध्यते ? इत्याह—

जं पुण विण्णायं त-प्फलं च सिमिणे विबुद्धमेत्तस्स ।

सिमिणयनिमित्तभावं, फलं च तं को निवारइ ? ॥ २३२ ॥

यत्पुनः स्वप्ने जिनस्नात्रदर्शनाऽऽदिकं विज्ञानं, यच्च स्व-
प्ने विबुद्धमादस्य च हर्षाऽऽदिकं तत्फलं, तदनुभवाऽऽदिसि-
द्धत्वात्को निवारयति ? , तथा यो भविष्यत्फलापेक्षया
स्वप्नस्य निमित्तभावः स्वप्ननिमित्तभावस्तं च को वा नि-
वारयति ? , यच्च तस्मात् स्वप्ननिमित्तादवश्यंभावि भ-
विष्यत्फलं तदपि को निवारयति ? । यदेव हि मेरुगमन-
क्रियाऽऽदिकं युक्त्या नोपपद्यते तदेव निषिद्यते, न त्वेता-
नि विज्ञानाऽऽदीनि, युक्त्युपपन्नत्वात् । न चैतैरभ्युपगमैरपि
मनसः प्राप्यकारिता काचित् सिध्यतीति भावः । इति
गाथाऽर्थः ॥ २३२ ॥

किमिति पुनः स्वप्नस्य निमित्तभावो न निवार्यते ? , इ-
त्याह—

देहप्फुरणं सहसो-इयं च सिमिणो य काइयाईणि ।

सगयाई निमित्ताई, सुभाऽसुभफलं निवेणंति ॥ २३३ ॥

स्वस्मिन्नात्मनि गतानि स्थितानि स्वगतानि निमित्तानि,
एतानि शास्त्रे, लोकेऽपि च प्रसिद्धानि भविष्यच्छुभा-
शुभफलं निवेदयन्ति । कानि पुनस्तानि ? , इत्याह—का-
यिकम्, आदिशब्दाद् वाचिकम्, मानसं च । एतान्येव-
क्रमेण दर्शयति—कायिकं बाह्यादौ देहस्फुरणं भविष्यच्छु-

भाऽशुभफलं निवेदयति, वाचिकं तु सहसोदितं सहसा-
ऽकस्मादेवोदितं सहसोदितं सहसैव तत् किमपि वदत
आगच्छति यत्, भविष्यच्छुभा-ऽशुभफलमावेदयति, मा-
नसं तु निमित्तं स्वप्ने, इत्येतानि को निवारयति ? ,
लोक-शास्त्रप्रसिद्धस्य, युक्त्युपपन्नस्य च निषेद्धमशक्य-
त्वात् । इति गाथाऽर्थः ॥ २३३ ॥

आह—ननु स्त्यानर्द्धिनिद्रोदये वर्तमानस्य द्विरदन्तोत्पा-
टनाऽऽदिप्रवृत्तस्य स्वप्ने मनसः प्राप्यकारिता तत्पूर्वको व्य-
ञ्जनावग्रहश्च सिद्धयति । तथाहि—स तस्याभवस्थायां 'द्वि-
रदन्तोत्पाटनाऽऽदिकं सर्वमिदमहं स्वप्ने पश्यामि इति म-
न्यते, इत्ययं स्वप्नः मनोविकल्पपूर्विकां च दशनाऽऽद्युत्पाट-
नक्रियामसौ करोति । इति मनसः प्राप्यकारिता, तत्पूर्वकश्च
मनसो व्यञ्जनावग्रहो भवत्येव, इत्याशङ्क्याऽऽह—

सिमिणमित्र मन्नमाण-स्स थीणगिद्धिस्स वंजणोग्गहया ।

होज्ज व न उ सा मणसो, सा खलु सोईदियाईणं ॥ २३४ ॥

'होज्ज व' इत्यत्र वाशब्दः पुनरर्थः, तस्य च व्यवहि-
तः सम्बन्धः कार्यः । तद्यथा—अनन्तराकुरुयुक्तिभ्यः स्वप्ना-
वस्थायामपि विषयप्राप्त्यभावाद् मनसो व्यञ्जनावग्रहो ना-
स्ति, स्त्यानगृहेः पुनः स्त्यानगृद्धिनिद्रोदये पुनर्वर्तमानस्य
जन्तो रित्यर्थः, मांसभक्षण-दशनोत्पाटनाऽऽदिकुर्वतो गाढनि-
द्रोदयवशीभूतत्वेन स्वप्नमिव मन्यमानस्य भवेद् व्यञ्जना-
वग्रहता—स्याद् व्यञ्जनावग्रह इत्यर्थः न वयं तत्र निषेद्धारः ।
सिद्धं तर्हि परस्य समीहितम् । सिध्येत्, यदि सा व्य-
ञ्जनावग्रहता मनसो भवेत्; न पुनः सा तस्य । कस्य
तर्हि सा ? , इत्याह—सा खलु प्राप्यकारिणां श्रोत्राऽऽदी-
न्द्रियाणां श्रवण-रसन-घ्राण-स्पर्शनानामित्यर्थः, इदमुक्तं
भवति—स्त्यानर्द्धिनिद्रोदये प्रेक्षणकरङ्गभूम्यादौ गीताऽऽ-
दिकं शृण्वतो श्रोत्रेन्द्रियस्य व्यञ्जनावग्रहो भवति, कर्पूरा-
ऽऽदिकं जिघ्रतो घ्राणेन्द्रियस्य, आमिष-मोदकाऽऽदिकं भ-
क्षयतो रसनेन्द्रियस्य, कामिनीतनुलताऽऽदि स्पृशतो स्पर्शने-
न्द्रियस्य व्यञ्जनावग्रहः संपद्यते । न तु नयन-मनसो, वह्नि-
क्षुरिकाऽऽदिविषयकृतदाह-पाटनाऽऽदिप्रसङ्गेन तयोर्विष-
यप्राप्त्यभावात्, तामन्तरेण च व्यञ्जनावग्रहासम्भवादिति
भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ २३४ ॥

आह—ननु स्त्यानर्द्धिनिद्रोदये स्वप्नमिव मन्यमानः किं को-
ऽपि चेष्टां काञ्चित् करोति, येन तत्करणे व्यञ्जनावग्रहः
स्यात् ? , इत्याशङ्क्य स्त्यानर्द्धिनिद्रोदयोदाहरणान्याह—
पोग्गलमोयगदन्ते, फरुसगवडसालभंजणे चैव ।

थीणद्वियस्स एए, आहरणा होंति नायव्वा ॥ २३५ ॥

स्त्यानर्द्धिनिद्रोदयवर्तिन एतानि पौद्गलाऽऽदीन्युदाहरणानि
ज्ञातव्यानि भवन्ति । तद्यथा—'पोग्गलेत्यादि ।' तत्र समयपरि-
भाषया पौद्गलं मांसमुच्यते, तदुदाहरणं यथा—एकस्मिन्
ग्रामे कुटुम्बिकः कोऽप्यासीत्, स च मांसगृह आमानि,
पक्वानि, तलितानि, केवलानि, तीमनाऽऽदिमध्यप्रक्षिप्तानि
च मांसानि भक्षयति । अन्यदा च गुणातिशयाभिः स्थ-
विरैः कैश्चित् प्रतिबोधितो दांष्ट्रां कक्षाकृतवान् । तेन
च ग्रामाऽनुग्रामं विहरत् कदाचित् क्वचित् प्रदेशे मां-
सलुब्धैः कैश्चिद् विहृत्यमामो ग्रहिपः समीक्षांश्चे । तं

च संवीच्य तदामिपमक्षणे तस्याऽप्यभिलाषः समजायत । स चाऽभिलाषोऽस्य भुञ्जानस्य विचारभूमिं गतस्य चरमां स्वप्नोत्थी, प्रतिक्रमणक्रियां, प्रादोषिकपौरुषीं च कुर्वतां न निवृत्तः, किं बहुना ? तदाभिलाषवत्येव प्रसुप्तोऽसौ । ततः स्थानार्द्धिनिद्रोदयो जातः । तदुदये चोत्थाय ग्रामाद् बहिर्महिमण्डलमध्यं गत्वाऽन्यं महिममेकं विनिहत्य तदामिपं भक्षितवान् । तदुद्गरितशेषं च समानीयोपाश्रयोपरि क्षिप्त्वा प्रसुप्तः । स्मृतिव्युत्थं प्रत्युपसि स 'मयेत्यभूतः स्वप्नो दृष्टः' इत्येवं सुवन्तिक आलोचयामास । साधुभिश्चोपाश्रयोपरि तदामिपमदृशत । ततः स्थानार्द्धिनिद्रोदयोऽस्याऽस्ति इति ज्ञातम् । तथा च सङ्गेन लिङ्गमपहत्य विसर्जितोऽसौ ॥ इति स्थानार्द्धिनिद्रोदये प्रथममुदाहरणमिति ॥ १ ॥ अथ द्वितीयं मोदकोदाहरणमुच्यते—यथा एकः कोऽपि साधुभिर्ज्ञां पर्यटनं कचिद् गृहे पटलकाभ्यदिब्यवस्थापितानतिप्रचुरान् सुरभिस्त्रिगुणधमधुरमनांशान् मोदकानदाक्षीत् । तेन चाध्वस्थितेन ते सुचिरमुद्गीक्षिताः । न च किमपि तन्मध्याह्नवधम् । ततः सोऽप्यविच्छिन्नतदभिलाष एव सुप्त्वाप । स्थानार्द्धिनिद्रोदये च रजन्धां तद्गृहं गत्वा, स्फोटयित्वा कपाटानि, मोदकान् स्वच्छया भक्षयित्वा, उद्गरितान्स्तु पतद्ग्रहके क्षिप्त्वापाश्रयमागत्य पतद्ग्रहकं स्थानं मुक्त्वा प्रसुप्तः । उत्थितेन च तथैवाऽऽलोचितं गुरुणाम् । ततः प्रत्युपपन्नसमये भाजनाऽऽदिप्रत्युपपन्नमाणेन साधुना पतद्ग्रहके दृष्टास्ते मोदकाः । ततो गुर्वीदिभिर्ज्ञातोऽस्य स्थानार्द्धिनिद्रोदयः । तथैव च सङ्गेन लिङ्गपाराद्विकं दत्त्वाऽयमपि विसर्जितः ॥ २ ॥ दन्तोदाहरणं तृतीयमुच्यते, यथा—एकः साधुर्दिवा द्विरेदेन खेदितः कथमपि पलाय्योपाश्रयमागतः । तं च दन्तिने प्रत्यविच्छिन्नकोप एव निशि प्रसुप्तः स्थानार्द्धिनिद्रोदयश्च जातः, तदुदये च वज्रप्लवभनाराचसंहननघतः केशवार्धवलसंपन्नता समये निगद्यत । अतो नगरकपाटानि भङ्गत्वा मध्ये गत्वा ते हस्तिने ध्यापाद्य दन्तद्वयमुत्पाद्य सोपाश्रयद्वारे क्षिप्त्वा सुप्तः । प्रबुद्धेन च 'स्वप्नोऽयम्' इत्यालोचितम् । दन्तदर्शने च ज्ञातः स्थानार्द्धिनिद्रोदयः । तथैव च लिङ्गे गृहान्वा संघेन विसर्जितः ॥ ३ ॥ 'फरुसग' शब्देन समयप्रसिद्धा कुम्भकारोऽभिधीयते, तदुदाहरणं चतुर्थमुच्यते—एकः कुम्भकारो महति गच्छे प्रयोजितः । अन्यदा च सुप्तस्याऽस्य स्थानार्द्धिनिद्रोदयो जातः । ततोऽसौ पूर्वं यथा मुत्तिकापिण्डानत्रोदयत्, तथा तदभ्यासादेव साधूनां शिरांसि घोटयित्वा कबन्धैः सहैर्वकान्ते उज्झाञ्चकार । ततः शेषाः केचन साधवोऽपसृताः । प्रभाते च ज्ञाते सम्यगेव सर्वे तच्छ्रितम् । सङ्गेन तथैव विसर्जितः ॥ ४ ॥ अथ वटशालाभञ्जनादाहरणं पञ्चममुच्यते, यथा—कोऽपि साधुग्रामान्तराद् गोचरचर्यां विधाय प्रतिनिवृत्तः । स चाप्याऽभिहतो भूतभाजनस्तृपितो बुभुक्षितशुद्धायार्थी मार्गस्थो वटवृक्षस्याऽधस्तादागच्छन्नतिनीचैर्वर्तिन्या तच्छाखया मस्तके घट्टितः, गाढं च परितापितः, अव्यवच्छिन्नकोपश्च प्रसुप्तः । स्थानार्द्धिनिद्रोदये रात्रौ गत्वा वटशखां भङ्गन्वोपाश्रयद्वारे क्षिप्त्वा पुनः प्रसुप्तः । 'स्वप्नो दृष्टः' इत्यालोचिते स्थानद्वयुदये च ज्ञातं लिङ्गपनयनतः संघेन विसर्जित इति ॥ ५ ॥ एतान्युदाहरणानि विशेषतो । तन्शीथादवसयानि । इति गाथाऽर्थः ॥ २३५ ॥

तदेवं 'गंतुं नेण मणो, संवज्जह जग्गओ व सिमिणे वा' इत्यादिपूर्वपक्षगाथायाः प्रथमार्धमपाकृतम् । सांप्रतं 'सिद्धमिथं लोयम्मि वि, अमुगत्थगओ मणो मे त्ति ।' एतदुत्तरार्द्धमपाकुर्वन्नाह—

जह देहत्थं चक्खुं, जं पइ चंदं गयं ति न य सच्चं ।

रूढं मणसो वि तहा, न य रूढी सच्चिया सच्चा ॥ २३६ ॥

यथा देहस्थं देहादनिर्गतमपि चक्षुः 'चन्द्रं गतम्' इति जल्पति लोकः, न च तत् सत्यम्, चक्षुषो बहयादिदर्शनेन तत्कृतदाहाऽऽदिप्रसङ्गात् ; तथा तेनैव प्रकारेण मनसोऽपि निर्नियन्धनं रूढमिदं यदुत—'अमुत्र गतं मे मनः' इति । रूढिरपि सत्या भविष्यति, इत्याह न च रूढिः सर्वाऽपि सत्या, "घटे घटे वैश्रवण-श्रवरे चत्वरं शिवः । पर्वते पर्वते रामः, सर्वगो गधुसूदनः ॥ १ ॥" इत्यादिकाया असत्याया अपि दर्शनात् । इति गाथाऽर्थः ॥ २३६ ॥

तदेवं विषयप्राप्तौ निषिद्धायां मनसोऽसद्ग्रहममुञ्चन् परः प्रकारान्तरेणाऽपि तस्य व्यञ्जनावग्रहं प्रतिपादयन्नाह—

विसयमसंपत्तस्स वि, संविज्जइ वंजणोग्गहो मणसो ।

जमसंखेज्जसमइओ, उवओगो जं च सव्वेसु ॥ २३७ ॥

समएसु मणोदव्वा-इ गिएहए वंजणं च दव्वाइ ।

भणियं संबंधो वा, तेण तयं जुज्जए मणसो ॥ २३८ ॥

विषयं मेरुशिखराऽऽदिकं, जलाऽनलाऽऽदिकं वा, असंप्राप्तस्यापि अप्राप्य गृह्यतोऽपीत्यर्थः । किम् ? इत्याह—संविद्यते युज्यते व्यञ्जनावग्रहो मनसः । कुतः ? इत्याह—'जमसंखेज्जसमइओ उवओगो' यद् यस्मात् कारणात् "च्यवमानो न जानाति" इत्यादिवचनात् सर्वोऽपि लुब्धस्थापयोगोऽसङ्ख्येयैः समर्थनिर्दिष्टः सिद्धान्ते, न चैक-द्वयादिभिः । 'जं च सव्वेसु समयेसु मणोदव्वाइ गिएहए त्ति ।' यस्माच्च तेषूपयोगसम्बन्धिष्वसङ्ख्येयेषु सर्वेष्वपि प्रत्येकमनन्तानि मनोद्रव्याणि मनोवर्गणाभ्यां गृह्यन्ति जीवः, द्रव्याणि च, तत्सम्बन्धो वा प्रागवैव भवद्भिः व्यञ्जनमुक्तम्, तेन कारणेन तत् तादृशं द्रव्यं, तत्सम्बन्धो वा व्यञ्जने व्यञ्जनावग्रह इति हृदयम्, युज्यते घटते मनसः । यथा हि ध्रुवाऽऽदीन्द्रियेणाऽसङ्ख्येयान् समयान् यावद् गृह्यमाणानि शब्दाऽऽदिपरिणतद्रव्याणि, तत्सम्बन्धो वा व्यञ्जनावग्रहः, तथाऽत्राऽप्यसङ्ख्येयसमयान् यावद् गृह्यमाणानां मनोद्रव्याणां, तत्सम्बन्धस्य वा किमिति पक्षपातं परित्यज्य मध्यस्थैर्भूत्वाऽसौ नेष्यते ? इति किल परस्याऽभिप्रायः । इति गाथाऽर्थः ॥ २३७ ॥ २३८ ॥

तदेवं विषयासंप्राप्तावपि भङ्गयन्तरेण मनसो व्यञ्जनावग्रहः किल परेण समर्थितः । साम्प्रतं विषयसम्प्राप्त्याऽपि तस्य तं समर्थयन्नाह—

देहादणिग्गयस्स वि, सकायहिययाइयं विंचितयओ ।

नेयस्स वि संबंधे, वंजणमेवं पि से जुज्जं ॥ २३९ ॥

देहाच्छरीरादनिर्गतस्याऽपि मेवाद्यर्थमगतस्याऽपि स्वस्थानस्थितस्यापीत्यर्थः, स्वकाये, स्वकायस्य, वा हृदयाऽऽदिकमतीवसन्निहतत्वादातिसंबद्धं विचिन्तयतो मनसो योऽसौ ज्ञेयेन स्वकायस्थितहृदयाऽऽदिना संबन्धस्तस्मात्तिलक्षणस्त-

स्मिन्नपि ज्ञेयसंबन्धे, न केवलं ' विसयमसंपत्तस्स वि सं-
विज्जइ ' इत्याद्यनन्तरसमर्थितन्यायेन, इत्यपिशब्दार्थः ।
किम् ? इत्याह व्यञ्जनं व्यञ्जनावग्रहः ' से ' तस्य मनसो
युक्तं घटमानकम्, एवमप्यनयाऽपि प्राप्यकारित्वभङ्ग्या ।
इति गाथाऽर्थः ॥ २३६ ॥

तदेवं प्रकारद्वयेन मनसः परेण व्यञ्जनावग्रहे समर्थिते,
आचार्यः प्रथमपक्षे तावत् प्रतिविधानमाह—

गिज्झस्स वंजणाणं, जं गहणं वंजणोगगहो स मञ्जो ।

गहणं मणो न गिज्झं, को भागो वंजणे तस्स ? ॥ २४० ॥

इह—' विसयमसंपत्तस्स वि संविज्जइ ' इत्यादि यत्परेणो-
क्तम्, तद् निजाऽसत्पक्ष-परकीयसत्पक्षविषयप्रसर्पन्महा-
गग-द्वेषग्रहस्तत्वेताविह्वलतासूचकमेवावगन्तव्यम्, अ-
संबद्धत्वात् । तथाहि-श्रोत्र-घ्राण-रसन-स्पर्शनेन्द्रियच-
तुष्टयग्राह्यस्य शब्दगन्धाऽऽदिविषयस्य संबन्धनां व्यञ्जनानां
तदुपपरिणतद्रव्याणां यद्ग्रहणमुपादानं स व्यञ्जनावग्रहो-
ऽस्माकं संमत इति ' पराऽपि जानात्येव, प्रागसकृत्प्रतिपा-
दितत्वादिति । मनोद्रव्याण्यपि तर्हि मनसो ग्राह्याणि भ-
विष्यन्ति, ततस्तस्याऽपि श्रोत्राऽऽदेरिव व्यञ्जनावग्रहो भवि-
ष्यति; अतः किमसंबद्धम् ? इत्याह—' गहणं मणो न गि-
ज्झंति ' चिन्ताद्रव्यरूपं मनो न ग्राह्यम्, किन्तु ग्रहणं गृ-
ह्यतेऽवगम्यते शब्दाऽऽदिरर्थोऽनेनेति ग्रहणम्-अर्थपरिच्छेदे
करणमित्यर्थः । ग्राह्यं तु मेरुशिखराऽऽदिकं मनसः सुप्रती-
तमेव । अतः को भागः-कोऽवसरस्तस्य करणभूतस्य मनो-
द्रव्यराशेरव्यञ्जनं व्यञ्जनावग्रहोऽधिकृतं ? न कोऽपीत्यर्थः ।
ग्राह्यवस्तुग्रहणं हि व्यञ्जनावग्रहो भवति । न च मनोद्र-
व्याणि ग्राह्यरूपतया गृह्यन्ते, किन्तु करणरूपतया, इत्य-
संबद्धमेव परोक्तम् । इति गाथाऽर्थः ॥ २४० ॥

या च ' देहादणिगयस्स वि, सकायहिययाइयं ' इत्या-
दिना मनसः प्राप्यकारिता प्रोक्ता, साऽपि न युक्ता, स्व-
कायहृदयाऽऽदिको हि मनसः स्वदेश एव, यच्च यास्मिन् देशे-
ऽवतिष्ठते, तन् तेन संबद्धमेव भवति, कस्तत्र विवादः ?
किं हि नाम तद् वस्तुस्ति, यदात्मदेशेनाऽसंबद्धम् ? । एवं
हि प्राप्यकारितायामिष्यमाणायाम् सर्वमपि ज्ञानं प्राप्यकार्यव-
सवेस्याऽपि तस्य जीवन संबद्धत्वात् । तस्मात् पारिशेष्याद्
ग्राह्यार्थोपपत्त्यैव प्राप्यकारित्वाऽप्राप्यकारित्वान्निवृत्त्या युक्ता
स च मनसाऽप्राप्ते एव गृह्यते, इति न तत्र व्यभिचारः ।
मयतु वा मनसः स्वकीयहृदयाऽऽदिचिन्तायां प्राप्यकारिता,
तथाऽपि न तस्य व्यञ्जनावग्रहसंभव इति दर्शयन्नाह—

तदेसंचित्ते हो-ज वंजणं जइ तञ्जो न समयम्मि ।

पढमे चेव तमत्यं, गेहेज्ज न वंजणं तम्हा ॥ २४१ ॥

स चासौ स्वकीयहृदयाऽऽदिदेशश्च तस्य चिन्तनं तस्मिन्
सति स्याद् मनसो व्यञ्जनं व्यञ्जनावग्रहः । यदि किम् ?
इत्याह-जइ तञ्जो न समयम्मि । पढमे चेव तमत्यं गेहेज्ज
त्ति । यदि तद् मनः प्रथम एव समये तं स्वकीयहृदयाऽऽदि-
कर्मणं न गृहीयाद्-नायगच्छेदिति । एतच्च नास्ति, यस्माद्
मनसः प्रथमसमये एवार्थोऽवग्रहः समुत्पद्यते, न तु श्रोत्रा-
ऽऽदीन्द्रियस्येव प्रथमं व्यञ्जनावग्रहः तस्य हि क्षयापशमा-
पाटवेन प्रथममर्थानुपलब्धिकालसंभवाद युक्तो व्यञ्जना-
वग्रहः, मनसस्तु पटुक्षयापशमत्वाच्चक्षुरिन्द्रियस्येवाऽर्थानु-
पलम्भकालस्यासंभवेन प्रथममेवार्थोऽवग्रह एवोपजायते ।

अत्र प्रयोगः—इह यस्य ज्ञेयसंबन्धे सत्यप्यनुपलब्धिकालो ना-
स्ति न तस्य व्यञ्जनावग्रहो दृष्टः, यथा चक्षुः नास्ति चार्थ-
संबन्धे सत्यनुपलब्धिकालो मनसः, तस्माद् न तस्य व्यञ्ज-
नावग्रहः, यत्र त्वयमभ्युपगम्यते न तस्य ज्ञेयसंबन्धे सत्यनु-
पलब्धिकालासंभवः, यथा श्रोत्रस्येति व्यतिरेकः । त-
देवं परोक्तपक्षद्वयेऽपि मनसो व्यञ्जनावग्रहं निराकृत्योपसं-
हरति—' न वंजणं तम्हा त्ति ' तस्मादुक्तप्रकारेण मनसो न व्य-
ञ्जनावग्रहसंभवः । इति गाथाऽर्थः ॥ २४१ ॥

कस्माद् न मनसो व्यञ्जनावग्रह इत्याशङ्क्याऽत्रार्थे विशेष-
वर्तीमुपपत्तिमाह—

समए समए गिएहइ, दव्वाइं जेण मुणइ य तमत्यं ।

जं चिदिश्रोपश्रोणे, वि वंजणावगगहेऽतीते ॥ २४२ ॥

होइ मणोवावरो, पढमाञ्जो चेव तेण समयाञ्जो ।

होइ तदत्थगगहणं, तदप्पहा न प्वत्तेजा ॥ २४३ ॥

' समए समए त्ति ' प्रतिसमयमित्यर्थः, इदमुक्तं भवति-
मनोद्रव्यग्रहणशक्तिसंपन्ना जीवः कस्यचिदर्थस्य चिन्ताव-
सरे प्रतिसमयं मनोद्रव्याणि गृह्णाति, तं च चिन्तनीयम-
र्थं प्रतिसमयं ' मुणइ त्ति ' जानाति येन कारणेन, तेन
प्रथमसमयादेव भवति तस्य चिन्तनीयार्थस्य ग्रहणमि-
ति द्वितीयगाथायां संबन्धः, प्रथमसमयादेवाऽर्थावबोधः
प्रवर्तते इत्यर्थः, अर्थानुपलब्धिकालस्त्वेकोऽपि समयो ना-
स्ति, अतो न मनसा व्यञ्जनावग्रहसंभव इति भावः ॥
आह नन्वपवरकाऽऽदिव्यवस्थितो यदेन्द्रियव्यापाररहितः
केवलेन मनसाऽर्थान् पर्यालोचयति तदा मा भूद् मनसो व्य-
ञ्जनावग्रहः, यस्तु श्रोत्राऽऽदीन्द्रियव्यापारे मनसोऽपि व्या-
पारस्तत्र प्रथममनुपलब्धिकालस्य भवद्विरपीप्यमाणत्वात्
किमिति व्यञ्जनाद् मनसो व्यञ्जनावग्रहो नेष्यते ? इत्याश-
ङ्क्याऽऽह—' जं चिदिश्रोपश्रोणे, वि वंजणावगगहेऽतीते । होइ
मणोवावरो त्ति । ' यच्च यस्माच्च कारणादिन्द्रियस्य श्रो-
त्राऽऽदेरुपयोगेऽपि-शब्दाऽऽद्यर्थग्रहणकालेऽपीत्यर्थः । कि-
म् ? इत्याह-व्यञ्जनावग्रहोऽतीते सति मनसो व्यापारो भ-
वति । इदमुक्तं भवति—न केवलं मनसः केवलावस्थायां प्रथ-
ममर्थवग्रह एव व्यापारः, किन्तु श्रोत्राऽऽदीन्द्रियोपयोगका-
लेऽपि तथैव । तथाहि-श्रोत्राऽऽदीन्द्रियोपयोगकाले व्याप्रियते
मनः, केवलमर्थवग्रहादेवाऽऽरभ्य न तु व्यञ्जनावग्रहकाले ।
अर्थोऽनवबोधस्वरूपो हि व्यञ्जनावग्रहः, तदवबोधकारणमा-
श्रत्वात् तस्य, मनस्त्वर्थवबोधरूपमेव, मनुतेऽर्थान् मन्यन्ते-
ऽर्था अनेनेति वा मन इति सान्त्वर्थ्याभिधानाभिधेयत्वात् ।
किञ्च-यदि व्यञ्जनावग्रहकाले मनसो व्यापारः स्यात् तदा
तस्यापि व्यञ्जनावग्रहसङ्गावाद्ष्टाविंशतिभेदमिश्रता मतेर्धि-
शीर्येत । तस्मात् प्रथमसमयादेव तस्यार्थग्रहणमेष्टव्यम् । अ-
न्यथा किमत्र बाधकम् ? इत्याह—' तदण्णहा न प्वत्तेज्ज-
त्ति । ' यदि हि प्रथमसमयादेव मनसोऽर्थग्रहणं नेष्यते तदा
तस्य मनस्त्वेन प्रवृत्तिरेव न स्यादनुपपत्तिरेव स्यादित्यर्थः ।
यथा हि-स्वाभिधेयानर्थान् भाषमाणैव भाषा भवति, नान्यथा
यथा च-स्वविषयभूतानर्थानवबुध्यमानानेवाऽवध्यादिज्ञाना-
न्यात्मलाभं लभन्ते, अन्यथा तेषामप्रवृत्तिरेव स्यादिति । एवं
स्वविषयभूतानर्थान् प्रथमसमयादारभ्य मन्यानमेव मनो
भवति, अन्यथाऽवध्यादिवत् तस्य प्रवृत्तिरेव न स्यात् । तस्मान्
तस्यानुपलब्धिकालो नास्ति, तथा च न व्यञ्जनावग्रह इति-

स्थितम् । न चैतन् स्वमतीपिकया युक्तिमात्रमुच्यते, आग-
मेऽपि व्यञ्जनावग्रहेऽतीत एवेन्द्रियोपयोगे मनसो व्यापारा-
भिधानात् । तथा चोक्तं कल्पभाष्ये—“अन्त्यान्तरचारी, चि-
त्तं निययं तिकालविसयं ति । अन्त्ये उ पटुपण्णे, विण्णश्रागं
इंदियं लहइ ॥१॥” अत्र व्याख्या—अन्त्ये-शब्दाऽऽदी श्रोत्राऽऽ-
दीन्द्रियव्यञ्जनावग्रहेण गृहीतेऽनन्तरमर्थविग्रहादारभ्य चर-
ति प्रवर्तते, इत्यर्थानन्तरचारि मनः, न तु व्यञ्जनावग्रह-
काले तस्य प्रवृत्तिरिति भावः, त्रिकालविषयं चिन्तं, सांप्र-
तकालविषयं त्विन्द्रियम् । इत्यलं विस्तरं ॥ इति गाथा-
ऽर्थः ॥ २४२ ॥ २४३ ॥

अमुमेव मनसोऽनुपलब्धिकालासंभवं सयुक्तिकं भावयन्नाह-
नयाउ चिय जं सो, लहइ मरुवं पईव सद व्व ।

तन्नाजुत्तं तस्माऽ-संकल्पियंजणगहणं ॥ २४४ ॥

प्रतिसमयं मनोद्रव्योपादानं ज्ञेयार्थावगमश्च मनसो भवत्येव,
न पुनस्तस्यानुपलब्धिकालः संभवति । कुतः ? इत्याह—यद्
यस्मान् कारणात् ‘सो’ इति प्राकृतशैल्या नपुंसकमपि मनः
सम्बध्यते, ज्ञायते इति ज्ञेयम्, चिन्तनीयम्, वस्तु तस्मादेव
स्वरूपमात्मसत्तास्वभावं लभते, नाऽन्यतः । ततो यदि
तदेव ज्ञेयं नावगच्छेत्, तर्हि तस्मादुत्पत्तिरप्यस्य कथं
स्यात् ? । इदमुक्तं भवति—सान्त्वर्थक्रियावाचकशब्दाभि-
धेया हि मनःप्रभृतयः, तद्यथा—मनुते मन्यते वा मनः,
प्रीयते प्रीतिः प्रदीपः, शब्दयति भाषत इति शब्दः, दहती-
ति दहनः, तपतीति तपनः । एतानि च विशिष्टक्रियाकर्तृ-
व्यप्रधानानि मनःप्रभृतिवस्तूनि यदि तामेवाऽर्थमननप्रदीप-
नभाषणाऽऽदिकामर्थक्रियां न कुर्युः तदा तेषां स्वरूपहानिरेव
स्यात् । तस्माद् यथा प्रदीपनीय-शब्दनीयवस्तुपेक्षया प्र-
दीप-शब्दाभिधानप्रवृत्तेः प्रदीप-शब्दयोरर्थयोरप्रदीपनमश-
ब्दने चायुक्तम्, तथा मनसोऽपि मननीयवस्तुमननादेव मनो-
ऽभिधानप्रवृत्तस्तदमननं न युक्तम्, ततः किम् ? । इत्याह-
यनैवम्, ततोऽसंकल्पितान्यनालोचितानि, अनवगतानी
न यावत्, असंकल्पितानि च तानि शब्दाऽऽदिविषयभा-
वेन परिणतद्रव्यरूपाणि व्यञ्जनानि च तेषां ग्रहणमसं-
कल्पितव्यञ्जनग्रहणं तस्य मनसोऽयुक्तम्, किन्तु-संकल्प-
नानामेवाऽर्थावग्रहणं स्वगतानामेव तेषां शब्दाऽऽदि-
द्रव्याणां ग्रहणं युक्तम् । तस्माद् न मनसोऽनुपलब्धिका-
लाऽस्ति, तथा च न व्यञ्जनावग्रहसंभव इति स्थितम् ।
इति गाथार्थः ॥ २४४ ॥ विशेषः । उक्तं । (‘इंदिय’ शब्दे द्विती-
यभागे ४४७ पृष्ठे नयनमनसोरप्यप्राप्यकारितोक्ता) (‘युग-
पद् ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसो लिङ्गमिति ‘दोकिरिय’ शब्दे
चतुर्थभागे २६३६ पृष्ठे व्याख्यातम्) अथ “युगपत् ज्ञानानु-
त्पत्तिर्मनसो लिङ्गम्” इति वचनादात्मेन्द्रियविषयसंनिधा-
नेऽपि यतो युगपत् ज्ञानानि नापजायन्ते ततोऽवसीयते अस्ति
व्यङ्ग्यं, यतस्तथा तदनुत्पत्तिरिति तत्कारणं मनः सिद्धम् ।
ननु तदनुत्पत्तिर्मनःप्रतिषेधा कुतः सिद्धा, यतस्तस्यास्तद-
नुत्पत्तिर्भवति । अथाऽऽत्मनः सर्वगतस्य सर्वार्थः संबन्धात् पञ्च-
भिधेन्द्रियैर्गन्तव्यसंबन्धः स्वविषयसंबन्धे एकदा किमिति यु-
गपत् ज्ञानानि नापद्यन्ते । यद्यपि मनो नेन्द्रियैः संबन्धमनुभ-
वेत् तत्संज्ञावै तु यदेकनेन्द्रियैरेकदा तत्संबध्यते न तदाऽ-
प्यत्र, तस्य सूक्ष्मत्वादिति सिद्धा युगपत् ज्ञानानुत्पत्तिर्मनो-

निमित्तेति नन्वेवं तस्याऽऽत्मसंयोगसमये श्रोत्रसंज्ञकेन नभ-
साऽपि संयोगात् संयुक्तमवायाविशेषात्सुखाऽऽदिवत्-
शब्दोपलब्धिरपि तदेव स्यात्, निमित्तस्य समानत्वेऽपि युग-
पत् ज्ञानानुत्पत्तावपरं निमित्तान्तरमभ्युपगन्तव्यमिति नातो
मनःसिद्धिः । न च कर्णशृङ्गुल्यवच्छिन्नाऽऽकाशदेशस्य श्रो-
त्रत्वात्तेन च तदेव मनसः संबन्धाभावाच्चायं दोषो, निगंशस्य
नभसः प्रदेशाभावात् । न च संयोगस्याव्याप्यवृत्तित्वं, तस्य
प्रदेशव्यपदेशनिमित्तमुपचरितस्य व्यपदेशमात्रानिवन्धनस्या-
र्थक्रियायामुपयोगाभावात् । न ह्युपचरिताग्निव्यां माणवकः
पाकनियन्तनसमर्थो दृष्टो, तच्च कर्णशृङ्गुल्यवच्छिन्नभोभागस्य
तथाविधस्यापि शब्दोपलब्धिहृत्युपलभ्यत एवेति वाच्यं
तदुपलब्धेरन्यनिमित्तत्वात् किं च-चक्षुराद्यन्यदेन्द्रियसंब-
न्धात् रूपाऽऽदिज्ञानोत्पत्तिकाले मनसः सम्बन्धसंबन्धात् मान-
सज्ञानं किं न भवेत् ? । न च तथाविधादृष्टाभावादिद्युत्तरम् अह-
यनिमित्तयुगपज्ज्ञानानुत्पत्तिप्रसङ्गो मनसोऽनिमित्तताभा-
वात् । अथैककल्पसमये गोदर्शनानुभवात् युगपज्ज्ञानानुत्प-
त्तिश्चासिद्धा कथं मनोऽनुमापिका ? । न चाथैककल्पगोदर्शन-
यार्थयुगपदनुभवेऽपि क्रमोत्पत्तिकल्पना, अध्यक्षविरोधात् न चो-
त्पलपत्रशतव्यतिभेदवदाशुवृत्तेः क्रमेऽपि यौगपद्यानुभवाभि-
मानः । अध्यक्षसिद्धस्य दृष्टान्तमात्रेणान्यथा कर्तुमशक्तेः, अ-
न्यथा शुक्लशङ्खाऽऽदी पीतविभ्रमदर्शनात् स्वर्णेऽपि तद्विभ्र-
न्तिर्भवेत् । मूर्त्तस्य शून्यग्रस्यौत्तरार्धव्यवस्थितमुत्पलपत्र-
शतं युगपद् व्याप्तुमशक्तेः, क्रमभेदेऽप्याशुवृत्तस्तत्र यौग-
पद्याभिमान इति युक्तम् । आत्मनस्तु क्षोपशमसंख्येक्षस्य
युगपत् स्वपरप्रकाशनस्वभावस्य स्वयममूर्त्तस्याप्राप्त्यर्थाहि-
णा युगपत् स्वविषयग्रहणे न कश्चिद् विरोध इति किं न युगपद्
ज्ञानोत्पत्तिः । न च मनोऽपि शून्यग्रवन्मूर्त्तमिन्द्रियाणि तूत्प-
लपत्रवत् परस्परपरिहारस्थितस्वरूपाणि न युगपद् व्याप्नुं
समर्थमिति न युगपज्ज्ञानोत्पत्तिः, तथाभूतस्यैवासिद्धिः । न-
थाहि-सिद्धे तद्विभ्रमे मनःसिद्धिः, तत्सिद्धौ च युगपज्ज्ञानो-
त्पत्तिविभ्रमसिद्धिरिति तरेतराऽऽश्रयत्वाच्च मनःसिद्धिः । स-
म्भ०२काण्ड । (विशेषस्तु ‘णान’ शब्दे चतुर्थभागे ६३३ पृष्ठे)
सर्वविषयमन्तःकरणं युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिलिङ्गं मनः, तर्दापि द्र-
व्यमनः पौल्लिकमजीवग्रहणेन गृहीतं, भावमनस्त्वात्मगुण-
त्वात् जीवग्रहणेनेति सूत्र० १ श्रु० १२२ अ० १ “एगे जीवा एं मणे”
स्था० । मननं मनः श्रौदारिकाऽऽदिशरीरव्यापारोऽऽहृतमनो
द्रव्यसमूहसाक्षिव्याजीवव्यापारो मनोयोग इति भावः । मन्यते
वा अनेनेति मनो मनोद्रव्यमात्रमेवेति, तच्च सत्याऽऽदिभेदाद-
नेकमपि संज्ञिनां वा असंख्यातत्वादसंख्यातभेदमप्येकं म-
ननलक्षणत्वेन सर्वमनसामेकत्वादिति । स्था० १ डा० ।
“एगे मणे देवासुरमणुआणं तंसि तंसि समयंसि ।” तत्र
मन इति मनोयोगः, तच्च यस्मिन् यस्मिन् समये विचार्यते
तस्मिन् तस्मिन् समये कालविशेष एकमेव, वीप्सानिर्देशेन
न क्वचनापि समये तत् व्यादिसंख्यं सम्भवतीत्याह—एक-
त्वं च तस्यैकोपयोगत्वात् जीवानां स्यादेतत् नैकोपयोगो
जीवो युगपच्छ्रुतोऽप्युपपन्नविषयसंबन्धवद्वयदर्शनात्, तथा-
विधभिन्नविषयोपयोगपुरुषद्वयवत् । अत्रोच्यते—यदिदं शी-
तोष्णोपयोगद्वयं तत्स्वरूपेण भिन्नकालमपि समयमन-
सारितसूक्ष्मतया युगपदिव प्रतीयते, न पुनस्तद्युगपद्वति ।
आह च—“समयातिमुहुमयाश्रो, मयसि जुगयं च भिन्न-

कालं पि । उप्पतदलसयवेहं , व जह व तमलायचक्रं ति ॥ १ ॥ ” यदि पुनरेकत्रोपयुक्तं मनोऽथान्तरमपि संवेदयति तदा किमन्यत्र गन्तव्यताः पुनोऽर्वास्थिरं हस्तिनमपि न विपरीकरोतीति । आह च—” अन्नविणिउत्तमन्ने, विणिओ-गं लहइ जइ मणो तेणं । हत्थि पि ठियं पुग्गो, किमन्न-चित्तो न लक्खेइ ॥ १ ॥ ” इति । इह च बहु चक्रव्यमस्ति तत्तु स्थानान्तरादवमेयमिति । अथवा-सत्यासत्याभयस्वभावा-नुभयरूपाणां चतुर्णां मनोयोगानामन्यतर एव भवत्येकदा-द्यादीनां विरोधनासम्भवादिति, केयामित्याह—(देवासुरम-णुयाणं ति) तत्र दीव्यन्तीति देवा वैमानिकज्योतिष्काः । ते च न सुग्रा अमुग्रा भवन्तपनिव्यन्तरास्ते च मनोजाता म-नुजा मनुष्यास्ते च देवासुरमनुजास्तेषाम् । स्था० १ टा० । मनोयोगेन मनस्त्वेन परिणामितानि वस्तुप्रवर्तकानि द्रव्याणि मनांसीत्युच्यन्ते । अनु० । कर्म० । संशयप्रतिभा-स्वप्नानोहासुखाऽऽदिक्षमेच्छाऽदयश्च मनसो लिङ्गानि । सम्म० २ काण्ड । ” इङ्गिताऽकारितैर्ज्ञेयैः, क्रियाभिर्भाषि-तेन च । तेनैकैकविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ १ ॥ ” अ-नु० । आ० क० । ” शुभाशुभानि सर्वाणि, निमित्तानि स्युरंकतः । एकतस्तु मनो याति, तद्विशुद्धं जयावहम् ॥ १ ॥ ” ब्रा० १ शु० १६ अ० । द० प० । मनःपर्यायज्ञानं, मनो जीव इति बौद्धमतनिरासः यथा—” मणं च मणजी विया वयंति त्ति । ” न केवलं पञ्चैव स्कन्धान् मनश्च मन-स्कारो रूपाऽऽदिज्ञानलक्षणानामुपादानकारणभूतो यमाश्रि-त्य परलोकोऽभ्युपगम्यते बौद्धैः, मन एव जीवा येषां मते-न ते मनोजीवाः, ते एव मनोजीविकाः, अलीकवाहिता चैषां स्वयंथाऽननुगामिनि मनोमात्ररूपं जीवे कल्पितेऽपि प-रलोकासिद्धेः, तदस्मिद्धिश्चावस्थितस्यैकस्याऽऽत्मनोऽसत्त्वा-त् मनोमात्राऽऽत्मनः क्षणान्तरस्यैवोत्पादनात् अकृताभ्याग-माऽऽदिदोषप्रसङ्गात् कथाञ्चिदनुगामिनि तु मनसि जीवन्वा-भ्युपगमः सम्यक् पक्ष एवेति । प्रश्न० २ आश्र० द्वार । कल्प० ।

मणइच्छिय-मनईप्सित-त्रि० । मनसीष्टे, “ मणइच्छियचि-त्तथो, नायव्वो होइ इत्तरिओ । ” (११) मनसि ईप्सित इ-ष्टश्चित्तोऽनेकप्रकारोऽर्थः स्वर्गोपवर्गाऽऽदिस्तेजालेश्याऽदिर्वा-यस्मात्तन्मनईप्सितचित्रार्थम्, इत्वरिकं प्रक्रमादनशनाऽऽख्यं तपो ज्ञातव्यम् । उत्त० ३० अ० ।

मनएगत्तीकरण-मनएकत्वीकरण-न० । चित्तस्य नानाव्या-पारविकल्पमालाऽऽकुलस्यैकाग्रताऽऽपादने, दर्श० १ तत्त्व ।

मणंसि-मनस्विन्-त्रि० । “ अतः समृद्धयादौ वा ” ॥ ८ । १ । १४ ॥ समृद्धिर्इत्येवमादिषु आदेरकारस्य दीर्घो भवति । माणंसी । मणंसी ॥ स्वमनोऽनुगे, प्रा० १ पाद ।

मणग-मनक-पुं० । दशवैकालिककर्तृशय्यम्भवस्य पुत्रे, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । अयं च गर्भगत एवाऽऽसीद्यदाऽस्य पिता शय्यम्भवः प्रवव्राज, पश्चादष्टवर्षोऽयमपि त-दन्तिके प्रव्रजितः, परमासाऽवशेषाऽऽयुषं ते ज्ञात्वा तदर्थसकलश्रुतनिस्यन्दभूतं दशवैकालिकनामाध्ययनं नू-

नं गच्छित्वा पाठयामास पिता, ततः स काले स्वर्गतः । जै० इ० ।

मणगपियर-मनकपित्-पुं० । मनकाऽऽख्यापत्यजनके, दश० १ अ० । श्रीशय्यम्भवसूरी, “ मणगपियरं णमंसांमि । ” कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

मणगुत्त-मनोगुप्त-त्रि० । मनोनियन्त्रणया संवृते, मनोगु-प्त्या गुप्तः । उत्त० १२ अ० ।

मणगुत्तया-मनोगुप्ता-स्त्री० । मनसोऽशुभपदार्थाद् गोपने, उत्त० ।

मणगुत्तयाए णं मंते ! जीवे किं जणयइ ? मणगुत्तयाए णं जीवे एगज्जं जणयइ, एगज्जचित्ते णं जीवे मणगुत्ते संजमाऽऽराहए भवइ ॥ ५३ ॥

हे भदन्त ! मनोगुप्ततया जीवः किं जनयति ? तदा गुरुराह-हे शिष्य ! मनोगुप्ततया जीव एकाग्रं धर्मे एकान्तत्वम् उपा-जयति एकाग्रचित्तो जीवो गुप्तमनः सन् संयमस्याऽऽराध-कः पालको भवति । उत्त० २६ अ० ।

मणगुत्ति-मनोगुप्ति-स्त्री० । मनोनियन्त्रणायाम्, उत्त० । मनो-गुप्तिस्त्रिधा-आतिरौद्रध्यानानुबन्धिकल्पनाजालवियोगः प्र-थमा १, शास्त्रानुसारिणी परलोकसाधिका धर्मेध्यानानुबन्धि-नी माध्यस्थ्यपारिणतिर्द्वितीया २, कुशलाकुशलमनोवृत्तिनि-रोधेन योगनिरोधावस्थाभाविन्यात्मारामता तृतीया ३ । तदुक्तं विशेषणत्रयेण योगशास्त्रे—” विमुक्तकल्पनाजालं समत्वे सुप्र-तिष्ठितम्, आत्मारामं मनस्तज्ज्ञ-मनोगुप्तिरुदाहृता ॥ १ ॥ ” एवंविधा मनोगुप्तिरित्यर्थः । ध० ३ अधि० । नि० चू० । द्वा० ।

सच्चा तेहव मोसा य, सच्चा मोसा तेहव य ।

चउत्थी असच्चमोसाओ, मणगुत्ती चउव्विहा ॥ २० ॥

मनोगुप्तिश्चतुर्विधा-प्रथमा सत्या मनोगुप्तिः, तथा द्विती-या असत्या मनोगुप्तिः, तथैव तृतीया सत्यामृषा मनो-गुप्तिः । तथा चतुर्थी असत्यामृषामनोगुप्तिः । यत्सत्यं वस्तु मनसि चिन्त्यते जगति जीवतत्त्वं विद्यते इत्यादिचिन्तनस्य योगस्तद्रूपा गुप्तिः सत्यामनोगुप्तिः प्रथमा १, यत् असत्यं वस्तु मनसि चिन्त्यते जीवो नास्ति इत्यादि चिन्तनस्य योगस्तद्रूपा गुप्तिः असत्यामनोगुप्तिः द्वितीया २, बहूनां नानाजातीयानाम् आप्नाऽऽदिवृत्ताणां वने दृष्टा आप्ना-णामेव वनम् एतन् वर्तते स तत्सत्यं पुनर्मृषायुक्तम्—एव इत्यादिचिन्तनयोगस्तद्रूपा गुप्तिः सत्यामृषामनोगु-प्तिस्तृतीया ३, यतोऽत्र काचित् सत्या चिन्तना काचित् मृषा चिन्तना केचित् तत्र वने आप्नाः सन्ति तेन सत्या, केचित् तत्र वने धवस्वदिरपलाशाऽऽदयो वृक्षा अपि स-न्ति तेन मृषाऽप्यस्ति चतुर्थी ४, असत्यामृषा या चिन्तना सत्याऽपि नास्ति यत आदेशनिर्देशाऽऽदिवचनं मनसि चि-न्त्यते हे देवदत्त ! घटम् आनय, अमुकं वस्तु मह्यम् आ-नीय दीयताम्, इत्यादि चिन्तना व्यवहाररूपा तद्रूपा गुप्तिः असत्यामृषामनोगुप्तिश्चतुर्थी यत एषा चिन्तना सत्याऽपि नास्ति मृषाऽपि नास्ति व्यवहारचिन्तना इत्यर्थः । उत्त० २४ अ० । मनोगुप्ति, आ० क० ।

“ धावको जिनदासाऽऽख्यः, प्रतिमां सर्वरात्रिकीम् ।
प्रपन्नो यानशालायां, दुःशीला तस्य च प्रिया ॥ १ ॥
लोहकीलकयुक्पादं, गृहीत्वा तल्पमायसौ ।
अज्ञानात्तत्र पत्युद्वौ, लोहपादं निवेश्य सा ॥ २ ॥
अनाचारं प्रकुर्वाणा—ऽविध्यन्कीलेन तल्पदम् ।
वेदनां सोऽधिसेहे तां, न दुर्ध्यन् मनोऽप्यगात् ॥ ३ ॥ ”
आ० क० ४ अ० ।

मणुगुलिया—मनोगुटिका—स्त्री० । पीठिकायाम्, मनोगुलि-
का नाम पीठिकेति । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० ।

मणुजीविय—मनोजीविक—पुं० । मन एव जीवो येषां ते मनो-
जीवास्त एव मनोजीविकाः । मनस आत्मत्ववादिषु, प्रश्न० २
आश्रवद्वार । (ते च ‘मण’ शब्देऽनुपदेमेव प्रतिज्ञिताः)

मणुजोग—मनोयोग—पुं० । मनसा सहकारिकारणभूतेन योगो
मनोयोगः विशेषः । मनोविषयो वा योगो मनोयोगः । कर्म०
४ कर्म० । दर्श० । औदारिकव्यापाराद् वृत्तमनोद्रव्यसमूहसा-
चिव्याजीवव्यापारे, “ तह तणुवावांराहिय-मणद्वयसमूह-
जीववावारे । सो मणजोगो भणइ, मणइ नेयं जओ तणं । ”
न० । औ० । कर्म० । स्था० । “ हितं मितं प्रियं तथ्य-मनवद्यावि-
मृश्य च । यन्मुनिर्विक्रि वाग्यांगः, शेषतद्गामवर्जनात् ॥ १ ॥ ”
मनोयोगः पुनरयं, मनसः कुशलस्य यत् । जीत० । मनःसम्य-
न्ध, द्वा० २४ द्वा० । कर्म० । स्था० । तत्र मनोयोगश्चतुर्धा, तद्यथा-
सत्यमनोयोगः १, असत्यमनोयोगः २, सत्याऽसत्यमनोयोगः ३,
असत्यामृषामनोयोगः ४, तत्र सन्तो मुनयः पदार्था वा तेषु यथा-
संख्यं मुक्तिप्रापकत्वेन यथावस्थिततत्त्वचिन्तनेन च हितः
मन्यः यथा अस्ति जीवः सदसद्रूपः कायप्रमाण इत्यादिरूपतया
यथावस्थितवस्तुविकल्पनपर इत्यर्थः, सत्यश्चासौ मनोयोगश्च
सत्यमनोयोगः । तथा सत्यविपरीतोऽसत्योः यथा—नास्ति
जीव एकान्तसद्गतो विश्वव्यापीत्यादिकुविकल्पचिन्तनप-
रः । असत्यश्चासौ मनोयोगश्च असत्यमनोयोगः २, तथा
मिश्रः सत्याऽसत्यमनोयोगः । यथा इह धवखदिरपला-
शाऽऽदिमिश्रेषु बहुषशाकवृक्षेषु अशोकवनमेवेदमिति
यदा विकल्पयति तदा तत्राशोकवृक्षाणां सद्भावात्सत्यो-
ऽन्वयमपि धवखदिरपलाशाऽऽदीनां तत्र सद्भावादसत्य इ-
ति सत्याऽसत्यमनोयोग इति, व्यवहारनयमताऽपेक्षया चै-
वमुच्यते, परमार्थतः पुनरयमसत्य एव यथाविकल्पिता-
र्थायोगात् । न विद्यते सत्यं यत्र सोऽसत्यः, न विद्यते मृषा
यत्र सोऽमृषः, असत्यश्चासावमृषश्च तं नयाऽऽदिभिर्भैरिति
कर्मधारयः । असत्यामृषश्चासौ मनोयोगश्च असत्यामृषमनो-
योगः । इह विप्रतिपत्तो सत्यां वस्तुप्रतिष्ठाऽऽशया सर्व-
ज्ञातुमारेण किञ्चिद्विकल्पते यथाऽस्ति जीवः सदसद्रूप
इत्यादि, तत्किल सत्यं परिभाषितमाराधकत्वात्, यन्मु वि-
प्रतिपत्तो—सत्यं वस्तुप्रतिष्ठाशया सर्वज्ञमनोत्तीर्णं किञ्चिद्
विकल्पते यथा नास्ति जीव एकान्तनित्यो वेत्या-
दि तदसत्यमिति परिभाषितं, विग्राहकत्वात्, यन्पुनर्व-
स्तुप्रतिष्ठाशामन्तरेण स्वरूपमात्रप्रतिपादनपरं व्यवहार-
पतितं किञ्चिद्विकल्पते—यथा हे देवदत्त ! घटमानय, गां
देहि महामित्यादि, तदेतत्स्वरूपमात्रप्रतिपादनं व्यावहारि-
कं विकल्पज्ञानं न यथोक्तलक्षणं सत्यं नापि मृत्य-

सत्यामृषमनोयोग इति व्याख्यातश्चतुर्धा मनोयोगः । कर्म०
४ कर्म० ।

मणुजोगि (ण)—मनोयोगिन्—पुं० । समनस्के जीवे, स्था०
४ टा० ४ उ० ।

मणुण—मनन—न० । चिन्तने, विशेषे । सर्वपदार्थपरिज्ञाने,
आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । सम्यक् परिच्छित्तौ, सूत्र०
१ श्रु० १५ अ० ।

मणुणाणि—मनोज्ञानिन्—पुं० । मनःपर्यायज्ञानिनि, प्रव० १
द्वार ।

मणुणाणिलाद्धि—मनोज्ञानिलाद्धि—त्रि० । मनोज्ञानिनो मनः-
पर्यायज्ञानिनो लाद्धिः । मनःपर्यायज्ञानरूपे लाद्धिभेदे, तच्च म-
नःपर्यायज्ञानं विमलमतिरूपमिह गृह्यते, ऋजुमतेः पृथक् ल-
द्धिरूपत्वात् । आ० म० १ अ० ।

मणुणिव्वत्ति—मनोनिर्वृत्ति—स्त्री० । निर्वृत्तिभेदे, भ० ।

कइविहा णं भंते ! मणुणिव्वत्ती पणत्ता ! गो-
यसा ! चउव्विहा मणुणिव्वत्ती पणत्ता । तं जहा—सच्च-
मणुणिव्वत्ती ० जाव असच्चामोसमणुणिव्वत्ती । एवं
एगिदियवजं विगल्लिदियवजं जाव वेमाणियाणं । भ० १६
श० ८ उ० ।

मणुणिव्वुतिकर—मनोनिर्वृत्तिकर—त्रि० । मनसः निर्वृत्तिकरः
सुखोत्पादके, रा० ।

मणुद्व—मनोद्रव्य—न० । मनोवर्गणागते मनस्त्वेन प-
रिणमिते द्रव्ये, विशेषे । “ मणद्ववाणि णाम—जाणि मण-
पाओग्गाणि द्ववाणि गहिताणि ताणि मणद्ववाणि भण-
ति । ” आ० चू० १ अ० । मनश्चित्ताप्रवर्तके द्रव्ये, विशेषे ।

मणुद्विजणण—मनस्तुष्टिजनन—न० । चित्ततोषविधाने, प-
ञ्चा० ६ विव० ।

मणुदंड—मनोदण्ड—पुं० । दण्डभेदे, स्था० ३ डा० १ उ० । (व्याख्या
'दंड' शब्दे चतुर्थभागे २४२१ पृष्ठे) मन एव दण्डो मनोदण्डः
वा दुष्प्रयुक्तेनाऽऽत्मदण्डो दण्डेन मनोदण्ड एव । स० ३ सम० ।
मनसा “ तत्थ मणदंडे उदाहरणं—कौकणए एगो खंतो सो
उहजारू अहोसिरो विमतो अर्थात् साधुणो अहो खंतो
सुभज्जाणोवगतो ति वंदति, चिरेण संलाघं वेतुमारज्जो ।
साहूहिं पुच्छितो भणति । खरो घातो घायति जदि तेहि
मम पुत्ता संपत्तं वल्लराणि पलीवेज्जा ताए तेसि घरि—
सारत्ति सरिसाप भूमीए सुबहुसालिसंपदा भवेज्ज ति ।
एतं चित्तियं मे आर्यारिणं धारितो ठितो, एवमार्थी जं अ-
सुभं मणो चित्तेति सो मणदंडो । ” आ० चू० ४ अ० ।

मणुदुकड—मनोदुष्कृत—त्रि० । दुष्कृतनिमित्ते, आच० ३
अ० । ध० ।

मणुदुष्प्रणिहाण—मणुदुष्प्रणिधान—न० । मनसो दुष्टं प्रणि-
धानं प्रयागो दुष्प्रणिधानम् । कृतसाम्प्रायिकस्य गृहे कर्त-
व्यतां कथयतां सकृदुष्कृतपरिचिन्तने, उपा० १ अ० ।
आचा० ।

सामाहयं तु काउं, परिचितं ज्ञो य चित्तए सज्जो ।

अद्वयसद्बोवगओ, निरत्ययं तस्स सामइयं ॥ ३१३ ॥

सामायिकमित्येवं कृत्वा आत्मानं संयम्य परचिन्तां संसा-
रे इतिकर्तव्यताविषयां यस्तु चिन्तयति श्रावक आर्त्तवशा-
त्तश्च स उपगतश्चेति समासः आर्त्तध्यानसामर्थ्येनाऽऽत्तः ।
उप-सामीप्येन गतो भवस्येति भावार्थः । निरर्थकं तस्य
सामायिकमनात्मचिन्तावतः निष्फलं सामायिकमित्यर्थः ।
आत्मचिन्ता च सद्धानरूपेति ॥ ३१३ ॥ श्रा० । पञ्चा० ।

मणपञ्जति-मनःपर्याप्ति-त्वा० । पर्याप्तिभेदे . यया पुनर्मनोयो-
ग्यवर्गणादलिकमादाय मनस्त्वेन परिणमय्याऽऽलम्य च मु-
ञ्चति सा मनःपर्याप्तिः । कर्म० ६ कर्म० । प्रव० । प्रज्ञा० । प० सं० ।

मणपञ्जवणाण-मनःपर्यवज्ञान-न० । मनसो मन्यमानमनो
द्रव्याणां पर्यवः-परिच्छेदो मनःपर्यवः . स एव ज्ञानं . मनःपर्या-
याणां वा तदवस्थाविशेषाणां ज्ञानं मनःपर्यवज्ञानम् । भ० ८ श०
२ उ० । कर्म० । वृ० । ध० । प० सं० । स्था० । सूत्र० । श्रा० म० ।

मणपञ्जवणाणे द्विविहे पन्नत्ते । तं जहा-उज्जुमई चेव,
विउलमई चेव ।

स्था० २ श्रा० १ उ० । पा० । प्रज्ञा० । ज्ञानभेदे . विशेष० ।

अथ मनःपर्यायज्ञानविषयां व्युत्पत्तिमाह—

पञ्जवणं पञ्जवणं, पञ्जाओ वा मणम्मि मणसो वा ।

तस्स व पञ्जायादि-न्नाणं मणपञ्जवं नाणं ॥ ८३ ॥

(पञ्जवणं ति) 'अव' गत्यादिष्वितिवचनादवनं गमनं वेद-
नमित्यवः . परिः-सर्वतोभावे . पर्ययनं-समन्तात् परिच्छेदने
पर्यवः । क्वायमित्याह—(मणम्मि मणसो व त्ति) मनसि
मनोद्रव्यसमुदायं ग्राह्यं . मनसो वा ग्राह्यस्य सवन्धी पर्यवः
मनःपर्यवः . स चासौ ज्ञानं च मनःपर्यवज्ञानम् । अथवा-
(पञ्जवणं ति) 'अयं वयं मय' इत्यादि दृग्दुरुधातुः . अयनं
गमनं वेदनमित्ययः . परिः-सर्वतोभावे . पर्ययनं-सर्वतः परि-
च्छेदने पर्ययः । क्व पुनरसौ ? इत्याह—(मणम्मि मणसो व
त्ति) मनसि ग्राह्ये . मनसो वा ग्राह्यस्य सवन्धी पर्ययो
मनःपर्ययः . स चासौ ज्ञानं च मनःपर्यवज्ञानम् । (पञ्जाओ
व त्ति) अथवा—एण गतो . अयनम् आयाः . लाभः प्राप्तिर्गतं
पर्यायाः . परिस्तथैव . समन्तादायः पर्यायः । क्व ? इत्याह—
(मणम्मि मणसो व त्ति) मनसि ग्राह्ये . मनसो वा ग्राह्यस्य
पर्यायो मनःपर्यायः । स चासौ ज्ञानं च मनःपर्यवज्ञानम् । एवं
तावज्ज्ञानशब्देन सह सामानाधिकरण्यमङ्गीकृत्याह— । अ-
थ वैयधिकरण्यमङ्गीकृत्याऽऽह—(तस्स वेत्यादि) वाशब्दः
पक्षान्तरसूचकः . तस्येति-मनसः . पर्यायाः . पर्यवाः . पर्याया
धर्मा इत्यनर्थान्तरम् इति । आदिशब्दात्पर्यवपर्ययपरिग्रहः ।
ततश्चाऽयमर्थः . अथवा-तस्य मनसो ग्राह्यस्य संबन्धिनो या-
ह्यवस्तुचिन्तनानुगुणा ये पर्यायाः . पर्यवाः . पर्ययास्तेषां तेषु
वा इदमित्थं भूतमनेन चिन्तितम् इत्येवंरूपं ज्ञानं मनःपर्यवज्ञा-
नं . मनःपर्यवज्ञानं . मनःपर्यायज्ञानं चेति ज्ञानशब्देन सह व्यधि-
करणः समासः । अत एव "पायं च नाणसदो . नामसमाणाहिगर-
णोऽयं ।" इत्यत्र प्रायोग्रहणं करिष्यतीति शाखाऽर्थः । विशेष० ।

अथ ज्ञानपञ्चकभणनक्रमोऽऽयातस्य मनःपर्यायज्ञानस्य

प्रस्तावनां कर्तुमाह—

ओहिविभागे भणियं, पि लाद्विसामन्नओ मणोणाणं ।

विसयाइविभागत्थं, भणई नाणकमाऽऽयातं ॥ ८०६ ॥

प्रकटार्थेव ॥ ८०६ ॥

तदेवं प्रतिज्ञातं मनःपर्यायज्ञानमाह—

मणपञ्जवणाणं पुण, जणमणपरिचितियऽत्थपागडणं ।

माणुमखेत्तानिवद्धं, गुणपच्चइयं चरित्तवओ ॥ ८१० ॥

मनःपर्यायज्ञानं प्रागुनिरूपितशब्दार्थम् । पुनःशब्दोऽवधि-
ज्ञानादस्य विशेषघातनार्थः । इदं हि रूपिद्रव्यनिबन्धनत्वज्ञा-
योपशमिकत्वप्रत्यक्षत्वाऽऽदिसाम्येऽपि सत्यवधिज्ञानात्स्वा-
भ्यादिभेदेन विशिष्टमिति । तत्र विषयमाश्रित्य स्वरूपत इदं
प्रतिपादयति-जायन्त इति जनास्तेषां मनांसि जनमनांसि नैः
परिचिन्तितो जनमनःपरिचिन्तितः स चासावर्थश्च तं प्र-
कटयति—प्रकाशयति जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनम् ।
मानुपक्षेत्रमर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रपरिमाणं तद्विवदं . न खलु
तद्विद्भिर्भूतप्राणिमनांस्यवगच्छतीति भावः । गुणा विशिष्ट-
दिप्राप्तिज्ञानादयस्त एव प्रत्ययाः कारणानि यस्य तद्गु-
णप्रत्ययम् । चारित्रमस्यास्तीति चारित्रवांस्तस्य चारित्र-
वत एवेदं भवति . तस्याप्यप्रमत्तर्द्धिप्राप्तत्वाऽऽदिसमयाङ्क-
विशेषविशिष्टस्यैव । इति निर्युक्तिगताऽर्थः ॥ ८१० ॥

अथ भाष्यं तत्र पुनःशब्दार्थं तावदाह—

पुणसदो उ विसेसे, रूविनिबंधाई तुल्लभावे वि ।

इदमोहिन्नाणाओ, सामिविसेसाइणा भिन्नं ॥ ८११ ॥

गतार्थेव ॥ ८११ ॥

अथ कस्य तद्वति ? कियत्तत्त्वविषयं चेत्याह—

तं संजयस्स सव्व-प्पमायरहियस्स विविहरिद्धिमओ ।

समयखेत्ताब्भितर-सन्निमणोगयपरिमाणं ॥ ८१२ ॥

प्रकटाऽर्था ॥ ८१२ ॥ विशेष० ।

जाणइ य पिहुजणो वि हु, विफुडमागारेहि माणमं भावं ।

एमेवं य तस्सुवमा, मणदव्वपगासिए अत्थे ॥ ३६ ॥

पृथग्जनोऽपि लोको . हु निश्चितमाकारैर्मानसं भावं जा-
नाति . एवमेव तस्याऽपि मनःपर्यायज्ञानिनो मनोद्रव्यप्रका-
शितेऽर्थे उपमा द्रष्टव्या । किमुक्तं भवति?—यथा प्राकृतो लोकः
स्फुटमाकारैर्मानसं भावं जानाति . तथा मनःपर्यवज्ञान्याप
मनोद्रव्यगतानाकारानवलोक्य तं तं मानसं भावं जानाति ।
वृ० १ उ० १ प्रक० ।

मे किं तं मणपञ्जवणाणं ? मणपञ्जवणाणे णं भंते ! किं
मणुस्माणं उपपज्जइ . अमणुस्माणं ? । गायमा ! मणुस्माणं,
नोअमणुस्माणं । जइ मणुस्माणं किं मंमुच्छिमणुस्माणं,
गन्भवकंतिमणुस्माणं ? । गायमा ! नो मंमुच्छिमणु-
स्माणं उपपज्जइ . गन्भवकंतिमणुस्माणं । जइ गन्भवकंति
यमणुस्माणं किं कम्मभूमियगन्भवकंतिमणुस्माणं, अ-
कम्मभूमियगन्भवकंतिमणुस्माणं, अंतरदीवगगन्भवकं-
तिमणुस्माणं ? । गायमा ! कम्मभूमियगन्भवकंति-
यमणुस्माणं नो अकम्मभूमियगन्भवकंतिमणुस्माणं
नो अंतरदीवगगन्भवकंतिमणुस्माणं । जइ कम्मभूमियग

वभवकंतिमणुस्माणं किं संखिज्जवामाऽऽयकम्मभूमियग-
वभवकंतिमणुस्माणं अमंखिज्जवामाऽयकम्मभूमियगव-
वकंतिमणुस्माणं ? । गोयमा ! संखिज्जवामाऽयक-
भूमियगवभवकंतिमणुस्माणं , नोअमंखिज्जवामाऽयक-
म्मभूमियगवभवकंतिमणुस्माणं । जइ संखिज्जवामाऽयक-
म्मभूमियगवभवकंतिमणुस्माणं किं पज्जत्तगमंखिज्ज-
वामाऽयकम्मभूमियगवभवकंतिमणुस्माणं , अपज्जत्तगमं-
खिज्जवामाऽयकम्मभूमियगवभवकंतिमणुस्माणं ? । गो-
यमा ! पज्जत्तगमंखिज्जवामाऽयकम्मभूमियगवभवकंतिम-
णुस्माणं , नो अपज्जत्तगमंखिज्जवामाऽयकम्मभूमियगवभ-
वकंतिमणुस्माणं । जइ पज्जत्तगमंखिज्जवामाऽयकम्मभूमि-
यगवभवकंतिमणुस्माणं किं सम्महिट्ठिपज्जत्तगमंखिज्जवा-
माऽयकम्मभूमियगवभवकंतिमणुस्माणं , भिच्छदिट्ठिपज्जत्त-
गमंखिज्जवामाऽयकम्मभूमियगवभवकंतिमणुस्माणं , म-
म्माभिच्छदिट्ठिपज्जत्तगमंखिज्जवामाऽयकम्मभूमियगवभव-
कंतिमणुस्माणं ? । गोयमा ! सम्महिट्ठिपज्जत्तगमंखिज्ज-
वामाऽयकम्मभूमियगवभवकंतिमणुस्माणं नो भिच्छा-
दिट्ठिपज्जत्तगमंखिज्जवामाऽयकम्मभूमियगवभवकंतिम-
णुस्माणं नो सम्माभिच्छदिट्ठिपज्जत्तगमंखिज्जवामाऽ-
यकम्मभूमियगवभवकंतिमणुस्माणं । जइ सम्महिट्ठि-
पज्जत्तगमंखिज्जवामाऽयकम्मभूमियगवभवकंतिमणुस्माणं
किं मंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगमंखिज्जवामाऽयकम्मभूमिय-
गवभवकंतिमणुस्माणं अमंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगमंखिज्ज-
वामाऽयकम्मभूमियगवभवकंतिमणुस्माणं मंजयाऽमंजय-
मम्महिट्ठिपज्जत्तगमंखिज्जवामाऽयकम्मभूमियगवभवकंतिम-
णुस्माणं ? । गोयमा ! मंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगमंखिज्जवा-
माऽयकम्मभूमियगवभवकंतिमणुस्माणं , नो अमंजयम-
म्महिट्ठिपज्जत्तगमंखिज्जवामाऽयकम्मभूमियगवभवकंति-
मणुस्माणं , नो मंजयाऽमंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगमं-
खिज्जवामाऽयकम्मभूमियगवभवकंतिमणुस्माणं । जइ
मंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगमंखिज्जवामाऽयकम्मभूमियगवभ-
वकंतिमणुस्माणं , किं पमत्तमंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तग-
मंखिज्जवामाऽयकम्मभूमियगवभवकंतिमणुस्माणं अ-
पमत्तमंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगमंखिज्जवामाऽयकम्मभूमि-
यगवभवकंतिमणुस्माणं ? । गोयमा ! अपमत्तमं-
जयमम्महिट्ठिपज्जत्तगमंखिज्जवामाऽयकम्मभूमियगवभवकं-
तिमणुस्माणं , नो पमत्तमंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगमंखि-
ज्जवामाऽयकम्मभूमियगवभवकंतिमणुस्माणं । जइ
अपमत्तमंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगमंखिज्जवामाऽयकम्मभूमि-

यगवभवकंतिमणुस्माणं किं इट्ठीपत्तअपमत्तमंजयम-
म्महिट्ठिपज्जत्तगमंखिज्जवामाऽयकम्मभूमियगवभवकंतिम-
णुस्माणं अणिट्ठीपत्तअपमत्तमंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगमं-
खिज्जवामाऽयकम्मभूमियगवभवकंतिमणुस्माणं ? गोय-
मा ! इट्ठीपत्तअपमत्तमंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगमंखिज्जवा-
माऽऽयकम्मभूमियगवभवकंतिमणुस्माणं नो अणिट्ठी-
पत्तअपमत्तमंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगमंखिज्जवामाऽयकम्मभू-
मियगवभवकंतिमणुस्माणं मणपञ्चवणाणं समुपज्जइ ।
(सूत्र—१७)

अथ किं तत् मनःपर्यायज्ञानम् ? एवं शिष्येण प्रश्ने कृते
सति ये गौतमप्रश्नभगवन्निवचनरूपा मनःपर्यायज्ञानो-
त्पत्तिविषयस्वामिमार्गणाद्वारेण पूर्वसूत्राऽऽलापकास्तान
चित्तप्ररूपणाशङ्काव्युदासाय प्रवचनबहुमानिचिनेयजनश्र-
द्धाऽभिवृद्धये च तदवस्थानव देववाचकः पठति-“ जावइया-
तिसमयाहारगस्स ” इत्यादि निर्युक्तिगथासूत्रमिव , ‘ मण-
पञ्चवणाणं भंते ! ’ इत्यादि मनःपर्यायज्ञानं ‘ प्राग्निरूपित-
शब्दार्थम् ’ गं इति वाक्यालङ्कारे , ‘ भंते त्ति ’ गुर्व्याम-
न्वणे , ‘ किमिति ’ परप्रश्ने , मनुष्याणामुत्पद्यते इति प्रकटा-
र्थमनुष्याणामुत्पद्यते इति , ‘ अमनुष्याः ’ देवाऽऽदयः तेषा-
मुत्पद्यते ? , एवं भगवता गौतमेन प्रश्ने कृते सति पर-
मार्हन्त्यमहिम्ना धिराजमानस्त्रिलोकीपतिभगवान् वर्द्धमान-
स्वामी तदवचनमभिधत्ते-“ गोयमा ! मणुस्माणं ” इत्यादि ।
हे गौतम ! सूत्रे दीर्घत्वं ‘ सेल्लोपः संवाधेन ह्रस्वो वेति ’ (डा-
दीर्घो वा ॥३॥३॥) इति प्राकृतलक्षणसूत्रे वाशब्दस्य लट्या-
नुसारेण दीर्घत्वसूचनात् अवलम्ब्य ‘ यथा ’-भो घयस्मा ! ” इत्या-
दी , मनुष्याणामुत्पद्यते नामनुष्याणां , तेषां विशिष्टचारित्रप्रति-
पत्त्यसम्भवात् । अत्राऽऽह-ननु गौतमोऽपि चतुर्दशपूर्वधरः
सर्वोत्तरसन्निपाती संभिन्नथोताः सकलप्रज्ञापनीयभाषपरि-
ज्ञानकुशलः प्रवचनस्य प्रणेता सर्वज्ञदेशीय एव । उक्तं च-
“ संवतीतेऽपि भवे , साहइ जं वा परो उ पुच्छेज्जा । न
य णं अणाइसेमी , वियाणइ एस छुउमत्थो ॥ १ ॥ ”
ततः किमर्थं पृच्छति ? , उच्यते-शिष्यसंप्रत्ययार्थं , तथा-
हि-तमर्थं स्वशिष्येभ्यः प्ररूप्य तेषां संप्रत्ययार्थं तन्ममलं
भूयोऽपि भगवन्ते पृच्छति , अथवा-इत्थमेव सूत्ररचनाकल्पः ,
ततो न कश्चिदप इति । पुनरपि गौतम आह-यदि
मनुष्याणामुत्पद्यते तर्हि किं संमूर्च्छिमनुष्याणामुत्पद्यते ,
किं वा-गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणामुत्पद्यते ? । तत्र ‘ मू-
च्छी ’ मोहसमुच्छ्रययोः । संमूर्च्छने संमूर्च्छा भावे घञप्रत्य-
यः , तेन निर्वृत्ताः संमूर्च्छिमाः , ते च वान्ताऽऽदिसमुद्भवाः ,
तथा चाकं प्रज्ञापनायाम्-“ कहि गं भंते ! संमूर्च्छिम-
मणुस्मा संमुच्छंति ? । गोयमा ! अतोमणुस्सखेने पण्था-
लीमाण जायणस्यसहस्सेसु अट्ठाइजेसु दोवसमुदंसेसु पत्त-
रससु कम्मभूमोसु तोमाण अकम्मभूमोसु छप्पणाण अंतर-
दोवसु गवभवकंतिमणुस्माणं चव उच्चारिसु वा पासवणेसु
वा खेलेसु वा सिंघाणेसु वा वंतेसु वा पिनेसु वा सुकेसु वा
सोणिणसु वा सुक्कपोगलपरिमांडेसु वा विगयकजे-

वरेषु वा श्रीपुरिसंज्ञेषु वा गामनिष्ठमणेषु वा नगरनिष्ठमणेषु वा सर्वेषु च अमुद्गाणेषु एव संमु-
च्छिद्यमणुस्ता संमुच्छन्ति अंगुलस्म असेखज्जभागमेताप
आगाहणा अस्मणी मिच्छादिद्वी अण्णाणी सव्वार्हि पज-
त्तीहि अपज्जत्तगा अतामुत्ताउआ चव कालं करोति ।
इति । तथा गर्भं व्युत्क्रान्तिरूपत्तिर्येषां ते गर्भव्युत्क्रा-
न्तिकाः, अथवा-गर्भाद् व्युत्क्रान्तिः—व्युत्क्रमणं निष्क्रमणं
येषां ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः, उभयत्रापि गर्भजा इत्य-
र्थः । भगवानाह—नो संमूर्च्छिद्यमणुप्याणामुत्पद्यते, ते-
षां विशिष्टचारित्र्यप्रतिपत्त्यसम्भवात्, किं तु-गर्भव्युत्क्रान्ति-
कमनुप्याणाम्, एवं सर्वेषामपि प्रश्ननिर्वचनसूत्राणां भावा-
था भावनीयः, नवरं कृपिवाणिज्यतपःसंयमानुष्ठानाऽऽ-
दिकर्मप्रधाना भूमयः कर्मभूमयो भरतपञ्चकैरवनपञ्चक-
महाविदेहपञ्चकलक्षणाः पञ्चदश तासु जाताः कर्मभूमि-
जाः, कृष्यादिकर्मरहिताः कल्पपादपफलोपयोगप्रधानाः
भूमयो हैमवतपञ्चकहरिवर्षपञ्चकदेवकुरुपञ्चकोत्तरकुरुप-
ञ्चकस्म्यकपञ्चकैरण्यवतपञ्चकरूपास्त्रिंशद्वर्गभूमयः ता-
सु जाता अकर्मभूमिजाः, तथा अन्तरे-लवणसमुद्रस्य मध्ये
द्वीपाः अन्तरद्वीपाः एकोरुकाऽऽद्यः षट्पञ्चाशत् तेषु जाता
अन्तरद्वीपजाः (न०) (अथ लवणसमुद्रस्य मध्ये षट्प-
ञ्चाशदन्तरद्वीपा वर्तन्ते किं प्रमाणा वा ते किं स्व-
रूपा वा इति 'अन्तरदीव' शब्दं प्रथमभागं ८६ पृष्ठ
गतम्) 'संखेज्जवासाउय त्ति' सङ्ख्येयवर्षायुषः
पूर्वकोट्यादिजीविनः असङ्ख्येयवर्षायुषः—पल्योपमादिजी-
विनः 'तथ्य' पञ्जत्तगत्ति' पर्याप्तिः—आहारादिपुद्गलग्रहण-
परिणमनहेतुरात्मनः शक्तिविशेषः, स च पुद्गलोपचयात्,
किमुक्तं भवति?—उत्पत्तिदेशभागेन येन गृहीता आहारा-
दिपुद्गलास्तेषां तथा अन्येषा च प्रतिमयं गृह्यमाणानां त-
त्सम्पत्तिः तद्रूपतया जालानामुपपद्यते यः शक्तिविशेषो जी-
वस्याऽऽहारऽऽदिपुद्गलानां खलरसादिरूपतया परिणमनहे-
तुर्यथोदरान्तर्गतानां पुद्गलविशेषाणामवष्टम्भेनाऽऽहारपुद्गल-
खलरसरूपतापादनेतुः शक्तिविशेषः सा पर्याप्तिः, पर्याप्तयो
विद्यन्ते येषां ते पर्याप्ताः 'अध्मादिभ्यः' ॥ ७३२४६॥ इति मन्व-
र्थयोऽप्रत्ययः । ये पुनः स्वयोग्यपर्याप्तिपरिसमाप्तिविकलाः
ते अपर्याप्ताः, ते च द्विविधा-लब्ध्या, करणैश्च, तत्र ये पर्या-
प्तका एव सन्तो म्रियन्ते न पुनः स्वयोग्यपर्याप्तीः सर्वा अपि
समर्थयन्ते ते लब्धपर्याप्तकाः, तेऽपि नियमादाहारशरीरे-
न्द्रियपर्याप्तिपरिसमाप्तावेव म्रियन्ते, नार्वाक्, यस्मादागामि
भवायर्वद्धा म्रियन्ते सर्व एव देहिनः, तच्चाहारशरीरेन्द्रि-
यपर्याप्तिपर्याप्तानामेव वध्यत इति, ये पुनः करणानि शरी-
रेन्द्रियादीनि न तावन्निर्वर्तयन्ति अथ चावश्यं निर्वर्तयि-
ष्यन्ति ते करणपर्याप्तकाः, इहोभयेषामप्यपर्याप्तानां प्रति-
पेयः, उभयेषामपि विशिष्टचारित्र्यप्रतिपत्त्यसम्भवात्, तथा
'सम्महिट्टि त्ति' सम्यक्—अविपरीता दृष्टिः—जिनप्रणी-
तवस्तुप्रतिपत्तिर्येषां ते सम्यग्दृष्टयः, मिथ्या—विपरीता दृ-
ष्टिर्येषां ते मिथ्यादृष्टयः, सम्यक् च मिथ्या च दृष्टिर्येषां ते
सम्यगमिथ्यादृष्टयः येषामेकस्मिन्नपि च वस्तुनि तत्पर्याये
वा मतिदोषत्वादिना एकान्तेन सम्यक्परिज्ञानमिथ्याज्ञाना-
भावतो न सम्यक् श्रद्धानं नाप्येकान्ततो विप्रतिपत्तिः ते स-
म्यगमिथ्यादृष्टयः, उक्तं च शतकृद्दृष्टवर्णैः—'जहा' नालि-

कुरदीववासिस्स खुहाइस्सवि एव्य समागयस्स ओयणा-
इए अणेगाविहे ढोइए तस्स उवारि न र्हं न य निंदा, जओ
तेण सो ओयणाइओ आहारो न कयाइ दिट्ठो नावि सुओ,
एवं सम्मामिच्छादिद्विस्स वि जंवाइपयन्थाणं उवारि न य
र्हं नावि निंदा त्ति, तथा 'संजय' त्ति 'यम' उपगमे,
संयच्छन्ति स्म सर्वसावययोगेभ्यस्सम्यगुपरमन्ते स्मांते
संयताः, "गन्धर्धकर्मण्याधारे" ति कर्त्तरि कृप्रत्ययः, स-
यताः—सकलचारित्र्यः असेयताः—अविगतसम्यग्दृष्टयः—
संयतासंयताः—देशाविरतिमन्तः, तथा 'पवत्त' त्ति प्रमा-
द्यान्ति स्म मोहनीयादिकर्मोदयप्रभावतः सञ्चलनकपा-
यानद्राद्यन्यतमप्रमादयोगतः संयमयोगेषु सोदान्ते स्मति
प्रमत्ताः, पूर्ववत् कर्त्तरि कृप्रत्ययः, ते च प्रायो गच्छुवांसिनः
तेषां क्वचिदनुपयोगसम्भवात्, तद्विपरीता अप्रमत्ताः, ते च
प्रायो जिनकल्पिकपरिहारविशुद्धिक्रियथालन्दकल्पिकप्रति-
माप्रतिपत्ताः, तेषां सततोपयोगसम्भवाद्, इह तु ये गच्छुवा-
सिनः तन्निर्गता वा प्रमादरहिताः तेऽप्रमत्ता द्रष्टव्याः, तथा
'इहिपत्तस्से' त्यादि, ऋद्धीः—आमर्षाध्यादिलक्षणाः प्रा-
प्ता ऋद्धिप्राप्ताः । (न०) तथा आमर्षाध्यादीनामन्य-
तमामुद्धिमवध्युद्धि वा प्राप्तस्य मनःपर्यायज्ञानमुत्पद्यते,
नानुद्धिप्राप्तस्य, अन्यं त्ववध्युद्धिप्राप्तस्यैवेति नियममा-
चक्षते, तदयुक्तं, सिद्धप्राप्ताऽऽदाववधिमन्तरेणापि मनःपर्या-
यज्ञानस्यानकशोऽभिधानात् । अत्राऽऽह—मनुप्याणामुत्पद्यते
इत्युक्ते सामर्थ्यादमनुप्याणां नात्पद्यते इत्यनुमीयते, ततः क-
थमुच्यते—'नो अमणुस्साणं उपपज्जइ' इत्यादि, निगर्थकत्वात् ।
उच्यते—इह त्रिधा विनयाः । तद्यथा—उद्घटितज्ञा, मध्य-
बुद्धयः, प्रपञ्चितज्ञाश्च । तत्र ये उद्घटितज्ञाः, मध्यबुद्ध्या
वा ते यथोक्तं सामर्थ्यमवबुध्यन्ते, ये पुनरग्राह्यव्युत्पन्नत्वात्
न यथाकृतामर्थ्यावगमकुशलास्ते प्रपञ्चितमवावगन्तुमी-
शते, ततस्तेषामनुग्रहाय सामर्थ्यलभ्यस्याऽपि विपत्तानिप-
धस्याऽभिधानं, महीयांसो हि परमकरुणापरीतत्वात् अ-
विशेषेण सर्वेषामनुग्रहाय प्रवर्तन्ते, ततो न कश्चिद् दोषः ।

द्रव्यतः क्षत्रतस्तदाह—

तं च दुविहं उपपज्जइ, । तं जहा—उज्जुमई य, वि-
उलमई य । तं समासओ, चउविहं पामत्तं । तं जहा-
द्ववओ, खेतओ, कालओ, भावओ । तथ द्ववओ
णं उज्जुमई णं अणंते अणंतपएभिण खंधं जाणइ,
पासइ, तं चैव विउलमई अब्भाहियतराए विउलतराए
विसुद्धतराए वितिमिरतराए जाणइ, पासइ, खेतओ णं
उज्जुमई अ जहेणं अंगुलम्म असंखेज्जयभागं उक्कोमणं
अहं ० जाव इमीमि रयणप्पभाए पुढवीए उवरि-
मेहिट्ठिस्से खुड्गपयं उड्डं ० जाव जंइमस्स उवरिमत्तले
तिरियं ० जाव अतोमणुस्सखितं अट्ठाइस्से दीवस-
मुहेसु पचरससु कम्मभूमीसु तीमाए अकम्मभूमीसु क-
प्पन्नाए अन्तरदीवगेसु सन्नपंचिदियाणं अपज्जतयाणं
मणोगए भावे जाणइ, पासइ, तं चैव विउलमई अट्ठाइ
जेहिमंगुलेहिं अब्भाहियतरं विउत्तरं विसुद्धतरं

वितिमिरतरागं खेत्तं जाणइ, पासइ, कालओ णं उज्जुमई जहनेणं पलिओवमस्स अरंखिज्जइभागं उक्कोमेणं- वि पलिओवमस्स अरंखिज्जइभागं अतीयपणागयं वा- कालं जाणइ, पासइ, तं च व विउलमई अब्भहियतरागं विउलतरागं विसुद्धतरागं वितिमिरतरागं जाणइ, पा- सइ, भावओ णं उज्जुमई अणंते भाव जाणइ, पासइ, मव्वभावाणं अणंतभागं जाणइ, पासइ, तं च व विउलमई अब्भहियतरागं विउलतरागं विसुद्धतरागं वितिमिरतरा- गं जाणइ, पासइ- "मणपञ्जवर्णाणं पुण, जणमणपरिचित्ति- अत्थपागइणं । भाणुमसित्तनिदं, गुणपचइयं चरित्तवओ ।। ५७ ।।" सत्तं मणपञ्जवर्णाणं । [सूत्र-१८]

तत्र मनःपर्यायज्ञानमृद्धिप्राप्तानाम् अप्रमत्तसंयतानाम् उत्प- दमानं द्विधा उत्पद्यते, तद्यथा-ऋजुमतिश्च, विपुलमतिश्च, तत्र मनसं मतिः, संवेदनमित्यर्थः । ऋज्वी-सामान्यग्राहिणी म- तिः ऋजुमतिः, घटोऽनेन चिन्तित इत्यादि सामान्या-ऽकाराध्य- वसायनिबन्धनभूता कतिपयपर्यायविशिष्टमनोद्रव्यपरिच्छि- त्तिरित्यर्थः । उक्तं च भाष्यकृता- "रिजुसामं सस्म त्तागहिणी रिजुमई मणोणाणं । पायं विसेसविमुहं, घटमिच्छं चित्तियं मुणइ ।। १ ।।" चरित्तवप्याह- "उज्जु णं विसेसविमुहं उवलहई, नाईव बहुविसेसविसेसइ अत्थं उवलभइ त्ति भणियं होई घटोऽण्ण चित्तिउत्ति जाणइ त्ति ।" चशब्दः स्वगतानेकद्रव्यज्ञेया-दि- भेदसूचकः । तथा विपुला-विशेषग्राहिणी मतिर्विपुलमतिः, घटोऽनेन चिन्तितः, स च सौवर्णः पाटलिपुत्रकः अद्यतनो म- हान् अपवरकस्थितः फलपिहित इत्याद्यध्यवसायहेतुभूता प्र- भूतविशिष्टमनोद्रव्यपरिच्छित्तिरित्यर्थः । आह च भाष्यकृत्- "विपुलं वन्धुविसेसण-नाणंतग्गाहिणी मई विपुला । चित्तिय- मणुसइ घटं, पसंगओ पञ्जवसणहिं ।। १ ।।" चरित्तवप्याह- "वि- पुला मई विपुलमई बहुविसेसग्राहिणीति भणियं होई, दिट्ठतो जहाऽण्ण घटो चित्तिओ तं च देसकालाइअण्णमपञ्जायवि- सेसविनिट्ठं जाणइ ।" इति । चशब्दः पूर्ववत्, अस्यां च व्यु- त्पत्तां स्वतन्त्रमेव ज्ञानमभिधेयं, यद्वा-पुनस्तद्ज्ञानमभिधेयो वि- वक्ष्यते तदैवं व्युत्पत्तिः-ऋज्वी-सामान्यग्राहिणी मतिरस्य स ऋजुमतिः, तथा विपुला-विशेषग्राहिणी मतिरस्य स विपु- लमतिः । तन्मनःपर्यायज्ञानं द्विविधमपि समासतः 'संक्षेपण चतुर्विधं प्रज्ञं, तद्यथा-द्रव्यतः, ज्ञेयतः, कालतः, भावतश्च । तत्र द्रव्यतो गामति वाक्यालङ्कार, ऋजुमतिरनन्तान् अनन्तप्रदे- शिकान् अनन्तपरमागवान्मकान् स्कन्धान् विशिष्टैकपरिणा- मपरिणतान् अद्वैतृतीयहीपसमुद्रान्तर्धत्तिपर्याप्तसंज्ञिपञ्च- न्द्रियमनस्त्वेन परिणामितान् पुद्गलान् पुद्गलसमूहानित्यर्थः, जानाति स्मात्तात्कारेणा यगच्छति, 'पासइ त्ति' इह मनस्त्वप- रित्तं, स्कन्धगलोचितं बाह्यमर्थं घटोऽदिलक्षणं साक्षादध्य- क्षतो मनःपर्यायज्ञानी न जानाति, किन्तु-मनोद्रव्याणामेव त- थारूपपरिणामान्यथानुपपत्तितोऽनुमानतः, आह च भाष्य- कृत् 'जाणइ वड्ढं गुमाणं ।' इत्येवमद्वैतकलेव्यं, यतो मूर्त्त- द्रव्यालम्बनमेवैवं मनःपर्यायज्ञानमप्यते, मन्तारसूचमूर्त्तमापि भर्मास्तिकायाऽऽदिकं मन्यन्ते, ततोऽनुमानत एव चिन्तितमर्थ- गवदुच्यन्ते, नान्यथानि प्रतिपक्षव्यम् । ततस्तमधिकृत्य पश्यती-

त्युच्यते, तत्र मनोनिमित्तस्याचक्षुर्दर्शनस्य सम्भवात् । आह च चरित्तव- "मुणित्थं पुण पञ्चक्खओ न पेक्खइ जण मणो दव्वालेवणं मुत्तममुत्तं वा, सो य छुउमत्थो तं अणुमाणओ पेक्खइ" अतो पासणया भणिया "इति । अथवा-सामान्यत ए- करूपेऽपि ज्ञाने ज्ञेयोपशमस्य तत्तद्द्रव्याऽऽद्यपेक्षया चक्षुःस- म्भवात् अनेकविध उपयोगः सम्भवति यथा चैव ऋजुमति- विपुलमतिरूपः ततो विशिष्टतरमनोद्रव्याऽऽकारपरिच्छेदोप- क्षेया जानातीत्युच्यते, सामान्यमनोरूपद्रव्याऽऽकारपरिच्छेदा- पेक्षया तु पश्यतीति । तथा चाऽऽह चरित्तव- "अहवा छुउम- त्थस्स एगविहक्खओवसमलंभे वि विविहोवओगसंभवो भवइ, जहा एत्थेव उज्जुमइविपुलमईणमुवओगो अओ विसेससाम- न्द्रियेसु उवज्जइ जाणइ पासइ त्ति भणियं न दोसो" इति । अत्र एगविहक्खओवसमलंभे वि त्ति सामान्यत एकरूपेऽपि ज्ञेयोप- शमलंभेऽप्यान्तराले द्रव्याऽऽद्यपेक्षया ज्ञेयोपशमस्य विशेषस- म्भवाद् विविधोपयोगसम्भवो भवतीति, तदेव विशिष्टतरमनो- द्रव्याऽऽकारपरिच्छेदोपेक्षया सामान्यरूपमनोद्रव्याकारपरि- च्छेदो व्यवहारतो दर्शनरूप उक्तः, परमार्थतः पुनः सोऽपि ज्ञान- मेव, यतः सामान्यरूपमपि मनोद्रव्याऽऽकारप्रतिनियतमेव प- श्यति, प्रतिनियतविशेषग्रहणाऽऽत्मकं च ज्ञानं न दर्शनम्, अत ए- व सत्रेऽपि दर्शनं चतुर्विधमेवाक्यं, न पञ्चविधमपि, मनःपर्यायद- र्शनस्य परमार्थतोऽसम्भवादिति । तथा तान्य मनस्त्वेन परि- णामितान् स्कन्धान् विपुलमतिः अभ्यधिकतरान्-अद्वैतृती- याङ्गुलप्रमाणभूमिचित्रवर्तिभिः स्कन्धैरधिकतरान्, सा चाऽधि- कतरता देशतोऽपि भवति, ततः सर्वोऽपि दिक्षु अधिकतरताप्र- तिपादनार्थमाह-विपुलतरकान् प्रभूततरकान्, तथा विशुद्धत- रान्, निर्मलतरान्, ऋजुमतेऽपेक्षयाऽतीवस्फुटतरप्रकाशानित्य- र्थः । स च स्फुटः प्रतिभासो भ्रान्तोऽपि सम्भवति, यथा-द्वि- चन्द्रप्रतिभासस्ततो भ्रान्तताऽऽशङ्क्युदासाय विशेषणान्तर- माह-वितिमिरतरकान् विगते तिमिरं तिमिरसंपाद्यो भ्रमा ये पु ते वितिमिरास्ततो द्वयोः । प्रकृष्टे तरप ॥ ७ । ३ । ५ ॥ इति त- रप्रत्ययः । ततः प्राकृतलक्षणात्स्वार्थे कः प्रत्ययः, एवं पूर्ववपि पदेषु यथायोगं व्युत्पत्तिर्द्रव्या, वितिमिरतरकान्-सर्वथा भ्रमरहितान्, अथवा-अभ्यधिकतरकान् विपुलतरकानिति द्वावपिशब्दाविकार्यौ, विशुद्धतरकान् वितिमिरतरकानन्ता- वत्येकार्यौ, नानादेशजा हि विनेया भवन्ति, ततः कोऽपि कस्याऽपि प्रसिद्धो भवति तेषामनुग्रहार्थम् एकाधिकप- दोपन्यासः । तथा क्षेत्रतो, णमिति वाक्यालङ्कारे, ऋजुम- तिर्यो यावदस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः उपरितनाधस्त- नान् लुल्लक्षप्रतरान् । अथ किमिदं लुल्लक्षप्रतर इति ? । उ- च्यते-इह लोकाऽऽकाशप्रदेशा उपरितनाधस्तनप्रदेशरहित- तथा विवक्षिता मण्डकाऽऽकारतया व्यवस्थिताः प्रतरमित्यु- च्यन्ते, तत्र तिर्यग्लोकस्य ऊर्ध्वाधोऽपेक्षयाऽष्टादशयोजन- शतप्रमाणस्य मध्यभागे द्वौ लघुलुल्लक्षप्रतरौ, तयोर्मध्यभा- गे जम्बूद्वीप रत्नप्रभाया बहुसमे भूमिभागे मेरुमध्यऽष्ट- प्रादेशिको रुचकस्तत्र गोस्तनाऽऽकाराश्चत्वार उपरितनाः प्र- देशाश्चत्वारश्चाधस्तनाः, एष एव च रुचकः सर्वासां दिशां विदिशां वा प्रवर्त्तकः, एतदेव च सकलतिर्यग्लोकमध्यं, तो च द्वौ सर्वतन्मू प्रतरावङ्गुलाऽऽसङ्ख्येयभागवाहल्यावलोकसं- वर्तितौ रज्जुप्रमाणा । तत एतयोर्नृपयन्येऽन्ये प्रतराः ति- र्यग अङ्गुलासङ्ख्येयभागवद्द्वया वद्धमानास्तावद् द्रष्टव्या

यावद्दलोकमध्यम्, तत्र पञ्चरज्जुप्रमाणः प्रतरः, तत उपर्यन्येऽन्ये प्रतरास्तिर्यग्गुलासङ्ख्येयभागहान्या हीयमानास्तावदवसेया यावत्लोकान्ते रज्जुप्रमाणः प्रतरः, इह ऊर्ध्वलोकमध्यवर्तिनो सर्वोत्कृष्टं पञ्चरज्जुप्रमाणं प्रतरमवर्धाकृत्याऽन्ये उपरितना अधस्तनाश्च क्रमेण हीयमानाः हीयमानाः सर्वेऽपि चुल्लकप्रतरा इति व्यवहियन्ते यावत्लोकान्ते तिर्यग्लोके च रज्जुप्रमाणप्रतर इति, तथा तिर्यग्लोकमध्यवर्तिनो सर्वलघुचुल्लकप्रतरस्याधस्तिर्यग्गुलाऽसङ्ख्येय-भागवृद्ध्या वर्द्धमानाः वर्द्धमानाः प्रतरास्तावद्वृद्ध्या यावदधोलोकाऽन्ते सर्वोत्कृष्टः सप्तरज्जुप्रमाणः प्रतरः, तं च—सप्तरज्जुप्रमाणम् प्रतरमपेक्ष्याऽन्ये—उपरितनाः सर्वेऽपि क्रमेण हीयमानाः चुल्लकप्रतरा अभिधीयन्ते यावत्तिर्यग्लोकमध्यवर्ती सर्वलघुः चुल्लकप्रतरः, एषा चुल्लकप्रतरप्ररूपणा । तत्र तिर्यग्लोकमध्यवर्तिनः सर्वलघुरज्जुप्रमाणात् चुल्लकप्रतरादारभ्य यावदधो नवयोजनशतानि तावदस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां ये प्रतराः ते उपरितनचुल्लकप्रतरा भग्यन्ते, तेषामपि चाधस्तादये प्रतरा यावदधोलौकिकग्रामेषु सर्वान्तिमः प्रतरः तेऽधस्तनचुल्लकप्रतराः, तान् यावदधः क्षेत्रतः ऋतुमतिः पश्यति, अथवा—अधोलोकस्य उपरितनभागवर्तिनः चुल्लकप्रतरा उपरितना उच्यन्ते, ते चाधोलौकिकग्रामवर्तिप्रतरादारभ्य तावदवसेयाः यावत्तिर्यग्लोकस्यान्तिमोऽधस्तनः प्रतरः, तथा तिर्यग्लोकस्य मध्यभागादारभ्याऽधोवर्तिनः चुल्लकप्रतरा अधस्तना उच्यन्ते, तत उपरितनाश्चाधस्तनाश्च उपरितनाधस्तनाः तान् उपरितनाधस्तनान् यावत् ऋतुमतिः पश्यति । अन्ये त्वाहुः—अधोलोकस्यापरिवर्तिनः उपरितनाः, ते च सर्वतिर्यग्लोकवर्तिनो, यदि वा—तिर्यग्लोकस्याधो नवयोजनशतवर्तिनो द्रष्टव्याः, ततस्तेषामेवोपरितनानां चुल्लकप्रतराणां संवन्धिनो ये सर्वान्तिमाधस्तनाः चुल्लकप्रतराः तान् यावत् पश्यति, अस्मिंश्च व्याख्याने तिर्यग्लोकं यावत् पश्यतीत्यापद्यते, तच्च न युक्तम्, अधोलौकिकग्रामवर्तिसंज्ञिष्वेन्द्रियमनोद्रव्याः परिच्छेदप्रसङ्गात् । अथवा—अधोलौकिकग्रामेष्वपि संज्ञिष्वेन्द्रियमनोद्रव्याणि परिच्छिन्नानि । यत उक्तम्—“इहाधोलौकिकग्रामान्, तिर्यग्लोकविवर्तिनः । मनोगतास्त्वसौ भावान्, वर्ति तद्वर्तिनामपि ॥१॥” तथा उद्धे जावित्यादि तथा ऊर्ध्वं यावत् ज्योतिश्चक्रस्यापरितनस्तिर्यग यावदन्तोमनुष्यक्षेत्रे—मनुष्यलोकपर्यन्त इत्यर्थः । एतदेव व्याचष्टे—अधर्तृनीयेषु क्षोपेषु पञ्चदशसु कर्मभूमिषु त्रिंशति चाऽकर्मभूमिषु पदपञ्चाशत्सङ्ख्येषु चान्तरङ्गीषु सञ्चिनां, ते चापान्तगलगतावपि तदायुष्कसंवेदनादभिधीयन्ते न च तैरिहाधिकारस्तनो विशेषणमाह—पञ्चेन्द्रियाणां, पञ्चेन्द्रियाश्चोपपातक्षेत्रमागता इन्द्रियपर्यामिपरिसमाप्ता मनःपर्याया अपर्याप्ता अपि भवन्ति । न च तेः प्रयोजनमतो विशेषणान्तरमाह—पर्याप्तानाम् अथवा—संज्ञितो हेतुवादोपदेशेन विकलेन्द्रिया अपि भग्यन्ते, ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं पञ्चेन्द्रियग्रहणं, ते चापर्याप्तका अपि भवन्ति ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं पर्याप्तग्रहणं, तेषां मनोगतान् भावान् जानाति पश्यति, तदेव मनोलब्धिसमन्वितजीवाऽऽधारक्षेत्रं विपुलमतिरुद्धं तृतीयं येषु तानि अर्द्धतृतीयानि अङ्गुलानि, तानि च ज्ञानाधिकारादुच्छ्रयाङ्गुलानि द्रष्टव्यानि । यत उक्तं चूर्णिकृता—“अङ्गुलजङ्गुलगहणमुस्सहंऽगुलमाणश्रोणाण्विमयनणश्रो य न दोम स्ति ।” तैर्द्धतृतीयैरङ्गुलैर-

भ्यधिकतरं तच्चैकदेशमपि भवति, तत आह—विपुलतरं विस्तीर्णतरम् । अथवा—आयामविष्कम्भाभ्यामभ्यधिकतरं बाह्यमाश्रित्य विपुलतरम् अधिकतरम्, अतिशुद्धतरं विस्तीर्णतरमिति च प्राग्वत्, जानाति पश्यति तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेश इति तावत् क्षेत्रगतानि मनोद्रव्याणि जानाति पश्यतीत्यर्थः । (कालश्रोणमित्यादि) सुगमं, यावदुक्तस्वरूपमनःपर्यायज्ञानप्रतिपादिका गाथा । तस्या व्याख्या-मनःपर्यायज्ञानं प्राप्तिरूपितशब्दार्थः, पुनः शब्दा विशेषणार्थः । स च रूपविषयव्यवसायोपशमिकत्वप्रत्यक्षत्वाऽऽदिसाम्येऽप्यवधिज्ञानाददं मनःपर्यायज्ञानं स्वाभ्यादिभेदाद्विभ्रमिति विशेषयति । तथाहि—अवधिज्ञानमविरतसम्यग्दृष्टेरपि भवति द्रव्यतोऽशेषरूपद्रव्यविषयं, क्षेत्रतो लोकविषयं कतिपयलोकप्रमाणक्षेत्रापेक्षया अलोकविषयं च, कालतोऽतीतानागतसङ्ख्येयान्सर्पिण्यवसर्पिणीविषयं, भावतोऽशेषेषु रूपद्रव्येषु प्रतिद्रव्यमसंख्येयपर्यायविषयं मनःपर्यायज्ञानं पुनः संयतस्याऽप्रमत्तस्यामर्षौपध्याद्यन्यतमद्विप्राप्तस्य द्रव्यतः संज्ञिमनोद्रव्यविषयं, क्षेत्रतो मनुष्यक्षेत्रगोचरम्, कालतोऽतीतानागतपर्यायमासंख्येयभागविषयं, भावतो मनोद्रव्यगतानन्तपर्यायालम्बनं, ततोऽवधिज्ञानाद्विभ्रमं, एतदेव लेशतः सूत्रकृदाह—जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनं जायन्ते इति जनाः तेषां मनांसि जनमनांसि तैः परिचिन्तितश्चासावर्थश्च जनमनःपरिचिन्तितार्थस्तं प्रकटयति प्रकाशयति जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनं, तथा मनुष्यक्षेत्रनिबद्धं, न तद्वहिर्यवस्थितप्राणिद्रव्यमनोविषयमित्यर्थः, तथा गुणाः—ज्ञान्यादयः, ते प्रत्ययः—कारणं यस्य तद् गुणप्रत्ययं, चारित्र्यवतोऽप्रमत्तसंयतस्य । न० । तदेव क्षेत्रतस्तद्विषय उक्तः, अथ द्रव्यतः, कालतः, भावतश्च तद्विषयमाह—

मुण्ड मणोदब्बाइ, नगलोए सो मणिज्जमाणाइ ।

कालं भूय-भविस्से, पलियाऽसंखिज्जभागाम्मि ॥२३॥

दन्वमणोपज्जाए, जाणइ पासइ य तग्गएणंते ।

तेणावभासिए उण, जाणइ वज्जेऽणुमाणेणं ॥२४॥

स मनःपर्यायज्ञानी मुण्णि—अवगच्छति । कानि ?, इत्याह—मनश्चिन्ताप्रवर्तकानि द्रव्याणि मनोद्रव्याणि । तानि किमनोयोग्यान्यप्याकाशस्थानि जानाति ? । न, इत्याह—नग्लोके तिर्यग्लोके मन्यमानानि संज्ञिभिर्जीवैः काय-मनोयोगेन गृहीत्वा मनोयोगेन मनस्त्वेन परिणामितानित्यर्थः । तदयं द्रव्यतो विषय उक्तः । अथ कालतो भावतश्च तमाह—‘कालं’ इत्यादि, भावतस्तावज्जानाति, पश्यति च । कान् ? । इत्याह—चिन्तानुगुणान् सर्वपर्यायराश्यनन्तभागरूपानन्तान् रूपाऽऽदीन् पर्यायान् । कस्य संवन्धिनः ? । इत्याह—मनस्त्वपरिणतानन्तस्कन्धसमूहमयस्य द्रव्यमनसः, न तु भावमनसः, तस्य ज्ञानरूपत्वात्, ज्ञानस्य चामूर्तत्वात्, व्यग्रस्थस्य चामूर्तविषयाऽयोगादिति । तांश्च तद्वतानेव मनोद्रव्यस्थितानेव जानाति, न पुनश्चिन्तनीयवाद्यष्टाऽऽदिवस्तुगतानिति भावः । न च वक्तव्यमेतं मनोद्रव्यसंवन्धन एव न भवन्ति, किमेतद् व्यवच्छेदपरं तद्वतग्रहणं ? । इति, मनोद्रव्याणि दृष्ट्वा पश्चादनुमानेन ते ज्ञायन्ते, इत्येतावता मनोद्रव्यैरपि सह संबन्धमात्रस्य विद्यमानत्वात् । एतदेवाऽऽह—तेन द्रव्यमनसाऽवभासितान् प्रकाशितान् वा-

ह्योश्चिन्तनीयघटाऽऽर्जननुमानेन जानाति, यत् एव तत्परि-
क्षितान्येतात् मनोद्रव्याणि, तस्मादवधिधेनेह चिन्तनीय-
वस्तुना नान्यम् इत्येवं चिन्तनीयवस्तुनि जानाति न
स्वात्तदित्येव । चिन्तको हि मूर्तमूर्तं च वस्तु चिन्त-
येत् । न च बुद्ध्याऽमूर्ते स्मृतात् पश्यति, ततो ज्ञायते
अनुमानादेव चिन्तनीये वस्तुवचनमिति । कियति कस्मि-
न् काले मनोद्रव्यपर्यायानसौ जानाति ? इत्याह-
“ काले भूयेत्यादि ” भूतऽर्तते, भविष्यति चाऽनागतं प-
र्यायमासङ्ख्ययभागस्य काले ये तेषां मनोद्रव्याणां भूता
व्यतीताः, भविष्यन्तश्चाऽनागताश्चिन्तानुगुणाः पर्यायास्तान्
जानातीति ॥ ८१३ ॥ ८१४ ॥

अत्र चान्तेर “ तं समासश्चो च उच्यते पञ्चत्वं, तं जहा-
द्वयश्चो, खेत्तश्चो, कालश्चो, भावश्चो । द्वयश्चो णो उजु-
मइ अणेत अणेतपणमिण खंश्च जाणइ पासइ । ”
इत्यादि नन्दिसूत्रेऽभिहितम् । तत्र मनःपर्यायज्ञानं पटुत्तयो,
पञ्चमप्रभवत्वाद् विशेषमेव गृह्यतुपपद्यते, न सामान्यम्, अ-
तो ज्ञानरूपमेवेदम्, न पुनरिह दर्शनमस्ति, सति च त-
स्मिन् पश्यतीत्युपपद्यते, इति कथमिदोक्तं “ पासइ ” इति ?
इति चेत्तस्मिन् संप्रधाय प्राऽऽह—

सो य किं अचक्खुदं-सणं पासइ जहा सुयन्नाणी ।

जुत्तं सुए पणंक्खं, पञ्चक्खं न उ मणोनाणे ॥ ८१५ ॥

स च मनःपर्यायज्ञानी किलाऽचक्षुर्दर्शनेन पश्यति, यथा
श्रुतज्ञानी केयाश्चिद् मनेनाऽचक्षुर्दर्शनेन पश्यतीति प्रागुक्तम् ।
तथा च पूर्वमभिहितम्—“ उचउत्तो सुयन्नाणी, सव्वं दव्वाइ
जाणइ जहत्थं । पासइ य केइ सो पुण, तमचक्खुदंसणेण
ति ॥ १ ॥ ” इत्यादि, इदमत्र हृदयम्—परस्य घटाऽऽदिकमर्थं
चिन्तयतः स्मृतादेव मनःपर्यायज्ञानो मनोद्रव्याणि तावज्जा-
नाति, नान्येव च मानसेनाऽचक्षुर्दर्शनेन विकल्पयति, अत-
स्तदपेक्षया “ पश्यति ” इतीत्युच्यते । ततश्चैकस्यैव मनःप-
र्यायज्ञानिनः प्रमातृमनःपर्यायज्ञानादनन्तरमेव मानसमच-
क्षुर्दर्शनमुपपद्यते, इत्यसाविक एव प्रमाता मनःपर्यायज्ञानेन म-
नोद्रव्याणि जानाति, तान्येव चाऽचक्षुर्दर्शनेन पश्यतीत्यभिधी-
यते इति । अत्र कश्चिन् प्रेरकः प्राह—“ जुत्तमित्यादि ” “ मतिश्रुते
पणंक्खम् ” इति वचनान् पणंक्खार्थविषयं श्रुतज्ञानम्, अचक्षुर्दर्श-
नमपि मतिभेदत्वात् पणंक्खार्थविषयमेव, इत्यतो युक्तं घटमानकं
श्रुतज्ञानविषयभूतं मरु-स्वर्गाऽऽदिकं पणंक्खेऽर्थेऽचक्षुर्दर्शनम्
तस्याऽपि तदालम्बनत्वेन समानविषयत्वात् किं पुनस्तर्हि न-
युक्तम् ? इत्याह—“ न उ इत्यादि ” “ अवाधि-मनःपर्याय-
केवलानि प्रत्यक्षम् । ” इति वचनान् पुनः प्रत्यक्षार्थविषयं म-
नःपर्यायज्ञानम् । अतः पणंक्खार्थविषयस्याऽचक्षुर्दर्शनस्य क-
थं तत्र प्रवृत्तिरभ्युपगम्यते, भिन्नविषयत्वात् ॥ ८१५ ॥

अत्र सूरिराह—

जइ जुज्जण पणंक्खं, पञ्चक्खं नणु विमैसश्चो घडइ ।

नाणं जइ पञ्चक्खं, न दंमणं तस्म को दांमो ॥ ८१६ ॥

यदि पणंक्खेऽर्थेऽचक्षुर्दर्शनस्य प्रवृत्तिरभ्युपगम्यते, तर्हि प्रत्य-
क्षं सुतरामस्येयमङ्गीकर्तव्या, विशेषण तस्य तदनुग्राहकत्वा-
त्, चतुःप्रत्यक्षोपलब्धघटाऽऽदिर्वादिता । अत्राऽह—को वै न

मन्यते, यत् प्रत्यक्षोऽर्थः सुतरामचक्षुर्दर्शनस्याऽनुग्राहक-
र्तते ? केवलं प्रत्यक्षमनोद्रव्यार्थग्राहकत्वादित्यं मनःपर्या-
यज्ञानस्य प्रत्यक्षता युज्यते, न, पुनरचक्षुर्दर्शनस्य, म-
तिभेदत्वेन तस्य पणंक्खार्थग्राहकत्वात् । ततः प्रत्यक्षज्ञानि-
त्वं मनःपर्यायज्ञानिनो विरुध्यते, इत्याशङ्क्याऽह—“ नाणं जइ ”
इत्यादि । यदि मनःपर्यायज्ञानलक्षणं ज्ञानं प्रत्यक्षार्थग्राह-
कत्वात् प्रत्यक्षम्, न त्वचक्षुर्दर्शनलक्षणं दर्शनं प्रत्यक्षम्, प-
णंक्खार्थग्राहकत्वेन पणंक्खार्थत्वात्, तर्हि हन्त ! तस्य मनःप-
र्यायज्ञानिनः प्रत्यक्षज्ञानितायां को दोषः—को विरोधः ? न क-
श्चित्, भिन्नविषयत्वात्, अवाधिज्ञानिनश्चक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्श-
नमिति । न ह्यवाधिज्ञानिनश्चक्षुर्चक्षुर्दर्शनाभ्यां पणंक्खमर्थं प-
श्यतः प्रत्यक्षज्ञानितायाः कोऽपि विरोधः समापद्यते, तद्वदिहा-
ऽपि । तस्माद् मनःपर्यायज्ञानी स्वज्ञानेन मनोद्रव्यपर्यायान्
जानाति, मानसेन त्वचक्षुर्दर्शनेन पश्यतीति स्थितम् ॥ ८१६ ॥

अन्ये तु पश्यति इत्यन्यथा समर्थयन्ति, इति दर्शयति—
अन्नेऽवहिदंसणे, वयंति न य तस्स तं सुए भाणियं ।

न य मणपञ्जवदंसणं-मन्नं च चउप्पयाराओ ॥ ८१७ ॥

अन्ये त्ववाधिदर्शनेनाऽसौ मनःपर्यायज्ञानी पश्यति, मनः-
पर्यायज्ञानेन तु जानातीति वदन्ति । एतच्चाऽयुक्तमेव, इत्या-
ह—न च—नैव तस्य मनःपर्यायज्ञानिनस्तदवाधिदर्शनं श्रुतेऽ-
भिहितम् । न हि मनःपर्यायज्ञानिनोऽवाधिज्ञान—दर्शनाभ्या-
मवश्यमेव भवितव्यम्, अवाधिमन्तरेणाऽपि मति-श्रुत-मनः-
पर्यायलक्षणज्ञानत्रयस्याऽऽगमे प्रतिपादितत्वात् । तथा चाह—
“ मणपञ्जवनाणलद्धीया णं भंते ! जीवा किं नाणी, अन्ना-
णी ? गोयमा ! नाणी, नो अन्नाणी । अत्थेगइया तित्ता-
णी, अत्थेगइया चउनाणी । जे तित्ताणी ते आभिणिवोहियसु-
य-मणपञ्जवनाणी, जे चउनाणी ते आभिणिवोहियसुय-ओ-
हिमणपञ्जवनाणी । ” तदेवं मनःपर्यायज्ञानिनोऽवधिनियम-
स्याऽभावात् कथमवाधिदर्शनेनाऽसौ पश्यतीत्युपपद्यते ? ।
अर्थेवं मन्यसे—किमेतैर्वहुभिः प्रलपितैः ! यथा—अवधेर्दर्शनम्,
तथा मनःपर्यायस्याऽपि तद् भविष्यति, ततस्तेनाऽसौ प-
श्यति, इत्युपपत्स्यत एव इत्याशङ्क्याऽह—“ न य मणे ” इत्यादि,
न च—नैव चतुष्प्रकाराश्चक्षुरादिदर्शनादन्यत् पञ्चमं मनःप-
र्यायदर्शनं श्रुते भाणितम्, येन पश्यतीत्युपपत्स्यते । तथा चा-
ऽह—“ कहविहे णं भंते ! दंसणे पणंक्खं ? गोयमा ! चउवि-
हे पणंक्खं । तं जहा—चक्खुदंसणे, अचक्खुदंसणे, ओहिदंसणे
केवलदंसणे । ” इति । तस्मात् पञ्चमस्य मनःपर्यायदर्शनस्या-
नुरक्तत्वात् तेन पश्यति इत्येवमपि नोपपद्यते इति ॥ ८१७ ॥

अभिप्रायान्तरमाशङ्कमान आह—

अहवा मणपञ्जवदंसणं-सणंस्स मयमोहिदंसणं सप्पा ।

विब्भंगदंसणंस्स व, नणु भाणियमिदं सुयाईयं ॥ ८१८ ॥

अथवा—कश्चिद्वैवं मन्यते—यथा विभङ्गदर्शनमवाधिदर्शनमेवा-
च्यते, तथा मनःपर्यायदर्शनस्याऽप्यवाधिदर्शनमिति संज्ञाऽ-
भिमतता भविष्यति । इदमुक्तं भवति—चक्षुरादिदर्शनचतुष्टया-
ऽऽधिक्येनाऽनुरक्तमपि यथाऽवाधिदर्शनेऽन्तर्भूतं विभङ्गदर्श-
नमिष्यते, तथा मनःपर्यायदर्शनमपि भविष्यति । ततः तेन
मनःपर्यायज्ञानी पश्यति इत्युपपत्स्यत एवेति । अत्र सूरिराह-
नत्वेन धृतातीतमागमविरुद्धमेव त्वया भाणितम् ॥ ८१८ ॥

कुतः ? इत्याह—

जेण मणोनानाविआं, दे। तिप्पि व दंसणइं भणियाइं ।

जइ आहिदंसणं हां-ज हांज नियमण तो तिप्पि ॥८१६॥

यस्माद्-भगवत्यामाशीविषोदशके मनःपर्यायज्ञान-चतु-
रचक्षुर्दर्शनलक्षणं हे दर्शनं, चक्षु-रचक्षु-रवधिदर्शनलक्ष-
णानि त्रीणि वा दर्शनानि प्रोक्तानि-यो मति-श्रुत-मनःप-
र्यायज्ञानत्रितयवास्तस्य हे दर्शनं, यस्तु मति-श्रुत-स्वधि-
मनःपर्यायज्ञानचतुष्टयवास्तस्य त्रीणि दर्शनानीति भावः ।
तस्मादुत्सृज्य मनःपर्यायज्ञानवतोऽवधिदर्शनसंज्ञितदर्शनाऽ-
भिधानम् । यदि पुनरित्यं स्यात्, तदा मति-श्रुत-मनः-
पर्यायज्ञानत्रयवतोऽपि दर्शनानि नियमात् त्रीण्येव स्युः, न
तु स्वापि हे, तस्मात् श्रुतानीतमिदमिति ॥ ८१६ ॥

अन्ये त्वाहुः, किम् ? इत्याह—

अन्ने उ मणोनानी, जाणइ पामइ य जेऽवहिममग्गो ।

इयरो य जाणइ चिय, संभवमत्तं सुएऽभिहिंय ॥८२०॥

अन्ये तु मन्यन्ते-योऽवधिज्ञानयुक्तो मनःपर्यायज्ञानी चतु-
र्ज्ञानीत्यर्थः, असौ मनःपर्यायज्ञानं जानाति, अवधिदर्श-
नेन तु पश्यति । यस्त्ववधिर्हितस्त्रिज्ञानी स मनःपर्या-
यज्ञानं जानान्येव, न तु पश्यति, तस्याऽवधिदर्शनाभा-
वात् । अतो मनःपर्यायज्ञानमात्रमाश्रित्य संभवमात्रतो जा-
नाति, पश्यति चेति नन्दिसूत्रेऽभिहितमिति ॥ ८२० ॥

अन्ये तु 'जानाति, पश्यति' इत्य-

न्यथा समर्थयन्ति, इत्याह—

अन्ने जं माऽऽगारं, तं तं नाणं न दंसणं तम्मि ।

जम्हा पुण पच्चक्खं, पेच्छइ तो तेण तच्चाणी ॥ ८२१ ॥

अन्ये त्वाहुः—यद्-यस्मात् पटुक्षयोपशमप्रभवत्वाद् मनः-
पर्यायज्ञानं साकारमवोपपद्यते, 'तो त्ति' ततस्तज्ज्ञान-
मेव, तेन जानान्येवत्यर्थः, न पुनस्तत्र मनःपर्यायज्ञानेऽ-
वधि-केवलयोग्यं दर्शनमस्ति । तर्हि 'पश्यति' इति
कथम्, इत्याह—यस्मात् पुनः, प्रत्यक्षं मनःपर्यायज्ञानं,
'तो त्ति' ततः प्रत्यक्षत्वात् तेनैव मनःपर्यायज्ञानेन पश्य-
त्यसौ तज्ज्ञानी-स चासौ ज्ञानी च तज्ज्ञानी, मनःपर्या-
यज्ञानीत्यर्थः । इदमुक्तं भवति—'दृशिर् प्रेक्षणे' प्रकृष्टं चे-
क्षणं प्रत्यक्षस्यैवोपपद्यते, प्रत्यक्षं च मनःपर्यायज्ञानम्, अ-
तस्तत्र पश्यतीति घटत एव । साकारत्वेन तु तस्य ज्ञान-
त्वान् 'तेन जानाति' इति निर्विवादमेव सिद्धम् । त-
स्माद् दर्शनाभावेऽपि यथोक्तन्यायान् 'मनःपर्यायज्ञानो जा-
नाति, पश्यति' इत्युपपद्यत एवेति । एतदपि मूलटीका-
कृता दृष्टान्तमेव, तद्यथा—ननु मनःपर्यायज्ञानं साकारत्वेन
ज्ञानत्वाद् दर्शने नास्ति, अथ च 'प्रत्यक्षत्वेन दृश्यतेऽनेन
वस्तु इति विरुद्धेवैयं वाचोयुक्तिः, साकारत्वेन निषिद्ध-
स्वार्पाद् दर्शनस्य 'दृश्यतेऽनेन' दर्शनम्' इति व्युत्प-
त्त्या सामाध्यादापत्तेः । किञ्च, 'जानाति' इत्यनेनाऽत्र
साकारत्वं स्थापितम्, 'पश्यति' इत्यनेन च दर्शनरूढेन
शब्देनाऽनाकारत्वं व्यवस्थाप्यते, अतो विरुद्धोभयधर्मप्रा-
प्त्याऽपि न किञ्चिदेतदिति ॥ ८२१ ॥

आह—यद्यमी सर्वेऽपि पूर्वोक्ता अन्येषामेवाऽभिप्रायाः, स-

दोषाश्च केऽपि कथञ्चित्, तर्ह्याचार्यस्य कोऽभिप्रायः ?,
इत्याशङ्क्याऽऽह—

भम्मइ पन्नवणाण, मणपञ्जवणाणपामणा भणिया ।

तो एव पासए सो, मंदहो हेउणा केण ? ॥ ८२२ ॥

भगवन् स्थितः पक्षोऽत्र । कः ? इत्याह—प्रज्ञापनायां त्रि-
शतमपदे मनःपर्यायज्ञानस्य प्रकृष्टेक्षणलक्षणा साकारोपया-
गविशेषरूपा पश्यता प्रोक्ता, तथैवामौ 'मनःपर्यायज्ञानो
पश्यति' इति व्यपदिश्यते । तन् केन किल हेतुनाऽभिप्रा-
यान्तरवादिनां सन्देहोऽत्र, येनाऽपराऽपरागं निजनिजाऽभि-
प्रायान्तरं प्रकटयन्ति ? तस्यैव प्रकारस्याऽऽगमोक्तत्वेन
निर्दोषत्वादिति भावः । प्रज्ञेपगाथा अर्थं लक्ष्यते, चिरन्त-
नटीकाद्वयेऽप्यगृहीतत्वात्, केषुचिद् भाष्यपुस्तकेष्वदर्श-
नाच्च केवलं केषुचिद् भाष्यपुस्तकेषु दर्शनात्, किञ्चित्साऽभि-
प्रायत्वाच्चाऽस्माभिर्गृहीता । इति द्वादशगाथाऽर्थः । सत्प-
दप्रकरणताऽऽदयोऽस्यापि * अवधिवद् वाच्याः, केवलमप्र-
मत्तसंयतोऽस्योत्पादस्वामी, तदनुसारं सर्वत्र नानान्वं स्व-
यमभ्युहाम् ॥ ८२२ ॥ विशेषं । आ० सू० । भ० । आ० म० ।
प्रज्ञा० । सम्म० । रा० । * मनःपर्यायज्ञानस्यापि ।

मणपञ्जवणाणजिण-मनःपर्यवज्ञानजिन-पुं० । रागद्वेषमो-
हान् जयतीति जिनस्तत्र मनःपर्यवज्ञानप्रधातो जिनो मनः-
पर्यवज्ञानजिनः । तादृशे जिते, स्था० ३ डा० ४ उ० ।

मणपञ्जवणाणावरण-मनःपर्यायज्ञानाऽऽवरण-न० । मनसः
पर्याया बाह्यवस्त्वालोचनप्रकाराः धर्मा मनःपर्यायास्तेषु त-
पां वा सम्बन्धि ज्ञानं मनःपर्यायज्ञानम्, तस्याऽऽवरणे मनः-
पर्यायज्ञानाऽऽवरणम् । ज्ञानाऽऽवरणकर्मभेदः, कर्म० ६ कर्म० ।
मणपडिचारग-मनःपरिचारक-पुं० । मनस्येवोपस्थितानां स्त्री
णामुपभोक्तारि, स्था० ।

'दे। इंदा मणपगियारगा पणणात्ता । तं जहा-पाणए चेव,
अचनुण चेव ।

अनन्ताऽऽदिषु चतुर्षु कलेषु मनःपरिचारका देवा भवन्ती-
ति । स्था० २ डा० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

मणपडिमेलीण-मनःप्रतिमेलीन-पुं० । कुशलमनउदीरण-
नाकुशलमनानां रोगधनं च मनः प्रतिमेलीनं यस्थ सः, मनसा
वा प्रतिमेलीनो मनःप्रतिमेलीनः । प्रतिमेलीनभेदः, स्था० ४
डा० २ उ० ।

मणपदुद्वंद्वण-मनःप्रद्विष्टवन्दन-न० । केनाचिद् गुणेन हीनस्य
बन्धस्य तथैव मनसोऽकृत्य साऽस्य वन्दनं, आ० सू० ३ अ० ।

नवमभाह—

अप्पपरपत्तिणं, मणप्पदोमो अण्णगउट्टाणी ।

मनःप्रद्वेषः अनकोत्थानोऽनकार्त्तानामनो भवति । स च सर्वो-
ऽव्याप्तप्रत्ययः, परप्रत्ययः वा स्यात् । तत्राऽऽत्मप्रत्य-
येन यदा शिष्य एव गुरुणा किञ्चित्संगोपमार्शितो भवति ।
परप्रत्ययेन तु यदा तस्यैव शिष्यस्य सेवयितुः गुरुत्वादः
समुत्पन्नं सृजिता किपण्याप्रियमुक्तं भवतीत्येवप्रकारेणात्येव
स्वपदप्रत्ययः कारणान्तरमेतसः प्रद्वेषो भवतीति यत्र
तन्मनसा प्रद्विष्टमुच्यते । वृ० ३ उ० । आ० १ । द० । प्र० ।

मणपल्हायजण-मनःप्रहादजनन-न० । अन्तःकरणहर्षो-
त्पादके, उक्त० १६ अ० ।

मणपवणजड्वेग-मनःपवनजयिवेग-त्रि० । मनःपवनजयी
वेगो यस्य तत्तथा । शीघ्रवेग, औ० । उपा० ।

मणपसिणविज्ञा-मनःप्रश्नविद्या-स्त्री० । मनःप्रश्नितार्थोत्त-
रदायिन्यां विद्यायाम्, स० १० अ० ।

मणप्पअंगपणिय-मनःप्रयोगपणित-त्रि० । मनस्तथा प-
रिणते, भ० २ श० १ उ० ।

मणप्पअस-मनःप्रदोष-पुं० । मनोजाते दोषे, " पुर्व्वि च इ-
गिह च" अणागयं च, मणप्पअसो उण मेऽस्थि को ई । जक्खा
हु वेयावडियं करेति, तस्मा हु णण णिहया कुमारा ॥ १ ॥ "
उक्त० ११ अ० । सूत्र० ।

मणयं-मनाक्-अव्य० । "मनाको न वा डयं डियं च" ॥ २ ॥
१६६ ॥ मनाक्शब्दस्यार्थे डयम् डियम् च प्रत्ययौ वा भवतः ।
'मणयं । मणियं । मणा ।' ईषदर्थे, मन्दे च । प्रा० २ पाद । "मण-
य ईमि" (७७७) पाद० ना० २३२ गाथा ।

मणवडकायसुमंभुड-मनोवाक्कायसुमंभुत-त्रि० । तिसृभिर्गु-
प्तिसिभिर्गुप्त, दश० १० अ० ।

मणवग्गणा-मनोवर्गणा-स्त्री० । मनोरूपतया परिणमय्याऽऽ-
लम्ब्य च निसृष्टेषु मनःप्रायोग्यद्रव्येषु, पं० सं० ५ द्वार । (ता-
श्च 'वग्गणा' शब्दे वच्यन्ते)

मणवण-मनोवन-न० । चित्तोद्यत्ते, अष्ट० १७ अष्ट० ।

मणविणय-मनोविनय-पुं० । मनसो विनयाऽर्हे कुशलप्रवृत्त्या-
द्यो, स्था० ७ ठा० । ('विणय' शब्दे भेदः)

मणविणयामिया-मनोविपर्यामिका-स्त्री० । अप्रशस्तस्य
मनसो चिन्तने, "मणोविणयामिया ।" यदप्रशस्तमनसा
चिन्तितम् " केद, पुण आउलमाउलाण । " आ० च० ४ अ० ।

मणविगिय-मनोवीर्य-न० । अकुशलमनोनिरोधे, कुशलमनस-
श्च प्रवर्त्तने, मनसो वा एकत्वीभावकरणे, सूत्र० १ श्रु० २
अ० । ('वीर्य' शब्दे इदं व्याख्यास्यते)

मणमंक्लेश-मनःमंक्लेश-पुं० । अरतिरतिरागद्वेलक्षण
मनसि, मनसो वा मंक्लेश, स्था० १० ठा० ।

मणमंजम-मनःमंजम-पुं० । मनसो द्रोहेर्ष्याभिमानाऽऽदिभ्यो
निवृत्तां, धर्मध्यानाऽऽदिषु च प्रवृत्तां, प्रव० ६६ द्वार ।

मणमच्च-मनःमत्य-न० । मनसः सत्यं मनःसत्यम् । मनःसंय-
मे, पा० ।

मणमंवेविउ-मनःमत्यविद्वम-पुं० । मनसः सत्यं मनःसंयमः,
स चाकुशलस्य मनसो निरोधः कुशलमनःप्रवर्त्तनलक्षणस्तं
वेत्ति सम्यगासंवनता जानार्ताति मनःसत्यविद्वान् । मनः-
संयते, पा० ।

मणममसाहरणया-मनःममन्वाहरणता-स्त्री० । मनसः स-
मिति 'सम्यक्, अनु इति-स्वावस्थानुरूपेण आडिति
मर्षादण, आगमार्थादिनभावभाभिधान्या वा द्रव्यं-संज्ञेयं

मनःसमन्वाहरणं, तदेव मनःसमन्वाहरणता । मनसः स्थि-
रत्वाऽऽपादने, भ० १७ श० ३ उ० ।

मणसमाहारणा-मनःसमाधारणा-स्त्री० । मनसः शुभस्था-
ने स्थिरत्वेन स्थापने, उक्त० ।

मणसमाहारणयाणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? मणस-
माहारणयाणं एग्गम् जणयइ, एग्गम् जणइत्ता नाणप-
जवे जणयइ, नाणपजवे जणइत्ता सम्मत्तं विसोहेइ, मिच्छत्तं
च निज्जइ ॥ ५६ ॥

हे भदन्त ! मनःसमाधारणया जीवः किं जनयति ?, मन-
सः सम्यक्प्रकारेण आ-मर्यादाया सिद्धान्तोक्तमार्गम् अभि-
व्याप्य वा धारणा स्थापने मनःसमाधारणा तथा जीवः किं
फलमुत्पादयति ? तदा गुरुराह-हे शिष्य ! मनःसमाधारणया
मनसो मर्यादाया रक्षणेन एकाग्रं धर्मे स्थैर्यं जनयति, ध-
र्मे एकाग्र्यमुत्पाद्य ज्ञानपर्यवान् जनयति विशिष्टान् मति-
ज्ञानश्रुतज्ञानाऽऽदीनां पर्यायान् तत्त्वावबोधरूपान् विंश-
पान् जनयति पुनः सम्यक्त्वविशुद्धिं जनयति, मिथ्यात्वं च
निर्जरयति निवारयति ॥ ५६ ॥ उक्त० २६ अ० ।

मणसमिड-मनःसमिति-स्त्री० । मनसः कुशलतायां समि-
तिः मनःसमितिः । समितिभेदे, स्था० २ ठा० ।

मणसमिय-मनःसमित-त्रि० । मनसः सम्यक् प्रवर्त्तके, कल्प०
१ अधि० ६ क्षण । सूत्र० ।

मणसिला-मनःशिला-स्त्री० । "वक्ताऽऽदावन्तः" ॥ २ ॥ १२६ ॥
प्रथमादेः स्वरस्यान्त आगमरूपोऽनुस्वारः । "मणसिला"
क्वचिन्न-'मणसिला ।' प्रा० १ पाद । पृथ्वीविकारविशेषं,
प्रा० १ पाद ।

मणसिला-मनःशिला-स्त्री० । 'मणसिला' शब्दार्थे, प्रा०
१ पाद ।

मणस्सि-मनस्सिन्-त्रि० । स्वमनस्तन्त्रे, "आ आमन्त्र्य सौ वे-
नो नः" ॥ २ ॥ १२६ ॥ शौरसेन्याम् इनो नकारस्याऽऽमन्त्र्ये
सौ परं आकारो वा भवति । भो मणस्सिया । प्रा० ४
पाद ।

मणहर-मनोहर-त्रि० । मनांसि श्रोतृणां हरत्यात्मवशं नय-
तीति मनोहरः, लिहाऽऽदेराकृतिगणत्वादक्षप्रत्ययः । रा० ।
ज० । "ओतोऽद्वाऽन्योऽन्यप्रकोष्ठाऽऽतोद्यशिगेवेदनामनोहर-
सरोरुहे क्लेशवः" ॥ १ ॥ १५६ ॥ इत्योतोऽत्वं वा तत्स-
न्नियोगे तु यथासंभवं वकारतकारयोर्वाऽऽदेशः । मणहरं ।
मणोहरं । प्रा० १ पाद । मनोनिवृत्तिकरे, रा० ।

मणा-मनाक्-अव्य० । ईषदर्थे, "एवं परं" ॥ २ ॥ ४१२ ॥
इत्यादिसूत्रेण 'मनाको । मणाउं ।' "विहवि पणइइ वंकुड-
उ, रिद्धिहि" जणसामन्नु । किं पि मणाउं महुपिअहो, ससि
अणुहरइ न अन्नु ॥ १ ॥ " प्रा० ४ पाद ।

मणालुकूला-मनोऽनुकूला-स्त्री० । पतिमनोऽनुकूलवृत्तिकाया
म, भ० १२ श० ६ उ० । "मणालुकूलहियइच्छुयाओ ।"

मनोऽनुकृताश्च ता हृदयेनेषिताश्चेति कर्मधारयः । भ० ६ श० ३३ उ० ।

मणाम-मनोऽम-त्रि० । मनसाऽभ्यन्ते गम्यन्ते सौभाग्यतो अनुस्मर्यन्ते इति मनोऽमः । स्था० ८ ठा० । झा० । प्रज्ञा० । आव० । मनसाऽभ्यन्ते-प्राप्सन्ते पुनः पुनः संस्मरणतो यत्-मनोऽमम् । आ० । विपा० । रा० । कल्प० । दशा० ।

मनआप-त्रि० । निरुक्तिवशात् मन आपः सदैव भोज्यतया जन्तूनां मनांस्यान्वोति । जी० १ प्रति० । प्रव० । पुनः पुनः सुन्दरत्वातिशयान्मन्त्रगमे, भ० ६ श० ३३ उ० । स० । मनः-प्रिया । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मणामतर-मनआपतर-त्रि० । द्रष्टव्यां मनांस्यानुवन्त्या-न्मवशतां न्यन्तीति मनआपास्ततः प्रकर्षविवक्षायां तर्प-प्रत्ययः, प्राकृतत्वाच्च प्रकारस्य मकारे मणामतराः । अ-तिशयितमह आमेपु, आ० म० १ अ० । स्था० । जी० । रा० । औ० । ज० १ ।

मणामता-मनआपता-स्त्री० । मन आप्नुवन्ति मनसि सदा रमन्ते इति मनआपः, तद्भावस्तत्ता । स्पृहणीयता-याम्, प्रज्ञा० ३४ पद ।

मणालि-मृणाल-न० । पद्मकन्दापरिवर्त्तिन्यां लतायाम्, आचा० २ श्रु० १ च० १ अ० ८ उ० ।

मणि-मणि-पुं० । स्त्री० । रत्नवैदूर्यनीलाऽऽदिके, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । स० । चन्द्रकान्ताऽऽदिगन्तविशेषे, स० । आ० । प्रव० । जी० । झा० । जात्यरन्ते, दश० ६ अ० । भ० । नि० च० । प्रश्न० । रा० । कर्केतनाऽऽदिके, रा० । यथा मेचकमणिनगर्महाऽऽद्याः । विशे० । झा० । च० प्र० । अनु० । इन्द्रनीलवेदूर्यपद्मरागाऽऽदिके, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । पृथिवीकायविकारगु, भ० १२ श्रु० ८ उ० । उत्त० । (मण-यः सुगन्धयुक्ता भवन्तीति 'भरह' शब्दे पञ्चमभागे १४०४ पृष्ठे विस्तरतः प्रतिपादितम्)

मणिअंग-मणयङ्ग-पुं० । मणीनां-मणिप्रधानानामाभरणानां कारणत्वान्मणयङ्गाः । प्रव० १७१ द्वार । मणयो वाऽङ्गान्य-वयवा अस्यान्ते । स्था० ७ ठा० । आभरणदायिनि सुप-मसुपमाजाते कल्पवृक्षे, स० १० सम० । नि० । स्था० । " भवणरुक्मसु आङ्गणसु । " स्था० १० ठा० ।

मणिअड-मणीयक-पुं० । मालाचयवे मणौ, " प्राद्व मुनिहं चि भन्तडी, ते मणिअडा गणन्ति । अखड निगमइ परमपद, अज्ज वि लउ न लहन्ति ॥ १ ॥ " प्रा० ४ पाद ।

मणिकंचणकूड-मणिकाञ्चनकूट-न० । रुक्मिवर्षधरपर्वत-स्याऽष्टमं कूटं, स्था० ६ ठा० । ज० ।

दो मणिकंचणकूडा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मणिकंचणरुपयाम-मणिकाञ्चनरूपयणी-त्रि० । मणिकाञ्चन-रूप्याणामिव वर्णशब्दाया येषां ते । रत्नकाञ्चनरूप्यच्छा-येषु, पंच० २ द्वार ।

मणिकणग-मणिकनक न० । मणिकनकमये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । " मणिकनगभूमियागं । " मणिकनकानां २४

सम्बन्धिनी स्तूपिका शिखरं यस्य तन्मणिकनकस्तूपिका-कम् । च० प्र० १६ पाहु० । जी० । मृ० प्र० । स० ।

मणिकमिया-मणिकणिका-स्त्री० । काश्यां गङ्गानटे स्वनाम-ख्याते लौकिकतीर्थे, यत्र कमठतापसः पार्श्वस्वामिना परा-स्तीकृतः । ती० ३७ कल्प ।

मणिकम्म-मणिकम्मन्-न० । मणिषु निष्पादितस्वस्तिका-ऽऽदिचित्रकर्मन्तु, आचा० २ श्रु० २ च० ४ अ० । कल्प० ।

मणिकूड-मणिकूट-न० । रुचकवरपर्वतपश्चिमादिक्कूटे, डी० ।

मणिकण्डिमतल-मणिकुट्टिमतल-न० । मणिवडभूमितले, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मणिकसंडिय-मणिकयखण्डिक-पुं० । रत्नपरीक्षके, महा० २ चूले० ।

मणिचूड-मणिचूड-पुं० । गन्धारदेशीयरत्नवाहपुरगजे विद्या-धरे, उत्त० ६ अ० । ('णमि' शब्दे चतुर्थभागे १८० पृष्ठे कथाः)

मणिनाग-मणिनाग-पुं० । राजगृहे नगरे महानपस्तरा-प्रभनाम्नि प्रस्रवणे पूज्यमाने स्वनामख्याते नागे, विशे० । आ० म० । आ० च० । स्था० । आ० क० ।

मणिजाल-मणिजाल-न० । मणिमये वामसमूहे, ज० १ वक्त० । रा० ।

मणितोरणा-मणितोरणा-स्त्री० । जम्बुद्वीपे पुष्कलावर्णीवि-जये स्वनामख्याते पुरीभेदे, उत्त० ६ अ० ।

मणिदत्त-मणिदत्त-पुं० । भारते वर्षे रोहितकनगरे स्वनाम-ख्याते यक्षे, नि० १ श्रु० ४ वर्ग १ अ० ।

मणिपडिमा-मणिप्रतिमा-स्त्री० । मणिभयरत्नप्रतिमायाम्, व्य० ६ उ० ।

मणिपीठिया-मणिपीठिका-स्त्री० । मणिमयपीठिकायाम्, यत्र जिनमूर्तयः स्थाप्यन्ते ता मणिपीठिकाः । रा० । जी० । ज० । म्या० । भ० ।

मणिपभ-मणिप्रभ-पुं० । गन्धारनाम्नि देशे रत्नवाहनगरे स्वनामख्याते विद्याधरेन्द्रे, उत्त० ६ अ० । अवन्तिरा-जपालकमुतगपृवर्द्धनपुत्रे कौशाम्बाराजे, आ० क० ४ अ० । (तत्कथा 'अण्णायया' शब्दे प्रथमभागे ४६४ पृष्ठे दर्शिता) मणिप्रभो नाम राजा । आव० ४ अ० । आ० च० । अयोध्या-राजस्य हरिश्चन्द्रस्य परीक्षके स्वनामकदेवे, ती० ३७ कल्प ।

मणिबंध-मणिवन्ध-पुं० । मणिबंध्यते यत्र । बन्ध घञ । प्रकोष्ठपातयोर्मध्यस्थं कर्मग्रन्थौ, सैन्धवलवणाऽऽकरं पर्वतभेदे च । प्रज्ञा० १ पद । वान० ।

मणिमय-मणिमय-त्रि० । मणिप्रचुरं, मणिविकारं च । रा० ।

मणिमहला-मणिमखला-स्त्री० । रत्नकाञ्चयाम्, झा० १ श्रु० १ अ० ।

मणियार-मणिकार-पुं० । राजगृहे नगरे स्वनामख्याते धे-ष्टिनि, आव० ६ अ० । आ० च० ।

मणिग्रन्थ-मणिग्रन्थ-न० । " रत्ने निगद्यन्त तज्जानां जातं
यदुत्कृष्टम् । " इति वचनात्मणिग्रन्थः कृष्टः स्था० ७ डा । स० ।
आ० च० । " मणिग्रन्थविभक्तिचिन्ता । " मण्यश्चन्द्रका-
न्ताऽऽद्याः रत्नानि कर्कतनाऽऽद्यानि तेषां भक्तिमिर्विच्छि-
त्तिभिर्वा नाना रूपा आश्चर्यवन्तो वा । जी० ३ प्रति०
४ अधि० । रा० प्रश्न० । वृद्धगच्छायमोमशुभमणिग्रन्थः, ग०
३ अधि० ।

मणिग्रह-मणिग्रह-पु० । मालवदेशीयसुदर्शनपुराणे मदन्तंखा
त्र्यंष्ट्र, उत्त० २ अधि० । " रत्नमं शब्दे चतुर्थभाग १=०७ पृष्ठे कथोक्ता)

मणिलक्ष्मण-मणिलक्ष्मण-न० । रत्नपरीजाग्रन्थोक्तकाकपद-
मन्त्रिकापदकशरादित्यशर्करास्ववर्णोच्चितफलदायिन्वा -
ऽऽदिमणिगुणदोषविज्ञाने, ज० २ वृत्त० । आ० । स० । सूत्र० ।

मणिवंश-मणिवंशक-न० । मणयो मणिमया वंशा येषां
तानि मणिवंशकानि । मणिमयवंशयुक्तेषु, ज० २ वृत्त० । जी० ।
मणिवृद्ध-मणिवृत्तक-न० । मणिप्रधानं भोजनजन्योपया-
गिघृताऽऽदिपात्रे, ज० २ वृत्त० ।

मणिवया-मणिपदा-स्त्री० । पुराभेदे, " मणिवया गयरी मि-
त्ता राया, संभृतिविजये अणगां पादलाभिण० जव सिद्धे । "
विषा० २ श्रु० ६ अधि० ।

मणिविषय-मणिविजया-स्त्री० । भगवत्प्रेतिप्रार्थनायां
स्वर्नाभिकायां नगर्याम, यत्र पूर्णभद्रस्य देवस्य पृथजन्मा-
ऽऽस्तां । नि० २ श्रु० ३ वर्ग ४ अधि० ।

मणिमलागा-मणिशलाका-स्त्री० । मणिशलाकेव मणि-
शलाका । मयभेदे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । न० ।

मणिहिय-मणिहृदय-पुं० । शङ्खवरस्य परस्तात् स्थितस्य
हृदयस्य देव, हृ० ।

मणीमा-मनीपा-स्त्री० । वृद्धा, अनु० । " मेहा मई मणी-
मा, विस्तरां श्री चिदे वृद्धा । (४८) " पाड० ना० ३१
गाथा ।

मणु-मनु-पुं० । मनुयाणां परममनुपुं०, यदपत्यानि म-
नुया उच्यन्ते । आ० म० २ अधि० । मनुना प्रणीतं ग्रन्थं च ।
विशे० । मनुपं, मनुगतिं मनुयस्य सजा । वाच० ।

मणुअ-मनुज-पुं० । नरः, " मणुआ नरा मणुस्मा, मन्वा
तह माणवा पुरिस्ता । " (१००) पाड० ना० ६० गाथा ।

मणुज-मनोज-त्रि० । सुन्दरः, " सुन्दरे गते रम्मे, अहिरामे
वंशुर मणुजं च । लट्टे कंते सुदये, मणोरमे चारु रम-
णिरज । " (१४) पाड० ना० १४ गाथा ।

मणुप-मनोज-त्रि० । मनसा जायन्त-उपादीयन्त इति मनो-
जम् । त० । मनसा जन्तः संवेदन्त शोभनतया जायन्त इति
मनोजः, विषा० २ श्रु० २ अधि० । मनसा जायन्ते सुन्दरतया
यतन्मनोजम् । भावतः सुन्दरः, अ० १ श्रु० ३३ उ० । ज० ।
आ० । स्वरूपतः शोभन्तः स्था० ३ डा० १ उ० । मनोज्ञः
मनसो मता वल्लभा, सर्वस्याप्युपभोक्तः सर्वदा च शोभ-
नत्वप्रकीर्णदेव निरुक्तविधितः । स्था० ३ डा० ३ उ० ।
हो० । मनोज्ञो मनसा नव्यगुणैर्वन्तया ज्ञातवान् । रा० ।

विषाकेऽपि सुखजनकतया मनसः प्रह्लादेऽनुवात् । जा०
१ प्रति० । मनसो सन्ति, नि० च० २ उ० । वृ० । आ०
म० । जी० । प० व० । प्रज्ञा० । रा० । ज० । विशे० ।
मनोरमे, जा० १ श्रु० २ अधि० । आव० । इष्टे, आव० ४
अ० । प्रव० । आवा० । " मणुगणं भोयणं भोवा, मणुगणं
सयणाऽऽसणं । मणुगणं ति अगारे ति, मणुगणं भायणं
मुणी ॥ १ ॥ " सूत्र० १ श्रु० ३ अधि० ४ उ० । अभिलष-
णाय, स्था० ६ डा० । सूत्र० । शुभस्वरूपे, स्था० ६ डा० ।
सूत्र० । मनोविनोदकारिणि, कल्प० १ अधि० ३ जण । सं-
भोगिके, व्य० १ उ० ।

मणुमत-मनोजतर-त्रि० । मनोज्ञशब्दात्प्रकर्षविचक्षायां तर-
प । अतिमनोऽनुकुले, रा० । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मणुमसंपद्यो-मसंपद्यो-मनोज्ञमस्योगमस्यपुक्-न० । मनो-
ज्ञस्य धनाऽऽदेः सप्रयोगो-यागस्तेन संप्रयुक्तो यः स तथा ।
आर्त्तध्यानभेदे, ग० १ अधि० ।

मणुमस्य-मनोज्ञमस्य-स्त्री० । उषरतभावोऽपि स्वाऽऽ-
लम्बनप्रीतिजनको मनोज्ञः स्वर्गं यस्य स मनोज्ञस्वर-
स्नद्धावन्तता । मनोज्ञस्वरस्य, प्रज्ञा० २३ पद ।

मणुतिगियाणुपूर्वा-मनुजतिगियानुपूर्वा-स्त्री० । मनुजानुपू-
र्याम, तियगानुपूर्वा च । कर्म० २ कर्म० ।

मणुदुग-मनुजद्विक-न० । मनुजगतिमनुजानुपूर्वस्य मनु-
जोपलक्षिते द्वये, कर्म० ४ कर्म० ।

मणुपुवग-मनुपूर्वक-पुं० । वेताह्यपर्वते मनुविद्याप्रधाने
विद्याधरे, आ० च० १ अधि० ।

मणुय-मनुज-पुं० । मनोज्ञो मनुजः । मनुयः, स्था० १
डा० । उत्त० । सूत्र० । नरः, सूत्र० १ श्रु० २ अधि० २ उ० ।
त० । मनुयाश्चतुर्भेदाः । तद्विधा-संमूर्च्छनजाः, कर्मभूमिजाः,
अकर्मभूमिजाः, अन्तरभूमिजाश्चेति । आचा० १ श्रु० १
अ० १ उ० । स्था० । म० । आ० । मयं, स्था० ६ डा० ।
श्रीश्रेयांसस्य मनुजो यन्ते, मताऽन्तरेणेश्वरः प्रवलवर्णस्त्रि-
नेत्रा वृषभवाहनश्चतुर्भुजा मानुलङ्गगदायुक्कदक्षिणपाणि-
द्वयो नेकुलकाजम्बुकवामपाणिद्वयश्च । प्रव० २६ द्वार । स० ।

मणुयगड-मनुजगति-स्त्री० । मनुयाणां गतिः मनुयस्वसं-
पादिका वा गतिः । गतिभेदे, स्था० ४ डा० ३ उ० ।

मणुयगडमहगया-मनुजगतिमहगता-स्त्री० । मनुयगत्या स
ह यासामुदयस्ता मनुजगतिमहगताः । तथाविधामु क-
र्मप्रकृतिषु, कर्म० ६ कर्म० ।

मणुयतिग मनुजद्विक, न० । मनुजगतिमनुजानुपूर्वमनुजा-
ऽऽयुर्लक्षणे मनुयापलक्षिते त्रिके, कर्म० २ कर्म० ।
मणुययानि-मनुजयानि-स्त्री० । मनुयजार्त्तानामुपलक्षितानि,
प्रश्न० २ आश्चर्यद्वार ।

मणुस्म-मनुप्य-पुं० । मनुगति मनुयस्य संज्ञा । मनोरप-
न्यानि मनुयाः । जातिशब्दोऽयं राजन्यऽऽदिशब्दवत् । जी०
१ प्रति० । नि० च० । नरः, प्रश्न० २ सम्ब० द्वार । मनुजे,
जी० ३ प्रति० ४ अधि० । सूत्र० । उत्त० ।

मनुष्यभेदाः—

मे किं तं मणुस्मा ?। मणुस्मा दुविहा पप्पत्ता । तं जहा—संमुच्छिममणुस्मा य, गम्भवकंतियमणुस्मा य । से किं तं संमुच्छिममणुस्मा ?। कहि शं भंते ! संमुच्छिममणुस्मा संमुच्छंति ?। गोयमा ! अंतो मणुस्मखेत्ते पणयाली—साए जे यणमयसहस्सेसु अट्टाइजेसु दीवसमुहेसु पप्परससु कम्मभूमीसु तीमाए अकम्मभूमीसु छप्पन्नाए अंतरदीवएसु गम्भवकंतियमणुस्माणं चैव उच्चारसु वा पासवणसु वा खेलेसु वा सिंघाणएसु वा वंतेसु वा पिन्तेसु वा पूणसु वा सो—गिणएसु वा सुक्केसु वा सुक्केपोगमलपरिमाडेसु वा विगय—जीवकलेवरेसु वा थीपुरिससंजोएसु वा नगरनिद्रमणसु वा मव्वेसु चैव असुइट्टाणसु, एत्थ शं संमुच्छिममणु—स्मा संमुच्छंति, अंगुलस्म अमंखेज्जइभागाभेत्ताए ओगा—हणाए अमन्नी भिच्छदिट्ठी अन्नाणी सव्वाहिं पज्जत्तीहिं अपज्जत्तगा अंतोमुहुत्ताउया चैव कालं करेति । मेत्तं संमुच्छिममणुस्मा । मे किं तं गम्भवकंतियमणुस्मा ?। गम्भवकंतियमणुस्मा तिविहा पप्पत्ता । तं जहा—कम्मभूमगा, अकम्मभूमगा, अंतरदीवगा ।

(से किं तमित्यादि) अत्रापि सम्मूर्च्छिममनुष्यविषये प्रवचनबहुमानतः शिष्याणामपि च साक्षाद्गवतेदमुक्कमिति बहुमानोत्पादनार्थमङ्गलान्तर्गतमालापकं पठति—“कहि शं भंते !” इत्यादि सुगमे, नवरे सव्वेसु चैव असुइट्टाणसु ति ।” अन्यान्वयपि यानि कानिचित् मनुष्यसंसर्गवशादशुचिभूतानि स्थानानि तेषु सर्वेष्विति । उक्ताः सम्मूर्च्छिममनुष्याः । अधुना गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यप्रतिपादनार्थमाह—(से किं तमित्यादि) ‘कम्मभूमिगा’ इति—कर्म कृपिवाणिज्याऽऽदि मोक्षानुष्ठानं वा, कर्मप्रधाना भूमियेषां ते कर्मभूमाः, आर्पणान् समासान्तोऽप्रत्ययः, कर्मभूमा एव कर्मभूमकाः, एवमकर्मा—यथाक्लकर्मविकला भूमियेषां ते अकर्मभूमास्ते एवाऽकर्मभूमकाः, अन्तरशब्दो मध्यवाचीः अन्तरे लवणसमुद्रस्य मध्ये द्वीपा अन्तरद्वीपाः तद्वता अन्तरद्वीपगाः, “अस्ति पश्चानुपूर्वी” इति न्यायव्यापनार्थम् । प्रश्ना०१ पदं अनु० । आचा० । (कर्मभूमकमनुष्याणां व्याख्याः ‘कम्मभूमग’ शब्दे तृतीयभागे ३३६ पृष्ठे गता) (अकर्मभूमकमनुष्याणां व्याख्याः ‘अकम्मभूमग’ शब्दे प्रथमभागे ३२० पृष्ठे गता) (अन्तरद्वीपमनुष्यवक्रव्यता ‘अंतरदीव’ शब्दे प्रथमभागे २६ पृष्ठे गता) (आर्यमनुष्यव्याख्या ‘आ (य) रिय’ शब्दे द्वितीयभागे ३३६ पृष्ठे गता) (म्लेच्छमनुष्याणां व्याख्या ‘मिलक्खु’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

मे किं तं मणुस्मा ?। मणुस्मा दुविहा पप्पत्ता । तं जहा—संमुच्छिममणुस्मा य, गम्भवकंतियमणुस्मा य । कहि शं भंते ! संमुच्छिममणुस्मा संमुच्छंति ?। गोयमा ! अंतो मणुस्मखेत्ते ० जाव करेति । तेमि शं भंते ! जीवाणं कति

मरीरगा पप्पत्ता ?। गोयमा ! तिन्नि मरीरगा पप्पत्ता । तं जहा—ओरालिए, तेयए, कम्मए । मेत्तं संमुच्छिममणुस्मा । मे किं तं गम्भवकंतियमणुस्मा ?। गम्भवकंतियमणुस्मा तिविहा पप्पत्ता । तं जहा—कम्मभूमया, अकम्मभूमया, अंतरदीवजा, एवं मणुस्मभेदा भाणियव्वं जहा पप्पवणाए तहा निरवसेसं भाणियव्वं ० जाव छउमन्था य, केवली य । ते समामतो दुविहा पप्पत्ता । तं जहा—प—ज्जत्ता य, अपज्जत्ता य । तेमि शं भंते ! जीवाणं कति मरीरा पप्पत्ता ?। गोयमा ! पंच मरीरया पप्पत्ता । तं जहा—ओरालिए ० जाव कम्मए । मरीरगाहणा जहमेणं अंगुलस्म अमंखेज्जइभागा, उक्कोमेणं तिप्पि गाउयाइं छच्चेव संघयणा छस्संटाणा । ते शं भंते ! जीवा किं कोहकसायी ० जाव लोभकसायी, अकसायी ?। गोयमा ! मव्वे वि । ते शं भंते ! जीवा किं आहारमन्नोवउत्ता, लोभमन्नोवउत्ता, नोसन्नोवउत्ता ?। गोयमा ! मव्वे वि । ते शं भंते ! जीवा किं कणहलेस्मा य ० जाव अलेस्मा ?। गोयमा ! सव्वे वि । सोइंदियोवउत्ता ० जाव नोइंदियोवउत्ता वि, सव्वे समुग्घाया पप्पत्ता । तं जहा—व—यणासमुग्घांतं ० जाव केवलिसमुग्घांतं, सन्नी वि, नोसन्नी, अमन्नी वि, इत्थिवेदा वि ० जाव अवेदा वि, पंच प—ज्जत्ती, तिविहा दिट्ठी, चत्तारि दंसणा, णाणी वि, अम्माणी वि, जे णाणी ते अन्थेगतिया दुन्नाणी, अन्थेगतिया तिन्नाणी, अन्थेगतिया चउनाणी, अन्थेगतिया एगणाणी । जे दुम्माणी ते नियमा आभिणिवाहि—याणाणी, सुयणाणी य । जे तिप्पाणी ते आभिणिवाहिय—णाणी, सुयणाणी, ओहिणाणी य । अहवा—आभिणिवा—हियणाणी, सुतणाणी, मणपज्जवणाणी य । जे चउणाणी ते णियमा आभिणिपोहियणाणी, सुयणाणी, ओहिणाणी, मणपज्जवणाणी य । जे एगणाणी ते नियमा केवलणाणी, एवं अम्माणी वि, दुअम्माणी, तिअम्माणी, मणजोगी वि, वड—कायजोगी वि, अजोगी वि, दुविहउदओगे, आहागे छदिसिं । उववातो नेरइएहिं अंधे मत्तमवज्जेहिं तिग्गिस्स—जोणिएहिंतो, उववाओ अमंखेज्जवामाऽऽअवज्जेहिं मणु—एहिं अकम्मभूमगअंतरदीवगअमंखेज्जवामाउयवज्जेहिं, देव—हिं सव्वेहिं, ठिती जहमेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोमेणं तिप्पि पलिओवमाइं, दुविहा वि मरंति, उव्वडित्ता नेरइयादिम् ० जाव अणुत्तराववाइणम् अन्थेगतिया मिज्झंति ० जाव अंतं करेति । ते शं भंते ! जीवा कति गइया, कति आगति—या पप्पत्ता ?। गोयमा ! पंचगतिया, चउआगतिया, परिजा मंखेज्जा पप्पत्ता । मेत्तं मणुस्मा । (मूत्रे ४ ?)

अथ के ते मनुष्याः ?। मृगिराह-मनुष्या द्विविधाः प्रज्जमाः । तद्यथा-संमूर्च्छिममनुष्याश्च, गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याश्च, चशब्दौ स्वगतान्तकभेदसूचकौ, तत्र संमूर्च्छिममनुष्यप्रतिपादनाधमाह-“कहि रं भंते !” इत्यादि । क्व भदन्त ! संमूर्च्छिममनुष्याः संमूर्च्छन्ति ?। भगवानाह-गौतम ! “अतो मणुस्संसेत्त जाय कर्णेति” इति । (जी०) (तेत्ति रं भंते ! इत्यादि) शरीराणि त्रीणि औदार्यकतेजसकाम्मेणानि, अघगाहना जघन्यत उत्कर्षतश्चाङ्गुलासङ्ख्येयभागप्रमाणा, संहननसंस्थानकपायलेश्याहाराणि यथा द्वीन्द्रियाणाम् । इन्द्रियद्वारे पञ्चेन्द्रियाणि, संविद्वाचद्वारं अपि द्वीन्द्रियवत्, पर्याप्तिद्वारं अपर्याप्तयः पञ्च दृष्टिदर्शनज्ञानयोगोपयोगद्वाराणि (यथा,) पृथिवीकाशिकानाम्, आहारो यथा द्वीन्द्रियाणाम्, उपपातो नैरयिकदेवंतेजावायवऽसंख्येयवर्षाऽऽयुष्कवर्ज्येभ्यः स्थितिर्जघन्यतः उत्कर्षतोऽप्यन्तमुहत्तंप्रमाणा, नवरं जघन्यपदादृक्पृष्ठमधिकं वेदितव्यं, मार्गान्तिकमनुद्घातेन समवहता अपि प्रियन्ते, असमवहताश्च, अनन्तरमुद्घृत्य नैरयिकदेवांसंख्येयवर्षायुष्कवर्जेषु शेषेषु स्थानेषूपपद्यन्ते, अत एव गत्यागतिद्वारं ह्यार्गान्तिका द्विगतिकास्तिर्यङ्मनुष्यगत्यपेक्षया, परीक्षाः प्रत्येकशरीराणिऽसंख्येयाः प्रज्जमाः । हे धर्मण ! हे आयुधमन् !। उपसंहारमाह-(सेत्तं संमुच्छिममणुस्सा) उक्ताः संमूर्च्छिममनुष्याः । अधुना गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यानाह-अथ के ते गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याः ?। मृगिराह-गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याद्विविधाः प्रज्जमाः, तद्यथा-कर्मभूमकाः, अकर्मभूमकाः, अन्तरङ्गीपजाः । तत्र कर्म-कृषिवाणिज्यादि मोक्षानुष्ठाने वा, कर्मप्रधाना भूमिर्येषां ते कर्मभूमाः, आप्तत्वात् समाप्तान्तोऽप्रत्ययः । कर्मभूमा एव कर्मभूमकाः एवमकर्मा यथोक्तकर्मविकृता भूमिर्येषां ते अकर्मभूमास्त एवाकर्मभूमकाः, अन्तरङ्गदेवा मध्यवाची, अन्तरे-लवणसमुद्रस्य मध्ये द्वीपा अन्तरङ्गीपास्तद्गता अन्तरङ्गीपजाः । (एवं मणुस्संभेश्रो भारिण्यवो जहा पणवण्णाण इति) एवम-उत्कृत प्रकारण मनुष्यभेदो भणितव्यो यथा प्रज्ञापनायां, सत्त्वानिवहुग्रन्थ इति तत एव परिभाषनीयः । (ते समाप्तो इत्यादि) पर्याप्तापर्याप्तसूत्रं पाठमिदं, शरीरंऽऽदिद्वारकलापचिन्तायां शरीरद्वारं पञ्च शरीराणि । तद्यथा-औदार्यकं वैक्रियमाहारकं तेजसं कामणं च, मनुष्येषु सर्वभावसम्भवान्, अघगाहनाद्वारं जघन्यतोऽवगाहनाऽङ्गुलाऽसंख्येयभागमात्रा, उत्कर्षतश्चोणि गव्यृतानि । संहननद्वारं पटपि संहननानि, संस्थानद्वारं-पटपि संस्थानानि, कपायद्वारं कोधकपायिणोऽपि मानकपायिणोऽपि मायाकपायिणोऽपि लोभकपायिणोऽपि अकपायिणोऽपि, योतगममनुष्याणामकपायिणान्, संज्ञाद्वारं-आहारसंज्ञापयुक्ता भयसंज्ञापयुक्ता भयुनसंज्ञापयुक्ता लोभसंज्ञापयुक्ताः, नासंज्ञापयुक्ताश्च निश्चयतो योतगममनुष्याः, व्यवहारतः सर्व एव चारित्रिणो, लोकोत्तरचित्तलाभात् तस्य संज्ञाद्वारेणाऽपि विप्रयुक्तत्वात् । उक्तं च-“निवाणमाश्रकं सर्वं, ज्ञेयं लोकोत्तराऽऽश्रयम् । संज्ञालोकाऽऽश्रया सर्वा, भवाङ्कुरजते पम ॥ १ ॥ ” तद्यथाद्वारं-कृष्णलेण्या नोल्लेण्याः कापोल्लेण्यास्तेजोल्लेण्याः पद्मलेण्याः शुक्ललेण्या अल्लेण्याश्च, तत्राल्लेण्याः परमशुक्ललेण्यायितोऽयोगिकवलिनः । इन्द्रियद्वारं-श्रोत्रेन्द्रियपयुक्ताः यावत्पशेन्द्रियोपयुक्ता नोऽन्द्रियोपयुक्ताश्च, तत्र नोऽन्द्रियोप-

युक्ताः केवलिनः, समुद्घातद्वारं-समाऽपि समुद्घाताः, मनुष्येषु सर्वभावसम्भवान् । समुद्घातसंग्राहिका चेमा गाथा-“वेयणकसायमरणं-तिण य वउच्चिण य आहारं । केवलियसमुद्घाण, सत्त समुद्घा इमे भणिया ॥ १ ॥ ” संज्ञाद्वारं-संज्ञिनोऽपि नोसंज्ञिनोऽसंज्ञिनोऽपि, तत्र नोसंज्ञिनः असंज्ञिनः केवलिनः । वेदद्वारं-स्त्रीविदा अपि पुरुषवेदा अपि नपुंसकवेदा अपि अवेदाः सूक्ष्मसंपरायाऽऽदयः, पर्याप्तिद्वारं-पञ्च पर्याप्तयः पञ्च अपर्याप्तयः, आपामनःपर्याप्तयोगेकत्वेन विवचयणात् दृष्टिद्वारं-त्रिविधदृष्टयोऽपि । तद्यथा-केचिन् मिथ्यादृष्टयः केचित् सम्यग्दृष्टयः, केचित् सम्यग्मिथ्यादृष्टयः । दर्शनद्वारं-चतुर्विधदर्शनाः, तद्यथा-चक्षुर्दर्शना अचक्षुर्दर्शना अवधिदर्शनाः केवलिदर्शनाश्च, ज्ञानद्वारं-ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च, तत्र मिथ्यादृष्टयोऽज्ञानिनः सम्यग्दृष्टयो ज्ञानिनः, (माणाणि पञ्च तिणिण अण्णाणाणि भयणाण इति) ज्ञानानि पञ्च मतिज्ञानाऽऽदीनि, अज्ञानानि त्रीणि मत्यज्ञानाऽदीनि, तानि भजतया वक्ष्यामि, सा च भजता एव-केचित् द्विज्ञानिनः केचित् त्रिज्ञानिनः केचित्चतुर्ज्ञानिनः केचिद्विज्ञानिनः, तत्र ये द्विज्ञानिनस्ते नियमादाभिनिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च, ये त्रिज्ञानिनस्ते मतिज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्च, अथवा-आभिनिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनो मनःपर्यवज्ञानिनश्च, अवधिज्ञानमन्तरेणाऽपि मनःपर्यवज्ञानस्य सम्भवात् । सिद्धप्राभुताऽऽदी तथाऽनेकशोऽभिधानात्, ये चतुर्ज्ञानिनस्ते आभिनिवोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनो मनःपर्यवज्ञानिनश्च, ये एकज्ञानिनस्ते केवलज्ञानिनः, केवलज्ञानसद्भावे शेषज्ञानापगमात्, “नदुस्मि उ छाउमत्थिण नाणं” इति वचनात्, ननु केवलज्ञानप्रादुर्भावे कथं शेषज्ञानापगमः ?, यावता यानि शेषाणि मत्यादीनि ज्ञानानि स्वस्वाऽऽवरणलक्षणापशमनं जायन्ते ततो निर्मूलस्वस्वाऽऽवरणविलयं तानि सुमगं भवेयुश्चारित्र्यपरिणामवत् । उक्तं च-“आवरणदेसविगमं, जादे विज्जेति मइसुयाऽऽईणि । आवरणसव्वविगमे, कह नाई न होति जीवस्स ? ॥ १ ॥ ” उच्यते-इह यथा जात्यस्य मरुताऽऽदिमस्मेलोपदिग्धस्य यावन्नाशोऽपि संमूलमलापगमस्तावत् यथा यथा देशतो मलविलयस्तथा तथा देशतोऽभिव्याक्रूरपज्ञायते, सा च कचित् कदाचित् कथञ्चिदनेकप्रकारा, तथाऽऽत्मनोऽपि सकलकालकलापावलम्बिनिश्चितपदार्थसार्थपरिच्छेदकारणैकपरमार्थिकस्वरूपस्याऽपि आवरणमलपटलतिरोहितस्य यावन्नाशोऽपि निश्चितकर्ममलापगमस्तावद्यथा यथा देशतः कर्ममलोच्छेदस्तथा तथा तस्य विज्ञातिमज्जुस्मन्ते, सा च क्वचित्-कदाचित् कथञ्चिदनेकप्रकारा । उक्तं च-“मज्जविद्धमलोव्याक्रूरं-यथाऽनेकप्रकारतः । कर्माधिजात्माचिह्नास्मि स्मथाऽनेकप्रकारतः ॥ १ ॥ ” सा चऽनेकप्रकाराणां मतिश्रुताऽऽदिभेदाऽवसेया । ततो यथा मरुतादिमणेशपमलापगमसंभवे समस्तास्पर्शदृशयास्त्रिवर्णवच्छेदेन, परिष्कृष्टरूपैकाभिव्याक्रूरपज्ञायते तद्वदात्मनोऽपि ज्ञानवृत्तिचारित्र्यप्रभावतो निःशेषाऽऽवरणप्रहाणावशेषशान्त्यवच्छेदेन एकरूपा अतिपरिष्कृष्टा स्वयंस्तुपर्यायप्रपञ्चसत्ताकारिणी विज्ञातिमज्जसति, उक्तं च-“यथा जात्यस्य रत्नस्य निःशेषमलहानिनः । स्फुटैकरूपाऽभिव्याक्रूरं विज्ञातिस्तद्वदात्मनः ॥ १ ॥ ” इति अज्ञानि-

नस्ते द्व्यज्ञानिनः, द्व्यज्ञानिनो वा, तत्र ये द्व्यज्ञानिनस्ते मत्य-
ज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनश्च, ये द्व्यज्ञानिनस्ते मत्यज्ञानिनः, श्रुता-
ज्ञानिनो विभङ्गज्ञानिनश्च, योगद्वारे-मनोयोगिनो, वागयोगिनः,
काययोगिनोऽयोगिनश्च, तत्राऽयोगिनः शैलेशीमवस्थां प्र-
तिपन्नाः, उपयोगद्वारमाहारद्वारं च द्वीन्द्रियवत्, उपपात एत-
त्त्वधः सप्तमनरकाऽऽदिवर्जैः । उक्तं च-“ सत्तममहिर्नर-
या, तेज बाऊ अणेतखुवट्टा । म वि पांव माणुस्सं, तदेवऽ-
संखाजया सव्वं ॥ १ ॥ ” इति । स्थितिद्वार-जघन्यतः स्थिति-
रन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतस्त्रीणि पदोपमानि, समुद्धानमधिकृत्य-
मरणचिन्तायां समवहता अपि प्रियन्ते, असमवहता अपि ।
ज्यनवद्वारे-अनन्तरमुद्गम्य सर्वेषु नैरयिकेषु सर्वेषु च ति-
र्यग्योगिनषु सर्वेषु मनुष्येषु सर्वेषु देवेष्वनुत्तरोपपातिकपर्य-
वसानेषु गच्छन्ति “ अन्तर्गतिया सिज्झन्ति जाव अंतं करे-
ति ” इति । अस्तीति निपातोऽव बहुवचनार्थः, सन्त्येकका ये
निहितार्था भवन्ति । यावत्करणात्-“ बुज्झन्ति, मुच्चन्ति, परि-
निव्यायन्ति, सब्बदुक्खाणमंतं करेति । ” इति द्रष्टव्यम् । तत्र
अणिमाऽऽद्यैर्भार्याऽऽप्या तथाविधमनुष्यकृत्यापेक्षया निष्ठि-
तायां इति अतर्वेदिदोऽपि कैश्चित् निष्ठा इत्यन्ते, ततो मा-
भूदेतेषु संप्रत्यय इति तदपोहायाऽऽह-बुध्यन्ते निरावरणत्वा-
त् कवलावयोधन समस्तं वस्तुजातम्, एते चाभिन्दा अपि
भवश्चेकवलिन एवम्भूता वस्तन्ते, तत्र मा भूदेतेष्वेव प्रती-
तिरित्याह-“ मुच्चन्ते ” पुरयापुण्यरूपेण कृच्छ्रेण कर्मणा,
एतेऽपि चापि निवृत्ता एव परैरप्यन्ते-मुक्तिपदे प्राप्ता अपि-
तीर्थनिकारदर्शनाऽऽदिहाऽगच्छन्ति, इति वचनान्, ततो भू-
त्तद्वाच्यमन्मदमतीनां धीरित्याह-“ परिनिर्यान्ति ” विध्यातस-
मस्तकर्महुतवहपरमाणवो भवन्ति इति । किमुक्तं भवति ?-
सर्वदुःखानां शरीरमानसंभेदानामन्ते-विनाशं कुर्वन्ति, अत-
एव गत्यागतिद्वार-चतुरागतिकाः पञ्चगतिकाः, सिद्धिगता-
वपि गमनान्, ‘ परित्ताः ’ प्रत्येकशरीरिणः सङ्ख्येयाः सं-
ख्येयकोटिप्रमाणत्वात् प्रज्ञाः “ हे भ्रमण ! हे आयुष्मान् ! उप-
संहारमाह-“ सेत्तं मणुस्सा । ” जी० १ प्रति० । आचा० ।
स्था० । सूत्र० । पं० सं० । ति० । (दण्डकप्रतिवद्धा अधि-
कारा अन्तःक्रियाऽऽदयोऽन्तःक्रियाऽऽदिशब्देषु)

हरिवर्षाऽऽदिषु त्रिषष्टिरात्रिन्दवं यौवनम्—

हरिवासरम्मयवामेसु णं मणुस्सा तेवट्टिए राइदिण्हि
संपत्तजोव्वणा भवंति । (स० ६३ मम०) देवकुरुत्तर
कुरासु णं मणुया एगूणपन्नं राइदिण्हि संपत्तजोव्वणा
भवन्ति । स० ४६ मम० ।

सम्प्रति मनुष्यस्य सचिन्ताऽऽदिभेदान् त्रिविधस्या-
प्युपयोगमाह—

सचिन्ते पन्थावणं, पंधुवणं ये भिक्खवदाणाऽऽइ ।

सीसऽड्ढिग अचिन्ते, मीसऽड्ढिसरक्खपहपुच्छा ॥ ५१ ॥

सचिन्ते इति-पट्टीसप्तभ्योरर्थं प्रत्यभेदान् सचिन्तस्य मनुष्यस्य
प्रयोजनं पथि पृष्ठे उपदेशः कथनं, तथा भिक्षाऽऽदानम्, आदि-
शब्दाद्वसत्यादिदानं चोपयोगः, (अचिन्ते) अचिन्तस्य शि-
रसोऽस्थि, तद्वि लिङ्गे व्याधिविशेषापनोदाय धर्पित्या दीयते,
२५

यद्वा-कदाचिन्नकश्चिपरिप्रेषा राजाऽऽदिः साधूनां विनाशाय
कृतोद्यमो भवेत् । ततस्ते साधवः शिरोऽस्थिकमादाय कापा-
लिकं वेषणं नेष्ट्वा देशान्तरं व्रजितुमिच्छन्तीति तेन प्रयो-
जनं, तथा मिश्रस्य मनुष्यस्योपयोगः, (अद्विसरांक्ख ति)
अस्थिभिर्गभरणकल्पैर्भूषितस्य सरजस्कस्य सरत्ताकस्य
वा भस्मावगुण्डितवपुस्कस्येत्यर्थः, कापालिकस्य पार्श्वे
यत् पथि विषये प्रच्छन्नम् । पि० । (अथेतनविषयस्तु
‘ वाउकाइय ’ शब्दे वच्यते) “ ननु पुनरिदमतिदुर्लभ-
मगाधसंसारजलाधिधिभ्रष्टम् । मानुष्यं खद्योतक—तडि-
ल्लताविलसितप्रतिमम् ॥ १ ॥ ” सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।
“ मानुष्यकात्परिभ्रष्टं-लभ्यतं न मनुष्यता । ” आ० क० १
अ० । (मनुष्यत्वस्य दौर्लभ्यम् ‘ चउरंग ’ शब्दे तृती-
यभागे १०५१ पृष्ठे उक्तम्) (मनुष्यशरीराणां जघन्यात्कृष्टपदं
संख्या ‘ सरीर ’ शब्दे)

छव्विहा मणुस्समा पप्पत्ता । तं जहा-जंबूदीवगा, धा-
यइसंडदीवपुराच्छिमद्वगा, धायइसंडदीवपच्चच्छिमद्वगा,
पुक्खरवरदीवड्डपुराच्छिमद्वगा, पुक्खरवरदीवड्डपच्चच्छि-
मद्वगा, अंतरदीवगा । अहवा-छव्विहा मणुस्सा पप्पत्ता ।
तं जहा-संमुच्छिममणुस्सा ति० ३ कम्मभूमगा १, अकम्म-
भूमगा २, अंतरदीवगा ३ । गवभवकंतिअमणुस्सा ति० ३-
कम्मभूमगा १, अकम्मभूमगा २, अंतरदीवगा ३ ।
(सूत्र-४६०) स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

‘ वारस मुहुत्तगव्वे, इअरे चउवीस विरह उक्कोसो । ’ ए-
तद्विरहकालः सम्मूर्च्छजमनुष्याणां कियता कालेन भव-
तीति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—इह मनुष्या द्विविधाः—सम्मूर्च्छ-
जाः, गर्भजाश्च । तत्राऽऽद्याः कदाचिन्न भवन्त्येव, जघन्य-
तः समयस्यात्कृष्टस्तु चतुर्विंशतिमुहूर्तान्तरकालस्य प्र-
तिपादितत्वात्, उत्पन्नानां तु जघन्यत उक्कृष्टस्थान्तर्मु-
हूर्तस्थितिकत्वेन परतः सर्वेषां तिलेपकत्वसम्भवात्,
यदा तु भवन्ति तदा जघन्यत एको द्वौ त्रयो वा उ-
त्कृष्टस्तु असङ्ख्याताः, इतरे तु सङ्ख्येया भवन्तीत्य-
योगद्वारवृत्ता । त्रसत्वं—त्रसत्वेनोत्पत्तिः, सततमनवरतं,
जघन्यत एकं समयमुत्कर्षत आचलिकाऽसङ्ख्येयभागं कालं,
परतोऽवश्यमन्तरम् । अपि च—आस्तां सामान्येन त्रस-
त्वम्, किन्तु—द्वीन्द्रियास्त्रोन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियास्तैर्यकपञ्च-
न्द्रियाः सम्मूर्च्छजमनुष्या अप्रतिष्ठाननरकावासनारकव-
ज्जाः शेषाः प्रत्येकं नारका अनुत्तरसुरवज्जाः शेषाः
प्रत्येकं देवाश्च निरन्तरमुत्पद्यमाना जघन्यत एकं समय-
मुत्कृष्टत आचलिकाया असङ्ख्येयभागं कालम्, इति पञ्च-
संग्रहवृत्तां ४५ पत्रे, एतदन्तगानुसारेणोत्कृष्टतः कदाचि-
दाचलिकाया असङ्ख्येयभागकालानन्तरं सम्मूर्च्छजमनुष्या-
णां चतुर्विंशतिमुहूर्तविग्रहकालः सम्भवतीति । ६५ प्र० ।
सन० ३ उल्ला० ।

मणुस्सवेत्त-मनुष्यक्षेत्र-न० । मानुगेत्तगपर्वतसीमाके मनु-
ष्याणां क्षेत्रे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । (मनुष्यक्षेत्रे द्वौ स-
मुद्रौ इति ‘ समुद् ’ शब्दे द्रष्टव्यम्)

समयसंज्ञं णं भंत ! क्वचित्पं आयामविकसंभणं क्वति-

यं परिक्खेवणं पण त ? गोयमा ! पणयालीसं जोयणमत-
सहस्साइं आयामविक्खंभेण एगा जोयणकाडीं जाव अ-
ब्भितरपुक्खरऽद्वपरिओ से भाणियव्वां जाव अउणपप्पे ।

(समयखेत्ते णमित्यादि) मनुष्यक्षेत्रं भदन्त ! कियदायाम-
विष्कम्भेन कियत्परितोषेण प्रज्ञप्तम्, भगवानाह-गौतम ! पञ्च-
चत्वारिंशद् योजनशतसहस्राणि आयामविष्कम्भेन, एका यो-
जनकाटी द्वाचत्वारिंशत्शतसहस्राणि त्रिंशत् सहस्राणि द्वे
योजनशतं एकोनपञ्चाशं किञ्चिद्विशेषाधिकं परितोषेण
प्रज्ञप्तम् ।

सम्प्रति नामनिमित्तमभिव्यक्तुगह—

से केणऽद्वेणं भंते ! एवं वुच्चति—माणुसखेत्ते, मा-
णुसखेत्ते ? गोयमा ! माणुसविक्खेत्ते णं तिविहा मणु-
स्सा परिवसंति । तं जहा—कम्मभूमगा, अकम्मभूमगा, अं-
तरदीवगा । से तेणऽद्वेणं गोयमा ! एवं वुच्चति—माणुसखेत्ते
माणुसखेत्ते ।

(से केणऽद्वेणमित्यादि) अथ केनाथेन भदन्त ! एवमु-
च्यते—मनुष्यक्षेत्रं मनुष्यक्षेत्रमिति ? भगवानाह-गौतम ! मनु-
ष्यक्षेत्रं त्रिविधाः मनुष्याः परिवसन्ति । तद्यथा—कम्मभूमका
अकम्मभूमका अन्तरदीवकाश्च । अन्यच्च मनुष्याणां जन्म-
मरणं चात्रैव क्षेत्रे न तदवधिः, तथाहि—मनुष्या मनुष्यक्षेत्र-
स्य बहिर्जन्मतो न भूता न भवन्ति न भविष्यन्ति च । त-
था यदि नाम केनचित् देवेन दानेन विद्याधरेण वा पू-
र्यानुवृद्धैरनिर्यातनार्थमेव रूपं बुद्धिः कियते यथाऽयं मनु-
ष्याऽस्मात् स्थानादुत्पाद्य मनुष्यक्षेत्रस्य बहिः प्रक्षिप्यतां,
येनाङ्गुशोपशण्यति, क्षियते वा इति तथाऽपि लोकाऽनुभावा-
देव सा काचनोप बुद्धिर्भूयः परावर्तते, तथा संहरणमेव
न भवति, संहृत्य वा भूयः समानयति, तेन संहरणतो
ऽपि मनुष्यक्षेत्राद् बहिर्मनुष्याणां मरणमधिकृत्य न भूता
न भवन्ति न भविष्यन्ति च । यऽपि जङ्गमाग्निः विद्याचा-
रिणो वा नन्दीश्वराऽऽदीनपि यावद् गच्छन्ति तेऽपि तत्र ग-
ता न मरणमश्नुवन्ते, किं तु मनुष्यक्षेत्रमागता एव, तेन
मानुषेक्षेत्रपर्वतसोमाकं मनुष्याणां संवन्धि क्षेत्रे मनुष्यक्षे-
त्रमिति । जो० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० ।

सम्प्रति मनुष्यक्षेत्रगतममस्तचन्द्राऽऽदिसङ्ख्यापरि-
माणमाह—

मणुस्मखेत्ते णं भंते ! कइ चेदा पभासेसु वा, पभासेंति
वा, पभामिस्मंति वा ? कइ सूरु तवइंसु वा, तवइंति वा,
तवइस्मंति वा ? गोयमा !—

“ वत्तीमं चेदमयं, वत्तीमं चेव सूरियाण मयं ।

मयलं मणुस्मलोयं, चरंति एए पभासेता ॥ १ ॥

एक्कांसं य महस्सा, छप्पि य सोला महम्महाणं तु ।

छच्च मया छमउया, णक्खत्ता तिप्पि य महस्सा ॥ २ ॥

अडसीइ सतमहस्सा, चत्तालीम महस्स मणुयलोगम्मि ।

सत्त य सता अणुणा, ताराणकाडिकाडीणं ॥ ३ ॥ ”

सोभं सोभेसु वा, सोभं सोभन्ति वा, सोभं सोभिस्संति वा ।

“ एमो तारापिणो, मव्वममासेण मणुयलोगम्मि ।

बहिया पुण ताराओ, जिखेहिं भणिया असंखेज्जा ॥ १ ॥

एवइयं तारम्मं, जं भणियं माणुमम्मि लोगम्मि ।

चारं कलंबुयापु—प्फसंठितं जोइसं चइ ॥ २ ॥

रधिसभिगहनक्खत्ता, एवइया अहिया मणुयलो ॥ १ ॥

जेसिं नामागोत्तं, न पागया परणवेहिंति ॥ ३ ॥

छावट्टी पिडगाइं, चेदाइच्चा मणुयलोगम्मि ।

दो चेदा दो सूरु, हवंति एक्केण पिडए ॥ ४ ॥

छावट्टी पिडगाइं, नक्खत्ताणं तु मणुयलोगम्मि ।

छप्पन्नं नक्खत्ता, य हुंति इक्किण पिडए ॥ ५ ॥

छावट्टी पिडगाइं, महम्महाणं तु मणुयलोगम्मि ।

छावत्तरं गहसयं, च होइ एक्केण पिडए ॥ ६ ॥

चत्तारि य पंतीओ, चेदाइच्चा मणुयलोगम्मि ।

छावट्टिय छावट्टिय, होइ एक्केकिया पंती ॥ ७ ॥

छप्पमं पंतीओ, णक्खत्ताणं तु मणुयलोगम्मि ।

छावट्टी छावट्टी, होइ य एक्केकिया पंती ॥ ८ ॥

छावत्तरं गहाणं, पंतिसयं होइ मणुयलोगम्मि ।

छावट्टी छावट्टी, य होति एक्केकिया पंती ॥ ९ ॥

ते मेरु पडियडंता, पयाहिणाऽऽवत्तमंडला सव्वे ।

अण्वद्वियजोगेहिं, चेदा सूरु गहगणा य ॥ १० ॥

णक्खत्तत्तरगारणं, अवट्टिता मंडला मुणेयन्वा ।

ते वि य पदाहिणाव—त्तमेव मेरुं अणुयरंति ॥ ११ ॥

रयणियरदिणयरारणं, उड्डे य अहे य संकमो नत्थि ।

मंडलसंकमणं पुण, अब्भितरवाहिंरं तिरिण ॥ १२ ॥

रयणियरदिणयरारणं, णक्खत्ताणं महम्महाणं च ।

चारधिमसेण भवे, सुहदुक्खविही मणुस्साणं ॥ १३ ॥

तेभिं पविसंताणं, तावक्खेत्तं तु वड्डते शियमा ।

तेणेव कमेण पुणो, परिहायति निक्खमंताणं ॥ १४ ॥

तेभिं कलंबुयापु—प्फसंठितुं होति तावक्खेत्तपहा ।

अंतो य संकुया वा—हि वित्थडा चेदसूरारणं ॥ १५ ॥

केणं वड्डति चेदो, परिहाणी केण होति चेदस्स ।

कालो वा जोएहा वा, केणऽणुभावेण चेदस्स ? ॥ १६ ॥

किएहं राहुविमाणं, णिच्चं चेदण होइ अविहिंयं ।

चउरंगुलमप्पत्तं, हेट्टा चेदस्स ते चरति ॥ १७ ॥

वावट्टिं वावट्टिं, दिवसे दिवसे तु सुक्कपक्खस्स ।

जं परिवड्डइ चेदो, खवेति तं चेव कालेण ॥ १८ ॥

परणरसइभागेण य, चेदं परणरसमेयं तं वरइ ।

पम्परसइभागेण य, पुणो वि तं चेवऽतिकमति ॥ १९ ॥

एवं वड्डति चेदो, परिहाणी एव होति चेदस्स ।

कालं वा जगद्वा, तेषामुभयेण चंदस्म ॥ २० ॥
 अंशे मणुस्मवेत्त, हवंति चरावगा य उववणा ।
 पंचविदा जंतिमिया, चंदा सूरा गहगणा य ॥ २१ ॥
 तेषां परं जं मेमा, चंदाइवगहतारणकसत्ता ।
 रात्थि गती रायि चारां, अरुडिता ते मुण्येव्वा ॥ २२ ॥
 दां चंदा इह दीवे, चत्तारि य सायं लवणतोये ।
 धायइसंडे दीवे, वारम चंदा य सूरा य ॥ २३ ॥
 दां दां जं वुदीवे, मभिसूरा दुमुणिया भवे लवणे ।
 लावणिगा य तिगुणिगा, ससिसूरा धायइसंडे ॥ २४ ॥
 धायइसंडप्पभिई, उदिडुतिगुणिता भवे चंदा ।
 अइल्लचंदसहिता, अणंतराणंतरे खेत्ते ॥ २५ ॥
 रिक्खग्गहतारग्गं, दीवसमुदे जहिच्छसे णाउं ।
 तस्म ससीहिं गुणितं, रिक्खग्गहतारगाणं तु ॥ २६ ॥
 चंदातो मूरस्म य, सूरा चंदस्म अंतरं होति ।
 पण्णासमहस्साइं, तु जेयणाणं अण्णाणं ॥ २७ ॥
 मूरस्म य मूरस्म य, ससिणां ससिणो य अंतरं होति ।
 माणुसनगस्म वहिया, उ जेयणाणं सयसहस्सं ॥ २८ ॥
 मूरंतरिया चंदा, चंदतरिया य दिणयरा दित्ता ।
 चिंतंरलेसागा, सुहलेसा मंदलेसा य ॥ २९ ॥
 अट्ठासीइं च महा, अट्ठावीसं च हंति राक्खत्ता ।
 एगससीपरिवारो, एत्तो ताराण वोच्छामि ॥ ३० ॥
 छावट्ठिसहस्साइं, राव चेव सयाइ पंचसयराइं ।
 एगससीपरिवारो, तारागणकोडिकोडीणं ॥ ३१ ॥
 माणुसनगस्म वहिया, तु चंदसूराण्णवट्ठिता जेगा ।
 चंदा अभिईजुत्ता, सूरा पुण हंति पूसेहिं ॥ ३२ ॥
 (सूत्र-१७७) जी० ३ प्रति० ।

(आसां व्याख्या ' जोडसिय ' शब्दे १५६२ पृष्ठे गता)

माणुस्मता-मनुष्यता-स्त्री० । मनुष्यभावे . स्था० ।

चउहिं ठाणेहिं जीवा मणुस्मताए कम्मं पगरंति । तं
 जहा—पगइभइयाए, पगतिविणीययाए, साणुकोसयाए,
 अमच्छरियाए । (सूत्र-३७३)

प्रकृत्या स्वभावेन भद्रकृता परानुपतापिता या सा प्र-
 कृतिभद्रकृता तया सानुक्रोशतया-सदयतया मत्सरिकता-
 परगुणासहिष्णुता तत्प्रतिपेधोऽमत्सरिकता तयेति । स्था०
 ४ ठा० ४ उ० ।

माणुस्मलोय-मनुष्यलोक-पुं० । मनुष्यक्षेत्रे यावदयं मानु-
 पोत्तरः पवतस्तावदास्मिन्लोक इति । अयं मनुष्यलोक इ-
 ति । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । सू० प्र० ।

तिहिं ठाणेहिं देविंदा माणुसं लोगं हव्वमागच्छंति । तं
 जहा—अरिहंतेहिं जायमाणेहिं, अरिहंतेहिं पण्य-

माणेहिं, अरिहंताणं माणुप्पायमहिमासु । एवं सामाणि-
 या तावत्तीमगा लोगपाला देवा अगमहिमीओ देवी-
 ओ परिमोववन्नगा देवा अणीयाहिाई देवा आस-
 क्खगा देवा मारुसं लोगं हव्वमागच्छंति । (सूत्र-
 १३४) । स्था० ३ ठा० १ उ० । चउहिं ठा-
 णेहिं देविंदा माणुसं लोगं हव्वमागच्छंति एवं ज-
 हा तिठाणे ० जाव लोगंतिता देवा मारुसं लोगं
 हव्वमागच्छंज्जा । तं जहा—अरिहंतेहिं जायमाणेहिं
 ० जाव अरिहंताणं परिणिव्यासमहिमासु । (सूत्र-३२४)
 स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

माणुस्सवग्गुरा-मनुष्यवागुरा-स्त्री० । मृगवन्धने, विपा०
 १ शु० २ अ० ।

माणुस्ससेणि पापरिकम्म-मनुष्यश्रेणिकापरिकर्मन्-न० । इ-
 ष्टिवादस्य परिकर्मसूत्रभेदः, स० १२ अ० ।

माणुस्सिद-मनुष्यन्द्र-पुं० । मनुष्येयु परमेश्वरत्वात् राज-
 नि, ओ० । रा० । " सणकुमारो मणुस्सिदो, चक्रवर्ती म-
 हिहिओ । पुत्तं रज्जे ज्येऊण, सो वि राया तवं चरं
 ॥ १ ॥ " उक्त० १२ अ० । स्था० ।

माणुस्सी-मनुषी-स्त्री० । मनुष्यस्त्रियाम् . जी० ३ प्रति० ४
 अधि० । स्था० (उत्तरकुरुमनुजीनां बर्णकः ' उत्तरकुरा '
 शब्दे द्वितीयभागे ७५२ पृष्ठे गतः)

मणू-मनू-स्त्री० । मनुष्यैकाणां वेताड्यविद्याधराणां वि-
 द्यायाम्, आ० सू० १ अ० ।

मणूम-मनुष्य-पुं० । " कगचज० " ॥ २११७७ ॥ इति यलोपः ।
 " लुप्त-य-र-व-श-प-सां, श-प-सां दीर्घः " ॥ ८१ । ४३ ॥
 इति यलोपे उता दीर्घः । प्रा० १ पाद । मनुजे, उक्त० १० अ० ।

माणुसजक्ख-मनुष्यज-पुं० । यत्तमेदं, प्र० १ पद ।

मणे-मणे-अव्य० । " मणे धिमर्शे " ॥ ८१ । २ । २०७ ॥ ' मणे'
 इति धिमर्शे प्रयोक्तव्यम् । मणे शूरः । प्रा० २ पाद ।

मणोगय-मनोगत-त्रि० । मनस्येव यो गतो, न बहिर्धचने-
 न, अप्रकाशनात् । भ० २ श० १ उ० । कल्प० । रा० । मनसि
 चेतसि गते स्थितं मनोगतम् । उक्त० १ अ० । मनसि
 स्थितं, उक्त० १ अ० । अर्वाहः प्रकाशितं, भ० ६ श०
 ३३ उ० । मनोधिकारे, नि० १ शु० ३ वर्ग ४ अ० । विपा० ।
 हा० । " मणोगयं सैकापे मणुपज्जिथा । " विपा० १ शु०
 १ अ० । मनोगतो मनसि व्यवस्थितो भावोऽपि वचसा प्र-
 काशितस्वरूप इत्यर्थः । आ० म० १ अ० । विपा० ।

मणोज्ज-मनोज्ज-त्रि० । " जो अः " ॥ ८१ । २३ ॥ इति ङः स-
 भ्वन्धिनां अस्थं लुग्या भवति । मणोज्जम् । मणोरणं । प्रा० २
 पाद । मनोऽनुकृतं सुन्दरं, प्र० १ पद ।

माणुऽणुकूल-मनोऽनुकूल-न० । मनसो अभिचक्षिते, वृ० ३ उ० ।

मणेदुरिया मणेदुरिता स्त्री० । मनसो मनसा वा दुः-

विना दुःखितान् दुःखकारिणं मनोदुःखिता । मान-
दुःखं, स्था० ७ अ० ।

मणोबन्धन-मनोबन्धन-त्रि० । मनन आसक्तिहेतौ, "मणो-
बन्धनेहि गेनाहे ।" मनोबन्धनानि मञ्जुताऽऽलापस्त्रिधा-
बलोकनाङ्गप्रकटनाऽऽदीनि । यथा—"गाह ! पिय ! केन !
सामिय !, दइय ! जियाओ तुमं मह पिओ त्ति । जीए जी-
यामं अहं, पढवसि तं मं सगीरस्स ॥ १ ॥" सूत्र० १ श्रु०
४ अ० १ उ० ।

मणोऽभिराम-मनोऽभिराम-त्रि० । मनोऽभिविधिना बहुका-
लं यावद्भयति मनोऽभिरामम् । मनसश्चिरकाले, आ० ।
मणोमाणसिय-मनोमानसिक-त्रि० । मनोमानसिकमिति म-
नस्येव न बहिर्वचनाऽऽदिभिः प्रकाशितत्वाद् यन्मानसिकं
दुःखम् । भ० १५ श० । मनस्येव वर्त्तमाने वचसाऽप्रकटिते
दुःखे, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । ज्ञा० । रा० ।

मणोरम-मनोरम-त्रि० । मनोऽन्तःकरणं रमयतीति म-
नोरमः । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । मनो रमयन्निदर्शयान्तरम-
नुचिन्त्यमानमाह्लादयति मनोरमम् । उक्त० १६ अ० । म-
नोज्ञे, उक्त० ६ अ० । स्था० । मनोसि देवानामप्यतिशुरू-
पतया रमयतीति मनोरमः । मेरुपर्वते, सू० प्र० ५ पाहु० ।
च० प्र० । ज० । स० । मनश्चित्तं रमते धृतिमश्रमाति यस्मिन्-
स्तन्मनोरमम् । मनोरमाभिधाने मिथिलाचैत्ये, "मिहि-
लाए चेइए वच्छे, सीयच्छेए मणोरमं ।" इति मूलम् ।
उक्त० ६ अ० । पुरिमतालाभिधानगरे स्वाभिधानके आ-
रामे, उक्त० १३ अ० । महारगभेदे, प्रज्ञा० १ पद । कि-
ञ्चरभेदे, प्रज्ञा० १ पद । रुचकनामकङ्गीपदे, सू० प्र०
१६ पाहु० । इति० । तृतीयप्रेषयकविमाने, न० । प्रव० १६४
द्वार । अष्टमदेवलोकन्दस्य पाणिग्यानि के यिमाने, ज० ५
वत्त० । आ० । पत्तस्य द्वितीयदिवसे, कल्प० १ अधि०
६ ज्ञा० । स्था० । च० प्र० । दक्षिणपूर्वस्य रतिकर्पव-
नस्योत्तरस्यां दिशि शक्ताऽग्रमहिष्या अञ्जकाया राजधा-
न्याम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । स्था० । ऋषभदेवस्य
निष्क्रमणाशिकायाम्, स० । "तेति देवाणि अदूरसामने
द्रिष्ट्वा ताई उगाजाई जाय मणोरमाई उत्तरधेउविवाहं रु-
चाई उवदेवमाणे उवदेवमाणे उवाचिद्वेति ।" मनः स्वस्वो-
पभोग्यंदयसमन्धि रमयन्ति प्रतिक्षणमुत्तरोत्तरानुरागसं-
पृक्तं जनयन्तीति मनोरमाणि । प्रज्ञा० ३५ पद ।

मणोरह-मणोरथ-पुं० । कथमिदं प्राप्येतत्प्रेयं मनोऽभिलाषे,
संथा० । आ० । नालन्दासमीपे स्थनामख्याते उद्याने, यत्र ना-
लन्दीयमध्ययनं भगवता प्रब्रमम् । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । आ०
म० । 'अडवी' शब्दे प्रथमभागे २५७ पृष्ठे उदाहरे गतास-
मोपप्राप्ते, आ० च० १ अ० । आचा० । 'मणोरहसंपत्ति-
जाया ।' कल्प० १ अधि० ५ ज्ञा० ।

मणोरु-मनोरुचि-त्रि० । मनसा रुचिर्नैर्मलयं यस्य स म-
नोरुचिः । निमेलचित्तं, "मणोरुचिं चिद्रु कमासंयमा ।" मन-
सा रुचिर्नैर्मलयं यस्य स मनोरुचिः निमेलचित्तः । अथवा-म-
नसा गुणैश्चित्तस्य रुचिर्ग्रस्य स मनोरुचिः । उक्त० ५ अ० ।
मणोलथ-मनोरथ-पुं० । मनःकामनायाम्, "ही ही वि-

द्वपकस्य" ॥ २ । ४ । २२५ ॥ "ही ही संपन्ना मे, मणोलथा
पियवयस्सस्स ।" प्रा० ४ पाद ।

मणोभिलय-मनःशिलक-पुं० । उदकसीमावासिनि वेलन्ध-
रनागराजे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । स्था० ।

मणोसिला-मनःशिला-स्त्री० । पृथ्वीविकारभेदे, उक्त० ३६
अ० । प्रज्ञा० । आचा० सूत्र० । मनःशिलस्य वेलन्धरना-
गराजस्याऽऽवासपर्वते उदकसीमनामके स्थितायां राज-
धान्याम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मणोभिलासमुग्ग-मनःशिलासमुद्रक-पुं० । मनःशिलाऽऽ-
धारविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मणोसुहया-मनःशुभता-स्त्री० । मनसः शुभता मनःशुभता,
साऽपि माताऽनुभावकारणत्वात्मातानुभाव उच्यते इति ।
स्मात्वेदनीयकर्मणोऽनुभावे, स्था० ७ अ० ।

मणोसुहिया-मनःसुखिता-स्त्री० । मनसि सुखं यस्याऽस्मां
मनःसुखस्तस्य भावा मनःसुखिता । सुखितमनसि, प्रज्ञा०
२३ पद ।

मणोहर-मनोहर-पुं० । मनश्चित्तं हरति दृष्टमात्रमाक्षिपति
मनोहरम् । उक्त० १६ अ० । ज० । नि० चू० । ज्ञा० । स्था० ।
मनो हरतीति मनोहरम् । "लिहाऽऽदिभ्यः" ॥ ५ । १ । ५० ॥
इत्यचप्रत्ययः । न० । आ० म० । रा० । उक्त० । मनोनिवृत्ति-
करं, चित्ताऽऽह्लादके, कल्प० ३ अधि० १ ज्ञा० । प्रज्ञा० । आ-
म० । लोकोत्तररीत्या तृतीयदिवसे, च० प्र० १० पाहु० १४
पाहु० पाहु० । कल्प० । ज० ।

मणोहरी-मनोहरी-स्त्री० । अपरविदेहे सलिलावतीविजये
वीतशोकानगरीराजजितशत्रोर्भार्यायां तत्रत्यवलदेवमातरि,
आ० चू० १ अ० । "एषासि चउवीसाए तित्थकराणे
चउव्वासि सीयाओ होन्था ।" तास्वका मनोहरी । स० ।

मणोहुआम-मनोहुताश-पुं० । मन एव दुःखकारणत्वाद् हु-
ताशा मनोहुताशः । चित्ताग्नौ, आव० ४ अ० ।

माणत-मन्यमान-त्रि० । जानति, तं० ।

मणु-देशी-शठे, बन्ध इति केचित् । दे० ना० ६ वर्ग १११
गाथा ।

मण्डल-देशी-शुनि, दे० ना० ६ वर्ग ११४ गाथा ।

मण्डली-मण्डली-स्त्री० । अनेकविधमण्डन्याम्, सेन० ।

"सुत्ते अन्धे भोअणे, काले आवस्सए अ सज्जाए ।

संधारए वि अ तहा, सत्तेया हुंति मंडलिओ ॥ १ ॥"

एताद्व्याख्यासममण्डलीसंस्थापनस्थानकानि कानि भवन्ती-
ति प्रश्ने, उत्तरम् प्रातः स्वाध्यायकरणं सूत्रमण्डली १, व्या-
ख्यानमर्थपारुषी वार्थमण्डली २, भोजनमण्डली प्रतीता ३, का-
लप्रवेदने कालमण्डली ४, उभयकालप्रतिक्रमणमाद्यशकमण्ड-
ली ५, स्वाध्यायप्रस्थापने स्वाध्यायमण्डली ६, संस्कारकविधि-
भरणे संस्कारकमण्डली ज्ञायते ७ । किं च-तृतीयप्रहरप्रतिलेख-
नादंशमार्गमण्डली प्रश्नोत्तरसमुच्चयवचनादावश्यकमण्ड-
ल्यन्तर्भूतेति बोध्यम् । ८६ प्र० । सेन० ३ उक्ता० ।

मण्डी-देशो-पिधानिकायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १११ गाथा ।
माप्पमाण-मन्यमान-त्रि० । जानति, अध्यवस्यति, सूत्र० १
श्रु० १ अ० ३ उ० । आचा० ।

माप्पा-मति-स्त्री० । मननं, स्था० । सूत्र० ।

एगा मन्ना ।

प्राकृतत्वाद् मननं मतिः, कथञ्चिदर्थपरिच्छित्तावपि सूत्रमध-
र्माऽऽलोचनरूपा वृद्धिरिति यावत् । आलोचनमिति केचित् ।
अथवा- 'मन्ना मन्निव' । अभ्युपगम इत्यर्थः । सूत्रद्वये
सामान्यत एकत्वम् । स्था० १ डा० । सूत्र० ।

माप्पिय-मानित-त्रि० । पूजितं, जी० १ प्रति० ।

माप्पे-मन्ये-अव्य० । वितर्कं, नि० १ श्रु० ३ वर्ग ४ अ० ।

" किं मण्णे कज्जइ ? " मन्ये निपातो वितर्कार्थः । क्रियते भ-
वतीत्यर्थः । स्था० ४ डा० ३ उ० । ज्ञा० । कल्प० ।

मण्हा-मृत्स्ना-स्त्री० । मृत्तिकायाम्, अष्ट० ७ अष्ट० ।

मतन-मदन-पुं० । " तदोस्तः " ॥ ८ । ४ । ३०७ ॥ पैशाच्यां-

तकारदकारयोस्तो भवति । मतन इति । प्रा० ४ पाद । " चू-
लिकपैशाचिकं तृतीयतुर्ययोराद्यद्वितीयौ " ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥
इति दस्य तः । मदनः । मतनः । कामदेवे, प्रा० ४ पाद ।

मतिमं-मतिमत्-पुं० । मनुतेऽवगच्छति जगत्त्रयं कालत्रयो-
पेतं यया सा केवलज्ञानाऽऽख्या मतिः, साऽस्यास्तीति मति-
मान् । केवलनि, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

मनुय-देशी । मन्वर्थाय, उक्तं च- " मनुयत्थम्मि मणेज्जह,
आलइल्लं मणं च मनुयं च । " आच० ४ अ० ।

मत्त-मत्त-त्रि० । सुराऽऽदिमदवति, उपा० ८ अ० । आचा० ।

मदकालिते, जी० ३ प्रति० १ अधि० १ उ० । पीतमदिराऽऽदौ,
पि० । मदिरामदभाविते, वृ० १ उ० ३ प्रक० । ज्ञा० । हंस,
उत्त० ५ अ० । औ० ।

अमत्र-न० । भाजनविशेषे, भ० ८ श० ६ उ० ।

मात्र-न० । कांस्यभाजनाऽऽनुपकरणमात्राया आधारविशेषे,
अनु० । भाजने, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ७ उ० । सूत्र० ।
भाजनेपकरणे, स्था० ३ डा० १ उ० । कांस्यभाजने, भ० ५
श० ७ उ० । मदने, स्था० १० डा० । " मत्तंमहमिव गुलगु-
लितं । " उपा० २ अ० ।

मत्तंगय-मत्ताङ्गक-पुं० । मत्तं-मदस्तस्य कारणत्वान्मद्यमिह
मत्तशब्देनोच्यते, तस्याङ्गभूताः-कारणभूताः तदेव अवयवो
येषां ते मत्ताङ्गकाः । सुखपेयमद्ययिषु कल्पवृत्तपु, स्था० ७
डा० । ज० १ स० । स० ।

मत्ताङ्गद-पुं० । मत्तं मदस्तस्याङ्गं-कारणं मदिरा, तद्वदाती-
ति मत्ताङ्गदः । प्रव० १७१ द्वार । स्था० । " मत्तंगयसु मज्जं । "
तं० । तत्र मत्ताङ्गदानां कलानि विशिष्टानि विशिष्टवर्धार्थ-
कान्तिहेतुविषयसाधारणतरससुगान्धविधविधपरिपाकाऽऽ-
गतहृद्यमद्यपरिपूर्णानि स्फुटित्वा स्फुटित्वा मद्यं मुञ्चन्तीति
ने च वृक्षा विमलवाहनकुलकरकाले व्युच्छिन्नाः । आ० म०
१ अ० ।

मत्तड-मार्तण्ड-पुं० । सूर्ये, प्रति० । दे० ना० ।

मत्तग-मत्तक-पुं० । भागिनेयं, वृ० ४ उ० । " मत्तं वा । " आचा०
२ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० ।

मात्रक-न० । उच्चारऽऽदिसन्त्के तुल्यभाजने, द्य० ८ उ० । पं० व० ।

परः प्रेरयति-ननु तार्थकरं स्तावन्मात्रकं नानुज्ञातं.

कथमिति ? चेत्, उच्यते-

दव्वे एगं पायं, भणिअं तरुणो य एगपातो उ ।

अप्पोवही पसन्था, चाएइ न मत्तअं तम्हा ॥ ३७५ ॥

' उपकरणद्रव्यावमौदरिकायामेकं पात्रमुक्तम् । तथा चाऽऽग-
मः- " एगे वत्थे एगे पाए वियत्तोवगण्णे साडज्जइ । " तथा
यो भिनुस्तरुणो युगवान् स एकपात्रो भवेत् । तथा चाऽऽ
चारसूत्रम्- " जे भिक्खु तरुणे जुगवं बलवं मे एगं पायं
धारेज्जा । " अल्पोपधिश्च प्रशस्तः । तथा च दशवर्कालिक-
सूत्रम्- " अप्पोवही कलहवियज्जणा य, विहारचरिया इभि-
णं पसन्था । " यत एवमतो न मात्रकं ग्रहीतव्यं. गाथा-
यां पुंस्त्वं प्राकृत्वादिति परः प्रेरयति ।

अथ मूरिराह-

जिणकप्पे यं सुत्तं, सपडिग्गहकस्स तस्स तं एगं ।

नियमा थेराण पुणो, धितिज्जअो मत्तअो होइ ॥ ३७६ ॥

हे नोदक ! यदेकपात्राऽऽदिप्रतिपादकं सूत्रं तज्जिनकल्प-
विषयं मन्तव्यम् । तथाहि-यः सप्रतिग्रहो जिनकल्पिकः त-
स्य तत्प्रतिग्रहलक्षणमेकं पात्रं भवति, स्थाविराणां पुनर्नि-
यमात् द्वितीयं मात्रकं भवति " एकं पायं जिणक-पि-
याण थेराण मत्तअं वीओ । " इति वचनात् ।

नणु दव्वोमोयरिया, तरुणाइविसेसओ दुमत्तो वि ।

अप्पोवही दुपत्तो, जेणं तिप्पामिति बहुसदो ॥ ३७७ ॥

यच्च द्रव्यावमौदरिकायामेकं पात्रमुक्तं तत्र द्वयोः
पात्रयोर्द्वारेण, ननु द्रव्यावमौदरिका किं न भव-
ति ? । त्रिप्रभृतीनामग्रहणात् भवत्येवंति भावः । य-
च्चाभिहितम्- " जे भिक्खु तरुणे " इत्यादि । तत्र
यदि सर्वेणापि साधुनेकमेव पात्रकं धारयितव्यम्, ततः
किं तरुणाऽऽदिभिर्विशेषणैर्भाभिहितं ? अतो ज्ञायते तरुणाऽऽ-
दिविशेषतोऽभिधानाद् मात्रकमपि सामर्थ्यादनुज्ञानम् । यद-
पि " अप्पोवही " इत्यादि अभिहितं, तत्र च द्विपात्रः पा-
त्रद्वयोपेतः अल्पोपधिरव भवति, यतस्त्रिप्रभृतिष्वेव पदा-
धेषु बहुशब्दो वर्तते, अतो ग्रहीतव्यं मात्रकम् ।

अथ न गृह्णाति तत इमे दोषाः-

अग्रहणे वारत्तग, पमाणहीणो वि मोहि अववाण ।

परिभोगगहणविति-यपयलस्सवणाइ मुहं जाव ॥ ३७८ ॥

मात्रकस्याग्रहणे दोषा वक्तव्याः, वारत्तगहृष्टान्मात्र भव-
ति, प्रमाणहीनाधिकप्रमाणे च दोषाः शोधिर्मात्रकपरिभोग प्रा-
यश्चित्तम्, अपवादो हीनाधिकधारणलक्षणः, परिभोगः कारणं
मात्रकस्य यथाऽभिधीयते । ग्रहणद्वितीयपदलक्षणाऽऽर्त्तानि
मुक्ते यावन् यानि प्रतिग्रहद्वाराण्यभिहितानि तदेतत्सर्वं व-
क्तव्यमिति द्वारगाथासङ्क्षेपायः ।

अर्थनामैव विवरीपुराह-

मत्तं अगेण्हेणं गुरुगा, भिच्छन्ने अप्पपरिचाओ ।

संमत्तगहणस्मी, संजमदोमा सविन्धारा ॥ ३७६ ॥

मात्रकं यदि न गृह्णाति ततश्चतुर्गुणाः, ये अभिनवश्चाङ्गा-
न्ते तेनैव प्रतिग्रहेण भोजनं पुनर्निलेपनं च कुर्वाणं दृष्ट्वा दु-
र्दृष्टधर्माणोऽस्मीति मिथ्यात्वं गच्छेयुः । यदि प्रतिग्रह आचा-
र्याऽऽदीनामर्थीय गृह्णाति, ततश्चाऽऽत्मपरित्यागः, अथाऽऽ-
त्मनो गृह्णाति ततः परंपरामाचार्याऽऽदीनां परित्यागः कृतो भ-
वति । संसक्तं भक्तं पानं वा प्रत्युपेक्षितं यदि प्रतिग्रहे गृह्णा-
ति । ततः संयमदोषाः सविस्तराः " छक्काय चउसु लहुगा "
इत्यादि विस्तरसहिता वक्तव्याः ।

अथ वारत्तगहणान्तमाह—

वारजग पव्वजा, पुत्तो तप्पडिम देव वलि साहू ।

परियरणेगपडिगह, आतमणुव्वालणा छेओ ॥३८०॥

" वारत्तगपुरं नगरं, तथ अभयसेणो राया, तस्स अमच्चो
वारत्तगो नाम, सो पत्तेगवुद्धो, घरसारं पुत्तस्स दाउ निसि-
रिय पव्वइओ, तस्स पुत्तण पिउभत्तीए देवकुलं कारित्ता
रयहरणमुहपेनियपडिमा ठविया, तथ य सत्तागारो पव-
त्तिओ, तथ य एगो साहू एगपडिगहधारी पडिगहए भि-
क्खं घेत्तुं तं भोत्तुं तथैव पडिगहे पुणो पाणं घेत्तुं सन्नं
वोसरिउ तेणैव पडिगिओ दिट्ठो, तेहि निच्छुद्धो, तस्स अ-
न्नेसि च साहूणं वोच्छेओ तथ जाओ । " अथ गाथाऽन्तरा-
र्थः—वारत्तकेण प्रव्रज्यायां गृहीतायां पुत्रस्तस्य वारत्तकस्य प्र-
तिमां देवकुलेऽर्चीकरन् । तत्र च वली प्रवर्तिता, साधुश्चै-
केन प्रतिग्रहेण भिक्षार्थमायात्, प्रतिचरणं च कुर्वाणस्तैव
प्रतिग्रहेणाचमने निलेपनं कुर्वाणं दृष्ट्वा तस्यादालना-निष्का-
शना कृता, तस्यान्येषां च साधूनां व्यवच्छेदः कृतः । एवं मा-
त्रकस्याऽग्रहणे उद्वाहो भवेत् ।

अथ प्रमाणद्वारमाह—

जो मागहओ पन्थो, सविभेमतरं तु मत्तगपमाणं ।

दोमु विद्वग्गहणं, वामावामासु अहिगारो ॥३८१॥

यो मागधंदेशोद्धवः प्रस्थः " दो अमईओ पसई, दो पसईओ
य सइया होउ, चउसेइयाहि पन्थो । " इति क्रमनिष्पन्नस्ततो
मागधप्रस्थान् सविशेषतरं मात्रकप्रमाणं भवति । तेन च मा-
त्रकेण द्वयोरपि ऋतुवद्वर्षावासयोगुरुग्लानाऽऽदियोग्यभ-
क्तपानद्वयस्य ग्रहणं क्रियते । अन्ये तु द्वायकृते (दोमु वि-
सि) प्रतिग्रहं भक्तं, मात्रकं पानकं गृह्णात । वर्षावासे तु विशे-
षतो मात्रकेणाधिकारः, यतो वर्षासु प्रथममेव यत्र धर्मला-
भयति तत्र पानकं गृह्णाति । यतः कदाचित् वर्षं नि-
पेत्य, येन गृहाद् गृहं चरितुं न शक्यते, ततः पानकेन
विना प्रतिग्रहो लेपकृतो भवति । अथवा—वर्षावासे
भक्तं, पानं संमज्जयत इति कृत्वा मात्रकेण तस्य शोधनं
कार्यम् ।

प्रकारान्तेरण मात्रकप्रमाणमाह—

मुक्कुल्लओदणस्म, दुगाउअद्वणमागओ साहू ।

भुजति एगद्वणो, एयं खलु मत्तगपमाणं ॥ ३८२ ॥

गृहकौदनस्यान्यभाजनगृहीतन तीमनेनाद्रस्य भृतं यदेक-
स्थाने एकवारं द्विगच्छुतमात्रादध्वन आगतः साधुर्भुङ्क्ते,
एतन् खलु मात्रकप्रमाणं मन्यथम् ।

यदि वा—

भक्तस्म व पाणस्स व, एगतरागस्स जो भवे भरिओ ।

पज्जतो साहुस्स उ,वितियं पि य मत्तयपमाणं ॥३८३॥

भक्तस्य वा पानस्य वा अनयोरेकतरस्य यद् भृतं सदेकस्य
साधोः पर्याप्तं भवति, एतत् द्वितीयमपि मात्रकप्रमाणमवग-
न्तव्यम् ।

अथ हीनद्वारमाह—

उहरस्सेमे दोसा, ओभायणं खिसणा गलंते य ।

छप्पं विराहणा भा-णभेदो जं वा गिलाणस्स ॥३८४॥

उहरस्य—यथोक्तप्रमाणाल्लघुतरस्य मात्रकस्येमे दोषाः । तथ-
था—अपभ्राजना तल्लघुतरं मात्रकमतीव श्रियमाणं दृष्ट्वा
लोको घृयात्—अहो अमी बुभुक्षादुःखभग्नाः प्रव्रजन्ति ।
अथवा—भक्तपानं परिगलद्विलोक्य अहो अमी च सन्तुष्टा एवं
सिच्यमाना अपि न गणयन्तीति खिसां कुर्यात् । अतिभृते
च गलति पदकायानां विराधना, अथ परिगलनभयात्तत्रै-
वोपयोगं ददाति ततः स्थाप्याऽऽदौ प्रस्खलनस्य भाजनभेदो
भवेत् । यद्वा—ग्लानस्यापलक्षणत्वाद् वालवृद्धाऽऽदीनां च तेन
उहरमात्रकेणापर्याप्तं भवति, तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

तथा—

पडणं अपावते से, पुढवीतसपाणतरुगणादीणं ।

आणिज्जंते गामं—तराउ गलणे य छक्काया ॥ ३८५ ॥

उहरमात्रके आकण्डभृतं लेपकृतीकारणतयाऽपावृते उ-
द्धाटिते पृथिवीरजस्त्रसप्राणितरुगणाऽऽदीनां पतनं भवेत् ।
अथवा—ग्रामान्तर्गतप्रभृते तस्मिन्नानीयमाने परिगलति य-
द्वाया विराध्यन्ते ।

अथाऽधिकद्वारमाह—

अहियस्स इमे दोसा, एगयरस्सोग्गहम्मि भरितम्मि ।

सहसा मत्तगभरणे, भारादिविगिंचणियमादी ॥३८६॥

प्रमाणाधिकस्य मात्रकस्य इमे दोषाः—एकतरस्य भक्त-
स्य वा पानकस्य वा प्रतिग्रहे भृतं सति पश्चान्मात्रके
ग्रहणं कुर्यात्, सहसा वा तस्य मात्रस्य भरणे कृते भोरेण
स्थानुकण्टकाऽऽदीनि न प्रेक्षते, तत्राऽऽत्मविराधना । ईर्या-
या अशोधने संयमविराधना । अन्यच्च—द्वयोरपि प्रतिग्रहमा-
त्रकयोर्भृतयोर्विवेचनं च परिष्ठापनं भवेत् । तत्र पदकायविरा-
धना । अथ न परिष्ठापयति, ततोऽतिप्रचुरेण भक्षितेन ग्लान-
त्वं भवेत्, यत एवमादयो दोषा अतः प्रमाणयुक्तं प्र-
हीतव्यम् ।

अथ शोधिद्वारमाह—

जइ भोयणमावहती, दिवसेणं तत्तिथा चउम्मासा ।

दिवसे दिवसे तस्स उ,वितिण्णाऽऽरोवणा भणिया ॥३८७॥

यति—यावतो वागन् एकदिवसेन मात्रकं भोजनं भक्ता-
नमात्मनो योग्यमावहति, आनयतीत्यर्थः । तावन्ति चतुर्ल-
घूनि । अथ दिवसे दिवसे मात्रकं परिभुङ्क्ते, ततो द्वितीयप्राय-
श्चित्तेनाऽऽरोपणा भणिता । किमुक्तं भवति ?—द्वितीये दिवसे
मात्रकं यावतो वारान् परिभुङ्क्ते, तावन्ति चतुर्गुणकाणि, एवं
तृतीये पडलघु, चतुर्थे पडगुरु, पञ्चमे छेदः, षष्ठे मूलं, स-
प्तमे अनवस्थाप्यम्, अष्टमे पागाञ्चिकम् । गतं शोधिद्वारम् ।

अथाऽपवादद्वारमाह—

अस्माणे गारवे लुद्धे, असंपत्तीर्णं जाणए ।

लहुगो लहुगा गुरुगा, चउत्थो सुद्धो उ जाणओ ॥ ३८८ ॥

इयं यथा प्रतिग्रहे तथा मात्रकेऽपि वक्तव्या ।

परिभोगद्वारमाह—

वाले वुद्धे सेहे, आयरियागिलाणखमगपाहुणए ।

दुल्लभसंसत्तअसं—थरंतअद्वाराकप्पम्मि ॥ ३८९ ॥

बालस्य वृद्धस्य शैलस्य आचार्यस्य ग्लानस्य क्षपकस्य प्राधूर्णकस्य च प्रायोग्यं मात्रके गृह्यते । यद्वा-बाल-वृद्धाऽऽदयः प्रतिगृहं हिण्डापयितुं न शक्नुवन्ति, अतस्ते मात्रके भक्षमानयेयुः, भुञ्जीरन् वा, गच्छुसाधारणं वा दुर्लभद्रव्यं घृताऽऽदिकं मात्रके गृह्णीयात् । यत्र वा भक्षपानं संसज्यते तत्र मात्रके गृह्यते, तद्धि संसक्तं मात्रके शोधयित्वा प्रतिग्रहे प्रक्षिप्यते । अवमराजद्वेषाऽऽदिषु चासंस्तरेण प्रतिग्रहे भृते अन्यस्मिन् लभ्यमाने मात्रके गृह्यते । अध्वनि कल्पोऽध्वकल्पः, कल्पग्रहणं कारणे विधिना अध्वाप्रतिपन्न इति ख्यापनार्थं, तत्रासंस्तरेण प्रतिग्रहे भृते सति मात्रकेऽपि गृह्यते । अथ ग्रहणद्वितीयपदद्वारागृह्येन ग्रहणं नाम को मात्रकं गृह्णाति, तत्र निर्वचनं यथाप्रतिग्रहं द्वितीयपदं पुनरशिवाऽऽदिभिः कारणैर्यथाकृतमात्रकस्य यत्र संभवस्तत्र गन्तुमशक्तः स्वस्थान एवाऽऽलपपरिकर्मबहुपरिकर्मणी गृहीतव्ये, लक्षणाऽऽदीनि द्वाराणि प्रतिग्रहे इव मन्तव्यानि ।

अल्पपरिकर्मणि सपरिकर्मणि च पात्रे लेपप्रदानं संभवति, अतस्तद्विषयं विधिमाह—

हरिण बीए बले जुन्ने, वत्थे साणेजतट्टिए ।

पुढवीसंपातिमासामा, महोवाए महियामिते ॥ ३९० ॥

पुण्वण्हं लेवदाणं, लेवगहणं तु संवरं काउं ।

लेवस्स आणणा लिं—पणा य जतणा य कायव्वा ॥ ३९१ ॥

गाथाद्वयमपि पीठिकायां सप्रपञ्चं व्याख्यातमिति । वृ० ३ उ० । औ० । विशेष० । सूत्र० । व्य० । नि० चू० । आ० म० । कल्प० ।

मत्तगय—मत्तगज—पुं० । उन्मत्तमतङ्गजे, तं० । “मत्तगयमहमुद्गागिइसमाणा ।” मत्तो यो गजस्तस्य महदतिविशालं यन्मुखं तस्याऽऽकृतिराकारस्तत्समानास्तत्सदृशाः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मात्रगत—त्रि० । पात्रगते, भाजनस्थिते, पञ्चा० १३ विव० ।

मत्तजला—मत्तजला—स्त्री० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्वे शीताया महानद्या क्षितिङ्कूले वत्सावतीविजयेऽन्तर्नद्याम्, जं० ४ वत्त० ।

दो मत्तजला । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मत्तली—देशी—बलात्कारे, दे० ना० ६ वर्ग ११३ गाथा ।

मत्ता—मात्रा—स्त्री० । मर्यादायाम्, उत्त० ६ अ० । अंशे, विशेष० । व्यवच्छेदे, आच० ४ अ० । परिच्छेदे, स्था० ३ ठा० १ उ० । नि० चू० । अल्पे, पा१० ना० १६४ गाथा ।

मत्वा—अव्य० । ज्ञात्वेत्यर्थे, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० । “एवं मत्ता अणुत्तरं धम्ममिणं ।” सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० ।

मत्तिया—मृत्तिका—स्त्री० । पृथ्वीकाये, प्रभा० १ पद । दश० मत्तियावई—मृत्तिकावती—स्त्री० । दशार्णदेशराजधान्याम्, प्रभा० १ पद ।

मत्तुआ—देशी—लज्जायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ११६ गाथा ।

मत्थगोवहाण—मस्तकोपधान—न० । शोषोपवर्हेण, जी० १ प्रति० ।

मत्थय—मस्तक—न० । शिरसि, नं० । आ० म० १ अ० ।

मत्थयमूल—मस्तकशूल—न० । मूर्द्धशलं, ज्ञा० १ ध्रु० १३ अ० ।

मत्थुलिंग—मस्तुलिंग—न० । मस्तकस्नेहं, तं० । “मत्थुलिङ्गेति ।” मस्तकभेजकम् । अन्ये त्वादुः—भेदः पिप्पिसाऽऽदि मस्तुलिङ्गमिति । तं० । प्रश्न० । भ० । स्था० ।

मद—मद—पुं० । माने, आच० ४ अ० । मनस उन्मादः, अष्ट० २६ अष्ट० । हर्षमात्रे, भ० १२ श० ५ उ० । अवलेपे, नं० । मदोदयादात्मोत्कर्षपरिणामे, आ० चू० ४ अ० । स० ।

मदणसलागा—मदनशलाका—स्त्री० । सारिकायाम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्रज्ञा० ।

मदणा—मदना—स्त्री० । शक्रस्य देवेन्द्रस्य स्वनामख्यातायामग्रमहिष्याम्, स्था० १ ठा० । सोमाग्रमहिष्याम्, भ० १० श० ५ उ० । वलैर्वैरोचनन्द्रस्याग्रमहिष्यां च । स्था० ५ ठा० १ उ० । भ० ।

मदणिज्ज—मदनीय—त्रि० । मदनोदयकारिणि, स्था० ६ ठा० ।

मदण—मर्दन—न० । परिमन्थनं, विशेष० । औ० । नि० चू० ।

स्वनामख्याते ग्रामे, यत्र छद्मस्थविहारेण विहरन् वीरजिनो यत्तदेवाऽऽयतने प्रतिमया स्थिता गोशालकश्च कदर्थितः । आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

मदल—मर्दल—पुं० । मुरजे, रा० । गृदङ्गे, रा० । आ० म० १ अ० । जी० । मर्दले, स्था० ७ ठा० । महाप्रमाणे मुरजे, आ० म० १ अ० । औ० । नं० । आ० चू० ।

मद्व—मर्द्व—न० । मृदुरस्तब्धस्तस्य भावः कर्म वा मार्दवम् । नीचैर्वृत्तौ अनुत्सेके, प्रब० ६६ द्वार । मानपरित्यागे, आच० ४ अ० । स्था० । जात्यादिभावेऽपि मानत्यागे, दश० १० अ० । स्था० । जं० । पा० । मानपरिहारे, उत्त० २६ अ० । रा० । मानोदयनिरोधे, औ० । मानाभावे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । स्था० । आच० । प्रश्न० । अनङ्गविजयं, भ० १ श० ६ उ० । माननिग्रहे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । औ० । आ० चू० । स० । मानस्तब्धतापरित्यागे, आच० १ ध्रु० ६ अ० ५ उ० । स० ।

मद्वजुत्तया—मर्द्वयुक्तता—स्त्री० । मृदुस्पर्शत्वे, वृ० ३ उ० ।

मद्वया—स्त्री० । मार्दव—न० । मानपरिहारे, उत्त० २६ अ० ।

मार्दवफलं प्रत्युपेक्षमाह—मार्दवं हि मानत्यागरूपं,
तत्तु विनयस्य कारणं, धर्मे हि विनयस्य प्रधान्यम्—

मद्वयपाणं गं भवे ! जीवे किं जगद्यद् ? । मद्वयपाणं गं
जीवे अणुस्मियत्तं जगद्यद्, अणुस्मियत्तं जीवे भित्तु—
मद्वयमपेक्षे अद्भुतमयद्गुणं निद्वेष्ट ॥ ४८ ॥

हे स्वामिन ! मार्दवेन कोमलपरिणामेन जीवः किं जन-
मानं ? । गुरुगह—हे शिष्य ! मार्दवेन मानपरिहारं जीवः
अनुत्पन्नत्वम् अनहङ्कारित्वम् अहङ्कारभावे जनयति,
अनुत्पन्नत्वेन—अहङ्काराभावेन जीवो मृदुः कोमलः स-
कलभयजनमनःसन्तोषहेतुश्चातः । द्रव्यतो भावतश्च सर-
लोऽवनमनशीलः, मृदुर्भावो मार्दवं, मृदुगुणमार्दवगुणयो-
रग्रे भेदः—अवनमनं अवनमनं—मृदुगुणः, यत्सर्वदा कोमल-
त्वमयं तन् मार्दवम् । यत्र—कायेन मानत्यागो मृदुगुणः,
मनसा मानपरिहारो मार्दवं, ताभ्यां सम्पन्ना भवति संयु-
क्ता भवति, तादृशः सन् अणो मद्वयानाति निष्ठापयति तप-
यति ॥ ४८ ॥ उक्तं २२ अ० ।

मद्वयमपेक्षे मार्दवमपेक्षे—वि० । अन्तःकरणतोऽपि कोमल-
तायुक्तं, उक्तं २६ अ० ।

मद्वयि—मार्दवं न० । मृदुभावे, सर्वत्र प्रशयवत्त्वं, विनम्रता-
याम्, सूत्रं २ अ० १ अ० ।

मार्दविक—पुं० । मार्दवमस्तव्यता तद् विद्यते यस्य स मार्दवि-
कः । सू० १ उ० २ प्रक० । स्तव्यताविकलं, सू० ४ उ० । अ-
मानिनि, पं० भा० १ कल्प । पं० च० ।

मार्दवित—वि० । संज्ञातं मार्दवमस्येति तारकादिदर्शनाऽऽ-
दितचप्रत्ययः । मार्दवोपेतं, व्य० १ उ० ।

मद्वयि—मार्दविता—स्त्री० । संज्ञातमार्दवतायाम्, व्य० ४ उ० ।

मद्विअ—मर्दित—वि० । निर्दलितं, पाद० ना० २०१ गाथा० ।

मद्वि—माद्वि—स्त्री० । वसुदेवस्यानुजायां भगिन्याम्, अन्त० १
श्रु० १ अ० १ अ० । शिशुपालमातरि, सूत्रं १ श्रु० ३ अ०
३० ।

मद्वग—मद्वगु—पुं० । जलवायसे, भ० ७ श० ६ उ० । ग्राहभेदं,
जी० १ प्रति० ।

मधु—मधु—मधे, प्रश्न०/४ सेव० द्वार । प्रज्ञा० ।

मधुपुर—मधुपुर—न० । स्वनामख्याते पुरे, मधुरायां चित्रकर-
पुरा कथा कथयितुमारेभे—मधुपुरं वरुणश्चेष्टी एककरप्रमाणं
देवदत्तमकारयते । उक्तं १ अ० ।

मधुमदे—मधुमती—स्त्री० । पुरीभेदं, ती० १ कल्प ।

मधुर—मधुर—वि० । रसनासुखायं, ति० च० १ उ० । श्रवण-
सुखकरं, स० ।

मधुरगतफल—मधुरकृतफल—न० । मधुरकृतफलं, “च-
त्वारि मधुरगतफलानि” । व्यो० २ पाद० ।

मधुरादग—मधुरादक—न० । मधुरातके, ति० च० १ उ० ।

मधूला—मधूला—स्त्री० । पादगण्डे, सू० ३ उ० । ति० च० ।

मन्तु—मन्यु—पुं० । “मन्यौ न्तो वा” ॥ ३१४४॥ मन्युशब्दे संयु-
क्तस्य न्तो वा भवन्ति । मन्तु । मन्तु । क्रोधे, प्रा० २ पाद ।
मन्थर—देशी—बहुकुसुम्भकुटिलेषु, दे० ना० ६ वर्ग १४५
गाथा ।

मन्थाअ—आये, देशी—दे० ना० ६ वर्ग ११६ गाथा ।

मन्त्रेत्नी—देशी—सार्गिकायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ११६ गाथा ।

मन्त्र—मन्त्र—धा० । गत्यर्थे, आचा० २ श्रु० १ च० ३ अ० १ उ० ।

मन्त्रीमा—मा भैरवी—क्रियापदम् । मा भैरवीत्यस्य मन्त्रीमेति
स्त्रीलिङ्गम् । “सन्ध्यावत्थं आलवणु, साहुवि लोट करेड ।

आदत्तं मन्त्रीमडी, जो सज्जण सो देड । १ ॥” प्रा० ४ पाद ।

मम—अस्मद्—पञ्चम्येकवचनम् । “मे मम मम मम मम मम
मम अमह अमह डसा” ॥ २ । ३ । ११३ ॥ इति डसा सहि-
तस्यास्मदो ममाऽऽदेशः । प्रा० ३ पाद ।

ममए—अस्मद्—द्वितीयैकवचनम् । “मि मे मम मम ममाइ मम
मम मयाइ ए टा” ॥ ३११०६ ॥ इति टासहितस्यास्मदः ‘ममए’
इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

मम—अस्मद्—द्वितीयैकवचनम् । “ए ए मि अमह अमह ममह
मे ममे मिये अहं अमा” ॥ २ । ३ । १०७ ॥ अस्मदः अमा-
सहेते दश आदेशा भवन्ति । ममे । माम् । प्रा० ३
पाद । अहोग्रस्य त्रिंशत् मुहूर्ताः तेषु पञ्चविंशतितमो
ममः । जे० ७ वक्त० ।

ममकार—ममकार—पुं० । ममेत्यस्य कारणं ममकारः । पञ्चा०
१० विव । वृत्तपात्रोपाध्याऽऽदिषु ममताकरणे, ग० २
अधि० । स्वपदार्थभित्तेषु पुद्गलजीवाऽऽदिषु इदं ममेति परि-
णामे, अष्ट० ४ अष्ट० ।

ममत्त—ममत्व—न० । ममेतदित्येवंरूपे भावे, आतु० । ति० च० ।

मूर्च्छायाम्, संथा० । आचा० ।

“पुत्रा मे भ्राता मे, स्वजना मे गृहकलत्रवर्गो मे ।

इति कृतमेमशब्दं, पशुमिव मृत्युर्जने हरति ॥ १ ॥

पुत्रकलत्रपरिग्रह—ममत्वदोषेर्नरो व्रजति नाशम् ।

कृमिक इव कोशकारः, परिग्रहाद् दुःखमाप्नोति ॥ २ ॥ ”

आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । “ममाहमिति चैप यावदभिमा

नदाहज्वरः, कृतान्तमुखमेव तावदिति न प्रशान्त्युत्तरः” सूत्रं

१ श्रु० १ अ० १ उ० । आच० । “न सा महं नो वि अहं पि

तीसे, इच्चैव तास्रो विणइज गगं” (न सा महं णो वि अहं

पि तीसे त्ति) एत्थ उदाहरणं—एगो वणिण्यदारगो, सो जायं

उत्तिभता पव्वइओ, सो य उदाणुप्पेही भूओ इमं च घोसेति—

“ए सा महं णो वि अहं वि तीसे” । सो चिंतेइ—सावि ममे

अहं तीसे सा ममाणुरत्ता । कहमहं तं छेइहामि त्ति काउं

गहिण्यायां भेडगणेवत्थो चैव संपट्ठिओ । गओ य तं गामं,

जत्थ सा, सोइणिटावाणतडं संपत्तो, तत्थ य सा पुव्वजाया

पाणिण्यस्स आगता, सा य साविया जाया, पव्वइउकामा

य, ताए सो नाओ, इयरो, तं ए याणति, तेण सा पुच्छिया-

अमुगधूया किं मता, जीवइ वा ? सा चिंतेइ जइ सास-

धरातो उप्पव्वयामि, इतरहा न । ताए णातं, जहा—एस प-

व्वजं पयइउकामो, तो देवि संसारं भमिस्सामि त्ति ।

भणियं च ताव-सा अत्रमथ दिना, तत्रो सा विनिउमारडो,
भिवं भगवतेहि साहृदि अहं पादिओ, जहा-“ ए सा महं ए
वि अहं पि तीसं” परमसंवेगमावगणो, भणियं च लेण-पडि-
रण्यत्तामि । तेष वेस्समपाडिओत्ति एाऊण अणुमासिओ-
अणिवचं जोधये, कामभोगा इत्तरिया । एवं तस्म केव-
ल्लेखनं धम्मं पाण्हहि, अणुसुद्धो जाणायिओ य, पाडि-
गओ आययिस्समासे, पड्वजाण थिगीभूओ, एवं अण्णा सा-
हाय्यओ जहा तेष ” इति सूत्रार्थः । दश० २ अ० ।

ममत्तरहिय-ममत्तरहिय-वि० । निस्सङ्ग, पञ्चा० २ वि० ।
“भावियजिणवयणाणं, ममत्तरहियाण नऽपि दु विसंसे ।
अण्णामि पग्गि य, तो वज्जे पीडमुअओ वि ॥१॥ ” इति ।
आव० ६ अ० ।

ममाइ-अस्मद्-तृतीयैकवचनम् । “ मि मे ममं ममण, ममाइ
मइ मण मयाह णे णा ” ॥ २ । ३ । १०६ ॥ इत्यस्मद्ः टासहि-
नस्य ” ममाइ ” इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

ममायिन्-वि० । ममदमहमस्य स्वामीत्येवमध्यवसायिनि,
सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

ममाइयमइ-ममायितमति-वि० । ममायितं मामकम्, तत्र म
निर्ममयितमतिः । परिग्रहाध्यवसायकलुपिते, “जे ममायितम
ति जहाति । ” आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० ।

ममाण-अस्मद्-“ ए एा मज्झं ” ॥ २ । ३ । ११४ ॥ इत्यादिमूत्र-
णाऽऽमा सहितस्यास्मदो ममाणाऽऽदेशः । पृष्ठीबहुवचनं,
प्रा० ३ पाद ।

ममार्य-ममायम्-मामक-पुं० । ममायमिति ममकारं कुर्वति,
नि० चू० ।

जे भिक्खु वा भिक्खुणी वा ममार्यं वंदइ, वंदंतं वा मा-
इज्जइ ॥५५॥ जे भिक्खु वा भिक्खुणी वा ममार्यं पसंसइ,
पसंसंतं वा माइज्जइ ॥५६॥

सुद्धे सूत्र ममाकारं कर्ते ममाओ ।

गाहा-

आहार उवहि देहे, वीयार विहार वमहि कुल गामे ।

पडिसेहं व ममत्तं, जो कुणती मामओ सो उ ॥ ६६ ॥

उवकर्णाऽऽदिषु जहासंभरे पडिसेहं कर्ते-मा मम उव-
कर्णे कोइ नेहहु, एवं अण्णसु वि वियारभूमिमादिणसु प-
डिसेहं समच्छपरमच्छयाणं वा कर्ते, आहाराऽऽदिषु चैव
सव्येषु मम ति कर्ते भावपाडिवंधं, एवं कर्ते माम-
ओ भवति, विविधंदसगुणेहि पडिअडो मामओ इमो ।

गाहा-

अह जागिमओ देसो, जे य गुणा एन्थ सस्सगोणादी ।

सुंदरअभिजातजणो, ममाइ शिक्कारण वंदतो ॥१००॥

अह ति य जागिमो देसो रुक्खवाविसरतडागोवना-
भित्ता एगिमो अगणो एन्थ सुहविहारो, सुलभवसहभत्तो-
वकर्णादिया य बहुगुणा, सो भिक्खुमादिया य बहु स-
स्सा शिक्कज्जेति य, गोमहिस्सपउत्तणतो य पउत्तगोस्स-
रीण वन्थादिणहि सुंदरो जणो अभिजायत्तणतो य कु-
लीणो, ए साहुसुवहयकारी, एमादिणहि गुणेहि भावप-

डिअडो शिक्कारणओ वादयति, प्रससतात्यर्थः । नि० चू०
१३ उ० ।

ममायमाण-ममायमान-वि० । ममीकरोति ममेदमित्येवं
व्यवस्थापर्यायं ममायमानः । सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । ममेदमि-
त्याचरति, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । ममेद्वेनाऽऽचरति ।
आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । ममीकुर्वति स्वोकुर्वति, आ-
चा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० । ममायमिति स्तंहं कुर्वति, द-
श० २ चू० ।

ममासुन्तो-अस्मद्-पञ्चमीबहुवचनं, “ ममासुहो भ्यसि ” ॥ २
। ३ । ११२ ॥ अस्मदो भ्यसि एतावादेशौ स्तो, भ्यसस्तु य-
थाप्राप्तम् । प्रा० ३ पाद ।

ममाहिन्तो-अस्मद्-“ ममासुन्तो ” इत्यस्यार्थः, प्रा० ३ पाद ।

ममेसुन्तो-अस्मद्-“ ममासुन्तो ” इत्यस्यार्थः, प्रा० ३ पाद ।

मम्म-पुं०-मर्मन्-न० । म्रियन्तेनेन राजाऽऽदिविरुद्धेनोच्चारि-
तेनेति मर्म । उक्त० १ अ० । “स्नमदाम-शिरो-नभः” ॥ २ । ३२ ॥
इति प्राक्ते वा पुंस्त्वम् । मम्मो । प्रा० १ पाद । मरणहेतो,
“ एगो गइंदो, सो एण कंडेण आहदो निददुरं मम्मणंद-
स लग्गकंडणारेण पडितो । ” आ० म० १ अ० । शङ्का-
णिकाऽऽदिके शरीरावयवे, तं । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।
प्रश्न० । उक्त० ।

मम्मका-देशी-उत्कण्ठायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १४३ गाथा ।

मम्मग-मर्मग-मर्मक-न० । मर्म गच्छन्तीति मर्मगाः । मर्मस्पर्शं
निःसूत्र० १ श्रु० ६ अ० । “न लवेज्ज पुटो सावज्जं न तिरुट्ठं न
मम्मयं । ” न आलपेत् सावयं, न च मर्मकं मर्मरूपं साधुनं
व्यात्, म्रियन्तेनेनेति मर्म, लोकराजविरुद्धाऽऽदिकम् अ-
थवा-मर्मणि गच्छतीति मर्मगं, यस्मिन् कर्मणि प्रकटीभूते
सति मनुष्यस्य मरणमेव स्यात् तदपि वाक्यमात्मार्थं वा,
अथवा-परार्थं वा, अथवा-उभयार्थम्, अथवा-अन्तरेण
प्रयोजनं विनाऽपि च न वेदत् । उक्त० १ अ० ।

मार्मक-पुं० । कुशीलभेदे सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

मम्मड-मम्मट-पुं० । काव्यप्रकाशकारे, प्रति० ।

मम्मण-मम्मन-वि० । अव्यक्तं, नि० १ श्रु० ३ वर्ग ४ अ० ।

अव्यक्तवाचि, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । मम्मनमिव मम्मनं चो-
स्फुटं, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । आचा० । मम्मनः पुनर्भाषमा-
णाऽन्तराऽन्तरा स्खलति, यदि वा-तस्य भाषमाणस्य वाक्
चिरेण निर्गच्छति । व्य० १० उ० । अर्थोपाजनप्रसिद्धे वणि-
जि, तं । मदन-रोपयोः, दे० ना० ६ वर्ग १४१ गाथा ।

मम्मणकथा चैयम्-

“ पुरं राजगृहं नाम, श्रृणिकस्तत्र भूपतिः ।

सुनन्दाचिल्लणे राहया-वभयोऽमान्यपुङ्गवः ॥ १ ॥

मम्मणोऽभूद् वणिक् तत्र, तेन क्लेशेन भूयसा ।

प्रभूतमज्जितं द्रव्यं, किञ्चित् व्ययितं पुनः ॥ २ ॥

मेलं मेलं काटिणस्त-त्रिजसौ धशिरागृहं ।

एकं निमोपयामास, स्वर्णगन्धमयं वृषम् ॥ ३ ॥

द्वितीयः किञ्चिदुक्तं अस्ति, तच्छ्रुते मित्तथाऽऽतुरः ।

अत्रान्तराभवद्वयोः, तयोः पूरः समागमत् ॥ ४ ॥

सक्रीपीनांशुकः काष्ठा-धिरुहः काष्ठमञ्जयम् ।
 तत्पुन्येय नदीपूरा—हर्षत्युपाचक्रपः स्वः ॥ ४ ॥
 तदा राजा सग्रीजीको, वातायनगतोऽभवत् ।
 राज्ञी दृष्ट्वा तथास्थेते, सामग्रे नृपमभ्यधात् ॥ ५ ॥
 स्वयं धृतं पथे, सर्गिद्विधितदिशनेन राजानः ।
 भारं नानि भगन्ति दद्रे, गिहो दृष्ट्वाऽपि नेतस्ते ॥ ७ ॥
 राज्ञेकं किमिदं वक्षि, तयोर्द्वे देव ! वीक्ष्यताम् ।
 रक्षतः क्लिश्यन्नयं तथा—मुहुर्मुहवचुध्वेत ॥ ८ ॥
 स राजाऽऽह्वयितः प्रातः, पृष्टः क्लेशस्य कारणम् ।
 तेनोर्द्वे देव ! मेऽद्याऽपि, वृग्युग्मे न पूर्यते ॥ ९ ॥
 उच्ये राजा गृहाण त्वं, भद्र ! भद्रशतं मम ।
 स उवाच न तैः कार्यं, पूर्यार्थममेव मे ॥ १० ॥
 कीदृशस्तेऽस्ति भूये स्व, गृहं नेत्वा तमैक्ष्यत् ।
 राजाऽवदत्त मे भद्र !, कांशेनात्येव पूर्यते ॥ ११ ॥
 सोऽवग नापूर्ययं याव—चावद् देव ! न मे सुखम् ।
 तदर्थं भिन्नुभागदानि, प्रैष्यन्त प्रकृता कृपिः ॥ १२ ॥
 प्रारभ्यन्त वृषाश्वेभ—दास्यादः पोषणं मया ।
 राजाऽभगयत् तह्येवं, क्लिश्यसेऽपकृते कथम् ? ॥ १३ ॥
 सोऽवक क्लेशमहे मङ्ग, व्यापारेऽन्योऽस्ति नाधुना ।
 वर्यस्वेधामहाघ्न्यं, तदर्थेऽहं करोम्यदः ॥ १४ ॥
 वृषोऽवादीनमहाभाग !, पूर्यतां ते मनोरथः ।
 त्वमेवास्य समर्थोऽस्मि, पूर्यार्थमहे न तु ॥ १५ ॥
 कुतमाह्लिकः तेन, स्वसोऽध्यागमन्नुपः ।
 कालेनाऽऽपूरि तेनासा—वर्धामिहोऽयमीदृशः ॥ १६ ॥
 आ० क० ? अ० ।

भूमणमृग--मन्मनमृक--पुं० । यस्यानुचदतः खच्यमानमिव च-
 चने स्वलोतं स मन्मनमृकः । मृकमेदः ०३ अधि० ग० । आध० ।
 भूमह--मन्मथ--पुं० । कामदेव, पाद० ना० ७ गाथा ।

भूमण--मन्मण--पुं० । स्यनामख्याते शैले यत्त्वन्पुंथ-
 र्वनैर्वीजोडः शत्रुजये संवत् १०८ वर्षे प्रतिमामकारयत् ।
 ना० १ कल्प ।

भूमि--दृशी--स्त्री० । मानुलान्याम्, दे० ना० ६ वर्गः १२ गाथा ।

भूमह--अस्मद्--“एते गुं मि अस्मि अहं ममहं मे मम मिमं अहं
 अमा” ॥ ८ । ३ । १०७ ॥ इत्यस्मदोऽमा सह भूमहाऽऽदेशः ।
 तृतीयकवचने, प्रा० ३ पाद ।

मय--मृत--न० । समान एवाऽऽगमे आचार्याणामभिप्राये, भ० १
 शा० ३ उ० । निजेऽभिप्राये, विशेष० । सूत्र० । अभिप्रेते, सूत्र०
 १ ध्रु० १५ अ० । अनुमते, त्रि० । औ० । इष्टे, दश० ४ अ० ।
 अभिप्राये, “(८०१) समञ्जो मये” पाद० ना० २४२ गाथा ।
 मृद--पुं० । अहङ्कार, दर्श० ४ तत्त्व । कुलवत्स्वधर्मविद्या-
 रूपाऽऽदिभिरहङ्कारकरणे, परप्रधर्पनिबन्धने वा । ध० १ अ-
 धि० । सुरापानाऽऽदिजनितविक्रियायाम्, विशेष० । गर्वे, द-
 श० १ तत्त्व । आ० म० । प्रव० । स० । आनु० ।

मद्वर्जनाथमाह--

न बाहिरं परिभवे, अनाथं न समुक्ते ।

सुअलाभे ण मज्जिजा, जञ्चा तवस्सिबुद्धि ॥ ३० ॥

न बाह्यभात्मनोऽन्यं परिभवेत्, तथा आत्मानं न समुक्ते-
 र्भवेत्, सामान्येनेऽन्यभूतेऽहमिति, धृतलाभाऽर्थानमाद्यत, प-

ण्डितो लब्धिमान् अहमित्येव तथा जात्या तापस्येन बुद्ध्या
 वह, न माद्यतेति वर्त्तते, जातिस्वपन्नस्तपस्यी बुद्धिमानह-
 मित्येवम्, उपलक्षणं चेतस्कलवत्तरूपाणां, कुलसंपन्नोऽहं बल-
 संपन्नोऽहं, रूपसंपन्नोऽहमित्येवं न माद्यत । इति सूत्रार्थः ।
 दश० = अ० २ उ० ।

मृत--पुं० । त्यक्तप्राण, जी० ।

अहिमंडेति वा गोमंडेति वा सुणगमंडेति वा मज्जारमंडे-
 ति वा मणुस्ममंडेति वा महिसमंडेति वा मूसगमंडेति वा
 आसमंडेति वा हस्तिमंडेति वा मीहमंडेति वा वगमंडेति
 वा विगमंडेति वा ईप्सिवियमंडेति वा मयकुहियचिरविण्णदु-
 कुणिमवावण्णदुब्धिगंधं ।

‘अहिमृत इति वा, अहिमृतो, नाम मृताऽहिदेहः, एवं सर्वत्र
 भावनीयं, गोमृत इति वा अश्वमृत इति वा मार्जारमृत इति
 वा हस्तिमृत इति वा सिंहमृत इति वा व्याघ्रमृत इति वा,
 द्वीपः-चित्रकः, सर्वत्र अहिश्चासौ मृतश्च आहिमृत इत्यस्य
 विशेषणसमासः, इह मृतकं सद्यः संपन्नं न विगन्धि भवति,
 तत आह--‘मयकुहियविण्णदुकुणिमवावण्ण दुब्धिगंधं ।’
 इत्यादि । मृतः सनः कुथितः । जी० ३ प्रति० १ उ० ।

मयंग-मतङ्ग-पुं० । श्रीवीरजिनस्य शासनयन्त्रं, मतङ्गः यत्तः
 श्यामवर्णः गजवाहनो द्विभुजो नकुलयुतदक्षिणभुजो, वाम-
 करधृतवीजपूरकश्चेति । प्रव० २६ द्वार ।

मयंगतीरदह-मृतगङ्गातीरदह-पुं० । मृतगङ्गा यत्र गङ्गादेशे
 जलं व्यूढमासीदिति, तत्तीरं दहः । वागणस्यां स्थिरजलहंद्,
 “वाणारसीण नयगीण उत्तरपुगच्छिमदिसिभाग गगाण म-
 हाणईण मयंगतीरदहनानां दहे हास्या” ब्रा० १ ध्रु० ३ अ० ।

मयंग-मतान्तर-न० । एकस्याऽऽचार्यस्य मनाद् विरुद्धं मते,
 “मयंगतेरहिं कंवा मोहणिजं कम्मं वेहज्जइ ।” भ० । मते
 समान एवाऽऽगमे आचार्याणामभिप्रायः, तत्र च सिद्धसेन-
 दिवाकरो मन्यते-केवलिनो युगपज्ज्ञानं दर्शनं च, अन्यथा
 तदावरणक्षयस्य निरर्थकता स्यात्, जिनभद्रगणितमाश्रमण-
 स्तु भिन्नसमये ज्ञानदर्शने, जीवस्वरूपत्वात्, तथा तदावरणक्ष-
 योपशमे समानेऽपि क्रमेणैव मतिश्रुतोपयोगतः, न चैकतरोप-
 योगे इतरक्षयोपशमाभावः, तत्क्षयोपशमस्योत्कृष्टतः पदपटि-
 सागरोपमप्रमाणत्वात्तः किं तस्यमिति ? इह च समाधिः-
 यदेव मन्तमागमाऽनुप्राप्ति तदेष सत्यमिति मन्तव्यमितरपु-
 नरुपेक्षणीयम्, अथ चावहुश्रुतेन नैतदवसातुं शक्यते तदेवं
 भावनीयम्-आचार्याणां सम्प्रदायाऽऽदिदोषादयं मतमेषां,
 जिनानां तु मतमेकमेवाविरुद्धं च, गगाऽऽदिविगहितत्वात् ।
 आह च--“अनुवक्यपराणुगह-परायणा जं जिणा युगप्पय-
 रा । जियरादोसमोहा, यऽणुगहवावहाणां तेण ॥ १ ॥” भ० १
 शा० ३ उ० ।

मयंग-मृतक-पुं० । श्वे, आ० म० २ अ० ।

मयंगगा-मृतगङ्गा-स्त्री० । व्यूढजलदेशावच्छिन्नायां गङ्गाया-
 म्, ब्रा० १ ध्रु० ३ अ० । “समुदं ऊतो संग्गं पविसइ, तत्थ
 वरिसे वरिसे अणुणं मग्गेण वहइ, वीपणं गंगा मयंगगा
 भवइ ।” आ० म० १ अ० । आ० सू० ।

मयगल-मदकल-त्रि० । मदमभिगृह्णाने, “गहंवे मयगल-
 सलिलगयनिक्कमे ।” चं० प्र० १ पाहु० १ पाहु० पाहु० । इ-

स्तिनि. "पील गत्रा मयगलो मायंगो मिधुगे करेण य। दो-
घटो देती या-रणो करी कुजगे हन्थी ॥६॥" पा३० ना० ६
गाथा ।

मयगुम्भिय-मदगुल्मित-वि०। मदगुल्मितचेतने. वृ० १ उ० २ प्रक०।
मयट्टाणं-मदस्थानं-न० । मदभेदेपु. मदा-मानस्तस्य स्था-
नान पर्यायमदा मदस्थानानि । आच० ४ अ० ।

अट्ट मयट्टाणा पसुत्तः । न जहा-जाइमदे, कुलमदे, वलमदे
रुवमदे, तवमदे, सुयमदे, लाभमदे, ईमरियमदे, ॥ (सूत्र-६०६)

मदस्थानानि मदभेदाः. इह च दोषा जाल्यादिमदोन्मत्तः
पिशाचवद्भवति दुःखितः. इह जाल्यादिहानतापरिभवं च
निःसंशयं लभते इति । स्था० = ठा० । सूत्र० । आच० ।
आ० च० । यतोऽनादौ संसारं पर्यटनाऽसुमताऽदृष्टाऽऽ-
यत्तान्यसकृदुच्चावचानि स्थानान्यनुभूतानि तस्मान्कथञ्चि-
दुच्चावचाऽऽदिकं मदस्थानमवाप्य परिहृतो ह्येतापोदेयतत्त्व-
ज्ञो न हृष्येत्-न हर्षं विदध्यात् । उक्तं च—

"सर्वसुखान्यपि बहुशः, प्रामाण्यटना मया तु संसारे ।
उच्चैः स्थानानि तथा, तेन न मे विस्मयस्तेषु ॥ १ ॥

(सूत्रकृताङ्ग)—

जइ सोऽवि णिज्जग्मग्रा, पडिमिदो अट्टमाणमहणेहि ।
अवसेस मयट्टाणा, परिहरियव्वा पयत्तेण ॥ ४४ ॥
नाप्यवनीतस्थानावाप्तौ वैमनस्यं विदध्यात् । आह च—"लो
कुपे ।" अट्टपवशात्तथाभूतलोकासंमतं जातिकुलरूपयल-
लाभाऽऽदिकमधममवाप्य न कुप्यन्-न कोपं कुर्वीत कतरं
नीचस्थानं शब्दाऽदिकं या दुःखं मया नानुभूतमित्येवमवगम्य
नेद्विगवशेन भाव्यम्, उक्तं च—

"अवमानापरिभ्रंशा-दधवन्धनक्षयात् ।

प्राप्ता गेगाश्च शोकाश्च, जाल्यन्तरशोभ्याप ॥ १ ॥

स ते य अविमहद्वे, असोदउं पंडिणं य असंते ।

सद्धा दू दुमो वमियहि-अपणं हियं धरंतेण ॥ २ ॥

होऽपणं चक्रवर्टी, पुहइयती विमलपंडुरच्छत्तो ।

सो चेव नाम भुजो, अणाहसानालो होइ ॥ ३ ॥

पञ्चस्मिन्वा जन्मनि नानाभूतावस्था उच्चावचाः कर्म-
वशगोऽनुभवति । आच० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

साम्प्रतं परनिन्दादोषमधिकृत्याह—

जो परिभवइ परं जणं, संसारं परिवत्तई महं ।

अदु इंखिणिया उ पाविया, इति संखाय मुणी ल भजई । २।

नियुक्किदुदह—

जइ ताव निजग्मग्रा, पडिमिदो अट्टमाणमहणेहि ।

अविममयट्टाणा, परिहरियव्वा पयत्तेण ॥ ४४ ॥

'अष्टप्रानमयते' अर्हद्भिः, अवशेषाणि तु 'मदस्थानानि'
जाल्यादीनि 'प्रयत्नेन' सुतरां परिहर्तव्यानि । ४४। 'जइ परे'
इत्यादि, यः कश्चिदविवेकी 'परिभवति' अवज्ञयति 'परं जनम्'
अन्यं लोकम् आत्मव्यतिरिक्तं, स त-कुतन कर्मणा 'संसारं' चतु-
र्गति लक्षणे भवेदध्यावरणदृष्टीन्यायनं परिवर्तते 'भ्रमति', 'म-
हद्' अन्यर्थं महान्तं वा कालं, क्वचिन् 'चिरम्' इति पाठः ।
'अदु च्छि' अथशब्दो निपातः, निपातानामनेकार्थत्वात् अथ
इत्यस्यार्थे वर्तते, यतः परपरिभवादाव्यस्तिकः संसारः
अतः 'इंखिणिया' परनिन्दा, तुशब्दश्चेवकारार्थत्वात्

'पापिकैव' दोषवत्येव, अथवा-स्वस्थानादधमस्थाने पा-
निका, तत्रेह जन्मनि सुपरो दृष्टान्तः, परलोकोऽपि पुणेहि-
तस्याऽपि श्वाऽऽदिषुत्पत्तिरिति, इत्येवं 'संखाय' परनिन्दा
दोषवती ज्ञात्वा मुनिजाल्यादिभिः यथाऽहं विशिष्टकुलो-
द्भवः धृतधानं तपस्वी, भवांस्तु मत्तो ह्येनं ज्ञातं न माद्यति
॥ २ ॥ सूत्र १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

मयण-मदन-पुं । कामं, अभिलाषमात्रे च । स्था० ४
ठा० १ उ० । आच० । "आणा जस्स दिदइथा, मासे
संवेहिहं हरिहरेहि पि । सो वि तुह भणजलणं, मयणो
मयणं पिव विलीणो ॥ १ ॥" पञ्चा० ४ वि० । "मयणसगापूरणं"
कल्प० १ अधि० ३ क्षणं । मधुनो विवृतिरूपेऽप्ययं, पं०
व० २ द्वार । विश्वपुत्रे धरणेन्द्राजपुत्रमित्रे श्रेष्ठपुत्रे, ग० २
अधि० । (स्पर्शनन्द्रियविषयविपाके कथा) मीने, "(५२३)
स्मिन्धयं मयणं" पा३० ना० २२८ गाथा । कामदेवे, पा३०
ना० ७ गाथा ।

मयणकंचला-मदनकाञ्चना-स्त्री० । पुष्कलावर्ताविजयपु-
रिभेदे, दर्श० १ तत्त्व ।

मयणकंदली-मदनकन्दली-स्त्री० । हस्तिनापुरराजस्य जि-
तशोभायांयाम्, दर्श० १ तत्त्व ।

मयणजकख-मदनजकख-पुं० । स्वनामख्याते यत्ने, यमाराध्य
द्विमुखराजपत्नी वनमाला मदनमञ्जरी सुपुत्रे । उक्त० ६ अ० ।

मयणपरवसा-मदनपरवसा-स्त्री० । मन्मथविह्वलायाम्, तं० ।

मयणवहसव-मदनवहसव-न० । भरतवैताल्यपर्वतस्योक्त-
राविद्याधरध्वरेण स्वनामख्याते नगरं, दर्श० १ तत्त्व ।

मयणमंजरी-मदनमंजरी-स्त्री० । कामपल्लवराजद्विमुखपत्न्यां
चण्डोद्योतस्त्रावन्ताराजस्य भाग्यायाम्, उक्त० ६ अ० ।

मयणरहा-मदनरहा-स्त्री० । मालवमण्डलमण्डनसुदर्शन
पुरराजस्यारथस्य भ्रातृपुंगवाहुभार्यायाम्, नमिन्द्रहाराज-
मांरि, उक्त० ६ अ० । ती० । ('मांरि' शब्दे चतुर्थभागं १५०८
पृष्ठे कथाका) सिंहपुरराजस्य रत्नलहस्य भार्यायाम्,
सङ्ख्या० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

मयणवल्लह-मदनवल्लह-पुं० । स्वनामख्याते चारित्रप्रधानं
मूर्ति, दर्श० ३ तत्त्व ।

मयणवाञ्छा-मदनवाञ्छा-स्त्री० । कामाभिलाषे, "मुण्डं शि-
रोवदनं मतं दनिष्टगन्धिभिः सटनेन भरवं वदनोदरस्य । गात्रं
मलेन मलिनं गतसर्वशोभं, चित्रं तथाऽपि मनसो मदनेऽ-
स्ति वाञ्छा ॥ १ ॥" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

मयणवारणसी-मदनवारणसी-स्त्री० । वाराणस्याः स्वना-
मख्याते भागे 'मदनपुरा' इति प्रसिद्धे, ती० ३६ कल्प ।

मयणसरापूरग-मदनसराऽऽपूरक-पुं० । मदनवारणसी, "म-
यणसगापूरणं पि य चंदं ।" मदनस्य कामस्य शरापूरमिव ।
कृषीरमिव । अयमर्थः यथा धनुर्जस्तुलीरं प्राप्य मुदितो नि-
शङ्कं मृगाऽऽदिकं शरं विध्वजति, एवं मदनोऽपि चन्द्रादयं प्राप्य
निशङ्कः जनान् याणैर्व्याकुलीकरोति । कल्प० १ अधि० ३ क्षणं
मयणसलागा-मदनशलाका-स्त्री० । सारिकापक्षिजानौ, जे०
१ वत्तः । रा० । आ० म० । जी० । दे० ना० ।

मयणमाला-मदनशाला-स्त्री० । सारिकाविशेष, प्रश्न० १ ।
आश्र० द्वार । श्री० । आ० नृ० ।

मयणा-मदना-स्त्री० । पत्तिविशेष आश्र० १ अ० ।

मयणावली-मदनावली-स्त्री० । हस्तिनागपुरराजपद्मोत्तर-
पुत्रमहापद्मस्य भार्यायाम्, ती० २० कलर ।

मयणाहि-मृगनाभि-स्त्री० । कस्तूराम्, " (३७६) मयणा-
ही कस्तूरी " पाइ० ना० १४७ गाथा ।

मयणिज-मदनीय-न० । " रुद्रहुलम् " ॥ इति हैमवच-
नात्कर्त्तर्यनीयः प्रत्ययः । मदनीयमिति मदनीयम् । मन्मथज-
नने, जी० २ प्रति० । मन्मथवर्द्धने, श्री० ।

मयणित्रास-देशी-काम, दे० ना० ६ वर्ग १२६ गाथा ।

मयपतिआ-मृतपतिका-स्त्री० । विधवायाम्, श्री० ।

मयपिंडणिवेयण-मृतपिण्डनिवेदने-न० । मृतभ्यः श्मशाने
तृतीयनवमाऽऽदिषु दिनेषु पिण्डनिवेदने, जी० ३ प्रति० ४
अधि० ।

मयरंक-मकराङ्क-न० । मकरचिह्न, श्री० ।

मयरद्वय-मकरध्वज-पुं० । कामदेवे, पाइ० ना० ७ गाथा ।

मयरहित-मदरहित-त्रि० । मदरहितो विशिष्टजातिलाभकुलै-
श्वर्यवत्तरूपनपशुनाऽऽदिसम्पत्समान्वितावपि निरहङ्कारे,
कर्म० १ कर्म० ।

मयगमण-मकराऽऽमन-न० । येषामासनानामधोभागे मकरा-
व्यवस्थितास्तेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मयसमाण-मृतममान-पुं० । शवकल्पे, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

मयहर-महत्तर-पुं० । गच्छमहति, " जे केइ आयरिणइ वा
मयहरणइ वा अगीयथेइ वा आयरियगुणकलिणइ वा
मयहरगुणकलिणइ वा भविस्सायरिणइ वा भविस्समयहर-
णइ वा । " महा० ४ अ० ।

मयहरिया-महत्तरिका-स्त्री० । मुख्यसाध्याम्, तां विना
अमर्ग्यो न तिष्ठन्तीति । ग० ३ अधि० ।

मयाइ-अस्मद्- " मि मे मम ममए ममाइ मह मए मयाइ णे
टा " ॥ ८३१०६॥ इत्यस्मद् टासहितस्य 'मयाइ' इत्यादशः ।
प्रा० ३ पाद ।

मयाणुमा-मतानुज्ञा-स्त्री० । निग्रहस्थाने, सूत्र० २ श्रु०
६ अ० ।

मयालिकुमार-मयालिकुमार-पुं० । श्रेणिकस्य धारण्यां जाने
स्वनामख्यातं मुने धीगान्तिकं प्रव्रज्य षोडश वर्षाणि प्रव्रज्यां
शलयित्वा वैजयन्ते कल्पे उपपद्य महाविदेहे सेत्स्यति ।
आणु० ६ वर्ग २ अ० । कृष्णस्य रुक्मिणीसंभवे पुत्र, स आरिष्टने
भगान्तिकं प्रव्रज्य शत्रुअये सिद्धः । अन्त० १ श्रु० ४ वर्ग
२ अ० ।

ममाली-देशी-निद्राकरीलताविशेष, दे० ना० ६ वर्ग
१२६ गाथा ।

ममय-मधु-न० । " ज-य-र्या यः " ॥ ८३४१२६२॥ मागध्यां
जययां स्थाने यो भवतीति यस्थाने यः । सुरागाम्,
प्रा० ४ पाद ।

मर-मृ-धा० । प्राणव्यागे, " ऋचरेण्याऽरः " ॥ ८३४१२३४॥

धातोरन्यस्य ऋचरेण्याऽराऽऽदेशो भवति । मरइ । म्रियते ।
प्रा० ४ पाद । " तृतीयस्य मिः " ॥ ८३४१२४१॥ बहुलाधिकाराद्
मिपस्थानीयस्य मेरिकां लोपश्च । ' न मरं ' न म्रिये इत्यर्थः ।
प्रा० ३ पाद ।

मर-पुं० । मरणं मरः, स्वतन्त्रत्वादप्रत्ययः । प्राणव्यागे,
विशे० । आचा० ।

मरगत्र-मरकत-न० । " मरकत-मदकले गः कन्दुकं त्वादेः " ॥
८३४१२४२॥ इति कस्य गः । मरगत्रं । प्रा० १ पाद ।
" उअ णिच्चलनिष्पदा, भिसिणीपत्तस्मि रेहइ वलाआ ।
णिम्मलमरगत्रभाअण-परिट्ठिया संखसुत्ति व्व ॥ १॥ " नीलर-
त्ते, ध० २ अधि० । ज्ञा० । उत्त० । रत्नविशेषे, जी० ३ प्रति०
४ अधि० । सूत्र० । श्री० ।

मरट्ट-देशी-गर्वे, दे० ना० ६ वर्ग १३० गाथा ।

मरण-मरण-न० । प्रतिनियताऽयुःपृथगभवेन, द्वा० १४ द्वा० ।

आयुःक्षये, आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । दशविधप्राणवि-
प्रयोगरूपे (आ० म० १ अ० । प्रज्ञा० । आचा० । ल० । सू०
प्र० ।) मृत्यौ, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । आचा० । न० ।

एणे मरणे अंतिमसारीरियाणं ।

एकं मरणं मृत्युरन्तिमशरीरिकाणां चरमदेहनां,
मरणैकता च सिद्धत्वं पुनर्मरणाभावादिति । स्था० १
डा० । आव० । तिर्यङ्मनुष्ययोगयुक्तं, सूत्र० १
श्रु० १२ अ० । सर्वथा क्षयं, तं० । पञ्चत्वे, तं० ।

पङ्क्तिं मरणमिति यदुक्तं तत्र नामस्थापनं प्रतीति ए-
वेत्यनादृत्य शेषचतुष्टयमाह । अन्ये त्वत्र नामाऽऽदिषु विध-
निक्षेपोद्देशाभिधायिनीमपि गाथामधीयते, तत्र नामस्था-
पनं प्राग्वत् । देव्याऽऽदिचतुष्टयाभिव्यञ्जनायमाह—

द्वयमरणं कुसुभाऽऽ-इएसु भावि आउक्खओ मृणेयव्वे ।

अहे भवतव्वमिण, मणुस्समविण अहिमारो ॥ २०६॥

द्रव्यस्य मरणं द्रव्यमरणं, कुसुभाऽऽदिकेषु, आदिशब्दा-
द्भाऽऽदिपरिग्रहः, यद्यस्य स्वकार्यसाधने प्रति समर्थं रूपं
तत्तस्य जीवितमिति रुढं, तदभावस्तु मरणं, ततश्च कुसु-
भाऽऽदिरज्जनाऽऽदि स्वकार्यसामर्थ्यं जीवितं, तदभावस्तु मरणं,
तथा च लोके मृते कुसुम्भकमरज्जकं, मृतमन्नमव्यञ्जनामि-
त्याद्युपदिश्यते, क्षेत्रमरणं तु यस्मिन् क्षेत्रे मरणम्—इह-
नीमरणाऽऽदि वर्ण्यते क्रियते वा यदा वा तस्य शस्याऽऽद्यु-
त्पत्तिक्षमत्वमुपहन्यते तदा तत् क्षेत्रमरणं, कालमरणं य-
स्मिन् काले मरणमुपवर्ण्यते क्रियते वा, कालस्य वा प्र-
होपरागाऽऽदिना वृष्ट्यादिस्वकार्याकरणम्, एतं च सुगम-
त्वात्तत्त्वतो द्रव्यमरणाभिन्नत्वाच्च निर्युक्किहता पृथग ना-
ह्ने, यत्तु निक्षेपगाथायां पङ्क्ति इति वचनात् अनयोर्भेदे-
नाभिधानं तद्विवक्षितवस्तुवैशिष्ट्यदर्शकं, न हि ताभ्यां
विना नियतदेशत्वाऽऽदिकं वस्तुनो वैशिष्ट्यमाख्यातुं शक्य-
मिति, ' भावे ' भावविषये निक्षेप आयुषो—जीवितस्य
क्षयो—ध्वंसः आयुःक्षयो ' मुणितव्यो ' ज्ञातव्यो, मरण-
मित्युपस्कारः, तदपि च विविधम्—' अहे त्ति ' ओघमरणं-
समाभ्यतः सर्वप्राणिनां प्राणपरित्यागाऽऽत्मकं भवति, भव-
मरणं—यस्मात्काऽदेवेनकाऽदिभवाविषयतया विवक्षितम्, ' त-
' भावि यत्ति तद्भाविमरणं यस्मिन्नेव मनुष्यभावाऽदौ मृतः पु-

नस्तस्मिन्नेवोत्पद्य यन्म्रियते इति व्याख्यानिकाऽभिप्रायः, वृद्धास्तु व्याचक्षते—'तं भावमरणं दुविहं-श्राधमरणं, त-
न्भवमरणं च ।' तथा तद्भवमरणस्वरूपं च—'जो जम्मि
भवगहणे मरइ ।' तत्र च 'ओहे तन्भवमरणे' इति
पाठो लक्ष्यते । इह चैषां येनाधिकारस्तमाह—'मणुस्स-
भावपणे ति' मनुष्यभवभाविना भवमरणान्तर्वर्तिना म-
नुष्यभधिकमरणेनाधिकारः प्रकृतम् । इति गाथाऽर्थः ॥ २०६ ॥

(१) सम्प्रति विस्तरतो मरणवक्रव्यताविषयं

द्वारगाथाद्वयमाह—

मरुविभक्तिप्ररूपण, अणुभावो चेव तह पणसमं ।

कइ मरइ एगसमं ? कइसुत्तो वावि इक्किं ? ॥ २१० ॥

मरणम्मि इक्किं, कइभागां मरइ सव्वजीवाणं ? ।

अणुसमय संतरं वा, इक्किं किच्चिरं कालं ॥ २११ ॥

तत्र मरणस्य विभक्तिः—विभागः, तस्य प्ररूपणा—प्रदर्श-
ना मरणविभक्तिप्ररूपणा, कार्येति शेषः । अनुभागश्च-रसः,
स च तद्विषयस्याऽऽयुःकर्मणः, तत्रैव तत्सम्भवात्, मर-
णे हि तदभावाऽऽत्मनि कथं तत्सम्भव इति भावनीयम्, ए-
वेति पूरणे, तथा प्रदेशानां-तद्विषयोऽऽयुःकर्मपुद्गलाऽऽत्म-
कानाम्, अग्रं—परिमाणं प्रदेशाग्रं, वाच्यमिति गम्यते । 'क-
ति' कियन्ति मरणानि, अङ्गीकृत्य इति शेषः । म्रियते-
प्राणांस्यजति, जन्तुरिति गम्यते । 'एगसमं ति ।' सु-
व्यत्ययात् एकस्मिन् समये 'कइसुत्तां ति' कतिह-
त्वः कियतो वारान्, 'वा' समुच्चये, अपिः पूरणे, 'एक्क-
किं ति' एकैकस्मिन् वक्ष्यमाणभेदे, मरणे म्रियेत इति योज्य-
म्, 'मरणे' वक्ष्यमाणभेद एवैकैकस्मिन् 'कतिभागो ति'
कनिसङ्ख्या भागो म्रियते, 'सर्वजीवानाम्' अशेषजी-
वानाम् 'अणुसमयं ति' प्रतिसमयं निरन्तरमिति याव-
त् । अन्तरं-व्यवधानं सहान्तरेण वर्तते इति सान्तरं, वा
विकल्पे, किमुक्तं भवति?—एषु कतरधिरन्तरं सान्तरं वा ?
तथैकैकं 'कियच्चिरं' कियत्परिमाणं कालं सम्भवतीति
गाथाद्वयान्तरार्थः ॥ २१०—२११ ॥ उक्त० पाई० ५ अ० ।

(२) त्रिविधमरणम्—

तिवि हे मरणे पणत्ते । तं जहा-बालमरणे, पंडिय-
मरणे, बालपंडियमरणे । बालमरणे तिविहे पणत्ते । तं
जहा-ठिअलेस्से, संकिलिदुलेस्से, पज्जवजातलेसे । पंडि-
यमरणे तिविहे पणत्ते । तं जहा-ठितलेस्से, असंकिलिदुले-
से, पज्जवजातलेसे । बालपंडियमरणे तिविहे पणत्ते । तं जहा-
ठिअलेस्से, असंकिलिदुलेसे, अपज्जवजातलेसे । (सूत्र-२२२)

बालाऽब्रह्मस्तद्वयो वर्तते विरतिसाधकविवेकविकलत्यात् स
बालासंयतस्तस्य मरणं बालमरणम्, एधमितरे-केवलं-पंडि-
धानांगत्यर्थेन ज्ञानार्थत्वाद्विरतिलेखे फलवद्विज्ञानसंयु-
क्तत्वात् परिणतो-बुद्धतस्य संयत इत्यर्थः । तथा अधिर-
तत्वेन बालत्वात् विरतत्वेन च परिणतत्वाद्बालपरिणतः
संयतासंयत इति । स्थिता-अवस्थिता अविशुद्धयन्यस-
ङ्गिष्यमाना च लेश्या कृष्णाऽऽदिर्यस्मिन् तन् स्थितलेश्यः,
संक्रिष्टा-संक्रिश्यमाना संक्रिष्टमागच्छन्तीत्यर्थः, सा लेश्या स-

स्मिन् तत्तथा तथा, पर्यवाः—पारिश्रव्याद्विशुद्धिविशेषाः प्र-
तिसमयं जाता यस्यां सा तथा, विशुद्धया वर्तमानेत्यर्थः ।
सा लेश्या यस्मिन्स्तत्तथेति, अत्र प्रथमं कृष्णाऽऽदिलेश्यः स-
न् यदा कृष्णाऽऽदिलेश्येष्वेव नारकाऽदिपृथग्यते तदा प्रथमं
भवति, यदा तु नीलाऽऽदिलेश्यः सन् कृष्णाऽऽदिलेश्य-
पृथग्यते तदा द्वितीयं, यदा पुनः कृष्णलेश्याऽऽदिः सन् नी-
लकापोतलेश्यपृथग्यते तदा तृतीयम् । उक्तं चान्यद्वयसंवा-
दि भगवत्यां यदुत—'से णुणं भंते ! कण्हलेसे, नीललेसे
० जाव सुकलेसे भवित्ता काउलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ ? ।
हंता गोयमा ! सेकेण्डुणं भंते ! एवं बुच्चइ ? गोयमा ! ले-
साठाणेसु संकिलिस्समाणेसु वा विसुज्झमाणेसु वा काउले-
स्सं परिणमइ, परिणमित्ता काउलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ
त्ति ।' एतदनुसारेणोत्तरसूत्रयोरपि स्थितलेश्याऽदिविभागो
नेय इति परिणतमरणे सङ्क्रिश्यमानता लेश्याया नास्ति सं-
यतत्वादेवेत्ययं बालमरणाद्विशेषः, बालपरिणतमरणे तु सं-
क्रिश्यमानता विशुद्धयमानता च लेश्यायाः नास्ति, मि-
श्रत्वादेवेत्ययं विशेष इति । एवं च परिणतमरणं वस्तु-
तो द्विविधमेव, संक्रिश्यमानलेश्यानिषेधेऽवस्थितवर्द्धमान-
लेश्यत्वात्तस्य इति, त्रिविधत्वं तु व्यपदेशमात्रत्वादेव, बालप-
रिणतमरणं त्वेकविधमेव, संक्रिश्यमानपर्यवजातलेश्यानि-
षेधे अवस्थितलेश्यत्वात्तस्येति, त्रैविध्यं त्वस्येतरव्यावृत्ति-
तो व्यपदेशत्रयप्रवृत्तेरिति । स्था० ३ ठा० ४ उ० । प्रव० । स० ।

(३) सप्तदशविधमरणानि—

आवीचि ओहि अंतिय, बलायमरणं वसट्टमरणं च ।

अंतोसल्लं तन्भव, बालं तह पंडियं मीसं ॥ २१२ ॥

छउमत्थमरणं केवलि, वेहाणसं गिद्वपिदुमरणं च ।

मरणं भत्तिपरिणा, इंगिणि पाओवगमणं च ॥ २१३ ॥

इह च मरणशब्दस्य प्रत्येकमभिसंबन्धान् आवीचिम-
मरणम् १ अवधिमरणम् २, 'अंतियं ति' आर्पणाद-
त्यन्तमरणम् ३, 'बलायमरणं ति' तत एव बलमरणम् ।
४, वशार्तमरणं च ५, अन्तःश्लेष्ममरणम् ६, तद्भवमर-
णम् ७, बालमरणम् ८, तथा-परिणतमरणम् ९, मिश्रम-
रणम् १०, छग्नमरणम् ११, केवलिमरणम् १२, 'वेहा-
णसं ति' तत एव वेहायसमरणम् १३, गृध्रपृष्ठमरणं च
१४, 'मरणं भत्तिपरिणं ति' भक्तपरिणामरणम् १५, इङ्गिनी-
मरणम् १६, पादपोपगमनमरणं च १७ । इति गाथाद्वयार्थः
॥ २१२—२१३ ॥ उक्त० पाई० ५ अ० ।

(४) अप्रशस्तमरणानि—

दो मरणाईं समणेणं भगवया महावीरेणं समणाणं शि-
मंथाणं शो शिच्चं वाम्पियाईं, शो शिच्चं कित्तियाईं
शो शिच्चं पूइयाईं, शो शिच्चं पसत्थाईं, शो शिच्चं
अन्मणुआयाईं भवति । तं जहा-बलायमरणं चेव, वम-
ट्टमरणं चेव १, एवं शियाणमरणं चेव, तन्भवमरणं चेव २,
गिरिपडणं चेव, तरुपडणं चेव ३, जलप्यंवेमं चेव, जलप्यंवेमं
चेव ४, विसभक्खेणं चेव, सन्धोवाडणं चेव ५ । दो मरणाईं
० जाव शोमणिच्चं अन्मणुआयाईं भवति, काण्णेण पुण
अण्णट्टिक्काईं । तं जहा-वेहाणसं चेव, गिद्वपिदुं चेव ६ ।

(दा मरणाई इत्यादि) कण्ठ्या चैवम्, तत्रं द्वे मरणे
श्रमणेन भगवता महावीरेण श्राभ्यन्ति—नपरयन्तीति श्रम-
णास्तेषां, ते च शाक्यऽऽदयोऽपि स्युः । यथोक्तम्—“गिणंथ
१ सक्क २ तावस ३, गेकथ ४ आजीव ५ पंचहा समणा ।”
इति । तद्व्यवच्छेदार्थमाह—निर्गता ग्रन्थाद्-वाह्याभ्यन्तरादि-
ति निर्ग्रन्थाः-साधवस्तेषां नो नित्यं सदा वर्णिते
नास्तयोः प्रवर्त्तयितुमुपादेयफलतया नाभिहिते कीर्त्ति-
ते—नामनः संशब्दिते उपादेयधिया (बुद्ध्याईं त्ति)
व्यक्त्वाचोक्ते उपादेयस्वरूपतः, पाटान्तरेण- पूजिते वा
नत्कारिपूजनतः प्रशंसते प्रशंसिते श्लाघिते शंसु-
स्तुते इति वचनात् । “अभ्यनुज्ञाते” अनुमते यथा कुरुत-
ति । (बलायमरणं ति) बलतां-संयमान्नवर्त्तमानानां प-
रीषदाऽऽदिवाधितवान् मरणं बलमरणम्, (वसट्टमरणं
ति) इन्द्रियाणां वशमर्थानता स्तानां-गतानां स्निग्धदीपक-
लिकावलोकनाऽऽकुलितपतङ्गाऽऽदीनामिव मरणं वशात्तम-
रणमिति । आह च—“संजमजोगाविसज्जा, मरंति जे ते
बलायमरणं ते । इंदियविमयवसगया, मरंति जे ते वसट्टं
तु ॥ १ ॥” इति, । (एवं नियणेत्यादि) एवमिति “वे म-
रणहाईं समणेण” इत्याद्याभिलापस्योत्तरसूत्रेष्वपि सूचनार्थः,
ऋद्धिभोगाऽदिप्रार्थना निदानं तत्पूर्वकं मरणं निदानमरणं,
यस्मिन् भवे वर्त्तते जन्तुस्तद्भवयोग्यमेवाऽऽयुर्वदध्वा पुनर्नि-
यमाणस्य मरणं तद्भवमरणम् । एतच्च सङ्ख्यातायुष्कन-
तिग्रन्थमिव, नेपामिव हि तद्भवयुर्वन्धो भवतीति । उक्ते
च—“मोत्तं अकम्मभूमण-नरतिणिण, सुरमणं य नेरइण ।
सेसणं जीवाणं, तम्भवमरणं तु कंसिचि ॥ १ ॥” इति
(सन्धावाडणं चि) शब्धेण-लुगिकाऽऽदिना अवपाटने-विदा-
रणं भवशरीरस्य यस्मिन्तच्छ्रवणपाटनम् ॥ ५ ॥ (कारणे
पुणेत्यादि) शीलभङ्गवृत्तगाऽऽदीं पाटान्तरे तु-कारणेन “अप्र-
तिकुष्टे” आनयार्तिं भगवता, वृत्तशाखाऽऽदाबुद्धजत्वाद् वि-
हायसि-नभसि भवे वेहायसं प्राकृतत्वेन-” तु वेहाणसं” इ-
त्युक्तमिति, गृध्रः स्पृष्टं—स्पर्शने यस्मिन् तत् गृध्रस्पृष्टं, यदि
वा गृध्राणां भवे पृष्ठमुपलक्षणत्वादुदगाऽऽदि च तद्भव-
कारिकरमाऽदिप्रतीरादुपवेशेन महासन्धस्य सुसृग्गोर्थास्मिन्त-
त् गृध्रस्पृष्टमिति । गाथा ३८—“गद्धाऽऽदिभक्खणं ग—ज्जप-
ड्ढमुव्वेधनाऽऽदिवेहामं । एते दोअिअवि मरणा, कारण—
आण अणुत्ताया ॥ १ ॥” इति ।

(४) अप्रशस्तमरणानन्तरं तत् प्रशस्तं भव्यानां भवतीति ।
तदाह—

दो मरणाईं समणेणं मगवया महावीरेणं सम-
णाणं निगंथाणं गिच्चं वणिणयाईं० जाव अब्भ-
णुत्तायाईं भवंति । तं जहा-पाओवगमणे चैव, भत्तप-
च्चक्खयाणं चैव ७ । पाओवगमणे दूविहे पणने । तं जहा-
णीहारिमं चैव, अणीहारिमं चैव, गिण्यमं अप्पडिक्कमे ८ ।
भत्तपच्चक्खयाणं दूविहे पणने । तं जहा-णीहारिमं चैव,
८, अणीहारिमं चैव, गिण्यमं सप्पडिक्कमे ६ । (सूत्र-१०२)

(दा मरणाईं इत्यादि) पादपो वृत्तस्तस्यैव छिन्नपतितस्योप-
गमनमन्यस्मिन्श्रुततयाऽवस्थाने यस्मिन्तत् पादपोपगमनं
भक्तं—भोजनं तस्यैव न चेष्टया अपि पादपोपगमनं इव

प्रत्याख्याने-वर्जने यस्मिन्तत् भक्तप्रत्याख्यानमिति । (नी-
हारिमं ति) यद्वसन्तरेकदेशे विधीयते तत्ततः शरी-
रस्य निर्हरणादस्मिन्मरणान्निर्हारिमं, यत् पुनर्गिणिकन्द-
गाऽऽदीं तद् निर्हरणादनिर्हारिमम् (गिण्यमं ति) विभक्ति-
परिणामाग्नियमादप्रतिकर्म—शरीरप्रतिक्रियावर्जं पादपो-
पगमनमिति । भवति चात्र गाथा—“साहाऽऽदिसु अभिभू-
ओ, पायवगमणं करइ थिगचिन्तो । आओम्म बहुपणं,
वियाणिउं नवरि गीयन्थो ॥ १ ॥” इति । इदमस्य व्याधा-
तवदुच्यते, निर्व्याघाते तु यत् सूत्रार्थनिष्ठित उन्मग्नो
द्वादश समाः(मासाः)कृतपरिकर्मा सन् काल एव करोतीति ।

तद्विधिश्चायम्—

“चत्तारि विचिन्ताईं, विगईं निज्जुहियाईं चत्तारि ।
संवच्छुरे य दुच्चि उ, एयंतरियं च आयामं ॥ १ ॥
नाइविगिट्ठो य तवो, कुम्मासे परिमियं च आयामं ॥
अन्नेऽवि य कुम्मासे, होइ विगिट्ठो तवोक्कमं ॥ २ ॥
वामं कोडीसहियं, आयामं काउ आणुपुव्वीण ।
संययणादणुस्वे, एत्तो अज्जाइ नियमेणं ॥ ३ ॥”

यतः—

“देहम्म असंलिहिण, सहसा धाऊहि खिज्जमाणं हि ।
जायइ अट्टभाणं, मरीणिं चरमकालम्म ॥ ४ ॥”

फिञ्च-

“भावमवि संलिहेईं, जिणुणणीणण भाणजोगेणं ।
भयत्थभावणाहि य, परिबहुइ वेहिमूलाईं ॥ ५ ॥
भोवइ भावियण्णा, विसेसओ नवरि तम्म कालम्म ।
पयईणं निग्गुणत्ते, संसारमहासमुदस्स ॥ ६ ॥
जम्मजगमरणजलो, अणाइमे वसणसावयाऽओ ।
जीवाण दुक्खहेऊ, कट्ठे गहो भवसमुदो ॥ ७ ॥
धत्ताऽहे जेण मण, अणोरपाग्गम्म नवरमयम्म ।
भवसयसहस्सदुलहं, लज्जं सद्धम्मजाणं ति ॥ ८ ॥
पयस्स पभावेणं, पालिज्जेतस्स सइ पयत्तेण ।
जम्मंऽतरे वि जीवा, पावति न दुक्खदोगच्चं ॥ ९ ॥
चिन्तामणी अउव्वो, एस अपुव्वो य कप्परुक्खो त्ति ।
एयं परमो मेतो, एयं परमाऽऽमयं एत्थं ॥ १० ॥
एत्थं वेयावडियं, गुरुमाइणं महाऽणुभावाण ।
जंसि पभावेणयं, पत्तं तह पालियं चैव ॥ ११ ॥
तेसि नमो तंसि नमो, भावेण पुणो वि तेसि चैव नमो ।
अणुवकयपरहियगया, जे पयं दिंति जीवाणं ॥ १२ ॥” इत्यादि ॥
“संलिहिऊणऽण्णाणं, एयं पच्चप्पिणेत्तु फलगाइ ।
गुरुमाइणं य सम्मे, खमाविउं भावसुद्धीण ॥ १३ ॥
उव्वूहिऊणं सेसं, पडिक्कं तम्म तह विसेसेणं ।
धम्मं उज्जमियव्वं, संजोगा इह विओगता ॥ १४ ॥
अह वेदिऊणं देवे, जहाविहिं सेसणं य गुरुमाइ ।
पच्चक्खाइत्तु तओ, तयेतिणं सुव्वमाहारं ॥ १५ ॥
समंभावम्म डियव्वा, सम्मे सिद्धंतमणियमरणे ।
गिरिकंदरम्म गंतुं, पायवगमणं अह करइ ॥ १६ ॥
सव्वत्थापडिक्कं, वेहाययमाइ ठाणमिह ठाउं ।
जावज्जीवं चिट्ठं, निक्खेत्ठो पायवसमाणो ॥ १७ ॥
पढमिज्जयसंघयणं, महासुभावा करंति एवमिणं ।
पायं सुद्धभावच्चियं, णिच्चलपयकारणं परमं ॥ १८ ॥
भत्तपरिज्जाऽणुसणं, चउव्विहाऽऽहारत्तायनिप्फसं ।

सपडिक्रमं नियमाजहा समाही विणिहिद्वे ॥ १६ ॥ इति ।
इङ्गितमरणं त्विह नोक्तं, द्विस्थानकानुगोघात्, तल्लक्षणं
चन्द्रम्—“ इंगियेदममि मयं, चउव्विहोऽऽहारचायनि-
पफन् । उव्वत्तणाइजुत्ते, नऽरणेण उ इंगिणीमरणं ॥ १ ॥ ” इति ।
स्था० २ टा० ४ उ० ।

(६) पञ्चविधमरणानि—

कइविहे णं भंते ! मरणे पप्पत्ते ? । गोयमा ! पंचविहे
मरणे पप्पत्ते । तं जहा—आवीचियमरणे, ओहिमरणे, आ-
दितियमरणे, बालमरणे, पंडियमरणे । आवीचियमरणे णं
भंते ! कइविहे पप्पत्ते ? । गोयमा ! पंचविहे पप्पत्ते । तं जहा-
द्वोऽऽवीचियमरणे, खेत्तावीचियमरणे, कालावीचियमरणे,
भवावीचियमरणे, भावावीचियमरणे । द्वोऽऽवीचियमरणे णं
भंते ! कइविहे पप्पत्ते ? । गोयमा ! चउव्विहे पप्पत्ते । तं
जहा—शेरइयद्वोऽऽवीचियमरणे, तिरिक्खजोणियद्वोऽऽवी-
चियमरणे, मणुस्सद्वोऽऽवीचियमरणे, देवद्वोऽऽवीचियमरणे ।
मे केणऽट्ठणं भंते ! एवं वुच्चइ—शेरइयद्वोऽऽवीचियमरणे
शेरइयद्वोऽऽवीचियमरणे ? । गोयमा ! जणं शेरइया शेरइ-
एद्वे वट्टमाणा जाइं दव्वाइं शेरइयाउयत्ताए गहि-
याइं वट्टाइं पुट्टाइं कडाइं पट्टवियाइं निविट्टाइं अभि-
णिविट्टाइं अभिसमएणागयाइं भवंति, ताइं दव्वाइं आवीची
अणुममयं णिंरं मरंतीतिकट्ट, मे तेणऽट्ठणं गोयमा !
एवं वुच्चइ—शेरइयद्वोऽऽवीचियमरणे, एवं ० जाव देवद-
व्वोऽऽवीचियमरणे । खेत्तावीचियमरणे णं भंते ! कइ-
विहे पप्पत्ते ? । गोयमा ! चउव्विहे पप्पत्ते, तं जहा—शेरइ-
यखेत्तावीचियमरणे ० जाव देवखेत्तावीचियमरणे । मे के-
णऽट्ठणं भंते ! एवं वुच्चइ—शेरइयखेत्तावीचियमरणे शेर-
इयखेत्तावीचियमरणे ? । गोयमा ! जणं शेरइया शेरइय-
खेत्ते वट्टमाणा जाइं दव्वाइं शेरइयाउयत्ताए, एवं जहेव
द्वोऽऽवीचियमरणे, तहेव खेत्तावीचियमरणेऽवि, एवं ०
जाव भावावीचियमरणे । ओहिमरणे णं भंते ! कइविहे
पप्पत्ते ? । गोयमा ! पंचविहे पप्पत्ते । तं जहा—द्वोहिमरणे,
खेत्तोहिमरणे ० जाव भावोहिमरणे । द्वोहिमरणे णं भंते !
कइविहे पप्पत्ते ? । गोयमा ! चउव्विहे पप्पत्ते । तं जहा—शेर-
इयद्वोहिमरणे ० जाव देवद्वोहिमरणे । मे केणऽट्ठणं
भंते ! एवं वुच्चइ—शेरइयद्वोहिमरणे शेरइयद्वोहिमरणे ? ।
गोयमा ! जणं शेरइया शेरइयद्वे वट्टमाणा जाइं द-
व्वाइं संपयं मरंति जणं शेरइया ताइं दव्वाइं अणा-
गए काले पुणो वि मरिस्संति, मे तेणऽट्ठणं गोयमा ! जाव
द्वोहिमरणे, एवं तिरिक्खजोणिय ० मणुस्स ० देवद्वो-
हिमरणे वि । एवं एणं गमएणं खेत्तोहिमरणे वि कालो-
हिमरणे वि भवोहिमरणे वि भावोहिमरणे वि । आदितिय-
मरणे णं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! पंचविहे पप्पत्ते । तं जहा—

द्वोऽऽदितियमरणे खेत्तादितियमरणे ० जाव भावादिति-
यमरणे । द्वोऽऽदितियमरणे णं भंते ! कइविहे पप्पत्ते ? ।
गोयमा ! चउव्विहे पप्पत्ते । तं जहा—शेरइयद्वोऽऽदितिय-
मरणे ० जाव देवद्वोऽऽदितियमरणे । मे केणऽट्ठणं भंते !
एवं वुच्चइ—शेरइयद्वोऽऽदितियमरणे शेरइयद्वोऽऽदितिय-
मरणे ? । गोयमा ! जणं शेरइयाणं शेरइयद्वे वट्टमाणा
जाइं दव्वाइं संपयं मरंति, जणं शेरइया ताइं दव्वाइं अ-
णागए काले पुणो वि मरिस्संति, मे तेणऽट्ठणं ० जाव मर-
णे, एवं तिरिक्ख ० मणुस्स ० देवादितियमरणे, एवं खेत्तादिति-
यमरणे वि । एवं ० जाव भावादितियमरणे वि । बाल-
मरणे णं भंते ! कइविहे पप्पत्ते ? । गोयमा ! दुबालमविहे
पप्पत्ते । तं जहा—बलयमरणं जहा खंदए ० जाव गिद्धपिट्ठे ।
पंडियमरणे णं भंते ! कइविहे पप्पत्ते ? । गोयमा ! दुविहे
पप्पत्ते । तं जहा—पाओवगमणे य, भत्तपच्चक्खणे य ।
पाओवगमणे णं भंते ! कइविहे पप्पत्ते ? । गोयमा ! दुविहे
पप्पत्ते । तं जहा—ण्हिारिमे य, अण्हिारिमे य ० जाव णि-
यमा अपडिक्रमे । भत्तपच्चक्खणे णं भंते ! कइविहे
पप्पत्ते ? । एवं तं चव णवगं णियमं सपडिक्रमे । मेवं भंते ।
भंते ! ति । [सूत्र-४६६] भ० १३ श० ७ उ० ।

सम्प्रत्यतिबहुभेददर्शनात्मा भूत् कस्यचिदश्र-
जानामिति सम्प्रदायगमं निगमनमाह—

सत्तरसविहाणाइं, मरणे गुरुणो भणंति गुणकलिंआ ।

तेसि नामविभत्तिं, वुच्छामि आहाणुपुंवीए ॥ २१४ ॥

सप्तदश—सप्तदशसंख्यानि विधीयन्ते—विंशपाभिव्यक्तये
क्रियन्ते इति विधनानि-भेदाः, ‘मरणं’ मरणविषयाणि
‘गुरुवः’ पूज्यास्तीर्थरुद्राभृदादयो ‘भणन्ति’ प्रतिपाद-
यन्ति, गुणैः—सम्यग्दर्शनज्ञानाऽऽदिभिः कलिता—युक्ता गुणक-
लिताः, न तु वयमेव इत्याकृतं, वक्ष्यमाणग्रन्थारम्भवन्धना-
र्थमाह—‘तेषां’ मरणानां नामानाम्—अभिधानानामनन्तर-
मुपदर्शितानां विभाक्ताः—अर्थतो त्वभागे नामविभाक्ता
‘वक्ष्ये’ अभिधास्ये, ‘अथ’ इत्यनन्तरमेव, आनुपूर्व्या—क्र-
मेणेति गाथाऽर्थः ॥ २१४ ॥

यथाप्रतिज्ञातमाह—

अणुममयनिरंतरमवी—इसच्चियं तं भणंति पंचविहं ।

दव्वे सित्ते काले, भवे य भावे य संसारे ॥ २१५ ॥

‘अणुममयं’ समयमाश्रित्य, इदं च व्यवहितसमयाऽऽश्र-
यणतोऽपीति मा भूद् भ्रान्तिरत आह—निरन्तरं, न सान्त्-
रम्, अन्तरालाऽसम्भवान्, किं तदेषाविधम ?—‘अचाइ-
संनिधं ति’ प्राप्तत्वाद्—आत्ममन्तास्तीक्ष्ण इय वाच्यः प्रति-
समयमनुभूयमानाऽऽयुषोऽपराऽऽसुरैलिकोदयान् पूर्वपूर्वाऽऽ-
युर्लिकविच्युतिलक्षणाऽवस्था यस्मिन्स्ताऽऽवीचि, तदश्वा-
र्याचीति संज्ञा सञ्ज्ञाता अस्मिन्ताकाऽऽदिवान् ‘तदस्य स-
जातम्’ ‘‘तत्तकाऽऽदिभ्य इतच’’ (पा० ४-२-४६) इत्यनेन

त्याधीनि संज्ञितम्, अथवा-वीचिः-विच्छेदस्तद्भावाद्वीचि-
तत्संज्ञितम्, उभयत्र प्रकाममरणं, यद्वा-संज्ञितशब्दः प्रत्ये-
कमस्मिन्मरणे, ततश्च अनुसमयसंज्ञिते-निरन्तरसंज्ञितम्
अवीचिसंज्ञितमिति एकार्थिकान्येतानि, 'तद्' इत्याधीचि-
मरणं 'भवेति' प्रतिपादयन्ति, 'पञ्चविधं' पञ्चप्रकारं,
गणधराऽऽद्य इति गम्यते । अनेन च पारतन्त्र्यं द्योतयति,
तदेवाऽऽह- 'द्वयं चि' द्रव्याऽऽवीचिमरणं 'स्वेतं चि' ज्ञेया-
ऽऽवीचिमरणं 'काले चि' कालाऽऽवीचिमरणं 'भवेय चि' भवा-
ऽऽवीचिमरणं च, 'भावे य चि' भावाऽऽवीचिमरणं च, सं-
सार इत्याधीनिर्देशः, तत्रैव मरणस्य सम्भवात्, तत्र द्रव्याऽ-
ऽवीचिमरणं नाम यन्नागकनित्यग्निरामगणामुत्पत्तिसमयात्
प्रभृति निजनिजाऽऽयुः कर्मदलिकानामनुसमयमनुभवनाद्वि-
चटने, तच्च नारकाऽऽदिभेदाद्यनुविधम्, एवं नारकाऽऽदिग-
तिचातुर्विध्यापेक्षया तद्विषयं ज्ञेयमपि चतुर्द्वयं, ततस्तत्प्रा-
धान्यापेक्षया ज्ञेयाऽऽवीचिमरणमपि चतुर्द्वयं, 'काले चि' य-
थाऽऽयुष्कालो गृह्यते, न त्वद्धाकालः, तस्य देवाऽऽदिष्व-
सम्भवान्, स च देवाऽऽयुष्कालाऽऽदिभेदाद्यनुविधः, तत-
स्तत्प्राधान्यापेक्षया कालाऽऽवीचिमरणमपि चतुर्विधम्, एवं-
नारकाऽऽदिचतुर्विधमभावेपेक्षया भवाऽऽवीचिमरणमपि चतु-
र्द्वयं, तेषामेव च नारकाऽऽदीनां चतुर्विधमायुःक्षयलक्षणं भावं
प्राधान्येनापेक्ष्य भावाऽऽवीचिमरणमपि चतुर्द्वयं वाच्यमिति
गाथाऽर्थः ॥ २१५ ॥

अधुना अवधिमरणमाह—

एमेव आहिमरणं, जाणि मस्रो ताणि चैव मरइ पुणो ।
'एवमेव' यथाऽऽवीचिमरणं द्रव्यज्ञेयकालमवभावभे-
दतः पञ्चविधं, तथा अवधिमरणमपीत्यर्थः । तत्स्वरूपमाह—
यानि मृतः, सम्प्रतीति शेषः, तानि चैव 'मरइ पुणो चि'
आर्षित्वातिद्वयत्यंन मरिष्यति पुनः । किमुक्तं भवति?—अ-
वीचिः-मर्यादा, ततश्च यानि नारकाऽऽदिभवनियन्धनतयाऽऽ-
युःकर्मदलिकान्यनुभूय म्रियन्ते, यदि पुनस्तान्येवानुभूय म-
रिष्यन्ति तदा तद्द्रव्यावधिमरणं सम्भवति हि गृहीतोऽभि-
तानामपि कर्मदलिकानां पुनर्मरणम्, परिणामवैचित्र्याद्,
एवं ज्ञेयाऽऽदिष्वपि भावनीयम् ।

पश्चाज्ज्ञेताऽऽत्यन्तिकमरणमाह—

एमेव आइयंतिय-मरणं न वि मरइ ताइ पुणो ॥२१६॥
'एवमेव' अवधिमरण्यदात्यन्तिकमरणमपि, द्रव्याऽऽदि-
भेदतः पञ्चविधं, विशेषस्वरूपम्—'ए वि मरइ ताइ पुणो चि'
अपिशब्दस्यैवकार्थत्वाद् तैव तानि द्रव्याऽऽदीनि पुनर्म्रियन्ते,
इदमुक्तं भवति—यानि नारकाऽऽद्यायुष्कनया कर्मदलिकान्य-
नुभूय म्रियन्ते, मृतो वा न पुनस्तान्यनुभूय मरिष्यन्ति, एवं
ज्ञेयाऽऽदिष्वपि वाच्यं, त्रीण्यपि चामन्यावीच्यवध्यात्यन्तिक-
मरणानि प्रत्येकं पञ्चानां द्रव्याऽऽदीनां नारकाऽऽदिगतिभेदे-
न चतुर्विधत्वाद् विगतिभेदानां गाथाऽऽर्थः ॥ २१६ ॥

साध्यते नलमरणमाह—

मंजमज्जाणिमज्जा, मंति जे तं यलायमरणं तु ।
इंदियविमयवमया, मंति जे तं वमइ तु ॥२१७॥
संश्रयः—संश्रयस्यापारगन्तेषु वा विपण्याः संश्रय-
योर्गतिपण्णा अतिदुश्चरे तपश्चरणमाचारानुमत्तमाः व्रतं च
मोक्षमशक्यन्तः कथाश्चिदम्प्राकप्रितो मुक्तिरस्मिन् वि-

चिन्तयन्तो म्रियन्ते यत्तद्वलतां—संयमान्नवर्त्तमानानां म-
रणं यलमरणं, तुर्यिंशपणे, भग्नव्रतपरिणतीनां व्रति-
नामेवैतदिति विशेषयति, अन्येषां हि संश्रययोगानामेवा-
सम्भवात् कथं तद्विपादः? तदभावे च तदिति । पश्चा-
ज्ज्ञेता वशात्समाह—इन्द्रियाणां—चक्षुर्गादीनां विषयाः मनो-
ब्रूपाऽऽद्य इन्द्रियविषयास्तद्वशं गताः—प्राप्ता इन्द्रियविष-
यवशगताः स्निग्धदीपकलिकाऽवलोकनाऽऽकुलितपतङ्गवत्
म्रियन्ते यत्तद्वशात्समरणं, कथाश्चिद् द्रव्यपर्याययोरभेदादेवमु-
च्यते, एवं पूर्वत्रापि भावनीयं, तुशब्द एषामप्यध्यवसानभे-
दतो वैचित्र्यख्यापनाऽर्थ इति गाथाऽर्थः ॥ २१७ ॥

अन्तःशल्यमरणमाह—

लज्जाइगारेण य, बहुमुसुयमाण वाऽवि दुच्चरिअं ।
जे न कहंति गुरुणं, न हु ते आराहणा हुंति ॥२१८॥
गारवपंकनिवुद्धा, अइयारं जे परस्स न कहंति ।
दंसणनाणचरित्ते, ससल्लमरणं हवइ तेसिं ॥२१९॥

तत्र 'लज्जया' अनुचितानुष्ठानसंवरणाऽऽत्मिकया 'गौरवेण
च' सातद्विरसगौरवान्मकेन, मा भून्ममाऽऽलोचनाहंमाचार्य-
मुपतर्पनस्तद्वन्दनाऽऽदिना तदुक्ततपोऽनुष्ठानाऽऽसंवेनेन च
अद्विरससाताभावसम्भव इति, बहुश्रुतमदेन वा-बहु-
श्रुतोऽहं तत्कथमल्पश्रुतोऽयं मम शल्यमुद्धरिष्यति?, कथं
चाहमस्मै वन्दनाऽऽदिकं दास्यामि? अपभ्राजना हि इयं
मम इत्यभिमानेन, अपिः पूरणं, ये गुरुकर्मणां 'न कथय-
न्ति' नाऽऽलोचयन्ति, केषाम्?,—'गुरुणाम्' आलोचनाहंणा-
माचार्याऽऽदीनां, किं तद्? 'दुश्चरितं-दुर्गुणितम्, इति सम्ब-
न्धः, 'न हु' नैव 'ते' अनन्तरमुक्तरूपा आराधयन्ति—अविक-
लतया निष्पादयन्ति सम्यग्दर्शनाऽदीनि इत्यागधका भव-
न्ति, ततः किमित्याह—गौरवं पङ्क इव कालुष्यहेतुतया तस्मिन्
'निवुद्धा'—इति प्राकृतत्वाच्चिमग्ना इव निमग्नाः तत्क्रोडीकृतत-
या, लज्जामदयोरपि प्रागुपादाने यदिह गौरवस्यैवोपादा-
नं तदस्यैवातिदुष्टताख्यापनार्थम्, 'अतिचारम्' अपरा-
धे 'ये' परस्य 'आचार्याऽऽदेः' न कथयन्ति, किंविषयम्?,
इत्याह—'दर्शनज्ञानचारित्र्ये-दर्शनज्ञानचारित्र्यविषयं, तत्र दर्श-
नविषयं शङ्काऽऽदि, ज्ञानविषयं कालातिक्रमाऽऽदि, चारित्र्यविष-
यं समित्यननुपालनाऽऽदि, शल्यमिव शल्यं कालान्तरं ऽप्यति-
ष्टफलविधानं प्रत्यवन्ध्यतया, सह तेन सशल्यं, तच्च त-
न्मरणं च सशल्यमरणम्—अन्तःशल्यमरणं भवति, 'ते-
षां' गौरवपङ्कनिमग्नानामिति गाथाद्वयार्थः ॥२१८-२१९॥

अस्यैवात्यन्तपरिहार्यतां ख्यापयन् फलमाह—

एयं ससल्लमरणं, मरिऊण महवभए दुर्तंमि ।
सुइं भमेति जीवा, दीहि संसारकंतार ॥ २२० ॥
'एतद्' उक्तस्वरूपं सशल्यमरणं यथा भवति तथेयु-
पस्कारः, सुखययाहा एतेन सशल्यमरणेन 'मृत्वा'
त्यक्त्वा प्राणान्, के?—जीवा इति सम्बन्धः । किम्?—
'सुचिरं भ्रमन्ति' बहुकालं पर्यटन्ति, क्व?—संसारः का-
न्तारमिवातिगहनतया संसारकान्तारः, तस्मिन्नि ति सण्ट-
ङ्कः । कीदृशि?—महद्भयं यस्मिन् तन्महाभयं तस्मिन्, तथा
दुःखेनान्तः—पर्यन्तो यस्य तद् दुर्गन्तं तस्मिन्, तथा 'दीये'

अनादौ केषाञ्चिदपर्यवसिते चेति तत् सर्वथा परिहर्त्तव्य-
मेवेति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ २२० ॥

तद्भवमरणमाह—

मोक्षं अकम्मभूमग-नरतिरिण सुरगणे अ नेरइए ।

सेसाणं जीवाणं, तवभवमरणं तु केषिं चि ॥ २२१ ॥

‘मुक्त्वा’ अपहाय, कान् ?—‘अकम्मभूमगनरतिरिण
त्ति’ सूत्रत्वात् अकम्मभूमिजाश्च ते देवकुरुत्तरकुर्वादिपु-
त्रतया नरतिर्यञ्च अकम्मभूमिजनरतिर्यञ्चस्तान्, तेषां
हि तद्भवानन्तरं देवेष्वेवोत्पादः, तथा ‘सुरगणांश्च’
सुरतिनकायान्, किमुक्तं भवति ?—चतुर्निकायवर्तिनोऽपि दे-
वान्, निरयो-नरकः तस्मिन् भवा नैरयिकाः, इहापि च-
शब्दानुवृत्तेस्तांश्च मुक्त्वेति सम्बन्धः, तेषां देवानां च तद्भ-
वानन्तरं तिर्यग्मनुष्येष्वेवोत्पत्तेः, ‘शेषाणाम्’ एतदुद्धरितानां
कम्मभूमिजनरतिरिण ‘जीवानां’ प्राणिनां तद्भवमरणं, ते-
षामेव पुनस्तत्रोत्पत्तेः, तद्धि यस्मिन् भवे वर्त्तते जन्तुस्तद्भ-
वयोग्यमवाऽऽयुर्वद्धा पुनस्तत्क्षयेण म्रियमाणस्य भवति, तु-
शब्दस्तेषामपि सङ्ख्येयवर्षाऽऽयुषामेवेति विशेषख्यापकः,
असङ्ख्येयवर्षाऽऽयुषां हि युगलधार्मिकत्वादकम्मभूमिजा-
नामिव देवेष्वेवोत्पादः, तेषामपि न सर्वेषां, किन्तु ‘केषा-
ञ्चित्’ तद्भवोत्पादानुरूपमेवाऽऽयुःकर्मोपचिन्वितामिति
गाथाऽर्थः ॥ २२१ ॥

अत्रान्तरे प्रत्यन्तरेषु ‘मोक्षं अहिमरणं’ इत्यादिगाथा दृश्यते,
न चास्या भावार्थः सम्यगवबुध्यते, नापि चूर्णिताऽसौ व्या-
ख्यातेति उपेक्ष्यते । सम्प्रति बालपण्डितमिश्रमरणस्वरूपमाह-

अविरयमरणं बालं, मरणं विरयाण पंडियं विंति ।

जाणाहि बालपंडिय-मरणं पुण देसविरयाणं ॥ २२२ ॥

विरमणं विरतं-हिंसाऽनृताऽऽदरुपरमणं न विद्यते तद् येषां
तेऽस्मी अविरताः तेषां—मृत्तिसमयेऽपि देशविरतिमप्रतिप-
द्यमानानां मिथ्यादृशां सम्यग्दृशां वा मरणमविरतमरणं-
बालमरणमिति ब्रुवत इति सम्बन्धः । तथा ‘विरतानां’ सर्वसा-
वयनिवृत्तिमभ्युपगतानां मरणं ‘पण्डित’ मिति प्रकमात्पण्डि-
तमरणम्, ‘विंति’ ब्रुवते तीर्थकरगणधराऽऽदयः, जानीहि
‘बालपण्डितमरणमिति’ मिश्रमरणं, पुनःशब्दः पूर्वोपेक्षया
विशेषं द्योतयति, देशात् सर्वविषयाऽपेक्षया स्थूलप्राणिव्यप-
रोपणाऽऽदेर्विरता देशविरतास्तेषामिति गाथाऽर्थः ॥ २२२ ॥

एवं चरणद्वारेण बालाऽऽदिमरणत्रयमभिधाय ज्ञानद्वारेण
छद्मस्थमरण-केवलमरणे प्रतिपादयितुमाह—

मणपज्जवोहिनाणी, सुअमइनाणी मरंति जे समणा ।

छउमत्थमरणमेयं, केवलमरणं तु केवलिणो ॥ २२३ ॥

मनःपर्यवज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्च, ज्ञानिशब्दस्य प्रत्येक-
मभिसम्बन्धात्, श्रुतज्ञानिनो मतिज्ञानिन्श्च ‘म्रियन्ते’ प्रा-
णास्त्यजन्ति ये ‘अमणाः’ तपस्विनः छद्मयन्तीति छद्मानि-
ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदीनि तेषु तिष्ठन्तीति छद्मस्थाः तेषां मरणं
छद्मस्थमरणमेतत्, इह च प्रथमतो मनःपर्यायनिर्देशो वि-
शुद्धिकृतप्राधान्यमङ्गीकृत्य चारित्रिण एव तदुपजायत इ-
ति स्वामिकृतप्राधान्यापेक्षो वा, एवमवध्यादिष्वपि यथा-
योगं स्वधियैव हेतुरभिधेयः केवलमरणं तु ये केवलिनः—उ-
पपन्नकेवलाः सकलकर्मपुद्गलपरिशाटतो म्रियन्ते तज्ज्ञेयमि-

ति शेषः, उभयत्राभेदनिर्देशः प्राग्वदिति गाथाऽर्थः ॥ २२३ ॥

साम्प्रतं वैहायसगृध्रपृष्ठ (स्पृष्ट) मरणे अभिधातुमाह—

गिद्धाडभक्खणं गि-द्धपिट्ठ उव्वंधणाइ वेहासं ।

एए दुब्भिवि मरणा, कारणजाए अण्णमाया ॥ २२४ ॥

‘गृद्धाः’ प्रतीतास्ते आदित्येषां शकुनिकाशिवाऽऽदीनां
तैर्मत्तणं गम्यमानत्वादात्मनः तदनिवारणाऽऽदीनां तद्भ-
व्यकरिकरभाऽऽदिशरीरानुप्रवेशेन च गृद्धाऽऽदिमत्तणं,
तत् किमुच्यत इत्याह—‘गिद्धपिट्ठ’ त्ति ‘गृध्रेः स्पृष्टं—
स्पर्शने यस्मिस्तद्गृध्रस्पृष्टम्, यदिवा—गृध्राणां भक्ष्यं पृष्ठ-
मुपलक्षणात्वादुदराऽऽदि च मर्त्यसिंस्तद् गृध्रपृष्टम्, सहल-
कृकपूषिकापुटप्रदानेनाप्यात्मानं गृद्धाऽऽदिभिः पृष्टाऽऽदौ भ-
क्षयतीति, पश्चाच्चिदिष्टस्यापि चास्य प्रथमतः प्रतिपादन-
मत्यन्तमहासत्त्वविषयतया कर्मनिर्जरां प्रति प्राधान्यव्या-
पनार्थम्, ‘उव्वंधणाइ वेहासं’ इति ‘उत्—ऊर्द्धं वृक्षशाखा-
ऽऽदौ बन्धनमुद्धन्धनं तदादित्यस्य तरुगिरिभृगुप्रपाताऽऽदौ-
त्मजनितस्य मरणस्य तदुद्धन्धनाऽऽदि ‘वेहासं’ इति प्राकृत-
त्वाद्यलोपे वैहायसम्, उद्धृष्टस्य हि विहायस्येव भवनमिति
तत्प्राधान्यविवक्षेत्यमुक्तम् । आह—एवं गृध्रपृष्टस्याप्या-
त्मघातरूपत्वाद्देहायसिकेऽन्तर्भावः, सत्यमेतत्, केवलम-
ल्पसत्त्वैरध्यवसातुमशक्यताख्यापनार्थस्य भेदेनापन्यासः,
ननु—“भावियजिणवयणाणं मयत्तराहियाण एत्थि हु वि-
सेसो । अन्ताणम्मि परंमि य, तो वज्जे पीडमुभए चि ॥१॥”
इत्यागमः, एते चानन्तरोक्ते मरणे आत्मविघ्नतकारिणी, तथा
चाऽऽत्मपीडाहेतुरिति कथं नाऽऽगमविरोधः ? , अत एव
च भक्तपरिज्ञानाऽऽदिषु पीडापरिहाराय ‘चत्तारि विचिच्चाइ,
विगई णिज्जू’ ॥ ६८२ ॥ इत्यादिसंलेशनाविधः पानकाऽऽदि-
विधिश्च तत्र तत्राऽभिहितः, दर्शनमालिन्यं चोभयत्रेत्या-
शङ्कयाऽऽह—‘एतं’ अनन्तरोक्ते ‘हे अपि’ गृध्रपृष्टवैहा-
यसाऽऽख्ये मरणे ‘कारणजाते’ कारणप्रकारे दर्शनमालिन्य-
परिहाराऽऽदिके उदायिनृपानुमृततथाविधाऽऽचार्यवत् अनु-
ज्ञाते, तीर्थकृद्गणधराऽऽदिभिरिति, अनेन च सम्प्रदायानुसा-
रितां दर्शयन्नन्यथाकथनं श्रुताऽऽशातनाया अतिदुरन्तत्वमा-
ह । इति गाथाऽर्थः ॥ २२४ ॥ उत्त० पाई० ४ अ० ।

(७) साम्प्रतमेतदेव मरणं सपराक्रमेतरभेदाद्

द्विविधमिति दर्शयितुमाह—

सपरिक्कमे य अपरि-क्कमे य वाधाय आणुपुव्वीए ।

सुत्तत्थजाणएणं, समाहिमरणं तु कायव्वं ॥ २६४ ॥

‘पराक्रमः’ सामर्थ्यं सह पराक्रमेण वर्त्तत इति सपराक्रम-
स्तस्मिन् मरणं स्यात्, तद्विपर्यये चापराक्रम-जहायलपरि-
क्षीणे तद्भक्तपरिज्ञातमरणपादोपगमनभेदात् त्रिविधमपि
मरणं सपराक्रमेतरभेदात् प्रत्येकं द्विविध्यमनुभवति, नर्दापि
व्याघातिमेतरभेदात् द्विधा भवेत्, तत्र व्याघातः सिंहव्याघ्रा-
ऽऽदिकृतोऽव्याघातस्तु प्रव्रज्यासूत्रार्थग्रहणाऽऽदिकयाऽनुपू-
र्व्या विपक्षमिमांसायुक्तमनुभवतां यो भवति सोऽव्याघात
इहाऽनुपूर्व्यायुक्तं, तत्र परमार्थोपक्षेपणोपसंहरति व्याघातेना-
ऽनुपूर्व्या वा सपराक्रमस्याऽपराक्रमस्य वा मरणे समुपस्थिते
सति सूत्रार्थेन कालज्ञतया समाधिमरणमेव कर्त्तव्यं, भक्तप-
रिज्ञातमरणपादोपगमनानामन्यतरद् यथानमाधि विधेयं,
न वेदान्ताऽऽदिकं बालमरणं कर्त्तव्यमिति गाथाऽर्थः ॥ २६४ ॥

तत्र सपरकममरणं दृष्टान्तद्वारेण दर्शयितुमाह—
सपरकममाणसो, जह मरणं होइ अजवहराणं ।

पायवगमणं च तहा, एयं सपरकमं मरणं ॥ २६५ ॥

सह परकमरणं वर्तते इति सपरकमं, किं तत् ?—मरणम्, आ-
दिश्यते—इत्यादेशः आचार्यपारम्पर्यश्रुत्यायातो वृद्धवादो यमै-
तिहमान्वर्तते, स आदेशः 'यथा' इत्युदाहरणोपन्यासार्थः, यथै-
तत्तथाऽन्यदप्यनया दिशा द्रष्टव्यम्, 'आर्यवरा' वैरखा-
मिनो यथा तेषां मरणमभूत् तथा पादपोषगमने च, एतच्च
सपरकमं मरणमन्यत्राप्यायोऽयमिति गाथाऽर्थः ॥ २६५ ॥
भावार्थस्तु कथानकादवसेयः, न च प्रतिज्ञेयः, यथाऽऽर्थवै-
रैविस्मृतकलाहितशृङ्गवर्णः प्रमादादवगताऽऽसप्तमृशुभिः
सपरकममेव गथाऽऽवर्त्तयितुं गच्छि पादपोषगमनमकारेति ।

साम्प्रतमपरकमं दर्शयितुमाह—

अपरकममाणसो, जह मरणं होइ उदहिनामाणं ।

पात्रावगमंश्चि तहा, एयं अपरकमं मरणं ॥ २६६ ॥

न विद्यते परकमः—सामर्थ्यमस्मिन्नित्यपरकमं, किं तत् ?—
मरणं, तच्च यथा जङ्घावलपरिज्ञीणानामुदधिनाम्नाम्-
आर्यसमुद्राणां मरणमभूत्, अयमादेशः—दृष्टान्तो वृद्धवादा-
ऽऽयात इति, पादपोषगमनेऽपि तथैवाऽऽदेशं जानीयाद्
यथा पादपोषगमनेन तेषां मरणमभूदिति, एतद्—अपरकमं
मरणं यदार्यसमुद्राणां सञ्जातमेवमन्यत्राप्यायोऽयमिति गा-
थाऽन्तर्यार्थः । भावार्थस्तु कथानकादवसेयः, तच्चेदम्—आ-
र्यसमुद्रा आचार्याः प्रकृतिकृशा एवाऽऽसन्, पश्चाच्च तैर्ज-
ङ्घावलपरिज्ञीणैः शरीराह्लाभमनपेक्ष्य तत्तित्यलुभिर्गच्छ-
स्येवचानशने विधाय प्रतिश्रयैकदेशे निर्हारिम् पादपोष-
गमनमकारि ॥ २६६ ॥

साम्प्रतं व्याघातिममाह—

वाघाड्यमाणसो, अवरद्धो हुज्ज-अन्नतरणं ।

तांमलि महिमीइ हयो, एवं वाघाड्यं मरणं ॥ २६७ ॥

विशेषणऽऽघातो व्याघातः—सिंहाऽऽदिकृतः शरीरविनाश-
स्तेन निर्वृत्तं तत्र वा भवं व्याघातिमं, कश्चित्सिंहाऽऽद्यन्यतरे-
णापराद्धो भवेद्—तेन यन्मरणं तद्व्याघातिमं, तत्र वृद्धवादाऽऽ-
यात आदेशो दृष्टान्तः, यथा—तांमलिनामाऽऽचार्यो महिष्या-
ऽऽरब्धश्चतुर्विधाऽऽहारपरिहारात् मरणमभ्युपगतवान् एतद्
व्याघातिमं मरणमिति गाथाऽन्तर्यार्थः । भावार्थस्तु कथानका-
दवसेयः, तच्चेदम्—तांमलिनामाऽऽचार्योऽरण्यमहिषीभिः
प्राग्धः, तांमलिदेशे वा बहयो महिष्यः सम्भवन्ति, ताभिः
अ कदाचिदेकः साधुगृह्यन्तर्वर्त्यारब्धः, स च ताभिः
लुप्तमानोऽन्तिर्वाहमवगम्य चतुर्विधाऽऽहारं प्रत्याख्यातवानि
ति । आचा० १ श्रु० = अ० १ उ० ।

साम्प्रतमन्यमरणत्रयमाह—

भनंपरिष्ठा इंगिणि, पात्रावगमं च तिमि मरणाइ ।

कन्नममज्झिमज्झो, धिङ्मंघयणेण उ धिमिद्धा ॥ २२५ ॥

भक्तं—भोजनं तस्य परिज्ञा—ज्ञपरिज्ञयाऽनेकधेदमस्माभि-
र्भुक्तपूर्वमेतद्धेतुं चाऽवयमिति परिज्ञानं, प्रत्याख्यातपरिज्ञा-
या च " सव्यं च अन्नणपाणं, चउज्जिहं जा य वाहिरा
उवरी, आचमनं च उवादि, भावजीवं च त्रोमिरे ॥ १ ॥ "

इत्यागमवचनाच्चतुर्विधाऽऽहारस्य वा यावज्जीवमपि परि-
न्यागाऽऽत्मकं प्रत्याख्याने भक्तपरिज्ञेयते, इद्वयते—प्रति-
नियतप्रदेश एव च दृश्यते अस्यामनशनक्रियायामिति इङ्गिनी,
पादैः—अधःप्रसर्पिमूलाऽऽत्मकैः पिवति पादपोष-वृत्तः, उप-
शब्दश्चोपमेतिवत्सादृश्येऽपि दृश्यते, ततश्च पादपमुपग-
च्छति—सादृश्येन प्राप्नोतीति पादपोषगमं, किमुक्तं भवति !—
यथैव पादपः क्वचित् कथाञ्जित्पतितः सममसममि-
ति चाविभावयन्तिश्चलमेवाऽऽस्ते, तथाऽयमपि भगवा-
न् यद् यथा समविपमदेशेष्वङ्गमुपाङ्गं वा प्रथमतः पति-
तं न तत्ततश्चलयति । तथा च प्रकीर्णकृत्—

" शिचल शिप्पडिकम्भो, शिप्पिखवणं जं जहिं जहा अंगं ।

एयं पादोवगमं, शिंहारिं वा अणीहारिं ॥ १ ॥

पात्रावगमं भणियं, समं विसमं पायवो जहा पडितो ।

एवंपरपत्रागा, कंप्पज्ज जहा चलतरु व्व ॥ ५४४ ॥

चः समुच्चये । इह चैवंविधानशनोपलक्षितानि मरणान्यप्ये-
वमुक्ताणि, अत एवाऽह—त्राणि मरणानि, एतत्स्वरूपं च यथै-
दं विधेयं यच्चात्र सपरिकर्म अपरिकर्म च इत्यादिकं सूत्र-
कार एवोत्तरत्र तपोमार्गानाम्नि त्रिशतमाध्ययनेऽभिधास्यत-
इति निर्युक्तिकृता नोक्तम् । द्वारनिर्देशाच्चावश्यं किञ्चिद्वाच्य-
मिति मन्वेदमाह—'करणसंति' सूत्रात् 'कनिष्ठं—लघु ज-
घन्यमिति यावत्, मध्यमे—लघुज्येष्ठयोर्मध्य भावि, ज्ये-
ष्ठम्—अतिशयवृद्धमुत्कृष्टमित्यर्थः, एषां द्वन्द्वः तत एतानि,
धृतिः—संयमं प्रति चित्तस्वास्थ्यं संहननं—शरीरसामर्थ्य-
हेतुः वज्रऋषभनाराचाऽऽदि ताभ्यां, प्राकृतत्वाच्चैकवचननि-
र्देशः, समाहाराऽऽश्रयणाद्वा, तुशब्दात्सपरिकर्माऽपरिकर्म-
ताऽऽदिभिश्च विशेषणैर्विशिष्टानि—विशेषयन्ति, इदमुक्तं भवति-
यद्यपि त्रितयमप्येतत्—

" धीरेणऽपि मरियव्वं, कापुरिसेण वि अवस्स मरियव्वं ।

तम्हा अवस्समरणे, वरं खु धीरत्तणे मरिउं ॥ १ ॥

संसाररंगमज्झे, धीवलसंनद्धवद्धकच्छातो ।

हंतूण मोहमल्लं, हरामि आराहणपडांगं ॥ २ ॥

जह पच्छिममि काले, पच्छिमतिथयरंदसियमुयारं ।

पच्छा निच्छयपत्थं, उवमि अब्भुज्जयं मरणं ॥ ३ ॥ "

इति शुभाऽऽशयवानेव प्रतिपद्यते, फलमपि च विमानिकता-
मुक्किलक्षणं त्रयस्याऽपि समानं, तथा चोक्तम्—" एयं पञ्च-
कषाणं, अणुपालेऊण सुविहिओ सम्मं । वेमाणिओ व देवो,
हवेज्ज अहवाऽपि सिद्धिज्जा ॥ १ ॥ " तथापि विशिष्टवि-
शिष्टतरं विशिष्टतमधृतिमतमेव तत्प्राप्तिरिति कनिष्ठत्वाऽऽ-
दिस्तद्विशेष उच्यते, तथाहि—भक्तपरिज्ञामरणमार्थिकाऽऽदी-
नामप्यस्ति, यत उक्तम्—" सव्यावि य अज्जओ, सव्वेऽपि
य पढमसंघयणवज्जा । सव्वेऽपि देसविरया, पच्चकषाणेण
उ मरंति ॥ १ ॥ " अत्र हि प्रत्याख्यातशब्देन भक्तपरिज्ञेवा-
क्ता, तत्र प्राक् पादपोषगमनाऽऽदृश्यधाऽभिधानात्, इङ्गि-
नीमरणं तु विशिष्टतरधृतिसंहननवर्तमानं सम्भवतीत्या-
र्थिकाऽऽदिनिषेधत एवाऽवसीयते, पादपोषगमने तु नाम्नैव
विशिष्टतमधृतिमतमेव युक्तप्रायं, ततश्च वज्रऋषभना-
राचसंहननिनामेवैतत्, उक्तं हि—" पढममि य संघयणे,
घट्टेनं मेलकुट्टसामाणे । तेसि पि य वोच्छेओ, चोहमपु-

व्रीण वोच्छ्रेण ॥ ५५० ॥” कथं चान्यथैवंविधविशिष्टधृति-
हन्तनाभावे—

“ पुण्यभयियवेरेणं, देवो साहरइ कोऽवि पायाले ।
मा सो चरिमसरीरे-ण वेयणं किं पि पावेज्जा ॥ १ ॥ ”

तथा—

“ देवो नेहेण नयइ, देवारणं व इंदभरणं वा ।
जहियं इट्ठा कंता, सव्वसुहा हुंति अणुभावा ॥ २ ॥
उप्पणं उवसग्गं, दिव्वे माणुस्सए तिरिक्खे य ।
सव्वे पराजिणिता, पाओवगया परिहरंति ॥ ३ ॥
पुवावरउत्तेरेहिं, दाहिणवाएहिं आवडेतेहिं ।
जह न वि कंपइ मरू, तह भाणातो न वि चलंति ॥ ४ ॥
इति मरणविभक्किरुदुक्कं महासामर्थ्यं सम्भवि, किञ्च—
तीर्थकरसेवितत्वाच्च पादपोपगमनस्य ज्येष्ठत्वं, इतरयोश्चा-
विशिष्टसाधुसेवितत्वादप्यथात्वं, तथा चाऽत्रादि—
“ सव्वे सव्वऽद्वाण, सव्वण्ण सव्वकम्मभूमिसु ।
सव्वगुरू सव्वहिंया, सव्वे मेरुसु अहिसित्ता ॥ १ ॥
सव्वहिं लद्धीहिं, सव्वेऽवि परीसहे पराजित्ता ।
सव्वेऽवि य तिथयरा, पातोवगया उ सिद्धिगया ॥ २ ॥
अवसेसा अणगारा, तीयपडुप्पण्णणागया सव्व ।
केती पातोवगया, पच्चक्खारिणिगिं केती ॥ ३ ॥ ”
इति कृतं प्रसङ्गेनेति गाथाऽर्थः ॥ २२५ ॥

इत्थं प्रतिद्वारगाथाद्वयवर्णनात् मूलद्वारगाथायां मरणवि-
भक्तिप्ररूपणाद्वारमनुवर्णितम्, अधुनाऽनुभावप्रदेशाप्रदा-
रद्वयमाह—

सोवकमो अ निरुव-कमो अ दुविहोऽणुभावमरणम्मि ।

आउगकम्मपएस-ग्गणंतणंता पएसेहिं ॥ २२ ॥

सहोपक्रमेण—अपवर्तनकरणाऽऽख्येन वर्तत इति सोपक्र-
मश्च, निर्गत उपक्रमान्तरूपक्रमश्च द्विविधो, द्वैविध्यं चोक्तेभे-
देनैव, कोऽऽसौ ?—अनुभागः, क्व ?—‘मरणे’ इत्यर्थात् मरणविष-
याऽऽयुषि, तत्र हि सप्तभिरष्टभिर्वाऽऽकर्षेणैवामिव मरुपु जल-
गणद्वयप्रहणरूपैर्यत्पुद्गलोपादानं तदनुभागोऽतिदृढ इत्यपवर्त-
यितुमशक्यतया निरुपक्रममुच्यते, यत्तु पद्मभिः पञ्चभिश्चतु-
र्भिर्वा आगृहीतं—दलिकं तदपवर्तनाकरणेनोपक्रम्यते इति
सोपक्रमं, न चैतदुभयमप्यायुःक्षयाऽऽत्मनि मरणे सम्भ-
वति, तथा एति याति च इत्यायुस्तन्निबन्धनं कर्म आ-
युःकर्म तस्य विभक्तुमशक्यतया प्रकृष्टा देशाः प्रदेशा-
स्तेषामग्रं-परिमाणमायुःकर्मप्रदेशाग्रम्, अनन्तानन्ताः—
अनन्तानन्तसङ्ख्यापरिमिता मरणप्रक्रमेऽप्यर्थादायुःपुद्ग-
लास्तद्विषयत्वाच्च मरणस्यैवमुपस्थासः, किमेतावन्तः कृ-
त्स्नेऽप्यात्मनि ?, अत आह—‘ पएसेहिं ति’ प्रक्रमात् सुख्य-
त्ययाच्चाऽऽत्मप्रदेशेषु, आत्मप्रदेशो ह्येकैकस्तत्प्रदेशैरनन्ता-
नन्तैरावेष्टितः संवेष्टितः, तथा च वृद्धव्याख्या—“ इदंणि
पंदसऽग्रं—अणंताणंता आउगकम्मपोगला जेहिं एगमेगो
जीवपएसो आवेदिय परिवेदितो । ” इति गाथाऽर्थः ॥ २२६ ॥

[८] सम्प्रति कति म्रियन्ते एकसमयेनेति द्वारमाह—

दुक्खि व तिणि व चत्ता—रि पंचमरणइ अत्रीइमरणम्मि ।

कइ मरइ एगसमयं—सि विभासावित्थरं जाणे ॥ २२७ ॥

सव्वे भवत्थजीवा, मरंति आवीइअं मया मरणं ।

ओहिं च अइयंतिय, दुक्खि वि एयाइ भयणाए ॥ २२८ ॥

ओहिं च अइयंतिय, वालं तह पंडिअं च मीमं च ।

छउमं केवलमरणं, अन्तुत्तेणं विरुज्झंति ॥ २२९ ॥

द्वे वा त्रीणि वा, वाशब्दस्योत्तरत्रानुवृत्तेः चत्वारि वा
पञ्च वा मरणानि वक्ष्यमाणविचक्षातः प्रक्रमादेकस्मिन् स-
मये सम्भवन्ति, आर्वीचिमरणे सतीति शेषः, अनेन
चास्य सततावस्थितत्वमेतदविवक्षया च तद्द्वयादिभेदप-
रिकल्पनेत्याह—कति म्रियन्त एकसमये ?, इति चतुर्थ-
द्वारस्य विशेषण भाषणं विभाषणं विभाषा—व्याख्या वि-
विधैर्वा प्रकारैर्भाषणं विभाषा—भेदाभिधानं तथा विस्तरः—
प्रपञ्चस्तं विस्तरं जानीहि जानीयाद्वा, निगमनमेतत्, प्र-
स्तुतमेवार्थं प्रकटयितुमाह—‘सर्वे’ निरवशेषाः, तन् किं
मुक्तिभाजोऽपीत्याह—‘ भवत्थजीवाः ’ भवन्त्यस्मिन् कर्मव-
शवर्तिनो जन्तव इति भवः, तत्र तिष्ठन्ति भवस्थाः, ते च
ते जीवाश्चेति विशेषणसमासः, म्रियन्ते, आर्वीचिकर्म-
वाचिकं वा मरणमाश्रित्यति शेषः, यद्वा—विभक्कियत्यया-
दावीचिकेन मरणेन म्रियन्ते । ‘ सदा ’ सर्वकालं, ‘ ओ-
हिं च त्ति ’ अवधिमरणं, चशब्दो भिन्नक्रमः, ततश्च
‘ आइयंतिय त्ति ’ आत्यन्तिकमरणं च, द्वे अर्प्येत ‘ भ-
जनया ’ विकल्पनया, किमुक्तं भवति ?—यद्यप्यार्वीचि-
मरणवत् अवध्यात्यन्तिकमरणे अपि चतसृष्वपि गतिषु
सम्भवतः तथाऽप्यायुःक्षयसमय एव तयोः सम्भवाच्च स-
दाभावः, अत आर्वीचिकमरणमेव सदैर्युक्तम्, अनेना-
र्वीचिमरणस्य सदाभावेन लोके मरणत्वेनाप्रसिद्धिः अवि-
चक्षायां हेतुरुक्त इति भावनीयम् । सम्प्रति ‘ दोक्खि वि ’
इत्यादि व्यक्तीकरोति—‘ ओहिं च आइयंतिय त्ति, ’ च-
शब्दो भिन्नक्रमः, ततोऽवधिमरणमात्यन्तिकमरणं च,
‘ वालं ’ वालमरणं च, तथेयुत्तरभेदापेक्षया समुच्चये,
‘ परिडतं च ’ परिडतमरणं, मिथं च वालपरिडतमरणं च,
चशब्दाद् वैहायसगृध्रपृष्ठमरणं, भक्कपरिक्खेज्झिनी पादपोपग-
मनानि च, अन्यान्येन परस्परं विरुध्यन्ते, युग-
पदसम्भवात्, तत्र चाविरतस्यावध्यात्यन्तिकमरणयोः अ-
न्यतरद्वालमरणं चेति द्वे, तद्वचमरणेन सह त्रीणि, वशातेन
चत्वारि, कथाश्चिदात्मघाते च वैहायसगृध्रपृष्ठयोरन्यतरस्य
पञ्च । आह—वलन्मरणान्तःशल्यमरणे अपि वालमरणभेदा-
धेव, यत आगमः—“ वालमरणे तुवालसर्वेह पञ्चसे । तं
जहा—वलायमरणं, वसट्टमरणं, अंतोसल्लमरणं, तन्मध्यमरणं-
गिरिपडणं, तरुपडणं, जलपपंडेसं, जलणपपंडेसं, विस्मयकव-
णं, सत्थोवहणं, वेहाणसे, गिद्धपट्टे त्ति । ” एतेषु च यद्यपि
गिरिपतनाऽऽदिपदकस्य वैहायस एवान्तर्भावः तथापि वल-
न्मरणान्तःशल्यमरणयोः प्रक्षेपं कथं नोक्तसङ्ख्याविरोधः !,
उच्येत, इहाविरतस्यैव वालमरणं विवक्षितम् । उक्ते हि—
‘ अविरथमरणं वालमरणं ’ अनयोस्त्वेकत्र संयमस्यानेभ्यो
निवर्तनम्, अन्यत्र मालिन्यमात्रं विवक्षितं, न तु सर्वथा वि-
रतेरभाव एवेति कथं वालमरणे सम्भवः ?, तथा छुअस्थ-
मरणमपि विरतानामदे रूढमिति कोक्तसङ्ख्याविरोधः, ए-
वं देशविरतस्याऽपि द्वयादिभक्कभावना कार्या, नवरं बाल-
मरणस्थाने बालपरिडतमरणं वाच्यं, विरतस्य त्ववस्था-
त्यन्तिकमरणयोरन्यतरत्वं परिडतमरणं चेति द्वे, छुअस्थ-
केवलमरणयोश्चावन्तरादिति त्रीणि, भक्कपरिक्खेज्झिनीपादः

पोषगमनानामन्यतरेण सह चत्वारि, कारणिकस्य तु वैहायसगृध्रपृष्ठयोश्चान्यतरेण सह पञ्च, दृढसंयमं प्रत्येवमु-
क्तम्, शिथिलसंयमस्य त्ववध्याप्यन्तिकमरणयोरन्यतरत्, कुतश्चिकारणाद्वैहायसगृध्रपृष्ठयोश्चान्यतरदिति द्वे कथ-
श्चिच्छल्यसम्भवे चान्तःश्लेषमरणेन सह त्रीणि, बलन्मर-
णेन सह चत्वारि, ह्यग्रस्थमरणेन तु पञ्च, पण्डितमर-
णस्य यथोक्तमरूपपरिज्ञानाऽऽदीनां वा विशुद्धसंयमत्वादस्याऽ-
भाव एवेति । आह—विरतस्यावस्थाद्वयेऽपि तद्भवमरण-
प्रक्षेप कथं न पष्ठमरणसम्भवः ? , उच्यते—विरतस्य देव-
प्रेवोत्पाद इति तत्रैवोपन्यभावाच्च तद्भवमरणसम्भव इति
गाथात्रयाऽर्थः ॥ २२७ । २२८ । २२९ ॥ गते कति प्रियन्त
एकसमय इति द्वारम् ।

इदानीं कतिकृत्वो प्रियते एकैकस्मिन् ? , इति द्वारमाह—

संखमसंखमर्णता, कमो उ इकिक्कगम्मि अपसत्थे ।

सत्तदुग अणुवंधो, पसत्थए केवलिम्मि सई ॥ २३० ॥

‘संखमसंखंति’ आर्पत्वात् सङ्ख्याः—सङ्ख्याताः अ-
सङ्ख्या—अविद्यमानसङ्ख्या अनन्ता—अपर्यवसिताः, वा-
रा इति प्रक्रमः । ‘कमो उ त्ति’ क्रमः—परिपाटी, तुशब्दश्च
कार्यस्थितिरूपवहुत्वाऽपेक्षयाऽयं ज्ञेय इति विशेषघातकः ।
‘इकिक्कगम्मि त्ति’ एकैकस्मिन् ‘अप्रशस्ते’ बालमरणाऽऽ-
दौ निरूप्यमाणे, तत्र सामान्येन पञ्चन्द्रियाविरतदेशविरतौ
च सङ्ख्याताः, शेषाः पृथिव्युदकाग्निवायुद्वान्द्रियवीन्द्रि-
यचतुरिन्द्रियाः असङ्ख्याताः, वनस्पतयोऽनन्ताः, एते हि
कार्यस्थित्यपेक्षया यथाक्रमं बहुवहुतरवहुतमस्थितिभाज
इति कृत्वा । प्रशस्ते कति वारा प्रियते ? , इत्याह—‘सत्तदुग
त्ति’ सप्त वाऽष्ट वा सप्ताष्टास्ते परिमाणमस्येति सप्ता-
ष्टकः, कोऽसौ ?—‘अनुवन्धः’ सातन्त्येन भवन्ते तन्मर-
णानामिति, ततोऽयमर्थः—सप्त वा अष्ट वा वारा प्रियते,
कथं ?—‘प्रशस्ते’ सर्वविरतिसम्बन्धिते पण्डितमरणे, इह
च चारित्रस्य निरन्तरमवाप्त्यसम्भवात् तद्वत् एव च प्र-
शस्तमरणभावादर्थोद् व्यवधानमपि देवभवेराश्रीयते, ‘के-
वलिन्नि’ यथाख्यातचारित्रवति समुत्पन्नकेवले, ‘सई ति’
सकृद् एकमेव मरणमिति गाथाऽर्थः ॥ २३० ॥ उक्तं कतिकृत्वो
प्रियते एकैकस्मिन् इति द्वारम् ।

[६] सम्प्रति कतिभाग एकैकस्मिन्मरणे प्रियत इति द्वारमाह—
मरणे अणंतभागां, इकिक्क मरइ आइमं मोत्तुं ।

अणुममयाऽऽई नेयं, पढमचरिमंतरं नत्थि ॥ २३१ ॥

‘मरणे’ प्रागुक्तरूपे अनन्तभाग एकैकस्मिन् प्रियते, किं
सर्वस्मिन्नापि ? नेत्याह—‘आदिमम्’ आर्वाचिमरणं , त-
स्यैवाऽऽद्यत्वात्, ‘मुक्त्वा’ अपहाय, इयमत्र भावना—शेष
मरणस्वामिनो हि सर्वजीवापेक्षया अनन्तभाग एवेति ते-
ष्वनन्ता भागा प्रियत इत्युच्यते , आर्वाचिमरणस्वामिन-
स्तु सिद्धाविरहिताः सर्व एव जीवाः, ते चानन्ता इति
कृत्वाऽनन्तभागहीनाः सर्वे जीवा प्रियन्ते इत्युच्यते । उक्तं
कतिभागां प्रियते एकैकस्मिन् इति द्वारम् ॥ अधुनाऽनुस-
मयद्वारमाह—‘अणुममय त्ति’ समयं समयमनु अनुसमयं
वीक्षायामध्ययीभावः, ततश्चानुसमयं—सततम्, ‘आदि’
प्रथममार्वाचिमरणं ‘ज्ञेयम्’ अवबोद्धव्यम् , यावदायुस्तस्य

प्रतिपादनात्, शेषाणां वायुपोऽन्यसमय एवैकत्र भावादनु-
समयतानभिधानं, बहुसमयविषयत्वादनुसमयनायाः । तथा
च वृद्धव्याख्या—“पढमे जाव आउं धरइ सेसाणं एगस-
मयं जहि मरइ” ‘न च मासं पायोवगया’ इत्यागमेन विरोधः,
तत्र पादपोषगमनशब्देन निश्चेष्टताया एवाभिधानात्, मरण-
स्य तु तत्राप्यायुस्तुटिसमय एव सद्भावात्, तुः पूरणे । गतम-
नुसमयद्वारम् ॥ इदानीं सान्तरद्वारमाह—तत्र प्रथमचरमयोर-
न्तरं—व्यवधानं ‘नास्ति’ न विद्यते, प्रथमस्यार्वाचिमरणस्य
सदा सम्भवात्, चरमस्य भवापेक्षया केवलिमरणस्य पु-
नर्मरणाभावादिति भाव इति गाथाऽर्थः ॥ २३१ ॥

शेषाणामपि किमेवमित्याह—

सेसाणं मरणाणं, नेथो संतरनिरंतरो उ गमो ।

साई सपज्जवसिया, सेसा पढमिल्लुगमणाई ॥ २३२ ॥

शेषाणां मरणानाम्—अर्वाधिमरणाऽऽदीनां पञ्चदशानां ज्ञेयः,
‘सहान्तरेण’—व्यवधानेन वर्तते इति सान्तरः, निष्क्रान्तो-
ऽन्तराधिरन्तरश्च, तुशब्दस्य समुच्चयार्थत्वात् । उक्तं
हि—“तुशब्दो विशेषणपादपूरणावधारणसमुच्चयेषु, ” को-
ऽसौ ?—गम्यते अनेन वस्तुस्वरूपमिति गमः—प्ररूपणा,
इदमुक्तं भवति—यदाऽन्यतरद्वालमरणाऽऽदिकं प्राप्य प्रियते
मृत्वा च भवान्तरे मरणान्तरमनुभूय पुनस्तदेवाऽऽप्नोति तद-
सान्तरमिति प्ररूपणा, यदा तु बालमरणाऽऽदिकमवाप्य पु-
नस्तदेवाव्यवहितमाप्नोति तदा निरन्तरं भवति, तत्प्ररूप-
कत्वाच्चेह गमोऽपि सान्तरो निरन्तरश्चैव युक्तः ॥ सम्प्रति
गाथापश्चाधेन कालद्वारमाह सादीनि च सपर्यवसितानि
च सादिसपर्यवसितानि ‘शेषाणि’ षोडश वक्ष्यमाणप-
क्ष्या अर्वाधिमरणाऽऽदीनि, एकसामयिकतायास्तेषामभिहि-
तत्वात्, प्रवाहापेक्षया तु शेषभङ्गापलक्षणमेतत्, प्रवाह-
तोऽपि भङ्गत्रयपतितानि शेषमरणानि सम्भवन्ति । तथा
च वृद्धाः—“बालमरणाणि अणाइयाणि वा अपज्जवसि-
याणि वा, अणादियाणि वा सपज्जवसियाणि वा, पंडिय-
मरणाणि पुण साइयाणि सपज्जवसियाणि ।” मुक्त्यवाप्तौ
तदुच्छित्तिसम्भवादिति भावः । ‘पढमिल्लुगं ति’ प्रथम-
कम्—आर्वाचिमरणम् ‘अनादि’ आदिरहितं प्रवाहापेक्ष-
यति भावः, प्रतिनियताऽऽयुःपुत्रलाऽपेक्षया तु साद्यपि सम्भ-
वति, उपलक्षणत्वाच्चास्यापर्यवसितं च अभव्यानां, भ-
व्यानां पुनः सपर्यवसितमिति गाथाऽर्थः ॥ २३२ ॥

सम्प्रत्यतिगम्भीरतामागमस्य दर्शयन्नात्मौढ्यपरिहारा-
याऽह भगवान् निर्युक्तिकारः—

सत्वे एए दारा, मरणविभत्तीइ वसिआ कमसो ।

सगलणिउणे पयन्थे, जिण्णचउदसपुवि भासंति ॥ २३३ ॥

‘सर्वाणि’ अंशपाणि ‘एतानि’ अनन्तरमुपदर्शितानि
‘द्वागाणि’ अर्थप्रतिपादनमुखानि ‘मरणविभक्तेः’ मरण-
विभक्त्यपरनाम्नोऽस्यैवाध्ययनस्य ‘वर्णिनानि’ प्ररूपिता-
नि, मयेति शेषः । ‘कमसो त्ति’ प्राग्वत् कमतः, आह-
एवं सकलाऽपि मरणवृत्त्यतोक्ता, उत नेत्याह—सकलाश्च
समस्ता निपुणाश्च—अंशप्रविशेषकलिताः सकलनिपुणाः ता-
न् पदार्थान् इह प्रशस्तमरणाऽऽदीन् जिनाश्च—केवलिनः च-
तुर्दर्शपूर्विणश्च—प्रभवाऽऽदयो जिनचतुर्दशपूर्विणो ‘भाषन्ते’

व्यक्रममभिधत्ति । अहं तु मन्दमतिश्चात्र तस्य वर्णयितुं क्षम इत्यभिप्रायः । स्वयं चतुर्दशपूर्वित्वेऽपि यच्चतुर्दशपूर्व्युपादानं तत्क्षयमपि एतद्विधानमिति तत्रैव शेषमहात्म्य-रूपावतरेणमदुष्टमेव । भाष्यमार्गं वा द्वाग्गाथाद्वयादारभ्य लक्ष्यन्त इति प्रेर्याऽनवकाश एव । इति गाथार्थः ॥ २३३ ॥

(१०) इहैव प्रशस्तोऽप्रक्षस्तमरणविभागमाह—

एतन्तपमन्था ति-मि इत्थ मरणा जिणेहिं पणत्ता ।

मत्तपणिमोऽंमिणि, वाउवगमणं च कमजिट्ठं ॥२३४॥

एकान्तेन-नियमेन प्रशस्तानि-श्लाघ्यानि, 'त्राणि' वि-सङ्ख्ययानि, 'अत्र' एतेष्वनन्तराभिहितेषु, मरणेषु मरणा-नि, 'जिने' केषालिभिः, 'प्रशमान' प्ररूपितानि । तान्येवाऽऽह-भक्तपण्डिता, इति । 'पायवगमणं च' इति । पादपोषण-मने च । इदमपि त्रयं किमेकरूपम् ? इत्याह-कमेण-परि-पात्रा ज्येष्ठम्—अतिशयप्रशस्यं क्रमज्येष्ठं, यथात्तरं प्रधान-मिति भावः । शेषमरणान्यपि यानि प्रशस्तानि तेषामत्रैवा-न्तर्भावः । इतराणि कानिचित् कथञ्चित् प्रशस्तानि, अप-राणि तु सर्वथैवाऽप्रशस्तानि । इति गाथार्थः ॥ २३४ ॥

इह च येनाऽधिकारस्तदाह—

इत्थं पुण अहिगारा, गायव्यो होइ मणुअमरणेणं ।

मुत्तु अकाममरणं, सकाममरणेण मरियव्वं ॥ २३५ ॥

'अत्र' एतेषु मरणेषु, पुनःशब्दो वाक्योपन्यासायः, अधि-कारो-ज्ञानव्यो भवति मनुजमरणेन । किमुक्तं भवति ?—मनुष्य-भयसम्भविना पण्डितमरणाऽऽदिता, तान्येव प्रत्युपदेशप्रवृ-त्तेः । सम्प्रत्युक्तार्थमन्तपण्डितपदं सर्वस्वमाह-सकम्वा अ-काममरणं बालमरणाऽऽद्यमप्रशस्तम्, 'सकाममरणेन' भक्तपण्डिताऽऽदिता प्रशस्तेन, मत्तव्यम्, इति गाथार्थः ॥ २३५ ॥ गतो नामनिष्पन्ननिर्गणः ।

अस्मति सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चैदम्—

आपयंमि महोहंमि, एगे तरइ दुरुत्तरं ।

तत्थ एगं महापप्पे, इमं पणहुमुदाहरे ॥ १ ॥

अणो-जने विद्यते यत्रासावर्णवः, "अणोसो लोपश्च" (पा० ४-२-१०६ वार्तिकम्) इति वप्रत्ययः सकारलोपश्च, स च द्र-व्यतः-जलाधिः, भावतश्च-संसारः एतस्मिन्, कीदृशः ?—महो-हंसि चि' महानोयः-प्रवाहो द्रव्यतो-जलसम्बन्धी, भावत-स्तु-भवपरम्परऽऽत्मकः, प्राणिनामन्यन्तमाकुलीकरणहेतुः चरकाऽऽदिमतसमूहो वा यस्मिन् स महोयः तस्मिन् महत्त्वं च-उभयत्राऽगाधतया अदृष्टपरपारतया च मस्तव्यम् । तत्र किम् ? इत्याह-'एक' इति । असहायो गगद्धपाऽऽदिमहभा-चावरहितो, गौमनमाऽदिरित्यर्थः । 'तर्गति' परं परमाप्नोति, त-त्कालापेक्षया वर्तमाननिर्देशः । 'दुरुत्तरं' इति विभक्तिव्यययाद् दुरुत्तरं दुर्वेनोत्तरितुं शक्यं, दुरुत्तरमिति क्रियाविशेषणं वा, न हि यथाऽसौ तर्गति तथाऽपरं गुरुकर्मभिः सुखेनैव तीर्यते, अत एव 'एक' इति सङ्ख्यावचनो वा, एक एव-जिनमतप्रति-पन्ना, न तु चरकाऽऽदिमताऽकुलितचेतसोऽन्ये तथा तर्गितु मीशत इति । 'तत्रेति' गौतमाऽऽदौ तर्गणप्रवृत्तेः, 'एक' इति तथाविधतीर्थक्यनामकमोदयादनुत्तरावाप्तविभूतिरद्वितीयः । किमुक्तं भवति ?—तीर्थकः, स ह्येक एव भूतं सम्भवती-

ति । 'महापणं' चि' महती-निगवरणतया अपरिमाणा प्र-क्षा केवलज्ञानाऽत्मिका संविन् अस्येति महाप्रक्षः । स किम् ? इत्याह—'इमम्' अनन्तरवच्यमाणं हृदि विपरिवर्तमानतया प्रत्यक्षं प्रकमात्तर्गणोपायम्, 'पट्टं' चि' स्पष्टम्-असन्दिग्ध-म् । पठ्यते च-'पणं' चि' पृच्छयत इति-प्रश्नम्, प्रष्टव्यार्थ-रूपम् 'उदाहरे' चि' भूते लिट्, तत उदाहरेद्-उदाहृतवान् । पठ्यते च-'अणुवांसि महाधंसि, एगे निरणं दुरुत्तरं' इति । अत्र सुख्यन्यये विशेषः, ततश्च-अणुवाद् महाधाद् दुरुत्तरात् तीर्णं इव तीर्णः—तीरप्राप्त इति योगः, एको ग्रातिकर्मसा-हित्यरहितः, 'तत्रेति' सदेवमनुजायां परिपदि, एकः—अ-द्वितीयः, स च तीर्थकदेव, शेषं प्राग्वत् । इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

यदुदाहृतवांस्तदेवाऽऽह—

मन्ति मेण दुवे ठाणा, अयखाया मारणंतिग्या ।

अकाममरणं चव, सकाममरणं तहा ॥ २ ॥

सन्तीति प्राकृतत्वात् वचनव्यन्ययेन स्तः-विद्येते, 'इमे' प्रत्यज्ञेः चः पूरणं, पठ्यते च—'सन्ति मेण' चि' स्त एते, प्रकारेऽलालुणिकः, एवमन्यत्राऽपि यत्र नोच्यते तत्र भा-वनीयम् । 'इ' द्विसङ्ख्येः तिष्ठन्त्यनयोर्जन्तव इति स्थाने 'आग्याते' पुगतनतीर्थकद्विगर्प कथिते, अनन तीर्थकतां परम्परं वचनाऽव्याहृतिरुपदर्शिता । ते च कीदृशे ?—मारणं तिण' चि' मरणमेव अन्तो-निजनिजाऽऽयुषः पर्यन्तो मरणा-न्तः तस्मिन् भवे मारणान्तिकं, त एव नामत उपदर्शयति—'अकाममरणम्' उक्तं रूपं, अनन्तरवच्यमाणरूपं च, वच्य माणापेक्षया चः समुच्चयं, एवेति पूरणं, 'सकाममरणम्' उक्तं रूपं वच्यमाणस्वरूपं च तथा । इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥

केषां पुनरिदं कियत्कालं च ? इत्यत आह—

बालाणं अकामं तु, मरणं अमतिं भवं ।

पंडियाणं सकामं तु, उक्कोसेण सति भवं ॥ ३ ॥

बाला इव बालाः सदसद्विवेकाविकलतया तेषाम् 'अकामं तु' चि' तुशब्दस्यैवकार्थत्वात् अकाममेव मरणम्, असङ्कद-वाग्वारे भवेत्, ते हि विषयाभिषङ्गतो मरणमतिच्छन्त एव म्रियन्ते, तत एव च भवाऽऽसीमदन्ति । 'परिणतानां चागिचवतां' सह कामन-अभिलाषेण वर्तते इति सकामं सकाममेव सकामं मरणं प्रति अमेवस्ततया, तथात्वं चोभ-वभूतत्वान् तादृशां मरणस्य । तथा च वाचकः—'सञ्चि-ततपोधनानां, नित्यं व्रतानियमसंयमरतानाम् । उत्सवभूतं मन्ये, मरणमनपराधवृत्तीनाम् ॥ १ ॥' न तु परमार्थतः तेषां सकामं सकामत्वं, मरणाभिलाषस्याऽपि निषिद्धत्वात् । उक्ते हि—'मा मा हु विचिंतज्जा, जीवामि चिं' मरा-मि य लहुं ति । जइ इच्छमि तर्गिं जे, संसारमहोदहिम-पारे ॥ १ ॥' इति । तुः पूर्वोपेक्षया विशेषवाचकः, तच्च 'उक्कोसेण' उक्कोपेक्षान्तं, केषालस्यन्धीन्ययः । अ-केवलिनो हि संयमजीवितं दीर्घमिच्छेयुरपि, मुक्यदा-मिगितः स्यादिति । केवलिनस्तु तदापि नेच्छन्ति, आ-स्तां भवजीवितसिद्धिं । तन्मरणस्याऽपेक्षेण सकामता, स-ङ्कद' एकवारक्षेभ भवेत्, अथन्येन तु ज्ञेयत्वादिभिः स-माऽष्ट वा धारान् भवेदित्याऽऽकृतम् । इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥

यदुक्तं- 'स्त इमे द्वे स्थाने' तत्राऽऽद्ये तावदाह—

तन्निश्चये पदमे ठाणं, महावीरेण देमियं ।

कामगिद्वे जहा बाले, भिमं कूराणि कुव्वति ॥ ४ ॥

'नञ्चति' तयोः काममरणसकाममरणऽऽख्ययोः स्थानयोर्मध्यं, 'इदम्' अन्तरमभिधायमानरूपं, 'प्रथमम्' आद्यं स्थानम्, 'महावीरेणेति' चरमतीर्थकृता, 'तत्रैका' महाप्र-
बः इति मुकुलिनोक्तगमिष्यत्यर्थमेवम्, 'देशितं' प्ररू-
पितम् । किं तत् ? इत्याह— 'कामपु' इच्छामदनाऽऽत्मकेषु
'गृह'— 'अभिरुक्तावान् कामगृहो, 'यथा' इत्युपप्रदर्श-
नाथः, 'बालः' इत्युक्तरूपो, 'भृशम्' अत्यर्थं, 'कूराणि' रौद्रा-
णि, कर्म्मणि इति गम्यते । तानि च प्राणव्यपरोपणाऽऽदी-
नि, 'कुव्वति' ति' करोति—क्रिययाऽभिवर्तयति, शक्ता-
वशक्तावपि कृततया तन्दुलमस्ययन्मनसा कृत्वा च प्रक-
मादकाम एव म्रियते । इति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥

इदमेव ग्रहणं कवाक्यं प्रपञ्चयितुमाह—

जे गिद्वे कामभोगेसु, एगे कूडाय गच्छइ ।

न मे दिद्वे परे लोए, चक्खुदिद्वि इमा रती ॥ ५ ॥

'य' इति—अनिर्दिष्टस्वरूपो, 'गृह', काम्यन्त इति कामाः भु-
ज्यन्त इति भोगाः, ततश्च, कामाश्च ते भोगाश्च कामभोगाः, त-
पु—अभिलषणीयशब्दाऽऽदिषु, यद्वा—कामौ च शब्दरूपाऽऽख्या
भोगाश्च स्पर्शरसगन्धाऽऽख्याः कामभोगाः तेषु । उक्तं हि—
'कामा दुविहा पणत्ता-सहा, रुवा य ।' (कामानामनेकविध-
त्वम् 'काम' शब्दे तृतीयभागे ४३१ पृष्ठ गतम्) 'भोगा तिविहा
पणत्ता । तं जहा—गंधा, रसा, फासा य ।' इति (किं स्वरूपाः
भोगा इति 'भोग' शब्दे पञ्चमभागे १६१० पृष्ठ उक्तम्) (काम-
भोगाः कनिविधा इति 'कामभोग' शब्दे तृतीयभागे ४३२ पृ-
ष्ठ विस्तरः) 'एकः' कश्चित् कूरकमां तन्मध्यात् कूटमिष
कूटं प्रभूतप्रणिनां यातनाहतुत्वात्तरक इत्यर्थः । यथैव हि
कूटनिपतितो मृगो व्याधेरनेकधा हन्यते, एवं नरकपतितोऽ-
पि जन्तुः परमाधार्मिकैरिति, तस्मै कूटाय, "गत्यर्थकर्मणि
द्वितीयाचतुर्थी" (पा० २-३-१२) इत्यादिना चतुर्थी, 'गच्छ-
ति' याति । यद्वा—यो गृहः 'कामभोगेष्विति' कामेषु स्वीकृ-
षु भोगेषु धूपनविलेपनाऽऽदिषु स'एकः'सुहृदादिसाहाय्यर-
हितः कूटाय गच्छति, अथवा—कूटं द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र
द्रव्यतो मृगाऽऽदिबन्धनम्, भावतस्तु—मिथ्याभाषणाऽऽदि
तस्मै गच्छतीत्यनेकाग्र्यत्वात् प्रवर्तते, स हि मांसाऽऽदिलो-
पतया मृगाऽऽदिवन्धनान्यारभते, मिथ्याभाषणाऽऽदौ नि-
चाऽऽसवत् इति, प्रेरितश्च कैश्चिद्वृत्ति—'न मे' इति । न मया
'दृष्टः' अत्रलोकितः, कोऽसौ ?—'परलोको' भूतभाविजन्माऽऽ-
त्मकः, कदाचित्द्वययाभिरतिरप्येवंविधैव स्यात् ?—अत आह—
चक्षुषा लोचनेन दृष्टा—प्रतीता, चक्षुर्दृष्टा 'इयम्' इति। तामेव प्र-
त्यक्षां निर्दिशति—रम्यते ऽस्यामिति रतिः, स्पर्शनाऽऽदिसम्भो-
गजनितानि च तत्प्रज्ञातः । तस्यायमाशयः—कथं दृष्टपित्याग-
तोऽदृष्टागिकल्पनयाऽऽत्मानं विप्रलभेयम् । इति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

पुनस्तदाशयमेव अभिव्यञ्जयितुमाह—

हन्थाऽऽगया इमे कामा, कालिया जे अण्णागया ।

को जाणइ परे लोए ? अत्थि वा नऽऽत्थि वा पुणो । ६ ।

हस्तान्ते तेनाऽऽचूय मुखं प्रणति वा घ्रात्यमनेनेति हस्तस्तम्

आगताः—प्राप्ताः हस्ताऽऽगताः, उपमार्योऽत्र गम्यन्ते, ततो
हस्ताऽऽगताः इव स्वाधीनतया, क एते ?—'इमे' प्रत्यक्षोपल-
भ्यमानाः काम्यन्त इति कामाः—शब्दाऽऽदयः, कदाचिदागा-
मिनोऽप्येवंविधा एव स्युरित्याह—कालं सम्भवन्तीति का-
लिकाः—अनिश्चितकालान्तरप्राप्तयो ये 'अनगताः' भावि-
जन्मसम्बन्धिनः, कथं पुनरगमी अनिश्चिनप्राप्तय इत्याह—
'को जाणइ ति' उत्तरस्य पुनःशब्दस्यैव सम्बन्धनात् कः
पुनर्जानाति ? नैव कश्चित्, यथा—परलोकोऽस्ति नास्ति
वति । अयं चास्याऽऽशयः—परलोकस्य सुकृताऽऽदिकर्म्मिणां
वाऽस्ति न्यनिश्चयेऽपि—'को हि हस्तगतं द्रव्यं, पादगामि कर्त्त-
प्यति' इति न्यायनः क इव हस्ताऽऽगतान् कामानपहाय का-
लिककामाऽर्थं यतेत, तत्त्वतस्तु परलोकनिश्चय एव न सम्-
स्ति, तत्र प्रत्यक्षस्याऽप्रवृत्तेः । अनुमानस्य तु प्रवृत्तावपि
गोपालवटिकाऽदिधूमादन्यनुमानवदन्यथाऽप्युपलम्भनात्रि-
श्चायकत्वासम्भवाच्च ततस्तदस्ति न्यनिश्चयो, नास्ति न्यनि-
श्चयो वा, किन्तु—सन्देह एव । न त्वयमेवं विवेचयति—यथाऽ
कामा अपि कामा दुरन्ततया त्यक्तुमुचिताः, दुरन्तत्वं च तेषां
शल्यविषाऽऽदिभिरुदाहरणैः प्रतीतमेव । तथा च वक्ष्यति—
"सल्लं कामा विसं कामा, कामा आसीविसोवमा । कामे
पथेमाणा, अकामा जंति दुग्गति ॥ १॥" न हि विषाऽऽदीनि
मुखमधुराण्यप्यायति विरसतया विवेकिभिर्न हीयन्ते । यदपि
परलोकसन्देहाऽभिधानं, तदपि न पापपरिहारोपदेशं प्रति-
वाधकं, यन्ननुष्ठानस्यैव चौरपारदारकाऽऽदिषु महाऽन्ध-
हेतुतया दर्शनात् । परलोकनास्तित्वाऽनिश्चये च—तत्राऽपि
तथाऽनर्थहेतुतया सम्भाव्यमानत्वाद्दुर्लभिकरप्रवेशनाऽऽदि-
वत् प्रेक्षावद्भिः परिहर्तुमुचित्त्यात्, न च परलोकास्तित्वं प्र-
ति सन्देहः । तत्रिश्चायकाऽनुमानस्य तदहर्जातयालकस्तदा-
भिलाषाऽऽदिनिष्कृत्वलोपपन्नस्य तथाविधाध्यक्षवदव्यभिचारि-
त्वेन तत्र तत्र समर्थितत्वादित्यलं प्रसङ्गन । इति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥

अन्यस्तु कथाञ्चिदुपादितप्रत्ययोऽपि कामान्

परिहर्तुमशक्नुवन्नाप्रदमाह—

जणेण सद्धि होक्खामि, इति बाले पगम्भइ ।

कामभोगाऽणुरागेणं, केसं संपडिवज्जइ ॥ ७ ॥

जायत इति जनो—लोकः, तेन 'साधं' सह भविष्यामि,
किमुक्तं भवति ?—बहुजनो भोगाऽऽसङ्गी तदहमपि तद्वति
गमिष्यामि, यद्वा—'होक्खामि' ति' भोक्ष्यामि—पालयि-
ष्यामि, यथा ह्ययं जनः कलाप्राऽऽदिकं पालयति तथाऽहम-
पि, न, हीयान् जनोऽज इति, बालः—अज्ञः 'प्रगल्भते'
धाष्ट्यमवलम्बते, अलीकवाचलतया च स्वयं नष्टः परा-
नपि नाशयति, न विवेचयति यथा—किमुम्मागप्रस्थितेऽ
नाविवेकिजनेन बहुनाऽपि ? मम विवेकिनः प्रमाणीकृते-
न ? स्रुतकर्मफलभुजो हि जन्तवः, स चैवं कामभो-
गेषु—उक्तरूपेषु अनुगमः—अभिव्यक्तः कामभोगानुरागः—तेन
'क्लेशम्' इह परत्र च विविधबाधाऽऽत्मकं, सम्प्रतिपद्यते'
प्राप्नोति । इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

यथा च कामभोगाऽनुगमेण क्लेशं संप्रतिपद्यते तथा वक्तुमाह—

तन्नो दंडं समागमति, तमेसुं थादरेसु य ।

अट्टाए य अण्णट्टाणं, भूयग्गामं विहिमइ ॥ ८ ॥

'तत' इति : कामभोगानुरागात् (सं इति) स धाध्य-

वान् दण्डयते संयमसर्वस्वापहरणेनाऽऽत्मा अनेनेति दण्डः मनोदण्डाऽदिस्ते 'समारभते' प्रवर्तते इति, केषु?—अस्य-
न्ति-तापऽऽद्युपतप्तो छायाऽऽदिकं प्रत्यभिप्रेतयति त्रसाः
ह्रीन्दिद्र्याऽऽद्यस्तेषु तथा शीताऽऽनपाऽऽद्युपहता अपि स्था-
नान्तरं प्रत्यभिप्रेतयति स्थानशोलाः स्थावरास्तेषु च, अर्थः-
प्रयोजनं विज्ञावाप्त्याऽऽदिः तदर्थमर्थाय, चस्य व्यवहित-
सम्बन्धत्वात् अनर्थाय च-यदात्मनः सुहृदोर्वा नोपयु-
ज्यते, ननु किमनर्थमपि कश्चिद्दण्डं समारभते, एवमेतत्
तथाविधपशुपालवत् । तत्र सम्प्रदायः-यथैकः पशुपालः
प्रतिदिनं मध्याह्नगते रवौ अजासु महान्यग्रोधतरे समा-
श्रितासु "तद्युक्ताणो विविरेणो वेणुविदलेण अजोद्रीण-
कोलास्थिभिः तस्य वटस्य पत्राणि छिद्राकुर्वन् तिष्ठति,
एवं तेन स वटपादपः प्रायसश्छिद्रपत्राकृतः, अक्षया तथे-
गा गन्धपुत्तो दानियधाडितो तच्छायसमस्सितो पच्छुण-
य तस्स वडस्स सर्वाणि पत्राणि छिद्रितानि, तो तेण
सो पशुपालो पुच्छितो-केणयाणि पत्राणि छिद्रिकयाणि?,
तेण भरणइ-मया, पयाणि क्रीडापूर्वं छिद्रितानि, तेण
सो बहुणा दवजाएण विलेभेउं भरण्ति-सकैसि जस्साहं
भणामि तस्स अच्छीणि छिदेउं?, तेण भरण्ति-लुडे अ-
व्भासन्तो होउं तो संक्रमि । तेण एयरं नीतो, रायमग्गस-
न्निवेदुं घरे ठवितो, तस्स रायपुत्तस्य भाया राया, सो
तेण मग्गेण अस्सवाहणियाए णिज्जे, एएण भरण्ति-ए-
यस्स अच्छीणि पाडेहिं ति, तेण य गोलीयधरण्ण
तस्स णिग्गच्छमाणस्स दो वि अच्छीणि पाडियाणि, प-
च्छा सो रायपुत्तो राया जानो, तेण य सो पशुपालो
भरण्ति-वृहि वरं, किं तं प्रयच्छामि?, तेण भरण्ति-
मउम तमेव गामं देहि जत्थ अच्छामि, तेण सो दिग्गो,
पच्छा तेण तम्मि पच्छंतगामं उच्छूरोविओ तुंवीतो य,
निष्फरण्णसु तुंवाणि गुले सिद्धिउं तं गुडतुंवयं भुक्त्वा २
गायति सः-"अट्टमट्टं च सिक्खिज्जा, सिक्खियं ण णिरत्थयं ।
अट्टमट्टपसाएण, भुंजए गुडतुंवयं ॥ १ ॥" तेण ताणि वड-
पत्ताणि अण्डाए छिद्रियाणि, अच्छीणि पुण अट्टाए पाडि-
याणि ।" दण्डमारभत इत्युक्तं, तन्किमसावारम्भमात्र एवाव-
तिष्ठत इत्याह- 'भूयग्गाम ति' भूताः-प्राणिनस्तेषां प्रा-
मः-समूहस्ते विविधैः प्रकारैर्हिनस्ति-व्यापादयति, अनेन
च दण्डत्रयव्यापार उक्तः । इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥

किमसौ कामभोगानुरागेणैतावदेव कुर्वते?, उतान्यद-
पीत्याह-

हिंसे बाले गुसावाई, माइल्ले पिसुणे सढे ।

भुंजमाणे सुरं मंसं, सेयमेयंति मन्नइ ॥ ९ ॥

हिंसनशीलो हिंस्रः अनन्तरोहनीत्या, तथैवविधश्च सन्नसौ
'बालः' उक्तरूपो 'गुसावादीति' अलीकभाषणार्थालः,
'माइल्ले ति' माया-पत्यञ्जनोपायचिन्ता तद्वान्, 'पिशुनः'
परदोषोद्धाटकः 'शठः' तत्तन्नेपथ्यादिकरणेनाऽन्यथाभूत-
मात्मानमन्यथा दर्शयति, मण्डिकचौरवत् । (तच्छूलानेपण-
कथा 'माइय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २१ पुंषु गता) अत एव
च भुञ्जानः 'सुरां' मयं 'नासं' पिशितं 'श्रेयः' प्रशस्यतर-
मेतदिति मन्यते, उपलक्षणत्वात् भाषणे च-" न मांसभक्षणे

दोषो, न मये न च मैथुने ।" इत्यादि, तदनेन मनसा वचसा
कायेन चासत्यत्वमस्योक्तम् । इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥

पुनस्तद्वक्ष्यतामेवाऽऽह-

कायसा वयसा मत्ते, चित्ते गिद्धे य इत्थिसु ।

दुहओ मलं संचिणइ, सिमुनागु व मड्डियं ॥ १० ॥

'कायस ति' सूत्रत्वात्, कायेन-शरीरेण, वचसा-वाचा
उपलक्षणत्वात् मनसा च 'मत्तो' हतः, तत्र कायमत्तो मदा-
न्धगजवन् यतस्ततः प्रवृत्तिमान्, यद्वाऽहो अहं बलवान् रूप-
वान् वा, इतिचिन्तयन् वचना स्वगुणान् रूपापयन्, अहो अहं
सुस्वर्ग इत्यादि वा चिन्तयन्, मनसा च मदाऽऽध्मातमानसः
'अहो अहमवधारणाशक्तिमानिति वा मन्वानो 'चित्ते' द्रव्येण,
'गुद्धो' गुद्धिमान्, चशब्दो भिन्नक्रमः, ततः स्त्रीषु च
गुद्धः, तत्र चित्तं गुद्ध इति अदत्ताऽऽदानपरिग्रहोपलक्षणं, न-
द्भावभावित्वात्तयोः, स्त्रीषु गुद्ध इत्यनेन मैथुनाऽऽसेयित्वमुक्तं,
स हि स्त्रियः संसारसर्वस्वभूता इति मन्यते, तथा च तद्व-
चः-" सत्यं वच्मि हितं वच्मि, सारं वच्मि पुनः पुनः ।
अस्मिन्नसारे संसारे, सारं सारङ्गलोचनाः ॥ १ ॥ " तदभि-
रतिमांश्च मैथुनाऽऽसेय्येव भवति, स एवंविधः किम्? इत्याह-
'दुहओ ति' द्विधा-ज्ञाभ्यां रागद्वेषात्मकाभ्यां बहिरन्तः-
प्रवृत्त्यात्मकाभ्यां वा प्रकाराभ्यां, सूत्रत्वाद् द्विविधं वा इहलो-
कपरलोकेवदनीयतया पुण्यपापात्मकतया वा, 'मलम्' अप-
प्रकारं कर्म 'संचिन्तेति' वध्नाति, क इव किमित्याह-
'शिमुनागो' गरुडपदोऽलस उच्यते, स इव मृत्तिकां, स हि
स्निग्धतनुतया बही रेणुभिरवगुण्ड्यते, तामेव चाश्नति,
इति बहिरन्तश्च द्विधाऽपि मलमुपचिन्तेति, तथाऽयमपि, एत-
द्दृष्टान्ताऽभिधानं स्वयमभिप्राया-यथाऽसौ बहिरन्तश्चोपनि-
तमलः खरतरदिवाकरकरनिकरसंस्पर्शतः शुष्याच्चैव क्षिप्य-
ति विनाशं चाप्नोति, तथाऽयमप्युपचितमलः आशुकारिकर्म-
वशत इहैव जन्मनि क्षिप्यति विनश्यति च । इति सूत्रार्थः ॥ १० ॥

अमुमेवार्थं व्यक्तीकर्तुमाह-

तओ पुट्ठो आयेकेण, गिलाणो परितप्पति ।

पभीओ परलोगस्स, कम्माणुप्पेही अप्पणो ॥ ११ ॥

'तओ ति' ततः, ततो वा दण्डाऽऽरम्भणाद्युपाजितमलत्, स्पृष्टः, केन?-'आतङ्गेन' आशुघातिना शूलविशुचिकाऽऽदि-
रोगेण तत्तदनु, खोद्याऽऽत्मकेन वा 'ग्लान' इति मन्दोपग-
हर्षो वा, परीति-सर्वप्रकारं तप्यते । किमुक्तं भवति?-'वा-
रन्तश्च विद्यते, 'प्रभीत' इति प्रकर्षेण वस्तुः, कुतः?-'
'परलोगस्स ति' परलोकात्, मुख्यत्येन पञ्चम्यर्थे पष्टा,
किमिति?-'क्रियत इति कर्म-क्रिया तदनुप्रेक्षत इत्येवंशीतः
कर्मानुप्रेक्षी, यत इति गम्यते, कस्य?-'आत्मानः, स हि हिं-
साऽलीकभाषणादिकामात्मचेष्टां चिन्तयन् न किञ्चिन्मया शु-
भमाचरितं, किंतु-सदैवाजराभयवृत्तिमिति चिन्तयन्नेत-
स्याऽऽतङ्गतश्च तनावपि विद्यते, भवति हि दिग्गयाकुलित-
तसोऽपि प्रायः प्राणोपरमसमयेऽनुतापः । तथा चाऽऽह-
"भविषीं भूतानां परिणतिप्रभालोच्य नियतां,
पुरा यद्यत्किञ्चिद्विहितमशुभं यौवनमदात् ।
पुनः प्रत्यागन्ने महति परलोकैकगमने,
तदैकं पुंसां व्यथयति जराजीर्णवपुषाम् ॥ १ ॥ " अतो
सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

अमुमेवार्थं व्यक्तीकर्तुमाह—

मुया मे मरणं ठाणा, असीलानं च जा गती ।

बालानं कूरकम्माणं, पगाढा जत्थ वेयणा ॥ १२ ॥

‘सुयत्ति’ श्रुतानि—आकृष्टितानि ‘मे’ इति । मया ‘न-
रके’ सीमन्तकादिमाप्ति, कानि?—‘ठाणा’ इति लि-
ङ्गव्यत्ययेनोत्पत्तिस्थानानि घटिकाऽऽलयाऽऽदीनि येष्वतिस-
र्षादिताङ्गा—‘दुःखमाकृष्यमाणाः वहिर्निष्कामन्ति जन्त-
वः, यद्वा—‘नरके’—रत्नप्रभादिनरकपृथिव्यात्मके स्थानानि
सीमन्तकाप्रतिष्ठादीनि कुर्मोचैतर्गण्यादीनि वा, अथवा-
स्थानानि—सागरारोपमाऽऽदिस्थित्यान्मकानि, तत्किमियताऽ
पि पत्तिप्यत इत्यत आह—‘असीलानाम्’ अविद्यमान-
लदाचाराणां या गतिर्नरकाऽऽन्मिका सा च श्रुतेति सम्ब-
न्धः, कीदृशानाम्?—‘बालानाम्’ अज्ञानां ‘कूरकम्माणं’
हिंस्रमुपाभाषकाऽऽदीनाम्, कीदृशी गतिरित्याह—प्रगाढा ना-
म अत्युत्कटतया निरन्तरतया च प्रकर्षवत्यो, ‘यत्र’ यस्यां
गतौ, वेद्यन्त इति वेदना—शीतोष्णशालमलयाश्लेषणादयः,
तदयमस्याशयः—ममैवविधानुष्ठानस्येदृश्येव गतिः । इति सू-
त्रार्थः ॥ १२ ॥

तथा—

तन्थाववाइयं ठाणं, जहा मे तमणुस्सुयं ।

आहाकम्मेहिं गच्छन्तो, सो पच्छा परितप्पति ॥ १३ ॥

‘तत्रेति’ नरकेषु उपपाने भवमौपपातिकं ‘स्थानं’
स्थितिः ‘यथा’ येन प्रकारेण, भवतीति शेषः, ‘मे’ म-
या तदित्यनन्तरोक्तपरामर्शे ‘अनुश्रुतम्’ अवधारितं, गु-
र्वाभिरुच्यमानमिति शेषः, औपपातिकमिति च ध्रुवताऽस्या-
यमाशयः—यद्यि गर्भजत्वं भवेत् भवेदपि तदवस्थायां ह्ये-
दंभेदादिनारकदुःखान्तरम्, औपपातिकत्वे त्वन्तर्मुहूर्त्तान-
न्तरमेव तथाविधवेदनादय इति कुतस्तदन्तरसम्भवः ?
तथा च—‘आहाकम्मेहिं ति’ आधानमाधाकरणम्,
आध्यान्तति गम्यन्, तदुपलक्षितानि कर्माणि, आधाकर्माणि तैः
आधाकर्माणि—स्वकृतकर्माणि, यद्वा आप्तत्वात् ‘आहेति’ आ-
धाय कृत्वा, कर्माणीति गम्यन्, तन्तन्तरेव कर्माणि, ‘ग-
च्छन्’ यान, प्रकामाप्तरकं, गृहा—‘यथा कर्माणि’ गमि-
ष्यमाणमन्धनरूपे तीव्रतायतराद्यनुभावान्वितैर्गच्छन्तदनु-
पमेव स्थानं, ‘सं’ इति बालः, ‘पश्चाद्’ इत्यायुपि हीयमानं
‘परितप्यते’ यथा धिङ्मामसदनुष्ठायितं, किमिदानीं
मन्दमत्यः करोमि?, इत्यादि शोचते । इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥

अमुमेवार्थं दृष्टान्तद्वारेण दृढयन्माह—

जहा मागडिओः जाणं, संमं हिंत्वा महापहं ।

विममं मगामोतिमो, अक्खवभग्गम्मि सोयह ॥ १४ ॥

‘यथा’ ह्यनुवाहरणोपन्यासायः । शक्नोति शक्यते वा
धान्यादिकमननं सोढुमिति शक्यतेन चरति शाकटिकः
वन्नाधाहकं ‘जाणति’ जानन्ननुच्यमानः ‘समम्’ उ-
पपादिगहितं ‘हिंत्वा’ त्यक्त्वा, कम्?—महांश्वसौ वि-
रुणीकृतया प्राधान्येन च पन्थाश्च महापथः, “अकूपूरः पू-
रयामानले” (पा ५-४-७३) इत्यकारः समासान्तः, तं
‘विममम्’ उपपात्ताऽऽदिमद्वेत्ते ‘मार्गं पन्थानम्’ ओतिरणोति

अवतीर्णः—गन्तुमुपक्रान्तः, पठ्यते च—‘ओगाढो ति’
तत्र चाऽवगाढ आरूढः प्रपन्नः इति चैकोऽर्थः, अश्नोति न-
वनीतादिकमित्यन्तो—धूः तस्य भङ्गो—विनाशः अक्षभङ्गः त-
स्मिन्, पाटान्तरतश्चाऽन्ते भग्ने, शोचते यथा—धिङ् मम परि-
ज्ञानं यज्ज्ञानक्षपीत्यमपायमवाप्तवान् । इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥

सम्प्रत्युपनयमाह—

एवं धम्मं विउक्कम्म, अहम्मं पडिवज्जिया ।

बाले मच्चुमुहं पत्ते, अक्खे भग्गे व सोयह ॥ १५ ॥

‘एव मिति’ शाकटिकवन् ‘धम्मं’ ज्ञान्यादिकं यति-
धर्मं सदाचारात्मकं वा ‘विउक्कम्म ति’ व्युत्क्रम्य वि-
शेषणोल्लङ्घ्य न धर्म्मोऽधर्म्मः, नञ्चिपत्तेऽपि वसति इति
धर्मप्रतिपन्नः, तं—हिंसाऽऽदिकं ‘प्रतिपद्य’ अभ्युपगम्य ‘वा-
लः’ अभिहितरूपः । मरणं—मृत्युस्तस्य मुखमिव मुखं
मृत्युमुखं—मरणगोचरं ‘प्राप्तो’ गतः, किमिति—अन्ते
भग्न इव शोचति, किमुक्तं भवति?—यथा—अक्षभङ्गं शा-
कटिकः शोचति, तथाऽयमपि स्वकृतकर्माणिमहैव मारणा-
न्तिकवेदनात्मकं फलमनुभवन्नात्मानमनुशोचति, यथा हा
किमेतज्ज्ञानताऽपि मयैवमनुष्ठितम् । इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥

शोचनानन्तरं च किमसौ करोतांत्याह—

तत्रो से मरणं तम्मि, बाले संतस्सई भया ।

अकाममरणं मरई, धुत्ते वा कलिणा जिण ॥ १६ ॥

‘तत्र’ इति आतङ्कोत्पत्तौ यच्छोचनमुक्तं तदन्तरं ‘से’ इति स
मरणमेवान्तो मरणान्तस्तस्मिन्, उपस्थित इति शेषः, ‘बालो’
रागाद्याऽकुलितचित्तः—संप्रत्ययति—समुद्भिजते विभेतीति याव-
त्, कुतः?—‘भयात्’ नरकगतिगमनसाध्वसाद्, अमेनाकाम-
त्यमुक्तं, स च किमेवंविधात् मरणाद्विमुच्यते? उत नेत्याह—
अकामस्य—अनिच्छतां मरणमकाममरणं तेन, सूत्रे चा-
र्षत्वाद् द्वितीया, ‘प्रियते’ प्राणास्त्यजति, क इव कीदृशः
सन्?—‘धृते इव’ धृतकार इव, वाशब्दस्योपमार्थत्वा-
त्, ‘कलिना’ एकैकं, प्रकामात् दायेन, जितः सन्नात्मानं
शोचति, यथा हायमेकैकं दायेन जितः सन्नात्मानं शोचति
तथाऽसायपीत्येवैर्धिपाककद्रुभिः सङ्कलेतशब्दुल्लैर्मनुजभो-
मौर्वेद्यसुखं हारितः शोचन्नेव प्रियते । इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥

प्रस्तुतमेवार्थं निगमयितुमाह—

एयं अकाममरणं, बालानं तु फवेइयं ।

इत्तो सकाममरणं, पंडियाण सुणेह मे ॥ १७ ॥

‘एतद्’ अनन्तरमेव दुष्कृतकर्माणां परलोकाद्विभ्यतां
यन्मरणमुक्तं तदकाममरणं, बालानामेव, तुशब्दस्यैवार्थ-
त्वात्, ‘प्रवेदितं’ प्रकर्षेण प्रतिपादितं, तीर्थकुद्वलधराऽऽ-
दिभिरिति गम्यते । परिडितमरणप्रस्तावनार्थमाह—‘इत्तो
मि’ इतः—अकाममरणादनन्तरं सकाममरणं परिडितानां स-
म्यन्धि ‘अणुत्त’ आकरोत्यत ‘मे’ मम, कथयत इत्युप-
स्कारः । इति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥

यथाप्रतिज्ञातमाह—

मरणं पि सपुम्माणं, जहा मे तमणुस्सुयं ।

विपसरणमणापायं, संजयाणं बुसीमञ्चो ॥ १८ ॥

मरणमपि आस्तां जीवितमित्यपिशब्दार्थः, 'पुण' कर्मणि शुभे, इत्यस्माद्धातोः उणादयो बहुलम् (पा० ३-३-१) इति बहुलवचनाद्भावे क्यपि पुण्यम्, उक्तं हि—
 "पुण कर्मणि निर्दिष्टः, शुभविशेषप्रकाशको धातुरयम् ।
 भावप्रत्यययोगा-द्विभक्तिनिर्देशमिदमेतद्रूपम् ॥ १ ॥" सह
 तेन वर्तन्ते इति सपुण्यास्तेषां न त्वन्येषामपुण्यवतां, किं
 सर्वमपि ? नेत्याह— यथा 'येन प्रकारेण' 'मे' मम,
 कथयत इति गम्यते, तदित्युपलक्षः, तत्रोपात्तम् 'अनु-
 श्रुतम्' अवधारितं, भवद्भिर्गति शेषः, सुष्ठु—प्रसन्नं म-
 रणसमयेऽप्यकलुषं कषायकालुष्यापगमात्, मनः—चेतो य-
 ेषां ते सुप्रसन्नमनसः महामुनयस्तेषां ख्याते स्वसंवेदनतः
 प्रसिद्धं सुप्रसन्नमनःख्यातम्, यद्वा—'सुपुण्येहि अस्वकायं'
 अत्र च सुष्ठु प्रसन्नेः पापपङ्कापगमनेनात्यन्तनिर्मलीभूतः,
 शेषतीर्थकृद्भिर्गति गम्यते, आख्यातम् । पठ्यते च—'वि-
 षमरणमणाघायं' ति 'तत्र च विशेषेण विविधैर्वा-भावना-
 ऽऽदिभिः प्रकारैः प्रसन्ना-मरणेऽप्यपहतमोहरेणुतयाऽनाकु-
 लचेतसो विप्रसन्नाः, तत्सम्बन्धि मरणमप्युपचारादि-
 प्रसन्नं, न विद्यते आघातः तथाविधयतनयाऽन्यप्राणिना-
 मात्मनश्च विधियन् संलिखितशरीरतया यस्मिंस्तदनाघातं,
 केषां पुनरिदम् ? उच्यते—'संयतानां' समिति—सम्यग्
 यतानां—पापोपरतानां, चारित्रिणामित्यर्थः । 'बुसीमनो
 त्ति' आपिच्चादृश्यवतां वश्य इत्यायत्तः, स चेद्वाऽऽत्मा
 इन्द्रियाणि वा, वश्यानि विद्यन्ते येषां ते अस्मी वश्य-
 चन्तः तेषाम्, अयमपरः सम्प्रदायार्थः—'वसन्ति वा सा-
 हुगुणैर्हि बुसीमनः, अहवा बुसीमा—संविग्ना तेमि ति'
 एतच्चार्यान् परिणतमरणमेव, ततोऽयमर्थः—यथैतन् संय-
 तानां धश्यवतां विप्रसन्नमनाघातं च सम्भवति, न तथा-
 ऽपुण्यप्राणिनाम् । "अन्ते समाहिमरणं, अभव्यजीवा ए-
 पावेति त्ति" वचनात्, विशिष्टयोग्यताभाजामेव तत्प्राप्ति-
 सम्भवान् । इति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥

यथा चेतदेवं तथा दर्शयितुमाह—

न इमं सध्वंसु भिक्खुसुं, ए इमं सध्वंसु गारिसु ।

नानामीला य गारत्था, विममसीला य भिक्खुणां । १९ ।

'न' इत्यवधारणफलत्वाद्वाक्यस्य नैव 'इदम्' इति प-
 रिणतमरणं, 'सध्वंसु भिक्खुसुं' ति 'सूत्रत्वात् सर्वेषां
 भिक्षूणां परदत्तोपजीविनां व्रतिनामिति यावत्, किन्तु-के-
 पाञ्चिदं परोपचितपुण्यानुभाववतां भावभिक्षूणां, तथा
 च-गृहस्थानां दृग्पास्तमेव, अत एवाऽऽह—नदं परिणत-
 मरणं 'सध्वंसु गारिसु' त्ति 'सर्वेषामगारिणां गृहिणां,
 चारित्रिणामेव तत्सम्भवान्, तथाचैव च-तेषामपि तच्च-
 तो यतिश्चाद्, उभयत्र विषयसमस्त्यन्ततया वा नेयम्-
 यथा चेतदेवं तथापपत्तिर आह—नाना अनेकविधं शीलं
 वतं स्वभावा वा येषां ते नानाशीलाः, 'अगारस्था'
 गृहस्थाः, तेषां हि नैकरूपमेव शीलं किन्त्यनेकभङ्गसम्भवा
 दनेकविधं, देशविरतिरूपस्य तस्यानेकधाभिधानात्, स-
 र्वविरतिरूपस्य च तेष्वसम्भवान्, 'विमम' अतिदुर्ले-
 क्षतयाऽतिगहनं विषदृशं वा शीलं तेषां विममशीलाः, के
 ते ? -भिक्खवः, न हि सर्वेऽप्यनिदानिनोऽधिकलचारित्रिणो

वा तत्कालं प्रियन्ते जिनमतप्रतिष्ठा अपि, तीर्थान्तरीया-
 स्तु दूरात्सारिता एव, तेषु हि गृहस्थाभावद्वयन्तं नानाशी-
 ला एव, यतः—केचिद् गृहाऽऽश्रमं तत्पालनमेव महाव्रतमि-
 ति प्रतिपत्ताः, अन्ये तु-समशिक्षापदशतानि गृहिणां व्रतमि-
 त्याद्यनेकधैव व्रवन्ते, भिक्षवोऽप्यत्यन्तं विममशीला एव,
 यतस्तेषु केषाञ्चित्पञ्चयमनियमाऽऽत्मकं व्रतमिति दर्शनम्,
 अपरेषां तु कन्दमूलफलाशितैव इति, अन्येषामात्मतत्त्वपरि-
 ज्ञानमेवेति विसदृशशीलता, न च तेषु क्वचिदधिकलचारि-
 त्रसम्भव इति सर्वत्र परिणतमरणभावः । इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥

(१९) विममशीलतामेव भिक्षूणां समर्थयितुमाह—

संति एगहिं भिक्खुहिं, गारत्था संजमुत्तरा ।

गारत्थेहि य सध्वेहिं, साहवो संजमुत्तरा ॥ २० ॥

'सन्ति' विद्यन्ते 'एकभ्यः' कुप्रवचनभ्यां भिक्षुभ्यः 'गा-
 रत्थ' त्ति 'सूत्रत्वाद्गारस्थाः, संयमेन-देशविरत्यात्मकेनो-
 त्तराः—प्रधानाः संयमोत्तराः, कुप्रवचनभिक्षवो हि जीवा-
 द्यास्तिक्यादपि बहिष्कृताः सर्वथाऽचारित्रिणश्चेति कथं न
 सम्यग्दृशा देशचारित्रिणा गृहिणस्तेभ्यः संयमोत्तराः सन्तु?,
 एवं सत्यगारस्थेष्वेव तदस्त्वित्यत आह—'अगारस्थेभ्य-
 श्च सर्वेभ्य' इति अनुमतवर्जसर्वोत्तमदेशविरतिप्राप्तेभ्योऽ-
 पि साधवः संयमोत्तराः, परिपूर्णसंयमव्याप्तेषाम् । तथा च
 वृद्धसम्प्रदायः—'एगो सावगो साहुं पुच्छति-सावगारं सा-
 हुणं किमेतरं ? साहुणा भरणति—परिसवमंदरं, ततो
 सो आउलीह्वो पुणो पुच्छति-कुलिंणो सावगारं य कि-
 मंतरं ? तेषु भरणति-तदव सरिसवमंदरं' ति, ततो संमा-
 सासितो, जतो भणिये—'देसेकदेशविरत्या, समणारं सा-
 वगा सुविहियारं । जसि परपासंडा, संहमवि कळे न
 ओग्धति ॥ १ ॥' तदेतन् तेषां चारित्राभावदर्शनेन परिणत-
 मरणभाव एव समर्थितः । इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥

(२०) ननु कुप्रवचनभिक्षवोऽपि विचित्रलिङ्गधारिण एवेति
 कथं तभ्योऽगारस्थाः संयमोत्तराः ?-अत आह—

चीराजिणं निगिणिणं, जडीसंघाडिमुडिणं ।

एयाइं पि न तायंति, दुस्सीलं परियागतं ॥ २१ ॥

चीराणि च-चीवराणि अजिनं च-मृगादिचर्म चीराऽजिनं,
 'गिणिणिणं' ति 'सूत्रत्वाच्चान्यं' जडि त्ति 'भावप्रधान-
 त्वादिदेशस्य जटित्वं, सङ्घाटी-वस्त्रसंहतिजनिता, 'मुडिणं
 ति 'यत्र शिखाऽपि स्वसमयतश्छिद्यते ततः प्राग्वत्, मु-
 ण्डिन्ध्वम्, 'एतान्यपि' निजनिजप्रक्रियाधिरचितव्रति-
 वेपरूपाणि लिङ्गान्यपि, किं पुनर्गार्हस्थ्यमित्यपिशब्दार्थः ।
 किमित्याह—नैव त्रायन्ते भवाद् दृष्टतकर्मणां वात गम्यन्ते,
 कीदृशम्?—दुःशीलं दुर्गचारम्, 'परियागयं' ति पर्यायाऽऽग-
 तं-प्रव्रज्यापर्यायप्राप्तम्, आपिच्चाच्च याकारस्यैकस्य लोपः,
 यद्वा—'दुस्सीलं परियागयं' ति मकारोऽलाक्षणिकः, ततो दुः-
 शीलमेव दुःशीलाऽत्मकः पर्यायस्तमागतं दुःशीलपर्यायाऽऽ-
 गतं, न हि कषायकलुषचेतसो बहिर्वेकवृत्तिरतिकष्टहेतुर्गपि
 नरकाऽऽदिकुर्गतिनिवारणायाऽलं, ततो न लिङ्गधारणाऽऽदि-
 विशिष्टहेतुः । इति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥

(२१) आह—कथं गृहाद्यभावोऽप्यमीषां दुर्गतिरिति ? उच्यते—

पिंडाल एव दुस्सीलो, नरगाओ न मुच्छइ ।

भिक्षावा वा गिहन्थं वा, सुव्वए कमति दिवं ॥२२॥
 ' पिंडोलए व त्ति ' वाशब्दोऽपिशब्दार्थः, ततश्च ' पिंडिस-
 ह्वाते ' पिण्डयते तत्तद्गृहेभ्य आदाय सङ्घात्यत इति पि-
 ण्डः तमवलगति—सेवते पिण्डावलगो, यः स्वयमाहाराभा-
 वतः परदत्तोपजीवी सोऽपि, आस्तां गृहादिमानित्यर्थः ।
 दुःशीलः प्राग्वन्, ' नग्कात् ' स्वकर्मोपस्थापितात् सीम-
 न्तकादन्तं मुच्यते, अत्र चोदाहरणं तथाविधद्रमकः, तत्र च
 सम्प्रदायः—' गयगिहे गयरे णो पिंडोलओ उज्जाणियाए
 विणिग्गए जणे भिक्षवं हिंडइ, ए य तस्स केणइ किंचि दि-
 गणं, सो तस्मिं वभागपव्वयकडगसन्निविट्ठाण पव्वतोवरि च-
 ण्डिऊण महति महालयं सिले चालेइ, एणस्मि उवरि पाडेमि
 त्ति गहउभाइ विच्छुट्ठिऊणं ततो सिलातो निवडितो
 सिलातले संच्चागणयमव्वकातो य मरिऊण अप्पह-
 ट्ठाण गणए समुपपन्नो । " तर्हि किमत्र तत्त्वतः ।
 सुगतिहेतुगित्याह—' भिक्षावा व त्ति ' भिक्षामति अकति
 वा भिक्षादा भिक्षाकां, वा चिकल्पे, अनेन यतिरुक्तः । गृहे
 तिष्ठति गृहस्थः स वा, शोभनं निरतिचारतया सम्यग्भा-
 वानुगततया च व्रतं—शीलं परिपालनान्मकमस्येति सुव्रतः,
 ' कामति ' गच्छति ' दिवं ' देवलोकं, मुख्यतो मुक्तिहेतु-
 त्वेऽपि व्रतपरिपालनस्य दिवं कामतीत्यभिधानं जघन्यतो-
 ऽपि देवलोकप्राप्तिरिति व्यापनार्थम्, उक्ते हि—' अविगा-
 हियमामण-स्स साहुणो सावगस्स य जहणो । उववा-
 नो सोहम्म, भणितो तेलोक्कदंसोहि ॥ १ ॥ " अनेन व्रतपरि-
 पालनमेव तत्त्वतः सुगतिहेतुगिन्युक्तम् । इति सूत्रार्थः ॥२२॥

(१४) यद्व्रतगंगाद्रहस्थोऽपि दिवं कामति तद्व्रतमाह—

अगारिमामाद्वयंमाइ, मड्डी काएण फासए ।

पोमहं दुहओ पक्खं, एगराइ न हावए ॥ २३ ॥

अगारिणो—गृहिणः सामायिकं—सम्यक्त्वश्रुतदेशविरतिरूपं
 तस्याङ्गानि—निःशङ्कितकालाध्ययनाणुव्रताऽऽदिरूपाणि अ-
 गारिसामायिकाङ्गानि, ' सद्धि त्ति ' सूत्रत्वात् श्रद्धा—रुचिरस्या
 ऽस्तीति श्रद्धवान्, कार्येनत्युपलक्षणत्वान्मनसा वाचा च
 ' फासइ त्ति ' स्पृशति सेवते, पोपणं पोपः, स चेह धर्म-
 स्य तं धत्त इति पोपधः—आहारपोपधाऽऽदिः, तं ' दुहतो
 पक्खं ति ' तत एव द्वयोरपि सितेतररूपयोः पक्षयोश्चतु-
 र्दशोपनिष्ठास्यादिषु तिथिषु ' एगराइ ' ति अपेक्ष्यमान-
 न्यादेकरात्रमपि, उपलक्षणत्वाच्चैकदिनमपि, ' न हावए त्ति '
 न हापयति—न हानिं प्रापयति, रात्रिग्रहणं च दिवा व्याकु-
 लतया कर्तुमशक्नुवन् रात्रौर्वापि पोपधं कुर्यात्, इह च
 सामायिकाङ्गत्वेनैव सिद्धेः, यदस्य भेदेनोपादानं तदादरव्या-
 पनार्थमदुष्टमेव, यद्वा—यत एव गृहस्थोऽपि सुव्रतो दिवं
 कामति अतोऽगारी सामायिकाङ्गानि स्पृशेत् पोपधं च न
 हापयेदित्युपदेशपरतया व्याख्येयम् । इति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥

प्रस्तुतमेवार्थमुपसंहरतुमाह—

एवं भिक्षावामावन्नो, गिहवासोऽपि सुव्वओ ।

मुच्चति छवि—पव्वाओ, गच्छे जक्ख—सलोगयं ॥ २४ ॥

' एवम ' अभुनक्तन्त्यायन, शिक्षया—व्रतासेवनात्मिकया
 समापन्नो—युक्तः शिक्षासमापन्नो, गृहवासेऽपि आस्तां प्रव-
 र्ज्यापयोय इत्यपिशब्दार्थः, ' सुव्रतः ' शोभनव्रतो, मुच्यते—

कुतः ?—छविः—त्वक् पव्वाणि च—जानुकूर्पराऽऽदीनि छविपर्व
 तयोगादादौ शरीरमपि छविपर्व ततः, तदनन्तरं च ' ग-
 च्छेद् ' यायात् यज्ञाः—देवाः समानो लोकोऽस्येति सलोक-
 स्तद्भावः सलोकता यज्ञैः सलोकता यज्ञसलोकता ताम्,
 इयं च देवगतावेव भवतीत्यर्थादेवगतिमिति, अनेन च प-
 रिडितमरणावसरेऽपि प्रसङ्गतो बालपरिडितमरणमुक्तम् ।
 इति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥

(१५) साम्प्रतं प्रस्तुतमेव परिडितमरणं फलोपदर्शनद्वारेणाह—
 अह जे संवुडे भिक्खू—दुग्गहमेगयरे सिया ।

सव्वदुक्खप्पहीणे वा, देवं वावि महिड्डिए ॥ २५ ॥

' अथ ' इत्युपप्रदर्शने, ' य ' इत्यनुद्दिष्टनिर्देशे, ' संवृत ' इति
 पिहितसमस्ताऽऽश्रवद्वारः, ' भिन्नु ' रिति भावभिन्नुः, स च
 द्वयोरन्यतरः—एकतरः, ' स्यात् ' भवेद्, ययोर्द्वयोरन्यतरः
 स्यात् तावाह—सर्वाणि—अशेषाणि यानि दुःखानि—चतुर्पि-
 पासेष्टवियोगानिष्टसंयोगादीनि तैः प्रकर्षेण—पुनरनुत्पत्त्या-
 त्मकेन हीनो—रहितः सर्वदुःखप्रहीणः, स्यादिति सम्बन्धः ।
 यद्वा—सर्वदुःखानि प्रहीणान्यस्येति सर्वदुःखप्रहीणः, आ-
 दितान्यादौ राकृतिगणत्वात् निष्ठान्तस्य परनिपातः, स च
 सिद्ध एव, ततः स वा देवो वा, अपिः सम्भावने, सम्भवति
 हि संहननादिवैकल्यतो मुक्त्यनवाप्तौ देवोऽपि स्यादिति ।
 कीदृश ?—महती श्रद्धाः—सुखादिसम्पदस्येति महार्द्धिकः ।
 इति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥

(१६) आह गृहीमो देवो वा स्यादिति यत्र चासौ

देवो भवति तत्र कीदृशा आवासाः ? की-

दृशाश्च देवा ? इत्याह—

उत्तराई विमोहाइ, जुडमंताणुपुव्वसो ।

समाइणाइ जक्खेहिं, आवासाइ जसंमिणो ॥ २६ ॥

दीहाउया इड्डिमंता, समिद्धा कामरूविणो ।

अहुणोववन्नसकासा, भुज्जो अचिमालिप्पभा ॥ २७ ॥

' उत्तरा ' उपरिवर्तिनाऽनुत्तरविमानाऽऽख्याः सर्वोपरि-
 वर्तित्वात्तेषां, विमोहा इव अल्पवेदाऽऽदिमोहनीयोदयतया
 विमोहाः, अथवा—मोहो द्विधा—द्रव्यतो, भावतश्च ।
 द्रव्यतोऽन्धकारो, भावतश्च मिथ्यादर्शनादिः, स द्विवि-
 धोऽपि सततरन्नाद्योतितत्वेन सम्यग्दर्शनस्यैव च तत्र
 सम्भवेन विगतो येषु ते विमोहाः, युतिः—दीप्तिरन्याति-
 शायिनी विद्यते येषु ते युतिमन्तः, ' अणुपुव्वसो त्ति '
 प्राग्वदनुपूर्वतः क्रमेण विमोहादिविशेषणविशिष्टाः, सौध-
 र्मादिषु ह्यनुत्तरविमानावसानेषु पूर्वपूर्वोपज्ञया प्रकर्षव-
 न्त्येव विमोहत्वाऽऽदीनि, ' समाकीर्णाः ' व्याप्ताः, ' यज्ञैः '
 देवैः, आ—समन्तादसन्ति तेष्वित्यावासाः, प्राकृतत्वाच्च
 सर्वत्र नपुंसकतया निर्देशः, ' देवास्तु तत्र ' यशस्विनः '
 श्लाघान्विताः, ' दीर्घ '—सागरोपमपरिमिततया आयुरेपा-
 मिति दीर्घायुषः, ' ऋद्धिमन्तो ' रत्नादिसम्पदुपेताः, ' स-
 मिद्धा ' अतिदीप्ताः ' कामरूपिणः ' कामः—अभिलाष-
 स्तेन रूपाणि कामरूपाणि तद्वन्तः, ' विविधवैक्रियशक्त्य-
 न्विता इत्यर्थः । न चैतदनुत्तरेष्वनुपपन्नं विशेषणमिति वा-
 च्यम्?, विकरणशक्तेस्तत्रापि सत्त्वात् । ' अधुनोपपन्नसङ्का-

शाः ' प्रथमोत्पन्नदेवतुल्याः, अनुत्तरेषु हि वर्णयुत्यादि यावदायुस्तुल्यमेव भवति । ' भूयोऽर्चिमालिप्रभा ' इति , भूयःशब्दः प्राचुर्यं , ततः प्रभूताऽऽदित्यदीप्तयो , न होक-स्यैवाऽऽदित्यस्य तादृशी द्युतिरस्तीति भूयोऽग्रहणम् । इति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥

(१७) उपसंहर्तुमाह—

ताणि ठाणाँ गच्छन्ति, सिक्खित्ता संजमं तवं ।

भिक्षवाण वा गिहत्थे वा, जे संति परिनिव्वुडा ॥२८॥

' तानि ' अभिहितरूपाणि तिष्ठन्त्येषु, सुकृतिना जन्तव इति स्थानानि—आवासाऽऽत्मकानि, ' गच्छन्ति ' यान्ति , उपलक्षणत्वाद्गता गमिष्यन्ति च , उपलक्षणं चैतत् सौध-र्माऽऽदिगमनस्य, तत्राऽपि तेषां कर्पाश्चिद्रूपमनसम्भवात् । ' शि-क्षित्वा ' अभ्यस्य, ' संयमं ' सप्तदशभेदं, ' तपो ' द्वादश-भेदं, क इत्याह—' भिक्षवाण वा गिहत्थे व त्ति ' प्रा-कृतत्वाद्गच्छन्त्येत्येन भिक्षाको वा, गृहस्थो वा भावतो यतय एवेति यावत्, अत एवाह—' जे ' इति ये, शा-न्या—उपशमेन परिनिवृताः—शीर्ताभूता विध्यातकपा-याः नलाः शान्तिपरिनिवृताः, यद्वा—ये केचन ' सन्ति ' विद्यन्ते परिनिवृताः, अत्र च देवो वा स्यादित्येकवच-नप्रक्रमेऽपि यद्गृह्यवचनाभिधानं तद्व्याप्यर्थं, ततो न य एक एवेश्वरायनुगृहीतः स एव सम्यग्दर्शनाऽऽदिमानपि दिवं कामति किन्तु सर्वोऽपि इत्युक्तं भवति । इति सूत्र-ार्थः ॥ २८ ॥

एतच्चाऽऽकर्ण्य मरणेऽपि यथाभूता महात्मानो भवन्ति तथाऽऽह—

तेसिं सुच्चा सपुज्जाणं, संजयाणं वुसीमओ ।

ए संतसंति मरणंते, सीलवन्ता बहुस्सुआ ॥ २९ ॥

' तेषाम् ' अनन्तराभिहितस्वरूपाणां भावभिच्छूणां, ' शु-त्वा ' आकर्ण्य, उक्तरूपस्थानावाप्तिमिति शेषः । कीदृशाम् ? । ' सत्पूज्यानां ' सतां पूजार्हाणां, सती वा पूजा येषां ते सत्पूजास्तेषां, ' संयतानां ' संयमवतां, ' वुसीमओ त्ति ' प्राग्वत्, ' न संत्रस्यन्ति ' नोद्विजन्ते, कदा ?—मरणे मर-णेन वाऽन्तो मरणान्तस्तस्मिन् आर्वाचीमरणाऽपेक्षया वाऽ-न्त्यमरणे, प्राकृतत्वाच्च परिनिपातः । समुपस्थित इति शेषः । ' सीलवन्तः ' चारित्रिणो, ' बहुश्रुता ' विविधाऽऽग-मश्रवणावदातीकृतमतयः, इदमुक्तं भवति—य एवाविदि-तधार्मिकगतयोऽनुपार्जितधर्माणश्च त एव मरणादुद्विज-न्ते, यथा—क्वाऽऽस्माभिर्मृत्वा गन्तव्यमिति, उपार्जितध-र्माणस्तु धर्मफलमवगच्छन्तो न कुतोऽप्युद्विजन्ते, यथा-क्वाऽऽस्माभिर्मृत्वा गन्तव्यम् । यदुक्तम्—“ चरितो निरुपक्लि ष्ठो, धर्मो हि मयेति निर्वृतः स्वस्थः । मरणादपि नोद्विजते , कृतकृत्योऽस्मीति धर्माऽऽत्मा ॥ १ ॥ ” इति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥

इत्थं सकामाऽकाममरणस्वरूपमभिधाय

शिष्योपदेशमाह—

तुलिया विसेसमायाय, दयाधम्मस्स खंतिए ।

विप्पसीइज्ज मेधावी , तहाभूएण अप्पणा ॥ ३० ॥

' तोलयित्वा ' परीक्ष्यात्मानं, धृतिदाक्याऽऽदिगुणान्वितमि-

ति गम्यते । ' विशेषं ' प्रक्रमाद्भक्तपरिष्ठाऽऽदिकं मरणभेदं ' आदाय ' बुद्ध्या गृहीत्वाऽभ्युपगम्येति यावत् , दयाप्र-धानो धर्मो दयाधर्मो—दशविधयतिधर्मरूपः, तस्य सम्ब-न्धिनी या क्षान्तिस्तया, उपलक्षणत्वात्—मार्दवाऽऽदिभिश्च । ' विप्रसीदेत् ' विशेषेण प्रसन्नो भवेत् , न तु मरणादुद्वि-जतेति भावः । ' मेधावी ' मर्यादावर्ती , ' तथाभूतेन ' उपशान्तमोहोदयेन, यदिवा—यथैव मरणकालात्प्रागनाकु-लचेता अभूत्, मरणकालेऽपि तथैवावस्थितेन तथाभूतेनाऽऽ-त्मना स्वयमयमपरकलपोऽपि विप्रसीदेत् . कयायपङ्कापग-मतः स्वच्छतां भजेत्, न तु कृतद्वादशवर्षसंलेखनतथाविधत-पस्विचित्रजाङ्गलीभङ्गाऽदिना कर्पायतामवलम्ब्येत मेधावी । किं कृत्वा ?—तोलयित्वा बालमरणपरिणतमरणे, ततश्च ' विशेषं ' बालमरणात् परिणतमरणस्य विशिष्टत्वलक्षणम् , ' आदाय ' गृहीत्वा, तथा दयाधर्मस्येति चशब्दस्य गम्यमा-नत्वात् दयाधर्मस्य च—यतिधर्मस्य विशेषं—शेषधर्मा-तिशायित्वलक्षणमादायेति सम्बन्धः । ' कथा विप्रसीदेत्?—' क्षान्त्या , तथाभूतेनेति निष्कर्षायेणाऽऽत्मनोपलक्षितः । इति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥

विप्रसन्नश्च यत् कुर्यात्तदाह—

तत्रो काले अभिप्पेए, सड्ढी तालीममंतिए ।

विणएज्ज लोमहरिसं, भेयं देहस्स कंखए ॥ ३१ ॥

' तत् ' इति कपायोपशमानन्तरं, ' कालं ' मरणकाले, ' अभिप्रेते ' अभिरुचितं, कदा च मरणमभिप्रेतम् ? , यदा-योगा नोत्सर्पन्ति । ' सड्ढि त्ति ' प्राग्वत् : श्रद्धावान् , ता-दृशमिति भयोत्थम्, ' अन्तिके ' समीपे गुरुणां मरणस्य वा, ' बिनयेद् ' विनाशयेत्, कम् ?—लुनाति लीयन्ते वा तेषु यूका इति लोमानि तेषां हर्षो लोमहर्षस्तं—रोमाञ्च, हा ! मम मरणं भविष्यतीति भयाभिप्रायसम्प्राप्यं, किं च—' भेदं ' विनाशं, ' देहस्य ' शरीरस्य, काङ्क्षेदिव काङ्क्षे-त्, त्यक्ततत्परिकर्मत्वात् । अथवा—' तालिसन्ति ' सुख्य-त्ययात् तादृशो यादृशः प्रव्रज्याप्रतिपत्तिकाले संलेखना-काले वा अन्तकालेऽपि तादृशः श्रद्धावान् सन्, उक्तं हि—“ जाए सद्धाए णिक्खंतो, परियायट्ठाणमुत्तमे त-मेव अणुपालेज्ज त्ति । ” इदंशश्च परीपहोपसर्गजं लोम-हर्षं विनयेदिति सम्बन्धः । इति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥

(१८) निगमयितुमाह—

अह कालमिं संपत्ते, आघायाय समुच्छयं ।

सकाममरणं मरति, तिण्हमन्नयरं मुणी ॥ ३२ ॥

' अथेति ' मरणाभिप्रायानन्तरं, ' काले ' इति मरणकाले, संप्राप्ते ' णिष्काहया य सीसा ' इत्यादिना क्रमेण समा-याते, ' आघायाय त्ति ' आर्षत्वात् आघातयन्, संलेखना-दिभिरुपक्रमणकारणैः समन्ताद् घातयन्—विनाशयन्, कं? समुच्छयम्—अन्तः कर्मणशरीरं ' बहिरौदारिकं ' यद्वा- ' समुस्सतं ति ' सुख्यत्ययात्समुच्छयस्याऽऽघाताय—विना-शाय, काले सम्प्राप्त इति सम्बन्धनोपपत्तिः । किमित्याह—स-कामस्य—उक्तनीत्या साभिलाषस्य मरणं—सकाममरणं, तेन म्रियते, त्रयाणां—भक्तपरिष्ठाक्षिणीपादपोषगमनानामन्यतरेण , सूत्रत्वात् सर्वत्र विभक्त्यव्यत्ययः । ' मुनिः ' तपस्वी । इति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ उक्तं ५ अ० ।

(१६) साम्प्रतमुपसंहरति-एवमुक्त्वा नीत्या तेषामेकान्तवादिनां न स्वाख्यातो धर्मो भवति, नापि शास्त्रप्रणयनेन सुप्रज्ञापितो भवति । किं स्वमनीषिकया भवतेदमभिधीयते ? नत्याह-यदिवा-किम्भूतस्तर्हि सुप्रज्ञापितो धर्मो भवतीत्याह—

मे जहयं भगवया पवेइयं, आसुपन्नेण जाणया, पासया, अदुवा-गुनी वओगोयग्गम ति वेमि । मव्वत्थ मंसयं पावं, तमेव उवाइक्कम्म एस महं विवेगे विया-हिए । गामे वा, अदुवा गेमे, नेव गामे, नेव रणेण, धम्ममाऽऽयाणह । पवेइयं माहणेण मइमया । जामा तिन्नि उदाहिया । जेसु इमे आयगिया संवुज्झमाणा समुद्धिया जे णिव्वुया पावेहिं कम्महिं अणियाणा ते वियाहिया । (सूत्र-२००)

तद्यथा-‘इदं’ स्याद्वादरूपं वस्तुनो लक्षण समस्तव्यवहाराऽनुयायि क्वचिदप्यप्रतिहतं, ‘भगवता’ श्रौचर्द्धमानस्वामिना, प्रवेदितम् । एतद्वा-अनन्तरोक्ते भगवता प्रवेदितमिति ? किम्भूतेनेति दर्शयति-आशुप्रज्ञेन निगवग्गत्वात् सततो-पयुक्तेत्यर्थः । किं यौगपद्येन ? नेति दर्शयति-‘जानता’ ज्ञानापयुक्तेन, तथा—‘पश्यता’ दर्शनोपयुक्तेनेत्यप्रवेदितं, यथा-तेषामेकान्तवादिनां धर्मः स्वाख्यातो भवति । अथवा-गुमिर्वागोचरस्य-भाषासमितिः कार्येत्येतदप्रवेदितं भगवता । यदिवा-अस्तिनास्तिध्रुवाध्रुवाऽऽदिवादिनां वादायोत्थितानां प्रयाणां त्रिपष्टयधिकानां प्रावादुकशतानां वादलब्धिमतां प्रतज्ञाहेतुदृष्टान्तापन्यासद्वारेण तदुपन्यस्तदुपगोपन्यासेन च तत्पराजयाऽऽपादतस्त्वस्यगुत्तरं देयम् । अथवा गुमिर्वागोचरस्य विधेयेत्येतदहं ब्रवीमि । वक्ष्यमाणे चत्याह-तान वादिनो वादायौत्थितानवे ब्रूयाद्-यथा भवतां सर्वेषांसाप पृथिव्यमेजावायुचनस्पत्यारम्भः कृतकारिणानुमतिभिरनुज्ञातोऽतः सर्वत्र ‘सम्मतम्’ अभिप्रेतमप्रतिपिङ्ग, ‘पापं’ पापानुष्ठानं, मम तु नैतत्सम्मतमित्येतद्वर्शयितुमाह-‘तदेव’ एतत्पापानुष्ठानमुपसामीप्येनाऽनिक्रम्य-अतिलङ्घ्य, यतोऽहं व्यवस्थितोऽत एव मम विवेको व्याख्यातः । तत्कथमहं सर्वोऽप्रतिपिङ्गऽऽस्वघट्टारैः संभाषणमपि करिष्ये ? आस्तां तावद्वाद इत्येवमसमनोभावि-वेकं करोतीति । अत्राऽहं चोदकः-कथं तीर्थिकाः सम्मतपापा अज्ञातिनो मिथ्यादृष्टयोऽचरित्रिणोऽतपस्विनो वेति ? तथा हि-तेऽप्यकृष्णमिवनवासिनो मूलकन्दाऽऽहारा वृक्षाऽऽदिनिवासिनश्चेति । अत्राऽहोऽऽचार्यः-नारगयवासोऽऽदिना धर्मः, अपि तु-जीवाजीवपरिज्ञानात् तत्पूर्वकानुष्ठानाच्च, तच्च तेषां नास्तीत्यतोऽसमनोभासे इति । किं च सदसद्विवेकिनो हि धर्मः, स च-ग्रामे वा स्यात् अथवा-अरण्ये, नैवाधारेण ग्रामो, नैवाण्ये धर्मनिमित्तं, यतो भगवता न वासमितरद्वाऽऽश्रित्य धर्मः प्रवेदितः, अपि तु जीवादितत्त्वपरिज्ञानात् सम्यगनुष्ठानाच्च, अतस्ते धर्ममाजानीत । ‘प्रवेदितं’ कथितं, ‘माहणेण’ तं भगवता, किम्भूतेन ? मतिमता मनने सर्वपदार्थपरिज्ञानं मतिस्तद्वता मतिमता, केवलित्यर्थः । किम्भूतो धर्मः प्रवेदित इत्याह-‘यामा’ वनविशेषाः, त्रय उदाहृताः । तद्यथा-प्राणातिपातो मृषावादः परिग्रहश्चेति, अद्वत्ताऽऽदानमैथुनयोः परिग्रह एवान्तर्भावान् त्रयप्रदणं । यदिवा-यामा-वयोविशेषाः,

तद्यथा-अष्टवर्षादात्रिंशतः प्रथमः, तत ऊर्द्धमापष्टः द्वितीयः, ततः ऊर्द्धं तृतीय इति अतिवालवृद्धयोर्व्युदासः । यदिवा-यम्यते उपरम्यते संसारध्रमणादेभिरिति यामाः ज्ञानदर्शनचारित्र्याणांति, ते ‘उदाहृता’ व्याख्याताः । यदि नामैवं ततः किम् ? इत्याह-‘येषु’ अवस्थाविशेषेषु ज्ञानाऽऽदिषु वा, ‘इमे’ देशार्था ‘अपाकृतहयधर्मा’ वा, सम्बुध्यमानाः सन्तः समुत्थिताः, के ?—ये ‘निवृताः’ क्रोधाऽऽद्यपगमेन शान्तीभूताः पापेषु कर्मसु ‘अनिदाना’ निदानरहिताः, ते व्याख्याताः प्रति पादिता इति ।

(२०) क्व च पुनः पापकर्मस्वनिदाना इत्यत आह—

उड्डं अहं तिरियं दिमासु सव्वओ मव्वावंति च णं पाडियकं जीवेहिं कम्मसमारंभेणं तं परिन्नाय, मेधावी नेव सयं एएहिं काएहिं दंडं समारंभिज्जा, नेवन्ने एएहिं काएहिं दंडं समारंभाविज्जा, नेवन्ने एएहिं काएहिं दंडं समारंभंतेऽवि समणुजाणेज्जा, जे वऽन्ने एएहिं काएहिं दंडं समारंभंति, तेमिं पि वयं लज्जा-मो, तं परिन्नाय मेधावी, तं वा दंडं अन्नं वा नो दंडभी दंडं समारंभिज्जामि ति वेमि । (सूत्र-२०१) विमोक्षाध्ययनोद्देशकः ८-१ ।

ऊर्द्धमधस्तिर्यग्दिक्षु सर्वतः सर्वैः प्रकारैः, सर्वा याः काश्चन दिशः, चशब्दादनुदिशश्च, ‘णं’ इति वाक्यालङ्कारे, ‘प्रत्येकं जीवेषु’ एकेन्द्रियसूक्ष्मेतराऽऽदिकेषु, यः कर्मसमारम्भः जीवानुद्दिश्य य उपमदरूपः क्रियासमारम्भः, ‘णं’ इति वाक्यालङ्कारे, तं कर्मसमारम्भं, जपरिज्ञया ज्ञात्वा, प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याचर्त्तित । कोऽसौ ?—‘मेधावी’ मर्यादाव्यवस्थित इति, कथं प्रत्याचर्त्तित ?—इत्याह-नैव स्वयमात्मना, ‘एतेषु’ चतुर्दशभूतग्रामावस्थितेषु, ‘कायेषु’ पृथिवीकायाऽऽदिषु, ‘दण्डम्’ उपमदं, समारम्भत, न चापरेण समारम्भयेत्, नैवान्यान् समारम्भमाणान् समनुजानीयात्, ये चास्य दण्डं समारम्भन्ते, सुख्यन्ययेन तृतीयार्थे पृष्टी । तैरपि वयं लज्जाम इत्येवं कृताध्यवसायः सन्, तज्जीवेषु कर्मसमारम्भं महतेऽनर्थाय, परिज्ञाय, ज्ञात्वा, ‘मेधावी’ मर्यादावान्, तथा पूर्वोक्ते दण्डम्, अन्यद्वा-मृषावादाऽऽदिकं दण्डाद्विभेतीति दण्डभीः सन्, नो दण्डं प्रागुपमदाऽऽदिकं, समारम्भेयाः, करणत्रिकयोगात्रिकेण परिहर्गदिति । इतिरर्गधकारपरिसमाप्तौ ब्रवीमि । इति पूर्ववत् । विमोक्षाध्ययने प्रथमोद्देशक इति ।

(२१) साम्प्रते द्वितीय आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशकेऽन्यसंयमप्रतिपालनाय कुशीलपरित्यागोऽभिहितः, स चेतावताऽकल्पनीयपरित्यागमृते न सम्पूर्णतामियाद् अतोऽकल्पनीयपरित्यागार्थमिदमुपक्रम्यते इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यतस्योद्देशकस्याऽऽदिस्त्वम्—

मे भिक्खुं परिकमिज्ज वा, चिड्ढिज्ज वा, निमीइज्ज वा, तुयड्ढिज्ज वा, मुमाणंमि वा, सुन्नागारंमि वा, गिरिगु-हंमि वा, रुक्खमूलंमि वा, कुंभारायणंमि वा, हुर-त्था वा कहिंचि विहरमाणं, तं भिक्खुं उवसंमिभित्तु,

गाहावई वृया-आउसंतो ! ममणा ! अहं खलु तव अट्टाए अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा वत्थं वा पडिगहं वा कंवलं वा पायपुच्छणं वा पाणाइं भूयाइं जीवाइं सत्ताइं समारब्भ समुद्दिस्स कीयं पामिच्चं अच्छिज्जं अणिमिट्ठं अभिहडं आहट्टु चेएमि, आवसहं वा समुस्मिणांमि, से भुंजह वसह, आउसंतो ! ममणा ! भिक्खु ! तं गाहावई ममणं सवयसं पडियाइक्खे । आउसंतो गाहावई ! नो खलु ते वयणं आढामि, नो खलु ते वयणं परिजाणामि, जो तुमं मम अट्टाए अमणं वा, पा० ४ वत्थं वा, प० ४ पाणाइं भू० ४ वा समारब्भ समुद्दिस्स कीयं पामिच्चं अच्छिज्जं अणिसिट्ठं अभिहडं आहट्टु चेएमि, आवसहं वा समुस्मिणांसि, मे विरओ आउसो ! गाहावई ! एयस्स अकरणयाए । (सूत्र-२०२)

स-कृतसामायिकः सर्वसावद्याकरणतया प्रतिज्ञामन्दरमारुहो, भिक्षुणशीलो भिक्षुः, भिक्षार्थमन्यकार्याय वा, 'पराक्रमे'तं विहरन्, तिष्ठद्वा ध्यानव्यग्रो, निर्पीदद्वा अध्ययनाध्यापनश्रवणश्रावणाऽऽहन्तः, तथा-श्रान्तः क्वचिदध्वनाऽऽदौ त्वगवर्त्तनं वा विदध्यात् । क्वेतानि विदध्यादिति दर्शयति- 'श्मशानं वा' शवानां शयनं श्मशानं पितृवनं तस्मिन् वा तत्र च त्वगवर्त्तनं न सम्भवत्यतो यथासम्भवं पराक्रमणाद्यायोज्यम् । तथाहि-गच्छुवासिनस्तत्र स्थानाऽऽदिकं न कल्पते, प्रमादस्खलिताऽऽदौ व्यन्तगद्गुपद्रवान् । तथा जिनकल्पार्थं सत्त्वभावनां भावयतोऽपि न पितृवनमध्ये निधामोऽनुज्ञातः, प्रतिमाप्रतिपन्नस्य तु यत्रैव सूर्योऽस्तमुपयाति तत्रैव स्थानम् । जिनकल्पिकस्य वा तदपेक्षया श्मशानसूत्रम् ; एवमन्यदक्षि यथासम्भवमायोज्यम् । शून्यागारं वा, गिरिगुहायां वा, 'हुरत्थाव' ति अन्यत्र वा ग्रामादेर्वहिः, तं भिक्षु क्वचिद्विहरन्तं, गृहपतिरुपसंक्रम्य विनयेदंशं गत्वा, 'वृयाद्' वददिति । यच्च वृयात्तद्वर्शयितुमाह-साधुं श्मशानाऽऽदिषु परिक्रमणाऽऽदिकां क्रियां कुर्वाणमुपसङ्क्रम्य-उपेत्य, पूर्वस्थितो वा गृहस्थः प्रकृतिभद्रकोऽभ्युपेतसम्यक्त्वो वा साध्याचाराऽकोविदः साधुमुद्दिश्यैतद् वृयात्-यथैते लब्धापलब्धभोजिनः त्यक्ताग्भाः सानुक्राशाः सत्यशुचय एतेषु निजिममन्नमयित्यतोऽहमेतेभ्यो दास्यामीत्यभिसंधाय साधुमुपतिष्ठेत्, वक्त्रिच-आयुष्मन् ! भोः श्रमण ! अहं संसारार्णवं समुत्तितीर्षुः, 'खलुः' वाक्यालङ्कारे, 'तवार्थाय' युष्मन्निमित्तं, अशनं वा पानं वा खादिमं वा स्वादिमं वा तथा वस्त्रं वा पतद्रहं वा कम्बलं वा पादपुच्छनं वा समुद्दिश्य-आश्रित्य, किं कुर्यादिति दर्शयति-('पाणाइं' इति चतुष्पदीव्याख्या स्व स्व शब्दे ।) तान् प्राणाऽऽदीन् समारब्भ उपमर्शं, तथाहि-अशनाऽऽद्यारम्भे प्राणयुपमर्शोऽवश्यंभावी, एतच्च समस्तं व्यस्तं वा कश्चित्प्रतिपन्नैत, इयं चाविशुद्धिकोटिर्गृहीता, सा चेमा- "आहाकस्मु-हेमिय-मीसज्जा वायरा य पाहुडिया । पूइअ-अज्जोयरागो, उग्गमको-डी अ लुब्धेअ ॥ १ ॥ " विशुद्धिकोटिं दर्शयति- 'क्रीतं' मूल्येन गृहीतं, 'पामिच्चंति' अपरस्मादुच्छिन्नमुद्यतकं गृहीतं, बलान्कारितया वा न्यस्मादाच्छिद्य रा-

जोपसृष्टो वा अन्येभ्यो गृहिभ्यः साधोर्दास्यामीत्याच्छिन्ध्यात् । तथा- 'अनिस्सृष्टं' परकीयं यत्तदन्तिकं तिष्ठति न च परं तस्य निस्सृष्टं-दत्तं तदनिस्सृष्टं, तदेवंभूतमपि साधोर्दानाय प्रतिपद्यते । तथा-स्वगृहादाहृत्य 'चेएमि' त्ति, ददामि तुभ्यं धितगामि, एवमशनाऽऽदिकमुद्दिश्य वृयात् । तथा- 'आवसथं वा' युष्मदाश्रयं, समुच्छ्रणामि-आदिरागभ्याऽपूर्वं करोमि, संस्कारं वा करोमि, इत्येवं प्राञ्जलिरचनतोत्तमाङ्गः सन अशनाऽऽदिना निमन्त्रयन् । यथा-भुङ्क्वाशनाऽऽदिकं, मत्संस्मृताऽऽवसथं वस इत्यादि । द्विवचनयदुवचनं अप्यायाज्ये । साधुना तु-सूत्रार्थविशारदेनादीनमनस्केन प्रतिपेक्षितव्यमित्याह-आयुष्मन् ! श्रमण ! भिक्षो ! तं गृहपतिं समनसं-सवयसमन्यथाभूतं वा प्रत्याचक्षीत । कथमिति चेदर्शयति-यथा आयुष्मन् ! भो गृहपते ! न खलु तवैवम्भूतं वचनमहमाद्रियं, खलुशब्दो-ऽपिशब्दार्थे, स च समुच्चयं, 'नापि तवैतद्वचनं' परिजानामि 'आसेवनपरिज्ञानेन' परिविदधेऽहमित्यर्थः । यस्त्वं मम कृतं शनाऽऽदिप्राणयुपमर्शेन विदधामि, यावदावसथं समुच्छ्रयं विदधामि, भो आयुष्मन् ! गृहपते ! घिरतः-अहमेवम्भूतादनुष्ठानात् । कथम्-एतस्य-भवदुपन्यस्तस्या-करणतयेत्यतो भवदीयमभ्युपगमं न जानेऽहमिति ।

(२२) तदेवं प्रसह्याशनाऽऽदिसंस्कारप्रतिषेधः प्रतिपादितो यदि पुनः कश्चिद्विदितसाध्वभिप्रायः प्रच्छन्नमेव विदध्यात्तदपि कुर्वाश्चदुपलभ्य प्रतिषेधयेदित्याह-

से भिक्खुं परिकमिज्ज वा ० जाव हुग्त्था वा कहिंची विहरमाणं तं भिक्खुं उवसंक्रमित्तु गाहावई आयगयाए पेहाए, अमणं वा पा० ४, वत्थं प० वा ४, ० जाव आहट्टु चेएइ आवसहं वा समुस्मिणाइ, भिक्खू परिघामेउं, तं च भिक्खू जाणिजा सहसम्मइयाए परवागरणेण अन्नेमि वा सुच्चा अयं खलु गाहावई मम अट्टाए असणं वा पा० ४, वत्थं वा प० ४, ० जाव आवसहं वा समुस्मिणाइ, तं च भिक्खू पडिलेहाए आगमिन्ता आणविज्जा अणामेवणाए ति वेमि । (सूत्र-२०३)

तं भिक्षुं क्वचित् श्मशानाऽऽदौ विहरन्तमुपसङ्क्रम्य प्राञ्जलिवन्दित्वा गृहपतिः प्रकृतिभद्रकोऽदिकः कश्चित्, आत्मगतया प्रेत्याऽनाविष्कृताभिप्रायः, केनचिदलक्ष्यमाणो यथा-अहमस्य दास्यामीत्यशनाऽऽदिकं प्राणयुपमर्शेनाऽऽरभेत । किमर्थमिति चेदर्शयति-तदशनाऽदिकं भिक्षुं 'परिघासयितुं' भोजयितुं, साधुभोजनार्थमित्यर्थः । आवसथं च साधुभिरधिवासयितुमिति, तदशनाऽऽदिकं साध्वर्थं निष्पादितं भिक्षुः 'जानीयात्' परिच्छिन्ध्यात् । कथमित्याह-स्वसन्मन्या परव्याकरणेन वा तीर्थकरोपदिष्टोपायेन वा, अन्येभ्यो वा तत्परिजनाऽऽदिभ्यः श्रुत्वा, जानीयादिति वर्त्तते, यथा अयं खलु गृहपतिर्मदर्थमशनाऽऽदिकं प्राणयुपमर्शेन विधाय महां ददात्यावसथं च समुच्छ्रणोति, तद्विजुः सम्यक् 'प्रन्युपेत्य' पर्यालोच्य, अवगम्य च ज्ञात्वा, 'बापयन्' तं गृहपतिम्, अनासेवनया यथा-अनेन विधानेनोपकल्पितमाहाराऽऽदिकं नाहं-भुञ्जे, एवं तस्य बापनें कुर्यान्, यद्यसौ आवकस्ततो लेशतः पिण्डनिर्मुक्तिं कथंयद्, अन्यस्य च प्र-

स भिक्षुः कालज्ञः उचिताऽनुचिताऽवसरज्ञः एतानि च सूत्राणि लोकविजयपञ्चमोद्देशकव्याख्यानुसारेण नेतव्यानीति । तथा-वलक्षो मात्रज्ञः क्षणज्ञो विनयज्ञः समयज्ञः परिग्रहममत्वेन अचरन् कालेनोत्थायी अप्रतिज्ञः उभयतः क्षुत्ता, स चैवम्भूतः संयमानुष्ठाने निश्चयेन याति निर्यातीति । (अग्रतनं सव्याख्यं सूत्रम्—‘सीयफासपगेसह’ शब्दे—चतुर्थोद्देशकस्य चत्वारि सव्याख्यानि सूत्राणि च ‘वत्थ’ शब्दे वक्ष्यन्ते)

(२५) यः पुनरुपसत्त्वतया भगवदुपदिष्टं नैव सम्यग्

जानीयात्स एतदध्यवसायी स्यादित्याह—

जस्म णं भिक्खुस्स एवं भवइ-पुट्ठो खलु अहमंसि नालमहमंसि सीयफासं अहियासित्तए, से वसुमं सव्व-समन्नागयपन्नण्णं अप्पाण्णं केइ अकरणयाए आउट्टे तवस्सिणो हु तं सेयं जमेगे विहमाइए तत्थाऽवि तस्स कालपरियाए, सेऽवि तत्थ विअंतिकारए, इच्चेयं विमोहाऽऽयतणं हियं सुहं खमं निस्सेसं आणुगामियं ति वेमि । (सूत्र-२१५)

‘णम्’ इति वाक्यालङ्कारे, यस्य भिक्षोर्मन्दसंहननतया एवम्भूतोऽध्यवसायो भवति । तद्यथा—स्पृष्टः खल्वहमस्मि रोगाऽऽतङ्कैः शीतस्पर्शाऽऽदिभिर्वा स्याद्युपसर्गैर्वा, ततो ममास्मिन्नवसरे शरीरविमोक्षं कर्तुं श्रेयो; ‘नालं’ न समर्थोऽहमस्मि, ‘शीतस्पर्श’ शीताऽऽपादितं दुःखविशेषं, भावशीतस्पर्शं वा स्याद्युपसर्गम् ‘अध्यासयितुम्’ अधिसोदुम्, इत्यतो भ्रूणपरिज्ञेक्षितमरणपादपोषणमनुत्सर्गतः कर्तुं युक्तम् : न च तस्य ममाऽस्मिन्नवसरेऽवसरो यतो मे कालक्षणाऽसहिष्णुरुपसर्गः समुत्थिता रोगवेदना वा चिराय सोढुं नालमतो वेदानसं गार्हपृष्ठं वा आपवादिकं मरणमत्र साम्प्रतम् । न पुनरुपसर्गितस्तदेवाभ्युपेयादित्याह—‘स’ साधुः वसुद्रव्यं स चात्र संयमः स विद्यते यस्याऽसौ वसुमान्, ‘सर्वसमन्वागतप्रज्ञानेनाऽऽत्मना कश्चित्’ अर्धकटाक्षनिरीक्षणादुपसर्गसम्भवे सत्यपि तदकरणतया आ-समन्ताद्भूतो-व्यवस्थित आवृत्तः, यदिवा-शीतस्पर्श-वाताऽऽदिजनितं दुःखविशेषमसहिष्णुस्तच्चिकित्साया अकरणतया वसुमान्, सर्वसमन्वागतप्रज्ञानेनाऽऽत्मना आवृत्तो-व्यवस्थित इति । स चोपसर्गितो वाताऽऽदिवेदनां चाऽसहिष्णुः किं कुर्यादित्याह-हुहेतौ, यस्माच्चिराय वाताऽऽदिवेदनां सोदुमसहिष्णुः, यदिवा—यस्मात् सीमान्तनी उपसर्गयितुमुपस्थिता विपभक्षणा-द्रव्यनाद्युपन्यासेनाऽपि न मुञ्चति, ततः ‘तपस्विनः’ प्रभूततरकालनानाविधोपायोपार्जिततपोधनस्य, तदैव श्रेयो यदा ‘एकः’ कश्चित्, निजैः सपत्नीकोऽपवरके प्रवेशितः, आरूढप्रणयप्रेयसीप्रार्थितस्तन्निर्गमोपायमलभमान आत्मोद्धन्धनाय विहायोगमनं तदाऽऽद्यात्, विपं वा भक्षयेत्, पतनं वा कुर्याद्, दीर्घकालं वा शीतस्पर्शाऽऽदिकमसहिष्णुः सुदर्शनवत् प्राणान् जह्यात् । (सुदर्शनकथाम् ‘सुदर्शन’ शब्दे ब्रूयामि) ननु च वेदानसाऽऽदिकं बालमरणमुक्तं, तच्चाऽनर्थाय, तत्कथं तस्याऽभ्युपगमः ?, तथा चाऽऽगमः—‘इच्छेपणं बालमरणेणं मरमाणं जीवे अण्तेहि नेरइयभवग्ग-

हणेहि अप्पाण संजोएइ ० जाव अणाइयं च णं अणावयगं चाउरंतं संसारकंतरं भुज्जो भुज्जो परियट्टइ त्ति । ” अत्रोच्यते—नैव दोषोऽत्रास्माकमार्हतानां, नैकान्ततः किञ्चिदप्रतिषिद्धमभ्युपगतं वा मैथुनमेकं विहाय । अपि तु द्रव्यक्षेत्रकालभावानाश्रित्य तदेव प्रतिषिध्यते, तदेव चाभ्युपगम्यते, उत्सर्गोऽप्यगुणायामपवादोऽपि गुणाय कालज्ञस्य साधारितः । एतदर्थयितुमाह—दीर्घकालं संयमप्रतिपालनं विधाय, संलेखनाविधिना कालपर्यायेण भ्रूणपरिज्ञाऽऽदिमरणं गुणयेति । एवंविधे त्ववसरे ‘तत्राऽपि’ वेदानसगार्हपृष्ठाऽऽदिमरणेऽपि कालपर्याय एव, यद्धकालपर्यायमरणं गुणाय, एवं वेदानसाऽऽदिकमपीत्यर्थः । बहुनाऽपि कालपर्यायेण यावन्मात्रं कर्माऽसौ क्षपयति, तदसावल्पेनाऽपि कालेन कर्मक्षयमवान्नोतीति दर्शयति—‘सोऽपि’ वेदानसाऽऽदेर्विधाता, न केवलमानुपूर्व्या भ्रूणपरिज्ञाऽऽदेः कर्त्तव्यपशब्दार्थः ‘तत्र’ तस्मिन् वेदानसाऽऽदिमरणे ‘विअंतिकारणं त्ति’ विशेषेणान्तिर्व्यन्तिः—अन्तक्रिया तस्याः कारको व्यन्तिकारकः, तस्य हि तस्मिन्नवसरे तद्वेदानसाऽऽदिकमौत्सर्गिकमेव मरणं, यतोऽनेनाप्यापवादिकेन मरणेनानन्ताः सिद्धाः, संस्र्यन्ति च, उपसङ्गिहीर्षुराह—‘इत्येतत्’ पूर्वोक्तं वेदानसादिमरणं, विगतमोहानां—‘आयतनम्’ आश्रयः कर्त्तव्यतया, तथा—‘हितम्’ अपायपरिहारतया, तथा—‘सुखं’ जन्मान्तरेऽपि सुखहेतुत्वात्, तथा—‘क्षमं’ युक्तं प्राप्तकालत्वात् । तथा—निःश्रेयसं कर्मक्षयहेतुत्वात्, तथा—‘आनुगामिकं’ तद्वर्जित-पुण्याऽनुगमनात्, इति-ब्रवीमि-शब्दो पूर्ववद् । विमोक्षाध्ययनस्य चतुर्थोद्देशकः समाप्तः । आच्चा ० १ श्रु ० ८ अ ० ४ उ ० । (भ्रूणपरिज्ञा ‘भूतपञ्चखास’ शब्दे पञ्चमभागे १३५८ पृष्ठे गता)

(२६) तस्य च भिक्षोरभिग्रहविशेषात् सपात्रमेकं वस्त्रधारयतः, परिकर्म्मितमतेलेधुकर्मतया एकत्वभावनोऽध्यवसायः स्यादिति दर्शयितुमाह—

जम्म णं भिक्खुस्स एवं भवइ । एगे अहमंमि, न मे अन्थि कंइ, न याऽहमपि कम्म वि, एवं मे एगागिणमेव अप्पाणं ममभिजाणिज्जा । लाघवियं आगममाणे तवे मे अभिसमसागए भवइ ० जाव समभिजाणिया । (सूत्र-२१६)

‘णम्’ इति वाक्यालङ्कारे, यस्य भिक्षोः, ‘एवं’ इति वचन्यमाणं भवति, तद्यथा—एकोऽहमस्मि संसारे पर्यटनो न मे पारमार्थिक उपकारकर्तृत्वेन द्वितीयोऽस्ति, न चाहमन्यस्य दुःखापनयनतः कस्यचिद् द्वितीय इति, स्वकृतकर्मफलश्वरत्वान्प्राणिनाम् । एवमसौ साधुरेकाकिनमेवाऽऽत्मानमन्तरात्मानं सम्यग्भिजानीयात् । नास्याऽऽत्मनो नरकाऽऽदिदुःखाणतया शरण्यो द्वितीयोऽस्तीत्येवं सन्दधानो यद्व्यद्वेगाऽऽदिकमुपतापकारणमापद्यते, तत्तदपरशरणानिरपन्नो मयैवेतत्कृतं, मयैव सोढव्यमित्येतदध्यवसायी सम्यग्धिसहते । कुत एतदधिसहते ? इत्यत आह—‘लाघवियं’ इत्यादि चतुर्थोद्देशकवद्गतार्थम् । यावत् ‘सम्मत्तमेव समभिजाणियं त्ति’ । इह द्वितीयोद्देशकं उद्गमोत्पादनैकलाप्रतिपादिता । तद्यथा—“आउसंतो ! समणा ! अहं खलु तव अट्ठाए अस्सणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा वत्थं

वा पडिगहं वा कम्बलं वा पायपुङ्खणं वा पाण्डाई भूयाई जीवाई सत्ताई समारम्भ समुद्दिस्स कोयं पामिच्चं अचल्ले-ज्जं अणिसिद्धं आहट्टं चेणमि । " इत्यादिना ग्रन्थेनेति । तथा-अनन्तरादेशके ग्रहणपणा प्रतिपादिता । " सिया य से एवं वयंतस्स वि पेरा अभिहडं असणं वा पाणं वा खाइ-मं वा साइमं वा आहट्टं दलणज्जा । " इत्यादिना ग्रन्थेन । (ततो प्राप्तेपणाऽवशिष्यते. अतस्तत्प्रतिपादकं सूत्रम् 'भो-यण' शब्दे पञ्चमभागे १६२७ पृष्ठे सन्यास्यमुक्रम)

(२७) तस्य चान्तप्रान्ताशितयाऽपचितमांसशोणितस्य

जग्दस्थिसन्ततेः क्रियाऽवर्मादकायचेष्टस्य

शरीरपरित्यागबुद्धिः स्यादित्याह—

जम्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ, मे गिलामि च ख-
लु अहं, इमेसि समए इमं सरीरं अणुपुण्वेण परिव-
हितए मे अणुपुण्वेण आहारं संवट्ठिज्जा । असुपुण्वेण
आहारं संवट्ठिता—कसाए पयणुए किच्चा—समाहित्ये
फलगावयट्ठी उट्ठाय भिक्खु अभिनिवुडच्चं । (सूत्र-२२१)

'णम्' इति वाक्यालङ्कारः. यस्यैकत्वभावनाभावितस्य भिन्नोपाहारोपकरणलाघवे गमस्य, ' एवं ' इति वच्य-
माणोऽभिप्रायो. भवति । ' मे ' इति तच्छब्दार्थः. तच्छ-
ब्दोऽपि वाक्योपन्यासाय. ' चः ' शब्दः समुच्चयः. ' खलुः '
अवधारणे, अहं चाऽस्मिन् ' समये ' अवसरे संयमावसरे,
' ग्लायामि ' ग्लानिमेव गतो रूक्षाऽऽहारतया तत्समु-
त्थेन वा रोगेण पीडितोऽतो न शक्नोमि रूक्षतपोभि-
रभिनिष्ठं. ' शरीरकमा-नुपूर्व्या ' यथेष्टकालाऽऽवश्यकक्रि-
यारूपया, ' परिवोढुं ' नालमहं क्रियासु व्यापारयितुम्. अ-
स्मिन्नवसरे इदं प्रतिक्षणं शीर्यमाणत्वाच्छरीरकमिति मत्वा.
' स ' भिक्षुः, आनुपूर्व्या चतुर्थपक्षाऽऽचाम्लाऽऽदिकया आ-
हारं संवत्तेयत् ' संक्षिपेत्. न पुनर्द्वादशसंवत्सरसंलेखनाऽऽ-
नुपूर्वीह गृह्यते, ग्लानस्य तावन्मात्रकालस्थितेरभावाद्. अ-
तस्तत्कालयोग्ययाऽऽनुपूर्व्या द्रव्यसंलेखनार्थमाहारं ति-
रुन्ध्यादिति । द्रव्यसंलेखनया संलिख्य च यदपरं कु-
र्यात्तदाह—पक्षाष्टमदशमद्वादशाऽऽदिकयाऽऽनुपूर्व्याऽऽहारं,
संवर्त्य—कपायान् प्रतनून कृत्वा-सर्वकालं हि कपायतानवं
विधेयं, विशेषतस्तु संलेखनावसरे इत्यतस्तान् प्रतनून कृ-
त्वा सम्यगाहिता-व्यवस्थापिता अर्चा शरीरं येन स समाहि-
तार्चः, नियमितकायव्यापार इत्यर्थः । यदिवा-अर्चा-लेश्या
सम्यगाहिता-जनिता लेश्या येन स समाहितार्चः, अतिविशु-
द्धाध्यवसाय इत्यर्थः । यदिवा-अर्चा क्रोधाध्यवसायाऽऽत्मि-
का ज्वाला समाहिता-उपसमिता अर्चा येन स तथा, ' फलं '
कर्मक्षयरूपं, तदेव फलकं तेनाऽऽपदि-संसारभ्रमणरूपा-
यामर्थः-प्रयोजनं फलकापदार्थः स विद्यते यस्याऽसौ फलका-
ऽऽपदार्थः, यदिवा-फलकवद्वास्यादिभिरुभयतो बाह्यतोऽभ्यन्त-
रतश्चाविरुष्टः फलकाविरुष्ट इत्येवं विगृह्याऽऽपत्वात् ' फलगा-
वयट्ठी ' इत्युक्तं. यदिवा-तदयमाणोऽपि द्रव्यचनवास्यादिभिः
कपायाभावतया फलकवद्वतिष्ठते तच्छीलध्वनि फलकाव-
स्थायी, वासीचन्दनकल्प इत्यर्थः । स एवम्भूतः प्रतिदिनं
साकारभक्तप्रत्याख्यायी बलवति रोगावरो उन्थाय अगुयत-
मरणोद्यमं विधाया भिनिर्वृत्तार्चः शरीरमन्तापरहितो धृति-

संहननाऽऽद्युपेतो महापुरुषाऽऽर्चार्णमार्गानुविधायीङ्गितं
मरणं कुर्यात् ।

कथं कुर्यादित्याह—

अणुपविमिता गामं वा णगरं वा खंडं वा कन्वडं वा
मडं वा पट्टणं वा दोणमुहं वा आगरं वा मन्निवेमं वा ने-
गमं वा गयहाणिं वा तणाई जाइज्जा, तणाई जाइत्ता मे
तमायाए एगंतमवक्कमिज्जा, एगंतमवक्कमिता-अण्णं अ-
प्पपाणं अप्पवीए अप्पहरिए अप्पामे अप्पोदए अप्पुत्ति-
गपणगदगमट्ठियमकडामंताणए पडिलेहिय प०(२)पमज्जि-
य प०(२) तणाई संथरिज्जा, तणाई संथरित्ता-इत्थवि समए
इत्तरियं कुज्जा, तं सच्चं सच्चवाई ओए तिन्ने छिन्नकहं-
कहे आईयट्ठे अणाईए चिच्चाण भेउरं कायं संविहूय
विरूवरूवे परीसहोवसग्गे अस्मिं विस्संभणयाए भेरवम-
णुचिन्ने तन्थावि तस्स कालपरियाए० जाव अणुगासियं
ति वेमि । (सूत्र-२२२) विमोक्षाध्ययने षष्ठ उद्देशकः ।

(' गामं ' यावत् ' गयहाणिं ' इत्यादि शब्दार्थाः स्वस्वशब्दे)
एतेष्वेतानि वा प्रविश्य तृणानि याचेत, ततः किमिन्याह-सं-
स्तारकाय प्रासुकानि दर्भवीरणाऽऽदिकानि क्वचिद्-ग्रामा
ऽऽदौ. तृणस्वामिनमशुपिराणि तृणानि याचिन्वा स तान्या-
दाय ' एकान्ते ' गिरिगुहादौ. अपक्रमेद्—गच्छेत्. एकान्ते
रहोऽपक्रम्य च प्रासुकं महास्थगिडलं प्रत्युपेक्षत । किम्भूतं
तदृश्यति-अल्पान्यगडानि कीटिकाऽऽदीनां यत्र तदल्पाण्डं
तस्मिन्, अल्पशब्दोऽत्राभावे वर्तते. अगडकरहित इत्यर्थः ।
तथा-अल्पाः प्राणिना-हीन्द्रियाऽऽदयो यस्मिन् तत्तथा,
तथा-अल्पानि वीजानि नीवारश्यामाकाऽऽदीनां यत्र तत्तथा
तथा-अल्पानि हरितानि-दूर्वाप्रवालाऽऽदीनि यत्र तत्तथा,
तथा-' अल्पावश्याये ' अधस्तनोपरितनावश्यायविप्रुडवर्जि-
ते, तथा-' अल्पादके ' भौमान्तरिक्षोदकरहिते, तथा-' उत्तिङ्ग-
पनकोदकमृत्तिकामर्कटस्तानरहिते ' तत्रोत्तिङ्गः-पिपीलि-
कास्तनानकः, पनको-भूम्यादाबुल्लिविशेषः, उदकमृत्तिका-
आचराण्कायाऽऽर्द्राकृता मृत्तिका, मर्कटस्तनानको-लूता-
तन्तुजालं, तदेवम्भूतं महास्थगिडलं तृणानि संस्तेरत् । किं
कृत्वा ?—तत् स्थगिडलं चक्षुषा ' प्रत्युपेक्ष्य ' (२) वीप्सया
भृशभावमाह । एवं रजोहरणाऽऽदिना ' प्रमृज्य ' (२) अत्रापि
वीप्सया भृशार्थता सूचिता । संस्तीर्य च तृणान्युच्चारप्रस-
वणभूमिं च प्रत्युपेक्ष्य पूर्वोक्तस्वसंस्तारकगतः करतललला-
टस्पर्शिभूतरजोहरणः कृतसिद्धनमस्कार आवाचितपञ्चनम-
स्कारोऽत्रापि समये, अपिशब्दादन्यत्र वा समये, ' इत्वरम् '
इति. पादपोषणमना-पक्ष्या नियतदेशप्रचाराभ्युपगमादिङ्गित-
मरणमुच्यतेः न तु पुनरित्वरं साकारं प्रत्याख्यानम् । साका-
रप्रत्याख्यानस्यान्यस्मिन्नपि काले जिनकल्पिकाऽऽदसम्भ-
वान् । किं पुनर्यावत्काधिकभक्तप्रत्याख्यानावसर इति । इत्वरं
हि रोगाऽऽतुरः श्रावको विभक्तः । तद्यथा-यद्यहमस्मादोगान्
पञ्चपैरहोभिर्मुक्तः स्यां ततो भोक्ष्ये, तान्यथ्यादि । तदेवमित्व-
रम् इङ्गितमरणं, धृतिमहननाऽऽदिवलोपनः स्वकृतव्यव-
र्त्तनाऽऽदिकयो यावज्जीवं चतुर्विधाऽऽहारनियमं कुर्यादिति ।

उक्तं च—

“ पञ्चकम्वइ आहारं, चउव्विहं णियमओ गुरुसमीवे ।
 इणियदेसम्मि तहा, चिट्ठं पि हु न्तिमओ कुणइ ॥ १ ॥
 उव्वत्तइ परिअत्तइ, काइकम्मइऽपि अण्णणा कुणइ ।
 सव्वमिह अण्णणच्चिअ, ण अन्नजोगेण धितिवलिओ ॥ २ ॥
 तच्चेङ्गितमरणं किम्भूतं किम्भूतश्च प्रतिपद्यत इत्याह—तद्-
 इङ्गितमरणं सद्भूतो हितं सत्यं, सुगतिगमनाविसेवादानात्
 सर्वज्ञापेदशाच्च सत्यं—तथ्यम्, तथा स्वतोऽपि सत्यं वदितुं
 शीलमस्येति सत्यवादी, यावज्जीवं यथोक्तानुष्ठानाद्—यथाऽऽ-
 रोपितप्रतिज्ञाभारनिर्वहणादित्यर्थः, तथा ‘आजः’ रागद्वेषगहि-
 तः, तथा ‘तीर्णः’ संसारसागरं, भाविनि भूतवदुपचारात्ती-
 र्णवत्तीर्ण इत्यर्थः, तथा ‘ल्लिघा’ अपनीता ‘कथं’ कथमपि
 या ‘कथा’ रागकथादिका विकथारूपा येन स ल्लिघकथं क-
 थः, यद्वा—‘कथमहमिङ्गितमरणप्रतिमां निर्वहिये’ इत्येवंरूपा
 या कथा सा ल्लिघा येन स ल्लिघकथं कथः, दुष्कगनुष्ठानवि-
 धायी हि कथं कथी भवति, स तु पुनर्महापुरुषतया न व्याकुल-
 तामियादिति तथा—आ—समन्तादतीव इतो—ज्ञाता परिच्छिन्ना
 जावाद्योऽर्था येन सोऽयमातीतार्थः आदत्तार्थो वा, यद्वा—
 अतीताः—सामस्येनानतिक्रान्ताः अर्थाः प्रयोजनानियस्य स त-
 था, उपगतव्यापार इत्यर्थः, तथा—आ—समन्तादतीव इतो—
 गतोऽनाद्यनन्ते संसार आतीतः न आतीतः अनातीतः, अ-
 नादत्तो वा संसारो येन स तथा, संसारार्णवपारगामीत्यर्थः ।
 स एवम्भूत इङ्गितमरणं प्रतिपद्यते, विधिना ‘त्यक्त्वा’ प्रो-
 उक्त्य स्वयमेव भियते इति भिदुरं प्रतिक्षणविशगरु ‘कायं’
 कर्मवशाद् गृहीतमौदारिकं शरीरं त्यक्त्वा, तथा ‘संविध्य’
 परीपहोपसर्गान् प्रमथ्य ‘विरूपरूपान्’ नानाप्रकारान् सो-
 द्धा ‘कस्मिन्’ सर्वज्ञप्रणीत आगमे ‘विस्त्रम्भणतया’ विश्वासा-
 स्पदे तदुक्ताथ्याविसेवादाध्यवसायेन भैरवं—भयानकमनुष्ठानं
 क्लीवैर्दुर्ध्ववसमिङ्गितमरणस्यमनुचीर्णवान् अनुष्ठितवा-
 निति, तच्च तेन यद्यपि रोगातुरतया व्यधायि तथापि तत्काल-
 पर्यायागततुल्यफलमिति दर्शयितुमाह—तत्राऽपि रोगपी-
 डाहितेङ्गितमरणाभ्युपगमंऽपि, न केवलं कालपर्यायेणेत्यपि-
 शब्दार्थः, ‘तस्य’ कालज्ञस्य भिन्नोत्सावेव कालपर्यायः, क-
 र्मक्षयस्याभयत्न समानत्वादिति, आह च—‘संवि तत्थ वियं-
 तिकारण’ इत्यादि पूर्ववद्वतार्थम्, इति—ब्रवीमिशब्दावपि जु-
 गणार्थाविति विमोक्षाध्ययनस्य पण्डोद्देशकः समाप्तः ।
 (२८) साम्प्रतं सममव्याख्या प्रतन्यते—अस्य चायमभि-
 सम्वन्धः—इहानन्तरोद्देशके एकत्वभावनाभावितस्य धृति-
 संहननताद्युपेतस्येङ्गितमरणमभिहितम्, इह तु सैवैकत्व-
 भावना प्रतिमाभिर्निष्पाद्यते इति कृत्वाऽतस्ताः प्रतिपाद्यन्ते,
 तथा विशिष्टरसंहननोपेतश्च पादपोषणमनमपि विदध्यादि-
 त्येतच्चेत्यनेन सम्बन्धनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम्—
 जे भिक्खु अंचेले परिगुसिए तस्म णं भिक्खुस्म एवं भ-
 वइ—चाएमि अहं तणफामं अहियामित्तए मीयफामं अ-
 हियामित्तए तेउफामं अहियामित्तए दंसममगफामं अहि-
 यामित्तए एगयरे अन्नतरे विरुवरुवे फासे अहियामित्तए,
 हिग्गिपडिच्छायणं चऽहं नो संचाएमि अहियामित्तए, एवं
 से कप्पेइ कडिबंधणं धारित्तए । (सूत्र २२३)

यो भिक्षुः प्रतिमाप्रतिपन्नोऽभिग्रहविशेषादचेतो—दिग्वासाः
 पर्युपितः—संयमे व्यवास्थितो ‘णम्’ इति वाक्यालङ्कारे ‘तस्य’
 भिन्नोः ‘एव’ मिति—वच्यमाणोऽभिप्रायो भवति, तद्यथा—श-
 क्तो म्यहं त्वस्पर्शमपि सोढुं धृतिसेहननाद्युपेतस्य वैराग्यभा-
 वनाभावितातन्तःकरणस्याऽऽगमन प्रत्यक्षीकृतनारकतिर्यग्-
 दनाऽनुभवस्य न मे त्वस्पर्शो महति फलविशेषेऽभ्युद्यतस्य
 किञ्चित् प्रतिभासेत, तथा—शीतोष्णदेशमशकस्पर्शमधिसो-
 दुमिति, तथा एकतर्गनं अन्यतर्गांश्चानुकूलप्रत्यनीकान् विरू-
 परूपान् ‘स्पर्शान्’ दुःखविशेषानध्यासयितुं—सोदुमिति, किं
 त्वहं हीः—लज्जा तथा गुप्तप्रदेशस्य प्रच्छादनं हीप्रच्छादनम्, त-
 चाहं त्यक्ते न शक्नोमि, एतच्च प्रकृतिलज्जालुक्तया साधनावि-
 कृतरूपतया वा स्यात्, एवमेभिः कारणैः ‘मे’ तस्य क-
 ल्पते—युज्यते ‘कटिवन्धनं’ चालपट्टकं कर्तुम्, स च विस्त-
 रेण चतुरङ्गुलाधिको हस्तो दैर्घ्येण कटिप्रमाण इति गणना-
 प्रमाणनैकः । पुनरेतानि कारणानि न स्युः ततोऽचल एव परा-
 क्रमत ।

एतत्प्रतिपादयितुमाह—

अदुवा तत्थ परकर्मंतं भुज्जो अंचलं तणफासा फुसन्ति
 मीयफासा फुसन्ति तेउफासा फुसन्ति दंसममगफासा
 फुसन्ति एगयरे अन्नतरे विरुवरुवे फासे अहियासेइ, अंचलं
 लाघवियं आगममाणे ० जाव समभिजाणिया ॥ (सूत्र-२२४)

स एवं कारणसद्भावे सति वस्त्रं विभ्रयाद् । अथवा—नैवासौ
 जिहति ततोऽचल एव पराक्रमत, तं च तत्र संयमेऽचलं
 पराक्रममाणे भूयः—पुनस्तृणस्पर्शाः स्पृशन्ति—उपतापयन्ति,
 तथा—शीतोष्णदेशमशकस्पर्शाः स्पृशन्तीति, तथैकतर्गनन्यत-
 र्गांश्च विरूपरूपान् स्पर्शानुदीर्णानिधिमहते असावचेतोऽच-
 ललाघवमागमयन्नित्यादि गतार्थं यावत् ‘सम्मत्तमेव सम-
 भिजाणिय ति’ ।

(२६) किं च—प्रतिमाप्रतिपन्न एव विशिष्टमभिग्रहं गृही-
 यात्, तद्यथा—अहमन्येषां प्रतिमाप्रतिपन्नानामेव किञ्चिदास्या-
 मि, तस्या वा ग्रहीष्यामीत्येवमाकारं चतुर्भङ्गिकयाभिग्रहवि-
 शेषमाह—

जस्म णं भिक्खुस्म एवं भवइ—अहं च खलु अन्नेमिं
 भिक्खुणं अमणं वा पारं वा खाइमं वा साइमं वा
 आहट्टु दलइस्सामि आहडं च माइजिस्सामि । १ । जस्म
 णं भिक्खुस्म एवं भवइ—अहं च खलु अन्नेमिं भिक्खुणं
 अमणं वा पा०४ आहट्टु दलइस्सामि आहडं च नो माइजि-
 स्सामि । २ । जस्म णं भिक्खुस्म एवं भवइ—अहं च खलु अ-
 मणं वा पा०४ आहट्टु नो दलइस्सामि आहडं च माइजि-
 स्सामि । ३ । जस्म णं भिक्खुस्म एवं भवइ—अहं च खलु अ-
 न्नेमिं भिक्खुणं अमणं वा पा०४ आहट्टु नो दलइस्सामि
 आहडं च नो माइजिस्सामि । ४ । अहं च खलु तेण अहाइ-
 गित्तेण अहमणिजेण अहापरिग्गहिणं अमणेण वा पा०४
 अभिकइख माहम्मियस्म कुज्जा वेयावडियं करणाए, अहं
 वाऽपि तेण अहाइगित्तेण अहमणिजेण अहापरिग्गहिणं

असरेण वा पाणेन वा० ४ अभिकंख साहम्मिहं की-
रमाणं वेयावडियं साइजिस्मामि लाघवियं आगममाणे०
जाव सम्मत्तमेव समभिजाणिया (सूत्र-२२५)

एतच्च पूर्व व्याख्यातमेव, केवलमिह संस्कृतनोच्यते । यस्य
भिन्नोरेवं भवति-वच्यमाणम्, तद्यथा-अहं च खल्वन्येभ्यो
भिन्नभ्योऽशनादिकमाहृत्य दास्याम्यपराहृतं च स्वादियि-
ष्यामीत्येको भङ्गकः १; तथा-यस्य भिन्नोरेवं भवति तद्य-
था-अहं च खल्वन्येभ्योऽशनादिकमाहृत्य दास्याम्यपराहृतं
च नो स्वादियिष्यामीति द्वितीयः २; यस्य भिन्नोरेवं भवति
तद्यथा-अहं च खल्वन्येभ्योऽशनादिकमाहृत्य नो दास्या-
म्यपराहृतं च स्वादियिष्यामीति तृतीयः ३; तथा-यस्य भि-
न्नोरेवं भवति-तद्यथा-अहं च खल्वन्येभ्यो भिन्नभ्योऽशना-
दिकमाहृत्य नो दास्याम्यपराहृतं च नो स्वादियिष्यामीति
चतुर्थः ४। इत्येवं चतुर्णामभिग्रहाणामन्यतरमभिग्रहं गृहीया-
त् : अथवा-एतेषामेवाद्यानां त्रयाणां भङ्गानामेकपदेनैव क-
श्चिदभिग्रहं गृहीयादिति दर्शयितुमाह—यस्य भिन्नोरेवंभू-
तोऽभिग्रहविशेषो भवति, तद्यथा-अहं च खलु तेन यथा-
ऽतिरिक्तेन-आत्मपरिभोगाधिकेन, यथैषणीयेन यत्तेषां प्रति-
माप्रतिपन्नानामेषणीयमुक्तम्-तद्यथा-पञ्चगु प्राभृतिकासु अ-
ग्रहः द्वयोरभिग्रहः, तथा यथापरिगृहीतेन-आत्मार्थं स्वीकृते-
नाशनादिना निर्जगमभिकाङ्क्ष्य साधर्मिकस्य वैयावृत्यं
कुर्याद्; यद्यपि ते प्रतिमाप्रतिपन्नत्वादेकत्र न भुङ्गते तथाऽ-
प्येकाभिग्रहापादितानुष्ठानत्वात् सांभोगिका भण्यन्ते, अत-
स्तस्य समनोक्तस्य करणाय उपकरणार्थं वैयावृत्यं कुर्यामि-
त्येवंभूतमभिग्रहं कश्चिद् गृह्णाति । तथाऽपरं दर्शयितुमाह—
वाशब्दः पूर्वस्मात् पक्षान्तरमाह-अपिशब्दः पुनःशब्दार्थे, अहं
वा पुनस्तैन यथातिरिक्तेन यथैषणीयेन यथापरिगृहीतेनाश-
नेन पानेन खादिमेन स्वादिमेन निर्जगमभिकाङ्क्ष्य साध-
र्मिकैः क्रियमाणं वैयावृत्यं स्वादियिष्यामि-अभिलिष्यामि
यो वाऽन्यः साधर्मिकोऽन्यस्य करोति तं चानुमोदयिष्या-
मि-यथा सुष्ठु भवता कृतमेवं भूतया वाचा, तथा कोयेन
च प्रसन्नदृष्टिमुखेन, तथा मनसा चेतिः किमित्येवं करोति ?-
' लाघविकम् ' इत्यादि गतार्थम् ।

(३०) ' तदेवमन्यतराभिग्रहवान् भिन्नुरचेलः सचेलो वा
शरीरपीडायां सन्यामसत्यां वा आयुःशेषतामवगम्योद्यतमर-
णं विदध्यादिति दर्शयितुमाह—

जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ-से गिलामि खलु अहं
इमम्मि समए इमं मरीरं अणुपुव्वेणं परिवहित्तए, से अ-
णुपुव्वेणं, आहारं संवट्ठिज्ज, संवट्ठिज्जा कसाए पयणुए
किच्चा समाहियच्चे फलगावयट्ठी उट्ठाय भिक्खू अभिनिवु-
ट्ठच्चे अणुपविमिच्चा गामं वा नगरं वा ० जाव रायहाणिं
वा तणाइ जाइज्जा ० जाव संधग्गिज्जा इत्थंवि समए कायं
च जोगं च ईरियं च पच्चखाइज्जा, तं सच्चं सच्चा-
वइ आए तिच्चे छिन्नकहंकहं आइयट्ठे अणाइए चिच्चाणं
भेउरं कायं संविट्ठुणिय विरुवरूवे परीसहोवसग्गे अस्सिं
विस्संभणाए भेरवमणुचिच्चे तत्थंवि तस्स कालपरियाए,

सेऽवि तत्थ विअन्तिकारए इच्चेयं विमोहाऽऽययणं हियं
सुहं खमं निस्सेसं आणुगामियं ति वेमि । (सूत्र-२२६)

एमिति वाक्यालङ्कारः, यस्य भिन्नोरेवम्भूतो वच्यमाणोऽ-
भिप्रायो भवति, तद्यथा-ग्लायामि खल्वहमित्यादि यावचृ-
णानि संस्तरेत्, संस्तरीयं च तृणानि यदपरं कुर्यात्तदाह-अ-
त्रापि समये अवसरे न केवलमन्यत्रानुज्ञाप्य संस्तारकमा-
रुह्य सिद्धसमक्षं स्वत एव पञ्चमहावतारोपणं करोति, तत्र-
चतुर्विधमप्याहारं प्रत्याचष्टे, ततः पादपोषगमनाय कायं
च-शरीरं प्रत्याचक्षीत, तद्योगं च-आकुञ्चनप्रसारणोन्मेषनि-
मेषादिकम्, तथेरणमीर्या तां च सूक्ष्मां कायवाग्गतां मनो-
गतां वाऽप्रशस्तां प्रत्याचक्षीत, तच्च सत्यं सत्यवादीत्याद्य-
नन्तरोद्देशकवच्चेयम् । इति-ब्रवीमिशब्दावपि जुगुप्सार्थाविति
विमोक्षाध्ययनस्य सप्तमोद्देशकः समाप्तः । ७ । उक्तः सप्तमो-
द्देशकः ।

(३१) साम्प्रतमष्टम आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-
इहानन्तरोद्देशकेषु रोगाऽऽदिसम्भवे कालपर्यायागतं प-
रिहोक्तमरणपादपोषगमनविधानमुक्तम्, इह तु तदेवा-
नुपूर्वाविहारिणां कालपर्यायागतमुच्यते इत्यनेन सम्बन्धे-
नायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रमुच्यते—

अनुष्टुप्—

अणुपुव्वेण विमोहाइं, जाइं धीरा समासज्ज ।

वसुमन्तो मइमन्तो, सव्वं नच्चा अणेलिसं ॥ १ ॥

दुविहं पि विइत्ताणं, बुद्धा धम्मस्स पारगा ।

अणुपुव्वीइ संखाए, आरम्भाय तिउट्ठइ ॥ २ ॥

कसाए पयणू किच्चा, अप्पाहारे तितिक्खए ।

अह भिक्खू गिलाइज्जा, आहारस्सेव अंतियं ॥ ३ ॥

जीवियं नाभिकंखिज्जा, मरणं नाऽवि पत्थए ।

दुहओऽवि न साज्जिज्जा, जीविए मरणे तहा ॥ ४ ॥

आनुपूर्वी क्रमः, तद्यथा-प्रव्रज्या-शिक्षा-सूत्रा-र्थग्रहणपरि-
निष्ठितस्यैकाकिविहारित्वमित्यादि, यदिवा-आनुपूर्वी-सं-
लेखनाक्रमश्चत्वारि विकृष्टानीत्यादि, तथा-आनुपूर्व्या या-
न्यभिहितानि, कानि पुनस्तानि ?— ' विमोहानि ' विगतो
मोहो येषु येषां वा येभ्यो वा तानि, तथा-भक्तपरिहो-क्षितमर-
ण-पादपोषगमनानि यान्येवंभूतानि यथाक्रममायातानि धी-
राः-अज्ञोभ्याः समासाद्य-प्राप्य वसु-द्रव्यं संयमस्तद्वन्तो
वसुमन्तः, तथा मननं मतिः हेयोपादेयहानोपादानाध्यवसा-
यस्तद्वन्तो मतिमन्तः, तथा सर्वं कृत्यमकृत्यं च ज्ञात्वा यद्यस्य
वा भक्तपरिज्ञानादिकं मरणविधानमुचितं धृतिसंहननाद्येप-
क्षयाऽनन्यसदृशम् अद्वितीयम्, सर्वं ज्ञात्वा समाधिमनुपालये
दिति ॥ १ ॥ किं च-द्वे विधे प्रकारावस्येति द्विविधं तपो बाह्यम-
भ्यन्तरं च, तद्विदित्वा-आसेव्यः यदिवा-मोक्षाधिकारे विमो-
हव्यं द्विविधं, तदपि बाह्यं शरीरोपकरणानि आन्तरं रागादि,
तद् हेयतया विदित्वा त्यक्त्वेत्यर्थः, हेयपरित्यागफलत्वात् ज्ञा-
नस्य, ' ए ' मिति वाक्यालङ्कारः, के विदित्वा ? ' बुद्धा '
अवगततत्त्वाः धर्मस्य श्रुतचारिब्राह्मणस्य पारगाः सम्यग्वे-
त्तारः, ते बुद्धा धर्मस्वरूपवेदिनः, ' आनुपूर्व्या ' प्रव्रज्यादि-
क्रमेण संयममनुपालय मम जीवतः कश्चिद् गुणो नास्तीत्यतः

शरीरमोक्षाऽवसरः प्राप्तः, तथा-कस्मै मरणायालमहमित्येवं ' ज्ञात्वा ' आरम्भमरणाऽवसरः शरीरधारणायाऽन्नपानाद्यन्वेषणाऽऽत्मकस्तस्मात् शुद्ध्यति-अपगच्छतीत्यर्थः, सुव्यत्ययेन पञ्चम्यर्थं चतुर्थी, पाठान्तरं वा ' कम्मुणाओ तिअट्ठई ' कर्माष्टमेदं तस्मात् वृट्ठयिष्यतीति शुद्ध्यति ' वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमानवद्वा ' (पा०-३-३-१३१) इत्यनेन भविष्यत्कालस्य वर्त्तमानता ॥२॥ स चाभ्युद्यतमरणाय संलेखनां कुर्वन् प्रधानभूतां भावसंलेखनां कुर्यादित्येतदर्थयितुमाह-कपः-संसारस्तस्याऽऽयाः-कपाऽऽयाः क्रोधादयश्चत्वारस्तान् प्रतनून् कृत्वा ततो यत्किञ्चनाशनीयात् तदपि न प्रकाममिति दर्शयति- ' अल्पाहारः ' स्तोकाशी, पष्ठाष्टमादिसंलेखनाक्रमयातं तपः कुर्वन् यत्रापि पारयेत् तत्राप्यल्पमित्यर्थः । अल्पाहारतया च क्रोधोद्भवः स्यादतस्तदुपशमो विधेय इति दर्शयति-तितित्तते-असदृशजनादपि दुर्भाषितादि क्षमते, रोगातङ्कं वा सम्यक् सहत इति; तथा च संलेखनां कुर्वन्नाहारस्याल्पतया ' अथे ' त्यानन्तर्ये ' भिक्षुः ' ' मुमुक्षुः ' ग्लोयेत् ' आहारेण विना ग्लानतां व्रजेत्, क्षणे क्षणे मूर्च्छन्-आहारस्यैवान्तिकं पर्यवसानं व्रजेदिति, चत्वारि विकृष्टानीत्यादिसंलेखनाक्रमं विहाया-शनं विदध्यादित्यर्थः, यदिवा-ग्लानतामुपगतः सन्नाहारस्यान्तिकं-समीपं न व्रजेत्, तथाहि-आहारयामि तावत्कति-विहिनानि पुनः संलेखनाशेषं विधास्येऽहमित्येवं नाहारान्तिकमियादिति ॥ ३ ॥ किं च-तत्र संलेखनायां व्यवस्थितः सर्वदा वा साधुर्जीवितं-प्राणधारणलक्षणं नाभिकाङ्क्षेत्, नापि क्षुद्रेनापरीपहं सहमानो मरणं प्रार्थयेद् । ' उभयतोऽपि ' जीविते मरणे वा, न सङ्गं विदध्यात् ॥ ४ ॥

(३२) जीविते मरणे च तथा किं भूतस्तर्हि स्यादित्याह—

मज्झमो निज्जराऽपेही, समाहिमणुपालए ।

अन्तो बहिं विउसिज्ज, अज्झत्थं सुद्धमेसए ॥ ५ ॥

जं किंचू-वक्कमं जाणे, आउखेमस्समप्पणो ।

तस्सेव अन्तरद्वाए, सिप्पं सिक्खिज्ज पण्डिए ॥ ६ ॥

गामे वा अटुवा रणणे, थंडिलं पडिलेहिया ।

अप्पपाणं तु विन्नाय, तणाइं संथरे मुणी ॥ ७ ॥

अणाहारो तुयड्डिज्जा, पुट्ठो तत्थऽहियासए ।

नाइवेलं उवचरे, माणुस्सेहि वि पुट्ठवं ॥ ८ ॥

रागद्वेषयोर्मध्ये तिष्ठतीति मध्यस्थः, यदिवा-जीवितमरणयोर्निराकाङ्क्षतया मध्यस्थो निर्जरामपेक्षितुं शीलमस्येति निर्जरापेक्षी, स एवंभूतः समाधि-मरणसमाधिमनुपालयेत्-जीवितमरणाऽऽसंशारहितः कालपर्यायेण यद् मरणमापद्यते तत् समाधिसंस्थोऽनुपालयेदिति भावः । अन्तः कपायान् बहिरपि शरीरोपकरणादिकं व्युत्सृज्य आत्मनि-अधि-अध्यात्मम्-अन्तःकरणं तच्छुद्धं सकर्मद्वन्द्वोपरमाद् विस्त्रोत-सिकारहितमन्वेषयेत्-प्रार्थयेदिति ॥५॥ किं च-उपक्रमणमुपक्रमः उपायस्तं यं कञ्चन जानीत, कस्योपक्रमः ? ' आयुः-क्षेमस्य ' आयुषः क्षेमं सम्यक् पालनं तस्य, कस्य सम्बन्धि तदायुः ?-आत्मनः, एतदुक्तं भवति-आत्मायुषो यं क्षेमप्रतिपालनोपायं जानीत तं क्षिप्रमेव शिञ्चेत्-व्यापारयेत् परिडतो-बुद्धिमान्, तस्यैव संलेखनाकालस्य

' अन्तरद्वाए ' त्ति अन्तरकालेऽर्द्धसंलिखित एव देहे वेदी यदि कश्चित् वातादिक्षोभात् आतङ्कः आशुजीवितापहारी स्यात्, ततः समाधिमरणमभिकाङ्क्षन् तदुपशमोपायमेषणी-यविधिनाऽभ्यङ्गादिकं विदध्यात्, पुनरपि संलिखेत्, यदिवा-आत्मनः आयुःक्षेमस्य जीवितस्य यत्किमप्युपक्रमणम्-आयुःपुद्गलानां संवर्त्तनं समुपस्थितं तज्जानीत, ततस्तस्यैव संलेखनाकालस्य मध्येऽध्याकुलितमतिः क्षिप्रमेव भ्रूणपरिज्ञानादिकं शिञ्चेत्-आसेवेत परिडतो-बुद्धिमानिति ॥ ६ ॥ संलेखनाशुद्धकायश्च मरणकालं समुपस्थितं ज्ञात्वा किं कुर्यादित्याह-ग्रामः प्रतीतो ग्राम-शब्देन चात्र प्रतिश्रय उपलक्षितः, प्रतिश्रय एव स्थण्डिलं संस्तारकभुवं प्रत्युपेक्ष्य, तथाऽरण्ये वेत्यनेन चोपाश्रयाद् बहिरित्येतदुपलक्षितम्, उद्याने गिरिगुहायामरण्ये वा स्थण्डिलं प्रत्युपेक्ष्य-विज्ञाय चाल्पप्राणं-प्राणिरहितं ग्रामादियाचितानि प्रासुकानि दर्भादिमयानि तृणानि संस्तरेत् ' मुनिः ' यथोचितकालस्य वेत्तेति ॥ ७ ॥ संस्तार्य च तृणानि यत्कुर्यात्तदाह-न विद्यते आहारोऽस्येत्यनाहारः, तत्र यथाशक्ति-यथासमाधानं च त्रिविधं चतुर्विधं वाऽऽहारं प्रत्याख्यायारोपितपञ्चमहाव्रतः क्षान्तः-क्षामितसमस्तप्राणिगणः समसुखदुःख आवाजितपुण्यप्राग्भारतया मरणाद-विभ्यत् संस्तारके त्वग्वर्त्तनं कुर्यात्, तत्र च स्पृष्टः परी-षहोपसर्गैस्त्यक्तदेहतया सम्यक् तानध्यासयेद्-अधिसहेत, ' तत्र ' मानुष्यैरनुकूलप्रतिकूलैः परीषहोपसर्गैः, ' स्पृष्टो ' व्याप्तो, नातिवेलमुपचरेत्-न मर्यादोलङ्घनं कुर्यात्, पुत्रकलत्रादि-सम्बन्धाद् नार्त्तध्यानवशगो भूयात्, प्रतिकूलैर्वा परीषहोपसर्गैर्न क्रोधनिघ्नः स्यादिति ॥ ८ ॥

एतदेव दर्शयितुमाह—

संसपग्गा य जे पाणा, जे य उड्डमहाचरा ।

भुज्जन्ति मंससोणिं, न छणे न पमज्जए ॥ ९ ॥

पाणा देहं विहिंसन्ति, ठाणाओ न वि उब्भमे ।

आसवेहिं विविचेहिं, तिप्पमाणोऽहियासए ॥ १० ॥

गन्थेहिं विविचेहिं, आउकालस्स पारए ।

पग्गहियतरं चयं, दवियस्य वियाणओ ॥ ११ ॥

अयं से अवेरे धम्मे, नायपुत्तेण साहिए ।

आयवज्जं पडीयारं, विजहिज्जा तिहा तिहा ॥ १२ ॥

संसर्पन्तीति संसर्पकाः-पिपीलिकाकोट्यादयो ये प्राणाः-प्राणिनः, ये चोर्ध्वचरा-गृध्रादयः, ये चाधश्चराः बिलवा-सित्वात् सर्पादयस्त एवभूता नानाप्रकाराः ' भुज्जन्ते ' अभ्यवहरन्ति मांसं सिंहव्याघ्रादयः, तथा शोणितं मशकादयः, तांश्च प्राणिनः आहारार्थिनः समागतानवन्ति-सुकुमारवद्धस्ताऽऽदिभिर्न क्षणायत्-न हन्यात्, न च भक्ष्यमाणं शरीरावयवं रजोहरणादिना प्रमार्जयेदिति ॥ ९ ॥ किंच-प्राणाः-प्राणिनो देहं मम हिंसन्ति, न तु पुनर्ज्ञानदर्शनचारित्राणीत्यतस्त्यक्तदेहाशिनस्तानन्तरा-यभयाद् न निषेधयेत्, तस्माच्च स्थानाप्ताप्युद्भवेत्-नान्यत्र यायात्; किंभूतः सन् ? आश्रवेः-प्राणातिपातादि-भिर्विषयकपायादिभिर्वा ' विविक्कैः ' पृथग्भूतैरविद्यमानैः

शुभाऽध्यवसायी तैर्भक्ष्यमाणोऽप्यमृतादिना तृप्यमाण इव पश्यन् नृकृतां वेदनां तैस्तृप्यमानो वाऽध्यासयेद्—अधिस-
 ॥ १० ॥ किं च—ग्रन्थैः सवाह्याभ्यन्तरैः शरीररागादि-
 भिः 'विविक्तैः' त्यक्तैः सद्भिर्ग्रन्थैर्वा अङ्गाऽनङ्गप्रविष्टैरात्मानं
 भावयन् धर्मशुक्लध्यानान्यतरोपेतः 'आयुःकालस्य' मृ-
 न्युकालस्य 'पारगः' पारगामी स्यात्, यावदन्त्या उच्छ्वास-
 निःश्वासास्तावत्तद्विदध्याद्, एतन्मरणविधानकारी सिद्धिः
 त्रिविष्टपं वा प्राप्नुयादिति, गतं भङ्गपरिज्ञामरणम् ॥ साम्प्रत-
 मिङ्गितमरणं श्लोकाध्यादिनोच्यते तद्यथा—'प्रगृहीततरकं
 चेदम्' प्रकरणे गृहीततरं प्रगृहीततरं तदेव प्रगृहीततरकम्,
 'इदमिति' वक्ष्यमाणमिङ्गितमरणम्, एतद्धि भङ्गप्रत्या-
 ख्यानान् सकाशान्नियमेन चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानादिङ्गित-
 प्रदेशसंस्तराकामात्रविहाराभ्युपगमाच्च विशिष्टतरधृतिसं-
 हननाद्युपेतन प्रकरणे गृह्यत इति, कस्यैतद्वचति ?—द्रव्य-
 संयमः स विद्यते यस्यासौ द्रविकस्तस्य 'विज्ञानतो' गी-
 तार्थस्य जघन्यतोऽपि नवपूर्वविशारदस्य भवाति, नाऽन्यस्ये-
 ति, अत्रापीङ्गितमरणे यत्संलेखना-तृणसंस्तरादिकमभि-
 हितं तत्सर्वं वाच्यम् ॥ ११ ॥ अयमपरो विधिरित्याह—'अ-
 यं स' इति सोऽयम् 'अपरः' अन्यो भङ्गप्रत्याख्यानाद्भि-
 च इङ्गितमरणस्य 'धर्मो' विशेषो 'ज्ञातपुत्रेण' वीरवर्द्ध-
 मानस्वामिना सुष्ठुहितः—उपलब्धः स्वाहितः, अस्य चानन्तरं
 वक्ष्यमाणत्वात् प्रत्यक्षासन्नवाचिनेदमभिधानम्, अत्रापी-
 ङ्गितमरणे प्रवज्यादिको विधि संलेखना च पूर्ववद् वृष्ट्या ।
 तथापकारणादिकं हित्वा स्थण्डिलं प्रत्युपेक्ष्यालोचितप्रतिकान-
 तः पञ्चमहाव्रतारूढश्चतुर्विधमाहारं प्रत्याख्याय संस्तरके
 तिष्ठति, अयमत्र विशेषः—आत्मवर्जं प्रविचारम्—अङ्गव्यापारं
 विशिष्टं जह्यान्—त्यजन् 'त्रिविधत्रिविधेने' ति—भनोवाक्कार्यैः
 कृतकारिणानुमतिभिः स्वव्यापारव्यतिरेकेण परित्यजेत्,
 स्वयमेव चोद्धर्त्तनपरिवर्त्तनं कायिकयोगादिकं विधत्ते ॥ १२ ॥
 (३३) सर्वथा प्राणिसंरक्षणं पौनःपुन्येन विधेयमिति

दर्शयितुमाह—

हरिणसु न निवज्जिजा, थण्डिलं मुणिया सए ।
 विअमिज्ज अणाहारो, पुट्ठो तत्थऽहियासए ॥ १३ ॥
 इंदिएहिं गिलायन्तो, समियं आहरे मुणी ।
 तहा विमे अगग्गिहे, अचले जे समाहिए ॥ १४ ॥
 अभिकमे पडिकमे, सङ्कुचए पसाए ।
 कायमाहारणऽट्ठाए, इत्थं वाऽवि अचेयणो ॥ १५ ॥
 पणिकमे पणिकिलन्ते, अदुवा चिद्धे अहायए ।
 ठाण्णण पणिकिलन्ते, निमीडिजा य अंतमो ॥ १६ ॥

हरितानि—वृक्षाङ्गुरादीनि तेषु न शयीत, थण्डिलं मत्वा श-
 यीत, तथा—स वाह्याभ्यन्तरमुपधि व्युत्सृज्य त्यक्त्वाऽनाहारः
 सन् स्पृष्टः परीपहापसर्गैः 'तत्र' तस्मिन् संस्तरके व्यव-
 स्थितः सन् सर्वमध्यासयेद् अधिसंहत ॥ १३ ॥ किं च—स
 ह्यनाहारतया मुनिर्गलीयमान इन्द्रियैः शमिनो भावः शमि-
 ता-समता तां साम्यं वा आत्मन्याहारयेद्—व्यवस्थापयेत्—
 नाऽऽर्त्तध्यानोपगतो भूयादिति यथासमाधानमाले, तद्यथा-

सङ्केचननिर्विण्णो हस्तादिकं प्रसारयेत्, तेनापि निर्विण्ण उप-
 विशेत्, यथेङ्गितदेशे सञ्चरेद्वा, तथाऽप्यसौ स्वकृतचेष्टवाद्-
 गह्य एव । किंभूत इति दर्शयति—अचले यः समाहितः, यद्य-
 प्यसविङ्गितप्रदेशे स्वतः शरीरमात्रेण चलति तथाऽप्यभ्यु-
 दयतमरणाद् न चलतीत्यचलः, सम्यगाहितं व्यवस्थापितं ध-
 र्मध्याने शुक्लध्याने वा मनो यन स समाहितः, भावाचलितश्च-
 ङ्गितप्रदेशे चङ्क्रमणादिकमपि कुर्यादिति ॥ १४ ॥ एतद् दर्शयि-
 तुमाह—प्रज्ञापकापेक्षयाऽभिमुखं क्रमणमभिक्रमणसंस्तर-
 काद् गमनमित्यर्थः, तथा—प्रतीपं—पश्चादभिमुखं क्रमणं प्रतिक्र-
 मणमागमनमित्यर्थः, नियतदेशे गमनागमने कुर्यादिति यावत्,
 तथा—निष्पन्नो निष्पण्णो वा यथासमाधानं भुजादिकं सङ्केच-
 येत् प्रसारयेद्वा, किमर्थमेतदिति चेद् दर्शयति—कायस्य शरी-
 रस्य प्रकृतिपेलवस्य साधारणार्थं, कायसाधारणाच्च तत्पी-
 डाकृतायुष्कोपक्रमपरिहारेण स्वायुःस्थितिक्षयाद् मरणं यथा
 स्यात्, न पुनस्तेषां महासत्त्वतया शरीरपीडां तथापितचि-
 त्तस्यान्यथाभावः स्यादिति भावः । ननु च निरुद्धसमस्त-
 कायचेष्टस्य शुष्ककाष्ठवदचेतनतया पतितस्य प्रचुरतरपु-
 ण्यप्राग्भागेऽभिहित इति, नायं नियमः, संविशुद्धाध्यवसा-
 यतया यथाशक्त्याऽऽरोपितभारनिर्वाहिणः तत्तुल्य एव कर्म-
 क्षयः अत्राप्यसौ, वाशब्दात् तत्र वा पादपोपगमनेऽचेतनव-
 त्सक्रियोऽपि निष्क्रिय एव, यदि वा—अत्रापि इङ्गितमरणे
 ऽचेतनवच्छुष्ककाष्ठवत्सर्वक्रियारहितो यथा पादपोपग-
 मने तथा सति सामर्थ्ये तिष्ठेद् ॥ १५ ॥ एतत्सामर्थ्याभावे
 चैतत्कुर्यादित्याह—यदि निष्पण्णम्याऽनिष्पण्णस्य वा गात्रभङ्गः
 स्यात् ततः परिक्रामेत् चङ्क्रम्याद्—यथा नियमिते देशे ऽकुटि-
 लया गत्या गताऽऽगतानि कुर्यात्, तेनापि भ्रान्तः सन् अथ-
 वोपविष्टस्तिष्ठेत्, 'यथा यतो' यथाप्रणिहितगात्र इति,
 यदा पुनः स्थानेनापि परिक्रममभियात् तद् यथा—निष्पण्णो वा
 पर्यङ्गेण वा अर्द्धपर्यङ्गेण वोत्कुटुकासनो वा परिताम्यति तदा
 निष्पण्णः स्यात्, तत्राप्युत्तानको वा पार्श्वेशायी वा दण्डायतो
 वा लगण्डशायी वा यथासमाधानमवतिष्ठेत् ॥ १६ ॥

किं च—

आसीणोऽणेलिसं मरणं, इंदियाणि समीरण ।
 कोलावासं समासज्ज, वितहं पाउरे सए ॥ १७ ॥
 जअो वज्जं समुप्पजे, न तत्थ अवलम्बए ।
 तउ उक्खे अप्पाणं, फासे तत्थऽहियासए ॥ १८ ॥
 अयं चा—(ययतरे) ततरे सिया, जो एवमणुपालए ।
 सव्वगायनिरोहेऽवि, ठाणाओ न वि उव्वमहे ॥ १९ ॥
 अयं से उत्तमे धम्मे, पुव्वट्ठाणस्स पग्गहे ।
 अचिरं पडिलेहिता, विहरे चिट्ठ माहणे ॥ २० ॥

'आसीनः'—आश्रितः, किं तत् ?—मरणम्, किंभू-
 तम्,—'अनीदृशम्' अनन्यसदृशमितरजनदुरध्यवसे-
 यम्, तथाभूतश्च किं कुर्यादिति दर्शयति—इन्द्रियाणी-
 णामिष्टस्वविषयेभ्यः सकाशाद्वागद्वेषाकरणतया सम्यगीर-
 येत्—प्रेरयेदिति, कोला-घुणकीटकास्तेषामावासः कोलावा-
 सस्तमन्तर्घुणक्षतमुद्देहिकानिचितं वा 'समासाद्य' ल-
 ङ्घ्वा तस्माद्यद्वितीयम्—आगन्तुकतदुत्थजन्तुरहितमवधुम्भ-

नाय प्रादुरेपयेत्-प्रकटं प्रत्युपेक्षणीयमशुभिरमन्वेपयेत् ॥१७॥ इङ्गितमरणे चोदनामभिधाय यन्निषेध्यं तद्दर्शयितुमाह- 'जग्रा गाहा' 'यतो' यस्मादनुष्ठानादवष्टम्भनादवज्रवद्वज्रं गुरुत्वात्कर्म, अवद्यं वा पापं वा तत्समुत्पद्येत प्रादुःप्यात्, न तत्र घुणक्षतकाष्ठादावचलम्वेत । नावष्टम्भनादिकां क्रियां कुर्यात्, तथा 'ततः' तस्मादुत्तेपणापत्तेपणादेः काययोगाद् दुष्प्रणिहितवाग्योगादार्तध्यानादि मनोयोगाच्चावयसमुत्पत्तिहेतोरान्मानमुत्कपेद्-उत्क्रामयेत् । पापोपादानादात्मानं निवर्तयेदिति यावत् । तत्र च धृतिसंहननाद्युपेनोऽप्रतिकर्म-शरीरः प्रवर्द्धमानशुभाध्यवसायकण्डकोऽपूर्वापूर्वपरिणामा-रोही सर्वज्ञप्रणीतागमानुसारेण पदार्थस्वरूपनिरूपणाहितम-तिः अन्यदिदं शरीरं त्याज्यमित्येवं कृताध्यवसायः सर्वान् स्पर्शान् दुःखविशेषाननुकूलप्रतिकूलोपसर्गपरीपहापादि-तान्, तथा वातपित्तश्लेष्मद्वन्द्वेतरप्रोद्भूतान् कर्मक्षयायो-द्यतो मयैवैतदवद्यं कृतं सोढव्यं चेत्येतदध्यवसायी अध्यास-थेद्-अधिसहेतु, यतो यन्मया त्यक्तं शरीरकमेतदेवोपद्रवन्ति-न पुनर्जिघृक्षितं धर्म्मोत्तरणमित्याकलय सर्वपीडासहिष्णुर्भ-वेदिति ॥१८॥ गत इङ्गितमरणाधिकारः ॥ साम्प्रतं पादपोपग-मनमाश्रित्याह-(अयं गाहा) अनन्तरमभिधास्यमानत्वाद्योऽयं प्रत्यक्षा मरणविधिः स चाऽऽयततरो न केवलं भङ्गपरिज्ञा-याः, इङ्गितमरणविधिरायततरः, अयं च तस्मादायततरः इति चशब्दार्थः । आयततर इत्याङ्गभिर्विधौ सामस्त्येन यत आयतः । अयमनयोरतिशयेनायत आयततरः । यदिवा-अ-यमनयोरतिशयेनात्तो-गृहीत आततरः, यत्नेनाध्यवसित इत्यर्थः । तदेवमयं पादपोपगमनमरणविधिराततरो दृढतरः स्याद् भवेत् । अत्रापि यदिङ्गितमरणे प्रवज्यासंलेखनादिकमुक्तं तत्सर्वं द्रष्टव्यमिति । यद्यसावायततरः ततः किमिति दर्शय-ति-यो भिन्नः 'एवम्' उक्तविधिनैव पादपोपगमनविधिमनुपा-लेयत् सर्वगात्रनिरोधेऽपि, उत्तप्यमानकायोऽपि मृच्छन्नापि मरणसमुद्घातगतो वा भव्यमाणमांसशोणितोऽपि कोण्डुगृ-ध्रिपीलिकादिभिर्महासत्त्वतयाऽऽशंसितमहाफलविशेषः सं-स्तस्मात्स्थानात् प्रदेशात् द्रव्यतो भावतोऽपि शुभाध्यवसाय-स्थानाच्च व्युद्भवेत्-न स्थानान्तरं यायात् ॥ १९ ॥ किं च-अयमित्यन्तःकरणनिष्पन्नत्वात्प्रत्यक्षः 'उत्तमः' प्रधानो मरणविधिः सर्वोत्तरत्वाद्धर्म्मो-विशेषः पादपोपगमनरूपो मरणविशेष इति । उत्तमत्वे कारणं दर्शयति- 'पूर्वस्थानस्य प्रग्रह' इति पञ्चम्यर्थे पृष्टी । पूर्वस्थानाद्भङ्गपरिज्ञेङ्गितमरणरू-पात्प्रकर्षेण ग्रहोऽत्र पादपोपगमने प्रगृहीततरमेतदित्यर्थः । तथाहि-अत्र यदिङ्गितमरणानुमतं कायपरिस्पन्दनं तदपि निषेध्यते अच्छिन्नमूलपादपवन्निश्चेष्टो निष्क्रियो दह्यमानश्छि-द्यमानो वा विषमपन्नितो वा तथैवास्ते न तस्मात्स्थानाच्च लति, त्रिलातपुत्रवत् । एतदेव दर्शयति-अचिरं स्थानं, तच्च स्थण्डिलं तत्पूर्वविधिना प्रत्युपेक्ष्य तस्मिन् प्रत्युपेक्षिते स्थ-ण्डिले विहरेदिति । अत्र पादपोपगमनाधिकाराद् विहरणं तद्विधिपालनमुक्तम् । तच्च स्थानात् स्थानान्तरसंक्रमणम् । ए-तदेव च दर्शयति-तिष्ठेत् सर्वगात्रनिरोधेऽपि स्थानान्तरास-ङ्क्रमणं कुर्यादित्यर्थः । कोऽसौ ? 'माहणे' ति साधुः । स हि निषण्णो निषण्ण ऊर्ध्वस्थितो वा निष्प्रतिकर्म्मो यद्यथा निजि समङ्गमचेतन इव न चालयेदिति यावत् ॥ २० ॥

एतदेव प्रकारान्तरेण दर्शयितुमाह-

अचित्तं तु समासज्ज, ठावए तत्थ अप्पगं ।

वोसिरे सव्वसो कायं, न मे देहे परीसहा ॥ २१ ॥

न विद्यते चित्तमस्मिन्नित्यचित्तम्-अचतनं जीवरहितमि-त्यर्थः । तच्च स्थण्डिलं फलकादि वा ' समासाद्य ' लब्ध्वा फलकेऽपि समर्थः कश्चित्काष्ठे वाऽवष्टभ्य तत्राऽऽत्मानं स्था-पयेत् । व्यवस्थाप्य च त्यक्तचतुर्विधाहारो मेरुरिव निष्प्रक-म्पः कृतालोचनादिपरिकर्मा गुरुभिरनुज्ञातो व्युत्सृजेत् । ' सर्वशः ' सर्वात्मना ' कायं ' देहम् । व्युत्सृष्टदेहस्य च यदि केचन परीपहोपसर्गाः स्युस्ततो भावयेत्- ' न मे देहे परीप-हाः ' मत्सम्बन्धी देह एव न भवति, परित्यक्तत्वात्, तद-भावे कुतः परीपहाः ? यदिवा-न मम देहे परीपहाः । स-म्यकरणेन सहमानस्य तत्कृतपीडयाद्वेगाभावात्, अतः परीपहान् कर्मशत्रुजयसहायानिति कृत्वाऽपरीपहान् एव मन्येत ॥ २१ ॥

ते पुनः कियन्तं कालं सोढव्या इत्याशङ्कान्युदासार्थमाह-

जावज्जीवं परिसहा, उवसग्गा इत्ति संखाय ।

संवुडे देहभेयाए, इय पन्नेऽहियासए ॥ २२ ॥

' यावज्जीवं ' यावत् प्राणधारणं तावत् परीपहा उपसर्गाश्च सोढव्या इत्येतत् ' सङ्ख्याय ' ज्ञात्वा तान-ध्यासयेदिति । यदिवा-न मे यावज्जीवं परीपहोपसर्गा इत्ये-तत् सङ्ख्याय-ज्ञात्वाऽधिसहेतु । यदिवा-' यावज्जीवं ' मिति । यावदेव जीवितं तावत् परीपहोपसर्गजनिता पीडेति, तत्पुनः कतिपयनिमेषाऽवस्थायि । एतदवस्थस्य ममान्तमल्पमेव-त्यत एतत्सङ्ख्याय-ज्ञात्वा संवृता यथानित्तिसत्यक्कात्रो देहभेदाय शरीरत्यागायोत्थित इति कृत्वा ' प्राज्ञः ' उ-चितविधानवेदी, यद्यत्कायपीडाकार्युपतिष्ठते तत्तत्सम्यग-धिसहेतु ॥ २२ ॥

एवम्भूतं च साधुमुपलभ्य कश्चिद्राजादिभोगैरुपनिमन्त्रयेत् तत्प्रतिपादनार्थमाह-

भेउरेसु न रज्जिजा, कामेसु बहुतरेसु वि ।

इच्छालोभं न सेविजा, धुववन्नं संपेहिय ॥ २३ ॥

भेदनशीला भिदुराः शब्दादयः कामगुणास्तेषु प्रभूततरेष्वपि ' न रज्येत् ' न रागं यायात् । पाठान्तरं वा- ' कामेसु बहुलेसु वि ' इच्छामदनरूपेषु कामेषु बहुलेषु-अनल्पेष्वपीत्यर्थः । यद्यपि राजा राज्यकन्यादानादिनोपप्रलोभयेत् तथापि तत्र न गा-र्ध्यमियात् । तथा इच्छारूपो लोभ इच्छालोभः चक्रवर्ती-न्द्रत्वाद्यभिलाषादिको निदानविशेषस्तमसौ निर्जरापेक्षी न संवेत, सुरर्द्धिदर्शनमोहितो ब्रह्मदत्तवन्निदानं न कुर्यादित्य-र्थः । (ब्रह्मदत्तकथा ' वंभदत्त ' शब्दे पञ्चमभागे १२७१ पृष्ठे गता) तथा चागमः- ' इह लोगाऽऽसंसर्पश्रोणे १ परलो-गासंसर्पश्रोणे २ जीवियासंसर्पश्रोणे ३ मरणासंसर्पश्रोणे ४ कामभोगासंसर्पश्रोणे ५ ' इत्यादि, ' वर्णः ' संयमो मोक्षा वा स च सूक्ष्मो दुर्ज्ञेयत्वात्; पाठान्तरं वा ' धुववन्न ' मि-त्यादि । ध्रुवः-अव्यभिचारी स चासौ वर्णश्च ध्रुववर्णस्तं संप्र-ह्य ध्रुवां वा शाश्वती यशःकीर्ति पर्यालोच्य कामेच्छालोभ-विक्षेपं कुर्यादिति ॥ २३ ॥

किं च—

सासएहिं निमन्तिजा, दिव्यं मायं न सद्दे ।

तं पडिवुज्झ माहणे, मव्वं नूमं विहृणिय ॥ २४ ॥

शाश्वता यावज्जीवम् अपरिज्ञायान् प्रतिदिनदा—
नाद् वाऽर्थास्तैस्तथाभूतैर्विभवैः कश्चिन्नमन्त्रयेत् तत्प्र-
तिबुध्यस्व—यथा शरीराऽर्थं धनं मृग्यते तदेव शरीर-
मशाश्वतमिति । तथा दिव्यां मायां न श्रद्दधीत । तद्यथा— यदि
कश्चिद्देवो मीमांसया प्रत्यनीकतया वा भक्त्या वाऽन्यथा वा
कौतुकादिना नानर्द्धिदानतो निमन्त्रयेत्, तां च तत्कृतां
मायां न श्रद्दधीत । तथा बुध्यस्व—यथा देवमायैषा, अन्यथा
कुतोऽयमाकस्मिकः पुरुषो दुर्लभमेतद् द्रव्यं प्रभूततरमेवंभूते
क्षेत्रे काले भावे च दद्यात् ? एवं द्रव्यादिनिरूपणया देव-
मायां बुध्यस्व इति । तथा देवाऽङ्गना वा यदि दिव्यं रूपं वि-
धाय प्रार्थयेत् तामपि बुध्यस्वेति । ' माहणे ' ति साधुः
' सर्वम् ' अशेषं ' नूमं ' ति कर्म मायां वा तत् तां वा ' वि-
ध्य ' अपनीय देवादिमायां बुध्यस्वेति क्रिया ॥ २४ ॥

किञ्च—

सव्वहेहिं अमुच्छिण्ण, आउकालस्स पारए ।

तितियखं परमं नच्चा, विमोहन्नयरं हियं ॥ २५ ॥ तिवेमि ।
सर्वे च तेऽर्थाश्च सर्वार्थाः, पञ्चप्रकाराः कामगुणास्तत्सम्पा-
दका वा द्रव्यनिचयास्तैस्तेषु वा अमूर्च्छितः—अनध्युपपन्नः ।
आयुःकालस्य यावन्मात्रं कालमायुः संतिष्ठते असौ आयुः-
कालस्तस्य पारम्—आयुष्कपुद्गलानां क्षयो—मरणं तद्रच्छती-
ति पारगः । यथोक्ताविधिना पादपोषगमनव्यवस्थितः प्रवर्द्ध-
मानशुभाध्यवसायः स्वायुःकालान्तगः स्यादिति । तदेवं पाद-
पोषगमनविधिं परिसमाप्योपसंहारद्वारेण त्रयाणामपि म-
रणानां कालक्षेत्रपुरुषावस्थाश्रयणात् तुल्यकक्षतां पश्चार्धेन द-
शयन्ति—तितिज्ञा—परीपटोपसर्गापादितदुःखविशेषसहनं तत्
त्रयाणामपि परमं प्रधानमस्तीति ज्ञात्वा—अवधार्य ' विमो-
हान्यतरं हित ' मिति । विगतो मोहो येषु दानि विमोहानि ।
भक्तपरिज्ञे—ज्ञितमरण—पादपोषगमनानि तेषामन्यतरत् काल-
क्षेत्रादिकमाश्रित्य तुल्यफलत्वाद्विदितम् अभिप्रेतार्थसाधनादतो
यथाशक्ति त्रयाणामन्यतरत् तुल्यबलत्वाद् यथावसरं विधेयम् ।
इतिः अधिकारपरिसमाप्ता, ब्रवीमीति पूर्ववत् । नयविचारा-
दिकमनुगतं वक्ष्यमाणं च द्रष्टव्यमिति । आचा० १ ध्रु० ८ अ०
८ उ० । (मारणान्तिकसमुद्रातवक्त्रव्यता ' मारणतियसमु-
ग्याय ' शब्दे) (' संथार ' शब्दे ' संलेहणा ' शब्देऽपि च किञ्चिद्
वक्ष्यामि) (' अम्भुजयमरण ' शब्दे प्रथमभागे ६६३ पृष्ठे अम्भु-
जयमरणवक्त्रव्यता)

यत एवं ततः किं कर्त्तव्यम् ? इति गुरुरूपदेशमाह—

तम्हा चंदगविज्झं, सकारणं उज्जुण्ण पुरिसेणं ।

जीवो अधिरहियणो, कायवो मुखलमगम्मि ॥ ६८ ॥

' तम्हा ' तस्मात्कारणात् चन्द्रकवेध—वामदक्षिणावर्त्त-
भ्रमदष्टवक्त्राऽऽरकमध्यतिर्गच्छदृढं मुखशरप्रयोगतो भूस्थकु-
ण्डिकागततैलान्तःप्रतिविम्बितगगनस्थाधोमुखपुत्तलिकावा
मलान्वनरूपश्चन्द्रकस्तद्रूपं वेधं राधावेध इत्यर्थः । साध्य-
मित्यध्याहारः । केन पुरुषेण । किंभूतेन उद्युक्तेन-उद्यमवता
सावधानेनेत्यर्थः । कथं ? सकारणं स्वर्गापवर्गादिश्रीलाभहेतो-

रित्यर्थः । यथा राधावेधः सकारणं राज्यादिलाभकृते के-
नापि साध्यते एवं चन्द्रकवेधमिवानशनं सकारणं मोक्षा-
दिलाभकृते सावधानेन साध्यतव्यमिति भावः । तत्साधनो-
पायश्चायमित्याह—' जीवो ' जीव आत्मा अविरहितगुणोऽमु-
क्त्वानदर्शनचारित्रगुणः कर्त्तव्यः । क्व ? मोक्षमार्गज्ञानदर्शनचा-
रित्रतपोरूपे । तद्रव्यवस्थितो हि चन्द्रकवेधसमां प्रान्तरा-
धनां साध्यतीत्यर्थः ॥ ६८ ॥ आनु० । (अत्र विशेषः ' अण-
सण ' शब्दे प्रथमभागे ३०२ पृष्ठे गतः) ।

(३४) अत्र मरणविधिर्जिनपतिप्रकीर्णकान्तर्गते दशमे
मरणविधिप्रकीर्णके उक्तस्तद्यथा—

तिहुयणसरीरिवंदं, सप्पवयणरयणमंगलं नमिउं ।
समणस्स उत्तमं ऽहे, मरणविहीसंगहं वुच्छं ॥ १ ॥
सुणह सुयसारनिहसं, ससमयपरसमयवायनिम्मायं ।
सीसो समणगुणं ऽहुं, परिपुच्छइ वायमं कंचि ॥ २ ॥
अभिजाइसत्तविक्रम—सुयसीलविमुत्तिखंतिगुणकलियं ।
आयारविणयमदव—विज्जाचरणागरमुदारं ॥ ३ ॥
कित्तीगुणगम्भरं, जसखाणिं तवनिहिं सुयसमिद्धं ।
सीलगुणानाणदंसण—चरित्तरयणाऽऽगारं धीरं ॥ ४ ॥
तिविहं तिकरणसुद्धं, मयरहियं दुविहठाणपुणरत्तं ।
विणयेण कमविसुद्धं, चउस्सिरं वारसावत्तं ॥ ५ ॥
दुओणयं अहाजायं, एयं काउण तस्स किइकम्मं ।
भत्तीइभरियहियओ, हरिमवसुम्भन्नरोमंचो ॥ ६ ॥
उवदेसहेउकुसलं, तं पवयणरयणसिरिधरं भणइ ।
इच्छामि जाणिउं जे, मरणसमाहिं समासेणं ॥ ७ ॥
अम्भुज्जुयं विहारं, इच्छं जिणदेसियंविउपसत्थं ।
नाउं महापुरिसदे—सियं तु अम्भुज्जुयं मरणं ॥ ८ ॥
तुज्झत्थ सामि सुअजल—हिपारगा समणसंघनिज्जवया ।
तुज्झं खु पायमूले, सामन्नं उज्झमिस्सामि ॥ ९ ॥
सो भरियमहुरजलहर—गंभीरसरो निसन्नओ भणइ ।
सुण दाणि धम्मवच्छल—मरणसमाहिं समासेणं ॥ १० ॥
सुण जह पच्छिमकाले, पच्छिमतिन्थयरदेसियमुयारं ।
पच्छा निच्छिय पच्छं, उविति अम्भुज्जुयं मरणं ॥ ११ ॥
पच्चज्जाई सव्वं, काउणाऽऽलोअणं च सुविसुद्धं ।
दंसणानाणचरित्ते, निस्सल्लो विहर चिरकालं ॥ १२ ॥
आउवेयसमत्ती, तिगिच्छए जह विसारओ विज्जो ।
रोगाऽऽयंकाऽऽगहिओ, सो निरुयं आउरं कुणइ ॥ १३ ॥
एवं पवयणसुयसा—रपारगो सो चरित्तुद्धीए ।
पायच्छित्त विहिन्नू, तं अणगारं विसोहेइ ॥ १४ ॥
(सम्यक्त्वाऽऽराधकविषयिका अत्रत्याश्चतस्रो गाथाः ' आ-
राहणा ' शब्दे द्वितीयभागे ३८५ पृष्ठे उक्ताः ।)
अरहंतसिद्धचेइय—गुरुमु सुयधम्मसाहुवगे य ।

आयरियउवज्झाए, पव्वयणे सव्वसंघे य ॥ १६ ॥
 एएसु भत्तिजुत्ता, पूयंता अहरहं अण्णमणा ।
 सम्मत्तमणुसरंता, परित्तसंसारिया हुंति ॥ २० ॥
 सुविहिय इमं पइसं, असदहंतेहिं ऽण्णेगर्जिवेहिं ।
 बालमरणाणि तीए, मयाई काले अण्णताई ॥ २१ ॥
 एगं पंडियमरणं, मरिऊण पुणो बहूणि मरणाणि ।
 न मरंति अप्पमत्ता, चरित्तमाराहियं जेहिं ॥ २२ ॥
 दुविहम्मि अहक्खाए, सुसंबुडा पुव्वसंगओ मुक्का ।
 जे उ चयंति सरीरं, पंडियमरणं मयं तेहिं ॥ २३ ॥
 एयं पंडियमरणं, जे धीरा उवगया उवाएणं ।
 तस्स उवाए उ इमा, परिकम्म विहीउ जुंजीया ॥ २४ ॥
 जे कुम्म(केस)संखताडण-मारुअजिअगगणपंकयतरुणं ।
 सरिकप्पासुयकप्पिय-आहारविहारचिद्धागा ॥ २५ ॥
 निच्चं तिदंडविरया, तिगुत्तिगुत्ता तिसल्लनिस्सल्ला ।
 तिविहेण अप्पमत्ता, जगजीवदयावरा समणा ॥ २६ ॥
 (अत्रत्या वक्तव्यता 'आराहण' शब्दे द्वितीयभागे ३७७
 पृष्ठे उक्ता तत एवावसेया ।)
 फासेहिं ति चरित्तं, सव्वं सुहसीलयं पज्जहिऊणं ।
 घोरं परीसहचयुं, अहियासितो धिइवलेणं ॥ ४५ ॥
 सदे रूवे गंधे, रसे य फासे य निग्घिणधिए ।
 सव्वेसु कसाएसु य, निहंतु परमोसया होहि ॥ ४६ ॥
 चइऊण कसाए इ-दिए य सव्वे य गारवे हंतुं ।
 तो मलियरागदोसो, करेह आराहणासुद्धिं ॥ ४७ ॥
 दंसणनाणचरित्ते, पव्वज्जाईसु जो अईयारो ।
 तं सव्वं आलोयहि, निरवसेसं पणिहियप्पा ॥ ४८ ॥
 जह कंटएण विद्धो, सव्वंगे वेयणदिओ होइ ।
 तह चेव उद्धियम्मि उ, नीसल्लो निव्वओ होइ ॥ ४९ ॥
 एवमणुद्धियदोसो, माइल्लो तेण दुक्खिओ होइ ।
 सो चेव चत्तदोसो, सुविसुद्धो निव्वओ होइ ॥ ५० ॥
 रागदोसाऽभिहया, ससल्लमरणं मरंति जे मूढा ।
 ते दुक्खसल्लवहुला, भमंति संसारकंतारे ॥ ५१ ॥
 जे पुण तिगारवज्झा, नीसल्ला दंसणे चरित्ते य ।
 विहरंति मुक्कसंगा, खवंति ते सव्वदुक्खाइं ५२ ॥
 सुचरमवि संकिलिद्धं, विहरितं भाणसंवरविहीणं ।
 नाणी संवर जुत्तो, जिणइ अहोरत्तमित्तेणं ॥ ५३ ॥
 जं निज्जेरइ कम्मं, असंबुडो सुवहुणा वि कालेणं ।
 तं संबुडो तिगुत्तो, खवेइ ऊसासमित्तेणं ॥ ५४ ॥
 सुवहुस्सुयाऽवि संता, जे मूढा सीलसंजमगुणेहिं ।
 न करंति भावसुद्धिं, ते दुक्खनिभेलणा हुंति ॥ ५५ ॥
 जे पुण सुयसंपन्ना, चरित्तदोसेहिं नोवलिप्पंति ।

ते सुविसुद्धचरित्ता, करंति दुक्खक्खयं साहू ॥ ५६ ॥
 पुव्वमकारियजोगो, समाहिकामोऽवि मरणकालम्मि ।
 न भवइ परीसहसहो, विसयसुहपराइओ जीवो ॥ ५७ ॥
 तं एवं जाणंतो, महंतरं लाहगं सुविहिएसु ।
 दंसणचरित्तसुद्धी, निस्सल्लो विहर तं धीर ! ॥ ५८ ॥
 इत्थ पुण भावणाओ, पंच इमा हुंति संकिलिद्धाओ ।
 आराहित सुविहिया, जा निच्चं वज्जिणिज्जाओ ॥ ५९ ॥
 कंदप्पा देवकिव्विस-अभिओगा आसुरी य संमोहा ।
 एयाओ संकिलिद्धा, असंकिलिद्धा हवइ छट्ठा ॥ ६० ॥
 कंदप्पा कोकुइया, दवसीलो निच्च हासणकहाओ ।
 विम्हावित्तो उ परं, कंदप्पं भावणं कुणइ ॥ ६१ ॥
 नाणस्स केवलीणं, धम्मायरियस्स संघसाहूणं ।
 माई अवण्णवाई, किव्विसियं भावणं कुणइ ॥ ६२ ॥
 संताऽभिओगं कोउग, भूईकम्मं च जो जणे कुणइ ।
 सायरसइद्धिहेउं, अभिओगं भावणं कुणइ ॥ ६३ ॥
 अणुवद्धरोसवुग्गह-संपत्त तहा निमित्तपडिसेवी ।
 एएहिं कारणेहिं, आसुरियं भावणं कुणइ ॥ ६४ ॥
 उम्मग्गदेसणा णा-ण-दूमणा मग्गविप्पणासो अ ।
 मोहेण मोहयंतं-सि भावणं जाण संमोहं ॥ ६५ ॥
 एयाउ पंच वज्जिय, इणमो छट्ठाई विहर तं धीर ! ।
 पंचसमिओ तिगुत्तो, निस्संगो सव्वसंगेहिं ॥ ६६ ॥
 एयाए भावणाए, विहरविशुद्धाइ दीहकालम्मि ।
 काऊण अंतसुद्धिं, दंसणनाणे चरित्ते य ॥ ६७ ॥
 पंचविहं जे सुद्धिं, पंचविहविवेगसंजुयमकाउं ।
 इह उवणमंति मरणं, ते उ समाहिं न पावित्ति ॥ ६८ ॥
 पंचविहं जे सुद्धिं, पत्ता निखिलेण निच्छियमईया ।
 पंचविहं च विवेगं, ते हु समाहिं परं पत्ता ॥ ६९ ॥
 लहिऊणं संमारे, सुदुल्लहं कहं वि माणुसं जम्मं ।
 न लहंति मरणदुलहं, जीवा धम्मं जिणक्खायं ॥ ७० ॥
 किच्छाहि पावियम्मि वि, सामप्पे कम्मसत्तिओसन्ना ।
 सीयंति सायदुलहा, पंकासन्नो जहा नागो ॥ ७१ ॥
 जह कागणीइ हेउं, मणिरयणाणं तु हारण कोडिं ।
 तह सिद्धसुहपरुक्खा, अबुहा र(स)जंति कामेसुं ॥ ७२ ॥
 चोरो रक्खसपहओ, अन्थऽत्थी हणइ पंथियं मूढो ।
 इय लिंगी सुहरक्खस-पहओ विसयाउरो धम्मं ॥ ७३ ॥
 तेसु वि अलद्धपसरा, अवियणहा दुक्खिया गयमईया ।
 समुवित्ति मरणकाले, पगामभयभेरवं णरगं ॥ ७४ ॥
 धम्मो न कओ साहू, न जेमिओ न नियंसियं सएहं ।
 इण्ह परंपरासु-त्ति य नेवय पत्ताई सुक्खाइं ॥ ७५ ॥
 साहूणं नोवकयं, परलोअच्छेयसंजमो न कओ ।

दुहओ वि तओ विहलो, अह जम्मो धम्मरुक्खाणं ॥७६॥
 दिक्खं मइलेमाणा, मोहमहावत्तसागराऽभिहया ।
 तस्स अपडिकमंता, मरंति ते बालमरणाइं ॥ ७७ ॥
 इय अवि मोहपउत्ता, मोहं मुत्तूण गुरुसगासम्मि ।
 आलोइय निस्सल्ला, मरिउं आराहगा तेऽवि ॥ ७८ ॥
 इत्थ विसेसो भण्णइ, छलणा अवि नाम हुज्ज जिणकप्पो ।
 किं पुण इयरमुणीणं, तेण विही देसिओ इणमो ॥७९॥
 अप्पविहीणा जाहे, धीरा सुयसारभरियपरमत्था ।
 ते आयरियविदिन्नं, उविति अब्भुज्जयं मरणं ॥८०॥
 आलोयणाइ संले-हणाइ खमणाइ काल उस्सग्गे ।
 उग्गासे संथारे, निसग्ग वेरग्ग मुक्खाए ॥ ८१ ॥
 भाणविसेसो लेसा, सम्मत्तं पायगमणयं चव ।
 चउदसओ एस विही, पढमो मरणम्मि नायव्वो ॥८२॥
 विणओवयारमाण-स्स भंजणा पूयणा गुरुजणस्स ।
 तित्थयराण य आणा, सुयधम्माराहणाऽकिरिया ॥८३॥
 छत्तीसा ठाणेषु य, जे पवयणसारभरियपरमत्था ।
 तेसिं पासे सोही, पन्नत्ता धीरपुरिसेहिं ॥ ८४ ॥
 वयल्लक्कायल्लकं, वारसगं तह अकप्प गिहिभाणं ।
 पलियं क गिहिनिसिजा, ससोभ पलिमज्जण सिणाणं ॥८५॥
 आयारवं च उवधा-रवं च ववहारविहिविहिन्नु य ।
 उव्वीलगा य धीरा, परूवणाए विहिएणू य ॥ ८६ ॥
 तह य अवायविहिएणू, निजवगा जिणमयम्मि गहियत्था
 अपरिस्साई य तहा, विस्सासरहस्सनिच्छिड्डा ॥ ८७ ॥
 पढमं अट्टारसगं, अट्ठ य ठाणाणि एव भणियाणि ।
 इत्तो दस ठाणाणि य, जेसु उट्ठावणा भणिया ॥ ८८ ॥
 अणवट्ठतिगं पारं-चिगं च तिगमेय छहि गिहीभूया ।
 जाणंति जे उ एए-सुअरयणकरंडगा खूरी ॥ ८९ ॥
 सम्मदंसणचत्तं, जे य वियाणंति आगमविहिन्नु ।
 जाणंति चरित्ताओ, अनिग्गयं अपरिसेसाओ ॥ ९० ॥
 जो आरंभे वट्ठइ, चिअत्तकिच्चो अणणुतावी य ।
 सोगो य भवेदसमो, जेसुवट्ठावणा भणिया ॥ ९१ ॥
 एएसु विहिविहिएणू, छत्तीसा ठाणएसु जे खूरी ।
 ते पवयणसुहेकउ, छत्तीसगुण त्ति नायव्वो ॥ ९२ ॥
 तेसिं मेरुमहोयहि-मेयाणि-सासि-सूर-सरिसकप्पाणं ।
 पायमूले य विसोही, करणिज्जा सुविहियजणेणं ॥९३॥
 काइयवाइयमाणसि-यसेवण दुप्पओगसंभूयं ।
 जो अइयारो कोई, तं आलोए अगूहितो ॥ ९४ ॥
 अमुगम्मि इउ काले, अमुगन्थे अमुगगामभावेणं ।
 जं जह निसेवियं खलु, जेण य सव्वं तहाऽऽलोए ॥९५॥
 मिच्छादंसणसल्लं, मायासल्लं नियाणसल्लं च ।

तं संखेवा दुविहं, दव्वे भावे य वोद्वव्वं ॥ ९६ ॥
 वि(ति)विहं तु भावसल्लं, दंसणनाणे चरित्तजोगे य ।
 सच्चित्ताऽचित्तेऽवि य, मीसए याऽवि दव्वम्मि ॥९७॥
 मुहुमं पि भावसल्लं, अणुद्वरित्ता उ जो कुणइ कालं ।
 लज्जाए गारवेण य, नहु सो आराहओ भणिओ ॥९८॥
 तिविहं पि भावसल्लं, समुद्वरित्ता उ जो कुणइ कालं ।
 पव्वज्जाई सम्मं, स होइ आराहओ मरणे ॥ ९९ ॥
 तम्हा सुत्तरमूलं, अविकूलमविदुयं अणुव्विग्गो ।
 निम्मोहियमणिगूढं, सम्मं आलोअए सव्वं ॥१००॥
 जह बालो जंपंतो, कज्जमकज्जं च उज्जुयं भणइ ।
 तं तह आलोइज्जा, मायामयविप्पमुको उ ॥ १०१ ॥
 कयपावोऽवि मणूसो, आलोइय निदिउं गुरुसगासे ।
 होइ अइरेगलहुओ, ओहरियभरु व्व भारवहो ॥१०२॥
 लज्जाए गारवेण य, जे नाऽऽलोयंति गुरुसगामम्मि ।
 धम्मं तं पि सुयसमिद्धा, न हु ते आराहगा हुंति ॥१०३॥
 जह सुकुसलो वि वेज्जो, अन्नस्स कहेइ अत्तणो वाहिं ।
 तं तह आलोयव्वं, सुदुऽवि ववहारकुसलं ॥ १०४ ॥
 जं पुव्वं तं पुव्वं, जहाणुपुव्वं जहकमं सव्वं ।
 आलोइज्ज सुविहिओ, कमकालविहिं अभिदंतो ॥१०५॥
 अत्तंपरजोगेहि य, एवं समुवट्ठिए पओगेहिं ।
 अमुगेहि य अमुगेहि य, अमुयगसंठाणकरणेहिं ॥१०६॥
 वप्पेहि य गंधेहि य, सहफरिसरसरूवगंधेहिं ।
 पडिसेवणा कया पज्ज-वेहि कया जेहि य जहिं च ॥१०७॥
 जो जोगओ अपरिणा-मओ-अ दंसणचरित्तअइयारो ।
 छट्ठाणवाहिरो वा, छट्ठाणऽंभतरो वाऽवि ॥ १०८ ॥
 तं उज्जुभावपरिणउ, रागं दोसं च पयणु काउणं ।
 तिविहेण उद्वरिज्जा, गुरुपामूले अगूहितो ॥१०९॥
 न वि तं सत्थं च विसं, च दुप्पउत्तु व्व कुणइ वेयालो ।
 जं तं व दुप्पउत्तं, सप्पु व्व पमाइणो कुद्धो ॥ ११० ॥
 जं कुणइ भावसल्लं, अणुद्वियं उत्तमट्ठकालम्मि ।
 दुल्लहवोहीयत्तं, अणंतसंसारियत्तं च ॥ १११ ॥
 तो उद्वरंति गारव-रहिया मूलं पुणवभवलयाणं ।
 मिच्छादंसणसल्लं, मायासल्लं नियाणं च ॥ ११२ ॥
 रागेण व दोसेण व, भएण हासेण तह पमाएणं ।
 रोगेणाऽऽयंकेण व, वत्तीइ पराभिओगेणं ॥ ११३ ॥
 गिहिविज्जापडिएण व, सपक्खपरधम्मिओवसग्गेणं ।
 तिरियंजोणिगएण व, दिव्व मणूसोवसग्गेणं ॥११४॥
 उवहीइ व नियडीइ व, तह मावयपिल्लिएण व परेणं ।
 अप्पाण भएण कयं, परस्स छंदाणुवत्तीए ॥ ११५ ॥
 सहसकारमणाभो-गओ अ यं पवयणाऽहिगारेणं ।

सन्निकरणे विसोही, पुष्पागारो य पन्नत्ता ॥ ११६ ॥
 उज्जुअमालोइत्ता, इत्तो अकरणपरिणामजोगपरिसुद्धो ।
 सो पयणुइपइकम्मं, सुग्गइमग्गं अभिमुंहइ ॥ ११७ ॥
 उवहीनियडिपइट्टो, सोहिं जो कुणइ सोगईकामो ।
 माई पलिकुंचंतो, कोइ बुंदुंछियं मूढो ॥ ११८ ॥
 आलोयणाऽऽइदोसे, दस दोग्गइ बंधणे परिहरंतो ।
 तम्हा आलोइजा, मायं मुत्तूण निस्सेसं ॥ ११९ ॥
 जे मे जाणंति जिणा, अवराहा जेसु जेसु ठाणेषु ।
 ते तह आलोएमी, उवडिओ सव्वभावेणं ॥ १२० ॥
 एवं उवडियस्स वि, आलोएउं विसुद्धभावस्स ।
 जं किंचिऽवि विस्सरियं, सहसाकारेण वा चुक्कं ॥ १२१ ॥
 आराहओ तह वि सो, गारवपरिकुंचणामयविहूणो ।
 जिणदेसियस्स धीरो, सद्दहगो मुत्तिमग्गस्स ॥ १२२ ॥
 आकंपण अणुमाणण, जं दिट्ठं बायरं च सुहुमं च ।
 छन्नं सहाउलगं, बहुजणअव्वत्तत्तस्सेवी ॥ १२३ ॥
 आलोयणाएँ दोसे, दस दुग्गइवड्डणा पमुत्तूणं ।
 आलोइज सुविहिओ, गारवमायामयविहूणो ॥ १२४ ॥
 तो परियागं च बलं, आगमकालं च कालकरणं च ।
 पुरिसं जीयं च तहा, खित्तं पडिसेवणविहिं च ॥ १२५ ॥
 जोग्गं पायच्छित्तं, तस्स य दाऊण विंति आयरिया ।
 दंसणानाणचरित्ते, तवे य कुणमप्पमायंति ॥ १२६ ॥
 अणसणमूणोयरिया, वित्तिच्छेओ रसस्स परिचाओ ।
 कायस्स परिकिलेसो, छट्ठो संलीणया चेव ॥ १२७ ॥
 विणए वेयावच्चे, पायच्छित्ते विवेगसज्झाए ।
 अन्भितरं तवविहिं, छट्ठं भाणं वियाणाहि ॥ १२८ ॥
 बारस विहम्मि तवे, अन्भितरवाहिरे कुसलदिट्ठ ।
 नऽवि अत्थि नऽवि य होहि, सज्झायसमं तवोकम्मं ॥ १२९ ॥
 जे पयणुभत्तपाणा-सुयहेऊ ते तवस्सिणो समए ।
 जो अ तवो सुयहीणो, वाहिरयो सो छुहाहारो ॥ १३० ॥
 छट्ठऽड्डमदसमदुवा-लसेहिं अवहुस्सुयस्स जा सोही ।
 तत्तो बहुतरगुणिया, हविज्ज जिमियस्स नाणिस्स ॥ १३१ ॥
 कल्लं कल्लंऽपि वरं, आहारो परमिओ अ पंतो अ ।
 न य खमणो पारणए, बहु बहुतरो बहुविहो होइ ॥ १३२ ॥
 एगाऽहेण तवस्सी, हविज्ज नत्थित्थ संसओ कोऽई ।
 एगाऽहेण सुयहरो, न होइ धन्तं पि तुरमाणो ॥ १३३ ॥
 सो नाम अणसणतवो, जेण मणोऽमंगलं न चिंतइ ।
 जेण न इंदियहाणी, जेण य जोगो न हायंति ॥ १३४ ॥
 जं अन्नाणी कम्मं, खवेइ बहुयाहिं वासकोडीहिं ।
 तं नाणी तिहिं गुत्तो, खवेइ ऊसामभित्तेणं ॥ १३५ ॥

नाणे आउत्ताणं, नाणीणं नाणजोगजुत्ताणं ।
 को ? निजरं तुलिजा, चरणे य परकमंताणं ॥ १३६ ॥
 नाणेण वज्जिजं, वज्जिजइ किजई य करणिजं ।
 नाणी जाणइ करणं, कज्जमकजं च वज्जेउं ॥ १३७ ॥
 नाणसहियं चरित्तं, नाणं संपायगं गुणसयाणं ।
 एसा जिणाण आणा, नऽत्थि चरित्तं विणा णाणं ॥ १३८ ॥
 नाणं सुसिक्खियव्वं, नरेण लद्धणं दुल्लहं वोहिं ।
 जो इच्छइ नाउं जे, जीवस्स विसोहणामग्गं ॥ १३९ ॥
 नाणेण सव्वभावा, णजंती सव्वजीवल्लोअम्मि ।
 तम्हा नाणं कुसले-ण सिक्खियव्वं पयत्तेणं ॥ १४० ॥
 न हु सका नासेउं, नाणं अरहंतभासियं लेण ।
 ते धन्ना ते पुरिसा, नाणी य चरित्तजुत्ता य ॥ १४१ ॥
 बंधं मुखं गइरा-गयं च जीवाण जीवल्लोयम्मि ।
 जाणंति सुयसमिद्धा, जिणसासणचेइयविहिणण ॥ १४२ ॥
 भदं सुवहुमुयाणं, सव्वपयत्थेसु पुच्छणिज्जाणं ।
 नाणेण जोवयारे, सिद्धिं पि गएसु सिद्धेसु ॥ १४३ ॥
 किं ? इत्तो लद्धयरं, अच्छेरयरं व सुंदरतरं वा ।
 चंदमिव सव्वलोगा, बहुस्सुयमुहं पलोएंति ॥ १४४ ॥
 चंदाउ नीइ जुएहा, बहुसुयमुहाउ नीइ जिणवयणं ।
 जं सोऊण सुविहिया, तरंति संसारकंतरं ॥ १४५ ॥
 चउदसपुव्वधराणं, ओहीनाणीण केवलीणं च ।
 लोगुत्तमपुरिसाणं, तेसिं नाणं अविन्नाणं ॥ १४६ ॥
 नाणेण विणा करणं, न होइ नाणंऽपि करणहीणं तु ।
 नाणेण य करणं य, दोहि वि दुक्खक्खयं होइ ॥ १४७ ॥
 दढमूलमहाणंमि वि, वरमेगोऽवि सुयसीलसंपणो ।
 माहु सुयसीलविगला, काहिसि माणं पवयणम्मि ॥ १४८ ॥
 तम्हा सुयंमि जोगो, कायव्वो होइ अप्पमत्तेणं ।
 जेणऽऽप्पाण परंऽपि य, दुक्खसमुदाउ तारेइ ॥ १४९ ॥
 परमन्थंमि सुदिट्ठे, अविणट्ठेसु तवसंजमगुणेसु ।
 लब्भइ गई विसुद्धा, सरीरसारं विणट्ठंमि ॥ १५० ॥
 अविरहिया जस्स मई, पंचहिं समिईहिं तिहिं विगुत्तीहिं ।
 न य कुणइ रागदोसे, तस्स चरित्तं हवइ सुद्धं ॥ १५१ ॥
 उक्कोसचरित्तोऽवि य, परिवडई मिच्छभायणं कुणइ ।
 किं ? पुण सम्मदिट्ठी, सरागधम्मंमि वट्ठंतो ॥ १५२ ॥
 तम्हा घत्तह दोसु वि, काउं जे उज्जमं पयत्तेणं ।
 सम्मत्तंमि चरित्ते, करणंमि य मा पमाएह ॥ १५३ ॥
 जाव य मुई न नासइ, जाव य जोगा न ते पराहीणा ।
 सद्धा जाव न हाई, इंदियजोगा अपरिहीणा ॥ १५४ ॥
 जाव य खेमसुभिक्खं, आयरिया जाव अत्थि निजवगा ।
 गाववरहिया, नाणचरणदंसणंमि ग्या ॥ १५५ ॥

ताव खमं काउं जे, सरीरनिक्खवणं विउपसत्थं ।
 समयपडागाहरणं, सुविहियइड्डं नियमजुत्तं ॥ १५६ ॥
 हंदि अणिच्चा सद्धा, सुई य जांगा य इंदियाइं च ।
 तम्हा एयं नाउं, विहरह तव संजमुज्जुत्ता ॥ १५७ ॥
 ता एयं नाऊणं, ओवायं नाणदंमणचरित्ते ।
 धीरपुरिसाऽणुचिम्मं, करिंति सोहिं सुयममिद्धा ॥ १५८ ॥
 अट्ठिभतरवाहिरयं, अह ते काऊण अप्पणो सोहिं ।
 तिविहेण तिविहकरणं, तिविहे काले वियडभावा ॥ १५९ ॥
 परिणामजोगसुद्धा, उवाहिविवेगं च गणविसग्गे य ।
 अज्जाइ य उवस्सय-वज्जणं च विगईविवेगं च ॥ १६० ॥
 उग्गम-उप्पायण ए-सणा विसुद्धिं च परिहरणसुद्धिं ।
 सन्निहि सन्निचयंमि य, तव्वेयवावच्चकरणे य ॥ १६१ ॥
 एवं करंतु सोहिं, नवमारयसलिलनहतलसभावा ।
 कमकालदव्वपज्जव-अत्तंपरजोगकरणे य ॥ १६२ ॥
 तो ते कयसोहीया, पच्छित्ते फासिए जहाथाम्मं ।
 पुप्फाऽवकिन्नगाम्मि य, तवंमि जुत्ता महासत्ता ॥ १६३ ॥
 तो इंदियपरिकम्मं, करिंति विसयसुहनिग्गहसमत्था ।
 जयणाइ अप्पमत्ता, रागदोसे पयणुयंता ॥ १६४ ॥
 पुव्वमकारियजोगा, समाहिकामा वि मरणकालम्मि ।
 न भवंति परीसहसहा, विसयसुहपमोइया अप्पा ॥ १६५ ॥
 इंदियसुहसाउलओ, धोरपरीसहपराइयपरज्जो ।
 अकयपरिकम्मकीवो, मुज्झइ आराहणाकाले ॥ १६६ ॥
 वाहंति इंदियाइं, पुव्वि दुब्बि य मियप्पयाराइं ।
 अकयपरिकम्मकीवं, मरणेसु असंपउत्तं पि ॥ १६७ ॥
 आगममयप्पभाविय-इंदियसुहलोलुया पड्डुस्स ।
 जइ वि मरणे समाही, हुज्ज न सा होइ बहुयाणं ॥ १६८ ॥
 असमत्तसुओ वि मुणी, पुव्वि सुकयपरिकम्मपरिहत्यो ।
 संजमनियमपड्डं, सुहमत्तहिओ समप्पेइ ॥ १६९ ॥
 न चयंति किंचि काउं, पुव्वि सुकयपरिकम्मजोगस्स ।
 खोहं परीसहचमू-धिइवलपराइया मरणे ॥ १७० ॥
 तो ते वि पुव्वचरणा, जयणाए जोगसंगहविहीहिं ।
 तो ते करंति दंमण-चरित्तसइ भावणाहेउं ॥ १७१ ॥
 जा पुव्वभाविय किर, होइ सुई चरणदंसणे बहुहा ।
 सा होइ वीयभूया, कयपरिकम्मस्स मरणम्मि ॥ १७२ ॥
 तं फासेहिं चरित्तं, तुमं पि सुहसीलयं पमुत्तूणं ।
 सव्वं परीसहचमुं, अहियासन्तो धिइवल्लेणं ॥ १७३ ॥
 सदे रूवे गंधे, रसे य फासे य सुविहियजणेहिं ।
 सव्वेसु कसाएसु अ, निग्गह परमो सया होहि ॥ १७४ ॥
 सव्वे रसे पणीए, णिज्जू हेऊण पंतलुक्खेहिं ।

अप्पयणुवहाणे-ण संलिहे अप्पगं कमसो ॥ १७५ ॥
 संलेहणा य दुविहा, अट्ठिभतरिया य वाहिरा चेव ।
 अट्ठिभतरियकसाए, वाहिरिया होइ य सरीरे ॥ १७६ ॥
 उग्गमउप्पायण ए-सणाविसुद्धेण अस्सपाणेणं ।
 मियविरसलुक्खलूहेण, दुव्वलं कुणसु अप्पागं ॥ १७७ ॥
 उल्लीणोल्लीणेहि य, अहव न एगंतवद्धमाणेहिं ।
 संलिह सरीरमेयं, आहारविहिं पयणुयंतो ॥ १७८ ॥
 तत्तो अणुपुव्वेणाऽऽ-हारं उवहिं सुओवएसेणं ।
 धिविहतवोकम्ममेहि य, इंदियविकीलियाइंहिं ॥ १७९ ॥
 तिविहाहिं एसणाहि य, विविहेहिं अभिग्गहेहिं उग्गेहिं ।
 संजममविराहिंतो, जहावलं संलिहसरीरं ॥ १८० ॥
 धिविहाहि व पडिमाहि य, वलवीरियजई य संपहोइ सुहं ।
 ताओ वि न वाहिंति, जहकमं संलिहंतम्मि ॥ १८१ ॥
 छम्मासिया जहन्ना, उक्कोसा वारिसेव वरिसाई ।
 आयंवल्लं महेसी, तत्थ य उक्कोसयं विति ॥ १८२ ॥
 छट्ठऽट्ठमदसमदुवा-लसेहिं, भत्तेहिं चित्तकट्ठेहिं ।
 मियलहुकं आहारं, करोहिं आयंवल्लं विहिणा ॥ १८३ ॥
 परिवड्ढिओवहाणे, एहारुविरावियवियडपासुलिकडीओ ।
 संलिहियतणुसरीरो, अज्झप्परओ मुणी निच्चं ॥ १८४ ॥
 एवं सरीरसंले-हणाविहिं बहुविहं पि फासितो ।
 अज्झवसाणविसुद्धिं, खणं पि तो मा पमाइत्था ॥ १८५ ॥
 अज्झवसाणविसुद्धी, विवज्जिया जे तवं विगिट्ठमवि ।
 कुव्वंति वाललेसा, न होइ सा केवला सुद्धी ॥ १८६ ॥
 एयं सरागसंले-हणाविहिं जइ जई समायरई ।
 अज्झप्पसंजुयमई, सो पावइ केवलं सुद्धिं ॥ १८७ ॥
 निखिला फासेयव्वा, सरीरसंलेहणाविही एसा ।
 इत्तो कसायजोगा, अज्झप्पविहिं परम वुच्छं ॥ १८८ ॥
 कोहं खमाइ माणं, मदवया अज्जवेण मायं च ।
 संतोसेण व लोहं, निज्जिण चत्तारि वि कसाए ॥ १८९ ॥
 कोहस्स व माणस्स व, मायालोभेसु वा न एएसिं ।
 वच्चइ वसं खणं पिहु, दुग्गइगइवड्डणकराणं ॥ १९० ॥
 एवं तु कमायऽग्गि, संतोसेणं तु विज्झवयेव्वो ।
 रागदोसपवत्तिं, वज्जेमाणस्स विज्झाइ ॥ १९१ ॥
 जावंति केइ ठाणा, उदीरगा हुंति हु कसायाणं ।
 ते उ सया वज्जंतो, विमुत्तसंगो मुणी विहरे ॥ १९२ ॥
 संतोवसंतधिइमं, परीसहविहिं च समहियासंतो ।
 निस्संगयाइ सुविहिय !, संलिहमोहे कसाए य ॥ १९३ ॥
 इट्ठाणिट्ठेसु सया, सइफरिसरुवरसगंधेहिं ।
 सुहदुक्खनिव्विसेसो, जियसंगपरिसहो विहरे ॥ १९४ ॥
 समिईसु पंचसमिओ, जिणाहितं पंच इंदिए सुट्ठ ।

तिहिँ गारवेहिँ रहिओ, होह तिगुत्तो य दंडेहिँ ॥१६५॥
 सन्नासु आसवेसु अ, अट्टे रुंदे अ तं विसुद्रप्पा ।
 रागदोसपवंचे, निजिणिउं सव्वणोज्जुत्तो ॥१६६॥
 को दुक्खं पाविज्जा ?, कस्स य दुक्खेहिँ विम्हओ हुज्जा ?
 को व न लभिज्ज मुक्खं ?, रागदोसा जइ न हुज्जा ॥१६७॥
 न वि तं कुणइ अमित्तो, सुट्ठु विय विराहिओ समत्थो वि ।
 जं दो वि अनिग्गहिया, करंति रागो य दोसो य ॥१६८॥
 तं भुयह रागदोसे, सेयं चित्तेह अप्पणो निच्चं ।
 जं तेहिँ इच्छह गुणं, तं बुक्कह बहुतरं पच्छा ॥१६९॥
 इह लोए आयासं, अयसं च करंति गुणविणासं च ।
 पसवंति य परलोए, सारीरमणोगए दुक्खे ॥ २०० ॥
 धिद्वी अहो अकजं, जं जाणंतो वि रागदोसेहिँ ।
 फलमउलं कडुयरसं, तं चेव निसेवए जीवो ॥ २०१ ॥
 तं जइ इच्छसि गंतुं, तीरं भवसायरस्स धोरस्स ।
 तो तव संजमभंडं, सुविहियगिणहाहि तूरंतो ॥ २०२ ॥
 बहुभयकरदोसाणं, सम्मत्तचरित्तगुणविणासाणं ।
 न हु वसमागंतव्वं, रागदोसाण पावाणं ॥ २०३ ॥
 जं न लहइ सम्मत्तं, लङ्खूण वि जं न एइ वेरग्गं ।
 विसयसुहेसु य रज्जइ, सो दोसो रागदोसाणं ॥ २०४ ॥
 भवसयसहस्सदुलहे, जाइजरा मरणसागरुत्तारे ।
 जिणवयणंमि गुणागरं, खणमवि मा काहिसि पमायं २०५
 दव्वेहिँ पज्जेवहि य, ममत्तसंगेहिँ सुट्ठु वि जियप्पा ।
 निप्पणयपेमरागो, जइ सम्मं नेइ मुक्खत्थं ॥२०६॥
 एवं कयसंलेहं, अग्निभतरवाहिरंमि संलेहे ।
 संसारमुक्खबुद्धी, अनियाणोदाणि विहराहि ॥ २०७ ॥
 एवं कहियसमाहिय, तहविह संवेगकरणगंभीरो ।
 आउरपच्चक्खाणं, पुणरवि सीहाऽवल्लोएणं ॥ २०८ ॥
 न हु सा पुणरुत्तविही, जा संवेगं करइ भसंती ।
 आउरपच्चक्खाणे, तेण कहा जोइया भुज्जो ॥ २०९ ॥
 एस करेमि पाणमं, तित्थयराणं अणुत्तरगईणं ।
 सव्वेसिं च जिणाणं, सिद्धाणं संजयाणं च ॥ २१० ॥
 जं किचि वि दुच्चरियं, तमहं निंदामि सव्वभावेणं ।
 सामाइयं च तिविहं, तिविहेण करेमऽणागारं ॥ २११ ॥
 अग्निभतरं च तह वा-हिरं च उवहिं सरीरसाहारं ।
 मणवययकायऽतिकरण-सुट्ठोहं मित्ति पकरेमि ॥२१२॥
 वंधपओसं हरिसं, रइमरइं दीणयं भयं सोगं ।
 रागदोसविसायं, उस्सुगभावं च पयहामि ॥ २१३ ॥
 रागेण व दोसेण व, अहवा अकयणुया पडिनिवेणं ।
 जो मे किंचिवि भणिओ, तमहं तिविहेण खामेमि ॥२१४॥
 सव्वेसु य दव्वेसु य, उवड्ढिओ एस निम्ममत्ताए ।

आलंबणं च आया, दंसणनाणे चरित्ते य ॥ २१५ ॥
 आया पच्चक्खाणे, आया मे संजम तवे जोगो ।
 जिणवयणविहिविलग्गो, अवसेसविहिँ तु दंसेहि ॥२१६॥
 मूलगुण उत्तरगुणा जे मे नाऽऽराहिया पमाएणं ।
 ते सव्वे निंदामि, पडिक्कमे आगमिस्माणं ॥ २१७ ॥
 एगो सयं कडाइं, आया मे नाणदंसणवलक्खो ।
 संजोगलक्खणा खलु, सेसा मे बाहिरा भावा ॥२१८॥
 पत्ताणि दुहसयाइं, संजोगस्साणुएण जीवेणं !
 तम्हा अणंतदुक्खं, चयामि संजोगसंबंधं ॥ २१९ ॥
 अस्संजममप्पाणं, मिच्छत्तं सव्वओ ममत्तं च ।
 जीवेसु अजीवेसु य, तं निंदे तं च गरिहामि ॥२२०॥
 परिजणे मिच्छत्तं, सव्वं अस्संजमं अकिरियं च ।
 सव्वं चेव ममत्तं, चयामि सव्वं च खामेमि ॥ २२१ ॥
 जे मे जाणंति जिणा, अवराहा जेसु जेसु ठाणेषु ।
 ते तह आलोएमि, उवड्ढिओ सव्वभावेणं ॥ २२२ ॥
 उप्पन्ना उप्पणुन्ना, माया अणुमग्गओ निहंतव्वा ।
 आलोयणनिंदणगरि-हणाहिँ न पुणो त्ति या विइयं २२३
 जह वालो जंपंतो, कज्जमकज्जं च उज्जुयं भणइ ।
 तं तह आलोयव्वं, मायं मुत्तूण निस्सेसं ॥ २२४ ॥
 सुवहुं पि भावसल्लं, आलोएऊण गुरुसगासम्मि ।
 निस्सल्लो संधारं, उवेइ आराहओ होइ ॥ २२५ ॥
 अप्पं पि भावसल्लं, जेणालोयंति गुरुसगासम्मि ।
 धंतं पि सुयसमिद्धा, न हु ते आराहगा हुंति ॥२२६॥
 न वि तं विसं च सत्थं, दुप्पउत्तो व कुणइ वेयालो ।
 जंतं व दुप्पउत्तं, सप्पु व्व पमायओ कुविओ ॥ २२७ ॥
 जं कुणइ भावसल्लं, अणुद्वियं उत्तमट्ठकालंमि ।
 दुल्लहवोहीयत्तं, अणंतसंसारियत्तं च ॥ २२८ ॥
 तो उद्धरंति गारव-रहिया मूलं पुणव्वभवल्याणं ।
 मिच्छादंसणसल्लं, मायासल्लं नियाणं च ॥ २२९ ॥
 कयपावोऽवि मणूसो, आलोइय निंदिय गुरुसगासे ।
 होइ अइरेगलहुओ, ओहरियभरु व्व भारवहो ॥२३०॥
 तस्स य पायच्छित्तं-जं मग्गविउ, गुरू उवइस्संति ।
 तं तह अणुचरियव्वं, अणवत्थपसंगभीएणं ॥ २३१ ॥
 दसदोसविप्पमुक्कं, तम्हा सव्वं अमग्गमाणेणं ।
 जं किचि कयमकज्जं, आलोए तं जहावत्तं ॥ २३२ ॥
 सव्वं पाणारंभं, पच्चक्खामि त्ति अलियवयणं च ।
 सव्वं अदिन्नदाणं, अव्वंभपरिग्गहं चेव । २३३ ॥
 सव्वं च असणपाणं, चउव्विहं जा य बाहिरा उवही ।
 अग्निभतरं च उवहिं, जावज्जीवं वोसिरामि ॥ २३४ ॥
 कंतारे दुग्निक्खे, आयंके वा महया समुप्पन्ने ।

जं पालियं न भग्गं, तं जाणसु पालणासुद्धं ॥ २३५ ॥
 रागेण व दोसेण व, परिणामे वा न दुसियं जं तु ।
 तं खलु पच्चक्खाणं, भावविसुद्धं मुण्येयव्वं ॥ २३६ ॥
 पीयं थण्यच्छीरं, सागरसालिलाउ बहुयं हुज्जा ।
 संसारे संसरंतो, माऊणं अन्नमन्नाणं ॥ २३७ ॥
 नऽत्थि किर सो पएसो, लोए वालऽग्गकोडिमितोऽवि ।
 संसारे संसरंतो, जत्थ न जाओ मओ वाऽवि ॥ २३८ ॥
 चुलसीई किर लोए, जेणीणं पमुहसयमहस्माइ ।
 इक्किम्मि य इत्तो, अणंतखुत्तो समुप्पत्तो ॥ २३९ ॥
 उड्डुमहे तिरियम्मि य, मयाणि बालमरणाणि ऽणंताणि ।
 तो ताणि संभरंतो; पंडियमरणं मरीहामि ॥ २४० ॥
 माया मित्ति पिया मे, भाया भज्ज त्ति पुत्तधूया य ।
 एयाणि ऽचित्तयंतो, पंडियमरणं मरीहामि ॥ २४१ ॥
 मायापिइवंभूहिं, संसारत्थेहिं पूरिओ लोगो ।
 बहुजोणिनिवासीहिं, न य ते ताणं च सरणं च ॥ २४२ ॥
 इक्को जायइ मरइ, इक्को अणुहवइ दुक्कयविवागं ।
 इक्को अणुसरइ जीओ, जरमरणचउग्गईगुविलं ॥ २४३ ॥
 उव्वेवणयं जम्मण-मरणं नरएसु वेयणाओ य ।
 एयाणि संभरंतो, पंडियमरणं मरीहामि ॥ २४४ ॥
 इक्कं पंडियमरणं, छिंदइ जाईसयाणि बहुयाणि ।
 तं मरणं मरियव्वं, जेण मओ मुक्कओ होइ ॥ २४५ ॥
 कइयाणु तं सुमरणं, पंडियमरणं जिणेहिं पन्नत्तं ।
 सुद्धो उद्धियसल्लो, पाओवगमं मरीहामि ॥ २४६ ॥
 संसारचक्कवाले, सव्वे वि य पुग्गला मए बहुसो ।
 आहारिया य परिणा-मिया य न य तेसु तित्तो हं ॥ २४७ ॥
 आहारनिमित्तेणं, मच्छावच्चंतिऽणुत्तरं नरयं ।
 सच्चिचाहारविहिं, तेण उ मणसाऽवि निच्छामि ॥ २४८ ॥
 तणकट्टेण व अग्गी, लवणसमुद्धो नईसहस्सेहिं ।
 न इमो जीवो सक्को, तिप्पेउं कामभोगेहिं ॥ २४९ ॥
 लवणयमुहसामाणां, दुप्पूरो धणरओ अपरिमिज्जो ।
 न हु सक्को तिप्पेउं, जीवो संमारियसुहेहिं ॥ २५० ॥
 कप्पतरुसंभवेसु य, देवुत्तरकुरुवंसपसूएसुं ।
 परिभागेण न नित्तो, ण य नरविज्जाहरसुरेसु ॥ २५१ ॥
 देविंदचक्कवट्ठि-त्तणाइं रज्जाइं उत्तमा भोगा ।
 पत्ता अणंतखुत्तो, नयहं तित्ति गओ तेहिं ॥ २५२ ॥
 पयखीरुच्छुरेसु य, साऊसु महोदहीसु बहुसोऽवि ।
 उव्वओ न य तएहा, छिन्ना ते सीयलजलेहिं ॥ २५३ ॥
 तिविहेण वि सुहमउलं, जम्हा कामरइविसयसुक्खाणं ।
 बहुमो वि समणुभूयं, न य तुह तएहा परिच्छिन्ना ॥ २५४ ॥
 जा काइ पत्थणाओ, कया मए रागदोसवसएणं ।

पडिबंधेण बहुविहा, तं निंदे तं च गरिहामि ॥ २५५ ॥
 हंतूण मोहजालं, छित्तूण य अट्ठकम्मसंकलियं ।
 जम्मणमरणऽरहुद्धं, भित्तूण भवाण मुच्चिहिंसि ॥ २५६ ॥
 पंच य महव्वयाइं, तिविहं तिविहेण आरुहेऊणं ।
 मणवयणकायगुत्तो, मज्जो मरणं पडिच्छिज्जा ॥ २५७ ॥
 कोहं माणं मायं, लेहं पिज्जं तेहव दोसं च ।
 चइऊण अप्पमत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २५८ ॥
 कलहं अब्भक्खाणं, पेसुन्नं पियपरस्स परिवायं ।
 परिवजंतो गुत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २५९ ॥
 किएहं नीलं काउं, लेसं भाणाणि अप्पसत्थाणि ।
 परिवजंतो गुत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २६० ॥
 तेऊ पम्हं सुक्कं, लेसा भाणाणि सुप्पसत्थाणि ।
 उवसंपन्नो जुत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २६१ ॥
 पंचिदियसंवरणं, पंचेव निरुंभिऊण कामगुणे ।
 अच्चासायणधिरओ, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २६२ ॥
 सत्तभयविप्पमुक्को, चत्तारि निरुंभिऊण य कसाए ।
 अट्ठमयट्ठाणजड्ढो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २६३ ॥
 मणसा मणसच्चविऊ, वायासच्चेण करणसच्चेण ।
 तिविहेण अप्पमत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २६४ ॥
 एवं तिदंडविरओ, तिकरणसुद्धो तिसल्लनिस्सल्लो ।
 तिविहेण अप्पमत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २६५ ॥
 सम्मत्तं समिईओ, गुत्तीओ भावणाओ नाणं च ।
 उवसंपन्नो जुत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २६६ ॥
 संगं परिजाणामि, सल्लं पि य उद्धरामि तिविहेणं ।
 गुत्तीओ समिईओ, मज्झं ताणं च सरणं च ॥ २६७ ॥
 जह खुहियचक्कवाले, पोयं रयणभरियं समुद्धंमि ।
 निजामया धरिंती, कयरयणा बुद्धिसंपन्ना ॥ २६८ ॥
 तवपोअं गुणभरियं, परीसहुम्मीहिं धाणियमाइद्धं ।
 तह आराहिति तिऊ, उवएसवलंगवा धीरा ॥ २६९ ॥
 जइ ताव ते सुपुरिसा, आयारो वि य भरा निरवयक्खा ।
 गिरिकुहरकंदरगया, साहंति य अप्पणो अट्ठं ॥ २७० ॥
 जइ ताव सावयाकुल-गिरिकंदरविसमदुग्गमग्गोसु ।
 धणियं धिइवद्धकच्छा, साहंति य उत्तमं अट्ठं ॥ २७१ ॥
 किं पुण अणगारसहा-यंगेण वेरग्गसंगहवलेणं ।
 परलोएण ण सक्का, संसारमहोदहिं तरिउं ॥ २७२ ॥
 जिणवयणमप्पमेयं, महुरं कन्नाऽमयं सुणंताणं ।
 मक्का हु साहुमज्झा, सोहेउं अप्पणो अट्ठं ॥ २७३ ॥
 धोरपुरिमप्पमत्तं, सप्पुरिसनिसेवियं परमघोरं ।
 धन्ना सिलातलगया, साहेंती अप्पणो अट्ठं ॥ २७४ ॥
 बाहेइ इन्दियाइं, पुव्वमकारिय पड्डुचारिस्स ।

अकयपरिकम्मकीवं, मरणेसु अ संपउत्तम्मि ॥२७५॥
 पुच्चमकारियजोगो, समाहिकामो वि मरणकालम्मि ।
 न भवइ परीसहसहो, विसयसुहपराइओ जीवो ॥२७६॥
 पुच्च कारियजोगो, समाहिकामो य मरणकालम्मि ।
 होइ उ परीसहसहो, विसयसुहनिवारिओ जीवो ॥२७७॥
 पुच्च कारियजोगो, अनियाणो ईहिऊण सुहभावो ।
 ताहे मलियकसाओ, सजो मरणं पडिच्छिआ ॥२७८॥
 पावाणं पावाणं, कम्माणं अप्पणो सकम्माणं ।
 सका पलाइउं जे, तवेण सम्मं पउत्तेणं ॥ २७९ ॥
 इक्कं पंडियमरणं, पडिवज्जइ सुपुरिसो असंभंतो ।
 खिप्पं सो मरणाणं, काहिइ अंतं अणंताणं ॥ २८० ॥
 किं तं पंडियमरणं, काणि व आलंबणाणि भणियाणि ।
 एयाइं नाऊणं, किं आयरिया पसंसंति ? ॥२८१॥
 अणसणपाउवगमणं, आलंबणभाणभावणाओ अ ।
 एयाइं नाऊणं, पंडियमरणं पसंसंति ॥२८२॥
 इंदियसुहसाउलओ, घोरपरीसहपराइयपरज्भो ।
 अकयपरिकम्मकीवो, मुज्झइ आराहणाकाले ॥२८३॥
 लज्जाएँ गारवेणं, बहुसुयमएण वाऽवि दुच्चरियं ।
 जे न कहंति गुरूणं, न हु ते आराहगा हुंति ॥ २८४ ॥
 मुज्झइ दुक्करकारी, जाणइ मग्गं ति पावए किंत्ति ।
 विणिग्गूहिचो निंदं, तम्हा आलोयणा सेया ॥ २८५ ॥
 अग्गिम्मि य उदयम्मि य, पाणेसु य पाणवीयहरिणसुं ।
 होइ मओ संधारो, पाडिवज्जइ जो असंभंतो ॥ २८६ ॥
 नऽवि कारणं तणमओ, संधारो नऽवि य फासुया भूमी ।
 अप्पा खलु संधारो, होइ विसुद्धो मरंतस्स ॥ २८७ ॥
 जिणवयणमणुगया मे, होउ मई भाणजोगमल्लीणा ।
 जह तम्मि देसकाले, अमूढसन्नो चए देहं ॥ २८८ ॥
 जाहे होइ पमत्तो, जिणवयणरहिओ अणायत्तो ।
 ताहे इंदियचोरा, करंति तवसंजमविलोमं ॥ २८९ ॥
 जिणवयणमणुगयमई, जं वेलं होइ संवरपविट्ठो ।
 अग्गी व वायसहिओ, समूलडालं डहइ कम्मं ॥ २९० ॥
 जह डहइ वायसहिओ, अग्गी हरिणऽवि रुक्खसंधाए ।
 तह पुरिसकारसहिओ, नाणी कम्मं खयं नेइ ॥ २९१ ॥
 जह अग्गिम्मि व पवले, खडपूलिय खिप्पमेव भामेइ ।
 तह नाणीऽवि सकम्मं, खवेइ ऊसासमित्तेणं ॥ २९२ ॥
 न हु मरणम्मि उवग्गे, सको वारसविहो सुयक्खंधो ।
 सव्वो अणुचितेउं, धंतं पि समत्थचित्तेणं ॥ २९३ ॥
 इक्कम्मिऽवि जम्मि पए, संवेगं कुणइ वीयरामए ।
 वच्चइ नरो अविग्गं, तं मरणं तेण मरितव्वं ॥ २९४ ॥

इक्कम्मिऽवि जम्मि पए, संवेगं कुणइ वीयरामए ।
 सो तेण मोहजालं, छिंदइ अज्झप्पजोगेणं ॥ २९५ ॥
 जेण विरागो जायइ, तं तं सव्वाऽऽयरेण करणिजं ।
 तसवायरभूयहियं, पंथं निव्वाण मग्गस्स ॥ २९६ ॥
 समणोऽहं ति य पढमं, वीयं सव्वन्थ संजओऽम्हि ति ।
 सव्वं च वोसिरामी, जिणेहिं जं जं पडिक्कट्ठं ॥ २९७ ॥
 मणसाऽवि ऽचित्ताणिजं, सव्वं भासएँऽभासणिजं च ।
 काएण य ऽकरणिजं, वोसिरि ति विहेण सावजं ॥ २९८ ॥
 अस्संजमवोसिरणं, उवहिविवेगो तहा उवसमो अ ।
 पडिरूवजोगविहिओ, खंतो मुत्तो विवेगो य ॥ २९९ ॥
 एयं पच्चक्खाणं, आउरजणआवईसु भावेणं ।
 अस्सतरं पडिवन्नो, जंपंतो पावइ समाहिं ॥ ३०० ॥
 मम मंगलमरिहंता, सिद्धा साह सुयं च धम्मो य ।
 तेसिं सरणोवगओ, सावजं वोसिरामि ति ॥ ३०१ ॥
 सिद्धे उवसंपन्नो, अरिहंते केवली य भावेणं ।
 इत्तो एगत्तरेणऽवि, पएण आगहओ होइ ॥ ३०२ ॥
 समुच्चवेयणो पुण, समणो हिययम्मि किं निवेसिजा ? ।
 आलंबणं च काउं, काऊण मुणी दुहं सहइ ॥ ३०३ ॥
 नरएसु ऽणुत्तरेसु अ, अणुत्तरा वेयणाओ पत्ताओ ।
 वट्ठंतेण पमाए, ताओ वि अणंतसो पत्ता ॥ ३०४ ॥
 एयं सयं कयं मे, रिणं व कम्मं पुरा असायं तु ।
 तमहं एस धुणामि, मणम्मि सत्तं निवेसिजा ॥ ३०५ ॥
 नाणाविहदुक्खेहि य, समुच्चवेहि उ सम्म सहणिजं ।
 न य जीवो उ अजीवो, कयपुच्चो वेयणाईहिं ॥ ३०६ ॥
 अब्भुज्जयं विहारं, इत्थं जिणदेसियं विउपसत्थं ।
 नाउं महापुरिससे-वियं जं अब्भुज्जयं मरणं ॥ ३०७ ॥
 जह पच्छिमम्मि काले, पच्छिमतिथयरदेसियमुयारं ।
 पच्छा निच्छयपत्थं, उवेइ अब्भुज्जयं मरणं ॥ ३०८ ॥
 छत्तीसमाट्टियाहि य, कडजोगी संगहबलेणं ।
 उज्जमिऊणं वारस-विहे य तवनियमठाणेणं ॥ ३०९ ॥
 संसाररंगमज्जे, धिइवलसंनद्धवद्धकच्छाओ ।
 हंतूण मोहमल्लं, हराहि आराहणपडागं ॥ ३१० ॥
 पोराणयं च कम्मं, खवेइ अब्भुज्जयं मरणं ।
 कम्मकलंकलवलिं, छिंदइ संधारमारुढो ॥ ३११ ॥
 धीरपुरिसेहिं कहियं, सप्पुरिसनिसेवियं परमघोरं ।
 उत्तिप्पोऽम्हि हु रंगं, हराहि आराहणपडागं ॥ ३१२ ॥
 धीर ! पडागाहरणं, करेहि जह तंसि देसकालम्मि ।
 सुत्तत्थमणुगुणितो, धिइनिचलवद्धकच्छाओ ॥ ३१३ ॥
 चत्तारि कसाए ति-सि गारवे पंच इंदियग्गामे ।
 जिणिउं परीमहमे, हराहि आराहणपडागं ॥ ३१४ ॥

न य मणसा चित्तिज्जा, जीवामि चिरं मरामि व लहुं ति ।
जइ इच्छसि तरिउं जे, संसारमहोअहिमपारं ॥ ३१५ ॥
जइ इच्छसि नीसरिउं, सव्वेसिं चैव पावकम्माणं ।
जिणवयणनाणदंसण-चरित्तभावुज्जुओ जग्ग ॥ ३१६ ॥
दंसणनाणचरित्ते, तवे य आराहणा चउक्खंधा ।
सा चैव होइ तिविहा, उक्कोसा मज्झिम जहम्मा ॥ ३१७ ॥
आराहेऊण विऊ, उक्कोसाराहणं चउक्खंधं ।
कम्मरयविप्पमुको तेणेव भवेण सिज्झिज्जा ॥ ३१८ ॥
आराहेऊण विऊ, मज्झिमआराहणं चउक्खंधं ।
उक्कोसेण य चउरो, भवे उ गंतूण सिज्झिज्जा ॥ ३१९ ॥
आराहेऊण विऊ, जहएणमाराहणं चउक्खंधं ।
सत्तड्डभवग्गहणे, परिणामेऊण सिज्झिज्जा ॥ ३२० ॥
धीरेण वि मरियव्वं, काउरिसेणऽवि अवस्स मरियव्वं ।
तम्हा अवस्समरणे, वरं खु धीरत्तणे मरिउं ॥ ३२१ ॥
एयं पच्चक्खाणं, अणुपालेऊण सुविहिओ सम्मं ।
वेमाणिओ व देवो, हवेज्ज अहवाऽवि सिज्झिज्जा ॥ ३२२ ॥
एसो सवियारकओ, उवक्कमो उत्तमऽड्डकालम्मि ।
इत्तो उ पुणो वुच्छं, जो उ कमो होइ अवियारे ॥ ३२३ ॥
साहू कयसंलेहो, विजियपरीसहकसायसंताणो ।
निज्जवए मग्गिज्जा, सुयरयणसहस्सनिम्माए ॥ ३२४ ॥
पंचसमिए तिगुत्ते, अणिसिसे रागदोसमयरहिए ।
कडजोगी कालएणू, नाणचरणदंसणसमिद्धे ॥ ३२५ ॥
मरणसमाहीकुसले, इंगियपत्थियसभाववेत्तारे ।
ववहारविहिविहएणू, अब्भुज्जयमरणसारहिणो ॥ ३२६ ॥
उवएसहेउकारण-गुणनिसढा गायकारणविहएणू ।
विष्माणणाणकरणो-वयारसुयधारणसमत्थे ॥ ३२७ ॥
एगंतगुणे रहिया, बुद्धीइ चउव्विहाइ उव्वेया ।
छंदएणू पव्वइया, पच्चक्खाणंमि य विहएणू ॥ ३२८ ॥
दुएहं आयरियाणं, दो वेयावच्चकरणणिज्जुत्ता ।
पाणगवेयावचे, तवस्सिणो वत्ति दो पत्ता ॥ ३२९ ॥
उव्वत्तण परिवत्तण, उच्चारुस्सासकरणजोगेसुं ।
दो वायग ति णज्जा, अ सुत्त करणे जहन्नेणं ॥ ३३० ॥
असइहवेयणाए, पायच्छित्ते पडिकमणए य ।
जोगाऽऽयकहाजोगे, पच्चक्खाणे य आयरिओ ॥ ३३१ ॥
कप्पाऽकप्पविहएणू, दुवालसंगसुयसारही सव्वं ।
छत्तीसगुणेवेया, पच्छित्तवियारया धीरा ॥ ३३२ ॥
एए ते निज्जवया, परिकहिया अड्ड उत्तमदुंमि ।
जेसिं गुणसंखाणं, न समत्था पायया वुत्तुं ॥ ३३३ ॥
एरिसयाण सगासे, सूरीणं पवयणप्पवाईणं ।
पडिवज्जिज्ज महत्थं, समणो अब्भुज्जयं मरणं ॥ ३३४ ॥

आयरियउवज्झाए सीसे साहम्मिए कुलगणे य ।
जे मे किया सकाया, सव्वे तिविहेण खामेमि ॥ ३३५ ॥
सव्वस्स समणसंघ-स्स भावओ अंजलिं करे सीसे ।
सव्वं खमावयित्ता, खमामि सव्वस्स अहयंपि ॥ ३३६ ॥
गरहित्ता अप्पाणं, अपुणकारं पडिकमित्ताणं ।
नाणम्मि दंसणम्मि अ, चरित्तजोगाऽइयारे य ॥ ३३७ ॥
तो सीलगुणसमग्गो, अणुवहयक्खो वलं च थामं च ।
विहरिज्ज तवसमग्गो, अनियाणो आगमसहाओ ॥ ३३८ ॥
तवसोसियंगमग्गो, संधिसिराजालपागडसरीरो ।
किच्छाहियपरिहत्थो, परिहरइ कलेवरं जाहे ॥ ३३९ ॥
पच्चक्खाइ य तहे, अन्नन्नसमाहिपत्तियंमित्ती ।
तिविहेणाहारविहिं, दियसुग्गइकायपगईए ॥ ३४० ॥
इहलोए परलोए, निरासओ जीविए अ मरणे य ।
सायाऽणुभवे भोगे, जस्स य अवहट्टणईए ॥ ३४१ ॥
निम्ममो निरहंकारो, निरासयो ऽकिंचणो अपडिकम्मो ।
वोसट्टविसट्टंगो, चत्तचियत्तेण देहेणं ॥ ३४२ ॥
तिविहेणऽवि सहमाणो, परिसहे दूसे अ ऊसग्गे ।
विहरिज्ज विसयतएहा-रयमलमसुभं विहुणमाणो ॥ ३४३ ॥
णेहक्खए व दीवो, जह खयमुवणेइ दीववट्ठिमि ।
खीणाहारसिणेहो, सरीरवट्ठिं तह खवेइ ॥ ३४४ ॥
एव परज्झा असई, परकमे पुव्वभणियसूरीणं ।
पासम्मि उत्तमऽड्डे, कुज्जा तो एस परिकम्मं ॥ ३४५ ॥
आगरसमुट्ठियं तह, अज्झुसिरवागत्तणपत्तकडए य ।
कट्टसिलाफलगांमि व, अणभज्जयं निप्पकप्पंमि ॥ ३४६ ॥
निस्संधिणातणंमि व, सुहपडिलेहेण जतिपसत्थेणं ।
संधारो कायव्वो, उत्तर-पुव्वस्सिरो वाऽवि ॥ ३४७ ॥
दोसुत्थ अप्पमाणे, अंधकारे समंमि अ णिसिद्धे ।
निरुवहयंमि गुणमणे, वणंमि गुत्ते य संधारो ॥ ३४८ ॥
जुत्ते पमाणरइओ, उभउकालपडिलेहणासुद्धो ।
विहिविहिओ संधारो, आरुहियव्वो तिगुत्तेणं ॥ ३४९ ॥
आरुहियचरित्तभरो, अन्नेसु उ परमगुरुसगासम्मि ।
दव्वेसु पज्जवेसु य, खित्ते काले य सव्वम्मि ॥ ३५० ॥
एएसु चैव ठाणेसु, चउसु सव्वो चउव्विहाऽऽहारो ।
तवसंजसु त्ति किच्चा, वोसिरियव्वो तिगुत्तेणं ॥ ३५१ ॥
अहवा समाहिहेऊं, कायव्वो पाणगस्स आहारो ।
तो पाणगं पि पच्छा, वोसिरियव्वं जहाकाले ॥ ३५२ ॥
निसिरित्ता अप्पाणं, सव्वगुणसमन्नियम्मि निज्जवए ।
संधारसन्नविट्ठो, अनियाणो चैव विहरिज्जा ॥ ३५३ ॥
इहलोए परलोए, अनियाणो जीविए य मरणे य ।
वासीचंदणकप्पो, समो य माणाऽवमाणेसु ॥ ३५४ ॥

अह महुरं फुडवियडं, तहप्पसायकरणिजविसयकयं ।
 इज्ज कहं निजवओ, सुईसमन्नाहरणेहेउं ॥ ३५५ ॥
 इहलोए परलोए, नाणचरणदंसणम्मि य अवायं ।
 दंसेइ नियाणंमि य, मायामिच्छत्तसल्लेणं ॥ ३५६ ॥
 बालमरणे अवायं, तह य उवायं अवालमरणम्मि ।
 उस्सासरज्जुवेहा-णसे य तह गिद्धपट्टे य ॥ ३५७ ॥
 जह य अणुद्वियसल्लो, ससल्लमरणेण केइ मरिऊण ।
 दंसणनाणविहूणो, मरंति असमाहिमरणेणं ॥ ३५८ ॥
 जह सायरसे गिद्धा, इत्थि अहंकारपावसुयमत्ता ।
 ओसन्नवालमरणा, भमंति ससारकंतारं ॥ ३५९ ॥
 अह मिच्छत्तससल्ला, मायासल्लेण जह ससल्ला य ।
 जह य नियाणससल्ला, मरंति असमाहिमरणेणं ॥ ३६० ॥
 जह वेयणावसट्ठा, मरंति जह केइ इंदियवसट्ठा ।
 जह य कसायवसट्ठा, मरंति असमाहिमरणेणं ॥ ३६१ ॥
 जह सिद्धिमग्ग दुग्गइ-सग्गगलमोडणाणि मरणाणि ।
 मरिऊण केइ सिद्धिं, उवंति सुसमाहिमरणेणं ॥ ३६२ ॥
 एवं बहुप्पयारं, तु अवायं उत्तमऽट्ठकालम्मि ।
 दंसंति आवयणू, सल्लुद्धरणे सुविहियाणं ॥ ३६३ ॥
 दिति य सिं उवएसं, गुरुणो नाणाविहेहिं हेऊहिं ।
 जेण सुगइं भयंतो, संसारभयदुओ होइ ॥ ३६४ ॥
 न हु तेसु वेयणं खलु, अहो चिरम्मि त्तिं दारुणं दुक्खं ।
 सहणिज्जं देहेणं, मणसा एवं विचित्तिज्जा ॥ ३६५ ॥
 सागरतरणत्थ मई, इयस्स पोयस्स जए धूवे ।
 जो रज्जुमुक्खकालो, न सो विलंबं त्ति कायव्वो ॥ ३६६ ॥
 तिल्लविहूणो दीवो, न चिरं दिप्पइ जगंमि पच्चक्खं ।
 न य जलरहिओ मच्छो, जिअइ चिरं नेव पउमाई ॥ ३६७ ॥
 अन्नं इमं सरीरं, अन्नोऽहं इय मणंमि ठाविज्जा ।
 जं सुचिरेणऽवि मोच्चं, देहे को ? तत्थ पडिबंधो ॥ ३६८ ॥
 दूरत्थं पि विणासं, अवस्सभावं उवड्डियं जाण ।
 जो अह वट्ठइ कालो, अणागओ इत्थ आसिएहा ॥ ३६९ ॥
 जं सुचिरेण वि होहिइ, अणावसंतम्मि को ? ममीकारो ।
 देहे निस्संदेहे, पिएऽवि सुयणत्तणं नऽत्थि ॥ ३७० ॥
 उवलद्धो सिद्धिपहो, न य अणुचिखो पमायदोसेणं ।
 हा जीव ! अप्पवेरिय !, न हु ते एयं न तिप्पिहिइ ॥ ३७१ ॥
 नऽत्थि य ते संघयणं, घोरा य परीसहा अहे निरया ।
 संसारो य असारो, अइप्पमाओ अ तं जीव ! ॥ ३७२ ॥
 कोहाऽऽइकसाया खलु, बीयं संसारभेरवदुहाणं ।
 तेसु पमत्तेसु सया, कत्तो सुक्खो य सुक्खो वा ? ॥ ३७३ ॥
 जाओ परव्वसेणं, संसारो वेयणाओ घोराओ ।
 पत्ताओ नारगत्ते, अहुणा ताओ विचित्तिज्जा ॥ ३७४ ॥

इहिं सयं वसिस्स उ, निरुवमसुक्खावसणमुहकडुयं ।
 कल्लाणमोसहं पिव, परिणामसुहं न तं दुक्खं ॥ ३७५ ॥
 संबंधिवंधवेषु अ, न य अणुराओ खणं पि कायव्वो ।
 ते च्चिय हुंति अमित्ता, जह जणणी वंभदत्तस्स ॥ ३७६ ॥
 वसिऊण व सुहिमज्जे, वच्चइ एगाणिओ इमो जीवो ।
 मुत्तूण सरीरघरं, जह कएहो मरणकालम्मि ॥ ३७७ ॥
 इहिं व मुहुत्तेणं, गोसे व सुए व अद्वरत्ते वा ।
 जस्स न णज्जइ वेला, कदिवसं ? गच्छइ जीवो ॥ ३७८ ॥
 एवमणुचितयंतो, भावणुभावाणुरत्तसियलेसो ।
 तद्विसमरिउकामो, व होइ भाणम्मि उज्जुत्तो ॥ ३७९ ॥
 नरग-तिरिक्खगईसु य, माणुसदेवत्तणे वसंतेणं ।
 जं सुहदुक्खं पत्तं, तं अणुचितिज्ज संथारे ॥ ३८० ॥
 नरएसु वेयणाओ, अणोवमा सीयउएहवेराओ ।
 कायनिमित्तं पत्ता, अणंतखुत्तो बहुविहाओ ॥ ३८१ ॥
 देवत्ते माणुस्से, पराहिओगत्तणं उवगएणं ।
 दुक्खपरिकिलेसविही, अणंतखुत्तो समणुभूया ॥ ३८२ ॥
 भिन्निंदिय पंचिंदिय-तिरिक्खकायंमिऽणोसंठाणे ।
 जम्मणमरणरहट्ठं, अणंतखुत्तो गओ जीवो ॥ ३८३ ॥
 सुविहिय ! अईयकाले, अणंतकाएसु तेण जीवेणं ।
 जम्मणमरणमणंतं, बहुभवगहणं समणुभूयं ॥ ३८४ ॥
 घोरम्मि गब्भवासे, कलमलजंवालअसुइवीभच्छे ।
 वसिओ अणंतखुत्तो, जीवो कम्माणुभावेणं ॥ ३८५ ॥
 जोणीमुहनिग्गच्छं-तेण संसारे इमेण जीवेणं ।
 रसियं अइवीभच्छं, कडीकडाहंउतरगएणं ॥ ३८६ ॥
 जं असियं वीभच्छं, असुई घोरम्मि गब्भवासम्मि ।
 तं चित्तिऊण य सयं, मुक्खंमि महं निवेसिआ ॥ ३८७ ॥
 वसिऊण विमाणेसु य, जीवो पसरंतमणिमऊहेसु ।
 वसिओ पुणो वि सुच्चिय, जोणिसहस्संऽधयारेसु ॥ ३८८ ॥
 वसिऊण देवलोए, निच्चुजोए सयंपभे जीवो ।
 वसइ जलवेगकलमल-विउलवलयामुहे घोरे ॥ ३८९ ॥
 वसिऊण सुरनरीसर-चामीयर रिद्धिमणहरघरेसु ।
 वसिओ नरगनिरंतर-भयभेरवंपजरे जीवो ॥ ३९० ॥
 वसिऊण विचित्तेसु अ, विमाणगणभवणसोभसिहरेसु ।
 वसइ तिरिएसु गिरिगुह-विवरमहाकंदरदरीसु ॥ ३९१ ॥
 भुत्तूण वि भोगसुहं, सुरनरखयरेसु पुण पमाएणं ।
 पियइ नरएसु भेरव-कलंततउतंबपाणाइ ॥ ३९२ ॥
 सोऊण मुइयणरवइभवे, अ जयसइमंगलरवोधं ।
 सुणइ णरएसु दुहपर-मक्कंदुदामसदाइ ॥ ३९३ ॥
 निहण हण गिएह दह पय-उव्वंध पबंध वंध रुधाद्धाहिं ।
 फाले लोले घोले, थूरे खारेहिं से गत्तं ॥ ३९४ ॥

वेयरणिस्वारकलिमल-वेमल्लकुसलकरकयकुलेसु ।
 वसिओ नरएसु जीओ, हण हण घणघोरसदेसु ॥३६५॥
 तिरिएसु व भेरवसद-पक्खणपरवक्खणच्छणसएसु ।
 वसिओ उव्वियमाणो, जीवो कुडिलम्मि मंसारे ॥३६६॥
 मणुयत्तणेऽवि बहुविह-विणिवायसहस्सभेसणघणंमि ।
 भोगपिवासाणुगओ, वसिओ भयपंजरे जीवो ॥३६७॥
 वसियं दरीसु वसियं, गिरीसु वसियं समुद्धमज्जेसु ।
 रुक्खज्जेसु य वसियं, संसारं मंसरंतेण ॥३६८॥
 पीयं थणअच्छीरं, सागरमलिलाओ बहुयरं हुज्जा ।
 संसारंमि अणंते, माईणं अणममसाणं ॥ ३६९ ॥
 नयणोदगं पि तासिं, सागरमलिलाओ बहुयरं हुज्जा ।
 गलियं रुयमाणीणं, माईणं अणममसाणं ॥४००॥
 नऽत्थि भयं मरणसमं, जम्मणसरिमं न विज्जे दुक्खं ।
 तम्हा जरमरणकरं, छिंद ममत्तं सरीगओ ॥ ४०१ ॥
 अन्नं इमं सरीरं, अणो जीवु त्ति निच्छियमईओ ।
 दुक्खपरिकिलेसकरं, छिंद ममत्तं सरीराओ ॥ ४०२ ॥
 जावइयं किंचि दुहं, सारीरं माणमं व संसारे ।
 पत्तो अणंतखुत्तो, कायस्स ममत्तदोसेणं ॥ ४०३ ॥
 तम्हा सरीरमाई, अद्विभतर बाहिरं निरवसेसं ।
 छिंद ममत्तं सुविहियं, जइ इच्छसि मुच्चिउ दुहाणं ॥४०४॥
 मच्चे उवसग्गपरी-सहे य तिविहेण निज्जिणाहि लहु ।
 एएसु निज्जिएसुं, होहिस्सि आराहओ मरणे ॥४०५॥
 मा हुय मरीरसंता-विओ अ तं भाहि अट्टरुदाइं ।
 मुट्टुवि रूवियलिंगे, वियट्टरुदाणि रूवंति ॥४०६॥
 मित्तमुयबंधवाइसु, इट्ठाणिट्ठेसु इंदियज्थेसुं ।
 रागो वा दोमो वा, ईसि मणेणं न कायव्वो ॥४०७॥
 रोगाऽऽयंकेसु पुणो, विउलासु य वेयणासुंइन्नासु ।
 मम्मं अहियासंतो, इणमो हियएण चित्तिजा ॥४०८॥
 बहु पलियसागराइं, सट्ठाणि मे नरयतिरियजाईसुं ।
 किं? पुण सुहावमाणं, इणमो सारं नरदुहंति ॥ ४०९ ॥
 सोलस रोगाऽऽयंका, सहिया जह चक्किणा चउत्थेणं ।
 वाससहस्सा सत्त उ, साममधरं उवगएणं ॥ ४१० ॥
 तह उत्तमऽइकाले, देहे निरवक्खयं उवगएणं ।
 तिलाछित्तलावगा इव, आर्यंका विसहियव्वाओ ॥४११॥
 पारियवायगभत्तो, राया पट्टीइ मेड्डिणो मूढो ।
 अच्चुएहं परमन्नं, दासी य सुकोवियमणूसा ॥४१२॥
 मा य मलिलुल्ललोहिय-मंसवमापेसिधिगलं धित्तुं ।
 उप्पइया पट्टीओ, पाई जह गक्खमवहु व्व ॥४१३॥
 तण य निच्चएणं, निग्गंतूणं तु सुविहियसगासे ।

आरुहियचरित्तभरो, सीहो रसियं समारूढो ॥४१४॥
 तंमि य महिहरसिहरं, सिलायले णिम्मले महाभागो ।
 वोसिरइ थिरपइन्नो, सच्चाहारं महतरू य ॥४१५॥
 तिविहोवसग्गसहिउं, पडिमं सो अट्टमासियं धीरो ।
 ठाइ य पुच्चाऽभिमुहो, उत्तमधिइसत्तसंजुत्तो ॥४१६॥
 सा य पगतंतलोहिय-मेयवसामंसल परीपट्टी ।
 खज्जइ खंगेहिं दूसह, निसड्डचंचुप्पहारेहिं ॥४१७॥
 मसएहिं मच्छियाहि य, कीडीहि वि मंससंपलग्गाहिं ।
 खजंतो वि न कंपइ, कम्मविवागं गणेमाणो ॥४१८॥
 रत्तिं च पयइ विहसिय, सियालियाहिं शिरणुकंपाहिं ।
 उवसग्गिज्जइ धीरो, नाणाविहरूवधारहिं ॥४१९॥
 चित्तेइ य खरकरवय-असिपंजरखग्गमुग्गरपहाओ ।
 इणमो न हु कट्टयरं दुक्खं निरयऽग्गिदुक्खाओ ॥४२०॥
 एवं च गओ पक्खो, वीओ पक्खो य दाहिणदिसाए ।
 अवरेणऽवि पक्खो वि य, समइकंतो महेसिस्स ॥४२१॥
 तह उत्तरेण पक्खं, भगवं अविकंपमाणसो सहइ ।
 पडिओ य दुमासंते, नमो त्ति वुत्तुं जिणंदाणं ॥ ४२२ ॥
 कंचणपुरंमि सिट्ठी, जिणधम्मो नाम सावओ आसी ।
 तस्स इमं चरियपयं, तउ एयं कित्तिममुणिस्स ॥४२३॥
 जह तेण वितथ मुणिणा, उवसग्गा परमदूसहा सहिया ।
 तह उपसग्गा सुविहियं, सहियव्वा उत्तमट्टंमि ॥४२४॥
 निप्फेडियाणि दुप्पि वि, सीसाऽऽवेदेण जस्स अच्छीणि ।
 न य संजमाउ चलिओ, मेअज्जो मंदरगिरि व्व ॥४२५॥
 जो कुंचगाऽवराहे, पाणिदया कुंचगं पि नाऽऽइक्खे ।
 जीवियमणुपेहंतं, मेयजरिसिं नमंसामि ॥४२६॥
 जो तिहिं पएहिं धम्मं, समइगओ संजमं समारूढो ।
 उवसमविवेगसंवर, चिलाइपुत्तं नमंसामि ॥ ४२७ ॥
 सोएहिं अइगयाओ, लोहियगंधेण जस्स कीडीओ ।
 खायंति उत्तमंगं, तं दुक्करकारयं वंदे ॥४२८॥
 देहो पिपीलियाइं, चिलाइपुत्तस्स चालणि व्व कओ ।
 तणुओऽवि मणपओसो, न य जाओ तस्स ताणुवरि ॥४२९॥
 धीरो चिलाइपुत्तो, मूइंगलियाहिं चालणि व्व कओ ।
 न य धम्माओ चलिओ, तं दुक्करकारयं वंदे ॥४३०॥
 गयसुकुमालमहेसी, जह दड्डो पिइवणंमि ससुरेणं ।
 न य धम्माओ चलिओ, तं दुक्करकारयं वंदे ॥४३१॥
 जह तेण सो हुयाऽसो, सम्मं अइंगदूसओ सहिओ ।
 तह सहियव्वो सुविहियं, उवसग्गो देहदुक्खं च ॥४३२॥
 कमलामेलाऽऽहरणे, सागरचंदोसइहिं, नभसेणं ।
 आगंतूण सुरत्ता, संपइ संपाइणो वारे ॥ ४३३ ॥
 जायस्स खमा तइया, जो भावो जा य दुक्करा पडिमा ।

तं अणगारगुणागर !, तुमं पि हियएण चिंतेहि ॥४३४॥
 सोऊण निसासमए, नलिणिविमाणस्स वप्पणं धीरो ।
 संभरियदेवल्लोओ, उज्जेणि अवंतिसुकुमालो ॥ ४३५ ॥
 धित्तूण समणदिक्खं, नियमुज्झिय सव्वदिव्वआहारो ।
 वाहिं वंसकुडंगे, पायवगमणं निवन्नो उ ॥ ४३६ ॥
 वोसट्टनिसट्टंगो, तहिं सो भुल्लुं कियाइखइओ उ ।
 मंदरगिगिनिकंपं, तं दुक्करकारयं वंदे ॥ ४३७ ॥
 मरणंमि जस्स मुक्कं, सुकुसुमगंधोदयं च देवेहिं ।
 अज्ज वि गंधवई सा, तं च कुडंगी सरट्ठाणं ॥ ४३८ ॥
 जह तेण तत्थ मुणिणा, सम्मं समणेण इंगिणी तिण्हा ।
 तह तूरह उत्तमज्झं, तं च मणे संनिवंसह ॥ ४३९ ॥
 जो निच्छएण गिएहइ, देहच्चाएवि न अट्ठियं कुणइ ।
 सो सोहेइ सकज्जं, जह चंदवडिंसओ राया ॥ ४४० ॥
 दीवाभिग्गहधारी, दूसह धणविणयनिच्चलनगिंदो ।
 जह सो तिन्नपइसा, तह तूरह तुमं पइन्नम्मि ॥४४१॥
 जह दमदंतमहेसी, पंडयकोरवमुणी थुयगरहिओ ।
 आसि समो दुण्हं पि हु, एव समा होह सव्वत्थ ॥४४२॥
 जह खंदगसीसेहिं, सुक्कमहाभाणसंमियमणेहिं ।
 न कओ मणप्पओसो, पीलिजंतोसु जंतम्मि ॥ ४४३ ॥
 तह धन्नसालिभद्दा, अणगारा दो वि तवमहिड्डीया ।
 वेभारगिरिसमीचे, नालंदाए मसीवंमि ॥४४४॥
 जुअलसिलासंथारे, पायवगमणं उवगया जुगवं ।
 मासं अणूणगं ते, वोसट्टनियट्टसव्वंज्जा ॥ ४४५ ॥
 सीयायवज्झडियंज्जा, लग्गुद्वियमंसणहारुणि विणट्ठा ।
 दोजवि अणुत्तरवासी, मंहमिणो रिदिसंपप्पा ॥ ४४६ ॥
 अच्छेयं-च लोए, ताण तहिं देवयाज्जुभावेणं ।
 अज्जजवि अट्ठिनिवमं, पंकिव्व सनामगा हत्थी ॥४४७॥
 जह ते समं सचम्मे, दुबलविलग्गेजवि णो सयं चलिया ।
 तह अहियासेयव्वं, गमणे थेवंपिमं दुक्खं ॥ ४४८ ॥
 अयलग्गाम कुडुंविण, मुरइयमयदेवसमणयसुभद्दा ।
 सव्वे उ गया खमगं, गिरिगुहनिलयन्नियच्छीय ॥४४९॥
 ते तं तवोकिलंतं, वीसामेऊण विणयपुव्वगं ।
 उवलद्वपुप्फपावा, फासुयसुमहं करेसीह ॥ ४५० ॥
 सुगहियसावयधम्मा, जिणमहिमाणेसु जणियसोहग्गा ।
 जम्हरमुणियो पासे, निक्खंता तिव्वमंवगा ॥ ४५१ ॥
 सुगिहियजिणवयणाज्जमय-परिपुट्ठा सीलसुरहिगंधड्डा ।
 विहरिय गुरुस्सगामे, जिणवरवसुपुज्जतिथम्मि ॥४५२॥
 कणगाज्वलिमुत्तावलि-रयणावलिमाहिक्कीलियक्कलंत्ता ।
 काहीय रासंवेगं, आंधविल वहुमाणं च ॥ ४५३ ॥

आमरिया य मणोहर-मिहरंतमंचरंतपुक्खग्य ।
 आइकरचलणपंकय-मिरमेवियमालंहिमवंतं ॥ ४५४ ॥
 रमणिज्जहरयतरुवर-परहुअमिहिभमर महुयगिविलोले ।
 अमरगिरिवियमणहर, जिणवयणसुकाणसुहेसे ॥४५५॥
 तम्मि सिलायलपुहवी, पंच वि देहट्ठिईसु मुणियन्था ।
 कालगया उववप्पा, पंच वि अपराजियविमाणे ॥४५६॥
 ताओ चइऊण इहं, भारहवामे अंसमग्गिउदमणा ।
 पंडुराहिवतणया, जाया जयलच्छिभत्तारा ॥ ४५७ ॥
 ते कएहमरणदूमह-दुक्खसमुप्पन्नतिव्वसंवगा ।
 सुट्ठियंथरसगामे, निक्खंता खायकित्तीया ॥ ४५८ ॥
 जिट्ठो चउदसपुव्वी, चउरो इक्कामंज-गवी आसी ।
 विहरिय गुरुस्सगामे, जसपडहभरंतजियलोया ॥४५९॥
 ते विहरिऊण विहिणा, नवरि सुरट्ठं कमेण संपत्ता ।
 सोउं जिणनिव्वाणं भत्तपरिन्नं करेसी य ॥ ४६० ॥
 धोगाभिग्गहधारी, भीमो कुंतज्जगहियभिव्वआओ ।
 सत्तुंजयसेलसिहे, पाओवगओ गयभवोओ ॥ ४६१ ॥
 पुव्वविगहियवंतर-उवसग्गसहम्मसारुनगिंदो ।
 अविकंपो आसि मुणी, भाईणं इक्कपासम्मि ॥ ४६२ ॥
 दां मासे संपुप्फं, सम्मं धिइधणियवद्धकच्छाओ ।
 ताव उवसग्गिओ सो, जाव उ परिनिव्वुओ भगवं ॥४६३॥
 सेसा वि पंडुपुत्ता, पाओवगया उ निव्वुया सव्वं ।
 एवं धिइसंपप्पा, आणे वि दुहाओ मुच्छंति ॥ ४६४ ॥
 दंडो वि य अणगारो, आयावणभूमिसंठिओ वीरो ।
 सहिऊण वाणघायं, सम्मं परिनिव्वुओ भगवं ॥४६५॥
 मेलम्मि चित्तकूडे, सुकोसलो सुट्ठिओ उ पडिमाए ।
 नियजणणीए खइओ, वग्गीभावं उवगयाए ॥ ४६६ ॥
 पडिमायगओ अ मुणी, लंवसु ठिओ वहुसु ठाणेसुं ।
 तह वि य अकलुसभावो, साहु खमा सव्वसाहूणं ॥४६७॥
 पंच मया परिवुडया, वइरिसी पव्वए गहावत्ते ।
 मुत्तूण सुड्डगं किर, अन्नं गिरिमस्सिओ सुजसो ॥४६८॥
 तत्थ य सो उवलतले, एगागी धीरनिच्छयमईओ ।
 वोसिग्गिऊण मरीरं, उएहम्मि ठिओ विणप्पाणं ॥४६९॥
 ता मो अइसुकुमालो, दिणयरकिणज्जगितावियसरीरो ।
 हविपिंडु व्व विलीणो, उववप्पो देवलोयम्मि ॥ ४७० ॥
 तम्म य मरीरपूयं, कामीय रंहेहि लांगपालाओ ।
 तए गहावत्तमिरी, अज्ज वि सो विसुओ लोए ॥४७१॥
 भगवं पि वइरसामी, विइयगिग्गिदेवपाइकयपूओ ।
 तंपइओत्थ मरणे, कुंजग्गारिण मक्केसं ॥ ४७२ ॥
 इयसुविहियदेहो, पयाहिणं कुंजग्गं तं सेलं ॥
 कासीय सुव्वरिंदो, तम्हा सो कुंजरावत्ते ॥ ४७३ ॥

ततो य जोगसंगह—उवहाणक्खाणयम्मि कोसंबी ।
 रोहगमवंतिमणो, रुज्जेह मणिप्पभो भासो ॥ ४७४ ॥
 धम्मगमुसीलजुयलं, धम्मजसे तत्थऽरम्भदेसम्मि ।
 भत्तं पच्चक्खाइय, सेलम्मि उ वच्छगातीरे ॥ ४७५ ॥
 निम्मम निरहंकारो, एगागी सेलकंदरसिलाए ।
 कासीय उत्तमऽट्ठं, सो भावो सच्चसाहृणं ॥ ४७६ ॥
 उएहम्मि सिलावट्ठे, जह तं अरहसण सुकुमालं ।
 विग्धारियं सरीरं, अणुचितिज्जा तमुच्छाहं ॥ ४७७ ॥
 गुव्वर पाओवगओ, सुबुद्धिणा णिग्घिणेण चाणको ।
 दड्डो न य संचलिओ, साहू धिद्विचित्तिज्जाओ ॥ ४७८ ॥
 जह सोऽविसप्पएसी, वोसट्ठनिसिट्ठचत्तदेहो उ ।
 वंसीपत्तेहिं विनि—ग्गएहिं आगासमुक्खित्तो ॥ ४७९ ॥
 जह सा वत्तीसघडा, वोसट्ठनिसिट्ठचत्तदेहागा ।
 श्रीरा वाएण उ दी—वएण विगालिम्मि ओलइया ॥ ४८० ॥
 जंतेण करकएण व, सत्थेहिं व सावएहिं विविहेहिं ।
 देहे विद्वस्संते, ईसिं पि अकप्पणारुमणा ॥ ४८१ ॥
 पडणीययाइ केसिं, चम्मंसे खीलएहि निहाणिता ।
 महुघयमक्खियदेहं, पिवीलियाणं तु दिज्जाहिं ॥ ४८२ ॥
 जेण विरागो जायइ, तं तं सव्वायेरेण करणिज्जं ।
 सुव्वइ हु ससंवेगो, इत्थ इलापुत्तदिट्ठंतो ॥ ४८३ ॥
 समुइस्सेसु य सुविहिय !, धोरेसु परीसहेसु सहणेणं ।
 सो अत्थो सरणिज्जो, जोऽधीओ उत्तरऽज्झयणे ॥ ४८४ ॥
 उज्जेणि हत्थिमित्तो, सत्थसमग्गो वणम्मि कट्ठेणं ।
 पायहरो संवरण—चिल्लगभिक्खावणसुरेसुं ॥ ४८५ ॥
 तत्थेव य धणमित्तो, चेल्लगमरणं नईइ तएहाए ।
 निच्छिस्सेसुऽणज्जंत—विट्ठियच्चिस्सारणं कासि ॥ ४८६ ॥
 मुखि—चंदेण विदिस्सस्स, रायगिहिपरिसहो महाघोरो ।
 जत्तो हरिवंसविहू, सणस्स वृच्छं जिणिंदस्स ॥ ४८७ ॥
 रायगिहनिग्गया खलु, पडिमापडिवन्नगा मुणी चउरो ।
 सीय विहूय कमेणं, पहरे पहरे गया सिद्धिं ॥ ४८८ ॥
 उमिणे तगररहन्नग—चंपामसएसु सुमणभइरिसी ।
 खमतमण अजरदित्तय, अचेल्लय यत्ते य उज्जेणी ॥ ४८९ ॥
 अरइ य जाइस्सकरो, भव्वा अ दुलहवोहीओ ।
 कोसंबीए कहिओ, इत्थीए धूलभइरिसी ॥ ४९० ॥
 कुल्लइरंमि य दत्तो, चरियाइपरीसहे ममक्खाओ ।
 मेट्ठिसुयतिगिच्छणं, अंगुलदीवो य वासम्मि ॥ ४९१ ॥
 गयपुरकुरुदत्तमुओ, निसीहिया अडविंदेमपडिमाए ।
 गाविकुविएण दड्डो, गयसुकुमालो जहा भगवं ॥ ४९२ ॥
 तो अणगाग धिज्जा—इयाइ कोसंविमोमदत्ताइ ।
 पाओवगयाणदिणे, मिज्जाए सागरे लूढा ॥ ४९३ ॥

महुराइमहुरखमओ, अकोसपरीसहे उ सविसेसो ।
 वीओ रायगिहम्मि उ, अज्जणमालारदिट्ठंतो ॥ ४९४ ॥
 कुम्भारकडे नगरे, खंदगसीसाण जंतपीलणया ।
 एवंविहे कहिज्जइ, जह सहियं तस्स सीसंहिं ॥ ४९५ ॥
 तह भाणणाणवुत्तं, गीए संपठियस्स समुयाणं ।
 ततो अलाभगम्मि उ, जह कोहं निज्जिणे कएहो ॥ ४९६ ॥
 किसिपारासरहंढो, वीयं तु अलाभगे उदाहरणं ।
 कएहवलभइमन्नं, चइऊण खमन्निओ सिद्धो ॥ ४९७ ॥
 महुरा जियसत्तुसुओ, अणगारो कालवेसिओ रोगे ।
 मोग्गल्लसेलसिहेरे, खइओ किल सरसियालेणं ॥ ४९८ ॥
 सावत्थी जियसत्तू, तणवो निक्खमणपडिमतणफासे ।
 वीरिय पविय विकंचण, कुसलेसणकड्डुणासहणं ॥ ४९९ ॥
 चंपासु गंदगं चिय, साहुदुगुछाइजल्लखउरंगे ।
 कोसंबी जम्मनिक्खमण—वेयणं साहुपडिमाए ॥ ५०० ॥
 महुराइ इंददत्तो, सकारा पायळेयणे सड्डो ।
 पन्नाइ अज्जकालग, सागरखमणो य दिट्ठंतो ॥ ५०१ ॥
 नाणे असगडताओ, खंभगनिधि अण्हियासणे भदो ।
 दंसणपरीसहम्मिउ, आसाहभूई उ आयरिया ॥ ५०२ ॥
 चरियाए मरणंमि उ, समुइणपरीसहो मुणीएवं ।
 भाविज्ज निउणजिणमय—उवएससुइअप्पाणं ॥ ५०३ ॥
 उम्मग्गसंपयायं, मणहत्थिं विसयसुमारियमणंतं ।
 नाणकुसेण धीरो, धरेइ दित्तंमि व गइंदं ॥ ५०४ ॥
 एए उ अहासूरा, महिड्डिणको व भाणिउं सत्तो ? ।
 किं वातिमूवमाए, जिणगणधरथेरचरिएसुं ॥ ५०५ ॥
 किं चित्तं जइ नाणी, सम्महिट्ठी करंति उच्छाहं ।
 तिरिएहिवि दुरणुचरो, केहिवि अणुपालिओ धम्मो ५०६ ॥
 अरुणसिहं दड्डुणं, मच्छोसणी महासमुदंमि ।
 हाण गहिउ त्ति काले, भसत्ति संवेगमावणो ॥ ५०७ ॥
 अप्पाणं निंदंतो, उत्तरिऊणं—महन्नवजलाओ ।
 सावज्जजोगविरओ, भत्तपारिणं करेसी य ॥ ५०८ ॥
 खगतुंडाभिन्नेहो, दूसहसूरगितावियसरीरो ।
 कालं काऊण सुरो, उववन्नो एव सहणिज्जं ॥ ५०९ ॥
 सो वानरंजूहवई, कंतारे सुविहियाऽणुकंपाए ।
 भासुरवरयुंदिधरो, देवो वेमाणिओ जाओ ॥ ५१० ॥
 तं सीहसेणगयवर—चरियं सोऊण दुकरंऽरम्भे ।
 को हु णु तवे पमायं, करेज्ज जाओ मणुस्सेसुं ? ॥ ५११ ॥
 भुयगपुरोहियडको, राया मरिऊण सल्लइवणंमि ।
 सुपसत्थगंधहत्थी, बहुभयगयभेलणो जाओ ॥ ५१२ ॥
 सो सीहचंदमुणिवर—पडिमापडिवोहियो सुसंवेगो ।
 पाणवहाऽलियचोरिय—अब्बंभपरिगहनियत्तो ॥ ५१३ ॥

रागदोषनियतो, लुप्तकत्वमणस्स पारणे ताहे ।
 आसासिऊणं पंडं, आयवतत्तं जलं पासी ॥ ५१४ ॥
 खमगत्तणं निम्मंसो, धवणिसिरो जालसंतयसरीरो ।
 विहरिय अप्पप्पाणो, मुणिववणं विचिंततो ॥ ५१५ ॥
 सो अन्नयाणिदाहे, पंकोसन्नो वणं निरुत्थारो ।
 चिरेवगिएण दिट्ठो, कुकुडसप्पेण घारेणं ॥ ५१६ ॥
 जिणवयणमणुमुणितो, ताहे सव्वं चउव्विहाऽऽहारं ।
 वोसिरिऊणं गइंदो, भवेण जिणे नमंसीय ॥ ५१७ ॥
 तत्थ य वणयरसुरवर, विम्भियकीरंतपूयसकारो ।
 मज्झत्थो आसी किर, कलहेसु य जजरिज्जंतो ॥ ५१८ ॥
 सम्मं सहिऊणं तत्रो, कालगत्रो सत्तमंमि कप्पंमि ।
 सिरितिलयंमि विमाणं, उक्कोसठिई सुरो जात्रो ॥ ५१९ ॥
 सुयदिट्ठिवायकहियं, एयं अक्खवाणयं निसामित्ता ।
 पंडियमरणंमि मई, दढं निवेसिज्जभावेणं ॥ ५२० ॥
 जिणवयणमणुस्सट्ठा, दोऽवि भुयंगा महाविसा घोरा ।
 कासीय कोसियासय, तरणुसु भत्तं मुइंगाणं ॥ ५२१ ॥
 एगो विमाणवामी, जात्रो वरविज्जपंजरसरीरो ।
 वीत्रो उ नंदणकुले, वलु त्ति जक्खो महिट्ठीओ ॥ ५२२ ॥
 हिमचूलसुरुप्पत्ती, भद्दगमहिशी य थूलभदो य ।
 वेरोसवममे कहणा, सुरभावे दंमणे खमणो ॥ ५२३ ॥
 वावीसमाणुपुव्वि, तिरिक्खमणुयावि भेसणट्ठाए ।
 विसयाऽणुकंपरक्खण, करेज्ज देवा उ उवसग्गं ॥ ५२४ ॥
 संघयणधिईजुत्तो, नव दस पुव्वी सुएण अंगा वा ।
 इंगिणि पात्रोवगमं, पडिवज्जइ एरिसो साह ॥ ५२५ ॥
 निच्चल निप्पडिकम्मो, निक्खिवए जं जहिं जहा अंगं ।
 एयं पात्रोवगमं, सनिहारिं वा अनीहारिं ॥ ५२६ ॥
 (अत्रत्याः पादोपगमनविषयिका अष्ट गाथाः ' पात्रोवग-
 मण' शब्दे वृहत्कल्पोक्ताः सव्याख्या गतास्तत एवावगन्तव्याः)
 देवोनेहेण णए, देवागमणं च इंदगमणं वा ।
 जहियं इट्ठी कंता, सव्वसुहा हुंति सुहभावा ॥ ५२७ ॥
 उवसग्गे तिविहेऽवि य, अणुकूले चैव तह य पडिकूले ।
 सम्मं अहियासंतो, कम्मक्खयकारओ होइ ॥ ५२८ ॥
 एयं पात्रोवगमं, इंगिणि पडिकम्मवणिपयं सुत्ते ।
 तित्थयरगणहेरिहि य, साहहि य सेवियमुयारं ॥ ५२९ ॥
 सव्वे सव्वऽट्ठाए, सव्वन्नू सव्वकम्मभूमीसु ।
 सव्वगुरू सव्वहिया, सव्वे मेरुसु अहिसित्ता ॥ ५३० ॥
 सव्वाहिऽवि लट्ठीहिं, सव्वेऽवि परीसहे पराइत्ता ।
 सव्वेऽवि य तित्थयरा, पात्रोवगया उ सिद्धिगया ॥ ५३१ ॥
 अवसेसा अणगारा, तीयपडुप्पन्नणागया सव्वे ।
 केई पात्रोवगया, पच्चक्खाणिगिणि केई ॥ ५३२ ॥

सव्वाऽवि अ अज्जाओ, सव्वेऽवि य पढमसंघयणवज्जा ।
 सव्वे य देमविरया, पच्चक्खाणेण य मरंति ॥ ५३३ ॥
 सव्वसुहप्पभवाओ, जीवियसाराओ सव्वजणिगाओ ।
 आहाराओ रयणं, न विज्जए उत्तमं लोए ॥ ५३४ ॥
 विग्गहगए य सिद्धे, मुत्तुं लोणंमि जम्मिया जीवा ।
 सव्वे सव्वाऽवत्थं, आहारे हुंति आउत्ता ॥ ५३५ ॥
 तं तारिसगं रयणं, सारजं सव्वलोययणाणं ।
 सव्वं परिचइत्ता, पात्रोवगया पविहरंति ॥ ५३६ ॥
 एयं पात्रोवगमं, निप्पडिकम्मं जिणेहिं पन्नत्तं ।
 तं सोऊणं खमओ, ववमायपरक्कमं कुणइ ॥ ५३७ ॥
 धीरपुरिसपन्नत्ते, सप्पुरिसनिमेविए परमरम्मं ।
 धरणा सिलायलगया, निरावयक्खा णिवज्जंति ॥ ५३८ ॥
 सुव्वंति य अणगारा, घोरासु भयाणियासु अडवीसुं ।
 गिरिकुहरकंदरासु य, विज्जणेसु य रुक्खहेट्ठसुं ॥ ५३९ ॥
 धीधणियवद्धकच्छा, भीया जरमरणजम्मणसयाणं ।
 मेलमिलासयणत्था, माहंति उ उत्तमट्ठाइं ॥ ५४० ॥
 दीवादहिऽरप्पेसु य, खयरा वहियासु पुणरवि य तासु ।
 कमलमिगीमहिलादिसु, भत्तपरिन्ना कया थीसु ॥ ५४१ ॥
 जइ ताव सावयाकुल-गिरिकंदरविसमकडगदुग्गासुं ।
 साहंति उत्तमट्ठं, धिइधणियसहायगा धीरा ॥ ५४२ ॥
 किं पुण अणगारसहा-यगेण अनुन्नसंगहवलेणं ।
 परलोए य न सका, सोहेउं अप्पणो अट्ठं ॥ ५४३ ॥
 समुइन्नेसु अ सुविहिय !, उवसग्गमहवभयंसु विविहेसुं ।
 हियएण चित्तिज्जं, रयणनिही एस उवसग्गो ॥ ५४४ ॥
 किं जायं जइ मरणं, अहं च एगागिओ इहं पाणी ।
 वसिओ हं तिरियत्ते, बहुसो एगागिओ ऽरप्पे ॥ ५४५ ॥
 वसिऊणं वि जणमज्जे, वच्चइ एगागिओ इमो जीवो ।
 मुत्तए सरीरघरं, मच्चुमुहाऽऽकट्ठिओ संतो ॥ ५४६ ॥
 जह वीहंति अ जीवा, विविहाण विहासियाण एगागी ।
 तह संसारगएहिं, जीवेहिं विहेसिया अन्ने ॥ ५४७ ॥
 सावयभयाऽभिभूओ, बहुसु अडवीसु निरभिरामासु ।
 सुरहिहरिणमहिमसूर-करवोडियरुक्खळायासु ॥ ५४८ ॥
 गयगवयखग्गण्डय-वग्घतरच्छच्छन्नचरियासु ।
 भल्लुंकिक्कंदीविय, संचरसव्भावकिणासुं ॥ ५४९ ॥
 मत्तगण्डनिवाडिय-भिल्लपुलिंदावकुंडियवणासुं ।
 वसिओऽहं तिरियत्ते, भीसणसंसारचारम्मि ॥ ५५० ॥
 कत्थ य मुद्धभिगत्ते, बहुसो अडवीसु पयइविसमासु ।
 वग्घमुहावडिएणं, रसियं अइभीयहियएणं ॥ ५५१ ॥
 कत्थइ अइदुप्पिक्खो, भीसणविगरालघोरवयणाऽहं ।
 आभिमहं वि य विग्घो, रुमहिमवराहविट्ठओ ॥ ५५२ ॥

कथं दुर्विहहिं, रक्त्वमेवयालभ्यरूवेहिं ।
 छलिओ वहिओ य अहं, मणुस्सज्जमंभि निस्मागं ॥५६१॥
 पयइ कुडिलम्मि कथंइ, संसारे पाविऊण भूयत्तं ।
 बहुसो उच्चियमाणो, मए वि जीह विद्या सत्ता ॥५६२॥
 विरमं आरसमाणो, कथंइ म्मे सुधाइओ अहं यं ।
 मावयगहणंमि वणे, भयभीरुस्सुभियच्चित्तोइहं ॥५६३॥
 पत्तं विचित्तविरमं, दुक्खं संसारगगगएणं ।
 रसियं च अमरणेणं, कयं नदंतं तरगएणं ॥५६४॥
 तइया कीम न हायइ, जीवो जण, समानुपाविद्धं ।
 भल्लुंकिंकंकायस-सएसु ठोकिजए देहं ॥५६५॥
 ता तं णिज्जिण्णुणं, देहं मुत्तं वच्चए जीवो ।
 सो जीवो अविणासी, भणिओ तलुक्कदंसीहिं ॥५६६॥
 तं जइ ताव न मुच्चइ, जीवो मरणस्स उच्चियंतोऽवि ।
 तम्हा मज्झन जुजइ, दाउण भयस्स अप्पाणं ॥५६७॥
 एवमणुचित्तयंता, सुविहिय ! जरमरणभावियमईया ।
 पावन्ति कयपयत्ता, मरणसमाहिं महाभागा ॥५६८॥
 एवं भावियच्चित्तो, संथारवरंमि सुविहिय ! सयाऽवि ।
 भावेहि भावणाओ, वारसजिणवयणदिट्ठाओ ॥५६९॥
 इह इत्तो चउरंगे, चउत्थमगं सुंसाहुधम्मंमि ।
 वनेइ भावणाओ, वारसिमो वारसंगविऊ ॥५७०॥
 समणेण सावएण य, जाओ निच्चं पि भावणिजाओ ।
 दहसंवेगकरीओ, विससओ उत्तमट्ठंमि ॥५७१॥
 पढमं अणिच्चभावं, अमरणं यं एगयं च अन्नत्तं ।
 संसारमसुभयाऽवि य, विविहं लोगस्सहावं च ॥५७२॥
 कम्मस्स आसवं सं-वरं च निज्जरणमुत्तमं य गुणे ।
 जिणसासणंमि बोहिं, च दुल्लहं चित्तए मइमं ॥५७३॥
 सव्वट्ठाणाइ असा-सयाइ इह चेव देवलोगे य ।
 सुरअसुरनराईणं, रिद्धिविसेसा सुहाइ वा ॥५७४॥
 मायापिईहिं सहव-डिहहिं मित्तेहिं पुत्तदागंहिं ।
 एगयओ सहवासो, पीई पणओऽवि अ अणिच्चो ॥५७५॥
 भवणेहिं व वणेहिं य, सयणाऽऽमणजाणवाहणाईहिं ।
 संजोगो वि अणिच्चो, तह परलोगेहिं सह तेहिं ॥५७६॥
 बलवीरियरूवजोव्वण, -सामगिसुभगया वपूसाभा ।
 देहस्स य आरुगं, असासयं जीवियं चेव ॥५७७॥
 जम्मजरामरणभये, अभिदुए विविहवाहिसंतत्ते ।
 लोगम्मि नऽस्थि मरणं, जिंणिंदवरसामणं मुत्तुं ॥५७८॥
 आसेहि य हत्थीहिं य, पव्वयमित्तेहिं निच्चमित्तेहिं ।
 सावरणपहरणेहिं य, बलवयमत्तेहिं जेहेहिं ॥५७९॥
 महया भडचडगरपह-क्रेण अवि चकनट्टिणा मच्च ।

न य जियपुट्ठो केणइ, नीइवल्लेणाऽवि लोगंमि ॥५८०॥
 विविहेहि मंगलेहि य, विज्जामंतोमहीपओगेहिं ।
 न वि सका तारेउं, मरणाणऽवि रुप्पसोएहिं ॥५८१॥
 पुत्ता मित्ता य पिया, सयणो बंधवजणो अ अत्थो य ।
 न समत्था ताएउं, मरणा सिंदाऽवि देवगणा ॥५८२॥
 मयणस्स य मज्झगओ, रोगाभिहओ किलिस्सइ हेगो ।
 सयणोऽवि य से रोगं, न विरिंचइ नेव नासेइ ॥५८३॥
 मज्झमि बंधवाणं, इको मरइ कलुणरुयंताणं ।
 न य णं अन्नेति तओ, बंधुजणो नेव दाराइ ॥५८४॥
 इको केइ कम्मं, फलमवि तस्सकओ समणुहवई ।
 इको जायइ मरइ य, परलोयं इक्कओ जाइ ॥५८५॥
 पत्तेयं पत्तेयं, नियगं कम्मफलमणुहवंताणं ।
 कोकस्स जए सयणो?, को कस्स व परजणो भणिओ? ॥५८६॥
 को केण समं जायइ, को केण ममं च परभवं जाइ ।
 को वा केइ किंची, कस्स व को कं नियत्तेइ? ॥५८७॥
 अणुसोअइ अप्पजणं, अन्नभवं तरगयं तु बालजणो ।
 न वि सायइ अप्पाणं, किलिस्समाणं भवसमुदे ॥५८८॥
 अन्नं इमं सरीरं, अन्नोइहं बंधवाऽविमे अन्ने ।
 एवं नाऊण खमं, कुसलस्स न तं खमं काउं? ॥५८९॥
 हा ! जह मोहियमइणा, सुगइमगं अजाणमाणेणं ।
 भीमे भवकंतारे, सुचिरं भमियं भयकरम्मि ॥५९०॥
 जोणिसयसहस्सेसु य, असयं जायं मयं वऽणेगासु ।
 संजोगविप्पओगा, पत्ता दुक्खाणि य वहाणि ॥५९१॥
 सग्गेसु य नग्गेसु य, माणुस्से तह तिरिक्खजोणीसुं ।
 जायं मयं च बहुसो, संसारे संसरंतेणं ॥५९२॥
 निब्भत्थणाऽवमाणण, वहंबंधवरुंधणा धणविणासो ।
 ऽणेगा य रोगसोगा, पत्ता जाईसहस्सेसुं ॥५९३॥
 सो नऽस्थि इहोगा सो, लोए वालऽग्गकोडिमित्तो वि ।
 जम्मणमरणाऽवाहा, अणेगसो जत्थ न य पत्ता ॥५९४॥
 सव्वणि सव्वलोए, रूवीदव्वाणि पत्तपुव्वाणि ।
 देहोवक्खरपरिभो-गयाइ दुक्खेसु य बहूसुं ॥५९५॥
 संबंधिवंधवत्ते, सव्वे जीवा अणेगसो मज्झं ।
 विविहवहंवरजणया, दासा सामी य मे आसी ॥५९६॥
 लोगसहावो धी धी, जत्थ व मायामया हवइ धूया ।
 पुत्तोऽवि य होइ पिया, पियाऽवि पुत्तत्तणमुंवइ ॥५९७॥
 जत्थ पियपुत्तगस्सऽवि, माया छाया भवंतरगयस्स ।
 तुट्ठा खायइ ममं, इत्तो किं कट्ठयरमन्नं? ॥५९८॥
 धी संसारोजहियं, जुवाणओ परमरूवगव्वियओ ।
 मरिऊण जायइ किमी, तत्थेव कलेवरे नियए ॥५९९॥
 बहुसो अणुभूयाइ, अईयकालम्मि सव्वदुक्खाइ ।

पाविहिइ पुणो दुक्खं, न करेहिइ जो जणो धम्मं ॥६००॥
 धम्मेण विणा जिणदे-सिएण नत्थ अत्थि किंचि सुहं ।
 ठाणं वा कज्जं वा, सदेवमणुयाऽसुरे लोए ॥ ६०१ ॥
 धम्मं अत्थं कामं, जाणिय कज्जाणि तिन्नि मिच्छंति ।
 जं तत्थ धम्मकज्जं, तं सुभभियगणि असुभाणि ॥६०२॥
 आयासकिलेसाणं, वेराणं आगरो भयकरो य ।
 बहुदुक्खदुग्गइकरो, अत्थो मूलं अणत्थाण ॥ ६०३ ॥
 किच्छाहि पाविउं जे, पत्ता बहुभयकिलेसदोसकरा ।
 तक्खणसुहा बहुदुहा, संसारविवड्डणा कामा ॥६०४॥
 नऽत्थि य इह संसारे, ठाणं किंचिऽवि निरुवद्दं नाम ।
 ससुराऽसुरेसु मणुए, नरएसु तिरिक्खजोणीसुं ॥६०५॥
 बहुदुक्खपीलियाणं, मइमूढाणं अणप्पवसमाणं ।
 तिरियाणं नऽत्थि सुहं, नेरइयाणं कओ ? चेव ॥६०६॥
 हयगम्भवासजम्मण-वाहिजराभरणरागसोगेहिं ।
 अभिभूए माणुस्से, बहुदोसेहिं न सुहमत्थि ॥ ३०७ ॥
 मंसऽद्वियसंघाए, मुत्तपुरिसभरिये नवच्छिंदे ।
 असुइं परिस्सवंते, सुहं सरीरम्म किं ? अत्थि ॥६०८॥
 इट्ठजणविप्पओगो, चवणभयं चेव देवलोगाओ ।
 एयारिसाणि सग्गे, देवाऽवि दुहाणि पाविति ॥६०९॥
 ईसाविसायमको-हलोहदोसेहिं एवमाईहिं ।
 देवाऽवि समभिभूया, तेसु वि य कहं? सुहं अत्थि ॥६१०॥
 एरिसयदोसपुप्फे, खुत्तो संसारसायरे जीवो ।
 जं अइचिरं किलिस्सइ, तं आसवहेउअं सव्वं ॥६११॥
 रागदोसपमतो, इंदियवसओ कोइ कम्माइं ।
 आसवदोरेहिं अवि-गुहेहिं ति विहेण करणेणं ॥६१२॥
 धिद्धी मोहो जेणिह, हियकाओ खलु सपावमायरइ ।
 न हु पावं हवइ हियं, विसं जहा जीवियऽत्थिस्स ॥६१३॥
 रागस्स य दोसस्स य, धिरत्थु जं नाम सदहंतो वि ।
 पावेसु कुणइ भावं, आउरविज्ज व्व अहिएसुं ॥ ६१४ ॥
 लोभेण अहव घत्थो, कज्जं न गणइ आयअहियं पि ।
 अइलोहेण विणस्सइ, मच्छु व्व जहा गलंगिलिओ ॥६१५॥
 धम्मं अत्थं कामं, तिसिऽवि बुद्धो जणो परिच्चयइ ।
 ताइं कोइ जेहि उ, किलिस्सइ इहं परभवे य ॥६१६॥
 हुंति अजुत्तस्स विणा-सगाणि पंचिंदियाणि पुरिसस्स ।
 उरगा इव उग्गविसा, रहिया मंतोसहिं विणा ॥६१७॥
 आसवदोरेहिं सया, हिंमाईएहिं कम्ममासवइ ।
 जह नावाइविणासे, छिंदेहिं जलं उयहिमज्जे ॥६१८॥
 कम्माऽऽसवदाराइं, निरुंभियव्वाइं इंदियाइं च ।
 हंतव्वा य कसाया, तिविहं तिविहेण मुक्खत्थं ॥६१९॥
 निग्गहियकसाएहिं, आसवा मूलओ हया हुंति ।

अहियाऽऽहारे मुक्कं, रोगा इव आउरजणम्म ॥ ६२० ॥
 नाणेण य भाणेण य, तवोवल्लेण य वलानिरुभंति ।
 इंदियविसयकमाया, धरिया तुग्गा व रज्जुहिं ॥६२१॥
 हुंति गुणकारगाइं, सुयरज्जुहिं धणियं नियमियाइं ।
 नियगाणि इंदियाइं, जइयो तुरगा इव सुदंता ॥६२२॥
 मणवयणकायजोगा, जे भणिया करणमप्पिया तिसि ।
 ते जुत्तस्स गुणकरा, हुंति अजुत्तस्स दोमकरा ॥६२३॥
 जो सम्मं भूयाइं, पासइ भूए अ अप्पभूए य ।
 कम्ममलेण न लिप्पइ, सो संवरियासवदुवारो ॥६२४॥
 धणणा सत्तहियाइं, सुणंति धणणा करंति सुणियाइं ।
 धम्मा सुग्गइमग्गं, मरंति धणणा गया सिद्धिं ॥६२५॥
 धणणा कलत्तनियले-हिं विप्पमुक्का सुसत्तमंजुत्ता ।
 वारीओव गयधरा, धरवारीओऽवि निष्फाडिया ॥६२६॥
 धणणा उ करंति तं, संजमजगेहिं कम्ममद्विविहं ।
 तवसलिलेणं मुण्णिणो, धुणंति पोरणयं कम्मं ॥६२७॥
 नाणमयवायसहिओ, सीलुज्जलिओ तवोमओ अग्गी ।
 संसारकरणवीयं, दहइ दवग्गी व तणरासिं ॥ ६२८ ॥
 इणामो सुगइगइपहो, सुदेसिउं उक्खओ जिणवरेहिं ।
 ते धन्ना जे एयं पह-मणवज्जं पवजंति ॥ ६२९ ॥
 जाहे य पावियव्वं, इह-परलोए य होइ कल्लायं ।
 ता एयं जिणकहियं, पडिबज्जइ भावओ धम्मं ॥६३०॥
 जह जह दोसोवरओ, जह जह विसएसु होइ वेरग्गं ।
 तह तह वियाणयाहि, आसन्नं से पयं परमं ॥६३१॥
 दुग्गो भवकंतारे, भममाणेहिं सुचिरं पणट्ठेहिं ।
 दिट्ठो जिणोवइट्ठो, सुग्गइमग्गो कह वि लद्धो ॥६३२॥
 माणुस्सदेसकुलका-लजाइइंदियवल्लोवयाणं च ।
 विन्नाणं सद्धा दं-सणं च दुलहं सुसाहूणं ॥ ६३३ ॥
 पत्तेसु वि एसुं, मोहस्सुदएण दुल्लहो सुपहो ।
 कुपहवहुयत्तेण य, विसयसुहेणं च लोभेणं ॥६३४॥
 सो य पहो उवलद्धो, जस्स जए वाहिरे जणो बहुओ ।
 संपत्तिच्चिय न चिरं, तम्हा न खमो पमाओ भे ॥६३५॥
 जह जह दढप्पइम्मो, समणो वेरग्गभावणं कुणइ ।
 तह तह असुभं आयव-हयं व सीयं खयमुवेइ ॥ ६३६ ॥
 एगअहोरत्तेणऽवि दड्डपरिणांमा अणुत्तरं जंति ।
 कंडरिओ पुंडरिओ, अहरगईउड्डगमणेसुं ॥ ६३७ ॥
 बारसऽवि भावणाओ, एवं संखेवओ समत्ताओ ।
 भावेमाणो जीवो, जाओ समुवेइ वेरग्गं ॥ ६३८ ॥
 भाविज्ज भावणाओ, पालिज्ज वयाइं रयणमरिसाइं ।
 पडिपुम्मपावखमणे, अइरा सिद्धिं पि पावहिसि ॥६३९॥
 कत्थइ सुहं सुरसमं, कत्थइ निरओवमं हवइ दुक्खं ।

कन्धइ तिगियमग्निच्छं, माणुमजाई बहुविचिता ॥६४०॥
 दद्रुणवि अप्पमुहं, माणुस्मं रेणदोमसंजुत्तं ।
 मुदुग्गवि हियमुदुग्गं, कजं न मुण्डइ मूढजणो ॥ ६४१ ॥
 जह नाम पडुणगआं, संते मुल्लंमि मूढभावेणं ।
 न लहंति नरा लाहं, माणुमभावं तहा पत्ता ॥६४२॥
 संपत्ते बलविग्गि, मूढभावपरिक्खणं अजाराता ।
 न लहंति बोहिलाभं, दुग्गइमग्गं च पावंति ॥ ६४३ ॥
 अम्मापियगे भाया, भज्जा पुत्ता मरीर अन्थो य ।
 भवमागरम्मि घेरे, न हंति तारं च मरणं च ॥६४४॥
 नऽवि माया नऽवि य पिया, न पुत्तदारा न च वंधुजणो ।
 न वि य धणं न वि धनं, दुक्खमुदुग्गं उवसमेति ॥६४५॥
 जइयासयणिज्जगआं, दुक्खत्तो मयणवंधुपरिहीणो ।
 उव्वत्तइ परियत्तइ, उरगो जह अग्गिमज्झम्मि ॥६४६॥
 असुइ सरिंरं रोगा, जम्मणसयमाहणं लुहा तण्हा ।
 उण्हं सीयं वाआं-पहाभिवाया यऽण्णगविहा ॥६४७॥
 मोगजगमरणाइं, परिम्ममोदीणया य दाग्गिं ।
 तह य पियविप्पआगा, अप्पियजणसंपआगा य ॥६४८॥
 एयाणि य अण्णाणि य, माणुस्मे बहुविहाणि दुक्खाणि ।
 पच्चक्खं पिक्खंतो, को न मरइ तं विचित्तो ? ॥६४९॥
 लद्धं वि माणुस्मं, मुदुल्लहं केइ कम्मदोमिणं ।
 मायासुहमणुरत्ता, मरणसमुहंऽवगाहंति ॥ ६५० ॥
 तेण उ इहलोगमुहं, मुत्तूणं माणसंभियमईआ ।
 विरतिकवमणभीरू, लोगसुइकण्ण दोगुल्ली ॥ ६५१ ॥
 दाग्गिदुक्खवेयण, बहुविहमीउण्हखुप्पिवासाणं ।
 अरइभयमोगयामिय-तकरदुब्बिक्खमरणाइं ॥६५२॥
 एणमिं तु दुहाणं जं पडिवक्खं मुहंति तं लोए ।
 जं पुण अच्चंतमुहं, तंस्म परुक्खा मया लोया ॥६५३॥
 जम्म न लुहा न तण्हा, न य सीउण्हं न दुक्खमुक्किट्ठं ।
 न य असुइयं मरीरं, तस्मऽसणाईसु किं कजं ? ॥६५४॥
 जह निवदुमुप्पन्नो, कीडो कडुयंसि मन्नए महुरं ।
 तह मुक्खसुहपरुक्खा, संगारदुहं मुहं विंति ॥ ६५५ ॥
 जं कडुयदुमुप्पन्ना कीडा, वरकप्पपायवपरुक्खा ।
 तेमिं विमालवल्ली, विमं व मग्गो य मुक्खो य ॥६५६॥
 तह पगतिन्थियकीडा, विमयविमंकुगविमूढदिट्ठीया ।
 जिणमामगाकप्पतरु वग्गपरुक्खरमा किलिम्मंति ॥६५७॥
 तम्हा मुक्खमहातरु, मामयमिवफलसुक्खसत्तेणं ।
 मुत्तूणं लोगममं, पंडियमरणेण मरियव्वं ॥६५८॥
 जिणमयभाविअचित्तो, लोगमुई मलधिरेयणं काउं ।
 धम्ममि तआंभाणं, मुक्के य मइं निवमह ॥६५९॥
 सुण्ह-जह जिणवयणाम-य भावियहियण्ण भाणवावारो ।

करणिज्जो समणेणं, जं भाणं जेसु भायव्वं ॥ ६६० ॥
 एयं मरणविभक्तिं, मरणविमोहिं च नाम गुणरयणं ।
 मरणममाही तइयं, संलेहणमुयं चउत्थं च ॥ ६६१ ॥
 पंचम भत्तपरिष्सा, छट्ठं आउरपच्चक्खवाणं च ।
 सत्तम महपच्चक्खवाणं, अट्ठम आराहणपइप्पो ॥ ६६२ ॥
 इमाओ अट्ठ सुयाओ, भावा उ गहियंमिलेस अत्थाओ ।
 मरणविभत्ती रइयं, वियनाम मरणसमाहिं च ॥ ६६३ ॥
 इति सिरिमरणविभत्तीपइप्पयं संमत्तं ॥ ८ ॥

८० प० १० प्रक० । (केन प्रकारेण प्रियमाणो जीवो वर्धते
 हापयति चेति ' खंदग ' शब्दे तृतीयभागे गतम्) । (न
 केचिदकाले प्रियन्ते, इति हिंसा न दोषावहेति ' हिंसा '
 शब्दे निराकरिष्यते)

चोदसरज्जूलोए, गोयम ! बालज्जगकोडिमित्तं पि ।
 तं नऽत्थि पएसं जन्थ, अणंतमरणे न संपत्ते ॥१॥

महा० ५ अ० ।

ण य संसारंमि सुहं, जाइजगमरणदुक्खगहियस्स ।

जीवस्स अत्थि जम्हा, तम्हा मोक्खो उवाएउ ॥ १ ॥

महा० ६ अ० । (मरणभेदाः " मरणविभक्तिं " शब्दे)

मरणंत-मरणान्त-पुं० । मरणरूपोऽन्तो मरणान्तः । स० ३२
 सम० । यावच्चरमोच्छ्वासः । ध० २ अधि० । चरमकाले, दश०
 ५ अ० २ उ० । " मरणंते वीति " (३६ गाथायाः व्याख्या
 ' मज्ज ' शब्दे गता)

मरणकाल-मरणकाल-पुं० । मरणेन विशिष्टः कालो मरण-
 कालः । अद्धाकाल एव. मरणमेव वा कालो, मरणस्य काल-
 पर्यायत्वात् मरणकालः । तृतीये कालभेदे, भ० ।

मे किं तं मरणकाले ? मरणकाले दुविहे पप्पत्ते । तं जहा-
 जीवो वा सरिंराउ । सरिंरं वा जीवाउ । सेत्तं मरणकाले
 (सूत्र-२४४)

(जीवो वा सरिरेत्यादि) जीवो वा शरीरात्, शरीरं वा
 जीवात् वियुज्यत इति शेषः । वाशब्दो शरीरजीवयोरवधिभा-
 वस्येच्छानुसारिता प्रतिपादनार्थाविति । भ० ११ श० ११ उ० ।

मरणजयज्झवसिय-मरणजयाध्यवसित-न० । सुभटभावतु-
 ल्ये, मत्तव्यं वा जयो वा प्राप्तव्य इति प्रवृत्तसुभटाध्यवसाय-
 सदृशे, (गाथा-५२०) पं० व० २ द्वार ।

मरणदुक्खपडिकूल-मरणदुःखप्रतिकूल-पुं० । मरणलक्षणस्य
 दुःखस्य, मरणदुःखयोर्वा प्रतिकूलाः प्रतिपन्थिनः । मरणक्ले-
 शपरिपन्थिषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

मरणदेसकाल-मरणदेशकाल-पुं० । मरणप्रस्तावे, (गाथा-
 ११) तं० । (व्याख्या ' धम्म ' शब्दे चतुर्थभागे गता)

मरणभय-मरणभय-न० । मरणमायुष्कक्षयलक्षणं तदेव भयं
 मरणभयम् । भयस्थानभेदे, (सूत्र-७) स० ६ सम० । स्था० ।

मरणविभक्ति-मरणविभक्ति-स्त्री० । मरणानि-माणत्यागलक्ष-
 णानि । तानि च द्विधा-प्रशस्तानि अप्रशस्तानि च । तेषां
 विभजनं-पार्थक्येन स्वरूपप्रकटनं यस्यां ग्रन्थपद्धतौ सा
 मरणविभक्तिः । न० । आगमयाह्योत्कालिकद्वारविशे श्रुतभेदे,

“ मरणविभक्तिं चित्ति ” मरणानि-प्राणत्यागलक्षणानि अनुस-
मयादीनि वर्तन्ते यत्र-यथोक्तम्—

“आवीह १ ओहि २ अतिय ३-वलायमरणं ४ वसट्टमरणं च ५ ।
अन्तोसल्लं ६ तम्भव ७-वालं ८ तह पंडियं ९ मीसं १० ॥१॥
छुडमत्थमरणं ११ केवलि १२-वेहाणस १३ गिद्धपट्टमरणं च १४ ।
मरणं भत्तपरिणया १५-इङ्गिणि १६ पाओवगमणं च १७ । २॥”
तत्रा-वीचिमरणम् आ-समन्ताद्भीचय इव वीचयः प्रतिसमय
मनुभूयमानायुषोऽपराऽपरायुर्दलिकोदयात् पूर्वपूर्वायुर्दलि-
कविच्युतिलक्षणावस्था यस्मिन् तदावीचिमरणम् । अथवा-
वीचिविच्छेदस्तदभावाद्वीचिस्तल्लक्षणं मरणमवीचिमरण-
म् । ‘ओहि चित्ति’ अर्वाधिमरणम्, अर्वाधर्मयादा । ततश्च यानि
नारकादिभवनिवन्धनतयाऽऽयुःकर्मदलिकान्यनुभूय म्रियते,
यदि पुनः ताभ्येवानुभूय मरिष्यति तदा तदवधिमरणम् । सं-
भवति हि-गृहीतोऽभितानामपि कर्मदलिकानां पुनर्ग्रहणं
परिणामवैचित्र्यादिति । “ अतिय चित्ति ” आत्यन्तिकमरणम्-
यानि नारकाद्यायुक्ततया कर्मदलिकान्यनुभूय म्रियते, मृतो
वा न पुनस्तान्यनुभूय मरिष्यतीति ।

वलवन्मरण-वशात्तमरणस्वरूपं यथा—

“ संजमजोगविसन्ना, मरन्ति जे तं वलायमरणं तु ४ ।
इंदियविसयवसगया, मरन्ति जे तं वसट्टं तु ५ ॥ ५ ॥ ”

अन्तःशल्यमरणस्वरूपं यथा—

“ लजाण गारवेण य, बहुसुयमण वावि दुच्चरियं ।
जे न कहन्ति गुरूणं, न हु ते आराहगा होन्ति ॥ १ ॥
गारवपङ्कनिनुहा, अइयारं जे परस्स न कहन्ति ।
दंसणनाणचरित्ते, ससल्लमरणं हवइ तेसिं ॥ २ ॥
एयं ससल्लमरणं, मरिऊणं महाभए दुरंतंमि ।
सुचिरं भमंति जीवा, दीहे संसारकंतारे ॥ ३ ॥-६ ॥ ”

तद्भवमरणस्वरूपमिदम्—

“ मोत्तुं अकम्मभूमग-नरतिरिण सुरगणे य णेरइण ।
सेसाणं जीवाणं, तम्भवमरणं तु केसिंचि ॥ ७ ॥
तस्मिन्नेव भवे उत्पद्यमानानामिति भावना ।

अथ बालादिमरणसप्तकस्वरूपं यथा—

“अविरयमरणं बालं ८, मरणं विरयाणं परिणयं वेति ९ ।
जाणाहि बालपरिणयं, मरणं पुण देसविरयाणं १० ॥ १ ॥
मणपज्जवोहिनाणी, सुयमइणाणी मरन्ति जे समणा ।
छुडमत्थमरणमेयं ११, केवलमरणं तु केवलिणो १२ । २॥
गिद्धादिभक्खणं गि-द्धपट्ट १३ उव्वन्धणाइवेहासं १४ ।
एण दुन्नि वि मरणा, कारणजाण अणुआया ३ । ॥”
पा० । (विशेषः स्वस्वस्थानादवगन्तव्यः)

मरणवसाण-मरणाऽवसान-न० । प्राणवियोगसमये, विपा०
१ श्रु० १ अ० ।

मरणाऽऽसंस्पन्ना-मरणाशंसाप्रयोग-पुं० । अपश्चिममार-
णान्तिकसंलेखनाया अतिचारभेदे, उपा० १ अ० । आ० । आव० ।
कश्चित्कर्कशक्षेत्रे कृतानशनः प्रागुक्तपूजाद्यभावे क्षुधात्तो वा
चिन्तयति, किमिति शीघ्रं न म्रियेऽहमिति मरणाऽऽशंसाप्रयो-
गः । घ० २ अधि० । आव० (अत्र विशेषः “ आसंस्पन्ना-
प्रयोग ” शब्दे)

मरणास-मरणाशा-स्त्री० । कस्यांचिदवस्थायां मरणप्राप्ति-
संभावनायाम्, (सूत्र-४४६) भ० १२ श० ५ उ० ।

मरमाण-प्रियमाण-त्रि० । प्राणांस्त्यजति, भ० १८ श० ३ उ० ।

मरहट्ट-महाराष्ट्र-पुं० । “महाराष्ट्रे” ॥ ८ । १ । ६६ ॥ इति सू-
त्रान्महाराष्ट्रशब्दे आदेराकारस्याद्वा भवति । मरहट्टं । मरहट्टो ।
प्रा० १ पाद । “ महाराष्ट्रे हरोः ” ॥ ८ । २ । ११६ ॥ महाराष्ट्र-
शब्दे हरोर्व्यत्ययो भवति । मरहट्ट । प्रा० २ पाद । तर्मदायाः
दक्षिणे कावरीश्चोत्तरे देशभेदे, स चानार्यदेशत्वेन पणि-
णितः (सूत्र-४) प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

मराल-मराल-पुं० । हंसे, “ज्ञानी निमज्जति ज्ञाने, मराल इव
मानसे” श्लोक-(१) अष्ट ५ अष्ट० । आव० । जंड, “ म-
सिणं सणिअं मट्टं, मंदं अलसं जंडं मरालं च । खलं निहुअं
सइरं, वीसत्थं मंथरं थिमिअं ॥१५॥ ” पाइ० ना० १५ गाथा ।
हंसे, “ धयरट्टा कायम्बहंसा धवलसउणा मराला य ”
पाइ० ना० ५६ गाथा ।

मरालि-मरालि-पुं । म्रियत इव शकटाऽऽदौ योजितो
राति च ददाति लतादि लीयते च भुवि पतनेनेति मरालिः ।
गाथा (सूत्र ४) दुष्टपशौ, गावि, अश्वे च । उत्त० १ अ० ।
मराली-देशी-सारसी-दूती-सखीपु, दे० ना० ६ वर्ग० १४२
गाथा ।

मरिउं-मृत्वा-अव्य० । मृतिम् आमेव्य इत्यर्थे, (गाथा-४२)
पञ्चा० १५ विव० ।

मर्तुम्-अव्य० । मारणं कर्तुमित्यर्थे, तं० ।

मरिण्व-मर्तव्य-न० । “तव्यस्य इण्व उं ए वा” ॥६।४।३८॥
अपभ्रंशे तव्यप्रत्ययस्यैते आदेशाः स्युः । इति तव्यत इण्वा-
ऽऽदेशः । कर्तव्ये प्राणत्यागे, “ एउ मृणहेप्पिणु धुं मइं, जइ
प्रिउ उव्वारिज्जइ । महु करिण्वउं किपि णवि, मरिण्वउं
परं देज्जइ । प्रा० ४ पाद ।

मरिस-मृष-धा० । मरणे, “ वृषादीनामरिः ” ॥ ८ । १४ । २३५ ॥
वृषाऽऽदीनां धातूनामृषणस्यारित्यादेशो भवति । मरि-
सइ । मृष्यते । प्रा० ४ पाद ।

मरीड-मरीचि-पुं० । किरणे, आ० म० १ अ० । रा० । औ० ।
स्था० । स० । आ० वू० । सू० प्र० । ज० । जातमात्रो मरीचिमु,
क्लृवानित्यतो मरीचिमान् मरीचिः । अभेदोपचारात्मतुपो लो-
पाद्वेति । आ० म० १ अ० । मरीचिनामके भरतचक्रवर्तिपुत्रे,
कल्प० १ अधि० २ क्षण । ऋषभपौत्रे, आ० म० १ अ० ।

अह भणइ नरवरिंदो, तायइ मीसि चि आइपरिसाए ।

अन्नोऽवि कोऽवि होही, भरहे वासम्मि तित्थयरो ॥४२२॥

अथ भणति नरचरेन्द्रो भरतः । तात ! अस्या एतावत्या
पर्वदो मध्यात् अन्योऽपि-एकतरोऽपि कश्चिद्भविष्यात् भारते
वर्षे तीर्थकरः ।

स्वाम्युक्ताह—

तत्थ मरीई नामं, आइपरिवायगो उसभनत्ता ।

सज्जायभाणजुत्तो, एगंते भायइमहप्पा ॥ ४२२ ॥

तं दाएइ जिणिंदा, एव नरिंदेण पुच्छिओ संतो ।

धम्मवरचक्कवट्ठी, अपच्छिमो वीरनामु चि ॥४२३॥

तत्र समवसरणैकदेशे मरीचिनाम आदिः प्रथमः परिभा-

जकः ऋषभस्य नत्ता-पौत्रः स्वाध्यायध्यानयुक्तः एकान्ते ध्या-
यति महान्मा तं दर्शयति जिनेन्द्रः । एवं नरेन्द्रेण पृष्ठः सन्
एष धर्मवचनक्रमी अपश्चिन्ना वीरनामा भविष्यतीति शेषः ।
आ० म० १ अ० ।

इदानीं प्रकृतां मरीचिचक्रव्युत्पत्तां पृच्छतां कथयतीत्यादिना
प्रतिपादयति—

पृच्छतां कहेई, उवडिण देइ साहुणो मीसं ।

गेलन्नि अपडिअरणं, कविला इयं पि इहयं पि ॥४३७॥

गमनिका-पृच्छतां कथयति । उपस्थितान् ददाति साधुभ्यः
शिष्यान् ग्लानत्वेऽप्रतिजागरणं कपिलः अत्राऽपि इहाऽपि ।
भावार्थः, स हि प्राग्व्यादर्शितस्वरूपो मरीचिर्भगवति निवृ-
त्ते साधुभिः सह विहरन् पृच्छतां लोकानां कथयति-धर्मं
जिनप्रणीतमेव धर्माक्षिप्तं प्राणिन उपस्थितान् ददाति
साधुभ्यः शिष्यानि । अन्यदा स ग्लानः संवृत्तः साधवाऽ-
प्यसंयतत्वाद् प्रतिजाग्रति । स चिन्तयति-निष्ठितार्थाः ख-
ल्वेते । नासंयतस्य कुर्वन्ति, नापि ममैतत् कारयितुं युज्यते ।
तस्मात्कञ्चन प्रतिजागरकं दीक्षयामीति (आ० म०) (अत्रा-
न्यद्वक्तव्यं 'कविल' शब्दे तृतीयभागे ३८७ पृष्ठं गतम्)
मरीचिनाप्यनेन संसारोऽभिर्नवर्त्तितः ।

त्रिपदीकालं च नीचैर्गोत्रकर्मवद्भूमिति । अमुमेवार्थं
प्रतिपादयन्नाह—

दुब्भासिएण इकेण, मरीई दुक्खसायरं पत्तो ।

भमिओ कोडाकोडं, सागरसरिनामधेज्जाणं ॥४३८॥

दुर्भाषितेन एकेनोक्तलक्षणेन मरीचिर्दुःखसागरं प्राप्नोति । आ-
न्तः कोटीनां कोटी कोटिकोटी ताम् । केवामित्याह—(साग-
रसरिनामधेज्जाणं ति) सागरसदृशनामधेयानां सागरोपमा-
नामिति गाथाऽर्थः ।

तन्मूलं संसारो, नीआगोत्तं च कासि तिवईमि ।

अपडिकंतो वंभे, कविलो अंतद्विओ कहए ॥ ४३९ ॥

तन्मूलं-दुर्भाषितमूलं संसारः सञ्जातः । तथा स एव
नीचैर्गोत्रं च कृतवान् निष्पादितवान्, त्रिपद्यां प्राग्व-
णितस्वरूपायामिति । (अपडिकंतो वंभे ति) स मरी-
चिश्चतुर्शीतिपूर्वशतसहस्राणि सर्वायुष्कमनुपाल्य तस्मात्
दुर्भाषिताद्-दुर्वाचा अमृतिकान्तोऽनिवृत्तः ब्रह्मलोके दशसा-
गरोपमस्थितिर्देवः सञ्जात इति । आ० म० १ अ० । (अत्र
कपिलविषयकं वक्तव्यं 'कविल' शब्दे तृतीयभागे ३८७ पृष्ठं
गतम्)

इक्खगिमु मरीई, चउगमीई अ वंभलोगंमि ।

कोसिउ कुल्लगंमि, (गिमु) अमीडमाउं च संसारे ॥४४०॥

गमनिका—इत्थाकुपु मर्यादयसीत् । चतुर्शीतिं च पूर्व-
शतसहस्राण्ययुष्कं पालयित्वा 'वंभलोयम्मि' ब्रह्मलोके
कलेप देवः संवृत्तः । ततश्चायुष्कक्षयाच्च्युत्वा (कोसिउको-
ल्लगंमि ति) कोल्लकसन्निवेशे कौशिको नाम ब्राह्मणो बभूव ।
(असीतिमाउं च संसारे ति) स च तत्राशीतिं पूर्वशतसह-
स्राण्ययुष्कमनुपाल्य (संसारे ति) तिर्यग्गन्तारकामर-
भवानुभूतिलक्षणे पर्यटित इति गाथार्थः ।

संसारे कियन्तमपि कालमटित्वा स्थूणायां नगर्यां जात
इति । अमुमेवार्थं 'थूणा' इत्यादिना प्रतिपादयति—

थूणाइ पूसमिचो, आउं वावत्तरिं च मोहम्मे ॥

चेइअ अग्गिजोओ, चोवट्टीमाणकप्पमि ॥ ४४१ ॥

स्थूणायां नगर्यां पुष्पमित्रो नाम ब्राह्मणः संजातः (आउं-
वावत्तरिं च सोहंमे ति) तस्यायुष्कं द्विसप्ततिः पूर्वशतस-
हस्राण्यासीत् । परिव्राजकदर्शने च प्रव्रज्यां गृहीत्वा तां पाल-
यित्वा कियन्तमपि कालं स्थित्वा सौधर्म्यं कलेपऽजग्रन्थो-
त्कृष्टस्थितिः समुत्पन्न इति । ('चेइअग्गिजोओ चोवट्टी-
माणकप्पमि' ति) सौधर्म्यच्युतः चैत्यसन्निवेशे अग्नि-
द्योतो ब्राह्मणः सञ्जातः तत्र चतुःषष्टिपूर्वशतसहस्राण्या-
युष्कमासीत् । परिव्राट् च सञ्जातो मृत्वा च ईशाने देवोऽ-
जग्रन्थोत्कृष्टस्थितिः संवृत्त इति गाथाऽर्थः ।

मंदिरे अग्गिभूइ, ल्पण्णा उ सणकुमारंमि ।

सेअवि भारद्वाओ, चोआलीसं च माहिंदे ॥ ४४२ ॥

गमनिका—ईशानात् च्युतो (मंदिरे इति) मन्दिरसन्निवेशे अग्नि-
भूतिनामा ब्राह्मणो बभूव । तत्र पदपञ्चाशत्पूर्वशतसहस्रा-
णि जीवितमासीत् । परिव्राजकश्च बभूव । मृत्वा (सणकुमार-
मि ति) सनत्कुमारकलेपे विमध्यमस्थितिर्देवः समुत्पन्न इति
(सेअवि भारद्वाओ चोआलीसं च माहिंदे ति) सनत्कुमारा-
च्च्युतः श्वेताभ्यां नगर्यां भारद्वाजो नाम ब्राह्मण उत्पन्न इति ।
तत्र च चतुश्चत्वारिंशत् पूर्वशतसहस्राणि जीवितमासीत् ।
परिव्राजकश्चाभवत्, मृत्वा च माहेन्द्रे कलेपऽजग्रन्थोत्कृष्ट-
स्थितिर्देवो बभूवेति गाथार्थः ।

संसरिअ धावरो रा-यगिहे चउतीस वंभलोगंमि ।

ल्लसु वि पारिव्वज्जं, भमिओ तत्तो अ संसारे ॥ ४४३ ॥

गमनिका—माहेन्द्राच्च्युत्वा, संसृत्य कियन्तमपि कालं
संसारे, ततः स्थावरो नाम ब्राह्मणो राजगृहे समुत्पन्न
इति । तत्र च चतुस्त्रिंशत् पूर्वशतसहस्राण्ययुष्कं परि-
व्राजक आसीत् । मृत्वा च ब्रह्मलोकेऽजग्रन्थोत्कृष्टस्थिति-
र्देवः संजातः । एवं पदस्वपि वारासु परिव्राजकत्वमधि-
कृत्य दिवमवाप्तवान् (भमिओ तत्तो अ संसारे) ततः
ब्रह्मलोकाच्च्युत्वा भ्रान्तः संसारे प्रभूतं कालमिति
गाथार्थः ।

रायगिह विस्सन्दी, विसाहभूई अ तस्स जुवराया ।

जुवरम्मो विस्सभूई, विमाहन्दी अ इअरस्स ॥ ४४४ ॥

रायगिह विस्सभूई, विसाहभूइसुओ खत्तिए कोडी ।

वामसहस्सं दिक्खा, मंभूअजइस्स पामंमि ॥ ४४५ ॥

भावार्थः खल्वस्य गाथाद्वयस्य कथानकादवसेयः । तच्चेदम्—
"रायगिहे नगरे विस्सन्दीगया । तस्स भाया विसाहभूता ।
सो य जुवराया । तस्स जुवरगणो धारिणाए देवाए विस्सभू-
तीनाम पुत्तो जाओ । गणोऽपि पुत्तो विमाहन्दी ति । तस्स
विस्सभूतिस्स वासकोडी आऊ । तत्थ पुष्करंडकं नाम
उज्जाणं । तत्थ सो विस्सभूती अंनेउग्गगणो मच्छंदसुहं पवि-
यरइ । ततो जा सा विसाहन्दीस्स माया तीसे दासचेडीओ

पुष्करं डण उज्जारे पत्ताणि पुष्कारि य आणति । पेच्छति य विस्सभूति कीडंतं । तासिं अमारसो जाओ । ताहे सा-
हंति जहा-एवं कुमारो ललइ । किं अम्ह रज्जेण वा वलेण वा
जइ विसाहन्दी न भुंजइ एवंविहे भोण । अम्ह नामं चेव ।
रजं पुण जुवरओ पुत्तस्स जस्सेरिसें ललिये । सा तासिं
अतिण साउं देवी ईसाण कोवघरं पविट्ठा । जइ ताव रायाण
जीवतण एसा अवत्था जाहे राया मतो भविस्सइ ताहे
इत्थ अम्ह को गणेहिं त्ति ? । राया गमेइ । सा एसायं न
गिणहइ किं मे रज्जेण तुमे वत्ति । पच्छा तेण अमच्चस्स
सिट्ठे । ताहे अमच्चो वि तं गमेति तह वि न ठाइ । ताहे
अमच्चो भणइ—रायं ! मा देवीए, वयणातिक्रमो कीरउ ।
मा मोरहिइ अप्पाणं । राया भणति को उवाओ होज्जा ।
ण य अम्ह वंसे अन्नमि अभिगत उज्जारे अणो अतीति ।
तत्थ वसंतमासे ठिओ । मासे जेनु अचलइ । अमच्चो
भणइ—उवाओ कज्जइ जहा अमुगो पच्चंतराया उकट्ठा अ-
णज्जंता पुरिसा कूडलेहे उवणेतु एवमेतेण कयण कूड-
लेहा रत्ता उवट्ठाविया । ताहे राया जत्तं गिणहइ । तं वि-
स्सभूतिणा सुयं । ताहे भणति । मण जीवमाणं तुम्भे किं
निग्गच्छइ ? ताहे सो गओ । ताहे चेव इमो अइयओ । सो
गओ । तं पच्चंतं जाव न किं चि पेच्छइ अहुमरं तं ताहे
आहिडित्ता जाहे नत्थि कोइ अतिक्रमइ । ताहे पुणरावि
पुष्करं डयं उज्जारेणमागओ । तत्थ दारवालादंडगहिअगह-
त्था भणति—मा अईह सामी ! सो भणति । किं निमित्तं । एत्थ
विसाहन्दी कुमारो रमइ । ततो एयं सोऊण कुविओ वि-
स्सभूइ । तेण नायं केण अहं निग्गच्छाविओ त्ति । तत्थ
कविट्ठलता अणेगफलभरसमाणया सा मुट्ठिपहारेण आ-
हया । ताहे तेहिं कविट्ठेहिं भूमी अत्थुया । तो भणति—एवं
अहं तुम्भे सीसाणि पाडितो । जइ अहं महल्लपिउणो गो-
रयं न करेता । अहं मे लुम्भेण नीणिओ । तम्हा अलाहि
भोगेहिं । तओ निग्गओ भोगा अवमाणमूलं ति । अज्जसं-
भयाणं थेगणं अंतिण पच्चइओ । तं पच्चइयं साउं ताहे रा-
या संतउरपरियणो जुवराया य निग्गओ । ते तं खमावैति ।
ण य तेसिं सो आणत्ति गणहइ । ततो बहुहिं छट्ठुऽट्ठमादिणहिं
अप्पाणं भावेमाणो विहरति । एवं सो विहरमाणो महुरं न-
गरि गओ । इओ य विसाहन्दी कुमारो तत्थ महुराण पिउ-
च्छाण रओ अग्गमहिसीए धूया लद्धेल्लिया । तत्थ से रायमग्गे-
आवासो दिओ । सो य विस्सभूती अणगारो मासखमणपार-
णहिं डंतो तं पएसमाणे जत्थ ठाण विसाहन्दी कुमारो अ-
त्थइ । ताहे तस्स पुरिसेहिं कुमारो भणइ । सामि ! तुम्भे एयं न या-
णह ? सो भणति । न याणामि । तेहिं भणइ । एस सो विस्सभूती
कुमारो । ततो तस्स तं दट्ठण रोसो जाओ । एत्थंतरे सइयाए
गावीए पेत्तिओ पडिओ । ताहे तेहिं उक्कुट्टिकलयलो कओ ।
इमं च तेहिं भणियं । तं वलं तुम्भे कविट्ठपाडणं च कहिं मयं ?
ताहे तेण ततो पलोइयं दिट्ठो य णण सो पावो । ताहे अमरिसे-
णं तं गावि अग्गसिगेहिं गहाय उहं स वहति । सुट्ठवलस्स वि-
सिघस्स किं सियालेहिं वलं लंघिज्जइ ? ताहे चेव नियत्तो इमो
दुरप्पा अज्जविमम रोसें वहइ । ताहे सो नियाणं करेइ । जइ
इमस्स तवनियमस्स वंभेचरस्स फलमत्थि तो आगमसाणं अ-
परिमियवलो भवामि । तत्थ सो अणालोइयपडिक्तो महासुक्के
उववणो । तत्थ कोसठितीओ देवो जातो । ततो चइऊण पोय-

णधुरे णगरं पुत्तो पयावइस्स मिगावईए देवीए कुच्छिसि उव-
वणो । तस्स कहं पयावती नामं ? तस्स पुंवि रिउमत्तु त्ति नामं
होत्था । तस्स भदाए देवीए अन्नए अयल नामं कुमारो होत्था । त-
स्स य अयलस्स भगिणी मियावती नाम दारिया अतीव रुव-
वती । सा य उम्मुक्कवालभावा सव्वालंकारविभूसिया पिउ-
पायवंदिगा गया । तेण सा उच्छंगे निवेसिया, सो तीसे रुवे
जावणे य अंगफासे य मुच्छिओ । तं विसज्जेत्ता पउरजण-
वयं वाहरइ । ताहे भणइ । जं एत्थ रयणं उप्पज्जइ तं कस्स ? ।
ते भणति—तुम्भे एवं तन्नि वारा साहिते सा चेवी उवट्ठाविया ।
ताहे लज्जिया निग्गया तेसिं सव्वेसिं कुच्चमाणं गंधवेण
विवाहेण सयमेव विवाहिया । उप्पाइयाणं भारिया । सा भ-
दापुत्तेण अयलेण समं दक्खिणापहे मोहस्सरिं पुरिं निवेसेइ,
महंतीए इस्सरीए कारिअ त्ति माहेस्सरी, अयले मायं उवऊण
पिउमूलमागओ । ताहे लेण पयावतीनामं कयं । पयाअणे-
ण पडिवण पयावति त्ति ” । वेदेऽप्युक्कम् “प्रजापतिः स्वां
दुहितरमकामयत् ” । ताहे महासुक्काओ उइऊण तीए मिया-
वतीए कुच्छिसि उववणो । सत्त सुविणा दिट्ठा । सुमिणपाटगेहिं
पदमवासुदेवो आइट्ठो । कालेण जातो तिसि य से पिट्ठकरंडग ति
तिविट्ठ नामं कयं । मायाए परिमक्खिओ उहतेल्लणति जा-
वणगमणुप्पत्तो । इत्तो य महामंडलिओ आसग्गी राया । सो
निमित्तियं पुच्छइ । कतो मम भयं ति ? तेण भणियं जो चंडमेहं
दूयं आधरिसेहिं त्ति । अवरंते य महावल्लं मारेसीहं ति । ततो
ते भयं ति । तेण सुयं जहा पयावतिपुत्ता महावल्लगा । ताहे
तत्थ दूयं पेसेइ, तत्थ अंतउरपेच्छणं वट्ठइ तत्थ य दूतो पवि-
ट्ठो राया उट्ठिओ । पेच्छणं भगं कुमारो पेच्छणेण अक्खित्ता
भणति । को एस ? तेहिं भणियं जहा आसग्गीवरणो दूओ । ते
भणति । जाहे एस वच्चे जा ताहे कहेजाह । सो राइणा पूएऊण
विसज्जिओ । पधाविओ अप्पाणो विसयस्स कहियं कुमारो-
णं । तेहिं गंतूण अद्धपहे हओ । तस्स जे सहाया
ते सव्वे दिसो दिसिं पलाया । रणणा सुयं जहा आध-
रिसिओ दूओ, संभंतेण निपत्तिओ । ताहे रणणा विउणं
तिउणं दाऊण मा हु रणो साहिउज्जसु जं कुमारोहिं कयं ।
तेण भणियं न साहेमि । ताहे जे ते पुरओ गया तेहिं सिट्ठं
जहा आधरिसिओ दूओ । ताहे सो राया कुविओ । तेण दू-
एण नायं । जहा-रओ पुव्वं कहिएल्लयं । जहावत्तं सिट्ठं । ततो
आसग्गीवेण अओ दूओ पेसिओ । पच्चपयावई गंतूण भणा-
हि—मम सालिं रक्खाहि भक्खिज्जमाणं । गतो दूओ । रदा
कुमारो उवलडा । किह अकालमच्चू खवल्लिओ । तेण अम्ह
आवारणं चेव जत्ता आणत्ता । राया पहाविओ । ते भणति—अ-
म्ह वच्चाओ । ते संभंता मेइए गता । गंतूण खेत्तिण भणति ।
किह अन्ने रायाणो रक्खियाइया । ते भणति—आसहत्थिर-
हपुरिसपागारं काऊण केच्चिरं जाव करिसणं पविट्ठं । ति
विट्ठ भणति—कोणयच्चिरमच्छइ ? मम तं पएसं दरिसेह । ते-
हिं कहियं—एयाए गुहाए ताहे कुमारो रहेण तं गुहं पविट्ठो
लोणेण दोहिं वि पासेहिं कलयलो कओ । सीहो वियंभंतो
निग्गओ । कुमारो चितेइ—एस पादेहिं अहं रहेण । विस-
रिसें जुद्धं आसक्खेडगहत्थो रहाओ आइओ । ताहे पुणो वि-
चितेइ—एस दाढाणखायुद्धो अहमसिखेडगेण । एवमवि अ-

समंजसं । तं पि अणेण अस्मिन्नेदं दुद्धियं । सीहस्स अमरिस्सो जाओ । एणं ताहं ग्हेण सुहमनिगते पंगारो विनियं भूमिं ओ २३०० । ततिंयं आयुहाणं विमुद्धारं । अज्जणं विणिवाणमि वयणं ति-महया अयदात्तणं उद्धं काऊणं संपत्तो । महया ताहं कुमारेण पणेण हत्थेण उवरिल्लो ओटो एणेणं हेडिल्लो ग-हिओ । तत्रो तेण जुणपडंगा विव दुहा काऊणं मुका । ताहं लोणेण उक्कट्टकलयला कओ । अहासान्हियाणं दवयाणं आ-भरणवत्थकुसुमवरिस्सं वरिगियं । ताहं सीहो तेण अमरिस्सेण 'दुरफुरेता' अच्छुट्ट । एवं नाम अहं कुमारणं जुद्धणं मारिओ ति । तं च किर कालं भगवओ गोयमसामी रहसारही आसी । तेण भणति-मा तुमं अमरिस्सं वहाहि । एस नग्सीहो तुमं मि-याधिवो । ता जति सीहो सीहेण मारिओ को एत्थ अवमा-णो । ताणि सो वयणाणि मधुमिव पिवाति । सो मरिन्ता नग्गु उववणो । सो कुमारा तं चम्मं गहाय नग्गस्स पहाविओ । त य गामंल्लण भणइ-गच्छुट्ट भो ! तस्स घोडयर्गावस्स कहह । जहा-अच्छुसु वीसत्थो । तेहिं गंतूणं सिट्ठं । गट्टो दयं विसज्जेह । एण पुत्तं तुमं मम ओल्लगणं पट्ठेहि । तुमं महत्ता । जाहं पच्छा-मि, सक्कारमि, रज्ज्जाणि य देमि । तेण भणियं अच्छुत्तु कुमारा । सयं च वं ओल्लगामि ति । ताहं सो भणति-किं न पेससि ? अओ जुद्धसज्जो निग्गच्छुति । सो दओ तेहिं गंतूणं सिट्ठं, गट्टो दयं विसज्जेह । तेहिं आधगिमिन्ता धाडिओ । ताहं सो आस-ग्गीवो सव्ववलेण उवट्ठिओ । इयं वि देसंते ठिया । सुवहुं कालं जुद्धिऊण हयगयग्हनगादिस्सयं च पिच्छिऊण कु-मारणं दओ पेसिओ । जहा-अहं च तुमं च दान्नि वि जुद्धं सेप-लग्गामो । किं वा बहुणं अकारिज्जणं मारिणं ? एवं होउ ति । विडयदिवसें गहाहिं संपलंगा । जाहं आउहाणि खीणाणि ताहं चक्कं मुयइ तं तिचिट्टुस्स तुंवेण उं पाडियं । तेणव सोसं छिन्नं, देवादिं च घुट्टं, जहेस तिचिट्टु पढमो वासुदेवो उप्प-ओ ति । तो सव्वे रायाणो पणिवायमुवगया उयइयं अह-भरहं, कोडियसिल्ला दंडवाहाहिं धारिया । एवं गहावत्तपव्वय-समीवं जुद्धमासी । एवं परिहायमाणे वले कण्ठेण किर जाणुगाणि जाव किह वि पाविया । तिचिट्टु चुलसीति वा-ससयसहस्साइं सव्वाउयं पालइत्ता कालं काऊणं सत्तमाणं पुट्ठीणं अप्पतिट्ठाणे नग्गं तेत्तीसं सागगेवमट्ठिनिओ नेग्ग-ओ उववओ । "अयमासां भावार्थः ।

अत्तगार्थस्वभिधीयते-राजगृहे नगरे विश्वनन्दिना-मा राजा अभूत् । विशास्वभूतिश्च तस्य युवराजेति । तस्य युवराजस्य धारिणीदेव्या विश्वभूति-नामा पुत्र आसीत् । विशास्वनन्दिश्च तस्य राज इत्यर्थः । तत्रैतन्मार्धा-कृतो मरीचिर्जावः (रायगिहं विस्सभूइ ति) राज-गृहं नगरे विश्वभूतिनामा विशास्वभूतिसुतः क्षत्रियोऽभवत् । तत्र च वर्षकोट्यायुष्कमासीत् । तस्मिंश्च भये वर्षसहस्रं दीप्ता प्रवज्या कृता सम्भृतयतेः पार्श्वे । तत्रच-

गोत्रासिउ महुराणं, मनिआणो मामिण्ण भत्तणं ।

महमुक्कं उववणो, तत्रो चुओ पाओणपुग्गं ॥ ४४६ ॥

गमानिका-पारगणं प्रविशे गोत्रासितो मधुगायां निदानं च-कार । मृत्वा च सानिदानोऽनालोचिताप्रतिकान्तो मासिकेन भक्तेन महाशुके कल्पे उपपन्नः उत्कृष्टस्थितिर्देव इति । ततो मराशुकाच्छ्रुतः पोतनपुरं गमत् ॥

पुत्तो पयावइस्स, मिआवइदेविकुच्छिस्संभूओ ।

नामेण तिचिट्टु ति, आइ आसी दसाराणं ॥ ४४७ ॥

गमानिका-पुत्रः प्रजापते शत्रुः मृगावतीदेवीकुत्तिसम्भूतो नाम्ना त्रिष्टुः "आदिः" प्रथम आसीत् दसाराणं, तत्र वासुदे-वत्वं च चतुरशीतिवर्षशतसहस्राणि पालयित्वाऽधःसममन-रकपृथिव्यामप्रतिष्ठानं नरके त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिर्ना-रकः सज्जात इति ।

अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह-

चुलसीइमप्पइट्टे, सीहो नग्गसु तिगियमणुणसु ।

पिअमित्तचक्कवट्ठी, मृआइ विदेहि चुलसीइ ॥ ४४८ ॥

गमानिका-चतुरशीतिवर्षशतसहस्राणि वासुदेवमेव स्वत्वा-युष्कमासीत् । तदनुभूय अप्रतिष्ठानं नरके समुत्पन्नः तस्माद-प्युद्वृत्य सिहो यभूव । मृत्वा च पुनरपि नरक एवोत्पन्न इति । (तिगियमणुणसु ति) पुनः कतिचिद्भवप्रणानि निर्यग्मनुष्ये-ष्वप्य (पियमित्तचक्कवट्ठी मृआइविदेहि चुलसीइ ति) अप-रविदेह मूकायां राजधान्यां धनञ्जयनृपतेर्धारिणीदेव्यां प्रिय मिवाभिधानश्चक्रवर्ती समुत्पन्नः । तत्र चतुरशीतिपूर्वशतस-हस्राण्ययुष्कमासीदिति गाथाऽर्थः ।

पुत्तो धणंजयस्स, पुट्ठिल परिआउकांडि सव्वट्टे ।

गंदणं छत्तग्गाणं, एणवीसाउं मयसइस्सा ॥ ४४९ ॥

गमानिका-तत्राऽसौ प्रियमित्रपुत्रो धनंजयस्य धारिणीदेव्या-श्च भूत्वा चक्रवर्तिनो भोगान् भुक्त्वा कथंचित् सज्जान्तमेवगः सन् (पुट्ठिलो इति) प्रोष्ठिलाचार्यसमीपे प्रव्रजितः (परिआउ-कांडिसव्वट्टे ति) प्रव्रज्यापर्यायो वर्षकोटिर्बभूव । मृत्वा महाशुके कल्पे सर्वार्थविमाने सप्तदशसागरोपमस्थितिर्देवोऽ-भवत् । (गंदणं छत्तग्गाणं एणवीसाउं मयसइस्से ति) ततः सर्वार्थसिद्धाच्छ्रुत्वा छत्राग्रायां नगर्यां जितशत्रुनृपते-र्भद्रादेव्या नन्दनो नाम कुमार उन्पन्न इति । पञ्चविंशतिव-र्षशतसहस्राण्ययुष्कमासीदिति गाथाऽर्थः ।

तत्र च बाल एव राज्यं चकार । चतुर्विंशतिवर्षसहस्राणि राज्यं कृत्वा ततः-

पव्वज्ज पुट्ठिले मय-महस्स मव्वत्थ मामभत्तेणं ।

पुप्फुत्तिर उववणो, तत्रो चुओ माहणकुलंमि ॥ ४५० ॥

गमानिका-राज्यं विहाय प्रव्रज्यां कृतवान् (पोट्टिले ति) प्रोष्ठिलाचार्यान्तिके (मयसहस्सं ति) वर्षशतसहस्रं या-वदिति । कथम् ? सर्वत्र मासभक्तेन अनवरतमासोपवासे-नेति भावार्थः । अस्मिन् भवे विंशतिभिः कारणैस्तार्थक्यना-मगात्रं कर्म निकाचयित्वा मासिकया संलेखनयाऽऽमानं त्रपयित्वा पण्डितानि विहाय आलोचनप्रतिकान्तो मृत्वा (पुप्फुत्तिर उववणो ति) प्राणैः कल्पे पुष्पोत्तरावतंसकं विमानं विंशतिसागरोपमस्थितिर्देव उन्पन्न इति (तत्तो चुओ माहणकुलंमि ति) ततः पुष्पोत्तरान् च्युतो ब्राह्मणकु-ण्डग्रामे नगरे ऋषभदत्तस्य ब्राह्मणस्य देवानन्दायाः पत्न्याः कुत्तो समुत्पन्न इति गाथाऽर्थः ।

कानि पुनर्विंशतिकारणानि ? यैस्तार्थकरनामगात्रं कर्म

तेनोपनिबद्धमित्यत आह-

अग्रिहं सिद्ध पवयणं, गुरु थेरवहुस्सुए तवस्सीसुं ।

वच्छलया एणमिं, अभिक्खनाणोवओगे य ॥ १७६ ॥

दंसणविणए आव-स्सए य सीलव्वए निरइआरो ।
खणलवतवच्चियाए, वेयावच्चे समाही य ॥ १८० ॥
अपुव्वनाणग्गहणे, सुयभत्ती पवयणे पभावणया ।
एणहिं कारणेहिं, तित्थशरत्तं लहइ जीवो ॥ १८१ ॥
पुरिमेण पच्छिमेण य, एए सव्वेऽवि फासिया ठाणा ।
मज्झिमएहिं जिणेहिं, एक्कं दो तिप्पि सव्वे वा ॥ १८२ ॥
(आव०) टीका सुगमत्वाच्च गृहीता । ग्रन्थादेवावसेया ।
माहणकुंडगामे, कोडालसगुत्तमाहणो अत्थि ।
तस्स धरे उववसो, देवाणंदाए कुच्छिसि ॥ ४५७ ॥

अस्या व्याख्या । पुष्पोत्तराच्छ्रुतो ब्राह्मणकुण्डग्रामे नगरे
कोडालसगोत्रब्राह्मणः ऋषभदत्ताभिधानोऽस्ति । तस्य गृहे
उत्पन्नः देवानन्दायाः कुत्ताविति गाथाऽर्थः । आव० १ अ० ।
आ० म० ।

मरीचकवय-मरीचिकवच-न० । किरणजाले, रा० । “मरीचकव-
यविणिम्मुयमाणे” मरीचिकवचं किरणजालपरिच्छेपं विनिर्मु-
ञ्चन । रा० ।

मरीच्या-मरीचिका-स्त्री० । मरीचिः किरणजालः सैव मरी-
चिका । औ० । मृगतृष्णायाम् । जलवद्वभासमाने किरणे,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रा० ।

मरीय-मरीच-पुं० । स्वनामख्याते कटुफलवृक्षे, तत्फले च । न० ।
कल्प० १ अधि० ७ क्षण । प्रज्ञा० । आ० म० ।

मरु-मरु-पुं० । निर्जलदेशे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । औ० ।
आ० म० । यत्रारूढैरधस्तलं न दृश्यते नावदुष्चैः पर्वतैः, ति०
चू० ११ उ० ।

मरुग-मरुक-पुं० । ब्राह्मणे, वृ० १ उ० २ प्रक० । धिग्वर्णे, दश०
६ अ० ४ उ० ।

मरुगाहरण-मरुकाहरण-न० । ब्राह्मणोदाहरणे समयप्रसिद्धौ,
(गाथा-४६) पञ्चा० १४ विव० । (तद्वृत्तम् द्वितीयभागे
४२६ पृष्ठे)

मरुता-मरुता-स्त्री० । स्वनामख्यातायां श्रेणिकमहाराजाग्रम-
दियाम्, सा च वीरान्तिके प्रव्रज्य विंशतिवर्षाणि ग्राम-
गये परिपालय सिद्धेति । अन्त० ७ वर्ग ४ अ० ।

मरुत्थल-मरुस्थल-न० । देशविशेषः, (सूत्र०-२११) कल्प० १
अधि० ७ क्षण ।

मरुदेव-मरुदेव-पुं० । अस्यामवसर्पिण्यां भर्गते जातानां पञ्च-
दशकुलकराणां मध्ये त्रयोदशे कुलकरे, (सूत्र-२८) ज० २ वृत्त० ।
अवसर्पिण्यां भर्गतेजेषु सप्तकुलकरेषु षष्ठे कुलकरे, (सूत्र-
१४१) स० १४७ सम० । कल्प० । स्था० । आ० चू० । ति० ।
ऐरवते वर्षे आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्यां भविष्यति एकोनविंशे
तीर्थकरे, (४६ सूत्र) स० १४६ सम० । प्रव० । शत्रुंजयाख्य-
तीर्थे, शत्रुञ्जयः सिद्धेक्षेत्रे तीर्थराजो मरुदेवो भगीरथ इति प-
र्यायोक्तः । ती० १ कल्प । मल्लिजिनसप्तकालिके ऐरवतजे ती-
र्थकरे, ति० ।

सरुदेवज्जयण-मरुदेवाध्ययन-न० । कल्पकिरणावल्यां मरु-
देव्यध्ययनं विभावयन् वीरः सिद्धिं गतः । तत्र मरुदेव्यध्ययनं
कया रीत्या विभावितं तत्सम्यक् प्रसाद्यमिति प्रश्ने, उत्तरम्-
कल्पसूत्रावचूर्णौ मरुदेव्यध्ययनं विभावयन्-प्ररूपयन्नित्येव
व्याख्यातमस्ति न तु विभावनरीतिः । २० प्र० । सेन० १ उल्ला० ।
मरुदेवा-मरुदेवा-स्त्री० । नाभिकुलकरपत्न्याम्, आ० म० १
अ० । आ० चू० । औ० । ऋषभदेवमातरि, ति० । आ० क०
स्था० । कल्प० । प्रव० । स० । आव० ।

मरुदेवी-मरुदेवी-स्त्री० । प्रथमतीर्थकरमातरि, (गाथा ६२४)
पं० व० ३ द्वार ।

मरुपकंदण-मरुप्रस्कन्दन-न० । मरोर्धावित्वा मरणार्थमधः
कूर्दने नि० चू० ११ उ० ।

मरुपडण-मरुपतन-न० । मरोः (यत्र पर्वते आरूढैरधस्तलं
न दृश्यते) मरणबुद्ध्याऽधः पतने, नि० चू० ११ उ० ।

मरुप्पवाय-मरुप्रपात-पुं० । निर्जलदेशप्रपातः, ज्ञा० १ श्रु० ६
अ० । औ० ।

मरुय-मरुक-पुं० । विप्रे, जीत० । आ० चू० । आ० म० । शि०
चू० । पा० । गन्धद्रव्ये गान्धिकप्रसिद्धे, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० ।
रा० । आग्नेयापरनामकेषु लोकान्तिकदेवेषु, स्था० ।

मरुया देवा दुविहा पणत्ता तं जहा—एगसरिंरं चैव
विसरीरे चैव ।

मरुता देवा लोकान्तिकदेवविशेषाः (स्था०) ते चैकशरीरिणो
विग्रहे कर्मणशरीरत्वान् तदनन्तरं वैक्रियभावात् । द्विशरी-
रिणः । द्वयोः शरीरयोः समाहारो द्विशरीरं तदस्ति येषां ते
तथा । (सूत्र-८०) स्था० २ ठा० २ उ० ।

मरुयग-मरुवक-पुं० । वकजातिविशेषः, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।
मरुयवसभकप्प-मरुकवृषभकल्प-पुं० । देवनाथभूते, प्रश्न०
४ आश्र० द्वार ।

मरुजवृषभकल्प-पुं० । देशोत्पन्नगन्धभूते अङ्गीकृतकार्यनि-
र्वाहकं, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

मरुल-देशी-भूते, प्रंते, दे० ना० ६ वर्ग ११४ गाथा ।

मरो-देशी-मशके, उल्लेखे च । दे० ना० ६ वर्ग ११० गाथा ।

मल-मृद्-धा० । मर्दने, “मृदो मल-मल-परिहृद-खटु-चटु-
महुपघ्नाडाः” ङा३१२६ इति मृदूनातेमलाऽऽदेशः । मलइ ।
मलइ । मृदूनाति । प्रा० ४ पाद ।

मल-अस्त्री० । पापविट्किट्टेषु, इह मलाः प्रक्रमाच्चित्तस्यैव
सम्बन्धिनः परिगृह्यन्ते, ते च रागादयो रागद्वेषमोहाः
जातिसंग्रहीताः । व्यक्तिभेदेन भूयांसः । पा० ३ विव० ।
स्वेदः, दे० ना० ६ वर्ग १११ गाथा । द्रव्यमलः शरीरसंभवः,
भावमलः कर्मजनितः । कल्प० १ अधि० ६ क्षण । जीवस्य
ज्ञानावरणादिकर्मश्लेषनिमित्तभावे, यो० वि० । पा०, आ०
म० १ अ० । ‘कम्मंति वा खहंति वा वोणंति वा कलुसंति
वा वोच्छंति वा वेरंति वा पंको त्ति वा मलो त्ति वा एते
एगाट्टिया’ नि० चू० २० उ० । पूर्ववद्धं कर्ममलम् । अथवा-निका-
चित्तं मलम्, अथवा-सांसारिकं मलम् । ल० । आव० । प्र० ।

मलस्तु योग्यता योग-कपायाख्यात्मनो मता ।

अन्यथाऽतिप्रसङ्गः स्या-जीवत्वस्याविशेषतः ॥ २७ ॥

मलस्तु योगकपायाख्यात्मनो योग्यता । तस्या एव बहुत्वालपत्वास्यां दोषोत्कर्षापकर्षोपपत्तेः अन्यथा-जीवत्वस्याविशेषतः सर्वत्र साधारणत्वादतिप्रसङ्गः, मुक्तेष्वपि बन्धापत्ति-लक्षणः स्यात् ॥ २७ ॥ द्वा० १२ द्वा० । रयो मलोपकम्प्या-योगो रयावद्धो मलो पुष्पोवचितो मला आग । अहवा धो-रयो वज्रमाणो मलो पुष्पोवचित सेलो अवावद्धो रयो नि-काइओ मलो । अहवा-इरियावहिते रयो संपराइयं मलो ” आ० चू० २ अ० । अतिचारे, अभ्यन्तरमललिप्तोऽपि देवा-नामर्चनं लोकं करोति । बाह्यमललिप्तः पुनर्न करोति । व्य० ७ उ० । (असज्जभाइयं शब्दे प्रथमभागं ८३४ पृष्ठे प्रसङ्गतः किञ्चि-दुक्तम्) बाह्याङ्गसमुत्थं स्वदेहवारिसम्पर्कात्कठिनीभूते रजसि, आ० ४ अ० । आ० म० । ज्ञा० ।

मलत्र-देशी० । गिर्येकदेशे, पवने च । दे० ना० ६ वर्ग १४४ गा-था । “ मलत्रो उज्जाणं आरामो ” पाद० ना० १३८ गाथा । मलपिंअ-देशी-गर्विष्ठे, दे० ना० ६ वर्ग १२२ गाथा ।

मलन-मर्दन-न० । विनाशे, यो० वि० । अस्थिषु सुखत्वादि-ना शरीरस्य संवाधने, स्था० ४ ठा० २ उ । वृ० । फालरे, स० ११ अङ्ग ।

मलपंकपुष्पय-मलपङ्कपूर्वक-न० । शुक्ररेतो जनिते, उत्त० १ अ० । “ मलपंकपुष्पयन्ति ” जीवशुद्ध्यपहारितया मलवन्मलः स चासौ “ पावे वजे वेरे पंके पण्य य त्ति ” वचनात्पङ्कश्च कर्ममलपङ्कः । स पूर्व्वं कार्यात् प्रथमभावितया कारणमस्य-ति मलपङ्कपूर्व्वकम् । यद्वा-“ माश्रो य पिऊ सुक्कं ति ” वच-नात् रक्कशुके एव मलपङ्के, उत्त० १ अ० ।

मलपरिसह-मलपरीषह-पुं० । मलः प्रस्वेदजलसम्पर्कतः क-ठिनीभूतं रजः स एव परिषहो मलपरीषहः (६६१ गाथा) प्र० ८६ द्वार । जलपरीषहापरनामके परीषहभेदे, भ० ८ श० ८ उ० । “ मल त्ति ” स्वेदवारिसम्पर्कात्कठिनीभूतं रजः मलोऽभिधीयते । स वपुषि स्थिरतामितो ग्रीष्मे संतापजनि-तधर्मजलाद्रतां गतो दुर्गन्धिमहान्तमुद्वेगमापादयति । तदप-नयनाय कदाचिदभिषेकाभिलाषं कुर्यात् । आ० ४ अ० । मलो हि “ ग्रीष्माऽऽतापपरिक्लिन्नान्, सर्वाङ्गीणान्महामुनिः । नोद्विजेत न सिस्नासे-दोद्वर्तयेत् सहेतु तु । ” ध० ३ अधि० ।

मलपरिसहविजय-मलपरीषहविजय-पुं० । अप्कायिकादिज-न्तुपीडापरिहारायामरणादस्नानव्रतधारिणः पटुरविकिरण-प्रपातजानितप्रस्वेदवारिसम्पर्कलग्नपवनानीतपांशुनिचयस्य मलापनयनासङ्कल्पितमनसः सज्जानदर्शनचारित्रविमलस-लिलप्रक्षालनेन कर्ममलनिराकरणाय नित्यमुद्यतमतेर्मलपी-डामहेन, पं० सं० ४ द्वार ।

मलय-मलय-पुं० । चन्दनद्रुमोत्पत्तिप्रसिद्धे गिरौ, जं० ३ वज्र० । ज्ञा० । ग० । जी० । औ० । नि० । मलयोद्भव-त्वान्मलयम् । श्रीखण्डे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० । प्रज्ञा० । भादिलपुरं मलया (आर्यक्षेत्रम्) प्र० २७५ द्वार । सूत्र० । नवके आस्तरणविशेषे, मलयदेशोत्पन्नवस्त्रविशेषे, मलयोत्पन्नपट्टपूवे, अनु० । आचा० ।

मलयकेतु-मलयकेतु-पुं० । स्वनामख्याते सार्धवाहसुते, दर्श० ३ तत्त्व ।

मलयकेतु-मलयकेतु-पुं० । स्वनामख्याते राक्षसकुमारे , “ अय्य एशे क्खु कुमाले मलयकेतु ” प्रा० ४ पाद ।

मलयगा(ग्गा)म-मलयग्राम-पुं० । स्वनामख्याते ग्रामे, यत्र छद्मस्थविहारेण विहरन् वीरस्वामी पिशाचादिरूपेणोपस-र्गितः । आ० चू० १ अ० ।

मलयगिरि-मलयगिरि-पुं० । सप्ततिकाख्य-षष्ठकर्मग्रन्थकर्म-प्रकृतिपञ्चसंग्रहज्योतिष्करण्डप्रज्ञापनाजीवाभिगमाद्यनेकप्र-न्थवृत्तिक्षेत्रसमासाद्यनेकप्रकरणकारके स्वनामख्याते सूरौ, कर्म० १ कर्म० ।

षष्ठकर्मग्रन्थस्यादिमवृत्तानि-

अशेषकर्मांशतमस्समूह-क्षयाय भास्वानिव दीप्ततेजाः ।

प्रकाशिताशेषजगत्स्वरूपः, प्रभुः स जीयाज्जिनवर्द्धमानः ॥ १ ॥

जीयाज्जिनेशसिद्धान्तो, मुक्तिकामप्रदीपनः ॥

कुश्रुत्यातपतप्तानां, सान्द्रो मलयमारुतः ॥ २ ॥

चूर्णयो नावगम्यन्ते, सप्ततेर्मन्दबुद्धिभिः ॥

ततः स्पष्टावबोधार्थं, तस्याष्टीकां करोम्यहम् ॥ ३ ॥

तद्वर्तिनश्चूर्णिविचारयोगा-न्मन्दोऽपि शक्नो विवृतिं विधातुम् । निरन्तरं कुम्भनिकर्षयोगाद्ग्रामोऽपि कूपं समुपैति वर्षीमा॥ ४ ॥ कर्म० ६ कर्म० ।

तथान्तिमवृत्तम्-

प्रकरणमेतद्विषयं, सप्ततिकाख्यं विवृण्वता कुशलम् ।

यद्वापि मलयगिरिणा, सिद्धिं तेनाश्नुतां लोकः ॥ १ ॥

कर्म० ६ कर्म० ।

“ वहर्थमल्पशब्दं, प्रकरणमेतद्विवृण्वतामखिलम् ।

यद्वापि मलयगिरिणा, सिद्धिं तेनाश्नुतां लोकः ॥ ३ ॥

पं० सं० ५ द्वार ५ प्रक० ।

“ दुर्वोधातपकष्ट-व्यपगमलेष्वेव विमलकीर्तिभरः ।

टीकामिमामकार्षी-न्मलयगिरिः पेसलवचोभिः ॥ १ ॥

व्य० १० उ० ।

“ ज्योतिःकरण्डकमिदं, गम्भीरार्थं विवृण्वता कुशलम् ।

यद्वापि मलयगिरिणा, सिद्धिं तेनाश्नुतां लोकः ॥ २ ॥

ज्यो० २१ पाहु० ।

जीवाजीवाभिगमं, विवृण्वताऽवापि मलयगिरिणेह ।

कुशलं तेन लभन्तां, मुनयः सिद्धान्तसद्बोधम् ॥ ३ ॥

जी० १० प्रति० ।

एनामतिगम्भीरां, कर्मप्रकृतिं विवृण्वता कुशलम् ।

यद्वापि मलयगिरिणा, सिद्धिं तेनाश्नुतां लोकः ॥ ६ ॥

क० प्र० ।

नत्वा गुरुपदकमलं, प्रभावतस्तस्य मन्दशक्तिरपि ।

आवश्यकनिर्युक्तिं, विष्टुणामि यथागमं स्पष्टम् ॥ ३ ॥ आ०

म० १ अ० । श्रीमलयगिरिकृतः श्रीआवश्यकवृहद्वृत्तिप्रथ-

मखण्डः समाप्तः । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

नन्वध्ययनं पूर्वं, प्रकाशितं येन विषयभावार्थम् ।

तस्मै श्रीचूर्णिकृते, नमोऽस्तु विदुषे परोपकृते ॥ १ ॥

मध्ये समस्तभूषणं, यशो यस्याऽभिवर्द्धते ।

तस्मै श्रीहरिभद्राय, नमः प्रीकाविधायिने ॥ २ ॥

वृत्तिर्वा चूर्णिर्वा, रम्यापि न मन्दमेधसां योग्या ।

अभवदिह तेन तेषां-मुपकृतये यत्न एष कृतः ॥ ३ ॥
वह्मर्थमल्पशब्दं, नन्वध्ययनं विवृण्वता कुशलम् ।
यदवापि मलयगिरिणा, सिद्धिं तेनाश्रुतां लोकः ॥४॥ न० ।
कृत्वा प्रज्ञापनाटीकां, पुण्यं यदवापि मलयगिरिरनवम् ।
तेन समस्तोऽपि जनो, लभतां जिनवचनसद्बोधम् ॥ १ ॥
जयति हरिभद्रसूरि-प्रीकाकृद्विबुधतविषमभावाऽर्थः ।
यद्वचनवशादहमपि, जातो लेशेन विवृतिकरः ॥ २ ॥

प्रज्ञा० ३६ पद ।

सूर्यप्रज्ञप्तिमिमा-मतिगम्भीरां विवृण्वता कुशलम् ।
यदवापि मलयगिरिणा, साधुजनस्तेन भवतु कृती ॥ ३ ॥
सू० प्र० २० पाहु० ।

चन्द्रप्रज्ञप्तिमिमा-मतिगम्भीरां विवृण्वता कुशलम् ।
यदवापि मलयगिरिणा, साधुजनस्तेन भवतु कृती ॥ ३३ ॥
मलयगिरेः समयो गुरुपरंपरादिकं च न ज्ञायते तथाऽपि-
हरिभद्रसूरेरर्वाकृतन इति ज्ञायते । च० प्र० २० पाहु० ।

मलयप्पभसूरि-मलयप्रभसूरि-पुं० । चन्द्रगच्छीय-मानतुङ्ग-
सूरिशिष्ये, अयं विक्रम-संवत्-१२६० विद्यमान आसीत्
अनेन स्वगुरुकृते सिद्धजयत्युपरि टीका कृता । जै० ३० ।

मलयय-मलयज-पुं० । मलयो नाम दशस्तत्संभवो मलयजः ।
मलयदेशोद्भवे चन्दने, स्था० ५ ठा० ३ उ० । वृ० ।

मलयरुह-मलयरुह-न० । चन्दने, “ (३७७) मलयरुहं चं-
दनं च इक्ष्मं ” पाइ० ना० १४७ गाथा ।

मलयवई-मलयवती-स्त्री० । काम्पिल्यदुहितरि ब्रह्मदत्तच-
क्रवर्तिभार्यायाम्, उक्त० १३ अ० ।

मलयवृत्ती-देशी-रजस्वलायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १२५ गाथा ।

मलवट्टी-देशी-युवत्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १२४ गाथा ।

मलहर-देशी-तुमुले, दे० ना० ६ वर्ग १२० गाथा ।

मलार-मलार-पुं० । मलमिवारा प्राजनकविभागो यस्यासौ
मलारः । गलिगवे, सम्म० ३ काण्ड ।

मलावधंसि-मलापऽध्वंसिन्-त्रि० । मलवदत्यन्तमात्मनि लीन-
तया मलोऽष्टप्रकारं कर्म तदपध्वंसते इत्येवं शीलो मलाऽप-
ध्वंसी । मलविनाशकृत् जीवितं बृंहयित्वा लाभान्तरे लाभ-
विच्छेदेऽन्तर्बहिश्च मालाश्रयत्यान्मल औदारिकशरीरम्, तद-
पध्वंसी । अष्टकर्मलक्षणमलस्यापध्वंसको-निवारको मला-
पध्वंसी । उक्त० ४ अ० । औदारिकशरीरमोचके, उक्त० ४ अ० ।

मलित्र-देशी-लघुचेत्रकुण्डोः, दे० ना० ६ वर्ग १४४ गाथा ।

मलिण-मलिन-त्रि० । कलुषे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । “ म-
लिणवत्थे ” मलिनानि वस्त्राणि यस्याऽसौ मलिनवस्त्रः ।
दर्श० ३ तत्त्व ।

मलिम्पुय-मलिम्पुच-पुं० । तस्करे, अष्ट० १४ अष्ट० ।

मलिय-मलित-त्रि० । अधःकृते, संथा० । कृतमानभङ्गे, औ० ।
पुरुषाभिलषणीययोपिदङ्गमर्देन, न० । ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

मलियकण्टय-मलितकण्टक-न० । मलिता मानभञ्जनादि-
त्यर्थः कण्टकादयो यत्र राज्ये तन्मलितकण्टकम् । स्था० ६
ठा० । मलिता उपद्रवं कुर्याणा मानम्लानिमापादिताः
४०

कण्टका यत्र तन्मलितकण्टकम् । मलितदायादे, रा० । सूत्र० ।
मलियशत्रु-मलितशत्रु-न० । मलितास्तद्रतसैन्यत्रासापाद-
नतां मानम्लानिमापादिताः शत्रवो यत्र तन्मलितशत्रु ।
मलिताः कृतमानभङ्गाः शत्रवोऽगोत्रजा यत्र राज्ये तत् । अ-
गोत्रजशत्रुरहिते, सूत्र० २ श्रु० १, अ० । औ० ।

मलीमस-मलीमस-त्रि० । मलिनं, “ (६०२) महलं मलीम-
सं ” पाइ० ना० २५६ गाथा ।

मलुस्सग्ग-मलोत्सर्ग-पुं० । पुरीपोत्सर्गं, “मूत्रोत्सर्गं, मलो-
त्सर्गं-मैथुनं स्नानभोजनम् । सन्ध्यादिकर्मपूजां च कुर्या-
ज्जापं च मौनवान् ” ॥१॥ ध० २ अधि० । (अत्र विशेषतो
वक्तव्यं ‘ थंडिल ’ शब्दे चतुर्थभागे गतम्)

मल्ल-मल्ल-पुं० । भुजयुद्धकारिणि, ज० २ वल्ल० । विपा० । मौष्टि-
कयुद्धकारिणि, औ० । नि० चू० । बलयुक्ते, आ० म० । कुड्या
वष्टम्भस्थाणौ, बलहरणाश्रिते छित्त्वाधारभूते ऊर्ध्वाऽऽ-
यते वा काष्ठे, भ० ८ श० ६ उ० । कठिनीभूते रजसि, औ० ।
संथा० । एकविंशतितमं भविष्यतीर्थकरे नारदजीवे, ती० २०
कल्प ।

माल्य-“अधो-म-न-याम्” ॥२॥ ७८॥ इति यकारलोपः । त-
दनन्तरम्, अवशिष्टस्य-“अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम्” ॥२॥ ८६॥
इति लकारस्य द्वित्वम् । माल्यम् । मल्लं । प्रा० । जात्यादिकुसु-
मे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । उक्त० । ग्रांथतपुष्पे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

चउच्चिहे मल्ले पल्लत्ते । तं जहा-गंधिमे बेढिमे पूरिमे सं-
घाइमे । (सूत्र-३७४)

मालायां साधुः माल्यं पुष्पम् । तद्रचनापि माल्यम् ग्रन्थः सं-
दर्भः सूत्रेण ग्रन्थनं तेन निर्वृत्तं ग्रन्थिमं मालादि । वेष्टनं वेष्टस्ते-
न निर्वृत्तं वेष्टिमं मुकुटादि, पूरणेन-निर्वृत्तं पूरिमं मृन्म-
यमनेकच्छिद्रं वंशशलाकादिपञ्जरं वा यत् पुष्पैः पूर्यते इति ।
संघातेन निर्वृत्तं सङ्घातिमम् । यत्परस्परतः पुष्पनालादिसं-
घातेनोपजन्यत इति । स्था० ४ ठा० ४ उ० । सूत्र० । पुष्पध्वजि,
ध० २ अधि० । प्रश्न० । पुष्पदामनि, आ० म० १ अ० ।
ग्रांथतपुष्पमालायाम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । पञ्चा० औ० ।
मालायाम्, (३५०) “ मल्लं माला दामं ” पाइ० ना० १४०
गाथा ।

मल्लइ-मल्लकिन्-पुं० । राजविशेषे, औ० । भ० । रा० ।

मल्लकिट्ट-मल्लकिट्ट-न० । एकादशे देवलोकविमानभेदे, स०
२१ सम० ।

मल्लखेड्ड-मल्लखेडा-स्त्री० । मल्लक्रीडायाम्, दर्श० १ तत्त्व ।
मल्लग-मल्लक-पुं० । न० । शरावे, न० । ज्ञा० । नि० चू० । वि-
शे० । खण्डशरावे, भिन्नाभाजने, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

मल्लजुम्भ-मल्लयुद्ध-न० । मल्लयोहस्ताहस्तियुद्धे, औ० । ज्ञा० ।

मल्लजोय-माल्ययोग-पुं० । नवमालिकावकुलचम्पकपुञ्जागाऽ-
शोकमालतीविचकिलादिषु ग्रथनार्हकुसुमेषु, आचा० १ श्रु०
१ अ० ५ उ० ।

मल्लदाम-माल्यदामन्-न० । मालायै हितानि माल्यानि पुष्पा-
नाट-१ छित्त्वाणि-वंशदिप्रयानि दादनाभारयुतानि किलाजानि ।

णि । तेषां माला इति । श्रु० १ श्रु० । कुसुममालासु, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार । पुष्पस्त्रजि, औ० । आ० म० । भ० ।

मल्लदामकलाव-माल्यदामकलाप-पुं० । पुष्पमालासमूहे,
“ मल्लदायकलाव त्ति ” पुष्पमालासमूहा इति । जी० ३ प्रति०
३ अधि० । औ० । रा० ।

मल्लदिस-मल्लदत्त-पुं० । मल्लोतीर्थरुद्रनुजे विदेहवराजपु
त्र, स्था० ७ डा० । श्रु० ।

मल्लपेहा-मल्लप्रेक्षा-मल्लानां प्रेक्षणके, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मल्लय-देशी-अपूपभेद-शराव-कुसुम्भरक्त-चयकेषु, दे० ना०
६ वर्ग १४५ गाथा ।

मल्लराम-मल्लराम-पुं० । कस्मिंश्चित् परिवर्त्ते गोशालकजी-
वशरीरे, “ विष्णुजहामित्ता मल्लरामस्स सरीरं अणुप्पवि-
त्तामि ” भ० १५ श० ।

मल्लवाह-गल्लवादिन्-पुं० । मल्लनामके जिनानन्दसूरिशिष्ये,
वल्लभीपुरराजशिलादित्यसमत्तं स्वगुरुविजेतुवौद्धाचार्यस्य
त्रिजयेन वादिविरुद्धमात्रं स्वनामख्याते आचार्ये, पञ्चत्रिंश-
नामकं रामायणमनेनैव रचितम् । विक्रमसंवत् ३१४ वर्षेऽय-
मासीत् । जै० ३० ।

मल्लाणि-देशी-स्त्री० । “ मातुलान्याम् (८७०) मल्लाणी मामी ”
गा३० ना० २५३ गाथा ।

मल्लाणी-देशी-स्त्री० । मातुलान्याम्, दे० ना० ६ वर्ग ११२ गाथा ।

मल्लि-मल्लि-स्त्री० । परीपहादिमल्लजयाभिरुक्तान्मल्लिः । तथा
गर्भस्थे मातुः सुरभिकुसुममाल्यशयनीयदोहदा देवतया पू-
रित इति मल्लिः । ध० २ अधि० । “ इयाणि मल्लि त्ति ” इह
परिपहादिमल्लजयात् प्राकृतशैल्या छान्दसत्याच्च मल्लिः ।
तत्थ सत्वेहिं पि परीसहमल्ला रागदोसा य निहय त्ति ” सा-
मन्त्रं । आ० चू० ।

विशेषस्त्वेवम्—

वरसुरहिमल्लमयणंमि, डोहलो तेण होइ मल्लिजिणो
(१०८८)

गन्धगण माऊण, सन्धोउगवरसुरभिकुसुममल्लसयणिजे दो-
हलो जातो । सो य देवताए पडिसमाणिओ दोहलो तेण स
“ मल्लि ” त्ति णामं कतं । आव० २ अ० । अस्यामवसर्पियां
जाते भारतवर्षेकोनविंशतितमे तीर्थकरे, अनु० । स्था० ।

मल्लिपूर्वभवः—

जंयू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंयुदीवे दीवे
महाविदेहे, वासे वामे मंदरस्स पव्वयस्स पच्चच्छिमे णं
निमदस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं सीयोयाए महाणदीए
दाणिणेणं सुहावहस्स वक्खारपव्वतस्स पच्चच्छिमेणं पच-
च्छिमलवणसमुदस्स पुरच्छिमेणं । एत्थ णं सलिलावती-
नामं विजए पव्वत्ते । तत्थ णं सलिलावतीविजए वीय-
साया नामं रायहाणी पप्पत्ता, नवजोयणवित्थिन्ना० जाव
पच्चक्खं देवलोगभूया । तीसे णं वीयसोगाए रायहाणीए
उत्तरपुरच्छिमे दिसिभाए इंदकुंभे नामं उज्जाणे तत्थ णं

वीयसोगाए रायहाणीए बले नामं राया । तस्सेव धारि-
णी पामोक्खं देविसहस्सं उवरोधे होत्था । तते णं सा धा-
रिणी देवी अन्नया कदाइ सीहं सुमिणे पासित्ता णं पडि-
बुद्धा० जाव महव्वले नामं दारए जाए उम्मुक्क० जाव
भोगसमत्थे । तते णं तं महव्वलं अम्मापियरो सरिसि-
याणं कमलसिरीपामोक्खाणं पंचएहं रायवरकन्नासयाणं
एगदिवसेणं पाणिं गेएहावेति । पंच पासायसया पंचसतो
दातो० जाव विहरति । थेरागमणं इंदकुंभे उज्जाणे समो-
सठे परिसा निग्गया । बलो वि निग्गओ धम्मं सोच्चा णि-
सम्म जं नवरं महव्वलं कुमारं रजे ठावेति० जाव एक्कार-
संगवी बहूणि वासाणि सामम्मपरियायं पाउणिता जेणेव
चारुपव्वए मासिएणं भत्तेणं सिद्धे, तते णं सा कमल-
सिरी अन्नदा सीहं सुमिणे० जाव बलभदो कुमारो जाओ ।
जुवगया याऽवि होत्था । तस्स णं महव्वलस्स रत्तो इमे छ-
प्पियवालवयंसगा रायाणो होत्था । तं जहा-अयले १,
धरणे २, पूरणे ३, वसु ४, वेसमणे ५, अभिचंदे ६, सहजा
यया० जाव संहिच्चा ते णिन्थरियव्वे त्ति कटु अन्नमन्न-
स्सेयमट्ठं पडिसुणेति । तेणं कालेणं तेणं समएणं इं-
दकुंभे उज्जाणे थेरा समोसठा, परिसा णिग्गया मह-
व्वले णं धम्मं सोच्चा जं नवरं छप्पियवालवयंसए
आपुच्छामि बलभदं च कुमारं रजे ठावेमि० जाव छप्पि-
यवालवयंसए आपुच्छति । तते णं ते छप्पिय वालवयंसए
महव्वलं रायं एवं वदासी-जति णं देवाणुप्पिया ! तुंभे
पव्वयह, अम्हं के अन्ने आहारे वा० जाव पव्वयामो । तंतं
णं से महव्वले राया ते छप्पियवालवयंसए एवं वदासी-
जति णं तुंभे मए सद्धिं० जाव पव्वयह तो णं गच्छह
जेट्ठे पुत्ते सएहिं मएहिं रजेहिं ठावेह पुरिससहस्सवाहि-
णीओ सीयाओ दुरूठा० जाव पाउंभवंति । तते णं से
महव्वले राया छप्पियवालवयंसए पाउंभूते पासति पा-
सित्ता हट्ठ तुट्ठे कोडुंविपुसिसे सदावेइ सदावेइत्ता बलभ-
इस्स अभिसेओ, आपुच्छति । तते णं से महव्वले० जाव
महया इड्डीए पव्वतिए एक्कारम अंगाइं बहूहिं चउत्थ०
जाव भावेमाणे विहरति । तते णं तेसिं महव्वलपामो-
क्खाणं संत्तएहं अणगाराणं अन्नया कयाइ एगयओ स-
हियाणं इमेयारूवे मिहो कहासमुल्लावे समुप्पजित्था जएणं
अम्हं देवाणुप्पिया ! एगे तवोक्कम्मं उवसंपजित्ता णं वि-
हरति । तए णं अम्हेहिं सव्वेहिं तवोक्कम्मं उवसंपजित्ता
णं निहरित्तए त्ति कटु अन्नमम्मस्स एयमट्ठं पडिसुणे-
ति पडिसुणिता बहूहिं चउत्थ० जाव विहरति । तते णं
से महव्वले अणगारे इमेणं कारणेणं इत्थिणामगंयं

कम्मं निव्वत्तेसु जति णं ते महब्बलवज्जा छ अणगारा च-
उत्थं उवसंपजित्ता णं विहरंति । ततो से महब्बले अणगारे
छट्ठं उवसंपजित्ता णं विहरइ । जति णं ते महब्बलवज्जा अ-
णगारा छट्ठं उवसंपजित्ता णं विहरंति ततो से महब्बले
अणगारे अट्ठमं उवसंपजित्ता णं विहरति । एवं अट्ठमं तो
दसमं अह दसमं तो दुवालसं । इमेहि य णं वीसाएहिं य
कारणेहिं आसेवियवहुलीकएहिं तित्थयरनामगोयं कम्मं
निव्वत्तिंसु । तं जहा-

अरहंते सिद्धं पवयणे, गुरुं थेरं बहुस्सुए तवस्सीसुं ।
वच्छल्लयां य तेसिं, अभिक्खणाणोवओगे य ॥ १ ॥
दंसणं विणेण आव-स्सए य सीलव्वए निरइयारं ।
खणलवे तवं चियाए, वेयावच्चे सभाही य ॥ २ ॥
अपुव्वणाणगहेणे, सुयभत्ती पवयणे पभावणया ।
एएहिं कारणेहिं, तित्थयरत्तं लहइ जीओ ॥ ३ ॥ "

तए णं ते महब्बलपामोक्खा सत्त अणगारा मासियं भि-
क्खुपडिमं उवसंपजित्ता णं विहरंति० जाव एगाराइयं उव-
संपजित्ता णं विहरंति । तते णं ते महब्बलपामोक्खा सत्त
अणगारा खुड्डागं सीहनिक्कीलियं तवोकम्मं उवसंपजि-
त्ता णं विहरंति (चुट्टकसिंहनिष्क्रीडिततपस्स्वरूपम् 'सी-
हनिक्कीलिय' शब्दे वक्ष्यामि) तए णं ते महब्बलपामो-
क्खा सत्त अणगारा खुड्डागं सीहनिक्कीलियं तवोकम्मं दोहिं
भंवच्छरेहिं अट्ठावीसाए अहोरत्तेहिं अहासुत्तं ० जाव आणा
ए आराहेत्ता जेणेव थेरे भगवंते तेणेव उवागच्छंति
उवागच्छित्ता थेरे भगवंते वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसि-
त्ता एवं वयासी-इच्छामो णं भंते ! महालयं सीहनिक्की-
लियं तहेव जहा खुड्डागं । नवरं चोत्तीस इमाओ नियत्त-
ए एगाए परिवाडीए कालो एगेणं संवच्छरेणं छहिं मासे-
हिं अट्ठारसहिं य अहोरत्तेहिं समप्पेति (विस्तरतः महा-
सिंहनिष्क्रीडितस्वरूपं 'महासीहनिक्कीलिय' शब्दे वक्ष्यामि)
सत्तं पि सीहनिक्कीलियं छहिं वासेहिं दोहि य मासेहिं
वारसहिं य अहोरत्तेहिं समप्पेति । तए णं ते महब्बलपा-
मोक्खा सत्त अणगारा महालयं सीहनिक्कीलियं अहासुत्तं
० जाव आराहेत्ता जेणेव थेरे भगवंते तेणेव उवागच्छंति
उवागच्छित्ता थेरे भगवंते वंदंति नमंसंति वंदित्ता णमं-
मित्ता बहूणि चउत्थ० जाव विहरंति । तते णं ते महब्बल-
पामोक्खा सत्त अणगारा तेणं ओरालेणं सुक्का भुक्खा
जहा खंदओ नवरं थेरे आपुच्छित्ता चारुपव्वयं दुरूहंति
दुरूहंति० जाव दोमासियाए संलेहणाए सर्वासं भत्तसयं
चतुरामीति वाससयसहस्सातिं सामप्पपरियागं पाउणंति
पाउणंति० चुलसीतिं पुव्वसयसहस्सातिं सत्ताउयं पाल-
इत्ता जयंते विमाणे देवत्ताए उववन्ना । (सूत्र० ६४)

तत्थ णं अत्थेगतियाणं देवाणं बत्तीसं सागरोवमाइं
ठिती । तत्थ णं महब्बलवज्जाणं छएहं देवाणं देस-
णाइं बत्तीसमागरोवमाइं ठिती । महब्बलस्स देवस्स प-
डिपुन्नाइं बत्तीसं सागरोवमाइं ठिती । तते णं ते महब्बल-
वज्जा छप्पियदेवा ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं ठि-
इक्खएणं भवक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता इहेव जंबूदीवे दीवि
भारहे वासे विसुद्धपितिमातिवंसेसु रायकुलेसु पत्तेयं पत्ते-
यं कुमारत्ताए पच्चायासी, तं जहा-पमिबुद्धी इक्खागु-
राया चंदच्छाए अंगराया संखे कामिराया रूप्पी कुणाला-
हिवती अदीणसच् कुरुया जितसच् पंचालाहिवई, ततं
णं से महब्बले देवे तिहिं णाणं हिं समगं उच्चट्ठाणट्टिएसु
गहेसु सोमासु दिसासु वितिभिरासु विसुद्धासु जइ तेसु सउ-
णेसु पयाहिणाणुकूलंमि भूमिसप्पिसि मारुतंसि पवायंमि
निष्फन्नसस्समेइणीयंसि कालंसि पमुइयपक्कीलिएसु जणव-
एसु अट्ठरत्तकालसमयंसि अस्मिणीनक्खत्तेणं जोगमुवा-
गएणं जे से हेमंताणं चउत्थे मासे अट्ठमं पक्खे फग्गुणसुद्धं
तस्स णं फग्गुणसुद्धस्स चउत्थिपक्खेणं जयंताओ विमाणा
ओ बत्तीसं सागरोवमट्ठितीयाओ अणंतरं चयं चइत्ता इहेव
जंबूदीवे दीवे भारहे वासे मिहिलाए रायहाणीए कुंभगस्म
रन्ना पभावतीए देवीए कुच्छिसि आहारवक्कंतीए सरीरवक्कं-
तीए भववक्कंतीए गम्भत्ताए वक्कंते, तं रयणिं च णं चोइसम-
हासुमिणा वन्नओ । भत्तारकहणं सुभिणपाठगपुच्छा ० जाव
विहरति । तते णं तीसे पभावतीए देवीए तिएहं मासाणं बहु-
पडिपुन्नाणं इमेयारूवे डोहले पाउब्भूते धन्नाओ णं ताओ
अम्मयाओ जाओ णं जलथलयभासुरप्पभूएणं दसद्व-
वेणं मल्लेणं अत्थुयपच्चत्थुयंसि सयणिजंसि सन्निसन्नाओ
सप्पिवन्नाओ य विहरंति, एगं च महं सिरिदामगंडं पाड-
लमल्लियचंपयअसोगपुन्नागनागमरुयगदमणगअणोजको-
जयपउरं परमसुहफासदरिसणिजं महया गंधद्वणिं सुयंतं
अग्घायमाणीओ डोहलं विणेति । तते णं तीसे पभावतीए
देवीए इमेयारूवं डोहलं पाउब्भूतं पासित्ता अहासन्निहिया
वाणमंतरा देवा सिध्पामेव जलथलय० जाव दसऽद्ववन्न-
मल्लं कुंभगसो य भारगसो य कुंभगस्स रन्ना भवणंसि
वा० साहरंति । एगं च णं महं सिरिदामगंडं ० जाव सुयंतं
उवणंति । तए णं सा पभावती देवी जलथलय० जाव
मल्लेणं डोहलं विणेति । तए णं सा पभावती देवी पसत्थ-
डोहला० जाव विहरइ । तए णं सा पभावती देवी नवएहं
मासाणं अट्ठट्ठमाणं य रत्तिदियाणं जे मे हेमंताणं पढंम
मासे दोच्चे पक्खे मग्गसिरसुद्धे तस्स णं० एक्कारसीए पु-
व्वरत्तावरत्तकालसमयंसि अस्मिणीनक्खत्तेणं उच्चट्ठा-

ण० जाव पमुइयपक्कीलिएसु जणवएसु आरोयाऽऽरोयं
एकूणवीसतिमं तिथयरं पयाया । (सूत्र-६५)

तेणं कालेणं तेणं समएणं अहोलोगवत्थव्वाओ अट्ठ
दिसाकुमारीओ मयहरीयाओ जहा जंबुदीवपन्नत्तीए ज-
म्मणं सव्वं नवरं मिहिलाए कुंभयस्स पभावतीए अभि-
लाञ्छां संजोएयव्वो० जाव नंदीसरवरे दीवे महिमा । तया
णं कुंभए राया बह्हि भवणवति० ४ तिथयर० जाव क-
म्मं० जाव नामकरणं, जम्हा णं अम्हे इमीए दारियाए
माउए मल्लसयणिजंसि डोहलेऽवि गतिं तं होउ णं णामे-
णं मल्ली । जहा महावले नाम० जाव परिवड्डिया ।

“ सा वद्धती भगवती, दियलोयचुता अम्भोवमसिरीया ।

दासीदासपरिवुडा, परिकिन्ना पीढमदेहिं ॥ १ ॥

असियसिरया सुनयणा, विंबोड्डी धवलदंतपंतीया ।

वरकमलकोमलंङ्गी, फुल्लुप्पलगंधनीसासा ॥ २ ॥ ”

(सूत्र-६६) । तए णं सा मल्ली विदेहवररायकन्ना उम्मु-
क्कवालभावा० जाव रुवेण जोव्वणेण य लावन्नेण य अ-
तीव अतीव उक्किट्ठा उक्किट्ठसरीरा जाया याऽवि होत्था । तंत
णं सा मल्ली देसूणवाससयजाया ते छप्पि रायाणो विपु-
लेण ओहिणा आभोएमाणी आभोएमाणी विहरति, तं
जहा-पडिबुद्धिं० जाव जियसत्तुं पंचालाहिर्वई । तंत णं सा-
मल्ली कोडुंवियपुरिसे सदावेइ सदावेइत्ता तुब्भे णं
देवाणुप्पिया ! असोगवणियाए एगं महं मोहणघरं करेह
अणेगखंभयसन्निविट्ठं, तस्स णं मोहणघरस्स बहुम-
ज्ज्भेसभाए छ गब्भघरणं करेह । तेसि णं गब्भ-
घरगाणं बहुमज्ज्भेसभाए जालघरणं करेह । तस्स
णं जालघरणस्स बहुमज्ज्भेसभाए मणिपंढियं करेह०
जाव पच्चप्पिणंति । तते णं मल्ली मणिपंढियाए उवरिं अ-
प्पणो सरिमियं सरित्तयं सरिच्चयं सरिसलावन्नजोव्वण-
गुणोव्वेयं कणगमइं मन्थयच्छिड्डं पउमुप्पलपिहाणं पडिमं
करेति करेत्ता जं विपुलं अमणं पाणं खाइमं साइमं
आहारेति ततो मणुन्नाओ अमणपाणखाइमसाइमाओ
कल्लाकल्लि एगमेगं पिंडं गहाय तीसे कणगमतीए मन्थय-
च्छिड्डाए० जाव पडिमाए मन्थयंमि पक्खिवमाणी पक्खि-
वमाणी विहरति । तंत णं तीमे कणगमतीए० जाव मन्थ-
यच्छिड्डाए पडिमाए एगमेगंसि पिंडं पक्खिप्पमाणे पक्खि-
प्पमाणे ततो गंध पाउव्ववति । से जहा नामए अडिमडे त्ति
वा० जाव एत्तो अणिट्ठतराए अमणमताराए । (सूत्र-६७)

तेणं कालेणं तेणं समएणं कोमलानाम जणवए, तत्थ
णं मांगेण नाम नयेर तस्स णं उत्तरपुरच्छिमं दिसीभाए,
एत्थ णं मई एगं णागघरणं होत्था । दिव्वे सच्चं मच्चोवाए

संनिहिअपाडिहेर । तत्थ णं नगरे पडिबुद्धिनाम इक्खा-
गुराया परिवसति, पउमावती देवी, सुबुद्धी अमच्चे सामदं-
ड०, तते णं पउमावतीए अन्नया कयाइं नागजन्नए
याऽवि होत्था । तंत णं सा पउमावती नागजन्नमुवाट्टियं
जाणित्ता जेणेव पडिबुद्धिं० करयल० एवं वयासी-एवं
खलु सामी ! मम कल्लं नागजन्नए याऽवि भविस्सति तं
इच्छामि णं सामी ! तुब्भेहिं अब्भणुन्नाया समाणी नाग-
जन्नयं गमित्तए । तुब्भेऽवि णं सामी ! मम नागजन्नयंसि
समोसरह । तंत णं पडिबुद्धी पउमावतीए देवीए एयमट्ठं
पडिसुणेति, तते णं पउमावती पडिबुद्धिणा रत्ना अब्भणु-
न्नाया हट्ठ० कोडुंवियपुरिसे सदावेति कोडुंवियपुरिसं स-
दावित्ता एवं वदासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम कल्लं
नागजन्नए भविस्सति तं तुब्भे मालागारे सदावेह सदा-
वेहिता एवं वदह-एवं खलु पउमावतीए देवीए कल्लं ना-
गजन्नए भविस्सइ, तं तुब्भे णं देवाणुप्पिया ! जलथलय०
दसऽद्ववन्नं मल्लं णागघरणंसि साहरह एगं च णं महं सि-
रिदामगंडं उव्वणेह । तते णं जलथलय० दसऽद्ववन्नेणं मल्लेणं
णाणाधिहभत्तिसुविरइयं हंसमियमउरकौंचसारसचक्का-
यमयणसालकोइलकुलोव्वेयं ईहामिय ० जाव भत्तिचित्तं
महगंधं महरिहं विपुलं पुप्फमंडवं विरएह । तस्स णं बहुम-
ज्ज्भेसभाए एगं महं सिरिदामगंडं ० जाव गंधद्वणिं सुयंतं
उल्लोयंसि ओलंवह ओलंवहिता पउमावतिं देविं पडिवाले-
माणा पडिवालमाणा चिट्ठह । तंत णं ते कोडुंविया ० जाव
चिट्ठंति । तंत णं सा पउमावती देवी कल्लं कोडुंविए एवं
वदासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! सागेयं नगरं स-
च्चिभतरवाहिरियं आसितसम्मज्जितोवलित्तं ० जाव पच्च-
प्पिणंति । तते णं सा पउमावती दाच्चं पि कोडुंविय०
खिप्पामेव लहुकरणाजुत्तं० जाव जुत्तामेव उव्ववेह । तते णं
तेऽवि तेहव उव्वट्ठावेति । तते णं सा पउमावती अंतो अं-
तेउरंसि एहाया० जाव धम्मियं जाणं दुरूढा, तए णं सा
पउमावती नियगपरिवालसंपरिवुडा सागेयं नगरं मज्जं म-
ज्ज्भेणं णिज्जाति णिज्जात्ता जेणेव पुक्खरणी तेणेव उवाग-
च्छति उवागच्छित्ता पुक्खरणि ओगाहइ ओगाहिता जलम
ज्ज्भेणं० जाव परमसुइभ्या उल्लपडसाडया जातिं तत्थ उप्प-
लातिं ० जाव गेएहति गेएहिता जेणेव नागघरणं तेणेव
पहारत्थं गमणाए । तते णं पउमावतीए दासचेडीओ
बहूओ पुप्फपडलगहत्थगयाओ धूवकडुच्छुगहत्थगयाओ
पिट्ठतो समणुगच्छंति, तते णं पउमावती सव्वट्ठिए जे-
णेव नागघरे तेणेव उवागच्छति उवागच्छित्ता नागघरणं
अणुपविमति अणुपविसित्ता लोमहत्थगं उवागच्छति० जाव

धूवं डहति धूवं डहिता पडिबुद्धिं , पडिवालेमाणी पडिवालंमाणी चिद्वृत्ति । तते शं पडिबुद्धी एहाए हत्थिखंध-वरगते सकोरंटं जाव सेयवरचामराहिं हयगयरहजोहमहया भडगचडकरपहकरेहिं साकेयनगरं मज्झं ० शिग्गच्छति शिग्गच्छिता जेणेव नागधरे तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता हत्थिखंधाओ शिग्गच्छति शिग्गच्छिता पचोरुहति पचोरुहिता आलोए पणामं करेइ करेत्ता पुप्फमंडवं अणुपविसति अणुपविसिता पासति तं एगं महं सिरिदामगंडं । तए शं पडिबुद्धी तं सिरिदामगंडं सुइरं कालं निरिक्खइ निरिक्खिता तंसि सिरिदामगंडंसि जायविम्हए सुबुद्धिं अमच्चं एवं वयासी-तुमन्नं देवाणुप्पिया ! मम दोच्चेणं ब-हूणि गामागर ० जाव सन्निवेसाइं आहिंडसि बहूणि राय-ईसर ० जाव गिहाति अणुपविसति तं अत्थि शं तुमे कहिं चि एरिसए सिरिदामगंडे दिट्ठपुब्बे जारिसए शं इमे पउमावतीए देवीए सिरिदामगंडे ?, तते शं सुबुद्धी पडि-बुद्धिं रायं एवं वदासी-एवं खलु सामी ! अहं अन्नया कयाइं तुभं दोच्चेणं मिहिलं रायहाणि गते । तत्थ शं मए कुंभगस्स रन्नो धूयाए पउमावईए देवीए अत्तयाए मल्लीए संवच्छरपडिलेहणंसि दिव्वे सिरिदामगंडे दिट्ठपुब्बे । तस्स शं सिरिदामगंडस्स इमे पउमावतीए सिरिदामगंडे सयस-हस्सतिमं कलं न अग्घति, तते शं पडिबुद्धी सुबुद्धिं अ-मच्चं एवं वदासी-केरिसिया शं देवाणुप्पिया ! मल्ली विदे-हरायवरकन्ना जस्स शं संवच्छरपडिलेहणंसि सिरिदाम-गंडस्स पउमावतीए देवीए सिरिदामगंडे सयसहस्सतिमं पि कलं न अग्घति ?, तते शं सुबुद्धी पडिबुद्धिं इक्खागुरायं एवं वदासी-विदेहरायवरकन्ना सुपइट्ठियकुम्भन्नयचारुच-रणा वन्नओ, तते शं पडिबुद्धी सुबुद्धिस्स अमच्चस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा शिसम्म सिरिदामगंडजणितहासे दूयं सदावेइ सदावित्ता एवं वयासी-गच्छाहि शं तुमं देवाणुप्पिया ! मिहिलं रायहाणि तत्थ शं कुंभगस्स रन्नो धूयं पभावती-ए देवीए अत्तिर्य मल्लिं विदेहरायकप्पगं मम भारियत्ता-ए वरोहि जति वि य शं सा सयं रज्जुस्सुका, तते शं से दूए पडिबुद्धिणा रन्ना एवं वुत्ते समाणे हट्ठं पडि सुणेंति पडिसुणिच्चा जेणेव सए गिहे जेणेव चाउग्घंटे आसुरहे तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता चाउग्घंटे आसुरहं पडिकप्पावेति पडिकप्पावेत्ता दुरूढे ० जाव हय-गयमहया भडचडगरेणं साएयाओ शिग्गच्छति शिग्गच्छिता जेणेव विदेहजणवए जेणेव मिहिला रायहाणी तेणेव पहरेत्थ गमणाए । (सुत्रं ६८) ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

(अत्र अरहन्नकथय्यता 'अरहण्य' शब्दे ? भागे व्याख्याता तत एवावसेया)

तेणं कालेणं तेणं समएणं कुणाला नाम जणवए होत्था । तत्थ शं सावत्थी नामं नगरी होत्था । तत्थ शं रूपी कुणालाहिवई नामं राया होत्था । तस्स शं रूपिस्स धूया धारिणीए देवीए अत्तया सुबाहुनामं दारिया होत्था । सुकुमालपाणिपाया रूवेण य जोव्वणेणं लावण्येण य उक्किट्ठा उक्किट्ठसरिरा जाया याऽवि होत्था । तीसे शं सुबाहुए दारियाए अन्नदा चाउम्मासियमज्जणए जाए याऽवि होत्था । तते शं से रूपी कुणालाऽहिवई सुबाहुए दारियाए चाउम्मासिय-मज्जणं उवाट्ठियं जाणति, जाणित्ता कोइंविणपुरिसे सदावेति सदावेत्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! सुबाहुए दारियाए कल्लं चाउम्मासियमज्जणए भविस्सति, तं कल्लं तुभे शं रायमग्गमोगाढंसि चउकंसि जलथलयद-सऽद्ववन्नमल्लं साहेरह ० जाव सिरिदामगंडे ओलइन्ति । तते शं से रूपी कुणालाहिवती सुवन्नगारसेणिं सदावेति सदावेत्ता, एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! राय-मग्गमोगाढंसि पुप्फमंडवंसि शानाविहपंचवन्नेहिं तंदुलेहिं शगरं आलिहह, तस्स बहुमज्जदेसभाए पट्ठयं रएह रएह-इत्ता ० जाव पच्चप्पिणंति । तते शं से रूपी से कुणालाहिवई हत्थिखंधवरगए चाउरंगिणीए सेणाए महया भडं ० अंते-उरपरियालसंपरिवुडे सुबाहुं दारियं पुरतो कट्ठु जेणेव रायमग्गे जेणेव पुप्फमण्डवे तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता हत्थिखंधातो पचोरुहति पचोरुहिता पुप्फमंडवं अणुपविसति अणुपविसिता सीहासणवरगए पुरत्थाभि-मुहे सन्निसन्ने । तते शं ताओ अंतेउरियाओ सुबाहुं दारियं पट्ठयंसि दुरूहेति दु० च्चा सेयपीतएहिं कलसेहिं एहाणेंति २त्ता सव्वालंकारविभूसियं करेंति २त्ता पिउणो पायं वंदिउं उवणेंति । तते शं सुबाहुदारिया जेणेव रूपी राया तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता पायग्गहणं करेति । तते शं से रूपी राया सुबाहुं दारियं अंके निवेसेति निवेसित्ता सुबाहुए दारियाए रूवेण य जोव्वणे ० जाव विम्हिए वरिसधरं सदावेति सदावित्ता एवं वयासी-तुमं शं देवाणुप्पिया ! मम दोच्चेणं बहूणि गामागरनगरगिहाणि अणुपविसति, तं अत्थि याइं ते कस्सइ रन्नो वा ईसरस्स वा कहिं चि एयारिसए मज्जणए दिट्ठपुब्बे जारिसए शं इमीसे सुबाहुदारियाए मज्जणए ? तते शं से वरिसधरे रुप्पि करयल ० एवं वयासी-एवं खलु सामी ! अहं अन्नया तुभेणं दोच्चेणं मिहिलं गए, तत्थ शं मए कुंभगस्स रन्नो धूयाए पभावतीए देवीए अत्तयाए मल्लीए विदेहरायकन्नाए मज्जणए दिट्ठे । तस्स शं मज्जणगस्स इमे सुबाहुए दारियाए मज्जणए सयसहस्सइमं पि कलं न अग्घेति ।

तए शं मे रूपी राया वरिमधरस्स अंतिए एय-
मट्टं मोच्चा णिसम्म मेमं तेहेव मज्जणगजणितहामे
दयं सदावेति सदावेत्ता एवं वयासी-जणेव मिहिला
नयरी तेणेव पहाण्ठिगमणाए ३ । (सूत्र ७१)

तेणं कालेणं तेणं समएणं कामी नाम जणवण होत्था,
तत्थ शं वाणारसी नाम नगरी होत्था । तत्थ शं संखे
नामं कामीराया होत्था । तते शं तीसे मल्लीए विदेहराय-
वरकन्नाए अन्नया कयाई तस्म दिव्वस्स कुंडलजुयलस्स
संधी विमंघडिए याऽवि होत्था । तते शं से कुंभए राया
सुवन्नगारसेणिं सदावेति सदावेत्ता एवं वदासी-तुब्भे शं
देवाणुप्पिया ! इमस्स दिव्वस्स कुंडलजुयलस्स संधिं संघा-
डेह, तए शं सा सुवन्नगारसेणी एतमट्टं तह त्ति पडिसु-
णेंति पडि०त्ता तं दिव्वं कुंडलजुयलं गेएहंति गेएिहत्ता
जेणेव सुवन्नगारभिसियाओ तेणेव उवागच्छंति उवाग-
च्छित्ता सुवन्नागारभिसियासु णिवंसेत्ति णिवंसित्ता बह्हिं
आएहि य ० जाव परिणामेमाणा इच्छंति, तस्स दिव्वस्स
कुंडलजुयलस्स संधिं घडित्तेण शो चव शं संचाएति संघ-
डित्तेण, तते शं मा सुवन्नगारसेणी जेणेव कुंभए तेणेव उवा-
गच्छंति उवागच्छित्ता करयल ० वदावेत्ता एवं वदासी-ए-
वं खलु सामी ! अज तुब्भे अम्हे सदावेह सदावेत्ता ० जाव
संधिं संघाडेत्ता एतन्नायं पच्चप्पिणह । तते शं अम्हे तं दिव्वं
कुंडलजुयलं गेएहामो जेणेव सुवन्नगारभिसियाओ ० जाव
नो संचाएमो संघाडित्तेण । तते शं अम्हे सामी ! एयस्स
दिव्वस्स कुंडलस्स अन्नं सरिसयं कुंडलजुयलं घडेमो ।
तते शं से कुंभए राया तीसे सुवन्नगारसेणीए
अंतिए एयमट्टं मोच्चा निमम्म आसुरुत्ते तिवलियं
भिउडीं निडाले साहट्टु एवं वदासी-मे केणं तुब्भे
कलायाणं भवह ? जे शं तुब्भे इमस्स कुंडलजुयलस्स
नो मंचाएह मंधिं संघाडेत्तेण ? , ते सुवन्नगार निव्विसए
आणवेत्ति, तते शं ते सुवन्नगारा कुंभणं गण्णा निव्वि-
सया आणत्ता ममाणा जेणेव मातिं मातिं गिहातिं तेणेव
उवागच्छंति उवागच्छित्ता मभंडमत्तं वगणमायाओ मि-
हिलाए गय्हाणाए मज्झं मज्झेणं निक्खामंति निक्ख-
मित्ता विंदहम्म जणवयस्स मज्झं मज्झेणं जेणेव कामी-
जणवण जेणेव वाणारसीनयरी तेणेव उवागच्छंति उवा-
गच्छित्ता अगुज्जाणंभि मगडीमागडं मोएन्ति मोएइत्ता
महत्थं ० जाव पाहुडं गेएहंति गेएिहत्ता वाणारसी-
नयरी मज्झं मज्झेणं जेणेव संखे कामीराया तेणेव
उवागच्छंति उवागच्छित्ता करयल ० जाव एवं अम्हे
शं सामी ! पिहिलानां नयरीओ कुंभएणं रत्ना नि-

व्विसया आणत्ता ममाणा इहं हव्वमागता तं इच्छामो
शं सामी ! तुब्भं वाहुच्छायापरिग्गहिया निव्विसया
निरुव्विसा मुहं मुहेणं परिवसिउं । तते शं संखे कामी-
राया ते सुवन्नगारे एवं वदासी-किन्नं तुब्भे देवाणुप्पिया !
कुंभएणं रत्ना निव्विसया आणत्ता ? , तते शं ते सुव-
न्नगारा संखे एवं वदासी-एवं खलु सामी ! कुंभगस्स
रत्ना धूयाए पभावतीए देवीए अत्तयाए मल्लीए कुंडलजु-
यलस्स संधी विमंघडिए, तते शं से कुंभए सुवन्नगारसेणिं
सदावेति सदावेत्ता ० जाव निव्विसया आणत्ता, तं एए
शं कारणेणं सामी ! अम्हे कुंभएणं निव्विसया आणत्ता,
तते शं से संखे सुवन्नगारे एवं वदासी-केरिसिया शं दे-
वाणुप्पिया ! कुंभगस्स धूया पभावती देवी अत्तया मल्ली
वि ० तते शं ते सुवन्नगारा संखरायं एवं वदासी-णो
खलु सामी ! अन्ना काई तारिमिया देवकन्ना वा गंधव्व-
कन्ना वा ० जाव जारिसिया शं मल्ली विदेहवररायकन्ना ।
तते शं से संखे कुंडलजुअलजणितहामे दूतं सदावेति ०
जाव तेहेव पहारेत्थ गमणाए । (सूत्र-७२)

तेणं कालेणं तेणं समएणं कुरुजणवण होत्था । हत्थिणा-
उरे नगरे अदीणसत्तु नामं राया होत्था ० जाव विहरति ।
तत्थ शं मिहिलाए कुंभगस्स पुत्ते पभावतीए अत्तए मल्लीए
अणुजायए मल्लदिन्नए नाम कुमारे ० जाव जुवगाया याऽवि
होत्था । तते शं मल्लदिन्ने कुमारे अन्नया कोडुंघियपुग्गिं
सदावेति सदावेत्ता ० गच्छह शं तुब्भे मम पमोदवणंमि
एगं महं चित्तसमं करह अणेग ० जाव पच्चप्पिणंति । तते
शं से मल्लदिन्ने चित्तगरसेणिं सदावेति सदावेत्ता एवं व-
यासी-तुब्भे शं देवाणुप्पिया ! चित्तसमं हावभावविला-
मविव्वोयकलिएहिं रूवेहिं चित्तेह चित्तेहित्ता ० जाव
पच्चप्पिणह । तते शं मा चित्तगरसेणी तह त्ति पडिसुणेंति
पडिसुणित्ता जेणेव सयाई गिहाई तेणेव उवागच्छंति
उवागच्छित्ता तूलियाओ वन्नए य गेएिहंति गेएिहत्ता जे-
णेव चित्तसभा तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता अणुप-
विसंति अणुपविमित्ता भूमिभागे विरंचंति विरंचित्ता भूमिं
सज्जेति सज्जित्ता चित्तसमं हावभाव ० जाव चित्तेउं पयत्ता
याऽवि होत्था । तते शं एगस्स चित्तगरस्स इमेयारूवा चि-
त्तगरलद्धी लद्धा पत्ता अभिममणागया, जस्स शं दुप-
यस्स वा चउपयस्स वा अपयस्स वा एगदंसमवि-
पासति तस्स शं देसाणुसारेण तयाणुरूवं निव्वत्तंति,
तए शं से चित्तगरदारए मल्लीए जवणियंतरियाए जालं-
तरण पायंजुट्टं पासति । तते शं तस्स शं चित्तगरस्स-
इमेयारूवे ० जाव सयं खलु ममं मल्लीए वि पायंजुट्टाणु-

सारेण सरिसगं ० जाव गुणोववेयं रूवं निव्वत्तिच्च , एवं संपेहेति संपेहिता भूमिभागं सजेति सज्जिता मल्लीएऽवि पायंऽगुट्ठाऽणुसारेण ० जाव निव्वत्तेति । तते णं सा चित्तगरसेणी चित्तसभं ० जाव हावभावे चित्तेति चित्तिता जेणेव मल्लदिन्ने कुमारे तेणेव उवागच्छ ० जाव एतमाणत्तियं पच्चप्पिणंति । तए णं मल्लदिन्ने चित्तगरसेणिं सकारेइ सकारित्ता विपुलं जीवियाऽरिहं पीइदाणं दलेइ दलयित्ता पडिविसजेइ । तए णं मल्लदिन्ने अन्नया एहाइ अंतउरपरिया-लसंपरिवुडे अम्मधाईए सद्धिं जेणेव चित्तसभा तेणेव उवा-गच्छति उवागच्छिता चित्तसभं अणुपविसइ अणुपविसि-त्ता हावभावविलासविबोयकलियाइं रूवाइं पासमाणे पास-माणे जेणेव मल्लीए विदेहरारायकन्नाए तयाणुरूवे णिव्व-त्तिए तेणेव पहरेत्थ गमणाए । तए णं से मल्लदिन्ने कुमारे मल्लीए विदेहरारायकन्नाए तयाणुरूवं निव्वत्तियं पासति पासित्ता इमेयारूवे अब्भत्थिए ० जाव समुप्पज्जित्था-एस णं मल्ली विदेहरारायकन्नं त्ति कट्ठु लज्जिए वीडिए विअडे सणियं सणियं पच्चोसकइ । तए णं मल्लदिन्नं अम्मधाई पच्चोसकंतं पासित्ता एवं वदासी-किन्नं तुमं पुत्ता ! लज्जिए वीडिए विअडे सणियं सणियं पच्चोसकइ ? तते णं से मल्लदिन्ने अम्मधाई एवं वदासी-जुत्तं णं अम्मो ! मम जेट्ठाए भगिणीए गुरुदेवयभूयाए लज्जणिज्जाए मम चि-त्तगरणिव्वत्तियं सभं अणुपविसित्तए ? तए णं अम्मधाई मल्लदिन्नं कुमारं व०-नो खलु पुत्ता ! एस मल्ली, एस णं मल्लीविदेह ० चित्तगरएणं तयाणुरूवे णिव्वत्तिए । तते णं मल्लदिन्ने अम्मधाईए एयमट्ठं सोच्चा आसुरुत्ते एवं वयासी-केस णं भो चित्तयरए अपत्थियपत्थिए ० जाव परिवज्जिए जे णं मम जेट्ठाए भगिणीए गुरुदेवयभूयाए ० जाव नि-व्वत्तिए त्ति कट्ठु तं चित्तगरं वज्जं आणवेइ । तए णं सा चित्तगरसेणी इमीसे कहाए लद्धऽगुट्ठा समाणा जेणेव मल्ल-दिन्ने कुमारे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता करयलप-रिग्गाहियं ० जाव वद्धावेइ वद्धावेत्ता एवं वयासी-एवं खलु सामी ! तस्स चित्तगरस्स इमेयारूवा चित्तकरलद्धी लद्धा पत्ता अभिसमन्नागया, जस्स णं दुपयस्स वा ० जाव णिव्वत्तेति तं मा णं सामी ! तुब्भे तं चित्तगरं वज्जं आ-णवेह । तं तुब्भे णं सामी ! तस्स चित्तगरस्स अन्नं तयाऽ-णुरूवं दंडं निव्वत्तेह । तए णं से मल्लदिन्ने तस्स चि-त्तगरस्स संडासगं छिंदावेइ छिंदावेत्ता निव्विसयं आणवेइ । तए णं से चित्तगरए मल्लदिन्ने णं णिव्विसए आणत्ते समाणे सभेडमत्तोवगरणमायाए मिहिलाओ णय-रीओ णिक्खमइ णिक्खमित्ता विदेहं जणवयं मज्जं म-

ज्जेणं जेणेव हत्थिणाउरे नयरे जेणेव कुरुजणवए जेणेव अदीणसत्तू राया तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता भंड-णिक्खेवं करेइ करित्ता चित्तफलगं सजेइ सज्जिता मल्लीए विदेह ० पायंऽगुट्ठाऽणुसारेण रूवं णिव्वत्तेइ णिव्वत्तिता क-क्खंतंरंमि छुब्भइ छुभित्ता महत्थं ३, ० जाव पाहुडं गे-एहइ गेहिहत्ता हत्थिणापुरं नयरं मज्जं मज्जेणं जेणेव अदीणसत्तू राया तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता तं कर-यल ० जाव वद्धावेइ वद्धावेत्ता पाहुडं उवणेति उवणित्ता एवं खलु अहं सामी ! मिहिलाओ रायहाणीओ कुंभगस्म रन्नो पुत्तेणं पभावतीए देवीए अत्तएणं मल्लदिन्नेणं कुमा-रेणं निव्विसए आणत्ते समाणे इह हव्वमागए तं इच्छामि णं सामी ! तुब्भं वाहुच्छायापरिग्गाहिए ० जाव परिवसि-त्तए । तते णं से अदीणसत्तू राया तं चित्तगरदारयं एवं व-दासी-किन्नं तुमं देवाणुप्पिया ! मल्लदिम्मणं निव्विसए आणत्ते ? , तए णं से चित्तयरदारए अदीणसत्तूरायं एवं वदासी-एवं खलु सामी ! मल्लदिन्ने कुमारे अम्मया कयाई चित्तगरसेणिं सदावेइ सदा(वे)वित्ता एवं वयासी-तुब्भे णं देवाणुप्पिया ! मम चित्तसभं तं चेव सव्वं भाणियव्वं ० जाव मम संडासगं छिंदावेइ छिंदावेत्ता निव्विसयं आण-वेइ, तं एवं खलु सामी ! मल्लदिन्नेणं कुमारेणं निव्विसए आणत्ते । तते णं अदीणसत्तू राया तं चित्तगरं एवं वदा-सी-से केरिसए णं देवाणुप्पिया ! तुमे मल्लीए तदाणुरूवे रूवे निव्वत्तिए ? , तते णं से चित्तगं कक्खंतंराओ चि-त्तफलं गीणेति गीणित्ता अदीणसत्तुस्स उवणेइ ० ता एवं वयासी-एस णं सामी ! मल्लीएऽवि ० तयाणुरूवस्स रूवस्स केइ आगारभावपडोयारे निव्वत्तिए णो खलु सका केणइ देवेण वा ० जाव मल्लीए विदेहरारायवरकप्प-गाए तयाणुरूवे रूवे निव्वत्तिच्च । तते णं अदीणसत्तू पडिरूवजणितहासे दूयं सदावेति सदावित्ता एवं वदासी-तहेव ० जाव पहरेत्थ गमणाए । (सूत्र-७३)

तेणं कालेणं तेणं समएणं पंचाले जणवए कंप्पिल्लपुरे न-यरे जियसत्तू नाम राया पंचालाऽहिवई, तस्स णं जितस-त्तुस्स धारिणीपामोक्खं देविसहस्सं आरोहे होत्था । तत्थ णं मिहिलाए चोक्खा नामं परिवाइया रिउव्वेद ० जाव प-रिणिट्ठिया याऽवि होत्था । तते णं सा चोक्खा परिवाइया-मिहिलाए बहूणं राईसर ० जाव सत्थवाहपभितीणं पुरतो दा-णधम्मं च तित्थाभिसेयं च सोयधम्मं च आघवेमाणी पप्प-वेमाणी परूवेमाणी उवदंसेमाणी विहरति । तते णं सा चो-क्खा परिवाइया अन्नया कयाइ तित्दंडं च कुंडियं च ० जाव धाउरत्ताओ यगेएहइ गेहिहत्ता परिवाइयाऽवसहाओपाडि-

निक्खमइ पडिनिक्खमिच्चा पविरलपरिच्चाइया सद्धि संपरि-
बुडा मिहिलं रायहारिणं मज्झं मज्झेणं जेणेव कुंभगस्स रत्नो
भवणे जेणेव कसंतेउरे जेणेव मल्लीविदेह ० तेणेव उवागच्छइ
उवागच्छिता उदयपरिफासियाए दम्भोवरि पच्चथुयाए
भिसियाए निसीयति निसीयतिच्चा मल्लीए विदेह ० पुरतो
दाणधम्मं च ० जाव विहरति । तते णं मल्ली विदेहा चो-
क्खं परिच्चाइयं एवं वयासी-तुम्हे णं चोक्खे ! किं मूलए
धम्मे पञ्जते ?, तते णं सा चोक्खा परिच्चाइया मल्लि वि-
देहं एवं वयासी-अम्हं णं देवाणुप्पिए ! सोयमूलए धम्मे
पप्पवेमि, जएणं अम्हं किंचि असुई भवइ तस्मं उदएण य
मड्डियाए ० जाव अविग्घेणं सगं गच्छामो । तए णं मल्ली
विदेह ० चोक्खं परिच्चाइयं एवं वदासी-चोक्खा ! से ज-
हानामए केइ पुरिसे रुहिरकयं वत्थं रुहिरेण चेव धोवेजा
अत्थि णं चोक्खा ! तस्स रुहिरकयस्स वत्थस्स रुहिरेणं
धोव्वमाणस्स काई सोही ? नो इण्ण्डे समट्ठे एवामेव चो-
क्खा ! तुम्हे णं पाणाइवाएणं ० जाव मिच्छादंसणसल्लेणं
नऽत्थि काई सोही, जहा व तस्स रुहिरकयस्स वत्थस्स रु-
हिरेणं चेव धोव्वमाणस्स । तए णं सा चोक्खा परिच्चाइया
मल्लीए विदेह ० एवं बुत्ता समाणा संकिया कंखिया विइ
(ति) मिच्छिया भेयसमावप्पा जाया याऽवि होत्था । मल्लीए
णो संचाएति किंचि वि पामोक्खमाइक्खित्तए तुसिणीया
संचिट्ठति । तते णं तं चोक्खं मल्लीए बहुओ दासचेडीओ
हीलेंति निंदति खिसंति गरहंति अप्पेगतिया हेरुयालंति
अप्पेगइया मुहमकडिया करेंति अप्पेगइया वग्घाडीओ करें-
ति अप्पेगइया तज्जमाणीओ निच्छुभंति । तए णं सा चोक्खा
मल्लीए विदेह ० दासचेडियाहिं ० जाव गरहिज्जमाणी ही-
लिज्जमाणी आसुरुत्ता ० जाव मिसिमिसेमाणी मल्लीए विदेह-
रायवरकप्पाए पओसमावज्जति, भिसियं गेएहति गेएहि-
त्ता कसंतेउरओ पडिनिक्खमति पडिनिक्खमिच्चा मिहि-
लाओ निग्गच्छति निग्गच्छिता परिच्चाइया संपरिबुडा
जेणेव पंचालजणवए जेणेव कंपिल्लपुरे बहूणं राईसर-
० जाव परूवेमाणी विहरति । तए णं से जियसत्तु अन्न-
दा कदाई अंतोउरपरियालसद्धि संपरिवुडे एवं ० जाव
विहरति । तते णं सा चोक्खा परिच्चाइया संपरिवुडा
जेणेव जितसत्तुस्स रणो भवणे जेणेव जितसत्तु तेणेव उ-
वागच्छइ उवागच्छिता अणुपविसति अणुपविसित्ता जि-
यसत्तुं जएणं विजएणं वद्दावेति । तते णं से जितसत्तु चो-
क्खं परि ० एज्जमाणं पासति पासित्ता सीहासणाओ अ-
ब्भुट्ठति अब्भुट्ठित्ता चोक्खं सकारेति सकारित्ता आसणेणं
उवणिमंतेति । तते णं मा चोक्खा उदगपरिफासियाए ०

जाव भिसियाए निविसइ, जियसत्तुं रायं रज्जे य ० जाव
अंतोउरे य कुसलोदंतं पुच्छइ । तते णं सा चोक्खा जिय-
सत्तुस्स रत्नो दाणधम्मं च ० जाव विहरति । तते णं से
जियसत्तु अप्पणो ओरोहंसि ० जाव विम्हिए चोक्खं एवं
वदासी-तुमं णं देवाणुप्पिया ! बहूणि गामाऽऽगर ० जाव
अडह, बहूण य रातीसरगिहातिं अणुपविससि, तं अत्थि
याईं ते क्रस्स वि रत्नो वा ० जाव एरिसए ओरोहे दिट्ठ-
पुव्वे जारिसए णं इमे मह उवरोहे ?, तए णं सा चो-
क्खा परिच्चाइया जियसत्तुं (एवं वदासी)-ईसिं अ-
वहसियं करेइ करित्ता एवं वयासी-एवं च सरिसए णं
तुमं देवाणुप्पिया ! तस्स अगडदद्दुरस्स ?, के णं दे-
वाणुप्पिए ! से अगडदद्दुरे ?, जियसत्तुं से जहानामए
अगडदद्दुरे सिया । से णं तत्थ जाए तत्थेव बुद्धे अम्हं
अगडं वा तलागं वा दहं वा सरं वा सागरं वा अपास-
माणे चेवं मप्पइ-अयं चेव अगडे वा ० जाव सागरे वा,
तए णं तं कूवं अप्पे सामुदए दद्दुरे हव्वमागए । तए णं से
कूवदद्दुरे तं सामुददद्दुरं एवं वदासी-से केस णं तुमं देवा-
णुप्पिया ! कत्तो वा इह हव्वमागए ?, तए णं से सामुदए
दद्दुरे तं कूवदद्दुरं एव वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया !
अहं सामुदए दद्दुरे, तए णं से कूवदद्दुरे तं सामुदयं दद्दुरं
एवं वयासी-के महालए णं देवाणुप्पिया ! से समुदे ?, तए णं
से सामुदए दद्दुरे तं कूवदद्दुरं एवं वयासी-महालए णं
देवाणुप्पिया ! समुदे । तए णं से दद्दुरे पाएणं लीहं कट्ठेइ
कट्ठित्ता एवं वयासी-ए महालए णं देवाणुप्पिया ! से
समुदे ?, णो इण्ण्डे, समट्ठे, महालए णं मे समुदे । तए णं
से कूवदद्दुरे पुराच्छिमिल्लाओ तीराओ उप्पिडित्ता णं गच्छइ
गच्छिता एवं वयासी-ए महालए णं देवाणुप्पिया ! से
समुदे ?, णो इण्ण्डे समट्ठे । तहेव एवामेव तुमं पि जिय-
सत्तुं अन्नोसिं बहूणं राईसर ० जाव सत्थवाहपभिईणं भजं
वा भगिणीं वा धूयं वा सुएहं वा अपासमाणे जाणेसि
जारिसए मम चेव णं ओरोहे तारिसए णो अप्पस्स तं
एवं खलु जियसत्तु ! मिहिलाए नयरीए कुंभगस्स धूता
पभावतीए अत्तिया मल्ली नामं ति रुवेण य जुव्वणेण ० जाव
नो खलु अप्पा काई देवकन्ना वा जारिसिया मल्ली । विदे-
इवररायकप्पाए छिप्पस्स वि पायंऽगुट्ठस्स इमे तवोरोहे
सयसहस्सतिमंऽपि कलं न अग्घइ त्ति कट्ठु जामेव दिसं
पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया । तते णं से जितसत्तुं
परिच्चाइयाजणितहासे दूयं सद्दावेति सद्दावित्ता ० जाव
पहारेत्थ गमणाए ६ । (सूत्र—७४)

तते णं तेसिं जियसत्तुपामोक्खाणं छएहं राईणं दूया

जेणेव मिहिला तेणेव पहारेत्थ गमणाए । तते णं छप्पि य दूतका जेणेव मिहिला तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता मिहिलाए अगुज्जाणंसि पत्तेयं पत्तेयं खंधावारनिधेसं करेति करित्ता मिहिलं रायहाणिं अणुपविसंति अणुपविसित्ता जेणेव कुंभए तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता पत्तेयं पत्तेयं करयल० साणं साणं राईणं वयणाति निवेदंति-तते णं से कुंभए तेसि दूयाणं अंतिए एयमडुं सोच्चा आसुरुत्ते ० जाव तिवलियं भिउडिं एवं वयासी-न देमि णं अहं तुब्भं मल्लि विदेहरकणं ति कट्टु ते छप्पि दूत अणकारिय असम्माणिय अवदरेणं णिच्छुभावेति । तते णं जितसत्तुपामोक्खाणं छएहं राईणं दूया कुंभएणं रत्ता असकारिया असम्माणिया अवदरेणं णिच्छुभाविया समाणा जेणेव सगा सगा जाणवया जेणेव सयाति सयाति णगराहं जेणेव सगा सगा रायाणो तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता करयलपरि० एवं वयासी-एवं खलु सामी ! अम्हं जितसत्तुपामोक्खाणं छएहं राईणं दूया जमगसमगं चेव जेणेव मिहिला ० जाव अवदा-गेणं निच्छुभावेति ! तं ण देह णं सामी ! कुंभए मल्ली वि, साणं साणं राईणं एयमडुं निवेदंति । तते णं से जियसत्तुपामोक्खा छप्पि रायाणो तेसि दूयाणं अंतिए एयमडुं सोच्चा निसम्म आसुरुत्ता असम्मसस दूयसंपेसणं करेति करित्ता एवं वदासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं छएहं राईणं दूया जमगसमगं चेव ० जाव निच्छुढा, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं कुंभगस्स जत्तं गेहिहत्तए ति कट्टु असम्मसस एतमडुं पडिसुणंति पडिसुणित्ता एहाया मण्ड्रा हत्थिखंधवरगया सकोरंटमछदामा ० जाव सेयवरचामराहिं० महया हयगयरहपवरजोहकलियाए चाउरंगिणीए सेणाए सद्धि संपरिवुडा सव्विड्डीए ० जाव र्वेणं सएहिं सएहिं नगरेहिंतो ० जाव निग्गच्छति निग्गच्छिता एगयओ भिलायंति २ त्ता जेणेव मिहिला तेणेव पहारेत्थ गमणाए । तते णं कुंभए राया इमीसे कहाए लद्धुडुं समाणे वलवाउयं सदावेति सदावित्ता एवं वदासी-खिप्पा-भेव भो देवाणुप्पिया ! हय ० जाव सेणं सच्चाहेह ० जाव पच्चप्पिणंति । तते णं कुंभए एहाते ससद्धे हत्थिखंधवरगए सकोरंटवरदाममल्लए सेयवरचामरए महया ० मिहिलं मज्झं मज्झेणं णिजाति २ त्ता विदेहं जणवयं मज्झं मज्झेणं जेणेव देसअंते तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता खंधावारनिधेसं करेति करित्ता जियसत्तुपामोक्खा छप्पि य रायाणो पडिवालेमाणे जुज्झसज्जे पडिचिट्ठति । तते णं ते जियसत्तुपामोक्खा छप्पि य रायाणो जेणेव कुंभए तेणेव

उवागच्छन्ति उवागच्छिता कुंभएणं रत्ता सद्धि संपलग्गा यासवि होत्था । तंत णं ते जियसत्तुपामोक्खा छप्पि रायाणो कुंभयं रायं हयमहियपवरवीरवाइयनिवडियचिंधदयप्प-डागं किच्छप्पाणोवगयं दिसो दिसि पडिसेहिंति । तते णं से कुंभए जितसत्तुपामोक्खेहिं छहिं राईहिं हयमहित० जाव पडिसेहिं समाणे अथाये अच्चले अवीरिए० जाव अधरिसिणज्जमिति कट्टु सिग्घं तुरियं० जाव वेइयं जेणेव मिहिला तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता मिहिलं अणुपविसति अणुपविसित्ता मिहिलाए दुवारातिं पिहेइ पिहेत्ता रोहसजे चिट्ठति, तते णं ते जितसत्तुपामोक्खा छप्पि रायाणो जेणेव मिहिला तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता मिहिलं रायहाणिं णिस्संचारं णिरुच्चारं सव्वतो समंताओ रुंभित्ता णं चिट्ठति । तते णं से कुंभए मिहिलं रायहाणिं रुद्धं जाणित्ता अब्भंतरियाए उवट्ठाणसालाए सीहासणवरगए तेसि जितसत्तुपामोक्खाणं छएहं रातीणं छिद्दिणि य धिवराणि य मम्माणि य अलभमाणे बह्दिं आएहि य उवाएहि य उप्पत्तियाहि य ० ४ बुद्धीहिं परिणामेमाणं परिणामेमाणे किंचि आयं वा उवायं वा अलभमाणे ओ-हतमणसंकप्पे० जाव भियायति । इमं च णं मल्ली विदेहरायवरकणगा एहाया ० जाव बह्दिं खुज्जाहिं परिवुडा जेणेव कुंभए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता कुंभगस्स पायग्गहणं करेति । तते णं कुंभए मल्लि विदेहराय० णो आढाति नो परियाणाइ तुसिणीए संचिट्ठति । तते णं मल्ली वि० कुंभगं एवं वयासी-तुब्भे णं ताओ ! असदा ममं एजमाणं० जाव निवेसेह । किणं तुब्भं अज ओहतमणसंकप्पा भियायह ? तते णं कुंभए मल्लि विदेह० एवं वयासी-एवं खलु पुत्ता ! तव कजे जितसत्तुपामोक्खेहिं छहिं रातीहिं दूया संपेसिया तेणं मए असकारिया० जाव निच्छुढा, तते णं ते जितसत्तुपामोक्खा तेसि दूयाणं अंतिए एयमडुं सोच्चा परिकुविया समाणा मिहिलं रायहाणिं निस्संचारं० जाव चिट्ठति । तते णं अहं पुत्ता तेसि जितसत्तुपामोक्खाणं छएहं राईणं अंतराणि अलभमाणे० जाव भियायामि । तते णं सा मल्ली विदेहरायवरकणगा कुंभयं रायं एवं वयासी-मा णं तुब्भे ताओ ! ओहयमणसंकप्पा० जाव भियायह । तुब्भे णं ताओ ! तेसि जियसत्तुपामोक्खाणं छएहं राईणं पत्तेयं पत्तेयं रहसियं दूयसंपेस करेह । एगमेगं एवं बहह-तव देमि मल्लि विदेहरायवरकणं ति कट्टु संभाकालसमयंसि पथिलमणसंसि निसंतंसि पडिनिसंतंसि पत्तेयं पत्तेयं मिहिलं रायहाणिं अणुपविसंति २ गवमधएसु अणुपविसंति मिहिलाए राय-

हाणीए दुवाराइं पिधेह पिधेत्ता रोहसजे चिद्धह, तते णं कुंभए एवं वयासी-तं चेव० जाव पवेसेति रोहसजे चिद्धति । तते णं ते जितसत्तुपामोक्खा छप्पि य रायाणो कल्लं पाउवभूया० जाव जालंस्तेरेहिं कणगमयं मत्थयाच्छिद्धं पउमुप्पलपिहाणं पडिमं पासति । एस णं मल्ली विदेहरायवरकस्य चि कट्टु मल्लीए विदेह० रूवे य जोवणे य लावणे य मुच्छिया गिद्धा० जाव अज्झोववणा अणिमिसाए दिट्ठीए पेहमाणा पेहमाणा चिद्धंति । तते णं सा मल्ली विदेह० एहाया० जाव पायच्छित्ता सव्वालंकार० वहीहिं खुज्जाहिं० जाव परि-क्खित्ता जेणेव जालघरणे जेणेव कणयपडिमा तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता तीसे कणगपडिमाए मत्थयाओ तं पउमं अवणेति । तते णं गंधे णिद्धावति से जहानामए अहिमंडेति वा० जाव असुभतराए चेव । तते णं ते जियसत्तुपामोक्खा तेणं असुभेणं गंधेणं अभिभूया समाणा सएहिं सएहिं उत्तरिज्जेहिं आसाति पिहेति पिहित्ता परम्मुहा चिद्धंति । तते णं सा मल्ली विदेह० ते जितसत्तुपामोक्खे एवं वयासी-किंस्सं तुब्भे देवाणुप्पिया ! सएहिं सएहिं उत्तरिजेहिं० जाव परम्मुहा चिद्धह ? , तते णं ते जितसत्तुपामोक्खा मल्लि विदेह० एवं वयंति एवं खलु देवाणुप्पिए ! । अम्हे इमेणं असुभेणं गंधेणं अभिभूया समाणा सएहिं सएहिं० जाव चिद्धामो । तते णं मल्ली विदेह० ते जितसत्तुपामोक्खे० जइ ता देवाणुप्पिया ! इमीसे कणग० जाव पडिमाए कल्लाकल्लि ताओ मणुसाओ असण पा० ४ एगमेगे पिंडे पक्खिप्पमाणे पक्खिप्पमाणे इमेयारूवे असुभे पोग्गलपरिणामे इमस्स पुण आरालियसरीस्स खेलाऽऽसवस्स वंताऽऽसवस्स पिताऽऽसवस्स सुकसोणियपूयाऽऽसवस्स दुरूवऊसासनीमासस्स दुरूवमुत्तपूतियपुरीसपुण्णस्स सडण० जाव धम्मस्स केरिसए परिणामे भविस्सति ? , तं मा णं तुब्भे देवाणुप्पिया ! माणुस्सएसु कामभोगेसु सज्जह रज्जह गिज्झह मुज्झह अज्झोववज्जह । एवं खलुदेवाणुप्पिया ! तुम्हे अम्मे इमाओ तच्चे भवग्गहणे अवरविदेहवासे सल्लि लावतिसि विजए वीयमोगाए रायहाणीए महव्वलपामोक्खा सत्त वि य वालवयंसया रायाणो होत्था, सह जाया० जाव पव्वतिता । तए णं अहं देवाणुप्पियाया ! इमेणं कारणेणं इत्थीनामगायं कम्मं निव्वत्तेमि जति णं तुब्भं चात्थं उवसंपज्जित्ता णं विहरह । तते णं अहं छट्ठं उवसंपज्जित्ता णं विहरामि, मेमं तहेव सच्चं । तते णं तुब्भे देवाणुप्पिया ! कालमासे कालं किच्चा जयंते विमाणे उववम्मा तत्थ णं तुब्भे देसूणाति वत्तीसाति मागरोवमाइं ठिती. त-

ते णं तुब्भे ताओ देवलोयाओ अणंतरं चयं चइत्ता इहेव जंयुदीवे दीवे० जाव साइं साइं रज्जातिं उवसंपज्जित्ता णं विहरह । तते णं अहं देवाणुप्पिया ! ताओ देवलोयाओ आउक्खएणं० जाव दारियत्ताए पच्चायाया ।

“ किं थ तयं पम्हुट्ठं, जं थ तया भोजयंतपवरंमि ।

वुत्था समयनिवद्धं, देवा ! तं संभरह जातिं ॥ १ ॥ ”

तते णं तेसिं जियसत्तुपामोक्खाणं छएहं रायाणं मल्लीए विदेह० अंतिए एतमट्ठं सोच्चा णिसम्म सुभेणं परिणामेणं पसत्थेणं अज्झवसाणेणं लेसाहिं विसुज्झमाणीहिं तयावरणिज्जाणं० ईहावूह० जाव सप्पि जाइस्समरणे समुप्पन्ने । एयमट्ठं सम्मं अभिसमागच्छंति । तए णं मल्ली अरहा जितसत्तुपामोक्खे छप्पि रायाणो समुप्पज्जाइस्समरणे जाणिता गव्वधराणं दाराइं विहाडावेति । तते णं ते जितसत्तुपामोक्खा जेणेव मल्ली अरहा तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता तते णं महव्वलपामोक्खे सत्त वि य वालवयंसया एगयओ अभि समन्नागया याऽवि होत्था । तते णं मल्लीए अरहा ते जितसत्तुपामोक्खे छप्पि य रायाणो एवं वयासी-एवं खलु अहं देवाणुप्पिया ! संसारभयउव्विग्गा० जाव पव्वयामि तं तुब्भे णं किं करेह किं ववसह० जाव किं मे हियसामत्थे ? , जियसत्तु० मल्लि अरहं एवं वयासी-जति णं तुब्भे देवाणुप्पिया ! संसार० जाव पव्वयह अम्हे णं देवाणुप्पिया ! के अस्से आलंवणे वा आहारे वा पटिबंधे वा जहं चेव णं देवाणुप्पिया ! तुब्भे अम्हे इओ तच्चे भवग्गहणे वहुसु कजेसु य भेदीपमाणं० जाव धम्मधुरा होत्था तहा चेव णं देवाणुप्पिया ! इहिं पि० जाव भविस्सह, अम्हे वि य णं देवाणुप्पिया ! संसारभयउव्विग्गा० जाव भीया जम्मणमरणाणं, देवाणुप्पियाणं सद्धिं० भुंडा भवित्ता० जाव पव्वयामो । तते णं मल्ली अरहा ते जितसत्तुपामोक्खे एवं वयासी-जं णं तुब्भे संसार० जाव मए सद्धिं पव्वयह तं गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया ! । सएहिं सएहिं रजेहिं जेट्ठे पुत्ते रजे ठावेह ठावेत्ता पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ दुरूहह, दुरूढा समाणा मम अंतियं पाउवभवह । तते णं ते जितसत्तुपामोक्खा मल्लिस्स अरहतो एतमट्ठं पडिसुणंति । तते णं मल्ली अरहा ते जितसत्तु० गहाय जेणेव कुंभए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता कुंभगस्स पाएसु पाडेति । तते णं कुंभए ते जितसत्तु० विपुलेणं असण पा० ४ पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारेणं सकरेति० जाव पाडविसजेति, तते णं ते जितसत्तुपामोक्खा कुंभएणं रप्पा विसज्जिया समाणा जेणेव साइं साइं रज्जातिं जेणेव नगरातिं तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता सगाइं रज्जातिं

उवसंपज्जिता विहरंति । तते णं मल्ली अरहा संवच्छ-
राऽवसाणे निक्खमिस्सामि च्चि मणं पहारेति । (सूत्र-७५)

तेणं कालेणं तेणं समएणं सकस्साऽऽसणं चलति, तते णं
सक्के देविदे देवराया आसणं चालियं पासति पासित्ता ओहिं
पउंजति पउंजित्ता मल्लि अरहं ओहिणा आभोएति आ-
भोइत्ता इमेयारूवे अज्झत्थिए ० जाव समुप्पजित्ता-एवं
खलु जंबुदीवे दीवे भारहे वासे मिहिलाए कुंभगस्स ० मल्ली
अरहा निक्खमिस्सामि च्चि मणं पहारेति, तं जीयमेयंऽती-
यपच्चुप्पन्नमणागयाणं सकाणं ० २ अरहंताणं भगवंताणं
निक्खममाणाणं इमेयारूवं अत्थसंपयाणं दलित्तए, तं जहा-

“ तिष्ठेय य कोडिसया, अट्ठासीदिं च होंति कोडीओ ।

असीतिं च सयसहस्सा, इंदा दलयंति अरहाणं ॥१॥ ”
एवं संपेहेति संपेहित्ता वेसमणं देवं सदावेति सदावित्ता ०
एवं खलु देवाणुप्पिया ! जंबुदीहे दीवे भारहे वासे ० जाव
असीतिं च सयसहस्साइं दलित्तए, तं गच्छह णं देवा-
णुप्पिया ! जंबुदीवे दीवे भारहे वासे कुंभगभवणंसि इमे-
यारूवं अत्थसंपदाणं साहराहि साहरित्ता खिप्पामेव मम
एयमाणचित्तं पच्चप्पिणाहि । तते णं से वेसमणे देवे सक्केणं
देविदेणं एवं वुत्ते हट्ठे करयल ० जाव पडिसुणेइ पडिसु-
णित्ता जंभए देवे सदावेइ सदावित्ता एवं वयासी-गच्छह
णं तुम्भे णं देवाणुप्पिया ! जंबुदीवं दीवं भारहं वासं
मिहिलं रायहाणि कुंभगस्स रत्तो भवणंसि तिन्नेव य कोडि-
सया अट्ठासीयं च कोडीओ असीयं च सयसहस्साइं अ-
यमेयारूवं अत्थसंपयाणं साहरह साहरित्ता मम एयमाण-
चित्तं पच्चप्पिणह । तते णं ते जंभगा देवा वेसमणेणं ० जाव
गुणेत्ता उत्तरपुरच्छिमं दिसीभागं अवक्कमंति अवक्कमित्ता ०
जाव उत्तरवेउव्वियाइं रुवाइं विउव्वंति विउव्वित्ता ताए उ-
क्किट्ठाए ० जाव वीइव्वयाणा जेणेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे
जेणेव मिहिला रायहाणी जेणेव कुंभगस्स रत्तो भवणे तेणे-
व उवागच्छंति २ ता कुंभगस्स रत्तो भवणंसि तिन्नि कोडि-
सया ० जाव साहरंति साहरित्ता जेणेव वेसमणे देवे तेणेव
उवागच्छंति उवागच्छित्ता करयल ० जाव पच्चप्पिणंति,
तते णं से वेसमणे देवे जेणेव सक्के देविदे देवराया तेणेव
उवागच्छइ उवागच्छित्ता करयल ० जाव पच्चप्पिणति ।
तते णं मल्ली अरहा कल्लाकल्लिं ० जाव मागहओ पायरासो
त्ति बहूणं सणाहाण य अणाहाण य पंथियाण य पहि-
याण य करोडियाण य कप्पडियाण य एगमेगं हिरम्भ-
कोडिं अट्ठ य अणूणातिं सयसहस्सातिं इमेयारूवं अत्थ-
संपदाणं दलयति, तए णं से कुंभए मिहिलाए रायहाणीए
वत्थ तत्थ तहिं तहिं देसे देसे बहूओ महाणससालाओ

करेति, तत्थ णं बहूवे मणुया दिम्भभइभत्तवेयणा विपुलं अ-
सणं ० ४ उवक्खडेति उवक्खडेत्ता जं जहा आगच्छंति तं ०
पंथिया वा पहिया वा करोडिया वा कप्पडिया वा पासं-
उत्था वा गिहत्था वा तस्स य तहा आसत्थस्स वीसत्थ-
स्स सुहासणवरगतं ० तं विपुलं असणं पा ० ४ परिभाएमाणा
परिवेसेमाणा विहरंति, तते णं मिहिलाए मिंघाडगं जाव
बहुजणो अस्समस्स एवमातिक्खति एवं खलु देवाणु-
प्पिया ! कुंभगस्स रत्तो भवणंसि सव्वकामगुणियं किमि-
च्छियं विपुलं असणं पाणं ० ४ बहूणं समणाण य ० जाव
परिवेसिज्जति,

“ वरवरिया घोसिज्जति, किमिच्छियं दिज्जए बहुविहीयं ।

सुरअसुरदेवदाणव-नरिंदमहियाण निक्खमणे ॥१॥ ”

तते णं मल्ली अरहा संवच्छरेणं तिन्नि कोडिसया
अट्ठासीतिं च होंति कोडीओ असीतिं च सयसहस्साइं
इमेयारूवं अत्थसंपदाणं दलित्तए निक्खमामि च्चि मणं
पहारेति । (सूत्र-७६)

तेणं कालेणं तेणं समएणं लोगंतिया देवा वंभलोए
कप्पे रिट्ठे विमाणपत्थडे सएहिं सएहिं विमाणेहिं सएहिं
सएहिं पासायवडिंसएहिं पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणिय-
साहस्सीहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणिएहिं सत्तहिं अ-
णियाहिं वईहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अन्नेहि
य बहूहिं लोगंतिएहिं देवेहिं सद्धिं संपरिवुडा महया हय-
नट्ठगीयवाइय ० जाव रवेणं भुंजमाणा विहरइ, तं जहा-
“ सारस्स य माइच्चा, वएही वरुणा य गहतोया य ।
तुसिया अवावाहा, अग्गिच्चा चेव रिट्ठा य ॥ १ ॥ ”
तते णं तेसिं लोगंतियाणं देवाणं पत्तेयं पत्तेयं आसणातिं
चलंति तेहेव ० जाव अरहंताणं निक्खममाणाणं संबोहणं
करेत्तए च्चि तं गच्छामो णं अम्हे वि मल्लिस्स अरहतो
संबोहणं करेमि च्चि कट्ठु एवं संपेहेति संपेहित्ता उत्तरपुर-
च्छिमं दिसीभायं ० वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति स-
मोहणित्ता संखिज्जाइं जोयणाइं एवं जहा जंभगा ० जाव
जेणेव मिहिला रायहाणी जेणेव कुंभगस्स रत्तो भवणे
जेणेव मल्ली अरहा तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता अं-
तलिक्खपाडिबन्ना सखिखिणियाइं ० जाव वत्थातिं पवरप-
रिहिया करयल ० ताहिं इट्ठा ० एवं वयासी-बुज्झाहि भगवं!
लोगनाहा पवत्तेहि धम्मतित्थं जीवाणं हियसुहनिस्सेयस-
करं भविस्सति च्चि कट्ठु दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयंति
वइत्ता मल्लिं अरहं वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता जा-
मेव दिसिं पाउब्भूआ तामेव दिसिं पडिगया । तते णं
मल्ली अरहा तेहिं लोगंतिएहिं देवेहिं संबोहिए स-

माणे जेणेव अम्मापिअरो तेणेव उवागच्छति उवाग-
च्छित्ता करयल० इच्छामि शं अम्मयाओ, तुब्भेहिं
अब्भणुष्साते मुंडे भवित्ता ० जाव पव्वतिच्चए, अहासुहं
देवाणुप्पिया ! मा पडिवंधं करेह । तते शं कुंभए कोडुंवि-
यपुरिसे सदावेति सदावित्ता एवं वदासी-खिप्पामेव अट्ट-
सहस्सं सोवस्सियाणं ० जाव भोमेज्जाणं ति, अस्सं च महत्थं ०
जाव तित्थयराऽभिसेयं उवट्टवेह ० जाव उवट्टवेंति । तेणं का-
लेणं तेणं समएणं चमरे असुरिंदे ० जाव अच्चुयपज्जवसाणा
आगया, तते शं सके देविंदे देवराया आभिओगिए देवे
सदावेति सदावित्ता एवं वदासी-खिप्पामेव अट्टसहस्सं सोव-
स्सियाणं ० जाव अस्सं च तं विउलं उवट्टवेह ० जाव उवट्टवेंति,
ते वि कलसा ते चेव कलसे अणुपविट्ठा । तते शं से सके
देविंदे देवराया कुंभराया मल्लि अरहं सीहासणंति पुरत्थाऽ-
भिमुहं निवेसेह अट्टसहस्सेणं सोवस्सियाणं ० जाव अभि-
सिंचति । तते शं मल्लिस्स भगवओ अभिसेए वट्टमाणे अ-
प्पेगतिया देवा मिहिलं च सन्धितरं बाहिं जाव ० सव्वतो स-
मंता परिधावन्ति, तए शं कुंभए राया दोच्चं पि उत्तराव-
कमणं ० जाव सव्वाऽलंकारविभूसियं करेति करित्ता कोडुंवि-
यपुरिसे सदावेइ सदावित्ता एवं वयासी-खिप्पामेव मणोरमं
सीयं उवट्टवेह ते उवट्टवेंति, तते शं सके देविंदे देवराया
आभिओगिए ० खिप्पामेव अणेगखंभ ० जाव मणोरमं सीयं
उवट्टवेह ० जाव साऽवि सीया तं चेव सीयं अणुपविट्ठा । तते
शं मल्ली अरहा सीहासणाओ अब्भुट्टेति अब्भुट्टित्ता जेणेव
मणोरमा सीया तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मणोरमं
सीयं अणुपयाहिणीकरेमाणा मणोरमं सीयं दुरूहति दुरू-
हित्ता सीहासणवरणए पुरत्थाभिमुहे सन्निसन्ने, तते शं कुं-
भए अट्टारससेणिप्पसेणीओ सदावेति सदावित्ता एवं व-
दामी-तुब्भे शं देवाणुप्पिया ! एहाया ० जाव सव्वालंकार-
विभूसिया मल्लिस्स सीयं परिवहह ० जाव परिवहंति । तते शं
सके देविंदे देवराया मणोरमाए दक्खिणिल्लं उवरिल्लं वाहं
गेहहति, ईसाणे उत्तरिल्लं उवरिल्लं वाहं गेहहति, चमरे
पाहिणिल्लं हेडिल्लं, वली उत्तरिल्लं हेडिल्लं अवसेसा देवा ज-
रारिहं मणोरमं सीयं परिवहंति ।

“पुच्चि उक्खित्ता माणु-स्सेहिंतो हट्टरोमकूवेहिं ।

पच्छा हवंति सीयं, अमुरिंदमुरिंदनार्थिदा ॥ १ ॥

जलचवलकुंडलधरा, सच्छंदविउव्वियाऽऽभरणधारी ।

देविंददार्थिदा, वहंति सीयं जिणिंदस्स ॥ २ ॥”

तते शं मल्लिस्स अरहओ मणोरमं सीयं दुरूहस्स इमे अ-
ट्टुअंगलगा पुरतो अहाणु ० एवं निग्गमो जहा जमालिस्स ।
तते शं मल्लिस्स अरहतो निक्खममाणस्स अप्पेगइया देवा

मिहिलं आमिय ० अठ्ठितरवासविहि गाहा ० जाव पधावंति,
तते शं मल्ली अरहा जेणेव सहस्संववणे उज्जाणे जेणेव
असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता सीयाओ
पच्चारुहति पच्चारुहित्ता आभारणाऽलंकारं पभावती पडि-
च्छति । तते शं मल्ली अरहा समयेव पंचमुट्ठियं लोयं क-
रेति, तते शं सके देविंदे देवराया मल्लिस्स केसे पडिच्छति,
खीरोदममुदं पक्खिवड । तते शं मल्ली अरहा शपोऽ-
त्थु शं सिद्धाणं ति कट्टु सामाइयचरित्तं पडिवज्जति, जं
समयं च शं मल्ली अरहा चरित्तं पडिवज्जति, तं समयं
च शं देवाणं माणुसाण य णिग्घांसे तुरियनिणायगीय-
वातियनिग्घांसे य सक्कस्स वयणमंदेसेणं तिलुक्के याऽ-
वि होत्था । जं समयं च शं मल्ली अरहा सामातियं च-
रित्तं पडिवज्जे तं समयं च शं मल्लिस्स अरहतो माणु-
स्सवम्माओ उत्तरिए मणपज्जवनाणं समुप्पचे । मल्ली शं
अरहा जे से हेमंताणं दोच्चे मासे चउत्थे पक्खे पोमसुद्धे
तस्स शं पोससुद्धस्स एकारसीपक्खेणं पुव्वऽएहकालस-
मयंसि अट्टमणं भत्तेणं अगाणएणं अस्सिणीहिं नक्ख-
त्तेणं जोगमुवागएणं तिहिं इत्थीमएहिं अठ्ठितरियाए
परिसाए तिहिं पुगिसमएहिं बाहिरियाए परिसाए सद्धिं
मुंडं भवित्ता पव्वइए, मल्लि अरहं इमे अट्ट रायकुमारा
अणुपव्वंसु; तं जहा—

“ शंदे य शंदिमित्ते, सुमित्ते वलमित्ते भाणुमित्ते य ।

अमरवति अमरसेणे, महसेणे चेव अट्टमए ॥ १ ॥”

तए शं से भवणवइ-वाणमंतर-जोइसिय-वेमाणिया
मल्लिस्स अरहतो निक्खमणमहिमं करंति करित्ता जेणेव
नंदीसरवरे ० अट्टाहियं करंति करित्ता ० जाव पडिगया । तते
शं मल्ली अरहा जं चेव दिवसं पव्वतिए तस्सेव दिवसस्स
पुव्वाऽ(पच्च) वरएहकालसमयंसि असोगवरपायवस्स अहे
पुढविसिलावट्टयंसि सुहासणवरगयस्स सुहेणं परिणामेणं
पसत्थेहिं अज्झवसाणेहिं पसत्थाहिं लेसाहिं विसुज्झ-
माणीहिं तय वरणकम्मरयविकरणकरं अपुव्वकरणं अ-
णुपविट्टस्स अणंते ० जाव केवलनाणदंसणे समुप्पचे ।
(सूत्र-७७)

तेणं कालेणं तेणं समएणं सव्वदेवाणं आसणातिं च-
लंति समोसढा सुणेंति अट्टाहियमहाम ० नंदीसरं जामेव
दिसं पाउ ० कुंभए वि निगच्छति । तते शं ते जितसचु-
पासुक्खा छप्पि य ० जेट्टपुत्ते रजे ठावेत्ता पुरिससहस्सवा-
हिणीयाओ दुरूढा सव्विड्डीए जेणेव मल्ली अर ० जाव पज्जु-
वासंति, तते शं मल्ली अर ० तीसे महालिथाए कुंभगस्स
तेसिं च जियसचुपासुक्खाणं धम्मं कहेति परिसा जामेव

दिशि पाउभूया तामेव दिशि पडिगया । कुंभए समणो-
वासए जाते, पडिगए पभावती य । तते णं जितमत्तु
छप्पि रायाणो धम्मं सोच्चा आलिच्छणं भेत ! ० जाव पव्व-
इया, चोदमपुव्विणो अणंते केवले सिद्धा । तते णं मल्ली
अरहा महसंववणाओ निक्खमति निक्खमिच्छा वहिया
जणवयविहारं विहरइ, मल्लिस्स णं भिसगपामोक्खा अट्ठा-
वीसं गणा, अट्ठावीसं गणहरा होत्था । मल्लिस्स णं अरहओ
चत्तालीसं ममाणमाहस्सीओ उक्को ० बंधुमतिपामोक्खाओ
पणपणं अज्जियासाहस्सीओ उक्को ० सावयाणं एगासत-
साहस्मी चुलसीति सहस्सा ० सावियाणं तिन्नि मय-
साहसीओ पणणट्ठिं च सहस्सा छस्सया चोदसपुव्वीणं वी-
सं मया ओहिनाणीणं वत्तीसं मया केवलणाणीणं पणतीसं
मया वेउव्वियाणं अट्ठ मया मणपजवनाणीणं चोदस मया
वाईणं वीसं मया अणुत्तरोववातियाणं । मल्लिस्स अरहओ
दुविहा अंतगडभूमी होत्था, तं जहा-जुयंतकरभूमी परिआ-
यंतकरभूमी य ० जाव वीसतिमाओ पुरिसजुगाओ जुयं-
तकरभूमी, दुवालमपरियाए अंतमकासी । मल्ली णं अरहा
पणुवीसं धणूतिमुट्ठं उच्चत्तेणं वणणेणं वियंगुसमे समचउ-
रंससंठाणे वज्जरिसभनारायसंघयणे मज्झदेसे सुहं सुहेणं
विहरित्ता जेणेव सम्मेयपव्वए तेणेव उवागच्छइ उवाग-
च्छित्ता संमेयसेलसिहरे पाओवगमणुववणं मल्लीण य एगं
वासमतं आगारवासं पणपणं वामसहस्सातिं वाससयउ-
णातिं केवलपरियाणं पाउणिच्छा पणपणं वाससहस्साइं
सव्वाउयं पालइत्ता जे से गिम्हाणं पढमे मासे दोच्चे पक्खे
चित्तमुद्वे तस्स णं चेतमुद्वस्स चउत्थीए भरणीए णक्खत्तेणं
अद्वरत्तकालसमयंसि पंचहिं अज्जियासएहिं अदिभतरियाए
परिमाए पंचहिं अणगारसएहिं वाहिरियाए परिमाए मासि-
एणं भत्तेणं अपाणएणं वग्धारियपाणी खीणे वेयणिजे आ-
उए नामे गोए सिद्धे एवं परिनिव्वाणमहिमा भाणियव्वा ज-
हा जंबुदीवप्पनीए, नंदीसरे अट्ठाहियाओ पडिगयाओ । एवं
खलु जंबू ! ममाणेणं भगवया महावीरेणं अट्ठमस्स नायज्झ-
यणस्स अयमट्ठ पप्पत्ते ति वेमि । (मूत्र ७८) ज्ञा ० १ अ ० ८ अ ० ।

मल्ली णं अरहा पणवीसं धणू उट्ठं उच्चत्तेणं होत्था ।
(म ० २५ सम ० ।) मल्लिस्स णं अरहओ पणपन्नवास-
सहस्साइं परमाउं पालइत्ता सिद्धे बुद्धे ० जाव सव्वदुक्ख-
प्पहीणे । स ० ५४ सम ० ।

डिवुद्धी इक्खागराया नंदच्छाए अंगराया रूपी कुणालाऽ-
हिर्वई मंखे कासीराया अदीणसत्तु कुरुराया जियमत्तु पंचाल-
राया । स्था ० ७ ठा ० ।

श्रीमल्लिजिनस्य द्वादशपर्वदामवस्थितिर्देशनादौ सर्वजिनव-
त्किंच भिन्नत्वमिति प्रश्ने, उत्तरम्-देशनाकाले द्वादशपर्व-
दामवस्थितिस्सर्वजिनसमाना वैद्यावृत्त्यं तु साध्यः कुर्व-
न्तीति । १४६ प्र ० । सेन ० ३ उल्ला ० ।

मल्लिक-मल्लिक-पारसीकः शब्दः । स्वामिनि, ती ० ३६ कल्प ।
मल्लिजिण-मल्लिजिन-पुं ० । एकानविंशे अवसर्पिणीतीर्थकरे,
प्रव ० २७ द्वार । आ ० चू ० ।

मल्लिजभयण-मल्लयध्ययन-न ० । श्रीज्ञातासूत्रेऽष्टमाध्ययने
अदीनशतुराजस्य मल्लीस्वरूपाऽवगमार्थाधिकारे, “तए णं से मल्ल-
दिन्ने कुमारं तस्स चित्तगरस्स संडासगं छिदावेति,” इत्यत्र सं-
दंशकशब्देन किमुच्यते? तस्य किं छेदितम्? वृत्तौ व्याख्याते न
दृश्यते । आवश्यकवृत्त्युपदेशमालादौ घट्टीवृत्तिश्राद्धविधि-
प्रमुखग्रन्थेषु मृगावतीसंवन्धे संदंशक एव लिखितोऽस्ति,
परं संदंशकस्यैवार्थः कः? तेन तस्यार्थः साक्षरं प्रसाद्य इति
प्रश्ने, उत्तरम्-संदंशकशब्देनात्राङ्गुप्रदेशिन्योरग्रमुच्यते यतो
विशेषावश्यकवृत्तौ चित्रकरसम्बन्धाधिकारे निरपराधस्यैक-
चित्रकरस्याङ्गुप्रदेशिन्योरग्रं छेदितं शतानीकनरपति-
नेत्युक्तमस्तीति । १७१ प्र ० । सेन ० ३ उल्ला ० ।

मल्लियच्छ-मल्लिकात्-त्रि ० । मल्लिका-विचकिलस्तद्वदक्षिणी
यस्य स मल्लिकात्तः । शुक्लात्तः, “हरिमेलामउलमल्लियच्छा-
णं ” । औ ० ।

मल्लिया-मल्लिका-स्त्री ० । विचकिलपुष्पे, यल्लोके वेलीति प्रसि-
द्धम् । जं ० ३ वत्त ० । ज्ञा ० । औ ० । उत्त ० । स्नानमल्लिकावि-
शेष, आ ० म ० १ अ ० । कल्प ० । प्रज्ञा ० ।

मल्लियामंडव-मल्लिकामण्डप-पुं ० । मल्लिकामये मण्डपे, जी ०
३ प्रति ० ४ अधि ० ।

मल्लिणाय-मल्लिज्ञान-न ० । मल्ली एकोनविंशतितमजिनस्था-
नोत्पन्ना तीर्थकरी सैव ज्ञानम् । ज्ञाताधर्मकथाया अप्रमेऽध्य-
यने, ज्ञा ० १ थु ० १ अ ० ।

मल्लिसेण-मल्लिषेण-पुं ० । नागेन्द्रगच्छीये उदयप्रभसूरिशिष्ये,
स च १२१४ शके वर्तमान आसीत् । स्याद्वादमञ्जरीम्-अन्य-
योगव्यवच्छेदिकां टीकां च व्यरीरचत् । जै ० इ ० ।

मल्हणं-देशी-लीलायाम्, दे ० ना ० ६ वर्ग ० ११६ गाथा ।

मस-मप-पुं ० । चणकाकृतौ शरीरोत्थे कृष्णवर्णे गोलमांसे,
अनु ० ।

मसग-मशक-पुं ० । चतुर्गिन्द्रियजन्तौ, उत्त ० ३६ अ ० । आचा ० ।
विशे ० । आ ० क ० । जं ० । प्रश्न ० । औ ० । ज्ञा ० ।

मसगधर-मशकगृह-न ० । स्वनामख्याते मशकनिवारणे पर्य-
ङ्कच्छादनवस्त्रे, ज्ञा ० १ थु ० १ अ ० ।

ममाण-श्मशान-न ० । “शादः श्मश्रुश्मशाने” । ८ । २ । ८६ ।
इत्यादौलुक् । ममाणं । प्रा ० २ पाद् । पिट्ठवने, दश ० १०

मसाल

अ० । शवस्थाने, स्था० १० डा० । आ० म० । प्रेतवने
“पञ्चवर्णं पिउवर्णं मसालं च” पाइ० ना० १५८ गाथा ।

मसालपाल-श्मशानपाल-पुं० । शवदाहस्थानरक्षके, “उज्झ
ते स्म श्मशाने सा, रक्तकम्बलेवष्टितम् । श्मशानपालो मात-
ङ्गः, प्रेक्ष्य पन्थै तमर्पयत्” ॥१॥ आ० क० ४ अ० । आव० ।
मसालपिउ-श्मशानपितृ-पुं० । स्वनामख्याते यत्ने, “मसा-
णमज्जे मसालपिउनाम जक्खो अइप्पसिद्धो अत्थि” ।
दर्श० १ तत्त्व ।

मसालमामंत-श्मशानसामन्त-पुं० । श्मशानसमीपे, स्था०
१० डा० ।

मसार-ममार-पुं० । मसृणीकारके पाषाणविशेषे, ज्ञा० १ थु०
१ अ० ।

मसारगल्ल-ममारगल्ल-पुं० । । रत्नविशेषे, ज्ञा० १ थु० १ अ० ।
उत्त० । सूत्र० । रा० । प्रज्ञा० । जं० । आ० म० । स्था० ।

मसारगल्लकांड-ममारगल्लकाण्ड-न० । मसारगल्लप्रभे रत्नप्र-
भाया नरुकपृथ्व्याः काण्डे, स्था० १० डा० ।

ममि-मपि-(पी)-स्त्री० । कज्जले, भ० १५ श० । जं० । मपी-
प्रधाने भाजने, ज्ञा० १ थु० ८ अ० । मनुष्योपलक्षिते लेखन-
जीविनि, पुं० । न० ।

ममिगुलिया-मपीगुलिका-स्त्री० । धोलितकज्जलगुटिकायाम् ।
जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

ममिण-ममृण-“मसृण मृगाङ्ग मृत्यु शृङ्ग घृष्टे वा” ॥८॥ ११३०॥
इति ऋत इडा । मसिणं । मसणं । प्रा० १ पाद । कोमलत्व-
चि, रा० । सुकुमारस्पर्शे, वृ० ३ उ० । औ० । अपरुषे, औ० ।
नि० चू० ६ उ० । शृङ्गे, स्था० ४ डा० २ उ० । विशेषे रम्ये, दे०
ना० ६ वर्ग ११८ गाथा । मन्दे, “मसिणं मणिअं मट्ठं, मंदं
अलसं जडं मरालं च । खेलं निहअं मइरं, वीसरथं मेथरं
थिमिअं ॥१॥” पाइ० ना० १५ गाथा । कोमले, पाइ० ना० ६१
गाथा ।

ममिणिअ-ममृणित-त्रि० । चिक्रणे, “रोसालीअं ममिणिअं”
(२६४) पाइ० ना० २२४ गाथा ।

मपीद-मपीति-अयं पारसीकः शब्दः । अल्लोपासनस्थाने
यवनानां देवालयं, श्रीवस्तुपालेन चतुःषष्टिर्मसीतयः का-
रिताः, दक्षिणस्यां श्रीपर्वतं यावत् पश्चिमायां प्रभासं वा-
वत् उत्तरस्यां केदारं यावत् पूर्वस्यां वाराणसी यावत् ।
ती० ४१ कल्प ।

मपीमूमा-मपीमूपा-स्त्री० । मपीप्रधाना मूपा । मपीप्रधाने
ताम्रादिधातुप्रतापनभाजने, मपी च मूपकश्चेति द्वन्द्वे । कज्ज-
लान्दुरुविशेषयोः, पुं० । ज्ञा० १ थु० ८ अ० ।

मसूर-मसूर-पुं० । स्वनामख्याते धान्यभेदे, आचा० १ थु० १
अ० ५ उ० । प्रव० । प्रज्ञा० । भिलिङ्गे, चणकिकायाम्, इत्यन्ये ।
(सूत्र २४६) ॥ भ० ६ श० ७ उ० । मसूरो मालवादिदेशप्रसिद्धा
धान्यविशेषाः । जं० २ वृत्त० । विशेष० । प्रज्ञा० । मसूरः चणकः ।
दशा० ६ अ० । “मसूरा चणयाआ” । स्था० ५ डा० ३ उ० ।
लेमयुक्ते पन्तिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

मसूरग-मसूरक-पुं० । न० । आसनविशेषे, धान्यविशेषे च
दर्श० ५ तत्त्व । ज्ञा० । कल्प० । चर्मधृते कूपादिपूर्णं वल्वलग-
दिकादिके, वृ० ३ उ० ।

मह-काङ्क्ष-धा० । गृद्धौ, “काङ्क्षराहाहि लङ्गाहि लङ्ख वञ्च-
वन्फ-मह सिंह विलुम्पाः” ॥ ८॥ १६२॥ इति काङ्क्षतेर्महादेशः ।
महः । कंखइ । प्रा० ४ पाद । “मे मइ मम मह महं मज्झं मज्झं
अमह अमहं डस्ता” ॥ ८ । ३ । ११३ ॥ अस्मदो डस्ता पण्ठेयक-
वचने महादेशः । मह । मम । प्रा० ३ पाद ।

मह-महपूजायामिति धातोः क्तिपि महः । गा० । आ० म० २
अ० । प्रतिनियतदिवसभाविन्युत्सवे, जं० २ वृत्त० ।

महत-त्रि० । विस्तीर्णे, चं० प्र० १७ पाहु० । सूत्र० । विशाले,
रा० । प्रवले, आचा० १ थु० ५ अ० ४ उ० । प्रधाने, आव० ४
अ० । उत्सवे, न० । “छुणं महं (८३८)” पाइ० ना० २४८ गाथा ।

महअर-देशी-गहरपतौ, दे० ना० ६ वर्ग० १२३ गाथा ।

महइमहालय-महातिमहाल(ता-स्त्री०)य-त्रि । महती चासा-
वतिमहती चेति महातिमहती तस्यै । आलप्रत्ययश्चेह प्राकृ-
तप्रभवः । महान्तश्च तेऽतिमहालयाश्चेति महातिमहालयाः ।
अथवा-लय इत्येतस्य स्वार्थिकत्वान्महातिमहान्त इत्यर्थः ।
स्था० ३ डा० ४ उ० । रुढिवशादतिमहति, ध० ३ अधि० ।
“तए णं ते थेरा भगवंतो तेसिं समणेवासयाणं तीसे य
महइमहालियाणं परिसाए चाउज्जामं धम्मं परिकहेति”
भ० २ श० ५ उ० । रा० । स्था० । महामहान्त इति वक्रव्ये
समयभाषया “महइमहालया” इत्युक्तम् । स्था० ४ डा० २
उ० । विपा० (“महइमहालया” इति पदं ‘कुरा’
शब्दे तृतीयभागे ५८६ पृष्ठे विस्तरतः व्याख्यातम्)

दो कुराओ पण्त्ताओ । देवकुरा चेव, उत्तरकुरा चेव ।
तत्थ णं दो महतिमहालता महद्दुमा पण्त्ता । तं जहा-
कूडसालमली चेव, पउमरुक्खे चेव । (६३४) स्था० २
डा० ३ उ० ।

महतिमहालियं महती चासौ अतिमहालिका च गुर्वी महा-
तिमहालिका अत्यन्तगुरुका इत्यर्थः । विपा० १ थु० ३ अ० ।

अतिमहत आह—

तओ महइमहालया पण्त्ता । तं जहा-जंजुदीवे मंदरे, मंदरेसु ।
सयंभूरमणे समुदे, समुदेसु । बंभलोए कप्पे, कप्पेसु । (२०५)

द्विरुच्चारणं च महच्छब्दस्य मन्दरादीनां सर्वगुरुवख्या-
पनार्थम् । अव्युत्पन्नो वा अयमतिमहदर्थे वर्तत इति (मं-
दरेसु ति) मेरूणां मध्ये जम्बूद्वीपकस्य सातिरेकलक्षणयोज-
नप्रमाणत्वाच्छेषाणां चतुर्णां सातिरेकपञ्चाशीतियोजनस-
हस्रप्रमाणत्वादिति । स्वयंभूरमणो महान् सुमेरोरारभ्य त
स्य शेषसर्वद्वीपसमुद्रेभ्यः समधिकप्रमाणत्वात् तेषां तस्य
च क्रमेण किञ्चिन्न्यूनाधिकरज्जुपादप्रमाणत्वादिति । ब्रह्म-
लोकस्तु महान् तत्प्रदेशे पञ्चरज्जुप्रमाणत्वाल्लोकविस्तरस्य
तत्प्रमाणतया च विवक्षितत्वात् ब्रह्मलोकस्येति । स्था०
३ डा० ४ उ० ।

महर्षि-महती-स्त्री० । वाद्यविशेषे, रा० । प्रौढायाम्, सूत्र० १
थु० ४ अ० १ उ० । महाविषयायाम्, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

प्रशस्त्याम्, विपा० १ श्रु० ३ अ० । भ० । सर्वधर्मानुष्ठानानां बृहत्याम्, प्रश्न० " महंति त्ति " सर्वधर्मानुष्ठानानां बृहती, आह च— " एकं चित्र एव वयं, निदिष्टं जिह्वरेहि " सर्वेहि । पाणाऽतिवायविरमण-मवसेसा तस्स रक्खा य " ॥ १ ॥ प्रश्न० १ संव० द्वार ।

महंगो-देशी-उपे, दे० ना० ६ वंग ११७ गाथा ।

महंत-महत्-त्रि० । शीघ्रादित्वात्तथारूपम् । प्रा० २ पाद । बृहत्तरे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । विस्तीर्णे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । महाविस्तीर्णे, विशाले, गुरुके, प्रश्न० ४ संव० द्वार । प्रशस्ते, विपा० १ श्रु० ३ अ० । सूत्र० ।

तत्र महच्छब्दनिर्दिष्टार्थं निर्युक्तिरुदाह—

णामं ठवणा दविण, खेत्ते काले तहेव भावे य ।

एसो खलु महंतम्मि, निस्खेयो छन्विहो होति ॥१४२॥

(णामं ठवणेत्यादि) नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावाऽऽत्मको महति पड्विधो निक्षेपो भवति—तत्र नामस्थापने, सुज्ञाने । द्रव्यं महदागमतो, नो आगमतश्च । आगमतो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, नो आगमतस्तु-ज्ञशरीरभव्यक्षरीरव्यतिरिक्तं सचित्ताऽचित्तमिश्रभेदात्त्रिधा । तत्रापि सचित्तद्रव्यं महत् औदारिकादिकं शरीरम्, तत्रौदारिकं योजनसहस्रपरिमाणं मन्स्यशरीरम्, वैक्रियं तु योजनशतसहस्रपरिमाणम्, तैजसकामरेण तु लोकाऽऽकाशप्रमाणं, तदतदादौदारिकवैक्रियतैजसकामरेण चतुर्विधं द्रव्यं सचित्तमहत् । अचित्तमहत्-समस्तलोकव्याप्यचित्तमहास्कन्धः, मिश्रं तु तदेव मन्स्यादिशरीरम्, क्षेत्रमहत् लोकाकाशं, कालमहत् सर्वाऽङ्गा, भावमहदौदारिकादिभावरूपतया पादा । तत्रौदारिको भावः सर्वसंसारिषु विद्यत इति कृत्वा बह्वाश्रयत्वान्महान् भवति । कालतोऽप्यसौ त्रिविधः । तद्यथा-अनाद्यपर्यवसितोऽभव्यानाम्, अनादिसपर्यवसितो भव्यानां, सादिसपर्यवसितो नारकादीनामिति जायिकस्तु केवलज्ञानदर्शनात्मकः साद्यपर्यवसितत्वात्, कालतो महान् ज्ञायौपशमिकोऽप्यश्रयबहुत्वादानाद्यपर्यवसितत्वाच्च महानिति । औपशमिकोऽपि दर्शनचारित्रमोहनीयानुदयतया शुभभावत्वेन च महान् भवति । पारिणामिकस्तु समस्तजीवाजीवाश्रयत्वादाश्रये महत्वान्महानिति । सान्निपातिकोऽप्यश्रयबहुत्वादेव महानिति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

महदभिधित्सुराह—

णामं ठवणा दविण, खेत्ते काले पहाणे पडभावे ।

एएसि महंताणं, पडिवक्खे खुड्डया होंति ॥१७८॥

नाममहत्-महदिति नाम, स्थापनामहत्-महदिति स्थापना, द्रव्यमहान्-अचित्तमहास्कन्धः । दर्श० ३ अ० । तत्रागमतो ज्ञातानुपयुक्तो द्रव्यमहत्, नो आगमतो ज्ञशरीरभव्यक्षरीरव्यतिरिक्तम् द्रव्यमहत्, अचित्तमहास्कन्धः दण्डादिकरणेन यश्चतुर्भिः समयैः सकललोकमापूरयति । (उक्तं पाई ६ अ०) क्षेत्रमहत्लोकालोकाकाशम्, कालमहान्-अतीतादिभेदः सम्पूर्णः कालः । प्रधानमहत्-सचित्ताचित्तमिश्रभेदात्, सचित्तं त्रिविधम्, द्विपदचतुष्पदापदभेदात् । तत्र द्विपदानां तीर्थकरः प्रधानः, चतुष्पदानां हस्ती, अपदानां पनसः, अचित्तानां वैडूर्यरत्नम्, मिश्राणां तीर्थकर एव वैडूर्यादिवि-

भूषितः प्रधानः इत्यत एव चैतेषां महत्त्वमिति प्रतीत्य महद् आपेक्षिकम्, तद्यथा-आमलकं प्रतीत्य महत् विल्वम्, विल्वं प्रतीत्य कपित्थमित्यादि । भावमहत्त्रिविधम्, प्राधान्यतः कालतः आश्रयतश्चेति । प्राधान्यतः जायिको महान् मुक्तिहेतुत्वेन तस्यैव प्रधानत्वान्, कालतः पारिणामिकः जीवत्वाजीवत्वपरिणामस्यानाद्यपर्यवसितत्वाच्च कदाचिज्जीवा अजीवतया परिणमन्ते अजीवाश्च जीवतयेति, आश्रयतस्त्वौदारिकः प्रभूत (संसारि) सत्त्वाश्रयत्वात्, सर्वसंसारिणामेवासौ विद्यत इति । दर्श० ३ अ० । प्रभुत्वे, औ० । महायामे, औ० । महच्छब्दस्य बहवोऽर्थाः । तथाहि-महच्छब्दो बहुत्वे, यथा महाजन इति । अस्ति बृहत्त्वे, यथा महाघोषः । अस्तौत्यर्थे, यथा महाभयमिति । अस्ति प्राधान्यं यथा महापुरुष इति तत्रेह प्राधान्यं वर्तमानो गृहीत इति ।

एतन्निर्युक्तिकारो दर्शयितुमाह—

पाहन्ने महसदो, दव्ये खेत्ते य कालभावे य ।

तत्र महावीरस्तव इत्यत्र यो महच्छब्दः स प्राधान्यं वर्तमानो गृहीतः, तच्च नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदान् पादा । प्राधान्ये नामस्थापने लुण्णे, द्रव्यप्राधान्यं ज्ञशरीरभव्यक्षरीरव्यतिरिक्तं सचित्ताचित्तमिश्रभेदात् त्रिधा । सचित्तमपि द्विपदचतुष्पदापदभेदात् त्रिधैव । तत्र द्विपदेषु तीर्थकरचक्रयत्यादिकम्, चतुष्पदेषु हस्त्यश्वादिकम्, अपदेषु प्रधानं कल्पवृक्षादिकम्, यदिवा-इहैव ये प्रत्यक्षा रूपसगन्धस्पर्शरसकृष्णपौण्डरीकादयः पदार्थाः, अचित्तेषु वैडूर्यादयो नानाप्रभावमणयो, मिश्रेषु तीर्थकरो विभूषित इति । क्षेत्रतः प्रधाना-सिद्धिः धर्मचरणाश्रयणान्महाविदेहं च, उपभोगाङ्गीकरणेन तुदेवकुर्वादिकं क्षेत्रम्, कालतः प्रधानं त्वेकान्तसुषमादि, यो वा कालविशेषो धर्मचरणप्रतिपत्तियोग्य इति । भावप्रधानं तु जायिको भावः तीर्थकरशरीरापेक्षयौदारिको वा, तत्रेह द्वयनाप्यधिकार इति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आ० म० । दीर्घे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । महत्तत्त्वं, सत्त्वरजस्तमोरूपाप्यधानान्महान्-बुद्धिरित्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । महत्त्वं मेरोरपि महत्तरशरीरकरणसामर्थ्यम्, तथा प्राप्तिभूमिष्ठस्याङ्गुल्यग्रेण मेरुपर्वताग्रप्रभाकरादिस्पर्शसामर्थ्यमिति योगशास्त्रवृत्तौ— " कफविप्रुणमलामर्श—सर्वौषधिमहद्द्रव्यः " इत्यस्य व्याख्याने प्रोक्तमस्ति परमत्रोत्कर्षतोऽप्युत्सेधाङ्गुलमानेन लक्षयोजनप्रमाणस्य वैक्रियक्षरीरस्य संभवान्मेरोरपि महत्तरशरीरकरणं, भूमिष्ठस्याङ्गुल्यग्रेण मेर्वप्रादिस्पर्शनं कथं घटते ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-यद्यपि " क्षरीरमुत्सेहं ऽङ्गुलेण तद्वत्ति " उत्सेधाङ्गुलेन क्षरीरमानमुक्तमस्ति, तथापि तत्प्रायिकं संभाव्यते तेन न काप्यनुपपत्तिः । अन्यथा भूमिष्ठस्याङ्गुल्यग्रेण मेरुपर्वताग्रादिस्पर्शासंभवात् । किं च-यद्येकान्ततः क्षरीरमुत्सेधाङ्गुलेनैव स्यात्, तदा प्रज्ञापनोपाङ्गादाबुद्धौ द्वादशयोजनप्रमाणक्षरीरोऽसालिकाजीवो महाविदेहादिचक्रिणां प्रमाणाङ्गुलेन द्वादशयोजनप्रमाणस्य स्कन्धावारस्य विनाशहेतुः कथं संभवति । कथं वा कृतलक्षयोजनवैक्रियरूपेण सौधर्मदेवलोकं गतेन चमेरेन्द्रेण एकः पादः पञ्चरवेदिकायां मुक्तोऽपरश्च सुधर्मासभायामित्यादिकं भगवत्यायुक्तं संभवतीति । ६ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

महंततर-महत्तर-त्रि० । आयामतां महीत, भ० १३ श० ३ उ० ।
महंतमलय-महामलय-पुं० । महौश्वासौ मलयश्च महामलयः ।
विन्ध्य, स्था० ६ ठा० ।

महंतर-महदन्तर-न० । विवरं, “ एवं सच्चा महत्तरं ” महद-
न्तरं धर्मविशेषकर्मणां वा विधेरं ज्ञात्वा, यदि वा-मनुष्यार्थ-
क्षेत्रादिकमवसरं सद्नुष्ठानस्य ज्ञात्वा । सूत्र० १ श्रु० २
अ० २ उ० ।

महाविक्रम-महाविक्रम-त्रि० । महान् विक्रमो विहारक्रमेण प्र-
भूतक्षेत्रव्याप्तिरूपं येषां ते तथा । प्रभूतं क्षेत्रं विहृतवत्सु, न० ।
महंऽधकार-महान्धकार-पुं० । तमस्काय, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

महातमोरूपत्वात्तस्य । भ० ६ श० ५ उ० ।

महक्खंधवर्गणा-महास्कन्धवर्गणा-स्त्री० । पुद्गलस्कन्धादि-
विस्त्रसा परिणामेन टङ्ककटपर्वतादिसमाश्रितेषु पुद्गलेषु,
पं० सं० ५ द्वार ।

महक्खया-महाख्या-स्त्री० । एकत्र पट्टे सप्तसप्ततिप्रतिमा-
प्रतिष्ठायाम्, ध० २ अधि० ।

महगोवि-महागोप-पुं० । अर्हति, विशेषः ।

अडवीए देमयत्तं, तहेव णिजामया समुद्दम्मि ।

छकायरक्खणऽट्ठा, महगोवा तेण वुच्चंति ” ॥ २६५६ ॥

विशे० । (व्याख्यातैषा ‘ अरिहंत ’ शब्दे प्रथमभागे ७६८पृष्ठे)

महर्गह-महाग्रह-पुं० । अङ्गारकादिषु भावकेतुपर्यवसानेषु
चन्द्रपरिवारभूतेषु ग्रहेषु, सं० ।

एगमेगस्स णं चंदिमसूरियस्स अट्ठासीइ अट्ठासीइ मह-
र्गहा परिवारो पप्पत्ता ।

एकैकस्यासंख्यातानामपि प्रत्येकमित्यर्थः । चन्द्रमाश्च सूर्य-
श्च चन्द्रमःसूर्यं तस्य, चन्द्रसूर्ययुगलस्य इत्यर्थः । अष्टाशीति
महाग्रहाः, एते ‘ च ’ यद्यपि चन्द्रस्यैव परिवारोऽन्यत्र श्रूयते
तथापि सूर्यस्यापीन्द्रत्वादेत एव परिवारतया अवसया
इति । सं० ८८ सम० ।

संख्यातो महाग्रहानाह—

दो इंगालगा, दो वियालगा, दो लोहितक्खा, दो सणि-
च्चरा, दो आहुणिया, दो पाहुणिया, दो कणा, दो कणगा,
दो कणकणगा, दो कणगवितानगा, दो कणगसंताणगा,
दो सोमा, दो सहिया, दो आसासणा, दो कजोपगा, दो
कव्वडगा, दो अयकरगा, दो दुंदुभगा, दो संखा, दो सखं-
वन्ना, दो संखवन्नाभा, दो कंसा, दो कंमावन्ना, दो कंम-
न्नाभा, दो रूपी, दो रूप्याभासा, दो णीला, दो णीलोभासा,
दो भासा, दो भासरासी, दो तिला, दो तिलपुप्फवम्मा, दो
दगा, दो दगपंचवन्ना, दो काका, दो ककंधा, दो इंदग्गीवा,
दो धूमकेऊ, दो हरी, दो पिंगला, दो बुद्धा, दो सुक्का,
दो वहस्सती, दो राहु, दो अगन्थी, दो माणवगा, दो
कासा, दो फासा, दो धुरा, दो पमुहा, दो-वियडा, दो
विसंधी, दो नियल्ला, दो पइल्ला, दो जडियाइलगा, दो अरुणा,

दो अग्गिछा, दो काला, दो महाकालगा, दो सोन्थिया, दो
सोवन्थिया, दो वट्टमाणगा, दो पूसमाणगा, दो अंकुमा,
दो पलम्बा, दो निच्चालोगा, दो णिच्चुजोता, दो सयंपभा,
दो ओभासा, दो सेयंकरा, दो खेमंकरा, दो आभंकरा, दो
पभंकरा, दो अपराजिता, दो अरया, दो असोगा, दो
विगतसोगा, दो विमला, दो वितत्ता, दो वितत्था, दो
विसाला, दो साला, दो सुव्वता, दो अणियट्ठा, दो एग-
जडी, दो दुजडी, दो करकरिगा, दो रायगला, दो पुप्फ-
केतू, दो भावकेऊ । (सूत्र ६०)

अङ्गारकादयोऽष्टाशीतिग्रहाः सूत्रसिद्धाः । केवलमस्मद्दृष्ट-
पुस्तकेषु केषुचिदेव यथोक्तसंख्या संवदतीति सूर्यप्रबन्ध-
नुसारेणासाविह संवादनीया । तथाहि. तत्सूत्रम्—“ तत्थ खलु
इमे अट्ठासीइ महर्गहा पप्पत्ता, तं जहा-इंगालण १ वियाल-
ण २ लोहियक्खे ३ सणिच्चरे ४ आहुणिण ५ पाहुणिण ६ क-
ण ७ कणण ८ कणकणण ९ कणवियाणण १० कणसंताण-
ण ११ सोमे १२ सहिए १३ अस्सासणे १४ कजोयण १५ क-
व्वडण १६ अयकरण १७ दुंदुभण १८ संखे १९ संखवणणे २०
संखवन्नाभे २१ कंसे २२ कंसवणणे २३ कंसवन्नाभे २४ णीले
२५ णीलोभासे २६ रूपी २७ रूप्याभासे २८ भासे २९ भास-
रासी ३० तिले ३१ तिलपुप्फवणणे ३२ दगे ३३ दगपंचवणणे
३४ काए ३५ काकंधे ३६ इंदग्गी ३७ धूमकेऊ ३८ हरी ३९
पिंगले ४० बुहे ४१ सुक्के ४२ वहस्सई ४३ राहु ४४ अगन्थी ४५
माणवगे ४६ कासे ४७ फासे ४८ धुरे ४९ पमुहे ५० वियडे ५१
विसंधी ५२ नियल्ले ५३ पयले ५४ जडियाइल्लण ५५ अरुणे ५६
अग्गिल्लण ५७ काले ५८ महाकाले ५९ सोन्थिए ६० सोवन्थि-
ए ६१ वट्टमाणगे ६२ पलंवे ६३ णिच्चालोए ६४ निच्चुजोए
६५ सयंपभे ६६ ओभासे ६७ सेयंकरे ६८ खेमंकरे ६९ आभं-
करे ७० पभंकरे ७१ अपराजिए ७२ अरए ७३ असोगे ७४
वीयसोगे ७५ विमले ७६ वियत्ते ७७ वितत्थे ७८ विसाले ७९
साले ८० सुव्वए ८१ अनियट्ठी ८२ एगजडी ८३ दुजडी ८४
करकरिए ८५ रायगले ८६ पुप्फकेऊ ८७ भावकेऊ ८८ ”
स्था० २ ठा० ३ उ० ।

अङ्गारको १ बिकालको २ लोहिताक्षः ३ शनैश्चरः ४ आधुनिकः ५
प्राधुनिकः ६ कणः ७ कणकः ८ कणकणकः ९ कणवितानकः १० क-
णसन्तानकः ११ सोमः १२ सहितः १३ आश्वासनः १४ कार्योपगः
१५ कर्तुरकः १६ अयस्कारकः १७ दुन्दुभकः १८ शङ्खः १९ शङ्ख-
नाभः २० शङ्खवर्णाभः २१ कंसः २२ कंसनाभः २३ कंसवर्णाभः २४
नीलः २५ नीलावभासः २६ रूपी २७ रूपावभासः २८ भस्मः २९
भस्मराशिः ३० तिलः ३१ तिलपुष्पवर्णः ३२ दकः ३३ दक-
वर्णः ३४ कायः ३५ काकन्धयः ३६ इन्द्राग्निः ३७ धूमकेतुः ३८
हरिः ३९ पिङ्गलः ४० बुधः ४१ शुक्रः ४२ बृहस्पतिः ४३ राहुः
४४ अगस्तिः ४५ माणवकः ४६ कामरूपः ४७ धुरः ४८
प्रमुखः ४९ विकटः ५० विसन्धिकल्पः ५१ प्रकल्पः ५२
जटालः ५३ अरुणः ५४ अग्निः ५५ कालः ५६ महाकालः ५७
स्वस्तिकः ५८ सौवस्तिकः ५९ वर्धमानः ६० प्रलम्बः ६१
नित्यालोकः ६२ नित्योद्योतः ६३ स्वयम्प्रभः ६४ अवभासः
६५ अयस्करः ६६ क्षेमङ्करः ६७ आभङ्करः ६८ प्रभङ्करः ६९

अरजाः ७० विरजाः ७१ अशोकः ७२ वीतशोकः ७३ वित्तः
७४ विचित्रः ७५ विशालः ७६ शालः ७७ सुव्रतः ७८ अनि-
वृत्तिः ७९ एकजटी ८० द्विजटी ८१ करः ८२ करकः ८३
राजा ८४ अर्गलः ८५ पुष्पः ८६ भावः ८७ केतुः ८८ । कल्प०
१ अधि० ६ क्षण ।

इदं संप्रहणीगाथाभिर्नियन्त्रितम्, तथाहि—

“ इंगलण वियालण, लोहियक्खे सण्णिच्छरे चेव ।
आहुणिए पाहुणिए, कणगसनामाउ पंचेव (११) ॥ १ ॥
सोम सहिए आसा-सणे य कज्जोवण य कवडण ।
अयकरण तुंदुहण, संखसनामाउ तिन्नेव (२१) ॥ २ ॥
तिन्नेव कंसनामा, रीला रूपी य हौति चत्तारि ।
भास तिलपुष्पवन्ने, (दगे य) दगपण (पंच) वणणे य कायका-
कंधे (३६) ॥ ३ ॥

इंदगि धूमकेऊ, हरि पिंगलण बुहे य सुक्के य ।
बहस्सइ राहु अगत्थी,माणवण कास फासे य (४८) ॥ ४ ॥
धूरे पमुहे वियडे, विसंधि णियले तहा पयस्से य ।
जडियाइलण अरणे, अगिलकाले महाकाले (५६) ॥ ५ ॥
सोत्थिय सोवत्थिय व-द्धमाणे तहा पल्ले य ।
निच्चालोण णिच्चु-जोण, सयंपभे चेव ओभासे (६७) ॥ ६ ॥
सयंकर खेमंकर, आभंकर पभंकर य बोद्धवे ।
अरण विरण य तहा, असोग तह वीयसोगे य (७५) ॥ ७ ॥
विमल वितत्त वितत्थे, विसाल तह साल सुव्वण चेव ।
अनियट्ठी एगजडी, य होइ विजडी य बोद्धवे (८४) ॥ ८ ॥
करकरण रायगल, बोद्धवे पुष्प भावकेऊ य (८८) ।
अट्टासीइ गहा खलु, णेयव्वा आणुपुव्वीए ॥ ६ ॥ ”
स्था० २ ठा० ३ उ० ।

महग्घ-महार्घ-त्रि० । महामूल्ये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आच० ।
उत्त० । “ महग्घवरपट्टणुगयं ” महार्घा बहुमूल्या घरे प्रधाने
पत्तने वस्त्ररत्नोत्पत्तिस्थाने उद्भूता निष्पन्ना ततः कर्मधारय-
स्तम् । कल्प० । प्रश्न० । संथा० । दर्श० । बहुमूल्ये, विपा०
१ श्रु० ३ उ० । सू० प्र० । कल्प० । आ० म० । भ० । महतां
योग्ये, भ० १५ श० । आ० म० ।

महग्घय-महार्घक-त्रि० । महती अर्घा यस्य स महार्घः महा-
र्घ एव महार्घकः । बहुमूल्ये, उत्त० २० अ० ।

महचंद-महाचन्द्र-पुं० । स्वनामख्याते शोभाञ्जनीपुत्रीराजे,
विपा० १ श्रु० ४ अ० । जिनदासपितरि, सौगन्धिकानगरीराज-
जे, विपा० २ श्रु० ६ अ० ।

महच्च-महार्च-महार्च्य-माहत्य-पुं० । महार्चो महार्च्यो वा मा-
हत्यं महत्त्वं तद्योगात् माहत्यः गुणगुणिनोरभेदोपचारात् ।
ईश्वरे, स्था० ३ ठा० १ उ० । भ० ।

महच्चपरिसा-महार्च्यपरिपद्-स्त्री० । महार्चानां-सततपूज्या-
नां महार्चा वा परिपद् महार्चपरिपद् । प्रधानपर्यदि, पूज-
नीयानां पर्यदि च । भ० १ श० १ उ० ।

महज्जुइय-महाद्युतिक-त्रि० । महती द्युतिः शरीरगताऽऽभर-
णगता च येषामिति महाद्युतयः । प्रज्ञा० २ पद । महती द्यु-
तिस्तपोदीप्तिज्ञा लेश्या वा अस्येति महाद्युतिः । उत्त० १
अ० । स्था० । जी० । ओ० । आ० म० । रा० । सू० प्र० । जं० ।

चं प्र० । स्था० । ज्ञा० । उत्त० । शरीराभरणाद्यपेक्षया अतिद्यु-
तो, तपोदीप्तिसमुत्पन्नलेश्यायुक्ते च । भ० १ श० ७ उ० । स्था० ।
महऽज्जभयण-महाऽध्ययन-न० । महान्ति च तान्यध्ययनानि
च पूर्वश्रुतस्कन्धाध्ययनेभ्यो महत्त्वादेनेषामिति । सूत्र० २ श्रु०
१ अ० । आ० चू० । पुण्डरीकादिप्रभृतिषु सूत्रकृतो द्वितीय-
स्कन्धस्य सप्तस्वध्ययनेषु, वृ० ६ उ० । स्था० ।

महद्धि-महर्द्धि-स्त्री० । यावच्छक्तिनुलितायां परिवारादिका-
यामृद्धौ, रा० ।

महद्धिय-महर्द्धिक-त्रि० । महती ऋद्धिर्विमानपरिवारादिका
यस्य स महर्द्धिकः । जी० ३ प्रति २ उ० । अनुत्तरवैमानिका-
दौ, दश० ६ अ० ४ उ० । विमानपरिवारादिकाया ऋद्धेर-
त्यद्भुतत्वात् । आ० म० १ अ० । भ० । औ० । ऋद्धिविकुर्व-
णतया सहिते, उत्त० १ अ० । औ० । विमानपरिवारादिस-
म्पदुपेते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सू० प्र० । जं० । महती महाप्र-
माणा प्रशस्या वा ऋद्धिश्चक्रवर्तिनमपि योधयेदित्यादिका
विकरणशक्तिस्तृणाद्यापि हिरण्यकोटिरित्यादिरूपा वा
समृद्धिरस्येति । उत्त० १ अ० । संप्राप्तपदखण्डराज्ये, उत्त०
१ अ० । महती ऋद्धिश्छादिराजचिह्नरूपा यस्य सः । क-
ल्प० १ अधि० १ क्षण । महती ऋद्धिरावासरत्नादिका यस्य-
स महर्द्धिकः । स्था० २ ठा० ३ उ० । महती ऋद्धिः सुखादिस-
म्पदस्य स महर्द्धिकः । उत्त० ५ अ० । वृहद्धिभूतिके, उत्त० १३
अ० । ग्रामस्य नगरस्य वा रक्षाकारिणि, वृ० ६ उ० । व्य० ।
महेश्वरे, पञ्चा० ८ विव० । (लेश्यादिक्रमेण यथोत्तरं महर्द्धिक
त्वं यथा अर्वागल्परद्धिकत्वमिति ‘ लेस्सा ’ शब्दे वक्ष्यते)

महर्ण-मथन-पुं० । मथने, विनाशके, पितृगहे, दे० ना० ६ वर्ग
११४ गाथा ।

महर्णदेवी-महर्णदेवी-स्त्री० । स्वनामख्यातायां कान्यकुब्जे-
श्वरसुतायाम्, “ सा च जनका कुञ्जलिकापदे गुर्जरधरित्री-
मवाप्य तदाधिपत्यं मुक्त्वा मृता सती तत्रैव देशाधिष्ठात्री
समजनि । ” ती० ४१ कल्प ।

महर्णासिंह-महर्णासिंह-पुं० । (विक्रमसंवत्-१२४३) अर्बुदतीर्थो-
द्धर्तुल्लस्य पितरि, ती० ७ कल्प । (अत्र विस्तरः ‘ अर्बुद’
शब्दे प्रथमभागे ६८६ पृष्ठे गतः ‘ तत्राऽऽद्यतीर्थस्योद्धर्ता ’
इत्यादि ४६ श्लोकेन)

महर्णिगा(या)-महर्णिका-स्त्री० । कान्यकुब्जेश्वरसुतायाम्,
गुर्जरदेशाधिष्ठात्र्यां देव्याम्, ती० २५ कल्प (अत्रत्यवर्णनम्
‘ अरिष्टुण्णिमि ’ शब्दे प्रथमभागे ७६७ पृष्ठे कृतम् ।)

महर्णिज-महनीय-त्रि० । पूज्ये, अवन्तिषु प्रसिद्धस्याभि-
नन्दनदेवस्य स्वनामख्याते सेवके, “ महनीयाभिर्यो मे दुः-
स्वाङ्गुलीयं भगवदुद्देशेन कृतवान् । ” ती० ३१ कल्प ।

महर्णव-महर्णव-पुं० । महर्णवे, वृ० ४ उ० ।

महर्णवा-महर्णवा-स्त्री० । महर्णवा इव यावद्बृहदकत्वान्महा-
र्णवगामिन्यो वा यास्ता महर्णवाः । “ इमा पंच महर्णवा-
गंगा जमुणा सरजू परावई वा कोसी मही । ” प्रति० । ग० ३
अधि० । स्था० । नि० चू० । (पञ्च महर्णवाः ‘ णईसंतार ’
शब्दे व्याख्याताश्रुतार्थभागे १७३६ पृष्ठे ।)

महत्तर-महत्तर-त्रि० । अयं महान् अयं महानयमनयोरतिश-
येन महान्महत्तरः “अतिशायने तरममपाविति तरप्” प्रव०४
द्वार । पूज्ये, स्था० ४ डा० १ उ० । कञ्चुकिभिन्ने अन्तःपुरर-
क्षके, आ० । ग्रामकूटे ग्राममहत्तरे, नि० चू० २ उ० ।

महत्तरकल्प-महत्तरकल्प-पुं० । पूज्यस्थानीये, औ० ।

महत्तरग-महत्तरक-पुं० । अन्तःपुरकार्यचिन्तके, भ० ११ श०
११ उ० । “जे रणो समीवं अंतेपुरिया णयंति आणेंति वा
रिउण्हायं वा कहेंति कुवियं वा पसादेति कहेंति य रणो
विदिने कारणे अणतोऽवि य अगितो काउं वयंति ते महत्त-
रगा” अन्तःपुररक्षके, औ० । ग्रामप्रधाने, व्य० ७ उ० । तदाश्रि-
तजनपक्ष्या उत्तमे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । विपा० । जं० ।
गुरुत्वे, आ० म० १ अ० । राज्यकार्यकारके, व्य० ।

महत्तरकलक्षणमाह—

गम्भीरो मद्वितो, कुमलो जाइविणयसंपन्नो ।

जुवरणाए सहितो, पेच्छइ कजाई महत्तरओ ॥

यो गम्भीरो लब्धबुद्धिमध्यभागो, मार्दवितो मार्दवो-
पेतः । संजातं मार्दवमस्यति तारकादिदर्शनादितत्त्वप्रत्ययः ।
कुशलः सकलनीतिशास्त्रदत्तो जातिविनयसंपन्नो युवराजेन स-
हितः सन् प्रज्ञतं कार्याणि राज्यकार्याणि स महत्तरक इति ।
व्य० १ उ० ।

महत्तरा-महत्तरा-स्त्री० । प्रवर्तिन्याम्, आव० ६ अ० ।

महत्तरगार-महत्तरगार-पुं० । प्रत्याख्यानापवादभेद, पंचा०४
विव० । प्रव० । आव० । पं० व० । (विशेषार्थः ‘पुरिमह’ शब्दे
पञ्चमभागे, १०१० पृष्ठे गतः)

महत्तरिया-महत्तरिका-स्त्री० । प्रधानतमायाम्, स्था० ६ डा० ।

महत्तरिका नाम दिशाकुमारिका । तुल्यविभवादिकुमारिका-
रामनतिक्रमणीयवचनायां दिक्कुमारिकायाम्, आ० म० १ अ० ।

महत्तो-अस्मद्-पञ्चम्येकवचनम् ङसि । “मइ मम मह मज्झा
ङसो” ॥३१११॥ इति अस्मद्-पञ्चम्येकवचने महादेशः ।
ङसेस्तु चो आदेशः । प्रा० ३ पाद ।

महत्त्व-महार्थ-त्रि० । महान् परिमितो द्रव्यपर्यायात्मकतयाऽ
र्थोऽभिधेयं यस्य तन्महार्थम् । उक्त० १३ अ० । महान्प्रभूतोऽ
र्थः-फलस्वरूपाभिधेयं यस्य तन्महार्थम् । महागोचरे, पा० ।
महान् प्रधानो हेतुपादेयप्रतिपादकत्वेनार्थो यस्मिस्तन्महार्थ-
म् । दश० २ अ० । महाप्रयोजने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । बृहदभि-
धेये, पञ्चा० ७ विव० । भ० । विपा० । पं० सं० । कर्म० । नं० ।
पञ्चा० । चं० प्र० । सामायिके द्वादशाङ्गपिण्डार्थत्वात् । आ०
म० १ अ० । अल्पाक्षरलेपि द्वादशाङ्गसंग्राहितत्वात् । आ० म० १
अ० । महानर्थो-ज्ञानवैराग्यादिको यस्मात्स महार्थः । मो-
क्षपथे, तं० । विशेषः । “महत्त्वं त्ति” महानर्थो यस्य स महा-
र्थः । आ० म० १ अ० (‘सिद्धपर्वि’ महत्त्वं १ इत्यादिगाथाः
‘कम्म’ शब्दे तृतीयभागे २६१ पृष्ठे व्याख्याताः)

महत्त्वत्त-महार्थत्व-न० । बृहदभिधेयतायाम्, औ० । स०
३५ सम० ।

महत्त्वरूपा-महार्थरूपा-स्त्री० । महान् द्रव्यपर्यायभेदसहि-
तो निश्चयव्यवहारसहितश्चाथो यस्य तन्महार्थं तादृशं रूपं

यस्याः सा महार्थरूपा । महार्थलक्षणायाम्, उक्त० १३ अ० ।

महत्त्वरूपा वयणप्यभूया,

गहाणुगीया नरसंघमज्जे ।

जं भिक्खुणो सीलगुणोववेया,

इह जयंते समणोऽमि जाओ ॥ १२ ॥

उक्त० १३ अ० ।

महत्थार-देशी-भाण्डे, भोजने, इति सातवाहनः । दे० ना० ६
वर्ग १२५ गाथा ।

महद्दह-महाद्दह-पुं० । वर्षधरपर्वतोपरितनेषु हृदेषु, स्था० २
डा० ३ उ० । (अत्रत्या सर्वा वक्रव्यता ‘दह’ शब्दे च-
तुर्थभागे २४८६ पृष्ठे गता)

महद्दि-महादि-स्त्री० । अर्द्धगतौ, याचने च इति वचनादार्दि-
र्याश्चा । महती ज्ञानोपष्टम्भादिकारणविकलत्वादपरिमाणा
अर्दिमहाऽर्दिः । परिग्रहे, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार ।

महद्दुम-महाद्दुम-पुं० । वलवैरोचनेन्द्रस्य पदात्यनीकाधि-
पतौ, स्था० ७ डा० ।

महद्दण-महाधन-त्रि० । महामूल्ये, वृ० ३ उ० । औ० । आचा० ।

महन्द-महान्तः-जसि विभक्तौ रूपम् । अधः क्वचित् ॥८४॥

२६१॥ इति शौरसेन्यां तस्य दः । महन्दो । विशाले, प्रा० ४ पाद ।

महपंचभूय-महापञ्चभूत-न० । महान्ति च तानि सर्वलोकव्या-
पित्वाद् भूतानि महाभूतानि । पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशाख्ये-
षु भूतेषु, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

महापाण-महापान-न० । अतिदीर्घकालिके ध्याने, तं० ।

महापानशब्दस्य व्युत्पत्तिमाह—

पियइ त्ति व अत्थपए, मियाइ त्ति व दो वि अविरुद्धा ॥ २५७ ॥

पिबतीति वा मिनेतीति वेति द्वावपि शब्दावेतावविरुद्धौ
तत्त्वत एकार्थावित्यर्थः । तत एवं व्युत्पत्तिः । पिबति अर्थ-
पदानि यत्र स्थितस्तत् पानं, महश्च तत्पानं च महापान-
मिति । व्य० ६ उ० ।

अथ महाप्राणध्याने कः कियन्तं कालमुत्कर्षतस्तिष्ठतीति

प्रतिपादनार्थमाह—

वारस वासा भरहा-ऽहिवस्स छेवेव वासुदेवाणं ।

तिप्पि य मंडलियस्स, छम्मासा पागयजणस्स ॥ २५६ ॥

महाप्राणध्यानमुत्कर्षतो भरताधिपस्य चक्रवर्तिनो द्वादश
वर्षाणि यावत्, वासुदेवानां बलदेवानां च पडेवेत्यर्थः । त्रीणि
वर्षाणि माण्डलिकस्य, षण्मासान् यावत्प्राकृतजनस्य । व्य०
६ उ० । स्वनामख्याते ब्रह्मलोकविमाने, उक्त० १८ अ० ।

महपूआ-महापूजा-स्त्री० । प्रभावनादिना बृहद्वन्द्वे, सर्वाङ्गाभ-
रणविशिष्टाङ्गपत्रभङ्गीरचनपुष्पग्रहकदलीगृहपुत्रिकाजलय-
न्त्रादिरचनानानागीतनृत्याद्युत्सवैर्महापूजा । ध० २ अधि० ।

महऽऽप्प-महात्मन्-पुं० । महाभिर्मलो निष्कषाय आत्मा यस्य
स महात्मा । अकषायिणि, उक्त० १२ अ० । सम्यगात्म-
भावपरिणते, अष्ट० ३२ अष्ट० । आचा० । दश० । महाना-
त्मा । यस्य स महात्मा । अनुग्रहपरायणतया महोदारे, ध० १
अधि० । स्था० । महानुभावतायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

महानचिन्त्यशक्युपेत आत्मा-स्वभावो यस्य स महा—
त्मा । तीर्थकरे, न० । आ० म० १ अ० । महान्प्रशस्यो वि-
शिष्टवीर्योऽस्ति आत्मा अस्म्येति महान्मा । उक्त० १२ अ० ।
आ० म० ।

महप्पगम्भ-महाप्रगल्भ-पुं० । स्फारे, प्रश्न० १ आश्र०
द्वार ।

महप्पवास-महाप्रवास-पुं० । दीर्घनिद्रायाम्, आचा० १ श्रु०
२ अ० ४ उ० ।

महप्पभ-महाप्रभ-पुं० । इक्षुवरद्वीपदेवे, सू० प्र० १६ पाहु० ।
द्वी० ।

महप्पिय-महाप्रिय-त्रि० । अतिवज्रभे, दश० १ अ० ।

महबल-महाबल-पुं० । पर्वतादुत्पाटनसामर्थ्योपेते, ब्रा० १
श्रु० १ अ० । स्था० । विशिष्टशरीरप्राणे, औ० । कल्प० १
अधि० १ क्षण । भ० । औ० । प्रज्ञा० । हस्तिनापुरराजस्य
बलस्य पुत्रे, भ० ।

तत्कथा चैवम्—

तेणं कालेणं तेणं समएणं हत्थिणा(ग)पुरे णामं णयरे होत्था,
वप्पओ, सहसंववणे णामं उज्जाणे, वप्पओ, तत्थ णं ह-
त्थिणा(ग)पुरे णामं णयरे बले णामं राया होत्था, वप्पओ, त-
स्स णं बलस्स रप्पो पभावईणामं देवी होत्था, सुकुमाल वप्प-
ओ, ० जाव विहरइ । तए णं सा पभावई देवी अप्पया
कयाइ तंसि तारिसगंसि वासघरांसि अर्द्धिभतरओ सच्चित्त-
कम्मे बाहिरओ दूमियधट्टमट्टे विचित्तउल्लो गच्चिल्लिलतले
मणिरयणपणासियंधकरे बहुसमसुविभत्तेदसभाए पंचवप्प-
सरससुरभिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकालिए काला(गु)गरुपवरकुं-
दरुक्कतुरुक्कधूवमघमघंतगंधुडुयाभिरामे सुगंधवरगंधिए गंध-
वट्टिभूए तंसि तारिसगंसि सयणिजंसि सालिंगणवट्टिए उभ-
ओ विव्वोयणे दुहओ उन्नए मज्जेण य गंभीरे गंगापुल्लिण-
वालयउद्दालसालिसए आयविय खोभिय दुगुल्लपट्टपडिच्छ-
यणे सुविहरइययत्ताणे रत्तंसुयसंबुडे सुरम्भे आईणगरूयबू-
रणवणीयतुल्लफासे सुगंधवरकुसुमचुप्पसयणोवयारकालिए
अद्वरत्तकालसमयंसि सुत्तजागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणी
अयमेयारूवं उरालं कल्लाणं सिवं धम्मं मंगलं सस्सिरीयं म-
हासुविणं पासित्ता णं पमिबुद्धा, तं जहा-हारययखरिसाग-
रससंककिरणदगरययमहासलपंडुरतरे।रुमणिजपिच्छणिजं
थिरलट्टपट्टवट्टपीवरसुभिलिडुविसिट्टतिकस्वदाढाविडं विय-
मुहं परिकम्मियजच्चकमलकोमलमाइयसोभंतलट्टउट्टं रत्तुप्पल
पत्तमउयसुकुमालतालुजीहं मूसागयपवरकणगतावियआव-
त्तायंतवट्टतडियविमलसरिसनयणं विसालपीवरोरुपडिपुष्प-
विउल्लंखं मिउविसयमुहुमलक्खणपसत्थवित्थिष्केसरा-
डोवसोभियं ऊसियसुनिम्भियसुजायअफोडियलांगूलं सोमं

सोमाकारं लीलायंतं जंभायंतं नहयलाओ उवयमाणं नि-
ययवयणपतिकंतं तं सीहं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धा ।
तए णं सा पभावई देवी अयमेयारूवं ओरालं जाव सस्सि-
रीयं महासुविणं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धा समाणी हट्ट
तु० जाव हियया धाराहयकलंवपुप्फगं पिव समूससियरो-
मकूवा तं सुविणं ओगिएहइ ओगिएहत्ता सयणिजाओ
अब्भुट्टेइ अब्भुट्टित्ता अतुरियमच्चवलमसंभंताए अवि-
लंबियाए रायहंससरिसीए गईए जेणेव बलस्स रप्पो
सयणिजे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता बलं रायं
ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं मणुएणाहिं मणामाहिं
उरालाहिं कल्लाणाहिं सिवाहिं धम्माहिं मंगल्लाहिं सस्सिरी-
याहिं मिउमहुरमंजुलाहिं गिराहिं संलवमाणी संल० २ पडि-
बोहेइ पडिबोहेत्ता बलेणं रप्पा अब्भणुएणाया समाणी
णाणामणिरयणभत्तिचित्तंसि सिंहासणंसि णिसीयइ णि-
सीयित्ता आसत्था वीसत्था सुहासणवरगया बलं रायं
ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव संलवमाणी सं० २ एवं वयासी-
एवं खलु अहं देवाणुप्पिया! अज तंसि तारिसगंसि सय-
णिजंसि सालिंगणं तं चैव० जाव णियगवयणमतवियंतं
सीहं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धा, तं णं देवाणुप्पिया!
एयस्म ओरालस्स० जाव महासुमिणस्स के मप्पे कल्लाणं
फलवित्तिविसेसे भविस्सइ? तए णं से बले राया पभाव-
ईए देवीए अंतिए एयमट्टं सोच्चा णिसम्म हट्टतुट्टा० जाव
हियए धाराहयणीविसुरभिकुसुमचंचुमालइयतणुयउत्त-
सियरोमकूवे तं सुमिणं ओगिएहइ ओगिएहत्ता ईहं प-
विसइ पविसित्ता अप्पणो साभाविएणं मइपुव्वएणं
बुद्धिविष्माणेणं तस्स सुमिणस्स अत्थोगगहणं करेइ
करेत्ता पभावतिं देविं ताहिं इट्ठाहिं० जाव मंगलाहिं
मिउमहुरसस्सिरीयाहिं संलवमाणे संलवमाणे एवं
वयासी-ओरालेणं तुम्हे देवी ! सुविणे दिट्ठे कल्ला-
णेणं तुम्हे देवी सुविणे दिट्ठे० जाव सस्सिरीएणं तुम्हे
देवी ! सुविणे दिट्ठे आरोग्गतुट्टिदीहाउकल्लाणमंगलका-
रणं तुम्हे देवी ! सुविणे दिट्ठे । अत्थलाभो देवाणु-
प्पिए ! भोगलाभो देवाणुप्पिए ! पुत्तलाभो देवाणुप्पिए !
रज्जलाभो देवाणुप्पिए ! एवं खलु तुम्हे देवाणुप्पिए ! ण-
वएहं मासाणं बहुपडिपुष्माणं अद्दइट्टाईदियाणं विडं-
ताणं अम्हं कुलकउं कुलदीवं कुलपव्वयं कुलवडिसयं
कुलतिलयं कुलकित्तिकरं कुलनंदिकरं कुलजसकरं कुला-
धारं कुलपायवं कुलविवड्डणकरं सुकुमालपाणिपायं अही-
णपडिपुष्पपंचिदियसरीरं० जाव ससिसोमाकारं कंतं पियदं-
सणं सुरूवं देवकुमारसमप्पभं दारगं पयाहिसि । सेजवि य

शं दारए उम्मुकवालभावे विष्णायपरिणयमित्ते जोव्वणग-
मणुप्पत्ते सरे वीरे विकंते वित्थिष्णविपुलवलवाहणे रजवई
राया भविस्सई । तं उराले शं तुम्हे देवी ! सुविणे दिट्ठे
० जाव आरोग्गतुट्ठि ० जाव मंगलकारएणं तुम्हे देवी ! सुविणे
दिट्ठे त्ति कट्टु पभावतीं देवीं ताहिं इट्ठाहिं ० जाव वग्गूहिं ० जाव
दोच्चं पि तच्चं पि अणुवूहइ । तए शं सा पभावई देवी बल-
स्स रम्भो अंतिए एयमट्ठं सोच्चा शिसम्म हट्टतुट्ट करयल
० जाव एवं वयासी-एवमेयं देवाणुप्पिया ! तहमेयं देवा-
णुप्पिया ! अवितहमेयं देवाणुप्पिया ! असंदिद्धमेयं दे-
वाणुप्पिया ! इच्छियमेयं देवाणुप्पिया ! पडिच्छिय-
मेयं देवाणुप्पिया ! इच्छियपडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया !
से जहेयं तुम्हे वदह त्ति कट्टु तं सुमिणं सम्मं प-
डिच्छइ पडिच्छित्ता बलेणं रम्भो अभणुण्णया स-
माणी णाणामणिरयणभत्तिचित्ताओ भदाऽऽसणाओ अ-
ब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठेत्ता अतुरियमचवल ० जाव गईए जेणेव
सए मयणिजे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता सयणिजंसि
णिसीयति णिसीयित्ता एवं वयासी-मा मे से उत्तमे पहाणे
मंगल्ले सुमिणे अस्सेहिं पावसुमिणेहिं पडिहम्मिस्सइ त्ति
कट्टु देवगुरुजणसंबद्धाहिं पसत्थाहिं मंगल्लाहिं धम्मियाहिं
कहाहिं सुविणजागरियं पडिजागरमाणी पडि ० २ विहरइ ।
तए शं से बले राया कोडुवियपुरिसे सदावेइ सदावेत्ता एवं
वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! अज सविसेसं बाहिरियं
उवट्ठाणसालं गंधोदयसित्तसुइयसंमज्झिओवलित्तं सुगंधप-
वरपंचमपुष्फोवयारकलियं कालागरुपवरकुंदरुक ० जाव
गंधवट्ठिभूयं करेह कारावेह करित्ता कारवित्ता य सीहा-
सणं ग्यवेह सीहासणं ग्यवेइत्ता तमेतं ० जाव पच्चप्पि-
णह । तए शं ते कोडुवियपुरिसा ० जाव पडिसुणेत्ता
खिप्पामेव सविसेसं बाहिरियं उवट्ठाणसालं ० जाव प-
च्चप्पिणंति । तए शं मे बले राया पच्चूसकालममयंसि स-
यणिजाओ अब्भुट्ठेइ सयणिजाओ अब्भुट्ठेत्ता पाय-
पीठाओ पच्चोरुहइ पायपीठाओ पच्चोरुहित्ता जेणेव अट्ठ-
णसाला तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता अट्ठणसालं अणु-
प्पविमइ जहा उववाइए तहेव अट्ठणसाला तहेव मज्झणघरे
० जाव ससि च्व पियदंसणे नरवई मज्झणघराओ पडिणिक्ख-
मइ पडिनिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला
तेणेव उवागच्छइत्ता उवागच्छित्ता सीहासणवरंसि पुरत्था-
भिमुहे णिमीयइ णिमीयित्ता अप्पणो उत्तरपुरच्छिमे
दिमीभाए अट्ठ भदासणाइं मेयवत्थपच्चुत्थयाइं सिद्धत्थग-
कयमंगलोवयाराइं ग्यावेइ ग्यावेत्ता अप्पणो अदूरसामंते
णाणामणिरयणमंडियं अहियपेच्छणिजं सहगधवरपट्टणुग-

यं सएहपट्टभत्तिसयचित्तत्ताणं ईहामियउसभ ० जाव भत्ति-
चित्तं अट्ठिभतरियं जवाणियं अंछावेइ अंछावेत्ता णाणाम
णिरयणभत्तिचित्तं अत्थरयमिउमसूरगोच्छं सेयवत्थपच्चु-
त्थं अंगसुहफासुयं सुमउयं पभावईए देवीए भदासणं
ग्यावेइ ग्यावेत्ता कोडुवियपुरिसे सदावेइ सदावेत्ता एवं
वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! अट्ठंऽगमहानिमित्त-
सुत्तत्थधारए विविहंसत्थकुसले सुविणलक्खणपाढए सदा-
वेह । तए शं ते कोडुवियपुरिसा ० जाव पडिसुणेत्ता बल-
स्स रम्भो अंतियाओ पडिणिक्खमंति पडिणिक्खामित्ता
सिग्घं तुरियं चवलं चंडं वेइयं हत्थिणापुरं णयरं मज्झं म-
ज्झेणं णिग्गच्छंति णिग्गच्छित्ता जेणेव तेसि सुविणल-
क्खणपाढगाणं गिहाइं तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता
ते सुविणलक्खणपाढए सदावेति । तए शं ते सुविणलक्ख-
णपाढगा बलस्स रम्भो कोडुवियपुरिसेहिं सदाविया समा-
णा हट्टतुट्टा एहाया कयवलिकम्मा ० जाव सरीरा सिद्ध-
त्थगहरियालिया कयमंगलमुट्ठाणा सएहिं सएहिं गिहेहिंतो
णिग्गच्छंति णिग्गच्छित्ता हत्थिणापुरं णयरं मज्झं
मज्झेणं जेणेव बलस्स रम्भो भवणवरवडिसए ते-
णेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता भवणवरवडिसए प-
डिदुवारंसि एगओ मिलंति एगओ मिलित्ता जेणेव बा-
हिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव बले राया तेणेव उवाग-
च्छंति उवागच्छित्ता करयल ० बलं रायं जएणं वि-
जएणं वट्ठावेति । तए शं ते सुविणलक्खणपाढगा बलेणं
रम्भो वंदियपूइयसकारियसम्माणिग्या समाणा पत्तेयं पत्तेयं
पुव्वसत्थेसु भदासणेसु णिसीयंति । तए शं से बले राया
पभावइं देविं जवाणियंतरियं ठावेइ ठावेत्ता पुष्फफलप-
डिपुष्पहत्थे परेणं विणएणं ते सुविणलक्खणपाढए एवं
वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! पभावई देवी अज तंसि
तारिसगंसि कासघरंसि ० जाव सीहं सुविणे पासित्ता शं
पडिवुट्ठा । तं शं देवाणुप्पिया ! एयस्स उरालस्स ० जाव
के मस्से कल्लाणे फलवित्तिविमसे भविस्सइ ? । तए शं ते
सुविणलक्खणपाढगा बलस्स रम्भो अंतिए एयमट्ठं सोच्चा
णिसम्म हट्टतुट्टा तं सुविणं ओगिणहंति तं इहं अणुपवि-
संति अणुपविसित्ता तस्स सुविणस्स अत्थोगगहणं करंति
करेत्ता ते अप्पमप्पेणं सद्धिं संचालेंति संचालेत्ता तस्स
सुविणस्स लद्धऽट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा विणिच्छियट्ठा अ-
भिगयट्ठा बलस्स रम्भो पुरओ सुविणमत्थाइं उच्चरेमाणे
उ ० २ एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! अमहं सुविण-
सत्थंसि वायालीसं सुविणा, तीसं महासुविणा, वावत्तरे
सच्चसुविणा दिट्ठा, तत्थ शं देवाणुप्पिया ! तित्थगरमायरे

वा चक्रवर्तिभ्यः वा तित्थगरंमि वा चक्रवर्तिभि वा
 गन्धं वक्रममाणंमि एतंमि तीमाए महासुविणाणं इमं
 चउदम महासुविणे पामित्ता णं पडिवुज्झंति । तं जहा-
 " गय उमभ मीहअभिभय-दामसमी दिणयरं भयं कुंभ ।
 पउमसरमागरविमा-णभवणरणरणचुयमिहिं च ॥ १ ॥ "
 वामुदेवमायगे वा वामुदेवंमि गन्धं वक्रममाणंमि एणंमि
 चउदमएहं महासुविणाणं अणयरं मत्त महासुविणे पासि-
 त्ता णं पडिवुज्झंति । वलदेवमायगे वा वलदेवंमि
 गन्धं वक्रममाणंमि एणंमि चउदमएहं महासुविणाणं
 अणयरं चत्तामि महासुविणे पामित्ता णं पडिवुज्झंति ।
 मंडलियमायगे वा मंडलियंमि गन्धं वक्रममाणंमि एणंमि
 चउदमएहं महासुविणाणं अणयरं एणं महासुविणे पासित्ता
 णं पडिवुज्झंति । इमं च णं देवाणुप्पिया ! पभावईए
 देवीए एणं महासुविणे दिट्ठे तं आगले णं देवाणुप्पिया !
 पभावईए देवीए सुविणे दिट्ठे ० जाव आगगतुट्ठिदीहाउ-
 कल्लाणमंगलकारणं देवाणुप्पिया ! पभावईए देवीए सु-
 विणे दिट्ठे, अन्थलाभो देवाणुप्पिया ! भोगलाभो देवाणु-
 प्पिया ! पुत्तलाभो रज्जलाभो देवाणुप्पिया ! एवं खलु देवा-
 णुप्पिया ! पभावई देवी णवणं मामाणं बहुपडिपुण्णाणं
 ० जाव वीइकंताणं तुभं कुल्लेकउं ० जाव दारणं पयाहि-
 सि । से वि य णं दारण उम्मुक्कवालभावे ० जाव रज्जवई
 राया भविस्सइ, अणगारे वा भावियऽऽप्पा । तं उराले णं
 देवाणुप्पिया ! पभावईए देवीए सुविणे दिट्ठे ० जाव आ-
 रागगतुट्ठिदीहाउकल्लाण ० जाव दिट्ठे । तए णं से बले
 राया सुविणलक्खणपाठगाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णि-
 सम्म हट्ठ करयल ० जाव कट्ठे ते सुविणलक्खणपाठगे एवं
 वयासी-एवमेयं देवाणुप्पिया ! ० जाव से जहेयं तुभं
 वदह नि कट्ठे तं सुविणं सम्मं पडिच्छइ पडिच्छि-
 त्ता सुविणलक्खणपाठए विउलेणं असणपाणखाइमसा-
 इमपुप्फवत्थगंधमल्लाऽलंकारेणं सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कार-
 त्ता सम्माणेत्ता विपुलं जीवियारिहं पीइदाणं दलयइ द-
 लयइत्ता पडिविमज्जेइ पडिविमज्जेत्ता मीहामणाओ अट्ठ-
 ट्ठइ अट्ठुट्ठिन्ना जेणेव पभावई देवी तेणेव उवाग-
 च्छइ उवागच्छित्ता पभावति देविं ताहिं इट्ठाहिं ० जाव
 संलवमाणं मे ० २ एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिये !
 सुविणमन्थंसि वायालीमं सुविणा तीमं महासुविणा वा-
 वत्तरिं मत्तसुविणा । तन्थ णं देवाणुप्पिए ! तित्थयरमा-
 यगे वा चक्रवर्तिमायगे वा तं चव ० जाव अणयरं
 एणं महासुविणे पासित्ता णं पडिवुज्झंति । इमं णं तुम्हे
 देवाणुप्पिए ! एणं महासुविणे दिट्ठे ० जाव रज्जवई राया

भविस्सइ अणगारे वा भावियऽऽप्पा, तं आगले णं तुम्हे
 देवी ! सुविणे दिट्ठे ० नि कट्ठे पभावति देविं ताहिं इट्ठाहिं
 ० जाव दोच्चं पि तच्चं पि अणुवृहइ । तए णं सा पभावई देवी
 वलस्म गप्पा अंतियं एयमट्ठं सोच्चा णिमम्म हट्ठतुट्ठकर-
 यल ० जाव एवं वयासी-एवमेयं देवाणुप्पिया ! ० जाव
 तं सुविणं सम्मं पडिच्छइ पमिच्छित्ता वलेणं रणणा अ-
 ट्ठभणुणणाया ममाणी णाणामाणियणभत्ति ० जाव अट्ठ-
 ट्ठइ अतुगियमच्चवल ० जाव गइए, जेणेव मए भवणं
 तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मयं भवणं अणुप्पविट्ठा ।
 तए णं सा पभावई देवी एहाया कयवलिकम्मा ० जाव
 सव्वाऽलंकारविभूतिया तं गन्धं णाऽइमीतिहिं णाऽइउएहंहिं
 नाऽइतिचेहिं णाऽइकट्ठएहिं णाऽइकमाएहिं णाऽइअंविनेहिं
 णाऽइमट्ठेहिं उउवभयमाणसुहंहिं भोअणच्छादणगंधमल्लेहिं
 जं तस्म गन्धस्स हितं मितं पत्थं गन्धपोसणं तं दंसे य
 कालं य आहारमाहारमाणी विचिन्तमउएहिं मयणासणेहिं
 पतिरिक्कसुहाए मणाणुकूलाए विहारभूमीए पमन्थदोहला
 संपुण्णदोहला सम्माणियदोहला अवमाणियदोहला वो-
 च्छिण्णदोहला विणीयदोहला ववगयरोगसंगमोहभयप-
 रित्तासा तं गन्धं सुहं सुहेणं पगिवृहइ । तए णं सा पभावई
 देवी णवणं मामाणं बहुपडिपुण्णाणं अट्ठऽट्ठमाणगइदि-
 याणं वीइकंताणं सुकुमालपाणिपायं अहीणपडिपुण्णपंचि-
 दियसरारं लक्खणवंजणगुणोववेयं ० जाव ससिसोमाकारं
 कंतं पियदंसणं सुरूयं दारणं पयाता । तए णं तीसे पभाव-
 ईए देवीए अंगपडियारियाओ पभावति देविं पय्यं जा-
 णित्ता जेणेव बले राया तेणेव उवागच्छइ उवाग-
 च्छित्ता करयल ० जाव वलं रायं जएणं धिजएणं वट्ठा-
 वंति जएणं धिजएणं वट्ठावित्ता एवं वयासी-एवं खलु दे-
 वाणुप्पिया ! पभावई देवी णवणं मामाणं बहुप-
 डिपुण्णाणं ० जाव दारणं पयाता, तं गयमं देवाणु-
 प्पिया ! णं पियट्ठयाए पियं णिवंदेमा पियं मे भवउ ।
 तए णं मे बले राया अंगपडियारियाणं अंतिए एयमट्ठं
 सोच्चा णिमम्म हट्ठतुट्ठ ० जाव धाराहयणीव ० जाव रंमक्कं
 तासिं अंगपडियारियाणं मउडवज्जं जहामालियओमोयं
 दलयइ दलइत्ता मे तं रययमयं विमलमलिलपुष्पाभिगारं
 पडिगियहइ पडिगियिहत्ता मन्थए धंविइ मन्थए धंविता
 विउलं जीवियारिहं पीइदाणं दलयइ पीइदाणं दलइत्ता
 सक्कारेइ सम्माणेइ सम्माणइत्ता पडिविमज्जेइ । (सूत्र-४२८)
 तए णं मे बले राया कौटुवियपुरिमं सदावेइ सदावित्ता एवं
 वयासी-विप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! हन्थिणाउं णयरं
 चारमसाहणं करह चारग ० करत्ता माणुम्माणपमाणवट्ठं

करह माणु० करत्ता हन्थिणाउरं णयरं सन्निभतरं वाहिरियं
अम्मियम्मज्जिअवलित्तं० जाव करहि य कारवेहि य
करत्ता य कारवेत्ता य ज्वमहम्मं वा चक्रमहम्मं वा पू-
यामहामहिमसकरं वा ऊमवेह ऊमवेत्ता ममेयमाणत्तियं
पच्चप्पिणह । तए णं मे कोडुवियपुरिसा वलेणं रम्भा एवं
वुत्ता समाणा० जाव पच्चप्पिणंति । तए णं मे वले
राया जेणेव उवट्ठाणमाला तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता
तं चव ०जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमि-
त्ता उम्मुकं उकरं उकिट्ठं अदिजं अमेजं अभडप्पवेसं अदं-
डकोदंडिमं अधरिमं गणियावरनाडइज्जकलियं अणेगता-
लाचराणुचरियं अणुजुयमुयंगं अभिलायमल्लदामं पमुदिय-
पकीलियं मपुरजणजाणवयं दसदिवसें ठिड्वडियं करेति ।
तए णं मे वले राया दसदियाए ठिड्वडियाए वट्टमाणीए
मतिए य साहस्सिए य सयसाहस्सिए य जाए य दाए य
भाए य दलमाणे य दवावेमाणे य सतिए य साहस्सिए
य सयसाहस्सिए य लंभे पडिच्छमाणे य पडिच्छावेमाणे
य एवं विहरइ । तए णं तस्म दारगस्स अम्मापियरो
पढमे दिवसें ठिड्वडियं करेति, तइए दिवसे चंदमूरदंसाव-
णियं करेति, छट्ठे दिवसे जागरियं करेति, एक्कारसमे दिवसे
वीडकंते णिव्वत्ते असुइ जाइक्कम्मकरणे संपत्ते वारसाऽह-
दिवसे विउलं अमणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावेति
उवक्खडावत्ता जहा सिवां ०जाव खत्तिए य आमंतेइ
अमंतेत्ता तओ पच्छा एहाया कयवलिक० तं चव ०जाव
सकरंति मम्माणंति२त्ता तस्स व भित्तिणाइ ०जाव (रा-
इण य) खत्तियाण य पुगओ अज्जयपज्जयपिउपज्जयागयं
वहुपुग्गिमपरंपरप्परुहं कुलाऽणुरुवं कुलसग्गिं कुलमंताणतं-
तुविबद्धणकरं अयंमयारुवं गोणं-गुणनिप्पएणं नामधेज्जं
करेति । जम्हा गं अम्हं इमे दारए वलस्स रम्भो पुत्ते पभावईए
देवीए अत्तए ते होउ णं अम्हं इमस्स दारगस्स नामधेज्जं
महव्वले तए णं तस्म दारगस्स अम्मापियरो नामधेज्जं
करेति महव्वल इति । तए णं मे महव्वले दारए पंचधाईप-
ग्गिगहिण । तं जहा-खीरधाई एवं जहा दहप्पइमं०जाव णि
व्यायणिच्चाघायं ति सुदं सुहेणं पग्गिडुति । तए णं तस्स
महव्वलस्स दारगस्स अम्मापियरो आणुपुव्वेणं ठिड्वडियं
च चंदमूरदंमणावणियं वा जागरियं वा नामकरणं वा
परगामणं वा पयचेकामणं वा जेमावणं वा पिंडवट्ठणं वा
पजंवावणं वा कम्मपेहणं वा मेवच्छरपडिलेहणं वा चे-
ले यणणं वा उयणयणं च अम्माणि य वहुणि गम्भाऽऽधा-
णअम्मणमादियाइं कोउवाइं करेति । तए णं तं महव्वलं
कुमारं अम्मापिअगे साइरंगदुवासगं जाणिता सोभणंमि

तिहिकरणमुदुत्तंसि एवं जहा दहप्पइमं ०जाव अलं
भोगसमत्थं जाए याऽवि होत्था । तए णं तं महव्वलं
कुमारं उम्मुकवालभावं अलं भोगसमत्थं विजाणिता
अम्मापिअरो अट्ट पासायवडंसए कोरेति । अब्भुग्गयमू-
सि-यपहसिए इव वम्मओ, जहा रायप्पसेणइजे ०जाव पडिरूवे, ते-
सि णं पासायवडंसगाणं बहुमज्जदेसभाए एत्थ णं महंगे
भवणं कोरेति । अणेगखंभमयममि विट्ठं वम्मओ । जहा राय-
प्पसेणइजे, पेच्छाधरमंडवंमि ०जाव पडिरूवे । (सूत्र-४२६)

तए णं तं महव्वलं कुमारं अम्मापियरो अम्भया कयाइं सोभ-
णंमि तिहिकरणदिवमणक्खत्तमुदुत्तंसि एहायं कयवलिक-
म्मं कयकोउयमंगलपायच्छित्तं सव्वालंकारविभूसियं पम-
क्खणं एहायं गीयवाइयपसोहणदुंगतिलगकंकणअविहयव-
हवणीयं मंगलं सुजंपिएहि य वरकोउयमंगलोवयारकयमं-
तिकम्मं सरिसयाणं सरित्तियाणं सरिव्वयाणं सरिसलावम-
रुवजोव्वणगुणोव्वयाणं विणीयाणं कयकोउयमंगलपाय-
च्छित्ताणं सरिसएहिं रायकुलेहिं आणिल्लियाणं अट्टाट्ट-
रायवरकम्माणं एगदिवसेणं पाणिं गिएहाविंमु । तए णं
तस्स महव्वलस्स कुमारस्स अम्मापियरो अयंमयारुवं पी-
तिदाणं दलयंति, तं जहा-अट्ट हिरम्भकोडीओ अट्ट
सुवम्भकोडीओ अट्ट मउडे मउडप्पवरे अट्ट कुंडलजोए कुं-
डलजुयप्पवरे अट्ट होरे हारप्पवरे अट्ट अद्धहारे अद्धहारप्पवरे
अट्ट एगावलीओ एगावलिप्पवराओ एवं मुत्तावलीओ
एवं कणगावलीओ एवं रयणावलीओ अट्ट कडगजोए
कडगजोयप्पवरे एवं तुडियजोए अट्ट खोमजुवलाइं खोमजु-
वलप्पवराइं एवं वडगजुवलाइं एवं पट्टजुवलाइं एवं दुगु-
ल्लजुवलाइं अट्ट सिरीओ अट्ट हिरीओ एवं धिईओ किक्की-
ओ बुद्धीओ लच्छीओ अट्ट नंदाइं अट्ट मदाइं अट्ट तले
तलप्पवरे सव्वरयणामए णियगवरभवक्खेउं अट्ट भए
भयप्पवरे अट्ट वए वयप्पवरे (दस गोमाहम्मिएणं वए
णं) अट्ट नाडगाइं नाडगप्पवराइं वत्तीमवट्ठेणं नाडएणं
अट्ट आसे आमप्पवरे सव्वरयणामए भिरिघरपडिरूवए
अट्ट हत्थी हत्थिप्पवरे सव्वरयणामए सिरिघरपडिरूवए
अट्ट जाणाइं जाणप्पवराइं अट्ट जुग्गाइं जुग्गप्पवराइं एवं
मिवियाओ एवं मंदमाणीओ एवं मिल्लीओ थिल्लीओ
अट्ट वियडजाणाइं वियडजाणप्पवराइं अट्ट रहे पारिजा-
णीए अट्ट रहे संगामिए अट्ट आसे आसप्पवरे अट्ट-
हत्थी हत्थिप्पवरे अट्ट गामे गामप्पवरे (दंसकुल-
साहस्सिएणं गामे णं) अट्ट दासे दासप्पवरे, एवं दासी-

१-दश गोमहमेण एको वजः ।

२-दश कुलसद्वेष्य एको ग्रामः ।

ओ एवं किंकोरे एवं कंचुइज्ज एवं वरिसहरे एवं—
महत्तरए अट्ट सोवप्पिए ओवलंवरणदीवे अट्ट रूपमए ओ-
वलंवरणदीवे अट्ट सुवप्परूपमए ओवलंवरणदीवे अट्ट
सोवप्पिए उक्कंचणदीवे एवं चेव तिमि वि अट्ट सोवप्पिए
पंजरदीवे एवं चेव तिमि वि, अट्ट सोवप्पिए थालं अट्ट
रूपमए थालं अट्ट सोवप्परूपमए थालं अट्ट सोवप्पियाओ
पत्तीओ ३ अट्ट सोवप्पियाइं थामि (घोमि) याइं ३ अट्ट
सोवप्पियाइं मंगल्लइं अट्ट सोवप्पियाओ तलियाओ ३ अट्ट
सोवप्पियाओ कवचियाओ ३ अट्ट सोवप्पिए अपवडए
अट्ट सोवप्पियाओ अश्वक्काओ ३ अट्ट सोवप्पिए पा-
यपीठए ३ अट्ट सोवप्पियाओ भिसियाओ ३ अट्ट
सोवप्पियाओ करोडियाओ ३ अट्ट सोवप्पिए पल्लंके ३
अट्ट सोवप्पियाओ पडिसेजाओ ३ अट्ट हंसाऽऽसणाइं अट्ट
कौंचासणाइं एवं गरुडासणाइं उण्णतामणाइं पणयास-
णाइं दीहासणाइं भदामणाइं पक्खासणाइं मकरासणाइं
अट्ट पउमासणाइं अट्ट दिमासोवत्थियामणाइं अट्ट तेल्ल-
समुग्गे जहा रायप्पमेणइजे० जाव अट्ट सरिसवसमुग्गे
अट्ट खुजाओ जहा उववाइए ० जाव अट्ट पारिसीओ अट्ट
छत्त अट्ट छत्तधारीओ चेडीओ अट्ट चामराओ अट्ट चा-
मरधारीओ चेडीओ अट्ट तालियंटे अट्ट तालियंटेधारी-
ओ चेडीओ अट्ट करोडियधारीओ चेडीओ अट्ट खीर-
धार्थीओ ० जाव अट्ट अंकधार्थीओ अट्ट अंगमदियाओ अट्ट
उम्मदियाओ अट्ट एहावियाओ अट्ट पसाहियाओ अट्ट
चंदणपसीओ अट्ट चुण्णपसीओ अट्ट कीडाकरीओ
अट्ट दवकारीओ अट्ट उवत्थाणियाओ अट्ट नाडइजाओ
अट्ट कोडुविणीओ अट्ट महाणमिणीओ अट्ट भंडागारि-
णीओ अट्ट अब्भाधारिणीओ अट्ट पुण्फधारिणीओ अट्ट
पाणधारिणीओ अट्ट वलिकारियाओ अट्ट सेजाकारियाओ
अट्ट अम्भितरियाओ पडिहारीओ अट्ट बाहिरियाओ प-
डिहारीओ अट्ट मालाकारीओ अट्ट पेसणकारीओ अण्णं
वा सुवहुं हिरण्णं वा सुवण्णं वा कंसं वा दूमं वा
विउलधणकण्णं ० जाव संतसावदेज्जं अलाहि ० जाव
आसत्तमाओ कुलवंमाओ पकामं दाउं पकामं परिभांनुं प-
कामं परिभाएउं । तए णं मे महव्वले कुमारे एगमेगाए
भज्जाए एगमेगं हिरप्पकोडिं दलयइ । एगमेगं सुवण्णको-
डिं दलयइ । एगमेगं मउडं मउडप्पवरं दलयइ । एवं
तं चेव सव्वं ० जाव एगमेगं पेसणकारिं दलयइ । अण्णं च
सुवहुं हिरण्णं वा सुवण्णं वा ० जाव परिभाएउं । तए णं
मे महव्वले कुमारे उप्पि पामायवरगए जहा जमाली
विहरइ । (सू० ४३०) तेणं कालेणं तेणं ममण्णं विमलम्प

अरहओ पओप्पए धम्मघोसे णामं अण्णगारं जाइमंपण्णे
वरणओ, जहा केसिमामिस्स, ० जाव पंचहिं अण्णगारमएहिं
सद्धिं संपरिवुडे पुव्वाऽणुपुव्विं चरमाणे गामाऽणुगामं
दइज्जमाणे जेणेव हत्थिणाउरे णयरे जेणेव महमंवरणे
उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता अहापडिस्सुं उग्गहं
उगिहइ उगिहित्ता मंजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे
० जाव विहरइ । तए णं हत्थिणापुरे णयरे सिंघाडगति-
य ० जाव परिमा पज्जुवासइ । तए णं तस्म महव्वलस्म
कुमारस्स तं महया जणसइं वा जणवृहं वा एवं जंहेव ज-
माली तहेव वि(इ)त्तां तंहेव कंचुइज्जपुरिसे सदावेइ । कंचुइज्ज-
पुरिसो तहेव अक्खाइ, णवरं धम्मघोसस्स अण्णगारस्स
आगमणगहियविणिच्छए करयल ० जाव णिग्गच्छइ । एवं
खलु देवाणुप्पिया ! विमलस्म अरहओ पउप्पए धम्म-
घोसे णामं अण्णगारे सेसं तं चेव ० जाव सोऽवि तहेव, रह-
वरेण णिग्गच्छइ । धम्मकहा जहा केसिमामिस्स, सोऽवि
तहेव अम्मापियरं आपुच्छइ । णवरं धम्मघोसस्स अण-
गारस्स अंतिए मुंडे भविता अगाराओ अण्णगारिणं पव्व-
इत्तए, तहेव वुत्तपडिवुत्तयाओ णवरं इमाओ यं तं जाया ! वि-
पुलराजकुलवालियाओ कला ० सेसं तं चेव ० जाव तांहे,
अकामाईं चेव महव्वलं कुमारं एवं वयासी-तं इच्छामो ते
जाया ! एगदिवममवि रज्जमिं पाममि, तए णं मे
महव्वले कुमारं अम्मापिउवयणमणुवत्तमाणे तुमिणीए
संचिइइ । तए णं मे वलं राया कोडुवियपुरिसे सदावेइ ।
एवं जहा सिवभदस्स तहेव रायाभिमेओ भाणिअव्वो ०
जाव अभिमिंचइ, अभिसिंचित्ता करयलपरि ० महव्वलं कु-
मारं जएणं विजएणं वट्ठावेति जएणं विजएणं वट्ठावेत्ता
एवं वयासी-भण जाया ! किं देमो किं पयच्छामो ?,
मेमं जहा जमालिस्म तहेव ० जाव । तए णं मे महव्वलं
अण्णगारं धम्मघोसस्स अण्णगारस्स अंतिए सामाइयमाइ-
याइं चउहसपुव्वाइं अहिज्जइ, अहिजित्ता वट्ठहिं चउत्थं ०
जाव विचित्तिहिं तवोक्कमेहिं अप्पाणं भावेमाणे वहुपडि-
पुष्पाइं दुवालमवामाईं सामप्पपरियाणं पाउणइ, पाउणित्ता
मामियाए संलेहणाए सद्धिं भत्ताइं अणमणाए आलोइ-
यपडिकंते समाहिपत्ते कालामां कालं किंचा उट्ठं चंदि-
मसुरिय ० जहा अम्मडो ० जाव वंभलो, ए कप्पे देवत्ताए
उववणं, तत्थ णं अत्थेगइयाणं देवाणं दम सागरोव-
माइं ठिई पणत्ता, तत्थ णं महव्वलस्म वि देवस्स दस
सागरोवमाइं ठिई पणत्ता, से णं तुम्हं सुदंमणा ! वंभलो, ए
कप्पे दस सागरोवमाइं दिव्वाइं भोगभोगाईं भुंजमाणे वि-

हरित्तए । तत्रो चव देवलोगात्रो आउकखएणं अणंतं
चयं चइत्ता इद्व वाणियगामेणयं मेड्डिकुलंमि पुत्तत्ताए
पच्चायाए । (सूत्र-४३१)

तए णं तुम्मं सुंदमणा ! उम्भुक्कवालभावेणं विस्सायपरि-
णयमेत्तेणं जोव्वणगमणुप्पत्तेणं तहारूवाणं थराणं अंतियं
केवलपिप्पत्ते धम्मं निमंतं, मेऽवि य धम्मं इच्छिण पडि-
च्छिण अभिरुइण । तं सुइ णं तुमं सुंदमणा ! इ-
दाणि पि कंमि । मे तेणउट्टुणं सुंदमणा ! एवं वुच्चइ
अत्थि णं एतंमि पलिअं वममागरेवमाइं खण्ड वा
अवचण्ड वा, तए णं तस्स सुंदमणस्स मेड्डिस्स
समणस्स भगवओ महावीरस्स अतिए एयमट्टं मोच्चा णि-
सम्म सुभेणं अज्झवमाणेणं सुभेणं परिणामेणं लेस्साविसु-
ज्झमाणीहिं तथा (णाणा) वरणिजाणं कम्माणं खओवम-
मेणं ईहापोहमग्गणगवेमणं करमाणस्स मणीपुव्वे जाइमरणे
समुप्पमे । एयमट्टं सम्मं अभिममेति । तए णं ते सुंदमणे
मेड्डी समणेणं भगवया महावीरेणं संभारियपुव्वभवे दग्गु-
णाणि य मट्टमंवेगे आणंदमंपुप्पणयणे समणं भगवं
महावीरं निकमुत्तो आयाहिणं पयाहिणं वंदति णमंमति
वंदिता णमंमिता एवं वमामी-एवमेतं मेते ! ० जाव मे
जहेयं तुज्जे वदहं तिकइ उत्तरपुरच्छिमं दिमिभागं अवक-
मइ । ममं जहा उमभदत्तस्स ० जाव मच्चदुक्खप्पहीणं,
णवरं चउदमपुच्चाइं अहिजइ बहुपडिपुष्पाइं दुवालमवा-
माइं सामप्पपरियाणं पाउणइ, मेमं तं चव मेवं भंते ।
भंते ! त्ति । (सूत्र-४३२) भ० ११ श० ११ उ० ।

(एतद्व्याख्या पादमात्रव्याख्यातपरंत्यनुपयोगिन्वाहुपेक्षिता)

सत्तमस्स उक्कंयवओ महापुरणयरं रत्तासोमं उज्जाणं
रत्तपालजक्खो वले गया सुभदा देवी महश्चले कुमार रत्त-
वईपामेक्खोओ पंच मया कामा पाणिगहणं तित्थगगऽ-
गमणं ० जाव पुव्वभवो मणिपुरं णयरं णागदत्ते गाहावई इंद-
पुरं अणगार पडिलाभितं ० जाव भिद्धे । विपा० २ श्रु० ७ अ० ।

वारंगतपितरि गेहीडकनगरगजं, नि० १ श्रु० ४ वर्ग १ अ० ।
‘सम्महंसण’ शब्द उदाहरण्यमाणे साकेतगजे, आ० चू० ४
अ० । भगवत्ते भविष्यति षष्ठे चासुदंधं, नि० । मल्लिजिनस्य
पूर्वभवजोदे सति नावती निजये चीनशोकान्तगरीराजवलस्य
पुत्रं, बा० १ श्रु० ८ अ० । स्था० । अपर्गद्वेदं गन्धिलावतीविजये
गन्धमादनवत्तस्कारपत्रं गन्धारजनपदं गन्धसमृद्धनगरस्य
राजः शतवलस्य तमरि अतिवलस्य पुत्रं, आव० १ अ० । आ० म० ।

महभय-महाभय-न० । अतिभीतौ, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । म-
हद्भयं यस्मादसौ महाभयः । महाभयहेतौ, त्रि० । प्रश्न० १
आश्र० द्वार । भयहेतुत्वाद् दुःखमेव महाभयम् । तच्च मर-
णकारणमिति महदिन्युच्यते । आचा० १ श्रु० २ अ० ४ उ० ।
महश्च तद्भयं च महाभयम्, नातः परमन्यदस्तीति महाभयम् ।

आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । उत्त० । पौनःपुन्येन संसा-
रण्यत्तनतया नरकाऽऽदिस्वभावदुःखे, प्रश्न० ४ संव० द्वार ।
महाभयं परिग्रहस्य यद्भवति प्रकृतिरियं परिग्रहस्य—

मे अपं वा वहुं वा अणुं वा थूलं वा चिचमंतं वा अचिचमंतं
वा एतंमु चव परिगगहावति । एतदेव एगेमि महभयं भव-
ति (सूत्र-१४६) आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।

महभय-म (हद्भ) हाभूत-न० । अमहतो महतो भवन् मह-
दभूतम् । महत्त्वेन भवन्, स्था० ४ टा० १ उ० । सूत्र० । महा-
भूतानि सर्वलोकव्यापिन्वान्महश्चविशेषणम् । पृथिव्यादिपु-
भूतेषु, आ० म० १ अ० । सूत्र० ।

महभदपडिमा-महाभद्रप्रतिमा-स्त्री० । प्रतिमाभेदे, ‘‘पुव्वाए दि-
साए अहोरत्तं, एवं चउसु वि दिमानु चत्तारि अहोरत्ता’’ ४८५
गा० टी० ‘‘पडिमा भद्र महाभद्रा’’ (४६६ गा०) आ० म० १ अ० ।

महम्मदसाह-महम्मदशाह-पुं० । पारसीकः शब्दः । स्वनाम-
ख्यातं यवनराजं, ती० ४८ कल्प ।

महया-महती-स्त्री० । अतिशयेन महत्याम्, रा० । औ० । म-
हता वृहता तृतीयान्तमेतत् । औ० । सूत्र० १ श्रु० २ अ० २
उ० । महाप्रमाणा याम्, रा० । ‘‘महया भडचडगाविदपरि-
क्खित्तं’’ महाभटानां विस्तारवत्संघेन परिजित इत्यर्थः ।
भ० ७ श० ६ उ० । ज० । ‘‘महया मंहिदकुंभसमाणा’’ अ-
तिशयेन महान्तो महेन्द्रकुम्भसमानाः । कुम्भानामिन्द्रः इन्द्र-
कुम्भः राजदन्तादिदर्शनादिन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः । महाश्वा-
साविन्द्रकुम्भश्च तस्य समानाः, महेन्द्रकुम्भसमानाः । जी०
३ प्रति० ४ अधि० । ‘‘महया वासिकच्छत्तसमाणा’’ महा-
न्ति महाप्रमाणानि वार्षिकाणि-वर्षीकालं यानि पानीयगृह-
णाऽर्थं कृतानि तानि वार्षिकाणि, तानि च तानि छत्राणि च
तत्समानानि । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० । नि० चू० ।
‘‘महयाऽऽहयणदृगीयवाइयतंतीतलतालनुडियधणमुइंगप-
डुप्पवाइयग्वेणं’’ (सूत्र ४६७+) स्था० ८ टा० ।

महर-देशी-असमर्थे, दे० ना० ६ वर्ग ११२ गाथा ।

महरिमी-महर्षि-पुं० । महामुनौ, पञ्चा० १२ विव० । साधौ,
सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । ऋषय एवान्यतरलब्ध्युपेता
महर्षयः । ‘‘आमोसाहविप्पोसहि’’ इत्याद्यष्टाविंशतिवि-
धलब्ध्युपेता महर्षयः । लब्ध्युपेतेषु साधुषु, पा० ।

महरिह-महर्ह-त्रि० । महश्च तदर्हश्च महर्हम् । स्था० ८ टा० ।

महतां वा योग्यम् । भ० ६ श० ३३ उ० । विपा० । महान्तमुपभो-
क्तामहति, यदिवा-महम्-उत्सवं जणमहेतीति महर्हम् । उ-
त्सवयोग्ये, रा० । महतां योग्ये, महं वा पूजामहति । महान वा
अहः पूजाऽस्येति । प्रशस्ततया पूज्ये, विपा० १ श्रु० ३ अ० । म० ।

महल्ल-महत्-त्रि० । अतिशयमहति, आश्र० १ अ० । ज्ञा० ।

वृहति, वृ० ३ उ० । दीर्घे, औ० । आ० म० । महतो वृत्ता-
न् प्रत्ये नवं वदेद्-यथा प्रासादयोग्या अमी वृत्ता इति ।
यत्तु वदेत्तदाह-‘‘महल्लपहाण रुक्खा’’ एवं वदेत् । आचा०
२ श्रु० १ चू० ४ अ० २ उ० । वृद्ध-निघह-पृथुल-मुखर-जल-
धिषु, दे० ना० ६ वर्ग १४३ गाथा ।

महल्लउह-महोह-न० । ऊहशतमहश्चर्यायां संख्यायाम्, ज्यो०
२ पाहु० । (स्पष्टतया ‘काल’ शब्दे तृतीयभागे ४५६ पृष्ठे प्रोक्तम्)

महल्लउहंग-महोहाङ्ग-न० । महाऽट्टशतसहस्ररूपायां संख्या-
याम्, ज्यो० २ पाहु० । ('काल' शब्दे ३ भागे स्फुटीभूतम्)
महल्लग-महत्-त्रि० । ज्येष्ठे, " महल्लगं वा वृद्धं वा " दश० ५
अ० ३ उ० । आ० म० । आचा० ।

महल्लियदुवारिया-महाद्वारिका-स्त्री० । बृहद्द्वारायां वसतौ,
आचा० २ ध्रु० १ चू० १ अ० २ उ० ।

महल्लियाविमाणप्रविभक्ति-महाविमानप्रविभक्ति-स्त्री० । महा
ग्रन्थार्थे विमानप्रविभक्त्याख्ये ग्रन्थे, स्था० १० ठा० । पा० ।

महव्वय-महाव्रत-न० । महान्ति-बृहन्ति च तानि व्रतानि च
नियमतो महाव्रतानि । महत्त्वं चैषां सर्वजीवादिविषयत्वेन
महाविषयत्वात् । पा० । सूत्र० । न० । ध० । आव० । आचा० ।
महच्च तद्व्रतं च महाव्रतम्, महत्त्वं चास्य श्रावकसम्बन्ध-
युवतापेक्षेति । सर्वथा हिंसात्यागेषु, ध० ३ अधि० । आचा० ।
प्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षणेषु, आव० ४ अ० । प्रव० । स्था० ।

पंचं महव्वया पसुता । तं जहा-मव्वाओ पाणाऽइवायाओ
वेरमणं, सव्वाओ मुमावायाओ वेरमणं० जाव सव्वाओ प-
रिग्गहाओ वेरमणं । (सूत्र-३८६)

(पंच महव्वयेत्यादि) " पञ्चेति " संख्यान्तरव्यवच्छेदस्तेन
न चत्वारि प्रथमपञ्चमतीर्थयोः पञ्चानामेव भावात्, महान्ति
बृहन्ति तानि च तानि व्रतानि च-नियमा महाव्रतानि । महत्त्वं
चैषां सर्वजीवादिविषयत्वेन महाविषयत्वात् । उक्तं च- " पढ-
मम्मि सव्वजीवा, यीए चरिमे य सव्वदव्वाइ । सेसा महव्वया
खलु, तदेक्केदसेण दव्वाणं " ॥१॥ इति । तेषां द्रव्याणमेकदेशेने-
त्यर्थः । तथा-यावर्ज्यां त्रिविधं त्रिविधेनेति प्रत्याख्यानरूप-
त्वाच्च तेषामिति । देशविरतापेक्षया महतो वा गुणिनो व्रतानि
महद्व्रतानीति, पुंलिङ्गनिर्देशस्तु प्राकृतत्वादिति । प्रज्ञप्तानि-
तथाविधशिष्यापेक्षया प्ररूपितानि महावीरेण आद्यती-
र्थकरणे च न शैरित्येतन् किल सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं
प्रतिपादयामास । तद्यथा-सर्वस्मात्-निरवशेपात्-त्रसस्थाव-
रसूत्रमवादभेदभिन्नात् : कृतकारितानुमतिभेदाच्चत्यर्थः ।
अथवा-द्रव्यतः पञ्चजीवनिकायविषयात्, क्षेत्रतस्त्रिलोकस-
म्भवात्, कालतोऽतीतादे रात्र्यादिप्रभवाद्वा, भावतो रागद्वे-
षसमुत्थाच्च न तु परिस्थुरादेवेति भावः । प्राणानामिन्द्रियो-
च्छासायुगादीनामतिपातः प्राणिनः सकाशाद्विशेषः प्राणाति-
पातः, प्राणिप्राणवियोंजनमित्यर्थः । तस्माद्विरमणम् सम्य-
ग्ज्ञानश्रद्धानपूर्वकं निवर्तनमिति । तथा सर्वस्मात् सद्भावप्र-
तिषेधा १ ऽसद्भावोद्भावना २ ऽर्थान्तरोक्ति ३ गदाभेदान् ४
कृतादिभेदाच्च । अथवा-द्रव्यतः सर्वधर्मास्तिकायादिद्रव्यवि-
षयात्, क्षेत्रतः सर्वलोकालोकगोचरात्, कालतोऽतीतादे रात्र्या
दिवर्तिना वा, भावतः कषायनोकषायादिप्रभवात् । मृषा अ-
लीकं वदने वादो मृषावादस्तस्माद्विरमणं विगतिरिति, तथा
सर्वस्मात् कृतादिभेदात् । अथवा-द्रव्यतः सचेतनाचेतनद्रव्य-
विषयात्, क्षेत्रतो ग्रामनगराख्यादिसम्भवात्, कालतोऽती-
तादे रात्र्यादिप्रभवाद्वा, भावतो रागद्वेषमोहसमुत्थात् । अदत्तं
स्वामिना अवितीर्णं तस्याऽदानं ग्रहणमदत्ताऽदानं तस्माद्वि-
रमणमिति, तथा सर्वस्मात् कृतकारितानुमतिभेदाद्, अथ

वा-द्रव्यतो दिव्यमानुषतैरश्वभेदान् रूप-रूपसहगतभेदाद्वा ।
तत्र रूपाणि निर्जीवानि प्रतिमारूपाण्युच्यन्ते, रूपसहगतानि
तु सर्जीवानि । भूषणविकलानि वा रूपाणि, भूषणसहितानि
रूपसहगतानीति । क्षेत्रतस्त्रिलोकसम्भवात्, कालतोऽतीता-
दे रात्र्यादिसमुत्थाद्वा, भावतो रागद्वेषप्रभवात् । मिथुने स्त्रीपुं-
सङ्गच्छं तस्य कर्म मैथुने तस्माद्विरमणमिति, तथा सर्वस्मात्
कृतादेः । अथवा-द्रव्यतः सर्वद्रव्यविषयात्, क्षेत्रतः लोकस-
म्भवात्, कालतोऽतीतादे रात्र्यादिप्रभवाद्वा, भावतो रागद्वेष-
विषयात् : परिग्रहने आदीयते परिग्रहणं वा परिग्रहस्तस्मा-
द्विरमणमिति । स्था० ५ ठा० १ उ० । उत्त० । " पंच महव्व-
याइं राइभोयणंवेरमणंछट्टाइं " । प्रव० ७२ द्वा० । (एतानि सभावना-
नि 'पाणाइवाया' ऽऽदिशब्देषूक्तानि) आ० चू० । प्रव० । अङ्ग० ।
आव० । पञ्चा० । (अन्तर्गृहे महाव्रतानि नाख्यातव्यानीत्यु-
क्तम् 'अंतर्गृह' शब्दे प्रथमभागे ८८ पृष्ठे) (पार्त्तिकप्र-
तिक्रमणविधिगतानि सूत्राणि 'पडिक्कमण' शब्दे पञ्चम-
भागे २६४ पृष्ठे उक्तानि) । केषां तीर्थे पञ्च केषां वा च-
त्वागि महाव्रतानीति 'वय' शब्दे वच्यते) (सौगतानां दश
महाव्रतानि इति 'पलंय' शब्दे ५ भागे ७१५ पृष्ठे उक्तम्)

महाव्रतानां फलानि—

वैरत्यागोऽन्तिके तस्य, फलं चाऽकृतकर्मणः ।

रत्नोपस्थानसद्वीर्य-लाभो जनुरनुस्मृतिः ॥ ६ ॥

तस्याऽहिंसाभ्यासवतोऽन्तिके संनिधौ वैरत्यागः सहज-
विरोधिनामप्यहिनकुलादीनां हिंसात्पराहारः, तदुक्तम्—
(अहिंसाप्रतिष्ठायाम्— " तत्संनिधौ वैरत्यागः " पाद २
सू० ३५) सत्याभ्यासवतश्चाकृतकर्मणोऽविहितानुष्ठानस्यापि
फलं तदर्थोपनतिलक्षणक्रियमाणा हि क्रिया यागादिकाः फलं
स्वर्गादिकं प्रयच्छन्ति । अस्य तु सत्यं तथा प्रकृत्यते, यथा-
ऽकृतायामपि क्रियायां योगी फलमाश्रयते तद्वचनाच्च यस्य
कस्यचित् क्रियामकुर्वतोऽपि फलं भवतीति । तदाह—(स-
त्यप्रतिष्ठायाम्— " क्रियाफलाश्रयत्वम् " पाद २ सू० ३६)
अस्तेयाभ्यासवतश्च रत्नोपस्थानं तत्प्रकर्षाच्चिरमिलापस्यापि
सर्वतो दिक्कानि रत्नान्युपतिष्ठन्ति इत्यर्थः । ब्रह्मचर्याभ्यास-
वतश्च सतो निरतिशयस्य वीर्यस्य लाभः, वीर्यनिरोधो हि
ब्रह्मचर्यं, तस्य प्रकर्षाच्च वीर्यं शरीरोन्द्रियमनस्सु प्रकर्षमाग-
च्छतीति (अपरिग्रहविषयिका व्याख्या 'परिग्गह' शब्दे
५ भागे १५६ पृष्ठे) । द्वा० २१ द्वा० । आ० चू० । दश० । (प्रथमं म-
हाव्रतम् प्राणातिपातविरमणम् तच्च ' पडिक्कमण ' शब्दे
पञ्चमभागे २८५ पृष्ठे दर्शितम्) (द्वितीयं महाव्रतं मृषावा-
दविरमणं तच्च ' मुमावायवेरमण ' शब्दे ऽस्मिन्नेव भागे
दर्शयते) (तृतीयं महाव्रतम् अदत्तादानविरमणं तच्च ' अ-
दत्तादानविरमण ' शब्दे प्रथमभागे १४० पृष्ठे गतम्) (चतुर्थं
मैथुनविरमणं तच्च ' वंभचेर ' शब्दे ऽस्मिन्नेव भागे १२५६
पृष्ठे उक्तम्) (पञ्चमं महाव्रतं परिग्रहविरमणं तच्च ' परि-
ग्गहवेरमण ' शब्दे पञ्चमभागे १५७ पृष्ठे गतम्) ।

इच्छेयाइं पंच महव्वयाइं राइभोयणंवेरमणंछट्टाइं अत्तहि-
यऽट्टाए उवमंपज्जिता णं विहरामि । (सूत्र-६) ।

(इच्छेयाइं इत्यादि) इत्येतादन्यन्तर्गदितानि पञ्च महा-

व्रतानि रात्रिमात्रनविरमणपट्टानि । किमित्याह—आत्महिताय
आत्महितो मंत्रस्तदर्थम्, अननान्यार्थं तत्त्वतो व्रताभावमाह,
तद्भिन्नापानुमत्या हिंसादावनुमत्यादिभावात्, 'उपसंपद्य'
सामीप्यनाङ्गीकृत्य व्रतानि विहरामि साधुविहारेण तद-
भावे चाङ्गीकृतानामपि व्रतानामभावात् । दोषाश्च हिंसा-
दिकर्तृणाम् अल्पायुर्जिह्वाच्छेददाग्निद्रव्यपण्डकदुःखितत्वादयो
वाच्या इति । दश० ४ अ० ।

अत्रान्तरं सप्तचत्वारिंशदधिकप्रत्याख्यानभङ्गकशताऽधि-
कारः । तत्रयं गाथा—

“ सीयालं भंगसयं, पञ्चकखणमि जस्स उवलद्धं ।

सो पञ्चकखणकुसलां, सेसा सव्वे अकुसला उ ॥ १ ॥ ”

दश० ४ अ० ।

सप्तचत्वारिंशदधिकभङ्गशतं वक्ष्यमाणलक्षणं, प्रत्याख्याने-
प्रत्याख्यानविषयं, यस्यापलब्धं भवति स इत्थंभूतः प्रत्याख्या-
ने कुशलो-निपुणः, शेषाः सर्वे अकुशलाः-तदनभिज्ञा
इति गाथासमासार्थः ।

अवयवार्थस्तु भङ्गकयोजनाप्रधानः स चेवं द्रष्टव्यः—

“ तिन्नि तिया तिन्नि दुया, तिन्नि केका य होंति जणेषु ।

ति दु एक्कं ति दु एक्कं, ति दु एक्कं चैव करणाइ ॥ १ ॥ ”

त्रयस्त्रिकाः (३३३) त्रयो द्विकाः (२२२) त्रयश्चैककाः (१११)

भवन्ति । योगेषु—कायवाङ्मनोव्यापारलक्षणेषु त्रीणि द्व-
यमेकं त्रीणि द्वयमेकं त्रीणि द्वयमेकं चैव करणानि म-
नोवाक्यलक्षणानि इति पदघटना । भावार्थस्तु स्थापनया
निर्दिश्यते । सा चेयम्—

३३३-२२२-१११ काऽत्र भावना ? “न करेमि न कारवेमि क-
३२१-३२१-३२१ रंतं पि अन्नं न समणुजाणामि मणेणं वा-
१३३-३६६-३६६ । याए काएणं ” एको भेदो । इयाणि वि-
तिञ्चो-ए करेइ न कारवेइ करंतं पि अन्नं न समणुजाणइ
मणेणं वायाए इको भेगो । तद्वा मणेणं काएणं विइओ भेगो ।
तद्वा वायाए काएणं य तइओ भेगो । विइओ मूलभेओ
गओ । इयाणि तइओ-ए करेइ ए कारवेइ करंतं पि अ-
न्नं न समणुजाणइ मणेणं एको, वायाए विइओ, काएणं
तइओ, गओ ततिओ मूलभेओ । इयाणि चउत्थो-ए
करेइ ए कारवेइ मणेणं वायाए काएणं इको, ए करेइ
करंतं णाणुजाणइ विइओ, ए कारवेइ करंतं णाणुजाणइ
तइओ, गओ चउत्थो मूलभेओ । इयाणि पंचमो-ए करेइ
ए कारवेइ मणेणं वायाए एको, ए करेइ करंतं णाणुजाणइ
विइओ, ए कारवेइ करंतं णाणुजाणइ तइओ, एए तिन्नि
भेगा मणेणं वायाए लद्धा, अन्नं वि तिन्नि मणेणं काएणं
य लब्धंति, तद्वा अचरे वि वायाए काएणं य लब्धंति तिन्नि,
एवमेव सव्वे एए णव, पंचमोऽप्युक्तो मूलभेदः । इयाणि छट्ठो-ए
करेइ ए कारवेइ मणेणं एको, तद्वा ए करेइ करंतं णाणुजाणइ
मणेणं विइओ, ए कारवेइ करंतं णाणुजाणइ मनसैव तृतीयः,
एवं वायाए काएणं वि तिन्नि तिन्नि भेगा लब्धंति । एते वि
सव्वे णव । उक्तः षष्ठो मूलभेदः । सप्तमोऽभिधीयते-ए करेइ
मणेणं वायाए काएणं एको, एवं ए कारवेइ मणादीहिं
वितिञ्चो, करंतं णाणुजाणइ, ततिओ । सप्तमोऽप्युक्तो मू-
लभेदः । इदानीमष्टमः-ए करेइ मणेणं वायाए एको, मणेणं

काएणं य वितिञ्चो, तद्वा वायाए काएणं य तइओ, एवं न
कारवेइ एत्थं पि तिन्नि भेगा, एवमेव करंतं णाणुजाणइ ए-
त्थं पि तिन्नि भेगा, एए सव्वे णव । उक्तोऽष्टमः । इदानीं
नवमः-ए करेइ मणेणं इको, ए कारवेइ वितिञ्चो, करंतं
णाणुजाणइ तइओ, एवं वायाए वितियं, काएणं वि होइ
ततियं, एवमेते सव्वे वि मिलिया नव, नवमोऽप्युक्तः ।

आगतगुणनमिदानीं क्रियते—

“ लद्धफलमाणमेयं, भेगा उ हवंति (अ) ऊणपन्नासं ।

तीयाणां गयसंपति, गुणियं कालेण होइ इमं ॥ १ ॥

सीयालं भंगसयं, कद्द कालतिण्णं होति गुणणा उ ।

तीतस्स पडिक्कमणं, पच्चुप्पन्नस्स संवरणं ॥ २ ॥

पच्चकखणं च तद्वा, होइ य एसस्स एस गुणणा उ ।

कालतिण्णं भणियं, जिण्णगणधरवायएहिं च ॥ ३ ॥ ”

इति गाथार्थः । दश० ४ अ० ।

साम्प्रतं यतनाया अवसरस्तथा चाऽह—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा संजयविरयपडिहयपच्च-
क्खायपावकम्मे दिथा वा राओ वा एगओ वा परिसाग-
ओ वा मुत्ते वा जागरमाणे वा से पुढविं वा भित्तिं वा
सिलं वा लेलुं वा ससरक्खं वा कायं ससरक्खं वा वत्थं
हत्थेण वा पाएण वा कट्ठेण वा किलिंचेण वा अंगुलि-
याए वा सिलागाए वा मिलागहत्थेण वा न आलि-
हेज्जा न विलिहेज्जा न घट्टेज्जा न भिंदेज्जा अन्नं न आलिहा-
वेज्जा न विलिहावेज्जा न घट्टावेज्जा न भिंदावेज्जा अन्नं आ-
लिहंतं वा विलिहंतं वा घट्टंतं वा भिंदंतं वा न समणुजा-
णेज्जा जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं
न करेमि न कारवेमि करंतं पि अन्नं न समणुजाणामि
तस्स भंते ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसि
रामि । (सूत्र-१०)

‘से’ इति निर्देशं स योऽसौ महाव्रतयुक्ते, भिज्जुयां भिज्जुकी
वा आरम्भपरित्यागाद्धर्मकायपालनाय, भिज्जणशीलो भिज्जुः
एवं भिज्जुक्यपि पुरुषोत्तमो धर्म इति भिज्जुर्विशेष्यतः, तद्विशे-
षणानि च भिज्जुक्या अपि द्रष्टव्यानीति, आह-संयतविरत-
प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्म्म-तत्र सामस्त्येन यतः संयतः
सप्तदशप्रकारसंयमोपेतः । विविधम्—अनेकधा द्वादशविधे
तपसि रतो विरतः । प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मेति-प्रतिहतं
स्थितिहासतो ग्रन्थिभेदेन प्रत्याख्यातं हेत्वभावनः पुनर्वृत्त्य-
भावेन पापं कर्म ज्ञानावर्णीयादि येन स तथाविधः । ‘दि-
वा वा रात्रौ वा एको वा परिपद्गतो वा सुप्तो वा जाग्रद्वा,
रात्रौ सुप्तो दिवा जाग्रत्, कारणिक एकः, शेषकालं परिपद्गतः,
इदं च वक्ष्यमाणं न कुर्यात् । (से पुढविं वा इत्यादि) तद्य-
था-पृथिवी वा, भित्ति वा, शिला वा, लोष्ठं वा, तत्र पृथिवी-
लोष्ठादिगहिता, भित्तिः-नदीतटी, शिला-विशालः पाषाणः,
लोष्ठः-प्रसिद्धः । तथा सह रजसा-आरण्यपांशुलक्षणेन वर्तत
इति सरजस्कस्तं सरजस्कं वा कायं ‘कायमिति’ देहं तथा स-
रजस्कं वा वस्त्रं चोलपट्टकादि “एकग्रहणे तज्जातीयग्रहणम्”
इति पात्रादिपरिग्रहः, एतत्किमित्याह-हस्तेन वा पादेन वा

काष्ठेन वा कलिञ्चन वा-चुद्रकाष्ठरूपेण अङ्गुल्या वा शला-
कया वा अथःशलाकादिरूपया शलाकाहस्तेन वा शलाकामं-
घातरूपेण (णालिहज्जत्ति) नालिखेत् न विलिखेत् । न घट्ट-
येत् न भिन्द्यात् तत्र ईप्ससकृद्धा लेखनं, नितगमनेकशा वा
विलेखनं, घट्टनं चालनं, भेदो विदारणम्, एतत्स्वयं न कुर्यात्,
तथा अन्यमन्येन वा नालेखयेत् विलेखयेत् न घट्टयेत् न भेद-
येत् । तथा अन्यं स्वत एव आलिखन्तं वा विलिखन्तं वा घ-
ट्टयन्तं वा भिन्दन्तं वा न समनुजानीयादित्यादि पूर्ववत् ।
दश० ४ अ० । (अग्रेतनं सूत्रम् आउक्कायं शब्दे द्वितीयभागे २७
पृष्ठे गतं तद्व्याख्याऽपि किञ्चित्त्र) एतत् किमित्याह-
(नामुलेज्जत्ति) नामृपेत् न संस्पृशेत् नाऽऽपीडयेत् न प्रपी-
डयेत् नाऽऽस्फोटयेत् न प्रस्फोटयेत् नाऽऽतापयेत् न प्रता-
पयेत् । तत्र सकृदीपद्धा स्पर्शनमामर्षणम्, अतोऽन्यत् संस्प-
र्शनम् । एवं सकृदीपद्धा पीडनमापीडनमतोऽन्यत् प्रपीडनम्-
एवं सकृदीपद्धा स्फोटनमास्फोटनम्, अतोऽन्यत् प्रस्फोटनम्,
एवं सकृदीपद्धा तापनमातापनम् विपरीतं प्रतापनम्, एत-
त्स्वयं न कुर्यात्, तथा अन्यमन्येन वा नामर्पयेत् न संस्पृ-
शयेत् नापीडयेत् न प्रपीडयेत् नास्फोटयेत् न प्रस्फोटयेत्
नातापयेत् न प्रतापयेत्, तथा अन्यं स्वत एव आमुपन्तं वा
संस्पृशन्तं वा आपीडयन्तं वा प्रपीडयन्तं वा आस्फोटयन्तं
वा प्रस्फोटयन्तं वा आतापयन्तं वा प्रतापयन्तं वा न सम-
नुजानीयादित्यादि पूर्ववत् ।

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा संजयविरयपडिहयपच्चक्खा-
यपावकम्मे दिया वा रात्रो वा एगत्रो वा परिमागत्रो
वा सुत्ते वा जागरमाणे वा से अगणि वा इंगालं वा
मुम्मुरं वा अर्चि वा जालं वा अलायं वा सुद्धोगणिं वा
उक्कं वा न उंजिजा न घट्टेजा न उज्जालेजा न पज्जालेजा न
निव्वावेजा अन्नं न उंजवेजा न घट्टवेज्जा न उज्जालवेजा
न पज्जालवेज्जा न निव्वावेज्जा अन्नं उंजतं वा घट्टतं वा
उज्जालतं वा निव्वायतं वा न समणुजाणेज्जा जावज्जीवाए
तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कार-
वेमि करंतं पि अन्नं न समणुजाणामि तस्स भंते ! पडि-
कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि । सूत्र-१२ ।

(जाव जागरमाणे वत्ति) पूर्ववदेव (से अगणिं वेत्यादि)
तद्यथा-अग्निं वा अङ्गारं वा मुम्मुरं वा अर्चिर्वा ज्वालां वा
अलातं वा शुद्धाग्निं वा उल्कां वा इहाऽयःपिण्डानुगतोऽ-
ग्निः, ज्वालारहितोऽङ्गारः, चिरलाग्निकणं भस्म मुम्मुरः, मूला-
ग्निविच्छिन्ना ज्वाला अर्चिः, प्रतिवद्धा ज्वाला, अलातमु-
ल्लुकम्, निरिन्धनः शुद्धोऽग्निः, उल्का गगनाऽग्निः, एत-
त्किमित्याह—(न उंजेज्जा) नोत्सिञ्चेत् (न घट्टेज्जा) न घट्ट-
येत् न उज्ज्वालेयत् न निर्वापयेत् । तत्रोञ्जनमुत्सेचनं, घट्टनं
सजातीयादिना चालनम्, उज्ज्वालनं व्यजनादिभिर्वृद्ध्या-
पादनं, निर्वापणं विध्यापनम् । एतत्स्वयं न कुर्यात्, तथा
अन्यमन्येन वा नोत्सेचयेत् न घट्टयेत् नोज्ज्वालेयत् न निर्व-
ापयेत्, तथा अन्यं स्वत एव उत्सिञ्चयन्तं वा घट्टयन्तं वा
उज्ज्वालयन्तं वा निर्वापयन्तं वा न समनुजानीयादित्यादि
पूर्ववत् ।

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा संजयविरयपडिहयपच्चक्खाय-
पावकम्मे दिया वा रात्रो वा एगत्रो वा परिमागत्रो वा
सुत्ते वा जागरमाणे वा से मिएण वा विहुणेण वा तालिअं-
टिण वा पत्तेण वा पत्तभंगेण वा साहाए वा साहाभंगेण वा
पिहुणेण वा पिहुणहन्थेण वा चेलेण वा चेलकसेण वा
हन्थेण वा मुहेण वा अप्पणो वा कायं वाहिं वाऽवि पु-
ग्गलं न फूमेज्जा न वीएज्जा अन्नं न फूमावेज्जा न वीया-
वेज्जा अन्नं फूमंतं वा वीयंतं वा न समणुजाणेज्जा । जाव-
ज्जीवाए तिविहं तिविहेणं, मणेणं वायाए काएणं न करेमि
न कारवेमि करंतं पि अन्नं न समणुजाणामि तस्स भंते !
पडिकमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ॥१३॥

(से भिक्खु वेत्यादि-यावत्-जागरमाणे वा) इति पूर्ववदेव ।
(से सिएण वेत्यादि) तद्यथा सिंतेन वा विधवनेन वा ता-
लवृन्तेन वा पत्रेण वा शाखया वा शाखाभङ्गेन वा पेहुणेन
वा पेहुणहस्तेन वा चेलेन वा चेलकर्णेन वा हस्तेन वा मुखे-
न वा । इह सिंतं चामरं, विधवनं-व्यजनं, तालवृन्तं तंदव
मध्यग्रहणाच्छिद्रं द्विपुटं, पत्रं पद्मिनीपत्रादि, शाखा वृन्तलं
शाखाभङ्गं तदेकदेशः, पेहुणं मयूरादिपिच्छं, पेहुणहस्तकस्त-
त्समूहः, चेलं-वस्त्रं, चेलकर्णस्तदेकदेशः, हस्तमुखं प्रतीतं,
एभिः किमित्याह-आत्मनो वा कायं स्वदेहमित्यर्थः, वाह्यं वा
पुद्गलम् उष्णौदनादि, एतत्किमित्याह—(न फूमिज्जा इत्यादि) न
फूत्कुर्यात् न व्यजेत् । तत्र फूत्करणं मुखेन धमनं, व्यजनं चम-
रादिना वायुकरणम्, एतत्स्वयं न कुर्यात्, तथा अन्यमन्येन
वा न फूत्कारयेत् न व्याजयेत् । तथा अन्यं स्वत एव फूत्कु-
र्वन्तं वा व्यजन्तं वा न समनुजानीयादित्यादि पूर्ववदेव ।

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा संजयविरयपडिहयपच्चक्खाय-
पावकम्मे दिया वा रात्रो वा एगत्रो वा परिमागत्रो वा-
सुत्ते वा जागरमाणे वा से वीएसु वा बीयपइडेसु वा रू-
डेसु वा रूढपइडेसु वा जाएसु वा जायपइडेसु वा हरिएसु वा
हरियपइडेसु वा छिन्नेसु वा छिन्नपइडेसु वा सचित्तेसु
वा सचित्तकोलपडिनिस्सिएसु वा न गच्छेज्जा न चिट्ठेजा
न निसीइज्जा न तुयट्टेजा अन्नं न गच्छवेज्जा न चिट्ठा-
वेज्जा न निसीयावेज्जा न तुयट्टवेज्जा अन्नं गच्छंतं वा
चिट्ठंतं वा निसीयंतं वा तुयट्ठंतं वा न समणुजाणेज्जा जा-
वज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करे-
मि न कारवेमि करंतं पि अन्नं न समणुजाणामि तस्स भंते !
पडिकमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि । १४ ।

(से भिक्खु वेत्यादि-यावत्-जागरमाणे वेति) पूर्ववदेव ।
(से वीएसु वेत्यादि) तद्यथा-वीजेषु वा बीजप्रतिष्ठितेषु वा
रूढेषु वा रूढप्रतिष्ठितेषु वा जातेषु वा जातप्रतिष्ठितेषु वा
हरितेषु वा हरितप्रतिष्ठितेषु वा छिन्नेषु वा छिन्नप्रतिष्ठा-
तेषु वा सचित्तेषु सचित्तकोलप्रतिनिश्चितेषु वा, इह बीजं
शाल्यादि तत्प्रतिष्ठितम् आहारशयनादि गृह्यते । एवं सर्वत्र
वेदितव्यम् । रूढानि स्फुटितबीजानि, जातानि स्तम्बीभूतानि,

हरितानि दूर्वादीनि, छिन्नानि परश्वादिभिर्वृक्षात् पृथक् स्था-
पितानि, आर्द्राणि अपरिणतानि नदङ्गानि गृह्यन्ते, सच्चि-
न्नान्यण्डकादीनि, कोलो घुणः तन्प्रतिनिश्चितानि नदुपरिच-
र्त्तानि दार्वादीनि गृह्यन्ते । एतेषु किमित्याह—“न गच्छेज्जा”
न गच्छेत् न तिष्ठेत् न निरीदयेत् न त्वग्वर्त्तेत । तत्र गमन-
मन्यतोऽन्यत्र, स्थानमेकत्रैव, निरीदनम् उपवेशनं, त्वग्वर्त्तनं
स्वपनम्, एतन्स्वयं न कुर्यात् । तथाऽन्येतेषु न गमयेत् न
स्थापयेत्, न निरीदयेत्, न स्वापयेत् । तथाऽन्यं स्वत एव
गच्छन्ते वा तिष्ठन्ते वा निरीदन्ते वा स्वपन्ते वा न समनु-
जानीयादित्यादि पूर्ववत् ।

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा संजयविग्यपडिलहियपच्चक्खा-
यपावकस्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिमागओ वा
सुत्ते वा जागरमाणे वा मे, कीडं वा पर्यंगं वा कुंथुं वा
पिपीलियं वा हत्थंमि वा पायंमि वा वाहुंमि वा ऊरंमि वा
उदरंमि वा सीमंसि वा वत्थंमि वा पडिग्गहंमि वा कंव-
लंमि वा पायपुंळणंमि वा ग्यहणंमि वा गोच्छरांमि वा उं-
डगंमि वा दंडगंमि वा पीडगंमि वा फलगंमि वा सिज्जगंमि
वा संधारगंमि वा अन्नयंगंमि वा तहप्पगारं उवगरणजाये
तओ संजयामेव पडिलहिय पडिलहिय पमजिय पमजिय
एगंतमवणेज्जा नो णं संधायमावज्जेज्जा ॥ सूत्र-१५ ॥

(से भिक्षु वा इत्यादि—यावत्-जागरमाणे वृत्ति) पूर्वव-
देव (से कीडं वा इत्यादि) तद्यथा-कीटं वा पतङ्गं वा कुंथुं
वा पिपीलिकां वा, किमित्याह-हस्ते वा पादे वा बाहौ वा
ऊरणि वा उदरे वा वस्त्रे वा रजोहरणे वा गोच्छके वा उण्ड-
के वा दण्डके वा पीठे वा फले वा शय्यायां वा संस्तारके
वा अन्यतरसिन् वा तथाप्रकारे साधुक्रियोपयोगिनि उ-
पकरणजाते कीटादिरूपं तस्य कथंचिदापतितं सन्तं संयत एव
सन्प्रयन्तेन वा प्रत्युपेक्ष्य-पौनःपुन्येन सम्यक् प्रमृज्य पौनः-
पुन्येनैव सम्यक्-किमित्याह-एकान्ते तस्या नुपशान्तके स्थाने
आपनयेत् परित्यजेत् नैनं त्वसं संधातमापादयेत् नैनं त्वसं
संधातं परस्परगात्रसेस्पर्शपीडाकूपमापादयेत् प्रापयेत् । अ-
न्तेन परितापनादिप्रतिषेध उक्ता वेदितव्यः । “ एकग्रहेण तज्जा-
तीयग्रहणाद् ” अन्यकारणानुमतिप्रतिषेधश्च, शेषमत्र प्रक-
टार्थमेव । नवरम्-उण्डकं-स्थण्डिलं, शय्या-संस्तारिका व
सतिवैत्युक्ता यतना । दश० ४ अ० । (महाव्रतानां विषयः
' सामाड्य ' शब्दं वक्ष्यते)

महमउणिपृथ्णारिपु-महाशकुनिपृतनारिपु-पुं० । कृष्णवासु-
देवे, कृष्णपितृवर्गिण्या महाशकुनिपृतनाभिधानाया विद्याध-
र्यापिता धिक्वित्तगन्तीरूपाया गन्तीसमारोपितवालावस्थ-
कृष्णया कृष्णपत्न्यातिदेवतया विनिपातितन्वात् । प्रश्न० ४
आश्र० द्वार ।

महमिव महाशिव-पुं० । पृथ्वलदेववासुदेवयोः पितरि,
आव० १ अ० । म० ।

महमेण-महामेन-पुं० । ऋषभपुत्राणां सप्तचत्वारिंशत्तमे
पुत्रे, कल्प० १ अ० । ७ क्षण, । चन्द्रप्रभस्वामिजि-
नस्य पितरि, आव० १ अ० । प्रव० । ति० । बर्त्तामि-
त्तरात्तान् पूर्वोत्तरं अवन्तीराजे, “ बलमिच्छामाणमिच्छा,

सद्वीचत्ता य होति महसेणा । गद्भसयमेगं पुण, प-
डिवणो तोसगो राया ” ॥ ६१५ ॥ ति० ।

महमेणवण महासेनवन-न० । स्वनामके उद्याने, यत्र उत्प-
न्नेकवल्लो वीरप्रभुः संप्रस्थितः । आ० म० १ अ० । “ उत्पत्त-
म्मि अणंत, नट्टम्मि य छाउमत्थिण णाणे । रातीण संपत्तो, म-
हसेणवणं तु उज्जाणं ॥१॥ ” आ० चू० १ अ० । महसेनवनो-
द्यानलक्षणं क्षेत्रम् । विशेष० । ति० ।

महा-मघा-स्त्री० । पितृदेवत्ये नक्षत्रभेदे, “ दो महाऊ दो
फगुणीऊ । ” अनु० । स्था० । “ महानक्यत्ते सत्त
तार पणत्ते ” स० ७ सम० । स्था० ।

महाइसाइ-महातिशायिन्-त्रि० । अचिन्त्यशक्तौ, जी० १ प्रति० ।

महाकंदिय-महाक्रन्दित-पुं० । व्यन्तरदेवभेदे, प्रज्ञा० २
पद । औ० ।

महाकच्छ-महाकच्छ-पुं० । ऋषभदेवसहप्रव्रजिते भिक्षाऽ-
लाभात्तापसत्वं गंतं विनर्मिपतरि कच्छभ्रातरि, आ० चू०
१ अ० । दर्श० । आ० क० । आ० म० । कल्प० । जम्बूद्वीप-
मन्दरस्य पूर्वे शीतोदाया उत्तरे चक्रवर्त्तिविजये, स्था० ८ ठा० ।
दो महाकच्छा । स्था० २ ठा० ।

कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे महाकच्छे णामं विजये
पप्पत्ते ? गोअमा ! णीलवंतस्म वासहरपव्वयस्स दाहि-
णेणं सीआए महारणईए उत्तरेणं पम्हकूडस्स वक्खारपव्व-
यस्स पच्चत्थिमेणं गाहावईए महारणईए पुरत्थिमेणं एत्थ
णं महाविदेहे वासे महाकच्छे णामं विजए पप्पत्ते । सेसं
जहा कच्छविजयस्स एवरं अरिट्ठा रायहाणी ० जाव
महाकच्छे इत्थ देवे महिड्डिए अट्ठो अ भाणिअव्वो ।

अथ तृतीयं विजयं प्रश्न्यन्नाह—कहि णमित्यादि, स्पष्टं
नवरं यावत्पदान्—“ तत्थ णं अरिट्ठाए रायहाणीए महाकच्छे
णामं राया समुप्पज्जइ, मइया हिमवंतं ० जाव सव्वं भरहो
अवणं भाणिअव्वं । णिकखमणवज्जं सेसं भाणिअव्वं ० जाव
भुंजइ माणुस्सए सुहे, महाकच्छेणामधेजेइति ग्राह्यम्, ईदृश-
नाभिलाषेनाथो महाकच्छशब्दस्य भणितव्यः । ज० ४ वक्त० ।

महाकच्छा-महाकच्छा-स्त्री० । अतिकायस्य महारोगेन्द्रस्या-
ऽग्रमहिष्याम्, स्था० ४ ठा० १ उ० । म० ।

महाकट्ट-महाकट्ट-त्रि० । दुरनुचरे, पो० १ विव० ।

महाकडिल-महाकडिल्ल-न० । गहने, पं० व० ४ द्वार ।

महाकण्ह-महाकृष्ण-पुं० । स्वनामख्याते महाकृष्णायाः कु-
मारं, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । स च श्रेणिकामहा-
कृष्णायासुपद्य वर्षत्रयपर्यायात्प्रेष्ट लान्तककल्पे उत्पद्य च-
तुर्दशसागरपमाणयुक्कृष्टस्थितिकमायुरनुपादय ततश्च्युतो
महाविदेहे संस्यतीति । नि० १ श्रु० १ वर्ग ६ अ० ।

महाकण्डा-महाकृष्णा-स्त्री० । स्वनामख्यातायां श्रेणिकमहा-
राजभार्यायाम्, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । अन्त० ।
सा च वीरान्तिके प्रव्रज्य जुद्धं सर्वतो भद्रमुपसंपद्य सिद्धि-
ति । अन्त० १ श्रु० ३ वर्ग १ अ० ।

महाकल्प-महाकल्प-पुं० । गोशालककल्पिते कालपरिमाण-
भेदे, भ० १५ श० ।

महाकल्पसुय-महाकल्पश्रुत-न० । स्थविगदिकल्पप्रतिपादके
कल्पश्रुतभेदे, न० । पा० । आ० म० ।

महाकमल-महाकमल-न० । चतुरशीतिकमलाङ्कशतसहस्ररू-
पे संख्याभेदे, ज्यो० २ पाहु० । ('काल' शब्दे ३ भागे स्फुटितम्)

महाकम्म-महाकम्मन्-पुं० । महान्ति गुरुणि स्थित्यादिभि-
स्तथाविधप्रमाणाद्यभिव्यङ्ग्यानि कर्माणि यस्य सः महा-
कर्मा । स्था० ४ ठा० ३ उ० । स्थित्याद्यपेक्षयाऽलघुक-
र्मणि, भ० ६ श० ३ उ० ।

महाकम्मतर-महाकर्मतर-त्रि० । अतिशयेन महत्कर्म ज्ञाना-
वर्णादिकं यस्य स तथा । भ० ७ श० १० उ० । अतिशयेन
महान्ति कर्माणि ज्ञानावर्णादीनि बन्धमाश्रित्य यस्य सः ।
प्रभूतकर्मबन्धके, भ० ५ श० ६ उ० ।

महाकल्लाण-महाकल्याण-न० । परमश्रेयसि, पञ्चा० ६ विव० ।

महाकहा-महाकथा-स्त्री० । प्रबन्धेन महाजनस्य तत्त्वदेशना-
याम्, भ० ७ श० १० उ० ।

महाकाय-महाकाय-त्रि० । महान्-प्रशस्तः कायो यस्य स
महाकायः । भ० १४ श० २ उ० । महाशरीरे, उपा० २ अ० ।
बृहद्देहे, औ० । महान् कायो येषां ते महाकायाः, योजनलक्ष-
प्रमाणशरीरविकुर्वणान् । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । औ-
त्तराहाणां महोरगाणामिन्द्रे, प्रज्ञा० २ पद । महोरगभेदे,
प्रज्ञा० १ पद । भ० । स० । स्था० ।

महाकाल-महाकाल-पुं० । अतिश्यामवर्णे परमाधार्मिके देवे,
यो नारकाणां शृङ्गणमांसानि खण्डयित्वा खादयति वर्णतश्च
महाकालो भवति स महाकालः । भ० ३ श० ७ उ० । प्रश्न० ।
प्रव० । आच० । स० । आ० चू० ।

कल्पन्ति कागिणीमं-सगाणि छिदन्ति सीहपुच्छाणि ।

खावन्ति य नेरङ्ग, महाकाला पावकम्मग ॥ ७७ ॥

महाकालाख्या नरकपालाः पापकर्मनिरतान् नारकान् ना-
नाविधैरुपायैः कदर्थयन्ति, तद्यथा—कागिणीमांसकानि
शृङ्गणमांसखण्डानि कल्पयन्ति नारकान् कुर्वन्ति । तथा
(सीहपुच्छाणि चि) पृष्ठावध्रास्तांश्छिन्दन्ति, तथा ये प्राक्
मांसाशिनो नारका आसन् तान् स्वमांसानि खादयन्तीति ।
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । निधिभेदे, जं० । आ० चू० ।
दर्श० । ति० । प्रव० । स्था० । (निधयस्तु 'णिहि' शब्दे
४ भागे २६५१ पृष्ठे दर्शिताः) एकानपठितमे महाग्रहे, स्था० ।

दो महाकाला । स्था० २ ठा० ३ उ० । कल्प० । चं०
प्र० । सू० प्र० ।

केतुकस्य महापातालस्याधिपतौ देवे, स्था० ४ ठा० २ उ० ।
प्रव० । औत्तराहाणां पिशाचानामिन्द्रे, प्रज्ञा० २ पद ।
स्था० । पष्ठे पिशाचनिकाये, प्रज्ञा० १ पद । सप्तमनरकपृथि-
व्यां स्वनामख्याते महानरके, प्रज्ञा० २ पद । सूत्र० । स्था० ।
जी० । स० । महारुद्रभेदे लौकिकदेवे, आच० ६ अ० । उज्ज-
यिनीशमशाने, अन्त० १ श्रु० ३ वर्ग ८ अ० । तत्रस्थे महा-
देवलिङ्गे, संथा० ।

आ० म० । (तदुत्पत्तिः 'अणिमिस्रोवहाण' शब्दे
प्रथमभागे, ३३६ पृष्ठे) अप्रमदवलोके स्वनामख्याते वि-
माने, स० १८ सम० । प्रभञ्जनस्य वायुकुमारन्द्रस्य वेल-
म्बस्य द्वीपकुमारन्द्रस्य च दक्षिणलोकपाल, स्था० ४ ठा० १
उ० । महाकाल्या अयं महाकालः । श्रेणिकस्य राज्ञा महाका-
ल्यामग्रमहिष्यां जाते पुत्रे, स च संग्रामे मृत्या चतुर्थनरकपृ-
थिव्यामुत्पद्य महाविदेहे संन्यतीति । नि० १ श्रु० १ वर्ग
१ अ० ।

महाकालंऽतर-महाकालान्तर-न० । स्वनामख्याते स्थाने, यत्र
पातालचक्रवर्ती पार्श्वनाथः । ती० ४३ कल्प ।

महाकाली-महाकाली-स्त्री० । श्रेणिकभार्यायां महाका-
लमातरि, क्षुमतितीर्थकरस्य शासनदेव्याम्, नि० १ श्रु० १
वर्ग १ अ० । (तद्वर्णनम् 'तिथ्यर' शब्दे चतुर्थभागे २२६८
पृष्ठे गतम्)

महाकिण्हा-महाकृष्णा-स्त्री० । रक्ताख्यमहानदीसङ्गते नदी-
भेदे, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

महाकिरिय-महाक्रिय-त्रि० । महती क्रिया कायिकयादिका
कर्मबन्धहेतुस्य स महाक्रियः । प्रभूतकायिकयादिक्रियाकृ-
ति, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

महाकिलेस-महाक्लेश-त्रि० । महान् क्लेशो यस्मिन् स म-
हाक्लेशः । अतिक्लेशसाध्ये, उत्त० २३ अ० ।

महाकुट्ट-महाकुष्ट-न० । धात्वन्तःप्रवेशादसाध्यत्वाच्च मह-
त्कुष्टमिति । तथाविधकुष्ठरोगे, सप्त महाकुष्टानि, तद्यथा—
अरुणोदुम्बरनिश्यजिह्वाकापालकाकनादपौण्डरीकदद्रुकुष्टा-
नि । आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

महाकुमुद-महाकुमुद-न० । सप्तमदेवलोकाधिमानभेदे, स०
१७ सम० ।

महाकुमुय-महाकुमुद-न० । संख्याभेदे, सा चैवम्-चतुरशीति
महाकुमुदाङ्कशतसहस्राण्येकं महाकुमुदम् । ज्यो० २ पाहु० ।

महाकुमुयंग-महाकुमुदाङ्ग-न० । संख्याभेदे, सा चैवम्-चतु-
रशीतिकुमुदशतसहस्राण्येकं महाकुमुदाङ्गम् । (विशेषतः
'काल' शब्दे तृतीयभागे ४७८ पृष्ठे वर्णितम्) ज्यो० २ पाहु० ।

महाकुल-महाकुल-पुं० । महत्कुलमिच्छाक्वादिकमस्येति ।
इच्छाक्वादिकुलोत्पन्ने, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । महच्च
तत्कुलमिति । इभ्यकुलादौ, न० । नि० चू० ८ उ० ।

महाखंदग-महाखन्दक-पुं० । पष्ठे भूतनिकाये, प्रज्ञा० १ पद ।

महागंगा-महागङ्गा-स्त्री० । गोशालकपरिभाषिते सप्तगङ्गा-
त्मके मानभेदे, "सप्त गंगा औ पगा महागंगा ।" भ० १५ श० ।

महागर-महाकर-पुं० । बृहत्खनौ, महाकरा ज्ञानादिभावर-
त्नापेक्षया । दश० ६ अ० १ उ० ।

महागह-महाग्रह-पुं० । ग्रहभेदे, महाग्रहाश्च मनुष्यतिरश्चामु-
पघातानुग्रहकारित्वान् । स्था० ।

अष्ट महागहा पप्पत्ता । तं जहा-चंद १, सुरे २, मुके ३,
बुहे ४, बुहस्मई ५, अंगार ६, मणिनर ७, केउ ८ ।

स्था० = डा० । (अत्र ' महागह ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे विशेषतो वर्णितम्)

महागिरि-महागिरि-पुं० । गौतमगोत्रस्य स्थूलभद्रस्य शिष्ये एलापत्यगोत्रे स्थविरे, " थेरस्स एं अज्जस्थूलभद्रस्स गोयमसगुत्तस्स इमे दो थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होन्था । तं जहा—थेर अज्जमहागिरि एलावच्चसगोत्ते, थेर अज्जसुहन्था वासिट्ठसगुत्ते । " महागिरिर्दशपूर्वी साधुः । कल्प० २ अधि० = क्षण । आव० । शिष्यौ द्वौ स्थूलभद्रस्य, महागिरिसुहस्तिनौ " आ० क० ४ अ० । आ० चू० । अश्वमित्रे, यो हि महागिरिशिष्यस्य कौडिन्याभिधानस्य शिष्यो मिथिलायां नगर्यां लक्ष्मीगृहे चैत्यं निह्वयो जातः । स्था० ७ डा० । विशेष० । आ० म० । आ० चू० । उक्त० । ध० २० । उल्लुकातीरस्थे धनगुप्त-गुरौ, विशेष० । मरौ, सूत्र० १ ध्रु० ११ अ० । (अत्रत्यो विशेषः ' अज्जमहागिरि ' शब्दे प्रथमभागे गतः ।)

महागिह-महागृह-न० । इभ्यगृहे, महाकुले च । गि० चू० = उ० ।

महागुण-महागुण-पुं० । महाश्चासौ गुणश्च महागुणः । सकलगुणाऽऽधारत्वात् । महाव्रते, पा० ।

महागुरु-महागुरु-त्रि० । कापुरूपैर्दुर्वह, आचा० २ ध्रु० ४ चू० ।

महागोप-महागोप-पुं० । गोपो गोरक्षकः, स चेतर्गोरक्षकेभ्योऽतिविशिष्टत्वान्महानिति महागोपः । उपा० ७ अ० । अतीव गोरक्षणे कुशले, व्य० ३ उ० । आ० म० । आ० चू० । क० । (विशेषतो वर्णने ' एमोर्गृह ' शब्दे चतुर्थभागे १८५२ पृष्ठे गतम्)

महाघोर-महाघोर-त्रि० । अतीवरोद्रे, जी० १ प्रति० । महाभयानके, सूत्र० १ ध्रु० ११ अ० । स्था० ।

महाघोस-महाघोष-पुं० । औदीच्यानां स्तनितकुमाराणामिन्द्रे, स्था० ४ डा० १ उ० । भ० । स० । यस्तु भीतान् पलायमानान् नारकान् पशुनिव वाटकेषु महाघोषं कुर्वन्निरुद्धि स महाघोषः । पञ्चदशे परमाधार्मिकनिकाये, भ० ३ श० ७ उ० । प्रश्न० । स्था० । प्रव० । आव० । स० । आ० चू० ।

भीए य पलायंते, समंततो तत्थ ते शिरुंभंति ।

पसुणो जहा पसुवहे, महघोसा तत्थ शेण्डए ॥ ८४ ॥

(भीए इत्यादि) महाघोषाभिधाना भवनपत्यसुगन्धमविशेषाः परमाधार्मिका व्याधा इव परपीडोत्पादनेनैवाऽतुलं हर्षमुद्ब्रहन्तः क्रीडया नानाविधरूपायैर्नारकान् कदर्थयन्ति, तांश्च भीतान् प्रपलायमानान् मृगानिव समन्ततः—सामस्त्येन तत्रैव—पीडोत्पादनस्थानं निरुम्भन्ति—प्रतिवधन्ति, पशुन्वन्तादिकान् यथा पशुवधे समुपस्थिते नश्यतस्तद्वधकाः प्रतिवधन्त्येवं सत्र नरकावासं नारकानिति । सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० । भाग्नवर्षेऽतीतायामुत्सर्पिण्यां जाते सप्तमकुलकरे, स० । ऐरवतवर्षे भविष्यति ऋषिंशे तीर्थकरे, स० । तृतीयदेवलोकाविमानभेदे, न० । स० ६ सम० ।

महाचंद-महाचन्द्र-पुं० । ऐरवत वर्षे भविष्यत्यष्टमे तीर्थकरे, स० १५६ सम० । " म्मिग्गिचंदे द्दहकेत्तु महाचंदे य केवली । दीहे पासं य अगहा, समाहिं पिडिदंसंतु मे । " ति० ।

महार्चिण-महार्चि(न)ण-पुं० । चीनदेशमुख्यभागे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

महाजंत-महायन्त्र-न० । इच्चादिपीडनयन्त्रे, उक्त० १६ अ० ।

महाजंबू-महाजम्बू-स्त्री० । जम्बूवाः सुदर्शानायाः शेषलघुजम्बूपत्तया प्रधानजम्बूवाम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

महाजकख-महायक्ष-पुं० । अजितनाथस्य शासनयक्षे, प्रव० २६ द्वार । (तत्स्वरूपवर्णनम् ' जिणजकख ' शब्दे चतुर्थभागे)

महाजण-महाजन-पुं० । विशिष्टपरिपदि, दश० १ अ० । सूत्र० ।

महाजय-महाजय-त्रि० । महाज्जयः कर्मशत्रुपराभवनलक्षणो यस्मिन्नसौ महाजयः । महतां कर्माऽरीणां विनाशके, उक्त० १२ अ० ।

महाजस-महायशस्-पुं० । महद् विस्तीर्णं सर्वस्मिन्नपि जगति विस्तृतत्वाद्यशः श्लाघाऽस्येति महायशः । च० प्र० १७ पाहु० । सू० प्र० । उक्त० । अपरिमितकीर्तौ, उक्त० १२ अ० । ज्ञा० । ज० । जी० । भुवनत्रयगतख्यातिव्यात् । आ० म० १ अ० । आ० चू० । बृहत्प्रख्यातिके, भ० १ श० ७ उ० । विख्यातसद्गुणे, दश० ६ अ० २ उ० । स्था० । दश० । स्था० । भरतपौत्रे आदित्यशसः पुत्रे, स्था० ८ डा० । आ० चू० । आ० म० । ऐरवतवर्षे भविष्यच्चतुर्थे तीर्थकरे, स० ।

महाजाइ-महाजाति-स्त्री० । गुल्मभेदे, प्रज्ञा० १ पद । ज० ।

महाजाण-महायान-न० । यान्त्यनेन मोक्षमिति यानं चारित्र्यम्, तच्चात्रानेकभवकोटिदुर्लभं, लब्धमपि प्रमाद्यतस्तथाविधकमोदयात्स्वप्नावामनिधिसमतामवान्त्यतो महच्छब्देन विशिष्यते, महच्च तद् यानं च महायानम् । मोक्षसाधके चारित्र्ये, यदिवा-महयानं सम्यग्दर्शनचारित्र्यादिवयं यस्य स महायानः मोक्षः । मोक्षे, पुं० । आचा० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० ।

महाजुद्ध-महायुद्ध-न० । परस्परं मार्यमाणमारकतया युद्धे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० ।

महाजुम्म-महायुग्म-न० । महान्ति च तानि युग्मानि महायुग्मानि । महाराशिषु, भ० ।

कइ णं भंते ! महाजुम्मा पप्पत्ता ?, गोयमा ! सोलस महाजुम्मा पप्पत्ता, तं जहा-कडजुम्मकडजुम्मे १, कडजुम्मे-तेओगे २, कडजुम्मदावरजुम्मे ३, कडजुम्मकलिओगे ४, तेओगकडजुम्मे ५, तेओगेतेओगे ६, तेओगदावरजुम्मे ७, तेओगकलिओगे ८, दावरजुम्मकडजुम्मे ९, दावरजुम्मेतेओगे १०, दावरजुम्मदावरजुम्मे ११, दावरजुम्मकलिओगे १२, कलिओगकडजुम्मे १३, कलिओगेतेओगे १४, कलिओगदावरजुम्मे १५, कलिओगकलिओगे १६, से केणऽड्डेणं भंते ! एवं वुच्चइ-सोलस महाजुम्मा पप्पत्ता । तं जहा-कडजुम्मकडजुम्मे ० जाव कलिओगकलिओगे ?, गोयमा ! जे णं रासीचउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउपज्जवमिए जे णं तस्स रामिस्स अवहारसमया तेऽवि कडजुम्मा से तं कडजुम्मकडजुम्मे, १, जे णं रासीचउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे तिपज्जवमिए, जे णं तस्स रामिस्स अवहारसमया कडजुम्मा

से तं कडजुम्मतेओगे २, जे र्णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे दुपज्जवसिए, जे र्णं तस्स रासिस्स अवहारसमया कडजुम्मा से तं कडजुम्मदावरजुम्मे ३, जे र्णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे एगपज्जवसिए, जे र्णं तस्स रासिस्स अवहारसमया कडजुम्मा से तं कडजुम्मकलिओगे ४, जे र्णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउपज्जवसिए, जे र्णं तस्स रासिस्स अवहारसमया तेओगे से तं तेओगकडजुम्मे ५, जे र्णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे तिपज्जवसिए, जे र्णं तस्स रासिस्स अवहारसमया तेओया से तं तेओगतेओगे ६ जे र्णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे दुपज्जवसिए, जे र्णं तस्स रासिस्स अवहारसमया तेओया से तं तेओगदावरजुम्मे ७, जे र्णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे एगपज्जवसिए, जे र्णं तस्स रासिस्स अवहारसमया तेओया से तं तेओगकलिओगे ८, जे र्णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउपज्जवसिए, जे र्णं तस्स रासिस्स अवहारसमया दावरजुम्मा से तं दावरजुम्मकडजुम्मे ९, जे र्णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे तिपज्जवसिए, जे र्णं तस्स रासिस्स अवहारसमया दावरजुम्मा से तं दावरजुम्मे १०, जे र्णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे दुपज्जवसिए, जे र्णं तस्स रासिस्स अवहारसमया दावरजुम्मा से तं दावरजुम्मदावरजुम्मे ११, जे र्णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे एगपज्जवसिए, जे र्णं तस्स रासिस्स अवहारसमया दावरजुम्मा से तं दावरजुम्मकलिओगे १२, जे र्णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउपज्जवसिए, जे र्णं तस्स रासिस्स अवहारसमया कलिओगा से तं कलिओगकडजुम्मे १३, जे र्णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे तिपज्जवसिए, जे र्णं तस्स रासिस्स अवहारसमया कलिओगा से तं कलिओगतेओगे १४, जे र्णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे दुपज्जवसिए, जे र्णं तस्स रासिस्स अवहारसमया कलिओगा से तं कलिओगदावरजुम्मे १५, जे र्णं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे एगपज्जवसिए, जे र्णं तस्स रासिस्स अवहारसमया कलिओगा से तं कलिओगकलिओगे १६, से तेण्डेणं ० जाव कलिओगकलिओगे । (सूत्र-८५५)

(कइ र्णं भंते ! इत्यादि) इह युग्मशब्देन राशिविशेषा उच्यन्ते, ते च जुल्लाका अपि भवन्ति, यथा प्राक् प्ररूपिता अतस्तद्व्यवच्छेदाय विशेषणमुच्यते । महान्ति च तानि युग्मानि च महायुग्मानि, (कडजुम्मकडजुम्मे त्ति) यो राशिः सामर्थिकेन चतुष्कापहारेणापहियमाणश्चतुःपर्यवसि-

तो भवत्यपहारसमया अपि चतुष्कापहारेण चतुःपर्यवसिता एवाऽसौ राशिः कृतयुग्मा इत्यभिधीयते । अपहियमाणद्रव्यापेक्षया तत्समयापेक्षया चेति द्विधा कृतयुग्मत्वादयमन्यत्रापि शब्दार्थो योजनीयः । स च किल जघन्यतः षोडशात्मकः, एषां हि चतुष्कापहारतश्चतुरग्रत्वात्समयानां च चतुःसंख्यत्वादिति १, (कडजुम्मतेओए त्ति) यो राशिः प्रतिसमयं चतुष्कापहारेणापहियमाणान्तरपर्यवसानो भवति तत्समयाश्चतुःपर्यवसिता एवासावपहियमाणान्तरपर्यवसिता ज्योः, अपहारसमयापेक्षया तु कृतयुग्म एवेति कृतयुग्मज्योः इत्युच्यते । तच्च जघन्यत एकोनविंशतिस्तत्र हि चतुष्कापहारेण त्रयोऽवशिष्यन्ते, तत्समयाश्चत्वार एवेति २, एवं राशिभेदसूत्राणि तद्विवरणसूत्रेभ्योऽवसेयानि । इह च सर्वत्राप्यपहारसमयापेक्षमाद्यं पदम् अपहियमाणद्रव्यापेक्षं तु द्वितीयमिति, इह च तृतीयादारभ्योदाहरणानि कृतयुग्मद्वारेण राशावष्टादशादयः । कृतयुग्मकल्योऽं सप्तदशादयः, -स्योऽं कृतयुग्मे द्वादशादयः, एषां चतुष्कापहारे चतुरग्रत्वात्तत्समयानां च त्रित्वादिति । ज्योऽं जराशौ तु पञ्चदशादयः, ज्योऽं द्वापरं तु चतुर्दशादयः, ज्योऽं जकल्योऽं त्रयोदशादयः, द्वापरकृतयुग्मेऽष्टादयः, द्वापरज्योऽं राशावेकादशादयो, द्वापरद्वारेण दशादयो, द्वापरकल्योऽं नवादयः, कल्योऽं कृतयुग्मे चतुरादयः, कल्योऽं जराशौ सप्तादयः, कल्योऽं द्वापरं षडादयः, कल्योऽं कल्योऽं तु पञ्चादय इति । भ० ३५ श० ।

महाठवणिया-महास्थापनिका-स्त्री० । शवपरिष्ठापनिकायाम्, ध० ३ अधि० ।

महाडड-महाडड-न० । चतुरशीतिलक्षगुणितेषु वृटितेषु, ज्यो० २ पादु० । ('काल' शब्दे तृतीयभागे ४७८ पत्रे स्फुटितम्)

महाडका-महाडका-स्त्री० । भेरीवाद्ये, भ० ५ श० ४ उ० । जी० ।

महाण-अस्माकम्-त्रि० । " रेणो मज्झ अम्ह अम्हं अम्हे अम्हो अम्हाण ममाण महाण मज्झाण आमाम् " ॥ ८३ ॥ ११४ ॥ इत्यस्मदः आमामासहितस्य महाणाऽऽदेशः । प्रा० ३ पाद ।

महाणई-महानदी-स्त्री० । गुरुनिम्नगायाम्, स्था० ५ ठा० २ उ० । प्रा० म० । विस्तीर्णनयाम्, नि० चू० १२ उ० । महा० । जं० (कुत्र कति महानद्य इति 'जंबूदीव' शब्दे चतुर्थभागे १३७६ पृष्ठे गतम्)

मन्दरदक्षिणतः षट्, उत्तरतः षट् महानद्यः—

जंबूमंदरदाहिणेणं छमहाणईओ पणत्ताओ, तं जहा-गंगा सिंधू रोहिया रोहियंसा हरी हरिकंता । जंबूमंदरउत्तरेणं छमहाणईओ पणत्ताओ, तं जहा-णरकंता णारिकंता सुवण्णकूला रुप्पकूला रत्ता रत्तवई । स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

जंबूमंदरदाहिणेणं चुल्लहिमवंताओ वासहरपण्वयाओ पउमदहाओ महादहाओ तओ महाणदीओ पवहंति । तं जहा-गंगा सिंधू रोहियंसा । जंबूमंदरस्स उत्तरेणं सिहरीओ वासहरपण्वयाओ पौडरीयदहाओ महादहाओ तओ महाणदी-

आ पवहन्ति । तं जहा-सुवन्नकूला रत्ता रत्तावती । स्था० ३
ठा० ४ उ० ।

(सिन्धुमहानद्या विस्तारपूर्वकवक्रव्यता 'गंगा' शब्दे तृ-
तीयभागे ७८५ पृष्ठे गता)

रत्तारत्तवतीआ र्णं महाणदीआ पवाहे सातिरेगे चउवीसं
कोमे वित्थोरणं पम्पत्ताआ । म० २४ सम० ।

जंबूमंदरदाहिलेणं गंगासिंधूआ महाणईआ दस महाणईआ
समप्पेति । तं जहा-जउणा १ सरऊ २ आवी ३ कोसी ४
मही ५ सिंधू ६ वितत्था ७ विभासा ८ एरावई ९ चंद-
भागा १० । जंबूमंदरउत्तरेणं रत्तारत्तवईआ महाणईआ
दस महाणईआ समप्पेति, तं जहा-किएहा महाकिएहा नीला
महानीला तारा महातारा ईदा० जाव महाभागा । स्था०
१० ठा० ३ उ० ।

(गङ्गामहानदीवक्रव्यता 'गंगा' शब्दे तृतीयभागे ७८५ पृष्ठे गता)

जंबूमंदरस्स दाहिलेणं सिंधुमहानदीं पंच महाणईआ सम-
प्पेति । तं जहा-मतहू विभासा वितत्था एरावई चंदभागा २।
जंबूमंदरउत्तरेणं रत्तां महाणई पंच महाणईआ समप्पेति । तं
जहा-किएहा महाकिएहा नीला महानीला महातीग । जंबू-
मंदरस्स उत्तरेणं रत्तावई महाणई पंच महाणईआ समप्पेति
ईदा ईदमेणा सुमेणा वारिसेणा महाभागा ४। (सूत्र-४७०)
स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

जंबूदीवे दीवे सत्त महाणदीआ पुग्त्थाभिमुहीआ लवण-
समुदं समप्पेति । तं जहा-गंगा रोहिया हरी सीता णरकंता
सुवन्नकूला रत्ता । जंबूदीवे दीवे सत्त महानदीआ पच्च-
त्थाभिमुहीआ लवणसमुदं समप्पेति । तं जहा-सिंधू रोहि-
यंसा हरिकंता सीतोदा णारिकंता रूपकूला रत्तवई । स्था०
७ ठा० ३ उ० ।

जंबूदीवे र्णं दीवे चउदस महानईआ पुवावेरेणं लवण-
समुदं समप्पेति । तं जहा-गंगा सिंधू रोहिआ रोहिअंसा हरी
हरिकंता सीया सीआदा नरकंता नारिकंता सुवन्नकूला
रूपकूला रत्ता रत्तवई । म० १४ सम० ।

सीआमीआयाणं महाणईआ मुहमूले दम दम जोअ-
णाई उव्वेहेणं पप्पत्ताआ । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

महाणंदियावच-महानन्धावत्त-पुं । घोपस्य स्तनित-
कुमारस्योत्तरदिकूपाले, स्था० ४ ठा० १ उ० । भ० । विमा-
नभेदे, न० । स० १७ सम० ।

महाणगर-महानगर-पुं० । प्रभूतलोकावासे नगरे, प्रश्न० १
आश्र० द्वार । (महानगरपागारकवाडफलिहभूयंति) महा-
नगरमिव महानगरं विविधसुखहेतुत्वसाधर्म्याद्धर्मः तस्य
प्राकार इव कपाटमिव परिधमिव यत्तन्महानगरप्राकारक-
पाटपरिधभूतापति । प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

महाणगरी-महानगरी-स्त्री० । तीर्थभूते पुरीभेदे, महानगर्या-
मुदण्डविहारे श्रीमदादिनाथः । ती० ४३ कल्प ।

महाणडो-देशी-रुद्रे, दे० ना० ६ वर्ग १२१ गाथा ।

महाणय-महानद-पुं० । ब्रह्मपुत्रादौ प्रभूतजलवाहिनि नदे,
“महानयसोयपडियं समुदमतिगयं तच्च मच्छमगरेहि छिन्ने ।”
आ० म० १ अ० ।

महाणरग-महानरक-पुं० । बृहदायामविष्कम्भे निरये, जी० ।

सत्तमाए र्णं पुढवीए पंच अणुत्तरा महतिमहालया-
महाणरगा पम्पत्ता, तं जहा-काले महाकाले रोएण महा-
रोएण अपइट्टाणे । जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।

महाणरगमरिस-महानरकसदृश-त्रि० । रौरवादितुल्ये, दश०
१ चू० ।

महाणल्लिण-महानल्लिन-न० । चतुरशीतिनल्लिनाद्दशतसह-
स्ररूपायां संख्यायाम्, ज्या० २ पाहु० । ('काल' शब्दे ३ भागे
४७३ पत्रे स्फुटीभूतम्) सममदेलोकाविमानभेदे, स० १८ सम० ।

महाणस-महानस-पुं० । रसवत्याम्, आ० चू० १ अ० ।

महाणसिणी-महानमिनी-स्त्री० । रसवतीकारिकायाम्, भ०
११ श० ११ उ० ।

महाणसिय-महानसिक-त्रि० । महानसे नियुक्ता महानसिकाः
सूपकारेषु, झा० १ श्रु० ७ अ० । आव० ।

महाणाग-महानाग-पुं० । प्रधानसप्पे, आव० ४ अ० । उत्त० ।

स्था० । कश्चित्पकः प्रस्तुतपाणकः सञ्चलकः समारब्धभि-
क्षार्थभ्रमणकः कथंचिन्मारितमण्डकिकः चुल्लकप्रति०ऽप्र-
तिपन्नतद्वचनः पुनरावश्यककाले स्मारिततदर्थः समुत्पन्न-
कोपः चुल्लकोपघातायाभ्युत्थितो वेगादागच्छन् स्तम्भे आ-
पतितो मृतो ज्योतिष्केषूपपन्नोऽनन्तरं च्युतो जातिस्मर-
दृष्टिविषयसर्पतयोत्पन्नः । सर्पदृष्टमृतपुत्रेण च सर्पेषु कुपि-
तेन गङ्गाऽऽदिष्टजनमार्यमाणेषु नागेषु नागविनाशकनरेण
केनाऽऽर्यापधिवलादाकृष्यमाणो दृष्टकोपविपाकतया च
मददृष्टिविषय मा घातकपुरुषविघातो भवत्विति भाव-
नया पुच्छतो निर्गच्छन् यथा निर्गमे च खगड्यमानः
कोपलक्षणभावापायं परिहृतवानिति । तथा स एवानन्तरं ना-
गदत्ताभिधानराजसुततयोत्पन्नो बालत्व एव प्रतिपन्नप्रव-
ज्याऽत्यन्तसंविश्रुतिर्यग्भवाभ्यासाच्चात्यन्तजुधालुरादित्यो-
दयादस्तसमयं यावद्भोजनशीलोऽस्माधारणगुणवर्जितदेव-
ताभिवन्दिताऽत एव तद्रुच्छगतामासादित्पकचतुष्टयस्येपर्या-
विषयीभूता विनयार्थं तेषामुपदर्शितस्वार्थानीतभोजनः तैश्च
मत्सराद्भोजनमध्यनिष्ठवृत्तान्डीवनाऽत्यन्तोपशान्तचित्तवृ-
त्तितया संज्ञानकेवलः पुनर्देवतावन्दितस्तेषामपि क्षपकाणां
संवेगहेतुत्वेन केवलज्ञानदर्शनसमृद्धिसंपादकः कोपरूपं भा-
वापायं परिजहागेति । अथवा-कोपादिलक्षणो भावापायो
भवति क्षपकस्येवेति । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

महाणिज्जर-महानिर्जर-त्रि० । महती निर्जेरा कर्मक्षयलक्षणा
यस्य । बृहत्कर्मक्षयकारिणि, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

पंचहिं ठाणेहिं समणे निगंथे महानिज्जरे महापज्जवसाणे भवइ, तं जहा-अगिलाए आयरियवेयावच्चं करेमाणे १, एवं उवज्झायवेयावच्चं करेमाणे २, थेरवेयावच्चं करेमा ० ३, तवस्मिंवेयावच्चं करे ० ४, गिलाणवेयावच्चं करेमाणे ॥ ५ ॥ पंचहिं ठाणेहिं समणे निगंथे महानिज्जरे महापज्जवसाणे भवइ । तं जहा-अगिलाए मेहवेयावच्चं करेमाणे १, अगिलाए कुलवेयावच्चं करेमाणे २, अगिलाए गणवेयावच्चं करेमाणे ३, अगिलाए संघवेयावच्चं करेमाणे ४, अगिलाए साहम्मियवेयावच्चं करेमाणे ॥ ५ ॥ (सूत्र-३६७)

महानिज्जरे बृहत्कर्मन्तयकारी महानिज्जरेत्वाच्च महदात्यन्तिकं पुनरुद्भावाभावात् पर्यवसानमन्तो यस्य स तथा । (अगिलाए त्ति) अग्लान्या अखित्तया बहुमानेनेत्यर्थः, आचार्यः पञ्चप्रकारः । तद्यथा—प्रवाजनाचार्यो, दिगाचार्यः, सूत्रस्यादेशनाचार्यः, सूत्रस्य समुद्देशनाचार्यो, वाचनाचार्यश्चेति । तस्य वैयावृत्त्यं व्यावृत्तस्य शु व्यापारवतो भावः कर्म वा वैयावृत्त्यं, भक्तादिभिः धर्मोपग्रहकारिबस्तुभिरुपग्रहकरणमाचार्यवैयावृत्यम्, तत् कुर्वाणो विदधदिति, एवमुत्तर्यदेवपि, नवरमुदाध्यायः—सूत्रदाता । स्थविरः स्थिरीकरणात् । अथवा-जात्या पाण्डुवार्यिकः, पर्यायेण विंशतिवर्षपर्यायः । श्रुतं समवायधारी, तपस्वी-मासक्षपकादिः । ग्लानः—अशक्ता व्याध्यादिभिरिति । तथा (सेह त्ति) शैलकोऽभिनवप्रवाजितः । साधर्मिकः समानधर्मा लिङ्गतः प्रवचनतश्चेति । कुलम्—चान्द्रादिकं साधुसमुदायविशेषरूपं प्रतीतम्, गणः—कुलसमुदायः । संघो गणसमुदाय इत्येवं सूत्रद्वयेन दशविधं वैयावृत्त्याभाभ्यन्तरतपेभेदभूतं प्रतिपादितमिति ! उक्ते च—“आयरिय उवज्झाए, थेर तवस्सी गिलाणसंहाणे । साहम्मिय कुल गण संघ-संगयं तमिह कायव्वं ॥ १ ॥” इति । स्था० ५ टा० १ उ० ।

तिहिं ठाणेहिं समणे निगंथे महानिज्जरे महापज्जवसाणे भवइ, तं जहा-कया णं अहं अप्पं वा बहुयं वा सुयं अहिज्जिस्सामि, कया णमहमेकल्लविहारपडिमं उवसंपज्जिता णं विहरिस्सामि, कया णमहमपच्छिममारणंतियसंलेहणाभूसणाभूमिए भत्तपाणपडियाइक्खए पाओवगए कालमणवक्खमाणे विहरिस्सामि, एवं समणसा सवयसा सकायसा पागडेमाणे (पहारमाणे) णिगंथे महाणिज्जरे महापज्जवसाणे भवइ । तिहिं ठाणेहिं समणोवासते महाणिज्जरे महापज्जवसाणे भवति, तं जहा-कया णं अहमप्पं वा बहुयं वा परिगगहं परिचइस्सामि १, कया णं अहं मुंडे भवित्ता आगारओ अणगारिणं पव्वयिस्सामि २, कयाणं अहं अपच्छिममारणंतियसंलेहणाभूसणाभूमिए भत्तपाणपडियाइक्खए पाओवगए कालमणवक्खमाणे विहरिस्सामि ३, एवं समणसा सवयसा सकायसा पागडेमाणे (जागरमाणे) समणोवामए महाणिज्जरे महापज्जवसाणे भवइ । (सू० २१०)

(तिहीत्यादि) सुगमम् । नवरम्—महती निर्जरा कर्मजपणा यस्य स तथा । महत्—प्रशस्तमात्यन्तिकं वा, पर्यवसानम्—पर्यन्तं, समाधिमरणतो—ऽपुनर्मरणतो वा जीवितस्य, यस्य स तथा । अत्यन्तं शुभाशयत्वादिति, (एवं स मणस त्ति) एवमुक्कलक्षणत्रयं, स इति—साधुः (मणस त्ति) मनसा, हस्त्वं प्राकृतत्वात्, एवं (सवयस त्ति) वचसा (सकायस त्ति) कायेनेत्यर्थः, सकारागमः प्राकृतत्वादेव, त्रिभिरपि करणैरित्यर्थः । अथवा—स्वमनसत्यादि, प्रधारयन्—पर्यालोचयन् कच्चित् “पागडेमाणे त्ति” पाठस्तत्र प्रकटयन् व्यक्तीकुर्वन्नित्यर्थः । यथा श्रमणस्य तथा श्रमणोपासकस्यापि त्रीणि निर्जरादिकारणानीति दर्शयन्नाह—“ तिही ” त्यादि, कण्ठ्यम् । स्था० ३ टा० ४ उ० ।

महाणिज्जामग-महानिर्यामक-पुं० । अर्हति, भवसमुद्रपार-गामित्वात् तेषाम् । आ० चू० १ अ० ।

महाणिदा-महानिद्रा-स्त्री० । मिथ्यात्वज्ञानमय्यां निद्रायाम्, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

महाणिमित्त-महानिमित्त-न० । शास्त्रविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । “महाणिमित्तं जहा भोमुप्पानं सुविणं अंतलिकखं अंगंसरं लक्खणं वंजणं ।” आ० चू० १ अ० ।

महाणिरय-महानिरय-पुं० । बृहत्प्रमाणे नरके, स्था० ।

अहोलोणे णं पंच अणुत्तरा महइमहालया महाणिरया पप्पत्ता, तं जहा काले महाकाले रोरुए महारोरुए अप्पइट्ठाणे । (अहोलोणे त्ति) सप्तमपृथिव्यामनुत्तराः—सर्वोत्कृष्टवेदनादित्वात्ततः परं नरकाभावाद्वा, महत्त्वं च चतुर्णां क्षेत्रतोऽप्यसंख्यातयोजनत्वात् । स्था० ५ टा० ३ उ० ।

महाणिल-महानिल-पुं० । महावाते, अष्ट० २२ अष्ट० ।

महाणिसीह-महानिशीथ-न० । निशीथग्रन्थाद् ग्रन्थार्थाभ्यां महत्तरे ग्रन्थे, पा० । तं० ।

सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं—इहं खलु छउमत्थसंजमकरियाए वट्टमाणे जेणं केइ साहू वा साहुणी वा से णं इमेणं परमत्थतत्तसारसब्भूयत्थपसाहगसुमहत्थाति-सयपवरवरमहानिमीहसुयक्खंधसुयाऽणुसारेणं तिविहं ति-विहेणं सव्वभावंतरंतेहि णं णीसल्ले भवित्ता णं आयहि-यऽट्ठाए अच्चंतघोरवीरुग्गा कट्ठतवसंजमाऽणुट्ठाणेषु सव्व-पमायालंवणविप्पमुक्के । अणुममयमहणिसमणालसत्ताए सययं अणुच्चिणं अणुप्परमसद्दामंवेगवेरग्गमग्गए णि-प्पियाणे अणिगूहियवलवीरियपुरिसकारपरक्कमे अगिलाणी-ए वोमट्ठचत्तदेहे सुणिच्छिणं एगग्गचित्तो अभिक्खणं अभि-रमिज्जमाणो णं रागदोसमोहविसयकसायनाणालंवणा अ-णेगप्पमायं इड्डिरससायागारवरोइऽट्ठज्झाणविगहामिच्छत्त-चिइदुट्ठयोगअणायधणमेवणाकुमीलादिमंसग्गी पसुप्पज्झ-क्खणं कलहजात्यादिमयमच्छरामरिमममीकार अहंका-

रादिअणगंभयभिषताममभावकलुमिएणं हियएणं हिमाऽ-
लियचोरिकमेहुणपरिग्गहाऽऽरंभमंकप्पादिगोयरे अज्झव-
मिए घोरपयंडमहागोडवणविकम्पपावकम्ममललेवखवलिए
अमंनुडाऽऽमवदारे एकं खणलवमुहुत्तणिमिसणिमिसद्व-
वभंतरंतरमविसल्ले विरत्तेजा । महा० १ अ० ।

महानिमीहस्म चउत्थऽज्झयणं । अत्र चतुर्थाध्ययने बहवः
सैद्धान्तिकाः काविदालापका न सम्यक् श्रद्धेत्येवं तैरश्रद्धा-
नैरस्माकमपि न सम्यक् श्रद्धानम्, इत्याह हरिभद्रसूरिः—न
पुनः सवमेवेदं चतुर्थाध्ययनम्, अन्यानि वा अध्ययनानि अ-
स्यैव कतिपयैः परिमितैरालापकैरश्रद्धानमित्यर्थः, यतः
स्थानसमवायजीवाभिगमप्रज्ञापनादिषु न कथंचिदिदमाचक्ष्ये
यथा प्रतिसन्तापस्थलमस्ति, तद्गुहावासिनस्तु मनुजास्तेषु
च परमाधार्मिकाणां पुनः पुनः सप्ताष्टवारान् याचदुपपातः,
तेषां च तैर्दारुणैर्यज्जिलाघरट्टसंपुटैर्गिलितानां परिपीड्यमा-
नानामपि संवत्सरं याचन्त्याणव्यापत्तिर्न भवतीति । वृद्धवा-
दस्तु पुनर्यथा तावदिदमार्थं सूत्रं, विकृतिर्न तावदत्र, प्रतिष्ठा-
प्रभृताश्चात्र श्रुतस्कन्धा, अर्थाः सुपुतिशयेन सातिशयाः
गणधरोक्तानि चेह वचनानि । तदेवं स्थितं न किंचिदाशङ्क-
नीयम् । महा० ५ अ० ।

“ चत्तारि सहस्साइ, पंच सयाओ तहेव पन्नासं ।

चत्तारि सिलेगा वी, महानिमीहंमि पाएणं ” प्रति० ।

(‘चेइय’ शब्दे तृतीयभागे १२२६ पृष्ठे एतत्प्रामाण्यमुक्तम्)

महाणिहाण-महानिधान-न० । गतेषु रूपणनिहिते धने, कल्प०
१ अधि० ४ क्षण ।

महाणिहि-महानिधि-पुं० । चक्रवर्तिनां नैसर्गिकादिषु निधिषु,
स्था० ८ ठा० । (नव महानिधयः ‘णिहि’ शब्दे चतुर्थभागे,
२१५१ पत्रे उक्ताः) स्था० ६ ठा० । जं० । ति० ।

महाणील-महानील-पुं० । रत्नविशेष, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

महाणीलमरिस-महानीलमदृश-त्रि० । महानीलं यत्किमपि
वस्तुजाने लोकप्रसिद्धं तेन सदृशे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

महाणीला-महानीला-स्त्री० । रत्नानदीसङ्गते महानदीभेदे,
स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

महाणुभाग-महानुभाग-पुं० । महाननुभागो विशिष्टवैक्रिया-
दिकरणविषयाच्चिन्त्या शक्तिर्यस्य । चं० प्र० २० पाहु० । महा-
माहान्मसहिते, उत्त० १२ अ० । व्य० । अचिन्त्यसामर्थ्यं,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । व्य० । शङ्कतशापानुग्रहविषय-
सामर्थ्यमद्वावान् । आ० म० १ अ० । महाप्रतापे,
प्रज्ञा० २ पद० । भ० । नि० । महाप्रधाने, ग० १ अधि० । अचि-
न्त्यशक्तियुक्ते, औ० । आच० । आ० म० । स्था० । ज्ञा० । चं०
प्र० । अचिन्त्यानिशये, उत्त० १२ अ० । स्था० ।

महाणुभाव-महानुभा(न)व-पुं० । महानतिशायी अनुभागः
स्वर्गापवर्गप्रदानादिलक्षणं यस्य सः । पा० । महाननुभावो म-
हिमा यस्य स तथा । कल्प० १ अधि० १ क्षण । सूत्र० । महा-
प्रभाववान्, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । अचिन्त्यशक्तिके, पौ० १

विव० । प्रज्ञा० । विशिष्टवैक्रियादिकरणाच्चिन्त्यसामर्थ्यं, भ०
१ श० ७ उ० । सू० प्र० । दर्श० । हा० ।

महातमप्पभा-महातमःप्रभा-स्त्री० । महातमसः प्रभा यस्यां
सा महातमःप्रभा । अतिशयकृष्णद्रव्योपलक्षितेत्यर्थः ।
अनु० । महानमसोऽतिशायितमसः प्रभा बाहुल्यं यत्र
सा महातमःप्रभा । सप्तमनरकपृथिव्याम्, प्रव० १७२ द्वार ।

महातव-महातपस्-त्रि० । महत् प्रशस्तमाशंसादिदोषरहित-
त्वान् तपो यस्य स तथा । जं० १ वत्त० । सू० प्र० । प्रशस्ततप-
सि, विपा० । रा० । औ० । चं० प्र० । ज्ञा० ।

महातवस्सि-महातपस्विन्-पुं० । विशिष्टतपोधने, हा० ।

महातवोवतीरप्पभव-महातपस्तीरप्रभव-न० । राजगृहस्य व-
हिवैभारपर्वतस्यादूरे उष्णजले प्रस्रवणे, भ० २ श० ७ उ० । स्था० ।
आ० म० । आ० चू० । विशे० । “ महातवोवतीरप्पभवे त्ति ”
(व्याख्याऽस्य ‘अरण्यउत्थिय’ शब्दे प्रथमभागे ४५६ पृष्ठे गता)

महातीरा-महातीरा-स्त्री० । रक्ताख्यमहानदीसंगते नदभेदे,
स्था० ३ ठा० २ उ० । ध० ।

महाथंडिल-महास्थण्डिल-न० । शवपरिष्ठापनभूमौ, वृ० १ उ० ।
(क्षेत्रप्रत्युपेक्षणायां महास्थण्डिलप्ररूपणा ‘विहार’ शब्दे)

महाथल-महास्थल-न० । मथुरायां लौकिकतीर्थभूते स्वनाम-
के स्थले, ती० ।

महादाण-महादान-न० । उत्तमविश्रानेने, पञ्चा० ८ विव० ।
दीनतपस्यादौ गुर्वनुज्ञया दाने, पञ्चा० २ विव० । हा० ।

प्रकर्षवतः पुण्यानुबन्धिपुण्यस्य तीर्थकरत्वं फलमुक्तं, तीर्थ-
करस्य च पुण्यप्रकर्षरूपत्वेन जगद्गुरुत्वाद्दानेन महता भाव्यं,
संख्यावच्च तत्तस्य श्रूयत इति कथं तदानस्य महत्त्वमित्यधु-
नोपदर्शयन्नाह—

जगद्गुरोर्महादानं, संख्यावच्चेत्यसंगतम् ।

शतानि त्रीणि कोटीनां, सूत्रमित्यादि चोदितम् ॥१॥

जगद्गुरोर्भुवनभर्तुर्जिनस्य महादानम्-अतिशायिवितरणम्
वरविकारूपम्, संख्यावच्च परिगणितम्, चशब्दः समुच्चये ।
इति एतदसंगतम्-विरुद्धम् । तथाहि-महादानं चेत् संख्या-
वत् कथं? संख्यावत् महादानं कथमिति? संख्यावत्त्वं तस्य
कथं सिद्धमित्यारेकायामाह-यतः ‘शतेत्यादि’ इह च शतानि
त्रीणि कोटीनामित्यतः परमित्यादीति पदं द्रष्टव्यम्, ततश्च
शतानि त्रीणि कोटीनामित्याद्येव प्रभृति आदिशब्दाद्-“ अ-
ट्टासीइ च होति कोडीओ ” इत्यादः परिग्रहः । सूत्रमर्थसूचन-
परं वचनं चोदितम् । ‘संवच्छरे दिन्नं’ पाठान्तरेण शास्त्रे
इत्यादि चोदितमिति । तत्र शास्त्रे-आगमे, शेषं तथैवेति
परवच इति ॥ १ ॥

एवं जिनस्य महादानविरुद्धतामभिधाय बुद्धस्य महादान-
साङ्गत्यमभिधातुं पर एवाऽऽह—

अन्यैस्त्वमंख्यमन्येषां, स्वतन्त्रेषूपवर्ण्यते ।

तत्तदेवेह तद्युक्तं, महच्छब्दोपपत्तितः ॥ २ ॥

अन्यैस्त्वपरैः, पुनर्जिनापेक्षया बौद्धैः, असंख्यम्-अविद्यमानप-
रिमाणम्, अन्येषां जिनादपरैषां बोधिसत्त्वानां, स्वतन्त्रेषु स्व-

कीयशास्त्रेषु, उपवर्ण्यते-प्रतिपाद्यते । तद्यथा-“एते हाटकरा-
शयः प्रवितताः शैलप्रतिस्पर्द्धिनो, रत्नानां निचयाः स्फुरन्ति
किरणैराक्रम्य भानोः प्रभाम् । हाराः पीवरमाक्रिकौघरचि-
तास्तारावलीभासुरा, यानादौ विजहाय वस्त्रगृहतः स्वैरं
जनो गच्छति ।” “तदिति” तस्मात्तदेव बुद्धदानमसंख्यातमेव ।
इह दानविचारे तदिति ‘महादानं’ युक्तं-संगतम्, कुत इत्या-
ह-“महच्छब्दोपपत्तितः महाधनस्य तत्रैव बुद्धदान उपपद्य-
मानत्वात्, संख्यातदानोपपत्त्या असंख्यातदानस्यानुपचरि-
तमहत्त्वसिद्धिरिति ॥ २ ॥

ततः किमत आह—

ततो महानुभावत्वा-त्तेषामेवैव युक्तिमत् ।

जगद्गुरुत्वमखिलं, सर्वं हि महतां महत् ॥ ३ ॥

यतो बोधिसत्त्वानां महच्छब्दोपपत्तितः महादानं युक्तं तत-
स्तस्मान् महादानयोगात्, महानुभावत्वात्-अचिन्त्यशक्तियु-
क्तत्वात्, तेषामेव-बोधिसत्त्वानामेव न जिनस्य, इहास्मिन् लो-
के युक्तिमत्-सोपपत्तिकम्, किं तदित्याह-जगद्गुरुत्वं भुवनभ-
र्तृत्वम्, किंभूतमित्याह-अविद्यमानं खिलं गुरुत्वाविषयो यत्र
जगद्गुरुत्वं तदखिलम्, सर्वव्यापकं संपूर्णमिति यावत्कुत
एतदेवमित्याह-सर्व-निरवशेषं दानादिक्रियाजालम्, हि य-
स्मात् महताम्-महासत्त्वानाम्, महत् सातिशयं भवति । अतो
महादानयोगात् एव महानुभावा जगद्गुरुवश्च भवन्ति नान्य
इति । इह च तेषामिति धर्मा, जगद्गुरुत्वं साध्यं, महानुभावव-
त्त्वं हेतुः, महतां महदिति च हेत्वसिद्धिनापरिहार इति ॥ ३ ॥

पूर्वपक्षमुपसंहरन्नाह—

एवमाहेह सूत्रार्थं, न्यायतोऽनवधारयन् ।

कश्चिन्मोहात्ततस्तस्य, न्यायलेशोऽत्र दर्श्यते ॥ ४ ॥

एवम्-अनन्तरोक्तप्रकारम्, आह-धूते पूर्वपक्षवादी, इह-प्र-
क्रमे सूत्रस्य (तिन्नेव य कोडिसया) इत्यादेरागमस्यार्थोऽ-
भिधेयः सूत्रार्थस्तमनवधारयन्निति योगः । किं सर्व्वेथाऽ-
नवधारयन्नेत्याह-न्यायतो-न्यायमाश्रित्यार्थापत्तिगम्यम-
र्थमित्यर्थः । अनवधारयन् अनवबुध्यमानः, कश्चि-
दित्यसंबद्धभाषित्वात् अनिर्दिश्यमानः सौगत इति भावः ।
मोहाद्-अज्ञानात् । यत एव ततस्तस्मात्कारणात्तस्य-मूढ-
वादिनो, न्यायलेशो युक्तिमात्रा, अत्र-दानव्यतिकरे, दर्श्य-
ते-अभिधीयते इति ।

तन् प्रतिपादनार्थेवाऽऽह—

महादानं हि संख्याव-दर्थ्यभावाज्जगद्गुरोः ।

सिद्धं वरवरिकात्-स्तस्याः सूत्रे विधानतः ॥ ५ ॥

महादानम्-अतिशायिविधायनम्, हिशब्दो दानमहत्त्व-
भावनार्थः । यत् संख्यावद्-विद्यमानपरिमाणं तद् अर्थ्यभा-
वान्-प्रयोजननामविद्यमानत्वाच्च पुनर्गौराभावाद् द्रव्या-
भावाद्वा, जगद्गुरोः-भुवननायकस्य जिनस्य, कुत एतद्वग-
तमित्याह-सिद्धं-निर्णीतम्, ‘वर्गं वृणुत’ इत्येवमाख्याने वर-
वरिका, तस्या वरवरिकातो हेतोः । न च तस्या अन्यसिद्धि-
रित्याह-तस्या वरवरिकायाः सूत्रे निर्युक्तिरूपे आगमे वि-
धानतो विहितत्वात् । तथाहि—

“सिवाडगनिपवउक्क, चवत्तउमुहमहापहपडेमु ।

दारसु पुरवगणे, रत्थामुहमज्झयोरसु ।

वरवरिया घोसिज्जइ, किमिच्छियं दिज्जए बहुविहीए ।

सुअसुरदेवदाणव-नरिंदमहियाण निक्खमणे ॥ ५ ॥” इति ।

अथ वरवरिकया दीयमानमर्थ्यभावात्तत्संख्यावदिति कुतः

सिद्धमित्यत्राऽऽह—

तथा सह कथं संख्या, युज्यते व्यभिचारतः ।

तस्माद्यथोदितार्थं तु, संख्याग्रहणमिष्यताम् ॥ ६ ॥

तथा-वरवरिकया, सह-साद्धं, कथं-केन प्रकारेण न कथं
चिदित्यर्थः । संख्या-परिमाणं, युज्यते-संगच्छते कुत इत्याह-
व्यभिचारतो-विसंवादान् अर्थिसद्भावे सतीति गम्यम्,
तथा हि-अर्थिनः प्रभूता महच्छाश्च दानं वरवरिकया दीयत
इति कथं तन्नियतसंख्यं भवितुमर्हति । यस्मादेवं तस्माद्यथो-
दितार्थं तु अनन्तराऽऽस्मदुक्तप्रयोजनमेव, तथाविधार्थ्यभावप्र-
तिपादनार्थपरमेव संख्यासंग्रहणं ‘ तिन्नेव य कोडिसए ’
इत्यादिदानसंख्याविधानमिष्यतामभ्युपगम्यतां न पुनर्गौरा-
र्याभावद्रव्याभावाभ्यामिति । ननु यदि तीर्थकरानुभावा-
दशपदेहिनां सन्तोषभावादर्थ्यभावः स्यात्तदा संख्या-
करणमप्ययुक्तम् ? अल्पस्यापि दानस्यासंभवादित्यत्रोच्यते-
देवताशेपाय इव संवत्सरमात्रेणाप्रभूतप्राणिप्राह्णत्वाद्युक्तमेव
संख्यावत्त्वमिति, अनेन महादानं संख्यावच्चेत्यसङ्गतमित्येत-
त्परवचो निरस्तमिति ॥ ६ ॥

अथ यदुक्तं ततो महानुभावत्वादित्यादि तदुपदर्शयन्नाह-

महानुभावताऽप्येषा, तद्भावे न यदर्धिनः ।

विशिष्टसुखयुक्तत्वात्, सन्ति प्रायेण देहिनः ॥ ७ ॥

महानुभावताऽपि-अतिशायिप्रभावताऽपि न केवलं देहिनां
सन्तोषसंपत्संपादनं संख्योपेतमेव दानं महादानमित्यपिश-
ब्दार्थः । एषा-एषेव वक्ष्यमाणस्वरूपा न पुनर्देहिनामसंख्यात-
वित्तवितरणरूपा । तामेवाह-तद्भावे-जगद्गुरुसद्भावे (न)नेव
‘यदिति’ यदेतदर्थिनस्तुच्छतया परमार्थनशीलाः सन्तीति सं-
बन्धः । कुत इत्याह-विशिष्टसुखयुक्तत्वादपेक्षया सातिशयान-
न्दसंपदुपेतत्वात्, सुखं च सन्तोषो, यदाह-“सज्जानं परमं मि-
त्र-मज्ञानं परमो रिपुः । सन्तोषः परमं सौख्यं-माकाङ्क्षादुःखमु-
त्तमम् ॥ १ ॥” सन्ति-भवन्ति, प्रायेण-वाहुल्येन, अनेन च नि-
रुपक्रमकर्मजनितधनादानवाञ्छास्तद्भावेऽप्यर्थिनः केचित्
संभवन्तीत्यावेदयति । भवति चैवम्, यतः-“जगत्प्रिये सुरुपे
च, शशिनो रश्मिमण्डले । सत्यव्यम्भोजिनीखण्डे, न विकाशं
प्रपद्यते” ॥ १ ॥ अत एव संख्यातदानसंभवोऽन्यथा तद्-
संभव एव स्यादिति । देहिनः-प्राणिनः, दृश्यन्ते च द्रव्याणां
प्रभावविशेषाः, यतः-“समुद्रच्छृत्यसौ कोऽपि, हेतुर्गगनमण्ड-
ले । यस्मात्प्रमुदितप्राणि, जायते जगतीतलम् ॥ १ ॥” त-
देवमसंख्येयदानस्य महादानत्वाभावादसंख्येयदानदायिनां
महानुभावत्वासिद्धेर्गसिद्धो हेतुरित्यभिहितमिति ॥ ७ ॥

तथा—

धर्मोद्यताश्च तद्योगा-त्ते तदा तत्त्वदर्शिनः ।

महन्महत्त्वमस्यैव-मयमेव जगद्गुरुः ॥ ८ ॥

धर्मोद्यताश्च-कुशलानुष्ठाननिरताश्च भवन्ति, न केवलमन-
र्थिन इति चशब्दार्थः । तद्योगाज्जगद्गुरुसंबन्धात्, ते-देहिनः,

तदा तस्मिन् जगद्गुरुकाले, तथा तत्त्वदर्शिनो भवन्ति । अथवा कुतस्ते धर्मोद्यता इत्याह—यतस्तत्त्वदर्शिनः, तत्त्वं च “क्लेशायासपराः प्रायः, प्राणिनां बाह्यसंपदः । एकान्तेन पण्यत्तं, सुखसन्तोष इष्यते ॥ १ ॥ ” इत्यादिकम् । ततश्च किमित्याह—महद्-अतिशायि, महत्त्वं-माहात्म्यं महानुभावत्वम्, अथवा महद्भूतो महतां वा महत्त्वं महन्महत्त्वम्, अस्य जिनस्यैव, व्यवच्छेदफलत्वाद्भजनस्येति नान्येषां बोधिसत्त्वादीनाम् । एवमनन्तरोदितया नीत्या संख्यावद्भानतो महादानदायित्वेन महानुभावतेत्येवंरूपया अयमेव जिनपतिरेव न तु बोधिसत्त्वो जगद्गुरुर्भूव-भर्तेति । अनेन च बोधिसत्त्वलक्षणे धर्मिणि महानुभावत्वलक्षणस्य हेतोरसिद्धताक्ता, महानुभावत्वनिवन्धनमहादानस्यामहत्त्वख्यापनान् । जिनलक्षणे च धर्मिणि महादानताख्यापनतो महानुभावत्वहेतोः सिद्धताभिधानेन जिनस्य जगद्गुरुताक्ता, अतो निरस्तं ततो महानुभावत्वादि दूषणमिति ॥ ८ ॥ हा० २६ अष्ट० । न्यायात्तत्त्वत्वमपि हि भृत्यानुपरोधतो महादानं दीनतपस्व्यादौ गुर्वनुज्ञया दानम्, (अन्यन्तु ‘दाण’ शब्दे चतुर्थभागे २४८६ पत्रे व्याख्यातम्)

महादामट्टि-महादामास्थिन्-पुं० । ईशानेन्द्रस्य देवस्य वृषभानीकाधिपतौ, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

महादिमा-महादिशा-स्त्री० । पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तरदिक्षु, ताश्च मेरुपर्वते रुचकस्थाने गोस्तनाकाराश्चतस्रो द्विप्रदेशादयो द्रव्युत्तगः शकटाईसंस्थाना महादिशः पूर्वाद्याश्चतस्रः । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आ० म० । भ० ।

महादुम-महादुम-पुं० । जम्बूवादिषु, जम्बूद्वीपादिनामनिवन्धनेषु शाश्वतवृक्षेषु, स्था० । (अस्य वक्रव्यता तृतीयभागे ‘कुग’ शब्दे ५८६ पृष्ठे गता ।) अष्टमदेवलोकविमानभेदे, म० १८ सम० ।

महादुमसेण-महादुमसेन-पुं० । श्रेणिकस्य धारण्यां जाते पुत्रे, स च वीरगन्तिके प्रव्रज्य सर्वार्थसिद्ध उपपद्य महाविदेहे संन्यस्यति । अणु० २ वर्ग ६ अ० ।

महादेव-महादेव-पुं० । लोकप्रसिद्धया शिवे, वीतरागदेवे, हा० । महादेवस्य च तान्विकं महत्त्वमखिलजनासुलभस्वभावेभ्योऽतिशयैभ्यः, तं चापायापगमज्ञानवचनसुखप्रवृत्तयः । तत्र चापायापगमातिशयपूर्वकत्वाच्छेषाणाम्, तमेव तावत्तस्य श्लोकद्वयेनाऽऽह—

यस्य संक्लेशजननो, रागो नास्त्येव सर्वथा ।

न च द्वेषोऽपि मत्वेषु, शमन्धनद्वयोऽनलः ॥ १ ॥

न च मोहोऽपि मज्ज्ञान-च्छादनोऽशुद्धवृत्तकृत् ।

त्रिलोकख्यातमहिमा, महादेवः स उच्यते ॥ २ ॥

यस्य देवताविशेषस्य रागो नास्त्येव महादेवः स उच्यते इति संवन्धः तत्र यस्य कस्याप्यनिर्जोगिताभिधानस्य पारंगतमुगतहरिहरहिरगयगर्भादिदेवस्येति सामान्यनिर्देशः, एतेन च माध्यस्थ्यमात्मनो दर्शितम्, आह च—“पक्षपातो न मे वीर, न द्वेषः कपिलादिषु । युक्तिमद्वचनं यस्य, तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ १ ॥ ” माध्यस्थ्यदर्शनेन चाऽऽत्मीयवचसि श्रोतृणां मुपादेयताबुद्धिरुपहिता, यस्मादनाग्रहादेव वक्रुः सकाशा-

त्तत्त्वाधिगमो भवति । यदाह—“आग्रही वत निर्नीरपति युक्तिः तत्र यत्र मतिरस्य निविष्टा । पक्षपातरहितस्य तु युक्तिर्यत्र तत्र मतिरेति निवेशम् ॥ १ ॥ ” रागस्याव्यभिचरितस्वरूपप्रतिपादनायाऽऽह—समिति-सामस्त्येन क्लेशनं विवाधनं क्लिष्टं विवाधन इति वचनात् । संक्लेशः-आत्मनः स्वाभाविकस्वास्थ्यवाधनं, तं जनयति उत्पादयतीति संक्लेशजननः । अथ व्यभिचार एव विशेषणमर्थवद्भवति, न चासंक्लेशजननोऽपि रागोऽस्ति येनाऽसौ व्यवच्छिद्यते न चाधिकृतमहादेवस्य प्रकाशान्तरेणापि रागो विवक्ष्यते इति विशेषणमनर्थकम् ? नैवमविदितस्वभावस्य स्वभावाविर्भावनाय विशेषणस्याभिमतत्वात् । यथा परमाणुरप्रदेश इति, कोऽसावित्याह-जीवस्वरूपोपरजनाद्रागोऽभिष्वङ्गलक्षणः, नास्त्येव न विद्यत एव, इदं चावधारणं रागांशस्याप्यभावप्रतिपादनार्थम्, स चोपशान्तमोहावस्थायामुदयापेक्षया, कदाचिद् रागभेदोपेक्षया वा स्यादतः सत्ताद्यपेक्षयाऽपि तद्व्यवच्छेदार्थमाह—सर्वथा सर्वैः प्रकारैर्वन्धोदयसत्तालक्षणेर्विषयरागस्तेह रागादपि रागरूपैर्द्रव्यक्षेत्रकालभावाभिष्वङ्गस्वभावैर्वेति । तथा न च नैव द्वेषोऽप्यप्रीतिलक्षणो न केवलं रागो नास्त्येव द्वेषोऽपि नास्त्येव सर्वथेत्यपिशब्दार्थः । केचित्त्याह—सत्त्वेषु प्राणिषु सत्त्वग्रहणं च प्रायः संव्यवहारार्हं प्राणिनां प्राणविषयस्यैव क्रोधमानात्मकद्वेषस्य दर्शनात्, अप्राणिषु पुनरसौ महामोहविजृम्भितमेव । उक्तं च “ किं एत्तो कट्टयरं, मूढो जं थाणुगंमि अण्णुडिओ । थाणुस्स तस्स रूसइ, न अण्णो दुण्णउत्तस्स ॥ १ ॥ ” अत एव रागस्य विषयविशेषानभिधानेनोपादानं कृतं, तस्य संव्यवहारार्हं प्राणिनामपि जीवाजीवविषयतयोपलम्भान् । जीवाजीवविषयत्वादिव महाविषयतया प्राधान्याद्रागस्यादावुपादानम् । नन्वप्रीतिमात्रलक्षणस्य द्वेषस्यानिष्टप्रदर्शनादिविषयेष्वप्राणिष्वपि दर्शनाद्, देवताविशेषस्य च सर्वविषयस्य द्वेषाभावस्य विवक्षितत्वाच्च युक्तं सत्त्वग्रहणमिति ? नैवम्, अनेन हि प्रतिपत्तिरूपप्राणिविषयद्वेषाभावप्रतिपादनेन निखिलजनविदितसंपन्ननिपातनादिकलद्वेषवतीनां पराभिमतदेवतानां महत्त्वाभावस्य वक्रुमिष्टत्वाद् । यस्य च प्रतिपत्त्यप्रतिपत्तिष्वपि प्राणिष्वपि द्वेषो नाऽस्ति तस्याप्राणिषु सुतरामसौ न संभवतीति । किंस्वरूपो द्वेष इत्याह—शम उपशमः क्षान्त्यादिभावः स एवन्धनं दाह्यं दार्वीदि तस्य दहने दवानल इव, ‘दवानलो-व-नाग्निः’ शमन्धनदवानलः । इदमपि स्वरूपविशेषणं न तु व्यवच्छेदकं सर्वस्यापि द्वेषस्यैवंरूपत्वादिति । तथा न च नैव मोहोऽपि मूढताऽपि, न केवलं रागो द्वेषश्च नास्ति सर्वथा मोहोऽपि नास्त्येव सर्वथा यस्य स महादेवः, इति । प्रकृतं मोहमेव स्वरूपतो विशेषयन्नाह—सत् शोभनं यथावत् पदार्थपरिच्छेदितया तच्च तत् ज्ञानं च बोधः सज्ज्ञानम् । सतां वा सद्भूतानामर्थानां ज्ञानं सज्ज्ञानं, तच्छादयितुमावरीतुं शीलं धर्मो वा यस्य स तथा । सज्ज्ञानच्छादकत्वादिव अशुद्धकल्मषकलङ्काङ्कितं वृत्तं वर्त्तनं चेष्टितं करोति शरीरिणां विवधानि यः सोऽशुद्धवृत्तकृत् । किम्भूतोऽसौ महादेव इत्याह—त्रयां लोकाः समाहृतास्त्रिलोकं त्रिभुवनं, तत्र ख्यातः प्रसिद्धो महिमा महत्त्वं यस्य स त्रिलोकख्यातमहिमा । त्रिलोकख्यातमहिमा च भवत्येव निखिलनर्गनकरनाकिनिकायनायकलोककदर्थनसमर्थरागादिगुणानकर्गनगराणाम्

मर्थमकलपुरुषचक्रचूडामणेः पुरुषविशेषस्य । यदाह—“राग-
द्वयमहामोहः, कदर्थितजगज्जनैः । नाभिभूतं मनो यस्य,
महिम्ना तस्य कः समः” दिव-क्रीडाविजिगीषाव्यवहारशु-
तिस्तुतिमोदमदकान्तिस्वप्नगतिष्विति वचनादीव्यते स्तूयते
इति देवः स्तवनीयः । स च प्रेक्षाधनामसाधारणगुणगण-
माणिक्यमकरनिकेतनायमानत्वेन महान्तं स्तवनीय इति ।
महाश्वासो देवश्चेति महादेवः । स-इति असावेवोच्यते अ-
भिधीयते, महादेवस्वरूपवेदिभिर्न पुना रागादिगुणपराकृतप-
राक्रम इति । अथ सर्वप्राणिनां रागादिमत्त्वापलब्धेन स-
र्वथा तदभावः कस्यापि सम्भवतीति ? नयं सर्वप्राणिनाम-
नुपलब्धेः प्रतिनियतप्राण्युपलब्धेश्च व्यभिचारित्वात् । किं
च स्वात्मन्यपि क्वचिद्विषयविशेषे रागाद्यभावदर्शनात्,
कस्यापि सार्वदिकः सार्वत्रिकः सर्वथा च रागाद्यभावो भ-
वन्न विरुध्यते । आह च—“दृष्टो रागाद्यसद्भावः, क्वचिदर्थं
यथाऽऽत्मनः । तथा सर्वत्र कस्यापि, तद्भावे नास्ति बाधक-
म् ॥१॥” तथा रागादयो भावाः सम्भाव्यमानसर्वथाक्षयाः दे-
शनः क्षयोपलब्धेः, ये पौद्गलिकभावा अल्पबहुबहुतरादिक्षेप-
ण देशतः क्षयवन्तस्त सर्वतः क्षयवन्तोऽपि दृष्टाः, यथा रवि-
करावारिका घनपङ्क्तयः देशतः क्षयवन्तश्च रागादयोऽतः
संभाव्यमानसर्वथाक्षया इति । आह च—“देशतो नाशिनो
भावा, दृष्टा निखिलनश्वराः । मेघपङ्क्त्यादयो यद्देवं रा-
गादयो मताः” ॥ १ ॥ अथ संभवत्यप्यात्यन्तिकरागाद्यभावे
तस्य चित्तवृत्तिरूपत्वेन दुर्बिज्ञेयत्वात्कथं तद्भान् पुरुषविशे-
षोऽवगन्तव्यः ? इति, अत्राच्यते-तस्य स्वरूपाचरित्वाच्च ।
तथाहि-यस्य रूपमत्कामिनीकामनायुधमनक्षमालं चरितं च
शृङ्गारादिरसापरिकरितमेकान्तशान्तरसानुगञ्जितजेषान्तरा-
रिजयवन्नासमञ्जसं च स एवासाधिति प्रतिपत्तव्यम् ।

यदाह—

“रागोऽङ्गनासङ्गमनानुमेयो,

द्वेषो द्विषद्वारणहेतिगम्यः ।

मोहः कुवृत्तागमदोषसाध्यो,

नो यस्य देवः स स चैवमर्हन् ॥ १ ॥

शृङ्गारादिरसाङ्गारैर्न दूने देहिनां हितम् ।

एकान्तसान्ततोपेत-मर्हते वृत्तमद्भुतम् ॥ २ ॥ ”

देवतान्तराणां तु रागाद्यभावानुचितरूपचरित्वं सुप्रसि-
द्धमेव । तथाहि—

ब्रह्मा लूनशिगा हरिर्दृशि सरुक् व्यालुमशिध्रो हरः,
सूर्योऽप्युल्लिखितोऽनलोऽप्यखिलभुक् सोमः कलङ्काङ्कितः ।
स्वर्नाथोऽपि विमंस्थुलः खलु वपुःसंस्थैरुपस्थैः कृतः,
सन्मार्गस्खलनाद्भवन्ति विषदः प्रायः प्रभूणामपि ॥ १ ॥

तथा—

“यद् ब्रह्मा चतुराग्रेणः समभवद्देवो हरिर्वामनः,
शक्रो गुह्यसहस्रसंकुलतनुर्नृच क्षीया चन्द्रमाः ।
यजिह्वादलनामवापुर्हयो राहुः शिरोमात्रता,
तृणैः ! देवि ! विडम्ब्येनयमखिला लोकस्य युष्मत्कृता ॥२॥”

तथा “ ब्रह्मा लूनशिगा ” इत्येतत्कथमत्रोच्यते-किलैकदा प्र-
यस्त्रिंशदेवकोटयो मिलिताः, तत्र च ते परस्परं मातापितृव-
र्णं कुर्वन्ति स्म । तत्र च तैरुक्तमहो महेश्वरस्य न ज्ञायते
मातापितराविति, न तावस्य बभूवतुर्दिदं च देववचनमुप-
श्रुत्य ब्रह्मणः पञ्चममुखेन गर्दभमुखाकारेण समत्सरमभिहि-

तम्, यदुत मय्यपि सर्वपदार्थज्ञानं जीवति सति क एवं दु-
र्वन्तं, यथा महेश्वरस्य पितरौ न ज्ञायन्तं, यतोऽहं जानामि । ततः
स तस्य तौ वक्रमार्गेभ । ततो महेश्वरेणाप्रकाश्यप्रकाशनार-
म्भकुपितेन कनिष्ठिकानखकुक्तिरवाल्क्यापारणेन निखिल-
सुगन्धमूहसमक्षं भर्तृनि निकृत्तं तद् ब्रह्मणो गर्दभशि-
रो लूनशिगाः । अन्ये त्वाहुः । किल-ब्रह्मवासुदेवयोगान्ममह-
त्त्वविषयो विवादः समजति । विवदन्तो च तौ महादेवमुपस्थि-
तौ । महादेवेन चाभिहितावले भवतो विवादेन, य एव मदीय-
लिङ्गस्यान्तं लभन्त स एव युवयोर्महान्तदन्यस्मिन्नर इति ।
ततो वासुदेवो लिङ्गस्यान्तोपलम्भनार्थमथमन्तादृतवान्, स
च प्रभूतं यावन्महावेगेन गत्वाऽपि अप्राप्ततदन्तः पातालव-
ज्राग्निना च गन्तुमशक्नुस्तस्मिन्तापोदेव च कृष्णीभूतशरीरः
प्रतिनिवृत्य महादेवान्तिकमाजगाम, निवदितवांश्च यथा ना-
स्ति भवलिङ्गस्यान्त इति । ब्रह्मा तृपतिप्राप्तयेव गतोऽप्राप्त-
दन्तश्च निर्विण्णो लिङ्गमस्तकान्तिपतन्तीं मालामासादितवान्
तां चासौ पप्रच्छ, कुतो भवतीति । तयोक्तं महेश्वरलिङ्गमस्त-
कात् । कियान्श्च त कालः । ततः समागच्छन्त्या तयोक्तं पगमा-
साः । ततो ब्रह्मणोक्तमहं लिङ्गतोपलम्भाय प्रस्थितः किं तु भव-
त्या यो मार्गः पृथग्भिर्मांसैरतिक्रान्तस्तस्यातिवदुष्टान्निर्विण्णो-
ऽहं निवर्त्तिष्ये । ततो महादेवपृष्ट्या त्वया साध्यं दातव्यम् ।
तयाऽपि प्रतिपन्नं ततस्तां गृहीत्वा शम्भुसमीपमाजगाम । स-
मागत्य चोक्तवान्, लब्धो मया लिङ्गान्तः । एषा च संप्रत्ययार्थं
ततो माला मयाऽऽनीता । ततः पृष्ट्वाऽसौ, तथाऽप्युक्तमयं मत्त-
तोऽनन्तमपि मल्लिङ्गं सान्तं व्यवस्थापयत एतावित्यसद्वृत्तभा-
षणकुपितेन शम्भुना कनिष्ठिकानखकुटारं ब्रह्मणो गर्दभशि-
रो लूनस, माला त्वस्पृश्यतया शापितेति । “हरिर्दृशि सरुक्,”
इत्येतद्वयं श्रूयते । किल-दुर्वासा महर्षिरुर्वशीं कामितवान्, तथा
चासावुक्तः । यद्यपूर्वेण यानेन त्वं स्वर्गे समागच्छसि ततोऽहं
भवन्तमिच्छामि, तेन च प्रतिपन्नमेतत् । गतवांश्चासौ वासुदे-
वसमीपं, कुता च तेन तस्य प्रतिपत्तिः । पृष्ट्वा तेनाऽऽगमनका-
रणम्, उक्तं च तेन स्वर्गेऽहं गन्तुमिच्छामि । ततो भवता स
भार्येण गोरूपधारिणा रथारूढोऽहं स्वर्गे नेतव्यो, न च ग-
च्छता पश्चाद्भागो निरूपणीयः । प्रतिपन्नं च तथा तद्भक्तिभ-
याभ्यां वासुदेवेन, नेतुं च प्रवृत्तः । ततः स्त्रीत्वात्तथाविधगम-
नशक्तिविकलां लक्ष्मीं प्राजनकदण्डेन मुनिः पुनः पुनः प्रणुणो-
द, तच्च स्नेहादसहमानेन वासुदेवेन तदभिमुखं निभालितं, तेन
च प्रतिपन्नवैतथ्यकारित्वात् कुपितेन वासुदेवो लोचने प्राज-
नकदण्डेन प्रणोदित इत्येवं हरिलोचने स्फोटः संवृत्त इति ।
अन्ये त्वाहुः-किलैकदा वासुदेवः सर्गिणो तपस्यति स्म । तत्र
च तापसी काचिन् स्नाति स्म । तेन च तस्या निगवरेणाया
अङ्गुष्ठं सकामा दृष्टिर्निवेशिता । तथाऽपि च लक्षितोऽसौ, ततः
शापेन सारोगलोचनः कृत इति । “व्यालुमशिध्रो हरः” इत्येतत्पु-
नरेव, किल-दास्यनाभिधानेन तपोवने तापसाः पयिसन्ति स्म
तदुदजेषु च भित्तार्थं महेश्वरो गृहीतसमस्तस्वकीयालङ्कारो
यगदाटङ्कारतुम्बुरुक्तङ्कारवमुखगतिदिक्चक्रवालः समाग-
च्छति । तापसीश्च स्वदर्शनजनितकामचिकाराः परिभुङ्क्ते स्म,
ततोऽप्यदा ऋषिभिर्विज्ञातम्, तथाविधव्यतिकरैः कोपाति-
रेकाच्छ्रोत्रेण तल्लिङ्गस्य च्छेदः कृतः । तत्र च निखिलजनानां ल-
च्छेदोऽभवत् प्रजानुरूपनिश्च । ततो देवैरकाल एव महारो-
मा भूदिति तापसाः प्रसादितास्तं च लिङ्गं तथैव चक्रुः । उक्त-

वन्तश्चेदम्, 'पूर्वकाले सदा स्तब्धमासीदितस्तु भोगार्थिन् एव स्तब्धीभविष्यतीति' ततो जना अपि लिङ्गवन्तो जाताः प्रजोत्पत्तिश्चेति । "सूर्योऽप्युल्लिखित इति" एतदेवं, किल-सूर्यस्य रातोदवीनामा भायोऽऽसीत्तस्याश्च यमाभिधानः पुत्रोऽभूत् । सा च आदित्यतापमसहमाना स्वकीयस्थाने स्वप्रतिच्छायां व्यवस्थाप्य समुद्रतटे गत्वा वडवारूपेण तिष्ठति स्म । प्रतिच्छाया च शनैश्चरभद्राभिधाने अपत्ये जनितवती । अन्यदा यमेन वहिस्तादागतेन भोजनं याचिता प्रतिच्छाया, सा तु तत्र दत्तवती । ततः कोपात्तेन पार्ष्णिप्रहारेण प्रहता, तथा च तस्याः शापेन क्षयीकृतः । तेन च पितुः स्तब्धयदितम्, सोऽप्यचिन्तयत् । कथं स्वमानैवं करोति । ततो नूनं नेयमस्य मातयालोचयता दृष्ट्वा तन्माता वडवारूपा । ततः सूर्यस्तत्र गत्वा तामनिच्छन्तीमपि वलादेव वुभुज । तत्र चाश्विनौ देवौ जातौ । तथा च रोषारुणनयनावलोकनेनाऽसौ कुष्टीकृतः । ततश्च सूर्यो निरुजार्थं धन्वन्तरिमुपतस्थौ । स चावाच । न शरीरोल्लेखनं विना तव प्रगुणाऽस्ति, ततः सूर्येण तनृल्लेखनार्थं देववर्द्धकिरभ्यर्थितः । स उवाच, सहिष्णुना भवितव्यं, नो चेत्यद्यामि त्वाम्, तेनोक्तेमवमस्तु । ततो मस्तकादारभ्य जानुनी यावदुल्लेखनं कृतं गाढं पीडितेन सूर्येण सीत्कारः कृतः । तत उल्लेखनादसौ विररामेति । एवमनिच्छ-द्योपिन्द्रेऽगलक्षणात् पुरुषमार्गस्खलनादसौ विपदं प्राप्तवानिति । अन्ये पुनरित्यमाहुः । वडवारूपां स्वभार्यामुपभुज्य तत्पितुरुपालम्भं दत्तवान्, यथेयं त्वद्दुहिता मां विहायाऽन्यत्र तिष्ठति । स उवाच । त्वच्छरीरतापमसहमाना किं करोत्वियं वराकी । ततो यद्यनया ते प्रयोजनं ततः शरीरमुल्लेख्य, ततः सूर्यो देववर्द्धकिमुपतस्थौ । शेषं तथैव । 'अनलोऽप्यखिलभुक्' एवमुच्यते, किल-कश्चिदपि स्वकीयोऽजावस्थितं वैश्वानरं भक्तिभरणेनाहुतिभिः पूजयति स्म । स चान्यदा मदीयभार्या भवता रक्षणीयत्वाभिधाय प्रयोजनं वहिर्गतः । ततः केन-चिदपिणाऽऽगत्य वैश्वानरसमक्षमेव सोपभुक्ता, क्षणान्तरे समागतोऽसौ, तेन चेङ्गुलाकारनिपुणतया परपुरुषसंवितीति लक्षिताऽसौ । पृष्ठश्च तेन वैश्वानरः, सा च यथेह कः समागत आसीत्ततस्तां न किञ्चिद्ब्रूतुः । ज्ञानोपयोगेन च ज्ञानोऽस्मानुपपत्तिस्तेन, ततो रक्षणीयस्यारक्षणात् पृच्छ्यतश्चानिवेदनात् कुपितोऽसौ वैश्वानरं प्रति सर्वभक्षको भवत्येवं शापं च दत्तवान् । ततश्चाशुच्यादरूप्यसौ भक्षणस्वभावो जातो, यच्च किल वैश्वानरो भुङ्क्ते तत् सर्वं देवानामुपतिष्ठति, मुखं ह्यसौ देवानाम्, ततश्च देवैरशुच्यादिरसास्वादानादुद्भिन्नैर्ज्ञानेनोपलब्धशापव्यतिकरैरागत्य स मुनिः प्रसादीयतुमारभे । न चासौ प्रसमाद, तथापि देवानुवृत्त्या वैश्वानरस्य सप्त जिह्वाः कृताः । ततोऽसौ समार्च्चिरुच्यते । तत्र द्वाभ्यामाहुतीरेवासौ भुङ्क्ते ताश्च देवानाममृतत्वेनोपतिष्ठन्ति । पञ्चभिस्तु सर्वभक्षक एवावस्थापित इति । 'सोमः कलङ्काङ्कित इति' तत् पुनरेवं, किल-चन्द्रे । बृहस्पतिनर्मपिऽध्येतुं गतो देवाचार्यत्वात्तस्य, तेन च तद्गृहेऽधीयमानेन तद्धार्योपभुक्ता, ज्ञातं च तद् बृहस्पतिना, शापितश्चासौ तेन, यथा—रं गुरुतल्पग ! कलङ्किना कालं भवितव्यमिति । स्वर्नाथो भगसहस्रसंकुलतनुः पुनरेवं संवृत्तः । किल-गौतममुनेरहित्यानामा भार्या वभूव, तदपान्तिभवेताः सुगपतिस्तदुत्ते प्रविश्य तां रमे, वहिश्च समागतो मुनिः । सोऽपि तद्द्वयात्माजरीरूपं कृत्वा

तद्गृहान्निर्गत्य स्वर्गं गतवान् । मुनिस्तु नायं प्राकृतो विडालः, ततः कोऽयमिति पर्यालोचयन्निन्द्रं ज्ञातवान् । ततः कोपाद-साविन्द्रेदेहे भगसहस्रं शापेन विहितवान्, स्वच्छात्रांश्च तदुपभोगाय प्रेषितवान् । मुनिस्तु न ययौ, देवैस्त्वसावृषिः प्रसादितस्तेन च भगा लोचनीकृता इति । 'ब्रह्मा चतुर्मुखं' एवं जातः, किल-ब्रह्मा महोद्याने तपस्यति, तत्क्षोभणार्थं च रूपस्य तिल तिलमादाय कृता तिलोत्तमा, अतस्तां प्रेषयामास । अन्याश्च तस्य समाधिध्वंसनाय पूर्वाभिमुखस्थितस्याग्रे गीतनृत्याद्युपचारं चक्रुः । तत्राक्षिप्तलोचनमानसं वीक्ष्य दक्षिणतो गत्वा तथैव ताः चक्रुः । स च ध्वस्तसमाधिरपि लज्जामानाभ्यां तदभिमुखो भवितुमशक्नुवंस्ताः प्रति द्वितीयं मुखं कृतवान्, एवमपरस्यां दिशि गतासु तृतीयमुत्तरतो गतासु चतुर्थमुपरि च गतासु पञ्चमं गर्दभमुखम्, एवं पञ्चमुखः संजातः । शम्भुना च गर्दभशिरसि च्छिन्ने चतुर्मुख इति । हरिस्तु वामन एवं, किल-बलेर्दानवस्य बन्धनार्थं विष्णुर्वामनो भूत्वा मठिकानिमित्तं पदत्रयमात्रां भुवं तमेव याचितवान् । बलिना च प्रतिपद्ने तद्दानं पदत्रयेण त्रिलोकमाक्रम्य स्थानवर्जितं तं पाताले निहितवानिति । क्षयी चन्द्रमाः कथमत्रोच्यते, किल-दक्षस्य सप्तविंशतिर्दुहितरस्ताश्च चन्द्रेण परिणीताः, तासु च मध्ये रोहिण्यामासक्तोऽसौ शेषाभिस्त्वपमानिताभिः पितुर्निवेदितम्, तेन च कुपितेन शापान्नयती कृतोऽसौ पुनर्देवैः प्रसादितेन चानुग्रहादेकत्र पक्षे वृद्धिमानिति । नागाः पुनरेवं द्विजिह्वाः, किल देवैः क्षीरसमुद्रमथनादमृतमुत्पादितं, तस्य च कुण्डानि भूतानि दमैश्चाच्छादितानि । सर्पास्तद्रक्षणे नियुक्ताः, तत एकान्तमाकलय्य तैस्तत्पातुमारब्धं, दमैश्च तजिह्वा द्विधाकृताः । अन्ये त्वाहुः अमृतपानभूतानां तेषामिन्द्रेण वज्रक्षेपात् जिह्वाभेदो विहित इति । 'राहोः शिरोमात्रता' पुनरेवम्, देवैः किलामृतस्य कुण्डानि भूतानि, विष्णुश्च तद्रक्षायां नियुक्तः । ततश्च कार्यान्तरव्याप्तिस्तस्य तद्राहुणा पातुमारब्धं, विष्णुना च तं तथा वीक्ष्य चक्रक्षेपेण तच्छिरच्छेदः कृतः, पीतामृतत्वात्तच्छिरोऽजरामरं संवृत्तमिति । व्याख्यातं 'ब्रह्मा लूनशिरा' इत्यादि वृत्तद्वयमिति । तथा—

स एष भुवनत्रयप्रथितसंयमः शङ्करो,

विभर्त्सि वपुषाऽधुना विरहकातरः कामिनीम् ।

अनेन किल निर्जिता वयमिति प्रियायाः करं,

करेण परिताडयन् जयति जातहासः स्मरः ॥ १ ॥

तथा—

दिग्वासा यदि तत्किमस्य धनुषा शस्त्रस्य किं भस्मना ।
भस्माऽथाऽस्य किमङ्गना यदि च सा कामं परिच्छेष्टि किम् ॥

इत्यन्योन्यविरुद्धचेष्टितमिदं पश्यन्निजस्वामिनो,
भृङ्गी सान्द्रशिरावनद्धपरुषं धत्तेऽस्थिशेषं वपुः ॥ १ ॥

एवमपायापगमातिशयद्वारेण महादेवत्वमुक्रमथगुणाति-
शयादिप्रतिपादनतस्तदेवाऽऽह—

यो वीतरागः सर्वज्ञो, यः शाश्वतसुखेश्वरः ।

क्लिष्टकर्मकलातीतः, सर्वथा निष्कलंस्तथा ॥ ३ ॥

यः पूज्यः सर्वदेवानां, यो ध्येयः सर्वयोगिनाम् ।

यः सृष्टा सर्वनीतिनां, महादेवः स उच्यते ॥ ४ ॥

यो वीतरागः स महादेवः उच्यते क्रिया सर्वत्र योज्या । तत्र 'य' इति अनिर्दिष्टनामा, 'वि' इति विशेषेण इतो गतो नष्टो रागः प्रेम यस्य स वीतरागः । द्वेषक्षय एव च सति रागक्षयो भवतीति वीतद्वेष इत्यपि दृष्टव्यम् । तथा सर्वं समस्तं द्रव्यप्रदेश-पर्यायरूपं वस्तु जानाति विशेषप्रहणतः समस्तावरणक्षया-विर्भूतकेवलसंवेदनेनावबुध्यत इति सर्वज्ञः । सर्वज्ञत्वाव्यभि-चरितत्वात्सर्वदर्शिनस्त्वस्येति सर्वदर्शीत्यपि दृश्यम् । ननु राग-द्वेषमोहाभावः प्राक् प्रतिपादित एव, तत्प्रतिपादने च वीतरा-गत्वसर्वज्ञत्वे अवगते एव तत्स्वरूपत्वादेतयोरिति, किमिह वीतरागसर्वज्ञत्वोपादानेनेति ? अत्रोच्यते—यत एव रागादयो न सन्त्यत एव वीतरागः सर्वज्ञश्च, यत इत्येवं हेतुफलभावेन म-लक्षणात् पीतवर्णप्रकर्षवत्कनकमित्यादिन्यायेन गुणातिशय-विवक्षणाददोषः, एवंविधन्यायस्य वाक्येषु सद्भिस्तत्र त-त्राऽऽश्रितस्य दर्शनाच्चेति । अथवा—कैश्चिद्वैराग्यज्ञानादयः प्राकृता इष्यन्ते, ते च केवल्यावस्थायां प्रकृतविभुत्वा-द्विनियन्ते इति, तन्मतव्यपोहार्थत्वाददोषः । तथाहि—ज्ञा-नवैराग्यादयश्चैतन्यस्वभावाः, चैतन्यं चात्मनो रूपम्—“चैतन्यं पुरुषस्वरूपम्” इति वचनादिति कथं तन्निवृत्तः अन्ये पुनराचार्याः—“यस्य संकलेशजनन” इत्यादि श्लोकद्वय-महच्छब्दस्थावस्थामाश्रित्य व्याख्यान्ति । यतः संकलेशजन-नानि रागादिविशेषणानि तस्यामेवावस्थायां व्यवच्छेद-फलानि भवन्ति । तथाहि—यस्य संकलेशजनन एव रागो नास्ति, शमेन्धनदवानल एव च द्वेषः, सज्ज्ञानाच्छादनाशु-द्धवृत्तकारक एव च मोहो नास्ति, न पुनः सत्तागततत्क-र्मदलिकरूपोऽपि स महादेव इति । “यो वीतराग” इत्यादि तु भवस्थकेवलिनमाश्रित्येति । ननु महत्त्वं छद्मस्थावस्थाया-मनुचितं ततो महत्तरावस्थान्तरस्य सद्भावात् ? नैवम्—एवं हि सिद्धत्वलक्षणस्य महत्तमावस्थान्तरस्य सद्भावात् केव-लिनोऽप्यमहत्त्वप्रसङ्ग इति । अन्यथा वा कथंचिदपानरु-क्त्यं भावनीयम् । इह च वीतप्रेमग्रहणेन सरागादीनां म-हादेवत्वप्रतिषेध उक्तः । तत्र च भावना प्रागुपदर्शिता । स-र्वज्ञ इत्यनेन च कपिलस्य महादेवत्वमपाकृतं, तस्य च त-न्मतेनैव सर्वज्ञत्वासंभवात् । तथाहि—“बुद्धयध्यवसितमर्थं पुरुषश्चेतयते” इति तन्मतम् । बुद्धेश्च प्रकृतिविकारतया कै-वल्यावस्थायां प्रकृतिनिवृत्तौ, निवृत्तित्वात्पदार्थमात्रचेतना-ऽपि तस्य न स्यात्, किं पुनः सर्वज्ञत्वम् । न चैप पक्षो ज्या-यान्, चेतनात्मकपुरुषाभ्युपगमे हि चेतनाव्याघातकारि-प्रकृतिवियोगे पुरुषस्य सर्वज्ञत्वेनैवाभ्युपगन्तुं युक्तत्वादिति । तथा अनेनैव च बुद्धस्यापि महादेवत्वं किञ्चिज्ज्ञानत्वा-त्तन्निवारितम् । यदाहुस्तच्छिष्यकाः—सर्वं पश्यतु वा मा वा, इष्टमर्थं तु पश्यतु । कीटसंज्ञापरिज्ञानं, तस्य नः कोपयु-ज्यते ॥ १ ॥” इति । किं च किञ्चिज्ज्ञानमपि तस्य न घटते, एकास्याप्यर्थस्य सकलस्वरूपपर्यायविशेषितस्यासर्वज्ञत्वेन ज्ञानुपशङ्क्यत्वात् । यत आह—“एको भावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः । सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः, एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः ॥ १ ॥” अथ सर्वज्ञो न संभवत्येव सत्तासाधकप्रमाणाग्राह्यत्वात्, तस्य शशविषा-णवत् । यदाह—“सर्वज्ञोऽसाविति ह्यतः—तत्कालैरपि योऽद्भिः । तज्ज्ञानक्षयविज्ञान-शून्यैर्ज्ञानं न शक्यते ॥ १ ॥” इति ? नैवं सत्तासाधकप्रमाणाग्राह्यत्वस्यासिद्धत्वादाह च—तथाहि—ये

अपचयधर्माणस्ते अत्यन्तक्षयिणोऽपि संभवन्ति यथा माम-ग्रीविशेषाद्वस्त्ररत्नमालादयः, अपचयधर्मकाश्च ज्ञानावरणाद-योऽतः सर्वथा क्षयिणोऽपि संभवन्तीति, तेषां चात्यन्ताप-चये सर्वज्ञत्वादयो भवन्त्येव । न च ज्ञानावरणादीनामपचय-धर्मत्वमसिद्धं स्वसन्तानेऽपि ज्ञानादेरुपचयविशेषानुभूत्या तदावरणापचयविशेषस्य सिद्धिरिति । उक्तं च—“दापावर-णयोर्हानि-निःशेषास्त्यतिशयानात् । कच्चिद्यथा स्वेहेतुभ्यो, बहिरन्तर्ममलादयः ॥ १ ॥” तथा—य एतं बन्धमोक्षपरलो-कादयोऽतीन्द्रियभावास्ते कस्यापि प्रत्यक्षाः अनुमानगोचर-त्वाद्, यथाऽऽन्यादय इति । उक्तं च—“मूळमान्तरितदूर्गार्थाः, प्रत्यक्षाः कस्यचिद्यथा । अनुमेयत्वतोऽन्यादि-गिति सर्वज्ञसं स्थितिः ॥ १ ॥” इति । एवं च तज्ज्ञानक्षयविज्ञानशून्यैरप्य-नुमानेनाऽवगम्यते असावचतुर्वेदिना चतुर्वेदेति । तथा 'यः शाश्वतसुखेश्वरः' क्रिया पूर्ववत्, पुनर्यच्छब्दोपादान-मवस्थाविशेषोपदर्शकम् । अयमभिप्रायो, वीतरागत्वं सर्वज्ञत्वं च रागादिक्षयादाविर्भूतं भवस्थकेवलाद्यवस्थायां महत्त्व-कारणं, शाश्वतसुखेश्वरत्वादि तु विशेषणद्वयं भवातीता-वस्थायां महत्त्वकारणमिति । तत्र शश्वन्नित्यं भवतीति शाश्व-तम्, तच्च तत्सुखं च निर्वाणजनितानन्दरूपम्, अपरस्य शा-श्वतत्वात्तुपपत्तेरिति शाश्वतसुखम् । तस्येश्वरः स्वामी, स्वयं तत्प्राप्तत्वाच्छाश्वतसुखेश्वरः । ननु सर्वस्यापि वस्तुनः क्षणि-कत्वात्कथं सुखस्य शाश्वतत्वम् ? अत्रोच्यते—न हि सर्वथा वस्तुनः क्षणिकत्वमुत्पादविनाशप्रौढ्यरूपत्वात् । इह च बहु वक्तव्यं तत्तु पञ्चदशाष्टकादवसेयमिति । न च तथाभूतसुख-स्यासंभव एव, सुखावरणस्यापचयदर्शनेनात्यन्तिकस्यापि तदपचयस्य संभाव्यमानत्वादिति च पूर्वमुक्तप्रायमिति, अनेन च विशेषणेन प्रतिक्षणक्षयाघातवस्तुवादिपरिकल्पितदेवस्य न महत्त्वम्, तन्मतेन एवंविधसुखाद्यभावात्, तदभावे च महत्त्व-व्युदासः । तस्य कल्पनामात्रत्वादिति । तथा क्लिष्टाः क्लेश-स्वरूपभवहेतुत्वेन क्लेशिकाः, याः कर्मकलाः—ज्ञानावरणाद्य-ष्टप्रकारकर्मोपाश्लेषोऽतीतोऽपतो यः स क्लिष्टकर्मकलातीतः । अनेन च ये मन्यन्ते—“ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं पदम् । गत्वा गच्छन्ति भूयोऽपि, भवं तीर्थनिकारतः ॥ १ ॥” इति । तत्संमतदेवस्य महत्त्वव्युदासः । क्लिष्टकर्मकलाभावे हि भवावतारासंभावाद् । आह च—“अज्ञानपांशुपिहितं, पुरा-तनं कर्मबीजमविनाशि । तृष्णाजलाभिपिक्कं, मुञ्चति जन्मा-न्तरं जन्तोः” ॥ १ ॥ अशुभस्वरूपभवावतारिणश्च स्वकीयती-र्थनिकारासहिष्णोः प्राकृतस्येव कीदृशं महत्त्वमिति । तथा सर्वथा सर्वैः प्रकारैः निष्कलः सर्वशरीरावयवविरहितस्तद-भावे हि सुखसंभवो, यदाह—शरीरमनसोरभावे दुःखाभावः, शरीरत्वेन च दुःखसंभवे कीदृशं महत्त्वम् । अनेन च यच्छरी-रतोऽस्य महत्त्वं प्रतिपन्नाः “विश्वतश्चक्षुः विश्वतो मुखो विश्वतो बाहुः विश्वतः” इत्येतस्य वाक्यस्य श्रयमाण-ार्थाभ्युपगमात्तन्मतं व्युदस्तम्, एवंविधस्यासंभवात्, तद-संभवश्च विश्वस्य सर्वतश्चक्षुषैव व्याप्तत्वात्तदन्यपामवय-वानामनाधारत्वेनाभावप्रसङ्गात्, तैरेव वाक्यान्तराण्यन्यथा-विधस्य महत्त्वाभिधानेन स्वमतविरोधाच्च । आह च—“अपा-णिपादो जवनो गृहीता, पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः । स वेत्ति विश्वं न च तस्य वेत्ता, तमाहुरध्यं पुरुषं महान्तम्” ॥ १ ॥ अन्ये तु व्याख्यान्ति—‘क्लिष्टकर्मकलातीता’ घातिनघाति-

कर्मा भवस्थकेवली, सर्वथा निष्कलः क्षीणभवापराहिकर्मा
मिद्धकेवलीति । तथैति विशेषणमुच्यते । तथा यः पूज्योऽ-
भ्यर्चनीयः सर्वदेवानां निःशेषभवनपयादीनाम्, वीतरागत्वा-
दिगुणयुक्तो हि पूज्यत एव देवादिभिः । तन्पूज्यत्वेनैव च
तत्प्रतिमानामपि पूजनीयत्वम् । अथवा सर्वे अखिला हरिह-
रादयो देवाः स्तुत्या, येषां तद्दर्शनप्रतिपन्नानां समुहापन्न्या, ते
सर्वदेवा यौद्धादयस्तेषां यः पूज्यः श्रूयतः ते निजं निजं शास्तरं
पूजयन्तोऽप्युक्तलक्षणं महादेवमेव पूजयन्ति । तथाहि-तदुपदे-
शान् स्वर्गापवर्गसंसर्गा भविष्यतीति मन्यमानास्तमर्चयन्ति ।
उपदेशोपयाचिसंवादी, तत्परिज्ञाने वीतरागद्वेषत्वे च
सत्येव भवति नान्यथा । ततश्च सर्वज्ञत्वादिगुणमध्यागोच्य
स्वशास्तरं पूजयन्तीत्यतः परमार्थतः स एव पूजितो भव-
तीति । ततः सुष्ठुक्रमं यः पूज्यः सर्वदेवानाम् इति । तथा यो
ध्ययो-ध्यातव्यः, सर्वयोगिनां-निःशेषाध्यात्मचिन्तकानाम् ।
योगिनोऽपि हि वीतरागत्वादिगुणगौरवोपगतमेव ध्यायन्ति,
तथाविधश्रोत्रप्रकारेणाहर्क्षेवेति । तथा यः स्त्रष्टा-उत्पादकः
प्रकाशनद्वारेण, सर्वनीतीनां-समस्तनैगमादितयानां सामादि-
नीतीनां वा । न च ऋषभेणैव सामादयो लोकव्यवहारार्थं नी-
तयः स्त्रष्टा इति स एव महादेवो न त्वजितादय इति वाच्यम् ?
सर्वस्य वाग्धिपत्यस्य पृथगतश्रुतः तैरप्युपदर्शितत्वात्तेऽपि
नीतिस्रष्टार एवेति "महादेवः स उच्यते" इति व्याख्यातमेव ।
अथैतन्पूर्वमुक्तमपि पुनः कस्मादभिहितम् ? अत्रोच्यते सर्व-
भावानां द्विविधं रूपं व्यावहारिकं पारमार्थिकं चेति, तत्र पार-
मार्थिकमहादेवत्वव्यापनार्थमिदमुक्तमिति ॥ ४ ॥

अधिकृतमहादेवं लक्षणान्तरं लक्षयितुमाह—

एवं सद्भूतयुक्तं, येन शास्त्रमुदाहृतम् ।

शिववर्म परं ज्योति-स्त्रिकोटीदोपवर्जितम् ॥ ५ ॥

एवमित्यनन्तराग्रप्रकारं, यत्सद्भूतमनिन्दितवर्त्तने रागद्वेष-
यकरणादिकं भवावस्थोचितं न पुनः शाश्वतसुखेश्वरत्वादिसि-
द्धावस्थोचितं सिद्धावस्थायां शास्त्रोदाहरणाभावात्, तेन युक्तः
संगतो योऽसावेवं सद्भूतयुक्तः तेन देवताविशेषण । येन-अनि-
र्दिष्टनाम्ना, शिष्येनैते पदार्था अनेनेति शास्त्रमागमः, उदाहृतं
प्रणीतम्, किंभूतमित्याह-शिवस्य मोक्षस्य वर्त्तमेव वर्त्म-पन्थाः
शिववर्म । तथा परम-अनन्यसाधारणं, ज्योतिग्वि ज्योतिः-
प्रदीपो महामोहतमः पटलप्रतिहतिपद्मलत्वान्, तथा तिसृषु
कोटीषु आदिमध्यान्तलक्षणशास्त्रविभागेषु ये दोषाः पूर्वापर-
विधादयोऽथवा-तिसृषु कोटीषु शास्त्रहन्तः कपच्छेदता-
परूपपरीक्षालक्षणासु ये दोषास्तदशुद्धयः तैर्वर्जितं विरहितं
यत्तत्तथा, स महादेव उच्यते इति प्रक्रमः । इह च एवं सद्भूतयु-
क्तेत्यनेन कामुकाद्युचितासमञ्जसानुष्ठानवतां शास्त्राणां म-
हादेवत्वस्य निषेध उक्तः । रागादिजन्यासमञ्जसचष्टावताम-
पि महत्त्वकल्पने सर्वस्यापि तत्प्रसङ्गात् । आह च "कामानुष-
क्रम्य रिपुप्रहारिणः, प्रपञ्चनोऽनुग्रहशापकारिणः । सामान्यपुं-
वर्गसमानधर्मिणो, महत्त्वकल्पो सकलस्य तद्भवेत् ॥१॥" शा-
स्त्रमुदाहृतमनेन त्वमुदाहृतमपि ये शास्त्रमभ्युपगच्छन्ति तन्म-
तमपास्तम्, वदन्ति च तद्वादिनः-तथा "तस्मिन् ध्यानसमा-
पन्ने, चिन्तारन्तवदास्थिते । निम्सरन्ति यथा कामं, कुड्यादि-
भ्योऽपि देशनाः ॥१॥" तद्विरागश्चैवम्- कुड्यादिनिःसृतानां
तु, न स्यादातोपदिष्टता । विश्वासश्च न तासु स्यात्केनमाः

कीर्तिता इति ॥ १ ॥" किं च यद्यपि तस्य भगवतोऽचिन्त्यपु-
ण्यसंभारतया अतिशयाः सन्ति तथापि वक्रत्वनिरोधनाऽ-
स्तीति । किं वक्रत्वव्याघातकारिणा कुड्यादिनिर्गतदेशनाक-
लोचनति उदाहृतं शास्त्रं शिववर्मेत्यनेन पुरुषानुदाहृतस्याप्रा-
माण्यमाविष्करोति तस्यासंभवादिव, तदसंभवश्चैवम्-या या
वचनरचना सा सा पौरुषेयी दृष्टा यथाकुमारसंभवादिः, वच-
नरचना च वेद इति । तस्मात्पौरुषेयोऽसाविति । विरुद्धं च वि-
वृत्तातात्वादिव्यापारपुरुषधर्मजन्यवचनस्वरूपस्य वेदस्या-
पौरुषेयत्वम् । यदाह-"तात्वादिजन्मा ननु वर्णवर्गो, वर्णा-
त्मको वेद इति स्फुटं च । पुंसश्च तात्वादिगतः कथं स्या-
दपौरुषेयोऽयमिति प्रतीतिः ॥ १ ॥" शास्त्रं शिववर्मेत्यनेन
तु ये शास्त्रस्याप्रामाण्यमाश्रितास्तन्मतमपास्तम् । ये हि म-
न्यन्ते प्रत्यक्षगोचरेऽर्थे, वचनस्य व्यभिचारदर्शनान्न त-
त्प्रमाणम्, न चैतद्युक्तं सुनिश्चिताप्रणीतस्यैव वचनस्य प्र-
माणत्वाभ्युपगमात्, न चैतद्वचनस्य व्यभिचारमुपलभ्य स-
र्ववचनानामप्रामाण्यं व्यवस्थापयितुं युक्तम्, इतरथा-मरीचि-
कानिचयचुम्बजलावभासिप्रत्यक्षमसत्यमवलोकितमिति स-
कलाध्यक्षाणामप्रामाण्यप्रसङ्गः । तदप्रामाण्यं चानुमानम-
पि न प्रमाणं स्यात्, प्रत्यक्षपूर्वकत्वादनुमानस्य । तथा च
इह एव प्रमाणे-प्रत्यक्षम्, अनुमानं चेति वचनं व्याहृति-
मापद्यतेति । । उक्तं चागमप्रामाण्यवादिभिः—

स्वर्गाद्यतीन्द्रियगतौ वच एव मानं,

येनान्यमानविषया न भवन्ति ते हि ।

किं चागमाभिहितमेव समर्थयन्ति,

नापूर्वमर्थमनुशासति साधनज्ञाः ॥ १ ॥

त्रिकोटीदोपवर्जितमनेन तु यत् परीक्षाक्षमं न भव-
ति न तच्छिववर्मेत्युक्तं भवति, अपरीक्षाक्षममपि धर्म-
शास्त्रं कैश्चिदभ्युपगतम्, यदाहुः—

पुण्यं मानवो धर्मः, साङ्गो वेदश्चिकित्सितम् ।

आज्ञासिद्धानि चत्वारि, न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥ १ ॥ इति ।

इहाथेऽन्ये वदन्ति—

अस्ति वक्रव्यता कान्चि-त्तेनैव न विचार्यते ।

निर्दोषं काञ्चनं चत्स्य-त्परीक्षाया विभेति किम् ॥ १ ॥

आप्तशास्त्रिकैः पुनरावचनमेवमनूयते—

निकपच्छेदतापाभ्यां, सुवर्णमिव परिहृतैः ।

परीक्ष्य भिक्षवो ! ग्राह्यं, महत्त्वं न तु गौरवत् ॥ १ ॥

शास्त्रगतकपादिपरीक्षात्रयस्य च स्वरूपमिदम्, विधिप्र-
तिषेधः कपः । आह च—

पाणवहायार्णं, पावट्टाणं जो उ पडिसेहो ।

भाणज्झयणार्णं, जो य विही एस धम्मकसो ॥ १ ॥

विधिप्रतिषेधयोरवाधकस्य सम्यक् तत्पालनोपायभूतस्या-
नुष्ठानस्योक्तिश्छेदः । यदाह—

वज्झाऽणुट्टाणं, जेण न वाहिज्जण तयं नियमा ।

संभवइ य परिमुद्धं, सो पुण धम्मंमि छेत्तांति ॥ १ ॥

बन्धमोक्षादिसिद्धावनिवन्धनामादिभाववादस्तापः । उक्तं च-
जीवाइभाववात्रा, बन्धाइपसाहगो इह तावो ।

एणहिं सुपरिमुद्धो, धम्मो धम्मत्तणमुवेइ ॥ १ ॥

कपादिशुद्धयस्त्वेवम्—मनोवाक्यायकरणकारणानुमतिभि-
रर्थानर्थोत्थयेणाजन्मसूच्यवादाणां प्राणानिपातनादीनां प्र-

तिपेधो रागादिनिग्रहप्रतिग्रहेतुभूतयोश्च ध्यानतपसोर्वि-
धिर्यत्र शास्त्रे तत्कपशुद्धम् । आह च—

सुदुमो अस्मत्सविस्रो, सावज्जं जन्थ अत्थि पडिसेहो ।
रागाइविउडणसहे, भाणाइ य एस कससुद्धो ॥ १ ॥ ”

यत्र पुनरेवंविधौ प्रतिषेधविधाने भवतां, न तत् कपशुद्धम्,
यथा—

प्राणी प्राणिज्ञानं, धातकचित्तं च तद्वता चेष्टा ।

प्राणेश्च विप्रयोगः, पञ्चभिरापद्यते हिंसा ॥ १ ॥

तथा अनस्थां जन्तूनां सकटभरबंध एका हिंसा । य-
त्रैव विसंवादस्तदेव चासत्यमित्यादि, अयं हि पापप्रतिषेधो
नात्यन्तिकः, यथा—

अष्टवर्गान्तिकं बीजं, कवर्गस्य च पूर्वकम् ।

वह्निनोपरिसंयुक्तं, गगनेन विभूषितम् ॥ १ ॥

अहमित्यर्थः ।

एतदेव परं तत्त्वं, योऽभिजानाति तत्त्वतः ।

संसारबन्धनं छित्त्वा, स गच्छेत् परमां गतिम् ॥ १ ॥

इत्यादिस्वरूपश्च विधिर्न रागादिविकुट्टनसहः यतः—सुचिर-
मप्येतद्भानध्यायिनस्तदुत्तरकालं रागादयः स्वरूपस्था एव,
रागादीनां पुनरेहिकामुष्मिकापायजनकत्वचिन्तयितुस्तदुत्त-
रकालमपि ते प्रतनयो भवन्तः सर्वथा न भवन्त्यपीति रागा-
द्यपायध्यानं श्रेष्ठो विधिः । अत एव ध्यानान्तरत्यागेन ध्यान
विधिर्गर्वं सद्भिरभिधीयते—

रागहोसकसाया—सवाइकिरियासु वट्टमाण्णं ।

इहपरलोगावाए, भाए भावज्ज परिवज्जी ॥ १ ॥

तथा छेदशुद्धं शास्त्रं यत्र समितिगुण्यादिकमुक्त्वाविधिप्रति-
षेधापायभूतं तदनुष्ठानमुपदर्शयते । आह च—

एएण न ब्राहिज्जइ, संभवइ य तं दुगं पि नियमेण ।

एयवयणेण सुद्धो, जो सो छेएण सुद्धो त्ति ॥ १ ॥

तदशुद्धं, प्राणिसंरक्षण—शुभध्यानकरण—विशुद्धपिण्डग्रह-
णपूपायभूतवस्त्रपात्रानुपकरणप्रतिषेधप्रवणं घोटिकशास्त्र-
मिवेति । अथवा—देवताराधनाय साधूनां संगीतकरणानुपदे-
शप्रवणम् । आह च—

जह देवाणं संगीअ—याइकज्जम्मि उज्जमो जइणो ।

कंदप्पाईकरणं, असज्जवयणमिहाणं च ॥ १ ॥

तापशुद्धं पुनः ।

आत्माऽस्ति सपरिणामी, वद्धः स तु कर्मणा विचित्रेण ।

मुक्त्वा तद्वियोगात्, हिंसाऽहिंसादितडेतुः ।

इत्यादिभाववादः प्रधानम्, एवंविधं ह्यात्मादिवस्तुनि स-
ति विधिप्रतिषेधादिकं सर्वमुक्त्वरूपमुपपद्यते, न पुनरन्य-
थाविध इति । तदन्यथाविधवस्तु प्रणयनप्रवणं तु शास्त्रं ता-
पाशुद्धमिति । तदेवं येनैवंविधं शास्त्रमुदाहृतं महादेवः स
उच्यते इति । एतमर्थं मुखवृत्त्या वदताऽनेन श्रुत्योक्तं गौणवृ-
त्त्या नानाविधोऽर्थ उक्त इति ॥ ५ ॥

ननु यो वातरागः स कथमाराध्यते ? नतावत् स्तुत्यादिभि
सरागत्वप्रसङ्गात्, तापि निन्दादिभिः स्तवादीनां वैयर्थ्यप्रस-
ङ्गात्, उपक्षयाऽप्याराधने स एव दोष इत्याशङ्क्याऽऽह—
यस्य चाराधनोपायः, मदाज्ञाभ्याम एव हि ।

यथाशक्तिविधानेन, नियमात्म फलप्रदः ॥ ६ ॥

न केवलम् येन शास्त्रमुदाहृतं स महादेव उच्यते यस्य च दे-
वविशेषस्याऽऽराधनोपाय आज्ञाभ्याम एव स महादेव उच्य-
ते, इति चशब्दार्थः, क्रियासंबन्धश्चेति । आराधने—प्रसादनम्,
आराधनमिवाऽऽराधने तत्कनप्रसाधकत्वात्, न पुनराराध-
नमेव सरागत्वप्रसङ्गात् । प्रसादाभावेऽपि च प्रसादफलसि-
द्धिर्वस्तुस्वभावत्वाद् । आह च—

“वत्थुसभावो एसो, अचिन्तितामणी महाभागे ।

थोऊणं तित्थयं, पाविज्जइ वंछिआं अन्थो ॥ १ ॥

तथा—

उवगाराभावंमि वि, पुज्जाणं पूयगस्स उवयारो ।

मंताइसरणजलणाइ, सवणे जह तंहं पि ॥ २ ॥

तत्रोपायो हेतुराराधनोपायः, सदा—सर्वस्मिन्नपि दुष्पमा-
दिकालेऽपि, अनेन किल विशिष्टकाल एवाज्ञायाः कर्तुं शक्य-
त्वात्तदेव तदभ्यास आराधनोपायः । दुःपमायां त्वनागमिक
प्रवृत्तिरप्युपायस्तत्राऽऽज्ञाया अभ्यासितुमशक्यत्वादिति यस्य
मतिः स्यात्तन्मतं प्रत्यस्तम् । यत आह—“समयपविर्त्ती
सच्चा, आणावज्झत्ति भवफला चेव । तित्थयरुद्धंसेण वि, न
तत्तओ सा तदुद्देसा ॥१॥” आज्ञायन्ते अधिगम्यन्ते मर्या-
दया अभिविधिना वा अर्था यया सा आज्ञा—आगमः, तस्या
अभ्यासो ग्रहण—भावना—पारतन्त्र्यलक्षण आज्ञाभ्यासः । स
एव न पुनस्तद्वृत्तिनोऽपि तदाज्ञापेता प्रवृत्तिः, पूजादिकं तु त-
दाज्ञाभ्यास एव तस्य द्रव्यस्वरूपत्वात् । हिशब्दो वाक्या-
लङ्कारार्थः । ननु यथोक्तस्याऽऽज्ञाभ्यासस्यातिदुष्करत्वात्,
कालसंहननादिदोषवतामनाराधनप्रसङ्ग इत्याशङ्क्यामाह—
यथा—शक्ति, शक्तः—शरीरसामर्थ्यस्यानतिक्रमो यथाशक्ति, तेन
शक्तेरनुलङ्घनेनाऽगोपायनेन चेत्यर्थः । एवं हि वीर्याचारः कृतो
भवति । आह च—“अणिगृहियवलविग्गिओ, परक्कमइ जो जहु-
त्तमाउंते । जुंजइ य जहाथामं, नायव्वो वीरियायारो ॥४३॥”
(नि० चू० १ उ०) आज्ञाभ्यासस्यैव विशेषणार्थमाह—विधा-
नेन विधिना द्रव्यक्षेत्रकालभावानुवर्तनलक्षणेनाऽऽव्ययतु-
लनारूपेणाऽऽगमिकन्यायेनेति भावः । आह च—“तम्हा स-
व्वाणुत्ता, सच्चनिसेहो य पवयणे नत्थि । आर्यं वयं तुलज्जा,
लाहाकंखि व्व वाणियओ ।” नत्वाऽऽज्ञाभ्यासेनाऽऽराधितो
यद्यसौ फलप्रदो,ऽनाराधितस्तर्हि न तथा स्यादित्येवं विष-
मवृत्तिगसौ स्यादित्यत आह—नियमाद्—अवश्यंभावेन, ‘स’
इति स एव च आज्ञाभ्यासो—यस्य संबन्धी, फलप्रदोऽभिप्र-
तार्थसाधको महादेवः स उच्यते इति प्रकृतम् । अतस्तस्य-
फलाप्रदायित्वात्तदाज्ञाभ्यासस्यैव च फलप्रसाधकत्वात् कु-
तो विषमवृत्तिवदोप इति ॥ ६ ॥

एतदेव दृष्टान्तेन समर्थयन्नाह—

सुवैद्यवचनाद्यद्—द्वयार्थेर्भवति संज्ञयः ।

तद्देव हि तद्वाक्याद्, ध्रुवः संसारसंज्ञयः ॥ ७ ॥

सुवैद्यवचनात्—भिषग्वरूपदेशाद्, यद्देवेन प्रकारेण व्याधेः-
कुष्टादिरेगस्य, भवति—जायते, संज्ञयः—सामर्थ्येनापुनर्भावि-
तया विनाशः, तद्देव—तेनैव प्रकारेण तथैवेत्यर्थः । तस्य देव-
विशेषस्य वाक्यमुपदेशस्तद्वाक्यं तस्माद्, ध्रुवो—अवश्यंभावी
संस्मरणं संसारस्तस्य संज्ञयोऽन्यन्तविनाशः संसारसंज्ञयो
भवति । इह गंगाशब्देन भवाद्भूतान्तरसंचरणमुच्यते,

तेन च परलोकसत्तावेदिता । तत्र चेदं प्रमाणम्—“ कार्यं कार्यान्तराज्जातं, कार्यवादन्यकार्यवत् । जन्मदमपि कार्य-
त्वं, न व्यतिक्रम्य वर्त्तते । ” जन्म च ज्ञानसन्तानवि-
शेषरूपमतस्तद्रूपमेव तदुपादानकारणभूतं जन्मान्तरमनुमी-
यते न पित्रादिरूपम्, तस्योपादानकारणत्वे हि तद्ध-
र्मानुगमप्रसङ्ग इति ॥ ७ ॥

प्रकरणार्थमुपसंहरन् विवेचितगुणमहादेवनमस्करणायाह-
एवंभूताय शान्ताय, कृतकृत्याय धीमते ।

महादेवाय सततं, सम्यग्भक्त्या नमो नमः ॥ ८ ॥

एवंभूताय-अनन्तराक्षररूपां गुणसंपदं प्राप्ताय न परपरि-
कल्पिताय, शान्ताय-रागद्वेषोपशमयते, अनुवादरूपं चेदं
विशेषणमिति न पुनरुक्तताऽऽशङ्कनीया । तथा कृतानि-वि-
हितानि, न तु विधयानि समाप्तप्रयोजनत्वात्कृत्यानि-का-
र्याणि, येन स कृतकृत्यस्तस्मै । तथा धीः-केवलज्ञानलक्षणा
बुद्धिर्यस्य स्ति स धीमान् तस्मै धीमते, एतदप्यनुवादपरमेवा
अन्यैस्तु-धीमते सत्त्वयते इति व्याख्यातम् । महादेवाय-
अनन्तरनिर्णीतस्वरूपाय सततमनवरतं, सम्यगिति प्रशंसा-
र्थो निपातः । सम्यक् चासौ भक्तिश्च-प्रीतिविशेषः सम्यग्भ-
क्तिस्तया सम्यग्भक्त्या, 'नमो नम इति' नमस्कारोऽस्तु । द्विवे-
चनेन तु भक्तिकृतं संभ्रममुपदर्शितवानिति ॥८॥ हा० १ अ० ७ ।
महादेवी-महादेवी-स्त्री० । काङ्कतीयराजविशेषपुत्र्याम्, ती०
४६ कल्प ।

महादोस-महादोष-पुं० । महान्तश्च ते दोषाश्च महादोषाः ।

दारुणदुःखहेतुत्वात्प्रकृष्टदूषणे, पा० ।

महाधनु-महाधनुष-पुं० । बलदेवस्य देवक्यां जाते स्वनाम-
ख्यातं पुत्रं, स चाग्निष्टनेमेरन्तिके प्रव्रज्य देवलोके उपपद्य
महाविदेहं सन्त्यतीति । ति० ५ वर्ग० ६ अ० ।

महाधम्मकहि(ण)-महाधम्मकथिन्-पुं० । तीर्थकृति, उपा० ।

आगणं देवाणुप्पिया ! इहं महाधम्मकही ?, से केणं
देवाणुप्पिया ! महाधम्मकही ? ममणे भगवं महावीरे म-
हाधम्मकही । से केणद्वेणं समणे भगवं महावीरे महाध-
म्मकही ? एवं खलु देवाणुप्पिया समणे भगवं महावीरे
महम्महालयंसि संमारंसि वहंवे जीवे नस्ममाणे खज-
माणे छिजमाणे भिजमाणे लुप्पमाणे विलुप्पमाणे उ-
म्मग्गपाडिवन्ने सप्पहविप्पणंढु मिच्छत्तवलाभिभूए अट्ट-
विहकम्ममतमपडलपडोच्छन्ने वट्ठहिं अट्टेहि यं ० जाव वा-
गरणेहि यं चाउरंताओ संसारकन्ताराओ साहन्थि वि-
त्थारेइ, से तेणद्वेणं देवाणुप्पिया ! एवं बुच्चइ--समणे
भगवं महावीरे महाधम्मकही ॥ उपा० ७ अ० ।

महाधायईरुक्ख-महाधातकीवृत्त-पुं० । धातकीखण्डनामनि-
बन्धनं शाश्वतवृत्तं, स्था० १० डा० ।

महापड्डा-महाप्रतिष्ठा-स्त्री० । जिनविम्बप्रतिष्ठाभेदे, पो०
७ विव० ।

महापङ्ग-महाप्रतिज्ञ-त्रि० । दृढ्यताभ्युपगतवति, उक्त०
२० अ० ।

महापङ्गिकतर-महाप्रतिरिक्तर-त्रि० । महत्प्रतिरिक्कं विजिन-
मतिशयेन येषु ते तथा । अन्यन्तजनरहितेषु, भ० १३ श० ४ उ० ।
महापउम-महापञ्च-पुं० । जम्बूद्वीपे आगामिन्यामुत्सर्पिण्यां
भविष्यति प्रथमतीर्थकरे, स० ।

महापञ्चार्थकृत्कथा चैवम्—

एम णं अज्जो ! सेणिए राया भिंभिमारे कालमासे
कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए सीमंतए नरए
चउरासीइवासमहस्सड्डियंसि नरगंसि नेरइयत्ताए उवव-
ज्जहिति, से णं तत्थ नेरइए भविस्सति । काले कालोभासे
० जाव परमकिण्ह वन्नेणं, से णं तत्थ वेयणं वेदिहिति
उज्जलं ० जाव दुरहियासं, से णं तत्रो नरगाओ उव्वट्ठित्ता
आगमिस्साए उस्सप्पिणीए इहेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे
वेयड्डुगिरिपायमूले पुंडेसु जणयतेसु सयदुवारे नयरे संमुइ-
यस्स कुलगरस्स भदाए भारियाए कुच्छिसि प्रमत्ताए पच्चाया-
हिति । तए णं सा भदा भारिया नवएहं मासाणं बहुपडिपु-
न्नाणं अट्टट्टमाणं य राइदियाणं विइकंताणं सुकुमालपाणि-
पायं अहीणपडिपुन्नपंचिंदियसरीरं लक्खणवज्जण ० जाव
सुरूवं दारगं पयाहिति, जं रयणिं च णं से दारए पया-
हिति तं रयणिं च णं सयदुवारे नगरे सट्ठिंभतरवाहिए
भारग्गसो य कुंभग्गसो य पउमवासे य रयणवासे य वा-
से वासिहिति । तए णं तस्स दारयस्स अम्मापियरो इक्कार-
समे दिवसे विइकंते ० जाव वारिसाहे दिवसे अयमेयारूवं
गोणं गुणनिष्फन्नं नामाधिजं काहिति । जम्हा णं अम्हं इमं-
सि दारगंसि जातंसि समाणंसि सयदुवारे नगरे
सट्ठिंभतरवाहिए भारग्गसो य कुंभग्गसो य पउमवासे य
रयणवासे य वासे वुट्ठे तं होउ णं अम्हं इमस्स दारगस्स
नामाधिजं महापउमे । तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो
नामाधिजं काहिति महापउमेत्ति । तए णं महापउमं दारगं
अम्मापियरो साइरगं अट्टवासजायगं जाणित्ता महता राया-
भिसेएणं अभिसिंचिहंति, से णं तत्थ राया भविस्सइ ।
महया हिमवंतमहंतमलयमंदगरायवन्नओ ० जाव रजं पमा-
हेमाणे विहरिस्सइ । तए णं तस्स महापउमस्स रत्तो अ-
न्नया कयाइ दो देवा महिड्डिया ० जाव मेहसक्खा सेणा-
कम्मं काहिति । तं जहा-पुन्नभदे य माणिभदे य । तए णं
सयदुवारे नगरे वहंवे राईसरतलवरमाडं वियकोडुं वियइ-
व्वंसंट्ठिंमणावइमत्थवाहप्पभिइओ अन्नमन्नं सदावेहिति ।
एवं वइस्मंति । जम्हा णं देवाणुप्पिया ! अम्हं महापउमस्स
रत्तो दो देवा महिड्डिया ० जाव मेहसक्खा सेणाकम्मं का-
रंति, तं जहा-पुन्नभदे य माणिभदे य, तं होउ णं अम्हं
देवाणुप्पिया ! महापउमस्स रत्तो दुच्चे वि नामाधिजं देवसेणे ।

तए णं तस्स महापउमस्स रत्तो दुच्चं वि नामधिजे भवि-
स्सइ देवसेणे ति देवसेणे ति ।

‘एस णं’ मित्यादि ‘जस्सीलसमायारो’ इत्यादिगाथापर्यन्तं सू-
त्रं सुगमं चेतश्चरमम्, एषोऽनन्तरोक्तः ‘आर्या’ इति श्रमणामन्त्र-
णम् । (भिभि त्ति) ढक्का सा सारो यस्य स तथा । किल तेन कु-
मारत्वे प्रदीपनके जयढक्का गेहान्निष्काशिता, ततः पित्रा भि-
म्भिसार उक्त इति । सीमन्तके नरकेन्द्रके प्रथमप्रस्तटवर्त्तिनि
चतुरशीतिवर्णसहस्रस्थितिषु नारकेषु मध्ये नारकत्वेनोत्पत्स्य-
ते, कालः स्वरूपेण, कालावभासः काल एवावभासते पश्यतां
यावत्करणात् (गंभीरलोमहरिसे) गम्भीरो महान् लोमहर्षो
भयविकारो यस्य स तथा । भीमो विकरालः । (उत्तासणञ्चो)
उद्देगजनकः । (परमकिण्हे वञ्जेणं ति) प्रनीतम्, स च तत्र
नरके वेदनां वेदयिष्यति, उज्ज्वलां विपत्तस्य लेशेनाप्यकलङ्कि-
तां, यावत्करणात् त्रीणि मनोवाकायलक्षणानि उपरिमध्यमा-
धस्तनकायविभागत्वात्, तुलयति—जयतीति, त्रितुला तां,
कचिद्विपुलामिति पाठः, तत्र विपुला—शरीरव्यापिनी ताम्,
तथा प्रगाढां प्रकर्षवतीं, कटुकां—कटुकरसोत्पादिकाम्,
कर्कशां—कर्कशस्पर्शसंपादिकाम् । अथवा कटुकद्रव्यमिव
कटुकामनिष्ठाम्, एवं कर्कशामपि, चण्डां—वेगवतीं भट्टि-
त्येव मूच्छ्रोत्पादिकाम्, वेदना हि द्विधा, सुखा दुःखा चेति ।
सुखव्यचच्छेदार्थं दुःखमित्याह । दुर्गां—पर्वतादिदुर्गमिव क-
थमपि लङ्घयितुमशक्यां, दिव्यां—देवनिर्मिताम्, किं बहुना
दुरधिसहां—सोदुमशक्यामिति । इहैव जम्बूद्वीपे नासंख्येय-
तमे । (पुमत्ताए त्ति) पुंस्तया । (पञ्चायाहिइ त्ति) प्रत्या-
जनिष्यते, (बहुपडिपुत्ताए त्ति) अतिपरिपूर्णानाम्, अर्द्धम-
ष्टमे येषु तान्यर्द्धाष्टमानि तेषु । रात्रिन्दिवेषु—अहोरात्रेषु व्य-
तिक्रान्तेषु, इह पट्टी सप्तम्यर्थे, सुकुमारौ—कोमलौ पाणी च
पादौ च यस्य स सुकुमारपाणिपादस्तम्, प्रतिपूर्णानि स्वकी-
यस्वकीयप्रमाणतः, प्रतिपुण्यानि वा पवित्राणि पञ्च इन्द्रिया-
णि—करणानि यस्मिस्तत्तथा । अहीनम्—अङ्गापाङ्गप्रमाणतः प्र-
तिपूर्णपञ्चेन्द्रियं प्रतिपुण्यपञ्चेन्द्रियं वा शरीरं यस्य सः
अहीनप्रतिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरः, अहीनप्रतिपुण्यपञ्चेन्द्रियश-
रीरो वा तम्, तथा—लक्षणं—पुरुषलक्षणं शास्त्राभिहितम्, ‘अ-
स्थिष्वर्थाः सुखं मांस’ इत्यादि, मानोन्मानादिकं, व्यञ्जनं
मपतिलकादि, गुणाः—सौभाग्यादयः, अथवा लक्षणव्यञ्जनयोर्थे
गुणास्त्वरूपेतां लक्षणव्यञ्जनगुणोपेतः, ‘उवञ्चो त्ति ।’
तु प्राकृतत्वाद्धर्णागमतः, अथवा—उप—अपेत इति स्थिते
शकन्धादिदर्शनादकारलोप इत्युपपन्न इति, लक्षणव्यञ्ज-
नगुणोपेतस्तम् । (दशवैकालिके चतुर्थोऽध्ययने) लक्षण-
व्यञ्जनस्वरूपमिदमुक्तम्—

माणुम्माणपमाणा—दिलक्खणं वंजणं तु मसगाई ।

सहजं च लक्खणं वं—जणं तु पच्छा समुत्पन्नं ॥ ३६ ॥ इति ।

लक्षणमेवाधिकृत्य विशेषणान्तरमाह—‘माणुम्माणे’ त्यादि,
तत्र—मानं—जलद्रोणप्रमाणात्, सा ह्येवं—जलभूतेकुण्डे प्रमात-
व्यपुरुष उपवेश्यते, ततो यज्जलं कुण्डान्निर्गच्छति तद्यदि
द्रोणप्रमाणं भवति तदा स पुरुषः मानोपपन्न इत्युच्यते, उ-
न्मानं—तुलारोपितस्यार्द्धभारप्रमाणात्, प्रमाणम्—आत्माकुले-
नाष्टोत्तरशताकुलोच्छ्रयता । उक्तं च—

जलद्रोणं १, मज्झारं २, समुहाइं समुस्सिञ्चो व जो नवउ ३ ।

माणुम्माणपमाणं, तिविहं खलु लक्खणं एयं ॥ ३७ ॥ इति ।
ततश्च मानोन्मानप्रमाणैः प्रतिपूर्णानि—सुष्ठु, जातानि सर्वा-
ण्यङ्गानि—शिरःप्रभृतानि यस्मिस्तत्, तथाविधं सुन्दरमङ्गं
शरीरं यस्य स तथा, तं मानोन्मानप्रमाणप्रतिपूर्णमुजात-
सर्वाङ्गसुन्दराङ्गम्, तथा शशिवत्सौम्याकारं, कान्तं—कमनी-
यं, प्रियं—प्रेमावहं दर्शनं यस्य स शशिसौम्याकारकान्तप्रि-
यदर्शनस्तम् । अत एव सुरूपमिति दारकं प्रजनिष्यति भ-
द्रेति सम्यग्धः । (‘जे रयणिं च’ त्ति) यस्यां च रजण्यां
(तं रयणिं च त्ति) तस्यां रजण्यां, पुनरिति, अर्द्धरात्र
एव तीर्थकरोत्पत्तिरिति रजनीग्रहणम्, (से दारण पया-
हिइ त्ति) दारकः प्रजनिष्यते उत्पत्स्यत इति, (संभि-
तरवाहिरण त्ति) सहाभ्यन्तरेण बाह्येन च नगरभागेन
यन्मगरं तत्र, सर्वत्र नगर इत्यर्थः । विशत्या पलशतैर्भारो
भवति । अथवा—पुरुषोत्तमपणीयो भारो भारक इति, यः—
प्रसिद्धः, अग्रं—परिमाणं, ततो भार एवाग्रं भाराग्रं तेन भा-
राग्रेण, भाराग्रशो—भारपरिमाणतः, एवं कुम्भाग्रशो, न-
वरम्—कुम्भ—आढकपट्ट्यादिप्रमाणतः, पद्मवर्षश्च रत्नवर्षश्च
वर्षिष्यति भविष्यतीत्यर्थः, ‘जाव’ त्ति, करणात् ‘नि-
व्वत्ते असुइजाइकम्मकरणे संपन्ने’ त्ति, दृश्यं’ तत्र ‘नि-
व्वत्ते’ निर्वर्त्तिन इत्यर्थः । पाठान्तरतः ‘निव्वत्ते’ वा निवृत्ते-
उपरते, अशुचीनाममेध्यानां, जातकर्मणां—प्रसवव्यापारा-
णां, करणे—विधाने, सम्प्राप्ते—आगते, (वारसाहदिवसे
त्ति) द्वादशानां पूरणो द्वादशः, स एवाख्या यस्य स द्वाद-
शाख्यः, स चासौ दिवसश्चेति विग्रहः । अथवा—द्वादशं च
तदहश्च द्वादशाहस्तन्नामको दिवसो द्वादशाहदिवस इति,
(अयं ति) इदं वच्यमाणतया प्रत्यज्ञासन्नं (एयारुवं ति) एत-
देव रूपं—स्वभावो यस्य न मात्रयाऽपि प्रकारान्तरापन्नमित्यर्थः
किं तन्नामधेयं—प्रशस्तं नाम, किंविधं गौणं न पारिभाषिकम्,
गौणमित्यमुख्यमपि स्यादित्याह—(गुणनिष्करणं ति) गुणा-
नाश्रित्य पञ्चशर्पादिनिष्पन्नं गुणनिष्पन्नमित्यन्तरघटना (म-
हापउमं त्ति) तत्पित्रोः पर्यालोचनाभिलाषानुकरणम्,
(तए णं ति) पर्यालोचनानन्तरम्, (महापउम इति)
महापद्म इत्येवं रूपम् । (साइरेगट्टवासजायगं ति)
सानिरेकाणि साधिकान्यष्टौ वर्षाणि जातानि यस्य स
तथा तम्, (रायवणञ्चो त्ति) राजवर्णको वक्त्रव्यः । स
चायम्—(महता हिमवंतमहंतमलयमंदरमहिदसारं) महता
गुणसमूहेनान्तर्भूतभावप्रत्ययत्वाद्वा महत्तया हिमवांश्च वर्ष
धरपर्वतविशेषो महांश्चासौ मलयश्च विन्ध्य इति चूर्णिकारः,
महामलयः स च मन्दरश्च मेरुमहेन्द्रश्च शकादिस्ते इव
सारः प्रधानो यः स तथा । (अचंतविसुद्धदीहरायकुल-
वंसपसूए) अत्यन्तविशुद्धः सर्वथा निर्दोषः दीर्घश्च पुरुष-
परम्परापत्तया यो राज्ञां भूपालानां कुललक्षणो वंशः सन्ता-
नस्तत्र प्रसूतो जातो यः स तथा । (निरन्तरायलक्ख-
णविराइयं गुवंगो) निरन्तर्येण राजलक्षणैश्चक्रस्वस्तिका-
दिभिर्विराजितान्यङ्गानि शिरःप्रभृतान्युपाङ्गानि च अङ्गुल्या-
दीन यस्य स तथा । (बहुजणवहुमाणपूइए, सव्वगुणसमि-
द्धे खत्तिण समुदिण त्ति) प्रतीतम् । (मुद्धाभिसित्ते) पितृ-
पितामहादिभिर्मूर्द्धन्यभिषिक्तो यः स तथा । (माउपिउसु-
जाए) सुपुत्रो विनीतत्वादेनेत्यर्थः । (दयण्णत्ते) दया-
प्राप्तो, दयाकारीत्यर्थः । (सीमंकरे) मर्यादाकारी । (सी-

मध्वं) मर्यादां पूर्वपुरुषकृतां धारयति नाऽऽत्मनाऽपि लो-
पयति यः स तथा (खेमंकरे) नापद्रवकारी । (खेम-
ध्वं) क्षेमं धारयत्यन्यकृतमिति यः स तथा । (मायुस्सि-
दे जणवयपिया) लोकपिता वत्सलत्वात् । (जणवयपुरो-
हिण) जनपदस्य पुरोधाः-पुरोहितः शान्तिकारिण्यर्थः ।
(सेउकरे) सेतुं मार्गमापद्रुतानां निस्तरणोपायं करो-
ति यः स तथा । (केउकरे) चिह्नकरः अद्भुतका-
रित्वादिति । (नरपवरे) नरैः प्रवरं नरा वा प्रवरा
यस्य स तथा । (पुरिसवरे त्ति) पुरुषप्रधानः । (पुरिस-
सीहे) शौर्याद्यधिकतया । (पुरिआसीविसे) शापसम-
र्थत्वात् । (पुरिसपुरिपुंडरिण) पूज्यत्वात्सेव्यत्वाच्च
(पुरिसवरगंधहृत्थी) शेषराजगजविजयित्वात्, (अहे)
धनश्वरत्वात्, (दित्ते) दर्पत्वात्, (वित्ते) प्रसिद्धत्वात्, (व-
त्थिरणविपुलभरणसयणासणजाणवाहणाइरणे) पूर्ववत् । (व-
हुधणवहुजायरुवरयण) (आओगपओगसेपउत्ते) आयोगप्र-
योगा द्रव्योपाज्जनापायविशेषाः संप्रयुक्ताः प्रवर्त्तिता येन स
तथा । (विच्छड्डियपउरभत्तपाणे) (बहुदासीदासगोमहि-
सगवेलगणभूए पडिपुण्णजंतकोमकोट्टागागयुहागारे) य-
न्त्राणि-जलयन्त्रादीनि, कोशः-श्रीगृहं, कोट्टागारं-धान्यागारम्,
आयुधगारं-प्रहरणकोशः (वलवं) हस्त्यादिसैन्ययुक्तः (दुव-
लपच्चामित्ते) अवलप्रतिवेशिकराजः । (ओहयकंटयं निहयकं-
टयं मलियकंटयं उद्धियकंटयं अकंटयं एवं ओहयसत्तुं) उपहता
राज्यापहारात्, निहता-मारणात्, मलिता-मानभङ्गनाद्, उद्ध-
ता देशनिष्काशनात्कण्टका दयादा यत्र राज्यं तत्तथा, अतएव
अकण्टकम्, एवं शत्रवोऽपि, नवरं शत्रवस्तेभ्योऽन्ये (पगाइय-
सत्तुं) विजयवत्त्वादिति (वयगयदुभिकखमारिभयविपमुक्कं
खेमं सिवं सुभिकखं पसंतडिवडमरं) डिम्बानि-विधना, डम-
राणि-कुमाराद्युत्थानादीनि । (रज्जं पमासेमाणे त्ति) पाल-
यन्, (विहरिस्सइ त्ति) 'देवा देवा महिद्धिया' इत्यत्र यावत्कर-
णात् "महज्जुइया महानुभागा-महायसा महाचला" इति द-
श्यम् (सेणाकम्मं ति) । सेनायाः सैन्यस्य कर्म व्यापारः शत्रुसा-
धनलक्षणः, सेनाविषयं वा कर्म इतिकर्तव्यतालक्षणं सेनाक-
र्म । पूर्णभद्रश्च दक्षिणयत्तनिकायेन्द्रो, माणिभद्रश्चोत्तरयत्तनि-
कायेन्द्रः, (बहवे राईसरंत्यादि) राजा महामाण्डलिकः, ईश्वरो
युवराजो माण्डलिकोऽमात्यो वा । अन्ये तु व्याचक्षते-अणि-
माद्यप्रविधैश्वर्ययुक्त ईश्वर इति, तलवरः-परितुष्टरपतिप्रद-
त्तपट्टबन्धभूषिता, माडम्बिकश्छिन्नमडम्बाधिपः, कौटुम्बिकः
कतिपयकुटुम्बप्रभुः, इभ्योऽर्थवान्, स च किल यदीयपुञ्जीक-
तद्रव्यराशयन्तर्गिता हस्त्यपि नापलभ्यत इत्येतावताऽर्थेनेति
भावः । श्रेष्ठा-श्रीदेवताध्यासितसौवर्णपट्टभूषितात्तमाङ्गः, पुर-
ज्येष्ठा वरिष्ठा सेनापतिः नृपतिनिरूपिता हस्त्यश्वरथपदाति-
समुदायलक्षणायाः सेनायाः प्रभुरित्यर्थः, सार्थवाहः-सार्थना-
यकः, एतेषां ब्रह्मः, ततश्च राजादयः प्रभृतिगर्दिधेयां ते तथा,
(देवसेणे त्ति) देवादेव सेना यस्य, देवाधिष्ठिता वा सेना
यस्य देवसेन इति । (देवसेणार्ताति) देवसेन इत्येवं रूपम् ।

तए णं तस्स देवसेणस्स रत्तो अन्नया कयाइ-मेयसंखत-
लविमलमन्निकां चउदंतं हत्थिरयणे समुप्पज्जिहिति ।
तए णं से देवसेणे राया तं मेयं संखतलविमलमन्निकां
चउदंतहत्थिरयणं दुरुदं समाणे मयदुवारं नगरं मज्झं म-

ज्जेणं अभिक्खणं २ अतिज्जाहि पणिज्जाहि य, तए णं सय-
दुवारे नगरे बहवे राईसरतलवर ० जाव अन्नमन्नं सदावि-
हिंति सदाविहिता एवं वइस्संति-जम्हा णं देवाणुप्पिया !
अम्हं देवसेणस्स रत्तो सेतमंखतलविमलमन्निकां चउदंतं
हत्थिरयणे समुप्पन्ने य, तं होउ णं अम्हं देवाणुप्पिया !
देवसेणस्स रत्तो तच्चे वि नामधिजे विमलवाहणे, तए णं
तस्स देवसेणस्स रत्तो तच्चे वि नामधिजे भविस्सइ विमल-
वाहणे । तए णं से विमलवाहणे राया तीसं वासाइ अ-
गारवासमज्जे वमिन्ना अम्मापीईहिं देवत्तगणहिं गुरुमहत्त-
रेहिं अब्भणुन्नाए समाणे उदुंमि मरणं संवुद्धे अणुत्तरे मो-
क्खमग्गे, पुणरवि लोमांतिएहिं जीयकप्पिएहिं देवेहिं ता-
हिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं मणुन्नाहिं मणामाहिं ओरालाहिं
कल्लाणाहिं धन्नाहिं सिवाहिं मंगल्लाहिं सस्मिरीआहिं वग्गूहिं
अभिणंदिज्जमाणे अभिधुवमाणे य बहिया सुभूमिभागे उज्जा-
ण एगं देवदूसमादाय मुंडे भविन्ना अगाराओ अणगारियं प-
व्वयाहिंति, तस्स णं भगवंतस्स साइरेगाइ दुवालसवासाइं
निच्चं वोसट्ठकाए वियत्तंदेहे जे केइ उवसग्गा उप्पज्जंति (तं
जहा-दिवा वा माणुस्सा वा तिरिक्खजोणिया वा) ते उप्प-
न्ने संमं सहिस्सइ खमिस्सइ तित्तिक्खिस्सइ अहियासिस्सइ,
तए णं से भगवं इरियासमिणं भासासमिणं ० जाव गुत्तवंभ-
यारी अममे अकिंचणे छिन्नगंधे निरुवलेवे कंसपाईव मु-
क्कतोए जहा भावणाए ० जाव सुहुयहुयासणेत्ति वा तेय-
सा जलंते ।

कंसे संखे जीवे, गगणे वाते य सारए सलिले ।

पुक्खरपत्ते कुंमे, विहगे खग्गे य भारं (रुं) डे ॥ १ ॥

कुंजरवसेही सीहे, नगराया चव सागरमखोभे ।

चंदे सरे कणगे, वसुंधराचव सुहुयहु (य) ए ॥ २ ॥

नत्थि णं तस्स भगवंतस्स कत्थइ पडिवंधे भवइ, से य प-
डिवंधे चउव्विहे पप्पत्ते । तं जहा-अंडएइ वा पोयएइ वा उ-
ग्गहेइ वा पग्गहिणइ वा, जं णं जं णं दिस्सं इच्छइ तं णं तं णं दि,
सं अपडिवद्धे सुचिभूए लहुभूए अणुप्पगंधे संजमेणं अप्पा-
णं भावेमाणे विहरिस्सइ । तस्स णं भगवंतस्स अणुत्तरेणं ना-
णेणं अणुत्तरेणं दंसणेणं अणुवचरिणं, एवं-आलएणं वि-
हारेणं अज्जवे मद्दे लाघवे खंती मुत्ती गुत्ती सव्वसंजमत-
वग्गुणसुचरियमोवचियफलपरिनिव्वाणमग्गेणं अप्पाणं भा-
वेमाणस्स भाणंतरियाए वट्टमाणस्स अणंते अणुत्तरे नि-
व्वाणाए ० जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पज्जिहिति । तए णं
से भगवं अरहा जिणे भविस्सइ, केवली सव्वणू सव्वदरिसी
सदेवमणुयासुरस्स लोगस्स परियागं जाणइ, पासइ-सव्व-
लोए मव्वजीवाणं आगइ गतिं ठियं चयणं उववायं तक्कं

मणोमाणसियं भुतं कडं परिसेवियं आर्वीकम्मं,रहोक्कम्मं अ-
रहा अरहस्स भागी तं तं कालं मणसवयसकाइए जोगे व-
डुमाणणं सव्वलोए सव्वजीवाणं सव्वभवे जाणमाणे पा-
समाणे विहरइ । तए णं से भगवं तेणं अणुत्तरेणं केवल-
वरनाणदंसणेणं संदेवमणुयासुरलोगं अभिसमिच्चा, स-
मणणं निगंथाणं (' जे केइ उवसग्गा उप्पजंति, तं जहा-
दिवा वा माणुसा वा तिरिक्खजोणिया वा ते उप्पन्ने सं-
मं सहिस्सइ,खमिस्सइ,तितिकिस्सइ,अहियासिस्सइ । तते
णं से भगवं अणगारे भविस्सति, इरियासमिते भासा० एवं
जहा-वडुमाणसामी तं चेव निरवसेसं ० जाव अवावारवि-
उसजोगजुत्ते,तस्स णं भगवंतस्स एतेणं विहारेणं विहरमा-
णस्स दुवासहिं संवच्छरेहिं वीतिकंतेहिं तेरसहि य पक्खे-
हिं तेरसमस्स णं संवच्छरस्स अंतरा वडुमाणस्स अ-
णुत्तरेणं णाणेणं जहा भावणाते केवलवरनाणदंसणे
समुप्पज्जिहिति, जिणे भविस्सति, केवली सव्वन्नू स-
व्वदरिसी स गेरइए० जाव) पंच महव्वयाइं सभावणाइं
छच्च जीविकाए धम्मं देसमाणे विहरिस्सइ ।

(सेतेत्यादि) श्रेयान् अतिप्रशस्यः श्वेतो वा, कीदृशि-
त्याह-शङ्खतलेन कम्बुरूपेण, विमलेन-पङ्कादिरहितेन, सन्न-
काशः सङ्काशः सदृशो यः स शङ्खतलविमलसंनिकाशः ।
(दुरुद्धे त्ति) आरूढः, (समाणे त्ति) सन् अतियास्यति-प्र-
वेक्ष्यति,निर्यास्यति-निर्गमिष्यतीति क्वचिद्वर्त्तमाननिर्देशो दृ-
श्यते, स च तत्कालापेक्ष इति । एवं सर्वत्र, (गुरुमहत्तरणीहि
ति) गुर्वोर्मातापित्रोर्महत्तराः पूज्याः । अथवा-गौरवार्हत्वेन
गुरवो महत्तराश्च वयसा वृद्धत्वाद्ये ते गुरुमहत्तराः । (पुण-
रवि त्ति) महत्तराभ्यनुज्ञातानन्तरं लोकान्ते लोकाग्रलक्ष-
णे सिद्धस्थाने भवा लौकान्तिकाः, भाविनि भूतवदुपचारन्या-
येन चैवं व्यपदेशः, अन्यथा-ते कृष्णाराजीमध्यवासिनो लो-
कान्तभावित्वं च तेषामनन्तरभव एव सिद्धिगमनादिति ।
जीतकल्पः-आचरितकल्पो जिनप्रतिबोधनलक्षणो विद्यते
येषां ते जीतकल्पिकाः । आचरितमेव तेषामिदं न तु तैस्ती-
र्थकरः प्रतिबोधयते स्वयं बुद्धत्वाद्भगवत इति । (ताहिं ति)
ताभिर्विवक्षिताभिः, (वग्गुहिं ति) वाग्भिर्यकाभिरानन्द
उत्पाद्यत इति भावः । इष्टाभिरिष्यन्ते स्म याः, कान्ताभिः
कमनीयाभिः, प्रियाभिः प्रेमोत्पादिकाभिः, विरूपा अपि कार-
णवशात्प्रिया भवन्तीत्यत उच्यते-मनोज्ञाभिः शुभस्वरूपाभिः
मनोज्ञा अपि शब्दतोऽर्थतो न हृदयंगमा भवन्तीत्यत आह-
(मणामाहिं ति) मनः अमन्ति गच्छन्ति यास्तास्तथा, ताभि-
रुदारेणोदात्तेन स्वरेण प्रयुक्तत्वादर्थेन वा युक्तत्वादुदाराभिः,
कल्याणारोग्यम्, अणन्ति-शब्दयन्तीति कल्याणास्ताभिः,
शिवस्योपद्रवाभावस्य सूचकत्वात् शिवाभिः, धनं लभन्ते धने
वा साध्यो धन्यास्ताभिः, मङ्गले दुरितक्षये साध्यो मङ्गल्या-
स्ताभिः, सह श्रिया वचनार्थशोभया यास्ताः सथ्रीकास्ताभि-
र्वाग्भिरिति संबन्धनीयम्, अभिनन्द्यमानः समुल्लास्यमानः, (व

हिय त्ति) नगराद्वाहस्तादिति, इतो वाचनान्तरमनुश्रित्य
लिख्यते । (साइरंगाइ ति) अर्द्धसप्तमैर्मसैर्द्वादश वर्षाणि
यावत् व्युत्सृष्टे काये परिकर्मवर्जनतस्त्यक्ते देहे परीपहा-
दिसहनतः, तथा सहिष्यति उत्पत्त्यमानपूपसर्गेषु, तथा भा-
वतः क्षमिष्यत्युत्पन्नेषु क्रोधाभावतः, तितितिक्षिष्यति दैन्याभा-
वतः, अध्यासिष्यते अविचलतयेति, “ जाव गुत्ते त्ति ” कर-
णादिदं दृश्यम्—“ एस्सणासमिण आयाणभंडमत्तनिकखेव-
णासमिण ” । भाण्डमात्राया आदानेन निक्षेपे च समित इत्य-
र्थः । (उच्चारपासवणखेलसिघ्राणजल्लपाग्निट्टावणासमिण)
खेलो-निष्ठीवनं, सिङ्घाणो नाभिकाशेल्पा, जल्लो-मलः, (म-
णगुत्ते वयगुत्ते कायगुत्ते गुत्ते) त्रिगुप्तत्वात्, गुप्तात्म-
त्यर्थः । (गुत्तिदिण) स्वविषयेषु रागादिनेन्द्रियाणामप्रवृत्तेः,
(गुत्तवंचारी) गुप्ते नवभिर्ब्रह्मचर्यगुप्तिभिः रक्षितं ब्रह्म
मैथुनविरमणं चरतीति चित्रहस्तथा- (अममे) अविद्यमान-
ममेत्यभिलाषो निरभिष्वङ्गत्वात् । (अकिंचणे) । नास्ति
किंचनं द्रव्यं यस्य स तथा । (छिन्नगंधे) छिन्नो ग्रन्थो
धनधान्यादिस्तत्प्रतिबन्धो वा येन स तथा । क्वचित् “ कि-
न्नगंध ” इति पाठः । तत्र-कीर्णः क्षिप्तः । (निरुवलेवे) द्रव्य-
तो निर्मलदेहत्वाद्भावतो बन्धहेत्वभावाच्चिर्गत उपलेपो य-
स्मादिति निरुपलेपः, एतदेवोपमानैरभिधीयते । (कंसपातीव-
मुक्तोप) । कांस्यपात्रीव कांस्यभाजनविशेष इव मुक्तं त्यक्तं
न लग्नमित्यर्थः तोयमिव बन्धहेतुत्वात्तोयं स्नेहो येन स मुक्त-
तोयः, यथा भावनायामाचाराद्बद्धितीयश्रुतस्कन्धपञ्चदशा-
ध्ययने तथाऽयं वर्णको वाच्य इति भावः । कियद् दूरं यावदि-
त्याह-(जाव सुहुए इत्यादि) सुष्ठु हुतं क्षिप्तं घृतादीति गम्यते,
यस्मिन् स सुहुतः, स चासौ हुताशनश्च वह्निरिति सुहुतहुता-
शनस्तद्वत्तेजसा ज्ञानरूपेण तपारूपेण वा ज्वलन् दीप्यमानः ।

अतिदिष्टपदानां संग्रहं गाथाभ्यामाह—“ कंसे ” गाथा ।
' कुंजर ' गाथा । (कंसे त्ति) कंसपा इव (मुक्तोपे)
[संखे त्ति] शंख इव [निरंगणे] रङ्गणं रागाद्युपरजने तस्मा-
च्चिर्गत इत्यर्थः । [जीवे त्ति] जीव इव । [अप्पडिहय-
गई] संयमे गतिः प्रवृत्तिर्न हन्यतेऽस्य कथंचिदिति
भावः । [गगणे त्ति] गगनमिव निरालम्बनो न
कुलग्रामाद्यालम्बन इति भावः । [वाये य त्ति] वायु
रिव [अप्पडिबद्धो] ग्रामादिष्वेकरात्रादिवासात् । [सा-
यरसलिले व त्ति] [सायरसलिले व सुद्धहियये] अकलुप-
मनस्त्वात् । [पुक्खरपत्ते त्ति] [पुक्खरपत्ते पिव निरुवलेवे]
प्रतीतम् । [कुम्भो इव गुत्तिदिण] कच्छपो हि कदा-
चिदवयवपञ्चकेन गुप्तो भवत्येवमसावर्पान्द्रियपञ्चकेनेति ।
(विहगे त्ति) विहग इव । (विप्पमुक्के) मुक्कपरिच्छद-
त्वादनियतवासाच्चेति । (खगे य त्ति) (खग्गिचिसाणं
व एगजाए) खड्ग आटव्यो जीवविशेषस्तस्य विपाणं
शृङ्गं तदेकमेव भवति, तद्वदेकजात एकभूतो रागादिस-
हायवैकल्यादिति । (भारुडे त्ति) भारुडपत्तीव । (अप्पम-
त्ते) भारुडपत्तिणाः किल एकं शरीरं पृथग्ग्रीवं त्रि-
पादं च भवति, तौ चात्यन्तमप्रमत्ततयैव निर्याहं लभेते
इति । तेनोपमेति ॥ १ ॥ (कुंजरे त्ति) कुंजर इव सो-
र्गडीरे हस्तीव शूरः कषायादिरिपून् प्रति । (वसहे त्ति)
(वसभे इव जायथामे) गौरिवोत्पन्नबलः प्रतिज्ञातवस्तु-

भरनिर्वाहक इत्यर्थः । (सीहं चि) (सीहो इव दुद्धरिसे) पी-
रीपहादिभिरर्नाभभवनीय इत्यर्थः । (नगगाया चैव चि मंदरो
इव अप्रकंपे) मेरुरियानुकूलाद्युपसंगविचलितसत्त्वः ।
(सागरमखोहि चि) मकारोऽलात्तीक्ष्णकः । सागरवदक्षो-
भः सागराक्षोभ इति, सूत्रसूचा सूत्रं च-सागरो इव गम्भी-
रे हर्षशोकादिभिरक्षोभितत्वादिति । (चंदे चि) (चंदे इव
सोमलेसे) अनुपतापकारिपरिणामः । (सूरं चि) (सूर इव-
दित्तेप) दीप्ततजा द्रव्यतः शरीरदीप्त्या, भावतो ज्ञानेन ।
(कण्ठे चि) (जच्चकण्ठं पिव जायस्तेव) जातं लब्धं
रूपं स्वरूपं रागादिद्रव्यविरहाद्येन स तथा । [वसुंधरा-
चैव चि] । वसुंधरा इव । [सव्यपासविसहे] स्पर्शाः
शीतोष्णादयोऽनुकूलेतराः । [सुहयहुय चि] । व्याख्यात-
मेवेति । [नत्थीत्यादि] नास्ति तस्य भगवतो महापञ्च-
स्यायं पक्षो यदुत कुत्रापि प्रतिबन्धः स्नेहो भविष्यती-
ति । [अण्डे इव चि] । अण्डजो हंसादिर्ममायमित्युल्ले-
खेन वा प्रतिबन्धो भवति । अथवा—अण्डकं मयूरादी-
नामिदं रमणकं मयूरादेः कारणमिति प्रतिबन्धः स्यादिति ।
अथवा—अण्डजं पट्टसूत्रजमिति वा, पोतजो—हस्त्यादि-
रयमिति वा प्रतिबन्धः स्यात् । अथवा—पोतको बालक
इति वा । अथवा—पोतकं वस्त्रमिति वा प्रतिबन्धः स्यात् ।
आहारेऽपि च विशुद्धे सारागसंयमवतः प्रतिबन्धः स्या-
दिति दर्शयति—[उग्राहिणं व चि] अवगृहीतं परिवेष-
णार्थमुत्पाटितं, प्रगृहीतं भोजनार्थमुत्पाटितमिति । अथवा-
अवग्रहिकमित्यवग्रहोऽस्यास्तीति । वसतिः पीठफलादिः, औ-
पग्रहिकं वा दण्डकादिकमुपधिजातम्, तथा—प्रकंपेण ग्र-
होऽस्येति प्रग्रहिकम्, औपग्रहिकमुपकरणं पात्रादीति । अथवा-
अण्डजं वा पोतजं वेत्यादि व्याख्येयम्—इकारस्वागमिक
इति । [जं जं ति] यां यां दिशं, एमिति वाक्यालङ्कारे,
तुशब्दो वाऽयं तदर्थ एव इच्छति तदा विहर्तुमिति शेषः,
तां तां दिशं विहरिष्यतीति सम्बन्धः, सप्तम्यर्थे, चेयं द्वि-
तीया, तस्यां तस्यामित्यर्थः । शुचिभूतो भावशुद्धितो लघु-
भूतोऽनुपधिन्वेन गौरवत्यागेन च, [अणुपगंधे चि]
अनुरूपतया औचित्येन विरतेन त्वपुण्योदयादणुरपि वा
सूक्ष्मोऽप्यल्पोऽपि प्रगतो ग्रन्थो धनादिर्यस्य यस्माद्वाऽसाव-
नुप्रग्रन्थोऽप्यन्तर्भूतत्वादणुप्रग्रन्थो वा । अथवा—[अणु-
पत्ति] अनप्योऽनपणीयोऽदौकनीयः परंपामाध्यात्मिक-
त्वात्, ग्रन्थवद् द्रव्यवत् ग्रन्थो ज्ञानादिर्यस्य सोऽनप्यग्रन्थ
इति । [भावेमाणं चि] वासयामित्यर्थः । [अणुत्तरे-
णं चि] नास्त्युत्तरं प्रधानमस्मादिति अनुत्तरस्तेन । (ए-
वमिति) [अणुत्तरेणं चि] विशेषणमुत्तरत्रापि संबन्धी-
यमित्यर्थः । आलंयेन वसत्या विहारेणैकरात्रादिना, आर्ज-
वादयः क्रमेण मायामानगौरवक्रां धलोभनिग्रहाः, गुप्तिर्मनः प्र-
भृतीनां, तथा सत्यं च द्वितीयं महाव्रतं, संयमश्च प्रथमं
तपोगुणाश्चानशनादयः सूचरितं सुप्रासेवितम् । [सोय-
चियं चि] प्राकृतन्यान्, शांचं च तृतीयं महाव्रतम्,
अथवा—[वियं चि] विच्य विज्ञानमिति द्वन्द्वः, ततश्चैता-
न्येवेता एव वा । [फलं चि] फलप्रधानः परिनिर्वा-
णमार्गो निर्द्वितिनगरीपथः सत्यादिपरिनिर्वाणमार्गस्तेन,
ध्यानयोः शुक्लध्यानद्वितीयतृतीयभेदलक्षणयोगन्तरं मध्यं
ध्यानान्तरं तदेव ध्यानान्तरिका, तस्यां वर्तमानस्य शुक्लस्य

द्वितीयाद्भेदादुत्तीर्णस्य तृतीयमप्राप्तस्येत्यर्थः । अनन्तमेनन्त
विषयत्वाद्, अनुत्तरं सर्वोत्तमत्वात्, निर्व्याघातं धरणीधरा
दिभिरप्रातिहतत्वात्, निरावरणं सर्वावरणापगमात्, कृत्स्नं
सर्वार्थविषयत्वात्, प्रतिपूर्णं स्वरूपतः पौर्णमासीचन्द्रवत्, के-
वलमसहायम्, अत एव वरं, ज्ञानदर्शनं प्रतीतम्, केवलवरज्ञा-
नदर्शनमिति । (अरहं चि) अर्हेन् अप्रविधमहाप्रातिहार्यं
पपुजायोगान्, जिना रागादिजेतृत्वात्, केवली परिपूर्णज्ञाना-
दित्रययोगान्, सर्वज्ञः सर्वविशेषार्थबोधान्, सर्वदर्शी सकल
सामान्यार्थबोधात्ततश्च सह देवैश्च वैमानिकज्योतिष्कल-
क्षणैर्मर्त्यैश्च मनुजैरसुरैश्च भवनपतिव्यन्तरलक्षणैः स, स-
वमर्त्यासुरस्तस्य लोकः पञ्चास्तिकायात्मकस्तस्य । (परिया-
गं चि) जातवेकवचनमिति, पर्यायान् विचित्रपरिणामान् ।
(जाणइ पासइ चि) ज्ञास्यति द्रव्यति चेत्यर्थः । एतच्च
देवादिग्रहणं प्रधानापेक्ष्यमन्यथा सर्वजीवानां सर्वपर्यायान्
ज्ञास्यति, अत एवाह—(सव्वलोप इत्यादि) (चयणं चि)
वैमानिकज्योतिष्कमरणम् । उपपातं नारकदेवानां जन्म, तर्क-
विमर्शं, मनश्चित्तं, मनसि भवं मानसिकं, चिन्तितं वस्तु, भु-
क्लमादनादि, कृतं घटादि, प्रतिषेधितम्—आसेवितं प्राणिव-
धादि, आविष्कर्म-प्रकटक्रियां, रहः कर्म-विजनव्यापारं, ज्ञा-
स्यतीत्यनुवर्त्तते । तथा—अरहा, न विद्यते रहो विजनं यस्य
सर्वज्ञत्वादसावरहा, अत एव रहस्यस्य प्रच्छन्नस्याभावो
ऽरहस्यं तद्भजते, इत्यरहस्यभागी, तं तं कालमाश्रित्येति
शेषः । सप्तमी वेद्यमतस्तस्मिन्स्मिन् काले इत्यर्थः, (मन-
सवयसकाइणं चि) मानसश्च वाचसश्च कायिकश्च मानस-
वाचसकायिकं तत्र, योगे-व्यापारे, इस्त्वं च प्राकृतत्वा-
दिति, वर्त्तमानानाम्-व्यवस्थितानां, सर्वभावान्-सर्वपरि-
णामान् जानन् पश्यन्विहरिष्यति । (अभिसमेच्च चि) अ-
भिसंमत्य अवगम्य । (सभावणाइं चि) सह भावनाभिः
प्रतिव्रतं पञ्चभिरिरीयसमित्यादिभिर्यानि तानि सभावनानि
तासां च स्वरूपमावश्यकान् मन्तव्यं पदं च जीवनिक्कायान्
रक्षणाय तथा, (धम्मं चि) एवरूपं चारित्र्यात्मकं, सुगतौ जी-
वस्य, धरणाद्धर्मं श्रुतधर्मं च देशयन् प्ररूपयामिति ।
अथ महापञ्चस्यात्मनश्च सर्वज्ञत्वान्सर्वज्ञोश्च मताभेदात्,
भेदं चैकस्याऽयथावस्तुदर्शनेनाऽसर्वज्ञताप्रसङ्गादित्युभयोभे-
गवान् समां वस्तुप्ररूपणां दर्शयन्नाह—

से जहानामए अजो ! मए समणाणं निगंथाणं एगे
आरम्भट्ठाणे पप्पत्ते । एवामेव महापउमे वि अरहा समणा-
णं निगंथाणं एगं आरम्भट्ठाणं पन्नवेहिंति । से जहाना-
मए अजो ! मते समणाणं निगंथाणं दुविहे बंधणे पप्पत्ते ।
तं जहा—पेज्जबंधणे दोसबंधणे । एवामेव महापउमे वि
अरहा समणाणं निगंथाणं दुविह बंधणं पन्नवेहिंति । तं
जहा—पेज्जबंधणं च दोसबंधणं च, से जहानामते अजो !
मते समणाणं निगंथाणं तच्चो दंडा पप्पत्ता, तं जहा—मण-
दंडे वयदंडे कायदंडे, एवामेव महापउमे वि समणाणं नि-
गंथाणं तच्चो दंडे पप्पवेहिंति, तं जहा—मणोदंडं कायदंडं
वयदंडं, से जहानामए एणं अभिलावेणं चत्तारि कसाया
पप्पत्ता, तं जहा—कोहकसाए माणकसाए मायाकसाए लो-

कसाए । पंच कामगुणे पस्यते, तं जहा-सदे गंधे रूवे रसे
हासे । छ जीवनिकाया पस्यता, तं जहा-पुढवीकाइया० जाव
सकाइया, एवामेव० जाव तसकाइया । सेजहाणामए एए-
णं अभिलवेणं सत्त भयट्ठाणा पणत्ता, एवामेव महापउ-
मवि अरहा समणाणं निग्गंथाणं सत्त भयट्ठाणे पन्नवेहिंति ।
एवमट्ठ मयट्ठाणे, एव वंभचेरगुत्तीओ, दसविहे समणधम्मे,
एवं० जाव तेत्तीसमासातणाओ ति, से जहानामए अ-
ज्जो ! मए समणाणं निग्गंथाणं नग्गभावे मुंडभावे अ-
एहाणए अदंतवणे अच्छत्तए अणुवाहणए भूमिसेज्जा
फलगसेज्जा कट्ठसेज्जा केसलोए वंभचेरवासे परघरप्प-
वेसे० जाव लद्धावलद्धवित्तीओ० जाव पस्यत्ताओ । एवा-
मेव महापउमे वि अरहा समणाणं निग्गंथाणं निग्गभावे०
जाव लद्धावलद्धवित्तीओ० जाव पन्नवेहिंति ।

(से जहेत्यादि) (अत्रत्या किञ्चिद्व्याख्या ' आरंभट्ठाण ' शब्दे द्वितीयभागे ३७२ पृष्ठे गता) इतः शेषमावश्यकं प्रायः प्रसिद्धमिति न लिखितम्, तथा फलकम्-प्रतलम्, आयतं-काष्ठम्, स्थूलमायतमेव, लब्धानि च सम्मानादिना, अपलब्धानि च न्यक्कारपूर्वकतया, यानि भक्तादीनि तैर्वृत्तयो निर्वाहा लब्धापलब्धवृत्तयः ।

से जहाणामए अज्जो ! मए समणाणं निग्गंथाणं आहाकम्मिण्णं वा उद्देसिण्णं वा मीसजाण्णं वा अज्जोयण्णं वा पूइण कीए पामिच्चे अच्छिज्जे अणिसिद्धे अभिहण्णं वा कंतारभत्तेइ वा दुब्बिक्खभत्तेइ वा गिलाणभत्तेइ वा वहरियभत्तेइ वा पाहुणगभत्तेइ वा मूलभोयण्णं वा कंदभोयण्णं वा फलभोयण्णं वा वीयभोयण्णं वा हरियभोयण्णं वा पडिसिद्धे एवामेव महापउमे वि अरहा समणाणं आहाकम्मियं वा० जाव हरियभोयणं वा पडिसेहिस्सइ, से जहानामए अज्जो ! मए समणाणं पंचमहव्वइए सपडिकमणे अचेलए धम्मं पस्यते, एवामेव महापउमे वि अरहा समणाणं निग्गंथाणं पंचमहव्वइयं० जाव अचेलगं धम्मं पन्नवेहिंति, से जहानामए अज्जो ! मए पंचाणुव्वइए सत्त सिक्खावइए दुवालसविहे सावगधम्मं पस्यते, एवामेव महापउमे वि अरहा पंचाणुव्वइयं० जाव सावगधम्मं वन्नविस्संति, से जहानामए अज्जो ! मए समणाणं सिज्जायरपिंडेइ वा रायपिंडेइ वा पडिसिद्धे, एवामेव महापउमे वि अरहा समणाणं सिज्जायरपिंडेइ वा रायपिंडेइ वा पडिसेहिंति । से जहानामए अज्जो ! मए नव गणा इक्कारस गणहरा एवामेव महापउमस्स वि अरहओ नव गणा इक्कारस गणहरा भविस्संति । से जहानामए अज्जो ! अहं तीसं वासाइं अगारवासमज्जे वसित्ता मुंडे भवित्ता० जाव

पव्वइए दुवालस संवच्छराइं तेरस पक्खा छउमत्थपरियागं पाउणित्ता, तेरसहिं पक्खेहिं ऊणगाइं तीसं वासाइं केवलपरियागं पाउणित्ता, वायालीसं संवच्छराइं सामन्नपरियागं पाउणित्ता, वावत्तरि वासाइं सव्वाउयं पालइत्ता सिज्झिस्सं० जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेस्सं । एवामेव महापउमे वि अरहा तीसं वासाइं अगारवासमज्जे वसित्ता० जाव पव्वहिति, दुवालससंवच्छराइं० जाव वावत्तरि वासाइं सव्वाउयं पालइत्ता सिज्झिहिति० जाव सव्वदुक्खाणमंतं काहिंति ।

जस्सीलसमायारो, अरहा तित्थं करो महावीरो ।

तस्सीलसमायारो, होइ उ अरहा महापउमे ॥ १ ॥

(सू०-६६३)

(आहाकम्मिण्णं ति) आधाय आश्रित्य साधून, कर्म सचेतनस्याचेतनोत्तराणलक्षणं अचेतनस्य वा पाकलक्षणा क्रिया यत्र भक्तादौ तदाधाकर्म, तदेवाधाकर्मिकम् । उक्तं च-सच्चित्तं जमचित्तं, साहृणट्ठाए कीरणं जं च । अचित्तमेव पव्वइ, आहाकम्मं तयं भणियं ॥ १ ॥ इति । इह च इकारः सर्वत्रागमिकः, इतिशब्दो वाऽयमुपप्रदर्शनार्थपरो, वा विकल्पार्थः । (उद्देसियं ति) अर्थिनः पाखण्डिनः श्रमणान्निग्रन्थान् वोदिस्य दुर्भित्त्यायादौ यद्भक्तं वित्तिर्यते तदौद्देशिकमिति, उद्देशे भवमौद्देशिकम्, इति शब्दार्थः । यद्वा तथैव यदुद्धरितं सद्दध्यादिभिर्विभिन्नेभ्य दीयते, तापयित्वा वा तदपि तथैवेति । इहाभिहितम्-

उद्देसिय साहुमाइ, ओमच्चयभिकखवियरणं जं च ।

उद्धरिअं मीसेउं, ततियं उद्देसियं तं तु ॥ १ ॥ इति ।

(मीसजाए व ति) गृही संयतार्थमुपस्कृततया मिश्रं जातमुत्पन्नं मिश्रजातम्, यदाह-" पढमं विय गिहि-संजय-मीसं उवक्खइइ मीसगं तंतु " इति । (अज्जोयणं ति) स्वार्थमूलादग्रहणे साध्याद्यर्थे कणप्रक्षेपणमध्यवपूर्कः, आह च-" सट्ठामूलदहणे, अज्जोयणं होइ पक्खेवो " इति । (पूइणं ति) शुद्धमपि कर्माद्यवयवैरपवितीकृतं पृतिकम् । उक्तं च-" कम्मवयवसंभयं, संभाविज्जइ जयंतु तं पूइ " इति । (कीयं ति) द्रव्येण भावेन वा क्रीतं स्वीकृतं यत्तत् क्रीतमिति । यतोऽभ्यधायि " दव्वाइएहि कीरणं, साहृणट्ठाइ कीयं तु " इति । (पामिच्चं) पामित्यकं साध्वर्थमुद्धारगृहीतं, यतोऽभिहितम्-" पामिच्चं साहृणं, अट्ठाओ चिद्धिउं विया वेइ " इति । आच्छेद्यं-चलात् भृत्यादिस्तकमाच्छिद्य यत् स्वामी साध्वं ददाति । भणितं च-" अ-च्छिज्जं वा चिद्धिय, जं सामी भिच्चमाइणं " इति । अनिसृष्टं साधारणं वह्नामेकादिना अननुशातं दीयमानम् । आह च-" अणिसिद्धं सामन्नं, गोट्टियमाइणं दयउ एगस्स " इति । अभ्याहृतं स्वग्रामादिभ्यः आहृत्य यद्दाति । यतोऽवाचि-" सग्गामपरग्गामा, जमाणियं अभिहणं तयं होइ " इति । एषां शब्दार्थः प्रायः प्रकट एवेति, कान्तारभक्तादय आधाकर्मदिभेदा एव । तत्र कान्तारमट्ठवी तत्र भक्तं भोजनं यत् साध्याद्यर्थं तत्तथा, एवं शेषाण्यपि, नवरं ग्लानो रोगोपशा-

न्तये यद्वाति ग्लानेभ्यो वा यद्वायते, तथा बर्हलिका-मेघा-
उम्बरं, तत्र हि वृष्ट्या भिक्षाभ्रमणान्तमो भिक्षुकलोको भव-
तीति गृहीतमर्थं विशेषतः भक्तं दानाय निरूपयतीति, प्राघू-
र्णका आगन्तुकभिक्षुका एव, तदर्थं यद्भक्तं तत्तथा, प्राघूर्णको
वा गृही स यदापयति तदर्थं संस्कृत्य तत्तथा, मूलं पुनर्नवा-
दीनां तस्य भोजनं तदयं वा भोजनं, भुज्यत इति भोजनमिति
कृत्वा, कन्दः-सूरणादिः, फलं-त्रपुण्यादि, वीजं-दाडिमादीनां,
हरितं-मधुरतृणादिविशेषः, जीववर्धनमित्तत्वाच्चैषां प्रति-
पेध इति । (पंचमहवक्त्रं इत्यादि) प्रथमपश्चिमी-
र्थकराणां हि पञ्च महावृत्तानि शय्याणां महाविद्वजानां च
चत्वारोति पञ्चमहावृत्तिकाः । एवं सह प्रतिक्रमणेन उभयसं-
भ्यमावश्यकं यः स तथा, अन्येषां तु कारणजात एव
प्रतिक्रमणमिति, उक्तं च—

“ सपडिक्कमणो धम्मो, पुरिमस्स यं पच्छिमस्स यं जिणस्स ।
मज्झिमयाणं जिणानां, कारणजापं पडिक्कमणं ” ॥ १ ॥ इति ।
तथा अविद्यमानानि जिनकल्पिकविशेषापेक्षया असत्त्वादेव,
स्थविरकल्पिकापेक्षया तु जीर्णमलिनखण्डितश्वेताल्पन्वा-
दिना, चेलानि-वस्त्राणि, यस्मिन् स तथा । धर्मश्चारित्रं,
न च सति चेले अचेलता न लोके प्रतीता । यत उक्तम्—
“ जह जलमवगाहंतो, बहुचेलो वि सिरवेदियकडिल्लो ।
भण्णं नरो अचेलो, तह मुण्णो संतचेलो वि ॥ १ ॥ ”

अतः—

“ परिसुद्धजुञ्जकुच्छिय, थोवाऽनिययण-भोगभोगेहि ।
मुण्णो मुच्छाराहिया, संतहि ” अचेलया हंतो ॥ २ ॥ ”
अनियतरन्यभोगे च सति भोग्यैरित्यर्थः । न च वस्त्रं सं-
स्क्रियरागादिनिमित्ततया चारित्रविघातायाऽऽध्यात्मशुद्धेः
शरीराहारादिवदिति । न हि शरीरान् यूकादिसंस्क्रिन् भव-
ति रागो वा नोत्पद्यते । उक्तं च—

“ अह कुणसि धुल्लवत्था-इणसु मुच्छं धुवे सरीरे वि ।
अकेज्ज दुल्लरतरे, काहिसि मुच्छं विसंसेणं ॥ १ ॥ ” इति ।
अक्रयणीय इत्यर्थः । अध्यात्मशुद्धयभावे अचेलकत्वमपि न
चारित्राय, यथोक्तम्—

“ अपरिग्गहावि परसं—तिणसु मुच्छाकसायदोसेहि ।
अविणिग्गहियण्णाणो, कम्ममलमणंत मज्जंति ॥ १ ॥ ” इति ।
अथ जिनोदाहरणादचेलकत्वमेव श्रेय इति न वक्तव्य-
मेतत्, यतोऽभ्यधायि—

“ न परोवपसविंसया, न य छुउमत्था परोवपसं पि ।
दंति न य सीसवग्गं, दिक्खंति जिणो जहा सव्वे ॥ १ ॥
तह संसेहि य सव्वं, कज्जं जहं तेहि सव्वसाहम्मं ।
एवं च कस्यो तित्थं, न चेदचेलं त्ति को गाहो ॥ २ ॥ ” इति ।
अपिच उचितचेलसङ्गादेव चारित्रधर्मो भवत्येव तदुप-
कारित्वाच्छरीराहारादिवदिति, अथ कथं चेलस्य चा-
ग्रिप्रोपकारितेति चेत्? उच्यते—शीतादित्राणतो जीवसं-
स्क्रिनिमित्ततृणपरिहारादिहेतुत्वाद्, उक्तं च—

“ तण्णगहणानलंसेवा निवारणा धम्मसुक्कभाणट्ठा ।
दिट्ठं कप्पगहणं, गिलाणमणट्ठया चेव ॥ १ ॥ ” इति ।
तथा (सेजायरे त्ति) शेरते यस्यां साधवः सा शय्या, तथा
तरति भयसागरमिति शय्यातरा-वसतिदाना, तस्य पिण्डो
भक्तादिः शय्यातरपिण्डः, स च अशनादिः ४ वस्त्रादिः ४

सूच्यादि ४ श्रेति । तद्ग्रहणे दोषास्त्वमी-

“ तित्थंकरपडिक्कट्ठो, अन्नायं उग्गमो वि यं न सुज्जे ।
अविमुत्ति अलाघवया, दुल्लहसेजाविउच्छेओ ॥ १ ॥ ” इति ।
राज्ञश्चक्रवर्तिवासुदेवादेः पिण्डो राजपिण्डः, इदानीमुभयो-
रपि जिनयोः समानतानिगमनार्थमाह—“ जस्सीलगाहा ”—यौ
शीलसमाचारौ स्वभावानुष्ठाने यस्य स यच्छीलसमाचार-
स्तावेव शीलसमाचारौ यस्य स तथेति । महापद्मजिनो हि
महावीरचक्रवर्तिपाल्गुनीनक्षत्रजन्मादिव्यतिकर इति । स्था०
६ ठा० ३ उ० । ति० ।

अरहा णं महापउमे अट्ठ रायाणो मुंडा भवित्ता अ-
गाराओ अणगारियं पव्वावेइस्सति । तं जहा-पउमं प-
उमगुम्मं नलिलं नलिनगुम्मं पउमद्वयं धणुद्वयं कण-
गरहं भरहं (सू०-६२५)

(अरहा णमित्यादि) सुगमं, नवरम् । (महापउमे त्ति)
महापद्मो भविष्यदुत्सर्पिण्यां प्रथमतीर्थकरः श्रेणिकराज-
जीव इति । इहैव नवस्थानके वक्ष्यमाणव्यतिकर इति (मुं-
डा भवित्ति त्ति) मुण्डान् भावयित्वेति । स्था० ८ ठा० ३
उ० । वीरमहापद्मयोरन्तरम् ८३००७ वर्षाणि ५ मासाः ।
आव० १ अ० । नं० । पुष्कलावतीविजये पुण्डरीकीक्ष्णीनगरी-
राजे पुण्डरीककण्डरीकयोः पितरि, आ० म० १ अ० । दर्श० ।
(‘तेतलिपुत्त’ शब्दे चतुर्थभागे २३५२ पृष्ठे कथा) निधिभेदे,
दर्श० । आ० चू० । “ वत्थाण य उप्पत्ती, णिप्फत्ती चेव सव्वम-
त्तीणं । रंगाण य धोव्वाण य, सव्वा एसा महापउमे ॥ ५ ॥ ”
आ० चू० १ अ० । जं० । प्रव० । स्था० । ति० । महापद्मादयो
निधयः । आ० म० १ अ० । भारते वर्षे आगामिन्यामुत्सर्पि-
ण्यां भविष्यति नवमचक्रवर्तिनि, स० । अवसर्पिण्यां जाते
हस्तिनापुरराजे नवमचक्रवर्तिनि, स० ७७७ सम० आव० । प्रव० ।
स्था० । (अयमष्टमचक्रवर्तीति लक्ष्मीवल्लभः) उक्त० ।

चइत्ता भारहं वासं, चक्रवट्ठी महिड्डिओ ।

चइत्ता उत्तमे भोए, महापउमो तवं चरे ॥ ४१ ॥

हे मुने ! महापद्मोऽपि अष्टमचक्रो महर्द्धिकः तपोऽचरत् ।
किं कृत्वा-भारतं वासं त्यक्त्वा, पुनरुत्तमान् प्रधानान् भो-
गान् त्यक्त्वा ॥ ४१ ॥

अत्र महापद्मचक्रवर्तिदृष्टान्तः—इहैव जम्बूद्वीपे भारते
वर्षे कुरुक्षेत्रे हस्तिनापुरं नाम नगरम्, तत्र श्रीकृष्णभवंश-
प्रसूतः पद्मोत्तरो नाम राजा, तस्य ज्वाला नाम महादे-
वी, तस्याः सिंहस्वप्नसूचितो विष्णुकुमारनामा प्रथमः
पुत्रो, द्वितीयश्चतुर्दशस्वप्नसूचितो महापद्मनामा, द्वावपि वृ-
द्धि गतौ, महापद्मो युवराजः कृतः । इतश्च उज्जयिन्यां न-
गर्यां श्रीधर्मनामा राजा, तस्य नमुचिनामा मन्त्री, अन्य-
दा तत्र श्रीमुनिसुव्रतस्वामिशिष्यः सुव्रतो नाम सूरिः स-
मवसृतः । तद्वन्दनार्थं लोकः स्वविभूत्या निर्गतः, प्रासादो-
परिस्थितेन राज्ञा दृष्टः, पृष्टाश्च सेवकाः । अकालयात्रया
कायं लोको गच्छति ? ततो नमुचिमन्त्रिणा भणितम् । देव !
अत्र उद्याने श्रमणाः समागताः, तेषां यो भक्तो लोकः
स तद्वन्दनार्थं गच्छति, राज्ञा भणितं वयमपि यास्यामः,
नमुचिना उक्तम्—तर्हि त्वया तत्र मध्यस्थेन भाव्यम्, य-
थाऽहं वादं कृत्वा तान्निहत्तरीकरोमि । राजा नमुचिसहि-

तस्तत्र गतः । नमुचिना भणितम् । भो श्रमणा ! यदि यूयं धर्मतत्त्वं जानीथ तर्हि वदथ ? सर्वेऽपि मुनयः क्षुद्रोऽयमिति कृत्वा मौनेन स्थिताः, ततो नमुचिर्भृशं रुष्टः सूरिं प्रति भणति—एष वयस्यः किं जानाति ? ततः सूरिर्भिर्भणितं, भणामः किमपि—‘यदि ते मुखं खर्जति’ इदं वचः श्रुत्वा अनेकशास्त्रविचक्षणेन क्षुल्लकशिष्येण भणितम्, भगवन् ! अहमेवैनं निराकरिष्यामि इत्युक्त्वा क्षुल्लकेन स वादे निरुत्तरीकृतः । साधूनामुपरि द्वेषं गतः, रात्रौ च चरवृत्त्या एकाक्येव मुनिवार्थमागतो, देवतया स्तम्भितः, प्रभाते तदाश्चर्यं दृष्ट्वा राज्ञा लोकेन च स भृशं तिरस्कृतो विलक्ष्यभूतो गतो हस्तिनागपुरम्, महापद्मयुचराजस्य मन्त्री जातः । इतश्च पर्वतवासी सिंहबलो नाम राजा, स च कोट्याधिपतिरिति महापद्मदेशं विनाश्य कोट्टे प्रविशति, ततो रुष्टेन महापद्मेन नमुचिमन्त्री पृष्टः, सिंहबलराजग्रहणे किंचिदुपायं जानासि ? नमुचिनोक्तं सुष्ठु जानामि । ततो महापद्मप्रेरितोऽसौ सैन्यवृत्तो गतो निपुणोपायेन दुर्गं भङ्गत्वा सिंहबलो बद्ध आनीतश्च महापद्मान्तिके, महापद्मेनोक्तम्, नमुचे ! यत्तवेष्टं तन्मार्गय । नमुचिनोक्तम्, साम्प्रतं वरः कोशेऽस्तु, अवसरे मार्गाधिप्यामि, एवं यौवराज्यं पालयतो महापद्मस्य कियान् कालो गतः । अन्यदा महापद्ममात्रा ज्वालादेव्या जिनरथः कारितः, अपरमात्रा च मिथ्यात्ववासितया जिनधर्मप्रत्यनीकया लक्ष्मीनाम्न्या ब्रह्मरथः कारितो, भणितश्च पद्मोत्तरे नाम राजा, यथा एष ब्रह्मरथः प्रथमं नगरमध्ये परिभ्रमन्तु, जिनरथः पश्चात्परिभ्रमन्तु, इदं च श्रुत्वा ज्वालादेव्या प्रतिज्ञा कृता । यदि जिनरथः प्रथमं न भ्रमिष्यति तदा परजन्मनि ममाहारः । ततो राज्ञा द्वावपि रथौ निरुद्धौ, महापद्मेन स्वजनन्याः परमामधृतिं दृष्ट्वा नगरान्निर्गतः केनापि न ज्ञातः, परदेशे गच्छन् महादव्यां प्रविष्टः । तत्र च परिभ्रमन् तापसाऽऽलये गतः, तापसैर्दत्तसन्मानस्तत्र तिष्ठति । इतश्चम्पायां नगर्यां जनमेजयो राजा परिवसति । स च कालनरेन्द्रेण प्रतिरुद्धः, ततो महान् संग्रामो बभूव जनमेजयो नष्टः । तस्यान्तःपुरमपीतस्ततो नष्टम्, जनमेजयस्य राज्ञो नागवतीनाम भार्या, सा मदनावलीपुत्र्या समं नष्टा आगता तं तापसाश्रमम् । समाश्वसिता कुलपतिना तत्रैव स्थिता, कुमारमदनावल्योः परस्परमनुरागो जातः, कुलपतिना तन्मात्रा च तयोः परस्परमनुरागो ज्ञातः । कुलपतिना नागवत्या मात्रा च भणिता मदनावली, यथा पुत्रि ! त्वं किं न स्मरसि नैमित्तिकवचनम् ? यथा चक्रवर्त्तिनस्त्वं प्रथमपत्नी भविष्यसि, ततः कथं यत्र तत्रानुरागं करोषि, कुलपतिनाऽपि कुमारस्य विसर्जनार्थमुक्तम्, कुमार ! त्वमितो गच्छ, तदानीं त्वरितमेव ततो निर्गतः कुमारः, एवं मनोरथं चकार । यथाऽहमेतस्याः सङ्गमेन भरताधिपो भूत्वा ग्रामाकरनगरादिषु सर्वत्र जिनभवनानि कारयिष्यामीति भ्रमन् कुमारोऽथ प्राप्तः सिन्धुनन्दनं नामनगरम् । तत्रोद्यानिकामहोत्सवे नगरान्निर्गता नरा नार्यश्च विविधक्रीडाभिः क्रीडन्ति । अस्मिन्नवसरे राज्ञः पट्टहस्ती आलानस्तम्भमुन्मूल्य गृहदृष्टिभित्तिभङ्गं कुर्वन् नगराद्बहिर्गुर्वतीजनमध्ये समायातः । ताश्च तं तथाविधं दृष्ट्वा दूरतः प्रधावितुमसमर्थाः तत्रैव स्थिताः । याचदसौ ता-

सामुपरि शुण्डापातं करोति तावता दूरदेशस्थितेन महापद्मेन करुणापूर्णहृदयेन हस्तिनाऽसौ करी, सोऽपि वेगेन चलितः कुमारभिमुखम्, तदानीं ताः सर्वा अपि भणन्ति । हाहाऽस्मद्दक्षार्थं प्रवृत्तोऽयं करिणा हिंस्यते, एवं तासु प्रलपन्तीषु पश्यन्तीषु च तयोः करिकुमारयोर्धोरः संग्रामो बभूव । सर्वेऽपि नागरजनास्तत्राऽऽयाताः । सामन्तभृत्यसहितो महासेनराजोऽपि तत्राऽऽयातः । भणितं च नरेन्द्रेण कुमार ! अनेन समं संग्रामं मा कुरु, कृतान्त इव रुष्टोऽसौ तव विनाशं करिष्यतीति । महापद्म उवाच । राजन् ! विश्वस्तो भव, पश्य मम कलामित्युक्त्वा क्षणेन तं मत्तकरिणं स्वकल्या वशीकृतवान् आरूढश्च तं मत्तगजं महापद्मः, स्वस्थाने नीतवान्, साधुकारेण तं लोको पूजितवान् । यथा एष कोऽपि महापुरुषः प्रधानकुलसमुद्भवोऽस्ति, अन्यथा कथमीदृशं रूपविज्ञानं चास्य भवति । ततो राज्ञा स्वगृहे नीत्वा कुमारस्य विविधोपचारकरणपूर्वकं कन्याशतं दत्तम्, तेन समं विषयसुखमनुभवतस्तस्य महापद्मकुमारस्य दिवसास्तत्र सुखेन यान्ति । तथाऽपि सतां मदनावलिं हृदयान्न विस्मारयति । अन्यदा रजन्यां शय्यातोऽसौ वेगवत्या विद्याधर्याः पङ्क्तः, निद्रालये सा तेन दृष्टा, मुष्टिं दर्शयित्वा सा कुमारेण भणिता, किं त्वमेवं मामपहरसि ? तथा भणितं कुमार ! शृणु वैतादृधे सूर्योदयनाम नगरमस्ति । तत्रेन्द्रधनुर्नाम विद्याधराधिपतिरस्ति, तस्य भार्या श्रीकान्ता वर्त्तते, तस्याः पुत्री जयचन्द्रानाम्नी वर्त्तते । सा च पुरुषद्वेषिणी नेच्छति कथमपि वरम् । ततो नरपत्याज्ञया मया सर्वत्र वरनरेन्द्रा विलोक्य २ पट्टिकायां लिखिताः, सर्वेऽपि तस्या दर्शिता न कोऽपि रुचितः । अन्यदा मया तस्यास्तव रूपं दर्शितम्, तद्दर्शनानन्तरमेव सा कामावस्थया गृहीता, भणितं च तथा, यद्येष भर्ता न भविष्यति तदाऽवश्यं मया मर्त्तव्यम् । अन्यपुरुषस्य मम यावज्जीवं निवृत्तिरेव, एष तस्या व्यतिकरो मया तन्मातृपितृवर्त्तितः । ताभ्यां त्वदानयनाय अहं प्रयुक्ता, अविश्वसन्त्यास्तस्या विश्वासार्थं मया इयं प्रतिज्ञा कृता, यद्यहं तं त्वरितं नाऽऽनयामि तदा ज्वालाकुले ज्वलने प्रविशामि । ततः कुमार ! यदि तव प्रसादेन मम मरणं न सम्पद्यते, यथा च मे प्रतिज्ञानिर्वाहो भवति तथा प्रसादं कुरु । ततस्तदाज्ञया तया महापद्मः सूर्योदये तत्र नीतः, खेचराधिपतिर्मिलितः । तेन च सुमुहूर्त्ते तस्याः पाणिग्रहणं कारितः, पूजिता च वेगवति । इतश्च जयचन्द्राया मातुलभ्रातरौ गङ्गाधरमहीधरनामानौ विद्याधरावतिप्रचण्डौ इमं व्यतिकरं ज्ञात्वा अनेकभटसहितौ महापद्मेन समं संग्रामार्थमागतौ । महापद्मोऽपि तयोरामनं श्रुत्वा सूर्योदयपुराद्बहिर्विद्याधरभटपरिवृतो निर्गतः, संलग्नस्तयोः संग्रामः, तदानीं महापद्मेन स्यन्दनाः कुञ्जरा अश्वाः सुभटाः परवलसत्काः सर्वेऽपि वारैर्विद्धाः । भग्नं स्वं वलं दृष्ट्वा गङ्गाधरमहीधरौ स्वयमुत्थितौ, महापद्मेन उभावपि हतौ । ततो लब्धजयः स महापद्मः उत्पन्नस्त्रीरत्नवर्जसर्वरत्नः प्राप्तनवनिधिर्द्वात्रिंशत्सहस्रमण्डलेश्वरसेवितपादपद्मः परिणीतैकोनचतुःषष्टिसहस्रान्तःपुरो हयगजरथपदातिकोशसंपन्नोऽष्टमश्वक्रवर्त्ती जातस्तथापि पदस्त्रण्डभरतराज्यं स मदनावल्या रहितं नीरसं मन्यते । अन्यदा तस्मिन्नाश्रमपदे गतस्य तस्य महापद्मचक्रिणः तापसैर्महान् सत्कारः कृतः, जनमेजयेनापि राज्ञा मदनावली तस्मै दत्ता, तेन परिणीता

स्त्रीरत्नं बभूव । ततो महापद्मश्चक्रवर्तिः ऋद्धिसमेतो हस्तिनागपुरं प्राप्तः, प्रणनाम च जननीजनकपादान्, ताभ्यामप्यधिकस्नेहेन प्रेक्षितः । अत्रान्तरे तत्रैव समवसृतो मुनिसुव्रतस्वामिशिष्यो नागसूरिः, ततो निर्गतः सपरिवारः पद्मोत्तरराजः, तं वन्दित्वा पुरो निपण्णः, गुरुणा च तत्पुरो भवनिर्वेदजननी देशना कृता, तां श्रुत्वा वैराग्यमापन्नो राजा गुरुं प्रत्येवमुवाच । भगवन्नहं राज्यं स्वस्थं कृत्वा भवदन्तिके प्रव्रजिष्यामि । गुरुणा भणितम्, मा विलम्बं कुर्विति । गुरुं प्रणम्य नगरे प्रविष्टो राजा, आकारिता मन्त्रिणः प्रधानपरिजना विष्णुकुमारश्च । सर्वेषामपि राजा एवमुक्तम् । भो भो ! श्रुता भवद्भिः संसारासारता अहमेतावत्कालं वञ्चितः, यच्छ्रामण्यं नानुष्ठितवान् । ततः साम्प्रतं विष्णुकुमारं निजराज्येऽभिपिच्य प्रव्रज्यां गृह्णामि । ततो विष्णुकुमारेण विज्ञप्तम्, तात ! ममापि किपाकोपमैर्भोगैः, स्तुतम्, तव मार्गमेवानुसरिष्यामि । ततो विष्णुकुमारस्य दीक्षानिश्चयं ज्ञात्वा पद्मोत्तरराजेन महापद्म आकारितो भणितश्च, पुत्र ! ममेदं राज्यं प्रतिपद्यस्व, विष्णुकुमारोऽहं च प्रव्रज्यां प्रतिपद्याचः । अथ विनीतेन महापद्मेन च भणितम्, तात ! निजराज्याभिषेकं विष्णुकुमारस्यैव कुरु, अहं पुनरेतस्यैवाक्षाप्रतीच्छुको भविष्यामि । राजा भणितम्, वत्स ! मयोक्ताऽप्ययं राज्यं न प्रतिपद्यते । अवश्यमयं मया समं प्रव्रजिष्यति । ततः शोभनदिवसे महापद्मस्य कृतो राज्याभिषेकः । विष्णुकुमारसहितः पद्मोत्तरराजः सुव्रतसूरिसमीपे प्रव्रजितः । ततो महापद्मो विख्यातशासनश्चक्रवर्त्ती जातः । स्वमातृपरमातृकारितां तौ द्वावपि रथौ तथैव स्तः । महापद्मचक्रिणा तु जननीसत्को जिनरथा नगरीमध्ये भ्रामितः, जिनप्रवचनस्य कृता उद्यतिः । तत्प्रभृति बहुलोको धर्मोद्यममतिर्जिनशासनं प्रतिपन्नः, तेन महापद्मचक्रिणा सर्वस्मिन्नपि भरतक्षेत्रे ग्रामाकरनगरेद्यानादिषु कारितानि जिनायतनान्येककोटिलक्षप्रमाणानि । पद्मोत्तरमुनिगपि पालितानिष्कलङ्कश्रामण्यः शुद्धाध्यवसायन कर्मजालं क्षपयित्वा समुत्पन्नकेवलज्ञानः संप्राप्तः सिद्धिमिति । विष्णुकुमारमुनिरपि उग्रतपोविहारनिरतस्य वर्द्धमानज्ञानदर्शनचारित्रपरिणामस्य आकाशगमनादिर्वैक्रियलब्धय उत्पन्नाः । स कदाचिन्मेरुवत्तुङ्गदेहो गगनं व्रजति, कदाचिन्मदनवद् रूपवान् भवति । एवं नानाविधलब्धिपात्रः स संजातः । इतश्च ते सुव्रताचार्याः बहुशिष्यपरिवृता वर्षाग्रात्रस्थित्यर्थं हस्तिनागपुरोद्यानं समायाताः, ज्ञाताश्च तेन विरुद्धेन नमुचिना, अवसरं ज्ञात्वा तेन राज्ञं विज्ञप्तम्, यथा पृथ्वीप्रतिपन्नं मम वरं देहि । चक्रिणा उक्तम्, यथेष्टं मार्गय । नमुचिना भणितम्, राजन् ! अहं वेदभणितेन विधिना यज्ञं कर्तुमिच्छामि, अतो राज्यं मे देहि । चक्रिणा नमुचिः स्वराज्येऽभिपिक्तः, स्वयमन्तःपुरे प्रविश्य स्थितः । नमुचिर्यज्ञपा(वा)टकमागम्य यागनिमित्तं दीक्षितां बभूव । राज्येऽभिपिक्तस्य तस्य वर्द्धापनार्थं जैनयतीन् वर्जयित्वा सर्वेऽपि लिङ्गिनो लोकाश्च समायाताः । नमुचिना सर्वलोकसमस्तमुक्तम्, सर्वेऽपि लोका मम वर्द्धापनार्थं समायाताः, जैनयतयः केऽपि नाऽऽयाताः, एवं ह्यलं प्रकाश्य सुव्रताचार्या आकारिताः, आगताः, नमुचिना भणिताः । भो जेनाचार्या ! यो यदा ब्राह्मणो वा क्षत्रियो वा राज्यं प्राप्नोति स तदा पापघडकैरागत्य दृष्टव्यः, इयं लोकस्थितिः, यतो राजरक्षितानि तपोधनानि भवन्ति । यूयं पुनः

स्तब्धाः सर्वे पाषण्डदूषकाः निर्मर्यादा मां निन्दथ । अतो मदीयं राज्यं मुक्त्वाऽन्यत्र यथासुखं व्रजत । यो युष्माकं मध्ये कोऽपि नगरे भ्रमन् द्रव्यते स मे बध्यो भविष्यति । सुव्रताचार्यैरुक्तम्, राजन्स्माकं राजवर्द्धापनाचारो नास्ति, तेन वयं त्वद्वर्द्धापनकृते नाऽऽयाताः । न च वयं किञ्चिन्निन्दामः, किं तु समभावास्तिष्ठामः । ततः स रुष्टः प्रतिभणति । यदि भ्रमणं सप्तदिनोपरि अहं द्रव्यं तमहमवश्यं मारयिष्यामि, नात्र सन्देहः । एतन्नमुचिवाक्यं श्रुत्वा आचार्याः स्वस्थानमायाताः सर्वेऽपि साधवः पृष्टुः, किमत्र कर्त्तव्यम् । ततः एकेन साधुना भणितं, यथा सदा सेविततपोविशेषो विष्णुकुमारनामा महामुनिः साम्प्रतं मेरुपर्वतचूलास्थो वर्त्तते, स च महापद्मचक्रिणो भ्राताऽस्ति, ततस्तद्गच्छनादयमुपशमिष्यति, आचार्यैरुक्तं तदाकारणार्थं यो विद्यालब्धिसम्पन्नः स तत्र व्रजतु । तत एकेन साधुना उक्तम्, अहं मेरुचूलां यावद्गगने गन्तुं शक्नोऽस्मि, पुनः प्रत्यागन्तुं न शक्नोऽस्मि । गुरुणा भणितम्—विष्णुकुमार एव त्वामिहानेष्यति, तथेति प्रतिपद्य स मुनिराकाशे उत्पतितः । क्षणमात्रेण मेरुचूलायां प्राप्तः, तमायान्तं दृष्ट्वा विष्णुकुमारेण चिन्तितम्, किञ्चिद् गुरुकं सङ्घकार्यं समुत्पन्नम्, यदयं मुनिर्वर्षाकालमध्येऽत्रायातः । ततः स मुनिर्विष्णुकुमारं प्रणम्य आगमनप्रयोजनं कथितवान्, विष्णुकुमारस्तं मुनिं गृहीत्वा स्तोकवेलया आकाशमार्गेण गजपुरे प्राप्तः । वन्दितास्तेन गुरवः, गुर्वीक्षया साधुसहितो विष्णुकुमारमुनिर्नमुचिर्पर्यदि गतः, सर्वैः सामन्तादभिर्वन्दितः, नमुचिस्तु तथैव सिंहासने तस्थितवान्, न मनाक् विनयं चकार । विष्णुना धर्मकथनपूर्वं नमुचरेवं भणितम्, वर्षाकालं यावन्मुनयोऽत्र तिष्ठन्ति । नमुचिना भणितम्, किमत्र पुनः पुनर्वचनप्रयासेन, पञ्च दिवसान् यावन्मुनयोऽत्र तिष्ठन्तु । विष्णुना भणितं तव उद्याने मुनयस्तिष्ठन्तु । ततः संजातामर्षेण नमुचिना एवं भणितम्, सर्वैः पाषण्डाधर्मैर्भवद्भिर्न मद्राज्ये स्थेयम्, मद्राज्यं त्वरितं त्यजत, यदि जीवितेन कार्यम् । ततः समुत्पन्नकोपानलेन विष्णुना भणितम्, तथापि त्रयाणां पादानां स्थानं देहि । ततो भणितं नमुचिना, दत्तं त्रिपदीस्थानं परं यं त्रिपद्या बहिर्द्रव्यामि तस्य शिरश्छेदं करिष्यामि । ततः स विष्णुकुमारः कृतनानाविधरूपो वृद्धिं गच्छन् क्रमेण योजनलक्षप्रमाणरूपो जातः । क्रमाभ्यां दहरं कुर्वन् ग्रामाकरनगरसागराकीर्णा भूमिमाकम्पयन् शिखरिणां शिखराणि पातयति स्म । त्रिभुवने क्षोभे कुर्वन् स मुनिः शक्रेण ज्ञातः । तस्य कोपोपशान्तये शक्रेण गायनदेव्यः प्रेषिताः । ताश्चैवं गायन्ति स्म—“सपरसंतावश्रो, धम्मवणदावश्रो, दुग्गइगमण्हऊ । कोवो ताश्रोवसमं, करेसु भयवं ति” एवमादीनि गीतानि ता वारं वारं श्रावयन्ति स्म । स मुनिर्नमुचिं सिंहासनात्पातितवान्, दत्तपूर्वापरसमुद्रपादः स सर्वजनं भाषयति स्म । ज्ञातवृत्तान्तो महापद्मश्चक्री तत्राऽऽयातः, तेन समस्तसङ्घेन सुरासुरैश्च शान्तिनिमित्तं विविधोपचारैः स उपशमितः । तत्प्रभृति विष्णुकुमारस्त्रिविक्रम इति ख्यातः । उपशान्तकोपः स मुनिरालोचितः प्रतिकान्तः शुद्धश्च । यत उक्तम्—

“आयारिए गच्छंमि, कुलगणसंघे अ चेइअविणासे ।

आलोयपडिक्कन्तो. सुद्धा जं निजरा विउला ॥ १ ॥ ”

निष्कलङ्कं श्रामण्यमनुपाल्य समुत्पन्नकेवलः स वि-
ष्णुकुमारः सिद्धिं गतः । महापद्मचक्रवर्त्यपि क्रमेण दीक्षां
गृहीत्वा सुगतिभागभूद् इति महापद्मदृष्टान्तः । उक्तं १८
अ० । ती० । ति० । श्रेणिकपुत्रसुकालस्यात्मजे, नि० ।
एवं सुकालसत्कमहापद्मदेव्याः पुत्रस्य महापद्मस्यापी-
यमेव वक्तव्यता । भगवत्समीपे गृहीतव्रतः पञ्चवर्ष-
व्रतपर्यायपालनपरः एकादशाङ्गधारी चतुर्थपष्टाष्टमादि
बहु तपःकर्म कृत्वा ईशानकल्पे देवः समुत्पन्ना
द्विसागरापमास्थितिकः । सोऽपि ततश्च्युतो महाविदेहे से-
त्स्यति ॥ नि० १ श्रु० १ वर्ग २ अ० । विन्ध्यगिरि-
पादमूले पुण्ड्रेषु जनपदेषु शतद्वारे नगरे सुमते राज्ञो भ-
द्रायां भार्यायामुत्पत्स्यमानं गोशालकजीवे, भ० १४ श० ६
उ० । (' गोशालक ' शब्दे तृतीयभागे १०३१ पृष्ठादारभ्य
कथा गता) सप्तमदेवलोकाविमानभेदे, नपुं० । स० १७ सम० ।
महाहिमवदुपरि हृदे, स० ।

महापउममहापुंडरीकदहाणं दो दो जोयणसहस्साइं आं-
यामेणं पप्पत्ता । (सूत्र-११५)

महापद्ममहापुण्डरीकहृदौ महाहिमवद्रुक्मिवर्षधरयोरुप-
रिवृत्तितौ ह्रीवुद्धिदेव्योर्निवासभूताविति । स० ११५
सम० । स्था० । पाटलिपुत्रनगरराजे नवमनन्दे, आ० चू० ४
अ० । शिखरितलकूटविशपाधिपतौ देवे, द्वी० । शक्रत्रयस्त्रि-
शोत्पातपर्वतराजधान्याम्, द्वी० । चतुरशीतिलक्षगुणितेषु
महापद्माङ्गेषु, ज्यो० २ पाहु० । (' काल ' शब्दे स्फुटितमेतत्)
महापउमदह-महापद्मद-पुं० । स्वनामख्याते हृदे, स्था० ।

दो महापउमदहा । (स्था० २ ठा० ३ उ० ।)

दो महापउमदहवासिणीओं हिरीओ देवीओ । स्था० २
ठा० ३ उ०

(द्वौ त्रयो पद वा महादहा इति ' दह ' शब्दे चतुर्थभागे
२४८६ पृष्ठे गतम्)

महापउमरुक्ख-महापद्मवृत्त-पुं० । धातकीखण्डोत्तरकुरुम-
ध्यगे धातकीखण्डनामनिबन्धने शाश्वतवृत्ते, स्था० १० ठा० ।
पुष्करवर्गदीपात्पश्चिमे मेरुपर्वतादुत्तरदक्षिणयोरपान्तराल-
वृत्तविशेषे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

महापउमा-महापद्मा-स्त्री० । श्रेणिकपुत्रसुकालस्य भार्या-
याम्, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० ।

महापञ्चकसाण-महाप्रत्याख्यान-न० । महच्च तत्प्रत्या-
ख्यानं चेति समासः । चरमप्रत्याख्याने, तद्वर्णनपरं उत्का-
लिकश्रुतविशेषे च । पा० । “ एसत्थ भावत्थो थेरकप्पेण जिण-
कप्पेण वा विहरित्ता अंते थेरकप्पिया वारसवासे सं-
लेहणं करेत्ता, जिणकप्पिया पुण विहारेण्य संलीढा, तद्वा
वि जहाजुत्तं संलेहणं करेत्ता, निव्वाघायं सचेद्वा चेव
भवचरिमं पच्चक्खंति, एयं सविन्धरं जत्थऽउभयणे व-
न्निज्जइ तमउभयणे महाप्रत्याख्यानमिति ” । पा० । न० ।

महापजवसाण-महापर्यवसान-न० । महत्प्रशस्तमात्यन्तिकं वा
पर्यवसानं पर्यवसमाधिमरणान्तः, अपुनर्मरणान्तो वा जीवित-
स्य यस्य स तथा । तद्वर्धसिद्धिगामिनि, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

महापडिप्पा-महाप्रतिज्ञा-स्त्री० । गुरुप्रतिज्ञायाम् । पञ्चा०
१६ विव० ।

महापण-महाप्रज्ञ-त्रि० । महती प्रज्ञाऽस्येति महाप्रज्ञः ।
उक्तं ३ अ० । सम्यग्दर्शनज्ञानवति, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० । विपुलबुद्धौ, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

महापप्पवणा-महाप्रज्ञापना-स्त्री० । महत्तरे प्रज्ञापनाग्रन्थे,
न० । पा० ।

महापत्थाण-महाप्रस्थान-न० । मरणकालभाविनि, नि० १
श्रु० ३ वर्ग ३ अ० ।

महापम्ह-महापद्म-पुं० । जम्बूद्वीपमन्दरस्य पश्चिमे शी-
तोदाया महानद्या दक्षिणे महापुरीराजधानीभूषितविजये
क्षेत्रे, स्था० ८ ठा० ।

दो महापम्हा । स्था० २ ठा० ।

महापरिग्गह-महापरिग्रह-पुं० । धनधान्यद्विपदचतुष्पदव-
स्तुक्षेत्रादिपरिग्रहवति, सूत्र० २ श्रु० १५ अ० ।

महापरिग्गहया-महापरिग्रहता-स्त्री० । अपरिमाणपरिग्रह-
तायाम्, भ० ८ श० ६ उ० ।

महापरिप्पा-महापरिज्ञा-स्त्री० । महती परिज्ञा अन्तर्क्रिया-
लक्षणा सम्यग्विधेयेति महापरिज्ञा । स्था० ६ ठा० ।
आचाराङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धस्य सप्तमेऽध्ययने, तच्चेदानीं
व्यवच्छिन्नम् । आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । प्रश्न० । आव० ।
“ जेणुद्धरिआ विजा, आगासगमा महापरिप्पाओ ।

वंदामि अज्जवडरं, अपच्छिन्नो जो सुअहराणं ॥ १ ॥ ”

आ० क० १ अ० । आ० म० । स० ।

महापवेसणतर-महाप्रवेशनतर-पुं० । महत्प्रवेशनं गत्यन्त-
रात्तरकगतौ जीवानां प्रवेशो येषु ते तथा । यत्र बहवो नैर-
यिका आगत्य प्रविशन्ति तेषु नरकेषु, भ० १३ श० ४ उ० ।
महापव्वय-महापर्वत-पुं० । हिमवदादिषु वर्षधरपर्वतेषु,
ओग्र० ।

महापसु-महापशु-पुं० । महापशुरूपे प्रज्ञा० २ पद । व्य० ।

महापह-महापथ-पुं० । विस्तीर्णतया प्राधान्येन महान्वासौ
पन्थाश्च महापथः । राजमार्गे, उक्तं ५ अ० । अनु० । ज्ञा० ।
जी० । आ० म० दशा० । भ० । कल्प० । औ० । रा० । प्रश्न० ।

महापाडिहारिय-महाप्रातिहार्य-न० । जिनानामशोकवृक्षादि-
षु प्रातिहार्येषु, न० ।

महाऽपाय-महाऽपाय-त्रि० । महानपायो यस्याः सकाशात्सा
तथा । महतोऽपायस्य हेतौ, पो० १४ विव० ।

महापायाल-महापाताल-पुं० । महान्तस्तदन्यच्चुल्लकव्यव-
च्छेदेन पातालमिवागाधात्वाद् गम्भीरत्वात्पातालाः पाताल-
व्यवस्थितत्वाद् वा पातालाः, महान्तश्च ते पातालाश्चेति म-
हापातालाः । लवणसमुद्रमध्यस्थितेषु वडवामुखादिषु जल-
वाग्वाधारेषु, स्था० ४ ठा० २ उ० । (' लवणसमुद्र ' शब्दे
चैतं व्याख्यास्यन्ते)

महापालि-महापालि-स्त्री० । पालिरिव पालिर्जीवितजलधा-

रणाद् भवस्थितिः, महती चासौ पालिश्चेति । सागरोपमल-
क्षणायां भवस्थितौ, तस्या एव महत्त्वाद् । उक्त० १८ अ० ।
महापिंगायतण-महापिङ्गायतन-पुं० । महापिङ्गाऽऽख्यर्ष्यप-
त्ये, चं० प्र० १० पाहु० ।

महापिउ-महापितृ-पुं० । पितृज्येष्ठभ्रातरि, विपा० १ श्रु० ३ अ० ।
महापीठ-महापीठ-पुं० । पूर्वविदेहपुष्कलावतीविजयपुराडरी-
किरीणनगरीजा ते ऋषभदेवपूर्वभवर्जावयज्जनाभस्य भ्रातरि,
आ० चू० १ अ० । आ० म० । पञ्चा० । आ० क० । ऋषभपुत्रे,
“ सुबाहू य महापीठो य पञ्चायाता ! ” आ० चू० १ अ० ।

महापुंडरीय-महापुराणरीक-पुं० । रुक्मिण्यधरपर्वतोपरिस्थे
बुद्धिदेव्यावासहदे, स्था० २ टा० ३ उ० । स० । औ० । जी० ।
कालादसमुद्रदेवे, स्था० १० टा० । विशाले श्वेताम्बुजे, नपुं० ।
रा० । जं० । सप्तमदेवलोकाविमानभेदे, स० १७ सम० ।

महापुर-महापुर-न० । स्वनामख्याते नगरे, विपा० २ श्रु० ७ अ० ।

महापुरा-महापुरा-स्त्री० । महापद्मविजयक्षेत्रराजधान्याम्,
महापद्मो विजयो महापुरी राजपूर्यश्चमावतीवत्तस्कारः, “ म-
हापुरं णयरं रत्तासोमं उज्जाणं रत्तपालो जक्खो वले राया
सुभदा देवी महाबले कुमारे रत्तवती पामोक्खा णं पंच स-
या ” विपा० २ श्रु० ७ अ० । धातकीखण्डान्तर्गते विजयक्षेत्रे
जातायां नगर्याम्, स्था० ।

दो महापुरा । स्था० २ टा० ३ उ० ।

महापुरिस-महापुरुष-पुं० । प्रधानपुरुषे, आसितद्वैपायनपारा-
शरादिमहर्षिषु, बलकलचौर-तारागणर्षिप्रभृतौ । (एषां
महापुरुषत्वेन वर्णने भारतादिषु) सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४
उ० । जाल्याद्युत्तमे, प्रश्न० ४ संव० द्वार । महापुरुषा बलदे-
वतीर्थकरादयः । पं० व० ३ द्वार । औत्तराहाणां किंपुरु-
षाणामिन्द्रे, स्था० २ टा० ३ उ० । प्रज्ञा० । भ० ।

महापुरिसचरित्त-महापुरुषचरित्र-न० । स्वनामख्याते ती-
र्थकरचरितनिबद्धे ग्रन्थे, संघा० १ अधि० । प्रश्न० ।

महापुरिसमेविय-महापुरुषसेवित-त्रि० । तीर्थकरादिसेविते,
पं० सू० २ सूत्र ।

महापुरिसाणुचिस्स-महापुरुषानुचीर्ण-त्रि० । महापुरुषैस्तीर्थ-
करगणधरादिभरुत्तमनैरनुचीर्णमेकदाऽऽसेवनात्पश्चादप्या-
सेवितं महापुरुषानुचीर्णम् । तीर्थकरादिभिराचरिते, पा० ।
सूत्र० ।

महापोय-महापोत-पुं० । महाबोहिन्धे, आव० ४ अ० ।

महाफलिह-महास्फटिक-न० । शिखरिपर्वतस्थ उत्तरकू-
टानामुत्तरदिशि कृटे, द्वी० ।

महाबल-महाबल-पुं० । महद्वलं शरीरप्राणो यस्य स महाब-
लः । जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० । सू० प्र० । प्राणवति, स्था०
८ टा० । आव० । चं० प्र० । प्रशस्तबले, स० । ऐरवते भवि-
ष्यति त्रयोदश तीर्थकरे, ति० । जं० । स० । आव० । ती० ।
भारतवर्षे भविष्यति तृतीय बलदेवे, स० । कल्प० ।

महाबाहु-महाबाहु-पुं० । भारतवर्षे भविष्यति द्वितीयबल-
देवे, स० । ती० । श्रोत्रेन्द्रियलम्पटस्य ब्रह्मस्थलपुरस्थ-
रामस्य राज्ञा लघुभ्रातरि, ग० २ अधि० । “ महाबाहु नाम

वासुदेवो पुच्छइ ” अपरविदेहवासुदेवे, आव० ४ अ० । आ०
चू० । कल्प० ।

महाभद्रा-महाभद्रा-स्त्री० । अहोरात्रकायोत्सर्गरूपायामहो-
रात्रचतुष्टयमानायां प्रतिमायाम्, स्था० २ टा० ३ उ० । क-
ल्प० । औ० । आ० म० । स्था० । (अस्या व्याख्या ‘ पडिमा ’
शब्दे पञ्चमभागे ३३२ पृष्ठे गता) भूतद्वीपदेवे, पुं० । सू० प्र०
१६ पाहु० । स० ।

महाभवोध-महाभवोध-पुं० । चतुर्गतिके संसारसागरे, सूत्र०
१ श्रु० ६ अ० ।

महाभाग-महाभाग-पुं० । महांश्चासौ भागश्च महाभागः ।
भागशब्दः पूजावचनम् । महापूज्ये, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।
उक्त० । पञ्चा० । आ० म० । ग० । भागोऽचिन्त्या शक्तिराह
च भाष्यरुद्—“ भागोऽचिन्त्या शक्तिरिति ” महान् भागोऽ-
स्य महाभागः । अचिन्त्यशक्तियुक्ते, त्रि० । आ० म० । महान्तं
भजतीति महाभागः । जिनाराधके, आ० चू० १ अ० ।

महाभागा-महाभागा-स्त्री० । रक्षावतीनदीसङ्गते नदीभेदे,
स्था० १० टा० ।

महाभिताव-महाभिताप-पुं० । महाभितापिते सन्तापोपेते,
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । महादुःखैककार्ये, सूत्र० १ श्रु० ५
अ० २ उ० ।

महाभिसेय-महाभिषेक-पुं० । ईश्वरतलवरादीनामभिषेकाणां
महत्तरोऽभिषेको महाभिषेकः । राजत्वेनाभिषिक्ते, नि० चू०
६ उ० ।

महाभीम-महाभीम-त्रि० । अतिभयानके, दर्श० ४ तत्त्व । आ-
व० । औत्तराहाणां देवानामिन्द्रे, स्था० २ टा० ३ उ० । प्रज्ञा० ।
भ० । अष्टमप्रतिवासुदेवे, स० । ति० ।

महाभीमसेण-महाभीमसेन-पुं० । जम्बूद्वीपभरतखण्डेऽतीता-
यामुत्सर्पिण्यां जाते सप्तमे कुलकरे, स्था० १० टा० ।

महाभुज-महाभुज-पुं० । शिखरतलकूटविशेषाधिपतौ पत्यो-
पमास्थितिके देवविशेषे, द्वी० ।

महाभूयवर-महाभूतवर-पुं० । भूतवरसमुद्रदेवे, सू० प्र० १६
पाहु० ।

महाभैरव-महाभैरव-न० । मध्यमपापासमीपे उद्याने, आ०
म० १ अ० ।

महाभेरी-महाभेरी-स्त्री० । बृहत्प्रमाणायां भेर्याम्, अनु० ।

महामङ्गादिय-महामतिग्रथित-त्रि० । महाबुद्धिपुरुषरचित-
सन्दर्भे, पो० ६ विव० ।

महामंडलिय-महामाण्डलिक-पुं० । अनेकदेशाधिपतौ देवे,
अनु० । जी० । प्रज्ञा० ।

महामंति-महामन्त्रिन्-पुं० । मन्त्रिमण्डलप्रधाने, ज्ञा० १ श्रु०
१ अ० । भ० । औ० । विशेषाधिकारवति, कल्प० १ अधि०
३ क्षण । रा० ।

महामगर-महामकर-पुं० । जलचरजीवभेदे, कल्प० १ अधि०
३ क्षण ।

महामणिपेठ-महामणिपीठ-पुं० । बृहति वस्तुधे पीठे, जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

महामरुता-महामरुता-स्त्री० । अणिकस्य स्वनामख्यातायां भार्यायाम्, अन्त० १ श्रु० ७ वर्ग । (सा च वीरान्तिके प्रव्रज्य विंशतिवर्षपर्याया सिद्धा इत्यन्तरुद्दशानां सप्तमवर्गे सप्तमाध्ययने सूचितम्)

महामह-महामह-पुं० । इन्द्रमहादिषु, आघ० ।

के य ते पुण महामहा ? उच्यन्ते—

आसाढी इंदमहो, कत्तिअ सुगिम्हए अ बोद्धवे ।

एए महामहा खलु, एएसि चैव पाडिवया ॥ १३३॥

आसाढी—आसाढपुत्रिमा, इह लाडाणं सावणपुत्रिमाए भवति, इंदमहो आसोयपुत्रिमाए भवति, 'कत्तियत्ति' कत्तियपुत्रिमाए चैव सुगिम्हओ चैत्तपुत्रिमा । आव० ४ अ० । नि० चू० । आचा० ।

महामहद्वारमाह—

सकमहादीएसु व, पमत्तमाणं सुराळले ठवणा ।

पीणिजंतु व अददा, इतरे उ वहंति न पढंति ॥४१२॥

महामहाः—शक्रमहादयः, आदिशब्दाः सुग्रीष्मकमहादिपरिग्रहः, तेषु (ठवणत्ति) एता गाढयोगप्रतिपन्नास्तेषां योगो निक्षिप्यते, किं कारणमिति चेत्? अत आह—मा तं प्रथमतः सन्तं काचित् मिथ्यादृष्टिर्देवता लुलेयत् । अन्यच्च—तेषु दिवसेषु विकृतयो लभ्यन्ते, ततो ये अददा दुर्धलाः सन्ति तैर्विकृतिपरिभोगत आण्वायन्तामिति योगनिक्षेपणम् । ये पुनरितरे—आगाढयोगवाहिनः तेषां योगो न निक्षिप्यते केवलमन्यत् नो दिशन्ति नापि पठन्ति । व्य० ४ उ० ।

महामाउ-महामातृ-स्त्री० । पितृज्येष्ठभातृजायायाम्, मातृज्येष्ठायां सपत्न्याम्, विपा० १ श्रु० ३ अ० ।

महामाठर-महामाठर-पुं० । ईशानेन्द्रस्य देवराजस्य रथाऽनीकाधिपतौ, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

महामाहण-महामाहन-पुं० । महाँश्वासौ माहनश्चेति । मनः-प्रभृतिकरणादिभिराजन्मसूत्रमादिभेदभिन्नजीवहनननिवृत्ते, उत्त० ३ अ० ।

महामुणि-महामुनि-पुं० । मनुते मन्यते वा जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिः, सर्वज्ञत्वात् । महाँश्वासौ मुनिश्च महामुनिः । अथवा—मुनयः साधवस्तेषां महान् प्रधानो महामुनिः । विशेष० । महातपस्विनि, उत्त० २ अ० । सूत्र० । जिनकल्पिकादौ, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । प्रशस्तयतौ, उत्त० २ अ० । यथावस्थितात्रकालवेदिनि, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । आचा० । आ० म० । ज्ञानसम्पन्ने, पो० १ विव० । आ० चू० । दर्श० । परमनिर्ग्रन्थे, अष्ट० ३१ अष्ट० ।

महामुणिचरित-महामुनिचरित-न० । महान्तश्च ते मुनयश्च महामुनयः स्थूलभद्रवज्रस्वाभ्यादयः पूर्वर्षयस्तेषां चरितानि—चण्डितानि । महामुनिचण्डितेषु, ध० ३ अधि० ।

महामेह-महामेघ-पुं० । प्रभूतजलक्षरके वृहमेघे, अनु० । (एते 'उस्सप्पिणी' शब्दे द्वितीयभागे ११६६ पृष्ठे दर्शिताः)

महामेहणिउर्द्वभूय-महामेघनिकुरम्बभूत-पुं० । महान् जलभाराघनतः प्रावृट्कालभावी मेघनिकुरम्बो मेघसमूहस्तथा भूतो गुणैः प्राप्तो महामेघनिकुरम्बभूतः । महामेघवृन्दोपमे, जी० ३ प्रति० १ उ० ।

महामोह-महामोह-पुं० । महाँश्वासौ मोहश्च महामोहः । मिथ्यात्वे, दर्श० १ तत्त्व । भयशते दुःखेवदनोये कर्मणि, दशा० ६ अ० । आचा० । रा० । (महामोहकारणानि 'मोहणिज्ज-ट्ठाण, शब्दे वक्ष्यामि) योगिपरिभाषया रागं, स्था० २ ठा० १ उ० ।

महायत्तो-देशी-आघे, दे० ना० ६ वर्ग ११६ गाथा ।

महायारकहा-महाचारकथा-स्त्री० । महत्या आचारकथायाः प्रतिपादके दशैकालिकस्याध्ययने, दश० ।

जो पुंवि उदिट्ठो, आयारो सो अहीणमइरित्तो ।

सचैव य होइ कहा, आयारकहाए महईए ॥ २४५ ॥

यः पूर्वं क्षुल्लकाचारकथायां निर्दिष्टः उक्तः, आचारः—ज्ञानाचारादिः, असावहीनातिरिक्तो वक्तव्यः । सैव च भवति कथा, आक्षेपण्यादिलक्षणा वक्तव्या । चशब्दात्तदेव क्षुल्लकप्रतिपत्तोक्तं महद् वक्तव्यम्, आचारकथायां महत्यां प्रस्तुतायामिति गाथार्थः । दश० ५ अ० २ उ० ।

महारंभ-महारम्भ-त्रि० । महानारम्भो वहनोष्ट्रमण्डलिकागन्त्रीप्रवाहकृषिषण्डपोषणादिको यस्य स महारम्भः । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । महानिच्छापरिमाणेनाकृतमर्यादया वृहदारम्भः पृथिव्याद्युपमर्दनलक्षणा यस्य स महारम्भः । चक्रवर्त्यादिके, स्था० ४ ठा० ४ उ० । पञ्चेन्द्रियादिव्यपरोपणप्रधानकर्मकारिणि, स्था० ३ ठा० १ उ० । सूत्र० । दशा० । महारंभया-महारम्भता-स्त्री० । चक्रवर्तितादौ, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

महारण-महारण-न० । महासंग्रामे, स० ।

महारम्भ-महारम्भ-त्रि० । अतिरमणीये, पञ्चा० ८ विव० ।

महारयण-महारत्न-न० । प्रधानरत्ने, 'महारत्नं वज्रं' स० । आव० ।

महारह-महारथ-पुं० । प्रकरणादत्र नारायणः—तस्मिन्, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

महाराय-महाराज-पुं० । लोकपाले, नि० १ श्रु० १ वर्ग ७ अ० । आ० म० । स्था० । भ० ।

महारायत्त-महाराजत्व-न० । लोकपालत्वे, स० ७८ सम० ।

महारिद्ध-महारिष्ट-पुं० । वलैर्धैरोचनेन्द्रस्य नाश्यानीकाधिपतौ, स्था० ७ ठा० ।

महारिसि-महर्षि-पुं० । संयतात्मनि, आ० म० १ अ० । सूत्र० ।

महारिह-महार्ह-त्रि० । महाहै, तं० । ज्ञा० । महमुत्सवमहर्हति महार्हः । परमोत्सवाहै, जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० । विपा० । बहुमूल्ये, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

महारौरुय-महारौरुक-पुं० । सप्तमनरकपृथ्वीस्वरूपे महानरके, स्था० ५ ठा० ३ उ० । जी० । ज्यो० । सूत्र० । प्रज्ञा० । स० ।

महारोहिणी-महारोहिणी-स्त्री० । स्वनामख्यातायां महाविद्यायाम्, आ० चू० ४ अ० ।

महालक्ष्मो-देशी-तरुणे, दे० ना० ६ वर्ग १२१ गाथा । भाद्रपदीयश्राद्धपक्षे, दे० ना० ६ वर्ग १२७ गाथा ।

चउएहं दो वासा अद्द मासा वीसं दिवसा सेसं तेहव०
जाव सिद्धा । (सूत्र-२३)

अन्त० ८ वर्ग ७ अ० । महालया आलयप्रत्ययस्य स्वार्थिकत्वाद् ।
अतिशयातिशयगुरुके, भ० १ श० १ उ० । विपा० । अनु० ।
महालो-देशी-जारे, दे० ना० ६ वर्ग ११६ गाथा ।

महालस-महालस-त्रि० । अत्यन्तमलसे, महा० ३ अ० ।
महालोहिअक्ख-महालोहितात्त-पुं० । बलेवैरोचनेन्द्रस्य
महिषानीकाधिपतौ, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

महावक्क-महावाक्यार्थ-पुं० । प्रतिमेतरसर्वधर्मात्मकत्व-
वस्तुप्रतिपादकानेकान्तवादविषयार्थे, षो० ११ विव० ।

महावक्कथय-महावाक्यार्थज-त्रि० । अनेकान्तविषयार्थज-
न्ये, षो० ११ विव० ।

महावच्छ-महावत्स-पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्वे शीता-
या महानद्या दक्षिणेऽपराजिताराजधानीयुक्ते विजयक्षेत्र-
युगले, स्था० ८ ठा० । महावत्सो विजयोऽपराजिता रा-
जधानी वैश्रमणकृतो नाम वत्सस्काराद्रिः । जं० ४ वत्त० ।

महावज्जा-महावज्ज्या-स्त्री० । लोकपीडया सावद्यायां वस-
तौ, पं० व० ३ द्वार । ('वसहि' शब्दे दर्शयिष्यते)

महावण-महावन-न० । मथुरायां स्वनामख्याते वने, ती० ८
कल्प । उक्त० ।

महावप्प-महावप्प-पुं० । जम्बूमन्दरस्य पश्चिमे शीतोदाया म-
हानद्या उत्तरे जयन्तिकापुरीप्रतिपदे विजयक्षेत्रयुगले, स्था०
८ ठा० । आ० क० ।

दो महावप्पा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

महावराह-महावराह-पुं० । महाकायसूकरे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

महावल्ली-देशी-नलिन्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १२२ गाथा ।

महावाय-महावात-पुं० । उद्दण्डवाते, ज्ञा० १ श्रु० १० अ० ।
अनल्पवाते, भ० ५ श० २ उ० । आचा० ।

महावाउ-महावायु-पुं० । ईशानेन्द्रस्य पीठानीकाधिपतौ
अश्वराजे, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

महाविगइ-महाविकृति-स्त्री० । महारसे, महाविकारकारि-
त्वात् । महाविकृतयो महारसत्वेन महाविकारकारित्वान्म-
हतः सत्त्वोपधातस्य कारणत्वात् । स्था० ।

चत्तारि महाविगईओ पप्पत्ताओ । तं जहा-महुं मंसं
मज्जं णवणीयं । (सूत्र-२७४)

मद्यभेदे च । स्था० ४ ठा० १ उ० ।

महाविजय-महाविजय-न० । महान् विजयो यत्र तत्
महाविजयम् । पुष्पोत्तरनामके विजयिनि विमानभेदे,
कल्प० । (पुष्फुत्तरं त्ति) पुष्पोत्तरनामकम् (प-
वरपुण्डरीयाओ त्ति) प्रवरपु अन्त्यश्रेष्ठविमानेषु पुण्डरी-
कमिव श्वेतकमलमिव अतिश्रेष्ठमित्यर्थः । तस्मात् (महा-

विमाणउ त्ति) महाविमानात् । कल्प० १ अधि० १
क्षण । जी० । आ० चू० ।

महाविज-महावैद्य-पुं० । केवलचित्तुद्देशपूर्वचित्प्रभृतौ भ-
वरोगनिदानवेत्तरि, आव० ४ अ० । अष्टाङ्गायुर्वेदरूपस्य
धन्वन्तरिप्रणीतस्य वैद्यकशास्त्रस्य यथाऽऽम्नायमधीत-
वति, वृ० १ उ० ।

महाविज्जा-महाविद्या-स्त्री० । महापुरुषप्रदत्तविद्यायाम्, आ०
म० १ अ० ।

महाविदेह-महाविदेह-पुं० । जम्बूद्वीपमध्यगते वर्षे, जं० ।

तद्वक्तव्यतामाह—

कहि णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे महाविदेहे णामं
वासे पप्पत्ते ? । गोअमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वय-
स्स दक्खिणेणं णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं
पुर (च्छि) त्थिमलवणसमुदस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलव-
णसमुदस्स पुरत्थिमेणं, एत्थ णं जंबुद्वीवे दीवे महाविदेहे
णामं वासे पप्पत्ते । पाईणपडीणायए उदीणदाहिणवि-
त्थिमे पलिअंकसंठाणसंठिए दुहा लवणसमुदं पुट्टे पुरत्थि-
मं जाव पुट्टे, पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं
० जाव पुट्टे, तिच्चीसं जोअणसहस्साइं लच्च चुलसीए जो-
अणसए चत्तारि अ एगूणवीसइभाए जोअणस्स विक्खंभे-
णं ति । तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमे णं तेच्चीसं जोअण-
सहस्साइं सत्त य सत्तसट्ठे जोअणसए सत्त य एगूणवी-
सइभाए जोअणस्स आयामेणं ति, तस्स जीवा बहुमज्झदे-
सभाए पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुदं पुट्टा पुर-
त्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं ० जाव पुट्टा, एवं पच्च-
त्थिमिल्लाए ० जाव पुट्टा, एगं जोयणसयसहस्सं आयामे-
णं ति, तस्स धणं उभओ पासि उत्तरदाहिणेणं एगं जो-
अणसयसहस्सं अट्ठावणं जोअणसहस्साइं एगं च तेरसुत्त-
रं जोअणसयं सोलस य एगूणवीसइभागे जोयणस्स
किंचि विसेसाहिए परिकखेवेणं ति ।

“कहि णमित्यादि” क भदन्त ! इत्यादि सूत्रं स्वयं यो-
ज्यम्, नवरं महाविदेहं नाम वर्षं-चतुर्थं क्षेत्रं प्रज्ञप्तम् ?
गौतम ! नीलवता वर्षधरपर्वतस्य चतुर्थस्य क्षेत्रविभाग-
कारिणो दक्षिणेनेत्यर्थः (णिसहस्स इत्यादि) व्यक्तम्,
नवरं पल्लवसंस्थानसंस्थितमायतचतुरस्रत्वात्, विस्तारं
त्रयस्त्रिंशद्योजनसहस्राणि पदं च योजनशतानि चतुरशी-
त्यधिकानि चतुरश्रैकोनविंशतिभागान् योजनस्य विष्कम्भे-
न, निषधविष्कम्भाद् द्विगुणविष्कम्भकत्वात् । अथ बाहादि-
सूत्रत्रयमाह—(तस्स बाहा इत्यादि) तस्य महाविदेहस्य व-
र्षस्य पूर्वोपरभागेन बाहा प्रत्येकं त्रयस्त्रिंशद्योजनसहस्रा-
णि सप्त च योजनशतानि सप्तपृथगधिकानि सप्त च ए-
कोनविंशतिभागान् योजनस्य आयामेनेति । ननु “महया
धगुपट्ठाओ, उहरागं सोहिआ हि धगुपट्ठे । जं तत्थ हवइ स-

कथयन्ति शोचनसहस्रप्रमाणत्वात्, तथा संस्थानेन पत्य-
ङ्कुरेण विपुलतरक एव पार्श्वद्वयेऽपीषयोस्तुल्यप्रमाणत्वा-
त् । हैमवतादीनां पत्यङ्कसंस्थितत्वेऽपि पूर्वजगतीकोणानां
संवृतत्वेन पूर्वापरेषोर्बेपस्यादिति । तथा परिणामेन सुप्रमा-
णतरक एव, एतद्धनुःपृष्ठस्य जम्बूद्वीपपरिध्यद्धमानत्वादि-
ति, अत एव महान्—अतिशयेन, विशिष्टो-गरीयान्, देहः—
शरीरमाभोग इति यावत् येषां ते महाविदेहाः । अथवा-म-
हान्-अतिशयेन, विशिष्टो गरीयान्, देहः—शरीरं कलेवरं येषां
ते तथा, ईदृशास्तत्रत्या मनुष्याः, तथाहि-तत्र विजयेषु सर्व-
दा पञ्चधनुःशतोच्छ्रया देवकुरूतरकुरुषु त्रिगव्यूतोच्छ्रयाः
ततो महाविदेहमनुष्ययोगादिदमपि क्षेत्रं महाविदेहाः । म-
हाविदेहशब्दः स्वभावाद्बहुवचनान्त एव, एतच्च प्रागे-
चोक्तम् । ततो बहुवचनेन व्यवहियते, दृश्यते च कचिदेकव-
चनान्तोऽपि, तदपि प्रमाणम्, पूर्वमहर्षिभिस्तथाप्रयोगकर-
णात् । अथवा-महाविदेहनामा देवोऽत्राधिपत्यं परिपालय-
ति, तेन तद्योगादपि महाविदेह इति, शेषं प्राग्वत् । जं०
४ वृत्त० । स्था० । प्रव० । प्रज्ञा० । विपा० । स० । आ० चू० ।
(उत्तरकुरुवक्त्रव्यता 'उत्तरकुरा' शब्दे द्वितीयभागे ७५७
पृष्ठे गता) (कच्छादिविजयानां वर्णकः कच्छाऽऽदिशब्देषु)
पिशाचविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

जम्बूद्वीवे दीवे महाविदेहे वासे चउन्विहे पप्सत्ते । तं ज-
हा-पुव्वविदेहे, अवरविदेहे, देवकुरा, उत्तरकुरा ।

स्था० ४ ठा० । (महाविदेहे कल्याणचिन्ता 'कल्लान' शब्दे
तृतीयभागे ३८४ पृष्ठे कृता ।)

महाविदेहा-महाविदेहा-स्त्री० । शरीराद्बहिर्नैरपेक्ष्य मनो-
वृत्तौ, द्वा० । शरीराद्बहिर्या शरीरनैरपेक्ष्य मनोवृत्तिः सा
महाविदेहेत्युच्यते, शरीराऽहंकारविगमात् । अत एवाक-
ल्पितत्वेन महत्त्वात् शरीराऽहंकारे सति हि बहिर्वृत्तिर्म-
नसः कल्पितोच्यते । तस्याः कृतसंयमायाः सकाशात्
प्रकाशस्य शुद्धसत्त्वलक्षणस्य यदावरणं क्लेशकर्मादि त-
त्त्वयो भवति, सर्वं चित्तमलाः क्षीयन्त इति यावत् । तदुक्त-
म्—“ बहिरकल्पितावृत्तिर्महाविदेहा ततः प्रकाशावरणक्ष-
य इति । द्वा० २६ द्वा० ।

महाविमाण-महाविमान-न० । अनुत्तरविमानेषु, स्था० ।

उड्डलोगे पंच अणुत्तरा महद्महाविमाणा पप्सत्ता । तं-
जहा—विजए, वेजयते, जयते, अपराजिए, सव्वट्टसिद्धे ।
स्था० ५ ठा० २ उ० । सूत्र० ।

महाविल-देशी-व्योम्नि, दे०ना० ६ वर्ग १२१ गाथा ।

महाविस-महाविष-पुं० । महज्जम्बूद्वीपप्रमाणशरीरस्यादिवि-
षतया भवनान् विषं यस्य सः । द्वा० १ ध्रु० ६ अ० । प्र-
धानविषयुक्ते, आव० ४ अ० । जम्बूद्वीपप्रमाणस्यापि शरी-
रस्य व्यापनसमर्थं विषे, भ० १५ श० ।

महाविसय-महाविषय-त्रि० । बृहद्गोचरे, पञ्चा० ८ विव० ।
आव० । दर्श० ।

महाविहि-महाविधि-पुं० । बृहद्विधौ, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० ।

महावीर-महावीर-पुं० । महांश्चासौ वीरश्च कर्मविदारणस-

हिष्णुर्महावीरः । तं० । 'शूर' 'वीर' विक्रान्तौ । कथायादिशत्रु-
जयान्महाविक्रान्तो महावीरः । आ० म० १ अ० दश० स्था० ।

एगे समणे भयवं महावीरे इमींसं आसप्पिणीए चउ-
न्वीसाए तित्थगराणं चरमतित्थयरे सिद्धे बुद्धे मुत्ते ० जाव
सव्वदुक्खप्पहीणे । (सूत्र-५३)

(एगे समणे इत्यादि) एकः—असहायः, अस्य च सिद्ध
इत्यादिना संबन्धः, आश्रयति—तपस्यतीति श्रमणः, भज्यत
इति भगः—समग्रैश्वर्यादिलक्षणः, उक्तं च—

“ ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः धियः ।

धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, परेणां भग इतीक्ष्णा ॥ १ ॥ ” इति ।

स विद्यते यस्येति भगवान्, तथा विशेषेणैरयति—मोक्षं
प्रति गच्छति गमयति वा प्राणिनः, प्रेरयति वा—क-
र्माणि निराकरोति, वीरयति वा—रागादिशत्रून् प्रति
पराक्रमयति इति वीरः, निरुक्तितो वा वीरो, यदाह—

“ विदारयति यत्कर्म, तपसा च विरजते ।

तपोवीर्येण युक्त्वा, तस्माद् वीर इति स्मृतः ॥ १ ॥ ”

इतरवीराऽपेक्षया महांश्चासौ वीरश्चेति महावीरः,

भाष्योक्तं च—

“ तिहुयणविक्रवायजसो, महाजसो नामओ महावीरो ।

विक्रंतो य कसायाऽऽ-इ सत्तुसेन्नपराजयओ ॥ १ ॥

ईरंइ विसेसेण व, खिवइ कम्माइ गमयइ सिवं वा ।

गच्छइ अ तेण वीरो, स महं वीरो महावीरो ॥ २ ॥ ” इति ।

अस्यामवसापिण्यां चतुर्विंशतेस्तीर्थकराणां मध्ये चरम-
तीर्थकरः सिद्धः—कृतार्थो जातः । बुद्धः—केवलज्ञानेन
बुद्धवान् बोध्यम्, मुक्तः कर्मभिः, यावत्करणात् ‘ अ-
तकेडे ’ अन्तो भवस्य कृतो येन सोऽन्तकृतः ‘ परिनि-
व्वडे ’ परिनिवृतः कर्मकृतविकारविरहात् स्वस्थीभूतः,
किमुक्तं भवति ?—“ सव्वदुक्खप्पहीणे ” सर्वाणि शारी-
राऽऽदीनि दुःखानि प्रक्षीणानि-प्रहीणानि वा यस्य स, स-
र्वदुःखप्रक्षीणः सर्वदुःखप्रहीणो वा । सर्वत्र बहुवीरौ क्त्वा-
न्तस्य यः परनिपातः स आहिताग्न्यादिदर्शनादिति । इह
च तीर्थकरेष्वेतस्यैकत्वं मोक्षगमने, न तु ऋषभादीनां,
दशसहस्रादिपरिवृतत्वेन तेषां सिद्धत्वात्, उक्तं च—

“ एगे भगवं वीरो, तेत्तीसाए सह निव्वुओ पासो ।

छुत्तीसएहि पंचहिं, सएहि नेमी उ सिद्धिगओ ॥ १ ॥ ” इति ।

स्था० १ ठा० । सूत्र० । कर्मदारणसहिष्णौ, सूत्र० १

ध्रु० १५ अ० । श्रीमद्बद्धमानस्वामिनि, सूत्र० १ ध्रु० ६

अ० । सर्वलोकचमत्कृतिकारिणि, आचा० १ ध्रु० ६ अ०

३ उ० । आव० । आ० चू० । रा० । ग० । अने० । प्रज्ञा० ।

पा० । विशेष० । स्था० । सूत्र० । अनु० । प्रव० । ल० ।

(संपूर्णोऽधिकारः ‘ वीर ’ शब्दे वक्ष्यते)

समणेणं भगवया महावीरेणं अट्ट रायाणो मुंडे भवि-
त्ता अगाराओ अणगारियं पव्वाविया । तं जहा—“ वीरंगय
वीरजसे, संजयए णिज्जए य रायरिसी । मेयमिवे उदा-
यणे, तह संखे कासि वट्टणे ॥ १ ॥ ” (सूत्र-६२१) स्था०
८ ठा० ३ उ० ।

वंदामि महाभागं, महामुणिं महायमं महावीरं ।

अमरनगरायमहिं, तित्थयमिमस्म तित्थस्स ॥

आ० म० १ अ० । स्था० । पञ्चा० । भ० । ज० । आचा० ।

स० । आ० चू० । श्रीवीरतीर्थकृतो द्विसप्ततिवर्षायायुर्मान-
मुक्तं, तज्जन्मादिनाद्वा गभोत्पत्तौ तदायुर्विचार्यमाणं मिथो
विप्रष्टते तत्किमिति प्रश्नं, उत्तरम्—जन्मपञ्चादयपेक्षया तु
जन्मतः, परमार्थस्तु गभोत्पत्तिं आयुःपरिमाणं गणय-
ते, द्वासप्तत्यादिवर्षमानप्रतिपादनं तु न्यूनाधिकमासदिवसा-
नामविचक्षणाच्च विसेवदतीति । ६४ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।
श्रीवीरो द्वाविंश भवे राजा, त्रयोविंश भवे चक्री, चक्रिणो
देवनारकाऽऽगता भवन्त्यन्यतो वेति प्रश्ने, उत्तरम्—आवश्य-
कवीरचरित्राद्यनुसारं सिद्धमवानन्तरं नारकभवादुद्धृत्य-
तिर्यग्मनुष्यादिभेषु भ्रान्त्या चक्री जाता, राजभवस्तु
स्तोत्रेष्वेव दृश्यते नान्यत्र, तेनादिशब्दप्रहरणात्सुरादिभवा-
ऽपि संभाव्यते इति । ११३ प्र० । सेन० २ उल्ला० । निर्वा-
णावसरे श्रीवीरेण षोडश प्रहरान् यावद्देशना दत्ता, सा
कस्मादिनादारभ्य कस्मिन् दिने पूर्णा जातेति प्रश्ने, उत्त-
रम्—चतुर्दशीदिनादारभ्यामावास्यायाः पश्चाद्द्विकाद-
यरात्रौ देशना पूर्णा जाता संभाव्यते, यतोऽमावास्यायामे-
कानविशन्मुहूर्ते निर्वाणं कथितमस्ति षोडश प्रहरास्तु ततो-
ऽर्वाग जाता युज्यन्ते इति । ४१० प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
महावीरेण कर्णशलाकाकर्णे कथमाक्रन्दः कृतः, अनन्तव-
लत्वादिति प्रश्ने, उत्तरम्—अनन्तवलत्वं भगवतां क्षाधिकवी-
र्यमाश्रित्यैवोक्तम्, “अपरिमितवला जिणवरिदा” इत्यत्र तथा
व्याख्यानान्, ततः प्रवलपीडावशाद्भगवत आक्रन्दसंभ-
वेऽपि न किमप्यनुपपन्नमिति । ४६५ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
महावीरथुङ्—महावीरस्तुति—स्त्री० । वीरस्तवनात्मके सूत्रकृ-
ताङ्गस्य पद्येऽध्ययने, स० १४ सम० ।

महावीरभामिय—महावीरभाषित—न० । प्रश्नव्याकरणानां तृ-
तीयेऽध्ययने, स्था० १० ठा० ।

महावीहि—महावीथि—स्त्री० । महती चासौ वीथिश्च । सम्यग्-
दर्शनादिरूपं मोक्षमार्गं, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

महाबुट्टिकाय—महाबुट्टिकाय—पुं० । प्रभूतवृष्टौ, स्था० ।

तिहिं ठाणेहिं महाबुट्टिकाए सिया । तं जहा—तंसि च
णं देसमि वा पणममि वा बहवे उदगजोणिया जीवा
य पोग्गला य उदगत्ताए वक्कमंति विउक्कमंति चयंति उव-
वज्जंति, देवा जक्खा नागा भूया सम्ममाराहिया भवंति
अन्नत्थ ममुट्टियं उदगपोग्गलं परिणयं वामिउकामं तं
देसं साहरंति, अबभवहलगं च णं ममुट्टियं परिणयं
वासिउकामं णो वाउकत्तो विहुणति, इच्चएहिं तिहिं ठाणेहिं
महाबुट्टिकाए मिया । (सूत्र-१७६) स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

महावेग—महावेग—पुं० । महोत्तमविशेषं, पञ्चा० १ पद । भूतनि-
कायभेदे, पञ्चा० १ पद ।

महावेज्ज—महावेज्ज—पुं० । अष्टाङ्गायुर्वेदेत्तरि वैद्ये, वृ० १ उ० ।

महावेयण—महावेदन—न० । महापीडायाम्, भ० ६ श० ३ उ० ।

महावेयणतर—महावेदनतर—त्रि० । महती वेदना जीवानां
यस्मान्स तथा । जीवानां महत्या वेदनाया उत्पादके, भ० ७
श० १० उ० ।

महावोदि—महावोन्दि—स्त्री० । महाप्रभावतनौ, भ० ३ श० २ उ० ।

महास—महाऽश्व—पुं० । बृहत्तुरङ्गे, औ० ।

महासंगाम—महासंग्राम—पुं० । चक्रादिव्यूहरचनोपेततया सं-
व्यवस्थे महारणे, ज० २ वक्ष० ।

महासंजत्तिय—महासांयात्रिक—पुं० । तीर्थकरे, आ० चू० १ अ० ।

महासद्धि—महाश्रद्धिन्—त्रि० । महती चासौ श्रद्धा च
महाश्रद्धा, सा विद्यते भोगेषु तदुपायेषु वा यस्य स
तथा । भोगाशक्नचित्ते, “अमरायइ महासद्धी” आचा० १
श्रु० २ अ० ५ उ० ।

महासठ—महाशठ—पुं० । अतिशठे, “जाणंति य णं तद्वा
पिया माइल्ले महासठेयं ।” सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

महासप्पाह—महासप्ताह—पुं० । बृहत्पुरुषाणामपि बहूनां स-
प्ताहे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

महासत्त—महासत्त्व—पुं० । अवैकलव्याध्यवसायवति, पञ्चा०
१२ विव० ।

महासत्ता—महासत्ता—स्त्री० । सर्वत्र सदित्येवमनुगताका-
रावबोधहेतुभूते सामान्ये, स्था० ७ ठा० । यद्वशादवि-
शेषेण सर्वत्र सदिति प्रत्यय इति । आ० म० १ अ० ।

महासत्थ—महाशस्त्र—न० । नागवाणादि-दिव्यास्त्रेषु, नाग-
वाणादयो हि वाणा महाशस्त्राणि तेषामद्भुतविचित्रशक्ति-
त्वात् । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

महासत्थणिवयण—महाशस्त्रनिपतन—न० । नागवाणाऽऽदीनां
दिव्यास्त्राणां प्रक्षेपणे, नागवाणाऽऽदयो हि वाणा महा-
शस्त्राणि तेषामद्भुतविचित्रशक्तित्वात् । जी० ३ प्रति०
४ अधि० ।

महासत्थवाह—महासार्थवाह—पुं० । महावणिजि, आ० चू० १ अ० ।

महासद्—महाशब्द—पुं० । शृगाले, “भुल्लुकिआ भसुआ
महासद्दा” पाद० ना० १२७ गाथा ।

महासदा—देशी—शृगाले, दे० ना० ६ वर्ग १२० गाथा ।

महाममण—महाश्रमण—पुं० । महातपस्विनि, द्वादशादित-
पश्चारिणि, पं० व० १ द्वार । “भारहायसगोत्ते, सयग-
डंगे महासमणनामे । अगुणत्तीससतेहिं, जाहिं वरिसाण
वाच्छित्ति ॥ १० ॥” ति० ।

महासमुद्—महासमुद्र—पुं० । स्वयम्भूग्मणादि-बृहत्सागरे,
पञ्चा० ४ विव० ।

महासयय—महाशतक—पुं० । स्फूर्तिचित्ते राजगृहवास्तव्ये
स्वनामख्याते गृहपतौ, उपा० ।

जंवु ! तेषां कालेणं तेषां समणं राजगिहे णयरे गुण-
सिले चेइए सेणिए राया, तत्थ णं रायगिहे महासयए
णामं गाहावई परिवसइ, अइ जहा आणंदो, णवरं अइ

हिरण्णकोडिआं सकंसाओ गिहाणपउत्ताओ अट्ट हिरण्णकोडिआं सकंसाओ वुट्ठिपउत्ताओ अट्ट हिरण्णकोडिआं सकंसाओ पवित्थरपउत्ताओ । अट्ट वया दसगोसाहस्सिएणं, वएणं, तस्म णं महासययगस्म रेवईपामोक्खाओ तेरस भारियाओ होत्था, अहीण ०जाव सुरूवाओ । तस्स णं महासययगस्म रेवई भारियाए कोलधरियाओ अट्ट हिरण्णकोडिआं अट्ट वया दसगोसाहस्सिएणं वएणं होत्था । अवसेसाणं दुवाससएहं भारियाणं कोलधरिया एगमेगा हिरण्णकोडी एगमेगे य वए दसगोसाहस्सिएणं वए णं होत्था । (सूत्र-४६) ते णं काले णं ते णं समए णं सामी समोसेहे, परिसा गिग्गया, जहा आणंदो तहा गिग्गच्छइ तेहेव सावयधम्मं पडिवज्जइ, णवरं अट्ट हिरण्णकोडिआं सकंसाओ उचारइ, अट्ट वया रेवईपामोक्खाहिं तेरमहिं भारियाहिं अवसेसं मेहुणविहिं पच्चक्खाइ, सेसं सव्वं तेहेव, इमं च णं एयारूवं अभिग्गहं अभिगिएहइ कल्लाकल्लिं च णं कप्पइ मे वे दोप्पियाए कंसपाईए हिरण्णभरियाए संववहरित्तए, तए णं से महासयय समणोवासए जाए अभिगयजीवाजीवे ०जाव विहरइ । तए णं समणे भगवं महावीरे वहिया जणवयविहारं विहरइ । (सूत्र-४७) तए णं तीसे रेवईए गाहावइणीए अणया कयाई पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि कुट्टुव ०जाव इमेयारूवे अज्झत्थिए ० ४ एवं खलु अहं इमस्सि दुवालसएहं सवत्तीणं विघाएणं णो संचाएमि महासययएणं समणोवासएणं सद्धि उरालाई माणुस्सयाई भोगभोगाई भुंजमाणी विहरित्तए, तं सेयं खलु ममं एयाओ दुवालस वि सवत्तियाओ अग्गिप्पओएणं वा सत्थप्प ०वा विसप्प ०वा जीवियाओ ववरोवित्ता, एयासिं एगमेगं हिरण्णकोडिं, एगमेगं वयं सयमेव उवसंपज्जित्ता णं महासययएणं समणोवासएणं सद्धि उरालाई ०जाव विहरित्तए, एवं संपेहेइ एवं संपेहित्ता तामिं दुवालसएहं सवत्तीणं अंतराणि च छिद्दाणि य विवराणि य पडिजागरमाणी विहरइ, तए णं सा रेवई गाहावइणी अणया कयाइ तामिं दुवालसएहं सवत्तीणं अंतरं जाणित्ता छ सवत्तीओ सत्थप्पओएणं उद्वेइ उद्वेइत्ता छ सवत्तीओ विसप्पओगेणं उद्वेइ उद्वेइत्ता तामिं दुवालसएहं सवत्तीणं कोलधरिअं एगमेगं हिरण्णकोडिं एगमेगं वयं सयमेव पडिवज्जइ २ ता महासययएणं समणोवासएणं सद्धि उरालाई भोगभोगाई भुंजमाणी विहरइ । तए णं सा रेवई गाहावइणी मंसलोलुया मंसेसु मुच्छिया ०जाव अज्झोववप्पा बहुविहेहिं मंसेहि य सोल्लेहि य तल्लिएहि य भेजि-

एहि य सुरं च मट्ठं च मेरगं च मज्जं च मीधुं च पसन्नं च आसाएमाणी ० ४ विहरइ । (सूत्र-४८) तए णं रायगिहे णयरं अणया कयाइ अमाधाए घुट्ठे याऽवि होत्था, तए णं सा रेवई गाहावइणी मंसलोलुया मंसेसु मुच्छिया कोलधरणं पुग्गिसे मदावेइ २ ता एवं वयासी-तुभं देवाणुप्पिया ! मम कोलधरिएहितो वएहितो कल्लाकल्लिं दुवे दुवे गोणपोयए उद्वेह उद्वेइत्ता ममं उवणेह, तए णं ते कोलधरिया पुरिसा रेवईए गाहावइणीए तह त्ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणंति पडिसुणित्ता रेवईए गाहावइणीए कोलधरिएहितो वएहितो कल्लाकल्लिं दुवे दुवे गोणपोयए वहेति २ ता रेवईए गाहावइणीए उवणेति, तए णं सा रेवई गाहावइणी तेहिं गोणमंसेहिं सोल्लेहि य ० ४ सुरं च ० ६ आसाएमाणी ० ४ विहरइ । (सूत्र-४९) तए णं तस्स महासययगस्स समणोवासगस्स बट्ठहिं सील ०जाव भावेमाणस्स चांदस संवच्छरा वइकंता, एवं तेहेव जेट्ठपुत्तं ठवेइ ०जाव पांसहसालाए धम्मपप्पत्ति उवसंपज्जित्ता णं विहरइ । तए णं सा रेवई गाहावइणी मत्ता लुलिया विइएणकंसी उत्तरिज्जयं विकट्टुमाणी वि ० २ जेणेव पांसहसाला जेणेव महासयय समणोवासए तेणेव उवागच्छइ २ ता मोहुम्मायजणणाई सिंगारियाई इत्थिभावाइ उवदंसेमाणी महासययं समणोवासयं एवं वयासी—हं भो महासयया ! समणोवासया ! धम्मकामया पुप्पकामया सग्गकामया मोक्खकामया धम्मकंखिया ० ४ धम्मपिवासिया ० ४ किमं तुभं देवाणुप्पिया ! धम्मणे वा पुप्पणे वा सग्गेण वा मोक्खेण वा ? जप्पं तुमं मए सद्धि उरालाई ०जाव भुंजमाणे णो विहरसि । तए णं से महासयय समणोवासए रेवईए गाहावइणीए एयमट्ठं णो आढाइ णो परियाणइ अणाढाइजमाणे अपरियाणमाणे तुमिणीए धम्मज्झाणोवगए विहरइ, तए णं सा रेवई गाहावइणी महासययं समणोवासयं दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयासी—हं भो तं चेव भणइ, सोऽवि तेहेव ०जाव अणाढाइजमाणे अपरियाणमाणे विहरइ, तए णं सा रेवई गाहावइणी महासययएणं समणोवासएणं अणाढाइजमाणी अपरियाणिजमाणी जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया । (सूत्र-५०) तए णं से महासयय स मणोवासए पढमं उवासगपडिमं उवसम्पज्जित्ता णं विहरइ, पढमं अहासुत्तं ०जाव एक्कारस वि तए णं से महासयय तेणं उरालेणं ०जाव किसे धमणिसंतए जाए । तए णं तस्स महासययस्स समणोवासयस्स अणया कयाइ पुव्वरत्तावरत्तकाले धम्मजागरियं जागर-

माणस्स अयं अज्झत्थिए० ४ । एवं खलु अहं इमेणं उरालेणं जहा आणंदो तेहव अपच्छिममारणंतियसंलेह-
शाभूसियसरीरे भत्तपाणपडियाइक्खिए कालं अणव-
कंखमाणे विहरइ, तए णं तस्स महासययगस्स समणो-
वासगस्स सुभेणं अज्झवसाणेणं ० जाव खओवस-
मेणं ओहिणाणे समुप्पप्पे पुरत्थिमेणं लवणसमुदे जो-
यणसाहस्सियं खेत्तं जाणइ पासइ, एवं दक्खिणेणं
पच्चच्छिमेणं, उत्तरेणं० जाव चुल्लहिमवंतं वासहर-
पव्वयं जाणइ पासइ, अहे इमीसे रयणप्पभाए
पुढवीए लोलुयच्चुयं णरयं चउरासीइवाससहस्सट्ठियं
जाणइ पासइ । (सूत्र-५१) तए णं सा रेवई गाहावइणी
अप्पया कयाइ मत्ता० जाव उत्तरिज्जयं विकट्टेमा-
णी विकट्टेमाणी जेणेव महासयए समणोवासए जेणेव
पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ २ चा महासययं तेहव
भणइ० जाव दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयासी-हं भो
तेहव, तए णं से महासयए समणोवासए रेवईए
गाहावइणीए दोच्चं पि तच्चं पि एवं वुत्ते समाणे आसुरु-
त्ते० ४ ओहिं पउंजइ २ चा ओहिणा आभोएइ २ चा
रेवई गाहावइणिं एवं वयासी-हं भो रेवई ! अपत्थिय-
पत्थिए० ४ एवं खलु तुमं अंतो सत्तरत्तस्स अल-
सएणं वाहिणा अभिभूया समाणी अट्ठदुहट्ठवसट्ठा
असमाहिपत्ता कालमासे कालं किच्चा अहे इमीसे
रयणप्पभाए पुढवीए लोलुयच्चुए णरए चउरासीइवा-
ससहस्सट्ठियसु खेरइएसु खेरइयत्ताए उववज्जिहिसि, तए
णं सा रेवई गाहावइणी महासयएणं समणोवासएणं एवं
वुत्ता समाणी एवं वयासी-रुट्ठेणं ममं महासयए समणोवा-
सए हीणे णं ममं महासयए समणोवासए अवज्झाया-
णं । अहं महासयएणं समणोवासएणं ण णज्जइ णं अहं-
केणऽवि कुमारेणं मारिज्जिस्सामि त्ति कट्ठु भीया तत्था
तसिया उन्विग्गा संजायभया सणियं सणियं पच्चोसकइ
२ चा जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ २ चा ओहय
० जाव भियायइ, तए णं सा रेवई गाहावइणी अंतो
सत्तरत्तस्स अलसएणं वाहिणा अभिभूया अट्ठदुहट्ठवसट्ठा
कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए लो-
लुयच्चुए णरए चउरासीइवाससहस्सट्ठियसु खेरइएसु
खेरइयत्ताए उववसा । (सूत्र-५२) । तेणं काले णं ते णं
समए णं समणे भगवं महावीरं समोसरणं ० जाव परिसा
पडिगया गोयमाऽऽसमणे भगवं महावीरं एवं वयासी-
एवं खलु गोयमा ! इहेव रायगिहे णयरे ममं अंतेवासी
महासयए णामं समणोवासए पोसहसालाए अपच्छि-

ममारणंतियसंलेहणाए भूसियसरीरे भत्तपाणपडियाइ-
क्खिए कालं अणवकंखमाणे विहरइ, तए णं तस्स
महासययस्स रेवई गाहावइणी मत्ता० जाव विकट्टे-
माणी २ जेणेव पोसहसाला जेणेव महासयए तेणेव
उवागच्छइ २ चा मोहुम्माय ० जाव एवं वयासी-तेहव
० जाव दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयासी-तए णं से महा-
सयए समणोवासए रेवईए गाहावइणीए दोच्चं पि
तच्चं पि एवं वुत्ते समाणे आसुरुत्ते० ४ ओहिं पउंजइ
ओहिं पउंजइत्ता ओहिणा आभोएइ २ चा रेवई गाहा-
वइणिं एवं वयासी-० जाव उववज्जिहिसि, णो खलु कप्पइ
गोयमा ! समणोवासगस्स अपच्छिम ० जाव भूसिय-
सरीरस्स भत्तपाणपडियाइक्खियस्स परो संतेहिं तच्चेहिं
तहिएहिं सभूतेहिं अणिट्ठेहिं अकंतेहिं अप्पिएहिं अ-
मणुप्पेहिं अमणामेहिं वागरणेहिं वागरित्तए तं गच्छइ
णं देवाणुप्पिया ! तुमं महासययं समणोवासयं एवं व-
याहि-णो खलु देवाणुप्पिया ! कप्पइ समणोवासगस्स अ-
पच्छिम ० जाव भत्तपाणपडियाइक्खियस्स परो संतेहिं
० जाव वागरित्तए, तुमे य णं देवाणुप्पिया ! रेवई गा-
हावइणी संतेहिं० ४ अणिट्ठेहिं० ६ वागरणेहिं वागरिया
तं णं तुमं एयस्य ठाणस्स आलोएहि ० जाव जहारिहं च
पायच्छित्तं च पहिवज्जाहि, तए णं से भगवं गोयमे सम-
णस्स भगवओ महावीरस्स तह त्ति एयमट्ठं विणएणं
पडिसुणेइ २ चा तओ पडिणिक्खमइ २ चा रायगि-
हं णयरं मज्झं मज्झेणं अणुप्पविसइ अणुपविसित्ता
जेणेव महासययगस्स समणोवासयस्स गिहे जेणेव महासयए
समणोवासए तेणेव उवागच्छइ, तए णं से महासयए सम-
णोवासए भगवं गोयमं एज्जमाणं पासइ २ चा हट्ठ० जाव
हियए भगवं गोयमं वंदइ णमंसइ, तए णं से भगवं गोयमे
महासययं समणोवासयं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पि-
या ! समणे भगवं महावीरे एवमाइक्खइ एवं भासइ एवं
पस्सवेइ एवं परूवेइ-णो खलु कप्पइ देवाणुप्पिया ! सम-
णोवासगस्स अपच्छिम ० जाव वागरित्तए, तुमे णं देवाणु-
प्पिया ! रेवई गाहावइणी संतेहिं ० जाव वागरिया तं
णं तुमं देवाणुप्पिया ! एयस्स ठाणस्स आलोएहि०
जाव पडिवज्जाहि । तए णं से महासयए समणोवासए
भगवओ गोयमस्स तह त्ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेइ
२ चा तस्स ठाणस्स आलोएइ ० जाव अहारिहं च
पायच्छित्तं पडिवज्जइ । तए णं से भगवं गोयमे ! म-
हासययगस्स समणोवासयस्स अंतियाओ पडिणिक्खमइ
२ चा रायगिहं णयरं मज्झं मज्झेणं णिग्गच्छइ २ चा

जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवाग-
च्छिता समणं भगवं महावीरं वंदइ णमंसइ णमंसित्ता सं-
जमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ । तए णं भगवं
समणे महावीरे अम्मया कयाइ रायगिहाआं णयराआं पडि-
णिक्खमइ २ ता वहिया जणवयविहारं विहरइ (सूत्र ५३)
तए णं से महासयए समणोवासए बहुहिं सीलं जाव भा-
वेत्ता वीसं वामाई ममणोवासगपरियायं पाउणित्ता एकार-
स उवासगपडिमाआं सम्मं काएण फासित्ता मासियाए
संलेहणाए अप्पाणं भूसित्ता साङ्गिं भत्ताई अणसणाए
छेदेत्ता आलोइयपडिकंते समाहिपत्ते कालमासे कालं
किच्चा सोहम्मं कप्पे अरुणवडिसए विमाणे देवत्ताए उ-
ववणणे । चत्तारि पल्लिओवमाई ठिई महाविदेहे वासे सि-
ज्झिहिति बुज्झिहिति णिक्खेवो । (सूत्र-५४)

अष्टम (मध्ययन) मपि सुगमं तथापि किमपि तत्र लिख्य-
ते- (सकंसाओ ति) सह कांस्येन द्रव्यमानविशेषेण यास्ताः
सकांस्याः (कोलघरियाओ ति) कुलगृहात्पट्टगृहादाग-
ताः कौलगृहिकाः । (सू० ४७) (अंतराणि यत्ति) अवसरान् छि-
द्राणि-विरलपरिवारत्वानि विरहान् एकान्तानिति । (मंस-
लोलेत्यादि) मांसलोलाः—मांसलम्पटाः, एतद्वयं विशि-
ष्यते—मांसमूर्च्छितास्तदोषानभिज्ञत्वेन मूढा इत्यर्थः, मांसप्र-
थिता—मांसानुरागतन्तुभिः संदर्भिताः, मांसगृहाः—तद्गो-
गोऽप्यजातकांक्षाविच्छेदाः, मांसाध्युपपन्नाः—मांसैकाग्रचि-
त्ताः, ततश्च बहुविधैर्मांसैः सामान्यैस्तद्विशेषैश्च, तथाचाह-
(सोल्लिणहि यत्ति) शूल्यकैश्च—शूलसंस्कृतकैः, तलि-
तैश्च—घृतादिनाऽनौ संस्कृतैः, भर्जितैश्च—अग्निमात्रपक्कैः
सहेति गम्यते, सुरां च—काष्ठपिण्डनिष्पन्नां, मधु च—क्षौद्रं,
मेरकं च—मद्यविशेषं, मद्यं च—गुडधातकीप्रभवं, सीधु
च—तद्विशेषं, प्रसन्नां च—सुराविशेषम्, आस्वादयन्ती—ईष-
त्स्वादयन्ती, कदाचित् विश्वादयन्ती—विविधप्रकारैर्विशे-
षेण वा स्वादयन्तीति, कदाचिदेव परिभाजयन्ती स्वपरि-
वारस्य परिभुञ्जाना सामस्त्येन विवर्जिततद्विशेषान् (सू०
४८) 'अमाघातो' रुद्धिशब्दत्वात् अमारिरित्यर्थः (कोलघ-
रिण ति) कुलगृहसंबन्धिनः, गोणपोतकौ—गोपुत्रकौ, उह-
वेह ति) विनाशयत (सू० ४९) (मत्त ति) सुरादिम-
दवती (लुलिता) मदवशेन घूर्णिता, स्वल्पदेत्यर्थः, वि-
कीर्णाः—विच्छिन्नाः केशा यस्याः सा तथा, उत्तरीयकम्—उप-
रितनवसनं विकर्षयन्ती मोहोन्मादजनकान् कामोदीपकान्,
शृङ्गारिकान्—शृङ्गाररसवतः, स्त्रीभवान् कटाक्षसन्दर्शना-
दीन् उपसंदर्शयन्ती (हं भो ति) आमन्त्रणम् । महाशयया !
इत्यादिविरहसीतिपर्यवसानस्य रेवतीवाक्यस्यायमभिप्रायः ।
अयमेवास्य स्वर्गा मोक्षो वा यन्मया सह विषयसुखानु-
भवनम्, धर्मानुष्ठानं हि विधीयते स्वर्गाद्यर्थम्, स्वर्गादि-
श्चेत्यते सुखार्थम्, सुखं चैतावदेव तावद् दृष्टं यत्कामासेवन-
मिति । भणन्ति च—

“जइ नत्थि तत्थ सीमं—तिर्णाउ मणहरपियंगुवणणाओ ।

तारे सिद्धंतिय ! वं-धणं खु मोक्खो न सो मोक्खो ॥ १ ॥

तथा—

सत्यं वच्मि हितं वच्मि, सारं वच्मि पुनः पुनः ।

अस्मिन्नसारे संसारे, सारं सारङ्गलोचनाः ॥ २ ॥

द्विरष्टवर्षा योपि-त्पञ्चविंशतिकः पुमान् ।

अनयोनिर्गन्तरा प्रीतिः, स्वर्ग इत्यभिधीयते ॥ ३ ॥” इति ।

[सूत्र-५०] [अलसए णं ति] विसूचिकाविशेषलक्षणम् ।

तल्लक्षणं चेदम्—

“ नोर्ध्वं व्रजति नाधस्ता-दाहारो न च पच्यते ।

आमाशये लसीभूत-स्तेन सोऽलसकः स्मृतः ॥ १ ॥” इति ।

(हीणे ति), प्रीत्या हीनः—त्यक्तः (अवज्झायन्ति) अप्रध्याता

दुर्ध्यानविषयीकृता (कुमारं ति) दुःखमुत्प्लुता (सूत्र ५२)

(नो खलुकप्पइ गोयमेत्यादि) (संतहिं ति) सद्भिर्वि-

द्यमानार्थैः (तच्छेहिं ति) तथैः—तत्त्वरूपैर्वाऽनुपचारिकैः (त-

हिणहिं ति) तमवोक्तं प्रकारमापन्नैर्न मात्रयाऽपि न्यूनाधिकैः ।

किमुक्तं भवति?—सद्भूतैरिति, अनिष्टैः—अवाञ्छितैः, अकान्तैः—

स्वरूपेणाकमनीयैः, अप्रियैः—अप्रीतिकारकैः, अमनोहैः—मनसा

न ज्ञायन्तं नाभिलष्यन्तै वक्रुमपि यानि तैः । अमन आपैः न

मनसा आप्यन्ते—प्राप्यन्ते चिन्तयाऽपि यानि तैः, वच्चेने

चिन्तने च येषां मनो नोत्सहत इत्यर्थः, व्याकरणैः वचनवि-

शेषैः । उपा० ८ अ० । स्था० । ध० । ध० २० ।

महासरीर—महाशरीर—पुं० । बृहत्तनौ, भ० १४ श० २ उ० ।

महासलिल—महासलिल—त्रि० । बहुदके, वृ० ४ उ० । ग० ।

महासलिलजल—महासलिलजल—न० । महासलिला नाम

गङ्गाऽऽद्यो महानद्यस्तासां जलं महासलिलाजलम् । महान-

दीजले, वृ० २ उ० ।

महासव—महाश्रव—पुं० । महान्ति कर्मणामाश्रवद्वाराणि

वर्तन्तेऽस्येति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । बृहन्मि-

थ्यात्वादिकर्मबन्धहतुके, भ० ६ श० ३ उ० ।

नैरथिकाणां महाऽऽश्रवादिकन्वमाह—

सिय भंते ! नेरइया महाऽऽसवा महाकिरिया महावे-

यणा महाणिज्जरा ?, गोयमा ! णो इण्णट्ठे समट्ठे १, सिय

भंते ! नेरइया महाऽऽसवा महाकिरिया महावेयणा अ-

प्पनिज्जरा ? हंता सिया २, सिय भंते ! नेरइया महाऽऽ-

सवा महाकिरिया अप्पवेयणा महाणिज्जरा ?, गोयमा !

णो इण्णट्ठे समट्ठे ३, सिय भंते ! नेरइया महाऽऽ-

सवा महाकिरिया अप्पवेदणा अप्पनिज्जरा ?, गो-

यमा ! णो इण्णट्ठे समट्ठे ४, सिय भंते ! नेरइया

महासवा अप्पकिरिया महावेदणा महानिज्जरा ? गोय-

मा ! णो इण्णट्ठे समट्ठे ५, सिय भंते ! नेरइया

महाऽऽसवा अप्पकिरिया महावेयणा अप्पनिज्जरा ?, गोय-

मा ! णो इण्णट्ठे समट्ठे ६, सिय भं ! नेरतिया म-

हामवा अप्पकिरिया अप्पवेदणा महानिज्जरा ? णो ति-

ण्णट्ठे समट्ठे ७, सिय भंते ! नेरतिया महामवा अप्प-

किरिया अप्पवेदणा अप्पनिज्जरा ?, णो तिण्णट्ठे समट्ठे ८,

महाऽऽमत्र

सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा महाकिरिया महावेदणा महानिज्जरा ? णो तिण्णट्ठे समट्ठे ६ , सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा महाकिरिया महावेदणा अप्पनिज्जरा ? णो तिण्णट्ठे समट्ठे १० , सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा महाकिरिया अप्पवेयणा महानिज्जरा ? णो तिण्णट्ठे समट्ठे ११ , सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा महाकिरिया अप्पवेदणा अप्पनिज्जरा ? णो तिण्णट्ठे समट्ठे १२ , सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा अप्पकिरिया महावेयणा महानिज्जरा ? णो तिण्णट्ठे समट्ठे १३ , सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा अप्पकिरिया महावेदणा अप्पनिज्जरा ? णो तिण्णट्ठे समट्ठे १४ , सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा अप्पकिरिया अप्पवेयणा महानिज्जरा ? णो तिण्णट्ठे समट्ठे १५ , सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा अप्पकिरिया अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा ? णो तिण्णट्ठे समट्ठे १६ , एते सोल्लस भंगा । सिय भंते ! असुरकुमारा महासवा महाकिरिया महावेदणा महानिज्जरा ? णो तिण्णट्ठे समट्ठे, एवं चउत्थो भंगो भाणियच्चो, सैसा पन्नरस भंगा खंडेयच्चो, एवं जाव थणियकुमारा । सिय भंते ! पुढविकाइया महासवा महाकिरिया महावेयणा महानिज्जरा ? हंता सिया । एवं जाव सिय भंते ! पुढविकाइया अप्पासवा अप्पकिरिया अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा ? हंता सिया, एवं जाव मणुस्सा, वाण-मंतर-जोइसिय-वेसाणिया जहा असुरकुमारा सेव भंते । भंते चि । (सूत्र-६५४)

इयं स्थापना—

[illegible]

‘सिय भेने !’ इत्यादि, ‘सिय सि’ स्युः-भवेयुर्नैरयिकाः-महाश्रवाः प्रचुरकर्मवध्नात्, महाक्रियाः कायिक्यादिक्रियाणां गहस्वीनात्, महावेदना वेदनायास्तीव्रत्वात्, महानिर्जराः कर्मक्षपणवहुत्वात्, एषां च चतुर्णां पदानां षोडश भङ्गा भवन्ति, एतेषु च नागकाणां द्वितीयभङ्गोऽनुज्ञातस्तेषामाश्रवाद्विषयस्य महत्त्वात् कर्मनिर्जरायास्त्वल्पत्वात्, शेषाणां तु प्रतिषेधः । अस्युगादिदेवेषु च चतुर्थभङ्गोऽनुज्ञातः, ते हि महाश्रवा महाक्रियाश्च विशिष्टाविर्गतयुक्त्वात्, अल्प, वेदनाश्च प्रायणासानोद्याभावात्, अल्पनिर्जराश्च प्रायोऽशुभपरिणामत्वात्, शेषास्तु निषेधनीयाः । पृथिव्यादीनां तु

चत्वार्यपि पदानि तत्परिणतेर्विचित्रत्वात् सव्यभिचाराणी-
ति षोडशापि भङ्गका भवन्तीति । उक्तं च—“वीण तु ने-
रइया, हौति चउत्थेण सुग्गणा सव्वे । ओरालसरीरा पु-
ण, सव्वेहि पण्हि” भणियव्वा” । १ । इति । भ० १६श०४उ० ।
महासचतर—महाश्रवतर—त्रि० । महाश्रवतरा एव महान्त आ-
श्रवाः पापोपादानहेतवः आरम्भादयो येषामासीरन् ते म-
हाश्रवाः अतिशयेन महाश्रवा महाश्रवतगः । अतिबृहत्कर्म-
सु, जो० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।

महासूच्यञ्चोभदपडिमा—महासर्वतोभद्रप्रतिमा—स्त्री० । सर्वतो
भद्रप्रतिमाभेदे, स्त्री० । सर्वतो भद्रा पुनर्यस्यां दशसु दिक्षु
प्रत्येकमहोरात्रं कार्यात्मसर्गं करोति, यस्यां च दशाऽहोरात्राणि
मानमिति । अथवा—द्विविधा सर्वतोभद्रा—जुद्रा, महती च ।
तत्र जुद्रायाः स्थापना—स्थापनोपायगाथा चैवमथ—

“ एगाई पंचंऽते, ठविउं, मज्झं तु आइमणुपंति ।

सेसे कमेण ठविउं, जाणेजा सव्यओभदं ॥ ६ ॥ ”

तपोदिनानिह पञ्चसप्ततिः, पाण्डकदिनानि तु पञ्चविंशतिः,
सर्वाणि दिनानि शतमेकस्यां परिपात्र्यां चतसृषु त्वेतदेव
चतुर्गुणम्। एवं महत्यपि, नवरम्, एकादयः सप्तान्तास्त-
स्यामुपवासा भवन्ति ।

स्थापनोपायगाथा त्वियम्—

“ एगाई सत्तंऽता, ठविउं मम्भं तु आइमणुपंति ।

‘ससकमेण ठविउं, जाण महासव्वओमहं ॥ १ ॥”

१	२	३	४	५
३	४	५	१	२
५	१	२	३	४
२	३	४	५	१
४	५	१	२	३

१	२	३	४	५	६	७
४	५	६	७	१	२	३
७	१	२	३	४	५	६
३	४	५	६	७	१	२
६	७	१	२	३	४	५
२	३	४	५	६	७	१
५	६	७	१	२	३	४

प्र०पङ्क्तिः
द्वितीयाप०
तृतीयाप०
चतुर्थीप०
पञ्चमीप०
षष्ठीप०
सप्तमीप०

इह च परणवत्यधिकं शतं तपोदिनानां स्यादेकोनपञ्चाशच्च
 पारणकदिनानि , एवं चाष्टौ मासाः पञ्च दिनानि , चतसृषु
 परिपाटीष्वेतदेव चतुर्गुणमिति । औ० ।

महासामण्य-महासामान्य-सर्वपदार्थानुयायिन्यां सत्तायाम्,
सूत्र० २ अ० ७ अ० । आ० म० । विशेष ।

महासामर्थ्य-महासामर्थ्य-न०। महासामर्थ्यम् आद्यसंहनन-
त्रययुक्तया वज्रकुड्यसमानधृतितया च कायमनसोः शक्तौ,
ध० ४ अधि०।

महासामाण-महासामान-न० । सप्तमदेवलो कविमानभेदे, स०
१७ सम० ।

महामाल-महाशाल-पुं० । पृष्ठचम्पाराजस्य शालस्य भ्रातरि
पृष्ठचम्पायुवराजे, आ०क० १, अ० । आ० म० । ती० । उक्त० ।
महासावग-महाश्रावक-पुं० । दयादानप्रधाने श्रावके, " एवं
व्रतस्थितो भक्त्या, समन्त्रेभ्यः धनं वपन् । दयया चातिदीनैषु,
महाश्रावक उच्यते " ॥ १ ॥ महत्पदविशेषणं च अन्येभ्योऽ-
तिशायित्वान्, यतः श्रावकस्य मचिरतानां मेकाग्र्यवतधारि-

णां च शृणोतीति व्युत्पत्त्योच्यते, यदाह—

“संपत्तदंसणाई, पशदिअहं जइ जणा सुणेई अ ।
सामायारिं परमं, जो खलु तं सावगं विंति ॥१॥

श्रद्धालुतां श्राति पदार्थचिन्तना—

द्वनानि पात्रेषु वपत्यनारतम् ।

किरत्यपुण्यानि सुसाधुसेवना—

दद्यापि तं श्रावकमाहुरञ्जसा ॥ २ ॥”

इति निरुक्ताच्च श्रावकत्वं सामान्यस्यापि प्रसिद्धम्, विवक्षितस्तु निरतिचारसकलव्रतधारी सप्तक्षेत्र्यां धनवपनादर्शनप्रभावकतां परमां दधानो दीनेषु चात्यन्तरूपापरो महाश्रावक उच्यते इत्यलं प्रसङ्गेन ।

इदानीं महाश्रावकस्य दिनचर्यारूपम्—उक्तशेषं

विशेषतो गृहस्थधर्ममाह—

नमस्कारेणावबोधः, स्वद्रव्याद्युपयोजनम् ।

सामायिकादिकरणं, विधिना चैत्यपूजनम् ॥६०॥

नमस्कारेण—सकलकल्याणपुरपरमेष्ठिभिरधिष्ठितेन “ नमो अरिहंताण ” मित्यादि प्रतीतरूपेण, अवबोधो निद्राप-
रिहारः, तत्पाठं पठन्निद्रां जह्यादित्यर्थः । अयं विशेषतो गृहिधर्मो भवतीत्येवमग्रेऽप्यन्वयः । तथा स्वस्मिन्—आ-
त्मनि, द्रव्यादेः—द्रव्यक्षेत्रकालभावानाम्, उपयोजनम्—उप-
योगकरणम्, (ध०) (सामायिकादीत्यादि) सामायिकम्—
मुहूर्तं यावत्समभावरूपनवमवताराधनम्, प्रथमावश्यकं वा,
आदिशब्दादप्यङ्घ्रिधावश्यकप्रतिवज्ररात्रिकप्रतिक्रमणग्रहणम् ।
(ध०) (विधिनेति) विधिना अनुपदमेव वक्ष्यमाणपुष्पा-
दिसंपादनमुद्रान्यसननादिना प्रसिद्धेन, चैत्यपूजनम्—द्रव्य-
भावभेदाद् अर्हत्प्रतिमार्चनम् । ध० २ अधि० । (महाश्रा-
वकस्य गृहिधर्मविध्यन्तर्गतसामायिकविधिः ‘ सामाहय ’
शब्दावचगन्तव्यः) (चैत्यपूजनविधिः ‘ चेइय ’ शब्दे तृती-
यभागे १२४४ पृष्ठे गतः)

महासावजा—महासावद्या—स्त्री० । श्रमणसाधुनिश्राभेदेना-
ग्न्यादिमत्यां वसतौ, आचा० । (अस्या वक्तव्यता ‘ वसहि ’
शब्दे वक्ष्यते)

महामाहसिय—महासाहसिक—पुं० । सहसाऽविमर्शात्मकेन व-
लेन वर्त्तते, भाविनमर्थमविभाव्य यः प्रवर्त्तते स साहसिकः ।
अविमृश्यकारिणि, स्या० ।

महासियाल—महाशृगाल—पुं० । महादेहप्रमाणे शृगाले ,
“ अणासिया णाम महासियाला ” (सूत्र०) महादेहप्रमाणे
महान्तः शृगाला नरकपालविकुर्विता अनशिता बुभुक्षिताः,
सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

महासिलाकंटय—महाशिलाकण्टक—पुं० । जीवितभेदकत्वात्
महाशिलाकण्टकः । कूणिकचेटकसंग्रामे, नि० १ श्रु० १
वर्ग १ अ० १ भ० ।

तद्वर्णनमाह—

णायमेयं अरहंया सुयमेयं अरहंया विष्णायमेयं अ-
रहंया महासिलाकंटय संगामे, महासिलाकंटय णं भंते !
संगामे वड्डमाणे के जइत्था के पराजइत्था ?, गोयमा !
वज्जी विदेहपुत्ते जयित्था, नव मल्लई नव लेच्छई कासीको-
सलगा अट्टारस वि गणरायाणो पराजयित्था । तए

णं से कोणिए राया महासिलाकंटकं संगामं उवड्डिवं
जाणित्ता कोडुंवियपुरिसे सदवेइ सदवेइत्ता एवं व-
यासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! उदाई हत्थि-
रायं पडिकप्पेह हयगयरहजोहकलियं चाउरंगिणिं सेणं
सप्पाहेह २ ता० जाव मम एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पि-
णह । तए णं से कोडुंवियपुरिसा कोणिएणं रप्पा
एवं वुत्ता समाणा हट्टुट्टा० जाव अंजलिं कट्ठु एवं सा-
मी ! तह त्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणंति प-
डिसुणेत्ता खिप्पामेव छेयायरिओवएसमइक्कप्पणावि-
कप्पेहिं सुनिउणेहिं एवं जहा उववाइए० जाव भीमं संगामि-
यं अओज्झं उदाई हन्थिरायं पडिकप्पेति, हयगयरह-
० जाव सप्पाहेति सप्पाहेत्ता जेणेव कूणिए राया तेणेव उवा-
गच्छंति २ ता करयलपरिग्गहिं ० जाव कूणियस्स रप्पो त-
माणत्तियं पच्चप्पिणंति । तए णं से कूणिए राया जेणेव
मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मज्जणघरं
अणुपविसइ मज्जणघरं अणुपविसित्ता, एहाए कयवलि-
कम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सव्वालंकारविभूसिए
संनद्धवद्धवस्मियकवये उप्पीलियसणपट्टीए पिणिद्धगे-
विजे विमलवरवद्धचिंधपट्टे गहियाउहप्पहरणे सकोरंट-
मल्लदामेणं छत्तेणं धरिजमाणे चउचामरवालवीइयंगे मं-
गल‘जय जय’ सदकयालोए एवं जहा उववाइए० जाव उवा-
गच्छित्ता उदाई हत्थिरायं दुरुढे, तए णं से कूणिए
राया (हारोत्थयसुकयरइयवच्छे जहा उववाइए०) जाव
सेयवरचामराहिं उड्डुवमाणीहिं उड्डु० २ हयगयरहपवरजो-
हक लियाए चाउरंगिणीए सेणाए सद्धिं संपरिवुडे महया
भडचडगविंदपरिक्खित्ते जेणेव महासिलाकंटए सं-
गामे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता महासिलाकं-
टगं संगामं उयाए पुरओ य से सक्के देविंदे देवरा-
या एगं महं अभेजं कवयं वड्डपडिरुवगं विउवित्ता णं
चिड्डइ । एवं खलु दो इंदा संगामं संगामेति, तं जहा-
देविंदे य, मणुस्सिंदे य । एगहत्थिणा वि णं पभू कू-
णिए राया पराजयित्ताए, तए णं से कूणिए राया म-
हासिलाकंटगं संगामं संगामेमाणे नव मल्लई नव लेच्छई
कासीकोसलगा अट्टारस वि गणरायाणो हयमहियपवर-
वीरघाइया वि पडियाचिंधद्वयपडागे किच्छप्पाणगए दिसो-
दिसिं पडिसेहित्था । से केणऽट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ महा-
सिलाकंटए संगामे ?, गोयमा ! महासिलाकंटए णं सं-
गामे वड्डमाणे जे तत्थ आसे वा हत्थी वा जेहे वा सारही वा
तणेण वा पत्तेण कट्टेण वा सकराए वा अभिहम्मंति
सव्वे से जाणइ महासिलाए अहं अभिहए महासिलाए अहं
अभिहए से तेणऽट्टेणं गोयमा ! महासिलाकंटए संगामे ।

महामिलाकं टण्णं भंते ! संगामे वट्टमाणे कइ जणमयसाह-
स्सीओ वहियाओ ? गोंयमा ! चउरामीइ जणमयसाहस्सीओ
वहियाओ । ते णं भंते ! मणुया निम्मीला ० जाव निप्पच्च-
क्खाणपोमहोववामा, संरुद्धा पण्णिकुविया समरवहिया अणु-
वमंता कालमामे कालं किच्चा कहिं गया कहिं उववणा ?
गोंयमा ! उम्ममं णरगतिरिक्खजोणिएसु उववणा ।

(महामिलाकं टण्णं संगामे त्ति) महामिलैव कण्टको जी-
वितभेदकत्वान्महाशिलाकण्टकस्ततश्च यत्र तुणशलाका-
दिनाऽप्यभिहतस्याश्वहस्तादेर्महाशिलाकण्टकेनवाभ्याहत-
स्य वेदना जायते स सङ्गामो महाशिलाकण्टक एवोच्यते,
द्विवचनं चोल्लखस्यानुकरणे, एवं च किलाऽयं संग्रामः
संजातः, चम्पायां कृणिको राजा बभूव, तस्य चानुजौ
हल्लविहल्लभिधानौ भ्रातरौ सचनकाभिधानगन्धहस्तिनि
समारुढौ दिव्यकुण्डलदिव्यवसनदिव्यहारविभूषितौ वि-
लसन्तौ दृष्ट्वा पद्मावस्यभिधाना कृणिकराजस्य भार्या
मत्सरादन्तिनाऽपहराय तं प्रेरितवती, तेन तौ तं याचितौ,
तौ च तद्भयाद्देशाल्यां नगर्यां स्वकीयमातामहस्य चेटका-
भिधानस्य राज्ञोऽन्तिकं सहस्तिक्तौ सान्तःपुरपरिवारौ
गतवन्तौ, कृणिकेन च दूतप्रेषणतो मार्गितौ, न च तेन प्रे-
षितौ, ततः कृणिकेन भाणितम्—यदि न प्रेषयसि तौ तदा
युद्धसज्जो भव, तेनाऽपि भाणितम्—एष सज्जोऽस्मि, ततः
कृणिकेन कालादयो दश स्वकीयाऽभिघ्नमानृका भ्रातरौ
राजानश्चेटकेन सह संग्रामायाहताः, तत्रैकैकस्य त्रीणि त्रीणि
हस्तिनां सहस्राणि, एवं रथानामश्वानां च, मनुष्याणां तु
प्रत्येकं तिस्रः तिस्रः कोटयः । कृणिकस्याप्येवमेव, एवं च व्य-
तिकरं भ्रात्र्या चेटकेनापि अष्टादश गणराजाः मिलिताः,
तेषां चेटकस्य च प्रत्येकमेवमेव हस्त्यादिपरिमाणम्, ततो
युद्धं सम्प्रलग्नं, चेटकराजश्च प्रतिपन्नव्रतत्वेन दिनमध्ये
एकमेव शरं मुञ्चति, अमोघबाणश्च सः । तत्र च कृणिकसैन्यै-
र्गुरुद्यूहश्चेटकसैन्यैश्च सागरद्यूहो विचरितः । ततश्च कृ-
णिकस्य कालो दण्डनायको युध्यमानस्तावदतो यावच्चेट-
कः, ततस्तेनैकशरनिपातेनासौ निपातितो भग्नं च कृणि-
कबलम्, गते च द्वे अपि बले निजं निजमावासस्थानम् ।
एवं च दशसु दिवसेषु चेटकेन विनाशिता दशापि का-
लादयः, एकादशे तु दिवसे चेटकजयार्थं देवताराधना-
य कृणिकोऽष्टमभक्तं प्रजग्राह । ततः शकचमरावागतौ,
ततः शक्रो वभाण, चेटकः आवक इत्यहं न तं प्रति प्र-
हरामि, नवरं भवन्तं संग्रहामि । ततोऽसौ तद्रुतार्थं व-
ज्रप्रतिरूपकमभेद्यकवचं कृतवान्, चमरस्तु द्वौ संग्रामौ
विकुर्वितवान् : महाशिलाकण्टकं रथमुशलं चेति (जह-
त्य त्ति) जितवान् (पराजयित्य त्ति) पराजितवान्—हारि-
तवानित्यर्थः । (वज्जि त्ति) वज्री-इन्द्रः (विदेहपुत्ते
त्ति) कृणिक एतावच्च तत्र जेतारौ नान्यः काश्चादिति
(नव मल्ल इति) मल्लकिनामानो राजविशेषः । (नव लेच्छु
इति) लेच्छुकिनामानो राजविशेषः एव । (कासी कोसलग त्ति)
काशी-वाराणसी, तज्जनपदोऽपि काशी, तत्सम्बन्धिन आ-
द्या नव, कोशला अयोध्या तज्जनपदोऽपि कोशला, तत्स-

म्बन्धिनो नव द्वितीयाः । (गणरायाणो त्ति) समुत्पन्ने प्र-
योजने ये गणं कुर्वन्ति ते गणप्रधाना राजानो गणराजाः
सामन्ता इत्यर्थः । ते च तदानीं चेटकराजस्य वैशाली-
नगरीनायकस्य साहाय्याय गणं कृतवन्त इति । अथ महा-
शिलाकण्टके संग्रामे चमरेण विकुर्विते सति कृणिको
यदकरोत्तद्दर्शनार्थमिदमाह—(तण्णमित्यादि) ततो महा-
शिलाकण्टकसंग्रामविकुर्वणानन्तरम् । (उदार्यि त्ति) उदा-
यिनामानम् । (हस्तिरायं त्ति) हस्तिप्रधानम् । (पडिक्क-
प्पेह त्ति) सनद्धं कुरुत । (पच्चप्पिण्ह त्ति) प्रत्यर्प-
यत-निवेदयतेत्यर्थः । (हट्टुत्तु त्ति) इह यावत्करणेदं
दृश्यम्—“ हट्टुत्तुचित्तमाणंदिवा नंदिया पीडमणा ” इत्यादि ।
तत्र हट्टुत्तुम्—अन्यथं तुष्टं, हट्टं वा विस्मितं तुष्टं च
तोपवच्चित्तं—मनो यत्र तत्तथा, तम् हट्टुत्तुचित्तं यथा
भवति इत्येवमानन्दिना ईप्सुमुखसौम्यतादिभावैः समृद्धि-
मुपगताः, ततश्च नन्दिताः समृद्धितरतामुपगताः, प्रीतिः
प्रीणनम्—आप्यायनं मनसि येषां ते प्रीतिमनसः । (अञ्ज-
लि कट्टु त्ति) इदं त्वेवं दृश्यम्—“ करयलपरिग्गाहियं द-
सण्हं शिरसाऽवत्तं मत्थण अञ्जलि कट्टु ” तत्र शिरसा अ-
प्राप्तम्—असंस्पृष्टं मस्तकेऽञ्जलि कृत्वत्यर्थः । (एवं सामी !
तह त्ति) आणाप विण्णणं वयणं पडिसुण्णं त्ति)
एवं स्वामिन् ! तथेति आज्ञया इत्येवंविधशब्दभरणरूपो
यो विनयः स तथा तेन, वचनं राज्ञः सम्बन्धि प्रतिशृ-
ण्वन्ति—अभ्युपगच्छन्ति । (छेयार्यारिओवएसमइक्कप्पणा
विगप्पेहिं त्ति) छेको निपुणो य आचार्यः—शिल्पो-
पदेशदाता तस्योपदेशात् या मतिः बुद्धिस्तस्या ये कल्प-
ना-विकल्पाः कलुषिभेदास्ते तथा तैः प्रकल्पयन्तीति योगः ।
(सुनिउण्णेहिं त्ति) कल्पनाविकल्पानां विशेषणम् । मरैवो
सुनिपुणैः (एवं जहा उववाइए त्ति) तत्र चेदं सूत्रमे-
वम्—(उज्जलनेवत्थहव्वपरिवच्छियं) उज्ज्वलनेपथ्येन-नि-
र्मलवेषेण (हव्वं त्ति) शीघ्रं परिक्षिप्तः परिगृहीतः प-
रिवृत्तो यः स तथा तम् । (सुसज्जं वम्मियसंनद्धवज्जकवइयं
उप्पीलियवत्थकच्छेगेवज्जगवज्जगलगवरभूसणविराइयं) व-
र्मणि नियुक्ता वार्मिकास्तैः सनद्धः कृतसन्नाहो वार्मिकसन्न-
द्धः, वद्धः कवचिकः सन्नाहविशेषो यस्य स वद्धकवचि-
कः, उत्पीडिता गाढीकृता घत्तासि कक्षा हृदयरज्जुर्यस्य
स तथा, ग्रैवयकं बद्धं गलकं यस्य स तथा, वरभूप-
णैर्विराजितो यः स तथा, ततः कर्मधारयोऽतस्त-
म् । (अहियंतेयजुत्तं विरइयवरकण्णपूरसललियपलंवाव-
चूलचामरोयरकयंऽधयारं त्ति) विरचिते वरकर्णपूर
प्रधानकर्णाऽऽभरणविशेषौ यस्य स तथा, सललितानि
प्रलम्भानि अवचूलानि यस्य स तथा, चामरोत्कोरेण कृ-
तमन्धकारं यत्र स तथा, ततः कर्मधारयोऽतस्तम् ।
(चित्तपरिच्छोयपच्छयं) चित्रपरिच्छोको लघुः प्रच्छदो
वस्त्रविशेषो यस्य स तथा, अतस्तम् । (कण्णघडियसुत्त-
गसुयज्जकच्छं) कनकघटितसूत्रकेण सुष्ठु वद्धा कक्षा उरो-
बन्धनं यस्य स तथा, तम् । (बहुपहरणावरणभरियजुज्झस-
ज्जं) बहुनां प्रहरणानामावरणानां च स्फुरकट्टादीनां
भूतो युद्धसज्जश्च यः स तथा, अतस्तम् । (सच्छत्तं स,
उक्कयं सघटं) (पंचामेलियपरिमंडियाभिरामं) पञ्चभिरा-
पीडिकाभिश्चूडाभिः परिमण्डितोऽभिरामश्च—रम्यो यः

स तथा, अतस्तम्, (श्रोसारियजमलजुयलघटं) अवसारित-
म्-अवलम्बितं, यमलं-समं, युगलम्-द्वयं, घटयोर्यत् स
तथा, अतस्तम्, (विज्जुपिण्डं व कालमेहं) भास्वरप्रहरणा-
भरणादीनां विद्युत्कल्पना कालत्वाच्च गजस्य मेघसमते-
ति । (उष्पाद्वयपञ्चयं व सक्खं) औत्पातिकपर्वतमिव सा-
क्षादित्यर्थः, (मत्तं महम्मि व गुलगुलंतं) (मणपवणजड-
णवेगं) मनःपवनजयी वेगो यस्य स तथाऽतस्तम् । शेषं
तु लिखितमेवास्ति । वाचनान्तरे त्विदं साक्षात्लिखितमेव
दृश्यत इति । (कयवलिकम्मे त्ति) देवतानां कृतवलिकर्मा ।
(कयकोउयमंगलपायच्छित्ते त्ति) कृतानि कौतुकमङ्गला-
न्यव प्रायश्चित्तानीव दुःस्वप्नादिव्यपोहायावश्यकर्तव्य-
त्वात्, प्रायश्चित्तानि येन स तथा, तत्र कौतुकानि म-
र्षापुण्ड्रादीनि, मङ्गलानि सिद्धार्थकादीनि । (सन्नद्धवद्धव-
म्मियकवणं त्ति) सन्नद्धः सन्नहनि कया, तथा वद्धः क-
शावन्धनतो, वर्म्मितो वर्म्मतया, कृतोऽङ्गे निवेशना-
त्कवचः कङ्कटो येन स तथा, ततः कर्मधारयः । (उष्पा-
लियसरासणपट्टिणं त्ति) उत्पीडिता गुणसारणेन कृता-
ऽवपीडा शरासनपट्टिका धनुर्दण्डो येन स तथा,
उत्पीडिता वा बाहौ वद्धा शरासनपट्टिका बाहुपट्टिका
येन स तथा, (पिण्डगवेज्जविमलवरवद्धन्धिपट्टे त्ति)
पिनद्धं-परिहितं, ग्रैवेयकं-ग्रीवाभरणं, येन स तथा, वि-
मलवरो वद्धश्चिह्नपट्टो योधचिह्नपट्टो येन स तथा, ततः
कर्मधारयः । (गहियाउहपहरणे त्ति) गृहीतानि आयु-
धानि, शस्त्राणि-प्रहरणाय परेषां प्रहारकरणाय येन स तथा,
अथवा-आयुधान्यक्षेत्र्यशस्त्राणि खड्गादीनि, प्रहरणानि तु क्षे-
त्र्यशस्त्राणि नाराक्षादीनि, ततो गृहीतान्यायुधानि प्रहरणानि
येन स तथा, (सकोरंटमल्लदामेणं त्ति) सह कोरण्टप्र-
धानैः कोरण्टकाभिधानकुसुमगुच्छैर्माल्यदामभिः-पुष्पमा-
लाभिर्यत्तत्तथा तेन, (चउचामरवालवीइयंगे त्ति) चतुर्णां
चामराणां बालैर्वीजितमङ्गं यस्य स तथा । (मंगलजयसद-
कयालोणं त्ति) मङ्गलो माङ्गलो जयशब्दः कृतो-जनैर्वि-
हित आलोके दर्शने यस्य स तथा, " एवं जहा उववाइए
जाव " इत्यनेनेदं सूचितम्—“ अणेगगणनायगदंडनायग-
राईसरतलवरमाडंविजकोडुंविजमंतिमहामंतिगणगदोचारिय-
अमच्चेत्रेडपीठमदण्णगरणिगमसेट्टिसेणावइसत्थवाहदूयसे-
धिपालसद्धिं संपरिवुडे धवलमहामेहणिग्गए विव गहगण-
दिपंतरिक्खतारागण्ण मज्जे ससि व्व पियदंसणे नरवई
मज्जेणधराओ पडिनिक्खमइ मज्जेणधराओ पडिनिक्ख
मित्ता जेणैव वाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणामेव उदाई ह-
त्थिराया तणांमेव उवागच्छइ " त्ति । तत्रानेके ये गणना-
यकाः-प्रकृतिमहत्तराः, दण्डनायकाः-तन्त्रपाला, राजामो-मा-
ण्डलिका, ईश्वरा-युवराजाः, तलवराः-परितुष्टनरपतिप्रदत्त-
पट्टवन्धविभूषिता राजस्थानीयाः, माडम्मिकाः-छिन्नमड-
म्बाधिपाः, कौटुम्बिकाः-कतिपयकुटुम्बस्य प्रभवोऽवलगाः,
मन्त्रिणः-प्रतीताः, महामन्त्रिणो-मन्त्रिमण्डलप्रधानाः, गण-
काः-ज्योतिषिकाः, भाण्डागारिका इत्यन्ये । दौवारिकाः
प्रतीहाराः, अमात्या-राज्याधिष्ठायाः, चेष्टाः-पादमूलिकाः,
पीठमर्दाः-आस्थाने आसनासीनसेवकाः वयस्या इत्यर्थः,
नगरमिह सैन्यनिवासिप्रकृतयः, निगमाः-कारणिकाः वणिजो
वा, श्रेष्ठिनः श्रीदेवताध्यासितसौवर्णपट्टविभूषितोत्तमाङ्गाः,

सेनापतयो नृपतिनिरूपितचतुरङ्गसैन्यनायकाः, सार्थवाहाः
प्रतीताः, दूता-अन्येषां राजादेशनिवेदकाः, सन्धिपालाः-रा-
ज्यसन्धिधरत्तकाः, एतेषां द्वन्द्वस्ततस्तैः । इह तृतीयाबहुवच-
नलोपो द्रष्टव्यः । (सद्धिं ति) सद्धिं सहेत्यर्थः, न केवलं
तत्सहितत्वमेवापि तु तैः समिति समन्तान् परिवृत्तः परिक-
रित इति, (हारात्थयसुकयइयवच्छे) हारावस्तुतेन हारा-
वच्छादनेन सुष्ठु कृतं रतिकं वृत्तः उरो यस्य स तथा,
(जहा उववाइए त्ति) तत्र चैवमिदं सूत्रम्—“ पालं-
वपलम्बमाणपडसुकयउत्तरिज्जे इत्यादि ” तत्र प्रलम्बेन
दीर्घेण प्रलम्बमानेन दुस्वमानेन पटेन सुष्ठु कृतम्, उत्तरी-
यम्-उत्तरासङ्को येन स तथा, (महया भडचडगविदप-
रिक्खिते त्ति) महाभटानां विस्तारवत्सङ्गेन परिकरित
इत्यर्थः, (आयाणं त्ति) उपयातः उपगतः (अभेज्जकवयं
ति) परप्रहरणाभ्यावरणम् (वहरपडिरुवं ति) वज्रस-
दृशम् । (एगहत्थिणा वि त्ति) । एकेनाऽपि गजेनेत्यर्थः ।
(पराजिणित्तणं त्ति) पगानभिभवितुमित्यर्थः । (हयम-
हियपवरवीरघ्राइयविचडियचिचिद्धयपडाणे त्ति) हताः-प्र-
हारदानतो, मथिता-माननिर्मथनतः, प्रवरवीराः-प्रधानभटा
घातिताश्च येषां ते तथा, विपतिताश्चिह्नध्वजाः-चक्रादिचि-
ह्नप्रधानध्वजाः पताकाश्च तदन्या येषां ते तथा, ततः कर्मधार-
योऽतस्तान् । (किच्छुप्पाण्णणं त्ति) कृच्छ्रगतप्राणान् कष्टे प-
तितप्राणानित्यर्थः (दिसो दिसिं ति) दिशः सकाशादन्यस्यां
दिशि अभिमतदिक्क्यागादिगन्तराभिमुखेनेत्यर्थः, अथवा-दि-
गेवाऽपदिक्, नशनाभिप्रायेण यत्र प्रतिपेधेन तदिगपदिक् त-
द्यथा-भवत्येवम्, (पडिसेहिन्थ त्ति) प्रतिपेधितवान् गुह्य-
चिचिचित्तितवानित्यर्थः । (सारुट्ति) संरुष्टा मनसा (परिकु-
विय त्ति) शरीरे समन्ताद्दर्शितकोपविकाराः । (समरवाइय
त्ति) संग्रामे हताः । भ० ७ श० ६ उ० ।

महासीह-महासिंह-पुं० । जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे अस्यामुत्सर्पि-
ण्यां जाने पष्ठं बलदेववासुदेवस्य पितरि, स्था० ६ ठा० ।

महासीहणिक्कीलिय-महासिंहनिष्क्रीडित-न० । बृहत्प्रमाणे
तपसि, झा० १ ध्रु० ८ अ० । प्रव० ।

औपपातिके चैव व्याख्यातम् । इयं च स्थापना—

१			१६	एकादयः षोडशान्ताः पुनः षोडशाद-
२	१	१४	१५	य एकान्ताः स्थाप्यन्ते, तत्र द्यादीनां
३	२	१३	१४	षोडशान्तानामग्रे प्रत्येकमेकादयः प-
४	३	१२	१३	ञ्चदशान्ताः स्थाप्यन्ते, तथा ये षोड-
५	४	११	१२	शादय एकान्ताः स्थापितास्तेषु पञ्चद-
६	५	१०	११	शादीनां छान्तानामादौ चतुर्दशाद-
७	६	९	१०	यः स्थापनीयाः चतुर्दशादिना चाभि-
८	७	८	९	लापेन ते समुत्कीर्तनीयाः । दिनमानं
९	८	७	८	चैकस्यां परिपाठ्यामिदमत्र-द्वे षोड-
१०	९	६	७	शानां सङ्कलने १३६, १३६ एका पञ्चद-
११	१०	५	६	शानां १२० चतुर्दशानामन्येवमेव १०५
१२	११	४	५	एकपष्टिश्च ६१ पारणकानीति, सर्वसं-
१३	१२	३	४	कलने च ५५८, एवं च वर्षमेकं पदं च
१४	१३	२	३	मासा दिनान्यष्टादशति, परिपाटीचतु
१५	१४	१	२	ष्टये चतुर्गुणमेतदेव-६ वर्षाणि, २ मा-
१६	१५		१	सो, १२ दिनानि । औ० ।

महासिंहनिर्काङ्क्षितं तप आह—

इग दुग इग तिगदुग चउ, तिग पण चउ छक्क पंच सत्त छगं।
अड सत्त नव ड दस नव, एकारस दस य वारसगं ॥१५३३॥
एकार तेर वारस, चडदस तेरस य पनर चउदसगं ।
सोलस पनरस सोलाइ, होइ विवरीयमेकंतं ॥१५३४॥

अथोक्तशेषं दिनसर्वसंख्यां चाह—

एए उ अभत्तट्टा, इगसट्टा पारणाणमिह होइ ।
एसा एगा लइया, चउग्गुणाए पुण इमाए ॥१५३५॥
वरिसळगं मासदुगं, दिवसाइं तहेव वारस हवंति ।
एत्थ महासीहनिक्की—लियंमि तिब्बे तवच्चरणे ॥१५३६॥

(व्याख्या स्थापनास्वरूपं चौपपातिकवत्) प्रव० २७१द्वार ।

महासीहसेण—महासिंहसेन—पुं० । राजगृहे श्रेणिकराजस्य धारणिकुल्लिसंभवे पुत्र, “सेसा महादुमसेणमाती पंच सव्वट्ठमिद्धे” अणु० २ वर्ग १२ अ० । (स च वीरान्तिके प्रव्रज्य षोडशवर्षपर्यायः संलेखनया मृत्वा सर्वार्थसिद्धे उपपद्य महाविदेह सेन्स्यति)

महासुक—महाशुक—पुं० । सप्तमदेवलोके तदिन्द्रे च । स्था० २ टा० ३ उ० । अनु० । प्रज्ञा० । (अत्रत्यं पूर्वोक्तं प्रश्नसूत्रम्) ‘अंतेवासि’ शब्दे प्रथमभागे गतम्)

अथ तत्स्वरूपप्रतिपादनायाह—

ते णं काले णं ते णं समए णं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवामी इंदभूती णामं अणगारे० जाव अदूरसामंते उड्डं जाणू० जाव विहरति, तए णं तस्स भगवओ गोयमस्स भाणंतरियाए वट्टमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए० जाव ममुप्पज्जित्था, एवं खलु दो देवा महिड्डिया० जाव महाणुभागा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं पाउब्भूया, तं नो खलु अहं ते देवे जाणामि कयराओ कप्पाओ वा सग्गाओ वा विमाणओ वा कस्स वा अत्थस्स अट्टाए इहं हव्वमागया?, तं गच्छामि णं भगवं महावीरं वंदामि णमंसामि० जाव पज्जुवामामि, इमाइं च णं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिस्सामि त्ति कट्ठु’एवं संपेहति सम्पेहिता उट्टाए उट्टेति २ ता जेणेव समणे भगवं महावीरे० जाव पज्जुवासति, गोयगादि । समणे भगवं महावीरं भगवं गोयमं एवं वयासीसे णूणं तव गोयमा ! भाणंतरियाए वट्टमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए० जाव जेणेव मम अंतिए तेणेव हव्वमागए से णूणं गोयमा ! अत्थे समड्डे?, हंता अत्थि, तं गच्छहि णं गोयमा ! एए चेव देवा इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेहिंति, तए णं भगवं गोयमे ! समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुन्नाए समणे ममणं भगवं महावीरं वंदइ णमंसति वंदित्ता णमंसित्ता जेणेव ते देवा तेणेव

पहारत्थ गमणाए, तए णं ते देवा भगवं गोयमं पज्जुवासमाणं पासंति पासित्ता हट्ठुट्टा० जाव हयहियया खिप्पामेव अब्भुट्टेति अब्भुट्टेत्ता खिप्पामेव पच्चुवागच्छंति पच्चुपागच्छित्ता जेणेव भगवं गोयमं तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता० जाव णमंसित्ता एवं वयासी—एवं खलु भंते ! अम्हे महासुक्कातो कप्पातो महासग्गतो महाविमाणओ दो देवा महिड्डिया० जाव पाउब्भूता, तए णं अम्हे समणं भगवं महावीरं वंदामो णमंसामो वंदित्ता णमंसित्ता मणसा चेव इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छामो—कति णं भंते ! देपाणुप्पिया णं अंतेवासिसयाइं सिज्झिहिंति० जाव अंतं करेहिंति ? , तए णं समणे भगवं महावीरे अम्हेहिं मणसा पुट्ठे अम्हं मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं वागरेति—एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम सत्त अंतेवासीसयाइं० जाव अंतं करेहिंति, तए णं अम्हे समणेणं भगवया महावीरेणं मणसा चेव पुट्ठेणं मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं वागरिया समाणा समणं भगवं महावीरं वंदामो नमंसामो २० जाव पज्जुवासामो त्ति कट्ठु भगवं गोयमं वंदंति नमंसंति २ ता जामेव दिसिं पाउब्भूए तामेव दिसिं पडिगए । (सूत्र-१८६)

(ते णमित्यादि) ‘महाशुक्तात्’ सप्तमदेवलोकात् (भाणंतरियाए त्ति) अन्तरस्य विच्छेदस्य करणमन्तरिका ध्यानस्यान्तरिका ध्यानान्तरिका—आरब्धध्यानस्य समाप्तिपूर्वस्यानारम्भणमित्यर्थः । अतस्तस्यां वर्तमानस्य (कप्पाओ त्ति) देवलोकात् (सग्गाओ त्ति) स्वर्गाद्, देवलोकेदेशात्प्रस्तटादित्यर्थः, (विमाणओ त्ति) प्रस्तटेकदेशादिति, (वागरणाइं ति) व्याक्रियन्त इति व्याकरणाः प्रश्नार्थाः, अधिकृता एव कल्पचिमानादिलक्षणाः । भ० ५ श० ४ उ० । महासुमि(वि)ण—महास्वप्न—पुं० । महत्तमफलसूचके स्वप्ने, ज्ञा० । भ० ।

महासुविणा वावत्तरि ७२ सव्वसुविणा दिट्ठा, तत्थ णं देवाणुप्पिया ! तित्थगरमायरो वा चक्कवट्ठिमायरो वा तित्थगरंसि वा चक्कवट्ठिसि वा गब्भं वक्कममाणंसि एएसि तीसाए महासुविणाणं इमे चोदस महासुविणे

पासित्ता णं पडिवुज्झंति, तं जहा—

गय १ वमह २ साह ३ अभिसेय ४—

दाम ५ ससि ६ दिणयरं ७ भयं ८ कुंभं ९ ।

पउमसर १० सागर ११ विमाण—

भवण १२ रयणुच्चय १३ सिहिं च १४ ॥ १ ॥

(महासुविणं त्ति) महाफलत्वात् [वावत्तरिं ति] त्रिशतो द्विचत्वारिंशतश्च मीलनादिति । [गब्भं वक्कममाणंसि त्ति] गर्भं व्युत्क्रामति—प्रविशतीत्यर्थः, [गयवसहे त्यादि] इह च—[अभिसेय त्ति] लक्ष्म्या अभिषेकः [दाम त्ति] पुष्पमाला, [विमाणभवणं त्ति] एकमेव, तत्र वि-

मानाकारं भवनं विमानभवनम्, अथवा—देवलोकाद्योऽव-
तरति तन्माता विमानं पश्यति । यस्तु नरकात् तन्माता
भवन्मिति । भ० १६ श० ११ उ० ।

कतिविधाः स्वप्नाः—

कतिविहे णं भंते ! सुविणदंसणे पणत्ते ? । गोयमा !
पंचविहे सुविणदंसणे पणत्ते । तं जहा—अहातच्चे
पयाणे चित्तसुविणे तच्चिवरीए अव्वत्तदंसणे, सुत्ते णं
भंत ! सुविणं पासति, जागरे सुविणं पासति, सुत्त-
जागरे सुविणं पासति ? । गोयमा ! नो सुत्ते सुविणं
पासइ, नो जागरे सुविणं पासइ, सुत्तजागरे सुविणं पासइ,
(भ०) संवुडे णं भंते ! सुविणं पासइ, असंवुडे सुविणं
पासइ, संवुडांसंवुडे सुविणं पासइ ? । गोयमा ! संवुडे
ऽवि सुविणं पासइ, असंवुडेऽवि सुविणं पासइ, संवुडासंवु-
डेऽवि सुविणं पासइ । संवुडे सुविणं पासइ अहातच्चे पासइ
असंवुडे सुविणं पासइ तहाऽवि तं होज्जा अण्णहा
वा तं होज्जा, संवुडाऽसंवुडे सुविणं पासइ एवं चेव,
जीवा णं भंते ! किं संवुडा असंवुडा संवुडासंवुडा ?
गोयमा ! जीवा संवुडाऽवि असंवुडाऽवि संवुडासंवुडा
वि, एवं जहेव सुत्ताणं दंडओ तहेव भाणियव्वो, कइ
णं भंते ! सुविणा पणत्ता ? । गोयमा ! वायालीसं
सुविणा पणत्ता । कइ णं भंते ! महासुविणा पणत्ता ।
गोयमा ! तीसं महासुविणा पणत्ता । कइ णं भंते !
मव्वसुविणा पणत्ता ? । गोयमा ! वावत्तारिं सव्व-
सुविणा पणत्ता । तित्थगरमायरो णं भंते ! तित्थगरंसि
गव्वं वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबु-
ज्झंति ? गोयमा ! तित्थगरमायरो णं तित्थगरंसि गव्वं
वक्कममाणंसि एएसिं तीसाए महासुविणाणं इमे चउदस
महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति, तं जहा—गयउस-
भसीह ० जाव सिहिं च । चक्कवट्टिमायरो णं भंते ! चक्क-
वट्टिसि गव्वं वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं
पडिबुज्झंति ? , गोयमा ! चक्कवट्टिमायरो चक्कवट्टिसि
० जाव वक्कममाणंसि एएसिं तीसाए महासुविणाणं एवं
जहा तित्थगरमायरो ० जाव सिहिं च । वासुदेवमायरो णं
पुच्छा, गोयमा ! वासुदेवमायरो ० जाव वक्कममाणंसि
एएसिं चउदसएहं महासुविणाणं अण्णयं सत्त महासु-
विणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति । बलदेवमायरो वा णं पु-
च्छा, गोयमा ! बलदेवमायरो ० जाव एएसिं चउदसएहं
महासुविणाणं अण्णयं चत्तारि महासुविणे पासित्ता णं
पडिबुज्झंति, मंडलियमायरो णं भंते ! पुच्छा, गोयमा !
मंडलियमायरो ० जाव एएसिं चउदसएहं महासुविणाणं
अण्णयं एगं महासुविणं ० जाव पडिबुज्झंति, (सूत्र-५७८)
समणे भगवं महावीरे छउमत्थकालियाए अंतिमराइयंसि इमे

दस महासुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे, तं जहा—एगं च
णं महं घोररूवदित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजियं
पासित्ता णं पडिबुद्धे १ । एगं च णं महं सुक्खिपक्खगं
पुंसकोइलं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे २ । एगं च णं महं
चित्तविचित्तपक्खगं पुंसकोइलगं सुविणे पासित्ता णं
पडिबुद्धे ३ । एगं च णं महं दामदुगं सव्वरयणामयं
सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ४ । एगं च णं महं सेयगो-
वग्गं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ५ । एगं च णं महं पउ-
मसरं सव्वओ समंता कुसुमियं सुविणे पासित्ता णं पडि-
बुद्धे ६ । एगं च णं महं सागरं उम्मीवीयीसहस्सकलियं
भुयाहिं तिष्णं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ७ । एगं च णं
महं दिणयरं तेयसा जलंतं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे
८ । एगं च णं महं हरिवेरुलियवप्पाभेणं णियगेणं अंतेणं
माणुसुत्तरं पव्वयं सव्वओ समंता आवेदियं परिवेदियं
सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ९ । एगं च णं महं मंदरे
पव्वए मंदरचूलियाए उवरि सीहासणवरगयं अप्पाणं सुवि-
णे पासित्ता णं पडिबुद्धे १० । जं णं समणे भगवं महा-
वीरे एगं महं घोररूवदित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजि-
यं पासित्ता णं ० जाव पडिबुद्धे, तं णं समणेणं भगवया
महावीरेणं मोहणिज्जे कम्मे मूलाओ उग्घातिए १ । जं णं
समणे भगवं महावीरे एगं महं सुक्खिं ० जाव पडिबुद्धे, तं
णं समणे भगवं महावीरे सुक्कभाणोवगए विहरइ २ ।
जं णं समणे भगवं महावीरे एगं महं चित्तविचित्तं ० जाव
पडिबुद्धे, तं णं समणे भगवं महावीरे विचित्तं ससमयपर-
समयं दुवालसंगं गणिपिडगं आघवेति पण्णवेति परू-
वेइ दंसैइ निदंसैइ उवदंसैइ, तं जहा—आयारं सुयगदं
० जाव दिट्ठिवायं ३ । जं णं समणे भगवं महावीरे
एगं महं दामदुगं सव्वरयणामयं सुविणे पासित्ता णं प-
डिबुद्धे, तं णं समणे भगवं महावीरे दुविहं धम्मं पण-
वेइ, तं जहा—अगारधम्मं वा, अणगारधम्मं वा ४ ।
जं णं समणे भगवं महावीरे एगं महं सेयगोवग्गं ०
जाव पडिबुद्धे तं णं समणस्स भगवओ महावीरस्स
चाउव्वप्पाइप्पे समणसंघे पणत्ते । तं जहा—समणाओ, सम-
णीओ, सावयाओ, साविथाओ ५ । जं णं समणे भगवं
महावीरे एगं महं पउमसरं ० जाव पडिबुद्धे, तं णं सम-
णे ० जाव महावीरे चउव्विहे देवे पण्णवेइ । तं जहा—भव-
णवासी, वाणमंतरे, जोइसिए, वेमाणिए ६ । जं णं समणे
भगवं महावीरे एगं महं सागरं ० जाव पडिबुद्धे, तं णं सम-
णेणं भगवया महावीरेणं अणादिए अणवदग्गे ० जाव
संसारकंतारे तिप्पे ७ । जं णं समणे भगवं महावीरे

एगं महं दिणयरं० जाव पडिबुद्धे, तं णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अणंतं अणुत्तरे० जाव केवलवर-
णाणदंसणे समुप्पसे ८ । जं णं समणेणं ० जाव वीरेणं
एगं महं हरियवेरुलिय ० जाव पडिबुद्धे, तं णं समणस्स
भगवओ महावीरस्स ओराला किच्चिद्वसमदसिलोया
सदेवमणुयासुरे लोणे परिभवन्ति-इति खलु समणे भगवं
महावीरे इति खलु समणे० ९ । जं णं समणे भगवं महावीरे
मंदरे पव्वए मंदरचूलियाए ० जाव पडिबुद्धे, तं णं समणे
भगवं महावीरे सदेवमणुयासुराए परिमाए मज्झमाए
केवली धम्मं आघवंइ० जाव उपदंमइ । (सूत्र-५७६)

इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं हयपंतिं वा गयपं-
तिं वा० जाव वसभपंतिं वा पासमाणे पासइ, दुरूहमाणे दुरू-
हइ, दुरूहमिति अप्पाणं मणइ, तक्खणामेव बुज्झइ,
तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ, ० जाव अंतं करेइ । इत्थी वा
पुरिसे वा सुविणंते एगं महं दामिणिं पाईणपडीणायतं
दुहओ समुदे पुट्टं पाममाणे पासइ, संवेल्लेमाणे संवेल्लेइ,
संवेल्लियमिति अप्पाणं मणइ, तक्खणामेव अप्पाणं
बुज्झइ, तेणेव भवग्गहणेणं ० जाव अंतं करेइ । इ-
त्थी वा पुरिसे वा एगं महं रज्जुं पाईणपडीणायतं दुह-
ओ लोणंते पुट्टं पासमाणे पासइ, छिंदमाणे छिंदइ,
छिंदमिति अप्पाणं मणइ, तक्खणामेव जाव० अंतं करेइ ।
इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं किएहसुत्तगं वा
० जाव सुक्खिसुत्तगं वा पासमाणे पासइ, उग्गोवेमाणे
उग्गोवेइ, उग्गोवियमिति अप्पाणं मणइ, तक्खणामेव
० जाव अंतं करेइ । इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं
अयरसिं वा तंवरसिं वा तउयरसिं वा सीसयरसिं
वा पासमाणे पासइ, दुरूहमाणे दुरूहइ, दुरूहमिति अ-
प्पाणं मणइ, तक्खणामेव बुज्झइ, दोच्चे भवग्गहणे सि-
ज्झइ, ० जाव अंतं करेइ । इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते
एगं महं हिरप्परसिं वा सुवप्परसिं वा रयणरासिं वा
वड्ढरसिं वा पासमाणे पासइ, दुरूहमाणे दुरूहइ, दु-
रूहमिति अप्पाणं मणइ, तक्खणामेव बुज्झइ, तेणेव
भवग्गहणेणं सिज्झइ, ० जाव अंतं करेइ । इत्थी वा पुरिसे
वा सुविणंते एगं महं तणरासिं वा जहा तेयणिसग्गे
० जाव अवकरसिं वा पासमाणे पासइ, विक्खिरमणे
विक्खिरइ, विक्खिरणमिति अप्पाणं मणइ, तक्खणा-
मेव बुज्झइ, तेणेव० जाव अंतं करेति, इत्थी वा पुरिसे
वा सुविणंते एगं महं सरथंभं वा वीरणथंभं वा व-
सीमूलथंभं वा वल्लीमूलथंभं वा पासमाणे पासइ, उ-
म्मूलमाणे उम्मूलइ, उम्मूलितमिति अप्पाणं मणइ, त-

क्खणामेव बुज्झइ, तेणेव० जाव अंतं करेइ । इत्थी वा
पुरिसे वा सुविणंते एगं महं खीरकुंभं वा दधिकुंभं
वा घयकुंभं वा मधुकुंभं वा पासमाणे पासइ, उप्पाडे
माणे उप्पाडेइ, उप्पाडितमिति अप्पाणं मणइ, तक्खणामेव
बुज्झइ, तेणेव० जाव अंतं करेइ । इत्थी वा पुरिसे वा
सुविणंते एगं महं सुरावियडकुंभं वा सोवीरवियडकुंभं वा
तेल्लकुंभं वा वसाकुंभं वा पासमाणे पासइ, भिंदमाणे
भिंदइ, भिन्नमिति अप्पाणं मणइ, तक्खणामेव बुज्झइ,
दोच्चेणं भवग्गहणेणं ० जाव अंतं करेइ । इत्थी वा पुरिसे
वा सुविणंते एगं महं पउमसरं कुसुमितं पासमाणे पासइ,
ओगाहेमाणे ओगाहइ, ओगाहमिति अप्पाणं मणइ, तक्ख-
णामेव तेणेव० जाव अंतं करेइ । इत्थी वा ० जाव सुविणंते
एगं महं सागरं उम्मी वीयी० जाव कलियं पासमाणे पासइ,
तरमाणे तरइ, तिप्पमिति अप्पाणं मणइ, तक्खणामेव
तेणेव० जाव अंतं करेइ । इत्थी वा पुरि ० जाव सुविणंते
एगं महं भवणं सच्चरयणामयं पासमाणे पासइ, दुरूहमा-
णे दुरूहति, दुरूहमिति अप्पाणं मणइ, अणुपविसमाणे अ-
णुपविसति, अणुपविट्ठमिति अप्पाणं मणइ, तक्खणामेव
बुज्झति, तेणेव० जाव अंतं करेति, इत्थी वा पुरिसे वा
सुविणंते एगं महं विमाणं सच्चरयणामयं पासमाणे पासइ,
दुरूहमाणे दुरूहइ, दुरूहमिति अप्पाणं मणइ, तक्ख-
णामेव बुज्झइ, तेणेव० जाव अंतं करेइ । (सूत्र-५८०)

(कइविहे) इत्यादि, (सुविणदंसणे ' ति) स्वप्नस्य-स्वा-
पक्रियानुगतार्थविकल्पस्य, दर्शनम्-अनुभवं, तच्च स्वप्न-
भेदात्पञ्चविधमिति, (अहातच्चे ' ति) यथा येन प्रकारेण
तथ्यं-सत्यं, तत्त्वं वा तेन यो वर्ततेऽसौ यथातथ्यो य-
थातत्त्वो वा, स च दृष्टार्थाविसंवादी फलाविसंवादी वा ।
तत्र दृष्टार्थाविसंवादी-स्वप्नः किल कोऽपि स्वप्नं पश्यति, य-
था-‘महं फलं हस्ते दत्तं’ जागरितस्तथैव पश्यतीति, फ-
लाविसंवादी तु किल कोऽपि गोवृषकुञ्जराचारूढमात्मा-
नं पश्यति बुद्धश्च कालान्तरे सम्पदं लभते इति, (पयाणे
‘ ति) प्रतननं-प्रतानो विस्तारस्तद्वृत्तस्वप्नो यथातथ्यः
तदन्यो वा प्रतान इत्युच्यते, विशेषणकृत एव चानयो-
र्भेदः, एवमुत्तरप्रापि (चिन्तासुमिणे ' ति) जाग्रद-
वस्थस्य या चिन्ता अर्थचिन्तनं तत्संदर्शनात्मकः स्वप्नः
चिन्तास्वप्नः, (तद्विवरणीय ' ति) यादृशं वस्तु स्वप्ने दृष्टं
तद्विपरीतस्थार्थस्य जागरणे यत्र प्राप्तिः स तद्विपरीतस्व-
प्नो, यथा-कश्चिदात्मानं मेध्यविलिप्तं स्वप्ने पश्यति
जागरितस्तु मेध्यमर्थं कंचन प्राप्नोतीति, अन्ये तु-तद्विप-
रीतमेवमाहुः-कश्चित् स्वरूपेण मृत्तिकास्थलमारूढः स्व-
प्ने च पश्यत्यात्मानमश्वारूढमिति, (अव्वत्तदंसणे ' ति) अ-
व्यक्तम्-अस्पष्टं, दर्शनम्-अनुभवः स्वप्नार्थस्य यत्रासावन्यक्त-
दर्शनः । स्वप्नाधिकारादेवेदमभिधातुमाह-‘ सुत्ते ण ’ मि-
त्यादि, (सुत्तजागरे ' ति) नातिसुप्तो नातिजाग्रदित्यर्थः,

इह सुप्तो जागरश्च द्रव्यभावाभ्यां स्यात्तत्र द्रव्यतो-निद्रा-
पेक्षया, भावतश्च विरत्यपेक्षया, तत्र च स्वप्नप्रत्यतिकरो नि-
द्रापेक्षया उक्ताः । अथ विरत्यपेक्षया जीवादीनां पञ्चविंशतेः
पदानां सुप्तत्वजागरत्वे प्ररूपयन्नाह- ' जीवा ण ' मित्यादि,
तत्र (सुप्तं ति) सर्वविरतिरूपप्रवरजागरणसद्भावात् । (सुप्तजागर
ति) अविरतिरूपसुप्तप्रवृद्धतासद्भावादिति । पूर्वं स्वप्नप्रदष्टा-
र उक्ताः । अथ स्वप्नस्यैव तथ्यातथ्यविभागदर्शनार्थं ताने-
वाह- ' संवृते ण ' मित्यादि, संवृतः निरुद्धाश्रयद्वारः
सर्वविरत इत्यर्थः, अस्य च जागरस्य च शब्दकृत एव
विशेषः—द्वयोरपि सर्वविरताभिधायकत्वात्, किंतु-जागरः
सर्वविरतियुक्तो बोधोपेत्योच्यते । संवृतस्तु तथाविधबोधो-
पेतसर्वविरत्यपेक्षेयति, (संवृते ण सुविणं पासइ अहात-
च्चं पासइ ति) सत्यमित्यर्थः, संवृतश्चेह विशिष्टतर-
संवृतत्वयुक्तो ग्राह्यः । स च प्रायः क्षीणमलत्वात् देवतानु-
ग्रहयुक्तत्वाच्च सत्यं स्वप्नं पश्यतीति । अनन्तरं संवृता-
दिः स्वप्नं पश्यतीत्युक्तम् । अथ संवृतत्वाद्येव जीवादिषु द-
र्शयन्नाह- ' जीवा ण ' मित्यादि । स्वप्नाधिकारादेवेदमाह-
' कइ ण ' मित्यादि, (वायालीसं सुविणं ति) विशिष्ट-
फलसूचकस्वप्नापेक्षया द्वित्रिवारिंशदन्यथाऽसंख्येयास्ते
संभवन्तीति, (महासुविणं ति) महत्तमफलसूचकाः
(वायत्तरि ति) एतेषामेव मीलनात् । (अंतिमराइयांसि ति)
रात्रेरन्तिमे भागे (घोररूवदिनधरे ति) घोरं यद्दृष्टं
दीप्तं च दृष्टं वा तद्वारयति यः स तथा, तम् । (तालपि-
सायं ति) तालो—वृक्षविशेषः, स च स्वभावादीर्घो
भवति, ततश्च ताल इव पिशाचस्तालपिशाचस्तम्, एषां
च पिशाचाद्यर्थानां मोहनीयादिभिः स्वप्नफलविषयभूतैः
सह साधर्म्यं स्वयमभ्यूह्यम्, (पुंसकोइलंगं ति) पुंसको-
किलं—कोकिलपुरुषमित्यर्थः, (दामदुगं ति) मालाद्वयम् ।
(उम्मीवीइसहस्सकलियं ति) इहोर्मयो महाकल्लोलाः घी-
चयस्तु ह्रस्वाः, अथवा-ऊर्मीणां घीचयो विविक्लव्यानि त-
त्सहस्रकलितम्, (हरिवेसलियवण्णाभेणं ति) हरिश्च—त-
न्नीलं वैदूर्यवर्णाभं चेति समासस्तेन- (आवेदिंयं ति) अ-
भिविधिना वेष्टितं सर्वत इत्यर्थः । (परिवेदिंयं ति) पुनःपु-
नरित्यर्थः । (उवरि ति) उपरि (गणिपिडंगं ति) गणीना-
म्—अर्थपरिच्छेदानां पिटकमिव पिटकम्—आश्रयो गणिपि-
टकम्, गणिनो वा आचार्यस्य पिटकमिव ' सर्वस्वभाजन-
मिव गणिपिटकम् । [आघेवेइ ति] आख्यापयति सामान्य-
विशेषरूपतः, [पन्नवेति ति] सामान्यतः [परुवेइ ति] प्रति-
सूत्रमर्थकथनेन, [दंसेइ ति] तदभिधेयप्रत्युपेक्षणादिक्रियाद-
र्शनेन, [निदंसेइ ति] कथाश्चिदगृह्यतोऽनुकम्पया निश्चयेन
पुनः पुनर्दर्शयति [उवदंसेइ ति] सकलनययुक्तिभिरिति, [चा-
उव्वण्णाइने ति] चातुर्वर्ण्यथासावाकीर्णश्च ज्ञानादिगुणैरिति
चातुर्वर्ण्यकीर्णः । [चउव्विहे देवे पन्नवेइ ति] प्रज्ञापय-
ति-प्रतिबोधयति शिष्याकरोतीत्यर्थः, [अणंते ति] वि-
षयानन्तत्वात् [अणुत्तेरे ति] सर्वप्रधानत्वात् ' यावत्कर-
णादिदं दृश्यम्—' निव्वाघाण ' कटकुड्यादिनाऽप्रतिहतत्वा-
त्, ' निरावरणं ' क्षाधिकत्वात्, ' कसिणं ' सकलार्थग्राहक-
त्वात्, ' गण्डिपुत्रं ' अंशनापि स्वकीयान्मूत्रादिति । [सू०—

५७६] [सुविणंते ति] स्वप्नान्ते—स्वप्नस्य विभागे
अवसाने वा ' गयपंतिं वा ' इह यावत्करणादिदं दृश्यम्—
' नरपंतिं वा एवं किन्नरकिंपुरिसमहोरगंगंधव्वं ति ' (पा-
समाणं पासइ ति) पश्यन् पश्यन्तागुणयुक्तः सन् पश्य-
ति—अवलोकयति, (दार्मिणं ति) गवादीनां व-
न्धनविशेषभूतां रज्जुम् । (दुहओ ति) द्वयोरपि पा-
श्वयोरित्यर्थः । (संवेल्लमाणं ति) संवेल्लयन्—संवर्त्त-
यन् (संवेल्लियमिति अप्पाणं मन्नइ ति) संवेल्लितान्ता-
मित्यात्मना मन्यते विभक्तिविपरिणामादिति । (उग्गोवेमाणं
ति) उद्गोपयन् विमोहयन्नित्यर्थः । (जहा तेयनिसग्गं ति)
यथा गोशालके, अनेन चेदं सूचितम्—(पत्तरासीति वा
तयारासीति वा भुसरासीति वा तुसरासीति वा गोम-
यरासीति व ति) [सुरावियडकुंभं ति] सुरारूपं यद्
विकटम्—जलं तस्य कुम्भो यः स तथा । [सोवीरगवियड-
कुंभं व ति] इह सौवीरकं—काञ्चिकमिति । भ० १६ श० ६ उ० ।

महासुमिणभावणा—महास्वप्नभावना—स्त्री० । महास्वप्नानि
गजवृषभादीनि भावयन्ते यासु ताः महास्वप्नभावनाः । अङ्ग-
वाह्यश्रुतविशेषे, पा० । पं० व० ।

महासुव्वया—महासुव्रता—स्त्री० । भगवतोऽरिष्टेनेमेः प्रथमश्चा-
विकायाम्, आ० म० १ अ० ।

महासेण—महासेन—पुं० । मल्लितीर्थकरस्याष्टमे गणधरे, ज्ञा०
१ श्रु० ८ अ० । राजगृहे श्रेणिकराजस्य धारणीकुक्षिसम्भ-
वे पुत्रे, अणु० १ वर्ग २ अ० । [' महासीहसेण ' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे २२१ ऽस्य वक्तव्यतोक्ता] जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे सुप्र-
तिष्ठितनगरे स्वनामख्याते राजनि, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।
कृष्णस्य वासुदेवस्यावल्गकपुरुषे, आ० म० १ अ० । ज-
म्बूद्वीपे भरतक्षेत्रेऽतीतायामुत्सर्पिण्यां सप्तमकुलकरे, स० ।
पेरवते वर्षे भविष्यति पञ्चदशे तीर्थकरे, स० । आ० चू० ।
ईशानेन्द्रस्य देवस्य नाट्यानीकाधिपतौ, स्था० ७ ठा० ।

महासेणकण्ठा—महासेनकृष्ण—पुं० । श्रेणिकभार्याया महासे-
नकृष्णयाः पुत्रे, नि० १ वर्ग ६ अ० । [स च संग्रामे मृत्वा
चतुर्थनरकपृथिव्यामुपपद्य महाविदेहे सेतस्यतीति निरत्याव-
लिकायाः प्रथमवर्गे षष्ठेऽध्ययने सूचितम्]

महासेणकण्ठा—महासेनकृष्णा—स्त्री० । स्वनामख्यातायां श्रे-
णिकभार्यायाम्, नि० । अन्त० । [सा च वीरान्तिके प्रव्रज्य
आचामाम्लं तपःकर्मोपसंपाद्य सिद्धा] वक्तव्यता यथा—

एवं महासेणकण्ठा वि, नवरं आयं विलवड्डमाणं तवो-
कम्मं उवमंपज्जित्ता णं विहरति, तं जहा—आयं विलं करे-
ति, आयं विलं करेत्ता चउत्थं करेति चउत्थं करेत्ता वे
आयं विलाइं करेति वे आयं विलाइं करेत्ता चउत्थं करेति
चउत्थं करेत्ता तिन्नि आयं विलाइं करेति तिन्नि आयं वि-
लाइं करेत्ता चउत्थं करेति चउत्थं करेत्ता चत्तारि आयं-
विलाइं करेति चत्तारि आयं विलाइं करेत्ता चउत्थं करेति
चउत्थं करेत्ता पंच आयं विलाइं करेति पंच आयं विलाइं करे-
त्ता चउत्थं करेति चउत्थं करेत्ता छ आयं विलाइं करे-
ति छ आयं विलाइं करेत्ता चउत्थं करेति चउत्थं करेत्ता,

एवं एकोत्तरियाए वट्टीए आयंविताइं वट्टंति चउत्थं—
तरियाइं ० जाव आयंविलसयं करेति आयंविलसयं करेत्ता
चउत्थं करेति, तते णं सा महासेणकण्हा अज्जा आयंवि-
लवडुमाणं तवोकम्मं चोदसहिं वासेहिं तिहि य मा-
सेहिं वीसहिं य अहोरत्तेहिं अहासुत्तं ० जाव सम्मं
काएणं फासेति ० जाव आराहेत्ता जेणेव अज्जचंदणा
अज्जा तेणेव उवागच्छइ उवागच्छत्ता वंदइ नमंसइ वं-
दिता नमंसित्ता वट्टहिं चउत्थेहिं ० जाव भावेमाणी
विहरति, तते णं सा महासेणकण्हा अज्जा तेणं
आरालेणं ० जाव उवसोभेमाणी चिट्ठइ, तए णं तीसे
महासेणकण्हाए अज्जाए अत्रया कयाऽवि पुव्वरत्ता-
वरत्तकाले चिंता जहा खंदयस्स ० जाव अज्जचंदणं
पुच्छइ ० जाव संलेहणा, कालं अणवकंखमाणी विहरति ।
तते णं सा महासेणकण्हा अज्जा अज्जचंदणाए अज्जाए
अंतियं मामाड्याति एकारस अंगाई अहिजित्ता बहुपाडि
पुत्ताति भत्तग्मवामानिं परियायं पालइत्ता मासियाए सं-
लेहणाए अप्पाणं भूमेत्ता सट्ठिं भत्ताई अणमणाए छेदे-
त्ता जस्सऽईए कीरइ ० जाव तमट्ठं आराहेति चरिमउस्मा-
सणीमामेहिं सिद्धा बुद्धा । अन्त० ८ वर्ग १० अ० ।

महासेय-महासेक-पुं० । औत्तराहाणामिन्द्रे, स्था० ।

दां कुंभडिंदा पणत्ता, तं जहा-सेए चैव । महासेए
चैव । स्था० २ टा० २ उ० ।

महामेल-महाशैल-पुं० । महाहिमवति, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
चैताद्वयं, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

महासोक्ख-महासौख्य-वि० । महत्सौख्यं प्रभूतसंदेदनीयो-
दयवसायस्य स महासौख्यः । अत्यन्तसुखयुक्ते, सू० प्र० २०
पाहु० । जं० । औ० । आ० म० । जी० । प्रज्ञा० । महानंद. स्था०
२ टा० ३ उ० । विशिष्टसुखयोगादिति, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
स्था० । चं० प्र० ।

महामोदाम-महासौदाम-पुं० । बलेवैगेचनेन्द्रस्य पीठानीका-
धिपतौ अध्वगज, स्था० ५ टा० १ उ० ।

महाहरि-महाहरि-पुं० । दशमचक्रवर्त्तिनः पितरि, स० ।

महाहिताव-महाभिनाप-वि० । महादुःखोत्पादके, सूत्र० १
श्रु० ५ अ० १ उ० ।

महाहिमवंत-महाहिमवत्-पुं० । हिमवन्नेत्रस्योत्तरतः सीमाका-
र्गिणि वर्षधरपर्वते, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । स्था० । रा० ।
दां महाहिमवंता । स्था० २ टा० ३ उ० ।

महाहिमवंतकूट-महाहिमवत्कूट-न० । महाहिमवतो वर्षधर-
पर्वतस्य स्वनामकदेवभवनाधिष्ठिते कूटे स्था० १० टा० ।

कहिं णं भंते ! जम्बुद्वीवे दीवि महाहिमवंते णामं वासहर-
पव्वए पणत्ते ? । गोयमा ! हरिवामस्स दाहिणेणं हेमवयस्स
वासस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुदस्स पच्चत्थिमेणं पच्च-

त्थिमलवणसमुदस्स पुरत्थिमेणं, एत्थ णं जम्बुद्वीवे दीवे म-
हाहिमवंते णामं वासहरपव्वए पणत्ते, पाईणपडीणायए उ-
दीणदाहिणवित्थिमेणं पलियंकसंठाणसंठिए दुहा लव-
णसमुदं पुट्ठे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए ० जाव पुट्ठे पच्चत्थि-
मिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुदं पुट्ठे दो जौयण-
सयाइं उट्ठं उच्चत्तेणं पप्पासं जोअणाइं उव्वेहेणं चत्तारि
जोअणसहस्साइं दोप्पि अ दसुत्तरे जोअणसए दस य ए-
गूणवीसइभाए जोअणस्स विक्खंभेणं, तस्स वांहा पुर-
त्थिमपच्चत्थिमेणं णव जोअणसहस्साइं दोप्पि अ छाव-
त्तरे जोअणसए णव य एगूणवीसइभाए जोअ-
णस्स अद्रभागं च आयामेणं, तस्स जीवा उत्त-
रेणं पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुदं पुट्ठा पुर-
त्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुदं पुट्ठा प-
च्चत्थिमिल्लाए ० जाव पुट्ठा तेवणं जोअणसहस्साइं
नव य एगतीसे जोअणसए छच्च एगूणवीसइभाए
जोअणस्स किंचि विसेसाहिं आयामेणं, तस्स धणं
दाहिणेणं सत्तावणं जोअणसहस्साइं दोप्पि अ
तेणउए जोअणसए दस य एगूणवीसइभाए जो-
अणस्स परिकखेवेणं, रुअगसंठाणसंठिए सव्वरय-
णामए अच्छे उभयो पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं
दोहि अ वणसंडेहिं संपरिकखत्ते महाहिमवंतस्स णं
वासहरपव्वयस्स उप्पि बहुसमरमणिजे भूमिभागे पण-
त्ते, ० जाव णाणाविहपच्चवसेहिं मणीहि अ तणेहि अ
उवसोभिणे ० जाव आसयंति सयंति य । (सूत्र—७६)

(कहिं णं भंते ! इत्यादि) सर्वं प्राग्बत्, नवरं द्वे
योजनशते उच्चत्वेन क्षुद्रहिमवद्वर्षधरतो द्विगुणोच्चत्वात्
पञ्चाशद्योजनान्युद्धेधेन भूप्रविष्टत्वेन, मेरुवर्जसमयक्षेत्रगि-
रीणां स्वाच्चत्वचतुर्थीशेनोद्धेधत्वात् चत्वारि योजनसह-
स्राणि द्वे च योजनशते दशोत्तरे दश च योजनैकोनविं-
शतिभागान् विष्कम्भेन हेमवतक्षेत्रतो द्विगुणत्वात्, अ-
थास्य बाहादिसूत्रमाह—(तस्स त्ति) सूत्रत्रयमपि व्य-
क्रम, प्रायः प्राग्व्याख्यातसूत्रसदृशगमकत्वात्, नवरमत्रास्य
सर्वगन्तमयत्वमुक्तम्, वृद्धक्षेत्रविचारादौ तु पीतस्वर्णमय-
त्वमिति तेन मतान्तरमवसेयम्, अनेनैव मतान्तराभिप्रायेण
जम्बुद्वीपपट्टादावस्य पीतवर्णत्वं दृश्यते, अथास्य स्वरू-
पाविर्भावनायाह—(महाहिमवंतस्स णमित्यादि) सर्व-
जगतीपन्नवरवेदिकावनखण्डकवद् ग्राह्यम् ।

सम्प्रति अत्र हृदस्वरूपमाह—

महाविमवंतस्स णं बहुमज्जदेसभाए एत्थ णं एगे
महापउमदहे णामं दंहे पणत्ते, दो जोअणसह-
स्साइं आयामेणं एगं जोअणसहस्सं विक्खंभेणं दस
जोअणाइं उव्वेहेणं अच्छे रययामयकूले, एवं आया-
मविक्खंभविहूणा जा चेव पउमदहस्स वत्तव्वया सा

चेव णेअव्वा, पउमप्पमाणं दो जोअण्णाइं अट्ठो ० जाव महापउमदहवणाभाइं हिरी अ इत्थ देवी ० जाव प-
 लिओवमाट्टिइया परिवसइ, से एएणऽट्ठेणं गोअमा ! एवं
 चुच्चइ, अदुत्तरं च णं गोअमा ! महापउमदहस्स सा-
 सए णामधिज्जे पप्पत्ते । जं ण कयाइ णाऽसि, जं ण
 कयाइ नऽत्थि, जं ण कयाइ ण भविस्सइ, तस्स णं
 महापउमदहस्स दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं रोहिआ महा-
 णई पव्वूढा समाणी सोलस पंचुत्तरे जोणसए पंच
 य एगूणवीसइभाए जोअणस्स दाहिणाभिमुही पव्व-
 एणं गंता महया घडमुहपवित्तिएणं मुत्ताऽऽवलिहारसंठि-
 एणं साइरेगदो(जोअणसइएणं पवाएणं पवडइ, रोहि-
 आ णं महाणई जओ पवडइ एत्थ णं महं एगा
 जिब्भिया पप्पत्ता, सा णं जिब्भिया जोअणं आया-
 मेणं अद्धतेरसजोअणाइं विक्खंभेणं कोसं बाहल्लेणं
 मगरमुहविउट्ठसंठाणसंठिआ सव्ववइरामई अच्छा, रो-
 हिआ णं महाणई जहिं पवडइ एत्थ णं महं एगे
 रोहिअप्पवायकुंडे णामं कुंडे पणत्ते, सवीसं जोअणस-
 यं आयामविक्खंभेणं पणत्ते, तिप्पि असीए जो-
 अणसए किंचि विसेसूणे परिकखेवेणं दस जोअणाइं
 उव्वेहेणं अच्छे सण्हे सो चेव वणअओ, वइरतले
 वट्ठे समतीरे ० जाव तोरणा, तस्स णं रोहिअप्पवायकुं-
 डस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे रोहिअदीवे
 णामं दीवे पणत्ते, सोलसजोअणाइं आयामविक्खंभेणं
 साइरेगाइं पप्पासं जोअणाइं परिकखेवेणं दो कोसे
 ऊसिए जलंताओ सव्ववइरामए अच्छे, से णं ए
 गाए पउमवरवेइआए एगेण य वणसंडेण सव्वओ
 समता संपरिकखत्ते, रोहिअदीवस्स णं दीवस्स उप्पि
 बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पणत्ते, तस्स णं बहु-
 समरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं
 महं एगे भवणे पणत्ते, कोसं आयामेणं सेसं त चेव
 पमाणं च अट्ठो अ भाणिअव्वो । तस्स णं रोहि-
 अप्पवायकुंडस्स दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं रोहिआ
 महाणई पव्वूढा समाणी हेमवयं वासं एजेमाणी ए० २
 सदावइं वट्ठेअट्ठपव्वयं अद्धजोअणेणं असंपत्ता पुर-
 तथाभिमुही आवत्ता समाणी हेमवयं वासं दुहा विभ-
 जमाणी विभजमाणी अट्ठावीसाए सलिलासहस्सेहिं सम-
 ग्गा अहे जगइं दालइत्ता पुरत्थिमेणं लवणसमुदं समप्पेइ,
 रोहिआ णं जहा रोहिअंसा तथा पवाहे अ मुहे अ भा-
 णिअव्वा इति ० जाव संपरिकखत्ता । तस्स णं महाप-
 उमदहस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं हरिकंता महाणई पव्वूढा

समाणी सोलस पंचुत्तरे जोअणसए पंच य एगूणवी-
 सइभाए जोअणस्स उत्तराभिमुही पव्वएणं गंता महया
 घडमुहपवित्तिएणं मुत्ताऽऽवलिहारसंठिएणं साइरेगदुजोअ-
 णसइएणं पवाएणं पवडइ, हरिकंता महाणई जओ प-
 वडइ एत्थ णं महं एगा जिब्भिया पणत्ता, दो-
 जोयणाइं आयामेणं पणवीसं जोअणाइं विक्खंभेणं
 अद्धं जोअणं बाहल्लेणं मगरमुहविउट्ठसंठाणसंठिआ सव्व-
 रयणामई अच्छा, हरिकंता णं महाणई जहिं पवडइ
 एत्थ णं महं एगे हरिकंतप्पवायकुंडे णामं कुंडे प-
 एणत्ते, दोएण अ चत्ताले जोअणसए आयामविक्खं-
 भेणं सत्तअउणट्ठे जोयणसए परिकखेवेणं अच्छे, एवं
 कुंडवत्तव्वया सव्वा नेयव्वा ० जाव तोरणा । तस्स णं
 हरिकंतप्पवायकुंडस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं
 एगे हरिकंतदीवे णामं दीवे पणत्ते, वत्तीसं जोअणाइं
 आयामविक्खंभेणं एगुत्तरं जोअणसयं परिकखेवेणं दो
 कोसे ऊसिए जलंताओ सव्वरयणामए अच्छे, से णं एगाए
 पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेण ० जाव संपरिकखत्ते
 वणअओ भाणिअव्वो त्ति, पमाणं च सयणिजं च
 अट्ठो अ भाणिअव्वो । तस्स णं हरिकंतप्पवायकुंड-
 स्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं ० जाव पव्वूढा समाणी ह-
 रिक्खस्सं वासं एजेमाणी एजेमाणी विअडावइं वट्ठेअट्ठं
 जोअणेणं असंपत्ता पञ्चत्थाभिमुही आवत्ता समाणी हरि-
 वासं दुहा विभयमाणी विभयमाणी छप्पप्पाए सलिलास-
 हस्सेहिं समग्गा अहे जगइं दालइत्ता पञ्चत्थिमेणं लवणस-
 मुदं समप्पेइ, हरिकंता णं महाणई पवहे पणवीसं जो-
 अणाइं विक्खंभेणं अद्धजोअणं उव्वेहेणं तयणंतरं च णं
 मायाए मा० २ परिवद्धमाणी परिवद्धमाणी मुहमूले अट्ठाइ-
 जाइं जोयणसयाइं विक्खंभेणं पंच जोअणाइं उव्वेहेणं,
 उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइआहिं, दाहि अ वण-
 संडेहिं संपरिकखत्ता । (सूत्र-८०)

‘महाहि’ इत्यादि, प्रायः पञ्चद्रहसूत्रानुसारेण व्याख्येयम् ।
 अथैतद्वृत्तिद्वारनिर्गतां नदीं निर्दिशन्नाह—(तस्स णमि-
 त्यादि) तस्य महापञ्चद्रहस्य दाक्षिणात्येन तोरणेन रोहिता
 महानदी प्रव्यूढा—निर्गता सती पोडशपञ्चोत्तराणि योजन-
 शतानि पञ्च चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य दक्षिणाभिमु-
 खी पर्वतेन गत्वा महाता घटमुखप्रवृत्तिकेन मुक्तावलिहार-
 संस्थितेन सातिरेकद्वियोजनशतिकेन, सातिरेकत्वं च रो-
 हिताप्रपातकुण्डोद्धेधोपेक्षया बोध्यम्, प्रपातेन प्रपतति,
 पोडशेत्यादिसंख्यानयनं तु चतुःसहस्रद्विशतदशयोजन-
 तदेकोनविंशतिभागान्मकभागदशकाद्विरिच्यसात् सह-
 स्रयोजनात्मके द्रहव्यासेऽपनीतं सन्त्यर्द्धीकृताद्भवति,
 अन्यन् सर्वं रोहितांशागमेन वाच्यम् । अथ सा यतः

प्रपतति तदास्पर्दं दर्शयति—‘ रोहित्राणामित्यादि ’ प्रा-
ग्वत् । अथ यत्र प्रपतति तदाह—‘ रोहित्राणामित्यादि ’
प्राग्व्याख्यातप्रायम्, नवरं सविशतिकं योजनशतं गङ्गाप्र-
पातकुण्डतो द्विगुणायामविष्कम्भत्वात्, त्रीणि योजनश-
तानि अशीत्यधिकानि किञ्चिद्विशेषानानि, ऊनवकर-
णेन योजनानि ३७६ क्रोशः ? कियद्दुनुरधिकस्तेन किञ्चि-
दनाशीतिरुक्ता इत्यर्थः, परिज्ञेपेति । अधुनाऽस्य द्वी-
पवक्त्रव्यमाह—‘ तस्स ए’ मित्यादि व्यक्त्रम्, नवरं गङ्गाद्वीपतो
द्विगुणायामविष्कम्भत्वात्, षोडश योजनानि रोहिताद्वी-
पप्रमाणमित्यर्थः, ‘ से णमित्यादि ’ सुगमम्, ‘ रोहित्र-
दीव इत्यादि ’ सुगमम्, नवरं शेषं विष्कम्भादिकं प्रमाणं
तदेव, कोऽर्थः ?—अर्द्धक्रोशं विष्कम्भेन देशानक्रोशमुच्च-
त्वेनेति, चशब्दाद्विहितादेवीशयनादिवर्णकोऽपि, अर्थश्च-
‘ से केणऽद्वेणं भन्ते ! रोहित्रदीवे ’ इत्यादि, सूत्रावगम्यः ।
सम्प्रति यथेयं लवणगामिनी तथाऽऽह—‘ तस्सत्यादि ’
तस्य—रोहिताप्रपातकुण्डस्य दाक्षिणात्येन तोरणेन द्वारे-
णेत्यर्थः, रोहिता महानदी प्रवृद्धा—निर्गता सती हैमवतं वर्ष-
म् आगच्छन्ती २ हैमवतक्षेत्राभिमुखमायान्तीत्यर्थः, शब्दा-
पातिनामानं वृत्तवैताह्यपर्वतमर्द्धयोजनं क्रोशद्वयेनासम्प्रा-
प्ता—असंपृष्टा दूरस्थितेत्यर्थः, पूर्वाभिमुखी आवृत्ता सती है-
मवतं वर्षं द्विधा विभजन्ती २—द्विभागं कुर्वती २ अष्टाविंश-
त्या सलिलासहस्रैः समग्रा—पूर्णा, भरतनदीतो द्विगुणनदीप-
रिवारत्वात्, अधोभागे जगती जम्बूद्वीपकोटं दारयित्वा पू-
र्वभागेन लवणसमुद्रं समुपसर्पति, प्रविशतीत्यर्थः । अथ
लाप्रवार्थं रोहितांशानिदेशेन रोहितावक्त्रव्यमाह—‘ रोहित्राणं
ति ’ अनिदेशसूत्रवादेव प्राग्वत् । अथास्मद्दुत्तरगामिनीयं
नदी कावतरतीत्याशङ्क्याह—‘ तस्स णामिति ’ व्यक्त्रम्,
‘ हरिकंता ’ इत्यादि कण्ठ्यम्, अत्र ‘ सव्वरयणामई ’ ति
पाठो ब्रह्मादर्शदृष्टोऽपि लिपिप्रमादापतित एव सम्भाव्य-
ते, बृहन्क्षेत्रविचारादिषु सर्वासां जिह्विकानां वज्रमयत्वे-
नैव भणनान्, जलाशयानां प्रायो वज्रमयत्वेनैवोपपत्ते-
श्च, ‘ हरिकंता ण ’ मित्यादि, व्यक्त्रम्, नवरं हरिकान्ताप्र-
पातकुण्डं द्वे योजनशतं चत्वारिंशदधिकं आयामविष्क-
म्भाभ्यां समयोजनशतानि एकोनपष्ठानि एकोनपष्ठ्यधिका-
नि परिधिना इति, ‘ तस्स ए’ मित्यादि, सूत्रत्रयं प्रा-
कसूत्रानुसारेण बोद्धव्यम्, नवरं विकटापातिनं वृत्तवैता-
ह्यं योजनेनासम्प्राप्ता पश्चिमेनावृत्ता सती हरिवर्षं नाम क्षेत्रं
चक्ष्यमाणस्वरूपं द्विधा विभजमाना २ पदपञ्चाशता नदी-
सहस्रैः समग्रा—परिपूर्णा, हैमवतक्षेत्रनदीतो द्विगुणनदी-
परिवारत्वात् पश्चिमेन भागेन लवणोदधिमुपेति । सम्प्र-
त्यस्याः प्रवाहादि कियन्मानमित्याह—‘ हरिकंता ’ इत्यादि,
हरिकान्ता महानदी प्रवहे—द्रहनिर्गमे, पञ्चविंशतियोजनानि-
विष्कम्भेन अर्द्धयोजनमुद्धेधेन तदनन्तरं च मात्रया मात्रया-
क्रमेण २ प्रतियोजनं समुदितयोरुभयोः पार्श्वयोः चत्वारिं-
शदनुवृद्धपा, प्रतिपार्श्वं धनुर्विंशतिवृद्धयेत्यर्थः, परिवर्द्धमा-
ना २ मुखमूले—समुद्रप्रवेशेऽर्द्धतृतीयां योजनशतानि वि-
ष्कम्भेन पञ्च योजनान्युद्धेधेन, उभयोः पार्श्वयोर्द्वार्याभ्यां प-
ञ्चवरवेदिकाभ्यां द्वार्याभ्यां च वनखण्डाभ्यां सम्परिक्षिप्ता ।

अथैतस्य कूटवक्त्रव्यमाह—

से केणऽद्वेणं भन्ते ! एवं वृच्चद् महाहिमवन्ते वासहरप-
व्वए वासहरपव्वए ? गोअमा ! महाहिमवन्ते एं वासहरप-
व्वए चुल्लहिमवन्ते वासहरपव्वयं पणिहाय आयामुच्चतुव्वे-
हविकस्वम्भपरिक्खेवणं महन्तराए चव दीहतराए चव, म-
हाहिमवन्ते अ इत्थ देवे महि(द्वि)द्विए ० जाव पलिआवम-
द्विइए परिमवइ । (सूत्र-८१)

साम्प्रतं महाहिमवतो नामार्थं निरूपयन्नाह—‘ से केणद्वेण ’
मित्यादि, व्यक्त्रम् । नवरमुत्तरसूत्रे महाहिमवान् वर्षधरपर्वतः
क्षुद्रहिमवन्तं वर्षधरपर्वतं प्रणिधाय प्रतीत्य क्षुद्रहिमवदपेक्ष्ये-
त्यर्थः, योजनाया विचित्रत्वात् आयामांपक्ष्या दीर्घतरक
एव उच्चत्वाद्येपक्ष्या महत्तरक एवेति, अथवा—महाहिमवन्ता-
माऽत्र देवः पल्योपमस्थितिकः परिवसति, सूत्रे आयामोच्च-
त्वेत्यादावेकवद्भावः समाहाराद् बोध्यः । जं० ४ वक्त्र० । स० ।

जीवाभिगमे चैवं व्याख्यातम्—

[महाहिमवन्तमलयमन्दरगिरिगुहासमन्नागयाणमिति] म-
हाहिमवान्—हैमवतक्षेत्रस्योत्तरतः सीमाकारी वर्षधरपर्वतः
उपलक्षणं शेषवर्षधरपर्वतानाम्, मलयपर्वतस्य मन्दरगिरे-
श्च—मेरुपर्वतस्य च गुहासमन्वागतानाम्, वाशब्दा विक-
ल्पार्थाः, एतेषु हि स्थानेषु प्रायः किन्नरादयः प्रमुदिता भव-
न्ति तत एतेषामुपादानम्, [एगतो सहियाणं ति] एक-
स्मिन् स्थाने सहितानां समुदितानाम्, [समुहागयाणं ति]
परस्परसंमुखागतानां—संमुखं स्थितानाम्, नैकोऽपि कस्याऽ-
पि पृष्ठं दृष्ट्वा स्थित इत्यर्थः, पृष्ठदाने हर्षविघातोत्पत्तेः ।
जी० ३ प्रति० । जं० ।

महाहिलोगवल—महाहिलोकवल—पुं० । भरतक्षेत्रजाग्रजिनस-
मकालिके ऐरवतजेऽष्टादशे तीर्थकरे, ति० ।

महिअ—मथित—त्रि० । विलोडिते, विरोलित्रं मंथित्रं महि-
त्रं ” पाइ० ना० १६१ गाथा ।

महिआ—महिका—स्त्री० । नीहारे, “ सिंहानीहारो धूमिआ य
मांहआ य धूममहिस्सी य ” पाइ० ना० ३८ गाथा । मेघसमूहे,
‘ घणनिवहो कालिआ महिआ ’ । पाइ० ना० १५७ गाथा ।

महिद—मेहेन्द्र—पुं० । शक्रादिदेवे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । स्था० ।
सूत्र० । चतुर्थदेवलोके, तदिन्द्रे च । औ० । सप्तमतीर्थकर-
स्य प्रथमभिज्ञादायके, स० । नि० । [‘ ठाण ’ शब्दे चतुर्थभा-
गे १७०६ पृष्ठेऽयं लोक उक्तः] पर्वतविशेषे, औ० । आ० म० ।

महिदकुंभसमान—मेहेन्द्रकुंभसमान—त्रि० । महान्तो मेहेन्द्र-
कुंभसमानाः, कुम्भानामिन्द्रः इन्द्रकुम्भः, राजदन्तादिद-
शनादिन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः—महाआसाविन्द्रकुम्भश्च तस्य
समानाः मेहेन्द्रकुम्भसमानाः । महाकलशप्रमाणे, जं० १ वक्त्र० ।

महिदज्भय—मेहेन्द्रध्वज—पुं० । मेहेन्द्रा इत्यतिमहान्तः सम-
यपरिभाषया ते च ते ध्वजाश्चेति, अथवा—मेहेन्द्रस्येव शक्रा-
देध्वजा मेहेन्द्रध्वजा, अत्युच्छिन्नेतृष्विन्द्रध्वजेषु, स्था० ।

तासि एं मणिपेडियाणं उवरि चत्तारि महिदज्भया
पणत्ता ।

स्था० ४ ठा० २ उ० । राय० । विश्वपुरे धरणेन्द्रस्य राक्षः

पुत्रे, ग० ३ अधि० । मणिपीठिकामध्यगता महेन्द्रध्वजाः
मिद्धायतनवर्णकादवयोद्धव्याः । ज० ४ वत्त० ।

महिदम्पभसूरि-महेन्द्रप्रभसूरि-पुं० । अञ्जलगच्छीये सिंह-
निलकसृगिण्ये, अयमाचार्यः विक्रमसंवत् १३६२ वर्षे जातः
विक्रमसंवत् १४४४ वर्षे स्वर्ग गतः । जै० ६० ।

महिदफल-महेन्द्रफल-न० । इन्द्रयवे, उत्त० २ अ० ।

महिदमीह-महेन्द्रमिह-पुं० । सनत्कुमारस्य चक्रवर्तिनो मि-
त्रे मृगिकालिन्दीतनये, उत्त० १२ अ० । स्था० ।

महिदसूरि-महेन्द्रसूरि-पुं० । धर्मघोषसृगिण्ये आतुरप्रत्या-
ख्यानवृत्तिकृति, आतु० । अयमाचार्यः विक्रमसंवत् १२२२ वर्षे
जातः १३०६ वर्षे स्वर्गतः । विक्रमसंवत् १२६४ वर्षेऽनेन शत-
पदिकानाम ग्रन्थो रचितः महेन्द्रसिंहसृगिरित्परमस्य नाम ।
द्वितीयाऽपि महेन्द्रसूरिर्हर्मचन्द्राचार्यशिष्यः, तद्वचिताऽने-
कार्यसङ्ग्रहग्रन्थे अनकार्यकैटवाकरकौमुदीनाम टीकाऽ-
स्ति । जै० ६० ।

महिच्छ-महेच्छ-त्रि० । महती राज्यविभवपरिवारादिका स-
र्वातिशायिनी स्वच्छान्तःकरणप्रवृत्तिर्यस्य सः । सूत्र० २
श्रु० २ अ० । दशा० अधिकोपधियुक्ते, स्था० ६ डा० । प्रश्न० ।

महिद्व-महिद्व-न० । तत्कसंसृष्टे, विपा० १ श्रु० १ अ० ।

महिद्वि-महिद्वि-त्रि० । महती ऋद्धिर्यस्य सः । दिव्यानुका
ग्लिचर्माके, उत्त० ११ अ० । प्रज्ञा० । चं० प्र० ।

महिमकिरिया-महिमक्रिया-स्त्री० । शवदाहस्थाने मृतमाहा-
त्म्यकरणे, " भरहो वि भगवतो यूपं काऊण चक्रयणस्स
अट्टाहिया महिमकिरिया " आ० म० १ अ० ।

महिमा-महिमन्-पुं० । महोत्सवे, प्रा० १ पाद ।

महिमा-स्त्री० । " वेमाञ्जल्याद्याः स्त्रियाम् " ॥ ८ । १ । ३५ ॥

महिमाशब्दश्च स्त्रीलिङ्गाऽपि दृश्यते । महोत्सवे, प्रा० । पञ्चा०
१ विव० । विशिष्टे काले पूजायाम्, आचा० २ श्रु० १ अ० २ उ० ।
आ० म० । महत्त्वप्राप्तौ अङ्गुल्यग्रेण चन्द्रादिस्पर्शमयोग्यतायाम्,
डा० २६ डा० । सूत्र० ।

महिय-महित-त्रि० । पूजिते, आ० चू० ५ अ० । उत्त० । विशेष० ।
न० । ज्ञा० । आ० म० । औ० । प्रज्ञा० । पुष्पादिभिः पूजिते, ध० २
अधि० । आव० । नि० । आ० म० । आ० चू० । स० । औ० ।
नमस्कृते, आ० चू० ५ अ० । सेव्यतया वाञ्छिते, उत्त० ३ अ० ।
अभिष्टुते, अनु० । प्रश्न० । पूजने, न० । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
मथित-त्रि० । विलोडिते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । स्त्रियाम्-

मथिता मानमन्थनात् विलोडितेत्यर्थः । ज्ञा० १ श्रु० १६
अ० । भ० । स० । आ० म० । रा० । प्रश्न० । दध्नि, प्रव० ४ द्वार ।

महियद्वय-महिकाटुक-न० । घृतसम्बन्धिके, वृ० १ उ० ।

महियल-महितल-न० । भूतले, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

महियलपङ्क्ति-महीतलप्रतिष्ठित-त्रि० । महीतलस्थिते ,

कल्प० १ अधि० ३ लृण ।
महिया-महिका-स्त्री० । धूमिकारूपे अण्काये, आघ० ।
गर्भमासादिषु सायं प्रातर्वा धूमिकापातो महिकेत्युच्य-
ते । आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । आ० म० । जी० ।
५८

आ० चू० । कल्प० । अनु० । प्रव० । जी० । गर्भमासेषु
सूक्ष्मवर्षे, प्रज्ञा० १ पाद । दश० । भ० । नि० चू० । विशेष० ।
स्था० । आव० । आचा० ।

महिरुह-महिरुह-पुं० । वृक्षे, दश० १ अ० ।

महिला-मिथिला-स्त्री० । विद्वज्जनपदे स्वनामख्यातायां
नगर्याम्, 'तेणं समणं महिला णामं सुयरी होन्था' चं० प्र० १
पाहु० । आव० । विशेष० । निद्वयानामुत्पत्तिस्थाने, उत्त० ६
अ० । आ० क० । आ० चू० ।

महिला-स्त्री० । स्त्रियाम्, वृ० २ उ० । आ० चू० । को० । प्रव० ।

नाणाविहेहिं कम्मेहिं मिप्पयाईहिं पुरिमे मोहंति ति
महिलाओ ।

(नाणा०) नानाविधैः कर्मभिः कृपियाणिज्यादिभिः शि-
ल्पकादिभिश्च कुम्भकार-लोहकार-चित्रकार-तन्तुवाय-
नापित-विज्ञानैः पुरुषान् [मोहन्तीति] मोहं प्रापयन्ति
धातूनामनेकार्थत्वात्, विडम्बयन्तीत्यर्थः, इति महिलाः ।
यद्वा—नानाविधैः कर्मभिः मैथुनसंवादिभिः शिल्पादिभि-
श्च मस्तकादौ कवर्थादिविज्ञानैः, पुरुषान् बालनरान्
मोहयन्तीति आत्मसात्कुर्वन्तीति स्वस्वार्थपूरणार्थेति महि-
लाः, [पुरि ति] पुरुषान् मत्तान्-उन्मत्तान् मुक्तगुरुज-
नकजननीवान्धवभगिनीमित्राविलज्जान् कुर्वन्ति प्रमदाः,
महान्तं राटिं कलिं जनयन्ति उत्पादयन्तीति महिलाः ।
तं० । " रामा रमणी सीमं—तिणी बह्व वामलोअणा वि-
लया । महिला जुवई अवला, निअंविणी अंगणा नारी "
॥ १२ ॥ पाइ० ना० १२ गाथा ।

महिलासभाव-महिलास्वभाव-पुं० । स्त्रीस्वभावे, ध० ३ अधि० ।

महिलिया-महिलिका-स्त्री० । महान्तं राटिं कलिं जनयन्ति
उत्पादयन्तीति महिलिकाः । तं० । स्त्रियाम्, अनु० ।

महिल-महत्-त्रि० । सर्वेभ्योऽपि वृद्धतरं, वृ० ३ उ० ।

महिउडियाकमलसरिसोवम-महोष्ट्रिकाकमलसदृशोपम—
त्रि० । महाभाजनखण्डतुल्ये, उपा० २ अ० ।

महिवद्व-महीपृष्ठ-न० । भूतले, उत्तरपदत्वात् । " पृष्ठे वा-
नुत्तरपदे " ॥ ८ । १ । १२६ ॥ इति ऋत इत्वं न । प्रा० ।

महिवाल-महीपाल-पुं० । " पो वः " ॥ ८ । १ । २३१ ॥ इति प-
कारस्य दन्वोष्ठयो वः । महिवालो । राजनि, प्रा० १ पाद ।

महिस-महिप-पुं० । मह्यां शेते इति महिपः । द्विखुरजीवविशेषः,
अनु० । प्रव० । आ० म० । प्रज्ञा० ।

महिसंदो-देशी-शिष्यतरौ, दे० ना० ६ वर्ग १२० गाथा ।

महिसकरण-महिपकरण-न० । महिपानुद्दिश्य किञ्चित्कर-
णे तादृशे स्थाने, आचा० २ श्रु० २ चू० ३ अ० ।

महिसगाम-महिपग्राम-पुं० । भरतक्षेत्रे वैताढ्यपर्वते उत्तर-
श्रेण्यां स्वनामख्याते ग्रामे, ती० ६ कल्प ।

महिमाणिय-महिपानीक-न० । महिपसैन्ये, स्था० ७ डा० ।

महिसिकं-देशी-महिर्यासमूह, दे० ना० ६ वर्ग १२४ गाथा ।

महिसी-महिषी-स्त्री० । राजभार्यायाम्, स्था० ४ डा० १

उ० । “ सेरिही महिसी ” पाइ० ना० २१६ गाथा ।

महिहर-महीधर-पुं० । एवंते, “ (७६) सेलो अयलो अही
सिलोच्चयो महिहरो धरो सिहरी ” पाइ० ना० ५० गाथा ।

मही-मही-स्त्री० । पृथिव्याम्, उत्त० २७ अ० । वृ० ।
आ० म० । मनःशिलायाम्, जै० गा० । भुवि, दश० ५
अ० १ उ० । सूत्र० । महावातोत्तिससचित्तपृथिव्याम्,
विशे० । रत्नप्रभादिपृथिवीषु, आव० ४ अ० । समुद्रगते
महानदीभेदे, स्था० ४ ठा० २ उ० । जै० गा० । “ वसुहा
वसुधरा वसुमई मही मेहणी धरा धरिणी ” पाइ०
ना० २६ गाथा ।

महीरुह-महीरुह-पुं० । वृत्ते, “ साही विडवी वच्छो महीरुहो
पायवो दुमो य तरू ” पाइ० ना० ५४ गाथा ।

महीवलय-महीवलय-न० । समस्तधरणीतले, दर्श० ३ तत्त्व ।

महीहर-महीधर-पुं० । चम्पायां नगर्यां कालीनामपर्व-
तस्याधोभागे कुण्डनामसरोवरे हस्तियूथाधिपतौ हस्ति-
नि; ती० १४ कल्प । प्रसन्नचन्द्रभूपालपुत्रे, द्वी० । आ० क० ।

महु-मधु-न० । अतिशायिशर्करादिमधुरद्रव्ये, विशे० ।
आ० म० । चौद्रे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । प्रव० । ज्ञा० ।
उपा० । नि० चू० । पुष्पोद्भवे मद्ये, उत्त० १६ अ० ।
पञ्चा० । कुसुमसम्भवे काले, स्था० ७ ठा० । “ मधूणि
निम्नि-मच्छियं पोत्तियं भामरं च ” आ० चू० ६ अ० ।
मात्तिकपात्तिकभ्रमरभेदे त्रिधा मधु । पं० व० २ द्वार ।
विपा० । दश० । ध० । आ० चू० । स्था० । मद्य-
विशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । पञ्चा० । जी० ।
नि० चू० । औ० । नि० । “ इदुतोः दीर्घः ” ॥ ८ । ३ ।
१६ ॥ महहि । प्रा० । “ महेरं महुवारो सी-
ह सरओ महुं अवकरसो ” पाइ० ना० ६४ गाथा ।
मधुनि, न० । “ सारहं महुं ” पाइ० ना० २२४
गाथा । वसन्तर्तौ, पुं० । “ सुरही महु वसंतो ”
पाइ० ना० १५६ गाथा । “ मजे महुम्मि मंसंमि, न-
वणीयंमि चउत्थए । उप्पजंति असंखाया, तव्वमहा तत्थ
जंतुणो ॥ १ ॥ ” इत्यत्र मद्यादिचतुष्के ये जीवा उत्पद्यन्ते
ते कियदिन्द्रिया इति प्रश्ने, उत्तरम्—मद्ये मधुनि न-
वनीते च द्वीन्द्रियाः, मांसे एकेन्द्रिया वादरनिगोदरूपा द्वी-
न्द्रियाश्च, मनुष्यमांसे तु एकेन्द्रिया वादरनिगोदरूपा द्वी-
न्द्रियाः सम्मूर्च्छिममनुष्यपञ्चेन्द्रियरूपाश्च । सम्मूर्च्छन्तीति
शास्त्रानुसारं संभाव्यत इति ६७ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

महुअ-मधूक-न० । मधूके वा ॥ ८ । १ । १२२ ॥ इति
ऊत उद्वा । महुअं । महुअं । ‘ महुआ ’ नामकवृत्तभेदे, प्रा० ।
श्रीदामाख्यपत्ति-मागधयोः, दे० ना० ६ वर्ग १४४ गाथा ।

महुअर-मधुकर-पुं० । भ्रमरे, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।
कुल्लंभुआ, रसाऊ, भिंगा भसला य महुअरा अलिणो ।
ईदिदिग दुग्हा, भुअगाया छप्पया भमरा ॥ ११ ॥ पाइ०
ना० ११ गाथा ।

महुआमव-मध्वामव-पुं० । मधु किमप्यतिशायिशर्करादिम-
धुरद्रव्यं, मध्वेव वचनमाश्रयन्तीति मध्वाश्रयाः । लब्धि-

विशेषकलितेषु, ये हि तथाविधलब्धिवशान्मधुतुल्यं वचनं
वदन्ति । आ० चू० १ अ० । पा० । आ० म० ।

महुकरसम-मधुकरसम-त्रि० । भ्रमरतुल्ये, दश० १ अ० ।

महुकरी-मधुकरी-स्त्री० । भ्रमर्याम्, औ० ।

महुकुम्भ-मधुकुम्भ-पुं० । मधुनः चौदस्य कुम्भो मधुकुम्भः,
मधुभृतं मध्वेव वा कुम्भः मधुकुम्भः । मधुपूरिते घटे, स्था०
४ ठा० ४ उ० ।

महुकैटभ-मधुकैटभ-पुं० । चतुर्थे प्रतिवासुदेवे, प्रव० २११
द्वार । आव० । ति० ।

महुगुलिया-मधुगुटिका-स्त्री० । चौदवर्तिकायाम्, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० ।

महुघाय-मधुघात-पुं० । मधुग्राहकेषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

महुतण-मधुतृण-न० । तृणविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

महुप्पल-महोत्पल-न० । शतपत्रे कमले, “ अंबुरुहं सय-
वत्तं, सरोरुहं पुंडरीअ-मरविंदं । राईवं तामरसं, महु-
प्पलं पंकयं नलिंगं ॥ १० ॥ ” पाइ० ना० १० गाथा ।

महुप्पिय-मधुप्रिय-पुं० । सिद्धार्थपुरे विमलश्रेष्ठिनः तिरुक्क-
टुकयायादिषु लम्पटे पुत्रे, ग० २ अधि० ।

महुप्पिहाण-मधुपिधान-त्रि० । मधुभृतं मध्वेव वा पिधानं
स्थगनं यस्यासौ मधुपिधानः । मधुना पिहिते, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

महुमह-मधुमथ-पुं० । उपेन्द्रे, “ सउरी दसारनाहो, वइकुंडो
महुमहो उर्विदो य ” पाइ० ना० २१ गाथा ।

महुमहण-मधुमथन-पुं० । मधुदैत्यनाशके विष्णौ, विशे० ।
स्था० । आ० म० ।

महुमुह-देशी-पिशुने, दे० ना० ६ वर्ग० १२२ गाथा ।

महुमेह-मधुमेह-पुं० । वस्तिरोगे, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

महुमेहिय-मधुमेहिक-त्रि० । मधुमेहो विद्यते यस्यासौ मधु-
मेही । मधुतुल्यप्रस्त्रावति, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।
मधुवर्णमूत्रानवरतप्रस्त्राविणि, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।
प्रश्न० । विपा० । रा० । आ० क० । द्विखुरजीवविशेषे, औ० ।

महुयर-मधुकर-पुं० । भ्रमरे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । आ०
म० । मधुकरैर्भ्रमरैर्मदजलगन्धाकृष्टैः—कृतमन्धकारं यस्य
स तथा । औ० ।

महुर-मधुर-त्रि० । श्रुतिपेशले, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । ज्ञा० ।
मत्तकोकिलारुतवन्मधुरस्वरे, अनु० । स्था० । भाषया को-
मले, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । शर्कराद्याश्रिते, अनु० । क्षीरद-
ध्यादिषु, तं० । खण्डशर्कराद्याश्रिते रसभेदे, कर्म० १ कर्म० ।
कौमले, औ० । विशे० । आह्लादनवृंहणकृति, स्था० ।

एगे महेरे (मूल) स्था० १ ठा० ।

मध्वादिके, दश० ५ अ० ५ अ० १ उ० । “ पित्तं वातं कफं
हन्ति, धातुवृद्धिकरो गुडः । जीवनकलेशकृद्बाल—वृद्धी-
णौजसां हितः ॥ १ ॥ ” जं० २ वत्त० । ज्ञा० । अनु० ।
श्रावप्रिये, रा० । अकठोरं, भ० ६ श० ३३ उ० । को-
किलारुतवन्मधुरस्वरे, जं० १ वत्त० । रा० । मधुरं

त्रिधा, शब्दार्थाभिधानतः । स्था० ७ डा० । मनोहे, सूत्र०
१ ध्रु० ३ अ० २ उ० । सूत्रार्थोभयैः श्रव्ये, दश० २ अ० ।
आ० म० । वृ० । औ० । मधुराः-कोमलशब्दा, गम्भीरा-
महाध्वनयो, दुरवधार्यमप्यर्थं श्रोतृन् ग्राहयन्ति यास्ता
ग्राहिकाः, पदचतुष्टयस्य कर्मधारयः । “ मधुरगम्भीरग्राहि-
याहि मियमधुरगम्भीरसस्तिरीया ” कचिद् दृश्यते । तत्र च
मिताऽन्तरतो, मधुरा शब्दतो, गम्भीरा अर्थतो ध्वनितश्च स-
श्रीरात्मसम्पद् यासां तास्तथा । भ० ६ श० ३१ उ० ।
सुन्दरे, “ ललित्रं वग्गुं मंजुं मंजुलयं पेसलं कलं महुरं ”
पाइ० ना० ८८ गाथा ।

महुरणाम-मधुरनामन्-न० । रसनामभेदे, यदुदयाजन्तुश-
रीरमिष्टत्वादिवन्मधुरं भवति तद् मधुरनाम । कर्म० १ कर्म० ।
महुरसा-मधुररसा-स्त्री० । अनन्तजीववनस्पतिविशेषे, प्रज्ञा०
१ पद ।

महुरवयण-मधुरवचन-पुं० । मधुरं वचनं यस्यासौ मधु-
रवचनः । रसवद्भवे, व्य० १० उ० । दशा० ।

महुरवयण्या-मधुरवचनता-स्त्री० । मधुरं यथावदर्थतो
विशिष्टार्थवत्तयाऽर्थावगाढत्वेन शब्दतश्चापरुषत्वसौन्दर्य-
गाम्भीर्यादिगुणोपेतत्वेन श्रोतुराह्लादं जनयति तदेवंविधं
वचनं यस्य स तथा, तद्भावां मधुरवचनता । वचनसम्प-
दभेदे, उक्त० १ अ० । स्था० ।

महुरस्सर-मधुरस्वर-पुं० । कलध्वनौ, “महुरस्सरगीयसुस्सरा-
इ” मधुरस्वरगीतसुस्वराणि । प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

महु(धु)रा-मधुरा-स्त्री० । शूरसेनदेशराजधान्याम्, “दो महुरा
आ-दक्खिणा, उत्तरा या” आ० ४ अ० । सूत्र० । आ० म० ।
प्रज्ञा० । विशेष० । मधुरा नगरी शूरसेनाख्यो देशः । प्रव० २७५
द्वार । आ० क० । विपा० । आ० म० । वृ० । आ० चू० । क-
प्पजन्मस्थानं, आ० १ अ० । स्था० ।

मधुराकल्पः—

सत्तसते वीसइमे, नमिऊण जिणंसरे जयसरणणे ।

भविष्यजणमंगलकरं, मधुराकप्पं पक्खामि ॥ १ ॥

तिथ्यसु पासनाहस्स, वट्टमाणंमि दुद्धि मुण्णिगीहा ।

धम्मरुइ धम्मघोसा, नामेणं आसि निस्संगा ॥ २ ॥

ते य छट्ठमदसमदुवालसमपक्खेववासमांसियदोमासिअ-
तिमासिअवमणाइं कुणंता भव्वे पडिवाहिंता कयावि म-
हुगउरिं विहरिआ । दीहा नव जोअणाइं वित्थिणणा पा-
सट्ठिअजउणाजलपक्खालिअवरणपयारीवभूसिआ धवलह-
रंदेलवावीकूधपुक्खरणीजिणभवणहट्ठोवसोहिआ पढंतवि-
विहवाउत्थिजविप्पसत्था हुत्था । तत्थ ते मुणिवरा अणे-
गतलकुसुमफललयाइणं भूअरमणाभिहाणं उववणे उगहं
अणुणविअ वीआवासारत्तं चउमासं कआववासा । तेसि
सज्जायतवचरणपसमाइगुणेहिं आवजिज्या उववणसामिणी
कुवेरदेवया । तआ सा रत्तिं पयडीहाऊण भणइ—भयवं !
तुम्ह गुणेहिं अईवाहं हिट्ठा, तो किं पि वरं वरेह । ते भणं-
ति—अम्हे निस्संगा, न किं पि मग्गामो । तआ धम्मं सु-
णावित्ता अविरयसाविआ सा तेहि कया । अअया कत्तिअध-
वलमुमिरयणीए सिज्जापरिं त्ति आउत्तिअ कुवेरा मुणि-

वरेहिं, जहा-साविण ! द्दहसंमत्ताए जिणवंदणपूयणोवउत्ता-
ए य होअव्वं, वट्टमाणजोगेण चउमासयं काऊण अन्नगामे
पारणत्थं विहरिस्सामां । तीए ससोगाए वुत्तं-भयवं ! इत्थे-
व उववणे कीस न सव्वकालं चिट्ठह । साधू भणंति—

“ समणंणं सउणाणं, भमरकुलाणं च गोउलाणं च ।

अणियाओ वसहीओ, सारइयाणं व मेहाणं ” इति ।

तीए विण्णत्तं-जइ एवं ता साहेह धम्मकज्जं जहादंसं सं-
पाडेमि अमोहं देवदंसणं ति । साधूहि वुत्तं-जइ ते अनिवंधो
ता संघसहिणं अम्हे मेरुमि नेऊण चइयाइं वंदोवेहि । ती-
ए भणियं—तुम्हे दो जणं अहं देवे तत्थ वंदोवेमि त्ति ।
महुरासंघे चालिण मिच्छादिट्ठी देवा कयाऽवि विग्घं कुणंति ।
साधू भणंति—अम्हेहि आगमवलेणं चेव सत्ती, महुरा-
संघं नेउं न तुह सत्ती तो अलाहि, अम्हे दुएहं तत्थ गम-
णेणं । तआ विलक्खीभूआए देवीए भणियं जइ एवं
ता पडिमाहिं सोहिअं मेरुआनारं काउं दोवेमि, तत्थ सं-
घसहिआ तुम्हे देवं वंदह । साधूहि पडिबन्नए कंच-
णघडिओ रयणाऽऽविचइओ अणगसुरपरिचरिओ तोरण-
उक्कयमालालंछिओ सिहरोवरि छत्तिचयसांलिं रत्तिं धूमो
विम्हाविओ मेहलातिगमंडिओ, इक्किआए मेहलाए चाउ-
हिंसि पंचवण्णरयणमयाइं विवाइं । तत्थ मूलपडिमा सि-
रिसुपाससामिणी पडिआविया । पहापाला आ वि बुद्धा, तं
धूमं पिच्छंति, परुणपरं कलहंति । अ । केइ भणंति—वासुइलं-
छुणो एस सयंभूदेवो, अन्नं भणंति—सेससिज्जाठिओ नागा-
यणो एस, एवं वंभ-धरणिद-सूर-खंदाइसु विभासा, बुद्धा
भणंति—न एस धूमो किं तु बुद्धि डलत्ति, तआ मज्झत्थपु-
रिसेहिं भणियं—मा कलहेह । एस ताव देवनिम्मिओ ता सो
देवो संसयं भंजिस्सइ त्ति । अप्पणो देवं पंडे सुलिहिन्ता निअं-
गुट्ठीसमेआ अत्थह, जस्स देवो भविस्सइ तस्सेव इक्को पडो
घाडस्सइ, अत्तेसि पडो देवो नासहिइ । संघणाऽवि सुपा-
ससामिपडो लिहिआ । तत्थ लेहिअ २ देवपडा समुवट्ठाविआ
पूअं काउं नवमीरत्तीए दरिसिणीणो गायंताविआ अज्ज-
रत्ते उइंउपवणो तणसक्करपत्थरजुतो वसरिओ, तेण स-
व्वेऽवि पडा तंदिता नीया पालिया गज्जिअरवेण नट्ठा
दिसो दिसिं जणा, इक्को चेव सुपासपडाविओ विम्हिआ
लोआ, एस अरिहंतो देवो त्ति, सो पडो सयलपुरं भामिओ ।
यमजत्ता पवत्तिआ, तणहवणं पारजं, पढमणहवणकए कलहंतां
सावया । महलपुरिंसहिं गोलएसु नामगब्भेसु जस्स नाम
कुमारीहत्थे पइ सो दरिद्रो ईसरं वा पढमं एहवणं करेउ । एवं
दसमरयणीए ववत्था कया । तआ एगारसीए दुद्धदहियघ-
यकुंकुमचंदणाइहिं कलससहस्सेहिं सट्ठा एहावेसु पिच्छन्न-
ट्ठिआ सुरा एहाविति । अज्ज वि तदेव जत्ताए आविति ।
कमण सव्वेहिं एहवणं कए पुक्कधूवत्थमहाधयआहा-
रणाहिं आगेविति । साधूणं वत्थघयगुलाइहिं ति वारसीए
तीए मालावडाविआ, एवं ते मुणिवरा देवं वंदिय सयलसंघ-
माणंदिआ चउमासं काउं अणत्थ पारणं काऊण तित्थं पया-
सिअ धुअकमाकमण सिद्धिं पत्ता । तत्थ सिद्धिचिं जायं ।
तआ मुणिविउअदुरिआ देवी निअं जिणवयणरया अज्जप-
लिओवमं आउअं भुंजिन्ता चविऊण माणुसत्तं पाविऊण
उत्तमपयं पत्ता । तीए ठाणे जा जा उप्पज्जइ सा सा कुवेर

त्ति भगणइ । तीण परिक्खिज्जेतो भूभो बहु काले उग्घाड-
विश्रो जाव पागससामी उप्पगणा । इत्थंतेर मधुराण गणा
लोभपरवसेण जणो हक्कागिणु भणिओ । एयं कण्ठमणि-
निम्मिअं भूभं कट्ठिअ मह भंडारि गिवह । तओ सारघाडि-
अकुहाडेहि जाव लोओ कट्ठण्ठे घाए पट्ठिणे ताव ते
कुहाडा न लगंति । तेमि चैव घायदायगाणं अंगेसु घाया
लगंति । तओ राइणा अपत्तिअं, तेण सयं वि अ घाओ दि-
गणा कुहाडेण उच्छलिअ रगणा सीसं छिगणं । तओ देवयाण
कुहाए पयडीहाऊण भणिओ—जाणवया, पावा ! किमय-
माहत्ते जहा राया तहा तुम्हं वि मरिस्सह । ते उ तेहि
भीणहि धूवकडुच्छुयहत्थाहि देवया सामिया, देवीए
भणिओ—जइ जिणहरं अचह ता उवसग्गाओ मुचह । जो
जिणपडिमं मिद्धालयं वा पुइस्सइ तस्स घरं थिरं होही,
अन्नहा पडिस्सह । अओ चैव मंगलचेइयपस्वणाए कप्पो
छेयग्गेथ महुराभवणाइं निदेसणीकयाइं एइ, वरिसे जिणप-
डा पुंर भामेयवोत्ति कुहाडयड्ढी य कायव्वा । जो इत्थ राया
भवइ तेण जिणपडिमा पड्डाविअ जीविस्सति अन्नहा
न जीविहिति । ते सव्यं देवयावयणं तहव काउमाहत्तं
लोणहि, अन्नया पामसामी केवलिविहारणं विहरंते म-
धुरं पत्तो, समोसरणं धम्मं साहइ, दूसमाणभावं च भा-
विणं पयासेइ ; तओ भगवते अन्नंथ विहरिणं संगं हक्का-
रिअ भणियं—जाव राण, जहा आसत्ता दूसमा परुविओ
सामिणा लोओ राया य लोभग्रत्था होहि त्ति अहं च पम-
त्ता । जयवि राओ सा उग्घाडण एयं भूभं सव्वकालं सकामि
रक्खित्ते तओ संघाएसेण इट्ठाहि ठक्कमि, तुज्झाहि वि वा-
हरं पामसामी सेलमईओ पुज्जिअओ । जइ य अम्ह वइ-
समण अन्ना वि देवी होही सा अम्भितेरे पूअं करिस्सइ ।
तओ बहुगुणं ति अणुमत्तिअं संघेण देवीए तहव कयं । तओ
वीरणाए मिडि गण साहिणहि तेरससणहि वरिसाणं
वप्पहट्ठी सूरि उप्पगणा, तेण वि णहि तित्थं उद्धरिअं । पाम-
जिणो पृआविओ । सामयपूअकण्ठंथं काण्णकूवकुट्टा का-
गविओ । नउगमीडण णिण दो वि आउसंघेण इट्ठाओ
खमेतीओ मुणित्ता पत्थेगहि वेढाविओ उक्खिज्जाविउमा-
हत्तो भूभो देवयाणं मुमिणतेर वारिओ, न उग्घाडयवो
एमु त्ति, तओ देवयावयणं न उग्घाडिओ । सुर्घाडअप-
त्थेगहि परिवेदिओ अ । अज्ज वि देवाहि रक्खिज्जइ । बहुप-
डिमसहस्सेहि देउलेहि आवासाणिआपणसेहि मणहराण
गंधउडीए चिह्नाणिओ अवाइअखित्तपालाईहि अ संजुत्तं
एयं जिणभवणं विगयति । इत्थ नयरीए कण्ठवासुदेवस्स
भावितित्थंकरस्स जप्पो, अज्जमं गू आयरिअस्स जक्खभूअ-
स्स हुंइअजक्खमस्स य चोरजोवमस्स इत्थ देउले चिट्ठइ ।
इत्थ पंच थलाइं । ते जहा-अक्खलं चीरथलं पउमथलं
कुरुथलं महाथलं दुवाजम वणाइं, ते जहा-लोहवणं भटव-
णं मधुवणं छिल्लवणं तालवणं कुमुअवणं भंडीरवणं खइरवणं
कामिअवणं कालवणं बहुलावणं महावणं । इत्थ पंच लो-
इअत्तिथोइं, ते जहा-विस्सेनिअत्तिथं अतिकुंडत्तिथं वे-
कुंडत्तिथं कालिज्जत्तिथं चकत्तिथं । सेत्तेजं रिस्सहं गि-
रित्तो नेमि भरुअच्छं मुणिसुच्चयं माहणं वीरं मधुराए
सुपासे घाडअदुग्गभेतेरं नेमिना सारइ हुंढणं थि-
हारित्ता गोवालगरिमि जो भुंजज्जइ तेण अमरसय-

सेविअकरकमलेण सिरिवप्पहट्ठसुरिणा अदुसयच्छुवी—
से—२२६ विक्रमसंवच्छेरे सिरिवीरियं मधुराए टाविअं । इ-
त्थ सिरिवज्जमाणजोवेण विस्सभूइणा अपरिमिश्रवलत्तणकए
निदाणं कयं, इत्थ जउणावंकजउणराणं हयस्स दंडअण-
सारस्स केवले उप्पन्नं महिमत्थं इंदो आगओ । इत्थ जिअ-
सत्तुनरिंदपुत्तो कालेवसिअमुणी अरिसगेगहिओ मुग्गिल-
गिरिमि सदेहे वि निप्पहो उवसग्गे अहिआमिस्सु । इत्थ
संखरायरिसां तवप्पहावं दट्ठं सोमदेवदिओ गयउरं दिक्खं
वेत्तुण सयं गंतुण कासिए हरिणं सवलरिसां देवपुजो
जाओ । इत्थ उप्पन्ना रायकन्ना निव्वुदनाम गहावेहिणो
सुरिंदस्स सयंवग जाया । इत्थ कुवेरदिन्नाए कुवेरसणा-
जणणी कुवेरदत्तो अ भाया ओहिनारेण नाउं अट्टारस्स-
नत्तुणहिं पडिवोहिया । इत्थ अज्जमं गू सुअसागरपागो
इहिरससायगावेहिं जक्खत्तमुवागम्म जीहा य मारणेण
साधुणं अप्पमायकण्ठंथं पडिवोहमकासी । इत्थ केवल-
सवलनामाणो वसहपोआ जिणदाससंसग्गीए पडिवुडा
नागकुमाग होऊण वीरवरस्स भगवओ नावारुहस्स
उवसग्गे निवारिस्सु । इत्थ अज्जिआपुत्तो पुप्फचूलं पव्वाविअ
संसारसायराओ उत्तारित्था । इत्थ इंदत्तो पुगहिओ गव-
क्खट्ठिओ मिच्छुदिट्ठी अहो वरुचंतस्स सापुस्स मत्थय-
उवरि पायं कुणंते संहणं गुरुभत्तीए पायहीणा कओ । इत्थ
भूअघरे ठिआ निग्घोहवत्तव्यं नियाओ परिमाणं च
पुच्छिअ तुट्ठचित्तेण संक्कणं अउजरक्खिअमूनी वेदिआ
उवस्सयस्स अन्नओ जुत्ते दारं कयं । इत्थ वत्थपूसमित्तो
वयपूसमित्तो दुव्वलिआपूसमित्तो अ लडिस्पत्ता विअरि-
आ । इत्थ दूसहदुम्मिकंथं दुवालसवारिमिणं नियत्ते सय-
लसंघमेलिअआगमाणो पवत्तिओ गंदिलायरिण । इत्थ
देवनिम्मिअभूभं पक्खक्खमणेण देवयं आराधित्ता जिण-
भदखमासमणेहि उदेहिआ भक्खियपुत्थयपत्तत्तणेण तुहं
भग्गे महानिसीहं संधिअं । इत्थ खरगस्स तवेण तुट्ठा-
सासणेदेवया तव्वरिणअपरिगहिअं इमं तित्थं संग-
वयणाओ आरहंतया पत्ते अक्कासीदेवीए अइलोभपरच्च-
संजणं काइं सोवरीओ भूभं पच्छत्तं काउं इट्ठमयं तओ
वप्पहट्ठिवयणाओ अउमराएण उवरि विताकलावत्तिअं
कारिअं । इत्थ संखराओ कलावई अ पंचमज्जमं देवसीहक-
णयसुंदरीनामाणो समणोवासया रज्जसिरिं भुंजित्था । एवं-
विहाणं अणेगेसिं सेविहाणामेसा नयरी उप्पत्तिभूमी ।
इत्थ कुवेरा नरवाहणा, अंबिया य सीहवाहणा, खित्तवालो
अ सारमेअवाहणां तित्थस्स रक्खं कुणंति ।

“ इय एस महुरकप्पो, जिणपहसूरीहिं वणिगओ कं णि ।
भविणहिं सइ पटिअइ, इहपरलोइयसुहत्थाहि ॥ १ ॥
भविआण पुण्णरिद्धी, जा जायइ महुरत्तिथजत्ताए ।
अस्मि कण्पति सुए, सा जायइ अवहिअमणाणं ॥ २ ॥ ”
इति श्रीमथुराकल्पः समाप्तः । ती० २ कल्प ।

महुराभिहाणा-मथुराभिधाना-खी० । मधुरं श्रुतिपेशलमभि-
धानमुच्चारणं यस्याः सा । मथुराभिधानगाथायुक्तायाम्,
सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । आ० म० ।

महुरालिख-देशी-परिचिते, दे० ना० ६ वर्ग १२५ गाथा ।

महलट्टि-मधुयट्टि-स्त्री० । यष्ट्यां लः ॥ ८ । १ । २३७ ॥
इति यस्य लः । मुहलेटीति ख्याते औपधिभेदे, प्रा० १ पाद ।
महुला-मधुला-स्त्री० । पादगण्डे, "पादे गंडं महुला भणति"
नि० चू० २ उ० । उत्त० ।

महुल्ल-मम-वि० । मे मइ मम मह महं मज्झं मज्झं अन्ह
अन्हं डसा ॥ ८ । ३ । ११३ ॥ इति ममस्थाने महादेशः । ततः ।
स्वाये कश्च वा ॥ ८ । २ । १६४ ॥ इति उल्लप्रत्ययः । स च डि-
त् । मह पिउल्लओ । महुल्लं । प्रा० ।

महुवण-मधुवन-न० । मधुरायां स्वनामप्रसिद्धे वने, ती० ८
कल्प ।

महुवार-मधुवार-पुं० । दारुणि, " मइअं महुवारो सीहु
सरओ महु अवकरसो " पाइ० ना० ६४ गाथा ।

महुसिंगी-मधुगङ्गी-स्त्री० । औपधिवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

महुसित्थ-मधुसिक्थ-न० । मधुयुक्तं सिक्थं मधुसिक्थम् ।

मधूच्छिष्टे, न० । मद्ने, भ० ८ श० ६ उ० । स० । आ० म० ।

अलक्कपथो येन पदेनालक्ककः कामिन्या पात्यते तावन्मात्र-
या लिम्पति कर्दमः स मधुसिक्थकोऽभिधीयते । ओव० ।

महुसित्थजल-मधुसिक्थजल-न० । अलक्ककमार्गावगाहिकर्द-
मस्योपरि वहति जले, ओव० ।

महुस्सव-महोत्सव-पुं० । बहुजनजानपदादिमेलनपूर्वकमुत्स-
वस्थाने, आचा० २ थु० २ चू० ४ अ० ।

महेंद-महेन्द्र-पुं० । ऐरावतवर्षे भविष्यति पञ्चदशे तीर्थकरे,
प्रव० ७ द्वार ।

महेडु-देशी-पङ्के, दे० ना० ६ वर्ग ११६ गाथा ।

महेय(कद)-महेल्ल-पुं० । ऊर्णाविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

महेलापहाण-महिलाप्रधान-पुं० । स्त्रीवशवर्तिषु पुरुषेषु,
पि० । (ते च 'माणपिडे' शब्दे दर्शयिष्यन्ते)

महंस-महेश-पुं० । ईश्वरे, " महेशानुग्रहात्केचिद्, योगसि-
द्धिं प्रचक्षते । क्लेशाद्यैरपरामृष्टः, पुंविशेषः स चेप्यते ॥१॥"
द्वा० १६ द्वा० । यो० वि० । स्था० ।

महेसकस-महेशाख्य-पुं० । महेश्वर इत्याख्या यस्य सः । म-
हेश्वरत्वेन ख्याते, स्था० ८ डा० । सू० प्र० । जे० ।

महंसर-महेश्वर-पुं० । औत्तराहाणां भूतवादिनामिन्द्रे, स्था०
२ डा० ३ उ० । दर्श० । आच० । शिवे, आच० ६ अ० ।

महंसरदत्त-महेश्वरदत्त-पुं० । कौशाम्यां बृहस्पतिदत्तनाम्नो
ब्राह्मणस्य पूर्वभवजीवे, स्था० १० डा० । (' बहष्पदत्त '
शब्दे पञ्चमभागे १२६५ पृष्ठे कथा गता)

महेंसरसूरि-महेश्वरसूरि-पुं० । कालिकाचार्यकथा-संयमम-
ञ्जयाख्ययोऽग्रन्थयोः कर्त्तरि आचार्ये मुनिचन्द्रसुरिकृताऽऽ
वश्यकसप्तयुपरिटीकाकारके देवसूरिशिष्ये, जे० ६० ।

महंमि-महर्षि-पुं० । महोऽश्वासावृषिश्च महर्षिरित्यन्तोऽप्रतप-
श्चरणानुष्ठायित्वा दनुलपरीषदोपसर्गसहनाद्येति । यतौ,
सूत्र० १ थु० ६ अ० । तपाविशेषशोपितकल्मषे, सूत्र०
१ थु० १३ अ० । सुसाधौ, दश० १ चू० । मोक्षपिणि,
५६

दश० ६ अ० १ उ० । महान्तश्च ते सर्वज्ञानात्तीर्थप्रवृत्त-
नादतिशयत्वाद् वा ऋषयश्च मुनयो महर्षयस्तैस्तीर्थकरै-
रित्यर्थः । तीर्थकृत्यु, प्रश्न० १ आथ० द्वार । सूत्र० । अ-
नुकूलप्रतिकूलोपसर्गसहिष्णुत्वान्महर्षिषु, महान् बृहत्स्व-
गादिफलापेक्षया मोक्षस्तमिच्छन्ति-अभिलषतीति महर्षी म-
हर्षिषो । सूत्र० २ थु० १ अ० । उत्त० । एकान्तोऽन्वस्वरूप-
त्वान्मोक्षस्तमिच्छत्येवं शीलो महर्षी । उत्त० ४ अ० ।

महामुनो, आचा० १ थु० ५ अ० ५ उ० । सूत्र० । उत्त० ।

महागणधरादिषु, आतु० ।

महोक्त्व-रहोक्त्-पुं० । युवगवे, जो० ३ प्रति० १ आधि०
२ उ० ।

महोघ-महौघ-पुं० । अपारसंसारसागरे, सूत्र० १ थु० २
अ० २ उ० ।

महोदग-महोदक-पुं० । महाजले, पो० ८ विव० । नि० ।

महोदय-महोदय-पुं० । पुण्यानुबन्धिपुण्यविभूतिलाभे,
पो० ८ विव० ।

महोदर-महोदर-पुं० । बहुभोजिनि, " महोदरो जो बहु भुं-
जइ " । नि० चू० १ उ० ।

महोदहि-महोदधि-पुं० । स्वयंभूरमणसमुद्रे, सूत्र० १ थु०
६ अ० ।

महोरग-महोरग-पुं० । व्यन्तरविशेषे, जे० १ वल्ल० । अ-
नु० । स्था० । भ० । " महोरगाणं अइकाया महाका-
या " प्रज्ञा० २ पद । उरःपरिसर्पभेदे, जो० १ प्रति० ।

महोरगास्तु मनुष्यक्षेत्रवहिर्भाविनो यच्छरीरं योजनसह-
स्रप्रमाणमुत्कर्षतः आख्यायत इति । प्रश्न० १ आथ० द्वार ।

सम्प्रति महोरगानभिधित्सुराह—

से किं तं महोरगा ? महोरगा अण्णगविहा पाप्ता । तं

जहा-अत्थेगइया अंगुलं पि अंगुलपुहत्तिया वि वियत्थि

पि वियत्थिपुहत्तिया वि रयणिं पि रयणिपुहत्तिया वि

कुच्छि पि कुच्छिपुहत्तिया वि धणं पि धणपुहत्ति-

या वि गाउयं पि गाउयपुहत्तिया वि जोयणं पि

जोयणपुहत्तिया वि जोयणसयं पि जोयणसयपुहत्तिया

वि जोयणसहसं पि, ते णं थले जाता जले वि

चरंति, थलं वि चरंति, ते णत्थि इहं बाहिरणसु

दीधिसु समुदंसु हवंति, जे यावन्ने तहप्पमारा । सेत्तं महोरगा ।

(से किं तं इत्यादि) सुगमम्, नवरं वितस्तिद्वादि-

शाङ्गुलप्रमाणा, रतिर्हस्तः, कुलिर्द्विहस्तमानः, धनुश्च-

तुर्हस्तम्, गव्यूतं द्विधनुःसहस्रप्रमाणम्, चत्वारि गव्यू-

तानि योजनम्, इदं च वितस्त्यादि—उच्छ्रयाङ्गुलापेक्षया

द्रष्टव्यम्, शरीरप्रमाणस्य परिधिन्त्यमानत्वात्, तथा-अस्ती-

ति निपातोऽत्र बहुत्वाभिधायी, प्रतिपदं च संबध्यते,

ततोऽयमर्थः—सन्त्येके केचन महोरगा अङ्गुलमपि शरीरा-

वगाहनया भवन्ति, तथा सन्त्येके केचन येऽङ्गुलपृथक्त्वका

अपि, अङ्गुलपृथक्त्वं विद्यते येषां ते अङ्गुलपृथक्त्वकाः

" अतोऽनेकस्वरान् " ॥ ७ । २ । ६ ॥ इति इकप्रत्ययः, तेऽपि

शरीरावगाहनया भवन्ति, अङ्गुलपृथक्त्वमानशरीरावगा-
हना अपि भवन्तीति भावः, एवं शेषसूत्राण्यपि भावनी-
यानि । (ते णं, इत्यादि) ते—अनन्तरं दितस्वरूपा महो-
रगाः स्थलचरविशेषत्वात् स्थले जायन्ते, स्थले च जाताः
सन्तो जलेऽपि स्थल इव चरन्ति स्थलेऽपि चरन्ति तथा
भवस्वाभाव्यान्, यद्येवं ते कस्मादिह न दृश्यन्ते, इत्या-
शङ्कयामाह—(ते नऽन्ति इहं, इत्यादि) ते—यथोक्तस्व-
रूपा महोरगा इह—मानुषं क्षेत्रे (नन्ति त्ति) न स-
न्ति, किं तु बाह्येषु द्वीपसमुद्रेषु भवन्ति, समुद्रेष्वपि च
पर्वतदेवनगर्यादिषु स्थलेष्वप्यस्ते न जलेषु, स्थूलतरत्वा-
त् । तत इह न दृश्यन्ते । (जे यावत् तदहणगारा इति)
येऽपि चान्ये अङ्गुलदशकादिशरीराऽवगाहनमानास्तथाप्र-
काराः सन्ति तेऽपि महोरगा ज्ञातव्याः । उपसंहारमाह—
(सेत्ते, इत्यादि) ते समासत्रा, इत्यादि प्राग्वद् भाव-
नीयम् । प्रज्ञा० १ पद ।

महोरगकण्ठ—महोरगकण्ठ—न० । रत्नविशेषे, जी० ३ प्रति०
४ अधि० । रा० । औ० ।

महोवगरण—महोपकरण—न० । द्रव्यनिर्णय, आचा० १ श्रु०
२ अ० ३ उ० ।

महोसहि—महोपधि—स्त्री० । दूर्वायाम्, लज्जालुलुपे, “ सहदेवी
तथा व्याघ्री, बला चातिबला तथा । शङ्खपुष्पी तथा सिं-
हो, अष्टमी च सुवर्चला ” ॥ १ ॥ महोपध्यष्टकं प्रोक्तम् ।
वाच० । औपधिनिर्णय, ती० ६ कल्प ।

महोमिण—महोष्ण—त्रि० । अन्युष्णे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
मा—मा—अव्य० । निर्णये, जी० १ प्रति० । उत्त० । ज्ञा० । नि०-
चू० । तं० । औ० । दर्श० । प्रतिषेधे, आचा० १ श्रु० २ अ०
५ उ० । व्य० । नि० चू० । पञ्चा० । सूत्र० । स्था० । अना-
गतप्रत्युपपन्नकालविषये प्रतिषेधे, वृ० १ उ० । “ मा य घटं
भिद् मा य भिदिहिंसि ” माकारो वर्तमानाऽनागतकालप्र-
तिषेधको, यथा—मा घटं भेत्स्यति, चकारौ समुच्चयार्थौ ।
शरीरं, तं० । माः चन्द्रमासयोः, पुं० । है० ।

माअलिआ—देशी—मातृत्वस्मरि, दे० ना० ६ वर्ग १३१ गाथा ।

माइ—मातृ—स्त्री० । मातुरिद् वा ॥ ८ । १ । १३५ ॥ इति ऋत
इद् वा । माइहरं । माउहरम् । प्रा० । जनन्याम्, पञ्चा० १७
विव० । आचा० ।

मायिन्—त्रि० । मायाप्रतिसेवनशीले, व्य० ३ उ० । मायाविनि,
व्य० १ उ० । सूत्र० । उत्त० । स्था० । परवञ्चनादिवुद्धौ,
सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । स्वशक्तिगूढनादिना मायावान् ।
वृ० १ उ० ।

माइअंग—मात्रङ्ग—न० । मात्रङ्गे, भ० । (माइअंग त्ति)
आर्तवचिकारवहुलानीत्यर्थः (मत्थुलुंग त्ति) मस्तकभेज-
कम्, अन्ये त्वाहुः—मेदः फिफिफादि मस्तुलुङ्गमिति ।
भ० १ श० ७ उ० । हे गणधर ! गीतम् ! त्रीणि मातुरङ्गानि
प्रक्षमन्ति मया अन्यैश्च जगदीश्वरैः मांसम्—पललम्, शोणि-
तम्—रुधिरम्, (मत्थुलुंग त्ति) मस्तकभेजकम्, अन्ये
त्वाहुर्मेदः—फिफिफादि मस्तुलुङ्गमिति । तं० ।

माइ—अव्य० । माइ माऽर्थे ॥ ८ । २ । १६१ ॥ माइमिति माऽर्थे
प्रयोक्तव्यम् । ‘ माइ काहिअ रोसं ’ मा कार्पी रोषम् । प्रा० ।
माइदा—देशी—आमलक्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १२६ गाथा ।
माइगण—मातृगण—पुं० । मातुरिद् वा ॥ ८ । १ । १३५ ॥ इति ऋत
इत्त्वम् । माइगणो । मातृसमूहे, प्रा० ।

महड्डाण मातृस्थान—न० । मायायाम्, मातरः स्त्रियोऽभि-
धीयन्ते, तासां स्थानमाश्रयो मातृस्थानं माया । स्त्रियो
हि प्रायो मायाश्रिता भवन्ति । स्त्रीत्वमपि प्रायो मायानि-
बन्धनम् । अथवा—मातृशब्देन माया उच्यते, ततश्च तस्याः
स्थानं विषयो मातृस्थानम् । मायिनां वा स्थानमिति मा-
यिस्थानं मायैव प्रायो बाहुल्येन केषांचित्तन्न संभवत्येवेति ।
पञ्चा० १७ विव० । आचा० । आव० । दशा० ।

माइदेव—मातृदेव—पुं० । मातुरिद् वा ॥ ८ । १ । १३५ ॥ इति ऋत
इत्त्वम् । माइदेवो । मातरं देवत्वेन मन्यमाने, प्रा० । आ० क० ।
माइय—मात्रित—त्रि० । मात्रावति परिमिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
ऋतादिबालयुक्तत्वात् । ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० । मयूरिते, औ० ।

माइली—देशी—मृदुनि, दे० ना० ६ वर्ग १२६ गाथा ।

माइल्ल—मायाविन्—पुं० । परवञ्चनोपायविदि, उत्त० ५ अ० ।

महाशठे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । उत्त० । स्था० ।

माइल्लया—मायाविता—स्त्री० । परवञ्चनबुद्धिमत्तायाम्, भ०
८ श० ६ उ० ।

मायिता—स्त्री० । परवञ्चनबुद्धिमत्तायाम्, भ० ८ श० ६ उ० ।

माइवाहय—मातृवाहक—पुं० । विकलेन्द्रियजीवविशेषे, अनु० ।

माइ—देशी—रोमशे, दे० ना० ६ वर्ग १२८ गाथा ।

माउआ—मातृका—स्त्री० । उहत्वादौ ॥ ८ । १ । १३१ ॥ इति
ऋत उत्त्वम् । प्रा० । सख्याम्, “ आली तह माउआ सही
अत्ता ” पाइ० ना० १०८ गाथा । सखी—दुर्गयोः, दे० ना० ६
वर्ग १७ गाथा ।

माउओय—मात्रोजस्—न० । जनन्या आर्तवे शोणिते, तं० ।

माउक—मृदुत्व—न० । आत् रुशा—मृदुक—मृदुत्वे वा ॥ ८ ।
१ । १२७ ॥ इति आदेः ऋत आद्धा । माउकं । म-
उअं । प्रा० । शक्त—मुक्त—दष्ट—रुण—मृदुत्वे को वा
॥ ८ । २ । २ इति संयुक्तस्य विकल्पेन ककारः । माउकं ।
माउत्तणं । मर्दने, कोमले, प्रा० ।

माउगंत—मातृकान्त—न० । इह वस्त्रं यतो व्ययते तदादि-
भूतत्वान्मातृकं मातृका । अन्तश्चेह दशान्त उच्यते ।
मातृका चान्तश्च मातृकान्तं द्वन्द्वैकवद्भावः । मातृकाया-
मन्ते च । वृ० ३ उ० ।

माउगाम—मातृग्राम—पुं० । समयपरिभाषया स्त्रीवर्गे, वृ०
१ उ० । पं०व० “ माउगामो मरहट्टविसयभासाए वा
इत्थ माउगामो भणन्ति ” नि०चू० ६ उ० । (‘ मे-
हुण ’ शब्दे व्याख्यास्यते)

माउच्छ—देशी—मृदुनि, दे० ना० ६ वर्ग १२६ गाथा ।

माउच्छन्द—मातृच्छन्द—पुं० । मात्रभिप्राये, व्य० ४ उ० ।

माउच्छा-मातृध्वसू-स्त्री० । मातृपितुः स्वसुः सिआ-हौ ॥ ८ ।
२ । १४२ ॥ इति स्वसुस्थाने छादेशः । प्रा० दुं० ३ पाद ।
मातृभगिन्याम्, “ माउच्छा माउसिया ” पाद० ना०
२५३ गाथा ।

माउजीवरसहरणी-मातृजीवरसहरणी-स्त्री० । मातृजीवस्य
रसहरणी मातृजीवरसहरणी । नाभिजाले, तं० ।

माउपितुसुजाय-मातापितृसुजात-त्रि० । मातापितृभ्यां सुजा-
तो मातापितृसुजातः । समस्तगर्भाधानप्रभृति-संभविदोष-
विकले, रा० । सूत्र० ।

माउमंडल-मातृमंडल-न० । मातुरिद् वा ॥ ८ । १ । १३५ ॥
इति मातृशब्दस्य ऋत इत्वम्, पत्ते उत्त्वम् । मातृसमूहे, प्रा० ।

माठय-मातृक-त्रि० । मातृसमन्धनि, भ० १ श० ७ उ० ।
स्था० ।

माउयएक्य-मात्रेकक-पुं० । एककभेदे, स्था० । (माउय
एक्ये त्ति) मातृकापदैककम्-एकं मातृकापदम् । तद्य-
था-“ उप्पणेइ वेत्यादि ” इह प्रवचने दृष्टिवादे समस्त-
नयवादवीजभूतानि मातृकापदानि भवन्ति । तद्यथा-“ उप्प-
णेइ वा विगमेइ वा धुवेइ व त्ति । ” अस्मिन् वा मातृकापदा-
नीव अ-आ-इत्येवमादीनि, सकलशब्दशास्त्रार्थव्यापारव्या-
पकत्वान्मातृकापदानीति । स्था० ४ टा० २ उ० ।

माउयंग-मात्रङ्ग-न० । आसंघपरिणतिप्राये, स्था० ३ टा०
४ उ० ।

माउयकाय-मातृकाकाय-पुं० । मातृकेति मातृकापदानि ‘ उ-
प्पणेइ वा ’ इत्येवमादीनि तत्समूहो मातृकाकायः । कायभेदे,
(आव०) ‘ उप्पणेइ वा धुवेइ वा ’ इत्यादीनि । तत्पदसमू-
हे, आव० ५ अ० । ज० । (‘ काय ’ शब्दे तृतीयभागे ४४७
पृष्ठे दर्शितम्)

माउयक्खर-मातृकाक्षर-न० । अकाराद्यक्षरेषु, स० ।

वंभीए णं लिखीए छायालीसं माउयक्खरा पणत्ता ।

लेख्यविधौ, पदचत्वारिंशन्मातृकाक्षराणि । तानि च-क-
कारादीनि हकारान्तानि सक्षकाराणि ऋऋलृलृल्ल इत्येवं
तदक्षरपञ्चकवर्जितानि संभाव्यन्ते । स० ४६ सम० ।

माउयण-मृदुत्व-न० । मर्दने, प्रा० ।

माउया-मातृका-स्त्री० । अकाराद्यक्षरेषु, स० ४५ सम० ।
जनन्याम्, पाद० ना० । उत्तरौष्ठरोमणि, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।
मातृकेव मातृका । प्रवचनपुरुषस्यात्पादव्ययधौव्यलक्षणायां
पदत्रय्याम्, स्था० १० टा० । विपा० । आव० ।

माउयाणुओग-मातृकानुयोग-पुं० । द्रव्यानुयोगभेदे, स्था० ।
(माउयाणुओगे त्ति) इह मातृकेव मातृका प्रवचनपुरुष-
स्यात्पादव्ययधौव्यलक्षणा पदत्रयी, तस्या अनुयोगो, यथा-
उत्पादवज्जीवद्रव्यं वाल्यादिपर्यायाणामनुक्षणमुत्पत्तिदर्श-
नादनुपादे च वृद्धाद्यवस्थानामप्राप्तिप्रसङ्गादसमञ्जसाप-
त्तेः, तथा-व्ययवज्जीवद्रव्यं प्रतिक्षणं वाल्याद्यवस्थानां
व्ययदर्शनादव्ययवत्त्वं च सर्वदा वाल्यादिप्राप्तेरसमञ्जसमे-
व । तथा-यदि सर्वथाऽन्युत्पादव्ययवत्त्वं तत्र केनापि प्र-
कारेण ध्रुवं स्यात्तदा अकृताभ्यागमकृतावप्रणाशप्राप्त्या पू-

र्वदृष्टानुस्मरणाभिलाषादिभावानामभावप्रसङ्गेन च सकले-
हलोकारपरलोकालम्बनानुष्ठानानामभावतोऽसमञ्जसमेव, ततो
द्रव्यतयाऽस्य धौव्यमिति । उत्पादव्ययधौव्ययुक्तमात्मद्रव्य-
मित्यादिर्मातृकापदानुयोगः । स्था० १० टा० ।

माउयापय-मातृकापद-न० । अत्रादित्यादिकेषु, सकलशब्दा-
र्थव्यापारव्यापकत्वान्तेषाम् । स्था० ४ टा० २ उ० ।

दिट्ठिवायस्स णं छायालीसं माउयापया पणत्ता ।

(दिट्ठिवायस्स त्ति) द्वादशाङ्गस्य (माउयापय त्ति) सकलवा-
ङ्मयस्य अकारादिमातृकाः पदानीव दृष्टिवादार्थप्रसवनिबन्ध-
नत्वेन मातृकापदानि उत्पादविगमधौव्यलक्षणानि, तानि च
सिद्धश्रेणिमनुष्यश्रेण्यादिना विषयभेदेन कथमपि भिद्यमाना-
नि पदचत्वारिंशद्भवन्तीति समभाव्यते । स० ४६ सम० । दृष्टि-
वादान्तर्गतसिद्धश्रेणिकादिपरिकर्ममूलभेदे, स० । आ० चू० ।

माउल-मातुल-पुं० । मातृभ्रातरि, आ० म० १ अ० । आव० ।

माउलिङ्ग-मातुलिङ्ग-वीजपूरे, अणु० । घृ० । आ० म० । आ-
चा० । प्रा० । ल० प्र० । प्रव० । प्रज्ञा० । गुच्छवचनस्पतिविशेष
प्रज्ञा० १ पद । अनु० ।

माउलिङ्गपेसिया-मातुलिङ्गपेशिका-स्त्री० । वीजपूरखण्डे, द-
शा० १० अ० । आ० म० ।

माउवग्ग-मातृवर्ग-पुं० । स्त्रीजने, वृ० ४ उ० ।

माउवाह-मातृवाह-पुं० । कोद्रव इव प्रतीते द्वीन्द्रियजीवभेदे,
जी० १ प्रति० ।

माउसिय-मातृस्वसृक-पुं० । गौणान्त्यस्य ॥ ८ । १ । १३४ ॥

इति अन्त्यस्य ऋतः उत् । मातृभगिनीपुत्रे, प्रा० १ पाद ।

माउमिया-मातृध्वसू-स्त्री० । मातृपितुः स्वसुः सिआ-हौ
॥ ८ । २ । १४२ ॥ इति मातृशब्दात्परस्य स्वसुशब्दस्य सि-
याऽऽदेशः । प्रा० । मातृभगिन्याम्, दश० ७ अ० । विपा० ।
“ माउच्छा माउसिया ” पाद० ना० २५३ गाथा ।

माउसियावइ-मातृस्वसृपति-पुं० । जननीभगिनीभर्तरि, वि-
पा० १ श्रु० ३ अ० ।

माउहर-मातृगृह-न० । गौणान्त्यस्य ॥ ८ । १ । १३४ ॥ इति
ऋत उत् । मातृभवने, प्रा० १ पाद ।

माणंदिय-माकंदिक-पुं० । मकन्दीपुत्राभिधाने अनगारे, भ०
१७ श० १७ उ० । (वीरेण माकन्दिकपुत्रस्य संवादः ‘ मा-
यंदि ’ शब्दे दशयिष्यते)

ते णं काले णं ते णं समए णं रायगिहे नगरे होत्था,
वन्नओ, गुणसिलए चेइए वन्नओ ० जाव परिमा पडि-
गया । ते णं काले णं ते णं समए णं समणस्म भवगओ
महावीरस्य ० जाव अंतेवासी माणंदियपुत्ते नामं अण-
गारे पगइभइए जहा मंडियपुत्ते ० जाव पज्जुवासमाणे,
एवं वयासी-से नूणं भंते ! काउलंसे पुठविकाइए का-
उलेस्मेहिंतो पुठविकाइएहिंतो अणंतरं उच्चट्ठित्ता माणुनं
विग्गहं लभति लभित्ता केवलं वोहिं वुड्ढति, केवलं
वोहिं वुड्ढित्ता तओ पच्छा सिज्झति ० जाव अंतं

करेति ?, हंता ! मागंदियपुत्ता ! काउलेस्से पुढविकाइए ० जाव अंतं करेति । से नूणं भंते ! काउलेस्से आउकाइए काउलेस्सेहिंता आउकाइएहिंता अणंतरं डव्वडित्ता माणुसं धिगगं लभति, लभित्ता केवलं वंदिं वुज्झति ० जाव अंतं करेति ?, हंता ! मागंदियपुत्ता ! ० जाव अंतं करेति । से नूणं भंते ? काउलेस्से वणस्सइकाइए एवं चेव ० जाव अंतं करेति । सेवं भंते ! भंते ! ति, मागंदियपुत्ते ! अणगारं समणं भगवं महावीरं ० जाव नमंसित्ता जेणव समणे निगंथे तेणव उवागच्छइ उवागच्छित्ता समणे निगंथे एवं वयासी—एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से पुढविकाइए तहेव ० जाव अंतं करेति, एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से आउकाइए ० जाव अंतं करेति । एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से वणस्सइकाइए ० जाव अंतं करेति । तए णं ते समणा निगंथा मागंदियपुत्तस्स अणगारस्स एवमाइक्खमाणस्स ० जाव एवं परूवेमाणस्स एयमट्ठं नो सदहंति नो पत्तिवन्ति नो परूवेति एयमट्ठं असदहमाणा अप्पच्चयमाणा अपरूवेमाणा जेणवसमणे भगवं महावीरे तेणव उवागच्छति उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—एवं खलु भंते ! मागंदियपुत्ते अणगारे अहं एवमाइक्खति ० जाव परूवेति । एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से पुढविकाइए ० जाव अंतं करेति, एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से आउकाइए ० जाव अंतं करेति, एवं वणस्सइकाइए वि ० जाव अंतं करेति । से कहेमयं भंते ! एवं ? अज्जो ति समणं भगवं महावीरे ते समणे निगंथे आमंतित्ता एवं वयामी—जं णं अज्जो ! मागंदियपुत्ते अणगारे तुज्जे एवं आइक्खति ० जाव परूवेति एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से पुढविकाइए ० जाव अंतं करेति, एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से आउकाइए ० जाव अंतं करेति, एवं वणस्सइकाइए वि ० जाव अंतं करेति, सच्चेणं एयमट्ठे, अहं पि णं अज्जो ! एवमाइक्खामि एवं सदहामि एवं पच्चयामि एवं परूवयामि एवं खलु अज्जो ! कएहलेस्से पुढविकाइए कएहलेस्सेहिंता पुढविकाइएहिंता ० जाव अंतं करेति, एवं खलु अज्जो ! नीललेस्से पुढविकाइए ० जाव अंतं करेति, एवं काउलेस्से धि जहा पुढविकाइए ० जाव अंतं करेइ, एवं आउकाइए धि, एवं वणस्सइकाइए वि, सच्चे णं एयमट्ठे मेवं भंते ! भंते ! ति । समणा निगंथा समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता जेणव मागंदियपुत्ते अणगारं तेणव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मागंदियपुत्ते अणगारं वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता एयमट्ठं सम्मं धिणएणं भुज्जो भुज्जो खामेति । (सूत्र-६१८)

(ते णं काले णमित्यादि) (जहा मंडियपुत्ते ति) अने-नेदं सूचितम् (पगइउवसंते पगइपयणुकोहमाणमायालोभे इत्यादि) इह च पृथिव्यव्वनस्पतीनामनन्तरं भवं मानुषव्व प्राप्त्वाऽन्तक्रिया सम्भवति न तेजोवायुनाम् । तेषामानन्तर्येण मानुषव्वाप्राप्तेरतः पृथिव्यादित्रयस्यैवान्तक्रियामाश्रित्य 'से नूणं' इत्यादिना प्रश्नः कृतो न तेजोवायुनामिति । अनन्तरमन्तक्रियाका ।

अथान्तक्रियायां ये निर्जरापुद्गलास्तद्वक्तव्यताम-
भिधातुमाह—

तए णं से मागंदियपुत्ते अणगारे उट्ठाय उट्ठेति जे-णेव समणे भगवं महावीरे तेणव उवागच्छति तेणव उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वं-दित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—अणगारस्स णं भंते ! भावियप्पणो सव्वं कम्मं वेदेमाणस्स सव्वं कम्मं निज्जेमाणस्स सव्वं मारं मरमाणस्स सव्वं सरीरं विप्पजहमाणस्स, चरिमं कम्मं वेदेमाणस्स चरिमं कम्मं निज्जेमाणस्स चरिमं मारं मरमाणस्स चरिमं सरीरं विप्पजहमाणस्स, मारणंतिय-कम्मं वेदेमाणस्स मारणंतियकम्मं निज्जेमाणस्स मारणंतियमारं मरमाणस्स मारणंतियसरीरं विप्पजहमाणस्स जे चरिमा निज्जरा पोग्गला सुहुमा णं ते पोग्गला पणत्ता समणाउसो ! सव्वं लोगं पि णं ते उग्गाहित्ता णं चिट्ठंति ?, हंता ! मागंदियपुत्ता ! अणगारस्स णं भंते ! भावियप्पणो ० जाव ओगाहित्ता णं चिट्ठंति । छउमत्थे णं भंते ! मणुस्से तेमिं निज्जरा-पोग्गलाणं किंचि आणत्तं वा णणत्तं वा एवं जहा इंदियउदेसए पढे ० जाव वेमाणिया ० जाव तत्थ णं जे ते उवउत्ता ते जाणंति पासंति आहारंति, से तेणउट्ठेणं निक्खवो भाणियव्वो ति—न पासंति आहारंति । नेरइया णं भंते ! निज्जरा पुग्गला न जाणंति न पासंति आहारंति, एवं ० जाव पंचिदिय-तिरिक्खजंणियाणं । मणुस्सा णं भंते ! निज्जरा पोग्गले किं जाणंति पासंति आहारंति, उदाहु न जाणंति न पासंति नाऽऽहारंति ?, गोयमा ! अत्थेगइया जाणंति पासंति आहारंति, अत्थेगइया न जाणंति न पासंति आहारंति, मे केणउट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ अत्थेगइया जाणंति पासंति आहारंति, अत्थेगइया न जाणंति न पासंति आहारंति ?, गोयमा ! मणुस्सा दुविहा पणत्ता । तं जहा-यन्नीभूया य, असन्नीभूया य । तत्थ णं जे ते असन्नीभूया ते न जाणंति, न पासंति, आहारंति । तत्थ णं जे ते सन्नीभूया ते दुविहा पणत्ता । तं जहा—उवउत्ता, अणुवउत्ता य । तत्थ णं जे ते अणुवउत्ता ते

न जाणंति न पासंति, आहारंति । तत्थ णं जे ते उव-
उत्ता ते जाणंति पासंति आहारंति । से तेणऽद्वेणं
गोयमा ! एवं वुच्चइ अत्थेगइया न जाणंति, न पासं-
ति, आहारंति, अत्थेगइया जाणंति पासंति आहारंति,
वाणमंतरजोइसिया जहा नेरइया । वैमाणिया णं भंते ! ते
निज्जरापोगगले किं जाणंति, पासंति, आहारंति, । उदाहु-
न जाणंति न पासंति न आहारंति ? । गोयमा ! जहा मणु-
स्सा नवरं वैमाणिया दुविहा पणत्ता, तं जहा—माइमि-
च्छदिट्ठीउववन्नगा य, अमाइसम्मदिट्ठीउववन्नगा य ।
तत्थ णं जे ते मायिमिच्छदिट्ठीउववन्नगा ते णं न-
जाणंति, न पासंति, आहारंति । तत्थ णं जे ते अमा-
यिसम्मदिट्ठीउववन्नगा ते दुविहा पणत्ता, तं जहा-
अणंतरोववन्नगा य, परंपरोववन्नगा य । तत्थ णं जे ते
अणंतरोववन्नगा ते णं न जाणंति, न पासंति,
आहारंति, तत्थ णं जे ते परंपरोववन्नगा ते दुविहा
पणत्ता, तं जहा—पज्जत्ता य, अपज्जत्ता य । तत्थ णं जे
ते अपज्जत्ता ते णं न जाणंति, न पासंति, आहारंति ।
तत्थ णं जे ते पज्जत्ता ते दुविहा पणत्ता । तं जहा-
उवउत्ता य, अणुवउत्ता य । तत्थ णं जे ते अणुवउत्ता
ते णं जाणंति न पासंति, आहारंति । (सूत्र-६१६)

(अणुगारस्सेत्यादि) भावितात्मा-ज्ञानादिभिर्वासितात्मा,
केवली चेह संग्राह्यः, तस्य सर्वं कर्म-भवोपग्राहित्रयरूप-
मायुषो भेदेनाभिधास्यमानत्वात्, वेदयतः-अनुभवतः प्रदे-
शविपाकानुभवाभ्याम्, अत एव सर्वं कर्म भवोपग्राहि-
रूपमेव, निर्जरयतः-आत्मप्रदेशेभ्यः शातयतः, तथा सर्वम्-
सर्वायुः पुद्गलापेक्षं, मारं-मरणम् अन्तिममित्यर्थः छि-
यमाणस्य-गच्छतः, तथा सर्वं-समस्तं शरीरम्-श्रौदा-
रिकादि विप्रजहतः, एतदेव विशेषिततरमाह—(चरमं
कर्ममित्यादि) चरमं कर्म आयुषश्चरमसमयवेद्यम्,
वेदयतः एवं निर्जरयतः, तथा चरमं चरमायुः पुद्गल-
क्षयोपेक्षम् मारं-मरणम् छियमाणस्य गच्छतः, तथा-
चरमं शरीरं यच्चरमावस्थायामस्ति तस्यजतः, एतदेव
स्फुटतरमाह—‘ मारणंति कर्म ’ इत्यादि मरणस्य सर्वायु-
एकक्षयलक्षणस्यान्तः-समीपं मरणान्तः आयुष्कचरमसम-
यस्तत्र भवं मारणान्तिकम् कर्म-भवोपग्राहित्रयरूपं वेदयतः
एवं निर्जरयतः । तथा मारणान्तिकं-मारणान्तिकायुर्दलि-
कापेक्षम् मारं-मरणं कुर्वतः, एवं शरीरं त्यजतः, ये
चरमाः-सर्वान्तिमाः निर्जरापुद्गलाः-निर्जीर्णकर्मदलिकानि
सुक्ष्मास्ते पुद्गलाः प्रज्ञप्ताः भगवद्भिः हेतुमण ! आयुष्मन् !
इति भगवत आमन्त्रणम्, सर्वलोकमपि तेऽवगाह्य-तत्त्वभा-
वत्वेनाभिव्याप्य तिष्ठन्तीति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—‘ हंता मागं-
दियपुत्ते ’ त्यादि (छुउमत्थे णं ति) केवली हि जानात्येव
तानिति न तद्वत् किञ्चिदप्रवृत्त्यमस्तीति कृत्वा ‘ छुउमत्थे ’
त्युक्तम् । छुउमत्थेह निरतिशयो ग्राह्यः (आणत्तं व त्ति)
अन्यत्वम् । अनगारद्वयसम्बन्धिना ये पुद्गलास्तेषां भेदः

(आणत्तं व त्ति) वर्णादिकृतं नानात्वम् (एवं जहा इंदिय-
उहेसण पढमे त्ति) एवं यथा प्रज्ञापनायाः पञ्चदशपदस्य
प्रथमोद्देशके तथा शेषं वाच्यम्, अर्थातिदेशश्चायं तेन यंत्रह
‘ गोयमे ’ त्ति पदं तत्र ‘ मागंदियपुत्ते त्ति ’ द्रष्टव्यम्, तस्यैव
प्रच्छकत्वात्, तच्चदम्—‘ आमत्तं वा तुच्छत्तं वा गरुत्तं वा
लहुत्तं वा जाणति पासति ? ’ गोयमा ! नो इणंढु समंढु,
से केणऽद्वेणं भंते ! एवं वुच्चइ छुउमत्थेणं मणूसे तेसि
निज्जरापुग्गलाणं णो किञ्चि आणत्तं या ० ६ जाणति पासति?,
गोयमा ! देवेऽपि यं अत्थेगइणं जे णं तेसि निज्जरा-
पोगगलाणं (नो) किञ्चि आणत्तं या ० ६ न जाणति न
पासति ? से तेणऽद्वेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, छुउमत्थे णं
मणूसे तेसि निज्जरापोगगलाणं (नो) किञ्चि आणत्तं
वा ० ६ न जाणइ न पासइ, मृहुमा णं ते पुग्गला पन्नत्ता
समणाउत्ता ! सच्चलोणं पि यं ते आगाहित्ता णं चिट्ठंति ”
एतच्च व्यक्तम्, नवरम् (आमत्तं त्ति) अवमत्वम्—ऊनता
(तुच्छत्तं ति) तुच्छत्वम्—निःसारता, निर्चनसूत्रे तु
(देवेऽपि यं अत्थेगइणं त्ति) मनुष्येभ्यः प्रायेण देवः
पटुप्रज्ञो भवतीति देवग्रहणम्, ततश्च देवोऽपि चास्त्ये
ककः कश्चिद्विशिष्टावधिज्ञानविकलो यस्तंषां निर्जरापुद्गला-
नां न किञ्चिदस्यत्वादि जानाति किं पुनर्मनुष्यः । एक-
ग्रहणाच्च विशिष्टावधिज्ञानयुक्तो देवो जानातीत्यवसीयते
इति, “ जाव वैमाणिए त्ति ” अनेनन्द्रियपदप्रथमोद्देश-
काभिहित एव प्राग्व्याख्यातसूत्रानन्तरवर्त्ती चतुर्विंशति-
दण्डकः सूचितः, स च कियद् दूरं वाच्यः ?, इत्याह—“ जाव
तत्थ णं जे ते उवउत्ता इत्यादि ” एवं चासौ दण्डकः—
“ नेरइया णं भंते ! निज्जरा पुग्गले, किं जाणंति पासंति
आहारंति, उदाहु-न जाणंति ० ” शेषं तु लिखितमे-
वास्ति इति, गतार्थं चैतत्, नवरमाहार्यन्तीत्यत्र सर्वत्र
ओज आहारो गृह्यते, तस्य शरीरविशेषग्राह्यत्वात् तस्य
चाहारकत्वे सर्वत्र भावात्, लोमाहारप्रक्षेपाहारयोस्तु त्व-
मुखयोर्भाव एव भावात्, यदाह—

सरि (री) रेणोयाहारो, तथा य फासेण लोमआहारो ।

पक्खेवाहारो पुण, कावलिओ हाइ नायव्वो ॥ १ ॥

मनुष्यसूत्रे तु सञ्ज्ञिभूता विशिष्टावधिज्ञान्यादयो गृह्यन्ते,
येषां ते निर्जरापुद्गलाः ज्ञानविषयाः । वैमानिकसूत्रे तु वैमा-
निका-अमायिसम्यग्दृष्टय उपयुक्तास्तान् जानन्ति ये विशि-
ष्टावधयो, मायिमिथ्यादृष्टयस्तु न जानन्ति मिथ्यादृष्टित्वा-
देवेति । भ० १८ श० ३ उ० ।

कर्माधिकारादिदमाह—

जीवा णं भंते ! पावे कम्मे जे य कडे ० जाव जे य
कज्जिस्सइ अत्थि याइ तस्म केइ णाणत्ते ?, हंता अ-
त्थि, से केणऽद्वेणं भंते ! एवं वुच्चइ जीवा णं पावे कम्मे
जे य कडे ० जाव जे य कज्जिस्सति अत्थि याइ तस्म
णाणत्ते ?, मागंदियपुत्ता ! से जहानामए-केइ पुरिमे धणुं
परामुसइ २ ता उसुं परामुसइ २ ता ठाणं ठाइ २ ता
आययकन्नाययं उसुं करेति आययकन्नाययं ० ता उड्डं वेहाणं
उव्विहइ, से नूणं मागंदियपुत्ता ! तस्म उसुम्म उड्डं

वेहामं उर्वीढम्स्य सभागम्स्य एयति वि णाणत्तं ० जाव
तं तं भावं परिणमति वि णाणत्तं ? हंता भगवं ! एय-
ति वि णाणत्तं ० जाव परिणमति वि णाणत्तं, से तेण-
द्वेणं मागदियपुत्ता ! एवं वुच्चइ ० जाव तं तं भावं परिण-
मति वि णाणत्तं, नेरइयाणं पावं कस्मे जे य कडे एवं
चेय नवरं ० जाव वेमाणियाणं । (सूत्र-६२१)

('जीया णं मित्यादि') (एयइ वि नाणत्तं ति) एजते कम्पते
यदनाविपुस्तदाप नानान्वम्-भेदाऽनेजनावस्थापेत्तया, याव-
न्कणान् " वेयइ वि णाणत्तं " इत्यादि द्रष्टव्यम्, अयमभि-
प्रायः-यथा वाणस्याध्वक्षिप्तमस्यैजनादिकं नानान्वमस्ति एवं
कर्मणः कृतत्वक्रियमाणत्वकृष्णमाणत्वरूपं तीव्रमन्दपरि-
णामभेदात्तदनु रूपकार्यकारित्वरूपं च नानान्वमवसेयमिति ।

अनन्तरं कर्म निरूपितं तच्च पुद्गलरूपमिति
पुद्गलानधिगृह्याह—

नेरइया णं भंत ! जे पांगले आहारत्ताए गेएहंति तेमि
णं भंत ! पांगलणं मे य कालंति कति भागं आहारं-
ति कति भागं निज्जरेति ? , मागदियपुत्ता ! अमंखेज्जइ-
भागं आहारंति अणंतभागं निज्जरेति । चक्रिया णं भंत !
कइ तेसु निज्जरापांगलेसु आसइत्तए वा ० जाव तुयडित्तए
वा ? , णो तिरण्डु समद्वे अणाहरणमेयं वुइयं समणाउसां !
एयं ० जाव वेमाणियाणं । सेयं भंत ! भंते ति । (सूत्र-६२२)

('नेरइया इत्यादि') ('मे य कालंति') एयति काले
ग्रहणानन्तरमित्यर्थः ('अमंखेज्जइभागं आहारंति') ति) गृ-
हीतपुद्गलानामसंख्येयभागमाहारीकुर्वन्ति गृहीतानामेवान-
न्तभागं निज्जयन्ति—मूत्रादियस्यजन्ति, ('चक्रिया' ति)
शक्नुयात् ('अणाहरणमेयं वुइयं ति') अधिश्यतेऽनेनेत्याध-
रणम्—आधारस्ताजिपथोऽनाधरणम्—आधर्तुमक्षमम्, ए-
तच्चिर्जापुद्गलजातमुक्तं जिर्जागति । भ० १८ श० ३ उ० ।

मागह-मागध-वि० । मगधेषु भवं मागधम् । मगधदेशव्यव-
हृते . स्था० ८ टा० । मगधदेशोद्भव , व्य० १० उ० । भ० ।
भट्ट , ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । मङ्गलपाठके ' अनु० । वन्दीभूते,
जी० ३ प्रति० ४ अधि० । सूत्रे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।
(' जोयण ' शब्दे चतुर्थभाग १६७७ पृष्ठ व्याख्या गता)
चारणं , " मंगलपाठ्यमागह—चारणंवाअलिआ वंदी "
पाइ० ना० ३२ गाथा ।

मागहजोयण-मागधयोजन-न० । मगधेषु भवं मागधे-मगध-
देशव्यवहृतम् , तस्य योजनमध्यमानविशेषः—अष्टधनुःस-
हस्राणि । मगधदेशव्यवहृते अर्धमानविशेषः . स्था० ८ टा० ।
(' मागहस्व० ' ६३४ इत्यादिमृत्रं सव्याख्यानम् ' जोयण '
शब्दे चतुर्थभाग १६७७ पृष्ठ गतम्)

मागहतिन्थकुमार-मागधतीर्थकुमार-पुं० । मगधदेशीयतीर्थ-
ङ्गपुत्रे, आ० म० १ अ० ।

मागहपन्थय-मागधप्रस्थक पुं० । " दो अमईओ पसई, दो
पमइओ १ मंगिया होइ । चउमइओ ३ कुडओ, चउकुडओ

पन्थओ नेओ " । १। ति मगधदेशव्यवहृते प्रस्थ.ज्ञा० १ श्रु० ७
अ० । तं० । आ० । (मागधप्रस्थमानम् ' पन्थय ' शब्दे पञ्चम-
भागे ४२६ पृष्ठ गतम्)

मागहभासा-मागधभाषा-स्त्री० । मगधदेशप्रचलितभाषायाम् ,
आ० चू० १ अ० ।

मागहिया-मागधिका-स्त्री० । मगधदेशीयगाथायाम् , आ० ।
जं० । तं० । स० । कूलवालुकसङ्गतगणिकायाम् , आव० ४
अ० । ज्ञा० ।

माधवई-माधवती-स्त्री० । सप्तमनरकपृथिव्याम् , स्था० ७
टा० । प्रव० । भ० । जी० ।

माडंविथ-माण्डविक-पुं० । छिन्नजाश्रयविशेषरूपं मण्डवमु-
च्यते । तस्याधिपतिर्माण्डविकः । छिन्नजनाश्रयदेशस्यामि-
नि, अनु० । ज्ञा० । भ० । स्था० । वृ० । जं० । जी० । कल्प० ।
माडिअं-देशी-गृहे, दे० ना० ६ वर्ग १२८ गाथा ।

माठर-माठर-पुं० । माठरर्षिगोत्रापत्ये, अनु० । 'थेरे संभूयविजण
माठरसगुत्ते' न(त)गरायां नगर्यां कस्यचिदाचार्यस्याष्टसु शि-
ष्येण्यन्यतमं शिष्ये, व्य० १ उ० । शक्रस्य देवेन्द्रस्य रथानी-
काधिपता, स्था० ७ टा० ।

माठरी-माठरी-स्त्री० । अनेकजीववनस्पतिविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।
माढी-माढी-स्त्री० । कवंच, " माढी कवंच उरत्थयं " पाइ०
ना० १२१ गाथा ।

माण-मान-न० । मीयते परिच्छिद्यतेऽनेनेति मानम् । " ने णः "
॥ ८१२२८ ॥ इति तस्य णः । प्रा० । स्वलक्षणे मानोन्माने,
आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । " माणं ति वा परिच्छेदं ति
वा गहणप्पगारे ति वा एगट्टा " आ० चू० १ अ० । यथार्थ-
ज्ञानं, " मानं ज्ञानं यथार्थं स्यात् । " द्वा० ११ द्वा० । प्रमाणे,
आव० ४ अ० । मीयतेऽनेनेति मानम् । कुडवपलहस्तादिकं
मापनप्रकारं, प्रव० ६ द्वार । दुरभिनिवेशागहे, युक्ताक्ताग्रहणे
च । ध० १ अधि० ।

धान्यप्रमाणं रसप्रमाणं चेति द्विविधं मानम्—

से किं तं माणे ? , माणे दुविहे पम्पत्ते । तं जहा—धन्न-
माणप्पमाणे अ, रसमाणप्पमाणे अ । से किं तं धन्नमा-
णप्पमाणे ? , धन्नमाणप्पमाणे—दो अमईओ पसई, दो
पमईओ सेतिया, चत्तारि सइआओ कुडओ, चत्तारि
कुडया पत्थो, चत्तारि पत्थया आढगं, चत्तारि आढगाइ
दोणो, सट्ठि आढयाइ जहन्नाए कुंभे, अमीइ आढयाइ
मडिभमए कुंभे, आढयसयं उक्कोसए कुंभे, अट्ट य आढय-
सइए वाहे, एएणं धम्ममाणप्पमाणे किं पओअणं ? , एएणं
धम्ममाणप्पमाणे—मुत्तोली-मुह-इदुर-अलिंद-ओचारि-सं-
सियाणं धम्मणं धम्ममाणप्पमाणनिविचितिलक्खणं भवइ,
से तं धम्ममाणप्पमाणे । से किं तं रसमाणप्पमाणे ? ,
रसमाणप्पमाणे धम्ममाणप्पमाणोअो चउभागविड्डिए अ-
भिभरगिहाजुत्ते रसमाणप्पमाणे विहिज्जइ, तं जहा—

चउमड्डिआ ४ (चउपलपमाणा) वत्तीसिआ ८ सोलसि-
आ १६ अड्डमाइआ ३२ चउभाइया ६४ अड्डमाणी १२८
माणी २५६ दो चउसड्डिआओ वत्तीसिआ, दो वत्तीसिआओ
सोलमिया, दो सोलमिआओ अड्डमाइआ, दो अड्डमाइआ-
ओ चउभाइया, दो चउभाइयाओ अड्डमाणी, दो अड्डमाणी-
ओ माणी, एणं रसमाणपमाणेणं किं पओअणं ?, एण-
णं रसमाणेणं—वारक—घडक—करक—कलसिअ—गागरि—द-
इअ—करोडिअ—कुंडिअ—संसियाणं रसाणं रसमाणपमाणनि-
विचिलक्खणं भवइ । से तं रसमाणपमाणे । से तं माणे ॥

पुनरपि मानप्रमाणं द्विधा—धान्यमानप्रमाणं च, रसमा-
नप्रमाणं च । तत्र मानमेव प्रमाणं मानप्रमाणं धान्यवि-
षयं मानप्रमाणं धान्यमानप्रमाणम्, तच्च—(दो असई-
ओ 'इत्यादि) अश्नुते तत्प्रभवत्वेन समस्तधान्यमानानि
व्याप्नोतीत्यसतिः—अवाङ्मुखहस्ततलरूपा, तत्परिच्छि-
न्नं धान्यमपि तथोच्यते, तद्द्वयेन निष्पन्ना नावाकारता-
व्यवस्थापितप्राञ्जलकरतलरूपा प्रसृतिः, द्वे च प्रसृती से-
तिका, सा च नह प्रसिद्धा गृह्यते, मागधदेशप्रसिद्ध-
स्यैवात्र मानस्य प्रतिपिपादयिषितत्वाद्, अत इयं तत्प्रसि-
द्धा काचिदवगन्तव्या, चतस्रः सेतिकाः कुडवः, ते चत्वार-
रः प्रस्थः, अमी चत्वारः आदक इत्यादि सूत्रसिद्धमेव,
यावदष्टभिरादकशतैर्निवृत्तो वाहः । अत्राह शिष्यः—एते-
नाऽऽन्यादिना धान्यमानप्रमाणेन किं प्रयोजनम्—किमेनेन
विधीयते इत्यर्थः, अत्रोत्तरम्—एतेन धान्यमानप्रमाणेन
' मुक्कोलीमुखेदुरालिन्दापचारिसंश्रितानां ' मुक्कोल्याद्या-
धारगतानां धान्यानां धान्यस्य यन्मानम्—इयत्तालक्षणे
तदेव प्रमाणं, तस्य निवृत्तिः सिद्धिस्तस्या लक्षणं परि-
ज्ञानं भवति । एतावदत्र धान्यमस्तीति परिज्ञानं भवती-
त्यर्थः । तत्र मुक्कोली—मोट्टा (हा) अध उपरि च सङ्की-
र्णा मध्ये त्वीषडिशाला कोष्ठिका, मुखं—गन्ध्या उपरि
यद्दीयते सुम्वादिच्युतं, दञ्चनकादि तत्—इदुरं, अलिन्दकं-
कुण्डलकम्, अपचारि—दीर्घतरधान्यकोष्ठाकारविशेषः । रस-
मानप्रमाणमाह—(से किं तमित्यादि) रसो मद्यादि-
स्तद्विषयं मानमेव प्रमाणं रसमानप्रमाणम्, किमित्याह-
धान्यमानप्रमाणात् । सेतिकादेश्चतुर्भागविवर्द्धितम्—चतुर्भा-
गाधिकम् अभ्यन्तरशिखायुक्तं यद् रसमानं विधीयते
क्रियते तद्रसमानप्रमाणमुच्यते, धान्यस्याऽद्रवरूपत्वात्कि-
लशिखा भवति, रसस्य तु द्रवरूपत्वाच्च शिखासम्भ-
वोऽतो बहिः शिखाभावात् । धान्यमानाश्चतुर्भागवृद्धिलक्ष-
णया अभ्यन्तरशिखया युक्त्वाच्चाभ्यन्तरशिखायुक्तमित्यु-
क्तम्, तद्यथा—चतुःषष्टिकेत्यादि, इदमुक्तं भवति—पदप-
ञ्चाशदधिकशतद्वयपलमाना माणिकानाम धन्यमाणं रस-
मानम्, तस्य चतुःषष्टितमभागनिष्पन्ना अर्थादेव चतुष्पलप्र-
माणा चतुःषष्टिका, एवं माणिकाया एव द्वात्रिंशत्तमभागव-
र्तित्वादष्टपलप्रमाणा द्वात्रिंशिका, तथा मणिकाया एव षो-
डशभागवर्तित्वात् षोडशपलप्रमाणा षोडशिका, तस्या एवा-
ष्टमभागवर्तित्वात् द्वात्रिंशत्पलप्रमाणा अष्टभागिका, तस्या
एव चतुर्भागवर्तित्वात् चतुःषष्टिपलमाना चतुर्भागिका,
तस्या एवाद्विभागवर्तिनी अष्टाविंशत्यधिकपलशतमानाऽ-

डेमाणिका. इदं च बहुषु वाचनाविशेषेषु न दृश्यते एव,
पदपञ्चाशदधिकशतद्वयपलप्रमाणा माणिका, द्वाभ्यां चतुः-
षष्टिकाभ्यामेका द्वात्रिंशिका भवतीत्यादि गताश्रमेव, याव-
देतेन रसमानप्रमाणेन किं प्रयोजनम् ?, अत्रोत्तरम् ए-
तेन रसमानप्रमाणेन वारकघटककरकगर्गरीदतिककरोडि-
काकुण्डिकासंश्रितानां—रसानां—रसस्य यन्मानं तदेव प्रमाणं
तस्य निवृत्तिः—सिद्धिस्तस्या लक्षणं—परिज्ञानं भवति. तत्रासी-
व विशालमुखा कुण्डिकैव करोडिका उच्यते, शेषं प्रतीतम्,
काचित् 'कलसिण' इति दृश्यते, तत्र लघुतरः कलश एव कल-
शिकेत्यभिधीयते, एवमन्यदपि वाचनान्तरमभ्युह्यम् । ' से
तमित्यादि, निगमनद्वयम् । अनु० । विशे० । ज्ञा० । स्था० । उ-
त्त० । आ० म० । पञ्चा० । सूत्र० । व्य० । नि० चू० ।

वारस अड्ड य ल्लक्कग-माणं भणियं जिणेहिं सोहिकरं ।

तेण परं जे मासा, साहसंता परिसडंति ॥ २१६ ॥

मीयते—परिच्छिद्यते वस्त्वनेनेति मानम् । व्य० १ उ० ।
नि० चू० । अङ्गुलासंख्यभागादिके, विशे० । स्था० । भ० ।
कर्म० । आचा० । अनु० । उदकद्रोणपरिमाणशरीरतायाम्,
स० । जलद्रोणप्रमाणतायाम्, कथं ? जलस्यातिभृते कुण्डे
पूरुषे निवेशिते यज्जलं निस्सरति तद्यदि द्रोणमानं तदा
मानप्राप्तो भवति । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । प्रव० । स्था० ।
भ० । लक्षणं—मानोन्मानादि, तत्र मानं जलद्रोणमानता
जलभृतकुण्डिकायां हि मातव्यः पूरुषः प्रवेश्यते । त-
त्प्रवेशे च यज्जलं ततो निस्सरति तद् यदि द्रोणमानं
भवति तदाऽसौ मानोपेत उच्यते, भ० २ श० १ उ० । तं० ।
नि० चू० । विपा० । रा० । गुणानुरागे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
औ० । कल्प० । नि० । आदरे, उत्त० १६ अ० । मननमवगमनं
मन्यतेऽनेनेति मानः । स्था० ४ टा० १ उ० । सुव्रतगुर्वादी-
नामप्यतिभक्तिकारिणि, दर्श० १ तत्त्व । स्तम्भे, सूत्र० १ श्रु०
१६ अ० । स्तब्धतायाम्, ध० ३ अधि० । बलादिसमुत्थे, आ-
चा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । गर्वे, पुं० । सूत्र० २ श्रु० ५ अ० ।
अभिमाने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । अहमितिप्रत्यय-
हेतौ, उत्त० ६ अ० । अहङ्कारे, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । प्रव० ।
आच० । स्था० । (अस्य चातुर्विध्यम् ' कसाय ' शब्दे तृतीय-
भागे ३६६—३६८ पृष्ठ उक्तम्)

मानोऽपि नामादिभेदाच्चतुष्प्रकारः—कर्मद्रव्यमानः, तथैव
नोकर्मद्रव्यमानः, स्तब्धद्रव्यलक्षणः । भावमानस्तु तद्वि-
पाकः । स च चतुर्धा यथाह—“ तिरिण सयला कट्टाट्ठिय
सेलत्थंभोचमो माणा ” अत्रोदाहरणम् “ सो सुभूमो तत्थ
संवट्ठइ । विज्जाहरपरिगगहिता जातो, सो किर चक्कवट्ठी
भविस्सइ इति मेघनादविज्जाहरो इत्थीरयणनियधूया पउम-
सिरिदाणनिमित्तं तस्स समीचे सया इच्छइ । अन्नया तेण
विसाइहिं परिकिखज्जइ । इतो य रामो नेमिच्चियं पुच्छइ-
कतो य मम विणासो इति ?, तेण भणियं—जो एयं सीहा-
सणे निविसिहिइ एयातो दाढतो पयडीभूयातो स्वाहिति ।
ततो ते भयं । ततो तेण अवारियभत्तं कयं । तत्थ सी-
हासणं धुरे ठवियं । दाढातो से अगगतो कया तो एवं वच्चइ
कालो, इतो य सुभूमो मायं पुच्छइ—किं एत्तिओ लोगो
अन्नोऽवि अत्थि ? तीण सव्वं कहियं । सो तं सोऊणमभिमाणे-
ण हत्थिणाउरं गतो । तं सभं पविट्ठो, देवया रडिऊण नट्ठो ।

ततो दाहानो परमत्तं जायंता माहणा तं परिहारं ओलगा मेघनादं विजाहरणं तारि पहरणाणि तसि चैव उर्वरि पाडिज्जन्ति । सो वासन्तो भुजइ । गमस्स परिकहियं संनद्धो आगतो परसुं मुखइ विजाता, इयरो य तं चैव थालं गहाय उट्ठितो चक्रयणं जायं, तेण से रामस्स सीसं छिन्नं । पच्छा तेण सुभूमेण माणेण एकवीसं वारा निव्वंभणा पुढवी कया गम्भा वि फालिया । आ० म० १ अ० । आ० चू० । आ० क० । (माने—यमदग्निपरशुगमकथा ' जमदग्नि ' शब्दे चतुर्थभागे १४०० पृष्ठ उक्ता) मानफले , (अचङ्कारित-भट्टादाहरणम् 'अचंकारियभट्टा' शब्दे प्रथमभागे १८१ पृष्ठ उक्तम्) "न चासौ मानः क्रियमाणो गुणाय " सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । मानपरिणामजनकं कर्मणि च । भ० १५ श० । मानपिण्डः, स्था० ३ डा० ४ उ । ऋषभदेवस्यैकसप्ततितम पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ ज्ञेय ।

माणइत्त-मानवत्-त्रि० । आल्विल्लोलाल-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा मताः ॥ ८ । २ । १५६ ॥ माणइत्तो । मानवति, प्रा० ।

माणंभाण-मानध्यान-न० । बाहुवलिबिष्वभूतिसुभूमपश्य-रामार्गनवशागतसङ्गमकादीनामिव दुर्ध्याने , आनु० ।
माणंसी-देशी-मायावि-चन्द्रवधोः, द० ना० ६ वर्गे १४७ गाथा ।

माणकर-मानकर-पुं० । कथमहमभ्यर्थितः कथयिष्यामीत्य-वलेपसर्जिते, स्था० ४ डा० ३ उ० ।

माणकसाइ-मानकपायिन्-पुं० । मानेन कपायिताऽऽत्मनि, प्रज्ञा० १४ पद ।

माणकसाय-मानकपाय-पुं० । मानरूपे कपाये, प्रज्ञा० १४ पद । ('पडिक्कमण' शब्दे पञ्चमभागे २६६ पृष्ठे । 'कसाय' शब्दे तृतीयभागे ३६७ पृष्ठे विस्तराऽस्य गतः)

माणकिरिया-मानक्रिया-स्त्री० । जात्यादिमदमत्तस्य, परेषां हेलनादिकरणे, स्था० ५ डा० २ उ० । अभ्युत्थानविन-यासनदानाञ्जलिप्रणैर्मानकारापणे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । सूत्र० ।

माणण-मानन-न० । पूजने, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

माणणऽट्ठ-माननार्थ-पुं० । माननं पूजनं सत्कारः तेनार्थः-प्र-योजनम् माननार्थः । अभ्युत्थानविनयासनदानाञ्जलिप्रणैर्मान निमित्ते, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

माणणिस्मिय-माननिश्चित-न० । माननिमित्ते मृगभेदे, प्रज्ञा० १८ पद । मूर्च्छाभेदे, स्था० २ डा० ४ उ० ।

माणतुंगमूर्ति-मानतुङ्गमूर्ति-पुं० । भक्तामरस्य कर्तरि, ' श्री-मानतुङ्गमूर्तिः, कर्ता भक्तामरस्य गणभर्ता । " ग० ३ अधि० । एतदुत्पत्तिस्त्वेवम्—वागणस्यां धनदेवपुत्रः मानतु-ङ्गनामा दिगम्बरजैनदीक्षां गृहीत्वा महाकीर्तिनामाऽजनि । भगिन्युपदेशादिगम्बरप्रेषणाशुद्धिमदृष्टा अजितसिंहमूर्ति-पार्श्वे श्वेताम्बरजैनेन दीक्षित एतन्नामाऽभिदधे । तत्र-त्येन हर्षदेवेन राज्ञा मयूरभट्टादिषु ब्राह्मणेषु सूर्यस्तोत्रा-दि भाणत्वा इष्टमात्रेषु जैनध्वज्यस्ति चमत्कृतिर्नवेति जि-ज्ञास्यमानेन निगडबद्धोऽयं सुरिर्भक्तामरस्तोत्रं भणित्वा त-

तस्तुष्टया शासनदेव्या छिन्नेषु निगडेषु तेनैव राज्ञा प-रितोषित इति । जै० ३० ।

माणदंसि (न्)-मानदर्शिन्-त्रि० । मानस्य स्वरूपतो वेत्तरि, परिहर्तरि च । आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

माणदेवमूर्ति-मानदेवमूर्ति-पुं० । चोलदेशे कल्याणकपुरे १२३३ विक्रमसंवत्सरे वीरप्रतिमाप्रतिष्ठापके जिनपतिसूरि-जुष्टपतिरि, ती० २१ कल्प । प्रद्युम्नसूरिशिष्यो मानदेवमूर्तिः । ग० ३ अधि० ।

माणपडिसंलीण-मानप्रतिसंलीन-त्रि० । निरुद्धमानं, स्था० ४ डा० २ उ० ।

माणपत्त-मानप्राप्त-त्रि० । मानमिते पुरुषे, तत्र मानं ज-लद्रोणनाप्रमाणम्, जलस्यातिभृते कुण्डे पुरुषे निवेशिते यज्जलं निस्सरति तद् यदि द्रोणमानं भवति तदा पुरुषो मानप्राप्त उच्यते । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । नि० ।

माणपव्वय-मानपर्वत-पुं० पर्वतभेदे, यत्र बाहुवलिना तपः कृतम् । आ० म० १ अ० ।

माणपिंड-मानपिण्ड-पुं० । मानो—गर्वस्तद्धेतुकः पिण्डो मानपिण्डः, प्रव० ६७ द्वार । अग्रमे उत्पादनादोषे, यथा-साधूनां समक्षं पणं कृत्वा तदाऽहं लब्धिमान् यदा भव-तां सरसमाहारममुकगृहादानीय ददामीत्युक्त्वा गृहस्थं विडम्व्य गृहाति तदाऽष्टमो मानपिण्डाऽऽख्यो दोषः । उक्त० २४ अ० । आचा० । पञ्चा० ।

जे भिक्खू माणपिंडं भुंजइ भुंजंतं वा साइजइ ॥६७॥
अभिमाणतो पिंडगहणं करोति त्ति माणपिंडो आणा-दिया य (दोषाः) पच्छित्तं च चउलहुं ।

गाहा-

जे भिक्खू माणपिंडं, भुंजेज्ज सयं तु अहव सातिजे ।
सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥१८२॥
कंठ्यम् ।

इमं माणपिंडे लक्खणं—

उच्छाहितो परेण व, लद्धपसंसाहि वा समुत्तइओ ।

अवमाणिओ परेण व, जो एसति माणपिंडो सो ॥१८३॥

तच्चतिरित्तो परो, तेण महाकुलं पसूता तिपहिं वयणेहिं उच्छाहितो, ततो माणट्ठितो जण सति सो माणपिंडो । तहा परेण चैव तुमं लद्धीए अणणसरिसो एवं पसंसितो समु-त्तइओ त्ति माणाभिभूतो । अहवा—विविधोपायं पक्खंद हुं भणाति—देहि मे इतो भत्तं । भत्तसामिणा वुत्तं—देमि त्ति । प-डिभणति साहु—अवस्सं दायव्वं ति । अतिमाणतो तल्लंभो उज्जमं करंतस्स माणपिंडो भवति ।

एत्थ इमं उदाहरणं । गाहा—

इट्ठगळ्ळंमि परिपे—डिताण उल्ला उ को णु हु पणति ।

आणेज इट्ठगातो, खुडो पव्वाहऽहं आणे ॥१८४॥

अत्थि गिरिफुल्लिगा णगरी, तत्थ य आयरिया बहुसिस्स-परिवारी परिवसेति । अणणदा इट्ठगळ्ळणे त्ति इट्ठगा सुत्ता । ऊसवो तम्मि वट्ठंत साहु परोपरि पिंडिता उल्लावं करोति । को अम्हं अज्ज इट्ठगळ्ळणे वट्ठमाणे इट्ठगा उप्पजत्तियाओ आ-णज्जति । खुडुगो भणति—अहं आणमि त्ति । साधू भणति-

गाथा—

जति वि य ता पञ्जत्ता, अगुलघताहिं ण ताहि मे कज्जं ।
जारिसियाओ इच्छह, ता आणेऽहं ति निक्खंतो ॥ १८५ ॥
जइ वि तुमं ता पञ्जत्ताओ आणेहिमि तहाऽवि अमहं ताहिं
गुजघयवज्जियाहिं ण कज्जं, एवमणो कोइ खुड्डो भणति—जा-
रिसाओ तुज्जे भणह तारिसाओ आणेमि ति वोचुं भांयेणे
घेनुं उवआगे काउं णिग्गतो , परियट्ठेण दिट्ठा एगमि घरे
पभूता उवसेवइया तत्थ आगारी ।

गाथा—

आभासिय पडिमिदो, भणति अगारिं अवस्सिमा मज्झं ।
जति भणसि तो मे णा—साए कुणसु मोयं तु ॥ १८६ ॥
ताए पडिसिदो, ताहे खुड्डो भणति—इमा इट्ठगता अवस्सं
मज्झं भविस्संति, आहंति य । अगारी पडिभणति—जति
एया लभसि तो तुं मे एसाए—मोयं कतं; मूत्रित इत्यर्थः । सो
खुड्डो ततो घराओ णिग्गतो ।

इमं गाथा—

कस्स घरं पुच्छिऊण, परिसाए कतरोऽमुगो य पुच्छंते ।
किं तो अमहं जायसु, सो किविणो ण दाहिता तुज्झं ॥ १८७ ॥
पुच्छिऊण कहियं इंददत्तस्स, कथं सो? इमो परिसाए अच्छति।
ताहं परिसं गंतुं पुच्छति—कयरो तुज्झं इंददत्तो सि। तत्थ अणे
भणति—किं तेण, सो किविणो इत्थिवसो य ण तुज्झं दाहिता ।
जति तो अमहे जायसु दाहामो जहिच्छियं । ताहे इंददत्तेण—
दाहंति णेण भणितं, जति ण भवसि छिहमेसि पुरिसाणं ।
असतरो तो तेहिं, परिमा मज्झंमि जायामि ॥ १८८ ॥
ताहे खुड्डो भणइ—जइ इमेसिं छुहं पुरिसाणं अणतरो ण भ-
वसि तो तं हं इमाए परिसाए मज्जे किंचि पणपमि, ततो तेण
असंतहि य भणियं कयमेते छु पुरिसा इमे सुणसु नि० चू० १३३० ।
सम्प्रति मानपिण्डस्य संभवमाह—

उच्छाहिओ परेण व, लद्धिपसंसाहिं वा समुत्तइओ ।
अवमाणिओ परेण य, जो एसइ माणपिंडो सो ॥ १८६ ॥
उत्साहितः—त्वमेवास्य करणे समर्थ इत्येवमुत्कर्षितः, प-
रेण—अपरेण साध्वादिना, (वा) विकल्पे, तथा ल-
ब्धिप्रशंसाभ्याम् (समुत्तइओ) गर्वितो, यथाऽहं यत्र कापि
ब्रजामि तत्र सर्वत्रापि लभे, तथैव च जनो मां प्रशंसती-
त्येवमभिमानवान्, यद्वा—न किमपि त्वया सिद्धयतीत्येव-
मपमानितोऽपरेणाहङ्कारवशात् एवमिति पिण्डं स तस्य
मानपिण्डः । अत्र च जुल्लकोदाहरणम्—गिरिपुष्पिते नगरे
सिंहाभिधानाः सूरयः सपरिवाराः समाययुः, अन्यदा च
तत्र सेवकिकाक्षणः समजनि, तस्मिंश्च दिवसे सूत्रपौरु-
ष्यनन्तरमेकत्र तरुणश्रमणानां समवायोऽभवत्, वभूव च
परस्परं समुल्लापः, तत्र कोऽप्यवादीत्—को नामैतेषां मध्ये यः
प्रातरेव सेवकिका आनेष्यति?, तत्र गुणचन्द्राभिधः जुल्ल-
कः प्रत्यवादीद्—अहमानेष्यामि । ततः सोऽभाणीत्—यदि
ताः सर्वसाधूनां न परिपूर्णा घृतगुडरहिता वा ततो न
ताभिः प्रयोजनम्, तस्माद्यद्यवश्यमानेतव्यास्तर्हि परिपू-
र्णाः घृतगुडसम्मिश्राश्चानेतव्याः, जुल्लक आह—यादृशी-
हृन्वमिच्छसि तादृशीरनेष्यामि, एवं च कृत्वा प्रतिज्ञां, ना-

न्दीपात्रमादाय भिक्षार्थं निर्जगाम । प्रविष्टश्च कापि कौटु-
म्बिकगृहे, दृष्टाश्च तत्र प्रचुराः सेवकिकाः घृतगुडार्हानि
च प्रभूतानि प्रगुणीकृतानि, ततोऽनेकधा वचनभङ्गीभिः
सुलोचनाभिधाना कौटुम्बिकगृहिणी याचिता, तथा च स-
र्वथा प्रतिपिण्डो—न किमपि न ददामीति, ततः संजाता-
मप्येव वभूव जुल्लकः—नियमादिमाः सेवकिकाः सघृतगुडा-
मया गृहीतव्याः, सुलोचनाऽपि सामर्थ्ये जुल्लकवचः श्रु-
त्वा संजातप्रकोपा प्रत्युवाच—यदि त्वमेतासां सेवकिकानां
किमपि लभसे ततो मे नासापुटे त्वया प्रस्रवणे कृतमि-
ति । ततः जुल्लकोऽचिन्तयद्—अवश्यमेतन्मया विधातव्य-
म्, एवं च विचिन्त्य गृहान्निर्ययौ । पप्रच्छ च कस्या-
पि पार्श्वे कस्येदं गृहम्? इति । सोऽवादीत्—विष्णु-
मित्रस्य, ततः पुनरपि जुल्लकः पृच्छति—स इदानीं
क व्रतंत?, तेनाहम्—पर्यदि, ततः पर्यदि गत्वा
सहर्ष इव पर्यञ्जनान् पृष्टवान्—भो ! युष्माकं मध्ये को
विष्णुमित्रः?, जना अवादिषुः—किं साधो ! तव तेन प्र-
योजपम्?, साधुरवोचत्—तं किमपि याचिष्ये, स च तेषां
सर्वेषामपि प्रायो भगिनीपतिरिति सहासं तैरवाचि—कृप-
णोऽसौ न ते किमपि दास्यतीत्यस्मानव याचस्व, ततो
विष्णुमित्रो मा मेऽपभ्राजनाऽभूदिति तेषामग्रतः कृत्वा
वभाण—भो ! भो ! विष्णुमित्रोऽहं याचस्व मां किमपि, मा
केलिवचनममीषां करेऽकार्षीः, ततोऽवादीत् जुल्लकः—या-
चेऽहं यदि त्वं महेलाप्रधानानां पण्णां पुरुषाणामन्यतमो
न भवति । ततः पर्यञ्जना अवादिषुः—के तं पट पुरुषो महे-
लाप्रधानाः? येषामन्यतमोऽयमाशङ्क्यते । ततः जुल्लक
आह—श्वेताङ्गुलिः, वकोद्वायकः, किङ्करः, स्नायकः, गुग्गु इव
रिङ्खी, हृदय इति, एतेषां च पण्णामपि कथानका-य-
मूनि—कचिद्भ्रामं कोऽपि पुरुषो निजभार्याच्छ्रन्दानुवर्त्ती,
स च प्रातरेव जातबुभुक्षो निजभार्या भोजनं याचते, सा
च वदति—नाहमालस्यनात्थातुमुत्सहे, ततस्त्वमेव समा-
कर्षं चुल्लया भस्म प्रक्षिप, तत्र प्रातिवेशिकगृहादानीय व-
ह्निं प्रज्वालय तमिन्धनप्रक्षेपणं, समारोपय चुल्लयाः शि-
रसि स्थालीम्, एवं यावत्पक्त्वा कथय, ततोऽहं परि-
वेपयामीति, स च तथैव प्रतिदिवसं कुरुते, ततो लोके-
न प्रातरेवास्य चुल्लया भस्मसमाकर्षणेन श्वेतीभूताऽङ्गुलि-
दर्शनात्सहासं श्वेताऽङ्गुलिरिति नाम कृतम्, एष श्वेताङ्गु-
लिः । तथा—कचिद्भ्रामं कोऽपि पुरुषो निजभार्यामुखद-
र्शनसुखलम्पटस्तदांशवर्त्ती, अन्यदा तथा भार्यया वभ-
णे—यथाऽहमालस्येन युक्ता, ततस्त्वमेवोदकं तडागादा-
नय, स च देवताऽऽदशमिव भार्याऽऽदशमभिमन्यमा-
नः प्रतिवदति—यदादिशसि प्रिये ! तदहं करोमि । ततो
दिवसे मा लोको मां द्राक्षीदिति रात्रौ पश्चिमयामे समु-
त्थाय प्रतिदिवसं तडागादुदकमानयति । तस्य च तत्र
गमनागमनं कुर्वतः पदसञ्चारशब्दश्रवणतो घटभरणवृद्ध-
दशश्रवणतश्च तडागपालीवृक्षेषु प्रसुप्ता वका उत्थाया-
ईयन्ते । एष च वृत्तान्तो लोकं विदितः, ततोऽस्यार्थ-
स्य सूचनार्थं हास्येन वकोद्वायक इति नाम कृतम् । एष
वकोद्वायकः । तथा—कचिद् भ्रामं कोऽपि पुरुषो भार्या-
स्ननजपनादिस्पर्शलम्पटो भार्याच्छ्रन्दानुवर्त्ती, स च प्रा-
तरेवात्थाय कृताञ्जलिप्रणमो वदति—दयिते ! किं करो-

मि ? , सा च वदति—तडागादुदकगानय, ततो यन्प्रिया समादिशतीत्युदिवा तडागादुदकमानयति, पुनरपि भणति—किं करोमि प्राणेश्वरि ? , सा वदति—कुम्भलादाकृष्य तण्डुलान् कण्डय, एवं यावद्गोजनादूर्ध्वं मम पादान् प्रक्षालय घृतेन फालयति, स च सर्वं तथैव करोति । तत एवं लोकेन क्षान्त्वा तस्य किङ्कर इति नाम निवेशितम्, एष किङ्करः । तथा—क्वचिद् ग्रामे कोऽपि पुरुषो भार्याऽऽदेशवर्त्ता, स चान्यदा निजभार्यामवादीत्—प्राणेश्वरि ! स्नातुमहमिच्छामि, तयोक्तम्—यद्येवं तन्नामलकान् शिलायां वर्त्तय, परिधेहि स्नानपातिकां, अभ्यङ्गय तैलेनान्मानं, गृहाण च घटं, ततस्तडागे स्नान्त्वा घटं च जलेन भृत्वा समागच्छति । स च देवताऽऽदेशमिव भार्याऽऽदेशं शिर्गमि निधाय तथैव करोति, एवं च सर्वदेव ततो लोकेनास्थायैस्य प्रकटनार्थं हानेनास्य स्नायक इति नाम कृतम् । एष स्नायकः । पि० । (मानपिण्डे गृध्र इव रिङ्गीति दृष्टान्तः 'गिद्धइवर्गि' शब्दे तृतीयभागे = ३५ पृष्ठगतः) तथा क्वचिद् ग्रामे भार्यामुखप्रलोकनमुखलम्पटस्तदादेशकारी कोऽपि पुरुषः, तस्यान्यदा स्वभार्याया सह विषयमुखमनुभवतः पुत्रो बभूव । स च पालनक एवं स्थितोऽतिवालत्वात् पुगीपमुखजति, तेन च पुगीपेण पालनकं बालवस्त्राणि च खगृह्यन्ते, ततः सा भणति—बालस्य पुते प्रक्षालय, पालनकं बालवस्त्राणि च । ततो यन्प्रिया समादिशति तत्करोमीति वदंस्तथैव करोति, एवं सर्वदेव । ततो लोकेनैतद् ज्ञान्त्वा हृदये प्रक्षालयितुं बालस्य जानातीति कृत्वा हृदय इति नाम तस्य कृतम् । एष हृदयः । तत एवमुक्ते जुल्लकेन सर्वेणपि पर्यजनैरेककालमट्टाट्टहासेन हसद्भिर्भाणि-जुल्लक ! एष पणामपि पुरुषाणां गुणानाददाति तस्मै मंहलाप्रधानं याचिष्ट । विष्णुमित्रोऽवादीत्—नाहं पणामं पुरुषाणां समानस्तस्माद्याचस्व मामिति, ततः जुल्लकेनोक्तम्—देहि मे घृतगुडसंयुक्ताः पात्रभरणप्रमाणाः सेविकाः, विष्णुमित्रोऽवादीत्—यद्येवं तर्हि क्षणमात्रमेव गृहद्वारं गतव्यं पश्चादाकाशे विप्यामि, ततः प्रविष्टो गृहमध्ये मित्रः, पृष्ट्वा च तेन निजभार्या—यथा गङ्गाः सेविकाः प्रगुणीकृतानि घृतगुडादीनि ? , तयोक्तम्—कृतं सर्वं परिपूर्णम्, ततो गुडे प्रलोक्य स्नोक एष गुडो नैतावता सगिष्यतीति मालादानय प्रभृते गुडे येन द्विजान् भोजयामीति, ततः सा तद्वचनादारुढा मालम् अपनीता तेन निःश्रेणिः तत आकार्य जुल्लकं पात्रभरणप्रमाणा ददौ तस्मै सेविकाः घृतगुडादीनि च दातुमागच्छानि, अत्रान्तरं गुडमादाय सुलोचना मालादुत्तरितुं प्रवृत्ता परं न पश्यति निःश्रेणिम्, ततो विस्मितदृष्ट्या प्रसरं यावदालोकेन तावत्पश्यति जुल्लकाय घृतगुडसंयुक्ताः सेविका दीयमाना, ततोऽहमनेन जुल्लकेनाभिभूतव्यभिमानपूगितहृदया माऽस्मै देहि मा स्मै देहीति महता शब्देन प्रवृत्तं, जुल्लकोऽपि तस्याः सम्मुखमवलोक्य मया तव नाशकापुंढ मूर्ध्निमिति निजनासापुंढऽङ्गुल्यभिनेयत

दर्शयति, दर्शयित्वा च भृतघृतगुडसंयुक्तिकापात्रां जगाम निजवसताविति ।

एतदेव रूपकाष्टकेन दर्शयति—

इदृगङ्गंमि परिपि—डियाण उल्लावकां णु हु पगेव ।
आणिज्ज इदृगाओ ? , खुडो पचाह आणेमि ॥ ४६६ ॥
जइ वि य ता पज्जत्ता, अगुलघयाहिं न ताहिं णो कज्जं ।
जरिसियाओ इच्छह, ता आणेमि ति निक्खंतो ॥ ४६७ ॥
ओहासिय पडिसिद्धो, भणइ अगारिं अवस्सिमा मज्झं ।
जइ लहसि चो तं म, नासाए कुणसु मोयं ति ॥ ४६८ ॥
कस्स घरं पुच्छिऊणं, परिसाएऽमुगो कयरो पुच्छिउ ।
किं तेणऽम्हे जायसु, सो किविणो दाहिइ न तुज्झा ॥ ४६९ ॥
दाहि ति तेण भणिए, जइ न भवमि छएहमेमि पुरिसाणं ।
अन्नयरो तो तेऽहं, परिसामज्झंमि पणयामि ॥ ४७० ॥
सेयंऽगुलि वगुड्ढावे, किंकरे एहायए तथा ।

गिद्धा व रिंखि हदन्नए, एए पुरिसाहमा छओ ॥ ४७१ ॥
जायसु न एरिसोऽहं, इदृगा देहि पुच्चमइगंतुं ।
माला उत्तारि गुलं, भोएमि दिए ति आरुढा ॥ ४७२ ॥
मिइअवणण पडिलाभण, दिस्सियरी वोलमंगुली नारं ।
दुएहंगयपओसो, आयविवत्ती य उड्डाहो ॥ ४७३ ॥

सुगमम् । नवरम् (इदृगङ्गंमि) सेवकिकान्ते (पगेवेति) प्रभाते एव (मोयं ति) सृत्रणं, प्रणयामि इति याचे, (सिइ-अवणण ति) निःश्रेण्यपनयनम्, इत्थम्भूतश्च मानपिण्डो न ग्राह्यः, यतो द्वयोरपि दम्पत्योः प्रद्वेपो भवति, ततस्तद्द्रव्यान्यद्रव्यवच्छेदः, कदाचिदेकतरस्य ततस्तत्रापि स एव दोषः । अपि च—सैवमपमानिता कदाचिदभिमानवशादात्मविपत्तिं कुर्यात्, तत उड्डाहः प्रवचनमालिन्यम् । उक्तो मानपिण्डदृष्टान्तः । पि० । जीत० । नि० चू० । आचा० ।

माणमय—मानमद—पुं० । मानगर्वे, दश० ६ अ० ४ उ० ।

माणमाण—मानयत्—त्रि० । तदनुभावमनुभवति, भ० १ श० ४ उ० ।

माणमुंड—मानमुण्ड—त्रि० । मुण्डयत्यपनयतीति मुण्डः, मानेन मुण्डः मानमुण्डः । मुण्डभेदे, स्था० १० डा० ।

माणमूरण—मानमूरण—त्रि० । मानमर्देन, आ० म० १ अ० । सर्वगर्वोद्दलने, प० १ ध० ।

माणव—मानव—पुं० । मा निपेधे, नवः प्रत्यग्रो मानवः ॥ भ० २० श० ३ उ० । पुरुषे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । दश० । आचा० । मनुज, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० । मनुष्ये, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । " मणुआ नरा मणुस्सा, मच्चा तह माणवा पुस्सा " पाइ० ना० ६० गाथा । मनुप्रोक्ते, " पुराणं मा नवो धर्मः, साङ्गो वेदश्चिकित्सितम् । आज्ञासिद्धानि चत्वारि, न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥ १ ॥ " सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । मनुष्ये, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आचा० ।

माणवग—माणवक—पुं० । पदचत्वारिंशत्तमे महाग्रहे, स्था० । दो माणवगा । स्था० २ डा० ३ उ० । कल्प० । च० प्र० । सू० प्र० ।

सुधर्मसभामध्यावस्थितस्वाभिधाने स्तम्भे, ज्ञा० १ श्रु० ८
अ० । सू० प्र० । स० । जी० । निधिभेदे, दर्श० १ तत्त्व । आ०
चू० । नि० ।

जोहाण य उपपत्ती, आभरणाणं च पहरणाणं च ।

सच्चा य जुद्धनीई, माणवगे दंडनीई य ॥ ८ ॥

(सूत्र-६६) । जं० ३ वत्त० । (अस्याः व्याख्या ' भरह' श-
ब्दे ५ भागे १४६१ पृष्ठे गता) अष्टमं निधौ, प्रव० २१३ द्वार ।
द्वी० । जी० । कल्प० । आ० म० । स्था० । जं० । आव० ।

माणवगण-मानवगण-पुं० । वसिष्ठगोत्रस्य ऋषिगुप्तान्नि-
र्गते गणे, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

माणवचेइयखंभ-मानवचैत्यस्तम्भ-पुं० । सौधर्मकल्पे स्व-
नामख्यातं चैत्यस्तम्भे, सुधर्ममध्यभागे मणिपीठिकोपरि
पट्टियोजमानो माणवको नाम चैत्यस्तम्भोऽस्ति । स० ।
सोहकम्मे कप्पे सुहम्माए सभाए माणवए चेइयखंभे
हेट्ठा उवरिं च अद्धतेरस अद्धतेरस जोयणाणि वज्जेत्ता
मज्जे पणतीसं जोयणेसु वइरामएसु गोलवट्टसमुग्गएसु
जिणसकहाओ पप्पत्ताओ ।

सौधर्मकल्पे सौधर्मावतंसकादिषु विमानेषु सर्वेषु पञ्च पञ्च
सभा भवन्ति-सुधर्मसभा १ उपपातसभा २ अभिषेकसभा ३
अलंकारसभा ४ व्यवसायसभा ५, तत्र सुधर्मसभामध्यभागे
मणिपीठिकोपरि पट्टियोजमानो माणवको नाम चैत्यस्त-
म्भोऽस्ति । तत्र (वइरामएसु त्ति) वज्जमयेषु, तथा-गोल
वट्ट वृत्ता वर्तुला ये समुद्रका-भाजनविशेषास्तेषु (जिण-
सकहाओ त्ति) जिनसक्थीनि तीर्थकराणां मनुजलोक-
निर्वृतानां सक्थीनि अस्थीनि-प्रज्ञप्तानीति । स० ३६ सम० ।

माणवत्तिथदंड-मानप्रत्ययिकदण्ड-पुं० । जात्याद्यष्टमदस्था
नापहतमनसः पराभवदर्शिनो दण्डे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

नवमं क्रियास्थानं मानप्रत्ययिकमाख्यायते—

अहावरे णवमे किरियट्ठाणे माणवत्तिए त्ति आहिज्जइ,
से जहाणामए केइ पुरिसे जातिमएण वा कुलमएण वा
वलमएण वा रूवमएण वा तवमएण वा सुयमएण वा
लाभमएण वा इस्सरियमएण वा पन्नामएण वा अन्नतरेण
वा मयट्ठाणेणं मत्ते समाणे परं हीलेति निंदेति सिं-
सति गरहति परिभवइ अवमप्पेति इत्तरिए अयं अहमंसि
पुण विसिट्ठजाइकुलवलाइगुणोववेए एवं अप्पाणं समुक्क-
स्से, देहच्चुए कम्मवित्तिए अवसे पयाइ, तं जहा-
गव्भाओ गव्भं जम्माओ जम्मं, माराओ मारं, णरगाओ
णरगं, चंडे थद्वे चवले माणियावि भवइ, एवं खलुं तस्स
तप्पत्तियं सावजं ति आहिज्जइ, णवमे किरियाट्ठाणे माण-
वत्तिए त्ति आहिण । (सूत्र-२५)

तद्यथानाम कश्चित्पुरुषो जात्यादिगुणोपेतः सन् जाति-
कुलवलरूपतपःश्रुतलाभैश्वर्यप्रज्ञामदाख्यैरष्टभिर्मदस्थानैरन्य-
तरेण वा मत्तः परमवमवुद्ध्या हीलयति, तथा-निन्दति
जुगुप्सते, गर्हति परिभवति, एतानि चैकार्थिकानि कथ-

ञ्चिद्धेदं वात्प्रेत्य व्याख्येयानीति । यथा परिभवति तथा
दर्शयति-इतरेऽयं जघन्यो हीनजातिकः, तथा-मत्तः कुल-
वलरूपादिभिर्दूरमपभ्रष्टः सर्वजनावगीतोऽयमिति । अहं
पुनर्विशिष्टजातिकुलवलादिगुणोपेतः, एवमात्मानं समुक्क-
पयेदिति । साम्प्रतं मानोत्कर्षविपाकमाह-(देहच्चुए इत्या-
दि) तदेवं जात्यादिमदोन्मत्तः सन्निहैव लोके गर्हितो
भवति, अत्र च जात्यादिपदद्वयादिसंयोगा द्रष्टव्याः, ते
चैवं भवन्ति-जातिमदः कस्यचिन्न कुलमदः, अपरस्य कु-
लमदो न जातिमदः, परस्योभयम्, अपरस्यानुभयम् इत्येवं
पदत्रयेणाष्टौ चतुर्भिः षोडशेभ्योऽपि यावदष्टभिः पदैः पट्-
पञ्चाशदधिकं शतद्वयमिति, सर्वत्र मदाभावरूपश्चरमभङ्गः
शुद्ध इति । परलोकेऽपि च मानी दुःखभाग् भवतीत्यनेन
प्रदर्श्यते-स्वायुषः क्षये देहात् च्युतो भवान्तरं गच्छन् शुभा-
शुभकर्मद्वितीयः कर्मपरायत्तत्वादवशः-परतन्त्रः प्रयाति, तद्य-
था-गर्भाद्वर्भं पञ्चेन्द्रियापेक्षम्, तथा-गर्भादगर्भं विकलेन्द्रियै-
पूतपद्यमानः, पुनरगर्भाद्वर्भमेवमगर्भादगर्भम्, एतच्च नरकक-
ल्पगर्भदुःखापेक्षायामभिहितम्, उत्पद्यमानदुःखापेक्षया त्विदं
मभिधीयते जन्मन एकस्मादपरं जन्मान्तरं व्रजति, तथा मरणं
मारस्तस्मान्मारान्तरं व्रजति, तथा नरकदेश्यात्-श्वपाकादि-
वासादन्नप्रभादिकं नरकान्तरं व्रजति । यदिवा-नरकान्ताम-
न्तकादिकादुद्धृत्य सिंहमत्स्यादावुत्पद्य पुनरपि तीव्रतरं
नरकान्तरं व्रजति । तदेवं नटवद्रङ्गभूमौ संसारचक्रवाले
स्त्रीपुंनपुंसकादीनि बहून्यवस्थान्तराण्यनुभवति । तदेवं
मानी परपरिभवे सति चण्डो-रौद्रो भवति परस्याप-
करोति, तदभावे ह्यात्मानं व्यापादयति । तथा-स्तब्धश्च-
पलो यत्किञ्चनकारी मानी सन् सर्वोऽप्येतदवस्थो भव-
तीति । तदेवं तत्प्रत्ययिकम्-माननिमित्तं सावयं कर्म
आधीयते संवध्यते । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । प्रव० । आव० ।
आ० चू० ।

माणवाइ(न्)-मानवादिन्-त्रि० । उच्चैर्गोत्रनिमित्तमानवा-
दशीले, " एगे गोयावादी माणवादी कंसि वा एगे गिज्जे
तम्हा पंडिए " आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

माणविजय-मानविजय-पुं० । श्रीविजयानन्दसूरिशिष्यप-
रिडतश्रीकान्तिविजयगणिचरणसेविनि धर्मसंग्रहवृत्तिका-
रके स्वनामख्याते महोपाध्याये, ध० २ अधि० ।

श्रीमहोरजिनेन्द्रपट्टपदवीसीमन्तिनीमण्डनं,

प्रख्यावानजनिष्ट हीरविजयः सूरिः सतामप्रणीः ।

येनाऽकव्वरराद् प्रबोध्य विहितो दुष्कर्मकर्त्ताऽप्यहो,

धर्मोक्त्या त्रिदिवस्य केशिगणिनेवार्हः प्रदेशी नृपः ॥ १ ॥

अमलमलमकार्षात्सिद्धुरोस्तस्य पट्टे,

विजयिविजयसेनः सूरिरुग्रप्रतापः ।

महति सदसि शाहेर्वादिनो निप्रतापान्,

रविखिन्निजगोभिस्तारकान् यश्चकार ॥ २ ॥

विजयतिलकसूरिभूरिसूरिप्रकृष्टे,

दिनमाणिरुदयाद्रौ तस्य पट्टे वभूव ।

कुमन्तमिरसुग्रं प्रास्य शुद्धोपदेश-

प्रसूमरकिरणैर्यो भव्यपद्माश्चकार ॥ ३ ॥

तदीयं पट्टेऽभूद्विजयिविजयानन्दसुगुरु-

यशस्वी तेजस्वी मधुरवचनः सौम्यवदनः ।
कपायैर्निर्मुक्तः प्रशमगुणयुक्तः सुविहित-
स्तपागच्छाधीशः सकलवसुधाधीशमहितः ॥ ४ ॥
जयति विजयराजः सुरिरेतस्य पट्टे,
सकलगुणगरिष्ठः शिष्टलोकैः प्रशस्यः ।
प्रथितपृथुजयश्रीरुद्रप्रणयप्रभावः,
कलितसकलशास्त्रः प्रास्तमिथ्यान्वजालः ॥ ५ ॥
तदनु पट्टपतिर्विहिताऽधुना,
विजयराजतपागणभूभुजा ।
विजयमान इति प्रथिताह्वयो,
विजयतेऽनुलभाग्रनिधिः सुधीः ॥ ६ ॥

इतश्च—

विजयानन्दसूरीणां, विनया विनयान्विताः ॥
श्रीशान्तिविजयाह्वानाः, शोभन्ते परिडतोत्तमाः ॥ ७ ॥
आजन्मादपि शीलसत्यमृदुतात्तान्यजवाद्या गुणाः,
भूयांसो गुरुभक्ता च विपुला येषु प्रकृष्टा अपि ।
प्रोत्साहाय गुणार्थिनां स्वगुरुभिर्व्यक्तीकृता भूतले,
सर्वत्राखिलगच्छकार्यविनियोगेन प्रसन्नात्मभिः ॥ ८ ॥
तेषां विनय उदितादरतो विवधे,
ग्रन्थे च मानविजयाभिधवाचकाऽमुम् ।

जुगुप्सु यदत्र मतिमन्दनया भवेत्—

न्मेधाविभिर्मयि कृपां प्रणिधाय शोध्यम् ॥ ९ ॥

सत्तर्ककर्मशोधियाऽखिलदर्शनेषु,

मूर्धन्यतामधिगतास्तपगच्छधुर्याः ।

काश्यां विजित्य परयूथिकर्पदोऽन्या,

विस्तारितप्रवरजैनमतप्रभावाः ॥ १० ॥

तर्कप्रमाणनयमुख्यविवेचनेन,

प्रोद्धाविधितादिममुनिश्रुतकेवलित्वाः ।

चक्रुर्यशोविजयवाचकाराजिमुखाः,

ग्रन्थेऽत्र मय्युपकृतिं परिशोधनाद्यैः ॥ ११ ॥

बाल इव मन्दगतिः, सामाचारीविचारदुर्गम्य ।

अत्राभूय गतिमांस्तपां हस्तावलम्बेन ॥ १२ ॥

सिद्धान्तव्याकरण-च्छन्दः काव्यादिशास्त्रनिष्णातैः ।

लावण्यविजयवाचक-शकैः समशोधि शास्त्रमिदम् ॥ १३ ॥

वर्षे पृथ्वीगुणमुनि-चन्द्र (१७३१) प्रमिते च मार्धवे मासे ।

शुद्धतृतीयादिवसे, यत्नः सफलोऽयमजनिष्ट ॥ १४ ॥

किं च—

समग्रदेशोत्तमगुर्जरेषु,

अहम्मदावादपुरं प्रधाने,

धीवंशजन्मा मतिप्राभिधानो,

वशिष्टवराऽभूच्छुभकर्मकर्ता ॥ १५ ॥

नित्यं गेहे दानशाला विशाला,

तीर्थोन्नत्या तीर्थराजादियात्रा ।

सप्तज्ञेयां वित्तवापश्च यस्य,

स्तोतुं प्रायो ह्यस्मदाद्यैरशक्यः ॥ १६ ॥

साधुः श्रीशान्तिदासः प्रवरगुणनिधिस्तत्सुतोऽभूदुदारो,

धात्र्यां विख्यातनामा जघदुसमधिकाऽनकसत्कृत्यकृत्यः ।

रङ्गानामग्रयस्त्रोपधिसुवितरणाद्येन दुष्कालनाम,

प्रध्वस्तं शस्तमूता बहुविधमहिता जातिसाधर्मिकाश्चा॥१७॥

पुत्रन्यस्तसमस्तगेहकरणी यस्य स्फुटं वार्द्धके,
सिद्धान्तश्रवणादिधर्मकरणे यद्वस्पृहस्यानिशम् ।

सद्धर्मद्वयसंविधानरचनाशुश्रूषणोत्कण्ठित-
स्तस्य प्रार्थनयाऽस्य गुम्फनविधौ जातः प्रयत्नो मम ॥१८॥

ज्ञानाराधनमतिना, विनयादिगुणान्वितेन वृत्तिरियम् ।

प्रथमादर्शं लिखिता, गणिना कान्त्यादिविजयन ॥ १९ ॥

धात्री संपद्विधात्री भुजगपतिधृता सार्णवा यावदास्ते,

प्रोद्धाः सौवर्णशृङ्गास्त्रिखितसुरपथा मन्दरादिश्च यावत् ।

विश्वे विद्योतयन्तौ तमनु शशिरवी भ्राम्यतश्चेह यावत्,

ग्रन्थो व्याख्यायमानो विबुधजनवरैर्नन्दतादेव तावत् ॥२०॥

ये ग्रन्थार्थविभावनातिनिपुणाः सम्यग्गुणग्राहिणः,

सन्तः सन्तु मयि प्रसन्नहृदयास्ते किं खलैस्तैरिह ।

येषां शुद्धसुभाषितामृतरसैः सिक्कोऽपि चित्तं भृशं,

ग्रीष्मर्तौ मरुभूमिकास्त्रि पयोलेणो न संलघ्यते ॥ २१ ॥

विलोक्यानेकशास्त्राणि, विहिताद् ग्रन्थतस्त्विह ।

प्रेत्यापि बोधिलाभोऽस्तु, परमानन्दकारणम् ॥ २२ ॥

ध० ३ अधि० । मानोदयनिरोधे, उक्त० २६ अ० । औ० ।

माणविष्णव-मानविप्लव-पुं० । मीयतेऽननेति मानम्-कुडवा
दिपलादि हस्तादि वा, तस्य विप्लवो विपर्यासः अन्यथा क-

रणम् । मानस्य हीनाधिकत्वे, ध० २ अधि० ।

माणवी-मानवी-स्त्री० । श्रेयांसस्य श्रीवत्सापरनाम्न्यां शास-

नदेव्याम्, वैताड्यपर्वते खनामख्यातायां विद्याधरश्रेणौ,

आ० चू० १ अ० । प्रव० ।

माणस-मानस-त्रि० । मनःपर्यायज्ञानयुक्ते, विशेष० । मनःस-

म्बन्धिनि, न० । आव० । स्था० । प्रव० । अन्तःकरणे, स०

३४ सम० । जी० । मनोमात्रवृत्तिनिर्वृत्ते, ध० २ अधि० ।

चित्ते, “चित्ते माणसे” पाइ० ना० २४१ गाथा ।

माणसम्मा-मानसंज्ञा-स्त्री० । मानोदयादहङ्कारात्मिकोत्सेका-

दिपरिणतिरेव संज्ञायतेऽनयेति मानसंज्ञा । स्था० १० ठा० ।

संज्ञाविशेषे, प्रज्ञा० ७ पद । भ० ।

माणसपञ्चाय-मानसपर्याय-पुं० । मानसा मनःसम्बन्धिनः

पर्याया विषया यस्य तन्मनःपर्यायम् । मनःपर्यायज्ञाने, न० ।

माणसपञ्चय-मानसपर्वत-पुं० । खनामख्याते पर्वते, यत्र

बाहुबलिना मानाधमातेन केवलोत्पत्तये प्रतिमाऽभिगृहीता ।

आ० म० १ अ० ।

माणसिय-मानसिक-त्रि० । मनसि जातं मानसिकं मनस्येव

यद्वर्तते तन्मानसिकम् । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । मनसा चि-

न्तिते, स्था० ६ ठा० । नि० । मनः प्रयोजनमस्य मानसिकः ।

ध० २ अधि० । मनसा निर्वृत्तः मानस एव वा मानसिकः ।

मनःकृते, आव० ४ अ० । उक्त० । कल्प० । आ० चू० ।

माणसियजोग-मानसिकयोग-पुं० । मनोद्रव्याणां चिन्तायां

व्यापारणे, विशेष० ।

माणा-माना-स्त्री० । मानानुगतायां क्रियायाम्, आव० ३ अ० ।

माणि-मानिन्-पुं० । मानेन युक्तो मानी । अनु० । गर्हिते,

सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । नापि मानी भवेत्-न गर्भं विदध्या-

त् । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । अहङ्कारिणि, जी० १ प्रति० ।

जान्यादिमदोपेते, चं० प्र० १० पाहु० । कच्छस्य यावत्पुष्क-
लावतीविजयस्य दीर्घवैताड्यपर्वतस्य स्वनामख्यातेषु कूटेषु,
स्था० ६ डा० । पद्मविजयस्य यावद् गन्धिलावतीविजयस्य
स्वनामख्यातेषु पर्वतेषु, स्था० ६ डा० ।

माणिअ-मानित-त्रि० । अनुभूते, "अणुह्रं माणिअं"
पाइ० ना० २१३ गाथा । दे० ना० ।

माणिकी-माणिकी-स्त्री० । रूतपूरितपट्टरूपायामाकुञ्चि-
कायाम्, जीत० ।

माणिक-माणिक्य-पुं० । मणिभेदे, आचा० २ श्रु० ३ चू० ।
कोलपाकपत्तने मन्दोदरीदेवताऽवसरे श्रीऋषभदेवे, ती० ४३
कल्प । भगवतावृत्तिकारप्रेरके दायिकसुते वणिजि, "अस्याः
(भगवत्याः) करणव्याख्या-श्रुतिलेखनपूजनादिषु यथार्हम् ।
दायिकसुतमाणिक्यः प्रेरितवानस्मदादिजनान्" । भ० ४१ श० ।

माणिकचंदमूरि-माणिक्यचन्द्रमूरि-पुं० । राजगच्छीये साग-
रचन्द्रसूरिशिष्ये, अयमाचार्यः विक्रमसंवत् १२७६ विद्यमान
आसीत् । पार्श्वनाथचरितनामग्रन्थे व्यरीरचत् । जै० ६० ।

माणिकदंडग-माणिक्यदण्डक-पुं० । मुनिसुव्रतस्वामितीर्थे,
प्रतिष्ठानपुरे अथोद्धायां विन्ध्याचले माणिक्यदण्डके मुनि-
सुव्रतः । ती० ४३ कल्प ।

माणिकदेव-माणिक्यदेव-पुं० । कोलपाकपत्तने मन्दोदरी-
देवतावसरे श्रीऋषभदेवे, ती० ४२ कल्प ।

"श्रीकोलपाकप्रासाद-भरणं शरणं सताम् ।

माणिक्यदेवनामान-मानमामि जिनर्षभम् ॥ १ ॥"

श्रीमाणिक्यदेवनमस्कारः—

"श्रीकोलपाकपुरलक्ष्मिशिरोवतंस—

प्रासादमध्यमनिषध्यमधिष्ठितस्य ।

माणिक्यदेव इति यः पृथितः पृथिव्यां,

तस्याङ्घ्रियुग्ममभिनीमि जिनर्षभस्य ॥ १ ॥

तीर्थेशिनां समुदयो मुदितेन्द्रचन्द्रः,

काटीरकोटितटघृष्टपदासनानाम् ।

मद्दुःखदारुणदुर्दृक्खनशालिलेखा,

पपाय मत्तकरिणः करणं दधातु ॥ २ ॥

हेतूपपत्तिसुनिरूपितवस्तुतत्त्वं,

स्याद्वादपद्धतिनिवेशितदुर्नयोद्यम् ।

सत्सिद्धवल्लिविपिनं भुवनैकपूजां,

पात्रे जिनेन्द्रवचनं शरणं प्रपद्ये ॥ ३ ॥

आरुह्य खे चरति खेचरचक्रिणं या,

नाभेयशासनरसालवनान्यपुष्टा ।

चक्रेश्वरी रुचिरचक्रविरोचिहस्ता,

शस्ताय साऽस्तु नवविद्रुमकायकान्तिः ॥ ४ ॥" ती० ४६ कल्प ।

सिरिकोलपाकपुरवर-मंडणमाणिक्यदेवरिसहस्र ।

लिहिमो जहासुअं किं—चि कप्पमप्पेण गग्गेण ॥ १ ॥

पुर्वि किर अट्टावयनगवरे सिरिभरहेसरेण णिअ—णिअ-

वणणप्पमाणसेठाणजुत्ताओ सीढो चेव लोआणुग्गहणत्थं

तेण वेकारिआ सच्छमरगयमणिमई । जहा—जुअलखंधसु

चिबुगे दिवायरो, भालयले चंदो, नाहीए सिवलिगं, अओ चेव

माणिक्यदेवु चि विकखाया । सायंकालेऽतरे जत्तागणहिं खेअंरे

हिं दिट्ठा अपुव्वरुचि चि विम्हिअमणेहिं विमाणे ठाचिऊण

वेयहगिरिं नीया रक्खिणसेदीए, तिहिं भत्तिभरभरिअ

चित्तेहिं पूइज्जइ । अन्नया भमंतेण नारयगिस्सिणा वेयहगणं
तं पडिमं दट्ठूण पुच्छिआ विज्जाहग, कुआ एअं पत्तं ।
तओ तेहिं वुत्तं—अट्टावयाओ आणिअ च्ति । जप्पभिइ ए-
सा अम्हेहिं पूइउं एकंता तप्पभिइ दिने दिने वड्ढिया इही-
ए, तं सोऊण नारओ सग्गे इंदस्स तप्पडिममाहणं केहइ ।
इंदेणाऽवि सग्गे आणाविता भत्तीए पूइउमाहत्ता जाव मु-
णिसुव्वयनमिनाहाणं अंतगलं । इत्थंऽतरे लेकाए तेलुककं-
टओ रावणो उप्पणो, तस्स भज्जा मंदोदरी परमसम्म-
दिट्ठो । तीए तं रयणविममाहणं नारयाओ सोऊण तप्प-
आणगाढाभिग्गहो गहिआ, तं वुत्तंते मुणित्ता महागयगव-
णेण इंदो आगहिआ । तणऽवि तुट्ठेण समणिआ सा पडिमा,
महादेवीए तीए तुट्ठाए निकालं पूइज्जइ । अन्नया दसगीवण
सीआ देवी अवहरिया, मंदोदरीए अणुमिट्ठो चित्तं न मुच-
ति । तओ सुमिणे पडिमाअहिट्ठायगेण रावणविणासो लेका-
भंगो अ अक्खिओ मंदोअरीए । तओ तीए धिवं सायरे त्वि-
विअं तत्थ सुरेहिं पूइज्जइ । इओ अ कच्चाणदेसे कल्लाननयेरे
संकरो नाम राया जिणभत्तो हुत्था । तत्थ केणऽवि मि-
च्छादिट्ठिणा वंतरेण कुविण मारी चिउडविया । अहणो
राया, तं दुक्खिअं नाउं देवी पउमावई रत्ति सुविणे भणइ-
जइ महाराओ गयणायगाओ माणिक्यदेवं निअपुरं आणि-
त्ता पूप्पसि तो हियं होइ । तओ राया सागरपासे
गंतूण उववासं करइ, लवणाहिवां सेतुट्ठो होऊण प-
यडो रायाणं भणइ—गिरहह जहिच्छाए गयणाई, रत्ता
विन्नत्तं—नं मयणाइणहिं कज्जं, मंदोदरीठविअं विवं देहि
त्ति । तओ सुरेण धिवं कहिऊण अप्पिअं, रत्तो भणियं
च—तुह देसे सुही लोओ होही परं पंथे गच्छंतस्स जत्थ
संसओ होही तत्थेव विवं ठाहिति । तओ पच्छिओ पच्छिओ
ससिओ देवयापभावेण अन्नइ य, जुअलखंधट्ठिअसगडा-
रोविअं विवं मग्गओ आगच्छइ । दुग्गं मग्गं लेग्गित्ता
राया संसयं मणे धरइ, किं आगच्छइ न वित्ति । तओ
सासणदेवीए तिलंगदेसे कोलपाकनयेरे दक्खिणवाणा-
रसि च्ति पंडिणहिं वणिज्जमाणे पडिमा ठाविआ । पुर्वि
अइणिम्मलमरगयमणिमयं आसि विवं चिरकालं खारो-
अहिनीरसंगेण कठिणं जायं । एक्कारसलक्खा असीइ-
सहस्सा नवसयाई पंचुत्तराई वरिसाई सग्गाओ आणी-
अस्स भगवओ माणिक्यदेवस्स संवुद्धाई, तत्थ राया प-
वरं पासायं कारावेइ । किं च—दुवालस गामे देवपूअ-
णट्ठे देइ, तम्मि भयवं अंतरिक्खे टिओ लु सयाई अ-
सीयाई—६०० विक्रमवरिसाई, तओ मिच्छुत्तप्पवेसं नाउं सीहा-
सणं टिओ नियकंतीए भविआणं लोअणसु अमयरसं व-
रिसेइ । किमेसा पडिमा टंकेहिं उक्किता, खालीओ वा आ-
णिआ, किं सकसिप्पिणा पडिआ, वज्जमई वा, नीलम-
णिमई वेति न निच्छिज्जइ, रंभाखंभनिभेव दीसइ । अज्ज
वि किर भगवओ गहावणेदगे दीवो पज्जलइ, तिन्थाणु-
भावओ चेइअमंडवाओ भंरता जलसीआ राजति अ ज-
णाणं वत्थाई अल्लि च्ति । एवं अणेगविहपभावा सुरस्स म-
हातिन्थस्स माणिक्यदेवस्स जत्ता महमयं पूअं च जे क-
रंति, कारविनि, अणुमोअति अ ते इह लोए परलोए अ
सुहसिं पाविंति ।

"माणिक्यकणो, इअ एसो वज्जिओ समासेण ।

मिरिजिणपहसूरीहि, भमिआणं कुणउ कल्लाणं ॥ १ ॥ ”

इति श्रीमाणिक्यदेवतीर्थकल्पः । ती० ५० कल्प ।

माणिकपुत्त-माणिक्यपुत्र-पुं० । नासिकपुरं ब्रह्मगिरिस्थित-
जिनप्रासादादङ्कारके पत्नीपालवंशोद्भवे ईश्वरपुत्रे, ती० २७ कल्प ।

माणिकमुंदरसुरि-माणिक्यसुन्दरसुरि-पुं० । अञ्चलगच्छीये
स्वनामके आचार्ये, अनेन मलयसुन्दरीचरित्रं यशोधरचरि-
त्रं पृथ्वीचन्द्रचरित्रं चेति ग्रन्था रचिताः । अयमाचार्यः
विक्रमसंवत्-१३६१ वर्षे आसीत् । जै० ३० ।

माणिभद्र-माणिभद्र-पुं० । उत्तम्यत्तनिकायेन्द्रे, स्था० ६३० ।

प्रज्ञा० । दक्षिणभरते दीर्घवैताह्यस्य माणिभद्राभिधानदेवस्या-
ऽऽवासे चतुर्थे कुंटे, स्था० ६३० । ऐरवते वर्षे दीर्घवैताह्यस्य
चतुर्थे कुंटे, स्था० ६३० । सौधर्मे कल्पे मयनामख्याते विमाने,
तद्वास्तव्ये देवे च । ति० । स्था० । भ० । पि० । आ० म० । आ०
चू० । शत्रुञ्जयतीर्थोद्धारकारके स्वनामख्याते वणिजि, ती० ।
नन्दिः सुरिथाश्चर्य-श्रीप्रभो माणिभद्रकः ।

धनमित्रो यशोमित्र-स्तथा विकटधर्मिकः ॥ १ ॥

सुमङ्गलः शूरसेन, इत्यस्याोद्धारकारकाः ।

ती० १ कल्प । प्रज्ञा० । स्था० । मिथिलायां नगर्यां स्व-
नामख्याते चैत्ये, च० प्र० १ पाहु० । ति० ।

माणिम-मान्य-त्रि० । अभ्युत्थानाज्ञाकरणादिना माननीये,
दश० १ चू० ।

माणिय-मानित-त्रि० । सम्मानिते, अनु० । ज्ञा० ।

माणी-माणी-स्त्री० । ऊर्ध्वलोकवास्तव्यायां दिकुमार्याम्, ति० ।

माणीपुर-माणीपुर-न० । नागदत्तगृहपत्यावासनगरे, विपा०
२ श्रु० ७ अ० ।

माणुमाणपमाणुमुजायमव्यंङ्गसुंदरंङ्ग-मानोन्मानप्रमाण
सुजातसर्वाङ्गसुन्दराङ्ग-त्रि० । मानोन्मानप्रमाणैः सुन्दराण्यङ्गा-

नि शिरःप्रमुखाणि यत्र एवंविधं सुन्दरमङ्गं यस्य स तथा ।
मानोन्मानेन प्रमाणेन परिपूर्णसुन्दराङ्गे, कल्प० १, अधि०
१ क्षण । स्था० । स० । विपा० । प्रश्न० । रा० । [माणुम्मा
णपमाणपडिपुत्रमुजातसव्यंगसुंदरंगी इति] तत्र मानं
जलद्रोणप्रमाणात् । कथमिति चेत् ? उच्यते-जलस्यातिभृते
कुण्डे पुरुषं स्त्रियां वा निर्वाशितायां यज्जलं निस्सरति तद्यदि
द्रोणप्रमाणं भवति तदा स पुरुषः स्त्री वा मानप्राप्त उच्यते ।
तथा-उन्मानम्-अर्द्धभारप्रमाणात्, सा चैवम्-तुलायामारो-
पितः पुरुषः स्त्री वा यद्यर्द्धभारं तुलति तदा स उन्मानप्राप्तोऽ-
भिधीयते । प्रमाणं-स्वाङ्गुलेनाष्टोत्तरशतान्छ्रियता, ततो मानो-
न्मानप्रमाणैः प्रतिपूर्वान्यनूतानि सुजातानि जन्मदोषरहिता-
नि सर्व्वाणि अङ्गानि शिरःप्रभृतीनि यानि तैः सुन्दराङ्गी । रा० ।

माणुम्माणियद्वारण-मानोन्मानितस्थान-न० । मानं-प्रस्था-
दि, उन्मानं-नागचादि । यदिवा-मानोन्मानमित्यश्वादीनां
वगादिपरीक्षा तन्स्थानानि । मानोन्मानवर्णनस्थाने, आचा०
२ श्रु० २ चू० ४ अ० । एगस्स बलमाणं अत्रेण अणु-
मीयत- इति माणुम्माणियं, जहा-ध्वजे कंवलसबला । अ-
धवा-माणपेते या माणुम्माणियं विज्जादिपरीक्षा रक्खादीण
मिज्जतीति एमं । अथवा-एमं वट्टं सिकखावज्ज तस्स
अंगाणि ण मिज्जंती गहिता कच्चा । अथवा-वत्थपुप्फचं-
मादी वा कप्पं रक्खादिभेगो । ति० चू० १२ उ० ।

माणुस-माणुप-पुं० । मनुष्याणामयं माणुपः । स्था० ३ डा०
३ उ० । मनुष्यभवसम्बन्धिनि, सू० प्र० २० पाहु० । प्रव० ।
आचा० । स्था० । सूत्र० । “ संसारजलधिधिभ्रष्टं । माणुष्यं
खद्योतक-तडिल्लंताविलसितप्रतिमम् । ” आचा० १ श्रु०
२ अ० १ उ० । मनुष्यभवे, विशे० ।

माणुसत्त-माणुपत्त-न० । मनसि शेते माणुपः । अथवा-मनो-
रपत्यमिति वाक्ये मनोजातावञ्चतौ पुक् चेत्यजि प्रत्यये पु-
गागमे च माणुपत्वम् । मनुजभवे, उत्त० ३ अ० । सूत्र० ।

ये सत्त्वा माणुपत्वे न लभन्ते तानाह-

सत्तममहिनेरइया, तेऊ वाऊ अणंतसंघट्टो ।

न लहंति माणुसत्तं, तहा असंखाउआ सव्वे ॥ १३६६ ॥

सप्तमपृथ्वीनैरयिकाः, तैजस्कायिकाः, वायुकायिकाः, त-
था-असंख्यातवर्षायुषः सर्वे तिर्यङ्-मनुष्याश्चानन्तरमुद्-
वृत्ता माणुष्यं न लभन्ति-मृत्वाऽनन्तरभवे मनुजेषु नोत्पद्य-
न्ते इत्यर्थः । शेषास्तु सुरनरतिर्यङ्गनारकाः नरेषु उत्पन्ते ।
प्रव० २५० द्वार । ध० । महा० ।

गोयम ! अन्नं पि जं भणसि, तं पि तुव्वं कहेमहं ।

एत्थं जम्मे नरो कोई, कसिणुगं संजमे तवं ॥

जइ णो सकई काउं, जे तहा वि सुगइपिवासिओ नि-
यमं । पक्खिक्खीरस्स एगवाल उप्पडणं रयहरणस्स गिहं
दंसियं पत्तियं तुपरि धारियं से कुणो पि एयं पि न जा-
वज्जीवं पालेउं ता इमस्स वि ।

“गोयमा ! तुज्जं बुद्धीए, सिद्धिखित्तस्स उप्परं ।

मंडवियाए भवेयव्वं, दुक्करकारि तवे तु (ए) णं ॥ १ ॥”

णवरं एयारिसं भवियं किमट्ठं, गोयमा ! एयं पुणो तं
पुच्छामि । महा० ६ अ० ।

मनुष्यादिक्रमदुर्लभताख्यापनायाऽऽह निर्युक्तिकारः-

माणुस्सखेत्तजई, कुलरूवाऽऽरोगमाउयं बुद्धी ।

समणोग्गहसद्दासं-जमो य लोगम्मि दुलहाई । ८३१ ॥

इंदियलद्धी निव्व-त्तणा य पज्जत्ति निरुवहयखेयं ।

धायारोग्गं सद्धा, गाहगउवओगअट्टो य । (अन्यदीया)

चोल्लग पासग धण्णे, जूए रयणे य सुमिण चक्के य ।

चम्म जुगे परमाणू, दस दिट्ठंता मणुयंलंभे ॥ ८३२ ॥

माणुष्यम्-मनुजत्वम्, क्षेत्रम्-आर्यम्, जातिः-मातृसमु-
त्था, कुलम्-पितृसमुत्थम्, रूपम्-अन्यूनाङ्गता, आरोग्यम्-
रोगाभावः, आयुष्कम्-जीवितम्, बुद्धिः-परलोकप्रवणा,
श्रवणं-धर्मसम्बद्धम्, अवग्रहः-तदवधारणम् । अथवा-
श्रवणावग्रहो-यत्यवग्रहः, श्रद्धा-रुचिः, संयमश्च-अ-
नवद्यानुष्ठानलक्षणः, एतानि स्थानानि लोके दुर्लभानि,
एतद्वामो च विशिष्टसामायिकलाभ इति गाथार्थः । ८३१ ।
अथ चैतानि दुर्लभानि । इन्द्रियलब्धिः-पञ्चेन्द्रियलब्धिरित्य-
र्थः, निर्वर्तना च इन्द्रियाणामेव, पर्याप्तिः-स्वविषयग्रह-
णसामर्थ्यलक्षणा, (निरुवहतं त्ति) निरुपहतंन्द्रियता-क्षेमम्-
विषयस्य, धातम्-सुभिन्नम्, आरोग्यम्-नीरोगता, श्रद्धा-भ-
क्तिः, ग्राहकः-गुरुः, उपयोगः-श्रोतुस्तदभिमुखता, (अट्टो य

त्ति) अर्थित्वं च धर्म इति गार्थः । भिन्नकर्तृकी किलेयम् । जीवो मानुष्यं लब्ध्वा पुनस्तदेव दुःखेन लप्स्यते, बहुन्तराया-
न्तरितत्वात्, ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिमित्रब्राह्मणचोह्लकभोजनवत् ।

अत्र कथानकम्—यंभदत्तस्स एगो कप्पडिओ, ओलगगओ, बहुसु आवात्तिसु अवत्थासु य सव्वत्थ सहायो आसि, सो य रज्जं पत्तो, वारससंवच्छुरिओ अभिसेओ कओ, कप्पडिओ तत्थ अल्लियोयं पि ए लहति, ततोऽण्ण उवाओ चितितो, उ-
वाहणाओ धप वंधिऊण धयवाहणहिं समं पधावितो, रण्ण दिट्ठो, उत्तिण्णं अवगूहितो, अण्ण भणंति—तेण दारवाले से-
वमाण्ण वारसम संवच्छुरे राया दिट्ठो, ताह राया तं दट्ठण संभतो, इमो सो वराओ मम सुहदुक्खसहायगो, एत्ताहे करेमि वित्तिं, ताहे भणति किं देमि त्ति ?, सो भणति देह करेओल्लेण घरे घरे जाव सव्वमि भरहे, जाधे [हे] णि-
ट्ठितं होज्जा ताह पुणो वि तुम्भ घरे आदेवेऊण भुंजामि, राया भणति—किं ते एतं ?, देसं ते देमि, तो सुहं छुत्तछायाए हत्थिखंधवरगतो हिंदिहिंसि, सो भणति—किं मम एदहेण आदेवेऊण ?, ताहे सो दिण्णो चोल्लगो, ततो प-
दमदिवसे राइणो घरे जिमितो, तेण से जुवलयं दीणा-
रो य दिण्णो, एवं सो परिवाडीए सव्वेसु रायउलेसु वत्ती-
साए रायवरसहस्सेसु तसिं च जे भोइया, तत्थ य णगरे अणेगाओ कुलकोडीओ, णगरस्स चेव सो कता अंतं क-
हिति, ताधे गामेसु ताहे पुणो भरहवासस्स, अवि सो वच्चेजे अंतं ए य माणुसत्तणातो भट्ठो पुणो माणुसत्तणं लहइ ।

(पासग त्ति) चाणकस्स सुवरणं नऽत्थि, ताधे केण उवाएण विद्विज्ज सुवरणं ?, ताधे जंतपासभा कता, केइ भणंति—वर-
दिण्णगा, ततो एगो दक्खो पुरिसो सिक्खावितो, दीणारथालं भरियं, सो भणति—जति मम कोइ जिणति सो थालं गेहहतु, अह अहं जिणामि तो एगं दीणारं जिणामि, तस्स इ-
च्छाप जं तं पडति अतो ए तीरइ जिणितुं, जहा सो ए जिप्पइ एवं माणुसल्लंभोऽवि, अवि णाम सो जिप्पेज्ज ए य माणुसातो भट्ठो पुण माणुसत्तणं २ ।

(धरणे त्ति) जत्तियाणि भरहे धरणणि ताणि सव्वानि पिण्डिताणि, तत्थ पत्थो सरिसचारं छूढो, ताणि सव्वानि आडुआलित्ताणि, तत्थेगा जुण्णथेरी सुप्पं गयाय ते विणिज्ज पुणोऽवि य पत्थं पूरेज्ज, अवि सा देवप्पसादेण पूरेज्ज ए य माणुसत्तणं ३ ।

(जुप) जधा एगो राया, तस्स सभा अट्ठखं—
भसतसंनिविट्ठा, जत्थ अत्थाणियं देति, एक्केको य खंभो अट्ठसयंसिओ, तस्स रण्णो पुत्तो रज्जकंसी चितेति—थेरो राया, मारिऊण रज्जं गिरहामि, तं च अमच्चेण णायं, तेण रण्णो सिट्ठो, ततो राया तं पुत्तं भणति—अम्ह जो ए सहइ अणुक्रमं सो जूतं खेल्लति, जति जिणति रज्जं से दिज्जाति, कह पुण जिणियव्वं ?, तुज्झ एगो आओ, अव-
सेसा अम्हं आया, जति तुमं एण्ण आपण अट्ठसतस्स खंभाणं एक्कं अंसियं अट्ठसते वारा जिणासि तो तुज्झ रज्जं, अवि य देवताविभासा ४ ।

(‘रतणे’त्ति)—जहा एगो वाणियओ बुड्ढो, रयणाणि से अत्थि, तत्थ य महे महे अण्ण वाणियया कोडिपडागाओ उब्भेति, सो ए उब्भवेति, तस्स पुत्तेहिं थेरे पउत्थे ताणि रयणाणि देसी-

वाणिययाण हत्थं विकीताणि, वरं अम्हेऽवि कोडिपडा-
गाओ उब्भवेता, ते य वाणियया समंततो पडिगया पार-
सकूलादीणि, थेरो आगतो, सुतं जधा विकीताणि, ते अं-
वाडंति, लहुं रयणाणि आणह, ताहे ते सव्वतो हिंदिनु-
मारज्जा, किं ते सव्वरयणाणि पिण्डिज्ज ?, अवि य देव-
प्पभावेण विभासा ५ ।

(‘सुविण्ण’ त्ति) एण्ण कप्पडिण्ण सुमिण्ण चंदो गिलितो, कप्पडियाणं कथितं, ते भणंति—सं-
पुण्णचंदमंडलसरिंसं पोवलियं लभिहिसि, लद्धा घर-
च्छादणियाए, अण्ण वि दिट्ठो, सो एहाइऊण पु-
प्फफलाणि गहाय सुविण्णपाढगस्स कथेति, तेण भणितं-
राया भविस्ससि । इत्तो य सत्तमे दिवसे तत्थ राया मनो अपुत्तो, सो य णिद्विण्णो अच्छति, जाव आसो अधि-
यासितो आगतो, तेण तं दट्ठण हेसितं पदक्खिणीकतो य, ततो विलइओ पुट्ठे, एवं सो राया जातो, ताह सो कप्पडिओ तं सुणति, जधा तेण वि दिट्ठो एरिसो सुवि-
ण्णो, सो वि आदसफलेण किर राया जातो, सो य चिं-
तेति—वच्चामि जत्थ गोरसो तं पिवेत्ता सुवामि, जाव पुणो तं चेव सुमिणं पेच्छामि, अत्थि पुण सो पेच्छेज्जा ?, अवि य सो ए माणुसातो ६ ।

(चक्र त्ति दारं) इंदपुरं नगरं, इंददत्तो राया, तस्स इट्ठाणं वराणं देवीणं वावीसं पुत्ता, अण्ण भणंति—एक्काए चेव देवीए पुत्ता, राइणो पाणसमा, अण्ण एक्का अमच्चधूया सा परं परि-
णितेण दिट्ठेस्सिया, सा अण्णता कताइ रिउहाता समणी अच्छति, रायणा य दिट्ठा, का एस त्ति ?, तेहिं भणितं—तुम्भे देवी एसा, ताह सो ताए समं रत्ति एक्कं वसितो, सा य रिउहाता तीसे गम्भो लग्गो, सा य अमच्चेण भ-
णिएल्लिता—जया तुमं गम्भो आहूतो भवति तदा मम साहिज्जसु, ताए तस्स कथितं—दिवसो मुहुत्तो जं च रायाएण उल्लवितं सातियंकारो, तेण तं पत्तए लिहि-
तं, सो सारवेति, णवगहं मासाणं दारओ संजातो, तस्स दासचेडाणि तद्विवसं जाताणि, तं जहा—अग्गियओ पव्वतओ बहुलियो सागरो य, ताणि य सहजातगाणि, तेण कलायरियस्स उवणीतो, तेण लेहाइताओ गणिय-
प्पहाणाओ कलाओ गाहितो, जाहे ताओ गाहिति आ-
यरिया ताधे ताणि तं कहुंति वाउल्लंति य, पुव्वपरिच-
एण ताणि रांडंति, तेण ताणि ए चेव गणितानि, गहिताओ कलाओ, ते य अण्ण वावीसं कुमारो गाहिज्जता तं आयरियं पिट्ठेति अवयणाणि य भणंति, जति सो आयरिओ पिट्ठति ताहे गंतूणं मानूण साहंति, ताहे ताओ तं आयरियं खिंसंति—कीस आहणसि ? किं सुलभाणि पुत्तजम्माणि ? अतो ते ए सिक्खिता । इओ य महुराए पव्वयओ राया, तस्स सुता णिव्वती णाम दारिया, सा रण्णो अलंकिया उवणीता, राया भणति—
जो तव रोयति भत्तारो, तो ताए भणितं—जो सूरो वीरो विकंतो सो मम भत्ता होउ, से पुण रज्जं दिज्जा, ताधे सा तं बलवाहणं गहाय गता इंदपुरं नगरं, तस्स इंद-
दत्तस्स वहेवे पुत्ता, इंददत्तो तुट्ठो चितेइ—रण्ण अहं अ-
ण्णहितो राइहितो लट्ठो तो आगता, ततो तेण उस्सि-

तपडागं नगरं कारितं, तन्थ एकस्मि अकमे अट्ट चक्का-
णि, तेमि पुरतो धिइल्लिया ठाविया, सा अचिच्छिम्म वि-
धितव्या, ततो इंददत्तो राया मन्नडो णिग्गतो सह-
पुत्तेहि । सा वि कण्णा सव्वालेकारभूसिया एगंमि पासे
अच्छति, सो रंगो ते य रायाणो ते य दंडभडभोइया
जारिसो दावतीण, तन्थ रण्णो जेट्ठो पुत्तो मिरिमाली
णाम कुमारो, सो भणितो—पुत्त ! एस दाविया रज्जे च
धेत्तव्वं, अतो विंघ एतं पुत्तलियं ति, तांथ सोऽकतक-
रणो तस्स समूहस्स मज्जे धणुं चव गेहिहणुं ए तर-
ति, कहऽविऽण्णं गहिंते, तेण जतो वच्चतु ततो वच्चतु
त्ति मुक्को सरो, सो चक्के अण्णिडिऊण भग्गो, एवं कस्सइ
एकं अरगतं वेलीणो, कस्सइ दावण, कस्सइ तिगिण, अण्ण-
मि वाहिरेण चव रीति, तांथ राया अधिति पगतो—अ-
होऽहं एतेहि धरिमितो त्ति, ततो अमच्चेण भणितो—की-
स अधिति करेह ? राया भणति—एतेहि अहं अण्णधाणो
कतो, अमच्चो भणति—अत्थि अण्णो तुम्भ पुत्तो मम धू-
ताए तण्णश्चो सुरिददत्तो णाम, सो समन्थो विंघितुं,
अभिरण्णणि से कहिताणि, कहि सो ? दरिमितो, ततो
सो राइणा अवगूहितो, भणितो सेयं-तव, एण अट्ट रहचक्के
भेत्तण पुत्तलियं अचिच्छिम्म विंघित्ता रज्जसुक्कं णिव्वुतिदा
रियं संपावित्तण, ततो कुमारो जथाऽऽणवह त्ति भणिऊ-
ण ठाणं ठाह, तूणधणुं गेगहति, लक्खामिमुहं सरं स-
ज्जति, ताणि य दासकूवाणि चउदिसं ठिताणि रोडितं,
अण्ण य उभयतो पासि गहिहत्तग्गा, जति कह वि ल-
क्खस्स चुक्कति ततो, सीसं छिदितव्वं ति, सोऽवि से
उवज्झाओ पासे ठितो भयं देति—मारिज्जसि जति चु-
क्कसि, ते वावीसं पि कुमारा मा एस विन्धिस्सति त्ति
विसेसउल्लंठाणि विग्घाणि करेति, ततो ताणि चत्तारि ते य
दो पुरिसे वावीसं च कुमारे अगणंतेण ताणं अट्टगहं रहच-
क्काणं अंतरं जाणिऊण तेमि लक्खे णिरुद्धाए दिट्ठीए अण्णम-
ति अकुणमाणेण सा धिइल्लिया वामे अचिच्छिम्म विद्धा,
ततो लोणेण उक्किट्ठीसाहणादकलकलुमिस्सो साधुकारो
कतो, जथा तं चक्कं दुक्खं भेत्तुं एवं माणुसत्तणं पि ७ ।

(चम्मेति)—जथा एगो दहो जोयणसयसहस्सविंथिणो
चम्मेण णडो, एगं से मज्जे छिडुं जत्थ जत्थ कच्छभस्स
गीवा मारयति, तन्थ कच्छभो वाससते वाससते गते
गीवं पसारं ति, तेण कह वि गीवा पसारिता, जावतेण
छिडुण निग्गता, तेण जोतिसं दिट्ठं कामुदीए पुप्फफलाणि
य, सो आगतो, सयणिज्जयाणं दाणमि आणत्ता सव्वतो
पलोयति, ए पेच्छति, अवि सो, ए य माणुस्सातो ८ ।

युगदृष्टान्तप्रतिपादनायाऽऽह—

पुव्वं ते होज्ज जुगं, अवरंते तस्म होज्ज ममिला उ ।
जुगच्छिडुमि पयसो, इय संमइओ मणुयलंभो ॥ ८३३ ॥
जलनिधेः पूर्वान्ते भवेद् युगम, अपरान्ते तस्य भवेत् समिला
तु, एवं व्यवस्थिते सति यथा युगच्छिद्रे प्रवेशः संशयितः,
'इय' एवं संशयितो मनुष्यलाभो दुर्लभ इति गाथार्थः ।
जह ममिला पम्भट्ठा, सागरमलिले अणारपारंमि ।
पविमेज्ज जुगच्छिडुं, कह वि भमंती भमंतमि ॥ ८३४ ॥

यथा समिला प्रभ्रष्टा, 'सागरमलिले'—समुद्रपानीय,
(अणारपारमिति) देशीयचनं प्रचुगर्थे, उपचारत आरा-
द्भागपरभागहित इत्यर्थः, प्रविशन्त युगच्छिद्रे कथमपि
भ्रमन्ती भ्रमति युग इत्येवं दुर्लभं मानुष्यमिति गाथार्थः ।

सा चंडवायवीची, पणुल्लिया अवि लभेज्ज जुगच्छिद्रे ।

ए य माणुमाउ भट्टो, जीवो पडिमाणुसं लहइ ॥ ८३५ ॥

सा समिला चण्डवातवीचीप्रेरिता सत्यपि लभेत् युगच्छिद्रे,
न च मानुष्याद् भ्रष्टो जीवः प्रतिमानुषं लभत इति गाथार्थः ॥ ८५ ॥

इदानीं परमाणू १०—जहा एगो खंभो महापमाणो, सो
देवेण चुण्णऊण अविभागिमाणि खंडाणि काऊण णा-
लियाए पक्खित्तो, पच्छा मंदरचूलियाए ठितेण फुमितो,
ताणि णट्ठाणि, अत्थि पुण कोऽवि ?, तेहि चव पोग्गलेहि
तेमव खंभे णिव्वत्तेज्ज ? णो त्ति, एस अभावो एवं भट्टो माणु-
सातो ए पुणो । अहवा-सभा अण्णगखंभसतहस्ससंनिविट्ठा,
सा कालंऽतरेण भामिता पडिता, अत्थि पुण कोइ ?, तेहि
चव पोग्गलेहि करेज्जा, णो त्ति, एवं माणुस्सं दुल्लहं ॥ १० ॥

इय दुल्लहलंभं मा-णुसत्तणं पाविऊण जो जीवो ।

ए कुणइ पारत्तहियं, सो सोयइ संक्रमणकाले ॥ ८३६ ॥

इय—एवं दुर्लभलाभं मानुषत्वं प्राप्य यो जीवो न
करोति परत्र हितं-धर्मं, दीर्घत्वमलाक्षणीकम्, स शोचति,
संक्रमणकाले—मरणकाले, इति गाथार्थः ।

जह वारिमज्झूटो, व्व गयवरो मच्छउ व्वं गलगहियो ।

वग्गुरपडिउ व्व मओ, संवट्ठइओ जह व पक्खी ॥ ८३७ ॥

यथा वारिमज्झिस्त इव गजवरो, मत्स्यो वा गलगृहीतः,
वागुरापतितो वा मृगः, संवर्त्तं जालम् इतः प्राप्तो यथा
वा पक्षी, इति गाथार्थः ।

सो सोयइ मच्चुजरा, समोच्छुओ तुरियणिदपक्खित्तो ।

तायारमविंदतो, कम्मभरणोल्लिओ जीवो ॥ ८३८ ॥

सोऽकृतपुण्यः शोचति, मृत्युजरासमास्तृतो-व्याप्तः, त्वरि-
तनिद्रया प्रक्षिप्तः, मरणनिद्रयाऽभिभूत इत्यर्थः, त्रातारम् अ-
विन्दन्-अलभन्नित्यर्थः, कर्मभरणेरेतो जीव इति गाथार्थः ।

स चेत्थं मृतः सन्—

काऊणमणेगाई, जम्ममरणपरियट्ठणसयाइ ।

दुक्खेण माणुसत्तं, जइ लहइ जहिच्छया जीवो ॥ ८३९ ॥

कृत्वाऽनेकानि जन्ममरणपरावर्त्तनशतानि दुःखेन मानुष-
त्वं लभंत जीवो यदि यदृच्छया, कुशलपक्षकारी पुनः सुखेन
मृत्वा सुखेनैव लभत इति गाथार्थः ।

तं तह दुल्लहलंभं, विज्जुलयाचंचलं माणुसत्तं ।

लट्ठण जो पमायइ, सो कापुरिसो न सत्पुमिओ ॥ ८४० ॥

तत्तथा दुर्लभलाभं विजुल्लताचञ्चले मानुषत्वं लब्ध्वा यः
प्रमाद्यति—प्रमादं करोति स कापुरुषो न सत्पुरुष इति
गाथार्थः । आच० १ अ० ।

माणुसत्तणं—मानुषत्वं—न० । मनुजत्वे, "माणुसत्तणमागया"
प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

माणुसयं—मानुष्यकं—न० । मानुष्यके लोके आर्थक्षेत्रे, सूत्र० १
श्रु० १६ अ० ।

माणु परंधण-मानुपरन्धन-त० । चुल्लयादिषु, आचा० ।

माणुसीगम्भ-मानुपीगम्भ-पुं० । जठरसंभवे गर्भे, स्था० ।

चत्तारि मणुसीगम्भा पप्पत्ता । तं जहा-इत्थित्ताए पु-
रिमत्ताए णपुंसगत्ताए विवत्ताए । मिलोमो-

“अप्पं सुक्कं बहुं आंयं, इत्थी तत्थ पजायइ ।

अप्पं आंयं बहुं सुक्कं, पुरिसो तत्थ जायइ ॥ १ ॥

दाएहं पि रत्तमुक्काणं, तुल्लभावे नपुंसओ ।

इत्थीओज समाओगे, विवं तत्थ पजायइ ॥ २ ॥”

(सूत्र-६७७)

(इत्थित्ताए त्ति) स्त्रीतया, विम्बमिति गर्भप्रतिविम्बं ग-
र्भाकृतितारत्तवपरिणामो न तु गर्भ एवेति । उक्तं च—

“अवस्थितं लोहितमङ्गनायाः, वातेन गर्भे द्रुवतेऽनभिज्ञाः ।

गर्भाकृतित्वात्कटुकोष्णतीक्ष्णैः, श्रुते पुनः केवल एव रक्ते ॥ १ ॥

गर्भे जडा भूतहन्तं वदन्ति, ” इत्यादि । वैचित्र्यं गर्भस्य कारण-

भेदादिति श्लोकाभ्यां तदाह—(अप्पमित्यादि) शुक्र-रेतः

पुरुषसम्बन्धि, ओज-आर्त्तवं रक्तं स्त्रीसम्बन्धि, यत्र गर्भा—

शय इति गम्यत इति । तथा स्त्रिया ओजस्ता समायोगो-

वातवशेन तत् स्थिरीभवनलक्षणस्योजः समायोगस्तस्मि-

न्सति विम्बं तत्र गर्भाशयं प्रजायते । अन्यैरप्यधोक्रम—

अत एव च शुक्रस्य, बाहुल्याज्जायते पुमान् ।

रक्तस्य स्त्री तयोः साम्यं, क्लीबः शुक्रार्त्तवे पुनः ॥ १ ॥

वायुना बहुशो भिन्ने, यथास्वं बहुपत्यता ।

विधेयानिविकृताकारा, जायन्ते विकृतैर्मलैः ॥ २ ॥

इति । स्था० ४ टा० ४ उ० ।

माणुसुत्तर-मानुपोत्तर-पुं० । मनुष्यक्षेत्रादुत्तरतः परतो वर्त्त-
त इति मानुपोत्तरः । स्था० ३ टा० ४ उ० । पुष्करवरस्य

द्वीपस्य बहुमध्यदेशभागे मनुष्यक्षेत्रसीमाकारिणि-पर्वते,
च० प्र० १६ पाटु० ।

माणुपनगस्योच्चत्वादि—

माणुसुत्तरे णं भंते ! पव्वंतं केवतियं उड्डं उच्चत्तेणं ?

केवतियं उव्वेहेणं ? केवतियं मूले विक्खंभेणं ? केवतियं

मज्जे विक्खंभेणं ? केवतियं सिहेरे विक्खंभेणं ? केवतियं

अंतो गिरिपरिरयेणं ? केवतियं बाहिं गिरिपरिरयेणं ?

केवतियं मज्जे गिरिपरिरयेणं ? केवतियं उवरि गिरिपरिर-

येणं ? , गोयमा ! माणुसुत्तरेणं पव्वंतं सत्तरस एगवीसाइं

जोयणसयातिं उड्डं उच्चत्तेणं चत्तारि तीसे जोयणमये

कोसं च उव्वेहेणं मूले दस बावीसे जोयणसते विक्खंभे-

णं मज्जे सत्तावीसे जोयणसते विक्खंभेणं उवरि चत्तारि

चउवीसे जोयणसते विक्खंभेणं अंतो गिरिपरिरयेणं एगा

जोयणकोडी बायालीसं च सयसहस्साइं, तीसं च सह-

स्साइं दोमि य अउणापप्पे जोयणसते किंचि विंसेसाहिए

परिक्खवेणं, बाहिरगिरिपरिरयेणं एगा जोयणकोडी बाया-

लीसं च सतसहस्साइं छत्तीसं च सहस्साइं सत्त चोद-

सोत्तरे जोयणसते परिक्खवेणं, मज्जे गिरिपरिरयेणं एगा

जोयणकोडी बायालीसं च सयसहस्साइं चोत्तीसं च सह-

स्सा अड्डं तेवीसे जोयणसते परिक्खवेणं, उवरि गिरिपरिर-
णं एगा जोयणकोडी बायालीसं च सयसहस्साइं वत्तीसं च
सहस्साइं णव य वत्तीसं जोयणसते परिक्खवेणं, मूले वि-
त्थिप्पे मज्जे संखित्ते उप्पि तरुण्य अंतो सएहे मज्जे उदग्गे
बाहिं दरिसणिज्जे ईमिं मम्मिमप्पे सीहणिमाई अवद्धजवरा-
सिमंठाणमंठिए मव्वजंवरुणयामए अच्छे सएहे ० जाव पडि-
स्से, उभओ पाप्पिं दोहिं पउमवरंदिआहिं दोहि य वण-
संडेहिं मव्वतो समंता मंपरिक्रियत्ते वरणओ दोएहउवि ॥

(माणुसुत्तरे णमित्यादि) मानुपोत्तरे णमिति वाक्यालङ्कार-
पर्वतः । ‘ कियत् ’-किप्रमाणमूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन ? कियदुद्धेधेन ?
कियन्मूलविष्कम्भेन ? कियदुपरि विष्कम्भेन ? कियद् अ-
न्तर्गिरिपरिरयेण, गिरिरन्तः परिक्षेपेण ? , कियद् बाहिरगिरि-
परिरयेण गिरिर्बाहिः परिक्षेधेन ? कियन्मूलगिरिपरिरयेण ?
गिरिर्मूले परिरयेण, एवं कियन्मध्यगिरिपरिरयेण ? , एवं
कियदुपरि गिरिपरिरयेण प्रज्ञप्तः ? , भगवानाह—गौतम !
सप्तदशयोजनशतानि एकविंशानि ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन १७२ ?
चत्वारि त्रिंशानि योजनशतानि क्रोशमंके च ‘ उद्धेधेन ’
उगडत्वेन ४३०, मूले दश द्वाविंशत्युत्तराणि योजनशतानि
विष्कम्भेन १०२२ मध्ये सप्त त्रयोविंशत्युत्तराणि योजनशता-
नि विष्कम्भतः ७२३, उपरि चत्वारि चतुर्विंशत्युत्तराणि
योजनशतानि विष्कम्भेन ४२४ एका योजनकोटी द्वाच-
त्वारिंशच्छतसहस्राणि त्रिंशत्सहस्राणि द्वे एकांशश्चाश-
धिके योजनशत किञ्चिद्विशेषाधिके अन्तर्गिरिपरिरयेण
१४२३०२४६, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशच्छतसह-
स्राणि षट्त्रिंशत्सहस्राणि सप्त चतुर्दशोत्तराणि योजनश-
तानि बाहिरगिरिपरिरयेण १४२३६७१४, एका योज-
नकोटी द्वाचत्वारिंशच्छतसहस्राणि चतुस्त्रिंशत्सहस्राणि
अष्टौ त्रयोविंशत्युत्तराणि योजनशतानि मध्यगिरिपरिरयेण
१४२३४८२३, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशच्छतसहस्राणि
द्वात्रिंशत्सहस्राणि नव च द्वात्रिंशदुत्तराणि योजनशता-
नि उपरि गिरिपरिरयेण १४२३२६३२, इदं च मध्ये उपरि च
गिरिपरिरयपरिमाणं बाहिर्भागेपक्षमवसातव्यम्, अभ्यन्तरं
छिन्नटङ्कतया मूले मध्य उपरि च सर्वत्र तुल्यपरिरयपरि-
माणत्वाद्, मूले विस्तीर्णाऽतिपृथुन्वात्, मध्ये संक्षिप्तो मध्य-
विस्तारत्वात्, उपरि तनुकः स्तोकावाहल्यभावात्, अन्तः
शृङ्गणे मृष्ट इत्यर्थः । मध्ये उदग्रः प्रधानः, बाहिः दर्शनीयः,
नयनमनोहारी, ईषत्—मनाक् सन्निपणः सिंहनिपीदनेन
निपीदनान् तथा चाह—सिंहनिपादी सिंहवन्निपीदनीत्येवं
शीलः सिंहनिपादी, यथा सिंहोऽग्रतः पादयुगलमुत्तम्य
पश्चात्तनं तु पादयुग्मं सङ्कोच्य पुनर्वा मनाग लग्नो निपी-
दति तथा निपणश्च शिरःप्रदेशे उन्नतः पश्चाद्भागे तु निम्नो
निम्नतरः, एवं मानुपोत्तरोऽपि जम्बूद्वीपदिशि छिन्नटङ्कः,
स चोन्नतः पाश्चात्यभागे तृपतितनभागादारभ्य पृथुन्व-
प्रदेशवृद्ध्या निम्नो निम्नतर इति, एतदेवातिव्यक्रमाह—
(अवद्धजवरासिमंठाणमंठिए इति) अपगनमज्जं य-
स्य सोऽपार्द्धः स चासौ यवश्च राशिश्च अपार्द्धयवगा-
शी, तपोरिव यन्संस्थानं यस्य तेन संस्थितः, यथा यवो

राशिश्च धान्यानामपान्तराले ऊर्ध्वाधोभागेन द्वित्रो मध्यभागे द्विचतुर्द्व इव भवति , वहिर्भागे तु शनैः शनैः पृथुत्ववृद्ध्या निम्नो निम्नतरस्तद्वेदोऽपि, यवग्रहणं पृथ-
ग्व्याख्यातमन्यत्र केवलापाद्वयवसंस्थानतयाऽपि प्रति-
पादनात् , उक्तञ्च—

“जंवृणयामत्रो स्तो, रमो अज्जजयसेटिओ भणिओ ।

सीहनिसादीपणं, दुहा कओ पुक्खरदीवो ॥ १ ॥”

(सव्वजंवृणयामण इति) सर्वान्मना जम्बूनदमयः ‘ अ-
च्छे० जाव पडिरुवे ’ इति प्राग्वत् । (उभओ पासिमि-
त्यादि) उभयोः पार्श्वयोरन्तर्भागे मध्यभागे चेत्यर्थः, प्रत्ये-
कमेकैकभागेन द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां वनखण्डाभ्यां च,
सर्वतः—सर्वासु दिक्षु, समन्ततः—सामस्येन संपरिज्ञितः,
द्वयोरपि पद्मवरवेदिकावनखण्डयोः प्रमाणं वर्णकश्च प्राग्वत् ।

साम्प्रतं नामनिमित्तमभिधित्सुराह—

से केणऽट्ठेणं भंत ! एवं वुच्चति—माणुसुत्तरं पव्वते माणु-
सुत्तरे पव्वते ?, गोयमा ! माणुसुत्तरस्स णं पव्वतस्स अंतो
मणुया उप्पि सुवप्पा वाहिं देवा अदुत्तरं च णं गोयमा !
माणुसुत्तरपव्वतं, मणुया ण कयाइ वीतिवइंसु वा वीति-
वयंति वा वीतिवइस्संति वा, णमत्थ चारणेहिं वा वि-
जाहरेहिं वा देवकम्मुणा वाऽवि, से तेणऽट्ठेणं गोयमा !
अदुत्तरं च णं ० जाव णिच्चति ।

(से केणऽट्ठेणमित्यादि) अथ केनाथेन भदन्त ! एवमुच्यते—
माणुसुत्तरः पर्वतः माणुसुत्तरः पर्वतः ? इतिः भगवानाह-
गौतम ! माणुसुत्तरपर्वतस्य अन्तः—मध्ये मनुष्याः उपरि
सुवर्णाः—सुवर्णकुमारा देवाः, वहिः सामान्यतो देवाः,
ततो मनुष्याणामुत्तरः—पर इति माणुसुत्तरः । अथाऽन्यद्
गौतम ! माणुसुत्तरं पर्वतं मनुष्याः न कदाचिदपि
व्यतिव्रजितवन्तः व्यतिव्रजन्ति व्यतिव्रजिष्यन्ति वा, किं
सर्वथा न ? इत्याह—तान्यत्र चारणेन, पञ्चम्यर्थे तृतीया
प्राकृतन्यात्, चारणात् जङ्घाचारणलब्धिसंपन्नात् विद्याध-
राद् देवकर्मण एव क्रियया देवोत्पादनादित्यर्थः, चारणाद-
यो व्यतिव्रजन्त्यपि माणुसुत्तरं पर्वतमिति तद्वर्जनम्, त-
तो माणुषाणामुत्तरः उच्चैस्तरोऽलङ्घनीयत्वान्माणुसुत्तरः,
तथा चाह—‘ से एणऽट्ठेणं ’ इत्याद्युपसंहारवाक्यं गतार्थम् ।
जी० ३ प्रति० २ उ० । स्था० । महामानसे, ‘ गोसालग ’ श-
ब्दोक्तमहाकल्पप्रतिमायुक्त्वानिः भ० १५ श० । सू० प्र० ।
च० प्र० । द्वि० । स० ।

माणुसुल्लाम—माणुसुल्लाम—पुं० । चित्तोन्साह, जी० १ प्रति० ।

माणुस्स—माणुष्य—न० । मनुष्यभावे, उक्त० ३ अ० । मनुष्य-

जन्त्रे, उक्त० ३ अ० । ननु—“ पुनरिदमतिदुर्लभ-मगाधसं-
सारजलधिधिभ्रष्टम् । माणुष्यं खद्योतक-तडिल्लताविलसित-
प्रतिमम् ॥ १ ॥” आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० । सूत्र० । मा-
णुष्यं जलबुद्बुदसमानम् । पं० चू० २ कल्प । चं० प्र० ।

माणुस्सक्खेत्त—माणुसुत्तत्र—न० । कर्मभूमिकान्तर्हीनगानां म-
नुष्याणामावासरूपं अर्द्धतृतीयह्रीपलक्षणं मनुष्यलोके, जी०
३ प्रति० ५ अधि० । चं० प्र० । मृदेत्रहिर्वर्तितः तिहादयः

श्वापदाः पलभोजिनो वा भोगभूमिजतिर्यञ्च इव पृथ्वीफला-
द्याहारिणो वा भवन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्—मनुष्यक्षेत्राद्-
हिवर्त्तिनां व्याघ्रादिहिंसकजीवानां प्रायः पलभोजित्वं स-
म्भाव्यते, समुद्रादिमत्स्यानामिव, न तु भोगभूमिजव्या-
घ्रादीनामिव केवलपृथ्वीवृक्षफलादिभोजित्वम् ! किं च-
यथा भोगभूमिजव्याघ्रादीनामल्पकपायित्वं भोगभूमिजपृ-
थ्व्यादीनां च यथा विशिष्टरसपरिणामो न तथैतरेषा-
मिति सम्भावनानिदानम्, एतद्विषये विशेषाक्षराणि न
स्मरन्तीति ॥ ४७ प्र० ॥ सेन० २ उल्ला० । (मनुष्यक्षेत्रे
ज्योतिष्का उक्ताः ‘ जोइसिय ’ शब्दे चतुर्थभागे १५६२ पृष्ठे)

माणुस्सग—माणुष्यक—त्रि० । मनुष्यभवयोग्ये, सूत्र० २ श्रु०
२ अ० । मनुष्यभवसम्बन्धिनि, । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । चं०
प्र० । मनुष्याचिन्ते, कल्प० १ अधि० ५ क्षण । स्था० । मनु-
ष्यजन्त्रे, उक्त० ३ अ० । भ० ।

माणुस्सभव—माणुष्यभव—पुं० । मनुजत्वे, ध० र० १ अधि० ।

माणोववप्प—मानोपपन्न—त्रि० । जलद्रोणप्रमाणशरीरे, मानं,
जलद्रोणप्रमाणा सा ह्यवम्—जलभूते कुण्डे प्रमातव्यपुरुष
उपवश्यते, ततो यज्जलं कुण्डाभिर्गच्छति तद् यदि द्रोण-
प्रमाणं भवति तदा स पुरुषो मानोपपन्न इत्युच्यते ।
स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

मातंग—मातङ्ग—पुं० । सुपाश्वस्य तीर्थकृतः शासनरत्नके
यत्ने, स च नीलवर्णो गजवाहनश्चतुर्भुजो विल्वपाश-
युक्तदक्षिणपाणिद्वयो नकुलाङ्कुशयुक्त्वामपाणिद्वयश्च । प्रव०
२६ द्वार । चण्डाले, प्रति० । “ वाटधानकमातङ्गा ब्राह्म-
णास्तेन चक्रिरे ।” आ० क० ४ अ० । हस्तिनि, जी० ३ प्रति०
१ अधि० २ उ० । श्मशानपाले, आ० क० ४ अ० । स्था० ।

मातंगमुणि—मातङ्गमुनि—पुं० । वाराणस्यां बलनामके मातङ्ग-
जातीये साधौ, ती० ३७ कल्प । (‘ वाराणसी ’ शब्दे कथा वक्ष्यते)

मातंजण—मातङ्गन—पुं० । देवकुरुषु शीतादक्षिणकूलवर्तिनि
गजदन्तकपर्वते, स्था० ।

दो मातंजणा । (सूत्र—X) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मातिका—मातृका—स्त्री० । उत्पत्तिभूमौ, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

मातिट्ठाण—मातृस्थान—न० । मायाप्रधाने वचसि, सूत्र० १
श्रु० ६ अ० ।

मातुलिंग—मातुलिङ्ग—न० । बीजपुरे, आचा० २ श्रु० १ चू० १
अ० ८ उ० । प्रज्ञा० ।

मादलिया—देशी—मातरि, दे० ना० ६ वर्ग १३१ गाथा ।

माधव—माधव—पुं० । श्रीपुरराजश्रीधरस्य पुरोहिते, आ०
क० १ अ० ।

माभाई—देशी—अभयप्रदाने, दे० ना० ६ वर्ग १२६ गाथा ।

माभीमिअ—देशी—अभयप्रदाने, दे० ना० ६ वर्ग १२६ गाथा ।

मामग—मामक—त्रि० । ममेदमहमस्येत्येवं परिग्रहा—
ग्रहिणि, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । दर्श० । आत्मीये,
आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । मा मदीयं गृहं भ्रमणाः प्रवि-
शन्तिविति प्रतीत्यकारिणि, ध० ३ अधि० । वृ० ।

मामण-देशी-ममीकारार्थे, आ० म० १ अ० । आ० चू० ।
मामी-देशी-मातुलान्याम्, " मम्मी मल्लानी मामी " त्रयोऽ-
प्यमी मातुलानीवाचकाः । दे० ना० ६ वर्ग ११२ गाथा ।

मामि-अव्य० । सख्यामन्त्रेण, मामि हला हले सख्या वा ॥
८ । २ । १६५ ॥ एते सख्यामन्त्रेण या प्रयोक्तव्याः । मामि
सखिसखराण वि । प्रा० २ पाद ।

मामी-देशी० । मातुलस्त्रियाम्, " मल्लानी मामी " पाइ०
ना० २५२ गाथा ।

मायंग-मातङ्ग-पुं० । पाणे, आव० ४ अ० । आ० म० ।
डोअंवे, मातङ्गविद्याप्रधाने वैताव्यपर्वतवासिनि विद्याध-
रनिकाये, आ० चू० १ अ० । चण्डाले, " मायंगा तह
जलेगमा पाणा " पाइ० ना० १०५ गाथा । हस्तिनि, " पीलू
मथा मयगलो मायंगो सिधुरो करेणू य । दोघटो दंती
वा-रणो करी कुंजरो हत्थी " ॥ पाइ० ना० ६ गाथा ।

माकन्द-पुं० । आम्ने, " अवा मायंद-चूअ सहयारा "
पाइ० ना० १४५ गाथा ।

मायंगविज्ञा-मातङ्गविद्या-स्त्री० । विद्याभेदे, यदुपदेशाद-
तीतादि कथयति । स्था० १० टा० ।

मायंगी-मातङ्गी-स्त्री० । मातङ्गाख्यानां विद्याधरमनुष्याणां
विद्यायाम्, आ० चू० १ अ० । मातङ्गाख्यान्यजजाति-
स्त्रियाम्, नि० चू० १ उ० ।

मायंजण-मातञ्जन-पुं० । जम्बूद्वीपे मेरोरुत्तरे सीताया महा-
नद्या दक्षिणकुले स्वनामख्याते पर्वते, स्था० ४ टा० २ उ० ।

मायंभाण-मायाध्यान-न० । परप्रतारणरूपा या माया तस्या
ध्यानं मायाध्यानम् । परप्रतारणचिन्तने, भ्रातृद्वयचित्तपरी-
क्षां कुर्वन्त्या धनश्रिया इव । आनु० ।

मायंद-देशी-आम्ने, दे० ना० ६ वर्ग १२८ गाथा ।

मायंदी (ण)-माकन्दिन्-पुं० । स्वनामख्याते वणिजि, ज्ञा०
१ श्रु० १ अ० । (तस्य तत्पुत्रस्य च वक्तव्यता ' जिणपालिय '
शब्दे चतुर्थभागे १४६४ पृष्ठादारभ्य गता)

मायंदी-देशी-श्वेतवस्त्रायां प्रवजितायाम्, दे० ना० ६ वर्ग
१२६ गाथा ।

मायम्-मात्रज्ञ-त्रि० । मात्रामन्त्रपानेन स्वस्योदरपूर्तिप्रमाणं
जानातीति मात्रज्ञः । उक्त० २ अ० । आचा० । सूत्र० ।
लौक्यतोऽपि मात्रोपयोगिनि, उक्त० २ अ० ।

मायमिय-मायान्वित-त्रि० । मायाविनि, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

मायणिहआ-मृगतृष्णा-स्त्री० । मृगतृष्णायाम्, " मायणिह-
आ भला " पाइ० ना० २३२ गाथा ।

मायंदसि(न्)-मायादर्शिन्-त्रि० । मायायाः स्वरूपतो वेत्तरि,
परिहर्तरि च । आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

माया-माता-स्त्री० । जनन्याम्, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । नि० चू० ।
प्रसूता, ज० २ वक्त० । जनकान्मातुः पूज्यत्वम्- " उपाध्याया-
दशाचार्य, आचार्याणां शते पिता । सहस्रं तु पितुर्माता, गौ-
रवेणानिरिच्यते ॥ १ ॥ " ध० २ अधि० । नि० । स० ।

मात्रा-स्त्री० । समयमात्रार्थमेव परिमिताहारग्रहणे, न० ।

सूत्र० । भ० । आचा० । मीयते वाऽनयेति माया । माया
हिसनं वञ्चनमित्यर्थः, स्था० ४ टा० १ उ० । शास्त्रे,
स्था० २ टा० १ उ० । शठतया मनोवाकायप्रवर्त्तने, स्था० ५
टा० २ उ० । स्वपरव्यामोहोपादके वचसि, उक्त० ६ अ० ।
सर्वत्र स्ववैर्यनिगूहने, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । पर-
वञ्चनबुद्धौ, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । सूत्र० । परवञ्चनाभिप्राये,
व्य० ४ उ० । आचा० । आव० । प्रश्न० । आ० म० ।
उक्त० । निहंतौ, आव० ४ अ० । जी० । अपाच्छादने, आनु० ।
परवञ्चनाभिप्रायेण शरीराकारेण मनेनावाकायकौटिल्यक-
रणे, दर्श० १ तत्त्व । ज्ञा० । माया चतुर्विधा नामादिभेदाः-
कर्मद्रव्यमाया योग्यादिभेदाः पुद्गलाः, नोकर्मद्रव्यमाया निधा
नप्रयुक्तानि द्रव्याणि, भावमाया नोआगमतस्तत्कर्मद्रव्य-
विपाकलक्षणा तस्याश्चत्वारो भेदाः । " मायावले हि गो-
मि त्ति मिढसिगघणवंसमूलसया " । आ० म० १ अ० ।

" उगगतवसंजमवओ-पगिट्टफलसाहगस्स विजियस्स ।

धम्मविसण वि सुहुमा, वि होइ माया अण्णथाय ॥१॥

जह मल्लिस्स महावलभ-वंमि नित्थयरत्तामवंधेऽवि ।

तवविसयथोवमाया, जाया जुवइत्तंह उ त्ति ॥२॥ "

ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । (मायायामशठ उदाहरणम्- ' पच्छित्त '
शब्दे पञ्चमभागे १६६ पृष्ठे गतम् ।)

स्त्रीत्वनिबन्धने कारणमाह—

से भयवं ! ता कयरेणं कम्मविवागेणं तेणं गच्छाहि वइणा
होऊण पुणो इत्थित्तं समजियति ? गोयमा ! मायापच्चएणं ।
से भयवं ! कयरेणं से मायापच्चए जेण पयणीकयं संसारे
वीसयलपावा य पणाविय विवुहजणे णिंदे सुरहिवहुदव्वघ-
यखंडचुन्नसुसकरियसमभावपमाणपागनिष्फणमायगमल्लगे
इव तस्स भक्खे सयलदुक्खके साणमानए सयलसुहास-
णस्स परमपवित्ततमस्स णं अहिंसालक्खणसमणधम्मस्स
विग्घे सम्मगलानिरयदारभूए सयलअकित्तिकलंफकल-
हवेराइणवनिहाणनिम्मलकुलस्स णं दुद्धरिसअकजकज-
लकणहमसीखंपणे तेणं गच्छाहि वइणा इत्थी भावे णिव्वि-
त्तिए त्ति । गोयमा ! णो तेणं गच्छाहि वई तेहि एणं अणुमवि
माया कया से णं तहा पुहवइचकहरे भवित्ता ण परलोगा-
भिभूए णिव्विष्णकामभागे तणमिव परिचिच्चाणं तं तारिसं
चोदसरयणनवनिहीतो चोसट्ठीसहस्से वरजुवईणं वत्तीसं
साहस्सीओ उ अणादिवरनरिंदल्लन्नउडगामकोडीओ ० जाव
णं छखंडभरहवासस्स णं देविंदोवमं महारायलच्छितीयं
वहुपुन्नवाईए णीसंगे पव्वइए य थोवकालेणं सयलगुणो-
हधारी महातवस्सी सुयहरे जाए, जोगे णाऊणं सुगुरूहिं
गच्छाहि वई समणुच्चाए तेहव गोयमा ! तेणं सुदिट्ठसुग्ग-
इपंहणं जहांवइट्ठसमणट्ठेणं मायेणं उग्गाभिग्गहविहारत्ताए
घोरपरीमहोवसग्गहियामणं रागदोमकसायविवज्जणं
आगमाणुसारं सुविहियगणपरिवालणेणं आजम्मसमणा-
कप्पपरिभांमवज्जणं छक्कापमसंभविज्जणं ईसं पि

दिव्योगलियमेदुणपरिणामविष्णुमुक्तेण इहपरलोकासमाइ-
णियाणमायाइल्लविष्णुमुक्तेण सीमल्लालोयणणिंदणगरिह-
णणं जहावइदुपायच्छित्तकरणेणं मव्वथा पडिवद्वत्तेणं स-
व्वपमायालंवणविष्णुमुक्तेणं इयइणिदिदुअवसेसिकए अणे-
गभवमंचिए कम्मरासी अण्णगभवे तेण माया कया तप्पच्च
ईणं गोयमा ! सविवागे, से भयवं ! कयग उण अन्नभवे तेणं
महाणुभागेणं माया कया जीएणं एरिमो दारुणविवागो
गोयमा ! से णं महाणुभागस्स गच्छाहि वड्डणो जीवेण णू-
णाहि ए फललक्ख इमेव भवग्गहणा । महा० २ चू० ।

उपधा, " माय त्ति वा उवहि त्ति वा एगुं " । नि० चू० १५
उ० । भ० । स० ।

मायाफले पाण्डुराग्योदाहरणं यथा—

एगा पासन्था सरीरोवगरणवाउसा निच्चं सुकिस्सयासं
परिहिता वि चिंदुत्ति, लोणेण से णामे कयं—“ पंडुरज्ज ” त्ति । सा
य विज्जामंतवसीकरणुच्चाडणकोउएसु य कुसला जणसु
पउंजति, जणो अ से पणयसिगे कयंजलिआ चिदुत्ति,
अवदुवयातिकंता वेरग्गमुवगया गुं चिन्नवेइ—आलोय-
णं पयच्छामि त्ति, आलोए पुणो विण्णवेति ण दीहं
कालं अहं पव्वज्जं काउं समन्था ताहे गुरूहि अप्पं कालं
परिक्कमावेत्ता विज्जामेताइयं सव्वं छुड्डावेत्ता अणसणं
पच्चक्खाविंयं आयरिण्हि, समणा समणीओ अ उ-
भयवग्गो वि वारिऊण लोगस्स केहयव्वं सा भत्ते पच्च-
क्खाएण जहा पुव्वं यहजणपरिवुडा अत्थि तइया तहा
अच्छति, अप्पसाहुसाहुणीपरिवारा चिदुह, ताहे सा अर-
तिं करेति, तथो तीए लोगवसीकरणविज्जा मणसा
आवाहिया, ताहे जणो पुप्फधूवग्गंधहत्थो अलंकियविभू-
मिओ वदवंदेहि एतुमादत्तो । ताहे उभयवग्गो पुच्छि-
ओ गुरूणा किं ते जणस्स अक्खायं, ते भणंति—एव त्ति,
सा पुच्छिया भणति—मए विज्जाए अभिओइओ पति—गुरूहि
भणियाए वट्ठति, ताहे पडिक्कंता सम्मंतितो लोणो आगंतु
एवं तथो वाराए सम्मं पडिक्कंता चउत्थवाराए पुच्छि-
याणं सम्ममाउट्टा भणति अ—पुव्वम्भासा अहुणा आगच्छति
अणालोए उ कालगया, सोहम्मे एरावणस्स अग्गमहिस्सी
जाया । ताहे सा भगवओ वड्डमाणस्स समोसरणे आगया ।
धम्मकहाउवसाणे हत्थिणीरूवं काउ भगवतो पुरओ ठिच्चा
महता संहए वातकम्मं करेति, ताहे भगवं गोयमो जा-
ण गच्छं पुच्छति—भगवया पुव्वभवे से वागरिउमो अणो
वि कोइ साह साहुणी वा मायं काहिति तेण एआए
वायकम्मं कयं, भगवया वागरियं तम्हा एरिसी माया दुरंता
न कायव्व त्ति ॥ ग० २ अधि० । दर्श० । आ० क० ।

अथ मायोदाहरणम्—

“ वसन्तपुरमित्यास्ति, पुरं सर्वश्रियां निधिः ।

किमेकं नगरं मुष्मिन्, वर्यते वर्णनाधिके ॥ १ ॥

स्वः पुरेण समं धात्रा, जानेऽदस्तोलितं पुरा ।

महद्वित्यान्विनौ लग्न—मल्पद्वयाऽन्यत्वगादिवम् ॥ २ ॥

जितशत्रुर्नृपस्तत्र, प्रताप इव मूर्तिमान् ।

पस्य तेजस्तमोऽरीणां, वृद्धिं निन्ये कुतूहलम् ॥ ३ ॥

तत्र द्वौ भ्रातरावास्ता—मायो धनपतिर्वणिकः ।

धनावहो द्वितीयस्तु, धनश्रीर्भगिनी तयोः ॥ ४ ॥

सा चाभूद्रालविधवा, भोगकर्मान्तरायतः ।

ययुस्तत्रान्यदाऽऽचार्याः, श्रीधर्मघोषमूरयः ॥ ५ ॥

तत्पाश्वं धर्ममाकर्ण्य, कुटुम्बं प्रत्यवोधि तत् ।

सा व्रतं गृह्णी स्नेहा—भ्रातृभ्यां नान्वमन्यत ॥ ६ ॥

साऽथ धर्मार्थिनी धर्म—व्ययं प्राज्यं व्यधान्मुहुः ।

भ्रातृजाये मुहुर्वृत, किमु वैहासिनो गृहम् ॥ ७ ॥

साऽथ दध्यौ किमाभ्यां मे, भ्रात्रोश्चित्तं परीक्ष्ये ।

उपवासगृहं भ्रातृ—जायां सा माययाऽन्यदा ॥ ८ ॥

उवाच मलिनं किं ते, मस्तकं चीवराणि च ।

साटिकाऽपि न चोक्ता ते, का ते शिक्षा प्रदीयते ॥ ९ ॥

श्रुत्वोत्तराद्धं तद्भर्ता, दध्यौ स्वरियसां ध्रुवम् ।

नो चेदेवमुपालम्भं, दत्तेऽस्याः किं मम स्वसा ॥ १० ॥

साऽथान्तरा गता तले, वारितोपविशत्यपि ।

मा मा भूस्त्वं ममासन्ना, दृशोरग्रं त्यजाधमे ॥ ११ ॥

साऽवदन्किं मया कान्त !, दुष्कृतं कृतमादिश ।

नेनानुक्ता लुठन्त्यस्या—भूमिं रात्रिं रुदत्यसौ ॥ १२ ॥

खिन्नाङ्गी निरगात्प्रातः—नैनान्दोचे किमादृशी ।

मा रुदत्याह नौ जाने, मन्तुं निःसारिता गृहात् ॥ १३ ॥

तयोक्तं तिष्ठ विश्वस्वस्ता, मा भैर्माभ्रातरं जगौ ।

भ्रातः किमेतत्सोऽवादी—त्कार्यं दुःशीलया न मे ॥ १४ ॥

तयाऽभाणि कुतो ज्ञानं, त्वदुपालम्भतः स्वसुः ! ।

ऊचे सा भ्रातरं तत्ते, पाण्डित्यं वाग्विचारणे ॥ १५ ॥

अस्नानान्मलिनं शीर्षं, वस्त्राण्यन्नालनात्तथा ।

शाटिकाऽपि न ते चोक्ते—न्युपालम्भो न दोषतः ॥ १६ ॥

लज्जितोऽथ स्वयं तस्याः, स मिथ्यादुष्कृतं ददौ ।

ददथौ चैव मम भ्राता, श्वेतकृष्णप्रतीतिमान् ॥ १७ ॥

हस्तं रक्षेरिति प्रोक्ता, भ्रातृजाया द्वितीयिका ।

पत्याऽचारीति साऽपास्ता, बोधितः सोऽपि बान्धवः ॥ १८ ॥

धान्यानि खण्डयन्ती त्वं हस्तं रक्षेरितीरिता ।

निर्वृतः सोऽपि साऽज्ञासी—त्तथेन्यस्यापि मद्भचः ॥ १९ ॥

मायाभ्याख्याततः किं तु, सा तत्कर्मण्यकाचयत् ।

साऽथाभ्यादा प्रववाज, सजायौ भ्रातरावपि ॥ २० ॥

परिपाल्य घृतं सर्वं, गच्छन्ति स्म दिवं ततः ।

भ्रातरौ प्रथमं च्युत्वा पुरं सांकेतनामनि ॥ २१ ॥

इभ्यस्याशोकदत्तस्य, पुत्रत्वेनोदपद्यताम् ।

आद्यः समुद्रदत्तोऽन्यः, ख्यातः सागरदत्तकः ॥ २२ ॥

च्युत्वा स्वसा गजपुरं, शङ्खश्राद्धसुताऽभवत् ।

सर्वाङ्गसुन्दरी नाम्ना, सर्वेष्वङ्गेषु सुन्दरा ॥ २३ ॥

यामराषिषि ते च्युत्वा, नगरे कोशलापुरे ।

नन्दनस्य सुते जाते, श्रीमती कान्तिमन्यथ ॥ २४ ॥

अन्यदाऽशोकवत्ताख्यः श्रेष्ठी गजपुरं गतः ।

शङ्खश्रेष्ठिसुतामीलां—चक्रे सर्वाङ्गसुन्दरीम् ॥ २५ ॥

कृतं समुद्रदत्तस्य, प्रार्थिता सा ददौ स ताम् ।

पुत्रमानीय तत्राऽथ, चक्रे वीवाहमद्भुतम् ॥ २६ ॥

कृतश्वशुरवासाऽगा—दन्यदा सा पितुर्गृहे ।

तामानंतुं जगामाथ, समुद्रः श्वाशुरान्तिके ॥ २७ ॥

उपचारोऽभवद्भ्यां—स्तत्र स्नानाऽशनादिकः ।

दिव्यं वासगृहं याव—निशायां स प्रवेक्ष्यति ॥ २८ ॥
 नावत् सर्वाङ्गसुन्दर्या—स्तत्प्राक्कर्मोदयं गतम् ।
 ततोऽपश्यत्स निगेच्छु—त्पुञ्जयामथ दधियान् ॥ २९ ॥
 अनिद्रस्तत्र तल्पस्थो, दुःशोलाऽसौ प्रिया स्फुटम् ।
 अथायाता प्रियापान्तं, न ततोऽपिनाऽपि सा ॥ ३० ॥
 ततः साऽत्यन्तमुद्दिष्टा—ऽगमयत्तां निशां प्रंग ।
 एकस्याख्याय विप्रस्य, तद्भर्ता म्वं पुरं ययौ ॥ ३१ ॥
 अथातो कोशलपुरं, गत्वा नन्दनपुत्रिके ।
 गरिष्ठः श्रीमतीं कान्ति—मतीं लघुरुपायत ॥ ३२ ॥
 तदाकर्ण्यधृतिर्जज्ञे, गतागतमाप स्थितम् ।
 सर्वाङ्गसुन्दरी साऽथ, प्रवव्राज कमेण च ॥ ३३ ॥
 विहरन्ती प्रवर्त्तिन्या, साकं साकेतमागमत् ।
 प्राग्भवभ्रातृजायते, तां प्रति प्रमत्तपरं ॥ ३४ ॥
 गच्छतो वन्दनावयं, तत्पती तु न वत्सलौ ।
 अवान्तरेऽस्या द्वितीयं, मायाकर्मोदयं मतम् ॥ ३५ ॥
 भिक्षार्थं साऽन्यदाऽऽयाता, श्रीमती वासवंशमगा ।
 गुम्फन्ती हारमुज्ज्वला, तस्यै दातुं लघूत्थिता ॥ ३६ ॥
 भित्तरुत्तीर्थं तं हारं, चित्रकेकी तदाऽगित् ।
 स्वस्थानस्था च साध्वी तद्, दृष्ट्वाऽऽश्चर्येण विस्मिता ॥ ३७ ॥
 साऽऽत्तभिज्ञा ययौ हारं, श्रीमती तत्र नैक्षत ।
 पृष्टाः सर्वे तयाऽवोच—न्नात्रागात्कोऽप्यमुं विना ॥ ३८ ॥
 ततः साध्व्याः प्रवादोऽभू—त्तयाऽज्ञापि प्रवर्त्तिनी ।
 सोचे भद्रे ! विचित्रोऽयं, परिणामोऽत्र कर्मणाम् ॥ ३९ ॥
 श्रीमती—कान्तिमत्यौ च, हसतस्तत्प्रियौ ततः ।
 साध्वी साध्वीति वादिन्यौ, भाक्तिकयौ स्तो युवामिति ॥ ४० ॥
 तयोर्विपरिणामस्तु, न जातो जातु तां प्रति ।
 साध्यन्पुत्रैस्तपोभिस्त—द्दुष्कर्म निरमूलयत् ॥ ४१ ॥
 अन्यदा श्रीमतीवासा—वेश्मन्यास्त सभर्तृका ।
 सहारस्तावदुद्धान्त—श्चित्रादुत्तीर्थं केकिना ॥ ४२ ॥
 ततस्तौ दम्पती दृष्ट्वा, हारं संवेगमागता ।
 सैव साध्वी ध्रुवं साध्वी, न चाख्यद् दृष्टमप्यदः ॥ ४३ ॥
 अथ तानि क्षमयितुं, प्रवृत्तान्यखिलान्यपि ।
 अवान्तरे बभूवास्याः, केवलज्ञानमुज्ज्वलम् ॥ ४४ ॥
 देवैश्च महिमा चक्रे, पृष्टास्ते प्राग्भवे जगौ ।
 तत् श्रुत्वा प्राव्रजस्तानि, मायाचेष्टितमीदृशम् ॥ ४५ ॥
 आ० क० १ अ० । आचा० । (संज्वलनी माया ' कसाय ' शब्दे तृतीयभागे ३६८ पृष्ठे व्याख्याता) मायाप्रधानोऽति-
 चारो मायैवति । स्था० ८ ठा० । मयाविषये, स्था० ३ ठा० ३
 उ० । अपराधे, " माई मायं कददु आलोणजा । " स्था० ८
 ठा० । अविद्याप्रपञ्चेऽतौ, वेदान्तप्रपञ्चसिद्धे जगदुपादाने,
 स्था० । कपटे, " माया कवडं कइअवे " पाइ० ना० १५७ गा-
 था । जनन्याम्, " माया जणणी " पाइ० ना० २५२ गाथा ।
 मायाकारग—मायाकारक—त्रि० । परवञ्चकमृगादिवन्धके, तं० ।
 इन्द्रजालिके, स्था० ।
 मायाकिरिया—मायाक्रिया—स्त्री० । कौटिल्येनान्यद्विचिन्त्य
 वाचाऽन्यदभिधायात्यदाचयते यया सा क्रिया । क्रियाभेदे,
 ध० ३ अधि० । आ० चू० ।
 मायागारवसहिय—माया(तु)गौरवसहित—त्रि० । मातृस्थान-
 युक्ते ऋजुत्वादिगौरवयुक्ते, दश० ८ अ० ।

मायाणि यद्विजुत्त—मायानिकृतियुक्त—त्रि० । माया परवञ्चनवु-
 द्भिर्निर्गतिर्वकवृत्त्या गलकर्त्तकानामिवावस्थानम् । परप्रता-
 रणपरं, रा० । वञ्चनाभिप्रायेण तदनुपपत्तिरुद्दिगागच्छा-
 देन च युक्ते, ध्य० ४ उ० ।
 मायाणिस्मिय—मायानिश्रित—न० । मृषाभेदं, यथा माला-
 कारप्रभृतय आहुः—नष्टे गोलक इति । स्था० १० ठा० ।
 मायातणव—मायातनय—पुं० । निर्दिशपाटैतवादिनि, स्था० ।
 मायापडिसंलीणया—मायाप्रतिसंलीनता—स्त्री० । मायादयनि-
 रोधे, उदयप्राप्ताया मायाया विकलीकरणे, स्था० ४ ठा० २ उ० ।
 मायापिण्ड—मायापिण्ड—पुं० । मायया वेपपरावर्त्तनादिना प्र-
 तारणेन दापयत्यात्मनं भक्तादिदानाय च परं प्रयोजयति
 यः । तस्मिन्, पञ्चा० १३ विव० । उत्पादनादोपभेदं,
 उक्त० २४ अ० । आचा० । नयमे उत्पादनादोपं, जीत० ।
 पञ्चा० । प्रव० । ध० । आचा० ।

सम्प्रति मायापिण्डदृष्टान्तमाह—

रायगिहे धम्मरुई, आसादभई य सुइओ तस्स ।
 रायनडगेहपविसण, संभोइय मोयए लंभो ॥ ४७४ ॥
 आयरियउवज्झाए, संघाडगकाणसुजु तद्दामी ।
 नडपासणपज्जत्तं, निकायण दिणे दिणे दाणं ॥ ४७५ ॥
 धूयदुए संदेसो, दाणसिण्हकरणं रहे गहरणं ।
 लिंगं मुयत्ति गुरुसि—दु विवाहे उत्तमा पगई ॥ ४७६ ॥
 रायधरे य कयाई, निम्महिलं नाडगं तडागत्था ।
 ता य विहरंति मत्ता, उवरि गिहे दोऽवि पासुत्ता ॥ ४७७ ॥
 वाधाएण नियत्तो, दिस्स वि चेला विरागसंभोही ।
 इंगियनाए पुञ्जा, पजीवणं रट्ठवालम्मि ॥ ४७८ ॥
 इक्खागवंसभरहो, आयंसघरे य केवलालोओ ।
 हाराइखिवणगहरणं, उवसग्ग न मो नियत्तोत्ति ॥ ४७९ ॥
 तेण समं पव्वइया, पंचनरसय त्ति नाडए डहरणं ।
 गेलन्नसमगपाहुण, थेरा दिट्ठा य वीयं तु ॥ ४८० ॥
 (विशेषत आसां कथानकानि व्याख्यानं च ' आसादभई ' शब्दे द्वितीयभागे ४७६ पृष्ठे गतम्) सूत्रं सुगमम् । नवरं (रायनडगेहपविसणं ति) राजविदिता यो नटो विश्वकर्मा तस्य गृहे प्रवेशः, त्वग्दोषी कुप्टी । उपसर्गः—प्रव्रज्याग्रहणे निवारणम् । दहनं नाटकपुस्तकस्य । अत्रैवापवादमाह—(ग-
 लेत्तल्यादि) ग्लानो—मन्दः, क्षपकः—मासक्षपकादिः प्राघूर्णकः स्थानान्तरादायातः स्थविरः—वृद्धः । आदिशब्दाद्—सङ्गकार्या-
 दिपरिग्रहः । तपामर्थीय द्वितीयमपवादपदमिति भावः, सेव्यं तं ग्लानाद्यनिर्वाहे मायापिण्डोऽपि ग्राह्य इत्यर्थः । पि० ।

मायाभत्त—मातृभक्त—त्रि० । बहुमानवुद्धया भक्ते, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

मायामिच्छत्तसल्ल—मायामिध्यात्वशल्य—न० । मायामिध्या-
 त्वरूपे शल्ये, द० प० ।

इहलोए परलोए, नाणचरणदंसणम्मि य अवायं ।

दंसेइ नियाणम्मि य, मायामिच्छत्तसल्लेणं ॥ ३५६ ॥

द० प० १५५१ गाथा ।

मायामुंड-मायामुण्ड-त्रि० । मायामुण्डिते, स्था० १० ठा० ।

मायामोम-मायामृषा-अथ० । माया च निकृतिमृषा च मि-
थ्यावादा मायया वा सह मृषा मायामृषा, प्राकृतत्वान्मा-
यामोमम् । दोषद्वययोगे, प्रव० २३७ द्वार ।

एगे मायामोम (सूत्र) स्था० १ ठा० ।

मायामृषाद्वये, दशा० ६ अ० ।

एयं च दोमं दृष्ट्वा, नायपुत्तेण भामियं ।

अणु मायं पि मेहावी, मायामोमं विवज्जए ॥ ४६ ॥

दश० ४ अ० २ उ० ।

मायावृत्तिया-मायाप्रत्यया-त्त्री० । माया-अनाजवमुपलक्षण-
त्वात् कोधादिरपि सा प्रत्ययः कारणं यस्याः सा माया-
प्रत्यया । भ० १ श० २ उ० । प्रव० । मायानिबन्धने क्रियाभेदे,
स० १३ सम० ।

अहावेर एकारसमे किरियङ्गाणे मायावृत्ति ए ति आहि-
ज्जइ, जे इमे भवन्ति गूढाऽऽरा तमोक्कसिया उलूगपत्तल-
हुआ पव्वयगुरुया ते आरियाऽवि संता अणारियाओ
भामाओ वि पउंजंति, अन्नहा संतं अप्पाणं अन्नहा मन्ति,
अन्नं पुट्ठा अन्नं वागरंति, अन्नं आइक्खियव्वं अन्नं आइ-
क्खंति । मे जहाणामए केइ पुग्गिसे अंतोमल्ले, तं सल्लं
णो सयं णिहरति, णो अन्नेण णिहरावेति, णो पडिविद्वंसेइ,
एवमेव निणहवेइ, अविउट्टमाणे अंतो अंतो रियइ, एवमेव
माई मायं कट्टु णो आलाएइ णो पडिक्कमेइ णो णिंदइ
णो गरहइ णो विउट्टइ णो विसंहेइ णो अकरणाए अब्भुट्टइ
णो अहारिहं तवोक्कम्मं पायच्छित्तं पडिवज्जइ, माई अस्सि
लोए पच्चायाइ माई परंमि लोए (पुणो पुणो) पच्चायाइ
निंदइ गरहइ पसेमइ णिच्चइ ण नियइइ णिमिरिय दंडं
छाएति, माई अममाहडमुहलेस्से याऽवि भवइ, एवं खलु
तस्मिन् तप्पत्तियं सावजं ति आहिज्जइ, एकारसमे किरिय-
ङ्गाणे मायावृत्ति ए ति आहि ॥ सूत्र-२७ ॥

ये केचनामी भवन्ति पुरुषाः, किंविशिष्टाः ? गूढ
आचारो येषां ते गूढाऽऽचाराः—गलकर्तकग्रन्थिच्छेदाद-
यः, ते च नानाविधैरुपायैर्विश्रम्भमुत्पाद्य पश्चादपकुर्वन्ति,
प्रद्योतादंगभयकुमारोदिवत् । ते च मायाशीलत्वेनाऽप्र-
काशचारिणः, तमसि कपितुं शीलं येषां ते तमःकापिणस्त
एव च तमःकापिकाः पराविज्ञाताः क्रियाः कुर्वन्तीत्यर्थः ।
ते च स्वचेष्टयैवालोकपत्रवल्लप्रवः, कौशिकपिच्छवल्लप्रियां-
सोऽपि पर्वतवद् गुरुमात्मानं मन्यन्ते । यदिवा—कार्यप्रवृत्तेः
पर्वतवज्जोत्कर्षमायतुं शक्यन्ते, ते चाऽर्थदेशोत्पन्ना अपि
सन्तः शास्त्रादात्मप्रच्छादनार्थमपरभयोत्पादनार्थं चानार्थ-
भाषाः प्रयुज्यन्ते, परच्यामोदार्थं स्वमतिपरिकल्पितभाषाभि-
रपगविदिताभिर्भाषन्ते, तथाऽन्यथा व्यवस्थितमात्मानम्
अन्यथा-साध्वाकारेण मन्यन्ते व्यवस्थापयन्ति च, तथा
अन्यपृष्ठा मातृस्थानतोऽन्यदाचक्षते, यथाऽऽपान् पृष्ठाः
कंदारकानाचक्षते, वादकाले वा कश्चिन्नाथ—(न्याय)
वादिताया व्याकरणे प्रवीणस्त्वेकमवतारयति, यथा वा

' शर्दि वाजपेयं यजेत ' त्यस्य वाक्यस्यार्थं पृष्टस्त-
दर्थानभिन्नः कालातिपातार्थं शरत्कालं व्यावर्णयति, तथा-
ऽन्यस्मिन्नाथे कथयितव्येऽन्यमेवार्थमाचक्षते । तेषां च सर्वा
र्थविसंवादिनां कपटप्रपञ्चचतुराणां विपाकाद्भवनाय दृष्टान्तं
दर्शयितुमाह—(से जंहेत्यादि) तत् यथानाम कश्चिन्पुरुषः
संभ्रामादपकान्तोऽन्तः—मध्ये, शल्यम्—तोमरादिकं यस्य
सोऽन्तःशल्यः, स च शल्यघटनवदनाभीकृतया तच्छल्ये
न स्वतो ' निर्हरति ' अपनयति—उद्धरति, नाप्यन्येनोद्धार-
यति, नापि तच्छल्यं वैद्योपदेशेनोपधोपयोगादिभिरुपायैः
' प्रतिध्वंसयति '—विनाशयति, अन्येन केनचित्पृष्ठे वाऽ-
पृष्ठा वा तच्छल्यं निष्प्रयोजनमेव निहनुते—अपलपति, तेन च
शल्येनासाचन्तर्घत्तिना (अविउट्टमाणे ति) पीड्यमानः,
(अंतो अंतो ति) मध्ये मध्ये पीड्यमानोऽपि रीयते व्र-
जति, तत्कृतां वेदनामधिसहमानः क्रियासु प्रवर्तते इत्यर्थः ।
साम्प्रतं दार्ष्टान्तिकमाह—(एवमेवेत्यादि) यथाऽसौ स-
शल्यो दुःखभाग भवति—एवमेवासौ मायी—मायाशल्यवान्
यत्कृतमकार्यं तन्मायया निगूहयन् मायां कृत्वा न तां
मायामन्यस्मै आलोचयति—कथयति, नापि तस्मात्
स्थानात् प्रतिक्रामति—न ततो निवर्तते, नाप्यात्मसार्त्तिकं
तन्मायाशल्यं निन्दति, तद्यथा—धिङ् मां यदहमेवभूतम-
कार्यं कर्मोदयात्तत् कृतवान्, तथा नापि परसार्त्तिकं गर्हति
आलोचनाहिसमीपे गतो, नापि च जुगुप्सते, तथा ' नो विउ
ट्टति ' नापि तन्मायाख्यं शल्यमकार्यकरणान्मकं विविधम्-
अनेकप्रकारं वोटयति—अपनयति, यदस्याऽपराधस्य प्राय-
श्चित्तं तत्तेन पुनस्तदकरणतया (न) निवर्तयतीत्यर्थः, नापि
तन्मयादिकमकार्यं सेवित्वाऽऽलोचनाहीयात्मानं निवेद्य
तदकार्याकरणतयाऽभ्युत्तिष्ठते, प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यापि नोद्यु-
क्त्विविहारी भवतीत्यर्थः, तथा नापि गुर्वादिविभक्तिभिर्यथ-
मानोऽपि यथार्हम् अकार्यनिर्वहणयोग्यं प्रायः चित्तं शो-
ध्यतीति प्रायश्चित्तं—तपःकर्मविशिष्टं चान्द्रायणाद्यात्मकं
प्रतिपद्यते—अभ्युपगच्छति । तदेवं मायया सत्कार्यप्रच्छादको
ऽस्मिन्नेव लोके मायावृत्त्येव सर्वकार्येष्वेवाविश्रम्भणत्वेन
प्रत्यायाति—प्रख्यातिं याति, तथाभूतश्च सर्वस्यापि अवि-
श्वास्यो भवति । तथा चोक्तम्—

“ मायाशीलः पुरुषः, यद्यपि न करोति किञ्चिदपराधम् ।

सर्वस्याविश्वास्या, भवति तथाऽप्यात्मदोषहृतः ॥ १ ॥ ”

इत्यादि, तथापि मायावृत्त्यादसौ परस्मिन् लोके जन्मान्त-
रावाप्तौ सर्वार्थेषु यातनास्थानेषु नरकतिर्यगादिषु पौनःपुन्ये
न प्रत्यायाति, भूया भूयस्तेष्वेवावृत्तौऽन्यत्रन्यायन प्रत्या-
गच्छतीति । तथा नानाविधैः प्रपञ्चैर्विज्ञित्वा परं निन्दति-
जुगुप्सते, तद्यथा—अयमन्नः पशुकल्पो नान्न किमपि प्रयो-
जनमिति, एवं परं निन्दयित्वाऽऽत्मानं प्रशंसयति, तद्यथा-
अस्मावपि मया वञ्चित इत्येवमात्मप्रशंसया तुष्यति, तथा
चोक्तम्—येनाऽपत्रपते साधु-रसाधुस्तेन तुष्यति ' इति, एवं
चासौ लब्धप्रसरोऽधिकं निश्चयेन वा चरति—तथाविधा-
नुष्ठायी भवतीति निश्चरति । तत्र च गूढः सन् तस्मात् मा-
तृस्थानात् निवर्तते, तथाऽसौ मायावलेपेन दण्डं प्राण्युपमर्द-
कारिणं निरुज्य-पातयित्वा पश्चात् छादयति—अपलपति,
अन्यस्य वोपरि प्रक्षिपति, स च मायावी सर्वदा वञ्चन-
परायणः संस्तन्मनाः सर्वानुष्ठानेष्वप्येवभूतो भवति ।

असमाहृता—अनङ्गीकृता शोभना लेश्या येन स तथा
आर्तध्यानापहततया असावशोभनलेश्य इत्यर्थः । तदेवमप-
गतधर्मध्यानोऽसमाहितोऽशुद्धलेश्यश्चापि भवति । तदेवं खलु
तस्य तत्प्रत्ययिकम्—मायाशल्यप्रत्ययिकं सावद्यं कर्माऽऽ-
धीयते । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । स्था० । आच० । भ० । मायाव-
र्तिया दुहा—आयवंचणकिरिया, पर्वंचणकिरिया च । आ०
चू० ४ अ० । ('किरिया' शब्दे तृतीयभागे ४३३ पुष्टे विशेषः)
मायावि(न्)—मायाविन्—त्रि० । माया-निकृतिः साऽस्यास्ती-
ति मायावी । मायिनि, आच० ४ अ० । डा० । आचा० ।

मायाविजय—मायाविजय—पुं० । मायाया विजयकरणे, उक्त० ।

मायाविजएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? , माया-
विजएणं उज्जुभावं जणयइ, मायावेयणिजं कम्मं न वं-
धइ, पुव्ववट्ठं च निजंरइ ॥ ६६ ॥

हंभगवन् ! मायाविजयेन जीवः किं फलं जनयति ? , गुरु-
गह—हेशिष्य ! मायाविजयेन जीवः ऋजुभावं शरलत्वम् उ-
त्पादयति ततश्च मायावदनीयं कर्म न बध्नाति पूर्वनिबद्धं
च कर्म निर्जरयति—क्षपयति ॥ ६६ ॥ उक्त० ६६ अ० ।

मायासम्भा—मायासंज्ञा—स्त्री० । माया-मायोदयेनाशुभसंज्ञेशाद-
नृतसंभाषणादिक्रियैव संज्ञायतेऽनयेति मायासंज्ञा । मायारू-
पे संज्ञाभेदे, स्था० १० डा० । आचा० । प्रज्ञा० । भ० ।

मायासल्ल—मायाशल्य—न० । माया-निकृतिः सैव शल्यम् ।
मायारूपे शल्ये, स० १ सम० । भावशल्ये, दश० ५ अ० ।
मायाशल्ये पण्डुगर्भा रुद्रश्चोदाहरणम् । आच० ४ अ० ।

मायि (ग)—मायिन्—त्रि० । मायाऽस्यास्तीति मायी । वञ्चके,
ज्ञा० १ श्रु० १४ अ० । स्था० ।

मायोवम—मायोपम—त्रि० । स्वप्नेन्द्रजालसदृशे, विशेष० ।

मार—मार—पुं० । मारयतीति मारः । यमे, सूत्र० १ श्रु० १ अ०
३ उ० । बहुशो म्रियन्ते स्वकर्मवशाः प्राणिनो यस्मिन् स
मारः । संसारे, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । मरणे, सूत्र० २ श्रु०
२ अ० । आचा० । भ० । ज्ञा० । मृद् प्राणक्षये धातुः ।
अदेल्लुक्कादेरत आः ॥ ८ । ३ । १५३ ॥ ऐरदेल्लोपेषु कृतेष्वा-
देरकारस्य आः । मारइ । प्रा० ।

मारग—मारक—त्रि० । प्राणवियोजयितरि, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।
आचा० ।

मारण—मारण—न० । प्राणवियोजनं, आच० ४ अ० । आ०
म० । प्रश्न० । नि० ।

मारणअ—मर्तृ—त्रि० । तृनः अणअः ॥ ८ । ४ । ४४३ ॥ इति
सूत्रान् अपभ्रंशे तृनप्रत्ययस्य अणअ आदेशः । प्राणवियोज-
यितरि, प्रा० ।

मारणंतिय—मारणान्तिक—न० । मरणस्य सर्वायुष्कक्षयल-
क्षणस्य अन्तः—सगीपं मरणान्तः—आयुष्कचरमसमयः, तत्र
भवं मारणान्तिकम् । मरणान्तसमयोद्भवे, स० । आ० चू० ।
मारणंतियअहियासण—मारणान्तिकाध्यासन—न० । कल्याण-
मार्ति युद्ध्या मारणान्तिकोपसर्गसहने, भ० १७ श० ३ उ० ।

मारणंतियसमुग्घाय—मारणान्तिकसमुद्घात—पुं० । उत्प्रावत्येन
हननं वेदनीयादिकर्मप्रदेशानां निर्जरणं—घातः सम्—एकीभा-

वेन प्रावत्येन घातः समुद्घातः । मरणमेव प्राणिनामन्तकारि-
त्वादन्तो मरणान्तः, तत्र भवो मारणान्तिकः स चाऽसौ समुद्घा-
तश्च । अन्तमुद्घातेश्चायुष्ककर्माश्रये, प्रव० २३१ डा० । स्था० ।
स० । समुपोगसुमत आदिन्सिनोत्पत्तिप्रदेशे आलोकान्तादा-
त्मप्रदेशानां भूयो भूयः प्रक्षेपसहायन्मके समुद्घातं, आ-
चा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

तत्स्वरूपम्—एवं मरणसमुद्घातगत आयुष्कर्मपुद्गलान् प-
रिशानयति, नवरं मरणसमुद्घातगतो विक्षिप्तस्वप्रदेशो
वदनोदगादिर्न्ध्राणि स्कन्धाद्यपान्तरालानि चापूर्य विष्क-
म्भवाहल्याभ्यां स्वशरीरप्रमाणमायामतः स्वशरीरातिरे-
कतो जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागम्, उत्कर्षतोऽसंख्येयानि
योजनान्येकदिशि क्षत्रमभिव्याप्य वर्तत इति वक्तव्यम् ।
प्रज्ञा० ३६ पद ।

मारणान्तिकसमुद्घातसमवहतस्योपपातः—

जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए समो-
हणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए
निरयावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि निरयावासंसि नेरइ-
यत्ताए उववज्जित्तए, से णं भंते ! तत्थ गते चेव आ-
हारेज वा परिणामेज वा सरीरं वा वंधेज्जा ? , गो-
यमा ! अत्थेगतिए तत्थ गए चेव आहारेज वा प-
रिणामेज वा सरीरं वंधेज्ज वा, अत्थेगतिए तत्रो
पडिनियत्तति, ततो पडिनियत्तित्ता इह समागच्छति समा-
गच्छित्ता दोच्चं पि मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणइ दोच्चं
पि मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणित्ता इमी से रयणप्प-
भाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु अन्न-
यरंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जित्तए, ततो
पच्छा आहारेज वा परिणामेज वा सरीरं वा वं-
धेज्जा, एवं ० जाव अहे सत्तसमा पुढवी । जीवे णं भंते !
मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए २ जे भविए चउसट्टीए
असुरकुमारावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि असुरकुमारावा-
संसि असुरकुमारत्ताए उववज्जित्तए जहा नेरइया तहा
भाणियव्वा ० जाव थणियकुमारा । जीवे णं भंते ! मा-
रणंतियसमुग्घाएणं समोहए २ जे भविए असंखेज्जे-
सु पुढविकाइयावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि पुढविका-
इयावासंसि पुढविकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते !
मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं केवतियं गच्छेज्जा के-
वतियं पाउणेज्जा ? गोयमा ! लोयंतं गच्छेज्जा लोयंतं
पाउणेज्जा, से णं भंते ! तत्थ गए चेव आहारेज वा
परिणामेज वा सरीरं वा वंधेज्जा ? , गोयमा ! अत्थे-
गइए चेव तत्थ गए चेव आहारेज्ज वा परिणामेज्ज वा
सरीरं वा वंधेज्ज अत्थेगतिए तत्रो पडिनियत्तति
तत्रो पडिनियत्तित्ता इह हव्वमागच्छइ इह हव्वमागच्छित्ता
दोच्चं पि मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणति २ त्तः मंदरस्स

पञ्चयस्य पुरच्छिमेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागमेत्तं वा संखेज्जतिभागमेत्तं वा वालयं वा वालऽङ्गपुहत्तं वा एवं लिक्खं जूयं यवं अंगुलं ० जाव जौयणकोडिं वा जौयण-कोडाकोडिं वा संखेज्जसु वा असंखेज्जसु वा जौयणसहस्से-सु लोमंते वा एगपदेमियं सेडिं मोत्तूण असंखेज्जसु पुढ-विकाइयावाममयमहस्सेसु अन्नयरंमि पुढविकाइयावासंमि पुढविकाइयत्ताए उववज्जत्ता, तथो पच्छा आहारंज वा परिणामेज्ज वा सरीरं वा बंधज्जा, जहा पुरच्छिमेणं मंदरस्स पञ्चयस्स आलावयो भण्णिओ, एवं दाहिणेणं पञ्चच्छिमे-णं उत्तरेणं उंहु अहं, जहा पुढविकाइया तथा एगिदि-याणं सव्वंमि, एककस्म ल्ळ आलावगा भाणियव्वा । जीवे णं भंत ! मारणतियसमुग्घाएणं समोहए २ चा जे भविए असंखेज्जसु वेइंदियावासमयमहस्सेसु अन्नयरंसि वेइंदियावासंसि वेइंदियत्ताए उववज्जत्ताए से णं भंत ! तत्थ गए चेव जहा नेइया, एवं ० जाव अणुत्तरेववाइया । जीवे णं भंत ! मारणतियसमुग्घाएणं समोहए समोहणित्ता जे भविए एवं पच्चसु अणुत्तरेसु महतिमहालएसु महावि-माणेसु अएणयरंसि अणुत्तरविमाणंसि अणुत्तरेववाइय-देवत्ताए उववज्जत्ताए, से णं भंत ! तत्थ गए चेव ० जाव आहारेज्ज वा परिणामेज्ज वा सरीरं वा बंधज्ज । सेवं भं-ते ! भंत ? त्ति । (सूत्र-२४५)

(तत्थ गए चेव त्ति) नरकावासप्राप्त एव (आहारेज्ज वा) पुढलानादद्यात्, (परिणामेज्ज व त्ति) तेषामेव खलरसवि-भागं कुर्यात्, (सरीरं वा बंधज्ज त्ति) तैरेव सरीरं नि-ष्पादयेत् । (अन्धगइए त्ति) यत्तस्मिन्नेव समुद्धांतं भ्रिय-ते (ततो पंडितियत्त त्ति) ततो—नरकावासात्समुद्धाता-द्वा, (इह समागच्छइ त्ति) स्वशरीरं (केवइयं गच्छेज्ज त्ति) कियद्दूरं गच्छेत् ? गमनमाश्रित्य, (केवइयं पाउले-ज्ज त्ति) कियद्दूरं प्राप्नुयात् ?, अवस्थानमाश्रित्य, (अंगु-लस्स असंखेज्जभागमेत्तं वेत्त्यादि) इह द्वितीया समस्य-थं द्रष्टव्या, अङ्गुलम् इह यावत्करणादिदं दृश्यम्—“ विह-न्थि वा रयणि वा कुच्छि वा धणुं वा कोसं वा जौयणं वा जौयणसयं वा जौयणसहस्से वा जौयणसयसहस्से वा इति ” लोमंते वा इत्यत्र गन्वेति शेषः, ततश्चायमर्थः—उत्पा-दस्थानानुसारेणाङ्गुलासंख्येयभागमात्रादिकं नेत्रे समुद्धान-तो गन्वा, कथम् ? इत्याह—“ एगपपसियं सेडिं मोत्तूण त्ति ” यद्यप्यसंख्येयप्रदेशावगाहस्वभावा जीवस्तथापि नैक-प्रदेशेतिवर्त्यसंख्येयप्रदेशावगाहनेन गच्छति, तथा स्वभा-वान्वादिन्यतस्तां मुक्त्वेत्युक्तमिति । भ० ६ श० ६ उ० । (मारणान्तिकसमुद्धातेन समवहतस्य किंप्रमाणा महत्त्वाव-गाहनेति ‘आगाहणा’ शब्दे तृतीयभागे ८२ पृष्ठे गतम्)

मारणंतिथ्या—मारणान्तिकी—स्त्री० मरणमेवान्तो मरणाऽन्तः तत्र भवा मारणान्तिकी । आच० ६ अ० । स्था० । आ०चू० स० । मरणान्ते भवायां संलक्षनायाम्, स्था० २ डा० १ उ० ।

मारा—मारा—स्त्री० मार्यन्ते प्राणिनो यस्यां शालायां सा मारा । शनायाम्, ज्ञा० १ ध्र० १६ अ० । मणिलक्षणविशेषे, रा० । माराभिसंकि (न्)—माराभिशङ्किन्—त्रि० । मरणे मारस्तद-भिशङ्की । मरणादुद्भिजे, आचा० ।

मारामुक्क—मारामुक्क—त्रि० । मार्यन्ते प्राणिनो यस्यां शालायां सा मारा—शना, तस्या मुक्को यः स मारामुक्कः । मारणान्मार-कपुरायाद्वा मुक्को—विच्छुटितः । माराद्विच्छुटिते, ज्ञा० १ ध्र० १६ अ० ।

मारि—मारयित्वा—अव्य० क्त्व इ—इउ—इवि—अवयः ॥ ८ । ४ । ४३६ ॥ इति क्त्व इः । प्राणभ्यो मोचयित्वेत्यर्थे, “ हिअडा जइ वेरियघणा, तो किं अम्भिचडाहुं । अम्हाहिं वेहत्थडा, जइ पुण मारि मराहुं । ” प्रा० ।

मारि—स्त्री० अन्यन्तजनमारके रोगे, स० ३४ सम० । नं० । जं० । आ० क० । तं चेव चित्तगरं मारेइ अह न चित्तिजं इतो य भयजणमारिं करइ । आ० म० १ अ० । व्य० । स्था० ।

मारिअ—मारित—त्रि० । प्राणैर्विहीनीकृते, उक्त० १६ अ० । अपभ्रंशेऽप्रत्ययः । “ जइ भग्गा पारक्कडा, तो सहि मज्झु पिण्ण । अह भग्गा अम्हहं तणा, तो ते मारिअडेण । ” प्रा० ४ पाद ।

मारिलग्गा—देशी—कुन्सितायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १३१ गाथा । मारी—मारी—स्त्री० । मरके, “ तेसिं मारी विउव्विया लोगो, मरउमाइजो ” । आ० म० १ अ० ।

मारुअ—मारुत—पुं० । पवने, “ अणिलो गंधवहो मारुओ । समीरो पढंजणे पवणे ” पाइ० ना० २५ गाथा ।

मारुय—मारुत—पुं० । वायौ, उक्त० २ अ० । ज्ञा० । कल्प० । प्रश्न० । दर्श० । आच० ।

मारुयपक्क—मारुतपक्क—त्रि० । वायुपक्के, विपा० १ ध्रु० ८ अ० ।

माल—माल—पुं० । उपरितनभागे, प्रव० ५ द्वार । आच० । पञ्चा० । मञ्चादिके, पिं० । आचा० । द्वापदादिरक्षाथेषु, तद्विशेषेष्वेव गन्धमालकाकारेषु पर्वतदेशेषु, इत्यन्ये । ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । भ० । आराममञ्जुमञ्जेषु, दे० ना० ६ वर्ग १४६ गाथा ।

मालई—मालती—स्त्री० । स्वनामख्यातायां विजयसेनराजमहि-ष्यां पुरन्दरयशसो मातरि, ध० २० १ अधि० १२ गुण । लताविशेषे, “ मालई नाई ” पाइ० ना० २७३ गाथा ।

मालंकार—मालंकार—पुं० । यत्नेनैवाचनेन्द्रस्य हस्यनीकाधि-पतौ, “ मालंकारे हत्थिराया कुंजराणीयाहिवइ । ” स्था० ५ डा० १ उ० ।

मालकच्छ—मालकच्छ—पुं० । स्वनामख्याते गोशालकतेजो-पहतवीररुजादर्शनजखेदखिन्नस्य सिंहमुनेः रोदनस्थाने, स्था० १० डा० ।

मालकड—कृतमाल—त्रि० । कृता माला येन सः कृतमालः । प्राकृतत्वात् मालकडेति । मालां परिहितं, तं० ।

मालकम्म—मालकर्मन्—न० । मालनिष्पादनरूपे कर्मणि, आ-चा० १ ध्रु० २ चू० ४ अ० ।

मालघर-मालगृह-न० । मालाख्यवनस्पतिविशेषगृहे, जं० १ वत्त० ।

मालणीय-मालनीय-त्रि० । परिचारणीये, जं० १ वत्त० ।

मालतीकुसुमदाम-मालतीकुसुमदाम-न० । जातिपुष्पमाला-याम्, उक्त० २ अ० ।

मालय-मालक-पुं० । गृहस्थोपरितनभाग, वृ० २ उ० । स्वा-र्थे कः " अक्कुडु होइ मंचो मालो य घरोवरि होइ " स्था० ३ ठा० १ उ० । ज्ञा० ।

मालव-मालव-पुं० । भारतवर्षीये अवन्तीजनपदे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । प्रव० । स्लेच्छविशेषे, व्य० ४ उ० । प्र-ज्ञा० । सूत्र० ।

मालवंत-माल्यवान्-पुं० । जम्बूद्वीपे उत्तरकुरुषु कच्छवि-जयं वत्तस्कारपर्वते, जं० ४ वत्त० । स्था० । स० । मेरोः पूर्वो-त्तरस्मिन् गजदन्तपर्वते, स्था० ६ ठा० ।

दो मालवंता । (सूत्र-+) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

कहि णं भेंते ! महाविदेहे वासे मालवंते णामं वक्खा-रपव्वए पणत्ते ?, गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स उत्त-रपुरच्छिमेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं उत्तरकुराए पुरच्छिमेणं कच्छस्स चक्कवट्टिविजयस्स पच्च-च्छिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे मालवंते णामं व-क्खारपव्वए पएणत्ते, उत्तरदाहिणायए पाईणपडीण-विन्धिणए जं चव गंधमायणस्स पमाणं विक्खंभो अ णवरमिमं णाणत्तं सव्वेयेरुलियामए अवसिट्ठं तं चव ० जाव गोयमा ! नवकूडा पणत्ता ।

(कहि णमित्यादि) प्रश्नसूत्रं सुगमम्, उत्तरसूत्रं-गौत-म ! मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरपौरस्त्ये ईशानकोणे नीलवन्तो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणस्यामुत्तरकुरुणां पूर्वस्यां कच्छता-मनश्चक्रवर्तिविजयस्य पश्चिमायामवान्तर महाविदेहेषु माल्यवन्नाम्ना वत्तस्कारपर्वतः प्रज्ञप्त इति शेषः, पूर्वदक्षि-णयोगायतः पूर्वपश्चिमयोर्विस्तीर्णः, किं बहुना विस्त-रेण ? यदेव गन्धमादनस्य पूर्वोक्तवत्तस्कारगिरिः प्रमाणं विष्कम्भश्च तदेव ज्ञातव्यमिति शेषः । जं० ४ वत्त० । (माल्यवत्कूटानां व्याख्या ' कूड ' शब्दे तृतीयभागे ६२३ पृष्ठ गता)

मालवंतदह-माल्यवद्दह-पुं० । उत्तरकुरुषु स्वनामख्यातं ह्रदं, स्था० ५ ठा० २ उ० । जी० ।

मालवंतपरियाय-माल्यवत्पर्याय-पुं० । जम्बूद्वीपमन्दरस्योत्तरे रम्यकहैरण्यवतवर्षे स्वनामख्यातं वृत्तवैताल्यपर्वते, स्था० ।

दो मालवंतपरियाया । (सूत्र-+) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मालवंतेण-मालवस्तेन-पुं० । माल्यवत्पर्वतोपरि विषमप्रदे-शवानिनि स्तेनं, " मालवगो पव्वगो तस्सुवरिं सव्वं विसमं तत्थ तेणया वसंति तं मालवतेणा । तेसु पाडिएसु णासंते जणेण समं इतरं विनिकइतवेणे कोई भणंति मानवतेणा एडिया । नि० चू० २ उ० ।

माला-माला-स्त्री० । कण्टसूत्रगलाघलम्बिगृहखलाविशेषे, औ० । आभरणविशेषे, औ० । कुसुमस्रजि, औ० । " ओली माला गई, रिङ्गोली आवली पंती " पाइ० ना० ६३ गाथा । आचा० । प्रज्ञा० । कुसुमदामनि, औ० । समूह, ज्ञा० १ थु० २ अ० । स्था० । ज्यास्नायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १२२ गाथा । मालाउत्त-मालागुप्त-त्रि० । गृहस्थोपरितनभागरक्षिते, मालको गृहस्थोपरितनो भागः, अभिहितञ्च— " अक्कुडु होइ मंचो मालो य घरोवरि होइ । " स्था० ३ ठा० १ उ० ।

मालाकुंकुम-देशी-प्रधानकुंकुम, दे० ना० ६ वर्ग १३२ गाथा । मालागार-मालाकार-पुं० । मालाग्रन्थनोपजीविनि जातिवि-शेषे, आव० ४ अ० । जं० ।

मालागारी-मालाकारी-स्त्री० । हारि(त)गोत्रस्य श्रीगुप्तस्थविरा-न्निर्गतस्य चारणमणस्य शाखायाम्, कल्प० २ अधि० २ क्षण । मालाण-मालान-त्रि० । विस्तीर्णे, औ० ।

मालामउल-मालामुकुट-पुं० । मालाप्रधानं मुकुटे, सूत्र० २ थु० २ अ० ।

मालारोवण-मालारोपण-न० । मालानामुपर्युपरि स्थापने, जी० १ प्रति० ।

मालि-मालिन्-पुं० । वनस्पतिविशेषे, स० ७४ सम० । रा० । जी० । दशग्रीवनिजके, ती० ५१ कल्प ।

मालिअय-मालितक-त्रि० । मालाकारके, " ओगलिअयं च मालिअयं " पाइ० १६६ गाथा ।

मालीवरग-मालिगृहक-न० । मालिवनस्पतिविशेषः तन्मदा नि गृहकाणि मालिगृहकाणि । माल्याख्यवनस्पतिगृहे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० । जं० ।

मालिज-मालीय-न० । श्रीगुप्तस्थविगान्निर्गतस्य चारण-मणस्य पञ्चमकुले, कल्प० २ अधि० २ क्षण ।

मालिया-मालिका-स्त्री० । मालायाम्, स्रजि, ज्ञा० १ थु० २ अ० ।

मालुगा-मालुका-स्त्री० । त्रीन्द्रियजीवविशेषे, उक्त० ३६ अ० । जी० । एकास्थिकफलीवृत्तविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्रज्ञा० । जं० । आचा० । रा० । वल्लयाम्, सूत्र० १ थु० ३ अ० २ उ० । प्रज्ञा० । देशविशेषप्रतीते वनस्पतौ, प्रज्ञा० १ पद । उज्जयिन्यामम्बपेन्द्राणस्य भार्यायाम्, आव० ४ अ० । आ० क० । आ० चू० ।

मालुयाकच्छ-मालुकाकच्छ-पुं० । एकास्थिकफला वृत्तविशे-पा मालुकाः प्रज्ञापनायामभिहितास्तेषां कक्षो-गहनं मालु-काकच्छः । चिर्मटिकाकच्छ इति तु जीवाऽभिगमचूर्णिकाकारः । मालुकाख्यवनस्पतिगहनं, ज्ञा० १ थु० १ अ० । भ० ।

मालुयामंडवग-मालुकामण्डपक-पुं० । एकास्थिकफला वृत्त-विशेषा मालुकास्तदुक्ता मण्डपाः । मालुकायुक्तेषु मण्डपेषु, ज्ञा० । जी० ।

मालूर-मालूर-न० । विल्वे, " मालूरं निरिहले विल्लं " पाइ० ना० १४२ गाथा । कपित्थे, दे० ना० ६ वर्ग १३० गाथा ।

मालोहड-मालाऽपहत-न० । मालाद्-मञ्जरीपहतं-साध्वर्थं मानीतं यद् अक्रादि तन्मालापहतम् । पि० । मालान्-सिक्कादे

रपहतं-साध्वर्थमानातम् मालापहतम् । प्रव० ६७ द्वार । उ-
च्चस्थानादुत्तार्याऽऽनीयाऽऽहारादि ददत उद्गमनदोष, उत्त०
२४ अ० । आचा० । पि० ।

मालापहतद्वारमाह—

मालोहडं पि दुविहं, जहन्नमुक्तामगं च वोद्ववं ।
अगगतलेहिं जहन्नं, तद्विपरीयं तु उक्तासं ॥ ३५७ ॥
मालापहतं द्विविधं, तद्यथा-जघन्यम्, उन्कुपं च । तत्र य-
द् भूयस्ताभ्यां पादयोरग्रभागाभ्यां फलकसंज्ञाभ्यां पारिष्णि-
भ्यां चोत्पारिष्ठाभ्यामूर्ध्वविगलितोच्चभिक्षकादिस्थितं दा-
य्या दृष्टेरगोचरं यदीयते तज्जघन्यं मालापहतम् । त-
द्विपरीतं-जघन्यविपरीतं बृहन्निःश्रेण्यादिकमारुह्य प्रासा-
दोपरितलादानीय दीयते तदुन्कुपं मालापहतम् ।

संप्रत्यनयोरेव दृष्टान्तौ सदोषौ वक्तुकाम आह—

भिक्षुं जहन्नगम्मी, गेरुय उक्तामयमि दिद्वंतो ।
अहिदमणमालपडणे, य एवमाई भवे दोसा ॥ ३५८ ॥
जघन्यं मालापहते भिजुर्वन्दको दृष्टान्तः, उन्कुपे गेरुकाः
कापिलः, तत्र जघन्यं मालापहते अहिदशनम्-सर्पदशनम्,
उन्कुपे मालापहतनमित्येवमादयो दोषा अभूवन् ।

तत्र भिजुदृष्टान्तं गाथाद्वयेनाऽऽह—

मालाऽभिमुहं दङ्गण, आगारिं निगम्यो तयो साह ।
तच्च(व्व)न्निय आगमणं, पुच्छा य अदिमदाणं ति ॥ ३५९ ॥
मालमि कुडे मोयग, सुगंधअहिपविसणं करं उक्ता ।
अबदिणसाहुआगम, निदयकहणा य संवोही ॥ ३६० ॥

जयन्तपुरं नाम नगरम्, तत्र यत्तद्विज्ञो नाम गृहपतिः, त-
स्य भाया वसुमती, अन्यदा च तद्गृहं धर्मरुचिर्नाम संयतो
भिक्षार्थं प्रविश्य, तं च नियमितान्द्रयमरुक्कद्विष्टमेपणास-
मितमवलोक्य समुत्पन्नविशिष्टदानपरिणामेन यत्तद्विज्ञेन
वसुमती सादरं वभण, यथा-देहि साधवेऽस्मै अमुकान्
मोदकानिति, तं च मोदका ऊर्ध्वं विलगितोच्चभिक्षकम-
ध्यं व्यवस्थितं घटेऽवतिष्ठन्ते, ततः सा तद्गृहणार्थमुत्थि-
ता, साधुश्च तां मालापहतां भिक्षामवबुध्यमानस्तद्गृहान्नि-
र्जगाम । ततस्तत्कालं तस्मिन्नेव गृहे भिक्षार्थं भिजुग-
मन् । पप्रच्छ च तं यत्तद्विज्ञो यथा किं भोः—(समं) तेन
भिक्षकादानीय दीयमाना भिक्षा न जगृहे?, ततः स प्र-
वचनमात्मन्यर्थादेवमुवाच-अदत्तदाना अमी खलु वगकास्त-
तो न लभन्ते पृथक्कर्मवित्तियोगतो युष्मादशामीश्वराणां
गृहेषु स्निग्धमधुरादकं भोजनं भोक्नुम् । किन्तु-तैर्दुर्गतगृहप-
न्तप्रान्तादिकं लब्ध्वा भोक्तव्यमिति, ततो यत्तद्विज्ञेन त-
स्माद्यपि तानेव मोदकान् वसुमती दापिता, सा तस्मिन्नेव
भिक्षकविलगितं घटे मोदकानादानुमचालीत्, घटे च म-
होत्तमद्रव्यनिपत्रमोदकगन्धवाग्राणवशतः कथमपि भुज-
ङ्गमः समागतोऽवतिष्ठन्, वसुमती चाप्याह्य पारिणपादा-
ग्रतलभरणं यावन्मोदकघटे कङ्कलिपल्लवापमे करं प्रक्षिप-
ति तावद् भुजङ्गमः कामुक इव सादरं तं प्रत्यगृह्णात्,
ततो हा ! दृष्टा दृष्टानि पृष्कारं कुर्वती भूमौ निपपात, द-
दृश च यत्तद्विज्ञेन पृष्कारं कुर्वन् दन्दशूकः, ततस्तत्त-

णदेव समाहृताः परममन्त्रवादिनः, समानीतानि च ना-
नाविधानि भेषजानि, ततोऽद्याप्यायुग्गुटितमिति मन्त्रौ-
पधप्रभावतः सा नीरुग् वभूव, समाजगाम च भूयोऽप्य-
परस्मिन् दिने स एव धर्मरुचिः संयतो भिक्षार्थं, (ध-
र्मरुचिर्विशेषतो वृत्तम् ' धम्मरुह ' शब्दे चतुर्थभागे २७३०
पृष्ठे गतम्) उपलभे च यत्तद्विज्ञेन । यथा-दयाप्रधानो ध-
र्मः तत् किं भोः साधो ! सुविहित ! तव तदानीं सर्प-
पश्यतोऽप्युपज्ञा प्रावर्तिष्ठ?, स प्राह-नाहमद्राज्ञं तदानीं
दन्दशूकम्, केवलमयमस्माकं सार्वज्ञ उपदेशो, यथा-मा प्रा-
हिषुः साधवो ! मालापहतां भिक्षामिति, ततोऽहं प्रतिनि-
वृत्तः, एवं चोक्ते यत्तद्विज्ञः स्वचतसि चिन्तयामास-अ-
हो निरपायो भगवता विरुपादेशि भिक्षां धर्मः, य एव चे-
त्थं निरपायं धर्ममुपदिशति स्म स एव सर्वज्ञो न खलु
सुधाभ्यवहारमन्तरेण सुधोद्वार उज्जृम्भते, एवं न या-
वत् ज्ञेयव्यापिज्ञानमन्तरेणेत्यं सकलकालमनपायिनो धर्म-
स्योपदेशप्रवृत्तिः, बुद्धिप्रागल्भ्ये हि वचसि प्रागल्भ्यमुपाल-
म्भि, तस्मात् स एव सर्वज्ञ इति, इत्थं च विचिन्त्य भक्ति-
वशाच्छलितपुलकजालोपशोभिततनुः सादरं धर्मरुचिश्च-
मणमवन्दत, वन्दित्वा च जिनप्रणीतं धर्मं पप्रच्छ, स च
कथयामास संज्ञेपतः, ततो जिनप्रणीतवाक्यामृतरसास्वा-
दतः तेषामवजगाम सकलमपि 'मायासूनवीयादि' संपादित-
कुवासनामयं गरलम्, पश्यति च यथाऽवस्थितानि हेयोपादे-
यानि वस्तूनि, प्रमोदेत च जात्यन्ध इव चक्षुर्लोभे स विशेषत-
रम्, ततो मध्याह्ने विशेषतो गुरुसमीपे समागत्य धर्मं श्रुत्वा
जातसंवेगो दम्पती अपि प्रव्रज्यां प्रपेदेति । सूत्रं सुगमम् ।

संप्रत्यस्मिन्नेव जघन्ये मालापहतेऽन्यानापि दोषानभिधि-
त्सुराह—

आसंदिपीढमंचक-जंतोदूखलपडंत उभयवहे ।

वोच्छेयपत्रासाई, उड्ढाहमनाणिवाओ य ॥ ३६१ ॥

आसन्दी-मञ्जिका, पीठम्-गोमयादिमयमासनम्, म-
ञ्जकः-प्रतीतः, यन्त्रम्-ग्रीहादिदलनोपकरणम्, उदूखलः
प्रतीतः, एतेष्वारुह्य, उपलक्षणमेतत्, पाष्णीं चोत्पात्र्य
ऊर्ध्वविगलितभिक्षकादिस्थितमोदकादिग्रहणे कथमपि यदि
मञ्जकादिहसनतो दात्री निपतति तर्हि उभयवधः, दात्र्या
पृथिव्यादिकायादीनां च विनाशः । तत्र दात्र्या हस्तादि-
भङ्गतो, यदि वा-विसेस्थुलपतनतः कथमप्यस्थानाभि-
घातसंभवात् प्राणव्यपगेपणमपि, तथा च निपतन्त्या भूम्या-
द्याश्रितानां पृथ्वीकायादीनामपि, विनाशः । यथैतस्मै भि-
क्षामहं ददती प्रागपि महत्वनर्थं पतितेति न कोऽप्यस्मै
दास्यतीति तद्गृहे तद्द्रव्यान्यद्रव्यव्यवच्छेदः, तथा मुण्डे-
नानेन परमार्थतः पतितेति कस्यापि गृहस्वामिनः साधु-
विषयः प्रद्वेगोऽपि भवति ! आदिशब्दानाडनादिपरिग्रहः ।
प्रद्वेगपद्वयोऽहि कोऽपि कोपान्धतया ताडनमपि कुर्यात् । को-
ऽपि निर्भयस्तेनम्, कोऽपि वधमपि, तथा च-प्रवचनस्योड्ढाहः
विस्वा यथा--साध्वर्थमेवा भिक्षामाहरन्ती परासुरभूत्, त-
स्मान्नामी साधवः कल्याणकारिणः लोके चाज्ञानवादः-
एवंविधमपि दात्र्या अनर्थमेतं न जानन्तीत्येवं मूर्खता-
प्रवादः, तस्माज्जघन्यनापि मालापहतमयस्यं परिहर्तव्य-

म् । तद्वयमुक्तो जघन्यस्य मालापहतस्य सदापो दृष्टान्तो
ऽन्येऽपि च दोषाः ।

संप्रत्युत्कृष्टस्य तानाह—

एमेव य उक्तेमे, वारण-निस्सेणि गुर्विणीपडणं ।

गम्भिर्निधुक्छिफाडण, पुग्गो मरणं कहणवोही ॥ ३६२ ॥

जयन्ती नाम पुगी, तत्र सुरदत्तो नाम गृहपतिः, तस्य
भार्या वसुन्धरा, अन्यदा च तद्गृहे गुणचन्द्राऽभिधः सा-
धुभिर्ज्ञार्थं प्राविशत्, तं च प्रशान्तमनसमिहपरलोकनिः-
स्पृहं मूर्तं धर्ममिव समागच्छन्तमवेक्ष्य सुरदत्तो वसुन्ध-
रामभिहतवान्—यथा देहि साधवे मालादानार्थं मोदका-
निनि, सा च तदानीमन्तर्वली, परं पत्न्युरादेशं देवताऽऽदेश-
मिव प्रतीच्छन्ती मोदकानयनाय मालाभिमुख्यां निःश्रेणिमा-
रादुमयतिष्ठ, साधुश्च न कल्पन्त मालापहता भिक्षा संयता-
नामिति तां विनिवार्य तद्गृहाग्निःससार, ततस्तत्क्षण एव
कोऽपि कापिलो भिक्षार्थं तस्मिन्नेव गृहे प्राविशत्, सुरदत्तेन
च स पुष्टो—यथा—भोः किं संयतेन मालादानीयमाना भिक्षा
न प्रतिजगृह ? ततः स मात्सर्यवशादसंबद्धं किमप्यभाषिष्ट
ततस्तस्माद्यपि सुरदत्तो वसुन्धरया मोदकान् दापितवान्
वसुन्धरा च मोदकानयनार्थं निःश्रेणिमाराहन्ती कथमपि
पादहसनतो विसंस्थुलाङ्गी न्यपतत्, अधश्च व्रीहदलन-
यन्त्रकमासीत्, ततस्तत्कीलकस्तस्या निपतन्त्याः कुक्षं
द्विधा पाटयामास, निर्गतश्च परिस्फुरन्ततो गर्भः, की-
लकविदारित्तया महापीडातिशयभावतः पश्यतामेव स-
कललोकानां सदुःखं स्पन्दमानः पञ्चत्वमगमत्, तथा व-
सुन्धरा च । तत उच्छलितः पापीयसः कापिलस्यावर्णवाद् ।
अन्यदा च भूयोऽपि तस्मिन्नेव गृहे स एव साधुभि-
क्षार्थमाजगाम । सुरदत्तश्च तमप्राज्ञीत्—भगवन् ! यथा
यूयं ज्ञानचक्षुषा दात्र्या विनाशमवेक्षमाणा भिक्षां परिहृ-
तवन्तः तथाऽस्माकमपि किं नाचीकथत ? येन तदानीं
सा मालं नारोहयेत् । ततः साधुरवोचत्—नाहं किमपि
जाने, केवलमयमस्माकं सार्वज्ञ उपदेशः—यथा न कल्पन्त
साधूनां मालापहता भिक्षेति, ततः सपूर्ववदचिन्तयद्ध-
र्ममश्रौषीन्, प्रव्रज्यां चाग्रहीदिति । सूत्रं—सुगमम् । त-
वम्, एवमेव जघन्यमालापहते इत्युत्कृष्टेऽपि मालाप-
हते 'पडेन उभयवहो' इत्यादयो दोषा वक्तव्याः । तत्र दात्र्या
वधे उदाहरणम् 'वारणनिस्सेणि' इत्यादि ।

संप्रति मालापहतमेव भङ्गचन्तरेणाऽऽह—

उडुमहे तिरियं पि य, अहवा मालोहडं भवे तिविहं ।

उडु य महोयरणं, भणियं कुंमाइयु उभयं ॥ ३६३ ॥

अथवा—मालापहते त्रिविधम्, तद्यथा—ऊर्ध्वम्, अधः,
तिर्यक् च । तत्र ऊर्ध्वमेतदनन्तराक्रमूर्ध्वविलगितसिक्कादि-
गतम्, अधो भूमिगृहादावचतरणम्—प्रवेशः, तत्राधोऽवतर-
णेन यहीयते तदप्युपचागदधोऽवतरणम्, तथा—कुम्भा-
दिषु कुम्भोष्णिकाप्रभृतिषु यद्गते देयं तदुभयम्—ऊ-
र्ध्वाधोमालापहतस्वभावं भणितं तीर्थकरादिभिः । तथा-
हि—वृहन्नरोच्चेस्तरकुम्भादिमध्यव्यवस्थितस्य देयस्य ग्रह-
णाय येन दात्री पाण्युत्पाटनादि करोति तेनाध्वमालाप-
हतम्, येन ध्वधो मुखं बाहुमतिप्रभूतं व्यापारयति तेनाधो
मालापहतम्, दोषा अत्रापि पूर्ववद्भावनीयाः ।

अत्रैवापवादमाह—

ददर मिल सांवाणे, पुच्चाऽऽरुहे अणुचमुक्खिते ।

मालोहडं न होई, सेसं मालोहडं होई ॥ ३६४ ॥

ददरः निरन्तरकाष्ठफलकमयो निःश्रेणिविशेषः, शिला प्र-
तीता, सोपानानि—इष्टकामयान्यवतरणानि, एतान्यारुहा
यद्दाति तन्मालापहते न भवति । केवलं साधुरण्यपणाशु-
द्धिनिमित्तं प्रासादस्योपरि ददर्गादिना चटति, अपवादेन
भूस्थोऽप्यानीतं गृह्णाति । तथा पूर्वारूढः साध्वागमनादग्रतः
स्वयंगेन निःश्रेण्यादिना प्रासादोपरि चटितो दाता यद्दाति
साधुपात्रकं, कथं भूते ? इत्याह—अनुच्चोत्तिष्ठे, किमुक्तं
भवति ?—भूमिस्थः संयतो दृष्टेग्रधः पात्रं धारयन् यावत्प्रमाण
उच्चैःस्थाने स्थितो दाता पात्रे हस्तं प्रक्षिप्य ददाति
तावत्प्रमाणे पूर्वारूढो यद्दाति तन्मालापहते न भवति ।
शेषं तु सर्वमप्यनन्तरगेक मालापहतमवश्यम् ।

इहानुच्चोत्तिष्ठेचोत्तिष्ठयोः स्वरूपमाह—

तिरियायय-उज्जुगएण, गिएहई जं करेण पासंतो ।

एयमणुच्चुक्खितं, उच्चुक्खितं भवे सेसं ॥ ३६५ ॥

तिर्यगायतेन—दीर्घेण, ऋजुंकेन—सरलेन, करेण—हस्तेन
पात्रं दृष्ट्या निभालयन् यद् गृह्णाति तदिदंभूतं पात्रमनु-
च्चोत्तिष्ठमुच्यते, शेषं पुनरुच्चोत्तिष्ठम्, इयमत्र भावना-
यद् दृष्टेरुपरि बाहुं प्रसार्य दयवस्तुग्रहाय पात्रं ध्रियते तत्तथा
ध्रियमाणमुच्चोत्तिष्ठमिति, एतेन चोर्ध्वाधोमालापहतव्या-
ख्यानेन तिर्यगपि मालापहते व्याख्यातं द्रष्टव्यम्, तत्राप्ययं
कल्प्याकल्पविधिः—यत्पादस्याधो मञ्जिकादि दत्त्वा गवा-
क्षादौ स्थितं दानाय बाहुं प्रसार्य महता कष्टेन समाकर्षति
तत्र कल्पते । यच्च भूमौ स्वभावस्था गवाक्षादौ स्थितमव-
त्तेन किञ्चिद्बाहुं प्रसार्य साधोर्दानीय गृह्णाति तन्मालापहते
न भवति, अतस्तत्कल्पते । पि० ।

निस्सेणि फलगं पीठं, उस्सवित्ता समारुहे ।

मंचं कीलं च पासायं, समणऽड्डाए व दावए ॥ ६७ ॥

निःश्रेणिम्, फलकम्—पीठम्, (उस्सवित्ता) उस्तृत्य—ऊर्ध्वं
कृत्वा इत्यर्थः, आरोहेन्मञ्जम्, कीलकं च उस्तृत्य, कमरोहे-
दित्याह—प्रासादम्, श्रमणार्थम्—साधुनिमित्तम्, दायको-
दाता आरोहेत्, एतदप्यग्राह्यम् । इति सूत्रार्थः ॥

अत्रैव दोषमाह—

दुरुहमाणो पवडिजा, हत्थं पायं व लूमए ।

पुढवीजीवे विहिंसिजा, जे अ तन्निस्सिया जगे ॥ ६८ ॥

(दुरुहमाणो न्ति) आरोहन्ती प्रपतेत्, प्रपतन्ती च हस्तं
पादे वा लुपयेत्, स्वकं स्वत एव खण्डयेत्, तथा—पृथ्वी-
जीवान् विहिंस्यात्, कथंचित्तत्रस्थान्, तथा यानि च त-
न्निःश्रितानि (जगन्ति) प्राणिनस्तांश्च हिंस्याद् । इति सू-
त्रार्थः ॥

एअरिसे महादोमं, जाणिऊण मंहसिणां ।

तम्हा मालोहडं भिक्खं, न पडिगिएहंति संजया ॥ ६९ ॥

(एअरिसे न्ति) ईदृशान् अनन्तरोदितरूपान्—महादो-
षान् ज्ञात्वा, महर्षयः साधवः । यस्मादोषकारिण्यं तस्मान्

मालापहताम्-मालादानीनां भित्तां न प्रतिगृह्णन्ति संयताः, पाठान्तरं वा-“ हंदि मालोहडंति, ” हन्दीत्युपप्रदर्शने । इति स्वार्थः ॥ दश० ५ अ० १ उ० । पञ्चा० । जीत० ।

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा ० जाव समाणे से जं पुण जाणेजा असणं पाणं खाइमं साइमं खंधंमि वा थंभंमि वा मंचंमि वा मालंसि वा पामायंमि वा हम्मियतलंमि वा अणयरंमि वा तहप्पगारंमि वा अंतलिकखजायंमि वा उवणिकिखत्ते मिया तहप्पगारं मालोहडं असणं वा ० जाव अफासुयं णो पडिग्गंहेजा, केवली वूया-आयाणमंयं असंजए भिक्खुपडियाए पीठं वा फलगं वा णिस्सेणं वा उदूहलं वा आहट्टु, उस्सविय दुरूहेजा, से तत्थ दुरूहमाणे पयलिज वा पवडिज वा से तत्थ पयलमाणे वा पवडमाणे वा हत्थं वा पायं वा वाहुं वा उरं वा उदरं वा सीमं वा अमतरं वा कायंमि इंदियजालं लूमज वा पाणाणि वा भूयाणि वा जीवाणि वा मत्ताणि वा अभिहणेज्ज वा वित्तमज्ज वा लेमिज्ज वा संघमज्ज वा संघट्टज्ज वा परियावेज्ज वा किलामिज्ज वा ठाणाओ ठाणं संकामेज्ज वा तं तहप्पगारं मालोहडं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा लाभे संते णो पडिग्गहिज्जा ।

स भिक्खुभिन्नार्थं प्रविष्टः सन् यदि पुनरेवं चतुर्विधमप्याहारं जानीयात्, तद्यथा-स्कन्धे अर्द्धप्रकारे, स्तम्भे वा शैलदारुमयादौ, तथा-मञ्चके वा माले वा प्रासादे वा हर्म्यतले वा अन्यतरस्मिन् वा तथाप्रकारेऽन्तरिक्षजाते स आहारः, उपनिक्षिप्तः-व्यवस्थापितो भवेत्, तं च तथाप्रकारमाहारं मालाहृतमिति मत्वा लाभे सति न प्रतिगृहीयात् । केवली वूयात्-यत आदानमेतदिति । तथाहि-असंयतो भिक्खुप्रतिज्ञया साधुदानार्थं पीठकं वा फलकं वा निःश्रेणि वा उदूखले वाऽऽहत्य-ऊर्ध्वं व्यवस्थाप्याऽऽगृहेत् । स तत्राऽऽरोहन् प्रचलेद् वा प्रपतेद्वा, स तत्र प्रचलन् प्रपतन् वा हस्तादिकमन्यतरद्वा काये इन्द्रियजालं (लसेज्ज त्ति) विराधयेत्, तथा-प्राणिनो भूतानि जीवान् सत्त्वानभिद्वन्द्याद् वित्रासयेद्वा, लेशयेद्वा-संश्लेषं वा कुर्यात्, तथा-संग्रहं वा कुर्यात्, तथा-सङ्घट्टं वा कुर्यात्, एतच्च कुर्वन्तान् परितापयेद्वा, क्लामयेद्वा, स्थानान्स्थानं संकामयेद्वा, तदेतज्ज्ञान्या यदाहारजाते तथाप्रकारं मालाहृतं तल्लाभे सति नो प्रतिगृहीयादिति । आचा० २ थु० १ चू० १ अ० ७ उ० ।

सुत्तं-

जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा मालोहडं वा ० जाव असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा दिज्जमाणं पडिगाहेज्ज वा पडिगाहंनं वा माइज्ज ॥ २४८ ॥

गाहा-

मालोहडं पि तिथिहं, उड्डमहो उभयओ व णायव्वं ।

एकेकं पि य दुविहं, जहम्ममुक्कोसयं चैव ॥ ४१ ॥

उड्डं मालोहडं-विभूमादिसु, अहो मालोहडं-भूमिघरादिसु,

उभयमालोहडं-मंचादिसु-मञ्चश्रेणिस्थितः । अहवा-कुंडि-मादिसु भूमिदितो अधोसिरा जं अग्गतले हिट्ठाउं जं उवारेइ तं जहणं, पीठगादिसु जं आरोहुं ओआरेइ तं सव्वं उक्कोसं ।

गाहा-

भिक्खू जहम्मय गेरुत, उक्कोसयंमि नायव्वो ।

अहिदसणमालपडणे, एवमादी भये दोसा ॥ ४२ ॥

सिकतो ओआरिउकामा साहुणा पडिसिद्धा तव्वन्नियट्ठा । गिएहइ अहिणा उक्का मया, मालाओ ओआरिउकामा साहुणा पडिसिद्धा, परिव्याओ य वा ओतारेंती पडिया जंतखीले पोहं फाडियं मया । इम उक्कोसे उदाहरणा । नि० चू० १७ उ० । पं० चू० । पं० भा० । ध० । ग० ।

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा ० जाव समाणे से जं पुण जाणेजा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा कोठियातो वा कोलेजातो वा असंजए भिक्खुपडियाए उक्कोजिय अव-उजिय ओहरिय आहट्टु दलएजा, तहप्पगारं असणं वा पाणं वा खाइमं साइमं वा लाभे संते णो पडिगाहेजा । (सूत्र-३७)

भिक्खुर्यदि पुनरेवंभूतमाहारं जानीयात्, तद्यथा-कोष्ठिकातः मृन्मयकुशलसंस्थानायाः, तथा-(कोलेज्जाओ त्ति) अधोवृत्तत्वात्ताकागात् असंयतः भिक्खुप्रतिज्ञया-साधुमुद्दिश्य कोष्ठिकातः (उक्कुजिय त्ति) ऊर्ध्वकायमुन्नम्य-ततः कुब्जी भूय, तथा (कोलेज्जाओ अवउजिय त्ति) अधोऽवनम्य, तथा-(ओहरिय त्ति) निरश्चीनो भूत्वा आहारमाहृत्य दद्यात्, तच्च भिक्खुस्तथाप्रकारमधोमालाहृतमिति कृत्वा लाभे सति न प्रतिगृहीयात् इति ।

अधुना पृथिवीकायमधिकृत्याऽऽह-

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण जाणेजा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा मट्ठियाउलित्तं तहप्पगारं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा लाभे संते नो पडिगाहेजा, केवली वूया-आयाणमंयं असंजए भिक्खुपडियाए मट्ठिआवलित्तं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा उद्विभदमाणं पुढविकायं समारंभिजा तह तेउवा उवणस्सइतमकायं समारंभिजा पुणरवि उल्लिपमाणे पच्छा-कम्मं करिजा, अह भिक्खू णं पुवोवइट्ठा एस पइन्ना एस हेऊ एस कारणे जं तहप्पगारं मट्ठिआवलित्तं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा लाभे संते नो पडिगाहेजा ।

(से भिक्खू वेत्यादि) स भिक्खुः गृहपतिकुले प्रविष्टः सन् यदि पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा-पिठरकादौ मृत्तिकयाऽवलित्तमाहारं तथाप्रकारमन्यवलित्तं केनचित्परिज्ञाय पश्चात्कर्मभयाच्चतुर्विधमप्याहारं लाभे सति न प्रतिगृहीयात्, किमिति ? यतः केवली वूयात्-कर्मदानमेतदिति, तदेव दर्शयति-असंयतो-गृहस्थः, भिक्खुप्रतिज्ञया मृत्तिकोपलितमशनादिकम्-अशनादिभाजनं तच्चोद्भिन्दन् पृथिवीकायं समारभेत्, स एव केवलयाह, तथा-तज्जावायुवनस्पतिव्रसकायं समारभेत् दत्ते सन्त्युत्तरकाले पुनरपि शेषरक्षार्थं तद्भाजनमवलित्पन्, पश्चात्कर्म कुर्यात्, अथ भिक्खु-

णां पूर्वोपदिष्टा एषा प्रतिज्ञा एष हेतुरेवकारणमयमुपदे-
शः । यत् तथाप्रकारं मृत्तिकोपलिप्तमशनादिज्ञानं लाभे
सति नो प्रतिगृहीयादिति । आचा० २ शु० १ चू० १ अ०
७ उ० । स्था० ।

माम-माप-पुं० (उड्ड) धान्यभेदे, आचा० १ शु० १ अ० ४ उ० आ०
म० । जे० । पञ्चभिर्गुणाभिः परिमिते मानविशेषे, तं० । प्रज्ञा० ।

मापाः—

मामा ते भंत ! किं भक्सेया, अभक्सेया ? । सोमिला !
मासा मे भक्सेया वि, अभक्सेया वि ? । से केणऽद्वेणं० जा-
व अभक्सेया वि । से नूनं ते सोमिला ! वंभन्नएसु नए-
सु दुविहा मासा पप्पत्ता, तं जहा-दव्वमासा य, काल-
मासा य । तत्थ णं जे ते कालमासा ते णं सावणाऽऽदीया
आमादपज्जवसाणा दुवालस । तं जहा-सावणे भद्वए
आमाए कत्तिए मग्गभिंर पोसे माहे फागुणे चित्ते वड्ढमाहे
जेड्डामूले आमाहे । ते णं समणाणं निग्गंथाणं अभक्सेया ।
तत्थ णं जे दव्वमासा ते दुविहा पप्पत्ता, तं जहा-अत्थमामा
य, धम्ममासा य । तत्थ णं जे ते अत्थमामा ते दुविहा पप्पत्ता,
तं जहा-सुवन्नमासा य, रूपमासा य । ते णं समणाणं
निग्गंथाणं अभक्सेया । तत्थ णं जे ते धन्नमासा ते दुविहा
पप्पत्ता, तं जहा-सत्थपरिणया य, असत्थपरिणया य । एवं
जहा धन्नमरिमवा० जाव से तेणऽद्वेणं० जाव अभक्सेया
वि । भ० १८ शु० १० उ० ।

मास-पुं० । पञ्चद्वयात्मकं कालविशेष, विशेष० । आ० म० ।
भ० । अनु० । कल्प० । प्रव० । जे० । कर्म० । स्था० ।

इदानीं (भाष्यकारः) मासनिक्षेपप्ररूपणार्थमाह—

नामं ठवणा दधिण, खेत्ते काले तंहेव भावे य ।

मासस्स परूवणया, पमयं पुण कालमासंणं ॥ १३ ॥

(नामं ति) मासशब्दसंबन्धात् नाममासः, एवं स्थापना-
मासः । (दधिणं ति) द्रव्यमासः, एवम् क्षेत्रमासकाल-
मासौ, भावमासश्च, एषा पड्डिधा मासस्य प्ररूपणता-प्ररू-
पणस्य—प्ररूपणशब्दस्य भावः—प्रवृत्तिनिमित्तं प्ररूपणता
प्ररूपणत्वार्थः । प्रकृतमधिकारः पुनरत्र कालमासेन एष गा-
थासंक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव गाथां विवरीपुर्नामस्थापने सुप्रतीतत्वाद्-
नादृत्य (भाष्यकारः) द्रव्यमासादिव्याख्यानार्थमाह—

दव्वे भव्वे निव्व-त्तिओ य खेत्तम्मि जम्मि वणणया ।

काले जहिं वण्णिज्जइ, नक्खत्तादीव पंचविहो ॥ १४ ॥

द्रव्यमासो द्विधा-आगमतो, नोआगमतश्च । तत्राऽऽगमतो
मासशब्दार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, नोआगमतस्त्रिविधः, तद्य-
था-जशरीरभव्यसरीरतद्वातिरिक्तश्च । तत्र जशरीरभव्यश-
रीरे प्राग्वत् । तद्व्यतिरिक्तमाह—(दव्वे भव्वे निव्वत्तिओ ति)
द्रव्य मासो, भव्य इति भावी एकभविकादि । इह माम इति
रूपं प्राकृते मापशब्दस्यापि भवति । तत एकभविकादि-
एव मापो द्रष्टव्यः । तत्र एकभविको नाम यो देवो मनु-

व्यस्मिर्देव वा अनन्तरमुद्भव मापो भविष्यति यद्वायुको येन
मापभवायुर्बद्धम् अभिमुखनामगोत्रो यो मापभवं समुत्पत्तु-
कामः समवहतः स्वदेशान् तत्र विज्ञिपन् वर्तते । अथवा—
तद्व्यतिरिक्तो द्रव्यमापो द्विधा—(निव्वत्तिओ य ति) मू-
लगुणनिर्वर्तनानिर्वर्तितः, उत्तरगुणनिर्वर्तनानिर्वर्तितश्च । त-
त्र मूलगुणनिर्वर्तनानिर्वर्तितो नाम-येन जीवेन तत्प्रथमतया
मापभवानुगतनामगोत्रकर्मोद्भूतो मापद्रव्यप्रायोग्यानि द्र-
व्याणि गृहीतानि, उत्तरगुणनिर्वर्तनानिर्वर्तितो मापस्तत्त्व-
श्चित्रकर्मणि लिखितः । (खेत्तम्मि इत्यादि) यस्मिन् क्षेत्रे मा-
पस्य वर्गेना स मापक्षेत्रप्राधान्यविवक्षायां तत्क्षेत्रमापः ।
उपलक्षणमतम् । तेन यस्मिन् क्षेत्रे मासकल्पः क्रियते स मा-
सः क्षेत्रप्राधान्यविवक्षणात्तत्र क्षेत्रे माम इत्यपि द्रष्टव्यम् ।
तथा-यत्र काले यो मासो वर्गयते स कालप्रधानताविवक्षणा-
त्तत्कालमासः, अथवा-श्रावणभाद्रपदादिकः । यदि वा-स्य-
लक्षणनिष्पन्नो नाक्षत्रादिकः पञ्चविधः-पञ्चभेदः कालमासः ।

(भाष्यकारः) तानेव भेदानुपदर्शयति—

नक्खत्ते चंदया, उउ आइच्च य हाइ वोधव्वो ।

अभिवद्धिणं य तत्तो, पंचविधो कालमासो उ ॥ १५ ॥

नक्षत्रेषु भवो नाक्षत्रः । किमुक्तं भवति—चन्द्रश्चार् चरन्
यावता कालेनाभिजित आरभ्योत्तरापादानक्षत्रपर्यन्तं गच्छ-
ति तत्कालप्रमाणो नाक्षत्रमासः । यदि वा—चन्द्रस्य नक्षत्र-
मण्डले परिवर्त्तनतो निष्पन्न इत्युपचारतो मासोऽपि नक्षत्र-
म् । तथा—(चंदेया इति) चन्द्रे भवश्चान्द्रः युगादौ श्रावणे
मासे बहुलपक्षप्रतिपद आरभ्य यावत्पूर्णिमासीपरिममाभि-
स्तावत्कालप्रमाणश्चान्द्रो मासः । एकपूर्णिमासीपरावर्त्तश्चा-
न्द्रो मास इति यावत् । अथवा-चन्द्रचारनिष्पन्नत्वादुपचा-
रतो मासोऽपि चन्द्रः । चः समुच्चये । दीर्घत्वमार्पत्वात्, (उउ-
इति) ऋतुः स च किल लोकसूच्या पृष्ठहोरात्रप्रमाणो द्वि-
मासात्मकस्तस्यार्द्धमपि मासः, अवयवे समुदायोपचारात् ।
ऋतुरेव अर्थात्परिपूर्णत्रिंशद्दोरात्रप्रमाणः । एष एव ऋतु-
मासः कर्ममास इति वा, सावनमास इति वा, व्यवह्रियते ।
उक्तं च—“ एष चैव उउमासो कर्ममासो सावणमासो भ-
रणइ ” इति । तथा—[आदिच्च इति] आदित्यस्यायमादित्यः ।
प्रत्युत्तरपदयमादित्यदितैर्गर्थाऽणुपवादे वेति ग्यप्रत्ययः ।
व्यञ्जनात् यम्यन्तस्य सरूपे वा । इति पाक्षिकस्य एकस्य
यकारस्य लोपः । स चैकस्य दक्षिणायनस्योत्तरायणस्य वा
त्र्यशीत्यधिकदिनशतप्रमाणस्य पृष्ठभागमानः, यदि वा-आ-
दित्यचारनिष्पन्नत्वादुपचारतो मासोऽप्यादित्यः । (अभि-
वद्धिणं य तत्तो इति) ततश्चतुर्थादित्यान्मासादनन्तरः पञ्च
मो मासोऽभिवर्द्धितः, अभिवर्द्धितो नाम मुख्यतन्मयोदशच-
न्द्रमासप्रमाणः, संवत्सरे द्वादशचन्द्रमासप्रमाणात्संवत्सरा-
द्वेकेन मासेनाभिवर्द्धितत्वात् परं तद् द्वादशभागप्रमाणो मा-
सोऽप्यवयवे समुदायोपचारादभिवर्द्धितः, एष पञ्चविधः का-
लमासः । तुः पूरणार्थः । तदेवमुक्ता नामतो नाक्षत्रादयः प-
ञ्चापि मासाः ।

सांप्रतमेनेपामेव मासानां दिनपरिमाणमभिधि-

त्सुस्तदानयनाय (भाष्यकारः) करणमाह—

गिक्खाइ मामाणं, करणमिणमं तु आणणेवाओ ।

जुगदिणराणि ठाविय, अट्ठारसयाइ तीसाइ ॥ १६ ॥

ऋतुषु चन्द्रस्य परिचलनतो मासोऽप्याधये आधारापचा-
गत ऋतुः, ऋतु आदिष्वेपां ते ऋतुजादयः, आदिशब्दात्-
चन्द्रमासादिपरिग्रहः । तेषामृतादीनां मासानामानयनोपाय-
सम्पन्निभवे-वक्ष्यमाणम् । तदेवाह—(जुगदिशत्वादि) युगे
चन्द्र-चन्द्राऽ-भिवर्द्धित-चन्द्रा—ऽभिवर्द्धितसंवत्सरप्रमाणे
दिनगणितहोरात्राशियुगदिनगणिते स्थापयित्वा, क्रिय-
प्रमाणमित्याह—अष्टादश शतानि त्रिंशानि त्रिंशदधिकानि
एतावान् दिनगणितयुगे भवतीति, कथमवसीयते इति चेत् ?
उच्यते—इह सूर्यस्य दक्षिणम् उत्तरं वा अयने व्यशीत्यधिक-
दिनशतानामकम्, युगे च पञ्च दक्षिणायनानि पञ्चात्तरायणा-
नि सर्वसंख्यया दशायनानि, ततस्व्यशीत्यधिकं दिनशतं
दशकेन गुणयते इत्यागतो यथोक्तो दिनगणिते प्रमाणे दिन-
गणि स्थापयित्वा ।

(भाष्यकारः) किमित्याह—

तां हरादि भागं, रिक्खाइयाण दिनकरंऽतारं ।

मत्तुही-वावट्टी-एगट्टी-सट्टिभागोहिं ॥ १७ ॥

ततो—दिनगणितस्थापनानन्तरमृतादीनामृत्तमासप्रभृतीनां,
दिनकरान्तानां सूर्यमासपर्यन्तानां नक्षत्रचन्द्रव्यादित्यमा-
सानामित्यर्थः । दिनमानानयनाय यथाक्रमे सप्तपष्टिद्वाप-
ष्ट्येकर्षाष्टिपष्टिभागः सप्तपष्ट्यादिभिर्भागहरित्व्यर्थः भागं
(हरादि लि) हर । ततो यथोक्तं नक्षत्रादिमासगतदिनपरि-
माणमागच्छति । तच्चोत्तरं दर्शयिष्यते ।

सांप्रतर्माभिवर्द्धितमासगतदिनपरिमाणानयनाय नेदं

करणीमिति (भाष्यकारः) करणान्तरमाह—

अभिवर्द्धियकरणं पुण, ठाविय गार्मि इमं तु कायव्वं ।

उणालीमय्याइं, पणट्टाईं अण्णाईं ॥ १८ ॥

अभिवर्द्धितकरणमभिवर्द्धितमासगतदिनपरिमाणानयनाय
करणं पुनरिदं वक्ष्यमाणं कर्त्तव्यं-प्रयोक्तव्यमिति प्र-
योगः । तदेवाह—स्थापयित्वा गणि किं प्रमाणमित्यत आ-
ह—एकोनचत्वारिंशतानि पञ्चपष्टीनि पञ्चपष्ट्याधिका-
न्यूनानि-परिपूर्णानि । केषां गणितयमिति चेत् ? उच्य-
ते—अभिवर्द्धितमासगतदिनचतुर्विंशत्युत्तरशतभागानाम् । त-
थाहि—अभिवर्द्धितमासस्य दिनपरिमाणमेकत्रिंशदहोरात्रा
एकविंशत्युत्तरं शतं भागानाम्, अहोरात्राश्च प्रत्येकम् एकविं-
शत् चतुर्विंशत्युत्तरशतेन गुणयन्ते जातान्यष्टात्रिंशत् शतानि
चतुश्चत्वारिंशदधिकानि-३८४ उपरितं च एकविंशत्युत्तरं
शतं तत्र प्रक्षिप्यते जाते यथोक्तप्रमाणो गणिः ३६६५ ।

(भाष्यकारः) तं स्थापयित्वा किमित्याह—

एयम्म भागहरणं, चउरुमिणं मएण कायव्वं ।

जे लद्धा ते दिवसा, मेसा भागा मुणेयव्वा ॥ १९ ॥

एतस्य अन्तर्गतदिनस्य पञ्चपष्ट्याधिकैकोनचत्वारिंशच्छ-
तप्रमाणस्य गणश्चतुर्विंशत-चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भाग-
हरणं, भागे च हते ये अङ्का लब्धास्ते दिवसा ज्ञानव्याः ।
तेषामेवङ्का उड्ड(ड)श्चिताः अहोरात्रस्य चतुर्विंशत्युत्तरशत-
भागाः ।

भाष्यम्—

अथवा वि तीयइ गुणे, मेमे तेणव भागहरणं ।

मइयम्मि जे तु लवमइ, ते उ मुहत्ता मुणेयव्वा ॥ २० ॥

अथवेति प्रकारान्तरद्योतने । तच्च प्रकारान्तरमिदम्—
लब्धदिवसानामुपरि भागास्तावच्चदवस्था एव ध्रियन्ते,
तथैव शास्त्रे व्यवहारदर्शनात् । अथवा—अपिः समुच्चये ।
समुच्चयप्रकारान्तरस्यैवान्यस्य श्रयमाणत्वात्, शेषे उड्ड(ड)
रिति गणौ मुहूर्त्तानयनाय त्रिंशदगुणे कृतं ततस्तेनैव चतु-
र्विंशत्युत्तरशतप्रमाणेन भागहारणं भक्ते यत् लभ्यते त
मुहूर्त्ता ज्ञानव्याः ।

तस्म वि जं अवसेसं, वावट्टीए उ तस्स गुणकारो ।

गुणकारभागहारे, वावट्टीए य उववट्टो ॥ २१ ॥ (भा०)

तस्यापि मुहूर्त्तस्य संवन्धि यदवशेषमुड्ड(ड)रितं तस्य मुह-
र्त्तगतद्वापष्टिभागानयनाय द्वापष्ट्या गुणकारः-गुणकरण-
म् । किमुक्तं भवति—यदवशेषं तिष्ठति तत्तु द्वापष्ट्या गु-
णयते, ततो 'गुणकारभागहारे इति' यस्यापरितनस्य ग-
णगुणकरमभवत्स गुणकारयोगात् गुणकारः । अधस्तनस्तु
गुणकारश्च भागहारश्च गुणकारभागहारम् । समाहारो ड्वन्ड-
स्तस्मिन् पष्टीसप्तस्योरर्थे प्रत्येभेदः तत एतदुक्तं भवति—गु-
णकारभागयोगाद्द्वापष्ट्या अपवर्तः-अपवर्त्तना क्रियते ।

दोहिं तु हिए भागे, जे लद्धा तेऽवि सट्टिभागा उ ।

एएसिमागयफलं, रिक्खाइयाणं कमेण इमं ॥ २२ ॥ (भा०)

भागहारराशेश्चतुर्विंशत्यधिकशतप्रमाणस्य द्वापष्ट्याऽपव-
र्त्तनायां जातो द्वौ, ताभ्यां तु द्वाभ्यां हते भागे येऽङ्का
लब्धास्ते द्विपष्टिभागा एव । तुर्यकारार्थः । मुहूर्त्तस्य ज्ञा-
नव्याः । सांप्रतमागतप्रतिपादनार्थमिदमाह—(एएसिमित्या
दि) एतेषां भागहाराणामृतादीनां नक्षत्रादिमासानां दिनप-
रिमाणनयनाय भागे हरतां यत् आगतमेव फलमागतफलं
तत् क्रमेण ऋतादिमासपरिपाट्या इदं वक्ष्यमाणम् ।

(भाष्यकारः) तदेवाह—

अहोरत्तं मत्तवीमं, तिमत्त मत्तट्टिभागनक्खत्तो ।

चंदो उ उगुणतीमं, विसट्टिभागा य वत्तीमं ॥ २३ ॥

नाक्षत्रो नक्षत्रसंवन्धी मासः सप्तविंशतिरहोरात्राः सप्तप-
ष्टिभागाः, त्रिःसप्तत्रयो वाराः सप्त एकविंशतिरित्यर्थः २७ ।
तथाहि—युगदिनगणितत्रिंशदधिकाष्टादशशतप्रमाणो ध्रियते
तस्य सप्तपष्टियुगे नक्षत्रमासा इति सप्तपष्ट्या भागो हि-
यते, लब्धाः सप्तविंशतिरहोरात्रा एकविंशतिरहोरात्रस्य
सप्तपष्टिभागाः । तथा चान्द्रः चन्द्रमास एकोनत्रिंशदहोरात्रा
द्वापष्टिभागा अहोरात्रस्य द्वात्रिंशत् २६ । तथाहि—तस्यैव
युगदिनगणितत्रिंशदधिकाऽष्टादशशतमानस्य युगे चन्द्रमासा
द्वापष्टिरिति, द्वापष्ट्या भागे हते एतावदेव लभ्यते इति ।

भाष्यम्—

उदुमासो तीम दिणा, आइच्चो तीम होइ अट्टं वा ।

अभिवर्द्धि एक्कतीमा, इगवीमयं च भागाणं ॥ २४ ॥

ऋतुमासः परिपूर्णानि त्रिंशदिनानि एकापष्टियुगे ऋतुमी-
सा इत्येकं पष्ट्यान्तर्गतदिनस्य ध्रुवराशेर्भागहरणं, एतावतो
लभ्यमानत्वात्, आदित्यः—आदित्यमासो भवति । त्रिंश-
दहोरात्रा अहोरात्रस्याहं यतः सूर्यस्य युगे मासाः पष्टिल-
तः पष्ट्यां ध्रुवराशेर्भागहरणे एतावन्नभ्यते इति अभिवर्द्धि-
तोऽभिवर्द्धितमासः एकत्रिंशदहोरात्रा एकस्य चाहोरात्रस्य
चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानामेकविंशं शतमेकविंशत्यधिकं शत-

म् ३१।^{१३१}। तथाहि—एकोनचत्वारिंशच्छतानां पञ्चपञ्च-
धिकानां ३६६४ चतुर्विंशत्युत्तरं शतं भागे ऋह्यमाणे
यथाङ्कं लभ्यते एवेति ।

अथवा (भाष्यकारः) न भागेः संख्या किंतु मुहूर्त्तादि-
भिरत आह—

एकतीमं च दिणा, इगुतीमि मुहूर्त्तसत्तरमभागा ।

एत्थं पुण अहिगारो, नायव्वो कम्ममासेणं ॥ २५ ॥

एकत्रिंशद्दिनानि एकोनत्रिंशन्मुहूर्ताः सप्तदश द्वापष्टिभागाः
३१-२६-१७-६२ एकत्रिंशद्दिनानि तावत्पूर्ववत् । ततो यदङ्क-
विंशत्युत्तरं शतमवशेषं जातं तत् अहोरात्रस्य त्रिंशन् मुह-
र्त्ता इति मुहूर्त्तानयनाय त्रिंशता गुण्यते, जातानि त्रिंशदधि-
कानि पदत्रिंशन् शतानि ३६३० एतेषां चतुर्विंशत्यधिकं
शतं भागद्वयम्, लब्धा एकोनत्रिंशन्मुहूर्त्ताः २६, शेषमवशि-
ष्टे चतुर्विंशन् ३४, साद्वैपष्टिभागानयनाय द्वापष्ट्या गुण्यते
जातान्येकविंशतिशतान्यष्टोत्तराणि २१०० । तेषां चतुर्विंशत्यु-
त्तरशतं भागे ऋह्यते लब्धाः परिपूर्णाः सप्तदश १७
द्वापष्टिभागाः । अत्र पुनः प्रायश्चित्तविधौ अधिकारः प्रकृतं
ज्ञातव्यं नक्षत्रादीनां मासानां मध्ये कर्ममासेन ।

संप्रति (भाष्यकारः) भावमासप्रतिपादनार्थमाह—

मूलादिंवदगो खलु, भावे जो वा वि जाणतो तस्स ।

न हि अग्गिनाणतोऽग्गी, णाणं भावो ततोऽण्णो ॥ २६ ॥

भाव—भावमासो द्विधा—आगमतो, नोआगमतश्च । तत्र
नोआगमतः खलु मूलादिंवदकः । मूलकन्दकाण्डपत्रपुष्प-
फलंवदकः । किमुक्तं भवति—यो धान्यमापजीवो धान्य-
मापभवे वर्त्तमानो मूलरूपतया कन्दरूपतया काण्डरूपतया
पत्ररूपतया पुष्परूपतया फलरूपतया वा धान्यमापभवा-
युवेदयते स नोआगमतो भावमासः, प्राकृते मापशब्दस्यापि
मास इति रूपसंभवादागमत आह—(जो वाऽपि जाणतो
तस्स) तस्य—मापस्य मासस्य वा यो ज्ञायको—ज्ञाता अपि
शब्दादुपयुक्तश्च स आगमतो भावमासः । “ उपयोगो भाव-
निर्ज्ञपः ” इति वचनात् । अत्र—पर आह (तद्दीयादि) ननु यदि
मासस्य ज्ञाता तत्र चोपयुक्तस्तथापि कथमसौ भावमासः ?
तर्हीज्ञानोपयुक्तो माणवकोऽग्निः दाहपाकाद्यर्थक्रियाका-
रित्वाभावात् । अत्र स्मरिह—(नाणमित्यादि) य-
देतदुक्तम्—तदस्त्वं सम्यग्वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, इहाद्यर्थाभि-
धानप्रत्ययास्तुल्यनामधेयाः, तथाहि—घटोऽपि घट इत्यभि-
धीयते, घटशब्दोऽपि, घटज्ञानमपि घट इति । एतच्च
सर्ववादिनामविसेवाद्द्वयानम् । ततो मासज्ञानमपि मास-
शब्दवाच्यं तच्च भावो जीवगुणव्यात् । स च ज्ञानलक्षणो
भावस्तस्मादात्मनोऽनस्य इति मासज्ञानोपयुक्तो भाव-
मासः अत्र पट्टिधमासनिर्ज्ञपमध्ये कालमासेनाधिकार-
स्तत्रापि कर्ममासेनत्यन्तन्तरमेवाङ्कम्, शेषास्त्वपाकरण-
युद्धयोपन्यस्ताः । एतदेव निज्ञेपप्ररूपणायाः फले यत्प्रस्तु-
तस्य व्याकरणम्, अप्रस्तुतस्य निराकरणमिति । यदुक्तम्—
“ अप्रस्तुतार्थापाकरणात् प्रस्तुतार्थाव्याकरणाच्च निज्ञेपः फल-
वर्णनम् । ” तदेव मासनिज्ञेपप्ररूपणा कृता । व्य० १ उ० १
प्र० १ ज्यो० १ वृ० १ नि० चू० १ दश० ।

नक्षत्रेषु भवो नक्षत्रः किमुक्तं भवति ?—चन्द्रश्चात्र चरन्
यावता कालेनाभिज्ञित आरभ्यान्तरापादानक्षत्रपर्यन्तं न-

च्छति तत्प्रमाणो नक्षत्रो मासः, यदिवा—चन्द्रस्य नक्षत्र-
मण्डले परिचरन्तानिपन्न इत्युपचारतो मासोऽपि नक्ष-
त्रम् (जं०) युगादौ धावणमासं बहुलपत्रप्रतिपद आर-
भ्य यावत् पूर्णमासीपरिस्मात्प्रस्तावकालप्रमाणश्चा-
न्द्रो मासः, एकपरिमापरावर्तश्चान्द्रो मास इति यावत्
अथवा—चन्द्रनिपन्नत्वादुपचारतो मासोऽपि चन्द्रः, स च
द्वादशगुणश्चन्द्रसंवत्सरः, चन्द्रमासनिपन्नत्वादिति, द्विती-
यतुर्यावत्येवं व्युत्पत्तिरुपगन्तव्या, तृतीयस्तु युगसंवत्स-
रोऽभिवाञ्छितो नाम मुख्यतस्त्रयोदशचन्द्रमासप्रमाणः सं-
वत्सरः द्वादशचन्द्रमासप्रमाणः संवत्सर उपजायते, कि-
यता कालेन सम्भवतीत्युच्यते—इह युगे चन्द्रचन्द्राभिव-
र्द्धितचन्द्राभिवर्द्धितरूपपञ्चसंवत्सरामकं सूर्यसंवत्सरापेक्ष-
या परिभाष्यमानमन्युनातिगिहानि पञ्च वर्षाणि भवन्ति,
सूर्यमासश्च सार्द्धत्रिंशदहोरात्रप्रमाणश्चन्द्रमासश्चैकोनत्रिंश-
द्दिनानि द्वात्रिंशच्च द्वापष्टिभागा दिनस्य, ततो गणितस-
म्भावनाया सूर्यसंवत्सरसत्कत्रिंशन्मासातिक्रमे एकश्चान्द्रमा-
सोऽधिको लभ्यते, स च यथा लभ्यते तथा पूर्वाचार्यप्र-
दर्शितेन करणगाथा—

“ चंदस्स जो विसेसो, आइच्चस्स य दविज्ज मासस्स ।

तीसइगुणिआं सेतो, दवइ हु अहिमासगो इको ॥ १ ॥ ”

अस्या अक्षरगमनिका—आदित्यसम्बन्धिनो मासस्य मध्यान्
चन्द्रस्य—चन्द्रमासस्य यो भवति विश्लेषः, इह विश्लेषं
कृते सति यद्विश्लेष्यते तद्व्युपचाराद्विश्लेषः, स त्रिंशता
गुणितः सन् भवत्येकोऽधिकमासः, तत्र सूर्यमासपरिमा-
णात् सार्द्धत्रिंशदहोरात्ररूपाश्चन्द्रमासपरिमाणमेकोनत्रिंश-
द्दिनानि द्वात्रिंशच्च द्वापष्टिभागा दिनस्येत्येवं रूपं शोध्य-
ते, ततः स्थितं पश्चाद्दिनमेकमेकं द्वापष्टिभागं न्यूनम्, तच्च
दिनं त्रिंशता गुण्यते जातानि त्रिंशद्दिनानि एकश्च द्वाप-
ष्टिभागस्त्रिंशता गुणितो जाताः त्रिंशद् द्वापष्टिभागास्तं त्रि-
शद्दिनेभ्यः शोध्यन्ते ततः स्थितानि शेषाणि एकोनत्रिंश-
द्दिनानि द्वात्रिंशच्च द्वापष्टिभागा दिनस्य एतावत्परिमा-
णश्चन्द्रमास इति । भवति सूर्यसंवत्सरसत्कत्रिंशन्मासाति-
क्रमे एकोऽधिकमासो, युगे च सूर्यमासः पष्टिः ततो भूयो-
ऽपि सूर्यसंवत्सरसत्कत्रिंशन्मासातिक्रमे द्वितीयोऽधिकमा-
सो भवति, उक्तं च—

“ सट्टीए अइआए, दवइ हु अहिमासगो जुगद्धम्मि ।

वावीसे पच्चसण, दवइ अ वीआं जुगंऽन्ति ॥ १ ॥ ”

अस्याप्यक्षरगमनिका—एकस्मिन् युगे—अनन्तरोदितस्वरूपे
पर्वणां—पक्षाणां पक्षौ अतीतायां—पष्टिसंख्येषु पञ्चपति-
कान्तेषु इत्यर्थः, एतस्मिन् अवसरे युगाद्धे—युगाद्धेप्रमाणे
एकोऽधिकमासो भवति । द्वितीयस्त्वाधिकमासो द्वात्रिंश-
द्वाविंशत्यधिके पर्वशते—पक्षशतेऽतिक्रान्ते युगस्यान्ते-
युगस्य पर्यवसाने भवति, तेन युगमध्ये तृतीयं संवत्सर-
धिकमासः, पञ्चमं वेति द्वौ युगेऽभिवाञ्छितसंवत्सरौ । यद्यपि
सूर्यवर्षपञ्चकामके युगे चन्द्रमासद्वयवत्तत्रमासाधिक्य-
सम्भवतथापि नक्षत्रमासस्य लोक व्यवहारानिप-
त्वात्, कोऽर्थः ?—यथा चन्द्रमासो लोक निक्षेपतो
यवनादिभिश्च व्यवह्रियते तथा न नक्षत्रमास इति ।
एतेषां च नक्षत्रादिसंवत्सरानां मासदिनमानयनादिव-
प्रमाणं संवत्सराधिकारं वदयते । एतच्च चन्द्रादयः पञ्च-

युगसंवत्सरः पञ्चभिः पूर्यन्ते इति तानि कति प्रतिवर्षं भवन्तीति पृच्छन्नाह—‘पहमस्स ए’ मित्यादि, प्रथमस्य-युगाऽऽद्यां प्रवृत्तस्य, भगवन् ! चन्द्रसंवत्सरस्य कति पर्वाणि पञ्चरूपाणि प्रवृत्तानि ? गौतम ! चतुर्विंशतिः पर्वाणि, द्वादशमासात्मकत्वेनास्य प्रतिमासं पर्वहयसंभवात्, द्वितीयस्य चतुर्थस्य च प्रथमस्य एवेत्येव, अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पञ्चविंशतिः पर्वाणि तस्य त्रयोदशचन्द्रमासात्मकत्वेन प्रतिमासं पर्वहयसंभवात्, एवमन्याऽभिवर्द्धिताऽपि, सर्वाप्रमाह—एवेमेव पूर्वापरमीलेन चतुर्विंशं पर्वशतं भवतीत्याख्यातम् । अथ तृतीयः—‘प्रमाणसंवत्सर’ इत्यादि, प्रमाणसंवत्सरः कतिविधः प्रथमः ? गौतम !, पञ्चविधः प्रथमः, तद्यथा—नक्षत्रं चान्द्रः ऋतुसंवत्सरः आदित्यः अभिवर्द्धितश्च । अत्र नक्षत्रचन्द्राभिवर्द्धिताख्याः स्वरूपतः प्रागभिहिताः, ऋतवो लोकप्रसिद्धा वसन्तादयः तद्व्यवहारहेतुः संवत्सरः ऋतुसंवत्सरः, ग्रन्थान्तरं चास्य नाम सावनसंवत्सरः कर्मसंवत्सर इति । आदित्यचरणं दक्षिणोत्तरायणाभ्यां निपन्नः आदित्यसंवत्सरः । प्रमाणप्रधानत्वादस्य संवत्सरस्य प्रमाणमेवाभिधीयते, तस्य च मासप्रमाणाधीनत्वादादां मासप्रमाणम्, तथाहि—इह किल चन्द्रचन्द्राभिवर्द्धितचन्द्राभिवर्द्धितनामसंवत्सरपञ्चकप्रमाणे युगे अहोरात्रराशिस्त्रिंशदधिकाष्टादशशतप्रमाणो भवति, कथमेतदवसीयते इति चेत्, उच्यते इह सूर्यस्य दक्षिणमुत्तरं वाऽयने व्यशीत्यधिकादिनशतात्मकम्, युगे च पञ्चदक्षिणायनानि पञ्च चोत्तरायणानि इति । सर्वसंख्यया दशायनानि, ततश्च्यशीत्यधिकं दिनशतं दशकेन गुणयते इत्यागच्छति यथोक्ता दिनराशिः । एवंप्रमाणे दिनराशिं स्थापयित्वा नक्षत्रचन्द्राभिवर्द्धितामासानां दिनानयनार्थं यथाकमे सप्तपद्येकपाष्टिपष्टिपष्टिपष्टिलक्षणेर्भागहारैर्भागं हरेत्, ततो यथोक्ते नक्षत्रादिमासचतुष्कगतादिनपरिमाणमागच्छति, तथाहि—युगदिनराशेः १८३० रूपः, अस्य सप्तपाष्ट्युगे मासा इति सप्तपष्ट्या भागो ह्रियते, यल्लब्धं तन्नक्षत्रमासमानम्, तथाऽस्यैव युगदिनराशेः १८३० रूपस्य एकपाष्ट्युगे ऋतुमासा इति एकपष्ट्या भागहरेण लब्धम् ऋतुमासमानम् । तथा युगे सूर्यमासाः पाष्टिगतिं ध्रुवराशेः १८३० रूपस्य पष्ट्या भागहारे यल्लब्धं तत्सूर्यमासमानम्, तथाऽभिवर्द्धितं वर्षं तृतीयं पञ्चमं वा त्रयोदश चन्द्रमासा भवन्ति, तद्वर्षं द्वादशभागीक्रियते तत एकैको भागोऽभिवर्द्धितमास इत्युच्यते, इह किलाभिवर्द्धितसंवत्सरस्य त्रयोदशचन्द्रमासमानस्य दिनप्रमाणं व्यशीत्यधिकानि त्रीणि शतानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागाः, कथमिति चेत्, उच्यते—चन्द्रमासमानं दिनानि २६ ३/४ एतद्वर्षं त्रयोदशभिर्गुणयते जातानि सप्तसप्तत्युत्तराणि त्रीणि शतानि दिनानां, षोडशोत्तराणि चत्वारि शतानि चांशानां ते च दिनस्य द्वापष्टिभागास्ततो दिनानयनार्थं द्वापष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धानि पष्टि दिनानि, तानि च पूर्वोक्तादिनेषु मीलयन्ते जातानि त्रीणि शतानि व्यशीत्यधिकानि दिनानां चतुश्चत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागाः, ततो वर्षं द्वादश मासाः इति । मासाऽनयनाय द्वादशभिर्भागा ह्रियते लब्धा एकविंशदहोरात्राः, शेषास्त्रिपष्ट्यहोरात्रा एकादश, ते च द्वादशानां भागं न प्रयच्छन्ति तेन यदि एकादश चतुश्चत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागमासमनर्थं द्वा-

पष्ट्या गुणयन्ते तदा पूर्णो राशिर्न वृद्धति शेषस्य विद्यमानत्वात्, तेन सूत्रेभक्तिकार्यं द्विगुणीकृतया द्वापष्ट्या चतुर्विंशत्याधिकशतरूपया एकादश गुणयन्ते जातम्—१३६४ चतुश्चत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागा अपि सवर्णानर्थं द्विगुणीक्रियन्ते कृत्वा च मूलराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातम्—१४४२ एषां द्वादशभिर्भागे हृते लब्धमेकविंशत्युत्तरं शतं चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानाम् । एतावदभिवर्द्धितमासप्रमाणम्, एतेषां क्रमेणाङ्कस्थापना, यथा इदं च नाक्षत्रादिमासमाने वर्षे द्वादशमासा इति द्वादशगुणं स्वस्ववर्षमानं जनयन्ति, स्थापना यथा—

नक्षत्रः	चन्द्रः	ऋतुः	सूर्यः	अभिवर्द्धितः
दिन-	२७	२६	३०	३१
भाग	२१	३२	०	३०
०	६२	६२	०	६०
१२४				
नक्षत्रः	चन्द्रः	ऋतुः	सूर्यः	अभिवर्द्धितः
दिन	३२७	३४४	३६०	३६६
भाग	४१	६२	०	०
०	६७	६७	०	०
४४				
६२				

नाक्षत्रादिसंवत्सरमानम्, स एष प्रमाणसंवत्सर इति निगमनवाक्यम्, एषां च मध्ये ऋतुमासः ऋतुसंवत्सरावेव लोकैः पुत्रवृद्धिकलान्तरवृद्ध्यादिषु व्यवह्रियेते, निरंशकत्वेन सुवोधत्वात्, यदाह—

“कस्मो निरंसयाए, मासो व्यवहारकारणो लोए ।

ससा उ संसयाए, व्यवहारं दुकरां घेत्तु ॥ १ ॥”

अत्र व्याख्या—आदित्यादिसंवत्सरमासानां मध्ये कर्मसंवत्सरसम्बन्धी मासो निरंशतया—पूर्णविंशदहोरात्रप्रमाणतया लोकव्यवहारकारकः स्यात्, शेषास्तु सूर्यादयो व्यवहारं ग्रहीतुं दुकराः सांशतया न व्यवहारपथमवतरन्तीति, निरंशता चैवम्—पाष्टिः पलानि प्रष्टिकां, ते च द्वे मुहूर्ताः, ते च त्रिंशदहोरात्राः, ते च पञ्चदश पञ्चः, तौ द्वौ मासाः, ते च द्वादश संवत्सर इति । शास्त्रवेदिभिस्तु सर्वेऽपि मासाः स्वस्वकार्येषु नियोजिताः । तथाहि—अत्र नक्षत्रमासप्रयोजनं संप्रदायगम्यम् ।

“वैशाखे श्रावणे मागे, पौषे फाल्गुने एव हि ।

कुर्वीत वास्तुप्रारम्भे न तु शेषेषु सप्तसु ॥ १ ॥”

इत्यादीं चन्द्रमासस्य प्रयोजनम्, ऋतुमासस्य तु पूर्वमुक्तम्, ‘जीवे सिंहस्थे धन्विमीनस्थितेऽर्के, विष्णौ निद्राणं चाधिमासे न लग्नम्’ इत्यादीं तु सूर्यमासाभिवर्द्धितमासयोरिति, पूर्वं नक्षत्रसंवत्सरादयः स्वरूपतो निरूपिताः, अत्र तु दिनमानानयनादिप्रमाणकरणेन विशेषेण निरूपिता इति न पौनरुक्त्यं विभाव्यम् । निशीथभाष्यकाराण्येन नक्षत्रचन्द्रतुर्मर्त्याभिवर्द्धितरूपकं मासपञ्चकम् । जं ७ वक्तुम् ।

वागारं पहमं मासं कति एक्खत्ता ऐति ? गोयमा ! चत्तारि एक्खत्ता ऐति, तं जहा—उत्तरासाढा अभिई सवणो धखिद्धा । उत्तरासाढा चउदम अहारत्ते णइ, अभिई मत्त अहारत्ते णइ, सवणो अट्ट अहारत्ते णइ, धखिद्धा एणं अहारत्ते णइ । तंमि च ए मासंमि चउदंऽगुलपेरिमीए छायाए मूरिण अणुपरिअट्टइ, तस्म ए मासस्स चरिमदिवसे दो पदा चत्तारि अ अंगुला पेरिमी भवइ ।

वासाणं भंते ! दोच्चं मासं कइ णक्खत्ता णेति ? , गो-
यमा ! चत्तारि-धनिट्ठा सयभिसया पुच्चाभद्वया उत्त-
राभद्वया । धणिट्ठा णं चउदस अहोरत्ते णेइ, सयभिसया
सत्त अहोरत्ते णेइ, पुच्चाभद्वया अट्ठ अहोरत्ते णेइ, उत्त-
राभद्वया एगं । तंसि च णं मासंसि अट्ठंऽगुलपोरिसीए
छायाए सूरिए अणुपरियट्ठइ । तस्स मामस्स चरिमे दि-
वसे दो पया अट्ठ य अंगुला पोरिसी भवइ । वासाणं
भंते ! तइयं मासं कइ णक्खत्ता णेति ? , गोयमा ! ति-
प्पि णक्खत्ता णेति, तं जहा-उत्तराभद्वया रेवई अस्सिणी ।
उत्तराभद्वया चउदस राइंदियाइ णेइ, रेवई पप्परस, अस्सि-
णी एगं । तंसि च णं मासंसि दुवालसंऽगुलपोरिसीए छा-
याए सूरिए अणुपरियट्ठइ । तस्स णं मामस्स चरिमे दि-
वसे लेहट्ठाइ तिप्पि पयाइ पोरिसी भवइ । वासाणं भंते !
चउत्थं मासं कति णक्खत्ता णेति ? , गोयमा ! तिप्पि-
अस्सिणी भरणी कत्तिआ । अस्सिणी चउदस, भरणी
पप्परस, कत्तिआ एगं । तंसि च णं मासंसि सोलसंऽगु-
लपोरिसीए छायाए सूरिए अणुपरियट्ठइ । तस्स णं मास-
स्स चरिमे दिवसे तिप्पि पयाइ चत्तारि अंगुलाइ पोरिसी
भवइ । हेमन्ताणं भंते ! पढमं मासं कति णक्खत्ता णे-
ति ? , गोयमा ! तिप्पि-कत्तिआ रोहिणी भिगमिरं । क-
त्तिआ चउदस, रोहिणी पप्परस, भिगमिरं एगं अहोरत्तं
णेइ । तंसि च णं मासंसि वीसंऽगुलपोरिसीए छायाए सूरि-
ए अणुपरियट्ठइ । तस्स णं मामस्स जे से चरिमे दि-
वसे तंसि च णं दिवसंसि तिप्पि पयाइ अट्ठ य अंगुलाइ
पोरिसी भवइ । हेमन्ताणं भन्ते ! दोच्चं मासं कति णक्ख-
त्ता णेति ? , गोयमा ! चत्तारि णक्खत्ता णेति, तं जहा-
भिअभिरं अदा पुणव्वसू पुस्सो । भिअभिरं चउदस राइं-
दियाइ णेइ, अदा अट्ठ णेइ, पुणव्वसू सत्त राइंदियाइ
णेइ पुस्सो एगं राइंदियाइ णेइ । तया णं चउत्थीसंऽगुलपो-
रिसीए छायाए सूरिए अणुपरियट्ठइ । तस्स णं मासस्स
जे मे चरिमे दिवसे तंसि च णं दिवसंसि लेहट्ठाइ च-
त्तारि पयाइ पोरिसी भवइ । हेमन्ताणं भंते ! तच्चं मासं
कति णक्खत्ता णेति ? , गोयमा ! तिप्पि पुस्सो अमिले-
सा महा । पुस्सो चोदस राइंदियाइ णेइ, अमिलेसा पप्प-
रस, महा एकं । तया णं वीसंऽगुलपोरिसीए छायाए सूरि-
ए अणुपरियट्ठइ । तस्स णं मासस्स जे से चरिमे दिवसे
तंसि च णं दिवसंसि तिप्पि पयाइ अट्ठंऽगुलाइ पोरिसी भवइ ।
हेमन्ताणं भन्ते ! चउत्थं मासं कति णक्खत्ता णेति ? ,
गोयमा ! तिप्पि णक्खत्ता णेति, तं जहा-महा पुच्चाभद्वया

उत्तराभद्वया । महा चउदस राइंदियाइ णेइ, पुच्चाभद्वया
पप्परस राइंदियाइ णेइ, उत्तराभद्वया एगं राइंदियाइ णेइ ।
तया णं सोलसंऽगुलपोरिसीए छायाए सूरिए अणुपरियट्ठइ ।
तस्स णं मामस्स जे से चरिमे दिवसे तंसि च णं दिवसं-
सि तिप्पि पयाइ चत्तारि अंगुलाइ पोरिसी भवइ । गिम्हा-
णं भन्ते ! पढमं मासं कति णक्खत्ता णेति ? , गोयमा !
तिप्पि णक्खत्ता णेति, उत्तराभद्वया हत्थो चित्ता । उ-
त्तराभद्वया चउदस राइंदियाइ णेइ, हत्थो पप्परस राइं-
दियाइ णेइ, चित्ता एगं राइंदियाइ णेइ । तया णं दुवालसंऽ-
गुलपोरिसीए छायाए सूरिए अणुपरियट्ठइ । तस्स माम-
स्स जे से चरिमे दिवसे तंसि च णं दिवसंसि लेहट्ठाइ
तिप्पि पयाइ पोरिसी भवइ । गिम्हाणं भन्ते ! दोच्चं मा-
सं कति णक्खत्ता णेति ? , गोयमा ! तिप्पि णक्खत्ता णे-
ति, तं जहा-चित्ता साई विसाहा । चित्ता चउदस राइं-
दियाइ णेइ, साई पप्परस राइंदियाइ णेइ, विसाहा एगं
राइंदियाइ णेइ । तया णं अट्ठंऽगुलपोरिसीए छायाए सूरि-
ए अणुपरियट्ठइ । तस्स णं मासस्स जे मे चरिमे दिवसे तं-
सि च णं दिवसंसि दो पयाइ अट्ठंऽगुलाइ पोरिसी भवइ ।
गिम्हाणं भन्ते ! तच्चं मासं कति णक्खत्ता णेति ? , गो-
यमा ! चत्तारि णक्खत्ता णेति, तं जहा-विसाहा अणु-
राहा जेट्ठा मूलो । विसाहा चउदस राइंदियाइ णेइ, अ-
णुराहा अट्ठ राइंदियाइ णेइ, जेट्ठा सत्त राइंदियाइ णेइ, मू-
लो एकं राइंदियाइ । तया णं चउत्थंऽगुलपोरिसीए छायाए
सूरिए अणुपरियट्ठइ । तस्स णं मासस्स जे से चरिमे दि-
वसे तंसि च णं दिवसंसि दो पयाइ चत्तारि अ अंगुलाइ
पोरिसी भवइ । गिम्हाणं भन्ते ! चउत्थं मासं कति
णक्खत्ता णेति, गोयमा ! तिप्पि णक्खत्ता णेति
तं जहा-मूलो पुच्चासाहा उत्तरासाहा । मूलो चउदस
राइंदियाइ णेइ, पुच्चासाहा पप्परस राइंदियाइ णेइ, उत्त-
रासाहा एगं राइंदियाइ णेइ । तया णं वट्ठए समचउत्थसं-
ठाणसंठियाए णग्गोहपग्गिमण्डलाए सकायमणुरंगियाए
छायाए सूरिए अणुपरियट्ठइ । तस्स णं मासस्स जे से
चरिमे दिवसे तंसि च णं दिवसंसि लेहट्ठाइ दो पयाइ पो-
रिसी भवइ । एतंसि णं पुव्ववप्पिआणं पयाणं इमा संग-
हणी । तं जहा—

“ जोगो देवयतारग-गोचयंठाणचन्दरविजोगो ।

कुलपुमिमअवसंसा, णेआ छाया य वेद्ववा ॥ १ ॥ ”

(सूत्र—१६२)

वर्षाणाम् वर्षाकालस्य चतुर्मासप्रमाणस्य प्रथममासं आव-
लक्षणं कति नक्षत्राणि स्वयमस्तङ्गसंनताहारात्रपरिममा-
पकृत्या क्रमं नयन्ति ? , द्विर्मासकथादस्य समाप्तिर्भिति ग-

म्यते. कोऽर्थः ?—वक्ष्यमाणसंख्याङ्कस्वस्वदिनेषु इमानि न-
क्षत्राणि यदा अस्तमयन्ति तदा श्रावणमासेऽहोरात्रसमाप्ति-
मित्यर्थः. तेनैतानि रात्रिपरिसमापकत्वाद्वात्रिनक्षत्राण्युच्य-
न्ते. भगवानाह—गौतम ! चत्वारि नक्षत्राणि नयन्ति, त-
द्यथा—उत्तराषाढा अभिजिच्छ्रवणो धनिष्ठा च । तत्रोत्तरा-
षाढा प्रथमान् चतुर्दश अहोरात्रान् नयति, तदनन्तरमभि-
जिच्छ्रवणं सप्ताहोरात्राभ्ययति, ततः श्रवणनक्षत्रमष्टौ अहो-
रात्राभ्ययति, एवं च सर्वसङ्कलनया श्रावणमासस्यैकैत-
विंशदहोरात्रा गतास्ततः परं श्रावणमासस्य सम्बन्धिनं चर-
ममेकमहोरात्रं धनिष्ठा नक्षत्रं नयति । एवं श्रावणमासं च-
त्वारि नक्षत्राणि नयन्ति । अस्य च नेतृद्वारस्य प्रयोजनं
रात्रिज्ञानादौ ।

“ जं नेइ जया रत्ति, एकखनं तंमि एहचउभागे ।

संपत्ति विरमेज्जा, सज्झायपओसकालंमि ॥ १ ॥ ”

इत्यादौ, तदनुगोधेन च दिनमानज्ञानायाह—तस्मिंश्च श्रा-
वणमासे प्रथमादहोरात्रादारभ्य प्रतिदिनमन्यान्यमण्डलसं-
क्रान्त्या तथा कथञ्चनापि परावर्त्तते यथा तस्य श्रावणमा-
सस्य पर्यन्तेषु चतुरङ्गुलाधिका द्विपदा पौरुषी भवति । अत्र
चायं विशेषः—वस्यां संक्रान्तौ यावद्दिनरात्रिमानं तच्चतुर्थोऽ-
शः पौरुषीयामः प्रहर इति यावन्, आपादपूर्णिमायां च द्विपद-
प्रमाणा-पौरुषी, तस्यां च श्रावणसत्कचतुरङ्गुलप्रक्षेपे चतुर-
ङ्गुलाधिका पौरुषी भवति । माने मेयोपचारादभेदनिर्देशः,
तन चतुरङ्गुलाधिकपौरुष्या छाययेति विशेषणविशेष्यभावः ।
एतदेवाह—तस्य श्रावणमासस्य चरमे दिवसे द्वे पदे च-
त्वारि चाङ्गुलानि पौरुषी भवति । अथ द्वितीयं मासं पृच्छति-
‘ वासाण ’ मित्यादि, वर्षाणां वर्षाकालस्य भदन्त ! द्वितीयं
भाद्रपदलक्षणं मासं कति नक्षत्राणि नयन्ति ? , अस्य वा-
क्यस्य भावार्थः प्राग्वद् भावनीयः । गौतम ! चत्वारि नक्ष-
त्राणि नयन्ति, तद्यथा—धनिष्ठा शतभिषक् पूर्वभद्रपदा ऊ-
त्तरभद्रपदा च । तत्र धनिष्ठा आद्यान् चतुर्दश अहोरात्रान्
नयति, तदनन्तरं शतभिषक् सप्ताहोरात्रान् नयति, ततः पर-
मष्टावहोरात्रान् पूर्वभद्रपदा नयति, तदनन्तरमेकमहोरात्रमु-
त्तरभद्रपदा नयति । एवमेतं भाद्रपदमासं चत्वारि नक्षत्राणि
नयन्ति, तस्मिंश्च मासेऽष्टाङ्गुलपौरुष्या—अष्टाङ्गुलाधिकपौ-
रुष्या छायया सूर्योऽनुपरावर्त्तते । अत्र भावार्थः प्राग्वद् भाव-
नीयः । एतदेवाह—तस्य भाद्रपदमासस्य चरमे दिवसे द्वे-
पदे अष्ट चाङ्गुलानि पौरुषी भवति । अथ तृतीयं पृच्छति-
(वासाणं भन्त ! च्ति, इत्यादि) वर्षाणां भदन्त ! तृतीयं मासं
कति नक्षत्राणि नयन्ति ? , गौतम ! त्रीणि नक्षत्राणि—उत्तर-
भद्रपदा रेवती अश्विनी च । तत्रोत्तरभद्रपदा चतुर्दश रात्रि-
न्दिवान् नयति, रेवती पञ्चदश रात्रिन्दिवान् नयति, अश्वि-
नी एकं रात्रिन्दिवं नयति । एवं तृतीयं मासं त्रीणि नक्षत्राणि
नयन्ति, तस्मिंश्च मासे द्वादशाङ्गुलपौरुष्या—द्वादशाङ्गुला-
धिकपौरुष्या छायया सूर्योऽनुपरावर्त्तते । भावार्थः पूर्ववत् ।
एतदेवाह—तस्य मासस्य चरमे दिवसे रेखापादपर्यन्तवर्त्ति-
नी सीमा तत्स्थानि त्रीणि पदानि पौरुषी भवति । किमुक्तं
भवति ?—परिपूर्णानि त्रीणि पदानि पौरुषी भवति । अथ
चतुर्थं पृच्छति—(वासाणमित्यादि) वर्षाणां वर्षाकालस्य

भदन्त ! चतुर्थं कार्तिकलक्षणं मासं कति नक्षत्राणि नय-
न्ति ? , गौतम ! त्रीणि—अश्विनी भरणी कृत्तिका च । तत्रा-
श्विनी चतुर्दशाहोरात्रान्, भरणी पञ्चदशाहोरात्रान्, कृत्तिका
एकमहोरात्रं नयति । तस्मिंश्च मासे षोडशाङ्गुलपौरुष्या—
षोडशाङ्गुलाधिकपौरुष्या छायया सूर्योऽनुपरावर्त्तते । भावा-
र्थः पूर्ववत् । एतदेवाह—तस्य मासस्य चरमे दिवसे त्रीणि
पदानि चत्वारि चाङ्गुलानि पौरुषी भवति । गतो वर्षाकालः ।
अथ हेमन्तकालं पृच्छति—(हेमन्ताण मित्यादि) हेमन्ता-
नां—हेमन्तकालस्य भदन्त ! प्रथमं मार्गशीर्षलक्षणं मासं
कति नक्षत्राणि नयन्ति ? , गौतम ! त्रीणि नक्षत्राणि—कृत्ति-
का रोहिणी मृगशिरश्च । तत्र कृत्तिका चतुर्दशाहोरात्रान्,
रोहिणी पञ्चदशाहोरात्रान्, मृगशिर एकमहोरात्रं नयति ।
तस्मिंश्च मासे विंशत्यङ्गुलपौरुष्या—विंशत्यङ्गुलाधिकपौरु-
ष्या छायया सूर्योऽनुपरावर्त्तते । भावार्थः पूर्ववत् । ए-
तदेवाह—तस्य मासस्य यश्चरमो दिवसस्तस्मिन् !
दिवसे त्रीणि पदानि अष्ट चाङ्गुलानि पौरुषी भवतीति ।
अथ द्वितीयं पृच्छति—(हेमन्ताणं भन्ते ! इत्यादि) हे-
मन्तकालस्य भदन्त ! द्वितीयं पौषनामकं मासं कति न-
क्षत्राणि नयन्ति ? , गौतम ! चत्वारि नक्षत्राणि नयन्ति ।
तद्यथा—मृगशिरः आर्द्रा पुनर्वसुः पुष्यश्च । तत्र मृग-
शिरश्चतुर्दश रात्रिन्दिवान् नयति, आर्द्रा अष्टौ रात्रिन्दिवान्,
पुनर्वसुः सप्त रात्रिन्दिवान्, पुष्यः एकं रात्रिन्दिवं नयति ।
तदा चतुर्विंशत्यङ्गुलपौरुष्या—चतुर्विंशत्यङ्गुलाधिकपौरुष्या
छायया सूर्योऽनुपरावर्त्तते । भावार्थः पूर्ववत् । तस्य
मासस्य चरमे दिवसे रेखा-पादपर्यन्तवर्त्तिनी सीमा, त-
त्स्थानि चत्वारि पदानि पौरुषी भवति । किमुक्तं भवति ?—
परिपूर्णानि चत्वारि पदानि पौरुषी भवति । अथ तृतीयं
पृच्छति—(हेमन्ताणमित्यादि) एतत् सुगमम् । अथ चतुर्थं
पृच्छति—“ हेमन्ताणं भन्ते ! चउत्थं इत्यादि ” सुगमम् ।
अतीतो हेमन्तः । अथ ग्रीष्मं पृच्छति—‘ गिम्हाणं भन्ते !
पदमं ’ इत्यादि, तथा ‘ गिम्हाणं भन्ते ! दोष्मं ’ इत्यादि,
तथा ‘ गिम्हाणं भन्ते ! तच्च मासं ’ इत्यादि, तथा ‘ गि-
म्हाणं भन्ते चउत्थं ’ इत्यादि, चत्वार्यपि इमानि ग्रीष्मकाल-
सूत्राणि सुबोधानि, प्रायः प्राक्नसूत्रानुसारित्वात् । नवरं
तस्मिंश्चापादे मासे प्रकाश्यवस्तुनो वृत्तस्य वृत्तया समचतु-
रस्रसंस्थानसंस्थितस्य समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितया न्यग्रो-
धपरिमण्डलसंस्थानस्य न्यग्रोधपरिमण्डलया उपलक्षणमेतत्
शेषसंस्थानसंस्थितस्य प्रकाश्यस्य वस्तुनः शेषसंस्थानसंस्थि-
तया । आपादे हि मासे प्रायः सर्वस्यापि प्रकाश्यस्य वस्तु-
नो दिवसस्य चतुर्भागेऽतिक्रान्ते शेषे वा स्वप्रमाणा छाया
भवति, निश्चयतः पुनरापादमासस्य चरमदिवसे तत्रापि
सर्वाभ्यन्तरं मण्डले वर्त्तमाने सूर्ये, ततो यत् प्रकाश्यं वस्तु
यत्संस्थानं भवति तस्य छायाऽपि तथासंस्थानोपजायते ।
तत उक्तम्—वृत्तस्य वृत्तया इत्यादि । एतदेवाह—स्वकायम-
नुरङ्गिन्या, स्वस्य-स्वकीयस्य छायानिवन्धनस्य वस्तुनः
कायः शरीरं स्वकायस्तमनुरज्यते—अनुकारं विदधातीत्येवं-
शीला अनुरङ्गिनी, द्विपद्ग्रहेत्यादिना, श्रीसिद्ध० “ युजरञ्ज-
द्विप० ” । १५-२-४० । इति घिनत्रप्रत्ययस्तनया स्वकायमनुर-
ङ्गिन्या छायया सूर्योऽनुपरावर्त्तते । एतदुक्तं

भवति-आपादस्य प्रथमादहोरात्रादारभ्य प्रतिदिवसमन्या-
न्यमण्डलसंकान्त्या तथा कथंचनापि सूर्यः परावर्त्तते यथा
सर्वस्यापि प्रकाशस्य वस्तुनो दिवसस्य चतुर्भागेऽतिश्रा-
न्ते शेषे वा स्वानुकारा स्वप्रमाणं च छाया भवतीति । शेषं
सुगमम् । इदं च पौरुषीप्रमाणं व्यवहारत उक्तम् । निश्चयतः
सादृश्यात् शताहोरात्रं श्रुतं वृद्धिर्हानिर्वा वेदितव्या ।
ज० ७ वत्त० । (पौरुषीप्रमाणप्रतिपादकाः पूर्वाचार्यप्रसिद्धाः
करणगाथाः ' पोरिसी ' शब्दे पञ्चमभागे ११२८ पृष्ठे सव्या-
ख्या गताः)

अथ मासानां संख्यामाह—

एगमेगस्स णं भंते ! संवच्छरस्स कइ मासा पप्पत्ता ? ।
गोअमा ! दुवाल्स मासा पणत्ता, तेसि णं दुविहा
णामधेज्जा पणत्ता, तं जहा-लोइआ, लोउत्तरिया य । त-
त्थ लोइआ णामा इमे, तं जहा-सावणे भद्वणं जाव
आसाढे, लोउत्तरिआ णामा इमे, तं जहा—

“ अभिणंदिए पइहे अ, विजए पीइवद्धणे ।

सेअंमे य सिवे चव, सिसिरे अ सहेमवं ॥ १ ॥

णवमे वसंतमासे, दसमे कुसुमसंभवे ।

एकारसे निदाहे अ, वणविरोहे अ वारसमे ॥ २ ॥ ”

एकैकस्य भदन्त ! संवत्सरस्य कति मासाः प्रज्ञप्ताः ?
गौतम ! द्वादश मासाः प्रज्ञप्ताः, तेषां द्विविधानि नामधेयानि
प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-लौकिकानि, लोकोत्तराणि च । तत्र लोकः
प्रवचनबाह्यो जनस्तेषु प्रसिद्धत्वेन तत्सम्बन्धीनि लौकि-
कानि । लोकः प्रागुक्त एव तस्मात्सम्यग्ज्ञानादिगुणयुक्तत्वेन
उत्तराः-प्रधानाः लोकोत्तराः जैनास्तेषु प्रसिद्धत्वेन तत्सम्ब-
न्धीनि लोकोत्तराणि । अत्र वृद्धिविधानस्य वैकल्पिकत्वेन य-
थाश्रुतरूपसिद्धिः । तत्र लौकिकानि नामान्यमूनि, तद्यथा-आ-
वणो भाद्रपदः यादवक्रणात् आश्वयुजः कार्तिको मार्गशीर्षः
पौषो माघः फाल्गुनश्चैत्रो वैशाखो ज्येष्ठ आपाद इति । लो-
कोत्तराणि नामान्यमूनि, तद्यथा-प्रथमः श्रावणः, अभिन-
न्दिता द्वितीयः, प्रतिष्ठितस्तृतीयो, विजयश्चतुर्थः, प्रीतिवर्द्धनः
पञ्चमः, श्रेयान् षष्ठः, शिवः सप्तमः, शिशिरः अष्टमः हिमवान्,
सूत्रे च पदपूरणाय सहस्रत्वेन समासः तेन हिमवता सह
शिशिर इत्यागतं शिशिरः हिमवांश्चेति, नवमो वसन्तमासः,
दशमः कुसुमसंभवः, एकादशो निदाघः, द्वादशो वनविरोह
इति । अत्र सूर्यप्रज्ञप्तिवृत्तौ अभिनन्दितस्थाने अभिनन्दः वन-
विरोहस्थाने तु वनविरोधी इति । ज० ७ वत्त० । अचसरे,
“ कालमासे कालं किञ्चा ” मरणावसरे मरणं विधायेत्यर्थः ।
औ० । ज० । स० ।

आसाढे णं मासे एगुणतीसइराइंदियाइं राइंदियगेणं पप्प-
त्ता, (एवं चव) भद्वणं णं मासे कत्तिए णं मासे पोसे णं मासे
फग्गुणे णं मासे वइसाहे णं मासे, चंददिणेणं एगुणतीसं
मुहुत्ते सातिरेगे मुहुत्तगेणं पणत्ता । स० २६ सम० ।

मासउस-मापतुप-पुं० । आगमप्रसिद्धे जडसाधौ, पञ्चा० ११
विव० ।

मासकप्प-मासकल्प-पुं० । एकत्र मासावस्थितिरूपे समाचारे,

पञ्चा० १७ विव० । जीत० । ध० । दर्श० । पं० भा० । पं० चू० ।
ध० । औ० । वृ० । ओघ० । (विहारशब्देऽयं व्याख्यास्यते)

मासकल्पद्वारमाह—

दुविहो य मासकप्पो, जिणकप्पो चैव थेरकप्पो य ।

एकैको वि य दुविहो, अट्ठियकप्पो य ठियकप्पो ॥

द्विविधो मासकल्पः, तद्यथा-जिनकल्पः स्थविरकल्पश्च ।
पुनरेकैको द्विविधः-अस्थितकल्पः, स्थितकल्पश्च । तत्र म-
ध्यमसाधूनां मासकल्पः अस्थितः, पूर्वपश्चिमानां तु स्थितः ।
ततः पूर्वपश्चिमाः साधवो नियमात् ऋतुवद्धे मासं मासेन
विहरन्ति । मध्यमानां पुनरनियमः, कदाचिन्मासं पूरयित्वा
ऽपि निर्गच्छन्ति । कदाचित्तु देशेन पूर्वकोटीमन्येकत्र आ-
सते । वृ० ६ उ० ।

से गामंसि वा० जाव कप्पइ णिगंगाणं हेमंतगिम्हासु
एगं मासं वत्थए ॥ ६ ॥

(इति सूत्रम् वसहि शब्दे) त्रिंशदहोरात्रमानमेकभृतमासं
कल्पते वस्तुमिति तदनुभावार्थः । अथ येषां मासकल्पेन
विहारो भवति तन्नामग्राहं गृहीत्वा तद्विधिमभिधित्सुराह-
जिणसुद्धअहलंदे, गच्छे मासो तहेव अज्जाणं ।

एणंसि नाणत्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ३३१ ॥

जिनकल्पिकानां शुद्धपरिहारिकाणां यथालन्दकल्पिकानां
गच्छवासिनां स्थविरकल्पिकानामित्यर्थः । तथैवाचार्याणां
साध्वीनां यथा येषां मासकल्पो भवति तथैतेषां सर्वेषाम-
पि नानात्वं वक्ष्यामि यथानुपूर्व्या यथोद्दिष्टपरिपाठ्या । वृ०
१ उ० । साधूनां मासकल्पादिविधिना विहार ऐकान्तिकोऽ-
न्यथा वा इति ? प्रश्ने, उत्तरम्—साधूनां मासकल्पादिवि-
हारो नैकान्तिको, यतः कारणाभावे ते मासकल्पादिविधि-
नैव विहरन्ति, कारणे तु “ पंचसमिआ तिगुत्ता, उज्जुत्ता सं-
जमे तवे चरणे । वाससयं पि वसंता, मुण्णिणो आराहणा
भण्णिआ ॥ १ ॥ ” इत्यादिवचनाद्बहुतरमपि कालमेकत्र ति-
ष्ठन्तीति । सेन० १ उल्ला० १५ प्र० ।

मासखमण-मासक्षपण-न० । पञ्चद्वयात्मकमासपर्यन्ते निरा-
हारे, वृ० ३ उ० ।

मासणिव्वाहि-मासनिर्वाहिन्-त्रि० । मासनिर्वहणसम्पर्के,
पं० व० ५ द्वार ।

मासपप्पी-मापपर्णी-स्त्री० । औपधिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

मास(प)पुरिवट्ठा-मासपरिवर्त्ता-स्त्री० । भङ्गदेशराजधान्याम्,
प्रज्ञा० १ पद । प्रश्न० । प्रव० । सूत्र० ।

मासपूरिया-मासपूरिका-स्त्री० । स्थविरान्निर्गतस्यार्यरोहण-
स्थोद्दहणस्य शाखायाम्, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

मासपेया-मापपेया-स्त्री० । मापपिष्टमय्यां पेयायाम्, आ० क०
६ अ० ।

मासपोलिया-मापपोलिका-स्त्री० । मापपिष्टभृतायां पोलि-
कायाम्, स० १ सम० ।

मासफल-मापफल-न० । श्वेतसर्पपण्डशके, ज्या० १ पाहु० ।

मासल-मांसल-त्रि० । मांसादेर्वा ॥ ८ । १ । २६ ॥ इत्यनुस्वार-

लोपः । प्रा० । उपचित्रसे, प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० । जी० ।
बहले जी० ३ प्रति ४ अधि० ।

मासलोल-मांसलोल-त्रि० । मांसलम्पटे, उपा० ८ अ० ।

माससगलिया-मांससगलिका-स्त्री० । उडदफलीपाणके, भ०
१५ श० ।

मासिअ-देशी-पिशुने, दे० ना ६ वर्ग १२२ गाथा ।

मासिय-मासिक-त्रि० । मासेन निर्वृत्तं मासिकम् । मास-
निष्पन्ने, व्य० १ उ० । स्था० । आचा० । नि० चू० ।
मासोऽस्य परिमाणं मासमर्हति वा मासनिष्पन्नं वा मासि-
कम् । नि० चू० २० उ० । कल्प० । ज० ।

मासियाभिक्षुपडिमा-मासिकभिन्नुप्रतिमा-स्त्री० । मासपरि-
माणे भिन्नुप्रतिमावशेषे, तत्र हि मासं यावदेका दत्तिर्भक्त-
स्यैकैव च पानकस्येति । औ० ।

मासिया-मासिकी-स्त्री० । मासप्रमाणायां भिन्नुप्रतिमायाम्
पञ्चा० १८ विव० । ज्ञा० । स० । आ० चू० । (' भिक्षुप-
डिमा ' शब्दे पञ्चमभागे १५७३ पृष्ठे व्याख्यातैषा)

मासु-श्मश्रु-पुं० । आदेः श्मश्रु-श्मशाने ॥ ८ । २ । ८६ ॥ इ-
त्यादेर्वर्णस्य लुक् । मासू । मंसू । मस्सू । कूर्चके, ओष्ठरोमणि,
च । प्रा० ।

मासुरी-देशी-श्मश्रुणि, दे० ना० ६ वर्ग १३० । गाथा । "मंसू
खड्गं च मासुरी कुचं" पाद० ना० ११२ गाथा ।

माह-माघ-पुं० । खग्रथधमाम् ॥ ८ । १ । १८७ ॥ स्वरात्परेषां
मसंयुक्तानामनादिभूतानामेषां प्रायो हो भवति । माहो । प्रा० ।
माघीपूर्णिमायुक्ते, आ० म० १ अ० । प्रश्न० । जी० । कुन्दकु-
सुमे, दे० ना० ६ वर्ग १२८ गाथा । माघमासे, " सिसिरो
फगुण-माहो " पाद० ना० २०७ गाथा ।

माहण-माहन-ब्राह्मण-पुं० । मा हनेत्येवं-योऽन्यं प्रति वक्ति स्वयं
हनननिवृत्तः सन्नसौ माहनः । ब्रह्म वा ब्रह्मचर्यं-कुशलानुष्ठानं
वाऽस्यास्तीति ब्राह्मणः । भ० १ श० ७ उ० । मा वधीरित्येवं
प्रवृत्तिर्यस्यासौ माहनः । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । उत्तरगुणमू-
लगुणवति संयते, स्था० ५ ठा० २ उ० । मा हन इति परं प्र-
त्याचक्षाणे स्वयं हनननिवृत्तं मूलगुणधरे, स्था० ३ ठा० १
उ० । साधौ, आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० । सूत्र० । आतु० ।
जीवाहिंसानिषेधकारिणि दर्श० ५ तत्त्व । सूत्र० । द्वि-
जातौ, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । मुनौ, सूत्र० १
श्रु० २ अ० २ उ० । भ० । सूत्र० । तीर्थकृति " माहणेणं
मईमया " (१ गाथा) सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । दश० ।
भ० । नि० चू० । औ० । स्वयं हनननिवृत्तत्वात्परं प्रति मा
हनेति वादिनमुपलक्षणत्वादेव मूलगुणकृत् इति भावः । आ-
चके, माहनः श्रावकः । भ० २ श० ५ उ० । आ० चू० ।
आचा० । आ० म० । न० । औ० । (किं ब्राह्मण्यम्, के शि-
ष्टाः इति ' आगम ' शब्दे द्वितीयभागे ५६ पृष्ठे गतम्) ब्रा-
ह्मणस्त्रियाम्, स्त्री० । " धिग्रब्राह्मणीधैवाऽभावे, या जीवति
मृता इव । धन्या मन्ये जनैश्शुद्धी, पतिलक्ष्णेऽप्यानिन्दितः ॥ १ ॥ "
स्था० ४ ठा० १ उ० ।

माहणकुंडगाम-ब्राह्मणकुण्डग्राम-पुं० । मगधदेशे स्वनाम-

ख्यातं ग्रामे, आ० चू० १ अ० । कल्प० । आचा० ।

माहणकुल-ब्राह्मणकुल-न० । ब्राह्मणसन्ताने, कल्प० १ अ-
धि० २ क्षण ।

माहणगाम-ब्राह्मणग्राम-पुं० । ब्राह्मणकुण्डग्रामे, कल्प० १
अधि० ६ क्षण ।

माहणऽऽभयण-ब्राह्मणाध्ययन-पुं० । कौशाम्ब्यां बृहस्पति-
दत्तनामके पुत्रे, स्था० १० ठा० । (कौशाम्ब्यां बृहस्पतिदत्त
नामा ब्राह्मणः, तद्वृत्तम्-'कम्मविचागदसा' शब्दे तृतीयभागे
३४४ पृष्ठ गतम्)

माहणपुत्र-ब्राह्मणपुत्र-पुं० । ब्राह्मणसन्ताने, स्था० ६ ठा० ।

माहणवशिष्टसाय-ब्राह्मणवशिष्टन्याय-पुं० । ब्राह्मण आयातो
वशिष्टोऽप्यायात इति सामान्यग्रहणेन विशेषस्यापि ग्रहणे
सत्यपि पृथगुपन्यासार्थके लोकन्याये, आ० म० १ अ० ।

माहणसत्थ-ब्राह्मणशास्त्र-न० । ब्राह्मणसम्बन्धिनि शास्त्रे, ज्ञा०
१ श्रु० ५ अ० ।

माहणी-ब्राह्मणी-स्त्री० । ब्राह्मणस्त्रियाम्, उक्त० ४ अ० ।
आ० म० ।

माहप्प-पुं० न० । माहत्स्य-न० । वाच्यर्थ-वचनाद्याः ॥ ८ ॥ १३३ ॥
इति पुंस्त्वं वा । माहप्पं । माहप्पो । प्रा० । अद्भुतायां शक्नौ,
व्य० १ उ० । महानुभावतायाम्, उक्त० २ अ० । द्वा० । दर्श० ।

माहमाला-माघमाला-स्त्री० । माघमासे मालापूजायाम्, जीवा० ।

कुग्माहुच्छाड्यसुह-विवेयपमरा रसंति एवं ऽन्ने ।

शो माहमाल जुत्ता, सिद्धं जेण पडिसिद्धा ॥ ४३ ॥

कुग्राहेण-दुष्टाभिप्रायेण, उच्छादितः-अपनीतः, शुभः-प्र-
शस्तो, विवेकप्रसरः-कृत्यानुष्ठानविभागो येषां ते रसन्ति-
जल्पन्ति । एवम्-वक्ष्यमाणप्रकारेण, अन्ये-अपरे । तदेवाह-
(ना)-नैव, माघमाला प्रतीता, युक्ता-संगता । किमितीत्याह-
सिद्धान्ते-आगमे यस्मात्प्रतिपिद्धा-निवारितेति गाथार्थः ।
तमेव निषेधं दर्शयितुं पराभिप्रायेण

किंचिदूनं गाथाद्धमाह-

लोडयतिथेसु एहा-एदाणइच्चाड्ययउ.....

लौकिकतीर्थेषु-पराभिमतपुण्यक्षेत्रेषु, अनुस्वारोऽत्र पूर्ववत्,
स्नानदानमित्यादिवचः, आदिशब्दात् संक्रान्तिग्रहः । तत्र स्ना-
नं-तत्तीर्थेषु जलादिना, दानं तु तत्सम्मतक्षेत्रे द्रव्यादिवितर-
णं न कार्यमिति प्रक्रमाद् दृश्यम् श्रावकाणाम्, अयमभिप्रा-
यः-यत् किमपि लौकिकैर्धर्मार्थं विधीयते पूर्वोक्तं तच्छ्रावकैः क-
र्तुं न युज्यते । माघमालामपि ते आदिशब्दाद् गृह्णन्ति इति भावः ।

अत्रोत्तरार्द्धसार्द्धां किंचिदधिकं गाथां

पराभिमतयुक्तसहितामाह-

.....तं नो ।

जं जं लोए करिइ, तं तं जइ सव्वमकजं ॥ ४४ ॥

तो जत्ता रहममाणं, उववासो देवभवणपूयाऽऽइ ।

मा कुणह सया तुम्हा, लोए किज्जंति जुत्तीतो ॥ ४५ ॥

तत्-परोक्तं, नेति निषेधे । यद्यल्लोके-परदर्शने क्रियते
तत् तत् यदि सर्वम्-समस्तम्, अकार्यं ततस्तस्मा-
त्, यात्राऽपि-विशिष्टमहिमा, रथभ्रमणं-जैनस्यन्दनभ्र-

मणम् . आदिशब्दान्प्रतिमाप्रेक्षणकादिग्रहः । मति निषेधे . कुरुत--विधत्त, कर्मपदे तु सर्वत्र स्वयं संयन्धनीयम् , सदा-सर्वदा (तुम्हं ति) यूयम् । कस्मात् लोके-परमते क्रियन्ते-विधीयन्ते युक्तिः कारणादिति गाथार्थः ।

परोन्सादनपूर्वं स्वपक्षस्य पुष्टिमाह-

एयं पि जुञ्जइ चिय, जइ सका, वारियं भवेज्ज इमं ।
समईए वारिताणं, अंतरायं जतो भणियं ॥ ४६ ॥

एतदपि--भवदुक्तमपि न केवलं मदुक्तम् , युज्यत एव-ग्र-
हत एव, यदि साक्षात्प्रकटम्, वारितम्--निषिद्धम्, भवेत्
इदम्-मालारोपणं, "माघमाला न क्रियत" इति. स्वमत्या-नि-
जाभिप्रायेण, वारयताम्-प्रतिषेधं कुर्वताम्, अन्तरायोऽष्टमप्र-
कृतिविशेषलक्षणो भवतीति गम्यते, यस्माद्भणितं शतक-
कर्मग्रन्थ इति शेष इति गाथार्थः ।

तदेवाह--

पाणिवहाईनिरओ, जिणपूयामोक्खमग्गविग्घयरो ।

अज्जइ अंतरायं, ए लहइ जेणिच्छियं लाभं ॥ ४७ ॥

पाणिवधादिनिरतो-जीवव्यापादनसक्तः, आदिग्रहणात् मृ-
पावादादिग्रहः, जिनपूजा सर्वज्ञाभ्यर्चनम् , मोक्षमार्गो यथा-
वस्थितशुद्धरूपणादिलक्षणः, तयोर्विप्रकरो-भञ्जकः, अर्जय-
ति-स्वीकरोति अन्तरायकर्म विशेषितस्यैव फलमाह-तो नि-
षेधं, लभते-प्राप्नोति, येन कर्मणोपाज्जितेन इच्छितम्-अभि-
लषितं, लाभम्-धनधान्यादिकम् । अयमभिप्रायः-इयं माघ-
माला-जिनपूजा न भवति, भवति वा ? , यदि न भवति ततो
ऽनिर्दोषा, वारयतापि यूयम्, भवति चेत् ततो निश्चितं मङ्ग-
णितं फलं भवतां हठादागच्छति । इति गाथार्थः ।

अत्रापि जीवोपदेशमाह-

मा मा तुमं णिवारसु, पूयं रे जीव ! जिणवारिंदाणं ।

जइ सयलसोक्खवल्ली-णमप्पणो महसि उल्लासं ॥ ४८ ॥

मा मति-अत्यादरकरणार्थं, वीप्सानिर्देशो निषेधार्थः, त्वम्-
भवान्, निवारय-निषेधय, पूजाम्-सपर्यां, रे जीवित्यामन्त्रणे,
जिनवरेन्द्राणाम्-सर्वज्ञप्रतिकृतीनाम्, यदीति स्वाभिप्रायसू-
चकार्थः, सकलसौख्यवल्लीनां-समस्तसातलतानामात्मनो-
जीवस्य-महसि-वाञ्छुसि, उल्लासम्-वृद्धिम् । इति गाथार्थः ।

तथा कोऽयं तवाभिनिवेशो यदुत लौकिकं न क्रियते अ-
विरुद्धं तदपि विधीयते इति दर्शयन् विशेषावश्यकोक्तां गा-
थामाह-

जं अन्थओ अभिणं, अणुत्था सदओ वि तह चेव !

तंमि पओसो मोहो, विसेसतो जिणमयठियाणं ॥ ४९ ॥

यत्-किमपि अनवधारितरूपम्, अर्थतः सिद्धं येन अभिन्नम
व्यतिरिक्तोचितम्, अन्वर्थात्-युक्ताभिधेयात्, शब्दतोऽपि व-
चनतोऽपि, तथा चैवाभिन्नेव च तस्मिन् शब्दार्थाभिन्नं
जिनवचनमाश्रित्य प्रद्वेषो-मत्सरो, मोहो मूढतेयं विशेषतः
आदरेण जिनमतिस्थितानाम्-सर्वज्ञागमस्थितानाम्, यथा-
" पञ्चैतानि पवित्राणि, सर्वेषां धर्मचारिणाम् । अहिंसा स-
त्यमस्तेयं, त्यागो मैथुनवर्जितम् " ॥ १ ॥ इत्यादिषु । इति गाथार्थः ।

सूत्रेणैव ससंबद्धां गाथामाह-

किं वाऽणुमयं हरिभ-दसूरिणो किं वि लोइयं जेण ।

भणियं विस्मद्वरणे, विहिमागमलोगनीईए ॥ ५० ॥

'किं वा' अभ्युच्चय, अनुमतम्-सम्मतम्, हरिभद्रसूर्यावश्य-
कादिवृत्तिकर्तुः, किमपि-तत्सर्वतोऽर्थस्मानादिकं, लौकिकम्-
लोकाचोक्तं, यस्माद्भणितं-प्रतिपादितं विश्वस्थापने-विश्व-
स्थापनपञ्चाशके । किं भणितं तदाह-(विहिमागमलोगनीईए
त्ति) विधानं वक्ष्ये-अभिधास्ये, आगमनोक्त्या-लोकनीत्या
वा । इति गाथार्थः ।

यद्यत्र लोकग्रहणं ततः किमित्याह-

लोयग्गहणाउ मिग्गिअभय-सूरिहिं जं तन्थ वक्खवायं ।

अविरुद्धं लोइयमवि, कीरइ पासायकग्गणइ ॥ ५१ ॥

लोकग्रहणात्-लोकशब्दप्रतिपादनात्, श्रीअभयदेवस्-
रिभिः-भगवत्यादिशास्त्रवृत्तिकारिभिः, तत्र-विश्वस्थाप-
नपञ्चाशकवृत्तौ, व्याख्यातम्-विवृतम् । किं तदित्याह-
अविरुद्धम्-अदृश्यम्, लौकिकमपि-इतरदर्शनसत्कमपि
सकलमेवेत्यपिशब्दार्थः । क्रियते-विधीयते, प्रासादकरणादि-
श्रीवत्सादिप्रासादविधानादि, आदिशब्दान्-शेषाविरुद्धपरि,
ग्रहः ! इदमत्र हृदयम्-सकललौकिकैर्निजदेवकुले वास्तुवि-
द्योक्तप्रासादादिः कार्यते सोऽस्माकमपि देवसदने विधीयते
न तत्र मिथ्यात्वम्, मालापीयमस्माभिर्गस्मिन् आदिशब्दे लि-
प्यते, अतोऽनवद्या । इति गाथार्थः । समामोऽयं माघमाला-
प्रतिपादकः सप्तमोऽधिकारः । जीवा० ७ अधि० ।

माहविआ-माधविका-खी० । माधवलतायाम्, " अइमुत्तो
माहविआ " पाइ० ना० २५६ गाथा ।

माहसिणाण-माघस्नान--न० । माघमासे स्नाननियमे, यदिन-
त' प्रारभ्य शैवा माघस्नानं कुर्वते तदिह त एवारभ्य केचन
श्राद्धा अपि स्वगृहे उष्णोदकादिना स्नात्वा जिनधाम्नि गत्वा
जिनपूजां कुर्वन्ति, मासप्रान्ते जिनभक्त्यर्थं रात्रिजागरणं
मोदकादिलम्भनिकामपि कुर्वते, माघस्नानमिदमुच्यते, तत्क-
रणे च मिथ्यात्वं स्यादित्युक्त्वा केचन एतत्कृत्यं निषेधय-
न्तः सन्ति, तत्प्रमाणमप्रमाणं वेति ? प्रश्ने. उत्तरम्-माघमासे
यावदुष्णोदकादिना स्नानकरणं पूजाकरणं तत्प्रान्ते रात्रिजा
गरणं लम्भनिकादिकरणं च न युक्तिमप्रतिभाति प्रसङ्गदो-
पादिभयादनाचीर्णत्वादिति । ३०४ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

माहुरण-देशो-वखे, दे० ना० ६ वर्ग १३२ गाथा ।

माहिंद-माहेन्द्र-पुं० । चतुर्थदेवलोके, तदिन्द्रे च । स० ७०
सम० । आ० चू० । प्रव० । स्था० । ज० । प्रश्न० । अहोरात्रस्य
द्विशतमे मुहूर्ते, स० ३० सम० । ज० । ज्यो० । विश० । च०
प्र० । अनु० । उत्तराहाणां माहेन्द्रकल्पस्येन्द्र, स्था० २ ठा० ३
उ० । अनु० ।

माहिल-देशी-महिषीपाले, दे० ना० ६ वर्ग १३० गाथा ।

माहिवाअ-देशी-शिशिरवाने, दे० ना० ६ वर्ग १३१ गाथा ।

माही-माधी-खी० । मघानक्षत्रे भवा पूर्णिमा माधी । मघानक्ष-
त्रभाविन्याममायाम्, पूर्णिमायां च । सू० प्र० १० पाहु० ज० ।

माहु-माहु-अव्य० । यस्मादर्थे, नि० चू० १ उ० ।

माहुर-देशी-शाके, दे० ना० ६ वर्ग १३० गाथा ।

माहुरक-माधुरक-पुं० । अनस्तगते, आ० म० १ अ० ।

माहुरयविहि-माधुरकविधि-पुं० । अनम्लरसं, उपा० । ('मा-
हुरयविहिपरिमाणं करेड' इत्यादिना 'आणंद' शब्दे द्वितीय-
भागे ११० पृष्ठे सूचितम्) (माहुरय 'त्ति') अनम्लरसानि शा-
लनकानि । उपा० १ अ० ।

माहुरवायणा-माधुग्वाचना-स्त्री० । मथुराजातायां वाचना-
याम्, ज्योतिष्करण्डकातिगिहसूत्राणां माधुरी वाचना ।
ज्यो० २ पादु० ।

माहुराहार-माधुराहार-पुं० । मथुरायाः परिभोग्ये तत्समा-
संज्ञ देशे, सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ।

माहुरी-माधुरी-स्त्री० । मथुरापुरीसङ्घटितत्वात् इयं वाचना
माधुरीत्यभिधीयते । मथुरापुरीजातायां वाचनायाम्, नं० ।
सा च तत्कालयुगप्रधानानां स्कन्दिनाचार्याणामभिमतता
तैरेव चार्थतः शिष्यबुद्धिं प्रापिता इति तदनुयोगात्तेषामा-
चार्याणां संबन्धीति व्यपदिश्यते । नं० । ('खंदिल' शब्दे
तृतीयभागे ६६८ पृष्ठे अत्र मतान्तरं निरूपितम्)

माहुरलिंग-मातुलिङ्ग-न० । वितस्ति वसति-भरत-कातर-
भातुलिङ्गं हः ॥ ८ । १ । २१४ ॥ इति तत्कारस्य हकारः । वी-
जपूरे, प्रा० १ पाद ।

माहे(हि)दज्जय-माहेन्द्रध्वज-पुं० । माहेन्द्रा इत्यनिमहान्तः
समयभाषया, ते च ते ध्वजाश्चेति । अथवा-माहेन्द्रस्य श-
कादेर्ध्वजा माहेन्द्रध्वजाः । महत्सु ध्वजेषु, इन्द्रध्वजादिषु,
प्रव० २६६ द्वार ।

माहेमरजाया-माहेश्वरजाया-स्त्री० । मायायाम्, अने० ।

माहेमरी-माहेश्वरी-स्त्री० । महत्या ईश्वर्या कृतंति माहेश्वरी ।
त्रिपृष्ठपाचलाख्यवलदेवचारुंदयनिवेशितायां स्वनामख्याता-
यां पुत्र्याम्, यत्र वज्रस्वामिना बौद्धानां जयोऽकारि । आ०
म० १ अ० । आ० चू० । पञ्चा० । आ० क० । प्रज्ञा० । ब्रा-
ह्म्यादिलिपिभेदे, स० १८८ सम० ।

मि-मि-अव्य० । मार्दवे, आ० म० १ अ० । मीति वाक्या-
लंकारे, आ० म० १ अ० । एणं एणं मि अम्मि अम्ह मम्ह मं
ममं मिमं अहं अमा ॥ ८ । ३ । १७० ॥ इत्यमा सह अस्मदो
मि-आदेशः । माम्-इत्यर्थे, प्रा० ३ पाद । नि० चू० ।

मिअ-मित-न० । परावर्तनं कुर्वतः परेण वा क्वचित् पृष्ठस्या-
क्षरसंख्यया पदसंख्यया वा परिच्छिन्ने, आ० म० १ अ० ।
तुच्छे, " मिअं तुच्छे " पाइ० ना० २६४ गाथा ।

मृग-पुं० । हरिणे, ' मृग इव ' तनुवर्मास्यादिनज्जर्मयुक्तं,
स्था० ४ ठा० २ उ० ।

मिअंग-मृगाङ्ग-पुं० । मसृण-मृगाङ्ग-मृग्यु-शृङ्ग-धृष्टं वा
॥ ८ । १ । १३० ॥ इति ऋत इत्थम् । मिअङ्गे । प्रा० । चन्द्रे,
पं० व० १ द्वार ।

मिअंग-मृदङ्ग-पुं० । इदुनौ वृष्ट-वृष्टि-पृथङ्-मृदङ्ग-नत्त-
के ॥ ८ । १ । १३७ ॥ इति ऋत इकारोकारौ । मिअंगो । पक्षे-
मुदंगो । चाद्यभेदे, प्रा० । (' मुदंग ' शब्दे व्याख्यास्यते)

मिअगंध-मृगगन्ध-पुं० । सुपमसुपमाकालभाविनि, जं० ४
वज्र० ।

मिअसिर-मृगाशिरम्-न० । नक्षत्रभेदे, अभिजितमार्दि कृत्वा
द्वादशं नक्षत्रं मृगाशिरः । जं० ७ वज्र० ।

मिअवई-मृगावती-स्त्री० । प्रथमवलदेववासुदेवमातरि, आ-
व० १ अ० ।

मिउ-मृदु-त्रि० । प्रतनुपरिणामे, वृ० १ उ० । वहिर्वृत्त्या
विनयवति, उक्त० २७ अ० । कोमले, नं० । स्था० । विशदे,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रा० । मनोज्ञे, रा० । जं० । अस्तब्धे,
ध० ३ अधि० । सुकुमारे, औ० । अककेशे, तं० । जी० । उ-
क्त० । स्पृश्ये, तिनिसलतादिगतो मृदुः । कर्म० १ कर्म० ।

मिउकम्म-मृदुकर्मन्-न० । मृदुसंज्ञकनक्षत्रेषु करणीये कार्ये,
" अणुराहा रवई चेव, चित्ता मिअसिरं तथा । मिउनेयाणि
चत्तारि, मिउकम्मं तेसु कारये ॥ १ ॥ " दश० १ अ० ।

मिउकालुणिया-मृदुकारुणिका-स्त्री० । श्रोतुर्हृदयमार्दवजन-
नान्मृद्वी चासौ कारुणिकी च कारुण्यवती मृदुकारुणिकी ।
पुत्रादिवियोगदुःखदुःखितमात्रादिकृतकारुण्यरसगर्भप्रलाप-
प्रधानायां विकथायाम्, स्था० ७ ठा० । ग० ।

मिउकुंडलकुंचियकेश-मृदुकुण्डलकुञ्चितकेश-त्रि० । मृदवः
कुण्डलमिव दर्भादिकुण्डलकमिव कुञ्चिताश्च केशा यस्य स
तथा । आभुगकेशवति, भ० १५ श० ।

मिउणाम-मृदुनामन्-न० । स्पर्शनामभेदे, यदुदयाज्जन्तुशरी-
रं हंसरुतादिवन्मृदु भवति तन्मृदुनाम । कर्म० १ कर्म० ।

मिउपिंड-मृत्पिण्ड-पुं० । मृत्तिकापिण्डे, पञ्चा० १ विव० ।

मिउमद्वसंपप्प-मृदुमार्दवसम्पन्न-पुं० । मृदु-मनोज्ञ-परिणाम-
सुखावहमिति भावः यन्मार्दवं तेन सम्पन्नाः । कपटमार्दवा-
नुपतेषु, तं० । कल्प० । रा० ।

मिउमसूरग-मृदुमसूरक-पुं० । आस्तरणविशेषे, कल्प० १ अ-
धि० ३ क्षण ।

मिउविसय-मृदुविशद-त्रि० । कोमलविशदगुणयुक्तेषु, " मिउ-
विसयपमत्थलक्खणसंवेल्लियग्गसिरयाउ " मृदवः-कोमलाः,
विशदा-निर्मलाः, प्रशस्तानि-शोभनानि अस्फुटितत्वप्र-
भूर्तानि लक्षणानि येषां ते प्रशस्तलक्षणाः, संवेल्लितं संवृत-
मग्रं येषां शिखरककरणात् तं संवेल्लिताग्राः, शिरोजाः केशा
याम्नां ताः । जी० ३ प्रति० १ उ० ।

मिजा-मिज्जा-स्त्री० । अस्थिमध्यवर्तिनि धातौ, ज्ञा० १ श्रु०
४ अ० । औ० । रा० । वीजे, स्था० १० ठा० ।

मिजिया-मिज्जिका-स्त्री० । त्रीन्द्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।

मिठ-मिण्ड-पुं० । अकामनिर्जराशब्दे उक्ते स्वनामख्याते पुरु-
षे, आ० म० १ अ० ।

मिह-मृदु-न० । लिङ्गे, ध० ३ अधि० । मेपे, स्था० ४ ठा० १
उ० । हस्तिपके इति संभाव्यते । आ० क० ४ अ० ।

मिहमुह-मेण्डमुख-न० । यमर्दशिवशुरपुरे, दर्श० ४ तत्त्व ।

मिहिया-दर्शी० । गडुरिकायाम्, " मिहियाओ अविलओ "
पाइ० ना० २६६ गाथा ।

मिहियमुह-मिहिकमुख-पुं० । स्वनामख्याते अनार्यदेशे, प्रव०
२७४ द्वार । भ० । स्वनामख्याते सन्निवेशे, यत्र वीरस्वामि-

नो रोगातङ्काः प्रादुर्भूताः । यत्र च रेवती श्राविका अवात्सी-
न् । आ० म० १ अ० ।

मिग(य)-मृग-पुं० । बालशिक्षकैः, व्य० ३ उ० । आरण्यपशौ,
सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । अज्ञानिनि, सूत्र० १ श्रु० १ अ०
२ उ० । दर्श० । दश० । विपा० । औ० ।

मिगकोट्टग-मृगकोष्ठक-न० । यमदग्निश्रुतिश्वशुरपुरे, आ०
म० १ अ० ।

मिगचरिया-मृगचर्या-स्त्री० । मृगभोजनपानविधौ, उत्त०
१६ अ० ।

मिगज्जय-मृगध्वज-पुं० । मृगालेख्यरूपोपेते ध्वजे, रा० ।

मिगतएहा-मृगतृष्णा-स्त्री० । जलभ्रान्तौ, अष्ट० ७ अष्ट० ।

मिगमण-मृगमनस्-त्रि० । भीरौ, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

मिगलुद्धय-मृगलुब्धक-त्रि० । मृगानेव मारयित्वा भुज्जानेषु
वानप्रस्थेषु, औ० । नि० ।

मिगरहिय-मृगरहित-त्रि० । मृगत्वेन रहितो मृगरहितः ।
गीतार्थावस्थे, दर्श० ४ तत्त्व ।

मिगलोयणा-मृगलोचना-स्त्री० । राजीमत्याः स्वनामख्या-
तायां सख्याम्, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

मिगवण-मृगवन-न० । वीतभयनगरस्य बहिरुद्याने, भ० १३
श० ६ उ० । रा० ।

मिगवालुकी-मृगवालुङ्गी-स्त्री० । लोकप्रसिद्धे बालुङ्गीति-
प्रतीते वनस्पतौ, कटुकरसत्वात्कृष्णलेश्याया एतत्सदृश आ-
स्यादः । प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० ।

मिगममान-मृगसमान-त्रि० । मृगसदृशे, व्य० २ उ० ।

मिगसिर-मृगशिरम्-न० । सोमदैवत्ये त्रितारे नक्षत्रभेदे,
चं० प्र० १ पाहु० । सू० प्र० । ज्यो० । अनु० । स० ।

मिगसीसाऽवली-मृगशीर्षवली-स्त्री० । मृगपशोः शीर्षपुद्गला-
नां दीर्घरूपायां श्रेणौ, जं० ७ वृत्त० ।

मिगावई-मृगावती-स्त्री० । कौशाम्ब्यां नगर्यां सहस्रानीकस्य
राजपुत्रशतानीकभार्यायां चेटकराजदुहितरि उदयनरा-
जमातरि, भ० २ श० ५ उ० । आव० । आ० चू० । आ० म० ।

जम्बूद्वीप इह द्वीपः, पोतवल्गवणोद्धौ ।

कूपस्तम्भो यत्र मेरु-गङ्गा सितपटः पुनः ॥ १ ॥

तत्रास्ति भरतक्षेत्रं, बहुधाऽन्यमनोरमम् ।

आश्चर्यं खात्रपातोऽस्मि-त्रिदानं च न कुत्रचित् ॥ २ ॥

श्रीसंकेतनिकेताभं, तत्र साकेतपत्तनम् ।

सदाचारपरो यत्र, ज्योतिश्चक्रायते जनः ॥ ३ ॥

तत्र चेशानकोणेऽस्ति, मेदिनीमुकुटोपमम् ।

सुरप्रियस्य यत्तस्या-यतनं शिखराद्भूतम् ॥ ४ ॥

स च सप्रातिहार्योऽस्ति, यत्तस्तत्तद्भयद्भयैः ।

वपे वपे चित्रयित्वा, क्रियते सुमहान्महः ॥ ५ ॥

चित्रितश्च सदा तं स, हान्ति चित्रकरं नरम् ।

चिद्यते चेन्न तल्लोक-मारिमारभतेतराम् ॥ ६ ॥

ततश्चित्रकराः सर्वे, प्राक्रमन्त पलायितुम् ।

न कान्दिशोकः को वा स्या-कृतान्तेन कटाक्षितः ॥ ७ ॥

राज्ञा ज्ञातं पलाय्यते, यदि यास्यन्ति चित्रकाः ।

यत्तो रक्षोवदीर्घ्यालु-र्भाव्ययं तद्वधाय नः ॥ ८ ॥

प्रतिभूः संकलावद्धा, श्रेणिश्चित्रकृतां कृता ।

कवलालीव यत्तस्य, क्रमग्राह्या महीभृता ॥ ९ ॥

लेखयित्वाऽथ तन्नाम, पत्राण्यक्षेपयद् घटे ।

प्रत्यब्दं नाम निर्याति, यस्य चिद्योऽथ तेन सः ॥ १० ॥

एवं च सति कौशाम्ब्या-श्चित्रं शिञ्चितुमागमत् ।

चित्रकृद्दारकश्चित्र-कृतां पुण्यैरिवेरितः ॥ ११ ॥

वसंस्तत्र स चिद्वाणि, चित्रकर्माणि शिञ्चितः ।

तस्यासीन्मित्रमेकश्च, स्थविरीपुत्रचित्रकः ॥ १२ ॥

स्थविरीसुतनामाङ्गं, वपे तस्मिन् पत्रकम् ।

कुम्भतो निरगादागा-ल्लखः पितृपतेरिव ॥ १३ ॥

स्थविरी सा तदाकर्ण्य, तत्कर्णकटुकं वचः ।

रुरोद रोदयन्ती च, रोदसी अपि दैन्यतः ॥ १४ ॥

किं ममाशालतां दैव !, कुठारेणैव कृन्तसि ।

सुनुर्ममैक एवायं, मृतेऽस्मिन् का गतिर्मम ॥ १५ ॥

रुदन्ती विलपन्ती च, श्रुत्वा तां मित्रवत्सलः ।

कौशाम्बीचित्रकः स्माह, मातर्माऽरुनुदं रुदः ॥ १६ ॥

माऽतः कातरतां कार्पी-धीरतां धारयाऽधुना ।

चित्रयिष्याम्यहं यत्तं, रक्षिष्यामि सुतं तव ॥ १७ ॥

वभाषे स्थविरी भद्र !, न त्वं पुत्रोऽसि किं मम ।

उद्धाटयं वा पिधेयं वा, नेत्रयोः पुत्र ! किं द्वयोः ॥ १८ ॥

स ऊचे सत्यमेवैत-न्मातः किन्तु निशम्यताम् ।

निजप्राणैः परप्राणां-स्त्रायन्ते पौरुषं हि तत् ॥ १९ ॥

परिधायांऽशुके धौते, कृतपष्ठनपाः शुचिः ।

पटप्रान्तेनाष्टपुटे-नावेष्ट्य मुखकोटरम् ॥ २० ॥

सुगन्धिपयसा स्नात्रं, विधाय कलशैर्नवैः ।

वर्णकान् वर्णकस्थाना-न्यकार्पीत्कूर्चिका नवाः ॥ २१ ॥

सोऽथ यत्तं प्रयत्नेन, चित्रयामास चित्रकृत् ।

भक्त्या कुर्वन् जिनस्येव, मण्डनं चन्दनादिभिः ॥ २२ ॥

चित्रं निर्माय निःशेषं, यत्तमत्तमयत्ततः ।

तुतोप सोऽपि तद्भक्त्या, भक्तिग्राह्या हि देवताः ॥ २३ ॥

यत्तस्तं स्माह तुष्टोऽहं, तद् वरं वृणु सोऽवदत् ।

वरोऽयमेव मे देव !, मा यधीः कञ्चनाप्यतः ॥ २४ ॥

यत्तस्तं पुनरप्याख्य-त्सिद्धमेतद्भवद्विरा ।

परोपकारसारत्वं, स्वस्मै याचस्व किञ्चन ॥ २५ ॥

सोऽवदद्देव ! यस्यांश-मपि पश्यामि देहिनः ।

तस्यानुरूपरूपस्य, चित्रे स्यान्निर्मितमिदम् ॥ २६ ॥

एवमस्त्विति यत्तोक्रे, ज्ञाते राज्ञा स सत्कृतः ।

ततो लब्धवरो हृष्टः, कौशाम्बीनगरीमगात् ॥ २७ ॥

शतानीको नृपस्तत्र, चित्रमत्र जगत्त्रये ।

विस्तृतं यद्यशश्चक्रं, बद्धं गुणगुणैरपि ॥ २८ ॥

आसीन्भृगावती तस्य, राज्ञो राज्ञी शिरोमणिः ।

लावण्यकूपे यद्रूपे, क्रीडति स्मरदुर्दुरः ॥ २९ ॥

अथान्यदा सभासीनः, पृच्छति स्म नरेश्वरः ।

किं मे नास्यस्ति चान्येषा-मेतद् दृत ! निवेदय ॥ ३० ॥

दृतेन भणितं देव !, नास्ति चित्रसभा तव ।

तदैव पर्षच्चित्राया-ऽऽदिशच्चित्रकरान्नुपः ॥ ३१ ॥

चित्रकृद्भिः सभा बाह्या, सर्वैर्भागेन चित्रिता ।

देवानां मनसा कार्य-मिद्धिर्वाचा महीभुजाम् ॥ ३२ ॥
तस्य चित्रकृता यत्त-पार्श्वप्राप्तवरस्य तु ।
नृपस्यान्तःपुरक्रीडा-स्थानं चित्रार्थमर्पितम् ॥ ३३ ॥
तेन चित्रकृता तत्र, कदाचिज्जालिकान्तरं ।
मृगावत्याः पदाङ्गुष्ठः, कथंचिन्निरवर्ण्यत ॥ ३४ ॥
ततस्तदनुसरणं, देव्या रूपं विनिर्मितं ।
मर्पाविन्दुः पपातोरौ, तस्योन्मालयतो दृशौ ॥ ३५ ॥
उत्सारिताऽपि तेनाऽसौ, पानः पुन्यात्पपात सः ।
पश्चात्तनात्थनैव, भाव्यमत्रेति निश्चितम् ॥ ३६ ॥
अथ चित्रसभां पश्य-नृपस्तद्देशमागतः ।
ददर्श विन्दुमूर्खं, देव्या रूपेऽकुपत्ततः ॥ ३७ ॥
नूनमेतेन मद्राज्ञी, धर्पितेति रुपा नृपः ।
तं वध्यमादिशच्चित्र-करं क्रोधो हि दुर्द्धरः ॥ ३८ ॥
अथोचुश्चित्रकाः त्मापं, देवाऽयं वरलब्धिकः ।
दोषासङ्गोऽपि नास्त्यस्य, ततो दिनपतेरिव ॥ ३९ ॥
अथास्यादर्शि कुञ्जास्यं, राज्ञा तं सोऽलिखत्ततः ।
तथापि तर्जन्यङ्गुष्ठौ, छेदयामास तस्य राद ॥ ४० ॥
सोऽपि तस्यैव यत्तस्य, गत्वाऽग्रेऽनशोऽपतत् ।
यत्तेणोचं चित्रयस्त्व-मिदानीं वामपाणिना ॥ ४१ ॥
सोऽथ द्वेपी शतानीके, तद्वीरूपमालिखत् ।
तत्प्रद्योतनरेन्द्रस्य, गत्वाऽवन्तीमदर्शयत् ॥ ४२ ॥
तां तेन विदितां ज्ञात्वा, तदर्थी तस्य भूपतिः ।
प्रेपीदन्तं स्मरार्त्ता हि, कृत्याकृत्यं विदन्ति किम् ? ॥ ४३ ॥
सोऽपि निर्भर्त्स्य तं दूतं, निरसार्पीन्मर्षीमुखम् ।
प्रियापरिभवे सोढुं, रङ्गोऽपि क्षमते न हि ॥ ४४ ॥
प्रद्योतोऽप्यागतं वीक्ष्य, दूतं नूतनमण्डनम् ।
अमर्षणस्तत्क्षणात्तं, सर्वोघ्नाभ्यषणयत् ॥ ४५ ॥
शतानीकोऽपि तं ज्ञात्वा, मृतो भीत्याऽनिसारतः ।
कातराऽपि हि शूरः स्या-ज्जातु शूरोऽपि कातरः ॥ ४६ ॥
मृगावत्या महासत्या, गन्धितुं शीलमात्मनः ।
बुद्धिं कृत्वा ततो दूत-नोच्यताऽवन्ति भूपतिः ॥ ४७ ॥
एषाम्यहं तवोपान्ते, परं वालो ममारिभिः ।
वाधिष्यते स ऊचं तां, दृष्ट्वा मां कोऽस्य वाधिता ॥ ४८ ॥
सा स्माहोच्छीर्षिके सर्पो, योजनानां शतेऽभिषक् ।
ततो निर्मापयाऽत्र त्वं, वस्त्रं वस्त्रं मे पुरः ॥ ४९ ॥
कारयामाति राजाक्रे, देव्युचं पुनरप्यदः ।
अवन्त्यामिष्टिकाः सांध्य-स्तत्ताभिः क्रियतामयम् ॥ ५० ॥
चतुर्दश नृपास्तस्य, स्वाधीनाः सवलास्ततः ।
उपकोशाम्यवन्तीत-स्ते परंपरया धृताः ॥ ५१ ॥
इष्टिकास्तैः समानाथ, प्राकारस्तत्र कारितः ।
तृणैः कणैः पूरयित्वा, रोधसज्जीकृता पुरी ॥ ५२ ॥
मिद्धसाध्या प्रद्योतस्य, सा विसंघदिता ततः ।
दध्यौ चावैति चेद्रीः, स्वामी तत्प्रवजास्यहम् ॥ ५३ ॥
प्रद्योतश्च विलक्षोऽस्था-द्यावत्तायजिनाधिपः ।
श्रीवीरः समयासार्पी-द्वैतं शान्तं जलेऽग्नवत् ॥ ५४ ॥
श्रीवीरो धर्ममाचख्यौ, प्रतिबुद्धो बहुजनः ।
मृगावती च प्रद्योतं, पृच्छति स्म व्रतार्थिनी ॥ ५५ ॥
सोऽपि तस्यां सभायान्तां, लज्जमानोऽन्वमन्यत ।
साऽथ पुत्रमुदयतं, तस्य न्यासमिवाप्ययत् ॥ ५६ ॥

श्रीवीरपद्महस्तेन, प्रवत्राज मृगावती ।
अष्टावङ्गावत्याद्याः, प्रद्योतस्य च वल्लभाः ॥ ५७ ॥
आ० क० १ अ० । ति० (उपालम्भेऽप्यस्याः कथा-) स्वपु-
त्रीकामुकस्य प्रजापतेर्भार्याभूतायां पुत्र्यां प्रथमवासुदेवमान-
गि, कल्प० १ अधि० २ क्षण । आ० चू० । आ० म० । ति० ।
मिग्दि-मृगेन्द्र-पुं० । सिंह, स्वनामख्यातं दार्शनिकं विदुषि
च । स्था० १ डा० ।
मिगी-मृगी-स्त्री० । मृगीरूपेणोपघातकारिण्यां विद्यायाम् ,
विशं० । आ० म० । कल्प० ।
मिगीपद-मृगीपद-न० । समयभाषया स्त्रीगुह्ये भगे, ति०
चू० ४ उ० ।
मिच्छु-मृत्यु-पुं० । मरुण-मृगाङ्क-मृत्यु-शृङ्ग-धृष्टे वा
॥ ८ । १ । १३० ॥ इति ऋत इह । मिच्छू । मच्छू । मरणे, प्रा० ।
मिच्छ-मिथ्यात्व-न० । मिथ्याभावे, विनयभ्रंश, स्था० ७
डा० । मिथ्यादृष्टि, पञ्चा० १० विव० । भ० ।
म्लच्छ-पुं० । पारसीकादौ, 'मिच्छं पडिवरणे' वृ० १ उ० ३
प्रक० ।
मिच्छकार-मिथ्याकार-पुं० । मिथ्याकरणं मिथ्याकारः ।
मिथ्याक्रियायाम्, ध० ३ अधि० । कस्याश्चित्स्वलितस्य
मिथ्या मदीयं दुष्कृतमिति भणने, वृ० १ उ० २ प्रक० ।
ध० । पञ्चा० । उपा० । आ० म० । मिथ्या वितथमनृतमिति
पर्यायाः । आ० म० १ अ० । ('मिच्छादुष्कृत' शब्दे एतद्वि-
षयान् प्रादुष्करिष्यामि)
मिच्छज्भाण-मिथ्याध्यान-न० । मिथ्या विपर्यस्तदृष्टि-
तद्ध्यानं मिथ्याध्यानम् । जमालिगोविन्दप्रभृतीनामिव
दुर्ध्याने, आतु० ।
मिच्छतिग-मिथ्या(त्व)त्रिक-न० । मिथ्यादृष्टिसास्वादनमि-
श्रलक्षणे मिथ्यात्वत्रये, कर्म० ४ कर्म० ।
मिच्छत्त-मिथ्यात्व-न० । चह्स्वात् थ्य-श्च-त्स-प्सामनिश्चले
॥ ८ । २ । २१ ॥ इति थ्यस्थाने छः । प्रा० । उत्त० । विपर्या-
स, ज्ञा० १ श्रु० १२ अ० । तत्त्वार्थाश्रद्धाने, आव० ५ अ० ।
अतत्वाध्यवसायरूपे विपर्यस्तावबोधे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३
उ० । कर्म० । आ० चू० । भगवद्वचनश्रद्धाने, डा० १० डा० ।
अतत्वरुचौ, ध० ३ अधि० । विपर्यस्तश्रद्धाने, स्था० ३ डा० ३ उ० ।
संप्रति मिथ्यात्वमाह- (मिच्छं जिणधम्मविवरीयं ति)
(मिच्छं ति) मिथ्यात्वं जिनधर्माद्विपरीतं विपर्यस्तं ज्ञेयमिति
शेषः । अत्रायमाशयः-रागद्वेषमाहादिकलङ्काङ्किते अदेवेऽपि
देवबुद्धिः । " धर्मज्ञो धर्मकर्ता च, सदा धर्मपरायणः । स-
त्त्वानां धर्मशास्त्रार्थ-देशको गुरुच्यते " ॥ १ ॥ इत्यादिप्रतिपा-
दितगुरुलक्षणविलक्षणऽगुरावपि गुरुबुद्धिः । कर्म० १ कर्म० ।
(विधिधं मिथ्यात्वम्) -
तिविहे मिच्छते पणत्तेतं जहा-अकिरिया अविणए अणणो ।
मिथ्यात्वं विपर्यस्तश्रद्धानमिह न विवर्जितम्, प्रयोगकि-
यादीनां वक्ष्यमाणतद्भूतानामसंवध्यमानत्वात्, ततोऽत्र मि-
थ्यात्वं क्रियादीनामसम्यग्रूपता मिथ्यादर्शनानाभोगादिजनि-
तो विपर्यासो दुष्टत्वभशोभनत्वमिति भावः । स्था० ३ डा० ३

उ० । (अकिरियाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्वस्थाने) पद मिथ्या-
त्वस्थानानि । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । उक्त० । संथा० ।

एऽन्धि ए णिञ्चो ए कुण्ड, कयं ए वेण्ड एऽन्धि णिन्वाणं ।
एऽन्धि य मोक्खोवाआं, छ मिच्छत्तस्स ठाणां ॥ ५४ ॥

सम्म० ३ काण्ड । (व्याख्यातानि पडपि स्थानानि ' अण-
गंतवाय ' शब्दे प्रथमभागे ४३२ पृष्ठे)

मिथ्यात्वप्रतिक्रमणम्—

मिच्छत्तं—द्व्वओ, भावओ य । तत्थ द्व्वओ—आग-
म—णोआगमादि य अणैगविहं । भावतो पुण मिच्छत्तमो-
हणीयकम्मोदयसमुत्थं तच्च भावासद्वहणाऽसग्गादिल्लिगे
असुंभं आयपरिणामे पणेतत् । तं निविहं—संसयियं, अभि-
ग्गाहितं, अणभिग्गाहितं । णिमित्तं पुण एतस्स अबोधो,
असदभिनिवेशो, संसओ वा । आ० चू० ६ अ० १६५८ गा-
थाको टीका ।

मिथ्यात्वं च लौकिकलोकोत्तरभेदाद् द्विधा । एकैकमपि देव-
विषयगुरुविषयभेदाद् द्विविधम्, तत्र लौकिकदेवगतं—लौकिक
देवानां—हरिहरब्रह्मादीनां प्रणामपूजादिना तद्भवनगमनादिना
च तत्तद्देशप्रसिद्धमनेकविधं ज्ञेयम् १ । लौकिकगुरुगतमपि
लौकिकगुरुणां ब्राह्मणनापसादीनां नमस्कृतिकरणं, तदग्रे,
पतनं, तदग्रे नमः शिवायत्यादिभणनं, तत्कथाश्रवणं, तदुक्त-
क्रियाकरणतः कथाश्रवणबहुमानकरणदिना च विविधम् २ ।
लोकोत्तरदेवगतं तु परतीर्थिकसंगृहीतजिनविभ्यार्चना-
दिना इहलोकार्थं जैनयात्रागमनमाननादिना च स्यात् ३ ।
लोकोत्तरगुरुगतं च पार्श्वस्थादिषु गुरुत्वबुद्ध्या वन्दनादिना
गुरुस्तूपादावैहिकफलार्थं यात्रोपयाचितादिना चेति भेदच-
तुष्टी । तदुक्तं दर्शनशुद्धिप्रकरणे—

दुविहं लोइअमिच्छं, देवगयं गुरुगयं मुणैयव्वं ।
लोउत्तरं पि दुविहं, देवगयं गुरुगयं चैव ॥ ३५ ॥
चउभेअं मिच्छत्तं, तिविहं तिविहणं जो विवज्जेइ ।
अकलंकं सम्मत्तं, होइ फुडं तस्स जीवस्स ॥ ३६ ॥

त्रिविधं त्रिविधेनत्यत्र भावनामेवमाहुः—

एअं अणेतत्तं, मिच्छं मणसा न चित्थं करेमि ।
सयमेव सो कारउ, अण्णेण कए व सुट्ठु कयं ॥ १ ॥
एवं वाया न भणइ, करेइ अणं च न भणइ करेहि ।
अन्नकयं न पसंसइ, न कुणइ सयमेव काएणं ॥ २ ॥
कैरसन्नभमुहसेवा—इण्हि न य कारवेइ अण्णेणं ।
अन्नकयं न पसंसइ, अण्णेण कयं न सुट्ठु कयं ॥ ३ ॥

ननु त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याख्यातमिथ्यात्वस्य मिथ्याद-
ष्टिसंसर्गं कथं नानुमतिरूपमिथ्यात्वप्रसङ्ग इति चेन्न, तस्याऽ-
प्यतिचाररूपस्य वर्जनीयत्वस्यैवोक्तत्वात् । स्वकुटुम्बादिस-
म्बन्धिनो मिथ्यादृशो वर्जनाशक्तौ संवासानुमतिः स्यादिति
चेन्न, आरम्भणा संवासे आरम्भक्रियया बलप्रसवात् सं-
वासानुमतिसंभवेऽपि मिथ्यात्वस्य भावरूपत्वेन तदसंभवा-
त् । अन्यथा संयतस्स मिथ्यादृष्टिनिश्चाया अपि संभवेन
तत्संवासानुमतेर्दुर्यारत्वादिति दिक् । यद्यपि तत्त्ववृत्त्या
अदेवाददेवत्वादिबुद्ध्याऽऽराधने एव मिथ्यात्वं तथाऽप्यै-
हिकाद्यर्थमपि यत्नायाराधनमुत्सर्गतस्त्याज्यमेव, परम्परया

मिथ्यात्ववृद्धिस्थिरीकरणादिप्रसङ्गेन प्रत्य दुर्लभबोधित्वा-
पत्तेः । यतः—

अण्णसि सत्ताणं, मिच्छत्तं जो जणैइ मूढण्णा ।
सो तेण निमित्तं, न लहइ वाहिं जिणाभिहिअं ॥ १ ॥

रावणकुण्डालाभवनमपि नेचित्तमेव कालभेदात्, यत-
स्तत्समयेऽर्हदमस्येतरधर्मेभ्योऽतिशायित्वेन न मिथ्यात्व-
वृद्धिस्तादृशी, सम्प्रति च स्वभावतोऽपि मिथ्यात्वप्रवृत्ति-
दुर्निवारैवति ।

अथ मिथ्यात्वं पञ्चविधम्, यदाह—

आभिग्गाहिअमणाभि-ग्गहं च तह अभिनिवसिअं चैव ।
संसइअमणाभोगं, मिच्छत्तं पंचहा एअं ॥ १ ॥ ध० २
अधि० । (आभिग्रहिकमिथ्यात्वम् ' आभिग्गाहियमिच्छत्त '
शब्दे द्वितीयभागे २५२ पृष्ठे गतम्) अनाभिग्रहिकं प्राकृत-
जनानां, सर्वे देवा वन्द्या न निन्दनीया, एवं सर्वे गुरुवः सर्वे
धर्मा इतीत्याद्यनेकविधम् । २ । आभिनिवेशिकम् जानतोऽपि
यथास्थितं दुरभिनिवेशविप्लावितधियो गोष्ठामाहिलादे-
रिव । ३ । अभिनिवेशोऽनाभोगात्प्रज्ञापकदोषाद्वा वितथश्रद्धान-
वति सम्यग्दृष्टावपि स्याद्, अनाभोगाद् गुरुनियोगाद्वा स-
म्यग्दृष्टेरपि वितथश्रद्धानभणनात्, तथा चोक्तमुत्तराध्य-
यननिर्गुह्यं—

“ सम्महिट्ठी जीवो, उवइट्ठं पवयणं तु सहहइ ।

सदहइ असम्भावं, अणभोगा गुरुणिआगा वा ॥१॥ ” इति ।
तद्वारणाय दुरिति विशेषणं, सम्यग्बुद्धवचनानिवर्त्तनीय-
त्वं तदर्थः । अनाभोगादिजनितो मुग्धश्रद्धादीनावितथश्र-
द्धानरूपोऽभिनिवेशस्तु सम्यग्बुद्धवचननिवर्त्तनीय इति न
दोषः, तथापि जिनभद्रसिद्धसेनादिप्रावचनिकप्रधानविप्र-
तिपत्तिविषयपक्षद्वयेऽप्यन्यतरस्य वस्तुनः शास्त्रवाधितत्वा-
त्तदन्यतरश्रद्धानवतोऽभिनिवेशित्वप्रसङ्ग इति तद्वारणार्थं
‘ जानतोऽपीति ’ शास्त्रतात्पर्यवाधप्रतिसंधानवतः, सिद्ध-
सेनादयश्च स्वाभ्युपगममर्थं शास्त्रतात्पर्यवाधं प्रतिसंधाया-
पि पक्षपातेन न न प्रतिपन्नवन्तः, किन्त्वविच्छिन्नप्रावचनिकप-
रम्परया शास्त्रतात्पर्यमेव स्वाभ्युपगतार्थानुकूलत्वेन प्रति-
संधायेति न तेऽभिनिवेशिनः । गोष्ठामाहिलादयस्तु शास्त्र-
तात्पर्यवाधं प्रतिसंधायैवान्यथा श्रद्धत इति न दोषः, इद-
मपि मतिभेदाभिनिवेशादिमूलभेदादनेकविधम्—जमालिगो-
ष्ठामाहिलादीनाम् । उक्तं च [चतुर्थोद्देशे] व्यवहारभाष्ये—

“ मइभएण जमाली, पुण्वि बुग्गाहिणण गोविंदो ।

संसर्गीण भिक्खू, गोष्ठामाहिलअहिणिवेसे ॥ २६६ ॥ ” त्ति
सांशयिकं देवगुरुधर्मेण्वयमन्यो वेति संशयानस्य भवति ।
सूत्रमार्थाविविषयस्तु संशयः साधूनामपि भवति, स च
“ तमेव सच्चं णीसंकं, जं जिणैहि पवेइअं ” इत्याद्यागमोदि-
तभगवद्भवनप्रामाण्यपुरस्कारेण निवर्त्तते, स्वरसवाहितया
अनिवर्त्तमानश्च सः सांशयिकमिथ्यात्वरूपः सन्ननाचारापा-
दक एव, अत एवाकाङ्क्षामोहोदयादाकर्षप्रसिद्धिः । इदमपि स-
र्वदर्शनजैनदर्शनतदेकदेशपदवाक्यादिसंशयभेदेन बहुविधम् ।
अनाभोगिकं विचारशून्यस्यैकेन्द्रियादौ विशेषज्ञानविकल-
स्य भवति । इदमपि सर्वांशविषयाव्यक्तबोधस्वरूपं विवक्षित-
किञ्चिदंशव्यक्तबोधस्वरूपं चेत्यनेकविधम् । एतेषु मध्ये
आभिग्रहिकाऽऽभिनिवेशिकेः गुरुके विपर्यासरूपत्वेन सा-

नुबन्धकेशमूलत्वान् । शेषाणि च त्रीणि विपरीतावधारण-
रूपविपर्यासव्यावृत्तत्वेन तेषां करानुबन्धफलकत्वाभावात्,
तदुक्तं चोपदेशपद—

एसो अ एत्थ गुरुओ, णाणञ्जवस्मात्संसया एवं ।

जम्हा असप्पविन्ती, एत्तो सव्वत्थऽणत्थफला ॥ १ ॥

दुष्प्रतिकाराऽसम्प्रवृत्तिहेतुत्वेन एष विपर्यासोऽत्र गरीयान्
नन्वनध्यवसायसंशयविवेकभूतातत्त्वाभिनिवेशाभावात्, तयोः
सुप्रतीकारत्वेनात्यन्तानर्थसंपादकत्वाभावादित्येतत्तात्पर्य-
र्थः । ध० २ अधि० । वृ० । दर्श० । सूत्र० । पं० सं० । कर्म० । आनु० ।

मतिभेदादिना मिथ्यात्वं भवतीति—

मतिभेया, १ पुव्वुग्गाह २,

संसर्गाए य ३ अभिनिवेशेण ४ ।

गोविंदे य ५ जमाली १,

सावग २ तव्वन्नि ३ गोद्वे ४ ॥ २६८ ॥

कस्यापि मतिभेदान्मिथ्यात्वं स्यात्, कस्यापि पूर्वव्युद्ग्र-
हात्, कस्यापि संसर्गात्, कस्यचिदभिनिवेशेन, अत्रार्थे
निदर्शनान्याह—(गोविंदे य इत्यादि) अत्र गोविन्दजमालि-
शब्दयोर्व्यत्ययेनोपन्यासो गाथानुलोम्यात्; परमार्थतः पुन-
रत्र पाठः—जमालिगोविन्दश्चावकः तवन्तियः भावकभिन्नुः
गोष्ठे गोष्ठामाहिल, एतानि यथाक्रमं निदर्शनानि ।

तथा चाऽऽह—

मतिभेएण जमाली, पुव्वुग्गाहिण होइ गोविंदो ।

संसर्गिमावगभिक्खू, गोद्वामाहिल अभिनिवेशे ॥ २६९ ॥

मतिभेदेन मिथ्यादृष्टिर्जायते यथा—जमालिः पूर्वव्युद्ग्रहीतेन
भवति मिथ्यादृष्टिर्था—गोविन्दः, संसर्गात् यथा—आवक-
भिन्नुः, अभिनिवेशेन यथा—गोष्ठामाहिलः, एतानि च
दर्शितानि सुप्रतीतानीति न कथ्यन्ते इति । व्य० ६ उ० ।

मिथ्यात्वानि—

दसविधे मिच्छते पणत्ते, तं जहा-अधम्मं धम्मसणा १
धम्मं अधम्मसणा २ अमग्गे मग्गसणा ३ मग्गे उम्मग्ग-
सन्ना ४ अजीविसुं जीवसन्ना ५ जीविसु अजीविसन्ना ६
असाहुसु साहुसन्ना ७ साहुसु असाहुसणा ८ अमुत्तेसु
मुत्तसन्ना ९ मुत्तेसु अमुत्तसणा १० । सूत्र ७३४ ।

तत्र अधर्मे—श्रुतलक्षणविहीनत्वादानागमे अपौरुषेयादौ ध-
र्मसंज्ञा—आगमबुद्धिमिथ्यात्वम्, विपर्यस्तत्वादिति १, ध-
र्मं कपच्छेदादिशुद्धे सम्यक्श्रुते आप्तवचनलक्षणेऽधर्मसं-
ज्ञा, सर्व एव पुरुषा रागादिमन्तोऽसर्वज्ञाश्च पुरुषत्वादहमि-
वेत्यादिप्रमाणतोऽनात्मास्तदभावाच्च तदुपदिष्टं शास्त्रं धर्म इ-
त्यादिकृत्विकल्पवशादानागमबुद्धिरिति २, तथा—उन्मागो नि-
वृत्तिपुरीं प्रति अपन्थाः वस्तुतत्त्वापेक्षया विपरीतश्चान्नज्ञा-
नानुष्ठानरूपस्त्वत्र मार्गसंज्ञा—कुवासनातो मार्गबुद्धिः ३, त-
था—मार्गेऽमार्गसंज्ञेति प्रतीतम् ४, तथा—अजीवेषु आका-
शपरमाण्वादिषु जीवसंज्ञा—' पुरुष एवेदम् ' इत्याद्यभ्युप-
गमादिति । तथा—

क्षितिजलपवनहुताशन-यजमानाकाशचन्द्रसूर्याख्याः ।

इति मूर्त्तयो महेश्वर-सम्बन्धिन्यो भवन्त्यष्टौ ॥१॥ इति ५ ।

तथा जीवेषु पृथिव्यादिष्वजीवसंज्ञा, यथा न भवन्ति पृथि-
व्यादयो जीवाः उल्लूसादीनां प्राणिधर्माणामनुपलम्भाद्
घटवदिति ६, तथा असाधुषु—पद्मजीविकायवधानिवृत्तेऽ-
प्यौद्देशिकादिभोजिष्वब्रह्मचारिषु—साधुसंज्ञा, यथा—साधव
एते सर्वेषांप्रवृत्ता अपि ब्रह्ममुद्राधारितत्वादित्यादिविकल्प-
रूपेति ७, तथा—साधुषु—ब्रह्मचर्यादिगुणान्वितेषु असाधु-
संज्ञा, एते हि कुमारप्रव्रजिता नास्त्येषां गतिरपुत्रत्वात् आ-
नादिविरहितत्वादित्यादिविकल्पात्मिकेति ८, तथा—अमुक्तेषु
सकर्मसु लोकव्यापारप्रवृत्तेषु मुक्तसंज्ञा, यथा—

अणिमाद्यष्टविधं प्रा-प्यैश्वर्यं कृतिनः सदा ।

मोदन्ते निवृत्तात्मान—स्तीर्णाः परमदुस्तरम् ॥ १ ॥

इत्यादिविकल्पात्मिकेति ६, तथा मुक्तेषु—सकलकर्मकृत-
विकारविरहितेष्वनन्तज्ञानदर्शनसुखवीर्ययुक्तेषु अमुक्तसंज्ञा,
न सन्त्येवेदशा मुक्ताः, अनादिकर्मयोगस्य निवर्त्तयितुम्
शक्यत्वादानादित्वादेव आकाशात्मयोगस्येवेति । न सन्ति
वा मुक्ताः मुक्तस्य विध्यातदीपकल्पत्वादात्मन एव वा ना-
स्तित्वादित्यादिविकल्परूपेति १० । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

अदेवे देवबुद्धियां, गुरुधीरगुरौच या ।

अधर्मे धर्मबुद्धिश्च, मिथ्यात्वं तद्विपर्ययात् ॥१॥ स्या० कर्म० ।

अकार्ये कृते मिथ्यात्वदोषः—

मिच्छत्तं लोअस्स, न वयणमेयमिह तत्तओ एवं ।

वितहोसेवणसंका-कारणओ अहिग्गेअस्स ॥ ५६३ ॥

मिथ्यात्वं लोकस्य भवति । कथमिथ्याह—न वचनम् एतज्जै-
नम् 'इह' अधिकारे, 'तत्त्वतः'—मरमार्थतः एवम्, अन्यथाऽ-
यमेवं न कुर्यादिति शङ्कया, वितथासेवनया—हेतुभूतया, शङ्का-
कारणत्वाज्ज्ञेयस्य अधिकं मिथ्यात्वमेतस्य—वितथकर्तुरिति
गाथार्थः ॥५६३॥ पं० व० २ द्वार । नि० चू० । वृ० । मिथ्यामो-
हनीये कर्मणि, " मिच्छत्तं वेयंतो, जं अन्नणी कहं परिकहेइ ।
लिंगत्थो व गिही वा, सा अकहा देसिया समण" ॥२१५॥ दश०
३ अ० । यदुदयाज्जिनप्रणीततत्त्वाऽश्रद्धानं तन्मिथ्यात्वम् । पं०
सं० ३ द्वार । कर्म० । मिथ्यात्वमोहनीयकर्मपुद्गलसाचिग्यवि-
शेषादात्मपरिणामे, आव० ४ अ० । "मिश्रे तु द्रविशुद्धं, भवन्त्य-
शुद्धं तु मिथ्यात्वम्" कर्म० १ कर्म० । "न मिथ्यात्वसमः शत्रु-
र्न मिथ्यात्वसमं विषम् । न मिथ्यात्वसमो रोगो, न मिथ्या-
त्वसमं तमः" ॥१॥ ध० १ अधि० । ('असदायार' शब्दे प्रथम-
भागे ८३० पृष्ठे एतदाद्याः श्लोका दर्शिताः) मिथ्याक्रिया-
द्यभिलाषे, आनु० । इहलोकार्थम् एकाक्षनालिकेरादिपूजने
मिथ्यात्वं भवति न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम् ऐहिकफलार्थं
दक्षिणावर्तशङ्कादेरिव एकाक्षनालिकेरादेरपि पूजने मिथ्यात्वं
ज्ञातं नास्तीति ॥ १६ ॥ सेन० १ उल्ला० । आद्यानां गोत्रदेवी-
पूजने मिथ्यात्वं लगति न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्—यस्य
तथाविधं धैर्यं भवति तेन गोत्रदेवी न पूजनीया एव कु-
मारपालेनैव, तदभावे तु कदाचित्पूजनेऽप्युच्चारितस-
म्यक्त्वभङ्गो न भवति यतो देवताभियोगेनेति सम्यक्त्वो-

चारे छिण्डिकाऽप्यस्तीति ॥ ३६७ ॥ सेन० ३ उल्ला० । चतुर्विधमिथ्यात्वमध्ये लोकोत्तरमिथ्यात्वं गुरु किं वा लौकिकम्, प्राग् लोकोत्तरालौकिकं गुरुतरमिति श्रुतमभूद्, अधुना तु लौकिकाल्लोकोत्तरं श्रूयते, तद्व्यक्त्या प्रसाद्यमिति ? प्रश्ने, उत्तरम्—प्रतिक्रमणसूत्रवृत्तिप्रभृतिग्रन्थेषु मिथ्यात्वं लौकिकं देवगतं १ गुरुगतं च २, तथा-लोकोत्तरं देवगतं १ गुरुगतं चेति चतुर्विधमिथ्यात्वमध्ये इदं महदिदं लघ्वित्यन्तराणि तथाविधग्रन्थे न दृष्टानीति द्रव्यक्षेत्रकालभावानुसारेण कथ्यते इति ॥ ३६ ॥ सेन० ४ उल्ला० ।

मिच्छत्तकिरिया-मिथ्यात्वक्रिया-स्त्री० । मिथ्यात्वमतत्त्वश्रद्धानं तदेव जीवव्यापारत्वात् क्रिया । अथवा-मिथ्यात्वे मिथ्यादर्शने क्रिया । क्रियाभेदे, मिथ्यात्वक्रिया तु सर्वाः प्रकृतीर्विशत्युत्तरसंख्यास्तीर्थकराऽऽहारकशरीरतदङ्गोपाङ्गत्रिकरहिता यया बध्नाति सा मिथ्यात्वक्रियेत्यभिधीयते । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । भ० ।

मिच्छत्तख(ओ)उवसम-मिथ्यात्वक्षयोपशम-पुं० । मिथ्यात्वस्य मिथ्यात्वमोहनीयकर्मदलिकस्य क्षयेणोदीर्यस्य विनाशेन सहोपशमो विपाकोदयापेक्षया विष्कम्भितोदयत्वं मिथ्यात्वक्षयोपशमः । मिथ्यात्वमोहनीयक्षयोपशमे, पञ्चा० १ विव० ।

मिच्छत्तपडिक्रमण-मिथ्यात्वप्रतिक्रमण-न० । आभोगानाभोगसहसाकारैर्मिथ्यात्वगमनान्निवृत्तौ, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

मिच्छत्तपरिहाणि-मिथ्यात्वपरिहाणि-स्त्री० । मिथ्यात्वं जिनप्रणीततत्त्वविपरीतश्रद्धानलक्षणं तस्य परिहाणिः सर्वथा त्यागः । त्रिविधत्रिविधेन विथ्यात्व प्रत्याख्याने, ध० २ अधि० ।

मिच्छत्तमहस्रतारणतरिया-मिथ्यात्वमहार्णवतारणतरिका-स्त्री० । कुवासनोदधिपरमयाने, दर्श० ५ तत्त्व ।

मिच्छत्तमहामोहंधयारमूढ-मिथ्यात्वमहामोहान्धकारमूढ-त्रि० । महोश्चासौ मोहश्च महामोहः, मिथ्यात्वमेव महामोहस्तस्य तस्मात्तेन वाऽन्धकारं सम्यक्त्वस्यावरणं तस्मिन्नेन वा मूढो मिथ्यात्वमहामोहाऽन्धकारमूढः । मिथ्यादृष्टौ, दर्श० १ तत्त्व ।

मिच्छत्ताहिणिवेस-मिथ्यात्वाभिनिवेश-पुं० । मिथ्यात्वाद् मिथ्यादर्शनोदयाद् योऽभिनिवेश आग्रहः स तथा । भ० ६ श० ३३ उ० । विपर्यासे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

मिच्छदिट्टि-मिथ्यादृष्टि-पुं० । मिथ्या विपर्यासवती जिनाभिहितार्थसार्थाश्रद्धानवती दृष्टिर्दर्शनं यस्य सः । मिथ्यात्वमोहनीयकर्मोदयादरुचितजिनवचने, स० ६ सम० । मिथ्या विपरीता दृष्टिर्यस्य स मिथ्यादृष्टिः । न० । उदितमिथ्यात्वमोहनीयविशेष, स० १४ सम० । विपर्यस्तरुचौ, पञ्चा० १२ विव० । शाक्यादिशासनस्थे, वृ० १ उ० । दर्श० । अज्ञाननियतक्रियावादिके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । प्रज्ञा० । विपरीतबोधे, औ० । सूत्र० । स्था० । उत्त० ।

मिथ्यादृष्टेः स्वरूपमाह—

मिच्छदिट्टी नियमा, उवइडं पवयणं न सदहइ ।

सदहइ असम्भावं, उवइडं वा अणुवइडं ॥ २५ ॥

मिथ्यादृष्टिः जीवो गुरुभिरुपदिष्टं प्रवचनं नियमात् न श्रद्धते—न सम्यग्भावेनात्मनि परिणमयति, श्रद्धते चेत् उपदिष्टमनुपदिष्टं वा प्रवचनं तर्हि, असद्भूतं मिथ्यारूपमित्यर्थः । श्रद्धते, न सम्यग् यथावदिति ॥ २५ ॥ क० प्र० । आ० चू० ।

पयमक्खरं वि जो एगं, सच्चन्नुहिँ पवेदियं ।

नाएज्ज अन्नहा भासे, मिच्छदिट्टी स निच्छियं ' ॥

महा० २ अ० । “सूत्रोक्तस्यैकस्या—प्यरोचनादत्तरस्य भवति नरः । मिथ्यादृष्टिः सूत्रं, हि नः प्रमाणं जिनाभिहितम् ॥ १ ॥” आ० म० १ अ० । स० । स्था० । आव० । “एकस्मिन्नप्यर्थे, संदिग्धे प्रत्ययोऽर्हति विनष्टः । मिथ्यात्वदर्शनं तत्स चादिहेतुर्भवगतीनाम् ॥ १ ॥” तस्मान्मुमुक्षुणा व्यपगतशङ्केन सता जिनवचनं सत्यमेव सामान्यतः प्रतिपत्तव्यं संशयास्पदमपि सत्यमेव सर्वज्ञाभिहितत्वात्, तदन्यपदार्थवत्, मतिदौर्बल्यादिदोषान्तु कात्स्न्येन सकलपदार्थस्वभाववधारणमशक्यम् । आव० ६ अ० । ध० । आ० म० । (मिथ्यादृष्टिराचार्योऽपि भवति । मिथ्यादृष्टेः किं लिङ्गम् इति ‘पवयण’ शब्देऽपञ्चमभागे ७८४ पृष्ठे प्रतिपादितम्) सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानं, मिथ्यादृष्टेर्भवेद् विपर्यासः । आव० १ अ० ।

जइ एवं तेण तुहं, अन्नाणी कोऽवि नऽत्थि संसारी ।

मिच्छदिट्टीणं ते, अन्नाणं नाणमियरेसिं ॥ ३१८ ॥

यद्येवमुक्तप्रकारेण संशयादयोऽपि ज्ञानम्, तेन तव ‘अज्ञानी नास्ति कोऽपि संसारी जीव’ इति प्राप्तम्, मोक्षे सर्वस्याऽपि ज्ञानं परेणाऽभ्युपगम्यत इति संसारिणामेवाऽयमतिप्रसङ्गलक्षणो दोषः, इत्यभिप्रायवता संसारी इति विशेषणमकारि । एतदुक्तं भवति—‘संशयादयोऽज्ञानम्, निर्णयस्त्ववाधितो ज्ञानम्’ इति तावल्लोकव्यवहारस्थितिः । यदि च-भवता संशयादीनामपि ज्ञानरूपता व्यवस्थाप्यते तर्हि समुच्छिन्नाऽयमज्ञानव्यवहारः, ततः कथं नाऽतिप्रसङ्गः?, दृश्यते च लोकेऽज्ञानव्यवहारः, स कथं नीयते? इति । अत्रोत्तरमाह—(मिच्छदिट्टीणमित्यादि) मिथ्यादृष्टीनां सम्बन्धिनस्ते संशयविपर्ययाऽनध्यवसायाः, निर्णयश्चाज्ञानम्, इतरेषां तु सम्यग्दृष्टीनां सम्बन्धिनस्ते ज्ञानम्, इति नाऽज्ञानव्यवहारोच्छेदः । अयमभिप्रायः—लोकव्यवहाररूढो ज्ञानाऽज्ञानव्यवहारोऽत्र न विवक्षितः, किन्तु—आगमाभिप्रायरूढो नैश्चयिकः । आगमे च संशयादिरूपं, निश्चयरूपं वा मिथ्यादृष्टेः सर्वमप्यज्ञानम्, सम्यग्दृष्टेस्तु तदेव सर्वं ज्ञानम्, इत्येवं ज्ञानाऽज्ञानव्यवहारो रूढः । ततश्च यदादौ संशयादित्वेनाऽवग्रहादीनामज्ञानत्वं प्रेरितम्, तदयुक्तम्, न हि संशयादित्वमज्ञानभावस्य निमित्तमागमविचारः, किन्तु—मिथ्यादृष्टिसम्बन्धित्वम्, तच्च न नास्ति, सम्यग्दृष्टिसम्बन्धितामेवाऽवग्रहादीनामिह विचारयितुमुपक्रान्तत्वात्, इति भावः, इति गार्थः । विशेष० । “सम्मदिट्ठिपरिगगहियं सम्मसुयं, मिच्छदिट्ठिपरिगगहियं मिच्छसुयं” वृ० १ उ० ।

तद् यथेह प्रदीपस्य, स्वच्छाऽभ्रपटलैर्गृहम् ।

न करोत्यावृत्तिं काञ्चि—देवमेतद्देवरेपि ॥ १ ॥

एकपुञ्जी द्विपुञ्जी च, त्रिपुञ्जी वाऽननुकमात् ।
दर्शन्युभयवाँश्चैव, मिथ्यादृष्टिः प्रकीर्तितः ॥ २ ॥

कर्म० १ कर्म० । सम्यग्दृष्ट्यतिरिक्तानां सर्वथा निर्जरा नास्त्येव ? कान्चिदस्ति-वा इति ? प्रश्ने, उत्तरम्-सम्यग्दृष्ट्यतिरिक्तानां जीवानां सर्वथा निर्जरा नास्त्येव इति वक्तुं न शक्यते ।

“अणुकंपऽकामनिर्जर, यालतवे दाणविण्यविभंगे ।
संजोगविण्यभोगे, वसणूसवइडिसकारे ॥ १ ॥”

इति आवश्यकनिर्युक्तौ मिथ्यादृशां सम्यक्त्वप्राप्तिहेतु-
ष्वकामनिर्जराया उक्तत्वात् केयाश्चिच्चरकपरिवाजकादी-
नां स्वाभिलाषपूर्वकं ब्रह्मचर्यपालनाऽदत्तादानपरिहारादि-
भिर्ब्रह्मलोकं यावद्रुद्धतां सकामनिर्जराया अपि सम्भवा-
च्चेति ॥ १७ ॥ सेन० १ उल्ला० । “चरगपरिवायबंभलोगो जा ”
इति वचनानुसारेण द्वादशे स्वर्गे ग्रैवेयके च मिथ्यात्व-
नः केऽवतरन्तीति ? प्रश्ने, उत्तरम्-द्वादशे स्वर्गे गोसाल-
कमतानुसारिण आजीविका मिथ्यादृशो व्रजन्ति, ग्रैवेयके
तु यतिलिङ्गधारिनिहवादयो मिथ्यादृष्टयो व्रजन्तीत्यौप-
पातिकादौ प्रोक्तमस्तीति १३१ । सेन० ३ उल्ला० । उत्सूत्रभाषिणां
सम्यग्दृष्टिविमुक्त मिथ्यादृष्टिविमिति प्रश्ने उत्तरम्-उत्सू-
त्रभाषिणां मिथ्यादृष्टिविमिश्रित्य विप्रतिपत्तिः कापि ना-
स्ति, “सूत्रोक्तस्यैकस्या-प्यरोचनादक्षरस्य भवति नरः ।
मिथ्यादृष्टिः ” इत्यादिवचनादिति ॥ ३७० ॥ सेन० ३
उल्ला० । “तदेव काणं काणं त्ति ” वचनमुद्गाढ्य
न मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यादृष्टिवचनव्यवहारः कठिनवचनत्वा-
दिति केचनापि प्रतिपादयन्तीति ? प्रश्ने, उत्तरम्-मिथ्या-
दृष्टेर्मिथ्यादृष्टिरिति कथनं तदकथनं च यथासमयं वि-
धेयमिति ॥ ३७३ ॥ सेन० ३ उल्ला० । “दक्खिन्नदयालुत्तं,
पियभासित्ताइविविहगुणनिवहं । सिवमग्गकारणं जं, त-
महं अणुमोअए सव्वं ॥ १ ॥ ” “सेसाणं जीवाणं ॥ २ ॥”
“एमाइ अणं पि अ० ॥ ३ ॥” एतदाराधनापताकागाथा-
वयानुसारेण मिथ्यादृष्टीनां दाक्षिण्यदयालुत्वादिकं प्रशस्य-
ते न वेति ? प्रश्ने, उत्तरम्-एतदाराधनापताकाप्रकीर्णक-
संबन्धगाथात्रयमस्ति तन्मध्ये यति-॥ १ ॥ देशविरतिश्चा-
वका-॥ २ ॥ अतिरतसम्यग्दृष्टि-॥ ३ ॥ जिनशासनसंब-
न्धिभिर्विनाऽन्येषां दाक्षिण्यदयालुत्वादिकं प्रशस्यतयोक्तं,
ततो युक्तं ज्ञातं नास्ति, यत एते गुणाः श्रीजिनैरानेतव्याः
एव कथितास्सन्तीति ॥ ४४५ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।
हीरात्रजयसूरीश्वरप्रसादीकृतद्वादशजल्पमध्येऽनुमोदना-
जल्पाऽस्ति, तत्र दानहन्त्रिपणं स्वाभावि विनीतपणं
अल्पकपाईपणं परोपकारीपणं भव्यपणं इत्यादिका ये ये
मार्गानुसारिसाधरणगुणा मिथ्यात्विसम्बन्धिनस्तथा पर-
पक्षिसम्बन्धिनश्चानुमोदनार्हा लिखितास्सन्ति, तदाश्रित्य
केचन नवीनं विपरीतार्थं कुर्वन्तः श्रूयन्ते, तद्यथा-
येषामसङ्ग्रहो नास्ति तेषामेवंते गुणा अनुमोदनयोग्याः,
परं यस्य कस्यापि जल्पस्यासङ्ग्रहो भवति तस्यैते गुणा
नानुमोदनार्हा इत्येतदाश्रित्य सम्यग् निर्णयः प्रसाद्य इति ?
प्रश्ने, उत्तरम्-असद्व्यग्रहमन्तरेणान्येषां ये मार्गानुसारिसा-
धारणगुणास्तेऽनुमोदनार्हा नाऽन्ये इति वदन्ति तदसत्य-

मेव, यतो येषां मिथ्यात्वं भवति तेषां कश्चिदसद्व्यग्रहोऽ-
वश्यं भवत्येवान्यथा सम्यक्त्वमेव प्रतिपाद्यते, शास्त्रमध्ये
तु मिथ्यात्वरूपासद्व्यग्रहे सत्यप्येते मार्गानुसारिगुणा अनु-
मोदनार्हाः कथितास्सन्ति, यदुक्तमाराधनापताकायाम्-

जिणजम्माईऊसव-करणं तह महरिसीण पारणण ।

जिणसासणंमि भत्ती, पमुहं देवाण अणुमन्ने ॥ ३०८ ॥

तिरिआण देसविरइं, पजंताऽऽराहणं च अणुमोण ।

सम्महंसणलंभं, अणुमन्ने नारयाणं पि ॥ ३०९ ॥

सेसाणं जीवाणं, दाणरुद्धं सहावविण्यत्तं ।

तह पयणु कसायत्तं, परोवगारित्तंभवत्तं ॥ ३१० ॥

दक्खिन्नदयालुत्तं, पिअभासित्ताइविविहगुणनिवहं ।

सिवमग्गकारणं जं, तं सव्वं अणुमये मज्झ ॥ ३११ ॥

इअ परकयसुकयाणं, वहणमणुमोअणा कया एवं ।

अह नियसुचरियनियरे, संरमि संवेगरेणं ॥ ३१२ ॥ इति ।

अहवा सव्वं चिअ वी-अरायवयणानुसारि जं सुकडं ।

कालत्तए वि तिविहं, अणुमोएमो तयं सव्वं ॥ ५८ ॥ इति ।

चतुश्शरणेऽपि, अथ च मिथ्यात्विनां परपक्षिणां च दया-
मुखः कश्चिदपि गुणो नानुमोदनीय इति ये वदन्ति तेषां स-
मा मतिः कथं कथ्यत इति ॥ १०३ ॥ सेन० ४ उल्ला० ।
चरकपरिवाजकतामल्यादिमिथ्यादृष्टीनां तपश्चरणाद्यज्ञान-
कष्टं कुर्वतां सकामनिर्जरा भवत्यकामनिर्जरा वा इति, के-
चन वदन्ति तेषामकामनिर्जरैवेति साक्षरं प्रसाद्यमिति प्र-
श्ने, उत्तरम्-ये चरकपरिवाजकादिमिथ्यादृष्टयोऽस्माकं क-
र्मक्षयो भवत्विति धिया तपश्चरणाद्यज्ञानकष्टं कुर्वन्ति तेषां
तत्त्वार्थभाष्यवृत्तिसमयसारसूत्रवृत्तियोगशास्त्रवृत्त्यादिप्र-
थानुसारेण सकामनिर्जरा भवतीति सम्भाव्यते, यतो यो-
गशास्त्रचतुर्थप्रकाशवृत्तौ सकामनिर्जराया हेतुर्बाह्याभ्यन्त-
रभेदेन द्विविधं तपः प्रोक्तम्, तत्र पदप्रकारं बाह्यं तपो, बा-
ह्यत्वं च बाह्यद्रव्यापेक्षत्वात्परप्रत्यक्षत्वात्कुतीर्थिकैर्गृहस्थैश्च
कार्यत्वाच्चेति, तथा-लोकप्रतीतत्वात्कुतीर्थिकैश्च स्वाभि-
प्रायेणासेव्यत्वाद्बाह्यत्वमिति । त्रिंशत्समोत्तराध्ययनचतुर्दश-
सहस्रीवृत्तौ एतदनुसारेण षड्विधबाह्यतपसः कुतीर्थिकासे-
व्यत्वमुक्तं, परं सम्यग्दृष्टिसकामनिर्जरापेक्षया तेषां स्तोका
भवति, यदुक्तं भगवत्पद्मशतकदशमोद्देशके (दसाराहणं त्ति)
बालतपस्वी स्तोकमंशं मोक्षमार्गस्याराधयतीत्यर्थः, सम्य-
ग्वोधरहितत्वात्क्रियापरत्वाच्चेति, तथा च मोक्षप्राप्तिर्न भव-
ति स्तोककर्माशनिर्जराणात्, भवत्यपि च भावविशेषा-
द्वलकलचीर्यादिवद्, यदुक्तम्-

आसंवरो अ सेयं-वरो अ बुद्धो य अहव अन्नो वा ।

समभावभाविअप्पा, लहेइ मुक्खं न संदेहो ॥ १ इति ।

यदि तेषामकामनिर्जरैवाङ्गीक्रियते तर्हि-“जीवे णं भंते !

असंजए अविरए अपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे इतो चुए
पेच्चा देवे सिया ? , गोयमा ! अत्थेगतिए देवे सिआ, अ-
त्थेगतिए नो देवे सिआ, से केणऽट्ठेणं जाव इतो चुए
पेच्चा अत्थेगतिए देवे सिआ अत्थेगतिए नो देवे सिआ ?,
गोयमा ! जे इमे जीवा अकामतरहाए अकामलुहाए अकाम-
वंभचेरवासेण अकामसीयाऽऽयवदंसमसगअन्हाणगसेयज-
त्तमलपंकपरिदाहेण अपतर वा भुज्जतरं वा कालं

अप्याणं परिकिलेस्संति, परिकिलेसित्ता कालमासे कालं किञ्चा अण्यथेसु वाणमंतरेसु देवत्ताण उच्चत्तारे भवन्ति" श्रीभगवतीसूत्रप्रथमशतकप्रथमोद्देशकौपपातिकसूत्रादौ अकामनिर्जरा व्यान्तरेपुष्पादः कथितोऽस्ति, तत्कथं सङ्गच्छते, यतः संग्रहयादौ—" चरगपरिच्चायवंभलोभा जा " इति वचनात् पञ्चमदेवलोके तेषामुपादस्य भणित-त्वादिति विरोधापत्तेः, हारिभद्रयामपि—

अणुकंपऽकामनिर्जर-वालतवे दाणविण्यविभंगे ।

संजोगविष्पओगे, वसणुसवइहिसकारे ॥ १ ॥

इत्यत्राकामनिर्जरावालतपसोर्भेदद्वयभरणं व्यर्थमेव, एके-नाकामनिर्जरालक्षणेन चरितार्थत्वात् । तथा—" चउहिं ठा-णेहि जीवा देवत्ताण कम्मं पकरेंति । तं जहा—सराग-संजमेणं १ संजमासंजमेणं २ वालतवोकम्मणे ३ अकामनि-ज्जराण ' ४ " एतद्वृत्तिलेशः—सकपायसंयमेन—सकपायचारिणेण वीतरागसंयमिनामायुषो बन्धाभावात् १ संयमासं-यमस्य द्विस्वभावत्वाद्वेशसंयमः २, वाला—मिथ्यादृशस्तेषां तपःकर्म—तपःक्रिया वालतपःकर्म तेन ३, अकामन-नि-ज्जरां प्रत्यनभिलाषेण निर्जरा अकामनिर्जराहेतुर्बुभुक्षादि-सहनं यत्सा अकामनिर्जरा तथा इति । स्थानाङ्गसूत्रचतुर्थ-स्थानके तथा—

अकामनिर्जरारूपा—पुण्याज्जन्तोः प्रजायते ।

स्थावरत्वं वसत्वं वा, तिर्यक्त्वं वा कथंचन ॥ १०८ ॥

इत्यत्र-पुण्यादिति-पुण्यं न पुण्यप्रकृतिरूपं, किन्तु-लाघव-रूपम्, तस्मात् स्थावरत्वादिकं प्राप्यते, तामलितापसादीनां तु शास्त्रेष्विन्द्रत्वादिसाप्तिः कथिताऽस्ति, सा च सकामनि-र्जरा भवति, यदुक्तं तत्त्वार्थभाष्यनवमाध्ययनवृत्तौ—'अमरेषु तावदिन्द्रसामानिकादिस्थानानि प्राप्नोतीति' । ननु ज्ञेया सका-मायमिना' मित्यत्र यदि यमिनाम्—यतीनामिव, सकामनि-र्जरा प्राच्यते आचकाणामविरतसम्यग्दृष्ट्यादीनां च का गतिरिति चेत् उच्यते—यमिनामिति सामान्यतयोक्तेः आच-कादीनामपि तारतम्येन द्वादशदेवलोकादिदायका सकामा भवतीति ज्ञायते, आद्धादीनामित्यत्रादिशब्दाद्वालतपस्वि-नामपि कथमिति चेत्, शृणु, वालमसमर्थं सम्मार्गप्रदाने सकलकर्मक्षये वा, वालं च तत्तपश्च वालतपः, तच्चाग्नि-प्रवेशभृगुगिरिप्रपतनादिकायक्लेशरूपम्, कायक्लेशश्च, ' का यकिलेसो संलीणया ये ' त्यागमववचनाद्वाह्यतपः तच्च स-मामनिर्जरोहेतुरिति ॥ १०५ ॥ सम्यग्दृशां मिथ्यात्वदृशां प-रपक्षिणां च तपागच्छाचार्यप्रभृतिभिः प्रत्याख्यानं कार्यते तन्मार्गानुसारि भवति न वा इति प्रश्ने, उत्तरम्—तत्सर्व-मपि प्रत्याख्यानं मार्गानुसारीति ज्ञानमस्ति, परं प्रत्याख्या-नकर्ता यदि प्रत्याख्यानविधिं न जानाति तदा तस्य तद्विधिं प्रज्ञाप्य कार्यते इति विशेषो ज्ञेयः ॥ १०६ ॥ सेन० ४ उल्ला० ।

मिच्छादिष्टिय-मिथ्यादृष्टिक-त्रि०। सम्यक्त्वगुणरहिते, स्था०।

दुविहा णेरइया पप्पत्ता । तं जहा—सम्मदिष्टिया चैव,

मिच्छादिष्टिया चैव, एगिदियवज्जा सव्वे ।

एकेन्द्रयाणां सम्यक्त्वं नास्ति । स्था० २ डा० २ उ० ।

मिच्छादिष्टिगुणद्वारा-मिथ्यादृष्टिगुणस्थान-न० । प्रथमगुण-

स्थानं, पं० सं० १ द्वार । मिथ्या-विपर्यस्ता दृष्टिर्हृन्प्र-णीतजीवाजीवादिवस्तुप्रतिपत्तिर्यस्य भक्षितहृन्पुष्पस्य सिंते पीतप्रतिपत्तिवत्, स मिथ्यादृष्टिस्तस्य गुणस्थानं ज्ञानादिगुणानामविशुद्धिप्रकर्षविशुद्धयपकर्षकृतः स्वरूपविशेषो मिथ्यादृष्टिगुणस्थानम् । ननु यदि मिथ्यादृष्टिस्ततः क-थं तस्य गुणस्थानसंभवः, गुणा हि ज्ञानादिरूपास्तत्कथं ने-दृष्टौ विपर्यस्तायां भवेयुरिति ? उच्यते—इह यद्यपि सर्वथाऽ-तिप्रबलमिथ्यात्वमोहनीयादयादर्हन्प्रणीतजीवाजीवादिवस्तु-प्रतिपत्तिरूपा दृष्टिरसुमतो विपर्यस्ता भवति, तथाऽपि का-चिन्मनुष्यपश्वादिप्रतिपत्तिरविपर्यस्ता, ततो निगोदावस्थायामपि तथाभूताव्यक्तस्पर्शमात्रप्रतिपत्तिरविपर्यस्ता भवति-अन्यथा जीवत्वप्रसङ्गात् । यदाह आगमः—" सव्वजीवाणं पि अणं अक्खरस्स अणंतभागे निच्चुग्घाडिओ चिट्ठइः जइ पुण सोऽवि आवरिज्जिज्जा, तो णं जीवा अजीवत्तणं पाविज्ज ति । " तथाहि—समुच्चनानिवहलजीमूतपटलेन दिनकररजनिकरकरनिकरतिरस्कारोऽपि नैकान्तेन तत्प्रभा-नाशः संपद्यते, प्रतिप्राणिप्रसिद्धादिनरजनिविभागाभावप्र-सङ्गात् । उक्तं च—" सुदठु वि मंहसमुदये, होइ पहा चंदसू-राणं " इति । एवमिहाऽपि प्रबलमिथ्यात्वोदयेऽपि काचि-दविपर्यस्ताऽपि दृष्टिर्भवतीति तदपेक्षया मिथ्यादृष्टेरपि गु-णस्थानसंभवः । यद्येवं ततः कथमसौ मिथ्यादृष्टिरेव मनु-ष्यपश्वादिप्रतिपत्त्यपेक्षयाऽन्ततो निगोदावस्थायामपि तथा-भूताव्यक्तस्पर्शमात्रप्रतिपत्त्यपेक्षया वा सम्यग्दृष्टिवादिपि, नैष दोषः, यतो-भगवद्दर्हन्प्रणीतं सकलमपि द्वादशाङ्गा-र्थमभिरोचयमानोऽपि यदि तद्दिनमेकप्यक्षरं न रोचय-ति तदानीमप्येव मिथ्यादृष्टिरेवाच्यते, तस्य भगवति स-र्वज्ञे प्रत्ययनाशत् । तदुक्तम्—

पयमक्खरं पि एक्कं, पि जो न रोणइ सुत्तनिहिट्ठं ।

संसं रोयंते वि हु, मिच्छादिष्टो जमालि व्व ॥ १ ॥ इति ।

किं पुनर्भगवद्दर्हन्प्रहितसकलजीवाऽजीवादिवस्तुतत्त्वप्र-तिपत्तिर्विकल इति । कर्म० २ कर्म० ।

मिच्छादुग-मिथ्याद्विक-न० । मिथ्यादृष्टिसास्वादनलक्षणे मिथ्यादृष्टिद्विके, कर्म० ४ कर्म० ।

मिच्छाराय-म्लच्छाराज-पुं० । अनार्यनृपे, आव० ४ अ० ।

मिच्छा-मिथ्या-अव्य० । विपरीते, आव० ४ अ० । विशेष० । सूत्र० । असमीचीने, स्था० ३ डा० ३ उ० । उत्त० । सूत्र० । अनु० । असत्ये, उत्त० ४ अ० । " मिच्छा मोहं वितहं अलिश्रं असच्चं असम्भूञ्चं " पाइ० ना० ५३ गाथा । मिथ्या वितथम नृतमिति पर्यायाः । स्था० १० डा० । प्रश्न० । ध० । विपर्यस्त-दृष्टिरेव, आनु० । आ० म० । मिच्छ ति वा वितहं ति वा असच्चं ति वा असव्वयं ति वा अकरणजं ति वा एगट्ठा । आ० चू० १ अ० ।

मिच्छाकार-मिथ्याकार-पुं० । कृतपातकस्य परितापकोः प्रायश्चित्तं, आव० ४ अ० ।

मिच्छाकिरिया-मिथ्याक्रिया-स्त्री० । जिनोक्तगीतिविपर्ययेण-त्यादिपदार्थाभ्युपगमं, आ० चू० ४ अ० । आव० ।

मिच्छाचार-मिथ्याचार-पुं० । मिथ्याऽलीको विशिष्टभाव-
शून्य आचारो यस्य स मिथ्याचारः । बाह्यकिल्बिलङ्गे, “वा-
ह्येन्द्रियाणि संयम्य, य आस्ते मनसा स्मरन् । इन्द्रियार्थान्
विमूढात्मा, मिथ्याचारः स उच्यते ॥ १ ॥” पो० १ विव० ।
मिच्छाणान्-मिथ्याज्ञान-न० । विपर्यस्तप्रतिपत्तौ, प्रव०
१०७ द्वार ।

मिच्छादंड-मिथ्यादण्ड-पुं० । मिथ्यैवानपराधिष्वेव दोषमा-
रोप्य दण्डो मिथ्यादण्डः । अनपराधदण्डे, सूत्र० २ श्रु० २
अ० । दशा० । मिथ्यात्वपूर्वोयां हिंसायाम्, स्था० ७ ठा० ।
मिच्छादंसण-मिथ्यादर्शन-न० । मिथ्या-विपरीतं दर्शनं मि-
थ्यादर्शनम् । स्था० ३ ठा० ३ उ० । मोहकर्मोदयजे,
आ० चू० ४ अ० । आव० । विपर्यस्तदर्शने, आतु० । अत-
स्वार्थश्रद्धाने, स० ३ सम० । प्रज्ञा० । औ० । स्था० । अत-
त्वे तत्त्वाभिनिवेशे, तत्त्वे चातत्त्वाभिनिवेशे, सूत्र० १ श्रु० १६
अ० । मिथ्यादर्शने च पञ्चधा-अभिप्रहिकानभिप्रहिकाभिनि-
वेशिकानाभोगिकसांशयिकभेदादुपाधिभेदतो बहुतरभेदं चे-
ति । स्था० १ ठा० ।

मिच्छादंसणे दुविहे पन्नत्ते, तं जहा-अभिगगहियमिच्छा-
दंसणे चैव, अणभिगगहियमिच्छादंसणे चैव । स्था० २ ठा०
१ उ० । (स्वस्वस्थाने व्याख्याते)

मिच्छादंसणकिरिया-मिथ्यादर्शनक्रिया-स्त्री० । मिथ्यादर्श-
नप्रत्ययिकयां क्रियायाम्, भ० ३ श० २ उ० ।

मिच्छादंसणकिरिया दुविहा पणत्ता । तं जहा-आय-
रियमिच्छादंसणवत्तिया, तव्वइरित्तमिच्छादंसणकिरिया
चेति । स्था० २ ठा० ।

मिच्छादंसणलद्धि-मिथ्यादर्शनलद्धि-पुं० । मिथ्यादृष्टौ, भ०
२ श० २ उ० ।

मिच्छादंसणवत्तिया-मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी-स्त्री० । मिथ्या-
दर्शने प्रत्ययो हेतुर्यस्याः सा मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी । मोहोद-
यजे क्रियाभेदे, प्रति० । स्था० । आव० ।

मिच्छादंसणसल्ल-मिथ्यादर्शनशल्य-न० । तोमरादिशल्य-
तुल्ये मिथ्यात्वे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । “ मिच्छादंसण-
सल्ल ” मिथ्यात्वदर्शनम्-विपर्यस्तदृष्टिस्तदेव तोमरादि-
शल्यमिव शल्यं दुःखहेतुत्वात् मिथ्यादर्शनशल्यमिति । स्था०
१ ठा० । प्रव० ।

मिच्छादुक्कड-मिथ्यादुष्कृत-न० । प्रतिक्रामामीत्यत्र प्रतिक-
रणे, आ० म० १ अ० । प्रतिक्रामामीत्यत्र प्रतिक्रमणं मि-
थ्यादुष्कृतमभिधीयते, तच्च द्विधा । द्रव्यतो, भावतश्च ।
तथा चाह नियुक्तिकारः-

द्रव्यमि निणहगार्ड, कुलालमिच्छं ति तत्थुदाहरणं ।

भावमि तदुवउत्तो, मिगावई तत्थुदाहरणं ॥

द्रव्ये-द्रव्यप्रतिक्रमणे, प्रतिक्रमणप्रतिक्रमणवतोरभेदोपचा-

रात्, निहवादि-आदिशब्दादनुपयुक्तादिपरिग्रहः । तत्रोदाह-
रणम्-कुलालमिथ्यादुष्कृतम्, तच्चैवम्-एगस्स कुंभका-
रस्स कुडीए साहुणो ठिया, तत्थेगो चेल्लगो तस्स कुं-
भगारस्स भंडाणि अंगुलिधणुहणं ककरेहि विंधई,
कुंभगारेण पडिगयं, तेण दिट्ठो, भणिओ य-कीस मे
भंडाणि विंधसि ?, खुडुगो भणइ-‘मिच्छा दुक्कडं
ति’ एवं सो पुणे वि विंधिऊण मिच्छा दुक्कडं देइ ।
पच्छा कुंभगारेण तस्स खुडुगस्स कणामोडओ दिट्ठो ।
सो भणइ-दुक्खाविज्जामि अहं, कुंभगारो भणइ-मिच्छा मि
दुक्कडं । एवं सो पुणे २ कणामोडयं दाऊण मिच्छा मि दुक्कडं
ति करेइ । पच्छा चेल्लगो भणइ-अहो सुंदरं मिच्छादुक्कडं
ति । कुंभकारो भणति-तुज्जं वि एरिसं चेव मिच्छादुक्कडं
ति । पच्छा ठितो विंधियव्वस्स । “ जं दुक्कडं ति मिच्छा, तं
चेव निसेवई पुणे पावं । पच्चक्खमुसावाई, मायानियडिण्णसं-
गो य ॥ ६२५ ॥ ” एवं दव्वपडिक्कमणं ।

भावप्रतिक्रमणं प्रतिपादयति-

(भावंमि इत्यादि) भावप्रतिक्रमणम् । तुदुपयुक्त एव
तस्मिन्नाधिकृते शुभव्यापारे उययुक्तो यत्करोति प्रतिक्रमणं
तद्भावप्रतिक्रमणम् । तत्रोदाहरणं मृगापतिस्तच्चेदम्-भयवं
वद्धमाणसामी कोसंघीए समोसरितो, तत्थ चंदसूरा भय-
वंतं वंदिउं सविमाणा ओइएणा । तत्थ मिगावती अज्जा
उदयणमाया दिवसो त्ति काउं चिरं ठिया । सेसाओ
साहुणीओ तित्थयरं वंदिऊण पडिगयाओ । चंदसूरा वि
तित्थयरं वंदिऊण पडिगया, सिग्घमेव वियालीभूयं । मि-
गावती संभेता गया अज्जचंदणासगासं । एयातो ताव
पडिक्कंताउं मिगावती आलोएउं पवत्ता । अज्जचंदणाए
भन्नति-कीस अज्जे ! चिरं ठियाऽसि ? न जुत्तं नाम
तुमं कुलणप्सयाए एगागिणीए चिरं अच्छियं ति, सा सच्चा-
वेण ‘मिच्छा मि दुक्कडं’ ति, भणमाणी अज्जचंदणाए पाएसु
पडिया । अज्जचंदणाऽवि ताए वेलाए संथारगं गया, ताहे
निहा आगया पसुत्ता, मिगावतीए वि मा खुज्जिहि त्ति सो
हत्थो संथारगं वडावितो । साऽवि बुद्धा भणइ-किमेयं ति
अज्ज च तुमं अच्छसि त्ति दुक्कडं निहापमाणं न उडुवि-
याऽसि मियावती तीए भणति-एस सप्पो मा ते खाहि त्ति,
हत्थो वडावितो । सा भणइ, कहिं से दरिसेइ, अज्जचं-
दणा अपेच्छुमाणी भणइ । अज्जे ! किं ते अतिसओ । सा
भणइ-आमं, तो किं छाउमत्थो केवल्लिगो वा । सा भणइ केव-
लिगो । पच्छा अज्जचंदणा पाएसु पडिऊण भणइ-‘मिच्छा मि
दुक्कडं’ केवली आसाइतो, एवं भावपडिक्कमणं एत्थ गाहा ।

जइ य पडिक्कमियव्वं, अवस्सकाऊण पावयं कम्मं ।

तं चेव न कायव्वं, तो हांइ पण पडिक्कंता ॥ ६२३ ॥

आ० म० १ अ० ।

संप्रति मिथ्याकारविषयप्रतिपादनार्थमाह-

संजमजोगे अब्भु-ट्टियस्स जं किंचि वितहमायरियं ।

मिच्छा एयं ति विया-णिऊण मिच्छं ति कायव्वं ॥ ६२३ ॥

संयमयोगः-समितिगुप्तिरूपः, तस्मिन् विषये अभ्युत्थि-
तस्य-सतो.यन् किंचिद्विषयम्-अन्वथा, आचरितम्-आसे-
वितम्, संभूतमिति वाक्यशेषः । मिथ्या-विपरीतम्, एतदिति

विज्ञाय, किम्?, 'मिच्छे' ति कायव्यं' इति । मिथ्येति कर्त्तव्यम्, तद्विषये मिथ्यादुष्कृतं दातव्यमित्यर्थः ।

संयमयोगविषयायां च प्रवृत्तौ वितथासेवनमिथ्यादुष्कृतं दोषापनयनायलं, न तूपेत्य करणविषयायां नाप्यसकृत् करणगोचरायाम्, तथाचाऽमुमेवोत्सर्गं प्रतिपादयन्नाह—

जइ य पडिक्कमियव्वं, अवस्स काउण पावयं कम्मं ।

तं चेव न कायव्वं, तो होइ पए पडिक्कतो ॥६८३॥

यदि च प्रतिक्लृप्तव्यम्-निवर्त्तितव्यम्, मिथ्यादुष्कृतं दातव्यमित्यर्थः । अवश्यं नियमेन कृत्वा पापकं कर्म, ततश्च तदेव पापकं कर्म न कर्त्तव्यम्, ततो भवति पदे-उत्सर्गपदविषये प्रतिक्रान्तः । अथवा-पदे प्रतिक्रान्त इति । किमुक्तं भवति ?-सुतरां प्रतिक्रान्त इति ।

संप्रति यथाभूतस्येदं मिथ्यादुष्कृतं सुदत्तं भवति तथा-भूतमभिधत्सुराह—

जं दुक्कडं ति मिच्छा, तं भुजो कारणं अपूरंतो ।

तिविहेण पडिक्कतो, तस्स खलु दुक्कडं मिच्छा ॥६८४॥

यदिति-अनिर्दिष्टस्य निर्देशः कारणमिति योगः, ततश्च यत् कारणं यद्वस्तु दुष्टं कृतं दुष्कृतमित्येवं विज्ञाय, 'मिच्छे' ति सूचनात् सूत्रमिति कृत्वा मिथ्यादुष्कृतं दातव्यमिति शयः । भूयः पुनरपि तत्कारणमपूरयन्-अकुर्वन् अनाचरन्निति भावः । यो वर्त्तते इति वाक्यशेषः । तत्र स्वयं कायेनाप्यकुर्वन् अपूरयन्नभिधीयते । तत आह—[तिविहेण पडिक्कतो तस्स खलु दुक्कडं मिच्छा] त्रिविधेन-मनोवाक्कायलक्षणेन योगेन कृतकारितानुमतिभेदयुक्तेन प्रतिक्रान्तो-निवृत्तस्तस्माद्-दुष्कृतकारणात् तस्यैव खलुशब्दोऽवधारणे दुष्कृतं-प्रागुक्तं दुष्कृतं फलदातृत्वमधिकृत्य मिथ्या, भवतीति क्रियाध्याहारः । अथवा-तस्यैव मिथ्यादुष्कृतं भवति, नान्यस्येति ।

सांप्रतं यस्य मिथ्यादुष्कृतं दत्तमपि न सम्यग् भवति

तत्प्रतिपादनार्थमाह—

जं दुक्कडं ति मिच्छा, तं चेव निसेवए पुणो पावं ।

पच्चक्खमुसावई, मायानियडिप्पसंगो य ॥ ६८५ ॥

यत्पापरूपं किंचिदनुष्ठानं दुष्कृतमिति विज्ञाय 'मिच्छा' मिथ्या दुष्कृतदानविषयीकृतम्, यस्तदेव निषेवते पुनः पापं स प्रत्यक्षमुपावादी, कथम्?, दुष्कृतमेतदित्यभिधाय पुनरासेवनात्, तथा तस्य मायानिकृतिप्रसङ्गश्च, स हि दुष्टान्तरात्मा निश्चयतश्चतसा अनिवृत्त एव गुर्वादिप्रज्ञानार्थं मिथ्यादुष्कृतं प्रयच्छति, कुतः?,-पुनरासेवनात्, तत्र मायैव निकृतिः तस्याः प्रसङ्गो मायानिकृतिप्रसङ्गः ।

कः पुनरस्य मिथ्यादुष्कृतपदस्यार्थ इत्याह—

'मि' ति मिउमहवत्ते, 'छ' ति य दोसाण छायेणे होइ ।

'मि' ति य मेराए ठिओ, 'दु' ति दुगुंछामि अप्पाणं ६८६

'क' ति कडं मे पावं, 'ड' ति य डेवेमि तं उवसमेणं ।

एसो मिच्छादुक्कड, पयक्खरत्थो समासेण ॥ ६८७ ॥

मात्ययं वर्णो मृदुमार्दवे वर्त्तते, तत्र मृदुत्वं कार्यनघ्रता, मार्दवं-भावनघ्रता, मृदु च मार्दवं च मृदुमार्दवे । ते अस्य स्त इति मृदुमार्दवः । अन्नादिभ्यः ॥ ७ । २ । ४६ ॥ इति मत्वर्थी-योऽप्रत्ययः । तद्भावस्तत्त्वं तस्मिन् । तथा 'छ' इत्ययं वर्णो दोषाणामसंयमयोगलक्षणानामाच्छादने-स्थगने भवति । 'मि'

इत्ययं वर्णो मर्यादायां चारित्ररूपायां स्थितोऽहमित्यस्यार्थ-स्यऽभिधायकः । 'दु' इत्ययं वर्णो जुगुप्से-निन्दामि दुष्कृत-कारिणमात्मानमित्यस्मिन्नर्थे वर्त्तते । 'क' इत्ययं वर्णः कृतं मया पापमित्येवमभ्युपगमाऽर्थे वर्त्तते, 'ड' इत्ययं वर्णो 'डेवेमि-लङ्ग्यामि अतिक्रमामि, तत्-कृतं पापम्, केनेत्याह-उपशमे-नेत्यस्मिन्नर्थे, एषोऽनन्तरोक्तः प्राकृतशैल्या मिथ्यादुष्कृत-पदस्याचरार्थः । समासेन-संक्षेपेण, । आह-कथं प्रत्येकमक्ष-राणामुक्तार्थता पदवाक्ययोरेवार्थदर्शनात् । उच्यते-इह यथा वाक्यैकदेशत्वात्पदस्यार्थोऽस्ति तथा पदैकदेशत्वाद्गणस्या-पीत्यदोषः, अन्यथा पदस्याप्यर्थशून्यत्वप्रसङ्गः प्रत्येकमक्षरे-ष्वर्थाभावात्, प्रयोगश्च-यत् यत्र प्रत्येकं न विद्यते तत्समुदा-येऽपि न भवति, यथा-सिकतासु तैलम्, इष्यते च वर्णसमुदा-यात्मकस्य पदस्यार्थस्तस्मादन्यथाऽनुपपत्तेर्वर्णानामप्यर्थः प्र-तिपत्तव्य इत्यलं प्रसङ्गेन । आ० म० १ अ० । (मिथ्यादुष्क-तभेदाश्च-अष्टादशलक्षाः चतुर्विंशतिसहस्राः एकं शतं विं-शतिश्च १८२४१२० भवन्ति । ते च युक्तिः 'पडिक्कमण' शब्दे पञ्चमभागे २७२ पृष्ठे दर्शिताः)

मिच्छादुक्कडप्पयोग-मिथ्यादुष्कृतप्रयोग-पुं० । मिथ्यादुष्क-तशब्दप्रयोगे, " जं कहमवि पावकम्मे आसेविते अकर-शितमेयं ति तदभिप्पाएण अपुणकरणतो य अम्भुट्ठियं मिच्छादुक्कडं ति " । आ० चू० १ अ० ।

मिच्छापडिवस-मिथ्याप्रतिपन्न-त्रि० । असम्यक् पिएडैपणा-द्यभिग्रहवति, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ११ उ० ।

मिच्छापवयण-मिथ्याप्रवचन-न० । शाक्यादितीर्थिकशास-ने, स्था० ६ डा० १ ।

मिच्छाभिणिवेश-मिथ्याभिनिवेश-पुं० । असदभिनिवेशे, पो० ११ विव० । स्था० ।

मिच्छायार-मिथ्याचार-पुं० । मिथ्यात्वाविरतिकषाबुद्धि-योगजमोक्षमार्गविपरीतसमाचारे, पञ्चा० २ विव० ।

मिच्छावाय-मिथ्यावाद-पुं० । जिनप्रणीततत्त्वविरुद्धत्वाद्-सम्यग्वादे, स्था० ४ डा० २ उ० ।

मिच्छासंठियभाव-मिथ्यासंस्थितभावन-त्रि० । मिथ्या विपरीता संस्थिता स्वानुग्रहारूढा भावना-अन्तःकरणवृ-त्तिर्येषां ते मिथ्यासंस्थितभावनाः । मिथ्यात्वोपहतदृष्टिषु, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

मिच्छासुय-मिथ्याश्रुत-न० । मिथ्यादृष्टीमिथ्यादृष्टिप्रणीते वि-परीताऽर्थतया परिणते श्रुतज्ञाने, कर्म० १ कर्म० विशेष० न० ।

से कि तं मिच्छासुयं?, मिच्छासुयं जं इमं अस्साणि-हिं मिच्छादिद्विहं सच्छंदबुद्धिमइविगप्पिअं, तं जहा-भारहं रामायणं भीमासुरुक्खं कोडिल्लयं सगडभदिआ-ओ खोड (घोडग) मुहं कप्पासिअं नागसुहुमं कणस-त्तरी वइसेसिअं बुद्धवयणं तेरासिअं काविलिअं लोगाय-यं सड्ढितं मादरं पुराणं वागरणं भागवं पायंजली पुस्स-देवयं लेहं गणिअं सउखरुअं नाडयाइं, अहवा-वाव-त्तरिकलाओ चत्तारि अ वेआ संगोवंगा, एआइं मिच्छदि-

द्विस्म मिच्छत्तपरिगृह्याइं मिच्छासुत्रं, एयाइं चैव सम्मदिद्विस्म सम्मत्तपरिगृह्याइं सम्मसुत्रं, अहवा-
मिच्छादिद्विस्म वि एयाइं चैव सम्मसुत्रं, कम्हा ?,
सम्मत्तहउत्तण्णो, जम्हा ते मिच्छादिद्विस्मा तेहि चैव
समएहिं चोइआ समाणा केइ सपक्खदिद्वीओ चयंति ।
से तं मिच्छासुत्रं । (सूत्र-४१)

(' से किं त ' मित्यादि) अथ किं तन्मिथ्याश्रुतम् ? आ-
चार्य आह—मिथ्याश्रुतं यदिदमज्ञानिकैः, तत्र यथाऽल्पध-
ना लोकेऽधना उच्यन्ते, एवं सम्यग्दृष्टयोऽप्यल्पज्ञानभावा-
दज्ञानिकश्च उच्यन्ते, तत आह—मिथ्यादृष्टिभिः, किं स्व-
च्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितम् । तत्रावग्रहे हेतुबुद्धिः, अपायधा-
रणे मतिः, स्वच्छन्देन स्वाभिप्रायेण तत्त्वतः सर्वज्ञप्रणी-
तानुसारमन्तरेणेत्यर्थः, बुद्धिमतिभ्यां विकल्पितं, स्व-
च्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितम् । स्वबुद्धिकल्पनाशिल्यनिमित्तमि-
त्यर्थः, तद्यथा—' भारतामित्यादि, यावन् चत्वारि वेद्या
संगोवंगा ' भारतादयश्च ग्रन्था लोके प्रसिद्धास्ततो
लोकत एव तेषां स्वरूपमवगन्तव्यम्, ते च स्वरूपतो
यथावस्थितवस्त्वभिधानविकलतया मिथ्याश्रुतमवसेयाः,
एतेऽपि च स्वामिसम्बन्धचिन्तायां भाज्याः, तथा-
चाह—' एयाइं ' इत्यादि, एतानि भारतादीनि शास्त्राणि
मिथ्यादृष्टेर्मित्यान्वपरिगृहीतानि भवन्ति ततो विपरीता-
भिनिवेशवृद्धिहेतुत्वान्मिथ्याश्रुतम्, एतामेव च भारता-
दीनि शास्त्राणि सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिगृहीतानि भव-
न्ति सम्यक्त्वेन यथावस्थिताऽसारतापरिभावनरूपेण परि-
गृहीतानि तस्य सम्यक्श्रुतं, तद्वतासारतादर्शनेन स्थिर-
तरसम्यक्त्वपरिणामहेतुत्वात्, (' अहवे ' त्यादि,)
अथवा—मिथ्यादृष्टेरपि सतः कस्यचिदेतानि भारता-
दीनि शास्त्राणि सम्यक्श्रुतम् । शिष्य आह—कस्मात् ?
आचार्य आह—सम्यक्त्वंहेतुत्वात्, सम्यक्त्वंहेतुत्वंमेव भा-
वयति—यस्मात्ते मिथ्यादृष्टयः तैरेव समग्रैः सिद्धान्तैर्वेदादि-
भिः पूर्वापरविरोधेन यथा रागादिपरीतः पुरुषस्तावन्ना-
तीन्द्रियमर्थमवबुध्यते रागादिपरीतत्वाद् अस्मादशब्दं वेदे-
षु चातीन्द्रियाः प्रायोऽर्था व्यावर्त्यन्ते अतीन्द्रियार्थदर्शी
च वीतरागः सर्वज्ञो नाभ्युपगम्यते, ततः कथं वेदार्थप्रती-
तिरित्येवमादिलक्षणेन बोधनाः सन्तः केचन विवेकिनः स-
त्या (शाक्या) दय इव स्वपक्षदृष्टीः स्वदर्शनानि त्यजन्ति,
भगवच्छासनं प्रतिपद्यन्ते इत्यर्थः, तत एव सम्यक्त्वंहेतुत्वाद्दे-
वादीन्यपि शास्त्राणि केषाञ्चिन्मिथ्यादृष्टीनामपि सम्यक्श्रुत-
म् । (' से त ' मित्यादि) तदेतन्मिथ्याश्रुतम् । न० । वृ० ।

मिच्छुकड—मिथ्यादृष्टकृत—न० । प्रतिक्रमेण, महा० १ चू० ।

मिच्छोवणस—मिथ्योपदेश—पुं० । असदुपदेशरूपे, द्वितीयेऽति-
चारे, ध० मिथ्योपदेशः—असदुपदेशः, प्रतिपन्नसत्यव्रतस्य हि
परपीडाकरं यन्नतमसत्यमेव, ततः प्रमादात् परपीडाकरणे
उपदेशोऽतिचारो यथा—वाह्यन्तां खरोप्रादयो, हन्यन्तां दस्य-
घ इति । यद्वा—यथास्थितोऽर्थस्तथोपदेशः साधीयान्, वि-
परीतस्तु अयथाथोपदेशः, यथा—परेण संदेहापेक्षेन पृष्ठं न
तथोपदेशः, यद्वा—विवाहे स्वयं परेण वा अन्यतराभि-
संधानोपायोपदेशः । अयं च यद्यपि मृषावाद्यामीत्यत्र अ-

ते भङ्ग एव, न वदामीति व्रतान्तरे न किञ्चन तथापि सह-
साकारानाभोगाभ्यामतिक्रमादिभिर्वा मृषावादे परप्रवर्तनं
व्रतस्यातिचारः । अथवा—व्रतसंरक्षणबुद्ध्या परवृत्तान्त
कथनद्वारेण मृषोपदेशो यच्छ्रुतोऽतिचारोऽयं व्रतसापेक्षत्वान्मृ-
षावादे परप्रवर्तनाच्च भ्रष्टाभ्रष्टरूपत्वाद् व्रतस्येति द्विती-
योऽतिचारः । ध० २ अधि० ।

मिच्छोवजीवि—मिथ्योपजीविन्—त्रि० । मिथ्याचारप्रवृत्ते मा-
याविनि, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० ।

मिच्छोवधार—मिथ्योपचार—पुं० । मातृस्थानगर्भे क्रियाविशेषे,
आच० १ अ० ।

मिज्जमाण—मीयमान—त्रि० । तोल्यमाने, आच० । सूत्र० ।

मार्यमाण—त्रि० । हिंसायां बहुकूरकर्माचौरोऽयं पारदारिक
इति वा इत्येवं कर्मणा परिच्छिद्यमाने हिंस्यमाने, सूत्र० १
श्रु० ७ अ० ।

मिज्झ—मेध्य—त्रि० । शुचिद्रव्ये, स्था० १० ठा० ।

मिट्ठ—मिष्ट—त्रि० । इत्थपादौ ॥ ८ । १ । १२८ ॥ इति आदि-
र्कृत इत्यम् । प्रा० १ पाद ।

मिणगोणस्—मिणगोनस्—पुं० । सर्पजातिविशेषे, व्य० १ उ० ।

मिणाय—देशी—बलात्कारे, दे० ना० ६ वर्ग १२६ गाथा ।

मिणाल—मृणाल—न० । कमलनाले, आच० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

मित्त—मित्र—न० । सुहृदि, विपा० १ श्रु० ३ अ० । कल्प० । नि० ।

भ० । जी० । औ० । पश्चात् स्नेहवति, स्था० ४ ठा० ३
उ० । विपा० । सकलकालमव्यभिचारिहितोपदेशदायिनि, ज०
२ वत्त० । विज्ञातश्लोकपदवर्णादिसंख्ये, अनु० । स्था० । ब्रा०
उत्त० । सू० प्र० । आच० । अहोरात्रस्य चतुर्थे मुहूर्ते,
च० प्र० १० पाहु० । सूत्र० । ज्यो० । स० । ज० । कल्प० । अनुरा-
धानक्षत्रस्य देवतायाम्, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

छच्चवे य आरभडो, सोमित्तो पंचअंगुलो होई ।

चत्वारि य वइरिज्जो, दुच्चवे य सावसू होई ॥ ४० ॥

दे० प० । ८६५ गाथा । ज० । मित्रनाम्नि देवे, ज० ७ वत्त० ।
उज्झितकदारजन्मभूमिवाणिकग्रामराजे, विपा० १ श्रु० २ अ० ।
[उज्झयय शब्दे द्वितीयभागे ७४६ पृष्ठे कथा गता] "जग-
न्मित्रं यत्र मित्र—सुमित्रान्वयपङ्कजे । अश्वावयोधनिर्व्यूढ-
व्रतोऽभूत्सुव्रतो जिनः ॥ १ ॥" ती० १० कल्प । मार्तण्डे, पुं० ।
"अक्रो तरणी मित्तो, मत्तडो दिणमणी पयंगो य । अहिमय-
रो पच्चूहो, दिअसयरो अंसुमाली अ ।" पाइ० ना० ४ गा-
था । वयस्ये, "मित्तो सही वयसो" पाइ० ना० १०० गाथा ।
मणिपदायाः शास्तरि खनामख्याते राजनि, विपा० २ श्रु० ६ अ० ।
मित्तकेशी—मित्रकेशी—स्त्री० । जम्बूद्वीपं रुचकपर्वतस्य रत्नो
च्चकूटवास्तव्यायां दिशाकुमारीमहत्तरिकायाम्, स्था० ८ ठा० ।
मित्तगा—मित्रका—स्त्री० । बलिलोकपालसोमस्याग्रमहिष्याम्,
स्था० ४ ठा० १ उ० ।

मित्तजण—मित्रजन—पुं० । सहवर्द्धितादिसुहृत्लोके, स० । उत्त०
प्रश्न० ।

मित्तण्दि—मित्रनन्दिन्—पुं० । वरदत्तकुमारपतिरि खनाम-
ख्याते राजनि, विपा० २ श्रु० १० अ० ।

मित्रदाम-मित्रदामन्-पुं० । जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे अतीताया-
मुन्मर्षिण्यां जाते प्रथमकुलतीर्थकरे, स० । स्था० ।
मित्रदेव-मित्रदेव-पुं० । आरग्यकल्पोत्पन्ने धनदेवे, तदेव्याम्,
स्त्री० । उक्त० २२ अ० ।

मित्रदेवा-मित्रदेवा-स्त्री० । मित्रनामा देवो यस्याः सा । अ-
नुग्राह्यायाम्, सू० प्र० १० पाहु० ।

मित्रदामदंड-मित्रद्वेपदण्ड-पुं० । मात्रादीनामलपेऽप्यपराधे
महादण्डनिर्वृत्तने, प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

मित्रदासवत्तिय-मित्रद्वेपप्रत्ययिक-पुं० । अमित्रक्रियायाम्,
मातापितृस्वजनादीनामलपेऽप्यपराधे तावद् यद्दण्डं कुरुते
दहनाङ्कनाडातनवध्वन्धनादिकं तन्मित्रद्वेपप्रत्ययिकक्रिया-
स्थानम् । प्रव० १२१ द्वार । स० । आ० चू० । आ० ।

मित्रदापप्रत्ययिकं क्रियास्थानमाह-

अहावेर दसमे किरियाठाणे मित्रदासवत्तिणि ति आ-
हिज्ज, से जहाणामए केड पुरिमे माईहिं वा पितीहिं वा
भाईहिं वा भइणीहिं वा भज्जाहिं वा भूयाहिं वा पुत्तेहिं
वा सुएहाहिं वा सद्धिं संवसमाणे तेसिं अन्नयरंसि अ-
हालहुगंसि अवराहंसि सयमेव गरुयं दंडं निव्वत्तेति । तं
जहा-सीओदगवियडंसि वा कायं उच्छोलित्ता भवति,
उमिणोदगवियडणे वा कायं ओसिंचित्ता भवति, अग-
णिकाएणं कायं उवडहित्ता भवति, जोत्तेण वा वेत्तेण वा
खेत्तेण वा तयाइ वा कस्सेण वा छियाए वा लयाए वा
अमयरण वा दवरस्स पासाई उदालित्ता भवति, दंडेण
वा अट्टीणं वा मुट्टीण वा लेलूण वा कवालेण वा कायं
आउट्टित्ता भवति, तहप्पगारं पुरिसजाए संवसमाणे दु-
म्मणा भवति, पवसमाणे सुमणा भवति, तहप्पगारे पुरिस-
जाए दंडपासी दंडगुण्णं दंडपुरकडे अहिए इमंसि लोगांसि
अहिए परंसि लोगांसि संजलणे कोहणे पिट्ठिमंसि याऽवि
भवति, एवं खलु तस्स तप्पत्तिं सावर्जंति आहिजंति दसमे
किरियठाणे मित्रदासवत्तिणि ति आहिए ॥ सूत्र-२६ ॥

तद्यथानाम कश्चिद्विरूपः प्रभुकल्पो मातापितृसुहृत्स्वज-
नादिभिः साद्धं परिवर्त्तयेत्तेषां च मातापित्रादीनामन्यतमेना-
नाभागतया यथाकर्त्तव्यं तन्मित्रद्वेपपराधे वाचिके-दुर्वच-
नादिके, तथा कायिके-हस्तपादादिके, संघट्टनरूपे कृते
सति स्वयमेव आत्मना क्रोधाध्मातो गुरुतरं दण्डं दुःखोत्पा-
दकं निर्वर्त्तयति-करोति । तद्यथा-शीतोदके विकटे-प्रभूते,
शीते वा शिशिरादौ तस्य-अपराधकर्तुः कायमधो बोलयिता
भवति, तथोष्णोदकविकटेन कायं शरीरमपसिञ्चयिता । तत्र
विकटप्रहणादुष्णतलेन काञ्जिकादिना वा कायमुपतापयिता
भवति । तथाऽभिप्रायेणोल्मुकेन तत्रायसा वा कायमुपदाह-
यिता भवति । तथा-जोत्रेण वा घेत्त्रेण वा नेत्रेण वा त्वचा
वा सनादिकया लतया वाऽन्यतमेन वा दवरकेण ताडन-
तस्तस्यापराधकर्तुः शरीरपार्श्वानि (उदालयितुं ति) चर्माणि
लुम्पयितुं भवति, तथा-दण्डादिना कायमुपताडयिता भवती-
ति । तदेवमलपपराधिन्यापि महाक्रोधदण्डवति तथाप्रकारे

पुरुषजाते एकत्र वसति सति तन्सहवासिनो मानापित्रा-
दयो दुर्मनसस्तदनिष्टाशङ्कया भवन्ति । तस्मिंश्च प्रवर्त्तन्ति दे-
शान्तरे गच्छन्ति गते वा तन्सहवासिनः सुमनसो भवन्ति ।
तथाप्रकारश्च पुरुषजातोऽलपेऽप्यपराधे महान्तं दण्डं
कल्पयतीति । एतदेव दर्शयितुमाह-दण्डस्य पार्श्वे दण्ड-
पार्श्वे, तद्विद्यते यस्यासौ दण्डपार्श्वी, स्वल्पतया स्तोका-
पराधेऽपि कुप्यति दण्डं च पानयति । तमप्यतिगुरुमिति
दर्शयितुमाह-दण्डेन गुरुको दण्डगुरुः । यस्य च दण्डो
महान् भवति असौ दण्डेन गुरुर्भवति । तथा दण्डः पुर-
स्कृतः सदा पुरस्कृतदण्ड इत्यर्थः । स चैवंभूतः स्वस्य
परेषां चास्मिन् लोकेऽस्मिन्नेव जन्मनि अहितः प्राणिनाम-
हितदण्डपातनात्, तथा परस्मिन्नपि जन्मन्यसावहितस्त-
च्छीलतया चासौ यस्य कस्यचिदेव येन केनचिदेव निमित्ते-
न क्षणे क्षणे संज्वलयतीति संज्वलनः, स चात्यन्तक्रोधो
वधधन्धच्छविच्छेदादिषु शीघ्रमेव क्रियासु प्रवर्त्तते तदभा-
वेऽप्युक्तद्वेपतया मर्मोद्धाटनतः पृष्ठमांसमपि खादेत्तत्त-
दसौ घृयान् येनासावपि परः संज्वलयेत् ज्वलितश्चान्ये-
षामपकुर्यात्, तदेवं खलु तस्य महादण्डप्रवर्त्तयितुस्तद्दण्ड-
प्रत्ययिकं सावद्यं कर्माऽऽधीयते । तदेतद्दण्डं क्रियास्थानं
मित्रद्वेपप्रत्ययिकमाख्यातमिति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

मित्रप्पभ-मित्रप्रभ-पुं० । स्वनामख्याते अम्पापुरीश्वरे, आ०
क० ४ अ० । आ० । आ० चू० । (संवेगशब्दे कथा)

मित्रवल-मित्रवल-पुं० । सुहृत्पदाद्वले, तन्मित्रवलं मे भवि-
ष्यति येनाहमापदं सुखेनैव निस्तरिष्यामीति । आ० १
श्रु० २ अ० २ उ० ।

मित्ररूप-मित्ररूप-पुं० । मित्रस्येव रूपमाकारो याह्योपचा-
रकारणत्वाद्यस्य स मित्ररूपः । मित्राभासे, स्था० ४४० ४४० ।

मित्रल-देशी-कन्दपे. दे० ना० ६ वर्ग १२६ गाथा ।

मित्रव-मित्रवत्-त्रि० । मित्राणि विद्यन्ते यस्य स मित्रवान् ।
उक्त० ३ अ० । सहपांशुकीडितादिके, उक्त० ३ अ० ।

मित्रवई-मित्रवती-स्त्री० । सुदर्शनश्रेष्ठस्त्रियाम्, आ० चू० ६ अ० ।

मित्रायग-मित्रवाचक-पुं० । स्वनामख्याते सुप्रसिद्धे श्रुत-
स्थविरे, व्य० १ उ० ।

मित्रवाहण-मित्रवाहन-पुं० । जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे आगामि-
न्यामुन्मर्षिण्यां द्वितीये तीर्थकरे, स्था० ७ ठा० ।

मितविरिय-मित्रवीर्य-पुं० । सम्भवजिनशिष्ये, ति० ।

मितसिरि-मित्रश्री-पुं० । आमलकल्पावास्तव्ये स्वनामख्याते
श्रावके, येन जीवप्रादेशिकनिहवाचार्यास्तप्यगुप्तः कुरसि-
कथादिना प्रतिचालितः । विशेष० आ० चू० । आ० म० स्था० ।

मितसेण-मित्रसेन-पुं० । स्वनामख्याते अयोध्यानगरीराज-
जयचन्द्रमित्र, ध० २० ।

आसीत् पुर्यामयोध्याया-मयोध्यायामरातिभिः ।

धर्मकर्माण निस्तन्द्रो, जयचन्द्रो महीपतिः ॥ १ ॥

तस्य प्रियतमा चारु-दर्शना चारुदर्शना ।

सूनुश्चानूनपुण्यश्री-श्चन्द्रश्चन्द्रसदृक् दृशाः ॥ २ ॥

शृङ्गारबहुलः श्येन-पुराहिततनुर्द्रवः ।

तन्मित्रं मित्रसेनोऽभूत्-कलिकौमुदलप्रियः ॥ ३ ॥

एकदा तत्पुरोद्याने, दुष्यन्ते धनपावकः ।
 आगादागाम्यतीनादि-येदिसुगुण्युग्मधरः ॥ ४ ॥
 तं नन्तुं द्रुन्तुरानन्दे-द्विधगोमाञ्जकञ्चुकः ।
 जगाम जगतीनाथः, सुमित्रसुतसंयुतः ॥ ५ ॥
 राजा निष्प्रतिमं रूपं, दृष्ट्वा तस्य मुनीशितुः ।
 पप्रच्छ स्वच्छर्ध्वांगं, विस्मयस्मेरलोचनः ॥ ६ ॥
 सत्यप्यसदृशे रूपे, साम्राज्यविभवेचित्ते ।
 कुतो वैराभ्यतः पूज्यै-जगृहं दुर्कारं व्रतम् ॥ ७ ॥
 गुरुराह मया दृष्टः, सोऽरघवो नराधिप ! ।
 सदा युक्ता बहन्तिलं, संपूर्णो भयनामकः ॥ ८ ॥
 चत्वारो रागविद्वेष-मिथ्यात्वस्मरसंज्ञिताः ।
 दृढा सागध्यस्तत्र, मोहः सज्जपतिः पुनः ॥ ९ ॥
 यिनाऽपि चारिचारिभ्यां, सवला वेगशालिनः ।
 महाकायाः कपायाख्या, वृषभास्तत्र पाडश ॥ १० ॥
 हास्यशोकभयाद्यास्तु, कर्कशा कर्मकारकाः ।
 जुगुप्सारात्यरत्यरत्याद्या-स्तेषां च परिचारिकाः ॥ ११ ॥
 दुष्टयोगप्रमादाख्यं, तत्र तुम्बह्वयं महत् ।
 विलासोल्लासविद्योके-हावभावादिकाः स्वराः ॥ १२ ॥
 तत्रासेयतजीवाख्यः, कृपोऽदृष्टतलः सदा ।
 पापाविगतिपानीय-संभागपरिपूरितः ॥ १३ ॥
 पापाविगतिनीरौघ-मग्नपूरितरेचितम् ।
 सुदीर्घं जीवलोकाख्यं, घटीयन्त्रमभङ्गम् ॥ १४ ॥
 पदकार उच्चकैर्मृग्यु-रङ्गानं तु प्रतीच्छुकः ।
 दृढं मिथ्याभिमानाख्यं, तस्य दार्ढ्यदिकं सदा ॥ १५ ॥
 अतिसेकितप्रचित्ताख्या, तत्र निर्वहणी पृथुः ।
 अतिद्राघीयर्सा कुल्या, भोगलोलुपताऽभिधा ॥ १६ ॥
 क्षत्रं चित्रक्षितं जन्म, माला दुःखस्य संहतिः ।
 अपरापरजन्माख्याः, केदारा गणनातिगाः ॥ १७ ॥
 पानान्तिकस्त्वसद्वोधो, वीजं कर्मकदम्बकम् ।
 दुष्टो जीवपरीणामो, वापकस्तत्र सोद्यमः ॥ १८ ॥

ततश्च—

उमं तेनारघट्रेन, मित्रं निष्पत्तिमागतम् ।
 प्रभूतसुखदुःखादि, सस्यं नानाविधं नृप ! ॥ १९ ॥
 एवं भवारघट्राति-भ्रमणोद्गीतचतसा ।
 दीक्षा तद्भयघाताय, मयाऽऽदायि नरेश्वर ! ॥ २० ॥
 ध्रुन्वति नृपतिर्भीम-भवाद्गीतमना भृशम् ।
 न्यस्य चन्द्रसुते राज्यं, शमसाम्राज्यमादद ॥ २१ ॥
 समित्तश्चन्द्रराजोऽपि, राजन् ! राज्यधिया तया ।
 सम्यग्दर्शनसंशुद्धं, गृहिधर्ममशिथिर्यत् ॥ २२ ॥
 नन्वा गुरुपदद्वन्द्वं, निजं धाम जगाम राट ।
 अन्यत्र मुनिराजोऽपि-विजं सपरिच्छुदः ॥ २३ ॥
 अन्यदा मित्रमेतेन, राजाऽभाणि रहस्यदः ।
 किमप्यपूर्वं विज्ञानं, दर्शयामि सखे ! तव ॥ २४ ॥
 स प्राह दर्शय क्षिप्रं, ततोऽसौ जम्बुकस्वरम् ।
 तथाऽगमद् यथा रेसुः, पूर्वं हि जम्बुका अपि ॥ २५ ॥
 चुकजुः कुककुटा उच्चैः, कृतं कुककुटकुजितं ।
 निशीथऽपि निशाप्रान्त-मुन्निद्रा मेतिरे जनाः ॥ २६ ॥
 तथा शृङ्गारमागणि, वाक्यान्याह यथा जनः ।
 ददृशालोऽपि जायेत, मन्मथोन्माथितो भृशम् ॥ २७ ॥

ततो राजाऽऽह मित्रैवं, माऽतिचारीनिजं व्रतम् !
 सविकारवचो वक्तुं, न युक्तं शीलशालिनाम् ॥ २८ ॥
 शृङ्गारसारभाषित्व-मेव मुक्ताऽपि नोज्जमति ।
 यदा केलिप्रियत्वेन, तदा राज्ञाऽप्युपेक्षितः ॥ २९ ॥
 प्रोषितभर्तृस्त्रियोऽग्रे, सविकारगिराऽन्यदा ।
 स तथाऽऽख्ययथा सद्यः, सा भूमदनविह्वला ॥ ३० ॥
 तां तथा सविकाराङ्गी, दृष्ट्वा तदेवरः कुधा ।
 तं वचन्ध दृढैर्वन्धै, रे विटोऽसीत्युदारयन् ॥ ३१ ॥
 तदाकर्ण्य नृपो मङ्गु, मोचयित्वा तमाख्यत ।
 व्रतार्तीचारवृत्तस्य, पुष्पं प्राप्तमिदं त्वया ॥ ३२ ॥
 फलं तु नरके घोरे, लप्स्यसे तीव्रवेदनाः ।
 यत्तदा वारितोऽपि त्वं, नातिचारादुपारमः ॥ ३३ ॥
 जिनं दवं गुरुन् साधू-स्तदद्यापि सखे ! स्मर ।
 गर्हस्व दुष्कृतं सर्वं, क्षमय प्राणिसंहति ॥ ३४ ॥
 सोऽपि प्राह सखे गाढं, बन्धनैः पीडितोऽस्म्यहम् ।
 न स्मरामि ततः किञ्चित्, प्रतीकारं कुरुष्व मे ॥ ३५ ॥
 इति जल्पन्नसौ मृत्वा, गजोऽभूद्विन्ध्यभूधरे ।
 ततो बहुभवं भ्रान्त्वा, क्रमान्मोक्षमवाप्स्यति ॥ ३६ ॥
 सविकारवचो वार्द्धि-कुम्भभूश्चन्द्रभूपतिः ।
 राज्यं न्यस्य सुते दीक्षां, गृहीत्वा च ययौ शिवम् ॥ ३७ ॥
 इत्येतेत्य कृतिनः स्वचिन्तसा, मित्रसेनचरितं गताहसः ।
 चञ्चुदुश्चतरदुःखलक्षितं, संत्यजन्तु सविकारजल्पितम् ॥ ३८ ॥
 ध० २० २ अधि० २ लक्ष० ।

मित्रा-मात्रा-स्त्री० । तुल्ये, मात्राशब्दात्तात्पर्यार्थविभ्रान्ते-
 स्तुल्यवाची । यदाह निशीथचूर्णिकृत-मात्राशब्दस्तुल्य-
 वाचीति । व्य० १ उ० ।

मित्रा-स्त्री० । योगदृष्टिभेदे, मित्रादृष्टिस्तृणाग्निकणोपमा न
 तत्त्वतोऽभीष्टकार्यक्षमा सम्यक्प्रयोगकालं यावदनवस्थानात्
 अल्पवीर्यतया, ततः पटुवीजसंस्काराधानानुपपत्तेः विकल-
 प्रयोगभावाद् भावतो वन्दनादिकार्यायोगात् । ध० १ अधि० ।

मित्रां दृष्टिमत्र सप्रपञ्चं निरूपयन्नाह—

मित्रायां दर्शनं मन्दं, योगाङ्गं च यमो भवेत् ।

अखेदो देवकार्यादा-वन्यत्राद्वेष एव च ॥ १ ॥

(मित्रायामिति) मित्रायां दृष्टौ । दर्शनं मन्दम्—स्वल्पो
 बोधः । तृणाग्निकणोद्योतन सदृशः । योगाङ्गं च यमो भ-
 वेदच्छादिभेदः । अखेदोऽव्याकुलतालक्षणः । देवकार्यादा-
 वादिशब्दाद्-गुरुकार्यादिपरिग्रहः । तथा तथोपनतेऽस्मिन्त-
 थापगितोपात्र खेदः, अपि तु प्रवृत्तिरेव, शिरोगुरुत्वादि-
 दोषभाक्त्वेऽपि भवाभिनन्दिनो भोगकार्यवत् । अद्वेषश्चाम-
 त्सरश्चापरत्र त्वंदेवकार्यादौ तथा तत्त्वावेदितया मान्सर्ववीर्य-
 वीजसद्भावेऽपि तद्भावाङ्कुरानुदयात्, तथाविधानुष्ठानमधि-
 कृत्यात् स्थितस्य हि करुणांशवीजस्यैवेत्यस्फुरणमिति । १ ।
 द्वा० २१ द्वा० (यमस्वरूपं सभेदम् ' जम ' शब्दे चतुर्थभागे
 १३६१ पृष्ठे गतम्) मित्रदेवताके नक्षत्रभेदे, स्था० ।

दो मित्रा । सूत्र । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

बाधनेन वितर्काणां, प्रतिपक्षस्य भावनात् ।

योगसौकर्यतोऽमीषां, योगाङ्गत्वमुदाहृतम् ॥ ३ ॥

(बाधनेनेति) वितर्काणां योगपरिपन्थिनां हिंसादीनां प्र-
 तिपक्षस्य भावनात्, बाधनेनानुत्थानोपहितलक्षणेन योग-

स्य सौकर्यतः सामग्रीसंपत्तिलक्षणादमीषामहिंसादीनां यमानां योगाङ्गत्वमुदाहृतम्, न तु धारणादीनामिव समाधेः साक्षादुपकारकत्वेन, न वासनादिवदुत्तरोत्तरोपकारकत्वेनैव, किं तु-प्रतिबन्धकहिंसाद्यपनायकतयैवेत्यर्थः । तदुक्तम्—“वितर्कवाधने प्रतिपक्षभावनमिति ॥” (२-३३) ॥ ३ ॥

क्रोधाह्लोभाच्च मोहाच्च, कृतानुमितकारिताः ।

मृदुमध्याधिमात्राश्च, वितर्काः सप्तविंशतिः ॥ ४ ॥

(क्रोधादिति) क्रोधः-कृत्याकृत्यविवेकोन्मूलकः प्रज्वलनात्मकश्चित्तधर्मस्तस्मात् । लोभः-तृष्णालक्षणस्ततश्च । मोहश्च-सर्वक्लेशानां मूलमनात्मन्यात्माभिमानलक्षणः । इत्थं च कारणभेदेन त्रैविध्यं दर्शितं भवति । तदुक्तम्—“लोभक्रोधमोहमूल” इति । (२-३४ पूर्वकाः) व्यत्ययाभिधानेऽप्यत्र मोहस्य प्राधान्यम्, स्वपरविभागपूर्वकया लोभक्रोधयोस्तन्मूलत्वादिति वदन्ति । ततः कारणत्रयात् कृतानुमितकारिता एतेऽहिंसादयो नवधा भिद्यन्ते । तेऽपि मृदवो मन्दाः, मध्याध्यातीव्रमन्दाः, अधिमात्राश्च तीव्रा इति प्रत्येकं त्रिधा भिद्यन्ते । तदुक्तम्—“मृदुमध्याधिमात्राः” (इति २-३४) वितर्का हिंसादयः कृतकारितानुमोदिता लोभक्रोधमोहपूर्वका मृदुमध्याधिमात्रा दुःखाज्ञानान्तफला इति प्रतिपक्षभावनम्) इत्थं च सप्तविंशतिर्वितर्का भवन्ति । अत्र मृदादीनामपि प्रत्येकं मृदुमध्याधिमात्राभेदो भावनीय इति वदन्ति ॥ ४ ॥

दुःखाज्ञानानन्तफला, अमी इति विभावनात् ।

प्रकर्षं गच्छतामेत-द्यमानां फलमुच्यते ॥ ५ ॥

(दुःखेति) दुःखं प्रतिकूलतयाऽवभासमानो राजसश्चित्तधर्मः, अज्ञानम्-मिथ्याज्ञानम्, संशयविपर्ययादिरूपम् । ते अनन्ते-अपरिच्छिन्ने फले येषां ते तथोक्ताः । अमी वितर्का इति विभावनाच्चिरन्तरं ध्यानात् प्रकर्षं गच्छतां यमानामेतद्वच्यमाणं फलमुच्यते ॥५॥ द्वा० २१ द्वा० । (तत्फलम् ‘महव्यय’ शब्देऽस्मिन्नैव भागे गतम्) (परिग्रहविषयः ‘परिग्रह’ शब्दे पञ्चमभागे ५५६ पृष्ठे गतः)

इत्थं यमप्रधानत्व-मवगम्य स्वतन्त्रतः ।

योगवीजमुपादत्ते, श्रुतमत्र श्रुतादपि ॥ ७ ॥

(इत्थमिति) इत्थम्-उक्तप्रकारेण, स्वतन्त्रतः-स्वाभिमतपातज्जलादिशास्त्रतो, यमप्रधानत्वमवगम्य । अत्र मित्रायां दृष्टौ निवृत्तासदग्रहतया सहुरयोगे श्रुताजिनप्रवचनात् श्रुतमपि योगवीजमुपादत्ते तथास्वाभाव्यात् ॥ ७ ॥

उक्तयोगवीजमेवाह—

जिनेषु कुशलं चित्तं, तन्मस्कार एव च ।

प्रणामादि च संशुद्धं, योगवीजमनुत्तमम् ॥ ८ ॥

(जिनेष्विति) जिनेषु-अहंस्तु, कुशलम्-द्वेषाद्यभावेन प्रीत्यादिमञ्चत्वं अनेन मनोयोगवृत्तिमाह । तन्मस्कार एव जिनमस्कार एव च, तथा मनोयोगप्रेरितः, इत्यनेन चायोगवृत्तिमाह । प्रणामादि च पञ्चाङ्गादिलक्षणम्, आदिशब्दान्मण्डलादिप्रहः । संशुद्धमशुद्धव्यवच्छेदार्थमेतत् तस्य सामान्येन यथाप्रवृत्तकरणभेदत्वात्तस्य च योगवीजत्वानु-

पपत्तेरतस्तस्य सामस्यप्रत्येकभावाभ्यां योगवीजे मोक्षयो-
जकानुष्ठानकारणमनुत्तमं सर्वप्रधानं विषयप्राधान्यात् ॥ ८ ॥

चरमे पुद्गलावर्ते, तथा भव्यत्वपाकतः ।

प्रतिबन्धोऽज्झितं शुद्ध-मुपादेयधिया हृदः ॥ ९ ॥

(चरम इति) अदो हि एतच्च चरमेऽन्त्ये पुद्गलावर्ते भवति । तथा-भव्यत्वस्य पाकतो मिथ्यात्वकटुकत्वनिवृत्त्या मनाग्माधुर्यसिद्धेः । प्रतिबन्धेनासङ्गेनोऽज्झितम्-आहारादिसंज्ञादयाभावात्, फलाभिसन्धिरोहितत्वाच्च । तदुपात्तस्य तु स्वतः प्रतिबन्धसारत्वात् । अत एवोपादेयधिया-ऽन्यापोहेनादरणीयत्वबुद्ध्या शुद्धम् । तदुक्तम्—“उपादेयधियाऽप्यन्तं, संज्ञाविष्कम्भणान्वितम् । फलाभिसन्धिरोहितं, संशुद्धं ह्येतदीदृशम् ॥ १ ॥” ॥ ९ ॥

प्रतिबन्धैकनिष्ठं तु, स्वतः सुन्दरमप्यदः ।

तत्स्थानस्थितिकार्येव, वीरे गौतमरागवत् ॥ १० ॥

(प्रतिबन्धेति) प्रतिबन्धे-स्वासङ्गे एका-केवला निष्ठा यस्य तत्तथा । अदो-जिनविषयकुशलचित्तादि, तत्स्थानस्थितिकार्येव तथास्वभावत्वात्, वीरे-वर्धमानस्वामिनि गौतमरागवत् गौतमीयबहुमानवत् । असङ्गशक्त्यैव ह्यनुष्ठानमुत्तरोत्तरपरिणामप्रवाहजननेन मोक्षफलपर्यवसानं भवति, इति विवेचितं प्राक् ॥ १० ॥

सरागस्याप्रमत्तस्य, वीतरागदशानिभम् ।

अभिन्दतोऽप्यदो ग्रन्थि, योगाचार्यैर्यथोदितम् ॥ ११ ॥

(सरागस्येति) अदः शुद्धयोगवीजोपादानं ग्रन्थिमभिन्दतोऽपि जीवस्य चरमयथाप्रवृत्तकरणसामर्थ्येन, तथाविधक्षयापशमादतिशयितानन्दानुभवात् । सरागस्याप्रमत्तस्य-सतो यतेर्वीतरागदशानिभं सरागस्य वीतरागत्वप्राप्ताविव योगवीजोपादानवेलायामपूर्वः कोऽपि स्वानुभवसिद्धोऽतिशयलाभ इति भावः । यथोदितं योगाचार्यैः ॥ ११ ॥

ईषदुन्मज्जनाभोगो, योगचित्तं भवोदधौ ।

तच्छक्त्यतिशयोच्छेदि, दम्भोलिर्ग्रन्थिपर्वते ॥ १२ ॥

(ईषदिति) योगचित्तम्-योगवीजोपादानप्रणिधानचित्तम्, भवोदधौ-संसारसमुद्रे, ईषन्मनागुन्मज्जनाभोगः । तच्छक्ते-भवंशक्तेरतिशयस्योद्रेकस्योच्छेदि-नाशकम्, ग्रन्थिरूपं पर्वतं दम्भोलि-वज्रम् नियमात्तद्भेदकारित्वात् । इत्थं चैतत्फलपाकारम्भसदृशत्वादस्येति समयविदः ॥ १२ ॥

आचार्यादिष्वपि हेत-द्विशुद्धं भावयोगिषु ।

न चान्येष्वप्यसारत्वा-त्कूटेऽकूटधियोऽपि हि ॥ १३ ॥

(आचार्यादिष्वपि)-आचार्यादिष्वपि-आचार्योपाध्यायतपस्व्यादिष्वपि, एतत्-कुशलचित्तादि, विशुद्धम्-संशुद्धमेव, भावयोगिषु-तात्त्विकगुणशालिषु, योगवीजम्, न चान्येष्वपि-द्रव्याचार्यादिष्वपि कूटेऽकूटधियोऽपि हि असारत्वादसुन्दरत्वात् । तस्याः सदयोगवीजत्वानुपपत्तेः ॥ १३ ॥

श्लाघनाद्यसदाशंसा-परिहारपुरःसरम् ।

वैषावृत्त्यं च विधिना, तेष्वशयविशेषतः ॥ १४ ॥

(श्लाघनंति) श्लाघनादेः-स्वकीर्त्यादेः, याऽसत्यसुन्दराऽऽशंसा-प्रार्थना, तत्परिहारपुरस्सरम् वैषावृत्त्यं च-व्यापृत-

भावलक्षणमाहारादिदानेन विधिना—सूत्राङ्गन्यायेन, तेषु-
भाचयोगिष्वाचार्येषु, आशयविशेषतश्चित्तोत्साहातिशयात्
योगवीजम् ॥ १४ ॥

भवादुद्विग्नता शुद्धी-पधदानाद्यभिग्रहः ।

तथा सिद्धान्तमाश्रित्य, विधिना लेखनादि च ॥ १५ ॥

(भवादिति) भवात्-संसारान्, उद्विग्नता इष्टवियोगाद्यनि-
मित्तकसहज्याङ्गलक्षणम् । शुद्धः-निर्दोष औपधदानादेर-
भिग्रहो भावाभिग्रहस्य विशिष्टलक्षणोपशमलक्षणस्य भिन्नप्र-
त्ययेव भावेऽपि द्रव्याभिग्रहस्य स्वाश्रयशुद्धस्यान्यस्यापि
संभवात् । तथा सिद्धान्तम्—आपं वचनमाश्रित्य, न तु
कामादिशास्त्राणि । विधिना—न्यायात्तदनसत्प्रयोगादिलक्ष-
णेन लेखनादिकं च योगवीजम् ॥ १५ ॥

लेखनादिकमेवाह—

लेखना पूजना दानं, श्रवणं वाचनोद्ग्रहः ।

प्रकाशनाऽथ स्वाध्याय-चिन्तना भावनेति च ॥ १६ ॥

(लेखनेति) लेखना-सत्पुस्तकेषु । पूजना-पुष्पवस्त्रादिभिः ।
दानम्-पुस्तकादिः । श्रवणम्—व्याख्यानस्य । वाचना—स्वय-
मेवास्य, उद्ग्रहो-विधिग्रहणमस्यैव । प्रकाशना गृहीतस्य भ-
व्येषु । अथ स्वाध्यायो वाचनादिरस्यैव । चिन्तना ग्रन्थार्थ-
ताऽस्यैव भावनेति चैतद्वैचर्येव । योगवीजम् ॥ १६ ॥

वीजश्रुतौ परा श्रद्धा-ऽन्तर्विश्रान्तिसिद्धाव्ययात् ।

तदुपादयभावश्च, फलौत्सुक्यं विनाऽधिकः ॥ १७ ॥

वीजश्रुतौ—योगवीजश्रवणे । परा-उत्कृष्टा, श्रद्धा—इदमि-
त्यमेव इति प्रतिपत्तिरूपा । अन्तर्विश्रान्तिसिकायाश्चित्ताश-
ङ्काया व्ययात् । तस्याः वीजश्रुतेरुपादयभावश्चादरपरिणाम-
श्च । फलौत्सुक्यम्—अभ्युदयाशेसात्वरालक्षणम्, विनाऽधि-
काऽतिशयितो योगवीजम् ॥ १७ ॥

निमित्तं सत्प्रणामाद-भद्रमूर्तेरमुष्य च ।

शुभां निमित्तसंयोगो-ऽवञ्चकोदयतो मतः ॥ १८ ॥

(निमित्तमिति) अमुष्य चानन्तरादितलक्षणयोगिनो जी-
वस्य । भद्रमूर्तेः-प्रियदर्शनस्य, सत्प्रणामादयोगवीजस्य-नि-
मित्तम् । शुभाः-प्रशस्तः । निमित्तसंयोगः-सयोगादिसम्बन्धः
सयोगादीनामेव निःश्रेयससाधननिमित्तत्वाज्जायते । अव-
ञ्चकोदयाद्-वक्ष्यमाणसमाधिविशेषोदयान् ॥ १८ ॥

योगक्रियाफलाख्यं च, माधुभ्योऽवञ्चकत्रयम् ।

श्रुतः समाधिव्यक्त, इष्टलक्ष्यक्रियोपमः ॥ १९ ॥

(योगेति) माधुभ्यः--साधनाश्रित्य । योगक्रियाफला-
ख्यम्, अवञ्चकत्रयम्-योगावञ्चकक्रियावञ्चकफलावञ्चकल-
क्षणम् । अव्यक्तः समाधिः श्रुतः, तदधिकार पाठान् । इष्ट-
लक्ष्यक्रियोपमः-शरशरव्यक्रियामदृशः । यथा शरस्य शर-
व्यक्रिया तद्विस्मयादिन्येव, अन्यथा तत्क्रियान्वायोगात्, तथा
सयोगावञ्चकादिकमपि सयोगाद्यविस्मयाद्येति भावः ॥ १९ ॥

हेतुग्रान्तरङ्गश्च, तथा भावमलाऽल्पता ।

ज्योत्स्नादाविव रत्नादि-मलापगम उच्यते ॥ २० ॥

(हेतुरिति)-अत्र सत्प्रणामादौ । अन्तरङ्गश्च हेतुः । तथा-
भावमलस्य कर्मसम्बन्धयोग्यतालक्षणस्याल्पता । ज्योत्स्ना-
दाविव रत्नकान्त्यादाविव रत्नादिमलापगम उच्यते । तत्र-
मृत्पुटपाकादीनामिवात्र सयोगादीनां निमित्तत्वेनैवोपयो-
गादिति भावः ॥ २० ॥

सत्सु सत्त्वधियं हन्त, मले तीव्रे लभेत कः ।

अङ्गुल्या न स्पृशेत् पङ्कः, शाखां सुमहतस्तरोः ॥ २१ ॥

(सत्स्विति) सत्सु-साधुषु, सत्त्वधियम्-साधुत्ववृद्धि, हन्त
तीव्रे-प्रबले, मले-कर्मबन्धयोग्यतालक्षणे-सति को लभेत ?,
ततो लाभशक्तेरयोगाच्च कोऽपीत्यर्थः, अङ्गुल्या पङ्कः सु-
महतस्तरोः शाखां न स्पृशेत्, तत्प्राप्तिनिमित्तस्योच्चत्वस्या-
रोहशक्त्वा अभावात् । तद्वत्प्रकृतेऽपि भावनीयम् ॥ २१ ॥

वीक्ष्यते स्वल्परोगस्य, चेष्टा चेष्टार्थसिद्धये ।

स्वल्पकर्ममलस्यापि, तथा प्रकृतकर्मणि ॥ २२ ॥

(वीक्ष्यते इति) स्वल्परोगस्य मन्दव्याधेश्चेष्टा राजसेवा-
दिप्रवृत्तिलक्षणा, चेष्टार्थस्य-कुटुम्बपालनादिलक्षणस्य, सि-
द्धये-निष्पत्तये, वीक्ष्यते न तु तीव्ररोगस्येव प्रत्यपायाय ।
स्वल्पकर्ममलस्यापि पुंसः, तथा प्रकृतकर्मणि-योगवीजो
पादानलक्षणे । ईदृशस्यैव स्वप्रतिपन्ननिर्वाहजन्मत्वात् ॥ २२ ॥

यथाप्रवृत्तकरणे, चरमे चेदशी स्थितिः ।

तत्त्वतोऽपूर्वमेवेद-मपूर्वासत्तितो विदुः ॥ २३ ॥

(यथेति) यथाप्रवृत्तकरणे चरमे पर्यन्तवर्तिनि च । ईदृ-
शी-योगवीजोपादाननिमित्ताऽल्पकर्मत्वनिर्णायिका । स्थि-
तिः-स्वभावव्यवस्था, अपूर्वस्य-अपूर्वकरणस्यासत्तितः-स-
ञ्चिधानात् फलव्यभिचारायोगात् । इदं चरमं यथाप्रवृत्ति-
करणम् । तत्त्वतः-परमार्थतः अपूर्वमेव, विदुः-जानते, यो-
गविदः । यत उक्तम्—“ अपूर्वासन्नभावेन, व्यभिचारवियो-
गतः । तत्त्वतोऽपूर्वमेवेद-मिति योगविदो विदुः ॥ ११ ॥ ” ॥ २३ ॥

प्रवर्तते गुणस्थान-पदं मिथ्यादृशीह यत् ।

अन्वर्थयोजना नून-मस्यां तस्योपपद्यते ॥ २४ ॥

(प्रवर्तते इति) यद्विद्व-जिनप्रवचनं, गुणस्थानपदं मिथ्या-
दृशि-मिथ्यादृशं पुंसि प्रवर्तते अस्मलद्वृत्तियोगविपर्ययी-
भवति । तस्य-गुणस्थानपदस्य, नूनम्-निश्चितम् । अस्याम्
मित्रायां इष्टौ । अन्वर्थयोजना-योगार्थघटना । उपपद्यते । स-
त्प्रणामादियोगवीजोपादानगुणभाजनत्वस्यास्यामेवोपपत्तेः ।
तदुक्तं हरिभद्रसूरिभिः—प्रथमं यद् गुणस्थानं, सामान्येनो-
पपत्तिम् । अस्यां तु तदवस्थायां मुख्यमन्वर्थयोगतः ॥ १ ॥
इति ॥ २४ ॥

व्यक्तमिथ्यात्वधीप्राप्ति-रप्यन्यत्रेयमुच्यते ।

घने मले विशेषस्तु, व्यक्ताव्यक्तधियोर्नु कः ॥ २५ ॥

(व्यक्तेति) अन्यत्र-ग्रन्थान्तरे, व्यक्तमिथ्यात्वधीप्राप्तिः-मि-
थ्यात्वगुणस्थानपदप्रवृत्तिनिमित्तत्वेन । इयं मित्रा दृष्टिर्वा-
च्यते । व्यक्तत्वेन तत्रास्या एव ग्रहणात् । घने-तीव्रे, मले तु
सति । नु इति वितर्कः । व्यक्ताव्यक्तयोर्धियोः को विशेषः ?
दुष्टाया धियो व्यक्ताया अव्यक्तापत्त्या प्रत्युतातिदुष्टत्वाच्च क-
थं चिद् गुणस्थानत्वनिवन्धनत्वमिति भावः । विचित्रतया नि-

गमस्य बहुभेदत्वात् । तद्भेदत्रिशयाश्रयेण वाऽन्यत्र तथा-
भिधानमिति परिभाषनीयं सूरिभिः ॥२५॥

यमः सद्योगमूलस्तु, रुचिबुद्धिनिबन्धनम् ।

शुक्लपक्षद्वितीयाया, योगश्चन्द्रमसो यथा ॥ २६ ॥

उत्कर्षादपकर्षाच्च, शुद्धयशुयोरयं गुणः ।

मित्रायामपुनर्वन्धात्, कर्मणां स प्रवर्तते ॥ २७ ॥

गुणाभासस्त्वकल्याण-मित्रयोगे न कश्चन ।

अनिवृत्ताग्रहत्वेना-भ्यन्तरज्वरसन्निभः ॥ २८ ॥

मुग्धः सद्योगतो धत्ते, गुणं दोषं विपर्ययात् ।

स्फटिकोऽनुविधत्ते हि, शोणस्यामसमत्विपम् ॥२९॥

यथौषधीषु पीयूषं, द्रुमेषु स्वर्द्रुमो यथा ।

गुणेष्वपि सतां योग-स्तथा मुख्य इहेष्यते ॥ ३० ॥

विनैनं मतिमूढानां, येषां योगोत्तमस्पृहा ।

तेषां हन्त विना नाव-मुत्तितीर्षा महोदधेः ॥ ३१ ॥

तन्मित्रायां स्थितो दृष्टौ, सद्योगेन गरीयसा ।

समारुह्य गुणस्थानं, परमाऽऽनन्दमश्नुते ॥ ३२ ॥

शिष्टा सप्तश्लोकी सुगमा । द्वा० २१ द्वा० ।

मित्तिय-मैत्रेय-पुं० । वत्सगोत्रावान्तरगोत्रप्रवर्तके ऋषौ,
तद्गोत्रीयेषु च । स्था० २ टा० १ उ० ।

मित्तियावर्द्ध-मृत्तिकावती-स्त्री० । दशार्णदेशप्रधाननगर्याम्,
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । प्रव० ।

मित्तिवञ्च-देशी-ज्येष्ठे, दे० ना० ६ वर्ग १३२ गाथा ।

मित्री-मैत्री-स्त्री० । स्नेहपरिणामे, ध० १ अधि० । द्वा० ।

सुखचिन्ता मता मैत्री, सा क्रमेण चतुर्विधा ।

उपकारी स्वकीयस्व-प्रतिपन्नाऽखिलाश्रया ॥ ३ ॥

(सुखेति) सुखचिन्ता-सुखच्छा, मैत्री मता । सा क्रमेण-
विषयभेदेन, चतुर्विधा । उपकारी स्वोपकर्त्ता, स्वकीयोऽनु-
पकर्त्ताऽपि नालप्रतिवद्धादिः, स्वप्रतिपन्नश्च-स्थपूर्वपुरुषा-
श्रितः स्वाश्रितो वा, अखिलाश्च प्रतिपन्नत्वसंयन्धनिर-
पेक्षाः सर्व एव तदाश्रया तद्विषया । तदुक्तम्-“उपकारि-
स्वजनंतरसामान्यगता चतुर्विधा मैत्रीति ।” द्वा० १७ द्वा० ।
पा० । अष्ट० । उत्त० । स्था० ।

“ जो जारिसेण मित्ति, करेइ अचिरण (सो) तारिसो
होइ । कुसुमेहि सह वसंता, तिलावि तग्गंधिया हुंति ॥१॥”
आव० ३ अ० । ११२४ । गाथाकीटीका । आ० चू० ।

मित्रीभाव-मैत्रीभाव-पुं० । मित्रस्य भावः कर्म वा मैत्री ।

तस्या भावो भवने सत्ता । निष्कपटतया सुमित्रवन्मैत्री-
करणे, ध० २० । संप्रति सद्भावतो मैत्रीभाव इति चतुर्थे
भेदमाह-(मित्रीभावा य सध्माव त्ति) मित्रस्य भावः
कर्म वा मैत्री, तस्या भावो भवने सत्ता, सद्भावाभिष्क-
पटतया सुमित्रवन्निष्कपटमैत्रीं करोतीत्यर्थः, मैत्रीकपटभा-
वयोश्छायाऽऽतपयोरिव विरोधात् । उक्तं च-शाङ्क्येन मित्रं
कलुषेण धर्मे, परोपतापेन समृद्धिभावम् । सुखेन विद्यां प-

हणेण नारीं, वाञ्छन्ति ये व्यक्रमपणिण्डतास्ते ॥१॥ इति । ध०
२० २ अधि० ।

मित्रीवन्दन-मैत्रीवन्दन-न० । मैत्रीनिमित्ते प्रीतिमिच्छतो
वन्दने, आव० ३ अ० “ एमेव य मित्रीण ” आव० ३ अ० ।
एवमेवेति कोऽर्थो-यथा निराहकदोषदुष्टं वन्दते, तथा मै-
त्र्याऽपि हेतुभूतया कश्चिद्वन्दते आचार्येण समं मैत्री मम
भविष्यति इत्यर्थस्तदिदं मैत्रीवन्दनकम् । वृ० ३ उ० ।

मिदुपम-मृदुपद्म-न० । मृदूनि कोमलानि पद्मानि दशि-
कारोमाग्रभागरूपाणि यस्य तन्मृदुपद्म । कोमलदशाग्रजो-
हरणे, वृ० ३ उ० ।

मिप्पिण्ड-मृत्पिण्ड-पुं० । अर्द्धमृद्गोले, मिप्पिण्डो घडस्स का-
रणं, न घडो मिप्पिण्डकारणं । अनु० ।

मिम्मय-मृत्तमय-त्रि० । मृत्तिकानिष्पन्ने, वृ० १ उ० ।

मिय-मृग-पुं० । आटव्ये पशौ, स० ३४ सम० । सूत्र० । उ-
त्त० । सामान्यहरिणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । भ० । प्रज्ञा० ।
सूत्र० । मृगसदृशे भीरौ, स्था० ४ टा० २ उ० ।

मित-त्रि० । परिमिताक्षरं, प्रश्न० २ संव० द्वार । मितं णाम
जं अक्खरेहि पदेहि सिलोगेहि मितं । आ० चू० १ अ० ।
आव० । मितं-परिमितम् । जी० ३ प्रति० २ उ० । नियत-
वर्णादिपरिणामे, आ० म० १ अ० । परिमिते, भ० ११ श०
११ उ० । विशेषे । वर्णपदवाक्यापेक्षया परिमिते, ज्ञा० १ श्रु०
१ अ० । संक्षिप्ताक्षरे, अनु० । स्था० । ज्ञा० आव० । तं० । प-
रिच्छिन्ने, विशेषे । उत्त० । स्तोके, उत्त० १ अ० । परिमाणवति
गर्भजमनुष्यजीवद्रव्यादौ, भ० ५ श० ४ उ० ।

मियंक-मृगाङ्क-पुं० । चन्द्रमसि, वृ० १ उ० । मृगचिह्ने वि-
माने, सू० प्र० २० पाहु० ।

मियगंध-मृगगन्ध-पुं० । युगलिकमनुष्यजातिभेदे, जी० ३ प्र-
ति० ४ अधि० । जं० । मृगमदगन्धौ, भ० ६ श० ७ उ० ।

मियगमण-मितगमन-न० । प्रयोजनवशतो गमने, व्य० ४ उ० ।

मियचक्र-मृगचक्र-न० । मृगा हरिणशृगालादयः आरण्यास्ते-
षां ध्वनिः-रुतं ग्रामनगरप्रवेशादौ सति शुभाशुभं यत्र चि-
न्त्यते तन्मृगचक्रम् । निमित्तशास्त्रभेदे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

मियजस-मितयशस्-पुं० । खनामख्याते पुष्कलावतीविजयं
मणितारणपुरीराजे चक्रवर्त्तिनि, उत्त० ६ अ० ।

मियतण्हा-मृगतृणा-स्त्री० । मरीचिकायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

मियपणिहाण-मृगप्रणिधान-त्रि० । मृगेषु प्रणिधानमन्तः-
करणवृत्तिर्यस्यासौ मृगप्रणिधानः । क मृगान् द्रव्यामीत्येतद-
ध्यवसायिनि, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

मियप्पवाद-मितात्मवाद-पुं० । संख्यातीतानामात्मनामभ्यु-
पगमे, स्था० ।

मियभामि(ण्)-मितभाषिन्-पुं० । मितं परिमिताक्षरं तद्भाष-
णशीलो मितभाषी । प्रस्तावं स्तोकहितजल्पनशीले, व्य० १ उ० ।

मियभामिया-मितभाषिता-स्त्री० । प्रस्तावं स्तोकहितजल्पन-
शीलतायाम्, द्वा० १० द्वा० । व्य० ।

संप्रति (भाष्यकारः) मितभाषित्वव्याख्यानाथमाह—
तं पुण अणुच्चमदं, वोच्छिन्नं मिय पभासए मउयं ।
मम्मेषु अदूयंतो, सिया व परिपागवयणं ॥ ७२ ॥

तत इह लोकहितं, परलोकहितं वा पुनर्भाषते, अनुच्चमदम् ,
न विद्यते उच्चः शब्दः स्वरो यस्य तत्तथा । तद् व्यवच्छिन्नं
विविक्कममिलितान्नरमित्यर्थः । मितं-परिमितं प्रभृतार्थसं-
ग्राहकं—स्तोकाक्षरमित्यर्थः । तथा मृदुकम्-कोमलं, श्रोतृ-
मनसां प्रह्लादकारि इत्यभूतमपि मर्मानुवेधितया विपाकदा-
रणं स्यात् । अत आह-मम्मेषु अदूयन्मर्माण्यविधयन् इत्यर्थः ।
स्याद्वा तथाविधं कञ्चनमक्षिणायमाधिक्य परस्परस्य मर्मा-
नुवेधकस्य च वक्ता परिपाकवचनत-अन्यापदेशेन यथा दो-
षः । स्त्रीसेवादय इह परत्र वा अकल्याणकारिणो यथा अमु-
कस्य, तस्मात्कुलोत्पन्नेन शीलप्रमुखेषु गुणेष्व्यादरः कर्तव्यः ।
एष मितभाषी । अ० १ उ० ।

मियभोगि-मितभोगिन्-वि० । स्तोकाभोजिनि. आ० ५ अ० ।

मियमहुरमंजुला-मितमधुरमञ्जुला-स्त्री० । मिता अल्पशब्दा
वह्मर्थाश्च, मधुराः श्रोत्रमुखकारिणः, मञ्जुलाः सुललितवर्ण-
मनोहराः । ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः । मितमधुरमञ्जुलादि-
भिर्युक्तायां भाषायाम्, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मियलंछण-मृगलञ्छल-न० । मृगरूपे चिह्ने, न० ।

मियलोमिय-मृगलोमिक-न० । मृगेभ्यो ह्रस्वका मृगाकृत-
यो बृहत्पुच्छा आटविकजीवविशेषास्तल्लोमनिष्पन्नं मृग-
लोमिकम् । मृगलोमजे सूत्रे, अनु० १ आ० म० । अ० ।

मियवादि-मितवादिन्-पुं० । मितं परिमिताक्षरं वदितुं शी-
लमस्येति मितवादो । मितभाषिणि, वृ० ३ उ० । पा० ।

मियवाहण-मितवाहन-पुं० । जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे आगामि-
न्यामुत्सर्पिणो भविष्यति प्रथमकुलकरे, स० ।

मियवित्तिय-मृगवृत्तिक-पुं० । मृगैर्हरिणैराटव्यपशुभिर्वृत्तिर्व-
त्तनं यस्य स मृगवृत्तिकः । मृगमांसैराजीवके, सूत्र० २
ध्रु० २ अ० । भ० ।

मियवीहि-मृगवीथि-स्त्री० । ग्रहचारयोग्ये गगनभागे, मृग-
वीथी चेन्द्रदेवतादि स्यात् । अ० १ उ० ।

मियसंकल्प-मृगसंकल्प-पुं० । मृगेषु संकल्पो यस्यासौ मृ-
गसंकल्पः । मृगवधाध्यवसिने, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

मियमिग-मृगशृङ्ग-न० । मृगविषाणे, आ० १ ध्रु० १ अ०
२ उ० ।

मियसिरा-मृगशिरम्-न० । चन्द्रदेवताके नक्षत्रभेदे, अ० ।
दो मियसिरायां (सूत्र) अ० २ ठा० ६ उ० । विशेष ।

मिया-मृगा-स्त्री० । मृगोद्यनगरं बलभद्रभूपस्याग्रमहिष्याम्,
उत्त० १२ अ० । मृगग्रामाभिधाननगरराजस्य विजयनाम्नो
भार्यायास्, अ० १ उ० ।

मियागाम-मृगाग्राम-पुं० । मृगापुत्रजन्मस्थाने ग्रामविशेषे,
विपा० १ ध्रु० १ अ० ।

मियाचारिया-मृगाचारिता-स्त्री० । मृगापुत्रवृत्तयताप्रति-
बद्धे रत्नगणयनानामेकानविशेषेऽध्ययने, स० ३६ सम० ।

मियाधिव-मृगाधिव-पुं० । सिंहे, आ० म० १ अ० ।

मियापुत्त-मृगापुत्र-पुं० । मृगग्रामाभिधाननगरराजस्य विज-
यनाम्नो भार्यायाः पुत्रे, अ० १ उ० ।

जइ णं भंते ! समणेणं भगवया महावीरेणं आइगरेणं
तिन्थयरंणं ० जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं दस अज्झयणा
पन्नत्ता, तं जहा-मियापुत्ते य १, ० जाव अज्ज य १० । पढम-
स्स णं भंते ! अज्झयणस्स दुहविवागाणं समणेणं ० जाव
संपत्तेणं के अट्ठे पन्नत्ते ?, तेते णं से सुहम्मं अणगारे
जंजू अणगारं एवं वयासी-एवं खलु जंजू ! तेणं कालेणं
तेणं समएणं मियग्गामे नामे णगरे होत्था-वप्पओ, तस्स
णं मियग्गामस्स णयरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिमीभाए
चंदणपायवे नामं उज्जाणे होत्था, सच्चोउयवप्पओ, तत्थ
णं सुहम्मस्स जक्खस्स जक्खवायथणे होत्था, चिरातीए
जहा पुन्नभेदे, तत्थ णं मियग्गामे णगरे विजए नामं
खत्तिए राया परिवसइ-वन्नओ । तस्स णं विजयस्स
खत्तियस्स मिया नामं देवी हात्था अहीणवप्पओ, तस्स
णं विजयस्स खत्तियस्स पुत्ते मियाए देवीए अत्तए
मियापुत्ते नामं दारए हात्था, जातिअंधे जाइमूए जातिव
हिरे जातिपंगुले य हुंडे य वायव्वं य, नउत्थि णं तस्स
दारगस्स हत्था वा पाया वा कन्ना वा अच्छी वा नासा
वा, केवलं से तेसि अंगोवंगणं आगई आगतिमित्ते, तेते
णं सा मियादेवी तं मियापुत्तं दारगं रहस्सियंमि भूमिघरं-
सि रहस्सिएणं भत्तपाणेणं पडिजागरमाणी पडिजागर-
माणी विहरइ । (सूत्र-२)

(एवं खलु त्ति) एवम्—वच्यमाणप्रकारेण, खलुः
वाक्यालंकारः (सच्चोउयवप्पओ त्ति) सर्वचतुक्कुसुमसंल्लेखं
(नंदणवणप्पगासे इत्यादि) उद्यानवर्णनको वाच्य इति,
(चिराइए त्ति) चिरादिकं चिरकालीनप्रारम्भमित्या-
दिवर्णकोपेन वाच्यम्, यथा—पूर्णभद्रचैत्यमौपपातिके ।
(अहीणवप्पओ त्ति) ' अहीणपुन्नपंचिदियसरीरे ' इत्यादि
वर्णको वाच्यः, (अत्तए त्ति) आत्मजः—सुतः, (जाइअंधे
त्ति) ज्ञान्यन्धो जन्मकालादारभ्यान्ध एव, (हुंडे य त्ति)
हुण्डकश्च—सर्वावयवप्रमाणविकलः, (वायव्वं त्ति) वायुरस्या
स्तीति वायव्यो-वानिक इत्यर्थः, (आगई आगइमेत्ते त्ति)
अङ्गावयवानाम् आकृतिः—आकारः, किंविधा ? इत्याह—आकृ-
तिमात्रम् । आकारमात्रं—नोचितस्वरूपमिति, (रहस्सि य
त्ति) रहसिके—जननाविदित ।

तत्थ णं मियग्गामे णगरे एगे जानिअंधे पुरिसे
परिवसइ, से णं एगेणं सक्खुत्तेणं पुरिमेणं पुरओ
दंडएणं पगडिजमाणे पगडिजमाणे फुट्टहडाहडसीसे
मच्छि, चडगरपहकरणं अम्मिजमाणमग्गे मियग्गामे
नयरे गेहे गेहे कालुप्पडियाए वित्तिं कप्पेमाणे
विहरइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे

भगवं महावीरं० जाव समोसरिणं० जाव एरिसा निग्गया ।
तए णं से विजए खत्तिए इमीसे कहाए लद्धं० समाणे
जहा कोणिए तहा निग्गते० जाव पज्जुवासइ । तते णं से
जातिअंधे पुरिसे तं महया जणसहं० जाव सुणेत्ता तं
पुरिसे एवं वयासी-किन्नं देवाणुप्पिया ! अज्ज मियग्गामे
णगेर इंदमहेइ वा० जाव निग्गच्छइ ? तते णं से पुरिसे
तं जातिअंधपुरिसं एवं वयासी-नो खलु देवाणुप्पिया !
इंदमहेइ वा० जाव णिग्गच्छति, एवं खलु देवाणुप्पिया !
समणे० जाव विहरति, तते णं एते० जाव निग्गच्छति,
तते णं से अंधपुरिसे तं पुरिसं एवं वयासी-गच्छामो णं
देवाणुप्पिया ! अहं वि समणं भगवं० जाव पज्जुवा-
सामो, तते णं से जातिअंधे पुरिसे पुरतो दंडएणं पगढि-
ज्जमाणे पगढिज्जमाणे जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव
उवागए २ चा तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करेत्ता
वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता० जाव पज्जुवासति, तते णं
समणे भगवं महावीरे विजयस्स रत्तो तीसे य महइमहा-
लियाते परिआए विविचं धम्ममाइक्खति जहा जीवा वि
वज्झंति परिआ० जाव पडिगया, विजए वि गते । (सूत्र-३)

(फुट्टहडाहडसीसे त्ति) फुट्टन्ति-स्फुटितकेशसंचयत्वेन
विकीर्णकेशम्, (हडाहड ति) अत्यर्थं शीर्षं शिरो यस्य स
तथा, (मच्छिद्याचडगरपहयरेणं ति) मत्तिकाणां प्रसिद्धानां
चटकरप्रधानां-विस्तरवान् यः प्रहकरः-समूहः स तथा ।
अथवा-मत्तिकाचटकराणां तद्वृन्दानां यः प्रहकरः स तथा
तेन (अणिज्जमाणमणे त्ति) अन्वीयमानमार्गः, अनुग-
म्यमानमार्गः, मलाविलं हि वस्तु प्रायो मत्तिकाभिरनुगम्यत
एवेति, (कालुण्णवडियाए त्ति) कारुण्यवृत्त्या (विचिं
कप्पमाणे त्ति) जीविकां कुर्वाणः । (जाव समोसरिणं त्ति)
इह यावत्करणात् “ पुच्चाणुपुट्ठि चरमाणे गामाणुगामं
दुइज्जमाणे ” इत्यादिवर्णका दृश्यः, “ तं महया जणसहं च ”
त्ति, सूत्रव्यान्महाजनशब्दं च, इह यावत्करणात् “ जणवृहं
च जणवोलं च ” इत्यादि दृश्यम् । तत्र जनव्यूहः चक्राद्याका-
रः-समूहस्तस्य शब्दस्तदभेदाज्जनव्यूह एवोच्यते अतस्तम्,
बोलः अव्यक्तवर्णो ध्वनिरिति, (इंदमहेइ व त्ति) इन्द्रो-
त्सवो वा, इह यावत्करणात्-“ खंदमहे वा रुदमहे वा० जाव-
उज्जाणजत्ताइ वा जत्तं वहं उग्गा भोगा, जाव एगदिसि
एगाभिमुहा ” इति दृश्यम् इतो यद्वाक्यं तदेवमनुसर्तव्यं,
सूत्रपुस्तके सूत्राक्षराण्येव सन्तीति, “ तए णं से पुरिसे तं
जाइअंधपुरिसं एवं वयासी-नो खलु देवाणुप्पिया ! अज्ज-
मियग्गामे नयेर इंदमहे वा० जाव जत्ताइ वा जत्तं एए उग्गा-
जाव एगदिसि एगाभिमुहा णिग्गच्छति, एवं खलु देवाणु-
प्पिया ! समणे भगवं महावीरं० जाव इह समागते इह संपत्ते
इहेव मियग्गामे णगेर भिगवणुज्जाणे अहापडिरुवं उग्गाहं
उगिगिहत्ता संजमणं तवसा अप्पाणं भावमाणं विहरति,
तए णं से अंधपुरिसे तं पुरिसे एवं वयासी- ” इति, “ विजयस्स
तीसे य धम्म ” त्ति इदमेवं दृश्यम्-“ विजयस्स रत्तो तीसे य

महइमहालियाते परिआए विविचं धम्ममाइक्खति जहा
जीवा वज्झंती ” त्यादि परिपद्-यावन् परिगता ।

तेणं कालिणं तेणं ममएणं ममणस्स भगवओ महावी-
रस्स जेट्ठं अंतेवासी इंदभूतिनामं अणगां० जाव विहरइ ।
तते णं से भगवं २ गोयमे तं जातिअंधपुरिसं पासइ २
त्ता जायसइ ० जाव एवं वयासी-अत्थि णं भंते ! केइ
पुरिसे जातिअंधे जातिअंधारुवे ? हंता अत्थि, कहणं
भंते ! से पुरिसे जातिअंधे जातिअंधारुवे ?, एवं खलु
गोयमा ! इहेव मियग्गामे नगरे विजयस्स खत्तियस्स पुत्ते
मियादेवीए अत्तए मियापुत्ते नामं दारए जातिअंधे जा-
तिअंधारुवे, नत्थि णं तस्स दारगस्स० जाव आगति-
मित्ते, तते णं सा मियादेवी० जाव पडिजागरमाणी २
विहरति । तते णं से भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं
वंदइ नमंसति २ त्ता एवं वयासी-इच्छामि णं भंते !
अहं तुब्भहिं अब्भणुन्नाए समाणे मियापुत्तं दारगं पासि-
त्तए, अहासुहं देवाणुप्पिया !, तते णं से भगवं गोयमे
समणं भगवया महावीरेणं अब्भणुन्नाए समाणे हट्ठे तुट्ठे
समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ पडिनिक्खमइ
२ त्ता अतुरियं० जाव सोहमाणे २ जेणेव मियग्गामे ण-
गेर तेणेव उवागच्छति २ त्ता मियग्गामं नगरं मज्झं-
मज्झेण जेणेव मियादेवीए गेहे तेणेव उवागए, तते णं
सा मियादेवी भगवं गोयमं एज्जमाणं पासइ २ त्ता हट्ठ-
तुट्ठे० जाव एवं वयासी-संदिसंतु णं देवाणुप्पिया ! कि-
मागमणपयोयणं ?, तते णं भगवं गोयमे मियादेविं एवं
वयासी-अहं देवाणुप्पिए ! तव पुत्तं पासितुं हव्वमा-
गए, तते णं सा मियादेवी मियापुत्तस्स दारगस्स अणु-
मग्गजायते चत्तारि पुत्ते सव्वालेकारविभूसिए करेति २
त्ता भगवतो गोयमस्स पादेसु पाडेति २ त्ता एवं वयासी-
एए णं भंते ! मम पुत्ते पासइ, तते णं से भगवं गो-
यमे मियादेविं एवं वयासी-नो खलु देवीणुप्पिया ! अहं
एए तव पुत्तं पासितुं हव्वमागते, तत्थ णं जे से तव जेट्ठे
भियापुत्ते दारए जाइअंधे जातिअंधारुवे जं णं तुमं रह-
स्सियंसि भूभिघरंसि रहस्सिएणं भत्तपाणेणं पडिजागर-
माणी २ विहरसि । तं णं अहं पासितुं हव्वमागए, तते णं
सा मियादेवी भगवं गोयमं एवं वयासी-से के णं गोय-
मा ! से तहारुवे णाणी वा तवस्सी वा जेणं तव एस-
मट्ठे मम ताव रहस्सिएणं तुब्भं हव्वमक्खाए जओ णं
तुब्भे जाणइ ?, तते णं भगवं गोयमे मियादेविं एवं व-
यासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम धम्माऽऽयएणं समणं
भगवं महावीरे जनो णं अहं जाणामि, जावं च णं मि-

यादेवी भगवया गोयमेणं माद्रि एयमद्वं मेलवति तावं च णं
मियापुत्तस्स दारगस्स भत्तवेला जाया याऽवि होत्था, तते णं
सा मियादेवी भगवं गोयमं एवं-वयासी-तुब्भे णं भंते !
इहं चेव चिद्धह जा णं अहं तुब्भं मियापुत्तं दारगं उवदंसेमि
त्ति कट्टु जेणेव भत्तपाणघरं तेणेव उवागच्छति उवागच्छित्ता
वत्थपरियट्ठयं करंति वत्थपरियट्ठयं करित्ता कट्टुसगडियं गि-
एहति कट्टुसगडियं गिहत्ता विपुलस्स असणपाणखाइम-
साइमस्स भंरति विपुलस्स असणपाणखाइमसाइमस्स भ-
रित्ता तं कट्टुसगडियं अणुकट्टुमाणी २ जेणामेव भगवं गोयमे
तेणेव उवागच्छति उवागच्छित्ता भगवं गोयमं एवं वयासी-
एह णं तुब्भे भंते ! मम अणुगच्छह जा णं अहं तु-
ब्भं मियापुत्तं दारगं उवदंसेमि, तते णं से भगवं गो-
यमे मियं देवि पिट्ठो समणुगच्छति, तते णं सा
मियादेवी तं कट्टुसगडियं अणुकट्टुमाणी २ जेणेव भूमि-
घरे तेणेव उवागच्छइ २ त्ता, चउप्पुडेणं वत्थेणं मुहं
बंधेति मुहं बंधमाणी भगवं गोयमं एवं वयासी-तुब्भे
ऽवि णं भंते ! मुहपोत्तियाए मुहं बंधह, तते, णं से भ-
गवं गोयमे मियादेवीए एवं वुत्ते समाणे मुहपोत्तियाए
मुहं बंधेति, तते णं सा मियादेवी परम्मुही भूमिघरस्स
दुवारं विहाडेति, तते गंधे निग्गच्छति से जहा नामए
अहिमडेति वा सप्पकडेवरेइ वा ० जाव ततोऽवि णं अ-
णिट्ठतराए चेव ० जाव गंधे पन्नत्ते, तते णं से मियापुत्ते
दारए तस्स विपुलस्स असणपाणखाइमसाइमस्स गंधेणं
अभिभूते समाणे तंसि विपुलंसि असणपाण ० मुच्छित्ते
तं विपुलं असणं पा० ४ आसएणं आहारेति आहारित्ता
खिप्पामेव विद्धंसेति विद्धंसेत्ता ततो पच्छा पूयत्ताए य
सोणियत्ताए य परिणामेति । तं पि य णं पूयं च
सोणियं च आहारेति, तते णं भगवओ गोयमस्स तं
मियापुत्तं दारयं पासित्ता अयमेयारूवे अज्झत्थिए
ममुप्पज्जित्थां अहो णं इमे दारए पुरा पोराणाणं दुच्चि-
प्पाणं दुप्पडिक्कंताणं असुभाणं पावाणं कडाणं कम्मा-
णं पावणं फलवित्तिविसेसं पच्चणुभवमाणे विहरति । ण
मे दिट्ठा णरगा वा णरइया वा पच्चक्खं खलु अयं
पुरिमे नरयपडिरूवियं वेयणं वेयति त्ति कट्टु मियं देवि
आपुच्छति २ त्ता मियाए देवीए गिहाओ पडिनिक्खमति
गिहा० २ त्ता मियग्गामं णगरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छति
२ त्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छति
२ त्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपया-
हिणं करेइ २ त्ता वंदति नमंसति २ त्ता एवं वयासी-एवं
खलु अहं तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे मियग्गामं नगरं

मज्झं मज्झेणं अणुप्पविसामि जेणेव मियाए देवीए गेहं
तेणेव उवागते, तते णं सा मियादेवी ममं एज्जमाणं पा-
सइ पासित्ता हट्ठा तं चेव सव्वं ० जाव पूयं च सोणियं च
आहारेति, तते णं मम इमे अज्झत्थिए समुप्पज्जित्था-अ-
हो णं इमे दारए पुरा ० जाव विहरइ । (सूत्र-४)

(जाइअंधे त्ति) जानेगारभ्यान्धो जान्यन्धः । स च चक्षु-
रुपधातादपि भवतीत्यत आह-(जायअंधास्त्वे त्ति) जा-
तम्—उत्पन्नमन्धकं नयनयोगादित एवानिपत्तेः कुत्सिता-
ङ्गं रूपं स्वरूपं यस्याऽसौ जानान्धकरूपः, (अतुरियं ति)
अत्वरितं मनःस्थैर्यात्, यावत्करणादिदं दृश्यम्—“अचव-
लमसंभंते जुगंतरपलोयणाए दिट्ठीए पुरओ रियं ति” तत्र अ-
चपलं-कायचापल्याभावात् क्रियाविशेषणे चैते, तथा—अ-
संभ्रान्तः—भ्रमराहितः, युगम्—यूपस्तत्रमाणो भूभागोऽपि-
युगं तस्यान्तरे मध्ये प्रलोकनं यस्याः सा तथा तथा दृष्ट्या-
चक्षुषा, (रियं ति) ईर्या-गमनं तद्विषयो मार्गोऽपीर्याऽत-
स्ताम्, (जेणेव त्ति) यस्मिन् देशे २. ‘हट्ठ ० जाव त्ति’ इह ‘हट्ठ-
तुट्ठमाणंदिप’ इत्यादि दृश्यम्, एकार्थाश्चैते शब्दाः २ (हव्वं ति)
शीघ्रम् (जओ णं ति) यस्मान् (जाया यावि होत्था) जाता
चाप्यभवदित्यर्थः । (वत्थपरियट्ठं ति) वत्थपरिवर्त्तनम् ।
(से जहा नामए त्ति) तद्यथा नामेति वाक्यालङ्कारे ।
(अहिमडेइ वा सप्पकडेवरेइ वा ’ इह यावत्करणात् ‘गोम-
डेइ वा सुणहमडेइ वा ’ इत्यादि द्रष्टव्यम्, (ततो वि णं ति) त-
तोऽपि—अहिकडेवरादिगन्धादपि (अणिट्ठतराए चेव त्ति)
अनिष्टतर एव गन्ध इति गम्यते, इह यावत्करणात् ‘अकं-
ततराए चेव अप्पियतराए चेव अमणुत्तराए चेव अमणा-
मतराए चेव ’ त्ति दृश्यम्, एकार्थाश्चैते ‘मुच्छिप’ इत्यत्र
(गदिते गिडे अज्झोववन्ने ’ इति पदत्रयमन्यद् दृश्यम्, एका-
र्थान्येतानि चत्वार्यपीति । ‘अज्झत्थिए’ इत्यत्र ‘चित्तिए
कप्पिए पत्थिए मणोगए संकप्पे ’ इति दृश्यम्, एतान्यप्ये-
कार्थानि ‘पुरा पोराणाणं दुच्चिप्पाणं’ इहाज्जरघटना—पुरा-
णानाम्—जरठानां, कक्खडीभूतानामित्यर्थः, (पुरा) पूर्वका-
ले दुश्चीर्यानां—प्राणातिपातादिदुश्चरितहेतुकानाम् (दुप्पडि-
क्कंताए ति) दुःशब्दोऽभावार्थस्तेन प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या-
दिना अप्रतिश्रान्तानाम्—अनिर्वर्त्तितविपाकानामित्यर्थः,
(असुभाणं ति) असुखहेतूनाम्, (पावाणं ति) पापानां—दुष्ट
स्वभावानाम्, (कम्माणं ति) ज्ञानावरणादीनाम् ।

से णं भंते ! पुरिसे पुव्वभवे के आसि (किं नामए वा
किं गोए वा) कयरंसि गामंसि वा नयरंसि वा किं वा
दच्चा किं वा भोच्चा किं वा समायरित्ता केसिं वा पुरा
० जाव विहरति ?, गोयमाऽऽइसमणे भगवं महावीरे भगवं
गोयमं एवं वयासी-एवं खलु गोयमा ! तेषां कालेणं ते-
षां समएणं इहेव जंबुदीवे दीवि भारहे वासे सयदुवारे नामं
नगरं होत्था, रिद्धत्थिमिए वन्नओ, तत्थ णं सयदुवारे न-
गरं धणवई नामं राया हुत्था वण्णओ, तस्स णं सयदुवा-
रस्स नगरस्स अदूरसामंते दाहिणपुरच्छिमं दिसीभाए
विजयवद्धमाणे णामं खेडे होत्था रिद्धत्थिमियसामिडे,

तस्स णं विजयवद्धमाणस्स खेडस्स पंच गामसयाइं आ-
भोए याऽवि हुत्था, तत्थ णं विजयवद्धमाणे खेडे इकाई
णामं रट्टकूडे हात्था, अहम्मिण् ० जाव दुप्पाडियाणंदे, से
णं इकाई रट्टकूडे विजयवद्धमाणस्स खेडस्स पंचणहं गाम-
सयाणं आहवच्चं ० जाव पालेमाणे विहरइ, तए णं से इकाई
विजयवद्धमाणस्स खेडस्स पंच गामसयाइं बहूहिं कोरेहि
य भरेहि य विद्धीहि य उक्कोडाहि य पराभवेहि य दिज्जेहि
य भेज्जेहि य कुंतेहि य लंछपोसेहि य आलीवणेहि य
पंथकोट्टेहि य उर्वीलेमाणे २ विहम्मेमाणे २ तजेमाणे २
तालेमाणे २ निद्धणे करमाणे २ विहरति । तते णं से
इकाई रट्टकूडे विजयवद्धमाणस्स खेडस्स बहूणं राईसरत-
लवरमांडं वियकोडुं वियसेट्टिसत्थवाहाणं अन्नोसिं च बहूणं
गामेल्लगपुरिसाणं बहुसु कज्जेसु य कारणेसु य संतेसु य
गुज्जेसु य निच्छएसु य ववहारसु य सुणमाणे भणति-
न सुणेमि, असुणमाणे भणति—सुणेमि, एवं पस्समाणे
भासमाणे गिएहमाणे जाणमाणे, तते णं से इकाई
रट्टकूडे एयकम्मे एयप्पहाणे एयविज्जे एयसमायारे सुवहुं
पावकम्मे कलिकलुसं समज्जिणमाणे विहरति । (सूत्र-५)
'पुच्चभवे के आसि' इत्यत एवमवधेयम् (किं नामए वा किं
गोत्तए वा) तत्र नाम-यादच्छिक्कमभिधानम्, गोत्रं तु-यथा
यं कुलं वा 'कयरंसि गामंसि वा नगरंसि वा किं वा दच्चा
किं वा भोच्चा किं वा समायरेत्ता केसिं वा पुग पोराणाणं
दुच्चिन्नाणं दुप्पाडिकंताणं असुहाणं पावाणं कम्माणं पा-
वगं फलवित्तिविसेसं पच्चणुभवमाणे विहरइ ' ति ।
(गोयमा इ ति) गौतम इत्येवमामन्थ इति गम्यते (ऋ-
द्धिन्थिमिण् ति) ऋद्धिप्रधानं स्तिमितं च-निर्भयं यत्त-
त्तथा, (वण्णआ ति) नगरवर्णकः, स चौपपातिकवद्
द्रष्टव्यः, (अदूरसामंते ति) नातिदूरे नच समीपे इत्यर्थः,
(खेडे ति) घृलीप्रकारम्, (रिद्ध ति) ' रिद्धत्थमियस-
मिद्धे' इति द्रष्टव्यम्, (आभोए ति) विस्तारः, (रट्टकूडे ति)
राष्ट्रकूटो मण्डलोपजीवी राजनियोगिकः ४ (अहम्मिण् ति)
अधार्मिको, यावत्करणादिदं दृश्यम्—' अधम्माणुए अध-
म्मिट्ठे अधम्मपलेई अधम्मपलजणे अधम्मसमुदाचारं अध-
धम्मणे च वित्ति कप्पमाणे दुस्सीले दुच्चण ' ति, तत्र
अधार्मिकत्वप्रपञ्चनायोच्यते—' अधम्माणुए अधम्म-भुत्तचा-
रिआभावम् अनुगच्छतीत्यधर्मानुगः, कुत एतदेवमित्याह-
अधम्म एव इथो वल्लभः पूजितो वा यस्य साऽधम्मिष्ठः
अतिशयेन वाऽधर्मी धर्मवर्जित इत्यधर्मिष्ठः, अत एवा-
धर्माख्यायी-अधर्मप्रतिपादकः अधर्मख्यातिर्वाः अविद्यमा,
नधर्मोऽयमित्येवं प्रसिद्धिकः, तथाऽधर्मं प्रलोकयति-उ-
पादेयतया प्रेक्षते यः स तथा, अत एवाधर्मप्ररञ्जनः अधर्म-
गणी, अत एवाधर्मः समुदाचारः—समाचारो यस्य स तथा,
अत एवाधर्मेण-हिंसादिना वृत्ति-जीविकां कल्पयन् सन्
दुःशीलः-शुभस्वभावहीनः, दुर्घतश्च-व्रतवर्जितः, दुष्टप्रत्यानन्दः-
साधुदर्शनादिना नानन्द्यत इति । १ । (आह वच्चं ति) अधि-

पतिकर्म. यावत्करणादिदं दृश्यम्—'पोरेवच्चं सामितं भट्ठि
त्तं महत्तरगतं आणाईसरसेणावच्चं कोरमाणे' ति, तत्र
पुगेवत्तिन्वम् अग्रेसरत्वम्, स्वामित्वम्-नायकत्वं, भर्तृत्वं पो-
पकत्वम्, महत्तरकत्वम्-उत्तमत्वम्, आश्वरस्य-आज्ञाप्रधान,
स्यः यत्सेनापतित्वं तदाज्ञेश्वरसेनापत्यं कारयन्-नियोगिकैर्वि-
धापयन् पालयन् स्वयमेवेति । २ । (कोरेहि य ति) करैः क्षेत्रा-
द्याश्रितराजदेयद्रव्यैः [भरेहि य ति] तेषामेव प्राचुर्यैः
[विद्धीहि य ति] वृद्धिभिः कुटुम्बिनां विनीर्णस्य धान्यस्य
द्विगुणोद्देश्यैः, वृत्तिभिरिति कचित्, तत्र वृत्तयो राजा-
देशकारिणां जीविकाः [उक्कोडाहि य ति] लज्जाभिः [परा-
भवेहि य ति] पराभवैः (देज्जेहि य ति) अनाभवद्वातव्यैः (भे-
ज्जेहि य ति) यानि पुरुषमारुणायपराधमाश्रित्य ग्रामा-
दिषु दण्डद्रव्याणि निपतन्ति कौटुम्बिकान् प्रति च भेदे-
नोद्गाह्यन्ते तानि भेद्यानि अतस्तैः (कुंतेहि य ति) कुन्तकम्-
पतावद्द्रव्यं त्वया देयमित्येवं नित्यन्वयया नियोगिकस्य दे-
शादेयत्वं समर्पणमिति, (लंछपोसेहि य ति) लज्जाः—
चौरविशेषाः संभाव्यन्ते तेषां पोपाः पोपणानि तैः, (आ-
लीवणेहि य ति) व्याकुललोकानां मोपणार्थं ग्रामादिप्रदीप-
नकैः (पंथकोट्टेहि य ति) सार्धघातैः (उर्वीलेमाणे ति)
अवपीलयन् बाधयन् । (विहम्मेमाणे ति) विधर्मयन्-
स्वाचारभ्रष्टान् कुर्वन् (तज्जमाणे ति) कृतावष्टम्भान् त-
र्जयन्—ज्ञास्यथ रे यन्मम इदं च इदं च न दत्से इत्येवं
भेषयन् (तालेमाणे ति) कशचपेटादिभिस्ताडयन्
(णिद्धणे करमाणे ति) निर्जनान् कुर्वन् विहरति ।
(तए णं से इकाई रट्टकूडे विजयवद्धमाणस्स खेडस्स)
सत्कानां (बहूणं राईसरतलवरमांडं वियकोडुं वियसेट्टिसत्थ-
वाहाणं) इह तलवराः-राजप्रसादवन्तो राजोत्थासनिकाः,
माडम्बिकाः—मडम्बाधिपतयो मडम्बं च—योजनद्वयाभ्य-
न्तरेऽविद्यमानग्रामादिनिर्देशः सन्निवेशविशेषः शेषाः प्रसि-
द्धाः । (कज्जेसु ति) कार्येषु प्रयोजनेषु अनिष्पन्नेषु [कार-
णेसु ति] सिंसाधयिषितप्रयोजनोपायेषु विषयभूतेषु ये
मन्त्रादयो व्यवहारान्तास्तेषु, तत्र मन्त्राः—पर्यालोचनानि
गुह्यानि—रहस्यानि, निश्चया-वस्तुनिर्णयाः, व्यवहारा-वि-
वादास्तेषु विषये ४ । [एयकम्मे] एतद्व्यापारः एतदेव वा
काम्यम् कमनीयं यस्य स तथा, [एयप्पहाणे ति] एतत्प्र-
धानः एतन्निष्ठ इत्यर्थः, [एयविज्जे ति] एषैव विद्या—वि-
ज्ञानं यस्य स तथा [एयसामायारे ति] एतज्जीतकल्प इ-
त्यर्थः, [पावकम्मे ति] अशुभं ज्ञानावरणादि [कलिकलु-
सं ति] कलहहेतुकलुपं मलीमसमित्यर्थः ।

तते णं तस्स इकाईयस्स रट्टकूडस्स अन्नया कयाइं सरी-
रगंसि जमगसमगमेव सोलस रोगऽऽयंका पाउब्भूया,
तं जहा-सासे १ कामे २ जरे ३ दाहि ४, कच्छिमुखे ५
भगंदरे ६ । अरिसा ७ अजीरणं ८ दिट्ठी ९, मुद्धखले १०
अकारण ११ ॥ १ ॥ अच्छिवेयणा १२ कन्नेवेयणा १३
कंठ १४ उदरे १५ कोठे १६ । तते णं से इकाई रट्टकूडे
सालसहिं रोगाऽऽयंकेहि अभिभूए समाणं कोडुं वियपुरिसे
सदावेइ २ ता एवं वयासी-गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया !
विजयवद्धमाणे खेडे मंवाडगतिगचउक्कचरमहापहपहेसु

महया २ सहेणं उग्घोसेमाणा २ एवं वदह-इहं खलु देवाणुप्पिया ! इक्काई रट्टकूडस्स मरीरगंसि सोलस रोगा-
 SSयंका पाउब्भया, तं जहा-सामे १ कासे २ जं ३, ० जाव कोहे १६, तं जो णं इच्छति देवाणुप्पिया ! विज्जो वा विज्जपुत्तो वा जाणुओ वा जाणुयपुत्तो वा तेगिच्छी वा तेगिच्छीपुत्तो वा इक्काई रट्टकूडस्स तेसिं सोलसएहं रोगायं-
 काणं एगमवि रोगायंकं उवसामित्तए तस्स णं इक्काई रट्टकूडे विपुलं अत्थसंपयाणं दलयति, दोच्चं पि तच्चं पि उग्घोसेह उग्घोसेइत्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह, तते णं ते कोडुंनियपुरिसा ० जाव पच्चप्पिणंति, तते णं से विजयवद्ध-
 माणे खेडे इमं एयारूवं उग्घोसणं सोच्चा निसम्म बह्वे विज्जा य ० ६ सत्थकोसहत्थगया सएहिं सएहिं गिहेहिंतो पडिनिष्खमंति २ ता विजयवद्धमाणास्स खेडस्स मज्झं मज्झेणं जेणव इक्काई रट्टकूडस्स गिहे तेणेव उवागच्छइ २ ता इक्काई रट्टकूडस्स मरीरगं परामुसंति २ ता तेसिं गंगाणं निदाणं पुच्छंति २ ता इक्काई रट्टकूडस्स बहूहिं अत्थमंहाहि य उव्वट्टणाहि य सिणेहपाणेहि य वमणेहि य विरेयणेहि य अववद्धणाहि य अवएहाणंहि य अणुवास-
 णाहि य वत्थिकम्महि य निरुहेहि य सिरावेहेहि य तच्छ-
 णेहि य पच्छणेहि य सिरावत्थीहि य तप्पणाहि य पुड-
 पाणेहि य छल्लीहि य मूलेहि य कंदेहि य पत्तेहि य पुप्फेहि य फलेहि य वीएहि य मिलियाहि य गुलियाहि य ओस-
 हेहि य भेमज्जेहि य इच्छंति तेसिं सोलसएहं रोगायंकाणं एगमवि रोगायंकं उवसामित्तए नो चेव णं संचाएति उवसामित्तए । तते णं ते बह्वे विज्जा य विज्जपुत्ता य जाहं नो संचाएति तेसिं सोलसएहं रोगायंकाणं एगमवि रोगायंकं उवसामित्तए ताहे संता तंता परितंता जामेव दिमि पाउब्भया तामेव दिमि पडिगया । तते णं इक्काई रट्टकूडे विज्जेहि य ६ पडियाइक्खिए परियारगपरिचत्ते निविण्णामहभेमज्जे सोलसएहं रोगायंकहिं अभिभूए समाणे रज्जे य रट्टे य ० जाव अंतेउंर य मुच्छिए रज्जं च रट्टं च अ.माएमाणे पत्थमाणे पीहमाणे अभिलसमाणे अट्टदुहट्ट-
 वमट्टे अट्टाइज्जाइं वामसयाइं परमाउयं पालइत्ता काल-
 मासे कालं किच्चा इमांसं रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसेणं सागरेवमट्टिनीएसु नेरइएसु नेरइयत्ताए उववन्ने, से णं तंता अणंतरं उव्वट्टिता इहव भियग्गामे णगरे विजयस्स खत्तियस्स मियाए देवीए कुच्छिसि पुत्तत्ताए उववन्ने । तते णं तीमे मियाए देवीए सरीरं वेयणा पाउब्भया उज्जला ० जाव जलंता, जप्पभिइं च णं मियापुत्तं दारए मियाए देवीए कुच्छिसि गम्भत्ताए उववन्ने तप्पभिइं च णं मियादेवी

विजयस्स अणिट्ठा अकंता अप्पिया अमणुत्ता अमणामा जाया याऽवि होत्था । तते णं तीमे मियाए देवीए अन्नञ्चा कयाइं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि कुडुंबजागरियाए जा-
 गरमाणीए इमे एयारूवे अज्झत्थिए ० जाव समुप्पज्जित्था एवं खलु अहं विजयस्स खत्तियस्स पुर्व्वि इट्ठा कं ० ६ धेज्जा वेमासिया अणुमया आसी, जप्पभिइं च णं मम इमे गम्भे कुच्छिसि गम्भत्ताए उववन्ने तप्पभिइं च णं अहं विजयस्स खत्तियस्स अणिट्ठा ० जाव अमणामा जाया या-
 वि होत्था । निच्छति णं विजए खत्तिए मम नामं वा गोयं वा गिण्हत्ताए वा किमंग ! पुणं दंसणं वा परिभोगं वा १, तं सेयं खलु मम एयं गम्भं बहूहिं गम्भसाडणाहि य पा-
 डणाहि य गालणाहि य मारणाहि य साडित्तए वा पा ० ४, एवं संपेहेइ संपेहित्ता बहूणि खाराणि य कडुयाणि य तू-
 वराणि य गम्भसाडणाणि य खायमाणी य पीयमाणी य इच्छति तं गम्भं साडित्तए वा ० ४ नो चेव णं से गम्भे सडइ वा ० ४ तते णं सा मियादेवी जाहे नो संचाएति तं गम्भं साडित्तए वा ० ४ ताहे संता तंता परितंता अक्कामिया अस-
 वसा तं गम्भं दुहं दुहेणं परिवहइ, तस्स णं दारगस्स गम्भगयस्स चेव अट्ट नालीओ अम्भितरप्पवहाओ अट्ट नालीओ वाहिरप्पवहाओ अट्ट पूयप्पवहाओ अट्ट सोणिय-
 प्पवहाओ दुवे दुवे करणंतरेसु दुवे दुवे अत्थित्तरेसु दुवे दुवे नक्तरेसु दुवे दुवे धमणिअंतरेसु अभिक्खणं अभि-
 क्खणं पूयं च सोणियं च परिस्सवमाणीओ २ चेव चिद्धंति । तस्स णं दारगस्स गम्भगयस्स चेव अग्गिए नामं वाही पा-
 उब्भूए जे णं से दारए आहारेति से णं खिप्पामेव विद्धं-
 समागच्छति पूयत्ताए सोणियत्ताए य परिणमति, तं पि य से पूयं च सोणियं च आहारेति । तते णं सा मियादेवी अ-
 न्नया कयाइं नयएहं मासाणं बहुपडिपुन्नाणं दारगं पयाया जातिअंधे ० जाव आगइमित्ते । तते णं सा मियादेवी तं दा-
 रगं हुंडं अंधारूवं पासति २ ता भीया ० ४ अम्मधाइं सदा-
 वेति २ ता एवं वयामी-गच्छह णं देवाणुप्पिया ! तुमं एयं दारगं एगंते उक्कुरुडियाए उज्झाहि । तते णं सा अम्म-
 धाई मियादेवीए तह त्ति एयमट्टं पडिसुणंति २ ता जेणे-
 व विजए खत्तिए तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता करयलपरिग्गहियं एवं वयासी-एवं खलु सामी ! मिया-
 देवी नयएहं मासाणं ० जाव आगतिमित्ते, तते णं सा मि-
 यादेवी तं हुंडं अंधारूवं पासति २ ता भीया तत्था उव्वग्गा संजायभया ममं सदावेइ २ ता एवं वयासी-ग-
 च्छह णं तुम्भे देवाणुप्पिया ! एयं दारगं एगंते उक्कुरुडि-
 याए उज्झाहि, तं संदिसह णं सामी ! तं दारगं अहं

एगंतं उज्झामि उदाहु मा !, तते णं से विजए खत्तिए तीसि अम्मधारिए अंतिए एयमट्ठं सोच्चा तेहव संभंतं उट्ठाए उट्ठेति उट्ठाइत्ता जेणेव मियादेवी तेणेव उवागच्छति २ ता मियादेवी एवं वयासी-देवाणुप्पिया ! तुम्भं पढमं गच्छे तं जइ णं तुम्भं एयं एगंतं उक्कुरुडियाए उज्झामि ततो णं तुम्भे पया नो थिरा भविस्सति । तो णं तुमं एयं दारगं रहस्सियगंसि भूमिधरंसि रहस्सिएणं भत्तपाणेणं पडिजागरमाणी २ विहराहि, तो णं तुम्भं पया थिरा भविस्सति, तते णं सा मियादेवी विजयस्स खत्तियस्स तह ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेति पडिसुणिच्चा तं दारगं रहस्सियंसि भूमिधरंसि रहस्सियभत्तपाणेणं पडिजागरमाणी विहरति, एवं खलु गोयमा ! मियापुत्ते दारए पुरा पुराणाणं ० जाव पच्चणुग्भवमाणे विहरति । (सूत्र-६) ।

(ब्रमगसमगं ति) युगपत् (' रोगायक ' ति) रोगाः-व्याधयस्त एवतद्वाः—कष्टजीवितकारिणः । ' सामे ' इत्यादि श्लोकः, ' जोगिसूले ' ति अपपाठः । ' कुच्छिसूले ' इत्यास्यान्यत्र दर्शनात्, (भगदले ति) भगन्दरः (अकारण ति) अरोचकः, ' अच्छिवेयणा ' इत्यादि श्लोकातिरिक्तम्, (उदरे ति) जलोदरं शृङ्गाटकादयः स्थानविशेषाः । (विजो व ति) वैद्यशास्त्रे चिकित्सायां च कुशलः (विज्जपुत्तो व ति) तत्पुत्रः (जाणुओ व ति) ज्ञायकः केवलशास्त्रकुशलः (तेगिच्छओ व ति) चिकित्सामात्रकुशलः, (अत्थसंपयाणं दलयइ ति) अर्थदानं करोतीत्यर्थः । (सत्थकोसहत्थगय ति) शस्त्रकोशो—नखरदनादिभाजनं हस्ते गताव्यवस्थितो येषान्ते तथा, (अवहहणाहि य ति) दम्भनैः (अवहहणाहि य ति) तथाविधद्रव्यसंस्कृतजलेन स्नानैः (अणुवासणाहि य ति) अपानेन जठरे तैलप्रवेशनैः (वत्थिकम्महि य ति) चर्मवेष्टनप्रयोगेण शिरःप्रभृतीनां स्नेहपूरणैः गुदं वा वत्थादिक्षेपणैः (निरुहेहि य ति) निरुहः अनुवास एव केवलं द्रव्यकृतो विशेषः (सिरावेहेहि य ति) नाडीवेधैः (तच्छुणेहि य ति) क्षुरादिना त्वचस्तनूकरणैः (पच्छुणेहि य ति) ह्रस्वैस्त्वचो विदारणैः (सिरावत्थीहि य ति) शिरोवस्तिभिः शिरसि बद्धस्य चर्मकोशकस्य द्रव्यसंस्कृततैलाद्यापूरणलक्षणभिः, प्रागुक्तवस्ति-कर्मणि सामान्यानि अनुवासनानि रुहशिरोवस्तयस्तु तद्देहाः (तप्पणाहि य ति) तप्पणैः स्नेहादिभिः शरीर-बृंहणैः (पुडपागेहि य ति) पुटपाकाः पाकविशेषनिष्पन्नाः औषधिविशेषाः (छुल्लोहि य ति) छुल्लयो—रोहिणीप्रभृतयः । (सिलियाहि य ति) शिलिकाः—किराततिक्कप्रभृतिकाः [गुलियाहि य ति] द्रव्यवटिकाः (ओसहेहि य ति) औषधानि एकद्रव्यरूपाणि (भेसजेहि य ति) भैषज्यानि—अनेकद्रव्ययोगरूपाणि पथ्यानि चेति । (संत ति) श्रान्ता देहखेदेन (तंत ति) तान्ताः मनःखेदेन (परितंत ति) उभयखेदेनेति ' रज्जं य रट्टं य ' इत्यत्र यावत्करणादिदं दृश्यम्—' कांसे य कोट्टागारे य वाहणे य ' ति । ' मुच्छिणं ग-दिणं गिद्धे अज्झोववणे ति ' एकार्थाः, ' आसाएमाणे ' इत्यादय एकार्थाः (अट्टुहट्टवसट्टे ति) आर्तो मनसा

दुःखितो, दुःखार्तो देहेन, वशार्तस्तु—इन्द्रियवशेन पीडितः ततः कर्मधारयः, (उज्जला) इह यावत्करणादिदं दृश्यम्—' विउला कक्कसा पगाढा चेडा दुहा ' तिच्चा दुरहियास ' ति । एकार्था एव । ' अणिट्ठा अकंता अप्पिया अमणुच्चा अमणामा ' एतेऽपि तथैव, (पुव्वरत्तावरत्तकालसमयं-सि ति) पूर्वरात्रो-रात्रेः पूर्वभागः, अपपररात्रो-रात्रेः पश्चिमो भागस्तल्लक्षणो यः कालसमयः—कालरूपः समयः स तथा तत्र (कुडुवजागरियाए ति) कुटुम्बचिन्तयेत्यर्थः (अज्झत्थिए ति) अध्यात्मिकः आत्मविषयः, इह चान्यान्यपि पदानि दृश्यानि, तद्यथा—(चिंतिए ति) स्मृतिरूपः (कप्पिए ति) बुद्ध्या व्यवस्थापितः (पत्थिए ति) प्रार्थितः प्रार्थनारूपः (मणोगए ति) मनस्येव वृत्तो बहिरप्रकाशितः, संकल्पः—पर्यालोचः, ' इट्टे ' त्यादीनि पञ्चैकार्थिकानि प्राग्वत् (धिजे ति) ध्येया (वेसासिय ति) विश्वसनीया (अणुमय ति) विप्रियदर्शनस्य पश्चादपि मता अनुमतेति, (नामं ति) पारिभाषिकी, संज्ञा (गोयं ति) गोत्रम् अन्वर्थिकी सञ्ज्ञैवेति (किमंग पुण ति) किं पुनः ' अंग ' इत्यामन्त्रणे, (गव्वसाडणाहि य ति) शातनाः—गर्भस्य खण्डशो भवनेन पतनहेतवः (पाडणाहि य ति) पातनाः यैरुपायैरखण्ड एव गर्भः पतति (गालणाहि य ति) यैर्गर्भो द्रवीभूय क्षरति (मारणाहि य ति) मरणहेतवः । (अकामिय ति) निरभिलाषाः [असयंवस ति] अस्वयं वशा [अट्टुनालीओ ति] अष्टौ नाड्यः—शिराः [अट्ठितरप्पवहाउ ति] शरीरस्याभ्यन्तर एव रुधिरादिं स्रवन्ति यास्तास्तथोच्यन्ते, [वाहिरप्पवहाउ ति] शरीराद्वहिः पूयादि क्षरन्ति यास्तास्तथोक्ताः, एता एव पोडश विभज्यन्ते ' अट्टे ' त्यादि कथमित्याह—[दुवं दुवं ति] द्वे पूयप्रवाहे द्वे च शोणितप्रवाहे, ते च क्वेत्याह—[कसंतेरेसु] श्रोत्ररन्ध्रयोः एवमेताश्चतस्रः, एवमन्या अपि व्याख्येयाः, नवरं धमन्यः कोष्ठकहड्डान्तराणि [अग्गियए ति] अग्निको भस्मकाभिधानो वायुविकारः ' जाइअंध ' इत्यत्र यावत्करणात् ' जाइमूए ' इत्यादि दृश्यम्, [हुंडं ति] अव्यवस्थिताह्लावयवम् [अंधारूवं ति] अन्धाकृतः ' भीया ' इत्यत्रैतद् दृश्यम् ' तथा उच्चिग्गा संजायभया ' भयप्रकर्षाभिधानायैकार्थाः शब्दाः, ' करयले ' त्यत्र ' करयल-परिगृहयिं दसणहं मत्थए अजलिं कट्टु ' इति दृश्यम्, ' न-वहह ' मित्यत्र ' मासाणं बहुपडिपुन्नाण ' मित्यादि दृश्यम्, तथा—' जाइअंध ' मित्यादि च, [संभंते ति] उत्सुकः [उट्ठातं उट्ठइ ति] उत्थानेनोत्तिष्ठति, [पय ति] प्रजाः—अपत्यानि, [रहस्सियगंसि ति] रहस्सियके विजने इत्यर्थः । (पुरा पुराणाणं ति) पुरा-पूर्वकाले कृतानामिति गम्यम्, अत एव ' पुराणानाम्—चिरन्तनानाम्, इह च यावत्करणान् ' दुच्चिन्नाणं दुप्पाडिकंताणं ' इत्यादि ' पावगं फलवित्तियंसि ' मित्यन्तं द्रष्टव्यम् ।

मियापुत्ते णं भंते ! दारए इओ कालमासे कालं किच्चा कहिं गमहिंति ? कहिं उववज्जिहिंति ? गोयमा ! मिया-पुत्ते दारए छव्वीसं वासाइं परमाउयं पालइत्ता कालमासे कालं किच्चा इहेव जंजुदीवे दीवे भारहे वासे वेयडुगिरि-

पायमूले सीहकुलंसि सीहत्ताए पञ्चायाहिति, से णं तत्थ सीहे भविस्सति अहम्मिए ० जाव साहसिए सुवहुं पावं ० जाव समज्जिणति ० जाव समज्जिणित्ता कालमासे कालं किच्चा इमीसं रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोससागरोवमड्ढितीएसु ० जाव उववज्जिहिति, तन्थ णं कालं किच्चा दोच्चाए पुढवीए उक्कोसंण तिनि मागरावमाइं, से णं ततो अणंतरं उववज्जित्ता पक्खीसु उववज्जिहिति, तन्थ वि कालं किच्चा तच्चाए पुढवीए मत्तसागरावमाइं, से णं ततो सीहेसु य, तयाऽणंतरं चोन्थीए उरगो पंचमीए इत्थीओं छट्ठीए मणुआ ० अहेमत्तमाए, ततोऽणंतरं उववज्जित्ता से जाइं इमाइं जलय-रपंचिदियतिगिक्खजोणियाणं मच्छकच्छभगाहमगरसुसुमा राऽऽदीणं अद्वेतरसजातिकुलकोटिजोणिपमुहसयसहस्साइं तन्थ णं एगभेगंसि जाणीविहाणंसि अणंगमतसहस्ससुत्ता उदाइत्ता २ तन्थेव भुज्जा २ पच्चायाइस्सति, से णं ततो उववज्जित्ता एवं चउपएसु उरपरिमप्पेसु भुयपरिमप्पेसु खहरंसु चउरिदिएसु तेइंदिएसु वेइंदिएसु वणप्फइएसु कडुयरुक्खेसु कडुयदुद्विएसु वाउ ० तेऊ ० आऊ ० पुढवी ० अणंगमयसहस्ससुत्ता, से णं ततो अणंतरं उववज्जित्ता सुपइट्ठपुरं नगरं गोणत्ताए पच्चायाहिति । से णं तन्थ उम्मुक्क ० जाव बालभावे अन्नया क्याइं पढमपाउमंसि गंगाए महानइए खलीयमट्ठियं खणमाणे तडीए पेल्लिए समाणे कालगए तन्थेव सुपइट्ठ पुरं नगरं सेट्टिकुलंसि पुमत्ताए पच्चायाइस्सति । से णं तन्थ उम्मुक्कबालभावे ० जाव जोव्वणगमणुपत्ते तहारूवाणं थेराणं अंतिए धम्मं मोच्चा निसम्म मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइस्सति, से णं तन्थ अणगारं भविस्सति ईरियाममिए ० जाव वंभयारी । से णं तन्थ बहुइं वासाइं सामन्नपरियागं पाउणित्ता आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा सोहम्मं कप्पे देवत्ताए उववज्जिहिति । से णं ततो अणंतरं चयं चइत्ता महाविंदहे वासे जाइं कुलाइं भवंति अट्ठाइं जहा दढपइत्ते सा चेव वत्तव्वया कलाओ ० जाव मिज्झिहिति । एवं खलु जंवू ! समणेणं भगवया महा-वीरेणं ० जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं पढमस्स अज्झयणस्स अयंमट्ठ पन्नत्ते ति वेमि । (सूत्र-७) ॥ १ ॥

‘अहम्मिए’ इत्यत्र यावत्करणादिदं दृश्यम् ‘बहुनगरनिग्गय-जसे सुरे दढपहारी ति’ व्यक्ते च । (कालमासे ति) मरणाव-सरे, ‘सागरावम ० जाव’ ति ‘सागरापमट्ठिइएसु नेरइयत्ताए’ द्रष्टव्यम्, [जाइकुलकोटीजोणिपमुहसयसहस्साइं ति] जातौ पञ्चन्द्रियजातौ कुलकोटीनां योनिप्रमुखानि-योनिद्वारकाणि, योनिशतसहस्राणि तानि तथा । [जाणीविहाणंसि ति]

योनिभेदे । (खलीणमट्ठिय ति) खलीनाम्—आकाशस्थाम्, छिन्नतटोपरिवर्तिनीं, मृत्तिकामिति (उम्मुक्क ० जाव ति) ‘उ-म्मुक्कबालभावे विन्नयपरिणयमेत्ते जोव्वणगमणुपत्ते ति’ दृश्यम् । तत्र विन्न एव विन्नकः स चासौ परिणतमात्रश्च बुद्ध्यादिपरिणामापन्न एव विन्नकपरिणतमात्रः । (अणंतरं चयं चइत्त ति) अनन्तरं शरीरं त्यक्त्वा च्यवनं वा कृत्वा (जहा दढपइत्ते ति) औपपातिके यथा दढप्रतिज्ञाभिधानो भव्यो वर्णितस्तथा अयमपि वाच्यः, कस्मादेवमित्याह— (सा चेव ति) सेव दढप्रतिज्ञासम्बन्धिनी, अस्या अपि वक्तव्यतेति, तामेव स्मरयन्नाह—(कलाओ ति) कलास्तेन गृहीप्यन्ते दढप्रतिज्ञेनेव, यावत्करणाच्च प्रवज्याग्रहणादिः तस्यैवावस्य वाच्यम्, यावत्सेतस्यतीत्यादि पदपञ्चकमिति ततः सेतस्यति कृतकृत्यो भविष्यति भोक्तव्यते केवलज्ञानेन सकलं ज्ञेयं ज्ञास्यति, मोक्ष्यति, सकलकर्मविमुक्तो भविष्यति, परिनिर्वास्यति सकलकर्मकृतसन्तापपरहितो भविष्यति, किमुक्ते भवति ?—सर्वदुःखानामन्ते करिष्यतीति । धि-पा० १ श्रु० १ अ० । सुग्रीवनगरराजस्य बलभद्रस्य बलश्रीः नामके पुत्र । उक्त० ।

नामनिष्पन्ननिक्षेपे मृगापुत्रीयमिति नामतो मृगायाः

पुत्रस्य च निक्षेपमाह निर्युक्तिरुत्त-

निक्खेवो उ मिआए, चउक्कओ दुव्विहो उ दव्वम्मि ।
आगम नोआगमतो, नोआगमतो य सो तिविहो ॥ ४०५ ॥
जाणग सरीरभविण, तव्वइरिच्चे य सो पुणो तिविहो ।
एगभवियवद्धाउय, अभिमुहओ नाम गोए य ॥ ४०६ ॥
मिअआउनामगोयं, वेयंतो भावओ मिओ होइ ।
एमेव य पुत्तम्म वि, चउक्कओ होइ निक्खेवो ॥ ४०७ ॥
गाथात्रयं प्राग्वत् । नवरं मृगाभिलापेन नेयम् ।

नामनिरुक्तिमाह—

मिगेदवीपुत्ताओ, बलसिरिनामा समुट्ठियं जम्हा ।
तम्हा मिगपुत्तिजं, अज्झयणं होइ नायव्वं ॥ ४०८ ॥
मृगा—नाम्ना, देवी-अग्रमहिषी, तस्याः पुत्रः—सुतो, मृगा-देवीपुत्रस्तस्माद्वलश्रीनाम्नः समुत्थितम्—समुत्पन्नम् । य-स्मात्तस्मान्मृगापुत्रीयम् मृगापुत्रीयनामके, मृगाशब्देन मृगा-देव्युक्तेरध्ययनमिदमिति शेषः, भवति—ज्ञातव्यम् : अवबो-द्धव्यम्, इति गाथार्थः । गतो नामनिष्पन्ननिक्षेपः ।

सम्प्रति सूत्रालापकनिष्पन्ननिक्षेपस्यावसरः, स च सूत्रे स-ति भवति, अतः सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयम्, तच्चेदम्—
सुग्गीवे नयरं रम्मे, काणणुजाणसोहिए ।

राया बलभदु ति, मिया तस्सऽगमाहिसी ॥ १ ॥

तेसिं पुत्ते बलसिरि, मियापुत्त ति विस्सुए ।

अम्मापेऊहिं दइए, जुवराया दमीसरे ॥ २ ॥

नंदणे सो उ पासाए, कीलए सह इत्थिहिं ।

देवो दोमुंदगो चेव, निच्चं मुइयमाणसो ॥ ३ ॥

मणिरयणकुट्टिमतले, पासायालोअणे ठिओ ।

आलोणइ नगरस्स, चउकतियचच्चे ॥ ४ ॥

सुग्रीवे—सुग्रीवनाम्नि नगरे, रम्ये—रमणीये, काननैः—वृ-
हद्वृक्षाश्रयैर्वनैः, उद्यानैः—आगमैः क्रीडावनैर्वा, शोभिते-
राजिते, काननोद्यानशोभिते, राजा—नृपः, बलभद्र इति ना-
मनति शेषः । मृगा—मृगानाम्नी, 'तस्य' इति—बलभद्रस्य रा-
ज्ञः, (अगमहिप्तिं त्ति) अग्रमहिप्ती—प्रधानपत्नी । तयोः—
राज्ञोः, पुत्रः—बलश्रीः—बलश्रीनामा, मातापितृविहितनाम्ना
लोकं च मृगापुत्र इति, विथुतः—विख्यातः, (' अम्मापिउ-
णं ' ति) अम्मा—पित्रोः, दयितः—वल्लभः, युवराजः—
कृतयौवराज्याभिषेको, दमिनः—उद्धतदमनशीलास्ते च राजा
नः, तेषाम् ईश्वरः—प्रभुर्दमीश्वरः । यद्वा—दमिनः—उपशमिनः,
तेषां सहजापशमभावत ईश्वरो दमीश्वरः, भाविकालोपेक्षं
चेतत् । नन्दन—लक्षणोपेततया समृद्धिजनके, सः—मृगा-
पुत्रः, 'तुः'—वाक्यान्तरोपन्यासार्थः, प्रासादे क्रीडति—विल-
सति, सह—समम्, स्त्रोभिः—प्रमदाभिः । क इव ?—देवः—सु-
रः, (दागुंदगो चैव त्ति) चः—पूरणे, दागुन्दग इव, दागु-
न्दगाश्च त्रायस्त्रिंशः । तथा च वृद्धाः—'त्रयास्त्रिंशा देवा नि-
त्यं भोगपरायणा दागुन्दगा ' इति भणन्ति । नित्यम्—सदा
मुदितमानसः—हृष्टचित्तः, । सचैवं क्रीडन् कदाचिन्मण्यश्च-
विशिष्टमहान्याश्चन्द्रकान्तादयो, रत्नानि च—गोमयकादीनि,
मणिरत्नानि, तैरुपलक्षितं कुट्टिमन्तलं यस्मिन्नसौ मणिरत्न-
कुट्टिमन्तलः, गमकत्वाद्वृद्धीर्हिः, तस्मिन् । आलोक्यन्ते दिशो
ऽस्मिन् स्थितेरित्यालोकनं प्रासादे प्रासादस्य वाऽऽलोकनं
प्रासादालोकनम् तस्मिन्, सर्वोपरिवर्त्तिचतुरिकारूपे गवा-
क्षे वा, स्थितः—उपविष्टः, आलोकते कुतूहलतः पश्यति,
कानि ?—नगरस्य तस्यैव—सुग्रीवनाम्नः, सम्यन्धीनि चतुष्क-
विकचन्वराणि प्रतीतान्येव । इति सूत्रचतुष्टयार्थः ।

ततः किमन्याह—

अह तन्थ अइच्छंतं, पासई समणसंजयं ।

तवनियमसंजमधरं, सीलडुं गुणआगरं ॥ ५ ॥

तं पेहई मियापुत्ते, दिट्ठीए अणिमिसाइ उ ।

कहिं मन्नेरिसं रूवं, दिट्ठपुवं मए पुरा ? ॥ ६ ॥

साहुस्स दरिसणे तस्स, अउक्कवसाणंमि सांहेणे ।

मोहं गयस्स संतस्स, जाईसरणं समुप्पन्नं ॥ ७ ॥

देवलोगतुआ संतो, माणुसं भवमागओ ।

सन्निनाणसमुप्पन्ने, जाई मरइ पुराणं ॥ (प्र०) ॥

जाईमरणे समुप्पन्ने, मियापुत्ते महिड्डिए ।

सरइ पोरणिअं जाई, सामं च पुराकयं ॥ ८ ॥

अथ—अनन्तरम्, तत्र इति—तेषु ! चतुष्कविकचन्वरेषु,
(अतिच्छंतं ति) अतिक्रामन्तं पश्यति, श्रमणसंयतमिति
श्रमणस्य शाक्यादेरपि सम्भवात्तद्यच्छेदार्थं संयतग्रह-
णम्, तपश्च—अनशनादि, नियमश्च—द्रव्याद्यभिग्रहान्मकः, संय-
मश्च—उक्लृप्स्वरूपस्तान् धारयति तपोनियमसंयमधरस्तम्
अत एव शीलम्—अष्टादशशीलाङ्गसहस्ररूपम्, तेनाढ्यम्—
परिपूर्णं शीलाढ्यम्, तत एव च गुणानाम्—ज्ञानादीनामाकर
इव गुणाकरस्तम् । तमिति श्रमणसंयतम्, (पेहई त्ति)
पश्यति, मृगापुत्रः—युवराजः, दृष्ट्या—दृशा, (अणिमिसाइ-

उ त्ति) तुशब्दस्यैवकारार्थत्वाद्विद्यमाननिर्मेयैव, क मन्ये-
जाने, ईदृशम्—एवंविधम्, रूपम्—आकारः, दृष्टपूर्वम्—
अवलोकितं मया, (पुरा इति) पूर्वजन्मनि ?, शेषं प्रती-
तमेव, नवरम्, अथैवसानं इत्यन्तःकरणपरिणामे, शोभने
प्रधाने, ज्ञायोपशमिकभाववर्तिनीति यावत्, मोहं केवं
मया दृष्टम् केवर्दमित्यतिचिन्तातश्चित्तसहृद्वृजमूर्च्छात्मकम्,
गतस्य—प्राप्तस्य, सतः । तथा (सरति त्ति) स्मरति, पौराणि-
कीम्, जातिम्—जन्म, श्रमण्यं च—श्रमणभावम्, पुराकृतम्—
जन्मान्तरानुष्ठितम् । इति सूत्रचतुष्टयार्थः ।

एतद्वानिस्पृष्टाहेतोरेनुगदितुमाह निर्युक्किरुत्—

सुग्गीवे नयरंभि अ, राया नामेण आसि बलभदो ।

तस्सासि अगमहिप्ती, देवी उ मिगावई नामं ॥ ४०७ ॥

तेसिं दुएह धि पुत्तो, आसी नामेण बलासिरी धीमं ।

वयरोसभसंघयणां, जुवराया चरमभवधारी ॥ ४७८ ॥

उन्नंदमाणहिअओ, पासाए नंदणंमि सो रंमे ।

कीलइ पमदासहिओ, देवो दागुंदगो चैव ॥ ४०६ ॥

अह अन्नया कयई, पासायतलमि सो ठिओ संतो ।

आलोएइ पुरवरे, रंदं मग्गे गुणसमग्गे ॥ ४१० ॥

अह पिच्छइ रायपंह, बोलंतं समणसंजयं तत्थ ।

तवनियमसंजमधरं, सुअसागरपारंगं धीरं ॥ ४११ ॥

अह देहइ रायसुओ, तं समणं अणिमिसाइट्ठीए ।

कहिं एरिसयं रूवं, दिट्ठं मन्ने मए पुवं ? ॥ ४१२ ॥

एवमणुचितयंतस्म, सन्नीणाणं तहिं समुप्पन्नं ।

पुवंभवे सामन्नं, मए वि एवं कयं आसि ॥ ४१३ ॥

गाथासप्तकं स्पष्टमेव, नवरम् धृतिमान्—चित्तस्वास्थ्य-
वान्, (वज्रऋषभमिति) अर्थाद्वज्रऋषभनाराचं सं-
हननं यस्य स तथा, चरमभवधारी—पर्यन्तजन्मवर्त्ती, तथा
(उण्णंदमाणहियओ त्ति) उत्—प्राबल्येन, नन्दद्—आनन्दं
गच्छत्, हृदयम्—मनो, यस्य स तथा, प्राकृतत्वात् शतृ-
विषये शान्तम् । तथा—रुन्दान्—विस्तीर्णान्, मार्गान्—वि-
परिणामार्गादीन्, गुणः—ऋजुत्वसमत्वादिभिः, समग्राः—परि-
पूर्णाः गुणसमग्रास्तान् । तथा श्रुतसागरपारंगं धीरमिति
तपोनियमसंयमधरमिन्यस्य सूत्रपदस्य हेतुदर्शनद्वारतस्ता-
त्पर्यव्याख्यानम्, अनेनैव च भावभिरुत्पन्नमुपदर्शितम्, अत
एवान्यस्यैव विशेषणयोगाच्छ्रमणसंयतमिन्याह, संज्ञिज्ञानं
चेत् सम्यग्दृशः स्मृतिरूपमतिभेदान्मकम् । इति गाथास-
प्तकाऽवयवार्थः ।

सम्प्रति यदसावुत्पन्नजानिस्मरणः कृतवाँस्तदाह—

विसएहिं अरजंतो, रजंतो संजमंमि य ।

अम्मापियरं उवागम्म, इमं वयणमव्ववी ॥ ६ ॥

(विसएहिं ति) सुव्यत्ययाद् विषयेषु—मनोज्ञशब्दादिषु,
अरजन् अभिष्वङ्गमकुर्वन्, क ? संयमे, उक्लृप्स्वरूपे, चः—
पुनरर्थः, (अम्मापियरं ति) अम्मा (म्या) पितरौ, उ-
पागम्य—उपसृत्य, इदम्—अनन्तरवक्ष्यमाणं, वचनम् । अब्र-
वीन्, इत्याह । इति सूत्रार्थः ।

किं नदग्रवीदित्याह—
मुञ्चाणि मे पंच महव्याणि,
नगणमु दुक्खं च तिरिक्खजोणिमु ।
निव्विण्णकामो मि महण्णवाओ,

अणुजाणह पव्वइस्सामि अम्मो ! ॥ १० ॥

श्रुतानि—आकर्णितानि, अन्यजन्मनीत्यभिप्रायः, [मे] म-
या, (पंच इति) पञ्चसंख्यानि, महाव्रतानि हिंसाविरमणा-
दीनि, तथा नरकेषु दुःखं च-असातम्, इहैव वक्ष्यमाणं (ति-
रिक्खजोणिमु त्ति) चशब्दस्याप्रयुज्यमानस्यापि “अहरह-
नयमानो गामश्वं पुरुषं पशुम् ” इत्यादाविव गम्यमानत्वात्
निर्यग्यानिषु च, सर्वत्र चायं न्यायो द्रष्टव्यः, उपलक्षणं चैत-
द् देवमनुष्यभवयोः, ततः किमित्याह—(निव्विण्णकामो मि
त्ति) निर्विण्णकामः—प्रतिनिवृत्ताभिलाषोऽस्म्यहम्, कुतः?—
महाणव इव महाणवः—संसारस्तस्माद्, यतश्चैवमतः—
अनुजानीत—अनुमन्यध्वम्, मामिति शेषः, [पव्वइस्सामि
त्ति] प्रव्रजिष्यामि [अम्मो त्ति] पूज्यतरत्वाद्विशिष्टप्रति-
यन्धास्पदत्वाच्च मातुगमन्त्रणम्, यो हि भविष्यदुःखं नावैति,
तत्प्रतीकारहेतुं वा, स कदाचिदित्यमेवासीत् अहं नृभयत्रा-
पि विज्ञ इति कथं न दुःखप्रतीकारोपायभूतां महाव्रतात्मि-
कां प्रव्रज्यां प्रतिपन्स्ये । इति सूत्रगर्भार्थः ।

अमुमेवार्थमनुवादतः स्पष्टयितुमाह निर्युक्तिरुत्—
मो लद्धवांहिलाभो, चलणे जणगाण बंदिउं भणइ ।
वीसज्जिउमिच्छामो, काहं समणत्तणं ताया ! ॥ ४१४ ॥
सः इति—मृगापुत्रो, लब्धः—प्राप्तो वाधिलाभो—जिनधर्म-
प्राप्तिरूपो येन स तथा, चरणान्—पादान्, जनकयोः—
मातापित्रोः, वन्दित्वा भणति, यथा विसर्जयितुम्—मुक्कल-
यितुम्, वयमात्मानमिति गम्यते, इच्छामः—अभिलषामः, कि-
मिति ?, यतः—[काहं ति] वचनव्यत्ययात्—करिष्यामः,
श्रमणत्वम्—प्रव्रज्याम्, तत इति—पितः !, उपलक्षणत्वा-
त्—मानश्च । इति गाथार्थः ।

इदानीं नौ कदाचिद्भोगैरुपनिमन्त्रयेयातामित्य-
भिप्रायतः यत्तेनोक्तं तत्सूत्रकृदाह—
अम्म ! ताया ! मए भोगा, भुत्ता विसफलोवमा ।
पच्छा कटुयविवागा, अणुबंधदुहावहा ॥ ११ ॥
इमं सरिरं अणिच्चं, असुइं असुइसंभवं ।
असासयावासमिणं, दुक्खकेसाण भायणं । १२ ॥
असासए सरिरंभि, रइं नोवलभामहं ।

पच्छा पुरा व चइयव्वे, फेणवुव्वुयसंनिभे ॥ १३ ॥

सूत्रत्रयं प्रतीतार्थमेव नवरम्, विषमिति—विषवृत्तस्तस्य फलं
विषफलं तदुपमाः । तदुपमन्वमेव भावयितुमाह—पश्चात्कटु-
क इव कटुकोऽपि प्रवेन विपाको येषां ते तथा, आपातत-
णव मधुरा इति भावः । अनुबन्धदुःखावहाः—अनवच्छिन्न-
दुःखदायिनः । यथा हि—विषफलमास्वाद्यमानमादौ मधुरम्
उत्तरकालं च कटुकविपाकं, सातत्येन च दुःखोपेतं, एवम-
तेऽपीति । किञ्च—अमी कामाः स्पर्शप्रधानाः, स्पर्शश्च श-
रीराश्रयः, तच्च शरीरम्, अनित्यम्—अशास्वतम्, अशु-

चि—स्वाभाविकशौचरहितम् । अशुचिसंभवम्—अशु-
चिरूपशुक्रशोणितोत्पन्नम्, अशाश्वतः—कथञ्चिदवस्थितत्वेऽ-
प्यनित्यः आवासः—प्रकमाजीवस्यावस्थानम् यस्मिन्नित्य-
शाश्वतावासम्, पुनः ‘इदमि’ त्यभिधानमतीवासारत्वावेशसू-
चकम्, दुःखम्-असातं तद्धेतवः क्लेशाः-ज्वरादयो रोगाः, दुः-
खक्लेशाः, शाकपार्थिवादिवत्समासस्तपाम् भाजनम्, यतश्चै-
वमतोऽशाश्वते शरीरे, रतिम्—चित्तस्वास्थ्यम्, नोपलभे न
प्राप्नोऽस्यहम् भोगेषु सत्स्वपीति गम्यते, शरीराश्रयत्वात्तेषा-
मिति भावः । शरीराशाश्वतत्वमेवाह—पश्चात् पुरा वा
त्यक्तये शरीरे इति प्रक्रमः । तद्धि पश्चादिति—भुक्तभोगा-
वस्थायां, यार्द्धक्यादौ, पुरा-अभुक्तभोगितायां वा बाल्यादौ,
त्यज्यत इति, यद्वा-पश्चादिति—यथास्थित्या आयुःक्षयो-
त्तरकालं पुरा वेत्युपक्रमहेतोर्वर्षशताद्यासंकलितजीवितप्रमा-
णात्प्रागपि, त्यक्तये-अवश्यत्याज्ये, फेनवुदुदुसंनिभे-क्षण-
दृष्टनष्टतया, अनेनाशाश्वतत्वमेव भावितमिति न पौनरुक्त्य-
म् । इति सूत्रत्रयार्थः ।

एवं भोगनिमन्त्रणपरिहारमभिधाय प्रस्तुतस्यैव
संसारनिर्वेदस्य हेतुमाह—

माणुसत्ते असारंमि, वाहीरोगाण आलए ।
जरामरणघत्थम्मि, खणं पि न रमामहं ॥ १४ ॥
जम्मदुक्खं जरादुक्खं, रोगा य मरणाणि य ।
अहो दुक्खो हु संसारो, जत्थ कीसंति जंतुणो ॥ १५ ॥
खित्तं वत्थु हिरामं च, पुत्तं दारं च बंधवा ।
चइत्ताण इमं देहं, गंतव्वमवसस्स मे ॥ १६ ॥
जह किंपागफलाणं, परिणामो न सुंदरो ।
एवं भुत्ताण भोगाण, परिणामो न सुंदरो ॥ १७ ॥

सूत्रचतुष्टयं स्पष्टम्, नवरम् व्याधयः—अतीव वाधाहेत-
वः कुष्टादयो, रोगाः—ज्वरादयस्तेषाम् आलये—आश्रये,
जरामरणप्रस्तं—यार्द्धक्यमृत्युकोडीकृते, अनेन मानुषत्वा-
सारत्वमेव भावितम्, क्षणमपि—न रमे नाभिरति ल-
भेऽहमिति । इत्थं मनुष्यभवस्यानुभूयमानत्वेन निर्वेदेहेतु-
त्वमभिधाय सम्प्रति चतुर्गतिकस्याऽपि संसारस्य तदाह-
‘जम्म’ इत्यादिना, अत्र च ‘अहो’ इति सम्बोधने
[दुक्खो हु त्ति] दुःखहेतुरेव संसारो जन्मादिनिबन्धनत्वा-
त्तस्य, यत्र—यस्मिन्, गतिचतुष्टयात्मके संसारे, क्लिश्य-
न्ति—बाधामनुभवन्ति, जन्मादिदुःखैरेवेति गम्यते, जन्त-
वः—प्राणिनः, इह च दुःखानुभवाधारत्वेन संसारस्य दुःख-
हेतुत्वमिति भावः । तथा—‘खित्तं’ इत्यादिनेष्टवियोगोऽश-
रणत्वं च संसारान्निर्वेदेहेतुरूतः, तथा—किम्पाकः—वृत्त-
विशेषः, तस्य फलान्यतीव सुखादानि । अनेन चोपसंहार-
सूत्रेणोदाहरणान्तरद्वारेण भोगदुरन्ततैव निर्वेदेहेतुरूतः ।
इति सूत्रचतुष्टयावयवार्थः ।

इत्थं निर्वेदेहेतुमभिधाय दृष्टान्तद्वयोपन्यासतः स्वाभिप्राय-
मेव प्रकटयितुमाह—

अद्वाणं जो महंतं तु, अपहेजो पवज्जई ।

गच्छंतो से दुही होइ, छुहातएहाइपीडिओ ॥ १८ ॥

एवं धम्मं अकाऊणं, जो गच्छइ परं भवं ।
गच्छंतो से दुही होई, वाहिरेगेहिं पीडिओ ॥ १६ ॥
अद्राणं जो महंतं तु, सपाहेजो पवजई ।
गच्छंतो से सुही होई, लुहातएहाविवज्जिओ ॥ २० ॥
एवं धम्मं पि काऊणं, जो गच्छइ परं भवं ।
गच्छंतं से सुही होई, अप्पकम्मं अवेयणे ॥ २१ ॥
जहा गेहे पलित्तंमि, तस्स गेहेस्स जो पट्ट ।
सारभंडाणि नीण्डे, असारं अवउज्झइ ॥ २२ ॥
एवं लोए पलित्तंमि, जराए मरणेण य ।

अप्पाणं तारइस्सामि, तुव्वेहिं अणुमन्निओ ॥ २३ ॥
सूत्रपट्टं प्रकटार्थमेव, केवलमत्र प्रथमसूत्रेण दृष्टान्त उक्तः,
अत्र च अध्वानम्-मार्गम्, पथि साधु पाथेयम् सम्बलकं तद्य-
स्याविद्यमानं सोऽपाथेयः, प्रपद्यते—अङ्गीकुरुते । जुत्तुणा-
पीडितत्वं चेह दुःखित्वभवेन हेतुः । द्वितीयसूत्रेण दार्ष्टान्ति-
कोपदर्शने, व्याधिरोगपीडितत्वं चात्र दुःखित्वभवेन निमित्तं,
दाग्निद्विदिपीडोपलक्षणं चैतत् । उत्तरसूत्रद्वयेन चैतत्सूत्रद्व-
योक्तृस्यैवा-र्थस्य व्यतिरेक उक्तः, तत्र सुखित्वं हेतुः—जुत्तु-
णाविवर्जितत्वमुक्तम् । धर्म-पापविगतिरूपम्, अपि-पूरेण,
कृत्वा-विधाय, गच्छन्नुपलक्षणत्वाद्गतश्च, सः इति—ध-
र्मकर्त्ता, प्रकृमात्पाथेयपमधर्मसहितः सुखी भवति । सुखि-
त्ये चाल्पकर्मत्वं हेतुरवेदनत्वं च । अत्र च प्रस्तावान्कर्म पापं
वेदना चासातरूपा गृह्यान्त, अनेन धर्मकर्मकरणाकरणयार्गु-
णदोषदर्शनाद्धर्मकरणाभिप्रायः प्रकटितः । 'जहा' इत्यादिना च
सूत्रद्वयेन तमेव दृढयति । अत्र च यथा सारभाण्डानि-महा-
मूल्यवस्त्रादीनि, ((खीण्डे त्ति) निष्काशयति । असारम्-
जगद्वस्त्रादि, (अवउज्झइ त्ति) अपोहति-त्यजति । ए-
वम् लोके—जगति, (पलित्तंमि त्ति) प्रदीपे अत्याकुलीकृ-
ते, आत्मानम्-सारभाण्डतुल्यम्, तारयिष्यामि-जगमरण-
प्रदीपलोकपारं नेष्यामि, धर्मकरणेनेति प्रक्रमः, असारं
तु कामभोगादि त्यज्यामि इति भावः । अनेन धर्म-
करणे विलम्बासदिष्टुत्वमुक्तम् । युष्माभिगिति द्वित्वेऽपि
पृथग्व्याद् बहुवचनम्, (अणुमन्निओ त्ति) अनुमतः
अभ्यनुज्ञातः । इति सूत्रपट्टावयवार्थः ।

एवं च ततोक्ते—

तं वित्तंम्मापियरो, सामन्नं पुत्त ! दुच्चरं ।
गुणाणं तु सहस्साणि, धारेयव्वाइं भिक्खुणा ॥ २४ ॥
ममया मव्वभूएसुं, सत्तुमित्तुसु वा जगे ।
पाणाइवायविरई, जावज्जीवा य दुक्करं ॥ २५ ॥
निच्चकालप्पमत्तेणं, मुसावायविवज्जणं ।
भासियव्वं हियं सच्चं, निच्चाउत्तेण दुक्करं ॥ २६ ॥
दंतमाहणमाइस्स, अदत्तस्स विवज्जणं ।
अणवजेमणिजस्स, गिएहणा अवि दुक्करं ॥ २७ ॥
विरई अवंभचेरस्स, कामभोगरसन्तुणा ।
उगं महव्वयं वंभं, धारेयव्वं सुदुक्करं ॥ २८ ॥
धणधन्नपेसवग्गेसु, परिग्गहविवज्जणं ।

सव्वारंभपरिच्चागो, निम्ममत्तं सुदुक्करं ॥ २९ ॥
चउव्विहेऽवि आहारं, राईभोयणवज्जणा ।
संनिहीसंचओ चव, वज्जेयव्वो सुदुक्करं ॥ ३० ॥
लुहा तएहा य सीउण्हं, दंसा ममगा य वेयणा ।
अकंसा दुक्खसिज्जा य, तणफासा जल्लमेव य ॥ ३१ ॥
तालणा तज्जणा चव, वहवंधपरीमहा ।
दुक्खं भिक्खापरिया, जायणा य अलाभया ॥ ३२ ॥
कावोया जा इमा वित्ती, केसलोओ अ दारुणा ।
दुक्खं वंभव्वयं घोरं, धोरुं अमहप्पणो ॥ ३३ ॥
सुहोइओ तुमं पुत्ता, सुकुमालो सुमज्जिओ ।
न हुऽसी पभू तुमं पुत्ता !, सामन्नमणुपालिया ॥ ३४ ॥
जावज्जीवमविस्सामो, गुणाणं तु महव्वभरो ।
गरुओ लोहभारु व्व, जो पुत्ता ! होइ दुव्वहो ॥ ३५ ॥
आगासे गंगसोउ व्व, पडिसोउ व्व दुत्तरे ।
वाहाहिं सागरो चव, तरियव्वो (य) गुणोयही ॥ ३६ ॥
वालुयाकवले चव, निरस्साए उ संजम ।
असिधारागमणं चव, दुक्करं चरिउं तवो ॥ ३७ ॥
अहीवेगंतदिट्ठीए, चरित्तं पुत्त ! दुच्चरं ।
जवा लोहमया चव, चावेयव्वा सुदुक्करं ॥ ३८ ॥
जहा अगिसिहा दित्ता, पाउं होइ सुदुक्करं ।
तह दुक्करं करेउं जे, तारुमे समणत्तणं ॥ ३९ ॥
जहा दुक्खं करेउं जे, होइ वायस्स कुत्थलो ।
तहा दुक्खं करेउं जे, कीवेणं समणत्तणं ॥ ४० ॥
जहा तुलाए तोलेउं, दुक्करं मंदरो गिरी ।
तहा णिहुअ-णीमंक्कं, दुक्करं समणत्तणं ॥ ४१ ॥
जहा भुयाहिं तरिउं, दुक्करं रयणाऽऽयरो ।
तहा अणुवसंतेणं, दुक्करं दमसायरो ॥ ४२ ॥
भुंज माणुस्सए भोए, पंचलक्खणए तुमं ।
भुत्तभोगी तओ जाया !, पच्छा धम्मं चरिस्सामि ॥ ४३ ॥

सूत्रविशतिः सुगमैव । नवरम् (तमिति) बलश्रियम् सू-
गापुत्रापगनामकं युवराजम्, (विति त्ति) वृत्तः—अभि-
धत्तः, (अम्मापियरो त्ति) अम्मापितरौ आमण्यं पुत्र !
दुच्चरं, 'यतस्तत्र गुणानाम् आमण्योपकारकाणां शीलान्-
रूपाणां सहस्राणि, धारयितव्यानि—आत्मनि स्थापयित-
व्यानि, प्राक् तुशब्दस्यैवकारार्थस्येह सम्बन्धाद्धारयित-
व्यान्येव व्रतग्रहण इति गम्यते । भित्तुणा—भित्तणशीलेन
सता, पठ्यते च—(भिक्खुणो त्ति) भित्तोः सम्बन्धितां
गुणानामिति योगः । तथा समता—रागद्वेषाविधानतस्तु-
ल्यता, सर्वभूतेषु—समस्तजन्तुषु, उदासीनं विवर्ति गम्यते,
शत्रुमित्रेषु वा—अपकार्युपकारिषु, जगति—लोके अनेन
सामायिकमुक्तम्, तथा—प्राणतिपातविरतिः प्रथमव्रत-
रूपा, (जावज्जीव त्ति) यावज्जीवम्—दुक्करम् दुरनुचरमेत-

दिति शेषः । नित्यकालप्रमत्तेनत्यप्रमत्तग्रहणं निद्रादिप्रमाद-
वशमो हि मृषाऽपि भाषेतेति नित्याऽऽयुक्तेन-सततोपयुक्तेन,
अनुपयुक्तस्यान्यथाऽपि भाषणसंभवाद् । एतच्च दुष्करं,
यच्चान्वयव्यतिरिक्तार्थमैकस्याप्यर्थस्याभिधानं तत्स्पष्टता-
र्थमदुष्टमेवेत्येवं सर्वत्र भावनीयम् । अनेन द्वितीयव्रतदुष्कर-
त्वमभिहितम् । [दंतसोहणमादिस्स चि] मकारोऽलाक्ष-
णिकः, अपिशब्दस्य गम्यमानत्वात् दन्तशोधनोदरपि
अतितुच्छस्यास्तामन्यस्य, तथा अनेनव्यैरणीयस्य दन्तस्या-
पीति गम्यते । [गिरहणं चि] ग्रहणमिति तृतीयव्रतदुष्क-
रत्वोक्तिः । [कामभोगरसगणुणं चि] कामभोगाः—उत्कृ-
पास्तेषां रसः आस्वादः कामभोगरसः । यद्वा—रसाः शृङ्गा-
रादयः, ततः—कामभोगाश्च रसाश्च कामभोगरसास्तज्जन,
तदज्ञस्य हि तदनवगमात्तद्विषयोऽभिलाष एव न भवेत् ।
तथा च—सुकरत्वमपि स्यादित्याशयेनैवमभिधानम्, अनेन
चतुर्थव्रतदुष्करत्वमुक्तम् । पतिग्रहः—सत्सु स्वीकारस्ताद्वि-
जेनम्, तथा सर्वे—निरवशेषा, ये आरम्भाः—द्रव्योपादनव्या-
पाराः तत्परित्यागाः, अनेन निराकाङ्क्षत्वमुक्तम् । निर्ममत्वं च,
गम्यमानत्वाच्चस्य, सर्वत्र ममेति बुद्धिपरिहारः, अनेन पञ्च-
महाव्रतदुष्करताका । संनिधीयते नरकादिष्वनेनात्मेति संनि-
धिः, घृतादेरुचितकालातिक्रमणं स्थापनं स चाऽसौ सञ्चयश्च
संनिधिसञ्चयः स चैव वर्जयितव्यः इत्येतत् सुदुष्करम् ।
अनेन षष्ठव्रतदुष्करत्वमुक्तम्, दिवागृहीतदिवोभुक्तादिभङ्गच-
तुष्ट्यरूपत्वात्तस्य । 'लुहं' त्यादिना परीषदाभिधानम्, अत्र च
दशमशकवेदना तदभक्त्यात्थदुःखानुभवरूपा, दुःखशय्या च-
विषमोन्नतत्वादिना दुःखहेतुर्वसतिः, ताडना करादिभिराह-
ननम्, तर्जना-अञ्जलिभ्रमणभ्रंशोपादिरूपा, वधश्च-लकुटादि-
प्रहारो, बन्धश्च-मयूरबन्धादिः, तावेव परीषदौ वधबन्धपरी-
षदौ, याश्चा-प्रार्थना, चकारोऽनुक्ताशेषपरीषदसमुच्चयार्थः ।
दुःखशब्दश्चेह लुदुःखमित्यादिप्रत्येकं योजनीयः, इह च
बन्धताडने वधपरीषदेऽन्तर्भवतः । तर्जना—आक्रोश, 'भि-
क्षाचर्या च भेदोपादानं च व्युत्पत्त्यर्थमिति भावनीयम्,
कपोताः—पक्षिविशेषास्तेषामियम् कापोती, येयम्-वृत्तिः—
निर्वहणोपायः, यथा हि—तं नित्यशङ्किताः कणकीटका-
दिग्रहणे प्रवर्तन्ते, एवं भिन्नरूपेणोपापशङ्क्येव भिक्षा-
दौ प्रवर्तन्ते, सा च दुःखानुचरत्वेन दारयति कातरमनां-
सीति दारुणव्युत्तरेण योगः, अभिधेयवशाच्च लिङ्गविप-
रिणामः, उपलक्षणं चैतत्समस्तोत्तरगुणानामिति । यच्चैह
ब्रह्मव्रतस्य पुनर्दुर्धरत्वाभिधानं तदस्यातिदुष्करत्वख्याप-
नार्थम् । उपसंहारमाह—सुखम्—सातम्, तस्योचितः—
योग्यः, सुखोचितः, सुकुमारः—अकठिनदहः, सुमज्जितः—
सुष्टु स्नापितः, सकलनेपथ्याणलक्षणं चैतत्, इह च सुम-
ज्जितत्वं सुकुमारत्वं हेतुः, उभयं चैतत्सुखोचितत्वं । अ-
तश्च ['न हु सि' चि] नैव, अस्ति—भवसि, प्रभुः—समर्थः,
आगम्यम्—अनन्तरोदितगुणरूपम्, [अणुपालेउं ति]
अनुपालयितुम्, इह च सुखोचितत्वाभिधानमनोदशो ही-
दृशं दुःखमपि न दुःखमिति मन्यते । पुनरप्रभुत्वंमवादा-
हरणैः समर्थयितुमाह—अविश्रामः—यत्रोद्धृतेन न विश्रम्यते
गुणानाम्—यतितुगुणानाम्, तुः—पूरेण, महाभरः—महासम्-
हो, गुरुको लाहभार इव यो दुर्वहः स बोद्धव्य इति

शेषः । त्वं तु सुखोचित इत्यतो न प्रभुरसीत्युत्तरत्रापि
योजनीयम् ! आक्रोशे गङ्गाश्रोतोवद् दुस्तर इति योज्य-
ते, लोकरूढ्या चैतदुक्तम्, तथा-प्रतिश्रोतोवत् यथा प्र-
तीपं जलप्रवाहो दुस्तरः—दुःखेन तीर्यत इति, बाहुभ्या-
म्—(सागरो चैव चि) सागरवच्च दुस्तरः यः सः,
तर्गितव्यः—पारगमनायावगाहयितव्यः, कोऽसौ?, गु-
णाः—ज्ञानादयस्ते उदाधिरिव गुणोदधिः, कायवाङ्म-
नानियन्त्रणा चात्र दुष्करत्वे हेतुः, निरास्वादः—नीरसो
विषयगृद्धानां वैरस्यहेतुत्वात् (अहीन्यादि) अहिरि-
व एकोऽन्तो—निश्चयो यस्याः सा तथा, सा चासौ द-
ष्टिश्चैकान्तदृष्टितया—अनन्याक्षितया, अहिपक्षे-दृशा,
अन्यत्र तु बुद्ध्योपलक्षितम्, एकान्तदृष्टिकं वा चारित्र्यं
दुश्चरम्, विषयेभ्यो मनसो दुर्निवारत्वादिति भावः,
(जवा लोहमया चैव, चि) एवकारस्योपमार्थत्वाद्यवा
लोहमया इव चर्वयितव्याः, किमुक्तं भवति?—लोहमय-
वचर्वणवत्सुदुष्करं चारित्र्यम् । 'अग्निशिखा'—अग्निज्वाला-
दीप्ता इत्युज्ज्वला ज्वाला कराला वा, द्वितीयार्थं चात्र
प्रथमा, ततो यथाऽग्निशिखां दीप्तां पातुं सुदुष्करं, नृभि-
रिति गम्यते । यदिवा—लिङ्गव्यत्ययात् सर्वधात्वर्थत्वाच्च
करोतः सुदुष्करा—सुदुःशका, यथाऽग्निशिखा दीप्ता पातुं
भवतीति योगः । एवमुत्तरत्रापि भावना । 'जे' इति निपातः
सर्वत्र पूरणे, 'कात्थल' इह वस्त्रकम्बलादिमयो गृह्यते
चर्ममयो हि सुखेनैव भ्रियेतेति, 'क्लीधेन' निःसत्त्वेन नि-
भूतं निःशङ्कम् इत्यत्र निभूतम्—निश्चलं विषयाभिलाषा-
दिभिरलोभ्यम् 'निःशङ्कम्'—शरीरादिनिर्लेपत्वं शङ्काव्यस-
म्यक्त्वातिचारविरहितं वा । अनुपशान्तेन—उत्कटकपा-
येण, इह च दमसागर इत्यनेन प्राधान्यख्यापनार्थं केव-
लस्यैवापशमस्य समुद्रोपमाभिधानम् पूर्ववत् तु गुणोदधि-
रित्यनेन निःशेषगुणानामिति न पौनरुक्त्यम् ॥ यतश्चैवम्-
तारुण्ये दुष्करा प्रव्रज्या अतो भुङ्क्ष्वेत्यादिना पितरौ कृत्यो
पदेशं वृतः, भुज्यन्त इति भोगास्तान्, पञ्चलक्षणकान्,
शब्दादिपञ्चकस्वरूपान्, ततः इति-भोगभुङ्करनन्तरम्,
(जाय चि) जात ! पुत्र ! पश्चादिति—वाङ्मये, (चरि-
स्ससि चि) चरः । इति विंशतिसूत्रावयवार्थः ॥ २४(०)४३ ॥

सम्प्रति तद्वचनानन्तरं यन्मृगापुत्र उक्तवांस्तदाह—

तं विंशत्सम्प्राप्यारो, एवमेयं जहा फुडं ।

इह लोणे निष्पिवासस्स, नऽत्थि किंचि वि दुक्करं ॥ ४४ ॥

सारीरमाणसा चैव, वेयणाउ अणंतसो ।

मए सोढाई भीमाई, असई दुक्खमयाणि य ॥ ४५ ॥

जरामरणकंतारो चाउरंते भयागरं ।

मया सोढाणि भीमाई, जम्माई मरणाणि य ॥ ४६ ॥

जंहं अगणी उएहो, इत्तोऽणंतगुणो तहिं ।

नरएसु वेयणा उएहा, अस्साया वइया मए ॥ ४७ ॥

जहा इहं इमं सीयं, इत्तोऽणंतगुणं तहिं ।

नरएसु वेयणा सीया, अस्साया वेइया मए ॥ ४८ ॥

कंदंतो कंदुकुभीसु, उद्धपाओ अहंसिरो ।

हुयासणो जलंतंमि पक्कपुवो अणंतसो ॥ ४९ ॥

महादवऽग्निं सकासे, मरुमि वडरवालुए ।
 कालं ववालुणा उ, दड्डुपुवो अणंतसो ॥ ५० ॥
 रसंतो कंदुकुंभीसु, उड्ड वडो अवंधवो ।
 करवत्तकरकयाईहिं, छिन्नपुवो अणंतसो ॥ ५१ ॥
 अइतिकखकंटाइणे, तुंगे सिंवल्लिपायवे ।
 खवियं पासवद्वेणं, कट्टोकड्डाहिं दुकरं ॥ ५२ ॥
 महाजंतसु उच्छू वा, आरसंतो सुभेरवं ।
 पीलिओ मि सकम्मेहिं, पावकम्मे अणंतसो ॥ ५३ ॥
 कूवंतो कालसुणएहिं, सामेहिं सवलेहि य ।
 पाडिओ फालिओ छिन्नो, विष्णूरंतो अणेगसो ॥ ५४ ॥
 अमीहिं अयसिपणेहिं, भल्लीहिं पड्डिसेहि य ।
 छिन्नो भिन्नो विभिन्नो य, उववन्नो पावकम्मुणा ॥ ५५ ॥
 अवमो लोहरहे जुत्तो, जलंते समिलजुए ।
 चोइओ तुत्तजुत्तेहिं, रुज्झो वा जह पाडिओ ॥ ५६ ॥
 हुआसणे जलंतंमि, चिआसु महिसो विव ।
 दड्डो एक्को अ अवसो, पावकम्मेहिं पाविओ ॥ ५७ ॥
 बला संडामतुंडेहिं, लोहतुंडेहिं पक्खिहिं ।
 बिलुत्तो विलवंतोऽहं, ढंक्किद्वेहिं ऽणंतसो ॥ ५८ ॥
 तएहाकिलंतो धावंतो, पत्तो वेयरणि नइं ।
 जलं पाहंति चिंतंतो, खुरधाराहिं विवाइओ ॥ ५९ ॥
 उएहाभित्तो संपत्तो, असिपत्तं महावरणं ।
 अमिपत्तेहिं पडंतेहिं, छिन्नपुवो अणेगसो ॥ ६० ॥
 सुगरेहिं भुमुंढीहिं, खलेहिं मुसलेहि य ।
 गया संभग्गगत्तेहिं, पत्तं दुक्खं अणंतसो ॥ ६१ ॥
 खुरं हिं तिकखधाराहिं, छुरियाहिं कप्पणीहि य ।
 कप्पिओ फालिओ छिन्नो, उक्कित्तो अ अणेगसो ॥ ६२ ॥
 पासेहिं कूडजालेहिं, मिओ वा अवसो अहं ।
 वाहिओ वडरुद्वो अ, विवसो चैव विवाइओ ॥ ६३ ॥
 गलेहिं मगरजालेहिं, वच्छो वा अवसो अहं ।
 उल्लिओ फालिओ गहिओ, मारिओ अ अणंतसो ॥ ६४ ॥
 विदंसएहिं जालेहिं, लिप्पाहिं सउणो विव ।
 गहिओ लग्गो अवद्वो अ, मारिओ अ अणंतसो ॥ ६५ ॥
 कुहाडपरसुमाईहिं, वड्डुईहिं दुमो विव ।
 कुड्डिओ फालिओ छिन्नो, तच्छिओ अ अणंतसो ॥ ६६ ॥
 चंवडमुट्टिमाईहिं, कुमारेहिं अयं पिव ।
 ताडिओ कुड्डिओ भिन्नो, चुप्पिओ अ अणंतसो ॥ ६७ ॥
 तत्ताइं तंवलंहाइं, तउआइं सीसगाणि य ।
 पाइओ कलकलंताइं, आरसंतो सुभेरवं ॥ ६८ ॥
 तुहप्पियाइं मंसाइं, खंडाइं सुल्लगाणि य ।
 खाविओ मि समंसाइं, अग्निवप्पाइं अणेगसो ॥ ६९ ॥

तुहं पिया सुग सीहु, मरुओ अ महणि य ।
 पज्जिओ मि जलंतीओ, वसाओ रुहिराणि य ॥ ७० ॥
 निच्चं मीएण तन्धेणं, दुहिएणं वहिएण य ।
 परमा दुहसंवद्धा, वेयणा वेइया मए ॥ ७१ ॥
 तिच्चचंडप्पगाढाओ, घोराओ अइदुस्महा ।
 महब्भयाओ भीमाओ, नएणं वेइया मए ॥ ७२ ॥
 जारिसा माणुसे लोए, ताया दीसंति वेयणा ।
 इत्तो अणंतगुणिया, नएणं दुक्खवेयणा ॥ ७३ ॥
 सव्वभवेसु अस्साया, वेयणा वइया मए ।
 निमिसंतरमिच्चं पि, जं साया नऽस्थि वेयणा ॥ ७४ ॥
 सूवाएकेकविंशत् प्रतीतान्येव । नवरम्, तद्—अनन्तरं
 क्रम्, (विंति) वृचन्तौ—अभिदधतौ, अम्वापितरौ, प्रकमा-
 न्मृगापुत्र आह. यथा—एवमित्यादि, पठ्यते च—'सो वे-
 अम्मापियरो ! त्ति' स्पष्टमेव । नवरमिह अम्वापितरावित्या-
 मन्त्रणपदं, पठन्ति च—[तो वेंतऽम्मापियरो त्ति] (विंति
 त्ति) वचनद्वयतयात् ततो व्रते अम्वापितरौ मृगापुत्र इति
 प्रक्रमः, (एवमिति) यथाक्रं भवद्भ्याम्, तथा—'एतन्'
 प्रवज्यादुष्करत्वं—यथा स्फुटम् सत्यतामनतिक्रान्तमवित-
 थमिति यावत्, तथाऽपि इहलोके निष्पिपासस्य—निःस्पृ-
 हस्य, इहलोकशब्देन च 'तात्स्थान्त्यपदेश' इति
 कृत्वा ऐहलौकिकाः स्वजनधनसम्बन्धादयो गृह्यन्ते, ना-
 स्ति-न विद्यते, किञ्चित् अतिकष्टमपि शुभानुष्ठानमि-
 ति गम्यते । अपिः—संभावेन, दुष्करम्—दुरनुष्ठेयम्, भोगा-
 दिस्पृहायावेवास्य दुष्करत्वादिति भावः । निःस्पृहताहे-
 तुमाह—शारीरेत्यादिना, तत्राप्याद्यस्त्रद्वयेन सामान्येन
 संसारस्य दुःखरूपत्वमुक्तम्, इह च शरीरमानसयोर्भवाः
 शरीरमानस्यो वेदनाः प्रस्तावादसातरूपाः, [दुःखभयाणि
 य त्ति] दुःखोत्पादकानि राजविडिवादिजनितानि, (भ-
 यानि) दुःखभयानि, जरामरणाभ्यामतिगहनतया कान्तारं
 जरामरणकान्तरं तस्मिन्श्चत्वारो—देवादिभवा अन्ता—अव-
 यवा यस्यासौ चतुरन्तः—संसारः, तत्र सोढानि तदुत्थवेदना-
 सहनेनानुभूतानि, भीमानि—अतिदुःखजनकत्वेन रौद्राणि
 शरीरमानस्यो वेदना यत्रोत्क्रुष्टाः सोढा यथेत्यादिभिः सूत्रैः,
 तदाह—यथा—इह मनुष्यलोकेऽग्निरुष्णोऽनुभूयते अतः—
 इत्येवमनुभूयमानादनन्तगुणः, (तर्हि ति) तेषु, येष्वहमुत्पन्न
 इति भावः, तत्र च वादराशेरभावात्पृथिव्या एव तथावि-
 धः स्पर्श इति गम्यते, ततश्चोष्णानुभवात्मकत्वेन, असा-
 तः—दुःखरूपा, वेदिता मया । पठन्ति च—(इत्तोऽणंतगुणा तर्हि
 ति) अत्र च अतः—इहत्याग्नेरनन्तगुणा नरकेषूष्णा वेदना
 वेदिता मयेति योज्यम् ॥ तथा इदम्—यदनुभूयते, इह—मनु-
 ष्यलोके शीतम्—तच्च माघादिसंभवं हिमकरणानुपक्रमान्य-
 न्तिकं परिगृह्यते, इहापि पठन्ति—'एत्तोऽणंतगुणा तर्हि ति'
 प्राग्वत् । (कंदुकुम्भीसु) पाकभाजनविशेषासु लोहादिमयीषु,
 हुताग्नेन अग्नौ देवमायाकृतं, महादवग्निना संकाशः—मह-
 शः, अतिदाहकतया महादवाग्निमङ्काशस्तस्मिन्, इह चान्य
 स्य दाहकरस्यासंभवादित्थमुपमाभिधानम् . अन्यथेहत्याग्ने
 रनन्तगुण एव तत्रोष्णपृथिव्यनुभाव उक्तः । मरौ इति—

मख्वालुकानिवह इव, तात्स्थ्यात्तद्वपदेशसंभवादन्तर्भूते वार्थत्वाच्चात एव वज्रवालुकानदीसम्बन्धिपुलिनमपि वज्रवालुकाः तत्र, यद्वा-वज्रवज्रवालुका यस्मिन् स तथा तस्मिन्नरकप्रदेश इति गम्यते, कदम्बवालुकायां च-तथैव कदम्बवालुकानदीपुलिने च महादवाग्निसङ्काश इति योज्यते । ऊर्ध्वम्-उपरि वृत्तशाखादौ वद्धः-नियन्त्रितो, माऽयमिती नङ्गादित्य-बान्धव इति च तत्राशरणतामाह. करपत्रम् प्रतीतम् । क्रक-चमपि तद्विशेष एव, (खेदियं ति) विघ्नम् खेदः, क्लेशोऽनुभूतः, क्षिपितं वा पापमिति गम्यते, (कङ्कोकङ्गाहिं ति) कर्पणा-पकर्षणैः परमाधार्मिककृतैः, दुष्करम् इति-दुस्सहम् । (उ-च्छ्र व ति) वाशब्दः उपमायै, तत इलुरिव, आरसन्-आक-न्दन्, स्वकर्मभिः-हिंसाद्युपाजितैः ज्ञानावरणादिभिः, पाप-कर्मा-पापानुष्ठानः । (कृवन्ती ति) कृजन्, (कोलसुण्णहिं ति) सूकरस्वरूपधारिभिः श्यामैः शवलैश्च परमाधार्मिकविशेषैः, पातितो भुवि, फाटितो जीर्णवस्त्रवत्, छिन्नो वृत्तवदुभय-दंष्ट्रादिभिरिति गम्यते । विस्फुरन्-इतस्ततश्चलन् (अरसाहिं ति) प्रहरणविशेषैः, पठ्यते च-(असिहिं ति) असिभिः-खड्गैः, अत एव-[अतसीति] अतसीपुष्पम्, तद्वर्णाभिः-कृष्णाभिः, पट्टिशैश्च-प्रहरणविशेषैः, छिन्नः-द्विधाकृतः, भि-न्नः-विदारितः, विभिन्नः-सूक्ष्मखण्डाकृतः । यद्वा-छिन्नः-ऊर्ध्वम्, भिन्नः-तिर्यग्, विभिन्नः-विविधप्रकारैरूर्ध्वम्, तिर्यक् च । अवर्ताणीं-नरक इति गम्यते । पापकर्मेति हेतुदर्शनं पा-पानुष्ठानपरिहार्यताख्यापनार्थम् । लोहरथे-लोहमयशकटे, [जुत्तो ति] युजेरन्तर्भावितव्यर्थत्वाद्योजितः परमाधा-र्मिकैरिति सर्वत्र गम्यते । ज्वलति-दीप्यमाने कदाचिद्वाह-भीत्या ततो नश्येदपीत्याह-समिलोपलक्षितं युगं यस्मिन् स तथा, तत्र समिलायुते वा, पाठान्तरतश्च-ज्वलत्समिलायु-गे, (चोद्गच्छोत्ति) प्रेरितः तांत्रयोक्त्रैः-प्राजनकवन्धनविशे-षैर्मर्माद्यनुनाहनाभ्यामिति गम्यते, ' रोज्झः-पशुविशेषः, वा समुच्चये भिन्नक्रमः, यथा-श्रौपम्ये, ततो रोज्झव-त्पातितो वा लकुटादिपिट्टनेनेति गम्यते, हुताशने ज्वलति-क्वेत्याह-चितासु-परमाधार्मिकनिर्मितेन्धनसञ्चयरूपासु, [महिसो विव ति] "पिव मिव विव वा इवाथे" इति वचनात्, महिष इव, दग्धः-भस्मसाकृतः, पक्वः-भट्टित्रीकृतः, [पा-वितो ति] पापमस्यास्तीति भूक्षि मत्वर्थीयपृक्, पापिकः । बलात्-हृतात्, संदेशः-प्रतीतः, तदाकृतानि तुण्डानि मुखानि येषां ते संदेशतुण्डास्तैः, तथा-लोहवन्निष्ठ-रतया तुण्डानि येषां ते तैर्लोहतुण्डैः [पक्खिहिं ति] पक्षिभिर्दङ्कगृह्णेरिति योगः, एतं च वैक्रिया एव, तत्र तिरश्चाप्रभावात्, विलुप्तः-विविधं छिन्नः, तस्य चैवं कदर्थ्यमानस्य तृडुपत्तौ का वाच्येत्याह-तृणया क्लान्तो ग्लानिमुपगतस्तृणाक्लान्तः, [पाहंतीति] पास्यामीति चिन्तयन्, [खुरधारहिं ति] क्षुरधाराभिरतिच्छेदकतया वैतरणीजलोर्मिभिरिति शेषः, विपाटितः, पाठान्तरतश्च 'वि-पादितः' व्यापादित इत्यर्थः, उष्णेन-वज्रवालुकादिसम्बन्धि-ना तापेन, आभि-आभिमुख्येन तत उष्णाभितप्तः, संप्राप्तः, अ-सयः-खड्गाः, तद्भेदकतया पत्राणि पर्णानि यस्मिन्स्तदसि-पत्रम् । मुद्रादिभिः-आयुधविशेषैः, गता-नष्टा, आशा-प-रित्राण्येवमनोरथात्मिका यत्र तद्गतां यथा भवत्ये-वम्, [भग्गगत्तेहिं ति] भग्गगात्रेण सना प्राप्तं दुःखमि-

ति योगः, कल्पितः वस्त्रवत् खण्डितः कल्पनीभिः, पाटि-तः-द्विधाकृतः, ऊर्ध्वं छुरिकाभिः, छिन्नः-खण्डितः क्षुरैरिति । पश्चानुपूर्व्या सम्बन्धः, इत्थं च-(उक्तो य ति) उक्तान्त-श्चायुःक्षयं मृतश्चेत्यर्थः, पाठान्तरतो वात्कृतः त्वगपनयनेन प्रत्येकं वा क्षुरादिभिः कल्पितादीनां सम्बन्धः । पाशैः-कु-टजालैः प्रतीतैरेव बन्धनविशेषैः, अवशः-परवशः, वाहितः-विप्रलब्धः, पठ्यते च-(गहितो ति) गृहीतो बद्धो बन्ध-नेन रुद्धो बहिःप्रचारनिषेधनेन, अनयोर्विशेषणसमासः (विवाहितो ति) विपादितो विनाशित इत्यर्थः, तथा-गलैः-बडिशैः, मकरैः-मकराकारानुकारिभिः, परमाधार्मिकैः, जालैश्च तद्विरचितैर्वैक्रियैः, अनयोर्द्वन्द्वः-समूहवाची वा जाल-शब्दः, तत्पुरुषश्च समासः । तथा-(उल्लिखति ति) आर्पणत्वाद् उल्लिखितो गलैः, पाटितो मकरैर्गृहीतश्च जालैः । यद्वा-गृही-तोऽपि मकरजालैरेव, मारितश्च सर्वैरपि, विशेषेण दशन्ती विदंशकाः श्येनादयस्तैर्जालैः-तथाविधबन्धनैः [लेप्पाहिं ति] लेपवज्रलेपादिभिः श्लेषद्रव्यैः [सउणो विव ति] शकुन इव पक्षीव गृहीतो विदंशकैर्जालैश्च लग्नश्च, श्लिष्टो-लेपद्रव्ये बद्धः तैर्जालैश्च, मारितश्च सर्वैरपि, कुट्टितः-सूक्ष्मख-ण्डाकृतः पाटितश्छिन्नश्च प्राग्वत्, तत्क्षितश्च त्वगपनय-नतो द्रुम इवेति सर्वत्रयोज्यम् । [चवेडमुट्टिमाहिं ति] चंपेडामुष्ट्यादिभिः, प्रतीतैरेव, कुमारैः अयस्कारैः [अयं-पि व ति] अय इव घनादिभिरिति गम्यते । ताडितः आहतः, कुट्टितः इह छिन्नः, भिन्नः खण्डाकृतः, चूर्णितः शृङ्गणीकृतः, प्रक्रमात्परमाधार्मिकैः, तप्तताप्रादीनि वैक्रियाणि पृथिव्यनुभावभूतानि वा [कलकलंति ति] अतिकाथतः कलक-लशब्दं कुर्वन्ति । तत्र प्रियाणि मांसानि खण्डरूपाणि (सोल्ल-गाणि ति) भडित्रीकृतानि स्मारयित्वेति शेषः । स्वमांसानि मच्छरीरादेवोत्कृत्योत्कृत्य दौकितानि, अग्निवर्णानि-अतित-प्ततयाऽग्निच्छायाणि, सुरादीनि-मद्यविशेषरूपाणि, इहापि स्मारयित्वेति शेषः [पज्जितो मि ति] पाथितोऽस्मि [जलं-तीओ ति] ज्वलन्तीरिव ज्वलन्तीरयुष्णतया, वशा रुधि-राणि च, ज्वलन्तीति लिङ्गविपरिणामेन सम्बन्धनीयम् । [णिच्चमित्यादि] नरकवत्कृत्यतोपसंहर्तृसूत्रत्रयम्, अत्र च भीतेन उत्पन्नसाध्वसेन, तथा त्रसी उद्वेगे, तस्तेन उद्विग्ने-नात एव दुःखितेन, संजातविविधदुःखेन, व्यथितेन च कम्पमानसकलाङ्गोपाकृतया चलितेन, दुःखसंबन्धेति वेदना-विशेषणं सुखसम्बन्धिन्या अपि वेदनायाः सम्भवाद्, वेदिते ति चानुभूता, तीव्रा अनुभागतोऽत एव चण्डाः-उकटाः प्र-गाढाः-गुरुस्थितिकास्तत एव घोराः-रौद्राः अतिदुस्सहाः अत्यन्तदुरध्यासास्तत एव च महद् भयं यकाभ्यस्ता महा-भयाः । पठ्यते च-महालयाः महत्यः, भीमाः-श्रयमाणा अपि भयप्रदाः, एकार्थिकानि वैतान्यत्यन्तभयोत्पादनायो-क्तानि, इह च वेदना इति प्रक्रमः ॥ कथं पुनस्तस्यास्तीवादि-रूपत्वमित्याशङ्क्य 'जारिसे' त्यादिना इहत्येवदनापक्षया नरकदुःखवेदनाया अनन्तगुणत्वमाह, [वेयण ति] प्रक्रमाद् दुःखवेदना । न केवलं नरक एव दुःखवेदना मयाऽनुभूता किन्तु-सर्वाखपि गतिष्विति पुनर्निर्गमनद्वारेणाह-'सव्वे' त्यादिना, इह च असाताः-दुःखरूपा, निमेषः-अक्षिनिमील-नम् तस्यान्तरं व्यवधानं यावता कालेनासौ भूत्वा पुनर्भवति तन्मात्रमपि-तत्परिमाणमपि कालमिति शेषः [यद् इति]

यस्मात्, साता सुखरूपा नास्ति वेदना, तत्त्वतो वैयर्थिकसु-
खमसुखमेव, ईर्ष्याद्यनेकदुःखानुविद्धत्वाद्विपाकदारुणत्वाच्च ।
सर्वस्य चास्य प्रकरणस्यायमाशयः—य एवमहं निमेषान्तर-
मात्रमपि कालं न सुखं लब्धवान् स कथं तत्त्वतः सुखोचितः
सुकुमारो वेति शक्यते वक्तुम्? येन च नरकेष्वत्युष्णशीतादयो
महावेदना अनेकशः सोढास्तस्य महाव्रतपालनं क्षुदादिस-
हने वा कथमिव बाधाविधायि?, तत्त्वतस्तस्य परमानन्दहे-
मुत्पात्तः, तन्प्रव्रज्यैव मया प्रतिपत्तव्येत्येकत्रिंशत्सूत्रावयवार्थः ।

तत्रैवमुक्तत्वापरते—

तं वितऽम्मापियरो, छंदेणं पुत्त ! पव्वया ।

नवरं पुण सामसे, दुक्खं निप्पडिकम्मया ॥ ७५ ॥

तम्—मृगापुत्रं वृत्तोऽम्मापितरौ, छन्दः—अभिप्रायस्तेन स्व-
कीयेनेति गम्यते, किमुक्तं भवति?—यथाऽभिमुचितं पुत्र !
प्रव्रज—प्रव्रजितो भव, 'नवरम्' इति—केवलम्, पुनः विशेष-
ण, श्रामण्य—श्रमणभावे, दुःखम्—दुःखहेतुः, निष्पतिकर्मता
कथञ्चिद्रोगोत्पत्तौ चिकित्साऽकरणरूपा इति सूत्रार्थः ।

इत्थं जनकाभ्यामुक्ते—

सो वितऽम्मापियरो, एवमेयं जहा फुडं ।

परिकम्मं को कुणई, अरसे मिगपाक्खिणं ॥ ७६ ॥

एगभूओ अरसे वा, जहा ऊ चरई मिगो ।

एवं धम्मं चरिस्सामि, संजमेण तवेण य ॥ ७७ ॥

जया मिगस्स आयंको, महारणंमि जायई ।

अच्छंतं रुक्खमूलंमि, को णं ताहे चिगिच्छई ? ॥ ७८ ॥

को वा से ओसहं देइ, को वा से पुच्छई सुहं ।

को से भत्तं व पाणं वा, आहरित्तु पणामई ? ॥ ७९ ॥

जया य से सुही होइ, तथा गच्छइ गोअरं ।

भत्तपाणस्स अट्टाए, वल्लराणि सराणि य ॥ ८० ॥

खाइत्ता पाणियं पाउं, वल्लरेहिं सरेहि य ।

मिगचारियं चरित्ता णं, गच्छई मिगचारियं ॥ ८१ ॥

एवं समुट्टिए भिक्खू, एवमेव अणेगए ।

मिगचारियं चरित्ता णं, उड्डं पक्कमई दिसं ॥ ८२ ॥

जहा मिए एग अणेगचारी,

अणेगवासे धुवगोअरे अ ।

एवं मुणी गोयरियं पविट्ठे,

नो हीलए नो वि य खिसइजा ॥ ८३ ॥

स इति—युवराजः, (विति त्ति) आपत्त्याद् वृत्ते अभ्या-
पितरौ, यथेतांशप्रतिकर्मतया दुःखरूपत्वं युवाभ्यामुक्तं
यथा स्फुटमिति प्राग्वत्, परं परिभाष्यतामिदम्—परिक-
र्म—रोगोत्पत्तौ चिकित्सारूपं, कः करोति?, न कश्चिदि-
त्यर्थः, क?—अरण्ये, केषां?, मृगपक्षिणाम्, अथ चैतेऽ-
पि जीवन्ति विचरन्ति च, ततः किमस्या दुःखरूपत्व-
मिति भावः, यतश्चैवमतः—'एमेत्यादि' सर्वे स्पष्टमेव ।
नवरम्, एकभूतः—एकत्वं प्राप्तोऽरण्ये (वेति) वा पूरणे,
(जहा उ त्ति) यथैव, एवमिति—एकभूतः, संयमेन—

तपसा चेति, धर्मचरणहेतुः । यदा—आतङ्कः—आशुघाती
रोगो, महारण्य इति—महाप्रहणममहाति हारण्येऽपि क-
श्चिन्कदाचिन्पश्यन्, दृष्ट्वा च कृपातश्चिकित्सदपि, धृत्यते
हि—केनचिद्विपजा व्याघ्रस्य चक्षुर्दृष्टितमटव्यामिति,
वृक्षमूल इति—तथाविधावासाभावदर्शनम्, (को णं ति)
'अवा सन्धिलोपो बहुलम्' इति वचनाद् अजलोपो, क एनम्
तदा—आतङ्कान्पत्तिकाले, चिकित्सति—औषधाद्युपदेशेन
नीरोगं कुरुते?; न कश्चिदित्यर्थः, चिकित्सके चासति
को वेति—वाशब्दः समुच्चयं, औषधं ददातीत्येवमुत्तरो-
त्तराप्रामिष्यदर्शनीया ॥ (आहरित्तु त्ति) आहृत्य, पणा-
मयेत—अर्पयेत् " अर्पेः पणामः " इति वचनात् ॥
कथं तर्हि तस्य निर्वहणम्?, इत्याह—यदा स सुखी
भवति, स्वत एव रोगाभाव इति गम्यते, गच्छ-
ति—याति गौरिव परिचितेतरभूभागपरिभावनारहित-
त्वेन, चरणम्—भ्रमणमस्मिन्निति गोचरस्तं भ्रूमिव-
भक्तं—तद्गच्छन्तं तृणादि, तच्च पानं च भ्रूपानं, तस्य अ-
र्थाय प्रयोजनाय, गोचरमेव विशेषत आह—वल्लराणि-
गहनानि, उक्तं च—" गहनमवाणियदेसं रणे छेत्तं च
वल्लरं जाण " सरांसि च—जलस्थानानि, खादित्वा निजभ-
क्ष्यमिति गम्यते, वल्लरेषु सरःसु वेति सुच्यत्ययं नेयम्,
तथा मृगाणां चर्या—इतश्चेतश्चोत्प्लवनात्मकम् चरणं मृ-
गचर्यां ताम्, मितचारितां वा परिमितभक्षणात्मिकाम्,
चरित्वा—आसेव्य, परिमिताहारा एव हि स्वरूपेणैव मृगा
भवन्ति, विशेषाभिधायित्वाच्च न पौनरुक्त्यम्, ततश्च
गच्छति—याति, मृगाणां चर्या—चेष्टा, स्वातन्त्र्योपवे-
शनादिका यस्यां सा मृगचर्या—मृगाश्रयभूताम् । अनेन
च सूत्रपञ्चकेन दृष्टान्त उक्तः, उत्तरेण सूत्रद्वयेनात्मन्येतदु-
पसंहारः, इह च—'एव' मिति मृगवत्समुत्थितः—संयमा-
नुष्ठानम् प्रत्युद्यतस्तथाविधाऽऽतङ्कान्पत्तावपि न कश्चित्
चिकित्साऽभिमुख इति भावः । एवमेव—मृगवदेव, (अ-
रण्येय त्ति) अनेकगो यथा हासौ वृक्षमूले नैकस्मिन्नेवा-
स्ते—किं तु—कदाचित्कचिदेवमेवोऽप्यनियतस्थानस्थतया,
पश्यते च—[अणिएयणं त्ति] अनिकेतनः, अगृहः, स
चैवं मृगचर्यां चरित्वा मृगवदातङ्काभावे भ्रूपानार्थं गोचरं
गत्वा तल्लब्धभ्रूपानोपपद्यतेतश्च विशिष्टसम्यग्ज्ञानादिभा-
वतः, शुक्राभ्यानाराहणादपगताशेषकर्मोश ऊर्ध्वं दिश-
मिति सम्बन्धः । प्रकर्षेण क्रामति—गच्छति प्रक्रामति,
किमुक्तं भवति?—सर्वोपरिस्थानस्थितो भवति, नि-
वृत्त इति यावत्, एवं च निवृत्तिरेवेह मृगच-
र्योपमार्थत उक्ता, तत्र हि मृगापमा मुनय इत इत-
श्चाप्रतिवद्धविहारितया विहृत्य गच्छन्तीति ॥ मृगच-
र्यामेव स्पर्शयितुमाह—यथा मृगः (एग त्ति) एकः—अ-
द्वितीयः, अनेकचारी—नैकत्र वासः—अवस्थानमस्यास्तीति,
धुवगोचरश्च—सर्वदा गोचरलब्धमेवाहारमाहारयतीति,
एवम् मृगवदेकत्वादिविशेषणविशिष्टो मुनिः, गोचर्याम्-
भिक्षाटनम्, प्रविष्टो न हीलयद्—अवजानीयात्, कदश-
नादीति गम्यते, नापि च (खिसएज्ज त्ति) निन्देत्तथा-
विधाहाराप्राप्तौ स्वं परं वा इह च मृगपक्षिणामुभये-

पामुपक्षेपं यन्मृगस्यैव पुनः पुनरेष्टान्तयेन समर्थनं त-
त्तस्य प्रायः प्रशमप्रधानत्वादिति सम्प्रदाय इति सूत्रा-
ष्टकार्थः ।

एवं मृगचर्यास्वरूपमुक्त्वा यत्तेनोक्तं यच्च पितृभ्यां
पितृयजनानन्तरं च यदस्यां कृतवांस्तदाह—

मिगचारियं चरिस्मामि, एवं पुत्ता ! जहासुहं ।

अम्मापिऊहं ऽणुमाओ, जहाइ उवाहिं तओ ॥ ८४ ॥

मिगचारियं चरिस्मामो, मच्चदुक्खविमुक्खणि ।

तुम्भेहिं अम्भ ! ऽणुमाओ, मच्छ पुत्त ! जहासुहं ॥ ८५ ॥

एवं सोऽम्मापियरं, अणुमाणिताण बहुविहं ।

ममत्तं छिंदइ तां, महानागु व्य कंचुयं ॥ ८६ ॥

इड्डी वित्तं च मित्ते य, पुत्तदारं च नायओ ।

रेणुअं व पडे लग्गं, निद्धुणिताण निग्गओ ॥ ८७ ॥

गाथाचतुष्टयं स्पष्टमेव । नवरम्, मृगस्यैव चर्या-चष्टा, 'मृ-
गचर्या तां निप्रतिकर्मतादिरूपां चरिष्यामीति, वलश्रिया यु-
वराजेनोक्ते पितृभ्यामभाणि-एवं यथा भवतोऽभिरुचितं
तथा यथासुखं तेऽस्त्विति शेषः, एवं चानुज्ञातः सन् जहा-
ति-त्यजति, उपधिम्-उपकरणमाभरणादि, द्रव्यतोः भावत-
स्तु-लुब्धादि यनात्मा नरक उपधीयते, ततश्च प्रव्रजतीत्युक्तं
भवति । उक्तमेवार्थं सविस्तरमाह- (मच्चदुक्खविमुक्खणि)
सकलासातविमुक्तिहेतुम् (तुम्भेहिं ति) युवाभ्यामम्भ !
उपलक्षणान् पितश्च अनुज्ञातः अनुमतः सन्, तावाहतुः—
गच्छ मृगचर्ययेति प्रक्रमः, पुत्र ! यथासुखम्-सुखानतिक्रमेण,
अनुमत्य-अनुज्ञाप्य, समत्वम्-प्रतिबन्धम्, छिनत्ति-अप-
नयति, महानाग इव कञ्चुकम्, यथाऽसावतिजरडतया
चिरप्ररूढमपि कञ्चुकमपनयति, एवमसावपि ममत्वमनादि-
भवाभ्यस्तमुपलक्षणत्वात् मायादींश्च ॥ अनेनान्तरोपधित्याग
उक्तः, बहिरुपधित्यागमाह- ऋद्धिम्-करितुर्गादिसम्पदम्,
वित्तम्-द्रव्यम्, (णायओ ति) ज्ञानीन्-सोदगादीन्, (णि-
द्धुणित्ति ति) निर्द्वयं निर्द्वयं, त्यक्त्वेति यावत्, निर्गतः—
निष्क्रान्तो गृहादिति गम्यते, प्रव्रजित इति योऽर्थः । इति
सूत्रचतुष्टयार्थः ।

एनेमेवार्थं स्पष्टयितुमाह निर्युक्तिकृत्—

नाऊण निच्छयमई, एव करेहिं ति तेहिं सो भणिओ ।

धन्नोऽसि तुमं पुत्ता ! जंमि विरत्तो सुहमएसु ॥ ४१ ५ ॥

सीहत्ता निक्खमिउं, सीहत्ता चैव विहरसु पुत्ता ! ।

जह नवरि धम्मकामा, विरत्तकामा उ विहरंति ॥ ४१ ६ ॥

नाणेण दंसणेण य, चरित्तवनियममजमगुणेहिं ।

खंतीए मुचीए, हेहिं तुमं वड्डमाणो उ ॥ ४१ ७ ॥

संवैगजणिअहासो, मुक्खगमणवड्ढिधमन्नाहो ।

अम्मापिऊण वयणं, सो पंजलिओ पडिच्छी य ॥ ४१ ८ ॥

गाथाचतुष्टयं पाठसिद्धमेव, नवरमाद्यगाथावयेण एवं पुत्र !
यथासुखम् इत्येतन्मुचिनार्थाभिधानतो व्याख्यातम्, चतुर्थ-
गाथया त्ववशिष्टसूत्रं भावार्थाभिधानतः, सुखशानेभ्य इति

बहुत्वोपलक्षणं शनग्रहणम्, (सीहत्ता इति) सिंहतया नि-
ष्क्रम्य-प्रव्रज्य, सिंहतथैव विहर पुत्र ! इति जातः । किमुक्तं
भवति ?-यथा सिंहः स्वस्थानादिनिरपेक्ष एव निष्क्रामति,
निष्क्रम्य च तथैव निरपेक्षवृत्त्या विहरति, एवं त्वमपि विहरे-
ति, 'नवरं' ति परं धर्म एव कामः—अभिलाषो येषां ते धर्म-
कामाः, 'विरत्तकामे' ति प्राग्वत् कामविरक्ताः—विषयपरा-
ङ्मुखाः, 'चरित्तवनियमसंयमगुणे' रित्यत्र चारित्रान्तर्गत-
त्वेऽपि तपःप्रभृतीनामुपदेशात्सामान्यविशेषयोश्च कथञ्चि
द्विन्नत्वाच्च न पौनरुक्त्यम्, तथा संवेगो-मोक्षाभिलाषस्तेन
जनितो हासो-मुखविकाशश्मकोऽस्येति संवेगजनितहासः—
मुक्त्युपायोऽयं दीक्षेत्युत्सवमिव तां मन्यमानः प्रहसितमुख
इत्यर्थः, पठन्ति च- (संवेगजणियसद्धो ति) स्पष्टमेव,
तथा मोक्षो-मुक्तिस्तद्रमनाय वड्ढमिति-धृतं चिह्नं धर्म-
ध्वजादि, तदेव सन्नाहो-दुर्वचनशरप्रसरनिवारकः क्षान्त्या-
दिर्वा यन स तथा, (पडिच्छीय ति) प्रत्येपीत्, प्रति-
पन्नवानिति गाथाचतुष्टयार्थः ॥

ततोऽसौ कौटुक सञ्ज्ञात इत्याह—

पंचमहव्वयजुत्तो, पंचसमिओ तिगुत्तिगुत्तो अ ।

संभितरवाहिरिए, तवांकम्ममि उज्जुओ ॥ ८८ ॥

निम्मसो निरहंकारो, निम्मसंगो चत्तगारवो ।

समो अ सव्वभूएसु, तसेसु थावरेसु आ ॥ ८९ ॥

लाभालाभे सुहं दुक्खं, जीविए मरणे तथा ।

समो निंदापसंसासु, तथा माणावमाणओ ॥ ९० ॥

गारवेसु कसाएसु, दंडसल्लभएसु अ ।

नियत्तो हाससोगाओ, अनियाणां अवंधणो ॥ ९१ ॥

अणिसिओ इहं लोए, परलोए अणिसिओ ।

वासी चंदणकप्पो अ, असणेऽणसणे तथा ॥ ९२ ॥

अप्पसन्धेहिं दोरेहिं, सव्वओ पिहियामवो ।

अज्झप्पभाणजंगेहिं, पमत्थदमसासणो ॥ ९३ ॥

सूत्रपट्टं निगदसिद्धमेव । नवरम् (संभितरवाहिरिए ति)
सहाभ्यन्तरैः-प्रायश्चित्तादिभवांस्तैश्च-अनशमादिभिर्भेदैर्ब-
र्त्तत इति सवाह्याभ्यन्तरं तस्मिन् प्रधानत्वाच्च प्रथममभ्यन्त-
रोपादानम् । 'निर्ममाः'-ममत्वशुद्धिपरिहारतः निस्सङ्गः-सङ्ग-
हेतुधनादित्यागतः, समश्च-न रागद्वेषवादिर्ममत्वादेरेव ॥ ला-
भेत्यादिना समत्वमेव प्रकारान्तरेणाह, अत्र च-'समः' न ला-
भादौ चित्तोत्कर्षभाग नाप्यलाभादौ दैन्यवान्, जीविते मरणे
समो, नैकत्राप्याकाङ्क्षावान्, [माणावमाणओ ति] मानाप-
मानयोः, गौरवादीनि सूत्रे सुख्यन्ययेन सप्तम्यन्ततया निर्दि-
ष्टानि पञ्चम्यन्ततया व्याख्ययानि, निर्वृत्त इति च सर्वत्र
सम्बन्धनीयम्, अवन्धनः-रागद्वेषवन्धनरहितः । अत्र
एव अनिश्रितः-इहलोके परलोके वाऽनिश्रितो नेह ला-
कार्थं परलोकार्थं वाऽनुष्ठानवान्, 'गो इह लोगदुयाए तव-
महिंदुज्जा नो परलोगदुयाए तवमहिंदुज्जा' इत्याद्यागमात् ।
पुनरनिश्रितानभिधानं च मन्दमतिविनयानुग्रहार्थमदुष्टमेव
वासीचन्दनकल्प इत्यनेन समत्वमेव विशेषत आह, वासी-
चन्दनशब्दाभ्यां च तद्व्यापारकपुरुषादुपलक्षितौ, ततश्च

यदि किलैको वास्या तच्छेति, अन्यश्च गोशीर्षादिना च-
न्दननालिम्पति, तथाऽपि रागेद्वयाभावतो द्वयोरपि तुल्यः,
कल्पशब्दस्येह सदृशपर्यायत्वात्, 'अनशने' इति च न-
आऽभावे कुत्सायां वा, ततश्चाशनस्य—भोजनस्याभावे कु-
त्सिताशनभावे वा कल्पः, इह चेष्टितोऽधिकाराणां प्रवृत्ति-
गति पूर्ववत् समस्तमपि कल्प इत्यनुवर्त्तते, अप्रशस्तेभ्यः—प्र-
शंसाऽनास्पदंभ्यः, द्वारेभ्यः—कर्मोपाजनोपायेभ्यो हिंसादि-
भ्यः, सर्वतः—सर्वेभ्यो य आश्रयः—कर्मसंलग्नतात्मकः स पि-
हितः—तद् द्वारस्थगन्तौ निरुद्धो येनासौ पिहिताश्रयः, सापे-
क्षस्यापि गमकत्वात् समासः, यद्वा—प्रशस्तेभ्यो द्वारेभ्यः स-
र्वेभ्यो निर्वृत्त इति गम्यते, अत एव पिहिताश्रयः, कैः पुनरय-
मेवंविधः ?—अध्यात्मत्यात्मनि ध्यानयोगाः—शुभध्यानव्यापा-
रा अध्यात्मध्यानयोगास्तैः, अध्यात्मग्रहणं तु परस्थानां ते-
षामकिञ्चिद्वत्त्वाद्, अन्यथाऽतिप्रसङ्गात्, प्रशस्तः—प्रशंसा
स्पदो, दमश्च—उपशमः शासनं च—सर्वज्ञागमात्मकं यस्य
स प्रशस्तदमशासन इति सूत्रपदार्थः ।

सम्प्रति तत्फलोपदर्शनायाह—

एवं नाणेण चरणेण, दंसेणेण तवेण य ।

भावणाहिं विसुद्धाहिं, मम्मं भावितु अप्पयं ॥ ६४ ॥

बहुयाणि उ वासाणि, सामन्नमणुपालिया ।

माभिएण उ भत्तेण, सिद्धिं पत्तो अणुत्तरं ॥ ६५ ॥

सूत्रद्वयमुत्तानार्थमेव, नवरम्, भावनाभिः—महाव्रतसम्ब-
न्धिनीभिर्विषयमाणाभिरनित्यत्वादिविषयाभिर्वा, विशुद्धाभिः—
निदानादिदोषरहिताभिर्भावयित्वा—तन्मयतां नीत्वा (अप्य-
यति) आन्मानम्, (मासीएण उ भत्तेण ति) मासे भवं
मासिकं तेन, तुः पूरणे, भङ्गेन—भोजनेन मासोपवासोपल-
क्षकत्वादस्य मासोपवासेनेति यावत्, सिद्धिम्—निष्ठितार्थ-
ताम्, सकलकर्मक्षयणेति गम्यते, अनुत्तराम्—सकलसि-
द्धिप्रधानाम्, अनेनाजनसिद्ध्यादि व्यवच्छेदमाहेति सूत्र-
द्वयार्थः ।

“इहो” त्यादिसूत्रकदम्बकस्य तात्पर्यार्थमाह निर्युक्तिरुत्—

इहोए निक्खंतो, काउं समणत्तणं परमधोरं ।

तत्थ गत्थो सो धीरो, जत्थ गया खीणसंसारा ॥४१६॥

सुगमैव नवरम्, ऋद्ध्या—दीनानाथदानादिकया विभूत्या नि-
ष्क्रान्तः सन् परमधोरम्—कातरजनातिशयदुरनुचरं, यत्र गताः
क्षीणसंसारा इति मोक्ष इत्यभिप्राय इति गाथाऽवयवार्थः ।

साम्प्रतं सकलाध्ययनार्थोपसंहारद्वारेणोपदिशन्नाह सूत्रकृत्—

एवं करंति संबुद्धा, पंडिया पविक्खणा ।

विणियदंति भोगेसु, मियापुत्ते जहामिसि ॥ ६६ ॥

व्याख्यातप्रायमेव, संगता प्रज्ञा येषां ते संप्रज्ञाः, संपज्ञा वा
ज्ञानादिभिः (जहामिसि ति) मकारोऽलाक्षणिको यथेत्या-
पम्याभिधाया, ऋषिः—मुनिः इति सूत्रावयवार्थः ।

इत्थमन्योक्त्योपदिश्य पुनर्भङ्गयन्तरेणोपदिशन्नाह—

महप्पभावस्स महाजमस्स,

मियाडुत्तस्स निसम्म भासिथं ।

तवप्पहाणं चग्गिं च उत्तमं,

गइप्पहाणं च तिलोअविस्सुतं ॥ ६७ ॥

विद्याणिद्या दुक्खविक्खणं धणं,

ममत्तवंधं च महाभयावहं ।

सुहावहं धम्मधुरं अणुत्तरं,

धारेह निव्वाणगुणावहं महं ॥ ६८ ॥ ति वेमि ॥

सूत्रद्वयं निगदसिद्धमेव, नवरम्, मृगापुत्रस्य भाषितं—सं-
सारदुःखरूपतावेदकं यत्नेन पित्रोः पुरत उक्तम्, प्रधानं तपो
यत्र चरिते तत्प्रधानतपो, व्यत्ययनिर्देशश्च प्राग्वत्, चरितं च-
चेष्टितम् [गतिष्पहाणं च इति] प्रधानगतिं च मुक्तिमिति
योऽर्थः, तिलोकविश्रुताम् जगन्त्रितयप्रतीताम्, अनेन च फल
लिप्सवो हि प्रज्ञावन्तः प्रवर्तन्त इति काका फलमाह । एत-
न्निशमनाच्च ममत्वं बन्ध इव सत्प्रवृत्तिविघातितया ममत्व-
बन्धस्तं च, महाभयावहं तत एव चौरादिभ्यो महाभयानाम्
धर्मो धूरिव महासत्त्वरूपमानतया धर्मधुरा—महाव्रतपञ्चका-
त्मिका तां, तथा निर्वाणगुणा—अनन्तज्ञानदर्शनवीर्यसुखादय-
स्तदावहां—तत्प्रापिकां धर्मधुराम् धारयतेति सम्बन्धः । इह
च निर्वाणगुणावहत्वं सुखावहत्वं हेतुः [महं ति] अपरिभि-
तमाहात्म्यतया महती, सूत्रत्वाच्चैवं निर्देश इति सूत्रद्वयार्थः ।
इतिः परिसमाप्तो ब्रवीमीति पूर्ववत्, उक्ताऽनुगमः । सम्प्रति
नयास्तेऽपि प्राग्वदेव । उक्तं १६ अ० ।

मियासण—मृगासन—न० । आसनभेदं, येषामधो मृगा व्य-
वस्थिता भवन्ति । ज० १ वृत्त० ।

मिताशन—त्रि० । अंतभोक्तरि, दश० ८ अ० ।

मिरिआ—देशी—कुट्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १३२ गाथा ।

मिरिय—मरिच—पुं० । इः स्वप्रादौ ॥३१४६॥ इत्यादेरस्येत्त्वम्,
प्रा० । स्वनामख्याते वृत्ते, वाच० । आचा० २ श्रु० १ चू० १
अ० ८ उ० ।

मिलक्खु—स्लेच्छ—पुं० । अव्यक्तभाषासमाचारेण, 'स्लेच्छ'
अव्यक्तायां वाचि इति वचनात् । भाषाग्रहणं चोपलक्षणम्,
तेन शिष्टासंमतसकलव्यवहारा स्लेच्छा इति प्रतिपत्तव्यम् ।
प्रज्ञा० १ पद । सूत्र० । आर्यदेशोत्पन्नोक्तस्यानुवादकोऽपरिज्ञा-
तशब्दार्थो स्लेच्छः । उक्तं च—

“ मिलक्खु अमिलक्खुस्स, जहा बुत्ताणुभासण ।

ए हेउं से विद्याणाइ, भासियं वाणुभासण ॥ १ ॥

एवमन्नाणिथा नाणे, वयंता भासियं सयं ।

निच्छुयत्थं न जाणंति, मिलक्खु व्व अब्बाहिण ॥ २ ॥ ”

न० । [यवर्गशवरपुलिन्दादिकाः 'अणारिय' शब्दे प्रथमभा-
गे ३१६ प्रष्ट उक्ताः]

मिलक्खुभासाविसारय—स्लेच्छभाषाविशारद—पुं० । अनार्य-
भाषानिपुणं, आ० चू० १ अ० ।

मिला—स्ले—धा० । हर्षक्षयं, खरादनतो वा ॥ ८ । ४ । २४०॥

अकारान्तवर्जितात्स्वरान्ताद्गतोरन्तेऽकारागमो वा भवति ।

मिलाइ । मिलाअइ । स्लायति । प्रा० । स्लेवा—पञ्चायौ ॥३४

। १८ ॥ स्लायतेः वा—पञ्चाय इत्यादेशौ वा भवतः । पक्षे—वा-

इ । पञ्चायइ । प्रा० ।

मिलाण-स्तान-त्रि० । स्तानियुक्ते, वाच० । लात् ॥ २ । १०६ ॥ संयुक्तस्यान्यव्यञ्जनाल्लान्पूर्वं इद्भवति । मिलाइ । मिलाणं । प्रा० । " पच्चायं वसुआयं, सुसिअं वायं मिलाणन्थे" पाइ० ना० ३३ गाथा ।

मिलायमाण-स्तायमान-त्रि० । स्तानि गच्छन्ति, स्था० ३ डा० ३ उ० ।

मिलिच्छ-स्लेच्छ-पुं० । ह्रस्वः संयोगे ॥ २ । १ । ३४ ॥ दीर्घस्य यथादर्शने संयोगे परं ह्रस्वो भवति । मिलिच्छे । अनाथे, प्रा० १ पाद ।

मिलिय-मिलित-त्रि० । सहिते, स्था० १० डा० । व्य० । समुदिते, विशेष० । विभक्ते, व्य० ६ उ० । अनेकशास्त्रसंबन्धीनि सूत्राण्येकत्र मीलयित्वा यत्र पठति तन्मिलितमसदृशधान्यमेलकवद् । अथवा—परावर्तमानस्य यत्र पदादिविच्छेदा न प्रतीयन्त तन्मिलितम् । अनु० । आ० म० ।

मिव-अव्य० । इवशब्दाथे, मिव पिव विव व्व व विअ इवाथे वा ॥ २ । १ । १२२ ॥ एते इवाथे अव्ययसंज्ञकाः प्राकृते वा प्रत्युज्यन्ते । कुमुअं मिव । प्रा० १ पाद ।

मिस-मिष-न० । छले, " छले अवएसा निहं च मिसं" पाइ० ना० १४२ गाथा ।

मिममिसंत-मिसमिसत्-त्रि० । चिकचिकायमाने, औ० । देदीप्यमाने, कल्प० १ अधि० १ क्षण । रा० । औ० । तं० । आ० म० । ज्ञा० । मिसमिसीति मिलन्तः शब्दं कुर्वन्तः कृमयो यत्र तन्मिसमिसकृमिकम् । तं० ।

मिसमिसीमाण-त्रि० । देदीप्यमाने, ज्ञा० १ शु० १ अ० । क्रोधाग्निना दीप्यमाने, भ० ७ श० ६ उ० । क्रोधज्वालाया ज्वलिते, नि० १ शु० १ वर्ग १ अ० । विपा० ।

मिस्स-मिश्र-धा० । संयोजने, मिश्रर्वीसाल-मेलवौ ॥ २ । ४ । २८ ॥ मिश्रयतेत्यन्तस्य वीसाल-मेलवौ आदेशौ वा भवतः । वीसालह । मेलवइ । मिस्सइ । प्रा० ४ पाद ।

मिश्र-न० । संभोगोत्पन्ने पञ्चकर्ममादिके गन्धकस्तूर्यादिके, तं० । सस्यगमिष्यादृष्टिगुणस्थाने, प्रव० २२४ द्वार । संयुक्ते, उत्त० १ अ० ।

मिस्सकहा-मिश्रकथा-स्त्री० । संकीर्णपुरुषार्थाभिधायके विकथाभेदे, डा० ।

धर्मार्थकामाः कथ्यन्ते, सूत्रे काव्ये च यत्र सा ।

मिश्राख्या विकथा तु स्याद्, भक्तस्त्रीदेशराद्गता ॥ २० ॥

(धर्मेति) यत्र सूत्रे काव्ये च धर्मार्थकामा मिलिताः कथ्यन्ते, सा मिश्राख्या कथा, संकीर्णपुरुषार्थाभिधानात् । विकथा कथालक्षणविहाता तु स्याद् । भक्तस्त्रीदेशराद्गता भक्तादिविषया । यदाह— " इत्थिकहा भक्तकहा, रायकहा चोर-जणवयकहा य ॥ नडनट्टजल्लमुट्टिय, कहा उ एसा भवे विकहा ॥ १ ॥ " डा० ६ डा० ।

संप्रति मिश्रकथामाह—

धम्मो अत्थो कामो, उवइस्सइ जत्थ सुत्तकव्वेसुं ।

लोगे वेए समए, भा उ कहा मीमियाणाम ॥ २०६ ॥

धर्मः—प्रवृत्त्यादिरूपः, अर्थो—विद्यादिः, कामः—इच्छा मदनादिः, उपदिश्यते—कथ्यते, यत्र सूत्रकाव्येषु—सूत्रेषु काव्येषु च—तल्लक्षणवत्सु, केत्याह—लोके—रामायणादिषु, वेद-यज्ञक्रियादिषु, समये—तरङ्गवत्यादिषु, सा पुनः कथा मिश्रा—मिश्रानाम, संकीर्णपुरुषार्थाभिधानाद् । इति गाथाथः दश० ३ अ० ।

मिस्सकेसी-मिश्रकेशी-स्त्री० । औत्तराहश्चकपर्वतवास्तव्यायां दिक्कुमार्याम्, आ० चू० १ अ० । द्वी० । जं० ।

मिस्सवल्ली-मिश्रवल्ली-स्त्री० । जनकसंयन्ध्यादिषु, व्य० ।

संप्रति मिश्रवल्लीप्रतिपादनार्थमाह—

माउम्माया पिया भाया, भगिणी एवं पिऊण वि ।

पुत्तो धूया य तहा, भाउयमादी चउएहं पि ॥ १३६ ॥

अट्टेव पज्जयाणं, चउवीसं भाउभगिणिसहियाणि ।

एवं इच्चिय माउल-सुयादओ परयरा वल्ली ॥ १३७ ॥

मातुभ्राताः पिताभ्राताः भगिनीश्च, एवं पितुरपि चत्वारि वक्त्व्यानि । तद्यथा—माता पिता भ्राता भगिनी च । भ्रातादीनां चतुर्णां प्रत्येकं द्वौ द्वौ द्रष्टव्यौ । तद्यथा—पुत्रो, दुहिता च । भ्रातुः पुत्रो दुहिता, भगिन्या अपि पुत्रो दुहिता च, अष्टौ च प्रार्यकाणि भ्रातृभगिनीसहितानि । तद्यथा—मातामह्या अपि—माता पिता भ्राता भगिनी । पितामहस्यापि माता पिता भ्राता भगिनी । सर्वसंख्यया मिश्रकाणां चतुर्विंशतिः अष्टाचार्यकाणि, अष्टौ प्रार्यकाणि, अष्टौ च मातादिचतुष्टयस्य प्रत्येकं द्विधा भवनाद् । तथा च—एतावत्येव मिश्रवल्ली । मातुलसुतादयः परतरा वल्ली । ते च मातुलसुतादयो यदि तमपि धारयन्ति तदा स लभते, अथाचार्यमभिधारयन्ति तदा आर्चायस्य । ये पुनः परतरं स्वजना ये चान्ये ते सर्वेऽनभिधारयतो वा आचार्यस्य वा भवन्ति । व्य० १० उ० ।

मिस्सीभाव-मिश्रीभाव-पुं० । गृहस्थपरिव्राजकादीनां सहवसतौ, आचा० २ शु० १ चू० १ अ० ३ उ० । द्रव्यतो लिङ्गमात्रसद्भावाद्, भावतो गृहस्थसमकल्पत्वात् । सूत्र० १ शु० ४ अ० १ उ० ।

मिहिआ-देशी—मेघसमूहे, दे० ना० ६ वर्ग १३२ गाथा ।

मिहिया-मिहिका-स्त्री० । प्रालेये, स्था० १० डा० । शिशिरादौ वातेरिते हिमकणे, सूत्र० २ शु० ३ अ० ।

मिहिला-मिथिला-स्त्री० । विदेहजनपदप्रतिबद्धे पुरीभेदे, सू० प्र० १ पाहु० । जं० । भ० । आ० म० । सूत्र० । उत्त० । प्रव० । प्रज्ञा० । स्था० ।

श्रीमल्लिनमिजिणाणं, पयपउमं पणमिऊण सुरपणयं ।

मिहिलामहापुरीए, कणं जंपामि लेसणं ॥ १ ॥

इहेव भारहे वासे पुव्वदेसे विदेहा णाम जणवओ, संपह काले "तीरहु" ति देसो ति भएणइ । जत्थ उ परगेहं महुरमंजुलफलभाराणयाणि कयलीवणाणि दीसन्ति । पहिया य वियहियाणि दुद्धसिद्धाणि पायसं च भुजंति । पण पण वावीकुवतलायवईओ अइमहुरोवंगं, पाणयजणाऽवि सङ्गभासाबिसारया अणेगसत्थपसत्थअग्गत्थिणि-उणा य जणा, तत्थ रिद्धिन्थमियसमिद्धा मिहिला णाम

गरी हुन्था । संपइ जगइ पसिद्धा । एयाइ नाइदूरेण जणयम-
पाराजस्स भाउणो कणयस्स निवासट्ठाणं कणइपुरं वट्ठइ ।
इत्थं मिहिलाए णयरीए कुंमरायपभावईसंभवस्स भगवओ
मल्लिणाहस्स इत्थीतिथयरस्स णेमिजिणस्स य विजयनि
वप्पा देवी नंदणस्स चवणजम्मणदिक्खाकेवलनाणकल्लाण-
याई जायाई । इत्थं अट्टमस्स सिरिवीरगणहरस्स अंकपि-
यस्स जम्मो । इत्थं जुगवाहुमयणरेहणं पुत्तो नमी नाम-
महाराया बलयमहवइयरेण पत्तेयवुद्धो सोहम्मिदपरिक्खि-
वेरनिच्छओ संवुत्तो । इत्थेव लच्छीघरे चेइए अजमहागि-
रिसीसो काडिघगुत्तो आसमित्तो सिरिवीरनिव्वाणाओ
वीसुत्तरे वाससयदुगेऽवालीणे अणुप्पवायपुत्ते निउणियं
णाम वत्थुं पढंतो विप्पाडिवओ, सामुच्छेइयदिट्ठिं पव-
त्तिऊण पावयणियथेरेहिं अणेगंतवायजुत्तीहिं निवारिज-
माणो वि चउत्थो निहवो जाओ । सिरिमहावीरसामिपय-
पंकयपचित्तियजलाओ वारणंगांगंडईनईओ मिलित्ता एयं न-
यरं पवित्तियंति । इत्थं चरमतिथयरं छुव्वासारत्ते अवट्ठिओ
इत्थं जणयसुया (सीआ) महासईए जम्मभूमिट्ठाणे महल्लो
चडविडवीपसिद्धो । इत्थं सिरिरामसीयाणं विवाहट्ठाणं सा-
कुल्लकुडं ति लोणे रूढं पायाल्लिगाई णियलोइयतिथ्याणि अ-
णगाणि चिट्ठंति । तिथ्ययरमल्लिनाहचेइए वइरुट्ठा देवी कुवेर-
जक्खा अ । नेमिजिणचेइए गंधारी देवी भिउडिजक्खा अ
आराहयजणाणं विग्घे अवहरंति त्ति ।

इय मिहिलाकप्पमिणं, सुणंति वायंति जिणपहविआणा ।
तेसि खवेइ कंठे, वरमालं मुत्तिसिरिमहिला ॥ १ ॥
इति मिथिलातीर्थकल्पः । ती० १८ कल्प । उत्त० । आ० म० ।
आव० ।

मिहुण-मिथुन-न० । ख-घ-थ-ध-भाम् ॥ ८ । १ । १८७ ॥
इति थस्य हः । मिहुणं । प्रा० । स्त्रीपुंसयुग्मे, रा० । जं० । जी० ।
स्था० । दाम्पत्ये, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० ।

मिहुणइत्थिया-मिथुनस्त्री-स्त्री० । युगलिकस्त्रियाम्, आ० ।
म० १ अ० । (आसां वर्णकः ' उसह ' शब्दे द्वितीयभागे
१३३३ पृष्ठकारि)

मिहुणग-मिथुनक-न० । सहोत्पन्ने स्त्रीपुरुषयुग्मे, स्था० १० ठा० ।
मिहुणगकवत्त-मिथुनकवत्त-न० । सदा युगलिकोत्पत्तिभूमि-
रूपायामकर्मभूमौ, स्था० १० ठा० ।

मिहुणपुरिस-मिथुनपुरुष-पुं० । युगलिकपुरुषे, आ० म० १ अ० ।
मिहुणय-मिथुनक-न० । युगले, " मिहुणयं जुअले " पाइ०
ना० २२२ गाथा ।

मिहो-मिथस्-अव्य० । परस्परं शब्दार्थे, अष्ट० १४ अष्ट० । प्रो० ।
मिहोकहा-मिथः कथा-स्त्री० । परस्परं भक्तादिविकथाकरणे,
व्य० ३ उ० । अन्योन्यं कथायाम्, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

मिहोसाहम्मियखामण-मिथः साधर्मिकक्षामण-न० । परस्परं
साधर्मिकैः क्षमाकारणायाम् । (सा च पर्युपणायामवश्यं
कर्तव्येति सम्प्रदायः) कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

मीअ-देशी-समकाले, दे० ना० ६ वर्ग १३३ गाथा ।

मीढल-मीढल-न० । वर्णकद्रव्यभेदे, ल० प्र० ।

मीण-मीन-पुं० । मत्स्ये, वृ० १ उ० । " सउला सहरा मीणा,
तिमी भूसा अणिमिसा मच्छा " पाइ० ना० ४० गाथा ।

मीमांसग-मीमांसक-पुं० । वेदार्थतात्पर्यनिर्धारणात्मकमी-
मांसाशास्त्राध्येतरि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । सम्म० ।

मीमांसा-मीमांसा-स्त्री० । विचारणायाम्, मीमांसकाः-चो-
दनालक्षणां धर्मः । न च सर्वज्ञः कश्चिद् विद्यते । मुख्यभा-
वश्चेति, एवमाश्रिताः । विशेष० । सद्धिचारे, प्रो० १६ विव० । द्वा० ।

मीरा-मीरा-स्त्री० । मर्यादायाम्, नरकपातनास्थाने, सूत्र० १
श्रु० ५ अ० १ उ० ।

मीराकरण-मीराकरण-न० । करैर्द्वारादेराच्छादने, वृ० १ उ० ।
नि० चू० ।

मीलण-मीलन-न० । संप्रसारे समवाये, आ० म० १ अ० ।
संधाने, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । घटनायाम् संयोजने,
आ० म० १ अ० ।

मीलय-मीलक-पुं० । समये एकवाक्यताकारके, सूत्र० १ श्रु०
१ अ० १ उ० ।

मीस-मिश्र-त्रि० । लुप्त-य-र-व-श-ष-सां श-ष-सां दीर्घः

॥ ८ । १ । ४३ ॥ इत्यादिमस्वरस्य दीर्घः । रलोपे मिश्रम् । मीसं ।
प्रा० । मिलिते, विशेष० । सान्निपातिकनामनि, विशेष० । आ-
लोचनाप्रतिक्रमणलक्षणोभयार्हत्वान्मिश्रम् । व्य० १ उ० ।

पञ्चा० । ग० । प्रायश्चित्तभेदे, स्था० ४ ठा० १ उ० । व्य० । उप-
मार्हशब्दे उक्तमेतत् सत्यं च मृषा चेति वचने, यथा-धवख-
दिरपलाशादिमिश्रेषु बहुष्वशोकवृत्तेषु अशोकवनमेवेद-
मिति विकल्पनपरम् । अत्र हिकतिपयाशोकवृत्ताणां सद्भावा-

त् सत्यता, अन्येषामपि धवादीनां सद्भावादसत्यता, व्य-
वहारनयमतापेक्षया चैवमुच्यते, परमार्थतः पुनरिदमसत्य-
मेव, यथा विकल्पितार्थायोगात् । प्रव० २३७ द्वार । व्य० ।

मीसखंध-मिश्रस्कन्ध-पुं० । सचेतनाचेतनसंकीर्णो मिश्रः ।

स चाऽसौ द्रव्यस्कन्धश्चेति मिश्रस्कन्धः । हस्त्यश्वरथख-
द्गादिसंनाद्धे, अनु० । प्रव० ।

मीसग-मिश्रक-न० । साध्वर्थे गृहस्यार्थं वादित उपस्कृते, प्र-
श्न० ५ संव० द्वार ।

मीसजाय-मिश्रजात-पुं० । मिश्रेण गृहसाध्वादिसिद्धान्त-
क्षणभावेन जातमुत्पन्नं पाकादिभावमुपगतं मिश्रजातमन्नाद्ये-
व । पञ्चा० १३ विव० । गृहिसंयतमिश्रोपस्कृते तत्र संभवन्त्युपा-
दनादोपे, दश० ५ अ० । पञ्चा० । जीत० । ग० । ध० । पं०
चू० । स्था० । प्रव० ।

संप्रति मिश्रजातद्वारमाह—

मीसजायं जावं-तियं च पासंडिसाहुमीसं च ।

सहसंतरं न कप्पइ, कप्पइ कप्पे कए तिगुणे ॥ २७१ ॥

मिश्रजातं त्रिधा, तद्यथा—यावदर्थिकम्, पास्वरिडमिश्रम् ।
साधुमिश्रं च । तत्र यावन्तः केचन गृहस्थाः, अगृहस्था वा
भित्ताचराः समागमिष्यन्ति तेषामपि भविष्यति कुटुम्बे च-
ति बुद्ध्या सामान्येन भित्ताचरयोग्यं कुटुम्बयोग्यं-चैकत्र
मिलितं यत्पच्यते तद्यावदर्थिकं मिश्रजातम् । यत्तु केवलपा-
स्वरिडयोग्यमात्मयोग्यं चैकत्र पच्यते तत्पास्वरिडमिश्रम् ।
यत्पुनः केवलसाधुयोग्यमात्मयोग्यं चैकत्र पच्यते तत्सा-

धुमिश्रम् । श्रमणानां पाखाण्डवन्तर्भावाववज्जनात् श्रमण-
मिश्रे पृथगु नोक्तम् । एतच्च मिश्रजातं सहस्रान्तरमपि—स-
हस्रान्तरे गतमपि—येन तत्कृते तेनान्यस्मै दत्तं तेनाप्यन्य-
स्मै यावत्सहस्रतमाय दत्तं, ततोऽपि परं यदि साधवे द-
दाति तथापि न कल्पते । भाजनशुद्धौ विधिमाह—येन भा-
जनेन तन्मिश्रे गृहीते तस्मिन् भाजने मिश्रपरिगत्यागानन्तरं
कल्पे प्रक्षालने त्रिगुणे कृते अन्यत्—शुद्धं गृहीतुं कल्पते,
नान्यथा ।

एनामेव गाथां भाष्यकृद् व्याचिख्यासुः प्रथमतो मिश्रजा-
तस्य संभवमाह—

दुग्गामे तं समइ—च्छिउं व अद्दाणमीमए जत्ता ।

मड्डी बहुभिक्षवर्ये, मीमजायं करे क्काइ । २३॥

दुःखेन प्राप्तो यत्र तद् दुर्गोसम्—दुर्भिन्नम् तस्मिन् भिक्षाच-
रसत्त्वानुकम्पया, यद्वा—तद् दुर्भिन्नं समतिक्रान्तः कश्चित्
बुभुक्षुकं महत्परिज्ञाय । यदिवा—अध्वशोपके—कान्तागादि-
निर्गमरूपे प्रवेशरूपे भिक्षाचरगानुकम्पया । यद्वा—या-
त्रायाम्—तीर्थयात्रादिरूपे उत्सवविशेष, दानश्रद्धया काऽपि
श्रद्धा—श्रद्धावान्, बहून् भिक्षाचरानुपलभ्य, मिश्रजातम् पू-
र्वोक्तशब्दार्थं करोति ।

संप्रति यावदर्थिकस्य मिश्रजातस्य परिज्ञानोपायमाह—

जायंतद्धा सिद्धं, नेयं तं देह कामियं जइ णं ।

बहुमु व अपहुप्पंते, भण्णइ अन्नं पि रंधेह ॥ २७२ ॥

काचिन् किमपि साधवे ददती कयाचिन् प्रतिपिध्यते नेदं
दीयमानं यावदर्थं सिद्धम् यावन्तः केचनपि भिक्षाचराः
समार्गामप्यन्ति तेषामर्थाय सिद्धम्—किं तु विवर्जितम्, त-
स्मात्तद्विहितं यतिभ्यः, कामितं यावद् गृह्णन्ति, तावत्प्रमाणम्,
यद्वा—प्रचुरंषु भिक्षाचरंषु समागच्छन्तु अग्रतनप्रमाण
गन्धमानं, अप्रभवति—अपूर्यमाणे, गृहनायको भणति, नै-
तावता गच्छेत् सतिप्यति, ततोऽन्यदप्यधिकं प्रक्षिप्य गन्धु-
हि, एवं श्रुते यावदर्थिकं मिश्रे परिज्ञायते, ज्ञान्वा च परिह-
तं व्यति ।

संप्रति पाखाण्डमिश्रसाधुमिश्रे प्रतिपादयति—

अत्तऽद्दा रंधंते, पामंडीणं पि विइयआं भण्णइ ।

निगंथऽद्दा तइआं, अत्तऽद्दाणऽवि रंधंते ॥ २७३ ॥

आत्मार्थं कुटुम्बार्थं गृहिण्या, राध्यमानं—पच्यमानं, गृह-
नायको यावदर्थिकमिश्रप्रवर्तकगृहनायकापेक्षया द्वितीयो भ-
णति, यथा—पाखाण्डनामप्यर्थार्थाधिकं प्रक्षिप्य, तथा—आत्मा-
र्थमेव राध्यमानं तृतीयो गृहनायको व्रत, यथा—निर्ग्रन्था-
नामर्थार्थाधिकं प्रक्षिपति । तत एवं श्रुते पाखाण्डमिश्रसा-
धुमिश्रयोगरूपे परिज्ञानं भवति । संप्रति यदुक्तमेतत् मिश्रजातं
पुरुषसहस्रान्तरगतमपि न कल्पते इति ।

तद् दृष्टान्तेन भावयति—

विमघाइयपिमियामी, मरइ तमन्नाऽवि खाइउं मरइ ।

इय पारंपरमरणे, अणुमरइ महस्मसो जाव ॥ २७४ ॥

इह काऽपि वेधकेन—विषेण प्रातितः, तस्य पिशितं योऽ-
श्नान्ति सोऽपि म्रियते, तस्याऽपि मांसं यो भक्षयति सोऽ-
पि म्रियते, एवं परंपरया मरणं तावद् अनु—याश्नात्यः, पा-

श्नान्यो म्रियते, यावत्ते म्रियमाणाः संख्यया सहस्रशो भ-
वन्ति । इत्थं सहस्रवेधकस्य विषस्य प्रभावः यत्सहस्रान्तर-
गतमपि मारयतीति भावः ।

एवं मीसजायं, चरणणं हणइ साहुसुविमुद्धं ।

तम्हा तं नो कप्पइ, पुरिससहस्रसंतरगयं पि ॥ २७५ ॥

एवम् सहस्रवेधकविषमिव, यावदर्थिकपाखाण्डसाधुविष-
यम्, मिश्रजातमप्येकेनान्यस्मै दत्तं तेनाप्यन्यस्मायित्येवं
परम्परया पुरुषसहस्रान्तरगतमपि साधोः सुविशुद्धं चर-
णात्मानं हन्ति, तस्मान्न कल्पते साधूनां सहस्रान्तरगत-
मपि मिश्रम् ।

संप्रति साधुविषयं विधिमाह—

निच्छोडिए करीसेण, वाऽवि उवट्टिए तत्रो कप्पा ।

मुक्काविता गिएहइ, अन्नचउत्थे असुक्के वि ॥ २७६ ॥

मिश्रे कथमपि गृहीते पश्चात्तस्मिन्त्यक्ते सति भाजने नि-
च्छोडिते अङ्गुल्यादिना निरवयवं कृते । यद्वा—करीषेण शु-
ष्कगोमयरूपेण उद्धतिते, पश्चात् त्रयः कल्पा दीयन्ते, तत
आतपे तद्भाजने शोषयित्वा पश्चात्तस्मिन्त्यक्ते—शुद्धं गृहा-
ति नान्यथा, पूतिदोषसंभवात् । अन्ये तु सूरयः प्राहुः—
चतुर्थे कल्पे दत्ते सति अशुष्केऽपि गृह्णन्ति, नास्ति क-
श्चिदोषः । अयं च प्रक्षालनविधिः सर्वत्राप्यशोधिकोटिग्र-
हणं चेदित्ययः । पि० । आचा० ।

मिश्रजातग्रहणे प्रायश्चित्तमाह—

जे भिक्खू वा अणंतकायसंभिसं जुत्तं आहारं आहारेइ
आहारंतं वा साइजइ ॥ ५ ॥

जे भिक्खू वा अणंतकातो मूलकंदो अल्लगणुडादि वा एव-
मादिसम्मिसं जो भुंजति तस्स चउगुरु ।

गाहामूत्रम्—

जो भिक्खू असणादी, भुंजेज्ज अणंतकायसंजुत्तं ।

सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविराधनं पावे ॥ ५३ ॥

आणादिद्या दोसा भवन्ति ।

इमे दोसा । गाहा—

तं कायपरिचययी, तेण य वत्तेण ममं वयती ।

अतिखट्टअणुचितेण य, विमूतिगादीणि आयाए ॥ ५४ ॥

इमा आयविराधणा । तेण रसालेण अतिखट्टेण—अणुचिते-
ण य विसूततादी भवे, मरेज्ज वा, अजीरंता वा अण-
तरो रोगांतको भवेज्ज, एवं आयविराधणा । जम्हा एते दो-
सा तम्हा ए भोत्तव्यं ।

कारणे भुंजेज्जा । गाहा—

असिंवे ओमोयरिए, रायदुद्धे भए व गेलएणे ।

अद्दाणरोहए वा, जयण इमा तत्थ कायव्वा ॥ ५५ ॥
पूर्ववत् ।

इमा वक्खमाणजयणा । गाहा—

ओमं तिभागमद्धे, तिभाग आयंभिले चउत्थादी ।

निम्मिसं भिस्सेया, परित्थं ते य जतणा य ॥ ५६ ॥

जहा एव सुत्ते वक्खमाणो जहा वा पेढे भणिया, तहा
वत्तव्वा, इमो से अक्खण्णो । तुमं एक्खिज्जं भुंजति, तिभा-

गेण वा ऊणे एसणिज्जं भुंजति, अदं वा एसणिज्जं, तिभा-
गं वा एसणिज्जं आर्यविलेण वा अचलति, अउत्थं वा
केरति, ए य अणेतकायसम्मिस्सं भुंजति । जाहे णिम्मि-
सं ए लब्धमिति ताहे परित्तकायमिस्सं गेहहति । जाहे तं
पि न लब्धमिति ताहे अणेतकायं गेहहति । जाहे तं पि न ल-
ब्धमिति ताहे अणेतकायमिस्सं गेहहति । जा य पणगादिज-
यणा सा दट्ठ्वा । नि० चू० १० उ० ।

पढमं चिय गिहिसंजय-मीसो वक्खडाइ मीसं तु ॥ ६ ॥

प्रथमत एवादित एवारभ्य गृहिसंयतयोर्मिथं साधारण-
मुपसंस्कृतं साधितं यत्तत्तथा, तदादिर्यस्य तद्गृहिसंयत-
मिश्रोपस्कृतादि । आदिशब्दाद्-गृहियावदर्थिकमिश्रगृहिपा-
खण्डिमिश्रग्रहः । मिश्रं तु मिश्रजातं पुनः । इति गाथार्थः ।
पञ्चा० १३ विव० ।

मीसदवियकप्प-मिश्रद्रव्यकल्प-पुं० । सचित्ताचित्तोभयद्र-
व्यकल्पे, पं० भा० २ कल्प । पं० चू० ।

मीसनाम-मिश्रनामन्-न० । उपसर्गनामसमुदायनिपन्ने ना-
मभेदे, यथा संयतः । आ० म० १ अ० ।

मीसपरिणय-मिश्रपरिणत-त्रि० । त्रिविधपुद्गलभेदे, प्रयोग-
विस्त्रसाभ्यां परिणता यथा पटपुद्गला एव प्रयोगेण पटतया
परिणतवस्तुनि । स्था० ३ ठा० ३ उ० । (विशेषार्थस्तु 'पो-
गल' शब्दे पञ्चमभागे ११०४ पृष्ठे गतः)

मीसपुट्ठी-मिश्रपृथिवी-स्त्री० । सचित्ताचित्तोभयरूपपृथि-
व्याम्, नि० चू० १ उ० ।

मीसय-मिश्रक-पुं० । "सिद्धे णो असरणी णो सरणी णो भ-
व्वा णोअभव्वा" ति वचनात् । सिद्धे, विशेष० ।

मीसालिअ-मिश्र-त्रि० । मिश्राद् डालियः ॥ ८ । २ । १७० ॥

इति डालियप्रत्ययः । मीसालिअं । पत्ते-मीसं । संयुक्ते, प्रा० ।

मीसोहि-मिश्रावाधि-पुं० । आनुगामिकाननुगामिकोभयस्व-
रूपेऽवधिज्ञानं, यस्य ह्युत्पन्नस्यावधेर्देशो व्रजति स्वामिना स-
हान्यत्र देशस्तु प्रदेशान्तरचलितपुरुषस्योपहृतकलोचनवद-
न्यत्र न व्रजति असौ मिश्र उच्यते । विशेष० ।

मुअंगी-देशी-कीटिकायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १३४ गाथा ।

मुअइणी-देशी-डुम्ब्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १३५ गाथा ।

मुइंग-मृदङ्ग-पुं० । इः स्वप्नादौ ॥ ८ । १ । ४६ ॥ इत्यप्राप्तौ आप्ये
उकारोऽपि । प्रा० । मर्दले, स्था० ७ ठा० । ज्ञा० । औ० । अनु० ।
च० प्र० । स्था० । प्रज्ञा० । कल्प० । भ० । लघुमर्दले, जी० ३
प्रति० ४ अधि० । आ० म० । रा० । नि० चू० । आचा० ।
जं० । नं० । पिपीलिकायाम्, आव० ५ अ० । "मुइंगो मुरओ"
पाइ० ना० २६६ गाथा ।

मुइंगमत्थय-मृदङ्गमस्तक-न० । मृदङ्गानां-मर्दलानां मस्तका-
नीव मस्तकानि । मृदङ्गानामुपरिभागेषु मृदङ्गमुखपुटेषु, भ०
६ श० ३३ उ० । विपा० ।

मुइंगमालिया-देशी-कीटिकाविशेषे, संथा० ।

मुइंगलि(आ)या-देशी-पिपीलिकादौ, पं० व० १ ङार । खज्ञा० ।

मुइंगाकार-मृदङ्गाकार-पुं० । मर्दलाकृतौ, "मुइंगाकारोवमे
से खंधे" मृदङ्गाकारेण मर्दलाकृत्यापमा यस्य स मृदङ्गोपमः
[से] तस्य स्कन्धोऽशदेशः । उपा० २ अ० ।

मुइय-मुदित-त्रि० । हर्षयति, रा० । ज्ञा० । उत्त० । प्रमो-
दयति, औ० ।

मुइया-मुदिता-स्त्री० । परसुखेऽप्रीतिपरिहारे, सन्तुष्टौ,
यो० ४ विव० ।

आपातरम्ये सद्धेता-वनुवन्धयुते परे ।

सन्तुष्टिर्मुदिता नाम, सर्वेषां प्राणिनां सुखे ॥ ५ ॥

(आपातेति) मुदिता नाम सन्तुष्टिः सा चाद्याऽऽपात-
रम्ये—अपथ्याहारतृप्तिजनितपरिणामासुन्दरसुखकल्पे, त-
त्कालमात्ररमणीये स्वपरगते वैयर्थिके सुखे, द्वितीया तु
सद्धेतौ—शोभनकारणे ऐहिकसुखविशेष एव परिहृष्टहि-
तमिताहारपरिभोगजनितस्वादुरसास्वादसुखकल्पे, तृती-
या चानुवन्धयुते—अव्यवच्छिन्नसुखपरंपरया देवमनुज-
जन्मसुकल्याणप्राप्तिलक्षणे इहपरभवानुगतं, चतुर्थी तु परे
प्रकृष्टे मोहक्षयादिसंभवे अव्यावांश्च च सर्वेषां प्राणिनां सुखे
इत्येवं चतुर्विधा । तदुक्तम्—"सुखमात्रे सद्धेतावनुवन्धयु-
ते परं च मुदिता तु ।" द्वा० १८ द्वा० ।

मुइयमाणस-मुदितमानस-त्रि० । निरन्तरहृष्टचित्ते, उत्त०
१६ अ० ।

मुउल-मुकुल-न० । कुङ्कुमे, विशेष० । आप्रफलकोरके, स्था०
४ ठा० १ उ० । कोरकावस्थायां कलिकायाम्, ज्ञा० १ थु० १
अ० । संकुचिते, आ० म० १ अ० । जी० ।

मुंज-मुञ्ज-पुं० । शरपर्यायम्, स्था० ५ ठा० ३ उ० । शरपत्रत्वचि,
नि० चू० १ उ० । तृणविशेषे, वृ० २ उ० । सूत्र० । आचा० ।

मुंजकार-मुञ्जकार-पुं० । मुञ्जमयोपस्करकरणोपजीविनि, अनु० ।

मुंजतिण-मुञ्जतृण-पुं० । काश्यपमूलगोत्रावान्तरमूलगोत्रवि-
शेषप्रवर्तके ऋषौ, तदपत्येषु च । स्था० ७ ठा० ।

मुंजपाउयायार-मुञ्जपादुकाकार-पुं० । मुञ्जमयपादुकाकरणो-
पजीविनि शिल्पिनि, प्रज्ञा० १ पद ।

मुंजमेहला-मुञ्जमेखला-स्त्री० । मुञ्जमये कटीदवरके, ज्ञा० १
थु० १६ अ० ।

मुंजापिचिय-मुञ्जापिचित-न० । कुट्टितशरपर्णीत्वङ्मये रजो-
हरणे, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

मुंजायणा-मौञ्जायन-पुं० । मुञ्जनामकर्षिगोत्रापत्ये । उत्सौन्द-
र्यादौ ॥ ८ । १ । १६० । इत्यौत उत् । मुंजायणो । प्रा० १ पाद ।

मुंड-मुण्ड-पुं० । लुञ्जितांशरसि, सूत्र० १ थु० ३ अ० १ उ० ।

मुण्डनशिगसि, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । प्रवर्जिते, औ० ।
दशा० । दश० । नि० चू० । क्षुरेण मुण्डे, व्य० ४ उ० ।
वृ० । कल्प० ।

पंच मुंडा पणत्ता, तं जहा-सोर्तिदियमुंडे० जाव-फामि-
दियमुंडे २, अहवा-पंच मुंडा-पणत्ता, तं जहा-फोहमुंडे
माणमुंडे गायामुंडे लोभमुंडे सिरमुंडे । (सूत्र-४४३)

मुण्डनम् मुण्डः, अपनयनम्, स च द्वेधा-द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र द्रव्यतः-शिरसः केशापनयनम्, भावतस्तु चेतसः इन्द्रियार्थगतप्रेमाप्रेमणोः कपायाणां वाऽपनयनमिति मुण्डलक्षणधर्मयोगात् पुरुषो मुण्ड उच्यते । तत्र श्रोत्रेन्द्रिये श्रोत्रेन्द्रियेण वा मुण्डः, पादेन खञ्ज इत्यादिवत् श्रोत्रेन्द्रियमुण्डः शब्दे रागादिखण्डानां श्रोत्रेन्द्रियार्थमुण्ड इति भावः, इत्येवं सर्वत्र । क्रोधे मुण्डः-क्रोधमुण्डस्तच्छेदनादेवमन्यत्रापि, तथा शिरसि शिरसा वा मुण्डः शिरोमुण्ड इति । स्था० ५ ठा० ३ उ० । आव० । कल्प० । अणु० । प्रज्ञा० ।

मुंडकेवलि- (ण्)-मुण्डकेवलिन-पुं० । द्रव्यभावमुण्डनप्रधानं तथाविधयाह्यातिशयशून्ये केवलिन, यो० वि० ।

संविग्नो भवनिर्वेदा-दात्मनिःसरणं तु यः ।

आत्माथं संप्रवृत्तोऽसौ, सदा स्यान्मुण्डकेवली ॥१६०॥

तथ्ये धर्मे ध्वस्तहिंसाप्रबन्धे,

देवे रागद्वेषमोहादिमुक्तं ।

साधौ सर्वग्रन्थसन्दर्भहीने,

संवर्गोऽसौ निश्चलो योऽनुरागः ॥ १ ॥

एवं लक्षणसंवेगभाक् भवनिर्वेदात्-संसारनैर्गुण्याद्-आत्मनिस्सरणं तु-जरामरणादिकारुण्यदहनदह्यमानभवभवनोदराहर-मात्मनो निष्काशनं, पुनर्यश्चिन्तयतीति गम्यते । आत्माथं संप्रवृत्तः-स्वप्रयोजनमात्रप्रतिबद्धचित्तः, असौ पूर्वोक्तरूपः । सदा-सततमेव, स्याद्भवेत् द्रव्यभावमुण्डनप्रधानां, मुण्ड-अ-केवली च केवलज्ञानदर्शनवान् मुण्डकेवली । केवल्ये-व तथाविधयाह्यातिशयशून्यः, अत्र दृष्टान्तः-पीठ-महापीठ-साधुगुलकमिति । यो० वि० । [पीठ-महापीठयोर्वृत्तं द्वितीयभागे १११७ पृष्ठे गतम्] द्वा० । स्था० । आव० । मुण्डकेवली किलक्षणो भवतीति प्रश्ने, उत्तरम्-“संविग्नो भवनिर्वेदा-दात्मनिःसरणं तु यः । आत्माथं संप्रवृत्तोऽसौ, सदा स्यान्मुण्डकेवली ” ॥ १ ॥ इति पञ्चलङ्कारवृत्तौ, तदनुसारेण यः पुनः सम्यक्वाचासौ भवनेर्गुण्यदर्शनतस्तन्निर्वेदादात्मनिस्सरणमेव केवलमभिवाञ्छति, तथैव चेष्टते, स मुण्डकेवली भवतीति ॥ १२ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

मुंडग-मुण्डक-न० । स्थण्डिले, दश० ४ अ० ।

मुंडण-मुण्डन-न० । द्रव्यतः-केशापनयने, भावतस्तु-क्रोधा-पनयने, पञ्चा० २ विव० । स्था० । शिरोलोचने, स्था० २ ठा० १ उ० । आव० । (“ अज्जणं खुरमुंडेणं वा लुक्कसिरणं वा होयव्वं सिया ” इति पञ्जुसणाकप्प शब्दे पञ्चमभागे २४७ पृष्ठे उक्तम्) कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

मुंडतल-मुण्डतल-न० । विंशति तीर्थकस्थाने, ती० ४४ कल्प ।

मुंडभाव-मुण्डभाव-पुं० । दीक्षितत्वे, भ० १ श० ६ उ० । शिरो-लोचे, महावीरस्वामिना महापद्मेन चानुज्ञातः । स्था० ६ ठा० ।

मुंडरुह-मुण्डरुचि-पुं० । दीक्षाग्रहणाभिरुचौ, उत्त० २० अ० ।

मुंडा-देशी-मृग्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १३३ गाथा ।

मुंडावणा-मुण्डापना-स्त्री० । शिरोलोचनेन लोचे, वृ० ४ उ० । प्रज्ञा० । भ० । (तत्रो नो कण्णइ० (५) इत्यादिस्त्रं सभाष्यम् ‘ पव्वज्जा ’ शब्दे पञ्चमभागे ७७२ पृष्ठे उक्तम्)

मुण्डापनाविधिमाह-

इयारिणं मुंडावणा-सोहणे दिवसे चेतियाणं पुरओ पव्वावणिज्जं, अप्पणो वा सगासे उवित्ता चेइए वं-दिता परिहियचोलपट्टस्स रयहरणं देंति । “ ताहे अहेति ” अस्य व्याख्या-जो थिरहत्थो आयरितो तिप्पि अट्ठातो गेहति समत्थो वा सव्वं लोयं करेति असति आयरियस्स थिरहत्थस्स अंतो पव्वावेति थिरहत्थो तस्स लोयकरणं सामाइयं च इमेरिसे ठाणे कज्जति ।

गाथा-

दव्वादी अपसत्थे, मोत्तु पसत्थेसु फासुगाहारं ।

लग्गाति वा तुरंते, गुरुअणुकूले व होज्जा य ॥ ४५७ ॥

अट्टिमादि अप्सत्थदव्वा, ऊसरमादी अप्सत्थत्वेत्ता रि-त्तातिहिमादी अप्सत्थकालो, दिट्ठिमादी अप्सत्थो भावो, एते अप्सत्थे मोत्तु पसत्थेसु दव्वादिएसु पव्वाविज्जति । तस्स गुरुणो य अणुकूलेसु ताराबलचंद्रबलेसु जाव य दव्वा-दिया पसत्था ण लब्धेति, ताव फासुगाहारं धरंति, सन्नात-गभया वा तुरंतो पसत्थलगावलेणं पव्वाविज्जति, उभयसा-हारो अलम्भमाणे गुरुअणुकूले पव्वाविज्जति । अहाजातेणं ति सणिसंजं रयोहरणं मुहपात्तिया चोलपट्टे पयं अहाजातं दातुं वामपासद्वियस्स आयरितो भणाति-इमस्स साधुस्स सामाइयस्स आरुहावणं-करेमि काउस्सगं, अन्ने भणंति-उच्चारोवणं करंति, उभयधाऽपि अविहृद्धं, अन्नत्थूससिएणं जाव वोसिरामि ति “ लोगस्सुज्जोअगरं ” चिंतितो “ न-मो अरिहंताणं ति ” पारंति, “ लोगस्सुज्जोअगरं ” कहिता पच्छा पव्वावणिज्जेण सह सामाइयसुत्तं भिक्खुत्तो कहति । पच्छा सेहो-“ इच्छामि खमासमणो ” ति वंदति, वंदिय प-भुट्ठितो भणाति-संदिसह किं भणामो गुरुवयणं वंदितुं प-वेदहि, ताह वंदिय पभुट्ठितो भणाति-तुम्हेहि मे सामाइयं आरुहितं ‘ इच्छामि अणुसट्ठि ’ गुरुवयणं-नित्थारगपारगो गुरुगुणेहि वट्ठाहि ति ।

गाथा-

तिगुणपयाहिणपादे, नित्थारो गुरुगुणेहि वट्ठाहि ।

अणहिंडंते सिक्खं, समताणीएहिं गाहंति ॥ ४५८ ॥

ताहे वंदित्ता णमोक्कारमुच्चरंतो पयाहिणं करेति, पादेसु निवडति, एवं वितियं ततियं च वारा । ताहे साधूण णिवेदा-दिज्जति, एकेकस्स तरंतो वा समुदितानं वंदितुं सा भणाति, गुरुहिं आरुहियं मे सामाइयं ‘ इच्छामि अणुसट्ठि ’ ते भणं-ति-नित्थारगपारगो आयरियगुणेषु वट्सु, एसा मुंडावणा । नि० चू० ११ उ० ।

पव्वाविओ सिअ ति अ, मुंडावेउं अणायरणजोगो ।

अहवा मुंडाविते, दोसा अणिवारिया पुरिमा ॥ ५७५ ॥

तथा प्रवाजितः ‘ स्यात् ’ कथंचिदनाभोगादिना मुण्डयि-तुमनाचरणयोग्यः अनासेवनीयः, यस्तं मुण्डयति तस्य मु-ण्डयतः अमुण्डनीयदोषाः अनिवारिता भवन्त्येवेत्यर्थः । पूर्व-येऽप्रवाजनीयास्तान् प्रवाजयत एवं सर्वत्र भावनीयम् । इति गाथार्थः । पं० व० २ द्वार । पं० भा० । (‘ पव्वज्जा ’ शब्दे पञ्चमभागे ७४६ पृष्ठे विस्तर उक्तः)

मुंडावली-मुण्डावली-स्त्री० । मुण्डाः स्थाणुविशेषा येषु महिषो वाटादौ परिधाः परिद्धिद्यन्ते तेषामावालिः । निरन्तर-
व्यवस्थापितानां पङ्क्तौ, अणु० ।

मुंडावित्तण-मुण्डयितुम्-अव्य० । शिरोलोचनं लुञ्चितं कुर्वा-
ण, वृ० ४ उ० । स्था० ।

मुंडाविय-मुण्डित-त्रि० । मुण्डितस्य तस्य शिष्यत्वेनानुमा-
नात् लुञ्चितशिरसि, भ० १५ श० ।

मुंडि(ण्)-मुण्डिन्-पुं० । मुण्डिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० ।
मुण्डिय-मुण्डित-त्रि० । शिरोलुञ्चनेन मुण्डीकृते, भ० २ श०
१ उ० ।

मुण्डिवग-मुण्डिवक्-पुं० । स्वनामख्याते सङ्घवर्द्धननगरराजे,
आ० चू० ४ अ० । (' भाषासंवरजोग ' शब्दे चतुर्थभागे
१६७३ पृष्ठे कथा गता ।)

मुण्डी-देशी-नारङ्गयाम्, दे० ना० ६ वर्ग १३३ गाथा ।

मुण्डा-मूर्द्धन्-पुं० । मूर्द्धाङ्गि-मूर्द्धाङ्गेऽन्ते वा ॥ ८ । २ । ४१ ॥
इति संयुक्तस्य ङो वा । मुण्डा । मुद्धा । प्रा० । वक्रादावन्तः ॥
८ । १ । २६ ॥ इत्यनुस्वारः । मस्तके, प्रा० १ पाद ।

मुंमुर-मुंमुर-पुं० । कुम्फुकादौ, भस्ममिश्रिताग्निकणे, प्रज्ञा० १
पद । नि० चू० । आ० म० ।

मुकुन्द-मुकुन्द-पुं० । बलदेवे, अनु० । मुरजविशेषे, जं० २ व-
त्त० । आतोद्यविशेषे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । जी० ।
ने० । भ० ।

मुक्क-मुक्क-त्रि० । मुत्कले, विशेष० । नि० चू० । मुत्कलीकृते, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । क्षिप्ते, औ० । त्यक्ते, स्था० ६ ठा० । विशेष० । उच्छृ-
ङ्खले, दश० ८ अ० । परित्यक्ते, आव० ३ अ० । अन्यज-
न्मनि जीवनेोद्भिक्ते शरीरे, उत्त० १ अ० । कल्प० । नि-
लोम्भे, द्वा० २७ द्वा० । निवृत्तिप्राप्ते, स्या० । अनु० । आव० ।
मुक्कः परमब्रह्मवादिनां परात्मा । यो० वि० । केषाञ्चिन्मते
मुक्कोऽपि पुनः संसरति, " दग्धेन्धनः पुनरुपैति भवं प्रमथ्य,
निर्वाणमप्यनवधारितभीरुनिष्ठम् । मुक्कः स्वयं कृतभवश्च प-
रार्थेश्वर—स्वच्छासनप्रतिहन्तृष्विह मोहगज्यम् ॥ १ ॥ ”
सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । आचा० । मोक्षप्रस्तावे, विशेष० ।
मूक्-पुं० । सेवादौ वा ॥ ८ । २ । ६६ ॥ इति द्वित्वम् । मुक्को ।
मूश्रो । वाक्शक्तिविकले, प्रा० २ पाद ।

मुक्कजोगि(न्)-मुक्कजोगिन्-पुं० । त्यक्कज्ञानादियोगे, मुक्कजोगी
णाम जेण मुक्को जोगो णाणदंसणचरित्तवणियमसंजमा-
दिसु सो य मुक्कजोगी । नि० चू० २० उ० ।

मुक्कहास-मुक्काहास-पुं० । कृतमहाहासध्वनौ, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार ।

मुक्कधुर-मुक्कधुर-पुं० । धूः-संयमधुरा, सा मुक्का—परित्यक्ता
येन स मुक्कधुरः । संयमध्रष्टे, वृ० ३ उ० ।

मुक्कमउड-मुक्कमुकुट-पुं० । यथोक्तप्रमाणे, मुकुटोपरिवर्तिनि,
वृ० ४ उ० ।

मुक्कमजाय-मुक्कमयाद-त्रि० । मर्यादारहिते, " उच्चिडिमं मु-
क्कमजायं " पाइ० ना० १८० गाथा ।

मुक्कय-देशी-याऽसौ वोढुं प्रकृता तद्वर्जितानामन्यासां नि-
मन्त्रितानां वधूनां विवाहे, दे० ना० ६ वर्ग १३५ गाथा ।

मुक्कल-मुत्कल-त्रि० । लुटिते, अग्रथिते, विशेष० । आ० म० ।
उपाश्रये समागच्छन् मुत्कलः श्राद्धः । ' निसिहीति ' ।
तस्मान्निर्गच्छंश्च ' आवस्सहीति ' वक्त्रि न वेति प्रश्ने, उत्त-
रम्—मुत्कलः श्राद्धः ' निसिहीति ' वक्त्रि न त्वावश्यक-
ति ॥ २७४ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

मुक्कलांचल-मुक्कलाञ्चल-न० । लुटितवस्त्रकोणे, ज्ञा० १ श्रु०
१६ अ० ।

मुक्कला-मुत्कला-स्त्री० । स्वतन्त्रस्त्रियाम्, " सच्छंदा उदा-
भा, निरग्गला मुक्कला विसंखलया । निरवग्गहा य सहरा,
निरंकुसा हुंति अप्पवसा " पाइ० ना० १३ गाथा ।

मुक्कलिय-मुत्कलित-त्रि० । अनुज्ञाते, दर्श० ३ तत्त्व ।

मुक्कवास-मुक्कपास-त्रि० । पाशान्मुक्ते, उत्त० २३ अ० ।

मुक्किट्टा-देशी-हिक्कायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १३४ गाथा ।

मुक्कुरुड-देशी-राशौ, दे० ना० ६ वर्ग १३६ गाथा ।

मुक्कल्लय-मुक्क-त्रि० । प्राकृतत्वात्स्वार्थे इल्लकप्रत्ययः । अन्य-
जन्मनि जीवनेोद्भिक्ते शरीरे, अनु० । (' सरीर ' शब्दे वृद्धानि
मुक्कानि च शरीराणीति वक्ष्यते)

मुक्ख-मुग्ग-त्रि० । अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम् ॥ ८ । २ । ८६ ॥

मुक्खो । प्रा० । प्रधाने, स्था० १ ठा० । विशेष० । आ० म० ।
" गौणमुख्ययोर्मुख्ये कार्यसंप्रत्ययः " । स्था० १ ठा० ।

मूर्ख-पुं० । अज्ञे, " मूर्खत्वं हि सखे ! ममापि रुचिरं तस्मिन्
यदष्टौ गुणा, निश्चिन्तो बहुभोजनोऽत्रपमनाः नक्तंदिवा
शायकः । कार्याकार्यविचारणान्धवधिरौ मानापमाने समः,
प्रायेणामयवर्जितो दृढवपुर्मूर्खः सुखं जीवति ॥ १ ॥ " उत्त०
२ अ० । " बाला मूढा मंदा, अयाणया बालिसा जडा मुक्खा "
पाइ० ना० ७१ गाथा ।

मोक्ष-पुं० । परमनिःश्रेयसि, पा० । सर्वतः कर्मक्षयो मोक्षः ।
स्था० १ ठा० । (मोक्षनिर्जरेयोर्भेदः ' णिजरा ' शब्दे चतु-
र्थभागे २०५६ पृष्ठे गतः)

मुक्खपउम-मोक्षपञ्च-न० । कमलवदभिलषणीये पङ्कजे,
" एउं सोउं सरीरस्स, वासाणं गणियपागडमहतथं । मुक्ख-
पउमस्स ईहह, सम्मत्तसहस्सपत्तस्स ॥ १ ॥ " । तं० ।

मुखपिसाय-मुखपिशाच-पुं० । पिशाचभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

मुखभंडक-मुखभाण्डक-न० । मुखाभरणे, औ० ।

मुगुंदमह-मुकुन्दमह-पुं० । पृष्ठीतत्पुरुषः । बलदेवोत्सवे,
आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० २ उ० । वासुदेवोत्सवे च ।
भ० ६ श० ३३ उ० ।

मुगुंस-मुगुंस-पुं० । खाडहिलाकृतौ जन्तुभेदे, प्रश्न० १ आश्र०
द्वार । ' मुगुंसपुच्छं व तस्स भुमश्रो ' उपा० २ अ० ।

मुग्ग-मुद्ग-पुं० । (मूंग) धान्यभेदे, जं० २ वत्त० । आचा० ।
अणु० । स्था० ।

मुग्गडा-मुधा-अव्य० । वृथाशब्दार्थे, ते मुग्गडा हराविआ जे परिगिट्ठा ताहं । प्रा० ४ पाद ।

मुग्गपप्पी-मुद्गपप्पी-स्त्री० । साधारणवाटरवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

मुग्गफली-मुद्गफली-स्त्री० । मूँगफलीतिख्याते भक्ष्यफले, आ० व० ६ अ० ।

मुग्गर-मुद्गर-पुं० । काष्ठलोहादिप्रये सग्रन्थिमुष्टिकोपरिस-
ङ्गीणवृत्ताधोविस्तीर्णं मल्लोपकरणे, उत्त० १६ अ० । सूत्र० ।
मोंगरेति ख्याते पुष्पजातिभेदे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मुग्गल-मोंगल-पुं० । पारसीकशब्दः । यवनजातिभेदे, ती० १६ कल्प ।

मुग्गलि-मोद्गलि-पुं० । मोद्गलापत्ये, ननु वा यथा मोद्ग-
लिस्वातिपुत्राभ्यां शौङ्गोदनिध्वञ्जीकृत्य प्रकाशितः स्वरुचि-
विरचिता मार्गः । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

मुग्गम-देशी-नकुले, दे० ना० ६ वर्ग ११८ गाथा ।

मुग्गसू-देशी-नकुले, दे० ना० ६ वर्ग ११८ गाथा ।

मुग्गसेल-मुद्गशैल-पुं० । मुद्गप्रमाणे पाषाणविशेषे, मुग्गसेले
नामं पच्छा मेहस्स मूले भणति । आ० म० १ अ ।

आ० चू० । न० । मुद्गवद् वृत्तत्वश्लक्ष्णत्वादिधर्मयुक्तः
किञ्चिद् भूतले निमग्नः किञ्चित्प्रकाशश्चिकचिकायमानो
वादरादिप्रमाणो लघूपलस्वरूपो मुद्गशैलः । विशेष० ।

मुग्गपुरुड-देशी-राशौ, दे० ना० ६ वर्ग० १३६ गाथा ।

मुच्छंभाण-मूर्च्छाध्यान-न० । मूर्च्छा अत्यर्थं पूर्वप्राप्तस्य
राज्यादेरभिष्वङ्गः । कनकध्वजस्येव दुर्ध्यानभेदे, आनु० ।

मुच्छणा-मूर्च्छना-स्त्री० । खरविशेषे, अनु० । स्था० । जं० ।
(वक्रव्यं ' सर ' शब्दे वक्ष्यते)

मुच्छा-मूर्च्छा-स्त्री० । द्वितीय-तुर्ययोरुपरि पूर्वः ॥ ८ । २ ।
६० । इति द्विवप्रसङ्गे छकारोपरि चकारः । प्रा० । सदसद्वि-
वेकनाशे, स्था० ।

दुविहा मुच्छा पसत्ता, जहा-पिज्जवत्तिया चैव, दोस-
वत्तिया चैव । स्था० २ ठा० ४ उ० ।

(व्याख्या स्वस्वशब्दे) मोहे, स्था० २ ठा० ४ उ० । हृतनष्ट-
पदार्थशोचनायाम् ; ध० ३ अधि० । मोहेननाचतनीभयने,
संरक्षणावयवेषु च । स० ५१ सम० । परिग्रहं, स्था० १ ठा० ।
गृह्यो, विशेष० । आनु० । सूत्र० ।

मूर्छा-धा० । मोहसमुच्छाययोः, प्रज्ञा० १ पद ।

मुच्छावसण्णुचैयगरुई-मूर्च्छावशनष्टचेतोगुर्वी-स्त्री० । मूर्च्छा-
वशाद्यष्टचेतसि गुर्वी अलघुशरीरा । मूर्च्छितत्वेन गुर्व्याम्,
भ० ६ श० ३३ उ० ।

मुच्छिऊण-मूर्च्छिन्वा-अव्य० । अचेतनां प्राप्येत्यर्थे, महा०
२ चू० ।

मुच्छिजंत-मूर्च्छयमान-त्रि० । मूर्च्छनारूपेण बाध्यमाने, आ०
चू० १ अ० ।

मुच्छिय-मूर्च्छित-त्रि० । गृहे, आचा० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

गाढमर्मप्रहारविना (आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ०) अध्युप

पन्ने, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० । मुच्छिण गदिए
गिद्धे अज्जोववणे त्ति एगट्ठा । विपा० १ श्रु० १ अ० ।
व्याकुलीभूते, अष्ट० ३२ अष्ट० । (मुच्छिण इति) मूर्च्छनं
मूर्च्छा सा संजाता अस्या इति मूर्च्छिता । उत्तरमन्दया
उत्तरमन्दाभिधया गन्धारस्वरान्तर्गतया सप्तम्या मूर्च्छनया
मूर्च्छिता, तस्याः अयमाशयः । गन्धारस्वरस्य सप्त मूर्च्छना
भवन्ति, तथाहि—

“ नदी य खुड्डिया पृ-रिमा य चोत्थी य सुद्धगंधारा ।

उत्तरगंधारा वि अ, हवई सा पंचमी मुच्छा ॥ १ ॥

सुद्धत्तरमायामा, छट्ठी सा नियमसो उ योद्धवा ।

उत्तरमंदा य तथा, हवई सा सप्तमी मुच्छा ॥ २ ॥ ”

अथ किंस्वरूपा मूर्च्छना ? उच्यते—गन्धारादिस्वरस्वरूपा
मोचनेन गायतोऽतिमधुरा अन्यान्यस्वरविशेषा यान् कुर्वन्
आस्तां श्रोतृन् मूर्च्छितान् करोति, किं तु-स्वयमपि मूर्च्छित
इव तान् करोति, यदिवा-स्वयमपि साक्षान्मूर्च्छां करोति ।

यदुक्तम्—

“ अन्नन्नसरविसेसे, उपायंतस्स मुच्छणा भणिया ।

कत्ता वि मुच्छिआ इव, कुणए मुच्छं व सो व त्ति ॥ १ ॥ ”

गन्धारस्वरान्तर्गतानां च मूर्च्छनानां मध्ये सप्तमी उत्तरमन्दा
मूर्च्छना किलातिप्रकर्षप्राप्ता ततस्तदुपादानम्, तथा च मु-
ख्यवृत्त्या वादयिता मूर्च्छितो भवति परमभेदोपचाराद्वीणाऽपि
मूर्च्छितेत्युक्ता, साऽपि यद्यङ्गे सुप्रतिष्ठिता न भवति ततो न मू-
च्छना प्रकर्षं विदधाति । जं० १ वत्त० । प्रश्न० । अंतो वहिं वा
अंडयं भिण्णं वा मुच्छियं ति वा एगट्ठं । नि० चू० १७ उ० । गृ-
हे, अध्युपपन्ने, ममत्ववहुले, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।
उत्त० । आव० । आचा० । मूढं, गतविवेकचैतन्ये, ज्ञा० १
श्रु० २ अ० । सूत्र० । स्था० । एकाभावतामापन्ने, सूत्र० २
श्रु० १ अ० । कामोत्कटक्षणे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।
अत्यन्तासक्तं, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । उत्त० । स्था० ।
मुज्झत-मुह्यत्-त्रि० । मुहेगुम्म-गुम्मडौ ॥ ८ । ४ । २०७ ॥
इति मुहेगुम्मगुम्मडादेशाभावं ह्यस्य उभादेशः । मोहं गच्छु-
ति, प्रा० ४ पाद ।

मुट्ठि-मुट्ठि-स्त्री० । एस्याऽनुष्टुप्संदष्टे ॥ ८ । २ । ३४ ॥ इति

एस्य ठः । वज्रपञ्चाङ्गुलीकं हस्ते, प्रा० । आ० क० । नि० चू० ।

भ० । उत्त० । स्था० । “ बुक्का मुट्ठी ” पाइ० ना० २२६ गाथा ।

मुट्ठिजुद्ध-मुट्ठिगुद्ध-न० । योद्धयाः परस्परं मुष्ट्या हनने, जं०
२ वत्त० । स० । ज्ञा० । औ० आचा० ।

मुट्ठिपोत्थय-मुट्ठिपुस्तक-न० । चउरंगुलदीहो वा, “ बद्धा
गिहमुट्ठिपुत्थगो अहवा । चउरंगुलदीहोचिय, चउरंसो
होइ विज्जो ॥ १ ॥ ” इत्युक्तलक्षणं पुस्तकभेदं, वृ० ३ उ० ।
(चउरंगुलं त्ति) अङ्गुलचतुष्टयप्रमाणो दीर्घो वा आकृता-
बुक्काकृतिर्धतुलाकारो मुष्टिपुस्तकः । अथवा-अङ्गुलचतुष्का-
यामः चतुष्कोणो मुष्टिपुस्तकः । स्था० ४ ठा० १ उ० ।
दश० । जीत० । नि० चू० । आव० ।

मुट्ठिय-मौष्टिक-पुं० । मुष्टिप्रहारिणि मल्लविशेषे, अनु० । ज्ञा० ।
जी० । स्था० । जं० । रा० । म्लेच्छजातीये, प्रश्न० १ आश्र०
द्वार । लघुतरे घने, भ० १६ श० १ उ० ।

मुष्टिकृत-त्रि० । सङ्कुचिताङ्गे, विशेष० ।

मुट्टिक-खी० । लघुमुष्टौ, रा० ।

मुट्टिवागरण-मुट्टिव्याकरण-न० । व्याकरणभेदः, कल्प० १ अधि० १, क्षण ।

मुट्टिवाय-मुट्टिवात-पुं० । अतिवेगेनायुद्धादिग्रहणाय मुट्टिव-
न्धनेनोत्पन्नं वाते, भ० ३ श० २ उ० ।

मुण-ज्ञा-धातु० । अवबोधने, ज्ञा जाण-मुणौ ॥ ८ । ४ । ७ ॥
जानातर्जाणमुण इत्यादेशौ भवतः । जाणइ । मुणइ । प्रा० ४
पाद । विश० ।

मुणाल-मृणाल-न० । पद्मनाले, उदत्वादौ ॥ ८ । १ । ३१ ॥ इति
उत् । प्रा० । जी० । ज्ञा० । आव० । प्रश्न० । औ० । प्रज्ञा० । जं० ।
पद्मन्तौ, जं० १, वृत्त० । प्रश्न० । “ विसं मुणालं ” पा-
इ० ना० २५६ गाथा ।

मुणालिया-मृणालिका-खी० । पद्मन्तौ, जी० ३ प्रति० ४
अधि० । आ० म० । रा० । पद्मिन्याम्, न० । जं० ।

मुणि-मुनि-पुं० । मुणति-प्रतिजानीति, सर्वविरतिमिति मु-
निः । विरतिमिति, उत्त० १२ अ० । मनुते, मन्यते वा, ज-
गतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिः । अतीन्द्रियज्ञानवति परोक्ष-
ज्ञ, आ० म० १ अ० । सूत्र० । आव० । आचा० । द्वा० ।
अष्ट० । दर्श० ।

मुनिस्वरूपं निर्दिशति-सन्ति च लोके अनिग्रन्था निर्ग्र-
न्थाऽऽरोपमत्ता आत्मना अशुद्धा अभिमानतः तत्त्वविवेकवि-
कलाः तेषामेवोपदेशाय विशुद्धगुरुतत्त्वावबोधार्थं चाह । त-
त्र-मन्यते त्रिकालविषयत्वेन आत्मानमिति मुनिः । तत्र
नाममुनिः, स्थापनामुनिः, सुगमः । द्रव्यमुनिः शरीरभव्य-
शरीरतद्रव्यतिरिक्तभेदात् अनुपयुक्तो लिङ्गमात्रद्रव्यक्रियावृ-
त्तिसाध्योपयोगशून्यस्य प्रवर्तनविकल्पादिषु कपायनि-
वृत्तस्य परिणतिचक्रे असंयमपरिणतस्य द्रव्यनिग्रन्थत्वम् ।
भावमुनिः चारित्र्यमोहनीयक्षयोपशमक्षायिकोत्पन्नस्वरूपरम-
णपरभावनिवृत्तः परिणतिविकल्पप्रवृत्तिषु द्वादशकपायोद्रे-
कमुक्तः नैगमसंग्रहव्यवहारनयैः द्रव्यक्रियाप्रवृत्तद्रव्यास्त्र-
वविरक्तस्य मुनित्वम्, ऋजुसूत्रनयेन भावाभिलाषसंकल्पो-
पगतस्य शब्दसमभिरूढैर्बभूतनयैः प्रमत्तात् क्षीणमोहं या-
वत् परिणतौ सामान्यविशेषचक्रे स्वतत्त्वैकत्वपरमशमता-
मृतरतस्य मुनित्वम्, अत्र सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र्यप्राग्भावयु-
क्तस्य द्रव्यभावाश्रयविरतस्वरूपरतस्यावसरः ।

मन्यते यो जगत्सर्वं, स मुनिः परिकीर्तितः ।

सम्यक्त्वमेव तन्मौनं, मौनं सम्यक्त्वमेव च ॥ १ ॥

मन्यते इति-यः शमसंवेगनिर्घेदानुकम्पास्तिक्यलक्षणल-
क्षितो, जगद्-लोकं, जीवाजीवलक्षणं मन्यते, जानाति
यथार्थोपयोगेन द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकस्वभावगुणपर्यायैः
निमित्तोपादानकारणकार्यभावात्सर्गोपवादपद्धत्या जानाति
स मुनिः-अवगततत्त्वः, परिकीर्तितः-कथितः, श्री-
तीर्थकरणधरैः मुनेर्निग्रन्थस्य इदं मौनम्, एवेति निर्धा-
रणे । तत् सम्यक्त्वं, यत् यथा ज्ञातं तथा कृतमिति तत् सम्य-
क्त्वम् एव मुनित्वं, सम्यक्त्वं वा । पुनः सम्यक्त्वम्, एव मौनं
निग्रन्थत्वम् । अत्र यत् शुद्धश्रद्धाननिर्धारितात्मस्वभावः त-
त्र अवस्थानं चरणम्, यच्च सम्यग्दर्शनेन निर्धारितं सम्य-

गज्ञानेन विभक्तं स्वरूपोपादयन्त्वं तच्च तथैव भवति, रमणे
चरणं मुनित्वम्, अतः सम्यक्श्रद्धागृहीतकरणं तदेवंभूतन-
येन सम्यक्त्वम्, एवंभूतनयेन सम्यग्मुनित्वम् सम्यक्स्वरू-
पम् इति ज्ञपरिज्ञाप्रत्यख्यानपरिज्ञाप्राप्तमेव कार्यसाधकं तेन
सम्यक्त्वमुनित्वं अभेदः । सम्यग्दर्शिनः यच्चतुर्थगुणस्थान-
कसाध्यत्वेन धारितं तथाकरणं यत्र मुनिभावो निष्पादित-
सिद्धावस्थायाम् इत्यनेन शुद्धसिद्धत्वस्य धर्मनिर्धारः स-
म्यक्त्वम् । आचाराङ्ग-“जं सम्मत्तं पासह, न मोणं पासह-
जं मोणं पासह, नं सम्मत्तं पासह, ए इमं सक्कं कामायरेहि
पञ्चेत्ताहि गारवावसेठाह ।

“मुणी मोणं समाधाय, पुणं कम्मसरीरगं ।

पंतं लूहं च सेविनि, वीरा सम्मत्तदंमिणो ॥ १ ॥”

तथाच पञ्चास्तिकायेषु-“ जीवः चेतनालक्षणः ” । तत्र स्वी-
यात्मवद्धोऽपि-विभावग्रस्तोऽपि, सत्तया निर्मलाऽऽनन्दी
निर्धार्य-तदाचरणविगमाय मोहहेतुतद्द्रव्यास्त्रवान् हे-
यनयोपलक्षितान् हेयतया करोति इति सम्यक्त्वं मुनि-
स्वरूपम् ॥ १ ॥

आत्माऽऽत्मन्येव यच्छुद्धं, जानान्यात्मानमात्मना ।

सेयं रत्नत्रये ज्ञप्तिरुच्याऽऽचारकता मुनेः ॥ २ ॥

(आत्मा इति) अत्र ज्ञानादिगुणानामभेदकरणभूतानां
ज्ञायकत्वकार्यकर्ता आत्मा एव, अत्रोपादानस्वरूपे पद-
कारकचक्रमय एव आत्मा । स्वयमेव कर्तृकार्यरूपोऽपि
कारणरूपसंप्रदानापादानाधिकरणः स्वयमेवेति व्याख्यातं
भाष्ये श्रीजिनभद्रक्षमाश्रमणैः, अत एव आत्मा जीवः कर्तृ-
रूपः, आत्मना-आत्मीयज्ञानवीर्येण करणभूतेन आत्मानं
अनन्तास्तित्व-वस्तुद्रव्यत्व-सत्त्व-प्रमेयत्व-सिद्धत्वधर्मकद-
म्बकोपेतं कार्यत्वापन्नम् आत्मनि आधारभूते अस्तित्वाद्य-
नन्तधर्मपर्यायपात्रभूते जानाति, सा इयं जानातिरूपा प्रवृ-
त्तिः, सा एव रत्नत्रये सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यलक्षणे ज्ञप्तिः-
रुचिः, आचारः-भासननिर्हाराचाररूपः, एतेषाम् एकता-
अभेदपरिणतिः, मुनेः अस्ति, इत्यनेन आत्मना-आत्मानं ज्ञा-
त्वा, तद्रुचिः तदाचरणं-मुनेः स्वरूपम् । भावना च मिथ्या
त्वाज्ञानासंयमैकत्वेन पौद्गलिकसुखं सुखत्वेन निर्धार्य-ज्ञा-
त्वा च, तदाचरणप्रवृत्तस्यानन्तकालं तत्त्वानवबोधेन दाधे
ज्वरपरिगताद्रिमृत्तिकालेप इवावगुण्डितः कर्मपुद्गलेन चो-
पलब्धः तत्त्वश्रद्धानज्ञानरमणानुभवलवोऽपि तेनैव नि-
सर्गाद्विगमादिकारेण अनादिनिधनोऽयं जीवोऽनन्तज्ञाना-
दिपर्यायालिप्तामूर्त्तस्वभावोऽवगतः, निर्धारितश्च, साध्योऽ
हं, साधकोऽहं, सिद्धोऽहं, ज्ञानदर्शनाद्यनन्तगुणमयोऽहम्
इति ज्ञप्तिरुच्या आचरणरूपं मुनिस्वरूपम् । उक्तं च-

“आत्मानमात्मना वेत्ति, मोहत्यागाद् यदात्मनि ।
तदेव तस्य चारित्र्यं, तज्ज्ञानं तच्च दर्शनम् ॥ १ ॥”

पुनःहरिभद्रपूज्यैः षोडशकै-

“वालः पश्यति लिङ्गं, मध्यमवृत्तिर्विचारयति वृत्तम् ।

आगमतत्त्वं तु बुधः, परीक्षते सर्वयत्नेन ॥ १ ॥”

अतः तत्त्वैकत्वं चारित्र्यम् ॥ २ ॥

पुनस्तदेव द्रढयति-

चारित्र्यमात्मचरणाद्, ज्ञानं वा दर्शनं मुनेः ।

शुद्धज्ञाननये माध्यः, क्रियालाभात् क्रियानये ॥ ३ ॥

(चारित्र्यमिति) आत्मचरणात्-आत्मस्वरूपपरमाणुं परमा-
वप्रवृत्तित्यागात् : चारित्र्यम्-आत्मस्वरूपावबोधः, ज्ञानं-स्वी-
यासंख्येयप्रदेशव्यापकत्वेन सहजलक्षणज्ञानाद्यनन्तपर्यायः
अहं नान्य इति निर्धारः । दर्शनम्-इत्यनेन आत्मा ज्ञानदर्श-
नोपयोगगुणद्वयलक्षणः । एवम् उक्तं च भाष्ये-“आत्मनो
गुणद्वयमेव व्याख्यानयन्ति” इति तन्मते-ज्ञानं स्थिरत्वं चा-
रित्रं, तेन ज्ञानचारित्र्योभेद एव, ज्ञानमेवात्मपरिणाममयी
वृत्तिः । सम्यक्त्वम्-आत्मवरोधः, तत्त्वज्ञानैकता चारित्र्यम्,
एवं व्यापारभेदात् ज्ञानस्थैवावस्थात्रयम् । उक्तं च-

“एवं जिणपणत्तं, सहहमाणस्स भावओ भावे ।

पुरिसस्साभणि वाण, दंसणसद्दा हवइ जुत्तो ॥ १ ॥”

तथा च क्रियानये क्रियालाभात् साध्यनिष्पादनाय इति
प्रथमं च क्रियानयसाध्यं तत्त्वप्राग्भावे च सर्वं ज्ञाननयसा-
ध्यमस्ति, वस्तुतः ज्ञानप्रवृत्तिरेव चरणं ज्ञानमयमेवात्मध-
र्मत्वात्, अतः ज्ञानस्वरूप एवात्मा ॥ ३ ॥

यतः प्रवृत्तिर्न मणौ, लभ्यते वा न तत्फलम् ।

अताच्चिकी मणिज्झप्ति-मणिश्रद्धा च सा यथा ॥ ४ ॥

(यतः प्रवृत्तिरिति) अशुद्धज्ञाने निष्फलत्वं द्रढयति, यथा-
अताच्चिकी मणिज्झप्तिः-अमणौ मण्यारोपे, अमणौ मणिश्रद्धा,
तस्मिन् तत्फलं न लभ्यते-न प्राप्यते, यतः मणेः सकाशात्
मणिप्रवृत्तिः विपापहारादका भवतीत्यर्थः । उक्तं च-

“पुञ्जव सुट्ठी जह से असार, आयंतण कूडकहावणे वा ।

राढामणी वरुलवण्णगासे, अम्हणउं होइ य जाणएसु ॥ १॥॥”

तथा यतो न शुद्धात्म-स्वभावाचरणं भवेत् ।

फलं दोषनिवृत्तिर्वा, न तज् ज्ञानं न दर्शनम् ॥ ५ ॥

(तथा इति) तथा-तेन प्रकारेण, यतः-एकान्तद्रव्याचरणचा-
रित्रात्, शुद्धात्मस्वभावाचरणं-शुद्धः परभावग्रहितः योऽसौ
आत्मस्वभावः स्वरूपलक्षणः तस्याऽऽचरणं तदैकत्वं तन्म-
यत्वं न भवेत्, तेन प्रवर्त्तनेन फलं शुद्धात्मस्वभावलाभरूपं न
परमात्मपदनिष्पत्तिः, न दोषाणां-रागादीनां, निवृत्तिः-अभावः ।
न । वा-अथवा, तत्-सर्वमपि, प्रवर्त्तनेन बाललीलाकल्पं शुद्धा-
त्मस्वरूपालम्बनमन्तरेण अवेद्यसंवेद्यरूपं ज्ञानं-तज्ज्ञानं, तथा-
सकलपरभावसङ्क्षोपाधिकाशुद्धात्माध्यवसायमुक्तताच्चिका-
मूर्तचिन्मयानन्दात्मैयसहजभाव एवाहमिति निर्धारविकलं
तद्दर्शनं, न-नैवेत्यर्थः, अत एव श्रुतेन केवलान्मज्ञानं तद्भे-
दज्ञानम् उन्मर्गज्ञानं च श्रुतान्तगावलीम्य सर्वद्रव्योपयोगं
भेदज्ञानं सर्वाङ्गसंपन्नश्च यावद् द्रव्यशुभाऽवलम्बी तावद्
भेदज्ञानी । उक्तं च समयप्राभूतं-

“जो सुण्णाभिगच्छइ, अण्णामिणं तु केवलं सुद्धं ।

तं सुअकवलमिसिणो, भणंति लोग्गपदीवयरा ॥ १ ॥

जो सुअनाणं सव्वं, जाणइ सुअकवली तमाहु जिणा ।

नाणं आयासव्वं, जम्हा सुअकवली तम्हा ॥ २ ॥”

आत्मस्वरूपज्ञानं च प्राभूतं-

“अहमिक्को खलु सुद्धो, निम्मओ नाणदंसणसमगो ।

तम्मि ठिओ तच्चित्ता, सव्वं एण खयं नेमि ॥ १ ॥”

निर्मलनिष्कलङ्कज्ञानदर्शनोपयोगलक्षण आत्मा, तज्ज्ञानं ज्ञा-
नम् । उक्तं च-

“देहादेवलजो वसइ, देय अणइअणेत ।

सो परजाणहु जोइया, अत्तत तंत नमंत ॥ १॥”

आत्मज्ञानेनैव सिद्धिः, साध्यमपि पूर्णान्मज्ञानं, त-
दर्थमेव वदन्ति दर्शानन्तरीयाः, प्राणायामयन्ति-रे-
चकादिपवनम्, अवलम्बयन्ति मौनं, भ्रमन्ति गिरिवन-
निकुञ्जेषु, तथाऽऽप्यहर्हृत्प्राणीतागमश्रवणात् स्याद्वादस्वपर-
परीक्षपरीक्षितस्वस्वभावावबोधमन्तरेण न कार्यसिद्धिः,
अतः प्राप्तावसरे तदेवानन्तगुणपर्यायात्मकमात्मज्ञानमात्म-
नाऽऽत्मनि करणीयम् । उक्तं च-

“आत्माऽज्ञानभवं दुःख-मात्मज्ञानेन हन्यते ।

अभ्यस्यं तत्तथा तेन, येन (आत्मा) ज्ञानमयो भवेत् ॥ १॥”

यथा शोफस्य पुष्टत्वं, यथा वा वध्यमण्डनम् ।

तथा जानन् भवोन्माद-मात्मतृप्तो मुनिर्भवेत् ॥ ६ ॥

यथा इति-यथा येन प्रकारेण, शोफस्य-पुष्टत्वं शरी-
रस्थौल्यं न पुष्टत्वे इष्टं, वा-अथवा, यथा वध्यस्य-मार-
णार्थं स्थापितस्य, मण्डनं-कणवीरमालाद्यारोपणान्मकम्,
एवंरूपं भवोन्मादं जानन्-भवस्वरूपम् एवंविधं जानन्, मु-
निः-समस्तपरभावत्यागी, आत्मतृप्तः आत्मस्वरूपे-अनन्तगु-
णात्मके, तृप्तः-तृप्तो भवेत्, संसारस्वरूपं विरूपमसारं निष्फ-
लम् अभोग्यं तुच्छं तं ज्ञात्वा, मुनिः स्वरूपं मग्नो भवति ॥ ६॥

सुलभं वागनुच्चारं, मौनमेकेन्द्रियेष्वपि ।

पुद्गलेष्वप्रवृत्तिस्तु, योगानां मौनमुत्तमम् ॥ ७ ॥

(सुलभमिति) वागनुच्चारम्-वचनाप्रलापरूपं, मौनम् सु-
लभं-सुप्राप्यं, तत् एकेन्द्रियेष्वपि अस्ति । तन्मौनं मोक्षसा-
धकं नास्ति । पुद्गलेषु-पुद्गलस्कन्धजवर्णगन्धरसस्पर्शसंस्था-
नादिषु, योगानां-द्रव्यभावमनोवचनकाययोगानां, या अप्र-
वृत्तिः रम्या, रम्यतया अव्यापकत्वं तदभिमुखं वीर्यापसर-
णपरिसर्पणरहितं, मौनम् उत्तमम्-प्रशस्यम्, भावना च-प-
रभावानुगतचेतनावीर्यप्रवर्त्तनं चापल्यं तद्रोधः मौनम् उत्तम-
म्-उत्कृष्टं, आयत्यात्मनीनं योगचापल्यं च नात्मकार्यं तेन
तद्रोधः श्रयान् । योगस्वरूपम् कर्मप्रकृतौ-आत्मनो वीर्य-
गुणस्य क्षायोपशमप्राप्तस्यासंख्येयानि स्थानानि सर्वजघन्यं
प्रथमं योगस्थानं सूक्ष्मनिगोदिनः ॥ एवं सूक्ष्मनिगोदेषु उपपद्य-
मानस्य जन्तोः भवति । इह जीवस्य वीर्यं कर्वालप्रक्षाच्छेदनके
न छिद्यमानं छिद्यमानं यदा विभागं न प्रयच्छति, तदा स ए-
वांशो विभागः, ते च वीर्यस्याविभागाः, एकैकस्मिन् जीवप्रदेशे
चिन्त्यमाना जघन्यनाप्यसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणाः, उ-
त्कर्षतोऽप्येतत्संख्याः, किंतु-जघन्यपदभाविवीर्याविभागापे-
क्षया असंख्येयगुणा द्रष्टव्याः, येषां जीवप्रदेशानां समाः तुल्य-
संख्यया वीर्याविभागा भवन्ति सर्वेभ्योऽपि चान्येभ्योऽपि
जीवप्रदेशगतवीर्याविभागेभ्यः स्तोक्ततमाः ते जीवप्रदेशा घ-
नीकृतलोकासंख्येयभागासंख्येयप्रतरगतप्रदेशराशिप्रमाणाः
समुदिता एका वर्गणा । सा च जघन्या स्तोकाविभागयुक्ता-
त्वाद्, जघन्यवर्गणातः परं ये जीवप्रदेशाः एकैकं वीर्याविभागे-
नाभ्याधिका घनीकृतलोकासंख्येयभागवर्त्यसंख्येयप्रतरगतप्र-
देशराशिप्रमाणा वर्तन्ते । तेषां समुदायो द्वितीया वर्गणा ।

ततः परं द्वाभ्यां वीर्याविभागभ्यामधिकानामुक्तसंख्या-
कानामेव जीवप्रदेशानामेव समुदायस्तृतीया वर्गणा ,
एवमेकैकवीर्याविभागवृद्धया वर्द्धमानानां तावन्तो जीवप्र-
देशानां समुदायरूपा वर्गणा असंख्येया वक्रण्याः , ताश्च
कियत्य इति इदं प्रनीकृतलोकस्य या एकैकप्रदेशप-
ङ्क्तिरूपा श्रेणिः तस्याः श्रेणेरसंख्येयतमे भागे यावन्तः
आकाशप्रदेशाः तावन्मात्रा वर्गणा समुदिता एकं स्पष्टक-
म् , स्पर्धते इवोत्तरोत्तरवृद्धया वर्गणा अत्र इति स्पर्ध-
कम् , पूर्वोक्तस्पष्टकगतचरमवर्गणायाः परतो जीवप्रदेशा
नैकेन वीर्याविभागेनाधिकाः प्राप्यन्ते नाऽपि द्वाभ्यां नाऽपि
त्रिभिः नाऽपि संख्येयैः , किं त्वसंख्येयलोकाकाशप्रमाणैर-
भ्यधिकाः प्राप्यन्ते, ततस्तेषां समुदायो द्वितीयस्य स्पष्ट-
कस्य प्रथमा वर्गणा , ततः जीवप्रदेशानामेकेन वीर्यावि-
भागेनाधिकानां समुदायो द्वितीया वर्गणा , द्वाभ्यां वीर्या-
विभागभ्यामधिकानां समुदायः तृतीया वर्गणा , एवं ताव-
द्वाच्यं यावत् श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणा वर्ग-
णा भवन्ति , तासां च समुदायः द्वितीयं स्पष्टकं , ततः
पुनरप्यसंख्येयलोकाकाशाः प्रदेशप्रमाणैः वीर्याविभागेर-
भ्यधिकाः प्राप्यन्ते, ततस्तेषां समुदायः तृतीयस्य स्पष्ट-
कस्य प्रथमा वर्गणा , ततः एकैकवीर्याविभागवृद्धया द्वि-
तीयादयो वर्गणास्तावद्वाच्यया यावत् श्रेण्यसंख्येयभागगत-
प्रदेशराशिप्रमाणा भवन्ति , तासां च समुदायः तृतीयं स्प-
ष्टकम् , एवमसंख्येयानि स्पष्टकानि वाच्यानि , एवं पू-
र्वोक्तानि स्पष्टकानि श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणा-
नि जघन्यं योगस्थानम् , एतच्च सूक्ष्मनिगोदस्य सर्वालपवी-
र्यस्य भवप्रथमसमये वर्त्तमानस्य प्राप्यते, ततः अस्य जीव-
स्याधिकतरवीर्यस्य येऽल्पतरवीर्या जीवप्रदेशाः तेषां स-
मुदायः प्रथमा वर्गणा , ततः एकेन वीर्याविभागेन वृद्धानां
समुदायो द्वितीया वर्गणा । द्वाभ्यामधिकानां समुदाय-
स्तृतीया वर्गणा । एवमेकैकवीर्याविभागवर्द्धमानानां यावत्
श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणा भवन्ति , तासां स-
मुदायः प्रथमस्पष्टकम् । ततः प्राकृतनयोगस्थानप्रदर्शित-
प्रकारेण द्वितीयादीनि स्पष्टकानि वाच्यानि , तानि च या-
वत् श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि भवन्ति , त-
तस्तेषां समुदायो द्वितीयं योगस्थानम् । ततोऽन्यस्य जी-
वस्याधिकतरवीर्यस्योपदर्शितप्रकारेण तृतीयं योगस्थानं
वाच्यम् । एवमन्योऽन्यजीवापत्तया तावत् योगस्थानानि
वाच्यानि यावत्सर्वोत्कृष्टं योगस्थानं भवति । तानि च यो-
गस्थानानि सर्वाण्यपि श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमा-
णानि भवन्ति । क्षयोपशमवैचित्र्यान्सर्वमवसेयम् । ननु
जीवानामनन्तत्वात् प्रतिजीवं च योगस्थानस्य प्राप्यमा-
खत्वात् अनन्तानि योगस्थानानि प्राप्नुवन्ति , कथमुच्यते
असंख्येयानि ? । उच्यते-यतः एकैकस्मिन् योगस्थाने सदृशे
सदृशे वर्त्तमानाः स्थावरजीवा अनन्ताः प्राप्यन्ते , ततः
सर्वजीवापत्तयाऽपि सर्वाणि योगस्थानानि केवलपरिज्ञेया
परिभाव्यमानानि असंख्येयान्येव प्राप्यन्ते नाधिकानि, एक-
स्मिन् योगस्थाने एको जीवः जघन्यत एकं समयम् उत्कृ-
ष्टतोऽष्टौ समयान् यावत्तिष्ठति । एवं योगस्थानतारतम्ये स-
र्वजीवेषु योगवाहुल्यं गाथाक्रमेण वक्रव्यम्—

“सुहृमनिगोआह कखण-पपजोगवायरविगलअमणमणा ।

अपजलहुपढमदुगुरु, पजस्सियरो असंखगुणां ॥ १ ॥

असमत्तनसुक्कासा, पजहन्नियर एव ठिड्डाणा । ”

इत्यष्टाविंशतिभेदाल्पबहुत्वमवगन्तव्यम् । योगवाहुल्ये बहु-
कर्मग्राही, मन्दत्वे अल्पपुद्गलग्राही इत्येवं या योगानां पुद्ग-
लग्रहणरूपा प्रवृत्तिः तस्या रोधः मौनम् उत्तमं किं सत्-
त्वस्य बाह्ययोगरोधेन ? । तस्मात् सकलविमलज्ञानाद्यन-
न्तगुणगणमहामाहात्म्यपरमात्मभावसिद्धेः आत्मनो योग-
प्रवृत्तिपुद्गलानुगतयो रोधनीया इत्युपदेशः ॥ ७ ॥

ज्योतिर्मयीव दीपस्य, क्रिया सर्वाऽपि चिन्मयी ।

यस्यानन्यस्वभावस्य, तस्य मौनमनुत्तरम् ॥ ८ ॥

(ज्योतिर्मयीवेति) तस्य—तत्त्वैकत्वपरिणतस्य, मौनम्-योग-
निग्रहरूपं, स्वधर्मप्राग्भावकर्तृत्वभोक्तृत्वं व्यापारिताशेषवी-
र्यस्य कर्मविकरणापूर्वकरणकिट्टीकरणादपु स्थापितवीर्यक-
रणस्य परभावाप्रवृत्तत्वेन—मौनम्-योगचापद्वयतावारणरू-
पम् , अनुत्तरम्—सर्वोत्कृष्टं, यस्य क्रियागुणप्रकर्षप्रवर्तना
वीर्यप्रवृत्तस्यापि, चिन्मयी—स्वरूपज्ञानमयी, आत्मानुभ-
वैकत्वरूपा , तथा—दीपस्य या क्रिया—उत्पत्तपरिणितप-
णादिका सा सर्वापि ज्योतिर्मयी ज्ञानप्रकाशयुक्ता, तथा
यस्य चन्दनममनादिगुणस्थानारोहरूपा क्रिया तत्त्वज्ञान-
प्रकाशिका तस्य अनन्यस्वभावस्य—न विद्यते—अन्यः परः
स्वभावो यस्य सः, तस्य परभावव्यापकचेतनाभिसंधि-
वीर्यरहितस्य साधोः मौनम् अनुत्तरम् , वियत्सुस्वभावा-
नुरोधादेव तत्कारकात् वियत्संपूर्णता, तदुत्पत्तौ, ‘ कुम्भ-
स्येव दशाऽऽत्मनः ’ इति न्यायात् ज्ञानिनः क्रियाज्ञान्युपका-
रका ज्ञातव्या ज्ञाननयस्यात्मनः तत्त्वैकत्वाध्यासितस्वरूपा-
रोहका या क्रिया सा ज्ञानस्वरूपप्रकाशनहेतुः आवरणनि-
मित्तमसत्क्रिया आवरणापगमाय सत्क्रियानिमित्तं भवति,
तत्त्वमग्नस्य न कारणीभवति, अतः तत्त्वज्ञानस्वरूपैकत्व-
ध्यानलीनानां मुनीनां तेषाम् एव नमश्चरणयोः ॥ ८ ॥ अष्ट०
१३ अष्ट० । प्रतिज्ञातसावद्यविर्ता, उत्त० २७ अ० । साधौ,
आव० ४ अ० । विशेष० । सूत्र० । नि० चू० । सूत्र० । दश० ।
ध० । अद्रोहाध्यवसायवति, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।
यथावस्थितसंसारस्वभाववंचरि, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २
उ० । आचा० । तीर्थकृति, आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।
यतौ, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । भ० । आव० । सर्वज्ञ, सू-
त्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । महर्षौ, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।
मननशील, उत्त० ६ अ० । वाच्यमे, उपा० २ अ० । संयते,
दश० ४ अ० । मोक्षमात्रनिष्ठे, दश० ४ अ० । तपस्विनि,
दश० १० अ० । मौनिनि, आ० । तत्त्वज्ञानिनि, अष्ट० २२ अ-
ष्ट० । आ० म० । रागद्वेषवर्जिते, आ० म० १ अ० । त्रिविधप-
रीपहसहनशीले, आ० म० १ अ० । “जइणो तवस्सिणो ता-
वसा रिसी भिक्खुणो मुणी समणा ” पाइ० ना० ३२
गाथा ।

मुणिअ-ज्ञात-त्रि० । विदिते, “ कलिअं विइयं विण्णायं अ-
हिगयं वुडिअं मुणिअं ” पाइ० ना० ६१ गाथा ।

मुणिअतत्त-ज्ञाततत्त-पुं० । ज्ञातपरमार्थे, “ मुणिअतत्तस्स ”

(८५१ गाथा) पं० व० ३ द्वार । जी० ।

मुणिद-मुनीन्द्र-पुं० । ह्रस्वसंयोगे ॥ ८ । १ । ८४ ॥ इति सं-
युक्तपर्यादाद् ह्रस्वः । प्रा० १ पाद । परमज्ञानिनि समयज्ञे,
पा० १ विव० ।

मुणिगण-मुनिगण-पुं० । व्रतादौ, आच० ३ अ० ।

मुणिचंद्र-मुनिचन्द्र-पुं० । सागरचन्द्रस्य मुनेः समीपे प्रव्रज्य
ब्रह्मदत्तपूर्वभवजावस्य पुत्रस्य चित्रस्यापि च पूर्वभवजीवस्य
गोपालदारकस्य प्रवाजके, उत्त० १३ अ० । (तत्कथा ' वंभ-
दत्त ' शब्दे पञ्चमभागे १२७२ पृष्ठे उक्ता) मण्डलप्रकरणकारके
सूरौ, मण्ड० । स्था० । आ० चू० । (' मन्त्रज ' शब्दे कथा) कु-
मारसन्निवेशे भगवद्गीरेण सह मिलिते पार्श्वपत्तीये साधौ,
आ० म० १ अ० । आ० चू० । अनेकान्तजयपताकाकृति सूर-
गौ, अन० । तपागच्छप्रथमसूरौ, ग० ।

“श्रीसर्वदेवसूरि—जंज्ञे पुनरेव गुरुचन्द्रः ॥ २२ ॥

जातौ तस्य विनेयौ, सूरियशोभद्रेनेमिचन्द्रादौ ।

ताभ्यां मुनीन्द्रश्रीमुनि—चन्द्रौ गुरु समभूताम् ॥ २३ ॥”

ग० ३ अधि० । अनेन गाथाकोशः तीर्थमालास्तवः रत्न-
त्रयकुलकं हरिभद्रसूरिकृतधर्मविन्दुटीका चेति ग्रन्था-
रचिताः । द्वितीयोऽप्येतन्नामा चन्द्रप्रभसूरिशिष्यः देवप्रभ-
सूरिगुरुः चौलुकवंशीयस्य आनलराजस्य प्रवाजयिता,
तृतीयश्च वडगच्छ देवसूरिगुरुः आवश्यकसप्ततिग्रन्थकर्ता ।
ज० ३० ।

मुणिजण-मुनिजन-पुं० । साधुजने, जी० १ प्रति० ।

मुणिता-मुनिता-स्त्री० । प्रव्रजिततायाम्, आ० म० १ अ० ।

मुणिदेवसूरि-मुनिदेवसूरि-पुं० । शान्तिनाथचरित्रग्रन्थकृति,
द्वितीयोऽपि मुनिदेवाचार्य इति प्रसिद्धः सुभाषितरत्नको-
पनामग्रन्थकर्ता । ज० ३० ।

मुणिपरिमा-मुनिपर्षद्-स्त्री० । मानवत्साधुषु, औ० ।

मुणिपुङ्गव-मुनिपुङ्गव-पुं० । तीर्थकरगणधरादिषु, दर्श० ४
तत्त्व ।

मुणिय-ज्ञात-त्रि० । विदिते, आ० चू० १ अ० । न० । स्वना-
मख्यात पिशाचे, आ० चू० १ अ० ।

मुणियपरमस्थ-ज्ञातपरमार्थ-पुं० । अभ्युद्यतविहारेण विहर्तु-
मवसरः साम्प्रतमस्माकमन्येयमवगतार्थे, वृ० ६ उ० । ज्ञात-
निष्ठान्तार्थे, पञ्चा० १५ विव० ।

मुणिरयणसूरि-मुनिरत्नसूरि-पुं० । चन्द्रगच्छीये समुद्रघोष-
सूरिशिष्ये जिर्नासहसूरिगुरौ, अनेन अममस्वामिचरित्रनाम-
ग्रन्थो रचितः, अयं ११६० विक्रमसंवत्सरे आसीत् । ज० ३० ।

मुणिवंस-मुनिवंश-पुं० । यतिमुनिशब्दयोः पर्यायत्वात् । मु-
निकुले, स० ।

मुनिवर-मुनिवर-पुं० । श्रमणधेये, ग० १ अधि० ।

मुणिवसभ-मुनिवृषभ-पुं० । सातिशयादिमुनिमुङ्गवे, पञ्चा० २
विव० ।

मुणिविजय-मुनिविजय-पुं० । अन्निकाचार्यपुष्पचूलकथाना-
मग्रन्थस्य कारके अमरविजयशिष्ये, ज० ३० ।

मुणिवेजयन्त-मुनिवैजयन्त-पुं० । मनुते जगतस्त्रिकालाव-
स्थामिति मुनिर्भगवान् वैजयन्तः प्रधानः समस्तलोकस्य
महानपसा वैजयन्तीवोपरिव्यवस्थित इति मुनिप्रवरे श्रीवी-
रजिने, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

मुणिसुन्दर-मुनिसुन्दर-पुं० । सोमसुन्दरगणीन्द्रशिष्ये, 'श्रीदेव
सुन्दरगुरोः पट्टे श्रीसोमसुन्दरगणीन्द्राः । अमवन् युगप्रधानाः
शिष्यास्तथा च पञ्चैते श्रीमुनिसुन्दरसूरिः येन स्तोत्ररत्नकोशो
नाम ग्रन्थो व्यरचितः । ग० ३ अधि० । अस्य जन्मविक्रमसंवत् १४३६
दीक्षा विक्रमसंवत् १४४३ अस्ति । अयं च वाचकपदम् १४६६
सुरिपदम् १४७८ स्वर्गगमनम् १५०३ प्राप्तवान् पण्डित्यप्रभा-
वादयं कालासरस्वतीवादिगोकुलपण्डितसहस्राधिधानीत्यादि-
विरुदानि लेभे । ज० ३० । “वोगात् त्रिनन्दाङ्गशरच्चर्चाकर-त्सचै-
त्यपूते ध्रुवसेनभूषतिः । यस्मिन्महैः संसिद्धि कल्पवाचना-
माद्यात्तदानन्दपुरं न कः स्तुते ॥ १॥” कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

मुनिसुव्वय-मुनिसुव्वत-पुं० । मनुते जगतस्तिकालावस्थामिति
मुनिः । मुनेरुदेतौ चास्य वेति इत्ययं उपान्त्यस्योत्वम् । शो-
भनानि व्रतानि यस्येति सुव्वतः मुनिश्चासौ सुव्वतः, तथा-
गर्भस्थे जननी मुनिवत्सुव्वता जातति मुनिसुव्वतः । ध० २
अधि० । “जाया जणणी जं सुव्वइ त्ति मुणिसुव्वओ तम्हा ”
ध० २ अधि० । आच० । अस्यामवसर्पिण्यां भरतक्षेत्रे जाते
विंशतितमे तीर्थकरे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । स्था० ।
अनु० । प्रव० । “एकारसमो देवईजीवो मुणिसुव्वओ” ती० २०
कल्प । देवक्या जीवे भाविन्यामुत्सर्पिण्यां जनिष्यमाणे
एकादशे तीर्थकरे, प्रव० ४६ द्वार । ति० । आ० क० ।

मुणिसेण-मुनिसेन-पुं० । पुष्पकलावतीविजये पण्डरीकसियां
नगर्यां जाते सागरसेनभ्रातरि, आ० चू० १ अ० । (' उस्म '
शब्दे द्वितीयभागे ११३३ पृष्ठे श्रेयांसि स्वपूर्वभवकथने
ललिताङ्गदयप्रस्ताव कथोक्ता)

मुणी-देशी-अगस्तिदुमै, दे० ना० ६ वर्ग १३३ गाथा ।

मुणिऊण-ज्ञात्वा-अव्य० । ज्ञान्वेत्सर्थे, पञ्चा० ६ विव० ।

मुणियव्व-ज्ञातव्य-त्रि० । ज्ञातव्ये, उत्त० २ अ० । मन्तव्ये,
प्रव २०४ द्वार । वेदितव्ये, ज० १ वृत्त० । आच० । पञ्चा० ।

मुत्त-मुक्त-त्रि० । त्यक्ते, पा० । सूत्र० । चतुर्गतिविपाकचित्त-
कर्मबन्धमुक्त्यामुक्तः । ल० । मुक्तस्त्यक्तः सङ्गो द्रव्यतः पुनर्मुक्तो
भावतोऽभिष्वङ्गाभावात् । स्था० । चत्तारि पुरिसाजायां (३६६
इत्यादि सूत्रम् 'पुरिसजाय' शब्दे पञ्चमभागे १०३३ पृष्ठे गतम्)
निलोभतायुक्ते, ग० २ अधि० । बाह्याभ्यन्तरपरिग्रहहित, आचा०
१ श्रु० २ अ० ६ उ० । बाह्याभ्यन्तरग्रन्थबन्धानामोचके, स० १
सभ० । दशा० भ० । भवोपप्रादिकर्मणि, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।
चतुर्गतिविपाकचित्तकर्मबन्धमुक्ते, ध० २ अधि० । सकलक-
र्मकृतविकारविग्रहिते, स्था० १० ठा० । क्षिप्ते, जी० ३ प्र-
ति ४ अधि० । ज्ञा० । सूत्र० । न० । प्रथमणे, अष्ट० १६ अष्ट० ।
आच० । स्था० । प्रश्न० । दर्श० । रा० । आ० क० ।

मुत्त-त्रि० । तस्याऽधूनीदौ ॥ ८ । २ । ३० ॥ इति धूर्तार्तादित्वा-
त्तस्य टो न । मुत्तो । प्रा० । प्रव० । वर्णादिमति, स्था० ५ ठा०
३ उ० । रूपिणि, आच० ४ अ० । करप्रेरिते, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । कर्मपञ्जरास्तुक्ते, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

मुत्तग-मुक्क-न० । स्वनामख्याते, पुष्पे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मुत्त-मूर्त्त-न० । मूर्त्तौ रूपरसगन्धस्पर्शादिसन्निवेशता तस्या धरणस्वभावो मूर्त्तत्वम् । मूर्त्तस्वभावे, "मूर्तिं दधाति मूर्त्तत्वममूर्त्तत्वं विपर्ययात् ।" द्रव्या० १२ अध्या० । लोकदृष्ट्यवहारेण मूर्त्तस्वभाव एवात्मा इत्येके । द्रव्या० ११ अध्या० ।

मुत्तपुरीसुस्सग-मूत्रपुरीषोत्सर्ग-पुं० । मूत्रपुरीषत्यागे, "मूत्रोत्सर्गं मलोत्सर्गं, मैथुनं स्नानभोजनम् । सन्ध्यादिकर्मपूर्वां च, कुर्याज्जापं च मौनवत् ॥ १ ॥" ध० २ अधि० । नि० च० ।

मुत्तमल-मुत्तमल-पुं० । मलरहिते, दर्श० ४ तत्त्व ।

मुत्तरूप-मुक्तरूप-त्रि० । वैराग्यपिशुनाकारे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

मुत्तसकरा-मूत्रशर्करा-स्त्री० । पाषाणके मूत्ररोगे, नि० चू० १ उ० ।

मुक्ता-मुक्ता-स्त्री० । मुक्ताफले, आ० म० १ अ० । स्था० । रा० ।

मुक्ताकलाव-मुक्ताकलाप-न० । मौक्तिकाहारे कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

मुक्ताजाल-मुक्ताजाल-न० । मुक्ताफलसमूहे, ज्ञा० १ थु० १ अ० ।

मुक्ताफलमये दामसमूहे, रा० मुक्ताजालानामन्तरेषु यान्युत्सृतानि लम्बमानानि हेमजालानि-सुवर्णसमूहाः । रा० । जी० ।

मुक्तादाम-मुक्तादामन्-न० । मुक्ताफलमालायाम्, रा० औ० ।

मुक्ताफल-मुक्ताफल-न० । मौक्तिके, मुक्ताफलानि सचित्तानि अचित्तानि वा पृथिवीकायदलान्यपकायदलानि वेति प्रश्ने, उत्तरम्—मुक्ताफलान्यचित्तानि पृथ्वीकायरूपाणि च भवन्तीति ॥ २१५ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

मुक्तामणिमय-मुक्तामणिमय-त्रि० । मुक्ता-मुक्ताफलानि, मणयश्चन्द्रकान्ताद्या रत्नाविशेषाः, मुक्तारूपा वा मणयो रत्नानि मुक्तामणयस्तद्विकारो मुक्तामणिमयः । मुक्तामणिविकारे, स० ६४ सम० ।

मुक्ताऽऽलय-मुक्ताऽऽलय-पुं० । मुक्तानामाश्रयत्वादालयः मुक्तालयः । ईषत् प्राग्भारायां पृथिव्याम्, जं० ३ वत्त० । स० ।

मुक्तावली-मुक्तावली-स्त्री० । मुक्ताफलमये आभरणविशेषे, ज्ञा० १ थु० १ अ० । जी० । आचा० । जं० । मुक्ताफलशरीरे हारे, स० ७४ सम० । रा० औ० भ० । "मुक्तावली य हारो" पाह० ना० ११५ गाथा । स्वनामख्याते द्वीपे, समुद्रे च । मुक्तावलिद्वीपे मुक्तावलिभद्र-मुक्तावलिमहाभद्रौ, मुक्तावलौ समुद्रे मुक्तावलिचर-मुक्तावलिमहाचरौ, मुक्तावलिचरे द्वीपे-मुक्तावलिचरभद्र-मुक्तावलिचरमहाभद्रौ, मुक्तावलिचरे समुद्रे-मुक्तावलिचर-मुक्तावलिमहाचरौ, मुक्तावलिचरावभासे द्वीपे-मुक्तावलिचरावभासभद्र-मुक्तावलिचरावभासमहाभद्रौ, मुक्तावलिचरावभासे समुद्रे-मुक्तावलिचरावभासचर-मुक्तावलिचरावभासमहाचरौ । जी० ३ प्रति० २ उ० । मुक्तावलिः-मौक्तिकहारः, तदाकारस्थापनया यत्तपस्तन्मुक्तावलीन्युच्यते । तपोभेदे, प्रव० ।

मुक्तावलीतपः प्राह—

एगो दुगाइ एकग-अंतरिआ जाव सोलम हवति ।

पुण सोलस एगंता, एकंतरिया अभत्तट्टा ॥ १५३७ ॥

पारणयाणं सट्ठी, परिवाडी चउक्कगंमि चत्तारि ।

वरिमाणि हुंति मुक्ता-वलीतेवे दिवसमंखाए ॥ १५३८ ॥

मुक्तावली-मौक्तिकहारः, तदाकारस्थापनया यत्तपः तन्मुक्तावलीन्युच्यते । तत्रादौ तावदेककः स्थाप्यते, ततो द्विकत्रिकादय एककान्तरिता भवन्ति । यावत्पोडश । ततः पुनः प्रत्यागत्या पोडशादय एककपर्यन्ता एककान्तरिता स्थाप्यन्ते । स्थापना चेयम्—

१	१	अयमर्थः—पूर्वं तावदेक उपवासः, ततो द्वौ,
२	२	ततः पुनरेकः, ततश्चतस्रः, तत एकः, ततश्च-
१	१	त्वारः, तत एकः, ततः पञ्च, तत एकः, ततः
३	३	षट्, तत एकः, ततः सप्त, तत एकः, ततो
१	१	ऽष्टौ, तत एकः, ततो नव, तत एकः, ततो
४	४	दश, तत एकः, तत एकादश, तत एकः, ततो
१	१	द्वादश, तत एकः, तत त्रयोदश, तत एकः,
५	५	ततश्चतुर्दश, तत एकः, ततः पञ्चदश, तत-
१	१	एकः, ततः षोडशोपवासाः, एवमर्द्धमुक्ताव-
६	६	ल्या निष्पन्नं द्वितीयमप्यर्द्धमेवं द्रष्टव्यम्, केवल-
१	१	मत्र प्रतिलोमगत्या उपवासान् करोति, तद्य-
७	७	था-षोडशोपवासान् कृत्वा एकमुपवासं करो-
१	१	ति । ततः पञ्चदश, तत एकमित्येवमेकोपवा-
८	८	सान्तरितमेकोत्तरहान्या तावदेतं यावत्पर्यन्ते
१	१	द्वावुपवासौ कृत्वा एकमुपवासं करोति इति,
१०	१०	एते अभक्कार्था उपवासाः, सर्वात्रेण च त्रीणि
१	१	शतानि, तथाहि-द्वे षोडशसंकलने १५०-१५०
११	११	अष्टाविंशतिश्च चतुर्थानि । तथा-षष्टिः पार-
१	१	णकानि, ततो जातमेकं वर्षम्, एतदपि
१२	१२	तपः प्राग्वच्चतसृभिः परिपाटीभिः समा-
१	१	प्यते, ततो भवन्ति मुक्तावलीतपसि दिव-
१३	१३	ससंख्यया चत्वारि वर्षाणीति । अन्तर्द्विदश-
१	१	सु पुनर्य एव प्रथमपङ्क्तिपर्यन्तवर्तिनः षोडश,
१४	१४	द्वितीयपङ्क्तिप्रारम्भेऽपि त एव, एक एव षोडश
१	१	क इति तात्पर्यम् । प्रव० २७१ द्वार ।

पितुसेणकण्हाऽपि नवरं मुक्तावलीतयोक्कमं उवसंपजित्ता णं विहरति । तं जहा—चउत्थं करेति, चउत्थं करित्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-छट्ठं करेति, छट्ठं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-चउत्थं करेति, चउत्थं करेत्ता सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ताअट्ठमं करेति, अट्ठमं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-चउत्थं करेति, चउत्थं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-दसमं करेति, दसमं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-चउत्थं करेति, चउत्थं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति,

मुक्तावली

सव्वकामगुणियं पारेत्ता-दुवालसं करेति, दुवालसं करेत्ता-
सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-चउत्थं
करेति, चउत्थं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वका-
मगुणियं पारेत्ता-चोदमसं करेति, चोदमसं करेत्ता-सव्व-
कामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-चउत्थं क-
रेति, चउत्थं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकाम-
गुणियं पारेत्ता-सोलसमं करेति, सोलसमं करेत्ता-सव्व-
कामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-अट्टारसं
करेति, अट्टारसं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वका-
मगुणियं पारेत्ता-वीसतिमं करेति, वीसतिमं करेत्ता-सव्व-
कामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-चउत्थं करे-
ति, चउत्थं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगु-
णियं पारेत्ता-वावीसइमं करेति, वावीसइमं करेत्ता-सव्व-
कामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-चउत्थं क-
रेति, चउत्थं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकाम-
गुणियं पारेत्ता-चोव्वीसइमं करेति, चोव्वीसइमं करेत्ता-
सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-चउत्थं क-
रेति, चउत्थं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वका-
मगुणियं पारेत्ता-छव्वीसइमं करेति, छव्वीसइमं करे-
त्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-
चउत्थं करेति, चउत्थं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति,
सव्वकामगुणियं पारेत्ता-अट्टावीसं करेति अट्टावीसं
करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं
पारेत्ता-चउत्थं करेति, चउत्थं करेत्ता-सव्वकामगुणियं
पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-चउत्थं करेति, चउत्थं
करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-
तीसइमं करेति, तीसइमं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति,
सव्वकामगुणियं पारेत्ता-चउत्थं करेति चउत्थं करेत्ता-
सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-वत्ती-
सइमं, वत्तीसइमं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वका-
मगुणियं पारेत्ता-चउत्थं करेति, चउत्थं करेत्ता-सव्वका-
मगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-चोत्तीसइमं
करेति, एवं तंहव ओत्तागेति ० जाव चउत्थं करेति, चउत्थं
करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, एक्काए कालो-एक्कारस
मासा पनग्ग य दिवमा चउएहं तिप्पि वरिमा दस य
मामा मेमं ० जाव मिद्वा। (सूत्र-२५) अन्त० ८ वर्ग ६ अ० ।
मुक्तावलीभट्ट-मुक्तावलीभट्ट-पुं० । मुक्तावलीभट्टीपस्य पूर्वार्द्धा-
धिपतौ देव, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
मुक्तावलीमहाभट्ट-मुक्तावलीमहाभट्ट-पुं० । मुक्तावलीभट्टीप-
रार्द्धाधिप देव, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मुक्तावलीवर-मुक्तावलीवर-पुं० । मुक्तावलीसमुद्रस्य पूर्वार्द्धा-
धिपदेव, स्वनामख्याते द्वीपभेदे च । तत्र मुक्तावलीवरभट्टमु-
क्तावलीवरमहाभट्टो देवौ । जी० १ प्रति० ।

मुक्तावलीवरभट्ट-मुक्तावलीवरभट्ट-पुं० । मुक्तावलीवरद्वीपस्य
समुद्रस्य च पूर्वार्द्धाधिपतौ देव, जी० ३ प्रति० ५ अधि० ।

मुक्तावलीवरमहावर-मुक्तावलीवरमहावर-पुं० । मुक्तावलीवर-
द्वीपस्य समुद्रस्य च परार्द्धाधिपतौ देव, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मुक्तामुक्ति-मुक्ताशुक्ति-स्त्री० । मुक्ताफलान्याकाश्यां हस्त-
विन्यासमुद्रायाम्, पञ्चा० ३ वि० । प्र० । सङ्गा० । मुक्ता
मौक्तिकानि तासां शुक्तिरूपत्तिस्थानम् । मुक्तापत्तिस्थानं,
दर्श० १ तत्त्व ।

मुक्ताहल-मुक्ताफल-न० । फो भ-हौ ॥ ८ । १ । २२६ ॥ कचिचु
हः । मुक्ताहलं । शुक्तिजे रत्ने, (मोती) प्रा० १ पाद ।

मुक्ति-मुक्ति-स्त्री० । मोचने मुक्तिः । लोभपरित्यागभावनायाम्,
आव० ४ अ० । बाह्याभ्यन्तरवस्तुषु तृणाविच्छेदे, ध० ३
अधि० । ग० । ज्ञा० । निर्लोभतायाम्, उक्त० २६ अ० ।
आव० । स्था० । लोभोदयनिरोधे, औ० । ध० । पा० । पञ्चा० ।
धर्मोपकरणेऽप्यमूर्च्छायाम्, द्वा० २७ द्वा० । स्था० । प्रश्न० ।
निरन्तरं बहवो जीवा मुक्तौ यान्ति परं मुक्तौ संकीर्णं न जा-
यते, संसारश्च रिक्तो न भवति, तस्य का दृष्टान्त इति प्रश्ने,
उत्तरम्-यथा भूमिकमुक्तिका मेघजलप्रेरिता समुद्रमध्ये नि-
रन्तरं याति, तथापि समुद्रः पूर्णो न भवति, भूमिकायां च
गतां न भवन्ति, तथा, मुक्तावप्ययमेव दृष्टान्तो ज्ञेय इति ।
॥ ४५७ ॥ सन० ३ उल्ला० ।

कवलभोजित्वेऽपि कृतार्थत्वं केवलिनो व्यवस्थापितम् । स-
र्वथा कृतार्थत्वं चास्य मुक्तौ व्यवतिष्ठते इति बहुविप्रतिपत्ति-
निरासेन मुक्तिरत्र व्यवस्थाप्यते ।

दुःखध्वंसः परो मुक्ति-मार्गं दुःखत्वग्र च ।

आत्मकालान्यगध्वंस-प्रतियोगिन्यवृत्तिमत् ॥ १ ॥

दुःखध्वंस इति-परो दुःखध्वंसो मुक्तिः । परत्वं च समा-
नकालीनसमानाधिकरणदुःखप्रागभावासमानदेशत्वं वर्ध-
मानप्रत्ये श्रूयते । तत्र च यद्यन्वसमानकालीनस्वसमाना-
धिकरणदुःखप्रागभावसमानदेशमिदानींतनदुःखध्वंसादि त-
त्तद्भेदो निवेश्यः । अन्यथा-चरमदुःखध्वंससमानकालीन-
समानाधिकरणदुःखप्रागभावाप्रसिद्धेः । " वस्तुतः समाना-
धिकरणदुःखप्रागभावासमानकालीनदुःखध्वंसो मुक्तिः " इ-
त्येकं लक्षणम् । अपरं च-" समानकालीनदुःखप्रागभावस-
मानाधिकरणो दुःखध्वंस " इति । लक्षणद्वये तात्पर्यम् ।
तेन नासमानदेशत्वविषयेऽन्यतरविशेषणध्वंसार्थम् । मानं-
प्रमाणं, चात्र मुक्तौ, दुःखत्वमिति पक्षः । आत्मकालान्यग
आत्मकालान्याकाशादिवृत्तिर्यो ध्वंसः शब्दादेस्तत्प्रतियोगि-
नि शब्दादाववृत्तिमदवर्त्तमानम् । शब्दादिवृत्तिव्येनार्थान्तर-
वारणार्थमेतत् पक्षविशेषणं, बाधास्फूर्तिदशायां तत्सिद्धि-
प्रसङ्गान्, नियतबाधस्फोरणेनैतत्साफल्यम् । अवृत्तिदुःख-
त्वमिदमुक्तावसिद्धिः । दुःखत्वस्य दुःखवृत्तित्वाध्वंसस्या-
द्युक्तावपि ध्वंसप्रतियोगिनि कालान्यवृत्तान्याद्युक्तावपि का-
लान्यात्मवृत्तिदुःखध्वंसप्रतियोगिनि कालान्यत्वत्यागे चा-

न च शरीरादिनिमित्ताभावे तदनुपपत्तिः, पूर्वपूर्वविशिष्टज्ञानामेव तद्वैतुन्वादिशेषभावनात् एव तेषां विसंभागपरिज्ञेयं प्रवृत्तः । तेषामन्वयिनं त्रिकालानुगतान्मलक्षणमाधारं विना एषा मुक्तिः कदर्थना । सन्तानस्यावास्तवत्वेन वज्रमुक्त्वयवस्थानुपपत्तेः । सर्वथाऽभाधीभूतस्य क्षणस्थोत्तरसदृशक्षणजननासापथ्यादिति ॥ ६ ॥

विवर्त्तमानज्ञेयार्था-पेक्षायां मति चाश्रये ।

अस्यां विजयतेऽस्माकं, पर्यायनयदेशना ॥ १० ॥

विवर्त्तमानेति-विवर्त्तमानाः—मतिक्षणमन्यान्यपर्यायभा—जा ये ज्ञेयार्थास्तदपेक्षायामाश्रये चान्वयद्रव्यलक्षणे सति । अस्याम्—उक्तमुक्तां अस्माकं पर्यायनयदेशना विजयते प्रतिक्षिप्तद्रव्यस्य बौद्धसिद्धान्तस्य परमार्थतः पर्यायार्थिकनयान्तःपातिव्यात् । तदुक्तं संमतौ (३ काण्डे)—“सुद्धोऽश्रुतण्यस्स उ परिसुद्धो पज्जवविअण्णो ” (४८) ॥ १० ॥

स्वातन्त्र्यं मुक्तिरित्यन्ये, प्रभुता तन्मदः क्षयी ।

अथ कर्मनिवृत्तिश्चेत्, सिद्धान्तोऽस्माकमेव सः ॥ ११ ॥

स्वातन्त्र्यमिति-स्वातन्त्र्यं मुक्तिरित्यन्ये वदन्ति । तत् स्वातन्त्र्यं यदि प्रभुता तदा मदः, स च क्षयी । अथ चेत् कर्मनिवृत्तिस्तदाऽस्माकमेव स सिद्धान्तः ॥ ११ ॥

पुंसः स्वरूपावस्थानं, सेति सांख्याः प्रचक्षते ।

तेषामेतदसाध्यत्वं, वज्रलेपोऽस्ति दूषणम् ॥ १२ ॥

पुंस इति-पुंसः पुरुषस्य, स्वरूपावस्थानम्—प्रकृतितद्विकारो प्रधानविलये चिन्मात्रप्रतिष्ठानं सा मुक्तिरिति सांख्याः प्रचक्षन्ते । तेषामेतस्य मुक्तरसाध्यत्वं दूषणं वज्रलेपोऽस्ति एकान्तनित्यात्मरूपायास्तस्या नित्यत्वादुपचरितसाध्यत्वस्याप्रयोजकत्वात् ॥ १२ ॥

पूर्वचित्तिनिवृत्तिः सा—ग्रिमानुत्पादसंगता ।

इत्यन्ये श्रयते तेषा—मनुत्पादो न साध्यताम् ॥ १३ ॥

पूर्वेति—अग्रिमानुत्पादसंगताऽग्रिमचित्तानुत्पादविशिष्टा पूर्वचित्तिनिवृत्तिः सा मुक्तिरित्यन्ये, तेषामनुत्पादः साध्यतां न श्रयत इति मुक्तेरपुरुषार्थत्वापत्तिरेव दोषः ॥ १३ ॥

सात्महानमिति प्राह, चार्वाकस्तत्तु पाप्मने ।

तस्य हातुमशक्यत्वा—तदनुद्देशतस्तथा ॥ १४ ॥

मेति—आत्महानं सा—मुक्तिरिति चार्वाकः प्राह । तत्तु वचनं श्रूयमाणमपि पाप्मने भवति । तस्यात्मनो हातुमशक्यत्वादसतो नित्यनिवृत्तत्वात्, सतश्च वीतरागजन्मादर्शनन्यायेन नित्यत्वात्, सर्वथा हानामिद्वेः । तथा—पर्यायार्थतया तज्ज्ञानावपि तदनुद्देशत आत्महानानभिलाषात् । मुक्तिपदार्थस्य च निरुपधाच्छ्रविषयत्वात् ॥ १४ ॥

नित्योत्कृष्टसुखव्यक्ति—रिति तौतातिता जगुः ।

नित्यत्वं चेदनन्तत्वं—मत्र तत्संमतं हि नः ॥ १५ ॥

नित्येति—नित्यम्, उत्कृष्टं च—निरतिशयं, यत्सुखं तद्व्यक्तिमुक्तिरिति तौतातिता जगुः । अत्र मते नित्यत्वमनन्तत्वं चेत्तत्तदा नः—अस्माकं, द्वि—निश्चितं, संमतम् । त्रिजसुखस्य साद्यपर्यवसितत्वाभिधानात् । तस्य च मुक्ताविव्यक्तिः ॥ १५ ॥

अथानादित्वमेतच्चे—तथाप्येष नयोऽस्तु नः ।

सर्वथोपगमे च स्या—सर्वदा तदुपस्थितिः ॥ १६ ॥

अर्थति—अर्थतन्मुक्तिसुखं, नित्यत्वमनादित्वं चेत्तथापि न एष नयोऽस्तु संसारदशायां कर्माच्छुद्धस्यापि सुखस्य द्रव्यार्थतया शाश्वतात्मस्वभावत्वात् । सर्वथोपगमे च—एकान्ततोऽनादित्वाश्रये च, सर्वदा—संसारदशायामपि, तदुपस्थितिर्मुक्तिसुखाभिव्यक्तिः, स्यात् । अभिव्यञ्जकाभावेन तदा तदभिव्यक्त्यभावसमर्थेन च घटादेरपि दण्डाद्यभिव्यङ्ग्यत्वस्य सुवचत्वं साङ्ख्यमतप्रवेशापातात् ॥ १६ ॥

वेदान्तिनस्त्वविद्यायां, निवृत्तायां विविक्ता ।

सेत्याह साऽपि नो तेषा—मसाध्यत्वादवस्थितेः ॥ १७ ॥

वेदान्तिनस्त्विति—वेदान्तिनस्तु, अविद्यायां निवृत्तायां, विविक्ता—केवलात्मावस्थानं, सा—मुक्तिरित्याहुः । साऽपि नो तेषां युक्तेति शेषः । अवस्थितेर्विज्ञानसुखात्मकस्य ब्रह्मणः प्रागण्यवस्थानादसाध्यत्वात्, कण्ठगतचार्माकर्म्मण्येन अमादेव नात्र प्रवृत्तिरिति तु भ्रान्तपर्यदि वक्तुं शोभत इति भावः ॥ १७ ॥

कृत्स्नकर्मक्षयो मुक्ति—रित्येष तु विपश्चिताम् ।

स्याद्वादादमृतपानस्यो—द्वारः स्फारनयाश्रयः ॥ १८ ॥

कृत्स्नेति—कृत्स्नानां कर्मणां ज्ञानावरणादीनां क्षयो मुक्तिः, एष तु विपश्चिताम्—एकान्तपरिडतानां स्याद्वादादमृतपानस्योद्वारः स्फारा ये नयास्तत्तत्तन्त्रप्रसिद्धार्थास्तदाश्रयः पद्दर्शनसमूहमयत्वस्य जैनदर्शने संमतत्वात् ॥ १८ ॥

नयानेवात्राभिव्यनक्ति—

ऋजुसूत्रादिभिर्ज्ञान—सुखादिकपरम्परा ।

व्यङ्ग्यमावरणोच्छ्रित्या, संग्रहेणैष्यते सुखम् ॥ १९ ॥

ऋजुसूत्रादिभिर्गति—ऋजुसूत्रादिभिर्नयेर्ज्ञानसुखादिकपरम्परा मुक्तिरित्येतं शुद्धनयेस्तेरुत्तरोत्तरविशुद्धपर्यायमात्राभ्युपगमान् ज्ञानादीनां क्षणरूपतायाः क्षणसत्तयाऽपि सिद्धेः, तस्याः क्षणतादात्म्यनियतत्वात्, क्षणस्वरूपं तथादर्शनात् संग्रहेण संग्रहनयेनावरणोच्छ्रित्या व्यङ्ग्यं सुखं मुक्तिरित्येतं । तद्वि जीवस्य स्वभावः सेन्द्रियदेहाद्यपेक्षाकारणस्वरूपावरणेनाच्छाद्यते, प्रदीपस्यापवाक्यस्थितपदार्थप्रकाशकत्वस्वभाव इव तदाधारकशरावादिना तदपगमे तु प्रदीपस्यैव जीवस्यापि विशिष्टप्रकाशस्वभावोऽयन्तसिद्ध एवेति । शरीराभावे ज्ञाननुखाद्यभावोऽप्येव । अन्यथा शरावाद्यभावे प्रदीपादंगभावप्रसङ्गात् । शरावादेः प्रदीपाद्यजनकत्वाच्चोक्तप्रसङ्ग इति चेन्न, तथाभूतप्रदीपपरिणत्यजनकत्वे शरावादेस्तदनावारकत्वप्रसङ्गादिति ॥ १९ ॥

क्षयः प्रयत्नसाध्यस्तु, व्यवहारेण कर्मणाम् ।

न चैवमपुमर्थत्वं, द्वेषयोनिप्रवृत्तिः ॥ २० ॥

क्षय इति—व्यवहारेण तु प्रयत्नसाध्यः कर्मणां क्षयो मुक्तिरित्येतं, अन्ययव्यतिरेकानुविधानेन तत्प्रवृत्तः ज्ञानादीनां कर्मक्षये तदनुविधानात् । न चैवं कर्मक्षयस्य मुक्तित्वाभ्युपगमेऽपुमर्थत्वं, मुक्तेर्द्वेषयोनिप्रवृत्तिः साक्षाद्दुःखहेतुनाशोपायच्छ्रविषयत्वेन परमपुरुषार्थत्वाविरोधान् ॥ २० ॥

दुःखद्वेषे हि तद्वेतून, द्वेष्टि प्राणी नियोगतः ।

जायतेऽस्य प्रवृत्तिश्च, ततस्तन्नाशहेतुषु ॥ २१ ॥

दुःखद्वेषे हीति—दुःखद्वेषे हि सति प्राणी तद्वेतून, दुःखहेतून्, नियोगतो—निश्चयतो, द्वेष्टि अस्य दुःखहेतुद्विषश्च ततस्तन्नाशहेतुषु—दुःखोपायनाशहेतुषु ज्ञानादिषु प्रवृत्तिर्जायते, दुःखद्वेषस्य दुःखहेतुनाशोपायच्छा दुःखहेतुद्विषयोस्तयोश्च दुःखहेतुनाशहेतुप्रवृत्तौ स्वभावतो हेतुत्वात् । अनुस्यूतैकोपयोगरूपत्वेऽपि क्रमानुबोधेन हेतुहेतुमद्भावाविरोधान्, क्रमिकाक्रमि, कोभयस्वभावापयोगस्य तत्र तत्र व्यवस्थापितत्वात् ॥ २१ ॥

इत्थं चात्र दुःखं मा भूदित्युद्देशे दुःखहेतुनाशविषयकत्वं फलितमित्येतदन्यत्राप्यतिदिशन्नाह—

अन्यत्राप्यसुखं मा भू—न्माडोऽर्थेऽत्रान्वयः स्थितः ।

दुःखस्यैवं समाश्रित्य, स्वहेतुप्रतियोगिताम् ॥ २२ ॥

अन्यत्रापीति—अन्यत्रापि प्रायश्चित्तादिस्थलेऽपि, असुखं मा भूत्, अत्र माडोऽर्थे ध्वंसे एवम्—उक्तरीत्या दुःखस्य स्वहेतुप्रति योगितामाश्रित्यान्वयः स्थितः । तत्पापजन्यदुःखाप्रसिद्ध्या तदध्वंसस्यासाध्यत्वात् । अस्तु वा दुःखद्वेषस्यैवायमुल्लेखः मुख्यप्रयोजनाधिपयकेच्छाविषयत्वेन च मुख्यप्रयोजनत्वमविरुद्धमिति भावः ॥ २२ ॥

स्वतोऽपुमर्थताऽप्येव—मिति चेत् कर्मणामपि ।

शक्त्या चेन्मुख्यदुःखत्वं, स्याद्वादे किं नु बाध्यताम् ॥ २३ ॥

स्वत इति—एवमपि, स्वतोऽपुमर्थता निरुपाधिकेच्छाविषयत्वेन सुखदुःखहान्यन्यतरस्यैव स्वतः पुमर्थत्वादिति चेत् कर्मणामपि शक्त्या चेन्मुख्यदुःखत्वं तदा स्याद्वादे किं नु बाध्यताम् ? दुःखहेतोरपि कथंचिद् दुःखत्वात्, दुःखक्षयत्वेन रूपेण कर्मक्षयस्य त्वत्तीत्याऽपि मुख्यप्रयोजनत्वानुपायाद् रूपान्तरेण तत्त्वस्य चाप्रयोजकत्वात् ॥ २३ ॥

स्वतः प्रवृत्तिसाम्राज्यं, किं चाखण्डसुखेच्छया ।

निराबाधं च वैराग्य—मसङ्गो तदुपज्ञयात् ॥ २४ ॥

स्वत इति—किं च स्वतो निरुपाधिकतया प्रवृत्तिसाम्राज्यमखण्डसुखेच्छयाऽखण्डसुखसंवलितत्वात् कर्मक्षयस्य, नन्वेवं सुखेच्छया वैराग्यव्याहतिरित्यत आह—असङ्गेऽसङ्गानुष्ठाने तदुपज्ञयात् सुखेच्छया अपि विरमान्निराबाधं च वैराग्यम्, “मोक्षे भवे च सर्वत्र निस्पृहो मुनिसत्तमः” इति वचनात् । न चेद्द्वयं सुखेच्छया वैराग्यस्यैव दुःखद्वेषात् प्रशान्तत्वस्यापि व्याहतिरेवेति भावः ॥ २४ ॥

समानायव्ययत्वे च, वृथा मुक्तौ परिश्रमः ।

गुणहानेरनिष्टत्वा—ततः सुप्तूच्यते ह्यदः ॥ २६ ॥

समानिति—समानाऽऽयव्ययं च सुखदुःखाभावाभ्यामभ्युपगम्यमाने मुक्तौ वृथा परिश्रमः । गुणहानेरनिष्टत्वात्तदनुविद्धदुःखनाशोपायेऽनिष्टानुबन्धित्वज्ञानेन प्रेक्षावत्प्रवृत्तेरयोगात् ततो ह्यदः सुप्तूच्यते ॥ २५ ॥

दुःखाभावोऽपि नावेद्यः, पुरुषार्थतयेष्यते ।

न हि मूर्च्छाद्यवस्थार्थं, प्रवृत्तौ दृश्यते सुधीः ॥ २६ ॥

दुःखाभावोऽपीति—दुःखाभावोऽपि, न अवेद्यः—स्वसमानाधिकरणसमानकालीनसाक्षात्काराविषयः, पुरुषार्थतयेष्यते न हि मूर्च्छाद्यवस्थार्थं सुधीः प्रवृत्तौ दृश्यते । अन्यथा तदर्थमपि प्रवृत्तिः स्यात् । अतो गुणहानेरनिष्टत्वेन दुःखाभावरूपायां मुक्तौ तदर्थप्रवृत्तिव्याघात एव दूषणमिति भावः ॥ २६ ॥

एतेनैतदपास्तं हि, पुमर्थत्वेऽप्रयोजकम् ।

तज्ज्ञानं दुःखनाशश्च, वर्तमानोऽनुभूयते ॥ २७ ॥

एतेनेति—एतेन, गुणहानेरनिष्टत्वेन, हि—निश्चितम्, एतदपास्तम् । यदुक्तं महानैयायिकेन पुमर्थत्वे तज्ज्ञानं पुमर्थज्ञानमप्रयोजकं, दुःखनाशश्च वर्तमानोऽनुभूयते, विनश्यदवस्थेन योगिसाक्षात्कारेण ॥ २७ ॥

गुणहानेरनिष्टत्वं, वैराग्याच्चाऽथ वेद्यते ।

इच्छाद्वेषौ विना नैवं, प्रवृत्तिः सुखदुःखयोः ॥ २८ ॥

गुणहानेरिति—अथ गुणहानेरनिष्टत्वं वैराग्याच्च वेद्यते कामान्धत्वादिव पारदार्यं बलवद्दुःखानुबन्धित्वं, ततः प्रवृत्त्यव्याघात इति भावः । एवं सति इच्छाद्वेषौ विना सुखदुःखयोः प्राप्यनाशयोरिति शेषः । प्रवृत्तिर्न स्यात् । परवैराग्ये प्रवृत्तिकरणयोस्तयोर्निवृत्तेरपरवैराग्ये च गुणवैतण्यस्यैवाभावाद् गुणहानेरनिष्टत्वाप्रतिसन्धानानुपपत्तेर्गुणहानेरनिष्टत्वे प्रतिसंहिते प्राक्तनप्रवृत्त्यनुपपत्तौ तत्संस्कारतोऽप्यसङ्गप्रवृत्तेर्दुर्वचत्वमिति न किञ्चिदेतत् ॥ २८ ॥

ननु श्रुतिवाधाच्च मुक्तौ सुखसिद्धिरित्यत आह—

अशरीरं वा वसन्त—मित्यादिश्रुतितः पुनः ।

सिद्धो हन्त्युभयाभावो, नैकसत्तां यतः स्मृतम् ॥ २९ ॥

अशरीरमिति—अशरीरं वा वसन्तमित्यादिश्रुतितः “अशरीरं वा वसन्तं प्रियाप्रियं न स्पृशत” इति श्रुतेः, पुनरुभयाभावः—सुखदुःखोभयाभावः सिद्धः एकसत्तां सुखसत्तां न हन्ति । एकवत्यपि द्वित्वावच्छिन्नाभावप्रत्ययात् । अस्तु वा तत्राप्रियपदसन्निधानात् प्रियपदस्य वैराग्यसुखपरत्वमेवेत्यपि द्रष्टव्यम् । यतः स्मृतम् ॥ २९ ॥

सुखमात्यन्तिकं यत्र, बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् ।

तं वै मोक्षं विजानीयाद्, दुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥ ३० ॥

सुखमिति—स्पष्टः ॥ ३० ॥

उपचारोऽत्र नावाधात्, साक्षिणी चात्र दृश्यते ।

नित्यं विज्ञानमानन्दं, ब्रह्मेत्यप्यपरा श्रुतिः ॥ ३१ ॥

उपचार इति—अत्र मुक्तिसुखप्रतिपादिकायाम—उक्तस्मृतौ, उपचारे न दुःखाभावो सुखपदस्य लाक्षणिकत्वम् । अवाधाद्—वाधाभावात्, जन्यस्याप्यभावस्यैव भावस्यापि कस्यचिदनन्तत्वं संभवात् । अत्र मुक्तिसुखे—“नित्यं विज्ञानमानन्दं ब्रह्म” इति अत्रोऽपि श्रुतिः साक्षिणी वर्तते, तथा नित्यज्ञानानन्दब्रह्माभेदबोधनादिति ॥ ३१ ॥

परमानं दलयतां, परमानं दथावताम् ।

परमान्दपीनाः स्मः, परमानन्दचर्चया ॥ ३२ ॥

परमानमिति—परमेष्ठिकान्तमिति विधानां मानं कुहेतुं

इलयतां स्यादादमुद्वरेण, किं भूतं ? परः प्रकृष्टो मानो द्रव्यो यस्मात्तत्तथा । दयावतामानेकान्तप्रणयितया जगदुद्दिधीषावतां सिताम्बरसाधनां परमानन्दचर्चया-महोदयमीमांसया वयं परमेणोत्कृष्टेनानन्देन, पीनाः-पुष्टाः स्मः ॥ ३२ ॥ द्वा० ३१ द्वा० ।

मुक्तिफलम्—

मुक्तीए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ? मुक्तीए णं अकिंचणत्तं जणयइ, अकिंचणे य जीवे अत्थलोभाणं पुरिसाणं अपत्थणिजे भवइ ॥ ४७ ॥

हे भगवन् ! मुक्त्या—निर्लोभत्वेन, जीवः किं जनयति ? , गुरुगह—हे शिष्य ! मुक्त्या अकिञ्चनत्वम्—निष्परिग्रहत्वम्, उत्पादयति । अकिञ्चनत्वेन जीवः अर्थलोभानाम् अप्रार्थनीयो भवति, कोऽर्थः—योऽकिञ्चनो-निष्परिग्रहो भवति-स पुरुषोऽर्थे लोभो येषां तेऽर्थलोभाः द्रव्यार्थिनश्चौरादयः पुरुषास्तेषाम् अप्रार्थनीयः-तैरवञ्चनीयः, चौरादयो हि निष्परिग्रहं किं कुर्वन्ति, परिग्रहवतां चौरैभ्यो भीतिः स्यात् । उक्तं २६ अ० । अशेषकर्मप्रच्युतौ, सूत्रं २ ध्रु० २ अ० । भवोपग्राहिकर्मभ्यः प्रच्युतौ, पं० सं० २ द्वार । कर्म० । ध० । मोक्षगतां, आतु० । निःसङ्गतायाम्, आ० चू० ४ अ० । मुच्यन्ते सकलकर्मभिर्यस्यामिति मुक्तिः । ईष्यग्राहारायां पृथिव्याम्, स्या० ८ द्वा० ३ उ० । परमपदं, “लोभगं परमपयं मुक्ती सिद्धी सिधं च निव्याणं” पाइ० ना० २० गाथा ।

मूर्ति-स्त्री० । शरीरं, विशेष० । “मुक्ती गत्तं बुंदी संघयणं निग्गहो तरू काश्चा” पाइ० ना० ४६ गाथा । आ० म० । स्या० । वर्णादिमत्त्वे, यद्योगान्मूर्त्तं भवति । स्या० ४ द्वा० १ उ० । गुणविशेषाश्रये, सम्म० । “व्यक्तिगुणविशेषाश्रयो मूर्तिः” [न्यायद० अ० २ आ० २ सू० ६६] इति । अस्यार्थो वार्त्तिककारमतेन—“विशिष्यत इति विशेषः गुणभ्यां विशेषो गुणविशेषः कर्मभिधीयते, द्वितीयश्चात्र गुणविशेषशब्द एकशेषं कृत्वा निर्दिष्टः तेन गुणपदार्थो गृह्यते—गुणाश्च ते विशेषाश्च गुणविशेषाः—विशेषग्रहणमाकृतिनिरासार्थम् । तथाहि—आकृतिः संयोगविशेषस्वभावा, संयोगश्च गुणपदार्थान्तर्गतः ततश्चासति विशेषग्रहणे आकृतेरपि ग्रहणं स्यात्, न च तस्या व्यक्तावन्तर्भाव इष्यते पृथक् स्वशब्देन तस्या उपादानात् । आश्रयशब्देन द्रव्यमभिधीयते—तेषां गुणविशेषाणामाश्रयस्तदाश्रयो द्रव्यमित्यर्थः सूत्रं ‘तत्’ शब्दलोपं कृत्वा निर्देशः कृतः, एवं च विग्रहः कर्त्तव्यः—गुणविशेषाश्च गुणविशेषाश्चेति गुणविशेषाः तदाश्रयश्चेति गुणविशेषाश्रयः, समाहारद्वन्द्व-आयम् “लोकाश्रयत्वात् लिङ्गस्य” [अ० २ पा० २ सू० २६ महाभाष्ये पृ० ४७१ पं० ८] इति नपुंसकलिङ्गाऽनिर्देशः । तेनायमर्थो भवति—योऽयं गुणविशेषाश्रयः सा व्यक्तिश्चोच्यते मूर्तिश्चेति । तत्र यदा द्रव्यं मूर्तिशब्दस्तदाऽधिकरणसाधनो द्रष्टव्यः मूर्च्छन्त्यस्मिन्नवयवा इति मूर्तिः, यदा तु रूपादिषु तदा कर्तृसाधनः—मूर्च्छन्ति द्रव्ये समवयन्तीति रूपादयो मूर्तिः । व्यक्तिशब्दस्तु द्रव्ये कर्मसाधनः रूपादिषु कर्त्तृसाधनः” [अ० २ आ० २ सू० ६८ न्यायवा० पृ० ३३२

पं० ३-२४] भाष्यकारमतेन च यथाश्रुति सूत्रार्थः—गुणविशेषाणामाश्रयो द्रव्यमेव व्यक्तिर्मूर्तिश्चेति तस्येष्टम् । यथोक्तम्—“गुणविशेषाणां रूप-रस-गन्ध-स्पर्शानाम् गुरुत्व-द्रवत्व-घनत्व-संस्काराणाम् अग्न्यापिनश्च परिमाणविशेषस्याश्रयो यथासम्भवं तद् द्रव्यं मूर्तिः (मूर्तिः) मूर्च्छितावयवत्वात्” [न्यायद० वात्स्या० भा० पृ० २२४] इति । सम्म० १ काण्ड १ गाथा ।

मुक्तिअट्ठिन्-मुक्त्यर्थिन्-पुं० । मुक्तेः परमपदस्यार्थी अभिलाषी । कैवल्यसुखार्थिनि, ध० ३ अधि० ।

मुक्तिअदोस-मुक्त्यद्वेष-पुं० । मनाङ्कमुक्त्यनुरागे, द्वा० ।

उक्तेषु पूर्वसेवाभेदेषु मुक्त्यद्वेषं प्राधान्येन पुरस्कृवंन्नाह—

उक्तभेदेषु योगीन्द्रै-मुक्त्यद्वेषः प्रशस्यते ।

मुक्त्युपायेषु नो चेष्टा, मलनायैव यत्ततः ॥ १ ॥

(उक्तभेदेऽप्येति) मलनायैव—विनाशनिमित्तमेव, तद्धि-भवोपायोत्कटेच्छया स्यात् । सा च न मुक्त्यद्वेष इति मुक्त्युपायमलनाभावप्रयोजकोऽयम् ।

विषान्नतृप्तिषदृशं, तद्यतो व्रतदुर्ग्रहः ।

उक्तः शास्त्रेषु शस्त्राग्नि-व्यालदुर्ग्रहसन्निभः ॥ २ ॥

(विषेति) तन्मुक्त्युपायमलनं विषाऽन्नतृप्तिषदृशम् आपाततः सुखाभासहन्तृत्वेऽपि बहुतरुदुःखानुबन्धित्वात् । यद्-यस्माद् व्रतानां दुर्ग्रहोऽसम्यग्गङ्गीकारः उक्तः । शास्त्रेषु योगस्वरूपनिरूपकग्रन्थेषु, शस्त्राग्निव्यालानां या दुर्ग्रहो-दुर्गृहीतत्वं, तेन सन्निभः-सदृशः, असुन्दरपरिणामत्वात् ॥ २ ॥ द्वा० १३ द्वा० ।

संमोहादननुष्ठानं, सदनुष्ठानरागतः ।

तद्धेतुरमृतं तु स्या-च्छ्रद्धया जैनवर्त्मनः ॥ १३ ॥

(संमोहादिति) संमोहात् संनिपातोपहतस्येव सर्वतोऽनध्यवसायादननुष्ठानमुच्यते, अनुष्ठानमेव न भवतीति कृत्वा । सदनुष्ठानरागतस्तात्त्विकदेवपूजाद्याचारभावबहुमानादिधार्मिककालभाविदेवपूजाद्यनुष्ठानं तद्धेतुरुच्यते । मुक्त्यद्वेषेण मनाग् मुक्त्यनुरागेण वा शुभभावलेशसंगमादस्य सदनुष्ठानहेतुत्वात्, जैनवर्त्मनो—जिनोदितमार्गस्थ, श्रद्धया-इदमेव तत्त्वमित्यध्यवसायलक्षणया त्वनुष्ठानममृतं स्याद्, अमरणहेतुत्वात् । तदुक्तम्—“जिनोदितमिति त्वाहुर्भावसारमदः पुनः । संवेगगर्भमत्यन्त-ममृतं मुनिपुङ्गवाः ! ॥ १ ॥ ” ॥ १३ ॥ द्वा० १३ द्वा० ।

मुक्तिणिलय-मुक्तिनिलय-पुं० । शत्रुञ्जये, ती० १ कल्प ।

मुक्तिस्थि-मुक्तिस्त्री-स्त्री० । मुक्तिरूपयोपेति, “मुञ्चाग्रहमिमं मात—मानुषीषु न मे मनः । मुक्तिस्त्रीसङ्गमोत्कण्ठ—मकुण्ठमवतिष्ठते ॥ १ ॥ ” कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

मुक्तिधारापुडग-मुक्तिधारापुटक-न० । मुक्तिसम्पुटे, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

मुक्तिपह-मुक्तिपथ-पुं० । मोक्षमार्गे, ‘ज्ञानदर्शनचरित्राणि स-स्यदर्शनज्ञानचरित्राणि मोक्षमार्ग’ इति । न० ।

मुक्तिमग्ग-मुक्तिमार्ग-पुं० । मुक्तिर्निष्परिग्रहत्वम्-अलोभतेत्यर्थः सैव निवृत्तिपुरस्य मार्ग इव मार्गः । वृ० ६ उ० । मुक्तिरहितार्थ-कर्मप्रच्युतिस्तस्या मार्गो मुक्तिमार्गः । ध० ३ अधि० । मुक्तेर-शेषकर्मप्रच्युतिलक्षणायाः मार्गः । सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मको यस्मिन्मुक्तिमार्गम् । सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० । ज्ञानलक्षण-चारित्रात्मके, आचा० १ ध्रु० ६ अ० १ उ० । ज्ञानदर्शनचारि-त्रात्मके, दश० ६ अ० । अहितविच्युतेरुपाये, भ० ६ श० ३३ उ० । सकलधर्मवियोगहेतौ, प्राप्तिलोभताके च । औ० ।

मुक्तिमुह-मुक्तिसुख-न० । मोक्षसुखे, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० । तथा-“ तणसंथारनिसणो वि, मुणिवरो भट्टरागमय-मोले । जं पावइ मुत्तिमुहं, कत्तो तं चक्खवटी वि ॥१॥ ” सूत्र० २ ध्रु० ५ अ० । आचा० । सिद्धिसुखे, मुक्तिः सर्वसुखानां सं-सारिकाणां मध्ये साद्यपर्यवसितत्वादुत्तमम् । संथा० ।

मुक्तुं-मुक्त्वा-अव्य० । छोडयित्वेत्यर्थे, व्य० ८ उ० । परित्य-ज्येत्यर्थे, ग० २ अधि० ।

मुक्तोली-मुक्तोली-स्त्री० । अधः उपरि च सङ्कीर्णयां मध्ये त्वीपद्विशालायां कोष्ठिकायाम्, जं ३ वत्त० । अनु० ।

मुदागर-मुदाकर-पुं० । हर्षजनके, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ।

मुदितादिगुण-मुदितादिगुण-पुं० । सद्देशसमुत्पन्ने मूर्द्धाभि-पिक्कादिगुणवति राजनि, “ मुदितादिगुणो राया, ” मुदिता-दिगुणः—सद्देशजादिगुणः, आदिशब्दान्मूर्द्धाभिपिक्कादिग्रहः । पञ्चा० १७ विव० ।

मुदप्पाया-मुद्राप्राया-स्त्री० । मुद्राकल्पायाम्, पञ्चा० ४ विव० ।

मुदय-मुद्रक-पुं० । ग्राहभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

मुदा-मुद्रा-स्त्री० । अङ्गुल्याभरणविशेषे, अनु० । शैल्याम्, द्र-व्या० ७ अध्या० । प्रव० । हस्ताद्यङ्गविन्यासविशेषे, योगमु-द्राजिनमुद्रामुक्ताशुक्तिमुद्रात्मकं सूत्रपाठसमकभाचितया मू-लमुद्रात्रयम् । सङ्घा० १ अधि० १ प्रस्ता० । दर्श० । प्रति० ।

मुदापुरुस-मुद्रापुरुष-पुं० । मुद्रापदविभूषिते राजपुरुषे, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

मुदिया-मुद्रिता-स्त्री० । मृत्तिकादिमुद्रायुक्ते, वृ० २ उ० । ज्ञा० । लाञ्छिते, ज्ञा० १ ध्रु० २ अ० । वृ० । भ० ।

मुद्रिका-स्त्री० । हस्ताङ्गुलीसम्बन्धिनि आभरणे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । तं० । कल्प० । औ० ।

मृद्रीका-स्त्री० । द्राक्षायाम्, नं० । वृ० । ध० । ग० । पं० व० । प्रज्ञा० । आचा० । स्था० । जी० ।

मुदियापिंगलंगुलि-मुद्रिकापिङ्गलाङ्गुलि-त्रि० । मुद्रिकाभि-पिङ्गलाः पीतवर्णा अङ्गुलयो यस्य । कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मुदियामहुर-मृद्रीकामधुर-न० । मृद्रीका द्राक्षा तद्वत्सैव वा मधुरम् । द्राक्षाभिष्टे, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

मुदियासार-मृद्रीकासार-पुं० । मृद्रीका द्राक्षा तत्सारनिष्प-न्नासवविशेषो मृद्रीकासारः । आसवभेदे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्रज्ञा० ।

मुद्दी-देशी-चुम्बने, दे० ना० ६ वर्ग १३३ गाथा ।

मुद्ध-मुग्ध-पुं० । क-ग-ट-ड-त-द-प-श-य-स-४ क-४-पामूर्ध्वं लुक् ॥८॥ । २। ७७॥ इति ग्लुक । प्रा० । अव्युत्पन्नमतौ, जी० १ प्रति० । पञ्चा० ।

मूर्धन्-पुं० । ललाटे, प्रव० २ द्वार । शिरसि, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० ।

मुद्गजणहियय-मुग्धजनहृदय-न० । मुग्धः स्वल्पमतियौ जनो लोकस्तस्य हृदयं मानसम् । अल्पज्ञाभिप्राये, जी० १ प्रति० ।

मुद्गमइ-मुग्धमति-पुं० । अव्युत्पन्नमतौ, मूढमतौ, पो० ६ वि-व० । स्था० ।

मुद्गय-मूर्द्धज-पुं० । केशे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्रति० । प्रश्न० ।

मुद्गसल-मूर्द्धशूल-न० । मस्तकपीडायाम्, विपा० १ ध्रु० १ अ० । ज्ञा० ।

मुद्राभिसित्त-मूर्द्धाभिषिक्त-पुं० । सर्वैरपि प्रत्यन्तराजैः प्रता-पमसहमानैर्नान्यथास्माकं गतिरिति परिभाष्य मूर्द्धाभिर्मस्त-कैरभिषिक्तः पूजितो मूर्द्धाभिषिक्तः । रा० । नि० चू० । सूत्र० । राजनि, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । अष्टमदिवसतिथौ, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

मुग्भ-देशी-गृहान्तस्तिर्यग्दाराणि, दे० ना० ६ वर्ग १६३ गाथा ।

मुमुक्खु-मुमुक्षु-पुं० । संसारोद्विग्नमनसि, संसारोद्विग्न-ना मुमुक्षुः संयमतपसी पीडाकरत्वेन न वेत्ति । आचा० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० । मोक्षपुरगन्तरि, विशेष० । आ० म० ।

मुम्मुय-मूकमूक-पुं० । प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाच्च तथा रूपम्, मूकादपि मूके, गद्गदभाषित्वेनाव्यक्तभाषिणि, सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० ।

मुम्मुर-मुर्मुर-पुं० । अङ्गारे, पिं० । फुम्फुकाग्नौ, भस्ममिश्रि-ताग्निके, जी० १ प्रति० । भ० । स्था० । उत्त० । सूत्र० । प्रविरलाग्निकणानुविद्धे भस्मनि, आचा० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० । करीषेऽग्नौ, पिं० । करीष-करीषाग्न्याः, दे० ना० ६ वर्ग १४७ गाथा ।

मुम्मुही-मुङ्मुखी-स्त्री० । मोचनं मुक् जराप्राप्तसमाप्ता-न्तशरीरगृहस्य जीवस्य मुचं प्रति मुखम्-आभिमुखं यस्यां सा मुङ्मुखीति । त्र्यंशतायुषो नवम्यां दशायाम् । स्था० १० ठा० ३ उ० । तं० ।

नवमी मुम्मुहीनाम, जं नरो दसमस्मिन्नो ।

जराधरे विणस्संते, जीवो वसइऽकामन्नो ॥ ६ ॥

नवमी मुम्मुखी नाम वर्त्तते, यां मुम्मुखीं दशां नर आश्रितो जराधरे-शरीरे, विनश्यति सति जीवोऽकामको विषयादि-वाञ्छारहितो वसति । तं० । दश० ।

मुय-मृत-त्रि० । विनष्टे, आचा० १ ध्रु० ४ अ० ३ उ० । सूत्र० ।

मुय

मुद-खी० । मोदनं मुद । हर्षे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

मुयंग-मृदङ्ग-पुं० । मर्दले, सू० प्र० १८ पाहु० । लघुमर्दले, जं० ३ वल्ल० । रा० । विपा० ।

मुयंगपुक्खर-मृदङ्गपुक्कर-न० । मृदङ्गो लोकप्रतीतो मर्दल-स्तस्य पुक्करं मृदङ्गपुक्करम् । मर्दलस्य चर्मपुटके, रा० । जं० । जी० ।

मुयग-मुदग्र-पुं० । जीवे विभङ्गज्ञाने, बाह्याभ्यन्तरपुद्गलर-चित्तशरीरो जीव इत्यवष्टम्भवद्, भवनपत्यादिदेवानां बाह्याभ्यन्तरपुद्गलपर्यादानतो वैक्रियकरणदर्शनादिति । स्था० ७ डा० ।

मुयच्च-मृतार्च-गुदार्च-पुं० । मृतेन स्नानविलेपनसंस्काराभा-वादर्चा-तनुः । शरीरं, यस्य स मृतार्चः । यद्वा-मोचनं मुद-त-दभूता शोभना अर्चा-पद्मादिका लेश्या, यस्य स भवति मु-दचः । प्रशस्तदर्शनेष्वे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । अकपायिणि, आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।

मुया-मुत्-खी० । प्रीतौ, डा० १८ डा० ।

मुर-स्फुट-धा० । हास्येन स्फोटं, हासेन स्फुटेमुरः ॥ ८ । ४ । ११४ ॥ हास्येन करणेन यः स्फुटिस्तस्य मुरादेशो भवति । मुरइ । हासेन स्फुटति । प्रा० ४ पाद ।

मुरई-देशी-असत्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १३५ गाथा ।

मुरंडी-मुरण्डी-खी० । मुरण्डदेशोद्भवायाम्, रा० । सूत्र० ।

मुरय-मुरज-पुं० । महाप्रमाणे मर्दले, रा० । जं । गलघण्टि-कायाम्, औ० । जी० । आ० म० । कल्प० । ज्ञा० । महामर्दले, भ० ६ श० ३३ उ० । औ० । मानविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० । वाद्यभेदे, “ मुर्गो मुरओ ” पाइ० ना० २६६ गाथा ।

मुरि-मुरि-पुं० । आभरणविशेषे, औ० । भ० ।

मुरिअ-देशी-वृष्टिने, दे० ना० ६ वर्ग १३५ गाथा ।

मुरियवंस-मैरियवंश-पुं० । चन्द्रगुमवंशे, नि० चू० १६ उ० ।

मुरुंड-मुरुण्ड-पुं० । अनार्यदेशभेदे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । प्रय० । प्रज्ञा० । नि० चू० । प्रश्न० । स्वनामख्याते पाटलिपुत्र-नगरराजे, स्वनामख्याते प्रतिष्ठानपुरराजे च । नं० । ‘पाटली-पुत्रनगरं, मुरुण्डोऽभूमर्हापतिः । आचार्यः पादलिप्ताख्य-स्तत्र विद्याजलार्णवः ॥ १ ॥ ’ आ० क० ३ अ० ६ द्य० । आ० म० । वृ० नि० चू० । (‘विज्ञा’ शब्दे कथा) मुरुण्डदेशो-द्भव, त्रि० । भ० ६ श० ३३ उ० । ज्ञा० ।

मुरुंडजड-मुरुण्डजड-पुं० । मुरुण्डस्य राज्ञो हस्तिति, वृ० ३ उ० ।

मुरुंडदुत्त-मुरुण्डदूत-पुं० । मुरुण्डस्य राज्ञो दूते, वृ० १ उ० ३ प्रक० । व्य० ।

मुरुक्ख-मूर्ख-पुं० । पञ्च-छन्न-मूर्ख-द्वारे वा ॥ ८ । २ । ११२ ॥ इत्यनेन संयुक्तस्यान्यव्यञ्जनान्पूर्वं उद्धेति खान्पूर्वमुत् । मु-क्खो । मुरुक्खो । मूदे, प्रा० २ पाद ।

मुरुगा-मुरुका-खी० । तीन्द्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।

मुरुमुंड-देशी-जूटे, दे० ना० ६ वर्ग ११७ गाथा ।

मुरुमुरिअ-न० । कामचिन्तायाम्, “ मुरुमुरिअं रुरुइअं ” पाइ० ना० १८२ गाथा ।

मुलासिअ-देशी-स्फुलिङ्गे, दे० ना० ६ वर्ग १३५ गाथा ।

मुल्ल-मूल्य-न० । अघ्रे, नि० चू० २० उ० । आव० । “ मुल्लाई वेअणाई ” पाइ० ना० १६२ गाथा ।

मुविसयंगारवुड्ढाभा-मुद्विषयाङ्गारवृष्ट्याभा-त्रि० । मुदो हर्ष-स्य विषयो यस्तस्मिन्नङ्गारवृष्ट्याभा अङ्गारवृष्टिसदृशा । प्रमोदविषयाश्रौपघातकारिण्याम्, पो० १४ विव० ।

मुस-मुष-धा० । स्तेये, व्यञ्जनाददन्ते ॥ ८ । ४ । २३६ ॥ इति व्यञ्जनान्तधातोर्नन्तेऽकारः । मुसइ । मुष्णाति । प्रा० ।

मुसंढि-मुषण्ढि-पुं० । प्रहरणविशेषे, लपेटाभिधाने शस्त्रभेदे, जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० । प्रश्न० । रा० । प्रज्ञा० । स० । साधारण्यनस्पतिकायभेदे, जी० १ प्रति० । उत्त० । प्रज्ञा० ।

मुसल-मुसल-न० । मुहुर्मुहुर्लसतीति मुसलम् । धान्यकण्ड-नोपकरणे, अनु० । चतुर्हस्तप्रमाणेऽवमानविशेषे, ज्यो० २ पाहु० । अनु० । उत्त० । सूत्र० । भ० । प्रश्न० । ति० । जं० । “ छणउअंगुलिमाणेण धणुनालियाजुगे अक्खे मुसले वि ” स० ६६ सम० ।

मुसलाउह-मुसलायुध-पुं० । बलदेवे, “ रामो सीरी मुसला-उहो बलो कामपालो य ” पाइ० ना० २३ गाथा ।

मुमह-देशी-मनआकुलत्वे, दे० ना० ६ वर्ग १३४ गाथा ।

मुमा-मृपा-अव्य० । मृपाशब्दस्त्वव्ययोऽलिङ्गश्चेति । स्था० १० डा० । अचौरे चौरौऽयमित्याख्यानवचने, दश० ६ अ० । अन्यथास्थिततत्त्वस्यान्यथाप्रतिपादने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । मिथ्याऽनुने मृपेति पर्यायाः । विशेष० । प-ञ्चा० । “ असन्तोऽपि स्वका दोषाः, पापशुद्धयर्थमीरिताः न मृ-पायै विसंवाद-विरहात्तस्य कस्यचित् ॥ १ ॥ ” पं० व० ४ द्वार । नि० चू० । अलीके, प्रव० ६ द्वार । आतु० । स्था० । नि० चू० । उत्त० । मृपेत्यसत्यंभूतनिहवादि । उत्त० १ अ० । स्था० । सूत्र० ।

मुमाणुबंधि(ण्)-मृपातुबन्धिन्-न० । पिशुनासभ्यासद्भूतधा-तादिवचनप्रणिधाने, ध० ३ अधि० ।

मुसादण्ड-मृपादण्ड-पुं० । अलीकजन्ये वधे, “ आयदु नाय-गाईण, वावि अट्टाइ जो मुसे वयइ । सो मोसपच्चईओ, दंडो छट्टो इवइ एसो ॥ १ ॥ ” आच० ४ अ० ।

अहायरे छट्टे किरियट्टाणे मोसावत्तिए ति आहिजइ, से जहाणामए केइ पुरिसे आयहेउं वा णाइहेउं वा अगार-हेउं वा परिवारहेउं वा सयमेव मुसं वयति, अप्पेण वि-मुसं वाणइ मुसं वयंतं पि अस्सं समणुजाणइ, एवं खलु

तस्म तप्पत्तिर्यं सावज्जं ति आहिज्जइ, छट्ठे किरियट्ठाणे
मोसावत्तिणं ति आहिण ॥ २२ ॥

अथापरं पष्ठं क्रियास्थानं मृषावादप्रत्ययिकमाख्यायते—
तत्र च पूर्वोक्तानां पञ्चानां क्रियास्थानानां सत्यपि क्रिया-
स्थानत्वं प्रायशः परोपघातो भवतीति कृत्वा कूडसमादान-
संज्ञा कृता, पष्ठादिषु च बाहुल्येन न परव्यापादनं भवती-
त्यतः क्रियास्थानमित्येषा संज्ञाच्यते । तद्यथानाम क-
श्चिन्पुरुषः स्वपक्षावेशाद्—आग्रहादात्मनिमित्तं यावत् परि-
वारनिमित्तं वा सद्भूतार्थनिर्द्धाररूपमसद्भूतोद्भावनस्वभा-
वं वा स्वयमेव मृषावादं वदति । तद्यथा—नाहं मदीयो वा
कश्चिच्चौरः, स च चौरमपि सद्भूतमप्यर्थमपलपति । त-
था—परम्-अचौरं चौरमिति वदति । तथाऽन्येन मृषावादं
भरणयति, तथाऽन्यांश्च मृषावादं वदतः समनुजानीते । तद्वं
खलु तस्य योगात्रिककरणत्रिकेण मृषावादं वदतस्तत्प्र-
त्ययिकं सावद्यं कर्म, आधीयते—संबध्यते । तदेतत्पष्ठं क्रिया-
स्थानं मृषावादप्रत्ययिकमाख्यातमिति । सूत्र० २ अ० २ अ० ।
मुसावाइ—मृषावादिन्—पुं० । असत्यवक्त्रि, आचा० २ अ० १
चू० ४ अ० १ उ० । अलीकभाषणशीले, उक्त० ५ अ० । प्रश्न० ।

मुसावाय—मृषावाद—पुं० । मृषा—मिथ्या, वदनं वादः ।
उद्दोन्मृषि ॥ ८ । १ । १३६ ॥ इति ऋत उत् । प्रा० ।
अलीकभाषणे, स्था० १ डा० । अनृतमिधाने, ध० २
अधि० । सूत्र० । पा० । असद्भूतार्थभाषणे, सूत्र० १
अ० ३ अ० ४ उ० । पा० । आव० । दर्श० । असदभि-
धानं मृषेति वचनात् । स च द्रव्यभावभेदाद् द्विधा । स्था० १
डा० । नि०चू० । अभूतोद्भावनदिभेदाच्चतुर्धा । स्था० १ डा० ।
पा० । मृषावादश्चतुर्विधः । तद्यथा—सद्भावं प्रतिषेधः, अस-
द्भावोद्भावनम्, अर्थान्तरम्, गर्हा च । तत्र सद्भावप्रति-
षेधो यथा—नास्त्यात्मा, नास्ति पुण्यं, पापं च इत्यादि ।
असद्भावोद्भावनं यथा—अस्त्यात्मा सर्वगतः, स्यामाकतन्दुल-
मात्रो वा इत्यादि । अर्थान्तरम्—गामश्वम् अभिदधत इत्यादि ।
गर्हा—कारणं कारणमभिदधत इत्यादिः । पुनरयं क्रोधादिभावो-
पलक्षितश्चतुर्विधः । तद्यथा—द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो, भा-
वतश्च । द्रव्यतः—सर्वद्रव्येष्वन्यथाप्ररूपणात् । क्षेत्रतो—लोका-
लोकयोः । कालतः—गात्र्यादौ । भावतः—क्रोधादिभिरिति । द्र-
व्यादिचतुर्भेदा पुनरियम्—“द्व्यत्रो णामेगे मुसावाण, णो भा-
वत्रो । भावत्रो णामेगे, णो द्व्यत्रो । एगे द्व्यत्रो वि, भावत्रो
वि । एगे, णो द्व्यत्रो णो भावत्रो । तथ कोइ कहिं चि हिं-
सुज्जत्रो भणइ—इत्रो तए पसुमिणइणो, दिट्ठु त्ति, सो द-
याए दिट्ठा वि भणइ, ण दिट्ठु त्ति, एस द्व्यत्रो मुसावात्रो,
णो भावत्रो । अवरो मुसं भणीहामि त्ति परिणत्रो सहसा सच्चं
भणइ, एस भावत्रो, न द्व्यत्रो । अवरो मुसं भणामि त्ति
परिणत्रो, मुसं चेव भणति, एस द्व्यत्रो वि, भावत्रो वि ।
चरिमभंगो पुण सुणणो ” । दश० ४ अ० । जीत० ३१ गा-
थाकीचूर्णि ।

मुसावायं—सुहुमं, वायरं च । तत्थ सुहुमं—पवलाउल्ला
मरुए एवमादि, वादरा—कन्नालीगादि । महा० ३ अ० ।
आ० चू० । दश० ।

इयानि मुसावात (४) पडिसेवणा दप्पकप्पहिं भरणति
तत्थ वि पुव्वं दप्पिया पडिसेवणा भणति—

दुविधो य मुसावातो, लोइअ लोउत्तरो समासेणं ।

दव्वे खेत्ते काले, भावंमि य होइ कोधादी ॥ २६० ॥

दुविहो—दुभेदो, मुसा—अनृतं, वदनं—वादः, अलिश्रवण-
भासणेत्यर्थः । लोइअ त्ति—असंजयमिच्छादिद्विर्लोगो घ्रप्पति ।
उत्तरगगहणात्संजतसम्मदिद्विगहणं कज्जति । समासो—संज्ञे
वा, पिडाधेत्यर्थः । यसद्दो मूलभेदावधारणे, पुणो एकेका
चउभेदो—दव्वे, खेत्ते, काले, भावंमि य । यसद्दो समुच्चये । का-
हाति । आदिसद्दातो—माणमायालोभा । एत्थ लोइतो ताव
चउव्विहो भरणति ।

तत्थ वि दव्वे पुव्वं—

विवरीयदव्वकहणे, दव्वम्भूत्रो य दव्वहेऊ वा ।

खेत्तणिमित्तं जंमि व, खित्ते काले वि एमेव ॥ २६१ ॥

दव्वस्स अणाहारणी जा भासा सा दव्वमुसावात्रो भरणति ।
कहं पुण दव्वअणाहारणीए भरणति ? विवरीयदव्वकहणे । वि-
वरीयं—विपर्यस्तं, कहणं—आख्यानं, यथा गाम् अश्वं कथयति
जीवमजीवं व्रवीति, दव्वभूतो णाम—अणुवउत्तो भावस्तंथ-
त्यर्थः, सो जं अलियं भासति तो दव्वमुसावात्रो, वा—वि-
कप्पसमुच्चये दव्वं हिरण्णादि हेऊ—कारणं, दव्वकारणन्थी
मुसं वदति त्ति वुत्तं भवति । जहा—कोइ दव्वं लभीहामि त्ति
अलियं संखेज्जं वदति । वाकारो विकप्पसमुच्चये गतो दव्व-
मुसावातो ।

इदानीं खेत्ते भरणति—खेत्तं लभीहामि त्ति मुसावानं
भणति, जंमि वा खेत्ते मुसावायं भासति सो खेत्तमुसावातो,
वाकारो विकप्पदरिसणे । इमो विकप्पो—विवरीयं वा खेत्तं
कहेति, अणुवउत्तो वा खेत्तं परूवेति, एसो खेत्तमुसावातो ।
इदानीं काले भरणति—काले वि एमेव त्ति—जहा खेत्ते, त-
हाकाले वि णवरं कालणिमित्तं तिणिण घडइ ।

इदानीं भावमुसावातो भरणति—भावमुसावातस्स भद्वाहु-
सामिकता वक्खाणगाहा—

क्रोधास्मि पिता पुत्ता, माणे धणं व माय उवधी य ।

लोभंमि कूडसक्खी—णिक्खेवगमादिणो लोगे ॥ २६२ ॥

कोहंमि—पिताः पुत्ताः उदाहरणं, माणे—धरणेः उदाहरणं, मायाए
उवाहि उदाहरणं, लोभंमि, कूडसक्खित्तं—उदाहरणं, जे लोभा-
भिभूता दव्वं घेत्तं कूडसक्खित्तं करंति एस लोभत्रो भावमु-
सावात्रो । चोदकाह—एणु दव्वनिमित्तं एस दव्वं भणितो ।
आचार्याह—सत्यं, तत्र तु महती द्रव्यमात्रा द्रष्टव्या । इह तु
लोभाभिभूतत्वात् स्वल्पमात्रा एव मृषं व्रवीति । किं च—जे
वणिवाद्यो लोगे णिक्खेवगं णिक्खित्तं लोभाभिभूता अवल-
वंति एस वि लोभतो भावमुसावातो दद्वं । आदिसद्दा-
त्रो वि विसंभमपियमप्पगासं अवलवंति जे । पश्चाद् द्या-
ख्यानमेव ।

पुव्वदस्स पुण सिद्धसेणायरित्रो वक्खाणं करेति ।

कोहेण ण एस पिया, मम त्ति पुत्तो ण एम वा मज्झं ।

हत्थो कस्स व हुस्सति, पूएसु घरा ह्नुमति धणं ॥ २६३ ॥

पुत्तो पिउणो रुद्धो भणति-न एस पिआ ममं ति.अहं पिआ वा । पुत्तस्स पिआ रुद्धो भणति-ए एस वा मज्झं पुत्तो ति । कोहमि पिता पुत्त ति गतं । 'धरणं माणं पि' अस्य व्याख्या-हृत्थो पच्छुद्धं दुअग्ग कुडुवीणं विवातां । हृत्थो कस्स बहु-स्सइ ति,हृत्थो हसत्थेनन मुखमावृत्त्य इति हस्तः । कस्स ति चेपे, द्रष्टव्यं, ममं मोलुं कस्सऽएणस्स, बहुस्सति हृत्थो भवे-ज्ज,इतरो वि एमेव पच्चाह । अहवा कस्स ति ति संसतवाती तुज्झं मज्झं वा ए ण ज्ञाति । बहुस इति बहुधन्नाकारी, एवं तेसिं विवादे कुडुवीणं मज्झत्थपुरिसधरणमवणं सरिसं वा वणजा-तेसु लूतेसु मलितेसु पूतेसु परिपूता परिसंहिता सर्वमला-पनीतानीत्यर्थः । " घरा लुभति धरणं ति " तत्थेगो मानाव-ष्ट्थो मा हं जिच्चं, गृहात् धान्यमानीय खलधान्ये प्रक्षिपति, मीयमानेषु तस्यातिरेकत्वं संवृत्तं मम बहुस्स ति हृत्थो ति, एस माणता भावमुसावातो । धरणं माणं ति दारं गतं । इया-णि मायउवहिम्मि ति मायउवहि ति उवहिरिति उवकरणं, ताणि य वत्थाणि तेहि उवलक्खियं-उदाहरणं भणति, अरणे पुण आयरिया एवं भणति-जहा माय ति वा उवहि ति वा एगट्ठ ति, एत्थ उदाहरणं भणति ।

ससंगेलासागदग मूल-देव खंडा य जिम्मउज्जारे ।

सामत्थणे को भत्तं, अक्खत्तं जे ए सदहति ॥ २६४ ॥

नि० च० १ उ० । (अत्रार्थे धूर्ताख्यानम् 'धुत्तक्खण' शब्दे चतुर्थभागे २७४६ पृष्ठ गतम्) गतो लोइओ मुसावातो । इयाणि लोउत्तरिओ दव्यादिचउव्विहो मुसावातो भण-ति-दव्वे ताव सच्चित्तं, अच्चित्तं, भणति । धम्मदव्वं अध-म्मदव्वत्तेण परुवयति । अधम्मदव्वं वा धम्मरूवेण । एवं ससणि वि दव्वणि । खत्तं-लोगागासं अलोगागासपज्ज-वेहिं परुवयति । अलोगं वा लोगपज्जवेहिं । भरहखत्तं वा हे-मवयखत्तपज्जवेहिं परुवयति । हेमवयं वा भरहपज्जवेहिं परु-वइ । एवं ससणि खत्ताणि । काले-उस्सप्पिणीं ओसप्पिणी-पज्जवेहिं परुवइ । ओसप्पिणि वा उस्सप्पिणिपज्जवेहिं परु-वयइ । एवं सुसमसुसमाहिं कालविवच्चासं करंति । समया-दिविवच्चासं वा करइ । भाव-जं कोहेण वा, माणेण वा, मा-याण वा, लोभेण वा,अभिभूतो वयणं भणति । एरिसो भाव-मुसावातो । अह वा-लोउत्तरिओ भावमुसावातो दुविहो । जओ भणति ।

गाहा-

सुहुमो य वादरो वा, दुविधो लोउत्तरो समासणं ।

सुहुमो लोउत्तरिओ, णायवो इमहिं ठाणेहिं ॥ २६७ ॥

सुहुमवायरसरूवं वक्खमाणं, समासो-संखेवो, इमेहि ति-वक्खमाणेहिं, पयलादीहिं, ठाणेहिं ति-पदेहिं, दारेहिं ति वुत्तं भवति ।

ताणि य इमाण ठाणाणि-दारगाहा-

पयला उल्ले मरुण, पच्चक्खणं य गमण परियाण ।

समुदेस संखडी खु-इए य परिहारिय मुहीओ ॥ २६८ ॥

अवस्मगमणं दिमासु, एगगुले चव एगदव्वे य ।

पडियाइक्खित्ता य, भुंजण पयलासि किं दिवा ण ॥ २६९ ॥

एतातो दारेण दारगाहातो ।

पयल ति दारं । गाहा-

पयलामि ति य लहुओ, दोच्च णिएहवे पुणो गुरुओ ।

असदा इति णिएहवणे, लहुया गुरुगा बहुतराणं ॥ ३०० ॥

कोइ साहु पयलाइ दिवा, अरणेण साहुणा भणति, पय-लासि किं दिवा, तेण पडिभणियं-ए पयलामि, एवमवलवं-तस्स पद्वाराण मासलहुं । पुणो वि सें उंघेउं पवत्तो, पुणो वि तेण साहुणा-मा पयलाहि ति । सो भणति-ए पयलामि ति । एवं वितियवाराण दोच्च णिएहवे गुरुगो ति । वितिय-वाराण णिएहवेंतस्स मासगुरु भवतीत्यर्थः । अरणदा इति णिएहवे लहुग ति । ततो पुणरवि ए पयलामि ति । चउल-हुगं भवति । गुरुगा बहुतराणं ति-तेण साहुणा दुतिअ-ग्गाणं दंसिओ, पुणरवि णिएहवेति तेण से चउगुरुगा भवति ।

णिएहवणे पच्छित्तं, वड्ढेति तू हि जा सपदं ।

लहु गुरुमासे सुहुमो, लहुगाती वादरे हांति ॥ ३०१ ॥

पुव्वऽद्धं कंठं । एवरं समुदायत्थो भणति-पंचमवारा णि-एहवेंतस्स लु लहुअं । छट्ठीए लु गुरुअं । सत्तमवाराण छट्ठो । अट्ठमवाराण मूलं । एवमवाराण अणवट्ठो । दसमवाराण पा-रंची । चोदकाह-एस सच्चो सुहुममुसावातो । आयरिया-ह-लहुगुरुमासे सुहुमो ति-जत्थ जत्थ माससहुं, मासगुरु वा तत्थ तत्थ सुहुमो मुसावातो भणति, चउलहुगादी वा-यरो मुसावातो भवतीत्यर्थः । पयले ति दारं गयं ।

इदणि 'उल्ले ति' उल्लमिति वासं । गाहा-

किं वच्चसि वासंते ण, गच्छे णणु वासविंदतो एते ।

भुंजंति णीह मरुगा, कहिं ति णणु सव्वगेहेहिं ॥ ३०२ ॥

कोइ साहु वासे पडिमाणे अरणतरपओयणेण पट्टि-ओ, अरणेण साहुणा भणति-अजो ! किं वच्चसि, वासंते, किम् इति परिप्रश्ने व्रजसीत्यर्थः, वासंते वर्षे, तेण पट्टितसाहुणा भणति, वासंतेऽहं ए गच्छे' एवं भणिऊण वासंते चव पट्टिओ, तेण साहुणा भणति-एणु अलियं, इतरो पच्चाह, ए, कहं, उच्यते-एणु वासं विंदवो एते णणु-आसंकितावहारेण, वासं पारणीयं तस्स एण विंदवो विंदुमिति थिवुकं । सीसो पुच्छइ-एत्थ कनरो मुसावाओ ?, गुरुराह-जो भणति-एहं वासंते गच्छे, एस मुसावातो छलवाओपजीवित्वाच्च । जो पुण भणति-किं वच्चसि वासंते, एस मुसावातो ए भवति । कहं उच्यते-" करेज्ज वा से वासंते " इति वचनात् । उल्लेति दारं गयं । इदणि 'मरुण' ति व्याख्या-भुंजंति पच्छुद्धं-कोइ साहु कारणे विणि-ग्गतो उवस्सयमाणत्तूण साहु भणति-णीह-णिगच्छइ, भुंजंति मरुआ । अरहे वि तत्थ गच्छामो । ते साहु उग्गाहि-यभायणा भणति । कहिं ते मरुया भुंजंति ?, तेण भणियं-एणु सव्वगेहेहिं । मरुण ति गयं । 'पच्चक्खणे य' अस्य व्याख्या । वितियदारगाहा-ते चरिमो पादो पडिया दि-क्खित्तंयं भुंजणयंति, ते पडिया तिक्खित्ताणुभुंजामि ति निपिडेत्थर्थः । पुनरपि भोगे मृयावादः ।

अस्यैवार्थस्य स्पष्टतरं व्याख्यानं सिद्धसेनाचार्यः करोति-

भुंजसु पच्चक्खातं, ममं ति तक्खण पभुंजती पुट्ठो ।

किं च इमे पंचविधा, पच्चक्खाता अविरती उ ॥ ३०३ ॥

कोइ साहु केण य साहुणा उवग्गाहभोयणमंडलिषेलाकाले भणितो-एहि भुंजसु, तेण भणियं-भुंजह तुज्झं, पच्चक्खायं ममं ति, एवं भणिऊण मंडलिषेलाए तक्खणंदेव भुंजंतो तेण सा-

हुणा पुटो । अजो ! तुमं भणसि-मम पञ्चक्खायं ? सो भणति 'किं च' पच्छुद्धं, पाणातिपातादिपञ्चविहा अविरती, सा मम पञ्चक्खाया इति । पञ्चक्खाणं त्ति दारं गयं । इयाणिं गमणे त्ति अस्य व्याख्या-वितियदारगाहाप ततिय-पादो पडिअक्खियगमणंति-पडियाइक्खित्ता ए गच्छामि त्ति वुत्तं भवति । एवमभिधाय पुणरवि णिग्गमणं ।

'मुसावायो' ऽस्यैवार्थस्य सिद्धसेनाचार्यः व्याख्यानं करोति-

वच्चसि णाहं वच्चे, तक्खण-वच्चंत-पुच्छिओ भणति ।

सिद्धंतं ए विजाणसि, एणु गंमति गम्ममाणं तु ॥३०४॥

कोति य साहुणा चेतियवंदणादिपयोयणे वच्चमाणेण अणो साहु भणितो-वच्चसि ? सो भणति णाहं वच्चे । वच्च तुमं । सो साधू पयातो । इतो वि तस्स मग्गतो तक्खणांदेव पयातो, तेण पुण पुव्वपयायसामिणेण अणो साधू भणति-पुणो पु-च्छित्तो कहं ए वच्चामि त्ति भणिऊण वच्चसि ? सो भणति-सिद्धंतं ए विजाणह ? । कहम् ? , उच्यते-एणु गंमति गम्म-माणं तु-गम्ममाणं गमणं णागम्ममाणं, जंमि य समए तुमे अहं पुटो तंमि य समए ए चेवाहं गच्छेत्यर्थः । गमणे त्ति दारं गयं ।

इयाणिं परिताए त्ति—

दस एतस्स य मज्झ य, पुच्छित्तो परियाग वेंति तु छलेण ।

मज्झ एव त्ति य वंदित, भणति ते पंचगा दसओ ॥३०५॥

कोइ साहुणा वंदितकामेण पुच्छिओ-कति वरिसाणि ते परिताओ ? सो एवं पुच्छित्तो भणति-एयस्स साहुस्स मज्झ य दस वरिसाणि परियाओ । एवं छलवायमंगीकृत्य व्रवीति । सो पुच्छंतगसाहु भणति-मम एव वरिसाणि परियाओ । एवं भणिऊण य वंदिओ, ताहे सो पुच्छियसाहु भणति-एवसह मंते ! तुज्जे वंदणिजा, सो साहु भणति-कहं मम नव वरि-साणि ? , तुज्जे दस वरिसाणि-सो छलवाई साहु भणति एणु वे पंचगा दस उ । मम पंच वरिसाणि परितातो । एयस्स य साहुणो पंच वरिसाणि चेव परिआओ । एवं वे पंचगा दस-ओ । परिताए त्ति गतं ।

इदानीं समुद्देशं त्ति—

वट्ठति तु समुद्देशो, किं अत्थह कथं एस गमणम्मि ।

वट्ठति य संखडी उ, धरेसु एणु आउखंडणता ॥३०६॥

कोति साहु कातिअभोमादिविणिग्गतं आदिच्चं परिवेसपरिवियं ददूण ते साहवो सत्थे अत्थमाणा तुरियं भणति-वट्ठति उ समुद्देशो किं अत्थह उट्टुह गच्छामो । ते साहु अलियं भासति त्ति गहियभासणा उट्टिता उट्टिता पुच्छंति-कथं सोमो । छलवादी भणति-एणु एस गमणमग्गम्मि आदिच्चपरिवेसं दर्शयतीत्यर्थः । समुद्देशं त्ति गयं ।

संखडि त्ति पच्छुद्धं । कोइ साहु पढमालियपाणादिणि-ग्गतो, पञ्चागओ भणति-इह ऽज्ज णिवेमे पउराओ संखडी-ओ, ते य साहवो गंतुकामा पुच्छंति, कथं ताओ संखडीओ वट्ठति ? , सो छलवाई साहु भणति-वट्ठति संखडीओ धरे-सु अपणपणपणसु त्ति वुत्तं भवति । ते साहवो भणति-कथं ता अपसिद्धा संखडीओ भणंति-सो छलवायसाहु भणति-एणु आखंडणया । एणु-आसंकिता, या ऽवधारणे जं पति

जाइ य तमाउं भणति-जंमि या डियस्स सव्वकम्मणि उ-वभोगमागच्छंति तमाउं भणति, तस्स खंडणा-विनाशः सा ननु सर्वगृहेषु भवतीत्यर्थः । संखडि त्ति गतं ।

इदानीं खुडुणं त्ति—

खुडुग ! जणणी ते मता य, रुमे जियइ त्ति एव भणितंमि

माइत्ता सव्वजिया, भविंसु तेणेसा मता ते ॥ ३०७ ॥

कोइ साहु उवस्सयस्समीव ददूण मयं सुणीइं खुडुयं भ-णति-खुडुग ! जणणी ते मता , खुडुं बालो , जणणी माता मया-जीवपरिच्छत्ता । ताहे सो खुडुय रुणेण, तं रुवंतं ददू-ण सो साहु भणति-मा रुय जियइ त्ति, एवं भणियम्मि-खुडुओ अणेण य साहु भणति । किं खुडुं तुमं भणसि जहा म-या, सो मुसावायसाहु भणति-एसा जा साणी मता ए-सा य तुज्जे माया भवति, खुडुओ य भणति-कहं एसा म-ज्ज माता भवति, सो भणति-माइत्ता पच्छुद्धं भविंसु, अ-तीतकाले आसीदित्यर्थः , भणियं च भगवता—“ एगमे-गस्स ए भंते ! जीवस्स सव्वजीवा मानित्ताए पियत्ताए भा-तित्ताए भज्जत्ताए पुत्तत्ताए धूयत्ताए भूयपुव्वा । हंता गोय-मा ! एगमेगस्स जीवस्स एगमेगे जीवे माइत्ताए ० जाव भूयपुव्व त्ति ” तेण ते एसा साणी माता भवतीत्यर्थः । खुडु त्ति दारं गयं ।

इदानीं परिहारियं त्ति—

ओससे ददूणं, दिट्ठा परिहारियं त्ति लहुकरणे ।

कथुज्जाणे गुरुओ, अदिट्ठदिट्ठेसु लहु गुरुगा ॥३०८॥

कोइ साहु उज्जाणादिसु ओसरणो ददूण आगंतुं भणति-मए दिट्ठा-परिहारिणं त्ति, सो छलेण कहयति । इतरे पु-ण साहु जाणंति, जहा-परिहरितवावरणा अणेण दिट्ठा इति तस्स एवं छलाभिप्पायतो कहंतस्सेव मासलहुं पाय-छित्तं भवति । पुणो ते साहुणो परिहरियसाहु दग्गिणो-सुगा पुच्छंति, कथं ते दिट्ठा, सो कहयति-उज्जाणं त्ति, एवं कहंतस्स मासगुरुं । अदिट्ठदिट्ठेसु त्ति परिहारियदंसणोसुगा-लिया जाव ए पासंति ताव तस्स कहंतस्स चउलहु-गा, दिट्ठेसु ओसरणेसु कहंतस्स चउगुरुगा ।

छल्लहुगा य णियचे, आलोए तंमि छग्गुरु हांति ।

परिहरमाणा वि कहं, अप्परिहारी भवे छेदो ॥ ३०९ ॥

तेसु साहुसु णियचेसु कहयंतस्स छल्लहुगा भवंति , ते साहवो हरियावहियं पडिक्कमिउं गुरुणा गमणागमणं आ-लोपंति भणति य-ओप्पासिया अणेण साहुणा, एवं तेसु आलोयंतसु कहयंतस्स छग्गुरुगा भवंति । सो उत्तरं दाउमा रडो पच्छुद्धं परिहरंतीति परिहारगते परिहारमाणा वि कहं अपरिहारगा एवं उत्तरपयाणे छेदो भवति । ते साहवो भ-णति-किं ते परिहरंति ? , जेण परिहारगा भणंति ।

उच्यते—

साणुगमादी भूलं, सव्वे तुज्जेगडं तु अणवट्ठो ।

सव्वे वि वाहिरा वा, पवयण तुज्जे तु पारंची ॥ ३१० ॥

उडुय य डियं कट्टं खाणुगं भणति । आदिसहातो कंटगगट्ठा-दि परिहरंति । तेण ते परिहारगा भणंति । एवं उत्तरपयाणे भूलं भवति । ततो तेहिं संवेगवयणेहिं साहुहिं भणति-ध-

द्वेऽपि, जो एवं मए वि उत्तरं पयच्छसि । ततो सो पडिभ-
णति-सव्वे तुज्जे सहिता एगवयणा, एगोऽहं तु असहाओ
जिञ्चामि । ए पुण 'परिफग्गुवयणं' मे जंपियं, एवं भणेतो
अणवद्वो भवति । ज्ञानमदावलितो वा स्यादेवं व्रवीति । सव्वे
वि-पच्छदं, सव्वे असंसा, बाहिरा-आज्ञापवयणं-दुवालसं-
गं गणपिडगं, तुज्जे न्ति एहिसे, तुसदो तावन्मात्रावधारणं,
एवं सव्वार्हि खेवाओ पारंची भवति । परिहारिणं न्ति गयं ।

इदानीं मुहीओ न्ति-

भणइ य दिट्ठणियत्ते, आलोयाऽऽमंति घोडगमुहीओ ।

किं मणुमा सव्वेतो, सव्वे बार्हि पवयणस्स ॥३११॥

एगो साह विचारभूमिं गओ, उज्जाणुहेसे वलवाओ चरमा-
णीओ पासति । सो य पच्चागओ, साहण विग्गहमुदो कह-
यति-सुणेह अज्जो । जारिसयं मे वोज्जं दिट्ठं तेहिं भणति-
किमपुव्वं तुमे दिट्ठं ?, सो भणति-घोडगमुहीओ मे इत्थिया-
ओ दिट्ठाओ, ते उज्जुसभावा-अणलियवाणो न्ति साह,
साहुणो पत्तिया, जहा परिहारे तहा इहावि असेसं दट्ठव्वं ।
एवरं अक्खरन्थो भणति-“भणति घोडगमुहीओ दिट्ठा
इति” साहहिं पुच्छिओ कथं ?, उज्जाणसमीधं न्ति, विति-
यवयणं । साहवो दट्ठव्वाभिप्पायी वयंति, न्ति ततियवयणं दिट्ठ
न्ति वलवाओ, चउत्थं पडिणियत्ता इति, पंचमं गुरु ए आ-
लोपति, एवं वियमो, छुट्ठं सहोदपच्चुत्तरपयाणं, आमं ति
घोडगमुहीओ जण दीहं मुहं, अहो मुहं चः अश्वतुल्या एवे-
त्यर्थः । सत्तमं पदं साहहिं भणति-कहं ता इत्थियाओ ?,
सो पडिभणति-किं खाइति मणुस्सा अट्ठमं पदं, सव्वे तुज्जे
अहमेगो एवमं पदं, सव्वे बाहिरा पवयणस्स दसमं पदं ।

एतेसु दससु जहासंखेणमं पायच्छित्तं ।

मासो लहुओ गुरुओ, चउरो मासा हवंति लहु गुरुगा ।

छम्मासा लहु गुरुगा, छेदो मूलं तह दुगं वा ॥३१२॥

दुगं-अणवट्ठपारंचियं । सेसं कंठं । घोडगमुहीओ न्ति गतं ।

इदानीं 'अवस्सगमणं ति' अस्य व्याख्या-

गच्छसि ए ताव गच्छसि, किं खु ए जासि न्ति पुच्छितो भणति
वेला ए ताव जायति, परलोगं वावि मोक्खं वा ॥ ३१३ ॥

गच्छसि ए ताव न्ति-कोह साह, केणइ साहुणा पुच्छिओ-
अज्जो ! गच्छसि भिक्षायरियाए, ए ताव गच्छसि न्ति ।
एसा पुच्छा, गच्छंति सो भणति-अवस्सं गच्छामि । तेण
साहुणा गिहीयभायणोवकरणेण भणति, अज्जो ! एहि व-
च्चामो । सो भणइ-अवस्सगंतव्येण ताव गच्छामि । तेण सा-
हुणा पुणो भणति, तुमं भणियं अवस्सं गच्छामि । तो किं
खु ए जासि न्ति । एवं पुच्छितो भणति । वेला ए ताव पच्छ-
दं-पर लोणगमणवेला ए ताव जायति, तो ए ताव गच्छा-
मि, मोक्खगमणवेला वा, अपि पदार्थसंभावने । किं पुण
संभावयति-अवस्सं परलोगं, मोक्खं वा, गमिष्यामीत्यर्थः ।
धा विकप्पे । गमणे न्ति गतं ।

इदानीं 'दिसं न्ति' अस्य व्याख्या-

कतरं दिसं गमिस्सामि, पुव्वं अवरं गतो भणति पुट्ठो ।

किं वा ए होइ पुव्वा, इमा दिसा अवरगामस्स ॥३१४॥

एगो साधु एगण साहुणा पुच्छितो-अज्जो ! कतरं दिसं

भिक्षायरियाए गमिस्ससि ? सो एवं पुच्छितो भणति-पु-
व्वं । सो पुच्छंतगसाह उग्गाहेऊ ए य गतो, अवरं दिसं इयरो
वि पुव्वदिसि गमणमादी, अवरं गओ । अज्जो ! तुमे भणियं
अहं पुव्वं गमिस्सामि ?, कीस अवरं दिसिमागतो ?, पुट्ठो भ-
णइ-पुट्ठो पुच्छिउ न्ति-वुत्तं भवति, 'किं वा' -पच्छदं-अण-
स्स अवरगामस्स इमा पुव्वा दिसा किं ए भवति ? भवति च-
व । दिसं न्ति गतं ।

'एगकुले न्ति' अस्य व्याख्या-

अहमेगकुलं गच्छं, वच्चह बहुकुलपवेमणे पुट्ठो ।

भणति कहं दोष्मि कुले, एगसरिरेण पविसिस्स ॥३१५॥

दारं-

वच्चह एगं दव्वं, घेच्छं एगगगह पुच्छितो भणति ।

गहणं तु लक्खणं पु-गगलाणणे णेमिते गहणे ॥३१६॥

अणिकाइते लहुसओ, णिकाइए वायरो य वत्थादी ।

ववहारदिसाखेत्तं, कोहातो सेवती जं वा ॥ ३१७ ॥

भिक्षाणिमित्तुद्विरेण साहुणा, साह भणति-अज्जो ! एहि,
वयामो भिक्षाए, सो भणति-वच्चह तुज्जे अहं एगं दव्वं वेच्छं
ते गता गते, इतरो वि अउंता ओदणदेाच्चंगादी बहुदव्वं गेहंतो
तेहिं साहहिं दिट्ठो, पुच्छितो य-अज्जो ! तुमे भणितं एगं दव्वं
वेच्छं, एवं एगगगह पुच्छितो भणति न्ति, अणेगाणि दव्वाणि
गेहंतो पुच्छितो इमं भणति-गहणं तु पच्छदं, गतिलक्ख-
णो धम्मत्थिकाओ, ठितिलक्खणो अधम्मत्थिकाओ, अव-
गाहलक्खणो आगासत्थिकाओ, उवओगलक्खणो जीव-
त्थिकाओ, गहणलक्खणो पुगलत्थिकाओ, पणसि पंचगहं
दव्वाणं पुगलत्थिकाय एव गहणलक्खणो एगो एणणेसि ति
धम्मादियाण एयं गहणलक्खणं ए विद्येत्यर्थः । तेणेगं ति,
तस्मा अहमेगं दव्वं गेहामि न्ति वुत्तं भवति । स तेसु
पयलातिसु भणंतस्सेव मासलहुं पायच्छित्तं, एतेसु चैव पय-
लादिसु अभिणिवेसेण एकेकपदातो पसंगपायच्छित्तं दट्ठव्वं
० जाव पारंचियं । एत्थ सुहुमवायरमुसावातलक्खणं भणति
अणिकाचितं लहुसओ मुसावातो भवति, णिकातितं बादरो मु-
सावातो भवति । वत्था इति-अणिकायाणिकायणाणं भेदो द-
रिसिज्जति-जहा केणति साहुणा कस्सति साहुस्स कंदप्पा
वत्थं णमियं, जस्स य ते वत्थं णमियं सो सामणेणेण पुच्छति-
अज्जो ! केण वि मे वत्थं णमितं ?, कहयह, सव्वे भणति-एव न्ति
एवं तस्स वत्थहारिणो अवलवंतस्स अणिकातियं वयणं भव-
ति । जदा पुण तस्स तस्स साहुस्स केण य कहितं-जहाऽमु-
गेण साहुणा गहियं, तेण य सो पुट्ठो भणति-एव न्ति, एवं
णिकायणा भवति । अहवा-जेण तं गहियं सो चैव पदमं
पुट्ठो-अज्जो ! तुमे मे वत्थं ठवितं ?, सो भणति-एव न्ति, एवं
अणिकाइयवयणं, अतो परं जो पुच्छिज्जतो ए साहति सा णि
कायणा भवति । आदिशब्दाद्-एवमेव पात्रादिष्वप्यायोजनीय-
म् । अहवा-इमे बादरंभेया ववहारं अणह्वा णिति दिसावहारं
करंति, वेत्ते वा आहच्चं ए देति, ममाभवं ति काउं, एवं ववहा-
रादी, कोहाईहिं सेवति, जता तया बादरो मुसावातो भवती-
त्यर्थः, अहवा-एते ववहागदियाण विणा कोहणं ति बादरो
एव मुसावादो दट्ठव्वो, कोहानि सेवती जं वन्ति-अणन्थ वि-
दं कोहादिआविट्ठा मुसं भासति-सां सव्वो बादरो मुसावा-
दो दट्ठव्वो इति ।

‘वन्था’ इति अस्य व्याख्या—

कंदप्पा परवन्थं, एण्मेऊणं ए साहती पुट्टो ।

जं वा णिग्गह पुट्टो, भणिज्ज दुट्ठंउतरप्पा वा ॥३१८॥

पुव्वजं गतार्थं । ववहारदिसाखत्तपदाणं सामन्तव्याख्या पच्छुद्धं—जं वा—वयणं संवज्झति, निग्गहो—निश्चयः, पुट्टो—पुच्छितो, भणेज्ज—भासज्ज, दुट्ठं—कलुसियं, अंतरप्पा—चित्तं, इति एगट्ठं । वा विकप्पा, एव बादरो मुसावातो भवति, निश्चयका—लेऽपि पृष्ठो दुष्टान्तरात्मा भूत्वा यद्वचनमभिधत्ते स बादरो मृषावातो भवतीत्यर्थः ।

‘कोहादी सेवती जं व’ ति, अस्य व्याख्या—

कोहेण व माणेण व, मायालोभेण सेवियं जं तु ।

सुहुमं व बादरं वा, सव्वं तं बादरं जाण ॥ ३१९ ॥

सेवितं जं तु—मुसावाए वयणं संवज्झति तं दुविहं—सुहुमं वा, बादरं वा । तं कोहादीहिं भासियं सव्वं बादरं भवतीत्यर्थः ।

‘अणिकाइए’ ति, जा गाहा एत्तिए गाहाए जे अवराह—पदा तेषु पच्छित्तं भणति—

लहुगो लहुगा गुरुगा, अण्वट्ठप्पो व होइ आएसो ।

तिहं एगतराए, पत्थारपसज्जणं कुज्जा ॥ ३२० ॥

लहुओ ति—सुहुममुसावाते पच्छित्तं—लहुग ति । वायरमु—सावाते पच्छित्तं—लहुग ति । दिसावहारं—चउगुरुगा पायच्छित्तं, साहम्मियतेणे वि चउगुरुगा चेव । अहवा—साहम्मियतेणे—अण्वट्ठो । आदेसो नाम—सुत्ताएसो, तेण अण्वट्ठो भवति । तं चिमं सुत्तं—“तओ अण्वट्ठप्पा पसत्ता । तं जहा—साहम्मियाणं तेणं करेमाणे, अण्वट्ठहम्मियाणं तेणं करेमाणे हत्थ दालं दलेमाणे” * तिहं ति—तिविहो मुसावातो—जहओ, मज्झिमो, उक्कोसो । जत्थ मासलहुं भवति से जहणो मुसावातो । जत्थ मासगुरुं स मज्झिमो, जत्थ पारंचियं स उक्कोसो । एगतराए ति—जहणमुसावातं पढमतो भणति—भासति ततो पत्थारपसज्जणं कुज्जा । अहवा—मज्झिमं पढमं भासति ततो पत्थारपसज्जणं कुज्जा । अह उक्कोसं पढमतो भासति ततो पत्थारपसज्जणं कुज्जा । प्रस्तारो—विस्तारः, प्रसज्जनं—प्रसज्जः, तदैकैकस्मिन्नारोपयेदित्यर्थः । अहवा—तिहं ति—दिसावहारं, खेत्तं, कोहाती, सेसं पूर्ववत् । अहवा—तिहं—मासलहु, चउलहु, चउगुरुं, एतेसि एगतरातो पत्थारपसज्जणं कुज्जा । केति पढमं ति चउहं एगतराए ति—चउहं कोहादीणं एगतराणामि मुसं वयमाणस्स पत्थारदेसो भवतीत्यर्थः । एसा मुसावायद्विपया पडिसेवणा गता ।

इयारिणं कप्पिया भणति । दारगाहा—

उट्टाहरक्खणऽट्टा, संजमहेउं व वोहिके तेणे ।

खेत्तमि व पडिणीए, सेहे वा सेहलोए वा ॥ ३२१ ॥

उट्टाहरक्खणऽट्टा मुसावातं भासति । संजमहेउं वा मुसावातं भासति । वोहियतेणेहिं वा गहितो मुसावातं भासति । पडिणीयखेत्ते वा मुसावातो भासियव्वो । सेहणिमिच्चं वा मुसावातो भासियव्वो । सेहस्स वा लोयणिमिच्चं मुसावातो भासिज्जति । उट्टाहसंजमवोहियतेण पच्चक्खणे ति ।

दारगाहा—

भुंजामो कमढगादिसु, मिगादि ए विपास अहव तुसिणीए ।

वोहिगगहणे दियाती, तेणसु व एस सन्थां ति ॥३२२॥

जति धिज्जातियादयो पुच्छंति—तुज्जे कत्थ भुंजह, ताहे वत्तव्वं—भुंजामो कमढगादिसु । कमढगं णाम—करोडगागारं, अट्टणेण कज्जति । आदिसदातो करोडगं चेव घेप्पति । एवं उट्टाहरक्खणऽट्टा मुसावातो वत्तव्वो । संजमहेउं ति—जइ केइ लुद्धगादी पुच्छंति—कतो एत्थ भगवं ! दिट्ठा मिगादी, आदि—सदातो सूअराति, ताहे दिट्ठेसु वि वत्तव्वं न विपासे ति—न दिट्ठ ति वुत्तं भवति । अहवा—तुसिणीओ अच्छति—भणति वा—न सुणेमि ति । एवं संजमहेउं मुसावातो । वोहियप—च्छुद्धं—वोहिएसु वा गहितो भणति—दियादित्ति अत्रात्थणो—ऽपि ब्राह्मणोऽहमिति ब्रवीति । तेणसु वा गहितो भणति । एस सन्थां ति चोरे भणति—णासह णासह ति, घेप्पह ति खेत्तमि, पडिणीति प्रत्यनीकभाविने चोरे इत्यर्थः । तं च खेत्तं ।

दारगाहा—

भिक्खुगमादि उवासग, पुट्टो दाणस्स एत्थि णासो ति ।

एस समत्तो लोओ, सको अभिधारती छत्तं ॥ ३२३ ॥

भिक्खुगमादि ति—पडा, आदिसदातो परिव्यायगगादि, तेहि भावियं जं खेत्तं तत्थ उवासगा पुच्छंति । सदा ते परमत्थेण वा भगवं ! जम्हे भिक्खुगादीआणं दाणं दलयामो तस्स फलं कि अत्थि ति ? सो एवं पुट्टो भणति—दाणस्स नऽत्थि णासो ति, जति वि य तेसिं दाणं दिणं अफलं तहा चेवं भणति, मा ते उट्टरुट्ठा धाडहंतीत्यर्थः । सेहो ति—सेहो पवज्जाभिमुहो आगतो, पव्वतितो वा तं च सयणसगासे पुच्छंति—तत्थ जाणंता वि भणंति ए जाणामो, ए वा दिट्ठो ति, सेहस्स वा अणहियासस्स लोए कज्जमाणे बहु एव अत्थमाणे एवं वत्तव्वं एस समत्थो लोओ थोवं अच्छति । अणं च साहुस्स लोए कज्जमाणे तत्र स्थित एव शको देवराजा, छत्रमभिधारयतीत्यर्थः । गता मुसावायस्स कप्पिया पडिसेवणा । गतो मुसावातो । नि० चू० १ उ० ।

चतुर्विधेष्वपि मृषावातेषु जघन्यताऽतिचारे सत्येकाशनकम्, मध्यमेऽतिचारे आचाभाम्लम्, उत्कृष्टे क्षणम् । जीत० ।

पाणे य णाड्वायेज्जा, अदिन्नं पिय य णादए ।

सादियं ए मुसं वूया, एस धम्मे उसीमओ ॥१॥

सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० ।

मुसावायं वहिद्धं च, उग्गयं च अजाइ य ।

सत्था दाणाइं लोणंसि, तं विज्जं परिजाणिआ ॥ १ ॥

मृषा—असद्भूतो वादो मृषावादस्तं विद्वान् प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत् । सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ।

तीर्थकृद्बचनानुसारेण वदतो मृषावादो न भवति—

णवरं ए मोक्खए पाणं, मुसावायं व आवई ।

अन्नं च—

रागं दोसं च मोहं व, भयल्लंदाणवत्तिर्य ।

तित्थंकराण णो भूया, णो भवेज्जा उ गोयमा ! ।

मुसावायं न भासंतो, गोयमा ! तित्थंकरे उ ।

जेणं तु—

केवलनाणेणं तेसिं, सव्वं पच्चक्खं जगं ।

भूयं भव्वं भविस्सं च, पुन्नं पावं तेहव य ।

जं किंचि तिसु लोएसु, तं मव्वं तेमि पायडं ।

* अस्य मुख्य व्याख्या ‘अण्वट्ठप्प’ शब्दे प्रथमभागे २६२ पृष्ठे गता ।

पायालं अवि उद्धमुहं, मगं पजा अहोमुहं रणूं ।
 तिन्थयग्मुहभणियं, वयणं होज्ज न अन्नहा ॥
 नाणदंमणचारित्तं, तवं धोरं सुदुकरं ।
 मुग्गइमग्गो फुडो एम, परुवती जहड्डिओ ॥
 अन्नहा न य तिन्थयग्ग, वाया मणसा य कम्मुणा ।
 भणंति जाव भुयणस्स, पलयं हवइ तक्खणा ॥
 जं हियं मच्चजगजीव-पाणभूयाण केवलं ।
 तमणुकंपाए तिन्थयग्ग, धम्मं भासंति अवितहं ॥

जेणं तु ममउविच्चणं—

दोहग्गदुक्खदग्गि-रांगमोगकुगइभयं ।
 ण भविज्जा उ विइएणं, संतो वुच्चेव तं तथा ॥

महा० ६ अ० ।

मृपावादपरिहार कथा—

“ कोङ्कणः आवकः कोऽपि, पुंसा केनाप्यभयत ।
 नश्यन्तं प्रहार्यन्त-मेतं तेनाहतो मृतः ॥ १ ॥
 घातकं कण्ठे नीत्वा-ऽकथयत्तुरगाधिपः ।
 पृष्ठः कारणिकैः सोऽथ, साक्षी कस्तेऽत्र सोऽवदत् ॥ २ ॥
 पुत्रोऽस्यैव स पृष्टोऽवक्, सत्यमेतत्ततः स तैः ।
 स-कृत्याऽभ्यर्च्य निर्दोषो, मुक्ता निर्द्धाटितः परः ॥ ३ ॥ ”
 आ० क० ६ अ० ।

अत्रोदाहरणम्—(‘अलियवयण’ शब्दे प्रथमभागे ७७३ पृष्ठे) (कारणं सति मृपावादं वदेदिति ‘मुसेवएस’ शब्दे वच्यते)

मुसावायवचित्तिय-मृपावादप्रत्ययिक-पुं० । मृपावाद आत्मप-
 गोभयार्थमलीकवचनं तदेव प्रत्ययः कारणं यस्य दण्ड-
 स्य स तथा । स० १३ सम० । आत्मार्थं परेषां वा ना-
 यकादीनामर्थाय यो मृपा वदति तस्मिन् क्रियास्थाने, नपुं० ।
 प्रव० १२१ द्वार । आतु० । (‘मुसादण्ड’ शब्दे सूत्रे दर्शितम्)

मुसावायवाय-मृपावादवाद-पुं० । मृपावादसत्के विकथने,
 “ मुसावायस्स वाये वयमाणे कण्ठस्स पत्थारं भवइ ” मृपा-
 वादस्य सत्के, वादे-विकथने, वाचां वा वदति साधौ प्रायश्चि-
 त्तप्रस्तारो भवतीति । स्या० ६ टा० ।

मुसावायविरइ-मृपावादविरति-स्त्री० । सर्वस्मान्मृपावादाद्
 विरतौ, महा० । “अलियवयणस्स विरइ सावजं सच्चमवि न
 भासिज्जा ” महा० १ चू० ।

मुसावायवेरमण-मृपावादविरमण-न० । अलीकवचनाच्चिबृत्तौ,
 अहावेर दोन्ने भंते ! महव्वए मुसावायाओ वेरमणं, सर्वं
 भंते ! मुसावायं पच्चक्खामि, से कोहा वा लोहा वा भ-
 या वा हामा वा नेव मयं पुंसं वएज्जा नेवनेहिं मुसं वाया-
 वेज्जा, मुमं वायंते वि अन्ने न ममणुजाणामि जावज्जीवाए
 तिविहं तिविहणं मणणं वायाए काएणं न करेमि न का-
 र्वेमि कणंते पि अन्नं न ममणुजाणामि, तस्स भंते ! पडिक-
 मामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वामिगमि । दूचे भंते !

महव्वए उवड्डिओ मि सव्वाओ मुसावायाओ वेरमणं २ ।
 (सूत्र-४)

अथापरस्मिन् द्वितीये भदन्त ! महाव्रतं मृपावादाद्विरम-
 णं, सर्वं भदन्त ! मृपावादं प्रत्याख्यामीति पूर्ववत्, तद्यथा-
 क्रोधाद्वा लोभाद्वैत्येननाद्यन्तग्रहणान्मानमायापरिग्रहः भ-
 याद्वा हास्याद्वैत्येन तु प्रेमद्वेषकलाहाभ्याख्यानादिपरिग्रहः ।
 (एव सयं मुसं वदेज्ज त्ति) नैव स्वयं मृपा वदामि, नैवान्यैर्मृपा
 वादयामि, मृपा वदतोऽप्यन्यान् समनुजानामीत्येतत् याव-
 जीवमित्यादि च भावार्थमधिकृत्य पूर्ववत् । दश० ४ अ० ।
 (मुसावायशब्दे चतुर्विधोऽयं व्याख्यातः) (स्थूलान् मृ-
 पावादाद् विरमणं द्वितीयमणुव्रतम् ‘अलियवयण’ शब्दे प्र-
 थमभागे ७७३ पृष्ठे गतम्) एतद्व्रतफलं विश्वासयशःस्वा-
 र्थसिद्धिप्रियाऽऽदेयाऽमोघवचनतादि, यथा—

“सव्वा उ मंतजंगा, सिज्झंती धम्मअन्थकामा य ।

सच्चेण परिग्गहिया, रोगा सोगा य नस्संति ॥ १ ॥

सच्चं जसस्स मूलं, सच्चं विस्सासकारणं परमं ।

सच्चं सग्गहारं सच्चं सिद्धीइ सोपाणं ॥ २ ॥”

एतदग्रहणेऽतिचरणे च वैपरीत्येन फलम्—

“जं जं वच्चइ जाइ, अप्पिअवाई तहिं तहिं होइ ।

न सुणइ सुहे सुसेइ, सुणइ अ सोअव्वण सदे ॥ १ ॥

दुग्गंधो पूइमुहो, अण्णिद्वयणो अ फरुमवयणो अ ।

जडण्डमूअमम्मण-अलिअवयणजंणो दासा ॥ २ ॥”

इहलोए च्चिअ जीवा, जीहाछिअं वहं च वंधं वा ।

अयसं धणनासं वा, पावती अलियवयणाओ ॥ ३ ॥”

इत्यादि ॥ २६ ॥ ध० २ अधि० । पञ्चा० । आ० ।

अथ द्वितीयव्रतस्य तान् (अतिचारान्) आह—

असौ द्विधाऽणुस्थूलाभ्यां, तत्राद्यः प्रचलादितः ।

द्वितीयः क्रोधलोभादे-भिथ्याभाषा द्वितीयके ॥४६॥

द्वितीयके—मृपावादविरतिरूपेऽसावतिचारः, अणुस्थूल-
 आभ्याम्-सूक्ष्मवादाभ्यां, प्रकाराभ्यां, द्विधा-द्विप्रकारे, भवती-
 ति शेषः । तत्र—आद्यः सूक्ष्मः, प्रचलादितो निद्राविशेषादेभि-
 थ्याभाषा-असत्यभाषणं भवति, यथा-प्रचलसि किं दिवा ?
 इत्यादि चोदितः प्राह-नाहं प्रचलामि इत्यादि । क्रोधादिः—
 क्रोधलोभाहास्यभयैर्भिथ्याभाषा द्वितीयो वादरः परिणाम-
 भेदाद्भवतीति, यतः पञ्चवस्तुके-“ विइअंमि मुसावाए, सो
 सुहुमा वायरो अ णायवो । पयलाइ होइ पढमो, कोहाद्-
 भिभासणं विइअं ॥ ६५६ ॥ ” ध० ३ अधि० ।

द्वितीयं व्रतमुच्यते—

थूलगमुसावायं समणोवासओ पच्चक्खाइ, से य मुसा-
 वाए पंचविहे पन्नत्ते, तं जहा-कन्नालीए गवालीए भोमा-
 लीए नासावहारे कूडसक्खि(त्ते)जे । थूलगमुसावायवेरमण-
 स्स समणोवासएणं इमे पंच अइयारा जाणियव्वा ण भा-
 सियव्वा । तं जहा-महम्मक्खणो रहम्मक्खणो सदा-
 रमंतंभे मोसुवएसे कूडलेहकरणे ॥ २ ॥

मृपावादा हि द्विविधः—स्थूलः, सूक्ष्मश्च । तत्र परिस्थू-
 लवस्तुविषयोऽतिदुष्टविवक्षासमुद्भवः स्थूलो, विपरोतस्त्व-
 तरः । तत्र—स्थूल एव स्थूलकः स चासौ मृपावादश्चेति

समाप्तः, तं श्रमणोपासकः प्रत्याख्यातीति पूर्ववत्, स च मुसावादः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः-पञ्चप्रकारः प्ररूपितः, तीर्थकरणधरैः, तद्यथेयुदाहरणोपन्यासार्थः, कन्याविषयमनृतम्-अभिन्नकन्याकामेव भिन्नकन्याकां वक्ति, विपर्ययो वा, एवं गवानृतम्-अल्पक्षीरामेव गां बहुक्षीरां वक्ति, विपर्ययो वा, एवं भूम्यनृतम्-परसत्कामवात्मसत्कां वक्ति, व्यवहारे वा निष्पुक्राऽनाभवद्व्यवहारस्यैव कस्यचिद्भागाद्यभिभूता वक्ति-अस्येयमाभवतीति । न्यस्यते-निलिप्यत इति न्यासः-रूप्यकाद्यर्पणं, तस्यापहरणं न्यासापहारः । अदत्तादानरूपत्वादस्य कथं मुसावादत्वमिति ? उच्यते-अपलपतो मुसावाद इति । कूटसाक्षित्वम् उत्कोचमात्सर्याद्यभिभूतः प्रमाणीकृतः, सन् कूटं वक्ति, अविधवाद्यनृतस्यात्रैवान्तर्भावो वेदितव्यः । मुसावादे के दोसा ? अकज्जंते वा के गुणा ?, तत्थ दोसा, कण्णं चैव अकण्णं भण्णं भोगंतरायदोसा, पटुट्ठा वा आतघातं करेज्ज, कारवेज्ज वा, एवं सेसेसु वि भाणि-यव्वा । एसावहारे य पुरोहितोदाहरणम्-सो जधा एमो-कारं गुणे उदाहरणं-कौकणगसावगो मणुस्सेण भणितो, घोडण एसांते आहणहिं त्ति, तेण आहतो मतो य, करणंणीतो पुच्छितो-को ते सक्खी ?, घोडगसामिण्ण भणियं, एतस्स पुत्तो मे सक्खी, तेण दाण्ण भणितं-सच्चमेतं ति, तुट्ठा पूजितो सो, लोणेण य पसेसितो, एवमादिया गुणा मुसावादवेरणे । इदं चातिचाररहितमनुपालनीयम् । तथा चाह-(शूलगमुसावादवेरणस्स) व्याख्या-स्थूलकमुसावादविरमणस्य श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचाराः ज्ञातव्याः क्षर्परिज्ञया, न समाचरितव्याः । तद्यथेति पूर्ववत्, सहसा-अनालोच्य, अभ्याख्यानं सहसाऽभ्याख्यानम्, अभिशंसनम्-असदध्यारोपणं, तद्यथा-चौरस्त्वं पारदारिको वेत्यादि । रहः-एकान्तः, तत्र भवं रहस्यं, तेन तस्मिन् वा अभ्याख्यानं रहस्याभ्याख्यानम्, एतदुक्तं भवति-एकान्ते मन्त्रयमाणं वक्ति-एते हीदं चेदं च राजापकारित्वादि मन्त्रयन्ति । स्वदारे मन्त्रभेदः स्वदारमन्त्रभेदः-स्वदारमन्त्र (भेद) प्रकाशनं-स्वकलत्रविश्रब्धविशिष्टवस्थामन्त्रितान्यकथनमित्यर्थः, कूटम्-असदभूतं, लिख्यत इति लेखः, तस्य करणं-क्रिया कूटलेखक्रिया-कूटलेखकरणम्, अन्यमुद्राक्षरविश्वस्वरूपलेखकरणमित्यर्थः । एतानि समाचरन्तिचरन्ति द्वितीयाणुव्रतमिति । तत्रापायाः प्रदर्श्यन्ते-सहस्रभक्खाणं खलपुरिसो सुणेज्जा सो वा इतरो वा मारिज्जेज्ज वा, एवं गुणा, वेसि त्ति भण्णं अण्णाणं तं वा विरोधेज्जा, एवं रहस्सभक्खाणंऽवि । सदारमंतभेदे जो अण्णो भज्जाए सद्धिं जाणि रहस्से बोद्धिताणि ताणि अण्णे-सिं पगांसेति । पच्छा सा लज्जिता अण्णाणं परं वा मारेज्जा । तत्थ उदाहरणम्-मथुरावाणिगो दिसीयत्ताए गतो, भजा सो जाधे ए एति ताधे वारसमे वरिसे अण्णेण समं घडिता। सो आगतो, रात्ति अन्नायेवेसेण कण्णडियत्तणेण पवि-सति, ताणं तद्विवसं पगतं, कण्णडिओ य मग्गति, तीए य वहितव्वगं खज्जगादि, ताधे णियगपतिं वाहेति, अण्णातचज्जाए ताधे पुणरवि गंतुं महता रिद्धिए आगतो सयणाणं समं मिलिता, परोवदेसेण वयस्साणं सव्वं कधेति, ताए अण्णा मारितो । आ० ६ अ० । (अत्रत्यमन्यद् 'मोसोवपस' शब्दे वच्यते)

अथ द्वितीयं संवरद्वारं मुसावादविरत्यात्मकम्-

जंजू ! वितियं च सच्चवयणं मुदं सुचियं सिवं सुजायं सुभामियं सुव्वयं सुकहियं सुदिदं सुपतिद्वियं सुपतिद्वियजं सुसंजमियवयणवुडं सुरवरनरवसभपवग्गलवगसुविहियज-णवहुमयं परमसाहुधम्मचरणं तवनियमपरिग्गहियं सुगति पहेदसियं च लोमुत्तमं वयमिदं विज्जाहरगणगमणविज्जा-ण माहणं सग्गमग्गमिद्धिपहेदसियं अवितहं तं सच्चं उज्जुयं अकुडिलं भूयत्थं अत्थतो विसुदं उज्जायकरं पभासकं भवति, सव्वभावाणं जीवलोके अविसंवादि, जहत्थमधुरं पच्चक्खं देवयं व जं तं अच्छेकरकरं अवत्थंतेरसु बहु-एसु माणुमाणं सच्चेण महासमुद्धमज्जे वि मूढाऽणिया वि-पोया सच्चेण य उदगसंभमंमि वि न वुज्झति न य मरंति थाहं ते लभंति । सच्चेण य अगणिसंभमंमि वि न डज्झंति, उज्जुगा मणूमा सच्चेण य तत्तेल्लतउलाहसीम-काइं छिवंति धरंति न य डज्झंति, मणूमा पव्वयकडका-हिं मुच्चंति न य मरंति । सच्चेण य परिग्गहिया असिपं-जरगया समराओ वि णिइंति । अण्णहा य सच्चवादी व-हवंधभिओगवेरधारेहिं पमुच्चंति य अमित्तमज्झाहिं निइंति अण्णहा य सच्चवादी सादिव्वाणि य देवयाओ करंति म-च्चवयणे रताणं । तं सच्चं भगवं तित्थगरसुभामियं द-सविहं चोदसपुव्वीहिं पाहुडत्थविदितं महरिसीण य सम-यप्पदिणं देविंदनरिंदभासियत्थं वेमाणियसाहियं मह-त्थं मंतोसहिविज्जासाहणत्थं चारणगणसमणसिद्धविज्ज मणुयगणाणं वंदणिज्जं अमरगणाणं च अच्छणिज्जं असुरगणाणं च पूयणिज्जं अणेगपासंडिपरिग्गहियं जं तं लोकम्मि सारभूयं गंभीरतरं महासमुद्धाओ धिरतरं मेरु-पव्वयाओ सोमतरं चंदमंडलाओ दित्तरं खरमंडलाओ विमलतरं सरयनहतलाओ सुरभितरं गंधमायणाओ जं वि य लोणंमि अपरिसेसा मंता जोगा जवा य विज्जा य जंभका य अत्थाणि य सत्थाऽणि य सिक्खाओ य आग-मा य सव्वाइं वि ताइं सच्चं पडिडियाइं । सच्चं पि य संजमस्स उवरोहकारकं किंचि न वत्तव्वं, हिंसाभावजसं-पउत्तं भेयधिकहकारकं अणत्थवायकलहकारकं अणजं अववायविवायसंपउत्तं वेलंवं ओजधेज्जवहुलं निल्लजं लो-यगरहणिज्जं दुदिदं दृस्सुयं अणुणियं अण्णो धवणा परेसु निंदा, न तं सि मेहावी, ण तं सि धम्मो, न तं सि पिय-धम्मो, न तं कुलीणो, न तं सि दाणपती, न तं सि सूरुो न तं सि पडिरूवो, न तं सि लट्ठो, न पंडिओ, न वहस्सुओ, न वि य तं तवस्सी, ण याऽवि परलोगनिच्छियमती सि, म-व्वकालं जातिकुलरूववाहिरंगेण वाऽवि जं हाइ वज्जणिज्जं दुहओ उवचारमतिकंतं एवंविहं सच्चं पि न वत्तव्वं ।

अथ कीदृशम् तत्—

अहं कस्मिन् पुण्यं सत्त्वं तु भासियच्च ? जं तं दृष्ट्वे-
हिं पञ्चवेहि य गुणेहिं कम्महिं बहुविहेहिं सिप्पेहिं आ-
गमेहि य नामक्खायनिवात्रावसम्गतद्वियसमाससंधिपदहे-
उजोगियउणादिकिरियाविहाणधातुसरविभत्तिवन्नजुत्तं ति-
कल्लं दसविहं पि सत्त्वं जह भणियं तह य कम्पुणा
होइ दुवालसविहा होइ भासा, वयणं पि य होइ सोलसवियं,
एवं अरहंतमणुत्तायं समिक्खियं संजएण कालंमि य व-
त्तव्वं । (सूत्र-२४)

‘ जंबू ’ इत्यादि-तत्र जम्बूगति शिष्यामन्त्रणम्, (विद्यं
च त्ति) द्वितीयं पुनः संवरद्वारम्, सत्यवचनम्—सद्भवो-
मुनिभ्यो, गुणेभ्यः, पदार्थेभ्यो वा, हितं सत्यम् । आह च-
“ सत्त्वं हियं सयामिह, संतो मुण्यो गुणा पयन्था वा ”
तच्च तद्वचनं सत्यवचनम्, एतदेव स्तुवन्नाह—शुद्धम्—नि-
र्दोषम्, अत एव शुचिकं-पवित्रम्, शिवं—शिवहेतुः, सुजा-
तं—शुभविचक्षात्पन्नम्, अत एव—शुभापितं—शोभनव्यक्तवाग्-
रूपं, शुभाश्रितम्, सुखाश्रितं; सुधासितं वा, सुव्रतम्—शोभन-
नियमरूपं, शोभनो नाम मध्यस्थः कथः [कथितं] प्रतिपादको
[प्रतिपादयितव्यं] यस्य तत्सुकथितं, सुदृष्टम् अतीन्द्रि-
यार्थदर्शिभिः, दृढमपवर्गादिहेतुतयोपलब्धं, सुप्रतिष्ठितं—स-
मस्तप्रमाणैरुपपादितं, सुप्रतिष्ठितयशः—अध्याहृतख्यातिकं,
(सुसंजमियवयणवुडयं ति) सुसंयमितवचनैः—सुनियन्त्रि-
तवचनैरुक्तं यत्तत्तथा, सुरवराणां—नगवृषभाणां (पवरव-
लवग ति) प्रवरवलवतां सुविहितजनस्य च बहुमतं—स-
म्मतं यत्तत्तथा, परमसाधूनां—नैष्ठिकमुनीनाम्, धर्मच-
रणम्—धर्माभ्युपगमं यत्तत्तथा, तपोनियमाभ्यां परिगृहीत-
म्—अङ्गीकृतं यत्तत्तथा, तपोनियमौ सत्यवादिन एव स्या-
तां नापरस्येति भावः, सुगतिपथदेशकं च, लोकोत्तमं वृत्त-
मिदमिति व्यक्तम् । विद्याधरगगनगमनविद्यानां साधनं नास-
त्यवादिनस्ताः सिध्यन्तीति भावः । स्वर्गमार्गस्य—सिद्धिप-
थस्य च, देशकं—प्रवक्तव्यं यत्तत्तथा, अविनयम्—विनय-
रहितम्, (तं सत्त्वं उज्जुगं ति) सत्याभिधानं यद् द्वितीयं
संवरद्वारमभिहितं, तद्वज्रकम् ऋजुभावप्रवर्तितत्वात्, तथा-
अकुटिलम्—अकुटिलस्वरूपत्वात्, भूतः—सद्भूतोऽर्थः—
अभिधेयो यस्य तद् भूतार्थम्, अर्थतः—प्रयोजनतो, विशुद्धं-
निर्दोषं, प्रयोजनापन्नमिति भावः, उद्योतकरं—प्रकाशकारि,
कथम् ?—यतः प्रभाषकं—प्रतिपादकं भवति, केषां कस्मिन्नि-
त्याह—सर्वभावानां जीवलोकं—जीवाधारं क्षेत्रं, प्रभाषक-
मिति विशिष्टं, अविस्वादि-अव्यभिचारि, यथार्थमिति
कृत्वा, मधुरं—कामलं यथार्थमधुरं, प्रत्यक्षं देवतमिव देवतैव
यत्तद्, आश्चर्यकारकं—चित्तविस्मयकरकार्यकारकं, तर्दादृशं,
केषु केषामिति ? आह—अवस्थान्तरेषु—अवस्थाविशेषेषु,
बहुषु मनुष्याणां, यदाह—

“ सत्येनाग्निर्भवेच्छीतो, गाधं धत्तेऽम्बु सत्यतः ।

नासिश्छिनत्ति सत्येन, सत्याद्रज्जुयते फणी ॥ १ ॥ ”

एतदेवाह—सत्येन हेतुना महासमुद्रमध्ये तिष्ठन्ति

निमज्जन्ति, (मूढाऽणया वि त्ति) मूढं नियत-

दिग्गमनाप्रत्ययम् (अणियं ति) अग्रम्—तुण्डम्, अ-
नीकं वा—तत्प्रवर्तकं जनसैन्यं येषां ते तथा, तेऽपि, पोता-
योधिस्थाः, तथा सत्येन च उदकसम्भ्रमेऽपि—सम्भ्रमका-
रणत्वादुदकस्रवः उदकसम्भ्रमस्तत्रापि (न बुद्धि इ ति)
वचनपरिणामान्नोहन्ते—नप्लाव्यन्ते, न च म्रियन्ते, स्तां
च—गाधं च ते लभन्ते, सत्येन चाग्निसम्भ्रमेऽपि—प्रदीप-
नकेऽपि; न दहन्ते, ऋजुका—आर्जवोपेताः, मनुष्या—नराः
सत्येन च तप्तनैलत्र पुलोहसीसकानि प्रतीतानि (छिन्वन्ति त्ति)
धुपन्ति—धारयन्ति, हस्ताङ्गुलिभिरिति गम्यते, न च दहन्ते
मनुष्याः, पर्वतकटकात्—पर्वतैकदेशाद् विमुच्यन्ते न च
म्रियन्ते, सत्येन च परिग्रहीता युक्ता इत्यर्थः, अस्मिन्ने-
शक्तिपञ्जरं गताः, स्रष्टृशक्तिव्यग्रकरिपुपुरुषवेष्टिता इत्यर्थः,
सम्रादपि—रणादपि, (निति त्ति) निर्यान्ति—निर्गच्छन्ति,
अनघाश्च—अक्षतशरीरा इत्यर्थः, के इत्याह—सत्यवादिनः—
सत्यप्रतिज्ञाः, वधवन्धाभियोगवैरघोरेभ्यः—ताडनसंयमनव-
लात्कारघोरशास्त्रेभ्यः प्रमुच्यन्ते, अमित्रमध्यात् शत्रुमध्या-
न्निर्यान्ति, अनघाश्च निर्दोषाः सत्यवादिनः, साद्व्यानि च-
सांनिध्यानि च, देवताः कुर्वन्ति—सत्यवचनरतानाम् । आह च—
“ प्रियं सत्यं वाक्यं हरति हृदयं कस्य न जने ?,
गिरं सत्यां लोकः प्रतिपदमिमामर्थयति च ।

सुराः सत्याद्वाक्याद्ददति मुदिताः कामिकफल-

मतः सत्याद्वाक्याद् व्रतमभिमतं नास्ति भुवने ॥ १ ॥ ”

(तमिति) यस्मादेवं तस्मान्सत्यं द्वितीयं महा-
व्रतं भगवद्—भट्टारकं, तीर्थकरशुभापितम् जिनैः सु-
पूज्यं दशविधं—दशप्रकारं, जनपदसम्मतसत्यादिभेदेन
दशवैकालिकादिप्रसिद्धं, चतुर्दशपूर्विभिः प्राभृताथैवदि-
तं—पूर्वगतांशविशेषाभिधेयतया ज्ञातं महर्षीणां च, समयेन-
सिद्धान्तेन, (पदं त्ति) प्रदत्तं समयप्रतिज्ञा वा—समाचारा-
भ्युपगमः । पाठान्तरे—(महारिसिसमयपद्मचिह्नं ति) मह-
र्षिभिः, समयप्रतिज्ञा—सिद्धान्ताभ्युपगमः, समाचाराभ्युप-
गमो वेति चरितं यत्तत्तथा, देवेन्द्रनरेन्द्रैर्भाषितः—जनानामु-
क्ताऽर्थः—पुरुषार्थस्तत्साध्यो धर्मादिर्धर्मस्य तत्तथा । अथवा—दे-
वेन्द्रनरेन्द्राणां भासितः—प्रतिभासितोऽर्थः—प्रयोजनं यस्य
तत्तथा । अथवा—देवेन्द्रादीनां भाषिताः, अर्थो—जीवादयो जि-
नवचनरूपेण येन तत्तथा, तथा वैमानिकानां साधितं प्रतिपा-
दितमुपादेयतया जिनादिभिर्यत्तत्तथा, वैमानिकैर्वा साधितं-
कृतमासेवितं, समर्थितं वा यत्तत्तथा, महार्थं—महाप्रयोजनम्,
एतदेवाह—मन्त्रौपधिबिद्यानां साधनमर्थः—प्रयोजनं यस्य
तद्विना तस्याभावात्तत्तथा, तथा चारणगणानां—विद्या-
चारणादिवृन्दानां, श्रमणानां च सिद्धाः विद्या आकाशग-
मनवैक्रियकरणादिप्रयोजना यस्मात्तत्तथा, मनुजगणानां च
वन्दनीयं—स्तुत्यम्, श्रमणगणानां चार्चनीयं—पूज्यम्, असुर-
गणानां च पूजनीयम्, अनेकपाखण्डपरिगृहीतं नानावि-
धव्रतिभिरङ्गीकृतं यत्तत्, लोके सारभूतं, गम्भीरतरं—महासमु-
द्रादतिशयेनालोभ्यन्वात् स्थिरतरकं—मेरुपर्वतात् अचलि-
तत्वेन, सौम्यतरं—चन्द्रमण्डलात्, अतिशयेन सन्तापोपश-
महेतुत्वात्, दीप्ततरं—सूरमण्डलात्, यथावद्वस्तुप्रकाशनात् ।
तेजस्विनां चात्यन्तानभिभवनीयत्वात्, विमलतरं—शरभ-
स्तलादतिनिर्दोषत्वात्, सुरभितरमिव सुरभितरं, गन्धमाद-

नाद्-गजदन्तकगिरिविशेषात्, सहृदयानामतीव हृदयाव-
र्जकत्वात्, येऽपि च लोकेऽपरिशेषा—निःशेषा, मन्त्राः—
हरिलेखमपिमन्त्रादयः, योगाः—वशीकरणादिप्रयोजनाः, द्र-
व्यसंयोगाः, जपाश्च-मन्त्रविद्याजपनानि, विद्याश्च-प्रज्ञप्त्या-
दिकाः, जृम्भकाश्च-तिर्यग्लोकवासिनो देवविशेषाः, अस्त्रा-
णि च-नागचादीनि ज्ञेययुधानि, सामान्यानि वा, शा-
स्त्राणि च-अर्थशास्त्रादीनि, शस्त्राणि वा-खड्गादीनि, अज्ञेय-
युधानि, शिक्ताश्च-कलाग्रहणानि, आगमाश्च-सिद्धान्ताः,
सर्वाण्यपि नानि सत्ये प्रतिष्ठितानि, असत्यवादिनां न केऽपि
मन्त्रादयोऽर्थाः स्वसाध्यसाधकाः प्रायो भवन्तीति भावः,
तथा-सत्यमपि सद्गतार्थमात्रतया संयमस्योपरोधकारकं
बाधकं किञ्चिद् अल्पमपि न वक्तव्यं, किरूपं तदित्याह-हिं-
सया-जीववधेन, सावधेन च पापेन, आलापादिना सम्प्रयुक्तं
यत्तत्तथा, आह च-

तद्वच काणं काणि त्ति, पंडगं पंडग त्ति य ।

वाहियं वा वि रोगि त्ति, तेणं चोरि त्ति नो वण ॥ १ ॥

भेदः—चारित्र्यभेदस्तत्कारिका, विकथाः—सत्तादिकथाः, तत्कार-
कं यत्तत्तथा, तथा अनर्थवादे—निष्प्रयोजनो जल्पः, कलहश्च-
कलितः, तत्कारकं यत्तत्तथा, अनार्यम्—अनार्यप्रयुक्तम्, अन्याय्यं
च अन्यायोपेतम्, अपवादः—परदूषणाभिधानं, विवादो विप्र-
तिपत्तिस्तत्सम्प्रयुक्तं यत्तत्तथा, बेलम्बं—परेषां विडम्बनकारि,
आज्ञा—बलं, धैर्यं च—धृष्टता, ताभ्यां, बहुलं, प्रचुरमोजोधै-
र्यबहुलं, निर्लज्जम्—अपतलज्जं, लोकगर्हणीयं—लोकनिन्द्यं,
दुर्दृष्टम्—असम्यगोक्तितं, दुःश्रुतम्—असम्यगाकर्णितं, दुर्मु-
णितम्—असम्यग्ज्ञातम्, आत्मनः स्तावना—स्तुतिः, परेषां
निन्दा—गर्हा, निन्दामेवाह—(नसि त्ति) नासि—न भवसि,
त्वमिति गम्यते, मेधावी—अपूर्वश्रुतदृष्टग्रहणशक्तियुतः, तथा
न त्वमसि, धन्यो—धनं लब्ध्वा, तथा नासि—न भवसि,
प्रियधर्म्मा—धर्मप्रियः, तथा न त्वं कुलीनः—कुलजातः,
तथा न असि—न भवसि दानपतिः दानदातेत्यर्थः, तथा न
त्वमसि सू(शू)रः—चारभटः, तथा न त्वमसि—न भवसि प्र-
तिरूपो—रूपवान्, न त्वमसि लष्टः—सौभाग्यवान्, न परिण-
तो—बुद्धिमान्, न बहुश्रुतः—आकर्णिताधीतबहुशास्त्रः, ब-
हुसुतो वा—बहुपुत्रो बहुशिष्यो वा, नापि च त्वं तप-
स्वी—ज्ञपकः, न चापि परलोकविषये निश्चिता—निःसंशया
मतिरस्येति परलोकनिश्चितमतिः, असि—भवसि, सर्वका-
लम्—आजन्मापीति, किं बहुनोक्तेन ?, वर्जनीयं—परिहर्त्तव्यं,
तदेवंविधं सत्यमपि न वक्तव्यमिति वाक्यार्थः । तत्र जा-
तिः—मातृकः पक्षः, कुलं—पैतृकः पक्षः, रूपम्—आकृतिः,
व्याधिः—चिरस्थाता कुष्टादिः, रोगः—शीघ्रतरघाती ज्वरा-
दिः, वा—विकल्पे, अपि—समुच्चये, (दुहितं ति) द्रोहवत्
पाठान्तरेण—“दुहश्चो ति” द्रव्यतो भावतश्च । उपचारं—
पूजाम्, उपकारं वा अतिक्रान्तम्, एवंविधं तु—एवंप्रकारं,
पुनः सत्यमपि—सद्गततामात्रेण आस्तामसत्यं, न वक्त-
व्यं—न वाच्यम्, (अथ केरिसंगं ति) अथशब्दः परिप्रश्ने,
कीदृशकं—किंविधम्—(पुणर्दं ति) इह पुनरपि पूर्ववाक्या-

थापेक्षयोत्तरवाक्यार्थस्य विशेषघातनार्थः, (आहं ति)
वाक्यालंकारार्थः, (सत्त्वं तु त्ति) सत्यमपि भाषितव्यं,
वक्तव्यं, यत्तद् द्रव्यैः—त्रिकालानुगतिलक्षणेः पुद्गलादिभि-
र्वस्तुभिः, पर्यायेश्च—नवपुराणादिभिः, क्रमवर्तिभिर्धर्मैः,
गुणैः—वर्णादिभिः सह भाविभिर्धर्मैरेव, कर्मभिः—क-
र्मादिव्यापारैः, बहुविधैः, शिल्पैः—साचार्यकैश्चित्रकर्मा-
दिभिः क्रियाविशेषैः, आगमैश्च सिद्धान्तार्थयुक्तमिति स-
म्बन्धः कार्यः, युक्तशब्दस्योत्तरत्र समस्तनिर्देशोऽपि प्राक-
तशीलवशाद् द्रव्यादियुक्तत्वं वचनस्य तदभिधायकत्वाद्,
अथवा—द्रव्यादिषु विषये द्रव्यादिगोचरमित्यर्थः । तथा
'नामाख्यातनिपातोपसर्गतद्वितसमाससम्बिधपदहेतुयोगिको
णादिक्रियाविधानधातुस्वरविभक्तिदण्युक्तम्' इति—(अ-
स्य व्याख्या) तत्र नामेति पदशब्दसम्बन्धाग्रामपदमेवमु-
त्तरत्रापि, तच्चाव्युत्पन्नतरभेदाद् द्विधा । तत्र व्युत्पन्नम्—
देवदत्तादि, अव्युत्पन्नम् डित्थल्यादि, आख्यातपदं—
साध्यक्रियापदं, यथा—अकरोत्, करोति, करिष्यति, तत्तद-
र्थघातनाय तेषु तेषु स्थानेषु निपतन्तीति निपाताः तत्प-
दं निपातपदं, यथा—च वा खलित्यादि, उपसृज्यन्ते—धा-
तुसमीपे नियुज्यन्ते इत्युपसर्गास्तद्वृत्तं पदमुपसर्गपदम्—प्रपरा
अप इत्यादिवत्, तस्मै हितं तद्वित्तमित्याद्यर्थाभिधायका ये
प्रत्ययास्ते तद्धिताः, तदन्तं पदं तद्धितपदं, यथा—गोभ्यो हि-
तो गव्यो देशः, नाभेरपत्यं नाभेय इत्यादि, समासपदं—
पदानामेकीकरणरूपः, तत्पुरुषादिः, तत्पदं—समासपदं,
यथा—राजपुरुषः इत्यादि, सन्धिः—सन्निकर्षः, तच्च तत् पदं,
यथा—दधीदं, तद्यथेत्यादि, तथा हेतुः—साध्याविनाभूतत्व-
लक्षणो, यथा—अनित्यः शब्दः कृतकत्वादिति, यौगिकं—य-
देतेषामेव द्वयादिसंयोगवत्, यथा—उपकरोति सेनयाऽभिया-
ति अभिषेणयतीत्यादि, तथा—उणादि—उणप्रभृतिप्रत्ययान्तं
पदं, यथा—आशु, स्वादु, तथा—क्रियाविधानं—सिद्धक्रिया-
विधिः, काऽन्तप्रत्ययान्त [कृतप्रत्ययान्त] पदविधिरित्यर्थः,
यथा—पाचकः पाक इत्यादि, तथा—धातवो—भवादयः क्रि-
याप्रतिपादकाः, स्वरा—अकारादयः, पङ्जादयो वा सप्त,
कच्चिद्रसा इति पाठः, तत्र रसाः—शृङ्गारादयो नव, यथा—

“शृङ्गारहास्यकरुणा, रौद्रवीरभयानकाः ।

वीरभन्साद्भुतशान्ताश्च, नव नाट्ये रसाः स्मृताः ॥१॥”

विभक्तयः—प्रथमाद्याः सप्त, वर्णाः—ककारादिव्यञ्जनानि, ए-
भिर्युक्तं यत्तत्तथा, अथ सत्यं भेदत आह—त्रैकाल्यं—त्रिकालवि-
षयं दशविधमपि सत्यं भवतीति योगः, दशविधत्वं च सत्य-
स्य जनपदसम्मतसत्यादिभेदात्, आह च—

“जणवय १, संयम २ उचणा ३, नाम ४ रूचं ५ पडुच्च सच्चं य ६ ।

ववहार ७ भाव ८ जोग ९, दसमे श्रावम्मसच्चे य १० ॥१॥” इति ।
जनपदसत्यं यथा—उदकार्थं कोङ्कणादिदेशरूढ्या पय इति
वचनं, संमतसत्यं यथा—समानोऽपि पङ्कसम्भवे गोपालादी-
नामपि सम्मतत्वेनागविन्दमेव पङ्कजमुच्यते, न कुवलथादीति
स्थापनासत्यं—जिनप्रतिमादिषु जिनादिव्यपदेशः, नामस-
त्यं यथा—कुलमवर्द्धयन्नपि कुलवर्धन इत्युच्यते, रूपसत्यं य-
था—भावतोऽश्रमणोऽपि तद्रूपधारी श्रमण इत्युच्यते, प्रती-
तसत्यं यथा—अनामिका कर्तिष्ठिकां प्रतीत्य दीर्घेत्युच्यते,
सैव मध्यमां प्रतीत्य दृष्ट्वेति, व्यवहारसत्यं यथा—गिरिग-

तद्व्यादिषु दृष्टमात्रेषु व्यवहारात् गिरिर्दृश्य इति, भावस-
न्यं यथा—सत्यपि पञ्चवर्णत्वे शुक्लत्वलक्षणभावोक्तत्वात्-
शुक्ला बलाकेति, योगसन्त्यं यथा—दण्डयोगादण्ड इत्यादि,
श्रौपम्यसन्त्यं यथा—समुद्रवन्नडाग इत्यादि, तथा—(जह भ-
लियं तह य कम्मुणा होइ ति) यथा—येन प्रकारेण, भणितं-
भणनक्रिया, दशविधसत्यं सद्भूतार्थतया भवति, तथा—
तेनैव प्रकारेण, कर्मणा वा, अक्षरलेखनादिक्रियया सद्भूता-
र्थज्ञापनेन सन्त्यं दशविधमेव भवतीति, अनन चेदमुक्तं भव-
ति—न केवलं सत्यार्थं वचनं वाच्यम्, हस्तादिकम्प्राप्यव्य-
भिचार्यर्थसूचकमेव कर्तव्यम्, उभयत्राप्यव्यभिचारितया प-
राध्यसनस्याकुटिलाध्यवसायस्य च तुल्यत्वादिति, तथा-
(दुवालसविहा य होइ भास ति) द्वादशविधा च भवति
भाषा, तथा च—

“ प्राकृतसंस्कृतभाषा, मागधपैशाचसौरसेनी च ।

पष्टोऽत्र भूरिभेदा, देशविशेषादपभ्रंशः ॥ १ ॥ ”

इयमेव षडविधा भाषा गद्यपद्यभेदेन भिद्यमाना द्वादशधा
भवतीति, तथा वचनमपि षोडशविधं भवति, तथाहि—

“ वयणित्यंशलिङ्गित्यंश, कालित्यंशतह परेकवचनचक्रं ११ ।

उवणीयाइचउक्कं १५, अज्झन्त्यं १६ चेव सोलसमं ॥ १ ॥ ”

तत्र वचनत्रयम्—एकवचनद्विवचनबहुवचनरूपं, यथा
वृत्तः, वृत्ता, वृत्ताः । लिङ्गविक्रम-स्त्रीपुंनपुंसकरूपम्, यथा-
कुमारी, वृत्तः, कुण्डम् । कालात्रिकम्—अतीतानागतवर्तमानका-
लरूपम्, यथा—अकरोत्, करिष्यति, करोति । प्रत्यक्षं यथा—अय-
म्, एषः । परेक्षं यथा—स्मा । तथा—उपनीतवचनम् गुणोपनय-
नरूपं, यथा—रूपवानयम् । अपनीतवचनं—गुणोपनयनरूपं,
यथा—दुःशीलोऽयम् । उपनीतापनीतवचनम्—यत्रैकं गुणमुप-
नीय गुणान्तरमपनीयते, यथा—रूपवानयं किं तु—दुःशीलः ।
विपर्ययेण तु अपनीतोपनीतवचनं, तद्यथा—दुःशीलोऽयं किं
तु रूपवान् । अध्यात्मवचनम्—अभिप्रेतमर्थं गोपयितुकामस्य
सहसा तस्यैव भणनमिति, (एवमिति) उक्तसत्यादिस्वरू-
पावधारणप्रकारेण अर्हदनुज्ञातं समीक्षितं, बुद्ध्या पर्यालो-
चितं, संयतन संयमवता, काले च अवसरे, वक्तव्यम्, न तु
जिनाननुज्ञातमपर्यालोचितमसंयतनाकालं चेति भावस्त ।
आह च—

“ बुद्धिर्निष्कृता, भावेज्जा उभयलोपपरिसुद्धं ।

सपरोभयाण जं खलु, न सव्वहा पीडजणं तु ॥ १ ॥ ”

एतदर्थमेव जिनशासननिमित्तदाह पञ्च भावनाः—

इमं च अलियपिसुणफरुमकट्टयचवलवयणपरिक्खण-
द्वयाए पावयणं भगवया मुकहियं अत्तहियं पेच्चा भावियं
आगममि भदं सुद्धं नेयाउयं अकुडिलं अणुत्तरं मव्वदुक्ख-
पावाणं विउममणं, तस्म इमा पंच भावणाओ वितियम्म
वयस्म अलियवयणम्म वेरमणपरिक्खणद्वयाए पढमं मो-
उण मव्वदुं परमदुं सुद्धं जाणुऊण न वेगियं न तुगियं
न चवलं न कट्टयं न फरुमं न साहसं न य परस्म पी-
लाकरं मावज्जं मच्चं च हियं च मियं च गाहमं च सुद्धं
संगयमकाहलं च मभिक्षित्तं संजतेण कालमि य वत्तव्वं

एवं अणुवीतिसमितिजोमण भाविओ भवति अंतरप्पा
संजयकरचरणनयणवयणो मूरो मच्चवज्जवसंपन्नो ।

‘ इमं च ’ त्यादि—इमं च प्रत्यक्षं प्रवचनमिति योगः, अ-
लीकम्—असद्भूतार्थं, पिशुने—परोक्षस्य परस्य दूषणाधिकर-
णरूपम्, परुपम्—अथाव्यभाषं, कटुकम्—अनिष्टार्थम्, चप-
लम्—उत्सुकतयाऽसमीक्षितम्, यद्वचनम्—वाक्यं, तस्य प-
रिक्खणलक्षणो योऽर्थस्तस्य भावस्तत्ता तस्यै च अलीकपि-
शुनपरुपकटुकचपलवचनपरिक्खणार्थतायै, प्रावचनम्—प्रव-
चनं, शासनमित्यर्थः, भगवता श्रीमन्महावीरेण सुपुं कथितं
सुकथितमित्यादि, ‘ पररक्खणद्वयाए ’ ति यावत् पूर्ववत् ।
नवरं द्वितीयस्य व्रतस्य—अलीकवचनस्येति विशेषः, (पढ-
मं ति) प्रथमं भावनावस्तु अनुविचिन्त्य समितियोंगलक्ष-
णम्, तच्चैवम्—श्रुत्वा—आकर्ण्य सहस्रसमीपं (संवरदुं ति)
संवरस्य—प्रस्तावेन मृपावादाविरतिलक्षणस्य, अर्थः—प्र-
योजनं, मोक्षलक्षणं प्रस्तुतसंवरार्थयनस्य वा अर्थः—अभि-
धेयः, संवरार्थस्तम्, श्रवणाच्च (परमदुं सुद्धं जाणुऊणं ति)
परमार्थ—हेयोपादेयवचनैर्दम्पर्यं सुपुं—सम्यक् ज्ञात्वा, न-
नैव, वेगितम्—वेगवत्, विकल्पव्याकुलतथैत्यर्थः, वक्तव्य-
मिति योगः । न त्वरितम्, वचनचापल्यतः, न कटुकम् अर्थतः,
न परुपं, वर्णतः, न साहसं साहसप्रधानमर्कितं वा, न च प-
रस्य जन्तोः पीडाकरं, सावद्यम्—सपापं यत्, वचनविधि निषे-
धतोऽभिधाय । साम्प्रतं विधित आह—सत्यं च—सद्भूतार्थं,
हितं च—पथ्यं, मितम्—परिमिताक्षरं, आहकं च—प्रतिपाद्य-
स्य धिवाक्षतार्थप्रतीतिजनकं, शुद्धम्—पूर्वोक्तवचनदोषरहितं
सङ्गतम्—उपपत्तिभिरव्याधितम्, अकाहलं च—अमन्मनाक्षरं,
समीक्षितम्—पूर्वं बुद्ध्या पर्यालोचितं, संयतेन—संयमवता,
काले च—अवसरे, वक्तव्यं, नान्यथा, एवम्—उक्तं भाष-
णप्रकारेण, (अणुवीइयसमितिजोमणं ति) अनुविचिन्त्य-
पर्यालोच्य, भाषणरूपा या समितिः—सम्यक्प्रवृत्तिः, सा
अनुविचिन्त्यसमितिः तथा योगः सम्बन्धः तद्वृत्तिं वा
व्यापारोऽनुविचिन्त्यसमिन्मिथयोगस्तं भाविता भवति, अ-
न्तरात्मा—जीवः, किंविध इत्याह—संयतकरचरणनयनवद-
नः शूरः सत्यार्जवसंपन्न इति प्रतीतिमिति ॥ १ ॥ प्रश्न० २
संव० द्वार ।

अहावरं दोच्चं महव्वयं पच्चखामि सव्वं मुसावायं व-
तिदोसं से कोहा वा लोहा वा भया वा हासा वा शेव सयं
मुमं भासिज्जा, शेवऽप्पेणं मुमं भासावेज्जा, अमं पि-
मुसं भामंतं ण समणुजाणेज्जा ति विहं ति विहेणं मणसा
वयसा कायसा, तस्म भंते ! पडिक्कमामि० जाव-वोसि-
रामि, तस्मिमाओ पंच भावणाओ भवंति, तत्थिमा
पढमा भावणा—अणुवीयिभामी से णिगंथं णो अणु-
वीयिभामी, केवली वूया०—अणुवीयिभामी मे निगंथं
समावज्जिज्जा मोसं वयणाए, अणुवीयिभामी मे णिगंथं
णो अणुवीयिभासि ति पढमा भावणा । अहावरा दुच्चा
भावणा—काहं परियाणइ से निगंथं नो कोहणे सिया, केव-
ली वूया—काहप्पत्ते कोहत्तं समावज्जा मोसं वयणाए,

कोहं परियाणइ से निग्गंथे न य कोहणे मिय ति दुच्चा भावणा । आचा० २ श्रु० ३ चू० ।

वितियं कोहो ण सेवियव्वो, कुट्टो चेडिक्कियो मण्णो अलियं भणेज्ज, पिसुणं भणेज्ज, फरुसं भणेज्ज, अलियं पिसुणं फरुसं भणेज्ज, कलहं करेज्जा, वेरं करेज्जा, विकहं करेज्जा, कलहं वेरं विकहं करेज्जा । सच्चं हणेज्ज, सीलं हणेज्ज, विणयं हणेज्ज, सच्चं सीलं विणयं हणेज्ज । वेसो हवेज्ज, वत्थुं भवेज्ज, गम्मो भवेज्ज, वेसो वत्थुं गम्मो भवेज्ज । एयं अन्नं च एवमादियं भणेज्ज । कोहऽग्गिसंपलितो तम्हा कोहो न सेवियव्वो, एवं खंतीइ भाविओ भवति अंतरप्पा संजयकरचरणनयणवयणो सूर्रो सच्चज्जवसंपन्नो । ततियं लोभो न सेवियव्वो, लुट्ठो लोलो भणेज्ज अलियं खेत्तस्स व वत्थुस्स व कतेण १, लुट्ठो लोलो भणेज्ज अलियं किचीए लोभस्स व कएण २, लुट्ठो लोलो भणेज्ज अलियं रिद्धीए व सोक्खस्स व कएण ३, लुट्ठो लोलो भणेज्ज अलियं भत्तस्स व पाणस्स व कएण ४, लुट्ठो लोलो भणेज्ज अलियं पीढस्स व फलगस्स व कएण ५, लुट्ठो लोलो भणेज्ज अलियं सेज्जाए व संधारगस्स व कएण ६, लुट्ठो लोलो भणेज्ज अलियं वत्थस्स व पत्तस्स व कएण ७, लुट्ठो लोलो भणेज्ज अलियं कंवलस्स व पायपुंळ्णस्स व कएण ८, लुट्ठो लोलो भणेज्ज अलियं सीसस्स व सिस्सीणीए व कएण ९, लुट्ठो लोलो भणेज्ज अलियं अन्नेसु य एवमादिसु बहुसु कारणमत्तेसु, लुट्ठो लोलो भणेज्ज अलियं तम्हा लोभो न सेवियव्वो, एवं मुत्तीए भाविओ भवति अंतरप्पा संजयकरचरणनयणवयणो सूर्रो सच्चज्जवसंपन्नो ।

(विड्यंति) द्वितीयं भावनावस्तु यन्कोधनिग्रहणम्, एतदेवाह—क्रोधा न सेवितव्यः, कस्मान्कारणादित्याह—कुट्टः—कुपितः, चारिडक्यं रौद्ररूपत्वं, सञ्ज्ञातमस्येति चारिडक्यतो मनुष्योऽलीकं भणोदित्यादि लुगमं, नवरं, वैरम्—अनुशयानुबन्धं, विकथां—परिवादरूपां, शीलं—समाधिं (वेसो ति) द्वयः—अप्रियो भवेत् एष वस्तु—दोषावासगम्यः—परिभवस्थानं, निगमनमाह—(एयं ति) अलीकादिकं गृह्यते, तदन्यस्य भणनाक्रियाया अविषयत्वात्, अन्यच्च—उक्तव्यतिरिक्तमेवमादिकम्—एवंजातीयं भणेत क्रोधाग्निप्रदीप्तः सन् तम्हेत्यादि—संपन्नो इत्येतदन्तं व्यक्रम २ । (ततियं ति) तृतीयं भावनावस्तु, किं तदित्याह—लोभो न सेवितव्यः, कस्मादित्यत आह—लुट्ठो—लोभवान् लोलो व्रते चञ्चलो भणदलीकम्, एतदेव विषयभेदेनाह—त्वेवस्य वा—ग्रामादेः, कृपिभूमर्वा, वास्तुना—गृहस्य, (कएण ति) कृतं—कृतोः, लुट्ठो लोलो भणदलीकम्, एवमन्यान्यप्यष्ट सूत्राणि नेतव्यानि, नवरं, कीर्तिः—ख्यातिः, लोभस्य—औपधादिप्राप्तेः कृते, तथा ऋद्धेः—परिधारादिकायाः

सौख्यस्य—शान्तलच्छायादिमुखहेतोः कृते, तथा शय्यायावसन्तेः यत्र वा प्रसारितपादः सुष्यते सा शय्या तस्यै, संस्तारकस्य वा—अर्द्धतृतीयहस्तस्य कम्बलखण्डादेः कृते पादप्रोच्छन्नस्य—रजोहरणस्य कृते उपमंहरन्नाह—अन्येषु च एवमादिषु बहुषु कारणशान्तपिबन्धादि व्यक्रमेव ३ । प्रश्न० २ संव० द्वार । (अन्यद् भाग्यं शब्द)

अहावरा तच्चा भावणा—लोभं परिजाणइ से निग्गंथे णो य लोभणाए मिया, केवली बूया—लोभपत्तं लोभी समावड्ज्जा मोसं वयणाए, लोभं परिजाणइ से निग्गंथे णो य लोभणाए मिय ति तच्चा भावणा ।

तृतीयभावनायां तु लोभजयः कर्त्तव्यस्तस्यापि मृपावादे हेतुत्वादिति हृदयम् । आचा० २ श्रु० ३ चू० ।

अहावरा चउत्था भावणा—भयं परिजाणइ से निग्गंथे णो भयभीरुए मिया, केवली बूया—भयपत्ते भीरु ममावडेज्जा मोसं वयणाए भयं परिजाणइ से निग्गंथे नो भयभीरुए मिया, चउत्था भावणा । अहावरा पंचमा भावणा—हासं परिजाणइ से निग्गंथे णो य हासणाए मिया, केवली बूया—हासपत्ते हासी समावडेज्जा मोसं वयणाए, हासे परिजाणइ से निग्गंथे णो हासणाए मिय ति, पंचमी भावणा—एतावता दोच्चे महव्वए मम्मं काएण फासिए० जाव आणाए आराहिते याऽवि भवति दोच्चे भंते ! महव्वए । आचा० २ श्रु० ३ चू० ।

पंचमगं हासं न सेवियव्वं अलियाइ असंतगाइ जंपंति हासइत्ता परपरिभवकारणं च हासं परपरिवायप्पियं च हासं परपीलाकारणं च हासं भेदविमुत्तिकारकं च हासं अणोप्पजणियं च होज्ज हासं अणोप्पगमणं च होज्ज—मम्मं अणोप्पगमणं च होज्ज कम्मं कंदप्पाभिओगगमणं च होज्ज हासं आसुरियं किव्विसत्तं वा जणेज्ज हासं, तम्हा हासं न सेवियव्वं । एवं मोणेण य भाविओ भवति अंतरप्पा संजयकरचरणनयणवयणो सूर्रो सच्चज्जवसंपन्नो ५ एवं भिणं संवरस्स दारं संमं संवरियं होइ सुप्पणिहियं इमेहिं पंचहिं वि कारणेहिं मणवयणकायपरिक्खिएहिं णिच्चं आमरणंतं च एस जांगा णेयव्वो धितिमया मतिमया अणासवो अकलुसो अच्छिदो अपरिस्मावी अमंकिलिट्ठो सव्वजिणमणुत्ताओ, एवं वितियं संवरदारं फासियं पालियं सोहियं तीरियं किट्ठियं अणुपालियं आणाए आराहियं भवति, एवं नायमुणिणा भगवया पन्नवियं परुवियं पमिद्धं भिद्धवरसामणभियं आघवितं सुंदसियं पसन्थं वितियं संवरदारं समत्तं ति वेमि ॥ २५ ॥

(पंचमगं ति) पञ्चमकं—भावनावस्त्विति गम्यते, यदुत हास्यं न सेवितव्यं—परिहासो न विधेयः, यतः अलीकानि—

सद्भूतार्थनिह्वरूपाणि, (असंतगाइं ति) असन्ति असद्-
भूतार्थानि: वचनानांति गम्यते । अशोभनानि वा: अशा-
न्तानि वा-अनुपशमप्रधानानि: जल्पन्ति-ब्रुवन्ते (हासइत्त
त्ति) हासवन्तः-परिहासकारिणः, परिभवकारणं च हास्यम्-
अपमाननाहतुगित्यर्थः परंपरावाद्:-अन्यदूपाभिधानम् ।
प्रियः-इष्टो: यत्र तत्तथा तद्विधं च हास्यं परंपराकारकं च
हास्यमिति व्यक्तम् (भयविमुक्तिकारकं च ति) भेदः
चारित्र्यभेदाः विमूर्तिश्च-विकृतनयनचदनादित्येन विकृत-
शरीरकृतिः तयोः कारणं यत्तत्तथा तच्च हास्यम् । अथवा-
राजदन्तादिदर्शनाद्विमुक्तः-गोत्रमार्गस्य भेदकारकमिति
वाच्यं भेदविमुक्तिकारकमित्युक्तम्, अन्योऽन्यजनितं च
परस्परकृतं च, भवेद्हास्यं, यतस्ततोऽन्योऽन्यगमनं च-
परस्परस्याभिगमनायं च भवेत्-मर्मप्रच्छन्नपारदार्यादिदु-
श्चेष्टितं, तथाऽन्योन्यगमनं च--परस्परगमनं च भवे-
त्कर्म-लोकनिन्द्यजीवनवृत्तिरूपं, (कंदर्पाभियोगगमनं च
त्ति) कन्दर्पाश्च-कान्दर्पिका देवविशेषा हास्यकारिणो
भाण्डप्राया, आभियोग्याश्च-अभियोगार्हा, आदेशकारिणो
देवाः, एतेषु गमनं गमनं हतुत्युक्तं तथा तच्च भवेद्हास्यम्, अ-
यमभिप्रायो-हास्यगीतसाधुचारित्र्यलेशप्रभावाद्देवपूज्यमा-
नः कान्दर्पिकेषु आभियोगिकेषु चोत्पद्यते न महर्द्धिकेष्वि-
ति हास्यमनयायेति, आह च-

“ जो संजओ वि, एयासु, अप्पवत्थासु वट्टइ कहिं चि ।

तो तव्विहंसु गच्छइ, नियमा भइओ चरणहीणो ॥ १ ॥ ”

(एयासु त्ति) कन्दर्पादिभावनास्त्विति तथा-(आसु-
रियं किंविषयं च जणेज्ज हासं ति) (आसुरियं ति)
असुरभावम्, (किंविषयं ति) चाण्डालप्रायदेवविशेष-
त्वं, वा विकल्पे, जनयेत्-प्रापयेत्, जन्मान्तरहास्यकारि
चारित्र्यजीवम्, हास्यं-हासः, यस्मादेवं तस्माद्भासं न सेवि-
तव्यमिति । अथेतन्निगमनमाह-एवमुक्तेन हासवर्जनप्रका-
रेण मौनं-वचनसंयमं, भावितो भवत्यन्तरात्मा संय-
तादिविशेषणः ‘ एवमिण ’ मित्याद्यध्ययननिगमनं पूर्वाध्य-
यनवद् व्याख्येयमिति । प्रश्न० २ संव० द्वार ।

मुसुमूर-भञ्ज-धा० । भञ्ज, भञ्जे वेंमय-मुसुमूर-मूर-सूर-सुड-
विर-पविरञ्ज-करञ्ज-नीरञ्जाः ॥ ८ । ४ । १०६ ॥ भञ्जेरेते न-
वांदेशा भवन्ति । मुसुमूरइ । प्रा० ४ पाद ।

मुसुमूरिअय-भग्न-त्रि० । चूर्णितं, “ मुसुमूरिअयं चूर्णितं ”
पाइ० ना० १२२ गाथा ।

मुसोवएम-मृषापदेश-पुं० । मृषा-अलीकं तस्योपदेशो मृषोप-
देशः । इदमेवं च ब्रूहि न्वमेवं चाभिध्याः कुलगृहेष्वित्यादिके
असत्याभिधानशिक्षणं, प्रव० । मृषा-अलीकं तस्योपदेशो मृ-
षोपदेशः, इदम् एवं एवं च ब्रूहि न्वम्-एवं च एवं च अभिध-
ध्याः, कुलगृहेष्वित्यादिकमसत्याभिधानशिक्षणप्रदानमित्यर्थः ।
इह मतसंरक्षणबुद्ध्या परवृत्तान्तकथनद्वारेण मृषोपदेशं य-
च्छतः पञ्चमोऽर्तचारः । प्रव० ६ द्वार ।

कारणे आभासेज्जाऽवि । गाथा-

वितियपदं उट्ठाहं, संजमहेउं व वोहिण तेणे ।

खेने वा पडिणीए, मेहे वा वादिमादीसु ॥ ७० ॥

उट्ठाहरकखण्णं जहा केणति पुट्ठा-तुज्झं लात्रा एसु समु-

हेसो ण व त्ति, यत्तव्वं संजमहेउं अत्थि, ते केति मिया दिट्ठा,
दिट्ठेसु वि न दिट्ठि त्ति वत्तव्वं वोधि तामिच्छन्तीसं भीओ भ-
णिज्ज-एसो खंधावारो एति त्ति तेणेसु एस समत्थो एति त्ति
अवसरह । खेने धायारभाविणं वंभणा अहमिति भासए
जत्थ वा साहु न नज्जति तत्थ पुच्छितो भणति-सं य परि-
व्वायगोमं काइ य कस्सइ साहुस्स पट्ठो सो व न न जा-
णति ताहं भणेज्जा । नाहं सो, ण वा जाण, परदेसं वा गओ-
त्ति भणेज्जा, सेहं वा संणायगा पुच्छंति तत्थ भणिज्ज । नत्थे
गिसो, ण जाणे, गतो वा परदेसं । वादं असंतेणावि परवादि
निगिन्दिज्जा । नि० चू० २ उ० । मोसुवन्तेसे परिव्वायगो मणु-
स्सं भणति-किं किलिस्ससि ? अहं ते जदि रुच्चति
णिसरणो चैव दव्वं विदवावेमि, जहि किराडयं उच्छिणं
मग्गाहि, पच्छा कालुंदेसेहि मग्गेज्जासि, जाधे य वाउलो ज-
णदाणगहणेण ताधे भणिज्जासि, सो तंधव भणति, जाधे
विसंवदति ताधे ममं सक्खि उदिसेज्ज त्ति, एवं करणे ओ-
हारितो जितो (न) दवावितो य । आच० ६ अ० । मोसोवदं-
सो नाम मोसं उवदिसंति, जहा-एवंचमोसभासणे पगारं
दंसेति त्ति-मोसोवदंसे उदाहरणं-एणेण चोरेण खत्तं खणि-
यं, णिदियावत्तेहि, वितियदिवसे तत्थ लोगो मिलितो चो-
कम्मं पसंसति, चोरो वि तत्थे व अच्छइ, तत्थ एगो परिव्वा
यगो भणति-किं चोरस्स मुक्खत्तणं पसंसह ? ताहे चोरे-
ण विरहं सो परिव्वायओ पुच्छिओ-कहं मुक्खो, ताहे भण-
ति एवं करेत्तो वज्जेज्ज वा मोरेज्ज वा, उवाएणं तं कज्जति
जेण जीवेज्ज इति, को उवाओ त्ति, भणति-अहं कहेमि, के
राडं दाणमग्गणवाउलं अच्छिन्नं मग्गेज्जाहि, ताहे सो वाउ-
लत्तणेण पडिचयणं तव ण देहि, ताहे कालुंदेसं दाणगहणं
वाउलं चैव प्रतिदिवसं भणेज्जासि-देहि तं ममं देहि तं ममं-
ति । बहुजणेणं बहुस्सुयं जाहे भणति-ए किंचि वि धरेमि
ताहे मए सक्खि उव दिसिज्जाहि, एवं करणे ओसारिओ
दवावितो य । आ० चू० ६ अ० ।

मुह-मुख-न० । वदने, ज्ञा० १ थु० १६ अ० । वक्खे, तं० ।

प्रति० । आस्ये, स्था० ६ ठा० । प्रश्न० । नि० चू० ।

तुण्ड, तं० । अग्रभागं, सू० प्र० ४ पाहु० । चं० प्र० । द्वारं,

कल्प० १ अधि० २ क्षणं । उपरितने भागे, तं० । स्था० ।

“ वयणं मुहं च आणणं ” पाइ० ना० १११ गाथा ।

मुहच्छाया-मुखच्छाया-स्त्री० । मुखकान्तौ, प्रा० १ पाद ।

मुहणंतय-मुखान्तक-न० । मुखस्यानन्तकं वस्त्रं मुखान-

न्तकम् । मुखवास्त्रिकायाम्, प्रव० २ द्वार । (मुखान्तक-

स्य प्रमाणं ‘ मुहपोत्तिया ’ शब्दे करिष्यते)

गाथा-

मुहणंतगस्स गहणे, एमेव य गंतुनिसिलगहणं ।

संमूढेणितरेण वि, गलते गहितो मया दो वि ॥ ३६४ ॥

एणेण साहुणा अतीव लट्ठं मुहणंतगं आणियं तग्गुणा
गहियं, एत्थ वि सव्वं पुव्वक्खण्णगसरिसं, नवरं तं मुहणं-
तगं च पच्छप्पिणंतस्स ण गहियं, जीवन्ते य गतो राया सा-
धुविरहं लभिसा मुहणंतगं गिणहसि त्ति, भणतो गाहं ग-
ले गेहेति, स मूढेण गुरुणा वि सो गहितो, दोऽवि मता ।
नि० चू० ११ उ० । जीत० । आच० ।

मुह्यथदी—देशी—मुखेन पतने, दे० ना० ६ वर्ग १३६ गाथा ।
मुहपोत्तिया—मुखपोत्तिका—स्त्री० । मुखपोत्तिका मुखपिधाना-
य पोतं वस्त्रं मुखपोतं, तदेव हस्वं चतुरङ्गुलाधिकवितास्ति—
मात्रप्रमाणत्वान्मुखपोत्तिका । मुखवस्त्रिकायाम्, पि० । प्र-
व० । व्य० । पं० व । ही० ।

मुखवस्त्रिकाप्रमाणमाह—

चतुरङ्गुलं विहत्थी, एवं मुहणंतगस्स उ पमाणं ।

वितियं पि य पमाणं, मुहप्पमाणेण कायव्वं ॥

चतुरङ्गुलं चत्वार्यङ्गुलानि वितस्तिः चैका एतन्मुखानन्तक-
स्य—मुखवस्त्रिकायाः प्रमाणम्, द्वितीयमपि प्रमाणं भव-
ति—किमित्याह—मुखप्रमाणेन मुखानन्तकं वक्तव्यम्, किमुक्तं
भवति—वसति प्रमाज्यन् रजःप्रवेशरक्षणार्था, कोणद्वये
गृहीता नासिकां मुखं च प्रच्छाद्य कृकाटिकायां यावत् वा
अन्ति शक्नोति तावत्प्रमाणा मुखवस्त्रिका कर्तव्या । वृ० ३
उ० । “ सन्ति सम्पातिमाः सत्त्वाः, सूत्रमाश्च व्यापिनोऽपरे ।
तेषां रत्नानिमित्तं च, विज्ञेया मुखवस्त्रिका ॥१॥ ” उक्त० ३ अ० ।

मुहमङ्गल—मुखमङ्गल—न० । चाटुवचने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

मुहमङ्गलिय—मुखमाङ्गलिक—पुं० । मुखे मङ्गलं येषां ते मुख-
माङ्गलिकाः । चाटुकारिण, औ० । ज० । भ० । कल्प० । ज्ञा० ।
मुखं मङ्गलानि—प्रशंसावाक्यानीदृशस्त्वं त्वादृशस्त्वमित्येवं
दन्यभावमुपगतो वक्ति । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

मुहमण्डव—मुखमण्डप—पुं० । मुखद्वारे आयतनस्य मण्डपा
मुखमण्डपाः । पट्टशालासु, स्था० ४ ठा० २ उ० । जी० ।

मुहमकडिया—मुखमर्कटिका—स्त्री० । मुखतिर्यक्त्वकरणे, ज्ञा०
१ श्रु० २ अ० ।

मुहमहुर—मुखमधुर—पुं० । मुखे आदौ मधुरा महाकामरसोत्पा-
दकाः । परिणामासुन्दरेषु, तं० ।

मुहुर—मुखर—त्रि० । मुखमतिभाषणमतिशयेन वदतीति मुखरः ।
स्था० ६ ठा० ३ उ० । मुखमस्यास्तीति मुखरः । अनालोचित-
भाषिणि, वाचाटे, प्रव० ६ द्वार । उक्त० ।

मुह(हा)रि—मुखारि—पुं० । मुखमेवाऽरिः शत्रुरन्धकारित्वाद्
येषां ते मुखारयः । असमीक्षितप्रलापिषु, अपर्यालोचितानर्थ-
कवादिषु, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

मुहुरोग—मुखरोग—पुं० । मुखगते रोगे, पञ्चपट्टिमुखरोगाः
सप्तस्वायतनेषु जायन्ते, तत्रायतनानि—आष्टौ दन्तमूलानि
दन्ता जिह्वा तालु कण्ठः सर्वाणि चेति । तत्राष्टावोष्ट्रयोः, प-
ञ्चदश दन्तमूलेष्वष्टौ दन्तेषु पञ्च जिह्वायां, नय तालुनि, सप्त-
दश कण्ठे, त्रयः सर्वेष्वायतनेष्विति । आचा० १ श्रु० ६
अ० १ उ० ।

मुहुरोमराई—देशी—भ्रुवि, दे० ना० ६ वर्ग १३६ गाथा ।

मुहल—मुखर—पुं० । हरिद्रादौ लः ॥ २ । १ । २५४ ॥ इत्यसंयु-
क्तस्य लः । मुहलः । वाचाटे, प्रा० १ पाद । दे० ना० ।

मुहलरव—मुखररव—पुं० । वाचालशब्दे, “ तुमुलं मुहलरवो ”
पाइ० ना० २४० गाथा ।

मुहवस—मुखवर्ण—पुं० । परतीर्थिकप्रशंसायाम्, नि० चू० ।

जे भिक्खु मुहवसं करेइ करंतं वा साइजइ ॥ १७६ ॥

मुहं ति पवसो तस्स चउव्विहो नामातीआणिक्खेवो । एणम
द्ववणातो गतातो, दव्वमुहं—गिहादिवत्थुपवसो, तिभि सट्ठा
पावा दुयसया, भावमुहस्स वन्नं आदत्ते गृहातीत्यर्थः ।

कथं पुण सो मुहवसं करेनि ?, गाहा—

कुत्तिथेसु कुसत्थेसु, कुधम्मकुव्वयकुदाणमादीसु ।

जे मुहवसं कुजा, उम्मग्गे आणमादीणि ॥ ७२ ॥

वितियगाहाण जहासंखं उदाहरणं गाहा—

गंगाती—सक—मल्ल—गणधम्मादी य गोव्वयादीया ।

भोमादीदाणा खलु, तिप्पि तिसट्ठा उ उम्मग्गा ॥७३॥

गंगा आदिग्रहणातो पहास प्रयाग अव्रखंडसिरिमायके-
यारादिया एते सव्वे कुत्तिथा । शाक्यमतं कपिलमतं ईसर-
मतादिया सव्वे कुसत्था । मल्लगणधम्मा सारस्स य गण-
धम्मा कूपसभादिया सव्वे कुधम्मा । गोव्वयादि साप-
क्खिया पंचगितावया पंचगव्वासणिया एवमादिया सव्वे
कुव्वया । भूमिदाणं गोदाणं आसहत्थिसुवन्नादिया य सव्वे
कुदाणा । कुत्तिस्तार्थाभिधारणे खलुशब्दः । तिप्पि तिसट्ठा पा-
वा दुयसया जतिण वज्जा सेसा सव्वे उम्मग्गा । जो जत्थ भव-
न्तो तदणुकूले भासंतस्स आणादिया दोसा, चउगुरुणं पच्छि
त्तं, मिच्छत्ते य पवत्तीकरणं, पवयणे ओभावणया, एते अदिश्र-
दाणपाणाइवाए ते चाटुकारिणा एतदोसपरिहरणं, त-
म्हा णो कुत्तिथियाण मुहवसं करेज्ज ।

गाथा—

असिवे ओमोयरिए, रायहुट्टे भए व गेलप्पे ।

एएहिँ कारणेहिँ, जयणाए कप्पती काउं ॥ ७४ ॥

सपक्खपंतासिवे परलिंगपडिवन्ना पसंसति । अहवा-अ-
सिवा मे सुअसंधरंते तद्भावियखेत्तेसु वल्लीसु वा पसंसेज्ज,
परलिंगी वा जो रायदुट्टं पसंसेज्जा तदणुवत्तिते पसंसेज्जा,
रायभया वोहिभंगभरण वा सरणोवगतो पसंसेज्ज, अन्न-
तो गिलाणपाउग्गे अलभंते तेसु चेव लभति पसंसेज्जा ।

गाहा—

पप्पवणे च उवेहं, पुट्ठा वा माति बाहरं नेत ।

आगाढे व अपुट्ठो, भणेज्ज लट्ठो तहा धम्मो ॥ ७५ ॥

कारणे चरगादिभावितेसु खेत्तेसु ठियस्स जति ते चरगा-
दिया बहुजणमज्जे ससिद्धंते पप्पवेति तत्थ उवेहं कु-
ज्जा, मा पडितहकरणे खेत्तातो णीणिजेज्ज, उवासगादिपुट्ठो
अत्थि ण एतेसि भिक्खुयाणं वये वा णियमे वा ताहे तेसि
दाणसदयाणं अणुयुत्तीए भणेज्ज, एते वि संभवयं धरंते,
आदिसद्दातो जीविसु दयालुया । अन्नतरे वा आगाढे गि-
लाणादिकारणे भणेज्ज, इमा पसंसणे जयणा ।

गाहा—

जे जे सरिसा धम्मा, सव्वाऽहिंसादि तेहि उ पसंसे ।

एएसिं पि हु आता, अत्थि य णिओ कुणति व ति ॥७६॥

सरिसधम्मंदि पयंसति-अम्ह वि तुम्हा वि सव्वे वया, अ-
म्ह वि तुम्हे वि आहिंसा, अम्ह वि तुम्ह वि अदिच्चादाणं
वज्जे, अम्ह वि तुम्ह वि अत्थियया, दव्वत्तेण वा जहा
तुम्हं निच्चा, तथा अम्ह वि निच्चा, जहा अम्ह वि आ-
ता सुहासुहं कम्मं करेति, तथा तुम्ह वि ।

गाहा-

एवं ता सव्वाऽऽदी, भणेज वेतूलिकेसिमं बूया ।

अम्ह वि ण सव्वभावा, इतरेतरभावतो सव्वे ॥ ७७ ॥

सत्-शोभना, वादी-सद्वादी, आत्मास्तित्ववादीत्यर्थः । जे
पुण वेतुलियातीसु इमं वृताचिगयं तुल्यभावे वेतुलिया नास्ति-
त्ववादिन इत्यर्थः, सव्वभावा इतरेतरभावतो । णत्थि त्ति
नित्यत्वं अनित्यत्वं नास्ति, एवं आत्मा, अनात्मा कर्तृत्वमक-
र्तृत्वं, मूर्तत्वममूर्तत्वं, सर्वगतत्वमसर्वगतत्वम्, घटत्वं पट-
त्वं, परमाणुत्वं द्विप्रदेशिकत्वं, कृष्णत्वं नीलत्वं, गोत्वमश्व-
त्वं च एवमादि । नि० चू० ११ उ० ।

मुहवास-मुखवास-पुं० । कर्पूरादिभिर्मुखस्य सौरभ्यापादने,
वृ० १ उ० ३ प्रक० । “ तयाणंतरं च णं मुहवासविहिपरि-
माणं करेइ, णगणन्थ पंच सांगंधिणं । तंवालेण अवसेसं मु-
हवासविहिं पच्चक्खामि ” एलालवङ्ककपूर्वककालजातीफ-
ललक्षणैः सुगन्धिभिर्द्रव्यैः अभिसंस्कृतं पञ्चसांगन्धिकम् ।
उपा० १ अ० ।

मुहवीणिया-मुखवीणिका-स्त्री० । मुखशब्दकरणे, नि० चू० ।

जे भिक्खू मुहवीणियं करेइ करंतं वा साइज्जइ ॥ ३६ ॥

मुहवीणियातिहिं वादित्रशब्दकरणं, वितियसुत्ते मुहवी-
णियं करंतो मोहा दिक्खे सहे करेति, अघ्नतरग्रहणात् सं-
योगमवेकयति, तं पगारमावण्णणि तहप्पगाराणि तत-
विततप्रकारमित्यर्थः ।

गाहा-

मुहगादिवीणिया खलु, जत्तियमेत्ता य आहिया सुत्ते ।

सहे अणुदिप्पे वा उदीरणं तम्मि आणादी ॥ ११४ ॥

अणुदिणं जा मोहं जणति उवसंतं वा उदीरति ।

गाहा-

सविकारअसामत्थ-मोहस्स उदीरणा य उभयो वि ।

पुणरावत्ती दोसा, य वीणिगाओ य सहेसु ॥ ११५ ॥

सविकारता भवति, लोगा य भणति अहां इमो
सविकारो पच्चतितो, मज्झन्थो रागदोसविजुत्तो सो
पुण अमज्झन्थो अप्पणो परस्स य मोहमुद्देरति पुण-
रावत्ती णाम--कोई भुक्तभागी पव्यतितो, सो चिंतति
अम्ह वि महिलाओ एवं करेति, तस्स पुणरावत्ती
भवति, अण्णेसि वा साहणं सुणंत्ता पडिगमणादयो दोसा
भवन्ति, वीणियासु वीणियासहेसु य एते दोसा भवन्ति ।

गाहा-

इत्थि परियारसहे, रागं दोसि तहेव कंदप्पे ।

गुरुगा गुरुगा गुरुगा, लहुगा लहुगा कंमण भवं ॥ ११६ ॥

इत्थिसंदं चउगुरु, परियारसहे चउगुरु, अघ्नतरसदं रागेण
करेति चउगुरु, एतसु तिसु चउगुरुगा, दोसेण करेति चउ-
लहुगा, कंदप्पेण करेति मासलहुं ।

गाहा-

वितियपदमणप्पज्जे, करिज्ज अवि कोविओ व अप्पज्जे ।
जाणंते वावि पुणो, सण्णा सागारमादीसु ॥ ११७ ॥
अणप्पज्जो करेति अवि कोविता वा सेहां करेति, दिया
गतो वा अज्जाणे गिलाणऽट्ठा सण्णासदं करेति, भावसागरि-
यपडिवज्जाण वा वसहीए सदं करेति जहा तं सुणंति ।

जे भिक्खू दंतवीणियं करेइ करंतं वा साइज्जइ ॥ ३६ ॥

जे भिक्खू उट्टवीणियं करेइ करंतं वा साइज्जइ । ४० ॥

जे भिक्खू णासावीणियं करेइ करंतं वा साइज्जइ ॥ ४१ ॥

जे भिक्खू कक्खवीणियं करेइ करंतं वा साइज्जइ ॥ ४२ ॥

जे भिक्खू हत्थवीणियं करेइ करंतं वा साइज्जइ ॥ ४३ ॥

जे भिक्खू नक्खवीणियं करेइ करंतं वा साइज्जइ ॥ ४४ ॥

जे भिक्खू पत्तवीणियं करेइ करंतं वा साइज्जइ ॥ ४५ ॥

जे भिक्खू पुप्फवीणियं करेइ करंतं वा साइज्जइ ॥ ४६ ॥

जे भिक्खू फलवीणियं करेइ करंतं वा साइज्जइ ॥ ४७ ॥

जे भिक्खू वीयवीणियं करेइ करंतं वा साइज्जइ ॥ ४८ ॥

जे भिक्खू हरियवीणियं करेइ करंतं वा साइज्जइ ॥ ४९ ॥

जे भिक्खू मुहवीणियं वाएइ वायंतं वा साइज्जइ ॥ ५० ॥

जे भिक्खू दंतवीणियं वाएइ वायंतं वा साइज्जइ ॥ ५१ ॥

जे भिक्खू उट्टवीणियं वाएइ वायंतं वा साइज्जइ ॥ ५२ ॥

जे भिक्खू णासावीणियं वाएइ वायंतं वा साइज्जइ ॥ ५३ ॥

जे भिक्खू कक्खवीणियं वाएइ वायंतं वा साइज्जइ ॥ ५४ ॥

जे भिक्खू हत्थवीणियं वाएइ वायंतं वा साइज्जइ ॥ ५५ ॥

जे भिक्खू णहवीणियं वाएइ वायंतं वा साइज्जइ ॥ ५६ ॥

जे भिक्खू पत्तवीणियं वाएइ वायंतं वा साइज्जइ ॥ ५७ ॥

जे भिक्खू पुप्फवीणियं वाएइ वायंतं वा साइज्जइ ॥ ५८ ॥

जे भिक्खू फलवीणियं वाएइ वायंतं वा साइज्जइ ॥ ५९ ॥

जे भिक्खू वीयवीणियं वाएइ वायंतं वा साइज्जइ ॥ ६० ॥

जे भिक्खू हरियवीणियं वाएइ वायंतं वा साइज्जइ ॥ ६१ ॥ नि० चू० ५ उ० ।

जे भिक्खू एवं अस्सयराणि तहप्पगाराणि वा अणुदिप्पेइ
सदाइ उदीरेइ उदीरंतं वा साइज्जइ ॥ ६१ ॥ नि० चू० ५ उ० ।

मुहा-मुधा-अव्य० । व्यर्थं, “ एमेय मुहा मुहिआ ” पाइ०
ना० १६६ गाथा ।

मुहिआ-देशी-एवमेव करणे, दे० ना० ६ वर्ग १३४ गाथा ।

मुहिआ-मुधिका-अव्य० । व्यर्थं, “ एमेय मुहा मुहिआ ”
पाइ० ना० १६६ गाथा ।

मुहिया-मुधिका-स्त्री० । अवज्ञायाम्, जी० ३ प्रति० १ अ-
धि० २ उ० ।

मुहु-मुहुर्-अव्य० । वारंवारमित्यर्थे, प्रति० । अष्ट० । उत्त० ।

मुहुत्त-मुहुत्त-पुं० । तस्याधूर्तादौ ॥ २॥ ३० ॥ इति धूर्तादिप-
युंदासात्तस्य टा न । प्रा० । मीयत इति मुहुत्तः । मुहुरियतीति
वा मुहुत्तः । पृथग्दग्गादिवादिष्टरूपसिद्धिः । कर्म० ५ कर्म० ।

मुहुत्त

घटिकाद्वयप्रमाणे कालविशेषे, नं० । आव० । आ० म० ।
अहोरात्रस्य त्रिशत्तमे भागे द्विघटिकारूपे, दर्श० ५ तत्त्व ।
पञ्चा० । सूत्र० । आ० म० । "वे नालिया मुहुत्तो" ज्यो० २ पाहु० ।
आ० म० । विशेष० । उत्त० । सूत्र० । स्था० । अनु० । तं० । मुह-
त्तास्सप्ततिलवप्रमाणाः । उक्तं च— "लवाणं सत्तहत्तरि एस
मुहुत्ते वियाहिए ।" स्था० २ ठा० ४ उ० । "लवाणं सत्तह-
त्तरि एस मुहुत्ते वियाहिए ।" भ० १ श० १ उ० । "तिन्न
सहस्सा सत्त य, सयाई तेवत्तरि च उच्छासा । एस मुहुत्तो
भणिएओ, सवेहिई अनंतनानीहि॥१॥" जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
त्रिभिः सहस्रैः सप्तभिः शतैस्त्रिसप्तत्या उच्छासैरेको मुहुत्तः ।
तं० । अनु० । ज्ञा० । भ० । सू० प्र० ।

एगमेगस्स णं भंते ! अहोरात्रस्स कइ मुहुत्ता पप्पत्ता ।
गोयमा ! तीसं मुहुत्ता पप्पत्ता । तंजहा—

"रुंदे सेए मित्तं, वाऊ सुविए तंहेव अभिचंदे ।

माहिंद वलव वंभे, बहुसच्चे चेव ईसाणे ॥ १ ॥

बड्डे अ भाविअप्पा, वेसमणे वारुणे अ आणंदे ।

विजए अ वीससेणे, पायावच्चे उवसमे अ ॥ २ ॥

गंधव्व अग्गिवेसं, सयवसहे आयवे य अममे अ ।

अणवं भोमे वसहे, सव्वड्डे रक्खसे चेव । ३ ।" (सूत्र-१५२)

एकैकस्य भदन्त ! अहोरात्रस्य कति मुहुत्ताः प्रज्ञप्ताः ? गौ-
तम ! त्रिंशन्मुहुत्ताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—प्रथमो—रुद्रः, द्वितीय-
श्रेयान्, तृतीयो—मित्रः, चतुर्थो—वायुः, पञ्चमः—सुपीतः, ष-
ष्ठः—अभिचन्द्रः, सप्तमो—माहेन्द्रः, अष्टमो—वलवान्, न-
वमो—ब्रह्मा, दशमो—बहुसत्यः, एकादश—पेशानः, द्वादश-
स्त्वष्टा, त्रयोदशो—भावितात्मा, चतुर्दशो वैश्रमणः, पञ्चदशो
चारुणः, षोडश—आनन्दः, सप्तदशो—विजयः, अष्टादशो—वि-
श्वसेनः, एकोनविंशतितमः—प्राजापत्यः, विंशतितमः—उपश-
मः, एकविंशतितमो—गन्धर्वः, द्वाविंशतितमः—अग्निवेश्यः,
त्रयोविंशतितमः—शतवृषभः, चतुर्विंशतितमः—आतपवान्, प-
ञ्चविंशतितमः—अममः, षड्विंशतितमः—ऋणवान्, सप्तविं-
शतितमो—भौमः, अष्टाविंशतितमो—वृषभः, एकोनविंशत्तमः—
सर्वार्थः, त्रिशत्तमो—राक्षसः । जं० ७ वत्त० । रा० । आ० म० ।
कर्म० । सू० प्र० । स० । ज्यो० । चं० प्र० । (मुहुर्तलश्रदिया-
दिवलावलविचारः 'करण' शब्दे तृतीयभागे ३६७ पृष्ठ गतः)
मुहुत्ताहियया—मुहुर्तेहृदया—स्त्री० । क्षणिकरागरक्षायाम्, मुह-
त्तानन्तरं प्रायोऽन्यत्र रागधारकत्वात्, कपिलाब्राह्मणीसङ्ग-
दासीयन् । तं० ।

मुहुमुरिअ—देशी—रणरणके, दे० ना० ६ वर्ग १३६ गाथा ।

मुहुमुह—मधुमुख—त्रि० । खले, "पोरच्छो पिमुणो म-च्छरी ख-
लो मुहुमुहो य उप्फालो" पाइ० ना० ७२ गाथा ।

मुहुल—मुखर—त्रि० । वाचाले, "वाउल्लो जंउल्लो, मुहुलो व-
हुजंपिरो य वायालो" पाइ० ना० ६६ गाथा ।

मूअ—मूक—पुं० । अश्रुक्षमापिणि, ध० २ अधि० । आचा० ।
आघ० ('जड्' शब्दे चतुर्थभागे जडमूकैडमूकयोर्व्याख्या
दर्शिता)

मूअल—देशी—मूके, दे० ना० ६ वर्ग १३७ गाथा ।

मूअल्ल—देशी—मूके, दे० ना० ६ वर्ग १३७ गाथा ।

मूअवंदण—मूकवन्दन—न० । आलापाननुच्चार्यतो वन्दने, ध०
२ अधि० । "मुउच्च सदरहिओ, जं वंदइ मूअगं तं तु ।" आ-
लापकाननुच्चार्यन् यद् वन्दते तन्मूकमिति । आव० ३
अ० । मूयं नाम—मूयो वंदति न किंचि वि उच्चारयति । आ०
चू० ३ अ० । वृ० । प्रव० । नि० चू० । मूक इव हुं हुमित्यव्य-
क्त शब्दे कुर्वस्तिष्ठत्युन्सर्गे इति मूकदोषः । कायाःसर्गदोष-
भेदे, प्रव० ५ द्वार ।

मूइय—मूकित—त्रि० । मूकीकृतं, निःशब्दीकृतं, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

मूगमुह—मूकमुख—पुं० । स्वनामख्यातं अन्तरद्वीपे, नं० ।

मूगापुरी—मूकापुरी—स्त्री० । स्वनामख्यातायामपरविदेहपुर्याम्,
"ततोऽपरविदेहेषु, मूकापुर्यां महीपतिः । धनञ्जयस्य धारि-
ण्याः, पत्न्याः कुक्षौ समीपियान् ॥१॥" आ० क० २ अ० । आ०
म० । कल्प० । आ० चू० ।

मूढ—मूढ—त्रि० । मुह्यत्यस्मिन्निति मूढः । नि० चू० १ उ० । अ-
ज्ञानाविष्टे, द्वा० २ द्वा० । महामोहं गते, तं० । यथावस्थित-
वस्त्वधिगमशून्यमानसे, ध० ३ अधि० । स्नेहाज्ञानादिपरत-
न्वतयाऽवस्थितवस्त्वधिमशून्यमानसे, ग० ५ अधि० । य-
थार्थोपयोगरहिते, अष्ट० १४ अष्ट० । व्यामोहवति, प्रश्न० २
आश्र० द्वार । अपगतविवेके, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।
"गगद्वेषाभिभूतत्वा—कार्याकार्यपराङ्मुखः । एष मूढ इति
ज्ञेयो, विपरीतविधायकः ॥१॥" आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।
मोहनीयोदयादज्ञानाद्वा (आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ०) किं-
कर्तव्यतयाऽऽकुले केन कृतेन ममैतद् दुःखमुपशमं यायादि-
ति मोहितं, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । प्रज्ञा० । मूढाः
तत्त्वश्रद्धानं प्रति । भ० ७ श० ७ उ० । मूर्खे, पञ्चा० ८ वि-
व० । मोहाकुलितमानसे, उत्त० ८ अ० । सदसन्मार्गानभिज्ञे,
सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । महामोहमोहितमतौ, आचा० १ श्रु०
३ अ० १ उ० । अविनिश्चितं, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० । अज्ञाना-
च्छादितमतौ, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । गुणदोषानभिज्ञे, स्था० ३
ठा० ४ उ० ।

अथ मूढस्याष्टधा निक्षेपमाह—

दव्व दिसि-खेत्त-काले, गणणा-सारिक्ख-अभिणवे वेदे ।

वुग्गाहणमप्पाणे, कसाय-मत्ते य मूढपदा ॥ ३३० ॥

द्रव्यमूढा, दिग्मूढश्च, ज्ञत्रमूढः, कालमूढा, गणनामूढः, सा-
दृश्यमूढः, अभिमवमूढा, वेदमूढश्चोत । अष्टधा मूढः । तथा-
(वुग्गाहेण ति) व्युद्ग्राहेण मूढा व्युद्ग्राहितेति च एका-
ऽर्थः । स च वक्ष्यमाणद्वीपजातवर्णकुसुतादिवन् । (अण्णा-
णि ति) तत्र कुसाधनं मिथ्याज्ञानं तच्च भारतरामायणा-
दिषु शास्त्रेष्वतिसमुत्थं तेन यो मूढः सोऽपि व्युद्ग्राहितो
भण्यते । कपायमूढस्तीव्रकपायवान्, स च कपायङ्ग्रे सर्व-
पनालादिदृष्टान्तसिद्धे अन्तर्भवति ! मत्तो नाम यदावेश-
न मोहोदयेन वा उपपन्नीभूतः स च अभिनवमूढादौ अवत-
रतीति । एतानि मूढपदानि भवन्तीति द्वारागाथासंक्षेपार्थः ।

सास्प्रतमनामेव विवृणोति—

धूमादी बाहिरतो, अन्तो धुत्तूरगादिणा दव्वं ।

जो दव्वं वण जाणति, घडिगावोदो व्व दिट्ठं पि ॥ ३३१ ॥

इह यो बाह्येनाभ्यन्तरेण वा द्रव्येण मोहमुपगतः स द्रव्यमूढ उच्यते । तत्र बाह्यतो—धृमादिनाऽऽकलितो यो मुह्यति, अन्तरे—अभ्यन्तरे च धत्तूरकेण मदनकोद्रवोदनेन वा भुक्तेन यो मुह्यति । अथवा—यः पूर्वदृष्टं द्रव्यं कालान्तरे दृष्टमपि न जानाति स द्रव्यमूढो घटिकावोद्वन् । “ए-गस्स वाणियस्स पादंसियस्स भज्जा पंडरंगेण समं संप-लग्गा । पंडरंगेण भज्जति—अणुभुय ए हिय ए केरिस्सी रती-” विविक्रविपं न रसो हि कामः ” ता नस्सामो मा पया-सो होहिति ति । अणाहमड्यं छोदुं पलीवित्ता नट्टाणि, गंगातंड गयाइ । सो वणितो अन्नया आगन्ना, घरं दहं पा-भित्ता ताणि य अट्टियाणि संचिउमादत्तो, भज्जासिणे-हाणुगगेण एयाणि अट्टियाणि से गंगं नेसि ति, ताणं अणाह-मड्यट्टियाणि घडियाए छोदुं, गंगं गतो । तीए भज्जाए य दिट्ठो न य संजाणति । तीए पुच्छतां, को तुमं ? तेण अक्खायं-पावसियस्स घरं दहं, भज्जा य मे दह्वा, ततो मए भज्जाणु-रांगेण ताणि अट्टियाणि गहियाणि, गंगं नेमि ति आग-तो, गंगाए छोदुं हि सुगति जाहिति । एयं पि ता से सेयं करेमि । तीसे अणुकंपा जाया, तीए भणियं, अहं सा तव भज्जा । न पत्तियाचि, एयाणि अट्टियाणि किं अलिकयाणि । बहुविहं भत्तपाणां काहेइ न पत्तियति । ताहं तीए जं पुट्ठि कीलियं जं पि य भुत्तं एवमादि सव्वं साऽभिघ्नाणं संवादियं ताहं पत्तिजिज्ञां । एमं दव्वमूढो ।

अथ दिग्मूढक्षेत्रमूढकालमूढानाह—

दिसि मूढो पुष्पावर-मण्णति खेत्ते तु खेत्तवच्चासं ।

दिवरातिविवच्चासो, काले पिंडारदिट्ठतो ॥ ३३२ ॥

दिग्मूढो नाम-विपरीतां दिशं मन्यते, यथा पूर्वामपराम् । क्षेत्रमूढः—क्षेत्रं न जानाति । क्षेत्रस्य वा विपर्यासं करोति-विपरीतमवबुध्यत इत्यर्थः । रात्रौ वा परसंस्तारकमात्मीयं मन्यते एष क्षेत्रमूढः । कालमूढो—दिवसं रात्रिं मन्यते । अत्र पिण्डारदृष्टान्तः—एगो पिंडारगो उज्झामिगा सुत्तो, अनु-वहले माहिमहधे पुढंति मढं पाउं दिवसतो सुत्तो, तन्नो उट्ठि-आं, निहावसाट्ठितो जोगहं मण्णमाणो दिवा चंय महिस्सीउ घरे सुच्छोदण उज्झामिगा घरं पट्ठितो किमेयं ति जणकिलकिलो जातो । तन्नो विलक्खीभूत्तो ति । एवं दिवा राट्ठ विवच्चासं कुणंता कालमूढो भणइ ।

गणनामूढं सादृश्यमूढं चाह—

उणाऽहियमण्णतो, उट्ठारूढो व गणणतो मूढो ।

सारिक्खथाणुपुगिसो, कुट्टुविसंगामादिट्ठतो ॥ ३३३ ॥

यो गणयन् न्यूनमधिकं वा मन्यते स उट्ठारूढ इव गणनामूढो भण्यते । एगो उट्ठपालो उट्ठाउ एगवीसं रक्खइ । अन्नया उट्ठीए आरूढो गणितो जत्थ आरूढो तन्न गणेइ । सेसा बीसं गणेइ, पुणो वि गणेइ बीसं । नत्थि मे एगो उट्ठत्ति अण्णे पुच्छइ, ताहं भणितो जत्थारूढो एमं ते इगवीसहमेण । सादृश्यमूढो यथा-स्थायं, पुरुषं मन्यते । अत्र च कुट्टुम्विनो महत्तरसेनापती तयोः संप्रामेण दृष्टान्तः एगो गामचार-सेणावड्ढा चोरेहि समं आगंण्ण रत्तीए हतो, तत्थ य गामे जो महत्तरो सो तत्थ चोरो सेणावड्ढस्स सरिस्सो । तन्नो संगामे उवट्ठिए चोरेसेणावड्ढं मारितो गामिक्खणहि महियग-त्ति मन्नमाणहि दट्ठो चोरेहि च गामसहयरो सेणावड्ढं चि

काउं पल्लि नीत्तो, सो भणति-नाहं सेणावड्ढो । चोरो भणति पसरणपसाइउ त्ति पलवइ । अन्नया सो नासिउं संगामं गतो । ते भणति—कोसि तुमं एगं पिसाओ वा तेण पडिस्सेण आगओ उभओ साभिघ्नाणा कहिए पच्छा सो गहि उभओ वि सयणा सारिक्खमूढा ।

अथाभिनवमूढमाह—

अभिभूतो संमुज्झति, सत्थग्गीवादिसावयादीहि ।

अबुद्ध्यन्नगरती, वेदंमि पुरा य दिट्ठतो ॥ ३३४ ॥

खड्गादिना शस्त्रेण, प्रदीपनके वा अग्निना, वादकाले वादि-ना, अरण्ये श्वापदस्तनादिभिश्चाभिभूतो यः संमुह्यति सो-ऽभिनवमूढः । वेदमूढस्तु स उच्यते । याऽभ्युदयेन-अतीव वे-दोदयेन, अनङ्गरतिम्-अनङ्गकोडां, करोति । राजदृष्टान्तश्चात्र भवति । जहा—आणंदपुरं नगरं, जितारी राया, दीसत्थो भारिया । तस्स पुत्ता अणंगो नाम बालो अचिच्छि-रोगेण गहितमिव रुयंतो अत्थति, अन्नया जण्णी ते णि-गिण्हपाए अह भावेण जाण ऊरु अंतरो छोदुं उवग्गहीतो दो वि तेसिं गुज्झा परोप्परं समुण्णितो तहं व तुण्ह-को ठितो लद्धो वयो रुवंतं पुणो २ तहं व करोति, ठायति, रुयंतो एवट्ठमाणो तत्थेव गिद्धो, मानुए वि अणुण्णियं, पिता से मतो, सो रज्जठितो तहावि तं मायं परिभुजति । स वि-वादीहि वच्चमाणो वि णो ठितो धूव ति ” ।

वक्ष्यमाणं चार्थं संगृहीतुमिमां गाथामाह—

राया य खेतियाए, वणि महिलाए कुला कुट्टुविम्मि ।

दीवे य पंच सीले, अंधलग-सुवणकारे य ॥ ३३५ ॥

राजा-अनन्तरोक्तः, खन्तिकायामनुरक्तो वेदमूढः, वणिक घटिकावोद्राव्यः स्वमहेलानुरक्तः-स्वमहेलामनुपलक्षयन्, द्र-व्यमूढः, कुट्टुम्विनः सेनापतेः महत्तरस्य च कुलानि सादृ-श्यमूढे उदाहरणं, (दीवे ति) द्वीपाज्जातः पुरुषः, (एवं सीले ति) पञ्च शैलवास्तव्या निर्भरोभिः व्युद्ग्राहितः, सुवर्ण-कारः, (अंधलग ति) धूर्तव्युद्ग्राहिता अन्धाः, (सुवर्ण-गारे ति) सुवर्णकारव्युद्ग्राहितः पुरुषः । एते चत्वारो व्यु-द्ग्राहणामूढा मन्तव्याः । एष संग्रहगाथासमासार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

बालस्स अचिच्छिरोगे, सागारियदेविसंफुसे तुमिणी ।

उभयवियत्तभिसंगे, णऽवादि वुत्तो वि मन्तीहि ॥ ३३६ ॥

छोदुं अणाहमग्यं, भामित्तुघरं पतिम्मि उ पउत्थो ।

धुत्तहरणुज्झपति, आट्ठिगंगकहिते च सदहणा ॥ ३३७ ॥

सेणावतिस्स सरिसो, वणितो गामेल्लतो णियो पल्लि ।

णाहंति रणपिसायई, घरं वि दिट्ठत्ति णेच्छंति ॥ ३३८ ॥

इदं गाथात्रयं गताथम् । नवरस (उभयवियत्तभिसंगे ति) उभयोरपि-देवी-कुमारयोः, प्रीतिकरं तद्विषयासेवनं राज्या-भिषेकेऽपि संजाते तामसौ न मुञ्चति । द्वितीयगाथायां (धुत्तहरणुज्झपति) धूर्तं तस्या वणिकभार्याया हरणं, त-स्या अपि पतिम् उज्झत्वा गङ्गातटे गमनं, तृतीयगाथायां (णाहंति इत्यादि) महत्तरेण नाहं सेनापतिरित्युक्तः चौर-श्चिन्तयति । एष रणपिशाचकी तेनैव वक्त्रे गृहेऽपि गतं तं-

महतरं ते ग्रामेयका दग्ध इति कृत्वा नेच्छन्ति संगृहीतुम् ।
व्याख्यातो मूढः । वृ० ४ उ० । नि० चू० ।

दुविहा मूढा पण्यताः, तं जहा—णाणमूढा चैव, दंसण
मूढा चैव । स्था० २ डा० ४ उ० । (व्याख्या स्वस्वशब्दे)

निविहा मूढा पण्यता, तंजहा—णाणमूढा दंसणमूढा चरित्त-
मूढा । स्था० २ डा० ३ उ० ।

मूढदिट्ठि—मूढदृष्टि—वि० । व्यामोह, परतीर्थिनां गजादिदृष्टां
पृजां मन्त्राद्यतिशयान् वा दृष्ट्वा तदागमान् वा श्रुत्वा देशतः
स्तेकां मतिव्यामोहः । जीत० ।

मूढ—(ल) नइय—मूढ (ल) नयिक—न० । मूढा अविभाग-
स्था नया यस्मिंस्तन्मूढनयं, तदेव मूढनयिकम् । प्राकृतत्वा-
त् स्वार्थे ण्यप्रत्ययः । अथवा—मूलाद्य ते नयाश्च मूलनया-
स्तेऽस्मिन् विद्यन्ते इति मूलनयिकम् । अतोऽनेकस्वरात्
॥ ७ । २ । ६ ॥ इतीकप्रत्ययः । अविभक्तनयं कालिकश्रुते, आ०
म० १ अ० । आ० चू० । नि० चू० ।

मूढदिसाभाग—मूढदिग्भाग—पुं० । मूढोऽनिश्चितो दिशां भा-
गो यस्य सः । विस्मृतदिग्भागे, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० ।

मूढभाव—मूढभाव—पुं० । मूढतायाम्, कर्त्तव्याकर्त्तव्याज्ञताया-
म्, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । मूढत्वे किंकर्त्तव्यताऽ-
भावे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

मूढमइय—मूढमतिक—पुं० । कुबोधाच्छादितधिषणे, जी० १
प्रति० ।

मूढलक्ख—मूढलक्ष—पुं० । समस्तक्षेयविपरीतवेदने, आ० म०
१ अ० ।

मूढसम्म—मूढसंज्ञ पुं० । विगतचेतने, असावधानमनसि, आ-
तु० । मूढा—मूर्च्छिता, संज्ञा—ज्ञानं, यस्य स मूढसंज्ञः । अस्प-
ष्टज्ञाने, अपूर्णज्ञाने, आतु० ।

मूणभाव—मौनभाव—पुं० । तूष्णीभावे, “सो य मूणभावेण अ-
न्यइ ।” आ० म० १ अ० ।

मूत्तूण—मुक्त्वा—अव्य० । स्फोटयित्वेत्यर्थे, व्य० ६ उ० ।

मूया—मूका—स्त्री० । महाविदेहे स्वनामख्यातायां राजधान्या-
म्, यत्र पूर्वभावे वीरजितः प्रियमित्रनामा चक्रवर्त्यभूत् ।
कल्प० १ अधि० २ क्षण । आ० चू० ।

मूर—भज्ज—धा० । मर्दने, भज्जः चमय—मुसुमूर—मूर—सूर—सूड-
विर—पविरज्ज—करज्ज—नोरज्जः ॥ ८ । ४ । १०६ ॥ इति भ-
ज्जमूर्गादेशः । मूरइ । भजइ । भनक्कि । प्रा० ४ पाद ।

मूरण—भज्जन—न० । मर्दने, आ० म० १ अ० ।

मूल—मूल—न० । निवन्धनं, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । आद्यकारणे,
आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । मूलमादिरित्यनर्थान्तरम् ।
आ० चू० १ अ० । “मरणस्य मूलं दुःखं” उक्त० ३२ अ० ।

“मूले विविधेणो मज्जे संखित्तो” सू० प्र० १० पाहु० ।

मूले ल्लं दव्वे, ओदइ उवएस आइमूलं च ।

खित्ते काले मूलं, भावे मूलं भवे ति विहं ॥ १७३ ॥

मूलस्य पोढा निक्षेपः—नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदा-
त् । नामस्थापने गतार्थे । द्रव्यमूलम्—क्षरीर—भव्यक्षरीर—व्य-
तिरिक्तं विधा औदयिकमूलम्, उपदेशमूलम्, आदिमूलं चेति ।
तत्रादयिकद्रव्यमूलम्—वृक्षादीनां मूलत्वेन परिणतानि यानि
द्रव्याणि । उपदेशमूलम्—यच्चिकित्सका रोगप्रतिघातसमर्थं
मूलमुपदिशत्यातुरायेति, तच्च पिप्पलीमूलादिकम् ! आदिमूलं
नाम—यद् वृक्षादिमूलात्पत्तावाद्यं कारणम् । तद्यत् स्थावरना-
मगोत्रप्रकृतिप्रत्ययान्—मूलनिर्वर्त्तनोत्तरप्रकृतिप्रत्ययाच्च—मूल-
मुत्पद्यते, एतदुक्तं भवति—तेषामौदारिकक्षरीरत्वेन मूलनिर्वर्त-
कानां पुढलानामुदयिष्यतां कर्मणं शरीरमाद्यं कारणं,
क्षेत्रमूलं यस्मिन् क्षेत्रमूलमुत्पद्यते, व्याख्यायते वा । एवं काल-
मूलमपि, यावन्तं वा कालं मूलमास्ते, भावमूलं तु विधा ।
इति गार्थः ।

तथा हि—

ओदइयं उवदिट्ठा, आइतिगं मूलभावओदइयं ।

आयगिओ उवदिट्ठा, विणयकसायादिओ आइ ॥ १७४ ॥

भावमूलं त्रिविधम्—औदयिकभावमूलम्, उपदेशमूलम्, आ-
दिमूलं चेति । तत्रादयिकभावमूलं वनस्पतिकायमूलत्वम-
नुभवधामगोत्रकर्मोदयात् मूलजीव एव, उपदेशमूलमूलं
त्वाचार्य उपदेशा, यैः कर्मभिः प्राणिनो मूलत्वेनात्पद्यन्ते,
तेषामपि मोक्षसंसारयोर्वा यद्वादिभावमूलं तस्य चोपदेशेत्ये-
तदेव दर्शयति—(विणयकसायाइओ आइ) तत्र मोक्षस्यादि-
मूलं ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपश्चौपचारिकरूपः पञ्चधा विनयः,
तन्मूलत्वान्मोक्षावाप्तेः । तथा चाह—

“विणया णाणं णाणाउ, दंसणं दंसणाहिं चरणं तु ।

चरणाहितो मोक्खो, मुक्खे सुक्खं अणावाहं ॥ १ ॥”

“विनयफलं शुश्रूषा, गुरुशुश्रूषा फलं श्रुतज्ञानम् ।

ज्ञानस्य फलं विरति—विगतिफलं चाश्रवनिरोधः ॥ २ ॥

संवरफलं तपोवल—मथ तपसो निज्जंग फलं दृष्टम् ।

तस्मान्क्रियानिवृत्तिः, क्रियानिवृत्तेरयोगित्वम् ॥ ३ ॥

योगनिरोधाद् भवस-न्ततिक्षयः सन्ततिक्षयान्मोक्षः ।

तस्मान्कल्याणानां, सर्वेषां भाजनं विनयः ॥ ४ ॥”

इत्यादि, संसारस्य त्वादिमूलं विषयकपाया इति । आचा०
१ श्रु० २ अ० १ उ० । यातिकर्मचतुष्टये मोहनीयकर्मणि, मि-
थ्यात्वे च । “अग्गं च मूलं च विगिं च धीरे, पल्लिच्छिदि-
याणं णिक्कम्मदंसी” आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।
(‘अग्ग’ शब्दे प्रथमभागे १६४ पृष्ठे व्याख्यातमिदं
सूत्रम्) सहदेवीमूलिकाकल्पादितत्तच्छास्त्रविहिते मूल-
कर्मणि, उक्त० १५ अ० । मूलिकाराजहंसीशङ्खपुष्पाशरपु-
ङ्खादिगुणसूचके शास्त्रे, उक्त० १५ अ० । वृत्तजटायाम्,
स्था० १० उ० ३ उ० । मूलानि सुप्रसिद्धानि यानि स्कन्ध-
स्याधः प्रसरन्ति । रा० । उशीरपुनर्नवाविदारिकादिरूपं,
दश० ५ अ० १ उ० । वनस्पतिभेदं, स्था० ८ डा० ३ उ० ।
विपा० । आचा० । पृथिवीकायादिर्जीवे, वृ० १ उ० । स० ।
नक्षत्रभेदं, स्था० २ डा० ३ उ० । मूलस्य निर्वृत्तिर्देवता ।
उयो० ६ पाहु० । चं० प्र० । सू० प्र० । जं० ।

मूले नक्खत्ते एकारसतारे । स० ११ सम० ।

प्रायश्चित्तभेदे, स्था० ४ डा० १ उ० । महाव्रतारोपणे, भ०

२५ श० ७ उ० । महाव्रतानां मूलत आगेपणे, पञ्चा० १६ विव० । ग० । ज० । ध० । (मूलार्हप्रायश्चित्तं 'मूलारिह' शब्दे व्याख्यास्याभि) समीपे, आ० म० १ अ० । "निसृजे तरु-मूलकम्म, सुकुमालं सुहोचियं ।" उक्त० २० अ० ।

मूलकम्म—मूलकर्मन्—न० । मूलं दशप्रायश्चित्तानां मध्येऽष्ट-मं तत्प्रतिनिधन्तं कर्म गर्भघातनाद्यपि मूलकम्म । मूलानां वा वनस्पत्यवयवानां कर्मोपध्यायर्थं छेदनादिक्रिया मूलक-र्म । षोडश उत्पादनादौपे, ग० १ अधि० । ध० । प्रश्न० । पं० चू० । प्रव० । पञ्चा० । यदा पुत्रादिजन्मदूषणनिवारणार्थं मघा-ज्येष्ठार्श्लपाम्लादिनक्षत्रशान्त्यर्थं मूलैः स्नानमुपदिश्याहारा-दिकं गृह्णाति तदा षोडशो मूलकर्मदोषः । उक्त० २४ अ० ।

सम्प्रति 'मूल' इति व्याचिख्यासुराह—

अधिई पुच्छा आम-न्न विवाहे भिन्नकन्नमाहणया ।

आयमणपियणअसह-अकखयजजीवअहिगरणं ॥५०६॥

जंवापणिजियसङ्गी, अदिइआणिजए मम सवत्ती ।

जोगो जोगुग्वाडण-पडिसेहपअंसउड्डाहो ॥ ५०७ ॥

कचित्पुरे धननाम्नः श्रेष्ठिनो भाया धनप्रिया । तस्य दु-हिता सुन्दरी, सा च भिन्नयोनिका, परमनमर्थं माता जा-नाति, न पिता । सा च पित्रा तत्रैव पुरं कस्यापीश्वरपुत्र-स्य परिणयनाय दत्ता, समागतः प्रत्यासन्नो विवाहो, मातु-श्चिन्ता बभूव । एषा परिणीता सती यदि भर्ता भिन्नयो-निका ज्ञास्येत, ततस्तेनोद्भिक्ता वराकी दुःखमनुभविष्यति । अत्रान्तरे च समागतः कोऽपि संयतो भिक्षार्थं, तेन सा पृष्ठा, तथा कथितः सर्वोऽपि वृत्तान्तः । ततः साधुनो-क्कम्—मा भैयाः, अहमभिन्नयोनिकां करिष्यामि । तत आच-मनोपथं पानोपथं च तस्यै प्रदत्तं, जाता अभिन्नयोनिका । तथा—चन्द्राननायां पुरि धनदत्तः सार्धवाहस्तस्य भार्या च-न्द्रमुखा, तयोश्चान्यदा परस्परं कलहः प्रवृत्तः । ततोऽभि-निवेशेन तन्नगरवास्तव्यस्यैव कस्यापीश्वरस्य दुहिता धन-दत्तेन परिणयनार्थं वृत्ता, ज्ञातश्चायं वृत्तान्तश्चन्द्रमुखाया, ततो बभूव महती तस्या अधृतिः, अत्रान्तरे च जङ्गाप-गिजिननामा साधुरागतो भिक्षार्थं, दृष्टा तेनाधृतिं कुर्वती चन्द्रमुखा, ततः पृष्ठा—किं भद्रं ! त्वमधृतिमती दृश्यस ? , ततः कथितस्तया सपत्नीव्यतिकरः, ततः साधुना सम-र्पितं तस्या औपथं, भणिता च सा कथमपि तस्या भ-कृत्य पानस्य मध्ये देयं येन सा भिन्नयोनिका भवति, ततः स्वभर्त्रे निवेदयः, येन सा न परिणीयते, तथैव कृतं, न परिणीता सा भर्त्रेति । सूत्रं सुगमम् । नवरम्—'जजी-वम्' इति यावज्जीवमधिकरणे—मैथुनप्रवृत्तिः, 'पडिसेहि' इति साऽभिनवा परिणेतुमारब्धा भिन्नयोनिकेति ज्ञात्वा प्रतिपिडा । अयं चर्द्धस्तया ज्ञातो भवेत्, तर्हि तस्याः साधुं प्रति महान् प्रद्वेषो भवेत्, प्रवचनस्योद्वाहः ।

सम्प्रति 'विवाह' इति पदं व्याख्यानयन्नाह—

मा ते फंमेज्ज कुलं, अदिज्जमाणा मुया वयं पत्ता ।

धम्मो य लोहिक्कम्म, जइ विंदु तत्तिया नग्ग्या ॥५०८॥

किं न ठविज्जइ पुत्तो, पत्तो कुलगात्तकित्तिसंताणो ।

पच्छा वि य तं कज्जं, असंगहो मा य नामिज्जा ॥५०९॥

कचिद् ग्रामे कोऽपि गृहपतिः, तस्य पुत्रिका वयःप्राप्ता, ततः कोऽपि साधुर्भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् दृष्ट्वा तन्मातरमेव-मभिदधाति, तत्र दुहिता वयःप्राप्ता—यौवने प्राप्ता, तद्य-दि सम्प्रति न परिणी (शास्यते) यते, तर्हि केनापि तरुणे-न सहाकार्यं समाचर्य कुलमालिन्यमुत्पादयिष्यति । तथा- (धम्मांति) लोके एवं श्रुतिः—यदि कुमारी ऋतुमती भ-वेत् तर्हि यावन्तस्तस्या रुधिरविन्दवो निपतन्ति तावतो वारान् तन्माता नरकं याति । तथा कचिद् ग्रामे कस्यापि कुटुम्बिनः पुत्रं यौवनिकामधिगतमवलोक्य साधुस्तन्मा-तरमेव व्रूते । यथा—कुलस्य गोत्रस्य कीर्तेश्च सन्तानो नि-वन्धनमप्येव तत्र पुत्रो यौवने च प्राप्तः, ततः किं न सम्प्रति परिणायते ? , अपि च—परिणीतः सन् कलत्रस्नेहं स्थिरो भवति, अपरिणीतश्च कयाऽपि स्वच्छन्दचारिण्या सहोत्थाय गच्छेत्, पश्चादपि चैव परिणाययितव्यः तत्सम्प्रत्यपि क-सात्र परिणायते ? इति ।

सम्प्रति "दां दंडिणीओ आयाणपरिसाडे" इत्यवयवं व्याचिख्यासुराह—

किं अदि इत्ति पुच्छा, सविच्छिणी गम्भिणि ति मे देवी ।

गम्भाहाणं तुज्जवि, करोमि मा अदिइं कुणसु ॥५१०॥

जइ वि सुओ मे हाही, तह वि कणिङ्गं ति (इ) यरो जुवराया ।

देइ परिसाडणं से, ना ए पअोसपत्थारो ॥ ५११ ॥

संयुगं नाम नगरं, तत्र सिन्धुराजो नाम राजा, तस्य सकलान्तःपुरप्रधाने द्वे पत्न्यौ, तद्यथा—शृङ्गारमतिः, ज-यसुन्दरी च । तत्रान्यदा बभूव शृङ्गारमतेर्गर्भाधानम्, इतरा च जयसुन्दरी नूनमस्याः पुत्रो भविष्यतीति विचिन्त्य मा-तस्यैवशादधृतिं कुर्वत्यतिष्ठेत, अत्रान्तरे च समागतः कोऽपि साधुः, तेन सा पपृच्छे—किं भद्रं ! त्वमधृतिमती द-ृश्यस ? , ततः सा तस्मै सपत्न्या व्यतिकरमचकथत्, साधुरण्यव्रवीत्—मा कार्षीरधृतिं, तवापि गर्भाधानमहं करिष्ये, ततस्तयोक्ते भगवन् ! यद्यपि युष्मत्प्रसादेन मे पुत्रो भावी, तथापि स कनिष्ठत्वेन यौवराज्यं न प्राप्स्यति, किं तु सपत्न्या एव सुतः, तस्य ज्येष्ठत्वात् । ततः साधुना तस्या भेषजमेकं गर्भाधानाय दत्तम्, अपरं तु दापितं सपत्न्या गर्भशान्तनायेति । सूत्रं सुगमम् । नवरमेतन्न कर्त्तव्यं, यतो गर्भशान्तेन साधुकृते ज्ञाते सति प्रद्वेषो भवति, ततः शरीर-स्यापि प्रस्तागः—विनाशः ।

सम्प्रति सर्वस्मिन्नापि मूलकर्मणि दोषान्-

प्रदर्शयति—

संखडिकरणे काया, कामपचित्तं च कुणइ एगत्थ ।

एगत्थुड्डाहाई, जजियभोगंतरायं च ॥ ५१२ ॥

संखडिकरणे—मा ते फं(भं)सेज्ज कुलं, तथा—'किं न ठविज्जइ' इत्यादि गाथाद्वयोक्ते वीवाहकरणे 'कायाः' पृथिव्यादयो विराध्यन्ते, एकत्र पुनरुक्ततयोनिकत्वकरणे गर्भाधाने च कामप्रवृत्तिं करोति, गर्भाधानाद्वि पुत्रोत्पत्तौ प्राय एषा भवति, ततः काम्या जायते, इति मैथुनसंततिः । एकत्र पुनः गर्भपानेन उद्वाहादि—प्रवचनमालिन्याऽऽत्मविनाशादि, एकत्र पुनः—क्षतयोनिकत्वकरणे यावज्जीवं भोगान्तरायः, चशब्दा-दुद्वाहादि च, तदेवमभिहितं मूलकर्म । पि० । जी० । आचा० ।

मूलकरण-मूलकरण-न० । मूलगुणेषु समप्रकारायां शोधौ, वृ० १ उ० । पञ्चानां शरीराणां पर्याप्तौ, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । मूलकरणं घटादिकं येनोपस्करणं--दण्डचक्रादिना अभिव्यज्यते--स्वरूपतः प्रकाश्यते तदुत्तरकरणं, कर्तुरूपकारकः सर्वोऽप्युपस्कारार्थ इत्यर्थः ॥ ५ ॥

पुनरपि प्रपञ्चतो मूलोत्तरकरणे प्रतिपादयितुमाह--

मूलकरणं शरीराणि, पञ्च तिसु कणखंधमादीयं ।

द्विविद्याणि परिणा-मियाणि विसमोसहादीहिं ॥ ६ ॥

मूलकरणम्-श्रीदारिकादीनि शरीराणि पञ्च तत्र चौदारिक वैक्रियाहारकेषु त्रिपुत्तरकरणं कर्णस्कन्धादिकं विद्यते, तथाहि--"सीसमुगैर्यर्गपट्टी दो बाह ऊरुया य अट्टग " ति । त्रयाणामप्येतन्निष्पत्तिर्मूलकाणं, कर्णस्कन्धाद्यङ्गोपाङ्गनिष्पत्तिस्तूत्तरकरणम्, कर्मणैतजसयोस्तु स्वरूपनिष्पत्तिरेव मूलकरणम्, अङ्गोपाङ्गभावाधोत्तरकरणम्, यदिवा-श्रीदारिकस्य कर्णवधादिकमुत्तरकरणं, वैक्रियस्य तूत्तरकरणम्--उत्तरवैक्रियं, दन्तकशादिनिष्पादनरूपं वा, आहारकस्य तु गमनाद्युत्तरकरणं यदिवा-श्रीदारिकस्य मूलोत्तरकरणे गाथा-पञ्चाङ्गेन प्रकारान्तरेण दर्शयति-द्रव्येन्द्रियाणि, कलम्बुका-पुष्पाद्याकृतीनि मूलकरणः तेषामेव परिणामिनां विषयधादिभिः पाटवाद्यापादनमुत्तरकरणमिति ॥ ६ ॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

मूलग-मूलक-पुं० । मूली इति ख्याते कन्दविशेषे, स्थ० ७ टा० १ प्रव० । प्रज्ञा० । स० । ध० । आचा० । जी० । भ० ।

मूलगपत्त-मूलकपत्र-न० । आद्ये परिपक्वप्राथे पर्यं, कन्दविशेषस्य निस्सारपत्रं, वृ० १ उ० ।

मूलगवच्च-मूलकवर्चम्-न० । यत्र मूलकं शटितं पतितं तस्मिन्, आचा० २ श्रु० २ चू० ३ अ० ।

मूलगुण-मूलगुण-पुं० । मूलानीव चारित्रिकलपद्रुमस्य मूलान्युत्तरं च तस्य शाखाद्यवयववद् ये गुणास्तं मूलगुणाः । पञ्चा० ५ विव० । प्राणतिपातादिविरमणेषु, आच० ४ अ० । पञ्चाणुवतानि मूलगुणा उच्यन्ते । आवकं धर्मनरोर्मूलकलपत्वाद् । ध० २० २ अधि० । आव० । महाव्रताणुव्रतेषु, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । विशेष० । आव० । अनु० । पं० व० । ग० । स० । आ० । आनु० । पञ्चा० ।

पाणातिपातविरमण-मादी णिसिभत्तविरहपज्जंता ।

समणाणं मूलगुणा, तिविहं तिविहेण णायच्चा ॥ ३० ॥

प्राणातिपातविरमणाद्यो वधविरत्याद्याः, निशाभक्तविरदिपर्यन्ताः-रात्रिभोजननिवृत्त्यन्ताः, श्रमणानां-यतीनां मूलगुणा धर्मलक्षणकलपवृत्तमूलकलपानिर्यमाः, त्रिविधं करणकारणानुमतिरूपं वधादिकं, त्रिविधेन-मनोवाक्कायलक्षणकरणेन, प्रत्याख्यामीति प्रतिज्ञया, ज्ञातव्या-ज्ञेया, इति ॥ ३० ॥ पञ्चा० १५ विव० । न० ।

मूलगुणा-पञ्च महव्यव्याणि गड्ढोभयणल्लुट्टाई । महा० ३ अ० । उत्तरगुणाणं पि भंगं नेट्टं, किं पुण मूलगुणाणं । महा० ४ अ० ।

मूलगुणातिचारं प्रायश्चित्तम्--

एगिदियाण घट्टण-मगाढ-गाढ-परियावणुदवणे ।

निर्वीयं पुरिमऽद्ध-गासगुमायामगं कमसा ॥ ३१ ॥

एकेन्द्रियाणां-पृथिव्यप्तेजोवायुप्रत्येकवनस्पतीनां, मनाक् स्पर्शनं-संघट्टनम्, अत्राह-ननु पृथिव्यादीनां चतुर्णां घटते संघट्टनम्, अप्कायस्य तु कथं संघट्टनं सम्भवति?, तस्य द्रव्यरूपत्वेन स्पर्शमात्रेऽपि विना सम्भवात् । उच्यते-घटादिस्थस्याप्कायस्यापि मनाक्करचरणादिना चालने संघट्टः सम्भवति । परितोपने द्विविधा-आगाढं, गाढं वा । तत्र संमर्दने च जनार्थैर्बहुतरपीडोत्पादनं गाढं, बहुतरपीडोत्पादनं चाऽऽगाढम् । उपद्रवणं-सर्व्वथा जीवाविनाशनं, तच्च-पृथिव्यग्न्योरत्यन्तसंमर्दनाद्यैः, अप्कायस्य तु वदितोपनदण्डाद्यभिघातने पानपादादिक्षालना, वनस्पतेः पत्रपुष्पाङ्कुरादित्रोटनादिः, ततश्चैषां पञ्चानामपि प्रत्येकं संघट्टनं-निर्विकृतिकम्, आगाढे परितोपने-पुरिमाद्धः, गाढपरितोपने-एकाशनम्, उपद्रवणे-चाचामासल इति ।

पुरिमाईसमणंतं, अणंतविगलिदियाण पत्तेयं ।

पंचिदियंमि एगा-सणाई कल्लाणगमहं ॥ ३२ ॥

अथानन्तवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां प्रत्येकं संघट्टनागाढपरितोपोपद्रवणेषु यथासंख्यं परिमाद्धादिक्षपणान्तं तपः पञ्चिन्द्रियसंघट्टस्तदहर्जातमूपकगृहकोलिकादिविषयो द्रष्टव्यः । तत्रैकाशनम् । आगाढपरितोप-आचामासलम्, गाढपरितोप-चतुर्थं, प्रमादवशाच्चोपद्रवे-एककल्याणं, तच्चदम्-निपुण-आओ " अधिकपदमधिकमन्तरं चाधिकार्थसंस्मृचकं भवतीत्यत्रार्थशब्दादधिकादनकङ्कीन्द्रियाद्युपघातप्रायश्चित्तमनुक्रमयेतद्विज्ञेयम्, यथा-" एगाइदसंतेसु, एगाइदसंतयं सपच्छित्तं । तेषां परं दसमं चियं, बहुएसु वि सगलविगलेसु ॥ १ ॥ " काऽप्यागमोघनदृष्टासामाचारीषु दृश्यते बहुषु युक्तेषु विभाति पुनर्लिखिता गाथा, ततोऽत्रैषा एकादिषु दशान्तेषु, द्वीन्द्रियादिषूपहन्तेषु एकादिदशान्ते स्वप्रायश्चित्तं भवति, यद्यस्य द्वीन्द्रियादेरुपघाते अत्र जीतकलपप्रायश्चित्तं भणितमस्ति तत्तस्य स्वप्रायश्चित्तमुच्यते, तदकस्य द्वीन्द्रियादेरुपघाते एकं स्वप्रायश्चित्तं भणितमस्ति । इथाहं, त्रयाणां त्रीणि, यावद् दशानामुपघाते दश । तेनैति पञ्चम्यर्थे कृता तृतीया । ततः परमेकादशादिषु बहुष्वपि यावदसंख्येष्वपि सकलविकलेषु पञ्चिन्द्रियविकलेषूपहन्तेषु दशकमेव, दशैव स्वप्रायश्चित्तानि दातव्यानि भवन्तीत्यर्थः ।

इदानीं द्वितीयतृतीयपञ्चमवतानिचारप्रायश्चित्तमाह-

मोमाइसु मिहुणव-जिएसु दव्वाइवत्थुभिन्नेसु ।

हीणे मज्झुकाम, आमणभायामसमणं ॥ ३३ ॥

मृषावादाऽदत्तादानपरिग्रहाश्चतुर्विधा द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतो मृषावादा-धर्मास्तिकायादिसर्व्वद्रव्यविषयः, अदत्तादानं ग्रामनगराश्रयः, का-स्वयो-दिवा वा, रात्रौ वा । भावतस्त्वयोऽपि-गंगेण वा द्वेपेण वा । ततश्चतुर्विधेष्वपि मृषावादादत्तादानपरिग्रहेषु विषयेषु हीने-जघन्येऽतिचार-सत्यकाशनं, मध्ये-मध्येऽतिचार-आचामासलम्, उक्तेषु क्षणं, मेशुनाभिचारप्रायश्चित्तं च मूलव्याख्यायां भणियते । जीत० ।

मूलगुणद्वाराण-मूलगुणस्थान-न० । प्राणातिपातदिनिवृत्ति-
रूप संयतैरगूढं स्थानं, आचा० १, अ० २, अ० ३, उ० ।

मूलगुणपञ्चभवाण-मूलगुणप्रत्याख्यान-न० । प्रत्याख्यान-
गुणभेदे, आ० क० ४ अ० (' पञ्चभवाण ' शब्दे पञ्चमभागे
= पृष्ठ उदाहरणम्)

मूलगुणपडिवाय-मूलगुणप्रतिपात-पुं० । मूलच्छेदे, " मूल-
च्छेज्जे ति वा मूलगुणपडिवाउ ति वा एगुंटा " आ०
चू० १, अ० ।

मूलगुणएडिंमवना-मूलगुणप्रतिसेवना-स्त्री० । प्राणातिपाता
दिप्रतिसेवनायाम्, मूलगुणाः-आद्यगुणाः, प्रधानगुणा इत्य-
र्थः, तेषु पडिसेवणा जा सा छट्टाणा भवति, छसु ठाणसु
भवति ति भणियं हेति, ताणि य इमाणि-पाणादिवाओ १,
मुसावाओ २, अदत्तादाणं ३, मेहुणं ४, परिग्गहो ५, राति-
भायणं च ६ । नि० चू० ।

तथ जा सा मूलगुणपडिसेवणा सा इमा-

मूलगुणे छट्टाणा, पढे ठाणम्मि एवविधो भेदो ।

सेसेसुकोसमज्झिम-जहणद्ववादिया चउहा ॥ ८६ ॥

व्याख्या-मूलगुणा-आद्यगुणाः, प्रधानगुणा इत्यर्थः । तेषु प-
डिसेवणा जा, सा छट्टाणा भवति, छसु ठाणसु भवति ति भ-
णियं हेति । ताणि य इमाणि-पाणादिवाओ, मुसावाओ, अ-
दत्तादाणं, मेहुणं, परिग्गहो, रातीभोयणं च । एत्थ पढं
ठाणं-पाणातिवातो तथ एवविहो भेओ, सो य इमा-पुढ-
विकाओ, आउकाओ, तेऊ-वाऊ-वणस्सइ-वेइंदिय-तेइंदि,
य-चउरिंदिय-पंदिंदिया । ' सेसेसु ति ' -मुसावाओ० जाव रा-
तीभोयणं । एणसि एक्कं ति विहं ति य इमं तिभेदा-उको-
सो, मज्झिमो, जहणो । ' द्वादिया चउह ति ' -उकोसमुसा-
वाओ चउविहो-द्ववओ, सेत्तओ, कालओ, भावओ ।
मज्झिमो वि चउविहो-द्ववादि । एवं जहणो वि चउ-
विहो-द्ववाति । एवं अदत्तादाणमवि दुवालसंभेदं ।
मेहुणं पि । परिग्गहो वि । रातीभोयणं पि दुवालसंभेदं ।
उकोसं पुण द्वयं एवं भवति-बहुत्ततो, सारतो वा, मुल्लतो
वा । एवं मज्झिमं वि तिरिणं भेदा । जहणं वि तिरिणं भेदा ।
उकोसद्ववावलावे-उकोसो मुसावातो, मज्झिम-मज्झिमो,
जहण-जहणो । एवं अदत्तादाणादिसु वि जोयणिज्जं । सेत्त
ओ-जं जत्थ सेत्तं अच्चियं-मज्झिमं, जहणं वा । कालतो-जं
जत्थ कालं अच्चित्तं-मज्झिमं, जहणं वा भावओ वि वण्णा-
दिगुणैहि-उकोसं मज्झिमं जहणं वा । एवं बुद्धीए आलोएउं
जोयणा कायव्वा । अहवा-' सेसेसुकोसमज्झिमजहणं ति '-
जेण मुसावाएण अभिहिणएण पारंत्थियं भवति एस उ-
कोसो मुसावाओ । जेण दस राइंदियाति ० जाव अणवट्टं
एस मज्झिमो । जेण पंच राइंदियाणि एस जहणो । एवं
अदत्तादाणं वि० जाव रातीभोयणं वि । अहवा-द्ववादिया
चउह ति । (नि० चू०) अहवा-एयं पदं एवं पडिज्जति-द्वप्पा-
दिया चउहा जं ते मूलगुणे छट्टाणा एए द्वापादि चउहा प-
डिसेवणा पडिसेवति ।

सा य इमा दप्पे कप्पे दारगाहा-

दप्पे कप्प पमाद-अपमत्तज्जाभोग-हव्वतो चरिमा ।

पडिलोमपरुवणा, अन्थेणं हाति अणुलोमा ॥ ८७ ॥

दप्पपडिसेवा, कप्पपडिसेवा, पमायपडिसेवा, अप्पमाय-
पडिसेवा । जा सा अपमत्तपडिसेवा, सा दुविहा-अणाभोगा,
य हव्वओ य । चरिमा णाम अप्पमत्तपडिसेवा, एतासि
कमो वणत्थाणं अप्पमत्तादिपाडिलोमपरुवणा कायव्वा,
अन्थेणं पुण एसो चैव अनुलोमपरुवणा । एस अक्खर-
त्थो । इदाणि वित्थरो भणन्ति-चोदकाह-जति पाणाति-
वायादिछट्टाणस्स द्वादिचउहा पडिसेवा कता, तो जा पु-
व्वं भणिया ' दप्पे सकारणंमि य दुविहा, ' सा इयाणि ए व-
डण । जइ दुहा चउहा ए घडण, अह चउहा नो दुहा ए
घडण । एवं पुव्वावरविरोहो । पन्नवगाह-नो-न घडण ? घटत
एव, कथम् ? उच्चते-

एसेव चतुह पडिसे-वणा तु संखेवतो भवे दुविहा ।

दप्पा तु जो पमादो, एगत पुहत्त-अप्पमत्तस्स ॥ ८८ ॥

एसेव ति-जा पुव्वभणिता चउहा-चउरो भेया, दप्पा-
दिया, तु पूरणे । संखेवो-समासो, न वित्थरो ति भणियं ।
भवेज्ज दुहा-दुभेया, कहं?, दप्पाओ को ? जो पमाओ-सो दप्पो
तम्हा एगत्ता-एगा, दप्पा पडिसेवणा । कप्पा पुण अप्पमत्त-
स्स अप्पमातो कप्पो भणन्ति, तम्हा एगत्ता एगा कप्पिया
पडिसेवणा । एवं दो भणन्ति । अहवा-कारणकज्जमवक्खतो
एगत्तं पुहत्तं वा भवति । पमाया दप्पा भवति, अप्पमाया क-
प्पा भवति । जहा-तंतुओ पडो । तंतू कारणं, पडो कज्जं, ज-
म्हा कारणंतरमावण्णा तंतव एव पडो, तम्हा तंतुपडाणं
एगत्तं । जम्हा पुण तंतूहि पडो कज्जति तम्हा अणत्तं, एवं
पमाददप्पाणं एगत्तं, पुहत्तं वा । अप्पमायकप्पाणं वि एगत्तं
पुहत्तं वा । जतो एवं तम्हा दुविहा पडिसेवणा चउविहो
वा ए एत्थ दोसो ।

इयाणि सीसो पुच्छति-कहं पमाओ दप्पो, अप्पमाओ

वा कप्पो ? गुरू भणन्ति सुणसु जहा भवति-

ए य सव्वो वि पमत्तो, आवज्जति तथ वि सो भवे वधओ ।

जह अप्पमादसहिओ, आवणो वी अवहओ उ ॥ ८९ ॥

अतिवातलक्खणो दप्पो, अनुपयोगलक्खणो प्रमादः, पाणा-
तिकारणावक्ख अकप्पसेवणाकप्पो, उवओगपुव्वकरणक्रि-
यालक्खणो अप्रमादः, एवं सखुवट्टितेषु गाहत्यो अपयारिज्ज-
ति । ए इति पडिसेवे, सव्व इति अपरिसेसे, पमत्तो-पमायभावे
वट्टतो आवज्जति । पाणातिवायं जति वि य सो पमादभावे य-
ट्टमाणो पाणातिवायं णातिवज्जति तहा वि सो णियमा भ-
वे वधओ । सीसो पुच्छति-पाणादवायं अणावणो कहं
वधओ ? गुरूराह-एत्थ वि अणो दिट्ठतो कज्जति, जह
अप्पमायपच्छेदं, जहा जेण प्पगारेण ' अप्पमायसहिओ '
अप्पमाययुक्कैत्यर्थः । ' आवणो वि ' पाणातिवायं ' अवहणो ' भ-
वति, भणियं च-" उच्चाणियंमि पादो " गाहा । " ए य तस्स
तरिणमित्तो " गाहा । जहा एस सति पाणातिवाए अप्पम-
त्तो अवहणो भवति, एवं अस्सति पाणातिवाए पम-
त्तो वधणो भवति, जओ एवं तम्हा चउहा पडिसेवणा दु-
विहा भवति । दप्पिया, कप्पिया य । दप्पकप्पाणं कमो
वणत्थाणं । पुव्वं कप्पियवक्खणं भणामि । चोदगाह-

१-इवओ-सहसकारिण ।

ततियपाण पडिलोमपडवत्ता . कहे दप्पिकायाः पूर्वं निपातनं कृत्वा . कलिपिकाया व्याख्या कहे पूर्वम् उच्यते ? अत्रोच्यते—अर्थेण होइ अणुलोमा—अर्थ प्रतीत्य कलिपिका एव पूर्वं भवतीत्यर्थः । कहमर्थेण होति अणुलोमा—भस्मति—

अप्पसरमच्चित्तं, एगेसिं पुव्वजतणपडिसेवा ।

तं दोएह चैव जुज्जति, बहुण पुण अच्चितं अंते ॥ ६३ ॥

अप्पसर त्ति—अत्रैके आचार्या आहुः—“ यदल्पस्वरं तन्मयं द्विपूर्वं निपतति ” यथा—प्लक्ष्यग्रोधौ । ‘अचित्ततरं ति’ अणु पुणराहुः—“ यदचितं तत्पूर्वं निपतति ” । यथा मातापितरौ, वासुदेवार्जुनौ इत्यादि । एतानि कारणाणि इच्छमाणा आयरिया पुव्वं जयणपडिसेवणं भणंति—वयं पुण ब्रूमः—तं दाएह चैव जुज्जति, तदिति ‘अल्पस्वरत्वम्, अचित्तत्वं वा द्वाभ्यां चेति पदाभ्यां युज्यते घटतेत्यर्थः । ननु बहूनां चोदकाह—बहुआण कहे ? उच्यते—“ बहुण पुण अचित्तं अंते ” बहूनां पदानां पुण सदा अवधारणे अच्चियं, पदं अंते भवति । यथा—भीमार्जुनवासुदेवा, उक्कमकारणाणि अभिहितानि ।

इदानीं समवतारो—

दोएहं वच्चं पुव्व—अच्चितं तु बहुयाण अच्चितं अप्पं ।

वच्चं तेण व पुव्वं, जतणा तेणं पडिलोमं ॥ ६४ ॥

जदा दो पयाणि कप्पिज्जति—दप्पिया, कप्पिया य । तदा ‘दोएहं वच्चं पुव्वच्चियं तु’ कप्पियं अच्चियं पदं तं पुव्वं वत्त्वमिति । यदा बहुपथा कप्पिज्जति, दप्पो, कप्पो, पमाओ अप्पमातो तदा ‘बहुआणं अच्चियं अंते’, अंतपदं अप्पमातो सो पुव्वं वत्त्वो । अहवा—अप्पं च एत्थं वच्चंतेण वा पुव्वं भणामो । जयणा इति—जयणपडिसेवणा । तेण इति—कारणेण, पडिलोम इति—पच्छाणुपुव्वीत्यर्थः । निश्चयतः इदं कारणं वयमिच्छमाणा कप्पियायाः पूर्वं निपातनं कृतवन्तः ।

ए पमादो कातव्वो, जतणापडिसेवणा अतो पढमं ।

सा उ अणाभोगेणं, सहसकारेण वा होजा ॥ ६५ ॥

जम्हा पव्वयंतस्सेव पढमं अयमुवदेसो दिज्जति—अप्रमादः करणीयः—सदा प्रमादवर्जितेन भवितव्यम्, अतो एतेण च कारणेण जयणपडिसेवणाए पुव्वणिवार्यं इच्छामो । ए तु अप्पसरमच्चियं काउं, वंधणलोमताए वा अंते अप्पमत्तपडिसेवणा भणिता, अत्थतो पुण वक्खाणं—तेहि पढमं वक्खाणिज्जति तेण अणुलोमा चैव एसा अत्थओ, ए पडिलोमा । सिद्धं अणुलोमवक्खाणं स अप्पमायपडिसेवणा दुविहा—अणाभोगा हव्वतो अचरिमा तु एयं चैव पयं विप्पट्टनरं रिक्खिवति, ‘सा उ अणाभोगेणं’ पच्छुद्धं कंठं । अणाभोगे, सहसकारे य दो दारा । अणाभोगो णाम अत्यन्तविस्मृतिः ।

अणाभोगा—पडिसेवणा—सरूवं इमं—

अप्पतरपमादेणं, असंपउत्तस्स णोवउत्तस्स ।

रीयादिसु भूतत्थे—सु वट्ठतो होतज्जाभोगो ॥ ६६ ॥

पंचविहस्स पमायस्स इंदियकसायवियडणिहावि—यहा । एणसि एगतरेणावि असंपउत्तस्स अयुक्कस्यत्यर्थः । ‘णोवउत्तस्स रीयातिसु भूयत्थेसु’ नो इति पडिसेव, उवउत्तो मनसा दट्ठथा वा युगांतरपलोगी । ‘रीय त्ति’ रीयासमितिनाहितो. आदिमहातो अस्ससमितीतो य । एतासु समितिसु कता तिविस्सगिणं अवउत्तणं ए कयं होजा, अप्पकालं सर्गितं य मिच्छादुक्कडं देति. भूयत्थो णाम विआरगविहारसंथारमिक्खातिसंजमसाहिका किरिया भूतत्थो, धावणवग्गणादिको अभूतत्थो अ, वट्ठओ—पाणातिवांतं, एवंगुणविमिट्ठो होय णाभोगो । अहवा एवं वक्खाणं ज्जा—असंपउत्तस्स पाणातिवांतं इरियादिसमितीणं जो भूयत्थो तंमि अवट्ठतो तद्वे तेणाभोगो त्ति, सेसं पूर्ववत् । इह अणाभोगेण जति पाणातिवायं णावणो तो का पडिसेवणा ?, उच्यते—जं तं अणुवउत्तभावं पडिसेवति सा एव पडिसेवणा इह नायव्वा । एतो अ—अणाभोगो ।

इयानि सहसकारो तस्सिमं सरूवं—

पुव्वं अपासिऊणं, छूट्ट पादंमि जं पुणो पामे ।

ए(य)तरति णियत्तेउं, पादं सहसाकरणमेतं ॥ ६७ ॥

पुव्वमिति—पढमं. चक्खुणा थंडिले पाणी पडिलेहयव्वा. जति दिट्ठा तो वज्जणं । ‘अपासिऊणं ति’—जति ए दिट्ठा तंमि थंडिले पाणी । ‘छूट्ट पायमि त्ति’—पुव्वं ए सिय थंडिलाओ उक्खिन्नं पादं चक्खू पडिलेहिय थंडिलं असंपत्ते अंतरा वट्ठमाणे पादे ‘जं पुणो पासे त्ति’ जमिति पुव्वमदिट्ठं पाणिणं पुणो पच्छा पस्से ज चक्खुणा, ‘ए तरति’ ए सक्केति, पासणकिरियवाचारपवि—त्तं पायं णियत्तेउं । पच्छा दिट्ठपाणिणो उवरिं णिमितो पाओ, तस्स य संघट्टणपरितावणकिलावणोदवणादीया अप्पमत्त—किरियोवउत्तेण पीडा कता, एसा जा सहसकारपडिसेवा—‘सहसाकरणमेतं ति’—सहसाकरणं जाणमाणस्स परायत्तस्सेत्यर्थः । एतमिति एयं सरूवं सहसकारस्य । इयानि सहसकार—सरूवोवलज्जं पंचसु वि समितीसु णियोतिज्जति । तत्थ पढमा इरियासमिती भणति—

दिट्ठे सहसकारे, कुलिगादी जह अमिम्म विममे वा ।

आउत्तो इरियाति, तडिसंकम उवहिसंथारे ॥ ६८ ॥

जतणा असणातिकिरियापवत्तेण अप्पमत्तइगिओवउत्तेण दिट्ठो पाणी कायजांगो य पुव्वपयत्तो ए सक्किता णि—ग्घंतुं, एवं सहसकारेण वावादितो, कुलिगी आदिमहातो पंचिदी वि जहा जेण पगारेण, असी—खग्गं, विसमं—णिग्गलोणंतं, आउत्तो—अप्रमत्तः, तडिसंकमणं वा आउत्तो कंरति, तडी नाम—छिण्णटंका, उवहिसंथारं वा उप्पादितो मच्च—त्थ आउत्तो जति वि कुलिगं नावादेति तह वि अवधको सो भणिओ । चोदगाह—किं वुत्तं कुलिगी ? काणि वा लिगाणि ? को वा लिगी ? ।

परणवग आह—

कुत्थितलिगकुलिगी, जस्स व पंचेदिया अमंपुप्पा ।

लिगिंदियाइ अंतो, सलिगतो धिप्पंतं तेहि ॥ ६९ ॥

कुसदो अणिट्ठवायी, कुन्सित्तद्वियेत्यर्थः । ससं कंठं । जस्स त्ति—जस्स पाणिणो, पंचेदिया असंपुणं त्ति—अन्धि वंयं—

दिया, किं तर्हि—असंपुष्पा, जहा असंपुष्पो परिफुड्भय-
गिच्छेद्गो न भवति त्ति भणियं भवति । एरिसे अर्थे एवं
वयणं न भवति, इमे तु पंच न पुञ्जति त्ति भणियं भवति,
इन्द्रियादागम्य यावत् च उर्गिदियत्यर्थः । सो कुलिगी । लिङ्ग-
मिति जीवस्य लक्षणं, यथा—अप्रत्यक्षोऽप्यग्निधूमेन लिङ्ग्यते
ज्ञायतत्यर्थः, एवं लिङ्गादिदियाणि अतो आत्मा लिङ्गभस्या-
स्तीति लिङ्गी । आत्मा लिङ्गी कहे घणपते ? । तेहि इन्द्रियै-
रित्यर्थः । चोदगाह—कहे पुण सो अप्पमत्तो विराहति ।

पणवगाह—' अस्मिन् विस्मये वा ' एयस्स वक्खाणं-

अमिकंठकविमभादिगु, गच्छन्तो सिकिञ्चो वि जत्तेणं ।

चुकइ एमेव मुणी, छलिज्जती अप्पमत्तो वि ॥ १०० ॥

असी-खगं, जहा तस्स धाराण गच्छन्तो सुसिक्खिणो
वि आउत्ता वि लोछज्जति, कंठगागिणो वा जो पटो तेण
गच्छन्तस्स आउत्तस्स वि कंठो लगति, विस्मं—णिणो
णं, आदिमहाओ गुदीतरणाइसु जत्तेणं—प्रयत्नेन, चुकति
छलिज्जति, एस्स दिट्ठो, इण मत्था वरणो, एवमवधारणे
मुणी—साह, इदियासमिती गता । इदानीं भासासमिती—को-
ति साह सहसा सायजं भासं भावेज्ज, ए य सक्किओ णि-
ग्धेत्तु वाउगो एवं भासासमितीण सहसकारो सो अन्धवि-
सोहीण सुद्धो चव । एत्थ भासासमितीसहसकारो भणति ।

अस्मंजयमतर्हे, वट्टइ तं पुच्छ होज्ज भासाए ।

वट्टति अमंजमो मे, मा अणुमति केरिमं तम्हा ॥ १०१ ॥

असंजतो—गिहत्थो, अतरंतो—गिलाणो, तं साह पुच्छेज्ज
सहसकारेण वट्टति त्ति लहेति । तं च किं अमंजमो
असंजमज्जीविथं वा एत्थ साहुणो सुहुमवायजोगहि अ-
णुमती लब्धति, एवं होज्ज—भासाए, त्ति—भासासमितीए,
से सहसकारेण गट्टति । अमंजमो से गयत्थं मा अणुमती
भविस्सति तम्हा एवं यत्तव्वं—केरिसे इह वयणं अथावत्ति-
पओमेण विट्ठो वि अणुमतीदोसण लब्धति । गता भासा-
समिती ।

इदानीं तिणिण समितीओ जुगवं भणन्ति—

दिट्ठमणेभियमहणे, गहणणियेवे तहा गिसग्गे वा ।

पुव्वाइट्ठो जोगो, तिण्णो महमा ण गिग्धत्तुं ॥ १०२ ॥

दिट्ठमणेभियमहणे त्ति—एसा एमणासमिती । गहणणिकेवे
त्ति—आदाणणिकेवणासमिती । तहा गिसग्गे त्ति—एसा
परिहावणियासमिती । पच्छुड्ढेण तिगह वि सरूवं कंठं । एस्स
णासमितीए उवउत्ता ण दिट्ठमणसणिज्जं, पच्छा दिट्ठं, ण सक्कि-
ओ गहणजोगो णियत्तेउ, एवं सहसकारे एमणासमितीए
भवति । एवं गहणणिकेवंसु वि, पुव्वाइट्ठो ण सक्किता जोगो
णिग्धत्तुं तहा गिसग्गे वि भणिओ सहसकारे । एवं अणा-
भोगेण वा सहसकारेण वा पडिसेविण वि वंशो न भवति ।

जतो भगणइ—

पंचममित्तम मुणिणो, आसज्ज विराधणा जदि हवेज्जा ।

रीयंतस्स गुणवतो, सुवचनमवंधओ सो उ ॥ १०३ ॥

पंचहि समित्ताहि समियस्स, जयंतस्सत्यर्थः । मुणिणो—मा-
धो, आसज्जति परिस्रवत्तं पणपाणिविगहणा भवति ।
रीयंतस्स—कायजोगे पवत्तस्स, गुणवतः—गुणात्मनः, सुवत्तं

परिस्फुटं, ' अवंधओ सो उ ' तुसदो अवधारणे । गथा अप्प
मायपडिसेवणा ।

इयाणि अवसेसाओ तिणिण । एतासि कतरा पुवं भासि-
यच्चा ? उच्यते—अल्पतरत्वात्तृतीया वक्तव्या । पच्छा पदमा,
यितिया य । एगट्ठा भणिहि त्ति । सा य पमायपडिसेवणा
पंचविहा ।

दाग्गाह—

कसायविकहवियडे, इंदियणिहप्पमाय पंचविहं ।

कलुसस्स य णिक्खवो, चउव्विधो कोहादि एक्कारे ॥ १०४ ॥

कसायपमादो, विगहापमादो, विगडपमादो, इंदियपमादो,
णिहापमादो । ' कलुसस्स य त्ति ' कसायपडिसेवणागहिता,
चसहाउ कसाया चउव्विहा—कोहो, माणो, माया, लोभो ।
एतासि एक्केकस्स णिक्खवो चउव्विहो द्वादी कायव्वो ।
सो य जहा आवस्संते तहा दट्ठवो, तत्थ कोहं तंव भणामि ।
कोहादि एक्कारे त्ति—कोहुप्पत्ती जा तं आदि काउं एक्कारस्स
भओ भवति ।

ते य एक्कारस्स भेया—

अप्पत्तिए अमंखडि, णिच्छुभणे उवधिमेव पंताये ।

उदायण कालुस्सं, असंपती वेव संपत्ती ॥ १०५ ॥

अप्पत्तिथं—पञ्चामरिसकरणं, असेखडं वावि गो कलहो
तसुवायं करोति जेण सगच्छातो णिच्छुभति, उवकरणं
वा वोहिं घेत्त त्ति हारावेति वा । पंतावणे—लगुडादिभिः, उद्द-
वणं—मारणं, कालुस्से—कासओप्पत्ती घेप्पति । अप्पत्तियानि
जाव पंतावणा असंपत्ति संपत्तीहि गुणिआ दस । आदिक-
साउप्पत्तीए सहिता एते एक्कारस्स ।

इमे पच्छित्तं—

लहुओ य दोसु दोसु अ, गुरुगो लहुगा य दोसु ठाणेसु ।

दो चउ गुरु दो छल्लहु, अणवट्ठकारस्स पदा तु ॥ १०६ ॥

गाहा—

अहवा लहुगो गुरुगो, गुरुगा गुरुगा य दोसु चउगुरुगा ।

दो छल्लहु अणवट्ठो, चरिमं तह एक्कारस्स पयाणि ॥ १०७ ॥

लहुओ य दोसु गुरुओ, लहुगा गुरुगा य दोसु ठाणेसु ।

दो चउ गुरु दो छल्लहु, लहुगुरु अ छेद मूल दुगं ॥ १०८ ॥

आदिकसाउप्पत्तीए—लहुओ, असंपत्तीए—लहुगो, संपत्तीए
मासगुरुं, असंपत्तीए असेखडे—मासगुरुं, संपत्तीए—वह, णि-
च्छुभणे असंपत्तीए—वह, संपत्तीए—वह, उवकरणस्स हारव-
णे असंपत्तीए—वह, संपत्तीए—वह, पंतावणस्स असंपत्तीए—
वह, संपत्तीए—अणवट्ठो । एवं उदवणवज्जा एक्कारस्स पदा ।
अहवा—एक्कारस्स पदा आदिकसाउप्पत्तीकारणं वज्जेऊण
उदावणसदिया एक्कारस्स इमा जयणा अप्पत्तीए—असंपत्तीए
मासलहुं, संपत्तीए—मासगुरुं, असेखडे असंपत्तीए—मासगुरुं,
संपत्तीए—वह, णिच्छुभणे असंपत्तीए—वह, संपत्तीए—वह,
उवकरणहारवणस्स असंपत्तीए—वह, संपत्तीए—वह, पंतावणस्स
असंपत्तीए—वह, संपत्तीए—अणवट्ठो, उदवणे—पारंची । अह
वणो—आदिसो भणति—' लहुओ य दोसु० ' गाहा—एप
पणरस्स पायच्छित्ता एतासि ठाण्णिओयणा भणति । चो-

दगाह—अथतो ताव ठाण्णिओयणं इदं ताव णाउमि-
च्छामि कदम्पत्तियमुपपणं ।

परणवगाह-

सहसा व पमादेणं, अप्पडिवंदे कमाइए लहुओ ।

अहमवि य ण वंदिस्सं, असंप० संपत्ति लहुगुरुओ ॥१०६॥
पणं साहुणा साह अभिमुहो दिट्ठो. सो य तेण वंदिओ.
तेण य अण्णकिरियावावारोवयुत्तेण, अण्णतरपमायसहितेण
वा. अप्पडिवंदे त्ति, तस्स साहुस्स वंदमाणस्स पडिवंदणं जं
तं पडिवंदणं-न पडिवंदणं अप्पडिवंदणं अप्पणं व ण
वंदिओ एवं तमप्पत्तियमुपपणं. इयाणि णियोजणा तस्सेवं
कसातियमेत्तस्स चैव लहुओ, तदुत्तरं कसातितो एवं चित्ते-
ति-जया एसो वंदिस्सति-तदा अहमपि चैयं, न पडिवंदिस्सं
तस्स असंपत्तीए-मासलहुं, संपत्तीए-मासगुरुं, अक्खरत्थो
कंठो ।

एमेवऽमंखडे वा, असंप० गुरुओ लहुग संपत्ते ।

निच्छुभणमसंपत्ते, लहुय चिय णीणितं गुरुगा ॥११०॥
असंखंड-असंपत्तीए-मासगुरुं, संपत्तीए-व्ह, णिच्छुभणे अ-
संपत्तीए-व्ह, संपत्तीए-णीणितो णाम-णिच्छुडो धाडेत्य-
र्थः-व्ह ।

उवधीहरणे गुरुगा, असंप० संपत्तिओ य छल्लहुया ।

पंतावणसंकप्पे, छल्लहुया अचलमाणस्स ॥१११॥

उवहिं हराभि वा, हारे (हराये) मि वा असंपत्तीए-व्ह.
संपत्तीए-व्ह, पंतावणसंकप्पो णाम-जट्ठिमुट्ठिकोप्परणहारे-
हिं हणामि त्ति चिंतयति, अवलमाणस्स त्ति-तदवन्ध-
स्सेव कार्याकार्यमयुंजंतस्स-व्ह ।

गाहा-

पहरण मग्गणं छग्गुरु, छेदो दिट्ठमि अट्ठमं गहिते ।

ओग्गिणदिणअममए, णवमं उदावणे चरिमं ॥११२॥

इतो प्रहरणं लउडादि भग्गिउमारद्धो तत्थ से-व्ह, तेण य
मग्गंतेण दिट्ठं चक्खुणिवाये कयमेत्ते चैव छेदो. गंदूण
हत्थेण गहितं पच्छा से अट्ठमं, मासलहुआतो गण्णिज्जंतं-
सूलं अट्ठमं भवति । जस्स रासिओ तस्स उदिणं पहरणं णव-
मं भवति, दिण्णहारे जति ण मतो तदा वि णवमं चैव
'अणवट्ठपं ति' भणियं होति, पहारं दिवं मतो सिया चरि-
मं, चरिमं णाम-पारंची, चरिमावस्थितत्वात्. पढमचित्ति-
यततियआदेसाणं "सामणलक्खणा" गाहा ।

विसेसओ पढमा एसस्सिमा गाहा-

अप्पत्तियादि एवं, अमंपसंपत्ति संगुणं दस उ ।

कोधुप्पादणमेव तु, पढमं एकारस पदाणि ॥११३॥

अप्पत्तियपदं आदि काउं जाव पंतावण ताव पंच पदा । ए-
ने असंपत्तिसंपत्तिपदं हि गुणिता दस भवति । एवं तिरहं वि
आदेसाणं सामणं । इमं पढमादसे वइसेसयं । कोहउप्पायण-
मेव उ पढमं । एतेण सहिता एकारस पदा भवति । सेसं कंठं ।

एवं कोवि अहिकरणं काउं-

तिव्वाणुवद्धोसे, अवमंतो धरेतु कुसलपडिमिदं ।

तिरहं एगतराए, वच्चंते अंतरा दोसा ॥११४॥

तिव्वो अणुवद्धो गृहीतेत्यर्थः, तिव्वेण वा रोसेण अणु-
वद्धो अप्पा जस्स सो तिव्वाणुवद्धोरोसो अवमंतो असकं-
तो धरेतुमिति, खमिओ. भावकुशलनिश्चयरा पडिमिदो
णिवारितो कोह इति वयणं दट्ठवं, एवं सो तेण तिव्वेण
रोसेणानुवद्धो जेण सेसहअहिकरणसमुपपणं तं पासितु
मसकंतो गणातो वच्चितुमारद्धो । 'तिरहं एगतराए त्ति'-व-
क्खमाणं अंतरा इति मूलगुणातो णिग्गयस्स अणं गणं
अपावेंतस्स अंतरं भवति दोस इति विराहणा ।

'तिरहमेगतराए' त्ति पदस्स वक्खणं 'संयमआतवि-

राहण' गाहा-

संजम आतविगधण, उभयं तत्तियं व गंधपच्छित्तं ।

णाणादितिगं वावि, अणवत्थाईतिगं वावि ॥११५॥

संजमो सत्तरसविट्ठो, तस्स वा जाव सत्तरसंभयस्स वा
विराहणं करेइ, आत इति-अप्पा तत्तिराहणं वा. वालु-
क्खणुकंटादीहिं वा, उभयं णाम-संजमो, आयविगधणा,
विराहणासहो एरोयं । अहवा तिगं संजमविराहणा तत्तिगं
से पच्छित्तं भवति । अहवा-तिगं णाणविराहणा सुत्तंथे
अगेगहंतस्स विस्सरियं वा अपुच्छंतस्स, दंसणविराहणा
अपरिणतो चरगादीहिं उग्गाहिज्जति, चारित्तविराहणा ए-
गागी इत्थिग्गमो भवति । अहवा-तिगं अणवत्थादितिगं वा
वि, एवं सो गणाओ णिग्गओ, अणो वि साहू चित्ति-अहं
पि णिग्गच्छामि । अणवत्थीभूता गच्छधम्मो. न जहावाइ-
णो तहाकारिणो, मिच्छत्तं जणंति । अहिवत्थधम्मो वि-
राहणा । आयसंजमे आयविराहणा । खाणुकंटागादीसु सं
जमविराहणा इमा ।

अथवा वायो तिविहो, एगिंदियमादि ०जाव पंचिंदी ।

पंचएह चउत्थाई, अहवा एकादिकल्लाणं ॥११६॥

अहव त्ति-विकप्पदरिस्सणे अ. वातो-दोसो, तिविहो त्ति-
एगिंदिया वातो, विगलिंदिया वातो, पंचेदिया वातो । अ-
हवा-वातो तिविहो त्ति-पच्छित्ता वातो. सो य एगिंदिया-
दि ० जाव पंचेदिणसु वा वातिणसु भवति. सो इमो पं-
चएह त्ति एगेदिया ०जाव पंचेदिया । 'चउत्थादि त्ति' चउत्थं
आदि काउं ०जाव वारसमं । एगेदिण चउत्थं. वेइदिणं छट्ठं,
तेइदिणं अट्ठमं, चउरिदिणं दसमं, पंचेदिणं वारसमं. एको आ-
एसो । अहवा एगिदिण एगकल्लाणं ०जाव पंचेदिये पंच क-
ल्लाणं । वितिओ आदेसो-एतसु जे एगिदिणसु पच्छित्ता
वाओ सो जहणो, विगलिदिणसु मग्गिमो, पंचेदिणसु उ-
क्कोसो, एस तिविहो पच्छित्ता वाओ । एण दो आदेसा दाण-
पच्छित्तं भणितं । अहवा-एण दो वि इमो ततिओ । आ-
वत्तिपच्छित्तेण भणति ।

छक्काय चउसु लहुगा, परित्तलहुगा य गुरुगासाहार ।

संघट्ठणपरितावण, लहु गुरु अतिवायणे मूलं ॥११७॥

छक्काय त्ति-पुढवादी ०जाव तसकाइया । चउसु त्ति-
एएसिं छएहं जीवाणकाथाणं चउसु पुढवादिकाइय-
तेसु संघट्ठणं लहुगो, परितावणे गुरुगो, उदवणे चउलहुगा.
पत्तिवणस्सइफाइए वि, एवं चैव । साहारणवणस्सति
काइए संघट्ठणं मासगुरु, परितावणं-व्ह, उदवणं-व्ह, संघ-
ट्ठणपरितावणे त्ति वयणा, सुत्तंथे लहुगुरुगादं ति-चउलहुं

चउगुरुं च गहिनं । सेसा पच्छिस्ता अत्थतो ददुव्वा । पंचिदियसंघट्टणे लुगुरुगा, परितावेत्ति छेओ, उद्वे त्ति मूले, दोसु अणवट्टो, तिसु पारंची । एस अक्खरत्थो । इमो, चित्थरओ अत्थो-पुढवि-आउ-तेउ-वाउ-परित्तवणस्सत्तिकार य एतसु संघट्टणे मासलहुं, परितावणे मासगुरुं, उद्वेणे-व्ह । अणंतवणस्सत्तिकार्ये संघट्टणे मासगुरुं, परितावणे-व्ह । उद्वेवणे-व्ह । एवं वेइदिणसु चउलहु, आढत्तं लुलहुए ठाति । नेइदिणसु चउगुरु, आढत्तं लुगुरु ठाति, चउरिदियाण लुलहु आढत्तं छेए ठाति, पंचेदिया लुगुरुगा, आढत्तं मूले ठाति । एस पढमाऽऽसवणा । अतो परं अभिक्खामेवणा-अभिक्खामेवणाए हट्टाणं मुच्चति, उवरि एकं वट्टिज्जति पुढवाति ० जाव परित्तवणस्सकाइयाण । वितियवागए मासगुरुगाति चउगुरुगे ठाति, एवं जाव अट्टमवागए चरिमं (पारंची) पावति । एवमवागए परितावणं चैव चरिमं, दसमवागए संघट्टणे चैव चरिमं । एवं सेसाण विमट्टाणातो चरिमं पावयव्वं, एस कोहो भणित्थो । सेसकसाएसु वि यथासंभवं भाणियव्वं । कसाए त्ति दारं गयं । नि० चू० १ उ । (अत्र स्त्रीकथाद्वारम् ' इत्थिकहा ' शब्दे द्वितीयभागे ४८४ पृष्ठे गतम्) (अत्र भक्तकथाद्वारम् ' भक्तकहा ' शब्दे पञ्चमभागे १३४२ पृष्ठे गतम्) (देशकथाद्वारम् ' देसकहा ' शब्दे चतुर्थभागे २६२८ पृष्ठे गतम्) (अत्र राजकथाद्वारम् ' रायकहा ' शब्दे वक्ष्यामि)

इदानीं वियडं त्ति दारं—

वियडं गिरहइ वियरति, परियाभाए तहेव परिमुंजे ।

लहुगा चतु जमलपदा, मददोसअगुत्ति गेही य ॥१३१॥

वियडं—मज्जं, तं सट्टवराओ आवणाओ वा गेरहइ, केवलं एवं वितियपदं । वितरइ त्ति-केणइ साहुणा आयरियाती कोइ पुच्छितो-अट्टमागव्वं गेरहामि, सो भणइ-एवं कोहि, एवं वितरणं, एतं पढमपयं । वितियपयं वंधाणुलोमा गेरहेण पदपदातो पच्छा कयं परियाभाए त्ति—देति परिवेसयती-त्यर्थः, एतं ततियं पयं । परिमुंजति-अभ्यवहरतीत्यर्थः चउत्थं पदं । कमसो दुट्टतराणि, पांच्छत्तं भरणति—लहुगा इति-चउलहुगा, तं चउगे भवति । कहे वितरमाणस्स चउलहुं गेहमाणस्स वि चउलहुं, परियाभाएमाणस्स वि चउलहुं, परिमुंजमाणस्स वि चउलहुं । जमलपदं एवम तवकालो तेहिं विंमसादिया कज्जति-पढमए दोहिं वि लहुं, वितियपदे कालगुरुं ततियपदं तवगुरुं, चउत्थं दोहिं पि गुरु । दोसद-ग्गिणत्थं भणइ—“मददोस अगुत्तिगेही य”—मददोसो नाम ।

“मयं नाम प्रचुरकलहं निर्गुणं नष्टधर्मं,

निर्मयोदं विनयराहितं नित्यदोषं तथैव ।

निःसाराणां हृदयदहनं निर्मितं केन पुंसा,

शार्दूलं पीत्वा ज्वलितकुलिशो याति शक्रोऽपि नाशम् ॥१॥

वैरूप्यं व्याधिपिण्डः भवजनपरिभवः कार्यकालानिपातो,

विहृषो ज्ञाननाशः स्मृतिमतिहरणं विप्रयोगश्च सद्भिः ।

वारुण्यं नीचमेव कुलबलतुलभाधर्मकामार्थहानिः,

कष्टं भो पाड्येति निरपचयकरा-मद्यपानस्य दोषाः ॥२॥”

अगुत्ती एवम अणगाणि विपलवति वायाए, काणएणुच्चति,

मलमा बहुचिंतागुलो भवति, गेही—नाम अत्यधमास-

क्रिः मथेन चिंता स्थातुं न शक्नोति 'विडये त्ति' दारं गयं ।

इदानीं इंदिए त्ति दारं—

रागेतगुरु लहुगा, सदे रूपे रसे य फासे य ।

गुरुगो लहुगो गंधे, जं वा आवज्जती जत्तो ॥ १३२ ॥

मायालोभेहितो रागो भवति, कोहो माणेहितो दोसो भवति, सदे रूपे रसे फासे य एतेसु चउसु इंदियत्थेसु रागं करेतस्स चउगुरुगा पत्तेये । अह तेसु दोसं कोरति तो चउलहुयं पत्तेयं, गंधे रागं कोरति मासगुरुं, दोसं कोरति मासलहुं । अह मच्चित्तपट्टिते गंधं जिग्घति मासगुरुं, अचित्तपट्टिते मासगुरुलहुं जं वा-आवज्जति त्ति जिग्घमाणो जं संघट्टणपरितावणं करोति तगिणफणं विज्जति । अहवा-जं व त्ति-अनिर्दिष्टस्वरूपं आवज्जति-पावति । किं च-तं संघट्टणादीयं जत्तो त्ति परिदिधानं ० जाव पंचेदिया एत्थ पच्छित्तं दायव्वं । “लुक्काये चउसु लहुगा” गाहा । इंदिए त्ति दारं गयं । इदानीं एइ त्ति दारं, सा पंचविहा-णिहा, निदानिहा, पयला, पयलापयला, थीणजी, नि० चू० १ उ० । (अत्र निद्राद्वारम् 'णिहा' शब्दे चतुर्थभागे २०७२ पृष्ठे गतम्) (निद्रान्तर्गत-स्थानजं बुद्धाहरणम् ' थीणद्धि ' शब्दे चतुर्थभागे २४१२ पृष्ठे उक्तम् । तत्रैवोक्ता सट्टाख्या गाथा इहापि किञ्चिद् व्याख्यायते) केसवो वासुदेवो जं तस्स बलं तव्वलाउ अट्टयवलं थीणद्धिणो भवति । तं च पढमसंघणित्तो य इदानीं, पुण—सामणवला दुगुणं तिगुणं चउगुणं वा भवति । से अ एवं बलजुत्तो मा गच्छं रुसित्तो विणासे-ज्ज, तस्सा सो लिंगपारंची कायव्वो । सो य साणुणयं भरणति—मुय लिंगं एत्थ ओहचरणं, जति एवं गुरुणा भणितो मुक्कतो सोहणं, अह ए मुयति तो समुदितो संघो भवति, हरति ए एगो, मा एगस्स पत्तोसं गमिस्सति । पट्टो य वावादियस्सति ।

लिंगावहारणियमणत्थं भरणति—

अयि केवलमुप्पाडे, ए य लिंगं देति अणति से सीसे ।

देसवत दंसणं वा, गिरहइ अणित्थे पलातंति ॥१४२॥

अवि संभावणे, किं संभावयति-इमं जति वि तेषेव भव-गहणेण केवलमुप्पाडेति तह वि से लिंगं ए दिज्जति । तस्स वा, अणस्स वा । एस णियमो अणसइणो, जो पुण अवहिणणादी सति सो जाणति, ए पुण एयस्स थीणद्धिणिहोदयो भवति । देति से लिंगं इतरहा ए देति । लिंगावहारे पुण कज्जमाणे अयमुवदेसो-देसवउ त्ति सावगो होहि । धूलगपाणातिवायाइणियत्तो पंच अणुव्वयधारी, ताणि वा ए तरसि दंसणं गेरह, दंसणसावगो भवाहि त्ति भणियं भवति । अह एवं पि अणुणिज्जमाणो रेच्छति लिंगं मोत्तुं ता हरो उ मोत्तुं पलायति; देसान्तरं गच्छतीत्यर्थः । पमायपडिसवेणे त्ति दारं गयं ।

इदानीं पुव्वाणुपुव्विकमेण कप्पिआ पडिसेवणा पत्ता, सा पुण पत्ता वि एं भयति, कम्हा ? उच्यते सा सिस्सस्सेव-मवट्टाहिति, पुव्वमणुणणा पच्छा पडिंमहो-अतो पुव्वं पडिसेहो भरणति पच्छा अणुणणा भणित्ति ।

दप्पादी परिसेवण, पच्छा उ होति आणुपुव्वीए ।

सट्टाणे सट्टाणे, दुविधा दुविधा य तिप्पि दुगा ॥१३॥

दपिपया पडिसेवणा भरणति—आदिसद्वातो कपिपया वि ।
आणुपुञ्जीगहणातो पुञ्जि दपिपयं भणामि, पच्छा कपिपयं,
केसु पुण ठाणसु—दपिपया, कपिपया वा, संभवति । भरणति-
जं तं हट्ठा भणियं मूलगुणउत्तरगुणसु मूलगुणे—पाणाति-
वाताइसु, उत्तरगुणे—पिंडविसोहादिसु, तत्थ मूलगुणसु पद-
मे पाणातिवाते एवसु ठाणसु पुढवातिसु सट्ठाण सट्ठाण
वीप्सा ” दुविहा दुविहा य तिरिण दुगा । ”

एएसि तिरह चि दुगाणं इमा वक्खाणगाहा-

दुविधा दप्पे कप्पे, दप्पे मूलत्तरे पुणो दुविधा ।

कप्पंमि वि दुविकप्पा, जतणा जतणा य पडिसेवा ॥१४४॥

पदमदुगे—दपिपया, कपिपया य । वितियदुगे—एकेका मू-
लत्तरे पुणो दुविहा । ततियदुगे—जा सा कपिपया, मूलत्तरे
सा पुणो दुविहा जयणा जयणासु, जयणाजयणा णाम-
तिपरियट्ठं काऊण अण्णदुण्णणं पच्छा पणगादिपडिसेवणा-
ए पडिसेवति, एसा जयणा । अहवा—पुढवाइसु सट्ठाण स-
ट्ठाण दुविहा—दप्पे, कप्पे य दुतियदुगं धीप्साप्रदर्शना-
थम् । ततियदुगं मुलत्तरे पुणो दुविहा पडिसेवणा । अहवा-
आणुपुञ्जीगहणा पुढवाईकाया गहिता, तेसु य दुविहा प-
डिसेवण—मूलगुण वा, उत्तरगुण वा । पदमसट्ठाणगहणे-
ण मूलगुणा गहिता, दुतियसट्ठाणगहणेण उत्तरगुणा ।
मूलगुण दुविहा—दपिपया, कपिपया य । उत्तरगुण वि—दपि-
पया, कपिपया य । मूलगुण जा कपिपया उत्तरगुण य जा क-
पिपया, एताओ दो वि दुविहा—जयणाए य, अजयणाए य ।
एवयं ततियदुगं, जे सट्ठाणा पुढवादी अत्थतो अ
भिहिता ते दप्पओ पडिसेवमाणस्स उव्वरियं पायच्छित्तं
दिज्जइ ।

पुढवीआउकाए, तेऊ वाऊ वणस्सती चेव ।

विय तिय चउरो पंचि—दिएसु सट्ठाणपच्छित्तं ॥१४५॥

एतेसु सट्ठाणसु पायच्छित्तं इमं “ लुक्काए चउसु लहुगा० ”
गाहा । एसा गाहा जहा पुवं वन्निया तहा दट्ठुवा । पुढवा-
इसु संखेवओ पायच्छित्तमभिहियं ॥

इयारिण पुढवाईसु एकेके विसेसं पायच्छित्तं भरणति । तत्थ
पदमे पुढविकाओ सो इमेसु दारेसु अणुगंतव्वो ।

सक्खाइ हत्थपंथे, णिक्खित्ते सचित्तमीसपुढवीए ।

गमणाइप्पडंगुल, पमाणगहणे य करणे य ॥१४६॥

दस दारा । एतेसि दाराणं संखेवओ पायच्छित्तदारां इमं-
पंचादिहत्थपंथे, णिक्खित्ते लहुयमासियं मीसि ।

कट्ठोल्लकट्ठोल्लकरणे, लहुगा पप्पडए चेव तसपाणा ॥१४७॥
पंचादिति—ससरक्खादि सोरट्ठावसाणा वारस पुढविकाइय-
हत्था । एतेसु जो आदिससरक्खहत्थो तंमि पणंगं, सेसपुढ-
विकायहत्थेसु पंथे य मासलहु, सचित्ते पुढविकाए अणन्तर-
णिक्खित्ते लहुगा । जत्थ जत्थ मीसो पुढविकाओ तत्थ
तत्थ मासलहु, मीसपुढविकायदरिसणं इमं कट्ठोल्लकट्ठेण-
मेहलादिणा वाहियं, उल्लं णाम—आउकाएण सो मांसा भव-
ति, आउल्लगमादिकरणे—चउलहुगा, पप्पडए चउलहुगा, व-
सहाओ गयणं अणु णप्पमाणगहणे य—चउलहुगा, पप्पडए
राताविरेसु तसा पचिसंति विराहिज्जंति, तकायणिप्फरणं

तत्थ पायच्छित्तं । इयारिणं ससरक्खादि दस दारा पत्तेयं प-
त्तेयं सपायच्छित्ता विवरिज्जंति, तत्थ पदमे दारं—सस-
रक्खादिहत्थं चित्ति, ससरक्खणं आदिर्यस्य गणस्य सोऽयं स-
सरक्खादी गणो, कः पुनरसौ गणः ?, उच्यते—पुरेकम्मे,
उदउल्ले. ससिणिडे ससरक्खे, मट्ठिआऊसे, हरियाले, हिं
गुलए, मणोसिला, अंजणे, लोणे, गेरुय, वरिणय, सेदिय, सो-
रट्ठिय, पिट्ठ, कुकुस, उक्कट्ठे, चेव, एते अट्ठारस कायणिप्फरणा
पिंडसणाए भणिया । हत्थो तत्थ जे पुढविकायहत्था तेहिं
इह पत्रायणं, ए जे आउवणस्सतीकायहत्था, अतो पु-
ढवीकायहत्था ए सेसकायहत्था, ए य विभागपदरिसणत्थं
भरणति ।

ससणिद्ध दुहाकम्मे, रोद्धो, कुट्ठे य कुंडए एते ।

मोत्तूणं संजोगे, सेसा सव्वे तु पच्छिच्चा ॥१४८॥

हत्थुदयविदू ए संविज्जति तं ससिणिद्धं । दुहाकम्मे ति
पुरेकम्मे; पच्छाकम्मे च । उदउल्लं, एत्थेव दट्ठुवं । एते आ
उकायहत्था । रोद्धो नाम—लोद्धो, रलयोरेकत्वाद्धो भवति ।
भरणति—उक्कट्ठो णाम—सचित्तवणस्सतिपत्तं कुरुफलाणि
वा उक्केलं वुभंति, तेहिं हत्थो लित्तो एस उक्कुट्ठहत्थो
भरणति, कुंडगं णाम—सएहतंदुलकणियाओ, कुकुसा य कुं-
डगा भणंति, एते वणस्सतिकायहत्था । ‘ एते मोत्तूणं संजोगे’
एते आउवणस्सतिहत्थे मोत्तूणं, संजोगो णाम—जेहिं सह ह-
त्थो जुज्जति स संजोगो भरणति । अतो, एते—हत्थसं-
जोगे मोत्तूणं, सेसा सव्वे उ पच्छिच्चा—पुढविकायहत्थ
चित्ति भणियं भवति, ते इमे ससरक्खादिहत्था आदिगहणातो
मट्ठियादि० जाव सोरट्ठिय चित्ति एकारस हत्था ।

एतेहिं इहाधिकारो अतो भरणति—

करमत्ते संजोगो, सरक्खपणंगं तु मासिलोणदि ।

अत्थंडिलसंकमणे, कएहा य पमज्जणे लहुगा ॥१४९॥

करो चित्ति—हत्थो, मत्तो य—भायणं, संजोगो णाम—चउल्लभंगो
कायव्वो, सो य इमो—ससरक्खे हत्थे, ससरक्खे मत्ते,
णो हत्थे, णो मत्ते । आदिभंगे संजोगे पायच्छित्तं दो पणगा,
वितियततियसु एकेकं पणंगं, चउत्थो भंगो सुद्धो । मासलो-
णादि चित्ति—सीसो पुच्छति—कहं सरक्खहत्थाणंतरं म-
ट्ठियाहत्थं मोत्तूणं लोणादिगहणं कज्जति ?, आयरिय आह-
एयं सेसहत्थाण मज्झगहणं कयं, अहवा—वंधाणुलोमा कयं
इतरहा मट्ठियाइहत्था भाणियच्चा, तेसु य एकेकं करमत्तेहिं
चउभंगो कायव्वो । पदमभंगे—दो मासलहुं, वितियततियसु—ए
केकं मासलहुं, चरिमो सुद्धो । सरक्खादिहत्थे चित्ति दारं गयं ।
इदरिणं पंथे चित्ति—दारं—पंथे वच्चतो थंडिलाओ अत्थंडिलं संकम-
ति—अचित्तभूमीतो सचित्तभूमी संकमति चित्ति भणियं भवति ।
कएहभूमीओ वा लीलभूमी संकमति । एत्थ अविहि—विहिण,
दरिसणत्थं भंगा । ते इमं अपमज्जणे चित्ति । ए पडिलेहेति ए प-
मज्जति १, ए पडिलेहेद पमज्जइ २, पडिलेहेति, ए पमज्जति
३, चउत्थभंगे—दो वि करेति, एवरं दुण्णडिलेहियं, दुण्णमज्जियं,
४, दुण्णडिलेहियं सुण्णमज्जियं ५, सुण्णडिलेहियं दुण्णमज्जियं
६, सुण्णडिलेहियं सुण्णमज्जियं ७, आदिहत्थेसु तिसु भंगेसु मास-
लहुं, पदमे—तचगुरुं, काललहुं, वितिय—तचलहुं, कालगुरुओ,

ततिप-दोहिं लहुआ, चउत्थपंचमछुट्टेसु पंच राइंदिया, एवं
चेव तवकालविसेसिता, चरिमो सुडो । पंथे त्ति दारं गतं ।
इयाणिणिकिखत्ते त्ति दारं-णिक्खित्तं दुविहं-सच्चित्तपुढविणि-
क्खित्तं, मीसपुढविणिक्खित्तं च । जं तं सच्चित्तपुढविणि-
क्खित्तं तं दुविहं-अणंतरणिक्खित्तं, परंपरणिक्खित्तं च ।
मीसे वि दुविहं-अणंतरं, परंपरं य ।

एतेसु सच्चित्तमीसअणंतरपरंपरणिक्खित्तंसु पच्छित्तं-
भरणति-

सच्चित्तणंतरपरं-परलहुगा य होति लहुगा य ।

मीसाणंतरलहुआं, पणगं तु परंपरपतिट्टं ॥ १५० ॥

सच्चित्तपुढविकाए अणंतरणिक्खित्तं-चउलहुयं, परंपरणि-
क्खित्तं-मासलहुं, मीस पुढविकाए अणंतरणिक्खित्तं-मास-
लहुं, परंपरणिक्खित्तं-पंचरातिंदिया । णिक्खित्तं त्ति दारं गतं ।

सा पुण मीसा पुढवी कहिं हवेज्जा भरणति-

खीरदुमहेट्टपंथे, अभिणयकट्टोल्लंधणं मीसं ।

पारिसि एग दुग तिगे, थोविघणमज्झवहुए य ॥ १५१ ॥

खीरदुमा-वडउदुंगरपिप्पला, एतेसि महुररुक्खाण हेट्टा
मीसो, पंथे य आहिलवहलवाहिया य, पुढवीउल्लावासे य
पडियमित्तं मीसं भवति । अहवा-कुंभकारादीमट्टिया ।
इंधणसहिया मीसा भवति, सा य कालतो एव चिरं थोवि-
घणसहिया एगपारिसी मीसा सच्चित्ता, परतो-मज्झधण-
सहिया दो पारिसीआ मीसा, परतो सच्चित्ता, बहुइंधणस-
हिता तिणिण पोरुसीआ मीसा, परतो सच्चित्ता । एग आ-
रिया एवं भणति । अणं पुण भणन्ति-जहा एगदुगततिणिण-
पारिसीआ मीसा होउं, परतो अच्चित्ता होति, एत्थ पुण
इंधणविसेसा दोऽपि आदेसा घडावेयव्वा, साहारणिंधणं
एगदुतिपारिसीं मीसा, परतो सच्चित्ता भवति । असाधा-
रणं पुण अच्चित्ता भवति । मीसकट्टउल्लगे त्ति दारं गतं ।

इदानीं गमणे त्ति दारं आदिग्रहेण णिसीयणं तुयट्टणं य
वण्णति-

गाउयदुगुणा दुगुणं, वत्तीमं जोयणाइ चरमपदं ।

चत्तारि छच्च लहु गुरु, छेदो मूलं तह दुगं च ॥ १५२ ॥

सच्चित्तपुढविकायमज्झेण गाउयं गच्छति, गाउयं दुगुणं-
अद्धजोयणं, अद्धजोयणदुगुणं-जोयणं, जोयणं-दुगुणं-
दो जोयणाइ, दो जोयणा दुगुणा-चउरो जोयणा, चउरो दु-
गुणा-अद्ध जोयणा, अद्ध दुगुणा-सोलस जोयणा, सोलस जो-
यणा-दुगुणा-वत्तीसं जोयणा, चरिमपदगहणातो पारंचियं
णयं । दुगुणं गाउआदि वत्तीसजोयणावसांणसु अ-
द्धसु ठाणसु पायच्छित्तं भरणति-चत्तारि छच्च लहु
गुरु, विसेसिया चउरो पायच्छित्ता भवति । चउलहुआं, च-
उगुरुगं, छल्लहुयं, छगुरुयं त्ति, णियं भवति । छेदो, मू-
लं, दुगं, अणवट्टणं, पारंचियं, एते गाउयादिसु जहासंखं
दायव्वा पायच्छित्ता ।

एवं ता सच्चित्तं, मीसं पुण तेण अट्टवीसे य ।

अहवा अभिक्खगमणे, अट्टहिं दसहिं च चरमपदं ॥ १५३ ॥

एवं ता सच्चित्तं पुढविकाए भणियं, मीसपुढविकाए भ-
रणति-मीसपुढविकाए पुण गच्छमाणस्स गाउयादि दु-

गुणा दुगुणेण० जाव अट्टवीसुत्तरं सतं चरिमपदं दस ठा-
णा भवति : एत्थ पच्छित्तं पढेम मासलहुं ० जाव अट्टवी-
सुत्तरसतपदं पारंचियं भवति । एतेसि चव अभिक्खसेवा
भरणति-अभिक्खसेवा णाम-पुणो पुणो गमणं, तत्थ पा-
यच्छित्तं वितियवाराए सच्चित्तपुढवीए गच्छमाणस्स गा-
उयादि चउगुरुगा आदत्तं ० जाव सोलस, जोयणपदे पा-
रंचियं, ततियवारा छ लहु आदत्तं, अट्टजोयणपदे पारं-
चियं, एवं जाव अट्टमवाराए गाउयं चव गच्छमाणस्स पा-
रंचियं, एवं मीसपुढविकाए वि अभिक्खगमणं, एवरं दस-
मवाराए गाउयते पारंचियं पावति । गमणेति त्ति दारंगतं ।

इदानीं पण्डणं त्ति दारं-

पण्डते य सच्चित्ते, लहुयादी अट्टहिं भवे सपदं ।

मासलहुगादिमीसे, दसहिं पदेहिं भवे सपदं ॥ १५४ ॥

पण्डणो णाम-सरियाए उभयतडेसु पाणिणए जा रे-
ल्लिया भूमी सा तंमि पाणिणए उहट्टमाणे तरिय वट्ठा
होउं उगहेण छित्ता पण्डी भवति । तेण सच्चित्तेण जो ग-
च्छति गाउयं तस्स चउलहुयं, दोसु गाउणसु चउगुरुयं,
एवं दुगुणादुगुणेण जाव वत्तीसं जोयणं पारंचियं, अभि-
क्खसेवा य तहेव जहा पुढविकाए मीसे पण्डणं गाउयदु-
गुणादुगुणेण मासलहुगादि० जाव अट्टवीसुत्तरसते जोयण-
सते पारंचियं । अभिक्खसेवा जहेव पुढविकाए । पण्डणं त्ति
दारं गतं ।

इदानीं आदिसदो वक्खाणिज्जति-अंति-

ल्लदार व समुदो य एत्थ' गाहा-

ठाण णिसीय तुयट्टण, पाउल्लगमादि करणभेदे य ।

होति अभिक्खसेवा, अट्टहिं दसहिं व सपदं तु ॥ १५५ ॥

सच्चित्ते पुढविकाते पण्डणं य सच्चित्ते ठाणं णिसीयणं तुयट्टणं
वा करंति: करंतस्स पत्तेयं चउलहुयं, वाउल्लगमाति त्ति-
वाउल्लगं णाम-पुरिसपुत्तल्लगो, तं सच्चित्तपुढवीए करंति,
चउलहुयं, काऊण वा भंजति, तत्थ वि-व्ह, आदिसद्वानो ग-
यवसभातिरूयं करंति, भंजति वा, तत्थ वि पत्तेयं चउल-
हुयं । एतेसि चव ठाणणिसीयणतुयट्टणकरणभेदेण य पत्तेयं
पत्तेयं अभिक्खसेवाए अट्टमवाराए पारंचियं पावति । मीस-
पुढविकाए वि ठाणादीणि करमाणस्स पत्तेयं मासलघु,
ठाणादिसु पत्तेयं अभिक्खसेवाए दसमवाराए सपदं पावइ ।
सपयं णाम-पारंचियं, आदिसद्वतरालदारं गतं ।

इदानीं अंगुले त्ति दारं-

चउरंगुलपमाणा, चउरो दो चव जाव चतुवीमा ।

तं जुगमादीवुड्डी, पमाणकरणे य अट्टे वा ॥ १५६ ॥

अंगुलरयणा ताव भरणति-चउरंगुलपमाणा । चउरो त्ति-
अंगुलादारब्ध जाव चउरो अंगुला अहो खणति, एस पढमो-
चउकगो. चउरंगुला परतो पंचगुलादारब्ध जाव अट्टंगुला-
एस वितिओ चउकगो, एवं एवम अंगुलादारब्ध जाव वारस
एस ततिनो चउकगो, तरसंगुलादारब्ध जाव सोलसमं एस-
चउत्थो चउकगो, दो चव जाव चउवीसा, सोलस अंगुला पर-
तो दो अंगुलवुड्डी कज्जति, अट्टारस. वीसा वावीसा चउवीसा
अंगुलमादी बुड्डीति अंगुलादारब्ध चउरंगुलिया दुअंगुलिया

य एसा बुद्धी भणिया । आदिसहाओ मीसे वि एवं, एवरं तन्थ
आदीए छु चउकगा कज्जति, परतो चउगे दुगा । एवं वत्ती-
सं अंगुला भवति, दस ठाणा । एसा अंगुलरयणा । एतेसिमं
पच्छित्तं भणति-सच्चित्ते अंगुलादारम्भ जाव चउगे अंगुला
खणति एत्थ चउलहुयं, पंचमातो जाव अट्टमं एत्थ चउगु-
रुयं, एवमाओ जाव वारसमं एत्थ छल्लहुयं, तेरसमातो जाव
सोलसमं एत्थ छगुरुयं, सत्तरस अट्टाग्गमेसु—छेयां, अउ-
णवीसवीसेसु मूलं, एकवीसवावीसेसु—अणवट्टा, तवीस-
चउवीसेसु पारंची । अभिक्खसेवा भणति—पमायकर-
णे य अट्टेव, अभिक्खणं करेति, तन्थ पमाणं अट्टमवाराए
पारंचियं । अहवा—पमाणकरणे य अट्टेव त्ति—पमाणग-
हणेण पमाणदारं गहितं, करणगहणेण करणदारं गहि-
यं । चसहाओ गहणदारं गहियं । अंगुलदारं पुण अहि
गतं चेव । एतेसु चउसु वि अभिक्खसेवं करंतस्स अट्ट-
मवाराए पारंचियं भवति । इदाणि मीसगपुढविक्रयं खणं-
तस्स पायच्छित्तं भणति—मीसे पुढविक्राए-पढमं चउकं
खणंतस्स मासलहु, वितियचउकं—मासगुरु, तति-
यचउकं चउलहु, चउत्थचउकं—चउगुरु, पंचमे चउकं
छल्लहु, छट्ठे चउकं—छगुरु, पण्णव्वीसंगुलेसु—छेयां, स-
त्तट्टवीससु—मूलं, अउणतीसतीससु—अणवट्टा, अतो परं
पारंचियं । मीसाभिक्खसेवाए दसमवाराए, पारंचियं पावति ।
अरणे पुण आयरिया सच्चित्तपुढवीकायस्य खणणाभि-
क्खासेवं एवं गणयंति—अभिक्खणं अंगुलं एकंसि खणति-
व्ह, वितियवाराए—व्ह, ततियवाराए—व्ह, चउत्थवाराए—व्ह,
एवं जाव चउवीसति वाराए—पारंचियं पावति । एवं मीसे वि
वत्तीसवाराए—पारंचियं पावति ।

सीसो पुच्छति—कीस उवरि—चउरंगुलिया बुद्धी कता ?,
अहे—दुयंगुलिया, ?, आयरिओ भणति—

उवरिं तु अप्पजीवा, पुढवीसीतातवाणिलाभिहिता ।

चतुरंगुलपरिवुद्धी, तेणुवरिं अहे दुअंगुलिया ॥ १५७ ॥

गाहा कंठा । अंगुलि त्ति दारं गतं ।

इयाणि पमाणे त्ति दारं, तन्थ गाहा—

कलमत्ताददामल, चतु लहु दुगुणेण अट्टहि सपदं ।

मीसंमि दसहि सपदं, हेति पमाणं स पत्थारो ॥ १५८ ॥

कलो—चणगो, तप्पमाणं सच्चित्तपुढविक्रयं गेहति चउल-
हुयं, उवरिं कलमत्तातो जाव अदामलगप्पमाणं एत्थ वि—च-
उलहुयं चेव । दुगुणेणं ति—अओ परं दुगुणा बुद्धी पयट्ठति, दो
अदामलगप्पमाणं सच्चित्तपुढविक्रयं गेहति चउगुरुयं, च-
उअदामलगप्पमाणं पुढविक्रयं गेहति—छल्लहुअं, अट्टादामल-
गप्पमाणं गेहति—छगुरुं, सोलस अदामलगप्पमाणं गेहति-
तस्स—छेदो, वत्तीसदामलगप्पमाणं गेहति मूलं, चउमट्टि-
अदामलगप्पमाणं गेहति—अणवट्टा, अट्टावीसुत्तरसयअदाम-
लगप्पमाणं गेहति—पारंचियं, एवं अट्टहि वाराहि सपयं प-
त्तो मीसंमि, दसहि स—एयं हेति, पमाणमिति—पमाणदारं,
पत्थारो त्ति, अदामलगादिदुगुणादुगुणेणं जाव पंचसयवारा-
सुत्तरा एतेसु मासलहुगादिपारंचियावमाणं पच्छित्तं । एवं
दसहि सपदं । एसेव अत्थो पुणो भसति ।

अन्याचार्यरचिता गाहा—

कलमत्ताददामल—लहुगादी सपदमट्टवीसणं ।

पंचेव वारसुत्तर, अभिक्खअट्टहि दसहि सपदं तु ॥ १५६ ॥

गाहा कंठा । एवरं अभिक्खअट्टहि दसहि सपदं तु एसा
अभिक्खसेवा गहिता, सच्चित्तपुढविक्रान्ते अभिक्खसेवाए
अट्टहि सपदं, मीसे अभिक्खासेवाए दसहि सपदं । पमाणे
त्ति दारं गयं ।

इदाणि गहणे त्ति दारं तं चिमं—

गहणे पक्खेवंमि य, एगमणेगेहि होति चतुभंगो ।

जदि गहणा ततिमामा, एमेव य होति पक्खेवे ॥ १६० ॥

गहणं हत्थेण, पक्खेवो पुण मुहं भायेण वा, एतेसु य गहण-
पक्खेवसु चउभंगो, सो इमो—एगं गहणं, एगो पक्खेवो । एगं
गहणं, अणेगे पक्खेवा, अणगाणि गहणाणि, एगो पक्खेवो,
अणगाणि गहणाणि अणेगे पक्खेवा । एवं चउभंगसु पूर्ववत्
स्थितेषु पढमभंगे—दो मासलहु, सेसेहि तिहि भंगेहि जत्तियं-
गहणा पक्खेवा ततिया मासलहु । एवं भायेणपक्खेवे मास-
लहु, मुहपक्खेवे पुण णियमा—चउलहुं । गहणे त्ति दारं गयं ।

इदाणि करणे त्ति दारं—

पाउल्लादीकरणे, लहुगा लहुगो य होति अच्चित्ते ।

परितावणादि णेयं, अधिविणासे य जं वणं ॥ १६१ ॥

पाउल्लगो वा पुरिसपुत्तलगो, आदिसहाओ गोणादिरुवं करे-
ति, एगं करेति चउलहुअं, दो करेति—चउगुरुयं, तिहि छल्लहुअं,
चउहि—छगुरुयं, पंचहि—छेदो, छहि—मूलं, सत्त-
हि—अणवट्टा, अट्टहि—चरिमं, (पारंची) मीसे
वि एवं एवरं—मासलहुगादि, दसहि—चरिमं पावति । अच्चित्ते
पुढविक्रान्ते पुत्तलगादि करंति एत्थ वि असमायारिणप्फणं-
मासलहुं, भवति । 'परितावणाति णेयं ति' वाउल्लयं करंतस्स
जा हत्थादिपरितावणा अणागाढादि भवति एत्थ पच्छित्तं
अणागाढं परियावज्जति—व्ह, गाढं परियावज्जति—व्ह, परि-
तावियस्स महादुक्खं भवति ६, महादुक्खातो मुच्छा
उप्पज्जति, फातीए मुच्छाए किच्छपाणं जातो छेदो, किच्छेण
ऊससिउमारद्धो मूलं, मारणंतियसमुग्धातेण समोहतो अणव-
ट्टो, कालगतो चरिमं । अहवा—पुत्तलगं परविणासाय दप्पेण
करेति, तं मतेण अभिमंतेऊणं मम्मदेसे विंधति, तस्स य
परस्स परितावणादिदुक्खं भवति, पायच्छित्तं तदेव ।
'अहिविणासे य जं वणं ति' अहियो—राया, तस्स विणासो
य करेति, तंमि य विणासिते जुवरायमच्चादीहि णाए जं ते
रुसिया तस्स अणस्स वा संघस्स वा वहवंधमारणं भत्तपा-
णउवहिणिक्वमणं वा णिवारिस्संति । एवमणं ति भणितं भ-
वति । गथा पुढविक्रयस्स दप्पिया पडिसेवणा ।

इदाणि पुढविक्रयस्स चेव कप्पिया भणति । तत्थिमा

दारगाहा—

अट्टाण कज्जमंभम—सागरिय पडिपहे य फिडिए य ।

दीहादी य गिलाणे, ओमे जतणा य जा तन्थ ॥ १६२ ॥

नव दारा, एते नवसु दारसु जा तन्थ जयणा घडति सा तन्थ
वत्तच्चा । तन्थ—अट्टाणे त्ति पढमं दारं । तंमि य अट्टाणदारं
ससरक्खादिहत्थदारा दस अवचदिज्जति ।

तत्थ पढमे ससरक्खादिहत्थे त्ति दारं—

जति तु मलाभे गहणं, ससरक्खं कएहिं हत्थमत्तेहिं ।

तति वितिय पढमभंगे, एमेव य मट्टियालिचे ॥१६३॥

तत्थ पढमे ततियभंगेण, पच्छा विनिएण, ततो पढमभंगेण
एसेवऽत्थो अतिदिट्ठो, 'एमेव य मट्टियालिचे' त्ति हत्थे त्ति दारं
अववदियं ।

इदार्णि पंथे त्ति दारं अववतिज्जति—

सागारतुरियमणभो—गतो य अपमज्जणं तहिं सुद्धो ।

मीसपरंपरमादी, णिक्खित्तं जाव गेहंति ॥ १६४ ॥

थंडिलाओ अणथंडिलं संकमेते सागारिय त्ति काउं पादेण
पमजेज्जा, तुरंतो वा तेहिं गिलाणादिपहिं कारणेहिं ण
पमजेज्जा, अणभोगओ वा ण पमजेज्जा, पमज्जंतो सुद्धो, अ-
प्पायच्छित्ती तहिति अर्थंडिले असमायागीए वा पंथे त्ति दारं
गतं । इदार्णि णिक्खित्तं ति दारं अववदति—मीसपरंपर-प-
श्चाद्धं—एत्थ जयणा, पढमे मीसपुढविक्कायपरंपरणि-
क्खित्तं गेहंति आदिसद्दातो असति मीसएणं अणंतरंणं
गेहंति, असति सच्चित्तपरंपरेणं गेहंति असति सच्चि-
त्तपुढविक्काये अणंतरणिक्खित्तं पि गेहंति । णिक्खित्तं ति
दारं गतं ।

इदार्णि गमणे त्ति दारं अववतिज्जति, पुव्वमचित्तेण—

गंतव्वं, तस्सासति मीसे तेणं गम्माति—

तत्थिमा जयणा—

गच्छंता तु दिवसतो, तलिया अवहेतुमग्गओ अभए ।

थंडिल्लासति खुप्पे, ठाणाति करंति कत्ति वा ॥ १६५ ॥

गमणं दुहा—सत्थेण एगागिणो गच्छंति, दिवसतो त-
लिया उवहेणुं तो अवहेत्ता अणवाहणा गच्छंति, तस्स य
सत्थस्स मगगतो पिट्ठओ जति अभयं तो तलियाउ अव-
हेतु पिट्ठओ वच्चंति, सभए मज्जे वा पुरतो वाऽणुवा-
हणा गच्छंति, जत्थ अर्थंडिले सत्थमणिएवसो तत्थिमा ज-
तणा—थंडिलस्स असति जं थामं सत्थिज्जणेण खुणं म-
दियं, चउप्पण्हिं वा मदियं तत्थ ट्ठाणं करंति । आदिसद्दा-
ओ निसीयणं तुयट्ठणं भुंजणं वा, कत्ति त्ति छ्वाडिया ज-
ति सच्चिद्दा थंडिले गत्थि तो तं कत्तियं पत्थेउं ठाणाइ
करंति, कत्तिअभावे वा वासकप्पादि पत्थेउं ट्ठाणाइ करं-
ति, सच्चित्तं वि पुढविक्काए गच्छंताणं एसेव जयणा भा-
णियच्चा । गमणे त्ति दारं गतं ।

इदार्णि पप्पडंगुलदारा दे वि एगगाहाए अववइज्जति—

एमेव य पप्पडए, सभयागासेव चिलिमिणिनिमित्तं ।

खणणं अंगुलमादी, आहारद्दा वऽहे वलिया ॥१६६॥

जहा पुढविक्काए गमणादीया जयणा तहा पप्पडए वि
अविसिद्दा जयणा णायच्चा । पप्पडए त्ति दारं गतं ।

इदार्णि खणणदारं अववज्जति—अगण्णादिसु जत्थ भयम-
त्थि तत्थ वाडोए कज्जमाणीए खण्णज्जा वि । अहवा—आ-
गासे उगहेण पण्णाविज्जमाणा मंडलिनिमित्तं दिवसओ
चिलिमिणीणिमित्तं खणणं संभवति, तं च अंगुलमादी जाव-
चउव्वीसं वत्तीसं वा बहुतरगाणि वा, अहवा—मूलपलं-
वणिमित्तं खण्णज्जा । अहवा—आहारऽद्दा वा खणणं संभ-

वति, उक्कं च—“अपि कर्हमपिएडानां, कुर्यान्कुत्ति निरन्त-
रम्” सीसो भणति—उवरि अखण्णया चेव संभवति, किं ओह
खणति । आयगियाह—वातातवमादिहिं सोलियासरसा य
अह वलिया तेण अहं खणति । अंगुले त्ति दारं गतं ।

इदार्णि पमाणग्गहणकरणदारा एगगाहाए अववइज्जति—

जावतिया उवउज्जति, पमाणग्गहणे व जाव पज्जतं ।

मंतऊण य विंधति, पुत्तलमंमादि पडणीए ॥ १६७ ॥

जावतिया उवउज्जति तावतियं गेहंति, पमाणमिति
पमाणदारं गहितं । पमाणे त्ति दारं गतं । इदार्णि गहण-
दारं अववइज्जति—अस्य विभाषागहणे य जाव पज्जतं ता-
व गेहंति अणग्गहणं अणगपक्खेव पि कुज्जा अपज्जते ।
गहणे त्ति दारं गतं ।

इदार्णि गहणवाउल्लकरणं अववतिज्जति—मंतऊण गाहाप-
श्चाद्धं—जो साह संघवेति तप्पडिणीतो तस्स पडिमा
निम्माता णामंकिता कज्जति, सा मंतणाभिमंतिऊणं
ममंदसे विज्जति, ततो तस्स वेयणा भवति, मगति वा, एतेण
कारणेण पुत्तलगं पि पडिणीयमहणणिमित्तं कज्जति ।
डंडियवशीकरणमित्तं वा कज्जति । करणे त्ति दारं गतं ।

एवं ठाण—अद्धाणदारे—ससरक्खादिया सव्वे दारा अववा-
दिता । अद्धाणे त्ति दारं गतं ।

इयार्णि कज्जसंभमा दे वि दारा जुगवं वक्खाणिज्जंति
असिवादिद्यं कज्जं भणति, अग्गिउदगच्चोरवोधिगादियं सं-
भमं भणति । एतेसु गाहा—

जह चेव य अद्धाणे, अलाभगहणं सरक्खमादीहिं ।

वधकज्जसंभमंमि वि, वितियपदे जतणजा करणं ॥१६८॥

जह अद्धाणदारे अलाभे सुद्धभत्तपाणस्स अस्थरंताण
ससरक्खमादी दारा अववतिता, तहा कज्जसंभमहा
रेसु वि वितियपदं अववायपयं तं पत्तेण ससरक्खादिदारेहिं
जयणा कायच्चा । जाव करणं करणंति—उल्लगकरणं । कज्ज-
संभवे त्ति दारं गतं ।

इदार्णि सागारि—पडिपह—फिडिय—दारा तिरिण

वि एगगाहाए वक्खाणिज्जंति—

पडिवत्ती य अकुसलो, सागारिय धेत्तु तं परिट्ठवे ।

दंडियमादिपडिपहे, उव्वत्तणमग्गफिडिता वा ॥१६९॥

कोइ साह भिक्खाए अवइएणो तस्स य ससरक्खमट्टिया
लिचेहिं हत्थहिं भिक्खा णिप्फेडिया, तओ स साह चितयति
एस एत्थ विज्जातितो विह्व चिट्ठति । एस इमं पुच्छिस्सति-
कीस ण गेहसि?, अहं च पडिवत्तीए अकुसलो । पडिवत्ती-
प्रतिवचनं, जहा एतेण कारणेण वट्ठति तहा अकुसलो-
उत्तरदानासमर्थेत्यर्थः । ततो एव सागारिण तमकप्पियं भि-
क्खं धेत्तुं पच्छा परिट्ठावेति, एवं करंतो सुद्धो चेव । सेसा पदा
पायसो ण संभवति । सागारिण त्ति दारं गतं ।

इदार्णि पडिपहे त्ति दारं—पडिपहेण उंडितो एति, आस-
रहत्थिमादिपहिं पडिणीओ वा पडिपहेण एति; तांहे उव्व-
त्तति पहाओ न पमज्जइ वा पादे एवं सच्चित्तपुढवीए वज्जे-
ज्जा । पडिपहे त्ति दारं गतं ।

इदार्णि पिडिण त्ति दारं—मगगतो वि पण्णो सच्चित्तमी-

साए वा पुढवीए गच्छेज्जा पप्पडएण वा गच्छेज्जा फि-
डिए त्ति दारं गतं ।

इदानीं दीहाहि त्ति दारं तत्थ गाहा—

रक्खाभूमणहेउं, भक्खणहेउं व मट्टियागहणं ।

दीहाहि व खड्माए, जतणा एसा उ णायन्वा ॥१७०॥

दीहाहिणा खड्म मतेणाभिमतं ऊण कडगबंधेण रक्खा क
ज्जति, मट्टियं वा मुहेवोजं डंको आऊ सिञ्चति । आलि-
पति वा विसाकरिस्सण्णिमित्तं मट्टियं वा भक्खयति । स-
पडका मारित्तकोट्टा विसेण भाविस्सति । दीहाहिणा खड्म
एसा जयणा ।

जया पुण सा मट्टिया घेप्पइ तइया इमाए जयणाए—

दड्डे मुत्ते छगणे, रुक्खे सुसुणाय वंमिए पंथे ।

हलखणणकुडुमादी, अंगुलखित्तादिलोणं य ॥१७१॥

पढमं ताव जा पंदेसो अग्गिणा दड्डा तओ घेप्पति, त-
स्सासति गोमुत्तातिभाविआ, ताव ततो जंमि पंदेसे छग-
णच्छिप्पोल्लोवरिसोवट्टाविआ ततो घेप्पति, पिच्चुमंदकरीर-
वच्चूलादितुवररुक्खहेट्टातो वा घेप्पति, “ अलसो त्ति वा
गंडूलगो त्ति वा सुसुणागो त्ति वा एगट्टं । ” ते णाहारं
णाहारया जा सा वा घेप्पति, तस्सासति वंमीए वम्म-
तो सप्पोतीतो वा घेप्पति, तस्सासति पंथे जत्थ वा ज-
नपदण्णिघातावद्धत्था ततो घेप्पति, तओ हलस्स चउयादि-
सु जा लग्गा सा वा घेप्पति, खण्णं अलित्तं तस्स वा
जा अंगे लग्गा सा वा घेप्पति, एवेसु वा गामागारा-
दिणिवेसेसु घराण कुडुसु घेप्पति, अंगुलमादी अहो ख-
णति खित्तादिणिमित्तं गिलाणणिमित्तं लोणं घेप्पति,
एते दो गिलाणदारा, एतेसि सत्थहताए असती वा कतो
घेत्तवा अतो भणति—

सत्थहयासति उवरिं, ओगेणहति भूमितसयदट्टाए ।

उवयारणिमित्तं वा, अह तं दूरं व खणितूरं ॥ १७२ ॥

वट्टादि सत्थहताए असति ते सचित्तपुढवीए उवरिल्लं
गेणहति, अखणिन्ता खम्ममाणए पुण भूमीए जं तसा
मंडकादि ते विराहिज्जति । अहवा—भूमिद्वियाणं तसाणं
च दयाणिमित्तं अहो न खणति उवरिल्लं गेणहति उवया-
रणिमित्तं, वा—अहवा, अणुवहता सती पुडवी तीए
कज्जं परिमंतेऊण किंचि कज्जं कायव्वं, अओ एतेण का-
रणेण अंगुलं वा दो वा तिण्ण वा खणिऊण गेणहेज्जा । अ-
गुलं त्ति गतं ।

खित्तादिति कोइ गच्छे खित्तचिन्नो दिचिन्नो जक्खाइट्टो
ओमायपत्ते वा होज्ज सो रक्खियव्वो इमेण विहिणा ।

पुव्वखतो वर असती, खित्ता दट्टा खणिज्ज वा अगडं ।

अतरंतपरियरड्डा, हत्था दिज्जति जा करणं ॥ १७३ ॥

पुव्वखओ जो भूयरो वरो तंमि सो ठविज्जति, असति
पुव्वखयस्स भूयरो धरस्स खित्तादीणं अट्टाणिमित्तं
ए खणज्जा वा, अगडं, अगडो-कूवो, एस आदिसदो व-
क्खाओ । दीहाहि त्ति गयं । अतरंतपरियरड्डा वा, अतरंतो-
गिलाणो, तं परिचरंता तस्सड्डा अप्पणड्डा वा ससरक्खह-
त्थादिदारेहि जयंति सव्वेहि दारेहि जाव रणदारं ।

इदानीं गिलाणं त्ति दारं ।

लोणं च गिलाणड्डा, घिप्पति मंदग्गिणं अणिट्टाए ।

दुल्लहलोणे देसे, जहिं व तं हाति सच्चित्तं ॥ १७४ ॥

गिलाणणिमित्तं वा लोणं घेप्पति, अगिलाणो वि जो
मंदग्गी तस्सड्डा वा घेप्पति तं पुण दुल्लभलोणं देसे घे-
प्पति, तत्थ दुल्लभलोणं देसे उवखाडिज्जमाणे लोणं ए लु-
भति उवार् लोणं दिज्जति, तेण तत्थ मंदग्गी गेणहति, तं
पुण गेणहमाणो जत्थ सच्चित्तं भवति तत्थ ए गेणहति, तं
सच्चित्तद्वारं परिहरति ।

इमा जयणा घेत्तव्वे—

सीतं पउरिंधणता, अचेलकणिरोधभत्तघरवामं ।

सुत्तत्थजाणएणं, अप्पावहुयं तु णायव्वं ॥ १७५ ॥

जंमि देसे सीयं पउरं जहा उत्तरावहे, तत्थ जं मंदपाउ-
रणा ते पउरिंधणेहि अग्गि करंति, तंमि उव्वरगे जं लो-
णं तं ताव धूमादीहि फासुतीभूतं गेणहति । गाहापुव्वड-
त्थो सव्वो एत्थ भावेयव्वो । अहवा—सीतेण जं ग्रथं
तं घेप्पति, धूममाइणा वा पउरिंधणेण जं मीमं तं घेप्पति,
अचेलकणिरोध पुव्ववक्खाणं भत्तघरणं वा जं ठियं
तं घेप्पति, एतेसि असति अणिव्वरणं पि घेप्पति,
सच्चित्तं तं पुण सुत्तत्थजाणएण अप्पावहुयं णाऊण घेत्तव्वं,
किं पुण अप्पावहुयं ?—इमे जइ तं लोणं ए गेणहति तो गल-
रणं भवति, गेलरणे य बहुतरा संजमविराहणा इतरहा न-
भवति । गेलरणे त्ति दारं गयं ।

इदानीं ओमे त्ति दारं—

ओमे वि गम्ममाणे, अट्टाणे जतण हाति सव्वेव ।

अत्थंता व अलाभे, पुत्तुल्लभिचारकाउंटे ॥ १७६ ॥

ओमोदरियाए अरणविसयं तं सव्वं जा तत्थ जयणा अट्टा-
णदारं भणिया, सव्वेव ओमोदरियाए गम्ममाणे जयणा असे-
सा दट्टव्वा । अत्थंता-गिलाणादिपडिवंधेण अरणविसयं अ-
गच्छमाणो, अलाभे-भत्तपाणस्स, पुत्तुल्लगा-वाउलगा आउंटेति
वाउल्लगाणं विज्जं साहिन्ता किंचि ईडिमंतं आउंटावेंति सो भ-
त्तपाणं दवाविज्जति । गया पुढविकायस्स कप्पिया पडिसेवणा
इदानीं आउक्कायस्स दप्पिया भणति । तत्थिमा दारगाहा—

ससिणिद्धमादिसिण्हो, दुपयगमणे य धोव्वणे णावा ।

पमणे य गहणकरणे, णिक्खित्ते सेवती जं वा ॥ १७७ ॥

एते दस दारा, सिण्होदए सुगमणसदो पत्तेयं सेवती जं
व त्ति—एते सअंतभावि दस दारं, तत्थ ससिणिद्धं त्ति दा-
रं—आदिसदाओ उदउल्लपुरपच्छकम्मा गहिआ । सभेयससि-
णिद्धदारस्स णिक्खित्तदारस्स य सेवती जं व त्ति ।

एतेसि तिण्ह वि जुगवं पच्छित्तं भणति—

पंचादी ससिणिद्धे, उदउल्ले लहुय मासियं मीसे ।

पुरकम्म पच्छकंमे, लहुगा आवज्जती जं वा ॥ १७८ ॥

पंच त्ति-पणं तं ससाणिद्धं भवति, इमेण भंगविकप्पेण स-
सिणिद्धे हत्थे, ससिणिद्धे मत्ते, चउमंगो । पढमे-दो पण्णा,
एकेकं दोसु चरिमो सुद्धो, आदिशब्दो सस्तिग्धे एव योज्यः
उदउल्लादीनामाद्यन्वात्, णिक्खित्तं चउव्विहं-सचित्तं-अणं-
तरपरंपरे, मीसे-अणंतरपरंपरे । एते चउरो एत्थ मीसे परं-

पेर णिकिखत्ते पणगं, मीसाणंतरे मासियं, मीसे त्ति गतं । सच्चि-
त्तपरंपरे मासियं चेव, सच्चित्ताणंतरे चउलहुअं, उदउल्लं च-
उभंगा, पढेम भंगे दो मासलहु, दोसु एकेक, चरिमो सुद्धो ।
पुरकम्मपच्छकम्म लहुगा कटं । 'आयज्जती जं व' त्ति-ए-
केके दारे योज्जमिदं वाक्यं । आवज्जति-पावति, जं संघट्टणा-
दिकं मेसकाते न दायव्वं ।

इदाणि 'सिग्गह' त्ति दारं, 'दण्णं दये' त्ति दारं । तत्थ—

गाउयदुगुणं वत्ती—सं जोयणाई चरमपदं ।

चत्तारि छच्च लहुगुरु, छेदो मुलं तह दुगं च ॥ १७६ ॥

सच्चित्तेण उदगेण गाउय गच्छति, दो गाउया जोयणं, दो
जोयणा चउरां अट्ट सोलस वत्तीसं जोयणा पच्छुद्धेण जहा-
सखं चउलहुगादी पच्छित्ता । दण त्ति दारं गयं ।

इदाणि 'सिग्गह' त्ति दारं भणति—

मिग्गहा मीमग हेट्टा—वरिं च कोसाति अट्ट वीमसतं ।

भुम्मुदयमंतलिकखे, चतुलहुगादीउ वत्तीसा ॥ १८० ॥

सिग्गह त्ति वाउस त्ति वा एगट्ट, सा हेट्टो उवरिं च । ताए
दुविहाए मीसादपणं य गाउयं गच्छमाणस्स मासलहुः
दोसु गाउएसु—मासगुरुयं, जोयणं चउलहुः दोसु—व्ह,
चउसु—व्ह, अट्टसु—व्ह, सोलससु छेदो, वत्तीसाए—मूलं,
चउसट्टोए—अणवट्टो, वीससते—पारंची । सिग्गह त्ति दारं गयं ।
अविमिट्टमुदगदारं भणियं, तच्चिसेसप्यदरिमणत्थं पच्छुद्धं ।
भणति—भूमाए उदगं भूयुदगं नद्यादिषु, अंतलिकखे उदगं
अंतलिकखादगं वासादयेत्यर्थः, तेण गच्छमाणस्स चउलहु-
गादीआ वत्तीसा, गतार्थम् ।

इदाणि सच्चित्तोदगं—सिग्गह—मीसादगारं

अभिकखसेवा भणति । दारगाहा—

सच्चित्ते लहुगादी, अभिकखगमणम्मि अट्टहिं सपदं ।

मिग्गहामीसे वुदए, मासादी दमहि चरिमं तु ॥ १८१ ॥

सच्चित्तोदगेण सह गमणं चउलहुयं, वितियवाराए चउ-
गुणं: एवं जाव अट्टमवाराण—पारंचियं: सिग्गहामीसुदगे
य वट्टमवाराण—मासलहु, वितियवाराण—मासगुरुं, एवं जाव
दममवाराण—पारंचियं । सिग्गहदगं त्ति दारं गयं ।

इदाणि 'धुवणे' त्ति दारं—

सच्चित्तेण उ धुवणे, मुहणंतगमादि एव चतुलहुया ।

अच्चित्ते धुवणंमि वि, अकारणे उवधिणिप्फसं ॥ १८२ ॥

सच्चित्तेण उदगेण जइ वि मुहणंतगं धुवति तहावि
चउलहुयं, अह अच्चित्तेण उदगेण अकारणे धुवति तत्रो
उवहिणिप्फरणं भवति । जहणेण अकारणे—पणगं, मज्झिमे
मानलहु, उक्कोसे चउलहुं । सच्चित्तेणाभिकखं धोवणे अट्टहिं
सपदं, मीसेण दमहिं सपदं, अच्चित्तेण वि णिकारणे अभि-
कखं धोवणे उवहिणिप्फरणं, सट्टाणाओ चरिमं णेयव्वं । धो-
वणे त्ति दारं गयं ।

इदाणि 'णाव' त्ति दारं—

णावातरिमं चतुरं, एग समुहंमि तिप्पि य जलंमि ।

ओयाणे उज्जाणे, तिरिच्छसंतारिमं चेव ॥ १८३ ॥

णावातरिमं उदगे चउरां णावणगारा भवति, तत्थ एगो

समुहं भवति, जहा—तेयालगपट्टणाओ वारवई गम्मइ ।
तिणिणं य समुदातिरित्ते जले, ता य इमा 'ओयाणे' त्ति—
अनुश्रोतोगामिनी, पानीयानुगामिनीत्यर्थः । 'उज्जाणे' त्ति-
प्रतिलोमगामिनीत्यर्थः । तिरिच्छसंतारिमी नाम—कूलाकूल
अश्रु गच्छतीत्यर्थः ।

एवमवि चउव्विहे णावातारिमं इमं पायच्छित्तं—

तिरियोयाणुज्जाणे, समुदजाणे य चेव णावाए ।

चतुलहुगा अंतगुरु, जोयणअट्ट जा सपदं ॥ १८४ ॥

तिरिओयाणुज्जाणे समुदे णावा य चउसु वि च-
उलहुगा । अंतगुरु त्ति—समुदगामिणीए, दोहिं वि
तवकालेहिं गुरुगा, उज्जाणीए तवेण ओयाणीए का-
लेण तिरियाणीए, दोहिं वि लहुं । जोयणअट्ट जा
सपदं त्ति—एतेसि चउएहं णावणगाराण एगतेमणावि
अट्टजोयणं गच्छति चउलहुयं । अतो परं अट्टजोयणवट्टीए
जोयणं—चउगुरुयं, दोवट्टे—व्ह, दोसु—व्ह, —अट्टाइजेसु-
छेदो, तिसु—मूलं, तिसु—सट्टेसु अणवट्टणो, चउसु—पा-
रंची, अभिकखसेवाए अट्टाहं सपदं पारंचियं ति वुत्तं भवइ ।

णावोदगतारिमं पगते अणे वि उदगतरणणगारा भणति—

संघट्टे मासादी, लहुगाओ जे य लेवणे उवरिं ।

कुंभे दतिए तुंवे, उडुवे पणणी य एमेव ॥ १८५ ॥

णिकारणे संघट्टेण गच्छति मासलहुयं, आदिसहातो
अभिकखसेवाए दसहिं सपदं । अह लेवणे गच्छति तो
चउलहुयं । अभिकखसेवातो अट्टहिं वाराहिं सपदं । अह
लेवोवरिं गच्छति—व्ह, अट्टहिं सपयं । कुंभे त्ति—कुभ एव,
अहवा—चउकट्टि काउं कोणे कोणे घडओ वज्जति, तत्थ
अवलंबिअं आरुभियं वा संतरणं कज्जति । दतिए त्ति—वा-
यपुणो दतितो, तेण वा संतरणं कज्जति ! तुंवे त्ति—
मच्छियजालसरिसं जालं काऊण अलावुगाण भरिज्जति, तं-
मि आरुहेहिं संतरणं कज्जति । उडुवे त्ति—कोट्टि वा तेण
वा संतरणं कज्जइ । पणिणं त्ति—पणिणमया महंता भारगा
वज्जति ते जमला वंधेऊण तेण अवलंबियं संतरणं कज्जति ।
एमेव त्ति—जहा दगलेवादीसु चउलहुयं, अभिकखसेवाए य
अट्टहिं सपदं, एमेव कुंभादिसु दट्टव्वं । णाव त्ति दारं गतं ।

इयाणि पमाणं त्ति दारं—

कलमामहामलगा, करगादी सपदमट्टवीसेणं ।

एमेव य दवउदए, विंदुमातंजली वट्टी ॥ १८६ ॥

कलमो—चणगां भणति, तप्पमाणादि जाव अहामलग-
णमाणं गेहहति, एत्थं चउलहुयं । कह पुण कटिणादगसं-
भवो भवति ? भणइ—करगादी—उदगपासाणा वासे प-
डंति—ते करगा भणति, आदिसहाओ हिम वा कटि-
णं । 'सपदमट्टवीसेणं ति'—अहामलगादारव्वं दुगुणा दुगुणे-
ण जाव अट्टावीसं सतं अहामलगणमाणं एत्थं चउल-
हुगादी सपयं पावति । एमेव य दवउदगं—दवोदकेत्यर्थः ।
कलमस्थाने विंदुदंष्ट्रव्यः, आद्रामलकस्थाने अजलीदंष्ट्र-
व्यः । दहिं त्ति—दुगुणा दुगुणा वट्टी जाव अट्टवीससतं
अजलीणं चउलहुगादि पच्छित्तं, तदेव जहा कटिणादके मो-

सोदकमेवमेव आद्रामलकांजलीप्रमाणे, एवमेव दुगुणा दुगुणेण ताव शेयव्वं जाव पंच सता वारसुत्तग पच्छित्तं मासलहु-गादि । अभिक्खसेवाए दसहिं सपदं । पमाणे त्ति दारं गयं ।

इदणि गहणे त्ति दारं—

जति गहणे तति मासा, पक्खेवे चैव होति चतुभंगो ।

कुटुभगादिकरणेण उ, लहुगा तसरायगहणाती ॥ १८७ ॥

गहणपक्खेवसु चउभंगा कायव्वो, एके गहणपक्खेवे-वह । जत्तिया गहणपक्खेवा पत्तेयं तत्तिया मासलहुगा भवति : गहणे त्ति दारं गतं ॥ इदणि करणे त्ति दारं । कुटु-भगादिकरणे य त्ति—कुटुभगा—जलमंडुओ भरणति, आ-दिसहाओ मुखेणतरं वा सहं करंति । कुटुभगादि सचि-त्तादके करंतस्स—चउलहुयं, अभिक्खसेवाए अट्ठहिं—सपदं, मीसाउक्काए कुटुभगादि करंतस्स मासलहुं, अभि-क्खसेवाए दसहिं सपदं । कुटुभगादि वा करंतो पूयरगादि तसं विराहेज्जा, तत्थ तसकायणिष्करणे । रायगहणादि त्ति सुदरं कुटुभग करेसि त्ति मं पि सिक्खवावाह त्ति गेहेज्जा । आदिगहणातो उन्निकखमावेउं पासे धरेज्जा । करणे त्ति दारं गयं । गता आउक्कायस्स दप्पिया पडिसेवणा ।

इदणि आउक्कायस्स कप्पिया पडिसेवणा भरणति—

अद्धानकज्जमंभम—सागारिय—पडिपहे य फिडिते य ।

दीहादी य गिलाणे, आंमे जतणा य जा जत्थ ॥ १८८ ॥

एतं अद्धानादी नवाऽववायदारा । एतसु ससणिद्धानादी दस वि दाग जहासंभवं अववादियव्वा ।

एत्थ पुण अद्धानादारे इमे दारा पुढविसरिसा—

समिणिदे उदउल्लं, पुरपच्छामाणगहणणिक्खित्ते ।

गमणे य सहिय जाव, तहेव आउंमि वितियपदं ॥ १८९ ॥
कंठा ।

गमणदारस्स जइ वि पुढवीए अतिदेसो कतो

तहावि शेपप्रतिपादनार्थमुच्यते—

उवरिमसिएहाकप्पे, हेड्डिल्लीए उ तलियमवणेत्ता ।

एमेव दुविधमुदए, धुवणमगीएसु गुलियादि ॥ १९० ॥

उवरिमसिएहाए पडंतीए वासाकप्पे सुपाउयं काउं गंत-व्वं, अहो सिएहाए पुण तलियाओ अवणे ता गंतव्वं । एसा कारणे जयणा । जहा—सिएहाए विहि वुत्तो एमेव य दुवि-हमुदए वि-भोमे अंतलिकखे य । गमणे त्ति दारं गतं ॥ इदा-णि धावणे त्ति दारं अववतिज्जति—धुवणमगीएसु गुलि-यादी-गिलाणादिकारणे जत्थ सचित्तोदगेण धुवणे कायव्वं तत्थिमा जयणा—अगीयत्थ त्ति अपरिणामगा, अतिपरिणा-मगा य । तेसि पच्चयणिमित्तं अतिप्पसंगणिवारणत्थं च गु-लियाउ धुविउमणिज्जति । दगंगुलिया पुण यको भरणति । उदगम्मि भावियपोत्ता वा आदिसहाओ ल्गणादि घेत्तव्वं । धुवणे त्ति दारं गयं । नि० चू० १ उ० । (नदीसंतरणविषयः ' एहंसंतर ' शब्दे चतुर्थभागे १७३८ पृष्ठ गतः)

इमं जयणमतिक्रंतो—

असति तप्परिरयस्स, दुविधा तेणा य सावए दुविधे ।

संघट्टणलेवुवरिं, दुजोयणा हाणि जा णावा ॥ १९४ ॥

जत्थ णावातारिमं ततो पदेसाओ दोहिं जोयणेहिं गओ

थलपहेण गम्मइ, तं पुण थलपहं इमं णातिक्रंतो पग वा चर-गो वा संडेवगो वा तेण दुजोयणिणए परिणएण गच्छतु । एवमाइणा चोदणए गच्छइ । अह अस्सइ परिणयस्स जतो सउ वा इमेहिं दोसहिं जुत्तो परिणआ—दुविहा तेण त्ति—सरांगे-वकरणेणा, सावतं दुविह त्ति—सारण, सीहा वा लेवो तेण वा थलपहेण भिक्खे ण लभति वसही वा, तो दिवइजोयण-संघट्टण गच्छउ मा य णावाए । अह तत्थ वि एतं चैव दोसा तो जोयणे लेवेण गच्छतु मा य णावाए । अह एत्थि लेवो सति वा दोसजुत्तो तो अइजोयणे लेवोवरिणए गच्छउ मा य णावाए । अह तं पि एत्थि दोसलं वा तदा णावाए गच्छतु । एवं दुजोयणहाणीए णावं पत्तो ।

संघट्टेलेवउवरीण य वक्खमाणं कज्जति—

संघट्टासंघट्टो, णाभीलियोपरेण लेवुवरिं ।

एगो जले थलंगो, णिप्पगलणतीरमुस्सगं ॥ १९५ ॥

पुव्वं कंठं । संघट्टं गमणजतणा भरणति—एगं पायं जले काउं एगं थलं, थलमिहागासं भरणति सामाइगसणए, एतं विहाणेण वक्खमाणेण य जयणासुत्तिहो जया भवति तदा णिप्पगलिते उदगे तीरे इरियावहियाए उस्सगं करंति । संघट्टजयणा भणिया ।

इयाणि लेवलेवोवरिं च भरणति जयणा—

णिब्भय गारत्थीणं, तु मग्गतो चोलपट्टमुस्सारे ।

सभए अद्वेदं वा, उत्तिसेसुं घणं पट्टं ॥ १९६ ॥

णिब्भयं—जत्थ, चोरभयं एत्थि तत्थ गारत्थीणं तु—मग्गतो गारत्थी—गिहत्था, तेषु जलमवतिरणेसु मग्गतो पच्छतो जलं उयरइ त्ति भणियं होइ। पच्छित्तो य ठिता जहा जहा जलमवत-रंति तहा तहा उवरुवरिं चोलपट्टमुस्सारेति, मा बहु उदगघा-तो भविस्सति । जत्थ पुण सभयं चोराकुलेत्यर्थः । अद्वेदं जत्थ घणे त्ति तत्थ । उत्तिरणेसुं ति जलं अद्वेसु गिहत्थेसु अवतिरणेसु घणं भायणं पट्टं चोलपट्टं बंधितं मध्यं अवतरती-त्यर्थः ।

जत्थ संतरणे चोलपट्टो उदउल्लज्ज तत्थ इमा—

जतणा—

दगतीरे ता चिट्ठे, णिप्पगलो जाव चोलपट्टो तु ।

सभए पलंबमाणं, गच्छति काएण अफुसंतो ॥ १९७ ॥

दगं—पानीयं, तीरं—पर्यंतं, तत्थ ताव चिट्ठं—जाव णिप्पग-लो चोलपट्टो । तुसहो निर्भयाऽवधारणे । अह पुण सभयं तो हत्थेण गेहेउं पलंबमाणं चोपलपट्टयं गच्छति । डंडगे वा काउं गच्छति । ए य तं पलंबमाणं दंडाऽग्रे वावस्थितं कायंन स्पृशतीत्यर्थः । एसा गिहिसहियम्मि दगुत्तरणे जयणा भणिया ।

गिहिससती पुण इमा जयणा—

असति गिहिलालियाए, आणक्खेउं पुणो वि परियरणं ।

एगा भोगपडिग्गह, केई सव्वाणि ए य पुरतो ॥ १९८ ॥

असति सत्थिं य गिहत्थाणं जतो पाडिवहिया उत्तरमा-णा दीसंति तओ उत्तरियव्वं । असति वा तेसि णालियांत, आणक्खेउं पुणो पुणो पडियरणं आयप्पमाणानो चउरंगु-लाहिणो दंडो णालिया भरणति, तीए आणक्खेउं उवघेत्तु

परतीरं गंतुं आरुपागमागमणे पडिउत्तरणे । गालियाण
वा असति तरणे प्रति कयकरणे जा सो तं आणकसेउ
जया अगता भवति तदा गंतव्वं । एवं जेधानारिमे विही
भणिया । इमा पुण अथाहं जयणा तं पढमं णावाए भ-
ण्णति । एगा भोगपडिगहे त्ति-एगा भोगो एगा य योणो
भण्णति एगद्वयं त्ति भणियं भवति, हेति तं च मत्त-
गावकरणं एगद्वं । पडिगहे त्ति-पडिगहे सिकेगे अ-
होमहे काउं एहे कज्जति तो भेदात्मगत्तार्थम् । केय त्ति-
कचिदाचार्या एवं वक्खाण्यति-सव्वाणि त्ति-माउगो-
पकरणं पडिगहे य पादोपकरणमसं पडिलहिय, एता-
भ्यामादेशहयाभ्यामन्यतमेनोपकरणं कृत्वा सीवरियं का-
उं पादं य एमज्जिऊण णावारुहणे कायव्वं । तं च ण य
पुग्ग त्ति-पुरस्तादग्रतः प्रवर्तनदोषभयात् नो, अनवस्थान-
दापभयाच्च पिट्ठो वि ण डुहेज्ज मा ताव विमुञ्चेज्ज
अनिविकृष्टजलाधानभयाद्वा, तम्हा मज्जे रहेज्जा ।

तं चिमे ठाणे मुत्तुं—

ठाणतियं मोत्तुणं, उवउत्तो ठाति तत्थऽणावाहं ।

दतिउडुव तुंवेसु वि, एम विही होति संतरणे ॥१६६॥

देवयट्ठणं कूपट्ठणं निज्जामगट्ठणं । अहवा-पुरतो मज्जे पिट्ठ
ओ, पुरतो-देवयट्ठणं, मज्जे-सिचणट्ठणं, पच्छा-तोरणट्ठणं
एते वज्जिया । तत्थऽणावाए-अणावाहं ठाणे ठायति । उव-
उत्तो त्ति-एगाकारपरायणो सागारपञ्चखाणं पञ्चखा-
उ य ठायति । जया पुण पत्तो तीरं तदा णो पुरतो उ-
त्तेरज्जा, मामो महोदगे णिवुडुज्जा । ण य पिट्ठो मा सो अ-
वसांज्जा णावा । एतद्वापपरिहरणत्थं मज्जे उर्यार-
यव्वं । तत्थ य उत्तिसेण इरियावहियाए उस्सग्गो काय-
व्वा जति वि ण संघट्ठति दगं । दत्तियउडुवतुंवेसु वि एस
विही होति संतरणे । णवरं ठाणतियं ति मात्तुं, णवत्ति
दारं गये ।

अधुना पमाणदारं-एत्थ पुण इमं जतणमतिकंतो सच्चित्तो-
दगगहणं करेति,—

किंजियआयामामति, संसज्जुसिणोदएसु वा असती ।

फासुगमुदगं मेज्जं, तस्मासति तमेहि जं रहियं ॥२००॥

पुव्वं ताव केजियं गेहति, केजियं-देसीभासाए आरनाले
भण्णति । आयामं-अवसामरणं, एतेसिं असतीए, संसज्जुसि-
णोदगं गेहति, गवंगस्सभायणं णिकेयणं जं तं संस-
ज्जुसुणोदगं भण्णति । अहवा-कोसलविसयादिसु सल्लोयणा
विणसेण भया सीतोदगे ह्ज्जमति, तंमि य ओदगे भुणे तं
अवीभूतं जइ अतसा गतो घण्णति एतं वा संसज्जुसिणोदगं ।
एतेसिं असतां जं घण्णादिसु फासुगमुदगं तं सज्जं घण्ण-
ति । तस्मासति त्ति-फासुगमुदगस्स असति फासुगं धम्म-
करकादिपरिपूयं घण्णति । सव्वहा फासुगासति सच्चित्तं ।
जं तमेहि रहियं ति ।

फासुगमुदगं ति जं वुत्तं एयस्स इमा वक्खा—

तुवरे फले य पत्ते, रुक्खसिलानुप्पमइणादीसु ।

पामंवणे पवाए, आतवतत्तेऽव्वं अ वहे ॥ २०१ ॥

तुवरसहो रुक्खसहं सवज्जते, तुवरवृत्त इत्यर्थः । सो य

तुवररुक्खो समूलपत्तपुष्पफलो, जंमि उदगे पडित्तमि
नेण परिणामियं तं घण्णति, अहवा—तुवरफला—हरीत-
क्यादयः, तुवरपत्ता—पलासपत्तोदयः । रुक्ख त्ति—रुक्ख-
कांटेरं कटुफलपत्तातिपरिणामियं घण्णति । सिल त्ति
कचिच्छिलायां अरणतररुक्खच्छदली कुट्टिता तंमि जं सं-
घट्टियमुदगं तं परिणयं घण्णति । जत्थ वा सिलाए तुप्प-
परिणामियं उदगं तं घण्णति । तुप्पो पुण मयकलेववरसा भ-
ण्णति । महणादीसु त्ति-हस्त्यादिमर्दितं आदिशब्दो हस्त्यादि
क्रमप्रदर्शने । एणसिं तुवरगदिफासुगोदगाणं असति, तो प-
च्छुद्धं-आयवतत्ते अवहे वहे पासवणे पवांत । एप क्रमः । उक्क-
मस्तु वंधानुलोभ्यात्पुव्वं आयवतत्ते अण्णोदगं अवहं घण्णति ।
असइ आयवतत्तं वहं धिण्णति, दोएह वि असती कुंडतडा-
गादिपस्सवणोदगं घण्णति, अरणेणपुढविस्सकमपरिणयत्ता-
सव्वावपातस्सासति धारोदगं धारापातविपघ्नत्वात् । अत्र
सत्त्वाच्च ततः शेषोदगं ।

महणादिसु त्ति जं पयं अस्य व्याख्या—

जड्डं खग्गे महिसे, गोणे गवए य सूरमिगे य ।

ओप्परवाडी गहणे, चाउम्मासा भवे लहुया ॥ २०२ ॥

जड्डो-हस्ती, खग्गो-एगसिगी अरणे भवति, महिसे-गोणे
प्रसिद्धो, गवयं, प्रसिद्धः, सूरमृगो प्रसिद्धो । जडादियाण
उक्कमगहणे चउमासा भवे लहुया, अहवा—महणादियाणं वा
उक्कमगहणे भवे लहुया, एसा पमाणदारं जयणा भणिया ।
एत्थ पुण मीसे सच्चित्तोदगाणं गहणे पत्ते जावतियं उवव-
ज्जति तत्तियंमत्तस्स पढमभंगे गहणे, असंघरणे जाव अणे-
गगहणं अणगपक्खेवं पि करेज्जा । अज्जाणे त्ति दारं गते ।

इदाणिं सेसा कज्जादी दारा अववदिज्जति—

जहं चव य पुढवीए, कजे मंभमसगारफिडि ए य ।

ओमम्मि वि तहं चव तु, पडिणीया उट्टणं काउं ॥ २०३ ॥

जहा पुढवीए तहा इमं वि दारा कजे संभेम सागारिते फि
डिते य । चसदा पडिण्णं य । 'ओमम्मि वि तहं चव तु' तुसहो
अवसेसावधारणार्थं । इमं पुण, 'पडिणीया उट्टणं काउं' ति-
अज्जाणाति जहासंभवं जोएज्जा । पडिणीया उट्टणं काउं का-
मोपकरणं पि करेज्जा । सत्त दारगाहा ।

इदाणिं दीहादिगिलाणं त्ति दारा—

विमकुंभे से मंतं, अगदोसधपसणादिदीहादी ।

फासुगदगस्स असती, गिलाणकज्जट्ट इतरं पि ॥ २०४ ॥

विमकुंभो त्ति—लूता भण्णति, तत्थ से किं णिमित्तं उदगं
घेतव्वं । मंतं त्ति—आयमिउं मंतदति, अगओसहाणं वा
पासणणिमित्तं, विसघायमूलियाणं वा धंसणहउं, आदिसहातो
विणोपयुक्तेतरभुक्ते वा एवमेव । दीहादि त्ति दारं गते । इदाणिं
गिलाणं त्ति-फासुगोदगस्स असति, गिलाणकार्ये इतरं पि
सच्चित्तत्यर्थः । आउक्कायस्स कप्पिया पडिसेवणा गता ।

इयाणिं नेउक्कायस्स दप्पिया पडिसेवणा भण्णइ—

सागणियक्खेत्ते य, संघट्टण तावणा य णिव्वावे ।

तत्तो य इंधणे सं-कामयकरणं व जण्णं व ॥ २०५ ॥

सागणियं त्ति दारं अस्य सिद्धसेनाचार्यो व्याख्यां करोति-
सव्वमसव्व रतणिया, जोती दीवो य होति एकेको ।

दीवमसव्वरतणिए, लहुगो सेसेसु चउलहुगा ॥२०६॥

एकैको त्ति—जोती—उद्दिष्टं दीवो—प्रदीपः, ज्यातिः सर्वरात्रं भियायमाणो सार्वरात्रिकं, इतरस्त्वसार्वरात्रिकः । प्रदीपोऽप्येवमेव द्रष्टव्यः । एतेहिं चउएह विकप्पाण अण्णतंरणावि जा जुत्ता वसही तीए ठायमाणणिमं पच्छित्तं—दीव अस्ववरयणिए—लहुगो । सेसेसु त्ति—सव्वरातीए पदीवे दुविह—जोदमि य—चउलहुगा ।

इमा पुण सागणियणिक्वित्तदाराणं दोएह वि भइवा-
हुसामिकता प्रायश्चित्तव्याख्यानगाथा—

पंचादी णिक्वित्ते, असव्वराति लहुमामियं मीसे ।

लहुगा य सव्वरातिय, जं वा आवज्जती जत्थ ॥२०७॥

पंच त्ति—पणं तं आदि काउं जत्थ जं संभवति प्रायश्चित्तं तं तत्थ दायव्यं । णिक्वित्ते त्ति—सचित्तपरंपरिणिक्वित्ते—असव्वरादिए य पदीवे—मासलहुगं । अहवा—पंचादीणिक्वित्ते त्ति—आदिणिक्वित्ते—पणं, मिस्सागणिएपरंपरिणिक्वित्तेत्यर्थः, कथं पुनराद्यं द्वितीयपदे प्राप्तं पूर्वं तेन ग्रहणमिति करज्जा—कृत्वा मासियं । मीसि त्ति—मीसाणंतर्गणिएणिक्वित्ते मासलहुयं, लहुगा य सव्वरादिए त्ति—सव्वरातीए पदीवे दुविहजोयमि—चउलहुगा । चशब्दान्सचित्तान्तर्गणिएणिक्वित्ते य । जं वा आवज्जती जत्थ त्ति—एयं सव्वदाराणं सामण्यपयं, जं संघट्टणादिकं आयविराहणं वा आयविराहणणिष्करणं वा, तसकार्यणिष्करणं वा, आवज्जति—प्राप्नोति, जत्थ त्ति सागणियादिसु दारसु जहासंभवं योजमिति वाक्यशेषः । सागणियाणिक्वित्ते त्ति दारा गता ।

इयाणि संघट्टणे त्ति दारं, पयस्स इमा भइवाहुसामिकता
वक्खाणगाहा—

उवकरणे पहिलेहा, पमज्जणाऽऽवासपोरिसिमणे य ।

णिक्विमणे य पवेसे, आवडणे चैव पडणे य ॥२०८॥

उवकरणे पडिलेह त्ति पदं, एवं—'पमज्जणा' आवासगपोरिसिमणे य निक्विमणे य पवेसे आवडणे चैव पडणे य ' एतावन्ति पदारि, एतेषां सिद्धसेनाचार्यः व्याख्यां करोति—

पेह पमज्जण वासय, अग्गी ताणिऽकुव्वतो जा हाणी ।

पोरिसिभंगमभंजण—जोई होति मप्पेतु रतिमरती ॥२०९॥

पेह त्ति—उवकरणे, पडिलेहा गहिता, पमज्जणे त्ति—वसहिपमज्जणा गहिता, वासय त्ति आवासगदारं गहितं, अग्गि त्ति—' एताणि पेहादीणि करंतस्स अग्गी विगहिज्जति ' त्ति वक्कसेसं । जातियाए उवकरणं पडिलंहति मासलहुअं । अह अगणीए छेदणगाणि वडंति तो चउलहुयं । अह अगणिविराहणाभया पेहादीणि ए करंति, ताणि अकुव्वतो जा परिहाणि त्ति—तमावज्जंत । उवकरणपडिलेहणपरिहाणीए असमायारिणिष्करणं—मासलहुं, उवहिणिष्करणं वा वसहिं ए पमज्जति, अइगणित्ता वा ए पमज्जति—मासलहुं । अह पमज्जति तहावि—मासलहुं । अपमज्जते छेदणगेहिं अगणिकाओ विराहिज्जति तो—चउलहुयं । पोरिसि त्ति दारं—' पोरिसिभंगमभंजणजोती, व्याख्या पदं—'उत्तपोरिसि भंजति—मासलहुं, अन्यपोरिसि ए करंति—मासलहुयं, मुत्तं गामेति—

वह, अन्थं णासेति—वह, अभंगे पुण जोती विगहिज्जति । इदाणि मण्णेतु त्ति दारं—' होइ मण्णेतु रतिमरती वा, ' व्याख्या—नपदं सजोतिवसहीए जति रती होज्ज मुहं अन्थिज्जति त्ति रांगणेत्यर्थः तो—चउलहुयं । अह अगति मण्णति—उज्जोते तो चउलहुयं ।

आवस्मगपरिहाणी पुण इमा—

जइ उस्सग्गे ए कुणति, तति मासा मव्वकरण लहुगा य ।

वंदणथुती अकरणे, मासा संडासगादिधुईसु य ॥२१०॥

'जति उस्सग्गे ए करंति तइ मासा' कंठं, सव्वावस्मगस्स अकरणे—चउलहुयं, अह करंइ तो जत्तिया उस्सग्गा करंइ तत्तिया चउलहुया, सव्वम्मि चउलहुयं चैव । जत्तिया ए देति वंदण थुतीओ वा तत्तिया मासलहुया भवंति, अह करंति तं चैव य—मासलहुं, संडासगपमज्जणे—अपमज्जणे वि—मासो ।

णिक्विमणे पवेमिते त्ति दो दारा इमा व्याख्या—

आवस्सिया णिमीहिय—पमज्जआमज्ज अकरणे इमं तु ।

पणं लहु आवडणे, पडणे चउलहुग जं वणं ॥२११॥

सचित्तमीसअगणी, णिक्वित्ते संतणंतरे चैव ।

सोधी जह पुढवी ता, वणदारस्सिमा वक्खा ॥२१२॥

णिक्विमंतो आवस्सियं ए करंति, पविसंतो णिमीहियं ए करंति, ता णितो वा ए पमज्जति, आसज्जं वा ए करंति एतेसिमं पायच्छित्तं—आवस्सिगातिसु जहासंखण पणं, मासलहु, अहावस्सिणिसीहिया करंति तो पणं चैव, असमायारीणिष्करणं वा पमज्जासज्जाणं पुण करणे अगणिएणिष्करणं । णिक्विमत्तपवेसि त्ति दारा गया । आवडण—पडणे त्ति दारा—आवडणं—पक्खलणं तं पुण भूमि—असंपत्तो संपत्तो वा । जाणुकोपरंहि पडिओ पुण सव्वगते भूमिए पत्थ आवडणे चउलहुग त्ति भणितं भवति । जं वणं ति आवडितो, पडिओ वा छुएजीवनिकायाए विराहणं करिस्सति, तणिएणिएति भणियं होति । अहवा—आत्मविराधनाणिष्करणं, अगणिएणिएणं । आवडणपडण त्ति दारा गता । गतं च संघट्टणदारं ।

इयाणि भावणे त्ति दारं—

सेहस्स वि सीदणता, ओसकतिसकणमंधणयं ।

विज्झविज्झ तुयदुण, अधवा वि भवं पलीवणता ॥२१३॥

अगणिसहितोवस्सए ठिऊणं सीयतो सेहो अप्पाणं पि तावेज्जा हत्थपांद वा । तावण त्ति दारं गयं । उक्कमेणे इंधणे त्ति दारं वक्खाणे त्ति—इंधणं—' दारुयं, तमेवं करंति उक्कति सकण ति लहुं विज्झाउति, जलमारिधराणं उक्कट्टणा—ओसकणा भणति । जलउ त्ति—तेसि चैव समीरणा अतिमकणा भणति, अणं वा इंधणं वा पक्खिवइ । इंधणे त्ति दारं गयं । इदाणि संकमणे त्ति दारं—अरणेहिं णयणं ति स्थानान्तरसंक्रमत्यर्थः, तत्पुनः शयनीयस्थानभावात्करोति, प्रदीपनवभयाद्वा । संकमणे त्ति दारं गयं ।

इदाणि शिञ्चावणं त्ति दारं—विज्झाविऊणं तुयट्टणे त्ति-
पलीवणगभया शिञ्चावणं तुयट्टणे त्ति दारं गतं । इह
वक्खाणुक्कमकरणं ग्रन्थलाघवाय । शिञ्चावणं त्ति दारं गतं ।
इदाणि करणं व त्ति दारं—अलातचक्रादिकरणेनेत्यर्थः ।
तत्रात्मविराधना अग्निविराधना वा । अहवा वि भवे पलीव-
णय त्ति—तेनालातेन आत्ममाणेन प्रलीपणं स्यात् ।

तत्थ इमं पायच्छित्तं—

गाउयदुगुणादुगुणं, वत्तीमं ज्ञायणां चरिमपदं ।

दङ्गणं व वच्चंते, तुसिणीय पओस उडाहो ॥ २१४ ॥

पुव्वद्व कंठं । एवमं चउलहुगादी पच्छित्तं ददट्टणं वच्चंते ।
तुसिणीय त्ति—देवउलादिमि पलित्तं आत्मोपकरणं गृही-
त्वा आत्मापराधभयात्साधवः प्रयाताः । ते य वच्चंते तुसि-
णीय ददट्टणं गिहत्था पदोस गच्छंज्जा । उडाहं व करंज्जा । ते
य पदुहा भत्ताधिकरणं वसहि वा ए दंज्जा । पंतावणां वा क-
रेज्जा । से य वडंहिति दहमुडाहं करंज्जा । चसदां समुच्चये
करणं त्ति दारं गयं ।

इदाणि संघट्टणादियारणं करणं ताणं पच्छित्तं भणति—

संघट्टणादिणमुं, जणणावज्जेसु चउलहु हुंति ।

छप्पइकादिविराधणं, इंधणं तसपाणमादी य ॥ २१५ ॥

पुव्वद्व कंठं । तावणहारं इमं विसेसं, पच्छित्तं—छप्पति-
आइविगदणं त्ति—तावेतस्स छप्पतिगा विराहिज्जंति, त-
एणप्फणं पायच्छित्तं भवतीति वाक्यशेषः । आदिसद्दातो
जइ वारं हत्थादी पगावत्तेउ तावेति तइ चउलहुगा । इंध-
णं त्ति इंधणदारं इमं विसेसं पायच्छित्तं दायव्वमिति ।

इदाणि जणणं त्ति दारं—

अहिण्वज्जणणं मूलं, मंठाणणिमेवणं य चउलहुगा ।

संघट्टणपरितावणं, लहु गुरु अतिवायणं मूलं ॥ २१६ ॥

उत्तराधरअणिमहणप्पयागे अहिण्वमणिं जणयति तत्थ
से मूलं भवति । इदाणि चशब्दे व्याख्यायते—मंठाणणि-
मेवणं य त्ति—जत्थ गिहत्थाह पज्जलिया अगणां तत्थ टियं
चेव आयपप्पयोगेण असंघट्टतो संवति तत्थ चउलहुगं ।
सय पज्जालिणं पुण अगाणकाणं पुढवादीयाणं तसकायप-
ज्जंताणं संघट्टणपरितावणलहुगुग्गा, अतिवायणं मूलं । एवं
कायणिप्फणं ।

चोदक आह—

जदि ते जणणं मूलं, हते वि शियमुप्पतीय ते चेव ।

इंधणं पक्खेवंमि रि, तं चेव य लक्खणं जुत्तं ॥ २१७ ॥

यदीत्यभ्युपगमे । ते भवतः उत्तराधरार्गण्यआगेण जणि-
ए उन्थादिनेत्यर्थः मूलं भवति । एव ते हते विधातिनेत्यर्थः ।
शियमा अवस्सं अणो अगो उप्पाइज्जिस्सति, तस्मा हते
धि ते चेव मूलं भवतु । किञ्चान्यत्—इंधणपक्खेवंमि वि अ-
न्योऽग्निरुत्पाद्यते । अपिः पदार्थसंभावेन । उस्सक्कं वि अ-
न्योऽग्निरुत्पाद्यते । तं चेव य लक्खणं त्ति—तदेवान्याभ्युत्प-
न्निलक्षणं । चशब्दे लक्षणविशेषाभिधायी । जुसं योग्यं व-
द्वेत्तानेत्यर्थः । तस्मा एतेषु वि मूलं भवतु ।

पुनरपि चोदक एवात्रोपपत्तिमाह—

अवि य हु जुत्तो दंडो, उचघाते ए तु अणुगहं जुजो ।

अणुकंपा पावतरी, शिक्खिता सुंदरी कहं ए ॥ २१८ ॥

अपि च—ममाभिप्रायान्, हुशब्दे—दंडावधारणं, जुत्ता—या-
ग्यः, दंडं दंडः । उचघाते त्ति—विनाशत्यर्थः, न—प्रतिषेधं,
तुशब्दः—प्रतिषेधावधारणं, स्तोत्रप्रार्थनाप्रदानविशेषणं
वा । अणुगहं त्ति—अणुवघाते, उज्जालनेत्यर्थः, जुजं—युक्तं,
अणुकंपणं—अणुकंपा, दयंति—भणियं हाइ । सा पावतरी कहं?
भवति—स्यात्, कथं बहुष्पाच्छित्तपदाणातो शिक्खिता
शिक्खिणिया सा सुंदरा—पहाणा, कहं?, भवति—स्यात्,
कथं अप्पपच्छित्तपदाणातो । कहं ति प्रश्नः, नु—वितर्कं ।

आचार्याह—

उज्जालकंपगा णं, उज्जालो वप्पिओ तु बहुक्कमो ।

कम्मर इव पओत्ता, बहुदोसयरो ण भंजतो ॥ २१९ ॥

उज्जालः प्रज्वालकः, कंपका—शिञ्चावका, शब्दे वाक्या-
लंकारार्थः । एतसि दोहं पुरिसाणं उज्जालो वणिणओ भग-
वतीए बहुक्कमो । तुशब्दे निश्चितार्थावधारणं । अस्त्यर्थ-
स्य प्रसाधनार्थं आचार्या दृष्टान्तमाह—कम्मरे त्ति—कम्मक-
रो—लोहकारो, इव ओवम्मे, पओत्ता आयुधाणि शिञ्चित्तानां
सा बहुदोसतरो भवति, ए य ताणि आयुधाणि जो भंजते-
त्यर्थः । तुशब्दे—महादोषप्रदर्शने, यथा—कृष्णः, कृष्णतरः,
एवं बहुदोसो, बहुदोसतरो भवति । एष दृष्टान्तः । तस्योप-
संहारः—एवं अग्निशस्त्रं पज्जालयंतो पुरिसो बहुदोसतरो-
न निर्वापयंत्यर्थः । तउक्कायस्स दप्पिया पडिसेवणा गता ।

इयाणि तेउक्कायस्स कप्पिया पडिसेवणा भणति—

चितियपद असति दीहे, गिलाणं अद्दाणं सावते ओमे ।

मुत्तत्थजाणतेणं, अप्पावहुयं तु नायव्वं ॥ २२० ॥

चितियं अववायपदं, उस्सग्गपदमंगीकृत्य, द्वितीयं अववा-
यपदं । तत्थिमं दारा—असति, दीहे, गिलाणं, अद्दाणं, सावते
ओमे । एष पंतीए ठावेऊणं तेमि हेट्टतो सागणियादी जण-
णपज्जवसाणा एव दारा ठाविज्जंति । तत्थ सागणियदारस्स
हेट्टतो पेहाती पडणपज्जवसाणा एव दारा ठाविज्जंति । से-
सा एकसरा । एते सागणियादी संभया असति दारे अवय-
दिज्जंति ।

तत्थ सागणिय त्ति दारं—

अद्दाणं शिग्गमादी, असती ते जोतिरहियवसधीए ।

दीवमसव्वे सव्वे, अमव्व सव्वे य जोतिमि ॥ २२१ ॥

अद्दाणं मद्दंता अडवीआ ताओ शिग्गता, वसतिमप्रामा
इत्यर्थः । आदिसद्दातो इमेसु ठाणसु वट्टमाणा—“असिंवे, ओ-
मेदरिणं, रायभणं, खुहिय, उत्तमट्टे य । फिडिय गिलाणविसे-
सं, देवया चेव, आयारण ॥ १ ॥” तं य वियाले चेवं, पत्ता गामं
असत्ताए । जोतिरहियवसधीए, ठायंताणिमा जयणा ॥
पढं असव्वरातीए दीवे, असति सव्वरादीए दीवे
तस्मासति असव्वरादीए जोइए, असति सव्वराताए जोइए,
मि इत्ययं निपातः । सागणिय त्ति दारं गयं । शिक्खित्तदा-
राववातो ए संभवति तो एववइज्जति । संघट्टणं त्ति दारं
भणति ।

संघट्टणभया पेहादिसु इमा जयणा कज्जति—

किडओ व चिलिमिणी वा, असती सभए व बाहि जं अंतं ।

ठागासति सभयंभि व, विज्झायऽगणिमि पेहंति ॥२२२॥

पदीवजोतीणं अंतरे वंसकिडगादी दिस्सासति, तस्सासति पोत्तादि चिलिमिणी दिज्जति, एवं काऊण पेहादी सव्वदारा करेति । असति किडगचिलिमिणीं वहि उवकरणं पेहेतु । वहि सभय 'जे अंतरे' अंतमिति जुणं अचोरहरणीयमित्यर्थः, तं वाहिं पडिलेहिंति सारोवकरणं अचलुति तं विज्झाय अगणिमि पेहंति । ठागासांति चि—अह वहिं जंतुवकरणस्स चि—ट्टाउ नऽत्थि सति वा राण अंतुवकरणस्स वि भयं तो सव्वं विय अंतसारोवहिं विज्झायऽगणिमि पेहंति । पेहंति दारं गतं ।

पमज्जणावासपोरिसिमणदारा चउरो वि एकगाहाए व-
कखाणेति—

णिता ए मपज्जंति, मूगावासं तु वंदणगहीणं ।

पोरिसि वाहि मणेण व, सहाण य दंति अणुसट्ठि ॥२२३॥

णिता णिगच्छता, पविसंता वा वसहिं न पमज्जंति चि वुत्तं होइ । मूगावासं ति—वायाए अणुचरणं, वंदणगहीणं—वंदनं न ददतीत्यर्थः । सुत्तत्थपोरिसीओ वाहिं करेति । मणेण व चि—सजोतिवसहीण रागदोसं न गच्छंति, जे य सहा होज्जा ताण य सहाण दंति अणुसट्ठि, सहा—अगीतार्थः, चसहा गीतत्थाण य—अणुसट्ठिउवदंसा ।

‘मूगावासं तु वंदणगहीणं’ अस्य व्याख्या—

आवास वाहिं अमती, ठितवंदणविगडणाधुतिहीणं ।

सुत्तत्थ वाहि अंतो, चिलिमिलि काऊण व भणंति ॥२२४॥

अणूणमतिरिचं वाहिमावस्सगं करेति, वहिट्टाणासति ठिय-
त्ति, जो जत्थ ठितो सा तत्थ ठिता पडिक्कमति । वंदणगधुती-
हिं हीणं, हीणसहा पत्तेयं, वियडणा—आलोयणा, तं जय-
णाए करेति, वासकणपाउयाणिविट्टा चेव ठिता भणंति ।
संदिसह चि—पोरिसिवाहि चि अस्य व्याख्या—सुत्तत्थपो-
रिसीओ स चिट्टाए वाहिं करेति, असति वहिट्टाणस्स अंतो
चिलिमिलि काऊण भणति । वा विकल्पे । चिलिमणिमादीण
असति अणुपेहादी करेतीत्यर्थः ।

अणुसट्ठि चि अस्य व्याख्या—

णाणुज्जोया साधू, दव्वजोतिमि मा हु सजित्था ।

जस्स वि ए एति णिहा, स पाउओ णिमिल्लिओ गिम्हे २२५

अग्न्युद्योतो—द्रव्योद्योतः, भावे—ज्ञानोद्योतः, सजित्था-
शक्तिः, गहीत्यर्थः । उद्योते जस्स वि ए एति णिहा स पाउ-
ओ सुवति, अह गिम्हे पाउयस्स घम्मे भवज्जा, तो णिमि-
ल्लियलोयणो सुवति, मउलावियलोयणे चि वुत्तं भवति । च-
उरो वि द्वारा गता ।

इदाणि णिक्खमपेवस चि दारा—

तुसिणीओ निति णिन्ति, चउमुगमादी कओइ अत्थिवंता ।

सहा य जोतिदूरं, जग्गंति य जा धरति जंति ॥२२६॥

तुसिणीया मोण्ण, अनिनि पविस्सन्ति, णिनि वा णिगच्छंति
वा आवगस्सगीणसीयाओ णो कुवंति चि वुत्तं भवइ । णि-
क्खमपेवसा गता । इयाणि आवडणपडणाओ मूग अलापं,
आदिशब्दादाशकटिका गृह्यते । आवडणपडणभयात्कचित्
अस्पृश्यमाना इत्यर्थः । गता दं दारा । तावण चि दारं गय ।

इदाणि इंधणे चि दारं—

अद्राणादी अतिणि—इपेल्लिओ गीतो सक्खिं सुयति ।

सावयतयउस्सिकण, तेण भए होति थाणाओ ॥२२७॥

अद्राणादिपरिस्संतो अतिनिहापेल्लिओ—अतिनिद्राग्रस्तः
गीयत्थगहणं जहा अगीयत्था ए पस्संति तहा तं जयणाए
उसक्किउं सुवति, स एव गीयत्थो सीहसावयादिभए जय-
णाए उम्मुगाणि ओसक्कति । चोरभए उम्मुकोवसक्कणाणं
भयणा । कथं जति अतिक्रंतिया तेणा तो उसक्कणं न कज्जति ।
मा अग्गि दट्ठुमागमिस्संति । अह थिरा चोरा तो उस्स-
क्किज्जति तं जलमाणं अग्गि दट्ठुं जागरंति चि णाभि-
हवंति । एसा भयणा अपुण्ड्रिधणपक्खेवं पि करेज्जा ।

अद्राणविवित्ता वा, पक्खड असती सयं तु जालेंति ।

मूलादि व तावेउं, कजे छारेणमक्कमणा ॥२२८॥

अद्राणं—पटो, विवित्ता—मुसिया, अद्राणविवित्ता पक्खडा-
परेण उज्जालिया, तस्स असती तत् स्वयमात्मनैव ज्वालयंति ।
एतदुक्कं भवति—शीतार्ता इंधनं प्रक्षिपेति । इंधणे चि दारं गयं ।
इदाणि णिव्वावणे चि दारं भएणति—पक्खण वा सयमु-
ज्जालिण वा मूलाति तावेउं, आदिसहातो विस्सुतिका कंतं
कजे निष्ठित्यर्थः । पलीवणभया छारेणाक्कामति । णिव्वाव-
णे चि दारं गयं ।

इदाणि संक्रमणे चि दारं—

सावयभयं आणेंति व, तो उवमणा वाहि णीणंति ।

वाहिं पलीवणभया, छारे तस्मऽसति णिव्वावे ॥२२९॥

सावयभए अणत्थतो आणयंति । तत्थ णाता वा तो उव-
मणा वाहिं णीणयंति, अह वाहिं पलीवणभया ए णीणयंति
ताहे तत्थ ठियं छारेण छादयंति । तस्सासति चि छारस्स
असत्यभावात् णिव्वावेति उक्तावेति चि एगट्ठं । असति चि
दारं गयं ।

दीहादिदारसु सागणियादी दारा उवजुज्जंति तं जोए-

यव्वं इमं तु दीहादिदारस्सव्वं तत्थ दीहे चि दारं—

दाहच्छेयणडक्का, केण जग्गइकिरियट्टता दीहे ॥ दारं ।

आहारतवणंहऊ, गिलाणकरणे इमा जतणा ॥२३०॥

दाहात्ति यं उक्क कयाति उभेयव्वं तणिणमिचं अगणो घे-
प्पति । छेदो वा कायव्वो तस्स देस्स तो अधकारे पदीवो
जोती वा धरिज्जति । उक्को—दष्टः, केण चि—सण्णएऽसत्तरेण वा
वातपत्तिस्मिहस्स साधयेन असाधयेन वा तत्परिब्राननिमित्तं
जोती घेप्पति जग्गति दट्ठो, जग्गाविज्जति मा विसं स ण णि-
ज्जिहति । उल्ललिय ए वा एव दीहदट्ठस्स किरियणिमिचं
जोइ घेप्पति । दीहि चि दारं गयं । इयाणि गिलाणे चि दारं ।
पच्छुऽडसमुदायत्थो । आहारो गिलाणस्स तावयव्वो, तत्थ
पुण तावणकारणे इमे दव्वा तावयव्वो—

खीरुण्होदगलेवी, उत्तर णिक्खित्ते पच्छकरणं तु ।

कायव्वगिलाणट्टा, अकरणं गुरुगः य आणादी ॥२३१॥

खीरं वा कण्डूयव्वं, उदोदग वा वि, लेवी वा उक्कडेयव्वो
इमाए जयणाए । उत्तरं चि उवचुल्लगो भएणति—णिक्खित्ते

तन्त्र ठवियं, सो पुण उवचुल्लो एवं तप्पति, जं चुल्लोए इंधणं पक्खिपति तस्स जलियस्स जाला अवचुल्लणं गच्छति एवं अहाकडं तप्पइ, उवचुल्लणस्ससाति पुव्वपक्खिपत्ति धणजलियचुल्लोए तावज्जइ, असति मंगालेसु वि पुव्वक-
तेसु पच्छकरणं एवं सव्वासत्ताए, चुल्लिमंगालगा वा काउं अगणिमाणिय इंधणं पक्खिविय कायव्वमिति । तुः सर्वप्र-
कारकरणविशेषणे । चोदक आह-तनु आधिकरणं, आचार्या-
ह-यद्यपि अधिकरणं तह वि कायव्वं, गिलाणस्स अकरणे गुरुगा य आणादी ।

अह साहुणो मूलं विसुइया वा होज्ज तो तावणे
इमा जयणा—

गमणादिणंतमुंमुर, इंगाले इंधणे य णिव्वावे ।

आगाहं उल्लणादी, जयणा करणं व संविगो ॥२२२॥

आइ त्ति—आदावेव जन्थ अगणी अहाकडो भियाति
तन्त्र गंतुं सुलादि तावियव्वं ।

अह जन्थ अगणी अहाकडो भियाति तन्त्रमे कारणे होज्जा-

ठागमति अचियत्तं, गुज्झंगाणं पयावणे चैव ।

आतपरिम्मा दोसा, आणणणिव्यावणेऽणंतं ॥२२३॥

ठागो तन्त्र एत्थि, अचियत्तं—अचियत्तं वा गिहपइणो, अहवा-
गुज्झंगाणि पयावेयव्वाणि ताणि य गिहत्थपुरतो ए सक
ति तावेउं तो ए गम्मति । अह तरुणीओ तन्त्र थीओ सो य
साहू इंदियणिग्गहं काउमसमत्थो तो आयसमुत्थदोसभया
न गच्छति, परा गिहत्थीओ जाय तन्त्रुवसगंति एवं पि त-
न्त्र ए गम्मइस्सति । इस्सालुगा गिहत्था ए खमंति । दोस
त्ति—एवं बहुआ तन्त्र दासा णाऊण अगणीए तन्त्र आणणा
कायव्वा । कते कज्जे निव्वावणं कायव्वं, उज्झवणं ति वुत्तं
हवइ । न तहिं तो दोसंल गंतव्वं । जं पुण आणणं तं इमाए
जयणाए, णंत त्ति खुडुगा थेरा वा हयसंका णंतगं तावेउं
आणयंति तेण तं तावयंति । अह णंतगं अंतरा आणिजमाणं
विज्झाति तो मुंमुरमाणयंति । मुंमुरो अगणिकणियासहितो
सुमहच्छारो । मुंमुरे असति तेण वा अप्पणणप्पमाणे इंगाले
आणयंति । अणिधणा णिज्जाला इंगाला भएणति । ते पाडि-
हारिण आणयति । कते कज्जे तत्थेव ठावयंति । इंधणे त्ति-
इंगालासति तहिं वा अप्पणणप्पमाणे जया वा खड्गिणा
पओयणं तथा इंधणमवि पक्खिवंति । एवं कारणे गहणं कडे
य कज्जे णिव्वावेयव्वा अगणी छारमादीहिं, मा पलीवणं
भवे । आगाहगहणा इदं ज्ञापयति—जहा एस किरिया आगाहे
णो अणागाहे अल्लुणं ति उसक्कणं, आदिशब्दादन्यत्र नयनं,
जलन जालणं ओसक्कणं ति एकट्ठं । करणं ति पडिणीयाउट्ट-
णनिमित्तं करणमपि कुर्यात् । चशब्दात् ग्लानादिकार्यमेव-
द्य जतनमपि कार्यं । संविगो त्ति—जो एताणि करंतेो वि
संविगो सो एव करोति । गीतार्थपरिणामकस्यार्थः । एस पुण
पच्छद्धत्थो । सव्वेसु गिलाणादिदारंसु जहासंभव घडावेय-
व्वा । गिलाणे त्ति दारं गयं ।

इदंणि अज्जाण सावण ओम दारा, तिणिण वि एगगाहाए
वक्खवणंति—

अद्राणंमि विविक्ता, सीतंमि पलंवापागहेउं वा । दारं ।

परकडअसतीए सयं, जाले त्ति व सावयभए वा ॥२२४॥

अज्जाण—विविक्ता, मुपिता इत्यर्थः । सीतमिति—कंपाणे
सति सीते पडते परकडअगणीए हत्थपायसरीराणं तावणं
करंति । पलंवापागहेउं व त्ति—पलंवा-फला, पागो—पचनं,
हेतुः—कारणं, वा—विकल्पो, एए एव पलंवापचनविकल्पः । एए
पलंवापागो परकडाए चैव अगणीए कायव्वा । परकए अस-
तीए, सयं जालेति—स्वयम्—आत्मनैव, वा उपप्रदर्शने । किं
पुनस्तःप्रदर्शयति—इदं ओमद्वारेऽप्येए एव प्रलंवायः । सावया-
सीहाई, तस्समुत्थे भए अग्निं पज्जालयंति । गया तेउक्का-
यस्स कप्पिया पाडिसेवणा । गतो तेउक्कातो ।

इदंणि वाउकायस्स दप्पिया पाडिसेवणा भएणति—

णिग्गच्छति वाहरती, छिड्ढे पाडिसेवणकरण फूमेइ ।

दारुग्घाडकवाडे, संभावत्थे य छीयादी ॥ २२५ ॥

धम्माभिभूतो णिलयध्वंतराओ बाहिं णिग्गच्छति, अणि-
लाभिधारणनिमित्तं । वाहरति त्ति—शब्दयति बाहिद्विओ भए-
ति—एहि एहि इतो सीयलो वाऊ । छिड्ढे पाडिसेवति, छिड्ढे
छिड्ढे ते पुणो लोए चोप्पालया भएणंति । तेसु पुव्वकतेसु
वाउपाडिसेवणं करंति । करणं ति अपुव्वाणि वा छिड्ढाणि
वायुअभिधारणनिमित्तं करोति । फूमति त्ति—धर्मादतो
अणतरमंग फूमति, भत्तपाणमुगहं वा । दारु त्ति दुवारं
भएणति, तं पुव्वकयमिट्टादीहिं ठाइयमुग्घाडंति, अपुव्व वा
दारुमुग्घाडंति त्ति वुत्तं भवति । उग्घाडसदो उभयवाई । दारं
कवाडे य । उग्घाडंति वा कवाडं धम्मओ, अहवा दारुमुग्घा-
डंति, उग्घाडं वा उग्घाडंति, उग्घाडंति त्ति वुत्तं भवति, एवं
तिणिण पदा कज्जंति । संधि त्ति—संधी दोरहं घराणं अंतरा
छिड्ढी, तन्त्र वात सातिज्जति । वत्थं चउरस्सगं काउं पडवायं
करोति । छीतादि त्ति—छीत—छिक्कियं । आदिसदातो कासियं,
ऊससियं, नीससियं एते छीयादी आविहीए करोति त्ति ।

मुपे य तालवेटे, हत्थे मत्ते य चेलकसे य ।

अच्छि फूमेइ पव्व—ए णालिय चैव पत्ते य ॥ २२६ ॥

मुपे य दालकारं भएणति, सव्वजणवयप्पसिद्धं, तेण वायं
करोति, जहा धरणं पुणंतीओ । तालो—रुक्खो, तस्स वेटं ताल-
वेटं तालपत्रशाखेत्यर्थः । सा य परिसा छिज्जति, हत्थो—स-
रीरंगेदो । तेण वीययति, मत्तगो—मात्रक एव, तेण वा वातं
करंति । चेलं—वस्त्रं, तस्य करणे चेलकरणे तेण वा वीयति ।
अच्छि फूमेइ त्ति—अच्छी—अक्खी, तं कंदप्पा परस्स फूमति ।
फूमणसदो उभयवायी । पव्वए त्ति—वंसो भएणति, तस्स म-
ज्झ पव्वं भवति । णालिय त्ति—अपव्वा भएणति, सा पुण लोणे
तुरली भएणति । एए वीयंति । पत्ते य त्ति—पत्त—पश्मिनीप-
त्रादि तैरात्मानं भङ्गं वा वीयति ।

संखे सिंगे करतल—वत्थी दतिए अभिक्खपडिसेवी ।

पंचेव य छीतादी, लहुया लहुया य अट्टेव ॥ २२७ ॥

संखो—जलचरप्राणविशेषः, सिंगे—महिर्सीसिंगं, शंखं
शृङ्गं वा धमेइ । करो—हस्तस्तस्य तलं करतलं—हस्तसंखं
पूरति त्ति वुत्तं भवति । अणतरं वा करतलेन वायं करोति ।
वत्थी—चम्ममयो, सो य वेज्जसालाइसु भवति, त च वाय-
पुणं करोति । दतिओ—दतिकः, जेण लीवीमादिसु संतरणं
कज्जति, तं च वायपुणं करोति । अभिक्खपडिसेवीति—पते

निगच्छवाहिगती टाणा अभिक्खं पडिसेवतो अप्पण्णो
टाणातो चग्गिं पावति । पंचेव य छीयादिमु-पण्णं भवति ।
एत्थ वीसहिं वाराहिं सपयं पावति । लहुय त्ति—जेषु लहु-
मासं, तेषु दसहिं वाराहिं सपयं पावति । लहुगा य अट्टेव
य त्ति—जेषु चउलहुअं, तेषु अट्टहिं वाराहिं सपद भवति ।
विण्णो पुच्छति-भगवं ! तुच्चे भणन—जहा णिगच्छदा-
रादिआण अप्पण्णो पच्छित्तं सट्टाणातो सपय पावति, तमहं
सट्टाणमेव ए याणामि कहं ह । तं गुरु भणति—

माहच्छि फूम हत्थे, मत्ते पत्ते य चेलकोम य ।

करतलमाहा य लहु, मेमेसु य हांति चउलहुगा ॥ २३८ ॥

जति छिडा तति मासा, जा तिप्पि चतुलहु तेण परं ।

एवं ता करणंमि, पुव्वकया सेवणे चेव ॥ २३९ ॥

माहा साहली-वृक्षसाखेत्यर्थः । अच्छिफुमणे वि एतेसु
सत्थेसु मासलहु भवति, सेसेसु त्ति—जे ए भणिया तेषु चउ-
लहुअं । साहावयवेण चसदा साहाभंगेण वा पेहुणेण वा पेहु-
णहत्थेण वा वीयइ त्ति वुत्तं भवति । सेसेसु हांति लहुआ उ,
एतं अतिप्पसत्तं लक्खणं आयरिआ पच्छुद्धारं करेति । जइ
छिडा गाहा—जइ छिडाणि करेति तति मासलहु जाव तिणिण,
तिणिण परेण चउलहु भवति । एवं ता अपुव्वच्छिडुकरेण
पच्छित्तं । पुव्वकयासेवणे चेव त्ति—पुव्वकते एकंमि वा-
तपडिसेवणं करेइ—मासलहु । दाहिं दा मासलहु—तीहिं
तिणिण—मासलहु, तेण परं—चउलहु, भवति ।

कमदगमादी लहुगो, कासे य वियंभिण्ण पण्णं तु ।

एकैकपयादो पुण, पसज्जणा होतिऽभिक्खण्णतो ॥ २४० ॥

कमदं—साहुजणपसिद्धं, आदिशब्दातो कंसभायणादी । ए-
तेसु मासलहु, कासिअं खासियं वियंभियं जंभाइतं—चस-
दाआ छित्तऊससिअनीससिएसु अविहीए पण्णं । एकैकप-
यादि त्ति—आत्मात्मीयपदात् अभीक्ष्णत उवहरि पदं पस-
ज्जति, भवतीत्युक्तं भवति । सिस्साभिप्पायतो किमत्थं प-
च्छित्तं दिज्जति ।

एत्थ भणति—

वाससिसिरेसु वातो—बहिता सीतो गिहेसु य स उण्हो ।

विवरीआ पुण गिम्हे, दियराती सत्थमप्पासं ॥ २४१ ॥

वास त्ति—वरिसाकालो, सिसिरो—शीतकालो, एतेसु,
वाआ बहिया गिहाण सीतलो भवति । गिहेसु तु गृहाभ्य-
न्तरेषु सोम्हो—सोष्णः । एवं तावत्कालद्वये । तच्चिवरीतो पुण
गिम्हे त्ति—पुव्वाभिहितकालदुगाओ विवरीतो गिम्ह-
उण्णकाले, गृहाभ्यन्तरे सीतो वायुः, बहिया उण्ण इति ।
दियराइ त्ति—वाससिसिरिगिम्हेसु पयं वाउलक्खणं दिवसओ
वि, रातीए वि । अहवा—दिवसओ—वाऊ उण्हो भवति, रातीए
सीयलो भवति । तत्थ—शस्त्रं, जं जस्स विणासकारणं तं
तस्स सत्थं भणति । अन्योऽन्यं शस्त्रं—परस्परं शस्त्रमित्यर्थः,
वाससिसिरिगिहम्भंतरवाओ बहिवातस्स सत्थं, बहिवातो
वि गिहवायस्स सत्थं, एवं गिम्हे वि । एवं दिवा वातो सव्व-
रीवायस्स, सव्वरीवाओ वि दियवायस्स । जहंतेसि वायाणं
अण्णोणसत्थकारणत्तं दिट्ठं ।

एमेव देहवातो, बाहिरवातस्स होति सत्थं तु ।

वियणादिममुत्थो वि य, म उत्पती सन्धमण्णस्मा ॥ २४२ ॥

एवमेव अवधारणे, दिट्ठतोपसंहारपदसंख्ये वा । देहवाओ
त्ति—सरीरवातः, सो य छीयादिमु संखासंगपूरणं वा, दत्ति-
यादिपूरणमु वा भवति । सो य बाहिरवायस्स होइ । सन्धं तु
एवं—वियणादिममुत्थो, वि य त्ति—आदिशब्दः वियणगवि-
हाणनालयेटाइप्पदग्गिसण्णो । स इति—स्वेन स्वेन विधा-
नोत्पन्नः, अन्योन्यशस्त्रं विज्ञेयमिति । अनेन कारणेन
प्रायश्चित्तं दीयत इति ।

इमे य आयसंजमविगहणा दोसा भवन्ति—

संपातिमादिघातो, आउवगाओ य फूम वीयंतो ।

वायंतस्स य वाहा, दंडियमादी बहिक्करणं ॥ २४३ ॥

वीयणादिणा वीयंतस्स मच्छियादिसंपादिमादिघातो भव-
ति, एसा संजमविगहणा । आउवघातो य फूम वीयंतो त्ति-
फूमंतस्स मुहं सूखति, वीयंतस्स य वाहा दुक्खति, एसा
उवघातो । सिंगं, संखं वा, वंसं वा वायंति दंडिओ गिणेह-
जा, उप्पव्वायति त्ति वुत्तं भवति । आदिसहातो रायवल्लभो
वा खित्तादि त्ति सहसा संखपूरणे कोई साहु गिहत्थो वा
खित्तचिन्नो भवज्ज । आदिसहातो हरिसिओ दित्तचित्ता भव-
ति । पमत्तो वा जक्खाइट्ठो हवेज्ज । उम्माओ वा सं समुप्प-
ज्जिज्ज । बहिक्करणं ति—पुणो पुणो संखं पूरयंतस्स बहिरत्तं भ-
वति । चः समुच्चये । गता वाउक्कायस्स दप्पिया पडिसेवणा ।

इदंणि वाउक्कायस्स कप्पिया पडिसेवणा भण्ति—

वितियपदे सेहादी, ऽद्धाण गिलाणाइकमे ।

सप्पा य उत्तिमट्ठे अ—णधियासे य देस य ॥ २४४ ॥

सेहाति त्ति दारं—

सव्वे वि पदे सेहो, करिज्जणाभोगतो असेहो वि ।

सत्थो वच्चति तुरियं, अत्थं व उवेति आदिओ ॥ २४५ ॥

णिगमणादी सव्वे पदा सेहो अयाणमाणो करेज्ज, आदिस-
हातो आभोगतो अणभोगतो असेहो वि णिगच्छणादी प-
दा करेज्ज । सेहादि त्ति दारं गतं । अद्धाण त्ति—अद्धाणं प-
डिवरणा साहु सत्थेण समाणं, सो य सत्थो तुरियं वच्चि-
उकामो अत्थं वा उवेति आइओ, उसिणं च भत्तं तं नि-
व्वावेउ वीयणादीहिं तुरियं भोयव्वमिति । अद्धाणे त्ति ग-
यं । गिलाणाइकमे—“ पढमालियकरण ” गाहा—गिलाणवे-
यावच्चकरो पढमालियं करेति । तं च से उसिणं भत्तपा-
णं लद्धं जाव य तं सयमेव सीतीभवति ताव गिला-
णस्स वेयावच्चवेलातिक्रमो भवति, अतो तं विधुवणादीहिं
तुरियं णिव्वावेऊण भोत्तूण य गिलाणस्स य भत्तमाण-
यति ओसहं वा । गिलाणे त्ति दारं गयं । ओमे त्ति दारं-
पढमालियाकरणवेला फिट्ठइ । एस पढमपादो ओमे वि
यडावेयव्वो ।

दारगाहा—

सूरत्थमेति वाऊ, ओमे विधुणाति फूमणेणं वा ।

एतेहिं कारणेहिं, सीतावरण होति उभए वि ॥ २४६ ॥

सूरत्थमेति—ओमे त्ति—दुग्धिकखं, तमि य दुग्धिकखं अत्थव-
णंवेलाए उसिणं भत्तपाणं लद्धं, जति तं सयं सीती हो-
यमाणं पडिच्छति जाव ताव य सूरत्थमेति, ए य सं-

धरन्ति ताहे विधुवणादीहिं विधुवणाति त्ति-विधिवं धु-
णानि विधुवणाति वीयति त्ति वुत्तं भवति । अहवा-वि-
धुवणाति त्ति-विधुअणो-विधवणा, तेन वीयति । फूमणं
व त्ति—सुंदण फूमति, एतेहिं मीयावणं करंति—मीतली-
करणमित्यर्थः । उभयं वि त्ति-भत्तं, पानकं च । अहवा-सरी-
रमाहारो य । अहवा-आधनं व्यंजनं च । अंमे त्ति गतं ।

सगणं त्ति दारं--

मासा य भिगमादी, मिलणदुविहे महल्लमत्थं वा ।

मेसंसे तु अभिधारण, कवाडमादीणि वुग्घाडे ॥२४७॥

सगणं त्ति-सगणा संगो-त्यर्थः । सिंगगमादी धमेति, संगार-
णिमित्तं तस्स य एवं संभवां भवति । मिलणदुविहे त्ति-
दीहमज्जाणं तंमि पणेपणे फिडिया मिलणदु सिंगगमा-
दी धमेति । महल्लमत्थं वा-महतो सत्थो खंधवागादी
तंमि ण णज्जति, को कथं टितो ताहे सिंगगमादी पूं-
ज्जति । गुरुममीयं ततो मव्वे आगच्छंति । एतेण कारणेण
सिंगगमादीपूरणं करंजा । सगणं त्ति दारं गये । मेसंसे तु त्ति-
उत्तमदुअणहियासंदसी दारा । तत्थ उत्तमदुट्टियस्स य-
म्मो परिडाहो वा से कज्जति, अणहियासो घम्मं ण स-
हति, देसे वा जहा उत्तमवहे-अच्चत्थं घम्मो भवति । एते-
सु तिसु वि दारंसु अभिधारणं करंति, कवाडमादीणि वा
उग्घाडंति, आदिसहातो अपुव्वदारं उग्घाडंति छिदुणि
वा करंति । गता तिणिण वि दारा । गता वाउक्कायस्स क-
ण्णिया पडिसेवणा । गतो वाउक्काओ ।

इदाणि वणस्सतिकायस्स दाप्पिया पडिसेवणा भणन्ति—

वीयादिमुहुमवट्टण-णिक्खित्तपरत्तणंतकाए य ।

गमणादिकरणत्थेण, दुरुहणप्पमाण गहणे या ॥२४८॥

वीया-परित्ता अणता य । आदिसहाओ दसविहो वणस्स-
ती । मुहुमे ति-पुण्णावट्टणसहो मव्वेसु पअये, णिक्खित्तं-न्य-
स्सं, तं पुणं परिचवणस्सतिकाए अणंतवणस्सतिकाए वा,
गमणादिति-परित्तं पाणंतण वा गमणं करंति । आदिसहाओ
ठाण्णिमीयणतुयट्टणकरणं प्रतिमारुपं करंति । छेदणं-प-
णत्थं करंति, दुरुहणं—आरुहणं, आट्टीमलकादिप्रमाण-
गहणं हत्थेण चसदा पक्खेवो य । एस संखित्तो दारगहण-
त्थो विवरितो ।

इदाणि पच्छित्तं भणन्ति—

पंचादीगुरु लहुगा, लहुगा गुरुगा परिचणंताणं ।

गाउय जा वत्तीसा, चतुलहुगादी य चरिमपदं ॥२४९॥

पणगं तु वीयघट्टे, ओकुट्टे मुहुमवट्टणे मासे ।

मेसंसे पुढविमरिसं, मात्तुणं छेदणदुरुहे ॥ २५० ॥

पंच त्ति-पणगं, आदिति—वीयदारं, लहुगुरुगं त्ति—जति
परित्तवीयसंघट्टणं भत्तं गेहति तो लहुपणगं, अह
अणंतवीयसंघट्टणं तो गुरुसं । लहुगा गुरुगा परिचणं-
ताणं ति—पणगा संवज्जेति परित्तमुहुमे पादादिणा संघट्ट-
ति लहुपणगं, अणंतं गुरुपणगं । अहवा—लहुगा गुरुगा
परित्तणंताणं तिणिण खित्तदारं गहियं । परिचवणस्सति-
काए अणंतगणिक्खित्तं लहुगा, अणंतं-अणंतगणिक्खित्तं
गुरुगा, परिचवणंतवणस्सति काए पणंपण्णिक्खित्तं-लहुगुरु-

मासो । परिचवणंतवणस्सतिकाए मीसं अणंतगणिक्खित्तं
लहुगुरुमासो । तेषु चैव परंपरे जहासंवेणं लहुगुरुपणगं ।
गमणदारं गाउया जाव तीसतिगाउयातो आरुहं दुगणादु-
गुणं जाव वत्तीसं जायणाणि गच्छइ । एत्थ अट्टसु ठाणंसु
चउलहुगादी । चरिमपदंति-गाउए चउलहुगं, एवं जाव वत्ती-
साए पारंचियं । एवं परित्तं, अणंतं, गाउयादिदुगुणं जाव सो
लस चउगुरुगादी चरिमं पावति । चसदा अवधारणे । पण-
गं तु वीयगाहा-पंचादी लहुगुरुय त्ति-एयस्स विराहणगाहा-
पायस्स, मिद्धसेनाचार्यः स्पष्टनाभिधानं नार्थमभिधत्ते-पणगं
ति-वीयघट्टं गतार्थं संचयणवणस्सती उदूहले धनो पीन-
णीए वा पिट्टो सरिसो उ कुट्टो भन्नइ, सो पुणं परिचो वा
तस्संसट्टणं हत्थमत्तं भिक्खं गेहइ । परिचं—माससहं,
अणंतं—मासगुरुं, सुहुमा फुल्ला ते परिचत्ताऽणंता वा ते जीवता
घट्टइ । मासे त्ति परिचंसे-मासलहुं, अणंतंसे-मासगुरुं, येस
त्ति करणत्थेदणदुरुहणप्पमाणगहणदारा । एतेसु पुढविम-
रिसं मात्तुणं छेदणदुरुहे कज्जं ।

छेदणदुरुहणवक्खणं—

छेदण पत्तच्छेजे, दुरुहण सेवा तु जत्तिया कुणति ।

पच्छित्ता तु अणंतं, गुरुगा लहुगा परिचंसे ॥ २५१ ॥

छेदणं ति-छेदणदारं, तत्थ पत्तच्छेज्जं करंति, नंदावत्तपुण-
कलसादी दुरुहणं, तत्थ रुहतो जत्तिया हत्थपादंदि से-
वा करंति तत्तिया पायच्छित्ता इति वक्खंसेसं । तं य छेयण
दुरुहणेसु पच्छित्ताओ, अणंतं-गुरुगा, लहुगा य । परिचंसे
कंठा । छेयणदुरुहणा दो दारा गता ।

इयाणि विवहारण अभिक्खसेवा भणन्ति—

अट्टग मत्तग दसणव, वीसा तह अउणवीस जा सपदं ।

सच्चित्तमीसहरिय-त्तणं ऽतऽणंतं य वीयादी ॥ २५२ ॥

पुव्वज्जपच्छेज्जाणं अत्थो जुगवं वच्चाति, सच्चित्तं त्ति-सच्चित्त-
परित्तवणस्सतिकाए चउलहुगादि, अट्टहिं वाराहिं सपदं
पावति, सच्चित्तणंतवणस्सतिकाए चउगुरुगादि । सत्ताहिं
वाराहिं सपदं पावति । मीसहरिय त्ति-हरितग्गहणं वीजा-
वस्थानिकान्तप्रतिपादनार्थं, मीसपरित्तवणस्सतिकाए मास-
लहुगादि, दसहिं सपदं, अणंतमीसे मासरुगादि, एवहिं
सपदं । परिचवणंतं य त्ति—उभयत्र योज्यं । हरिण वीएसु
य परिचवीएसु पणमारुद्धं, वीसतिवाराण सपदं पावति,
अणंतवीएसु तह अउणवीसं जा सपदं । यथाद्यपदेसु तथापि
एकैकवृद्धया जाव एकोणवीसइमं पदं भवतीत्यर्थः, आ-
दिसहाओ एत्थ वि-एयं चैव । वणस्सति कायदाप्पिया प-
डिसेवणा गता ।

इयाणि कण्णिया पडिसेवणा भणन्ति—

अट्टाणकज्जंभम, सागारियपडिपेहं य फिडिए य ।

दीहादी य गिलाणं, अंमे जतणा य जा तत्थ ॥२५३॥

एतेसु अट्टाणादिदारंसु ओमपज्जवमाणंसु वीयातिदारा
अववतियव्वा, ते य जहा पुढविकाए तथाऽवापि द्रष्टव्याः ।

एवमं पंथं वच्चाताणं इमा जयणा—

पत्तंगे माहारण, थिराथिरक्कंतं तह अणक्कंतं ।

तलिया विभासकत्ता, मणउ सुत्तं य ठाणादी ॥२५४॥

पत्तंगो-पत्तंगवणस्सती, सो दुविहो—मीसो, सच्चित्तो य ।
साधारणो अणंतवणस्सई—सो दुविहो—मीसो सच्चित्तो य ।
मीसो णामं—थिरो—दहसंघयणे, अथिरो—अदहसंघयणे,
अकंतो णामं—जेननागच्छमानेन मलिनैत्यर्थः । इतरो पुण
अणकंतो, एतसु गमणे इमा जयणा—पुण्वं पत्तंगमीसन्धि-
रकंतो णिप्पच्चवाएण गंतव्यं । असति एसगस्स पत्तंगमी-
सन्धिरअणकंतो णिप्पच्चवाएण गंतव्यं । असतीति तस्स
पत्तंगमीसन्धिरअणकंतो णिप्पच्चवाएण गंतव्यं, असति
पत्तंगमीसन्धिरअणकंतो णिप्पच्चवाएण गंतव्यं । एतं च-
उरो विगप्पा पत्तंगमीसे । एतेसिं असतीए एतेण चैव क-
मेण चउरो अणंतवणस्सतिकाए मीसे विकप्पा । एत-
सिं पि असतीए परित्तवणस्सतिकाए सच्चित्ते एतेणैव
कमेण चउरो विकप्पा । एतेसिं असतीति अणंतवणस्स-
तिकाए सच्चित्ते एतेणैव कमेण चउरो विगप्पा । एते सोल-
स निप्पच्चवाए विगप्पा । सपच्चवाए वि सोलस । ते पुण
सव्वहा य वज्जणिज्जा । जया पुण परित्तान्तमीससन्धि-
त्ताणंतवणंतरेणावि सोलसगहं विगप्पाणं गच्छन्ति, तदा
तलिया विभासति । तलिया गमणातो भणन्ति, विभा-
सा—जइ कंटकादीहिं पाओवघाओ अन्धि तो ताओ ण मु-
च्चन्ति, अह णन्धि तो ताओ अवणन्ति । मग्गउ त्ति—पच्छि-
तो णिप्पच्चवाए गमणं करेति, परिक्ताकृतैत्यर्थः । कत्त त्ति—च-
म्मकं, जन्थ पुण अरण्यादिसु सरिणविट्ठे थंडिलं ण भवे
तन्थ गोणादिखुण्णे ठाणे ठाणादीणि करेति, ठाणं—उस्स
गो, आदिसदातो—णिमीयणतुयट्ठणाणि घेप्पन्ति, असति
कत्तिए कणं काउं गोणादिखुण्णे ठाणादीणि करेति, अस-
ति कप्पस्स गोणादिखुण्णे ठाणादी ण करेति, असति
खुण्णस्स पदेसेसु वि करेति । पंथजयणाऽभिहिता ।

इमा दुहणहारस्स अववायविही—

सावय-तेण-भये वा, पंथं फिडिया वलंबकजे य ।

रोहे अ छेदकरणं, पडिणीया अट्ठगीतेसु ॥ २५५ ॥

सावता—सीहाती, तेहिं अभिभूतो रुक्खं रुहेज्ज, सरीरो-
वकरणंतेणा तन्मया वा रुक्खं रुहेज्जा, पंथाओ वा फिडितो
गामपलोयणनिमित्तं रुक्खं रुहेज्ज, पलंवाण वा कजे रुक्खं
रुहेज्जा । इमा पुण छेयणदाराववातो—छेदो त्ति—विदारणं,
करणं-क्रिया, तामपि कुर्यात्, पडिणीयाउट्ठणनिमित्तं प-
डिणीयस्साभिभयं तस्स पुरतो कयलिकखंभादि वट्ठज्जति,
भिगुडीविडंविमसुहं होऊण भणन्ति—जइ ण ठासि एवं
सीसं खंडयामि जहेस कयलीखंभो, एवं कयकग्गो करेति ।
अगोतेसु त्ति पलंवाणि वा अगोतेसु वि करेण णिक्कारणं
काऊण माणिज्जति, एवं वा छेयसंभवो ।

ताणि य पुण पलंवाणि घेत्तवा इमाए जयणाए—

फासुयजोणिपरित्ते, एगट्ठियऽवट्ठभिन्नऽभिन्ने य ।

वट्ठट्ठिए वि एवं, एमेव य होति बहुवीए ॥ २५६ ॥

फासुअं ति—विद्धन्थे, जीवउत्पत्तिद्वारं जोणी भवति, परि-
त्ता जोणी जस्स पलंवस्स तं भणन्ति, परित्तजोणिं परित्तं
अणंतं न भवति, एगट्ठिय त्ति—एगवीयं जहा अवगो आवजो
अट्ठिल्लगो तस्स तं अवजट्ठि अतिपन्नमित्यर्थः, भिन्नमिति
द्वयतो भावतो नियमात्तद्विशेषं, कदं उच्यते—फासुगग्रहणान्

एस पदमभंगा व्याख्यातः । अभिगणं य त्ति द्वितीयभंगग्रह-
णमेतत् । अवजट्ठियपडिवक्खो घेप्पइ, वजट्ठिए वि एवं व-
जट्ठियग्रहणात् । ततियचउत्था भंगा गहिया एवंशब्दग्रहणात् ।
जहा पदमवितियाण अंतं भिगणाभिगणं एवं ततियचउत्था-
ण वि अंतं भिगणाभिगणं कर्त्तव्यमात । एगट्ठियपडिपक्खो
घेप्पति । एमेव य होइ बहुवीए त्ति—एवं बहुवीए वि चउरो
भंगा, अवजट्ठियपडिपक्खोभिगणाभिगणाहिं कायव्वा । एतं अट्ठि । अगणं
पत्तयवणस्सतिपडिपक्खोमाहारणेण अट्ठि, एतं सोलस ।
अगणं फासुगपडिपक्खं, अफासुगग्रहणेण सोलस । एतं सव्वं
वत्तीसं भंगा हेट्ठतां णायव्वा ।

एमेव होति उवरिं, एगट्ठिय तद् य होति बहुवीए ।

साधारणस्स भावा, आदीए बहुगुणं जं वा ॥ २५७ ॥

उवरिं रुक्खस्स एमेव वत्तीसं भंगा कायव्वा, एगफासुग-
जोणिपरित्तां एगट्ठिगवज्जभिगणस्स पडिवक्खो एव वत्तीसं
भंगा कायव्वा । एगट्ठिगतद् य होति बहुवीय त्ति—इमे पुण व,
यणं भेसाण फासुगजोणिपरित्ताइयाण वयणाणं सपडिव-
क्खाण सुयणत्थं गहितं । ताणि य इमाणि—फासुगजोणिप-
रित्ता एगट्ठिगवज्जभिगणसपडिवक्खो, एवं भंगा वत्तीसं उ-
वरिं साहारणस्स भवन्ति, अनंतं अधोवरि वत्तीसभंगक्रमेण
फासुगस्स असति साहारणसरीस्स अभावा अलाभैत्य-
र्थः, सच्चित्तं गृह्णाति । तत्रेदं वाक्यं—‘आदीए बहुगुणं’ जं च
आदीए बहु गृह्णाति सेसाण बहुगुणं जनयति करोतीत्य-
र्थः । जं व त्ति—यद् द्रव्यं सच्चित्तं जं द्रव्यं बहुगुणं करेति,
तं घेहति । परित्तं, अनंतं वा न तत्र क्रमं निरीक्षन्त्यर्थः ।
अहवा—साहारणस्वभावात् यद् द्रव्यं बहुगुणतरं तमादी-
यंतं गृह्णातीत्यर्थः । वणस्सतिकायस्स कप्पिया पडिसेवणा
गता । गओ य वणस्सतिकायो ।

इदाणि वेइदियादि तसकाए दप्पिया पडिसेवणा

भणन्ति—

संसत्तपंथभत्ते, सेज्जा उवही य फलगसंथारि ।

संघट्ठणपरितावण, लहु गुरु अतिवातणं मूलं ॥ २५८ ॥

वेइदियादीहिं तसेहिं सेसज्जइ पंथो, संसज्जति भत्तं, संस-
ज्जति सेज्जा, संसज्जति उवही, संसज्जति फलहयं, सं-
सज्जति संथारो । जंमि य विसए वेइदियादीहिं पंथभत्ताती,
संसज्जति, तन्थ जइ दप्पेणं परिगमणं करेति तन्थिमेण वि-
कप्पणिमं पायच्छित्तं—

संकप्पे पदभिंदण, पंथे पत्ते तहेव आवमे ।

चत्तारि छच्च लहु गुरु, संठाणं चैव आवमे ॥ २५९ ॥

संकप्प इति—गमणाभिन्नायं करेति, पदभिंदणमिति—गृही-
तोपकरणो प्रयातः । पंथे त्ति—संसत्तविसयस्स जं पंथो तं
पत्तो, पत्ते त्ति—संसत्तविसयं प्राप्तः । तहेव आवमे त्ति—तहश-
व्वा-पादपूरणे । एवशब्दः—प्रायश्चित्तप्रधारत्तं । आवरणो प्राप्त
उच्यते । वेइदियादिसु संघट्ठणपरितावणउद्वरणमिति । चत्तारि
छच्च लहुगुरु त्ति—लहुगुरुशब्दः प्रत्येकं, चत्तारि लहुगुरु
छच्च लहुगुरु तं चउरो पच्छित्ता संकप्पादिसु जहामंखण
जोणयव्वा । संकप्पे—चउलहु, पदभिंद—चउगुरु, पंथे—छल्लहु, पत्ते
छगुरु, संठाणं चैव आवरणे त्ति—वेइदियाईण संघट्ठणविकल्पं
आवरणस्स संठाणपच्छित्तं । चः—पूरणे । एव—अवधारणे । इदं
पश्चादं व्याख्यातम्

संघट्टणपरितावणे चि—वेइदियाणं संघट्टणं करेइ, परिता-
वणं करेति, उदवणं करेति । लहुगुरु चि—वेइदिया संघट्टति-
चउलहुअं, परितावति—चउगुरुअं, उदवति—लुलहुअं । तेइदि-
याणं संघट्टणादिसु पंदसु चउगुरुगादि लुगुरुगे ठाति । चउरि
दियाणं लुलहु, आदिउद्वे ठाति । पंचेदियाणं संघट्टणं—लुगुरुअं
परितावणं—लुदो, उदवणं अतिवातणं, मूलं ति—पंचेदियं व्या-
पादयमानस्य मूलेत्यर्थः । एसो चव गाहापच्छुद्धत्थो । अने-
न गाथासूत्रेण स्पष्टतरेण अभिहितः ।

जअओ—

विय तिय चउरो पंचि—दिएहिँ षट्ठ परिताव उदवणे ।

चतुलहुगादी मूलं, एगदुगतिएसु चरिमं तु ॥ २६० ॥

गतार्था । नवरं एगदुगतिएसु—चरिमं, ति, एगं पंचेदियं वा-
वापति—मूलं, दोसु—अणवट्ठो, तिणिण पंचेदिया वावातति-
पारंचियं । तुयव्दो अभिक्खवासवनप्रदर्शनार्थः । एस दारगा-
थार्थः—समासाथेनाभिहितः ।

इदार्णि पंथे चि दारं व्याख्यायंत—

मूङ्गउवइयमक्को—डगा य संवुकजलुगसंवरणा ।

एते उ उभयकालं, वासासणं य रेणविधा ॥ २६१ ॥

पंथे चि—गता, पंथा इमेहि संसत्ता—मूङ्गा—पिपीलिया, उ-
वइयसमुद्वेहि काओ मक्कोडगा—कृष्णवर्णा प्रसिद्धा, संवु-
क्का—अणट्टिया मंसपेसी दीर्घा पृष्टप्रदेशे आवर्तकडाहं
भवति, कचिद्विषये पतितमात्रमेव भूमौ जलं जलकाभिः
संसज्जति, संखणगा—ऋक्षणा संखागारा भवति, एते मूङ्-
गादी पाणा बहुजले विसण उभयकालं भवति, उडुवासासु
चि भणियं भवति । वासासणं य चि—वासा—वर्षाकालः
आसन्नमिति—प्राप्तः, वर्षाकाल एवेत्यर्थः । अहवा—वर्षाकाल
भहवद्वासायमासा, तस्मासणं पाउसकालो, तंमि य पा-
उसकाले अहिणववुदुभूमिण अणगविहा प्राणिना भवति-
इत्यर्थः । चः—पूरणे, अकालवर्षवहुप्राणिसंमूच्छेते वा । पंथे
चि दारं गयं ।

इदार्णि भत्ते चि दारं—

दधितकं विलमादी, संसत्ता सत्तुगा तु जहियं तु ।

मूङ्गमच्छियासु य, आमहउट्टादि संसत्ते ॥ २६२ ॥

दहि—परिद्धं, तक्कं उदसां छुसि चि एगट्ठं । अं विलं—पासि
द्धं । आदिसदाओ—आदणमादी, एते जत्थ संसत्ता आ-
गंतुगेहिं तदुत्थेहिं वा संसत्ता, सत्तुगा, तुमदो आगंतुगत-
दुत्थितप्राणिभेदप्रदर्शने, जहियं तु चि—जहिं विसण, तु-
शब्दोऽवधारणं, किं अवहारयति ?, उच्यते—नियमा तत्र
संजमविराधनेत्यर्थः । मूङ्गा—पिपीलिया, मच्छिया—मत्ति-
का एव । मूङ्गसंसत्ते अमेहा भवति, मेहाऽवधातो भवती-
त्यर्थः । मच्छियासु संसत्ते उहं भवति, वमनमित्यर्थः । एसा
आयविराहणा । चशब्दः संयमविराधनाप्रदर्शनं । भत्ते चि
दारं गयं ।

इदार्णि संज्ज चि दारं । जत्थ मेज्जा संसज्जति तत्थिमाहिं
वेट्टाहिं ते पाणिणोऽवहेति—

ठाणं णिसीय तुअट्टण, णिक्खमण पंथं हत्थणिकखेवे ।

उवत्तणमुल्लंघण—चिट्ठासेमासु वेच्छंति ॥ २६३ ॥

ठाणं—काउस्सगं, णिसीयणं उवविसणं, तुयट्टणं—संवट्टणं,
णिक्खमणं—वहिया, पविसणं—अतो, हत्थो—सरीरंगदेसो, त-
स्स णिक्खिवो भूमिण । अहवा—हत्थगो—रयहरणं भण्यति ।
ते वा णिक्खिवइ भूमिण न आत्मावग्रहादित्यर्थः । उवत्त-
णं नाम—परिवर्तनं, एगसेज्जाए उवचिट्ठस्स तुयट्टस्स वा
चिरं आसमाणस्स जदा सरीरं दुक्खिउमारद्धं तदा प-
रिवत्तउमणहा ठाति चि वुत्ते होइ । उल्लंघणं—एलुगस्स,
आदिसदाओ—संथारगस्स, सितिफलगाण वा एवमादिसु
चेट्टासु ते संसत्तवसहीण पाणिणोऽवहेति । किं—च जा एया
ठाणनिर्भीयणादियाओ चिट्ठाओ भणित्ताओ ता जाओ सं-
जमकरी ताओ इच्छंति इच्छिज्जति ए इयगतां ।

तओ भण्यति—

जा चिट्ठा मा सच्चा, संजमेहउं ति हांति समणारं ।

संसत्तुवस्सए पुण, पच्चक्खमसंजमकरी तु ॥ २६४ ॥

जा इति—अणिहिट्टसरूवा चेट्टा घेप्पति । अहवा—जा इति
कारणिककायक्रियाप्रदर्शनेत्यर्थः, कार्याक्रिया—चष्टा भण्य-
ति । सच्चा असंसा—पावविणिवत्ती संजमो भण्यति । हेज्ज-
कारणं, तुमदोऽवधारणं, होइ—भवति । समणारं—साह-
णं ति वुत्ते भवति । इह पुण संसत्तुवस्सए पच्चक्ख-
मसंजमकरी क्रिया साहणं भवतीत्यर्थः । तुमदो—अव-
धारणं । वसहि चि दारं गयं ।

इदार्णि उवहि चि दारं—

छप्पति दोसा जग्गण, अजीर गेलस तांमि परितावे ।

आदणपडितं भुत्ते, उदडुओरातिया दोसा ॥ २६५ ॥

छप्पति चि—जुआ भण्यति, ताहिं जत्थ विसण उव-
ही संसज्जति तत्थ बहु दोसा भवति, ते इमे—ताहिं
खज्जमाणो जग्गति, जागरमाणस्स भत्ते ए जीरति,
अजीरमाणं य गेलणं भवति । एत्थ गिलाणारोवणा भा-
णियद्वा । अहवा—ताहिं खज्जमाणो कंइयइ, कंइयमाण-
स्स खयं भवति । एवं वा गिलाणारोवणा । तांसिं परिता-
वो चि—तांसिं छप्पयाणं कंइयमाणं परितावणं करेति, सं-
घट्टति वा, उदवइ वा, एत्थ तरिणफरणं पायच्छित्तं दट्ठ-
व्वं । इह पुव्वऽहे आयसंजमविराहणा दोऽवि दारिसिया—इमा
पुण आयविराहणा । ओअणवडिण भत्ते चि—ओदणो-
कूरो, तत्थ पडिया छप्पतिता, सो य आदणो भुत्तो, तंमि
य भुत्ते उहं भवति, दओयरं वा भवति । दओदरं—जलोयरं
भण्यति । उवहि चि दारं गयं ।

इयार्णि फलगसंथारं चि दारं—

संसत्तेऽपरिभोगो, परिभोगमंतरणं अधिकरणं ।

भत्तोवधिसंथारं, पीढगमादीसु दोसा उ ॥ २६६ ॥

संसत्ते चि—फलहसंथारसु संसत्तेसु, अपरिभोगो चि—अ-
भुजमाणसु, परिभोगमंतरणं ति—परिभोगस्स अंतरं परिभो-
गमंतरं परिभोगाभावेत्यर्थः । अधिकरणं ति—अपरिभुजमानं
अधिकरणं भवति । कहं ? यतो अभिधीयते जं जुज्जति । उव-
कारो उवकरणं, ते मेहाइउवकरणं अतिरेगे अधिकरणं अज-

श्रो अजयं परिहरतो, भत्तावहसंथारं पीढगमादीसु दोसा उ-पन्ते जे अधिकरणं ते भणिया । तुशब्दः—दोसावधारणे ।

अथवा इमे दोसा—

संसत्तेसु तु भत्ता—दिणसु सव्वेसिमे भवे दोसा ।

संघट्टादि पमज्जण, अपमज्जण सज्जघातो य ॥२६७॥

पुव्वद्धं कंठं । संघट्टादि त्ति—संघट्टणं—फरिसणं, आदिस-
हातां—परितावणोद्भवणं एते भत्तादिसु सव्वेसु संभवन्ति ।
पमज्जण त्ति—संसत्तो संज्जादी जति पमज्जति तो ते चेव
संघट्टतादिदोसा भवन्ति । अपमज्जण त्ति—जइ ते संज्जाति-
संसत्तणं पमज्जति तो ' सज्जघातो य त्ति '—सद्यो—वर्तमान
एव, प्राणिनां घातो भवतीत्यर्थः । चसद्धा—समुच्चये । फलह-
संथारय त्ति दारं गते ।

इदानीं सव्वदारावसेसं भणयति । एयं पुण जत्थ जत्थ—

दारं जुज्झइ तत्थ तत्थ घडावेयव्वं—

वैटियगहणिकेवेवे, णिच्छुभेन आतच्छायं वा ।

संथारं णिसेज्जा, ठाणे य णिसीयणं तुयद्धं ॥२६८॥

वैटिय त्ति—उच्चाटयं परमाज्जयं, दुप्पडिलेहियं दुप्पमज्जियं,
दुप्पडिलेहियं सुप्पमज्जियं । उवकरणलोली भन्नइ, तीण
उवगलोलोलीण गहणं करेति, णिकखेवं वा । तत्थिमे
सत्त भंगा—ए पडिलेहेति ए पमज्जति १, ए पडिले-
हेति पमज्जति २, पडिलेहेति ए पमज्जति ३, पडिले-
हेति पमज्जति ४, जं त—पडिलेहितं पमज्जितं, तं दु-
प्पडिलेहियं दुप्पमज्जियं ५, सुप्पमज्जियं दुप्पडिलेहियं ६, सु-
प्पडिलेहियं, दुप्पमज्जियं । एतेसु पच्छिज्जं पूर्ववत् । सुप्पडि-
लेहियं करमाणस्स वि संघट्टणादिणिप्फरणं पूर्ववत् । खलणि-
च्छुभेण वि एवं चेव, आयवा—उग्हं, आयववज्जा छाया
तता आयवो उवकरणं छायां संकामेति, एत्थ वि अपज्जमा-
णस्स प्राणिविगहणा । कदं ? उग्हजोणिया सत्ता छायाए
विगहज्जन्ति, छायाजोणिया वि उग्हं विगहज्जन्ति, अतो
अपमज्जमाणस्स प्राणिविगहणा । एवं संथारगेऽपि पमज्ज-
तस्स संघट्टणादिणिप्फरणं अकरमाणस्स य सत्त भंगा,
णिसंज्ज त्ति मुत्तन्थाणं निमित्तं जत्थ भूपदेसे णिसिज्जा
कज्जति तत्थ पमज्जतस्स संघट्टणादिक अकरमाणस्स सत्त
भंगा । ठाणमिति काउस्सग्गट्ठाणं तत्थ वि एवं चेव, णिसीय-
णं—उवविमणट्ठाणं, तुयद्धं—सुवणट्ठाणं, एतेसु वि एवं चेव
पुढविमणस्सिणसु जीवेसु एस पायच्छिज्जविही भणितो ।

इमो पुण उवकरणसमस्सिय छप्पदिगादिसु विधी

भणयति—

परिठावणं संक्रामणं, पप्फोडणं धोव्यं तावणे अविधी ।

तसपाणमि चउव्विहं, णायव्वं जं जहि कमति ॥२६९॥

छप्पदिगाओ परिट्टेवति, वन्थाओ वा वन्थे संकमेति, जहा-
रेणुगुडियं वन्थं पप्फोडिज्जति, एवं पप्फोडिज्जति छप्पया संड-
तु त्ति, साडणनिमित्तं वा धोवणं करेति । उग्हं अगणिए वा
तावेति । सव्वेसु तेसु पत्तेयं चउलहुयं । एवं ताव णिकारणग-
ताणं । कारणे वि ' अदिहि त्ति '—कारणगतारं पुण अविधीए
संकामेनस्स—चउलहुयं । संघट्टणपरितावणोद्भवणणिप्फरणं
च दट्ठव्वं । तसपाणमि त्ति—तसकायगहणं, सो य तसकाओ
चउव्विहो इमो—वेइदिया तेइदिया चउरिदिया पंचिदिया, शा

यव्वं—बोधव्वं । जं—पायच्छिज्जं ' जहि त्ति '—वेइदियानिकाए
कमति घटति—युज्जेतत्यर्थः, तं पुण परिट्टावणादिदांसु
जहासंभवं जाणयव्वं । उदाहरणं मन्कुणपिसुकादयः ।

विटियग्गहणणिकखेवदाराणं इमा पच्छिज्जगाहा—

अप्पडिलेहऽपमज्जण—सुद्धं सुद्धेण वैटियादीसु ।

तिगमासय तिगपणए, लहुकालतवोभए जं वा ॥२७०॥

गतार्था । इमो अक्खरन्थो—अप्पाडिलेहअपमज्जण त्ति—
सत्त भंगा गहिया, सुद्धं सुद्धेण त्ति—जति वि पाणे ण विगहेति
तहावि पायच्छिज्जं, णिकारणमसंजमविसयग्गमणातो ते पुण
सत्त भंगा, ' वैटियादीसु त्ति '—आइल्लेसु तिसु भंगेसु मामलहुं
ततो एतरेसु तिसु पणं, चरिमो सुद्धो । कायणिप्फरणं वा
' लहुत्ति '—लहुमासपणगविसेसणं । अथवा—लहुं कालेण त-
वेण य उभरण विससेयव्वा, मासपणया य, ' ज व त्ति '—
ज च तसकायणिप्फरणं तं च दट्ठव्वं । संकप्पादिपदेसु परि-
ट्टावणादिपदेसु इमो विही दट्ठव्वो—

णिक्कारणेऽविहि विधा—य वा विकज्जे य अविधिणए ।

णिक्कारणं अविहि त्ति—पढमभंगो, विधीय त्ति, विटियभंगो
गहितो, णिकारणं विधीय त्ति वुत्तं भवति । कज्जे अविहीए
ए कप्पेति ततियभंगो गहितो, उवयुज्ज यत्र युज्जेत तत्र
भंगो याज्यो । गता दप्पिया पडिभवणा ।

इयानि कप्पिया भणयति—

संकप्पादी तु पदा, कज्जमि विधाय कप्पंति ॥ २७१ ॥

(इदं) पच्छिज्जं कठं । एवरं चउत्थभंगो गृहीतेत्यर्थः ।

किं कज्जं का वा विही जण णिदांसो भवति ? भणयति—

पाणादिरहितदंसे, अमिवोमादी तु कारणा होज्जा ।

अत्थि तु वेलं तु मणा, व कुज्ज संसत्तसंकप्पं ॥२७२॥

पाणा—वैदियादी, तदि गहिओ—वज्जितेत्यर्थः । को सो दंसे
जमिदेशे अमिवं होज्जा, ओमोयारेया वा होज्जा, आदिसहातो
आगाढरायदुट्ठो वा होज्जा, तुसदो अवधारणोपवमादी कारणा
जाणिऊण संजमविसयं मोत्तणं असंजमविसयं गतुकामं, त य
तत्थ असंजमविसए अत्थिउकामा वा मउभए वा वेलउ-
मणा कुर्यात् । वैदियादियाणं ठाणसंसत्तविसए गमणादिसंक-
प्पं, तत्थ जे ते वेलं उ मणा तेसि पंथे गच्छंताणिमा जयणा—

जं वेलं संसज्जति, तं वेलं मोत्तु णिउभए जं ति ।

सत्थे तु तलिय पिट्ठं ते, अकंतथिरातिसंजोगा ॥२७३॥

जं वेलं ति—यस्मिन् कालेयुक्तं भवति, पच्छूसमउभएअवर-
गहादीसु जं वेलं पंथां संसज्जति तं वेलं मोत्तु असंसत्तव-
लाए गच्छति त्ति वुत्तं भवति । णिउभए एवं गच्छन्ति ।
सत्थे उ त्ति—सभए सत्थेण गंतव्वं । तलिय त्ति—उवाहणा-
तो अवययन्ति, सत्थस्स य पिट्ठो वच्चति । अकंतथिरादि-
संजोग त्ति—अकंतत्रणवपणथिरा—ददसंघयणा, संजोग त्ति—
सो य सत्थो अकंतपहण गच्छेज्जा, अणकंतए वा । तत्थ जो
अकंतपहण गच्छन्ति तेण गंतव्वं, सो वि थिरसंघयणेसु वा
अथिरसंघयणेसु वा गच्छेज्जा जो थिरसंघयणा तेण
गंतव्वं । सो सभएण वा गच्छेज्जा, णिउभएण वा । जो णि
उभओ तेण गंतव्वं । सो पुण दिया गच्छेज्जा, राओ वा,
जो दिया तेण गंतव्वं एसो चेव अत्थो सोलसभंगवि-
गप्पेण वा वत्तव्वो । य इमे सोलस भंगा—अकंतथिर

णिभ्या दिवसतो एस पदमो भंगो, अकंतथिरणिभ्या रातो, एस वितियभंगो, एवं सोलस भंगा कायव्वा । एत्थ पदमभंगे अणुण्णा संससु पडिसेहो । एवं ताव गच्छताण जयणा भणिया ।

इमा पुण जत्थ सत्थो भत्तट्ठं ठाति, रंधणनिमित्तं ठाति, व-
सति वा तत्थ जयणा भणति—

ठाण णिसीय तुयट्ठण, गहितेतरजगसुवणं वा ।

उन्मासथंडिले वा, उवकरणे सो व अस्सत्थ ॥ २७४ ॥

ठाण—उस्सगंगा भस्सति, निसीयणं—उवविसणं, तुयट्ठणं—
णियज्जणं, गहितेणं ति—उवकरणेणं, तसकायसंसत्तपुढवीए
गहितो उवकरणा, सव्वराइ उस्सगंगेण अज्जंति । अह ए
तरंति तो गहितोवकरणा चेव निसण्णा सव्वराइ अज्जं-
ति । अह तह वि न सक्केति ताह जयणाए गहितोवकरणा
णिवज्जंति । इयर त्ति—उवकरणेणिकेवो । जगं ति—ग-
हिते णिकिस्सत्ते वा सव्वरातिं जागरणा कायव्वा । अह
ए तरंति जागरितुं तो जयणा सुवणं वा । इमा जयणा-
पडिलेहियपमज्जणउववत्तणपगावत्तणावगुंठणपसारणा काय-
व्वा, सुवणं पुण निहावसगमनेत्यर्थः । अह सोवकरणेस्स
एगं थंडिले ए होज्ज तो उन्मासथंडिले वा उन्मासं पच्चा-
सण्णे तत्थावकरणं ठवयति । सो वा अण्णत्थ सोवति
साह संवसति, अण्णत्थ त्ति थंडिलं संवज्जति । चोद
गाह—सो य एवं पडियव्वा, सो वि किमर्थं पठ्यते ? ,
आचार्याह—वा—विकल्पप्रदर्शने, जाति पच्चासण्णे थंडिलं
नात्थ ता इगे वि णिभ्ये कर्णेति, उवकरणं एसेवत्थो ।

जम्हा पुवं पुढधिक्राए गतो तम्हा अतिदेसेण भणति—

जह चेव पुढविमादिसु, वप्से जतणा तहव तु तमेसु ।

एवरि पमज्जितु उवाहिं, मोत्तणं करेति ठाणादि ॥ २७५ ॥

जहा पुढविमादीसु सुवणं जयणा भणिया, तहा तमे-
सु वि वत्तव्वा, एवरं विससो पुढवीए पमज्जणा एत्थि ,
मच्चित्ता पुढवी तो इह पुण अच्चित्ता पुढवी, एवरं तस
संसत्ता तो तस पमज्जिऊए तत्थ उवकरणं मोत्तणं क-
रेति ठाणादी ।

तं पुण उवगरणं केरिसे ठाणे मोत्तव्यं भणति—

जत्थ तु ए विलगंती, उदइगमादी तहिं तु ठवयंति ।

संसप्पएसु भूमिं, पमज्जितं छागटाणं वा ॥ २७६ ॥

जत्थ त्ति—भूंपदेस, तुसहो थंडिलावधारणे । ए प्रतिवे-
धावधारणे । लगंती—कंवलयादिपु, उदइग त्ति—उदहिया,
आदिसदातो य धरणकारिमकोटकादयः, तहिं तु तत्र भू-
प्रदेशे उपकरणे स्थापयंतीत्यर्थः । अह पुण अचट्टाणातो
विलाआ वा आगंतूण, संसप्पएसु त्ति संसप्यंतीति संसप्प-
गा उस्सरंति त्ति वुत्ते भवति । तेसु संसप्पेसु भूमिं पम-
ज्जितं ति—ज तत्थ थंडिले पुव्यागता ते पमज्जितं भूमिं
पमज्जिऊए भूतं ददंतीति वक्कसेमं । छागट्टाणं व त्ति—अह
समेततो उदयिगमादी संभवा होज्जा तहिं छागट्टाणं
पाडलेहउ तत्थ ठवयंतीत्यर्थः । अकंतथिरातिभंजोग-
त्ति इह वयण सामण्णेण अकंतथिरातिभंजोगा कता ।

तद्विशेषव्याख्याप्रतिपत्तिनिमित्तमुच्यते—

विय तिय चउरो पंचि—दिएसु अकंत तह मणकंते ।

थिरणिभ्येतेतरसु य, संजोगा दिवसरत्ति वा ॥ २७७ ॥

वेइंदिया संखणगमादी, तेइंदिया—पिपीलियादि, चउरिदि-
या—इंदगोवादी, पंचिंदिया—मंडकलियादी, एतं जणपेदण
अकंता वा, अणकंता वा, थिरा वा, णिभ्यतो वा पदो हो-
ज्जा इयरगहणा अथिरसभयगहणं, संजोगा दिवसरत्ति वा,
पूर्ववत्, एवरं पुवं वेइंदिएसु अकंतथिरणिभ्यदिवसतो,
ततो पच्छा अकंत अथिरणिभ्यदिवसत्तो, तत्रो पच्छा
अणकंतथिरणिभ्यदिवसतो, तत्रो पच्छा अणकंत अथि-
रनिभ्यदिवसत्तो, एतं चउरो भंगा । अण्णे एतेसु चेव ठा-
णेषु रत्तिए चउरो भंगा । एतं अट्ठ । तत्रो पच्छा तेइंदिएसु
एवं चेव अट्ठ । ततो पच्छा चउरिदिएसु एवं चेव अट्ठ । तत्रो
पच्छा पंचिंदिएसु वि एवं चेव अट्ठ । एतं चउरो अट्ठगा व-
त्तीसं भंगा णिभ्यएण भणिया । ततो पच्छा वेइंदियादि-
सु सभरण पुव्वकमेण वा अण्णे वत्तीसं भंगा एवव्वा ।
एतं सव्वे चउमट्ठिं । एस ताव कमो भणितो । इयरहा जत्थ
जत्थ अण्णतगे दोसो तेण उक्कमेणावि गंतव्वं । एसा पंथे स-
ट्ठाणं य जयणा भणिता । पंथे त्ति दारं गयं ।

इदाणि भत्तदारजयणा भणति—

पत्ताणमसंसत्तं, उसिणं पउरं तु उसिणं असतीए ।

सीतं मत्तगंपहिय, इतरत्थं लुभंति सागरिण ॥ २७८ ॥

पत्ताणं जत्थ देसं भत्तपाणं संसज्जति, तं देसं पत्ताणं इ-
मा जयणा । असंसत्तं ति—असंसज्जितदव्वं ओदणादि ज-
ति पत्तमुगहं तो गेहति । पउरं—प्रभूतं, तु शब्दो—पादपूरणे,
वक्खमाणविहिप्रदर्शने वा । उसिणं—उगहं, तस्स असति अ-
भावादित्यर्थः । अत्रो उसिणाभावा अस्मथरमाणी य सी-
तं गेहति । जतो भस्सति—सीतं मत्तगंपहियं, सीयं—सीतलं,
मत्तगो—तुच्छभायणं, तत्थ सीयलं गेहिय, पंहियं—प्र-
त्युपेक्ष्य, इतरत्थं त्ति—पडिग्गहे, लुभंति—प्रक्षिपंति । तं पुण
वुज्जंति असागारिण गृहस्थेनादृश्यमानेत्यर्थः । सागारिय-
ग्रहणाच्च इदं ज्ञापयति, कदाचित्कमदगेऽपि गृह्यते । तत्र च
गृहीतं, पडिग्गहे प्रक्षिप्यमानं सागारिकं भवति, अत्रो
असागारिके प्रक्षेप्यमिति । अह मत्तगमादीहि जं गहियं
तं संसत्तं होज्जा ।

तस्सिमा परिट्ठावणविही—

तिणवइभुसिरट्ठाणं, जीवजं चक्खुं पहिणं णिसिरे ।

मातस्संस्सियघातो, आदणभक्खी तसासिसु वा ॥ २७९ ॥

तिणा—दम्भमानी, वती—वाडी, भुसिरसहो एतं चेव प्रत्येकं,
अहवा—तिणकट्टसंकरो जत्थ त भुसिरट्ठाणं भणति, एतं
य तिणाति जात जीवजं जीवजाजिता इत्यर्थः, तेसु
तिणासु चक्खुं पहिणसु, णिसिरे—परित्यज्यत्यर्थः । सा पुण
णिसिरणा दुविहा—पुंजकणा, प्रकिरणा वा । वाज-
वत् आगंतुयसु पिपीलियादिसु प्रकिरणा संभवति, तदुत्थसु
किपिगादिसु पुंजकणा संभवति । चोदकाह—किमर्थं ति-
णवतिमादिसु परिट्ठावज्जति ?, उच्यते—मा तस्संसितघातो-
त्ति—मा इत्ययं प्रकृतार्थावधारणे, अविधिपरित्यागप्रतिषे-
धप्रदर्शने च । तदित्यनेन भक्तं संवध्यते । संसिता—आश्रिता,

घातो—माणं, तस्मि संसिता—तस्संसिता, ताण घातो तस्संसितघातो केण पुण तस्संसिताण घातो भवेज्ज ? उच्यते—आदणभक्खी तस्मासि सु व त्ति—आयणं जे भक्खयंति ते आयणभक्खी, सुणगादी ते य आदणं भक्खयंति । जे तस्संसिता पिपलिकादी ते वि भक्खयंति त्ति वुत्तं भवति । पिपलिकादितसकायं अस्संति भक्खयंति जे ते तस्मासिण, आदणभक्खि त्ति वुत्तं भवति । अतो मा तेसु आदणभक्खिसु तस्मासि सु वा घातिज्जिस्संति त्ति काउं व त्ति घातिसु परिद्विज्जति भत्तं, एस जतणा भण्णिता ।

जत्थ सत्तुका पुण संसज्जति तत्थिमा जयणा—

तद्विसकताण तु स—तुगाण गहिताण चक्खुपडिलेहा ।
तेण परं एव वारे—सुद्धं णिमिरे तेरं भुंजे ॥ २८० ॥

तुसहो—अवधारणे, तद्विसकताणं चेव, जवा भुग्गा पासाणजंतण दलिया साहिया सत्तुगा भरणंति, तेसि गहिताणं आत्मीकृतानां चक्खुपडिलेहा भवतीत्यर्थः । चोदगाहणं एण सच्चयिचक्खुपडिलेहणा को अभिघाता वा जेण चक्खुपडिलेहणं करति इति ? उच्यते—पिडविसोही पडुच्च एण चक्खुवतिरित्ता पडिलेहा, इमो पुण से अभिप्पाआ भायणत्थस्सेव वत्थुणो अवलोयणा चक्खुपडिलेहा एण्यत्ताणविगप्पणावस्थाप्येत्यर्थः । तेण परं ति—तद्विसकताण परं आदुदिवसातिकयाणं ति वुत्तं हवति । एव वारे त्ति—उक्तेसं एव वारा पडिलेहा कायव्या । अशुद्धं त्ति—जति एव हि वाराहि पडिलेहज्जमाणा एण सुद्धा तो णिसिंरं—परित्यजन् । इयरे भुंजे त्ति, इतरे जे सुद्धा एवमवाराण अरत्तो वा ते भोक्कया इति ।

कहं पुण सत्तुगाणं पडिलेहा भरणंति । दारं—

रयहरण पत्तवंधे, पडिरित्तुच्छल्लियं पुणो पेहिति ।

ऊरणि य आगरा—सति, कप्परथेवसु छायाए ॥ २८१ ॥

पत्तगबंधे मलिनीकरणभया रयत्ताणं पत्थरेऊण तस्सुवरि पत्तगबंधं, तंमि पत्तगबंधं सत्तुगा पडिरित्तु—प्रकीर्य वाप्येत्यर्थः । उच्छल्लियं ति—एकपाश्वर्यं नयित्वा जा तत्थ पत्तगबंधे उथरि—णिया लग्गा ता उद्धरेत्तु कप्परं कज्जति । पुणो पेहिति—पुणो पतिरित्तु छल्लित्तु पुणो पेहिज्जति त्ति वुत्तं भवति । एवं एव वाराण सा सत्तुगपडिलेहणविही भणिया । ऊरणि य आगरं त्ति—जा ऊरणि या पडिलेहमाणेण कप्परादिसु कता ताओ आगरातिसु परिद्विवेयवा । को पुण आगरं भरणंति—जत्थ श्रद्धादिसमीधेसु वहुं जं व भुसुद्धं सो आगरं भरणंति, असति त्ति—तस्सागरस्सासति—कप्परथेवसु त्ति—कप्परथेवा सत्तुगा छोट्टणं तं कप्परं सीयले भूपदेसे छायाए परिद्विज्जति, जत्थ पाणं संसज्जति तत्थ आयाम उसिणोदगं गेहंति । पूतर—गादिसंस्सत्तं च धम्मं करगादिणा गालिज्जति, जत्थ जत्थ गो रससावीररसगादीहि संसज्जति तत्थ तत्थ तेसि अगहणं सीयगाहणं सीयगाहियाण वा परिद्विज्जति विही जा परिद्विज्जणा णिज्जुतीण भणिया सा दह्वा इति। भत्तपाणदारजयणा गता ।

इदं विं वसहिदारजयणा भरणंति—

दांमि उ पमज्जणाओ, उद्धं वासासु ततिय मज्झणहे ।

वसहि बहुसो पमज्ज व, अतिसंघट्टणहिं गच्छे ॥ २८२ ॥

जत्थ वि वसही ए संसज्जति तत्थ वि दो वाराओ दुव—द्विणसु माससु वसही पमज्जज्जति, पच्चुमे, अवराहे य । एताओ चेव दो पमज्जणाओ, ततिया मज्झणहे भवति । संसत्ताण पुण वसहीए बहुसो, पमज्जयं—कंठं, नवरं व—कारो विकप्पदग्गिणं । को पुण विकप्पो ? इमो—जइ उद्धं वासासु संसत्ता वि वसही पुव्वाभिहियप्पमाणे एव असत्ता भवति, तो णादग्गिणा पमज्जणा नो चेव बहुसो पमज्जणं त्ति । अहं बहुवारा पमज्जज्जमाणे अतिसंघट्टा पाणिं एं भवति तो अरणवसहिं गच्छतीत्यर्थः । अहं गंदेससु मुदं—गादि ए गरहं वज्जा ।

अन्नयपाणि संतारणो वा तत्थिमा विही—

मूडंगमादिणगरग, कुडमुहछारेण वा विलक्खंति ।

चोदंति य अम्मामं, विसेसओ सेह अइगोले ॥ २८३ ॥

मुडंगा—पिपलिया, आदिसदातो—मकोडादि, नगरं परघरं विसेसाओ आश्रयनीत्यर्थः । कुडमुहो—कुडकंतां तं तत्थ उवयंति, छारेण वा परिहरंतां विलक्खंतं करइ । अणुवउत्तं य गच्छन्तां चोदंति य अन्नोन्नो, सेहो अहिणवदिक्खतां, अइगोले पुण वालो णिद्धम्मो वा, एते विसेसओ चोदयंतीत्यर्थः । वसहि त्ति दारजयणा गता ।

इयाणि उवहिदारजयणा भरणंति—

अइरेगो विधिगहणं, सत्तुवभोगेण मा हु मंसज्जे ।

महुरोदगेण धुवणं, अभिक्ख मा छप्पदा मुच्छं ॥ २८४ ॥

जत्थ विसण उवही संसज्जति, तत्थ चेलपट्टगादि उवहि—अतिरित्ता घेप्पति । अहं किमिदं अतिरित्तोवहिगहणं स्यात् ? उच्यते—सत्तुवभोगेण साह संसज्जइ, एगपडोव—यारस्स सत्तुवभोगाओ, सत्तुवभोगादिन्यर्थः । मा, हुरित्ययं यस्मादर्थं द्रष्टव्यः । संसज्जे त्ति—संसज्जति तस्मात् अइरित्तोवहिगहणं क्रियत इति, किंचित् महुरोदगेण महुरपाणएण उगहोदगादिणा धुवणं अभिक्खणं पुणो पुणो कज्जति त्ति वुत्तं भवति । स्यात्, किमर्थम् उच्यते—मा छप्पया मुच्छं समूच्छेत्यर्थः ।

जं वत्थं सोहियव्वं तस्मि जति छप्पया होज्जा ता इमेण—

विहिणा अणवत्थे संकामयव्वा—

कायल्लीणं कातुं, तहिं सकामेतरं तु तस्सुवगिं ।

अहवा कोणाकोणं, मेलेतुं ईसि घट्टंति ॥ २८५ ॥

जं वत्थं न धुवियव्वं तं कायलीणं काउं वि, कायो सरीरं लीणं काउं अणंतरियं पावरिउं तहिं संकामेति, किं हत्थेनो—इत्य संक्रमेन्न्युच्येत, इतरं तु तस्सुवरि इयं जं धुवियव्वं, तु—पूरणे, तस्स त्ति—पुव्वपाउणस्स उवरि पाउणे । अहवा—अणोराणसंकामणविही भरणंति—कोणमिति करणं धोव्व—माणस्स अधोव्वमाणस्स य वत्थस्स करणाकरणं मेलेऊणं ईसि सणयं छप्पदा घट्टं संकामेति । उवहिजयणं त्ति दारं गयो ।

इयाणि फलजयणा भरणंति—

फलगादीणि अभिक्खं, पमज्जणा हेट्ठि उवरि कातव्वा ।

मा य हु मंसज्जजा, तेण अभिक्खं पतावज्जा ॥ २८६ ॥

फलगा—वंगपट्टादी, आदिसदातो—संधारगमीसगपीढगादी, एतसि अभिक्खणं पुणो पुणो, पमज्जणा रयहरणे—

ए हेतुवर्ति कायव्या । मा-प्रतिषेधे । चपूरणे, हुशब्दो य-
स्मादर्थे, जम्हा छपदा विज्जमाणा फलगादीरं गमणादीहिं
संसज्जति, तेणं ति—तम्हा, अभिस्खणं-पुणो पुणो, तुम्हं,
पदावेज्जा । फलहसंभाराण जयणा गया ।

इदानीं उवहिमादीणं सामणणा जयणा भरणति—

वेण्डियमाईएसुं, जतणाकारी तु सव्वहिं सुज्जे ।

अजयस्स सत्त भंगा, सट्ठाणं चेव आवरणे ॥ २८७ ॥

वेण्डिगादि-उवगरणजाण गहणणिकखेवादिकिरियासु जय-
णाकारी तु सव्वहिं सुज्जे; अप्रायश्चिनीत्यर्थः । अजयणाका-
रिस्स पुव्वाभिहिता सत्त भंगा भवन्ति, पायच्छिन्नं पूर्ववत् ।
अजयणाए य वट्टमाणो वेण्डियाईणं संघट्टणपरितावणउ-
द्वयणादी आवरणे सट्ठाणपायच्छिन्नं दट्टव्वमिति ।

अह कस्सऽपि वणभगंदलादी किमिया हेवज्ज, ते-

सिमा र्णीहरणपरिट्ठावणाविही भरणति—

पोगलमाई असती, समितं भगंदले छोटु र्णीसरति ।

अणुएहे किमिकुट्टादि, किमिया पिउडादि र्णीणेतुं ॥ २८८ ॥

कस्सइ साहुस्स भगंदलं हाज्ज, तस्स ततो भगंदलाओ
किमिया उद्धगियव्वा । पोगलं-मंसं, तं गहेऊण भगंदले पव-
सिज्जति, ते किमिया तत्थ लगन्ति । असती पोगलस्स
समिया घेप्पइ, समिता कणिका, महुघणहिं तुणेंउं मडिउं च
भगंदले छुभति । ते किमिया तत्थ लगन्ति । जं य ते पोगल,
समियादीसु लग्गा किमिया ते र्णीहरन्ति-परित्यजन्ति । अणु-
गंहे छायाए न्ति वुत्तं भवति । तत्थ वि अहकडेवगादिसु, कि-
मिकुट्टादि किमिया ' आदिस्सहाओ वणकिमियादी अहकले-
वगादिसु परिट्ठवन्ति । आद्रिकलेवग्स्याभावात् पिउडादिसु
दृभन्ति, पिउडे पुण-आज्जं भरणति, र्णीणेतुं भगंदलादिस्था-
नात् ।

संमत्ता पोगलादी, पिउडे पोगे तहेव धम्मे य ।

आयरिये गच्छंमि य, बोहियतेणे य कौकण ॥ २८९ ॥

साहुणा वा भिक्खं हिंडेतण संसत्तं पोगलं लज्जं, आदिस-
दातो मच्छुभन्तं वा लज्जं, नं नं पि तहेव पुव्वाभिहियकडे-
पगादिसु परिट्ठवन्ति । पिउडे वा पोमे वा ' पोमं ' ति कुसुंभयं,
अरणं पुण आयरिया पोमे पोममेव भरणति । आद्रिचम्मे वा
महुययतोष्पितं, परित्यजत्यर्थः । एवं तसकायजयणा भणि-
या । भवे कारणं जेण तसकायविराहणं पि कुज्जा । किं पुण
तं कारणं जेण तसकायविराहणं करेति ? भरणति-'आयरि-
ए न्ति'-आयरियं कांड पडिणीओ विणासिउमिच्छति, सो
जइ अरणहा ए ठाइ तो से ववरोवणं पि कुज्जा, एवं
गच्छट्ठाए वि । बोहिगतेणे य न्ति—जे मेच्छा माणुसाणि
हरन्ति ते बोहिगतेणा भरणन्ति । अहवा-बोहिगा-मेच्छा,
तेणा पुण इयरं चेव, एते आयरिस्स वा गच्छस्स वा वहाए
उवट्ठिता । चसहातो-कोति संजति बला घेत्तुमिच्छति, चे-
नियाण वा—चेतियदव्वस्स विणासं करेइ, एवं ते सव्वे
अणुसट्ठीए अट्ठायमाणा ववरोवयव्वा । आयरियमादीणं
नित्थारणं कायव्वं, एवं करेत्तोऽपि सुज्जे । जहा सो कौकण
एगो आयरिओ बहुसिस्सपरिवारो संभकालसमए बहुसा-
वयं अडाविं पवरणा । तंमि य गच्छे एगो इदसंघयणी कौ-

कणगसाह अन्धि । गुरुणा य भणियं अज्जा ! जं एत्थदुट्ठा-
वयं किंचि गच्छं अभिभवति तं विवारयव्वं ए उवहा काय-
व्वा । ततो तेण कौकणगसाहुणा भणियं—कहं विराहितेहिं
अविराहितेहिं विवारयव्वं?, गुरुणा भणियं—जइ सकइ तो अ-
विराहितेहिं पच्छा विराहितेहिं वि ए दोसो । ततो तेण कौक-
णणं लवियं, सुवह वीसन्था अहं भे रक्खिस्सामि । तो
साहवां सव्वे सुत्ता, सो एगाणी जागरमाणो पासति सीहं
आगच्छमाणं, तेण हडिंति जंपियं, ए गतो, ततो पच्छा
उट्ठइऊण सणियं लहुडेण आहओ । गतो परिताविओ ।
पुणो आगतं पच्छति । तेण चित्तियं न सुद्धपरिहारो
ताविओ तेण पुणो आगओ, पुणो गाढयरं आहतो, गतो ।
पुणोऽपि ततियवाग एवं चेव, एवरं सव्वायामेण आह-
तो । गता राती । खेमेण पच्छूमे गच्छता पच्छति । सीहं
अणुपंथे मतं । पुणो अदूरं पच्छन्ति वितितं, पुणो अदूरंते त-
तियं । जो सो दूर सो पढं सणियं आहओ, जो वि मज्जे सो
वितिओ, जो णियडे सो चरिमो गाढं आहतो मओ । तेण कौ-
कणण आलाइयमायगियाणं सुज्जे । एवं आयरियादी कारणे-
सु वावाणंतो सुज्जे । गता पाणातिवायस्स दप्पिया कणिया
पडिसेवणा । गतो पाणातिवातो । (नि०चू० १ उ० । मृपावा-
दस्य दर्पिकाकल्पिकामूलगुणप्रतिसेवना ' मुसावाय ' शब्दे
ऽस्मिन्नेवभागे गता)

इयानि अदिण्णादाणं भरणति, तस्स पडिसेवणा दप्पिया,
कणिया य । तत्थ दप्पिया ताव भरणति—

दुविधं च होइ तेमं, लोइय लोउत्तरं समासेण ।

दव्वे खेत्ते काले, भावम्मि य होइ काहादी ॥ ३२४ ॥

दुविधं—दुभयं, चः-पायपूरणे, होति—भवति, तेरणं चौथ्यं,
कतमं—दुभयम् ? उच्यते-लाइयं, लोउत्तरं च । समासेन ।
व्याख्या पूर्ववत् ।

तत्थ लाइयं चउव्विहं-दव्वेत्ति पच्छज्जं । एसा चिरंतण-

गाहा । एआए चिरंतणगाहाए-इमा भट्टाहुसा-

मिकया चेव वक्खाणगाहा—

महिसादिछेत्तजाते, जहियं वा जच्चिरं विवच्चासं ।

मच्छरभिमाण धम्मो, दगमाया लोभओ सव्वं ॥ ३२५ ॥

दव्वअदिण्णादाणे महिसादि उदाहरणं, खेत्तअदिक्षादाण-
स्स छेत्तजाय न्ति-छेत्तं-खेत्तं, जाय न्ति विकप्पा । कालअदि-
ण्णादाणस्स वक्खाणं । जहियं वा जच्चिरं विवच्चासं ति—ज-
म्मि कालं-अवहरति, जावतियं वा कालं विवच्चासितं वत्थं
भुज्जति तं कालं तेरणं ' भावम्मि य होति काहादी ' अस्य
व्याख्या—मच्छरपच्छज्जं—मच्छरे न्ति—कोहो, अहिमाणो-
तत्थ धरणोदाहरणं, दगं—पानीयं, तं मायाए उदाहरणं,
लोभओ सव्वं ति-जमयं दव्वादि भणियं एयंमि सर्वत्र लोभो
भवति इत्यर्थः । जं तं लाइयं दव्वतेरणं तं तिविधं—सच्चित्तं
अचित्तं मीसं ।

जतो भरणति—

दुपयचउप्पयमादी, सच्चित्ताचित्तं होति वत्थादी ।

मीमे सचामरादी, वत्थगमादी तु खेत्तम्मि ॥ ३२६ ॥

जाइयवत्थ दएसुं, काले दाहं ए देइ पुमे वि ।

एयो उ विवज्जासो, जं च परकप्पणो कुणति ॥३२०॥

दुपय-माणुस्सं, चउप्पदं-महिस्समादि, आदिसहातो-अप-
दं, तं च-अववडगादि, एयं जो अवहरति एयं सच्चित्तद्वय-
तेरणं भवति । अचिंतं होइ वत्थादी, आदिसहातो-हिरण्णा-
दी, मांसयद्वयतेरणं-अन्नामरादिअस्सहरणं, आदिसहातो
जं वा अरणं नभंउं दुपदादि अवहरिज्जाति तं सव्वं मीसद-
व्वतेस्सं । 'जुत्तं जाणंति' अस्य व्याख्या-वत्थुमादीनां खत्ताम्मि,
वत्थु तिंवहं-ग्याते, ऊसितं, खात्रासियं । खात-भूमिगहं,
ऊनियं-पासादादि, ग्यातोमियं-हेट्ठा भूमिगह उवारं
पासाओ कओ । आदिसहाओ-संतुं, कउ वेणपति । एवमा-
दियाणं खत्ताणं जो अवहारं करेति तं खत्ताम्मि तेरणं
भवति । 'जहिंयं वा जच्चिर विवच्चासंति' अस्य व्याख्या ।
जाइय गाहा-जाइतो-पाडिहारिता वत्था गहिया ते य
गहणकाल एव भासिया-अमुण काले 'दाहति' अमुणकालं
वसते परिभुज्जऊणं गिहं पच्चप्पिणस्सामि । 'ए' देति
पुणं वि ति' पुणं वि अवहिं काउं ए' देति ताणि
वत्थाणीत्यर्थः । एसो उ विवज्जासो, 'एसो उ ति' -जो
भणिओ । तुसहो अवधारणं, 'विवज्जासोति' -ए जहा भासितं
तहा करेति ति वुत्तं भवति । एवं अवहिकालाओ जावतियं
कालं उवारं अदत्तं भुज्जति तं कालओ अदत्तादाणं भवति ।
जं च ति-वत्थादिवतिरिक्तस्स अणिहिट्ठसरूवस्स गहणं,
'पर' -आत्माव्यतिरिक्तं न स्वकीयं परकीयमित्यर्थः । तं
पुच्चाभिहणं कालविवच्चासेण अप्पणा कुणति, आत्मी-
करेणित्यर्थः । 'अहवा-जं च परकप्पणो कुणति ति' सामरणे
ण दिव्वादियाणं वक्खवाणं, जं च ति द्वयखत्तकाला सं-
वज्जंति तेसि परसंतगाणं जमप्पीकरणं त तेरणं भवति ति
वुत्तं भवति । काले ति गयं ।

'मच्छंरं ति' अस्य व्याख्या—

कोहा गोणादीणं, अवहारं कुणति वद्वेरो तु ।

माणं कस्स वहुस्सति, परधम्मसवत्थुपक्खेवो ॥३२८॥

पुच्चद-कोहा-कोवणं जं गोणादीणं अवहरणं करेति ।
आदिसहातो-महिपाश्वादीनां, वद्वेवैग्यान्, तुसहो-का-
हंतेरणवधारणं । अहवा-सीसोपुच्छति-भगवं ! कहं को-
धात् स्तैन्यं भवति ? । आचार्योऽह-गोणादीणं अवहर-
णं करेति, वद्वेवैरो तु निर्णयः एवं कोहातो भावतेरणं
भवति । 'अहिमाणधरणं' ति अस्य व्याख्या-माणं प-
च्छद-जहा मुसावाए तंहहावि एवरं परधरणं हरिऊण
'सवत्थुपक्खेवो ति' -स इति स्वात्मीयो, वत्थुरिति-धरणरा,
सी.पक्खेवो पुणं लुभणं भवति, मोह-जीविस्सामि ति प-
राययं धरणं अवहरिऊण सवत्थुए पक्खेवत्ता भवति ।
पुच्च मए भणितं-मम वहुस्सती हत्थो इदाणि पच्चक्खं, एय
माणतो भावतेरणं भवति ।

'दगमायं ति' अस्य व्याख्या—

वारग सारणि अप्पा-वएसपाएण शिक्र भेत्तणं ।

लोहण वणिगमादी, सव्वेसु वि वत्तती लाहो ॥३२९॥

वारगपुच्चद वहवे करिसगा वारगेण सारणीए खत्ताणि
एज्जति' वारगो-परिवाडो, सारणी-शिक्रा, तत्थेवो करि-

सगा अरण्यं वारग अण्णावदेसा पाएण शिक्रं भेत्तण, अ-
गणावदेसा अदंसियभावां ठितां चव, सोऽहं गिउडमाणो
दिस्मिस्सामि ति पाएण शिक्रं भेत्तण फांडऊण अप्पणो ख-
त्त पाणियं वृक्षान्, एवं भावओ मायातेरणं भवति । 'लो-
भतो सव्वं ति' अस्य व्याख्या-लोभेणं 'पच्छदं लोभेण तं-
णं च गियमा तणिण-जं चाणियभा परस्स चक्खु वंचऊण-
मणं करेति, कूडुकूडकूडमणंति वा अवहरति तं सव्वं लो-
भतेरणं । अहवा-सव्वेसु कोहातिमु गिउडति लोभो ति स-
व्वेसु कोहातिमु लोभान्तर्भूत एवेत्यर्थः । एवं भावतो लोभ-
तेस्सं भवति । लाइयं तेरणं गतं ।

इयाणिं लोउत्तरियं तेरणं भवति—

सुहुमं व वादरं वा, दुविधं लोउत्तरं समामणं ।

तण उगल छाग मल्लग-लेधित्ति गिए य अविदिप्पो ॥३३०॥

सुहुमं-स्वल्पं, वादरं-णाम-बहुगं, पायच्छित्तविहाणं वा
सुहुमवादरविकप्पो भवति । जत्थ पणं-तं-सुहुमं, संसं वा-
दरं । चशब्दो-भेदसमुच्चय-दुविहं-दुभेदं लोभा-जणवतो,
तस्स उत्तरं-पहाणं तस्मि ठिता जं ताण तेरणं लोउत्तरं तेरणं
भवति, तं समामण-संखेवणं दुविहं ति वुत्तं भवति । तस्सि-
मे भेदा-तणाणि-कुमुगादीणि, उगलगा-उवलमादी, अग-
णिपरिणागिमिधरणं छागो भणति । मल्लगं-सरावं, लेवो-
भायणं गणो, इत्तिरियं य ति-पंथं वच्चंता जत्थ विस्समितु-
कामो तत्थो गहं एणुणं वद । चसहाओ कूडमुहादयो वे-
ण्पति । अविदिणं ति वयणं सव्वेसु तणादिसु संबज्जति ।

किं चान्यत्—

अविदिप्पो पाडिहारिय, सागारियपढम गहणखेत्ते य ।

साधम्मियऽऽप्पधम्मिय-कुलगण संघे य तिविधं तु ॥३३१॥

अविदिणमिति—गुरुहिं पाडिहारियं ए पच्चप्पणति, सा-
गारियसंति यं अदिणं भुज्जति, पढमसमोसरणं वा उवहिं ग-
एहति, परंखत्तं वा उवहिं गएहति, साधम्मियाणं वा
किंचि अवहरति, अणधम्मियाणं वा अवहरति, कुलस्स
वा अवहरति, एवं गणस्स वा संघस्स वा, चसहो समु-
च्चये । तिविहं सच्चित्तादि द्वयं भणति ।

एतंसि तणाइयाणं सामरणतो ताव पच्छित्तं भणामि—

तण उगलगच्छारमल्लग-पणं लेधित्तिरीसु लहुगो तु ।

दच्चादि विदिप्पो पुण, जिणेहिं उवधी उ शिप्फणं ॥३३२॥

तणसु उगलगेसु छागसु महल्लगे य अदिणं गहिणं पणं
पच्छित्तं भवति । लेवे अदिणं गहितं पणं पच्छित्तं भवद ।
इत्तिरियं य रुक्खहेट्ठादिसु अणुणवपिणसु लहुओ उ मासो
भवति । तुशब्दात्-कूडमुहादिसु य । दच्चादिविदिणं पुण
ति-द्वयं पतिविसिद्धं अदिप्पो गृहीतं, पुण विसेसणं, पुच्चाभि-
हिया पच्छित्ताओ, जिणा-तिन्धग, तहिं उवकरणिप्फ-
णं भणियं, जहणोवहिस्मि-पणं, मडिक्कं-मासो, उक्कोसं
चउमासो । एवं उवकरणिप्फणं ।

अविदिणं ति अस्य व्याख्या—

लद्धं ए शिवेदेती, परिभुज्जति वा शिवदितमदिप्पं ।

तत्थोवहिणिप्फणं, अणवदुप्पो व आदया ॥ ३३३ ॥

कोऽहं साह भिक्षादिविनिर्गता उचक्रणादिजातं, ल-
ङ् न निवेदति, लङ् लभित्ता ए निवेदति । ए इति-पडिसेहे,
निवेदनम्-आख्यानम्, आयरियउवज्झायाणं ए कथयती-
त्यर्थः । अहवा-परिभुंजति वा, अणिवेदित चैव परिभुंज-
ति । अहवा-निवेदितं अदिगणं भुंजति, एवं अदत्तादाणं भ-
वति । एत्थोवाहाणप्फणं दट्ठव्वं । सुत्तादेसण वा अणवट्ठो
भवति ।

‘पडिहारियं चित्ति’ अस्य व्याख्या । दारगाहा-—

पडिहारियं अदन्ते, गिहीण उवधीकत्तं तु पच्छित्तं ।

सागारिमांति यं वा, जं भुंजति असमणुत्तात् ॥ ३३४ ॥

गिहिंसंति यं उचक्रणं पडिहरणीयं पडिहारितं अदन्ते अण-
पिण्णंतेतिभि गिहीण उवधीकयं उवहिण्णफणं भवतीत्यर्थः ।
सागारिमांति अस्य व्याख्या पच्छित्तं, सागारिमां संजायगे
तस्स संति यं स्वकीयं, वा-विकलेप, जमिति उवगरणं, भुंज-
ति परिभोगं करोति । असमणुत्तायंतस्स-अदितस्सेत्यर्थः ।
एत्थं एव तदेव उवहिण्णफणं ।

‘पदमगहणं चित्ति’ अस्य व्याख्या । दारगाहा-—

गुरुगा उ समोसरणं, परंवेत्ते ऽचित्तं उवधिण्णफणं ।

मच्चित्तं चउगुरुगा, मीमे संजोगपच्छित्तं ॥ ३३५ ॥

पदमसमोसरणं-वारसाकालो भणति, तत्थ भगवया
णाणुगणां उवहिमगहणं, तस्मि अणुगणां गहणं करंत-
स्स अदत्तं भवति । एत्थं चउगुरुगा पायच्छित्तं भवति ।
‘वेत्ते चित्ति’ अस्य व्याख्या-तिगिण पदा, परा-अणुगच्छित्तं
तेभि जं वेत्तं तं परंवेत्तं, तस्मि य परंवेत्ते जति अचित्तं
दव्वं गेहहति तत्थ मे उवहिण्णफणं पायच्छित्तं भवति ।
सच्चित्तं चउगुरुगा चित्ति-अह परंवेत्ते सच्चित्तं गेहहति त-
त्थ मे चउगुरुगा पच्छित्तं भवति । मीमे चित्ति-मीसो मावहितो
सीसो वा न च संजोगपच्छित्तं भवति । तत्थ जं अचित्तं
तत्थोवहिण्णफणं, ज सच्चित्तं तत्थ चउगुरुगा । एत्थं संजोग-
पच्छित्तं भणति ।

‘साहम्मियं चित्ति’ अस्य व्याख्या-—

साहम्मिया यं तिविधा, तेमिं तेषां तु सच्चित्तमच्चित्तं ।

खुड्ढादी सच्चित्तं, गुरुगावधिण्णफणमच्चित्तं ॥ ३३६ ॥

समाणधम्मिया-साहम्मिया, स्वप्रवचनं प्रतिपन्नत्यर्थः ।
चउगुरुगा-पादपूरणं । तं तिविधा-लिंगसाहम्मिया, पवयण-
साहम्मिया, उवणासाहम्मिया य, चउभगो-आदिस्सा तिगण
भेगा तिविधा साहम्मियं चित्तं भवति । चउत्थो भगो
असाहम्मिओ चित्ति पडिभिज्जो । अहवा-तिविहा साहम्मिया-
साहं, पामत्थादि, सावगा य । अहवा-समणा, समणी,
सावगा य । ‘तेमिं चित्ति’ साहम्मिया संवज्झति । तेण
अवहारो, तुगव्वं-यच्छेदं च द्रष्टव्यः । सच्चित्तं-सचेयणं,
अचित्तं अचेयणं तस्मि तेषां ज त सच्चित्तमच्चित्तंत्यर्थः । किं पुण
सच्चित्तं भवति? खुड्ढादी सच्चित्तं खुड्ढं-मिगुवालो चित्तं वुत्तं
भवति । आदिसदातो अखुड्ढं वि तस्मि य सच्चित्तं अपहंतं
गुरुगा पच्छित्तं भवति । अचित्तं पुण-उवहिण्णफणं भवति ।

इदाणि कुलगणसंघा जुगयं भणति-—

एतं चियं पच्छित्ता, कुलम्मि दाहिं गुरु मुण्येयव्वा ।

तवगुरुया तु गणम्मि, कालगुरु हांति संघम्मि ॥ ३३७ ॥

एतं चियं-जे साहम्मियतेणं पच्छित्ता भणिता, ते चियं
कुलेतेणं वि दट्ठव्वा । तवरं दाहिं गुरु मुण्येयव्वा, दाहिं ति-
कालतवेहिं, कुलपच्छित्ता गुरुगा कायव्वा इत्यर्थः । ते चियं
पायच्छित्ता गणनेणं तवगुरुगा दट्ठव्वा काललहुगा, संघतेणं
कालगुरु दट्ठव्वा तवलहुगा ।

इदाणि गिहिसाहम्मिणसु पच्छित्तं भणति-—

एते चैव गिहीणं, तवकालविसेसवज्जिया हांति ।

उगलादिखेत्तऽवज्जं, पुव्वुत्तं तं पि य गिहीसुं ॥ ३३८ ॥

एते चियं पच्छित्ता-जे कुलादिसु दत्ता, ते चियं गिहिसा-
हम्मिणं, एवरं तवकालविसेसेण तवकाल एव विसेसो
तेण तवकालविसेसेण वज्जिया हांति । तवकालेहिं ए विसे-
मिज्जेति चित्तं वुत्तं भवति । अहवा-‘एते चैव’ पुव्वज्जं-एत्थं अण-
धम्मिणसु वक्खाणिज्जति । एते चियं पच्छित्ता जे साहम्मि-
णसु भणिता ते चैव अणधम्मिणसु य गिहत्थेसु, एवरं तवका-
लविसेसवज्जिया हांति । इमं खेत्तदारं अभवविचारं भणति ।
‘उगलादि’ पच्छित्तं-उगला-पमिद्धा, आसिद्धातो तण्णारम-
ल्लगपीढफलगसंथारगा य घेप्पति । खेत्तवज्जं चित्ति-परमच्छि-
ल्लयाण खेत्तम्मि वज्जं खेत्तवज्जं, एत्थं अगारो लुत्तो दट्ठव्वो ।
सो जदा आविभूतो भवति तदा एवं भवति-उगलादिखेत्ते
अवज्जं, परंवेत्ते उगलगादि गेहहंतो वि अपच्छित्तं चित्तं वुत्तं
भवति । ‘पुव्वुत्तं चित्ति’ चोदगाह-एण पुव्वुत्तं ‘तण्णारम-
ल्लगपणं’ पुव्वं पणपच्छित्तं दाऊण इदाणि अपच्छित्तं
भणति? आयरियाह-सव्वं ‘पुव्वुत्तं तं पि य गिहीसुं’ तं पच्छि-
त्तं जो गिही साहम्मिताओ अदत्तं गेहहं, तस्स तं भवति ।
चसहं-पादपूरणं । अहवा-आयरिणाभिहितं जहा परंवेत्ते
तण्णारमाली गेहहंतो वि पच्छित्तं । सीसो भणति-‘उगला-
दिखेत्तवज्जं’ पुव्वुत्तं उगलगादयो वि परंवेत्ते वज्जेयव्वा, एवं
पुव्वं वक्खायं । आयरिओ भणइ-सव्वं तं पि य गिहीसु
तं पुण गिहीसु चित्तं वुत्तं भवति ए खेत्तिणसु ।

‘तिविहं दारं’ अस्य व्याख्या-—

सच्चित्तादी विविधं, अहवा उक्कोसमज्झिमजहरणं ।

आहारोवधिसंजा, तिविहं चैवं दुपक्खो वि ॥ ३३९ ॥

सच्चित्तं-सहो सेही वा, आदिसदातो-अचित्तं मीसं च ।
तिविहं, अवहरति । अहवा तिविधं उक्कोसं वासकप्पा-
दी, मज्झिमं चोलपट्टगादी, जहरणं मुहपेत्तियादी । अहवा-
आहारो असणादि, उवहि वत्थवाडिगहादि, संजा वसही, एतं
वा तिविधं अवहरति । दुपक्खो वि-दुपक्खो साधुपक्खो
साहुणीपक्खो य । एवं जं भणियं तेणं एत्थं सव्वं पि दुहा-
सुहुमवायरभेदेण भिणं दट्ठव्वं । इमेण पुण विहिणा सुहुमं
पि वादरं दट्ठव्वं कहं ?

भणति-—

कोहेण व माणेण व, मायालोभेण मेवियं जं तु ।

सुहुमं च वादरं वा, सव्वं तं वादरं हाति ॥ ३४० ॥

क्रोधनासंचित्तं, क्रोधनापहतमित्यर्थः । एव माणसेवितं, मां-
यासेवितं, लोभमेवितं । यदिति द्रव्यजातं संवज्झति, तं
पुण कोहादीहिं सुहुमं वा वायरं वा सेवितं, जति वि सुहुमं
तहाचि तं सव्वं वायरं हाति ।

कोहादीहि जं सेवितं तस्मिन् पच्छिन्नं भगवति—

पंचादी लहु लहुया, गुरु अणवट्ठा व होति आणया ।

चउएहं एगतराण, पत्थारपसज्जणं कुज्जा ॥ ३४१ ॥

पंचादि च्छि—आद्ये—पंच, इदमुक्तं भवति, जहण्णेण पणमं भवति च्छि वुत्तं भवति । लहु च्छि—मज्झिमे मासलहुं भवति । लहगा इति—उक्कोसे चउलहुगा भवति । गुरुग च्छि—सच्चित्ते चउगुरुगा भवति । अहवा—जहण्णमज्झिमे मास-गुरु लहुं भवति । लहगा इति—उक्कोसे चउलहुगा भवति । गुरुग च्छि—सच्चित्ते चउगुरुगा भवति । अहवा—जहण्णमज्झिमउक्कोसे सच्चित्ते वा एतेसु सत्त्वसु 'अणवट्ठोपा य हाति आदसा' ए उवट्ठाविज्जतीति अणवट्ठा, हाति—भवति, आदशात् सूत्रादशादित्यर्थः । तं पुण इमं मुत्तं—'तत्रो अणवट्ठोपा पणत्ता । तं जहा—साहम्मियमाणं तण्णं कमाणे, हत्था-दालं दलमाणे, मेहुणं भवमाणे' । किंचान्यत्—'चउएहं' प-च्छिद्धं, चउएहं कोहादीणं एगतराणां पडिसवितं पत्थारो, पत्थारो एवम-कुलगणसंघावणासो भगवति, तंमि पसज्जणं पत्थारपसज्जणं कुज्जा । के ? राजादयः । तस्मा एव कोहादीहि अणवट्ठा वा तेषां कुज्जा इति । अदत्तादारेण दप्पिया पडि-सेवणा गता ।

इदानीं कप्पिया पडिसेवणा भगवति—

अमिचे ओमेरिए, गयदुट्ठे भाए व गेलणे ।

दव्वामति वोच्छेदेऽ-संविग्गे वावि आगाहे ॥ ३४२ ॥

अमिचे—मार्गि अभिहितं, ओमेदग्गिता—दुष्मिक्खं, गयदुट्ठे च्छि—गया दुट्ठा गयदुट्ठं भगवति । सत्तंभेदो भयं भगव-ति । सो पुण सत्तंभेदो वोहगंतणानि सु संभवति । गि-लायतीति गिलाणो, दययतीति दव्वं, तस्मिन् अस्मिन् दव्वामई-वोच्छेदो व्यवच्छेदो नामेत्यर्थः । स च सूत्रार्थयोः, संविग्गा-वणो संविग्गो, ए संविग्गो—असंविग्गो, तंमि असंविग्गं वावि तेषां कुज्जा । एवमादिसु आगाहेसु पयायणसु वितियपदेण तेषां कुज्जा ।

"अमिचे च्छि" अस्य व्याख्या—

अमिचगहिततणादी, असंथरंते मयं पि गेएहज्जा ।

एमेव च उ अदिणे, पडिहारिय पढमंसेत्ते य ॥ ३४३ ॥

अमिचे—मार्गि भगवति, तीए—गहिता अमिचगहिता, ते अमिचगहिता होतुण तणादीणि जाइयाणि अलभंता । आदिसहातो—उगलगल्लारमल्लगादी घेप्पेति । एगिसे कारणे अदिण्णाणि वि गेएहंति, तहा वि शुद्धा भवन्ति । अस-थरंते च्छि—असिचगगहितं विसए असंथरमाणा असणादी सयं पि गेएहज्जा, अदत्तत्यर्थः । अहवा—असंथरं—दुष्मि-क्खं, तत्थ अलहंता भत्तपाणं सयं पि गेएहज्जा । ए-तं 'अदिण्णे च्छि' दारे अमिचे अववदित । 'एमेव चउ अदि, गणे च्छि—एवं जहा अमिचे अदिण्णे अववदितं तहा—चउ च्छि—पाडिहारियं, चउहंता—सागारियसंतिथं पढम-गहणे य खेत्तं य एतं चउरो असिचगगहिता होऊण आदिगणे वि गेएहज्जा । अहवा—चउरो—दव्वं, खेत्तं, कालो, भावो य । एतं वा असिचगगहिता होऊण अदत्तं गेएहज्जा । अहवा—चउ-रो—जहण्णमज्झिमुक्कोसोवही सेहा य । अहवा—चउरो—

साहम्मियसंतिथं, सिद्धपुत्तसंतिथं, सावगसंतिथं, अगणति-त्थीण य । एयाणि वा असिचगगहिता होऊण अदत्ताणि गे-एहज्जा । अहवा—चउरो—असंथरं, पाणं, स्वातिमं, सातिमं एया-णि वा अदिण्णाणि गेएहज्जा । एयं सामगणं पाडिहारियस्स ।

इमा पत्तेयं विभासा भगवति—

अमिचगहित च्छि काउं, ए दंति दुक्खं ठिता य णिच्छोदुं ।

अवि य ममत्तं छिज्जति, छेययगहितावभुत्तं ॥ ३४४ ॥

पुच्छंसे चव वट्ठमाणेहि तणातिउवकरणं च पाडिहारियं ते गहितं, तस्मिन् य काले अपुणं अंतरा अमिचं जायं, तेण य अमिचेण ते साहवो गहिता, अतो अमिचगहित च्छि काउं ए दंति । तं पाडिहारियं गहितं सा एतं गिहत्था असि-चेण घेप्पेज्जा, इति ते वि य गिहत्था तेसु पाडिहारिणसु ममत्तं छिज्जंति, ममदे जो य ममीकारस्ते ममत्तं, तेसु तणादि-सु छिज्जंति । फिट्ठे च्छि वुत्तं भवति । कम्हा ममत्तं छिज्ज-ति ? भगवति—छेययगहितावभुत्तं, अमिचं छेययं भगव-ति; तेण गहिता छेययगहिता तेहि जाणि उवभुत्तादीणि तणफलगादीणि तेसु ताण गिहत्थाण ममत्तं छिज्जति, स्व-ल्पश्चादत्तादानदोषेत्यर्थः । अहवा—एसा गाहा एवं वक्खा-णिज्जति—साह अमिचगगहिता इति क्त्वा ते गिहत्था तेसि साहण तणफलगसंज्जा ए दंति अमिचकारणत्वात् अतो अ-दत्ता वि घेप्पेति । तेसु अदत्तेसु गहितेसु ठितेसु वा, दुक्खं ठिता य णिच्छुहण च्छि—ए णिच्छुमंति तेसु चव अदत्तगहि-तेसु । 'अवि य' पच्छिद्धं पूर्ववत् ।

'असंथरं च्छि' अस्य व्याख्या—

साधम्मियत्थलीसुं, जायमदंते भणावणगिहीसुं ।

अमती पगासगहणं, पलवति दुट्ठेसु छणं पि ॥ ३४५ ॥

असिचगहिते विसयं असिचगहिता वा साह असंथ-रंता असिचगगहितविसयउत्तिगणा वा दुल्लभत्ते देसे पत्ता असंथरंता, साहम्मिय च्छि—समाणधम्मा—साहम्मिया, थ-ली—देवद्रोणी, जायंति—जाचयंतः आरहंतपासत्थपरिग-हियदेवद्रोणीसु पुच्छं याचयन्तीत्यर्थः । अदंति च्छि—जयाते पा सत्था एच्छंति दाउं तदा गिहत्थेहि भणविज्जंत, सव्व-सामगणए—देवद्रोणीए किंच देह । अस्मति च्छि—तहा वि अ-दंताणं पगासगहणं, पगासे—प्रकटं स्वयमेव गहणं क्रियते । अह ते पासत्था बलवगा—राजकुलपुग्वाउगविद्याश्रिता इत्य-र्थः । दुट्ठेसु च्छि—स्वयमेव वा दुष्टा आमुकारिणः तदा ता-सु चव साहम्मियत्थलीसु छरणमप्रकाशं गृहंत्यर्थः ।

साधम्मियत्थलीणं, सिद्धगए सावगऽसतित्थीसु ।

उक्कोसमज्झिमजह—एगम्मि जं अप्पदोमं तु ॥ ३४६ ॥

अह साहम्मियत्थलीणं अभावो होजा, तांहे गिह-त्थेसु घेत्तव्वं, तेसु वि पुच्छं सिद्धपुत्तेसु, सभायको अभा-यको वा सो णियमा सुक्खवरधरो खुरमुट्ठा ससिही अमिही वा णियमा अउडगो अपत्तगो वि य सिद्धपुत्तो भवति । सि-द्धपुत्ताऽसति, सावगेसु च्छि—सावगा ते गिहीयाणुव्वता, अगिहीयाणुव्वता वा पच्छा तेसु घेप्पति । अस्मति सावगाणं अणतित्थीसु च्छि—अणतित्थिया रत्तपडादी ताण थलोसु घे-

एव सञ्चय्य पुण गेहंतो पुच्यं जहणं गिगहइ. पच्छा म-
उभिमं, पच्छा उक्कोसं । अहवा-उक्कोसं माउभिमं जहणं वा
जन्थव अप्पतरो दोसो तं चव गेहंति ।

एमेव गिहन्थसु वि, भद्गमादीसु पढमतो गिएह ।

अभियोगामति तालो-सावणिविजाए अन्तधारादी ३४७

एमेव त्ति-जहा सिद्धपुत्तभावसेसु आविदित्त गहियं, एमे-
व मिच्छादिद्विगिहन्थसु वि भद्गमादीसु पढमतो गिगहति.
अण्णतिन्थियसमीवतो पुच्यं अह भद्गसु अदिन्न घन्तव्यं.
पच्छा अण्णतिन्थियसु वि एतेसु पुण सञ्चसु पगासं पच्छ-
न्न वा गेहंतस्स इमा जयणा । अभियोग त्ति-अभियोगो-
वसांकरणं भवति, तं पुण विजाचुणमनादीहि तेण वसां-
करत्ता गेहण । असति त्ति-वसांकरणस्स, ताह तालुघाड-
णीए विजाण तालगाण विहाडेऊण, आसोवाणविजाण य
आसोवेउं गेहति, जण अजणविजादिणा आदस्सो भवति
त अंतजण भणति । आदिसहातो-अणपायं जणिऊण
पगासं तेणमवि कज्जति । 'असिंवे त्ति' दार गय ।

एमेव य आमम्मि वि, गयदुद्धं भए व गेलोस ।

अगतोसहादिद्वं, कल्लाणगहंमंतल्लादी ॥ ३४८ ॥

जहा असिंवहारं अदिणपाडिहारियादिदारा भणिया एवं
आमगयदुद्धभयगेलणदारेसु वि आदिण पाडिहारगादिदा-
रा जहासंभवं उवउज वक्कया । 'द्वंवासतिं त्ति' दारं-अस्य
व्याख्या-अगतो पच्छुद्धं-कस्स वि गिलाणस्स, जण द्वंवेण
तं गेलणं पणुणति तस्स य द्वंस्स असती अभवेत्यर्थः,
त पुण अगतोसहादिद्वं, अगतं नकुलाद्यादि औपधं, एला-
दिचूर्णगादि वा, कल्लाणग घृतं, हंसतेल्लं, हंसो-पक्खी भ-
रणति, सो फांडऊण मुत्तपुरीसाणि णीहारज्जति, ताह सो
हंसो द्वंवाण भरिज्जति, ताह पुणरवि सो सीविज्जति, तेण
तदवन्थेण तेल्लं पद्यति, तं हंसंतेल्लं भरणति । आदिसहातो-
मतपागमहस्सपागा य तेल्ला घेपति । एवमादियाण द्वंवा-
ण अभिओगादी पूर्वक्रमेण ग्रहणं कर्तव्यमिति ।

'वोच्छेये त्ति' अस्य व्याख्या-

पत्तं वा उच्छेदे, गिहियुद्धगमादिगं तु बुग्गाहे ।

णिद्धम्मखुडगं वा, जतउ वडउ जमउ त्ति एमेवा ॥ ३४९ ॥

पत्तं णाम-सुत्तन्थतदुभयस्स ग्रहणधारणाशक्तेत्यर्थः । उ-
च्छेय त्ति-उच्छेदो सुत्तन्थाणं चवच्छेदो त्ति वुत्तं भवति ।
गिहासंम टिता-गिहन्था, खुडुगो-सिसू, वालो त्ति वुत्तं
भवति । आदिसहातो-अवालोऽपि । अहवा-साहम्मियणध-
म्मियाण वा, तुसहो-कारणावधारणे । विवरीयं गाहे-बुग्गा
हेते, मा गिहवन्सं रमइ त्ति वुत्तं भवति । सिसुमितरं वा सू-
त्रायोभयच्छेदो योग्यमिच्छमानमपहरन्तीत्यर्थः । 'वोच्छेय
त्ति' गयं । 'असंविग्गे त्ति' दारं-अस्य व्याख्या-'णिद्धम्म' प-
च्छुद्धं-णिग्गतं धम्मा णिद्धम्मा, पासन्था इति, तेसिं संतियं
खुडुयं अखुडुयं वा, एमेव जहा गिहन्थखुडुगं तहा बुग्गाहिके
णावलंबेण बुग्गाहे त्ति भरणति । जयउ त्ति-संजमजोग
सु जयउ, वडउ उजमउ त्ति वुत्तं भवति । तेसिं पासन्था-
णाम्परितो जहा विपणिमति तहा कुर्यात् अवहरति वा पा-

त्यर्थः । चोद्गाह-जुत्तं सुत्तन्थोभयवोच्छेदे गिहिसाहम्मिप-
तरखुडुगादिअवहरणं, किं पुण णिद्धम्मखुडुगादिअवहरणं
जं पुण णिद्धम्मं खुडुगतर वा तन्थ णणु कुडं तेण भवति ।

आचार्याह-

तेसुं तमणुणातं, अणुणातमगहण वि सुद्धो तु ।

कं तामं असंजम-पंको खुत्तं तु कडुंते ॥ ३५० ॥

तेसुं ति-पासन्थसु तमिति खुडुगं, सहा वा संवउभति, अणु-
णायां-दत्तं, गेहति । पुच्यं पासन्थाणुणायां खुडुगमितरं
वा गेहतीत्यर्थः । जति वि तेहि पासन्थेहि अणुणायां-
अदत्तेत्यर्थः । ग्रहणमुपादानं तिविहं सुद्धो सर्वप्रकारेणेत्यर्थः,
तुसहो-पूरणे । अहवा-चोदक आह-तेसुं तु तमणुणातमग-
हण जुत्तं अणुणायागहण वि सुद्धो तु कडं ? आचार्या-
ह-अदत्ते वि 'कं तेणं' पच्छुद्धं-ककारो खं व दृष्ट्वा,
जहा को राया ? जो ण रक्खति, तेण अवहारो-असंजमो
अणुचरति, पंको-द्वयभावता, द्वयत्रा चलणी, भावत्रा
असंजम एव पंको भरणति । असंजम एव पंको तंमि खुत्ता-
णिसणो, तुसहो तस्मादर्थे द्रष्टव्यः । कडुणं आगरिसणं, उद्ध-
रणमित्यर्थः । तस्माद् असंजमपंकादागतस्स कं तेणं भव
तीत्यर्थः ।

अपि च-

सुहमीलेतेमगहितो, भवपल्लि तेण जगडितमणाहे ।

जो कुणति कूविगत्तं, सो वप्पं कुणति तित्थस्स ॥ ३५१ ॥

सुहं-अणावाहं, सीलं-रूपा, तेणो-अवहारी. गहितः-
आत्मीकृतो, भवः-संसारः, बहुप्राण्युपमदो यत्र सा-पल्लो, ते-
ण तन्मुखः, जगाडतो-प्रेरिता, लोणे पुण भरणति उव-
द्वितो, अणाहो-असरणेत्यर्थः । सुहं सीलं सुहसीलं, सुहसी-
ल एव तेणो सुहसीलंतेणो, तेण गहितो सुहसीलंतेणगहि-
तो । भव एव पल्लो-भवपल्लो, तेण जगडियमणाहे णिजमाणे
जीवे, 'जो कुणति कूवियत्तं' ज इति अणिद्विट्ठो, कुणति-क-
रोति, कूविया-कुडिया भरणति । जो एवं करोति सो वणं
करोति । सो-इति, स इति तददेश, प्रभावणा वणो भरणति,
तं करोति तित्थस्स, तित्थं-चउवणो समणसंघो दुवालसं-
गं वा गणपिडगं वा । अदिणदाणस्स कप्पिया पांडसेवणा
गता । गत अदिणदाणं ।

इयाणि मेहुणं भरणति-तस्स दुविहा पांडसेवणा-दप्पिया,
कप्पिया य, तन्थ दप्पियं ताव भणामि । दारं-

मेहुणं पि य तिविधं, दिव्वं माणुस्सयं तिरिच्छं वा ।

द्वं खेत्तं कालं, भावंमि य होति कोहादी ॥ ३५२ ॥

मेहुणं-जभन, तस्स भावो-मेहुणं । इह वा रहस्सं, तमि उ-
पणं मेहुणं, अविमहो-एवकारार्थे । चमहो पायपूरणं । मे-
हुणमवि त्रिविधेत्यर्थः । तिविह त्ति-तिविधं भेदं भरणति ।
तिरिण त्ति सखा, तिरिण भेदा तिविहं, के ते तिरिण य भेदा ?
भरणति-दिव्वं, माणुस्सं, तिरिच्छं च । एकेकं पुणा चउभेदं-
'द्वं' पच्छुद्धं-चसहो समुच्चयं, होति-भवति । आदिस-
हातो माणमायालोभा घेपति ।

'द्वं त्ति' अस्य व्याख्या-

रूपे रूपसहगे, द्वं खेत्तं य जंमि खेत्तंमि ।

दुविधं छिण्णमल्लिणं, जहियं वा जचिरं कालं ॥३५३॥

अणाभरणा इत्थी-रूवं भणति । रूवसहियं पुण-तदवाभरणासहियं । अहवा-अचेयणं इत्थीसरीरं रूवं भणति । तदेव सचेयणं रूवसहितं भणति । दव्वं ति-दव्वमेहुण ए-वं वक्खाणं भणति । खेत्ते यं ति दारं गहितं । ' जंमि खेत्त-म्मि' अस्य व्याख्या-जंमि य खेत्तम्मि मेहुणं सेविज्जति व-णिणज्जति वा, तं खेत्तओ मेहुणं । 'कालं ति' अस्य व्याख्या 'दुविहं' पच्छज्जं-कालओ जं मेहुणं तं दुविहं-छिण्णं अल्लि-णं च । छिण्णं दिवसंवेलादि वागहिं वा, अल्लिणं अपरि-मितं । जंमि वा कालं मेहुणं सेविज्जति जावतियं वा कालं मेहुणं ति जावतियं वा वणिणज्जति तं कालमेहुणं भणति ।

'रूवं रूवसहगण' ति । अस्य व्याख्या—

जीवरहिओ उ देहो, पडिमाओ भूसणेहि वा वि जुतं ।

रूवमिह सह गतं पुण, जीवजुयं भूसणेहि वा ॥३५४॥

गतायां ।

'भावम्मि य होइ कोहाइ ति' अस्य व्याख्या—

कोहादी मच्छरता, अभिमाणपदोमऽकिञ्चपडिणीए ।

तव्वप्पिगि अमणुस्सं, रुय घण उवसग्ग कप्पट्ठी ॥३५५॥

कोहादिगणाउ भावदारं सृतिं । मच्छर ति—कोहण मेहुणं सेवति । अभिमाणो-माणो, भणति । पदोसो ति-माणे गहितं तेण पदोसेणऽकिञ्चं ति-अकिञ्चपडिसेवणं क-रेति । मायालोभा दट्ठया । अहवा-किञ्चं करणीयं, रागकि-ञ्चमिति यावत्, एसा माया घेप्पति । पडिणीयग्गहणातो लोभो घेप्पति, स च मोक्षप्रत्यनीकत्वात् प्रत्यनीकः । से-ज्जायरधूअपच्छणीगोवसक्खणाओ वा, पच्छणीगो लोभो भणति, तव्वणिणगी रत्तपडिणीया कोव उदाहरणं भविस्स-ति । अमणुस्सं ति णपुंसगं एयं माणे उदाहरणं भविस्सइ । रुय ति—रोगे, एतं मायाए उदाहरणं भविस्सति । घणे ति घणविगती, उवसग्गे ति-उवसग्ग एव, कप्पट्ठी-सेज्जा-यरधूआ, कविलचेल्लगो लोभा सेज्जायरकप्पट्ठीए उवसग्गे करोतीत्यर्थः ।

एसेवऽथो किञ्चि विसेसिओ भणति—

कोहातिसमभिभूओ, जो तु अवंभं णिसेवति मणुस्सां ।

चउ अस्सतरा मूल-प्पती तु सव्वत्थ पुण लोभो ॥३५६॥

आदिसद्दाओ-माणमायालोभतः, समभिभूतो-आर्त इत्यर्थः । जो अणिदिट्ठो, अवंभं-मेहुणं, णिसेवति-आसेवति आचर-तीत्यर्थः । मनोरपत्यं मनुष्यः, तस्स तन्तदाख्यं भवतीत्यर्थः । चउ ति-कोहादयो, तेसि अणतराओ मूलप्पतीओ आद्यु-त्पत्तिरित्यर्थः । तुशब्दो-अवधारणे । सव्वत्थ पुण लोभो को-हुणणे मेहुणाभावो लोभो भवति । एवं माणमायासु वि लो-भो पुण सट्ठाणं भवति चेव ।

"चेव तव्वणिणमि ति" अस्य व्याख्या—

सेहुवभागभिक्षुणि, अंतरवयभंग वियडणा कोऽवि ।

अट्ठिओभासऽणिच्छं, मएज्झि अपुमं ति माणम्मि ॥३५७॥

एगो म्हेओ उच्चाभंगं गतो, भिक्षुयणियाए ति जुत्तं भव-ति । सो य गामंतरा अडवीए भिक्षुणीं पासति । तस्स तं

पासिऊण रोसो जाओ, एसा अग्रहंतपडिणीया इति किञ्चा (तं) वयं से भंजामि ति मेहुणं सेवति । पच्छा गंतुं गुरु-समीवं आलोपति, भगवं ! रोसेण मे वयभंगणिमित्तं मेहुणं सेवितमिति । अमणुस्सं ति-अस्य व्याख्या—'अट्ठिओ' पच्छज्जं-अट्ठियं पुणो पुणो आभासति, यावतियं आणच्छं अणभिलसं-ते, सणज्झया समोमिति वा । अपुमं ति-तपुंसक इति कहिते साह । पडियस्सं य समीवं इत्थीं सुरुवं भिक्षुं दट्ठण अज्झा-ववण्णा, सा तं पुणो पुणो भणति-भगवं ! मम पडिसेवसु, सो णेच्छति । जाहं बहु वाग भणिता णेच्छति, ताहं तीण सो साह भणति—तुमं णपुंसगो भुवं जेण मे रूवजोव्वणं वट्ठमणीं ण पडिसेवसिं, तस्सेवं भणितस्य माणो जातो अहंमतीए अपुमं भणिता पडिसेवामि, तेण पडिसेविया । एवं माणं मेहुणमिति ।

'रुय णि' अस्य व्याख्या—

विरहालंभे मूल-प्पतावणा एव सेवती मायी ।

सेज्जातरकप्पट्ठी-गोउलदधि अंतरा खुट्ठो ॥ ३५८ ॥

विरहो-विजणं, तस्स अलंभे, मूल-रोगावकारो, पयावणा अग्गाए । एव ति-एवं-अनेन प्रकारेण सेवती-विसओवभोगं करइ । कोइ साह समावियाए इत्थीए साहिज्जति, साहुस्स बहुसाहुसमुदायतो विरहो णत्थि । ततो तेण साहुणा अलियंमवं भणति-मम मूलं कउज्जति, अहंमते गेहं गंतुं तावयामि । आर्यारिण भणियं-गच्छ । सो गतो, तेण पडि-सेवित । एवं मायाए मेहुणं भवति । 'घण उवसग्ग कप्पट्ठि ति' अस्य व्याख्या-सेज्जातरपच्छज्जं, कम्मि य णिओए आर्यारिया बहुमिस्सपरिचारा वसंति, तम्मि य गच्छे कविलो नाम खुट्ठगो अत्थि । सो सेज्जायरधूयाए अज्झाववणो सो तं पत्थयति, सा णेच्छति, अणण्या सा कप्पट्ठी दहिणिमित्तं गोउलं गता । सो वि कविलगो तं चेव गोउलं भिक्षुयारि-याए पट्ठितो । सा तेण खुट्ठगेण गामगोउलाणं अंतरा दिट्ठा ।

उप्पातऽणिच्छपितु पर-सुच्छेए जुगगणियग्गहे ।

ततिओ दिमो पुमम्मि, इत्थीवेए सल्लिडुम्मि ॥ ३५९ ॥

सा तेणतरा भारियाभावेणुप्पादिता अणिच्छमाणीओ उप्पातितं रुहिरं, अणिच्छमाणीए योनिभेदेनेत्यर्थः । तीण रेणुगुंडियगत्ताए गंतूण पिउणो अक्खायं, सो परसुं-(कुहा-डं) गहाय निग्गतो, दिट्ठो यऽण्ण, से पसवणं, छिन्नं, ततो उ णिक्खेतो, सो उ एगाए जुगगणियाए संगहिओ । तस्स य तत्थ ततिओ णपुंसगवेदो उदिणो । तओ इत्थिवेदो, तम्मि य पसवणपदेसे अहंटा भगो जातो तीण गणियाए इत्थी-वेसण सो ठविओ, सेववहरितुमाहत्ता इति अस्यैकस्मिन् जन्मनि त्रयो वेदाः प्रतिपद्यन्ते । अनेन च क्रमेण आदौ पुमं, ततो अपुमे, छिड्ठं जाते इत्थिवेदं समुदिणं तइयंवेदित्यर्थः । एवं तस्स कविलखुडगस्स सेज्जायरकप्पट्ठीए लोभा मेहुणमिति । एमं माणुस्सगं भणितं, एवं कोहातीहि दिव्वतिग्गसु वि दट्ठव्वं ! एवमुक्तमिति त्रिधा भिद्यते । किं कारणं ?, उच्यते—पुव्वभणियं तु कारणगाहा । इह दुहवि-वसोवलेभणिमित्तं भणति—

मेहुमं पि य तिदिहं, दिव्वं माणुस्सयं भिरिच्छं च ।

पडिसेवण आगेवण, जयणा निविहे य जा भणिता ॥३६०॥

पुव्वद्धं कंठं । एयं दव्वादिथं ज भणियं तं एक्केकं ति विहं उ-
क्कोसं मज्झिमं जहन्नं च । एतं एव विकप्पा, दुविहं य त्ति-पुणो
एक्केको भेदो दुग्गभेदेण भिज्जति त्ति वुत्तं भवति । पडि-
माजुयदेहजुएणं ति वुत्तं भवति । एते अट्टारस विकप्पा
जे भणियं त्ति एतेसि अट्टारसएहं विकप्पाणं एक्केके विकप्पे
जा भणिता आरोवणा सा दट्टव्वा । का य सा, इमा पडिसे-
वणाआरोवणा त्ति—पडिसेवणे आरोवणा पडिसेवणाऽऽ-
रोवणा, पडिसेवणापच्छित्तं ति वुत्तं भवति ।

ठाणपायच्छित्तं च इणमवन्थं किंचि विसंसं भणति—

दिव्वाइतिगं उक्को-सगाइं एक्केकं तु तं ति विधं ।

तिपरिगहमेक्केकं, सममत्तममत्ततो दुविधं ॥ ३६१ ॥

दिव्वं, माणुस्सयं, निरियं च । एक्केकं पुणो ति विहं—उ-
क्कोसं, मज्झिमं, जहन्नं च । पुणो एक्केकं तिपरिगहं—उ-
डियकोडुवियपायावच्चं च । पुणो एक्केकं दुविकप्पं—समम-
त्तममत्तभेदेण । एते य चेयणे अचेयणे भेया ।

इमं पुण पायसो अचेयणे भवंति—

पडिमाजुतदेहजुयं, पडिमासप्पिहित एतरा दुविधं ।

देहा तु दिव्वज्जा, मचेतणमचेतणा होंति ॥ ३६२ ॥

पडिमाणं जुयं पडिमाजुश्रं-सह प्रतिमया सेवनमित्यर्थः । जं
पडिमाजुयं तं दुविहं सर्गिणहियपडिमा वा, असंनिहियपडिमा
वा । दिव्वज्जं ति-मणुग्यातिगियाण संचयणा अंचयणा वि-
भवति । दिव्वा पुण संचयणा एव, अंचयणा ण भवति, ज-
म्हा पदीयजाला इव सहसा विज्जंयति । एयं सप्पभेयं इहे-
वज्जभयेण बहुदंसे भणिहिनि । गया दण्पियामेहुणपडिसेवणा ।
इदंणि कप्पिया भणति, एवं सूरिणा भणिते चोदगाह—
चिट्ठउ ताव कप्पिया पडिसेवणा दण्पियाणं ताव विसेसं
भणहि, कहं वा दण्पकप्पपडिसेवा भवति ? । गुरुराह—

रागदोसाणुगता, सुदण्पिया कप्पिया तु सदभावा ।

आराधण कप्पणं, विराहओ होति दप्पेणं ॥ ३६३ ॥

पीतिलकखणा रागा, अपीतिलकखणा दोसा, अणुगता-
सहिया, णिक्कारणलक्खणो दर्पः, रागदोसाणुगता दण्पिया
भवतीत्यर्थः । कारणपुव्वगो कप्पो, तदभावाद्रागदोसाभा-
वान्सकारणे दोसाच्च कप्पिया भवतीत्यर्थः । शिष्यः पुन-
रपि पृच्छन्-दर्पकल्पाभ्यां सेवणे किं भवति ? , उच्यते-
'आराहण' पच्छज्जं—कप्पेण ज्ञानादीनामाराधको भवति,
तेषां चैव दणात् विराधको भवति । विराधको—विना-
शकः । पुनरप्याह चोदकः—'जनि रागदोसपच्चया तो दण्पि-
या पडिसेवणा भवति, मेहुणकप्पियाए अभावो पाव-
ति, अहवा—संबंधं ? आचार्य एवाह, मेहुणे कप्पियाए
अभावो । चोदगाह—एणु सव्वपदाण अववाधम्मया
जुत्ता । आचार्याह—

कामं सव्वपदेसु वि, उस्मगववातधम्मता जुत्ता ।

मात्तुं मेहुणधम्मं, ए विणा मां रागदोसेहि ॥ ३६४ ॥

कामशब्दः इच्छार्थे अनुमतार्थे च, इह तु अनुमतार्थे द्रष्टव्यः ।
सव्वपयाणि मूलतरपदाणि, अविशदो-अवधारणे, तेषु य उ-
स्मगववातधम्मता जुत्ता । उस्मगा—पडिलेहो, अववातो—

अणुगता, धम्मता-लक्खणता, जुत्ता—जुज्जेते घटतेत्यर्थः । स-
व्वं सव्वेसु मूलगुणउत्तरपदेसु उस्मगववातलक्खणं जुज्ज-
ति, तद्वा वि मात्तुं परित्यज्य, मेहुणं—जुगं, तस्स भावो मेहु-
णभावो, अव्वंभावोत्यर्थः । किमर्थं ? , उच्यते—ए विणा रा-
गद्वेपाभ्यां सो मेहुणभावो भवतीत्यर्थः ।

रागद्वेपादिसंभवे सत्यपि संयमजीवितादिनिमित्तं आसे-
वमानं स्वल्पप्रायश्चित्तमित्याह—

संजमजीवियहेउं, कुसलेणालंबणेण व ऽप्पेणं ।

भयमाणे उ अकिच्चं, हाणी वुड्डी व पच्छित्ता ॥ ३६५ ॥

जीवितं दुविहं—संजमजीवितं, असंयमजीवितं च । असं-
जमजीवियवुदासो संजमजीवियकारणाए त्ति वुत्तं भवति ।
चिरं कालं संयमजीवियं जीविस्सामीत्यर्थः । कुसलं-पदा-
णं, विसोहिकारणमिति वुत्तं भवति । आलंबिज्जति जं तं तमा
लंबणं, तं दुविहं—द्वेवल्लिवियाणाइ, भावे य—णाणादि ।
अणमिति पुव्वभणितातो अणं एवमादीहिं कारणेहिं, 'भ-
यमाणे उ अकिच्चं' भयसेवातो, तुसदो—अवधारणे, अकि-
च्चं—मेहुणं, तं कारणे सेवयंतो हाणी वा पच्छित्ते वुड्डी वा
पच्छित्ते भवतीति । पुनरप्याह चोदकः—जति कुसलालंबणसे-
वणे पच्छित्तं वुत्तं भवति कम्हा मेहुणे कप्पिया इति भणियं ? ।

उच्यते—

गीयत्थो जतणाए, कडजोगी कारणम्मि णिदोसो ।

एगेसिं गीतकडो, अरत्तदुट्ठो उ जतणाए ॥ ३६६ ॥

गीतो अर्थो जेण स गीतत्थो, गृहीतार्थ इत्यर्थः, जयणा जं जं
अप्पतरं अवराहट्ठणं तं तं पडिसेवयंतो जयणा भणति
कडजोगी—जोगो किरिया सा कया जेण सो कडजोगी भ-
णति । सा य तवे विसुद्धठाणणेसणे वा, कारणं पुण णाणादि
एस पढमो भंगो । एत्थ य णिदोसो भवति गीयत्थो जय-
णाए कडजोगी, णिक्कारणे सेऽणिदोसो वितिय एस भंगो,
एवं सोलस भगा कायव्वा । एत्थ पढमभंगे णो पडिसेवियं तो
कप्पिया भवतीत्यर्थः, एगेसिं पुनराचार्यादीनाम इह द्वाविंश-
द्भङ्गा भवन्ति । गीयत्थो कडजोगी अरत्तो अदुट्ठो जयणाए
एस पढमो भंगो । गीयत्थो कडजोगी अरत्तो अदुट्ठो अजय-
णाए एसो वितियभंगो । एवं घत्तीसं भंगा कायव्वा । एवं ए-
त्थ वा पढमभंगे पडिसेवयंतो कप्पिया भवति । चोदगाह—
जइ पढमभंगे कप्पिया एणु णिदोस एव ? आचार्याह—

जदि सव्वसो अभावो, रागादीणं हवेज्ज णिदोसो ।

जतणाजुत्तेसु तेसु तु, अप्पतरं होति पच्छित्ते ॥ ३६७ ॥

यदीत्ययमभ्युपगमे सव्वसो—सर्वप्रकारेण, अभावो—स-
र्वप्रकारानुपलब्धः, से किं अभावो रागादीणं, आदिसहातो
दोसो, मोहो य, घेप्पति, यद्येवं तो मेहुणे हवेज्ज, णिदो-
सो अप्रायश्चित्तीत्यर्थः, ए पुण सव्वसो रागादीणं मेहुणे
अभावो अप्पायच्छित्ती वा, एवरं 'जयणाजुत्तेसु' जयणा—य-
त्नः, ताए—जुता—उपेता इत्यर्थः । तेसु त्ति—जयणाकारिसु
पुरिससु, तुसदो—अवधारणे यस्मादर्थे वा । अप्पतरं होइ
पच्छित्तं—तम्हा जयणाए वट्ठियव्वं ति उवदेसो ।

'भयमाणे उ अकिच्चं' अस्य व्याख्या—

सामर्थ्याव अपुत्ते, सचिव पुणीधम्मलक्खवेसणता ।

अणहविया तरुणुगेधो, एगेसि पडिमदायणा॥३६८॥

एगो राया अपुत्तो, सचिवो-मंती, तेण समणं । सामत्थ-
ण-संप्रसारणं, अपुत्तस्स मे रज्जं दाइएहि परिभेज्ज किं
कायव्वं?, सचिवाह-जहा परखेत्ते अणणेण बीयं वावियं
भेत्तिणो आहव्वं भवति, एव तुह अनेउखेत्ते अणणेण वि बी-
यं एणिसट्ठं तुह चैव पुत्तो भवति, पडिसुत्तं रणणा । को पविसि-
ज्जतु । सचिवाह-पासंडिणो एणिरुद्धंदिआ भवंति । ते पवि
सिज्जतु, एत्थ राया अणुमए कोइ मुणी धम्मलक्खेण पव-
सेज्ज । मुणी-साह भगवं! अंतउर धम्मकहक्खणं कायव्वं
लक्खं छुअ, तेण धम्मकहायानच्छेनेन प्रवेशयन्ति । ते य जे
तरुणा अणुद्वीया ते पवसिता अविणुद्वीया इति वुत्तं भव-
ति । अहवा-अणघा-णिरोगा, अणुवहयपचेदियसरीरा,
बीया इति-सबीया, ते तरुणिन्धियाहिं समण, आरोहो
अंतपुंरं, तत्थ बला भोगे भुंजाविज्जति । एत्थ कोइ साह
एच्छइ भोत्तुं । उक्तं च-

“वरं प्रवेष्टुं ज्वलितं हुताशनं ।

न चापि भग्नं चिरसंचितं व्रतम् ।

वरं हि मृत्युः सविशुद्धकर्मणो,

न चापि शीलस्खलितस्य जीवितम् ॥ १ ॥”

तस्स य एवं अणिच्छमाणस्स रायपुरिसेहिं सीसं कट्ठियं ।
'एगेसि पडिमदायणात्ति' अणणे पुण आयरिया भणति-
जहा ए सुट्ठु पगासे लेप्पयपडिमं काउं लक्खारसभरि-
याए सीसं छिणं, ततो पच्छा साहणं भणति-जहा एयस्स
अणिच्छमाणस्स सीसं छिण, एवं जति एच्छसि तुमं पि छि
दामो, एवं साभाविते कतके वा सिरच्छेदणे कए अभोग-
त्वेन व्यवसितानामिदमुच्यते-

सुदुल्लसिते भीति, पच्चक्खाणे पडिच्छ (गच्छ) थेरविहू ।

मूलं छेदो छगुरु, चउगुरुलहु मासगुरुलहुओ ॥३६९॥

जस्स ताव सिरं छिणं सो सुद्धो । उल्लसिओ-एतेण चि ताव
मिसेण इत्थी पावामो हरिसितो । अवरो जति ए सेवामि
तो मे सिरं छिज्जाते अतो भीतो सेवति । अवरो किमेव अ-
णालोइयपडिक्कतो मरामि सेवामि ताव पच्छा आलोइयपडि-
क्कतो कतपच्चक्खाणो मरिहामि त्ति आलंबण काउं सेवति,
अवरो इमं आलंबणं काउं सेवति, जीवतो पडिच्छयाए
वायणं दाहामि त्ति सेवति । अवरो गच्छं रक्खिस्सामीति
सेवति । अवरो चितयति-मया विणा थेराण ए कोवि कि-
तिकम्मं काहिति अहं जीवतो थेराण वेयावच्चं काहिति
सेवति । अवरो विहू-आयरिया, तेसि वेयावच्चं जीवतो
करिस्सामि त्ति सेवति । एतासि उल्लसियादीणं पच्छेदणं
जहासखं पच्छिन्ता-उल्लसिए-मूलं, भीये-छेदो, पच्च-
क्खाणे-छगुरुअं, पडिच्छे-चउगुरुगा, गच्छे-चउलहुगा,
थेरे-मासगुरु, विहूए-मासलहुओ त्ति ।

उल्लसितभीतपच्चक्खाणस्स य इमा वक्खाणगाहा-

निरुवहतजोणित्थीणं, विउव्वणं हरिसमुल्लसण मूलं ।

भयरोमंचे छेदो, परिस्स काहंति छगुरुगा ॥ ३७० ॥

पंचपंचासहरणं वरिसाणं उवरि उवहयजोणी इत्थिया भव-
ति, आरतो अणुवहयजोणी गर्भं गृह्णातीत्यर्थः । विउव्विया

मंडियसाहिया ता दट्ठं हरिसुल्लसितरोमस्स-मूलं भवति,
भये पुण रोमंचे छेदो, परिणणा-पच्चक्खाण । सेसं कंठं ।

पडिच्छमादी एगगाहाए वक्खाणति-

मा सीदिअ परेच्छा, गच्छा फुट्ठेअ थेरसंपेच्छं ।

गुरुणं वेयावच्चं, काहंति य सेवओ लहुओ ॥ ३७१ ॥

भयमाणे उ अकिचे जहा वुद्धीए पच्छिन्तं तहा भणति-

लहुओ य होति मासो, दुब्भिक्खविसज्जणा य साहणं ।

णेहाणुरायरत्तो, खुट्ठो वि य शेच्छते गंतुं ॥ ३७२ ॥

असिवाइकारणेषु उप्पणेषु वा उप्पज्जिस्संति वा णाउं
जइ य सयं गंतुमसमत्थो आयरिओ जघावलपरिक्खीणो
साह ए विसज्जेइ, तो आयरियस्स असमायारिणिप्फणं
मासलहु पच्छिन्तं, अविसज्जेतस्स य आणादी दोसा, तत्थ
य असंथरंता एसणं पेल्लेजा, मरणं वा हव्वज्ज भत्ताभावओ,
जम्हा एते दोसा तम्हा गुरुणा विसज्जिअव्वो । गुरुणा सव्वो
गच्छो विसज्जितो तत्थेगो खुट्ठगो गुरुणं णेहानुरागरत्तो
एच्छति गंतुं-

असती गच्छ विसज्जण, देसखंधाउ खुट्ठओ सरणं ।

णीसा भिक्खविमा उ, पविसितपतिदाण सेवा या ॥३७३॥

असती भत्तपाणादी सव्वो गच्छो गओ, खुट्ठोऽपि अणिच्छो
पेसिओ । जया गच्छो देसखंधे गतो, देसंतेत्यर्थः, तदा सो
खुट्ठो णासिओ णियत्तो, गुरुणा भणियं-दुदट्ठु ते कयं, जं नि-
उत्तो, जा तस्स आयरियस्स णीसाहरेसु भिक्खा लब्धति
तीए विभागं अहियतरं खुट्ठगस्स देति, सो य खुट्ठो चित-
यति-एसो वि आयरिओ किलेसितो । ततो गुरुमापुच्छिउं
वीसुं पडिडओ गतो, सो एकीए पविसितपतिइत्थियाए भ-
णति-अहं ते भत्तं दलयामि जति मे पडिसेवसि । तेण पडि-
सुयं 'पविसियपतिदाणसेवा य' अस्य व्याख्या-

भिक्खं पि य परिहायति, भोगहि णिमंतणा य साधुस्स ।

गिणहति एगंतरियं, लहुगा गुरुगा य चउमासा ॥३७४॥

पडिसेवितस्स य तहिं, छमास छेदो उ होति मूलं च ।

अणवट्ठप्पो पारं-चिओ अ पुच्छा य तिविधम्मि ॥३७५॥

सो खुट्ठगो चितयति-जइ एयं पडिसेवियं एच्छामि मरी-
हामि, अहं सेवामि तो जीवतो पच्छिन्तं, सुत्तंथाणि य धेप्प-
त्थं, दीह कालं संजमं करिस्सामि, एवं चितिऊण जयणं करे-
ति, एगंतरियं भत्तं गणहति, पडिसेवति य । पढमदिवसे ग-
णहंतस्सेव-तस्स चउलहुगं, वितियदिवसे अम्भत्तट्ठं करेति,
ततियदिवसे गणहंतस्सेव-तस्स-चउगुरुगं, एवं चोइसमे दि-
वसे-पारंचियं भवति, अहं एणितरं पडिसेवति, ततो विति-
यदिणे चैव मूलं भवति । एसा वुद्धी भणिता, 'पुच्छा य ति-
विहम्मि त्ति' सीसो पुच्छति-दिव्वमाणुसतिरिच्छसु कहं
मेहुणाभिलासो उप्पज्जति?, आचार्याह-

वमधीए दोमेणं, दट्ठुं सरिउं व पुव्वभुत्ताइ ।

तेगिच्छि मद्दमाती, अयंजणातीसु थीजतणा ॥३७६॥

वमही-सज्जा, तीए दोसेण मेहुणाभिलासो उप्पज्जति,
रुयादिसंस्कृत्यर्थः । अहवा-इत्थि दट्ठुं पुव्वं-गिहत्थकाले
जाणि इत्थिमाहिं सगं शुच्चाणि वा हसियाणि वा ललियाणि

वा ताणि य समरिऊण मेहुणभावो भवति । एवं उप्पण्णे किं कायव्वं ?-भरणति-तिगिच्छा कायव्वा । सा तिगिच्छा णिव्वीयाति, तं अइकंतस्स सहमाईहि-जत्थित्तिसदं सुणेति, रहस्ससदं वा, आदिग्गहणाओ-भरणति-आलिङ्गनेवगृह-नचुवनादयः, तत्रासौ स्थविरसहितो स्थाप्यंत, यद्येवं स्यादुपशमः 'असंजणं ति' असंगो-अगेहीत्यर्थः । ए ताए अचिय जयणाए गेही कायव्वा इति । एवं तिसु वि दिव्वाइसु जयणा दट्ठव्वा । गता मेहुणस्स कप्पिया पडिसेवणा । गयं मेहुणं ।

इदाणि परिग्गहो भरणति-तस्स दुविहा-
पडिसेवणा-दप्पिया, कप्पिया य । तत्थ
दप्पियं ताव भणामि—

दुविधो परिग्गहो पुण, लोइय लोउत्तरो समासेणं ।

दव्वे खेत्ते काले, भावम्मि य होति कोधादी ॥ ३७७ ॥

पुणसदो-अवधारणे वा, एक्कको पुण दव्वादि दट्ठव्वो । सेसं कंठे ।

दव्वखेत्तकालाणं इमा वक्खा—

सच्चित्तादी दव्वे, खेत्तम्मि गिहादि जच्चिरं कालं ।

भावे तु कोधमादी, कोहे सव्वस्स हरणादी ॥ ३७८ ॥

सच्चित्तं दव्वं-दुपयं, चउपयं, अपयं वा । आदिग्गहणातो अचित्तमासे, अचित्तं-हिरण्यादि, मीसं-सण्णजोगसहि-यं आसादिप ताणि जो परिग्गहति मुच्छित्तो सो दव्वपरिग्गहो भवति । गिहाणि स्वाओसितोभयकेउगादियाणि, खेत्ताणि परिग्गहंतस्स खेत्तपरिग्गहो भवति, जम्मि वा खेत्ते वरिणज्जति स खेत्तपरिग्गहो भवति । एते चेव दव्वखेत्तपरिग्गहा जच्चिरं काले परिग्गहंति जम्मि वा वरिणज्जति काले परिग्गहो स कालपरिग्गहो भवति । 'भावम्मि य होति कोधादि ति' अस्य व्याख्या-भावे उ पच्छुद्धं-भावे तु भावपरिग्गहं तुसदो परिग्रहवाचकः, कोहातो, आदिसदातो-माणमायालोभा घेप्पंति । तत्थ कोहपरिग्गहस्स व्याख्या-'कोहे सव्वस्स हरणादी' कोहेण य रायादी रुद्धो सव्वस्से हरिउं अप्पणो पडिग्गहं करोति, एस कोहेण भावपरिग्गहो । आदिसदातो दंडेति अवकारिणो वा अवहरंति, कोहेण ।

इदाणि माणे—

दोगच्चवइतो माणे, धणिमं पूइज्जति ति अज्जिणति ।

मायाणिधाणमाती, सुवस्स दुव्वस्सकरणं वा ॥ ३७९ ॥

दोगच्चं—दारिदं, स विसयातो गतो—वइतो भरणति । माणे ति-एवं माणेण उवज्जिणइ भणियं, तत्थ दोगच्चं-ए वइतो माणेण व णिग्गतो संदसांत जइ वि ण रेदति पुरिसो मुक्को परिभूय वासाओ । अहवा—धणिमं-तो लोणे पूइज्जति ति अहं पि पूइज्जिसामीति दरिदं न काश्चिपूजयति इत्येवं माणओ परिग्गहं उवज्जिणति । 'माया णिहाणमादी' मायाए णिहाणयं णिहणति, आदिग्गहणाओ छुअन व्यवहरति । अहवा-करणे, हत्थे वा, किंचि माहरणं मा मे कोति हरिस्सइ ति सुवरणं दुव्वरणं करोति । एवं मायाए भावपरिग्गहो भवति । सव्वाणुपादिता लोभस्स, अलोभणाभिदतो जो वि एस कोहादिपरिग्गहो

भणितो एसो वि लोभमंतरेण ए भवतीति उक्क एव लोभः । जम्हा अताव मुच्छित्तो उवज्जिणति सो वा लोभे भावपरिग्गहो दट्ठव्वो ति, भणितो लोइयपरिग्गहो ।

इदाणि लोउत्तरिओ भरणति-सो समासओ दुविहो
दारगाहाओ—

सुहुमो य वादरो वा, दुविहो लोउत्तरो समासेणं ।

कागादि साण गोणे, कप्पट्ठगक्खणममत्ते ॥ ३८० ॥

सेहादीए कुद्धे, सच्चित्ते अणमणादि अचित्ते ।

ओरालिए हिरण्णे, छक्कायपरिग्गहे जं च ॥ ३८१ ॥

इसि ममत्तभावो सुहुमो परिग्गहो भरणति, तिद्वो य ममत्तभावो वायरो परिग्गहो भरणति, एसो दुविहो वि पुणे चउहा वित्थारिज्जति, दव्वखेत्तकालभावे । तत्थ दव्वे—कागादि'पच्छुद्धं, अप्पणो पाणगादिसु काकं अवज्जंति णिवां-ति, आदिग्गहणातो—साणसिगालादि साणं वा डस-माणं, गोणं वा वसहिमादिसु अवज्जंति, मंज्जायरादियाण वा कप्पट्ठं अणायवसेण रक्खइ । सयणादिसु वा ममत्तं करोइ, सेहो वा पांडकुद्धो पव्वावतस्स परिग्गहो भवति, अणाभयं वा पव्वावाणिजं सचित्तं पव्वावतस्स परिग्गहो भवति । आदिसदो भेदवाचकः, अणसणीयं वा अचित्तं भत्तादि गेहंतस्स सपरिग्गहो भवति । आदिसदातो वा वत्थपादसंज्जा घेप्पंति, अचित्तग्गहणातो वा अतिरिक्तोवहिग्गहणं करोति, स चानुपकारित्वात् परिग्गहो भवतीत्यर्थः, घडियरूवं द्रविणं ओरालियं भरणति, अघडियरूवं पुण हिरणं भरणति, एताणि गेहंतस्स परिग्गहो भवति, छक्कायसचित्ते जीविकाए गेहंतस्स परिग्गहो भवति । जं च ति—जं च एतेसु कागादिसु पायच्छित्तं तं च दट्ठव्वमिति ।

एतेसि कागादियाण इमा चिरंतणा पायच्छित्तगाहा—

पंचादी लहुगुरुगा, एसणमादीसु जेसु ठाणेसु ।

गुरुगा हिरणमादी, छक्कायविराधणे जं च ॥ ३८२ ॥

पंचग ति-पणं तं आइ काउं एसणादिसु जत्थ जत्थ जं सं-भवति पायच्छित्तं तं दायव्वमिति । लहुगा गुरुगा य ति-पणगा एवं संवज्जंति, अहवा-पणं आदिकाउं जाव चउलहुया, चउगुरुगा, जं जेसु ठाणेसु पायच्छित्तं संभवति तं दायव्वमिति । आदिसदातो ओप्पादणउग्गमा घेप्पंति, हिरणं गेहंतस्स चउगुरुगा । आदिसदातो-ओरालिए वि-चउगुरुगा । छक्काय-विराधणे जं पायच्छित्तं दायव्वं तं चिमं-छक्कायचउसु लहुगा, कारणगाहा ।

इणमेवार्थं भाष्यकारो व्याख्यानयति—

गिहिणोऽवरज्जमाणे, सुणमजारादि अप्पणो वावि ।

वारेऊण न कप्पति, जिणाण थेराण उ गिहीणं ॥ ३८३ ॥

गिहिणो-गिहत्थस्स, अवरज्जंति-अवराहं करोति, साणो मज्जारो वा, आदिसदातो-गोणकागादयो वि घेप्पंति । अप्पणो वा एते भत्तादिसु अवज्जंति ते अवज्जंतिमाणे वि वारेऊण ए कप्पंति, जिणाण-जिणकप्पियाण, थेरा-गच्छवांसिणो, तेसि गिहत्था मणत्था मणअवरज्जमाणा वारेऊण ए कप्पंति । अप्पणो य वारेऊण ए कप्पंतीत्यर्थः ।

एतेषु चैव कागादिसु पच्छिज्जे भणन्ति—

काकणिवारणि लहुओ, जावममत्तं तु लहुओ मेसेसु ।

मज्झमवामादि त्ति व, तेण लहु गगिणो गुरुगा ॥३८४॥

कागं णिवारेति—मासलहु, सेसेसु त्ति—साणगोण—चउलहु—गा, संजातरममत्तेण कप्पट्ठगे रक्खति—चउलहुगं चैव, मज्झमवामा—एगग्रामनिवासिनः, स्वजना वा तेण सण्णा—तगादिसु ममत्तेण रक्खति तहावि—चउलहुगं, अह कप्पट्ठगे रांगेण रक्खति तो—चउगुरुगं ।

‘सेहातिपडिकुट्टं त्ति’ अस्य व्याख्या—

भेताऽडतालमेहे, दुरूवहीणा तु ते भवे पिंडे ।

घडितेतर मोरालं, वत्थादि गतं स उ गेएहंति ॥३८५॥

अडयालीसं भेदा, सेहाण अएव्यादाणज्जा य । ते य इमे—अट्टारस—पुरिसंसु, वीसुं इत्थीसु, दस—णपुंसगेसु, पच्चावणा अणरिहा भणिया । माण ए एतेसिं तु सरूवं पच्छिज्जे च जहा अणलमुत्तं तहा दट्ठवमिति । इह पुण साममश्रो—चउगुरुगं पच्छिज्जे, अणाभव्यं सच्चित्तं गेएहंतस्स चउगुरुगा चैव, ‘अणेसणे’ इति अस्य व्याख्या—‘दुरूवहीणा उ ते भवे पिंडे’ पडिकुट्टापिडा येऽधिकृता ते दुरूवहीणा भेदा पिंडे भवन्तीत्यर्थः । अडयालीसंभेदमज्झतो दो रूवा सोहिता, जा ता छायालीसं । कहं पुण छायालीसं भणन्ति—

“सोलसमुग्गमदोसा, सोसमुप्पायणा य दोसा उ ।

दस एसणाएँ दोसा, संजोयणमादि पंचेव ॥ १ ॥”

संजोयणं—अट्टपमाणं, इंगालघूमणिक्कारणा एते सव्वे समुदिता सत्तचत्तालीसं संभवन्ति । एत्थ मीसज्जायं अज्झा यरसरिसं काऊण ए फीडज्जति अतो छायालीस । अण्णे पुण आयणिया—सव्वाणुपाती संका इति काउं संकं अवणयंति । अण्णे पुण संजोयणादिनिक्कारणवज्जया छायालीसं करेति, एतेसिं सरूवं जहा पिंडणिज्जुणीए पच्छिज्जे, जहा कप्पपीडे, तहा इहं पि दट्ठवमिति । अचित्ते जहन्नमज्झि—मुक्कोसेसु तन्निष्फरणं दट्ठवमिति । ‘ओरालिण हिरण्णे’ अस्य व्याख्या—‘घडितेतरमोरालियं’ घडियं आभरणादी ओरालं भणन्ति, इतरं पुण अघडियं तं हिरण्णं भवति । एत्थ जहा कमणिदेसे हिरण्णसहो लुत्तो दट्ठवो । अहवा—घडियं, इतरं—अघडियं—सव्वसामण्णेण ओरालियं, भणन्ति । वत्थं—चासकप्पादि, आदिसहातो—पात्रादिधम्मोपकरणं सव्वं घेप्पति । गतशब्दो—धर्मोपकरणभेदावधारणे द्रष्टव्यः । अहवा—गगारो आदिसहे पविट्ठो, वत्थादिगं तं गारेण वत्थादियाण णिहेसो, एकागं—प्रतिषेध, तुशब्दो—परिग्रहावधारणे, गेएहंतीति बुत्तं भवति । वत्थादिगं धर्मोपकरणं ए परिग्रहं मत्थ्यन्तेत्यर्थः । तान्येव महद्धनानि मुच्छाए परिभुंजंतस्स परिग्रहो भवति—चउगुरुगं च से पच्छिज्जे भवति । द्ववपरिग्रहो गतो ।

इदाणि खेत्तपरिग्रहो भणन्ति—

ओगामे संथारो, उवस्सयकुलगामणगरदेसे य ।

चत्तारि छच्च लहुगुरु, छेदो मूलं तह दुगं च ॥३८६॥

ओगामो—पडिस्सगस्सेगंदसो, तम्मि पवातादिके रमणीये ममत्तं करेति, संथारो—संथारगभूमी तीण ममत्तं करेइ, उवस्सओ—वसही, तीण वा ममत्तं करेति । एवं कुले—कुलं—कुटुंबं,

गामणगरा—पांसडा, दोसो पुण जहा—कच्छुंदसो, मिधुंदसो, सुग्गुऽऽदि, गयण भोती रज्ज भस्सति, सो पुण भोती एगवि—सओ वा होज्ज । एतेसु गामादिसु पच्छिज्जे जहासंखण ‘चत्तारि छच्च’ पच्छिज्जे—कठ । खेत्तपरिग्रहो गतो ।

इदाणि काले भणन्ति—

कालातीति काले, कालविवच्चासकालतोऽकाले ।

लहुओ लहुया गुरुगा, सुद्धपदे सेवतं जं च ॥ ३८७ ॥

कालातीए त्ति—कालतो—अतीति कालातीतं, उहुवद्ध—मासातिरित्तं वसेतस्स, वासासु य अतिरित्तं वसेतस्स । काले त्ति—काले परिग्रहो भवति, णितियवासदोसा य भवन्ति । कालविवच्चासो त्ति—कालस्स विवच्चासो कालविवच्चासो तं करेति, कहं भणन्ति—‘कालओ अकाले त्ति, ‘उहुवद्धे काले ए विहरति । अकाले त्ति वासाकाले विहरति, अहवा—दिवा ए विहरति, राओ विहरति, एस धिपर्यासः । इदं प्रायश्चित्तम्—उहुवद्धे अतिरित्तं—मासलहुगो, वासातिरित्तं—चउलहुगा, कालविवच्चासं—चउगुरुगा, एते पच्छिज्जा सुद्धपदे भवन्ति । सुद्धपदे णाम—जइ वि अवराहं ए पत्तो तहावि पच्छिज्जे भवतीत्यर्थः । ‘सेवतं जं च त्ति’ जं संजमपवयणआयविराहणं सेवति तण्णप्फणं च पायच्छिज्जे दट्ठवमिति । कालपरिग्रहो गतो ।

इदाणि भावपरिग्रहो भणन्ति—

भावम्मि रागदोसा, ओवधिमादी ममत्तणिक्खित्ते ।

पासत्थममत्तपरिग्रहे, लहुगा गुरुगा य जे जत्थ ॥३८८॥

भावम्मि—भावपरिग्रहो रांगेण दोसिण य भवति । उवही—उवहिओ, आदिसहातो—उवगहिता घेप्पति । तंमि दुविहे वि ममत्तं करेति, णिक्खित्तं णाम गरलिगावद्धं स्थापयति चोरभरण वा णिक्खित्ति, गापयतीत्यर्थः । पासत्थादिसु वा ममत्तं करेति, ममीकारमात्रं रांगेण वा परिगेएहति आत्मपरिग्रहे स्थापयतीत्यर्थः । चसहातो—अहाछंदेसु, इत्थीसु य, ममत्तं परिग्रहं वा करेति । ‘लहुगा गुरुगा य जे जत्थ त्ति’—रागादयो संवज्जंति ते तत्र दातव्याः । पासत्थादिसु ममत्ते—चउलहुगा, अह रागं करेति तो—चउगुरुगा, दोसण पासत्थादीसु—चउलहुगा चैव, उवहिणिक्खित्तेसु—चउलहुगा सच्छंदित्थीसु—चउगुरुगा ।

पासत्थादिअहाछंदित्थीसु अ इमा ममत्तव्याख्या—

मम सीस कुलि व्व गणि व, उवमम माति भाइणजोती ।

एमेव ममत्तं करेते, पच्छिज्जे मग्गणा होति ॥ ३८९ ॥

तेसु पासत्थादिसु एवं ममत्तं करेति, सेसं कटं ।

इमा भाष्यकर्तुः प्रायश्चित्तगाहा—

उवधिममत्ते लहुगा, तेणभया णिक्खित्तं ते चैव ।

ओसण्णिगीही लहुगा, सच्छंदित्थीसु चउगुरुगा ॥ ३९० ॥

ते चैव त्ति—चउलहुगा, ओसण्णगणं य ममत्ते चउलहुगा चैव । सेसं गतार्थं । गतो भावपरिग्रहो । गता परिग्रहस्स दणिया पडिसेवणा ।

इदाणि कपिपया भणन्ति—

अणोभोगे गेलएणे, अट्टाणे दुल्लभत्तजाते य ।

सेहे गिलाणमादी, मज्जाया वावऽणुद्धो ॥ ३६१ ॥

अणोभोगे गेलणे, अद्धाने दुल्लभऽट्टजाते य ।

सेहे गिलाणमादी, पडिकमे विज्जदुद्धे य ॥ ३६२ ॥

एयाओ दाएण दारगाहाओ । एत्थ पढमदारगाहापुव्व-
द्धेण दव्वाववातो गहितो, पच्छेद्धेण खत्ताववाओ गहि-
ओ । वितियदारगाहापुव्वद्धेण कालाववातो गहितो । प-
च्छेद्धेण भावाववाओ गहितो ।

‘अणोभोगे ति’ अस्य व्याख्या—

सव्वपदाऽणोभोगा, गेलणोसधिपदावणे वारे ।

काकादिअहिपडंते, दव्वममत्तं च बालादी ॥ ३६३ ॥

सव्वे पदा-सव्वपदा, के ते सव्वपदा ? कागादिमाणोण-
ल्लुकायपरिगहवमाणो, एते सव्वपदा । एते जहा पडिसिद्धा
तहा अणोभोगेण कुर्यादित्यर्थः । अणोभोगे ति गतं । ‘गि-
लाणे ति’ अस्य व्याख्या—‘गेलणोसधि ति’ गिलाणस्स
ओसहाणि उगंहे कताणि, तत्थ कागे अहिपडंते णिवारेति,
आदिसहातो सोणमाणो णिवारेति, एवं गिलाणकारणेण
णिवारेतो सुद्धो । गिलाणकारणेण वा कप्पट्टगरक्खणममत्तं
वा कुज्जा, जओ भरणति—‘दव्वममत्तं च बालादि ति’
दव्वमिति दव्वदारुणापनार्थं, दव्वं वा लभस्सामि ति मम-
त्तरक्खणं करेति, ममत्तं अणुत्तरदव्वणिमित्तं वाले सुहं मा-
यापिरो से गिलाणस्स पडितप्पति, वाले ति-वालस्स र-
क्खणं कुज्जा, गिलाणपडितप्पणत्थं, आदिसहातो—अवाल
ताव रक्खणं कुज्जा, गिलाणट्टायमिति—गेलणट्टा वा अड-
यालसेहा पडिकुज्जा पच्चावेज्जा ।

जतो भरणति—

अतरंत परिगण व, पडिकुट्टा तप्प अहव विज्जस्स ।

तेसिऽट्टायमणेभिं, विज्जहिरणं विसे कणं ॥ ३६४ ॥

अवरंतो—गिलाणो, पडियरगा—गिलाणट्टगा वा, वकारो
समुच्चयं, पडिकुट्टा—णिवारितो अपच्चावणिज्जति ति वुत्तं
भवति । तप्पे ति—वाचारवहणत्थं वट्ठिस्सतीत्यर्थः । गि-
लाणस्स वा पडियरगाण वा वेयावच्चं करिण्यतीत्यतः प्र-
व्राजयति । अहवा—वेज्जस्स करिण्यति, ततो वा प्रव्राजय-
ति । तेसि गिलाणपडियरगाविज्जाण अट्टाय अणेसणेपि करे-
ज्जा, गिलाणमंगीकृत्य वेज्जट्टनाय हिरणं पि गेगंहे-
ज्जा । ओरालस्याववादे ‘विसे कणं ति’—विपग्रस्तस्य
सुवर्णं-कनकं, तं धेत्तुं घसिऊण विसण्णिघायणट्टा तस्स पा-
णं दिज्जति । अतो गिलाणट्टा ओरालियग्रहणं भवेज्ज ।

गिलाणट्टा ल्लुकायपरिगंहे ति अस्यापवादः—

कायाण वि उवओगा, गिलाणकज्जे व विज्जकज्जे वा ।

एमेव य अद्धाना, मज्जातरभत्तदाइमु वा ॥ ३६५ ॥

काया-पुढवादी ल्लु, तेसि पि उवओगा उवओगा-भवेज्ज ।
गिलाणकज्जे वा गिलाणस्सव अण्णो उवओगाय ल-
वणादि, वेज्जस्स वा उवओगाय तदपि न दोसनिमित्तं,
एवं गिलाणकारणेण कागादओ दव्वं अववदिता । गिला-
णे ति गतं । इदारिण अद्धाने ति अस्य व्याख्या—‘एमेव य’
पच्छेद्धं-एमेवाऽवधारणे, जहा गिलाणट्टा कागादिया दारा वु-
त्ता तंहव अद्धानेऽतीत्यर्थः । अद्धानपडिवरणो जो सेज्जात-

रो जो वा दाणाइ सहो भत्तं देति, वाकारो समुच्चये,
एतेसि किंचि वि सारियं आतवे होज्जा, तत्थ कागगोण-
साणा अहिवडंता णिवारिज्जा पि जं से उप्पजउ सुदुत्तरं
परितप्पिस्सतीति काउं कप्पट्टगं पि रक्खेज्जा, ममत्तं वा
करेज्जा । ओरालिण हिरणं सेहाति ति परिकुट्टा ।

एसणं ल्लुकायाण एगगाहाए वक्खणेति—

दुक्खं कप्पो वोढुं, तेण हिरणं कताकतं गेगंहे ।

पडिकुट्टा वि य तप्पे, एसणकप्पे असंथरणे ॥ ३६६ ॥

दीहद्धाणपडिवरणेहि दुक्खं—अद्धानकप्पो वुज्झति, तेण
कारणेण, हिरणं—द्रविणं, कताकतं—घडियरूवं अघडिय-
रूवं वा अद्धाने घेप्पति । अद्धानपडिवरणेण चैव, पडिकु-
ट्टा-सेहा-भत्तपाणविस्सामणोवकरणवहणादीहि तप्पिस्सं-
तीति काउं दिक्खेज्जा, अद्धाने वा असंथरंता एसणं पि
पेलेज्जा, अणेसणीयं गेगंहेतीत्यर्थः । अद्धाने वा असंथरणे
कायाण वि उवओगं करेज्जा । प्रलंवादेरित्यर्थः । अद्धाने
ति गतं ।

इदारिण ‘दुल्लभे ति’ दारं—

दुल्लभदव्वं दाहिति, तेण णिवारे ममत्तमादिं च ।

पडिकुट्टेसणधातुं, ओरालकओ व काया वा ॥ ३६७ ॥

दुक्खं लब्धमिति जं तं दुल्लभं, तं च सयपागसहस्सपागादियं
दव्वं, तं—‘दाहिति ति’—तेण कारणेण कागसुणगादि णि-
वारंति, ममत्तं वा करेति, आदिसहातो—कप्पट्टगादि
रक्खति, पडिकुट्टे वा सेहे पच्चावेति । एवं दुल्लभं दव्वं ल-
भितु समन्था भवंति । अहवा—कोइ गिही तेरासियपुत्ते-
ण लज्जमाणो भणति—जइ मम पुत्तं तेरासियं पच्चावसि
तो इमं जं दुल्लभं दव्वं तुमं अणेसणीयं एयं चैव पय-
च्छामि । एवं दुल्लभदव्वट्टता पडिकुट्टेति पच्चावेज्जा, ए-
सणं पि पेलेज्जा । एवं उगमउप्पायणसणादोसेहि जुत्तं
दुल्लभं दव्वं गेगंहेतीत्यर्थः । दुल्लभदव्वट्टतां च ओराल-
हिरणं गेगंहेज्जा । तारिण ओरालहिरणाणि धेत्तुण तं दुल्ल-
भदव्वं कियेज्जा, कायाव ति दुल्लभदव्वट्टता वा सच्चित्तका-
या गेगंहेज्जा । कहे पवालादिणा सच्चित्तपुढविकाएण तं दु-
ल्लभदव्वं कियेज्जा । दुल्लभदव्वं ति गतं ।

इदारिण अट्टजाति ति दारं भरणति—

एमेव अट्टजातं, तेण णिवारे ममत्तमादिं च ।

पडिकुट्टेण व धातुं, ओरालकओ व काया वा ॥ ३६८ ॥

एमेवावहारणे, जहा दुल्लभदव्वं एमेव अट्टजाए वि द-
ट्टव्वं । जातशब्दो भेदाचकः अर्थभेदेत्यर्थः, एते सेज्जातरा-
ति अट्टजायं दाहितीति तेण तेसि कागगोणसाणे अवरज्झं-
ते णिवारज्जा, कप्पट्टगं वा रक्खेज्जा, ममत्तं वा करेज्जा, च-
कारो-समुच्चयं, पडिकुट्टे वा सेहे पच्चाविज्जति, तदट्टाय दव्वट्टा
ए ति वुत्तं भवति । सो पडिकुट्टेसेहो पच्चावितो दव्व-
जायं उप्पादीयण्यतीत्यर्थः । अट्टजायं पि उप्पादेतो एसणं
पि पेलेज्जा, अहाभद्गकुलेसु वा अणेसणीयं पि भिक्खं गे-
रहेज्जा, माउदुरुट्टो ए दाहिति अट्टजायं अट्टणिमित्तेण वा का-
ए गेगंहेज्जा, कहे?, उच्यते—‘धातु ति पासाणमट्टियादि गेहऊण
जायरूवं सुवर्णं तं उप्पाएज्जा धातुवायप्रयोगात्, पुणस-

हो-विसेसणे दृढ्या, आदिसहातो-रूपं तं च सीसगतउ-
गादी धाउवायप्पओगा उप्पाययतीत्यर्थः । अहवा-जायरूवं
जं च प्रशालवत् जातं तं जायरूवं भणति । द्ववपरिगहा-
ववातो गतो ।

इदाणि खेत्ताववातो भणति—

एमेव अट्टजाए, खेत्ताए ऽववाततो वोच्छं ।

सेह गिलाणमादी, मज्जाता वावऽणुइहे ॥ ३६६ ॥

‘सेहेत्ति’ अस्य व्याख्या, गाहा—

उवासादीसु सेहो, ममत्तपडिसेवणं च कुज्जाहि ।

एमेव गिलाणे वी, णेह ममं तत्थ पडणिसं ॥ ४०० ॥

उवासो आदी जेसि ताणि उवासादीणि, ताणि संधारउव-
स्सयकुलगामणगरदेसरज्जं च, एतेसु सेहो अयाणमाणो मम-
त्तं वा करेज्जा । अहवा—गिलाणो भणज्जा, मम एत्थ देसे
मा कोति अल्लियओ । एस पडिसेहो चि गओ । इदाणि गिला-
णे चि—‘एमेव’ पच्छुद्धं—एवमवधारणं, जहा सेहो उवासा-
दिसु ममत्तं करेज्जा, एवं गिलाणो वि उवासादिसु ममत्तं
करेज्जा । अहवा-सो गिलाणो एवं भणज्जा—णेह मम तं गामं
णगर देसं रज्जं वा, तत्थाहं णीओ पडणिसामीत्यर्थः । आदि
सहातो अगिलाणो वि सन्नायगोवसगपत्तो भणज्जा, णेह
मम तं गामं, तत्थाऽहं णोवसगिज्जामि चि । गिलाणं चि गयं ।

इदाणि ‘मज्जाय’ चि अस्य व्याख्या—

सागारिअदिसेसु व, वासादिसु णिवारणं सेहो ।

ठवणाकुलेसु ठविए—सु वारणं अलसणिद्धमे ॥ ४०१ ॥

सागारिओ—सज्जातरो, तण जे उवासाण दिआ, तेसु उवा-
सेसु सेहो अमज्जादिल्ले आयरमाणे णिवारेज्जा, आदिसहातो-
उवस्सओ घण्णति । मज्जाय चि गतं । इदाणि ‘ठवणे चि’
अस्य व्याख्या ‘ठवणा’ पच्छुद्धं—ठवणकुला अतिशयकुला
भणति, येष्वाचार्यादीनां भक्तमानीयते तेसु ठवणसु अ-
लसणिद्धमे पविसेते णिवारितेत्यर्थः । ठवणे चि गतं ।

गामणगरदेसरज्जाणं अववातो भणति—‘उट्टाहे’ चि अस्य
व्याख्या—

उट्टाहं च कुसीला, करंति जहियं ततो णिवारंति ।

अत्थंतसु वि तहियं, पवयणहीला य उच्छंओ ॥ ४०२ ॥

जहियति—गामणगरदेसरज्जं, कुसीला—पासत्था, अकिरिय,
पडिसेवणा, उट्टाहं करेज्जा—ततो चि—गामणगरादियाओ णि-
वारेयव्वा—णिवारणा कायव्वा, इह गामे अकिरियपडिसेवणा
ण कायव्वा । अत्थंतसु वा तेसु पासत्थसु तहियं गाम-
पवयणं—संघो तस्स हीला—णिदा, भवति । भत्तपाणवस-
हिंसहादियाणं वा विउच्छंदा, तेसु तस्मा ततो पारं-
चियं वि करेज्जा । उट्टाहे चि गयं ।

चोदग आह—णणु वारंतस्स गामादिसु ममत्तं भवति । आ-
चार्याह—ण भवति, कहं ?, उच्यते—

जो तु अमज्जादिल्लो, णिवारणं तत्थ किं ममत्तं तु ।

होज्ज सिया ममकारो, जतियं ठाणं सयं सेवे ॥ ४०३ ॥

‘ज’ य इत्यनुदिष्टस्य ग्रहणं, तुसहो—णिहसे. मज्जाया-
सीमा ववत्था, न मज्जाया अमज्जाया, तो तीय जो व-

ट्टति सो अमज्जादिल्लो, तं जो ताओ अमज्जातातो उ णिवा-
रितो तत्थ किं ममत्तं तु, तत्थ—किमिति—अमज्जायपव-
त्तीणिवारणे, किमिति—क्षेपे, ममत्तं—ममीकारो, तुसदो
अममत्तावधारणं, होज्ज—भवेज्ज, सिया—आसंकाप, अ-
वधारणे वा, ममीकारः यदीत्यभ्युपगमे, तमिति अमज्जा-
यट्टाणं संवज्झति, स्वयमिति आत्मना संप्रत्यासेवतीत्यर्थः ।
खेत्ताववातो गतो ।

इदाणि कालाववातो भणति ‘अणाभोगे चि’ अस्य व्या-
ख्या, गाहा—

अणाभोगा अतिरित्तं, वसेज्ज अतरंतो तप्पडियरा वा ।

अट्टाणम्मि वि चरिमे, वाधाए दूरमगे वा ॥ ४०४ ॥

अणाभोगो—अत्यंतं विस्मृतिः, किं उदुमासकणो वा, वा-
साकणो वा, पुष्पो न पुष्पो वा । एवं अणुवओगाओ अंतरित्तं
पि वसिज्जा, अणाभोगे चि गयं । ‘गलणं चि’ अस्य व्या-
ख्या—अतरंतो तप्पडियरा वा । अतरंतो—गलाणो, सो विह-
रिउमसमत्था उदुवद्धं वासियं वा अइरित्तं वसेज्जा, गिला-
णपडियरा वा ग्लानप्रतिवद्धत्वात्, अतिरित्तं वसेज्जा ।
गिलाणं चि गतं । ‘अट्टाणं चि’ अस्य व्याख्या—‘अट्टाणं’-
पच्छुद्धं—अट्टाणं पट्टपडिवत्ती तं पडिवत्ता अंतरायं वा सं-
पडेज्जा, ततो कालविवक्षासो वि हवेज्जा । ‘वाधातो
चि’ वाधातो गाम-विग्घं, तं वसहिमत्तादियाणं होज्जा अतो
तम्मि उप्पणं वासासु वि गच्छेज्जा, अहवा—उदुवाडियखं-
त्ताओ वासावासे खेत्तं गच्छंता अतरा वाधानं ठिता वा-
सिउमारद्धो वाधातो चरमे अण्णयाया एवं वा कालविवक्षासं
कुज्जा । दूर वा तं वासकण्येवं अंतरा य वह् अवाया
अतो ण गता, तत्थेव उदुवासिणं खेत्तं वासकण्यं करंति,
एवं वा अतिरित्तं वसंति । अट्टाणे चि गतं ।

‘दुल्लभे’ चि अस्य व्याख्या—

धुवलंभे वा दव्वे, कइचणदिवसेहिं वसति अतिरित्तं ।

उदुअतिरेको वासो, वासविहारं विवक्षासो ॥ ४०५ ॥

दुल्लभदव्वट्टना अतिरित्तं पि कालं वसेज्जा, कहं ?, उच्यते—
पुणं मासकण्यं, वासाकण्यं वा, दुल्लभदव्वस्स धुवो—अ-
वस्सं, लाभो भविस्सति, तेण ‘कति चि’ थोवदिवसे अ-
तिरित्तं पि वसेज्जा । उदुवद्धकाले अतिरेको वासो एवं
संभवति दुल्लभदव्वट्टतो वासासु विहरंति, एवं कालविव-
क्षासं करंति । दुल्लभं चि गतं ।

इदाणि ‘उत्तमट्टे’ चि अस्य व्याख्या—

मप्पडियरो परिप्पी, वास तदट्टा व गम्भते वासे ।

मंथरमसंथरं वा, आमं वि भवे विवक्षासो ॥ ४०६ ॥

परिणी—अणसणोवविट्टो, तस्स जे वेयावच्चारिणो ते पडि-
यरगासो परिणी सह पडियरणं अतिरित्तं पि कालं वसे-
ज्जा, तदट्टं चि परिणी पडियरणं वा गम्भते वासासु वि एस
विवक्षासो । परिणी चि गतं । इदाणि ‘ओमे’ इति अस्य व्या-
ख्या सथरपच्छुद्धं—जत्थ—संथरं तत्थ मासकण्यो अतिरित्तो
वि कज्जति, जत्थासंथरं तत्थ ण गम्भति, जत्थ पुण वासकण्यपट्ट-
ताणं ओमं हवेज्जा, ततो वासासु वि गम्भति, एस विवक्षासो ।
अहवा—वासकण्यपट्टिताणं उ णज्जति, जहा कत्तियमग्गसिरासु
मासेसु असंथरं भविस्सति, मग्गा य दुण्णगम्मा भविस्संति,

अतो वासासु चैव संथरे विवचनासो कज्जति । असंथरे पु-
ण कतिक्का । अमे त्ति गतं । गओ कालो ।

इदंणि भावाववातो भणति । तत्थ 'सेह त्ति' दारं । अस्य
व्याख्या—

सिज्जादिण स उभयं, करेज्ज सेधोवधिम्मि व ममत्तं ।

अवि कोऽवि ममत्तणा तु, इयरगिहत्थेसु वि ममत्तं ॥४०७॥

सेहो—अगीयत्थो, अभिण्वदिक्खिओ वा, सो सेज्जादिण
उभयं करेज्ज, उभयं णाम—रागदोसा, आदिसहातो—वा-
सकुलगामनगरदेसज्जादयो घणंति । उतहिम्मि वा वासक-
प्पाइए ममत्तं कुज्जा । अवि कोऽवि ममत्तणा उ चैव इतरगि-
हत्थेसु वि ममत्तं कुज्जा, तुसहो—विकपादरिसणे । गीयत्थो
वि कुज्जा, इतरे—पासत्थादयो । चोदगाह—अगीतो अगीयत्थ
तणातो पासत्थादिषु ममत्तं करेज्जा, गीतो पुण जाणमाणो,
कहं कुज्जा ? आचार्याह—

जो पुण तद्वाणाओ, णिवत्तती तस्स कीरति ममत्तं ।

संविग्गपक्खिओ वा, कज्जम्मि व जातु पडितप्पे ॥४०८॥

जो इति—पासत्थो पुणसहो—अवधारणे, तद्वाणं पासत्थ-
द्वारं तओ जो पासत्थो निवत्तति तओ णिवत्तमाणस्स
कीरइ, ममत्तं न दोषेत्यर्थः । अणुज्जमतो वि संविग्गपक्खि-
तो जो तस्स वा कीरइ वा ममत्तं, कज्जं णाणादिगतं गणहं-
तस्स जो पडितप्पति पासत्थो तस्स वा ममत्तं कज्जति,
कुलगणादिगं वा कज्जं तं जो साहयिस्सति पासत्थो
तस्स वा ममत्तं कज्जति, एवं गीयत्थो पासत्थादिषु
ममत्तं कुज्जा । 'सेहे त्ति' गतं ।

इदंणि 'गिलाणमादि त्ति' दारं अस्य व्याख्या—

पासत्थादिममत्तं, अतरंतो भेसतट्ठता कुज्जा ।

अतरंताण करिस्सति, माणसिविज्जट्ठता वितरो ॥४०९॥

अतरंतो—गिलाणो, सो पासत्थादिषु ममत्तं कुज्जा । कहं ?,
उच्यते—किं कारणं ?, उच्यते—भेसयट्ठता—भेसहं—ओ-
सहं, तं दाहिति मे तेण कुज्जा । अतरंताण वा एस करिस्स-
ति त्ति तेण से ममत्तं कुज्जा, अतरंतपडियरणा वा जे ताण
असंथरंताण वट्ठिस्सति, तेण वा ममत्तं कुज्जा । मम वा
गिलाणीभूयस्सं वट्ठिस्सति तेण वा कुज्जा । माणसिविज्ज-
ट्ठता वा ममत्तं कुज्जा, माणसिविज्जा णाम—मणसा चित्ति-
ऊण जं जावं करंति, तं लभंति, तं मे स दाहिते त्ति ममत्तं
कुज्जा, आदिसहाओ—इतरो वि कुज्जा, इतरो णाम—अगि-
लाणो सो वि एवं कुज्जा । गिलाणे त्ति गतं ।

इदंणि 'पडिक्कमे त्ति' अस्य व्याख्या—

पगतीए समते सा—धुजोणिओ तंमि अम्ह आसणो ।

सदावणामवितरे, विज्जट्ठा तूभयं सेवे ॥ ४१० ॥

कोइ पासत्थो पासत्थत्तणातो पडिक्कमिउकामो सो एवं स-
दाविज्जति, पगती—सभावा सभावतो तुमं मम प्रियेत्यर्थः ।
पगतीओ वा वणियलोहकुंभकारादयो तेषां जो सम्मओ
तस्सं ममत्तं कीरति । साहुजोणीओ णाम—साधुपात्तिकः,
आत्मनिन्दकः उद्यतप्रसेसाकारी सो भणति, तुम सदाका-
लमेव साहुजोणिओ इदंणि उज्जम अन्न च । सो भणति तुमं
अम्ह सज्जेति ओकुलिवो य ते सुदट्ठ भणामो, इतरो पा-
सत्थो से एवं अन्न वयणंहि संवज्जति, संवज्जो अम्भुदेति ।

पडिक्कमे त्ति गतं । इदंणि 'विज्ज त्ति' अस्य व्याख्या—'विज्जट्ठा
उभयं सेवि त्ति'—उभयं णाम—पासत्थगिहत्था, ते विज्जामं-
तजोगादिणिमित्तं सेवतेत्यर्थः । केती पुण एवं पढंति—'वेज्जट्ठा
उभयं सेवेति'—वेज्जो—गिहत्थो, पासत्थो वा हवेज्ज, तं ओ-
लगेज्जा सुहं, एवं सो गिलाणे उप्पसे गिलाणकिरियं करि-
यतीत्यर्थः । अहवा—उभयं वेज्जणियत्तणा य । वेज्जस्स
गिलाणकिरियं करेतस्स सेवं करेज्जा, वेज्जणियत्तणा वा
सेवं करेज्जा, ताणि तं वेज्जं किरियं कारिययतीत्यर्थः ।
'विज्जे त्ति' गतं ।

इदंणि 'दुट्ठे त्ति' दारं अस्य व्याख्या—

परिमं व राय दुट्ठं, मयं व उवचगति तं तु गायणं ।

अम्हो वा जो दुट्ठो, सलद्विणीए व तं एवं ॥४११॥

दुट्ठं णाम—राया पदुट्ठो होज्जा, तम्मि पदुट्ठे जा तस्स प-
रिसा सा उमयरियत्था, ओलगं कायत्था इति वुत्तं भवति ।
जो वा तं गायणं एगपुरिसो उवसामेहिति सो वा सेवि-
यव्वो, उवसमणलद्विसंपन्नो वा साह सयमेव रायाणं उव-
चरति, तं तु प्रद्विष्टगजानमित्यर्थः । अरणो वा जो राजव-
निरित्तो भडभोइआदि जइ पडुट्ठो तं पि सलद्विओ जो साह
सो पदुट्ठणीए वा से सेवेज्ज एव पदुट्ठे णित्तं गिहत्थेसु वि
ममत्तं कुज्जा । पदुट्ठे त्ति दारं गतं । गओ भावपरिगहो ।
गता परिगहस्स कप्पिया पडिसेवणा । (गविभोजनस्य
मूलगुणप्रतिसेवनां 'राइभोयण' शब्दे वच्चामि) ।

मूलगुणपडिसेवय—मूलगुणप्रतिसेवक—पुं० । मूलगुणाः प्रा-
णातिपातविरमणादयस्तेषां प्रातिकृत्येन सेवको मूलगुणप्रति-
सेवकः । मूलगुणप्रतिसेवनाकारके, भ० २४ श० ६ उ० ।

मूलगुणरहिय—मूलगुणरहित—पुं० । पञ्चमहाव्रतान्यतरखण्ड-
नशीले, दर्श० ४ तत्त्व ।

मूलगुणविजुत्त—मूलगुणवियुक्त—त्रि० । महाव्रतरहिते, सम्य-
गज्ञानकियाग्रहिते च । पञ्चा० ११ विव० । ध० ।

मूलगोत्त—मूलगोत्र—न० । उत्तगोत्रोपेतया मूलभूतान्यादि-
भूतानि गोत्राणि मूलगोत्राणि । कश्यपादिपुरुषप्रभवे मनुष्य-
सन्ताने, स्था० ७ टा० ३ उ० । (मूलगोत्राणि सप्त तानि
'गोत्त' शब्दे तृतीयभागे ६४४ पृष्ठे गतानि)

मूलच्छेज्ज—मूलच्छेद्य—न० । मूलनाष्टमस्थानवर्तिना प्रायश्चि-
त्तन क्षिप्यन्त अपनीयन्ते यदोपजातं तन्मूलच्छेद्यम् । अशेष-
चारित्र्यच्छेदकारिणि, विशेष० । मूलं संमत्तं पुणसहो अन्नसि
वि गुणाणं जसि उदय मूलच्छेज्जं भवति तं वि भासियव्वं ।
'मूलच्छेज्जं त्ति वा मूलगुणपडिवाउ त्ति वा एगट्ठा ।' आ०
चू० १ अ० ।

मूलजाय—मूलजात—न० । जात्यादिवनस्पतौ, तेषां हि मूलत
एवात्पत्तिः । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

मूलद्वारा—मूलस्थान—न० । तिष्ठत्यस्मिन्निति स्थानम्, मूलस्य
स्थानं मूलस्थानम् । कयायाश्रये, 'जि गुणे से मूलद्वारेण, जे मूल-
द्वारे से गुणे' इति । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । (इदं सूत्रं
'गुण' शब्दे तृतीयभागे ६०८ पृष्ठे व्याख्यातम् । उपपादयि-
ष्यन्त च 'लोगमार' शब्दे संक्षेपण)

मूलणय-मूलनय-पुं० । सकलनयमूलभूतऽनन्तधर्माध्यासित-
त वस्तुन्येकधर्मसमर्थनप्रवणे बोधिविशेषे, सर्वज्ञशासने स-
कलनयमूलभूतौ द्वावेव नयौ । तद्यथा-द्रव्यास्तिकनयः, प-
र्यायास्तिकनयश्च । आ० म० १ अ० । (द्वावप्येतौ 'णय' श-
ब्दे चतुर्थभागे स्वस्वस्थाने दर्शितौ)

सत्त मूलणया पणत्ता, तं जहा-नेगमे, संगहे, ववहारे,
उज्जुसुए, सदे, समभिरुदे, एवंभूते । (सूत्र-५५२)

स्था० ७ ठा० ३ उ० । अनु० । (व्याख्या स्वस्वस्थाने)
मूलणिमेण-मूलनिमेण-न० । मूलाधारे, 'मूलनिमणे' पञ्जव-
णयस्स उज्जुसुअवयणविच्छेदो । सम्म० १ काण्ड ५ गाथा ।
(व्याख्या 'द्ववद्विय' शब्दे चतुर्थभागे २४६८ पृष्ठे गता)

मूलत्ताण-मूलत्ताण-न० । 'मूलतान' इति ख्याते सिन्धुसमी-
पनगरे, "तेषां शिशुना वृत्तिः, स्वोपज्ञा व्यरचि विनयकुश-
लेन । मूलत्ताणाहपुरे, करवाणरसेन्दुमितवर्षे ॥१॥ " मण्ड० ।

मूलदत्ता-मूलदत्ता-स्त्री० । जाम्बवतीपुत्रस्य शाम्बस्य भा-
र्यायाम्, अन्त० १ श्रु० ५ वर्ग २ अ० । (सा चारिष्टनेमेर-
न्तिके प्रवज्य सिद्धेति अन्तर्दृशानां पञ्चमे वर्गे दशमेऽध्य-
यने प्रत्यर्पादि)

मूलदल-मूलदल-न० । आदिभूतद्रव्ये, प्रश्न० ४ संव० द्वार ।
मूलदलियणेम-मूलदलिकनेम-त्रि० । मूलदलमादिभूतद्र-
व्यं, तस्य 'नेमं ति' निभं सदृशम् । मूलद्रव्यसदृशे, प्रश्न० ४
संव० द्वार ।

मूलदेव-मूलदेव-पुं० । खनामख्याते उज्जयिनीराजे, उत्त० ४
अ० । ('मंडिय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे कथोक्ता)
खनामख्याते धूर्तवादिनि, नि० चू० १ उ० । व्य० । दश० । स-
ह्या० । ग० । ('धुत्तक्खाण' शब्दे चतुर्थभागे २७५६ पृष्ठे
वक्तव्यतोक्ता) अहिच्छत्रायां पार्श्वस्वामिप्रतिमावैयवृत्त्यकरं
व्यन्तरदेवे, ती० ६ कल्प । 'उपपत्तिया' शब्देऽपि स्त्रीवञ्चके पुरु-
षे, न० । आ० म० । आ० क० ।

मूलधुरा-मूलधुरा-स्त्री० । सर्वासां धुरां प्रशस्तधुरि, आ०
म० १ अ० ।

मूलपगडि-मूलप्रकृति-स्त्री० । ज्ञानादिकर्मणां मूलभेदे, आ-
चा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

मूलपढमाणुओगे-मूलप्रथमानुयोग-पुं० । पूर्वभवादिगोचरो-
ऽनुयोगो मूलप्रथमानुयोगः । अर्हद्वक्त्रव्यताप्रतिबद्धे अनु-
योगभेदे, स० ।

मूलपढमाणुओगे य, गंडियाणुओगे य । से किं तं मूल-
पढमाणुओगे ?, एत्थ णं अरहंताणं भगवंताणं पुव्वभवा
देवलोगगमणाणि आउं चवणाणि जम्मणाणि अ अभिसे-
या रायवरसिरीओ सीयाओ पव्वजाओ तवा य भत्ता केव-
लणाणुप्पाया अ तित्थपवत्तणाणि अ संघयणं संठाणं उच्चत्तं
आउं वन्नविभागो सीसा गणा गणहरा य अज्जा पवत्तणी-
ओ संघस्स चउव्विहस्स जं वावि परिमाणं जिणमणपज्ज-
वओहिनाणसम्मत्तमुयनाणिणो य वाई अणुत्तरगई य जत्ति-
या सिद्धा पाओवगआ य जे जहिं जतियाई भ्चाई छे-

अइत्ता अंतगडा मुणिवरुत्तमा तमरओघविप्पमुक्का सिद्धि-
पहमणुत्तरं च पत्ता. एए अन्ने य एवमाइया भावा मूल-
पढमाणुओगे कहिया आघविज्जंति पप्पविज्जंति पस्वि-
ज्जंति । संत्तं मूसपढमाणुओगे । स० १४७ मम० । नं० ।

मूलपत्ती-मूलपत्नी-स्त्री० । प्रधानभार्यायाम्, आ० म० १ अ० ।

मूलपयत्थ-मूलपदार्थ-पुं० । कणादपरिकल्पितद्रव्यादिपदार्थ-
षु, द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायलक्षणाः पद, मूल-
पदार्थाः । विश० । " द्रव्यगुणकर्मसाम-ध्वविसेसा छट्ठओ
य समवाओ । एए मूलपयत्था, छलुगेण पकप्पिया पढमं
॥ १ ॥ " आ० म० १ अ० ।

मूलपायच्छित्त-गूलप्रायश्चित्त-न० । प्राणानिपातादौ पुनर्व-
तारोपणे, आच० ५ अ० ।

मूलपिंड-मूलपिण्ड-पुं० । यदनुष्ठानाद् गर्भसातनादेर्मूलमवा-
प्यते तद्विधानादवाप्तो मूलपिण्डः । षोडशे उत्पादनादेषे,
आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० ।

मूलफल-मूलफल-न० । कन्दफलस्वरूपे व्यञ्जनभेदे, स्था० ३
ठा० १ उ० । चं० प्र० । सू० प्र० ।

मूलवीय-मूलबीज-पुं० । मूलमेव बीजं येषां ते मूलबीजाः ।
उत्पलकन्दादिषु, स्था० ४ ठा० १ उ० । दश० । जात्यदिषु,
आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० । स्था० । विश० । आ०
म० । मूलकारणे, दश० ६ अ० ।

मूलभरण-मूलभरण-न० । प्रासुकरसवत्यां सचित्तक्षेपे, मू-
लभरणं नाम प्रासुकायां रसवत्यां राजिकादीनि बीजानि
संयतार्थं यत्प्रक्षिप्यन्ते । वृ० १ उ० ।

मूलभोयण-मूलभोजन-न० । मूलं पुनर्नवादीनां तस्य तदेव
वा भोजनं, भुज्यत इति भोजनम् । स्था० ६ ठा० ३ उ० । मूला-
नि प्रतीतानि तेषां भोजनं भक्षणं परिभोगः । मूलाहार,
दशा० २ अ० ।

मूलमंत-मूलवत्-त्रि० । मूलानि प्रभूतानि दूरावगाढानि स-
न्त्येषामिति मूलमन्तः । विशिष्टमूलशालिषु, रा० । ब्रा० । औ० ।

मूलय-मूलक-न० । (मूली) मूलवनस्पतौ, प्रज्ञा० १ पद ।
भ० । स० । आचा० ।

मूलयवच्च-मूलकवर्चस्-न० । यत्र मूलकं सटित्वा विष्टा
भवति तादृशे स्थाने, नि० चू० ३ उ० ।

मूलराय-मूलराज-पुं० । चौलुक्यवंशीये स्वनामख्याते अण-
हिलपत्तनराजे, " आसीद्विशांपतिरमुद्रचतुःसमुद्र-मुद्रा-
द्वितन्त्रितभरत्तमबाहुदण्डः । श्रीमूलराज इति दुर्धगवैरि-
कुम्भि-कण्ठीरवः शुचिचुलुक्यकुलावतंसः ॥ १ ॥ " प्रा० ४
पाद । ती० ।

मूलवन्धु-मूलवस्तु-न० । पूर्वगतश्रुतस्याध्ययनविशेषे, स्था०
१० ठा० ३ उ० । मूलकारणे, यथा-आवकस्य सम्यक्त्वम्,
वसन्त्यसिद्धगुणतादयो गुणास्तद्भावभावित्वेनेति वस्तु, मूल-
भूतं द्वारभूतं च तद्वस्तु च मूलवस्तु । तथा चांक्रम- " द्वारं
मूलप्रतिष्ठान-माधारो भाजनं निधिः । " आच० ६ अ० ।

मूलवागर्णि(ण्)—मूलव्याकरणिन्—पुं० । आद्यवर्त्तारि, ज्ञात-
रि, सम्म० १ काण्ड ।

मूलविराहणा—मूलविगधना—स्त्री० । प्राणातिपातादिविरा-
धनायाम्, इयं मूलशब्देनोच्यते । जीत० । अन्ये न्याया-
दाद्याः संवत्सरा इति तदाद्यदिने ज्येष्ठपूर्णिमानन्तरप्रतिप-
दि संवत्सरस्तद्दिवसे मूलनक्षत्रं भवति, ततः प्राधान्या-
दप्यत्र नक्षत्रशब्देन मूलं भण्यन्ति, तेन मूलविगधना—प्रा-
णातिपातादतिचाररूपा ज्ञापयति । जीत० ।

मूलवीरिय—मूलवीरिक्—पुं० । वैताढ्यपर्वते विद्याधरनिकाय-
भेदे, आ० चू० १ अ० ।

मूलवैणी—मूलवैणी—स्त्री० । गृहच्छदनस्य मूलाधारे, “ पट्टी
वंसा, दो धारणाओ, चत्तारि मूलवैणीओ । ” आचा० २
श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

मूलसंघ—मूलसङ्घ—पुं० । ज्ञानदर्शनचारित्र्यादिधरे कुलादिस्थ-
विरसमुदाये, पं० भा० ।

दंसणणाणचरित्ते, जे पुव्वपरुवणे य रयणा य ।

एसा य मूलसंघो, ति विहा थेरा करणजुत्ता । पं० भा०
५ कल्प ।

कुलधरो गुणेहि उव्वेओ, एवं गुणसंघेथरो वि, संघेथरो
नियमा जुगप्पहाणो, इयरे भइया, सो पुण एकेको सीयध-
रसमाणो एस मूलसंघो । पं० चू० ५ कल्प ।

मूलसिप्प—मूलशिल्प—न० । कुम्भकारादिशिल्पे, “ पंच मूल-
मिप्पाणि—कुम्भकारा चित्तगारा रंतिको कम्मागारा कास-
वगा, ” आ० चू० १ अ० ।

मूलसिरी—मूलश्री—स्त्री० । कृष्णवासुदेवपुत्रस्य साम्बस्याग्रम-
हिष्याम्, अन्त० ।

तेणं कल्लिणं तेणं ममएणं वारवतीनगरीए रेवतके नंद-
णवणे कएहं वासुदेवं, तन्थ णं वारवतीए नयरीए कएह-
म्म वासुदेवस्स पुत्ते जेववतीए देवीए अत्तत्ते संवे नामं
कुमारो होत्था, अहीण०, तस्स णं संवस्स कुमारस्स मूल-
सिरि नामं भारिया होत्था । वन्नओ—अरहा समोसंढे क-
एहं शिग्गते मूलसिरी वि शिग्गया जहा पउमा० नवरं दे-
वाणुप्पिया ! कएहं वासुदेवं आपुच्छामि ० जाव सिद्धा ।
एवं मूलदत्ता वि । (सूत्र० ११) । अन्त० १ श्रु० ५
वर्ग २ अ० ।

मूलहर—मूलहर—पुं० । यः पितृपैतामहोपाजितमर्थमन्यायेन भ-
जयति । तस्मिन्, ध० १ अधि० ।

मूला—मूला—स्त्री० । कौशाम्भ्यां नगर्या धनवाहश्रेष्ठिभार्यायाम्
आ० म० १ अ० । आ० चू० । (‘ वीर ’ शब्दे विहारप्रस्ताव
तन्मथा)

मूलार्थीय—मूलार्थीज—न० । शाकविशेषबीजेषु, भ० ६ श० ७ उ० ।

मूलारिह—मूलारिह—न० । यस्य चासवनया सर्वपर्यायमपनीय
पुनर्महावतागेषु क्रियते तन्मूलारिहम् । प्रायश्चित्तभेदे, जीत० ।

अधुना मूलार्हं गाथाचतुष्टयेनाह । कलापकम्—

‘ आउट्टियाइ पंचि—दियघाए मेहुणे य दप्पेणं ।

सेसेसुकोसाभि—क्खसेवणाईसु तीसुं पि ॥ ८३ ॥

तवगच्चियाइएसु व, मूलत्तरदोसवइयरगएसुं ।

दंसणचरित्तवंतो, चियत्तकिच्चे य सेहे य ॥ ८४ ॥

अच्चंतोमन्नेसु य, परलिंगदुगे य मूलकम्मे य ।

भिक्खुम्मि य विहियतयो—एणवट्टुपारंचियं पत्ते ॥ ८५ ॥

छेएण उ परियाए, एणवट्टुपारंचियासु साणे य ।

मूलं मूलावत्तिसु, बहुसो य पसज्जओ भणियं ॥ ८६ ॥

(आकुट्टिकया) पञ्चेन्द्रियघाते मैथुनं दर्पणासवते सती-
त्वमस्या नाशयामीति बुद्ध्या स्त्रीसेवनायां, शेषेषु मृषावादा-
दत्तादानपरिग्रहेषु त्रिष्वप्याकुट्टिकया उत्कर्षतोऽभीक्ष्णं वा
पुनः पुनरासेवनादिषु आदिशब्दादनाकुट्टिकया पञ्चानामप्ये-
षां कारणानुमत्याश्च मूलम् । तथा तपोगर्वितादिषु च तपो-
गर्विततपोऽसमर्थतपोऽश्रद्धधानतपोभिरदम्यमानेषु चतुर्व-
प्येतेषु मूलोत्तरदोषव्यतिकरगतेषु मूलगुणा उत्तरगुणा-
श्च बहुप्रकारास्तेषां दोषो दूषणं भङ्गकरणं तस्य व्यति-
करः संपर्कस्ते गतेषु बहुशो मूलोत्तरगुणभङ्गकारिष्वित्यर्थः ।
वान्तदर्शनचारित्र्ये—इह दर्शने वान्ते नियमाच्चारित्रं वान्त-
मेव, चारित्र्ये पुनर्वान्ते दर्शने भजना—वान्तचारित्र्योऽपि
दर्शनं वमति, कोऽपि न वमति । ततो वान्तदर्शने वा-
न्तचारित्र्ये च, त्यक्तानि कृत्यानि दशविधचक्रवालसामा-
चारीरूपाणि सर्वाणि येन स न्यक्तकृत्यस्तस्मिन्, शैले
च नवदीक्षितेऽनुपस्थापिते एतेषु च सर्वेषु मूलम् ॥
तथाऽत्यन्तावसन्नेषु च आसन्ना एव प्रवाजिताः संविशैर्वा
प्रवाजितमात्रा एवावसन्नतया विहृतास्तेऽत्यन्तावसन्नास्तेषु
परलिङ्गद्विके—परलिङ्गं गृहस्थलिङ्गं कच्छायन्धनादिगृहस्थ-
धेयरूपम्, अन्यतीर्थिकलिङ्गं वा तापसादिवेयरूपं तयोरा-
कुट्टिकया दर्पेण वा स्वयं करणे, मूलकर्मणि च औपधा-
दीनां स्त्रीणां गर्भाधानशाटनकरणरूपं, भिक्षौ च विहितत-
पसि—विहितं दत्तं गुरुभिस्तपोरूपं प्रायश्चित्तं यस्य तस्मिन्
एवमङ्गीकृततपःप्रायश्चित्ते पुनरपि छेदमूलेऽतिक्रम्य तथा-
विधातिचारसेवनयाऽनवस्थाप्यं पाराश्रिकं चापि प्राप्ते
मूलम् । कोऽर्थः—भिक्षोर्नवमदशमप्रायश्चित्तापत्तावपि मूल-
मेव प्रायश्चित्तं भवति, आचार्योपाध्याययोस्तु पाराश्रिकाप-
त्तावप्यनवस्थाप्यमेव । यदुक्तं भाष्ये—

“ इत्थं य जह नवदशमे, आवन्नस्सावि भिक्खुणो मूलं ।

दिज्जइ तहाभिसंगं, परं परं होइ नवमं तु ॥ १ ॥ ”

अभिषेकशब्देनाचार्योपाध्यायाबुध्यते । परमत्राचार्यास्याकृत-
करणस्य उपाध्यायस्य च कृतकरणस्यैतत् ज्ञेयं कृतकरणा-
चार्यस्यान्यप्रायश्चित्तप्रतिभणनात् । तथा छेदेन पुनः पुनरती-
चारमाश्रित्य क्रियमाणेन व्रतपर्याये निरवशेषेऽपि छिन्ने
इति शेषः, मूलम् ॥ अनवस्थाप्यपाराश्रिकावसानं च अ-
नवस्थाप्यपाराश्रिकयोरनुष्ठितयोरनन्तरं पुनस्तथाविधानि-
चारसेवनया तदापत्तावपि मूलमेव दीयते । मूलापत्तिषु उ-
पचारान् मूलापत्तिकारणेष्वतीचारेषु बहुशश्च प्रसजतः पुन-
रनः प्रसक्तिं कुर्वाणस्य मूलम्, एतेषु यथाकृत्स्थानेषु सर्वेषु

मूलं-मूलार्हप्रायश्चित्तं भणितम् ॥३॥८॥१॥८॥ जीत० ।
स्था० । औ० । व्य० ।

मूलहार-मूलहार-पुं० । मूलमात्राहारे वनस्पतौ, ति० । औ० ।
मूलिय-मौलिक-न० । मूले भवं मौलिकम् । मूलद्रव्ये, उक्त०
७ अ० । मूलधने, उक्त० ७ अ० ।

मूलुत्तरगुणं-मूलोत्तरगुणभ्रष्ट-त्रि० । मूलगुणाः-प्राणा-
तिपातविरमणादयः, उत्तरगुणाः-पिण्डविशुद्ध्यादयस्तेभ्यो
भ्रष्टः । मूलोत्तरगुणाभ्यां पतिते, ग० १ अधि० ।

मूलुत्पत्ति-मूलोत्पत्ति-स्त्री० । आद्योत्पत्तौ, नि० चू० १ उ० ।

मूमत्र-मूपिक-पुं० । पृथि-पृथिवी-प्रतिश्रुन्मूपिक-हरिद्रा-
विभीतकेष्वन् ॥१॥८॥ इत्यनादेरिकारस्याकारः । मूसओ ।
प्रा० । आ० म० । आ० क० । उन्दुरौ, उक्त० ३२ अ० । स्था० ।
कल्प० । उन्दुरुविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । प्रज्ञा० ।

मूसगविज्ञा-मूपिकविद्या-स्त्री० । मूपिकप्रधाना विद्या मूपि-
कविद्या । परिव्राजकविकुर्वितमूपिकसहस्रकारिणि विद्या-
भेदे, आ० म० १ अ० । विशेष० । कल्प० । आ० क० ।

मूसरी-देशी-भग्ने, दे० ना० ६ वर्ग १३७ गाथा ।

मूसल-देशी-पीने, दे० ना० ६ वर्ग १३७ गाथा ।

मूमा-मूपा-स्त्री० । स्वर्णादितापनभाजनविशेषे, ज्ञा० १ श्रु०
६ अ० । मृगमयभाजने, यत्र सुवर्णकारेण सुवर्णं प्रतिपद्य गा-
ल्यते । कल्प० १ अधि० २ क्षण । ज्ञा० । भ० । लघुद्वारे, दे०
ना० ६ वर्ग १३७ गाथा ।

मूसाअ-देशी-लघुद्वारे, दे० ना० ६ वर्ग १३७ गाथा ।

मूसागय-मूसागत-त्रि० । मृगमयभाजनविशेषगते, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० " मूसागयपवरकणगतावियं " मूसा-स्वर्णादि-
तापनभाजनं तद्गतं यन्प्रवरकनकं तापितं कृताग्नितापम्
यत्तत्तथा । भ० ११ श० ११ उ० । कल्प० ।

मूसिया-मूपिका-स्त्री० । मूपिकजातिस्त्रियाम्, जी० २ प्रति० ।

मूसियार-मूपिकार-पुं० । पोष्टिलापत्युः कलादस्य पितरि,
ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० ।

मूसियारि-मूपिकारी-पुं० । मार्जारे, आचा० ।

मे-अस्मद्-डम्-अव्य० । मे मइ मम मह महं मज्झ मज्झं
अम्ह अम्हं डसा ॥ ८ । ३ ११३ ॥ अस्मदो डसा सह एते न-
वाऽऽदेशा भवन्ति । इति मे आदेशः । ममेत्यर्थे, प्रा० ।
मि मे ममं ममए ममाइ मइ मए मयाइ ए टा ॥ ८ । ३ ।
१०६ ॥ अस्मदः टा सह एते नवाऽऽदेशा भवन्ति । ममेत्यर्थे,
प्रा० । प्रश्न० । ननु मे इत्यस्य मम महं चेति व्याख्यानमु-
चितं पृष्ठाचतुर्थ्योरेवैकवचनान्तस्यास्मत्पदस्य मे इत्यादे-
शादिति ? अत्राच्यते-मे इत्ययं विभक्तिप्रतिरूपकोऽव्ययश-
ब्दस्तृतीयेकवचनान्तोऽस्मच्छब्दार्थे वर्तते इति न दोषः ।
स्था० १ टा० ।

मेअ-मेद-पुं० । अनार्यदेशभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

मेअज्ज-मेतार्य-पुं० । श्रीवीरजिनस्य दशमगणधरे, विशेष० ।
आव० । आ० म० । स० । विशेष० । कल्प० । अस्य
कथानकम्-सापते एगरे चंडवडंसओ राया तस्स,

दुवे पत्तीओ-सुदंसणा पियदंसणा य । तन्थ सुदंसणाए
दुवे पुत्ता-सागरचंदो, मुणिचंदो य । पियदंसणाए वि दो
पुत्ता-गुणचंदो, बालचंदो य । सागरचंदो जुवराया, मुणि-
चंदस्स उज्जेणी दिण्णा कुमारमुत्तीए । इओ च चंडवडंसओ
राया माहमासे पडिमं ठिओ वासधरे जाव दीवगो जलइ
त्ति, तस्स सेज्जावाली चिंतइ दुक्खं सामी अधतममे अच्छि-
हिति ताए वितिण जामे विज्झायंते दीवगे तेहं लूढं, सो
ताव जलिओ जाव अद्धरत्तो, ताहे पुणो वि तेहं
लूढं ताव जलिओ जाव पच्छिमपहरो, तन्थ वि लूढं,
ततो राया सुकुमारो विहायंतीए रयणीए वेयणा-
भिभूओ कालगओ । पच्छा सागरचंदो राया जाओ ।
अणया सो माइसवत्ति भणइ-गेण्ह रज्जं पुत्ताए ते भवउ
त्ति, अहं पवयामि, सा एच्छइ एण्ह रज्जं आयत्तं ति । त
ओ सा अतिज्जाणानिज्जाणेषु रायलच्छीए दिण्णं पासि-
ऊण चिंतइ-मए पुत्ताए रज्जं दिज्जंतं ए इच्छियं, ते वि एवं
सोभन्ता, इयाणि वि रं मारेमि । छिद्दाणि मग्गइ । सो
य लुहालू, तेण सुतस्स संदसओ दिण्णो । एत्तो चेव
पुव्वरिहयं पट्टविज्जासि, जइ विरावेमि । सण्ण सीह-
केसरओ मोदओ चेडीए हत्थेण विसज्जिओ । पियदंस-
णाए दिट्ठो, भणइ-पेच्छामि एं ति, तीए अप्पितो, पु-
व्वं णए विसमक्खिया हत्था कया । तेहिं सो विसण
मक्खिओ पच्छा भणइ-अहो सुरभी मोयगो नि पडि-
अप्पिओ । चेडीए ताए गंतूण रणो समप्पिओ । ते य दो
वि कुमारा रायसगासे अच्छंति, तेण चितियं-किह
अहं एतेहिं लुहाइएहिं खाइस्सं?, तेण दुहा काऊण ते-
सिं दोएहं वि सो दिण्णो । ते खाइउमारडा, जाव वि-
सवेगा आगंतुं पवत्ता, राइणा संभेतण वेज्जा सदावि-
ता, सुवरणं पाइया, सज्जा जाया । पच्छा दासी सदावि-
या, पुच्छिया भणइ-ए केण वि दिट्ठो, एवरं पयाणं
मायाए परामुट्ठो । सा सदाविया भणिया-पाव ! तदा ए-
च्छसि रज्जं दिज्जंतं, इयाणिमिमणाऽहं ते अकयपरलोय-
संवल्लो संसारे लूढो हंतो ति, तेसिं रज्जं दाऊण पव्व-
इओ । अणया संघाडओ साहण उज्जेणीओ आगओ ।
सो पुच्छिओ-तन्थ णिरुवसग्गं?, ते भणंति-एवरं
रायपुत्तो पुरोहियपुत्तो य वाहिन्ति पासडंथे साहुणो य
सो गओ अमरिसेणं तन्थ, विस्सामिओ साहहिं, ते
य संभोइया साह, भिक्खावलाए भणिओ-आणिज्जउ,
भणइ अत्तलाभिओ अहं, एवरं ठवरकुलाणि साहह । ते-
हिं से चेत्तओ दिण्णो, सो तं पुरोहियवरं दंसित्ता पडि-
गओ । इमो वि तन्थेव पइट्ठो वडुवडुण सहेणं धम्मं ला-
भेइ, अंतउरिआओ निग्गयाओ हाहाकारं करंतीओ, सो
वडुवडुणं सहेणं भणइ-किं एयं साविणं ति, ते णिग्गया
बाहिं वारं वंधंति, पच्छा भणंति-भगवं ! एणच्चसु,
सो पडिग्गहं ठवेऊण एणच्चिओ । ते ण याणंति वाणउं,
भलंति-जुज्झामो, दोवि एकसरा ते आगया । मम्महिं
आहया, जहा जंताणि तहा खलखलाविआ । तओ णिसिद्धं
हणिऊण वाराणि उग्घाडित्ता गओ । उज्जाणे अच्छति,
राइणो कहियं । तेण मग्गाविओ । साह भणंति-पाहुणओ
आगओ, ए याणामो, गवसेत्तेहिं उज्जाणे दिट्ठो । राया

गम्रो खामिओ य, ऐच्छइ मोनुं, जइ पव्वयंति तो मुयामि । ताहे पुच्छिया, पडिसुयं । एगत्थ गहाय चालिया जहासट्ठाणे ठिया संधियो लोयं काऊण पव्वाविया । रायपुत्तो सम्मं करेति मम पित्तियत्तो त्ति, पुरोहिस्सुयो दुगंछइ—अम्हे एण कवडेण पव्वाविया । दो वि मरिऊण देवलोगं गया, संगरं करेति—जो पदमं चयइ तेण सो संबोद्धयव्यो, पुरो-हियसुओ चइऊण तीए दुगंछाए रायगिहे मेईए पोटे आग-ओ । तीसे सिट्ठिणी वयंसिया, सा किह जाया ? सा मंसं वि-क्रिणइ, ताए भणइ—मा अणत्थ हिंडाहि, अहं सव्वं कि-णामि, दिवसे २ आणइ । एवं तासि दीइ घणा जाया, तेसि चैव घरस्स समोसीयाणि ठियाणि । सा य सेट्ठिणी सिद्ध, ताहे मेईए रहस्सिय चैव तीसे पुत्तो दिरणो, सेट्ठिणीए धू-या मइया जाया । सा मेईए गहिया, पच्छा सा सेट्ठिणी तं दारंगं मेईए पाणसु पांडति, तुब्ब पभावेण जीवउ त्ति, तेण से नामं कयं मेयज्जो त्ति । संवड्ढिओ. कलाओ गाहिओ, संबो-हिओ देवेण, ए संवुज्झइ, ताहे अट्ठगहं इच्चकणगाणं एग-दिवसेण पाणी गेहवाविओ । सिवियाए गुगरि हिंडइ, देवो-वि मेयं अणुपविट्ठो रोइउमारद्धो, जइ मम वि धूया जीवति-या तीसे वि अज्ज विवाहो कओ होतो, भत्ते च मेताण कयं होतं । ताहं ताए मेईए जहावत्तं सिट्ठं, तज्जो रुट्ठो देवाणु-भावेण य ताओ सिवियाओ पाडिओ तुमं अस्सरसीओ प-रिणैसि त्ति खट्ठाए छूटो । ताहं देवो भणइ—किह ?, सो भणइ—अवणेण । भणइ—एत्तो मोएहि किंचि कालं अच्छा-मि वारस वरिसाणि, तो भणइ—किं करेमि ?, भणइ—र-णो धूयं देवावेहि, तो सव्वाओ अकिरियाओ ओहाडिया-ओ भविस्संति । ताहं से छुगलओ दिरणो, सो रयणाणि वोसिरइ, तेण रयणाणं थालं भरियं । तेण पिया भणिओ रखो धूयं वंरहि, रयणाणं थालं भेरत्ता गओ । किं मग्गसि ?—धूयं, ऐच्छइ, एवं थालं दिवसे २ गेहइ, ए य देइ । अभ-ओ भणइ—कओ रयणाणि ?, सो भणइ—छुगलओ हगइ । अम्ह वि दिज्जउ, आणीओ । मडगगंधाणि वोसिरइ अमओ भणइ—देवाणुभावो । किं पुण ?, परिक्खिज्जउ, किह ?, भ-णइ—राया दुक्खं चभारपव्वत्तं सामि वदिउं जाति, रहम-गं करेहि । सो कओ, अज्ज वि दीसइ । भणिओ—पागारं सो वरणं करेहि, कओ । पुणो वि भणिओ—जइ समुहं आणैसि तत्थ गहाओ सुद्धो होहिस्सि तो ते दाहामो । आणीओ, वे-लाए गहाविओ, विवाहो कओ सिवियाए हिंडेतेण, ताओ वि से अणोओ आणियाओ । एवं भोगे भुंजति वारस व-रिसाणि, पच्छा बोहिता । महिलाहि वि वारस वरिसाणि मग्गियालि, दिरणो य, चउव्वीसाए वासोहि सव्वाणि वि पव्वइयाणि, गुवपुव्वी जाओ । एकलविहाए पडिमं पडिवसो । तत्थेव रायगिहं हिंडइ, सुवरणकारगिहमागओ । सो य से-णियस्स सोवर्णाणयाणं जवारमट्ठसत्तं करेइ, चेइयस्सणियाए परिवार्डीए मेणिओ कांइ निसंभं । तस्स गिहं साहू अ-इगओ । तस्स एगाए वायाए भिक्षा ए णीणिया, सो य अइगओ । ते य जघा कौचण खइया, सो आगओ ए पेच्छइ । रणो य चेतियस्सणियवेला दुइइ, अज्ज अट्ठिखंडा-णि कीरामि त्ति, साधुं संकइ । पुच्छइ, तुगिहओ अच्छइ । ताहं सीमावंधेण वंधाति, भणिओ य—साहजेण गहिया । तहा आंवहिओ जहा अच्छाणि भूमीए पडियाणि । कौ-

चओ य दारं फोडेतेण सिलिकाए आहओ गलए । नेण वन्ता, लोगो भणइ पाव ! एए ने जघा, सो वि भगवं का-लगओ सिद्धो य । लोगो आगओ, दिट्ठो मेतज्जो, रणो कहियं, वज्झाणि आणत्ताणि, दारं ठइत्ता पव्वइयाणि भ-णंति—सावग ! धम्मेण वइाहि, मुक्काणि । भणइ—जइ उ-पव्वयह तो मे कविहोए कंहेमि, एवं समइमं अप्पए य परे य कायव्वं ।

तथा च कथानकार्यैकदेशप्रतिपादनायाह—

जो कौचगावराहे, पाणिदया कौचगं तु णाइक्खे ।

जीवियमणपेहंतं, मेयज्जरिसिं णमंसांमि ॥ ८६६ ॥

यः कौञ्चकापराधे सति प्राणिदयया 'कौञ्चकं तु' कौञ्च-कमेव न आचष्टे, अपि तु स्वप्राणत्यागं व्यवसितः. तमनुक-म्पया जीवितमनपेक्षमाणं मेतार्यकृपिं नमस्य इति गा-थार्थः ॥ ८६६ ॥

णिप्फेडियाणि दोषि वि, सीसावेहेण जम्भ अच्छीणि ।

ए य संजमाउ चलिओ, मेयज्जो मंदरगिरि व्व ॥ ८७० ॥

निष्कामिते भूमौ पातिते द्वे अपि शिरोवन्धनेन यस्याक्षि-णी एवमपि कदर्थ्यमानोऽनुकम्पया 'न च'—नैव संयमाच्च-लितो यस्तं मेतार्यकृपिं नमस्य इति गाथाभिप्रायः ॥ ८७० ॥
आव० १ अ० । स्था० । (' परलोग' शब्दे ' परभव' शब्दे च पञ्चमभागे एतद्वक्तव्यतोक्ता) गोत्रविशेषप्रवर्तके ऋषौ, यदन्वयं पेढालपुत्रश्चासीत् । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । धान्यं, दे० ना० ६ वर्ग १३८ गाथा ।

मेअर-देशी—असहने, दे० ना० ६ वर्ग १३८ गाथा ।

मेअलकन्ना—मेकलकन्या—स्त्री० । नर्मदायाम्, " मेकलकन्ना-य नममया रेवा " पाइ० ना० १३० गाथा ।

मेइणी—मेदिनी—स्त्री० । क्षितौ, पृथिव्याम्, अनु० । प्रश्न० ।
आव० । " वसुहा वसुंधरा वसुमई मही मेइणी धरा ध-रिणी " पाइ० ना० २६ गाथा ।

मेंठ—देशी—हस्तिपके, दे० गा० ६ वर्ग १३८ गाथा ।

मेंठी—देशी—मेण्ड्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १३८ गाथा ।

मेंठ—मेंढ—न० । पुरुषचिह्ने, ग० १ अधि० । अङ्गादाने, वृ० ४ उ० । मेघे, स्था० ४ ठा० २ उ० । आ० म० ।

मेंढयमुह—मेण्डूकमुख—पुं० । स्वनामख्याते अन्तरद्वीपे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । न० । प्रज्ञा० । उक्त० । (' अन्तरदीप' शब्दे प्रथ-मभाग ८६ पृष्ठे वक्तव्यतोक्ता)

मेख—मेघ—पुं० । चूलिका—पैशाचिके तृतीय-तुर्ययोगाद्य-द्वि-तीयौ ॥ ८ । ३२५ ॥ यथासंख्यं भवतः । इति घस्य खः ।
मेघः । मेघो । जलंद, प्रा० ४ पाद ।

मेखला—मेखला—स्त्री० । सस्य माला मेखनेति निरुक्तम् ।
अनु० । कटिसूत्रे, कट्याभरणे च । वाच० ।

मेघंकरा—मेघङ्करा—स्त्री० । नन्दनवने नन्दनकूटवास्तव्यायां विदिक्कुमार्याम्, स्था० ६ ठा० ३ उ० । आचा० । आ० म० । ति० ।

मेघघणमणिगास-घनमेघसन्निकाश-त्रि० । घनमेघसदृशे,
सान्द्रजलदसमाने कालके, भ० २ श० १ उ० । ज० ।
मेघमाला-मेघमाला-स्त्री० । स्वनामख्यातायां वासुपूज्य-
समयजातायामार्थिकायाम्, महा० ।

शेवाणं पि निविञ्चि जां, मणसा वि विराहण ।
सा मय्या दुग्गई गच्छे, मेघमाला जहऽऽज्जिया ।
मेघमालाजिया नाह !, जाणिमो भुव (ण) धंधव ! ।
मणसा वि निविञ्चि जा, खंडिउं दुग्गई गया ।
वासुपुजस्स तित्थस्मि, भेलाणं कालगच्छथी ।
मेघमालाजिया आसि, गायमा ! मणदुव्वला ।
सा नियमागासपक्खं, दाउं भिक्खाय निग्गया ।
अन्नया णत्थि नीमारं, मंदिरोवरि संठिया ।
आमन्नमंदिरं अन्नं, लंघित्ता गंतुमिच्छुगा ।
मणसा चिंतते जाव, ताव पज्जलिया दुवे ।
नियमस्स भंगदोमेणं, उज्झित्ता पढमियं गया ।
एयं नायं सुद्धमं पि, नियमं मा विगहिह ।
जं छिज्जा अक्खयं सोक्खं, अणंतं च अणोवमं ।
तवमंजमं वणसुं च, नियमो दंडनायगो ।
तमेव खंडमाणस्स, ण वए णो व संजमं । महा० ६ अ० ।

मेघमालि (ण)-मेघमालिन्-पुं० । पार्श्वस्वामिद्रुहि कमठासुरे
जीवे, मेघकुमारजीवे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । (स्वामी
प्रव्रज्यैकदा विहरन् तापसाश्रमे कूपसमीपे स्थितः, इहैव
मेघमाली सुराधमः श्रीपार्श्वदेवमुपद्रोतुमागतः । ' पास '
शब्दे पञ्चमभागे ६०१ पृष्ठे आख्यानकमुक्रम्)

मेघमालिनी-मेघमालिनी-स्त्री० । ऊर्ध्वलोकवास्तव्यायां दि-
क्कुमार्याम्, स्था० २ डा० ३ उ० । ज० ।

मेघवई-मेघवती-स्त्री० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतनन्दनवनस्य
पूर्वसिद्धायतनादेव दक्षिणतो दक्षिणपूर्वप्रासादात् उत्तरतो
मन्दरकूटवासिन्यां दिक्कुमार्याम्, स्था० ६ डा० । ज० ।

मेघविजय-मेघविजय-पुं० । हैमशब्दानुशासनोपरि चन्द्रप्रभा-
नामटीकाकृति स्वनामख्याते उपाध्याये, ज० ६० ।

मेघाघास-मेघाघास-पुं० । कलिकनृपपुत्रदत्तस्य पौत्रे, क-
लिकनृपस्य-पुत्रो दत्तस्तस्य जितशत्रुस्तस्य च मेघाघास
इति क्रमः । नि० । ती० ।

मेच्छ-म्लेच्छ-पुं० । अनार्यमनुष्ये, आ० म० १ अ० ।

मेच्छिय-म्लेच्छित-पुं० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

मेज्ज मेय-त्रि० । कुडवादिप्रमेये, ज्यो० २ पादु० । मीयतेऽ-
नेनेति मेयम् । माने, हस्ते, अनु० । ज्यो० । मेज्जं जं माणे-
ण पन्थगमातिणा मितिज्जति ते च तंहुलतेल्लघयमादि । नि०
चू० १ उ० । मेज्जं लक्खयतेतल्लादि । आ० चू० ६ अ० । मेयं
यत् खेतिकापलादिना मीयते । ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।

मेज्झ-मेध्य-त्रि० । मेधोपकारिणि, आ० ३ अ० ।

मेडभ देशी-मृगतन्त्रा, दे० ना० ६ वर्ग १३२ गाथा ।

मेड-देशी-वणिकनद्याय, दे० ना० ६ वर्ग १३२ गाथा ।

मेढगमुह-मेपकमुख-पुं० । स्वनामख्याते अन्तरद्वीपे, अनार्य-
क्षेत्रभेदे च । स्था० ४ डा० २ उ० । सूत्र० । (' अंतरदीप '
शब्दे प्रथमभागे २६ पृष्ठे वक्ष्यन्तीका)

मेढविसाण-मेपविपाण-न० । मेपशृङ्ग, स्था० ४ डा० २ उ० ।

मेढविसाणा-मेपविपाणा-स्त्री० । मेपशृङ्गसमानफलायां वन-
स्पतिजाता, स्था० ४ डा० १ उ० ।

मेढि-मेथि-स्त्री० । मेथि-शिशिर-शिथिल-प्रथमे यस्य ढः
॥ २ । १ । २१४ ॥ इति यस्य ढो भवति । हापवाद् । मेढी ।
(मेथी) । शाकभेदे, प्रा० । मूलकमध्यवर्तिन्यां स्थूण्यायाम्,
यस्यां नियमिता गोपङ्कतीर्धान्यं ग्राहयति, रा० । व्य० ।
भ० । ज्ञा० ।

मेढीभूय-मेढीभूत-पुं० । मेढभूपमे, मेढीमदृशे, सर्वेषामर्थानां
चिन्तके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

मेणाग-मेनाक-पुं० । समुद्रमध्यपर्वते, " वज्रात्प्रातः समुद्रे-
ण, मेनाकाऽस्यानुजो गिरिः । " ती० ७ कल्प ।

मेत्ता-मात्रा-स्त्री० । लक्षणे, प्रव्रज्यालक्षणे द्रव्यलिङ्गमात्रमि-
ति । नि० चू० १३ उ० । तुल्यत्वे, मात्राशब्दस्तुल्यवाची । नि०
चू० २० उ० । (अत्रार्थे विशेषः ' माया ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतः)

मेत्ताइभावसम्मिस्स-मैत्र्यादिभावसंमिश्र-त्रि० । मैत्र्यादिभा-
वैः संमिश्रे, ध० १ अधि० । (' धम्म ' शब्दे चतुर्थभागे २६६६
पृष्ठे विस्तरंऽत्र गतः)

मेत्ताइसंगय-मैत्र्यादिसङ्गत-त्रि० । मैत्रीकरुणामुदितोपज्ञा-
सङ्गते, पा० २ विव० ।

मेत्ती-मैत्री-स्त्री० । प्रीता, पा० ।

एताश्चतुर्विधा इत्युक्ते तदेव चातुर्विध्यं प्रत्येकमभिधा-
तुमाह—

उपकारिस्वजनंतर-सामान्यगता चतुर्विधा मैत्री ।

मोहासुखसंवेगा-न्यहितयुता चैव करुणति ॥ ६ ॥

उपकारी च स्वजनश्चेतरश्च सामान्यं च । एतद्गता ए-
तद्विषया चतुर्विधा-चतुर्भेदा मैत्री भवति । उपकर्तुं शील-
मस्येत्युपकारी, उपकारं विधातुं पुरुषसम्बन्धिनमाश्रित्य
या मैत्री लोके प्रसिद्धा सा प्रथमा । स्वकीयो जना नाल-
प्रतिवद्धादिस्तस्मिन्नुपकारमन्तरेणापि स्वजन इत्येव या
मैत्री तदुद्धरणारूपेण प्रवर्तते सा द्वितीया । इतरः प्रति-
पन्नः पूर्वपुरुषप्रतिपक्षेषु वा स्वजनसम्बन्धनिर्गतेषु या मै-
त्री सा तृतीया । सामान्यं सामान्यजने सर्वस्मिन्नेवाऽपरि-
चितेऽपि हितचिन्तनरूपा प्रतिपन्नत्वसम्बन्धनिर्गतेषु च-
तुर्था मैत्री । मोहासुखं च संवेगश्चान्यहितं च तैर्युता
चैव समन्विता चैव करुणति करुणा भवति । मोहाऽ-
ज्ञानं तेन युता ग्लानापथ्यवस्तुमार्गेणप्रदानाभिलाषरूपा
प्रथमा । असुखं सुखाभावो यस्मिन् प्रालिप्तं दुःखितं सुखं
नास्ति तस्मिन्वाऽनुकम्पा लोकप्रसिद्धा आह्लादवस्त्रशय-
नासनादिप्रदानलक्षणा सा द्वितीया । संवेगो मोक्षाभिलाष-
स्तेन सुखितोऽपि मन्त्रेषु प्रीतिमत्तया साक्षात्तः दुःखप-

रित्राण्येच्छा दुष्टस्थानां या स्वभावतः प्रवर्तते सा तृतीया ।
अन्यहितयुता सामान्येनैव प्रीतिमत्तास्वन्धविकलेष्वपि
सर्वेष्वेवान्येषु सर्वेषु केवलितार्तामय भगवतां महामुनीनां
सर्वानुग्रहपरायणा हितबुद्ध्या चतुर्थी करुणा ॥ ६ ॥ पा०
१३ चि० । कायोपशम, आ० चू० ४ अ० ।

मेतीवन्दन-मेतीवन्दन-न० । वन्दनकदोपभेदे, मेतीए सम-
न्विता स्ति । अहवा मेती तेषां समं कातुं मगति । आ० चू०
३ अ० । मैत्रीमाश्रित्य कश्चिद्वन्दते, आचार्येण सह मैत्रीं
प्रीतिमिच्छन् वन्दते इत्यर्थः । तदिदं मैत्रीवन्दनकमुच्यते ।
प्रव० २ द्वार ।

मेतुङ्क-मेतुएङ्क-न० । स्वनामख्यातं तीर्थकरं स्थाने, यत्र
वीरतीर्थकरप्रतिमा पूज्यते । ती० ४३ कल्प ।

मेद-मेदम्-न० । वशायाम्, स० । प्रज्ञा० ।

मेद-त्रि० । वन्यमनुपजातिभेदे, ती० ३१ कल्प ।

मेदपल्ली-मेदपल्ली-स्त्री० । मेदानां पल्ली मेदपल्ली । मेदाना-
मावासभूतायां मालवदेशान्तर्वर्तिमङ्गलपुरप्रत्यासन्नायां महा-
द्वयाम्, ती० ३१ कल्प । (तत्रत्याभिन्नन्दनदेवस्य प्रतिमा-
भङ्गाऽदर्शि ' अहिर्नदण ' शब्दे प्रथमभागं ८८६ पृष्ठे)

मेधुणि-मेधुनि-स्त्री० । मातुलदुहितरि, तत्थ मेधुणि-
या-माउलदुहिया । नि० चू० १ उ० ।

मेय-मेदम्-न० । अस्थिकृतं शरीरस्य चतुर्थधातौ, उत्त० ७
अ० । तं० । प्रश्न० । ज्ञा० । म्लेच्छभेदे, प्रश्न० १ आश्र०
द्वार । स्था० ।

मेयप्रमाण-मेयप्रमाण-न० । कुडवादिमाने, ज्यो० ।

संप्रति मेयप्रमाणमाह—

तिन्नि उ पलाणि कुलवा, करिमऽद्धं चैव होइ वोधव्वो ।
चत्तारि चैव कुलवा, पन्थो पुण मागहां होइ ॥ २५ ॥
चउपन्थमाढगं पुण, चत्तारि य आढगाणि दोणो उ ।
सोलसदोणा खारी, खारीओ वीसई वाहो ॥ २६ ॥

इह कुलवा मागधंशप्रसिद्धा यदा धर्मप्रमाणेन मातुमि-
ष्यते तदा स त्रीणि पलानि एकस्य च कर्मस्य पलचतुर्भागरू-
पस्यार्द्धं बोद्धव्यः । चत्वारश्च कुडवा एकत्र पिण्डिता एकः प्र-
स्था मागधो भवति । सोऽपि च धर्मप्रमाणचिन्तायां सा-
द्वानि द्वादश पलान्यवगन्तव्यः ॥ २५ ॥ (चउपन्थमित्यादि)
चत्वारः प्रस्थाः समाहृताश्चतुःप्रस्थसमुदायमेकमाढकं गणि-
तज्ञा वदन्ति । तत्रापि तोलयच्चिन्तायां पञ्चाशत्पलान्यध-
स्यन्ति, चत्वारः पुनराढकाः समुदिता एका द्रोणः तत्रा-
पि च द्रोणे पलपरिमाणचिन्तायां द्वे पलशते वेदितव्ये
पाडश च द्रोणा एकत्र समुदिता एका खारी, तस्यां च खा-
यां पलानि द्वादशान् शतानि भवन्ति । विंशतिश्च खार्य एकत्र
पिण्डिता एका वाहस्तस्मिन् वाहं धर्मप्रमाणचिन्तायां च-
तुःपण्डः पलानां सहस्राणां संख्या ॥ २६ ॥ ज्यो० २ पाहु० ।

मेयारि-मेयार्य-पुं० । राजगृहं गुणशिलकचैत्यप्राकारकारके,
ती० ।

" किमिप्रतिष्ठचणक-पुर्णमपुगाभिधम् ।

कुशाप्रपुनसंभं च, कमाद्राजगृहाऽऽहुयम् ॥ १४ ॥

अत्र चासीद् गुणशिलं, चैत्यं शैत्यकसंनिभम् ।

श्रीवीरगे यत्र समवा-सरच्च गणनायकः ॥ १५ ॥

प्राकारं यत्र मेतार्यः, शातकौम्भमचीकरत् ।

सुरेण प्राप्य सुहृदा, मणि स्वाजीहयस्वकम् ॥ १६ ॥ "

ती० १० कल्प । वीरजिनस्य दशमगणधरे, कल्प० १ अधि० ६
तण । आ० म० । (' मेअज ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे कथा गता)
मेरग-मेरक-पुं० । वनस्पतिविशेष, आचा० २ ध्रु० १ चू० १
अ० ८ उ० । मचविशेष, प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० । जी० । दश० ।
मेरकां लोकादयसातव्यः । जी० ३ प्रति ४ अधि० । सरका-
भिधानमये, उत्त० ३४ अ० । तृतीयवासुदेवप्रतिश्रौ, आव०
१ अ० । प्रव० ।

मेरा-मर्यादा-स्त्री० । मर्यादायाम्, न० । " सीमा मेरा "
पाहु०ना० २२७ गाथा । दे०ना० । मज्जायं ति वा ओ
ह ति वा मेरं ति वा एगट्टा । आ० चू० १ अ० । सीमा मेरा
मर्यादा इत्येकार्थाः । पं० चू० २ कल्प । मेरा-मर्यादा, समा-
चारीत्यर्थः । वृ० ३ उ० । व्य० । मर्यादा-विधिरित्यर्थः । व्य०
३ उ० । स्था० । स्थितिर्मर्यादा व्यवस्थेत्यनर्थान्तरम् । व्य०
४ अ० । दशमचक्रिणा मातरि, आव० १ अ० । मर्यादेति
देशीशब्दः । ग० २ अधि० । मुञ्जसिरिकायाम्, प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

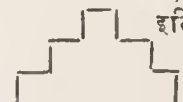
मेराकहण-मर्यादाकथन-न० । सामाचारीप्रतिपादनं मर्या-
दायाः-समाचार्याः कथनं, यथा साधूनामावश्यकं आलोच-
नायां प्रायश्चित्तं दीयते नमस्कारपौरुष्यादिकं च प्रत्याख्यानं
यद् यस्मै दातव्यमित्येवमादि सर्वं कथ्यत इति भावः ।
व्य० १ उ० ।

मेराकारि-मर्यादाकारिन्-त्रि० । मर्यादाकारिणि, स्था० १०
डा० ३ उ० ।

मेरु-मेरु-पुं० । सकलतिथ्यग्लोकमध्यभागस्य मर्यादाकारि-
त्वान् मेरुः । मेरुदेवयोगाद् वा मेरुः । जम्बूद्वीपमध्ये म-
न्दरपर्वते, सू० प्र० ५ पाहु० । जं० ।

जे मंदरस्स पुव्वेण, मणुस्सा दाहिणेण अवरेण ।

जे याऽवि उत्तरंणं, सव्वेसि उत्तरो मेरु ॥ ४६ ॥

आचा० १ ध्रु० १ अ० उ० । (अस्य गाथाया व्याख्या
' दिसा ' शब्दे ४ भागे गता । (अस्य षोडश नामानि ' गिरि-
राय ' शब्दे तृतीयभागे ८७६ पृष्ठे गतानि) (अस्य सर्वा व-
धकृत्यता ' मन्दर ' शब्दे अस्मिन्नेव भागे उक्ता) मेरा-
मेखलास्वरूपं कनाकारेण विद्यत इति प्रश्ने,
उत्तरम्—अनन स्थापिताकारेण इति प्रश्ने,
मेरोमध्यं, न तु वहिस्तामेखला
वर्तते इति ॥ १४१ ॥ सन० ३ उल्ला० ।

मेरुकंत-मेरुकान्त-पुं० । महोरगभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

मेरुगिरि-मेरुगिरि-पुं० । मन्दरपर्वते, आव० ४ अ० । स० ।

मेरुतुंगसूरि-मेरुतुङ्गसूरि-पुं० । स्वनामख्यातं चन्द्रप्रभसूरि-
शिष्यं, तेन च महापुरुषचरित्रं स्थविरावली पङ्क्ति-
विचारः प्रयन्धचिन्तामणिश्चेति ग्रन्था विरचिताः । अय-
माचार्यः विक्रमसंवत् १३६३ वर्षे विद्यमान आसीत्,
अञ्चलगच्छे श्रीमहेन्द्रसूरिशिष्योऽप्येतन्नामा आसीत् । ते-

न सूरिमन्त्रोद्धारः शतपदीमारोद्धारः मेघदूतकाव्यटीका
चेति ग्रन्था विरचिताः । विक्रमसंवत्सरे १४०३ अयं जातः
संवत्सरे १४१८ दीक्षितः, संवत्सरे १४२६ आचार्यः, संवत्सरे
१४४६ गच्छनायकः, संवत्सरे १४७१ स्वर्गतः । जे० इ० ।

मेरुदेव-मेरुदेव-पुं० । मन्दरस्वामिनि देव, दर्श० १ तत्त्व ।
मेरुपर्वत-मेरुप्रपतन-न० । मेरोः पर्वतविशेषान्, मुमुक्षूणा-
मनशेननाथः पतनं, आचा० २ श्रु० २ चू० ३ अ० ।

मेरुपुष्प-मेरुप्रमुख-न० । मेरुजम्बूद्वीपलवणोदधिप्रभृतिषु,
पञ्चा० ८ विव० ।

मेरेई-मेरेयी-स्त्री० । पिष्टेन्द्रवायां शाटितोत्पन्नान्नरसायां
सुरायाम्, उक्त० १६ अ० ।

मेरेयग-मेरेयक-पुं० । मद्यविशेषे, जं० २ वक्त० ।

मेल-मेल-पुं० । सङ्गमे, व्य० ५ उ० । “ संगमो मेलो ” पा-
इ० ना० २४१ गाथा ।

मेलणा-मेलना-स्त्री० । संबन्धे, व्य० १० उ० ।

मेलय-मेलक-पुं० । सन्निपाते, स्था० ६ ठा० ३ उ० । (मे-
लकाः ' करण ' शब्दे तृतीयभागे ३६६ पृष्ठे गताः)

मेलव-मिश्र-धा० । सम्मेलने, मिश्रेर्वीसाल-मेलवौ ॥ ८ । ४ ॥
२८ ॥ मिश्रयन्तेत्यन्तस्य वीसाल-मेलव इत्यादेशौ वा भव-
तः । वीसालवइ । मेलवइ । मिस्सइ । प्रा० ४ पाद ।

मेलिय-मेलित-त्रि० । प्रापिते, मेलियं सो तं न खाइ न पियति ।
आ० म० १ अ० ।

मेली-देशी-संहतौ, दे० ना० ६ वर्ग १३८ गाथा ।

मेल्ल-मुच्च-धा० । मोचने, मुचेच्छृङ्गावहेड-मेल्लेसिक-रेअव-
णिल्लुच्छ-धंसाडाः ॥ ८ । ४ । ६१ ॥ मुञ्जतेरेते सप्तादेशा वा
भवन्ति । छड्डइ । मेल्लइ । मुञ्जति । प्रा० ४ पाद ।

मेस-मेस-पुं० । उरणके, विशेष० । आ० म० । दश० । “ गोः पदेऽपि
पिबन्मेघः, पयः सूक्ष्ममुखो यथा । कलुषीकुरुते नैव, सुशिष्यो
ऽपि श्रुतं तथा ॥ १ ॥ ” आ० क० १ अ० । यथा मेघोऽल्पेऽप्यम्भसि
अनाद्यालयन्नेवाऽम्भः पिबत्येवं साधुनाऽपि भिक्षाप्रविष्टेन
वीजाक्रमणादिषु अनाकुलेन भिक्षा प्राहृत्येवंविधार्थसूचक-
त्वाद् द्रुमपुष्पिकाऽध्ययनमपि मेघः । दशवर्कालिकस्य प्रथमे-
ऽध्ययने, दश० १ अ० ।

मेसर-मेसर-पुं० । पक्षिविशेष, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । जी० ।

मेह-मेघ-पुं० । पयोदे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । ज्ञा० । पि० । आ०
म० । जे । ओघ० । ति० । दश० । प्रश्न० । सेचने, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० । चतुःसप्ततितमे ऋषभपुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।
सुरभेदे, आ० क० १ अ० । राजगृहे नगरे स्वनामख्याते गृहपतौ,
‘ मेहो रायगिहे गयरे वहुई वासाई पयातो सिद्धो ’ मेघो राज-
गृहे वीरान्तिके प्रव्रज्य सिद्ध इति । अन्त० ४ वर्ग ४ अ० ।
कलम्युकायां सन्निवेशे द्वौ आतनौ मेघः, कालहस्ती च,
आ० म० १ अ० । (वीरशब्दे विहारावसरे कथां वक्ष्यामि)
सुमतिपितरि, आव० १ अ० । आ० चू० ।

मेहकुमार-मेघकुमार-पुं० । पाश्चात्यभवं हस्तिरूपे ध्रेणिकपुत्रं,
ही० ३ प्रका० ।

मेघकुमारवक्रव्यता—

सेणियस्स रत्नो धारणी नामं देवी होन्था, ० जाव से-
णियस्स रत्नो इद्धा ० जाव विहरइ । (सूत्र-८) तए णं
सा धारिणी देवी अन्नया कयाइ तंसि तारिसगंमि छकट्ट-
कलट्टमट्टमंठियखं भुग्गयपवरवरमालभंजियउज्जलमणिक-
णगरतणधूवियविडंकजालद्धचंदणिज्जहकंतरकणयालिचं-
दसालियाविभक्तिकलिते सरसच्छधाउवलवप्परइए वा-
हिरओ दूमियघट्टमट्टे अट्ठिभतरओ पत्तसुविलिहियचित्तक-
म्मे णाणाविहपंचवप्पमणिरयणकुट्टिमतले पउमलयाफुल्लव-
ल्लिवरपुष्पजातिउल्लोयचित्तियतले वंदणवरकणगकलससु-
विणिम्मियपडिपुंजियसरसपउमसोहंतदारभाए पयरगालं-
वंतमणिमुत्तदामसुविरइयदारसोहे सुगंधवरकुसुममउयपम्ह-
लसयणोवयारे मणहिययनिवुइयरे कप्पूरलवंगमलयचंद-
नकालागुरुपवरकुंदुरुकतुरुक्कधूवडज्जंतसुरभिमघमघंतगंधु-
दुयाभिरामे सुगंधवरगंधिणं गंधवट्टिभूते मणिकिरणपणा-
सियंधकारे किं बहुणा ? जुइगुणेहिं सुरवरविमाणवेलंवि-
वरघरए तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि सालिंगणवट्टिए
उभओ विवोयणे दुहओ उन्नए मज्जेण य गंभीरं गंगा-
पुल्लिणवालुयाउदालमालिसए उयचियखोमदुगुल्लपट्टपडि-
च्छयणे, अत्थरयमलयनवयकुसत्तल्लिवमीहकेसरपच्चुत्थए
सुविरइययत्ताणे रत्तंसुयसंवुए सुरम्मे आइणगरूयवूरण-
वणीयतुल्लफासे पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि सुत्तजागरा
ओहीरमाणी २ एगं महं सत्तुम्मेहं रययकूडसन्निहं नहयलंसि
सोम्मं सोम्मागारं लीलायंतं जंभायमाणं मुहमतिगयं गयं
पासित्ता णं पडिवुद्धा । तते णं सा धारिणी देवी अयमेया-
रूवं उरालं कल्लाणं भिवं धन्नं मंगल्लं सस्सिरियं महामुभि-
णं पासित्ता णं पडिवुद्धा समाणी हट्टतुट्टा चित्तमाणंदिया
पीडमणा परमसोम्मणस्सिया हरिसवसविसप्पमाणहियया
धाराहयकलंवपुष्पणं पिव समूमसियगेमकूवा तं सुमिणं
ओगिएहइ २ ता सयणिज्जाओ उट्ठेति २ ता पायपीढातो
पच्चोरुहइ पच्चोरुहइत्ता अतुरियमचवलमसंभंताए अविलं-
वियाए रायहंससरिसीए गतीए जेणाभेव सेणिए राया तेणा-
भेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता सेणियं रायं ताहिं इट्ठाहिं कं-
ताहिं पियाहिं मणुन्नाहिं मणामाहिं उरालाहिं कल्लाणाहिं
सिवाहिं धन्नाहिं मंगल्लाहिं सस्सिरियाहिं हिययगमणिज्जाहिं
हिययपल्हायणिज्जाहिं भियमहुररिभियगंभीरसस्सिरियाहिं
गिराहिं संलवमाणी २ पडिवोहेइ, पडिवोहेत्ता सेणिएणं
रत्ना अन्नमणुन्नाया समाणी णाणामणिकरणगरयणभत्ति-
चित्तंसि भदासणंसि निसीयति २ ता आसत्था वीसत्था सु-
हासणवरगया करयलपरिगहियं सिरसायत्तं मत्थए अंजलिं

कट्टु मेणियं रायं एवं वयागी-एवं खलु अहं देवाणुप्पि-
या ! अज्ज तंमि तारिमग्गंमि मयणिज्जंसि सालिगण-
वट्टिए० जाव नियगवयणमइवयंतं गयं सुमिणं पासि-
त्ता णं पडिबुद्धा, तं एयस्म णं देवाणुप्पिया ! उराल-
स्म० जाव सुमिणस्म के मत्ते कल्लाणे फलविचिचिभेमे
भविस्सति ? । (सूत्र-६)

‘धारणी नाम देवी होन्था० जाव सेणियस्स रत्तो इट्ठा०
जाव विहरइ’ इत्यत्र द्वितीयच्छन्दकरणादेवं द्रष्टव्यम्-‘सु-
कुमालपाणिपाया अदीणपंचेदियसरीरा लम्खणवज्जणु-
णाववेया माणुम्माणपमाणसुजायत्तवंगसुन्दरंगी ससि
सोमाकारा कंता पियदंसेणा सुरूवा करतलपरिमितति-
वलियवलियमज्जा’ करतलपरिमितो-मुष्टिप्राह्यखिली-
का-रेखात्रयोपेता वलितो-वलवान् मध्ये-मध्यभागा य-
स्याः सा तथा, ‘कौमुदीर्याणकगविमलपडिपुन्नसोमवय-
णा’ कौमुदीरजनीकगवत्-कात्तिकीचन्द्र इव विमलं-प्र-
तिपूर्णं सौम्यं च वदनं यस्याः सा तथा ‘कुंडलुल्लिहिय-
गंडलहा’ कुण्डलाभ्यामुल्लिखिता-घृष्टा गण्डलेखाः-
कपोलविगञ्चितमृगमर्दादिरेखा यस्याः स तथा ‘भिगारागा-
रचास्वेसा’ शृङ्गारस्य-रसविशेषस्यागारमिवागारम् । अ-
थवा-शृङ्गारो-मण्डनभूषणादौपः तत्प्रधानः आकारः आ-
कृतिर्यस्याः सा तथा, चारुवेपो-नेपथ्यं यस्याः सा तथा
ततः कर्मधारयः । तथा ‘संगयगयहसियभणियविहियवि-
लाससललियसंलावणिउणजुत्तोवयारकुसला’ संगता उ-
चिता गतहसितभणितविहिनविलासा यस्याः सा तथा,
तत्र विहितं-चेष्टितं, विलासो-नेत्रचेष्टा, तथा सह ललि-
तेन-प्रसन्नतया ये संलापाः परस्परभाषणलक्षणास्तेषु नि-
पुणा या सा तथा, युक्ता-संगता ये उपचारा-लोक-
व्यवहारास्तेषु-कुशला या सा तथा, ततः पदत्रयस्य कर्मधा-
रयः, ‘पसाइया’ चित्तप्रसादजनिका ‘दरिसणिज्जा’ यां
पश्यच्चक्षुर्न श्राम्यति, ‘अभिरूवा’ मनोहररूपा ‘पडिरूवा’
द्रष्टारं द्रष्टारं प्रति रूपं यस्याः सा तथा ‘सेणियस्स रत्तो
इट्ठा’ वल्लभा कान्ता काम्यत्वात्, प्रिया प्रेमविषयत्वात्, ‘म-
णुप्पा’ सुन्दरत्वात्, ‘नामधेज्जा’ नामधेयवती प्रशस्तनाम-
धेयवतीत्यर्थः, नाम वा धार्य-हृदि धरणीयं यस्याः सा
तथा, ‘वसासिया’ विश्वसनीयत्वात् ‘सम्मया’ तत्क-
तकार्यस्य सम्मतत्वाद्बहुमता-बहुशो बहुभ्यो वाऽन्येभ्यः ?
सकाशान्मता बहुमता, बहुमानपात्रं वा, ‘अणुमया’ वि-
प्रियकरणस्यापि पश्चान्मता अनुमता ‘भंडकरंडगसमाणा’
आभरणकरण्डकसमानोपादेयत्वात् ‘तेल्लकेला-इव सुसंगो-
विया’ तैलकेला-सौराष्ट्रप्रसिद्धो मृन्मयस्तैलस्य भाज-
नविशेषः स च भङ्गभयाल्लाच्च (ठन) नभयाच्च सुष्ठु
संगोप्यते एवं साऽपि तथोच्यते । ‘चेलपेडा’ इव ‘सुसंपरिगि-
हीया’ बलेमज्जुपेवेत्यर्थः, ‘रयणकरंडगोवियसुसारविया’
सुसंरक्षितेत्यर्थः, कुत इत्याह, ‘मा णं सीयं मा णं उ-
गहं मा णं देसा मा णं मसगा मा णं वाला मा णं चोरा मा णं
वाइयपित्तियंभिभियसन्निवाइयविहिरोगायंका फुसंतु त्ति
कट्टु सेणियं रत्ता सद्धि विउलाइ भागभागाइ भुंजमाणा
विहरन्ति’ मा शब्दा निवेधार्थाः, ‘णं’ श्राव वाक्पालङ्कारार्थाः,

अथवा-‘माणं’ ति मैनामिति प्राकृतत्वात्, व्यालाः-श्वाप-
दभुजगाः, रोगः, कालसहाः, आतङ्काः-सद्योधातनः, इति
कट्टु-इति कृत्वा इति हेतोर्भोगभोगान्-अतिशयवद्भोगानिति
‘तण णं’ ति ततोऽनन्तरं ‘तंसि तारिसयंसि’ त्ति यदिदं
वक्ष्यमाणगुणं तस्मिन्नादृशके यादृशमुपचितपुण्यस्कन्धा-
नामङ्गनामुचितं ‘वग्घरणं’ त्ति संबन्धः, वासभवनं इत्यर्थः,
कथंभूतं-‘पदकाष्टकं’ गृहस्य बाह्यालन्दकं पडदारुकमिति
यदागमप्रसिद्धं, द्वारमित्यन्यं स्तम्भविशेषणमिदमित्यन्यं, त-
था लष्टा-मनोज्ञा, मृष्टा-मसृणाः संस्थिता-विशिष्टसंस्थानव-
न्ता ये स्तम्भास्तथा उद्गता-ऊर्ध्वं गता स्तम्भेषु वा उद्गता-
व्यवस्थिताः स्तम्भोद्गताः प्रवराणां वराः-प्रवरवराः अति-
प्रधाना याः शालभञ्जिकाः पुत्रिकाः, तथा उज्ज्वलानां मर्णा-
नां-चन्द्रकान्तादीनां कनकस्य रत्नानां-ककैतनादीनां यास्तु-
पिका-शिखरं, तथा विटङ्काः-कपोतपाली वरगडकाऽधोव-
र्त्ता अस्तरविशेषः, जालं-संचिच्छिद्रो गवाक्षविशेषः, अर्द्धचन्द्रः
अर्द्धचन्द्राकारं सोपानं निर्यूहकं-द्वारपार्श्वविनिर्गतदारु,
अन्तरम्-अस्तरविशेष एव पानीयान्तर्गमिति सूत्रधारैर्यद् व्य-
पदिश्यते निर्यूहकद्वयस्य यान्यन्तराणि तानि वा निर्यूहका-
न्तराणि ‘कणकाली’ अस्तरविशेषश्चन्द्रसालिका च-गृहापरि-
शाला एतेषां गृहांशानां या विभक्तिः-विभजने विविक्रता त-
या कलितं-युक्तं यत्तत्तथा तस्मिन्, ‘सरसच्छुवाडवडेवसरइ-
ए’ त्ति स्थाप्यम्, कैश्चित् पुनरेवं संभावितमिदं ‘सरसच्छु-
धाऊवलवन्नरइए’ त्ति तत्र सरसेन अच्छेन्न धातूपलेन-
पापाणधातुना गैरिकविशेषेणेत्यर्थः वशां रचितो यत्र तत्त-
था ‘वाहिरत्तो दूमियघट्टमट्टु’ त्ति दूमितं-धवलितं घृष्टं-
कौमलपापाणादिना अत एव मृष्टं-‘मसृणं’ यत्तत्तथा तस्मिन्
तथा अभ्यन्तरतः प्रशस्तं-स्वकीयं २ कर्मव्यापृतं शुचि-प-
वित्रं लिखितं चित्रकर्म यत्र तत्तथा तस्मिन्, तथा नाना-
विधानां जातिभेदेन पञ्चवर्णानां मणिरत्नानां सत्कं कुट्टिम-
तलं मणिभूमिका यस्मिन्स्तत्तथा तत्र, तथा पद्मैः-पद्माका-
रैरेवं लताभिरशोकलताभिः पद्मलताभिर्वा मृणालिकाभिः
पुष्पवल्लीभिः-पुष्पप्रधानाभिः पत्रवल्लीभिः तथा वराभिः पु-
ष्पजानिभिः-मालतीप्रभृतिभिश्चित्रितमुल्लांकतलम् उपरित-
नभागा यस्मिन् तत्तथा तत्र, इह च प्राकृतत्वेन ‘उल्लोयचि-
त्तियतले’ इत्येवं विपर्ययनिर्देशो द्रष्टव्य इति, अथवा-प-
द्मादिभिरुल्लांकस्य चित्रितं तलम्-अधोभागा यस्मिन्निति, त-
था वन्द्यन्त इति वन्दना-मङ्गल्याः ये वरकनकस्य कलशाः
सुष्ठु-‘निम्मिय’ त्ति न्यस्ताः प्रतिपूजिताः-चन्दनादिचार्चि-
ताः सरसपद्माः-सरसमुखस्थगनकमलाः शोभमाना द्वार-
भागेषु यस्य पाठान्तरापेक्षा चन्दनवरकनककलशैः सुन्यस्तै-
स्तथा प्रतिपूजितैः-पुञ्जीकृतैः सरसपद्मैः शोभमाना द्वारभागा
यस्य तत्तथा तस्मिन्, तथा प्रतरकाणि-स्वर्णादिमया आभ-
रणविशेषास्तन्प्रधानैर्मणिमुक्तानां दामभिः-स्रग्भिः सुष्ठु
विरचिता द्वारशोभा यस्य तत्तथा तस्मिन्, तथा सुग-
न्धिवरकुसुमैर्मृदुकस्य-मृदोः पद्मलस्य च-पद्मवतः
शयनस्य-तूल्यादिशयनीयस्य यः उपचारः पूजा उप-
चारो वा स विद्यते यस्मिन्, मण इत्यस्य मन्वर्थायत्वात्
तत् सुगन्धिवरकुसुममृदुपद्मलशयनीयापचारवत्तच्च यद्
हृदयनिर्घृतिकरं च-मनःस्वास्थ्यकरं तत्तथा तस्मिन्
तथा कर्पूरश्च लवङ्गानि च फलविशेषाः मलयचन्दनं च-पर्व-

तविशेषप्रभवं श्रीखण्डं कालागुरुश्च-रुष्णागुरुः प्रवरकुन्दुरुहं च-वीडाभिधानो गन्धद्रव्यविशेषः तुरुष्कं च-सिंहकं धू-पञ्च-गन्धद्रव्यसंयोगज इति ब्रुह्मः, एतेषां वा संबन्धी यो धूपः तस्य द्रव्यमानस्य सुरभियो मग्नमधायमानः अनिशयवान् गन्ध उद्धतः-उद्धतः तेनाभिरामम्-अभिरमणीयं यत्तत्तथा तस्मिन्, तथा सुष्ठु गन्धवराणां-प्रधानचूर्णानां गन्धो यस्मिन् अस्ति तत् सुगन्धवराणां-तस्मिन्, यथा गन्धवर्तिः गन्ध-द्रव्यगुटिका कस्तूरिका वा गन्धस्तदगुटिका गन्धवर्तिस्तद्भूते सौरभ्यातिशयात्तत्कल्पे, तथा मणिकिरणप्रणाशितान्धकारे, किं बहुना वर्णकेन ? वर्णकसर्वस्वमिदं-द्युत्या गुणैश्च सुर-वरविमानं विडम्बयति-जयति, यद्भरगृहकं तत्तथा तत्र तथा तस्मिन् तादृशे शयनीये सहालिङ्गनवर्त्या-शरीरप्रमाणोपधा-नेन यत्तस्मालिङ्गनवर्तिकं तत्र, ' उभयो विव्योये' ति उभ-यतः उभौ-शिरोऽन्तपादान्तावाश्रित्य 'विव्योये' ति उपधाने यत्र तत्तथा तस्मिन्, 'दुहयो' ति उभयतः उन्नते मध्ये नतं च तन्निम्नत्वाद्भूमिं च महत्त्वाच्चतगम्भीरम्, अथवा-मध्येन च भागेन तु गम्भीरे-अवनते गङ्गापुलिनवालुकायाः अवदानः-अवदलनं पादादिन्यासेऽधोगमनमित्यर्थः तन'सालिसण' ति सदृशकमतिनम्रत्वाच्चतत्तथा तत्र, दृश्यते च हंसतुल्यादि-ष्वयं न्याय इति । तथा 'उयच्चिय' ति परिकर्मितं यत् लौमं-दुकूलं-कार्पासिकमतसीमयं वा वस्त्रं तस्य युगलापत्तया यः पट्टः-एकः शाटकः स प्रतिच्छादनम्-आच्छादनं यस्य तत्तथा तत्र, तथा आस्तरको मलको नयतः कुशलो लिम्बः सिंहकेस-रश्चेत आस्तरणविशेषास्तेः प्रत्यवस्तृतम्-आच्छादितं यत्तत्त-था, इह चास्तरको लोकप्रतीत एव मलककुशलो तु रुढिग-म्यो नयतस्तु ऊर्णाविशेषमयो जीनमिति लोके यदुच्यते, लिम्बो-वालारभ्रस्योर्णायुक्ता कृतिः सिंहकेसरो-जटिलकम्ब-लः, तथा सुष्ठु विरचितं सुत्रि वा रचितं रजस्त्राणम्-आच्छा-दनविशेषोपरिभोगावस्थायां यस्मिंस्तत्तथा तत्र, रक्तांशु-कसंवृतं-मशकगृहाभिधानवस्त्रावृतं सुरम्यं तथा आजि-नकं-चर्ममयो वस्त्रविशेषः स च स्वभावादतिकोमलो भवति, तथा रूतं-कर्पासपद्म, वृगे-वनस्पतिविशेषः नव-नीतं-प्रक्षणम् एभिस्तुल्यः स्पर्शां यस्य, तूलं वा-अर्क-तूलं तत्र एते एतेषामिव स्पर्शां यस्य तत्तथा तत्र, पूर्व-रात्रश्चासावपररात्रश्च पूर्वरात्रापरपात्रः स एव काललक्ष-णः समयः न तु सामाचारादिलक्षणः पूर्वरात्रापररात्रकाल-समयस्तत्र, मध्यरात्र इत्यर्थः, इह चापत्वादिकंरफलोपेन ' पुच्छरत्तावरत्ते' त्युक्तम्, अपररात्रशब्दो वाऽयमिति सुप्त-जागरा-नातिमुद्रा नातिजाग्रती, अत एवाह ' ओहीर-माणी २' ति वारं वारमीपन्नित्वां गच्छन्तीत्यर्थः, एकं महान्तं सप्ततत्वेधमित्यादिविशेषणं मुखमतिगतं गजे दृष्ट्वा प्रतिबुद्धेति योगः, तत्र समोन्नेधं समसु-कुम्भादिपु-स्थानेषून्नते सप्तहस्तोच्छिन्नं वा 'रययं' ति रूप्यं 'नहयलंसि' ति नभस्तलान्मुखमतिगतमिति योगः, 'वाचनान्तरं त्वयं दृश्यते-' जाव सीहं सुविणं पासित्ता णं पडिबुद्धा ' तत्र याचत्करणादिदं द्रष्टव्यम्-'एकं च णं महंतं पंडुरं धव-लयं सेयं' एकार्थशब्दत्रयोपादानं चात्यन्तशुक्लताख्यापनार्थम्, एतदेवोपमानेनाह-' संखउलविमलदहिधणुगोखीर (विम-ल) फणुरयणिकरपगासं ' शङ्खकुलस्येव विमलदधन इव घनगोक्षीरस्येव विमलपेनस्येव रजनीकरस्येव प्रकाशः-

प्रभा यस्य स तथा तम्, अथवा-' हाररजतखीरसागर-दगरयमहासेलपंडुरतरारुहमणिजडगिरिमणिजं ' हारादिभ्यः पाण्डुरतरा यः स तथा, इह च महाशैतो-महाहिमवान् तथा ऊरुः-विस्तीर्णः रमणीयो-गम्योऽत एव दर्श-नीय इति पदचतुष्टयस्य कर्मधारयोऽतस्तम्, तथा ' थिरल-दुपउट्टपीवरसुसिलदृविलदृवितिक्वदाढाविडंविद्यमुहं ' स्थि-रो-अप्रकम्पो लष्टो-मनोहो प्रकोष्ठो कूर्पराग्रेतनभागौ य-स्य स तथा, पीवराः-स्थूलाः सुष्ठुः-अविसर्वरा विशिष्टा-मनोहरास्तीक्ष्णा या दंष्ट्रास्ताभिः कृत्वा-' विडंविद्यं ति ' विवृतं मुखं यस्य स तथा ततः कर्मधारयस्तम्, तथा ' प-रिकर्मियजञ्चकमलकोमलमाईयसोदंतलट्टजुष्टुं परिकर्मि-तं-कृतपरिकर्मा 'माइय' ति मात्रावान् परिमित इत्यर्थः, शेषं प्रतीतम्, तथा 'रत्नुपलपत्तमउयसुकुमालतालुनिह्लाति-यग्गजीहं ' रक्तोत्पलपत्रमिव मृदुकेभ्यः सुकुमारमतिकोम-लं तालु च निर्लालिताग्रा-प्रसारिताग्रा जिह्वा च यस्य स तम्, तथा ' महुगुलियभिंसंतपिंगलच्छं ' मधुगुटिकेव-क्षौद्र-वर्त्तिरिव ' भिंसंत ' ति दीप्यमाने पिङ्गले कपिले अक्षिणी यस्य स तथा तम्, तथा 'मूसागयपवरकणयताविश्रावत्ता-यंतवट्टतडियचिमलसरिसनयणं ' मूसागतं-मृन्मयभाजन-विशेषस्थं यत्प्रवरकनकं तापितमग्निधमनान् ' श्रावत्तायंत ' ति श्रावत्तं कुर्वत् तद्वत् तथा वृत्तं च तर्हितं-विवृत्तं विमले च सदृशं च-समानं नयनं यस्य स तथा तम्, अत्र च ' वट्टतट्ट ' इत्येतावदेव पुस्तके दृष्टं संभावयता तु वृत्ततर्हितं इति व्याख्यातमिति, पाठान्तरं तु-' वट्टप-डिपुषपसन्धनिद्धमहुगुलियपिंगलच्छं ' स्फुटश्चाय पाठः, त-था ' विसालपीवरभमरोरुपडिपुषविमलसंधं ' विशालो-विस्तीर्णः पीवरो-मांसलः ' भ्रमरोरुः ' भ्रमरा-रोमाच-र्त्ता उरवो-विस्तीर्णा यत्र स तथा परिपूर्णो विमलश्च स्कन्धो यस्य स तथा तम्, अथवा-' पडिपुषसुजायसंधं ' तथा ' मिदुविसदसुहुमलक्खणपसन्धविच्छिन्नकेसरसडं ' मृद्धो विशदा अविमृढाः सूक्ष्मा लक्षणप्रशस्ताः-प्रशस्तलक्ष-णा विस्तीर्णाः केसरसटाः-स्कन्धकेसरजटा यस्य स तथा तम्, अथवा-' निम्मलवरकेसरधरं ' तथा ' ऊमियसुनि-म्मियसुजायअफोडियलंगूलं ' उच्छिन्नतम्-ऊर्द्धं नीतं सुनिर्मितं सुष्ठु भङ्गुरतया न्यस्तं सुजातं सदगुणोपेततया आस्फोटि-तं भुवि लाडगूलं-पुच्छं येन स तथा तं सौम्यम् उपशान्तं सौम्याकारं-शान्ताकृतिं, ' लीलायंतं ' ति लीलां कुर्वन् ' जंभायंतं ' विजृम्भमाणं शरीरचेष्टाविशेषं विदधानं ' गगणतलाग्रे आचयमाणं सीहं अभिमुहं मुहे पवि-समाणं पासित्ता पडिबुद्धं ' ति ' अयमेषास्त्वं ' ति इयं महास्वप्नमिति संबन्धः, एतदेव-वर्णितस्वरूपं रूपं यस्य स्वप्नस्य न कविकृतमूनमधिकं वा स तथा तम्, ' उरालं ति ' उदारं प्रधानं कल्याणं-कल्याणानां शुभसमृ-द्धिविशेषाणां कारणत्वात् कल्पे वा-नीरोगत्वमणति-गम-यांत कल्याणं तंजतुवान्, शिवम्-उपद्रवोपशमहेतुवान् धन्यं धनावहन्वात् ' मंगलयं ' मङ्गले दुरितोपशमं साधु-त्वान्नश्रीकं-सशोभनमिति ' समाणं ' ति सती हृष्टतुष्टा-अन्यथं तुष्टा, अथवा-दृष्टा विज्ञाना तुष्टा-तोषयती, ' चित्त-मादित्य ' ति चित्तेनानन्दिना आनन्दिनं वा चित्तं यस्याः सा चित्तानन्दिता, मन्तारः प्राकृतत्वान्, प्रीतिर्मनसि य-

स्याः सा प्रीतिमनाः, ' परमसौमनस्यया ' परमं सौमन-
स्यं संजातं यस्याः सा परमसौमनस्यिता, हर्षवशेन विस-
र्पद्-विस्तारयायि हृदयं यस्याः सा तथा, सर्वाणि प्रायः
एकाधिकान्येतानि पदानि प्रमोदप्रकर्षप्रतिपादनाध्वत्वात्
स्तुतिरूपत्वाच्च न दुष्टानि, आह च—“ वक्ता हर्षभयादि-
भि—राक्षितमनास्तथा स्तुतिश्चिन्दन् । यत्पदमसकृद् वृथात्,
तत्पुनरुक्ते न दोषाय ॥ १ ॥ ” इति ' एञ्चोरुहइ ' ति प्रत्य-
वगेहति, अन्वगितं मानसौत्सुक्याभावेनाचपलं कायतः अ-
संभ्रान्त्याऽस्वलन्त्या अविलम्बितया-अविच्छिन्नतया ' रा-
जहंसगरिणी ' ति राजहंसगमनसदृश्या गत्या ' ताहि ' ति
या विशिष्टगुणोपेतास्ताभिर्गीर्भिरिति सम्बन्धः इष्टाभिः
तस्य वल्लभाभिः कान्ताभिः—अभिलषिताभिः सदैव तेन
प्रियाभिः अङ्गप्याभिः सर्वेषामपि मनोज्ञाभिः—मनोरमाभिः
मनःप्रियाभिश्चिन्तयाऽपि उदाराभिः—उदारनादवर्णोच्चार-
दियुक्ताभिः कल्याणाभिः समृद्धिकारिकाभिः शिवाभिः—
गीर्दीपानुपद्मताभिः धन्याभिः—धनलम्बिकाभिर्मङ्गल्याभिः—
मङ्गलसाध्वीभिः सश्रीकाभिः अलङ्कारादिशोभावाद्भिः हृद-
यगमनीयाभिः हृदयं या गच्छन्ति कामलत्वात् सुबोधत्वाच्च
तास्तथा ताभिः, हृदयप्रह्लादिकाभिः—हृदयप्रह्लादनीयाभिः
आह्लादजनकाभिः ' मितमधुरगिभितगम्भीरसश्रीकाभिः '
मिताः—वर्णपदवाक्यापेक्षया परिमिताः मधुराः—स्वरतः
गिभिताः स्वरघोलनाप्रकारवत्यः गम्भीराः—अर्थतः शब्दतश्च
सह श्रिया-उक्तगुणलक्ष्या यास्तास्तथा, ततः पदपञ्चकस्य
कर्मधारयस्ततस्ताभिः गीर्भिः—वाग्भिः संलपन्ती—पुनः
पुनर्जलपन्तीत्यर्थः, नानामणिकनकरत्नानां भङ्गिभिः—विच्छि-
त्तिभिश्चित्रं—विचित्रं यत्तत्तथा तत्र भद्रासनं—सिंहासनं आ-
श्वस्ता गतिजनितश्रमापगमात्, विश्वस्ता संतोभाभावान्,
अनुत्सुका वा ' सुहामणवगय ' ति सुखेन शुभे वा आस-
नवगे गता—स्थिता या सा तथा, करतलाभ्यां परिगृहीतः—
आतः करतलपरिगृहीतस्तं शिरस्यावर्त्त आवर्त्तनं—परिभ्र-
मणं यस्य स तथा शिरसावर्त्त इत्येकं, शिरसा अप्राप्त इत्यन्यं,
तमञ्जलिं मस्तके कृत्वा एवमवादीत्—“ किं मन्त्रे ' इत्यादि,
को मन्त्रे कः कल्याणफलवृत्तिविशेषो भविष्यति, इह म-
न्त्रे चित्तार्थो निपातः, ' सोच ' ति श्रुत्वा श्रवणतः नि-
शम्य-अग्रधार्य हृष्टतुष्टे यावद्विस्मयपदद्वयः । तथा वाचनान्तरे
पुनरिह गङ्गावर्णकं चेदमुपलभ्यते—

तं गं सेगिए गया धारिणीए देवीए अंतिए एय-
मदुं सोचा निमम्म हइ० जाव हिययं धाराहयनीवसु-
गभिकुसुमचुंचुमालइयतणुऊसमियरोमकूवे तं सुमिणं उ-
गिएहइ उगिएहइत्ता ईहं पविमति २ चा अप्पणो साभा-
विण्णं मइपुव्वण्णं बुद्धिविन्नाणणं तस्स सुमिणस्स अ-
न्थोग्गहं करेति २ चा धारणिं देवीं ताहिं ० जाव हिययप-
ल्हायणिज्जाहिं मिउमहुरगिभियगंभीरसस्मिरियाहिं वग्गू-
हिं अणुव्हंमाणे एवं वयासी—उराले णं तुमे देवाणु-
प्पिए ! सुमिणे दिट्ठे, कल्लाणा णं तुमे देवाणुप्पिए ! सु-
भिणे दिट्ठे, मिंव धन्ने मंगल्लं मस्सिरीए णं तुमे देवा-
णुप्पिए ! सुमिणे दिट्ठे, आरोग्गतुट्ठिदीहाउयकल्लाणमंग-

लकारेण णं तुमे देवी सुभिणे दिट्ठे, अन्थलाभो ते दे-
वाणुप्पिए !, पुत्तलाभो ते देवाणुप्पिए !, रज्जलाभो भोगसो-
क्खलाभो ते देवाणुप्पिए !, एवं खलु तुमं देवाणुप्पिए
नवण्हं मासाणं बहुपडिपुत्ताणं अट्ठट्ठमाणं य राइंदि-
याणं विइकंताणं अम्हं कुलकंउं कुलदीवं कुलपव्वयं कु-
लवडिसयं कुलतिलकं कुलकित्तिकरं कुलवित्तिकरं कुल-
णदिकरं कुलजसकरं कुलाधारं कुलपायवं कुलविवदण-
करं सुकुमालपाणिपायं ० जाव दारयं पयाहिसि, से वि य-
णं दारए उम्मुक्कवालभावे विन्नयपरिणयमेत्ते जोव्वणम-
मणुपत्ते सूरे वीरे विक्कंते विच्छिन्नविपुलवलवाहणे
रज्जवती राया भविस्सइ, तं उराले णं तुमे देवीए सु-
भिणे दिट्ठे ० जाव आरोग्गतुट्ठिदीहाउयकल्लाणकारेण णं
तुमे देवी ! सुभिणे दिट्ठे ति कट्ठु भुज्जो २ अणुवुहइ ।
(सूत्र-१०) तते णं सा धारणी देवी सेगिएणं रत्ना
एवं वुत्ता समाणी हइतुट्ठा ० जाव हियया करतलपरि-
ग्गहियं ० जाव अंजलिं कट्ठु एवं वयासी—एवमेयं देवा
णुप्पिया ! तहमेयं अवितहमेयं असंदिद्धमेयं इच्छियमेयं
देवाणुप्पिए ! पडिच्छियमेयं इच्छियपडिच्छियमेयं सच्चे
णं एममट्ठे जं णं तुज्जे वदह ति कट्ठु तं सुमिणं सम्मं
पडिच्छइ पडिच्छइत्ता सेगिएणं रत्ना अब्भणुत्ताया स-
माणी णाणामणिकणगरयणभत्तिचित्ताओ भदासणा-
ओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठेत्ता जेणेव सए सयाणिज्जे तेणेव
उवागच्छइ २ सा सयंसि सयणिज्जंसि निसीयइ नि-
सीयइत्ता एवं वदामी—मा मे से उत्तमे पहाणे मंगल्लं
सुमिणे अन्नेहिं पावसुमिणेहिं पडिहमिहि ति कट्ठु देवयगु-
रुज्जसंवद्धाहिं पसन्थाहिं धम्मियाहिं कहाहिं सुमिणजा-
गरियं पडिजागरमाणी विहरइ । (सूत्र-११)

‘ धाराहयनीयसुगभिकुसुमचुंचुमालइयतणुऊससियरोम-
कूवे ’ ति तत्र नीपः—कदम्बः, धाराहतनीपसुगभिकुसु-
ममिव ' चंचुमालइय ' ति पुलकिता तनुर्यस्य स तथा,
किमुक्ते भवति ?—‘ उमसिय ’ ति उच्छ्वसिता रोमकूपा—रोम-
रन्ध्राणि यस्य स तथा, तं स्वप्नमवगृह्णाति अर्थोवग्रहतः
ईहामनुप्रविशति—सदर्थपर्यालोचनलक्षणां ततः ‘ अप्पणो ’
ति आत्मसंयन्धना स्वाभाविकेन सहजन मतिपूर्वेण-
आभितिवोधिकप्रभवेन बुद्धिज्ञानेन-मतिविशेषभूतैरपत्ति-
क्यादिवुद्धिरूपपरिच्छेदेन अर्थोवग्रहं—स्वप्नफलनिश्चयं क-
रोति, ततोऽवादीत्—‘ उरालेण ’ मित्यादि, अर्थलाभ-इत्या-
दिषु भविष्यतीति शेषो दृश्यः, एवमुपवृंहयन्—अनुमोदयन्
‘ एवं खलु ’ ति एवंप्रकारादुक्तफलसाधनसमर्थात् स्वप्नात्
दारकं प्रजनिष्यतीति संबन्धः, ‘ बहुपडिपुत्ताणं ’ ति अ-
तिपूर्णेपु पट्टयाः सप्तम्यर्थत्वात् अर्द्धमष्टमं येषु तान्यर्द्धा-
ष्टमानि तेषु रात्रिन्दिवेषु अहोरात्रेषु व्यतिक्रान्तेषु, कु-
लकंवादीन्येकादश पदानि, तत्र केतुः—चिह्नं ध्वज इत्यर्थः

केतुरिव केतुर्द्वुतत्वात् कुलस्य केतुः कुलकेतुः, पाटान्तरेण 'कुलहउ' कुलकारणम्, एवं दीप इव दीपः प्रकाशकत्वात् पर्वतोऽनभिभवनीयस्थिराश्रयमाभ्यांत् अवतंसः शंखरः उत्तमत्वात्तिलको-विशेषकः भूषकत्वात् कीर्तिकरः-ख्या-तिकरः, क्वचिद्वृत्तिकर्मित्यपि दृश्यते, वृत्तिश्च-निर्वाहः, न न्दिकर्ग-वृद्धिकरः यशः-सर्वदिग्गामिप्रसिद्धिविशेषस्तत्क-रः पादपो वृत्तः आश्रयणीयच्छायात्वात् विवर्द्धनं विविधैः प्रकारैर्वृद्धिरिव तत्करं 'विगणयपरिणयमेते' त्ति विश्वकः परिणतमात्रश्च कलादिध्विति गम्यते, तथा शूरो दानतोऽभ्युपेतनिर्वाहणतो वा वीरः संग्रामतः विक्रान्तो भूमण्ड-लाक्रमणतः विस्तीर्णो विपुले अतिविस्तीर्णो बलवाहेन सैन्यगवादिके यस्य स तथा, राज्यपती राजा स्वतन्त्र इत्यर्थः । 'त' मिति यस्मादेवं तस्मादुदारादिविशेषणः स्वप्नः 'तुमे' त्ति त्वया दृष्ट इति निगमनम् । 'एवमेत' दि-ति राजवचने प्रत्ययाविष्करणम्, एतदेव स्फुटयति-तहमेयं' ति तथैव तद्यथा भवन्तः प्रतिपादयन्ति, अनेना-न्यतस्तद्वचनसत्यतांका 'आवतहमेयं' ति अनेन व्यति-रेकभावतः 'असंदिद्धमेयं' मित्यनेन संदेहाभावतः 'इच्छियं' ति इष्टम्-ईप्सितं वा 'पडिच्छियं' ति प्रतीष्टं प्र-तीप्सितं वा अभ्युपगतमित्यर्थः, इष्टप्रतीष्टम् ईप्सित-प्रतीप्सितं वा धर्मद्वययोगात्, अत्यन्तादरख्यापनाय चवं-निर्देशः, 'इति कटु' त्ति इति भणित्वा 'उत्तम' त्ति स्व-रूपतः 'पहाणे' त्ति फलतः, एतदेवाह-मंगलं' त्ति मङ्गले साधुः स्वप्न इति 'सुमिणजागरिथं' ति स्वप्न-संरक्षणार्थं जागरिका तां प्रतिजाग्रति' प्रतिविदधती ।

तए गं सेणिए राया पञ्चसकालसमयंसि कोडुंवियपु-रिसे सदावइ सदावेडत्ता एवं वदामी-खिप्पामव भो देवाणु प्पिया ! वाहिरियं उवट्टाणमालं अज्ज मविसमं परमरम्मं गंधोदगमित्तमुडयसंमज्जिआवलित्तं पंचवन्नसरससुरभिमु-कपुष्पपुंजावयारकलियं कालागुरुपवरकुंदुरुकतुरुकध्वड-ज्झंतमधमधंतगंधुडुयाभिरामं सुगंधवरगंधियं गंधवट्ठिभूतं कंरह य कारेवह य एवमाणत्तियं पच्चप्पिणह, तते गं ते कोडुंवियपुरिमा सेणिएणं रत्ता एवं वुत्ता स-माणा हट्टुत्ता० जाव पच्चप्पिणंति, तते गं सेणिए राया कल्ल पाउप्पभायाए रयणीए फुल्लुप्पलकमल-कौमलुम्मीलियम्मि अहापंडुरे पभाए रत्तासोगपगास-किंसुयसुयमुहगुंजद्वरागवंधुजीवगपारावयचलणनयणपर-हुयसुरत्तलोयणजासुयणकुसुमज्जलियज्जलणतवणिज्जक-लमहिं गुलयनगररूवाइरंगेरहंतस्सिरिए दिवागेर अह कमेण उदिए तस्स दिण (कर) करपरपरावयारपारद्व-म्मि अंधयारे वालातवकुंकुमेण खड्यच्च जीवलोए लो-यणविसआणुआसविगमंतविसदंसियम्मि लोए कमला-गरमंडवोहए उट्टियम्मि सूर महस्सरस्सिम्मि दिणयरे ते-यसा जलंते सयणिजाआं उट्टेति २ ता जेणव अट्टण-साला तेणव उवागच्छइ २ ता अट्टणसालं अणुपविसति

२ ता अणेगवायामजोगवगणवामदणमल्लजुद्धकरणेहिं सं-ते परिस्मंते सयपाणेहिं सहस्सपाणेहिं सुगंधवरतेल्लमादि-एहिं पीणणिज्जेहिं दीवणिज्जेहिं दप्पणिज्जेहिं मदणिज्जेहिं विम्भणिज्जेहिं मव्विदियगायपल्हायणिज्जेहिं अब्भंगएहिं अब्भंगिए समाणे तेल्लचम्मंसि पडिपुम्पपाणिपायसुकुमाल-कोमलतलेहिं पुरिसेहिं छेएहिं दक्खेहिं पट्टेहिं कुसलेहिं मे-हार्वाहिं निउणेहिं निउणमिप्पोवगतेहिं जियपरिस्ममेहिं अब्भंगणपरिमदणुच्चलणकरणगुणनिम्माएहिं अट्टिसुहाए मंससुहाए तयासुहाए रोमसुहाए चउच्चिहाए संवाहणाए संवाहिए समाणे अवगयपरिस्ममे नरिदे अट्टणसालाआं पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमइत्ता जेणव मज्जणघरे तेणव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता मज्जणघरं अणुपविसति अणु-पविसित्ता समंत (मुत्त) जालाभिगमे विचित्तमणिगय-णकोट्टिमतले रमणिज्जे एहाणमंडवंसि शाणामणिगयण-भत्तिचित्तंसि एहाणपीठंसि सुहानिस्से सुहोदगेहिं पुष्पाद-एहिं गंधोदएहिं सुदोदएहिं य पुणो पुणो कल्लाणगपवर-मज्जणविहीए मज्जिए तत्थ कोउयसएहिं बहुविहेहिं कल्ला-णगपवरमज्जणावसाणे पम्हलसुकुमालगंधकासाइयलूहि-यंगे अहतसुमहग्घदूमरयणसुसंयुए सरससुरभिगोसीम-चंदणाणुलित्तगत्ते सुइमालावन्नगविलेवणे आविद्धमणि-सुवन्ने कप्पियहारद्वहारतिसरयपालंबपलंबमाणकडिसुत्त-सुकयसोहे पिणद्वगेविज्जे अंगुलेज्जगललियंगललियकया-भरणे शाणामणिकडगतुडियथंभियभुए अहियरूवसस्सि-रीए कुंडलुजोइयाणणे मउडदित्तमिए हगेत्थयसुकतर-इयवच्छे पालंबपलंबमाणसुकयपडउत्तरिउज्जे मुदियापिंगलं-गुलीए शाणामणिकणगरयणविमलमहरिहनिउणंविद्यमि-सिमिमंतविरइयसुसिलिद्विसिद्वल्लद्वसंठियपसत्थआविद्धवी-खलए किं बहुणा ?, कप्परुक्खए चव सुअलंकियविभूसिए नरिदे सकोरिटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं उभआं चउचामरवालवीइयंगे मंगलजयसहकयालोए अणेगगण-नायगदंडणांयगराईसरतलवरमाडंविद्यकं:डुंवियमंतिमहामं-तिगणगदोवारियअमच्चेडपीठमदनगरणिगमसेट्टिसेणावइ सत्थवाहदूयमंधिवालमद्धि संपरिवुडे धवलमहामहनिग्ग-ए विव महगणदिप्पंतरिक्खतारागणाण मज्जे ससि व्व पियदंसणे नरवई मज्जणघराआं पडिनिक्खमति पडिनि-क्खमिन्ना जेणव वाहिरिया उवट्टाणमाला तेणव उवा-गच्छइ उवागच्छइत्ता मीहामणवगंतं पुरत्थाभिमुहं स-न्निसत्ते । तंतं गं मे सेणिए राया अप्पणो अट्टणसामंते उत्तरपुराच्छिंमे दिमिभागे अट्टमहामणाइं मेयवत्थपच्चु-त्थुयाति सिद्धन्थमंगलोवयारकतंसंतिकम्माइं रयावइ रया-

विता णाणामणिग्गमंडियं अहियेच्छणिज्जरुवं मह-
ग्घवरपट्टणुग्गयं सएहवहुभन्तिमयचित्तट्ठाणं ईहामियउसभ-
तुरयणरमगरविहगवालगाकिंनररुमरभचमरकुंजरवणलय-
पउमलयभत्तिचित्तं सुखचियवरकणमपवरपरंतदेमभागं अ-
ट्ठिभतरियं जवणियं अंछावेइ अंछावइत्ता अच्छरगम-
उअमसूरगउच्छइयं धवलवत्थपच्चत्थुयं विसिद्धं अंगसु-
हफामयं सुमउयं धारिणीए देवीए भदासणं ग्यावेइ
रयावेइत्ता कोट्टुवियपुरिभे सदावेइ सदावेत्ता एवं वदासी-
खिप्पामव भो देवाणुप्पिया ! अट्ठुंगमहानिमित्तसुत्तन्थपा-
ढए विविहमन्थकुमले सुमिणपाढए सदावेइ सदावेइत्ता
एयमाणत्तियं खिप्पामव पच्चप्पिणह, तते णं ते कोट्टुवि-
यपुरिसा सेणियस्स रत्तो एवं वुत्ता समाणा हट्ठ ० जाव
हियया करयलपरिग्गहियं दमनहं सिरसावत्तं मत्थए
अंजलिं कट्टु एवं देवो तह त्ति आणाए विणएणं वयणं
पडिसुणेंति २ चा सेणियस्स रत्तो अंतियाओ पडिनि-
क्खमंति पडिणिक्खमिता रायगिहस्स नगरस्स मज्झं
मज्झेणं जेणेव सुमिणपाढगणिहाणि तेणेव उवागच्छं-
ति उवागच्छित्ता सुमिणपाढए सदावेति । तते णं ते
सुमिणपाढगा सेणियस्स रत्तो कोट्टुवियपुरिभेहिं सदा-
विया समाणा हट्ठुत्ता ० जाव हियया एहाया कयवलि-
कम्मा ० जाव पायच्छित्ता अप्पमहग्घाभरणालंक्रियस-
रीग हरियालियमिद्धत्थयकयमुट्ठाणा सएहिं सएहिं गि-
हहितो पडिनिक्खमंति २ चा रायगिहस्स मज्झं मज्झेणं
जेणेव सेणियस्स रत्तो भवणवडेंसगदुवारे तेणेव उवाग-
च्छंति २ चा एगतओ मिलयंति २ चा सेणियस्स रत्तो
भवणवडेंसगदुवारेणं अणुपविसंति अणुपविसित्ता जेणेव
वाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव सेणिए राया तेणेव
उवागच्छंति उवागच्छित्ता सेणियं रायं जएणं विजएणं
वट्ठावेति, सेणिएणं रत्ता अच्चियवंदियपूतियमाणियम-
कारिया सम्माणिया समाणा पत्तेयं २ पुव्वन्नत्थसु भ-
दासणेसु निसीयंति, तते णं सेणिए राया जवणियंत-
रियं धारणीं देवीं ठवेइ ठवेइत्ता पुप्फफलपडिपुष्पहत्थे प-
रेणं विणएणं ते सुमिणपाढए एवं वदासी—एवं खलु
देवाणुप्पिया ! धारिणी देवी अज्ज तंसि तारिसयंसि
सयणिज्जंमि ० जाव महासुमिणं पामित्ता णं पडिवुट्ठा, तं
एयस्म णं देवाणुप्पिया ! उरालस्म ० जाव सस्मिरीयस्स
महासुमिणस्म के मन्ने कल्लाणे फलवित्तिविममे भविस्स-
ति । तते णं ते सुमिणपाढगा सेणियस्स रत्तो अंतिए एयम-
ट्ठं मोच्चा णिमम्म हट्ठ ० जाव हियया तं सुमिणं सम्मं आगि
एहंति २ चा इहं अणुपविसंति २ चा अन्नमन्नेणं सट्ठि संचा-

लेंति संचालित्ता तस्स सुमिणस्म लट्ठुट्ठा गहियट्ठा पुच्छि-
यट्ठा विणिच्छियट्ठा अभिगयट्ठा सेणियस्स रत्तो पुग्गो
सुमिणमन्थाइं उचारिमाणा २ एवं वदासी—एवं खलु अम्हं
सामी ! सुमिणसन्थंसि वायालीयं सुमिणा तीयं महासु-
मिणा वावत्तरिं सव्वसुमिणा दिट्ठा, तत्थ णं सामी ! अ-
रिहंतमायरो वा चक्कवट्ठिमातरो वा अरहंतंसि वा चक्कव-
ट्ठिसि वा गव्वं वक्कममाणंसि एएसिं तीसाए महासुमि-
णाणं इमे चोदम महासुमिणे पामित्ता णं पडिवुज्झंति, तं
जहा—“गयउसभसीहअभिसे—यदामसमिदिणयरं भयं कुंभं ।
पउमसरसागरविमा—णभवणरयणुच्चयमिहिं च ॥ १ ॥”
वासुदेवमातरो वा वासुदेवंसि गव्वं वक्कममाणंसि एएसिं-
चोदसएहं महासुमिणाणं अन्नतरं चत्तारि महासुमिणे
पामित्ता णं पडिवुज्झंति, बलदेवमातरो वा बलदे-
वंसि गव्वं वक्कममाणंसि एएसिं चोदमएहं महा-
सुमिणाणं अन्नतरं चत्तारि महासुमिणे पामित्ता णं प-
डिवुज्झंति, मंडलियमायरो वा मंडलियंसि गव्वं वक्कममा-
णंसि एएसिं चोदमएहं महासुमिणाणं अन्नतरं एगं महा-
सुमिणं पामित्ता णं पडिवुज्झंति, इमं य णं सामी ? धा-
रणीए देवीए एगे महासुमिणे दिट्ठे तं उराले णं सामी !
धारणीए देवीए सुमिणे दिट्ठे, ० जाव आरोग्गतुट्ठिदीहा-
उक्कल्लाणमंगल्लकारेण णं सामी ! धारिणीए देवीए
सुमिणे दिट्ठे, अत्थलाभो सामी ! सोक्खलाभो
सामी ! भोगलाभो सामी ! पुत्तलाभो रज्जलाभो एवं
खलु सामी ! धारिणीदेवी णवएहं मासाणं बहुपडिपुष्पा-
णं ० जाव दारणं पयाहिसि, से वि य णं दारए उम्मुक्कवाल-
भावे विन्नायपरिणयमित्ते जोव्वणगमणुपत्ते सरे वीरं विकं-
ते विच्छिन्नविउलबलवाहणे रज्जवती राया भविस्सइ अण-
गारे वा भावियप्पा तं उराले णं सामी ! धारणीए देवीए
सुमिणे दिट्ठे, ० जाव आरोग्गतुट्ठि ० जाव दिट्ठे चिकट्टु भु-
ज्जो २ अणुवूहेंति । तते णं सेणिए राया तेसिं सुमिण-
पाढगाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिमम्म हट्ठ ० जाव हि-
यए करयल ० जाव एवं वदासी—एवमेयं देवाणुप्पिया !
० जाव जन्ने तुब्भे वदह त्ति कट्टु तं सुमिणं सम्मं पडिच्छ-
ति २ चा ते सुमिणपाढए विपुलेणं असणपाणखाइम-
साइमेणं वत्थगंधमल्लालंकारेण य सकारेति सम्माणेति २
चा विपुलं जीवियारिहं पीतिदाणं दलयति २ चा पडि-
विसेज्जइ । तते णं से सेणिए राया सीहामणाओ अब्भु-
ट्ठेति २ चा जेणेव धारिणी देवी तेणेव उवागच्छइ उ-
वागच्छइत्ता धारिणीदेवीं एवं वदासी—एवं खलु देवाणु-
प्पिए ! सुमिणसन्थंसि वायालीयं सुमिणा ० जाव ए-

गं महामुमिणं ० जाव भुजो भुजो अणुवृहति, तते णं धारि-
णी देवी सेणियस्स रत्तो अंतिण एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म ह-
ट्ठ ० जाव हियया तं मुमिणं सम्मं पडिच्छति २ ता जे-
णेव सण वासपरे तेणेव उवागच्छति २ ता एहाया कय-
बलिकम्मा ० जाव विपुलाहिं ० जाव विहरति । (सूत्र-१२)

‘पञ्चूसे’ त्यादि प्रत्ययकाललक्षणो यः समयः—अवसरः
स तथा तत्र कौटुम्बिकपुरुषान्—आदेशकारिणः ‘सद्वावेह’ ति
शब्दं करोति शब्दयति ‘उपस्थानशालाम्, आस्थानमण्डपं’ ग-
न्धोदकेन’ त्यादि गन्धोदकेन सिक्ता शुचिका-पवित्रा संमार्जि-
ता कचवरापनयनेन उपलिप्ता छुगणादिना या सा तथा ताम्,
इदं च विशेषणं गन्धोदकसिक्तासंमार्जितोपलिप्तशुचिकामि-
त्येवं दृश्यम्, सिक्ताद्यनन्तरभावित्वाच्छुचिकत्वस्य, तथा
पञ्चवर्णः सरसः सुरभिश्च मुक्तः क्षिप्तः पुष्पपुञ्जलक्षणो यः
उपचारः पूजा तेन कलिना या सा तथा तां ‘काले’
त्यादि पूर्ववत्, ‘आणत्तियं पञ्चप्पिणह’ ति आ-
ह्वयिष्म—आदेशं प्रत्यपयत—कृतां सर्ती निवेदयत,
‘कल्ल’ मित्यादि ‘कल्ल’ मिति श्वः प्रादुः—प्राकाशये ततः
प्रकाशप्रभातायां रजन्यां ‘फुल्लोत्पलकमलकोमलोन्मीलितं’
फुल्लं—विकसितं तच्च तदुत्पलं च पद्मं फुल्लोत्पलं तच्च कम-
लश्च—द्विरण्विशेषः फुल्लोत्पलकमलौ तयोः कोमलम्—अक-
टोरमुन्मीलितं—दलानां नयनयोश्चोन्मीलनं यस्मिन्स्तत्तथा त-
स्मिन्, अथ रजनीविभातानन्तरं पाण्डुरे—शुक्ले प्रभाते—उपसि
‘रत्नासंगे’ त्यादि रत्नाशोकस्य प्रकाशः प्रभा स च किंशुकं च
पलाशपुष्पं शुक्रमुखं च गुञ्जा—फलविशेषो रक्तकृष्णस्तददं
व-भुजोवकं च—यन्धूकं पारापतः—पक्षिविशेषः तच्छलननय-
नं च परभृतः—कौकिलः तस्य सुरङ्गं लोचनं च ‘जासुमिणं’
इति जपा—वनस्पतिविशेषाः तस्याः कुसुमं च ज्वलितज्वल-
नश्च तपनीयकलशश्च हिङ्गुलको—वर्णकविशेषस्तन्निकरश्च—
राशिरिति द्वन्द्वः, तत एतेषां यद्रूपं ततोऽतिरेकेण—आधि-
क्येन ‘रेहंत’ ति शोभमाना स्वा—स्वकीया श्रीः—वर्णलक्ष्मी-
र्यस्य स तथा तस्मिन्, ‘दिवाकरे’ आदित्ये अथ अनन्तरं
क्रमेण—रजनीक्षयपाण्डुरप्रभातकरणलक्षणेन ‘उदिते’ उद्गते
‘तस्स दिण (कर) करपरंपरावयारपारद्धमि अंधकारे’ ति
तस्य दिवाकरस्य दिने दिवसे अधिकरणभूते दिनाय वा यः
करपरम्परायाः—किरणप्रवाहस्यावतारः अवतरणं तेन प्रार-
ब्धम्—आरब्धमभिवितुमिति गम्यते, अपराद्धं वा विना-
शितं दिनकरपरम्परावतारप्रारब्धं तस्मिन् सति इह च त-
स्येति सापेक्षत्वेऽपि समासः, तथा दर्शनादन्धकारे—तम-
सि तथा बालातप एव कुङ्कुमं तेन खचितं इव जीवलोकं स-
ति, तथा लोचनविषयस्य—दृष्टिगोचरस्य यः ‘अणुयासो ति’
अनुकाशो विकाशः प्रसर इत्यर्थस्तेन विकसंश्चासौ वर्डेमा-
नो विशदश्च स्पष्टः स चासौ दर्शितश्चेति लोचनविषयानु-
काशविशददर्शितस्तस्मिन्, कस्मिन्नित्याह—लोके अयम-
भिप्रायः अन्धकारस्य क्रमेण हानौ लोचनविषयविकाशः क्र-
मेणैव भवति स च विकसन्तं लोकं दर्शयत्येव, अन्धकार-
सद्भावे दृष्टेरप्रसरणे लोकस्य संकीर्णस्येव प्रतिभासनादिति,
तथा कमलाकरा हृदादयस्तेषु खण्डानि—नलिनीखण्डानि
तेषां बोधका यः तस्मिन् उत्थिते उदयानन्तरावस्थावाप्तं

‘सुरे’ आदित्ये किंभूते ? सहस्ररश्मौ तथा ‘दिनकरे’ दिन-
करणशीले तेजसा ज्वलति स्तीति । ‘अट्टणसाल’ ति अ-
ट्टनशाला व्यायामशालेत्यर्थः, अनेकानि यानि व्यायामानि
योग्या च—गुणनिका वल्लनं च—उल्ललनं व्यामर्दनं च—पर-
स्परं वाहाद्यङ्गमाटनं मल्लयुद्धं च प्रतीतं करणानि च वा-
हुभङ्गविशेषा मल्लशास्त्रप्रसिद्धानि तैः श्रान्तः सामान्येन परि-
श्रान्तोऽङ्गप्रत्यङ्गोपेत्या सर्वतः शतकुन्धो यन्पक्वं शतेन वा
कार्पापणानां यन्पक्वं तच्छ्रुतपक्षमेवमितरदपि सुगन्धिवरतं—
लादिभिरभ्यङ्गैरिति योगः आदिशब्दात्—घृतकर्पूरपानी-
यादिग्रहः किंभूतैः ?—‘प्रीणीयैः’ रससधिरादिधा-
तुसमताकारिभिर्हीपनीयैः—अभिजननैः दर्पणीयैः बलकैः
मदनीयैः—मन्मथवृंहणीयैर्मोसोपचयकारिभिः सर्वेन्द्रियगा-
त्रप्रह्लादनीयैः अभ्यङ्गैः—स्नेहैः अभ्यङ्गः क्रियते यस्य सोऽ-
भ्यङ्गितः सन्, ततस्तैलचर्मणि—तैलाभ्यङ्गस्य संवाधना-
करणाय यच्चर्म तत्तैलचर्म तस्मिन् संवाहिते ‘पमाणे’ ति
योगः कैरित्याह ?—पुरुषैः, कथंभूतैः ?—प्रतिपूर्णानां परिपा-
दानां सुकुमालकोमलानि अदिकोमलानि तलानि—अधोभागा-
येषां ते तथा तैः छेकैः अवसरङ्गैर्द्विसप्ततिकलापरिण्डैरिति
च वृद्धाः, दक्षैः—कार्याणामविलम्बितकारिभिः प्रष्टुः—वाग्मि-
भिरिति वृद्धव्याख्या, अथवा—प्रष्टुः—अग्रगामिभिः कुशलैः—
साधुभिः संवाधनाकर्मणि मेधाविभिः—अपूर्वविज्ञानग्रहण-
शक्तिनिष्ठैः निपुणैः—क्रीडाकुशलैर्निपुणशिल्पोपगतैः—निपुणा-
नि—सूक्ष्माणि यानि शिल्पानि—अङ्गमर्दनादीनि तान्युपगता-
नि—अधिगतानि यैस्ते तथा तैर्जितपरिश्रमैः, व्याख्यान्तरं तु
छेकैः—प्रयोगङ्गैर्दक्षैः—शीघ्रकारिभिः ‘पचट्टेहि’ ति प्राप्तार्थ-
धिकृतकर्मणि निष्ठां गतैः कुशलैः—आलोचनकारिभिः मे-
धाविभिः सकृच्छ्रुतदृष्टकर्मज्ञैः निपुणैः—उपायार्थम्भिः
निपुणशिल्पोपगतैः—सूक्ष्मशिल्पसमान्वितैरिति, अभ्यङ्गनप-
रिमर्दनोद्दलनानां करणे ये गुणास्तेषु निर्मातैः, अस्थनां सु-
खहेतुत्वादस्थिसुखा तथा ‘संवाहनये’ ति विश्रामणया अ-
पगतपरिश्रमः ‘समेतजालाभिरामे’ ति समन्तात्—सर्वतो
जालकैर्विच्छिन्तिभिः छिद्रवद् गृहावयवविशेषैरभिरामो—र-
म्यो यः स्नानमण्डपः स तथा, पाठान्तरे—‘समेतजाला-
भिरामे’ ति तत्र समस्तैर्जालकैरभिरामो यः स तथा, पाठा-
न्तरेण—‘समुत्तजालाभिरामे’ सह मुक्ताजालैर्यो वर्ततेऽ-
भिरामश्च स तथा तत्र, शुभोदकैः—पवित्रस्थानाहृतैः गन्धा-
दकैः—श्रीखण्डादिमिश्रैः पुष्पादकैः—पुष्परसमिश्रैः शुद्धोद-
कैश्च स्वाभाविकैः कथं मज्जित इत्याह—‘तत्र’ स्नानावस-
रे यानि कौतुकशतानि रत्नादीनि तैः ‘पद्मले’ त्यादि पद्म
ला-पद्मयती अत एव सुकुमाला गन्धप्रधाना कार्पायिका-
कपायरक्ता शाटिका तथा लूपितमङ्गं यस्य स तथा, अहतं
मलमूषिकादिभिरनुपद्रुतं प्रत्यग्रमित्यर्थः, सुमहाघं दूष्य-
रन्तं—प्रधानवस्त्रं तेन सुसंवृतः—परिगतस्तद्धा सुष्ठु संवृत-प-
रिहितं येन स तथा, शुचिनी—पवित्रे माला च—पुष्पमाला
वर्णकविलेपनं च—मण्डनकारि कुङ्कुमादि विलेपनं यस्य स
तथा, आविद्धानि—परिहितानि मणिसुवर्णानि येन स तथा,
कल्पितो—विन्यस्तो हारः—अष्टादशसरिकः अर्द्धहारो—नव-
सरिकः त्रिसरिकं च प्रतीतेमेव यस्य स तथा, प्रालम्ब्यो—भु-
म्बनकं प्रलम्बमानो यस्य स तथा, कटिस्त्रणं—कट्याभर-
णविशेषण सुष्ठु कृता शोभा यस्य स तथा, ततः पदत्रयस्य

कर्मधारयः, अथवा-कल्पितहारादिभिः सुकृता शोभा यस्य स तथा, तथा पिनडानि-परिहितानि प्रेयकाङ्कुलीयकानि येन स तथा, तथा ललिताङ्गकं अन्यान्यपि ललितानि कृतानि-न्यस्तानि आभरणाणि यस्य स तथा, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः, तथा नानामणीनां कटकवृटिकैः-दस्तवाह्याभरणविशेषैर्वहुव्यान् स्तम्भनाविव स्तम्भिता भुजौ यस्य स तथा, अधिकरूपेण सश्रीकः-सशोभो यः स तथा, कुण्डलोद्योतिताननः मुकुटदीर्घशिखस्कः हास्यावस्तुतम्-आच्छादितं तनैव सुष्ठु कनकनिकं वज्र-उग्रे यस्यासौ हारावस्तुतमुकनगनिकवज्राः, मुद्रिकापङ्कलाङ्गुलीकः-मुद्रिका-अङ्गुल्याभरणानि नाभिः पिङ्गलाः-कपिलाः अङ्गुलयो यस्य स तथा, प्रलम्बन-दीर्घेण प्रलम्बमानेन च सुष्ठु कृतं पटेनात्तरीयम्-उत्तरावङ्गो येन स तथा, नानामणिकनकरत्नैर्विमलानि महाहाणि-महाघ्राणि निपुणेन शिल्पिना ' उच्य ' ति परिकर्मितानि ' मिसिमिसेत ' ति दीप्यमानानि यानि विरचितानि निर्मितानि सुश्लिष्टानि सुगन्धीनि विशिष्टानि विशेषवन्त्यन्येभ्यो लष्टानि मनोहराणि संस्थितानि प्रशस्तानि च आविष्टानि-परिहितानि वीरवलयाणि येन स तथा, सुभटो हि यदि कश्चिदभ्योऽप्यस्ति वीरव्रतधारी तदाऽसौ मां विजित्य मोचयत्येतानि वलयानि स्पर्द्धयन् यानि परिदधानि तानि वीरवलयानीत्युच्यन्ते, किं बहुना ? , वर्णितेनेति शेषः, कल्पवृक्ष इव सुष्ठु अलङ्कृतो विभूषितश्च फलपुष्पादिभिः कल्पवृक्षो राजा तु मुकुटादिभिरलङ्कृतो विभूषितस्तु वस्त्रादिभिरिति, सह कोरगटकप्रधानमाल्यदामभिर्यच्छत्रं तेन ध्रियमाणेन, कोरगटकः-पुष्पजातिः, तत्पुष्पाणि मालान्तेषु शोभार्थं दीयन्ते, मालार्थं हितानि माल्यानि-पुष्पाणि दामानि-माला इति, चतुर्णां चामराणां प्रकीर्णकानां बालैर्वीजितमङ्गं यस्येति वाक्यम्, मङ्गलभूतो जयशब्दः कृत आलोके-दशने लोकेन यस्य स तथा, तथा अनेके ये गणनायकाः-प्रकृतिमहत्तरा दण्डनायकाः तन्त्रपाला राजानो-माण्डलिकाः ईश्वराः-युवराजानो मतान्तेरेणाणिमाधैश्वर्ययुक्ताः तलवराः-परितुष्टनरपतिप्रदत्तपट्टवन्धविभूषिताः राजस्थानीयाः माण्डविकाः-छिन्नम-डम्बाधिपाः कौटुम्बिकाः-कान्तपयकुटुम्बप्रभवोऽवलगकाः मन्त्रिणः-प्रतीताः महामन्त्रिणो-मन्त्रिमण्डलप्रधानाः हस्तिमाधनोपरिका इति वृद्धाः, गणका-गणितज्ञाः भाण्डागारिका इति वृद्धाः दौवारिकाः-प्रतीहागाः राजद्वारिका या अमात्या-राज्याधिष्ठायकाः चेष्टाः-पादमूलिकाः पीठमर्दा-आस्थाने आसनासीनमेवका यस्य इत्यर्थः ' नगरं ' नगरवासिप्रकृतयो निगमाः-कारणिकाः श्रेष्ठिनः-श्रीदेवदाध्यामित्तैर्वर्णपट्टविभूषितोत्तमाङ्गाः सेनापतयः-वृषति-निरूपिताश्चतुर्गङ्गसैन्यनायकाः सार्थवाहाः-सार्थनायकाः दूताः-अन्येषां गन्वा राजादेशनिवेदकाः सन्धिपालाः-राज्यसन्धिगन्तकाः एषां द्वन्द्वः ततस्तैः, इह तृतीयावहुवचनलोपो द्रष्टव्यः, साङ्गे-सह, न केवलं तस्मिन्निवमेवापि तु तैः समिति-समस्तान् पारवृत्तः-परिकरित इति, नरपति-मञ्जनगृहाप्रतिनिष्कामतीति सम्बन्धः, किंभूतः ? प्रिय-दशने, क इव ?-धवलमहामर्षानगत इव शशि, तथा

' ससि व ' ति वत्करणस्यान्यत्र संबन्धस्ततो ग्रहणदीप्यमानचक्रनारागणानां मध्ये इव वर्त्तमान इति । सिद्धार्थकप्रधानो यो मङ्गलोपचारस्तेन कृतं शान्तिकर्म विघ्नोपशमकर्म येषु तानि तथा । ' णाणामणी ' त्यादि यवनिका-माच्छादयतीति संबन्धः, अधिकं प्रज्ञणीयं रूपं यस्यां रूपणि वा यस्यां सा तथा ताम्, महार्था चासौ वरपत्तन-वरवस्त्रोत्पत्तिस्थाने उद्गता च-ध्युता तां श्लक्ष्णानि बहुभक्तिशतानि यानि चित्राणि तेषां स्थानं, तदेवाह-इहा-मृगाः-वृकाः ऋषभाः-वृषभाः, तुरगनरमकरविहगाः प्रतीताः व्यालाः-श्वापदभुजगाः किन्नरा-व्यन्तरविशेषाः रुखा-मृगविशेषाः सरभा-आटव्याः महाकायपशवः पराशरति पर्यायाः चमरा-आटव्या गावः कुङ्गरा-दन्तिनः वनलता-अशोकादिलताः पद्मलताः-पद्मन्यः एतासां यका भङ्गयो विच्छिन्नयस्ताभिश्चित्राः सा तथा तां, सुष्ठु खचिता मण्डिता वरकनकेन प्रवरपर्यन्तानाम्-अञ्जलकरणयत्तिलक्षणानां देशभागा अवयवा यस्यां सा तथा ताम्, आभ्यन्तरिकीम्-आस्थानशालाया अभ्यन्तरभागवर्त्तिनीं यवनिका-काण्डपटम्-अञ्जवेइ ' ति आयतां कारयति, आस्तरकेण प्रतीतेन मृदुकमस्त्रकेण च प्रतीतनावस्तुतं यत्तत्तथा, धवलवस्त्रेण प्रत्यवस्तुतम्-आच्छादितं विशिष्टं-शोभनमङ्गस्य सुखः स्पर्शो यस्य तत्तथा, अष्टाङ्गम-अष्टभेदं दिव्योत्पातान्तरिज्ञादिभेदं यन्महानिमित्तं-शास्त्रविशेषः तस्य सूत्रार्थपाठाका ये ते तथा तान् " विणयेण वयणं पण्डितुंति ' ति प्रतिशृण्वन्ति-अभ्युपगच्छन्ति वचनं, विनयेन किम्भूतंनेत्याह- ' एव ' मिति ' यथैव यूयं भणथ तथैव ' देवो ' ति हेदेव ! 'तहति' ति-नान्यथा आज्ञया भवदादेशेन करिष्याम इत्येवमभ्युपगमसूचकपदचतुष्टयभरणरूपेणेति ' जाव हियय ' ति ' हरिसवसविसम्पमा-णहियया, स्नानानन्तरं कृतं वलिकर्म यैः स्वगृहदेवतानां ते तथा ' जाव पायच्छित्त ' ति ' कयकोउयमंगलपायच्छित्ता ' तत्र कृतानि कौतुकमङ्गलान्येवेति प्रार्थयन्तानि दुःस्वप्नादिविघातार्थमवश्यकरणीयत्वाद्यैस्ते तथा, तत्र कौतुकानि मपीतिलकादीनि मङ्गलानि तु-सिद्धार्थकदध्यक्षतदूर्वाङ्कुरादीनि हरितालिका-दूर्वा सिद्धार्थका अजन्ताश्च कृता मूर्द्धनि यैस्ते तथा, कचित् ' सिद्धार्थहरियालियाकयमंगलमुद्गाणा ' एवं पाठः, स्वकैभ्य आत्मीयेभ्य इत्यर्थः । ' ज-एणं विजएणं वडावेति ' जयेन विजयेन च वर्द्धस्व त्वमित्याचक्षत इत्यर्थः, तत्र जयः-परैरनभिभूयमानता प्रतापवृद्धिश्च विजयस्तु-परंपरामभिभव इति, अर्चिताः-चर्चिताश्चन्दनादिना वन्दिताः-सद्गुणोत्कीर्तनेन पूजिताः-पुष्पैर्मानीता-दृष्टिप्रणामतः सत्कारिताः-फलवस्त्रादिदानतः सम्मानितास्तथाविधया प्रतिपत्त्या ' समाण ' ति सन्तः, ' अणमण्णेण सद्धि ' ति अन्योऽन्येन सह इत्येवं ' संचाल-ति ' ति संचालयन्ति संचारयन्तीति पर्यालोचयन्तीत्यर्थः, लब्धायाः स्वतः पृष्टार्थाः परस्परतः गृहीतार्थाः पराभिप्रायग्रहणतः तत एव विनिश्चितार्थाः अत एव अभिगतार्था अवधारितार्था इत्यर्थः, ' गम्भं वक्कममाणंसि ' ति गर्भं व्युत्क्रामति ' उत्पद्यमाने, अभिषेक इति-श्रियाः संबन्धी, विमानं यो देवलोकादवतरति तन्माता पश्यति, यस्तु नरकादुद्भूत्यापद्यत तन्माता भवनमिति चतुर्दशैव स्वप्नाः, वि-

मानभवनयोरकतरदशनादिति । ' विष्णायपरिणयमन्ते ' विज्ञातं-विज्ञानं परिणतमात्रं यस्य स तथा क्वचिद् ' विष्णय ' ति पाठः स च व्याख्यात एव , ' जीवियारिहं , ति आजन्म निर्वाहयोग्यम् ।

तते णं तीसे धारिणीए देवीए दोसु मासेसु वीतिकंतेसु ततिए मासे वट्टमाणं तस्स गव्वमस्स दोहलकालसमयांसि अयमेयास्सेव अकालमेहेसु दोहले पाउव्वभविक्खा-धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ सपुन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ कयत्थाओ णं ताओ कयपुन्नाओ कयलक्खणाओ कयविहवाओ सुलद्धे णं तामि माणुस्सए जम्मजीवियफले जाओ णं मेहेसु अब्भुगतेसु अब्भुज्जुएसु अब्भुन्नतेसु अब्भुट्टिएसु सगजिएसु सविज्जुएसु सफुसिएसु सथणिएसु धंतघातरुप्पपट्टअंकमंखचंदकुंदसालिपिट्टरासिसमप्पभेसु चि उरहरियालभेयचंपगसणकांरंटसरिमयपउमरयसमप्पभेसु लक्खारससररत्तकिमुयजामुमणरत्तबंधुजीवगजातिहिंगु-लयमरसकुंदकुमउरव्वमसरुहिरइंदगोवगसमप्पभेसु वरहि-णनीलगुलियसुगचामपिच्छभिगपत्तसामगनीलुप्पलनियर-नवमिरीसकुसुमणवसदलसमप्पभेसु जच्चंजणभिगभेयरिट्ट-गभमरावलिंगवलगुलियकजलसमप्पभेसु फुरंतविज्जुतम-गजिएसु वायवसविपुलगणचवलपरिसकिरेसु निम्मल-वस्वारिधारापगलियपयंडमारुयसमाहयसमोत्तरंतउवरिउ-वरितुगियवासं पवासिएसु धारापहकरणिवायनिव्वाविय-मेइणितले हरियगणकंचुए पल्लवियपायवगणेषु वल्लि-वियाणेषु पसरिएसु उन्नएसु मांभग्गमुवागएसु नंगेसु न-एसु वा वेभारगिरिप्पवायतडकडगविमुकेसु उज्जरेसु तु-रियपहावियपलोड्डफेणालं सकलुसं जलं वहंतीसु गिरि-नदीसु सज्जज्जुणनीवकुडयकंदलसिलिंधकलिएसु उवव-णेषु मेहरमियहट्टुतट्टुचिट्टियहरिसवमपमुक्ककंठेकारवं मु-यंतसु वरहिणेषु उउवसमयजणियतरुणमहयगिणच्चि-तेसु नवसुरभिमिलिंधकुडयकंदलकलंवगंधद्वणि मुयंतसु उववणेषु परहुयरुयगिभितमंकुलेसु उदायंतरत्तइंदगोव-यथावयकारुन्नधिलवितेसु आणयतणमंडिएसु दहुगपयं-पिएसु संपिंडियदग्गियभमरमहुकगिपहकरपरिलितमत्तल्लप्पयकु-सुमासवलालमधुगुंजंतदेमभाएसु उववणेषु परिसामिय-चंदसुगगहगणपणट्टनक्खत्ततारगपहे इंदोउहवद्वधिंधपट्टंसि अंवरतले उड्डीणवलागपंतिसोभंतमेहधिंदे कांरंडगचक्काय कलहंसउस्सुयकरं संपत्ते पाउमम्मि काले एहाया कयव-लिकम्मा कयकांउयमंगलपायच्छित्ताओ किं ते वरपा-यपत्तणे उरमणिमेहलहाररइयकडगखुड्डयविचिचयरवल-यथंभियभुयाओ कुंडलउज्जावियाणणाओ गणभूमियं-

गाओ नासालीमासवायवोज्झं चक्खुड्डं वप्पफग्गिमं-जुत्तं हयलालोपेलवाइरयं धवलकणयसुचियंतकम्मं आ-गासकलिहसरिसप्पभं असुयं पवरपरिहियाओ दुगुल्लसु-कुमालउत्तरिजाओ सव्वोउयसुगभिकुसुमपवरमल्लसोभित-सिराओ कालाग(गु)रुधूवधूवियाओ मिरिममाणवेमाओ सेयणयगंधहत्थिरयणं दुरुद्धाओ समाणीओ मकारिंटम-ल्लदामेणं छत्तेणं धग्गिमाणेणं चंदप्पभवइरेवरुलियवि-मलदंडसंखकुंददगरयअमयमहियफेणपुंजमन्निगामचउचा-मरवालवीजितंगीओ सेणिएणं रत्ता सद्धिं हत्थिखंधव-रगएणं पिट्टुओ समणुगच्छमाणीओ चाउरंगिणीए से-णाए महता हयाणीएणं गयाणीएणं गहाणीएणं पा-यत्ताणीएणं सव्वड्डीए सव्वज्जुइए ० जाव निग्घामणा-दियरेवेणं रायगिहं नगरं सिंघाडगतियचउक्कचच्चउउम्मु-हमहापहपहेसु आसित्तसित्तमुचियमंमज्झिआवलितं ० जाव सुगंधवरगंधियं गंधवट्टीभूयं अवलोएमाणीओ नागरजणेणं अभिणंदिज्जमाणीओ गुच्छलयारुक्खगुम्मवल्लिगुच्छओ-च्छाड्यं सुरम्मं वेभारगिरिकडगपायमूलं सव्वओ समंता आहिडेमाणीओ २ दोहलं विणियंति, तं जइ णं अहमवि महेसु अब्भुवगएसु ० जाव दोहलं विणिज्जामि । (सूत्र-१३)

' दोहलो पाउव्वविक्ख ' ति दोहदो-मनोरथः प्रादुर्भूतवान् , तथाहि-धनलब्धागे धन्यास्ता या अकालमेघदोहदं विनय-न्तीति योगः ' अम्मयाओ ' ति अम्वाः-पुत्रमातरः, स्त्रिय इ-त्यर्थः, संपूर्णाः-परिपूर्णाः आदयवस्तुभिः (सपुण्याः) कृतार्थाः —कृतप्रयोजनाः कृतपुण्याः-जन्मान्तरोपात्तमुकृताः कृतल-ज्जणाः—कृतफलवच्छरीरलज्जणाः कृतविभवाः-कृतसफलसं-पदः सुलब्धं तासां मानुष्यकं-मनुष्यसवन्धि जन्मनि-भवे जीवितफलं-जीवितव्यप्रयोजनं जन्मजीवितफलं, सांपन्नत्वे-ऽपि च समासः छान्दसत्वात्, या मेघेषु अभ्युदयेषु-अङ्कुर-वदुत्पन्नेषु सन्सु, एव सर्वत्र सप्तमी याज्या, अभ्युदयेषु-वर्द्धितं, प्रवृत्तेषु अभ्युदयेषु-गगनमण्डलव्यापनोन्नतिम-त्सु अभ्युत्थितेषु-प्रवर्षणाय कृतोद्योगेषु सगजितेषु-मुक्क-महाध्वनिषु सविद्युत्केषु प्रतीतं ' सपुसिएसु ' ति प्रवृत्तप्र-वर्षणविन्दुषु सस्तनितेषु-कृतमन्दमन्दध्वनिषु ध्मांतन-अ-ग्निप्रयोगेन या ध्मांतः-शोषधत्ता रूप्यपट्टा-जतपत्रकं स तथा अङ्का-रन्तविशेषः शङ्खचन्द्रौ-प्रतीतौ कुन्दः-पुष्पविशेषः शालीपट्टगशिः-ब्रीहिविशेषचूर्णपुत्र एतन्ममा प्रभा येषां ते तथा तेषु, शुक्लध्वन्यर्थः, तथा चिकुरा-रागद्रव्यविशेष एव हरितालो-वणकद्रव्यं भेदस्तदगुणिकारखण्डं चम्पकसन-कारणटकसर्पग्रहणात्तत्पुष्पाणि गृह्यन्ते पद्मरजः-प्रतीतं तत्समप्रभेषु, वाचनान्तरे-सनस्थानं काञ्चनं सर्पस्थानं ' स-रिसगो ' ति ' पल्लवं, तत्र चिकुरादिभिः सदृशाश्च ते पद्मरजः समप्रभाश्चेति विग्रहोऽतस्तेषु पीतेष्वित्यर्थः, तथा लान्नागमेन सगमेन सरसरक्ककिशुकं जपामुमनोभिः रक्कवन्धुजीवकं, रक्कवन्धुजीवकं हि पञ्चवर्णं भवतीति रक्कवेन विशिष्यते जा-तिहिङ्गुलकेन-वर्णकद्रव्येण, स कृत्रिमोऽपि भवतीति जात्या

विशेषितः, सरसकुङ्कुमेन, नीलसं हि विवर्तितवर्णोपेतं न भवतीति सरसमुक्ता, तथा उरध्रः ऊरणः शशः—शशकस्त-
यो रुधिरणे—रङ्गन इन्द्रगोपको—वर्णसु कीटकविशेषस्तेन च
समा प्रभा येषां ते तथा तेषु रङ्गेष्वित्यर्थः, तथा वह्निर्लो-
मयराः नीलं-रत्नविशेषः गुलिका—वर्णकद्रव्यं शुक्लापयोः
पक्षिविशेषयोः पिच्छं—पत्रं भृङ्गः—कीटकविशेषस्तस्य पत्रं—पक्षः
सासको—वीर्यकनामा वृद्धविशेषः, अथवा—‘सामं चि’ पाठः
तत्र श्यामा—प्रियङ्गुः नीलोत्पलनिकरः—प्रतीतः नवशिरीष-
कुसुमानि च नवशाङ्गलं—प्रत्यग्रहस्तम् एतत्समप्रभेषु नीलप्र-
भेषु नीलवर्णेष्वित्यर्थः, तथा जात्यं—प्रधानं यदञ्जनं—सौवीरकं
भृङ्गभेदः—भृङ्गाभिधानः कीटकविशेषः विदलिताङ्गरो वा-
रिष्टकं—रत्नविशेषः, भ्रमरावली—प्रतीता। गवलगुलिका-
महिषशृङ्गगालिका कज्जलं—मपी तत्समप्रभेषु कृष्णेष्वित्यर्थः
स्फुरद्दिव्युक्ताश्च सर्गजिताश्च ये तेषु, तथा वातवशेन विपुले
गगने चपले यथा भवत्येवं ‘परिसङ्किरेसु’ चि परित्वकि-
तुं शीलं येषां ते तथा तेषु, तथा निर्मलवर्गवारिधाराभिः प्र-
गलितः—क्षरितः प्रचण्डमारुतसमाहतः सन् ‘समोत्थरन्तं’
चि समवस्तुणश्च—महीपीठमाकामन् उपर्युपरि च सातत्येन
त्वरितश्च—शाघ्रो यो वर्षा—जलसमूहः स तथा तं
प्रवृष्टेषु—वर्षितुमारब्धेषु मेघेष्विति प्रक्रमः, धाराणां ‘पह-
करा’ चि निकरस्तस्य निपातः—पतने तेन निर्वापितं—शीत-
लीकृतं यत्तत्तथा तस्मिन्, निर्वापितशब्दाच्च सप्तम्येकवचन-
लोपा दृश्यः, कस्मिन्नित्याह—मेदिनीतले भूतले, तथा ह-
रितकानां—ह्रस्वतृणानां यो गणः स एव कञ्चुको यत्राच्छा-
दकत्वात् तत्तथा तत्र, ‘पल्लविय’ चि इह सप्तमीबहुवचन-
लोपा दृश्यः, ततः पल्लवितेषु पादपगणेषु तथा वर्णीविता-
नेषु प्रसूनेषु—जातप्रसंगेष्वित्यर्थः, तथाक्षतेषु भूप्रदेशेष्वि-
ति गम्यते सौभाग्यमुपगतेषु अनवस्थितजलत्वनार्कदमत्वात्
पाठान्तरं नगेषु पर्वतेषु तदेषु वा—हृदेषु तथा वैभाराभि-
धानस्य गिरः य प्रपाततटाः—भृगुतटाः कटकाश्च—पर्वतैक-
देशास्तेभ्यो ये विमुक्ताः—प्रवृत्तास्ते तथा तेषु, केषु ?—
‘उज्झरेसु’ चि निज्झरेषु त्वरितप्रधाचितेन यः ‘पल्लोद’ चि
प्रवृत्तः—उत्पन्नः फेनस्तेन आकुले व्याप्तम् । ‘सकलुसं’ चि
सकालुष्यं जलं बहन्तीषु गिरिनीदीषु सर्जार्जुनीपकुटजा-
नां वृक्षाविशेषाणां यानि कन्दलानि—प्ररोहाः शिलन्धाश्च-
ल्लवकाणि त्रैः कलितानि यानि तानि तथा तेषु उपवनेषु,
तथा मेघगमनेन हृष्टतृणा—अतिहृष्टाश्चष्टिताश्च कृतचंष्टा
ये तं तथा तेषु, इदं च सप्तमीलोपान्, हर्षवशात् प्रमुक्ता
मुक्तीकृतः कण्ठा—गलो यस्मिन् स तथा स चाऽसौ
केकारवश्च ते मुञ्चन्तु वह्निषु मयूषेषु, तथा ऋतुवशेन
कालनियमवलेन यो मदस्तेन जनितं तरुणसहचरीभिः—यु-
वतिमयूरीभिः सह प्रवृत्तं प्रनत्तं येषां ते तथा तेषु, वह्नि-
ष्वित्यन्वयः, नवः सुरभिश्च यः शिलीन्ध्रकुटजकन्दलक-
दम्बलक्षणाणां पुष्पाणां गन्धस्तेन या घ्राणिः—तृप्तिस्तां मु-
ञ्चन्तु गन्धोत्कर्षतां विदधानेष्वित्यर्थः उपवनेषु—भवनास-
वनेषु, तथा पद्मभूतानां कोकिलानां यद्वनं—रवा गभितं-
स्वर्गलोचनावत्तेन संकुलानि यान्युपवनानि तानि तथा तेषु-
‘उदाहरे’ चि शांभमाना रक्ता इन्द्रगोपकाः—कीटकविशेषाः
स्ताककानां—चातकानां काल्प्यप्रधानं विलपितं च येषु

तानि तथा तेषूपवनेष्वित्यन्वयः, तथा अवनततृणैर्मण्डि-
तानि यानि तानि तथा तेषु, दुर्दृगाणां प्रकष्टं जल्पितं येषु-
तानि तथा तेषु, संपिण्डिता—मिलिताः दृता—दपिताः
भ्रमराणां मधुकराणां च ‘पहकर’ चि निकरा येषु तानि
तथा, ‘परिलिप्तं’ चि परिलीयमानाः संक्षिप्यन्ता मत्ताः
पदपदाः कुसुमासवलोलः—मकरन्दलम्पटाः मधुरं—कलं
गुञ्जन्तः—शब्दायमानाः देशभागेषु येषां तानि तथा ततः
कर्मधारयः ततस्तेषु उपवनेषु, तथा परिश्यामिताः—कृ-
ष्णीकृताः सान्द्रमेघाच्छादनात्, पाठान्तरेण—परिश्यामिताः
कृतप्रभाभ्रंशा चन्द्रसूरग्रहाणां यस्मिन् प्रनष्टा च नक्षत्र-
तारकप्रभा यस्मिन्स्तत्तथा तस्मिन्नभ्यस्तले इति योगः,
इन्द्रायुधलक्षणां वद्ध इव वद्धः चिह्नपट्टो—ध्वजपटो यस्मि-
न्स्तत्तथा तत्राभ्यस्तले—गगने उड्डीनवलाकापङ्क्तिशोभमान-
मेघवृन्देऽभ्यस्तले इति योगः, तथा कागडकादीनां पक्षि-
णां मानससंगेमनादि प्रत्यान्त्युत्पन्नं संप्राप्तं—उत्कलक्षण-
योगेन समागतं प्रावृषि काले, किंभूता ? ‘अस्मयात्रो ?’ इ-
त्याह—‘एहायात्रो’ इत्यादि, किं ते इति किमपरमित्यर्थः,
वर्गं पादप्राप्तनूपुरं मणिमेखला रत्नकाशी हागश्च यासां
तास्तथा रचितानि—न्यस्तानि उचितानि—योग्यानि कटका-
नि प्रतीतानि खुड्कानि च—अङ्गुलीयकानि यासां तास्तथा
विचित्रैर्वर्णवलयैः स्तम्भिताविव स्तम्भिता भुजो यासां ता-
स्तथा ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः । तथा ‘कुडलोज्जोति-
तानना वर्गपापपत्तनं उग्मणिमहलाहारइयउचियकडगखु-
इयएगावलिकंठमुरयनिसरयवर्गवलयं हंमसुत्तकुडलुज्जोति-
याणायात्रो’ चि पाठान्तरं तत्र वर्गपादप्राप्तनूपुरमणिमेख-
लाहारास्तथा रचितान्युचितानि कटकानि च खुड्कानि च
एकावली च—विचित्रमणिकृता एकसरिका कण्ठमुरजश्च-
आभरणविशेषः त्रिसरक च वर्गवलयानि च हेमसूत्रकं च-
संकलकं यासां तास्तथा, तथा कुण्डलोद्योतिताननास्ततो व-
र्गपादप्राप्तनूपुरादीनां कर्मधारयः रत्नविभूषिताङ्ग्यः नासा-
निःश्वासयानोद्योतं यल्लघुत्वात्तत्तथा चक्षुर्हरं दृष्ट्यात्पक-
त्वात्, अथवा—प्रच्छादनीयाङ्गदर्शनाच्चक्षुर्हरति धरति या
निवर्तयति यद्युवन्वात्तत्तथा, वर्णम्पर्शभ्युक्तं वर्णस्पर्शाति-
शायीत्यर्थः, हयलालाया—अश्वलालायाः सकाशान् ‘पलव’
चि पेलवत्त्वेन मृदुत्वलघुत्वलक्षणेनातिरेकः अतिरिक्तत्वं
यस्य तत् तथा, धवलं च तत् कनकं च खचितं—मण्डितम-
न्तयोः—अश्वलयोः कर्म वानलक्षणे यस्य तत्तथा तर्थात्
वाक्यम्, आकाशस्फटिकस्य सदृशी प्रभा यस्य धवलत्वा-
त्तत्तथा, अंशुक-वस्त्रविशेषः प्रयग्मिहानुस्वारलोपो दृश्यः
परिहिताः—निवासिताः दुकूलं च वस्त्रम् अथवा—दुकूलो वृक्ष-
विशेषः तद्वत्कलाजातं दुकूलं वस्त्रविशेष एव तत् सुकु-
मालमुत्तरीयम्—उपरिकायाच्छादनम् यासां तास्तथा, सर्व-
तुक्तसुरभिकुसुमैः प्रवर्णमाल्यैश्च—प्रथितकुसुमैः शोभितं शि-
रो यासां तास्तथा, पाठान्तरं—‘सर्वतुक्तसुरभिकुसुमैः सुर-
चिता प्रलम्बमाना शोभमाना कान्ता विकसन्ती चित्रा
माला यासां तास्तथा, एवमन्यान्त्यापि पदार्थानि बहुवचना-
न्तानि संस्करणीयानि—इह वर्णकं वृक्षरोगं वाचानांभेदः,
तथा चन्द्रप्रभवैर्वर्णैर्द्वयंविमलदग्धाः शङ्खकुन्ददकरजोऽमृ-
तमथितफेनपुञ्जसत्रिकाशाश्च ये चन्वारश्चामराः—चामराणि
तटालैर्वीजितमङ्गं यासां तास्तथा, अथभेदो वाचनान्तरं

इत्थमधीतः—‘सैयवरत्नामगाहि उद्धवमानीहि २ सवि-
र्हाण’ इति छत्रादिगजचिह्नरूपया, इह यावत्करणोदयं द्रष्ट-
व्यम्—‘सर्वज्जुइण’ सर्वद्युत्या—आभरणानि सर्वान्धन्या सर्व-
युक्त्या वा उचितं प्रवस्तुघटनालक्षणया ‘सर्ववलेन’ सर्व-
सैन्येन ‘सर्वसमुदायेन’ पौरादिमीलनेन ‘सर्वादरेण’ स-
र्वोचितकृत्यकरणरूपेण सर्वविभूत्या—सर्वसंपदा सर्व-
विभूत्या—समस्तशोभया सर्वसंभ्रमेण—प्रमादकृतौ न्यु-
क्त्यन सर्वपुष्पगन्धमालालङ्कारेण ‘सर्वतूर्यशब्दसंनिनादेन’
तूर्यशब्दानां मीलनेन यः संगतो नितरां नादो—महान् घोषस्ते-
नेत्यर्थः, अल्पेष्वपि ऋद्ध्यादिषु सर्वशब्दप्रवृत्तिर्दृष्टा अत आह-
‘महया इह्वाण महया जुईण जुत्तीण वा महया बलेण महया स
मुदणं महया वरतुडियजमगसमगपवाइणं’ ‘यमकसमकं’
युगपत्, एतदेव विशेषणेनाह—‘सखणवणपडहेरिभल्लरिखर-
मुहिहुडकमुखमुइंगदुंहुदिनिगोसनाइयरवेण’, तत्र शङ्खा-
दीनां नितरां घोषो निर्घोषा—महाप्रयत्नोत्पादितः शब्दो ना-
दितं—ध्वनिमात्रमेतद्द्वयलक्षणो यो रवः स तथा तेन, ‘सि-
घाडे’ त्यादि, सिङ्घाटकादीनामयं विशेषः, सिङ्घाटकं—
जलजीवं फलविशेषः तदाकृतिपथयुक्तं स्थानं सिङ्घाटकं,
त्रिपथयुक्तं स्थानं त्रिकं चतुष्पथयुक्तं चतुष्कं त्रिपथं भेदि-
चत्वरं चतुर्मुखं—देवकुलादि महापथो राजमार्गः पन्थाः—पथि-
मात्रम्, तथा आसिक्कं—गन्धोदकेन पन्सिक्कं सकुट्टा सि-
क्कं, सिक्कं त्वन्यथा शुचिकं—पवित्रं संमार्जितम्—अपहतक-
चवरम् । उपलिप्तं च गोमयादिना यत्तत्तथा यावत्करणा-
दुपस्थानशालावर्णकः पूर्वोक्त एव वाच्यः, एवंभूतं नगर-
मवलोकयन्त्या गुच्छा वृन्ताकीप्रभृतीनां लताः सहकारा-
दिलता वृत्ताः सहकारादयः गुल्मा वंशीप्रभृतयः वल्लयः
त्रपुण्यादिकाः एतासां ये गुच्छाः पल्लवसमूहास्तैर्यत् ‘ओ-
च्छवियं’ इति अवच्छादितं वैभारगिर्यं कटकाः—देशास्तेषां
ये पादाः अधोभागास्तेषां यन्मूलं—समीपं तत्तथा तत्सर्वतः
समन्तात् ‘आहिडन्ति’ इति आहिण्डन्ते, अनेन चैवमुक्त्य-
तिकरभाजां सामान्येन स्त्रीणां प्रशंसाद्वारेणात्मविययोऽकाल-
मघदोहदो धारिण्याः प्रादुरभूदित्युक्तं, वाचनान्तरे तु—ओलो-
ण मानीओ २ आहिडेमानीओ २ दोहलं विणिंति विनयन्त्यप-
नयन्तीत्यर्थः, तं जति एं अहमवि मेहेसु अब्भुगणसु ० जाव
दोहलं विणेजामि ‘विनयेयमित्यर्थः, संगतश्चायं पाठ इति ।

उक्तदोहदाप्राप्तौ यत्तस्याः संपन्नं तदाह—

तए णं सा धारणी देवी तंसी दोहलंसि अविणिज्जमा-
णंसि असंपन्नदोहला असंपुन्नदोहला असंमाणियदोहला
सुक्का भुक्खा णिम्मंसा ओलुग्गा ओलुग्गमरीरा पमइल-
दुव्वला किलंता ओसंथियवयणनयणकमला पंडुइयमुही
करयलमलिय व्व चंपगमालाणिचेया दीणविणमवयणा
जहोचियपुप्फगंधमल्लालंकारहारं अणभिलममाणी कीडा-
रमणकिरियं च परिहवेमाणी दीणा दुम्मणा निराणंदा
भूमिगयदिट्ठीया ओहयमणमंकप्पा ० जाव भियायइ, तते
णं तीसे धारिणीए देवीए अंगपडियारियाओ अट्ठिभतरि-
याओ दासचेडियाओ धारिणी देवी ओलुग्गं ० जाव भिया-

यमाणीं पासंति पामित्ता एवं वदासी—किं तुमे देवा-
णुप्पिए ! ओलुग्गा ओलुग्गमरीरा ० जाव भियायसि ? त-
ते णं सा धारिणी देवी ताहिं अंगपडियारियाहिं अट्ठिभ-
तरियाहिं दासचेडियाहिं एवं वुत्ता समाणी नो आहाति
णो य परियाणाति अट्ठायमाणी अपरियाणमाणी तुमि-
णीया संचिद्धति, तते णं ताओ अंगपडियारियाओ अ-
ट्ठिभतरियाओ दासचेडियाओ धारिणी देवीं दोच्चं पि
तच्चं पि एवं वयासी—किं णं तुमे देवाणुप्पिए ! ओ-
लुग्गा ओलुग्गमरीरा ० जाव भियायसि ?, तते णं
सा धारिणी देवी ताहिं अंगपडियारियाहिं अट्ठिभतरियाहिं
दासचेडियाहिं दोच्चं पि तच्चं पि एवं वुत्ता स-
माणी णो आहाति णो परियाणाति अट्ठायमाणा
अपरियाणमाणा तुमिणीया संचिद्धति, तते णं ताओ
अंगपडियारियाओ दासचेडियाओ धारिणी देवीए अ-
ट्ठायमाणीओ अपरिजाणिज्जमाणिओ तंहव संभं-
ताओ समाणीओ धारिणी देवीए अंतियाओ पडिनि-
क्खमंति २ ता जेणेव सेणिए राया तेणेव उवागच्छं-
ति २ ता करतलपरिग्गहियं ० जाव कट्टु जणं विज-
णं वद्धावेति वद्धावइत्ता एवं वयामी—एवं खलु सा-
मी ! किं पि अज धारिणी देवी ओलुग्गा ओलुग्गम-
रीरा ० जाव अट्टुज्जाणोवगया भियायसि, तते णं से से-
णिए राया तासिं अंगपडियारियाणं अंतिए एयमट्टं सो-
च्चा णिमम्म तंहव संभंते समाणे मिग्घं तुमियं चवलं
वेइयं जेणेव धारिणी देवी तेणेव उवागच्छइ उवागच्छ-
इत्ता धारिणी देवी ओलुग्गं ओलुग्गमरीरं ० जाव अट्टु-
ज्जाणोवगयं भियायमाणीं पासइ पासित्ता एवं वदासी—
किं तुमे देवाणुप्पिए ! ओलुग्गा ओलुग्गमरीरा ० जाव
अट्टुज्जाणोवगया भियायसि ?, तते णं सा धारिणी देवी
सेणिएणं रत्ता एवं वुत्ता समाणी नो आहाइ ० जाव तु-
मिणीया संचिद्धति, तते णं से सेणिए राया धारिणी
देवीं दोच्चं पि तच्चं पि एवं वदामी—किं तुमे देवाणु-
प्पिए ! ओलुग्गा ० जाव भियायसि ?, तते णं सा धारिणी
देवी सेणिएणं रत्ता दोच्चं पि तच्चं पि एवं वुत्ता स-
माणी णो आहाति णो परिजाणाति तुमिणीया संचि-
द्धइ, तते णं से सेणिए राया धारिणी देवीं सवहसावियं
कण्ड २ ता एवं वयामी—किं तुमं देवाणुप्पिए ! अह-
मेयस्स अट्टस्स अणग्घे सवणयाए ? ता णं तुमं ममं
अयंमयारूवं मणोमाणियं दुक्खं रहस्सीकरसि, तते
णं सा धारिणी देवी सेणिएणं रत्ता सवहसाविया समा-
णी सेणियं गयं एवं वदामी एवं खलु सामी ! मम

तस्स उरालस्स ० जाव महासुमिणस्स तिहं मामाणं व-
हुपडिपुन्नाणं अयमेयारूवे अकालमेहेसु दोहले पाउब्भ-
ए धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ कयत्थाओ णं ताओ
अम्मयाओ ० जाव वेभारगिरिपायमूलं आहिडमाणीओ
दोहणं विणिति, तं जइ णं अहमवि ० जाव दोहलं विणि
जामि, तं णं हं सामी ! अयमेयारूवेसि अकालदो-
हलंसि अविणिज्जमाणंसि ओलुग्गा ० जाव अट्टज्जाणो-
वगया भियायामि, एएणं अहं कारणेणं सामी ! ओ-
लुग्गा ० जाव अट्टज्जाणोवगया भियायामि, तं णं से
मेणिए गया धारिणीए देवीए अंतिए एयमट्टं सोच्चा-
णिसम्म धारिणीं देविं एवं वदासी—मा णं तुमं देवा-
णुप्पिए ! ओलुग्गा ० जाव भियायाहि, अहं णं तहा करि-
स्सामि जहा णं तुम्भे अयमेयारूवस्स अकालदोहलस्स
मणोरहसंपत्ती भविस्सइ त्ति कट्टु धारिणीं देवीं इट्ठाहिं कं-
ताहिं पियाहिं मणुन्नाहिं मणामाहिं वग्गूहिं समासासेइ २
त्ता जेणव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणामेव उवागच्छइ
उवागच्छइत्ता सीहासणवरगंत पुरत्थाभिषुहे सन्निसन्ने धा-
गिणीए देवी एवं अकालदोहलं बहुहिं आएहि य उवा-
एहि य उप्पत्तियाहि य वेणइयाहि य कम्मियाहि य परि-
णामियाहि च चउव्विहाहिं बुद्धीहिं अणुचितेमाणे २ तस्स
दोहलस्स आयं वा उवायं वा ठिइं वा उप्पत्तिं वा अ-
विंदमाणे ओहयमणसंकप्पे ० जाव भियायति । (सूत्र-१४)
तदारणंतरं अभए कुमार एहाते कयवलिकम्मे ० जाव स-
व्वालंकारविभूमिए पाए वंदते पहाण्ठयगमणाए, तं णं
से अभयकुमार जेणव सेणिए राया तेणव उवागच्छइ उ-
वागच्छइत्ता मेणियं रायं ओहयमणसंकप्पं ० जाव पासइ
२ त्ता अयमेयारूवे अवभत्थिए चितिए मणोगते संकप्पे
समुप्पज्जित्था—अनया य ममं सेणिए राया एज्जमाणं
पासति पासइत्ता आढाति परिजाणति मकारेइ मम्माणेइ
आलवति संलवति अद्रामणेणं उवणिमंतेति मन्थयंसि
अग्घाति, इयाणिं ममं मेणिए गया णो आढाति णो
परियाणइ णो मकारेइ णो मम्माणेइ णो इट्ठाहिं कंताहिं
पियाहिं मणुन्नाहिं ओगलाहिं वग्गूहिं आलवति संलवति
नो अद्रामणेणं उवणिमंतेति णो मन्थयंसि अग्घाति य किं
पि ओहयमणसंकप्पे भियायति, तं भवियव्वं णं एत्थ का-
रणेणं, तं सेयं खलु मे मेणियं रायं एयमट्टं पुच्छित्तए, एवं
मंपहेइ २ त्ता जेणामेव मेणिए गया तेणामेव उवागच्छइ
२ त्ता करयलपरिग्गहियं मिग्गसावत्तं मन्थए अजलं कट्टु-
जएणं विजएणं वट्ठावइ वट्ठावइत्ता एवं थयामी—तुम्भे
णं ताओ ! अनया ममं एज्जमाणं पायित्ता आढाह

परिजाणह ० जाव मन्थयंसि अग्घायह आसणेणं उवणि-
मंतेह, इयाणिं ताओ ! तुम्भे ममं णो आढाह, ० जाव नो
आमणेणं उवणिमंतेह किं पि ओहयमणसंकप्पा ० जाव
भियायह तं भवियव्वं ताओ ! एत्थ कारणेणं, तओ तु-
म्भे मम ताओ ! एयं कारणं अगूहेमाणा असंकेमाणा
अनिहंवमाणा अप्पच्छाएमाणा जहाभृतमवितहमसंदिद्धं
एयमट्टमाइक्खह, तते णं हं तस्स कारणस्स अंतगमणं ग-
मिस्सामि, तते णं से सेणिए राया अभएणं कुमारेणं
एवं वुत्ते समाणे अभयकुमारं एवं वदासी—एवं खलु पु-
त्ता ! तव चुल्लमाउयाए धारिणीए देवीए तस्स गम्भस्स
दोसु मासेसु अइकंतेसु तइयमाणे वट्टमाणे दोहलकालस-
मयंसि अयमेयारूवे दोहले पाउब्भवित्था—धन्नाओ णं ता-
ओ अम्मयाओ तंहेव निरवसेसं भाणियव्वं ० जाव विणि-
ति, तते णं अहं पुत्ता ! धारिणीए देवीए तस्स अकालदो-
हलस्स बहुहिं आएहि य उवाएहिं ० जाव उप्पत्तिं अवि-
दमाणे ओहयमणसंकप्पे ० जाव भियायामि, तुमं आगयं
पि न याणामि, तं एतेणं कारणेणं अहं पुत्ता ! ओहय
० जाव भियायामि, तते णं से अभयकुमारे सेणियस्स रत्तो
अंतिए एयमट्टं सोच्चा णिसम्म हट्टु ० जाव हियए सेणियं
रायं एवं वदासी—मा णं तुम्भे ताओ ! ओहयमणसंकप्पा
० जाव भियायह, अहणं तहा करिस्सामि जहा णं मम चु-
ल्लमाउयाए धारिणीए देवीए अयमेयारूवस्स अकालदोह-
लस्स मणोरहसंपत्ती भविस्सइ त्ति कट्टु सेणियं रायं ताहिं
इट्ठाहिं कंताहिं ० जाव समासासेइ, तते णं सेणिए राया
अभयेणं कुमारेणं एवं वुत्ते समाणे हट्टुट्टे ० जाव अभय-
कुमारं सकारेति संमाणेति २ त्ता पडिविसज्जेति । (सूत्र-१५)
तते णं से अभयकुमार सकारियसम्माणिए पडिविसज्जिए
समाणे सेणियस्स रत्तो अंतियाओ पडिनिक्खमइ २ त्ता
जेणामेव सए भवणे तेणामेव उवागच्छति २ त्ता
सीहासणे निसन्ने, तते णं तस्स अभयकुमारस्स अ-
यमेयारूवे अवभत्थिए ० जाव समुप्पज्जित्था, णो खलु
सक्का माणुस्सएणं उवाएणं मम चुल्लमाउयाए धारिणीए
देवीए अकालदोहलमणोरहसंपत्तिं करेत्तए शन्नत्थ दिव्वे-
णं उवाएणं, अत्थि णं मज्झ सोहम्मकप्पवासी पुव्वमं-
गतिए देवे महिद्धीए ० जाव महामोक्खे, तं सेयं खलु
मम पासहमालाए पासहियस्स वंभचारियस्स उम्मुक्कम-
णिसुवन्नस्स ववभयमालावन्नगविलवणस्स निक्खित्तस-
त्थमुसल्लस्स एगस्स अवीयस्स दब्भसंथारावगयस्स अ-
ट्टमभत्तं परिगिण्हित्ता पुव्वसंगतियं देवं मणमि करेमा-
णस्स विहरित्तए, तते णं पुव्वसंगतिए देवे मम चुल्लमा-

उयाए धारिणीए देवीए अयमेयारूवे अकालभेहेसु डो-
हलं विणेहिनि, एवं संपहेति २ चा जेणेव पोमहसाला
तेणामेव उवागच्छति २ चा पोसहसालं पमज्जति २ चा
उच्चारणामवणभूमिं पडिलेहेइ २ चा डब्भसंधारणं
पडिलेहेइ २ चा डब्भसंधारणं दुरूहइ २ चा अट्टमभत्तं
परिगिहइ २ चा पोमहसालाए पोसहिणं वंभयारी०जाव
पुव्वसंगतियं देवं मणसि करमाणे २ चिट्ठइ, तंते णं
तस्स अभयकुमारस्स अट्टमभत्तं परिणममाणे पुव्वसंग-
तिअस्स देवस्स आसणं चलति, तंते णं पुव्वसंगतिए
सोहम्मकप्पवासी देवे आसणं चलयिं पासति २ चा
आहिं पउंजति, तंते णं तस्स पुव्वसंगतियस्स देवस्स
अयमेयारूवे अट्ठमत्थिए ०जाव समुप्पज्जित्था-एवं खलु
मम पुव्वसंगतिए जंबूदीवि दीवे भारहे वासे दाहिणडुभरहे
वासे रायगिहे नयरे पोसहसालाए पोसहिणं अभए नामं
कुमारे अट्टमभत्तं परिगिहइत्ता णं मम मणसि करमाणे
२ चिट्ठति, तं सयं खलु मम अभयस्स कुमारस्स अंतिए-
पाउव्ववित्तए, एवं संपहेइ २ चा उत्तरपुगच्छिमं दिसी-
भागं अवक्कमति २ चा वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणति
२ चा संखेज्जाइं जोयणाइं दण्डं शिमिगति, तं जहा-रय-
णाणं १ वडराणं २ वेरुलियाणं ३ लोहियक्खाणं ४ मसार-
गल्लाणं ५ हंमगवभाणं ६ पुलगाणं ७ सोर्गाधयाणं ८ जोइ-
रमाणं ९ अंकाणं १० अंजणाणं ११ रयणाणं १२ जायरू-
वाणं १३ अंजणपुलगाणं १४ फलिहाणं १५ रिट्ठाणं १६, अ-
हावायेरे पोमगले परिगिहइ २ चा अहासुहमे पोमगले परि-
गिहइ २ चा अभयकुमारमणुकंपमाणे देवे पुव्वभवजणिय-
नेहपीइवहुमाणजायसोणे तत्रो विमाणवरपुंडरियाओ रयणु
त्तमाओ धरणियलगमणतुरितसंजणितगमणप्पयारो वाघु-
मित्तविमलकणगपरगवडिसगमउडुक्कडाडोवदंसणिजो अ-
णगमणिकणगरतणपहकरपरिमंडितभत्तिचित्तविणिउत्तगम
णगजणियहरिमे पेंखोलमाणवरललितकुंडलुज्जलियवयण-
गुणजनितसोमरूवे उदितो विव कोमुदीनिमाए सणिच्छरं-
गारउज्जलियमज्झभागत्थे णयणाणं दो सरयचंदो दिव्वो-
सहिपज्जलुज्जलियदंसणाभिरामो उल्लच्छिममत्तजायमोहे
पइडुगंधुडुयाभिरामो मेरुरिव नगवरो विगुव्वियविचित्तवेसे
दीवसमुदाणं असंखपरिमाणनामधेज्जाणं मज्झं करिणं
वीडवयमाणो उज्जोयंतो पभाए विमलते जीवलोगं राय-
गिहं पुरवरं च अभयस्स य तस्स पासं उवयाति दिव्वरूव-
धारी । (सूव-१६) तंते णं से देवे अंतलिक्खपडिवन्ने दस-
द्वन्नाइं सखिखिणियाइं पवरवत्थाइं परिहिणं एको ताव एसो
गमो, अणणोऽपि गमो-ताए उक्किट्ठाए तुरियाए चवलाए

चंडाए सीहाए उडुयाए जतिणाए छेयाए दिव्वाए देव-
गतीए जेणामेव जंबूदीवि दीवे भारहे वामं जेणामेव
दाहिणद्वभरहे रायगिहे नगरं पोसहसालाए अभए
कुमारे तेणामेव उवागच्छइ २ चा अंतरिक्खपडिवन्ने दस-
द्वन्नाइं सखिखिणियाइं पवरवत्थाइं परिहिणं अभयं कु-
मारं एवं वयासी-अहणं देवाणुप्पिया ! पुव्वसंगतिए सो-
हम्मकप्पवासी देवे महड्डिए जणं तुमं पोसहसालाए अट्ट-
मभत्तं परिगिहइत्ता णं मम मणसि करमाणे चिट्ठसि
तं एस णं देवाणुप्पिया ! अहं इहं हव्वमाणे, संदि-
साहि णं देवाणुप्पिया ! किं करेमि किं दलामि किं
पयच्छामि किं वा ते हियइच्छितं ? , तंते णं से
अभए कुमारे तं पुव्वसंगतियं देवं अंतलिक्खपडि-
वन्ने पासइ पासित्ता हट्टतुट्ठे पोसहं पारेइ २ चा करय-
ल ०अंजलिं कट्टु एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पि-
या ! मम चुल्लमाउयाए धारिणीए देवीए अयमेयारूवे
अकालडोहले पाउव्वभूते-धन्नाओ णं ताओ अम्मया-
ओ तहेव पुव्वगमेणं ०जाव विणिज्जामि, तसं तुमं देवा-
णुप्पिया ! मम चुल्लमाउयाए धारिणीए देवीए अय-
मेयारूवे अकालडोहलं विणेहि , तंते णं से देवे अभ-
एणं कुमारेणं एवं वुत्ते समाणे हट्टतुट्ठे अभयकुमारं एवं
वदासी-तुमएणं देहाणुप्पिया ! सुणिव्वुयविसत्थे अच्छा-
हि, अहएणं तव चुल्लामाउयाए धारिणीए देवीए अ-
यमेयारूवे डोहलं विणेमीति कट्टु अभयस्स कुमारस्स
अंतियाओ पडिणिक्खमति २ चा उत्तरपुगच्छिमं णं वे-
भारपव्वए वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणति २ चा सं-
खेज्जाइं जोयणाइं दण्डं निस्सरति ०जाव दोच्चं पि वेउ-
व्वियसमुग्घाएणं समोहणति २ चा खिप्पामेव सगज्जि-
यं सविज्जुयं सफुसियं तं पंचवन्नमेहणिणाओवसी-
हियं दिव्वं पाउसमिरिं विउव्वेइ २ चा जेणेव अभए
कुमारे तेणामेव उवागच्छइ २ चा अभयं कुमारं एवं व-
दासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! मए तव पियड्डयाए स-
गज्जिया सफुसिया सविज्जुया दिव्वा पाउससिरी वि-
उव्विया, तं विणेउ णं देवाणुप्पिया ! तव चुल्ल-
माउया धारिणी देवी अयमेयारूवे अकालडोहलं, तंते णं
से अभयकुमारं तस्स पुव्वसंगतियस्स देवस्स सोह-
म्मकप्पवासिस्स अंतिए एयमट्ठं माच्चा शिमम्म हट्ट-
तुट्ठे सयातो भवणाओ पडिणिक्खमति २ चा जेणा-
मेव मेणिणं राया तेणामेव उवागच्छति २ चा करयल ०
अंजलिं कट्टु एवं वदासी-एवं खलु ताओ ! मम पु-
व्वसंगतिएणं सोहम्मकप्पवामिणा देवेणं सिप्पामेव स-

गजिता सविज्जुता पंचवन्नमेहनिनाओवसोभिता दिव्या
पाउससिरी विउव्विया, तं विणेउ णं मम चुल्लमाउया
धारिणी देवी अकालदोहलं । तं णं से सेणिए राया अ-
भयस्स कुमारस्स अंतिए एतभट्टं सोच्चा णिसम्म हट्टुटुडं
कोडुवियपुरिसे सदावेति सदावेत्ता एवं वदासी-खिप्पा-
मेव भो देवाणुप्पिया ! रायगिहं नयरं सिंगाडगतिचउ-
क्कच्चरं । आमित्तसित्तं जाव सुगंधवरगंधियं गंधवट्टिभूयं
कोरेह य कारावेह य मम एतमाणित्तियं पच्चप्पिणह, तते णं से
कोडुवियपुरिसे जाव पच्चप्पिणंति, तते णं से सेणिए राया
दोच्चं पि कोडुवियपुरिसे एवं वदासी-खिप्पामेव भो देवाणु-
प्पिया ! हयगयरहजोहपवरकलितं चाउरंगिणीं सेन्नं सन्नाहेह
सेयणयं च गंधहन्थि परिकप्पेह, ते वि तेहव जाव पच्चप्पिणं-
ति, तते णं से सेणिए राया जेणव धारिणी देवी तेणामेव
उवागच्छति २ चा धारिणीं देवीं एवं वदासी-एवं खलु
देवाणुप्पिए ! मगजिया जाव पाउसमिरी पाउवभूता
तमं तुमं देवाणुप्पिए ! एवं अकालदोहलं विणेहि । तते
णं सा धारिणी देवी सेणिएणं रत्ता एवं वुत्ता ममाणी हट्टु-
टुड्ढा जेणामेव मज्जणघरे तेणव उवागच्छति २ चा मज्ज-
णघरं अणुपविसति २ चा अंतो अंतउरंसि एहाता क-
तवलिकम्मा कतकोउयमंगलपायच्छित्ता किं ते वरपाय-
पत्तणेर जाव आगासफालियममपभं अंसुयं नियन्था
सेयणयं गंधहन्थि दुरूढा समाणी अमयमहियफेणपुंजस-
मिगासाहिं सेयचामरवालवीयणीहिं वीइज्जमाणी २ संप-
त्थिता, तते णं से सेणिए राया एहाए कयवलिकम्मे-
जाव सस्मिरीए हत्थिखंधवरगए सकोरंटमल्लदामेणं छत्तेणं
धरिज्जमाणेणं चउचामराहिं वीइज्जमाणेणं धारिणीं देवीं
पिट्ठतो अणुगच्छति, तते णं सा धारिणी देवी सेणिएणं
रत्ता हत्थिखंधवरगएणं पिट्ठतो पिट्ठतो ममणुगम्ममाण-
मग्गा हयगयरहजोहकलियाए चाउरंगिणीए मेणाए मद्धि
संपरिवुडे महता भडचडगखंदपरिक्खित्ता मन्विट्ठीए स-
व्वजुइए जाव दुंदुभिनिग्घामनादितरवेणं रायगिहे नगरे
मिंगाडगतिगचउक्कच्चरं जाव महापहेसु नागरजणेणं
अभिनंदिज्जमाणा २ जेणामेव वेभारगिरिपव्वए तेणामेव
उवागच्छति २ चा वेभारगिरिकडगतडपायमूलं आगमेसु
य उज्जाणेसु य काणणेसु य वणेसु य वणसेडेसु य रुक्खेसु
य गुच्छेसु य गुम्मेसु य लयासु य वल्लीसु य कंदरासु य
दरीसु य चुएहीसु य दंहेसु य कच्छेसु य नदीसु य संगमेसु
य विवरंतसु य अच्छमाणी य पेच्छमाणी य मज्जमाणी
य पत्ताणि य पुप्फाणि य फलाणि य पल्लवाणि य गि-
महमाणी य माणेमाणी य अग्घायमाणी य परिभुंजमाणी

य परिभाएमाणी य वेभारगिरिपायमूलं दोहलं विणे-
माणी सव्वतो समंता आहिंडति, तते णं धारिणी देवी
विणीतदोहला संपुन्नदोहला संपन्नदोहला जाया याउवि
होत्था, तते णं से धारिणी देवी सेयणयंगंधहन्थि दुरूढा
समाणी सेणिएणं हत्थिखंधवरगएणं पिट्ठो २ सम्मणु-
गम्ममाणमग्गा हयगय जाव रंहेणं जेणव रायगिहे नगरे
तेणव उवागच्छति २ चा रायगिहं नगरं मज्जं मज्जंणं
जेणामेव मए भवणे तेणामेव उवागच्छति २ चा विउलाइं
माणुस्साइं भागभोगाइं जाव विहरति । (सूत्र-१७) तते णं
से अभए कुमारे जेणामेव पोसहसाला तेणामेव उवागच्छइ
२ चा पुव्वसंगतियं देवं सकरेइ सम्माणेइ २ चा पडि-
विसजेति २ चा तते णं से देवं सगज्जियं पंचवन्नं मेहो-
वसोहियं दिव्वं पाउससिरीं पडिमाहरति २ चा जामेव
दिसिं पाउवभूए तामेव दिसिं पडिमते । (सूत्र-१८) तते
णं सा धारिणी देवी तंमि अकालदोहलंसि विणीयंमि
सम्माणियडाहला तस्स गन्धम्म अणुकंपणट्टए जयं
चिद्धति जयं आमयति जयं सुवति आहारं पि य णं आ-
हारमाणी णाडित्तं णातिकडुयं णातिअंवलं णातिमहुरं
जं तस्स गन्धम्म हियं भियं पत्थयं देमे य काले य आ-
हारं आहारिमाणी णाडित्तं णाडिसोमं णाडिदं णाडिमोहं
णाडमयं णाडपरित्तमं भोयणच्छायणगंधमल्लालंकारेहिं
गन्धं तं सुहं सुहेणं परिवहति । (सूत्र-१९)

‘ तए ण ’ मित्यादि, ‘ अविणिज्जमाणंसि ’ त्ति दोहदे अवि-
नीयमाने—अनपनीयमाने सति असंप्राप्तदोहदा मेघादीना-
मजातत्वात्—असंपूर्णदोहदा तेषामजातत्वेनैवासंपूर्णत्वात्
अत एव असन्मानितदोहदा तेषामननुभवनादिति, ततः
शुष्का मनस्तापेन शोणितशोषात्, ‘ शुष्कव ’ त्ति बुभुक्षाका-
न्तेव अत एव निर्मासा ‘ ओलुगं ’ ति अवरुणा—जीर्णव,
कथमित्याह—‘ ओलुगं ’ ति अवरुणमिव—जीर्णमिव शरीरं
यस्याः सा तथा, अथवा—अवरुणा चेतसा अवरुणशरीरा
तथैव प्रमलितदुर्बला—स्नानभोजनत्यागात् क्लान्ता—ग्लानी-
भूता ‘ ओमंथिय ’ त्ति अधोमुखीकृतं वदनं च नयनकमलं
च यथा सा तथा, पाण्डुकिंतमुखी—दीनान्येव विवर्णं वदनं
यस्याः सा तथा, क्रीडा—जलक्रीडादिका रमणमल्लादिभिः त-
त्क्रियां च परिहापयन्ती दीना दुःस्था दुःस्थं मनो यस्याः
सा तथा, यतो निरानन्दा उपहतो मनसः संकल्पः—युक्तायु-
क्ताविवेचनं यस्याः सा तथा, यावत्करणात् ‘ कर्तलपल्लव-
मुही अट्टभाणवगया भियायइ ’ त्ति आर्तध्यानं ध्यायन्ती-
ति, ‘ नो आढाइ ’ त्ति नाद्रियते—नादं करोति नो परिजा-
नाति—न प्रत्यभिज्ञानाति विचिन्तत्वात्, ‘ संभंताउ ’ त्ति आ-
कुलीभूताः शीघ्रमित्यादीनि चत्वार्येकाधिकानि अतिसंभ्र-
मापदर्शनार्थं ‘ जेणव ’ त्यादि यत्र धारिणी देवी तत्रोपाग-
च्छति समागत्य चावरुणादिविशेषणां धारिणीं देवीं पश्य-
ति, वाचनान्तरं तु ‘ जेणव धारिणी देवी तेणव ’ इत्यतः पहारे-

न्यगमणात् ' इत्येतद्-दृश्यते, तत्र 'पहारेन्ध' संप्रधारितवान्-विकल्पितवानित्यर्थः गमनाय-गमनार्थ-तथा ' तप ए' से सेणिए राया जेणेव धारणी देवी तेणेव उवागच्छति २ चा पा-सइ ' ति ' पश्यति सामान्येन ततोऽवहृणादिविशेषणं पश्य-तीति, ' दोचं पि ' ति द्वितीयामपि वारामिति गम्यते, ' स-वहसाविय ' ति शपथान्-देवगुरुद्रोहिका भविष्यसि त्वं यदि विकल्पं नाख्यासीत्यादिकान् वाक्यविशेषान् श्राविता धोत्रेणोपलम्बिता शपथैर्वा श्राविता शपथश्राविता शपथ-शापिता वा तां करोति, ' किरहं ' ' किस्स ' मिति वा पाठो दे-वानुप्रिये ! एतस्यार्थस्यानर्हः श्रावणतायां ' मणोमाणसियं ' ति मनसि जातं मानसिकं मनस्येव यद्वर्तते मानसिकं—दुः-खं वचननाप्रकाशितत्वान्मनोमानसिकं रहस्यीकरोपि गो-प्यसीत्यर्थः ' तिह ' मित्यादि त्रिषु मासेषु ' बहुपडिपुत्रा-णं ' ति ईषदूनेषु ' जत्तिहामि ' ति यतिष्ये कचित्करिष्यामि-इति पाठः, ' अयमेयारूवस्स ' ति अस्यैवंरूपस्य ' मणोरह-संपत्ति ' ति मनोरथप्रधाना प्राप्तियथा विचिन्तितेत्यर्थः, आ-यैः—लामैरपि सितार्थहेतूनामुपायैः—अप्रतिहतलाभकारणैः ' आयं वा उवायं वा ठियं वा '—स्थितं वा क्रमं वा स्थिरहेतु-द्रोहदानां वेसितार्थस्य पाठान्तरं उत्पत्तिं वा तस्यैवेत्यर्थः, ' अविदमाणं ' ति अलभमानः ' अयमेयारूवे ' ति अयमेतद्रूपः आ-ध्यात्मिकः आन्माश्रयः चिन्तितः—स्मरणरूपः प्रार्थितो-लब्धु-माशंसितः मनोगतः—अवहिः प्रकाशितः संकल्पो-विकल्पः ' संपहेति ' ति संप्रवृत्तं पर्यालोचयति ' ताओ ' ति हे तांतत्याम-न्त्रणम् ' एयं कारणं ' ति अप्रधानहेतुं दोहदापूर्तिलक्षणमिति भावः, कारणमिति कचिन्नाधीयत इति, एवं ' अगूहमाणं ' ति अगोपायन्तः आकारसंवरेण अशङ्कमाना—विचिन्तितप्राप्तौ संदेहमविदधतः अनिह्वाना—अनपलपन्तः, किमुक्तं भ-वति ?—अप्रच्छादयन्तः यथाभूतं-यथावृत्तम् अवित्रयं नव-न्यथाभूतम् असंदिग्धम्—असंदेहम् ' एयमट्टं ' ति प्रयोजनं दोहदपूरणलक्षणमिति भावः ' अंतगमणं गमिस्सामि ' ति पारगमनं गमिष्यामीति, ' चुल्लमाउयाए ' ति लघुमातुः ' पुच्च संगइय ' ति पूर्वं-पूर्वकाले संगतिः मित्रत्वं येन सह स पू-र्वसंगतिकः महर्द्धिको विमानपरिवारादिसंपदुपेतत्वाद्याव-त्करणादिदं दृश्यम्—महाद्युतिकः—शरीराभरणादिदीप्तियो-गान्महानुभागा वैक्रियादिकरणशक्तियुक्तत्वात् महायशाः स-स्कीर्त्तियोगान्महाबलः—पर्वताद्युत्पाटनसामर्थ्योपेतत्वात्, म-हासौख्यो विशिष्टसुखयोगादिति ' पोसहसालाए ' ति पौ-षधं पर्वदिनानुष्ठानमुपवासादि तस्य शाला-गृहविशेषः पौ-षधशाला तस्यां पौषधिकस्य-कृतोपवासादेः व्यपगतमाला-वर्णकविलेपनस्य, वर्णकं-चन्दनं, तथा निक्षिप्तं-विमुक्तं शस्त्रं-सुरिकादि मुशलं च येन स तथा तस्य एकस्य आ-न्तरव्यङ्गरागादिमहायवियोगात्, अद्वितीयस्य तथाविध-पदात्यादिसहायविरहात्, ' अट्टमभत्तं ' ति समयभाषयो-पवासत्रयमुच्यते ' अट्टमभत्ते परिणममाणे ' ति पूर्यमाणे प-रिपूर्णप्राय इत्यर्थः, ' वेउच्चियसमुग्घाएण ' मित्यादि, वैक्रिय-समुद्घातो वैक्रियकरणार्थो जीवव्यापारविशेषः, तेन समुप-हन्त्यते-समुपहतो भवति समुपहन्ति वा क्षिपति प्रदशानि-ति गम्यते, व्यापारविशेषपरिणतो भवतीति भावः, तन्स्व-रूपमेवाह—' संखेज्जाइ ' इत्यादि, दण्ड इव दण्डः—ऊर्द्धाध-आयतः शरीरबाह्वयो जीवप्रदेशकमेपुद्गलममूहः, तत्र च

विचिधपुद्गलानादत्ते इति दर्शयन्नाह—तद्यथा-रत्नानां-कर्केत-नादीनां संबन्धिनः १ तथा वैराणां २ वैदूर्याणां ३ लाहिनात्ता-णां ४ मसारगङ्गाणां ५ हंसगर्भाणां ६ पुलकानां ७ सौगन्धि-कानां ८ ज्योतीरसानाम् ९ अङ्गानाम् १० अञ्जनानां ११ रज-तानां १२ जातरूपाणाम् १३ अञ्जनपुलकानां १४ स्फटिकानां १५ रिष्टानां १६, किमत आह—यथा वादरान् असारान् यथा सूक्ष्मान्-सारान् ततो वैक्रियं करोति, ' अभयकुमारमणुकं-पमाणे ' ति अनुकम्पयन् हा तस्याष्टमापवासरूपं कष्टं वर्त्तते इति विकल्पयन्नित्यर्थः, पूर्वभवे-पूर्वजन्मनि जनिता—जाता या स्नेहात्प्रीतिः—प्रियत्वं न कार्यवशादित्यर्थः बहुमानश्च-गुणा-नुरागस्ताभ्यां सकाशात् जातः शोकः—चित्तखेदो विरह-सद्भावेन यस्य स पूर्वजनितस्नेहप्रीतिबहुमानजातशोकः, वाचनान्तरे—' पूर्वभवजनितस्नेहप्रीतिबहुमानजनितशोभ-स्तत्र शोभा—पुलकादिरूपा, तस्मान्स्वकीयान् विमानवर-पुण्डरीकात् पुण्डरीकता च विमानानां मध्ये उत्तमत्वात् ' र-यणुत्तमाउ ' ति रत्नोत्तमाद् रत्नोत्तमाद्वा ' धरणीतलगम-नाय ' भूतलप्राप्तये त्वरितः शीघ्रं संजनिताः उत्पादितो गमनप्रचारो—गतिक्रियावृत्तिर्न स तथा वाचनान्तरे—' धरणीतलगमनसंजनितमनःप्रचारः ' इति प्रतीतमेव, व्याघूर्णितानि—दोलायमानानि यानि विमलानि कनकस्य प्रतरकाणि च—प्रतरवृत्तरूपाणि आभरणानि च कर्णपूरे मुकुटं च मौलिः तेषामुत्कटो य आटोपः—स्फारता तेन द-र्शनीयः—आदेयदर्शनो यः स तथा, तथा अनेकेषां मणिक-नकरत्नानां ' पहकर ' ति निकरस्तेन परिमण्डितो—भ-क्लिभिश्चित्रा विनियुक्तः—कटव्यां निवेशितो ' मणु ' ति म-कारस्य प्राकृतशैलीप्रभधत्वात् योऽनुरूपो गुणः—कटिस्त्वं तेन जनितो हर्षो यस्य स तथा प्रेङ्खालमानाभ्यां—दोलायमा-नाभ्यां वरललितकुण्डलाभ्यां यदुज्ज्वलितम् उज्ज्वलीकृतं व दनं—मुखं तस्य यो गुणः—कान्तिलक्षणः तेन जनितं सौम्यं रूपं यस्य स तथा, वाचनान्तरे पुनरेवं विशेषणत्रयं दृश्यते—' वाघु-न्नियविमलकणपथरगवडेंसगपकंपमाणचललोलललियपरि-लंवमाणनरमगरतुगमुहसयविणिग्गउग्गिन्नपवरमोत्तियवि-रायमाणमउडुक्कडाडोचदरिसणिजे " तत्र व्याघूर्णितानि-चञ्चलानि विमलकनकप्रतरकाणि च अवतंसके च प्रकरपमा-ने चललोलानि अतिचपलानि ललितानि—शोभावन्ति परि-लम्बमानानि प्रलम्बमानानि नरमकरतुरगमुखशतेभ्यो—मुकु-टाग्रविनिर्मिततन्मुखाकृतिशतेभ्यो विनिर्गतानि—निःसृतानि उद्गीर्णानीव—वान्तानीवोद्गीर्णानि यानि प्रवरमौक्तिकानि—वरमुक्ताफलानि तैर्विगजमानं—शाभमानं यन्मुकुटं तच्चेति द्वन्द्वः तेषां य उत्कट आटोपस्तेन दर्शनीयो यः स तथा, त-था ' अनेगमणिकणगरयणपहकरपरिमंडियभागभत्तिचित्त-विणिउत्तगमणगुणजणियपेखालमाणवरललितकुडलुज्जलि—यअहियआभरणजणियसोभे ' अनेकमणिकनकरत्ननिकरप-रिमण्डितभागे भक्लिचित्रं-विच्छिन्नविचित्रं विनियुक्तं-कर्ण-योनिवेशिते गमनगुणेन—गति सामर्थ्येन जनिते—कृते प्रेङ्खो-लमाने—चञ्चले ये वरललितकुण्डले ताभ्यामुज्ज्वलितेन उद्गी-पनेनाधिकाभ्यामाभरणाभ्यामुज्ज्वलिताधिकैर्वाऽऽभरणैश्च—कुण्डलव्यतिरिक्तैर्जनिता शोभा यस्य स तथा, तथा " गयजल-मलचिमलदंसणविरायमाणरूवे " गतजलमलं-विगतमालिन्यं विमलं दर्शनम्—आकारो यस्य स तथा, अत एव विराज-

मानं रूपं यस्य स तथा ततः कर्मधारयः, अयमेवोपमीयते-
उदित इव कौमुदीनिशायां—कार्तिकपौर्णिमासर्वा शनैश्चरा-
ङ्कारयोः प्रतीतयोरुज्ज्वलितः—दीप्यमानः सन् यो मध्यभा-
गे तिष्ठति स तथा, नयनानन्दो—लोचनाह्लादकः शरच्चन्द्र
इति, शनैश्चराङ्कारकवत्कुण्डले चन्द्रवच्च तस्य रूपमिति,
तथाऽयमेव मेरुणोपमीयते—दिव्योपधीनां प्रज्वलनेनेव मुकु-
टादिनेजसा उज्ज्वलितं यद्दर्शनं—रूपं तेनाभिरामो-
रस्या यः स तथा, ऋतुलक्ष्म्येव—सर्वतुककुसुमसंपदा सम-
स्ता—सर्वा समस्तस्य वा जाता शोभा यस्य स त-
था, प्रकृष्टेन गन्धनोद्भूतेन—उद्भूतेनाभिरामो यः स तथा
मेरुरिव नगवर इव विकुर्वितविचित्रेषु सन्नसौ वर्तते इति,
' दीवसमुद्धारणं ' ति द्वीपसमुद्धारणाम् ' असंखपरिमाणनाम-
धेज्जाणं ' ति असंख्यं परिमाणं नामधेयानि च येषां ते
तथा तेषां मध्यकारण—मध्यभागेन ' वीडवयमाणं ' ति
व्यतिव्रजन् गच्छन् उद्योतयन् विमलया प्रभया जीवलोकम्
' आपयइ ' ति अवपतति, अवतरति, अन्तरिक्षप्रतिपन्नः—
आकाशस्थः दशाङ्गवर्णानि सर्किङ्कणिकानि—लुद्रग्रगिष्ट-
कोपेतानि एकस्तावदप गमः—पाठः, अन्योऽपि—द्वितीयो
गमो—वाचनाविशेषः पुस्तकान्तरेषु दृश्यते, ' ताए ' तथा
उत्कृष्टया गत्या त्वरितया—आकुलया न स्वाभाविकया आ-
न्तराकृततोऽप्येषा भवत्यत आह—चपलया कायतोऽपि च-
ण्डया—तौद्रयाऽप्युत्कर्षयोगेन सिंहया—तद्दार्ढ्यस्थैर्येण उद्भ-
तया—दर्पातिशयेन जयिन्या—विपक्षेजत्वेन लुक्कया—नि-
पुण्या दिव्यया—देवगत्या, अथ च द्वितीयो गमो जीवाभि-
गमसूत्रवृत्त्यनुसारेण लिखितः, ' किं करोमि ' ति किमहं
करोमि भवदभिप्रेतं कार्यं किं वा ' दलयामि ' ति तुभ्यं द-
दामि, किं वा प्रयच्छामि भवत्संगतायान्यस्मै, किं वा ते ह-
दयेप्सितं—मनोवाञ्छितं वर्तते इति प्रश्नः, ' सुनिवृत्तवीर्य-
स्थ ' ति सुष्ठु निवृत्तः स्वस्थात्मा विश्वस्तो—विश्वासवान्
निरस्तुको वा यः स तथा, ' ताता ' ति हे तात ! ' परिक-
प्पेह ' ति सन्नाहवन्तं कुरुत ' अतो अंतउरंसि ' ति अन्त-
रन्तःपुरस्य " महया भडचडगरवंदपरिक्खत्त " ति महाभ-
टानां यच्चटकरप्रधानं—विच्छेदप्रधानं वृन्दं तेन संपरिक्लि-
प्ता, वैभारगिरेः कटतटानि—तदेकदेशतटानि पादाश्च—तदा-
सन्नलघुपर्वतास्तेषां यन्मूलं तत्र, तथा आरामेषु च आराम-
न्ति येषु माधवीलतागृहादिषु दम्पत्यादीनि ते आरा-
मास्तेषु पुष्पादिमद्वृक्षसंकुलानि उत्सवादौ बहुजनभोग्यानि
उद्यानानि तेषु च तथा सामान्यवृक्षवृन्दयुक्तानि नगरासन्नानि
काननानि तेषु च नगरविप्रकृष्टानि वनानि तेषु च तथा
वनखण्डेषु च—एकजानीयवृक्षसमूहेषु वृक्षेषु चैकैकेषु गुच्छे-
षु च वृन्ताकीप्रभृतिषु गुल्मेषु च—वंशजालीप्रभृतिषु लता-
सु—च सहकारलतादिषु वल्लीषु च नागवल्ल्यादिषु च कन्द-
रासु—च गुहासु दर्गेषु—च शृगालाद्युत्कीर्णभूमिविशेषेषु
' चुडीसु य ' ति अखातालोदकविदरिकासु यूथेषु च वान-
रादिमध्वन्धिषु, पाठान्तरेण—हृदेषु च कक्षेषु च गहनेषु च
सरिसु संगमेषु च—नदीमीलकेषु च विदरेषु च जलस्थान-
विशेषेषु ' अच्युमणी य ' ति तिष्ठन्ती प्रेक्षमाणा च पश्य-
न्ती दृश्यवस्तूनि मज्जन्ती च स्नान्ती ' पल्लवाणि य ' ति पल्ल-
वान् किशलयानि ' माणेमणी य ' ति मानयन्ती स्पर्शनद्वारेण
' विणेमाण ' ति दाहलं विनयन्ती ' तंसि अकालदोह-

लंसि विणीयंसि ' ति अकालमेघदोहदे विनीते सति स-
म्मानितदोहदा पूर्णदोहदेत्यर्थः, ' जयं चिद्वइ ' ति यतनया
यथा गर्भवाधा न भवति तथा तिष्ठति ऊर्द्धस्थानेन ' आस-
यइ ' ति आस्ते आश्रयति वा आसनेन स्वापिति चेति हितं-
मेधायुरादिवृद्धिकारणत्वान्मितमिन्द्रियानुकूलत्वात् पथ्य-
मरोगकारणत्वात् ' नाइचितं ' ति अतीव चिन्ता यस्मि-
स्तदतिचिन्तं तथा यथा न भवतीत्येवं गर्भं परिवहती-
ति सम्बन्धः, नातिशोकं नातिदैन्यं नातिमोहं—नातिका-
मासङ्गि नातिभयमेतदं संप्रहवचनेनाह—' व्यपगते '
त्यादि, तत्र भयम्—भीतिमात्रं परित्रासोऽकस्मात्, ऋतुषु
यथायथं भज्यमानाः सुखा ये ते ऋतुभज्यमानसुखाः तैः ।

तते णं सा धारिणी देवी नवएहं मासाणं बहुप
डिपुत्राणं अद्रुद्रमाणरातिदियाणं वीतिकंताणं अद्रुत्त-
कालसमयंसि सुकुमालपाणिपादं ०जाव सच्चंगसुंदरंगं
दारगं पयाया । तए णं ताओ अंगपडियारिआओ धा-
रिणीं देवीं नवएहं मासाणं ०जाव दारगं पयायं पास-
न्ति २ चा सिग्घं तुरियं चवलं वेतियं जेणव सेणि-
ए राया तेणव उवागच्छंति २ चा सेणियं रायं जएणं
विजएणं वद्धावेति २ चा करयलपरिगहियं सिरसावत्तं
मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वदासी—एवं खलु देवाणुप्पि-
या ! धारिणी देवी णवएहं मासाणं ०जाव दारगं पया-
या, तस्मिं अम्हे देवाणुप्पियाणं पियं णिवेदमो पियं भे
भवउ, तते णं से सेणिए राया तासिं अंगपडिया-
रियाणं अतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म हट्टुट्ठं ० ता-
ओ अंगपडियारियाओ महुरोहिं वयणेहिं विपुलेण य
पुप्फगंधमल्लालंकारेण सकारेति सम्माणेति २ चा म-
त्थयधोयाओ करोति पुत्ताणुपुत्तियं वित्तिं कप्पेति २
चा पडिविसंजति । तते णं से सेणिए राया कोडुविय-
पुरिसं सदावेति २ चा एवं वदासी—खिप्पामेव भो दे-
वाणुप्पिया ! रायगिहं नगरं आसि य ०जाव परिगयं
करेह २ चा चारगपरिसोहणं करेह २ चा माणुम्माण-
वद्धणं करेह २ चा एतमाणत्तियं पच्चप्पिणह ०जाव
पच्चप्पिणंति । तते णं से सेणिए राया अट्टारस से-
णिप्पसेणीओ सदावेति २ चा एवं वदासी—गच्छह णं
तुम्हे देवाणुप्पिया ! रायगिहे नगरे अट्ठिभतरवाहिरिए
उस्सुकं उकरं अभडप्पवसं अदंडिमकुदंडिमं अधरिमं
अधारणिजं अणुडुयमुडंगं अभिलायमल्लदामं गणियाव-
रणाडज्जकलियं अणेगतालायराणुचरितं पमुइयपक्की-
लियाभिरामं जहारिहं ठिडवडियं दसदिवसियं करेह २
चा एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह ते वि करंति २ चा त-
हेव पच्चप्पिणंति, तए णं मे सेणिए राया वाहिरि-
याए उवट्ठाणसालाए सीहासणवरगए पुरन्थाभिमुहे स-
न्नियन्ने मइएहि य साहस्सिएहि य सयसाहस्सिएहि य

जाएहिं दाएहिं भागेहिं दलयमाणे २ पडिच्छेमाणे २ एवं च शं विहरति, तते शं तस्स अम्मापियरो पढ-
मे दिवसे जातकम्मं करेति २ ता वितिए दिवसे जा-
गरियं करेति २ ता ततिए दिवसे चंदसूरदंसणियं
करेति २ ता एवामेव निव्वत्ते सुइजातकम्मकरणे संपत्ते
बारसाहदिवसे विपुलं असणं पाणं खातिमं सातिमं
उवक्खडावेति २ ता भित्तणातिणियगसयणसंबंधिपरिज-
णं वलं च बहवे गणणायगदंडणायग ० जाव आम-
न्तेति, ततो पच्छा एहाता कयवलिकम्मा कयकोउय
० जाव सव्वालंकारविभूसिया महति महालयंसि भोय-
णमंडवंसि तं विपुलं असणं पाणं खाइमं सातिमं
भित्तनातिगणणायग ० जाव सद्धिं आसाएमाणा
विसाएमाणा परिभाएमाणा परिभुंजेमाणा एवं च शं विह-
रति, जिमितभुत्तचरागताऽवि य शं समाणा आयंता चो-
क्खा परमसुइभूया तं भित्तनातिनियगसयणसंबंधिपरि-
जणगणणायग ० जाव विपुलेणं पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारेणं
सकरोति सम्माणेति २ ता एवं वदासी-जम्हा शं अम्हं
इमस्स दारगस्स गव्भत्थस्स चैव समाणस्स अकालमेहेसु
डोहले पाउव्वभूते तं होउ शं अम्हं दारए मेहे नामेणं मेह-
कुमारे तस्स दारगस्स अम्मापियरो अयमेयारूवं गोष्णं
गुणनिप्फन्नं नामधेज्जं करेति, तए शं से मेह-
कुमारे पंचधातीपरिग्गहिए, तं जहा-खीरधातीए मंडण-
धातीए मज्जणधातीए कीलावणधातीए अंकधातीए अ-
न्नाहि य वट्टहिं खुज्जाहिं चिलाइयाहिं वामणिवडभिव-
व्वरिवउमिजोणियपल्हवियइसिणियधोरुगिणिलासियल-
लउसियइविलिसिंहलिआरविपुलिंदिपक्खिवहलिमुकुंडि-
सवरिपारसीहिं शाणादेसीहिं विदेसपरिमंडियाहिं ई-
गितच्चितियपत्थियवियाणियाहिं सदेसणेवत्थगहितवेसाहिं
निउणकुसलाहिं विणीयाहिं चेडियाचक्कवालवरिसध-
रकंचुइअमहयरगवंदपरिक्खित्ते हत्थाओ हत्थं संहरि-
जमाणे अंकाओ अंकं परिभुज्जमाणे परिगिजमाणे चा-
लिज्जमाणे उवलालिज्जमाणे रम्मंसि मणिकोट्टिमतलंसि
परिभिज्जमाणे २ णिन्वायणिन्वाघायंसि गिरिकंदरमल्ली-
णव चंपगपायवे सुहं सुहेणं वट्टइ, तते शं तस्म मेहस्स
कुमारस्स अम्मापियरो आणुपुव्वेणं नामकरणं च पजेमणं
च एवं चंकम्मणं च चोलोवणयं च महया महया इड्डीस-
कारममुदएणं करिंसु । तते शं तं मेहकुमारं अम्मापियरो
सातिंगडुवासजातगं चैव गव्भट्टमे वासे सोहणंमि तिहि-
करणमुहुत्तंसि कलायगियस्स उवणेति, तते शं से क-
लायरिए मेहं कुमारं लेहाइयाओ गणितप्पहाणाओ स-

उणरुतपज्जवसाणाओ वावत्तरिं कलाओ सुत्तओ य अ-
त्थओ य करणओ य सेहावेति सिक्खावेति, तं जहा-लेहं
गणियं रूवं नट्टं गीयं वाइयं सरगयं पोक्खरगयं
समतलं जूयं १० जणवायं पासयं अट्टावयं पोरकच्चं दग-
मट्टियं अन्नविहिं पाणविहिं वत्थविहिं विलेवणविहिं सयण-
विहिं २० अज्जं पहेलियं मागहियं गाहं गीइयं सिलोयं
हिरण्णजुत्तिं चुन्नजुत्तिं सुवण्णजुत्तिं आभरणविहिं ३० तरुणी-
पडिकम्मं इत्थिलक्खणं पुरिसलक्खणं हयलक्खणं गयल-
क्खणं गोणलक्खणं कुक्कुडलक्खणं छत्तलक्खणं डंडल-
क्खणं असिलक्खणं ४० मणिलक्खणं कागणिलक्खणं
वत्थुविज्जं खंधारमाणं णगरमाणं वूहं परिवूहं चारं
परिचारं चक्कवूहं ५० गरुलवूहं सगडवूहं जुद्धं निजुद्धं
जुद्धातिजुद्धं अच्छिजुद्धं मुट्टिजुद्धं वाहुजुद्धं गयाजुद्धं
ईसत्थं ६० छरुप्पवायं धणुव्वेयं हिरन्नपागं सुवन्नपागं
सुत्तखेडं वट्टनालियाखेडं पत्तच्छेज्जं कडच्छेज्जं सजीवं ७०
निज्जीवं ७१ सउणरुयमिति ७२ । (सूत्र-२०) तते शं से
कलायरिए मेहं कुमारं लेहाइयाओ गणियप्पहाणाओ
सउणरुयपज्जवसाणाओ वावत्तरिं कलाओ सुत्तओ य
अत्थओ य करणओ य सिहावेति सिक्खावेइ
सिहावेत्ता सिक्खावेत्ता अम्मापिऊणं उवणेति,
तते शं मेहस्स कुमारस्स अम्मापितरो तं कलायरियं म-
धुरेहिं वयणेहिं विपुलेणं वत्थगंधमल्लालंकारेणं सकारेंति
सम्माणेति २ ता विपुलं जीवियारिहं पीइदाणं दलयंति
२ ता पडिविसज्जेति । (सूत्र-२१) तते शं से मेहे कु-
मारं वावत्तरिकलापंडिए णवंगसुत्तपडिबोहिए अट्टारस-
विहिप्पगारदेसीभासाविसारए गीइरइगंधव्वनट्टकुसले हय-
जोही गयजोही रहजोही वाहुजोही वाहुप्पमही अलं भो-
गसमत्थे साहस्सिए वियालचारी जाते यावि होत्था, तते
शं से तस्स मेहकुमारस्स अम्मापियरो मेहं कुमारं वावत्त-
रिकलापण्डितं ० जाव वियालचारी जायं पासाने २ ता
अट्टापासायवडिसए करेति अब्भुगगयमूसियपहसिए विव,
मणिकणगरयणभत्तिचित्ते वाउद्धतविजयवेजयंतीपडागा-
छत्ताइच्छत्तकलिए तुंगे गगणतलमभिलंधमाणसिहरे जा-
लंतरयणपंजरुम्मिलिय व्व मणिकणगधूभियाए विय-
मितसयपत्तपुंडरीए तिलयरयणद्वयचंदच्चिए नानामणिम-
यदामालंकिते अंतो वहिं च सणहे तवणिज्जरुइलवाल्या-
पत्थरे सुहफासे सस्सिरीयरूवे पासादीए ० जाव पडिरूवे
एगं च शं महं भवणं करेति, अणेगखंभसयमन्निविट्टं ला-
लद्वियसालभंजियागं अब्भुगगयमुक्कयवइरवंतियातोरणवर-
इयसालभंजियासुसिलिडुविसिडुलदुसंठितपसत्थवंरुलिय-

खंभनाणामणिकणगरयणखचितउज्जलं बहुसमसुविभक्त-
निचियरमणिजभूमिभागं ईहामिय ० जाव भत्तिचित्तं खं-
भुगयवइरेइयापरिगयाभिरामं, विज्जाहरजमलजुयलजुत्तं
पिव अचीमहम्मसमालणीयं रुवगसहस्सकलियं भिस-
माणं भिच्चिसमाणं चक्खुल्लोयणलेसं सुहफासं सस्सिरी-
यरुवं कंचणमणिरयणभूमियागं नाणाविहपंचवन्नयंटाप-
डागपरिमंडियग्गसिरं धवलमरीचिकवयं विणिम्मयंतं ला-
उल्लोइयमहियं ० जाव गंधवद्धिभूयं पासादीयं दरिसणिज्जं
अभिरुवं पडिरुवं । (सूत्र-२२) तत्तं णं तस्स मेहकुमा-
रस्स अम्मापियरो मेहं कुमारं सोहणंसि तिहिकरणनक्ख-
त्तमुहुत्तंसि सरिसियाणं सरिसवयाणं (सरिसव्वयाणं) सरिस-
लावन्नरूवजोव्वणगुणोव्वेयाणं सरिसएहिंतो रायकुलेहिंतो
आणिअल्लियाणं पसाहणडुंगअविहववहुओवयणमंगलसु-
जंपियाहिं अट्ठहिं रायवरकएणाहिं सद्धि एगदिवसेणं पा-
णिं गिएहाविंसु । तत्ते णं तस्म मेहस्स अम्मापितरो इमं
एतारुवं पीतिदाणं दलयइ अट्ठ हिरएणकोडीओ अट्ठ सुव-
म्भकोडीओ गाहाणुमारेण भावियव्वं ० जाव पेसणकारि-
याओ, अन्नं च विपुलं धणकणगरयणमणिमोत्तियसं-
खसिलप्पवालरत्तरयणसंतसारसावतेज्जं अलाहि ० जाव
आसत्तमाओ कुलवंसाओ पकामं दाउं पकामं भोत्तुं पका-
मं परिभाएउं, तत्ते णं से मेहे कुमारं एगमेगाए भारियाए
एगमेगं हिरणकोडिं दलयति एगमेगं सुवन्नकोडिं दलय-
ति ० जाव एगमेगं पेसणकारिं दलयति, अन्नं च विपुलं
धणकणग ० जाव परिभाएउं दलयति, तत्ते णं से मेह-
कुमार उप्पि पासा (य) तवरगते फुट्टमाणेहिं मुइंगमत्थएहिं
वरतरुणिसंपउत्तेहिं वचीसइवद्धएहिं नाडएहिं उवागिज्ज-
माणे २ उवलालिज्जमाणे २ सद्धफरिसरसरुवगंधविउले
माणुस्सए कामभोगे पच्चणुव्वभवमाणे विहरति । (सूत्र-२३)
तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे पु-
व्वाणुपुर्व्वं चरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे सुहं सुहे-
णं विहरमाणे जेणामेव रायगिहे नगरे गुणसिलए चे-
ति ० जाव विहरति, तत्ते णं से रायगिहे नगरे सिंघा-
डग ० महया बहुजणमदेति, वा जाव ० बहवे उग्गा
भोगा ० जाव रायगिहस्स नगरस्स मज्झं मज्जेणं ए-
गदिमिं एगाभिमुहा निग्गच्छन्ति, इमं च णं मेहे कुमारं उ-
प्पि पासा (य) तवरगते फुट्टमाणेहिं मुयंगमत्थएहिं ० जाव
माणुस्सए कामभोगे भुंजमाणे रायमग्गं च ओलोयमाणे
२ एवं च णं विहरति । तए णं से मेहे कुमारं ते व-
हवे उग्गे भोगे ० जाव एगदिमाभिमुहे निग्गच्छमाणे पा-
सति पामिना कंचुइज्जपुरिमं सदावेति २ त्ता एवं व-

दासी-किं णं भो देवाणुप्पिया ! अज्ज रायगिहे नगरे इंद-
महेति वा खंदमहेति वा एवं रुदसिबवेसमणनागजक्ख-
भूयनईतलायरुक्खचेतियपव्वयउज्जाणगिरिजत्ताइ वा ज-
ओ णं बहवे उग्गा भोगा ० जाव एगदिमिं एगाभिमुहा
णिग्गच्छन्ति, तत्ते णं से कंचुइज्जपुरिसे समणस्स भ-
गवओ महावीरस्स गहिया गमणपव्वीए मेहं कुमारं एवं
वदासी-नो खलु देवाणुप्पिया ! अज्ज रायगिहे नगरे इंद-
महेति वा ० जाव गिरिजत्ताओ वा, जं णं एए उग्गा ० जाव
एगदिमिं एगाभिमुहा निग्गच्छन्ति एवं खलु देवाणु-
प्पिया ! समणे भगवं महावीरं आइकरे तित्थकरे इह-
मागेते इह संपत्ते इह समोसंठे इह चेव रायगिहे नगरे
गुणसिलए चेइए अहापडि ० जाव विहरति । (सूत्र-२४)

‘मत्थयधोयाओ त्ति-धौतमस्तकाः करोति अपनीतदासत्वा
इत्यर्थः । पौत्रानुपुत्रिकां पुत्रपौत्रादियोग्यामित्यर्थः, वृत्ति-
र्जायिकां कल्पयतीति । ‘रायगिहं नगरं आसिय’ इह
यावत्करणादेवं दृश्यम्—‘आसियसंमज्झिओवलित्तं’ आ-
सिक्कमुदकच्छुरेटन संमाजितं कचवरशोधनेन उपलितं गो-
मयादिना, केपु ?—‘सिंघाडगतिगचउक्कचच्चउम्मुहमहा-
पहपहेसु’ तथा—सित्तसुइयसंमट्ठरन्थंतरावणवीहियं’ सि-
क्कानि जलेनात एव शुचीनि-पवित्राणि संमृष्टानि कचवरा-
पनयनेन रथ्यान्तराणि आपणवीथयश्च दृष्टमार्गा यस्मिन्
तत्तथा ‘मंचातिमंचकलितं’ मञ्चा-मालकाः प्रज्ञेयकद्रष्ट-
जनोपवेशननिमित्तम् । अन्तिमञ्चाः—तेषामभ्युपरि ये तैः क-
लितं ‘णाणाविहरागभूसियज्झयपडागमंडियं’ नानावि-
धगणैः कुसुम्भादिभिर्भूषिता ये ध्वजाः सिंहगरुडादिरूप-
कोपलाक्षितबृहत्पटरूपाः पताकाश्च तदितरास्ताभिर्मण्डितं
‘लाइयउल्लोइयमहियं’ ‘लाइयं’-लुगणादिना भूमौ लेपनम्,
‘उल्लोइयं’—सेटिकादिना कुड्यादिषु धवलनं ताभ्यां महितं
पूजितं ते एव वा महितं-पूजनं यत्र तत्तथा ‘गोसीस-
सरसरत्तचंदणदहरदिन्नपंचंगुलितलं’ गोशीपस्य-चन्दन-
विशेषस्य सरसस्य च—रक्कचन्दनविशेषस्यैव दर्दरेण—च-
पेटारूपेण दत्ता-न्यस्ताः पञ्चाङ्गुलयस्तला—हस्तका य-
स्मिन् कुड्यादिषु तत्तथा ‘उवचियचंदणकलसं’ उपचि-
ता-उपनिहिता गृहान्तःकृतचतुष्केषु चन्दनकलशा-मङ्ग-
ल्यघटाः यत्र तत्तथा ‘चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदे-
सभागं चन्दनघटाः सुष्ठु कृताः तोरणानि च प्रतिद्वारं द्वा-
रस्य २ देशभागेषु यत्र तत्तथा ‘आगत्तासत्तविपुलवट्ट-
वग्घारियमल्लदामकलावं’ आसक्का-भूमिलग्नः उन्सक्कश्च-
उपरिलग्नो विपुलो वृत्तो ‘वग्घारिय’ त्ति प्रलभ्यो मा-
ल्यदाम्नां—पुष्पमालानां कलापः-समूहो यत्र तत्तथा ‘पं-
चवन्नसरससुरभिसुकपुष्पपुंजावयागकलियं’ पञ्चवर्णाः सर-
साः सुरभया य मुक्ताः—करप्रतिताः पुष्पपुञ्जास्तैर्य उपचाराः-
पूजा भूमः तेन कलितं ‘काला(गु)गरुपवरकुंदुरुकतुरुक्कधूवड-
ज्झंतमघमघंतगंधुदुयाभिरामं’ कुंदुरुकं—चांडा तुरुकं सिंह-
कं ! सुगंधवरगन्धिय गरुधवद्धिभूयं नडनट्टगजल्लमल्लगमुट्टि-
यवल्गवगकहकहगपवगलासगअक्खायगल्लंखमं सत्तूणइल्लत्तं —
ववीणियअण्णगतालायरपग्गीयं’ तत्र नटा-नाटकानां नाट-

यिनारः नत्तकाः ये नृत्यन्ति अङ्गिला इत्येकं जल्ल वग्त्राखेल-
का राजः स्तोत्रपाठका इत्यन्ये मल्लाः—प्रतीताः मौष्टिका—मल्ला
एव ये मुष्टिभिः प्रहरन्ति विडम्बकाः—विदूषकाः कथाकथ-
काः—प्रतीताः प्लवका ये उल्लवन्ते नद्यादिकं वा तरन्ति
लासकाः—ये रासकान् गायन्ति जयशब्दप्रयोगकारो वा भा-
गडा इत्यर्थः, आख्यायका—ये शुभाशुभमाख्यान्ति लङ्घ्या-
वंशखेलकाः मङ्ग्याः—चित्रफलकहस्ता भिन्नाटाः तृणइल्लाः—
तृणाभिधानवाद्यविशेषवन्तः, तुम्बवीणाका—वीणावादका
अनेके ये तालाचराः—तालाप्रदानेन प्रेक्षाकारिणः तेषां परि-
समन्ताद्गीतं—ध्वनितं यत्र तत्तथा कुरुत स्वयं, कारयतान्यै-
स्तथा चारुगशोधनं कुरुत कृत्वा च मानोन्मानवर्द्धनं कुरुत,
तत्र मानं—धान्यमानं स(ति)टिकादि उन्मानं—तुलामानं कर्पा-
दिकं श्रेण्यः—कुम्भकारादिजातयः प्रश्रेण्यः—तत्प्रभेदरूपाः ।
' उन्मुक्क ' मित्यादि, उच्छुल्लकाम्—उन्मुक्कशुल्कां स्थितिपति-
तां कुरुतेति संवन्धः, शुल्कं तु विक्रतव्यं भाण्डं प्रति रा-
जदंयं द्रव्यम्, उत्कराम्—उन्मुक्ककरां, करस्तु गवादीनां
प्रतिवर्षं राजदंयं द्रव्यम्, अविद्यमानो भटानां—राजपुरुषा-
णाम् आज्ञादायिनां प्रवेशः कुटुम्बमन्दिरेषु यस्यां सा तथा
तामभटप्रवेशां, दण्डेन निवृत्तं दण्डिमं कुदण्डेन निवृत्तं
कुदण्डिमं राजद्रव्यं तत्रास्ति यस्यां सा तथा तामदण्डिम-
कुदण्डिमां, तत्र दण्डोऽपराधानुसारेण राजग्राह्यं द्रव्यम्,
कुदण्डस्तु कारणिकानां प्रज्ञापराधान्महत्पण्यपराधिनाऽ-
पराधे अल्पं राजग्राह्यं द्रव्यम्, अविद्यमानं धरिमं ' ति ऋ-
णद्रव्यं यस्यां सा तथा ताम्, अविद्यमानो धारणीयः—
अधमर्णो यस्यां सा तथा ताम्, ' अणुद्धुयमुद्गं ' ति अलु-
द्धुता आनुरूपेण वादनार्थमुन्निमा अनुद्ध(द्ध)ता वा—वादना-
र्थमेव वादकैरत्यक्ता मृदङ्गा—मर्दला यस्यां सा तथा ताम्,
' अ [म्मा] यमितायमल्लदाम ' ति अम्लानपुष्पमालां
गणिकावगैः चिलासिनीप्रधानैर्नाटकीयैः—नाटकप्रतिबद्धपा-
त्रैः कलिता या सा तथा ताम्, अनकतालाचरानुचरितां-
प्रेक्षाकारिविशेषैः सवितां प्रमुदितैः—हृष्टैः प्रक्रीडितैश्च—
क्रीडितुमारब्धजैर्नैर्भगिमा या सा तथा तां ' यथाहर्म्यं ' यथा-
चितां स्थितिपतितां स्थितां—कुलमर्यादायां पतिता—अन्तर्भूता
या प्रक्रिया पुत्रजन्मोत्सवसंवाग्धनी सा स्थितिपतिता ताम्,
वाचनान्तरे ' दसदिवसिये ठियपडिये ' ति दशाहिकमहि-
मानमित्यर्थः कुरुत कारयत वा, ' सणहि ' ति शतपरि-
माणैः, ' दणहि ' ति दानैः वाचनान्तरे शतिकांश्चत्यादि, यागान्-
द्वयपूजाः दायान्—दानानि भागान्—लब्धद्रव्यविभागानि-
ति, प्रथमे दिवसे जातकर्म—प्रसवकर्म नालच्छेदननिखन-
नादिकं द्वितीयदिने जागरिकां—रात्रिजागरणं तृतीय दिवसे
चन्द्रसूर्यदर्शनम् उत्सवविशेष एत इति, पाठान्तरे तु—प्रथमदि-
वसे स्थितिपतितां तृतीय चन्द्रसूर्यदर्शनिकां पष्ठ जागरिकां
' निवृत्ते असुइजायकम्मकरणे ' ति निवृत्ते—अतिक्रान्ते
अशुचीनां जातकर्मणां करणे ' निवृत्ते सुइजायकम्मकर-
णे ' ति ' वा पाठान्तरे, तत्र निवृत्ते—कृते शुचीनां जातकर्मणां
करणे ' वारसाह दिवसे ' ति द्वादशाहं दिवसे इत्यर्थः,
अथवा—द्वादशानामह्नां समाहारो द्वादशाहं तस्य दिव-
सो येन द्वादशाहः पूर्यते तत्र तथा, मित्राणि—सुहृदः
ज्ञातया—मातापितृभ्रात्रादयः निजकाः—स्वकीयाः पुत्रादयः
स्वजनाः—पितृव्यादयः संवाग्धिनः—श्वशुरपुत्रश्वशुरादयः प-

रिजना—दासीदामादिः वले च—सैन्यं च गणनायकादयस्तु प्रा-
गभिहिताः, ' महइमहालइ ' ति अनिमहति, आस्वादयन्तौ
आस्वादीनयं, परिभाजयन्तौ अन्यभ्यां यच्छन्तौ मातापि-
तगाविति प्रकमः, ' जमिय ' ति जेमितां भुक्त्वन्तौ ' भुत्तुत्तर '
ति भुक्तात्तरं—भुक्तात्तरकालम् ' आगय ' ति आगतावुपवेश-
नस्थानं इति गम्यते, ' समणं ' ति सन्तौ, किंभूतौ भूत्वेत्याह?—
आचान्तौ शुद्धादकयोगेन चोत्तौ लेपनिश्चयाद्यपनयनेन अत
एव परमशुचिभूताविति, ' अयमेयास्वे ' ति इदमेतद्रूपं गौणं
कोऽर्थो?—गुणनिष्पन्नं नामधेयं—प्रशस्तं नाम मेव इति । जी-
रधाध्या—स्तन्यदायिन्या मण्डनधाध्या—भण्डिकया मज्जनधा-
ध्या स्नापिकया क्रीडनधाध्या—क्रीडनकारिण्या अङ्गधाध्या
उत्सङ्गस्थापिकया कुञ्जिकाभिः—वक्त्रजङ्घाभिः चिलार्ताभिः—
अनार्यदेशोत्पन्नाभिर्वाग्धनाभिः—हस्वशरीराभिः वटभाभिः
महत्कोष्ठभिः वर्गगीभिः—वर्गदेशसंभवभिः वकुसिका-
भिर्योनकाभिः पल्लविकाभिः ईश्वनिकाभिः धोरुसिकनि-
काभिः लासिकाभिः लकुसिकाभिर्द्राविडीभिः सिंहलीभिः
आरवीभिः पुलिन्द्रीभिः पकर्णीभिः वहलीभिः मुरुण्डीभिः
शवरीभिः पारसीभिः ' नानादेशीभिः ' बहुविधाभिः अनार्य-
प्रायदेशोत्पन्नाभिरित्यर्थः, विदेशः स्वकीयदेशोत्पन्नया राजशू-
नगरदेशस्तस्य परिमण्डिकाभिः इङ्गितेन—नयनादिचेष्टाविशे-
षेण चिन्तितं च—अपरेण हृदि स्थापितं प्रार्थितं च—अभिल-
षितं विजानन्ति यास्ताः तथा ताभिः, स्वदेशं यन्त्रपथं—परि-
धानादिदरचना तद्वद् गृहीतो वेपो यकाभिस्तास्तथा ताभिः,
निपुणानां मध्ये कुशला यास्तास्तथा ताभिः, अत एव
विनीताभिर्युक्ता इति गम्यते, तथा चेष्टिकाचक्रवालेन अर्थात्
स्वदेशसंभवेन वर्षधराणां—वर्धितकरिन्धनरन्ध्रनप्रयोगेण
नपुंसकीकृतानामन्तःपुरमहल्लकानां ' कंचुइज ' ति कञ्चु-
किनामन्तःपुरप्रयोजननिवेदकानां प्रतीकाणां वा महत्तर-
काणां च—अन्तःपुरकार्यचिन्तकानां वृन्देन परिज्ञिता यः
स तथा, हस्ताद्धस्तं हस्तान्तरं संहियमाणः अङ्गादङ्गम्—
उत्सङ्गादुत्सङ्गान्तरं, परिमोक्ष्यमानः परिर्णयमानः तथा—
विधवालोचितगीतविशेषैः उपलाल्यमानः क्रीडादिला-
लनया, पाठान्तरे तु—' उवण्णच्चिइजमाणे २ उवगा-
इजमाणे २ उवलालिइजमाणे २ अवगूहिइजमाणे २ ' आ-
लिइज्यमाण इत्यर्थः, ' अवयासिइजमाणे ' २ कथञ्चिदालि-
इज्यमाण एव, ' परिवदिइजमाणे ' २ स्तूयमान इत्यर्थः,
' परिचुविइजमाणे ' २ इति प्रचुम्पमानः २ चङ्कमयमाणः,
निर्वाने—निर्व्याघाते ' गिरिकन्दर ' ति गिरिनिक्षुब्ध आली-
न इव चम्पकपादपः सुखं सुखेन वर्द्धते स्मेति, प्रचङ्कमणकं—
भ्रमणं चूडापनयनं—मुण्डनं, ' महया—इहोत्सवसमुद-
रणं ' ति महत्या ऋद्ध्या एवं सत्कारेण पूजया समुदयेन च
जनानामित्यर्थः, ' अथेन ' इति व्याख्यानतः करणतः—
प्रयोगतः ' सहावणं ' ति सधयति निष्पादयति शिक्षयति-
अभ्यासं कारयति ' नवेगसुत्तपडिओहिण ' ति नवाङ्गानि
ह्रं ह्रं श्रोत्रं नयेन नाभिके जिह्वका त्वेगका जनश्चैकं सुप्तानीध
सुप्तानि—वाल्यादध्यक्ष्यन्तानि प्रतिरोधितानि—यौवनन
व्यक्ष्यन्तनावन्ति कृतानि यस्य स तथा, आह च व्यवहार-
भाष्य—' सोत्ताइ नव सुत्ता ' इत्यादि, अष्टादश विधिप्रका-
राः—प्रवृत्तिप्रकाराः अष्टादशभिर्वा विधीभिः—भेदः प्रचा-
रः—प्रवृत्तिरित्या सा तथा तस्यां देशीसापायां—देशभे-

देन वर्णावलीरूपायां विशारदः-पण्डितो यः स तथा. गीति-
रतिगन्धर्व—गीते नारदं च कुशलः, हृद्येन युध्यत इति ह-
ययोधी एवं रथयोधी बाहुयोधी बाहुभ्यां प्रमुद्रातीति बा-
हुप्रमर्दी साहसिकत्वाद्धिकाले चरतीति विकालचारी ।
'पासायवडिसे' ति अवतंसका इवावतंसकाः शेखराः,
प्रासादाश्च तेष्ववतंसकाश्च प्रासादान्तंसकाः प्रधानप्रासादा
इत्यर्थः, 'अभ्युगयमूसिय' ति अभ्युद्रताच्छ्रितान् अभ्युच्चा-
नित्यर्थः, अत्र च द्वितीयावहुवचनलोपो दृश्यः, 'पहसिए
विव' ति प्रहसितानिव श्वेतम्भाप्रचलपटलतया हसन्त
इत्यर्थः, तथा मणिकनकगन्नानां भक्तिभिः-विच्छिन्नाभि-
श्चित्रा ये ते तथा यानोद्धता याः विजयशृङ्गिका वैजयन्त्य-
भिधानाः पताकाः छत्रातिच्छत्राणि च तैः कलिता ये ते
तथा ततः कर्मधारयस्वतन्तान्, तुङ्गान् कथमिव?-गगन-
तलमभिलङ्घयच्छिखरान् 'जालान्तरगणपंजरमिमल्लिय' व्यंति
जालान्तेषु मत्तालम्वपर्यन्तेषु जालान्तेषु वा जालकमध्येषु
गन्नानि येषां ते तथा ततो द्वितीयावहुवचनलोपो दृश्यः,
पञ्जरोन्मीलितानि च-पृथक्कृतपञ्जराणि च प्रत्यग्रच्छाया-
नित्यर्थः, अथवा—जालान्तरगणपञ्जरैः-तत्समुदायविशेषर-
न्मीलितानीवोन्मीलितानि चोन्मीलितलोचनानि चेत्यर्थः,
मणिकनकसुपिकानिति प्रतीतं विकसितानि शनपत्राणि
पुण्डरीकाणि च प्रतिरूपापेक्षया साक्षाद्वा येषु ते तथा तान्,
तिलकैः-पुण्ड्रैः रत्नैः—कर्केतनादिभिः अर्द्धचन्द्रैः-सोपान-
विशेषैः भित्तपु वा चन्दनादिमयैरालम्ब्यैः अर्चिता ये ते तथा
तान्, पाठान्तरेण—'तिलकरत्नार्द्धचन्द्रचित्रान्' नाना-
मणिमयदामालङ्कृतान् अन्तर्वहिश्च शृङ्गान्—मखणान् त-
पनीयस्य या रुचिरा बालुका तस्याः प्रस्तरः—प्रतरः
प्राङ्गणेषु येषां ते तथा तान्, सुखस्पर्शान् सश्रीकाणि सशो-
भनानि रूपाणि—रूपकाणि येषु ते तथा तान्, प्रसादीयान्-
चित्ताह्लादकान् दर्शनीयान्—यान् पश्यच्चक्षुर्न श्राम्यति,
अभिरूपान्—मनोहारूपान् द्रष्टारं द्रष्टारं प्रति रूपं येषां
ते तथा तान्, एकं महद्भवनमिति, अथ भवनप्रा-
सादयोः को विशेषः?, उच्यते—भवनमायामपेक्षया कि-
ञ्चित् न्यूनोच्छ्रयमानं भवति, प्रासादस्तु आयामद्विगुणो-
च्छ्रय इति, अनेकेषु स्तम्भशतेषु संनिविष्टं यत्तत्तथा, ली-
लया स्थिताः शालभञ्जिकाः—पुत्रिका यस्मिन् तत्तथा,
अभ्युद्रता-सुकृता वज्रस्य वेदिका—द्वारमुण्डिकोपरि वेदि-
का तारण च यत् तत्तथा, वराभिः रचिताभिः रतिदाभिर्वा
शालभञ्जिकाभिः सुश्लिष्टाः संश्रद्धाः विशिष्टा लष्टाः संस्थि-
ताः प्रशस्ताः वैदूर्यस्य स्तम्भा यत्र तत्तथा, नानामणिकन-
कगन्तैः स्वचितं च उज्ज्वलं च यत्तत्तथा, ततः पद्मत्रयस्य क-
र्मधारयः, 'बहुसम' ति अतिसमः सुविभक्तो निचितो-नि-
विडो रमणीयश्च भूभागो यत्र तत्तथा, ईदामृगवृषभतुरग-
नरमंकरविहगव्यालकिन्नररुसरभचमरकुञ्जरवनलतापद्म—
लताभक्तिचित्रमिति यावत् करणात् दृश्यम्, तथा स्तम्भोद्भ-
तया-स्तम्भोपरिवर्तिन्या वज्रस्य वेदिकया परिगृहीतं-परि-
वेष्टितमभिरामं च यत्तत्तथा 'विज्ञाहर्जमलजुयलजंतजुत्तं'
ति विद्याधरयोर्यत् यमलं समश्रेणीकं युगलं-द्वयं तेनैव यन्त्र-
ण-संचरिणुपुरुषप्रतिमाद्वयरूपेण युक्तं यत्तत्तथा आर्षत्वा-
द्यंविधः समास इति, तथा अर्चिषां किरणानां सहस्रैर्मालनी-

यं-परिवारणीयं 'भिसमाणं' ति दीप्यमानं 'भिम्भिसमाणं'
ति अतिशयेन दीप्यमानं चक्षुःकर्तृ लोकेन-अवलोकने दर्शने
सति लिशतीच-दर्शनीयत्वातिशयान् श्लिष्यतीव यत्र त-
त्तथा, नानाविधाभिः पञ्चवर्णाभिर्घण्टाप्रधानपताकाभिः प-
रिमण्डितमग्रशिखरं यस्य तत्तथा, धवलमरीचिलक्षणं कवचं-
कण्टकं तत्समूहमित्यर्थः विनिमुञ्चन्-विक्षिपन् सदृशीनां श-
रीरप्रमाणतो मधुकुमारापेक्षया परस्परतो वा सदृग्वयसां
समानकालकृतावस्थाविशेषाणां सदृक्त्वचां सदृशच्छवीनां
सदृशैर्लावण्यरूपयौवनगुणैरुपपेतानां, तत्र लावण्यं-मनोह-
ता रूपम् आकृतिर्यौवनं-युवता गुणा-प्रियभाषिण्वादयः, तथा
प्रसाधनानि च मण्डनानि अष्टासु चाङ्गेषु अविधववधूभिः-
जीवत्पतिकनारीभिर्बद्धवपदनं-प्राङ्मुखनकं तच्च मङ्गलानि च
दध्यक्षतादीनि गानविशेषो वा सुजल्पितानि च-आशीर्व-
चनानीति द्वन्द्वस्तैः करणभूतैरिति, इदं चास्मै प्रीतिदानं
दत्ते स्म, तद्यथा-अष्टौ हिरण्यकोटीः हिरण्यं च रूप्यम्, एवं
सुवर्णकोटीः, शेषं च प्रीतिदानं गाथानुसारेण भणितव्यं
यावत्प्रेक्षणकारिकाः । गाथाश्चेह नोपलभ्यन्ते, केवलं ग्रन्था-
न्तरानुसारेण लिख्यन्ते—

“अट्टहिरण्यसुवन्नय, कोडीश्रो मउडकुंडला हारा ।

अट्टुडुहार एका-बली उ मुत्तावली अट्ट ॥ १ ॥

कणगावलिरयणावली-कडगजुगा तुडियजोयखोमजुगा ।

वडजुगपट्टजुगाई, दुकूलजुगलाई अट्ट (वग्ग) उट्ट ॥ २ ॥

सिरिहिरिधिइकिनीउ, बुद्धी लच्छी य हौति अट्टुडु ।

नंदा भदा य तला, भयवयनाडाई आसेव ॥ ३ ॥

हत्थी जाणा जुग्गा, सीया तह संदमाणि गिल्लीओ ।

थिल्लीइ वियडजाणा, रहगामा दासदासीओ ॥ ४ ॥

किंकर कंचुइ मयहर-वरिसधरे तिविहदीवथाले य ।

पाई थासग पल्लग, कति वि य अवणड अवपंका ॥ ५ ॥

पावीड भिसिय करोडि-याओ पल्लकय प पडिसिजा ।

हंसाईहिँ विसिद्धा, आसणभेया उ अट्टुडु ॥ ६ ॥

हंसे१ कुंचे२ गरुडे३, ओण य४ पणप५ य दीह६ भदे७ य ।

पक्खे८ मयरे९ पउमे१०, होइ दिसासोत्थिप११ कोरे ॥ ७ ॥

तेल्ले कोटुसमुग्गा, पत्ते चोप य तगर एला य ।

हरियाले हिँगुलप, मणोसिला सासव समुग्गे ॥ ८ ॥

खुजा चिलाइ वामणि, वडभीओ बव्वरी उ वसियाओ ।

जोणियपल्लवियाओ, ईसणिया धोरुइणिया य ॥ ९ ॥

लासिय लउसिय दमिणी, सिंहलि तह आरखी पुलिदीय ।

पक्कणि वहणि मुरंदी, सबरीओ पारसीओ य ॥ १० ॥

छत्तधरी चेडीओ, चामरधरतालियंयधरीओ ।

सकरोडियाधरीओ, खीराती पंच धायीओ ॥ ११ ॥

अट्टंगमहियाओ, उम्महिगविमंडियाओ य ।

वणयचुणय पीसिय, कीलाकारी य दवगारी ॥ १२ ॥

उच्छाविया उ तह ना-डइल्ल कोडुंविणी महाणसिणी ।

भंडारि अज्जधारी, पुप्फधरी पाणियधरी य ॥ १३ ॥

बलकारिय सेज्जाका-रियाओ अम्भंतरी उ बाहिरिया ।

पडिहारी मालारी, पेसणकारी उ अट्टुडु ॥ १४ ॥ ”

अत्र चायं पाठक्रमः, स्वरूपं च—‘अट्ट मउडे मउडपवरे अ-
ट्ट कुंडले कुंडलजोयप्पवरे’ एवमौचित्येनाध्येयम्, हाराद्ध-
द्वारौ अष्टादशनवशरिकौ एकावली-विचित्रमणिका, मु-

क्लावली—मुक्ताफलमयी, कनकावली—कनकमालिकमयी, कटकानि कलाचिकाभरणानि योऽङ्गो-युगलं तुटिका—बाहु-रत्निका क्षौमं—कार्पासिकं वटकं—त्रिसरीमयं पट्टं-पट्टसूत्र-मयं दुकूलं—दुकूलाभिधानवृत्तनिष्पन्नं वटकं-वृत्तचकानि-ष्पन्नं, श्रीप्रभृतयः षट् देवताप्रतिमाः संभाव्यन्ते, नन्दादीनां लोकतोऽर्थोऽवसंयः, अन्ये त्वाहुः—नन्दं-वृत्तं लोहासनं भद्रं—शरासनं, मूढक इति यत्प्रसिद्धं, 'तल' ति-अ-स्यैवं पाठः " अट्टतले तलप्पवरे सच्चरयणामण नियगवर-भरणकेजु " तच्च तालवृत्ताः संभाव्यन्ते, ध्वजाः—केत-वः, 'वण' ति' गोकुलानि दशसाहस्रिकेण गोवर्जनेत्येवं दृश्य-म् 'नाड्य' ति' वत्तीसइच्छेण नाड्येण 'मिति दृश्य-म्, द्वात्रिंशद्वद्वं-द्वात्रिंशत्पात्रवद्वमिति व्याख्यातारः, 'आ-से' ति' आसे आसप्पवरे सच्चरयणामण सिरिधरप-डिरूवे—श्रीगृहं—भाण्डागारम्, एवं हस्तिनोऽपि, याना-नि-शकटादीनि युग्यानि—गोल्लविष्ये प्रसिद्धानि जम्पाना-नि द्विहस्तप्रमाणानि चतुरस्राणि वेदिकोपशोभितानि शि-विकाः—कृटाकारेणाच्छादिताः स्थन्दमानिकाः—पुरुषप्रमा-णायामा—जम्पानविशेषाः, गिल्लयः—हस्तिन उपरिक्ल-ररूपा मानुषं गिलन्तीति गिल्लयः, लाटानां यानि अहु-पल्यानानि तान्यन्यविषयेषु 'थिल्लोओ' अभिधीयन्ते, 'वियड-जाणं' ति अनाच्छादितानि वाहनानि, 'रह' ति-संप्रामिका परियानिकाश्चाष्टाष्ट, तत्र संप्रामरथानां कटीप्रमाणा-फ-लकवेदिका भवन्ति वाचनान्तरे-रथानन्तरमश्वा हस्तिन-श्चाभिधीयन्ते तत्र ते वाहनभूताः ज्ञेयाः, 'गाम' ति-दशकुलसाहस्रिको ग्रामः 'तिविहदीव' ति त्रिविधा दीपा अवलम्बनदीपाः शृङ्ग (इख) लावद्धा इत्यर्थः, उत्कम्पनदीपाः ऊर्ध्वदण्डवन्तः पञ्जरदीपा अभ्रपटलादिपञ्जरयुक्ताः त्रयो-ऽप्येते त्रिविधाः सुवर्णरूप्यतदुभयमयत्वादिति, एवं स्था-लादीनि सौवर्णादिभेदात् त्रिविधानि वाच्यानि, 'कइवि-का' कलाचिका 'अवपज' इति तापिकाहस्तकः 'अवपक' ति अवपाक्या तापिकेति संभाव्यते, 'मिसियाओ' आ-सनविशेषाः करोटिकाधारिकाः-स्थगिकाधारिकाः द्रवका-रिकाः—परिहासकारिकाः, शेषं रूढितोऽवसेयम्, 'अन्नं चे' त्यादि, विपुलं—प्रभूतं धनं—गणिमधरिममेयपरिच्छे-द्यभेदेन चतुर्विधं, कनकं च—सुवर्णं-रत्नानि च—कर्कत-नादीनि स्वस्वजातिप्रधानवस्तूनि वा मणयः—चन्द्रकान्तद्या मौक्तिकानि च शङ्खाश्च प्रतीता एव शिलाप्रवालानि च-वि-द्रुमाणि, अथवा-शिलाश्च-राजपट्टा गन्धपेषणशिलाश्च प्र-वालानि च—विद्रुमाणि रत्नरत्नानि च—पद्मरागादीनि एतान्येव 'संत' ति सत् विद्यमानं यत् सारं—प्रधानं स्वा-पतयं-द्रव्यं तद्वत्तन्ताविति प्रक्रमः, किंभूतम् ?—'अला-हि' ति अलं—पर्याप्तं परिपूर्णं भवति 'याव' ति यावत्परि-माणम् आसप्तमात् कुललक्षणं वंशे भवः कुलचंशस्तस्मा-त् सममं पुरुरं यावदित्यर्थः, प्रकामम्—अत्यर्थं दातुं-दी-नादिभ्यो दानं एवं भोक्तुं स्वयं भोगे परिभाजयितुं—दाया दादीनां परिभाजने तत्परिमाणं दत्तवन्ताविति प्रकृतम्, 'उ-प्पि' ति उपरि 'फुट्टमाणेहिं मुयंगमन्थणहिं' सफुट्टाङ्गिवा-तिरभसाऽऽस्फालनात् मुदक्कमस्तकं-मर्दलमुखपुट्टः 'गार्गहं नगरे सिंघाडग' इत्यनेनालापकांशेनेदं द्रष्टव्यम्, 'सिंघाडगात-

गचउक्कचचरचउम्मुहमहापहपहेसु ' 'महया जणसहेइ वा' इह यावत्करणादिदं दृश्यम्—' जणसमूहेइ वा जणयोलैइ वा जणकलकलेइ वा जणुम्मीइ वा जणुकलियाइ वा जणस-न्निवाणइ वा बहुजनो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ एवं पन्नवेइ एवं भासइ एवं परूवेइ—एवं खलु देवाणुप्पिया ! समणे भगवं महावीरे आइगरे तिन्थगरे जाव संपाविकामे पुव्वाणु-पुट्ठिं चरमाणे गामाणुगामं द्दइज्जमाणे इहमागए इह संपत्ते इह समोसदे इहेव रायगिहे नगरे गुणसिलए चेइए अ-हापडिरूवं उग्गहं उग्गिगिहन्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावमाणे विहरइ—तं महाफलं खलु भो देवाणुप्पिया ! तहारूवाणं अरहंताणं भगवंताणं नामगोयस्स वि सवण-याए किमंग ! पुण अभिगमणवंदणणंमसणपडिपुच्छणप-ज्जुवासणयाए, एगस्स वि आयरियस्स धम्मियस्स सुव-यणस्स सवणयाए किमंग ! पुण विउलस्स अट्टस्स गहण-याए ?, तं गच्छामो एं देवाणुप्पिया ! समणं भगवं महावीरं वंदामो एमंसामो सक्करेमो सम्माणेमो कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासामो एयं नो पेच्च भवे हियाए सुहाए ख-माण निस्सेसाए अणुगामित्ताए भविस्सइ' ति कट्टं ति 'वह-वे उग्गा' इह यावत्करणादिदं द्रष्टव्यम्—' उग्गपुत्ता भोगा भोगपुत्ता एवं राइत्ता खत्तिया माहणा भडा जाहा मल्लइ लेच्छइ अत्रे य वहवे राइसरतलवरमाडंविक्काहुंविक्कइक्कसे-ट्टिसेणावइसत्थवाहणपभियिओ अप्पेगइया वंदणवत्तिंयं अप्पे-गइया पूयणवत्तिंयं एवं सक्कारवत्तिंयं सम्माणवत्तिंयं को-उहल्लवत्तिंयं असुयाइ सुणिस्सामो सुयाइ निस्संकिंयाइ क-रिस्सामो अप्पेगइया मुंड भवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वइस्सामो अप्पेगइया पंचाणुव्वइयं सत्त सिक्खावडयं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवाजिस्सामो, अप्पेगइया जि-णभत्तिरागेणं अप्पेगइया जीयमेयं ति कट्टं एहाया कयवलि कम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता सिरसा कंठमालकडा आविद्धमणिसुवत्ता कप्पियहारइहारतिसरयपालंवपलंव-माणकडिसुत्तयसुकयसोभाभरणा पवरवत्थपरिहिया चंद-णोवलित्तगायसरीरा अप्पेगइया हयगया एवं गयरहसिवि-यासंदमाणगया अप्पेगइया पायविहारचारिणां पुरिसवग्गु-रापरिक्खित्ता महया उक्किट्टिस्सीहणायावलकलकलरेवेणं स-मुहरवभूयं पिव करेमाणा रायगिहस्स नगरस्स मज्झं म-ज्झेणं ति ' अस्यायमर्थः—शृङ्गाटिकादिषु यत् महाजनश-ब्दादयः तत्र बहुजनोऽन्योऽन्यमेवमाख्यातीति वाक्यार्थः 'महया जणसहेइ वा' ति महान् जनशब्दः—परस्परा-लापादिरूपः इकारो वाक्यालङ्कारार्थः वाशब्दः पदान्तरा-पेक्षया समुच्चयार्थः । अथवा—'सहेइ वा' ति-इह संधिप्रयो-गात् इतिशब्दो द्रष्टव्यः, स चोपप्रदर्शने, यत्र महान् जन-शब्द इति वा, यत्र जनव्यूह इति वा, तत्समुदाय इत्य-र्थः, जनयोलः—अव्यक्तवर्णो ध्वनिः कलकलः—स एवो-पतभ्यमानवचनविभागः ऊर्मिः—संवाधः एवमुत्कलिका—लघुतरः समुदाय एवं सन्निपातः—अपरापरस्थानभ्यां ज-नानामेकत्र मीलनं तत्र, बहुजनोऽन्योऽन्यस्याख्याति—सासान्येन प्रज्ञापयति विशेषेण, एतदेवार्थद्वयं पदद्वयेनाह-भायते प्रकृपयति चेति, अथवा—आख्याति सामान्यतः प्रज्ञापयति विशेषतो बोधयति वा भाषते व्यक्रण्यायवचनतः

प्ररूपयति उपपत्तिः 'इह आगए' ति राजगृहं 'इह संपत्तिं' ति गुणशिलके 'इह समोखेदं' ति साधुचिन्तावग्रहः । एतदेवाह—'इहैव रायगिहं' इत्यादि 'अद्यापिडरुवं' ति यथाप्रतिरूपम्—उचितमित्यर्थः 'तमिति' तस्मात् 'महाफलं' ति महत्फलम्—अर्थो भवतीति गम्यम्, 'तहास्वाणं' ति तत्प्रकारस्वभावानां महाफलजननस्वभावानामित्यर्थः, 'नामगोयस्स' ति नाम्ना यादृच्छिकस्याभिधानकस्य गोत्रस्य गुणनिष्पन्नस्य 'सवगणाय' ति श्रवणेन 'किमङ्ग ! पुण' ति किमङ्ग ! पुनरिति पूर्वोक्तार्थस्य विशेषद्योतनार्थम्, अङ्गन्यामन्त्रणे, अथवा-परिपूर्ण एवायं शब्दो विशेषणार्थ इति, अभिगमनम्-अभिमुखगमने वन्दनं-स्तुतिः नमस्यने-प्रणमने प्रतिप्रच्छन्ते-शरीरादिवार्ताप्रश्नः पर्युपासने-सेवा एतद्भावस्तत्ता तथा, तथा एकस्याप्यार्यस्य आर्यप्रणेतृकत्वात् धार्मिकस्य-धर्मप्रतिवद्धत्वात् 'वन्दामो' ति-स्तुमो नमस्यामः-प्रणमामः सत्कारयामः-आदरं कुर्मो वस्त्राद्यर्चने वा सन्मानयामः-उचितप्रतिपत्तिभिः कल्याणं-कल्याणहेतुं मङ्गलं-दुरितोपशमहेतुं देवतं-देव चैत्यमिव चैत्यं पर्युपासयामः-सवामहे, एतत् नः-अस्माकं प्रैत्यभवे-जन्मान्तरं हिताय पथ्याऽन्नवत् सुखाय-शर्मेण ज्ञेमाय-संगतत्वाय निःश्रयसाय-मोक्षाय आनुगामिकत्वाय-भवपरम्परासु-खानुवन्धिसुखाय भविष्यतीति कृत्वा-इति हेतोर्वहव उग्रा-आदिदेवावस्थापिता रत्नवंशजाः उग्रपुत्राः-त एव कुमारगद्यवस्था एवं भोगाः-आदिदेवैवावस्थापितगुरुवंशजाताः राजन्या-भगवद्वयस्यवंशजाः क्षत्रियाः-सामान्यराजकुलीनाः भटाः-शौर्यवन्तो योधाः-तेभ्यो विशिष्टतरा मल्लकिनो लेच्छुकिनश्च राजविशेषाः, यथा धृयन्ते चेटक-राजस्याष्टादशगणराजानो नव मल्लकिनो नव लेच्छुकिन इति, 'लेच्छुइ' ति 'कच्चिद्वणिजो व्याख्याताः लिप्सव इति संस्कारेणेति, राजेश्वरादयः प्राग्वद्, 'अप्पेगइय' ति अप्येके केचन 'वंदणवन्नियं' ति वन्दनप्रत्ययं वन्दनहेतोः शिरसा कण्ठं च कृता-धृता माला यैस्तं शिरसाकण्ठ-मालाकृताः कल्पितानि हाराद्धहारत्रिसरकारिण प्रालम्बश्च-प्रलम्बमानः कटिभूषकं च येषान्ते तथा, तथाऽन्यान्यपि सुकृतशोभान्याभरणाजि येषां ते तथा, ततः कर्मधारयः, चन्दनावलमानि गात्राणि यत्र तत्तथाविधं शरीरं येषां ते तथा, 'पुरिसवग्गुर' ति-पुरुषाणां वागुरेव वागुरा-परिकरं च महया-महता उत्कृष्टिश्च-आनन्दमहाध्वनिः गम्भीरध्वनिः सिंहानाश्च घोलाश्च-वर्णव्याक्रियजितो ध्वनिरेव कलकलश्च-व्यक्तरत्नः स एव एतल्लक्षणो यो ग्वस्तन समुद्रग्वभूतमिव जलधिश्चन्द्रप्राप्तमिव तन्मयमिवेत्यर्थो नगरमिति गम्यते कुर्याणाः 'एगदिसि' ति एकया दिशा पूर्वोत्तरलक्षणया एकाभिमुखा-एकं भगवन्तम् अभिमुखं येषां ते एकाभिमुखा निर्गच्छन्ति, 'इमे च ए' ति इतश्च 'रायसग्गे च आलोणमाणे एवं च ए' ति विहरइ, तत ए' से मेहे कुमारं ते वदहे उग्रे ० जाव एगदिसाभिमुहं निर्गच्छमाणे पासइ पासित्ता इत्यादि स्फुटम्, इन्द्रमहः-इन्द्रोन्मत्तः एवमन्यान्यपि पदानि, तवरं स्कन्दः-कार्तिकेयः रुद्रः प्रतीतः शिवो-महादेवः वैश्रमणो-यक्षराट् नागो-भवनपतिप्रिंशपः यक्षो भूतश्च व्यन्तरविशेषा चैत्यं सामान्येन प्रतिमा पर्व-

तः-प्रतीत उद्यानयात्रा-उद्यानगमने गिरियात्रा-गिरिगमने 'गहियागमणपविन्निण' ति परिगृहीतागमनप्रवृत्तिको गृहीतवार्ता इत्यर्थः ।

तते ए' से मेहे कंचुइज्जपुरिसम्म अंतिए एतमइ सो-चा णिमम्म हइतुइ कोइंविपुग्गिमे मदावेति २ चा एवं वदामी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चाउग्घंटे आसरहं जुत्तामेव उवइवेह, तह ति उवणेति, तते ए' से मेहे एहाते ० जाव सच्चाऽलंकारविभूमिए चाउग्घंटे आसरहं दुरुहे समणे सकोरंटेमल्लदामेणं छत्तेणं धरिजमाणेणं महया भडचडगरविंदपरियालसंपरिवुडे राय-गिहस्स नगरम्म मज्झं मज्झेणं णिग्गच्छति २ चा जेणामेव गुणसिलए चेतिए तेणामेव उवागच्छति २ चा समणस्स भगवओ महावीरस्स छत्तातिछत्तं पडागाति-पडागं विज्जाहरचारणे जंभए य देवे ओवयमाणे उप्पयमाणे पासति पासित्ता चाउग्घंटाओ आसरहाओ प-चोरुहति २ चा समणं भगवं महावीरं पंचविहेणं अभिगमणं अभिगच्छति, तं जहा-सच्चित्ताणं दब्बाणं वि-उसरणयाए अचित्ताणं दब्बाणं अविउसरणयाए एग-साडियउत्तरासंगकरणेणं चक्खुप्फासे अंजलिपग्गहेणं मणसो एगत्तीकरणेणं जेणामेव समणे भगवं महावीरे तेणामेव उवागच्छति २ चा समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आदाहिणं पदाहिणं करेति २ चा वंदति एमंमइ २ चा समणस्स भगवओ महावीरस्स णच्चास-न्न नातिदूरं सुस्सूममाणे नमंसमाणे अंजलियउडे अभि-मुहं विणएणं पज्जुवासति, तए ए' समणे भगवं महा-वीरमेहकुमारस्स तीसे य महतिमहालियाए परिसाए मज्झगए विचित्तं धम्ममातिक्रवति जहा जीवा वज्झं-ति मुच्चंति जह य संकिलिस्संति धम्मकहा भणियव्वा ० जाव परिसा पडिगया । (सूत्र-२५)

'चाउग्घंटे आसरहं' ति चतस्रो घण्टा अवलम्बमा-ना यस्मिन् स तथा, अश्वप्रधानो रथोऽश्वरथः, युक्त-मेव अश्वादिभिरिति, 'दुरुहे' ति आरूढः 'महया' इयादि महद् यत् भटानां चटकरं वृन्दं विस्तारयत् स-मृहस्तल्लक्षणो यः परिवारस्तेन संपरिवृतो यः स तथा । जृम्भकदेवास्तिर्यगलांकारिणः 'ओवयमाणे' ति अव-पततो व्यामाङ्गणादवतरतः 'उप्पयंते' ति भूतलादुत्प-ततो दृष्ट्वा 'सचित्ते' त्यादि सचित्तानां द्रव्याणां पुष्प-ताम्बूलादीनां 'विउसरणयाए' ति व्यवसरणेन व्युत्स-र्जनेनाचित्तानां द्रव्याणामलङ्कारवस्त्रादीनामव्यवसरणेन-प्रव्युत्सर्जनेन कचिद् 'वियासरणयेति' पाठः, तत्र अचेतनद्रव्याणां छत्रादीनां व्युत्सर्जनेन-परिहारेण, उक्तं च--'अवरोइ पंचककुहाणि रायवररसभविधभूया

णि । ह्युत्तं खगो वाहणमउडं तह चामगाओ य ॥१॥ ' ति ' एका शाटिका यस्मिस्तत्तथा तच्च तदुत्तगसङ्ककरणं च उत्तरीयस्य न्यासविशेषस्तेन, चतुःस्पर्श—दर्शने अञ्जलि-प्रग्रहेण—हस्तजोटेनेन मनस एकत्वकरणेन एकाग्रत्वविधानेनेति भावः, कचिद्—' एगत्तभावेण ' ति पाठः, अभिगच्छतीति प्रक्रमः, ' महइमहालायए ' ति महातिमहत्याः धर्म—श्रुतचारित्रान्मकम् आख्याति, स च यथा जीवा बध्यन्ते कर्मभिः मिथ्यात्वादिहेतुभिर्यथा मुच्यन्ते तैरेव ज्ञानाद्यासेवतः यथा संक्रियन्ते अशुभपरिणामा भवन्ति तथा आख्यातीति, इहावसरे धर्मकथा उपपातिकोक्ता भणितव्या, अत्र च बहुग्रन्थ इति न लिखितः ।

तते णं से मेहे कुमारे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंति ए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्टतुट्टे समणं भगवं महावीरं तिसुवुत्तो आदाहिणं पदाहिणं करेति २ ता वंदति नमंमइ २ ता एवं वदामी—सदहामि णं भंते ! णिगंथं पावयणं एवं पत्तियामि णं राएमि णं अब्भुट्टेमि णं—भंते ? निगंथं पावयणं एवमेयं भंते ! तहमेयं अवितहमेयं इच्छितमेयं पडिच्छियमेयं कंते ! इच्छितपडिच्छियमेयं भंते ! से जहेव तं तुब्भे वदह जं नवरं देवाणुप्पिया ! अम्मापियरो आपुच्छामि तओ पच्छा मुंडं भवित्ता णं पव्वइस्सामि, अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिवंधं करेह, तते णं से मेहे कुमारे समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति २ ता जेणामेव चाउग्घंटे आसरेहे तेणामेव उवागच्छति २ ता चाउग्घंटे आसरेहं दुरुहति २ ता महया भडचडगरपहकरणं रायगिहस्स नगरस्स मज्झं मज्जेणं जेणामेव सए भवणे तेणामेव उवागच्छति २ ता चाउग्घंटाओ आसरेहाओ पच्चोरुहति २ ता जेणामेव अम्मापियरो तेणामेव उवागच्छति २ ता अम्मापिऊणं पायवडणं करेति २ ता एवं वदासी—एवं खलु अम्मयाओ ! मए समणस्स भगवतो महावीरस्स अंति ए धम्मं णिसंते से वि य मे धम्मं इच्छिते पडिच्छिते अभिरुइए, तते णं तस्स मेहस्स अम्मापियरो एवं वदासी—धन्ने सि तुमं जाया ! संपुत्तो० कयत्थो० कयलक्खणोऽसि तुमं जाया ! जणं तुमे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंति ए धम्मं णिसंते से वि य ते धम्मं इच्छिते पडिच्छिते अभिरुइए, तते णं से मेहे कुमारे अम्मापियरो दोच्चं पि तच्चं पि एवं वदासी—एवं खलु अम्मयातो ! मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंति ए धम्मं निसंते से वि य मे धम्मं० इच्छियपडिच्छिए अभिरुइए तं इच्छामि णं अम्मयाओ तुब्भेहिं अब्भणुत्ताए ममाणे समणस्स भगवतो महावीरस्स अंति ए मुंडे भवित्ता णं आगारातो अणगारियं पव्वइए, तते णं सा धारिणी देवी तमणिट्ठं अकंतं अ-

पियं अमणुत्तं अमणामं असुयपुव्वं फरुमं गिरं सोच्चा णिसम्म इमेणं एतास्सेणं मणोमाणसिएणं महया पुत्तदुक्खेणं अभिभूता ममाणी मयागयरंमकवपगलंतविलीणगाया मोयभग्पवेवियंगी णित्तया दीणविमणवयणा करयलमलिय व्व कमलमाला तक्खणआलुग्गदुव्वलमगीग लावन्नसुन्ननिच्छायगयमिरीया पसिदिलभूमणपडंतसुम्मियसंचुन्नियधवलवलयपव्वभट्टउत्तरिजा सुकुमालविकिक्केसहत्था मुच्छावसणदुच्चयगरुई परमुनियत्त व्व चंपकलया निव्वत्तमहिम व्व इंदलट्ठी विमुक्कमंधिवंधणा कंठिमतलंमि सव्वंगोहिं धसत्ति पडिया, तते णं सा धारिणी देवी मसंभमोवत्तियाए तुरियं कंचणभिगारमुहविणिग्गयमीयलजलविमलधाराए पगिमिंचमाणा निव्वायियगायलट्ठी उक्खेवणतालवंटवीयणगजणियवाएणं सफुमिएणं अंतउग्परिजणेणं आमासिया ममाणी मुत्तावलमन्निगामपवडंतअं सुधाराहिं सिंचमाणी पओहरे कलुणविमणदीणा गेयमाणी कंदमाणी तिप्पमाणी मोयमाणी विलवमाणी मेहे कुमारं एवं वयासी—(सूत्र-२६)

' सदहामी ' त्यादि, श्रद्धे—अस्तीत्येवं प्रतिपद्ये नैर्ग्रन्थं प्रवचनं—जैनं शासनम्, एवं ' पत्तियामि ' ति इत्ययं करोम्येति भावः, सोचयामि—करणरुचिविपर्याकरोमि चिकीर्षामीत्यर्थः, किमुक्कं भवति ?—अभ्युत्तिष्ठामि अभ्युपगच्छामीत्यर्थः, तथा एवमेवेतन् यद्भवद्भिः प्रतिपादितं तत्तथैवेत्यर्थः, तथैव तद्यथा वस्तु, किमुक्कं भवति ?—अवितथं—सत्यमित्यर्थः, अतः ' इच्छिए ' इत्यादि प्राग्वत्, ' इच्छिए ' ति इष्टः, पडिच्छिए ' ति पुनः पुनरिष्टः भावः, तो वा प्रतिपन्नः अभिरुचिनः—स्वादुभावंमिवापगतः ' आगाराओ ' ति गेहान् निष्क्रम्यानगारितानां—साधुतां प्रवर्जितुं मे, ' मणोमाणसिएणं ' ति मनसि भवं यन्मानसिकं तन्मनोमानसिकं तेन अवहिर्वृत्तिनेत्यर्थः, तथा स्वेदागताः—आगतस्वेदाः रोमकृपा येषु तानि स्वेदागतरोमकृपाणि, तत एव प्रगलन्ति—क्षरन्ति विलीनानि च क्लिन्नानि गात्राणि यस्याः सा तथा, शोकभरेण प्रवेपिताङ्गी कम्पितगात्रा या सा तथा, निस्तेजा, दीनस्येव—विमनस इव वदनं वचनं वा यस्याः सा तथा, तत्क्षणमेव—प्रवर्जामीति वचनश्रवणक्षणे एव श्रवणं स्नानं दुर्धलं च शरीरं यस्याः सा तथा, लावण्येन शून्या लावण्यशून्या निच्छायौ—गतश्रीका च या सा तथोक्तं, पदचतुष्टयस्य कर्मधारयः, दुर्बलत्वात् प्रशथिलानि भूषणानि यस्याः सा तथा, कृशीभूतबाहुत्वात्पतन्ति—विगलन्ति ' खुम्मय ' ति—भूमिपतनत् प्रदेशान्तरेषु नमिनानि चूर्णितानि च—भूपातत् एव भग्नानि धवलवलयानि यस्याः सा तथा, प्रभ्रष्टमुत्तरीयं च यस्याः सा तथा, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः, सुकुमारो विकीर्णः केशहस्तः—केशपासो यस्याः सा तथा, मूर्च्छावशान्नष्टं चेतसि सति मुग्धौ—अलपुशरीरा या सा तथा, पशुनिकृते च चंपकलता कुट्टिमनलं पतितं सं-

बन्धः, निवृत्तमत्रा इव इन्द्रयष्टिः—इन्द्रकेतुर्वियुक्तसन्धिवन्ध-
ना ऋथीकृतसन्धाना धमनीत्यनुकरणे ससंभ्रमं व्याकुलचि-
त्तया 'उवाचियाए' चि अपवर्त्तितया चित्तया त्वरित-
शीघ्रं काञ्चनभृङ्गाग्रमुखविनिर्गता या शीतलजलविमलधारा
तया परिपिच्यमाना निर्वापिता—शीतलीकृता गात्रयष्टि-
र्यस्याः सा परिपिच्यमानानिर्वापितगात्रयष्टिः, उन्नेपको
वंशदलादिमयो मुष्टिग्राह्यो ढण्डमध्यभागः तालवृन्तं ता-
लाभिधानवृत्तपत्रवृन्तं पत्रच्छेद इत्यर्थः, तदाकारं वा चर्म-
मयं बीजनकं तु—वंशादिमयमेवान्तर्ग्राह्यदण्डम् एतैर्जनित-
तां यो वातस्तेन 'सफुसिएणं' सोदकविन्दुना अन्तःपुर-
जनेन समाश्रयिता सती सुहृदावलीसन्निकाशा याः प्र-
पतन्त्योऽधुधारास्ताभिः सिञ्चन्ती पयोधरौ, करुणा च विम-
नाश्च दीना च या सा तथा, रुदन्ती—साधुपातं शब्दं वि-
दधाना रुदन्ती ध्वनिविशेषेण तेषमाना—स्नेहदलालादि त्र-
न्ती शोचमाना—हृदयेन विलपन्ती—आर्त्तस्वरेण ।

तुमं सि णं जाया ! अम्हं एगे पुत्ते इड्डे कंते पिए मणुन्ने म-
णामे धेज्जे वेयासिए, सम्मणं बहुमए अणुमए भंडकण्डगम-
माणे ग्यणे ग्यणभूते जीवियउम्मासयहिययाणंदजणणे
उंवरपुष्पं व दल्लभे मवणयाए किमङ्ग ! पुण पासणयाए ? णो
खलु जाया ! अम्हे इच्छामो खणमवि विप्पओगं सहित्ते तं
भुंजाहि ताव जाया ! विपुले माणुस्मए कामभोगे जाव ताव
वयं जीवांमो तओ पच्छा अम्हेहिं कालगतोहिं परिणयवए
वड्डियकुलवंसतंतुकज्जम्मि निरावयक्खे ममणस्स भगवओ
महावीरस्स अंतिए मुंडे भवित्ता आगागतो अणगारियं
पव्वइस्ससि । तते णं से मेहं कुमारं अम्मापिउहिं एवं
वुत्ते ममाणे अम्मापियरो एवं वदामी—तहेव णं तं अम्म-
तायां ! जहेव णं तुम्हे ममं एवं वदह तुमं मि णं जाया !
अम्हं एगे पुत्ते तं चव० जाव निगवयक्खे ममणस्स भग-
वओ महावीरस्स० जाव पव्वइस्ससि, एवं खलु अम्मया-
ओ ! माणुस्मए भवे अधुवे अणियए असासए वसण-
मओवदवाभिभूते विज्जुलयाचंचल अणिचे जलबुब्बुयम-
माणे कुमग्गजलविंदुमन्निभे संभट्ठभरागसरिसं सुविण-
दंसणोवभे सडणपडणविदंसणधम्मं पच्छा पुरं च णं अ-
वम्मविप्पजहणिएजे से के णं जाणति अम्मयाओ ! के
पुत्तिं गमणाए के पच्छा गमणाए ? , तं इच्छामि णं
अम्मयाओ ! तुम्हेहिं अब्भणुत्ताते ममाणे ममणस्स भ-
गवतो० जाव पव्वतित्तए, तते णं तं मेहं कुमारं अम्मा-
पियरो एवं वदामी—इमातो ते जाया ! सरिमियाओ
सरिमत्तयाओ सरिमत्तयाओ सरिमत्तावन्नरूवजोव्वण-
गुणावययाओ सरिमहितो रायकुलहितो आणियल्लियाओ
भारियाओ, तं भुंजाहि णं जाया ! एताहिं सद्धिं विपुले
माणुस्मए कामभोगे तओ पच्छा भुत्तभोगे ममणस्स०
जाव पव्वइस्ससि, तते णं से मेहं कुमारं अम्मापितरं एवं

वदामी—तहेव णं अम्मायाओ ! जन्नं तुम्हे ममं एवं वदह-
इमाओ ते जाया ! सरिमियाओ० जाव ममणस्स भगव-
ओ महावीरस्स अंतिए पव्वइस्ससि, एवं खलु अम्मयाओ !
माणुस्मगा कामभोगा अमुई असासया वंतासवा पित्ता-
सवा खेलासवा सुकासवा सांणियासवा दुरुस्सासनीसासा
दुरुयमुत्तपुरीसपूयवहुपडिपुत्ता उच्चारपासवणखलजल्ल-
सिंघाणगवंतपित्तमुक्कसोणितमंभवा अधुवा अणित्तिया
असासया सडणपडणविदंसणधम्मं पच्छा पुरं च णं
अवस्सविप्पजहणिएजे, से के णं अम्मयाओ ! जाणति
के पुत्तिं गमणाए के पच्छा गमणाए ? , तं इच्छामि णं
अम्मयाओ !० जाव पव्वतित्तए । तते णं तं मेहं कुमारं
अम्मापितरो एवं वदामी—इमे य ते जाया ! अज्जयपज्ज-
यपिउपज्जयागए सुवहुहिरन्ने य सुवएणे य कंसे य दूमे य
मणिमोत्तिए य संखसिलप्पवालरत्तयणसंतसारसावति-
ज्जे य अलाहि० जाव आसत्तमाओ कुलवंसाओ पगामं
दाउं पगामं भोत्तुं पगामं परिभाएउ तं अणुहोहि ताव
० जाव जाया ! विपुलं माणुस्सगं इड्डिसकारसमुदयं तओ
पच्छा अणुभूयकल्लाणे ममणस्स भगवओ महावीरस्स
अंतिए पव्वइस्ससि, तते णं से मेहं कुमारं अम्मापियरं
एवं वदामी—तहेव णं अम्मयाओ ! जं णं तं वदह इमे ते
जाया ! अज्जगपज्जग० जाव तओ पच्छा अणुभूय
कल्लाणे पव्वइस्ससि, एवं खलु अम्मयाओ ! हिरन्ने य
सुवएणे य० जाव सावतेजे अणिमाहिए चोरसाहिए
रायसाहिए दाइयसाहिए मच्चुसाहिए अगिसामन्ने० जाव
मच्चुसामन्ने सडणपडणविदंसणधम्मं पच्छा पुरं च णं
अवस्सविप्पजहणिएजे से के णं जाणइ अम्मयाओ ! के
० जाव गमणाए, तं इच्छामि णं० जाव पव्वतित्तए । तते
णं तस्स मेहस्स कुमारस्स अम्मापियरो जाहे नो संचालेइ
मेहं कुमारं बहूहिं विसयाणुलोमाहिं आघवणाहि य पन्न-
वणाहि य सन्नवणाहि य विन्नवणाहि य आघवित्तए वा पन्न-
वित्तए वा सन्नवित्तए वा विन्नवित्तए वा ताहे विसयपडि-
कूलाहिं संजमभवउव्वयकारियाहिं पन्नवणाहिं पन्नवमाणा
एवं वदामी—एम णं जाया ! निग्गंथं पावयणे संचे अ-
णुत्तेरं केवल्लिए पडिपुत्ते णयाउए संमुद्धं सल्लगतणे मि-
द्धिमग्गे मुत्तिमग्गे निज्जाणमग्गे निवाणमग्गे सव्वदुक्खप्प-
हीणमग्गे अहीव एगंतदिट्ठीए खुरो इव एगंतधाराए लोह-
मया इव जवा चावेयव्वा वालुयाकवले इव निरस्साए—गंगा
इव महानदी पडिमोयगमणाए महानमुद्धो इव भुयाहिं-
दुत्तेरं तिक्खं चंक्रमियव्वं गरुयं लेंवयव्वं असिधार व्व
संचरियव्वं, णो य खलु कप्पति जाया ! ममणाणं नि-

गंथाणं आहाकम्मि ए वा उद्देमि ए वा कीयगडे वा ठवि-
यए वा रड्यए वा दुब्बिक्खभत्ते वा कंतारभत्ते वा वद-
लियाभत्ते वा गिलाणभत्ते वा मूलभोयणे वा कंदभोयणे
वा फलभोयणे वा बीयभोयणे वा हरियभोयणे वा भोत्तए
वा पायए वा, तुमं च णं जाया ! सुहसमुचिए णो चेव णं
दुहसमुचिए णालं सीयं णालं उएहं णालं खुहं णालं
पिवासं णालं वाइयपित्तियसिंभियसन्निवाइयविविहे रो-
गायंके उच्चावए गामकंटेए वावीसं परीसहोवसंगे उदि-
न्ने सम्मं अहियामित्तए, भुंजाहि ताव जाया ! माणुस्सए
कामभोगे ततो पच्छा भुत्तभोगी समणस्स भगवओ महा-
वीरस्स० जाव पव्वत्तिस्ससि, तते णं से मेहे कुमारे अम्मा-
पिऊहिं एवं वुत्तं समाणे अम्मापितरं एवं वदासी-तहेव
णं तं अम्मयाओ ! जञ्जे तुब्भे ममं एवं वदह एस णं
जाया ! निग्गंथे पावयणे सच्चे अणुत्तरे० पुणरंवि तं चेव
० जाव तओ पच्छा भुत्तभोगी समणस्स भगवओ महावी-
रस्स० जाव पव्वइस्ससि, एवं खलु अम्मयाओ ! णिग्गंथे
पावयणे कीवाणं कायरणं कापुरिसाणं इहलोगपडिक्क-
द्धाणं परलोगनिप्पिवासाणं दुरणुचरे पाययजणस्स णो-
चेव णं धीरस्स निच्छियस्स ववसियस्स एत्थं किं
दुक्करं करणयाए ! तं इच्छामि णं अम्मयाओ ! तु-
ब्भेहिं अब्भणुत्ताए समाणे समणस्स भगवओ ० जाव
पव्वइत्तए । (सूत्र-२७)

‘ जाय ’ ति हे पुत्र ! इष्टः इच्छाविषयत्वात् कान्तः कम-
नीयत्वात् प्रियः प्रेमनिबन्धनत्वात् मनसा ज्ञायंस उपादेय-
तयेति मनोज्ञः मनसा अस्यसे-गम्यसे इति मनोऽमः, स्थैर्य-
गुणयोगान् स्थैर्यौ वैश्वासिको-विश्वासस्थानं संमतः कार्य-
करणे बहुमतः बहुष्वपि कार्येषु बहुर्वाऽनल्पतयाऽस्तोक-
तया मतो बहुमतः, कार्यविधानस्थ पश्चादपि मतोऽनुमतः,
‘ भाण्डकरण्डकसमानो ’ भाण्डम्-आभरणं, रत्नमिव रत्नं
मनुष्यजातावुत्कृष्टत्वात् रत्नो वा रत्नक इत्यर्थः, रत्नभूतः
चिन्तामणिगन्तादिकलो जीवितमस्माकमुच्छ्वासयसि-वर्द्ध-
यसीति जीवितोच्छ्वासः स एव जीवितोच्छ्वासिकः,
वाचनान्तरे तु-‘ जीविउस्सइए ’ ति-जीवितस्योत्सव इव जी-
वतोत्सवः स एव जीवितोत्सविकः, हृदयानन्दजननः उदुम्वर-
पुष्पं ह्यलभ्यं भवति अतस्तेनोपमानं, ‘ जाव ताव अम्मेहिं जी-
वामो ’ ति इह भुञ्ज्य तावद्भोगान् यावद्भयं जीवाम इत्येताव-
तैव विवक्षितसिद्धौ यत्पुनः तावत् शब्दस्योच्चारणं तद्भाषा-
मात्रमेवेति, परिणतवया ‘ वड्डियकुलवंसतंतुकज्जम्मि ’ वड्ढि-
ते वृद्धिमुपागते पुत्रपौत्रादिभिः कुलवंश एव-सन्तान एव-
तन्तुः दीर्घत्वसाधर्म्यात् कुलवंशतन्तुः स एव कार्यं-कृ-
त्यं तस्मिन्, ततः ‘ निरवेक्खे ’ ति निरपेक्षः सकलप्रयो-
जनानाम् ‘अधुवे’ ति न ध्रुवः सूर्योदयवत् न प्रतिनियतकाले
अवश्यंभावी, अनियतः ईश्वरंदेरपि दरिद्रादिभावात्, अशा-
श्वतः क्षणविनश्वरत्वाद् व्यसनानि-यूतचौर्यादीनि तच्छतैर-

पद्वैः स्वपरसंभवैः सदापद्वैर्वाऽभिभूतो-व्याप्तः शटनं-कु-
ष्टादिना अक्रुद्ध्यादं पतनं-वाह्नादं स्वच्छेदादिना विध्वं-
सनं-क्षयः एते एव धर्मा यस्य स तथा, पश्चात्-विवक्षित-
तकालान्परतः ‘ पुणं च ’ ति पूर्वतश्च गमलंकृतौ ‘ अवस्म-
विप्पजहणिज्जे ’ अचश्यं त्याज्यः । ‘ मे के णं ’ जाणइ ’ ति अथ
को जानाति ? न कोऽर्पात्यर्थः, अग्न्य तातक ! पूर्व-पितृवः
पुत्रस्य चान्योऽन्यतः गमनाय परलोकं उत्सहते कः पश्चाद्गम-
नाय तत्रैवात्सहते इति, कः पूर्व को वा पश्चान्म्रियते इत्यर्थः
वाचनान्तरे-मेहकुमारभार्यावर्णक एवमुपलभ्यते ‘ इमाओ ते
जायाओ विपुलकुलवालियाओ कलाकुसलसच्चकाललालिय-
सुहोइयाओ महवगुणजुत्तनिउणविणओवयारपंडियवियक्ख-
णाओ ’ परिडितानां मध्ये विचरणाः परिडितविचरणाः अ-
तिपरिडिता इत्यर्थः ‘ मंजुलमियमहुग्गभणियहमियविप्पेक्खि-
यगइयिलासवट्टियविसारयाओ ’ मंजुलं-कौमलं शब्दतः
मितं-परिमितं मधुरम्-अकटोरमर्थता यद्गणितं तत्तथा
अवस्थितं-विशिष्टस्थिति शेषं कण्ठयम् ‘ अविकलकुलमील-
सालिणीओ विसुद्धकुलवंससंनारणंतुवज्जणपगम्भुवभण-
भाविणीओ ’ विशुद्धकुलवंश एव सन्तानतन्तुः विस्तारवत्त-
न्तुः तद्दर्शना ये प्रकृष्टा गर्वाः-पुत्रवर्गभास्तेषां य उद्धवः-
संभवस्तत्तत्तणो यः प्रभावो-माहात्म्यं स विद्यते यासां ताः
तथा ‘ मणोणुकूलहिययइच्छियायो ’ मनोऽनुकूलाश्च ता
हृदयेनेप्सिताश्चेति कर्मधारयः, ‘ अट्ट तुज्जगुणवज्जहा-
ओ ’ गुणैर्वज्जभा यास्तास्तथा ‘ भज्जाओ उच्चमाओ निच्चं
भावानुरक्ता संवंगसुंदरीओ ’ ति ‘ माणुस्सगा कामभो-
ग ’ ति इह कामभोगग्रहणेन तदाधारभूतानि स्त्रीपुरुष-
शरीराण्यभिप्रेतानि अशुचयः अशुचिकारणत्वात् वान्तं-
वमनं तदाश्रवन्तीति वान्ताश्रवाः एवमन्यान्यपि, नवरं
पित्तं प्रतीतं खेलो निष्ठीवनं शुक्रं-सप्तमो धातुः शोणितं-
रक्तं दुरुपाणि-विरूपाणि यानि मूत्रपुरीषपूयानि तैर्बहुप्र-
तिपूर्णाः उच्चारः-पुरीषं प्रस्त्रवणं-मूत्रं खेलः-प्रतीतः
सिद्धाणो-नासिकामलः वान्तादिकानि प्रतीतान्येतैभ्यः
संभवः-उत्पत्तिर्येषां ते तथा ‘ इमे य ते ’ इत्यादि,
इदं च ते आर्थकः पितामहः प्रार्थकः दितुः पितामहः पि-
तृप्रार्थकः-पितुः प्रपितामहः तैभ्यः सकाशादागतं यत्तत्त-
था, अथवा-आर्थकप्रार्थकपितृणां यः पर्यायः परिपाटिरि-
त्यनर्थान्तरं तेनागतं यत्तत्तथा, ‘ अग्गिसाहिए ’ इत्यादि,
अग्नेः स्वामिनश्च साधारणं ‘ दाइय ’ ति दायादाः पुत्रादयः,
एतदेव द्रव्यस्यातिपारवश्यप्रतिपादनार्थं पर्यायान्तरणाह-
‘ अग्गिसामणे ’ इत्यादि, शटनं वज्ज्जादेरतिस्थगितस्य-
पतनं-वर्णादिबिनाशः विध्वंसनं च-प्रकृतेरुच्छेदः धर्म्मो
यस्य तत्तथा, ‘ जाहे नो संचापति ति ’ यदा न शक्नु-
वन्तौ, ‘ वड्ढिं विसए ’ त्यादि, वड्ढीभिः विषयाणां-शब्दा-
दीनामनुलोमाः तेषु प्रवृत्तिजनकत्वेन अनुकूला विषया-
नुलोमास्ताभिः आख्यापनाभिश्च-सामान्यतः प्रतिपादनैः
प्रज्ञापनाभिश्च-विशेषतः कथनैः संज्ञापनाभिश्च-संवाधना-
भिर्विज्ञापनाभिश्च-विज्ञप्तिकाभिश्च सप्रणयप्रार्थनैः चकाराः
समुच्चयार्थाः आख्यातुं वा प्रज्ञापयितुं वा संज्ञापयितुं वा
विज्ञापयितुं वा न शक्नुत इति प्रक्रमः ‘ तांहे ’ ति त-
दा विषयप्रतिकूलाभिः शब्दादिविषयाणां परिभोगनिषेध-

कन्तेन प्रतिलोमाभिः संयमाद्भ्यमुद्वेगं च-चलनं कुर्वन्ति यास्ताः संयमभयोद्वेगकारिकाः संयमस्य दुष्करत्वेप्रति-पादनपरास्ताभिः प्रज्ञापनाभिः प्रज्ञापयन्तो एवमवादिष्टाम्- 'निर्गन्धे' त्यादि, निर्ग्रन्थाः साधवस्तेषामिदं नैर्ग्रन्थं प्र-वचनमेव प्रावचनं सदभ्यो हितं सत्यं सद्भूतं वा नास्मा-दुत्तरं-प्रधानतरं विद्यत इत्यनुत्तरम्, अन्यदप्यनुत्तरं भ-विष्यतीत्याह-कैवलिकं केवलम्-अद्वितीयं केवलिप्रणीत-न्याद्वा कैवलिकं प्रतिपूर्णम्-अपवर्गप्रापकैर्गुणैर्भूतं नयन-शीलं नैयायिकं मोक्षगमकमित्यर्थः, न्यायं वा भवं नैया-यिकं मोक्षगमकमित्यर्थः संशुद्धं सामस्येन शुद्धमेकान्ता-कलङ्कमित्यर्थः शल्यानि मायादीनि कृन्ततीति शल्यकर्तनं संधनं सिद्धिः हितार्थप्राप्तिस्तन्मार्गः सिद्धिमार्गः मुक्तिमा-र्गः अहितकर्मविच्युतेरुपायः, यान्ति तदिति यानं निरुपमं यानं निर्यानं सिद्धिदत्तं तन्मार्गो निर्याणमार्गः एवं नि-र्वाणमार्गोऽपि नवरं निर्वाणं-सकलकर्मविरहजं सुखमि-ति सर्वदुःखप्रक्षीणमार्गः सकलाशर्मक्षयोपायः अहिरिव ए-कोऽन्तो निश्चयो यस्याः सा एकान्ता सा दृष्टिः बुद्धि-र्यस्मिन्नैर्ग्रन्थे प्रवचने-चारित्रपालनं प्रति तदेकान्तदृष्टिक-म् । अहिपक्षे आमिषग्रहणैकतानतालक्षणा एकान्ता-एक-निश्चया दृष्टिः दृक् यस्य स एकान्तदृष्टिकः क्षुरप्र इव एक-धारा द्वितीयधाराकल्पाया अपवादक्रियाया अभावात्, पा-ठान्तरेण-एकान्ता-एकविभागाश्रया धारा यस्य तत्तथा, लो-हमया इव यवाः चर्वयितव्याः प्रवचनमिति प्रक्रमः, लोह-मययवचर्वणमिव दुष्करं चरणमिति भावः, बालुकाकवल-इव निरास्वादं वैषयिकसुखास्वादानां प्लूया प्रवचनम्, गङ्गेय महानदी प्रतिश्रोतसा गमनं प्रतिश्रोतोगमनं तद्भावस्त-त्ता तथा, प्रतिश्रोतोगमनेन गङ्गेय दुस्तरं प्रवचनमनुपा-लयितुमिति भावः, एवं समुद्रोपमानं प्रवचनमिति ती-व्रं खड्गकुन्तादिकं चङ्कामितव्यम्-आक्रमणीयं यदेत-त्प्रवचनं तदिति, तथा खड्गादि क्रामितुमशक्यमे-वमशक्यं प्रवचनमनुपालयितुमिति भावः, गुरुकं महा-शिलादिकं लम्बयितव्यम्-अवलम्बनीयं प्रवचनं गुरु, कलम्बनमिव दुष्करं तदिति भावः, अस्त्रधारायां सं-चरणीयमित्येवंरूपं यद्वृत्तं-नियमस्तदस्त्रधाराव्रतं च-रितव्यम्-आसेव्यं यदेतत्प्रवचनानुपालनं तद्वदेतदुष्कर-मित्यर्थः, कस्मादेतस्य दुष्करत्वमत उच्यते 'नो य कर्णई' त्यादि, 'रह एव' ति औद्देशिकभेदस्तश्च मोदकचूर्णादि-पुनर्मोदकतया रचितं भक्षमिति गम्यते, दुर्भिक्षभक्षं यद्भि-लुकार्थं दुर्भिक्षे संस्क्रियते, एवमन्यान्यपि, नवरं कान्तारम्-अरण्यं वदेलिका-वृष्टिः ग्लानः सन्नागेग्याय यद्वदाति तद् ग्लानभक्षम्, मूलानि पयसिघ्राटिकादीनां कन्दाः-सूरणादयः फलानि-आम्रफलादीनि वीजानि-शाल्यादीनि हरितं-मधुरगुणकटुभाण्डादि भोक्तुं वा पानुं वा नालं-न समर्थः शीतार्थधिसोदुमिति योगः, गंगाः-कुष्टादयः आनङ्गा-आशुघातिनः शूलादयः उच्चावचान्-नानाविधा-न् ग्रामकण्टकान्-इन्द्रियवर्गप्रतिकूलान्, 'एवं खलु अ-म्मयाश्रो' इत्यादि यथा लोहचर्वणाद्युपमया दुर्गुचरं-दुःखासेव्यं नैर्ग्रन्थम् प्रवचनं भवद्भिरुक्तमेवं-दुर्गुचरमेव, कर्णं ?-क्रीयानां-मन्दसंहननानां कान्तराणां-चिन्तावष्ट-

म्भवर्जितानामत एव कापुरुषाणां कुन्तिनराणां, विशेषण-इयं तु कण्ठ्यम्, पूर्वोक्तमेवार्थमाह-दुर्गुचरं-दुःखासेव्यं नैर्ग्रन्थं प्रवचनमिति प्रकृतं, कस्येत्याह-प्राकृतजनस्य, एतदेव व्यतिरेकेणाह-'नो चैव ए' नैव धीरस्य-साह-सिकस्य दुर्गुचरमिति प्रकृतम्, एतदेव वाक्यान्तरंणाह-निश्चितं-निश्चयवद् व्यचसितं-व्यवसायः कर्म यस्य स तथा तस्य, 'एन्थ' ति अत्र नैर्ग्रन्थे प्रवचने किं दुष्करं ? न किञ्चित् दुर्गुचरमित्यर्थः, कस्यामित्याह-'कण्ठतायां' करणानां-संयमव्यापाराणां भावः करणता तस्यां, संयम-योगेषु मध्ये इत्यर्थः, तत्-तस्मादिच्छाम्यस्य ! नान ! ।

तते एं तं मेहं कुमारं अम्मापियगे जाहं नो मंचाईति बहूहि विसयाणुलोमाहि य विसयपडिक्कलाहि य आ-धवणाहि य पन्नवणाहि य सन्नवणाहि य विन्नवणाहि य आधवित्तए वा पन्नवित्तए वा सन्नवित्तए वा विन्नवित्तए वा ताहे अकामए चैव मेहं कुमारं एवं वदासी-इच्छामो ताव जाया ! एगदिवसमवि ते रायसिरीं पासित्तए, तं एं मे मेहं कुमारं अम्मापितरमणुवत्तमाणे तुमिणीए मं-चिद्धति तते एं से सेणिए राया कोडुंविपुसिमे सदाव-ति २ ता एवं वदामी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! मेहस्स कुमारस्स महत्थं महग्घं महरिहं विउलं रायाभि-सयं उवडुवेह, तते एं ते कोडुंविपुसिमा ० जाव ते वि तहेव उवडुवेति, तं एं से सेणिए राया बहूहि गणणा-यगंदंणायगेहि य ० जाव संपरिवुडे मेहं कुमारं अट्टमएणं सोवन्नियाणं कलमाणं एवं रूपमयाणं कलमाणं सु-वन्नरूपमयाणं कलमाणं मणिमयाणं कलमाणं सुव-न्नमणिमयाणं कलमाणं रूपमणिमयाणं कलमाणं सुवन्नरूपमणिमयाणं कलमाणं भेमिजाणं कलमाणं सव्वोदएहिं सव्वमड्डियाहिं सव्वपुप्फेहिं सव्वगंधेहिं सव्वमल्लेहिं सव्वोमहीहि य सिद्धत्थएहि य सव्वि-ड्डीए सव्वजुईए सव्ववलेणं ० जाव दुंदुभिनिग्घोसणादि-तरवेणं महया महया रायाभिमेएणं अभिमिंचति २ ता क-रयल ० जाव कट्टु एवं वदामी-जयजयणंदा ! जय-जय भदा ! जय णंदाभदा ! भदं ते अजियं जिणेहि जियं पालयाहि जियमज्जे वसाहि अजियं जिणेहि स-त्तुपक्खं जियं च पालेहि मित्तपक्खं ० जाव भरहो इव मणुयाणं रायगिहस्स नगरस्स अन्नेसिं च बहूणं गामा-गरत्तगर ० जाव सन्निवेसाणं आहेवच्चं ० जाव विह-राहि ति कट्टु जयजयमदं पउंजंति, तते एं मे मेहं राया जाते महया ० जाव विहरति, तते एं तस्म मेहस्स रत्तो अम्मापितगे एवं वदामी-भण जाया ! किं दल-यामो किं पयच्छामो किं वा ते हियइच्छिए मामन्थे (मन्ते) ?, तते एं मे मेहं गया अम्मापितगे एवं व-

दामी-इच्छामि शं अम्मयाओ ! कुत्तियावणाओ ग्य-
हरणं पडिग्गहं च उवणेह कामवयं च मदावेह, तते शं
मे सेणिए राया कोइवियपुग्गिं मदावेति मदावेत्ता एवं
वदासी-गच्छह शं तुम्भे देवाणुप्पिया ! सिग्गिरातो
तिन्नि सयमहस्माति गहाय दाहिं सयमहस्मेहिं कुत्तिया-
वणाओ ग्यहरणं पडिग्गहं च उवणेह सयमहस्सेणं
कामवयं मदावेह, तते शं ते कोइवियपुग्गिं सेणिएणं
रत्ता एवं वुत्ता समाणा हट्टुत्ता सिग्गिराओ तिन्नि सय-
महस्माति गहाय कुत्तियावणाओ दाहिं सयसहस्मेहिं रय-
हरणं पडिग्गहं च उवणेति सयमहस्सेणं कामवयं मदावेति,
तते शं मे कामवए तेहिं कोइवियपुग्गिं मदावेति स-
माणे हट्टु ० जाव हयहियए एहांत कतवलिकम्मं कयको-
उयमंगलपायच्छित्ते सुद्धप्पावेसाति वत्थाइं मंगलाइं पव-
रपरिहिए अप्पमहग्घाभरणालंकितमरीरं जेणेव सेणिए
राया तेस्सामेव उवाधच्छति २ चा सेणियं रायं करयल-
मंजलिं कट्टु एवं वयासी-संदिसह शं देवाणुप्पिया ! जं
मए करणिज्जं, तते शं मे सेणिए राया कामवयं एवं व-
दासी-गच्छहि शं तुमं देवाणुप्पिया ! सुरभिणा गंधो-
दएणं शिकं हत्थपाए पक्खालेह सेयाए चउप्फालाए पो-
त्तीए मुहं वंधता मेहस्स कुमारस्स चउरंगुलवजे शिक्ख-
मणपाउग्गे अग्गकेसे कप्पेहि, तते शं मे कामवए से
षिएणं रत्ता एवं वुत्ते समाणे हट्टु ० जाव हियए ० जाव प-
डिसुणेति २ चा सुरभिणा गंधोदएणं हत्थपाए पक्खां-
लेति २ चा सुद्धवत्थेणं मुहं वंधति २ चा परेणं जत्तेणं
मेहस्स कुमारस्स चउरंगुलवजे शिक्खमणपाउग्गे अग्ग-
केसे कप्पति, तते शं तस्स मेहस्स कुमारस्स माया महरि-
हेणं हंसलक्खणेणं पडसाडएणं अग्गकेसे पडिच्छति २
चा सुरभिणा गंधोदएणं पक्खालेति २ चा सरसेणं गो-
सीमचंदणेणं चच्चा आदलयति २ चा मेयाए पो-
त्तीए वंधति २ चा रयणसमुग्गयंसि पक्खिवति २ चा
मंजूमाए पक्खिवति २ चा हारवारिधारमिंदुवारच्छिन्नमु-
त्तावलिपगासाइं अंखइं विणिम्मुयमाणी २ रायमाणी २
कंदमाणी २ विलवमाणी २ एवं वदासी-एम शं अम्हं
मेहस्स कुमारस्स अब्भुदएसु य उस्सवेसु य पव्वेसु य
तिहीसु य छणेसु य जनेसु य पव्वणीसु य अपच्छिमे
दरिसणे भविस्सइ ति कट्टु उस्सीसा मूले ठवेति, तते
शं तस्स मेहस्स कुमारस्स अम्मापितगे उत्तग-
वक्कमणं सीहासणं रयावेति मेहं कुमारं दावे पि तच्चं
पि सेयपीयएहिं कस्समेहिं एहावेति २ चा पम्हलमुकु-
मालाए गंधकासाइयाए गायाति लुहेति २ चा गर

मणं गोसीमचंदणेणं गायाति अणुलिपेति २ चा नामा-
नीमामवायवांज्जं ० जाव हंसलक्खणं पडगमाडगं नियं-
सेति २ चा हारं पिणद्वंति २ चा अद्रद्वारं पिणद्वंति २ चा
एगावलिं मुत्तावलिं कणगावलिं रयणावलिं पालवं पाय-
पलवं कडगाइं तुडिगाइं केउगतिं अंगयातिं दममुदिया-
णंतयं कडिसुत्तयं कुंडलातिं चूडामणिं रयणुकडं मउडं
पिणद्वंति २ चा दिव्वं मुमणदामं पिणद्वंति २ चा दद्दु-
रमलयमुंधिए गंधं पिणद्वंति, तते शं तं मेहं कुमारं गं-
ठिमंवदिमपूग्गिमंघाडमणं चउच्चिवहेणं मल्लेणं कप्परुक्खगं
पि व अलंकितविभूषियं करेति, तते शं मे सेणिए राया
कोइवियपुग्गिं मदावेति २ चा एवं वयासी-खिप्पांमव
भो देवाणुप्पिया ! अणंगखंभमयमन्निधिं लीलद्वियमा
लभंजियागं ईहामिगउसभतुग्गनरमगरविहगवालगाकिन्न-
रुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्तं घंटावलिम-
हुरमणहरसरं सुभकंतदरिमणिज्जं निउणंविषयं भिमिभिमिं-
वमणिरयणघंटियाजालपरिक्खित्तं अब्भुगयवइरं वतियाप-
रिगयाभिरामं विज्जाहरजमलजंतजुत्तं पिव अर्चासहस्स-
मालणीयं रूवगसहस्सकलियं भिसमाणं भिन्निममाणं
चक्खुलोयणलेस्सं सुहफामं सस्मिरीयरूवं भिग्घं तुरितं
चवलं वतियं पुग्गिससहस्सवाहिणीं सीयं उवट्टेवेह, तते
शं ते कोइवियपुग्गिं हट्टुत्ता ० जाव उवट्टेवेति, तते शं
मे मेहं कुमारं सीयं दुरुहति २ चा सीहासणवरगए पुर-
त्थाभिमुहं सन्निसन्नं, तते शं तस्स मेहस्स कुमारस्स मा-
या एहाता कयवलिकम्मा ० जाव अप्पमहग्घाभरणालंकि-
यसरीरा सीयं दुरुहति २ चा मेहस्स कुमारस्स दाहिणे
पामे भदासणंसि निसीयति, तते शं तस्स मेहस्स कुमा-
रस्स अवधाती रयहरणं च पडिग्गहं च गहाय सीयं
दुरुहति २ चा मेहस्स कुमारस्स वामे पामे भदासणंसि
निसीयति, तते शं तस्स मेहस्स कुमारस्स पिड्डुतो एगा
वतरुणी भिंगारागारचारुवेसा मंगयगयहसियभणियचे-
द्वियविलानमंलावुल्लावनिउणजुत्तावयारकुमला आमेलग-
जमलजुयलवाट्टियअब्भुन्नयपीणरतियमंठितपओहरा हिम-
रययकुंदेदुपगामं मकंरंटमल्लदामधवलं आयवत्तं गहाय
मलीणं ओहारमाणी २ चिट्ठति, तते शं तस्स मेहस्स
कुमारस्स दुवं वतरुणीओ भिंगारागारचारुवेसाओ ० जाव
कुमलाओ सीयं दुरुहति २ चा मेहस्स कुमारस्स उभओ
पामिं नाणामणिकणगरयणमहग्घितवणिज्जुजलविचित्त-
दंडाओ चिल्लिवाओ सुद्धमवरदीहवालाओ मंगकुंददगरय-
अमयमहियफेणपुंजमन्निगामाओ चामराओ गहायसलीलं
ओहारमाणीओ २ चिट्ठति, तते शं तस्स मेहकुमारस्स

एगा वरतरुणी मिंगारागार० जाव कुमला सीयं० जाव दुस्-
हति २ ता मेहस्म कुमारस्म पुग्तो पुरन्थिमरणं चंदप्पभ-
वहरैरुलियधिमलदंडं तालविटं गहाय चिट्टति, तते र्णं
तस्स मेहस्स कुमारस्म एगा वरतरुणी ० जाव सुरूवा
सीयं दुरूहति २ ता मेहस्म कुमारस्म पुव्वदक्खिण्णं
सेयं रययमयं विमलसलिलपुन्नं मत्तगयमहापुहाकितिस-
माणं भिंगारं गहाय चिट्टति । तते र्णं तस्म मेहस्म
कुमारस्स पिया कोडुवियपुरिमे सदावेति २ ता एवं
वदामी—विष्णामेव भो देवाणुप्पिया ! सरिसयाणं सरि-
मत्तयाणं सरिमवयाणं एगाभरणगहितनिजोयाणं कोडुवि-
यवरतरुणाणं सहस्सं सदावेह० जाव सदावेति । तए र्णं
कोडुवियवरतरुणपुरिमा मेणियम्म रत्नो कोडुवियपुरि-
सेहिं सदाविया ममाणो हट्टा एहाया० जाव एगाभरणग-
हितणिजोया जेणामेव सेणिए गया तेणामेव उवागच्छं-
ति २ ता मेणियं गयं 'एवं वदामी—संदिमह र्णं देवा-
णुप्पिया ! जं र्णं अम्हेहिं करणिजं । तते र्णं से मेणिए तं
कोडुवियवरतरुणसहस्सं एवं वदामी—गच्छह र्णं देवाणु-
प्पिया ! मेहस्म कुमारस्म पुरिससहस्सवाहिणीं सीयं
परिवहेह । तते र्णं तं कोडुवियवरतरुणसहस्सं सेणिएणं रत्ना
एवं वुत्तं संतं हट्टं तुट्टं तस्स मेहस्स कुमारस्स पुरिससहस्स-
वाहिणीं सीयं पग्विहति । तए र्णं तस्स मेहस्म कुमा-
रस्स पुरिससहस्सवाहिणीं सीयं दुरूहस्स ममाणस्स इमे अट्ट-
उट्टमंगलया तप्पदमयाए पुरतो अहाणुपुवीए संपाट्टिया, तं०
मोत्थियसिरिवच्छणंदियावत्तवट्टमाणगभदासणकलसम—
च्छदप्पण ० जाव वहवे अन्थऽन्थिया ० जाव ताहिं
इट्टाहिं० जाव अणवरयं अभिणंदता य अभिधुणंता
य एवं वदामी—जय जय गंदा ! जय जय भदा ! भदं ते
अजियाइ जिणाहि इंदियाइ जियं च पालेहि ममाणधम्मं
जियविग्घोऽपि य वमाहि तं देव ! सिद्धिमज्जे निहणा-
हि गगदोसमल्ले तवेणं धित्तिधणियवट्टकच्छं मदाहि य
अट्ट कम्ममत्तं भाणेणं उन्नमेणं मुक्केणं अप्पमत्तो पाव य वि-
निमिरमणुत्तरं केवलं नाणं गच्छ य मोक्खं परमपयं माभयं
च अपलं हंता परीमहचमुं र्णं अभीओ परीमहोवमगाणं
धम्मं ते अविग्घं भवउ त्ति कट्ट पुणो पुणो मंगलजयजय-
यदं पउजंति, तते र्णं से मेह कुमार गयगिहस्स गगस्स
मज्जे मज्जेणं गिग्गच्छति २ ता जेणव गुणमिलए चे-
तिए तेणामेव उवागच्छति २ ता पुरिससहस्सवाहिणी-
ओ सीयाओ पच्चरुहति । (सुत्र—२८)

‘महत्थं’ इति महाप्रयोजने महार्थं—महामूल्यं महार्हं—महा-
पूज्यं महनां वा योग्यं राज्याभिषेकं राज्याभिषेकसामग्रीम्

उपस्थापयत—सम्पादयत. सौचर्णादीनां कलशानामष्टौ
शतानि चतुःषष्ट्याधिकानि ‘भोमेजाणं’ इति भौमानां पा-
थिवानामित्यर्थः सर्वोदकैः—सर्वतीर्थसंभवैः एवं मृत्तिका-
भिर्गति । ‘जयजयं’ त्यादि, जय जय न्वं जयं लभस्व नन्दति
नन्दयतीति वा नन्दः—समुद्रः समुद्रिप्रापको वा नदामन्त्रणं
ह नन्द !, एवं भद्र ! कल्याणकारिन् ! हे जगन्नन्द ! भद्रं ते भय-
न्विति शेषः, इह गमे यावत्करणादिदं दृश्यम्—‘इन्दो इव देवाणं
चमरो इव असुगणं धरणो इव नागाणं चन्दा इव ताराणं’ इति,
‘गामागं’ इह दण्डके यावत्करणादिदं दृश्यम्—‘नगरखंड-
कचवडदोणमुहमडंवपट्टणसंवाहमत्तिवस्माणं आहवच्चं पारेव-
च्चं सामित्तं भत्ति(ट्टि)त्तं महत्तरगतं आणदिसरसेणावच्चं का-
रेमाणं पालेमाणं महया हयनट्टगीयवाइयतंतीनलताल-
तुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं विउलाइं भोगभोगाइं भुंज-
माणं विहगहिं’ इति, तत्र करादिगम्यो ग्रामः आकरो—लव-
णाद्युत्पत्तिभूमिः अविद्यमानकरं नगरं धूलीप्राकारं खेटं कुन-
गरं कवटं यत्र जलस्थलमार्गाभ्यां भाण्डान्यागच्छन्ति तद्-
द्रोणमुखं यत्र योजनाभ्यन्तरे सर्वतो ग्रामादि नास्ति तन्म-
डम्बम् . पत्तनं द्विधा—जलपत्तनं, स्थलपत्तनं च । तत्र जल-
पत्तनं यत्र जलेन भाण्डान्यागच्छन्ति, यत्र तु स्थलेन तत्
स्थलपत्तनम्, यत्र पर्वतादिदुर्गं लोका धान्यानि संवहन्ति स
संचाहः, सार्थादिस्थानं सन्निवेशः, आधिपत्यम् अधिपतिक-
र्म रक्षेत्यर्थः, ‘पारेवच्चं’ पुरोवर्तित्वमग्रेसरत्वमित्यर्थः स्वा-
मित्यं—नायकत्वं भर्तृत्वं—पापकत्वं महत्तरकत्वम्—उत्तम-
त्वम् आश्वरस्य—आज्ञाप्रधानस्य सतः तथा सेनापतेर्भावः,
आश्वरसेनापत्यं कारयन् अन्यैर्नियुक्तैः पालयन् स्वयमेव
महता—प्रधानेन ‘अहयं’ इति आख्यानकप्रतिबद्धं नित्या-
नुबन्धं वा यच्चाट्यं च—नृत्यं गीतं च—गानं तथा वादितानि
यानि तन्त्री च—वीणा तलौ च—हस्तौ तालश्च—कांसिका
वृष्टितानि च वादित्राणि तथा घनसमानध्वनियों मृदङ्गः
पटुना पुरुषेण प्रवादितः स चेति द्वन्द्वः ततस्तेषां यो रचस्ते-
नेति, ‘इति कटु’—इति कृत्वा एववाभिधाय जयजयशब्दं प्रयु-
ङ्क्ते श्रणिकराज इति प्रकृतम्, ततोऽसौ राजा जातः, ‘महया’
इह यावत्करणात् एवं वर्णको वाच्यः—‘महया हिमवन्त-
महेतमलयमंदरमहिंदसारं अच्चेतविसुद्धदीहरायकुलवंस-
प्पसुए निरंतरं गायलक्खणविगाइयंगमंगे बहुजणवहुमा-
णपूइए सव्वगुणसमिद्धे खत्तिए मुदिए मुद्धाभिसित्तं’
‘पित्रादिभिर्मूर्द्धन्यभिषिक्तत्वात्’ ‘माउपिउसुजाए दयपत्ते’
‘दयावानित्यर्थः,’ ‘सीमंकरं’ मर्यादाकारित्वात् ‘सीमंधरे’
‘कृतमर्यादापालकत्वात्,’ ‘एवं खेमंकरं खेमंधरे’ जेमम्—अनुप-
द्रवता, ‘मणुस्सिंदे जणवयपिया’ हितत्वात् ‘जणवय-
पुरेहिण’ शान्तिकारित्वात् ‘सेउकरं’ मार्गदर्शकः ‘केउ-
करं’ अद्भुतकार्यकारित्वात्, ‘केतुः—चिह्नं, ‘नगपवरे’ नराः
प्रवराः यस्म्यति कृत्वा, ‘पुरिसवरं’ पुरुषाणां मध्ये वर-
त्वात्, ‘पुरिसमीहं’ शूरत्वात्, ‘पुरिसआसीविसं’
‘शापनसर्थत्वात्,’ ‘पुरिसपुंडरीए’ सेव्यत्वात्, ‘पुरिस-
वरमंधहत्था’ प्रतिराजगजभञ्जकत्वात्, ‘अहं’ आह्वयः
‘दित्तं’ दर्पवान् ‘वित्तं’ प्रतीतः ‘विच्छिद्यविउलभवण-
सयणासणजाणवाहणाश्चे’ विस्तीर्णविपुलानि—अतिवि-
स्तीर्णानि भयनशयनासनानि यस्य स तथा यानवाहना-
न्याकीर्णानि—गुणवन्ति यस्य स तथा, ततः कर्मधारयः,

‘ बहुधनवहुत्रायस्वरूपं ’ बहुधने--गणिमादिकं बहुनी
च जातरूपजने यस्य स तथा, ‘ आयोगपयोगसंपउत्ते,
आयोगस्य--अर्थलाभस्य प्रयोगा--उपायाः संप्रयुक्ता--
व्यापारिता येन स तथा ‘ विच्छ्रित्यपउभक्तपाणे ‘ विच्छ्र-
दिते-त्यक्ते बहुजनमोजनदानेनावशिष्टोच्छिष्टसंभवात् संजा-
तविच्छ्रदे वा नानाविधभक्तिके भक्त्याने यस्य स तथा ‘ व-
हुदासीदासगोमहिमगवेलगणभूण ‘ बहुदासीदासश्चासौ
गोमहिमगवेलगभूतश्चेति समासः, गवेलका--उग्रभाः, ‘ प-
डिपुणजंतकोसकोटुगाराउद्भागारे ‘ यन्त्राणि--पापाण-
क्षपयन्त्रादीनि कोशां-भाण्डागारं कोष्ठागारं-धान्यगृहम् आ-
युधागारं--प्रहरणशाला, ‘ बलवं दुच्चलपञ्चमिते ‘ प्रत्यमि-
त्राः-प्रतिवेशिका, ‘ आहयकंटयं निहयकंटयं गलियकं-
टयं उडियकंटयं अकंटयं ‘ कण्टकाः-प्रतिस्पर्द्धितो गोत्रजाः
उपहता विनाशनेन निहताः समुद्रयपहारेण गलिताः मा-
नभङ्गेन उद्धता देशनिर्वासनेन अत एवाकण्टकमिति, एवम्
‘ उवहयसत्तु ‘ मिथ्यादि, नवरं शत्रवो गोत्रजा इति,
‘ ववगयदुम्भिकवमारिभयविष्णुमुक्ते खमं सिवं सुभिकवं प-
संताडिवडमं ‘ अन्यव्यतिरेकाभिधानस्य शिष्टसंमतत्वा-
त् न पुनरुक्ततादोषोऽत्र ‘ रज्जं पसांहमाणं विहरइ ‘ त्ति ।
‘ जाया ‘ इति हे जात ! पुत्र ! ‘ किं दलयामो ‘ त्ति भ-
वतोऽभिमतं किं विघटयामो विनाशयाम इत्यर्थः, अ-
थवा-भवतोऽभिमतंभ्यः किं ददाः, तथा भवत एव किं
प्रयच्छामः ?, ‘ किं वा ते हियइच्छियसामन्थे ‘ त्ति को वा
तव हृदयवाञ्छितो मन्त्र इति ‘ कुत्तियाषणाउ ‘ त्ति देव-
ताधिष्ठितत्वेन स्वर्गमर्त्यपाताललक्षणभूत्रितयसंभविषस्तु-
संपादक आपणो--हृष्टः कुत्रिकापणः तस्मात् आनीतं का-
श्यपकं च-नापितं शब्दिनुम्-आकारितुमिच्छामीति वर्तते,
श्रीगृहात्-भागडागारात् ‘ निक्के ‘ त्ति सर्वथा विगतमलान्
‘ पोत्तियाइ ‘ त्ति वस्त्रेण ‘ महरिह ‘ त्यादि, ‘ महरि-
हेण ‘ ति महतां योग्येन महापूज्येन वा हंसस्येव लक्षणं
स्वरूपं शुक्लता हंसा वा लक्षणं-चिह्नं यस्य स तथा तेन
शाटको-वस्त्रमात्रं स च पृथुलः पटोऽभिधीयत इति प-
टशाटकस्तेन ‘ सिंदुवारो ‘ त्ति वृत्तविशेषो निर्गुणडीति
केचित् तःकुमुमानि सिन्दुवाराणि तानि च शुक्लानि ।
‘ एमणे ‘ ति एतत् दर्शनमिति योगः एमित्यलंकारे, अ-
भ्युदयेपु-राज्यलाभादिपु उत्सवपु-प्रियसमागमादिमहपु प्र-
सवेसु-पुत्रजन्मसु-तिथिपु-मदनत्रयादशीप्रभृतिपु-क्षणपु-इ-
न्द्रमहादिपु यज्ञेषु-नागादिपूजामु पर्वणीपु च-कार्तिक्यादि-
पु अर्पाश्रमम-अकारस्यामङ्गलपरिहारार्थत्वात् पश्चिमं द-
र्शने भविष्यति, एतत्केशदर्शनमपनीतकेशावस्थस्य मेघ-
कुमारस्य यद्दर्शने सर्वदर्शनपाश्चात्त्यं तद्भविष्यतीति भावः,
अथवा-न पश्चिममपश्चिमं-पानःपुन्येन मेहकुमारस्य दर्शन-
मेतद्दर्शनेन भविष्यतीत्यर्थः । ‘ उत्तरावक्रमणे ‘ ति उत्तरस्यां दि-
श्यपक्रमणम्-अवतरणे यस्मात्तदुत्तरापक्रमणम् उत्तराभिमुखं
राज्याभिषेककालं पूर्वाभिमुखं तदासीदिति, ‘ दोच्चं पि ‘ द्विरपि
‘ तच्चं पि ‘ त्रिरपि ‘ श्वतर्पितः ‘ रजतसौवर्णः ‘ पायपलवं
‘ ति पादौ यावद् यः प्रलभ्यते अलङ्कारविशेषः स पादप्र-
लम्बः, ‘ तुडियाइ ‘ ति बाहुरक्तकाः, क्युराङ्गदोयोय्यपि
नाम कोशं वाताभरणतया न विशेषं न च पीडाकारभ-

देन भेदो दृश्यः, दशमुद्रिकानन्तकं--हस्ताङ्गुलिसंघ-
न्धि मुद्रिकादशकम् ‘ सुमण्डामं ‘ ति पुष्पमालां पिनह्य-
तः--परिधत्तः दर्दरः--चीवरावनङ्कुगिडकादिभाजनमुखं
तेन गालितास्तत्र पक्वा वा ये ‘ मलय ‘ त्ति मलयाद्भवं
श्रीखण्डे तत्संघन्धिनः सुगन्धयो गन्धास्तान् पिनह्यतः,
हारादिस्वरूपं प्राग्वत्, ग्रन्थिमं-यद् ग्रथ्यते सूत्रादिना वे-
ष्टिमं-यद् ग्रथितं सङ्घेष्ट्यते यथा पुष्पलम्बसकः गेन्दुक इ-
त्यर्थः, पृग्मिं-येन वंशशलाकामयपञ्जरकादि कूर्चादि वा
पूर्यते सांयोगिकं-यत्परस्परतो नालसंघातनेन संघात्यते
अलंकृतं कृतालङ्कारं, विभूषितं जातविभूषम् । ‘ सदावह
०जाव सदाविति ‘ एगा वरतरुणी ‘ त्यादि शृङ्गारस्यागा-
रमिव शृङ्गारगारम्, अथवा-शृङ्गारप्रधान आकारो यस्या
श्चारुश्च वेणो यस्याः सा तथा, सङ्घनेषु गतादिषु निपुणा
युक्तेषूपचारेषु कुशला च या सा तथा, तत्र विलासो नेत्रवि-
कारो, यदाह-‘ हावो मुखविकारः स्या-द्भावश्चित्तसमुद्भवः ।
विलासो नेत्रजो ज्ञेयो, विभ्रमो भ्रसमुद्भवः ॥ १ ॥
सेलापो मिथो भाषा, उल्लपः काकुवर्णनम् । ‘ आह च-
‘ अनुलापो मुहुर्भाषा, प्रलापोऽनर्थकं वचः । काका व-
र्णनमुल्लापः, सेलापो भाषणे मिथः ॥ १ ॥ ‘ इति । ‘ आ-
मेलग ‘ त्ति आपीडः--शेखरः स च स्तनः प्रस्तावाच्चूचु-
कस्तत्प्रधानौ आमेलकौ वा परस्परमीपत् संवदौ यमलौ-स
मश्रेणिस्थितौ युगलौ-युगलरूपौ द्वावित्यर्थः, वृत्तितौ-वृत्तौ
अभ्युन्नतौ-उच्चौ पीनौ-स्थूलौ रतिदौ-सुखप्रदौ संस्थितौ वि-
शिष्टसंस्थानवन्तौ पयोधरौ-स्तनौ यस्याः सा तथा, हिमं
च रजतं च कुन्दश्चेन्दुश्चेति द्वन्द्वः-एवमिव प्रकाशा यस्य त-
त्तथा संकोरणादिनां कोरणादिकपुष्पगुच्छयुक्तानि मालयदामा-
नि-पुष्पमाला यत्र तत्तथा, धवलमातपत्रे-छत्रे, नानामणि-
कनकरत्नानां महार्हस्य महार्हस्य तपनीयस्य च सत्कावु-
ज्ज्वलौ चिचिचौ दण्डौ ययोस्ते तथा, अत्र कनक-तपनीययोः
को विशेषः ?, उच्यते-कनकं पीतं, तपलीयं रक्तम्, इति ।
‘ चिल्लियाओ ‘ त्ति दीप्यमाने लीने इत्येके सूक्ष्मवरदीर्घवा-
ले शंखकुन्दकरजसाम् अमृतस्य मथितस्य सतो यः फेन-
पुञ्जस्तस्य च सन्निकाशे सदृशे ये ते तथा, चामरे चन्द्रप्र-
भवज्वरेद्वैर्यविलदण्डे, इह चन्द्रप्रभः चन्द्रकान्तमणिः, ता-
लवृन्तं-व्यजनविशेषः मत्तगजमहामुखस्य आकृत्या आका-
रेण समानः-सदृशो यः स तथा ते भृङ्गारम् ‘ एगे ‘ त्यादि,
एकः--असदृशः आभरणलक्षणे गृहीतो नियोगः-परिकरो
यैस्ते तथा तेषां कौटुम्बिकवर्तरुणानां सहस्रमिति । ‘ तए
णे ते कौटुम्बियवर्तरुणपुरिसा सदाविय ‘ त्ति शब्दिताः ‘ स-
माण ‘ त्ति सन्तः, ‘ अट्टमंगलय ‘ त्ति अप्रावष्टाविति वी-
प्सायां द्विवचनं मङ्गलकानं--माङ्गल्यवस्तुनि, अन्यं त्वाहुः
अष्टमंख्यानि अष्टमङ्गलसंज्ञानि वस्तुनीति ‘ तण्डमयाण ‘
‘ त्ति तेषां विवक्षितानां मध्ये प्रथमता तत्प्रथमता तथा ‘ व-
डमाणये ‘ ति शरावं, पुरुषारूढः पुरुष इत्यन्ये, स्वस्तिकप-
ञ्चकर्मत्यन्ये, प्रासादविशेष इत्यन्ये ‘ दण्ण ‘ त्ति आदेशः, इह
यावत्करणादिदे दृश्यम्--‘ तया ऽणेतरे च णे पुण्णकलभभि-
गाग दिट्वा य छत्तपडागा सचामग दंमण्णइयआलोडयद-
रिसणिज्जा वाउडयविजयवेजयंती य ऊमिया गगणतल-

मणुलिहन्ती पुरश्चो अहाणुपुर्वीण संपट्टिया । तथाऽण्तरं च
वेरुलियभिसंतविमलदंडं पल्लवकोरुटमल्लदामोवसोदियं च-
दमंडलनिभं विमलं आयवत्तं एवमं सीढासणं च मणिरुण-
पायपीढं सपाउया जोयमसाउत्तं बहुकिंकरकम्मकरपुरिस-
पायत्तपरिक्खितं पुरश्चो अहाणुपुर्वीण संपट्टियं । तथाऽण्तरं
च एं वढवे लट्टिगाहा कुंतगाहा चावगाहा धयगाहा
चामरगाहा कुमरगाहा पांथयगाहा फलयगाहा पीढय-
गाहा वीणगाहा कृवगाहा हडप्फगाहा पुरश्चो अहाणु-
पुर्वीण संपट्टिया । तथाऽण्तरं च एं वढवे दंडिणो मुंडिणो
सिहिणो पिंडिणो हासकरा उमरकरा चाटुकरा कीडंता य
वायंता य गायंता य नचंता य हायंता य सोहिता य सावि-
ता य रक्खंता य आलोयं च कंरमाणा जयजयसव्हं च पउंज-
माणा पुरश्चो अहाणुपुर्वीण संपट्टिया । तथाऽण्तरं च एं
जञ्जाणं तरमंल्लिहायणां थामगअहिलाणां चामरगंडपरि-
मंडियकडोणं अट्टसयं वरतुरगाणं पुरश्चो अहाणुपुर्वीण संप-
ट्टियं । तथाऽण्तरं च एं ईसिदन्ताणं ईसिमत्ताणं ईसिउ-
च्छंणविसावधवलदंताणं कंचणकोसिपविट्टदंताणं अट्टसयं
गयाणं पुरश्चो अहाणुपुर्वीण संपट्टियं । तथाऽण्तरं च एं
सज्जत्ताणं सज्जत्ताणं सघंटाणं सपडागाणं सतोण्णवगाणं
सन्दिघोसाणं सखिखिणीजालपरिक्खित्ताणं हेममयचित्त-
तिणिसकणकनिज्जुत्तदारुणाणं कालायमसुकयनमिजंतक-
म्माणं सुसिलिट्टचित्तमंडलधुराणं आइण्णवरतुरगसंपउत्ताणं
कुसलनरुद्धयसारहिसुसंपरिगहियाणं वत्तीसतोणपरिमंडि-
याणं सकंकडवडंसकाणं सचावसरपहरणावरणभरियजुड-
सज्जाणं अट्टसयं रहाणं पुरश्चो अहाणुपुर्वीण संपट्टियं त-
थाऽण्तरं च एं असिसत्तिकोत्तमोमरसूललउडभिडिमालध-
णुपाणसज्जं पायत्ताणीयं पुरश्चो अहाणुपुर्वीण संपट्टियं ।
तए एं से मेहे कुमार हारोत्थसुकयइयवच्छं कुंडलुजोइया-
णं मउडदित्तमिरए अम्भहियरायतेयलच्छीण दिप्पमाणं
सकोरगटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिजमाणं सेयवरचामराहिं
उडुचमाणीहिं हयगयपवरजोहकलियाए चाउरंगिणीए सेणा-
ए समणुगम्ममाणमगे जेणव गुणमिलए चइए तेणव पहार-
त्थ गमणाए । तए एं तस्स मेहस्स कुमारस्स पुरश्चो महं
आमा आम्भरा उभश्चो पासे नागा नागधरा करिवरा पिट्ट-
श्चो ग्हा ग्हासंगेल्ली । तए एं से मेहे कुमार अम्भागयभिगार
परगाहियतालथंटे उमवियसेयज्जंते पवीजियवालवीयणीए
सव्विहीण सव्वजुईण सव्ववल्लणं सव्वसमुदणं सव्वादेरणं
सव्वविभूईण सव्वविभूमाए सव्वसंभमणं सव्वगन्धपुप्फम-
ल्लालङ्कारणं सव्वतुडियमहसन्निनाणं महया इड्डीए महया
जुईण महया वल्लणं महया समुदणं महया वरतुडियजमग-
पत्राइणं सेखण्णवपडहभरिभल्लरिखरमुहिहुड्ढमुरवमुइंग-
हुंहुभिनिग्धासनाइयरवेणं गायगिहस्स नगरस्स मज्झं मज्झे-
णं णिग्गच्छइ । तए एं से तस्स मेहस्स कुमारस्स रायगिहस्स
नगरस्स मज्झं मज्झेणं णिग्गच्छमाणस्स वढवे अत्थत्थिया
कामत्थिया भोगत्थिया लाभत्थिया किंविंसिया करोडिया
कार्याहिया संखिया चक्रिया लेगलिया मुहमंगलिया पूस-
माणगा वडमाणगा ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं मणुत्ताहिं
मणामाहिं मणाभिगामाहिं हिययगमणिज्जाहिं वग्गाहिं ” ति ।
अयमस्यार्थः—तदनन्तरं च छत्रस्योपरि पताका छत्रपताका
सचामरा चामरोपशोभिता तथा दर्शनगतदा—दृष्टिसुखदा

आलोकं—दृष्टिविषये क्षेत्रे स्थिताऽन्युच्चतया दृश्यते या सा
आलोकदर्शनीया, ततः कर्मधारयः, अथवा—दर्शने दृष्टिपथे
मेघकुमारस्य रचिता—भूता या आलोकदर्शनीया च या सा
तथा, वातोद्धृता विजयसूचिका च या वैजयन्ती—पता-
काविशेषः सा तथा, सा च ' ऊसिया '—उच्छ्रिता ऊर्ध्वकृता
पुरतः—अग्रतः यथानुपूर्वीक्रमेण सम्प्रस्थिता—प्रचलिता,
' भिसंत ' ति दीप्यमानः, मणिरत्नानां सम्वन्धि पादपीठे यस्य
मिहासनस्य तत्तथा, स्वन-स्वकीयेन मेघकुमारसम्वन्धिना
पादुकायुगेन समायुक्तं यत्तत्तथा, बहुभिः किङ्करैः—किङ्कुरा-
णैः कर्मकरपुरुषैः पादान्धेन च—पादान्तिसमूहेन शस्त्रपाणिना
परिक्लिप्तं यत्तत्तथा ' कूय ' ति कुतुपः ' हडप्फो ' ति आ-
भरणकरगडकं ' मुंडिणो ' मुण्डिताः ' सिहिणो ' शिखाव-
न्तः ' उमरकराः ' परस्परं कलहविधायकाः ' चाटुकराः '
प्रियंवदाः ' सोहिता य ' ति शोभां कुर्वन्तः ' साविता य '
ति श्रावयन्तः आशीर्वचनानि रत्नन्तः न्यायम् आलोकं
च कुर्वाणाः—मेघकुमारं तत्समृद्धिं च पश्यन्तः, जात्या-
नां काम्बोजादिदेशोद्भवानां तरमल्लिना—वलाधायिनो
वेगाधायिनो वा हायनाः—सेवन्सरा येषां ते तथा तेषाम् ,
अन्य तु—भायलं ' ति मन्यन्तः, तत्र भायला—जान्यविशेषा
एवंति गमनिकेवेषा, थामका—दर्पणाकाराः अहिलाणानि च
कविकानि येषां सन्ति ते तथा, मतुल्लोपात्, ' चामरदण्डा '
चामरदण्डास्तैः परिमण्डिता कटी तेषां ते तथा तेषाम् ,
ईपहान्तानां—मनाग ग्राहितशिक्षाणामीषमत्तानां, नातिमत्तां
ते हि जनमुपद्रवयन्तीति, ईपत्—मनागुत्सङ्गः इवोत्सङ्गः—
पृष्टिदेशस्तत्र विशाला—विस्तीर्णा धवलदन्ताश्च येषां ते त-
था तेषां, कोशी—प्रतिमा, नन्दिघोषः—तूर्यनादः, अथवा—
सुनन्दीसत्समृद्धिको घोषो येषां ते तथा तेषाम्, सकिङ्कि-
णि—सल्लुद्रघण्टकं यज्जालं मुक्ताफलादिमयं तेन परिक्लि-
प्ता ये ते तथा तेषाम्, तथा हैमवतानि—हिमवत्पर्वतोद्भवा-
नि चित्राणि तिनिशस्य—वृत्तविशेषस्य सम्बन्धीनि कनक-
नियुक्तानि—हैमवत्चित्तानि दारुणि—काष्ठानि येषां ते तथा
तेषाम्, कालायसनं—लोहविशेषेण सुष्ठु कृतं नेमः—गण्डमा-
लायाः यन्त्राणां च रथोपकरणविशेषाणां कर्म येषां ते
तथा तेषाम्, सुश्लिष्टे ' चित्त ' ति—वेत्रदण्डवत् मण्डले वृ-
त्ते धुरीं येषां ते तथा तेषाम्, आकीर्णा—वेगादिगुणयु-
क्ताः ये वरतुरगास्ते संप्रयुक्ता—योजिता येषु ते तथा तेषाम्,
कुशलनराणां मध्ये ये लुकाः—दत्ताः सारथ्यस्तैः सुसंप्रगृही-
ता ये ते तथा तेषाम्, ' तोण ' ति—शम्भस्ताः सह कण्टकैः—
कवचैर्वेशैश्च वर्तन्ते ये ते तथा तेषाम्, सचापाः—धनुर्युक्ता
ये शराः प्रहरणानि च खड्गादीनि आवरणानि च—शीर्षका-
दीनि तैर्ये भूता युद्धसज्जाश्च युद्धप्रगुणाश्च ये ते तथा तेषाम्,
' लउड ' ति लकुटाः अस्यादिकानि पाणौ हस्ते यस्य त-
त्तथा तच्च तत्सज्जं च—प्रगुणं युद्धस्थितिं गम्यते, पादातानी-
कं—पदातिकटकं हागवस्तुतं सुकुरतरिकं विहितसुखं वल्लो
यस्य स तथा, मुकुटदीपशिरस्कः, ' पहारत्थ गमण्याए ' ति
गमनाय प्रधारितवान्, ' मह ' ति महान्तः अश्वाः, अश्व-
धराः ये अश्वान् धारयन्ति, नागा हस्तिनः नागधरा ये ह-
स्तिनो धारयन्ति, क्वचिद्धरा इति पाठः, तत्राश्वा नागाश्च
किं विधाः ?—अश्वधरा अश्वप्रधानाः, एवं नागधराः, तथा
' रथा रथसंगिणेल्ली ' रथमाला क्वचित् ' रहसंगेल्ली ' इ-

ति पाठः, तत्र-रथसङ्कली-रथसमूहः । ' तए णं से मेह कु-
मारे अभागायभिगारे ' इत्यादि वर्णकोपमेहाराचचनमिति
न पुनरुक्तम् 'सर्वविहीण' त्यादि दोहदावसरं व्याख्यातम् . श-
ङ्खः प्रतीतः, पणयो-भाण्डानां पटहः, पटहस्तु प्रतीत एव. भे-
री-ढकाकाग भल्लरी-वलयाकाग खरमुही-काहला हुडका
प्रतीता महाप्रमाणे महेले मुरजः, स एव लघुमु-
दङ्गा, दुन्दुभिः भेर्याकारा सङ्कटमुखी एतेषां निर्घोषा
महाध्वाना नादित् च घण्टायांमिव वादनात्तरकालभावा
स तथा तद्ध्वनिस्तल्लक्षणा या खस्तेन, अर्थार्थिनो-द्रव्या-
र्थिनः कामार्थिनः-शब्दरूपाथिनः भोगार्थिनः गन्धरसस्प-
शार्थिनः लाभार्थिनः-सामान्येन लाभस्त्वयः किल्विपिकाः-
पातकफलवन्तो निःस्वान्धपङ्गवाद्यः कारोटिकाः--कापा-
लिकाः करो-राजेंदयं द्रव्यं तद्वहन्ति ये ते करवाहिकाः क-
रेण वा बाधिताः-पीडिता ये ते करबाधिताः, शंखवाद्-
नशिल्पमेधामिति शांखिकाः शंखे वा चिद्यंत येषां माङ्गल्य-
चन्दनाधारभूतः ते शांखिकाः, चक्रं प्रहरणमेधामिति चा-
क्रिकाः योद्धारः चक्रं वाऽस्ति येषां ते चाक्रिकाः-कुम्भका-
रतैलिकादयः चक्रं वोपदर्श्य याचन्ते ये ते चाक्रिकाः चक्र-
धरा इत्यर्थः, लाङ्गलिकाः हालिकाः लाङ्गले वा प्रहरणं येषां
गले वा लम्बमाने सुवर्णादिमयं तद् येषां ते लाङ्गलिकाः-
कार्पाटिकविशेषाः मुखमङ्गलानि-चाटुवचनानि ये कुर्वन्ति
ते मुखमाङ्गलिकाः पुण्यमाणवा-नशाचार्या, वर्द्धमानकाः स्क-
न्धारोपितपुरुषाः, ' इट्टाही ' त्यादि पूर्ववत्, ' जियविग्घो
वि य वसाहि ' ति इहैव संबन्धः, अपि च-जितविघ्नः त्वं हे-
देव ! अथवा-देवानां सिद्धेश्च मध्ये वस आसस्व, ' निदण्णा-
हि, त्ति विनाशय रागेद्वेषौ मल्लौ, केन करणभूतेनेत्याह-
तपसा-अनशनादिना, किभूतः सन् ?-धृत्या चित्तस्थास्थे-
न ' धर्णिं ' ति अन्यर्थं पाठान्तरेण बलिका-दृढा वद्धा
कक्षा येन स तथा, मल्लं हि प्रतिमल्लो मुष्ट्यादिना करणेन
वस्त्रादिदृढवद्धकक्षः सन्नहन्तीति एवमुक्तमिति, तथा मर्द-
य अष्टौ कर्मशत्रून् ध्याननोत्तमन-शङ्कनाप्रमत्तः सन्, तथा
' पावय ' ति प्राप्नुहि विनिमिरम्-अपगताज्ञानतिमिरपटलं
नास्मादुत्तरमस्तीति अनुत्तरं केवलज्ञानं, गच्छ च मोक्षं
परं पदं शास्वतमचलं चेत्येवं चक्षारस्य सम्बन्धः, किं
कृत्वा ?, हत्वा परिपहचमू-परिपहसैन्यम्, एमित्यलङ्कारे,
अथवा-किभूतस्त्वं ?-हन्ता विनाशकः परिपहचमूनाम् ।

तते णं तस्स मेहस्स कुमारस्स अम्मापियरो मेहं कुमारं
पुरयो कट्टु जेणामेव समणे भगवं महावीरं तेणामेव उवा-
गच्छंति २ ता समणं भगवं महावीरं तिकखुत्ता आया-
हिणं पयाहिणं करंति २ ता वंदंति नमंसंति २ ता एवं
वदामी-एस णं देवाणुप्पिया ! मेहे कुमारं अम्हं एगे पुत्ते
इहे कंते ० जाव जीवियाउसासए हिययणंदिजणए उंवर-
पुप्फं पिय दुल्लहे सवणयाए किमंग ! पुण दग्गिसणयाए ?,
से जहानामए उप्पलंति वा पउमेति वा कुमुदेति वा पंके-
जाए जले संवाड्डिए नोवल्लिप्पइ पंकरणं णोवल्लिप्पइ
जलरणं एवामेव मेहे कुमारं कामेसु जाए भोगेसु संवुड्डे नो-
वल्लिप्पति कामरणं, नोवल्लिप्पति भोगरणं, एस णं देवा-

णुप्पिया ! संसारभउविग्गे भीण जन्मगज्जरमणणां इच्छइ
देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भविता आगाराओ अणगा-
रियं पव्वतित्तए, अम्हं गं देवाणुप्पियाणं मिम्मभिकखं
दलयामो, पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिया ! मिम्मभिकखं ।
तते णं मे भमणे भगवं महावीरं मेहस्स कुमारस्स अ-
म्मापिउएहि एवं वुत्ते समणे एयमट्टं मम्मं पडि-
मुणंति । तते णं मे मेहं कुमारं ममगस्स भगवओ
महावीरस्स अंतियाओ उत्तरपुरच्छिमं दिमिभागं अव-
कमति २ ता सयमेव आभरणमल्लालंकारं ओमुयति । तते
णं मे मेहकुमारस्स माया हंमलक्खणं पडमाडणं आ-
भरणमल्लालंकारं पडिच्छति २ ता हागवाग्धिगमिदुवा-
रल्लिन्नमुत्तावल्लिपगामातिं अंमूणि धिणिम्मयमाणी २ गंय-
माणी २ कंदमाणी २ विलवमाणी २ एवं वदामी-जतिय-
वं जाया ! घडियवं जाया ! परिकमियवं जाया ! अस्मिं
च णं अट्टे नो पमादियवं अम्हं पि णं एमेव मग्गे भवउ-
त्ति कट्टु मेहस्स कुमारस्स अम्मापियरो समणं भगवं
महावीरं वंदंति नमंसंति २ ता जामेव दिमि पा-
उब्भूता तामेव दिमि पडिगया । (सूत्र- २६)

' एगे पुत्ते ' इति धारिण्यपत्त्या, श्रेणिकस्य बहुपुत्र-
त्वात्, जीविनोच्छ्वासको हृदयनन्दिजनकः, उत्पलमिति
वा-नीलोत्पलं पद्ममिति वा-आदित्यबोध्यं कुमुदमिति
वा चन्द्रबोध्यम् । ' जइयव्व ' मित्यादि, प्राप्तेषु संयमयोगेषु
यत्नः कार्यो हे जात ! पुत्र ! घटितव्यम्-अप्राप्तप्राप्तये
घटना कार्या पराक्रमितव्यं च-पराक्रमः कार्यः, पुरुषत्वा-
भिमानः सिद्धफलः कर्तव्य इति भावः, किमुक्तं भवति ?-
एतस्मिन्नर्थे-प्रव्रज्यापालनलक्षणे न प्रमादयितव्यमिति ।

तते णं से मेहं कुमारं सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं क-
रेति २ ता जेणामेव समणे भगवं महावीरं तेणामेव
उवागच्छति २ ता समणं भगवं महावीरं तिकखुत्ता
आयाहिणं पयाहिणं करंति २ ता वंदंति नमंसंति २
ता एवं वदामी-आलिचे णं भंते ! लोए पलित्ते णं
भंते ! लोए आलित्तपलित्ते णं भंते ! लोए जगए म-
रणेण य , से जहाणामए केइ गाहावती आगारंमि
भियायमाणंसि जे तत्थ भंडे भवति अप्पभारं माल्ल-
गुरुए तं गहाय आयाए एगंतं अवक्कमति एम मे णि-
त्थारिए समणे पच्छा पुग हियाए मुहाए खमाए णि-
स्सेमाए आणुगामियत्ताए भविस्समति एवामेव मम वि-
एगे आया भंडे इहे कंते पिए मणुत्ते मणामे एम मे नि-
त्थारिए समणे संसारवोच्छेदकरं भविस्समति । तं इच्छा-
मि णं देवाणुप्पियाहिं सयमेव पट्ठावियं सयमेव मुंडा-
वियं मेहावियं सिक्खावियं सयमेव आयागोयगवियं-

ययणइयचरणकणजायाभायावन्नियं धम्ममाइक्खियं । त-
ते गं समणे भगवं महावीरं मेहं कुमारं मयमेव पव्वा-
वेति मयमेव आचारं जाव धम्ममातिक्खइ-एवं देवाणु-
प्पिया ! गंतव्वं चिद्धितव्वं शिमीयव्वं तुयद्धियव्वं भुंजि-
यव्वं भासियव्वं एवं उट्ठाय उट्ठाय पाणेहिं भूतहिं जी-
वेहिं मत्तेहिं संजमणं संजमितव्वं अस्मि च गं अट्ठं गं
पमादियव्वं । तं गं मे मेहं कुमारं समणस्स भगवओ म-
हावीरस्स अत्तिण् इमं प्यासूवं धम्मियं उवासें शिमस्स
मस्सं पडियज्जइ तमाणाए तह गच्छइ तह चिट्ठइ० जाव
उट्ठाय उट्ठाय पाणेहिं भूतहिं जीवेहिं मत्तेहिं संजमइ ।
(सूत्र-३०) जं दिवमं च गं मेहं कुमारं मुंडे भविता आ-
गागओ अणगारियं पव्वइए तस्स गं दिवमस्स पुव्वा-
वरणकालममयंमि समणाणं निग्गंथाणं आहारानिणि-
याए मेज्जासंथाणसु विभज्जमाणेसु मेहकुमारस्स दाग्गुले
मेज्जासंथाणए जाए यावि होन्था । तं गं समणा शिग्गंथा
पुव्वरत्तावरत्तकालममयंमि वायणाए पुच्छणाए परिग-
ट्ठणाए धम्ममाणुजोमत्तिताए य उचारस्स य पामवणस्स
य अट्ठगच्छमाणा य निग्गच्छमाणा य अप्पेगनिया मेहं
कुमारं हत्थेहिं संघट्ठंति एवं पाणहिं मीमे पांडे कायंमि
अप्पेगनिया ओलंडंति अप्पेगइया पालंडइ अप्पेगनिया
पाययंगणुगुंडियं करंति । एवं महालियं च गं गयणीं
मेहं कुमारं गं मेचाएति गयणमवि अत्तिं निमीलित्तए
तं गं तस्स मेहस्स कुमारस्स अयमेयासूवे अवभन्थिए
० जाव ममुप्पज्जिन्था-एवं खलु अहं मेणियस्स रत्तो पुत्ते
धारिणीए देवीए अत्तए मेहं ० जाव समणयाए तं जया गं
अहं अगारमज्जे वमामि तया गं मम समणा शिग्गंथा
आढायंति परिजाणंति सक्कंति सम्माणंति अट्ठाइं हेऊतिं
पमिणातिं कारणाइं वाक्काइं आतिक्खंति इट्ठाहिं
कंताहिं वग्गुहिं आलयेति संलयेति, जप्पभितिं च गं अहं
मुंडे भविता आगागओ अणगारियं पव्वइए तप्पभितिं
च गं मम समणा नो आढायंति० जाव नो संलयेति । अ-
दुत्तरं च गं मम समणा शिग्गंथा राओ पुव्वरत्तावरत्तकाल-
ममयंमि वायणाए पुच्छणाए ० जाव महालियं च गं गतिं
नो मेचाएमि अत्तिं शिमीलायत्तए, तं मयं खलु मज्जे
कल्लं पाउप्पभायाए गयणीए ० जाव तेयसा जलंते समणा
भगवं महावीरं आपुच्छित्ता पुणरवि आगारमज्जे वमिच-
ए चि कट्ठ एवं मेपहेति २ ता अट्ठदुहट्ठमट्ठमाणमगए
गिरयपडिक्खियं च गं तं गयणिं खंवइ २ ता कल्लं पा-
उप्पभायाए सुविमलाए गयणीए ० जाव तेयसा जलंते
जणेव समणे भगवं महावीरं तेणमिव उवागच्छति २ ता

निकयुत्तो आदाहिणं पदाहिणं करइ २ ता वेदइ नमंसइ २
ता ० जाव पज्जुवासइ । (सूत्र-३१)

आदीप्तः-ईषद दीप्तः-प्रदीप्तः-प्रकपेण दीप्त आदीप्तप्रदीप्तो-
ऽन्यन्तप्रदीप्त इति भावः, ' गाहावइ ' चि गृहपतिः ' भिया-
यमाणंमि ' चि ध्मायमानं भागडे-परये हिग्गयादि अल्प-
भागम्, पाटान्तरे-अल्पं च तत्सारं चेत्यल्पसारं मूल्यगुल्कम्
' आयाए ' चि आत्मनः ' पच्छा पुग य ' चि पश्चाद्भागमिति
काले पुरा च पूर्वमिदानीमेव लोके-जीवलंके, अथवा-पश्चा-
ल्लोके आगामिजन्मनि पुरालोके-इहैव जन्मनि, पाटान्तरे-'प-
च्छाउरस्स' चि पश्चाद्भिन्नभयान्तरकालम् आतुरस्य-बुभुक्षा-
दिभिः पीडितस्येति । ' एगं भण्डे ' चि एकम्-अद्वितीयं भा-
गडमिव भाण्डं ' संयमेव ' त्यादि-स्वयमेव प्रवाजितं वेपदानेन
आन्मानम् इति गम्यते, भावे वा क्तः प्रत्ययः प्रवाजनमित्य-
र्थः, मुग्गिडन्ते-शिरालोचने संधितं-निष्पादितं करणप्रत्युप-
क्षणादिप्राहणतः, शित्तितं सूत्रार्थप्राहणतः, आचारो-ज्ञाना-
दिविषयमनुष्ठानं कालाध्ययनादि गोचरो-भित्ताटनं वित्तयः-
प्रतीतो धैर्यनिकं-तत्फलं कर्मक्षयादि चरणं-वृत्तादि करणं-
पिण्डविशुद्ध्यादि यात्रा-संयमयात्रा मात्रा-तदर्थमेवाहारमा-
त्रा ततो द्वन्द्वः तत एवामाचारादीनां वृत्तिः वर्त्तने यस्मिन्न-
सो आचारगोचरवित्तयधैर्यनिकचरणकरणयात्रामात्रावृत्ति-
कस्ते धर्ममाख्यातम् अभिहितम्, ततः धर्मणो भगवान्
महावीरः, स्वयमेव प्रवाजयति यावत् धर्ममाख्याति,
कथमित्याह-एवं गन्तव्यं युगमात्रभूयस्तद्वर्त्तित्यर्थः,
' एवं चिद्धियव्वं ' ति शुद्धभूमौ ऊर्ध्वस्थानेन स्थातव्यम्,
एवं निषीदितव्यम्-उपवृष्ट्यै संदंशकभूमिप्रमाज्जनादिन्या-
येत्यर्थः, एवं ध्वग्वन्तितव्यं-शयनीयं सामायिकाद्युच्चा-
रणपूर्वकं शरीरप्रमाज्जनां विधाय संस्तारकोत्तरपट्टयोर्वा-
हपधानेन वामपार्श्वत इत्यादिना न्यायेत्यर्थः, भोक्त्व्यं-
वेदनादिकारणतोऽङ्गारादिदोषरहितमित्यर्थः, भाषितव्यं-
हितमितमभुगादिविशेषणतः, एवमुत्थायोन्थाय-प्रमाद-
निद्राव्यपोहेन विबुद्धय २ प्राणादिषु विषयेषु संयमो-रक्षा
तेन ' संयन्तव्यम् ' संयतितव्यामिति, तत्र-" प्राणा द्वि-
त्रिचतुःप्रोक्ताः, भूतास्तु नवः स्मृताः । जीवाः पञ्च
न्द्रिया ज्ञेयाः, शेषाः सत्त्वा उदीरिताः ॥ १ ॥ " किं बहु-
ना ? अस्मिन् प्राणादिसेयमे न प्रमादयितव्यम्, उद्यम एव
कार्य इत्यर्थः । प्रत्यपराहकालममयो-विकालः, ' आहा-
रादणियाए ' चि यथा रक्षाधिकतया यथाज्येष्ठमित्यर्थः,
शय्या-शयने तदर्थं संस्तारकभूमयः, अथवा-शय्यायां
वसन्तो संस्तारकाः शय्यासंस्तारका वाचनायै-वाचनायै ध-
र्माधर्मनियोगस्य-व्याख्यानस्य चिन्ता धर्मानुयोगस्य वा-ध-
र्मव्याख्यानस्य चिन्ता धर्मानुयोगचिन्ता तस्य अतिगच्छन्तः
प्रविशन्तो निगच्छन्तश्चाऽऽलयादिनि गम्यन्ते, ' ओलंडंति, चि
उल्लङ्घयन्ति ' पालंडंति ' चि प्रकपेण द्विस्त्रिंशोऽल्लङ्घयन्तीत्यर्थः,
पादरजोलक्षणं रेणुना पादगथाद्वा तद्गतं रेणुना मुग्गिड-
तो यः स तथा तं कुर्वन्ति । ' एवं महालियं च गं गयणिं
ति ' इति महतीं च रजनीं यावदिति शेषः, मेहकुमारो
' नो मेचाएति ' चि न शक्नोति क्षणमप्यति निमीलानुम-
निद्राकरणायाति, आध्यात्मिकः-आत्मविषयश्चिन्तितः-स्मर-
रूप, प्रार्थितः-आभिलाषात्मकः मनोगतः-मनस्यैव वर्त्तते यो

न बहिः स तथा सकलपो-विकल्पः समुत्पन्नः आगारमध्ये-
मेहमध्ये वसामि अधितिष्ठामि , पाठान्तरतो-आगारमध्ये
आवसामि, 'आढायंति' आद्रियन्ते 'परिजानन्ति' यदुतायमे-
वंविध इति 'सकारयन्ति' सत्कारयन्ति च वस्त्रादिभिरभ्यर्च-
यन्तीत्यर्थः 'सन्मानयन्ति' उच्यते प्रतिपत्तिकरणेन, अर्थान्-
जीवादीन्, हेतून्-तद्रूपकानन्वयव्यतिरेकलक्षणान्, प्रश्नान् प-
र्यनुयोगान् कारणानि-उपपत्तिमात्राणि व्याकरणानि-परेण
प्रश्ने कृते उत्तराणीत्यर्थः, आख्यान्ति इषन् संलपन्ति मुहुर्मु-
हुः, 'अदुत्तरं च' इति, अथवा-परम्-'एव संपेदेह' इति संप्रत्यय-
पर्यालोचयति 'अदुदुहद्वयसदृमाणसगण' इति आर्त्तन-
ध्यानविशेषेण दुःखार्ते-दुःखपीडितं वशात्-विकल्पवश-
मुपगतं यन्मानसं तद्वतः-प्राप्तो यः स तथा, निरयप्रति-
रूपिकां च नरकसदृशीं दुःखसाधर्म्यात् तां रजनीं ल-
पयति-गमयति ।

तते गं मेहानिममणे भगवं महावीरे मेहं कुमारं एवं
वदामी-मे रणूं तुमं मेहा ! रात्रौ पुष्करतावगत्तका-
लसमयंसि समणेहिं निगंधेहिं वायणाए पुच्छणाए
०जाव महालियं च गं राइं गो संचाएसि मुहुत्तमवि
अच्छि निमीलावेत्तए । तते गं तुवमं मेहा ! इमे एया-
स्वे अब्भत्थिए ०मुप्पज्जित्था-जया गं अहं अगारम-
ज्जे वसामि तथा गं मम समणा निगंधा आ-
ढायंति ०जाव परियाणंति, जप्पभित्तिं च गं मुंडे भवि-
त्ता आगाराओ अणगारियं पव्वयामि तप्पभित्तिं च गं
मम समणा गो आढायंति ०जाव नो परियाणंति अ-
दुत्तरं च गं समणा निगंधा रात्रौ अप्पेगतिया वाय-
णाए ०जाव पायरयेणुगुंडियं करेति, तं मे यं खलु मम
कल्लं पाउप्पभायाए समणं भगवं महावीरं आपुच्छित्ता
पुणरवि आगारमज्जे आवमिच्च एत्ति कट्टु एवं संपेहेसि २
त्ता अदुदुहद्वयसदृमाणसे ०जाव रयणीं खवेसि २ ता जेणा-
मेव अहं तेणामेव हव्वमागए ? , से रणूं मेहा ! एग
अत्थे समट्ठे ? , हंता अत्थे समट्ठे । एवं खलु मेहा ! तुमं
इओ तच्चे अइए भवग्गहणे वेयडुगिरिपायमूलं वणय-
रेहिं गिण्वत्तियणामधेज्जे से ते संखदलउज्जलविमलनि-
म्मलदहिघणगोखीरफेणरयणियरप्पयासे सत्तुस्सेहे णवा-
यए दमपरिणाहे सत्तंगपतिट्ठिए सोमे सभिए सुरूवे पुरतो
उदग्गे समूसियभिरे सुहासणे पिडुओ वराहे अजिया-
कुच्छी अच्छिइकुच्छी अलं वकुच्छी पलं वलं वोदराह-
रकरे धणुपट्टागिडिविसिडुपट्टे अल्लीणपमाणजुत्तवट्टियापी-
वरगत्तावेर अल्लीणपमाणजुत्तपुच्छे पडिपुन्नमुचारुकुम्म-
चलणे पंडुरसुविसुद्वनिद्वणिखुवहयविसतिणहे छइंते सु-
मेरुप्पभे नामं हत्थिराया होत्था । तत्थ गं तुमं मेहा !
बहहिं हत्थीहि य हत्थीणियाहि य लोडुएहि य लो-

ट्टियाहि य कलभंहि य कलभियाहि य मट्ठि संपरि
वुडे हत्थिसहम्मणायाए देसए पागट्ठी पट्टवए जहवडे
वंदपरियट्टए अन्नंभिं च बहणं एकल्लाणं हत्थिकलभा-
णं ओहवच्चं ० जाव विहरमि । तते गं तुमं मेहा ! गि-
च्चप्पमत्ते मडं पल्लिए कंदप्परई मोहणसीले अविनएहे
कामभोगातिसिए बहहिं हत्थीहि य ० जाव संपरिवुडे व-
यडुगिरिपायमूलं गिरीसु य दरीसु य कुहेरसु य कंद-
रासु य उज्जहेसु य निज्जहेसु य वियरणसु य गदासु
य पल्लवेसु य चिल्ललेसु य कडयेसु य कडयपल्ललेसु
य तडीसु य वियडीसु य टंकेसु य कूडेसु य सिहरेसु य
पब्भारेसु य मंचेसु य बालेसु य काणणेसु य वणेसु य
वणसंडेसु य वणराईसु य नदीसु य नदीकच्छेसु य
जूहेसु य संगेसु य वावीसु य पोक्खरिणीसु य दीहि-
यासु य गुंजालियासु य मरेसु य सरपंतियासु य मर-
सरपंतियासु य वणयरएहिं दिन्नवियारे बहहिं हत्थीहि य
०जाव सट्ठि संपरिवुडे बहुविहतरूपल्लवपउरपाणियतणे
निब्भए निरुव्विग्गे सुहं सुहेणं विहरमि । तते गं तुमं मेहा !
अन्नया कयाइ पाउसवरिसारत्तसरयहेमंतवसंतसु कमेण
पंचसु उउमु समतिकंतेसु गिम्हकालसमयंसि जेट्ठामूल-
मामे पायवधंससमुट्ठिएणं सुकतणपत्तकयवरमारुतसंजोग-
दीविएणं महाभयंकरंणं हुयवहेणं वणदवजालासंपलित्ते-
सु वणंजेसु धूमाउलासु दिसासु महावायवेगेणं संधट्ठि-
एसु छिन्नजालेसु आवयमाणेसु पाल्लरुक्खेसु अन्तो २
क्रियायमाणेसु मयकुहितविणट्ठकिमियकदमनदीवियरग-
खीणपाणीयंतेसु वणंतेसु भिगारकदीणकंदियरेवसु खरफरु-
सअणिट्ठिरिट्ठवाहितविहुमग्गेसु दुमग्गेसु तएहावसमुक्कपक्ख
पयाडियजिम्भतालुयअसंपुडिततुंडपक्खसंधेसु ससंतसु गि-
म्हउएहावायखरफरुसचम्ममारुयसुकतणपत्तकयवरवाउलि-
भमंतदित्तसंभंतसावयाउलभिगतएहावद्वचिएहपट्टेसु गि-
रिवरेसु संचट्ठिएसु तत्थ भियपसयसिरीसिवेसु अवदालि-
यवयणविवरणिज्जालियग्गजीहिं महंततुंचइयपुन्नकत्ते सं-
कुचियथोरपीवरकरे ऊसियलंगूले पीणाइयविरसरभियस-
इएणं फोडयंतेव अंवरतलं पायदइरणं कंपयंतेव मेइणि-
तलं विणिम्मयमाणे य सीयारं सव्वतो समंता वल्लिवि-
याणाइं छिंदमाणे रुक्खसहस्सातिं तन्थ सुवहणि णाल्ला-
यंते विणट्ठरट्ठे व्व णरवग्गिंदे वायाइट्ठे व्व पोए भंडलवा-
ए व्व परिब्भमंते अभिक्खणं २ लिंडणियरं पमुंचमा-
णे २ बहहिं हत्थीहि य ०जाव सट्ठि दिसो दिमिं विप्पु-
लाइत्था । तत्थ गं तुमं मेहा ! जुत्ते जराजजरियदेहे आउरे
जुंजिए पिवासिए दुव्वले किलंतं नट्टमुइए मूढदिसाए स-

यातो जहातो विष्पद्वरण वणदवजालापारद्व उरंहण न-
 एहाए य छुहाए य परम्भाहए समाणे भाए तन्थ तमिए
 उच्चिग्गे संजातभए मच्चतो ममेता आधावमाणे परिधा-
 वमाणे एगं च गं महं मरं अप्पोदयं पंकवहुलं अतिन्थणं
 पाणियपाए उद्धो । तन्थ गं तुमं मेहा ! तीरमतिगतं पा-
 णियं असंपत्तं अंतरा चैव मेयंसि विसन्ने । तन्थ गं तु-
 मं मेहा ! पाणियं पाइस्सामि चि कहु हन्थ पमारंसि, से
 वि य ते हन्थ उदगं न पावति । तं गं तुमं मेहा ! पुण-
 रवि कायं पच्चुद्धस्सामीति कहु बलियतगयं पंकसि
 खुत्ते । तं गं तुमं मेहा ! अभया कदाइ एगं चिरनिज्ज-
 दे गयवरजुवाणए मगाओ जहाओ करचरणदंतमुमलप्प-
 हांगहिं विष्परद्वे समाणे तं चैव महद्दहं पाणीयं पाएउं
 समोयरेति । तते गं मे कलभए तुमं पासति २ चा तं पु-
 न्वेवरं सुमरति २ चा आसुरुत्ते रुद्धे कुविए चंडिकिए मिसि-
 मिसेमाणे जेणव तुमं तेणव उवागच्छति २ चा तुमं तिकखंहिं
 दंतमुमलंहिं तिकखुत्तां पिद्धता उच्छुभति उच्छुभित्ता पुच्च-
 वरं निजाएति २ चा हट्टुत्ते पाणियं पिवति २ चा जामेव
 दिमि पाउच्चए तामेव दिमि पडियए । तते गं तव मेहा !
 मरीरगंसि वेयणा पाउच्चभित्था उज्जला विउला तिउला
 कक्खडा ० जाव दुरहिथामा पित्तजरपरिगयसरीरे दाहव-
 कंतीए यावि विहग्निथा । तते गं तुमं मेहा ! तं उज्जलं
 ० जाव दुरहियामं मत्तराइदियं वेयणं वेदेसि सवमिं वा-
 ममतं परमाउं पालइत्ता अट्टवसट्टुदुहट्टे कालमासे कालं
 किच्चा इहव जवुदीवे भारहे वामं दाहियडुभरहे गंगाए म-
 हाणदीए दाहिणे कूलं विंभगिरिपायमूले एगेणं मत्तव-
 गंधहत्थिणा एगाए गयवरकरेणए कुच्छिमि गयकलभए
 जणिते । तते गं सा गयकलभिया णवरहं मासाणं
 वसंतमासम्मि तुमं पायाया । तते गं तुमं मेहा ! गवभवा-
 माओ विष्पमुक्के समाणे गयकलभए यावि होत्था, रत्तुप्प-
 लरत्तसुमालए जासुमणारत्तपारिजातयलक्खारसमरमकुंकु-
 ममंभ्रभरागवन्ने इट्टे शिगम्म जूहवइणो मणियायाक्कणे
 रुकोत्थहन्थी अणेगहन्थिसयमंपरिवुडे रम्मसु गिरिकाणण-
 सु मुहं सुहेणं विहरमि । तते गं तुमं मेहा ! उम्मुक्कवालभाव
 जेवणगमणुपत्ते जूहवइणा कालधम्मणा संजुत्तेणं तं जूहं
 मयमेव पडिवज्जमि । तते गं तुमं मेहा ! वणयंगहिं निव्वत्तिय
 नामधेज्जे ० जाव चउदंते मेरुप्पमे हत्थिगयणं होत्था । तन्थ
 गं तुमं मेहा ! मत्तगपइट्टिए तहेव ० जाव पडिस्से । तन्थ
 गं तुमं मेहा ! मत्तसइयम्म जूहम्म अट्टवच्चं ० जाव
 अभिरमेत्था । तते गं तुमं अन्नया कयाइ गिह-
 कालममयंसि जेह्मांले वणदवजालापलित्तमु वणंत्तेमु

मुधमाउलासु दिसासु ० जाव मंडलवाए व्व, तते गं प-
 रिभमंते भीति तन्थ ० जाव संजायभए बह्महिं हन्थीहि
 य ० जाव कलभियाहि य सद्धि मंपरिवुडे मच्चतो ममेता
 दिसा दिमि विष्पलाइत्था । तते गं तव मेहा ! तं वण-
 दवं पामित्ता अयमेयारूवे अज्झत्थिए ० जाव समुप्प-
 जिन्था । कहिं गं मन्ने मए अयमेयारूवे अग्गिमंभवे अ-
 गुभयपुच्चं ?, तव मेहा ! लेस्साहिं विसुज्झमाणीहिं अ-
 ज्झवमाणेणं सोहणेणं सुभेणं परिणामेणं तयावरणि-
 जाणं कम्माणं खओवममेणं ईहापूहमग्गणगवेमणं कं-
 माणस्म सन्निपुच्च जातिसरणे समुप्पज्जिन्था । तते गं
 तुमं मेहा ! एयमद्धं सम्मं अभिसमंसि, एवं खलु मया
 अतीए दोच्चे भवग्गहणे इहेव जेवुदीवे दीवे भारहे वामं
 वेयडुगिरिपायमूले ० जाव तन्थ गं महया अयमेयारूवे
 अग्गिमंभवे समणुभूए । तते गं तुमं मेहा ! तस्सेव दिव-
 सस्स पुच्चावरणहकालममयंसि नियएणं जूहेणं सद्धि
 समन्नागए यावि होत्था । तते गं तुमं मेहा ! मत्तुस्सेहे ०
 जाव सन्निजाइसमरणे चउदंते मेरुप्पमे नाम हन्थी होत्था ।
 तते गं तुज्झ मेहा ! अयमेयारूवे अज्झत्थिए ० जाव स-
 मुप्पज्जिन्था-तं से यं खलु मम इयाणिं गंगाए महानदीए
 दाहिणिल्लंसि कूलंसि विंभगिरिपायमूले दवग्गिमंता-
 णकारणट्टा मएणं जूहेणं महालयं मंडलं धाइत्ताए चि-
 कहु एवं मंपेहेमि २ चा मुहं सुहेणं विहरमि । तते गं तु-
 मं मेहा ! अन्नया कयाइ पढमपाउसंसि महावुट्टिकायं-
 सि सन्निवइयंसि गंगाए महानदीए अदग्गमांते बह्महिं ह-
 त्थीहिं ० जाव कलभियाहि य मत्तहि य हन्थिसमहिं मंप-
 रिवुडे एगं महं जायणपरिमंडलं महतिमहालयं मंडलं
 धाएसि । जं तन्थ तणं वा पत्तं वा कट्ठं वा कंटए वा
 लया वा वल्ली वा खाणं वा रुक्खे वा खुवे वा तं मच्चं
 तिसुत्तो आहुणिय एगंते एडेसि २ चा पाणं उट्टवेमि
 हत्थेणं गेएहमि । तते गं तुमं मेहा ! तस्मेव मं-
 डलस्म अदग्गमांते गंगाए महानदीए दाहिणिल्ले कूले
 विंभगिरिपायमूले गिरीसु य ० जाव विहरमि । तते गं
 मेहा ! अन्नया कदाइ मज्झिमए वरिसारत्तंसि महावुट्टि-
 कायंसि सन्निवइयंसि जेणव से मंडले तेणव उवागच्छमि
 २ चा दोच्चे पि तच्चं पि मंडलं धाएसि २ चा एवं चरिमं वामा-
 रत्तंसि महावुट्टिकायंसि सन्निवइयमाणंसि जेणव से मंडले
 तेणव उवागच्छमि २ चा दोच्चे पि तच्चं पि मंडलधायं करेमि,
 जं तन्थ तणं वा ० जाव मुहं सुहेणं विहरमि । अह मेहा ! तुमं
 गइंदभावम्मि वट्टमाणां कमेणं नलिणिवगविविहणगरे हेमंते
 कुंदलोद्धउद्धतुमागपउरम्मि अतिकंते अहिणव गिहसम-

यंसि पत्ते वियट्टमाणेसु वणेसु वणकरेणुविविहदिस्सकय-
पंसुघाओ तुमं उउयकुसुमकयचामरकनपूरपरिमंडियाभि-
रामो मयवसविगसंतकडतडकिलिन्नगंधमदवारिणा सुरभि-
जणियगंधो करेणुपरिवारिओ उउसमत्तजणितसोभो
काले दिणयरकरपयंडे परिसोसियतरवरसिहरभीमतरदंस-
णिज्जे भिंगाररवंतभेरवरवे णाणाविहपत्तकडुतणकयवर-
द्धतपइमारुयाइद्धनहयलदुमगणे वाउलियादारुणतरे त-
एहावसदोसदूसियभमंतविविहसावयसमाउले भीमदरिस-
णिज्जे वडुंते दारुणम्मि गिम्हे मारुतवसपसरपसरियविं-
भिएणं अब्भहियभीमभेरवरवप्पगारेणं महुधारापडिय-
सित्तउद्धायमाणधगधगधगंतसहुडुएणं दित्तरसफुलिगेणं
धूममालाउलेणं सावयसयंतकरणेणं अब्भहियवणदवेणं
जालालोवियनिरुद्धधूमंधकारभीयो आयवालोयमहंततुंव-
इयपुन्नकनो आकुंचियधोरपीवरकरो भयवसभयंतदित्तन-
यणो वेगेण महामेहो व्व पवणोल्लियमहल्लरूवो जेणेव क-
ओ ते पुरा दवग्गिभयभीयहियएणं अवगयतणप्पएमरु-
क्खो रुक्खुदेसो दवग्गिसंताणकारणट्टाए जेणेव मंडले
तेणेव पहरित्थ गमणाए, एक्को ताव एस गमो १। तते णं
तुमं मेहा ! अन्नया कयाइं कमेणं पंचसु उउसु समतिकं-
तेसु गिम्हकालसमयंसि जेड्डामूलं मासे पायवसंघंससमु-
ट्टिएणं ०जाव संवट्टिएसु मियसुपक्खिसरीसिवेसु दिसो
दिसिं विप्पलायमाणेसु तेहिं वडुहिं हत्थीहि य सार्द्धं
जेणेव मंडले तेणेव पहरित्थ गमणाए, तत्थ णं अस्से बहवे
सीहा य वग्घा य विगा य दीविया य अच्छा य तरच्छा य
पारासरा य सरभा य सियाला विराला सुणहा कोला
ससा कोकंतिया चित्ता चिल्लला पुव्वपविट्ठा अग्गिभय-
विहुया एगयाओ विलधम्मेणं चिट्ठंति । तए णं तुमं मेहा !
जेणेव से मंडले तेणेव उवागच्छसि २ चा तेहिं वडुहिं
सीहेहिं ० जाव चिल्ललएहि य एगयओ विलधम्मेणं चिट्ठ-
सि । तते णं तुमं मेहा ! पाएणं गत्तं कंडुइस्सामित्ति कट्टु
पाए उक्खित्ते तंसि च णं अंतरंसि अन्नेहिं बलन्तेहिं सत्तेहिं
पणोलिज्जमाणे २ ससए अणुप्पविट्ठे । तते णं तुमं मेहा !
गायं कंडुइत्ता पुणरवि पायं पडिनिक्खमिस्सामि त्ति कट्टु
तं ससयं अणुपविट्ठं पाससि २ चा पाणाणुकंपाए भू-
याणुकंपाए जीवाणुकंपाए सत्ताणुकंपाए सो पाए अंतरा
चेव संधारिए, नो चेव णं णिक्खित्ते । तते णं तुमं मेहा !
ताए पाणाणुकंपाए ०जाव सत्ताणुकंपाए संसारे परिक्कीते
माणुस्साउए निबद्धे । तते णं से वणदवे अट्ठातिज्जातिं रातिं-
दियाइं तं वणं भामेइ २ चा निट्टिए उवरए उवसंते वि-
ज्झाए यावि होत्था । तते णं ते बहवे सीहा य ० जाव -

चिल्लला य तं वणदवं निट्ठियं ० जाव विज्झायं पामंति
२ चा अग्गिभयविप्पमुक्का तएहाए य छुहाए य परब्भा-
हया समाणा मंडलातो पडिनिक्खमंति २ चा सव्वतो समं-
ता विप्पसरित्था, (तए णं ते बहवे हत्थि ० जाव छुहाए
य परब्भाहया समाणा तओ मंडलाओ पडिनिक्खमंति २
चा दिमो दिसिं विप्पसरित्था ।) तए णं तुमं मेहा ! जुन्न
जराजजरियदेहे सिद्धिलवलितया पिण्डिगत्ते दुव्वलं
किलंते जुंजिए पिवासिते अधामे अवले अपरक्कमे अ-
चंकमणो वा ठाणुखंडे वेगेण विप्पसरिस्सामि त्ति कट्टु पाए
पसारेमाणे विज्जुहते विव रयतगिरिप्पब्भारे धरणितलंसि
सव्वंगेहि य सन्निवडुए । तते णं तव मेहा ! सरीरगंसि
वेयणा पाउब्भूता उज्जला ० जाव दाहवक्कंति य विह-
रसि । तं णं तुमं मेहा ! तं उज्जलं ० जाव दुरहियासं
तिन्नि राईदियाइं वेयणं वेएमाणे विहरित्ता एगं वाससतं
परमाउं पालइत्ता इहेव जंजुदीवे दीवे भारहे वासे रायगिहे
नयरे सेणियस्स रन्नो धारिणीए देवीए कुच्छिसि कुमार-
त्ताए पच्चायाए । (सूत्र-३२)

‘मेहाइ’ त्ति हे मेघ ! इति, एवमभिलाष्य महावीरस्तमवा-
दीत्-‘से णुण’ मित्यादि, अथ नूनं-निश्चितं मेघ ! अस्ति
एषाऽर्थः ? ‘हंते’ ति कोमलाभन्त्रेण अस्व्येषाऽर्थ इति
मेघेनोत्तरमदायि । ‘वनचरकैः’ शवरादिभिः, ‘संखे’ त्यादि
विशेषणं प्रागिव ‘सनुस्सेहे’ समहस्ताच्छ्रितः, नवायतो-
नवहस्तायतः, एवं दशहस्तप्रमाणः मध्यभागे सप्ताङ्गानि-
पादकरपुच्छलिङ्गलक्षणानि प्रतिष्ठितानि भूमौ यस्य स तथा,
समः-अविपमगात्रः सुसंस्थितो-विशिष्टसंस्थानः, पाठा-
न्तरेण सौम्यसम्मितः तत्र सौम्यः अरौद्राकारो नीरोगो
वा सम्मितः-प्रमाणोपेताङ्गः, पुरतः-अग्रतः उदग्रः-उच्चः
समुच्छ्रितशिराः शुभानि सुखानि वा आसनानि-स्कन्धा-
दीनि यस्य स तथा, पृष्ठतः-पश्चाद्भागे वराह इव-
शूकर इव वराहः श्रवणतत्वात्, अजिकाया इवाश्रितत्वात्
कुक्षी यस्य स तथा, अच्छिद्रकुक्षिः मांसलत्वात्, अलम्बकु-
क्षिरपलक्षणवियोगात्, ‘पलम्बलंबोयराहरकरं’ त्ति-प्रलम्बं
च लम्बौ च क्रमेणोदरं च-जठरमधरकरं च-श्रोष्ठहस्ता
यस्य स तथा, पाठान्तरे-[प्र] लम्बौ लम्बोदरस्येव गणप-
तेरिव अधरकरौ यस्य स तथा, धनुःपृष्ठाकृतिः-आरोपि-
तज्यधनुराकारं विशिष्टं-प्रधानं प्रष्टं यस्य स तथा, आली-
नानि सुश्लिष्टानि प्रमाणयुक्तानि वर्तितानि-वृत्तानि पीवरा-
णि-उपचितानि गात्राणि-अङ्गानि अपरगाणि-वर्णितगात्रे-
भ्याऽन्यानि अपरभागगतानि वा यस्य स तथा, अथवा
आलीनादि विशेषणं गात्रम्-उरः अपरश्च-पश्चाद्भागो यस्य
स तथा, वाचनान्तरे विशेषणद्वयमिदम्-अभ्युद्गता-उन्नता
मुकुलमल्लिकेव-कोरकावस्थविचकिलकुसुमवद्धवलाश्च द-
न्ता यस्य साऽभ्युद्गतमुकुलमल्लिकाधवलदन्तः, आनामने
यच्चापं-धनुस्तस्यैव ललितं-विलासा यस्यः सा तथा, सा
च संयुजिता च-संयुज्यन्ती सङ्काचिता वा अग्रमुगडा मुगडा-

अथ यस्य स आतामनचापजलितसंवेक्षिताग्रमुण्डः आलीन-
प्रमाणयुक्तपुच्छः प्रतपुर्णाः सुचारवः कूर्मवच्चरणा यस्य स
तथा, पाण्डुराः—शुक्लाः सुविशुद्धाः—निर्मलाः स्निग्धाः—
कान्ता निरुपहताः—स्फोटविशेषगृहता विशतिर्नखा यस्य
स तथा, तत्र त्वे हे मेघ ! बहुभिद्वस्त्यादिभिः सार्द्धं संपरि-
वृतः आधिपत्यं कुर्वन् विहरस्मानि समन्धः । तत्र हस्ति-
नः—परिपूर्णप्रमाणाः लोटकाः—कुमारकावस्थाः कलभाः—
बालकावस्थाः हस्तिमहस्यस्य नायकः—प्रधानः न्यायको
वा—देशको हितमार्गदिः प्राकर्षी—प्राकर्षकोऽग्रगामी प्र-
स्थापक—विविधकार्येषु प्रवर्तको यथार्थः—तन्स्वामी
वृन्दपरिवर्द्धकः—तर्ह्यङ्कारकः ' सङ्गं पल्लिपे ' ति सदा
प्रललितः—प्रकीर्तितः कन्दपरिणतिः—कालप्रियः मोहनशीलो-
निधुवनप्रियः अविर्त्तमानो मोहने एवानुपगतवाञ्छुः, तथा
सामान्यन कामभागेऽर्थापतः गिरिषु च—पर्वतेषु दरीषु च-
कन्दरविशेषेषु कुहरेषु च—पर्वतान्तरालेषु कन्दरासु च-
गुहासु उडङ्गेषु च—उडङ्गस्य प्रपातेषु निर्भरेषु च—स्थ-
न्दनेषु चिदरेषु च—लुट्टनद्याकारेषु नदीपुलिनस्थन्दजल-
गतिरूपेषु वा गतासु च—प्रतीतासु पल्लवेषु च—प्रह्लादन-
शीलेषु चिल्लेलेषु च—चिकित्सकमिश्रेषु कटकेषु च—पर्वतत-
टेषु कटकपल्लवेषु पर्वततटस्थवस्थितजलाशयविशेषेषु नदी-
षु च—नद्यादीनां तटेषु चितटीषु च—तास्वेव विरूपासु, अ-
थवा—विशुद्धिशब्देन लोकं अटवी उच्यते, टङ्केषु च—एक-
दिशि छिन्नेषु पथनेषु कुटकेषु च—अधोविस्तीर्णेषुपरिसं-
कीर्णेषु वृत्तपर्वतेषु हस्त्यादिवन्धनस्थानेषु वा शिखरेषु च-
पर्वतोपरिचर्चिकटेषु, प्राग्भागेषु च—ईषदवनतपर्वतभागेषु
मञ्चेषु च—स्तम्भस्यस्तफलकमयेषु नद्यादिलङ्घनार्थेषु मालेषु
च—श्वापदादिगजाद्येषु तद्विशेषेष्वेव मञ्चमालकाकारेषु पर्वत-
देशेष्वित्यन्ये कान्तनेषु च—स्त्रीपक्षस्य पुरुषपक्षस्य चैकतरस्य
भागेषु वनविशेषेषु, अथवा—यत्पर्वतः पर्वतोऽटवी वा भव-
ति तानि कान्तानि—जीर्णवृक्षाणि वा तेषु वनेषु च—एक-
जातीयवृक्षेषु वनखण्डेषु च—अनेकजातीयवृक्षेषु वनराजीषु
च—एकानेकजातीयवृक्षाणां पङ्क्तिषु नदीषु च—प्रतीतासु नदी-
कलेषु च—नद्वहनेषु यथेषु च—वानरादियथाश्रयेषु सङ्गमेषु
च—नदीमालकेषु वापीषु च—चतुरस्यासु पुष्करिणीषु च-
वर्तुलान्तु पुष्करवतीषु वा दीर्घिकासु च—ऋजुमार्गिणीषु गु-
ञ्जालिकासु च—वक्रमार्गिणीषु सरस्सु च—जलाशयविशेषेषु
सरःपङ्क्तििकासु च—सरगां पङ्क्तिषु सरःसरःपङ्क्तििकासु च-
यामु सरःपङ्क्तिषु एकस्मात् सरसोऽन्यस्मिन्नन्यस्मादन्य-
त्रैव सञ्चारकपाटकेनोदकं संचरति तासु बहुविधास्तरु-
पल्लवाः प्रचुराणि पानीयवृक्षानि च यस्य भाग्यतया स
तथा, निर्भयः शूरन्वान्, निरुहिन्नः सदैव अनुकूलविषय-
प्राप्तः, सुखे सुखेन अरुच्छेत्त, ' पाउसे ' त्यादि, प्रावुद—
आपादथावर्णा वर्षा—भाद्रपदाश्वयुजौ शरन्—कार्तिक-
मार्गशीर्षौ हेमन्तः—पौषमाघौ वसन्तः—फाल्गुनचैत्रौ एतेषु
पञ्चसु ऋतुषु समतक्रान्तेषु, ' ज्येष्ठामूलमास ' ति—ज्येष्ठ-
मासं पादपर्वण्यसमुत्थितेन शुष्कतृणपत्रलक्षणं कचचरं
मारुतश्च तयोः संयोगेन दीप्ता यः स तथा तेन महाभयं-
करण—अतिभयकारिणा हुनवेहेन—अग्निना यो जनित
रान् हृदयस्थम्, वनदयो—वनान्निः तस्य ज्वालाभिः संप्र-
दीप्ता ये ते तथा तेषु न वनाऽन्तेषु सन्तु, अथवा—पायव-

धंससमुद्दिष्टेण ' मित्यादिषु एकाराणां वाक्यालङ्कारार्थत्वा-
न्समस्येकवचनान्तता व्याख्येया, तथा धूमाकुलासु दि-
क्षु, तथा महावायुवेगेन संघट्टितेषु छिन्नज्वालेषु—वृ-
टितज्वालासमूहेषु आपतन्तु—सर्वतः संपतन्तु तथा
' पाल्लकखेसु ' ति शुषिरवृक्षेषु अन्तरन्तः—मध्ये मध्ये
ध्मायमानेषु—दहमानेषु तथा मृतैर्मृगादिभिः कुथिताः—
कोशमुपनीता विनष्टाः—विगतस्वभावाः ' किमियकहम् '
ति कृमिवत्कर्ममा नदीनां विवरकाणां च क्षीणपानीयाः अ-
न्ताः—पर्यन्ताः येषु, कचिन् ' किमव ' ति पाठः तत्र मृतैः
कुथिताः विनष्टकृमिकाः कर्ममाः—नदीविवरकलक्षणाः क्षी-
णा जलक्षयान्पानीयान्ता—जलाशया येषु ते तथा तेषु वना-
न्तेषु—वनविभागेषु सन्तु, तथा भृङ्गरकाणां पक्षिविशेषाणां
दीनः कन्दिदगवो येषु ते तथा तेषु वनान्तैष्विति—वर्तते, तथा
खरपरुषम्—अतिकर्कशमनिष्टं रिष्टानां—काकानां व्याहृतं
शब्दितं येषु ते तथा विद्रुमाणीव—प्रवालानीव लोहितानि
अग्नियोगात्पल्लवयोगाद्वा अग्राणि येषां ते विद्रुमाग्रास्तेतः
पदद्वयस्य २ कर्मधारयः, ततस्तेषु—द्रुमाग्रेषु वृक्षोत्तमेषु स-
न्तु, वाचनान्तरे—खरपरुपरिष्ठव्याहृतानि विविधानि द्रु-
माग्राणि येषु ते खरपरुपरिष्ठव्याहृतविविधद्रुमाग्रास्तेषु
वनान्तैष्विति, तथा तृष्णावशेन मुक्कपक्षाः—शुष्कीकृतपक्षाः
प्रकटितजिह्वातालुकाः असंपुटिततुण्डाश्च—असंवृतमुखाः
ये पक्षिसङ्घास्ते तथा तेषु ' ससंतेसु ' ति—श्वसन्तु श्वासं
मुञ्चन्तु, तथा ग्रीष्मस्य ऊष्मा च—उष्णता उष्णपातश्च—रवि-
करसंतापः खरपरुपरिष्ठव्याहृतश्च—अतिकर्कशप्रवलवातः शु-
ष्कतृणपत्रकचवरप्रधानवाताली चेति द्वन्द्वः ताभिर्भ्रमन्तः—
अनवस्थिता दप्ताः संभ्रान्ता ये श्वापदाः—सिंहादयः तैराकुला
ये ते तथा, मृगतृष्णा—मरीचिका तल्लक्षणा बद्धः चिह्नपटो
येषु ते तथा, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयोऽतस्तेषु सन्तु,
गिरिवरेषु—पर्वतराजेषु, तथा संवर्तकितेषु—संजातसंवर्तकेषु
वस्ता—भीता ये मृगाश्च प्रसयाश्च—आटव्यचतुष्पदविशं-
पाः, सरीसृपाश्च—गोधादयस्तेषु, ततश्चासौ हस्ती अवदारित-
वदनविशेरो निलालिताग्रजिह्वश्च य इति कर्मधारयः ' म-
हंततुवय्यपुष्कणं ' महान्तौ तुम्बकितौ—भयादरघटतुम्बा-
कारौ कृतौ स्तब्धावित्यर्थः, पुरयौ—व्याकुलतया शब्द-
ग्रहणं प्रवर्णौ कर्णौ यस्य स तथा, संकुचितः ' थोर ' ति
स्थूलः पीवरो—महान् कर्णो यस्य स तथा, उच्छिन्नतला-
ङ्गूलः ' पीणाइय ' ति—पीना या—मृडा तथा निर्वृत्तं
पैनायिकं तद्विधं यद्विरसं रटितं तल्लक्षणं शब्देन स्फो-
टयन्निवास्वरतलं पाददर्दरेण पादघातेन कम्पयन्निव ' मे-
दिनीतल ' मित्यादि, कण्ठम्, ' दिसो दिसि ' ति दिक्षु चा-
पदिक्षु च विपलायितवान्, आतुरो—व्याकुलः ' जुजिए '
ति बुभुक्षितः दुर्बलः—क्लान्तो ग्लानः नष्टश्रुतिको—मूढदि-
क्कः ' परम्भाहए ' ति पराभ्याहतो बाधितो भोतो जात-
भयः वस्ता जातलोभः ' तसिए ' ति शुष्क आनन्दरस-
शोषान् उद्विग्नः—कथमितोऽनर्थान्मोक्षेऽहमित्यव्यवसा-
यवान्, किमुक्तं भवति ?—संजातभयः—सर्वात्मनोपन्नभयः
आधावमानः—ईषत् परिधावमानः—समन्तात् ' पाली(णि)-
यपाए ' ति—पानं पायः पानीयस्य पायः पानीयपायस्त-
स्मिन्, जलपानायेत्यर्थः, ' संयंसि विसन्ने ' ति पङ्के निम-
ग्नः, कार्यं प्रत्युद्गमिष्यामीति कृत्वा कायमुद्धर्तुमारब्ध इति

शेषः, ' वलियतराय ' ति गाढतरम् । ' तए ण ' मित्यादि ,
इहैवमत्तरघटना—व्या हे मेघ ! एको गजवरयुवा करचर-
णदन्तमुशलप्रहारैर्विप्रालब्धो विनाशयितुमिति गम्यते, वि-
पराद्धो वा—हतः सन् अन्यदा कदाचित् स्वकाद् यूथान्
चिरम् ' निज्जूढे ' ति निर्धाटितो यः स पानीयपानाय तमेव
महाहृदं समवतर्गति संमति , ' आसुरुत्ते ' ति स्फुरितकोप-
लिङ्गः कृष्टः—उदितक्रोधः कुपितः—प्रवृद्धकोपोदयः चागिड-
कियतः—संजातचाण्डिक्यः प्रकटितगैरुद्ररूप इत्यर्थः, ' मिसि-
मिसीमाणे ' ति—क्रोधाग्निना देदीप्यमान इव, एकार्थिका
चैते शब्दाः कोपप्रकर्षप्रतिपादनार्थं नानादेशजविनयानुग्र-
हार्थं वा , ' उच्छुहह '—अवप्रभनाति विध्यतीत्यर्थः ,
' निज्जाए ' ति—निर्यातयति समापयति , वेदनाः किं
विधाः ?—उज्ज्वला विपल्लवेशेनापि अकलङ्किता विपुला
शरीरव्यापकत्वात् कचित्—' तितुले ' ति पाठस्तत्र त्रीनपि
मनोवाक्कायलक्षणानर्थस्तुलयति जयति तुलारूढानिव वा
करोतीति त्रितुला कर्कशा—कर्कशद्रव्यमिवानिष्टेत्यर्थः ,
प्रगाढा प्रकर्षवती चण्डा—रौद्रा दुःखा—दुःखरूपा न सु-
खेत्यर्थः , किमुक्तं भवति ?—दुर्धसह्या , ' दाहवर्कनीप ' ति
दाहो व्युत्क्रान्तः—उत्पन्ना यस्य स तथा स एव
दाहव्युत्क्रान्तिकः ' अट्टवसट्टदुहट्टे ' ति—आर्त्तवशम्—आर्त्त-
ध्यानवशतामृतो—गता दुःखात्तश्च यः स तथा , ' कणेरु ' ति-
करेणुकायाः ' रत्तुप्पले ' त्यादि रक्तोत्पलवद्रक्तः सुकु-
मारकश्च यः स तथा , जपासुमनश्च आरक्तपारिजातकश्च
वृक्षविशेषो लाक्षारसश्च सरसकुङ्कुमं च सन्ध्याभ्ररागश्चेति
द्वन्द्वः , एतन्नामिव वर्णो यस्य स तथा , ' गणियार ' ति
गणिकाकाराः—समकायाः करेणवस्तासां ' कोन्थे ' ति—
उदरदेशस्तत्र हस्तो यस्य कामक्रीडापरायणत्वात् स तथा, इह
चेत्समासान्तो द्रष्टव्यः । ' कालधम्मण ' ति कालः—मरणं स ए-
व धर्मो—जीवपर्यायः कालधर्मः ' निव्वत्तियनामधेज्जो ' इह याव-
त्करणेन यद्यपि समग्रः पूर्वोक्तो हस्तिवर्णकः सूचितस्तथापि
श्वेततावर्णकवर्ज्यो द्रष्टव्यः, इह रक्तस्य तस्य वर्णितत्वादत्-
एवात्र ' सत्तुस्सेहे ' इत्यादिकमतिदेशं वक्ष्यति यत्
पुनरिह दृश्यते ' सत्तेगे ' इत्यादि तद्वाचनान्तरम् , वर्ण-
काक्षेपे तु लिखितमिति । ' लेस्साही ' त्यादि तेजोलेण्या-
द्यन्तरलेण्यां प्राप्तस्येत्यर्थः , अध्यवसानं—मानसी परिणतिः
परिणामो—जीवपरिणतिः, जातिस्मरणावरणीयानि कर्मा-
णि मतिज्ञानावरणीयभेदाः क्षयोपशमः—उदितानां क्षयोऽ-
नुदितानां विष्कम्भितोदयत्वम् ईहा—सदर्थोभिमुखो चित्तर्क
इत्यादि प्राग्वत् , संज्ञिणः पूर्वजातिः—प्राक्तनं जन्म तस्या यत्
स्मरणं तत्संज्ञिपूर्वजातिस्मरणम् , व्यस्तत्रिविधे तु संज्ञी पूर्वो
भवो यत्र तत्संज्ञिपूर्वं संज्ञीति च विशेषण स्वरूपज्ञापनार्थम् ,
न ह्यसंज्ञिनो जातिविषयं स्मरणमुत्पद्यत इति, ' अभिसमेसि ' ति-
अवबुध्यसे प्रत्यपराद्धः—अपराद्धः , ' तए ण ' मित्यादि-
को ग्रन्थो जातिस्मरणविशेषणमाश्रित्य वर्णितः , ' दवग्गि-
जायकारणट्ट ' ति दवाग्नेः संजातस्य कारणस्य—भयहेतो-
र्निवृत्तये इदं दवाग्निर्संजातकारणार्थम् , अर्थशब्दस्य नि-
वृत्त्यर्थत्वात् , कचित्—' दवग्गिसंताणकारणट्ट ' ति द-
श्यते, तत्र दवाग्निसन्त्राणकारणायति व्याख्येयम् , ' मंडल-
घाएसि ' वृक्षाद्युपधातेन तत्करोतीत्यर्थः ' खुवेदयति व '

त्ति क्षुवो हस्वशिखः शाखी ' आहुणिय ' ति प्रकल्प्य
चलन्निवेत्यर्थः , ' उड्डेवमि ' ति उद्धर्गमि ' एडंसि ' ति-
छुर्दयसि , ' दाच्चं पि ' द्वितीयं तस्यैव मण्डलस्य घातम् ,
एवं तृतीयमिति, नलिनीवनविवधनकरं , इह विवधनं वि-
नाशः , ' हेमंते ' ति शीतकाले कुन्दाः—पुष्पजानीयाविशेषाः
लोभाश्च—वृक्षविशेषास्तं च शीतकाले पुष्पन्यतस्तं उद्ध-
ताः—पुष्पसमुद्भवा उद्धृता इव यत्र स तथा , तथा तुषारं
हिमं तत् प्रचुरं यत्र स तथा , ततः कर्मधारयः ततस्तत्र ,
ग्रीष्मे—उष्णकाले विवर्तमानो—विचरन् वनेषु वनकरेणूनां
ताभिर्वा विविधा ' दिन्न ' ति दत्ताः कजप्रसवः—पद्मकुसु-
मैर्घाताः—प्रहारा येषु यस्य वा स तथा ' वणेरुणुविविह-
दिन्नकयंपसुघात्रो ' ति पाठान्तरे तु वनेरेणवो—वनपांशवो
विविधम्—अनेकधा ' दिन्न ' ति दत्ता दिव्यान्मनि च क्रीडा-
परतया क्षिप्ता येन स तथा , तथा क्रीडयैव कृताः पांशुघाता
येन स तथा , ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः , ' तुमं ' ति त्वम् ,
तथा कुसुमैः कृतानि यानि चामरवत्कर्णपूराणि तैः परिम-
ण्डितोऽभिगमश्च यः स तथा , कचित्—' उडयकुसुम ' ति
पाठः , तत्र ऋतुजकुसुमैरिति व्याख्येयम् , तथा मदयशेन वि-
कसन्ति कटतटानि—गण्डतटानि क्लिप्तानि—आर्द्राकृतानि
येन तत्तथा तच्च तद्वन्धमदवारि च तेन सुरभिजनित-
गन्धः—मनोहृतगन्धः करेणुपरिवृतः ऋतुभिः समस्ता
समाप्ता वा—परिपूर्णा जनिता शोभा यस्य स तथा , काले
किंभूत ?—दिनकरः करप्रचण्डो यत्र स तथा तत्र , परिशा-
पिताः—नीरसीकृताः तरुवराः श्रीधराः—शोभावन्तो येन
परिशोपिता वा तरुवराणां श्रीः—संपद धरायां—भुवि वा येन ,
पाठान्तरे—परिशोपितानि तरुवर्गशिखराणि येन स तथा स
चासौ भीमतरदर्शनीयश्चेति, तत्र भृङ्गाराणां—पक्षिधिशेषाणां
रुवतां—रवं कुर्वतां भैरवो—भीमो रवः—शब्दो यस्मिन् स तथा
तत्र , नानाविधानि पत्रकाष्ठतृणकचवराण्युद्भूतानि—उत्पा-
टितानि येन स तथा स चासौ प्रतिमारुतश्च—प्रतिकूलवा-
युस्तेन आदिग्धं—व्याप्तं नभस्तले—व्याप्तं ' पट्टममाणे ' ति
पट्ट्यादुपतापकारि यस्मिन् , पाठान्तरे उक्तविशेषणं प्रति-
मारुतेनादिग्धं नभस्तले द्रुमगणश्च यस्मिन् स तथा , तत्र
वातोल्या—वात्यया दारुणतरो यः स तथा तत्र , तृणाव-
शेन ये दापा—वेदनादयस्तैर्दापिता—जातदापा दृपिता वा
भ्रमन्तो विविधा य श्वापदास्तैः समाकुलो यः स तथा तत्र
भीमं यथा भवत्येवं दृश्यते यः स भीमदर्शनीयः तत्र वर्त-
माने दारुणे ग्रीष्मे, केनत्याह—मारुतवशेन यः प्रसरः—प्रस-
रणं तेन प्रसृतो विजृम्भितश्च—प्रवर्लीभूतो यः स तथा तेन ,
वनद्वेनेति यागः , अभ्यधिकं यथा भवत्येवं भीमभैरवः—
अतिभीष्मो रवप्रकारो यस्य स तथा तेन , मधुधाराया य-
त्पतितं—पतनं तेन सिक्क उद्धावमानः प्रवर्द्धमानो धगधगा-
यमानो—जाज्वल्यमानः स्पन्दाद्धतश्च—दह्यमानदारुस्पन्द-
प्रवलः , पाठान्तरे—शब्दोद्धतश्च यः स तथा तेन दीप्ततरो-
यः सस्फुल्लिङ्गश्च तेन धूममालाकुलेनेति प्रतीतम् , श्वापदश-
तान्तकरणेन—तद्विनाशकारिणा ज्वालाभिगलोपितः—कृ-
ताच्छादनो निरुद्धश्च—विवक्षितदिग्गमतेन निवारितो धूमज-
नितान्धकाराद् भीतश्च यः स तथा , आत्मानमेव पालयती-
त्यात्मपालः , पाठान्तरेण—' आयवालो य ' ति तत्र आत-
पालोऽनेन—हुतवहतापदर्शनेन महान्तो नुस्यकितो स्तब्धत-

या अरघटनुम्याकृती-ससंभ्रमौ कर्णौ यस्य स तथा, आकु-
ञ्चितस्थूलपीवरकरः भयवशेन भजन्ती दिश इति गम्यते,
दीप्ति नयन यस्य स तथा, ' आकुञ्चितयथोरपीवरकराभो-
यसव्वभवंतदित्तनयणे' ति पाठान्तरम्, तत्र-आभोगो-वि-
स्तारः सर्वा दिशो भजन्ती दीप्ति नयनं यस्येति, वेगेन महामेघ
इव वातेनोदितमहारूपः, किमित्याह-येन यस्यां दिशि कृतो-
विहितः ते त्वया पुरा-पूर्वं द्वाग्निभयभीतहृदयेन अपगता-
नि तृणानि तेषामेव च प्रदेशा-मूलादयोऽवयवा वृक्षाश्च
यस्मात्सोऽपगततृणप्रदेशवृक्षाः, कोऽसौ ?-वृक्षोद्देशः-वृक्षप्र-
धानो भूमेरेकदेशो, रूक्षोद्देशो वा । किमर्थम् ?-द्वाग्निसं-
व्राणकारणार्थ-द्वाग्निस्त्राणहन्तुरिदं भवत्वित्येतदर्थम्,
तथा येनैव-यस्यामेव दिशि मण्डलं तेनैव तत्रैव प्रधा-
रितवान् गमनाय, कथं बहुभिर्हस्त्यादिभिः सार्द्धमित्यय-
मेको गमः १। यत् पुनः ' तए णं तुमं मेहा ! अणण्या
कयाइं कोमण पंचसु ' इत्यादि दृश्यते तद्रमान्तरं मन्यामहे
तच्च एवं द्रष्टव्यम्-'दोच्चं पि मंडलघायं करोसि ० जाव सु-
हं सुहेण विहरसि, तए णं तुमं मेहा ! अघया कयाइ पंच-
सु उउसु अइकंतेसु ' इत्यादि, यावत् ' जेणव मण्डले
तेणव पहारेत्थ गमणाए ' ति, सिंहादयः प्रतीताः नवरं वृ-
क्षा-वरुक्षाः द्वीपिकाः-चित्रकाः-' अच्छ ' ति रिक्ताः त-
रच्छा-लोकप्रसिद्धाः परासराः-शरभाः शृगालविडालशु-
नकाः प्रतीताः कोलाः-शूकराः शशकाः प्रतीताः कोकन्ति-
काः-लोमटकाः चित्राः चिल्ललगाः-आरण्या जीवविशेषाः,
एतेषां मध्येऽधिकृतवाचनायां कानिचिन्न दृश्यन्ते, अग्नि-
भयाविद्वताः-अग्निभयाभिभूताः ' एगओ ' ति एकतो विलध-
मेण विलाचारेण यथैकत्र विले यावन्तो मर्कटकादयः
संमान्ति तावन्तस्तिष्ठन्ति, एवं तेऽपीति, ततस्त्वया हे मेघ !
गात्रेण गात्रं कण्डूयिष्ये इति कृत्वा-इति हेतोः पाद उत्ति-
सः-उत्पाटितः, ' तंसि च णं अंतरंसि ' तस्मिन्मान्तरे पादाक्रा-
न्तपूर्वं अन्तराले इत्यर्थः । ' पादं निक्खेविस्सामि ति कटु ' इह
भुवं निरूपयन्निनि शेषः, ' प्राणानुकम्पये ' त्यादिपदचतुष्टयम-
कार्थं दयाप्रकर्षप्रतिपादनार्थम्, ' निट्टिए ' ति निष्ठां गतः कृत-
स्वकार्यो जात इत्यर्थः, उपरतोऽनालङ्कितेन्धनाद् व्यावृत्तः
उपशान्तो-ज्वालोपशमात् ' विध्मातो-ऽङ्गारमुमुग्रायभावात्
' वाऽपो ' ति समुच्चयः, ' जारेण ' इत्यादि शिथिला बलिप्रधाना
या त्वक् तथा पिनद्धं गात्रं-शरीरं यस्य स तथा, अथा-
मा शरीरबलविकलत्वात् अवलः-अघप्रभवजित्तत्वात्,
अपराक्रमो-निष्पादितस्वफलाभिमानविशेषरहितत्वात्, अ-
चङ्कमणतो वा ' ठाणुखण्डे ' ति ऊर्ध्वस्थानेन स्तम्भित-
गात्र इत्यर्थः ' रययगिरिपभारे ' ति इह प्राग्भार-इयद-
वनतं खण्डम्, उपमा चानेनास्य महत्तयैव, न वर्णतो रक्त-
त्वात्तस्य, वाचनान्तरे तु सित एवासाविति ।

तते णं तुमं मेहा ! आणुपुव्वेणं गढभवामाओ निक्खंते
समाणे उम्मुक्कवालभावे जाव्वणगमणुप्पत्ते मम अंतिए मुंडे
भविता आगाराओ अणगारियं पव्वइए, तं जति ० जाव तुमं
मेहा ! तिरिक्खजोणियभावमुवगएणं अपडिलद्धम्मत्तर-
यणलंभेणं से पाणे पाणाणुकंपयाए ० जाव अंतरा चैव सं
धारिते नो चैव णं निक्खित्ते किमंग ! पुण तुमं मेहा ! इयाणिं
विपुलकुलसमुग्गवेणं निरुवहयसरीरदंतलदुपंचिदिणं णं ए

वं उट्ठाणवलवीरियपुरिसगारपरक्कमसंजुत्ते णं मम अंतिए
मुंडे भविता आगारातो अणगारियं पव्वतिए समाणे सम-
णाणं निग्गंथाणं राओ पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि वायणा-
ए ० जाव धम्माणुओगचिताए य उच्चारस्स वा पासवण-
स्स वा अतिगच्छमाणाण य निग्गच्छमाणाण य हत्थसंघ-
ट्टणाणि य संघपायट्टणाणि य ० जाव रयरेणुमुंडणाणि य
नो सम्मं सहसि खमसि तितिक्खसि अहियासमि ? तते
णं तस्स मेहस्स अणगारस्स समणस्स भगवतो महावी-
रस्स अंतिए एतमट्ठं सोच्चा णिसम्म सुभेहिं परिणामेहिं
पसत्थेहिं अज्जभवसाणेहिं लेसाहिं विसुज्झमाणीहिं
तयावरणिजाणं कम्माणं खओवसमेणं ईहावृहमग्गणग-
वेसणं करेमाणस्स सन्निपुव्वे जातीसरणे समुप्पन्ने-
एतमट्ठं सम्मं अभिसमेति । तते णं से मेहे कुमारं स-
मणेणं भगवया महावीरेणं संभारियपुव्वजातीसरणे दु-
गुणाणीयसंवेगे आणंदयंसुपुन्नमुहे हरिसवसेणं धाराह-
यकदंबकं पिव समुस्ससितरोमकूवे समणं भगवं महा-
वीरं वंदति नमंसति २ ता एवं वदासी-अज्जप्पभित्तीणं
भंते ! मम दो अच्छीणि मोत्तूणं अवसेसे काए सम-
णाणं णिग्गंथाणं निसट्ठे ति कटु पुणरवि समणं भगवं
महावीरं वंदति नमंसति २ ता एवं वदासी-इच्छामि
णं भंते ! इयाणिं सयमेव दोच्चं पि सयमेव पव्वावि-
यं सयमेव मुंडावियं ० जाव सयमेव आयारगोयरं जा-
यामायावत्तियं धम्ममातिक्खह । तए णं समणे भगवं
महावीरे मेहं कुमारं सयमेव पव्वावेइ ० जाव जायामाया-
वत्तियं धम्ममाइक्खइ, एवं देवाणुप्पिया ! गन्तव्वं एवं
चिद्धियव्वं एवं णिसीयव्वं एवं तुयद्धियव्वं एवं भुंजि-
यव्वं भासियव्वं उट्ठाय २ पाणाणं भूयाणं जीवाणं स-
त्ताणं संजमेणं संजमितव्वं । तते णं से मेहे समणस्स भ-
गवतो महावीरस्स अयमेयारूवं धम्मियं उवएसं सम्मं
पडिच्छति २ ता तह चिट्ठति ० जाव संजमेणं संजमति ।
तते णं मेहे अणगारे जाए इगियासमिए अणगारवन्नओ
भाणियव्वो । तते णं से मेहे अणगारे ममणस्स भगवतो
महावीरस्स अंतिए एतारूवाणं थेराणं सामातियमा-
तियाणि एक्कारस अंगातिं अहिजति २ ता बहूहिं च-
उत्थल्लट्ठुद्धमदमदुवालमेहिं मासऽद्धमासखमणेहिं अप्पाणं
भावेमाणे विहरति । तते णं समणे भगवं महावीरे
गयगिहाओ नगराओ गुणसिलाओ चेतियाओ प-
डिनिक्खमति २ ता बहिया जणवयविहारं विहरति ।
(सूत्र-३२)

' अपडिलद्धम्मत्तरयणलंभेणं ' ति-अप्रतिलब्धः-असं-

जातः, 'विपुलकुलसमुद्भवेण' मित्यादौ एकारा वा-
क्यालङ्कारे निरुपहतं शरीरं यस्य स तथा, दान्तानि—उ-
पशमं नीतानि प्राक्काले लब्धानि सन्ति पञ्चेन्द्रियाणि येन
स तथा, ततः कर्मधारयः, पाठान्तरे—निरुपहतशरीर-
प्राप्तश्चासौ लब्धपञ्चेन्द्रियश्चेति समासः 'एव' मित्युपल-
भ्यमानरूपैरुत्थानादिभिः संयुक्तो यः स तथा, तत्र उ-
त्थानं—चेष्टाविशेषः, बलं—शारीरं वीर्यं—जीवप्रभवं पुरुष-
कारः—अभिमानविशेषः पराक्रमः—स एव साधितफल
इति, नो सम्यक् सहसे भयाभावेन क्षमसे क्षोभाभावे-
न तितिक्षसे दैन्यानवलम्बनेन अध्यासयसि अविचलि-
तकायतया, एकार्थिकानि वेतानि पदानि, तस्य मेघ-
स्थानगारस्य जातिस्मरणं समुत्पन्नमिति सम्बन्धः । समु-
त्पन्ने च तत्र किमित्याह—एतमर्थं पूर्वोक्तं वस्तु सम्यक्
'अभिसमेह' इति अभिसमेति अवगच्छतीत्यर्थः । 'सं-
भारियपुत्रवर्जसंरणे' इति संस्मारितं पूर्वजात्यो—प्राक्क-
नजन्मनोः सम्बन्धि स्मरणं—गमनं पूर्वजातिसंरणं यस्य स
तथा, पाठान्तरे—संस्मारितपूर्वभवः, तथा प्राक्कालोपेत्या
द्विगुण आनीतः संवेगो यस्य स तथा, आनन्दाश्रुभिः पू-
र्यं भूतं प्लुतमित्यर्थो मुखं यस्य स तथा, 'हरिसवस' इति
अनेन 'हरिसवसविसम्पमाणहिय' इति द्रष्टव्यम्, धाराहतं
यत्कदम्बकं—कदम्बपुष्पं तद्वत् समुच्छिद्यतरोमकृपो रोमाञ्चित
इत्यर्थः, 'निसद्वे' इति निसृष्टो दत्तः अनगारवर्णको वाच्यः,
सचायम्—'हरियासमिप भासासमिप एसणासमिप आयाण-
भंडमत्तनिकखेवणासमिप उच्चारपासवणखेलसिंघाणजलप-
रिट्ठावणियासमिप मणसमिप वयसमिप कायसमिप मणगु-
त्ते वयगुत्ते कायगुत्ते' मनःप्रभृतीनां समितिः—सत्प्रवृत्तिः
गुप्तिस्तु—निरोधः, अत एव 'गुत्ते गुत्तिदिप गुत्तवंभयारी'
ब्रह्मगुप्तिभिः 'चाई'—सङ्गानां 'वणे लज्जू'—रज्जुरिवा
वक्रव्यवहारान् लज्जालुर्वा संयमेन लौकिकलज्जया वा 'त-
वस्सी खंतिखेम' ज्ञान्त्या क्षमंत यः स तथा 'जिइदिप
सोही' शोधयत्यात्मपराविति शोधी शोभी वा 'अणिदाणे
अप्पुसुप' अल्पौत्सुक्योऽनुसुक इत्यर्थः, 'अवाहिल्ले' सं-
यमादवहिर्भूतचित्तवृत्तिः 'सुसामणरण' इणमेव निगन्धं पा-
वयणं पुरां इति कटु विहरइ' निर्यन्धप्रवचनानुमार्गेण इत्यर्थः ।

तत एव मेहे अणगारे अन्नया कदाइ समणं भगवं
महावीरं वंदति नमंसति २ चा एवं वदामी—इच्छामि एं
भंत ! तुम्हेहिं अब्भणुन्नाए समाणे मासियं भिक्खुपडिमं
उवसंपज्जित्ता एं विहरित्ते, अहामुहं देवाणुप्पिया !
मा पडिवन्धं करेह । तत एव मेहे समणं भगवया
महावीरणं अब्भणुन्नाते समाणे मासियं भिक्खुपडिमं
उवसंपज्जित्ता एं विहरति । मासियं भिक्खुपडिमं अहामुत्तं
अहाकप्पं अहामग्गं ० सम्मं काएणं फासेत्ता पालेत्ता सोभेत्ता
तीरेत्ता किट्ठेत्ता सम्मं काएणं फासेत्ता पालेत्ता सोभेत्ता
तीरेत्ता किट्ठेत्ता पुणरवि समणं भगवं महावीरं वंदति
नमंसति २ चा एवं वदामी—इच्छामि एं भंत ! तुम्हेहिं
अब्वणुन्नाते समाणे दोमासियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जित्ता
एं विहरित्ते, अहामुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिवन्धं

करेह, जहा पढमाए अभिलावा तहा दोचाए तच्चाए
चउत्थाए पंचमाए छम्मासियाए मत्तमामियाए प-
ढमसत्तराईदियाए दोच्चं सत्तरातिदियाए तइयं सत्तरा-
तिदियाए अहारातिदियाए वि एगराईदियाए वि, तंत
एं से मेहे अणगारे वारस भिक्खुपडिमाओ सम्मं काए-
णं फासेत्ता पालेत्ता सोभेत्ता तीरेत्ता किट्ठेत्ता पुणरवि
वंदति नमंसति २ चा एवं वदामी—इच्छामि एं भंत !
तुम्हेहिं अब्भणुन्नाए समाणे गुणरतणसंवच्छरं तवोकम्मं
उवसंपज्जित्ता एं विहरित्ते । ज्ञा० । (गुणरत्नसंवत्सर-
तपःकर्म 'गुणरयणसंवच्छर' शब्दे तृतीयभागे ६२६
पृष्ठे गतम्) तत एव मेहे अणगारे गुणरयणसंवच्छरं
तवोकम्मं अहामुत्तं ० जाव सम्मं काएणं फासेइ पालेइ
सोभेइ तीरेइ किट्ठेइ अहामुत्तं अहाकप्पं ० जाव किट्ठेत्ता
समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति २ चा वदहिं छट्ठेइ-
दसमदुवालमेहिं मामद्वमासखमणेहिं विचित्तेहिं तवोक-
म्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे विहरति । (सूत्र— ३३) ।

'अहामुहं' इति यथासुखं—सुखान्तिक्रमेण, मा पडिवन्धे-
विधाते विधेहि विवर्त्तितस्येति गम्यम्, 'भिक्खुपडिमं' इति
अभिग्रहविशेषः, प्रथमा एकमासिकी एवं द्वितीयाद्याः स-
म्यन्ताः क्रमेण द्वित्रिचतुष्पञ्चदशप्रमाः समाताः, अष्टमी-
नवमीदशम्यः प्रत्येकं समाहोरात्रमानाः एकादशी अहो-
रात्रमाना द्वादशी एकरात्रमानेति । तत्र—

“ पडिवज्जइ एयाओ, संघयणधिदुओ महासन्ना ।

पडिमाओ भोवियप्पा, सम्मं गुरुणा अणुन्नाओ ॥ १ ॥

गच्छेच्चिं निम्माओ, जा पुच्चा दस भवे असेप्पुला ।

नवमस्स तइयवन्धु, होइ जहओ सुयाहिगमो ॥ २ ॥

वासदुत्तदेहो, उवसग्गसहो जेहव जिणकप्पी ।

एसण आभिग्गहिया, भत्तं च अलेवडं तस्स ॥ ३ ॥

दुट्ठस्सहन्धिमाई, तओ भणं पयं पि नो सइ ।

एमाइनियमसेवी, विहरइ जाऽखंडिओ मासो ॥ ४ ॥ ”

इत्यादि ग्रन्थान्तराभिहितो विधिरासो द्रष्टव्यः । यन्नेह
एकादशाङ्गविदोऽपि प्रधानगारस्य प्रतिमानुष्ठानं भगिनं त-
त्सर्ववेदिसमुपदिष्टत्वादनवद्यमवसेयमिति, यथासूत्रम्—सू-
त्रानतिक्रमेण, यथाकल्पम्—प्रतिमाचारानतिक्रमेण, यथा-
मार्गम्—ज्ञानाद्यनतिक्रमेण, ज्ञायोपशमिकभावानतिक्रमेण वा
कायेन न मनोरथमात्रेण, फासेइ' इति उचितकाले वि-
धिना ग्रहणात्, पालयति—असकृदुपयोगेन प्रतिजागर-
णात्, शोभयति—पारणकदिने गुरुदत्तशेषभाजनकरणात्,
शोधयति वा—अतिचारपङ्क्त्यालनात्, तीरयति—पूर्णेऽपि
काले स्तोत्रकालमवस्थानात्, कीर्त्तयति—पारणकदिने इदं
चेदं चैतस्याः कृत्यं कृतमित्येवं कीर्त्तनात् । ज्ञा० । (गुण-
रत्नसंवत्सरतपःकर्मव्याख्या 'गुणरयणसंवच्छर' शब्दे
तृतीयभागे ६२६ पृष्ठे गता)

तत एव मेहे अणगारे तेणं उगलेणं विपुलेणं सम्मि-
रीएणं पयत्तेणं पग्गहिएणं कल्लाणं सिंवेणं धन्नेणं मंग-
ल्लेणं उदग्गेणं उदारएणं उत्तमं महाणुभावेणं तवोक-

स्मेरणं मुक्कं भुक्कं लुक्कं निम्मं निम्मोणिणं किडकिडिया-
भूए अट्टिचम्मावणद्धे किं धम्मणिमंतणं जाते याऽपि हो-
न्था, जीवं जीवेणं गच्छति जीवं जीवेणं चिट्ठति भामं
भामित्ता गिलायति भामं भाममाणे गिलायति भामं
भामिस्सामि चि गिलायति मे जहा नाम प्(व)इंगालमगडि-
याइ वा कट्टमगडियाइ वा पत्तमगडियाइ वा तिलमगडि-
याइ वा एण्डकट्टमगडियाइ वा उरहे दिक्का मुक्का समणी
ममदं गच्छइ ममदं चिट्ठति एवमेव मेह अणगारं ममदं
गच्छइ, समदं चिट्ठइ, उवचिए त्वेणं अचिंते मंमो-
णिणं हुयामणे इव भामगामिपरिच्छन्ने त्वेणं तेणं तव-
तेयमिरीए अतीव अतीव उवमोभमाणे चिट्ठति । तेणं का-
लेणं तेणं ममणं ममणे भगवं महावीरं आइंगरं तित्थ-
गंरं जाव पुव्वाणुपुव्वं चरमाणे गामाणुगामं दुतिजमाणे
सुहं सुहेणं विहरमाणे जेणामेव गयगिहं नगरे जेणामेव
गुणसिल्लए चेतिणं तेणामेव उवागच्छति २ चा अहाप-
डिस्सं उग्गहं उग्गिहत्ता संजमणं तवमा अप्पाणं भा-
वेमाणे विहरति । तं तं तं तस्म मेहस्म अणगारस्म रात्रो
पुव्वरत्तावरत्तकालममयंमि धम्मजागरियं जागरमाणस्म
अयमेयास्स अज्झन्थितं जाव समुप्पज्जित्था-एवं खलु अहं
इमेणं उगलेणं तहव जाव भामं भामिस्सामीति गिलामि
तं अत्थि ता मे उट्ठाणे कम्मं वलं वीरिणं पुग्गिक्कारपक्कं
मट्ठा धिई संवेगे तं जाव तामे अत्थि उट्ठाणे कम्मं वलं वीरि-
णं पुग्गिगारपक्कं मट्ठा धिई संवेगे जाव इमे धम्मायगिणं
धम्मावंदमणं समणे भगवं महावीरं जिणे सुहत्थी विहरति
ताव ताव मे मेयं कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए जाव तेयसा
जलंतं सूरं यमणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता समणेणं
भगवता महावीरेणं अब्भणुन्नायस्म समाणस्म सयमेव पंच
महव्वयाइं आरुहत्ता गोयमाऽऽदिणं समणे निग्गंथे निग्गं-
थीओ य खामेत्ता तहास्सुवेहिं कडाईहिं थेरहिं मट्ठिं विउलं प-
व्वयं मणियं मणियं दुरूहत्ता सयमेव मेहघणमन्निगामं
पुढविमिल्लापट्टयं पडिल्लहत्ता मेल्लेहणाभूमणाए भूमियस्म
भत्तपाणपडियाइविस्वत्तस्म पाओवगयस्म कलं अणवकं-
खमाणस्म विहरत्तए, एवं संपहेति २ चा कल्लं पाउप्प-
भायाए रयणीए जाव जलंतं जेणव समणे भगवं महा-
वीरं तेणव उवागच्छति २ चा समणं भगवं महावीरं ति-
क्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करइ २ चा वंदइ नमंसइ २
चा नऽद्यायन्ने नातिदूरे सुस्समाणे नमंसमाणे अभि-
मुहं विण्णणं पंजलियपुडं पज्जुवामति, मेहं चि । समणे भग-
वं महावीरं मेहं अणगारं एवं वदामी-मे एणं तव मेहा !
राओ पुव्वरत्तावरत्तकालममयंमि धम्मजागरियं जागरमा-

णस्म अयमेयास्स अज्झन्थितं जाव समुप्पज्जित्था-एवं
खलु अहं इमेणं आगलेणं जाव जेणव अहं तेणव हव्वमा-
गण, मे एणं मेहा ! अट्टे ममट्टे !, हंता ! अत्थि अहासुहं देवा-
णुप्पिया ! मा पडिवंधं करह । तं तं तं मेहं अणगारं सम-
णेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुन्नाए समाणे हट्टं जाव
हियए उट्ठाइ उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं ति-
क्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करइ २ चा वंदइ नमंसइ २
चा सयमेव पंच महव्वयाइं आरुहेइ २ चा गोयमातिम-
मणे निग्गंथे निग्गंथीओ य खामेत्ता खामेत्ता य तहास्सुवे-
हिं कडाईहिं थेरहिं मट्ठिं विपुलं पव्वयं मणियं २ दुरूह-
ति २ चा सयमेव मेहघणमन्निगामं पुढविमिल्लापट्टयं
पडिल्लहति २ चा उच्चारपासवणभूमिं पडिल्लहति २ चा
दब्भसंथारगं संथरति २ चा दब्भसंथारगं दुरूहति २ चा
पुरत्थाभिष्टेहे संपलियंकनिसन्ने करयलपरिग्गाहियं सिर-
सावत्तं मन्थए अंजलिं कट्टु एवं वदामी-नमो न्थु णं अ-
रिहंताणं भगवंताणं जाव संपत्ताणं, णमो न्थु णं सम-
णस्स भगवओ महावीरस्स जाव संपाविउकामस्स मम
धम्मायरियस्स, वंदामि णं भगवंतं तत्थ गयं इहगए पा-
सउ मे भगवं तत्थ गते इहगतं ति कट्टु वंदति नमंसइ २ चा
एवं वदामी-पुव्वं पि य णं मए समणस्स भगवओ महा-
वीरस्स अंतिए सव्वं पाणाइवाए पच्चक्खाए सुसावाए
अदिन्नादाणे मेहुणे परिग्गहं कांहे माणे माया लोभे पेजे
दांसं कल्लेहे अब्भक्खाणे पेसुन्ने परपरिवाए अगतिरति
मायामोमे मिच्छादंसणसल्ले पच्चक्खाते, इयाणिं पि णं
अहं तस्सेव अंतिए सव्वं पाणातिवायं पच्चक्खामि जाव
मिच्छादंसणसल्लं पच्चक्खामि, सव्वं अमणपाणखादि-
मसातिमं चउव्विहं पि आहारं पच्चक्खामि जावजीवाए,
जं पि य इमं मरीरं इट्ठं कंतं पियं जाव विविहा रोगायंका
परीसहोवसग्गा फुसंतोति कट्टु एयं पि य णं चरमेहिं ऊ-
मायनिम्मामेहिं वोमिगामि चि कट्टु मेल्लेहणाभूमणाभू-
मिणं भत्तपाणपडियाइविस्वए पाओवगए कालं अणवकं-
खमाणे विहरति । तं तं तं थेरा भगवंतो मेहस्स अणगा-
रस्म अगिलाए वेयावडियं करेति । तं तं तं मेहं अण-
गारं समणस्स भगवओ महावीरस्स तहास्साणं थेराणं
अंतिए सामाइयमाइयाइं एक्कारम अंगाइं अहिजित्ता बहु-
पडिपुत्ताइं दुवालम वरिमाइं मामन्नपरियागं पाउलित्ता
मामियाए मेल्लेहणाए अप्पाणं भोमेत्ता मट्ठिं भत्ताइं अण-
सणाए छेदेत्ता आलोयियपडिकंतं उट्ठियसल्लं समाहिपत्ते
आणुपुव्वं कालगतं । तं तं तं थेरा भगवंतो मेहं अणगारं
आणुपुव्वं कालगतं पामंति २ चा परिनिव्याणवत्तियं का-

उस्मगं करंति २ ता मेहम्म आहारभंडयं गेहंति २ ता विउ-
लाआ पव्याआ मणियं २ पचोरुहंति २ ता जणामेव गुणसि-
लए चेइए जणामेव समणं भगवं महावीरं तेणामेव उवाग-
च्छंति २ ता समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति २ ता
एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतवासी मेहे णामं
अणगारे पगइभइए ० जाव विणीए स णं देवाणुप्पिएहिं
अब्भणुन्नाए समणे गोतमातिए समणे निगंथे निगंथी-
ओ य खामेत्ता अम्हेहिं मद्धि विउलं पव्यं मणियं २
दुरुहति २ ता सयमेव मेघघणत्तन्निगामं पुढविमिलं पट्ट-
यं पडिलेहति २ ता भत्तपाणपडियाइक्खित्ते आणुपुवेणं
कालगए । एस णं देवाणुप्पिया ! मेहम्म अणगारम्म
आयारभंडए । (सूत्र-३४) ' भंतंति ' भगवं गोतमे स-
मणं उ वंदंति नमंसंति २ ता एवं वदासी-एवं खलु
देवाणुप्पियाणं अंतवासी मेहे णामं अणगारं स णं भंतं !
मेहे अणगारे कालमासे कालं किच्चा कहिं गए कहिं उवव-
न्तं ? , गोतमादि समणे भगवं महावीरं भगवं गोयमं एवं
वयासी-एवं खलु गोयमा ! मम अंतवासी मेहे णामं
अणगारं पगतिभइए ० जाव विणीए स णं तहारूवाणं
थंगणं अतिए मामाइयमाइयातिं एकारस अंगाति अ-
हिज्जति २ ता वारस भिक्खुपडिमाओ गुणरयणसंवच्छं
तवाकम्मं कारणं फामत्ता ० जाव किंइत्ता मए अब्भ-
णुन्नाए समणे गोयमाइथरे खामइ २ ता तहारूवहिं
० जाव विउलं पव्यं दुरुहति २ ता दवभमंथारणं सं-
थरति २ ता दवभमंथारंगए सयमेव पं-महव्वए उ-
च्चारेइ वारस वासतिं मामप्पपरियायं पाउणित्ता मासि
याए संलेहणाए अप्पाणं भुसित्ता मद्धि भत्ताति अणम-
णाए छेदत्ता आलोइयपडिक्कंते उद्वियसल्ले ममाहिपत्ते काल-
मामे कालं किच्चा उद्वं चंदिमसूरगगहगणकखत्त-
तारारूवाणं वट्टइं जोयणमयाइं वट्टइं जोयणमहम्माइं
वट्टइं जोयणमयमहम्माइं वट्टइं जोयणकोडीओ वट्टइं
जोअणकोडाकोडीओ उट्ठं दूरं उप्पइत्ता सोहम्मीमाणस-
णकुमारमाहिदवंभलंतगमहासुक्कमहम्मारणयपाणयारण
च्चुत्ते तिप्पि य अट्टारसुत्तेरं गंवज्जाविमाणवाममए वीइव-
इत्ता विजए महाविमाणे देवत्ताए उववसे । तत्थ णं अत्थ
गइयाणं देवाणं तत्तीमं मागरेवमाइं ठिइं पप्पत्ता, तत्थ णं
मेहम्म विदेवम्म तत्तीमं मागरेवमातिं ठिती पप्पत्ता । एम
णं भंतं ! मेहे देव ताओ देवलोयाओ आउक्खएणं
ठित्तिक्खएणं भवक्खएणं अणंतं चयं चइत्ता कहिं-
गच्छिहिति कहिं उववज्जिहिति ? , गोयमा ! महाविदेहे
वामे मिज्झिहिति बुज्झिहिति मुच्चिहिति परिनिव्वा-

हिति मच्चदुक्खाणमंतं काहिति । एवं खलु जंवू ! समणं
भगवया महावीरं आइगरेणं तिथ्थगरेणं ० जाव संपत्तेणं
अप्पाणालंभनिमित्तं पढम्म नायज्झयणस्स अयमट्ठे प-
न्नंत्तं चि वेमि । (सूत्र-३५)

' उगलेण ' मित्यादि, उगलेन—प्रधानेन विपुलेन—बहु-
दिनत्वाद्विस्तीर्णेन सश्रीकेण—सशोभेन ' पयत्तेण ' ति शु-
रणा प्रदत्तेन प्रयत्नवता वा प्रमादरहितेनेत्यर्थः, प्रगृहीतेन-
बहुमानप्रकर्षाद् गृहीतेन, कल्याणेन—नीरंगताकरणेन शिवे-
न—शिवहेतुत्वात्, धन्येन—धनावहत्वात्, माङ्गल्येन—दुर्गताप-
शमे साधुत्वात्, उदग्रेण—तीव्रेण, उदारेण—श्रौदार्यवता
निःस्पृहत्वातिरेकात्, ' उत्तमेण ' ति ऊर्ध्वं तमसः—अज्ञा-
नाद्यत्तत्तथा तेन अज्ञानरहितेनेत्यर्थः, महानुभागेन—अचि-
न्त्यसामर्थ्येन, शुष्को—नीरमशरीरत्वात्, ' भुक्त्वे ' ति-
बुभुक्षुतावशेन—रुचीभूतत्वात्, किट्टिकिट्टिका—निर्मासास्थिस-
म्बन्धी उपवेशनादिक्रियाभावी शब्दविशेषः तां भूतः—प्राप्ता-
यः स तथा, अस्थीनि चर्मणा उपनज्जानि यस्य स तथा, कु-
शो—दुर्वलो, धमनीसन्ततः—नाडीव्याप्तो, जातश्चाप्यभूत्,
' जीवं जीवेण गच्छति ' जीवयलेन—शरीरवलेनेत्यर्थः, ' भात्ते
भासित्ता ' इत्यादौ कालवयनिर्देशः ' गिलायति ' ति ग्लायति
ग्लानो भवति, ' से ' इति अथाथः अथशब्दश्च वाक्यापेक्षार्थः,
यथा—दृष्टान्तार्थः, नाम—इति संभावनायाम्, एव—इति वा-
क्यालङ्कार, अङ्गाणां भूता शकटिका—गन्त्री अङ्गारशकटि-
का, एवं काष्ठानां पत्राणां—पर्णानां ' तिल ' ति तिलदण्ड-
कानाम्, एगडशकटिका—एगडकाष्टमयी, आतपे दत्ता शु-
ष्का सतीति विशेषणद्वयम् आर्द्रकाष्टपत्रभूतायाः तस्या न
(शब्दः) संभवति, इतिशब्द उपप्रदर्शनार्थः वाशब्दाः—
विकल्पार्थाः, सशब्दे गच्छति तिष्ठति वा, एवमेव मेघोऽ-
नगारः सशब्दे गच्छति, सशब्दे तिष्ठति, हुताशन इव भस्म-
राशिप्रतिच्छन्नः, ' तवेण ' ति तपोलक्षणेन—तेजसा, अय-
माभियायो—यथा भस्मच्छन्नोऽग्निर्वहिवृत्त्या तजोर्गहिताऽ-
न्तर्वृत्त्या तु ज्वलति एवं मेघोऽनगारोऽपि वहिवृत्त्याऽपत्ति-
तमांसादित्वाच्चिस्तेजा अन्तर्वृत्त्या तु शुभध्यानतपसा ज्वल-
तीति, उक्तमेवाह—तपस्तेजःश्रिया अतीवातोव उपशो-
भमानः २ तिष्ठतीति ! ' तं आत्थ ता मं ' ति तद्व्यमस्ति ताव-
न्म उत्थानादि न सर्वथा क्षीणं तदिति भावः, ' तं जाव ता मे '
ति तत्—तस्मात् तावन्मेऽस्ति उत्थानादि ता इति—भावा-
मात्रेण यावच्च मे धर्माचार्यः ' सुहृत्थी ' ति पुरुषवर्गगन्ता-
हन्ती शुभाः वा क्षात्रिकज्ञानादयोऽर्था यस्य स तथा, ' ताव ता
व ' ति तावच्च तावच्चेति वस्तुद्वयापेक्षया द्विक्रिः ' क-
डाईहिं ' ति कृतयोग्यादिभिः, ' मेहघणसाच्चिमासं ' ति घनमेव
सदृशम्—कालमित्यर्थः, ' भत्तपाणपडियाइक्खयस्स ' ति प्र-
त्याख्यातभक्षणस्य ' कालं ' ति मरणम्, ' जणव इहं ' ति इह-
शब्दविषयं स्थानम् इदमित्यर्थः, ' संपलियं कनिस्सरेण ' ति प-
आसनसन्निविष्टः ' पेज्जे ' ति अभिषेकमात्रं ' दोस ' ति
अप्रीतिमात्रम् अस्याख्यातम्—असदोपागोपणं पैशुन्यं—पिशु-
नकर्म परपरिवादः—विप्रकीर्णपरदापकथा अरतिगती ध-
माधर्माङ्गेषु मायासृष्टा-वैषान्तरकरणता लोकविप्रतारणे सं-
लभना—कपायशरीरकृशतां स्पृशतीति संलब्धनास्पृशकः,
पाडान्तरेण—संलक्षणाभूतनाभूतस्य ' ति संलब्धनासेवनाजु-

ष्ट इत्यर्थः । ' मासियाण ' ति मासिक्या मासपरिमा-
णया ' अप्पाणं भूयस्ते ' ति क्षपयित्वा षष्ठि भक्तानि
' अणसणाण ' ति अनशनेन, छित्त्वा—व्यवच्छेद्य, किल
दिने २ द्वे द्वे भोजनं लोकः कुरुते, एवं च त्रिंशता दिनैः
षष्ठिभक्तानां परित्यक्ता भवतीति, ' परिनिष्वाणवत्तिय '
ति परिनिर्वाणम्—उपरतिः, मरणमित्यर्थः, तत्प्रत्ययो—नि-
मित्तं यस्य सः परिनिर्वाणप्रत्ययः—मृतकपरिष्ठापना-कायो-
त्सर्ग इत्यर्थः, तं कायोत्सर्गं कुर्वन्ति, ' आयाभंडंग ' ति
आचाराय—ज्ञानादिभेदभिन्नाय भाण्डकम्—उपकरणं व-
र्षाकल्पादि-आचारभाण्डकम्, ' पगइभइण ' इत्यत्र यावत्क-
रणादेवं दृश्यम्—' पगइउवसन्ते पगइपयणुकोहमाणमाया-
लोभे मिउमहवसंपन्ने आलीणे भइण विणीण ' ति तत्र प्रकृ-
त्यैव—स्वभावेनैव भद्रकः—अनुकूलवृत्तिः प्रकृत्यैवोपशा-
न्तः—उपशान्ताकारः, मृदु च तन्माहर्षं च मृदुमाहर्षम्—
अत्यन्तमाहर्षम् इत्यर्थः, आलीनः—आश्रितः, गुर्वननुशासनेऽ-
पि सुभद्रक एव यः स तथा ' कहिं गण ' ति कस्यां गतौ
गतः ? क च देवलोकादौ उत्पन्नो ? जातः, विजयविमानम-
नुत्तरविमानानां प्रथमं पूर्वदिग्भागवर्त्ति, तत्रोत्कृष्टादिस्थिते-
र्भावादाह—' तत्थ ' त्यादि, आयुःक्षयेण—आयुर्देलिकनिर्जर-
णेन स्थितिक्षयेण—आयुर्कर्मणः स्थितेर्वेदनेन भवक्षयेण—देव-
भवनिवन्धनभूतकर्मणां गत्यादीनां निर्जरेणेनेति । अनन्तरे
देवभवसम्बन्धितं ' चयं '—शरीरम् ' चइत्त ' ति त्यक्त्वा,
अथवा—चयं—चयनं कृत्वा, संत्यजति निष्ठितार्थतया वि-
शेषतः सिद्धिगमनयोग्यतया महर्द्धिप्राप्त्या वा भोक्त्यते
केवलालोकेन मोक्ष्यते सकलकर्मणः परिनिर्वास्यति—स्वस्थो
भविष्यति, सकलकर्मकृतविकारविरहिततया, किमुक्तं भ-
वति ?—सर्वदुःखानामन्तं करिष्यतीति । ' एवं खलिव ' त्यादि
निगमनम् ' अप्पापालंभनिमित्तं ' आप्तन—हितेन गुरुणेत्यर्थः,
उपालम्भो—विनयस्याविहितविधायिनः आप्तपालम्भः स
निमित्तं यस्य प्रज्ञापनस्य तत्तथा । प्रथमस्य ज्ञानाध्ययन-
स्य अयम्—अनन्तरादितः मेघकुमारचरितलक्षणोऽर्थो—ऽभि-
धेयः—प्रज्ञप्तः—अभिहितः । अविधिप्रवृत्तस्य शिष्यस्य गुरुणा
मार्गे स्थापनाय उपालम्भो देयो यथा—भगवता दत्तो मेघकु-
माराय इत्येवमर्थे प्रथममध्ययनमित्यभिप्रायः । इह गाथा—
" महुंरहिं निउण्हि, वयणेहिं चोययंति आयरिया । सीसे
कहिं चि खलिय, जह मेहमुणिं महावीणे ॥ १ ॥ " इतिशब्दः
समाप्तो, ब्रवीमीति—प्रतिपादयाम्येतदहं तीर्थकरोपदेशन, न
स्वकीयबुद्ध्या, इत्येवं गुरुवचनपारतन्त्र्यं सुधर्मस्वामी आ-
त्मनो जम्बूस्वामिने प्रतिपादयति । एवमन्येनापि मुमुक्षुणा
भक्तिव्यमित्येतदुपदेशनार्थमिति । ज्ञानार्थमकथायां प्रथमं
ज्ञानविचरणं मेघकुमारकथानकाख्यं समाप्तम् । ज्ञा० १ अ० १
अ० । मेघकुमारस्य पश्चान्यभवे हस्तिरूपस्य यन्नाम दृश्यते
तत्कैव दत्तमिति ? प्रश्ने, उत्तरम्—अत्र तत्पर्वतनितम्बादिनि-
वारिवनेचरैस्तन्नाम दत्तमिति श्रीज्ञानार्थमसूत्रे उक्तं—स्तीति
बोध्यम् । ही० ३ प्रका० मेघकागिभवनपतिदेवे, पञ्चा० २ विव० ।

मेघकुमारवाहण—मेघकुमारवाहन—न० । मेघकागिदेवसंशब्दने,
पञ्चा० २ विव० ।

मेघघोम—मेघघोष—पुं० । कल्किप्रपात्रधर्मदत्तपात्रे स्वनामख्या-
ते जितशत्रुपुत्र, ती० १ कल्प ।

मेहचंद—मेघचन्द्र—पुं० । तिलङ्गजनपदस्थामरकुण्डनगरवा-
सिनि पश्चिमीदिव्युपासके स्वनामख्याते दिगम्बरे, ती०-
४६ कल्प ।

मेहचारण—मेघचारण—पुं० । नभोवर्मनि प्रविनतजलधरपट-
लपटास्तरणे जीवानुपधातिचङ्क्रमणप्रभवे चारणविशेषे,
ती० ४६ कल्प ।

मेहच्छीर—देशी—जले, दे० ना० ६ वर्ग १३६ गाथा ।

मेहण—मेहन—न० । मैथुनप्रधानाङ्गे, प्रजनने, लिङ्गे, भगे च ।
स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

मेहणाद—मेघनाद—पुं० । स्वनामख्याते वैताढ्यपर्वतविद्याधरे,
कृष्णेन स्थापिते रैवतक्षेत्रपाले, आ० क० १ अ० । आ० म० ।
नालन्दाक्षेत्रपाले, ती० १० कल्प । (' माण ' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे २३६ पृष्ठ उदाहरणम्) ।

मेहपुर—मेघपुर—न० । स्वनामख्याते भारतपुरं, दर्श० १ तत्त्व ।

मेहमालिणी—मेघमालिनी—स्त्री० । ऊर्ध्वलोकवास्तव्यायां दि-
क्कु मार्याम्, जं० ५ वज्र० आ० चू० आ० क० । आ० म० ।
नन्दनवनं हैमवतकूटस्थायां मेघमालिन्यां देव्याम्, स्था०
६ ठा० ३ उ० ।

मेहमुणि—मेघमुनि—पुं० । लुम्पकगच्छं त्यक्त्वा हीरविजयस्य
शिष्यतां गते स्वनामख्याते मुनौ, " हिन्वा लुम्पकगच्छसूरिप-
द्वीं गार्हस्थलीलोपमां, प्राद्यद्वेधिगतो यदाह भजत श्रीही-
रवीरान्तिकम् । आगस्त्यागपुत्रव्रतग्रहपणे यो भाग्यसौभा-
ग्यभूः, स श्रीमेघमुनिर्न कैः सहृदयैर्धर्माधिपु श्लाघ्यते ॥१॥ "
प्रति० ।

मेहमुह—मेघमुख—पुं० । स्वनामख्याते भवनपतिदेवे मेघकु-
मारे, आ० म० १ अ० । स्वनामख्याते नागकुमारे, तद्द्वीप-
वासिनि जने च । प्रज्ञा० १ पद । प्रव० । स्था० । स्वनामख्याते
आपातकिरातानां नागकुमारे देवे, जं० ३ वज्र० । दर्श० ।

मेहरह—मेघरथ—पुं० । जम्बूद्वीपे भारतवर्षे चतुर्विंशतिस्ती-
र्थकरास्तेषु षोडशः शान्तिनामाः तस्य पूर्वभविष्यजीवे,
स० । स्वनामख्याते विद्याधरे पद्मश्रियाः पितरि, आ० चू०
१ अ० । (' माण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे कथा)

मेहराई—मेघराजी—स्त्री० । मेघराजीव या सा कृष्णत्वान्मे-
घराजीति वाऽभिधीयते । स्था० ८ अ० ३ उ० । मेघराजीति
वा कालमेघरेखातुल्यत्वात् । द्वितीयकृष्णराजौ, भ० ६ श० ५ उ० ।

मेहला—मेखला—स्त्री० । खग्रथधामम् ॥ ८ । १ । १८७ ॥

स्वगान्पेरषामसंयुक्तानामनादिभूतानां ख-घ-थ-ध-भ इत्ये-
तेषां वर्णानां प्राया हो भवति । घ—मेहला । प्रा० । का-
ञ्चीनामके कट्याभरणविशेषे, औ० । प्रश्न० । काञ्चीमे-
खलायाः कट्याभरणयोरेवपि नामकोशे एकार्थताऽभिधी-
यते तथापि इह विशेषेण रूढेरवमेयः । औ० । रत्नकाञ्च्याम्,
ज्ञा० १ अ० १ अ० । रसनायाम्, ज्ञा० १ अ० ६ अ० । अनु० ।
" कच्छा काञ्ची य मेहला रसना " पाद० ना० ११५ गाथा ।

मेहवर्ह-मेघवती-स्त्री० । ऊर्ध्वलोकवास्तव्यायां दिशाकुमार्याम् ।
आ० चू० १ अ० । स्था० । आ० म० । आ० क० ।

मेहमिरि-मेघश्री-स्त्री० । चमराग्रमहिष्या मेघायाः पूर्वभव-
मातारः ज्ञा० २ श्रु० ३ वर्ग १ अ० ।

मेहमीह-मेघसिंह-पुं० । पष्ठवलदंववासुदेवयोः पितरि, ति० ।

मेहस्मर-मेघस्वर-त्रि० । मेघस्येवातिदीर्घः स्वरः यस्येति ।
मेघतुल्यगम्भीरशब्दः जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० । तं० ।

मेहा-मेधा-स्त्री० । श्रुतग्रहणशक्ता, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

अपूर्वश्रुतग्रहणबुद्धौ, स० । व्य० । सच्छास्त्रग्रहणपटुत्वे, पा-
पश्रुतावज्ञाकारिज्ञानावरणीयज्ञयोपशमजं चित्तधर्मे, ध० २
अधि० । प्रथमं विशेषसामान्यार्थावग्रहमतिरिच्योत्तरः स-
र्वोऽपि विशेष सामान्यार्थावग्रहः । न० । हेयोपादयधियि,
ज० ३ वक्त० । अजडत्वे, ल० । अवधारणायाम्, विशेष० ।
हिताहितप्राप्तिपरिहाररूपायां प्रज्ञायाम्, सूत्र० १ श्रु०
१२ अ० । सामान्यप्रज्ञायाम्, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।
पटुतायाम्, आच० ५ अ० । बुद्धौ, 'मेहा मई मणीसा
विन्नाणं धी धिई बुद्धी' पाइ० ना० ३१ गाथा । मर्यादायाम्,
सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

मेधा-स्त्री० । चमरस्यासुरेन्द्रस्यासुरकुमारराजस्याग्रमहि-
ष्याम्, स्था० ५ ठा० १ उ० । (अस्याः पूर्वोत्तरभवकथा 'अ-
ग्रमहिषी' शब्दे प्रथमभागे १६६ पृष्ठे उक्ता ।)

मेहाणीय-मेधानीक-न० । अभ्रपटले, ज० ३ वक्त० ।

मेहावि-मेधाविन्-त्रि० । मेधया मर्यादाया धावत्येवंशीलमि-
ति निरुक्तिवशादेवंभूतो हि गणस्य मर्यादाप्रवर्तको भवति
अथवा-मेधा-श्रुतग्रहणशक्तिस्तद्वानेवंभूतो हि श्रुतमन्यतो भ-
टिति गृहीत्वा शिष्याध्यापनं समर्थो भवति । स्था० ६ ठा०
३ उ० । विज्ञानवर्ति, आ० चू० ३ अ० । सूत्र० । अपूर्वश्रुत-
ग्रहणशक्तिमति, उपा० ७ अ० । कल्प० । स्था० । प्रश्न० ।
सकृच्छ्रुतदृष्टकर्मज्ञे, अनु० । उपा० । ज्ञा० । हिताहितप्राप्तप-
रिहाराभिज्ञे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । तत्त्वदर्शिनि, आचा०
१ श्रु० ३ अ० २ उ० । बुद्धिमति, आचा० १ श्रु० २ अ० ६
उ० । व्य० । उत्त० । कुशल, आचा० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।
मर्यादावति, विवेकिनि च । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।
मर्यादाव्यवस्थिते, विदितवेद्ये च । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
सदसद्विवेकिनि च । सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । मेधावी-ग्रह-
णधारणमर्यादामेधाविमदातिधा । वृ० ६ उ० । सूत्र० । अ-
ध्ययनार्थावधारणशक्तिमति, मर्यादावर्तिनि च । उत्त० १
अ० । न्यायावस्थिते, आच० ३ अ० । संयते, सूत्र० १ श्रु०
१ अ० २ उ० । प्रति० । परस्पराभ्याहतपूर्वोपरानुसन्धा-
नदत्ते, रा० । जी० । आ० म० । स्वामिपदसंज्ञादिप्राप्तार्था-
धारके, ज० ३ वक्त० । अवधारणशक्तिमति, उत्त० २ अ० ।
सर्वभावज्ञे, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । आ० म० ।

अथ मेधाविद्धारमाह—

उग्रग्रहणधारणाए, मेराए चैव होइ मेधावी ।

तिविहम्मि अहीकारो, मेरासंजुतो मेधावी ॥

मेधावीः त्रिविधस्तद्यथा—अवग्रहणमेधावी—सूत्रार्थग्रहण-

पटुप्रज्ञावान् १. धारणामेधावी—पूर्वाधीतयोः प्रभृतयोरपि
सूत्रार्थयोश्चिन्मवधारणाबुद्धिमान् २. मर्यादामेधावी—चर-
णकरणप्रवणमतिमान् ३. एभिस्त्रिभिः पदैर्गृह्यै भङ्गाः । त-
द्यथा-ग्रहणमेधावी धारणामेधावी मर्यादामेधावी १. ग्रहण-
मेधावी धारणामेधावी अमर्यादामेधावी २. इत्यादि इह
यत्र यत्र भङ्गा न भवति तत्र तत्र न दातव्यं, यदि
ददाति तदा प्रायश्चित्तम्, तत्र यदि पार्श्वस्थादिभ्यः
सूत्रमर्थं वा ददाति तदा चत्वारो लघवः, यथाच्छन्देभ्यः प्रद-
दाति(तदा) चत्वारो गुरुमासाः । 'तिविहम्मि अहीकारो' त्ति-
मर्यादामेधाविनो ग्रहणधारणामेधाभ्यां संपन्नस्य असंपन्नस्य
वा दातव्यं, मर्यादाविकलयोरितरयोर्न दातव्यमिति त्रिविधे-
नापि दानरूपतया यथायोगमत्राधिकार इति । गाथायां तृती-
यार्थं सप्तमी । अथ मर्यादामेधाविनोव्युत्पत्तिमाह—'मेरा-
संजुतो मेहावि' त्ति-मेरा-मर्यादा, तन्मेयुक्तो मेधावी मर्या-
दामेधावी । शाकपार्थिवादित्वान्मध्यपदलोपी समासः । वृ० १
उ० १ प्रक० ।

मेहिय-मेधिक-न० । स्थविगत्कामधेर्निर्गतस्य वैश्यपाटिक-
गणस्य द्वितीयगणे, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

मेहुण-मैथुन-न० । मिथुने-दाम्पत्यं, तत्र भवं मैथुनम् । आचा०
२ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० । मिथुनस्य स्त्रीपुंसलक्षणस्य-
भावः कर्म वा मैथुनम् । आनु० । ध० । प्रश्न० । वृ० । स्था० ।
आचा० । अग्रतत्तचरणे, आ० चू० ४ अ० । स्यङ्गालो-
कनप्रसन्नवदनसस्तम्भितोरुवेपथुलक्षणे, स्था० १० ठा० ३
उ० । सूत्र० । प्रव० । स्याद्यभिलाषसंज्ञानिवेदमोहोदयसंवे-
दने, आ० चू० ४ अ० । ध० । स्त्रीसंपर्के, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।
कामसुखे, उत्त० २ अ० । कामक्रीडायाम्, ध० २ अधि० ।
कामाभिलाषे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

त्रिविधं मैथुनम्—

तिविहे मेहुणं पप्सते । तं बहा-दिव्ये, माणुस्सए, ति-
रिक्खजोणिण । तओ मेहुणं गच्छंति । तं जहा-देवा, मणु-
स्सा, तिरिक्खजोणिणा । तओ मेहुणं संवंति । तं तहा-इन्थी,
पुरिसा, णपुंसगा । (सूत्र-१२३)

'तिविहे मेहुणं' इत्यादि कण्ठ्ये, नवरं मिथुने-स्त्रीपुंससुगमं
तत्कर्म मैथुनम्, नारकाणां तत्र सम्भवति द्रव्यत इति
चतुर्थं नास्त्येवेति नोक्तम् । मिथुनकर्मण एव कारकानाह-
'तओ' इत्यादि कण्ठ्यम्, तेषामेव भेदानाह-'तओ मेहुणं'
इत्यादि-कण्ठ्यम् । स्था० ३ ठा० १ उ० । सूत्र० ।

अथ मैथुनमभिधिसुराह—

मेहुणं पि य तिविहं, दिव्यं माणुस्सयं तिरिक्खं च ।

ठाणाइं मोत्तुणं, पडिसेवनमोधि सच्चैव ॥ ६५ ॥

मैथुनमपि त्रिविधं, तद्यथा-दिव्यं, मानुष्यं, तैरिश्चं च ।
अत्र च येषु स्थानेष्वेतानि दिव्यादीनि मैथुनानि सम्भव-
न्ति तानि मुक्त्वा स्थातव्यं, यदि तेषु तानि वा दिव्यादीनि
प्रतिसेवते तदा तदेव स्थानप्रायश्चित्तं, एवं च प्रतिसेवनायां
शोधिर्या प्रथमोद्देशके सागारिकसूत्रे अभिहिता ।

अथ द्वितीयपदे सप्रायश्चित्तमुच्यते-तत्र परः प्रेरयति—

मूलुत्तरमेवासुं, अवरपदम्मि य णिसिज्जक्ती सोधी ।

मेहुणे पुणं तिविहे, सोधीज्जद्वायतो किहि णु ॥ ६६ ॥

मूलगुणोत्तरगुणप्रतिसेवनासु प्राणातिपातपिण्डविशोधिप्र-
भृतिविषयासु, अपरपदे—उत्सर्गापेक्षया अन्यस्मिन्नपवाद-
स्थे स्थाने शोधिः—प्रायश्चित्तम् तावन्निषिध्यते न दीयते इत्य-
र्थः । मैथुने-पुनस्त्रिविधेऽपि किमर्थमपवादतः प्रतिसेव्यमाने
शोधिरभिधास्यते ? सूरिगह-द्विविधा प्रतिसेवना-दर्पिका,
कल्पिका च ।

अनयाः प्ररूपणार्थं तावदिदमाह—

रागदोसागुणया, तु दप्पिया कप्पिया तु तदभावा ।

आराधणा उ कप्पे, विराधणा होति दप्पेण ॥६७॥

रागद्वेषाभ्याम्-अनुगता-सहिता या प्रतिसेवना सा द-
र्पिका, या तु कल्पिका सा तदभावात्-रागद्वेषाभावाद्भव-
ति । शिष्यः प्राह-दप्पेण कल्पेन वा सेवितं किं भवतीति ?
उच्यते-कल्पेनारोपिते ज्ञानादीनामाराधना भवति । दप्पेण
प्रतिसेविते नेपांमेव विराधना भवति । वृ० ४ उ । (अत्र
विशेषः ' मूलगुणपडिसेवणा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३७०
पृष्ठ गतः)

त्रिविधं दिव्यमानुष्यतैरश्चलक्षणे मैथुने कथमभिलाष उ-
त्पद्यते ? सूरिगह—

वसहीए दोमेणं, दट्टं मरिउं व पुव्वभुत्ताइं ।

तेगिच्छं महमादी, अमज्जणातीसु वा जतणा ॥ ८३ ॥

वसंतदोषण-स्त्रीपशुपण्डकसंस्किलक्षणेन । यद्वा—स्त्रिय-
मालिङ्गनादिकं वा दृष्ट्वा गृहस्थकाले वा यानि स्त्रीभिः
साङ्गे भुक्तानि वा हस्तिनानि वा उल्ललितानि वा, तानि स्मृ-
त्वा मैथुनाभिप उच्यते । एवमुत्पन्नं किं कर्त्तव्यमित्याह—
' तेगिच्छं ' इत्यादि चिकित्सा कर्त्तव्या । सा च निर्विकृति-
कप्रभृतिका । तामतिक्रान्तस्य शब्दादिका वा यतना कर्त्त-
व्या । किमुक्तं भवति-यत्रस्थः-स्त्रीशब्दे गृहस्थशब्दे वा शृ-
णोति तत्र स्थविगस्मरितः स्थाप्यते । आदिशब्दाद्यत्रालिङ्ग-
नादिकं पश्यति, तत्रापि स्थाप्यते । ' असज्जणं चि ' तस्यां
शब्दश्रवणादिरूपायां चिकित्सायां सज्जनं-सज्जा गृह्णति
यावत्, सा तेन न कर्त्तव्या । एवं त्रिविधं दिव्यादिषु
मैथुनेषु यतना मन्तव्या ।

इदमेव सविशेषमाह—

विइयपदे तेगिच्छं, णिव्वीतियमादिगं अतिकंते ।

मनिमित्तजनिमित्तं पुण, उदयाहारं सरीरं य ॥ ८४ ॥

द्वितीयपदे निर्विकृतिकाद्यर्मादिकनिर्धलाहारोऽर्द्धस्थाना-
न्नास्लाभकार्थपट्टाष्टमादिरूपां चिकित्सामतिक्रान्तस्य शब्दा-
दिका अनन्तराङ्का यतना भवति । एषा च सनिमित्तं अ-
निमित्तं वा मैथुनाभिलाष भवति । तत्र सनिमित्तो-व-
सतिदोषादिनिमित्तसमुत्थः । अनिमित्तः पुनः—कर्माद्येन
आहारतः शरीरपरिवृद्धितश्च य उच्यते । सर्वमेतद्यथा नि-
र्वाथं प्रथमोद्देशके भणितं तथैव द्रष्टव्यम् । वृ० ४ उ० ।
(नतुर्विधं मैथुनम् 'मेहुणवेरमण' शब्दे वक्ष्यते) (संखडि-
विषये मैथुनसंभावना, अतः तत्र गमननिषेधसूत्रम् ' संखडि'
शब्दे वक्ष्यते) (योनौ नवलक्ष्मीवास्तत्र हि स्त्रीपुरुषान् मैथुने
भेद्यमानान् दृष्ट्वा शुक्रं निष्काशयतो दोषाः, प्रायश्चित्तञ्च
' पच्छित्त ' शब्दे पञ्चमभागे २०० पृष्ठे अपादिपत)

साध्व्या सह मैथुने दोषाः—

अणोलोयंतो हु एकं पि, समल्लमरणं मरे ।

सयमाहस्स नारीणं, पोडुं फालितु निग्घिणो ॥

सत्तट्टमासिगग्गे च, फडफडंते णिगित्ते ।

जो तस्म जत्तियं पावं, तत्तियं तं नवं गुणं ॥

एकसिर्त्थापमंगेणं, साहू वंधिज्ज मेहुणे ।

साहुणीए सहस्सगुणं, मेहुणे कसु णिसेविए ॥

कोडीगुणं तु पज्जेणं, तइए वोही पणस्सइ ।

जो साहू इत्थि (मेराए, मेहुणे इत्थिया ठिए) ॥

वोहिलाभपरिब्भट्ठो, कहं चरओ सहाहिही ।

अवोहिलाभियं कम्मं, संजओ संजई वि य ।

मेहुणे सेविए आऊ, तेउक्काई पवंधई ॥

जम्हा तीसु वि एएसु, ऽवरज्जंतो हु गोयमा ! ।

उस्सग्गे ववहारं, मग्गंठ (निट्ठ) वइ सव्वहा भगवंता ॥

एएणं नाएणं, जे गारत्थी मउक्कंडा य ।

रत्तिदिया ण छडुंति, इत्थियं तस्स का गई ॥

ते सरीरं सहत्थेणं, छिदिउणं तिलं तिलं ।

अग्गिए जइ वि हंमंति, तो विसुद्धी ण दीसइ ॥

महा० ६ अ० (मैथुनसङ्कल्पो न करणीय इति 'परदारगमण'
शब्दे पञ्चमभागे ४२८ पृष्ठ गतम्)

मैथुने सेवमानस्य कीदृशोऽसंयमः—

मेहुणे णं भो ! सेवमाणस्स केरिसे असंजमे कज्जइ ?,
गोयमा ! से नानामए केइ पुरिसे रूपनालियं वा वूर-
नालियं वा तत्तेणं कणएणं समभिधंसेज्जा एरिमएणं
गोयमा ! मेहुणं सेवमाणस्स असंजमे कज्जइ, सेवं भंते !
सेवं भंते ! चि ० जाव विहरइ । (सूत्र-१०६)

' मेहुणवत्तिण नामं संजाए ' चि प्रागुक्तम् । अथ मैथुन-
स्यैवासंयमहेतुताप्ररूपणसूत्रम्—' रूपनालियं व ' चि सूते
कर्पासविकारस्तद्धता नालिका शुषिग्वंशादिरूपा रूतना-
लिका ताम्, एवं वूरनालिकामपि, नवरं वूरं वनस्पतिवि-
शेषावयवविशेषः । ' समभिधंसेज्ज चि ' रूतादिसमभिध्वं-
सनाद्, इह चायं वाक्यशेषो दृश्यः । एवं—मैथुने सेव-
मानो योनिगतसत्त्वान्महेननाभिध्वंसयेद् । एतं च किल प्र-
न्थान्तरं पञ्चेन्द्रियाः श्रूयन्त इति । ' एरिसए ण ' मित्यादि च
निगमनमिति । भ० २ श० ४ उ० ।

मैथुने दोषाः ।

अवंभचरियं घोरं, पमायं दुरहिट्ठियं ।

नायरंति मुणी लोए, भेयाययणवज्जिणो ॥ १५ ॥

अब्रह्मचर्यं प्रतीतम्, घोरं-गैत्रं गैत्रानुष्ठानहेतुत्वात्, प्रमा-
दम्-प्रमादवत् सर्वप्रमादमूलत्वात्, दुराश्रयम्-दुःसेवं विदि-
तजिनवचनेनानन्तसंसारहेतुत्वात्, यतश्चैवमतो नाचरन्ति-
नासेवन्ते, मुनयो लोके-मनुष्यलोके, किं विशिष्टाः ?, इत्याह-
भेदायतनवर्जितः-भेदः-चारित्र्यभेदः तदायतनं तत्स्थानमिदं-
भेदोक्त्यायात्तद्वर्जितः-चारित्र्यातिचारभीरवः । इति सूत्रार्थः ॥

एतदेव निगमयति—

मूलमेयमहम्मस्स, महादोससमुस्सयं ।

तम्हा मेहुणसंसगं, निग्गंथा वज्जयंति णं ॥ १६ ॥

मूलम्—वीजम् एतद् अधर्मस्य-पापस्येति पारलौकिकापायः महादोषसमुच्छ्रयम्—महतां दोषाणाम्—चौर्यप्रवृत्त्यादीनां—समुच्छ्रयं—संघातवद्, इत्यैहिकापायः, यस्मादेवं तस्मान् मैथुनसंसर्गम्—मैथुनसंबन्धं योपिदालापाद्यपि निग्रन्था वज्जयन्ति । एमिति वाक्यालंकारे । इति सूत्रार्थः । दश०६ अ०२ उ० । (मैथुनस्य दर्पिका कल्पिका च प्रतिसेवना—'मूलगुणपडिमेवणा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३७० पृष्ठे गता) " न य किंचि अणुस्सायं, पडिसिद्धं वाचि जिनवारंदिहि । मोत्तुं मेहुणभावं, न विणा तं रागदोसंदिहि ॥१॥ ध०३ अधि० । कथमेकान्ततो निपद्यः ? अत्रोच्यते—नैव दोषोऽत्रास्माकमार्हतानाम्, नैकान्ततः किंचिप्रतिपिद्धम् अभ्युपगतं वा, मैथुनमेकं विहाय । अपि तु—द्रव्यक्षेत्रकालभावनाश्रय तदेव प्रतिपिध्यते, तदेव चाभ्युपगम्यते । उन्मर्गोऽप्यगुणाय, अपवादोऽपि गुणाय, कालज्ञस्य साधोः । आचा० १ ध्रु० ८ अ० ४ उ० ।

मैथुनदोषऽष्टकम् ।

अथ यदुक्तम् "न च मैथुने" दोष इति तद्विगच्छिकीर्तुराह—

रागादिव नियोगेन, मैथुनं जायते यतः ।

ततः कथं न दोषोऽत्र, येन शास्त्रे निपिध्यते ॥ १ ॥

रागः—अभिप्रेतलक्षणः, अथवा—स्नेहरागविषयरागदृष्टिरागभेदात् त्रिविधो रागः । तत्राद्यः—अपन्यादिपु, द्वितीयः—पुंवेदादिरूपः, तृतीयः—वादिनां स्वदर्शनपक्षपातरूपः । तत्र रागात्—कामोदयरूपादेव शब्दोऽनाभोगमाध्यस्थ्यादिव्यवच्छेदार्थः, नियोगेन—अवश्यभावेन अनेन च मैथुने माध्यस्थ्येन प्रवृत्त्यसंभवोपदर्शनेन मैथुनव्रतस्य निरपवादतामाह । आह च—“न वि किंचि अणुस्सायं, पडिसिद्धं वाचि जिणवारंदिहि । मोत्तुं मेहुणभावं, न विणा तं रागदोसंदिहि ॥१॥ ” इति । मैथुनस्य प्रायः स्त्रीपुरुषद्वन्द्वस्य कर्म मैथुनं जायते—उपपद्यते, यतो—यस्मात्तत् तस्मात्कथम्—केन प्रकारेण, न—नैव, दोषो—दूषणम्, रागलक्षणस्तज्जन्यकर्मवन्धलक्षणो वा । अत्रैतस्मिन् मैथुने येन कारणेन शास्त्रे—न च मैथुने दोष इत्येवंलक्षणे ग्रन्थे, निपिध्यते—निराक्रियते, त्वया दोष इति गम्यम् । अथवा—चकार—दर्शनाद्येन च यतश्च शास्त्रे निपिध्यते मैथुनमतः कथं न दोषः इति हृदयम् । अथवा—यदि नाम रागाज्जायते मैथुनं तदा जायताम्, कुतोऽत्र दोषसद्भावः ? उच्यते—येन कारणेन शास्त्रे निपिध्यते राग इत्यनुवर्त्तते । आह च—“को दुक्खं पाविज्जा, कस्स व सोक्खंदिहि विम्हओ हुज्जा । को व न लभेज्ज मोक्खं, रागदोसा जइ न होज्जा ॥ १ ॥ ” अतः शास्त्रनिपिद्धरागपूर्वकत्वान्मैथुने कथं न दोष इति हृदयम् । प्रयोगोऽत्र “यद्वागजन्यं तन्मदोषम्” यथा—हिंसाविशेषो, रागजन्यं च मैथुनम्, अतः सदोषमिति ॥ १ ॥

अथ पक्षैकदेशान्सिद्धोऽयं हेतुरिति परमतमाशङ्क—

मान आह—

धर्मार्थं पुत्रकामस्य, स्वदारप्वधिकारिणः ।

ऋतुकाले विधानेन, यत्स्वादोषो न तत्र चेत् ॥ २ ॥

धर्मार्थम्—पुण्यनिमित्तम्, पुत्रकामस्य—सुतार्थिनः अपुत्रस्य हि धर्मो न भवति । यदुच्यते—“अपुत्रस्य गतिर्नास्ति, स्वर्गो नैव च नैव च । तस्मान् पुत्रमुखं दृष्ट्वा, पश्चाद्धर्मं चरिष्यति ॥ १ ॥ ” इति । स्वदारेषु—स्वकलत्रेषु परकलत्रे वेश्यायां वा तदधिगमस्थानार्थं हेतुत्वात् । यदाह—“कुलानि पातयन्त्यष्टौ, परदारानधिश्यन् । स्वयं च नष्टसंस्कारः, पण्डित्वं लभते मृतः ॥ १ ॥ ” तथा—“वृषलीफनपीतस्य, निःश्वासोपहतात्मनः । तस्याश्चैव प्रसूतेश्च, निष्कृतिर्नोपपद्यते ॥ १ ॥ ” तस्याश्चैव प्रसूतेश्च—वृषलीप्रसवस्य च । निष्कृतिः—प्रतिक्रिया सुद्विरित्यर्थः, अधिकारिणो—गृहस्थस्य न यतेः तस्य कलत्राद्यभावात् । ऋतुकाले—आर्तवसंभवावसरे अन्यदा दोषसंभवात् । यदाह—“ऋतुकाले व्यतिक्रान्ते, यस्तु सेवेत मैथुनम् । ब्रह्महत्याफलं तस्य, सूतकं च दिने दिने ॥१॥” विधानेन—स्त्रीशरीरे नवानीतदर्भाच्छादनदर्भमणिमूलवन्धनादिना स्मृतिमार्गाभिहितेन विधिना यस्मै—युने स्याद्भवेदोषो—दूषणं, न—नैव, तत्र—मैथुने प्रवृत्तत्वाद्देहनाकारणाश्रितभोजन इवेति, चद्यदि मन्यसे त्वम्, परम्—अनेन च पक्षैकदेशासिद्धता हेतोर्दर्शिता, न च मैथुने दोष इत्यस्य च पक्षस्य विषयविशेषोपदर्शनेनाव्याहतिरभिहितेति ।

अत्राचार्य उत्तरमाह—

नापवादिककल्पत्वा—नैकान्तेनेत्यसंगतम् ।

वेदं ह्यधीत्य स्नायाद्य—दधीत्यैवेति शामितम् ॥ ३ ॥

‘धर्मार्थम्’ इत्यादिविशेषणोपेतमैथुने न दोषः, इति यदुक्तं तत् न—नैव, कुत इत्याह—अपवादे—विशेषोक्तविधिः तत्रापवादे भव आपवादिकः स चासौ कल्पश्चाचार आपवादिककल्प आपवादिकप्रायं चापवादिककल्पं तद्भावस्त्वं तस्मादापवादिककल्पत्वाद्, व्यसनगतस्य श्वमांसभक्षणवदिति दृष्टान्तोऽभ्यूहः । अयमभिप्रायो—यद्यप्यपवादेन श्वमांसाद्यासेव्यते तथापि तत्स्वरूपेण निर्दोषं न भवति प्रायश्चित्ताद्यप्रतिपत्तिप्रसङ्गात्, किं तर्हि गुणान्तरकारणत्वेन गुणान्तरार्थिना तदापद्यत इति । एवं मैथुने स्वरूपेण सदोषमप्याकांमारथित्वत्त्वालनासहिष्णुः गुणान्तरापेक्षी समाश्रयते सर्वथा निर्दोषत्वे त्वकुमारत्वात् यतित्वपालनोपदेशोऽनर्थकः स्याद्गार्हस्थ्यत्यागोपदेशश्चेत्यतः साधूकं धर्मार्थादिविशेषणेन मैथुने दोषाभावः अपवादिककल्पत्वात्स्थितिः । ततश्च नैकान्तेन सर्वथा मैथुने दोष इति यदुक्तम् “न च मैथुने” इत्यनेन च वचनेन इत्यतदसङ्गतमयुक्तं रागादिभावेन कथंचित्तस्य सदोषत्वाद्धर्मार्थिनोऽपि हि पुंसो मैथुने मेहनविकारकारिणः कामोदयस्य तथाविधारम्भपरिग्रहयोश्चावश्यंभावित्वात्, न च कामोदकं चिना मेहनविकारविशेषः संभवति, भयाद्यवस्थायां भवेति । आपवादिककल्पत्वादिति क्वचित् पठ्यते । तत्रैकवाक्यतया व्याख्या कार्या । अथ कथमापवादिककल्पत्वं धर्मार्थादिविशेषणयुक्तमैथुने—स्येत्याह—वेदम्—ऋगादिकं हिशब्दो—वाक्यालंकारार्थः अधीत्य—पठित्वा, स्नायात्—कलत्रसंग्रहाय स्नानं कुर्यादित्यत्र वेदवाक्यं वेदव्याख्यातृभिर्यदिति यस्माद्धर्मार्थैव वेदं पाठ्यैव, नाऽपठित्वा म्नायादित्येवावधारणे शासितं व्याख्यातमिति ।

विपर्यमाह—

स्नायादेवेति न तु य-ततो हीनो गृहाश्रमः ।

तत्र चैतदतो न्यायात्, प्रशंसाऽस्य न युज्यते ॥४॥

वेदमधीत्य स्नायादेव, वेदाध्ययनानन्तरं कलत्रसंग्रहाय स्नानं कुर्यादेव इत्येव, न तु-न पुनरवधारणं शासितम्, अतः श्रौत्सर्गिको मैथुनपरिहारः। आपवादिकमैथुनमित्यभिहितमनेन आपवादिकेऽपि तत्र रागभावसूचनाता-गगजन्यत्वहे-तोः, पक्षैकदेशासिद्धता परिहृता। अथाधिकृतवाक्यार्थनिगमनायाऽऽह-यदिति—यस्मादेवमवधारणविधिः, ततस्तस्माद् कारणात् हीनः-जघन्यो, गृहाश्रमो-गृहस्थत्वम्, यत्याश्रमाप-क्षेयति गम्यम्। ततः किमित्याह—तत्र च-तस्मिन् पुनर्गृ-हस्थाश्रमे, एतत्-मैथुनम्, धर्माधीदिविशेषणं संभवति। तत्रै-व दारसंग्रहाद्, अतः-एतस्माद्, न्यायाद्-नीतेः प्रशंसा-श्ला-घा अस्य-मैथुनस्य न युज्यते-न घटेते यत्याश्रमापेक्षया हीनगृहाश्रमसंबन्धित्वेन हीनत्वादस्येति भावः। यथोक्तं पुत्रा-र्थमित्यत्र 'अपुत्रस्य गतिर्नास्ति' इति, तदयुक्तम्-परमतेनैव तस्य बाधितत्वात्। यदाह—'अनेकानि सहस्राणि, कुमार-ब्रह्मचारिणाम्। दिवं गतानि विप्राणा-मरुत्या कुलसन्त-तिम् ॥ १ ॥' इति ॥ ४ ॥

अथ यदुक्तम् 'प्रशंसाऽस्य न युज्यते' इति, अत्र परमत-माशङ्कमान आह—

अदोषकीर्तनादेव, प्रशंसा चेत्कथं भवेत् ।

अर्थापत्त्या सदापस्य, दोषाभावप्रकीर्तनात् ॥५॥

अदोषः-दूषणाभावः तस्य कीर्तने "न च मैथुने" इत्यनेन मनुवचनेन संशब्दतमदोषकीर्तनम्, तस्मादेव निमित्तान्तर-व्यवच्छेदार्थमवधारणम्, प्रशंसा-श्लाघा मैथुनस्य युज्यते इति शेषः?, चेद्येधेवं मन्यसे तदा यो दोषस्तमाह-कथम्—केन प्रकारेण न कथंचिदित्यर्थः, भवेत्—जायेत, प्रशंसेति वर्त्तते। अर्थापत्त्या च-वेदं ह्यधीत्य स्नायादिति पूर्वोक्तप्रमाणेन सदापस्य—पापव्यरूपस्य मैथुनस्य दोषभावप्रकीर्तनात्। न च मैथुने इत्येवं लक्षणादोषभावोक्तिमात्रादवाप्रमाणका-दिति। न-हि यदार्थापत्त्या दोषवदिति निश्चितं तदप्रमाणकेन वचनमात्रेण निर्दोषमिति प्रतिपत्तुं शक्यमिति भावः। अथवा 'प्रशंसाऽस्य न युज्यते' इति यदुक्तम् तदयुक्तम्, यतो न मया तत् प्रशंसितम्, किं तु-निर्दोषमित्युक्तशङ्कां परिहरन्नाह-'अ-दोष' त्याद् अदोषकीर्तनमात्रादेव कथं प्रशंसाऽस्य भवतीति चेदिति परमते, सूरिगाह-अर्थापत्त्या भवति। अथ तामेवाह-सदापस्य दोषाभावप्रकीर्तनात्प्रशंसा कृता भवतीति ॥ ५ ॥

यदुक्तमदोषकीर्तनात्प्रशंसाऽस्य युक्तेति तत्रादोषतोक्तेरवा-न्यायव्यवमुपदर्शयन्नाह—

तत्र प्रवृत्तिहेतुत्वा-न्याय्यबुद्धयसंभवात् ।

विध्युक्तिरिष्टमिष्टे-रुक्तिरपि न भद्रिका ॥ ६ ॥

उक्तिः—'न मांसभक्षणं दोष' इत्यादिभणनम्। एषा-अनन्तरा-भिहितता इति, धर्मिर्निर्देशः, न भद्रिका-न शोभनेति साध्यध-र्मनिर्देशः, कुत इत्याह-तत्र मैथुनेऽर्थापत्त्या प्रागुपदर्शितदोष प्रवृत्तिहेतुत्वात् प्राणिनां प्रवर्त्तननिवन्धनत्वादिति हेतुः, प्र-योगश्च यथा प्राणिनां सदापपदार्थं प्रवृत्तिहेतुभूतोक्तिः सा न भद्रिका यथा हिंसानिर्दोषतोक्तिः सदापमैथुनप्रवृत्तिहेतुश्चेत्यम्,

न मांसत्यादिकोक्तिरिति। प्रवृत्तिहेतुत्वमेव कुत इत्याह—"त्या ज्यं मैथुनम्" एवंभूता या बुद्धिस्तस्या असंभवात्-अनुत्पादात् न मैथुने दोष एतामुक्तिं श्रद्धाधानस्य न मे त्याज्यमिदमित्येषा बुद्धिगविरस्तीति त्याज्यबुद्धयभावो च को हि नाम न तत्र प्रवर्त्तते, इत्यादित्याज्यबुद्धयसंभवः कुत इत्याह-विधिविधा-नमनुष्ठानं मैथुनस्य तस्योक्तिः-भणितिर्विध्युक्तिस्ततो वि-ध्युक्तिः, को हि नाम मैथुने न दोषोऽस्तीति वचनाद्विधेयं मै-थुने न प्रतिपद्यते इति। नन्वेनेन वचनेन दोषाभावमात्रमेव मैथुनस्योक्तमिति कथमियं विध्युक्तिः स्यादित्याह—इष्टस्या-नादिमहामोहवासनावासितमानसानां देहिनामभिलषितस्य मैथुनस्येतो मैथुननिर्दोषताभिधायकवचनात्संसिद्धिर्निष्पत्ति-रिष्टसंसिद्धिस्तत इष्टसंसिद्धेः, को हि तस्य निर्दोषतामवग-म्य तदिष्टं न निष्पादयति। इष्टं चेदं सर्वप्राणभूतामित्याह च- "कामिनीसंनिभा नास्ति, देवताऽन्या जगत्त्रयं। यां समस्तोऽ-पि पुंवर्गां, धत्ते मानसमन्दिरे ॥ १ ॥" अत उक्तिरेषा न भ-द्रिकेति व्याख्यातमेव। अथवा—उक्तिरेषा न भद्रिकेत्यस्यां प्रतिज्ञायां प्रवृत्तिहेतुत्वादयो भिन्नाश्चत्वारो हेतव इति ॥६॥

मैथुने प्रकारान्तरेण दूषयन्नाह—

प्राणिनां बाधकं चैत-च्छास्त्रे गीतं महर्षिभिः ।

नालिकातप्तकणक-प्रवेशज्ञाततस्तथा ॥ ७ ॥

प्राणिनां जीवानां बाधकमुपघातकम्। चशब्दो दूषणान्तरस-मुच्चयार्थः। एतन्मैथुने शास्त्रे व्याख्याप्रक्षण्याख्यपञ्चमाङ्गे गीतं—गदितं महर्षिभिः—महासुनिभिः श्रीवदमानस्वामि-प्रमुखैः। कथं बाधकं गीतमित्याह—नलिकायां-वेणुपर्वादि-रूपायां तप्तस्याग्निना दीप्तस्य कणकस्य—लोहशलाकावि-शेषस्य प्रवेशः—पक्षेपः स एव ज्ञातमुदाहरणम्, ततो नलि-कातप्तकणकप्रवेशज्ञाततः, तथेति-तत्प्रकारात् रूतभूतनलि-केति विशेषणयुक्ता। तथा हि (भगवन्त्याम्-) "हेहुणं भंते! सेवमाणस्स केरिसण असंजमे कज्जइ?, गोयमा! से जहा-नामण केइ पुरिसे वूरनलियं वा रूयनलियं वा तत्तेण २ अओ-कणणं २ समहिधंसज्जा मेहुणं सेवमाणस्स एरिसणं अ-संजमे कज्जइ त्ति (भ० २ श० ५ उ०) ॥ ७ ॥

दूषणान्तरमाप्तवचनप्रसिद्ध मैथुनस्य ब्रुवाणः प्रकरणो-

पसंहागयाऽऽह—

मूलं चैतद्धर्मस्य, भवभावप्रवर्द्धनम् ।

तस्माद्विषान्नवत्याज्य-मिदं मृत्युमनिच्छता ॥ ८ ॥

मूलस्-कारणमाचशब्दः समुच्चये। एतन्मैथुनमधर्मस्य-पाप-स्य यत एवमत एव भवभावस्य—संसारसत्तायाः, अथवा-भवे-संसार ये भावा-उत्पादास्तेषां भवहेतूनां वा भावानां-परिणामानां प्राणवधादिकोधादीनां प्रवर्द्धने बुद्धिकर्ममिति विग्रहः। उक्तञ्च—"मूलमयमहम्मसस, महादोसममु-स्सयं। तम्हा मेहुणसंसग्गं, णिग्गंथा वज्जयति णं ॥ १ ॥" यस्मादेवं तस्मात्कारणाद्विषान्नवत् हाला-हलमिश्रभोजनमिव त्याज्यं-परिहार्यं—मृत्युं मरणमनि-च्छता-अनभिलषता अमुमृषुणा यथा विप्राश्च न्यजनीयमेव मैथुने त्याज्यमिति भावः ॥ ८ ॥ हा० २० अष्ट०। हा०। सूत्र०। (यो ह्याचार्यो गणावच्छेदको वा गणादपकस्य गणम-निक्षिप्य वा मैथुने प्रतिमचने स नोपपदं शक्नोतीति 'उ-

इश ' शब्दे द्वितीयभागे ८०६ पृष्ठे गतम्) (संयत्या मै-
थुनासक्तायाः प्रतिक्रिया ' आलोयणा ' शब्दे द्वितीयभागे
४२६ पृष्ठे दर्शिता)

भयवं निम्बदृसीलाणं, दरिसणं तं पि निच्छसी ।
पच्छित्तं वागेरसी य, इति उभयं न जुज्जए ॥
गोयमा ! भट्टसीलाणं, दुत (त्त) र संसारसागरे ।
धुवं तमणुकंपित्ता, पायच्छित्ते पदरिसिए ॥
भयवं ! किं पायच्छित्तेणं, छिदिजा नारमाउयं ।
(अणु)चरिऊणं वि पच्छित्तं, वहेवे दुग्गइं गए ॥
गोयमा ! जे समजेजा, उणंतं संसारियत्तणं ।
पच्छित्तेणं धुवं ते पि, छिदे किं (पुणो) नरयाउयं ॥
पायच्छित्तस्स भावेण, नासत्तं किंचि वज्जए ।
बोहिलाभं पमोत्तूणं, हारियं तं न लब्भए ॥
तं वाउकायपरिभोगे, तेउकायस्स निच्छियं ।
अबोहिलाभियं कम्मं, वज्जए मेहुणेण य ॥
मेहुणं आउकायं च, तेउकायं तहेव य ।
तम्हा तओ वि जं तेणं, वजेजा संजइदिए ॥
महा० २ अ० ।

निर्ग्रन्थ्याः उच्चारप्रस्रवणे कुर्वन्त्या इन्द्रियजातं परामृशत्
तन्निर्ग्रन्थिः स्वदेत् हस्तकर्मप्रतिसेवनाप्राप्ता-

निर्गन्धी य गतो वा वियाले वा उच्चारं वा पासवणं वा
विगिंचमाणीए वा विसोहेमाणीए वा अन्नयरे पसुजातीए
वा पक्खिजातीए वा अन्नयरं इंदियजायं परामुसेज्जा, तं च
निर्गन्धी साइज्जा हत्थकम्मपडिसेवणपत्ता आवज्जइ
मासियं परिहारट्टाणं अणुग्घाइयं ॥ १३ ॥ निर्गन्धी य
राओ वा वियाले वा उच्चारं वा पासवणं वा वि-
गिंचमाणीए वा विसोहेमाणीए वा अन्नयरे पसुजा-
तीए वा पक्खिजातीए वा अन्नयरंसि सोयंसि आंगा-
हिजा, तं च निर्गन्धी साइज्जा मेहुणपडिसेवणपत्ता
प्रावज्जइ चउम्मासियं परिहारट्टाणं अणुग्घाइयं ॥ १४ ॥

अस्य सूत्रद्वयस्य संबन्धमाह—

पढमिन्लुगतनियारणं, चरितो णत्थोवताण रक्खट्टा ।

मेहुणरक्खट्टा पुण, इंदियसोए य दो सुत्ता ॥ २३६ ॥

प्रथमतृतीययोर्वेतयोः प्राणानिपातादत्तादानविरतिलक्षण-
योः रक्षणार्थं तीर्थकरणानुज्ञातशीतोदकपरिभोगे तयोर्भङ्गो
मा भूदिति कृत्वा पूर्वसूत्रस्यार्थश्चरितो—गतो भणित इ-
त्यर्थः । संप्रति तु मैथुनव्रतरक्षणार्थमिन्द्रियश्रोतो—वि-
षये द्वे सूत्रे आरभ्येत । अनेन संबन्धनायातस्यास्य व्याख्या-
निर्ग्रन्थ्या रात्रौ वा विकाले वा उच्चारं वा प्रस्रवणं वा वि-
कुर्वन्त्या वा विशोध्यन्त्या वा अन्यतरपशुजातीयो वानरा-
दिकः पक्षिजातीयो वा मयूरादिकोऽन्यतरदिन्द्रियजातं प-
रामृशत्—स्पृशत् सा च निर्ग्रन्थी तन्स्पर्शं स्वादयेत् सु-
न्दराऽस्य स्पर्शं इत्यनुमन्येत हस्तकर्मप्रतिसेवनाप्राप्ता आ-

पद्यते मासिकमनुद्धातिकं स्यात् । इह निर्ग्रन्थीनां परिहार-
णो भवतीति कृत्वा ' परिहारट्टाणं ' इति पदे न पठनीयमेव ।
द्वितीयसूत्रमेवमेव व्याख्येयं नवरमन्यतरस्मिन् श्रोतसि यो-
न्यादौ वानरादिरवगाहेत सा च मैथुनप्रतिसेवनाप्राप्ता यदि
स्वादयेत् ततश्चतुर्गुरुकमिति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यविस्तरः—

वानरल्लगलाहरिणा, सुणगादीया य पसुगणा होति ।

वरिहिणि चासा हंसा, कुक्कुडसुणगादिणो पक्खी ॥ २४० ॥

वानरल्लगलाहरिणाः शुनकादयश्च पशुगणा मन्तव्याः, व-
हिणश्चपा हंसाः कुक्कुटाः शुनकादयश्च पक्षिण उच्यन्ते ।

जहि यं तु अणाययणा, पासवणुच्चारतहिं पडिक्कुटं ।

लहुगो य होइ मासो, आणादि सती कुलधरे वा ॥ २४१ ॥

यत्रैतं पशुजातीयाश्च प्राणिनः संभवन्ति तदनायतनमु-
च्यते, तत्र निर्ग्रन्थीनामवस्थानं प्रस्रवणोच्चारपरिष्ठापनं च
प्रतिकृष्टम्, यदि कुर्वन्ति तदा लघुमासः आन्नादयश्च दोषाः ।
' सई कुलधरे व त्ति ' भुक्तभोगिन्याश्च स्मृतिकरणं कुल-
गृहे वा भूयस्तासां बान्धवादिभिर्नयनं क्रियते ।

इदमेव व्याचष्टे—

भुत्ताभुत्तविभासा, तस्सेवी कायि कुलधरे आसी ।

बंधवतप्पक्खी वा, दट्टण णयंति लज्जाए ॥ २४२ ॥

भुक्ताभुक्ताविभाषा—भुक्तभोगिन्याः स्मृतिकरणम्, अ-
भुक्तभोगिन्याश्च कौतुकमुत्पद्यत इत्यर्थः । तथा ' तस्से-
वि त्ति ' गृहवासे तैः पशुजातीयादिभिः प्रतिसेविता
काचिन् कुलगृहे आसीत्, सा तान् दट्टा स्मृतपूर्व-
वरा प्रतिगमनादीनि कुर्यात् । यद्वा—तासां बान्धवास्तत्पा-
क्षिका वा सुहृदस्तादृशेऽनायतने स्थितां तामार्यिकां
दट्टा लज्जया भूयः गृहर्मानयन्ति ।

किं च—

आलिगणादिया वा, अणिहुयमादीसु वा णिवेदेजा ।

एरिमगाण पवेसो, ण होति अंतेपुंसुं पि ॥ २४३ ॥

ते पशुजातीया वानरादयस्तां संयतीमालिङ्गेयुः, सा वा
संयती तानालिङ्गेत्, एवमादयो दोषा भवयुः । अपि च—एते
वानरादयः स्वभावादेवानिभूताः कन्दर्पबहुला मायिनश्च
भवन्ति अतस्तैर्गनिभूतमायिभिः सा कदाचिदात्मानं निषेव-
येत् । ईदृशानां च पशुपक्षिजातीयानां प्रवेशो राज्ञोऽन्तः-
पुरं न भवति—न दीयते । कारणेन पुनरन्यस्या वस-
तेरभावे तत्रापि निषेयुः ।

कारणगमणे उ तहिं, विविंचमाणीए आगतो लिहेजा ।

गुरुमो य होति मासो, आणादि सती तु सच्चैव ॥ २४४ ॥

कारणे तत्रापि स्थितानामुच्चारभूमौ प्रस्रवणभूमौ वा गत्वा
विविचन्याः परिष्ठापयन्त्या वानरादिः समागच्छन् आगतश्च
तामालिङ्गते । सा च यदि लिह्यात्—तन्स्पर्शं स्वादयेत् ततो
गुरुमासः, आन्नादयश्च दोषाः, स्मृतिश्च सा चैव पूर्वोक्ता
भवति । अथ न स्वादयति ततः सा शुद्धा ।

यतना जेयं तत्र कर्त्तव्या—

वंदेण दंडहन्था, णिगंतुं आयरंति पडिचरणं ।

पविमंते वागेति य, दिवा वि ण उ काण्ण एको ॥ २४५ ॥

वृन्देन द्विध्यादिवतीनां समुदायेन दण्डकहस्ता निगच्छन्ति, निर्गत्य कार्यादिकमाचरन्ति, वानरादीनां च प्रतिचरणे कुर्वन्ति, यत्र तत्राऽभिद्रवन्ति तान् दण्डकेन ताडयन्ति, प्रतिश्रये वा प्रविशतो निवारयन्ति । दिवा अपि च-कार्याकभूमिमैकाकिनी न गच्छति । व्याख्यातमिन्द्रियसूत्रम् ।

संप्रति श्रोतःसूत्रं व्याचष्टे—

एवं तु इंदिएहिं, मोते लहुगा य परिणए गुरुगा ।

वितियपदकारणम्मि य, इंदियमोए य आगाढे ॥ २४६ ॥

एवं तावदिन्द्रियसूत्रं प्रायश्चित्तविधिश्चाहुः । यत्र तु पशुजातीयादयः श्रोताऽवगाहनं कुर्वन्ति तत्र तिष्ठन्तीनां चतुर्लघु । तेषु श्रोतावगाहनं कुर्वणेषु यदि सा सुन्दरमिदमिति परिणता ततश्चतुर्गुरु । द्वितीयपद आगाढे कारणे इन्द्रिये श्रोतसि च परामर्शे स्वाद्येदपि । इदमुत्तरत्र भावयिष्यते—

कारणे एकाकिन्यास्तिष्ठन्त्यास्तावदियं यतना ।

गिहिणिस्मा एगागी, तहिं ममं णिति रत्तिमुभयस्म ।

दंडगमारक्खणया, वारंति दिवा य पेळंते ॥ २४७ ॥

गृहस्थानिधया कारणे काचिदेकाकिनी वसन्ती ताभिरविरतिकाभिः समं गात्रावुभयस्य प्रस्त्रवणोच्चारणस्य व्युत्सर्जनाय निर्गच्छति, निर्यान्ती च वानरादीनांभिद्रवतो दण्डकेन संरक्षति । दिवा च प्रतिश्रयं प्रेरयतः—प्रविशतो निवारयति ।

अथ गाढकारणं व्याचष्टे—

अट्टाणमहआलिं-गणादिपयकम्मऽतिस्थिता संती ।

अच्चित्तं पिंप(विम्भ) अणिहुत्, कुलघरसड्ढादिगेहे वा ॥ ४८ ॥

कस्याश्चिदार्थिकायाः सनिमित्ताऽनिमित्ता वा मोहोद्भवः संजातस्ततो निवृत्तिकादिकायां मोहचिकित्सायां कृतायामपि यदा न तिष्ठति तदा अस्थाने शब्दनिबद्धायां वसंतौ स्थापनीया, ततो यत्राविरतिकानामालिङ्गनादिकं क्रियमाणं दृश्यते तत्र स्थाप्यते । तथाऽप्यनुपगते मोहे पादकर्म करोति । तदप्यतिक्रान्ता सती यदचित्तं पिम्पं, हुण्डिशिरादिकं तेन प्रतिसेवयति । तथाऽप्यतिष्ठन्ती योऽद्य न वृत्तस्तेनास्थानादिकं सर्वमपि कृत्वा ततः कुलगृहे भगिन्या भ्रातृजाया वा आलिङ्गनादिकं क्रियमाणं प्रेक्षते, तदभावे आल्लिकायास्तदप्राप्तौ तथा भद्रिकाया अपि प्रेक्षते । प्रथममिन्द्रिये पश्चात् श्रोतःस्वपि येतनयन्ति । वृ० ५ उ० । “ मेहुणं पडिसेवमाणे सवलं भवति ” । स० २१ सम० । (‘सवल’ शब्दे-व्याख्या) मैथुनमब्रह्म अतिक्रमादिना सेवमानोऽनुष्ठानको भवति । स्था० ५ ठा० २ उ० । (यो हि स्त्रिया सह संयोगं नाभिलषति स धन्य इति ‘इत्थी’ शब्दे द्वितीयभागे ६२० पृष्ठे उक्तम्) (मातृग्रामस्य मैथुनप्रतिब्रया प्रतिसेवनादिकं निशीथचूर्णिमसमोद्देशकादवसेयम्) (‘मैथुनाय’ हस्तकर्म निशीथचूर्णौ प्रथमोद्देशके व्याख्यातम्) (सागारिकायां वसंतौ न स्थये तत्र मैथुनदोषः स च ‘वर्गहि’ शब्दे वक्ष्यते) (प्रश्नव्याकरणोक्ता चतुर्थास्ववर्गाङ्गा निखिला वक्तव्यता ‘अवभ’ शब्दे प्रथमभागे ६७५ पृष्ठे उक्ता) मैथुसर्पिणि, पौर्णालिकमते मैथुनशब्देन मधुसर्पिणाग्रहणं भवति । स्था० । मातुलपुत्रे, पुं० । वृ० १ उ० ।

मेहुणकम्म-मैथुनकर्मन्-न० । हस्तकर्मणि, व्य० २ उ० ।

मेहुणट्टि(ण्)-मैथुनाथिन्-पुं० । उद्भ्रामके, वृ० १ उ० ।

मेहुणधम्म-मैथुनधर्म-पुं० । अब्रह्मव्यापारे, आचा० २ ध्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० ।

मेहुणधम्मपरियारणा-मैथुनधर्मप्रतिचारणा-स्त्री० । मैथुनधर्मप्रतिसेवनायाम्, आचा० २ ध्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

मेहुणभाव-मैथुनभाव-पुं० । इन्द्रकर्मणि, “ ए य किंचि अणु-स्मायं पडिसिद्धं वाचि जिरवरिदेहिं । मोत्तु मेहुणभावं, ए विणा ते रागदोसहिं ॥ १ ॥ ” आचा० १ ध्रु० २ अ० ५ उ० ।

मेहुणवडिया-मैथुनप्रतिज्ञा-स्त्री० । मिथुनभावो मैथुनं, मिथुनकर्म वा मैथुनम् । अब्रह्मत्यर्थः । मिथुनभावे प्रतिपत्तिः—प्रतिज्ञा मैथुनप्रतिज्ञा । मैथुनसेवनप्रतिज्ञायाम्, नि० चू० ५ उ० ।

मेहुणवत्तिय-मैथुनप्रत्ययिके-पुं० । स्त्रीपुंसयोर्वेदोदये सति पूर्वकर्मनिर्वर्तितेऽणिकाप्रयोरिव संयोगे, सूत्र० २ ध्रु० ३ अ० ।

मेहुणविरड्-मैथुनविरति-स्त्री० । मिथुनं स्त्रीपुंसद्वन्द्वं तस्य कर्म मैथुनं तस्माद् विरतिः । मैथुनविरमणे, प्रच० ६६ द्वार ।

मेहुणविहि-मैथुनविधि-पुं० । मैथुनप्रकारे, उपा० । “ तदार्ण-तरं च एं सदारसंतोसिए परिमाणं करेह, एरण्णथ एकाए सिवारणदाए भारियाए. अवसेसे संव्वं मेहुणविहिं पच्चक्खा-मि । ” उपा० १ अ० ।

मेहुणवेगमण-मैथुनविरमण-न० । मिथुनं स्त्रीपुंसद्वन्द्वं तस्य कर्म मैथुनं तस्माद् विरमणम् । पा० । ब्रह्मचर्ये, (तच्च देशतः श्रावकस्य चतुर्थमणुवतं भवतीति । ‘सदारसंतोस’ शब्दे वक्ष्यते) सर्वतः साधोश्चतुर्थे महाव्रते, दश० ४ अ० ।

(अत्रत्यसूत्रम् ‘पडिकमण’ शब्दे पञ्चमभागे २६१ पृष्ठे गतम्)

मेहुणसंसग्ग-मैथुनसंसर्ग-पुं० । मैथुनसम्बन्धे, “ मूलमेयम-हम्मस्स, महादोससमुस्सयं । तम्हा मेहुणसंसग्गं, निग्गंथा वजयंति एं ” ॥ १६ ॥ ” दश० ६ अ० २ उ० ।

मेहुणसम्भा-मैथुनसंज्ञा-स्त्री० । मैथुनं संज्ञायतेऽनयेति मैथुनसंज्ञा । पुंवेदोदयान्मैथुनाय स्यङ्गालोकनप्रसन्नवदनसंस्तम्भितोस्वेपथुप्रभृतिलक्षणायां क्रियायाम्, स्था० १ ठा० ३ उ० । भ० । आव० । स्यादिवेदोदयरूपायां संज्ञायाम्, आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । चतुर्भिर्हेतुभिर्मैथुनसंज्ञोपपद्यते । स्था० ।

चउहिं ठाणेहिं मेहुणसन्ना समुप्पज्जति, तं जहा-चित्तममोणिययाए मोहणिजस्स कम्मस्स उदएणं मतीए तदट्ठावओगेणं । (सूत्र-४)

चित्ते—उपाचितं, मांसशोणितं यस्य स तथा, तद्भावस्तत्ता तथा चित्तमांसशोणिततया, मत्या—सुरतकथाश्रवणादिजनितबुद्ध्या, तदर्थोपयोगेन—मैथुनलक्षणार्थानुचिन्तनेनेति । अविमुक्ततया—सपरिग्रहतया मत्या सचेतनादिपरिग्रहदर्शनादिजनितबुद्ध्या तदर्थोपयोगेन—परिग्रहानुचिन्तनेनेति । स्था० ४ ठा० ४ उ० । मैथुनविरतेरतिक्रमः ‘पडिकमण’ शब्दे पञ्चमभागे २६५ पृष्ठे गतः)

मेहुणशाल-मैथुनशाल-न० । रतिगृहे, नि० चू० ८ उ० ।

मेहुणसुमिण-मैथुनस्वप्न-पुं० । स्वप्ने मैथुनकरणे, ‘मेहुण-सुमिणे अट्ट सये’ मैथुनस्वप्नेऽप्रशतमष्टोत्तरशताच्छ्वासमानं कार्यात्सर्गं कुर्यादित्यर्थः । जीत० ।

मेहु (थु) णिआ-देशी-श्याली-मातुलात्मजयोः, दे० ना०
६ वर्ग १४८ गाथा ।

मेहुणिय-मैथुनिक-पुं० । मातुलपुत्रे, वृ० ४ उ० ।

मेहुणिया-मैथुनिकी-स्त्री० । मैथुनजीवनायां पण्याङ्गनायाम्,
व्य० १ उ० । मातुलदुहितरि, वृ० ४ उ० ।

मेहोदय-मेघोदक-न० । मेघेषु वर्षत्सु यत्कस्मिंश्चित्त्रिलेपे शु-
भे स्थानेऽधिक्रियते तन्मेघोदकम् । मेघजले, ज्यो० २ पाहु० ।
मेहोह-मेघाघ-पुं० । मेघानामोघः-संघातो मेघौघः । मेघ-
समूहे, रा० । "मेहोहरसियं" मेघस्यैवौघेन प्रवाहेन रसितं
यस्याः सा मेघौघरसिता । आ० म० १ अ० । रा० ।

मोअ-देशी-अधिगतचिर्मिटिकादिवीजकोशयोः, दे० ना० ।
६ वर्ग १४८ गाथा ।

मोक्खिआ-देशी-असितपद्मोदरे, दे० ना० ६ वर्ग १४० गाथा ।

मोक्ख-मोक्ष-पुं० । मुक्-घः । परित्यागे, आ० । निसर्गे,
विशे० । आत्यन्तिके पृथग्भागे, उत्त० १ अ० । लुटने, आ०
चू० १ अ० । संसारप्रतिपत्तभूते, जी० १ प्रति० । दुःखापगमे,
मोक्षकारणे वा संयमानुष्ठाने, आचा० १ थु० ६ अ० १ उ० ।
निर्वाणे, पञ्चा० १ विव० । सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्येभ्यः कर्म-
णामत्यन्तच्छुद्धे, ध० १ अधि० । सूत्र० । जीवस्य रागद्वेषम-
दमोहजन्ममोहादिदुःखक्षयरूपेऽवस्थाविशेषे, ध० २ अधि० ।
सकलकर्मांशैः (नि० १ थु० १ वर्ग १ अ०) मुक्त्वे, आ० चू० १
अ० । सकलकर्मवियोगे, औ० । सर्वकर्माभावलक्षणं, आत्मन-
स्तादात्म्यावस्थानं, अष्ट० २७ अष्ट० । सव्वकम्मावगमो मो-
क्खो भणन्ति । नि० चू० १ उ० । कृत्स्नकर्मक्षयः, स्या० । उपा० ।

नीमिसकम्मविगमो, मुक्खो जीवस्स सुद्धरुवस्स ।

साइणपज्जवसारणं, अच्चावाहं अवत्थाणं ॥ ८३ ॥

निःशेषकर्मविगमो मोक्षः-“कृत्स्नकर्मक्षयान् मोक्ष” इति व-
चनात् । (तत्त्वार्थाऽधिगमसूत्रम्-१०१) जीवस्य शुद्धस्वरू-
पस्य-कर्मसंयोगापादितरूपरहितस्येत्यर्थः । साद्यपर्यवसानम्
अव्यावाधम्-व्यावाधावर्जितमवस्थानम्-अवस्थितिः जीव-
स्यासौ मोक्ष इति । साद्यपर्यवसानता चेह व्यक्त्यपेक्षया न
तु सामान्येन, तेन मोक्षस्याप्यनादिमत्त्वमिति । आ० ।
कर्मविचरते, आचा० १ थु० ४ अ० ४ उ० । “ पुष्टिः
पुण्योपचयः, सुद्धिः पापक्षयणं निर्मलता । अनुयन्धिनि
द्वयेऽस्मिन्, क्रमेण मुक्तिः परा ब्रह्मा ॥१॥ ” षो० ३ विव० ।
(' धम्म ' शब्दं चतुर्थभागे २६६६ पृष्ठे व्याख्यातम्)

तस्योपात्तपुंस्त्रीशरीरस्य सम्यग्ज्ञानक्रियाभ्यां कृत्स्नकर्म-
क्षयस्वरूपा सिद्धिः ॥ ५७ ॥

तस्य-अनन्तरनिरूपितस्वरूपस्य आत्मनः, उपात्तपुंस्त्री-
शरीरस्य-स्वीकृतपुरुषयोऽपिद्वयः, एतेन स्त्रीनिर्वाणद्वे-
षिणः काष्ठाभ्यगान् शिक्षयन्ति । सम्यग्ज्ञानं च यथाव-
स्थितवस्तुतत्त्वावबोधः, क्रिया च तपश्चरणादिका,
ताभ्याम् । ननु सम्यग्दर्शनमपि कृत्स्नकर्मक्षयकारणमेव ।
यदाहुः-(उमास्वातिवाचकाः)-“ सम्यग्दर्शनज्ञानचारि-
त्राणि मोक्षमार्गः ” इति । तत्कथमिह नोपदिष्टम् ? ।
उच्यते-सम्यग्ज्ञानोपादानेनैव तस्याक्षित्वान्, द्वयोर-

प्यनयोः सहचरत्वात् । सम्यग्ज्ञानस्य क्रियातः पृथगु-
पादानाद् या क्रिया सम्यग्ज्ञानपूर्विका सैव तत्कारणं न पुन
मिथ्यात्वमलपटलावलुप्तविवेकविकलानां मिथ्याज्ञानपूर्विका
कन्दफलमूलशैवालकवलनादिका । कृत्स्नस्य-अष्टप्रकारस्या-
पि न तु कतिपयस्य जीवन्मुक्तेरनभिधान्तिनत्वात् ; कर्मणः
ज्ञानावरणीयादेरदृष्टस्य न तु बुद्ध्यादिगुणानामपि, नापि ज्ञा-
नमात्रसन्तानस्य, क्षयः-सामस्येन प्रलयः स्वरूपं यस्याः सा
तथाः एतेन नैयायिकसौगतोपकल्पितमुक्तिप्रतिक्षेपः । एवं-
विधा सिद्धिमोक्षो भवति । रत्ना० ७ पर्वा० । “ सम्यग्भा-
वपरिज्ञानाद्, विरक्ताभावतो जनाः । क्रियां सन्कृत्याऽवि-
घ्नन, गच्छन्ति परमां गतिम् ॥ १ ॥ ” दशा० १ अ० । (मोक्ष-
सिद्धिः ‘ केवलिसमुद्गाय’ शब्दे तृतीयभागे ६४६ पृष्ठे तत्रैव के-
वलिनः सर्वा समुद्धातक्रिया च प्रत्यपादि) “ विनिर्मुक्ताशेष-
वन्धनस्य प्राप्तनिजस्वरूपस्यात्मनो लोकान्तऽवस्थानं मोक्षः
“वन्धवियोगो मोक्षः” इति वचनात् । सम्म० ३ काण्ड ।
(' बन्ध ' शब्दे पञ्चमभागे १६६४ पृष्ठेऽत्र विशेषो गतः) स-
र्वकर्मनिर्जगावद्भिस्तु स्वसंवेदनाध्यक्षतः परमपदप्राप्तिहेतोः
सम्यग्दर्शनज्ञानेन स्वसंवेदितत्वात्सर्वकर्मापगमाविर्भूतत्वे-
तन्यसुखस्वभावात्मस्वरूपस्य मोक्षस्याप्यनन्तराङ्गनायतः
प्रतिपत्तिः मता, तथाहि-यदुत्कर्षतारतम्याद्यस्यापचयतारत-
म्यं तत्प्रकर्षनिष्ठागमने भवति तस्यात्यन्तिकः क्षयः यथा-उष्ण-
स्पर्शतारतम्याच्छीतस्पर्शस्य, भवति च ज्ञान-वैराग्यादेरु-
(कर्षतारतम्यादज्ञान-रागादपचयतारतम्यमित्यनुमानतो
भगवदागमतश्चास्मदादेरपवर्गसिद्धिः । भगवतां तु केवला-
ध्यक्षत इति । सम्म० ३ काण्ड ०६३ गा० टी० । आचा० । न० ।
स्था० । विशेषः । (' निव्वान ' शब्दं ' वन्ध ' शब्दं च मो-
क्षतत्त्वसिद्धिर्विस्तरेण प्रपञ्चिता)

एगं मोक्खे (सूत्र-१०)

मोचन कर्मपाशवियोजनमात्मनो मोक्षः, आह च-“ कृ-
त्स्नकर्मक्षयान्मोक्षः, ' स चैको ज्ञानावरणीयादिकर्मा-
पेक्षयाऽष्टविधोऽपि मोचनसामान्यात्, मुक्तस्य वा पुनर्मो-
क्षाभावात् । ईषत्प्राग्भागाख्यक्षेत्रलक्षणां वा द्रव्यार्थतयैकः,
अथवा-द्रव्यतो मोक्षो निगडादितः, भावतः कर्मत-
स्तयोश्च मोचनसामान्यादेर्को मोक्ष इति । स्था० १ ठा० ।
स० । ' एत्थि बन्धे य मोक्खे य, एवे सन्नं निवेसण ।
अत्थि बन्धे य मोक्खे य, एवं सन्नं निवेसण ॥ १५ ॥ ' सूत्र०
२ थु० ५ अ० । (' अत्थिवाय ' शब्दे प्रथमभागे ४२० पृष्ठे
व्याख्यातेषां) (सिद्धशब्दाऽप्यत्र वीक्ष्यः) (मोक्षे सुखम-
स्तीति 'सिद्ध' शब्दे वक्ष्यामि)

संविदानन्दलक्षणं ब्रह्मपरमार्थतत्त्वं तत्संप्राप्तिर्मोक्ष इति वे-
दान्तिनः । ज्ञानं सुखं वा मोक्षेऽवतिष्ठते सत्तातत्त्वादिति
नैयायिकाः, प्रत्यवतिष्ठन्ते-एवं च आत्माविशेषगुणाच्छेद-
स्वरूपां मुक्तिमज्ञानादङ्गोक्तवतः पगानुपहसन्नाह-

न संविदानन्दमयी च मुक्तिः, सुषूत्रमाप्नुवितमत्त्वदीयैः । न
तथा न संविदित्यादि, मुक्ता-मोक्षः, न संविदानन्दमयी-
न ज्ञानसुखस्वरूपा । संविद्-ज्ञानम्, आनन्दः-सौख्यम्,
ततो द्वन्द्वः, संविदानन्दो प्रकृतौ यस्यां सा संविदानन्द-
मयीः एतादृशी न भवति । “ बुद्धिसुखदुःखच्छादयप्रयन्तध-
र्माधर्मसंस्काररूपाणां नवानामात्मनो वैशेषिकगुणानामत्य-

न्ताच्छेदो मोक्षः " इति वचनात् । चशब्दः पूर्वोक्ताभ्युपगम-
द्वयसमुच्चयः । ज्ञानं हि क्षणिकत्वादनिर्द्यम् , सुखं च स-
प्रक्षयतया स्मृतिशयतया च न विशिष्यते, संसारवस्थातः
इति । तदुच्छेदे आत्मस्वरूपणावस्थानं मोक्षः इति । प्रयोग-
श्चात्र-नवानामात्मविशेषगुणानां सन्तानः—अत्यन्तमुच्छि-
द्यते सन्तानत्वात् , यो-यः सन्तानः सः—सोऽत्यन्तमुच्छिद्य-
ते, यथा प्रदीपसन्तानः , तथा चायम् , तस्मादत्यन्तमुच्छि-
द्यत इति । तदुच्छेद एव महोदयः, न कस्मिन्कर्मक्षयलक्षण-
इति । " न हि वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोगपहतिरस्ति " ।
" अशरीरं वा वसन्ते प्रियाप्रियं न स्पृशतः " । इत्याद-
योऽपि वेदान्तास्तादृशीमेव मुक्तिमादिशन्ति । अत्र हि प्रि-
याप्रिये-सुखदुःखे ते चाशरीरं-मुक्तं न स्पृशतः ।

अपि च—

" यावदात्मगुणाः सर्वे, नोच्छिन्ना वासनादयः ।
तावदात्यन्तिकी दुःख-व्यावृत्तिर्न विकल्प्यते ॥ १ ॥
धर्माधर्मनिमित्ता हि, सम्भवः सुखदुःखयोः ।
मूलभूतौ च तावच्च, स्तम्भौ संसारसञ्चनः ॥ २ ॥
तदुच्छेदे च तत्कार्य-शरीराद्यनुपप्लवात् ।
नात्मनः सुखदुःखे स्तः, इत्यसौ मुक्त उच्यते ॥ ३ ॥
इच्छाद्वेषप्रयत्नाद, भोगाऽऽयतनबन्धनम् ।
उच्छिन्नभोगाऽऽयतनो, नाऽऽत्मा तैरपि युज्यते ॥ ४ ॥
तदेव धिपणाऽऽदीनां, नवानामपि मूलतः ।
गुणानामात्मनो ध्वसः, सोऽपवर्गः प्रतिष्ठितः ॥ ५ ॥
ननु तस्यामवस्थायां, कीदृगात्माऽवशिष्यते ? ।
स्वरूपैकप्रतिष्ठानः, परित्यक्ताऽखिलैर्गुणैः ॥ ६ ॥
ऊर्मिपदकाऽतिगं रूपं, तदस्याऽऽहुर्मनीषिणः ।
संसारबन्धनाऽधीन-दुःखैकशाद्यदूषितम् ॥ ७ ॥ "

कामक्रोधलोभमदमहर्षा—ऊर्मिपदकमिति । तदेतद-
भ्युपगमत्रयमित्थं समर्थयद्भिः , अत्वदीयैः—त्वदाज्ञा-
वहिर्भूतैः कणादमतानुगामिभिः, सुसूत्रमासूत्रितम्—स-
म्यगागमः प्रपञ्चतः । अथवा 'सुसूत्रमिति' क्रियाविशेषणम्
शोभनं सूत्रं वस्तुव्यवस्थाघटनाविज्ञानं यत्रैवमासूत्रितं त-
त्तच्छास्त्रार्थोपनिबन्धः कृतः, इति हृदयम् । " सूत्रं तु सूत्र-
नाकारि, ग्रन्थे तन्तुव्यवस्थयोः " । इत्यनेकार्थवचनात् ।
अत्र च सुसूत्रमिति विपरीतलक्षणयोपहासगर्भं प्रशंसावच-
नम् । यथा—" उपकृतं बहु तत्र किमुच्यते, सुजनता प्रथिता
भवता चिगम् " इत्यादि । उपहसनीयता च युक्तिरिक्त्वात्
नदङ्गीकाराणाम् (स्यात्) यद्यपि " न संविदानन्दमयी च मु-
क्तिरिति " व्यवस्थापनाय अनुमानमवादि सन्तानत्वादिति ।
तत्राभिधीयते—ननु किमिदं सन्तानत्वम्-स्थतन्त्रम्-अपरा-
परपदार्थोत्पत्तिमात्रं वा एकाग्रया अपरपरेत्युत्पत्तिर्वा ? , तत्रा-
द्यः पक्षः सव्यभिचारः, अपरपरेणामुत्पादकानां घटपटकटा-
दीनां सन्तानत्वेऽप्यत्यन्तमनुच्छिद्यमानत्वात् । अथ द्वितीयः
पक्षस्तर्हि तादृशं सन्तानत्वं प्रदीपे नास्तीति साधनवि-
कलो दृष्टान्तः । परमाणुपाकजरूपादिभिश्च व्यभिचारी
हेतुः, तथाविधसन्तानत्वस्य तत्र सद्भावेऽप्यत्यन्ताच्छेदा-
भावात् । अपि च—सन्तानत्वमपि भविष्यति अत्यन्तानु-
च्छेदश्च भविष्यति-विपर्यये बाधकप्रमाणाभावात् , इति सं

दिग्धविपक्षव्यावृत्तिकत्वादप्यनैकान्तिकोऽयम् । किं च—
स्याद्वादिनां नास्ति कचिदत्यन्तमुच्छेदः द्रव्यरूपतया
स्थास्नूनामेव सतां भावानामुत्पादव्यययुक्त्वाद्, इति विरु-
द्धश्चेति नाधिकृतानुमानाद् बुद्ध्यादिगुणाच्छेदरूपा सिद्धिः
सिध्यति । नापि " न हि वै सशरीरस्य सतः प्रियाप्रि-
ययोगपहतिरस्ती " त्यागमेव शरीरराहित्ये सुखदुःखाभावप्र-
तिपादनात् मोक्षे सुखमध्यवसातव्यम् । तत्र हि शुभाऽ-
शुभाऽदृष्टपरिपाकजन्ये सांसारिकाप्रियाप्रिये परस्परानुप-
प्लवे अपेक्ष्य व्यवस्थितः । मुक्तिदशायां तु—सकलादृष्टजन्यहे-
तुकमैकान्तिकमात्यन्तिकं च केवलं प्रियमेव—तत्कथं प्रति-
पिध्यते ? आगमस्य चायमर्थः—सशरीरस्य गतिचतुष्ट-
यान्यतमस्थानवर्तिनश्चात्मनः प्रियाप्रिययोः परस्परानुपप्लवोः
सुखदुःखयोः, अपहतिः—अभावे नास्तीति; अवश्यं हि
तत्र सुखदुःखाभ्यां भाव्यम्, परस्परानुपप्लवं च समास-
करणादभ्यहते । अशरीरं मुक्ताऽऽत्मानं वाशब्दस्यैव-
कारार्थत्वाद् अशरीरमेवः वसन्ते-सिद्धिज्ञत्रमध्यासीनं प्रि-
याप्रिये-परस्परानुपप्लवं सुखदुःखं, न स्पृशतः । इदमत्र हृदयम-
यथा किल संसारिणः सुखदुःखे परस्परानुपप्लवे स्यातां,
न तथा मुक्तात्मनः, किंतु—केवलं सुखमेव दुःखमूलस्य
शरीरस्यैवाभावात् । सुखं तु आत्मस्वरूपत्वादवस्थितमेव,
स्वरूपावस्थानं हि मोक्षः, अत एव चाशरीरमित्युक्तम् ।
आगमार्थश्चायमित्थमेव समर्थनीयः, यत एतदर्थानुपाति-
न्येव स्मृतिरपि दृश्यते—" सुखमात्यन्तिकं यत्र, बुद्धिग्रा-
ह्यमतीन्द्रियम् । तं वै मोक्षं विजानीयाद्, दुष्प्रापमकृतात्मभिः
॥ १ ॥ " न चायं सुखशब्दो दुःखाभावमात्रं धर्तते—मुख्य-
सुखवाच्यतायां बाधकाभावात् , अयं रागाद विप्रमुक्तः
सुखी जात इत्यादिवाक्येषु च सुखीति प्रयोगस्य पौनरुक्त्य-
प्रसङ्गाच्च । दुःखाभावमात्रस्य—रागाद्विप्रमुक्तः इतीत्येतव
गतत्वात् । न च भवदुर्दृग्गिणो मोक्षः पुंसामुपादेयतया सं-
मतः, को हि नाम—शिलाकल्पमपगतसकलसुखसंवेदनमा-
त्मानमुपपादयितुं येन तं दुःखमेवेदनरूपत्वादस्यः सुखदुः-
खयोरैकस्याभावेऽपरस्यावश्यं भावात् । अत एव तदुपहासः-
श्रूयते—" वरं वृन्दाचने रम्ये, कोपुंस्वमभिवाञ्छितम् । न तु वैशे-
पिकीं मुक्तिं, गीतमो गन्तुमिच्छति ॥ १ ॥ " सांपाधिकसावाध-
कर्षागमितानन्दनिष्पन्दात् स्वर्गादप्यधिकं तद्विपरीतानन्दम-
स्मान्नान्नं च मोक्षमाचक्षते विचक्षणः । यदि तु जडः पापा-
णनिर्विशेष एव तस्यामवस्थायामात्मा भवेत् तदलमपवर्गे-
ण संसार एव वरमस्तु । यत्र तावदन्तराऽन्तराऽपि दुःखक-
ल्पितमपि कियदपि सुखमनुभूज्यते, चिन्त्यतां तावत्-किम-
ल्पसुखानुभवो भव्यः उत सर्वसुखोच्छेद एव ? । अथास्ति त-
थाभूतं मोक्षं लाभातिरेकः प्रेक्षादक्षाणां, ते ह्येवं विवेचयन्त-
संसारे तावद् दुःखास्पृष्टं सुखं न संभवति, दुःखं चावश्यं हेयम्,
विवेकहानं चानयोरैकभाजनपतितविषमधुनोरिव दुःशक-
म्, अत एव द्वे अपि त्यज्येते, अतश्च संसारमोक्षः श्रे-
यान् । यतोऽत्र दुःखं सर्वथा न स्याद् । वरमियती कादाचिं-
त्कसुखमात्राऽपि त्यक्ता, न तु तस्याः कृते दुःखभार इयान् व्यू-
ढ इति । तदेतत्सत्यम्, सांसारिकसुखस्य मधुदिग्धधारा-
करालमण्डलाग्रप्रासवद् दुःखरूपत्वादेव युक्तैव मुमुक्षूणां त-
ज्जिहामा, किन्त्वान्यन्तिकसुखविशेषलिप्सुतामेव । इहापि

(नहीति) न-नैव हिः-यस्मान् अपश्यन्-अनिर्गन्तमा-
णः अहमित्युल्लेखेन, स्निह्यति-स्नेहवान् भवति : आत्म-
नि विषयभूतं कश्चन बुद्धिमान् । नचात्मनि प्रेम्णा विना
सुखहेतुषु धावति-प्रवर्तते कश्चन । तस्मादात्मदर्शनस्य वै-
राग्यप्रतिपत्तिव्याप्तेरस्य दर्शनमेव मुक्तिहेतुरिति सिद्धम् ॥ १॥

एतद् दृष्यति-

नैराग्यायोगतो नैत-दभावक्षणिकत्वयोः ।

आद्यपक्षेऽविचार्यत्वा-द्धर्माणां धर्मिणं विना ॥ ६ ॥

(नैराग्येति) एतदर्थेयं मते न युक्तम् । अभावक्षणिक-
त्वयोः-अथाद् आत्मना विकल्पमानयोः सतोः नैराग्याया-
गतः । आद्यपक्षे-आत्मनोऽभावपक्षे धर्मिणम्-आत्मानं वि-
नः धर्माणाम्-सदनुष्ठानमोक्षादीनाम् अविचार्यत्वाद-वि-
चायायोग्यत्वात् । नहि बन्ध्यासुताभावो तद्वतान् सुरूपकु-
रूपत्वादीनां विशेषांश्चिन्तयितुमार्भतं कश्चिदिति ॥ ६ ॥

वक्त्राद्यभावतश्चैव, कुमारीसुतबुद्धिवत् ।

विकल्पस्याप्यशक्यत्वा-द्वक्तुं वस्तु विना स्थितम् ॥ ७ ॥

(वक्त्रादीति) वक्त्रादीनां-नैराग्यप्रतिपादकतद्द्रष्टा-
दीनाम् अभावतश्चैव । आद्यपक्षे नैराग्यायोगतो नैतदिति
संबन्धः । ज्ञानवादिमते न्वाह-कुमारीसुतबुद्धिवत्-अकृत-
विवाहस्त्रीपुत्रज्ञानवत् । विकल्पस्यापि प्रतिपादकादिगतस्य
स्थिते वस्तु विना वक्तुम् अशक्यत्वात् । कुमारीसुतबुद्धि-
रपि हि प्रसिद्धयोः कुमारीसुतपदार्थयोः संबन्धमेवांगापित-
मवगाहते, प्रकृते न्वात्मन एवाभावात्तत्प्रतिपादकादिव्यप-
देशो निमूल एव । कचिन्प्रमितस्यैव कचिदागम्यत्वात् ।
इत्थं च-“यथा कुमारी शयनान्तरंऽस्मिन्, जाते च पुत्रं वि-
गते च पश्यन् । जाते च दृष्टाऽपगते विपण्णा, तथापमान्
जानत सर्वधर्मान् ॥ ३ ॥ ” इत्यादि पंक्त्यां शास्त्रमपि संसारा-
मार्गताथैवादमात्रपगत्यैवापयुज्यते इति द्रष्टव्यम् ॥ ७ ॥

द्वितीयोऽपि क्षणादूर्ध्वं, नाशादन्याप्रसिद्धितः ।

अन्यथोत्तरकार्याङ्ग-भावाविच्छेदतोऽन्वयान् ॥ ८ ॥

(द्वितीयेऽपिति) द्वितीयोऽपि पक्षे, नैराग्यायोगतो नै-
तदिति संबन्धः । क्षणादूर्ध्वम् क्षणिकस्यात्मनो नाशान् अ-
न्यस्य-अतन्तरजस्य अप्रसिद्धितः-आत्माश्रयानुष्ठानफला-
द्यनुपपत्तः । अन्यथा-भावादिव भावाभ्युपगमे उत्तरकार्ये प्र-
ति अङ्गभावेन-परिणामिभावेन अविच्छेदतोऽन्वयान्, पूर्व-
क्षणस्यैव कथाञ्चिदभावभूतस्य तथापरिणामेन क्षणद्वयानु-
वृत्तिर्भाव्यात् । सवथाऽनतः स्वर्गवर्णादेरिवोत्तरभावप-
रिणामनशक्यत्वात्, सदृशज्ञानान्तरसामग्रीसंपत्तगतियो-
ग्यताविच्छेदशक्यत्वापपत्तिरिति ॥ ८ ॥

किं च-ज्ञाणको ह्यात्माऽभ्युपगम्यमानः स्वनिवृत्तिस्वभावः
स्यात्, उतान्यजननस्वभावः, उताहो उभयस्वभावः ?, इति
त्रया रतिः । तत्राद्यपक्षे आह-

स्वनिवृत्तिस्वभावत्वं, न क्षणस्यापरोक्षदयः ।

अन्यजन्मस्वभावत्वं, स्वनिवृत्तिरसंगता ॥ ८ ॥

(स्वानवृत्तिरिति) स्वानवृत्तिस्वभावत्वं क्षणस्य आत्मक्षण-
स्य अभ्युपगम्यमाने नापरोक्षदयः-सदृशोत्तरक्षणोत्पादः स्या-
त्, पूर्वक्षणस्योत्तरक्षणजननास्वभावत्वात् । द्वितीये न्वाह-

अन्यजन्मस्वभावत्वं-सदृशोत्तरक्षणोत्पादकस्वभावत्वं स्व-
निवृत्तिरसंगता तदजननस्वभावत्वादेव ॥ ८ ॥

तृतीये न्वाह-

उभयैकस्वभावत्वं, न विरुद्धोऽन्वयोऽपि हि ।

न च तद्वक्तुः स्नेहः, किं तु कर्मोदयोद्भवः ॥ १० ॥

(उभयेति) उभयैकस्वभावत्वं स्वनिवृत्तिसदृशोत्तरक्षणो-
भयजननैकस्वभावत्वं, अन्यथोऽपि हि न विरुद्धः । यदेव
किञ्चिन्निर्यते तद्वत्परक्षणजननस्वभावमिति शब्दार्था-
न्यथानुपपत्त्येवान्वयसिद्धेः, उक्तोभयैकस्वभावत्ववत् पूर्वोपर-
कालसंबन्धैकस्वभावत्वस्याप्यविरोधात् । इत्थमेव प्रत्यभि-
ज्ञाक्रियाफलसामानाधिकरण्यादानां निरुपचरितानामुपपत्त-
रिति निर्लोडितमन्यत्र । न च तद्वक्तुः-आत्मदर्शनहेतुकः
स्नेहः किं तु कर्मोदयोद्भवो-मोहनीयकर्मोदयनिमित्तकः ।
अतो नायमात्मदर्शनापराध इति भावः ॥ १० ॥

ननु यद्यप्यात्मदर्शनमात्रनिमित्तको न स्नेहः, क्षणिकस्या-
प्यात्मनः स्वसंबन्धनप्रत्यक्षेण समग्रलोकनात्तद्वद्वत्प्रसङ्गात्,
किं तु-ध्रुवात्मदर्शनतो नियत एव स्नेहोद्भवस्तद्वत्तागामि-
कालसुखदुःखावामिपरिहारचिन्तावश्यकत्वादित्यत्राऽऽह-

ध्रुवं क्षणेऽपि न प्रेम, निवृत्तमनुपप्लवान् ।

ग्राह्याकार इव ज्ञाने-ऽन्यथा तत्रापि तद्वेत् ॥ ११ ॥

(ध्रुवं क्षणेऽपिति) ध्रुवं क्षणेऽपि-ध्रुवात्मदर्शनेऽपि, न
प्रेम-समुत्पत्तमुत्सहेतुः निवृत्तम्-उपगतम् उपप्लवान्-संक्ल-
शजयान् विस्मयपरिजयाभिधानान्, ज्ञाने ग्राह्याकार इव
भवन्मते उपप्लवयशाद्धि तत्र तदवभासस्तदवभासे तु चिन्त-
तिरिति । तथा च सिद्धान्तो यः-“प्राहो न तस्य ग्रहणं न
तेन, ज्ञानान्तरग्राहतयाऽपि शून्यम् । तथापि च ज्ञानमयः प्र-
काशः, प्रत्यक्षरूपस्य तथाऽऽविगर्भान् ॥ १ ॥ ” इति । अन्य-
थोपसर्गं विनाऽपि ध्रुवात्मदर्शनेन प्रेमाप्यभ्युपगमे तत्रा-
पि त्वन्मतप्रसिद्धान्मन्यपि तत्प्रेम भवेत्, आत्मदर्शनमात्र-
स्यैव लाघवेन प्रेमहेतुत्वात् । ध्रुवत्वभावनमेव मोहादिति तु
स्वावासनामात्रमिति न किञ्चिदतत् ॥ ११ ॥

विवेकख्यातिरुच्छेदी, क्लेशानागनुपप्लवा ।

सप्तधा प्रान्तभूप्रज्ञा, कार्यचित्तविमुक्तिभिः ॥ १२ ॥

(विवेकेति) विवेकख्यातिः प्रतिपक्षभावनावलादविद्याप्रवि-
लये विनिवृत्तजातृत्वकर्तृत्वाभिमानाया रजस्तमोमलानभिभू-
ताया बुद्धेरन्तर्मुखायाश्चिच्छायासंक्रान्तिः अनुपपत्त्या अन्तर्ग-
न्तगव्युत्थानरहितता क्लेशानामुच्छेदी । यदाह-“विवेकख्याति
रविज्ञा हानोपायः” (२-२६) सा च सप्तधा सप्तप्रकारैः प्रान्तभू-
ज्ञा-सकलसालम्बनसमर्थाधर्यन्तभूमिधीर्भवति । कार्यचित्त-
विमुक्तिभिः-चतुर्विधप्रकारभिः । तत्र न मे ज्ञातव्यं किञ्चिद-
स्ति, क्षाणा मे क्लेशाः, न मे ज्ञेयं किञ्चिदस्ति, अधिगतं
(ता) मया हानप्राप्तविवेकख्यातिरिति कार्यविषयनिर्मलज्ञा-
नरूपाश्चतस्रः कार्यविमुक्तयः । चिन्तार्था मे बुद्धिगुणाः क-
ताधिकारा मोहर्वाजाभावान् कुतोऽमीषां प्रोक्तः, साम्नी-
भूतश्च मे समाधिगतिः, स्वरूपप्रतिष्ठोऽहमिति गुणविषय-
ज्ञानरूपास्तिस्रः कार्यविमुक्तय इति । तदिदमुक्तम्-“तस्य
सप्तधा प्रान्तभूप्रज्ञा” (२-२७) ॥ १२ ॥

बलान्नश्यत्यविद्याऽस्या, उत्तरेषामियं पुनः ।

प्रसुप्ततनुविच्छिन्ना-दाराणां क्षेत्रमिष्यते ॥ १३ ॥

(बलादिति) अस्या-विवेकख्यातेः बलादविद्या नश्यति । इयम्-अविद्या पुनरुत्तरेषाम्-अस्मितादीनां क्लेशानां प्रसुप्त-तनुविच्छिन्नोदागणां क्षेत्रमिष्यते । तदुक्तम्—“अविद्या क्षेत्र-मुत्तरेषां प्रसुप्ततनुविच्छिन्नोदागणामिति” (२-४) ॥ १३ ॥

स्वकार्यं नारम्भन्ते ये, चित्तभूमौ स्थिता अपि ।

विना प्रबोधकबलं, ते प्रसुप्ताः शिशोरिव ॥ १४ ॥

(स्वकार्यमिति) ये-क्लेशाः चित्तभूमौ स्थिता अपि स्व-कार्यं नारम्भन्तेः विना प्रबोधकस्य-उद्बोधकस्य बलम्-उद्दे-कम् : ते-क्लेशाः प्रसुप्ताः शिशोरिव-बालकस्येव ॥ १४ ॥

भावनाप्रतिपक्षस्य, शिथिलीकृतशक्तयः ।

तन्वोऽतिबलापेक्षा, योगाभ्यासवतो यथा ॥ १५ ॥

(भावनादिति) भावनाद्-अभ्यासान् प्रतिपक्षस्य-स्ववि-रोधपरिणामलक्षणस्य शिथिलीकृता कार्यसंपादनं प्रति श-क्त्येषां ते तथा तन्वो-धामनावरोधतया चेतस्यवस्थि-ताः, न तु बालस्यवानवरुद्धवासनान्मानः । अतिबलापेक्षाः-स्वकार्यारम्भे प्रभृतसामग्रीसापेक्षाः, नन्द्बोधकमात्रापेक्षाः योगाभ्यासवतो यथा-गगादयः क्लेशाः ॥ १५ ॥

अन्येनोच्चैर्बलवता-ऽभिभूतस्वीयशक्तयः ।

तिष्ठन्तो हन्त विच्छिन्ना, रागो द्वेषोदये यथा ॥ १६ ॥

(अन्येनेति) अन्येन-स्वातिरिक्तेन उच्चैर्बलवता-अति-शयितबलेन क्लेशेन अभिभूतस्वीयशक्तयस्तिष्ठन्तो हन्त विच्छिन्नाः क्लेशा उच्यन्तेः यथा-रागो द्वेषोदये । न हि रागद्वेषयोः परस्परविरुद्धयोर्युगपत्संभवोऽस्तीति ॥ १६ ॥

सर्वेषां मन्निधिं प्राप्ता, उदागः सहकारिणाम् ।

निर्वर्तयन्तः स्वं कार्यं, यथा व्युत्थानवर्तिनः ॥ १७ ॥

(सर्वेषामिति) सर्वेषां सहकारिणां मन्निधिम-मन्निकर्षं प्राप्ताः स्वं कार्यं निर्वर्तयन्त उदाग उच्यन्तेः यथा-व्युत्थान-वर्तिनो योगप्रतिपन्थिदशावस्थिताः ॥ १७ ॥

अविद्या चास्मिता चैव, रागद्वेषौ तथापरौ ।

पञ्चमोऽभिनिवेशश्च, क्लेशा एते प्रकीर्तिताः ॥ १८ ॥

(अविद्या चेति) क्लेशानां विभागाऽयम् । तदुक्तम्—“अ-विद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः क्लेशाः” इति (२-३) ॥ १८ ॥

विपर्ययात्मिकाऽविद्या, ऽस्मिता दृग्दर्शनैकता ।

गमस्तृष्णा सुखोपायं, द्वेषो दुःखाङ्गनिन्दनम् ॥ १९ ॥

(विपर्ययात्मिकेति) विपर्यासः-अतस्मिन्तद्गहनतदात्मिका अविद्याः यथा-अनित्येषु घटादिषु नित्यत्वस्य, अशुचिषु का-यादिषु शुचित्वस्य, दुःखेषु विषयेषु सुखरूपस्य, अनात्मनि च शरीरादावात्मत्वस्य अभिमानः । तदुक्तम्—“अनित्याशु-चिदुःखानात्मसु नित्यशुचिसुखात्मस्यातिरविद्येति” (२-५) । दृग्दर्शनयोः-पुरुषजन्तमोऽर्तभिभूतसाच्चिकपरिणामयोः भोक्तृ-भोग्यत्वेनावस्थितयोरैकता आस्मिता । तदुक्तम्—“दृग्दर्श-नशक्त्योरेकामैवास्मिता” (२-६) । सुखोपायं-सुखसाधनं तृष्णा सुखज्ञस्य सुखानुष्मृतिपूर्वो लोभपरिणामो रागः ।

तदुक्तम्—“सुखानुशयी रागः” इति (२-७) दुःखाङ्गा नाम-दुःखकारणानाम् ‘निन्दने दुःखाभिन्नस्य तदनुस्मृति पूर्वकं विगर्हणं द्वेषः । यत उक्तम्—“दुःखानुशयी द्वेषः” इति (२-८) ॥ १९ ॥ (अत्रत्यो विंशतितमः श्लोकः ‘अभिनिवेशस्य’ शब्दे प्रथमभागे ७१५ पृष्ठे गतः)

एभ्यः कर्माशयो दृष्टा-दृष्टजन्मानुभूतिभाक् ।

तद्विपाकश्च जात्यायु-भोगाख्यः संप्रवर्तते ॥ २० ॥

(एभ्य इति) एभ्यः-उक्तभ्याऽविद्यादिभ्यः क्लेशेभ्यः, कर्माशयो भवति । दृष्टादृष्टजन्मनोऽनुभूति भजति यः स तथा, तद्विपाकः-कर्मविपाकश्च जात्यायुभोगाख्यः संप्रवर्तते निरूपिततत्त्वमेतत् ॥ २० ॥

परिणामाच्च तापाच्च, संस्काराद् द्विविधोऽप्ययम् ।

गुणवृत्तिविरोधाच्च, हन्त दुःखमयः स्मृतः ॥ २१ ॥

(परिणामाच्चेति) अयम्-कर्मविपाको दुःखाङ्गादफलत्वेन द्विविधोऽपि ‘ते ह्लादपरितापफला’ (२-१४) (पुण्यापुण्य-हेतुत्वात्) इत्यत्र तच्छब्दपरामृष्टानां जात्यायुभोगानां द्वै-विध्यश्रवणात् । परिणामाच्च-यथात्तरे गाढर्याभिवृद्धस्तद-प्राप्तिकृतदुःखापरिहारलक्षणाद् दुःखान्तरजननलक्षणाच्च । तापाच्च-उपभुज्यमानेषु-सुखसाधनेषु सुखानुभवकालेऽपि सदावस्थिततत्प्रतिपन्थिद्वैपल्यलक्षणात् । संस्काराच्च-अभि-मानभिमताविषयसन्निधाने सुखदुःखसंविदोरुपजायमानयोः स्वक्षेत्रे तथाविधसंस्कारतथाविधानुभवपरंपरया संस्कारानु-च्छेदलक्षणात् । गुणवृत्तिविरोधाच्च-गुणानां सत्त्वरजस्त-मसां वृत्तीनाम्-सुखदुःखमोहरूपाणां परस्परविभागाभ्यामि-भावकत्वेन विरुद्धानां जायमानानां सर्वत्रैव दुःखानुबन्धा-च्चेत्यर्थः । हन्त दुःखमयो-दुःखैकस्वभावः स्मृतः । तदु-क्तम्—“परिणामतापसंस्कारदुःखगुणवृत्तिविरोधाच्च दुःख-मेव सर्वं विवेकिनः” इति (२-१५) ॥ २१ ॥

इत्थं दृग्दृश्ययोगात्माऽ-विद्यको भवविप्लवः ।

नाशान्नश्यत्यविद्यायाः, इति पातञ्जला जगुः ॥ २२ ॥

(इत्थमिति) इत्थं-दुःखरूपो दृग्दृश्ययोः-पुरुषबुद्धि-तत्त्वयोः योगो-विवेकाख्यातिपूर्वकः संयोग आत्मा-कारण यस्य स तथा । अविद्यका-अविद्यारचितो भवविप्लवः-सं-सारप्रपञ्चोऽविद्याया नाशान्नश्यति । अविद्यानाशात्स्वका-र्यदृग्दृश्यसंयोगनाशं तत्कार्यभवप्रपञ्चनाशोपपत्तेरिति पात-ञ्जला जगुः-मणितवन्तः ॥ २२ ॥

एतद् दूषयति—

नैतन्माध्वपुमर्थत्वात्, पुंसः कैवल्यसंस्थितः ।

क्लेशाभावेन संयोगा-जन्मोच्छेदो हि गीयते ॥ २३ ॥

(नैतदिति) न एतत्-पातञ्जलमतं साधु-न्याय्यम् पुंसः कैवल्यसंस्थितः सदातनत्वेनापुमर्थत्वात्-पुरुषप्रयत्नासाध्य-त्वात्, हि-यतः, क्लेशाभावेन संयोगस्याविद्यकस्य स्वयमेव निवृत्तस्याजन्मानुत्पाद उच्छेदो गीयते । तदेव च पुरुषस्य कैवल्यं व्यपदिश्यत इति न पुनर्मूर्तद्रव्यव्यसंयोगापरित्यागोऽस्य युज्यतेः कृत्स्नत्वहानिप्रसङ्गात् इति हि परमिद्धान्तः । तदुक्तम्—“तदभावात्संयोगाभावो हानामिति” (२-२५) ॥ २३ ॥

एतद्वाऽऽह—

तात्त्विको नान्मनो योगो, ह्येकान्तापरिणामिनः ।

कल्पनामात्रमेवं च, क्लेशस्तद्धानमप्यहो ॥ २५ ॥

(तात्त्विक इति) तात्त्विकः-पारमार्थिको नान्मनो हि योगः-संबन्धः एकान्तापरिणामिनः सतो युज्यते । एवं च अहो इति आश्चर्यं, क्लेशस्तद्धानमपि कल्पनामात्रम् : उपचारितस्य भवप्रपञ्चस्य प्रकृतिगतत्वं विनाऽपि अविद्यामाननिमित्तत्वेन योद्धनंयन, वेदान्तिनयनाऽपि च वक्तुं शक्यत्वात् ; सुखार्थस्य च भवन्मतनीत्याऽद्याप्यसिद्धत्वादित्यर्थः ॥ २५ ॥

काल्पनिकत्वेनैवैतन्मतम् , अन्यदपीत्यं दूषयन्नाह—

नृपस्यैवाभिधानाद्यः, सातवन्धः प्रकीर्तितः ।

अहिशङ्काविपज्ञाना-चेतरोऽसौ निरर्थकः ॥ २६ ॥

(नृपस्येति) नृपस्येव तथाविधनरपतेरिवाभिधानाद् राजाऽयमिति भणनरूपाद् यः सातवन्धः-सुखसंबन्धरूपः प्रकीर्तितः, नित्येऽप्यामति पतः । अहिनाऽदृष्टस्यापि तथाविधप्रघट्टकवशादहिशङ्काविपज्ञानाचेतरोऽसातवन्धः असौ निरर्थकः कल्पनामात्रस्यार्थासाधकत्वादिव ? अथ प्रकृतौ कर्तृत्वभोक्तृत्वाभिमानोपवर्णनमात्रमेतत् , तन्निगमार्थमेव च सकलशास्त्रार्थोपयोग इति को दोषः ? तत्त्वार्थसिद्धयर्थमुपचाराश्रयस्यापि अदृष्ट्यादिनि चेन्न, तत्त्वार्थस्यैवान्मनाश्चद्रूपत्वे मुक्त्यवस्थायां विषयपरिच्छेदकत्वस्याप्यापेक्षः ज्ञानस्य ज्ञानत्ववन्त्सविषयकत्वस्यापि स्वभावत्वात्, अन्तःकरणभावेऽर्थपरिच्छेदाभावस्य च निरावरणज्ञानं तस्याहतुत्वेन वक्तुमशक्यत्वात्, दिदृक्षाभावेऽपि दर्शनानिवृत्तेः । प्राकृताप्राकृतज्ञानयोः सविषयकत्वाविषयकत्वस्यैवभावभेदकल्पनस्य चान्याय्यत्वात् । आत्मचेतन्येऽविषयकत्वस्वाभाव्यवन्त्सविषयकत्वस्वाभाव्यकल्पने बाधकाभावात् । किं च-विवेकाख्यातिरूपसंयोगाभावाऽपि विवेकाख्यातिरूप एवेति, विषयग्राहकचेतन्यस्य स्वतन्त्रनीत्यैवोपपत्तेः, मुक्तावपि निर्विषयचिन्मात्रतत्त्वार्थासिद्धिः । तदुक्तं हरिभद्राचार्यैः—“ आत्मदर्शनतश्च स्यान्मुक्तिर्यत्तन्नीतितः । तदस्य ज्ञानसङ्गावस्तन्त्रयुक्त्यैव साधितः ॥ १ ॥ ” इति । ननु विवेकाख्यातिरपि अन्तःकरणधर्म एव , तस्मिंश्च प्रकृतौ प्रविलीने न तद्धर्मस्थित्यवकाशः , नैवं संयोगान्मज्जनप्रसङ्गः ; परंपराघटविलयदशायां घटप्रागभावानुमज्जनवदुपपत्तेः इत्थं च प्रकृतेरेव तत्त्वतः संयोगहानम् , आत्मनस्तूपचारादिति नास्माकमयमुपालम्भः शोभत इति चेन्न , उपचारस्यापि संबन्धाविनाभावस्याश्रयेण चिन्मात्रधर्मकत्वत्यागात्सर्वज्ञत्वस्वभावपरित्यागस्य स्ववासनामाविवर्जितत्वादित्याचार्याणामाशयात् ॥ २६ ॥

पुरुषार्थाय दुःखेऽपि, प्रवृत्तेर्ज्ञानदीपतः ।

हानं चरमदुःखस्य, क्लेशस्येति तु तार्किकाः ॥ २७ ॥

(पुरुषार्थाय इति) ज्ञानदीपतः—तत्त्वज्ञानप्रदीपाद् अज्ञानध्वान्तनाशान् , पुरुषार्था-पुरुषार्थनिमित्तं, दुःखेऽपि प्रवृत्तेः राजसंवादी तथा दर्शनात् । चरमदुःखस्य क्लेशस्य स्वयमुत्पादितस्य हानमिति तु तार्किकाः—नैयायिकाः, अतीतस्य स्वत एवोपरतत्वात्, अनागतस्य हातुमशक्यत्वात्, वर्तमानस्यापि त्रिधाधिगुणप्रादुर्भावेनैव नाशान् । अर-

मदुःखमुत्पाद्य तन्नाशस्यैव पुरुषार्थकत्वादिति भावः ॥ २७ ॥

एतदपि मतं दूषयति—

वृत्ते हन्त विना कश्चि-ददोऽपि न मदोद्धतम् ।

सुखं विना न दुःखार्थं, कृतकृत्यस्य हि श्रमः ॥ २८ ॥

(वृत्त इति) अदोऽपि वचने मदोद्धतं विना कश्चिदित्यन्तरमपेक्ष्यमानत्वात्, कश्चिदपि न वृत्ते । हि-यतः , कृतकृत्यस्य सुखं विना-स्वसुखानिर्वाणितसुखं विना दुःखार्थं श्रमो नास्ति । राजसंवादावपि हि सुखार्थं प्रवृत्तिर्दृश्यते । कटुकौपथपानादावपि आगामिसुखाशयैव अन्यथा विवेकिनो—दुःखजिहासोर्मरणादावपि प्रवृत्त्यापत्तेः ; न च मोक्षे सुखमिष्यते भवद्विगिति व्यर्थः सर्वः प्रयासः ॥ २८ ॥

किं च—चरमदुःखत्वं तत्त्वज्ञानजन्यतावच्छेदकमपि न संभवतीत्याह—

चरमत्वं च दुःखत्व-व्याप्या जातिर्न जातितः ।

तच्छरीरप्रयोज्याऽतः, साङ्कीर्त्यान्यदर्थवत् ॥ २९ ॥

(चरमत्वं चेति) चरमत्वं च दुःखत्वव्याप्या जातिः न तच्छरीरप्रयोज्या, अतो—जातितः साङ्कीर्त्या न मंत्रीयचरमदुःखत्वाच्चरमदुःखवर्तिन्यास्तयोश्चैत्रचरमदुःख एव समावेशात् । चैत्रशरीरप्रयोज्यजातिव्याप्यायाश्चैत्रचरमसुखदुःखादिनिष्ठाया भिन्नाया एव चरमत्वजातिरुपगमं तु सुखत्वादिनैव साङ्कीर्त्यात् । अन्यन्तस्मानाधिकरणदुःखप्रागभावासमानकालीनत्वलक्षणं चरमत्वं नार्थवत्, न तत्त्वज्ञानजन्यतावच्छेदकम् अर्थादेव समाजातदुपपत्तेः । कार्यवृत्तियावद्धर्माणां कार्यतावच्छेदकत्वे चैत्रावलोकितमैत्रनिर्मितघटत्वादपि तथान्वयप्रसङ्गात् । तथा च निर्याततत्त्वाश्रयणापत्तेरिति दिक् ॥ २९ ॥

अन्यमतदूषणेन निर्व्यूढं स्वमतमुपन्यस्यन्नाह—

सुखमुद्दिश्य तद्दुःखा-निवृत्त्या नान्तरीयकम् ।

प्रक्षयः कर्मणामुक्तो, युक्तो ज्ञानक्रियाध्वना ॥ ३० ॥

(सुखमिति) तत्—तस्मात् दुःखानिवृत्त्या नान्तरीयकं व्याप्तं सुखमुद्दिश्य कर्मणाम्—ज्ञानावरणादीनां प्रक्षयो ज्ञानक्रियाध्वना युक्त उक्तः ॥ ३० ॥

क्लेशाः पापानि कर्माणि, बहुभेदानि नो मते ।

योगादेव क्षयस्तेषां, न भोगादनवस्थितेः ॥ ३१ ॥

ततो निरुपमं स्थान-मनन्तमुपतिष्ठते ।

भवप्रपञ्चरहितं, परमानन्दभेदुरम् ॥ ३२ ॥

द्वा० २५ द्वा० । (अनयोर्व्याख्या'जोग'शब्दे चतुर्थभागे १६३३ पृष्ठ गता) एवं पञ्चविंशतितत्त्वपरिज्ञानान्मोक्ष इति भागवताः । आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । “ पण्डिन्द्रियाणि पञ्च विषयाः पञ्च बुद्धयः सुखं दुःखं शरीरश्चेत्येकविंशतिभेदभिन्नस्य दुःखस्यात्यन्तोच्छेदान्मोक्ष ” इति नैयायिकमतम् । बुद्धिसुखदुःखच्छा-द्वेषप्रयन्तधर्माधर्मसंस्काररूपाणां नवानां विंशदगुणानामत्यन्तोच्छेदो मोक्षः । जै० भा० । (अत्र विस्तरः सम्मतितर्कग्रन्थादवसंयः) .

मोक्षस्वरूपमाह—

मोक्षः कर्मक्षयो नाम, भोगसंक्लेशवर्जितः ।

तत्र द्वेषो दृढाज्ञाना-दनिष्टप्रतिपत्तितः ॥ २२ ॥

(मोक्ष इति) दृढाज्ञानाद्-अद्वैतधर्मध्वान्तानात् । भवा-

भिष्वङ्गाभावेनानिष्ठाननुबन्धिन्यापि मोक्षेऽनिष्ठानुबन्धित्वेना-
निष्ठप्रतिपत्तेः ॥ २२ ॥

भवाभिनन्दिनां सा च, भवशर्मोत्कटेच्छया ।

श्रूयन्ते चैतदालापा, लोके शास्त्रेऽप्यमुन्दराः ॥ २३ ॥

(भवेति) सा च—मोक्षेऽनिष्ठप्रतिपत्तिश्च भवाभिनन्दि-
नाम्—उत्कल्लक्षणानाम् भवशर्मणो—विषयसुखस्यात्कटेच्छया
भवति. द्वयोरङ्कोपजन्यत्वात् ॥ २३ ॥

मदिगाची न यत्रास्ति, तारुण्यमदविह्वला ।

जडस्तं मोक्षमाचष्टे, प्रिया स इति नो मतम् ॥ २४ ॥

(मदिगाचीति) लोकालापोऽयम् ॥ २४ ॥

वरं वृन्दावने रम्ये, क्रौण्डुत्वमभिवञ्छितम् ।

न त्वेवाविषयां मोक्षः, कदाचिदपि गौतम ! ॥ २५ ॥

(वर्गमिति) गौतमेति गालवस्य शिष्यामन्त्रणम् । ऋषि-
वचनमिदमिति शास्त्रालापोऽयम् ॥ २५ ॥

द्वेषोऽयमत्यनर्थयि, तदभावस्तु देहिनाम् ।

भवानुत्कटरागेण, सहजाल्पमलत्वतः ॥ २६ ॥

(द्वेष इति) अयम्—मुक्तिविषयो द्वेषोऽत्यन्तार्थय-बहुलसं-
सारवृद्धये । तदभावस्तु मुक्तिद्वेषाभावः पुनर्देहिनाम्—प्रा-
णिनाम् भवानुत्कटरागेण—भवोत्कटेच्छाभावेन सहजम-
स्वाभाविकम् । यदल्पमलत्वं ततः मोक्षरागजनकगुणाभा-
वेन तदभावेऽपि गाढतर्गमिथ्यात्वदोषाभावेन तद्वेषाभावां
भवतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ (" मलस्तु " (२७) इति श्लोकः 'मल'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतः)

प्रागवन्धान् वन्धश्च, किं तत्रैव नियामकम् ।

योग्यतां तु फलोन्नेयां, बाधते दूषणं न तत् ॥ २८ ॥

(प्रागिति) प्राक्-पूर्वम् अवन्धाद्-वन्धाभावाज्जीवन्-
रूपाविशेषेऽपि न वन्धो मुक्तस्य चेत् किं तत्रैव—प्रागवन्धे
एव. नियामकम् : योग्यताक्षयं विना । योग्यतां तु फलोन्ने-
याम्—फलबलकल्पनीयां तददूषणं न बाधते । तत्र कुतो न
योग्यता ? इत्यत्र फलाभावस्यैवोत्तरत्वात् । युक्ते चैतत् व-
न्धस्य ध्वयमानयोग्यतापक्षत्वनियमाद्वस्त्रादीनां मज्जिष्ठादि-
रागरूपवन्धेन तथा दर्शनात् : तद्वैचित्र्येण फलभेदोपपत्तेस्त-
स्या अन्तरङ्गत्वाच्चपरिपाकार्थमेव हन्वन्तरापेक्षणादित्या-
चार्याः ॥ २८ ॥ (" दिहृत्ता " (२९) इति श्लोकः 'दिदि-
क्या' शब्दे चतुर्थभागे २५२० पृष्ठे गतः)

प्रत्यावर्तं व्ययोऽप्यस्या—स्तदल्पत्वेऽस्य संभवः ।

अतोऽपि श्रेयसां श्रेणी, किं पुनर्मुक्तिरागतः ॥ ३० ॥

(प्रत्यावर्तमिति) प्रत्यावर्तम्—प्रतिपुद्गलावर्तम् व्ययोऽ-
पि—अपगमोऽपि अस्याः—योग्यतायाः दोषाणां क्रमहासं
विना भव्यस्य मुक्तिगमनानुपपत्तेः । तदल्पत्वे-योग्यताल्प-
त्वे अस्य—मुक्त्यद्वेषस्य संभव-उपपत्तिः । तदुक्तम्—“ एवं
चापगमोऽप्यस्याः, प्रत्यावर्तं सुनीतितः । स्थित एव तद-
ल्पत्वं भावशुद्धिरपि ध्रुवा ॥ १ ॥ ” अतोऽपि—मुक्त्यद्वेषा-
दपि श्रेयसां श्रेणी—कुशलानुबन्धसन्ततिः, किं पुनर्वाच्यं
मुक्तिरागतस्तदुपपत्तां ॥ ३० ॥

नचायमेव रागः स्या—न्मृदुमध्याधिकत्वतः ।

तत्रोपाये च नवधा, योगिभेदप्रदर्शनात् ॥ ३१ ॥

(न चेति) न चायमेव—मुक्त्यद्वेष एव रागः स्यात्—मुक्ति-
रागो भवेदिति वाच्यम्. मृदुमध्याधिकत्वतो जयन्यमध्यमा-
न्कष्टभावात् । तत्र मुक्तिरागे उपाये च नवधा नवभिः प्रकारैः
योगिभेदस्य प्रदर्शनाद्—उपवर्णनान् (अतः परं नवधा योगि-
भेदप्रतिपादिकाद्व्याख्या 'जोड' शब्दे चतुर्थभागे १५७ पृष्ठे)

द्वेषस्याभावरूपत्वा दद्वेषश्चैव एव हि ।

रागात् क्षिप्रं क्रमाच्चातः, परमानन्दसंभवः ॥ ३२ ॥

(द्वेषस्येति) अद्वेषश्च द्वेषस्याभावरूपत्वादेक एव हि ।
अतो न तेन योगिभेदोपपत्तिरित्यर्थः । फलभेदनापि भेदमु-
पपादयति—ततो मुक्तिरागात् क्षिप्रमनातिव्यवधानेन अतो मु-
क्त्यद्वेषात्क्रमेण मुक्तिरागापेक्षया बहुद्वारापरम्परालक्षणेन पर-
मानन्दस्य निर्वाणसुखस्य संभवः ॥ ३२ ॥ द्वा० १२ द्वा० ।

मुक्त्यद्वेषं प्राधान्येन पुरस्कुर्यन्नाह—

उक्तभेदेषु योगीन्द्रै—मुक्त्यद्वेषः प्रशस्यते ।

मुक्त्युपायेषु नो चेष्टा, मलनायैव यत्ततः ॥ १ ॥

विषान्नतृप्तिमदृशं, तद्यतो व्रतदुर्ग्रहः ।

उक्तः शास्त्रेषु शास्त्राणि व्यालदुर्ग्रहमन्त्रिभः ॥ २ ॥

(अनयोर्व्याख्या ' मुक्तिअदोस ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता)

ननु दुर्गृहीतादपि श्रामण्यान्सुरलोकलाभः केषांचिद्भवती-
ति कथमत्रासुन्दरतयत्राऽऽह—

श्रेयैकस्मिरप्यस्मा—द्विपाकविरसाऽहिता ।

मुक्त्यद्वेषश्च तत्रापि, कारणं न क्रियैव हि ॥ ३ ॥

(श्रेयैकस्मिरिति) अस्माद्—व्रतदुर्ग्रहात् श्रेयैकस्मि-
रपि—शुद्धसमाचारवत्सु साधुषु चक्रवर्त्यादिभिः पूज्यमा-
नेषु द्वेषेषु संपन्नतः पूजास्पृहाणां तथाविधान्यकारणवतां च
केषांचिद्व्यापन्नदर्शनानामपि प्राप्तिनां नवमश्रेयैकप्राप्ति-
रपि विपाकविरसा—बहुतरदुःखानुबन्धवोजत्वेन परिणति-
विरसा, अहिता—अनिष्टा तत्त्वतश्चौर्याजितबहुविभूति-
वदिति द्रष्टव्यम् । तत्रापि—नवमश्रेयैकप्राप्तावपि च मुक्त्य-
द्वेषः कारणं न केवला क्रियैव हि अखण्डद्रव्यश्रामण्यपरि-
पालनलक्षणा । तदुक्तम्—“ अननापि प्रकारेण, द्वेषाभा-
वोऽत्र तत्त्वतः । हितस्तु यत्तदेतदपि, तथा कल्याणभा-
गिनः ॥ १ ॥ ” इति ॥ ३ ॥

लाभाद्यर्थितयोपायं, फलं चाप्रतिपत्तितः ।

व्यापन्नदर्शनानां हि, न द्वेषो द्रव्यलिङ्गिनाम् ॥ ४ ॥

(लाभेति) व्यापन्नदर्शनानां हि द्रव्यलिङ्गिनामुपाये—चा-
रित्राक्रियादौ लाभाद्यर्थितयैव न द्वेषो रागसाम्यां द्वेषा-
नवकाशात् । फले च—मोक्षरूपे अप्रतिपत्तित एव न द्वेषः ।
न हि ते मोक्षं स्वर्गादिसुखाद्भिन्नं प्रतीयन्ति, यत्र द्वेषाव-
काशः स्यात् । स्वर्गादिसुखाभिन्नत्वेन प्रतीयमानं तु तत्र
तेषां राग एव । वस्तुतो भिन्नस्य तस्य प्रतीतावपि
स्वर्गविषयतश्चक्या तत्र द्वेषो न स्यादिति द्रष्टव्यम् ॥ ४ ॥

मुक्तौ च मुक्त्युपाये च, मुक्त्यर्थं प्रस्थितं पुनः ।

यस्य द्वेषो न तस्यैव , न्याय्यं गुवादिपूजनम् ॥ ५ ॥

(मुक्तो चेति)-स्पष्टः ॥ ५ ॥

गुरुदोषवतः स्वल्पा , सन्क्रियाऽपि गुणाय न ।

भोतहन्तुयथा तस्य , पदस्पर्शनिषेधनम् ॥ ६ ॥

(गुवाति) गुरुदोषवतः-अधिकदोषवतः स्वल्पा-स्तो-
का सन्क्रियाऽपि स्वेषाऽपि गुणाय न भवति यथा-
भोतहन्तः-भस्मघातघातकस्य तस्य-भोतस्य पदस्पर्शन-
स्य-चरणसंघटनस्य निषेधनम् । कस्यचित् खलु शबर-
स्यः कुतोऽपि प्रस्तावात्-“ तपोधनानां पादेन स्पर्शनं महते
ऽनर्थाय संपद्यत ” इति श्रुतधर्मशास्त्रस्य, कदाचिन्मयूरपि
च्छेदः प्रयोजनमजायत । यदाऽसौ निपुणमन्वेपमाणो न
लेभे : तदा श्रुतमनेन यथा-भोतसाधुसर्मापि तानि सन्ति,
यथाचिरे च तानि तेन तेभ्यः परं न किञ्चित्लेभे । ततो-
ऽसौ शस्त्रव्यापारपूर्वकं तान्निगृह्य जग्राह तानि , पादेन
स्पर्शं च परिहृतवान् । यथाऽस्य पादस्पर्शपरिहारो गुणोऽपि
शस्त्रव्यापारगोपहतत्वात् न गुणः , किं तु दोष एव । एवं
मुक्तिद्वेषिणां गुरुदेवादिपूजनं योजनीयम् ॥ ६ ॥

मुक्त्यद्वेषान्महापाप-निवृत्त्या यादृशो गुणः ।

गुवादिपूजनात्तादृक , केवलान्न भवेत् क्वचित् ॥ ७ ॥

(मुक्त्यद्वेषादिति)-स्पष्टः ॥ ७ ॥

एकमेव ह्यनुष्ठानं , कर्तृभेदेन भिद्यते ।

मरुजैतर्भेदेन , भोजनादिगतं यथा ॥ ८ ॥

(एकमेवेति) एकमेव ह्यनुष्ठानम-देवतापूजनादि कर्तृ-
भेदेन चरमाचरमावर्तगतजन्तुकर्तृकतया भिद्यते-विशि-
ष्यते मरुजैतर्भेदेन-सरोगर्भगर्भगर्भभोक्त्रेभेदेन भोजना-
दिगतम् भोजनपानशयनादिगतम्, यथा अनुष्ठानम् । एकस्य
रोगवृद्धिहेतुत्वात् , अन्यस्य वलोपवायकत्वादिति । सहका-
रिभेद एवायं न तु वस्तुभेद इति चेन्न , इतरसहकारि-
मवहितत्वे न फलव्याप्यतापेक्षया तद्वच्छेदकं कारणं भेद-
स्यैव कल्पनोचित्यात्तथैवानुभवादिनि “ कल्पलतायां ” वि-
श्रितत्वात् ॥ ८ ॥

भवाभिष्वङ्गलम्बेना-नाभोगाच्च विषादिषु ।

अनुष्ठानत्रये भिध्या , द्वयं मन्यं विषयेयान् ॥ ९ ॥

(भवति) तेन कर्तृभेदादनुष्ठानभेदेन भेदतम भवाभि-
ष्वङ्गलः-संस्कारगुणाभिलाषात् । अनाभोगतः-सम्पूजन-
जप्रवृत्तितुल्यतया च विषादावनुष्ठानेषु मध्ये अनु-
ष्ठानत्रयमादमामथ्या-निष्फलम् , द्वयमुत्तरे च स्फुल्लम् :
विषययान्-भवाभिष्वङ्गलानाभावात् ॥ ९ ॥

इहामुत्र फलोपज्ञा , भवाभिष्वङ्ग उच्यते ।

क्रियाचितस्य भावस्या-नाभोगस्त्वतिलङ्घनम् ॥ १० ॥

(इहति) प्रागेव शब्दार्थकथनाद्वार्थोऽयम् ॥ १० ॥

विषं गरोऽनुष्ठानं , तद्वेतुरमृतं परम् ।

गुवादिपूजानुष्ठान-मिति पञ्चविधं जगुः ॥ ११ ॥

(विषमात-) पञ्चानामनुष्ठानानामयमुद्देशः ॥ ११ ॥

विषं लब्ध्याद्यपेक्षानः , क्षणान्मञ्जितमारणान् ।

दिव्यभोगाभिलाषेण , गरः कालान्तरे क्षयात् ॥ १२ ॥

(विषमिति) लब्ध्याद्यपेक्षानो-लब्धिकीर्त्यादिस्पृ-
हातो यदनुष्ठानं तद्विषम् उच्यते । क्षणान्-तत्कालं चित्तस्य
शुभान्तःकरणपरिणामस्य, नाशनात् तदात्तभोगेनैव तदु-
पक्षयान् । अन्यदपि हि स्थावरजङ्गमभेदभिन्नं विषं तदा-
नीमेव नाशयति । दिव्यभोगस्याभिलाष-ऐहिकभोगनिरपे-
क्षस्य सतः स्वगसुखवाञ्छालक्षणस्तेन अनुष्ठानं गर उच्यते ।
कालान्तरे-भवान्तरलक्षणे, क्षयाद्-भोगात्पुण्यनाशनानर्थ-
संपादनात् । गरो हि कुद्रव्यसंयोगजो विषविशेषः , तस्य
च कालान्तरे विषविकारः प्रादुर्भवतीति उभयोपज्ञाजनि-
तमिति गच्यते नाभयोपज्ञायामप्यधिकस्य बलवत्त्वादिति
संभावयामः ॥ १२ ॥

संमोहादननुष्ठानं , सदनुष्ठानगगतः ।

तद्वेतुरमृतं तु स्या-च्छ्रद्धया जैनवर्त्मनः ॥ १३ ॥

(व्याख्या ‘ मुक्तिअदोस ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता)

चरमे पुद्गलावर्ते, तदेवं कर्तृभेदतः ।

सिद्धमन्यादृशं सर्वं , गुरुदेवादिपूजनम् ॥ १४ ॥

(चरम इति) निगमने स्पष्टम् ॥ १४ ॥

सामान्ययोग्यतैव प्राक्, पुंसः प्रवृत्ते किल ।

तदा समुचिता सा तु, संपन्नति विभाव्यताम् ॥ १५ ॥

(सामान्येति) सामान्ययोग्यता-मुक्त्युपायस्वरूपयोग्य-
ता, समुचितयोग्यता तु तत्सहकारियोग्यतेति विशेषः ।
पूर्वं ह्येकान्तेन योग्यस्यैव देवादिपूजनमासीत् , चरमावर्ते
तु समुचितयोग्यभावस्येति ‘ चरमावर्तेदेवादिपूजनस्यान्याव-
र्तेदेवादिपूजनादन्यादृशत्वमिति ’ योगविन्दुवृत्तिकारः ॥ १५ ॥

चतुर्थे चरमावर्ते, प्रायोऽनुष्ठानमिष्यते ।

अनाभोगादिभावे तु, जातु स्यादन्यथाऽपि हि ॥ १६ ॥

(चतुर्थमिति) चरमावर्ते प्रायो-वाहुल्येन चतुर्थम्-तदे-
तनामकम् अनुष्ठानमिष्यते । अनाभोगादिभावे तु जातु-क-
दाच्चदन्यथाऽपि स्यादिति प्रायोप्रहणफलम् ॥ १६ ॥

शङ्कते-

नन्वेद्वेषोऽथवा गरो, मोक्षे तद्वेतुतेचितः ।

आद्यं तन्म्यादभव्याना-मन्ये न स्यात्तद्विषाम् ॥ १७ ॥

(नन्वेति) मुक्त्यद्वेषप्रयुक्तानुष्ठानस्य तद्वेतुत्वे-अभव्यानु-
ष्ठानावशेषे अतिव्याप्तिः , नवमप्रत्येयकप्राप्तमुक्त्यद्वेषप्रयुक्त-
त्वप्रदर्शनात् । मुक्तिरागप्रयुक्तानुष्ठानस्य तत्त्वे तु मनाग रा-
गप्राक्कालीनमुक्त्यद्वेषप्रयुक्तानुष्ठानेऽव्याप्तिरित्यर्थः ॥ १७ ॥

न चाद्वेषे विंशपस्तु, कोऽपीति प्राग् निदर्शितम् ।

ईषद्रागाद्विशेषश्च-दद्वेषोपक्षयस्ततः ॥ १८ ॥

(न चेति) अद्वेषे विंशपस्तु न च कोऽप्यस्ति अभावत्वा-
दिति प्राक्-पूर्वद्वारिचिकायां निदर्शितम् । ईषद्रागाच्चेद्विश-
पस्तर्हि तत एवाद्वेषस्यापक्षयः विशेषणैव कार्यामिदो वि-
शेष्यवैयर्थ्यात् । इत्थं च मुक्त्यद्वेषेण मनाग मुक्त्यनुग-
ण वा तद्वेतुत्वमिति वचनव्याघात इति भावः ॥ १८ ॥

उत्कटानुत्कटत्वाभ्यां, प्रतियोगिकृतोऽस्त्वयम् ।

नैयं मत्यामुपेक्षायां, द्वेषमात्रवियोगतः ॥ १९ ॥

(उक्तेति) अभव्यानां मुक्तो उक्तद्वेषाभावेऽप्यनुक्त-
द्वेषो भविष्यति, अन्येषां तु द्वेषमात्राभावाद्वानुष्ठानं न-
हेतुः स्यादिति पूर्वार्थाभिप्रायः । नैवम्—उपेक्षायां सत्यां द्वेषमा-
त्रस्य वियोगतः । अन्यथा स्वेषमांसारिकसुखविरोधित्वेनो-
क्तद्वेषोऽपि द्वेषस्तेषां मुक्तो स्यादित्युत्तरार्थाभिप्रायः ॥ १६ ॥

समाधत्ते—

सत्यं बीजं हि तद्वेतो—रेतदन्यतरार्जितः ।

मुक्त्यद्वेषो न तेनाति—प्रसङ्गः कोऽपि दृश्यते ॥ २० ॥

(सत्यामिति) तद्वेतोः—अनुष्ठानस्य हि बीजम् : एतयोर्मु-
क्त्यद्वेषरागयोरेक्यतर्गणार्जितः—जनितः क्रियारागः—सदनु-
ष्ठानरागः । तेनातिप्रसङ्गः कोऽपि न दृश्यते । अभव्या-
नामपि स्वर्गप्राप्तिहेतुमुक्त्यद्वेषसत्त्वेऽपि तस्य सदनुष्ठान-
रागप्रयोजकत्वाद्वाध्यफलापेक्षासहकृतस्य सदनुष्ठानरा-
गानुबन्धित्वात् ॥ २० ॥

अपि बाध्या फलापेक्षा, सदनुष्ठानरागकृत् ।

सा च प्रज्ञापनाधीना, मुक्त्यद्वेषमपेक्षते ॥ २१ ॥

(अपीति) बाध्या—बाधनीयस्वभावा फलापेक्षाऽपि—सौ-
भाग्यादिफलवाञ्छाऽपि सदनुष्ठाने रागकृत्—रागकारिणी ।
सा च—बाध्यफलापेक्षा च प्रज्ञापनाधीना—उपदेशायत्ता
मुक्त्यद्वेषमपेक्षते कारणत्वेन ॥ २१ ॥

यतः—

अबाध्या सा हि मोक्षार्थ—शास्त्रश्रवणघातिनी ।

मुक्त्यद्वेषे तदन्यस्यां, बुद्धिर्मार्गानुमारिणी ॥ २२ ॥

(अबाध्येति) अबाध्या हि सा—फलापेक्षा : मोक्षार्थशा-
स्त्रश्रवणघातिनी तत्र विरुद्धत्वबुद्ध्याधानाद्व्यापन्नदर्शना-
नां च तच्छ्रवणं न स्वागमिकमिति भावः । तत्—तस्मान्मु-
क्त्यद्वेषे सति अन्यस्यां—बाध्यायां फलापेक्षायां समुचित-
योग्यतावशेन मोक्षार्थशास्त्रश्रवणस्वागम्योत्पन्नायां बुद्धिर्मा-
र्गानुमारिणी—मोक्षपथाभिमुख्यशालिनी भवतीति : भवति ते-
षां तीव्रपापक्षयात् सदनुष्ठानरागः ॥ २२ ॥

तत्तत्फलार्थिनां तत्—तत्पस्तन्त्रे प्रदर्शितम् ।

मुग्धमार्गप्रवेशाय, दीयतेऽप्यत एव च ॥ २३ ॥

(तत्तदिति) तत्तत्फलार्थिनां—सौभाग्यादिफलकाङ्क्षिणा-
म् : तत्तत्तपो—रोहिण्यादितपोरूपम् अत एव तन्त्रे प्रद-
र्शितम् : अत एव मुग्धानां मार्गप्रवेशाय दीयतेऽपि गी-
तार्थः । यदाह—“ मुञ्जाण हियदुया सम्म ” । नहोवमत्र वि-
यादित्वप्रसङ्गो न वा तद्वेतुत्वमङ्गः, फलापेक्षाया बाध्यत्वा-
त् । इत्थमेव मार्गानुसरणोपपत्तेः ॥ २३ ॥

इत्थं च वस्तुपालस्य, भवभ्रान्तो न बाधकम् ।

गुणाद्वेषो न यत्तस्य, क्रियारागप्रयोजकः ॥ २४ ॥

(इत्थं चेति) इत्थं च—मुक्त्यद्वेषविशेषोक्तौ च वस्तुपा-
लस्य पूर्वभावे साधुदर्शनेऽप्युपेक्षया अज्ञाततद्गुणरागस्य
चौरस्य भवभ्रान्तो—दीर्घसंसारभ्रमणे न बाधकम् । यद्-य-
स्मात्तस्य गुणाद्वेषः क्रियारागप्रयोजको नाभूत् । इत्थं
च तादृश एवाऽयं तद्वेतुनुष्ठानोचितत्वेन संसारहासकार-
णमिति ॥ २४ ॥

जीवातुः कर्मणां मुक्त्य—द्वेषस्तदयमीदृशः ।

गुणारागस्य बीजत्व—मर्त्यवाच्यवधानतः ॥ २५ ॥

धारालग्नः शुभो भाव, एतस्मादेव जायते ।

अन्तस्तत्त्वविशुद्ध्या च, विनिवृत्ताग्रहन्वतः ॥ २६ ॥

अस्मिन् सत्माधकस्येव, नास्ति काचिद्विभीषिका ।

सिद्धेरासन्नभावेन, प्रमोदस्यान्तरोदयात् ॥ २७ ॥

चरमावर्त्तिनो जन्तोः, सिद्धेरामन्नता ध्रुवम् ।

भूयामोऽस्मी व्यतिक्रान्ता—स्तेष्वेको विन्दुरम्बुधौ ॥ २८ ॥

मनोरथिकमित्थं च, सुखमास्वादयन् भृशम् ।

पीड्यते क्रियया नैव, वाढं तत्राऽनुरज्यते ॥ २९ ॥

प्रसन्नं क्रियते चेतः, श्रद्धयात्पन्नया ततः ।

मलोद्भिक्तं हि कतक—चोदेन मलिलं यथा ॥ ३० ॥

वीर्योल्लासस्ततश्च स्या—ततः स्मृतिरनुत्तरा ।

ततः समाहितं चेतः, स्थैर्यमप्यवलम्बते ॥ ३१ ॥

अधिकारित्वमित्थं चाऽ—पुनर्वन्धकतादिना ।

मुक्त्यद्वेषक्रमेण स्यात्, परमानन्दकारणम् ॥ ३२ ॥

जीवातुरित्याद्यारभ्याष्टश्लोकी सुगमा । ३२ । द्वा० १३ द्वा०

“ जे जत्तिया ये हेऊ, भवस्स ते चव तत्तिया मोक्षेव ।

गणणाईया लोया, दोणह वि पुष्ठा भवे तुल्ला ॥ १ ॥ ”

अस्या व्याख्या—रागद्वेषज्ञानवतां जन्तूनां वधाद्यनिवृत्तानां
चित्तप्ररूपणादिप्रवृत्तानां ये—सूक्ष्मवादी जीवसर्वद्रव्यादयो
भावा यावन्मात्राश्च हेतवो—निमित्तानि संसारस्य रागादिविर-
हितानां सम्यक्श्रद्धानवतामवद्याचित्तप्ररूपणादिप्रवृत्तानां
त एव सर्वजीवादयो भावास्तावन्मात्रा हेतवो मोक्षे मोक्षस्या-
पीत्यर्थः । उक्तं च—“ अहो ध्यानस्य महान्म्यं, येनैकाऽपि
हि कामिनी । अनुरागविरागाभ्यां, स्याद्भवाय शिवाय च
॥ १ ॥ ” ननु भवत्वैवं, किं तु—क्रियसंख्या अमी भवशिव-
हेतवः ? इत्याह—द्वयोरपि भवमोक्षयोः संबन्धिनां हेतूनां प्र-
त्येकं गणनया—एकद्विध्यादिरूपया अतीता—अतिक्रान्ता-
लोका भवन्ति पूर्णा नैकनापि आकाशप्रदेशेन हीनाः पर-
स्परं तुल्या अन्यूनाधिकसंख्याः, न तु त्रैलोक्यान्तर्व-
र्तिजीवादिपदार्थानामनन्तत्वेनानन्ता एव भवमोक्षयोर्हेतवो
भवन्त्यतस्तं कथमसंख्येया इत्युक्तम् ? , सत्यम्—यद्यपि जी-
वादयो भावा अनन्तास्तथापि तैः सर्वैरपि विसदृशान्यसं-
ख्ययान्येवाध्यवसायस्थानानि जन्यन्ते नानन्तानि : तेभ्यः
परतोऽन्याध्यवसायानां पूर्वाध्यवसायेष्वेवान्तर्भावात् । अत-
स्तज्जन्याध्यवसायस्थानानामसंख्ययत्वेनार्थोऽप्युपचाराद-
संख्ययत्वेनाक्ता इत्यदोषः, अतः स्थितमेकाऽपि जीवोपमर्दा-
दिका विराधना परिणामवैचित्र्येण कर्मबन्धहेतुस्तन्निर्जरा-
हेतुश्च जायते । इति गाथार्थः । पञ्चा० टिप्पणी १ विव० ।

अथ द्वादशाङ्गस्य सारमाह—

सांउं सुयण्णवं वा, दुग्गेज्झं मारमेत्तमेयस्स ।

धेच्छं तयंति पुच्छइ, मीसो चरणं गुरु भणइ ॥ १२७ ॥

‘ वा ’ इति—अथवा पातनान्तरसूचकः ‘ सांउं ति ’—सामा-
यिकादिविन्दुसारपर्यन्तं श्रुतार्णवम् दुर्ग्राह्यम्—अतिदुस्तरं
श्रुत्वाः यदि समस्तमपि तं ग्रहीतुं न शक्यामि तर्हि सारमात्र-

मेतस्य श्रुतार्णवस्य प्रहीष्यामि इति सञ्चिन्त्य शिष्यस्तत्सार-
मात्रं पृच्छति-कोऽस्य द्वादशाङ्गस्य सारः ? इति सापस्कार-
मिह व्याख्येयम् । तत्र गुरुर्भणति-तस्यापि श्रुतज्ञानस्य सार-
श्चरणमिति । एतन्पुनरप्युनापि गुरुणा निर्युक्तिगोथान्तं प्रोक्त-
म्-“ सारश्चरणस्य निर्वाण ” मिति ॥ ११२७ ॥

अथ प्रेरकः प्राह—

अन्नाणञ्चो ह्येति य, किरिया नाणक्रियाहिँ निव्वाणं ।
भणियं तो किह चरणं, सारो नाणस्म तमसारो ॥ ११२८ ॥
ननु ' हयं नाणं क्रियाहीणं, हया अन्नाणञ्चो क्रिया ' इत्यादि-
वचनाद्ज्ञानतो हतैव क्रिया, इति, ज्ञान-क्रियाभ्यां समुदि-
ताभ्यामेव निर्वाणभागमे भणितम्-अनंकस्थानेषु प्रतिपादि-
तम् । ततः कथं ज्ञानस्य सारश्चरणम्, तत्तु ज्ञानमसारः ?
इति ॥ ११२८ ॥

अत्रोत्तरमाह—

चरणोवलद्विहेऊ, जं नाणं चरणञ्चो य निव्वाणं ।
सारो त्ति तेण चरणं, पहाणगुणभावञ्चो भणियं ॥ ११२९ ॥
नाणं पयामयं विगु-त्ति विगुद्धिफलं च जं चरणं ।
मोक्खो य दुगाहीणो, चरणं नाणस्म तो सारो ॥ ११३० ॥
यद्-यस्माद् मतिश्रुतादिकं ज्ञानं चरणोपलब्धः—चारित्र-
प्राप्तेरव मुख्यं कारणम्, ज्ञानं विना चरणविषयस्य जीवाजी
वादेह्योपादेयादेश्च वस्तुनाऽपरिज्ञानात्, अपरिज्ञानस्य च य
थावत् कर्तुमशक्यत्वात् । चरणोच्च तपःसंयमरूपाद् नि-
र्वाणमुपजायते । अतो निर्वाणस्य सर्वसंवररूपस्य चरणमेव
मुख्यम्-प्रधानं कारणम्, ज्ञानं तु कारणकारणत्वाद् गौणं
तस्य कारणम् । अतस्तेन-कारणेन प्रधानगुणभावाज्ज्ञानस्य
सारश्चरणं भणितम् । प्रधानगुणभावमेव भावयति—“ ना-
णमिन्यादि ” ज्ञानं यस्मान् कृत्याकृत्यादिवस्तुनः प्रकाशकमे-
व वस्तुपरिज्ञानमात्रं व्याप्यते इत्यर्थः । चरणं पुनर्गुणवि-
शुद्धिफलम्-गुणः-संवरः, विशुद्धिस्तु-कर्मनिर्जरा, गुणवि-
शुद्धी फलं यस्य तत् तथा । एवं च सति ज्ञान-चरणलक्षण-
द्वयोर्धानो मोक्षः, केवलं प्रधानतया चरणस्याऽर्धानोऽसौ,
गौणतयैव च ज्ञानस्य । ततः प्रधानगुणभावाच्चरणं ज्ञा-
नस्य सार इति ॥ ११२९ ॥ ॥ ११३० ॥

प्रकारान्तरेणापि ज्ञानाच्चारित्रस्य प्रधानत्वं भावयन्नाह—

जं मच्चनारणलाभा-णंतरमहवा न मुच्चए मच्चो ।

मुच्चड य मच्चसंवर-लाभे तो मो पहाणयरो ॥ ११३१ ॥

अथवा—यद्-यस्मान् सर्वं जानातीति सर्वज्ञानम्—केव-
लज्ञानं, तज्ज्ञानान्तरमेव सर्वोऽपि प्राणी न मुच्यते—न
मुक्तिं प्राप्नोति, मुच्यते च यस्माच्छैलशयवस्थायी सर्वसंवर-
लाभेऽवश्यमेव सर्वः, ततो ज्ञायते केवलज्ञानादप्यन्वय-
व्यतिरेकाभ्यां मुख्यो मोक्षकर्ता सर्वसंवर एव प्रधानतरः,
स च क्रियारूपत्वाच्चार्त्रमिति ॥ ११३१ ॥

अमुमेवार्थं समर्थयन्नाह—

लाभे वि जस्म मोक्खो, न होइ जस्म य म होइ म पहाणो ।

एवं चिय मुद्धनया, निव्वाणं मेजमं वेति ॥ ११३२ ॥

यस्य—मन्यादिज्ञानपञ्चकस्य लाभेऽप्यनन्तरमेव मोक्षा न
भवति, तज्ज्ञानं मोक्षम्यानन्तर्येण कारणत्वाभावात् । अप्र-

धानम्' इति शेषः । यज्ज्ञानान्तरमेव च स मोक्षोऽवश्यं
भवति स संवरो ज्ञानात्प्रधानः । एवमेव च संयमस्य प्रधा-
नकारणतां मन्यमानः शुद्धनयाः—अजुसूत्र-शब्दादयः संयम-
मेव निर्वाणमाहुः, अत्यन्तप्रत्यासन्नकारणे सर्वसंवरसंयम
कार्यस्य निर्वाणस्योपचारान् : न तु ज्ञानं निर्वाणं ते ब्रुवन्ते,
तस्य व्यवहितकारणत्वादिति भावः । तथा चोक्तम्—‘ तवसे-
जमो अणुमञ्चो, निग्गंथं पवयणं च ववहारो । सद्-जुसु-
याणं पुण, निव्वाणं संजमो चव ॥ १ ॥ ’ इति ॥ ११३२ ॥

प्रेरकः प्राह—

आह पहाणं नाणं, न चरित्तं नाणमेव वा सुद्धं ।

कारणमिह न उ किरिया, सा वि हु नाणफलं जम्हा ॥ ११३३ ॥

ज्ञानवादी प्राह-ज्ञानमेव प्रधानं मोक्षकारणं, न चारित्रम् ।
यदिवा—शुद्धं ज्ञानमेवैकं मोक्षस्य कारणं, न तु क्रिया ।
यस्मादसार्वाप ज्ञानफलमेव-ज्ञानकार्यमेव । ततश्च यथा मृ-
त्तिका घटस्य कारणं भवन्त्यापि तदपान्तरालवर्तिनां पिण्ड-
शिवक-कुशलादीनामपि कारणं भवति, एवं ज्ञानमपि मोक्ष-
स्य कारणं तदपान्तरालभाविनां सर्वसंयमक्रियादीनाम-
पीति । यथा च क्रिया ज्ञानस्य कार्यम्, तथा शेषमपि य-
त्क्रियानन्तरभावि मोक्षादिकम्, यच्च क्रियाया अर्वाग्भावि
बोधिलाभकाले तत्त्वपरिज्ञानादिकं राग-द्वेषनिग्रहादिकं च
तत् सर्वं ज्ञानस्यैव कार्यम् । यच्चैह सकलजनप्रत्यक्षं म-
नाश्चिन्तितमहामन्त्रपूर्ताविषमज्ञान-भूत-शाकिनीनिग्रहादिकं
तत् सर्वं क्रियारहितस्य ज्ञानस्यैव कार्यम् । अतो दृष्टेनाऽ-
दृष्टमपि निर्वाणं ज्ञानस्यैव कार्यमित्यनुमीयते इति ॥ ११३३ ॥

एतदृश्यन्नाह—

जह सा णाणस्स फलं, तह सेसं पि तह बोहकाले वि ।

नेयपरिच्छेयमयं, रागादिविशिग्गहो जो य ॥ ११३४ ॥

जं च मणोचितियमं-तपूतविसभक्खणाइवहुभयं ।

फलमिह तं पच्चक्खं, किरियारहियस्स नाणस्स ॥ ११३५ ॥

इदं अप्युक्तार्थं एव ॥ ११३४ ॥ ॥ ११३५ ॥

एवं ज्ञानवादिना परमाणोक्तं सत्याचार्यः प्राह—

जेणं चिय नाणाञ्चो, किरिया ततो फलं च तो दो वि ।

कारणमिहग किरिया-रहियं चिय तं पसोहेजा ॥ ११३६ ॥

येनैव च यस्मादेव कारणात् ज्ञानात् क्रिया भवति, ततस्त
स्याश्च क्रियायाः समनन्तरमिष्टं फलमवाप्नोते : तत एव ते-
ज्ञानक्रिये द्वे अप्यभीष्टफलस्य मोक्षादेः कारणं भवतः । अ-
न्यथा-ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षभवनपरिकल्पनमनर्थकमेव स्यात्
क्रियारहितमेव ज्ञानमात्मलाभानन्तरमेव भगित्यभीष्टफले
केवलमपि प्रसाध्यते क्रियावदिति ॥ ११३६ ॥

अपि च—

नाणं परंपरणं-तरा उ किरिया तयं पहाणयरं ।

जुत्तं कारणमहवा, समयं तो देहिं जुत्ताइ ॥ ११३७ ॥

यदि ज्ञानं परम्परया कार्यस्योपकुर्वते, क्रिया त्वानन्तर्येण,
ततो यद्वानन्तरमुपकुर्वते तदेव प्रधानं कारणं युक्तम् । अथ
समकं—युगपद् द्वे अपि ज्ञानक्रिये कार्योत्पत्तावुपकुर्वतः,
तर्हि द्वयोरपि प्रधान्यं युक्तम्, नन्वेकस्य ज्ञानस्येति ॥ ११३७ ॥

किं च—ज्ञानात् क्रिया भवन्त्यपि मोक्षस्य कारणमसावि-
ष्यते, न वा ? । यदि नेष्यते, तर्हि तामनपेक्ष्यैव केवलादपि
ज्ञानात् क्रियावद् मोक्षोऽपि भवेत्, अकरणस्याऽनपेक्षणी-
यत्वात् ॥ ११३७ ॥

अथ क्रियाऽपि कार्यस्य कारणमिष्यते, तत्राऽऽह—
कारणमंतं मोक्षं, किरियमणंतं कंहं मयं नाणं ? ।

सहचारित्वे व कंहं, कारणमेकं न पुनरेकं ? ॥ ११३८ ॥

नन्वेवं सत्यानन्तर्योपकारित्वादन्त्यकारणभूतां क्रियां मु-
क्त्वा कथं परम्परोपकारित्वादनन्त्यं ज्ञानं कारणं भवता-
ऽभिमतम् ? इति निवेद्यताम् ? । अथ ब्रूय-नेहाऽन्त्यानन्त्य-
विभागः, किं तु कार्यस्यान्तिपत्ताः सहैव युगपद् द्वे अप्युप-
कुरुतः, तर्ह्येवं हन्त ! द्वयोरपि सहचारित्वं कथमेकं ज्ञानं
मोक्षस्य कारणम्, न पुनरेकं क्रियारूपं कारणमिष्यते ? ।
न ह्याग्रहग्रहप्रस्ततां विहायापरो हेतुरिहापलभ्यत इति
भावः ॥ ११३८ ॥

यदुक्तम्—' रागादिविणिग्गहो जो य त्ति ' तत्राऽऽह—

रागाइसमो संजम—किरिय चिय नाणकारणा हांजां ।

तीसि फले विवाओ, तं तत्तो नाणसहियाओ ॥ ११३९ ॥

रागादिशमो रागादिनिग्रहस्तावत्संयमक्रियैव भण्यते, ना-
परं किञ्चित् सा च, ज्ञानं कारणं यस्याः सा ज्ञानकारणा-
ज्ञानफला भवेदेव, नेहाऽस्माकं काचिद् विप्रतिपत्तिः । किंतु-
यत् तस्याः समनन्तरं मोक्षादिकं फलमुपजायते तत्र विव-
दामः, तथाहि—तर्हि ज्ञानादेव केवलादुपजायते, आहोस्वित्
केवलक्रियातः, उत—ज्ञान-क्रियोभयात् ? इति त्रयी गतिः ।
तत्र न तावदाद्यः पक्षः, ज्ञानादपान्तराले भवताऽपि क्रियो-
त्पत्तेरभ्युपगमात्, नापि द्वितीयः पक्षो युक्तः, ज्ञानशून्यक्रि-
यातो मोक्षादिकार्योभ्युपगमे उन्मत्तादिक्रियातोऽपि मुक्तिप्र-
सङ्गात् । तस्मात् तृतीय एव पक्षो युज्यते, अत एवाह—“तं
तत्तो नाणसहियाउ त्ति” तद् मोक्षादिकार्यं ततस्तस्याः क्रि-
यायाः सकाशादुत्पद्यते । कथंभूतायाः ? , ज्ञानसहिताया
इति ॥ ११३९ ॥

यदुक्तम् 'जं च मणोचिन्तियमंतपूतेत्यादि' । तत्राऽऽह—

परिजवणाई किरिया, मंतेसु वि साहणं न तम्मत्तं ।

तप्साणओ य न फलं, तं नाणं जेणमकिरियं ॥ ११४० ॥

विषयात-नभोगमनादिहेतुषु मन्त्रेष्वपि परिजपनादिक्रिया
मन्त्रसहायिनी कार्यस्य साधनं—कार्यसाधिकत्यर्थः, न तु
तन्मात्रं—मन्त्रमात्रमेव तत्साधकम् । अथाभिधत्ते—ननु प्रत्य
क्षविरुद्धमिदम्, यतो दृष्टे कचिद् मन्त्रानुस्मरणज्ञानमात्राद-
प्यभीष्टफलम् : इत्याह—तज्ज्ञानाच्च—केवलाद् मन्त्रानुस्मर-
णज्ञानाच्च न तत्फलम्, येन कारणेनाऽक्रियमेव तज्ज्ञानम्,
अमूर्तत्वात्, यच्चाक्रियं न तत् कार्याणि कुरुते, यथा—आका-
शम्, अक्रियं च ज्ञानम्, इति कथं कार्याणि कुर्यात् ? यच्च
करोति तत् सक्रियं दृष्टम्, यथा—कुलालः, न चैवं ज्ञानम्, इ-
ति न तत्केवलं किमपि करोति । न चेदं प्रत्यक्षविरुद्धम्,
न हि क्रियासाहाय्यरहितं ज्ञानं क्वचिदपि फलमुपाहरदुप-
लभ्यत इति ॥ ११४० ॥

अथ प्रत्येमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

तो तं कत्तो भन्नइ, तं समयनिवद्धदेवओवहियं ।

१११

किरियाफलं चिय जओ, न मंतनाणोवओगस्म ॥ ११४१ ॥

यदि केवलमन्त्रज्ञानकृतं नभोगमनादि कार्यं न भवति, तत-
स्तर्हि कुतस्तत् ? इति वाच्यम् ? । भग्यतेऽत्रोत्तरम्—तद्
नभोगमनादिकार्यं समयनिवद्धदेवतोपहितं सन् क्रियाफल-
मेव यस्मात्, ततो न ज्ञानोपयोगमात्रस्यैव फलमिति । इ-
दमुक्तं भवति—समयः—संकेतस्ततो यत्र यत्र देवतानां सम-
ये—सङ्केते उपनिबद्धा मन्त्रास्तत्र तत्र देवताकृतमेव तत्तत्
फलम्, देवताश्च सक्रिया एव । अतः सक्रियदेवता-
भिरुपाहृतं सत् तत्क्रियाफलमेव यतः, अतो न के-
वलस्य ज्ञानमात्रोपयोगस्य फलमिति स्थितम् । आह—
ननु देवताज्ञानं तावन् केवलादेव मन्त्रानुस्मरणज्ञानोप-
योगाद् भवति, न वा ? इति वक्तव्यम् । यदि भवति, तर्हि
शेषकार्येण्यपि केवलान् तत एव किं नेष्यन्ते ? । अथ
न भवति तर्हि कथमसाविहऽऽगत्य नभोगमनविषयीयाप-
हागादिकार्याणि कुर्यात् ? । अत्रोच्यते—देवताज्ञानं भवति,
परं न केवलादेव मन्त्रस्मरणज्ञानोपयोगमात्रात् : किंतु—पु-
नः पुनस्तज्जपन-पूजनादिक्रियासहायान् तस्माद् देवताज्ञान-
मपि संपद्यते, इत्यलं विस्तरणेति ॥ ११४१ ॥

आह—किं ज्ञानं सर्वथैव निष्क्रियम् ? , किं वा काञ्चिदेव
विशिष्टां क्रियामधिकृत्य तन्निष्क्रियम् ? , इति । अत्रोच्यते—
वस्तुपरिच्छेदमात्रं तत् करोति, तत्करणादेव च सहकारि-
कारणतया जीवस्य चारित्रक्रियां जनयति, यन्तु विशिष्टं
मोक्षलक्षणं कार्यं, तन्निर्वर्तकं ज्ञानमानन्तर्येण न भवति, इ-
त्येतद् दिदर्शयिषुः, तथा वक्ष्यमाणं च संयन्धयितुमाह—
वस्तुपरिच्छेदफलं, ह्येज किरियाफलं च तो नाणं ।

न उ निव्वत्तयमिट्ठं, सुद्धं चिय जं तओऽभिहियां ॥ ११४२ ॥
' किरियाफलं ति ' क्रियैव फलं यस्य तत् क्रियाफलम् । शे-
षं सुगमम् । इति गाथार्थः ॥ ११४२ ॥

किं पुनरभिहितम् ? , इत्याह—

सुयनाणम्मि वि जीवो, वट्ठतो मो न पाउणइ मोक्खं ।

जो तवसंजममइए, जोगे न चणइ वोढुं जे ॥ ११४३ ॥

श्रुतज्ञानेऽपि, अपिशब्दाद्—मत्यादिज्ञानेष्वपि जीवो वर्तमा-
नः सन् न प्राप्नोति मोक्षम्, इत्यनेन प्रतिज्ञार्थः सूचितः ।
यः कथंभूतः ? , इत्याह—यस्तपःसंयमात्मकान् योगान् न
शक्नोति वोढुम्, इत्यनेन हेत्वर्थ इति । दृष्टान्तस्त्वभ्यूहः,
वक्ष्यति वा । इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ ११४३ ॥

अथ सूचितप्रयोगम्, वक्ष्यमाणनिर्युक्तिगाथासंबन्धं च
विवक्षुमाह—

सकिरियाविरहाओ, इच्छियसंपावयं न नाणं ति ।

मग्गएण्ण वाऽचिट्ठो, वायविहीणोऽहवा पांओ ॥ ११४४ ॥

केवलमेव ज्ञानं नेप्सितार्थसंप्रापकम्, सत्क्रियाशून्यत्वात्
यथा—स्वसमीहितदेशप्रापणक्षमसंश्लेषाविरहितो मार्गज्ञः पु-
रुषः स्वाभिलषितदेशप्रापकः । अथवा—सौत्र एव दृष्टा-
न्तः, यथा—ईप्सितदिक्संप्रापकत्वात्सत्क्रियारहितः पांत
ईप्सितदिगसंप्रापकः, सत्क्रियाविरहितं च ज्ञानम्, तस्माद्
नेष्टार्थसंपादकं तत् । इति गाथार्थः ॥ ११४४ ॥

तथाहि-

जह छेयलद्वनिजा-मओ वि वा णियगइच्छियं भूमिं ।
वाएण विणा पोओ, न चण्ड महम्मवं तरिउं ॥११४५॥
तह नाणलद्वनिजा-मओ वि सिद्धिवमहिं न पाउणइ ।
निउणो वि जीवपोओ, तवसंजममारुयविहीणो ॥११४६॥
संसारमागराओ, उच्छुद्धो मा पुणो निवुड्डेजा ।

चरणगुणविप्पहीणो, बुड्ड सुवहुं पि जाणंतो ॥११४७॥
छुको-दत्तो लब्धः-प्राप्तो निर्यामको येन-पोतेन स त-
थाविधः, अपिशब्दान्-सुकर्णधाराद्यधिष्ठितोऽपि, वणिज इ-
ष्टां-वणिगिष्टां तां भूमिं महार्णवं तीर्त्वा वातेन विना पो-
तो न शक्नोति 'प्राप्नुम्' इति वाक्यशेषः । उपनयमाह—
तथा श्रुतज्ञानलब्धनिर्यामकोऽपि, अपिशब्दान्-सुनिपुण-
मतिकर्णधाराद्यधिष्ठितोऽपि संयम-तपो नियममारुतस-
क्रियारहितो निपुणोऽपि जीवपोतो भवार्णवं तीर्त्वा स-
न्मनोरथवणिजोऽभिप्रेतां सिद्धिवसतिं न प्राप्नोति । त-
स्मान्-तपःसंयमानुष्ठानेऽप्रमादवता भवितव्यमिति । तथा
चापदेशमाह—'संसारत्यादि' विनयस्योपदिश्यते भो-दे-
वानुप्रिय ! कथं कथमपि महता कष्टानिदुर्लभं श्रीस-
र्वज्ञधर्मान्वितं मानुषजन्म न्वया लब्धम् । तज्ज्ञाभाश्च सं-
सारसागरादुन्मग्न इवोन्मग्नस्यैव वर्तते । अतश्चरणकर-
णाद्यनुष्ठानप्रमादेन मा तत्रैव निमाड्ज्ञारिति । न च वक्र-
व्यम्—विशिष्टश्रुतज्ञानयुक्तोऽहं तद्वलेनैव-धस्तुपरिज्ञानमा-
त्रादय मुक्तिमासादयिष्यामीतिः यतश्चरणगुणविप्रहीणः सु-
बर्हापि श्रुतज्ञानेन जानन् द्रुडति—निमज्जति, पुनरपि संसा-
रसमुद्रे । अतो ज्ञानमात्रसमुत्थमवष्टम्भमपहाय चरणकर-
णानुष्ठान एवोद्यमो विधेयः । इति निर्युक्तिगाथाप्रयार्थः
॥ ११४५ ॥ ११४६ ॥ ११४७ ॥

तृतीयगाथाभावार्थं भाष्यकारो दृष्टान्तेनाऽऽह—
संसारमागराओ, कुम्भो इव कम्मचम्मविचरेण ।
उम्मज्जिउमिह जइणं, नाणाइपगासमामज्ज ॥ ११४८ ॥
दुलहं पि जाणमाणो, गयणमिण्हाइणा तयं तत्तो ।
मंजमकिरियारहिओ, तत्थेव पुणो निवुड्डेजा ॥११४९॥
अयमत्र भावार्थः—यथा-किञ्चित् कूर्मः कच्छपस्तृणपत्रपट-
लप्रचुरातिनिवि उश्यालाच्छादितो दकान्धकारमहाहृदन्तर्ग-
तोऽनकजलचरज्ज्ञाभादिद्वयसनव्यथितमानसः सर्वतः परि-
भ्रमन् कथमपि शेवालरन्ध्रमासाद्य-तनैवोपरि निर्गत्य च
शरणावर्णचन्द्रचन्द्रिकास्पृशसुखमनुभूय भूयोऽपि स्वव-
न्धुभृतान्यजलचरस्नेहाकृष्टचित्तः, तेषामपि वराकाणाम-
दृष्टकल्याणानामहमिदं सुगलोककल्पं किमपि दर्शयामि,
इत्यवधार्य पुनस्तदव न्हदमध्यं प्रविष्टः । अथ समाह-
ताशेषजलचरवृन्दस्तद्वन्धोपलब्धयर्थं पर्यटन्, अपश्यंश्चः क-
ष्टनरं द्यमनमनुभवति । एवमयमपि जीवकच्छपोऽनादि-
कर्मसन्तानाच्छादिताद् मिथ्याज्ञाननिर्माणानुगताद् विविध-
शितोत्पन्नव्यथास्वकृष्टमगन्दरादिशरीरेषुविप्रयोगानिष्टसं-
योगादिमानसदुःखजलचरसमूहानुगतात् संसारसागरात्
कर्थाश्चैव मनुष्यभवप्राप्तयोग्यकर्मोदयलक्षणं रन्ध्रमासाद्य-
मानुषवद्राप्त्यान्मग्नः सन् जिनवन्द्यचन्द्रवाक्चन्द्रिकासं-

गमसुखमनुभूय दुष्प्रापोऽयं जिनवचनबोधिलाभः इत्येवं जा-
नन्नपि स्वजनस्नेहाविषयायानुरक्तचित्ततया पुनरपि तत्रैव भव-
सागरे निमज्जन् । अत उच्यते—'मा त्वमित्थमस्मिन्नेव भवसा-
गरे निमाङ्कोः, किंतु-सदनुष्ठानेष्वप्रमादपरो भव' इति । अत्र-
रार्थस्तु सुगम एव, नवरं मनुष्यभवप्राप्त्यावारककर्मैव चर्म-
शेवोलः कर्मचर्म तस्य विवरोऽनुद्यावस्था तेन । 'जइ-
णमित्यादि' जैनं ज्ञानादिप्रकाशं-ज्ञानदर्शनचारित्र्यस्व-
रूपावबोधान्मकं तत्स्वरूपश्रवणादिद्वारेण गुरुभ्यः समा-
साद्यति । 'तयं ति' ज्ञानादिप्रकाशं दुर्लभमपि 'जानानः'
इत्यत्र संबध्यते, स्वजनस्नेहादिना ततो वियोजितः संयम—
क्रियारहितः पुनरपि तत्रैव भवसागरे निमज्जेष संसारि-
जीवः । इति गाथाद्वयार्थः ॥ ११४८ ॥ ११४९ ॥

अत्र प्रेरकः प्राह—

आहऽस्माणी कुम्भो, पुणो निमज्जेज न उण तन्नाणी ।
सक्किरियापरिहीणो, बुड्ड नानी जहऽस्माणी ॥११५०॥
नेच्छइ य न य मएण, अब्बाणी चेव सो मुणन्तो वि ।
नाणफलाभावोओ, कुम्भो व निवुड्डे भवोहे ॥११५१॥
आह परः-ननु चाज्ञानी-हिताहितविभागपरिज्ञानशून्यः,
पुनरपि तत्रैव जले निमज्जेत् कूर्मः, नेह किमपि चित्रम् ।
एतच्च न विदुषां मतं, यत्-जैनमार्गज्ञो हिताहितविभागवे-
त्ता ज्ञान्यपि भवसागरे पुनर्निमज्जति । अत्राचार्यः प्राह—
ज्ञान्यपि पुनर्भवसागरे निमज्जति, सत्क्रियाविरहात्, अज्ञा-
निकूर्मवत् समुद्र इति । वा इति—अथवा, निश्चयनयमेतन
जानन्नप्यज्ञान्येवासौ सत्क्रियापरिहीणः, ज्ञानफलस्य विर-
तेरभावात् । अतोऽज्ञानी कूर्म इव पुनर्बुड्डति—निमज्जति भ-
वौघे संसारसमुद्रसंबन्धिनि जन्मजराऽऽमयमरणसलिल-
प्रवाहे । इति गाथाद्वयार्थः ॥ ११५० ॥ ११५१ ॥

अत एवाह निर्युक्तिकारः—

सुवहुं पि सुयमहीयं, किं काही चरणविप्पहाणस्स ।
अंधस्स जह पलित्ता, दीवसयसहस्स कोडी वि ? ॥११५२॥
सुवद्वपि श्रुतमधीतं चरणविप्रहीणस्य निश्चयतोऽज्ञानमेव ।
अतस्तस्य फलशून्यत्वादकिञ्चित्करमेव । यथा-अन्धस्य दी-
पशतसहस्रकोट्यपि प्रदीप्ता न किञ्चित् करोति । दीपानां
शतसहस्राणि लक्षा इत्यर्थः, तेषां कोटी, अपिशब्दात्—
तद्द्वयादिकोटयोऽपि । इति निर्युक्तिगाथाप्रयार्थः ॥११५२॥

अथ भाष्यम्—

संतं पि तममाणं, नाणफलाभावोओ सुवहुयं पि ।
सक्किरियापरिहीणं, अंधस्स पईवकोडि व्व ॥११५३॥
गतार्थेव ॥ ११५३ ॥

अत्र प्रेरकमुत्थाप्य परिहरति—

अंधोऽणववोहो चिय, वोहफलं पुण सुयं किममाणं ।
वोहो वि तयो विफलो, तस्स जमंधस्स अचोहो ॥११५४॥
आह नन्वत्र दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्यमेव, यतोऽन्धोऽ-
नवबोध एव । न खलु तस्य बहुभिरापे प्रदीपकोटिभिः प्रज्व-
लिताभिघटाद्यवयवो ज्ञान्यत, स्वयं चक्षुर्विकलत्वात् तस्य ।
श्रुतज्ञानं तु सज्जचक्षुषः प्रदीपवत् बोधफलमेव, ततः कि-
मिदमज्ञानमभिधीयते ? किमिति केवलाधीतश्रुतस्य तद—

१—भवाल इति दन्त्यादिरपि ।

किञ्चित्करमुच्यते ?, इति भावः । अत्रोत्तरम्—बोधोऽपि तकोऽसौ श्रुतजनितस्तस्य करणहीनस्य विफलो यस्मात्, तस्माद् अनवबोध एव, इति भावः, यथा—ऽन्धस्य ' अवबोधो ति ' अवबोधः । इति गाथाद्वयार्थः ॥ ११५३ ॥

व्यतिरेकमाह—

अप्यं पि सुयमहीयं, पगासयं होइ चरणजुत्तस्स ।

एको वि जह पईवो, सचक्खुअस्सो पयासेइ ॥ ११५४ ॥

अल्पमपि श्रुतमधीतं चरणयुक्तस्य तद्वैतुत्वात् प्रकाशकं भवति—प्रकाशकं भण्यते, क्रियाहेतुत्वेन सफलत्वाज्ज्ञानत्वेन व्यपदिश्यत इति तात्पर्यम् । यथैकोऽपि प्रदीपो हेयोपादे-यपरिहारेोपादानादिक्रियाहेतुत्वाच्चक्षुष्मतः प्रकाशयति प्रकाशको भण्यते । इति निर्युक्तिकाध्यायः ॥ ११५५ ॥

भाष्यम्—

किरियाफलसंभवओ, अप्यं पि सुयं पगासयं होइ ।

एको विहु चक्खुमओ, किरियाफलदो जह पईवो ॥ ११५६ ॥
पूर्वाधस्यान्ते ' चरणयुक्तस्य ' इति शेषः । शेषमुक्तार्थ-मेव ॥ ११५६ ॥

वच्यमाणवृत्तं संबन्धयन्माह—

न हि नाणं विफलं चिय, किलेसफलयं पि चरणरहियस्स ।

निष्फलपरिवहणाओ, चंदणभारो खरस्सेव ॥ ११५७ ॥

न हि ज्ञानं चरणरहितस्य विफलम्, इत्येतावतैव तिष्ठति, किन्तु—पठनगुणनचिन्तनादिभिः क्लेशफलदमपि भवति, यथा निष्फलवहनान् चन्दनकाष्ठभारः खरस्य विफलः, क्लेशप्रदश्च ॥ इति गाथाद्वयार्थः ॥ ११५७ ॥

तथा चाह निर्युक्तिकारः—

जहा खरो चंदणभारवाही,

भास्स भागी न उ चंदणस्स ।

एवं खु नाणी चरणेण हीणो,

नाणस्स भागी न उ सुगईए ॥ ११५८ ॥

यथेह खरश्चन्दनकाष्ठभारमुद्धहंस्तजनितश्रमादिकष्टभाजनमेव भवति, न तु चन्दनस्य तद्रसोपकल्पितविलेपनादिभाग्यं भवतीत्यर्थः । एवं चरणेन हीनः श्रुतज्ञान्यपि तद्भारमुद्धहन् ज्ञानभागेव भवति, तत्पठन-परिवर्तन-चिन्तनादिकृत-कष्टभाजनमेव भवतीत्यर्थः, न तु सुदेवत्व-सुमानुषत्व-सिद्धिलक्षणयाः सुगतेरिति ॥ ११५८ ॥

अथ मा भूदित्यं विनेयस्यैकान्तेन ज्ञानेऽनादरः, क्रियायां चैतच्छ्रुत्यायामपि पक्षपातः, इत्यनो द्वयोरपि केवलयोरिष्ट-फलासाधकत्वमुपदर्शयन्माह—

हयं नाणं क्रियाहीणं, हया अन्नाणओ क्रिया ।

पासंतो पहुलो दहो, धावमाणो य अंधओ ॥ ११५९ ॥

अत्रोत्तरार्थः सुगम एव, भावार्थं तु भाष्यकारो वदयति । इति निर्युक्तिवृत्तश्लोकार्थः ॥ ११५९ ॥

अथ भाष्यकारोऽनन्तरोरुक्तश्लोकभावार्थमाह—

हयमिह नाणं किरिया-हीणं ति जओ हयं ति जं विफलं ।

लोयणविन्नाणं पिव, पंगुस्स महानगरदाहे ॥ ११६० ॥

१-कन्दोऽदुरोधात्सौत्रत्वाद्वा दीवान्तः ।

काहिइ नाणचायं, किरियाए चैव मोक्षमिच्छंतो ।

मा सीसो तो भणइ, हया य अन्नाणओ किरिया ॥ ११६१ ॥

हतमिह ज्ञानम् । किंविशिष्टम् ?, इत्याह—क्रियाहीनमिति यत्र चारित्रक्रिया नास्तीत्यर्थः । ननु कथं क्रियाहीनं ज्ञानं हतम् उच्यते ?, इत्याह—यतो यस्माद् यद् विफलं तद्विह हतं विवक्षितम्, फलं च ज्ञानस्य क्रियैव । ततो विगतफलं ज्ञानं क्रियाहीनमेवोच्यते, नान्यत् । अत्र च प्रयोगः—हतं ज्ञानमेव केवलम् सत्क्रियाहीनत्वात् महानगरप्रदीपनकदा-हे पलायनीक्रियारहितपङ्क्तुलोचनज्ञानवदिति । एवमुक्ते सति क्रियात एव मोक्षमिच्छन् ज्ञानेऽनादृतस्तस्यागं मा कारी-च्छिष्यः, इत्यतो भण्यते—हताऽज्ञानतः क्रिया—हता मोक्ष-लक्षणफलरहिताऽज्ञानपरिगृहीता निहवादेः क्रिया, सम्यग्दृष्टेरपि ज्ञानोपयोगशून्यस्य क्रिया हतैव तथाविधफलविकल-त्वात् सर्वतः संकटप्रदीप्तनगरे दह्यमानगृहाद्यभिसुखपलाय-मानान्धगतिक्रियावदिति । तस्मादन्योऽन्योपेक्षे समुदिते एव ज्ञानक्रिये मोक्षस्य साधनमेष्टव्ये, न प्रत्येकमिति ॥ ११६० ॥ ११६१ ॥

एतदेवाह—

अइसंकड पुरदाह—म्मि अंधपरिधावणाइकिरिय व्व ।

तेणओन्नविक्खा, साहणमिह नाणकिरियाओ ॥ ११६२ ॥
गतायैव ॥ ११६२ ॥

अत्र परः प्राह—

पत्तेयमभावाओ, निव्वाणं समुदियासु वि न जुत्तं ।

नाणकिरियासु वोत्तुं, सिकतासमुदायतेल्लं व ॥ ११६३ ॥

आह—ननु भवन्प्रतिपादितन्यायेन प्रत्येकावस्थायां ज्ञान-क्रिययोर्निर्वाणसाधकसामर्थ्याभावात् समुदिताभ्यामपि ज्ञानक्रियाभ्यां निर्वाणं वक्तुं न युक्तम्, सिकतासमुदाये तैल-वत् । अत्र प्रयोगः—इह यद् यतः प्रत्येकावस्थायां नोत्पद्यंत तत् ततः समुदायेऽपि न भवति, यथा सिकताकणेषु प्रत्ये-कमभवत् तैलं तत्समुदायेऽपि न भवति । न जायते च प्रत्येकं ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः, अतस्तत्समुदायादप्यसौ न युज्यत इति । तदेतदयुक्तम्, प्रत्यक्षविरुद्धत्वात् : तथाहि—मृत्तन्तुचक्रवीरगादिभ्यः प्रत्येकमभवन्तोऽपि तत्समुदाया-द् घटादिपदार्थसार्थाः प्रादुर्भवन्तो दृश्यन्त, अतोऽदृष्टस्य मो-क्षस्यापि ज्ञानक्रियासमुदायात् प्रादुर्भूतिरविरुद्धेति ॥ ११६३ ॥

किञ्च—

वीसुं न सव्वह चिय, सिकतातेल्लं व साहणाभावो ।

देसोवगारिया जा, सा समवायम्मि संपुण्णा ॥ ११६४ ॥

न च विष्वक्-पृथक् सर्वथैव सिकताकणानां तैल इव साध्ये ज्ञानक्रिययोर्मोक्षं प्रति साधनत्वाभावः, किन्तु—या च यावत्तः च तयोर्मोक्षं प्रति देशोपकारिता प्रत्येकावस्थायामप्यस्ति, सा च समुदाये संपूर्णा भवति, इत्येतावान् विशेषः । अतः सं-योग एव ज्ञानक्रियोः कार्यसिद्धिः । इति गाथापञ्चका-र्थः ॥ ११६४ ॥

एतदेवाह—

संजोगसिद्धीइ फलं वयंति,

नहे (हु ए) गचक्खेण रहो पयाइ ।

अंधो य पंगू य वणे ममिच्छा,

ते संपउत्ता नगरं पविट्ठा ॥ ११६५ ॥

ज्ञानक्रिययोः संयोगनिष्पत्तावेव मोक्षलक्षणं फलमात्रज्ञ-
ते तीर्थकराः । न हि लोकेऽन्यकचक्रेण रथः प्रवर्तते । एव-
मन्यदापि सर्वे सामग्रीजन्यमेव कार्यमवगन्तव्यम् । तथा
चान्धपङ्गुदाहरणमिह वक्तव्यम् : तद्यथा—कस्यापि नगर-
स्य सन्को लोकः कुतोऽपि राजभयादुत्तरं गतः । तत्रा-
पि तस्करधात्रीभयाद् वाहनदिकमुज्जिह्वा प्रपालयितः ।
अन्धपङ्गु पुनरनाथो तत्रैव स्थितो । तत्र च दवाग्नौ स-
र्वतः प्रदीपे तौ परस्परं संप्रयुक्तौ पङ्कुरन्धेन स्वस्कन्धमा-
रोपितः । स चान्धस्य सम-विषम-स्थाणु-कण्टकादिकं
कथयति । अतस्तस्य सन्केन चाक्षुषज्ञानेन, अन्धसत्कया च
गतिक्रियया सम्यग् मार्गप्रवृत्त्या ज्ञमण नगरं प्रविष्टाविति ।
एवं सर्वत्र संयोगात् फलसिद्धिर्भावनीया । इति निर्युक्ति-
वृत्तार्थः ॥ ११६५ ॥

अत्र भाष्यम्—

दुग्मंजोगमि फलं, मम्मकिरिआवलद्विभावाओ ।

इहपुरागमणं पिव, मंजाए अन्धपंगुणं ॥ ११६६ ॥

वडेरंगो जं विफलं, न तत्थ मम्मकिरिआवलद्विभावाओ ।

दीसंति गमणविफले, जहेगचंके भुवि रहमि ॥ ११६७ ॥

अनेन गाथाद्वयेन प्रस्तुतार्थसिद्धयेऽन्वय-व्यतिरेकप्रयोगो
निर्दिष्टो, तथाहि—द्विकं ज्ञानक्रियालक्षणं तत्संयोग एव फलं
मोक्षलक्षणं भवति । कुतः ? अत्र संयोगे सम्यक्क्रियो-
पलब्धिभावादिति । क्रिया-चारित्ररूपा, उपलब्ध्यस्तु-ज्ञा-
नम् । इह यत्र यत्र सम्यक्क्रियाज्ञाने तत्र तत्र फलसि-
द्धिः, यथा—अन्धपङ्गुसम्यक्क्रियाज्ञानसंयोगे, सम्यक्क्रिया-
ज्ञाने चात्र द्वयसंयोगे, तस्मादतो मोक्षफलसिद्धिः । इत्य-
न्वयप्रयोगः । अथ व्यतिरेकप्रयोग उच्यते—यद् विफलं न
तत्र सम्यक्क्रिया-ज्ञाने दृश्यते यथा—भुवि पृथिव्यां गति-
क्रियारहिते विघटितैकचक्रे रथे, सम्यक्क्रिया-ज्ञाने चात्र
द्वयसंयोगे, तस्मादतो मोक्षफलप्राप्तिरिति ॥ ११६७ ॥

वच्यमाणनिर्युक्तिगाथासंबन्धनार्थमाह—

महकारिते तेसिं, किं केणोवकुरुते सहावेणं ।

नाण चरणणमहवा, सहावनिद्वारणमियाणि ॥ ११६८ ॥

आह—ज्ञानक्रिययोः सहकारित्वे सति किं केन स्वभावेनो-
पकुरुते—किमविशेषणोपकुरुतः, शिबिकावाहकपुरुषसङ्घा-
तवत् ? आहोस्विद् भिन्नस्वभावतया, गतिक्रियायां नयन-
चरणादिवत् ? अत्रोच्यते—भिन्नस्वभावतया, यत आह—
'नाण पयासयमित्यादि' इत्येका वच्यमाणगाथायाः प्र-
स्तावना । अथवा—संज्ञिताऽन्या प्रस्तावनोच्यते, यथा—
तयोरेव ज्ञानचरणयोरीदानीं स्वभावनियन्त्रणं क्रियते, इति
संक्षेपविस्तरकृत एव भेदः, न तु पारमार्थिकः । इति गाथा-
प्रार्थः ॥ ११६८ ॥

नाणं पयासयं मो—हओ तवो संजमो य गुत्तिकरो ।

तिहह पि समाओगे, मोक्खो जिणसासणे भणिओ ॥ ११६९ ॥

इह यथा किञ्चिदुदाहरणं बहुधातायनजालकच्छिद्रं

वाताकृष्टादिप्रचुरेणुकचवरपूरितं शून्यगृहम् । तत्र च
वस्तुकामः कोऽपि तत् सुशोधयिषुर्द्वारवातायनजाल-
कानि सर्वाण्यपि बाह्यरेणुकचवरप्रवेशनिषेधार्थं स्थग-
यति । मध्ये च प्रदीपं प्रज्वलयति । पुरुषं च कच-
वगद्याकर्षणाय व्यापारयति । तत्र च प्रदीपां रेखादि-
मलप्रकाशनव्यापारोपकुरुते, द्वारादिस्थगने तु बाह्य-
रेखादिप्रवेशनिषेधेन, पुरुषस्तु रेखाद्याकर्षणात् तच्छो-
धनेन । एवमिहापि जीवापवरक उदाट्याश्रवहारः स-
द्गुणशून्यो मिथ्यात्वादिहेत्वाकृष्टकर्मकचवरपूरितो मुक्तिसु-
खनिवासहेतोः शोधनीयो वर्तते । तत्र च प्रदीपस्थानीयं
ज्ञानं जीवादिवस्तुनां प्रकाशकम्, तपस्तु पुरुषस्थानीयं
कर्म कचवरशोधकम्, संयमस्तु द्वारादिस्थगनकल्पां गुप्त-
करो नूतनकर्मकचवरप्रवेशनिषेधकः । एवं त्रयाणामपि
ज्ञानादीनां समायोगे समवायं मोक्षो जीवस्य जिनशासने
भणितः । एवं शुद्धस्वरूपं जीवमन्दिरं सिद्धिसुखानि संततं
निवसन्ति । इति निर्युक्तिगाथाार्थः ॥ ११६९ ॥

आह—ननु जीवापवरकशोधने किमिति ज्ञानादीनां त्रित-
यमप्यपेक्ष्यते, यावताऽन्यतरेणैकेनापि तच्छुद्धिर्भविष्यति ?
इत्याशङ्क्यकैकस्मात् कार्यसिद्धिनिराकरणेन त्रितयसमुदा-
यादेव तत्सिद्धिं समर्थयन्नाह भाष्यकारः—

असहायमसोहिकरं, नाणमिह पयासमेत्तभावाओ ।

सोहइ घरकयारं, जह सुपयासो वि न पईवा ॥ ११७० ॥

न य सव्वविसोहिकरी, किरिया वि य जमपयासधम्मा सा ।

जह न तमो गेहमलं, नरकिरिया सव्वहा हरइ ॥ ११७१ ॥

दीवाइपयासं पुण, सकिरियाए विसोहियकयारं ।

संवरियकयारागम—दारं सुद्धं घरं होइ ॥ ११७२ ॥

तह नाणदीवविमलं, तवकिरियासुद्धकम्मयकयारं ।

संजमसंवरियमुहं, जीवघरं होइ सुविसुद्धं ॥ ११७३ ॥

इह न ज्ञानमसहायमेकाक्येव शोधयितुमलम् : प्रकाशमा-
त्रस्वभावत्वात्, यदक्रियं प्रकाशमात्रस्वभावं न तद् विशु-
द्धिकरं दृष्टम्, यथा न गृहरजोमलविशुद्धिकृद् दीपः । यच्च
विशुद्धिकरं न तत् प्रकाशमात्रस्वभावम्, यथेष्टाऽनिष्टप्रा-
प्तिपरिहारपरिस्पन्दवान् नयनादिप्रकाशधर्मा देवदत्तः, प्र-
काशमात्रस्वभावं च ज्ञानम्, तस्मादसहायत्वाद् न विशुद्धि-
करं तदिति । क्रियाऽप्येकाकिनी न सर्वशुद्धिकरी, अप्रकाश-
धर्मकत्वात्, यद् यदप्रकाशधर्मकं न तत् सर्वविशुद्धिक-
रम्, यथा—न समस्तगृहरजोमलविशुद्धयेऽन्धक्रिया, चक्षु-
ष्मतो वा क्रिया; यथा—तमोयुक्तं गृहं तमोगृहं तस्य न सर्व-
विशुद्धयेऽलम् । या च सर्वविशुद्धयेऽलं न साऽप्रकाशस्व-
भावा, यथा—चक्षुष्मतो नरस्य वित्तमस्कगृहे समस्तरजो-
मलापनयनक्रिया, अप्रकाशस्वभावा चैकाकिनी क्रिया, अ-
तो न सर्वविशुद्धिकरीति । त्रितयादापि समुदितात् तर्हि
सुद्धिर्न भविष्यतीति चेत् ? नैवम्, इत्याह—दीपादिप्रका-
शं पुनर्यथा गृहं सत्क्रियया विशोधितकचवरं संभृतक-
चवरागमहेतुभूतद्वारं सर्वथा शुद्धं भवति; तथा तेनैव
प्रकारेण ज्ञानदीपविमलितं तपःक्रियया शोधितकर्मकचवरं
संयमेन संभृतसमस्ताश्रवहारं जीवगृहं सुविशुद्धं सिद्धि-

सुखसंदोहनिवासयोग्यं भवतीत्यर्थः । इति ॥ ११७० ॥
११७१ ॥ ११७२ ॥ ११७३ ॥

आह—ननु पूर्वं ज्ञानक्रियालक्षणं द्वयाद् मोक्षः ।
इदानीं तु ज्ञानतपःसंयमरूपात् त्रितयादसावुच्यते, इति
कथं न पूर्वापरविरोधः ? इत्याशङ्क्याऽऽह—

संजमतवोर्मई जं, संवरनिर्जरफलामया किरिया ।

तो तिगसंजोगो वि हु, ताउ चिय नाणकिरियाओ ॥ ११७४ ॥
संयमतपोमयी संवरनिर्जरफला च यद्—यस्मात् ती-
र्थचरणधराणां मता—संमता क्रिया, ततस्तस्माज्ज्ञा-
नतपःसंयमरूपस्त्रिकसंयोगोऽप्यसौ ; त एव पूर्वोक्ते
ज्ञानक्रिये, नाधिकं किञ्चिदिति । इदमुक्तं भवति—ए-
कैव चारित्रिक्रिया संयमतपोभेदाद् द्विधा भिद्यते,
तपःसंयमरूपत्वाच्चारित्र्यस्य । अत एव—संवरो निर्जरा च
तस्याः फलम्, संयमस्याऽऽश्रयद्वारसंवरहेतुत्वात्, तप-
सस्तु कर्मनिर्जराकारणत्वात् । अतो यद्यपीह ज्ञानाद्विषयाद्
मोक्ष उच्यते, तथापि तपःसंयमयोः क्रियायामेवैकस्यामन्त-
र्भावज्ज्ञानक्रियालक्षणद्वयादेवायम्, इति न किञ्चिद् विरोधः ।
अपरस्त्वाह—ननु—“सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणि मोक्षमार्गः”
इति प्रसिद्धम्, अत्र तु ज्ञानचारित्र्याभ्यां स प्रतिपाद्यते,
इति कथं न विरोधः ? एतदप्ययुक्तम्, अभिप्रायापरिज्ञानात्,
यतो—ज्ञानग्रहणेनैवैह सम्यक्त्वमाप्तिरिति, सम्यक्त्वमन्तरे-
ण ज्ञानस्याप्यभावात्, मिथ्यादृष्टिज्ञानस्याज्ञानत्वेनास-
कृत्प्रतिपादनात्, तथा—ज्ञानविशेष एव सम्यक्त्वम्, इति—
प्रागत्राप्युक्तमेव, तद्यथा—“नाणमवायधिईओ, दंसणमिदं
जहंगगेहेहाओ । तह तत्तई सम्मं, रोइज्जई जेण तं नाणं ?”
तस्माज्ज्ञानान्तर्गतमेव सम्यक्त्वम्, अतो ज्ञानग्रहणात् तद्
गृहीतमेव, इत्यलं प्रसङ्गम् । तदेवं व्याख्याता ‘नाणं पयास-
यं’ इत्यादि गाथा ॥ ११७४ ॥

अथ ‘भावे खओवसमिण’ इत्याद्युत्तरगाथासंबन्धनार्थमाह—

न लहइ सिवं सुयम्मि वि, वट्टतो अचरणो त्ति जं तस्स ।

हेऊ खओवसमओ, जह वट्टतोऽवहिण्णो ॥ ११७५ ॥

इह ‘जं ति’ ‘सुयनाणम्मि वि जीवो वट्टतो सो न पाउ-
णइ मोक्खं’ इत्यादि गाथायां यत् पूर्वं प्रतिज्ञातमित्यर्थः ।
किं प्रतिज्ञातम् ? इत्याह—‘न लभते शिवं—मोक्षं श्रुतेऽपि
वर्तमानोऽचरणो जीवः’ इति । तस्य प्रतिज्ञातस्य हेतुरयं
द्रष्टव्यः । कः ? इत्याह—‘खओवसमओ त्ति’ ज्ञायोपशमिकत्वा-
त्—श्रुतज्ञानस्य ज्ञायोपशमिकभाववर्तित्वात्, मोक्षस्य च
ज्ञायिकज्ञान एव भावादिति भावः । यथाऽवधिज्ञानं वर्तमान
इति दृष्टान्तः ॥ ११७५ ॥

अत्र परः प्राह—ननु यद्येवम्, तर्हि चरणसहितादपि श्रु-
ताद् मोक्षो न भवत्येव, अस्मादेव हेतोः अमुष्मादेव च दृष्टा-
न्तादिति । कः किमाह ?—ज्ञायोपशमिकं चरणसहितेऽपि
ज्ञाने न भवत्येव मोक्ष इति सिद्धसाध्यतैव, किन्तु—ज्ञायिक-
ज्ञानचारित्र्याभ्यामेव मोक्ष इति । एतदेवाह—

सकिरियम्मि वि नाणे, मोक्खो खइयम्मि न उ खओवसमे ।

सुत्तं च खओवसमे, न तम्मि तो चरणजुत्ते वि ॥ ११७६ ॥

गताथैव ॥ ११७६ ॥

आह—यद्येवं ज्ञायोपशमिकभाववर्तित्वेनैव श्रुताद् मोक्षा
निषिद्ध इत्यतश्चरणसहितात् ततः प्रागं यद् मोक्षाभिधाने
तच्छून्यचित्तभाषितमेव । नैवम्, यतः साक्षादानन्तर्येणैव
श्रुताद् मोक्षो निषिध्यते, परम्पर्येण तु तस्मादप्यसौ भव-
त्येव, यस्मान् श्रुतज्ञानचारित्र्याभ्यां ज्ञायिकज्ञानचारित्र्यं
लभ्यते, ताभ्यां च मोक्षः संप्राप्यते । ततश्चारित्र्ययुक्तं श्रुतं
मोक्षहेतुरिति यदुक्तं प्राक्, तदप्यविरुद्धमेवेति ।

एतदेवाह—

जं सुयचरणेहितां, खाइयनाणचरणणि लब्धंति ।

ततो सिवं सुयं तो, मचरणमिह मोक्खहेउ त्ति ॥ ११७७ ॥

व्याख्याताथैव ॥ ११७७ ॥

ननु कुतः पुनरिदमवसीयते यत् ज्ञायोपशमिकं भावे श्रुतं
वर्तते ? उच्यते—आगमं तथैवाभिधानात् । कः पुनरेवमा-
गमः ? इत्याह—‘भावे खओवसमिण’ इत्यादि इत्यवमेकया
पातनयेयं गाथा संबध्यते ।

अथ पातनान्तरं चिकीर्षुगाह—

अहवा निज्जिण्णे चिय, कम्मं नाणं ति किं य चरणेणं ।

न सुयं खयओ केवल-नाणचरित्ताइं खइयाइं ॥ ११७८ ॥

तंसु य ठियस्म मोक्खो, तो सुयमिह मचरणं तदट्ठाए ।

तं कह मीमं खइयं, च केवलं जं सुएऽभिहियं ॥ ११७९ ॥

‘अहव त्ति’ अथवा, पर आह—ननु च स्वावर्गकं कर्मणि तावत्
सर्वथा निर्जीर्णं परिस्तीर्णं सर्वमपि ज्ञानमुत्पद्यते, न तदयमाप्तं ।
ततश्च यथा चारित्र्यमन्तरेणापि कथमपि तज्ज्ञानावरणं
कर्म क्षीणम्, तथा मोक्षलाभावरणकमपि कथमप्येवमेव
क्षयमुपयास्यति, ततो ज्ञानादेव केवलाद् मोक्षो भवि-
ष्यति, किं चारित्र्येणेति ? । अत्रोत्तरमाह—‘न सुयं
खयउ त्ति’ सर्वमपि ज्ञानं स्वावर्गे सर्वथा क्षीणे स-
मुत्पद्यते, इत्येतदसिद्धम्, यस्मात् श्रुतज्ञानम्, उपल-
क्षणत्वाद् मन्त्यवधिमनःपर्यायज्ञानानि च न स्वावर्गक्ष-
यात्, किन्तु—तत्ज्ञायोपशमादवैतानि जायन्ते । ज्ञायिकं
त्वेकमेव केवलज्ञानम्, तथा क्षीणमोहसबन्धि चारित्र्यं
च ज्ञायिकम्, तयोश्च स्थितस्याऽऽनन्तर्येण मोक्षो जायते ।
ततः सचरणं श्रुतिमिह तदर्थाय ज्ञायिकज्ञान-चारित्र्यला-
भाय भवति, इत्येवं परम्परया चारित्र्यसहितात् श्रुताद्
मोक्षप्राप्तः पूर्वोक्तं न विरुध्यते । परः प्राह—कथं पुनरि-
दं विज्ञायते—तत् श्रुतज्ञानं मिथं ज्ञायोपशमिकं, केवल-
ज्ञानं तु ज्ञायिकमिति ? । आचार्यः प्राह—यद्—यस्मान्,
श्रुत-आगमेऽभिहितमेतत् । इति गाथादशकार्यः ॥ ११७९ ॥

किं तदभिहितम् ? इत्याह—

भावे खओवसमिण, दुवालमंगं पि होइ सुयनाणं ।

केवलियनाणलंभो, ऽनणत्थ खए कसायाणं ॥ ११८० ॥

भवनम्—भावः, भवतीति वा—भावः, तत्र भावे श्रुत-
ज्ञानं भवति । कस्मिन् ? इत्याह—ज्ञायोपशमाभ्यां निर्वृ-
त्तः, ज्ञायोपशमावयव वा ज्ञायोपशमिकस्तत्रैव भवति, न
त्वौदयिकादिके । कियत् ? इत्याह—द्वादशाङ्गानि यत्र
तद् द्वादशाङ्गम्, अपिशब्दाद्—याहमपि सर्वम्
तथा—प्रत्यवधिमनःपर्यायज्ञानप्रयमपि, तथा—ज्ञायिकोप

शमिकभाववृत्तिवज्यसामायिकचतुष्टयमपि । केवलस्य भावः केवल्यं घातिकर्मविशेष इत्यर्थः, तस्मिन् केवल्ये सति ज्ञानं केवल्यज्ञानं केवलज्ञानमिदमर्थः, तस्मात् पुनः कथायाणाम्—कोधादीनां सर्वथा ज्ञेयं सत्येव भवति, नान्यत्र नान्येन प्रकारेण । इह च यद्यपि घातिकर्मसु चतुर्विपि जीणिषु केवलज्ञानं भवति, न तु केवलेषु कथायेषु ; तथापि प्राधान्यख्यापनार्थं तेषामेव ग्रहणम्, तन्त्र्यं शेष-कर्मक्षयस्याऽवश्यंभावितात् । इति नियुक्तिगाथायः ॥११८०॥

भाष्यम्—

सर्वं पि किमुय देवो, केवलवज्राणि वाचि महेण ।
चत्तारि खओवममे, मामइयाई च पाएण ॥ ११८१ ॥
सव्वकसायावगमे केवलमिह नाणदंसेणचरिचं ।
देसकखए वि सम्मं, धुवं मिवं सव्वखइएसुं ॥ ११८२ ॥
सर्वमपि श्रुते ज्ञायोपशमिकभाववर्ति, किमुत तद्देशः, इत्यपिशब्दभावार्थः । अथवा—अपिशब्दाम्—केवलज्ञानवज्यानि चत्वारि ज्ञानानि, सामायिकानि च सम्यक्त्वश्रुतदेशसर्वधर्मणरूपाणि चत्वारि, प्रायोग्रहणादज्ञायिकौपशमिकानि । इह 'नगणथ खए कसायाणं' इति केवलज्ञानविषयसामान्योक्तावतिप्रसङ्गाद्, विशेषं दर्शयति—केवलज्ञानम्, केवलदर्शनम्, केवले परिपूर्णं ज्ञायिकं चारित्रं चेति । एतानि त्रीणि सर्वेषामेव कोधादिकथायाणामपगमे ज्ञेयं भवन्ति । ज्ञायिकं सम्यक्त्वं पुनस्तेषामनन्तानुबन्धितचतुष्टयरूपदेशज्ञेयऽपि भवति । ततः सर्वेष्वपि ज्ञानदर्शनसम्यक्त्वचारित्रेषु ज्ञायिकेषु जातेषु सत्सु ध्रुवं—निश्चितं शिवं—मोक्षो भवति जीवस्येति ॥ ११८१ ॥ ११८२ ॥ विशेषः ।
द० प० । (मोक्षं नवसद्भावपदार्थज्ञानं मोक्षतत्त्वप्रतिपादकमिति 'तत्त' शब्दे चतुर्थभागे २१८१ पृष्ठे गतम्) (धर्मस्य फलं मोक्षः इति 'अन्थ' शब्दे प्रथमभागे १०७ पृष्ठे गतम्) (केवलज्ञानानन्तरं मोक्षः इति 'धम्म' शब्दे चतुर्थभागे २६८ पृष्ठे गतम्) (प्रातः स्नानादिषु मोक्षमिच्छतां मतम् 'उदग' शब्दे द्वितीयभागे ७६६ पृष्ठे गतम्)

महेशानुग्रहान्मोक्ष इति पातञ्जलमतमवशिष्यते—

एतदेवाह—

अन्यतोऽनुग्रहोऽप्यत, तत्स्वाभाव्यनियन्धनः ।

अतोऽन्यथा त्वदः सर्वं, न मुख्यमुपपद्यते ॥ ७ ॥

"महेशानुग्रहाद्वैधानियमौ" इति वचनाद् अन्यतो—महेशाद्, अनुग्रहः अपि—उपकारोऽपि शुद्धज्ञानक्रियालाभलक्षणः, किं पुनः पूर्वोक्तौ संसारापवर्गाविन्यापिशब्दार्थः । अत्र योगचिन्तायाम्, किम् ? इत्याह—तत्स्वाभाव्यनियन्धनः—स—महेशानुग्रहयोग्यः स्वभावो यस्य स तथा; तद्भावस्तत्स्वाभाव्यम् ; तान्नियन्धनं—हेतुर्यस्य स तथा । विषयं यथाधामाह—अतः—तत्स्वाभाव्यात्, अन्यथा तु—अन्येन प्रकारेण, पुनः केवलमहेशानुग्रहादिरूपेण, अतः—संसारित्यादि, सयम्—कृत्स्नम्, न—नैव, मुख्यम्—अनुपचरितम्, उपपद्यते—व्यतं । यथा हि—कपालादिः स्वभावत एवायोग्यो लाजान्मादिन रज्यमानोऽपि न तात्त्विकं रागं प्रतिपद्यते, किं तु—रागाभासमेव, एवमात्मनां योग्यताविरहे

महेशेन क्रियमाणवप्यनुग्रहनिग्रहौ न तात्त्विकौ स्यातामिति, तत्स्वाभाव्यमवश्यमभ्युपगन्तव्यम् । तदभ्युपगमे च तत एव संसारमोक्षोपपत्त्या न किञ्चिन्महेशानुग्रहादिना प्रयोजनमस्तीति सिद्धम् "आत्मा तदन्ययोगात्संसारि" इत्यादि ॥ यो० वि० ।

अनुग्रहोऽप्यनुग्राह्य-योग्यतापेक्ष एव तु ।

नाणुः कदाचिदात्मा स्या—देवतानुग्रहादपि ॥ १२ ॥

अनुग्रहोऽपि महेशकृतः किं पुनः शेषक्रियाविशेष इत्यपिशब्दार्थः । अनुग्राह्यस्य—अनुग्रहविषयस्य, जन्तोर्योग्यतापेक्ष एव तु—योग्यतामेवापेक्ष्य न पुनरन्यथा । अमुमेवार्थं प्रतिवस्तूपमया भावयति—न—नैव, अणुः—पुद्गलविशेषः कदाचित्—कापि काले, आत्मा—जीवः स्यात् । कुतोऽपीत्याह—देवतानुग्रहादपि—देवताया दिव्यविशेषरूपाया, अनुग्रहः—प्रसादः, तस्मादपि किं पुनस्तदभाव इत्यपि शब्दार्थः ।

अमुमेवार्थं भावयति—

कर्मणो योग्यतायां हि, कर्ता तद्व्यपदेशभाक् ।

नान्यथाऽतिप्रसङ्गेन, लोकसिद्धमिदं ननु ॥ १३ ॥

कर्मणः—क्रियाविषयस्य, सामान्येन मुद्रादेवस्तुनो योग्यतायाम्—योग्यभावे, हि—यस्मात्कारणात्, कर्ता—पात्रकादिः, तद्व्यपदेशभाक्—तं पात्रकादिरूपं व्यपदेशं भजंत यः स तथा । विपक्षे यथाधामाह—न—नैव, अन्यथा—अन्येन प्रकारेण कर्मणः पात्रादियोग्यताविरहे कर्ता तद्व्यपदेशभाक् । कथमन्याह—अतिप्रसङ्गेन—अतिव्याप्तिलक्षणेन ; लोकसिद्धं बालाबालादिजनप्रतीतम् इदम् पूर्वोक्तं वस्तु ननु—निश्चितम्, नास्मिन्नर्थेऽन्यत्रप्राणं गवेषणीयमिति भावः ।

पुनरप्यमुमेवार्थं पुरस्कृत्याऽऽह—

अन्यथा सर्वमेवैत—दौपचारिकमेव हि ।

प्राप्नोत्यशोभनं चैत—तत्त्वतस्तदभावतः ॥ १४ ॥

अन्यथा—स्वयोग्यतामन्तरेणापि, कर्मणो यदि कर्ता तद्व्यपदेशभागिष्यतेः तदा सर्वमेवैतद् ब्राह्मणं, आभ्यन्तरं च, कार्यजातम् । किमित्याह—औपचारिकमेव—उपचारमात्रोद्भवमेव, हि—स्फुटम्, प्राप्नोति—प्रसज्यते, माणवकसिंहत्ववत् । यदि नामैवं, तथापि को दोष इत्याह—अशोभनं च—अशोभनं पुनः, एतत्—सर्वमेवौपचारिकतया अभ्युपगम्यमानम् । कुत इत्याह—तत्त्वतः—पारमार्थिक्या वृत्त्या, तदभावतः—औपचारिकवस्तुनोऽभावात् न ह्युपचरिता भावा माणवकसिंहताद्वयः पारमार्थिकं सिंहारिरूपं भजन्ते । एवं मोक्षादयोऽप्यात्मनः स्वयोग्यताया विरहे महेशानुग्रहादेः परैरभ्युपगम्यमाना न पारमार्थिकरूपभाजो भवेयुरिति ।

किं च—

उपचारोऽपि च प्रायो, लोके यन्मुख्यपूर्वकः ।

दृष्टस्ततोऽप्यदः सर्वं—मिथ्यमेव व्यवस्थितम् ॥ १५ ॥

उपचारोऽपि च—उपचरितवस्तुव्यवहाररूपः किं पुनमुख्यपूर्वको व्यवहार इत्यपिचशब्दार्थः । प्रायो—आहुत्येन लोके—व्यवहारार्हे जने यद्—यस्माद् मुख्यपूर्वकः—निरुपचरितव-

स्तुव्यवहारोपेक्षः, दृष्टः-उपलब्धः । प्रायोग्रहणं कचिद् व्य-
भिचारार्थम् " तेन मेरुमन्थानेन सधितो नीरनिधिः सुरैः "
इत्यादयोऽत्यन्तमसंबद्धाः, केचिन्नाकव्यवहारपूर्वकाः, किं तु
मिथ्याविकल्पवासनाप्रकोपपूर्वका इति । ततोऽपि मुख्यपू-
र्वकत्वादप्युपचारस्थ, किं पुनः—प्रागुक्तयुक्तेरित्यपिशब्दा-
र्थः । अदः—एतत्स्वयोग्यताया एव सकाशात्कर्मबन्धादि
सर्वम्—निरवशम् इत्यमेव व्यवस्थापितनीत्येव व्यव-
स्थितम्—प्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥ यो० वि० । अविद्या—
निवृत्तिर्मोक्षः । सम्म० १ काण्ड । प्रकृतिपुरुषदर्शनाभि-
वृत्तायां प्रकृतौ पुरुषस्य स्वरूपावस्थानं मोक्षः इति साङ्ख्य-
जै० गा० । " प्रहः सर्वत्र तत्त्वेन, मुमुक्षुणामसंगतः ।
मुक्षौ धर्मो अपि प्रायः—स्त्यक्तव्याः किमनेन तत् ॥ १ ॥ "
इति ॥ ३२ ॥ द्वा० २३ द्वा० । [भव्यानामेव मोक्ष इति 'बन्ध-
मोक्षसिद्धि' शब्दे पञ्चमभागे १२४३ पृष्ठे बन्धमोक्षसद्भा-
वे प्रत्यपादि] " निर्जितमदमदनानां, वाङ्मायमनोविकार-
हितानाम् । विनिवृत्तपराशानां—मिहैव मोक्षः सुविहितानाम् "
यो० वि० । [हवनात्सिद्धिं वदतां मतम् 'अग्निहोत' शब्दे
प्रथमभागे १७७ पृष्ठे गतम्] [मोक्षोपायं 'मोक्षमार्ग-
१' शब्दे वदयामि] [वेदयित्वैव पापकर्मणो मोक्षः इति
'पापकर्म' शब्दे पञ्चमभागे ८७६ पृष्ठे गतम्] केवलिभि-
र्धस्मिन् काले येषां जीवानां मोक्षगमनं दृष्टं तस्मिन्नेव काले
ते जीवा मोक्षं यान्ति न वेति, केचन वदन्ति—पुरयं पापं च
कुर्वतां जीवानां कालस्थितेर्हानिर्बुद्धिश्च भवतीति ? प्रश्नः, उ-
त्तरम्—येषां जीवानां यस्मिन् काले केवलिभिर्मोक्षगमनं
दृष्टमस्ति तस्मिन्नेव काले ते जीवा मोक्षं यान्ति परं केवलि-
भिः सर्वसामर्थ्यापि सहैव दृष्टाऽस्ति तस्मात्त काऽप्याशङ्क्यते
॥ २० ॥ सेन० ३ उल्ला० । अयोदशचतुर्दशगुणस्थानयोद्वि-
चरमसमयं यावत् पदसंहननसत्ता केन हेतुना ? यतो मो-
क्षगमनमाद्येनैव भवतीति ? प्रश्नः, उत्तरम्—यद्यपि मोक्षगमन-
माद्येनैव भवति तथापि प्राक्कनसंहननानां सत्तासद्भावे को
विचार इति ॥ १६६ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

मोक्षसंग-मोक्षाङ्ग-न० । मोक्षकारणं, पं० व० ३ द्वार । सिद्धि-
कारणे, पञ्चा० ६ विव० ।

मोक्षसंगपत्थणा-मोक्षाङ्गप्रार्थना-स्त्री० । मोक्षाङ्गानाम्-नि-
वृत्तिकारणानां प्रार्थना-आशंसा, अथवा—मोक्षाङ्गं चासौ
प्रार्थना चेति, मोक्षाङ्गस्य वा प्रार्थना मोक्षाङ्गप्रार्थना । मोक्षा-
शंसायाम्, पञ्चा० ४ विव० ।

मोक्षसंगया-मोक्षाङ्गता-स्त्री० । निर्वाणहेतुतायाम्, पञ्चा० ६
विव० ।

मोक्षकंस्त्रिय-मोक्षकाङ्क्षित-त्रि० । मोक्षे काङ्क्षा संजाता-
ऽस्येति मोक्षकाङ्क्षितः । सिद्धिकाङ्क्षके, तं० ।

मोक्षकामय-मोक्षकामक-त्रि० । मोक्षे-शिवेऽनन्तानन्तसुख-
मये कामोऽभिलाषो यस्य सः मोक्षकामकः । सिद्धिकामके, तं० ।

मोक्षसङ्ग-मोक्षार्थ-पुं० । सफलकर्मविनिर्मुक्तिनिमित्तं, हा० ४
अष्ट० । सिद्धयर्थे, पञ्चा० ८ विव० ।

मोक्षस्येति(श)-मोक्षान्वेषिन्-त्रि० । स्थित्यनुभागप्रदेशरू-
पस्य चतुर्विधस्यापि यो मोक्षस्तदुपायो वा तमन्वेष्टुं मृगयितुं

शीलमस्येति मोक्षान्वेषी । सिद्धिमार्गयितरि, आच्चा० १ श्रु०
२ अ० ६ उ० ।

मोक्षस्वरूप-मोक्षतरु-पुं० । मोक्षरूपे वृक्षे, संथा० ।

मोक्षस्वतिथ-मोक्षतीर्थ-न० । अयोध्यान्तर्गते स्वनामख्याते
तीर्थे, तत्र हि नमिस्तीर्थरूपवृज्यते । ती० ४३ कल्प ।

मोक्षस्वत्थ-माक्षार्थ-पुं० । सिद्धयर्थे, पञ्चा० ८ विव० ।

मोक्षस्वत्थि-मोक्षार्थिन्-त्रि० । सिद्धिकामे, पञ्चा० ८ विव० ।

मोक्षस्वदेव-मोक्षदेव-पुं० । 'कांकावसहिपासणाह' शब्दे तृती-
यभागे ६७३ पृष्ठे उक्ते स्वनामख्याते आचके, ती० ३६ कल्प ।

मोक्ष(दे)दोस-मोक्षद्वेष-पुं० । सर्वाङ्गसुखत्वानिभूतायां मुक्तौ
मत्सरे, यो० वि० । ('मोक्ष' शब्देऽत्रैव प्रत्यपादि)

मोक्षस्वद्ध-मोक्षाध्वन्-पुं० । निर्वाणमार्गे, पञ्चा० ३ विव० ।

मोक्षस्वद्धदुग्गगहण-मोक्षाध्वदुर्गग्रहण-न० । निर्वाणमार्गे प-
र्वतवनादिदुर्गाश्रयणकल्पे, पञ्चा० ।

अथ बन्धनामेव मोक्षाध्वदुर्गताया समर्थयथाह—

मोक्षस्वद्धदुग्गगहणं, एयं तं सेसगण वि पशिद्धं ।

भावेयध्वमिणं खलु, सम्मति कयं पसंगेण ॥ १६ ॥

मोक्षाध्वनि-निर्वाणमार्गे दुर्गग्रहणमिव-पर्वतवनादिदुर्गा-
श्रयणमिव मोक्षाध्वदुर्गग्रहणम् । यथा हाध्वनि प्रवृत्तस्य त-
स्कारादिभिरभिभूयमानस्य दुर्गसमाश्रयणं त्राणं भवति, एवं
मोक्षाध्वनि प्रवृत्तस्य कर्मचारादिभिरभिभूयमानस्य यत्त्राण-
हेतुस्तन्मोक्षाध्वदुर्गग्रहणमुच्यते, अथवा—मोक्षाध्वा च दुर्ग-
ग्रहणमिव दुर्गग्रहणं च मोक्षाध्वदुर्गग्रहणम् । पञ्चा० ३ विव० ।

मोक्ष(द्ध)द्वारासेवा-मोक्षाध्वसेवा-स्त्री० । मोक्षो—निर्वाणं,
तस्य अध्वा—मार्गः, सम्यग्दर्शनज्ञानचरणलक्षणः, तस्य से-
वा-अनुष्ठानम्, मोक्षाध्वसेवा । संमयानुष्ठाने, हा० ४ अष्ट० ।

मोक्षपथ-मोक्षपद-न० । सद्बोधकारणत्वात्कृत्स्नकर्मक्षय-
लक्षणस्य मोक्षस्य प्रतिपादके पदे । अबन्धपदे, अनु० ।

मोक्षपथ-मोक्षपथ-पुं० । मोक्षस्य पन्थाः । अपवर्गमार्गे, आ-
व० ४ अ० । तीर्थकरे, तत्प्रदर्शकत्वात् कारणे कार्योपचा-
रात् । आव० ५ अ० । जैनशास्त्रे, आ० चू० ५ अ० ।

मोक्षपथसामिय-मोक्षपथस्वामिक-पुं० । सिद्धिमार्गप्रभौ,
पञ्चा० ८ विव० ।

मोक्षपथो(हाव)यारम-मोक्षपथावतारक-पुं० । सम्यग्दर्शना-
दिपु प्राणिनां प्रवर्तके, स० ।

मोक्षपिवासिय-मोक्षपिपासित-त्रि० । मोक्षफलानुप्ते, तं० ।

मोक्षफल-मोक्षफल-त्रि० । मोक्षः फलमस्मादिति मोक्षफ-
लः । मोक्षजनकं, पञ्चा० ८ विव० ।

मोक्षमार्ग-मोक्षमार्ग-पुं० । मोक्षोऽष्टकर्मणां न्यासस्तस्य मा-
र्गो ज्ञानादिर्मोक्षमार्गः । तस्मिन्, उत्त० ३२३० । मोक्षस्य मार्ग-
द्वयमार्गो यत्तत्तथा । प्रश्न० ५ संव० द्वार । सम्यग्दर्शन-
ज्ञानचारित्राख्ये, (सूत्र० १ श्रु० १३ अ०) । निर्वाणपथं, ग०
२ अधि० । कर्म० । वश० । जिनपूजा-सर्वज्ञाभ्यर्चनं मोक्ष-

मार्गः । जी० १ प्रति० । आचा० । सूत्र० । स्था० । वृ० । नं० ।
विशिष्टमेव सुखमभिलषणीयं न यन्काञ्चित् नहिं विशिष्टमे-
कान्तेन सुखे मोक्ष एव विद्यते न रागादौ क्रुदादौ वा तस्मा-
न्मोक्षमभिलषणीयं , न शेषमिति । योऽपि च सम्यग्दर्शनज्ञा-
नचारित्ररूपो मोक्षमार्ग उक्तः सोऽपि युक्त्या विचार्यमाणः
प्रेक्षावतामुपादेयतामश्नुते । तथाहि—सकलमपि कर्मजालं मि-
थ्यान्वाहानप्राणिर्हिंसादिहेतुकम् । ततः सकलकर्मनि-
र्मूलभाय सम्यग्दर्शनाद्यभ्यास एव घटते । नं० ।
मोक्षमार्गगङ्—मोक्षमार्गगति—नं० । मोक्षमार्गगतः प्रति-
पादकं अष्टाविंशे उत्तराध्ययने, उक्तं ।

सम्प्रति यथाऽस्य मोक्षमार्गगतिरिति नाम

तथा दर्शयितुमाह—

मुक्त्वो मग्गो अ गई, वस्सिज्जइ जम्ह इत्थ अज्झयसे ।

तं एअं अज्झयणं, नायव्वं मुक्खमग्गगई ॥ ५०२ ॥

मोक्षः प्राप्यतया मार्गस्तत्प्रापणोपायतया , चक्षुदो भिन्न-
क्रमः, ततः गतिश्च—सिद्धिगमनरूपा तदुभयफलतया वर्धयते
प्रकृत्यते यस्माद् अत्रेति—प्रस्तुतेऽध्ययने तन्—तस्मादे-
तदध्ययनं ज्ञातव्यं मोक्षमार्गगतिः इति, मोक्षमार्गगतिनाम-
कम्, अभिधेयेऽभिधानोपचारादिति भावः । इति गार्थार्थः ।

उक्तो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, सम्प्रति सूत्रा—

मग्गमे सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

मुक्खमग्गगई तच्च, सुणेह जिणभासियं ।

चतुष्कारणमंगुत्तं, मार्गदंष्ट्रमुक्खमग्गगई ॥ १ ॥

मोक्षेण मोक्षः—अष्टविधकर्मोच्छेदस्तस्य मार्गः उक्तरूपस्तेन
गतिः—अनन्तरा मोक्षमार्गगतिस्ताम्, कथ्यमानामिति ग-
म्यते । 'तच्च' ति तथ्याम्—अवितथां श्रुणुत—आकर्णय-
त जिनभाषिताम्—तीर्थरुदभिहितां, चत्वारि कारणानि व-
क्ष्यमाणलक्षणानि तैः संयुक्ता—समन्विता चतुष्कारणसंयु-
क्ता ताम् । नन्वमूनि—चत्वारि कारणानि कर्मक्षयलक्षणस्य मो-
क्षस्यैव, गतेस्तु तदनन्तरभावेनवात् स एवेति कथं
चतुष्कारणवर्तीत्यमस्या न विरुध्यते?, उच्यते—व्यवहा-
रतः कारणकारणभ्यापि कारणत्वाभिधानाददोषः, अत एव
चानन्तरकारणस्यैव कारणत्वमित्याशङ्काऽपोहार्थमस्य विशेष-
णम्योपन्यासः, अन्यथा हि मोक्षमार्गेण गतिरिति विग्रह
गतिं प्रति मार्गस्य कारणत्वं प्रतीयत एव, तदुपाणि चा-
मूनि चत्वारि कारणानि । तथा—ज्ञानदर्शने लक्षणं—चि-
ह्नं यस्याः सा ज्ञानदर्शनलक्षणा, यस्य हि तत्सत्ता तस्याव-
श्यभाविनी मुक्तिरिति विश्वीयते, अत एव चानयोर्मूलका-
रणतां दर्शयितुमन्यमुपन्यासः । यद्वा—मोक्ष—उक्तरूपेण
मार्गः—शुद्धो 'मृजू शुजा' इति धातुपाठस्तस्य गतिः—प्रा-
प्तिस्तां ज्ञानदर्शनं—विशेषसामान्योपयोगरूपे लक्षणम्—अ-
साधारणं स्वरूपं यस्याः सा तथा ताम् । न चेह निर्युक्तिरुता
मार्गगन्त्योर्न्यथा व्याख्यानात्तद्विरोधः, अनन्तरगमपर्यायत्वा-
न्मार्गस्य शिष्यासंमोहाय कस्यचिदेवार्थस्य तेनाभिधानात्,
शेषं प्रवदिति सूत्रार्थः ।

अमुक्तं मोक्षमार्गगतिं श्रुणुत इति तत्र मोक्षमार्गं तावदाह-

तच्च च दंसहं चेव, वरित्तं च तपो तथा ।

एस मग्गुत्ति पन्नत्तो, जिणेहिं वरदंसिहिं ॥ २ ॥

ज्ञायते अवबुध्यतेऽनेन वस्तुतत्त्वमिति ज्ञानं, तच्च सम्य-
ग्ज्ञानमेव ज्ञानावरणक्षयक्षयोपशमसमुत्थं मत्वादिभेदम् । इ-
त्यने तत्त्वमस्मिन्निति दर्शनम्, इदमपि सम्यग्रूपमेव,
दर्शनमोहनीयक्षयक्षयोपशमोपशमसमुत्पादितमर्हदभिहित—
जीवादितत्त्वचलक्षणान्मशुभभावरूपम्, 'एव' अवधारणे
भिन्नक्रमश्चोत्तरत्र योच्यते, चरन्ति—गच्छन्त्यनेन मुक्तिमिति
चरित्रम्, एतदपि सम्यग्रूपमेव, चारित्रमोहनीयक्षयादित्रय-
प्रादुर्भूतसामायिकादिभेदं सदसत्क्रियाप्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षण-
म्, तपति पुण्यपात्तकर्माणि क्षपणेनति तपो—बाह्याभ्यन्तर-
भेदभिन्नं यदहं द्वेचनानुसारि तदेव समीचीनमुपादीयते ।
इत्थं चेतत्, सर्वत्र मोक्षमार्गगतिप्रस्तायाद्विपर्यस्तज्ञानादिना
तत्कारणतानुपपत्तेः अन्यथा—अतिप्रसङ्गात्तेथिति, सर्वत्र च-
शब्दः समुच्चये, सर्वत्र समुच्चयाभिधानं समुदितानामेव सु-
क्लिमार्गत्वख्यापकम् एष एव 'मार्ग' इति मार्गशब्दवाच्यः,
अस्यैव मुक्तिप्रापकत्वात् प्रकृतः—प्रहापितः जिनः—तीर्थरुद्धिः
वरसु—समस्तवस्तुव्यापितया, अव्यभिचारितया च द्रष्टुम्—
प्रक्षितुं शीलमेपां ते वरदर्शिनस्तैः । इह च चारित्रभेदत्वेऽपि
तपसः पृथगुपादानमस्यैव क्षपणं प्रति असाधारणहेतुत्वमुप-
दर्शयितुम्, तथा च वदयति—'तवसा (व) विसुज्झइ' इति ।
इति सूत्रार्थः ।

सम्प्रत्येतस्यैवानुवादद्वारेण फलमुपदर्शयितुमाह—

तच्च च दंसहं चेव, वरित्तं च तपो तथा ।

एयं मग्गमणुप्पत्ता, जीवा गच्छंति सुग्गई ॥ ३ ॥

पूर्वाहं व्याख्यातमेव, एनम्—इति—अनन्तरम् उक्तरूपं मार्ग-
म—पन्थानम् अनुप्राप्ताः—आश्रिता जीवाः गच्छन्ति—यान्ति
'सुग्गई' ति सुगतिम्—शोभनगतिम्, प्रक्रामन्मुक्तिम् ।
इति सूत्रार्थः । उक्तं । ज्ञानादीनि मुक्तिमार्गं इत्युक्तम्, अत-
स्तत्त्वरूपमिहाभिधेयम्, तच्च तद्भेदाभिधानेऽभिहितमेव
भवतीति मत्वा 'यथादेशस्तथा निर्देश' इति न्यायतो ज्ञा-
नभेदानाह—(ते च ज्ञानभेदाः 'माण' शब्दे चतुर्थभाग १६३८
पृष्ठ गताः) (अन्यथा पदानां व्याख्या स्वस्वस्थानादघसया)

ज्ञानादीनां मध्ये कस्य कतरा व्यापारः?, उच्यते—

नाण्ण जाणई भावे, संमत्तेण य सद्दहं ।

वरित्तेण निगिण्हाइ, तवेण परिसुज्झई ॥ ३५ ॥

ज्ञानेन—मत्वादिना जानानि—अवबुध्यते भावान्—जीवादी-
न्, दर्शनेन च—उक्तरूपेण 'सद्दहि' ति श्रद्धात्ते, चारित्रेण—अन-
न्तराभिहितेन 'निगिण्हाति' इति निराश्रयो भवति पठ्यते
च—'न गिण्हाति' इति तत्र न गृह्णाति—नादत्ते कर्मेति गम्यते,
तपसा परिशुद्ध्यति—पुरोपचितकर्मक्षपणतः शुद्धो भवति,
उक्तं हि—'संजमे अण्हयफले तवे वादाणफले' इति । इति-
सूत्रार्थः । अनेन मार्गस्य फलं मोक्ष उक्तः ।

सम्प्रति तत्फलभूतां गतिमाह—

खवित्ता पुव्वकम्माई, संजमेण तवेण य ।

सच्चदुक्खप्पीणऽपुत्ता, पक्कमंति महोसिणो ॥ ३६ ॥

क्षपयित्वा क्षयं नीत्वा पूर्वकर्माणि-पूर्वोपचितज्ञानावरणा-
दीनि संयमः-सम्यक् पापेभ्य उपरमणे चारित्रिकमित्यर्थः, तेन-
तपसा-उत्कृष्टतपसा चशब्दाद्-ज्ञानदर्शनाभ्यां च । नन्वेवमन-
न्तरं तपस एव कर्मक्षपणहेतुः प्रमुक्तम् इह तु ज्ञानादीनामपीति
कथं न विरोधः ? उच्यते-तपसाऽप्येतत्पूर्वकस्यैव क्षपणहे-
तुत्वमिति ज्ञापनार्थमित्यमभिधानम् । अत एव मोक्षमार्ग-
त्वमपि चतुर्णामप्युपपन्नं भवति, ततश्च-‘सर्वदुःखान्पहीणदृ-
ष्टिं प्राकृतत्वात्प्रकर्षेण हीनानि-हानिं गतानि प्रक्षीणानि वा
सर्वदुःखानि यस्मिन्, यद्वा-सर्वदुःखानां प्रहीणं प्रक्षीणं वा
यस्मिन्स्तत्तथा, तच्च सिद्धिस्तत्रैव तदर्थयन्त इवार्थयन्तं सर्वा-
र्थेच्छोपरमं ऽपि तद्गामितया ये ते तथाविधाः प्रकामन्ति-
भृशं गच्छन्ति । अथवा-प्रक्षीणानि वा सर्वदुःखान्यर्थाश्च प्र-
योजनानि येषां ते तथाविधाः प्रकामन्ति सिद्धिमिति शेषः,
‘महोत्सवो’ ति महोत्सवोः महोत्सवो वा प्राग्वन्महामुनयः ।
इति सूत्रार्थः ॥ उत्त० पादो २८ अ० ।

मोक्षवरमुत्तिमग-मोक्षवरमुत्तिमार्ग-पुं० । मोक्षे सकलकर्म-
क्षयलक्षणे गन्तव्ये मुक्तिरेव निर्लोभतैव मार्गः पन्थाः मो-
क्षवरमुत्तिमार्गः । मोक्षानाशंसायाम्, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।
मोक्षविगुण-मोक्षविगुण-पुं० । सिद्धयननुगुणे, पञ्चा०
६ विव० ।

मोक्षविणय-मोक्षविनय-पुं० । मोक्षविपयो विनयो मोक्ष-
विनयः । ‘विणय’ शब्दे वक्ष्यमाणस्वरूपे विनयभेदे, दश०
६ अ० १ उ० ।

मोक्षविसारय-मोक्षविशारद-पुं० । मोक्षमार्गस्य सम्यग्ज्ञा-
नदर्शनचारित्र्यरूपस्य प्ररूपके, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

मोक्षसुह-मोक्षसुख-न० । सिद्धिसुखे, आचा० ।

मोक्षहेतु-मोक्षहेतु-पुं० । सर्वकर्मक्षयकारणे, पञ्चा० ३ विव० ।

मोक्षोवाय-मोक्षोपाय-पुं० । मोक्षस्य निर्वृतेरुपायः-सम्यक्-
साधनम् । सम्यग्दर्शनचारित्र्यरूपेषु मुक्तिसाधनेषु, ध० २
अधि० । “दोसा जेण णिरुंभति, जेण खिज्जति पुव्वकम्माइं ।
सो सो मोक्षोवाओ, रोगावत्थासु वमणं च ॥ १ ॥ ” नि०
चू० १६ उ० ।

मोक्षर-देशी-मुकुले, दे० ना० ६ वर्ग १३६ गाथा ।

मोक्षरग-मुद्ररक-पुं० । न० । ओत् संयोगे ॥ ८ । १ । ११६ ॥

इति संयोगपरत्वादौदृतः श्रोत्वम् । प्रा० । मगदन्ति-
कापुष्पे, ध० २ अधि० । क-ग-ट-ड-त-द-प-श-प-
स-२क-पामूर्ध्वं लुक् ॥ ८ । २ । ७७ ॥ एषां संयुक्तवर्णसंय-
न्धिनामूर्ध्वं स्थितानां लुग्भवति । प्रा० । गुल्मविशेषे, जं० ।
काष्ठादिमये मल्लोपकरणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

मोक्षरपाणि-मुद्ररपाणि-पुं० । मुद्ररहस्ते स्वनामख्याते यत्ने,
अन्त० । (अस्य ‘अञ्जुणय’ शब्दे प्रथमभागे २२४ पृष्ठ
कथोक्ता)

मोक्षलायण-मोक्षलायन-पुं० । मुद्रलस्यपेर्गोत्रापत्ये, अभि-
जिघृक्षं मोक्षलायनगोत्रम् । चं० प्र० १० पाहु० । सू० प्र० । जं० ।

मोक्ष-मोक्ष-पुं० । प्रसवणे, कायिकायाम्, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० । अर्द्धजङ्घ्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १३६ गाथा ।
११३

मोक्षमेह-मोक्षमेह-पुं० । मोक्षः-प्रसवणः कायिकेत्यर्थः
तेन मेहः-संचनम् । कायिकव्युत्सर्जनं, “कोमे च मोक्षमे-
हाण, सुपुक्खलमे च खारगलणे च । ” सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० ।

मोक्षाय-रम्-धा० । क्रीडायाम्, रमेः संयुद्ध-खट्वाभाव-कि-
लिकिञ्च-काटुम-मोक्षाय-णीसर-घञ्ज्ञाः ॥ ८ । ४ । १६८ ॥ इति
रमतेमोक्षयादशः । मोक्षायइ । रमते । प्रा० ४ पाद ।

मोक्षिय-मौष्टिक-पुं० । मुष्टिप्रमाणे प्रातश्चर्मरज्जुके पाषाण-
गोलके, उपा० २ अ० ।

मोक्ष-मौष्टर-न० । मोक्षजातीयब्राह्मणवर्णजामुत्पत्तिपुरं, तत्र
वीरजिनः पृज्यते । ती० ४३ कल्प ।

मोक्ष-देशी-जूट, दे० ना० ६ वर्ग ११७ गाथा ।

मोक्षणा-मोक्षना-स्त्री० । गात्रभञ्जनायाम्, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार । मर्दने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

मोक्षिय-मोक्षित-न० । गात्रमोक्षने, वृ० १ उ० । वालिताङ्गेषु,
विपा० १ श्रु० ६ अ० । दशा० । भग्नाङ्गेषु, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार । भग्नेषु, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

मोक्ष-मौन-पुं० । न० । मुनेरयं मौनः । मुनेर्भावो वा मौनम् ।
वाचः संयमने, आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० । संयमानुष्ठाने,
आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० । अशेषसावधानुष्ठानवर्जने,
आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० । द्य० । प्रति० । सूत्र० ।
आव० । साधुधर्मे, उत्त० १४ अ० । सूत्र० । मुन्याचारं,
उत्त० १४ अ० । सम्यक्चारित्र्ये, उत्त० १५ अ० । मौनव्रते,
स्था० ५ ठा० १ उ० । आचा० । सम्यक्त्वे, प्रति० । आ० ।
मुनेरिदं मौनम् । सर्वज्ञोक्ते प्रवचने, आचा० १ श्रु० ५ अ० २
उ० । ध० । “मुनी मोक्षं समादाय, धुणे कम्म सरीरं”
मुनिर्जगत्त्रयस्य मन्ता मौनं मुनित्वमशेषसावधानुष्ठानव-
र्जनरूपं समादाय गृहीत्वा धुनीयाच्छारीरकमौदारिकं
कर्मः शरीरं वेति । आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० । “सूत्रो-
त्सर्गं मलोत्सर्गं, मैथुनं स्नानभोजनम् । सन्ध्यादिकर्म पू-
जां च, कुर्याज्जापं च मौनवत् ॥ १ ॥ ” ध० २ अधि० । “सुलभं
वागनुच्चार-मौनमेकेन्द्रियेष्वपि । पुद्गलेष्वप्रवृत्तिस्तु,
योगानां मौनमुत्तमम् ॥ १ ॥ ” अष्ट० १३ अष्ट० । आ० म० ।
(मौनाष्टकम् ‘मुणि’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम्)

मोक्षचरय-मौनचरक-पुं० । मौनम्-मौनव्रतं तेन चरति मौन-
चरकः । तथाविधाभिग्रहवशान् मौनेनैव भित्ताचरकं, स्था०
५ ठा० १ उ० । औ० ।

मोक्षपय-मौनपद-न० । मुनीनामिदं मौनं तच्च तत्पदं च
मौनपदम् । संयमे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

मोक्षिन्द-मौनीन्द्र-पुं० । वीतरागे, तत्प्रवचने च । द्वा० ८ द्वा० ।

मोक्षिन्दपय-मौनीन्द्रपद-न० । मौनीन्द्रं पश्यते गम्यतेऽनेनेति
मौनीन्द्रपदम् । संयमे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । सर्वज्ञप्र-
णीति मार्गे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

मोक्ष-मुष्ट-न० । ओत्संयोगे ॥ ८ । १ । ११६ ॥ इति संयु-
क्तापरत्वादौदृत श्रोत्वम् । मोक्षं । मुने, प्रा० १ पाद ।

मोक्ष-मोक्ष-वि० । रुद्रभुजमुखा तोऽन्यस्य ॥ ८ । ४ ।
 २१२ ॥ एषामन्यस्य क्त्वा—तुम्-तव्येषु परतः तो भवति ।
 मोक्ष-वि० । छोटनीये. प्रा० ४ पाद ।
 मोक्ष-मुक्ति-खी० । लोभनिग्रहे, स्था० ४ डा० १ उ० । निष्प-
 रिग्रहत्वे, स्था० ६ डा० ३ उ० ।
 मोक्षमग-मुक्तिमार्ग-पुं० । मुक्तिः—निष्पृग्रहत्वम् ; अलोभ्य
 मित्यर्थः । सैव मार्ग इव मार्गः । निवृत्तिपुगस्य मार्गकले
 अलोभे, स्था० ६ डा० ३ उ० ।
 मोक्षिय-मौक्तिक-न० । मुक्ताफले, आ० म० १ अ० । झा० ।
 ५०० । श्री० । तदाश्रिते ह्रीन्द्रियविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।
 जी० । इहैके सत्त्वाः पृथ्वी नानाविधयोनिकाः स्वकृतकर्म-
 वशगात्रसंस्थावर्गशरीरपु सच्चिन्नाचित्तेषु पृथ्वीकायन्व-
 नोत्पद्यन्ते, यथा—शिरःमु-मणयः ; करिदन्तेषु—मौक्तिकानि, वि-
 कलेन्द्रियेष्वपि शुक्त्यादिषु यौक्तिकानि, स्थावर्गेष्वपि पार-
 कर्गादिषु जीवा लक्षणभावनोत्पद्यन्ते, एतान्यक्षराणि सूत्र-
 रुद्रङ्गदीपिकायां सन्तीत्युक्त्वा मौक्तिकानि सच्चिन्तानि खर-
 तगः कथयन्तः सन्ति, प्रश्नोत्तरग्रन्थे तु—अचित्तानि तानि
 भवन्तीत्युक्तमस्ति, तत्कथम् ? इति प्रश्ने, उत्तरम्—सूत्ररुद्रङ्गदी-
 पिकादौ मौक्तिकानि यथापि सच्चिन्तानोत्पद्यन्ते इत्युक्तम-
 स्ति, तथापि तान्यभुयोगद्वारादौ अचित्तत्वेनोक्तानि, तेनो-
 त्पत्तिस्थाने तानि सच्चिन्तानि, तन्निर्गतानि चाचित्तानीति
 बहुश्रुताः, ये च सर्वदा तेषां सच्चिन्तत्वं वदन्ति तेषां आ-
 द्यादिहस्तेन विहरणोद्यमसङ्गः ॥ २८६ ॥ सन० ३ उल्ला० ।
 मौक्तिकानि सच्चिन्तानि, अचित्तानि वा कुत्र वा कथितानि
 सन्तात ? अत्र मौक्तिकानि विज्ञानि, अविज्ञानि वा अ-
 चित्तानि ज्ञेयानि, यतः श्रीअनुयोगद्वारसूत्रे मौक्तिकरत्ना-
 दीनि अचित्तपरिग्रहमध्ये कथितानि सन्तीति ॥ १६ ॥ तथा
 सर्वार्थसिद्धविमाने मौक्तिकचलयाणि शास्त्रे कथितानि ?, प-
 रंपरातो वाऽभिधीयन्ते ? शास्त्रे चत्तदक्षराणि प्रसाद्यानीति ?,
 अत्र सर्वार्थसिद्धविमाने मौक्तिकचलयाक्षराणि लुटितगाथासु
 परंपरया भुवनभानुक्वलिचरित्रे च सन्ति, तथा च तद्गाथाः—
 " तस्य य महाविमाणं, उर्वरिमभागं पि वट्टप एमं ।
 सायरगस (६४) मणमाणं, मुत्ताहलमुज्जलजलोहं ॥ १ ॥
 मज्जगयस्स इमस्स य, वलयाकारेण ताव सोहंति ।
 चत्तारि मुत्तिआइं, निन्नानल (३२) माणपमोणाइं ॥ २ ॥
 पुणरवि वीणं वलण, अड (८) सेस्वा कलिअमुत्तिअकलावा ।
 निउच्चंद (१६) मणपमाणा, दिण्णइं खजलं च मलसुक्को ॥ ३ ॥
 चेदकला (१६) सेस्वाइं, चेदकलानिम्मलज्जुत्ताइं ।
 तइए वलण अडमण—पमिआइं मुत्तिआणि तओ ॥ ४ ॥
 लोअणकिसाणु ३० पमिआणि, मुत्तिअफलाणं तुगिअवलयंमि
 जलहि (४) मणवरीगइं, नायव्वाइं विअट्टेहि ॥ ५ ॥
 वेअरस (६४) सेस्वया पुण, पंडियमुत्तिअफलाणि जाणाहिं ।
 पंचमवलयंमि तओ, लोअण (२) मणभारमाणाइं ॥ ६ ॥
 कुंजगलोअणवसुहा (१०८)—मिआणि मुत्ताहलाणि नेआणि ।
 इगमणभारवहाइं, लुट्ट, वलयंमि वट्टाइं ॥ ७ ॥
 मुत्ताहलमेतद्विअ—अणवयजंतवायलहरीहिं ।
 वलयगमुत्तिअनिअरा, समुत्थलिअ आहणेइं जया ॥ ८ ॥

एषं महाविमाणं, महुररवेकंतभायणं जायं ।
 कथंऽविऽन्नं नऽस्थि, परिसं सहमहुरत्तं ॥ ६ ॥
 तस्य विमाणमि सुरा, तन्नायरसेगमोहिअसचित्ता ।
 समयगि (३३) सायरमि अ, सुहेण पूरंति निअमाडं
 ॥ १० ॥ " ही० ४ प्रका० ।
 मोक्ष—मोक्ष—अव्य० । क्वः तुमत्तूणऽतुआणाः ॥ ८११४६ ॥
 क्त्वाप्रत्ययस्य तुम्-अत्-तूण-तुआण इत्येते आदेशा भवन्ति ।
 इति क्त्वाप्रत्ययस्य तुमादेशः । प्रा० । रुद्र-भुज-मुखां तो-
 ऽन्यस्य ॥ ८ । २ । २१२ ॥ एषामन्यस्य क्त्वा—तुम्-तव्येषु
 भवति । मोक्षं । प्रा० । हातुमित्यर्थे, वृ० ३ उ० ।
 मोक्ष—मुक्त्वा—अव्य० । युवर्णस्य गुणः ॥ ८ । ४ । २३७ ॥
 धानाग्विर्वर्णस्योवर्णस्य च द्वित्यापि गुणो भवति । प्रा० ।
 रुद्र भुज-मुखां तोऽन्यस्य ॥ ८ । ४ । २१२ ॥ एषामन्यस्य
 क्त्वातुमतव्येषु परतः तो भवति । मोक्षं । प्रा० । परिहृ-
 त्वेत्यर्थे, पि० । विहायत्यर्थे, प्रा० ।
 मोक्ष—मुक्ता—खी० । श्रोतसंयोग ॥ ८ । १ । ११६ ॥ इत्युका-
 रस्योकारः । ' नागरमोथा ' इति ख्याते गन्धद्रव्ये, प्रा० ।
 मोक्ष—मोक्ष—पुं० । लङ्ङके, प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० ।
 मोक्ष—मोक्ष—पुं० । कायिकयाम्, व्य० ६ उ० । प्रस्वरणे, व्य०
 ६ उ० । वृ० । ग० । उक्त० ।

अन्योन्यस्य मोक्षमादातुं न कल्पते—

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अन्नमन्नस्स मो-
 एणं आयमिच्चए, नन्नंथ गाढागाढेहिं रोगायङ्केहिं ॥ ४७ ॥
 नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अन्नमन्नस्स मो-
 ये आइत्तए नन्नंथ गाढागाढेहिं रोगायंकेहिं ॥ ४८ ॥
 नो कल्पते निग्गंथानां वा निग्गंथीनां वा अन्योन्यस्य-पर-
 स्परस्य मोक्षमाचमिमुमापातुं वा, किं सर्वथैव नेयाह-गा-
 ढाः—अहिविषविशुचिकादयः, आगाढाश्च-ज्वरादयो रोगात्-
 द्वास्तेभ्योऽन्यत्र न कल्पते, तेषु कल्पते इत्यर्थः । एष सूत्रार्थः ।

संप्रति निर्युक्तिविस्तरः—

मोक्षेण अममममस, आयमणे चउगुरुं च आणाइ ।

मिच्छते उडाहो, विराहणा भावसंबन्धो ॥ २६७ ॥

अन्योन्यस्य-संयतः संयतीनानां मोक्षेन निशाकल्प इति
 कृत्वा गत्वा यथाचामति तदा चतुर्गुरु, आज्ञादयश्च दोषाः,
 मिथ्यात्वं च भवेत् । न यथा वादी तथा कारीति कृत्वा, य-
 द्वा—कश्चिदभिनवधर्मा तं निरीक्ष्य मिथ्यात्वं गच्छेत् । अ-
 हो अमी समला इति, उडाहश्च भामिनीघटिकादिज्ञापने भव-
 ति, विराधना च संयमस्याऽऽत्मनो वा भवति । तत्र संयम-
 विराधना तेन स्पर्शनेकतरस्य भावसंबन्धो भवेत् । ततश्च
 प्रतिगमनादयो दोषाः । आत्मविराधना च—"चित्तं ददु-
 मिच्छइ" इत्यादि क्रमेण ज्वरदाहादिका ।

किञ्च—

दिवसं पि ता ग कप्पइ, किं पुण णिसि मोएणऽममममस ।

अन्तर्गते किमपि, न करेज्ज अकिच्चपडिमवं ॥ २६८ ॥

दिवसेऽपि तावन्न कल्पते अन्योन्यस्य मोक्षेनाचमिमुं किं
 पुनः निशि-रात्रौ, अस्तं गते हि परस्परं मोक्षाचमनेऽपि

कृते किञ्चाम तदकृत्यमस्ति यस्य प्रतिसेवां न कुर्याताम् ।

वक्तुं पि ता गरहितं, किं पुण धितुं करा विलातो वा ।

सम्पपड्डो गोणो, दुरक्खओ सस्सअवभासे ॥ २६६ ॥

वक्त्रमपि नावदेतन् मोकरमणं गर्हितम्, किं पुनः संयत्याः कगाद् विलाद् वा मोकं प्रहीतुम् । अपि च-शासः-चारिः तस्याश्चरणार्थम् गौः प्रविष्टः सन् तस्याभ्यासे धान्यमूलं चरन् दूरद्वयो भवति, धान्यं महादुःखेन रचयते इत्यर्थः । एवमयमपि संयत्या मोकेनाचामनप्रसङ्गतः सेवनक्रियां कुर्वन्नवासयितुं शक्य इति भावः ।

दिवसउ सपक्ख लहुगा, अट्ठाणाऽऽगाढगच्छजयणाए ।

रत्तिं च दोहिँ लहुगा, विड्यं आगाढजयणाए ॥ २०० ॥

दिवसतः स्वपत्नेऽपि संयतः संयतीनां संयतिः संयतानां मोकेन यदाचामति तदा चतुर्लघु, शैक्षणां तदवलोकनादन्यथाभावो भवेत् । गृहस्थपरतीर्थिकाश्चाहुहं कुर्युः ।

कथमित्याह—

अट्टिसरक्खा वि जिता,लोए रात्थरिमेऽएणधम्मसेसुँ ।

सरिमेणं सरिमसोही, कीरइ कत्थाइ मोहेज्जा ॥ ३०१ ॥

अहो अमी ते श्रमणा येरेवं मोकेनाचामदभिरस्थिसरजस्का अपि जिताः, अस्मिन् लोके अन्ये बहवा धर्मा विद्यन्ते परं कुत्रापिदृशं शौचं न दृष्टं, सदृशेन च सदृशस्य या शोधिः क्रियते सा किं कुत्रचिच्छोधयत्-शुद्धं कुर्यात् ? अशुचिना ज्ञाल्यमानं न शुध्यतीति भावः । द्वितीयपदे-अध्वनि वर्तमानस्य गच्छस्यान्यस्मिन् वा आगाढे कारणे तेन यदि कश्चन मोकेनाचामेत्, अथ रात्रौ निष्कारणं मोकेनाचामति ततश्चतुर्लघुः द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां लघु । ' रत्तिं दवे वि लहुगा ' ति-पाठान्तरम्, तत्र रात्रौ द्रवं पानकमाचमनार्थं यदि परिव्रासयति ततश्चतुर्लघु, संवयपनकसम्मूर्छनादयश्चातेकविधा दोषाः । आह च बृहद्भाष्यकृत्-' रत्तिद्वपरिवासे, लहुगा दोसा हवन्तऽणेगविहा ' इति द्वितीयपदे आगाढे-कारणे यतनया रात्रावपि मोकेनाचामेत् द्रवं वा परिव्रासेयत् ।

तत्राध्वनि द्वितीयपदे व्याचष्टे—

निच्छुभई सत्थाओ, भत्तं वारेइ तकरदुगं वा ।

परमुहवंचनलब्भइ, मा वि य उच्चिड्डविजाउ ॥ ३०२ ॥

यद्यध्वनि प्रतिपन्नं गच्छं प्रत्यनीकः सार्थवाहादिः सार्था-घ्निकाशयति, भङ्गं वा वारयति । यद्वा-तस्करद्विकम्-उप-धिशरीरस्तेनद्वयमुपद्रोतुमिच्छतिः तत्र कस्यापि साधोगाभिचारिका विद्या समस्ति, यया परिजापितया स आवर्ज्यते । स च साधुस्तदानीं संशालपकृतः, पुनः प्राशुकं द्रवं तत्र न लभ्यते, साऽपि चोच्छिष्टविद्या ततो मोकेनाचम्य तां परिजपन् ।

अथाऽऽगाढपदे व्याख्याति—

अनुकडे व दुक्खे, अप्पा वा वेयणा अवेआ य ।

तत्थ वि सो चैव गमो, उच्चिड्डगमंतविजा वा ॥ ३०३ ॥

अन्युत्कटं वा शूलादकं दुःखं कस्याप्युत्पन्नमल्पा वा वेदना सपदेशनादिरूपा संजाता या शोघ्रमायुः क्षीयन्, ततस्तत्रापि स एव गमो मन्तव्यः, प्राशुकद्रवाभावो मोकेनाचामदि-

न्यर्थः । तत्र उच्छिष्टं मन्त्रं विद्यां वा परिजप्य तं साधुमाशुशीघ्रं प्रशुणं कुर्यात् ।

अत्र यतनामाह—

मत्तगेँ मोयायमणं, अभिगय आइण एस निमि कप्पो ।

संफासुड्डाहादि य, मोयगमत्ते भवेँ दोसा ॥ ३०४ ॥

कार्यिकामात्रके मोके गृहित्वा तेनाचमनं कर्तव्यम्, अभिगतस्य-गीतार्थस्याचीर्णमेतत् ; एष च निशाकल्प उच्यते । पानकाभावेन रात्रावेव प्रायः क्रियमाणत्वात् । अथ मोकं विना स्वपक्षसागारिकान् गृह्णति ततः संस्पर्शाद्वाहादयो दोषाः, एवं रात्रौ मोकेनाचमनीयं, न पुनस्तदर्थं द्रवं स्थापनीयम् ।

द्वितीयपदे स्थापयेदपि कथमित्याह—

पिटुं को चिय सेहे, जइ सरई मा व हुज से सन्ना ।

जयणाएँ ठवेँति दवेँ, दोसा य भवेँ निरोहम्मि ॥ ३०५ ॥

यदि कोऽपि शैक्षः पिटुं सरति, अतीव व्युत्सर्जनं करोति इत्यर्थः । स चाद्यापि मोकाचमनेनाभावित इति कृत्वा तदर्थं यतनया द्रवं स्थापयन्ति । सामान्यतो वा ' से ' तस्य शैक्षस्य रजन्यां न कस्माद् व्युत्सर्जनं भवेदिति कृत्वा द्रवं स्थापयन्ति । अथ न स्थाप्यते ततः—स रात्रौ संज्ञासंभवे पानकाभावे निर्गन्धं कुर्यात् ; निर्गन्धं च परितापमरणादयो दोषा भवेयुः । एवं तावदाचमनं भणितम् ।

अथापि च तान्दोषानाह—

मोयं तु अन्नमन्नस्म, आयमणे चउगुरुं च आणाई ।

मिच्छन्ते उड्डाहां, विराहणा देविदिद्वंत ॥ ३०६ ॥

अन्योन्यस्य मोकं यद्यापि वति तदा चतुर्गुरु, आन्नादयश्च दोषाः, मिथ्यात्वं च सागारिकादिस्तदवलोक्य गच्छन्, उड्डाहो वा भवेत्, विराधना च संयमस्यात्मनो वा भवति । तत्र च देवादिष्टान्तः ।

तमेवाऽऽह—

दीहेँ ओसहरचितं, मोयं देवीएँ पज्जिओ राया ।

आमाय पुच्छ कहणं, पडिँमवा मुच्छिओ गलितं ॥ ३०७ ॥

अह रन्ने तो रत्ते, सुकग्गहणं तु पुच्छणा वेजे ।

जइ सुकमत्थि जीवइ, खीरेण य भच्छिओ ण मओ ॥ ३०८ ॥

एगो राया महाविसेण अहिणा खइओ, विजेण भणियं-जइ परं मोयं आयइ तो न मरइ, तत्रा देवीए तेण ओ-संहंदि वासेऊण दिन्ने । तेण थोवावेससे आसाइयं । तत्रा पउणे पुच्छइ-किं ओसहं ? तेहि कहिओ, सो राया तेण वसी कओ, दिया रत्तिं च पडिसेविउमारडो । देवीए नायं, मओ होइ ति, सकं कप्पासेण सावि य अवमाणे सीसओ होजा उ मरिउमारडो । विजेण भणियं-जइ एयस्स चैव सुकं अत्थि तो जीवइ, तीणं भणियं-अत्थि । खीरेण समं कडेउं दिन्ने पउणे जाओ " अन्नग्गमनिका-दीर्घेणाहिना भक्षितो राजा, देव्याः सवन्धि मोकेनापथं भावितं पायितः । तत्र आस्वादं जाते पृच्छा कृता, ततः कथनं, ततो दिवा रात्रौ च प्रतिसेवां मुञ्चितः कर्णाति, प्रभृतं च शुक्रं गलितम् । अथानन्तरं रात्रि मरणाय त्वरमाणे देव्या शुक्रग्रहणं, वैद्यस्य च पृच्छा, यदि शुक्रमस्ति ततो जीवति । एव कथिते क्षीरेण समं तदेव शुक्रं पायितस्ततो न मृतः । एवमेव मो-

केन पीतेन साधुरपि वशीक्रियेत, वशीकृतश्चात्र भाषेत, प्रतिगमनादीनि वा कुर्यात् । तस्मात् पातव्यम् । कारणे पुनराचमनमापानं वा कुर्यात् ।

तथा चाऽऽह—

सुत्तेणेवऽववाओ, आयमइ पियेज वावि आगाढे ।

आयमणं आयमऽणा—भए य पियणं तु गंगम्मि ॥३०६॥

सूत्रेणैवापवादो दर्शयते—आगाढं रोगानङ्गे आचामेद्, पि वेद् वेति यदुक्तं सूत्रे तत्राचमनं नित्यं पनमाभयं—रोगे, अनाभये च निशाकल्पं भवतिः पानं तु रोग एव संभवति नान्यदा ।

तत्रायं विधिः—

दीहगयणादिगमणं, सागारियपुच्छिए य अइगमणं ।

रत्ति सागारियजुयाणं, कप्पइ गमणं जहिं च भयं ॥३१०॥

दीर्घेण एकस्याऽपि साधो रत्तेन तं रते स्वपक्षमेकाभावे संयतिप्रतिश्रये गमनम्, ततस्तासां सागारिके पृष्ठे सति अतिगमनम्—प्रवेशः कर्तव्यः । अथ संयत्याः सर्पदशनं जातं ततस्तासां सागारिकयुक्तानां साधुवसतौ गमनं कल्पते । तत्र च भयं तदा दीपको ग्रहीतव्यः इति वाक्यशेषः, इति । एष संप्रहगाथासमासार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

निट्ठाभुत्ता उववा—सिया य योसिद्धमचगा वावि ।

सागारियाइसहिया, सभए दीवेण य समहा ॥ ३११ ॥

अहिना भक्षितः साधुः स्वपक्ष एव साधूनां मोकं पाय्यते, अथ तेषां नाऽस्ति मोकम्, कुत इत्याह—नियमाहारं तद्विषयं भुक्त्वा उपवासिका वा ततो नास्ति मोकम् । अथवा—व्युत्सृष्टमात्रकास्ते तत्क्षण एव मोकं व्युत्सृष्टमपरं च नास्तीति भावः । ततो निर्धन्यानां प्रतिश्रये गन्तव्यम् । यदि निर्भयं तत एवमेव गम्यते । अथ सभयं ततः सागारिकादिना केनचित् द्वितीयं दीपकेन च सहिताः 'सशब्दा गच्छन्ति । ततः संयतीवसति प्रविशन्तो यदि नैषधिकां कुर्वन्ति ततश्चतुर्गुरु ।

तथा—

तुसिणीए चउगुरुगा, मिच्छन्ते सारियस्स आसंका ।

पडिबुद्धवोहिंयासु य, सागारियकज्जीवणया ॥३१२॥

तूष्णीका अपि—यदि प्रविशन्ति तदा चतुर्गुरु, मिथ्यान्वं वा कश्चिन् तूष्णीभावेन प्रविशतो दृष्ट्वा गच्छेत् । सागारिकस्य वा शङ्का भवति । किमत्र कारणं यदेवममी अस्यां वेलाया—मागता इति स्तेना अमी इति वा मन्यमानो प्रहणाकर्षणादिकं कुर्यात्, आहन्त्याद् या । ततस्तूष्णीकैरपि न प्रवेष्टव्यं किन्तु—प्रथमं सागारिक उत्थापनीयः ततस्तेन प्रतिबुद्धेनो, स्थितेन बोधितासु संयतीषु सागारिकस्य कार्यदीपना कर्तव्या । एकः साधुरहिना दष्ट इह औपधं स्थापितमस्ति तदर्थं वयमागताः ।

ततः प्रवर्त्तिनीं भणति—

मोयं ति देइ गणिणी, थोवं चिय ओसहं लहुं णेव ।

मा मग्गज सोंगारो, पडिसेहे वावि वुच्छेओ ॥३१३॥

अहिदष्टस्यौपधं मोकमिति प्रयच्छत । ततो गणिनी—प्रवर्त्ति-

नी यतनया मोकं गृहीत्वा साधूनां ददाति, भणति च स्तोके—मेवमौपधमत्र दैववशात्तातः परमन्यदस्तीत्यर्थः । अनो लघु शीघ्रं नयत । किमर्थमिदं कथयति ? इत्याह—मा सागारिको 'ममापि एतदौपधं प्रयच्छत' इत्येवं मार्गयेत् । यदा तु नास्त्यतः परमिति प्रतिषेधः कृतस्तदा व्यवच्छेदः कृतो भवतीति न भूयो मार्गयति इत्यर्थः ।

न वि ते कहिति अमुकां, खइओ ण वि तावि एत अमुईए ।

धेत्तुं णयणं खिप्पं, ते वि य वसहिं सयमुवेंति ॥३१४॥

ते साधवो न कथयन्ति यथा अमुकः साधुरहिना खादितः, ता अप्यार्थिका न कथयन्ति यथैतन्मोकममुकस्याः सत्कमितिः गृहीत्वा च क्षिप्रं नयनं कर्तव्यं पूर्वोक्तं च विधिना ते स्वकास्—आत्मीयां वसतिमुपयान्ति ।

आह—अमुकः साधुः दष्टोऽमुकस्या वा मोकमिदमिति

कथ्यते ततः को दोषः? इत्याह—

जायति सिंण्हो एवं, भिम्मरहस्मत्तया य वीसंभो ।

तम्हा न कहयव्वं, को व गुणा होइ कहिएणं ॥३१५॥

एवं कथ्यमाने तथा स्नेहो जायते, भिम्मरहस्यता च भवति । रहस्ये भिन्ने विश्रम्भो भवति । यत एतं दोषास्तस्माच्च कथयितव्यम् । को वा गुणस्तेन कथितेन भवति न कोऽपीत्यर्थः यदा स यतिर्दीर्घजातीयं दष्टो भवति तदाऽयं विधिः—

सागारिय सहियो नियमा, दीवगहत्था वएज्ज जइनिलयं ।

सागारियं तु बोहे, सो वि जई स एव य विही उ ॥३१६॥

आर्थिका नियमात्सागारिकसहिताः शय्यातरसहायाः सभये वा दीपकहस्ता यतीनां निलयं व्रजेयुः । स च संयति—सागारिक इतरसंयतसागारिकं बोधयति, सोऽपि प्रतिबुद्धः साधून् बोधयति । अत्रापि स एव विधिर्मोकादाने द्रष्टव्यः । वृ० ५ उ० ।

मोयन—मोचक—पुं० । मोचयत्यन्यानपीति मोचकः । ध० २ अधि० । चतुर्गतिविपाकचित्रकर्मवन्धादुच्छेदके तीर्थकरे, ल० । "मोयगाणं निगणाणं नारयाणं," ग० । जी० । स० । सेवकानां मोचके, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

मोदक—पुं० । लड्डुकं, प्रश्न० ५ संव० द्वार । नि० चू० । वृ० । ('अकल्पिय' शब्दे प्रथमभागे ११६ पृष्ठे संसङ्गवमुक्तम्) अत्र मोदकदृष्टान्ते पूर्वसूरयो व्याख्येयन्ति—यथा—वातापहारी द्रव्यनिचयनिष्पन्नो मोदकः प्रकृत्या वातमपहरति; पित्तापहद्रव्यनिवृत्तः पित्तं, श्लेष्मापहद्रव्यसंजनितः श्लेष्माणमित्यादि । स्थित्या तु स एव कश्चिद्दिनमकम्बतिष्ठते, अपरस्तु—दिनद्वयम्, अन्यस्तु दिवसत्रयं यावन्मासादिकमपि कालं कश्चिद्वतिष्ठते, ततः परं—विनश्यति । स एवानुभावेन रसापर्यायेण स्निग्धमधुरत्वादिलक्षणेन कश्चिदेकगुणानुभावः, परस्तु—द्विगुणानुभावः, अन्यस्तु—त्रिगुणानुभाव इत्यादि । प्रदेशाः कणिकादिद्रव्यप्रमाणरूपास्तैः प्रदेशैः स एव कश्चिदेकप्रसूतिप्रमाणः, अपरस्तु प्रसूतिद्वयमानः, अन्यस्तु पुनः—प्रसूतित्रयप्रमाण इत्यादि । कर्म० ५ कर्म० ।

मोयण—मोचन—न० । पृथग्भावे, प्रव० २ द्वार । ध० ।

मोयणवन्दन—मोचनवन्दन—न० । पश्चिमदिशि चन्दनकदोषे, 'लोहय-

कराउ मुक्का, न मुच्चिमो वन्दणकरस्स, " आ० चू० ३ अ० ।
आव० । करमिव-राजदेयभागमिव मन्यते, ददद् वन्दनकमा-
हंतः कर इति, गृहीतवताश्च वयं लौकिककरा-मुक्कास्ताव-
न्त मुच्यामहे तु वन्दनकरस्याहंतस्येति मोचनवन्दनकमि-
ति । प्रव० २ द्वार ।

मोयपडिमा-मोकप्रतिमा-स्त्री० । प्रश्रवणप्रतिमायाम्, स्था०
४ ठा० १ उ० । नि० चू० । सा च-जुद्धा, महती चेति
द्विविधा । व्य० ।

दोपडिमाओ पणत्ताओ । तं जहा-खुड्डिया चेव मोय-
पडिमा १ । महल्लिया चेव मोयपडिमा २ । खुड्डियाणं
मोयपडिमं पडिवप्पस्स अणगारस्स कप्पति से पढम-
णिदाहकालममयंसि वा, चरिमणिदाहकालममयंसि वा
बहिया ठाइय्वा गामस्स वा नगरस्स वा ० जाव (वृह-
त्कल्प-१ उदे० ६ सूत्रात्-खेडस्स वा कव्वडस्स वा
मडंबस्स वा पट्टणस्स वा आगरस्स वा दोणमुहस्स वा
निगमस्स वा) रायहाणीए वा वणंसि वा वणदुगंसि वा
पव्वयंसि वा पव्वयदुगंसि वा भोच्चा आरुभइ चोदसमेणं
पारेइ, अभोच्चा आरुभइ, सोलसमेणं पारेइ, जाए
जाए मोए आ (पा) ईयव्वे दिया आगच्छेइ ।
आईयव्वे रायं आगच्छेइ, णो आईयव्वे य सपाणे मत्ते
आगच्छेइ णो आईयव्वे अप्पाणे मत्ते आगच्छेइ, आईयव्वे
एवं सवीए ससणिद्धे ससरक्खे मत्ते आगच्छेइ, णो आई-
यव्वे असरक्खे मत्ते आगच्छेइ आईयव्वे ताए जाए जाए
मोए आईयव्वे, तं जहा-अप्पे वा बहुए वा एवं खलु एसा
खुड्डिया मोयपडिमा अहासुत्तं ० जाव अणुपालिया भवइ
॥ ३७ ॥ महल्लिया णं मोयपडिमं पडिवप्पस्स अणगारस्स
कप्पति से पढमसरयकालंसि ० जाव पव्वयविदुगंसि वा
भोच्चा आरुभइ सोलसमेणं पारेइ, अभोच्चा आरुभइ अट्टा-
रममेणं पारेइ । जाए जाए मोए आईयव्वे तह चेव
आणाए अणुपालिया भवइ ॥ ३८ ॥

द्वे प्रतिमे ब्रह्मे, तद्यथा-जुल्लिका च मोकप्रतिमा १ । महती
च मोकप्रतिमा २ । मोकं-कायिकी । तद्व्युत्सर्गप्रधाना प्रति-
मा मोकप्रतिमा । तत्र जुल्लिकाणामिति प्राग्वत् । मोकप्रति-
मां प्रतिपन्नस्याऽनगरस्य कल्पते (से) तस्य प्रथमनिदा-
घकालसमये वा वहिर्प्राप्तस्य वा यावत्कर्णात् नगरादिपरि-
ग्रहः । राजधान्यां वा वने वा, एकजातीयद्रुमसंज्ञातः-वनं,
विदुगं वा-नानाजातीयद्रुमसंज्ञातः, पर्वते प्रतीते, पर्वतविदु-
गं-अनेकपर्वतसंज्ञातरूपं भूकृत्वा यदि प्रतिमामारोहति-प्रति-
पद्यते, तदा चक्षुर्दशेन न भक्तेन पारयति-समापयति । अथ
अभूकृत्वा आरोहति तदा पांडशकेन भक्तेन पारयति, तेन च
जात जातं मोकं-कायिकी (आईयव्वे) पातव्यम्, आगमनं च
दिया आगच्छति । एवं महत्या अपि प्रतिमायाः सूत्रं वाच्य-
म् । विशेषोऽपि पाठसंज्ञ एव ।

सम्प्रति भाष्यप्रपञ्चः तत्र मोकप्रतिमाशब्दार्थमाह-
सज्जातो पडिमातो, साधुं मोयंति पावकम्महिं ।

एएण मोयपडिमा, अहिगारां इहं तु मोएणं ॥ ८८ ॥

मोचयति पापकर्मभ्यः साधुमिति मोका उदकादित्वादित्य-
पि कुर्वन्ति, सा चासौ प्रतिमा च मोकप्रतिमा । एतन्नान्यथेन
सर्वा अपि प्रतिमाः साधुं पापकर्मभ्यो मोचयन्तीति कृत्वा
मोकप्रतिमाः प्राप्नुवन्ति, ततो विशेषप्रतिपादनार्थमिहाधिका-
रः-प्रयोजनं मोकन, मोका-परित्यागप्रधाना प्रतिमा मोकप्र-
तिमेति । (व्य०) । (अत्रत्यविषमपदानां व्याख्या 'वणं' शब्दे)

सम्प्रति येन विधिना वहिर्निर्गच्छति तं विधिमाह-

निसिजं च चोलपट्ट-कप्पं घेत्तूण मत्तगं चव ।

एगंते पडिवज्जति, काऊण दिसाण वऽऽलोयं ॥ ६० ॥

निपद्यां सोऽत्तरा चोलपट्टकल्पं मात्रकं च-कायिकीमात्रकं
गृहीत्वा ग्रामादर्थहिर्विनिर्गच्छति । विनिर्गत्यैकान्ते प्रतिमां
प्रतिपद्यते । तत्र कायिकीसमागमे तां मात्रके व्युत्सृज्य नाऽ
पाते-असंलोके दिशां(शं)वाऽलोकं कृत्वा आपिबति, यद्यपि
सः शानातिशय्यतिशयज्ञानेनैव जानाति सागार्गिकोऽस्ति न-
वेति तथापि सामाचारी पालिता भवत्विति कृत्वा दिशा-
लोकं कृत्वा व्युत्सृज्यत्यापिबति वा ।

सम्प्रति कल्पादिग्रहणे प्रयोजनमाह-

पाउणइ तं पवाए, तत्थ निरोहेण जिज्जाए दासा ।

सिएहाइपरित्ताणं, च कुणाति अच्चुएहवाते वा ॥ ६१ ॥

तं कल्पं प्रतिवाते प्रावृणाति, तत्र च प्रावरणे कृते वातनि-
रोधेन यः प्रवाते वा तत्सम्पर्केणापादितो दोषः स जीर्यते ।
यदि वा-स कल्पः 'सिएहादिपरित्ताणं' शृङ्गणादि-सचि-
त्त-रजःपरित्ताणं करोति । अथवा-प्रत्युष्णे वाते वाति स
प्राव्रियते मोकमापिवेदिन्युरुम् ।

तत्र मोकस्वरूपमाह-

साभावियं च मोयं, जाणइ जं वाऽवि होइ विवरीयं ।

पाणवीय ससणिद्धं, ससरक्खाधिराय न पिएजा ॥ ६२ ॥

स प्रतिमाप्रतिपन्नो यन्मोकं स्वाभाविकं, यच्च भवति विप-
रीतं तत्सर्वं जानाति । तत्र स्वाभाविकमापिबति । इतरद्-
विपरीतं प्राणसंसकृम्-बीजसन्मिश्रं सस्निग्धं सरजस्काधि-
राजकलितं न पिबति ।

तत्र प्राणसंसकृं कथयति-

किमिकुट्टे सिया पाणा, ते य उएहाभिताविया ।

मोएण सह मेज्जएहु, निमिरे ते उ छायाँए ॥ ६३ ॥

कृमिसंकुले कोष्ठम्-उदरं तत्र कृमिकोष्ठे स्युः प्राणिनः कृ-
मिरूपास्ते चोष्णनाभितापिताः सन्तो मोकन कायिक्या
साधेमागच्छेयुस्ततस्तान् छायायां निस्सृजन् ।

बीजादिप्रतिपादनार्थमाह-

वीयं तु पोगगला मुक्का, ससणिद्धा तु चिकणा ।

पडंति सिथिले देहे, सुमणुएहाभिताविया ॥ ६४ ॥

बीजं नाम-शौक्राः पुद्गलास्तं च द्विधा-चिकणाः, अचि-
कणाश्च । तत्राचिकणा बीजग्रहणेन गृहीताः, चिकणाः स-

स्निग्धा उच्यन्ते । ते उभयेऽपि शिथिले देहे क्षणोत्पन्नेन वाऽभिर्नापिताः खन्तः पतन्ति । (व्य० ६ उ०) (प्रमेहकणि-
का ' प्रमेहकणिया ' शब्दे पञ्चमभागे ५०१ पृष्ठ गता)

संप्रति द्रव्यादितो मार्गणामाह—

दन्वे खेत्ते काले, भावस्मि य होइ सा चउविगप्पा ।

दन्वे उ होइ मोयं, खेत्ते गामाड्याणं वहिं ॥ ६८ ॥

काले दिया व रातो, भावे साभावियं व इयरं वा ।

सिद्धाए पडिमाए, कम्मविमुक्का हवइ सिद्धो ॥ ६९ ॥

देवो महड्डितो वाऽवि, रोगातोऽह्यो मुच्चति ।

जानी कणगवप्पो उ, आगते य इमो विही ॥ १०० ॥

सा जुल्लिका मोकप्रतिमा चतुर्विकल्पा-चतुराश्रिता भवति, तद्यथा-द्रव्यं, क्षेत्रं, कालं, भावं च । तत्र-द्रव्यं भवति । मोक-
मापातव्यम्, क्षेत्रं-ग्रामादीनां वहिः, कालं-दिया रात्रौ वा, भावं-तन्मोकं स्वाभाविकम् : इतरद् वा । तत्र स्वाभाविक-
मापिवति, इतरद् न्यजति । अस्यां च प्रतिमायां सिद्धायां क-
श्चिन्कालं कुर्वन् कर्मविमुक्तः सिद्धो भवति । यदि वा-देवो
महड्डिकः, अथवा-कालं-कारणाभावे रोगाद् विमुच्यते ।
शरीरेण कनकवर्णो जायते । पालितायां प्रतिमायामुपाश्रय-
मागतस्यायं वक्ष्यमाणो विधिः ।

तमेवाऽऽह—

उहोदगे य थोवे, तिभागमद्वे तिभागथोवे य ।

महुरमभिन्ना महुरग, एकैकं सत्त दिवमाई ॥ १०१ ॥

उष्णोदकादिकमधिकृतगाथोपन्यस्तमुक्तक्रमेण एकैकं सप्त
दिवसान् कुर्यादिति गाथापदयोजना । भावना न्वियम्-सप्त
दिवसानुष्णादकेन ओदनं भुङ्के, चशब्दाद्-द्वितीयान् सप्त
दिवसान् जूपमण्डनं पाययेत् (जापयेत्) ।

एतदेवाऽऽह—

ओदणं उमिणोदेणं, दिणं सत्त तु भुंजिउं ।

जूसमंडेण वा अन्नं, दिणं जावइ सत्तओ ॥ १०२ ॥

पाठासिद्धम् । ' थोव ' चि अन्यान् तृतीयान् सप्त
दिवसान् त्रिभागं उष्णोदकं स्तोकं मधुरमोक्षणं मि-
श्रयित्वा तेन सह भुङ्के, ' तिभागे ' चि तदनन्तरम-
न्यान् सप्त दिवसान् मधुरस्याल्लणस्य त्रिभागं द्वौ
भागौ उष्णोदकस्य मीलयित्वा तेन सह भुङ्के, ' अज्ज ' इति-ततः परमन्यान् सप्त दिवसान् द्विमधुरमोक्षणस्य मिश्रयि-
त्वा तेन सह कूरं भुङ्के, ' तिभाग ' चि तदनन्तरमन्यान्
सप्त दिवसान् त्रिभागमुष्णोदकस्य द्वौ भागौ मधुरमोक्षणस्य
मिश्रयित्वा तेन सह भुङ्के ' थोव य ' चि ततः परमन्यान्
सप्त दिवसान् मधुरमोक्षणे स्तोकमुष्णोदकं प्रक्षिप्य तेन सह
भुङ्के । एवं पञ्च सप्तकान् मधुरकभिन्नान् स्तोकादिकान् म
धुरकमहिनान् भुङ्के ।

एतदेवाऽऽह—

मधुरमोक्षणं थोवेण, मीमे तइयमत्तए ।

तिभागवज्जुयं चव, तिभागो चव मिस्सियं ॥ १०३ ॥

पूर्वव्याख्यानुसारण्यं गाथा स्वयं भावनाया, अधिक-
र्थाभावात् । तदनन्तरमन्यान् मधुरकेण उल्लेखेण सह उपलक्ष-

णमेतत् अन्यैर्वा यूपप्रकारैः सह भक्तं भुङ्के, ततः परमन्यान्
सप्तसप्तकान् यानि तस्य व्याधेरविच्छिन्नानि तैर्द्रव्यादिभिः
सह भार्यायत्वा भुङ्के । तदनन्तरं सर्वप्रचारा भवति ।

एतदेवाऽऽह—

महुरेणं सत्तन्ने, भावित्ता उल्लणादिणा ।

दहिगादीण भावित्ता, ताहे वा सत्तसत्तए ॥ १०४ ॥

अत्रादिशब्दादन्येषां यूपप्रकाराणां परिग्रहः । व्याख्यातप्रायम् ।

साम्प्रतमुपसंहारमाह—

एवमेसा उ खुड्डीया, पडिमा होइ समाणिया ।

भोच्चाऽऽरुहंते चोइसेण, अभोच्चा सोलसेण तु ॥ १०५ ॥

एवमेसा जुल्लिका मोकप्रतिमा भवति । सा च भुक्त्वा आ-
रोहता-प्रतिपद्यमानेन चतुर्दशकेन समानीता-समाप्तिं नीता
भवति । अभुक्त्वा प्रतिपद्यमानेन-षोडशकेन । आरुहन्ते इत्य-
त्र सप्तमी तृतीयार्थे प्रतिपत्तव्या ।

संप्रति महतीं मोकप्रतिमां व्याख्यातुमाह—

एमेव महल्ली वि उ, अट्टारसमेण नवरि निट्ठाति ।

परिहारो अट्ट दिवसा, नहु रोगि वलिस्स वा एसा ॥ १०६ ॥

एवमेव—अननैव प्रकारेण महत्यपि मोकप्रतिमा द्रष्टव्या ।
नवरं सा अष्टादशकेन निष्ठां याति, परिहारस्तपोऽष्टौ दिव-
सान्, न च स रोगी भवति प्रतिमाप्रभावात् । यदि वा-वलिन
एषा प्रतिमा भवति, नंतरस्य ।

पडिवत्ती पुण तासिं, चरमनिदाहे व पढमसरते वा ॥

संघत्तणधितिजुत्तो, फासुयती दो वि एयातो ॥ १०७ ॥

प्रतिपत्तिः पुनरंतयोः प्रतिमयोश्चरमनिदांश्च वा प्रथमशरदि
वा । एते च द्वे अपि प्रतिमे स्पर्शयति आद्यं संहननं च योऽ-
न्यतमसंहननयुक्तो धृत्या च वज्रकुड्यसमानः । व्य० ६ उ० ।

मोयमही-मोकमही-खी० । प्रश्नवर्णभूमौ, व्य० ६ उ० ।

मोया-मोचा-खी० । कदलीवृत्ते, ल० प्र० ।

मोयाफल-मोचाफल-न० । कदलीवृत्तफले, ल० प्र० ।

मोयावड्ता-मोचयित्वा-अव्य० । प्रव्रज्याभेदे, यथैकेन सा-
धुना तैलार्थत्वादासन्नप्राप्तभगिनीयदिति । स्था० ४
ठा० ४ उ० ।

मोयाविय-मोचित-त्रि० । छोटिते, आ० म० १ अ० ।

मोर-मोर-पुं० । कंकिनि, अनु० । स्था० रा० । जं० । मोरो म-
उरो इति तु मोर-मयूर-शब्दाभ्यां सिद्धम् । प्रा० १ पाद ।
श्वपचं, दे० ना० ६ वर्ग १४० गाथा । मयूर, " मोरो सिद्धी
वरहिणो " पाद० ना० ४२ गाथा ।

मयूर-पुं० । वहिणि, रा० ।

मोरउल्ला-अव्य० । मुधाशब्दार्थे, मोरउल्ला मुधा ॥ ८ । २ ।

२१४ ॥ मोरउल्ला इति मुधाशब्दार्थे प्रयोक्तव्यम् । मोरउल्ला
मुधेत्यर्थः । प्रा० २ पाद ।

मोरंगचूलिया-मयूराङ्गचूलिका-खी० । आभरणविशेष, व्य०
३ उ० ।

मोरंड मोरण्ड-(क)-पुं० । तिलादिमोदके, वृ० १ उ० ।

मोरग-मयूरक-न० । मयूरपिच्छनिष्पन्ने संस्तारकादौ, आचा०
२ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० । कुण्डले, वृ० ४ उ० । मयूर-
काभिधाने सन्निवेशः यत्र कुण्डपुराभिर्गत्य महावीरस्वामी
गतः । स्था० १० ठा० ।

मोरगगीवा-मयूरगीवा-स्त्री० । मयूरकण्ठे, रा० । प्रज्ञा० ।

मोरत्तत्र-देशी-श्वपचं, चण्डाले इत्यन्ये । दे० ना० ६ वर्ग१४०
गाथा ।

मोरपिच्छ-मयूरपिच्छ-न० । मयूरवर्हे, “मोरपिच्छकयमुख्यं”
कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मोरसिहा-मयूरशिखा-स्त्री० । महौषधिभेदे, ती० ६ कल्प ।

मोराग-मोराक-पुं० । स्वनामख्याते सन्निवेशे, यत्र विहरन्तं
वीरस्वामिनं तापसाश्रमे सिद्धार्थमित्रकुलपतिर्मिलितः ।
कल्प० १ अधि० ६ क्षण । आ० क० । आ० म० । आ० चू० ।

मोरिय-मौर्य-पुं० । मगधजनपदेषु स्वनामख्याते सन्निवेशे,
यत्र मौर्यो मण्डिकपुत्रश्च जज्ञे, आ० चू० १ अ० । “रायगिहे
मोरियवंसपुत्रश्चो बलभदो नाम राया समणोवासश्चो” उक्त०
३ अ० । आ० क० । चन्द्रगुप्ते, ती० २० कल्प ।

मोरियगाम-मौर्यग्राम-पुं० । चन्द्रगुप्तग्रामे, आ० क० १ अ० ।

मोरियपुत्र-मौर्यपुत्र-पुं० । मण्डिकमातृपुत्रं मौर्यात्मजे वीर-
जिनस्य सप्तमे गणधरे, स० ११ सम० । कल्प० । ग्राम० ।

(मौर्यपुत्रगणधरवक्त्रव्यता ‘देव’ शब्दे चतुर्थभागे २६०७
पृष्ठे गता)

थेरे णं मोरियपुत्ते पणसट्ठिवामाई अगारमज्जे वसित्ता
मुंडे भवित्ता अगारायां अणगारियं पव्वइए । (सू० ६६)

मौर्यपुत्रो भगवतो महावीरस्य सप्तमो गणधरः तस्य पञ्च-
पष्ठिवर्षाणि गृहस्थपर्यायः । स० ६५ सम० ।

थेरे णं मोरियपुत्ते पंचाणउइ वामाई मव्वाउयं पालइ-
त्ता सिद्धे बुद्धं जाव प्पहीणे । (सू० ६५)

तस्य (मौर्यपुत्रस्य) पञ्चनवतिवर्षाणि सर्वायुः । कथम्—
गृहस्थवृत्त्यस्यैवैकवर्षाण्येषु क्रमेण पञ्चपष्ठिचतुर्दशषोडशा-
नां वर्षाणां भावान् । स० ६५ सम० ।

मोरियवंस-मौर्यवंश-पुं० । चन्द्रगुप्तगजवंशे, ती० २ कल्प ।

मोरी-मौरी-स्त्री० । परिव्राजकप्रयुक्तसर्वविद्याप्रतिपत्तभूतायां
विद्यायाम्, आ० म० १ अ० । विशेषः ।

मोलिकड-मौलिकृत-त्रि० । आचङ्गपरिधानकच्छे, स० ११
सम० ।

मोल्ल-मूल्य-न० । आन्त कृष्माण्डी-तूणीर-कूर्पर-स्थूल-ता-
म्वूल-गुडूची-मूल्ये ॥ ८ । १ । १२४ ॥ अनेनोकारस्य ओत्वम् ।
मोल्लं । प्रा० १ पाद । अर्धे, आ० म० । उक्त० ।

मोस-मृषा-अव्य० । प्राकृतत्वात् मृषा । अनृते, स्था० ५
ठा० १ उ० । मृषावादे, स्था० ३ ठा० ३ उ० । असद्वर्था-
भिधाने, आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० १ उ० । असत्ये,
स्था० ३ ठा० ३ उ० । प्रज्ञ० । प्रव० । उक्त० । स० ।

मृषावादस्य चतुर्विधत्वमाह—

चउच्चिहे मोसे पणत्ते, तं जहा—कायअणुज्जुयया, भास-
अणुज्जुयया, भावअणुज्जुयया, विसंवादणाजोमे ।

मृषा-असत्यम्, नवरम्-ऋजुकस्य-अमायिनो भावः कर्म
वा ऋजुकता कायस्य ऋजुकता कायर्जुकता, न ऋजुकता
अनृजुकता एवमितरे अपि, नवरं भावा—मन इति । काय-
र्जुकतादयश्च शरीरवाङ्मनसां यथावस्थितार्थप्रणयनार्थाः
प्रवृत्तयः, तथा अनाभोगादिना गवादिकमश्ववादिकं यद्वदति
कस्मैचित् किञ्चिदभ्युपगम्य वा यन्न करोति सा विसंवादना।
स्था० ४ ठा० १ उ० ।

दसविहे मोसे पणत्ते । तं जहा—“कोहे माणे माया, लोभे
पिजे तहेव दोसे य । हास भये अक्खाइय, उवघाए नि-
स्सिए दसमे ॥ १ ॥ ”

(द्वेत्यादि) ‘मोस’ इति । प्राकृतत्वात् मृषा-अनृतमित्यर्थः ।
‘कोहे’ गाहा ‘कोहे’ इति क्रोधे निश्चितमिति सम्बन्धात् क्रोधा-
श्रितं (कोपाश्रितं) मृषेत्यर्थः । तच्च यथा-क्रोधाभिभूतोऽदा-
समपि दासमभिधत्त इति । माने—निश्चितं यथा—माना-
ध्मातः कश्चिन्केनचिदल्पधनोऽपि पृष्टः सन्नाह—महाधनो-
ऽहमिति । ‘माय’ इति मायायां निश्चितं यथा-मायाकारप्रभृ-
तयश्चाहुः—नष्टां गालकः, इति । ‘लोभे’ इति । लोभे निश्चितं
वणिक्प्रभृतीनामन्यथा क्रीतमेवेत्थं क्रीतमित्यादि । ‘पिज्ज’
इति प्रेमणि निश्चितमतिरिक्तानां दासोऽहं त्वेत्यादि, ‘तहेव-
दोसे य’ इति द्वेषे निश्चितं मत्सरिणां गुणवत्यपि निर्गुणोऽ-
यमित्यादि । ‘हासे’ इति हासे निश्चितं यथा—कन्दर्पिकाणां
कस्मिंश्चित्कस्यचित्सम्बन्धिनि गृहीते पृष्ठानां न द्रष्टुमि-
त्यादि । ‘भये’ इति भयनिश्चितं तस्करादिगृहीतानां तथा त-
था असमञ्जसाभिधानम्, ‘अक्खाइय’ इति आख्यायिका-
निश्चितं तत्प्रतिबद्धोऽसत्प्रलोपः, ‘उवघाए निस्सिय’ इति ।
उपघाते—प्राणिवधे निश्चितम्-आश्रितं दशमं मृषा, अचौरं
चौरोऽयमित्यभ्याख्यानवचनम्, मृषाशब्दस्त्वव्ययोऽलिङ्ग-
श्चेति । स्था० १० ठा० ३ उ० । (‘मुसावाय’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे ३२० पृष्ठे वक्तव्यतोक्ता)

मोममणप्पओग-मृषामनःप्रयोग-पुं० । मनःप्रयोगभेदे, स०
१३ सम० ।

मोसलि-मोसलि-पुं० । स्वनामख्याते ग्रामे, यत्र तोसलि-
ग्रामाद् गतो वीरभगवान् विहृतः । आ० म० १ अ० । आ०
चू० ।

मोसली (लि)-स्त्री० । ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्कुड्यादिपरामर्शं,
उक्त० २६ अ० । प्रत्युपेक्षमाणवस्त्रभागेन तिर्यगूर्ध्वमधो
वा घट्टने, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

मोसवत्तिय-मृषाप्रत्ययिक-न० । सदभूतनिहवासद्भूतारो-
पणे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । “अहावरे छट्टे किरियाटाले मो-
सवत्तिए ति” इत्यादिपृष्ठक्रियास्थानप्रतिपादकं सूत्रम्
(२२) ‘मुसादंड’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे गतम् ।

मोसा-मृषा-अव्य० । असत्ये भाषाभेदे, स्था० ४ ठा० १ उ० । प्र-
व० । प्रज्ञा० । (मृषा दशधा सा च ‘भासा’ शब्दे पञ्चमभागे
इहापि ‘मोस’ शब्दे उक्ता)

मोसाणुबंधि-मृपानुबन्धिन्-न० । मृपा असत्यं तदनुबन्धनार्ता-
ति पिशुनाऽसंभ्याऽसद्भूतादिभिर्वचनभेदैस्तन्मृपानुबन्धि ।
रौद्रध्यानभेदे, भ० २५ श० ७ उ० । पिसुगाऽसम्भवासम्भूय-
भूयधायाइवयणपणिहाणं । मायाविणोऽतिमंधण, परस्स प-
च्छसुपावस्स ॥ १ ॥ ” स्था० ४ ठा० १ उ० । अलीकवचनेन
स धर्मोपघातकुमार्गप्ररूपणनिन्दादि विधत्ते । दर्श० ४ तत्त्व ।
मोसभासाणुगय-मृपाभापानुगत-त्रि० । असत्यवादान्विते,
पञ्चा० ४ विव० ।

मोसोवएस-मृपोपदेश-पुं० । असदुपदेशे, आच० १ अ० । परे-
पामसत्योपदेशे, उत्त० १ अ० । अज्ञानमन्त्रौपधाद्युपदेशे,
ध० २ अधि० ।

मोसोवएसया-मृपोपदेशता-स्त्री० । मृपा अलीककथनविषय
उपदेशः यस्य स तथा, तद्भावस्तत्ता । मृपोपदेशकता
इदमेवं चैवं च ब्रूहि इत्यादिकमसत्याभिधानाशिक्षणं,
पञ्चा० १ विव० । आ० चू० ।

मोह-मयूख-पुं० । न वा मयूख-लवण-चतुर्गुण-चतुर्थचतुर्द-
श-चतुर्वार-सुकुमार-कुतूहलोदूखलोलूखले ॥ ८ । १ । १७१ ॥
इत्यादिः स्वरस्य परेण व्यञ्जनन सहोद् वा । ततः खस्य
हः । किरणे, प्रा० १ पाद ।

मोघ-त्रि० । ख-घ-थ-घ-भाम् ॥ ८ । १ । १८७ ॥
इति घस्य हः । प्रा० १ पाद । निष्फले, वृ० ४ उ० । “ मिच्छा
मोहं विहलं, अलियं असच्चं असम्भूअं ” पाइ० ना० ५२ गाथा ।
मोह-पुं० । मोहनं मोहः । वितथग्रहे, विशेष० । तहोपदर्शने
मूढत्वे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । रागद्वेषरूपे, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० । विपर्यासे, विशेष० । द्विविधो मोहः-ज्ञान-दर्श-
नभेदात् । स्था० ।

मोहे दुविहे पप्सते, तं जहा-णाणमोहे चैव, दंसण-
मोहे चैव ।

ज्ञानं मोहयति-आच्छादयतीति ज्ञानमोहो-ज्ञानावरणादयः,
एवम्-‘ दंसणमोहे चैव ’ सम्यग्दर्शनमोहोदय इति । स्था०
२ ठा० ४ उ० । “ रागो द्वेषश्च मोहश्च, भवमालिन्यहेतवः ।
एतदुद्धृयतां ज्ञेयो, हन्तात्कर्मोऽस्य तत्त्वतः ॥ १ ॥ ” द्वा० ६
द्वा० । सदसद्विवेकनाशे, स्था० २ ठा० ४ उ० । निमिरोप-
प्लुतबुद्धिलोचनस्यानिश्रये, दश० १ अ० । आत्मनो वैचि-
व्यकारणेऽज्ञानत्वे, आनु० । अज्ञाने, उत्त० १६ अ० । पो० ।
द्वा० । आ० चू० । आव० । अवोधौ, स्था० ३ ठा० १ उ० ।
चित्तव्याकुलतायाम्, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । मूढता-
याम्, पञ्चा० ४ विव० । प्रश्न० । गृहकर्तव्यनाजितवैचि-
व्यात्मके हेयोपादयविवेकाभावे, उत्त० ३ अ० । आ० म० ।

मोहेण गम्भं मरणाइ एइ, एन्थ मोहे पुणो पुणो ।
(सूत्र-१४२ +)

(मोहेणति) मोहः अज्ञानं मोहनीयं वा मिथ्यान्वकषायवि-
षयाभिलाषमयम्, तेन मोहेन मोहितः सन् कर्म बध्नाति,
तेन च गर्भमवाप्नोति, ततोऽपि जन्म पुनर्बालकुमारयो,

वनादिवयोविशेषाः, पुनर्विषयकषायादिना कर्मोपादायाऽऽ-
युषःक्षयान्मरणमवाप्नोति, आदिग्रहणापुनर्गर्भमित्यादि,
नरकादियातनास्थानमेतीत्यतोऽभिधीयते ‘ पन्थ ’ इत्यादि,
अत्र-अस्मिन्नन्तरोक्ते मोहे-मोहकार्ये गर्भमरणादिके पौनः-
पुन्येनाऽनादिकमपर्यन्तं चतुर्गतिकं-संसारकान्तारं पर्यट-
ति, नास्मादपैतीति यावत् । कथं पुनः संसारे न वंभ्रम्यान् ?,
तदुच्यते-मिथ्यान्वकषायविषयाभिलाषाभावात् । असावैव
कुतो ?, विशिष्टज्ञानोत्पत्तेः । सैव कुतो ?, मोहाभावात् । य-
थैवमितरेतगश्रयत्वम्, तथाहि-मोहोऽज्ञानं मोहनीयं
वा, तदभावो विशिष्टज्ञानोत्पत्तेः, साऽपि तदभावादिति
भणता स्पष्टमेवेतरेतराश्रयत्वमुक्तम् । आचा० १ श्रु० ५ अ०
१ उ० । (निराकरणं ‘ संसार ’ शब्दे वक्ष्यते । “ एन्थ मोहे पुणो
पुणो २ ” अत्र-अस्मिन्निच्छाप्रणीतादिके हृषीकानुकूलं मोहं,
कर्मरूपं वा मोहं निमग्नाः पुनः पुनस्तत् कुर्वन्ति । आचा०
१ श्रु० ४ अ० २ उ० । मूर्खायाम्, ध० २ अधि० ।
अथ स्थिरता मोहत्यागाद् भवति, आत्मनः परिणतिचाप-
त्यं मोहोदयान्, मोहोदयश्च निर्धाररूपसम्यग्दर्शनस्वरूपर-
मणचारित्र्यवारकश्च, क्षयोपशमी चेतनावीर्यादीनां विपर्यास-
परमणतत्त्वादिपरिणमनरूप इति, तेन चापत्यम्, अतो
मोहोदयवारणेन स्थिरता भवति, तेन त्यागाष्टकं वितन्यते,
नामस्थापनामोहः, सुगमः । द्रव्येण मदिरापानादिना मोहो-
मूढतापरिणामः, द्रव्याद्-धनस्वजनवियोगात् द्रव्ये-शरीरप-
रिग्रहादौ द्रव्यरूपो मोहः, मोहनगीतादिषु गन्धर्वादीनां वाक्ये
षु, अनुपयुक्तस्य आगततो नो आगततो रागवत् । भावतो मो-
हः अप्रशस्तः, समस्तपापस्थानहेतुपरद्रव्येषु, कुदेवकुगुरुकु-
धर्मेषु । प्रशस्तो मोक्षमार्गे-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यतपोहेतुषु
सुदेवशुर्वादिषु । तत्र मोहत्याग उत्सर्जनं, भिन्नीकरणम्, अत्र
यावान् अप्रशस्तमोहस्तावान् सर्वथा त्याज्य एव अशुद्धत्व-
निवधनत्वात् । प्रशस्तमोहसाधने असाधारणहेतुत्वेन पूर्ण-
तत्त्वनिष्पत्तेः अर्वाक् क्रियमाणोऽपि अनुपादेयः । श्रद्धया वि-
भावत्वेनैवावधार्यः । यद्यपि-परावृत्तिस्तथापि अशुद्धपरि-
णतिरतः साध्ये सर्वमोहपरित्याग एव श्रेष्ठ्य आधनयचतु-
ष्टये कर्मवर्गणापुद्गलेषु तद्योगेषु तद्ग्रहणप्रवृत्त्या सङ्कल्पे क-
र्मपुद्गलेषु बध्यमानेषु सत्तागतेषु चलोदीरितेषु उदयप्राप्तेषु
अशुद्धविभावपरिणामरूपमोहहेतुषु मोहत्वम्, शब्दादिनयत्रये
मोहपरिणतंचेतनापरिणामेषु मिथ्यात्वासंयमप्रशस्ताप्रश-
स्तरूपेषु मोहत्वम् ; अत आत्मनः अभिनवकर्महेतुः मोहप-
रिणामः । मोहेनैव जगद् बद्धं मोहमूढा एव भ्रमन्ति संसारे ।
यतो ज्ञानादिगुणसुखरोधकेषु च तेषु अनन्तवारम् अनन्त-
जीवैर्भुक्तमुक्तेषु जडेषु अग्राह्येषु पुद्गलेषु मनोज्ञाऽमनोज्ञेषु
ग्रहणाऽग्रहणरूपो विकल्पो मोहोद्भवः ; तनायं पुद्गलास-
क्तो मोहपरिणत्या पुद्गलानुभवी स्वरूपानवबोधन मुग्धः
परिभ्रमति । अतो माहत्यागो हितः । उक्तं च-

“ आया नाणसहावी, दंसणसीलो घिसुद्धसुह्रूवो ।

सो संसारे भमई, एसो दोसो खु मोहस्स ॥ १ ॥

जो उ अमुत्तिअकत्ता, असंगनिम्मलसहावपरिणामी ।

सो कम्मकवयवज्जो, दीणो सो मोहवसगत्ते ॥ २ ॥

ही दुक्खं आयभवं, मोहमहऽऽप्पाणमेव धंसई ।

जस्सुदये णियभावं, सुद्धं सब्बं पि नो सरई ॥ ३ ॥ ”

इत्येवंमोहस्य विजृम्भितं मत्वा त्याज्य इति कथयति—
अहं ममेति मन्त्रोऽयं, मोहस्य जगदान्यकृत् ।
अयमेव हि नञ्पूर्वः, प्रतिमन्त्रोऽपि मोहजित् ॥ १ ॥

अहं ममेति—मोहस्याऽऽत्मा शुद्धपरिणामस्य उपचारतो नृपे-
तिसंज्ञस्य, अहं ममः इति—अयं मन्त्रः जगदान्यकृत्-ज्ञान-
चक्षुरोद्यकः । अहमिति, स्वस्वभावोन्मादः, पर इत्यनेन अहं
ममेति परभावकरणे कर्तृतारूपोऽहङ्कारः अहं, सर्वस्वपदा-
र्थतो भिन्नपु पुद्गलजीवादिषु इदं ममेति परिणामो ममकारः ।
इत्यनेन 'अहं ममेति' परिणत्या सर्वपरत्वं, स्वतया कृतम् ।
एषोऽशुद्धाध्यवसायो मोहजः मोहोद्योतकश्च, शुद्धज्ञानाङ्ग-
नगहितानां जीवानां आन्ध्यकृत्-स्वरूपावलोकनशक्तिध्वंस-
कृत्, 'हीति' निश्चितम् । अयमेव नञ्पूर्वः, 'प्रतिमन्त्रो' विपरी-
तमन्त्रः मोहजित्-मोहजयं मन्त्रः । तथा च—नाहं, एतं मे परं
भावा ममापि एतं न, भ्रान्तिः एषाः साम्प्रतं यथार्थपदार्थ-
ज्ञाननाहं पराधिपो न परभावा मम । उक्तं च—

“ एषो हं नऽस्थि मे कोऽई, नाहमन्नस्स कस्स वि ।
एवं अदीणमण्णं, अप्पाणमण्णमागई ॥ १ ॥
एषो मे साम्मओ अप्पा, नाणंदसण्णसंजुओ ।
समा मे वाहिहा भावा, सव्वं संजोगलक्खणा ॥ २ ॥
संजोगमूला जीवेण, पत्ता दुक्खपरंपरा ।
तम्हा संजोगसंबंधं, सव्वं तिविहेण वोंसिरे ॥ ३ ॥ ”

इत्येवं विभाव्य द्रव्यकर्मतनुधनस्वजनेषु भिन्नतां नीतिषु
स्वभावैकत्वेन मोहजयो दृष्टः, अतः अहङ्कारममकारत्याग
दृष्ट इति ॥ १ ॥

पुनस्तदेव भावयति—

शुद्धात्मद्रव्यमेवाहं, शुद्धज्ञानं गुणो मम ।
नान्योऽहं न ममान्ये च—त्यदो मोहास्त्रमुल्लवणम् ॥ २ ॥

शुद्धात्मद्रव्यमिति, शुद्धो निर्मलः सकलपुद्गलाश्लेषग्रहितो ज्ञा-
नदर्शनचारित्रवीर्याद्यावाधामूर्त्तान्तगुणपर्यायनित्यानि-
त्याद्यनन्तस्वभावमयः असंख्यप्रदेशी स्वभावपरिणामी स्वरूप-
कर्तृत्वभोक्तृत्वादिधर्मोपेतः, आत्मा शुद्धात्मा । तदेव—शुद्धात्म-
द्रव्यम् एव अहं अनन्तस्याद्वादस्वसत्ताप्राग्भवसकः, अनव-
च्छिन्नानन्दपूर्णः परमात्मा परमज्योतीरूपः, अहं शुद्धं निराव-
रणं सूर्यचन्द्रादिसहायविकलप्रकाशम्, एकसमये त्रिकालत्रि-
लोकगतसर्वद्रव्यपर्यायोत्पादव्ययधौव्यावयोधकं ज्ञानं मम गु-
णः, कर्त्ता ज्ञानस्य, मे कार्यं ज्ञानं, ज्ञानकरणांन्विता ज्ञानपात्रो-
ज्ञानान् जानन्, ज्ञानाधारोऽहम्, ज्ञानमेव मम स्वरूपम्, इत्य-
वगच्छन् अन्यधर्माधर्माकाशपुद्गलास्ततोऽन्यत् जीवपदार्थ-
सार्थः जीवपुद्गलसंयोगजपरिणामः अन्यः सर्वः, अहं न, मत्तो-
भिन्ना एव एते पूर्वोक्ता भावा मम द्रव्यादिचतुष्टयेन भि-
न्नत्वात् । यो हि व्याप्यव्यापकभावादभिन्नः स मम न, यः
असंख्यप्रदेशे स्वक्षेत्रे अभेदतया स्वपर्यायपरिणामः स मम
इति । स्वस्वरूपं स्वत्वं, परं परत्वपरिणामः, 'मोहास्त्रं'—मोह-
च्छेदकम् अस्त्रम् ईदृग्भेदज्ञानविभक्तेन मोहजयः, अतः सर्व-
परभावभिन्नत्वं विधेयम् । अत एव निर्ग्रन्थास्त्यजन्ति आस्र-
वान्, श्रयन्ति गुरुचरणान्, वसन्ति वनेषु, उदासीभवन्ति

विपाकेषु, अभ्यस्यन्ति आगमव्यूहम्, अनदिपरभावच्छेदाय
प्रयत्न उत्तमानाम् ॥ २ ॥

यो न मुह्यति लग्नेषु, भावेष्वौदयिकादिषु ।
आकाशमिव पङ्कन, नास्मी पापन लिप्यते ॥ ३ ॥

'यो न मुह्यति' इति यो जीवः तत्त्वविलासी औदयिकादिषु
भावेषु-शुभाशुभकर्मविपाकेषु आदिशब्दान्—परभावानुग-
त्तयोपशमं अशुद्धपारिणामिकभावग्रहः, तेषु लग्नेषु-
आत्मनि स्वतन्त्राभूतेषु यो न मुह्यति मोहकोभावे न प्राप्नो-
ति, भेदज्ञानविवेकेन त्यक्तपरसंयोगः अवश्यादिनेषु यः अ-
व्यापकः स पापन कर्मणा न लिप्यते । किमिव—पङ्कन आ-
काशमिव । यथा—आकाशस्थपङ्कः आकाशस्य न लेपकृतः,
तत्र—अपरिणमनात् । एवं शमसंवेगनिवेदिनगृहीतपरभा-
वस्य अवश्यादयाविपाके भुज्यमानोऽपि अव्यापकत्वाद् न
लेपः । स हि—पूर्वकर्मनिर्जरारूपं कार्यं करोति, स्वीयप-
रिणामस्य भिन्नरत्नेन अकर्तृत्वं तस्य परभावानाम् । उक्तं
च अध्यात्मविन्दौ—

“ स्वत्वेन स्वं परमपि, परत्वेन जानन् समस्ता—
न्यद्रव्येभ्यो विरमणमियच्चिन्मयत्वं प्रपन्नः ।

स्वात्मन्येवाभिरातमुपयन् स्वात्मशीली स्वदर्शी-
त्येवं कर्त्ता कथमपि भवेत् कर्मणा नैव जीवः ॥ १ ॥

न कामभोगा समर्थे उर्वेति, न यावि भोगा विगदं उर्वेति ।
जेतप्पओसी अ परिगही अ.सो तेसु मोहा विगदं उव्वशर”

एवं परद्रव्ये अग्रमन् आत्मा मुच्यते, अत एव सर्वसङ्ग-
परिहारः, असङ्गो हि मुच्यते निमित्तं, मुक्त्याऽस्य गार्ह्यनि-
मित्तान् धनस्वजनाङ्गनाभोगभोजनादीन् त्यजति कारणाभावे
कार्याभावः, इति भावाश्रयपरिणतिरोधसंयमः, तद्वृत्तणा-
य वृद्धयर्थं हिताय आश्रयत्यागो मुनीनाम्, भावना च—यैः
परभावा अभोग्या अग्राह्याः कृताः ते कथं तत्र रमन्ते ? ॥ ३ ॥

पश्यन्नेव परद्रव्य—नाटकं प्रतिपाटकम् ।

भवचक्रपुरःस्थोऽपि, नामूढः परिखिद्यति ॥ ४ ॥

'पश्यन्नेवेति'—स्वरूपाच्युतिस्वधर्मैकत्वे अमूढः—तत्त्वज्ञा-
नी, स्वरूपसाधनोद्यतः, प्रतिपाटकम्—एकन्द्रियविकल-
न्द्रियपञ्चेन्द्रियरूपपाटके नरतिर्यग्द्वन्द्वनरकलक्षणे सर्वस्था-
ने परद्रव्यनाटके जन्मजरामरणादिरूपं संस्थाननिर्माणवर्णा-
दिभेदविचित्रं, पश्यन् एव न परिखिद्यति—न खेदवान् भव-
ति । जानाति च पुद्गलकर्मविपाकजां चित्रतां, न मन्स्वरूपं,
भ्रान्तानां भवत्येव, न तत्त्वपूर्णानाम् । कथंभूतः? अमूढः भव-
चक्रपुरस्थः आप, अनादिस्वकृतकर्मपरिणामनृपराजधानी-
चतुर्गतिरूपभवचक्रकोडगतोऽपि, आत्मानं भिन्नं जानन् न
खिद्यति, परस्मैपदे तु काव्ये प्रयुक्तत्वात् "खिद्यति कायं जडः"
इति पाठदर्शनात् । इत्यनेन कर्मविपाकचित्रतां भुञ्जन्नपि अ-
खिन्नः तिष्ठतिः कर्तृत्वकालं न श्रतिः—अनाद्यः तर्हि भोग-
काले को ह्येव उदयागतभोगकाले इष्टानिष्टनापरिणतिरेव अ-
भिनवकर्महेतुः अतः अव्यापकतया भवितव्यम्, शुभोदयोऽ-
पि आवरणः, अशुभोदयोऽप्यावरणः, गुणावरणत्वेन तुल्य-
त्वान् का इष्टानिष्टता ? ॥ ४ ॥

विकल्पचपकैरन्ता, पीतमोहामवो ह्ययम् ।

भवाञ्चतालमुताल-प्रपञ्चमधितिष्ठति ॥ ५ ॥

विकल्पचपकैरिति—विकल्पाश्चित्तकल्लोला एव चपकाः—
मद्यपानपात्राणि तैः, हीति—निश्चितम्, अयं जीवः पीतो मो
ह एव आसन्नो—मादकरसो येन सः पीतमोहासन्नः पुरुषो,
भवोच्चतालं—भवः—संसारः स एव, उच्चतालं—मद्यपगोष्ठी-
क्षेत्रं प्रति उच्चतालं पुनः पुनः उच्चस्वरेण तालदानरूपं
प्रपञ्चं—विस्तारमधितिष्ठति—प्राप्नोति । इत्यनेन मोही जीवो
मदिरामत्तवत् चापत्यवैकल्यं करोति, परं स्वत्वेन, स्वं च
परत्वेन, कलयन् आत्मानम् अकायनिष्पादनपटिष्ठं प्रवर्त्तयन्
स्वस्थानभ्रष्टो भ्रमति । अत एव मोहत्यागः श्रेयान् ॥ ५ ॥

निर्मलस्फटिकस्यैव, सहजं रूपमात्मनः ।

अध्यस्तोपाधिमम्वन्धो, जडस्तत्र विमुह्यति ॥ ६ ॥

‘निर्मलस्फटिकस्यैव’ निर्मलस्फटिकस्य वर्णानिस्सङ्ग-
स्फटिकस्य इव आत्मनो ज्ञापकद्रव्यस्य सहजं—स्वाभाविकं
शुद्धं रूपम् अस्ति इत्यनेन वस्तुवृत्त्या आत्मा स्फटिकवत्
निर्मल एव—निस्सङ्ग एव । संग्रहनयन आत्मा परोपाधिसङ्गी
एव नास्ति परमज्ञापकचिदानन्दरूपः ‘अध्यास्तोपाधिसम्बन्धः’,
प्राप्तपुद्गलसंसर्गजकर्मोपाधिसम्बन्धः अनेकग्लानम्लाना-
नावस्थो जडः वस्तुस्वरूपापरिज्ञानी । तत्र उपाधिभावं मुह्यति,
एकत्वं प्राप्नोति, यथा—मूखः श्यामनीलपीतादिपुष्पसंयोगात्
स्फटिकाभेदरीत्या नीलपीतस्वभावं जानाति; तथा व-
स्तुस्वरूपावयोधिविकलो जीवो मिथ्यात्वाऽविरतिक्रपाययोग-
निमित्ताद् बद्धैकन्द्रियाद्—नामकर्मोदयात् एकन्द्रियादिभाव-
मापन्नम् एकन्द्रियादिरूपमेव मन्यते । एकन्द्रियोऽहं, विक-
लोऽहं, पञ्चन्द्रियोऽहं जानाति । परं शुद्धं स्वीयं सच्चिदान-
न्दरूपं निर्मलं स्वरूपं नावयोधनीति मूर्खतापरिणतिः
तत्त्वज्ञः खानिस्थवज्रं समलं सावर्ण्यं समुदाप रत्नपरी-
क्षकवत् वज्रत्वेन अवधारयति । एवं ज्ञानाचरणाद्यावृत्तम्
अतदाकारं ज्ञानज्यातिः प्रकाशविकलमपि आत्मानं पूर्ण-
नन्दं सहजाप्रयासानन्दसंदोहं सर्वज्ञं सर्वतत्त्वस्वरूपाभिन्नमा-
त्मानं सम्यग्ज्ञानबलेन निर्धारयति इति, इत्यनेन आत्मा शुद्ध
एव श्रेष्ठः । उपाधिदोषस्तु सन्नपि तादाम्याभावात् संसर्ग-
त्वात् भिन्न एव निर्धार्य इति ॥ ६ ॥

मोहात् जीवः परवस्तु आत्मत्वेन जानन् आरोपजं सुखं
सुखत्वेन अनुभवति, भेदज्ञानी तु आरोपजं सुखं दुःखमेवेति
निवारणाय यत् तदुपादशघ्राह—

अनारोपसुखं मोह-त्यागादनुभवन्नपि ।

आरोपप्रियलोकेषु, वक्तुमाश्चर्यवान् भवेत् ? ॥ ७ ॥

अनारोप—अनारोपजं—सहजं सुखं स्वगुणज्ञाननिर्झार-
प्रागभावरूपं सुखं मोहत्यागात्—मोहक्षयापशमात् अनुभ-
वन्नपि—भुञ्जन्नपि, आरोपा—मिथ्यापचारः प्रिया येनां ते
आरोपप्रियाः ते च ते लोकाश्च आरोपप्रियलोकाः तेषु आरो-
पसुखं वक्तुम् आश्चर्यवान् भवेत् ? अत्र काकूक्तिः अपि तु
न भवेत्, येन आरोपजं सुखं प्राप्तं स आरोपसुखं आश्च-
र्यवान्—चमत्कारवान् भवति । अथवा—अनारोपसुखानुभवी
आरोपप्रियलोकेषु अत्र आरोपजं सुखं सुखम् इति वक्तुमपि

आश्चर्यवान् भवति, वक्तुं न समर्थो भवति सुखाभावात् सु-
खकारणाभावात् । तच्च वस्तुवृत्त्या दुःखरूपं सुखम् इति लो-
कार्थम् उक्तंऽपि स्वयम् आश्चर्यवान् भवेत् । किमुक्तम् ?—इदं
मया ?, नेदं सुखम् अतः परसंभवे सुखे सुखाभासो निवार-
णीयो मोहमूलत्वात्, पौद्गलिके सुखे सुखभ्रान्तिरेव आश्च-
न्तरमिथ्यात्वादिति ॥ ७ ॥

यश्चिदर्पणविन्यस्त—समस्ताचारचारुधीः ।

क्व नाम स्वपरद्रव्ये—ऽनुपयोगिनि मुह्यति ? ॥ ८ ॥

(यश्चिदर्पण इति)—यः पुरुषः आगमानुगताशयः चिद्-ज्ञानं
सर्वपदार्थपरिच्छेदकं तदेव दर्पणम्—आदर्शः तेन विन्यस्ताः—
स्थापिताः समस्ता ज्ञानाद्याचाराः तेन चारुः मनोहरा धी-
र्बुद्धिरस्य स पुरुषः, नाम इति—कोमलामन्त्रणे परद्रव्ये-
पुद्गलादौ अनुपयोगिनि अकिञ्चिन्करे कस्मिन्नपि कार्ये गृ-
हीतुमयोग्ये क मुह्यति ? इत्यर्थः, यो ज्ञानादिपञ्चाचारेण
संस्कारितोपयोगी आत्मानन्दं ज्ञानदर्पणे पश्यति स परद्रव्ये
कथं मुह्यति ?, नैवेति । तत्त्वज्ञानविकलानाम् अनादिमिथ्या-
त्वाऽसंयमवतां स्वरूपानुभवशून्यानामेव परद्रव्यानुभवः ।
तत्र सुखभ्रान्तिरूपो मोहः । स्वभावधर्मनिर्झारभासनरम-
णानुभवसुखाऽऽस्वादलीनानां न मोहः, अत आत्मस्वरूपैक-
त्वंमेव मोहत्यागोपायः, अत एव अनादिभ्रान्तिमपहाय
आत्मानुभवसकतया भवितव्यम् । आत्मस्वरूपश्रद्धान-
भासनरमणानुभववता स्थातव्यम्, इति तत्त्वम् । आग-
मश्रवणकुसङ्गत्यागात् तत्त्ववृत्तिस्तत्त्वज्ञानबलेन संयोगजं स-
र्वमनित्यम्, अशरणं संसारहेतुः, आत्मा एकः, सर्वपदार्थान्तरम्
आत्मव्यतिरिक्तं परस्पर्श एवाशुचि, पगनुयायिता एव आ-
श्रवाः, स्वरूपानुगमने संवरः, उदीरणकं अमृता इत्यादि
परिणत्या मोहत्यागो विध्यः । अष्ट० ४ अष्ट० । लोभ-
क्रोधमोहेषु मोहः प्रधानम्, स्वपरविभागपूर्वकयोर्लो-
भक्रोधयोस्तन्मूलत्वात् । द्वा० २१ द्वा० । मुह्यत्यनेन जा-
नन्नपि जन्तुरिति मोहः । दर्शनमोहनीयादौ, उक्त० ८ अ० ।
मिथ्यादर्शने, सूत्र० १ अ० ३ अ० १ उ० । मुह्यति—मूढो
भवति जीवोऽनेनेति मोहः । मद्यवति मोहनीयं कर्मणि,
उक्त० ३३ अ० । सूत्र० । पुरुषवैशुद्यरूपे (वृ० १ उ० ३
प्रक० ।) कामोद्रेके, व्य० ४ उ० । (मोहेनाऽऽचार्योपाध्याया-
नामवधावनम् ‘आययि’ शब्दे द्वितीयभागे ३१-पृष्ठे दर्शि-
तम्) कामानुरागे, ग० ३ अधि० । मोहनीयोदये, मोह-
नीयं नाम येनाऽऽत्मा मुह्यति तच्च ज्ञानावरणं मोहनीयं
वा यथायथं द्रष्टव्यम्, । तादृशं मोहं प्राप्तस्य चिकित्सा ।
व्य० २ उ० । पं० सू० । विहृतित्यागिनो मोहोदयः ।
पं० व० ।

ओघतो विहृतिपरिभोगदोषमाह—

विगई परिणद्धम्मो, मोहो जमुदिज्ज ए उदिप्पे अ ।

सुद्धु वि चित्तजयपरो, कहं अक्खं न वड्ढिहिई ॥३८३॥

विहृति परिणतिधर्मः कीदृगित्याह—मोहो यत् उदीर्यते
ततः किमित्याह—उदीरणं च मोहे सुष्ठुपि चित्तजय-
परः प्राणी कथमकार्यं न वर्त्तयति इति गाथार्थः ।

दावानलमज्जगओ, को तदुत्तमद्वयाएँ जलमाई ।

संतऽवि न सेविजा, मोहानलदीविए उवमा ॥ ३८४ ॥

दावानलमध्यगतः सन् कस्तदुपशमार्थं जलादीनि स-
न्यपि न सेवेत ? सर्वे एव सेवेत इत्यर्थः । मोहानलदीप्तेऽप्यु-
पमेति जलादिसंस्थानीया योषितः सेवेत इति गाथार्थः ।
पं० व० २ द्वार । मिथ्यात्वमोहनीयोदये, पं० ११ विव० ।
आचा० । मोहयति ज्ञानिनमापि प्राणिनं सदसद्विवेकवि-
कलं करोतीति मोहः । लिहादित्वाद्व्यप्रत्ययः । कर्म० १
कर्म० । मोहनीयकर्मणि, पं० सं० ५ द्वार । दर्श० । त्रिंश-
न्मोहनीयस्थानेषु, आनु० । मुह्यतीति मोहः । मिथ्याप्रत्यये,
सम्म० १ काण्ड । वृ० ।

अथ मोहद्वारमाह—

भावोवहयमईओ, मुज्झइ नाणचरणंतराईसु ।

इड्डीओ य बहुविहा, दट्ठं परतिस्थियाणं तु ॥ ३८५ ॥

भावेन शङ्कादिपरिणामेनोपहता दूषिता मतिर्यस्य स भावोप-
हनमतिकः, एवंविधो मुह्यति-वैचित्र्यमुपयाति, ज्ञानावरणा-
न्तरादिषु । ज्ञानान्तराणि नाम ज्ञानविशेषास्तद्विषयो व्यामोहो
यथा-यदि नाम परमाणवादिसकलरूपिद्रव्यावसानविषय-
आहकत्वेन संख्यातीतरूपाण्यवधिज्ञानानि तत् किमपरेण
मनःपर्यवज्ञानेनति । चरणान्तरव्यामोहो यथा-यदि सामा-
यिकं सर्वसावद्यविरतिरूपं छेदोपस्थापनीयमप्येवंविधमेव
तत्को नामाऽनयोर्विशेषः । आदिशब्दादर्शान्तरवाचनादि-
परिग्रहः । ऋद्धिश्च बहुविधा-अनेकप्रकारा, समृद्धिः पर-
तीर्थिकानां दृष्टा यन्मुह्यति स मोह उच्यते । वृ० १ उ०
२ प्रक० । एष च मोहः संमोहभावनाया हेतुः । सूत्रभा-
वेषु परतीर्थिकसमृद्ध्यालोके च मोहने, ध० ३ अधि० ।
आचा० । योगिपरिभाषयाऽविद्यायाम्, स्या० । मोहनं मोहः ।
वेदरूपमोहनीयोदयसम्पाद्यत्वाद्ज्ञानरूपत्वाद् वा मैथुने,
प्रश्न० २ आश्र० द्वार । मोहहेतुत्वात् मोहः । कर्मबन्ध-
विशेषे मोहनीयकर्मबन्धने, आचा० १ श्रु० २ अ० ४ उ० ।
मोहंभाण-मोहध्यान-न० । मोहनं मोहः आत्मनो वैचित्र्यं
हा करणमज्ञानत्वमित्यर्थः, तस्य ध्यानम् । मोहात्कृष्णतनुं
यहतो बलभद्रस्येव दुर्धर्माने, आनु० ।

मोहंत-मुह्यत्-त्रि० । कामक्रीडां कुर्वति, नि० चू० १७ उ० ।
आचा० ।

मोहगम्भवेरग्ग-मोहगर्भवैराग्य-न० । “ एको नित्यस्तथा
बद्धः, क्षय्यसत्येह सर्वथा । आत्मेनि निश्चयाद् भूयो, भवने-
शुण्यदर्शनात् ॥१॥ त्यक्त्वा मायोपशान्तस्य, सद्ब्रुत्तस्यापि
भावतः । वैराग्यं तद्गतं यत्त-न्मोहगर्भमुदाहृतम् ॥ २॥ ”
इति ‘ वेरग्ग ’ शब्दे वक्ष्यमाणलक्षणे वैराग्यभेदे, हा० १०
अष्ट० । द्वा० ।

मोहजाल-मोहजाल-न० । सान्तरप्रकृतिके मोहनीयकर्मणि,
“ मोहणिज्जं कम्मं समेवं मोहजालं भञ्जति, “फफोडियमोह-
जालस्स ” आ० चू० ५ अ० ।

मोहण-मोहन-न० । मैथुनासेवनायाम्, “ रमिय मोहणाइं ”
इति नाममालावचनात् । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । निधुवने,
मोहकारणे च । ज्ञा० १ श्रु० ३ अ० । भ० ।

मोहणकरा-मोहनकरी-त्त्री० । मोहोदयकरशाले विद्याभेदे,
सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

मोहणघर-मोहनगृह-न० । मोहनं मैथुनसेवा तन्प्रधानानि
गृहकारिणि । वासभवनेषु, जं० १ वत्त० । रा० । ज्ञा० । सम्मो-
होत्पादके गृहे, रतिगृहे वा । ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । जी० ।

मोहणशील-मोहनशील-त्रि० । निधुवनप्रिये, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । निधुवनशाले, भ० १४ श० ८ उ० ।

मोहणिदा-मोहनिन्दा-त्त्री० । मूढताया अनादरे, ध० । ‘ उ-
पायतो मोहनिन्दा ’ इति-उपायतः—उपायेनानर्थप्रधानानां
मूढपुरुषलक्षणानाम् प्रपञ्चनरूपेण मोहस्य-मूढताया निन्दा-
अनादरणीयताख्यापनेति । यथा—

“ अमित्रं कुरुते मित्रं, मित्रं द्वेष्टि दिनस्ति च ।

कर्म चारभते दुष्टं, तमाहुर्मूढचेतसम् ॥ १ ॥

अर्थवन्त्युपपन्नानि, वाक्यानि गुणवन्ति च ।

नैव मूढो विजानाति, मुमुर्षुरिव भैषजम् ॥ २ ॥

सम्प्राप्तः परिडतः कृच्छ्रं, पूजया प्रतिबुध्यते ।

मूढस्तु कृच्छ्रमासाद्य, शिलेवाम्भसि मज्जति ॥ ३ ॥ ”

अथवोपायतो मोहफलोपदर्शनद्वारलक्षणमोहनिन्दा का-
र्या । ध० १ अधि० ।

मोहणिज्ज-मोहनीय-न० । मोहयति सदसद्विकलं करोत्या-
त्मानमिति मोहनीयम् । प्रव० २१५ द्वार । मोहाय योग्यं
मोहनीयम् । उक्त० ३३ अ० । “ मज्जं व मोहणीयं ” इति
मद्यमिव मदिरासदृशं मोहयतीति मोहनीयं कर्म । प्रव-
चनीयादयः ॥ ५ । १॥ इति सूत्रेण कर्तर्यनीयप्रत्ययः । यथा
हि मद्यपानमूढः प्राणी सदसद्विवेकविकलो भवति । तथा-
मोहनीयेनापि कर्मणा मूढो जन्तुः सदसद्विवेकविकलो
भवति । कर्म० १ कर्म० । कर्मभेदे, उक्त० २ अ० ।

मोहणिजे कम्मे दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-दंसणमोहणि-
जे चेव, चरित्तमोहणिजे चेव । (सूत्र-१०५)

मोहयतीति मोहनीयम्, तथाहि—“ जह मज्जपाणमूढो, लोप
पुरिसो परव्वसो होइ । तह मोहेण वि मूढो, जीवो उ परव्वसो
होइ ॥ १ ॥ ” इति । स्या० २ डा० ४ उ० । आचा० । अनु० ।
पं०सं० । उक्त० ।

मोहणिज्जं पि दुविहं,दंसणे चरणे तहा ।

दंसणे तिविहं वुत्तं, चरणे दुविहं भवे ॥ ८ ॥

सम्मत्तं चेव मिच्छत्तं, सम्मामिच्छत्तमेव य ।

एयाओ तिमि पयडीओ, मोहणिज्जस्स दंसणे ॥ ९ ॥

चरित्तमोहणं कम्मं, दुविहं तु वियाहियं ।

कसायमोहणिज्जं च, नोकसायं तहेव य ॥ १० ॥

सोलसविहमेए-णं कम्मं तु कसायजं ।

सत्तविह नवविहं, वा कम्मं नोकसायजं ॥ ११ ॥

मोहनीयमपि द्विविधम्, न केवलं वेदनीयम्, विषयतश्चै-
तद् द्विधेति । द्वैविध्यमाह, दर्शने-तत्त्वरुचिरूपे चरणे-चा-

रित्रे तथा-किमुक्तं भवति?—दर्शनमोहनीयं, चारित्रमोहनीयं च । तत्र दर्शनं—दर्शनविषयं प्रकृष्टमोहनीयं त्रिविधमुक्तं भवति, चरणे-चरणविषयं मोहनीयं द्विविधं भवेत् । तथा । दर्शनमोहनीयवैविध्यम् तथाह-सम्यग्भावः सम्यक्त्वं शुद्धदलिकरूपं यदुदयेऽपि तत्त्वर्मात्रः स्यात्, चैव इति-पूरणे । मिथ्याभावः मिथ्यात्वम्—अशुद्धदलिकरूपं यतस्तत्त्वं अतत्त्वम् अतत्त्वेऽपि तत्त्वमिति बुद्धिरुत्पद्यते, सम्यग्मिथ्यात्वमेव च—शुद्धादशुद्धदलिकरूपम् । यतः—उभयस्वभावता जन्तोर्भवति, इह च सम्यक्त्वादयो जीवधर्मास्तदनुत्वाच्च दलिकेषु एतद्व्यपदेशः । एतास्मिन्त्रः प्रकृतयो मोहनीयस्य दर्शने-दर्शनविषयस्य ॥ ६ ॥ चरित्रे मुह्यतेऽनेनेति मोहने च-रित्रमोहने कर्म, यतः अर्थाधानोऽपि यदि कथंचनाहमेने प्रतिपद्येति ज्ञानत्रापि तत्फलादि न प्रतिपद्यते, उत्तमं तु शब्दस्य भिन्नक्रमत्वात् तत्पुनर्द्विविधं व्याख्यातं श्रुतधर्मेति शेषः, पठन्ति च—“चारित्रमोहणिज्जं दुविहं वाञ्छामि अणुपु-व्वसो” इति स्पष्टमेव, कथं तद् द्विविधम्? इत्याह—कपायाः क्रोधादयस्तद्विरूपेण वेद्यतेऽनुभूयते यत्तत्कपायवेदनीयं चः समुच्चये । “नोकपायमिति” प्रस्तावान्नोकपायवेदनीयम् । नोकपायाः कपायसहवर्तिनो हास्यादयस्तद्विरूपेण यद् वेद्यते । तथेति समुच्चये । १० । अतयोरपि भेदानाह—पोडशविधः—पोडशप्रकारो यो भेदो—तानात्वं तेन, लक्षणं—तृतीया । यथा—पोडशविधं, भेदेन—भिद्यमानतया चिन्त्यमानम्, प्राकृतत्वादनुस्वारलोपः, कर्म-क्रियमाणत्वात् । तु-पुनरर्थे भिन्नक्रमश्च । कपायेभ्यो जायत इति कपायजम् ‘यं वेयति तं वेधह’ इति वचनात्कपायवेदनीयमित्यर्थः । पोडशविधत्वे चास्य क्रोधमानमायालोभानां चतुर्णामपि प्रत्येकमनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनभेदतश्चतुर्विधत्वात्, ‘सत्तविह’ चि प्राग्वद्विन्दुलोपात्सप्तविधं वा कर्म, नोकपायेभ्यो जायत इति नोकपायजं, नोकपायवेदनीयमित्यर्थः । तत्र सप्तविधम्—हास्यरत्यरति-भयशोकजुगुप्साः षड्, वेदश्च सामान्यविवक्षयैक एवेति, यदा तु वेदः स्त्रीपुंनपुंसकभेदेन त्रिधेति विवक्षयते तदा षड्भिन्नयो मिलिता नव भवन्तीति नवविधमिति । उक्तं ३३ अ० । कर्म० । प्रव० ।

मोहनीयकर्माशानाह—

अभवमिद्विद्याणं जीवाणं मोहणिज्जस्म कम्मस्म लुब्धी-सं कम्मसा संतकम्मा पप्पत्ता, तं जहा—मिच्छत्तमोहणिज्जं, मोलम-कमाया, इन्धीवेदे, पुग्मिवेदे, नपुंमकवेदे, हामं, अरति-गति-भयं, मांगं, दुगुंझा, । (सू० २६ +)

मोहणिज्जस्म कम्मस्म मत्तार्गीगं उत्तरपगडीओ संतक-ममसा पप्पत्ता । (सू० २७ +)

मोहनीयकर्मेणोऽष्टाविंशतिविधस्य मध्ये सप्तविंशतिस्तत्प्र-कृतयः सन्कर्माशाः सत्तायामित्यर्थः, एकस्योद्धतित्वादिति ।

मोहणिज्जस्म कम्मस्म अट्टावीमं कम्मसा संतकम्मा प-प्पत्ता, तं जहा—समस्तवेयणिज्जं मिच्छत्तवेयणिज्जं स-

म्माभिच्छत्तवेयणिज्जं मोलम कमाया एव नोकमाया । (सू० २८) । सू० २८ सम० ।

यावन्मोहनीयं तावदोपाः—

कम्माण गयभूयं, वेअंतं जाव मोहणिज्जं तु ।

संभावणिज्ज दोमा, चिद्धइ ता चग्मदेहाऽवि ॥ ६३ ॥

पं० व० १ द्वार । व्याख्याऽस्या गाथायाः ‘पवज्जा’ शब्दे पञ्चमभागे ७३८ पृष्ठे गता)

कति कर्मवृत्ताः किमूलाश्चेत्याह—

अट्टविहकम्मरुक्खा, सव्वेतं मोहणिज्जमूलागा ।

कामगुणमूलगं वा, तम्मूलागं च संसारं ॥ १७८ ॥

अष्टविधकर्मवृत्ताः, ते सर्वेऽपि मोहनीयमूलाः, न केवलं कपायाः, कामगुणा अपि मोहनीयमूलाः, यस्माद् वेदोदयाद् कामाः, वेदश्च मोहनीयान्तःप्रातीत्यतस्तन्मोहनीयं मूलम्—आद्यं कारणं यस्य संसारस्य स तथा इति गाथार्थः । तदेवं पारम्पर्येण संसारकपायकामानां कारणत्वान्मोहनीयं प्रधानभावमनुभवति, तन्नायं चावश्यंभावी कर्मजस्तथा चाभाणि—“जहा मत्थयस्सुइए, हयाए हम्मए तलो । तहा कम्माण हम्मन्ति, मोहणिज्जे खयं गए ॥ १ ॥ ” आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । (मोहनीयस्य कर्मणोऽनुभावः ‘अनुभाग’ (व) शब्दे प्रथमभागे ३६७ पृष्ठे गतः)

मोहणिज्जस्म णं कम्मस्म सत्तारिं मागरोवमकोडा-कोडीओ अवाहणिया कम्मट्ठिई कम्मणिसेगे पप्पत्ते ।

(सू० ७० ×)

‘अवाहणिया कम्मट्ठिई कम्मणिसेगे पप्पत्ते’ इति इह किंलाऽऽत्मा अविशिष्टमेव कर्म पुद्गलोपादानं कृत्वा उत्तरकालं ज्ञानावरणीयादिकर्मणां स्वं स्वमवाधकालं मुक्त्वा ज्ञानावरणीयादिप्रकृतिविभागतया अनाभोगिकेन वीर्येणोदयसहितं तदलिकं निपिञ्चति, उदययोगं रचयतीत्यर्थः । अतो द्विविधा स्थितिः—कर्मत्वापादनमात्ररूपा, अनुभवरूपा च । यतः स्थितिः—अवस्थानं तेन भावेनाप्रचयनम्, तत्र कर्मत्वापादनरूपां तामधिकृत्य सप्ततिः सागरोपमकोटीकोट्यः, अनुभवरूपां त्वधिकृत्य सप्तवर्षसहस्रानेति, तत्र ‘अवाह’ इति किमुक्तं भवति? वन्धावलिकायाः आगम्य यावत्सप्तवर्षसहस्राणि तावत्कर्म न वाधते, नोदयं यातीत्यर्थः । ततोऽनन्तरसमये कर्मदलिकं पूर्वनिपिक्तमुदये प्रवेशयति । निपेको नाम—ज्ञानावरणादिकर्मदलिकस्यानुभवनाथं रचना, तच्च प्रथमसमये बहुकं निपिञ्चति, द्वितीयसमये विशेषणी-नं, तृतीयसमये विशेषणीतमेव यावदुत्कृष्टमिति कर्मदलिकं तावद् विशेषणीनं निपिञ्चति । तथा चोक्तम्—“मोत्त-ण समगवाहं, पढमाणं डिईणं बहुतरं दव्वं । ससे विसंस्सीणीं, जावुकोसे ति सव्वारिं ॥ १ ॥ ” बाधु-लोहने, वाधते इति वाधा, कर्मण उदय इत्यर्थः, न वाधा अवाधा, अन्तरं कर्मोदयस्येत्यर्थः, तथा ऊनिका अवाधोनिका, कर्मस्थितिः कर्मनिपेका भवति इत्येवमेकं प्राहुः । अन्यं पुनराहुः—अवाधाकालेन वर्षसहस्रसप्तकलक्षणेनाना कर्म-

स्थितिः—सप्तसहस्राधिकसप्ततिसागरोपमकोटाकोटिलक्षणा कर्मनिर्णयो भवति. स च कियान् ? उच्यते—'स-
त्तरि सागरोपमकोडाकोडीश्रो त्ति' । स० ७० सम० ।
(मोहनीयस्य कर्मणः वन्धोदयसत्तास्थानैः सह संवधः ।
'कम्म' शब्दे तृतीयभागे २६३ पृष्ठे चिन्तितः) (का-
ङ्क्षामोहनीयकर्मणो वक्रव्यता, 'कंखामोहणिज्ज' शब्दे
तृतीयभागे १६४ पृष्ठे उक्ता)

मोहनीयवन्धादि—

जीवे णं भंते ! मोहणिज्जेणं कडणं कम्मणेणं उदिमणेणं
उवट्टाएज्जा ? हंता ! उवट्टाएज्जा । से भंते ! किं वीरिय-
त्ताए उवट्टावेज्जा अवीरियत्ताए उवट्टावेज्जा ? , गोयमा !
वीरियत्ताए उवट्टाएज्जा, नो अवीरियत्ताए उवट्टाएज्जा, जइ
वीरियत्ताए उवट्टाएज्जा किं बालवीरियत्ताए उवट्टाएज्जा पंडि-
तवीरियत्ताए उवट्टाएज्जा बालपंडियवीरियत्ताए उवट्टाए-
ज्जा ? , गोयमा ! बालवीरियत्ताए उवट्टाएज्जा णो पंडियवी-
रियत्ताए उवट्टाएज्जा नो बालपंडियवीरियत्ताए उवट्टाएज्जा ।

'मोहणिज्जेणं' ति मिथ्यान्वमोहनीयेन 'उदिमणेणं' ति
उदितेन 'उवट्टाएज्ज' ति उपतिष्ठेत उपस्थानम्—परलो-
कक्रियास्वभ्युपगमं कुर्यादित्यर्थः । 'वीरियत्ताए' ति-
वीर्ययोगाद्वीर्यः—प्राणी तद्भावो वीर्यता, अथवा—वीर्यमेव
स्वार्थिकप्रत्ययाद् वीर्यता वीर्याणां वा भावो वीर्यता, तथा,
'अवीरियत्ताए' ति अविद्यमानवीर्यतया वीर्याभावेनेत्यर्थः,
'नो अवीरियत्ताए' ति—वीर्यहेतुकत्वादुपस्थानस्येति ।
'बालवीरियत्ताए' ति बालः—सम्यगर्थानवबोधत्वात् सद्बो-
धकार्यविरत्यभावाच्च मिथ्यादृष्टिस्तस्य या वीर्यता—परिण-
तिविशेषः सा तथा, तथा । 'पंडियवीरियत्ताए' ति प-
ण्डितः—सकलावयवजं कस्तदन्यस्य परमार्थतो निर्ज्ञानत्वे-
नापण्डितत्वाद्, यदाह—'तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मि-
न्नुदिते विभाति रागगणः । तमसः कुतोऽस्ति शक्ति-र्दिनक-
रकिरणग्रतः स्थातुम् ॥१॥' इति; सर्वविरत इत्यर्थः । 'बाल-
पंडियवीरियत्ताए' ति बालो देशे विरत्यभावात्, पण्डितो
देश एव विगतिसद्भावादिति बालपण्डितो—देशविरतः ।
इह च मिथ्यान्वे उदिते मिथ्यादृष्टित्वाज्जीवस्य बालवीर्य-
णैवोपस्थाने स्याद्येतराभ्याम् । एतदवाह—गोयमेत्यादि ।

उपस्थानविपक्षोऽपक्रमणमतस्तदाश्रित्याऽऽह—

जीवे णं भंते ! मोहणिज्जेणं कडणं कम्मणेणं उदिमणेणं
अवक्कमेज्जा ? , हंता ! अवक्कमेज्जा, से भंते ! जाव वा-
लपंडियवीरियत्ताए अवक्कमेज्जा ३ ? , गोयमा ! बाल-
वीरियत्ताए अवक्कमेज्जा, नो पंडियवीरियत्ताए अवक्कमेज्जा,
मिय बालपंडियवीरियत्ताए अवक्कमेज्जा । जहा उदिमणेणं,
दो आलावगा, तहा उवसंतेण वि दो आलावगा भाणि-
यव्वा, नवरं उवट्टाएज्जा पंडियवीरियत्ताए, अवक्कमेज्जा वा-
लपंडियवीरियत्ताए ।

'जीवे णं' इत्यादि—'अवक्कमेज्ज' ति अपक्रामेद्-अपस-
पेत्, उत्तमगुणस्थानकाङ्क्षीनतरं गच्छेदित्यर्थः, बालनीयेन-

याऽपक्रामेत् मिथ्यान्वमोहोदयं सम्यक्त्वात् संयमादेशसं-
यमाद् वा अपक्रामेत्—मिथ्यादृष्टिर्भवेदिति । 'णो पंडि-
यवीरियत्ताए अवक्कमेज्ज' ति न हि पण्डितवीर्यत्वादपक्रा-
मेत्, न हि पण्डितत्वाप्रधानतरं गुणस्थानकमस्ति यतः
पण्डितवीर्येणापसपेत् । 'मिय बालपंडियवीरियत्ताए अ-
वक्कमेज्ज' ति स्याद् बालपण्डितवीर्यत्वादपक्रामेत् स्यात्क-
दाचिच्चारित्रमोहनीयोदयेन संयमादपगत्य बालपण्डितवीर्ये-
ण देशविरतो भवेदिति । वाचनान्तरं न्वेवम्—'बालवीरिय-
त्ताए नो पंडियवीरियत्ताए नो बालपण्डियवीरियत्ताए' ति
तत्र च मिथ्यान्वमोहोदयं बालवीर्यस्यैव भावादितरवीर्यद्वय-
निषेध इति उदीर्णविपक्षत्वादुपशान्तस्येत्पुपशान्तमूत्रद्वयं
तथैव, नवरम्—'उवट्टाएज्जा पंडियवीरियत्ताए' ति उदी-
र्णालापकापक्षतया उपशान्तलापकारार्थं विशेषः—प्रथमाला-
पके सर्वथा मोहनीयेनोपशान्तेन सता उपतिष्ठेत कियामु प-
ण्डितवीर्येण, उपशान्तमोहावस्थायां पण्डितवीर्यस्यैव भावा-
दितरयोश्चाभावात्, वृद्धैस्तु काश्चिद् वाचनमाश्रित्येदं व्या-
ख्यानम्, मोहनीयेनोपशान्तेन सता न मिथ्यादृष्टिर्जायते,
साधुः श्रावको वा भवतीति । द्वितीयालापके तु—'अवक्कमेज्ज
बालपंडियवीरियत्ताए' ति मोहनीयेन हि उपशान्तेन संयत-
त्वाद् बालपण्डितवीर्येणापक्रामेदशसंयतो भवति, देशतस्त-
स्य मोहोपशमसद्भावात्, न तु मिथ्यादृष्टिः, मोहोदय एव
तस्य भावात्, मोहोपशमस्य चेहाधिकृतत्वादिति ।

अथापक्रामतीति यदुक्तं तत्र सामान्येन प्रश्नयन्नाह—

से भंते ! किं आयाए अवक्कमइ अणायाए अवक्कमइ ? ,
गोयमा ! आयाए अवक्कमइ णो अणायाए अवक्कमइ, मो-
हणिज्जं कम्मं वेदेमाणं से कहमेयं भंते ! एवं ? , गोयमा !
पुण्वि से एयं एवं रोयइ, इयाणि से एयं एवं नो रोयइ एवं
खलु एयं एवं । (सूत्र-३६)

'से भंते किं' इत्यादि 'से' ति असौ जीवः अथार्थो वा
'से' शब्दः 'आयाए' ति आत्मना 'अणायाए' ति अनात्म-
ना परत इत्यर्थः । अपक्रामति अपसपेति, पूर्वं पण्डितत्वसुचि-
भूत्वा पश्चान्मिश्रसुचिर्मिथ्यासुचिर्वा भवतीति, कोऽसौ ? ,
इत्याह—मोहनीयं कर्म मिथ्यान्वमोहनीयं चारित्रमोहनीयं
वा वेदयन् उदीर्णमोह इत्यर्थः । 'से कहमेयं भंते' ति अथ
कथं-केन प्रकारेण एतद्-अपक्रमणम् 'एवं' ति मोहनीयं
वेदयमानस्येति । इहोत्तरम् 'गोयमेत्यादि' पूर्वमपक्रमणा-
प्रागसौ अपक्रमणकारी जीवः एतज्जीवादि अहिंसादि वा
वस्तु । एवं—यथा जितैरुक्तं गेचते—अङ्गत्तं करोति वा,
इदानीं—मोहनीयोदयकाले स जीवः एतज्जीवादि अहिंसादि
वा एवं—यथा जितैरुक्तं नो गेचते न अङ्गत्तं न करोति वा, एवं
खलु उक्तप्रकारेण एतत्-अपक्रमणम्—एवं मोहनीयवदन इत्य-
र्थः । भ०१ श०४३० । मोहयतीति मोहनीयम् । मिथ्यादर्शना-
दिके ज्ञानावरणीयादिके वा कर्मणि, सूत्र०१, श्रु०२ अ०३ उ०१
मोहणिज्जट्टाण—मोहनीयस्थान—न० । मोहनीयं सामान्येनाष्ट-
प्रकारं कर्म विशेषतश्चतुर्थी प्रकृतिस्तस्य स्थानानि निमित्ता-
नि मोहनीयस्थानानि । मोहनीयकर्मवन्धनिमित्तेषु, स० २६
सम० । दशा० ।

तेणं कालेणं तेणं समणं चेपा नाम नयरी होत्था, व-

पञ्चा-पुनर्भवे चैव, कोणिए राया, धारिणी देवी, सामी समामंहे, परिमा णिग्गया, धम्मो कहितो, परिमा पडिग्गया, अज्जो त्ति समणे भगवे महावीरे बहवे निग्गंथा य निग्गंथीओ य आमंतेत्ता एवं वदासी-एवं खलु अज्जो तीसं मोहणिज्जट्टाणां जाइ इत्थी वा पुग्गिओ वा अभिक्खणं २ आयाग्गमाणे वा मोहणिज्जट्टाणं कम्मं पक्कंति । तं जहाजे केइ तमे पाणे, वारिभज्जं विगाहिता ।

उदण्णं कम्ममांति, महामोहं पकुव्वति ॥ १ ॥

व्याख्या प्राग्बन्त-‘तेणं कालेण’ इति । तस्मिन् काले तस्मिन् समये तस्मिन् पूर्णभेदे चैव ‘समणे भगवे महावीरे’ त्ति श्रमणे भगवान् महावीरः अर्हन् सर्वदर्शी सप्तहस्तप्रमाण-शरीरोच्छ्रयः समचतुर्मुखसंस्थानो वज्रपद्मनाराचसंहननः कज्जलप्रीतमकालिमापनीस्नग्धाकुञ्चितप्रदक्षिणावर्त्तमूर्द्धजः उत्तमतपनीयाभिगमकशान्तकेशभूमिगतपत्राकारोत्तमाऽ-ङ्गसन्निवेशः पाणिपुण्ड्रशशाङ्कमण्डलादप्यधिकतरवदनशोभः पद्मान्मलसुगन्धिगन्धान्ध्यासा वदनीत्रभागप्रमाणकम्बूः शशचारुक्थरः सिंहशार्दूलवर्णपाणिपुण्ड्रविपुलस्कन्धप्रदेशो महा-पुरकपाटवन्धुनयनस्थलाभोगो यथास्थितलक्षणोपेतश्रीवज्रः परिघोपमप्रलम्बबाहुयुगलो रविशशिचक्रकोशादिप्रशस्तलक्षणोपेतपाणितलः सुजातपाश्वो भूयोदरः सूर्यकरस्पर्शसंजातविकोशपद्मपमनाभिगण्डलः सिंहवत्संवर्त्तितकटीप्रदेशो निगूढजानुः कुर्याद्वन्दुत्तगुम्फयुगलः सुप्रतिष्ठितकूर्म-चारुचरणः प्रशस्तलक्षणोऽङ्गुतचरणनतप्रदेशोऽनाश्रवः निर्ममः क्षिप्रश्रोता निरुपलेपोपगतप्रेमरागाद्विगः चतुस्त्रिदशियोपेतो गगनगतेन धर्मचक्रेण आकाशगतेन लुप्तेण आकाशगताभ्यां चामराभ्याम् आकाशगतेनातिस्वच्छस्फटिकविशेषमयेन सपादपीठेन सिंहासनेन पुरतो देवैः प्रकृत्यमाणेन २ धर्मध्वजेन चतुर्दशभिः श्रमणसहस्रैः परिवृतो यथा स्वकलेपे सुखेन विहरन्, यथारूपमवग्रहे गृहीत्वा संयमेन तपसा चान्मानं भावयन्, ‘जाव’ त्ति यावत्करणात् तीर्थकरसाधुवर्षकः सर्वोऽपि वाच्यः । ‘समोसरणं’ त्ति समवसरणवर्णेन भगवत आपपानिकग्रन्थादवसेयम् ‘परिसागंय’ त्ति चम्पानगरीवास्तव्यो लोको भगवन्तमागतं श्रुत्वा भगवन्न्दनार्थं स्वस्मान्स्वस्मादाश्रयादारुणः कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तोऽल्पमहर्घाभरणालङ्कृतशरीरः स्वस्वपरिकरसमेतो हस्त्यादिवाहनारूढो निजचरणविहारचारी च सन् निर्गतः भगवता च धर्मकथा कथिताः श्रुत्वा च तां हृष्टचित्तो वन्दित्वा-भगवन् ! स्वाख्यातो भगवद्धर्म इत्युक्त्वा पर्यत् स्वस्थानं प्रतिगता । तदा—‘अज्जो’ त्ति प्राग्बन्त ‘तीस’ त्ति—त्रिंशत्संख्यानि ‘मोहणिज्जट्टाणां’ त्ति मोहनीयस्थानानि—मोहनीयं सामान्येनाष्टप्रकारं कर्म विशेषत-अनुर्थं प्रकृतः, तस्याः स्थानानि—निमित्तानि मोहनीयस्थानानि । यानि इति पूर्वतनतीर्थङ्करैः प्रतिपादितानि यानि इ-मानि अनन्तरवक्ष्यमाणानि स्त्री वा पुरुषो वा अभीक्ष्णम् २ आ-चरन् असकृच्छ्रुताध्यवसायादितया वा समाचरन् असकृत्स्त्री-व्याध्यवसायपरिगतो वा मोहनीयतया इति—मोहनीयकर्मत्वेन

कर्म प्रकरोति । तद्यथा—‘जे के’ इत्यादि श्लोकः । यः-कश्चन व-सान् स्त्रीपुरुषगृहस्थपाखण्डिप्रभृतीन् वारिमध्ये विगाहा-प्र-विश्य परित्राजकवत् ‘उदण्णं’ इति उदयेन तथा हिंसादिप्रवर्त-ककर्मोदयेन उदकेन वा शस्त्रभूतेन मारयति । कथमित्याह—आक्रम्य पादादिना, स इति गम्यते । मार्यमाणस्य महामो-होत्पादकत्वात् संकिलष्टचित्तत्वात्, भवशतं दुःखवेदनीय-मान्मना महामोहं प्रकरोति—जनयति । तदवभूतं तसमा-रणेनैकं मोहनीयस्थानमेवं सर्वत्रेति ।

पाणिणा संपिहित्ता णं, सोयमावरिय पाणिणं ।

अतो एतदंतं मारोति, महामोहं पकुव्वइ ॥ २ ॥

पाणिना हस्तेन संपिधाय स्थगयित्वा, किं तत् ? श्रोतो-र-न्ध्रमुखमित्यर्थः, तथा—आवृत्य—अवरुध्य प्राणिनं, ततः अन्तर्नदन्तं—गलमध्ये रवं कुर्वन्तं घुरघुरायमाणमित्यर्थः स इति गम्यते महामोहं प्रकरोतीति द्वितीयम् ॥ २ ॥

जायतेयं समारब्धं, बहुं ओरुज्झिय जणं ।

अतो धूमेण मारोति, महामोहं पकुव्वति ॥ ३ ॥

जाततेजसम्—वैश्वानरं समारब्धं—प्रज्वाल्य बहु—प्रभू-तम्—अवरुध्य महामण्डपवाटादिषु प्रक्षिप्य जनें लोकमन्त-र्मध्ये मण्डपादधूमन-वद्विलिङ्गेन, अथवा—अन्तर्धूमो यस्या-सावन्तर्धूमः तेन जाततेजसा विभक्तिविवरिणामात् मार-यति यः, असौ महामोहं प्रकरोतीति तृतीयम् ॥ ३ ॥

सीसम्मि जो पहण्णै, उत्तमंगम्मि चेयसा ।

विभज्ज मत्थयं फाले, महामोहं पकुव्वति ॥ ४ ॥

शीर्षे-शिरसि यः प्रहन्ति खड्गमुद्गरादिना प्रहरति प्राणि-नमिति गम्यते, किंभूते शिरसि स्वभावतः उत्तमाङ्गे सर्वाव-यवानां प्रधानावयवे तद्विघातेऽवश्यं मरणात्, चेतसा—संक्लि-ष्टेन मनसा न यथाकथंचिदित्यर्थः, तथा विभाव्य मस्तकं प्रकृष्टप्रहारदानेन स्फोटयति ग्रीवादिकं कायमपीति गम्यते । स इत्यस्य गम्यमानत्वात्, स महामोहं प्रकरोतीति चतुर्थम् ।

सीसावेहेण जे केइ, आवेहेइ अभिक्खणं ।

तिव्वासुभसमायोरे, महामोहं पकुव्वइ ॥ ५ ॥

शीर्षावेष्टेनार्द्रचर्मादिमयेन यः कश्चिद् वेष्टयति स्त्रीपुरु-षादिः प्रसान् इति गम्यते । अभीक्ष्णं भृशं तीव्रोऽशुभसमा-चारः स इत्यस्य गम्यमानत्वात्स मार्यमाणस्य महामोहो-त्पादकत्वेन आन्मनो महामोहं प्रकुरुते इति पञ्चमम् ॥ ५ ॥

पुणो पुणो पणिहिण, नासे उवहसे जणं ।

फलेणं अदुव दंडेणं, महामोहं पकुव्वइ ॥ ६ ॥

पौनःपुन्येन प्रणिधिना—मायया यथा—वारिजकादिवेषं विधाय गलाकर्तकाः पथि गच्छता सह गत्वा विजनें वि-श्रब्धं वा मारयन्ति, तथा च—विनाश उपहसेत् आनन्दा-तिरेकात् जनें मूर्खलोकं हन्यमानं, केन हत्वा फलेन योग-विभावेन मातुलिङ्गादिना, अथवा—तथा दण्डेन—प्रसिद्धेन इति गम्यते । महामोहं प्रकरोतीति षष्ठम् ॥ ६ ॥

गूढायारी निगूहजा, मायं मायाएँ छायाए ।

असच्चवाई णिणहाइ, महामोहं पकुव्वइ ॥ ७ ॥

गूढाचारी—प्रच्छन्नाचारवान् निगूहयेत्—गोपयेत्, स्वकीयं प्रच्छन्नं दुष्टमाचारं, तथा मायां परकीयां, मायया स्वकीयया

छादयेत्—जयेत् । यथा—शकुनिमारकाः छद्दैरात्मानमावृत्य शकुनीन् गृह्णन्तः स्वकीयमायया शकुनिमायां छादयन्ति, तथा असत्यवादी निहवी अपलापकः स्वकीययोर्मूलगुणोत्तरगुण-प्रतिषेधयोः सूत्रार्थयोर्वा महामोहं प्रकरोतीति सप्तमम् ॥७॥

धेसइ जो अभूएणं, अकम्मं अत्तकम्मणा ।

अदुवा तुम मकासि चि, महामोहं पकुव्वइ ॥ ८ ॥

ध्वंसयति छायायां भ्रंशयति यः पुरुषान् अभूतेनासद्भूतेन कम्? अकर्मकम्—अविद्यमानं दुश्चेष्टितम्, आत्मकर्मणा—आत्म-कृतचर्यादिना दुश्चेष्टितं दुष्टव्यापारेण, अथवा—यद-न्येन कृतं तदाश्रित्य परस्य समक्षमेव त्वमकार्षीरेतन्महा-पापमिति वदति । क्रियाया गम्यमानत्वात् स इत्यस्यापि ग-म्यमानत्वात् महामोहं प्रकरोतीत्यष्टमम् ॥ ८ ॥

जाणमाणो परीमाण, सच्चमोसा ण भासण ।

अच्छीण डंडोल्लुरण, महामोहं पकुव्वति ॥ ९ ॥

जानानो यथा अनृतमेतत्परिपदः सभायां बहुजनमध्ये इत्यर्थः, सत्यामृषा किञ्चित्सत्यानि सत्यनिबद्धानि किञ्चिद-सत्यानि वस्तूनि वाक्यानि वा भाषते अक्षीणं दण्डोल्लुरित-कलहः यः स इति गम्यते महामोहं प्रकरोतीति नवमम् ॥९॥

अणायगस्म नयवं, दारं तस्सेव धंसइ ।

विपुलं विक्खोभइत्ता णं, किच्चा णं पडिच्चाहिरं ॥ १० ॥

अनायकः—अविद्यमाननायको राजा तस्य नयवान्—नीति-मान् अमात्यः, स तस्यैव गौशो दारान्—कलत्रं द्वारं वा अर्था-गमस्योपायं ध्वंसयित्वा भोगभोगान् विदारयतीति स्वप्नन्धः, किं कृत्वा विपुलं प्रचुरमित्यर्थः, विज्ञाभ्य सामन्तादिपरि-करभेदेन संज्ञाभ्य नायकं तस्य क्षोभं जनयित्वेत्यर्थः, कृत्वा-विधाय णमित्यलङ्कारं प्रतिवाहामनधिकारिणं दोग्धोऽर्थो-गमद्वारेभ्यो वा दागान् राज्यं वा स्वयमधिष्ठायत्यर्थः ॥ १० ॥

उवगतं पि डंपित्ता, पडिलोमाहिं वग्गुहिं ।

भोगभोगं वियारंइ, महामोहं पकुव्वति ॥ ११ ॥

तथा उपगतमपि समीपमागच्छन्तमपि सर्वस्वमपहरत् पते-नानुलोमैः करुणैश्च वचनैर्निरनुकूलयितुमुपस्थितमित्यर्थः, उम्पयित्वा—नष्टवचनावकाशं कृत्वा प्रतिलोमाभिस्तस्य प्रति-कूलाभिर्वाग्भिर्वचनैरेतादृशस्तादृशस्त्वमित्यादिभिरित्यर्थः, भोगभोगान् विशिष्टशब्दादीन् विदारयति—हरति योऽ-सौ महामोहं प्रकरोतीति दशमम् ॥ ११ ॥

अकुमारभूतो जे केइ, कुमारभूए चि हं वए ।

इत्थीहिं गिद्धे वसए, महामोहं पकुव्वइ ॥ १२ ॥

अकुमारभूतः—अकुमारब्रह्मचारी सन् यः कश्चित्कुमार-भूतोऽहं कुमारब्रह्मचारी अहमिति वदति, अथवा—स्त्रीषु गृहो वशकश्च स्त्रीणां प्रवायत्त इत्यर्थः, अथवा—वसति आस्ते स महामोहं प्रकरोतीत्येकादशम् ॥ १२ ॥

अवभयारी जे केइ, वंभयारि चि हं वए ।

गद्दहो व्व गवं मज्जे, विस्सरं नदती नदं ॥ १३ ॥

अप्पणो अहियं बाले, मायामोसं बहुन्न सं ।

इत्थीविसयभावीए, महामोहं पकुव्वति ॥ १४ ॥

अब्रह्मचारी मैथुनादनिवृत्तो यः कश्चित्काल एवाऽऽसेव्य, 'ब्रह्मचारी सांप्रतमह'मित्यतिभूततया परप्रवृत्तनाय वदति । तथा य एवमशोभावहं सतामनांदयं भणन्, गर्दभ इव गवां मध्ये विचरन् वृषभवन्मनांश्च नदति—नदं नादं शब्दमित्य-र्थः, तथा य एवं भणन्, आत्मनोऽहितो न हितकारी बालो मूढो माया मृषा बहुशो व्यावृत्तं प्रभूतं भाषतेऽसूचं नि-न्दितं भाषते, कया स्त्रीविषयगृह्यया हेतुभूतया यः स इत्थं-भूतो महामोहं प्रकरोतीति द्वादशम् ॥ १२ ॥

जं णिस्सितो उव्वहइ, जमसाऽहिमणेण वा ।

तस्स लुब्भइ वित्तम्मि, महामोहं पकुव्वति ॥ १५ ॥

यं राजानं राजामात्यादिकं वा निश्चित उद्धतं जीवि-कालाभेनात्मानं धारयति । कथं यशसा, तस्य राजादेः सै-त्काऽयमिति प्रसिद्धया अभिगमेन वा संवया आश्रितरा-जादेस्तस्य—निर्वाहकारकस्य राजादंलुभ्यते वित्तं—द्रव्यं यः स महामोहं प्रकरोतीति त्रयादशम् ॥ १३ ॥

इस्सरेणऽदुवा गामे—णऽणिस्सरे इस्सरीकए ।

तस्स संपग्गहीयस्स, सिरी तुलयमागया ॥ १६ ॥

ईसादोसेण आभट्ठो, कलुसाऽऽविलचेतसा ।

जो अंतरायं चेणइ, महामोहं पकुव्वइ ॥ १७ ॥

ईश्वरेण—प्रभुणा 'अदुवा' अथवा ग्रामेण जनसमूहेन अ-नीश्वर ईश्वरीकृतः, तस्य पूर्वावस्थायामनीश्वरस्य संप्रगृही-तस्य पृच्छादिना श्रीलक्ष्मीगुला असाधारणा आगता—प्रा-प्ता अतुलं वा यथा भवतीत्येवं श्रीः समागता, आगतश्री-कश्च प्रभ्वाद्युपकारकविषये ईर्ष्यादिपेणाविष्टो युक्तः कलु-पेण द्वेषलोभादिलक्षणा येनाविलमाकुलं वा चेता यस्य स तथा । यः अन्तरायम्—व्यवच्छेदं तं भागानां चेतयते-करोति प्रभ्वादेरसौ महामोहं प्रकरोतीति चतुर्दशम् ॥ १४ ॥

सप्पी जहा अण्डपुडं, भत्तारं जो विहिंसइ ।

संणावति पसन्थारं, महामोहं पकुव्वइ ॥ १८ ॥

सर्पी—नागी यथा 'अण्डपुडं' अण्डकपुटं स्वकीयम-ण्डकसमूहमित्यर्थः, अण्डकस्य वा पुटं संबद्धदलद्वयरूपं हि-नस्ति, एवं भर्तारम् पोषयितारं यो विहितस्ति सेनापतिम्—राजानं, प्रशास्तारम् राजामात्यं धर्मपाठकं वा स महामोहं प्रकरोतीति, तन्मरणे बहुजनदुःस्थता भवतीति पञ्चदशम् ॥ १५ ॥

जो णायगं च रट्ठस्स, नेयारं निगमस्स य ।

सेट्ठिं बहुरवं हंता, महामोहं पकुव्वइ ॥ १९ ॥

यो नायकं वा—प्रभुं राष्ट्रस्य राष्ट्रमहत्तरादिकमिति भावः तथा—नेतारं—प्रवर्तयितारं प्रयोजनेषु निगमस्य, वाणिज्य-समूहस्य कं श्रेष्ठिनं—श्रीदेवताङ्कितपट्टवन्धम्, किम्भूतं बहु-रवं भूरिशब्दं प्रभूततरयशसमित्यर्थः हत्वा महामोहं प्रकुरु-ते । इति षोडशम् ॥ १६ ॥

बहुजणस्स नेयारं, दीवं ताणं च पाणिणं ।

एयारिसं नरं हंता, महामोहं पकुव्वइ ॥ २० ॥

बहुजनस्य—पञ्चपादीनां लोकानां नेतारं—नायकं द्वीपः—सं-सारसागरान्तरगतानां ध्वासनम् । अथवा—दीप इव दीपोऽज्ञा-नान्धकारावृतबुद्धिदृष्टिप्रसराणां हेयोपादेयवस्तुसोमप्रका-शकत्वात् । अत एव आणम्—आपद्रव्यं प्राणिनामेतादृ-

शा गणधरादयो भवन्ति, नवरं प्रावर्चनकादिपुरुषं हत्वा महामोहं प्रकरोतीति सप्तदशम् ॥ १७ ॥

उवट्टियं पडिविरयं, संजतं सुसमाहियं ।

विउक्कम्पधम्माउ भंसेइ, महामोहं पकुव्वइ ॥ २१ ॥

उपस्थितं—प्रव्रज्यायां प्रव्रजिषुमित्यर्थः, प्रतिविरतं—साव-
ययोगभ्यां निवृत्तं प्रवृत्तिमित्यर्थः, संयतं साधुमुपस्थितं
तपांसि कृतवन्तं शोभनं वा तपः श्रितमाश्रितं क्वचित्—‘ जे
भिकखु जगजीवणं ’ ति पाठः । तत्र—जर्गान्त—जङ्गमानि अहि-
सकत्वेन जीवयतीति जगजीवनस्तं विविधैः प्रकारैरुपक्रम्या
ऽऽकम्प्य बलादित्यर्थः । धर्माद् व्रतचारित्रलक्षणान् भृशयति-
यः स महामोहं प्रकरोतीति अष्टादशम् ॥ १८ ॥

तेहवाणंतणणीणं, जिणायं वरदंमिणं ।

तेसि अवस्सवं बालं, महामोहं पकुव्वइ ॥ २२ ॥

यथैव प्राकृतं मोहनीयस्थानं तथैवदमपि अनन्तज्ञानिनां
ज्ञानस्यानन्तविषयत्वेन अक्षयत्वेन या जिनानामर्हतां वरद-
शिनां क्षायिकदर्शनत्वात् तेषां ये ज्ञानाद्यनेकातिशयसंप-
दुपेतत्वेन भुवनत्रये प्रसिद्धाः ‘ अवरणं ’ अवर्णवादे च-
क्षुष्यत्वेन यस्यास्ति साऽवर्णवान् यथा—नास्ति कश्चित्
सर्वज्ञो ज्ञेयस्थानान्तत्वात्, तत्रोच्यते—अदृष्टं चैतदुत्प-
त्तिसमय एव केवलज्ञानं युगपल्लोकालोकां पश्यदुपजायते
यथा अपवरकान्तवर्तिर्दीपकलिकापवरक्रम्यप्रकाशस्वरूपा
इत्यभ्युपगमादिति, बालोऽज्ञानो महामोहं प्रकरोतीति एको-
नविंशतितमम् ॥ १९ ॥

णेयाइअस्स मग्गस्स, दुट्ठे ऽवयरई वहुं ।

तं तिप्पयंतो भायेण, महामोहं पकुव्वइ ॥ २३ ॥

नैयायिकस्य—न्यायमनतिक्रान्तस्य मार्गस्य—सम्यग्दर्शनादे-
मोक्षपथस्य दुष्टो द्विष्टो वा अपकरोतीति—अपकारं करोतीति
बहु—अत्यर्थं पाटान्तेरेणापहरति बहुजनं विपरिणमयतीति
भायः, तं मार्गं ‘ तिप्पयंतो ’ त्ति निन्दया द्वेषेण वा वासयति
परम्, अपरम् च यः स महामोहं प्रकरोतीति विंशतितमम् २० ।

आयरियउवज्झाएहिं, सुत्तं विणयं च गाहिणं ।

ते चैव खिसई बाले, महामोहं पकुव्वइ ॥ २४ ॥

आचार्योपाध्यायैः श्रुतं स्वाध्यायं विनयं च ग्राहितः—शि-
क्षितः तानेव खिसति—निन्दति अल्पश्रुता एते इत्यादि ज्ञानतः
ज्ञानवन्तः अन्यतीर्थिकसंसर्गकारिण इत्यादि दर्शनतः, मन्द-
धर्माणः पार्श्वस्थादिस्थानवर्तिनः तैः सहालापनाभिवादाना-
दिदिकरणादिवदः इत्यादि चारित्रतः, यः स एवंभूतो बालो
महामोहं प्रकरोतीत्येकविंशतितमम् ॥ २१ ॥

आयरियउवज्झायाणं, सम्मं नो परिणप्पइ ।

अप्पडिप्पयए थुडे, महामोहं पकुव्वइ ॥ २५ ॥

आचार्यादीन् श्रुतदानग्लानावस्थाप्रतिचरणादिभिस्तर्पित-
वतः उपकृतवतः सम्यङ् न प्रतिनर्पति विनयाहारोपाध्यादि-
भिर्न प्रत्युपकरोति । तथा—अप्रतिपूजको न पूजाकारी तथा स्त-
ब्धः—मानवान् स महामोहं प्रकरोतीति द्वाविंशतितमम् ॥ २२ ॥

अवहुम्सुए वि जे केइ, सुएणं पविकत्थइ ।

सज्झायावायं वयइ, महामोहं पकुव्वइ ॥ २६ ॥

अवहुश्रुतश्च यः कश्चिच्छ्रुतं—ज्ञानं प्रविकथ्यते—स्वस्वा-

ग्रामं करोति, यथा—गण्यहं वाचकोऽहं केनचित्पुष्टं यथा
भवान्, स बहुश्रुतो योऽस्माभिः श्रुतः, तदा स एवं व-
दति सोऽहमिति सद्भाववादं भवति । तस्मिन्समयम् आत्मनः
ख्यापयति यः स महामोहं प्रकरोति । श्रुतवानहमनुयोगध-
रोऽहमित्येवम्, अथवा—कस्मिंश्चित्त्वमनुयोगाचार्यो वाचको
वेति पृच्छति प्रतिभणति, आत्मनः स्वाध्यायवादं वद-
ति, विशुद्धपाठकोऽहमित्यादिकं यः स महामोहं श्रुताला-
भहेतुं प्रकरोतीति त्रयोविंशतितमम् ॥ २३ ॥

अतवस्सि य जे केइ, तवेणं पविकत्थइ ।

सव्वलोए परे तेणे, महामोहं पकुव्वइ ॥ २७ ॥

सुगमम् । पूर्वार्धं कण्ठ्यम् । नवरं सर्वलोकात्—सर्वजनान् स-
काशात्परः—प्रकृष्टः स्तेनः—चोरो भावचौरत्वात् स महामोहं
तपस्विनाऽलाभहेतुं प्रकरोतीति चतुर्विंशतितमम् ॥ २४ ॥

साहारणऽट्ठा जे केइ, गिलाणम्मि उवट्ठिते ।

पभू ण कुव्वती किच्चं, मज्झस्सं पण कुव्वति ॥ २८ ॥

संढे णियट्ठिपणाणे, कलुसाउलचेयमा ।

अप्पणो य अवाहीए, महामोहं पकुव्वइ ॥ २९ ॥

साधारणार्थमुपकारार्थं यः कश्चिदाचार्यादिग्लाने—रोगव-
ति उपस्थिते—प्रत्यासन्नभूते प्रभुः—समर्थ उपदेशनोपधा-
दिदानेन च स्वतोऽन्यतश्चापकारं न करोति कृतमुप-
क्षत इत्यर्थः, केनाभिप्रायेणेत्यर्थः ममाप्येष न करोति कि-
ञ्चनपि कृत्यम् समर्थोऽपि सन्निति द्वेषेणासमर्थोऽयं वा
बालत्वादिना किञ्चननास्य पुनरुपकर्तुमशक्तत्वादिति लोभेन-
ति शठः—कैतवयुक्तः शक्तिलोपनात्, निकृतिर्माया तद्विषये
प्रज्ञानं यस्य स तथा । ग्लानः प्रतिजागरणीयो मा भवत्विति
ग्लानवेषमहं करोमिति विकल्पवानित्यर्थः, अत एव कलुषा-
कुलचेताः आत्मनश्चावोधिको भवान्तराप्ताप्रव्यजिनधर्मको
ग्लानाप्रतिजागरणनाशाविराधनात् । चशब्दात्परं वा
बोधकः अविद्यमानावोधिस्मादिति व्युत्पादनात् । यदि
तदीयं ग्लानाप्रतिचरणमुपलभ्य जिनधर्मपराङ्मुखा भवति
तेषामवोधिस्तत्कुत इति स एवंभूतो महामोहं प्रकरोतीति
पञ्चविंशतितमम् ॥ २५ ॥

जे कहाहिगरणाइं, संपउंजे पुणो पुणो ।

सव्वतित्थाण भैयाए, महामोहं पकुव्वइ ॥ ३० ॥

यः कथा—वाक्यप्रबन्धशास्त्रमित्यर्थः, तद्रूपाण्यधिकर-
णानि कथाधिकरणानि कौटिल्यशास्त्रादीनि प्राण्युपमर्दनप्र-
वर्तकत्वेन तेषामात्मनो दुर्गतावधिकरणात्, कथा वा क्षत्राणि
कृपि—गानरूपतेत्यादिकया अधिकरणानि तथाविधप्रवृत्ति-
रूपाणि । अथवा—कथा—राजकथादिका अधिकरणानि
च यन्त्रादीनि कलहा वा कथाधिकरणानि तानि संयुक्ता
पुनःपुनः, एवं सर्वतीर्थानां भेदाय संसारतरणकरणात् ती-
र्थानि ज्ञानादीनि तेषां सर्वथा नाशाय प्रवर्तमानः स महा-
मोहं प्रकरोतीति षड्विंशतितमम् ॥ २६ ॥

जो य अहम्मि ए जोए, संपउंजे पुणो पुणो ।

महाहंउं सव्वहेउं, महामोहं पकुव्वइ ॥ ३१ ॥

व्यक्रमं, नवरम्—अधार्मिको योगनिमित्तवशीकरणादिप्रयो-
गः । किमर्थं स्थाप्यहेतोः सर्वहेतोर्मित्रनैमित्त इत्यर्थः, इति
सप्तविंशम् ॥ २७ ॥

जो य माणुस्सए भोगे, अदुवा पारलोइए ।

तेजतिप्पंतो आसायइ, महामोहं पकुव्वइ ॥ ३२ ॥

यश्च मानुष्यकान् भोगान्, अथवा-पारलौकिकान् 'ते' इति विभक्तिविपरिणामत्वात् तेषु वा अतृप्यन् तृप्तिमगच्छन् आस्वादते-अभिलषति आश्रयति वा स महामोहं प्रकारो-तीति अष्टाविंशतितमम् ॥ २८ ॥

इड्डी जुइ जसो वन्नो, देवाणं वलवीरियं ।

तेसिं अवसयं बाले, महामोहं पकुव्वइ ॥ ३३ ॥

ऋद्धिः—विमानादिसम्पत्, युतिः—शरीरभरणदीप्तिः, यशः कीर्तिः, वर्णः—शुक्लादिः शरीरसम्बन्धी देवानां—सम्यग्द-शाम् वैमानिकादीनां बलम्—शरीरं वीर्यम्—जीवप्रभवमस्ती-त्यध्याहारः तेषामिह अपेक्ष्यमानत्वात् तेषामपि देवाना-मनकातिशायिगुणवतामवर्णवान्—अश्लाघाकारी अथवा—अवर्णवान् केनोल्लेखेन देवानामृद्धिर्देवानां युतिरित्यादि का-का व्याख्येयं न किञ्चिद्देवानामृद्ध्यादिकमस्ति इत्यवर्णवाद-भावार्थः । यद्वा—किममी कामग्रस्ता धर्मानुष्ठानं कर्तुमसम-मर्थाः अविरता इति कथनमपि महान् दोषः । तथा चोक्तम्—“पंचहिं ठाणेहि जीवा दुल्लभवोद्विज्जाप कम्मं पकरेंति, तं जहा—अरहंताणमवन्नं वदमाणे १, अरहंतपन्नत्तस्स धम्म-स्स अवन्नं वदमाणे २, आयरियउवज्जायाणमवन्नं वदमा-णे ३, चाउवन्नस्स संघस्स अवन्नं वदमाणे ४, विवकूतवचं-भवेराणं देवाणमवन्नं वदमाणे ५,” तत्र पञ्चमपदव्याख्या-“विपक्कं” सुपरिनिष्ठितं प्रकर्षपर्यन्तमुपगतमित्यर्थः तपश्च ब्रह्मचर्यं च भवान्तरे येषां, विपक्कं वा उदयागतं तपो ब्रह्मचर्यं तदेतुं देवायुष्कादि कर्म येषां ते तेषामवर्णवादं वदन् दुर्ल-भवांश्चितया कर्म करोति । तदेवम्—“न सन्त्येव देवाः कदाच-नानुपलभ्यमानत्वात्, किं वा तैः विटैरिव कामासङ्गमनो-भिविरतैः, तथा निर्नाथैरचेष्टैश्च क्रियमाणैरिव प्रवचनका-र्यानुपयोगिकैश्चेत्यादिकम्” य एवंभूतः स महामोहं प्रकरो-तीत्येकोनविंशतितमम् ॥ २९ ॥

अपस्समाणो पस्सामि, देवा जक्खा य गुज्झगा ।

अप्पाणी जिणपूयड्डी, महामोहं पकुव्वइ ॥ ३४ ॥

अपश्यन्नपि यो ब्रूत-पश्यामि देवानित्यादि । तत्र देवा वैमा-निकज्यातिष्काः यक्षाश्च-व्यन्तरा गुह्यकाश्च—भवनवासिनः तान् तान् स्वरूपेणाज्ञानी, जिनस्यैव पूजामर्थयते यः स जिनपूजार्थी गोशालकवत् स महामोहं प्रकरोतीति विंशतितमम् ॥ ३० ॥

साम्प्रतमुक्तरूपाणि मोहनीयस्थानानि

उपसंहरन्नुपदेशसर्वस्वमाह—

एते मोहगुणा वुत्ता, कम्मंता चित्तवड्डणा ।

जे तु भिक्खुं विवज्जेजा, चरिज्ज उत्तगवमए ॥ ३५ ॥

एते—अनन्तराक्ताः मोहगुणाः, अथवा—मोहानां गुणाः गु-णकारका मोहसम्बन्धं प्रतीति मोहगुणाः न मोहं प्रति यद्-वा—मोहाश्च ते मोहगुणाश्च—मोहगुणाः प्राकृतत्वात्पूर्वपदलो-पः, यथा—‘गुणेहि—साहुगुणेहि’ इत्यादौ, कथं भूताः?, इत्याह-कर्मता—कर्मकारणानि, अथवा—कर्माण्येव अन्तः—अवसानं फलं येषां ते कर्मान्ताः, चित्तवर्धनाः—मोहरूपस्य चित्तस्य वर्धना वृद्धिकारणानि ‘चित्तवड्डणा वा’ पाठः, तत्रापि—

चित्तम्—संकलेशरूपम् अशुभम् बन्धरूपं तद्वर्धनाः, तान् इत्यध्याहार्यम्, ‘जे उ’ चित्तं यान् मोहप्रकारान् भिक्षुः—महात्मा वर्जयित्वा चरेत्, संयमाध्वनि चरेत् वा—आचरे-त् त्तान्त्यादिकं दशप्रकारं धर्मम्, कथंभूतः सन्—‘अत्त-गवेषण’ आत्माः—तीर्थकराः तेषां गवेषका नाम—तद्वचनानु-सरणपरः आत्मगवेषकः, यद्वा—आत्मानं गवेषयति, न परम् इत्यात्मगवेषकः संवेगपर आत्मचिन्तकः ।

पुनः कुर्याद्? इत्याह—

जं पि जाणे इतो पुव्वं, किञ्चाचिच्चं वहुं जहं ।

तं चत्ता ताणि सेवजा, जेहिं आयायं सिया ॥ ३६ ॥

यतः जानीयात् वक्ष्यमाणम् इतः—अस्मात्प्रवृत्त्याकालान् पूर्वं कृत्यम्—कुटुम्बपापणसुतोत्पादनादिकम् अकृत्यम्—चौरहन-नकूटतुलाव्यापारपरवञ्चनादिकं बहु—अनेकप्रकारम् ‘जहं’ त्यक्तम्, तथा बहुजहं नाम—मातापित्रादिस्वजनबन्धं तं त्य-क्त्वा वान्त्वा वा, तानि यथाचित्तानि सेवत यथाचारवान् चारित्रवान् स्यान्—भवंत् ।

आयुगुत्तो उ सुद्धप्पा, धम्मे ठिच्चा अणुत्तरे ।

वमं कम्मं सए दोमं, विसमासीविमो जहा ॥ ३७ ॥

आचारवानिति अध्याहार्यम्, एवंविधश्च सन् यो गुणो गुप्तियुक्तः, अथवा—आचारेण ज्ञानाचारादियुक्तः शुद्धः—पापकृत्यपरित्यागेन आत्मा यस्यासौ शुद्धात्मा, धर्मे दशवि-धं ज्ञान्त्यादिकं स्थित्वा अनुत्तरे अनल्पे ततो जीवः निर्मल-त्वादेव वमेत्—त्यजेत्, स्वीयान्—आत्मीयान् दोषान् विष-यकषायरूपान्, कः? किमिव—आशीविषो—विषमिव, यथा-सर्पो विषं त्यजेत् त्यक्त्वा वा न पुनरावर्तेत एवमसाधर्मीति उपनयो व्यक्तः ।

स च यथाभूतो यच्चाप्नोति तदाह—

सुवंतदोसे सुद्धप्पा, धम्मऽट्ठी विदितापरे ।

इहेव लभते कित्ति, पेच्चाय सुगतिं चरिं ॥ ३८ ॥

सुद्धवतिशयेन वान्तदोषः शुद्धात्मा धर्मः—श्रुतचारप्रलक्षण-स्तस्यार्थो विद्यतेऽस्मिन्निति धर्मार्थो विदितं-ज्ञातम् अपरं-मो-क्षो येन स विदितापरः, अपरग्रहणात् पूर्वग्रहणमपि दत्त इत्युक्ते, देवदत्तग्रहणवत् । स चैवंभूत इहेव लभते—प्राप्नोति कीर्तिं प्रशंसारूपाम् । अथवा—कीर्तिमित्युपलक्षणमामर्श-पध्यादिकमप्याप्नोति ‘पेच्चाय’ चित्ति प्रत्य परलोके सुगतिं-सुष्ठु गतिं मुक्तिरूपां लभते ।

उक्तापसंहारमाह—

एवं अभिसमागमम्, सूरु दढपरकमा ।

सव्वमोहविणिम्मुक्का, जातीमरणमिच्छिया ॥ ३९ ॥

एवम्—पूर्वोक्तप्रकारेण अवधारणं वा, अभिः—आभि—मुख्यं सम्—एकीभावे आह—मर्यादाऽभिविध्योः गम्ल-खपृ गतौ । सर्वे गन्थार्थाः धातवः ज्ञानार्था ज्ञेयाः । ज्ञात्वा गुणदोषानित्यर्थः शृणुः—तपसि परीपहसहेन च दृढपरा-क्रमाः समाधृततपउपधानाद्यनुष्ठाननिर्वाहकाः न तु तद्-भङ्गकाः, अथवा—ज्ञाननयकथनात् करणनयोऽपि गृहीतोऽत्र, ते चैवं ज्ञात्वा कुर्वन्ति ततः किमस्य फलमित्युच्यते, ‘सव्व-मोहे’ चित्ति सर्वमोहः—अष्टकर्मप्रकृतिरूपः तस्माद्विशेषण नितरामतिशयेन मुक्ताः यदा निरवशेषो मोहो गतो भवति

तदा कारणस्याभावात् कार्यस्याभावो भवति , तत्त्वाभावे तत्त्वकरणं मोहकार्यम् , जातिमरणे अतिक्रान्ते अतीते काले एवं सांप्रतागामिकालयोर्भावना कार्या । ब्रवीमि इति पूर्व-
वत् । दशा० ६ अ० । आ० चू० । स्था० । प्रश्न० । आव० ।
मोहणिज्जट्टाण-मोहनीयवर्ग-पुं० । मोहनीयप्रकृतिसमुदाये,
क० प्र० १ प्रक० ।

मोहतुरु-मोहतुरु-पुं० । मोहस्तरुविव अशुभपुष्पफलदानभावे
न मोहतुरुः । तरुरुपत्वेन विवक्षिते मोहे, पं० व० १ द्वार ।

मोहतिगिच्छा-मोहचिकित्सा-स्त्री० । तपसा मोहक्षये, नि०
चू० ४ उ० ।

मोहतिमिरंसुमालि-मोहतिमिरांशुमालिन्-पुं० । मोहस्तिमि-
रमिव मोहतिमिरं सहशेनाचारकत्वेन तस्यांशुमालीवांशुमा-
ली । मोहापनयनादादिन्यकले, पं० सू० ४ सूत्र ।

मोहदंसि-मोहदंशिन्-पुं० । मोहं स्वरूपतो वेत्यनर्थपरित्या-
गरूपत्वात् ज्ञानस्य परिहरति च समानमपि पश्यति परिहर-
ति चेति । मोहपरिज्ञाज्ञातरि, आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

मोहदुग-मोहद्विक-न० । दर्शनमोहनीयचारित्र्यमोहनीययुग्मे,
क० प्र० २ प्रक० ।

मोहदुगच्छा-मोहजुगुप्सा-स्त्री० । स्त्रीपरिभोगहेतुवेदादिमां-
हनीयनिन्दायाम्, पञ्चा० १ विव० ।

मोहद्वन्त्रिणासिणी-मोहध्वान्तविनाशिनी-स्त्री० । अज्ञान-
निमिरापहारिण्याम्, द्वा० २४ द्वा० ।

मोहपयडि-मोहप्रकृति-स्त्री० । मोहनीयकर्मभेदे, आव० ५ अ० ।

मोहपसत्त-मोहप्रसक्त-त्रि० । विषयरक्ते, तं० ।

मोहपास-मोहपाश-पुं० । मोहरूपे बन्धनरज्जौ, “ वेरग्गति-
क्खखग्गेहि ”, छिदिउं मोहपासअं जे उ । गिरदंति महास-
त्ता, अदिट्ठपियसंगमा दिक्खं” सङ्गा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

मोहभेसज्ज-मोहभैषज्य-न० । मोहचिकित्सने, वृ० १ उ० ।

मोहमहभयप(वट्ट)यट्टय-मोहमहाभयप्रकर्षक-त्रि० । मोहो-
मूढता महाभयम्-अतिभीतिस्तयोः प्रकर्षकः-प्रवर्तकः यः स
मोहमहाभयप्रकर्षकः प्रवर्तको वा । अज्ञानभयजनके, प्रश्न०
१ आश्र० द्वार ।

मोहमोहियमड-मोहमोहितमति-त्रि० । मोहेन मोहिता मति-
र्यस्य स तथा । मुग्धेषु कामकीडासक्तेषु, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

मोहर-मौखर-न० । मौखर्येण पूर्वसंस्तवपश्चात्संस्तवादिना
बहुभाषित्वेन यल्लभ्यते तत् मौखरम् । उत्पादनादोपे, प्रश्न०
५ संव० द्वार । मुखर एव मौखरः । मुखरतया चाटुकरणतः
आत्मानं पुत्रतयाऽभ्युपगमयति, स्था० १० डा० ३ उ० ।

मोहरज्ज-मोहराज्य-न० । मूढताप्रकर्षे, “ दग्धन्धनः पुनरुपैति
भवं प्रमथ्य, निर्वाणमप्यनवधारितभीरुनिष्ठम् । मुक्तः स्वयं क-

तभवश्च परार्थशून्य-स्वच्छासनप्रतिहतेषु न मोहराज्यम् । १”
आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० ।

मोहरिय-मौखरिक-त्रि० । मुखमतिभाषणातिशयेन वदती-
ति मुखरः । अथवा-मुखेनारिमावहतीति निपातान्मौ-
खरिकः । मुखरे, स्था० ६ डा० ३ उ० । नानाविधासम्बद्धाभिधा-
यिषु, श्रौ० । ध० २० । “ मोहरिण सच्चवयणस्स परि-
मंथु ” वृ० । मुखं प्रभूतभाषणातिशायि वदनमस्यास्तीति
मुखरः; स एव मौखरिका-बहुभाषी विनयादेराकृतिगणत्वा-
दिकणप्रत्ययः । यद्वा-मुखेनारिमावहतीति व्युत्पत्त्या निपा-
तनात् मौखरिकः । सत्यवचनस्य मृषावादविरतेः परिमन्थुः
मौखर्यं सति मृषावादसम्भवात् । वृ० ६ उ० ।

(स च मौखरिकः ‘कुकुदय’ शब्दे तृतीयभागे ५७४ पृष्ठे गतः)
(मौखरिकत्वेऽपवादः ‘कण्’ शब्दे तृतीयभागे २३० पृष्ठे गतः)
मौखर्य-न० । मुखमस्यास्तीति मुखरोऽनालोचितभाषी वा-
चाटस्तस्य भावः कर्म वा मौखर्यम् । धार्ष्ट्यप्रयेऽसत्यासं-
बद्धापलापित्वे, अनर्थदण्डविरते द्वितीयेऽतिचारे, अतिचा-
रत्वं चास्य पापोपदेशसंभवात् । प्रव० ६ द्वार । आ० ।
पञ्चा० । ध० । आ० चू० । मोहरिओ मुहेण आयरियाण ।
जहा कुमारा मच्चणं रत्ता तुरियं किं पि कज्जं जाव को सि-
ग्घं ओहोज्जति । आ० चू० ४ अ० ।

मोहली-मौखली-स्त्री० । महौषधिभेदे, ती० ६ कल्प ।

मोहविगारसमेय-मोहविकारसमेत-त्रि० । मनोविभुमहोपस-
मान्वते, पं० ११ विव० ।

मोहविस-मोहविष-न० । विवेकचैतन्यापहारिणि विषे, पञ्चा०
१४ विव० ।

मोहसणा-मोहसंज्ञा-स्त्री० । मिथ्यादर्शनरूपाद् मोहोदयान्सं-
ज्ञाने, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

मोहसम-मोहशम-पुं० । मोहस्य मोहनीयस्य शमः शमक
उपशमकः । उपशमश्रण्यारूढे निवृत्तिवादेरे, सूत्रमसंपराये-
च । कर्म० ५ कर्म० ।

मोहावत्त-मोहावर्त-पुं० । मोहो-मोहनीयं कर्म तदेवातिभ्र-
मिजनकत्वादावर्त्तत इत्यावर्त्तः, सोऽस्मिन्नस्तीति मोहाव-
र्तः । मोहरूपावर्त्तसङ्कुले, दर्श० ४ तत्त्व ।

मोहिय-मोहित-त्रि० । मैथुनसेवां कुर्वति, रा० । निधुवने,
न० । ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

मोहुदाम-मोहोदाम-पुं० । सकलसमनन्तोपकत्वाद्वावानलक-
ल्पे मोहे, प्रति० ।

मोहुम्माद-मोहोन्माद-पुं० । मोहजनिते उन्मादे, प्रति० ।

मोहुम्मायजणण-मोहोन्मादजनन-न० । कामोदीपके, उपा०
५ अ० ।

मोहोदय-मोहोदय-पुं० । क्लिष्टचित्तपरिणामे, पं० व० ४ द्वार ।

इति श्रीमत्सौधर्मबृद्धतपागच्छीय-कलिकाखसर्वज्ञकदर-
श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराऽऽचार्य श्री श्री १००० भा-
मद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरविचित्रे ‘अभिधानराजेन्द्रे’
मकाराऽऽदिशब्दमङ्गलनं समाप्तम् ॥

श्रीअभिधानराजेन्द्रः ।

रकार

र-र-अव्य० । पुं० । अयं वर्णः मूर्द्धस्थानीयः अन्तस्थः ।
रा-ड । वदौ, उग्रे, कामानले, वाच० । सूर्ये, अग्नौ, धने,
एका० । शिवे, वज्रे, कामे, नरे, रुचौ, आराधने, निधौ,
पिण्डे, निरये च । एका० । जले, रोगे, वेगे, न० । एका० ।
विरसे, स्त्याने, तीक्ष्णे, च । त्रि० । एका० । किलशवदार्थे,
दश० १ अ० । पादपूरणे च । वृ० ३ उ० । व्य० । ग० । आ०
म० । आव० ।

रअ-रच-धा० । प्रतियले, चुरा० । पर० । रचेरुगाहा-ऽवह-
विडविष्टाः ॥ ८ । ४ । ६४ ॥ इति आदेशत्रयाभावे, रअर ।
रचयति । प्रा० ४ पाद ।

रजम्-न० धूलौ, “ रेणु पंसू रओ परओ य ” पाइ० ना०
१३ गाथा ।

रअअ-रजत-न० । क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक्
॥ ८ । १ । ७७ ॥ इति । जकारतकारयोर्लुक् । रअअ । रूप्यधातौ,
प्रा० । लुकि सति । अवर्णो यः श्रुतिः ॥ ८ । १ । १८० ॥
इति अकारौ यश्रुतिकौ । रययं । प्रा० । प्राकृते तु-रअअमि-
त्येव भवति । रअदं तु-सौरसेनीमागध्योः । प्रा० १ पाद ।

रअण-रत्न-न० । द्वा-श्लाघा-रत्नेऽन्त्यव्यञ्जनात् ॥ ८ । १ ।
१०१ ॥ इत्यनेन तकारनकारयोर्मध्ये ह्रस्वाकारः । प्रा० । मा-
णिक्यादिप्रस्तरे, स्वस्वजातिषु श्रेष्ठे च । वाच० ।

रअणिअर-रजनिचर-पुं० । राक्षसे, चौरै, यामिकभटे च ।
प्रा० ४ पाद ।

रइ-रति-स्त्री० । रमणे रतिः । क्रीडायाम्, आचा० १ श्रु० २
अ० २ उ० । आ० म० । औ० । उक्त० । सूत्र० । द्वा० । रा० ।
मानसे विकारे, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । अभीष्टपदा-
र्थानामुपरि मनःप्रीतौ, प्रव० ४१ द्वार । मनोऽभिप्रेतवस्तुनः-
प्राप्तिजनितचित्तानन्दे, दर्श० १ तत्त्व । मन्मथवाञ्छायाम्,
तं० । दयिताङ्गसङ्गजनितायाम् (उक्त० १६ अ०) मैथुनप्रीतौ,
उक्त० १४ अ० । विषयाभिप्रेतौ, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । आ-
सक्तौ, चं० प्र० २० पाहु० । “ पगा रई ” रतिश्च तथा-
विधानन्दरूपा । स्था० १ ठा० । मोहनीयकर्मोदयजन्ये त-
थाविधानन्दरूपे विकारे, ध० २ अधि० । विषयेषु मोहनी-
योदयाच्चित्ताभिरतौ, दशा० ६ अ० । रुच्या कामभोगे, नि०
चू० १ उ० । असंयमे प्रीतौ, उक्त० ६ अ० । रम्यते अस्या-
मिति रतिः । स्पर्शनादिभोगजनितायां चित्तप्रवृत्तौ, उक्त०
५ अ० । रम्यतेऽनयेति रतिः । क्रीडायाम्, दश० १ अ० ।

रतिवेदनीयकर्मणि, दश० १ चू० । उपचारात् र-
तिकारेण सुरनव्यापाराङ्गे ललनादौ, अनु० । रतिविषयगतं
ललनावगूहनादिके, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । “ नग्नः
प्रेत इवाविष्टः, क्वणन्तीमुपगृह्यताम् । गाढायासितसर्वाङ्गः,
स सुखी रमते किल ॥ १ ॥ ” विशेष० । प्रश्न० । पद्मप्रभस्य
पद्मजिनस्य प्रवर्त्तिन्याम्, प्रव० ८ द्वार । स० । भूतानन्दस्य
नाट्यानीकाधिपतौ, पुं० । स्था० ५ ठा० २ उ० । मनोभेषु अ-
संयमे वा रमणे सा रतिः । आभ्यन्तरपरिग्रहे, वृ० १ उ० ।

रइआसण-रचिताशन-न० । लोकोत्तररीत्या त्रयोदशतिथि-
दिने, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

रइकम्म-रतिकर्मन्-न० । यदुदयेन सचित्ताचित्तेषु बाह्यद्रव्ये-
षु जीवस्य रतिरुत्पद्यते-तस्मिन् कर्मणि, स्था० ६ ठा ३ उ० ।

रइकर-रतिकर-पुं० । नन्दीश्वरद्वीपे दक्षिणपूर्वाऽऽदिकोण-
वर्तिषु स्वनामख्यातेषु पर्वतेषु, रा० ।

रइकरपव्वय-रतिकरपर्वत-पुं० । नन्दीश्वरद्वीपे विदिग्ध्यवस्थि-
तेषु पर्वतेषु, स्था० ।

रतिकरपर्वतवक्त्रव्यता—

शंदीसरवरस्स शं दीवस्स चक्रवालविक्रवंभस्स बहुम-
ज्झदेसभागे चउसु विदिसासु चत्तारि रतिकरगपव्वता
पप्पत्ता । तं जहा-उत्तरपुरच्छिमिल्ले रतिकरगपव्वते, दाहि-
णपुरच्छिमिल्ले रइकरगपव्वे, दाहिणपच्चत्थिमिल्ले
रतिकरगपव्वते, उत्तरपच्चत्थिमिल्ले रतिकरगपव्वे । ते शं
रतिकरगपव्वता दस जोयणसयाइ उड्डं उच्चत्तेणं दस गाउ-
यसताइ उव्वेहेणं सव्वत्थसमा भल्लरिसंठाणसंठिया दस
जोयणसहस्साइ विक्रवंभेणं एकतीसं जोयणसहस्साइ छ-
च्च तेवीसे जोयणसते परिक्रवेणं, सव्वरयणामया, अ-
च्छा ० जाव पडिरूवा । तत्थ शं जे से उत्तरपुरच्छिमिल्ले
रतिकरगपव्वते, तस्स शं चउदिसिं ईसाणस्स देविदस्स
देवरत्तो चउएहमग्गमहिशीणं जंबुदीवपमाणाओ चत्तारि
रायहाणीओ पप्पत्ताओ, तं जहा—शंदुत्तरा शंदा उत्त-
रकुरा देवकुरा, कएहाते कएहरातीते रामाए रामरक्खि-
याते । तत्थ शं जे से दाहिणपुरच्छिमिल्ले रतिकरगपव्वते,
तस्स शं चउदिसिं सकस्स देविदस्स देवरत्तो चउएहम-
ग्गमहिशीणं जंबुदीवपमाणातो चत्तारि रायहाणीओ पप्प-
त्ताओ, तं जहा-समणा सोमणसा अच्चिमाली मणोरमा
पउमाते सिवाते सतीते अंजूए । तत्थ शं जे से दाहिणपच्च-
त्थिमिल्ले रतिकरगपव्वते तत्थ शं चउदिसिं सकस्स देवि-
दस्स देवरत्तो चउएहमग्गमहिशीणं जंबुदीवपमाणातो
चत्तारि रायहाणीओ पप्पत्ताओ, तं जहा-भूता भूतवडेंसा
गोभूभा सुदंसणा, अमलाते अच्छराते णवमिताते

रोहिणीते । तत्थ णं जे से उत्तरपच्चत्थिमिल्ले रति-
करगपव्वते तत्थ णं चउडिसिमीसाणस्स देविंदस्स
देवरत्तो चउणहमग्गमहिसीणं जंबुदीवप्पमाणमिच्चातो च-
त्तारि रायहाणीओ पण्णत्ताओ, तं जहा—रयणा रतणु-
च्चता सव्वरतणा रतणसंचया वल्लते वसुगुत्ताते वसुमि-
त्ताते वसुंधराए । (सू० ३०७)

बहुमध्यदेशभागे—उत्कलक्षणे विदित्तु—पूर्वोत्तराद्यासु रतिक-
रणाद्रतिकराः, ४ राजधान्यः क्रमेण कृष्णादीनामिन्द्राणीना-
मिति, तत्र दक्षिणलोकाद्धेनायकत्वाच्छक्रस्य पूर्वदक्षिणदक्षि-
णापरविदिग्ध्यरतिकरयोस्तस्येन्द्राणीनां राजधान्य इतरयो-
रीशानस्योत्तरलोकाद्धाधिपतित्वात् मस्येति, एवञ्च नन्दीश्वरे
द्वीपे अञ्जनकदधिसुखेषु ४-१६विंशतिजिनायतनानि भवन्ति,
अत्र च देवाः चातुर्मासिकप्रतिपत्सु साध्वत्सरिकेषु चान्येषु च
बहुषु जिनजन्मादिषु देवकार्येषु समुदिता अष्टाहिका महिमाः
कुर्वन्तः सुखं सुखेन विरहन्तीत्युक्तं जीवाभिगमे, ततो यद्य-
न्यान्यपि तथाविधानि सन्ति सिद्धायतनानि तदा न वि-
रोधः, सम्भवन्ति च तानि उत्कलक्षणीषु विजयनगर्यामिवेति,
तथा दृश्यते च पञ्चदशस्थानोद्धारलेशः—“ सोलसदहिसु-
हसेला, कुंदामलसखचंदसंकासा । कणयनिभा वत्तीसं, रङ्ग-
करगिरि बाहिरा तेसिं ॥ १ ॥ ” द्वयोर्द्वयोर्धाप्योरन्तराले
वहिःकोणयोः प्रत्यासन्नौ द्वौ डावित्यर्थः, “ अंजणगाइगि-
रीणे, णाणामणिपज्जलंतसिहरेसु । यावन्नं जिणणिलया,
मणिरयणसहस्स कूडवरा ॥ १ ॥ ” इति, तत्त्वन्तु बहुश्रुता
विदन्तीति एतच्च पूर्वोक्तं सर्वं सत्यं जिनोक्तत्वात् । स्था० ४
टा० २ उ० ।

रतिकराणामुच्चत्वादिवक्तव्यता—

मन्वे वि णं रङ्गरूपव्वया दस जोयणमयाइ उडुं उच्चत्ते-
णं दस गाउयलयाइ उव्वेहेणं सव्वत्थसमा भल्लरिसंठिया
दम जोयणसहस्साइ विस्संभेणं पण्णत्ता । (सू० ७२५)

रतिकरा नन्दीश्वरद्वीपे विदिग्व्यवस्थिताः चत्वारश्चतुः-
स्थानकाभिहितस्वरूपाः । स्था० १० टा० ३ उ० । द्वी० । जी० ।
(रतिकरपर्वतानामुच्चत्वादिवक्तव्यता ‘ अंजणग ’ शब्दे
प्रथमभागे ४६ पृष्ठे विस्तरतो गता)

रङ्गेल्ली—देशी—रतित्पणेत केचित् । दे० ना० ७ वर्ग ३ गाथा ।

रङ्गाह—रतिनाथ—पुं० । कामदेवे, ‘ मयरज्जओ अणंगो, रङ्गा-
हो वम्महो कुसुमवाणो ’ । पाइ० ना० ७ गाथा ।

रङ्गरंगा—रतितरङ्गा—स्त्री० । तरङ्गनन्दननामराजस्य भार्या-
याम्, दश० ५ अ० १ उ० ।

रङ्गपभा—रतिप्रभा—स्त्री० । किन्नरेन्द्रस्य अग्रमहिष्याम्,

किन्नरस्स णं किन्नरिंदस्स चत्तारि अग्गमहिमीओ पण्ण-
त्ताओ । तं जहा—वडंसा, केतुमती, रतिसेणा, रति-
प्पभा । (सू० २७३) स्था० ४ टा० १ उ० ।

रङ्गपिय—रतिप्रिय—पुं० । किन्नरेन्द्रे, नवमे किन्नरभेदे च ।
प्रज्ञा० १ पद ।

रङ्गपिया—रतिप्रिया—स्त्री० । किन्नरस्य किन्नरेन्द्रस्य अग्रम-
हिष्याम्, ज्ञा० २ श्रु० ४ वर्ग १ अ० । भ० । पूर्वोत्तरजन्मकथा
(‘ अग्गमहिमी ’ शब्दे प्रथमभागे १७१ पृष्ठे उक्ता)

रङ्गमंदिर—रतिमन्दिर—न० । रतिक्रीडागृहे, “ सोवणं रङ्गम-
दिरं ” पाइ० ना० १०८ गाथा ।

रङ्गमेल्ल—देशी—अभिलषिते, दे० ना० ७ वर्ग ३ गाथा ।

रङ्गमोहणिज्ज—रतिमोहनीय—न० । यदुदयात्सनिमित्तमनिमित्तं
या बाह्याभ्यन्तरेषु वस्तुषु जीवस्य रतिः प्रमोदो भवति ।
मोहनीयकर्मणि, कर्म० ६ कर्म० । पं० सं० ।

रङ्ग—रचित—त्रि० । निर्मिते, न्यस्ते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
पञ्चा० । औ० । स० । रा० । विहिते, औ० । रचितमोहे-
शिकादिभेदाद्यन्मोदकचूर्णादि पुनर्मोदकतया कूरदध्या-
दिकं वा यत्करम्बकादितया विरचितं तद्रचितमित्युच्यते ।
औ० । रा० । रचितं नाम—संयतनिमित्तं कांस्यपात्रादौ
मध्ये भङ्गं निवेश्य पार्श्वेषु व्यञ्जनानि बहुविधानि स्था-
प्यन्ते । औद्देशिकतया विरचिते भङ्गादौ, व्य० ३ उ० ।

रतिद—त्रि० । रम्ये, सुखप्रदे च । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
ज्ञा० । औ० । रा० । प्रश्न० ।

रङ्ग(य)भोइ—रचितकभोजिन्—पुं० । रचितकं नाम कांस्यपात्रा-
दिदेयबुद्ध्या वैचित्र्येण स्थापितं तद् भुङ्क्ते इत्येवंशीलो
रचितकभोजी । धातुपात्रभोजिनि साधौ, व्य० १ उ० ।

रङ्गल्लिय—रजस्वल—त्रि० । रजोयुक्ते, भ० ८ श० ३ उ० ।

रङ्गवंत—रतिमत्—पुं० । रतिः कामप्रिया विद्यतेऽस्येति रति-
मान् । कन्दर्पे, तं० ।

रङ्गवक्ता—रतिवाक्या—स्त्री० । रतिकारकाणि—रतिजनकानि
तानि वाक्यानि येन कारणेनास्यां चूडायां तेन निमित्तेन
रतिवाक्याः एषां च रतिकर्तृणां वाक्यानि यस्यां सा रतिवा-
क्या । रतिजनकवाक्यदोषप्रतिबद्धायां चूडायाम्, दश० ।

प्रथमा रतिवाक्यचूडा, अस्याश्चानुयोगद्वारोपन्यासः । पूर्व-
वत्तावद्यावन्नामनिष्पन्नं निक्षेपं, रतिवाक्येति द्विपदं नाम,
तत्र रतिनिक्षेप उच्यते—तत्रापि नामस्थापनं अनादृत्य द्रव्य-
भावरम्यभिधत्तयाऽऽह—

दव्वे दुहा उ कम्मे, नो कम्मरई अ सहदव्ववाई ।

भावरई तस्सेव उ, उदए एमेव अरई वि ॥ ३६२ ॥

द्रव्यरतिः—आगम नोआगमज्ञशरीरेतरातिरिक्ता द्विधा, कर्म-
द्रव्यरतिः, नोकर्मद्रव्यरतिश्च । तत्र कर्मद्रव्यरती रतिवेदनी-
यं कर्म, एतच्च बद्धमनुदयावस्थं गृह्यते, नोकर्मद्रव्यरति-
स्तु शब्दादिद्रव्याणि, आदिशब्दात्—स्पर्शरसादिपरिग्रहः ।
रतिजनकानि—रतिकारणानि । भावरतिः ‘ तस्यैव तु ’
रतिवेदनीयस्य कर्मण उद्ध्ये भवति, एवमेवागतिरपि द्र-
व्यभावभेदभिन्ना यथाङ्गरतिप्रतिपत्तौ विज्ञेया इति गा-
थार्थः । उक्ता रतिः ।

इदानीं वाक्यमतिदिशन्नाह—

वक्कं तु पुव्वभणिअं, धम्मे रङ्गराणि वक्काणि ।

जेण मिमीए तेणं, रइवके सा हवइ चूडा ॥ ३६३ ॥
वाक्यं तु पूर्वभणितं—वाक्यशुद्धयर्थेनऽनेकप्रकारमुक्तम्
धर्मे—चारित्ररूपे रतिकारकाणि—रतिजनकानि तानि च
वाक्यानि, येन कारणेन अस्यां चूडायां तेन निमित्तेन रति-
वाक्यैषा चूडा, रतिकर्तृणि वाक्यानि यस्यां सा रतिवा-
क्या इति गाथार्थः ।

इह च रत्यभिधानं सम्यक्सहनेन गुणकारिणीत्योपदर्श-
नार्थम् । आह च—

जह नाम आउरस्सिह, सीवण्हेजेसु कीरमाणेसु ।

जंतणमपत्थकुच्छाऽऽ-मदोसविर्इ हिअकरी उ ॥ ३६४ ॥
यथा नामेति—प्रसिद्धमेतत् आतुरस्य—शरीरसमुत्थेन
आगन्तुकेन वा घणेन ग्लानस्य इह—लोके सीवन-
च्छेद्येषु—सीवनच्छेदनकर्मसु क्रियमाणेषु सत्सु—क्रि-
मित्याह—यन्त्रेण गलयन्त्रादिना अपथ्यकुत्सा—अपथ्यप्र-
तिषेधः आमदोषविरतिः—अजीर्णदोषनिवृत्तिः हितकारि-
ण्येव विपाकसुन्दरत्वादिति गाथार्थः ।

दार्ष्टान्तिकयोजनामाह—

अकुविहकम्मरोगा—उरस्स जीवस्म तह तिगिच्छाए ।

धम्मे रई अधम्मे, अरई गुणकारिणी होइ ॥ ३६५ ॥
अष्टविधकर्मरोगातुरस्य—ज्ञानावरणीयादिरोगेण भावरूपा-
नस्य जीवस्य—आत्मनः तथा—तेनैव प्रकारेण चिकित्साया-
म्—संयमरूपायां प्रक्रान्तायामस्नानलोचादिना पीडाभवेऽ
पि धर्मे—श्रुतादिरूपे रतिः—आसक्तिः अधर्मे—तद्विपरिते
अरतिः—अनासक्तिः गुणकारिणी भवति, निर्वाणसाधक—
त्वेनेति गाथार्थः ।

एतदेव स्पष्टयति—

सज्झायमंजमतवे, वेआवच्चे अ भाणजोगे अ ।

जो रमइ नो रमइ असं—जमम्मि सो वच्चे सिद्धि ॥ ३६६ ॥
स्वाध्याये—वाचनादौ संयमे—पृथिवीकायसंयमादौ तपसि-
अनशनादौ वैयानुरूपे च—आचार्यादिविषये ध्यानयोगे च—
धर्मध्यानादौ यो रमंत—स्वाध्यायादिषु सक्त आस्ते, तथा न
रमते—न सक्त आस्ते असंयमे—प्राणातिपातादौ स भजति
सिद्धि गच्छति मोक्षम् । इह च संयमतपोग्रहणे सति
स्वाध्यायादिग्रहणे प्राधान्यख्यापनार्थमिति गाथार्थः ।

उपसंहरन्नाह—

तम्हा धम्मे रइका—रगाणि ऽरइकारगाणि उ (य)अधम्मे ।

ठाणाणि ताणि जाणे, जाइ भणिआइ अज्झयणे ॥ ३६७ ॥
तस्मात् धर्मे—चारित्ररूपे रतिकारकाणि—रतिजनकानि
अरतिकारकाणि च—अरतिजनकानि च अधर्मे—असंयमे
स्थानानि तानि—वक्ष्यमाणानि जानीयात् : यानि भणितानि—
प्रतिपादितानि इह अध्ययने प्रक्रान्ते इति गाथार्थः ।
उक्तो नामनिष्पन्ना निक्षेपः । दश० १ चू० ।

रइसेट्ट—रतिसेट्ट—पुं० । किअरभेद, प्रभा० १ पद ।

रइसेणा—रतिसेना—स्त्री० । किअरस्य अग्रमहिष्याम्, स्था०
४ ठा० १ उ० । भ० ।

रउग्घाय—रजउद्घात—पुं० । रजस्वलासु दिक्षु, यासु समन्ततो
धार इव दृश्यते । द्य० ७ उ० । भ० । आव० । महादंघा-

वाग्गमनसमुद्धता इव विश्रसा परिणामतः समन्तान् रणु-
पतनं रउग्घातो भणति, अहवा—एस रउग्घाओ पुण पांसु
रता भणति । नि० चू० १६ उ० । आ० चू० ।

रजोहरण—रजोहरण—न० । बाह्यम्, आभ्यन्तरं च । रजो हि-
यंतं अनेनेति रजोहरणम्, तत्र बाह्यरजोऽपहारित्वमस्य
सुप्रतीतम्, आन्तररजोऽपहरणसमर्थश्च परमार्थतः संयम-
योगस्तेषां च कारणमिदं धर्मलिङ्गमिति कारणे कार्योप-
चाराद्वजोहरणमित्युच्यते । पि० । रजो हियते अपनीयते
येन तद्रजोहरणम् । स्था० ५ ठा० ३ उ० । पं० व० ।
(रजोहरणशब्दार्थः 'पवजा' शब्दे पञ्चमभागे ७७६
पृष्ठे गतः) प्रव० १ द्वार । पादप्रोच्छन्ने, पञ्चा० १० विव० ।

रजोहरणप्रमाणम्—

वत्तीसंअगुलदीहं, चउवीसं अगुलाई दंडस्म ।

सेसदसापडिपुणं, रयहरणं होइ माणणं ॥ २१४ ॥

द्वात्रिंशदङ्गुलदीर्घं रजोहरणं भवति सामान्यं, तत्र चतुर्वि-
ंशतिरङ्गुलानि दण्डस्य, तस्य रजोहरणस्य शेषाः अष्टाङ्गुला
दशाः प्रतिपुणं सह पादपुच्छननिषद्यया रजोहरणं भवति
मानेन—प्रमाणेन इति गाथार्थः ॥ पं० व० ३ द्वार । ध० ।

रजोहरणस्वरूपमाह

घणं मूले थिरं मज्जे, अगं मदवजुत्तया ।

एगंगियं अज्झुसिरं, पोरायामं तिपासियं ॥ २६२ ॥

मूले—हस्तग्रहणप्रदेशे रजोहरणं घनम्—निविडं वृत्तम् ।
मध्ये—मध्यभागे स्थिरम्—दृढम् अग्रे—दशिकापर्यन्ते मा-
दवयुक्ता, दशिका मृदुस्पर्शा विधया इत्यर्थः । एकाङ्गिकं
नाम तज्जातदशिकं नवाद्यादिखण्डनिष्पन्नम्, अज्झुपिरम्—न
रोमबहुलं, न वा ग्रन्थिलम्; 'पोरायामं' ति पर्वायामम् अ-
ज्झुपर्वणि प्रतिष्ठितायाः प्रदेशिन्या यावत्तदपान्तरालं तावत्प्र-
माणायामम् 'तिपासियं' ति त्रिभिर्द्वयकंचेष्टिकैः पाशितं व-
ज्जम्, एवंविधं रजोहरणं कर्त्तव्यम् ।

इदमेव स्पष्टतरमाह—

अण्णोलं मिदुपएहं, पडिपुणं हत्थपूरिमं ।

तिपरियल्लमणीसिद्धं, रयहरणं धारणं मुणी ॥ २६३ ॥

दृढवेष्टनादस्य शिरः दण्डं वा तथा मृदुनि—कोमलानि प-
द्मानि—दशिकारोमाग्रभागरूपाणि यस्य तन्मृदुपद्मकम् । प्र-
तिपुणं बाह्येन निषद्याद्वयेन युक्तं, हस्तपूरिममेव यथा
हस्तं पूरयति तथा कर्त्तव्यमित्यर्थः । त्रिपरिवर्त्तं—त्रीन् वा-
रान् वेष्टनीयम्, अनिच्छेष्टं नाम हस्तप्रमाणादवग्रहादस्फटि-
तम्, एवंविधं रजोहरणं मुनिर्धारयेत् ।

उन्नियं उट्टियं चेव, केवलं पायपुङ्गणं ।

रयणीए माणमित्तं, कुजा पोरपग्गिमाहं ॥ २६४ ॥

आंगिकम्—ऊर्णायामम् औष्टिकं वा—उष्टरोममयं यत्कम्बले
तत्पादप्रोच्छन्ने रजोहरणं कर्त्तव्यम्, रतिप्रमाणं—हस्तप्रमा-
णायामं दण्डकं, पर्वपग्ग्रहम् अज्झुपर्वलप्रदेशिनीशुषिरपू-
रकम् एवंविधं रजोहरणं कुर्यात् । वृ० ३ उ० ।

पञ्च रजोहरणानि । सूत्रम्—

कप्पइ निग्गंथाण वा सिग्गंथीण वा इमाहं पंच रयहरणाहं
धारित्तए वा परिहरित्तए वा, नं जहा—उमिणं य उट्टिण

साण ए वच्चयपिप्प ए मुंजविप्प ए नाम पंचमे ॥ ३० ॥

अथास्य सम्यन्धमाह—

उदितो खलु उक्कोमो, उवहि मज्झिममिदाणि वोच्छामि ।

संखा व एम सरिमी, पाउंछणमुत्तसंबंधो ॥ ३७५ ॥

उदितो—भणितः खलु—अनन्तरसूत्रे और्णिको मौक्तिककल्प-
रूप उपधिः, इदानीं तु मध्यम उपधिः—रजोहरणलक्षणम-
हमस्मिन् सूत्रे वक्ष्यामि । यद्वा अनयोः सूत्रयोर्वा पञ्चलक्षण-
सङ्ख्या एवा लक्ष्यो वक्ष्याणां रजोहरणानां च तुल्या, अत
इदं पादप्रोच्छन्नं रजोहरणं तद्विषयं सूत्रमारभ्यते; एष स-
म्यन्धः, अनेन सम्यन्धनायातस्यास्य (सूत्रस्य ३०) व्याख्या-
कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थानां च इमानि पञ्च रजोहरणानि
धारयितुं वा परिहर्तुं वा । तद्यथेभ्युपदर्शनार्थः । और्णिकम् ऊ-
र्णिकानाम्, ऊर्णाभिनिवृत्तम् और्णिकम् । उट्टगोमनिवृत्तम्
और्णिकम्, शानकं—मनवृत्तजानम् । वलकलाजानं वलकलस्तु
गविशेषस्तस्य 'विष्पकः' कुट्टितस्त्वृषः तेन निष्पन्नं वलकल-
विष्पकम्, मुञ्जः—शरस्तम्बस्तस्य विष्पकाद्याते पुञ्जविष्पकं
नाम पञ्चमम्, इति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यविस्तरः—

अभन्तरं च वज्रं, हरति रयं तेण होइ रयहरणं ।

तं उप्पि उट्टि मणयं, वच्चयविप्पं च मुंजं च ॥ ३७६ ॥

यस्माद् आभ्यन्तरं बाह्यं च रजो हरति तेन रजोहरणं
भवति । तत्र—यद्वाहं रजो हरति तदाभ्यन्तरं कथं पुनरपह-
रति ? उच्यते—रजोहरणेन प्रमाजितं भूमांगं य आ-
दाननिर्लपादयः संयमव्यापारा विधीयन्ते, अष्टकर्मरूपमा-
भ्यन्तरं रजो हरति, अतः कारणं कार्याधारोपं विधाय
तदव्याभ्यन्तररजोहरणमुच्यते । उक्तं च—“संजमजोगे एत्थं,
रञ्जोहरा तेसि कारणं जेणं । रयहरणं उवयारा, संजम भन्नइ
रञ्जोक्रमं” तच्च पञ्चविधम्—और्णिकम्, और्णिकम्, शानकम्,
वच्चकविष्पकम्, मुञ्जविष्पकं चेति ।

तत्राद्यानि वीणि सुप्रसिद्धानि, अन्यद्वयं व्याख्यानयति—

वच्चकपुञ्जे कत्तं—ति विप्पितुं तेहि भूयए गोणी ।

पाउरण्णथग्णाणि य, कण्ठेति दासं समामज ॥ ३७७ ॥

कर्वाचङ्गमचकभूमिकादौ देशे वच्चकं दर्भाकारं तृण-
विशेषं, मुञ्जे शरस्तं च प्रथमं विप्पित्वा—कुट्टायत्वा तदीयो
यः क्षोदस्तं कत्तयन्ति, ततस्तैर्वच्चकसूत्रैर्मुञ्जसूत्रैश्च गोणी-
वारका भूयते । प्रावरणास्तरणानि च देशे—देशविशेषमासाद्य
कुर्वन्ति, अतस्तन्निष्पन्नं रजोहरणं वच्चकविष्पकं मुञ्जविष्पकं
वा भवत्यतः ।

रयहरणपामगम्, पमिवाडीए य हाति गहणं तु ।

उप्पमिवाडीगहणं, आवज्जति मासियं लहुअं ॥ ३७८ ॥

रजोहरणपञ्चकस्यानन्तरं क्रस्य परिपाटिकया ग्रहणं भव-
ति । व्यत्ययपरिपाट्या तु ग्रहणे आवश्यं मासिकं लघुकम् ।

का पुनः परिपाटिरित्याह—

तिविद्दोप्पिय अगईए, उट्टियमादीण गहणधरणं तु ।

उप्पमिवाडीगहणे, तत्थ ति सङ्गाणपच्छित्तं ॥ ३७९ ॥

यथा कृतावधेद्विधं यदैर्गिहं तत्प्रथमतो गृहीतं,
११। कृतलाभेनः प्रा वत् द्रव्यः । अथौर्णिकं न प्राप्ति-

ते तत और्णिकादीनामपि चतुर्णां यथाक्रमं ग्रहणं धारणं
वा कर्तव्यम् । अथोपरिपाट्या यथोक्तव्यत्यासेन ग्रहणं
करोति ततस्तत्रापि स्वस्थानं प्रायश्चित्तं मध्यमोपधि-
निष्पन्नं लघुमासिकमिति भावः ।

आह—किमर्थं प्रथममौर्णिकं स्तूयते—

उट्टसणा कुत्थंती, ओझा रयरेसु मुहवं णऽस्थि ।

तेणोप्पियं पसत्थं, असनीए उक्कम्मं कुञ्जा ॥ ३८० ॥

‘उट्टसण’ इति उट्टिकसणकरजोहरणके वर्षाकाले व्यव-
धारितवृष्टिकायेनार्द्राभवने सति कुत्थतः, ततश्च पन-
कसम्मूढनादयो दोषाः, प्रमार्जनाकार्यं च न भवति ।
अथाट्टेणाऽपि प्रमाजने कृते सति दशिकान्तेषु गो-
लकाः प्रतिबध्यन्ते । मलिनीभूते च तत्राकायवि-
राधना । तथा स्तरयोर्वच्चकमुञ्जविष्पकाख्यरजोहरण-
योर्मार्दवं नास्ति, स्वभावत एव कठिनत्वात् ; तेन कारणे-
नौर्णिकरजोहरणमौर्णिकादिभ्यः प्रशस्तम् । और्णिकस्या-
सत्यभावे उत्क्रमं कुर्यात् । और्णिकादीन्यपि यथात्ताभं
गृहीयादिति भावः । वृ० २ उ० । स्था० । (द्वितीयरजोहर-
णप्रयोजनम् ‘उवहि’ शब्दे द्वितीयभागे १०६६ पृष्ठे दर्शि-
तम्) “जन्तवो बहवः सन्ति, दुर्दर्शा मांसचक्षुषाम् । तेभ्यः
सङ्कृतं दयार्थं तु, रजोहरणधारणम् ॥ १॥” उत्त० ३ अ० । पि० ।

रजोहरणं दारुदण्डकं गृहीयात् । सूत्रम्—

जे भिक्खु दारुदण्डं पायपुंछणयं गिएहं गिएहंतं वा
साइज्जइ ॥ १ ॥

‘जे’ इति—एहिसे भिक्खू—पूर्वोक्तः दारुमञ्जो दंडञ्जो
जस्स तं दारुदण्डं, पादे पुंछति जेण तं पाउपुंछणं, वा
पट्टञ्जो य निसिज्जवाज्जयं रञ्जोहरणमित्यर्थः ।

तं जो करेइ करंतं वा साइज्जइ ॥ २ ॥

तं जो करोति करंतं वा सातिज्जति तस्स मासलहुं पच्छित्तं,
एस हुत्तथो । एयं पुण सुत्तं अववातियं ।

इदानीं शिञ्जुत्तिवित्थरो । गाहा—

पाउंछणं दुविधं, उस्सगियमाववातियं चेव ।

एकं पि य दुविधं, णिवाघातं च वाघातं ॥ ४ ॥

पाउंछणं—रजोहरणं, तं दुविधं—उस्सगियं, आववाति-
यं च । उस्सगियं द्विविधं—णिवाघातियं, वाघातियं च ।
आववातियं च दुविधं—णिवाघातितं, वाघातितं च ।

एतेसि वक्खणमियाणि भक्षति । गाहा—

जं तं णिवाघातं, तं एगं उप्पियं तु णायवं ।

वाघातउट्टियं पुण, सण पप्पय मुंजविप्पं च ॥ ५ ॥

जं उस्सगियं णिवाघातितं तं एगं ति उप्पियं भवति ।
इयानि उस्सगि—वाघातियं भक्षति, जं तस्सेव अणे-
णाओ उणिदसाओ । असति तस्सेव उट्टदसाओ, असति
तस्सेव उ सणदसाओ, असति तस्सेव उ वच्चपिण्डदसाओ ।
वच्चञ्जो—तणविसो दर्भाकृतिर्भवति । असति तस्सेव मुंज-
पिण्डदसाओ मुंजो चिच्च उ त्ति वा विणिउ त्ति वा कुट्टितो त्ति
वा एगं । असति उणिणयपट्टयस्स उट्टितपट्टगो एगंगदसो, ए-
गंगासति उप्पियउट्टसणादिपट्टगेषु वि उणिणदसाओ का-
रेयव्वा । सणादिपट्टगेषु वि उणिणदसाओ कारयेव्वा । एते
उस्सगितवाघातप्रकारा अभिहिता इत्यर्थः ।

इदानीमववातिकं द्विविधं भणति-गाहा—

अहवा तं तथेवा, तण उवरिं दारुदंडं होति ।

वाघाते अतिरंगो, इमो विसेसो तहिं होति ॥ ६ ॥

जहा उस्सग्गितं णिवाघातं ओणियं, सवाघातितं च उ-
ट्टादिदसं भणियं अववातिकं तथा वक्तव्यमित्यर्थः । रञ्जोहरण-
पट्टयं दुण्णिसेज्जयज्जियं दारुदंडयमेव तं भवति । उस्सग्गिय-
अववातितवाघाते अरुरंगो इमो, अणो वि दसाविसेसो
भवति ।

गाहा—

उवरिं मुंजयसा, कोसेज्ज य पट्टपोत्त पिच्छे य ।

संबद्धे वि य ततो, एस विसेसो तु वाघाते ॥ ७ ॥

रञ्जोहरणपट्टे दारुदंडे वा मुंजदसा भवति, मुंजदसाऽसति
कोसेज्जदसा, कोसेज्जो-वडआ भणति । तस्सासति दुगुल्ल-
पट्टदसा, तस्सासति पोत्तदसा, पोत्तदसासति मोरंगपिच्छ-
दसा 'संबद्धे वि य ततो' त्ति ततः कोसेतगादिविगणेषु वि सं-
बंधासंबंधविकप्पेण रञ्जोहरणविकप्पा कार्य्याः । आद्यभेदा-
नामभावादित्यर्थः ।

चतुर्भेदार्थनिरूपणार्थं गाथाद्वयमाह—

जं जं णिवाघातं, एगं तं उस्सियं तु घेत्तवं ।

उस्सग्गियवाघातं, उट्टिय-सण-पप्प-मुंजं च ॥ ८ ॥

पूर्वाद्वेन प्रथमभाक्त्यर्थः, पश्चाद्वेन द्वितीयभाक्त्यर्थः ।

गाहा—

णिवाघातऽववादी, दारुदंड उस्सियाहि दसियाहि ।

अववातियवाघातं, उट्टिय-सण-पप्प-मुंजदसं ॥ ९ ॥

पूर्वाद्वेन तृतीयभाक्त्यर्थः, पश्चाद्वेन चतुर्थभाक्त्यर्थः । एवमेतं
चतुरो भक्ता विशेषार्थदर्शनार्थमेतनाभिधानप्रकारेण प्रद-
श्यन्ते ।

गाहा—

अहवा उस्सग्गुसग्गिय, चउस्सग्गओ य अववातं ।

अहवा उस्सग्गं वा, अववाओवाइयं चेव ॥ १० ॥

उस्सग्गियणिवाघातादि चउरो जे भेया त एव चतुरः
उत्सर्गोन्सर्गादि द्रष्टव्याः । प्रथमद्वितीयभक्त्यर्थदर्शनार्थं तृती-
यचतुर्थभक्त्यर्थप्रतिषेधार्थं च इदमाह—

गाहा—

एगंगि उस्सियं खलु, असती तस्स दसिया उ ता चेव ।

ततो एगंगोटी, ओस्सियउट्टियदसा तस्स ॥ ११ ॥

संबद्धदसागं जं तं उस्सग्गितं, इदानीं उस्सग्गाववा-
तितं भणति । असति संबद्धदसागस्स उण्णिण पट्ट उ-
ण्णिणयदसा लातिज्जति, तस्सासति एगंगियं उट्टियं, तस्सा-
सति उट्टियपट्ट उण्णिणयदसा, तस्सासति उट्टियपट्ट
उट्टियदसा, तस्सासति उण्णिणयपट्ट सणादिदसा, सव्या
येया जओ भणति ।

गाहा—

एवं सण पप्प मुंज, विप्पिते कोसपट्टदुगल्ले य ।

पोत्तो पच्छा य तहा, दारुदंडे तहा दोसा ॥ १२ ॥

असति उण्णिणयपट्टयस्स उट्टियपट्ट सणादिदसा सव्या
येया । उट्टियपट्टासति सणयं एगंगियं, तस्सासति सण-

पट्ट उस्सियादिदसा येया । वञ्चगे वि एगंगियं उण्णिणया-
दिदसा सव्या कारेयव्वा, एवं मुंजादिसु वि । एवमं पे-
च्छे पट्टयं ण भवति । चोदक आह—एणु सणयच्चगादि-
पट्टेसु कोसेज्जपट्टगादिदसा अणाइसा ? आयरियाऽऽह ता
एव वरं ण दारुदंडं पादपुंछणं । कठं ? जतो दारुदंडे य ब-
ह दोसा ।

के य ते दोसा ?—इमे—

इहरह वि ताव गरुयं, किं पुण भत्तोग्गहे अहव पाए ।

भारे हत्थुवघातो, पडमाणे संजमा ताए ॥ १३ ॥

इहरहे त्ति विणा भत्तपाणेण स्वभावेन गुरुरित्यर्थः, कि-
मित्यतिशये, पुण-विशेषणे । जहा पडिग्गहे भत्तं वा
पाणं वा गहितं तदा पुव्वगुरु ततो गुरुतरं भवतीत्यर्थः ।
गुरुत्वात् हस्तोपघातः । पडमाणं गुरुत्वात् जीवोपघातं क-
रोति । पादोवरि आतोऽवघातं वा । चसहा-आणादश्रो दो-
सा, तम्हा-दारुदंडं पायपुंछणं न भणियव्वं । कारण-
ओ गेहहेज्ज ।

इमे य ते कारण—

संजमखेत्तयथोवा, अट्टाणादिसु हिते विण्णहे वा ।

पुव्वुत्तस्स उ गहणं, उस्सिदसा जाव पिच्छं तु ॥ १४ ॥

जत्थ आहारोवहिसेज्जा काले वा सति ततो अविरुद्धो यत्थ
उवही लम्बति तं संजमखेत्तं । तओ असिवादिकारणेहिं बु-
त्ता । सेसं कठं ।

तस्स इमो दंडो—

वेणुमओ वित्तमओ, दारुमओ वा वि दंडगो तस्स ।

रयणीपमाणेत्तो, तस्स दसा होति भइयव्वा ॥ १५ ॥

दसा तस्स भेज्जा, कथं-यद्यसौ त्रयोविंशाङ्गुलस्तदा एवा-
ङ्गुला दसा । अथासौ चतुर्विंशाङ्गुलस्तदा अष्टाङ्गुला दसा ।
यद्यसौ पञ्चविंशाङ्गुलस्तदा सप्ताङ्गुला दसा, दंडदसाभ्याम्
अहो कतमं द्वितीयभजनीयमित्यर्थः ।

गाहा—

तं दारुदंडयं पाद-पुंछणं जो य कारण भिक्खू ।

सो आणाअणवत्थं, भिच्छत्तविराधणं पावे ॥ १६ ॥

कंठा ।

गाहा—

णट्टेहि तवस्सरित्ते, भामियव्वूढे तहेव परिजुप्पे ।

असती दुल्लभपाडिस्स, ततो य जतणा इमा तत्थ ॥ १७ ॥

उस्सग्गियस्स पुव्वं, णिवाघाते गवेसणं कुज्जा ।

तस्सासति वाघातिम, तस्सासति दारुदंडगए ॥ १८ ॥

तम्मि वि णिवाघाते, पुव्वकतो चेव होति वाघाते ।

असती पुव्वकयस्स तु, कप्पति ताहे सयंकरणं ॥ १९ ॥

तम्मि वि आववातितं णिवाघातितं पुव्वकए गहणं । जे भि-
क्खू धरेति गहियं अपरिभोगेन धारयति ।

दारुदंडकं रजोहरणं चितरति परिभाजयति

धरति च । सूत्राणि—

जे भिक्खू दारुदंडयं पायपुंछणयं विपरइ वियरंतं वा
साइज्ज ॥ २ ॥

जे भिक्खू अणमणस्स वियरइ-अन्योन्यस्स साधोप्रहरणं
प्रतिपुंइ वियरति । ग्रहणानुज्ञां ददातीत्यर्थः । सूत्रम्—

जे भिक्खू दारुदंडयं पायपुंछणयं परिभाएइ परिभावेयंतं
वा साइज्जइ ॥ ४ ॥

जे भिक्खू परिभाएति त्ति नयनं दानमित्यर्थः ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू दारुदंडयं पायपुंछणयं परिभुंजइ परिभुंजंतं
वा साइज्जइ ॥ ५ ॥

जे भिक्खू परिभुंजति, परिभोगे तेन कार्यकरणमित्यर्थः ।

गाहा—

एमेव गमो णियमा, गहणे धरणे तहेव थ वियारे ।
परिभायणपरिभाए, पुव्वे अवरम्मि य पदम्मि ॥२०॥
कंठा ।

गाहा—

काउं मयं व कप्पति, मुच्चकितुं पि हु ण कप्पती घेत्तुं ।
धरणं तु अपरिभोगो, वितरणपुंइ पराणुसा ॥२१॥
परिभायणं तु दाणं, सयं तु परिभुंजणं तदुपभोगो ।
गहणं पुव्वकतम्मि उ, सयं तु परकते य धरणादी ॥ २२ ॥
गहणं णियमा पुव्वकयस्स, धरणादिपदा पुण चउरो य
सयंकते परकते वा भवति ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू दारुदंडयं पायपुंछणयं परं दिवड्डाउ मासाउ
धरेइ धरंतं वा साइज्जइ ॥ ६ ॥

जे भिक्खू दारुदंडयं पायपुंछणं परं दिवहं मासातो ध-
रेति धरंतं वा साइज्जति तस्स आणादिआ य दोसा, संज-
मविराहणा य । मासलहुयं पच्छित्तं ।

गाहा—

उस्सगियवाघातं, अहवा तं खलु तहेव दुविधं तु ।
जो भिक्खू परियट्ठति, परं दिवड्डा उ मासातो ॥ २३ ॥
उस्सगियवाघातादि तिणिण वि. परं दिवड्डातो मासाउ प-
रिकहंतस्स दोसा इमे ।

गाहा—

सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविराधणं तथा दुविधं ।

पावति जम्हा तेणं, अस्स पाउंछणं मग्गे ॥२४॥

‘अणं’ ति उस्सगियवाघातात् ।

गाहा—

इतरह वि ताव गरुयं, किं पुण भत्तोग्गे अहव पाए ।
भारे हत्थुवघातो, जति पडणं मंजसा ताए ॥ २५ ॥
पूर्ववत् । नेण गुरुणा दग्गपादपुंछणेण हत्थोवघापहिं घे-
पति, पडंतं वा पायं विगंइज्जा । तत्थ आणा गाहातिविरा-
हणा वा लुक्कायविगहणा वा करंज्जा, तम्हा परं दिवड्डातो
मासा । तेण घोइव्वं (इ) अणं भगियव्वं । माए जयणाए ।

गाहा—

उस्सगियवाघाते, सुत्तथं केइ मग्गणा होति ।

वितियम्मि सुत्तवज्जं, ततियम्मि तु दो वि वज्जेज्जा ॥२६॥
वितियं अववाउस्सगियं, ततियं अववाताववातितं ।

गाहा—

चत्तारि अधाकडए, दो मासा होति अप्पपरिकम्मे ।
तेण पर वि मग्गेज्जा, दिज्जयमासं सपरिकम्मं ॥ २७ ॥
एवं वि मग्गमाणे, जदि अस्स पादपुंछणं न लभे ।
तं चेव णु कइेज्जा, जावस्सं ण लब्धती ताव ॥ २८ ॥
पूर्ववत् ।

गाहा—

एसेव कमो णियमा, समणीणं पादपुंछणे दुविधो ।
खवरं पुण णाणत्तं, कुज्जति चप्पदंडओ तासिं ॥ २९ ॥
दुविहं उस्सगियं अववातितं च । तासिं डंडए च विस-
सा—हत्थकम्मादिपरिहरणत्थं चप्पडंडो कज्जति न वृत्ताह-
तिरित्यर्थः ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू दारुदंडयं पायपुंछणयं विसूयावइ विसूयावंतं
वा साइज्जइ ॥ ७ ॥

गाहा—

विसुआवणसुकवणं, तं कप्पय मुंजपिच्चसंबदे ।
तं कड्डिएण दोसा, कारण कप्पती सुक्कवंतुं जे ॥ ३० ॥
तं विसुआवणं पडिसिज्जंति पच्चयं मुंजयपिच्चिणसु तह-
सिणसु वा ते य सुक्खा अतिकठिणा भवति । मज्जणादिसु
य चोदकाह—तहोसपरिहारत्थिणा सब्बहा ण कायव्वमेव
आचार्योह—नेत्थुच्यते ‘ण्डो’-गाहा—‘एवमादिकारणं हि, का-
यव्वं इमाए जयणाए’ ‘उस्सगियस्स’ गाहा कंठा । मा जी-
वविराहणा भविस्सति अतो ण उल्लोते ण वा सुक्कति, क-
रणओ उल्लेज्जा वि ।

गाहा—

त्रितियपदे वासासुं, उदुवद्धे वा सिय त्ति ते मेज्जा ।
विसुयावणल्लयाए, अट्ठातवमानवेमलणा ॥ ३१ ॥
वासाकाले वग्गारियवुट्ठिकायम्मि सग्गामं परग्गामं भिक्खा
दिगतस्स उल्लेज्जा, उदुवद्धे वा सिय त्ति स्यात्—कदाचित् ।
कथम् ? उच्यते—

गाहा—

उत्तरमाणस्स नदिं, मोधंतस्स व दवं तु उल्लेज्जा ।
पडिणीयजलक्खेवे, धुवणे फिडिते व्व सिणहाए ॥३२॥
पडिणीएण वा जले खित्तो सब्बोवहिकप्प वा तं धोतं
पंथानो वा पडियस्स उपपेहे उत्तिण्णसु उरणए उल्लेज्ज, असु-
क्खयंतस्स इमे दोसा ।

गाहा—

कुच्छण दोसा उल्ले—ए दायितं कज्जपूरणं कुणति ।
डंडा य पमज्जंतं, मलो य आउं ततो विसुवे ॥ ३३ ॥
उल्ले असुक्खयंतस्स कुहए पमज्जणकज्जं च ण करेति, अह
उल्लेण पमज्जति तो दस्सेतु गोलाया पडिघज्जान्तं, मल्लिणे य
१-इमा गाथाए‘काकारिणं ग्याज्योपदर्शनायं मारिणाः ॥ २-उमाए इति पुस्तके ।

वासासु आउवधो भवति । एवं दोसगहणं गाउं वि सुक्खा-
वन्ति छायाए वि जति ए सुक्खेज्ज तो अट्टाए वेदंति तह वि अ
सुक्खेते आयवे सुक्खेवेति । अंतरंतरे मलेउ पुणो आयवे ठ-
वेति । एवं जाव सुक्खं मृदुकारणत्वात् । नि० चू० २ उ० ।

अतिरिक्तप्रमाणं रञ्जोहरणं धरति—

जे भिक्खु अतिरेगप्पमाणं रयहरणं धरेइ धरंतं वा साइ-
ज्जइ ॥ ७० ॥

रञ्जो-द्वये भावे य, तं दुविहं पि रयं हरतीति रयोहरणं ।
अतिरंगं धरेतस्स मासलहुं ।

गाहा—

गणणाए पमाणेण य, हीणेऽतिरिक्तं च अवचितोवचितो ।

भुसिरं खरपम्हं वा, अणगखंडं व जो धारे ॥ २६६ ॥

गणणाए उदुवद्धे एगं, वासासु दो । पमाणेण वत्तीसंगुलदी-
हं जदि हीणे एत्तो पमाणाओ करेति, तो ओणमंतस्स कडि-
वियडणा, अपमज्जंतस्स पाणिविराहणा, अतिरिक्तं अधिकरणं
भारो य संचयदोसो य । अह वासारत्ते एगं धरेति तं हिंडंत-
स्स उल्लंजति तेण उल्लेण पमज्जति तो उंडया भवन्ति तारिसेण
पमज्जंतस्स असंजमो, अपज्जंतो असंजतो, भारिये आयविरा-
हणा । पोरप्पमाणाओ जं ऊणं अविचियं तंमि ताण विराहणा
जं पोरप्पमाणातो अतिरिक्तं उवचियं तंमि भारो भवपरिता-
वणाऽपि अतिरिक्तं अधिकरणं च । संचयदोसो भुसिरं कोय-
वगपावारगणवयंगसु अतिरोमधूयलं वा भुसिरं, एतेसु संजम-
विराहणा पडिलेहणा य ए सुज्झति, खरा—णिस्सट्ठा दसा-
ओ जस्स तं खरपम्हं । एत्थ पमज्जणे कुंथुमातिविराहणा
अणगसिन्वणीहिं अणगखंडभुसिरं भवति । एत्थ वि संज-
मविराहणा । सिन्वंतस्स य सुत्तत्थपलिमंथो । जो एरिसं
धरेति । “ सो आणा० । ” गाहा—

गाहा—

हीणे कज्जविवत्ती, अतिरेगसंवत्तो अवधिकरणं ।

भुसिरादि उवरिमेसुं, विराहणा संजमा होति ॥ २६७ ॥

वत्तीसंगुलातो हीणतरं । शेषं गतार्थम् ।

गाहा—

हीणाधि ए पोरा, भाणविवत्ती य होति भारो य ।

कडिवीयणा य अदीहि, ऊणम उड्ढहमादी य ॥ २६८ ॥

अंगुट्टपोराओ हीणे—अवचियं, अहियं—उवचियं, हीणे भाय-
णे विवत्ती, अधिभारो वत्तीसंगुलातो हीणं अदीहं भवति ।
तंमि ओणमंतस्स कडिवियडणा अतिऊणेत य जलहरपलं-
वणे उड्ढाहो ।

उदुवसासु धरणे इमं पमाणं ।

एवं उदुवद्धमि वि, वासावासासु होइ दो च्वेव ।

दंडो दसा य तस्स तु, पमाणतो दोणह वी भइए ॥ २६९ ॥

जति वंडो इत्थपमाणो तो दसा अट्टगुला, इह दंडगहणा-
तो गम्भगडंडिया रयोहरणपट्टे वा, अह डंडो वीसंगुलो
तो दसा वारसंगुला । अह दंडो लुव्वीसंगुलो तो दसा लु-
अंगुला । एवमाति भयणा । इमेरिसं धरेयव्वं ।

गाहा—

पडिपुमहत्थपूरिम, जुत्तपमाणं तु होति णायव्वं ।

अप्पोल्लंभेउ पोम्हं, एगखंडं च णुम्मातं ॥ २७० ॥

वत्तीसंगुलपडिपुणं बाहिरणिसेज्जाए मसहत्थपूरिमं एरिसं
जुत्तमाणं रञ्जोहरणं, पोल्लडयं पोल्लं ए पोल्लं अपोल्लं अज्जुमि-
रमित्यर्थः । भञ्जो अदसम्मि उ पोम्हं एगखंडं च एरिसं अणु-
ण्णातं भवे, कारणं जेण सव्वाणं वि धरेज्जा ।

गाहा—

वितियपदमणप्पज्जे, अमइ पुव्वकयदुल्लंभे च्वेव ।

सण्हं वुत्ते य खरं, एगस्सऽमती य दुगतिमादी ॥ २७१ ॥

अणप्पज्जो सव्वाणि कंरति धरेति वा, अणप्पज्जो वि असति
जहा ऽभिहियस्स हीणातिरिक्तातिणं कंरज्ज धरेज्ज वा । पुव्व-
कते वा हीणातिरिक्तादियं दुल्लंभे वा जुत्तपमाणं जाव लभ-
ति ताव हीणातिरिक्ताणं वि धरेति, असती ते सण्हं वा ध-
रेति । खरदसं वा धरेति एगखंडस्स वा असति दुगादिखंडं
धरेति ।

गाहा—

सण्हं करेति धुल्लं, उगम्भयं परिहरेंति तं धुल्ले ।

भुसिरे ऽवणेति लोमे, खरं तु उल्लं पुणो मलण ॥ २७२ ॥

सण्हं रयहरणपट्टे थूलं गम्भं कंरति, अह थूले रयहरणे पट्टतो
ताह रयहरणगम्भयं परिदुव्वेति, गम्भए वा थूले तं पट्टयं
परिदुव्वेति रामज्जुसिरतो रोमे अवणेति, अथ खरदसं
ताह उल्लेउं पुणो मलिज्जति ।

रञ्जोहरणस्य सूत्रमा दशा न कुर्यात् । सूत्रम्—

जे भिक्खु सुहुमाइं रयहरणसीसाइं करेइ करंतं वा
साइज्जइ ॥ ७१ ॥

सुहुमा सण्हा रयहरणसीसगा दसाओ ।

गाहा—

जे भिक्खु सुहुमाइं, करेज्ज रयहरणसीसगाइं तु ।

सो आणाअणवत्थं, मिछत्तविराहणं तवे ॥ ७२ ॥

इमे दोसा ।

गाहा—

मूढेसुं मंमदा, भुसिरमणाइस्सदुपला च्वेव ।

सुहुमसु हांति दोसा, वितियं कामी य पुव्वकते ॥ २७३ ॥

मूढेसु सम्महदोसो भुसिरदोसो साधूहि अणाइणो दुव्व-
लाइ भवन्ति, ' वितियपदमणप्पज्जो ' ऽऽदि पुव्वकते वा ।

कण्डूसकं वन्धने वध्नाति । सूत्रम्—

जे भिक्खु रयहरणं कंहुसगवंधणं वंधइ वंधंतं वा साइ-
ज्जइ ॥ ७३ ॥

कंहुसगवंधो णाम—जाहे रयहरणं तिभागपणसो खोमिण-
ण उरिणणण वा चीरणं वा वेदियं भवति, ताह उच्चिदेरेण
तिपाभियं कंरति तं चीरं कंहुसगपट्टो भगणति ।

गाथा—

कंदमगबंधनं, जइवा इतरेण जो उ रयहरणं ।
बंधति कंदमो पुण, पट्टां आणादिणां दोसा ॥२७५॥
आणादो दोसा मासलहुं च । इमे दोसा—

गाथा—

अतिरेगउवाधिअधिकरण—मेव सज्जायज्जाणपलिमंधो ।
कंदमगबंधमि य, दोसा लोभे पसज्जाणता ॥ २७६ ॥
अतिरेगावधी निरुवआमताय य, अधिकरणं तस्स सि-
व्वणभावणबंधणमुचणेहिं सुत्तत्तपलिमंधो, लोभे य पस-
गा, एतद्धि य विस्सरिणहिं य अधिना भवति ।

गाथा—

वितियपदमणप्पज्जे, असतीए दुव्वले अपडिपुमे ।
एतेहिं कारणेहिं, भवदं कप्पती काउं ॥ २७७ ॥

एगम्मि पणसे दुव्वले तांहे पडिस्सवडिं केरति अपडिपुमे
वा तेण बंधत्ता हत्थपूरिमं केरति, एतेहिं कारणेहिं तंधव-
थिग्गलकरणे संवदं केरइ जेण पुण पडिलेहणा भवति ।

अविधिवन्धने निषेधसूत्रम्—

जे भिक्खू रयहरणं अधिहीए बंधइ बंधंतं वा साइजइ ॥७२॥
अवस्सगादि अवधादियव्वो ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू रयहरणस्स एकबंधं देयइ देयंतं वा साइजइ ॥७३॥
एगबंधो एगपासियं ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू रयहरणस्स परितिमि बंधणे देयइ देयंतं वा
साइजइ ॥ ७४ ॥

तिपासितातो परं चउपासियादि, आणादिणां य दोसा
बहुबंधेण सज्जायज्जाणं य पलिमंधो य भवति । एतस्मिं
तिहे वि सुत्ताण इमे अत्थो स्ति ।

गाथा—

तिणहुवरिं पव्वाणं, दंडतिभागस्स हेट्ठतो उवरिं ।
दोरेण अमग्गिणं, संतरणं बंधणारादी ॥ २७८ ॥

दंडतिभागस्स जति हेट्ठा बंधति उवरिं वा असग्गिणं वा
दोरेण अतिव्वो दूणं बंध तीणं वा संतरं दारं केरति, तां
आणादिणां दोसा । सव्वेसु मासलहुं । जम्हा एते दोसा :

गाथा—

तम्हा तिपामिए खलु, दंडतिभागे उ मग्गिदोरेण ।
रयहरणं बंधजा, पदाहिण—णिगंतरं भिक्खू ॥२७९॥
वितियपदमणप्पज्जे, मंधे अविक्काधिते व अप्पज्जे ।
जाणंते वावि पुणो, असती सरिस्स दोरस्स ॥२८०॥

अण्णासति तज्जातीयस्स ।

आनिसृष्टधारणे दोषः । सूत्रम्—

जे भिक्खू रयहरणं अणिसिद्धं धेरइ धरंतं वा साइजइ ॥७५॥
अणिसिद्धं णाम—तित्थकरेहिं अदिणं तस्स मासलहुं, आ-
णादिणां य दोसा ।

णिज्जुत्ताए इमा गाथा—

दव्वे खित्ते काले, भावेऽपि य वच्चमुंज अणिसिद्धं ।
वितिआऽवि य आएसो, जं विदिमं गुरुजणेणं ॥२८१॥
पंचतिरित्तवच्चेसु, अच्चित्तं दुल्लभं व दांसुं च ।
भावम्मि वप्पमोद्धा, अणणुप्पातं च जं गुरुगा ॥२८२॥

दव्वतो पंचरहं अहरित्तं उणिणं उट्ठयं सणं वच्चयं
मुंजपिच्चं वा, एतस्मिं पंचरहं परतो णाणुत्तातं । दांसुं खत्त-
कालेसु जं अच्चित्तं दुल्लभं वा तं णाणुत्तातं, भावतो जं वणु-
किट्टं महग्गमोद्धं वा तं णो तित्थकरेहिं णिसिद्धं वा दत्त-
मित्थं । अहवा—वितिआ आएसो जं गुरुजणेण ना अणु-
त्तायं तं अणिसिद्धं ।

गाथा—

एतसा—मम्मतरं, रयहरणं जो हरिज अणिसिद्धं ।
आणा य विराहणां, संजममुच्छा य तेणादी ॥२८३॥
महग्गण वणुकिट्टं वा मुच्छा भवति । रागो रागेण संजम-
विगाहणा तेणादिपहिं वा हरिजति ।

गाथा—

वितियपदमणप्पज्जे, धेरज अवि कोवि नेव अप्पज्जे ।
जाणंते वावि पुणो, धेरज असिवादिणेगामी ॥२८४॥
असिबेण एगामी जातो, तेन कस्स णिवेए गुरु णऽत्थि, एवं
अणिसिद्धं पि धेरज ।

रजोहरणं व्युत्सृष्टं धरतीति । सूत्रम्—

जे भिक्खू रयहरणं वोसट्ठं धेरइ धरंतं वा साइजइ ॥७६॥

गाथा—

आउग्गहखेत्ताओ, परेण जं तं तु होति वोसट्ठं ।
ओरेणमवोसट्ठं, वोसट्ठधरंत आणादी ॥ २८५ ॥

वोसट्ठं णाम जं आउग्गहाओ परेण, जं पुण अनुग्रहे वट्ठति तं
अवोसट्ठं आयपमाणं खत्तं आउग्गहा इह पुण रजोहरणं प-
डुच्च समंततो हत्थो हत्थोओ परेण पावति न्ति वोसट्ठं भण्ति ।
वोसट्ठधरणे इमे दोसा—

गाथा—

मूहंगादिखइते, अपमज्जेते तु ता विराधेति ।
सप्पे व विच्छुगे वा, गेणहति खइए य आताए ॥२८६॥
मूहंगा—पिपीलिका एताहिं खइतो, आदिसहातां मकोडगा-
दिणा जइ अपमज्जितं रयोहरणेण कइयति तां तं विराधेति,
रयहरणं अप्पहंतो वा सहसा कइयति तां विराधेति, अ-
थ सप्पो विच्छुगो वा आगतो जाव रयहरणं गेणहति
ताव खइतो मनो आयविगाहणा ।

गाथा—

वितियपदमणप्पज्जे, वोत्तुल्लगिलत्थसंभमेगतरं ।
असिवादी परलिगे, वोसट्ठं जा धेरजाहि ॥ २८७ ॥
अणप्पज्जो धरति, धाउं वा जाव आदव्वादि नेइ संतरणे
वा उल्लं गिलाणो गिलाणपडिरयगो वा उच्चत्तणइ कारणेहिं
वोसिट्ठं पि धेरजा ।

गाहा--

मुहपुत्ती सेजाए, एमेव गमो उ होइ णायवो ।
वामद्वमवोमंड, सुच्चं अवरम्मि य पदम्मि ॥ २८८ ॥
मुहपोत्तीए णिसंजा एंसव गमो । वोसट्ठसु पुव्वावरणसु ।

सूत्रम्-

जे भिक्खू रयहरणं अहिट्ठेइ अहिट्ठंतं वा साइज्जइ । ७८ ।
अहिट्ठाणं णाम सणिसंजवेदिणं चैव उवविसणं एयं अ
हिट्ठाणं मासलहुं, आणादिया य दासा ।

गाहा--

तिण्हं तु विकप्पाणं, अणंतराएण जो अधिठ्ठेजा ।
पाउंछणं भिक्खू, सो पावति आणमादीणि ॥ २८९ ॥
दोहि वि णिमिज्जसोहिं, एकेण व वितियतातियपादेहिं ।
अधवा मगगतो एको, दोहि वि पासेहि दोप्पि भवे । २९० ।
इमं तिरिणं विकप्पा दोहि वि उवविसति एको विकप्पो,
एणं वा वितिआं विकप्पो, दोसु विकप्पेसु परिहयासु-
अवक्कमति ततिआं विकप्पो । अहवा--मगगतो सि पिट्ठतो
अक्कमति एगो विगप्पो, दोसु पांससु पुतोरूपसु अक्कमति ।
एते दो विगप्पा, एते वा तिचि ।

गाहा--

वितियपदमणप्पज्जे, अधिठ्ठेजा कुट्टिते व अप्पज्जे ।
जाणंते वा ऽवि पुणो, मूमगतेणादिमादीसुं ॥ २९१ ॥
मूमगेण वा कुट्टिजाति, तेणेण वा हरिज्जति, आदिग्गह-
णाता चतुरूवाणि वा हरिजा पडिणीओ वा तेण अधिठ्ठेजा ।

सूत्रम्-

जे भिक्खू रयहरणं उसीसमूले ठवइ ठवंतं वा साइज्जइ । ७९ ।
सीसस्स समीवं-उवसीसं वकारलोपात्, स्थानवाची मू-
लशब्दः । सीसस्स वा उक्खंभणं उसीसद्वयणं णिक्खवो सु-
सपडिसेधितं सेवमाणं, अज्जेति पावतिः मासियं, परिहरणं
परिहारो चिट्ठति जम्मि ते ठाणं लहुगमिति उवघातियं ।

सूत्रम्-

जे भिक्खू रयहरणं तुयट्ठइ तुयट्ठंतं वा साइज्जइ ॥ ८० ॥

गाहा--

जे भिक्खू तुयट्ठते, रयहरणं सीसए ठवेजाहि ।
पुरतो व मगगतो वा, गमगपासे णिससो वा ॥ २९२ ॥
त्वग्घर्त्तनं वट्ठणं शयनमित्यर्थः, वामपासे दाहिणपासे
वा उवरि हन्थदसं पादमूलं वा ठवेति, ए केवले णिवरणो
णिसरणो वा पुरआं मगगआं वा वामपांसं ठवेति ।

गाहा--

सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं तहा दुविहं ।
पावति जम्हा तेणं, दोहि ण पासम्मि तं कुजा ॥ २९३ ॥
तम्हा ताणि णिवरणो णिसरणो वा दाहिणपासे अधादसं
करेज्ज ।

गाहा--

वितियपदमणप्पज्जे, करेज्ज अवि को वि नेव अप्पज्जे ।

आवासं अमति मूमगं, तणगमादीसु, जाणमवि । २९४ ।
नि० चू० ५ उ० । पं० व० ।

रजोहरण-प्रयोजनमाह--

आयाणे निक्खेवे, ठाणनिसीअणतुअट्ठसंकोए ।

पुव्वि पमज्जणट्ठा, लिंगट्ठा चैव रयहरणं ॥ ८१ ॥

आदानं-ग्रहणं कस्यचित् निक्षेपे मोक्षे स्थाननिर्वादन-
त्वग्घर्त्तनसङ्काचनेषु पूर्वम्-आदौ प्रमार्जनार्थं भूम्यादेलि-
ङ्गार्थं चैव साधो रजोहरणं भवति इति गाथार्थः । पं०
व० ३ द्वार ।

अविहीए नियंसणुत्तरी परं पहग्गणदंडगं वा परिभुंजे
चउत्थं सहसा रयहरणं खंधे निक्खवइ उवट्ठावणं, अंगं
वा उवंगं वा संवाहावेजा खवणं रयहरणं ! वामुस्संगे
धरेइ चउत्थं । महा० १ चू० ।

ऋतुबद्धे रजोहरणं ग्राह्यं वर्षासु पादलेखनिका । पं० भा० १
कल्प ।

रंक-रङ्क-पुं० । कृपणे, स्था० ५ टा० ३ उ० ।

रंकय-रङ्क(क)-पुं० । बलभीपुग्वास्तव्यं श्रेष्ठिनि, यो रत्नज-
टितकङ्कणलुब्धेन बलभीपुग्वाजेन शिलादिन्येन पराभूतः
गजनीपतिं म्लेच्छराजमानीय तद्राजविनाशाय निमित्तमभू-
त् । ती० १६ कल्प ।

रंखोलिर-दोलक-त्रि० । उत्क्षेपके " रंखोलिरं पटोलिरं "
पाइ० ना० १८६ गाथा ।

रंग-रङ्ग-न० । नाट्यस्थाने, व्य० ८ उ० । ' रायाए रंगोवजीवि-
याए' आ० म० १ अ० । मल्लयुद्धमण्डपे, कल्प० १ अधि० ५
क्षण । रङ्गमण्डपे, " रंगो पिच्छाभूमी " पाइ० ना० २७२
गाथा । रङ्गावयवच्छविचित्ररूपे, दश० २ अ० । स्था० ७ वृ० ।
त्रपुणि, दे० ना० ७ वर्ग १ गाथा ।

रंगण-रङ्गण-पुं० । रङ्गणं रागस्तद्योगाद्रङ्गणः । जीवे, भ०
२० श० २ उ० ।

रंज-रञ्ज-धा० । रागे, । रंजे रावः ॥ ८ । ४६ ॥ इत्यनेन
रञ्जेर्यन्तस्य रावादंशो वा । रावेइ । रञ्जेइ । प्रा० ४ पाद ।
रंजण-रञ्जन-न० । रांगे, स्था० १ थु० ५ अ० । घटे, दे० ना० ७
वर्ग ३ गाथा । कुण्डमिति केचित् । दे० ना० ७ वर्ग ३ गाथा ।
पाइ० ना० २२२ गाथा ।

रंडक-राण्डक्य-पुं० । राण्डकर्षपत्ये, राण्डक्यो नाम भोजः
कामात् ब्राह्मणकन्यामभिगम्यमानः विनष्टः । ध० १ अधि० ।
रंडा-राण्डा-स्त्री० । मूर्षिकपर्यायम्, वाच० । विधवायाम्,
महा० २ चू० ।

रंडिया-राण्डिका-स्त्री० । व्यभिचारिण्यां स्त्रियाम्, तं० ।

रंदुअं-देशी-रजौ, दे० ना० ७ वर्ग ३ गाथा ।

रन्तिदेव-रन्तिदेव-पुं० । चन्द्रवंशे स्वनामख्याते नृपे, " व्यां
मचुम्भिश्चिखरं मनोहरं, रन्तिदेवतटिनीतटस्थितम् । अत्र
चैत्यमवलोक्य यात्रिकाः, शैत्यमाशु ददति स्वच्छायाः ॥ १ ॥ "
ती० ४३ कल्प ।

रंद्गण-रन्त्वा-अव्य० । क्रीडित्वेत्यर्थे . क्त्व इयदृणौ ॥ ८
। ४। २७१ ॥ इति दृष्टव्यादेशः । पन्ते-रन्त्वा । प्रा० ४ पाद ।
रंघ-रन्ध्र-न० छिद्र . दूषण च । व्य० ७ उ० । ब्रा० । “विवरं
कुहरं रंघं, कुचिच्छलं अंतरं कुडिलं च” पाइ० ना० ६३ गाथा ।
रंघण-रन्धन-न० । अस्त्रादीनां पाचनं, प्रव० ३८ द्वार । ब्रा० ।
रन्धनविषयकविशेषपरिज्ञानरूपे ५१ स्त्रीकलाभेदे, कल्प० १
अधि० ७ क्षण ।

रं(म्भ)भ-गम्-धा० । गतौ, गमेः रई-अइच्छाणुवजावज-
सोकुसाकुस-पचडु-पच्छन्द-णिममह-णि-णीण-णीलुक-प-
दअ-रम्भ-परिअल्ल-वाल-परिअल-णिगिणास-णिवहायसे-
द्वाचहराः ॥ ८। ४। १६२ ॥ इति गमधातोर्गम्भादेशे वा । रम्भइ ।
गच्छति, प्रा० ४ पाद । अन्दोलनफलके, दे० ना० ७ वर्ग १
गाथा ।

रंभा-रम्भा-स्त्री० । वैराचनेन्द्रस्य बलेरग्रमहिष्याय, ज्ञा० २
श्रु० ३ वर्ग १ अ० । भ० । कदल्याम्, “ रंभा कयली ”
पाइ० ना० २५४ गाथा ।

रक्क-रक्क-न० । वृषभादिशब्दकरणे, अनु० ।

रक्ख-रक्ख-पुं० । राक्षसं, “ रयणियरजाउहाणा, कव्वाया
कोणवा रक्खा ” पाइ० ना० ३० गाथा ।

रक्खंत-रक्ख-त्रि० । अन्यायात् रक्षां कुर्वति, औ० । भ० ।

रक्खण-रक्खण-न० । आहारादिना उपजीव्ये, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० १ उ । तं।सम्यक्त्वव्रतानामनुपालनापाये, ध० २ अधि० ।

रक्खस-रक्खस-पुं० । मांसास्वादनपरं, उक्त० १६ अ० । व्यन्त-
रविशेषे, उक्त० पाइ० १६ अ० । औ० । प्रश्न० । स्था० । सूत्र० ।
प्रव० । औ० । स० । व्यन्तरमात्रे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० प्रज्ञा० ।

रक्खा समासश्चो दुविहा पप्मात्ता, तं जहा-पञ्जत्तगा य,
अपञ्जत्तगा य । प्रज्ञा० १ पद ।

राक्षसाः सप्तविधा प्रहृताः, तद्यथा-भीमा १ महाभीमा २
विघ्ना ३ विनायका ४ जलराक्षसा ५ राक्षसराक्षसा ६ ब्रह्मरा-
क्षसाः ७ । प्रज्ञा० १ पद । अहोरात्रस्य त्रिंशे मुहूर्ते च ।
कल्प० १ अधि० ६ क्षण । चं० प्र० । ज्यो० । जं० । स० ।

रक्खिय-रक्खित-त्रि० । गुप्ते, स्था० ६ ठा० ३ उ० । उक्त० ।
दुर्गतिपतनात् निवारिते, उक्त० १५ अ० । प्रश्न० ।
अनुयोगचातुर्विध्यकारके सोमदेवेन ब्राह्मणेन रुद्रसोमायां
भार्यायां जाते आर्यवर्षाशप्ये पूर्वधरे सूरौ । आ० म० १ अ० ।
आ० चू० । (तत्कथा ‘ अज्जरक्खिय’ शब्दे प्रथमभागे २१२
पृष्ठे प्रत्यपदि) “ वन्दामि अज्जरक्खिय-खमणे रथियचरित्त-
सव्वस्सो । रयणकरं डगभूओ, अणुओगो रक्खियओ जेहि
॥ १॥ ” । न० । आर्यसुहस्तिनो द्वाडशशिष्याणां सप्तमे, कल्प०
२ अधि० ८ क्षण ।

रक्खिया-रक्खिता-स्त्री० । धनेन सार्थवाहेन भद्रायां भार्यायां
जनितस्य धनगोपाल्यपुत्रस्य भार्यायाम्, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० ।
अष्टादशनीयकस्य स्वनामख्यातायां प्रवर्त्तिन्याम्, ति० ।
रक्खी-रक्खी-स्त्री० । अष्टादशजनस्य स्वनामख्यातायां प्रव-
र्त्तिन्याम्, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

रग्ग-रक्क-त्रि० । रक्ते, “ गो वा ” ॥ ८। २। १० ॥ रक्कशब्दे संयु-
क्तस्य गो वा भवति । इति क्तस्य गः । प्रा० । अनादौ श-
पादशयोर्द्वित्वम् ॥ ८। २। ८६ ॥ इति गस्य द्वित्वम् । रग्गो ।
नील्यादिभी रज्जिजेते, प्रा० २ पाद ।

रग्गय-देशी-कौमुभ्रग्वस्त्वे, दे० ना० ७ वर्ग ३ गाथा ।
“ रग्गयं च नवर्गं ” पाइ० ना० २६१ गाथा ।

रङ्ग्वोल-दोलि-धा० । उन्नेपणे, दुल-स्वार्थे णिच । दुले
रङ्ग्वोलः ॥ ८। ४। ४८ ॥ दुलेः स्वार्थे एयन्तस्य रङ्ग्वोल-
इत्यादेशो वा भवति । रङ्ग्वोलइ । दोलइ । दोलयति । प्रा० ।
रचिय-रचित-त्रि० । निहित, स० । रचनाविशेषे, प्रश्न० ३
आश्र० द्वार ।

रच्छामअ-देशी-शुनि, दे० ना० ७ वर्ग ४ गाथा ।

रज्ज-राज्य-न० । यावत्सु देशेषु एकभूपतेराज्ञा तावदेश-
प्रमाणे राष्ट्रे, वृ० ४ उ० । जीत० । उक्त० । ज्ञा० ।
राजादिपदार्थसमुदाये, “ स्वाम्यमात्यश्च राष्ट्रे च, कोशो दुर्गं
वले सुहृत् । सप्ताङ्गमुच्यते राज्यं, बुद्धिसत्त्वसमाश्रयम्
॥ १ ॥ ” । भ० १५ श० । रा० । ग० । कल्प० । नृपत्वे, तं० ।
प्रभुतायाम्, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

ऋषभः स्वपुत्रादिभ्यो-राज्यं दत्तवानत्र दोषविचारः ।

एवं जगद्गुरुविषयां महादानविप्रतिपत्तिनिरतस्यैव राज्य-
दानविप्रयां तां निरस्यन् परमते तावदाह-

अन्यस्त्वाहाऽस्य राज्यादि-प्रदाने दोष एव नु ।

महाधिकरणत्वेन, तत्त्वमार्गे विचक्षणः ॥ १ ॥

अन्यस्तु-जगद्गुरुमहादानपूर्वपक्षवाचोपक्षया, अपरः पुन-
र्वादी आह-वृत्त अस्य-जगद्गुरोः राज्यादिप्रदाने-स्य-
पुत्रादिभ्यो नरनायकत्वकलत्रकलाकर्मशिल्पप्रभृतीनां वित-
रणे दोष एव-अशुभकर्मवन्धलक्षणं दूषणमेव । तुशब्दः-पूरणे
केन हेतुनेत्याह-महश्च-तद्गुरुकर्मधिकरणं च-दुर्गतिहेत्वनु-
ष्ठानं महाधिकरणं तद्भावस्तत्त्वं तेन, राज्यादिप्रदानं हि
महाधिकरणं महारम्भमहापरिग्रहकुणिमाहारपञ्चन्द्रियवधा-
दिहेतुत्वात्तस्य अग्निशस्त्रादिदानमिवेति दृष्टान्तोऽभ्युहः ।
क एवमाहेत्याह-तत्त्वमार्गे-वस्तुपरमार्थाध्वनि परिच्छेत्तव्ये
आविचक्षणः-अपरिणतः । अविचक्षणत्वं चास्य वक्ष्यमाण-
राज्यदानादिहेतोरपरिज्ञानादिति । अथवा-विचक्षण इत्युप-
हासवचनमिति ॥ १ ॥

उत्तरमाह-

अप्रदाने हि राज्यस्य, नायकाभावतो जनाः ।

मिथो वै कालदोषेण, मर्यादाभेदकारिणः ॥ २ ॥

विनश्यन्त्यधिकं यस्मा-दिहलोके परत्र च ।

शर्का मन्यामुपेक्षा च, युज्यते न महान्मनः ॥ ३ ॥

तस्मात्तदुपकाराय, तत्प्रदानं गुणावहम् ।

परार्थदीक्षितस्यास्य, विशेषेण जगद्गुरोः ॥ ४ ॥

अप्रदाने-पुत्रादिभ्योऽवितरणे मति, हिशब्दः-पूर्वपक्षप-
क्षिद्धारभावनार्थः, राज्यस्य-भूपतिव्यस्य नायकाभावतः-
स्वामिकाभावान् जनाः-लोकाः मिथः-परस्परं विनश्य-
न्तीति योगः । वैशब्द-वाक्यालङ्कारः । कालदोषेण-अवसर्पि

लीलक्षणस्य हीनहीनतगादिस्वभावस्य समयस्यापगोधन हेतुना मर्यादाभेदकारिणः—स्वापरधनदागादिव्यवस्थालापः कारकाः सन्तः विनश्यन्ति-क्षयमुपगच्छन्ति । नायकसद्भावेऽपि केचिद्विनश्यन्तो दृश्यन्ते इत्यत्राऽऽह-अधिकम्-अत्यर्थं यस्मान् कारणात्—क नश्यन्तीत्याह-इहलोकं—इहैव मनुष्यजन्मनि प्राणादित्यात्, परत्र च-परलोकं च हिंसानृत-धनदागपहारादेः, तथा-शक्ता-सामर्थ्यं सन्याम्-विद्यमाना-याम् उपेक्षा श्रवधीरणा चशब्दा-हेत्वन्तरसमुच्चये, युज्यत-घटते, न-नैव महान्मनो-जगद्गुरोर्युगादिदेवादेर्यस्मादेवं तस्मान्कारणान्तेषां परस्परं विनश्यतामुपकारोऽनर्थत्राणम् तदुपकारस्तस्मै तदुपकाराय तत्प्रदानम्-राज्यदानम् गुणावहम्, राज्यहातुरुपकारकमेव न पुनर्दोषावहम् । परस्मै इदं परार्थम् परोपकारार्थमित्यर्थः, दीक्षितस्य कृतनिश्चयस्य परार्थोद्यतस्येत्यर्थः, अस्य-जगद्गुरोः विशेषण-सुतरां सामान्यराज्यदायकापेक्षया जगद्गुरोर्भुवनभर्तुः जिनस्येति, अनेन च राज्यप्रदानस्य महाधिकरणस्वभावत्वं व्युदस्तम् । तद्दानस्यैव महाधिकरणत्वेन प्रसाधनतः परोक्षो महाधिकरणत्वलक्षणो हेतुर्गसिद्ध इत्युक्तम्, तदसिद्धेश्च राज्यादिदाने दोष एवेत्यपहसितमिति ॥ ४ ॥

राज्यादिदानेषु दोष एवेत्यत्रादिशब्देन विवाहा-

दिव्यवहारदर्शने भगवतः सदैपमित्यास-

ञ्जितम् । तत्र परिहारातिदेशमाह-

एवं विवाहधर्मादौ, तथा शिल्पनिरूपणे ।

न दोषे ह्युत्तमं पुण्य-मित्थमेव विपच्यते ॥ ५ ॥

यथा राज्यादिदाने न दोषो महाधिकरणत्वाभावात् गुणाव-हत्वाच्च, एवम्-अनेनैव प्रकारेण विवाहः-परिणयने तद्रूपो-धर्मः-समाचारो व्रतबन्धो वा विवाहधर्मः, तदादौ-तत्प्र-भृतिके आदिशब्दाद्राजकुलग्रामधर्मादिपरिग्रहः, तथा-शब्दः समुच्चये शिल्पनिरूपणे-घटलोहचित्रवस्त्रनापित-व्यापारोपदेशेन, किमित्याह-न दोषः, नैवाशुभकर्मबन्ध-लक्षणं दूषणमस्ति भगवतः । इह प्रतिज्ञायां हेतुमाह-हि-शब्दो-यस्मादर्थः, ततश्च यस्मादुत्तमम्-प्रकृष्टं तीर्थकरना-मकर्मलक्षणं पुण्यम्--शुभकर्म इत्थमेव-अनेनैव विवाह-शिल्पादिनिरूपणप्रकारेण विपच्यते विपाकं याति स्वफलं ददातीत्यर्थः ॥ ५ ॥

इहाभ्युपचयमाह--

किं चेहाधिकदोषभ्यः, सत्त्वानां रक्षणं तु यत् ।

उपकारस्तदैवेषां, प्रवृत्त्यङ्गं तथाऽस्य च ॥ ६ ॥

नागादे रक्षणं यद्-द्रुतीयाकर्षणेन तु ।

कुर्वन्नदोषांस्तद्-दन्यथाऽसम्भवादयम् ॥ ७ ॥

नागादेः-सर्पगणसोदः सकाशाद्रक्षणम्-इष्टपुत्रादित्राणम् यद्वन्-यथा गतीदेः-श्वभ्रादेः सकाशाद् आदिशब्दास्सोपा-नपङ्क्त्यादिपरिग्रहः, आकर्षणमात्रेण गतीयाकार्पणं तेना-धिकरणभूतेन हनुजानुप्रभृत्यङ्गवर्षणलक्षणानर्थकरणान्य-थारक्षणस्यासम्भवादिनि भावः । तुशब्दोऽपिशब्दार्थः-कुर्वन् विदधद्रक्षणमिति योगः, (न)-नैव दोषवान्-दूषणवान् मात्रा-दिगिति दृष्टान्तः । अथ दार्ष्टान्तिकमाह-तद्वन्-तथा राज्यादि यच्छन् घर्षणतुल्यानर्थसम्भवेऽपि नागादिरक्षणकल्पमहान-

र्थनिवारणलक्षणसम्पादेन न दोषवान् अयमिति योगः । अथ किमल्पस्यापि दोषस्याभावेन महानर्थगतां न करोती-त्याह-अन्यथा-अन्येन प्रकारेणाऽल्पस्याप्यनर्थस्यानाश्रय-णलक्षणेनासम्भवात्-महानर्थगतास्याघटनात्, अयमिति जगद्गुरुरिति । उक्तञ्च-

" नत्थ पहाणो आसो, बहुदोसनिवारणाउ जगगुरणो ।

नागाइरक्खणे जह, कड्ढणदासे वि सुहलोगो ॥ १ ॥

गत्तातडम्मि विसंम, इट्ठसुयं पिच्छुऊण कोलंतं ।

तप्पच्चवायभीया, तथाणण्डा गया जणणी ॥ २ ॥

दिट्ठो य तीणं नागोः तं पइ इंतो दुआ य खड्डाण ।

तो कड्ढिआ तआ नह, पीडाणं विसुद्धभावाण ॥ ३ ॥ "

अधिकदोषनिवारणार्था प्रवृत्तिरस्य किञ्चिदोषवत्यपि न दुष्टेत्येतस्य पक्षस्याभ्युपगमे बाधामाह-

इत्थं चैतदिहैव-मन्यथा देशनाऽप्यलम् ।

कुधर्मादिनिमित्तत्वा-दोषायैव प्रसज्यते ॥ ८ ॥

इत्थं चैतदिहैव अनन्तरादनेन गुरुतरानर्थनिवारकत्वलक्षणे-न चशब्दोऽवधारणे एतदनन्तरादिने राज्यप्रदानादिकं वस्तु इह-प्रक्रमे एष्टव्यम्-अभ्युपगन्तव्यम्, अन्यथा-एतस्यान-भ्युपगमे देशनाऽपि-तत्त्वप्ररूपणाऽप्यास्ताम् राज्यादिदाने दोषायैवेति योगः, अलम्-अत्यर्थम् । कुतः इत्याह-कुधर्माः-शाक्यादिप्रवचनानि आदिद्वेषां-श्रुतचारित्रप्रत्यनीकत्वादि-भावानां ते तथा तेषां निमित्ते हेतुस्तद्भावस्तत्त्वं तस्माज्जिने-देशना हि नयशतसमाकुला, नयाश्च-कुलप्रवचनालम्बनभूता-दोषायैव अनर्थायैव न पुनर्गुणाय प्रसज्यते-प्राप्नोति । न च-भगवद्देशनाया अनर्थनिवन्धनत्वमभ्युपगन्तव्यम् अनन्यो-पायत्वेनार्थप्राप्तेर्भावप्रसङ्गादिति ॥ ८ ॥ हा० २८ अष्ट० ।

रज्जिध-राज्यचिह्न-न० । मुकुटचामरादिषु प्र० १ द्वाग ।

रज्जजिया-राज्यार्या-ख्या० । स्वनामख्यातायामार्यिका-याम्, महा० ।

सारासारमयाणित्ता, अगीयत्थत्तदोमओ ।

वयमेत्तेण विरज्जाए, पावगं जं समज्जियं ।

तेणं तीए अहं ताए, जा जा होइ नियंतणा ।

नारय-तिरिय-माणुस्से, तं सोच्चा को धिइं लभे ।

कथानकम्-

स भयवं ! का उण सा रज्जजिया किंविवाया । तीए अ-गीयत्थत्तदोमेण वयमेत्तेणं पि, पावं कम्मं समज्जियं । जस्स एं विवागयं सोऊणं को धिइं लभेज्जा । गोयमा ! एं इहव भाग्हे वासे भद्दो नाम आयरियो अहेसि, तस्स य पंचसए साहणं महाणुभागणं दुवालससए निग्गन्धीणं । तत्थ य गच्छं चउत्थरांसियं ओसावणं तिदंडोऽचित्तं च कांहओदगं विप्पमोत्तं चउत्थं न परिभुंज्जइ, अ-न्नया-रज्जा नामाए अज्जियाए पुवकायअसुहपावकम्मो-दण्णं सरीरं कुट्टवाहीए परिसाडऊण किमिपहिं समुहि-मिउमारज्जं । अहऽस्यया परिगलंतपूइरुहिरतणं तां रज्जजि-यां पासिया ताओ य संजईओ भणंति । जहा-हानाहल-दुक्ककारेण किमेयं ति, तां गोयमा ! पंडिभणियं तीए महापावकम्माणं भग्गलक्खणं संजमाणं रज्जजियाए । जहा-एणं फासुगपाणणं संविज्जमाणं विण्णं मे सरी-

रगं ति । जाव इयं पत्रवे ताव रं संखुहियहियं गायमा !
 सव्वसंजइममूहं जहा रं विवज्जामो , फासुगपाणं
 ति । तत्रा एगाए तथ चितियं संजइण, जहा-रं जइ सं-
 पयं चैव मम एयं सरीरं एगानिमिसव्वन्तेरेणव पडि-
 सडिऊणं खंडम्वेडहिं परिमहेज्जा तहावि अफासुगोदगं
 इत्थ जेम रं परिभुजामि , फासुगोदगं रं परिहगामि, अ-
 न्नं च किं सव्वमेयं फासुगोदगं इमीए सरीरं विण-
 ढं सव्वहा रं सव्वमेयं, जे उण पुज्जयअसुहपावकम्मोद-
 एणं सव्वमेयंविहं हवइ । त्त सुदुत्तयं चितियं पयत्ताः ज-
 हा रं जहा भो पेच्छइ अत्ताणदोसोवहयाए, ददमूदहि-
 ययाए विगयलजाए इमीए महापावकम्माए संसारघारदु-
 कखदायं करिसे दुदुत्तयं गिराइयं, जे मम कन्नविवर-
 सुं पि रं पविसज्जति । जत्रो भवंतरकरणं असुहपाव-
 कम्मोदणं जे किंचि दारिदुक्खदोहगअयस्स ऽभक्खा-
 णकुट्टाहवाहिकलेससग्निवायं देहमि संभवइ, न अन्नह-
 ति । जण तु एरिसमागमे पडिजइ । तं जहा—“ को देह
 कम्ह देजइ, विहियं को हइ हारण कस्स । सयमपणो
 विहत्तं, अल्लियइ दुहं पि सुक्खं पि ॥१॥” चितमाणीए चैव
 उप्पन्नं केवलताणं । कया यं देवहिं केवलमहिमा । केवलि-
 णा वि णरसुगसुगणं पणामियं संसयतमपडलं अज्जिया-
 रं च । तत्रा भत्तिभर्गनिम्भराए पणामपुव्वं पुट्ठो केवली
 रज्जाए, जहा-भयवं ! किमट्टमहं एयाणं महंताणं महावाहि-
 वेयणाणं भायणं भवुत्ता । तांहा गायमा ! सजलजलहरसुरदु-
 दुहिनिरघोसमणोहारिगंभीरसरेणं भणियं केवलिणा, ज-
 हा-सुणसु दुक्करकारिण ! जे तुज्झ सरीरविहङ्गणकारणं ति ।
 तए रत्तपित्तदुमिए अन्तेतरा सरीरगे सिणिद्धाहार-
 साकंठाए कोलियमीसं परिभुत्तं । अन्नं च एत्थ गच्छे एतीए
 साहुसाहुणीए, तहाऽधि जावइयं अचछीणि पक्खालिज्जंति
 नावइयं पि बाहिरपाणं सागारियट्टापनिमित्तेण वि रं
 कयाइ परिभुजइ । तए पुण गोमुत्तपडिग्गहणगयाए तस्स
 मच्छिद्याहिं भणिभिणित्तिसिधाणलालालालियवयणस्स सं-
 सट्टगमुवगयस्स बाहिरपाणं संघट्टिऊणं मुहं पक्खालियं । ते-
 ण य बाहिरपाणसंघट्टणविगट्टणं ससुगसुरजगवेदाणं पि
 अल्लेघणिज्जा गच्छेमरा अइक्कमिया । तं च रं खमिय तुज्झ
 पववणंदेवयाए, जहा-साहुणां च पाणावरमे विणिच्छिप्पे
 हन्थेणावि, जे कुवतलायपुक्खारिणीसरियाइमतिगयं उदगं
 ति, केवलं तु जमेव विगहियं अववगयस्यलदोसं फासुगं
 तस्स परिभोगं पन्नं वीयगं गहिं, ता सिक्खावेमि एसा
 दुरायाग जणऽओ वि को वि रं एरिस्सं समायां पवत्तेइत्ति
 चितिऊणं अमुगं २ चुत्तजोगं समुदिसमाणाए पक्खत्तं अ-
 सणमज्झमि तं देवयाए । तं च तणोवलक्खियं ति देवयाए ।
 एएण कारणेणं ते सर्गरं विहडियं ति, रं उण फासुगप-
 रिभोगं ति । तांहा गायमा ! रज्जाए विभावियं, जहा-
 पवमेयं रं अन्नह तिः चितिऊणं विन्नविओ केवली । जहा-
 भयवं ! जइ अहं जहुत्तं पायच्छिन्नं चरामि, ता किं पन्नपइ
 मज्ज एव तणुं । तत्रा केवलिणा भणियं । जहा-जइ कोइ पाय-
 च्छिन्नं पयच्छइ ता पन्नपइ । रज्जाए भणियं । जहा-भयवं !
 जइ तुमं चिय पायच्छिन्नं पयच्छसि, अत्रो को एरिसो महप्पा
 तत्रो केवलिना भणियं, जहा दुक्करकारि पयच्छामि अहं तहा

पच्छिन्नमेव नऽस्थि, जणं ते सुद्धी भवेज्जा । रज्जाए भणियं-
 भयवं ! किं कारणं ति । केवलिणा भणियं, जहा-जं ते संजइ-
 वंदपुरओ गिराइयं । जहा-मम फासुयपाणपरिभोगेण सरी-
 रं विहडियं ति । एयं च दुट्टपावं सहासमुदाए कहियं पडि-
 वयणं सोच्चा संखुद्धाओ सव्वाओ चैव इमाओ संजइओ ।
 चितियं च एयाहिं, जहा निच्छयओ विमुच्चाओ फासुओ-
 दगं, भयऽज्झवसायाण आलोइयं निदियं गरहियं चैयाहिं,
 दिन्नं च मए एयाणं पायच्छिन्नं । तथं च एए तव्वयणदोसेणं
 जं ते समज्जियं अचन्तकडुविरसं दारुणवडपुट्टनिकाइयं तुगं
 जं च पावगामि, तं च कुट्टभगंदरजलोदग्वायुगुम्मसासनिरो-
 हहरिमागंडमालाहिं अणेगवाहिवेयणापडिगयसरीराए दा-
 रिदुक्खदोहगअयस्स ऽभक्खाणसंतावुव्वगसंदीवियपजा-
 लियाए अणेतहिं भवगहणेहिं सुदीहकालेणं तु अहन्निसा-
 णभेवयव्वं । एणं कारणेणं रं समा गायमा ! सा रज्ज-
 जिज्या जा अगीयत्तदोसेणं वायामेत्तेणेव पमहंतं दुस्स-
 दायं पावकम्मं समज्जियं ति । महा० ६ अ० ।

रज्जधम्म-राज्यधर्म-न० प्रतिराज्यं भिन्नं करादिके, दश० १ अ० ।

रज्जपालिया-राज्यपालिका-स्त्री० । कामर्दिकस्थविराग्निरं-
 तस्य वेसपाटिकगणस्य द्वितीयशाखायाम्, कल्प० ।

रज्जमाण-राज्यमान-त्रि० । गगवति, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० ।

रज्जवइ-राज्यपति-पुं० । स्वतन्त्रे राजनि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

रज्जवद्वण-राज्यवद्वेन-पुं० । अवन्तिराजपालकपुत्रे अवन्ति-
 वद्वन्तलघुभ्रातरि, आ० चू० ४ अ० ।

रज्जहीण-राज्यहीन-पुं० । राज्यच्युते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

रज्जाहिवइ-राज्याधिपति-पुं० । महामन्त्रिणि, राजनि च ।
 वृ० ४ उ० ।

रज्जु-रज्जु (ज्जू)-स्त्री० । रज्ज्वा यत्संस्थानं तद् रज्जुरभि-
 धीयते । त्रिप्रमाणेन, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सम्प्रति रज्जुस्वरूपमाह—

मयंभुपरिमंताओ, अवरंतो जाव रज्जुमाईओ ।

एएण रज्जुमाणेण, लोगो चउदसरज्जुओ ॥ ३१ ॥

केवलद्वीपपयोधिपर्यन्तवर्तिनः स्वयंभूरमणाभिधानजलनि-
 धः परतटवर्तिपूर्ववेदिकान्तादारभ्य यावत्तस्यैव तोयधेरपर-
 वेदिकान्तः, एतावत्प्रमाणा रज्जुगवगन्तव्या । अनेन च रज्जु-
 मानेनोच्छ्रयतो लोकश्चतुर्दशरज्जुप्रमाणो भवतीति । प्रव० १४३
 द्वार ।

रज्जवः कस्मिन् स्थाने कति सन्तीति—

माघवईए तलाओ, ईसिप्पन्नार उवरिमतलं जा ।

चउदसरज्जु लोगो, तस्साऽहो वित्थंर सत्त ॥ ६०६ ॥

उवरिं पएसहाणी, ता नेया जाव भूतले एगा ।

तयणुप्पएसवुद्धी, पंचमकप्पम्मि जा पंच ॥ ६१० ॥

पुणरवि पएसहाणी, जा सिलाए एकगा रज्जु ।

घम्माए लोगमज्जे, जायणयअसंखकोडीहिं ॥ ६११ ॥

माघवत्या-तमस्तमःप्रभापराभिधानायाः सप्तमनरकपृथि-
 व्यास्तलाद्लोकपृथिव्याः संस्पर्शिनः सर्वाधस्तनभागादा-
 रभ्य ईषन्प्राग्भारायाः सिद्धशिलायास्सर्वोपरितनतलं लोका-

न्तलक्षणं यावदूर्ध्वाधोभागेन चतुर्दशरज्जुप्रमाणो लोको भव-
ति, तस्य च लोकस्याधस्तात्सप्तमपृथिव्या अधोभागं विस्तर-
तो देशोनाः सप्त रज्जवः । सूतकारेण त्वल्पत्वाद्देशो न त्वं न विच-
क्षितम् । ततोऽधोलोकान्तादुपरिप्रदेशहानिस्तिर्यग्गङ्गुलासं-
ख्येयभागहानिस्तावद् ज्ञातव्या यावद् भूतले तिर्यग्लोकम-
ध्यवर्ति समभूमिभागं विस्तरत एका रज्जुः, तदनु समभू-
मिभागादुपरिमुखं प्रदेशवृद्धिस्तिर्यग्गङ्गुलासंख्येयभागवृ-
द्धिस्तावद् द्रष्टव्या यावदूर्ध्वलोकमध्ये पञ्चमं ब्रह्मलोकाभि-
धे कल्पं विस्तरतः पञ्च रज्जवः, ततः पुनरप्यूर्ध्वं प्रदेशहा-
निस्तावदवसंया यावन्सिद्धशिलाया उपरिष्ठात्लोकान्ते
विस्तरत एकैकरज्जुः । यस्मायां च रत्नप्रभापराभिधानायां
प्रथमपृथिव्यां योजनानामसंख्याताभिः कोटिभिर्वहुसमभू-
मिभागादतिक्रान्ताभिर्लोकमध्यम् । इयमत्र भावना इह साम-
स्येन चतुर्दशरज्जुप्रमाणो लोकः, स च त्रिधा भिद्यते, तद्य-
था—ऊर्ध्वलोकस्तिर्यग्लोकोऽधोलोकश्च । तत्र तिर्यग्लो-
कस्य ऊर्ध्वाधोऽपेत्या अष्टादशयोजनशतप्रमाणस्य म-
ध्यभागं जम्बूद्वीपप्रभया बहुसमं भूमिभागं मेरुबहुमध्ये
ऽष्टाप्रदेशिका रुचकः, तत्र गोस्तनाकाशश्चत्वार उपरितनाः
प्रदेशाश्चत्वारश्चाधस्तनाः । एष एव रुचकः सर्वासां दिशां
विदिशां च प्रवर्त्तकः । एतस्माच्च रुचकादूर्ध्वाधोस्तिर्यग्लो-
काविभागाः, तथाहि—रुचकस्याधस्तादुपरिष्ठाच्च नव नव
योजनशतानि तिर्यग्लोकस्याधस्तादधोलोक उपरिष्ठादूर्ध्व-
लोकः । देशान्सप्तरज्जुप्रमाण ऊर्ध्वलोकः, समधिकसमर-
ज्जुप्रमाणोऽधोलोकः, मध्येऽष्टादशयोजनशतोच्छ्रयस्तिर्य-
ग्लोकः, ततो रुचकसमभूतलभागादधोमुखमसंख्याता
योजनकोटीगन्वा रत्नप्रभायां चतुर्दशरज्जुप्रमाणस्य मध्य-
मभागः परिपूर्णसमरज्जुप्रमाणो भवतीति ।

संप्रति लोकस्य संस्थानमाह—

हृद्वाहोमुहमग्नग-तुल्ला उर्वरि तु संपुडठियाणं ।

अणुसरइ मल्लगाणं, लोगो पंचन्थिकायमओ ॥६१२॥

अधस्तादधोभागोऽधोमुखमल्लकतुल्याऽधोमुखीकृतशराव-
सदृशाकारः उपरि पुनः संपुटस्थितयोर्मल्लकयोः शरावयोग-
कारमनुसरति लोकः । अयमर्थः प्रथमं तावदेकं शरावमधोमु-
खमवस्थाप्यते, ततस्तस्योपरि द्वितीयमुपरिमुखं, तस्याप्युपरि
तृतीयमधोमुखमित्येवं व्यवस्थितशरावत्रयसदृशाकारः स-
कलोऽपि लोको भवतीति, स च पञ्चास्तकायमयो धर्माध-
र्माकाशजीवपुद्गललक्षणैः पञ्चभिर्गन्तिकायैर्व्याप्तः ।

अथ चतुर्दशरज्जुप्रमाणमपि लोकमसकल्पनया खण्ड-

कप्रविभागेन दिदर्शयिषुः खण्डकनिष्पादनाय तावदाह-
तिरियं सत्तावचा, उड्डं पंचव हुंति रेहाओ ।

पाणसु चउसु रज्जु, चउदस रज्जु य तमनाडी ॥६१२॥

तिर्यक्—तिर्यग्नाः सप्तपञ्चाशत्संख्या रेखाः पट्टिकादां
स्थाप्यन्ते, ऊर्ध्वमुपर्यधोभावेन पुनः पञ्च रेखाः स्थाप्या
भवन्ति । तथा—‘पाणसु चउसु’ त्ति समस्यास्तृतीयाधेया-
श्चतुर्भिः पादैः सगडकैरेका रज्जुर्भवति । इह चतुर्भिः खण्ड-
कैरेका रज्जुः परिकल्पिता, ततो रज्जुचतुर्थभागत्वात् ख-
ण्डकं पाद इत्याभिहितम् । चतुर्दशरज्जुश्च ऊर्ध्वाधोभावेन
चतुर्दशरज्जुप्रमाणः ब्रसनाडी । इयमत्र भावना—तिर्यग्लो-

स्थापितसप्तपञ्चाशद्रेखाभिरूर्ध्वाधोभावेन पदपञ्चाशत्खण्ड-
कानि जायन्ते । चतुर्भिश्च खण्डकैरेका रज्जुरिति पदपञ्चा-
शत्चतुर्भिर्भागहार ऊर्ध्वाधश्चतुर्दश रज्जवो लभ्यन्ते इति, ति-
र्यक्त्रसनाडीमध्ये सर्वा एकैव रज्जुरूप्यधोभावविनिर्वाशित-
रेखापञ्चकेन खण्डचतुष्कस्यैव निष्पन्नत्वात् । एवं तावत्
त्रसनाडीमध्ये ऊर्ध्वाधोभावेन खण्डकान्युक्तानि ।

अथ सकलस्यापि लोकस्य तिर्यग्वर्तीनि खण्डकान्यभि-
धातुकामः प्रथमं तावदूर्ध्वलोके रुचकादारभ्य लोकान्तं

यावत्तिर्यक्खण्डान्याह—

तिरियं चउरो दोसुं, छ दोसुं अड्ड दस य इकिं ।

वारम दोसुं सोलस, दोसुं वीसा य चउसुं वि ॥६१३॥

रुचकसमाद् भूभागादूर्ध्वं द्वयोः पङ्क्त्यां कोनत्रिंशत्तमरे-
खापरिवर्तिन्यास्त्यक्तांश्चतुर्ध्वानि चत्वारि चत्वारि खण्ड-
कानि ब्रसनाडीमध्यगतान्येव भवन्ति, ब्रसनाड्या वहिस्तत्र
खण्डकानामभावात् । तत उपरितन्योर्द्वयोः पङ्क्त्याः पद ख-
ण्डकानि । तत्र चत्वारि ब्रसनाडीमध्यवर्तीन्येव एकैकं तु
ब्रसनाड्या वहिः प्रत्येकमुभयपार्श्वयोगिति । तत एकैकस्यां
पङ्क्तौ मध्ये क्रमेणाऽष्टौ दश च खण्डकानि, तथाहि—एकस्यां
पङ्क्तौ नाडीमध्ये चत्वारि, वहिश्चैकपार्श्वे द्वयम्, द्वितीयपार्श्वे-
ऽपि द्वयमित्यष्टौ, परस्यां च पङ्क्तौ चत्वारि, मध्ये वहिश्च उभ-
यतः प्रत्येकं त्रितयं त्रितयामति दश । ततोऽपि द्वयोः पङ्क्त्याः
प्रत्येकं द्वादश खण्डकानि । चत्वारि मध्ये, वहिश्चत्वारि
चत्वारि । तदनन्तरं द्वयोः पङ्क्त्याः प्रत्येकं षोडश
षोडश खण्डानि । चत्वारि मध्ये पार्श्वयोश्च पद षडिति ।
तत उपरितनीपु चतसृषु पङ्क्तिषु प्रत्येकं विंशतिखण्डका-
नि, चत्वारि मध्ये, वहिश्चैकपार्श्वेऽष्टावपरपार्श्वेऽष्ट्यष्टाविति ।
तदेवमूर्ध्वलोके चतुर्दशसु पङ्क्तिषु यथासंभवं खण्डकानां
वृद्धिरुक्ता ।

अथ चतुर्दशस्वपि पङ्क्तिषु हानिमाह—

पुनरवि सोलस दोसुं, वारम दोसुं पि हुंति नायव्वा ।

तिसु दस तिसु अड्ड, छ दोसु दोसुं पि चत्तारि ॥६१४॥

पुनरप्युपरितनपङ्क्तिद्वये षोडश खण्डकानि, भावना च
सर्वत्र प्रागवदवसंया । तत ऊर्ध्वं द्वयोः पङ्क्त्यां द्वादश द्वादश
खण्डकानि । ततोऽपि तिसृषु पङ्क्तिषु दश दश खण्डकानि,
तिसृषु पङ्क्तिषु अष्टावष्टौ खण्डकानि । तदनु द्वयोः पङ्क्त्याः
पद पद खण्डकानि । ततोऽपि सर्वापरिवर्तिन्यार्द्वयोः
पङ्क्त्यां नाडीमध्यगतान्येव चत्वारि खण्डकानि भवन्तीति ।
इत्थं तावच्चिजगुरुप्रदर्शितस्थापनानुसारतां रुचकादारभ्य
लोकान्तं यावत् ‘तिरियं चउरो दोसुं’ इत्यादि ग्राह्यादयं
व्याख्यातम् । अपरे तु वैपरीत्येन पट्टेषु स्थापनां पश्यन्तः
एतद्ग्राह्यादयं लोकान्तादारभ्य लोकमध्ये यावद्ग्राह्यान-
यन्तीति ।

अथाधोलोके सप्तस्वपि पृथिवीषु ऊर्ध्वाधोभावेन—

खण्डकान्याह—

उवरिय य लोयमज्झा, चउरो चउरो य सव्वहिं नेया ।

तिग तिग दुग दुग एकि—कमां य जा मत्तमी पुठवी ॥६१५॥

अवतीर्य लोकान्तात्लोकमध्ये समागत्य ततो लोकमध्याद्
त्यक्तलक्षणदारभ्य सर्वत्र सर्वासु पृथिवीषु ब्रसनाडीमध्ये

ऊर्ध्वाधोभावेन चत्वारि चत्वारि खण्डकानि ज्ञातव्यानि
त्रसनाड्याश्च बहिः खण्डकानामभाव एव, ततः शर्कराप्र-
भाया उपरितनलादारभ्य दक्षिणवामभागयोः प्रतिपङ्क्ति-
तिरश्चीनानि त्रीणि त्रीणि खण्डकानि, तावदूर्ध्वाधोभावेन
ज्ञेयानि यावत्सप्तमपृथिव्या अधस्तनो भागः । ततो बालुका-
प्रभाया उपरितलादारभ्य उपरि पार्श्वयोः खण्डकत्रयान्पु-
रतः पुनरपि त्रीणि त्रीणि खण्डकानि तावदवस्यमानि याव-
त्सप्तमी पृथिवी । ततः पङ्कप्रभाया उपरि तलादारभ्य द्वयोः
पार्श्वयोः पूर्वोक्तखण्डकेभ्य परतो द्वे द्वे खण्डके तावदवग-
न्तव्यं यावत्सप्तमी पृथिवी । ततः पुनरपि धूमप्रभाया आरभ्य
पार्श्वद्वयेऽपि द्वे द्वे खण्डके तावद्भवन्ति यावत्सप्तमी पृथिवी
ततो भूयोऽपि तमःप्रभाया आरभ्य पार्श्वद्वयोस्तावदकेकं
खण्डकं स्थापनीयं यावत् सप्तमा पृथिवी । ततः सप्तम्या-
मापि पृथिव्यां पूर्वोक्तखण्डकेभ्यः परत उभयपार्श्वयोरैकैकं ख-
ण्डकं प्रतिपङ्क्तिं तावद्भवति यावत्सर्वाधस्तनी पङ्क्तिरिति
तदवमधोलोके ऊर्ध्वाधोभावेन खण्डकान्युक्तानि ।

अथ तमस्तमःप्रभाया आरभ्य रत्नप्रभा यावत्पृथिवी-
तिर्यक्खण्डकप्रमाणमाह—

अडवीमा छन्वीमा, चउवीसा वीस सोल(म) दम चउरो ।
सचासु वि पुढवीसुं, तिरियं खड्डुगपरिमाणं ॥ ६१७ ॥

सप्तम्यां तमस्तमःप्रभायां नरकपृथिव्यामष्टाविंशतिः खण्ड-
कानि तिर्यग्भवन्ति । तत्र त्रसनाड्या बहिरैकपार्श्वे द्वादश-
हितीयपार्श्वेऽपि द्वादश, त्रसनाडीमध्ये च चत्वारिणि । तमः-
प्रभायां पङ्क्तिविंशतिः खण्डकानि, चत्वारि मध्ये, बहिर्भागयो-
श्चैकादशति । धूमप्रभायां चतुर्विंशतिः चत्वारि मध्ये, उभय-
पार्श्वयोश्च दश दशति । पङ्कप्रभायां विंशतिः, मध्ये चत्वारि-
बहिर्भागयोश्चाष्टाष्टाविति । बालुकाप्रभायां षोडश, मध्ये च-
त्वारि, उभयपार्श्वयोः पद् पडानि । शर्कराप्रभायां तिर्यग् द-
श खण्डकानि, चत्वारि मध्ये, दक्षिणवामभागयोश्च त्रीणि
त्रीणि । रत्नप्रभायां च त्रसनाडीमध्येगतान्येव चत्वारि
तिर्यक्खण्डकानीत्येवं सप्तस्यापि तमस्तमःप्रभायासु पृथि-
वीषु तिर्यक्किरश्चीनखण्डकानां कल्पितचतुरस्राकारनभोभा-
गरूपाणां परिमाणं सख्यानां समवसेयमिति ।

अथ सकलस्यापि लोकस्य खण्डकसर्वसंख्यामाह—

पंचमयवारमुत्तर, हेट्टा तिसयाउ चउर अढभहिया ।

अह उड्डं अड्ड मया, सोलहिया खण्डया मव्वं ॥ ६१८ ॥

पञ्च शतानि द्वादशोत्तराणि द्वादशाधिकानि खण्डकानाम्
'हेट्टा त्ति' अधोलोके भवन्ति । तथाहि—'अडवीमा' इत्या-
दिगाथाज्ञानं अष्टाविंशत्याद्यज्ञानं मीलित्वा प्रतिपृथिवीम्
अष्टाविंशतिपङ्क्तिविंशत्यादखण्डकसंख्यां पनपङ्क्तिचतुष्टय-
सङ्गाद्याच्चतुर्भिर्गुणयेत् । ततो जायन्ते पञ्च शतानि द्वाद-
शोत्तराणीति । 'अह उड्डं ति' अथाधोलोकादनन्तरमू-
र्ध्वलोके त्रीणि शतानि चतुर्भिर्गुण्यधिकानि खण्डकानां भ-
वन्ति । 'तिरियं चउरो दोसुं' इत्यादि गाथाहितयोजितख-
ण्डकमीलेन यथोक्तसंख्यासङ्गाद्यात्, सर्वाणि चाधोलोको-
र्ध्वसम्बन्धीनि खण्डकानि मिलितानि अष्टा शतानि षोडश-
धिकानि (= १६) भवन्तीति ।

अथ सर्वस्मिन्नपि लोके यावन्त्यो यावन्त्यो रज्जवो भवन्ति
तावतीर्दशयितुमाह—

वत्तीसं रज्जुओ, हेट्टा ल्यगस्य हुंति नायव्वा ।

एगोणवीममुवरिं, एगवन्ना मव्वपिडेणं ॥ ६१९ ॥

रज्जुकस्य पूर्वोक्तस्वरूपस्याधस्ताद्—अधोलोके इत्यर्थः,
द्वात्रिंशद् रज्जवो भवन्ति—ज्ञातव्याः । इह किल त्रिधा रज्जुः-
सूचीरज्जुः, प्रतररज्जुः, घनरज्जुश्च । तत्रायामतः ख-
ण्डकचतुष्टयप्रमाणा बाहल्यतः पुनरेकखण्डप्रमिता खण्ड-
केश्रीणसूच्याकारव्यवस्थापितखण्डकचतुष्टयनिष्पन्नत्वात्—
सूचीरज्जुः । तथा एवैव प्राक् प्रदर्शिता खण्डकचतु-
ष्कात्मिका सूचिस्तथैव गुण्यते, अतः प्रत्येकं खण्डकचतुष्ट-
यनिष्पन्नसूचीचतुष्टयात्मिका उपरितनाधस्तनखण्डकरहि-
ता षोडशखण्डकसंख्या प्रतररज्जुः संपद्यते । तथा
प्रतर एव सूच्या गुण्यते दैर्घ्येण विष्कम्भतः पण्डितश्च
समसंख्यखण्डकोपेता सर्वतश्चतुरस्रा घनरज्जुः । दैर्घ्या-
दिषु त्रिष्वपि स्थानेषु समतालक्षणेभ्यैव घनस्यैह रूढ-
त्वात् । प्रतररज्जुश्च दीर्घविष्कम्भाभ्यामेव समानपण्ड-
स्तस्यैकखण्डकमात्रत्वादिति भावः । एषा च घनरज्जुश्चतुः-
षष्टिखण्डकात्मिका, पूर्वोक्तसूच्याऽनन्तरोदितषोडशखण्डक-
प्रमिते प्रतरे गुण्यते एतावतामेव खण्डकानां भावात्, स्था-
पना च प्रागुक्तषोडशखण्डकात्मकप्रतरस्यापरि त्रीन् वारान्
षोडश षोडश खण्डकानि दत्त्वा भावनीया । तथा च दैर्घ्य-
विष्कम्भपण्डितैस्तुल्योऽयमापद्यत इति । उक्तं च—'सूरीरज्जु च-
उहि उ खण्ड-गेहिं सोलसेहिं' पतररज्जु य । चउसट्टिख-
डंगहिं, घणरज्जु होइ विन्नेया ॥ १ ॥' ततो द्वादशोत्तरपञ्च-
शतरूपस्याधोलोकखण्डराशेः प्रतररज्ज्वानयनाय षोडश-
भिर्भागे हृतं द्वात्रिंशत्प्रतररज्जवो भवन्ति । तथा उपरि
ऊर्ध्वलोके एकोनविंशतिः प्रतररज्जवः । चतुस्तरशतत्रय-
स्य षोडशभिर्भागाहारे एकोनविंशतेरैव लभ्यमानत्वात् ;
तथा सर्वपण्डेनाधोलोकोर्ध्वलोकसम्बन्धिसर्वरज्जुमीलेने-
न एकपञ्चाशत्प्रतररज्जवो भवन्तीति ।

साम्प्रतं घनरज्जुसंख्यां प्रतिपादयिषुः

प्रथमं तावल्लोकघनीकरणमाह—

दाहिणओ उ दुखण्डा, वामे संधिज्ज विहियविवरीयं ।

नाडीजुयातिरज्जु, उड्डाऽहो सत्ततो जाया ॥ ६२० ॥

हेट्टाओ वामखंडं, दाहिणपासमि ठवसु विवरीयं ।

उवरिमतिरज्जुखंडं, वामे दाणम्मि मंधिज्जा ॥ ६२१ ॥

ऊर्ध्वलोके त्रसनाड्या दक्षिणपार्श्ववर्तिनी ये द्वे खण्डे
व्रजलोकमध्येदधस्तनमुपरितनं च खण्डं पण्डित—वि-
परीतं च विधाय, अधस्तनभागमुपरितनं चाधःकृत्वेत्य-
र्थः वामपार्श्वे संदध्यात्—संयोजयेत् । ततस्ते द्वे खण्डे र-
ज्जुविस्तृततया नाड्या युते सर्वत्र विस्तृतस्तिष्ठो
रज्जवो जाताः, ऊर्ध्वाधोऽधश्चोच्छ्रयेण सप्त रज्जवः इत्यु-
र्ध्वलोकसम्बन्धिनः, 'हेट्टाउ त्ति' अधस्तादधोलोके पुनस्त्रस-
नाडीतो वामभागवर्तिखण्डं युज्या गृहीत्वा दक्षिणपार्श्वे
विपरीतं कृत्वा स्थापयेत् । तत उपरितनसंवर्तिताध्वलो-
करूपं खण्डं त्रिरज्जुविस्तीर्णं संघर्तिताधोलोकखण्डस्य
ग्रामे स्थाने वामपार्श्वे सङ्गातयेत् । इयमत्र भावना—इह

स्वरूपतस्तावन्नोक्तश्चतुर्दशरज्जुप्रमाणः, अधस्ताद्विस्तरतो देशोनसप्तरज्जुप्रमाणः तिर्यग्लोकमध्यभागे एकरज्जुः, ब्रह्मलोकमध्ये पञ्चरज्जुः, उपरि च लोकान्ते एकरज्जुः, शेषस्थानेषु पुनरनियतविस्तरः । एवं प्रमाणस्य लोकस्य वैशाखस्थानस्थकटिस्थकरगुग्मपुरुषाकारस्य घनीकरणाय प्रथममुपरितनलोकार्धं संवर्त्यते । तथाहि—सर्वत्रैकरज्जुविस्तीर्णयात्रसनाड्या दक्षिणभागवर्तिनि ब्रह्मलोकमध्यादधस्तनमुपरितनं च ये द्वे खण्डे कूर्पराकारसंस्थिते ब्रह्मलोकमध्ये प्रत्येकं द्विरज्जुविस्तीर्णं देशोनाधर्चतुष्टयरज्जुच्छ्रयं, ते बुद्धिकल्पनया समादाय त्रसनाड्या एवमुत्तरपार्श्वे वैपरीत्येन संघात्यते । एवं चोपरितनं लोकार्धं त्रिरज्जुविस्तारं देशोनसप्तरज्जुच्छ्रयम्, बाह्यतस्तु ब्रह्मलोकमध्ये पञ्चरज्जुप्रमाणमन्यत्र त्वनियतबाह्यत्वं जायते । ततोऽधोलोके त्रसनाड्या दक्षिणभागवर्त्यधोलोकखण्डमधोभागे देशोनाधर्चरज्जुविस्तारं क्रमण हीयमानविस्तरं तावद्यावदुपरिद्राष्ट्रज्जुसंख्येयभागविष्कम्भं समधिकसप्तरज्जुच्छ्रयं बुद्ध्या परिगृह्य त्रसनाड्या एवोत्तरपार्श्वे ऊर्ध्वाधोभागविपर्यासेन संयोजयेत् । एवं च कृतेऽधस्तनं लोकार्धं देशोनचतुरज्जुविस्तारं सातिरेकसप्तरज्जुच्छ्रयम्, बाह्यततोऽप्यधः कचिक्किचिदुनसप्तरज्जुमानम्, अन्यत्र त्वनियतबाह्यत्वं जायते । तत उपरितनमर्धं बुद्ध्या गृहीत्वाऽधस्तनस्थार्धस्योत्तरपार्श्वे संघात्यते । तथा च सति क्वचित्सातिरेकसप्तरज्जुच्छ्रयः, क्वचिच्च देशोनसप्तरज्जुच्छ्रयः, विस्तरतस्तु देशोनसप्तरज्जुप्रमाणो घनो जातः, ततः सप्तरज्जुनामुपरि यदधिकं तत्परिगृह्य उत्तरपार्श्वे ऊर्ध्वाध आर्यते संघात्यते ततो विस्तरतोऽपि परिपूर्णाः सप्त रज्जवो भवन्ति । तथा संघातितोपरिखण्डस्य बाह्यत्वं कचित्पञ्च रज्जवः । अधस्तनखण्डस्य तु बाह्यत्वं अधस्ताद्यथासंभवं देशोनाः सप्त रज्जवः । ततः उपरितनखण्डबाह्यत्वादेशोनरज्जुद्वयमत्रारिचिच्यते, इत्यस्मादतिरिच्यमानबाह्यत्वादर्थं गृहीत्वा उपरितनखण्डबाह्यत्वे संयोज्यते एवं च कृते बाह्यतस्तावत् कियत्यपि प्रदेशे किंचिदुनाः पद रज्जवो भवन्ति । व्यवहारतस्तु सर्वमन्येत्तच्चतुरस्त्रीकृतनभःखण्डसप्तरज्जुप्रमाणमुच्यते । व्यवहारनयो हि किञ्चिन्न्यूनसप्तहस्तादिप्रमाणमपि पटादिवस्तु परिपूर्णसप्तहस्तादिमानं व्यपदिशति, देशतोऽपि च दृष्टं बाह्यत्वादिधर्मं परिपूर्णोऽपि वस्तुनि व्यवस्थिति स्थूलदृष्टिन्वादिति भावः । अत एव तन्मतैर्नैवात्र सप्तमरज्जुबाह्यत्वात् सर्वगताऽवगन्तव्या । आयायमविष्कम्भाभ्यामपि यत्र देशोनसप्तरज्जुप्रमाणमिदं व्यवहारतस्तत्रापि प्रत्येकं सप्तरज्जुप्रमाणात् दृश्या । तदेवं व्यवहारनयमतेनायामविष्कम्भबाह्यैः प्रत्येकं सप्तरज्जुप्रमाणो घनो जायते । एतच्च पट्टिकादौ लिखित्वा भावनीयमिति । [प्रव०] (घनीकृतस्य लोकस्य रज्जुसंख्यां ' घणरज्जु ' शब्दे तृतीयभागे १०४ पृष्ठे गता)

अथार्धलोके यावन्तु खण्डकेषु यावन्तो देवलोकौ भवन्तीत्येतदाह—

छसु खंडगेसु य दुगं, चउसु दुगं दससु हुंति चचारि ।
चउसु चउकं गेवे—जणुतराई चउकम्मि ॥ ३० ॥

एकचक्रस्माद् भूभागादुपरिमुखेषु पदसु खण्डकेषु सार्धरज्जुप्रमाणे क्षेत्रे इत्यर्थः । द्विकं सार्धमेशानलक्षणं देवलोकद्वयं भवति । ततोऽप्युपरितनेषु चतुषु खण्डकेषु रज्जुमाने क्षेत्रे सप्तकुमारमाहेंद्ररूपं देवलोकद्विकं भवति । ततोऽप्युपरि दशसु खण्डकेषु अर्धतृतीयरज्जुप्रमिते क्षेत्रे भवन्ति ब्रह्मलोकलान्तकशुक्रसहस्राग्न्यस्वरूपाश्चत्वारो देवलोकः । तदनु चतुषु खण्डकेषु रज्जुपरिच्छेदे क्षेत्रे आनतप्राणतारणाच्युतनामकानां देवलोकानां चतुष्कं भवति । ततः सर्वोपरिवर्तिनि खण्डकचतुष्टयान्तिमरज्जौ नवप्रवेयकविजयवैजयन्तजयन्तापराजितसर्वाधीनडाख्यानि पञ्चानुत्तरविमानानि सिद्धेक्षेत्रं च भवन्तीति । प्रव० १४३ द्वार । सूत्र० । स्था० । सनादिमयं देवरिकं, भ० ८ श० ६ उ० । बृ० । " रज्जु वरत्ता य " पाद० ना० २१० गाथा ।

रज्जुग—रज्जुक—पुं० । लेखकं, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

रज्जुगसभा—रज्जुकसभा—स्त्री० । रज्जुका लेखकाः । ' कारकून ' शालायाम्, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

रज्जुघाय—रजउद्धात—पुं० । विश्रसः परिणामतः समन्ताद्रेणुपतने, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

रज्जुचिलिमिलिया—रज्जुचिलिमिलिकां—स्त्री० । और्णिकदवरकं, बृ० १ उ० ३ प्रक० ।

रज्जुपिणद्ध—रज्जुपिनद्ध—त्रि० । रश्मिनियन्त्रे, ' प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

रज्जुमगा—रज्जुमार्ग—पुं० । यत्र रज्ज्वा किञ्चिदतिदुर्गमतिलङ्घ्यते तादृशं मार्गं, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

रज्जिकय—रहित—त्रि० । अनिरन्तरे, " न तत्थ सायं लहती ऽभिदुग्गे, अग्गि (ज्झ) याभितावा तहवी तर्चिति " ॥ १७ ॥ सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

रट्ट—राष्ट्र—न० । जनपदं, देशं, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कल्प० । रा० । जनपदैकदेशे, भ० १५ श० । ऋषभदेवस्य स्वनामख्याते चतुस्त्रिंशे पुत्रं, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

रट्टउड—राष्ट्रकूट—पुं० । राष्ट्रमहत्तरे, बृ० ३ उ० । मण्डलोपजीविनि राजनियोगिके, विपा० १ श्रु० १ अ० ।

रट्टकूट—राष्ट्रकूट—पुं० । वेभेलसंनिवेशे स्वमातुलसुतायाः सोमानाम्भ्याः पत्न्यौ, नि० १ श्रु० ३ वर्ग ५ अ० ।

रट्टधम्म—राष्ट्रधम्म—पुं० । देशाचारे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

रट्टवदण—राष्ट्रवर्द्धन—पुं० । अवन्तिराजस्य पालकस्य पुत्रे प्रद्योतस्य पौत्रे, आव० ४ अ० । आ० चू० ।

रट्टवाल—राष्ट्रपाल—न० । भरतचक्रवर्तिनः चरितप्रकाशके आपादभूतिना कृते नाटके, यद्धि सिंहस्थस्य राक्षः सभायाम् प्रतिनर्तितं सत् पञ्चशतानां राजपुत्राणां नाट्यपात्रीभूतानां प्रवज्याकारणमभूदिति । पि० (अग्नौ प्रवेशितमिति नेदार्नसुपलभ्यते) ' आसादभूह ' शब्दे द्वितीयभागे ४७७ पृष्ठे उदाहृतम्)

रट्टिय-रट्टिक-त० । रणभरतने, जि० च० २ उ० ।

रट्टिय रट्टिन-त० । अभुविमार्जन, प्र० १० ४ सेव० द्वार ।

रट्टित-त० । कलहायिते, " कलहाश्च रट्टिश्च " पा० १० ना० २३० गाथा ।

रगा-रगा-पुं० । कान्तजनदोभक्त सेवामे, स्व० १४१ सूत्र ।
ध० । सूत्र० । प्र० । कलह, " संगामां संजुष्टे आहवे
रणं संगरे समरे " पा० १० ना० ३३ गाथा । शब्दे, " रगा
सहो " पा० १० ना० २६६ गाथा ।

रगारग-रगारगक-पुं० । पाडावाम, " अदिही अरई य र-
गारगश्चो " पा० १० ना० १६५ गाथा ।

रगामीम-रगामी-त० । सेवामशिरसि, सूत्र० १ श्रु० ३ अ०
१ उ० । प्र० । रगशब्दस्यापञ्चे सप्तम्यां रणिः । (१) प्रहणि
चिद्वदि नाहुं, धुं च रणि कर्गद न अन्त्रि " प्रा० ४ पाद ।

रग-अरण्य-त० । वने, " वाऽलावर्गये लुक् " ॥ ८ । १ ।
६६ ॥ इत्यनेन आद्याकारस्य लुग वा । प्रा० १ पाद ।

रतनुचय रत्नाञ्चय-पुं० । रत्नानां नानाविधानामुप्रावलेय-
चयः—उपचयो यत्र स रत्नाञ्चयः । मरुपर्वते, सू० प्र० ४
पाद० । (अस्मादेव दिशां विभागः स च 'दिमा' शब्दे
चतुर्थभागे २७२३ पृष्ठं दर्शितः) (अस्य पाडश नामानि 'गि-
रिगाय' शब्दे तृतीयभागे २६ पृष्ठं गतानि) (अस्य उ-
च्यत्वादिकम् 'मंदर' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २७ पृष्ठं गतम्)

रत्न-रत्न-त्रि० । रत्निते, जा० १ श्रु० ६ अ० । उत्त० । अ-
रण्ये, " अरण्ये सांणे रत्ने पाडलमार्यविरं नेवे " पा० १०
ना० ६३ गाथा । अत्यन्तसम्यक्कस्मान्तिनश्चेतमि,
सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । प्रदत्तगणे, वृ० २ उ० । धातुमभ्रुतिभि-
र्द्रव्यैः रत्नीकृते, वृ० १ उ० २ प्र० । कुसुम्भगणे, वृ० १ उ०
३ प्र० । लोहिते, रत्नवर्णे, म० १ श० १ उ० । प्र० । " रत्ना-
सांगपमासिकिसुश्रुसमुद्रगुञ्जदरागलरिसे " रत्नाशोकप्रका-
शस्य किशुकस्य—पुष्पितपलाशस्य शुक्रमुखस्य गुञ्जार्ज-
स्य च रांगेण सदृशा यः सः तथा तस्मिन् । आरक्त्य-
धे, अनु० । मधिरं, त० । तं० । स्था० । रागयुक्ते, तद्भावि-
तमूर्ती च । त्रि० । आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । आव० ।
गेयगानानुरक्तनयद् गीयते तद् रक्तम् । द्वितीयगेयगुणे,
जा० ३ प्रा० ४ अधि० । अनु० । जं० । रा० । मनाहर,
श्री० । गृहे, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । अत्यन्ताकट-
रागतया प्रधानमपि वस्तु विरूपतयाऽध्यवस्यति इति आरक्तः
आवकगुणः । दर्श० २ तत्त्व ।

रत्तमुय-रत्तांशुक-त० । मशकगृहाभिधे, च० प्र० २० पाद० ।

रत्तमुयमंवुड-रत्तांशुकमंवृत-त्रि० । रत्तांशुकनातिरमणीय-
मशकगृहाभिधानेन वस्त्रेण संवृते आच्छादिते, कल्प०
१ अधि० २ क्षण । जी० । रा० । म० ।

रत्तकंवलमिला-रत्तकम्वलशिला-स्त्री० । मेरौ, पण्डकवन-
मध्ये चूलिकायाः पश्चिमादाश्च चतुर्थीजनोच्छ्रितसर्वकाञ्च-
नमयचन्द्रादिसेस्थानसंस्थितायां चतुर्थी शिलायाम्, स्था०
'दा रत्तकंवलमिलाश्चो' स्था० २ टा० ३ उ० ।

कहि गं भन्ते ! पंडगवणे रत्तकंवलमिला गामं मिला

(१) प्राङ्गे विप्रति नायो य, स रणे कर्गदि न प्रान्तिः ।

पम्पना ?, गांअमा ! मंदरचूलिआए उत्तरेणं पंडगवणउ-
त्तरचरिमंते एत्थ गं पंडगवणे रत्तकंवलमिला गामं मिला
पम्पना, पाडिणपडीणायया उदीणदाहिणविन्धिष्सा मच्चत-
वणिज्जमई अच्छा ० जाव मज्झदेमभाए मीहामणं, त-
त्थ गं बह्वहिं भवणवइ ० जाव देवहिं देवीहि अ एगवय-
गा तित्थयरा अहिमिच्चंति । (सू० १०७)

सम्प्रति चतुर्थी शिला—'कहि गं' मित्यादि । प्रश्नः प्राग्-
त्, उत्तरसूत्रं सर्वं द्वितीयशिलानुसंगं वाच्यम्, वर्णनश्च
सर्वतर्पनीयमयी, श्रीपृज्यस्तु सर्वा अर्जुनस्वर्णवर्णा उक्ता
इति, 'एगवतका' इति एगवतक्षेत्रभवाः, सिंहासनस्यै-
कत्वं भरतक्षेत्राक्तयुक्त्या वाच्यम् । जं० ४ वक्त० । स्था० ।

रत्तकूड-रत्तकूट-त० । शिखरधरपर्वते पण्डे कूटे, जं० ४ वक्त० ।

रत्तकव-रत्ताक्त-त्रि० । अरुणदिवाकरनयनं, आव० ४ अ० ।

रत्तकवर-देशी-सीधुनि, दे० ना० ७ वर्ग० ४ गाथा ।

रत्तचंदण-रत्तचन्दन-त० । लोहितवर्णे चन्दनविशेषे, स० ।
रा० । प्रजा० । श्री० ।

रत्तच्छ-रत्ताक्त-त्रि० । लोहितलोचने, उपा० २ अ० ।

रत्तडी-रात्रि-स्त्री० । " रजन्याम्, दोल्लो मइ तुहुं वागिआ,
मा कुरु दीहा माणु । निदरा गमिही रत्तडी, दडवड होइ
विहाणु " । प्रा० ४ पाद ।

रत्ततल-रत्ततल-त० । लोहिताधोभागे, श्री० । तं० ।

रत्तधाउ-रत्तधातु-पुं० । कुण्डलवरद्वीपमध्यगतस्य कुण्डल-
शैलस्य दक्षिणध्रुवायां चतुर्णां कूटानां मध्ये द्वितीयकूटे, द्वी० ।

रत्तपड-रत्तपट-पुं० । सौगते, परिवाजके च । वृ० १ उ० २
प्र० । ज्ञा० ।

रत्तपालजक्ख-रत्तपालयत्त-पुं० । महापुरं नाम नगरं रत्ता-
शोकं नाम उद्यानम् : तस्मिन् पूज्यमाने यत्ते, विपा० २ श्रु०
७ अ० ।

रत्तप्पभ-रत्तप्रभ-पुं० । कुण्डलवरद्वीपमध्यगतस्य कुण्डल-
शैलस्य दक्षिणध्रुवायां चतुर्णां कूटानां मध्ये प्रथमे कूटे, द्वी० ।

रत्तप्रभकूटस्थोच्चत्वादि—

एएसिं कूडाणं, उस्सहो पंच जोयणसयाई ।

पंचेव जोयणसए, मूलम्मि उ विच्छडा कूडा ॥ ७७ ॥

तिन्नेव जोयणसए, पस्सत्तिरि जोयणसयाई मज्झम्मि ।

अट्टाजे य सए, मिहरितले विच्छडा कूडा ॥ ७८ ॥

तिम्मव जोयणसए, पंचेव सयाई एकवीसाई ।

मूलम्मि उ कूडाणं, सविमसो परिआ होइ ॥ ७९ ॥

एगं चेव महम्मं, चूलमियं चेव होइ मममेगं ।

मज्झम्मि उ कूडाणं, विममहीणो परिकखो ॥ ८० ॥

१—नायक ! मया त्वं वारितः, मा कुरु दीर्घं गानम् । निद्रया गमिष्यति
गतिः, श्रीमे भवति प्रगानम् ।

सत्तत्र जोयणमए, एकाणउयं च जोयणा होति ।

मिहगितले कूडाणं, मविममो परिराओ होइ ॥ ८१ ॥

पलिओवमडिईआ, नागकुमारा हवति एणसुं । डी० ।

रत्नप्रवायदह-रक्तप्रपातहृद-पुं० । जम्बूद्वीपे ऐरवतवर्षे, दीर्घ-
चैताक्ष्यपर्वते पूर्वोदाधगामिन्याः रक्तवत्याः महानद्याः उद्रम-
स्थाने गङ्गाप्रपातहृदसदृशः स्था० ।

जम्बूमंदरउत्तरणं एणवए वामे दो पवायदहा पणत्ता, तं
जहा-बहुममतुल्ला० जाव रत्नप्रवायदहे चैव, रत्तावइप्पवा-
यदहे चैव । (सू० ८८) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

रत्नकुड-रक्तकुण्ड-पुं० । वदरीवननिवासिनि स्वनामख्याते,
नाग, " येन रक्तकुण्डो नागो निवसन् वदरीवने । पातितः
क्षतिशस्त्रेण, क्षत्रियः सैष वै भवान् ॥ १ ॥ " प्रव० २ द्वार ।

रत्तय-देशी-बन्धके, दे० ना० ७ वर्ग ३ गाथा ।

रत्तरयण-रक्तरत्न-न० । पद्मरागादिके, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।
भ० । ज्ञा० ।

रत्तवई-रक्तवती-स्त्री० । जम्बूद्वीपे ऐरवतवर्षे शिखरिवर्षधर-
पर्वतात् निर्गत्य पश्चिमसमुद्रसङ्गतायां महानद्याम्, स्था० ३
ठा० ४ उ० ।

एवं जह चैव गंगामिधुओ तह चैव रत्ता-रत्तवईओ
णैयव्वाओ । पुगच्छिमणं रत्ता, पच्चत्थिमणं रत्तवई अव-
सिट्ठं तं चैव । (सू० ११)

यथैव गङ्गासिन्धु तथैव रक्तारक्तवत्यौ नेतव्ये, तत्रापि दिग-
व्याक्रमाह-पूर्वस्याम-रक्ता, पश्चिमायाम-रक्तावती । ज० ४
वत्त० । (जम्बूद्वीपे द्वीपे महानदीनां मध्ये गता एषा चतुर्द-
शानदीसहस्रैः सह पश्चिमसमुद्रे गच्छतीत्यादिवक्तव्यता
' जम्बूद्वीप ' शब्दे चतुर्थभागे १३०८ पृष्ठे उक्ता)

रत्तारत्तवतीओ णं महानदीओ पवाहे सतिरेगे चउव्वी-
सं कोसे विन्थारेणं पन्नत्ता । (सू० २४)

' पवह ' इति-यतः स्थानाच्चदी प्रवहति-बोद्धुं प्रवर्तते,
स च पद्महृदात्तोरणेन निर्गम इह संभाव्यते, न पुनर्योऽ-
न्यत्र प्रवहशब्देन मकरमुखप्रणालनिर्गमः प्रपातकुण्डनिर्गमो
वा विवक्षितः, तत्र हि जम्बूद्वीपप्रबन्धायामिह च पञ्चविंशति-
कोशप्रमाणा गङ्गाऽऽदिनद्या विस्तारतोऽभिहिताः ॥ २४ ॥
स० २४ सम० ।

जम्बूमंदरउत्तरणं रत्तावई महानदीं पच्च महानदीओ स-
मप्येति । इंदा इंदसेणा सुमेणा वारिमेणा महाभागा । स्था०
५ ठा० ३ उ० ।

जंबू ! मन्दरउत्तरणं रत्तारत्तवईओ महानदीओ दस म-
हानदीओ समप्येति । तं जहा-किणहा महाकिणहा नीला
महानीला तारा महातारा इंदा ० जाव महाभागा । (सू०
४७०) स्था० १० ठा० ३ उ० ।

चम्पागजदत्तस्य भार्यायां महाचन्द्रकुमारमातरि, विषा०
२ श्रु० १ अ० ।

रत्तवइप्पवायदह-रक्तवतीप्रपातहृद-पुं० । जम्बूद्वीपे ऐरवतव-
र्षे दीर्घचैताक्ष्यपर्वते पश्चिमोदाधगामिन्याः रक्तवत्याः नद्याः
उद्रमस्थाने सिन्धुप्रपातसदृशे प्रपातहृदे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

दो रत्तवइप्पवायदहा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

रत्तमिला-रक्तशिला-स्त्री० । मरौ पराडकवने तृतीयशिला-
याम्, ज० ।

अथ तृतीयशिला-

कहि णं भेंते ! पंडगवणे रत्तसिला णामं मिला पणत्ता?,
गोयमा ! मन्दरचुलिआए पच्चत्थिमणं पंडगवणपच्चत्थि-
मपंरंते, एत्थ णं पंडगवणे रत्तसिला णामं मिला
पणत्ता । उत्तरदाहिणायया पाईणपडीणविन्थिआ ० जाव
तं चैव पमाणं सच्चतवरीणजमई अच्छा उत्तरदा-
हिणेणं एत्थ णं दुव सीहासणा पणत्ता, तत्थ णं
जे मे दाहिणिंले सीहासणे तत्थ णं वट्ठहिं भवण-
वइपम्हाइआ तिन्थयरा अहिमिच्चंति, तत्थ णं जे मे
उत्तरिंले सीहासणे तत्थ णं वट्ठहिं भवण ० जाव व-
प्पाइआ तिन्थयरा अहिमिच्चंति (न्ति) । (सू० १०७)

' कहि ण ' मित्यादि, इदं च सूत्रं पूर्वशिलागमेन बोध्यम्,
केवलं वर्णतः सर्वात्मना तपनीयमयी रक्तवर्णत्वात्, सिंहा-
सनद्विवभावना त्वेवम्-एषा पश्चिमाभिमुखान्दिगभिमुखे-
च क्षेत्रे पश्चिममहाविंदहाख्ये शीतोदादक्षिणोत्तररूपभागद्व-
यात्मकम्, तत्र च प्रतिविभागमेकैकजिनजन्मसम्भवाद्युप-
जिनद्वयमुपपद्यत, तत्र दाक्षिणात्ये सिंहासने दाक्षिणभागगत-
पद्मादिविजयाष्टकजाता जिनाः स्नाप्यन्ते, औत्तरांहे च उ-
त्तरभागगतवप्रादिविजयाष्टकजाता इति । ज० ४ वत्त० ।

रत्ता-रक्ता-स्त्री० । जम्बूद्वीपे ऐरवतवर्षे शिखरिवर्षधरपर्वता-
न्निर्गत्य पूर्ववर्णसमुद्रसङ्गतायां महानद्याम्, (तद्वक्तव्यता
गङ्गावक्तव्यतावज्ज्ञेया) स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

रत्ताकुंड-रक्ताकुण्ड-न० । रक्ताख्यमहानद्युद्रमस्थानीभूते
कुण्डे, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

रत्ताभ-रक्ताभ-पुं० । रक्तवर्णे, जी० ४ प्रति० ।

रत्तावईकुंड-रक्तावतीकुण्ड-न० । रक्ताख्यमहानद्युद्रमस्थानी-
भूते कुण्डे, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

रत्तावंग-रक्तापाङ्ग-त्रि० । लोहितनयनोपान्ते, ज० १
वत्त० । जी० ।

रत्तासोग-रक्ताशोक-पुं० । अशोकवृक्षविशेषे, कल्प० १ अधि०
३ क्षण । श्री० ।

रत्तासोगपपास-रक्ताशोकप्रकाश-पुं० । रक्तस्याशोकस्य प्र-
भासमूढे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । दशा० ।

रत्ति-रात्रि-स्त्री० । रजन्याम्, सर्वत्र ल-व-रामचन्द्रे ॥ ८२ ॥
७० ॥ इति रेफस्य लोपो भवति । रात्रिः । रत्ती । प्रा० ।

रत्तिनिहि-रात्रितिथि-स्त्री० । तिथेः पश्चार्द्धभागे, च० प्र० १
पाहु० ।

रत्तिय-रत्तिक-त्रि० । रात्रौ भवे रात्रिकम् । रात्रियाते ,
उत्त० २६ अ० । रात्ररन्ते भवे, प्रव० ३ द्वार ।
रत्तियर-रत्तिचर-त्रि० । चौगादिके, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।
रत्तिविणामत्र-रात्रिविनाशक-पुं० । रात्रिविनाशकारणे, कल्प०
१ अधि० ३ क्षण ।
रत्ती-देशी-आधायाम्, दे० ना० ७ वर्ग १ गाथा ।
रत्तीअ-रत्तिक-पुं० । नापिते, " वच्छीउत्तं जाणह य, चंडिलं
गहाविश्रं च रत्तीअं " पाइ० ना० ६१ गाथा । दे० ना० ।
रत्तुककडा-रत्कोन्कटा-स्त्री० । माम्मान्ते त्रीणि दिनानि याव-
त्स्त्रीणां यच्चिरन्तरमसूक्तं स्रवति तदत्र रक्तमुच्यते तेन रक्तेन
रुधिरेण उत्कटा या सा । रजस्वलायाम्, तं० । आव० ।
रत्तुप्पल-रत्कोत्पल-न० । रक्तपद्मपत्रे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।
रा० । लोहितकमले, औ० । भ० । कल्प० । " रत्तुप्पलपत्त-
सुकुमालकोमलतला " रक्तं-लोहितम् उत्पलपत्रवत् । जी० ३
प्रति० २ उ० । " रत्तुप्पलपउमकरचरणकोमलज्जुलितला " र-
क्तोत्पलवत् करचरणानां कोमला अङ्गुल्यो येषाम् । तं० ।
" रत्तुप्पलपत्तमउयसुकुमालतालुनिलालियग्गाजीहं " रक्तोत्पलं
रक्तकमलम् । कल्प० १ अधि० २ क्षण ।
रत्तोयाकूड-रत्कोदाकूट-न० । शिखरधरपर्वते अष्टमे कूटे,
स्था० २ ठा० ३ उ० ।
रत्थंतर-रथयान्तर-न० । मार्गमध्ये, कल्प० १ अधि० ५ क्ष-
ण । औ० ।
रत्था-रथ्या-स्त्री० । सैरिकायाम्, उत्त० ३० उ० ।
रत्थामुह-रथ्यामुह-न० । मार्गप्रवेशे, आ० म० १० अ० । र-
थ्यायाः पार्श्वे, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
रथकार-रथकार-पुं० । काष्ठकलाभिस्तं कारुके, " पुरं सोपारकं
तत्र, रथकारोऽभवत्सुधीः । तदास्याश्च द्विजाजानः, कोक-
सो नाम दारकः ॥१॥ " । आ० क० १ अ० ।
रद्ध-राद्ध-न० । पाचितं, पक्वं च । आव० ४ अ० । नि० चू० ।
जी० ।
रद्धी-देशी-प्रधाने, दे० ना० ७ वर्ग २ गाथा ।
रत्न-अरण्य-न० । वने, " कंतारं कारणं रत्नं " पाइ० ना०
१३५ गाथा ।
रत्तुपुय-रत्तुक-पुं० । वल्मीकरोगे, पञ्चा० १६ विव० । आव० ।
रत्फ-देशी-वल्मीके, दे० ना० ७ वर्ग १ गाथा ।
रत्फडिआ-गोधायाम्, दे० ना० ७ वर्ग ४ गाथा ।
रत्फा-स्त्री० । देशी-वल्मीके, " रत्फा वल्मीअ-वामलूरा य "
पाइ० ना० १७१ गाथा ।
रत्फस-रभस-पुं० । वेगे, " चूलिका-पैशाचिके तृतीय-तुर्य-
योराद्य-द्वितीयौ " ॥८॥ ३२५ ॥ इति भस्य फः । रभस ।
रत्फस । प्रा० ४ पाद ।
रम-रम-धा० । क्रीडायाम्, प्रा० ४ पाद । रमते-हर्षितो
भवति । उत्त० पाइ० ४ अ० । अभिगतिमान् भवति । उत्त०
पाइ० १ अ० । रतिं कुर्वते । ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० । " रमेः

सखुद्ध-खेटोऽभाव-किलिकिञ्च-कोट्टुम-मोट्टाय-णीसर-वे-
ल्लाः " ॥८॥ १६८ ॥ रमतेरतेऽष्टादेशा वा भवन्ति । सखुद्ध ।
खेटुद्ध । उच्चवह । किलिकिञ्च । कोट्टुम । मोट्टाय । णीस-
र । वेल्ला । रम । प्रा० । " हसताणि वा, रमताणि वा,
मोहताणि वा । " आचा० २ श्रु० २ चू० २ अ० ।
रमत-रममाण-त्रि० । अत्तादिना रतिं कुर्वति । भ० १३ श०
६ उ० ।
रमण-रमण-न० । नितम्बे, " रमणं तियं नियंवे " पाइ० ना०
११५ गाथा । पत्न्यौ, " रमणो कंते पणइ, पाणसमो पिययमो
दइओ " पाइ० ना० ६१ गाथा ।
रमणिज-रमणीय-पुं० । जम्बूमन्दरस्य पूर्वे सीतायाः महा-
नद्याः दक्षिणे सुभाख्यराजधानीविभूषिते विजयक्षेत्रे, स्था० ८
ठा० ३ उ० । रमणीये, मनोहरे, स्था० ६ ठा० । ज्ञा० ।
कल्प० । औ० । महाविदेहान्तर्गतायां स्वनामख्यातायां नग-
र्याम्, स्था० ।
दो रमणिजाओ । स्था० २ ठा० ।
रतिजनके, त्रि० । रमणीया मनोहरा रूपं शोभा यस्य ।
कल्प० १ अधि० ३ क्षण । सुन्दरे, " मणोरमे चारु रमणि-
जं " । पाइ० ना० १४ गाथा ।
रमणी-रमणी-स्त्री० । प्रियायाम्, " रामा रमणी सीमे-ति-
णी बह वामलोअणा विलया " पाइ० ना० १२ गाथा ।
रमिअ-रन्त्वा(मित्वा)-अव्य० । क्रीडित्वन्त्यर्थे, " कन्व इअ-
दुणौ " ॥८॥ ४ । २७१ ॥ इति कन्वास्थाने इअ आदेशः । प्रा० ।
रमिय-रमित-न० । मैथुनसेवायाम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि०
रा० ।
रम्प-तत्त-धा० । तनूकरणे, " तत्तेस्तच्छ-चच्छ-रम्प-रस्फाः "
॥८॥ १६४ ॥ इति तत्तेः रम्परस्फावादेशौ वा । तत्तति । प्रा० ।
रम्फा-रम्भा-स्त्री० । स्वनामख्यातायां स्ववेश्यायाम्, " चूलि-
का-पैशाचिके तृतीय-तुर्ययोराद्य-द्वितीयौ " ॥८॥ ४ । ३२५ ॥
इति भस्य फः । रम्भा । रम्फा । प्रा० ४ पाद ।
रम्म-रम्य-न० । रमयति मनांसि द्रष्टृणामिति रम्यम् । रम-
णीये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० । जं० । पञ्चा० उत्त० ।
जम्बूमन्दरस्य पूर्वे सीताया महानद्याः दक्षिणे अङ्गवत्याख्य-
राजधानीभूषितविजयक्षेत्रे, स्था० २ ठा० ३ उ० । रम्यो विज-
यः अङ्गावती राजधानी अज्जनो वत्तस्कारः । जं० ४ वत्त० ।
दो रम्मा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।
सुन्दरे, " रुइरे राहं रम्मं, अहिरामं वंधुरं मणुजं च । लट्ठे
कंते सुहये, मणोरमे चारु रमणिजं " पाइ० ना० १४ गाथा ।
रम्मग-रम्यक-पुं० । पद्मावतीराजधानीभूषिते विजयक्षेत्रे,
स्था० ।
दो रम्मगा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।
जम्बुद्वीपे वर्षविशेषे, स० ७ सम० । प्रव० । " रम्मए विजए
पम्हावई रायहाणी " जं० ।
कहि णं भेत ! जम्बुद्वीपे दीवे रम्मए णामं वामे
पम्भंत ? गोयपा ! णीलवन्तम्म उत्तरेणं रुपिम्म द-

क्विवरेणं पुरन्धि(च्छि)मलवणसमुद्रस्स पच्चत्थिमेणं पच्च-
त्थिमलवणसमुद्रस्स पुरत्थिमेणं एवं जह चेव हरिवासं
तह चेव रम्मयं वासं भाणिअव्वं, एवरं दक्खिणेणं
जीवा उत्तरेणं धणं अव्वेसं तं चेव ।

प्रश्नः प्रतीतः, उत्तरसूत्रं नीलवत उत्तरस्यां रुक्मिणी—
वच्यमाणस्य पञ्चमवर्षधरपर्वतद्वेदीक्षणस्याम् एवं यथैव हरिवर्षं
तथैव रम्यकं वर्षं यश्च विशेषः स नवर्गमित्यादिना सूत्रेण सा-
क्षादाह—‘दक्खिणेणं जीवे’ त्यादि व्यक्तम्, अथ यदुक्तं ना-
रीकान्ता नदी रम्यकवर्षं गच्छन्ती गन्धापातिनं वृत्तवैताद्वयं
योजनेनासम्प्राप्तं, तदेष गन्धापाती कास्तीति पृच्छति—

कहि णं भन्ते ! रम्मए वासे गन्धावई णामं वट्टवेअड्ड-
पव्वए पप्पत्ते ?, गोअमा ! एरकंताए पच्चत्थिमेणं णा-
रीकंताए पुरत्थिमेणं रम्मगवासस्स बहुमज्झदेसभाए
एत्थ णं गन्धावईणामं वट्टवेअड्डे पव्वए पप्पत्ते, जं चेव
विअडावइस्स तं चेव गंधावइस्स वि वत्तव्वं, अट्ठो बहवे
उप्पलाइं ० जाव गं(न्धा)धावइवप्पाइं गंधावइप्पभाइं पउमे
अ इत्थ देवे महिदीए ० जाव पलिअोवमड्डिइए परिवसइ,
रायहाणी उत्तरेणं ति । से केणउट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ रम्मए
वासे वासे २ ?, गोयमा ! रम्मगवासि णं रम्मे रम्मए रम-
णिजे रम्मए अ इत्थ देवे ० जाव परिवसइ, से तेणउट्टेणं ।
(मू० १११)

‘कहि णं’ इत्यादि, क भदन्त ! रम्यके वर्षे गन्धापाती-
नाम वृत्तवैताद्वयपर्वतः प्रश्नः ?, गौतम ! नरकान्ताया म-
हानद्याः पश्चिमायां नारीकान्तायाः पूर्वस्यां रम्यकवर्षस्य-
बहुमध्यदेशभागे । अत्रान्तरे गन्धापाती नाम वृत्तवैताद्वयः प्र-
श्नः, यदेव विकटापातिनो हरिवर्षक्षेत्रस्थितवृत्तवैताद्वय-
स्योच्चत्वादिकं तदेव गन्धापातिनोऽपि वक्रव्यम्, यच्च सवि-
स्तरं निरूपितस्य शब्दापातिनोऽतिदेशं विहाय विकटा-
पातिनोऽतिदेशः कृतस्तत्र तुल्यक्षेत्रस्थितिकत्वं हेतुः ,
अत्र यो विशेषस्तमाह—अर्थस्वयम्—वच्यमाणो बहुन्यु-
त्पलानि यावद् गन्धापातिवर्णानि-तृतीयवृत्तवैताद्वयवर्णानि
गन्धापातिवर्णसदृशानीत्यर्थः रक्तवर्णत्वात्, गन्धापातिप्रभा-
णि—गन्धापातिवृत्तवैताद्वयाकाराणि सर्वत्र समत्वात् तेन
तद्वर्णत्वात् तदाकारत्वाच्च गन्धापातीनीत्युच्यन्ते । पञ्चधा-
त्र देवा महर्द्धिकः पल्योपमस्थितिकः परिवसति, तेन तद्यो-
गात्तत्त्वामिकत्वाच्च गन्धापातीति, यथा च विसदृशना-
मकस्वामिकत्वेन नामान्वर्थोपपत्तिस्तथा प्रागभिहितम् ।
अस्याधिपस्य राजधान्युत्तरस्याम् । अथ रम्यकक्षेत्रनाम-
निबन्धनमाह—‘से केणउट्टेणं’ इत्यादि, अथ केनार्थेन भद-
न्त ! एवमुच्यते—रम्यकं वर्षं २ ?, गौतम ! रम्यकं
वर्षं, रम्यते—क्रीड्यते नानाकल्पदुर्मैः स्वर्णमणिखचितैश्च
तैस्तैः प्रदेयैरतिरमणीयतया रतिविषयतां नीयते इति रम्यं
रम्यमेव रम्यकं रमणीयं च ग्रीयेकार्थिकानि रम्यतातिश-
यप्रतिपादकानि, रम्यकश्चात्र देवो यावत् परिवसति तेन
तद् रम्यकमिति व्यवहियते । जं ४ वत्त० । आ० । रम्यके
१२२

वर्षे सुखमसुखमाकालः । स्था० २ ठा० ३ उ० । प्रज्ञा० ।
जं० । स० । अनु० । रुक्मिवर्षधरपर्वते तृतीयकूटं, जं० ४
वत्त० । स्था० ।

रम्मगकूट—रम्यककूट—न० । जम्बूद्वीप मन्दरस्योत्तरे नीलव-
तो वर्षधरपर्वतस्याष्टमे कूटे, स्था० ६ ठा० ।

रम्मगवर्ष—रम्यकवर्षक—पुं० । रम्यकवर्षजाते मनुष्ये, स्था०
७ ठा० ।

रय—रज—पुं० । सूत्रमधूलीरूपे, दशा० ७ अ० । वानोन्वाते
आकाशवर्तिनि (स० ३४ सम०) शृङ्गतरं रेणुपुद्गले, जी०
३ प्रति० ४ अधि० । तं० । औ० । पृथ्वीकाये, नि० चू० १६
उ० । मले, औ० । आ० चू० । जीवस्वरूपापरञ्जनाद्रज
इव रजः । कर्माणि, स्था० ५ ठा० २ उ० । ध० । अप० ।
आ० म० । विशेष० । सूत्र० । वद्व्यमाने कर्माणि, आव०
३ अ० । वद्व्यमानकं कर्म रजो भग्यतं । नं० ।

रत—त्रि० सक्ते, आ० चू० १ अ० । विशेष० । औ० । स्था० ।
मैथुनक्रीडिते, स० ६ सम० । व्यवस्थिते, सूत्र० १ श्रु० १०
अ० । स्त्रीभिः सह निधुवनं, ध० ३ अधि० । स्था० । “र-
मियमोहरयाइं” इति नाममालावचनात् । जी० ३ प्रति०
४ अधि० ।

रय—पुं० । वेगे, औ० । आव० ।

रयत्र—रजक—पुं० । (धोवी) इतिख्याते वस्त्रमलहारके मनु-
ष्यजातिविशेषे, “सोऽभ्रओ रयओ” पाइ० ना० २३७
गाथा ।

रयउजोय—रजउद्योत—पुं० । रजस्वलादिके, अनु० ।

रयंत—रदत्—त्रि० । रद विलेखने, शत० । उत्पाटने, तं० ।

रयंधकार—रजोऽन्धकार—पुं० । रेणोः यो रयो वेगः तेनान्धका-
रः । रेणुवेगेनान्धकारे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

रयग—रजक—पुं० । स्त्री० । वस्त्रप्रक्षालके, व्य० ३ उ० ।

रयण—रत्न—न० । कर्कतनादौ रत्नविशेषे, रा० । आ० म० ।
स० । ज्ञा० । प्रश्न० । दर्श० । सू० प्र० । संथा० ।
जी० । कल्प० । भ० । ज्ञा० । औ० । चं० प्र० । र-
त्नानि द्विविधानि—द्रव्यरत्नानि, भावरत्नानि च । तत्र मर-
कतवज्रं नदीनीलवैडूर्यादीनि द्रव्यरत्नानि, सुखमधिकृत्य
तेषामनैकान्तिकत्वादनान्यन्तिकत्वाच्च भावरत्नानि । आ०
म० १ अ० । स्था० । (‘भरह’ शब्दे पञ्चमभागे १४६३
पृष्ठे विस्तरः)

अधुना रत्नविभागमाह—

रयणाणि चउव्वीसं, सुवप्पतउत्तवरययलोहाइं ।

सीसगहिरप्पपासा—ए—वइरमणिमोत्तिअपवालिं ॥ २५४ ॥

संखो तिणिसाऽगुरुचं—दणाणि वन्धामिलाणि कट्ठाणि ।

तह चम्मदंतवाला, गंधा दव्वोसहाइं च ॥ २५५ ॥

रत्नानि चतुर्विंशतिः, सुवर्णत्रपुताभ्ररत्नलोहानि सीस-
कहिरण्यपाषाणवज्रमणिमौक्तिकप्रवालानि । सङ्खतिनिशा-
गरुचन्दनानि वस्त्रामिलानि काष्ठानि तथा चर्मदन्तवाला
गन्धा द्रव्यौषधानि च । एतान्यपि प्रायोऽलौकिकमिद्धान्ये-

व नवरं रजतं—रूप्यम्, हिरण्यं—रूपकादि पाषाणा-विजा-
नीत्यरत्नानि मणयो—जात्यानि तिनिशो—वृत्तविशेषः अ-
मिलानि—ऊर्णावस्त्राणि काष्ठानि श्रीफण्यादिफलकादीनि च-
र्माणि सिंहादीनां, दन्ता गजादीनां, बालाः चर्मयादीनां, द्र-
व्यौषधानि—पिप्पल्यादीनि इति पाषाद्वयार्थः । दश०६अ०३
उ० । (मानुषवदोर्लभ्ये रत्नद्वयान्तः 'माणुसस्त' शब्देऽ
स्मिन्नेव भागे २४७ पृष्ठे गतः) (चक्रिणः चतुर्दश रत्नानि
'चक्रकवट्टि' शब्दे तृतीयभागे ११०२ पृष्ठे दृश्यन्ति) स्व-
जातीयमध्ये समुत्कर्षवति वस्तुनि, स० १४ सम० । स्था० ।
रुचकपर्वतस्याग्निकोणीयकूटे, द्वी० । सुतप्रविजये राजधा-
न्याम्, स्त्री० । स्था० २ डा० ३ उ० ।

रदन—न० । दन्ते, " दसणा रयणा दंता " पा६० ना० ११०
गाथा ।

रयणकंड—रत्नकाण्ड—न० । रत्नप्रभायाः पृथिव्याः षोडशवि-
धरत्नमये प्रथमकाण्डे, स० ८ सम० ।

रयणकरंडग—रत्नकरण्डक—पुं० । रत्नानां रत्नणपुटके, रा० ।

तद्वक्तव्यतामाह—

तेसि णं तोरणणं पुरतो दो दो चित्ता रयणकरंडगा
पप्पत्ता । से जहाणामए रम्भा चाउरंतचक्रवट्टिस्स चित्ते
रयणकरंडए वेरुलियमणी फालिहं पडलपच्चंयडे साए-
प्पभाए पण्णे सव्वओ ममंतातो भासति, उज्जोइतवतिप्प-
भामति एवमेव ते विचित्ता रयणकरंडगा सातिप्पभाए ते
पण्णे सव्वओ ममंता भासंति, उज्जोवंति तवंति पगासंति।
ग० । जी० । उक्त० ।

रयणकूड—रत्नकूट—न० । जम्बूमन्दरस्य उत्तरे रुचकपर्व-
तस्य प्रथमकूटे, स्था० ८ डा० ३ उ० । मानसोत्तरपर्वतस्य
गरुडस्य वेणुदेवस्य निवासभूतं कूटं, स्था० ४ डा० २ उ० ।
रयणणिकररासि—रत्ननिकरराशि—पुं० । रत्ननिकराणामु-
च्छ्रितसमूहे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

रयणसिंहाण—रत्ननिधान—पुं० । खरतरगच्छीयजिनचन्द्रसू-
रिशिष्ये, पं० व० ५ द्वार ।

रयणत्तय—रत्नत्रय—स्त्री० । ज्ञानदर्शनचारित्र्यत्रये, अष्ट० ८
अष्ट० ।

रयणस्थाल—रत्नस्थाल—न० । रत्नभृतस्थाले, व्य० ६ उ० ।

रयणन्धि—रत्नार्थिन्—त्रि० । रत्नानि वैदूर्यादीनि तान्यर्थय-
न्तीत्येवंशीला ते रत्नार्थिनः । यद्वा—अर्थः—प्रयोजनं विद्यते
येषां ते तथा रत्नार्थिनः । रत्नकामेषु, दर्श० २ तत्त्व ।

रयणदीव—रत्नद्वीप—पुं० । लवणसमुद्रमध्ये स्वनामण्याते
द्वीपे, यत्र माकन्दीपुत्रौ तदधिष्ठाया देवतया छलितौ,
ज्ञा० १ ध्रु० ६ अ० । महा० । ज्ञानाधर्मकथाङ्गनवमाध्ययने
रत्नद्वीपदेवी मौलशरीरेण समुद्रशोधनार्थं गतेत्युक्तमस्ति परं
मौलशरीरेणान्यत्र गमनं कथं सङ्गच्छते इति ? अत्र ज्ञाताम-
ध्यं रत्नद्वीपमध्ये देवी मौलशरीरेण समुद्रशोधनार्थं गताऽ-
स्ति परं तस्याः मौलशरीरेण गमनप्रतिषेधा ज्ञाता नास्तीति
। ५ । ही० ३ प्रका० ।

रयणदीवदेवया—रत्नद्वीपदेवता—स्त्री० । रत्नद्वीपस्वामिन्यां
देवतायाम्, ज्ञा० १ ध्रु० ६ अ० ।

रयणदोससिरिपुरणयर—रत्नदो (षष्ठी) ससिरिपुरनगर—न०
भरतक्षेत्रे जम्बूद्वीपे सिंहलद्वीपे रत्नदो (षष्ठी) ससिरिपुरनगरे,
यत्र चन्द्रगुप्ता राजा तस्य चन्द्रलखा भार्या । ती० ६ कल्प ।

रयणपुर—रत्नपुर—पुं० । मालवदेशप्रसिद्धे नगरे, अणु० । (तद्वृत्तम्
'पेढालपुत्त' शब्दे पञ्चमभागे १०८० पृष्ठे विस्तरतो गतम्)
रयणप्पभसूरि—रत्नप्रभसूरि—पुं० । वडगच्छीयदिगम्बरजैतुदेव
सूरिशिष्यभद्रेश्वरसूरिशिष्ये, स च विक्रमसंवत् १२३८ वर्षे
आसीत्, तेन च उपदेशमालाटीका, रत्नाकरावतारिका प्र-
न्यश्च व्यरचिताताम् । जै० ६० ।

रयणप्पभा—रत्नप्रभा—स्त्री० । रत्नानि वज्रवैदूर्यादीनि प्रभा-
स्वरूपं यस्यां सा । रत्नबहुलायां रत्नमय्यां गोत्रेण घर्म्मा-
नाभ्यां नरकप्रथमपृथिव्याम्, प्रज्ञा० १ पद । जी० । औ०
स० । विपा० । सू० प्र० । प्रव० । अनु० । स्था० ।

इमीसे णं रयणप्पभाते पुढवीए रयणे कंडे दस जोअण-
सयाइं वाहल्लेणं पण्णत्ते, इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए
वइ (तं) रे कंडे दस जोयणसयाइं वाहल्लेणं पप्पत्ते । एवं
वेरुलिए लोहितक्खे मसारगल्ले हंसगम्भे पुलए सोगंधिते
जोतिरसे अंजणे अंजणपुलते रयए जायस्से अंके फलिते
रुद्धे जहा रयणे तहा सोलमविधा भाणियव्वा । (सू०७७८)

'इमीसे ण' मित्यादि, येयं रज्जुरायामविष्कम्भाभ्यामशी-
तिसहस्राधिकं योजनलक्षं बाहल्यतः उपरि मध्येऽधस्ताच्च-
यस्याः खरकाण्डपङ्कबहुलकाण्डजलबहुलकाण्डाभिधानाः क-
मेण षोडशचतुरशीत्यशीतियोजनसहस्रबाहल्या विभागास्त-
न्ति, 'इमीसे' त्ति एतस्याः प्रत्यक्षासन्नायाः रत्नानां प्रभा यस्यां
रत्नैर्वा प्रभाति—शोभते या सा रत्नप्रभा तस्याः पृथिव्या-
भूमर्थत्तत् खरकाण्डं तत्षोडशविधरत्नात्मकत्वात् षोडश-
विधम्, तत्र यः प्रथमो भागो रत्नकाण्डं नाम तद्वशं योजनश-
तानि बाहल्येन, सहस्रमेकं स्थूलतयेत्यर्थः । एवमन्यानि
पञ्चदशापि सूत्राणि वाच्यानि, नवरं प्रथमं सामान्यरत्ना-
त्मकं, शेषाणि तद्विशेषमयानि, चतुर्दशानामतिदेशमाह—
'एवमित्यादि', 'पूर्व' मिति पूर्वार्थभिलाषेन सर्वाणि वाच्या-
नि, 'वेरुलिय' त्ति वैदूर्यकाण्डम्, एवं लोहिताक्षकाण्डं
मसारगल्लकाण्डं हंसगर्भकाण्डमेवं सर्वाणि, नवरं रजतं
रूप्यं जातरूपं सुवर्णमेते अपि रत्ने एवेति । स्था० १० डा० ३
उ० । भीमस्य राक्षसन्दस्य अप्रमहिष्याम्, स्था० ४ डा० १ उ० ।
भ० । (अस्याः सर्वा वक्तव्यता 'णय' शब्दे चतुर्थभागे
१६०६ पृष्ठे उक्ता)

रयणभूय—रत्नभूत—त्रि० । चिन्तारत्नादिसदृशे, भ० ६ श०
३३ उ० ।

रयणमणिभेय—रत्नमणिभेद—पुं० । रत्नमणिभेदपरिज्ञानाऽऽ-
त्मके सप्तचत्वारिंशत्तमे ४७ स्त्रीकलाभेदे, कल्प० १ अधि० ७
क्षण ।

रयणमाला—रत्नमाला—स्त्री० । रत्नशेखरराजपालिते नगरे,
" श्रीरत्नमालनगरे, राजाभूद्रत्नशेखरः । सोऽनपत्यतया

नः, प्रैषीच्छाकुनिकान्बहिः ॥ १ ॥ " तौ ७ कल्प । सूत्र० ।
खर्वई-रत्नवती-स्त्री० । पद्महरिलकन्यायां ब्रह्मदत्तचक्रि-
तार्यायाम्, उत्त० पाई० १३ अ० ।
खर्वडंसय-रत्नावतंसक-न० । ईशानकल्पे रत्नमयेऽवतंस-
क, प्रज्ञा० २ पद ।

खर्वास-रत्नवास-पुं० । रत्नवर्णरूपे वर्षे, भ० १५ श० स्था० ।
खर्वाह-रत्नवाह-न० । अयोध्यासमीपे नागमहिते श्रीध-
र्मनाथावासरूपे पुरभेदे, तौ ४३ कल्प ।

एतत्कथा यथा—

श्रीधर्मनाथमानम्य, रत्नवाहपुरे स्थितम् ।
तस्यैव पुररत्नस्य, कल्पे किञ्चिद् ब्रवीम्यहम् ॥ १ ॥
अस्तीहैव जम्बूद्वीपे भारते वर्षे कौशलेषु जनपदेषु नाना-
जातीयोच्चैस्तरशास्त्रिशाखावहलदलकुसुमफलाच्छ्रुताच्छा-
दिधर्मघुणिकरगहनवनमण्डितं शीतलविमलबहुलजलनिर्भ-
रघर्घनदन्धुरं रत्नवाहं नाम पुरम् । तत्र चेद्वाकुलप्रदीपः
कनककान्तकायकान्तिः कुलिशलाञ्छितपादः पञ्चचत्वारिंश-
च्छापाच्छायकायः पञ्चदशतीर्थपतिविजयविमानदेवतीर्थे श्री-
भानुनरेंद्रवेश्मनि सुव्रतादेवीकुक्षौ तनयतयाऽवततार, क्रमे-
ण गुरुवतीर्णधर्मनाथचैत्यं जननिष्क्रमणकवलज्ञानानि तत्रै-
व समाससाद, निर्वृतश्च सम्मतशिखरिशिखरे । तस्मिन्नेव च
पुरे जननयनजनितशैत्यं श्रीधर्मनाथचैत्यं नागकुमारदेवा-
धिष्ठितं कालेन निर्वृत्तं, तत्र च नगरं कुम्भकार एकः स्वशिल्प-
च्छेक आसीत्, तस्य तनयस्तरुणिमानमधिगत्य क्रीडादुर्ललि-
ततया नवरामणीयकशालिनि चैत्ये गृहादागत्याऽऽगत्य
स्वैरं घृतादि तत्तत्क्रीडाविधाभिश्चिक्रीड, तत्रैका नागकु-
मारः कलिप्रियतया कृतमानुषतनुस्तेन कुम्भकारदारकेण
साङ्गं प्रत्यहं प्रवृत्तं क्रीडितुम् । तत्पितृ च स पुत्रः कुलक-
मागतकुलालकर्माण्यननिर्ममाणः प्रतिदिनं दुर्गागिरुपालेभे,
न च तद्वचनमसौ प्रत्यपादि । ततः पित्रा गाढं प्रत्यहं बलादपि
स्वकर्माणि मृत्खननायनादीनि कारयितुमुपक्रान्तः ।
अन्तरमवलोक्य पुनस्तच्चैत्ये गत्वा अन्तराऽन्तरा तथैव तेन
नागकुमारेण साकं खेलितुं लग्नः, पृष्टञ्च नागकुमारेण, किं
कारणं पूर्ववन्निरन्तरं न क्रीडितुमायासि ? तेनोक्तम्-जनकः
कुप्यति मह्यं, स्वकर्मनिर्माणमन्तरेण कथमिव जठरपिठर-
विवरणमुपपद्यत इति । तदाकर्यं दृक्कणकुमारो वाचमुवाच ।
यद्येवं तर्हि क्रीडान्ते भूषीठे विलुप्तो भविष्याम्यहमहिर्मत्
पुच्छं चतुरङ्गलमात्रं लोहेन मृत्खननोपकरणेन छित्त्वा-
न्वया ग्राह्यं, तच्च चारुचामीकरमयं भविष्यति, तेन हेप्ता त-
व कुटुम्बस्य वृत्तिनिर्वाहो भविष्यतीति, सौहार्देनाभिहितं
स तथैव प्रतिदिवसं कर्तुं प्रवृत्तः, पितुश्च तत्कनकमर्पयति-
स्म, न च रहस्यमभिन्दत् । अन्यदाऽतिनिर्वन्धे विधाय पृच्छ-
ति सति पितरि भयाद्यथाऽवस्थितमन्त्रकथत् । ततः सस्मि-
न्नेन विस्मितेन जगद् जनकेन, रे मूर्ख ! चतुरङ्गलमात्रमिव कि-
मिति छिनत्सि, बहुतरं हि छिन्नं भूरितरं भवति । तेन भाणि-
तम्, तात ! नातः समतिरिक्तमहं छेतुमुत्सहे परमसुहृदेवताय-
चनानिष्क्रमप्रसङ्गात्, ततस्तज्जनकेन लाभसंक्षोभाकुलितमन-
सा तस्मिन्स्तनये क्रीडायां चैत्यमुपेयुषि प्रच्छन्नमनुव्रजे, या-
वत् प्रकीड्य घराणिपीठे विलुप्य स पञ्चगतामापञ्चस्तावन्
कुम्भकारेण विले प्रविशतस्तस्य वपुरर्द्धं कुदालिकया विचि-

च्छिदे । ततः कोपाटोपात्तेन नागकुमारेण रे पापिष्ठ ! रहस्यभे-
दं करिष्यतीति गाढं निर्भर्त्स्य स दारको दंष्ट्रासम्पुटेन दंष्ट्रा
व्यापादितः, पिता च । रोषप्रकर्षात्सकलान्यपि कुलालकुलानि
कालकवलितानि कृतानि । ततः प्रभृति च न कश्चन चक्रजीव-
नजातीयस्तत्र रत्नवाहपुरेऽद्यापि निवसतीति कौलालभाण्डा-
नि स्थानान्तरादेवानयति जनता, तत्र च तथैव नागमूर्तिप-
रिवारिता श्रीधर्मनाथप्रतिमाऽद्यापि सम्यगृष्टयियात्रिकज-
नैरनेकविधिप्रभावप्रभावनापुरस्सरं पूज्यते । अद्यापि च पर-
समयिनो धर्मराज इति व्यपदिश्य कदाचिद्वर्षति वर्षासु,
जलधरक्षीरघटसहस्रैर्भगवन्तं क्षपयन्तिः सम्पद्यन्तं च तत्-
क्षणाद्विशिष्टा मेघवृष्टिः । कन्दर्पा शासनदेवी, किन्नरश्च शा-
सनयक्षः श्रीधर्मनाथापादपद्मसंवाहेवाकचञ्चरीकाणामनर्थ-
प्रतिघातमर्थप्राप्तिं चात्र सूत्रयतीति ।

इति श्रीरत्नवाहस्य, श्रीजिनप्रभसूरिभिः ।

कल्पः कृतो रत्नपुरा-ख्यपुरस्य यथाश्रुतम् ॥ १ ॥ तौ १६ कल्प ।
रयणवित्त-रत्नवित्त-वि० । रत्नखचिते, आ० म० २ अ० ।
रयणसंकडुकड-रत्नसङ्कटोत्कट-न० । रत्नसङ्कट उत्कृष्टवस्तु-
नि, भ० ६ श० ३३ उ० ।

रयणसंचय-रत्नसञ्चय-पुं० । रत्नपुरवास्तव्ये रत्नगुणसा-
गरपतरि सुमङ्गलापतौ, ध० र० २ अधि० ।
रयणसंचया-रत्नसंचया-स्त्री० । उत्तरपश्चिमे रतिकरपर्वन्ते
उत्तरस्यां दिशि ईशानेन्द्रस्य देवस्य वसुन्धरानामिकाया अ-
ग्रमहिष्यां राजधान्याम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । द्वी० । तौ०
स्था० । ज० । सुवप्रविजयराजधान्याम्, स्त्री० । स्था० ।

दो रयणसंचयाओ । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

रयणसंचयाकूट-रत्नसञ्चयाकूट-पुं० । न० । जम्बूद्वीपे भेरोरु-
त्तरे रुचकपर्वते चतुर्थे कूटे, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

रयणसार-रत्नसार-पुं० । सिंहपुरराजे मदनरेखापतौ स्वना-
मख्यान्ते राजनि, सङ्गा० १ अधि० १ प्रस्ता० । स्था० ।

रयणसिरी-रत्नश्री-स्त्री० । आमलकलपायां नगर्यां रत्निनो
गृहपतेभार्यायां रत्नायाः अग्रमहिष्याः पूर्वभवमातरि, ज्ञा० २
श्रु० १ वर्ग ४ अ० ।

रयणसीहसूरि-रत्नसिंहसूरि-पुं० । तपागच्छीये सैद्धान्तिक-
मुनिचन्द्रसूरिशिष्ये, पुद्गलपदत्रिशिका-निगोदपदत्रिशिका-
दिग्रन्थानां कर्त्ता स आचार्यः विक्रमसंवत् १२०० वर्षे वि-
द्यमान आसीत् । ज० ६० ।

रयणसेहरसूरि-रत्नशेखरसूरि-पुं० । तपागच्छीयमुनिसुन्दर-
सूरिशिष्ये, तस्य जन्मविक्रमसंवत् १४५७, दीक्षाप्राप्तिं संवत्
१४६३, परिणतपदप्राप्तिं संवत् १४८३, वाचकपदप्राप्तिं संवत्
१४८३, सूरिपदसंवत् १५०२ स्वर्गानि संवत् १५१७ ।
श्राद्धप्रतिकमणवृत्तिः, श्राद्धविधिवृत्तिः, आचारप्रदीपः, ल-
घुचित्रसमासश्चेति ग्रन्थाः अनेन रचिताः । द्वितीयश्च रत्न-
शेखरसूरिः नागपुरीयतपागच्छीये हेमतिलकसूरिशिष्यः वि-
क्रमसंवत्सरे १४२० विद्यमान आसीत्, श्रीपालचरित्रगुणस्था-
नकमारोहणार्चनकग्रन्थानामयं कर्त्ता । फीरोजशाहनुवलक
नाम्नो दिल्लीपतेरयं मानपात्र आसीत् । ज० ६० ।

रयणा-रत्ना-स्त्री० । उत्तरकुम्भश्चिमे रतिकरपर्वन्ते पूर्वस्यां दिशि ईशानेन्द्रस्य देवस्य रत्नवसुनामिकाया अग्रमहिष्याः राजधान्याम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । स्था० । ती० ।

रयणाइच्च-रत्नादिन्य-पुं० । अणहिलपट्टनराजे चौलुक्यवंशीये नृपभेदे, ती० २५ कल्प ।

रयणागर-रत्नाकर-पुं० । माणिक्योत्पादनस्थाने, समुद्रे च । पञ्चा० १२ दिव० । वृ० । झा० । उत्त० । प्रश्न० । गवेषणा-यामुदाहृतस्य शुद्धगवेषकक्षपकस्य गुरौ एकदा पोतनपुरस-मवसृते सुरौ, पि० ।

रयणागरसूरि-रत्नाकरसूरि-पुं० । देवप्रभसूरिशिष्ये, येन विक्रमसंवत् १३०८ रत्नाकरपञ्चत्रिंशिका नाम आत्मनिन्दा-प्रतिपादको ग्रन्थो लिखितः । जै० ३० ।

रयणायर-रत्नाकर-पुं० । समुद्रे, "मयरहरो सिधुवई सिधू रयणायरो सलिलरासी ।" पा३० ना० ८ गाथा ।

रयणावतारिया-रत्नावतारिका-स्त्री० । स्याद्वादरत्नाकरटीकायाम्, रत्ना० ।

"सिद्धये वर्धमानः स्तान्, ताम्रा यन्नखमण्डली ।

प्रत्यूहशलभक्षोप, दीप्रदीपाङ्कुरायते ॥ १ ॥

यैरत्र सप्रभया, दिग्भ्यस्वर्स्यार्पिता पराभूतिः ।

प्रत्यज्ञं विबुधानां, जयन्तु ते देवसूरयो नव्याः ॥ २ ॥

स्याद्वादमुद्रामपनिद्रभक्त्या,

क्षमाभृतां स्तौमि जिनेश्वराणाम् ।

सन्न्यायमार्गानुगतस्य यस्यां,

सा श्रीस्तदन्यस्य पुनः स दण्डः ॥ ३ ॥"

इह हि लक्ष्यमाणाऽज्ञोदीयोऽर्थाक्षणाक्षरीरनिरन्तरे, तत इतो दृश्यमानस्याद्वादमुद्रामुद्रादिनानिद्रप्रमेयसहस्रोत्तुङ्ग-तङ्गचरङ्गभङ्गिसङ्गसौभाग्यभाजने, अतुलफलभरभ्राजिष्णुभू-यिष्ठागमाऽभिरामातुच्छपरिच्छेदसन्दोहशाङ्गलासन्नकानन-निकुञ्जे, निरुपममनीयामहापानपात्रव्यापारपरायणपूरुषप्र-प्यमाणाप्राप्तपूर्वरत्नविशेषे, क्वचन वचनरचनानवधगद्यप-रम्पराप्रवालजालजटिले, क्वचन सुकुमारकान्तालोकनीया-स्ताकश्लोकमौक्तिकप्रकरकरम्बिते, क्वचिदनेकान्तवादोपक-ल्पितानल्पविकल्पकल्लोलोल्लासितोद्दामदूषणाद्रिविद्राव्यमा-णानेकतीर्थिकनक्त्रकचक्रवाले, क्वचिदपगतार्थपदोपायानु-मानाभिधानोद्धतमानासमानपाठीनपुच्छच्छुट्टाच्छोटेनोच्छ-लदतुच्छशीकरश्रेष्ठ संजायमानमार्तण्डमण्डलप्रचण्डच्छुम्-त्कारं, क्वचिपि तीर्थिकग्रन्थग्रन्थिसार्थसमर्थकदर्शनोपस्थापि-तार्थानवस्थितप्रदीपायमानस्रवमानज्वलन्मणिफणीन्द्रभीष-णे, सहृदयसैद्धान्तिकतार्किकवैयाकरणकविचक्रकवर्तिसु-विहितसुगृहीतनामध्यासाद्गुरुश्रीदेवसूरिभिर्विगर्चिते स्या-द्वादरत्नाकरे न खलु कतिपयतर्कभाषातीर्थमजानन्तोऽपाठी-ना अर्धावराश्च प्रवेष्टुं प्रभविष्णवः । इत्यतस्तोपामघतारदर्शनं कर्तुमनुरूपम् । तच्च संक्षेपतः शास्त्रशरीरपरागमशमन्तरेण नो-पपद्यते । सोऽपि समासतः सूत्राभिधेयावधारणं विना न; इति प्रमाणनयतत्त्वालोकारूढ-तत्सूत्रार्थमात्रप्रकाशनपरा रत्नाकरावतारिका नाम्नी लघीयसी टीका प्रकटीक्रियते । रत्ना० १ परि० ।

रयणावलि(ली)-रत्नावली-स्त्री० । रत्नमयमणिक्रामिके-

आभरणविशेषे, रा० । विशे० । रा० । तपोविशेषे, च । प्रव० ।

रत्नावलीतपः स्वरूपमाह—

इग दु ति काहलियासुं, दाडिमपुष्केसु हुति अहुतिगा ।
एगाइमोलसंता, सरियाजुयलम्मि उववासो ॥१५३६॥

अंतम्मि तस्स पयगं, तन्थं कट्ठाणमेकमह पंच ।

सत्तय सत्तय पण पण,तिन्निकं तेसु तिगरयणा ॥१५४०॥

पारणदिणअट्ठासी, पडिचउक्कमं वरिसपणगं ।

नव मासाअट्ठारस,दिणाणि रयणावलितवम्मि ॥१५४१॥

रत्नावली-आभरणविशेषः, रत्नावलीव रत्नावली, यथा हि रत्नावली उभयत आदिमसूत्रमस्थूलस्थूलतरविभागकाहलिका-ख्यसौवर्णावयवद्वययुक्ता, तदनु दाडिमपुष्पोभयोपशोभिता, ततोऽपि सरलसरिकायुगलशालिनी, पुनर्मध्यदेशे सुस्निग्ध-पदकसमलंकृता च भवति, एवं यत्तपः पट्टादावुपदर्शमा-नमिममाकारं धारयति, तद्रत्नावलीत्युच्यते । तत्रैककद्विकत्रि-का उत्तरार्धक्रमेण काहलिकयोः स्थाप्या भवन्ति । तदनु द्वयो-रपि दाडिमपुष्पयोः प्रत्येकमष्टौ त्रिकाः, ते चोभयतो रेखा-चतुष्टयेन नवकोष्ठकान् विधाय, मध्ये च शून्यं कृत्वा पङ्क-यः स्थाप्यन्ते । ततश्चाधोऽधः सरिकायुगले एकादयः षोड-शान्ताः स्थाप्याः, तस्य च सरिकायुगलस्यान्ते पर्यन्ते पद-कं पङ्क्यष्टकेन चतुस्त्रिंशदङ्कस्थानानि कोष्ठका इत्यर्थः । तत्र प्रथमायां पङ्कावकमङ्कस्थाने, द्वितीयस्यां पञ्च, तृतीय-स्यां सप्त, चतुर्थ्यामपि सप्त, पञ्चम्यां पञ्च, षष्ठ्यामपि च पञ्च, सप्तम्यां त्रीणि, अष्टम्यां त्वेकमेवाङ्कस्थानम् । तेषु च-तुस्त्रिंशत्यपि कोष्ठकेषु त्रिकरचना त्रिकाः स्थाप्यन्ते इति भा-वः । इदमत्र तात्पर्यं—रत्नावलीतपसि प्रथममेकमुपवासं क-रोति, ततो द्वौ, ततस्त्रीन्, इत्येका काहलिका । अन्तरा च सर्वत्र पारणकं वाच्यम्, ततोऽष्टावष्टमान्युपवासत्रिकत्रिकात्म-कानि करोति । एतैः किल काहलिकाया अथस्तादाडिमपुष्पं निष्पद्यते । ततश्चैकमुपवासं करोति, ततोऽपि द्वौ, ततस्त्री-न्, ततोऽपि चतुरः, इत्येवं पञ्च पद सप्ताष्टौ नव दशैकादशं द्वादश त्रयोदश चतुर्दश पञ्चदश षोडशोपवासान् करोति । एषा हि दाडिमपुष्पाधस्तादेका सरिका । ततश्चतुस्त्रि-शदष्टमानि करोति । एतैः किल पदकं सम्पद्यते । ततः षोडशोपवासान् करोति, ततः पञ्चदश, ततश्चतुर्दश, इत्ये-वमेकैकहान्या तावन्नयं यावदेक उपवासः । एषा द्वितीया सरिका भवति । ततश्चाष्टावष्टमानि करोति । एतैरपि द्वि-तीयं दाडिमपुष्पं निष्पद्यते । ततस्त्रीनुपवासान् करोति, ततो द्वौ, ततः एकमुपवासं करोति । एतैर्द्वितीया काहलि-का निष्पद्यते । एवं सति त्रिपुष्पा रत्नावली सिद्धा भवति । अस्मिन् रत्नावलीतपात् काहलिकायास्तपोदिनानि १२, दाडिमपुष्पयोः षोडशभिरष्टमैर्दिनानि ४८ । सरिकायुगले द्वाभ्यां षोडशसङ्कलनाभ्यां दिनानि २७२ । पदके चतुस्त्रि-शनाष्टमैर्दिनानि १०२ । सर्वैकत्वे चत्वारि शतानि चतुस्त्रि-शदुत्तराणि, अष्टाशीतिश्च पारणकदिनानि, उभयमीलने पञ्च शतानि द्वाविंशत्युत्तराणि । पिण्डितास्तु वर्षमेकं, मा-साः पञ्च, दिनानि च द्वादश । इदमपि च तपः पूर्ववच्च-तमूभिः पणिपाटिभिः समर्थ्यते । ततश्चतुर्भिर्गुणने वर्षाणि

ति । बत्तीसइम करेत्ता सव्वकामगुणियं पारेति । सव्वका-
मगुणियं पारेत्ता चोत्तीसइमं करेति, चोत्तीसइमं करेत्ता
सव्वकामगुणियं पारेति । सव्वकामगुणियं पारेत्ता चोत्ती-
सं छट्ठाईं करेति, चोत्तीसं छट्ठाईं करेत्ता सव्वकामगुणियं
पारेति । सव्वकामगुणियं पारेत्ता चोत्तीसं करेति, चोत्तीसं
करेत्ता सव्वकामगुणियं पारेति । सव्वकामगुणियं पारेत्ता
बत्तीसं करेति, बत्तीसं करेत्ता सव्वकामगुणियं पारेति ।
सव्वकामगुणियं पारेत्ता तीसं करेति, तीसं करेत्ता
सव्वकामगुणियं पारेति । सव्वकामगुणियं पारेत्ता अ-
ट्ठावीसं करेति, अट्ठावीसं करेत्ता सव्वकामगुणियं—
पारेति । सव्वकामगुणियं पारेत्ता छव्वीसं करेति,
छव्वीसं करेत्ता सव्वकामगुणियं पारेति । सव्वकामगुणियं
पारेत्ता चउवीसं करेति, चउवीसं करेत्ता सव्वकामगुणियं
यं पारेति । सव्वकामगुणियं पारेत्ता वावीसं करेति, वावी-
सं करेत्ता सव्वकामगुणियं पारेति । सव्वकामगुणियं पारे-
त्ता वीसं करेति, वीसं करेत्ता सव्वकामगुणियं पारेति ।
सव्वकामगुणियं पारेत्ता अट्ठारसं करेति, अट्ठारसं करेत्ता
सव्वकामगुणियं पारेति । सव्वकामगुणियं पारेत्ता सोलसमं
करेति, सोलसमं करेत्ता सव्वकामगुणियं पारेति । सव्वका-
मगुणियं पारेत्ता चोदसमं करेति, चोदसमं करेत्ता सव्व-
कामगुणियं पारेति । सव्वकामगुणियं पारेत्ता बारसमं करे-
ति, बारसमं करेत्ता सव्वकामगुणियं पारेति । सव्वकामगु-
णियं पारेत्ता दसमं करेति, दसमं करेत्ता सव्वकामगुणियं
पारेति । सव्वकामगुणियं पारेत्ता अट्ठमं करेति, अट्ठमं
करेत्ता सव्वकामगुणियं पारेति । सव्वकामगुणियं पारेत्ता
छट्ठं करेति, छट्ठं करेत्ता सव्वकामगुणियं पारेति । सव्व-
कामगुणियं पारेत्ता चउत्थं करेति, चउत्थं करेत्ता सव्व-
कामगुणियं पारेति । सव्वकामगुणियं पारेत्ता अट्ठ छट्ठाईं
करेति, अट्ठ छट्ठाईं करेत्ता सव्वकामगुणियं पारेति । सव्व
कामगुणियं पारेत्ता अट्ठमं करेति, अमट्ठं करेत्ता सव्वकाम
गुणियं पारेति । सव्वकामगुणियं पारेत्ता अट्ठावीसं करे-
ति, अट्ठावीसं करेत्ता सव्वकामगुणियं पारेति । सव्वकाम-
गुणियं पारेत्ता चउत्थं करेति, चउत्थं करेत्ता सव्वकाम-
गुणियं पारेति । एवं खलु एसा रयणावलीए तवोकम्म-
स्स पढमा परिवाडी । एगेणं संवच्छरेणं तिहिं मासेहिं
वावीसाए य अहोरेत्तेहिं अहासुत्ता ० जाव आरा—
हिया भवति । तदाणंतरं च णं दोच्चाए परिवाडीए
चउत्थं करेति, विगतिवज्जं पारेति । विगतिवज्जं पारेत्ता
छट्ठं करेति छट्ठं करेत्ता विगतिवज्जं पारेति । एवं
जहा पढमाणं वि नवरं सव्वपारणते विगतिवज्जं पारेति ।

• जाय आगहिया भवति । तथाऽर्णतरं च णं तच्चाए परि-
वाडीए चउत्थं करंति चउत्थं करंता अलेवाडं परंति ।
मेमं तेहव, एवं चउत्था परिवार्डा नवरं मन्वपारणते आ-
यंवलं पांगति । मेमं तं चव "पहमम्मि मन्वकामं, पार-
णयं वितियते विगतिवजं । तनियम्मि अलेवाडं, आयं-
विलमो चउत्थम्मि ॥ १ ॥" अन्त० ८ वर्ग १ अ० ।

रयणावलिमहावर-रन्नावलिमहावर-पुं० । रन्नावलिवरस-
मुद्रदेवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

रयणावलिवर-रन्नावलिवर-पुं० । स्वनामख्याते द्वीपे, समुद्रे
च । तत्र द्वीपे रन्नावलिवरभद्र-रन्नावलिवरमहाभद्रौ स-
मुद्रौ, रन्नावलिवर-रन्नावलिमहावरा देवौ । जी० ३ प्रति०
४ अधि० ।

रयणावलिवरभद्र-रन्नावलिवरभद्र-पुं० । स्वनामख्याते र-
न्नावलिवरद्वीपाधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

रयणावलिवरमहाभद्र-रन्नावलिवरमहाभद्र-पुं० । रन्नावलि-
वरमहाभद्रद्वीपाधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

रयणावलिवरगोभाम-रन्नावलिवरगोभाम-पुं० । स्वनामख्या-
ते द्वीपे, समुद्रे च । तत्र द्वीपे रन्नावलिवरगोभामरन्ना-
वलिवरगोभाममहाभद्रौ देवौ, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

रयणावलिवरगोभामवर-रन्नावलिवरगोभामवर-पुं० । रन्ना-
वलिवरगोभामसमुद्रदेवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

रयणावहमन्थवाह-रन्नावहमन्थवाह-पुं० । रन्तवर्ताभर्त्तरि
स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, दर्श० १ तत्त्व ।

रयणाहिय-रन्नाधिक-पुं० । पर्यायज्येष्ठे, आव० ३ अ० ।

रयणि-रजनि-स्त्री० । रात्रौ, आ० म० १ अ० । ही० । उत्त० ।
रन्ति-पुं० । स्त्री० हस्तपरिमाणे, जी० ६ प्रति० । नि० चू० ।
भ० । "चउत्थीसअंगुलाइं रयणी" । भ० ६ श० ७ उ० ।

रयणिअ (ग) र-रजनिकर-पुं० । निशाकरं, आ० चू०
१ अ० । सू० प्र० । औ० । नि० । रा० आ० म० । बा० । "स्व-
रस्योदवृत्ते" ॥ २ । १ । २ ॥ इति सन्धिर्न । रयणिअग्रे । प्रा० ।

रयणिणाह-रजनिनाथ-पुं० । चन्द्रमसि, "इदं निसा
यगं मस-हरो विह गहवइ रयणिणाहो" पाइ० ना०
५ गाथा ।

रयणिद्रय-देशी-कुमुद, दे० ना० ७ वर्ग ४ गाथा ।

रयणिविगम-रजनिविगम-पुं० । प्रातःकाले, "गोसो रय-
णिविगमो, गोसगो दिणमुहं च पच्छूसो" । पाइ० ना०
५ गाथा ।

रयणी-रजनी-स्त्री० । ईशानेन्द्रलोकपालसोमराजस्याग्रमहि-
ष्याम्, स्था० ४ डा० १ उ० । भ० । चरमासुरेन्द्रस्याग्रम-
हिष्याम्, स्था० ५ डा० १ उ० । (अस्याः पूर्वोत्तरभवकथा
'अग्रमहिषी' शब्दे प्रथमभागे १६७ पृष्ठ उक्ता) पञ्जग्रा-
मस्य चतुर्थमूर्च्छुनायाम्, स्था० ७ डा० ३ उ० । निशायाम्,

"रयणी विहावरी स-व्वरी निसा जामिणी राई" पाइ०
ना० ४७ गाथा ।

रन्ति-पुं० । स्त्री० । हस्तं, जं० २ वत्त० । अनु० । "रयणी
हन्थो" पाइ० ना० २६० गाथा ।

रयणीपच्चक्खाण-रजनीप्रत्याख्यान-न० । रात्रिभोजन-
विगमणे, "रयणीपच्चक्खाणस्स, तीरणस्स सिहा समुदिट्ठा ।
नवकारेण समेया, नवकारेणवच्चचूला वा" ॥२५॥ ल० प्र० ।

रयणुच्चयकूट-रन्नोच्चयकूट-पुं० । मानसोत्तरपर्वतस्य
दक्षिणस्य गरुडस्य वेलम्बसुखदमित्यपरनामकवेलम्बस्य
वायुकुमांग्रस्य निवासभूते कूटे, स्था० ४ डा० २ उ० ।
जम्बूद्वीपे मन्दरस्योत्तरं स्वकरपर्वते द्वितीये कूटे, स्था० ८
डा० ।

रयणोच्चय-रन्नोच्चय-पुं० । रन्नानां नानाविधानामुन्नाव-
लेन चयः उपचयो यत्र स रन्नोच्चयः । मन्दरे, जं० ४
वत्त० । स० ।

मन्दर १ मेरु २ रणोरम ३,

सुदमण ४ सयंपभे अ ५ गिरिराया ६ ।

रयणो (णु) चय ७ सिलोच्चय ८,

मज्जे लोगस्स ९ णाभी य १० ॥ १ ॥

अच्छे अ ११ सूरिआवत्ते १२, सूरिआवरणे १३ चि अ ।

उत्तमे १४ अदिमादी अ १५, वडेंसति १६ अ सोलसे ॥२॥
जं० ४ वत्त० ।

(' गिरिराय ' शब्दे तृतीयभागे ८७६ पृष्ठे व्याख्या गता)
रन्नोच्चयस्योच्चत्वादि ' मन्दर ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २६
पृष्ठे गतम्) (अत्र भद्रसालवनवक्रव्यता ' भद्रसालवन ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १३७३ पृष्ठे गता)

रयणोच्चया-रन्नोच्चया-स्त्री० । उत्तरपाश्चात्यरतिकरपर्व-
तस्य दक्षिणस्यां वसुगुमायाः ईशानाग्रमहिष्याः राजधा-
न्याम्, स्था० ४ डा० २ उ० । ती० ।

रयणोरुजालय-रन्नोरुजालक-न० । रत्नसम्बन्धि ऊर्वोर्बृह-
ज्जह्योर्जालकम् । उरःप्रदेशे लम्बमाने रत्नमयं जालके, प्रश्न०
५ संव० द्वार ।

रय(ता)त्ताण-रजस्त्राण-न० । पात्रावेष्टनके, वृ० ३ उ० । बा०
प्रव० ।

इदानीं रजस्त्राणमाह—

माणं तु रयत्ताणे, भायणपमोणेण होइ निष्फन्नं ।

पायाहिणं करंतं, मज्जे चउरंगुलं कमई ॥ ५११ ॥

मानं तु-प्रमाणं रजस्त्राणे-रजस्त्राणविषयं भाजनप्रमाणेन
भवति निष्पन्नं, तच्चैवं वेदितव्यमित्याह-प्रादक्षिण्यं कुर्वन्
पात्रस्य मध्ये चतुरङ्गुलमिति चत्वार्यङ्गुलानि यावत्काम-
त्यधिकं तिष्ठति । एतदुक्तं भवति-पात्रकानुरूपं रजस्त्राणं
कर्त्तव्यम् । किं बहुना ? तिर्यक्प्रदक्षिणाक्रमेण भाजने
वेष्ट्यमाने भाजनस्य मध्यभागो यथा चतुर्भिरङ्गुलै रज-
स्त्राणैर्नातिक्रम्यते, तथा रजस्त्राणं विधेयं कार्यं वा । प्रयोजनं

चास्य मूषकभक्षणं रणून्करवर्णोदकावश्यायसन्निपृथिवी-
कायाऽऽदिस्मृत्तणम् । उक्तं च—“ मूसगर्यश्रोत्रे, वासा-
मिलहागपयस्मृत्तणम् । हौति गुणा रयताण, एवं भणियं
जिणिदेहि ॥ १ ॥ ” प्रव० ६१ द्वार ।

रयतामयकूल-रजतमयकूल-न० । रूप्यमय कूले, जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

रयमल-रजोमल-पुं० । रज इव रजः । मल इव मलः । संक्रम-
मणोद्धर्तनापवर्तनादियोग्ये निधत्तनिकाचितावस्थे कर्मणि,
व्य० ३ उ० । दश० ।

रयय-रजत-न० । जातरूपे गैप्ये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । अनु० ।
ज्ञा० । स्था० । दश० । औ० । ग० । प्रश्न० । ध० । “ कलहोश्रं
रूप्यं रयय ” पाइ० ना० ११६ गाथा ।

रययकलम-रजतकलश-पुं० । रूप्यघट, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

रययकूट-रजतकूट-पुं० । न० । मधमालिन्यावासभूते (स्था० ६
ठा० ३ उ०) जम्बूद्वीपस्य पूर्वे रुचकपर्वते चतुर्थकूटे, स्था०
= ठा० ३ उ० ।

रययमय-रजतमय-त्रि० । रूप्यविकारे, उपा० ७ अ० । रा० ।

रययमयकूल-रजतमयकूल-त्रि० । रूप्यमय कूले, ज० १ वक्त० ।

रयमहासेल-रजतमहाशैल-पुं० । रजतस्य-रूप्यस्य महा-
शैलो-पर्वतः । वृताढ्य, कल्प० १ अधि० २ क्षण । भ० ।

रययहार-रजतहार-पुं० । रजतमये आभरणविशेष, रजते
जातीयरूप्यं हागे मुक्ताहारः ताभ्यां सदृशः । उत्त० ३४ अ० ।

रययागर-रजताकर-पुं० । रूप्यखनौ, औघ० ।

रयरेणुविणामण-रजरेणुविनाशन-न० । श्लक्ष्णतरा रेणु-
पुद्गला रजः, त एव स्थूला रेणवः रजांसि रेणवश्च रजोरेण-
वस्तंषां विनाशनं रजोरेणुविनाशनम् । जी० ३ प्रति० ४
अधि० । वानात्पाटितस्य व्योमवर्तिनो रजसः भूमिवर्त्तिपां-
शनां रेणूनां चापशमके, भ० १५ श० ।

रयवुट्टि-रजोवृष्टि-स्त्री० । पांशुवृष्टौ, “ आसागो रयवुट्टी ”
पाइ० ना० २४३ गाथा ।

रयसंसदृहडा-रजःसंसृष्टहता-स्त्री० । पृथिवीरजःसम्बद्धानी-
तायां भित्तायाम्, आव० ४ अ० ।

रयहरण-रजोहरण-न० । बाह्याभ्यन्तरमलापहारके, नि० चू०
(वक्रव्यता रजोहरण शब्दे) नवरम्—आद्यानां चरवलकप्र-
हणं ‘ बद्धिप्रकरणे ’ स्ति विना व्यक्तीत्या क्वचिच्चूर्णया-
दावभिहितं स्यात् तदा तान्यक्षराणि प्रसाद्यानीति प्रश्ने, उ-
त्तरम्—‘ साहणे सगासाश्रो रयहरणं निसिज्जं वा मगं
ति, अह घरे तो से उवगगहिअरयहरणं अत्थि ’ इत्यादि-
कान्यावश्यकचूर्णयादौ रजोहरणाक्षराणि सन्ति, आद्यानां च
रजोहरणं चरवलक एवेति ॥ ३३३ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

रयावत-रजयत्-त्रि० । रज्जनं कारयति, नि० चू० १७ उ० ।

रयावेड्यत्ता-रचयित्वा-अव्य० । रचनां कृत्वेत्यर्थे, कल्प० १
अधि० ३ क्षण ।

रल्लग-रल्लग-पुं० । द्रुमविशेष, ज० २ वक्त० ।

रल्ला-देशी-प्रियङ्गवे, दे० ना० ७ वर्ग १ गाथा ।

रव-रव-पुं० । नादितरुपे शब्दे, जौ० । स्था० । विपा० ।

रव-रु-धा० । शब्दे “ रुतं रुज्ज-रुट्टौ ” ॥ ८४४७ ॥ इति रुतं,
रुज्ज-रुट्टादंशाभावं । प्रा० । “ उवर्णस्यावः ” ॥ ८४२३३ ॥
इति उवर्णस्यावादेशः । रवइ । रौति । प्रा० । “ रवं अलसं
कलमंजुलं ” पाइ० ना० २०४ गाथा ।

रवअ-देशी-मन्थानं, दे० ना० ७ वर्ग ३ गाथा ।

रवण-रुवत-त्रि० । रवं कुर्वति, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

रवणय-रम्य-त्रि० । “ शीघ्रादीनां वहित्तादयः ” ॥ ८४४२२ ॥

इति सूत्रेण सूत्रान्तरपठितस्य रम्यस्य स्थानं रवणदेशः ।
“ सर्गहिं न सर्गहिं न सर्गवेहिं, नवि उजाण वणेहि । देस-
रवणा हौति वद, निवसेतेहि ” सुवणेहि ” प्रा० ४ पाद ।

रवि-रवि-पुं० । सूर्ये, अर्कवृत्तं च । प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।
औ० । “ रविकिरणतरुणवोहियसहस्रपत्तसुरभितरपिज-
रजलं ” प्राकृतत्वाद्विशेषणस्य परनिपातान् तरुणा नूतनो
यो रविस्तस्य ये किरणास्तैः “ बोहिय ” ति-बोधितानि यानि
सहस्रपत्राणि महापत्राणि तैरत्यन्तं सुगन्धि पीतरङ्गं च जलं
यस्य तत्तथा । कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

रविगय-रविगत-न० । यत्र रविस्तिष्ठति तादृशे नक्षत्रे, आ०
म० १ अ० । विशेष० । नि० चू० । द० प० । जीत० ।

रविप्पहा-रविप्रभा-स्त्री० । तरणिकान्तौ, प्रति० ।

रविभक्ता-रविभक्ता-स्त्री० । औपधर्भेदे, ती० ६ कल्प ।

रविय-रुत-न० । शब्दायिते, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

रवेहिइ-देशी-क्रियावाची । आर्द्रतां नेष्यतीत्यर्थके, “ हो-
ही से उगदविन्दू, जे एं तं मल्लगं रवेहिइ । ” न० ।

रस-रस-पुं० । रसनेन्द्रियविषये, स्था० ।

एगे रसे । (सू० ४७)

रस्यते आस्वाद्यत इति रसः । स्था० १ ठा० ।

दुविहा रसा पणत्ता, तं जहा-अत्ता चेव, अणत्ता चेव ।
० जाव मणामा । (सू० ८३) स्था० २ ठा० ३ उ० । पंच
रसा पणत्ता, तं जहा—तित्ता० जाव महुरा । (सू० ३६०)
स्था० ५ ठा० १ उ० । रसः पञ्चधा—तत्र श्लेष्मनाशकृत्तकः १ वै-
शद्यच्छेदनकृत्तकः २ अघ्नरुचिस्तम्भनकृत्तकायाः, ३ आश्र-
वणकृत्तकः ४ ह्लादनकृत्तकः ५ ह्लादनकृत्तकः ५ । स्था० ५ ठा० १ उ० ।
रस्यते आस्वाद्यत इति रसः (अनु०) स च तिरुक्तकृत्तकाया-
म्लमधुरभेदात् पञ्चविधः । तत्र श्लेष्मादिदोषहन्ता निम्बा-
द्याश्रितस्तिरुक्त रसः, तथा च भिषकशास्त्रम्—“ श्लेष्माण-
मरुचि पित्तं, तृपं कुष्ठं विषं ज्वरम् । हन्यात् तिरुक्त रसं
बुद्धेः, कर्ता मात्रोपसेवितः ॥ १ ॥ ” गलामयादिप्रशमनो म-
रिचनागराद्याश्रितः कटुः । उक्तं च—“ कटुर्गलामयं शोफं, ह-
न्ति युक्त्योपसेवितः । दीपनः पाचको रुच्योः बृंहणोऽ-
तिकफापहः ॥ २ ॥ ” रक्तदोषापहर्ता विभीतकामलक-
कपित्थाद्याश्रितः कषायः, आह च—“ रक्तदोषं कफं पि-
त्तं कषायो हन्ति सेवितः । रुतः शीतो गुणग्राही, रोचक-
श्च स्वरूपतः ॥ ३ ॥ ” अग्निदीपनादिकृत्तकः काद्याश्रितोऽ-
म्लः । पठ्यते च—“ अम्लोऽग्निदीप्तिकृत् स्निग्धः, शोफपित्तक
कापहः । कृद्नः पाचनो रुच्यो, मूढवाताबुलोमकः ॥ ४ ॥ ”

पित्तादिप्रशमनः खण्डशर्कराद्याश्रितो मधुरः, तथा चोक्तम्—
 “पित्तं वातं विषं हन्ति, धातुवृद्धिकरो गुरुः । जीवनः क्लेश-
 शूलदाल-वृद्धक्षीणौजसां हितः ॥ ५ ॥” इत्यादि, स्थानान्तरे-
 स्तम्भिताहारबन्धविध्वंसादिकर्ता सिन्धुलवणाद्याश्रितो लव-
 णोऽपि रसः पठ्यते, स चेह नोदाहृतो, मधुरादिसंसर्गज-
 त्वात्, तदभेदेन विवक्षणात्, सम्भाव्यते च तत्र माधुर्यादि-
 संसर्गः, सर्वरसानां लवणप्रक्षेप एव स्वादुत्वप्रतिपत्तेरित्यलं
 विस्तरेण । अनु० । अनुरागे, “नेहो पिम्मं रसो य अणुरा-
 ओ” पा३० ना० १२० गाथा । विशेष० । भ० । प्रज्ञा० ।
 प्रव० । पो० । कर्म० । पं० सं । आचा० । आ० म० ।
 भोजनस्वादे, ग० २ अधि० । रस्यत इति रसः ।
 मकरन्दे, दश० १ अ० । “जेण धातुपाणिपण तंबगादि
 आसन्नं सुवस्त्रादि भवति सो रसो भणति” । नि० चू० १३
 उ० । स्नेहे, क० प्र० १ प्रक० । रसाः क्षीरादयः । स्था०
 ६ ठा० ३ उ० । मद्यादिके, अनु० । (देशघातिरसस्वरूपम्
 ‘देशघाद’ शब्दे चतुर्थभागे २६२६ पृष्ठे गतम्) । तीमनक-
 जिकादौ, स्था० ७ ठा० ३ उ० । रस्यन्ते अन्तरात्मना—
 नुभूयन्ते इति रसाः । तन्महकारिकारणसन्निधानेषु चेतोवि-
 कारविशेषेषु, रसाः शृङ्गारादयः । उत्त० ३२ अ० । (ते च ‘कव-
 रस’ शब्दे तृतीयभागे ३६३ पृष्ठे दर्शिताः) (लेश्याद्र-
 व्याणां रसः ‘लेस्सा’ शब्दे वक्ष्यते) (कर्मपुद्गलानां रसो ‘ब-
 धण’ शब्दे पञ्चमभागे १२२० पृष्ठे दर्शितः)
 रसंत-रसत्-त्रि० । भृशं शब्दं कुर्वति, तं० । प्रक्षिपति, सूत्र० १
 भ्रु० ५ अ० १ उ० । प्रलपति, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । आरट-
 ति, सूत्र० १ भ्रु० ५ अ० १ उ० ।
 रसकारणओ-रसकारणतस्-अव्य० । सर्वघात्यादिरसरूपं क-
 रणमधिकृत्येत्यर्थे, पं० सं० ५ द्वार ।
 रसग-रसग-त्रि० । रसमनुगच्छन्तीति रसगाः । कदुतिकक-
 पायादिरसास्वादनि, आचा० १ भ्रु० ७ अ० १ उ० ।
 रसगारव-रसगौरव-पुं० । रसेन तत्प्राप्त्यभिमानम् । तदप्राप्ति-
 प्रार्थमद्वारेणाऽऽत्मनोऽशुभभाषगौरवे, स० ३ सम० ।
 रसगिद्ध-रसगृद्ध-पुं० । मधुराहारलम्पटे, वृ० ४ उ० । (अत्र
 विषये प्रश्नव्याकरणमूलम् ‘जिभिर्भदियसंवर’ शब्दे चतुर्थभा-
 गे १५१० पृष्ठे गतम्) (तद्व्याख्या ‘परिगृहवेरमण’ शब्दे
 पञ्चमभागे ५६४ पृष्ठे गता)
 रसगेही-रसगृद्धि-स्त्री० । मधुरादिरसेष्वभिकाङ्क्षायाम्, उ-
 त्त० पा३० ७ अ० ।
 रसघाय-रसघात-पुं० । कर्मपुद्गलानां रसस्य प्रचुरीभूतस्य
 सतोऽपवर्त्तनाकरेण खण्डने अल्पीकरणे, कर्म० २
 कर्म० । क० प्र० । पं० सं० ।
 रसच्छाय-रसत्याग-पुं० । दुग्धवध्यादीनां त्यागे, पञ्चा० १६
 विव० । ध० । रसत्यागोऽनेकधा—यथौपपातिके—“णि-
 व्वितिए पणीयरसपरिच्चाई । आरंभिले य आयामसिथि-
 भोई अरसाहारे विरसाहारे अंताहारे पंताहारे लूहाहारे ”
 इत्यादि । ग० १ अधि० । बाह्यतपोभेदे, नं० ।
 रसच्छायतत्र-रसत्यागतपम्-नं० । रसत्यागतपसि, उत्त०
 ३० अ० ।

अथ रसत्यागाख्यं तप आह—

क्षीरदहिसपिमाई, पणीयं पाणभोयणं ।

परिवज्जणं रसाणं तु, भणियं रसविवज्जणं ॥ २६ ॥

एतद्रसविवर्जनं रसत्यागाख्यं तपस्तीर्थङ्करैर्भणितं रसानां
 परिवर्जनं रसपरिवर्जनं, क्षीरं-दुग्धं दधि तथा सर्पिर्घृतं
 क्षीरं च दधि सर्पिश्च क्षीरदधिसर्पिणि । एतानि आदिर्यस्य
 स तत् क्षीरदधिसर्पिरादि । प्रणीतं-पुष्टिकारकं पानं-पानया-
 ग्याहारं भोजनं-भक्षं यस्मिन् पीते भुङ्क्ते सति बहुकामोद्दीपनं
 स्यात्, तस्य परिवर्जनं रसत्यागाख्यं तप उच्यते । प्राकृत-
 त्वात् पृष्ठीस्थाने द्वितीया, ‘पाणीयं पाणभोयणं’ ‘परिवज्जणं’
 इत्यत्र ज्ञेयम् ॥ २६ ॥ उत्त० ३० अ० ।

रसणा-रसना-स्त्री० । गुणे रज्जौ, जिह्वायाम्, आचा० २
 भ्रु० १ चू० २ अ० १ उ० । “रसणा जीहा” पा३० ना० २५१ गाथा ।
 आचा० । मेखलायाम्, “कच्छा कंची य मेहला रसणा”
 पा३० ना० ११५ गाथा ।

रसणाम-रसनामन्-न० । रस्यते—आस्वाद्यते इति रसस्ति-
 क्त्वादिस्तन्निबन्धनं रसनाम । जन्तुशरीरे तिकादिरसहेतुके
 कर्मणि, कर्म० ६ कर्म० । पं० सं० । रसाभिधायके नामनि,
 अनु० ।

से किं तं रसनामे ? रसनामे पंचविहे पश्यते, तं
 जहा-तित्तरसणामे कडुअरसणामे कसायरसणामे अंबि-
 लरसणामे महुररसणामे अ, सेत्तं रसणामे ।

अनु० । (व्याख्या ‘रस’ शब्दे गता)

रमणिज्जूढ-रसनिर्यूढ-पुं० । सर्वगुणोपेतं, दश० ८ अ० ।

रसद्-देशी-चुल्लामूलं, दे० ना० ७ वर्ग २ गाथा ।

रसपरिच्छाय-रसपरित्याग-पुं० । क्षीरादीनां परित्यागे, व्य० ४
 उ० । पा० । दश० । स्था० । बाह्यतपोभेदे, स० ६ सम० । वि-
 कृतीनां परित्यागे, उत्त० ३० अ० ।

से किं तं रसपरिच्छाए ? रसपरिच्छाए अणोमविहे पश्यते ।
 तं जहा-णिव्विगितिए पणीयरसविवज्जाए जहा उववाइए०
 जाव लूहाहारे, सेत्तं रसपरिच्छाए । भ० २५ श० ७ उ० ।

रसपरिणाम-रसपरिणाम-पुं० । रसरूपतया पुद्गलानां परिणाम-
 मे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

रसपुलाग-रसपुलाग-न० । अतीसारकर्तरि द्राक्षादिके, वृ० ५
 उ० । (व्याख्या ‘पुलागभक्त’ शब्दे पञ्चमभागे १०६० पृष्ठे
 (३६७) गाथाव्याख्यानं गता)

रसफडुय-रसस्पर्धक-न० । कर्मपुद्गलानां परस्परं संश्लेष-
 नियन्धने, स्नेहप्रत्ययस्पर्धके, कर्म० ।

रसबंध-रसबन्ध-पुं० । कर्मपुद्गलानामेष शुभोऽशुभो वा घा-
 त्यघाती वा यो रसः सोऽनुभागबन्धो रसबन्धः । कर्मपुद्ग-
 लानां शुभाऽशुभे बात्यघातिनि वा रसे, कर्म० ५ कर्म० ।

रसमाण-रसत्-न० । शब्दायमाने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

रयमाण्यपमाण-रसमानप्रमाण-न० । मद्यादिविषयकमानेन प्रमाणे, अनु० । (रसमानप्रमाणम् 'माण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम्)

रसमेह-रसमेघ-पुं० । रसजनको मेघः रसमेघः । दुष्पम-दुष्पमाभाविनि रसजनकवारिवर्णकारके मेघे, ति० । जं० ।

रसय-रसज-पुं० । रसाज्जाता रसजाः । तकारनालदधि-तीमनादिषु कृम्याकृतितयाऽतिसूक्ष्मेषूपपद्मेषु जीवेषु, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । प्रश्न० । सूत्र० । स्था० । दश० । दधि-सावीरकादिषु रूपपद्मसन्निभेषु जीवेषु, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

रसरूप-रसरूप-पुं० । रसप्रधाने, तं० ।

रसवई-रसवती-स्त्री० । बहुरसायाम्, आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० २ उ० । स्फकारशालायाम्, आ० १ श्रु० १ चू० ४ अ० २ उ० ।

रसवंत-रसवत्-न० । देवानामाहारभेदे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

रसवाणिज-रसवाणिज्य-न० । मधुमद्यमांसभक्षणवसामज्जा-दुग्धदधिघृततैलादिविक्रये, ध० २ अधि० । आव० । उत्त० । भ० । ध० । प्रव० । पञ्चा० । आ० चू० ।

रसविवागा-रसविपाका-स्त्री० । अहेतुमधिकृत्य विपाकशालिनीषु कर्मप्रकृतिषु । पं० सं० ३ द्वार । (ताश्च 'कर्म' शब्दे तृतीयभागे २७२ पृष्ठे दर्शिताः)

रसवैजयन्त-रसवैजयन्त-पुं० । स्वगुणैरपरपताकेवोपरि व्य-वस्थिते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

रससेस-रसशेष-न० । रसशेषेऽजीर्णे, "आमं विदग्धं वि-ष्टब्धं, रसशेषं तथाऽपरम् । आमे तु वज्रगन्धित्वं, विदग्धे धूमगन्धिता ॥ १ ॥ विष्टब्धे गात्रभङ्गोऽत्र, रसशेषे तु जाड्यता " । ध० १ अधि० ।

रसहरणी-रसहरणी-स्त्री० । रसो ह्रियते आदीयते यया सा रसहरणी । नाभिनाले, तं० ।

रसाञ्जल-रसातल-न० । 'क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक्' ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति तस्य लुकि सति 'अवर्णो यश्रुतिः' ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति यकाराभावे । भूमेरधोभागे, प्रा० १ पाद ।

रसाउ-रसायूस-पुं० । भ्रमरे, "कुल्लंधुआ रसाऊ" पाइ० ना० ११ गाथा । भ्रमरे, दे० ना० ७ वर्ग २ गाथा ।

रसाणु-रसाणु-पुं० । रस्यते विपाकानुभवनेनास्वाद्यत इति रसोऽनुभागस्तस्याणवोऽशा रसाणवः । कर्मणामनुभाग-स्थांशे, कर्म० ५ कर्म० ।

रसायण-रसायन-न० । रसः—अमृत-रसस्तस्यायनं प्राप्ती रसायनम् । वयःस्थापने आयुर्मैधाकरणे रोगापहरणसमर्थं च क्रियाभेदे, स्था० ८ ठा० ३ उ० । पञ्चा० । विपा० । आचा० । पुरुषकलाभेदे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

रसायल-रसातल-न० । पाताले, "पायालं च रसायलं" पाइ० ना० १७१ गाथा ।

रसाला-रसाला-स्त्री० । सुगन्धिवस्तुमिश्रितदुग्धे, "मज्जि-आ रसाला उ" पाइ० ना० २३७ गाथा । मार्जितायाम् । दे० ना० ७ वर्ग २ गाथा ।

रसालु-रसाल-पुं० । आल्विल्लोल-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा मनाः ॥ ८ । २ । १५६ ॥ इति मनाः स्थाने आलु इत्यादेशः । रसालो । प्रा० । दाडिमाप्रादिषु, आव० ४ अ० ।

रसालु-पुं० । मज्जिकायाम्, तल्लक्षणम्—"दो घय-पला महपलं, दहियस्सऽज्जादयं मिरियवीसा । दस खंडगु-लपलाई, एस रसालू निवइजोग्गो ॥ १ ॥" भ० ७ श० १० उ० । चं० प्र० । भोजनभेदे, स्था० ३ ठा० १ उ० । सू० प्र० ।

रसावण-रसापण-पुं० । मद्यहृदे, वृ० २ उ० । दर्श० । नि० चू० ।

रसिणी-रमिनी-स्त्री० । सौवीरिण्याम् मदिरायाम्, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

रसिय-रसिक-न० । माधुर्याऽऽद्युपेते, स्था० ६ ठा० । रसित-दाडिमाप्रादिरसाले, आव० ४ अ० । गर्जिते, रा० । अनु० । आचा० । शूकरादिशब्दमिव शब्दकरणे, प्रश्न० ५ संव० द्वार । क्षपिते, आ० चू० ४ अ० ।

रमेसि (ण्)-रसैषिण्-पुं० । रस्यत आस्वाद्यत इति रस-स्तमेष्टे शीलंमपां ते रसैषिणः । रसान्वेषणे, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० । पानार्थिनि, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

रस्सि-पुं० स्त्री०-रस्मि-पुं० । किरणे, जं० ३ वत्त० । आ० म० । रज्जौ, दश० ७ अ० । "अधो मनयास्" ॥ ८ । २ । ७ ॥ इति संयुक्त-स्याधो वर्त्तमानस्य मस्य लुक् । रस्सी । प्रा० । "वेमाऽञ्ज-ल्याद्याः स्त्रियाम्" ॥ ८ । १ । ३५ ॥ इत्यञ्जल्यादित्वात् स्त्रीत्वं वा । प्रा० । "असू रस्सी" पाइ० ना० ४७ गाथा ।

रह-रथ-पुं० । स्यन्दने, भ० ८ श० ६ उ० । "संदणो रहो" पाइ० ना० २२३ गाथा । रथा द्विधा—यानरथाः, संग्रामर-थाश्च । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । अनु० । रहसि, एकान्ते, विजने, आव० ६ अ० । स्था० । सूत्र० । ज्ञा० । प्रच्छन्ने, स्था० ३ ठा० ४ उ० । रहस्ये, स्था० ५ ठा० ३ उ० । स्थवि-रस्य आर्यवज्रस्य त्रयाणां शिष्याणामन्यतमे शिष्ये, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

रहंग-रथाङ्ग-न० । चक्रे, ज्यो० १० पाहु० । चातके, "चक्का-यत्रो रहंगो" पाइ० ना० १३२ गाथा । "चक्काई रहंगई" पाइ० ना० १२२ गाथा ।

रहकार-रथकार-पुं० । रथनिर्माणकर्त्तरि, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

रहघणघणाइय-रथघनघनायित-न० । रथानां यत् घनघना-यितम् । घनघनेत्येवं रूपे शब्दे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । आ० म० । औ० ।

रहचक्रवालसंठाण-रथचक्रवालसंस्थान-न० । रथाङ्गस्य च-क्रवालमण्डलं तस्यैव संस्थानम् । अथवा—चक्रवालं मण्डलं मण्डलत्वधर्मयोगाच्च रथचक्रमपि रथचक्रवालम् । वलयघृ-त्ताकारे, जं० १ वत्त० । औ० ।

रहजत्ता-रथयात्रा-स्त्री० । शृङ्गारितप्रवररथे जिनप्रतिमां सं-स्थाप्य समहं स्नानपूजादिपुरःसरं समस्तनगरं पूजाप्रवृत्ति-नादिरूपं यात्राभेदे, (तद्विधिः 'अणुजाण' शब्दे प्रथमभागे ३६७ पृष्ठे विस्तरं दर्शितः)

मा च-हैमपनिशिष्टपर्वणि-

सुहस्ताचार्यापादाना-मवन्त्यामेव तस्थुषाम् ।
चैत्ययात्रांस्वश्चक्रे, सङ्गनान्यत्र वत्संग ॥ १ ॥
मण्डपं चैत्ययात्रायां, सुहस्ता भगवानपि ।
एत्य नित्यमलञ्चके, श्रीसङ्गन समन्वितः ॥ २ ॥
सुहस्तिस्वामिनः शिष्यः, परमाणुग्न्याग्रतः ।
कृताञ्जलिस्तत्र नित्यं, निपसाद् च सम्प्रतिः ॥ ३ ॥
यात्रांस्वोङ्गं सङ्गन, रथयात्रा प्रचक्रमे ।
यात्रांस्वो हि भवति, सम्पूर्णं रथयात्रया ॥ ४ ॥
रथोऽथ रथशालाया, दिवाकरगोधोपमः ।
निर्ययौ स्वर्णमाणिक्य-घृतिघातिनिरुमुखः ॥ ५ ॥
श्रीमदर्हन्प्रतिमाया, रथस्थाया महर्द्धिभिः ।
विधिज्ञैः स्नात्रपूजादि, श्रावकैरुपचक्रमे ॥ ६ ॥
क्रियमाणेऽर्हतः स्नात्रे, स्नात्रा-म्भो न्यपतद्रथात् ।
जन्मकल्याणके पूर्वं, सुमेरुशिखरादिच ॥ ७ ॥
श्राद्धैः सुगन्धिभिर्द्रव्यैः, प्रतिमाया विलपनम् ।
स्वामिविष्णीसुभिरिवा-कारि वक्त्राहितांशुकैः ॥ ८ ॥
मालतीशतपत्रादि-दामभिः प्रतिमाऽर्हतः ।
पूजिताऽभान्कलेवन्दो-वृत्ता शारदवारिदैः ॥ ९ ॥
दद्याद्दानान्कल्याणि-धूमलेखाभिरावृता ।
अराजप्रतिमा नील-वासोभिरिव पूजिता ॥ १० ॥
आरातिकं जितार्चायाः, कृतं श्राद्धैर्ज्वलन्निज्यम् ।
दीप्यमानौपधाचक्र-शैलशृङ्गविडम्बकम् ॥ ११ ॥
वन्दित्वा श्रीमदर्हन्त-मथ तैः परमार्हतैः ।
रथैरिवाग्रतो भूयः, स्वयमाचक्रुः रथः ॥ १२ ॥
नागरीभिरुपक्रान्त-सहस्रीसकरासकः ।
चतुर्विधाऽऽतोद्यवाद्य-सुन्दरप्रेक्षणायकः ॥ १३ ॥
परितः श्राविकालोक-गीयमानोरुमङ्गलः ।
प्रतीच्छन् विविधां पूजां, प्रत्यहं प्रतिमन्दिगम् ॥ १४ ॥
बहुलैः कुङ्कुमाभ्योभि-रभिषिक्ताग्रभूतलः ।
सम्प्रतेः सदनद्वार-माससाद् शनै रथः ॥ १५ ॥

त्रिभिर्विशेषकम्-

राजाऽपि संप्रतिरथ, रथपूजार्थमुद्यतः ।
आगात् पनसफलव-त्सर्वाङ्गोद्भिन्नकण्टकः ॥ १६ ॥
रथाधिरुढां प्रतिमां, पूजयाऽष्टप्रकारया ।
अपूजयन्नवानन्द-सरोहंसोऽवनीपतिः ॥ १७ ॥ " इति ।
महापद्मचक्रिणाऽपि मातुर्मनोऽन्यपूर्तये रथयात्राऽत्याड-
म्यैश्चक्रे ।

कुमारपालरथयात्रा न्वेवमुक्ता-

" चित्तस्स अट्टमिदिणे, चउत्थपहरे महाविभूर्हण ।
सहरिस-मिलेत्तनायर-जण्णकयमंगलजयसहो ॥ १ ॥
सोवण्णजिण्वररहो, नीहरइ चलन्तसुगगिरिसमाणो ।
कण्णोरुदंउधयल्लुत्त-चामरगर्हिहि दिण्णतो ॥ २ ॥
एहविअ विलिप्तं कुसुमेहि, पूइअं तत्थ पासजिण्णपडिमं ।
कुमरविहारदुवारं, महायणो ठवइ रिद्धीण ॥ ३ ॥
तुरवभारअभुवणो, सरभसण्णत्तचारुतरुणिण्णो ।

सामन्तमन्तिसिद्धिओ, वच्चइ निवमंदिरम्मि रहो ॥ ४ ॥
राया रहत्थपडिमं, पट्टसुअकण्णयभूसण्णार्हिहि ।
सयमेव अच्चिउं का-रवइ विविहाइ नट्टाइ ॥ ५ ॥
तत्थ गमिऊण रयाणि, नीहरिओ सीहवारवाहम्मि ।
वाण्ण चलिअधयत्तं-डवम्मि पडमंडवम्मि रहो ॥ ६ ॥
तत्थ पभाण राया, रहजिण्णपडिमाइ विरइउं पूअं ।
चउविहसंत्तसमकखं, सयमेवारत्तिअं कुणइ ॥ ७ ॥
तत्तो नयरम्मि रहो, परिसकइ कुंजरेहि जुत्तेहि ।
ठाणे ठाणे पडमंडवसु विउलेसु चिट्ठेतो ॥ ८ ॥ " इत्यादि
ध० २ अधि० । वृ० ।

रहजोही-रथजोधी-पु० । रथेन युध्यते इति रथयोधी । रथ
रणकयुद्धकर्त्तरि, औ० । ज्ञा० ।

रहणेमि-रथनेमि-पु० । अरिष्टनेमिजिनभ्रातरि, तत्कथा र
जीमत्या सह तत्सम्वादश्च । उक्त० ।

चरणसहितेन धृतिमता चरण एव शक्यते कर्तुमतो रथ
नेमिवच्चरणम् । तत्र च कर्थाञ्चदुपपन्नविश्रांतसिकेनाऽपि धृ
तिश्चाधेयत्यनेनाच्यत इत्यमुना सम्बन्धेनायातमिदमध्ययनम्
अस्याऽपि चतुरनुयोगद्वारचर्चा प्राग्वद्विधाय नामनिष्पन्न
क्षेप एवाऽभिधेय इति चेतसि व्यवस्थाप्याऽऽह निर्युक्तिरुत

रहनेमीनिकसेवां, चउकओ दुविह होइ दव्वम्मि ।
आगम नोआगमतो, नोआगमतो य सो तिविहो ॥४३॥
जाण्णमरीरभविण, तव्वइरित्ते य सो पुणो तिविहो ।
एगभविअ वट्ठाऊ, अभिमुहओ नामगोए य ॥४३॥
रहनेमिनामगोअं, वेणंतो भावओ अ रहनेमी ।
तत्तो समुट्ठियमिणं, रहनेमिजं ति अउभयणं ॥४३॥

प्राग्वद् व्याख्येयम् । नवरं रथनेमिशब्दोच्चारणमिह विशेष
इत्यवसितो नामनिष्पन्ननिक्षेपः । सम्प्रति सूत्राऽऽलापक-
निष्पन्ननिक्षेपावसरः, स च सूत्रे सति भवत्यतः सूत्राऽनु
गमे, सूत्रमुच्चारणीयम् । तच्चैदम्-

सोरियपुग्गम्मि नयंर, आसि राया महड्डिण ।
वसुदेव त्ति नामेणं, रायलक्खणसंजुण ॥ १ ॥
तस्स भज्जा दुवे आसि, रोहिणी देवइ तहा ।
तामिं दुण्हं पि दो पुत्ता, इट्ठा (जे) रामकेसवा ॥२॥
सोरियपुग्गम्मि नयंर, आसि राया महड्डिण ।
समुद्विजये नामं, रायलक्खणसंजुण ॥ ३ ॥
तस्स भज्जा सिवा नाम, तीसे पुत्तो महायसो ।
भयवंऽरिट्ठनेमि त्ति, लोगनाहे दमीसरे ॥ ४ ॥
सोऽरिट्ठनेमिनामो अ, लक्खणस्सरसंजुओ ।
(अट्ठ)सहस्सलक्खणधरो, गोयमो कालगच्छवि ॥५॥
वज्जरिसहसंधयणो, समचउस्सो भसोदरो ।
तस्स राईमई कन्नं, भजं जायइ केसवो ॥ ६ ॥
अह सा रायवरकआ, सुसीला चारुपेहिणी ।

सन्वलकखणसंपन्ना, विज्जुसोआमणिप्पभा ॥ ७ ॥

अहाऽऽह जणआं तीसे, वासुदेवं महाड्डियं ।

इहागच्छउ कुमरो, जा मे कन्नं ददामहं ॥ ८ ॥

सन्वोसहीहिं एहविआं, कयकोउयमंगलो ।

दिव्वज्जुयलपगिहिआं, आभरणेहिं विभूसिआं ॥ ९ ॥

मत्तं च गंधहत्थिं च, वासुदेवस्स जिड्डियं ।

आरूढो सोहई अहियं, सिरे चूडामणी जहा ॥ १० ॥

अह ऊसिएण छत्तेणं, चामराहि य सोहिआं ।

दसारचंकेण तआं, सव्वआं परिवारिआं ॥ ११ ॥

चउरंगिणीए सेणाए, रइयाए जहकमं ।

तुडियाणं सन्निनाएणं, दिव्वेणं गगणं फुसे ॥ १२ ॥

एयारिसीए इड्डीए, जुईए उत्तसाइ य ।

नियगाआं भवणआं, निज्जाआं वणिहपुंगवो ॥ १३ ॥

अह सो तत्थ निज्जातो, दिस्सपाणे भयदुए ।

वाडेहिं पंजरेहिं च, संनिरुद्धे सुदुक्खिण ॥ १४ ॥

जीवियंतं तु संपत्ते, मंसद्धा भक्खियव्वए ।

पासित्ता से महापणं, सारहिं इणमव्ववी ॥ १५ ॥

कस्स अट्ठा इमे पाणा, एए सव्वे सुहेसिणो ।

वाडेहिं पंजरेहिं च, संनिरुद्धा य अच्छहिं ? ॥ १६ ॥

सूत्रपेडशकं प्रायः प्रकटार्थमेव, नवरं राजव राजा तस्य लक्षणानि—चक्रस्वातिकाऽङ्कुशादीनि त्यागसत्यशौर्यादीनि वा तैः संयुता—युक्ता राजलक्षणसंयुताऽत एव राजेऽयुक्तं. 'भज्जा दुव्व आसि ति' भायं द्वे अभूताम्, 'तासि ति' तयो रोहिणीदिवक्कयोद्धो पुत्रौ इष्टौ—वल्लभौ 'रामकेशवौ' बलभ-द्रासुदेवावभूतामितीहाऽपि योज्यते, तत्र रोहिण्या रामो देवक्याश्च केशवः । इह च रथनेमिवक्कव्यतायां कस्यायं तीर्थ इति प्रसङ्गेन भगवच्चरितेऽभिधित्सितेऽपि तद्विवाहादिपू-पयोगिनः केशवस्य पूर्वात्पन्नत्वेन प्रथममभिधानम्, तत्स-हचरितत्वाच्च रामस्येति—भावनीयम् । पुनः सौर्यपुराभिधानं च समुद्रविजयवसुदेवयोरैकवाच्यस्थितिदर्शनार्थम् । इह च राजलक्षणसंयुत इत्यत्र राजलक्षणानि—छत्रचामरसिंहास-नादीन्यपि गृह्यन्ते । दमिनः—उपशमिनस्तेपामीश्वरः—अत्य-न्तोपशमवत्तया नायको दमीश्वरः । कौमार एव क्षतमारवी-र्यत्वात्तस्य । 'लक्खणभरसंयुतो ति,' प्राकृतत्वात्स्वरस्य यानि लक्षणानि—सौन्दर्यगाम्भीर्यादीनि तैः संयुतः स्वरल-क्षणसंयुतः, लक्षणोपलक्षितं वा स्वरो लक्षणस्वरः प्राग्व-न्मध्यपदलोपी समासः तेन संयुतो लक्षणस्वरसंयुतः । पठ-न्ति च—'वंजणस्सरसंयुतो ति' व्यञ्जनानि—प्रशस्तति-लकादीनि स्वरा—गाम्भीर्यादिगुणोपेतस्तत्संयुतः, अष्ट-सहस्रलक्षणधरः—अष्टोत्तरसहस्रसङ्ख्यशुभसूचककरादिरक्षा-द्यान्मकचकादिलक्षणधारकः, गौतमः—गौतमसंगोष्ठः 'कालकच्छवि' कृष्णवक्त्रः । 'भसोदरो ति' भूपो—मत्स्य-स्तदुदरमिव तदाकारतयोदरं यस्यासौ भूपोदरो, मध्यपद-लोपी समासः । इतश्च गतेषु द्वारकापुरी यदुषु, निहते जरा-सिन्धुपतावधिगतभरतार्द्धराज्यः केशवो यौवनस्थेऽरिपुत्रे-

मिनि समुद्रविजयादेशतो यद्वेष्टन तदाह,—तस्य—अरि-पुत्रेमिनो राजीमनीं भार्यां गन्तुमिति शेषः, याचते केशव-स्तज्जनकमिति प्रक्रमः । सा च कीदृशीत्याह—'अथ'—इत्यु-पन्यासे, राजवर इहोग्रसेनस्तस्य कन्या राज्ञो वा—तस्यैव वरकन्या राजवरकन्या सुष्ठु शीलं—स्वभावो यस्याः सा सु-शीला, चारु प्रेक्षितुम्—अवलोकितुं शीलमस्याः चारुप्रेक्षि-णी, नाधोदृष्टितादिवोपदुष्टा, 'विज्जुसोआमणिप्पह ति' वि-शेषेण द्योतते दीप्यत इति विद्युन्; सा चासौ सौदामनी च विद्युत्सौदामनी, अथवा—विद्युदग्निः सौदामनी च तडित्, अन्यं तु सौदामनी प्रधानमणिरित्याहुः । 'अथ' इति या-ज्ञानन्तरमाह—जनकस्तस्याः राजीमत्या उप्रसेन इत्युक्तवान्, 'जासे ति' सुव्यत्ययात् येन तस्मै 'ददामि' विवाहवि-धिनापदौक्याभ्यहमाएवं च प्रतिपद्यायामुपप्रसेनेन राजीमत्या-मासन्ने च क्रौष्टिक्यादिष्टे विवाहलग्ने यदभूत्तदाह—सर्वाश्च ता औषधयश्च-जयाविजयजिह्ववृद्धयादयः सर्वौषधयस्ताभिः क्षापि-तः—अभिषिक्तः, कृतकौतुकमङ्गल इत्यत्र कौतुकानि—ललाटस्य मुशलस्पशनादीनि मङ्गलानि च—दध्यक्षतदूर्वाचन्दनादीनि 'दिव्वज्जुयलरहिय ति' प्राग्वत्परिहितं दिव्ययुगलमिति प्रस्तावाद् दूष्ययुगलं येन स तथा, वासुदेवस्य सम्बन्धिनमि-ति गम्यते, ज्येष्ठमेव ज्येष्ठकम्—अतिशयप्रशस्यमतिवृद्धं वा गुणैः, पट्टहस्तिनमित्यर्थः, शोभत इति वर्त्तमाननिर्देशः प्राग्वत्, चूडामणिः—शिरोऽलङ्काररत्नम् । अथ—अनन्तरम् उच्छिन्नेन—उपरि घृतेन पाठान्तरतश्च श्वेतोच्छिन्नेन 'चा-मराहि य ति' चामराभ्यां च शोभितः 'दसारचंकेण ति' दशार्हचंकेण—यदुसमूहेन चतुरङ्गणया—हरत्यश्वरथपदा-तिरूपाङ्गचतुष्टयान्वितया रचितया—न्यस्तया यथाक्रमं—यथापरिपाटि तूर्याणां—मृदङ्गपट्टहादीनां सन्निनादन्तंति—सेनह्यत इत्यादिषु समो भृशार्थस्यापि दर्शनादतिगाढध्व-निना 'दिव्वेन' इति प्रधानेन देवागमनस्याऽपि तदा स-म्भवादेवलोकोद्भवेन वा 'गयणं फुसे ति' आर्षत्वाद् ग-गनस्पृशा—अतिप्रवलतया नभोऽङ्गणव्यापिना, सर्वत्र च लक्षणे तृतीया, एतादृश्या—अनन्तराभिहितरूपया ऋद्ध्या-विभूत्या गुल्या—दीप्त्या उत्तरत्र चशब्दोऽभिन्नक्रमता गु-ल्या चाक्षमयोपलक्षितः सन्निजकाद्भवनात् निर्यातः—नि-ष्क्रान्तः वृष्णिपुङ्गवः—यादवप्रधानो भगवानरिपुत्रेनेमिरि-ति यावन् । ततश्चाऽसौ क्रमेण गच्छन् प्राप्तो विवाहम-ण्डपासन्नदेशम् । अथ—अनन्तरं स तत्र निर्यन् अधिकं गच्छन् 'दिस्स ति' दृष्ट्वा अवलोक्य प्राणान् स—प्राणिनः मृगलावकादीन् भयद्रतान्—भयत्रस्तान् वाटैरिति—वाटकैः—वृच्चिवरगडकादिपगिन्निप्रदेशरूपैः पञ्जरैश्च—बन्धनविशेषैः सन्निरुद्धान्—गाढनियन्त्रितान्, पाठान्तरतस्तु—वज्रसङ्घान्, अत एव सुदुःखितान्, तथा जीवितस्यान्तो—जीविता-न्तो, मरणमित्यर्थस्तं संप्राप्तानिव सम्प्राप्तान्, अतिप्रत्या-सन्नवाचस्य । यद्वा—जीवितस्यान्तः—पर्यन्तवर्त्ती भागस्तमुक्क-हेतोः सम्प्राप्तान् मांसार्थं—मांसनिमित्तं च भक्षयितव्यान् मांसस्यैवातिगृह्णेतुत्वेन तद्भक्षणनिमित्तत्वादेवमुक्तम् । य-दि वा—'मांसेनैव मांसमुपचीयते' इति प्रवादतां मांसमुपचितं स्यादिति मांसार्थं भक्षयितव्यान्धिकंकिमिति शेषः । 'पासि-त्त ति' दृष्ट्वा, कोऽर्थः ?—उक्तविशेषणविशिष्टान् हृदि नि-धाय 'सः' इति भगवानरिपुत्रेनेमिर्माहती प्रक्षा—प्रक्रमान्मति-

श्रुतावधिज्ञानत्रयात्मिका यस्याऽसौ महाप्रज्ञः, सारथि-प्रव-
र्त्तयितारं प्रक्रमाद्बद्धस्तिनो हस्तिपकमिति यावत्, य-
द्वाऽत एव तदा रथारोहणमनुमीयत इति रथप्रवर्तयि-
तारम् । 'कस्स त्ति' कस्य 'अर्थान्' निमित्तादिमे प्राणाः,
एते सर्वे 'इमे' इत्यनेनैव च गते 'एते' इति पुनरभिधान-
मत्तिस्माद्बद्धयतया पुनः पुनस्तु एव भगवतो हृदि विपरि-
वर्त्तन्त इति ख्यापनार्थम् । यदि वा-इमे-प्रत्यक्षाः एते-
समीपतरवर्त्तिनः, उक्तं हि-" इदमः प्रत्यक्षगतं, समीपतर-
वर्त्ति चैतदो रूपम्, " पठ्यते च- 'बहुपाणे' ति प्रतीतं,
सुखैषिणः-साताभिलाषिणः 'संनिरुद्धे य त्ति' सन्निरुद्धाः
चः पूरणे 'अच्छिहि त्ति' आसत इति षोडशसूत्रार्थः ॥

एवं च भगवतोक्ते-

अह सारही (तओ) भणइ, एए भद्दा उ पाणिणो ।

तुज्झं विवाहकजम्मि, भोआवेउं बहुं जणं ॥ १७ ॥

सुगममेव, नवरम् 'अथ' इति-भगवद्वचनामन्तरं 'भद्दा उ
त्ति' भद्दा एव-कल्याणा एव न तु श्वश्रुगालादय एव कुत्सि-
ताः, अनपराधतया वा भद्दा इत्युक्तं भवति, तव विवा-
हकार्यं-परिणयनरूपप्रयोजने 'भोआवेउं ति' भोजयितुम्,
अनेन यदुक्तं 'कस्यार्थादिति' तत्प्रत्युत्तरमुक्तमिति सूत्रा-
र्थः ॥

इत्थं सारथिनोक्ते यद्भगवान् विहितवांस्तदाह-

सोऽण तस्स वयणं, बहुपाणिविणासणं ।

चित्तेइ से महापन्ने, साणुकांसे जिह्दि उ ॥ १८ ॥

जइ मज्झ कारणा एए, हम्मंति सुवहू जिया ।

न मे एयं तु निस्सेयं, परलोगे भविस्सई ॥ १९ ॥

सो कुंडलाण जुयलं, सुत्तगं च महायसो ।

आभरणाणि य सन्वाणि, सारहिस्स पणामई ॥ २० ॥

मणपरिणामो अ कओ, देवा य जहोइयं सभोइआ ।

सन्विड्डीइ सपरिसा, निक्खमणं तस्स काउं जे ॥ २१ ॥

देवमणुस्सपरिवुडो, सिविया रयणं तओ समासुडो ।

निक्खमिय वारगाओ, रेवययम्मि ठिओ भयवं ॥ २२ ॥

उज्जाणे संपत्तो, ओइओ उत्तमाउ सीयाओ ।

साहस्सी य परिवुडो, अह निक्खमई उ चित्ताहिं ॥ २३ ॥

अह सो सुगंधगंधिय-तुरियं मउअदुंचि ।

सयमेव लुंचई केमे, पंचमुट्ठीसमाहिओ ॥ २४ ॥

सुगममेव नवरं तस्य-इति सारथः बहूनां-प्रभूतानां
प्रणाल्यां-प्राणिनां विनाशनं-हननमर्थवद्भिधेयं यस्मिन्त-
द्बहुपाणिविनाशनं स-भगवान् सानुकोशः-सकरुणः
केषु ?- 'जिह्दि उ त्ति' जीवेषु तु-पूरणे मम कार-
णविति-हेतोर्मद्विवाहप्रयोजने भोजनार्थत्वादमीषामित्य-
भिप्रायः, 'हम्मंति त्ति' हन्यन्ते वर्त्तमानसामीप्ये लद, ततो
हनिष्यन्त इत्यर्थः, पाठान्तरतः 'हम्मिहंति त्ति' स्पष्टम्,
सुबहवः-अतिप्रभूताः 'जिय त्ति' जीवाः, एतदिति-
जातहननं 'तुः' एवकारार्थं नेत्यनेन योज्यते, ततः न तु-
नैव 'निस्सेयं ति' 'नि.धेयसं' कल्याणं परलोके भविष्य-

ति, पापहेतुत्वादस्येति भावः । भवान्तरपु परलोकमीदृशस्या-
त्यन्तमभ्यस्ततयैवमभिधानमन्यथा चरमशरीरत्वादतिशय-
ज्ञानित्वाच्च भगवतः कुत एवंविधचिन्तावसरः ?, एवं च
विदितभगवदाकृतेन सारथिना मोक्षितेषु सत्त्वेषु परितोषि-
तोऽसौ यत्कृतवांस्तदाह-'सो' इत्यादि 'सुत्तकं चेति'
कटीसूत्रम्, अर्पयतीति योगः, किमेतद्वेत्याह-आभरणानि
च सर्वाणि शोभाणीति गम्यते । ततश्च मनःपरिणामश्च-
अभिप्रायः कृतो निष्क्रमणं प्रतीति गम्यते, 'देवाः' चतुर्नि-
काया एव यथोचितम्-श्रौचित्यानतिक्रमेण समवतीर्णाः,
पाठान्तरतः समवर्तिताः । चकाराभ्यां चेह समुच्चयार्था-
भ्यामपि तुल्यकालताया ध्वन्यमानत्वाच्चदेवेति गम्यते, सर्व-
द्वर्था-समस्तविभूत्या सपरिषदः याह्यमध्याभ्यन्तरपर्य-
त्वयोपेताः 'निष्क्रमणम्' इति प्रक्रमान्निष्क्रमणमहिमानं
'तस्य' इति भगवतोऽरिष्टनेमिनः कर्तुं 'जे' इति निपातः
पूरणे । शिविकारत्नं देवनिर्मितमृत्तरकुरुनामकमिति ग-
म्यते, ततः-तदनन्तरं समारूढः-अध्यासीनः निष्क-
म्य-निर्गत्य द्वारकातः-द्वारकापुर्याः रैवतके उज्जयन्ते
स्थितः-गमनान्निवृत्तः । तत्राऽपि कतरं प्रदेशं प्राप्तः स्थि-
त इत्याह-उद्यानं सहस्राप्रवणनामकं सम्प्राप्तः, तत्र
चावतीर्णः 'सीयातो त्ति' शिविकातः 'साहस्सी य त्ति'
सहस्रेण प्रधानपुरुषाणामिति शेषः, परिवृत्तः-परिवेष्टितः
अधेन्यानन्तर्ये निष्कामति-आमरणं प्रतिपद्यते । 'तुः'
पूरणे 'चित्ताहिं ति' चित्रासु-चित्रानां च नक्षत्रे । कथमि-
त्याह-सुगन्धिगन्धिकान्-स्वभावत एव सुरभिगन्धान्
त्वरितम्-शीघ्रं मृदुकत्वकुञ्चितान्-कौमलकुटिलान्
स्वयमेव-आत्मनैव लुञ्चति-अपनयति केशान् 'पञ्चा-
ष्टाभिः'-पञ्चमुष्टिभिः समाहितः-समाधिमान्, सर्व-
सावधं ममाकर्त्तव्यमिति प्रतिज्ञारोहणोपलक्षणमेतत् । इह
तु वन्दिकाचार्यः सत्त्वमोचनसमये सारस्वतादिप्रबोधनभय-
नगमनमहादानानन्तरं निष्क्रमणाय पुरीनिर्गममुपवर्ष्यांबभू-
वेति सूत्रसप्तकार्यः ॥

एवं च प्रतिपन्नप्रव्रज्ये भगवति-

वासुदेवो अ णं भणई, लुत्तकेसं जिइदियं ।

इच्छियमणोरहे तुरियं, पावसु तं दमीसरा ! ॥ २५ ॥

नाणेणं दंसणेणं च, चरित्तेणं तवेण य ।

खंतीए मुत्तीए, वड्डमाणो भवाहि य ॥ २६ ॥

एवं ते रामकेसवा, दसारा य बहु जणा ।

अरिदुनेमि वंदित्ता, अइगया बारगाउरिं ॥ २७ ॥

सुत्रवयं स्पष्टम्, नवरं वासुदेवश्चेति चशब्दाद्वलभद्रस-
मुद्रविजयादयश्च 'लुत्तकेशम्' अपनीतशिरोरुहम् ईप्सितः-
अभिलषितः स चाऽसौ मनोरथश्च भगवन्मनोरथविषय-
त्वान्मुक्तिरूपोऽर्थः ईप्सितमनोरथस्तं 'तुरियं' ति त्वरितं
'पावसु त्ति' प्राप्नुहि, आशीर्वचनत्वादस्य । " आशिषि लि-
ङ्गलोटौ " ॥ ३ । ३ । १७३ ॥ इत्याशिषि लोट् । 'तम्' इति-
त्वं 'वर्द्धमानः' इति-वृद्धिभाक् 'भवाहि य त्ति' भव, चश-
ब्द आशीर्षदान्तरसमुच्चये । एवम्-उक्तप्रकारेण व-
न्दित्वा-स्तुत्वेति योगः, इह चैवंविधाशीर्वचनानामपि गु-
णोत्कर्षवृत्तत्वेन स्तवनरूपत्वमविरुद्धमिति भावनीयम्,

‘दसारा यत्ति’ दशार्हाः, चशब्दो भिन्नक्रमस्ततः ‘बहुत्ति’ बहुवो जनाश्च अतिगताः—प्रविष्टा इति सूत्रत्रयार्थः ।

तदा च कीदृशी सती राजीमती किमचेष्टेत्याह—
सोऊण रायकन्ना, पव्वजं मा जिणस्स उ ।

णीहासा उ निराणंदा, मोगेण उ समुच्छिया ॥२८॥

राईमई विचिंतेइ, धिग्गु मम जीवियं ।

जाऽहं तेणं परिचत्ता, सेयं पव्वइउं मम ॥२९॥

अहं सा भमरसन्निभे, कुच्चफणगप्पसाहिए ।

सयमेव लुंचई केसे, धिइमंती ववस्सिया ॥ ३० ॥

सूत्रत्रयं स्पष्टं, नवरं निष्क्रान्ता हासान्निर्हासा, चशब्दो भिन्नक्रमस्ततो निरानन्दा च । समवस्तुना—अवष्टब्धा । धिगस्तु मम जीवितमिति स्वजीवितनिन्दोद्भावं खेदवचो, याऽहं तेन परित्यज्जेति खेदहेतूपदर्शनम्, ततश्च श्रेयः—अतिशयप्रशस्यं प्रव्रजितुं—प्रव्रज्यां प्रतिपत्तुं मम, येनान्य-जन्मन्यपि नैवं दुःखभागिनी भवेयमिति भावः । इत्थं चाऽसौ तावदवस्थिता यावदन्यत्र प्रविहत्य तत्रैव भगवाना-जगाम, तत उत्पन्नकेवलस्य भगवतो निशम्य देशनां विशेषत उत्पन्नवैराग्या किं कृतवतीत्याह—‘अहे’ त्यादि, अथ-अनन्तरं सा—राजीमती भमरसन्निभान्—कृष्णतया आ-कुञ्चिततया च, कूर्चो—गूढकेशान्मोचको वंशमयः फणकः—कङ्कतकस्ताभ्यां प्रसाधिताः—संस्कृता ये तान्, स्वयम्—आत्मनैव, लुञ्जति—अपनयति, भगवदनुज्ञयेति गम्यते । केशान्—कचान् ‘धिइमंति’ धृतिमिति व्यवसितेति-अध्यवसिता सती, धर्मं विधातुमिति शेष इति सूत्रत्रयार्थः ।

तत्प्रव्रज्याप्रतिपत्तौ च—

वासुदेवो अणं भणइ, लुत्तकेसिं जिइदियं ।

संसारसागरं घोरं, तर कन्ने ! लहुं लहुं ॥ ३१ ॥

स्पष्टमेव, नवरं तर—इत्युल्लङ्घय, आशीर्विचनत्वादयमप्याशि-
पि लोद, लघु लघु—त्वरितं, २ संभ्रमं द्विवचनमिति सूत्रार्थः ।

तदुत्तरवक्त्रव्यतामाह—

सा पव्वईया संती, पव्वावेसी तहिं बहुं ।

सयणं परियणं चैव, सीलवंता बहुस्सुआ ॥ ३२ ॥

गिरिं रेवययं जंती, वासेणोल्लाउ अंतरा ।

वासंते अंधयारम्मि, अंतो लयणस्स सा ठिया ॥३३॥

चीवराणि विसारंती, जहा जायत्ति पासिया ।

रहनेमी भग्गचित्तो, पच्छा दिट्ठो अतीइ वि ॥३४॥

भीया य सा तहिं दट्ठुं, एगंते संजयं तयं ।

वाहाहिं काउं संगुप्फं, वेवमाणीं निसीयई ॥३५॥

सूत्रचतुष्टयं स्पष्टमेव, नवरं सा इति—राजीमती ‘पव्वा-
वेसि’ त्ति प्राविशजत्—प्रवाजितवती ‘तहिं’ त्ति तस्यां
द्वारकापुरि, रैवतकम्—उज्जयन्तं यान्ती—गच्छन्ती, भ-
गवद्वन्द्वनार्थमिति गम्यते, वर्षेण वृष्ट्या ‘उल्ल’ त्ति—आर्द्रा
स्तिमितसकलचीवरंति यावत्, अन्तरं—अन्तराले अर्द्धपथ
इत्यर्थः, ‘वासंति’ त्ति—वर्षति नीरद इति गम्यते । अन्धकार-
अपगतप्रकाशे, कस्मिन् ?—अन्तः—मध्ये, उक्कं हि, अन्तः
शब्दोऽधिकरणप्रधानम्, मध्यमाह—लयनमिह गुहा नभ्यां
१२५

सा—राजीमती स्थिता इत्यासिता, असंयमभीरुतयेति
गम्यते, तत्र च चीवराणि—सङ्घात्यादिवस्त्राणि विसारयन्ती-
विस्तारयन्ती ; अत एव यथा जाता—अनाच्छादितशरी-
रतया जन्मावस्थोपमा ‘इती’ त्येवं रूपा ‘पासिय’ त्ति
दृष्टा । तद्दर्शनाच्च रथनेमिः—रथनेमिनामा मुनिः
भग्नचित्तः—भग्नपरिणामः सन् प्रक्रमान्संयमं प्रति, स
हि तामुदाररूपामवलोक्य समुत्पन्नतदभिलाषातिरेकः पर-
वशमनाः समजनि । पश्चाद् दृष्ट्वा तथा—राजीमत्या
अपिः पुनरर्थे, प्रथमप्रविष्टैर्हि नान्धकारप्रदेशे किञ्चिद-
वलोक्यते, अन्यथा हि वर्षणसम्भ्रमादन्यान्याश्रयगतासु
शेषसाध्वीषेकाकिनी प्रविशदपि न तत्रयमिति भावः,
भीता च मा कदाचिदस्मां मम शीलभङ्गं विधास्यतीति,
तस्मिन् इति लयनं दृष्ट्वा एकान्तं—विविक्रे तकम् इति-
रथनेमि, किं कृतवत्यसावित्याह—‘वाहाहिं’ त्ति
‘वाहुभ्यां कृत्वा संगोपं—परस्परबाहुगुम्फनं स्तनोपरिम-
कं टबन्धमिति यावत्, वेपमाना शीलभङ्गभयात्कम्प-
माना निपीदति—उपविशति, तदाश्लेषादिपरिहारार्थमिति
भाव इति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥

अत्रान्तरे—

अहं सोऽवि रायपुत्तो, समुद्विजयंगओ ।

भीयं पवेवियं दट्ठुं, इमं वक्कमुदाहरे ॥ ३६ ॥

रहनेमी अहं भदे, सुरूवे ! चारुभासिणी !

ममं भयाहि सुअणु !, न ते पीला भविस्सई ॥ ३७ ॥

एहि ता भुंजिमो भोगे, माणुस्सं खु सुदुल्लहं ।

भुत्तभोगा पुणो पच्छा, जिणमगं चरिस्सिमो ॥३८॥

अथ च सोऽपीति—स पुनः राजपुत्रः—रथनेमिः भी-
तां प्रवेपितां च प्रक्रमाद्राजामतीम् ‘उदाहरे’ त्ति उदाहरत्-
उक्त्वान्, किं तदित्याह—‘रथनेमिरहमिति’ अनेनात्मनि
रूपवस्थायभिमानतः स्वप्रकाशने तस्या अभिलाषोत्पादनार्थं
विश्वासविशसनहेतुवन्त्यशङ्कानिरासार्थं वा स्वनामख्यापनं,
‘ममं’ त्ति मां भजस्व—सेवस्व सुतनु ! न ते तव
पीडा—वाधा भविष्यति, सुखहेतुत्वाद्विषयसंवनस्येति
भावः । यद्वा—तां ससम्भ्रमां दृष्ट्वैवमाह—‘मम भयाहि’ त्ति
मा मा भैषीः सुतनु ! यतो न ते—तव पीडा भविष्यति,
कस्यचिदिह पीडाहेतोरभावात्, पीडया शङ्कया च भयं
स्यादित्येवमुक्तम्, एहि—आगच्छ—‘ता’ इति—तस्मात्तावद्वा
मानुष्यं ‘खुः’ इति—निश्चितं सुदुर्लभम्, तदेतद्वाप्ता-
विदमपि तावद्भोगलक्षणमस्य फलमुपभुञ्जमहे इत्याशयः ।
भुक्तभोगाः पुनः—पश्चाद् इति वार्द्धक्ये जिनमार्गं—जि-
नाक्रमुक्तिपथं ‘चरिस्सिमो’ त्ति चरिष्यामः, शेषं स्पष्टमिति
सूत्रत्रयार्थः ॥

ततो राजीमती किमचेष्टेत्याह—

दट्ठुण रहनेमिं तं, भग्गुजोयपराइयं ।

राईमई अमंभंता, अप्पाणं संवरे तहिं ॥ ३९ ॥

अहं सा रायवरकन्ना, सुट्ठिया नियमव्वए ।

जाई कुलं च मीलं च, रक्खमाणीं तयं वदे ॥ ४० ॥

जइमि रूवेण वेसमणो, लल्लिएण नलकूवरो ।

तहापि ते न इच्छामि, जइऽसि मक्खं पुग्गदो ॥४१॥
 धिरन्धु तेजमो कामी, जा तं जीवियकारणा ।
 वंतं इच्छसि आवेउं, मेयं ते मरणं भवे ॥ ४२ ॥
 अहं च भोगरायस्म, तं षऽमि अंधमवहिहणा ।
 मा कुले गंधणा होमो, संजमं निहुओ चर ॥ ४३ ॥
 जइ तं काहिमि भावं, जा जा दिच्छमि नारीओ ।
 वायाविहु व्व हडो, अट्टिअप्पा भविस्समि ॥४४॥
 गोवालो भंडवालो वा, जहा तदव्वऽस्मिमे ।

एवं अणीसरो तं पि, मामन्नस्य भविस्समि ॥ ४५ ॥

सूत्रसप्तकं पाठसिद्धं, नवरं भग्गुजोयपराइयं ति भग्गो-
 दोगः-अपगतोत्साहः प्रस्तावात्-संयमः । स चासौ पराजि-
 तश्च-अभिभूतः स्त्रीपरीपदेण भग्गोदोगपराजितस्तम् अ-
 समभ्रान्ता-नायं बलादकार्यं प्रवर्त्तयितव्यमभिप्रायणावस्ता-
 आत्मानं-स्वं संवरं ति समवारीन् आच्छादितवती
 सीवरैरिति गम्यते, तस्मिन् इति लयनमध्ये पीडया
 शङ्कया च भयं स्यादित्येवमुक्तम् । सुस्थिता-निश्चला
 'नियमव्रतं' इतीन्द्रियनोद्विन्दयनियमनं-प्रव्रज्यायां च
 जातिं कुलं शीलं च रक्षसामाणि ति रक्षन्ती,
 शीलध्वंशे हि कदाचिदस्या एवंविधैव जातिः कुलं चेति
 सम्भावनातस्ते अपि विनाशिते स्यातामित्येवमुक्तम्, यद्यपि
 असि-भवसि रूपेण-आकारसौन्दर्येण वैश्रमणः-धनदः
 ललितेन-सविलासचेष्टितेन नलकृवरः-देवविंशतः 'ते'
 इति त्वां साक्षात्-समक्षः पुग्गदः-इन्द्रो रूपायनेकगु-
 णाथयो य इति भावः, रूपाद्यभिमानो चायमित्येवमुक्तः ।
 अपरं च-धिगस्तु ते-तव पौरुषमिति गम्यते, अयशः
 कामिन्नैव अयशः कामिन् !-अकीर्त्यभिलाषिन् !, दुरा-
 चारवाञ्छितया, यद्वा ते-तव यशो-महाकुलसम्भवोद्भूते
 धिगस्त्विति सम्बन्धः, कामिन् !-भोगाभिलाषिन् !
 जीवितकारणात् जीवितनिमित्तमाश्रित्य, तदनासवेन
 हि तथाविधदशावाप्तौ मरणमपि स्यादित्येवमभिधानम्,
 वान्तम्-उद्गीर्णं यत् शृगालैरपि परिहृतं तदिच्छस्यापातुम्,
 यथाहि-कश्चिद्धान्तमापातुमिच्छत्येवं भवानपि प्रव्रज्याग्रहण-
 तस्यैकान्तं भोगान् पुनरापातुमिवापातुम्-उपभोक्तुमिच्छ-
 ति अतः श्रेयः-कल्याणं ते-तव मरणं भवेन्, न तु
 वान्तापानं, ततो मरणस्यैवालपदोपन्वात् । अनूदितं चैतद्-
 " विज्ञाय वस्तु निन्द्यं, त्यक्त्वा गृह्णति किं कचिन्पुरुषाः ? ।
 वान्तं पुनरपि भुङ्क्ते, न च सर्वः सारमेयोऽपि ॥ १ ॥ "
 'अहं' मिथ्यात्मनिर्देशः चः-पूरणे 'भोजराजस्य-उग्र-
 सेनस्य त्वं च असि-भवसि अन्धकवृणोः कुलं जातः
 दग्धुभयत्र शेषः, अतश्च मा इति निषेधे कुल-अन्वयं
 'गंधेण ति' गन्धनानां-सर्पविशेषाणां 'होमो ति' भूय,
 तच्चाप्रितानुकारितयेति भावः ते हि वान्तमपि विषं ज्वल-
 ङ्घ्रिपातभारतया पुनरपि पियन्ति, तथा च वृद्धाः-सम्पा-
 णे किल दो जाइओ-गंधणा य, अगंधणा य । तस्य गंधणा-
 णाम् जे डमिण् मतेहि आकड्डिया ते विसं वणमुहातो आवि-
 यंति, अगंध ॥ उण अवि मरणमज्झवसंति ए य वंतमाविंयं
 ति ।" किं तर्हि कृत्यमित्याह-संयमं निभूतः-स्थिरः चर-

आसेवस्व, यदि त्वं भावं-प्रकमाङ्गोभाभिलाषरूपं या-
 'दिच्छसि ति' द्रव्यसि तासु तास्त्विति गम्यते, त-
 किमित्याह-वातेनाविद्धः-समन्तात्ताडितो वाताविद्धो-
 मित इति यावत् । हडो-वनस्पतिविशेषः स इवास्थितान्म-
 नश्चलचित्ततयाऽस्थिरस्वभावः । गोपालः-यो-
 पालयति, भाण्डपालो वा-यः परकीयानि भाण्डा-
 भाटकादिना पालयति, पण्यते च-'दण्डपालो वा नग-
 ररक्षको वा' यथा-तद्द्रव्यस्य गवादेः सततरक्षणीया
 अनीश्वरा-अप्रभुः, विशिष्टतत्फलपभोगाभावात्, एव-
 नीश्वरस्त्वमपि भ्रामण्यस्य भविष्यसि, भोगाभिलाषतस्त-
 त्फलस्याऽपि विशिष्टस्याभावादिति भाव इति सूत्रसप्तकाद्यं

एवं तयोक्तो रथनेमिः किं कृतवानित्याह ?-

तीसं सो वयणं सुच्चा, संजईण सुभासियं ।

अंकुमेण जहा नागो, धम्मे संपडिवाइओ ॥ ४६ ॥

मण्णुत्तो वयगुत्तो, कायगुत्तो जिइदिओ ।

सामन्नं निच्चलं फासे, जावज्जीवं दढव्वओ ॥ ४७ ॥

सूत्रद्वयम्, तस्याः-राजात्मन्याः सः-रथनेमिः वचनम्
 अनन्तराक्तानुशिष्टिरूपं श्रुत्वा-आकर्ण्य संयतायाः-प्रव-
 जितायाः सुष्ठु-संवेगजनकत्वेन भाषितम्-उक्तं सुभा-
 पितम्, अङ्कुशेन-प्रतीतेन, यथा-नागः-हस्ती पा-
 इति शेषः, एवं धर्म-चारित्र्यधर्मे 'संपडिवाइओ'
 ति 'सम्प्रतिपातितः' संस्थितः, तद्वचसंवे-
 गम्यते । अत्र च वृद्धसम्प्रदायः-" गेउरपडियाक्कवा
 ण्यं भणिऊण ० जाव ततो रुद्धेण राइणा देवी मेउं
 हत्थी य तिन्नि वि छिन्नकडगे चडावियाणि, भणिओ ०
 मेउं-एत्थं वांहाह हत्थि, दीहि य पासेहि वेणुग्गह
 ठविया, ० जाव एगो पाओ आगासे ठविओ । जणो भणइ-
 कि एस तिरियो जाणइ ?, एयाणि मारयव्वाणि, तहादि
 राया रोसे न मुञ्चति, ततो अ तिन्नि पाया आयासे
 कया, एगेण ठिता, लोणेण अक्कंदो कतो-किमेयं ह-
 तिथरयणं वावाइजति ?, रण्णा मिठो भणिओ-तरसि
 णियत्तेउं ?, भणइ--जइ दुयग्गाणवि अभयं देसि, दिण्णं
 ततो तेण अंकुसेण नियत्तिओ हत्थि ति ।" इह चायम-
 भिप्रायः-यथा-अयमीदृगवस्थो द्विपोऽङ्कुशवशतः पथि सं-
 स्थित एवमयमप्युत्पन्नविश्रोतसिकस्तद्वचनं अहितप्रवृ-
 त्तिनिवर्त्तकतयाऽङ्कुशप्रायेण धर्म इति, ततश्च भ्रामण्यं नि-
 श्चलं-स्थिरं 'फासे ति' अस्प्रान्तीद्-आसेवितवान्, शे-
 पं स्पष्टमिति सूत्रद्वयार्थः ।

उभयोरप्युत्तमवक्तव्यतामाह-

उग्गं तवं चरित्ताणं, जाया दुन्नि वि केवली ।

मव्वं कम्मं खविताणं, सिद्धिं पत्ता अणुत्तरं ॥ ४८ ॥

उग्रं कर्म रिपुदारणतया तपः-अनशनादि 'चरित्ताणं ति'
 चरित्वा जातौ-भूतौ हावपीति-रथनेमिराजात्मन्यौ, 'केव-
 ली ति' केवलिनौ सर्वं निगवशेषं-कर्म-भयोंपग्राहि 'खवि-
 ताणं ति' क्षपयित्वा सिद्धिं प्राप्तावनुत्तरामिति सूत्रार्थः ।

सम्प्रति निर्युक्तिरनुश्रियते-

सोरियपुग्गमि नयरं, आसी राया समुदविअओ ति ।

तस्मासि अगमहिमी, सिव त्ति देवी अणुजंगी॥४४३॥
 तसि पुत्ता चउरो, अरिदुनेमी तहेव रहनेमि ।
 तइओ अ सच्चनेमी, चउत्थओ होइ ददनेमी ॥ ४४४ ॥
 जो सो अरिदुनेमी, बावीसइ मो अहेसि सो अरिहा ।
 रहनेमिसच्चनेमी, एए पत्तेयबुद्धा उ ॥ ४४५ ॥
 रहनेमिस्स भगवओ, गिहत्थए चउर हुंति वाससया ।
 संवच्छरद्धउमत्थो, पंचसए केवली हुंति ॥ ४४६ ॥
 नववाससए वासा-हिए उ सव्वाउगस्स नायव्वं ।
 एसो उ चैव कालो, राव(य)मईए उ नायव्वो ॥ ४४७ ॥

अत्र च प्रथमगाथया रथनेमेरन्वय उक्तः । 'तेसि त्ति योः-समुद्रविजयशिवादेव्योः, प्रसङ्गतश्चेह शेषपुत्रा-
 प्रधानम्' अहेमि त्ति 'अभूत्, इह च यदरिदुनेमेरहत्त्वं
 थनेमेश्च प्रत्येकबुद्धत्वमुक्तं तदहंद्वातत्वेन स्वगुणप्रकर्षणं च
 थनेमेर्माहान्यख्यापनार्थम् । चतुर्थगाथया पर्यायपरिमाणा-
 प्रधानम्, तत्र चत्वारि वर्षशतानि गृहस्थपर्यायः, वर्षं छु-
 स्थपर्यायः, वर्षशतकपञ्चकं केवलिपर्याय इतिः मिलितानि
 च वर्षशतानि वर्षाधिकानि सर्वाऽऽयुरभिहितम्, एष चैव
 'वति' च-तु-शब्दौ पूरणे, तत एष एव च वर्षाधिकवर्षश-
 तनवकलक्षणः, शेषं स्पष्टमिति गाथापञ्चकार्थः ।
 सम्प्रति प्रतिभन्नपरिणामतया मा भूद्रथनमौ कस्यचिदव-
 तति सूत्रदाह—

एवं करोति संबुद्धा, पंडिया पवित्रकखणा ।

विनियदुंति भोगेसुं, जहा सो पुरिसोत्तमो॥४६॥त्ति वेमि ।

एवम्-वति वच्यमाणं कुर्वन्ति-विदधन्ति संबुद्धाः बोधिला-
 मतः, परिणताः बुद्धिमत्त्वेन, प्रविचक्षणाः प्रकर्षणं शास्त्रज्ञतया
 न न्वनीदृशाः, किमित्याह—विशेषणं कथञ्चिद्विधोत्तमिको-
 पत्तावपि तन्निराधलक्षणेन निवर्त्तन्ते, 'भोगेसुं ति' भोगेभ्यो
 यथा सः-पुरुषोत्तमो रथनेमिः, अनीदृशा ह्येकदा भग्नपरिणा
 मा न पुनः संयमे प्रवर्त्तितुं क्षमाः, ततो भोगविनिवर्त्तनात्
 समबुद्धादिविशेषणान्वितत्वेन कथमयमवशास्पदं भवेदिति
 भावः । उपदेशपरतया वा प्राग्वह्याख्येयमिति सूत्रार्थः ॥
 'इति' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत्, उक्तं २२ अ० ।
 दश० । कल्प० ।

रथेभिज्ज-रथनेमीय-न० । रथनेमिवक्तव्यताप्रतिपादकं द्वा-
 विशेषे उत्तराध्ययने, उक्तं २२ अ० । स० ।

एपह-रथपथ-पुं० । शकटचक्रद्वयप्रमिते मार्गे, भ० ७ श०
 द० ३० ।

एपहगर-रथपथकर-पुं० । रथनिकरं, औ० ।

एमदण-रथमईन-न० । धानकीखण्डे अवक्कद्धायां नगर्या
 स्वनामख्याते कोष्ठे, ज्ञा० १ थु० १६ अ० ।

रहसुल-रथमुशल-पुं० । यत्र रथो मुशलेन युक्तः परिधान-
 ग्ग महाजनक्षयं कृतवान् असौ रथमुशलः । स्वनामख्या-
 त कोणिकपुत्राणां चेटकेन राज्ञा साहजं संग्रामे, भ० ७ श०
 उ० । नि० । (रथमुशलाख्यसंग्रामस्याप्युक्तौ किं निव-
 धनमिति 'काल' शब्दे तृतीयभागे ४८१ पृष्ठे गतम्)

णायमेयं अरहया सुयमेयं अरहया विनायमेयं अरहया
 रहसुसले संगामे, रहसुसले णं भंते ! संगामे वट्टमाणे-
 के जइत्था के पराजइत्था ? गोयमा ! वज्जी विदेहपुत्ते च-
 मरे असुरिंदे असुरकुमारराया जइत्था, नव मल्लई नव ले-
 च्छई पराजइत्था । तए णं से कूणिए राया रहसुसलं सं-
 गामं उवट्ठियं संमं जहा महासिलाकंटए, नवरं भूया-
 णंदे हत्थिराया ० जाव रहसुसलसंगामं ओयाए, पुरओ
 य से सके देविंदे देवराया, एवं तहेव० जाव चिट्ठति,
 मग्गओ य से चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया एगं महं
 आयासं किडिणपडिरूवगं विउच्चित्ता णं चिट्ठइ, एवं
 खलु तओ इंदा संगामं संगामेति, तं जहा-देविंदे य
 मणुइंदे य असुरिंदे य । एगहत्थिणा विं णं पभू कूणि-
 ए राया जइत्तए तंहव ० जाव दिसो दिसि पडिसेहि-
 त्था । से केणइंते णं भंते ! रहसुसले संगामे ?, रहसुसले
 संगामे, गोयमा ! रहसुसले णं संगामे वट्टमाणे एगे र-
 हे अणासए असारहिए अणारोहए समुसले महया
 जणक्खयं जणवहं जणप्पमदं जणसंवट्टकप्पं रुहिरक-
 दमं करेमाणे सव्वओ समंता परिधावित्था, से तेणइंते०
 जाव रहसुसले संगामे । रहसुसले णं भंते ! संगामे व-
 ट्टमाणे कति जणसयसाहस्सीओ बहियाओ ?, गोयमा !
 छन्नउतिं जणमयसाहस्सीओ बहियाओ । ते णं भंते !
 मणुया निस्सीला ० जाव उववन्ना ?, गोयमा ! तत्थ णं
 दस साहस्सीओ एगाए मच्छीए कुच्छिसि उववन्नाओ,
 एगे देवलोगेसु उववन्ने, एगे सुकुले पचायाए, अवसेमा
 ओसयं नरगतिरिक्खजोणिएसु उववन्ना । (सू०-३०१)
 कम्हा णं भंते ! सके देविंदे देवराया चमरे अ-
 सुरिंदे असुरकुमारराया कूणियस्स रओ साहेजं दलइ-
 त्था ?, गोयमा ! सके देविंदे देवराया पुव्वसंगतिए च-
 मरे असुरिंदे असुरकुमारराया परियायसंगतिए, एवं खलु
 गोयमा ! सके देविंदे देवराया चमरे य असुरिंदे अ-
 सुरकुमारराया कूणियस्स रओ साहिजं दलइत्था ।
 (सू० ३०२) बहुजणे णं भंते ! अन्नमन्नस्स एवमाह-
 क्खंति० जाव पस्सेति एवं खलु बहवे मणुस्सा अ-
 न्नयेसु उच्चावएसु संगामेसु अभिमुहा चैव पहया स-
 माणा कालग्रामे कालं किच्चा अन्नयेसु देवलोगेसु
 देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति, से कहमेयं भंते ! एवं ?,
 गोयमा ! जएणं मे बहुजणो अन्नमन्नस्स एवं आइक्ख-
 ति ० जाव उववत्तारो भवन्ति, जे ते एवमाहंसु मिच्छं
 ते एवमाहंसु, अदं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि ० जाव

(१- 'महासिलाकंटय' शब्दे अस्मिन्नेवभागे वनम्)

परुवेमि-एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं
वेसाली नामं नगरी होत्था, वप्पओ, तत्थं खं वेसालीए
णगरीए वरुणे नामं णागनत्तुए परिवसइ अट्ठे ० जा-
व अपरिभूए समणोवामए अभिगयजीवाजीवे ० जाव
पडिलाभेमाणे छट्ठं छट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोक्कम्भेणं
अप्पाणं भावेमाणे विहरति, तए णं से वरुणे णाग-
नत्तुए अन्नया कयाइ रायाभिओगेणं गणाभिओगेणं व-
लाभिओगेणं रहसुसले संगामे आणत्ते समाणे छट्ठभ-
त्तिए अट्ठमभत्तं अणुवट्ठेति अट्ठमभत्तं अणुवट्ठेत्ता को-
हुंविपपुरिसे सदावेइ सदावेइत्ता एवं वदामी-खिप्पामेव
भो देवाणुप्पिया ! चाउग्घटं आसरहं जुत्तामेव उवट्ठा-
वेह हयगयरहपवर ० जाव सन्नाहेत्ता मम एयमाणत्तियं
पच्चप्पिणह । तए णं से कोहुंविपपुरिसा ० जाव पडिसुणेत्ता
खिप्पामेव सच्छत्तं सज्झयं ० जाव उवट्ठावेति हयगयरह
० जाव सन्नाहेति सन्नाहेत्तिता जेणव वरुणे नागनत्तुए
० जाव पच्चप्पिणंति । तए णं से वरुणे णागनत्तुए जेणव मज्झ-
णवरे तेणव उवागच्छति जहा कूणिओ ० जाव पाय-
च्छित्ते सच्चालंकारविभूतिए सन्नद्धवद्धे सकोरेंटमल्लदामेणं
० जाव धरिजमाणेणं अणेगगणनायग ० जाव दूयसंधिपाल-
सद्धिं संपरिवुडे मज्झणधराओ पडिनिक्खमति पडिनिक्खमि-
त्ता जेणव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणव चाउग्घटं आसरहे
तेणव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता चाउग्घटं आसरहं दुरूहइ
दुरूहइत्ता हयगयरह ० जाव संपरिवुडे महया भडचडगर ०
जाव परिक्खित्ते जेणव रहसुसले संगामे तेणव उवागच्छइ
उवागच्छइत्ता रहसुसलं संगामं ओयाओ । तए णं से वरु-
णे णागणत्तुए रहसुसलं संगामं ओयाए समाणे अयमेया-
रूवं अभिगहं अभिगएहइ-कप्पति मे रहसुसलं संगामं सं-
गामेमाणस्स जे पुंवि पहणइ से पडिहणित्तए अवसेसे नो क-
प्पतीति, अयमेयारूवं अभिगहं अभिगएहइ अभिगएहइत्ता
रहसुसलं संगामं संगामेति । तए णं तस्स वरुणस्स नागनत्तु-
यस्स रहसुसलं संगामं संगामेमाणस्स एगे पुरिसे सरिसए
सरिमत्तए सरिमव्वए सरिमभंडमत्तावगरणे रहेणं पडि-
रहं हव्वमाणए, तए णं मे पुरिसे वरुणं णागणत्तुयं एवं
वयासी-पहण वरुणा ! णागणत्तुया ! प० २, तए णं
से वरुणे णागणत्तुए तं पुरिमं एवं वदामी-नो खलु मे
कप्पइ देवाणुप्पिया ! पुंवि अहयस्स पहणित्तए, तुमं चेव
णं पुंवं पहणाहि । तए णं से पुरिमं वरुणे णागणत्तुएणं
एवं वुत्ते समाणे आसुरुत्ते ० जाव मिमिमिमेमाणे धणुं परामु-
सइ परामुसइत्ता उमुं परामुसइ उमुं परामुसित्ता ठाणं ठा-
ति ठाणं ठिच्चा आययकन्नाययं उमुं करेइ आय-

यकन्नाययं उमुं करेत्ता वरुणं णाग णत्तुयं गाढप्प-
हारी करेइ । तए णं से वरुणे णागनत्तुए तेस पुरिसेसं
गाढप्पहारीकए समाणे आसुरुत्ते ० जाव मिमिमिमेमा-
णे धणुं परामुसइ धणुं मरामुसित्ता उमुं परामुसइ उमुं
परामुसित्ता आययकन्नाययं उमुं करेइ आययकन्नाययं उ-
मुं करेत्ता तं पुरिमं एगाहच्चं कूडाहच्चं जीवियाओ
ववरोवइ । तए णं से वरुणे णागणत्तुए तेणं पुरिसेणं
गाढप्पहारीकए समाणे अत्थामे अवले अवीरिए अपुरिस-
कारपरकमे अधारणिज्जमितिकट्ठु तुरए निगिणहइ तुरए
निगिणित्ता रहं परावत्तेइ रहं परावत्तिता रहसुसलाओ
संगामाओ पडिनिक्खमति पडिनिक्खमित्ता एगंतमंतं अ-
वक्कमइ एगंतमंतं अवक्कमित्ता तुरए निगिणहइ निगिणित्ता
रहं ठवेइ ठवेइत्ता रहाओ पच्चोरुहइ रहाओ पच्चोरुहइत्ता
रहाओ तुरए मोएइ तुरए मोएत्ता तुरए विसज्जेइ विसज्जित्ता,
दब्भसंधारगं संधरइ दब्भसंधारगं संधरइत्ता (पुरच्छाभि-
मुहे दुरूहइ दब्भसंधारगं संधरइ संधरइत्ता) पुरच्छाभि-
मुहे संपलियं कनिमत्ते करयल ० जाव कट्ठु एवं वयासी-
नमोऽत्थु णं अरिहंताणं ० जाव संपत्ताणं नमोऽत्थुणं सम-
णस्स भगवओ महावीरस्स आइगरस्स ० जाव संपाविउका-
मस्स मम धम्मायरियस्स धम्मोवदेसगस्स वंदामि
णं भगवन्तं तत्थगयं इहगए पासउ मे से भगवं
तत्थगए ० जाव वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता एवं
वयासी-पुंवि पि मए समणस्स भगवओ महावीर-
स्स अंतिए धूलए पाणातिवाए पच्चक्खाए जावजीवाए
एवं ० जाव धूलए परिग्गहे पच्चक्खाए जावजीवाए,
इयाणिं पि णं अरिहंतस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं
सव्वं पाणातिवायं पच्चक्खामि जावजीवाए एवं जहा
खंदओ ० जाव एयं पि णं चरमेहिं ऊसासनीसासेहिं वोसि-
रिस्सामि त्ति कट्ठु सन्नाहपट्ठं मुयइ सन्नाहपट्ठं मुइत्तासल्लुद्ध-
रणं करेति सल्लुद्धरणं करेत्ता आलोइयपडिकंते समाहिप-
त्ते आणुपुव्वीए कालगए । तए णं तस्स वरुणस्स णागन-
त्तुयस्स एगे पियवालवयंसए रहसुसलं संगामं संगामेमाणे
एगं णं पुरिसे णं गाढप्पहारीकए समाणे अत्थामे अवले
० जाव अधारणिज्जमिति कट्ठु वरुणं णागनत्तुयं रह-
सुसलाओ संगामाओ पडिनिक्खममाणं पासइ पासइत्ता
तुरए निगेहइ तुरए निगेहित्ता जहा वरुणे ० जाव तुरए वि-
सज्जेति पडिसंधारगं दुरूहइ पडिसंधारगं दुरूहित्ता पुरत्था-
भिमुहे ० जाव अजलिं कट्ठु एवं वयासी-जइ णं
भंत ! मम पियवालवयस्सस्स वरुणस्स नागनत्तुयस्स
सीलाइं वयाइं गुणाइं वेरमणाइं पच्चक्खाणपोसहो-

ववासाइं ताइ णं ममं पि भवंतु त्ति कट्टु सन्नाह-
पट्टं मुयइ मुयइत्ता सहुद्धरणं करेति सहुद्धरणं करेत्ता
आणुपुव्वीए कालगए । तए णं तं वरुणं णागणचुयं का-
लगयं जाणित्ता अहासन्निहिण्हिं वाणमंतरेहिं देवंहिं
दिव्वे सुरभिगंधोदगवासे वुड्ढे, दसद्ववन्ने कुसुमे निवाडिए,
दिव्वे य गीयगंधव्वनिनादे कए याऽवि होत्था । तए णं
तस्स वरुणस्स णागणचुयस्स तं दिव्वं देविट्ठिं दिव्वं देव-
ज्जुतिं दिव्वं देवाणुभागं सुणित्ता य पासित्ता य बहुज-
णो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ ० जाव परूवेति—एवं खलु
देवाणुप्पिया ! बहवे मणुस्सा ० जाव उववत्तारो भवंति ।
(सू० ३०३) । वरुणे णं भंते ! नागणचुए काल-
मासे कालं किच्चा कहिं गए कहिं उववन्ने ? , गोयमा !
सोहम्मे कप्पे अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववन्ने, तत्थ
णं अत्थेगतियाणं देवाणं चत्तारि पलिआवमाणि ठिती
पप्पत्ता, तत्थ णं वरुणस्स वि देवस्स चत्तारि पलिआव-
माइं ठिती पप्पत्ता । से णं भंते ! वरुणे देवे ताओ देवलो-
गाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं ० जाव महा-
विदेहे वासे सिज्झिहिति ० जाव अंतं करेहिति । वरुणस्स
णं भंते ! णागणचुयस्स पियवालवयंसए कालमासे
कालं किच्चा कहिं गए ? कहिं उववन्ने ? , गोयमा ! सुकुले
पच्चायाते । से णं भंते ! तओहिंतो अणंतं उव्वट्ठित्ता
कहिं गच्छहिति कहिं उववज्जहिति ? , गोयमा ! महावि-
देहे वासे सिज्झिहिति ० जाव अंतं करेति । सेवं भंते !
सेवं भंते ! त्ति । (सू० ३०४)

‘ सारुट्टु त्ति ’ संरुष्टः मनसा ‘ परिकुविय त्ति ’ शरीरे सम-
न्तादृशितकोपविकाराः ‘ समरवहिय त्ति ’ संग्रामं हताः
‘ रहमुसले त्ति ’ यत्र रथो मुशलेन युक्तः—परिधावनं महा-
जनक्षयं कृतवान् असौ रथमुशलः, ‘ मग्गओ त्ति ’ पृष्ठतः ‘ आ-
यसंति ’ लोहमयम् ‘ किट्ठिएपाडरूवगं त्ति ’ कठिनं—वंशम-
यस्तापससम्बन्धी भाजनविशेषस्तत्प्रतिरूपकम्—तदाकारं
वस्तु ‘ अणासए त्ति ’ अश्वरहितः ‘ असारहिए त्ति ’ अ-
सारथिकः ‘ अणारोहए त्ति ’ ‘ अनारोहकः—योधवर्जितः
‘ महत्ता जणक्खयं त्ति ’ महाजनविनाशं ‘ जणवहं त्ति ’
जनवधं जनव्यथां वा ‘ जणपमहं त्ति ’ लोकचूर्णनं
‘ जणसंवट्टकपं त्ति ’ जनसंघर्षं इव—लोकसंहार इव जनसं-
घर्षकलपोऽतस्तत् । ‘ एगे देवलोगेसु उववन्ने एगे सुकुल-
पच्चायाए त्ति ’ एतत्स्वभावत एव वक्ष्यति । ‘ पुव्वसंगहए
त्ति ’ कार्तिकश्रेष्ठयवस्थायां शक्रस्य कृणिकजीवो मित्रमभ-
वत्, ‘ परियायसंगहए त्ति ’ पूरुणतापसावस्थायां चमरस्याऽ
सो तापसपर्यायवर्ती मित्रमासीदिति । ‘ जन्नं से बहुजणे
अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ ’ इत्यत्रैकवचनप्रक्रमे ‘ ज ते
एवमाहंसु ’ इत्यत्र यो बहुवचननिर्देशः स व्यक्त्यपेक्षोऽवसे-
यः ‘ अहिगयजीवाजीवे ’ इत्यत्र यावत्करणात् ‘ उवलद्धपुत्र-

पावा ’ इत्यादि दृश्यम् ‘ पडिलाभमाणे त्ति ’ इदं च ‘ समंण
निगंधे फासुणं एसणिज्जेणं असणपाणवाइमसाइमंणं
वत्थपडिगहकंबलरओहरणं पीढफलगंसज्जासंथागणं
पडिलाभमाणे विहरइ ’ इत्येवं दृश्यम्, ‘ चाउग्घंटे त्ति ’ घण्टा
चतुष्टयोपेतम् ‘ आसरहं त्ति ’ अश्ववहनीयं रथं ‘ जुत्तामव-
त्ति ’ युक्तमव रथसामर्थ्येति गम्यम्, ‘ सज्झयं ’ इत्यत्र याव-
त्करणादिदं दृश्यम्—‘ सघंटे सपडागे सत्तागणवरं सणदिघोसं
सकिंकिणीहमजालंपरंतपरिक्खिन्नं ’ सकिंकिणीकेन चुद्रघ-
ण्टिकायुक्तेन हेमजालेन पर्यन्तेषु परिक्षिप्ता यः स तथा तं हे-
मवर्षाचत्ततेणिमकण्णानिउत्तदास्यागं’ हैमवर्षानि—हैमव-
ह्निजानानि चित्राणि—विचित्राणि नैनिशानि—निनिशाभि-
धानवृत्तसम्बन्धीनि सहिमवर्णानि नद्धरणं कनकनियुक्तानि-
नियुक्तकनकानि दारुणि यत्र स तथा तम्, ‘ सुसंविज्जकम्म-
डलधुरागं ’ सुष्ठु संविज्जे चक्रे यत्र मण्डला च—वृत्ता धूर्यत्र
स तथा तम्, ‘ कालायससुकयनेमिजंतकम्मं ’ कालायसन-
लोहविशेषेण सुष्ठु कृतं नेमः—चक्रमण्डलमालाया यन्त्र-
कर्म—यन्धनक्रिया यत्र स तथा तम्, ‘ आइचवरतुरयसुसं-
पउत्तं ’ जात्यप्रधानाश्वः सुष्ठु संप्रयुक्तमित्यर्थः, ‘ कुसल-
नरच्छेयसारहिमुसंपग्गहियं ’ कुशलनगरूपो यष्टुकसारथिः—
दक्षप्राजिता तेन सुष्ठु सम्प्रगृहीतो यः स तथा तम्, ‘ सरस-
यवभीसयतोणपरिमंइयं ’ शराणां शतं प्रत्येकं येषु ते श-
रशतास्तैर्द्वात्रिंशता ताणैः—शरीरभिः परिमण्डितो यः स
तथा तम्, ‘ सकंकडवडैसगं सह कड्डटैः—कवचैरवतंसैश्च-
शस्त्रकैः शिरस्त्राणभूतैर्यः स तथा तम्, ‘ सचावसरपहर-
णावरणभरियजोहजुद्धसज्जं ’ सह चापशरैर्यानि प्रहरणानि
खट्वादीनि आवरणानि च—स्फुरकादीनि तेषां भृतोऽत एव
योधानां युद्धसज्जश्च—युद्धप्रणुणो यः स तथा तम्, ‘ चाउ-
ग्घंटे आसरहं जुत्तामेव ’ त्ति, वाचनान्तरं तु साक्षादेवेदं
दृश्यत इति, ‘ अयमेयारूवे त्ति ’ प्राकृतत्वादिदम्, एतद्रूपम्-
वक्ष्यमाणरूपं ‘ सरिसए त्ति ’ सदृशकः—समानः ‘ सरि-
सत्तए ’ त्ति सदृशत्वकं ‘ सरिसव्वण त्ति ’ सदृग्वयाः ‘ स-
रिसभंडमन्तावगरणं ’ त्ति सदृशी भाण्डमात्रा—प्रहरणको-
शादिरूपा उपकरणं च—कट्टादिकं यस्य स तथा, ‘ पडि-
रहंति ’ रथं प्रति ‘ आसुरुत्ति ’ आशु—शीघ्रं रुमः—कोपोदया-
द्विमूढः रूप-लुप-विमोहनं इति वचनात्, स्फुरितकोपलि-
ङ्गो वा, यावत्करणादिदं दृश्यम्—‘ रुट्टु कुविए चंडिक्किण त्ति-
तत्र ’ रुष्टः उदितक्रोधः ‘ कुपितः ’ प्रवृद्धकोपोदयः चा-
ण्डिकितः सजातचाण्डिक्यः प्रकटितरौद्ररूप इत्यर्थः, ‘ मि-
स्सिमसेमाणे ’ त्ति क्रोधाग्निना दीप्यमान इव, एकार्थिका
वैतं शब्दाः कोपप्रकर्षप्रतिपादनार्थमुक्ताः, ‘ ठाणं त्ति ’ पाद-
न्यासविशेषलक्षणं ‘ ठाति त्ति ’ करोति ‘ आययकस्साययं
त्ति ’ आयतः—आकृष्टः सामान्येन स एव कर्णायतः—आ-
कर्णमाकृष्टः आयतकर्णायतस्तम् ‘ एगाहच्चं त्ति ’ एका ह-
त्या—हननं प्रहारो यत्र जीवितव्यपरोपणं तदेकाहृत्यं तद्य-
था—भवति, ‘ कूडाहच्चं त्ति ’ कुंठ इव तथाविधपाषाणस-
म्पुटादौ कालविलम्बाभावसाधर्म्यादाहत्या—आहननं यत्र
तत् कूटाहत्यम् ‘ अत्थामं त्ति ’ ‘ अस्थामा ’ सामान्यतः
शक्तिविकलः ‘ अयले त्ति ’ शरीरशक्तिवर्जितः ‘ अवीरिए
त्ति ’ मानसशक्तिवर्जितः ‘ अपुरिसकारपक्कमं त्ति ’ व्यक्तं
नवरं पुरुषक्रिया पुरुषकारः—पुरुषाभिमानः स एव निष्पा-

दितस्वप्रयोजनः पराक्रमः 'अधारणित्ति' 'आत्मनो ध-
रणं कर्तुमशक्यम्' इति कदटु ति 'कृत्वा इति हेतोरि-
त्यर्थः 'नुरण णिगगहइ ति' अश्वान् गच्छतो निरुणद्धी-
त्यर्थः 'एगंतमेतं ति' एकान्तम्-विजितम् अन्तम्-भूमिभागं
'सीलाइ ति' फलानपेक्षाः प्रयुज्यः ताश्च प्रकमाच्छुभाः
'वयाइ ति' अहिंसादीनि 'गुणाइ ति' गुणव्रतानि 'वग्म-
णाइ ति' सामान्यन गगादिचिन्तयः 'पच्चक्खवाणपोमहो-
वयासाइ ति' प्रत्यक्षान-पौरुषादिविषयं पौषधोपवासः-
पर्वदिनोपवासः 'गायगंधर्वानिताए ति' गीतं-गानमात्रं
गन्धर्व-तेदेव मुं जादिध्वनिसनाथं तल्लक्षणो निदानः-
शब्दो गीतगन्धर्वनिनादः । 'कालमासे ति' मरणमासे
मामस्योपलक्षणान् कालविचरे इत्याद्यपि द्रष्टव्यं 'कहिं
गए कहि उववत्ते ति' प्रयत्ने 'सोहमे' 'व्यायकमे-
वोचरं गमनपूर्वकत्वाद्दुःपादस्योत्पादाभिधानेन गमनं सा-
मर्थ्यादवगतमेवेत्यभिप्रायादिति । 'आउक्खणणं' आयुः
कर्मदलिकानिर्जरेण 'भवक्खणणं ति' देवभवनिवन्धनदेवग-
त्यादिकर्मनिर्जरेण 'ठिक्खणणं ति' आयुष्कादिकर्मणां
स्थितिनिर्जरेणति । म० ७ श० ६ उ० ।

रहयार-रथकार पुं० । वर्जिकानि, "रहयारा बहुङ्गो" पाइ०
ना० १०३ गाथा ।

रहरेणु-रथरेणु-पुं० । रथेन गच्छता उत्खातो रेणुः रथरेणुः
वा, रथे गच्छति तदुत्खातो य ऊर्ध्वान्तर्करेणुः रथरेणुः,
अपुत्रस्मरेणुपगमिते पगिमाणे, उयो० २ पाहु० । अनु० ।
स्था० । जं० । प्र० । म० ।

रहवर-रथवर पुं० । ऋषभेदेवस्य चतुर्दशे पुत्रे, कल्प० १
अधि० ७ त्रय ।

रहवीरउर-रथवीरपुर-न० । अप्रमनिहवानां वेदिकानाम् उ-
त्पत्तिस्थाने, आ० म० १ अ० । विशे० । आ० क० । आ०
चू० । उक्त० । कल्प० ।

रहमंगल-रथमंगले-पुं० । रथसमुदाये, औ० । ज्ञा० । दशा० ।

रहमिय (ग)-रहमिक-न० । विजने, विपा० १ श्रु० १ अ० ।

रहस्म-रहस्य-न० । रह एकान्तस्तत्र भवं रहस्यम् । विवि-
क्लापाध्यादौ, प्रच्छन्ने, गुह्ये, गुप्ते, प्र० ६ द्वार । "गुञ्जं
रहस्ते" पाइ० ना० २७१ गाथा । आच० । उक्त० । सूत्र० ।
अंशु० । म० । स्था० । प्रश्न० । नि० चू० । ज्ञा० । पदम्पये,
ज्ञा० १ श्रु० ४ अ० ।

रहस्व-न० । अपवादपदे, दहापवादपदानि रहस्यमुच्यते ।
वृ० ६ उ० । अदीर्घे, "एग रहस्ते" । स्था० १ ठा० ।

रहम्मकड-रहःकृत-पुं० । प्रच्छन्नकृत, म० २ श० १ उ० ।

रहस्मगय-रहस्यगत-न० । क ताभेदे, म० ७२ सम० ।

रहस्मगारवपरिणाम-रहस्वगौरवपरिणाम-पुं० । परिणामभेदे,
यस्माद्धस्ते गमनं स हस्वगौरवपरिणामः । स्था० ६ ठा० ।

रहस्मद्वारा-रहस्यस्थान-न० । गुह्यापवरकमन्त्रगृहादौ, दश०
४ अ० २ उ० ।

रहस्पदमण-रहस्यदूषण-न० । मृपावाद्स्य द्वितीयातिचारे,

प्र० । रह एकान्तस्तत्र भवं रहस्यम् । राजादिकार्यसम्ब-
द्धं यदन्यस्मै न कथ्यते, तस्य दूषणम्, अनधिकृतेन वाऽऽ-
कारोक्षितादिभिर्वात्वा अन्यस्मै प्रकाशनं रहस्यदूषणम्, य-
था-रहसि मन्त्रयमाणान् कांश्चिदवतोष्य गृहीतमृपावतः
काश्चिद्वदति-एते हि राजापकारादिकारकमिदमिदं च
मन्त्रयन्ते, यद्वा-रहस्यदूषणं पेशन्यम्, यद्वा-द्वयोः प्रीतौ
सत्यामेकस्यैकस्याकारणादिनोपलभ्याभिप्रायमितरस्य तथा
कथयति यथा प्रीतिः प्रणश्यति, इति द्वितीयोऽतिचारः ।
प्र० ६ द्वार ।

रहस्मवभक्खाण-रहस्याभ्याख्यान-न० । रह एकान्तस्तत्र भवं
रहस्यं रहस्येताभ्याख्यानमभिशंसनमदसदध्यारोपणं रह-
स्याभ्याख्यानम् । स्थूलमृपावादविरते द्वितीयातिचारे, ध०
२ अधि० । पञ्चा० । ध० । रह एकान्तस्तत्र भवं रहस्यं
तेन तस्मिन्वा अभ्याख्यानं रहस्याभ्याख्यानम्, एतदुक्तं
भवति एकान्ते मन्त्रयमाणान्वक्ति-एत हीदं चेदं च राजा-
पकारित्वादि मन्त्रयन्ति । आव० ६ अ० । ध० २० ।
उपा० । श्रा० ।

रहस्मयंत-रहस्यवन्त-पुं० । वामनकुब्जादिषु, सूच० २ श्रुं०
१ अ० ।

रहस्मिय-रह(स्य)सिक-न० । अकार्यसम्बद्धमन्त्रे, आचा० २
श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० । रहसिके जने, विपा० १ श्रु० १
अ० । एकान्तयोगिनि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । गुप्ते, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० ।

रहावट्टगिरि-रथावर्त्तगिरि-पुं० । वज्रस्यामिनोऽनशनेन शरी-
रत्यागस्थाने, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । प्रति० । आचा० ।
आ० म० । "तत्थ य देवा पडिणीया, ते साहुणो सावि-
यास्वेण भत्तपाण्णे निमतेइ, अज्ज भे पारण्यं करेह, ताहे
आयरिणहिणायं जहा अवियत्तोग्गहो ति, तत्थ य अच्चासे
अप्पो गिरी, तं गया, तत्थ य देवयाए काउस्सग्गा कतो, सा
आगंतूण भणइ-अहो मह अणुग्गहो अच्छइ, तत्थ समा-
हीए कालगया, ततो इदेण रहेण वेदिआ, पयाहिणीकरेतेण त-
रुवगादीणि दासिज्जाणि; कयाणि; तेण तस्स रहावत्तो नामं
जायं ॥ ७४४ (गा०) आ० म० १ आ० । आ० चू० ।

रहिय-रहित-पुं० । परित्यक्ते, विपुक्ते च । आव० ४
अ० । विशे० ।

रहुवंस-रघुवंश-पुं० । रघुकुले, "तथा नवमस्स सिरिचीर-
गणहरस्स अयलभाउणा जन्मभूमी रहुवंसभवानं" ती०
१२ कल्प ।

रहोक्कम्-रहःकर्म-न० । विजनेव्यापारे, स्था० ६ ठा० ।

रात्र-राज-धा० । द्वितीयां, राजेरग-छज-सह-रीर-रेहाः
॥ ८ । ४ । १०० ॥ इति आदेशाभावे । रात्रइ । राजति । प्रा० ।

रात्रधर-राजगृह-न० । गृहस्य घरादेशः । मगधदेशप्रधाननगरे, प्रा० ।
१४४ ॥ इति गृहेः घरादेशः । मगधदेशप्रधाननगरे, प्रा० ।

रात्रला-देशी-प्रियङ्गवे, दं० ना० ७ वर्ग १ गाथा ।

राइ-राजि-स्त्री० । अवल्याम्, पङ्क्तौ, तं० । "ओली माला-
राइं रिङ्गोली आवली पंती" पाइ० ना० ६२ गाथा । औ० ।

एकनेकजातीयवृक्षाणां पङ्क्तिषु, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । रेखाया-
म, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

रात्रि-स्त्री० । रज्यन्ते इति रात्रिः । रजन्याम्, सा च सूर्यकिर-
णास्पष्टव्योमखण्डरूपाश्चतुर्यामात्मिका । पा० । विशेषः सूत्र० ।

पक्षस्य पञ्चदश रात्रयः—

ता कहे ते रात्रीओ आहिताति वदेजा ? , ता एगमेगस्स
णं पक्खस्स पप्परम राईओ पप्पत्ताओ, तं जहा-पडिवा-
राई विदियाराई ० जाव पप्परसा राई, ता एतासि णं
पप्परमएहं राईणं पप्परम नामधेजा पप्पत्ता, तं जहा-

उत्तमा य १ सुणक्खत्ता २ एलावच्चा ३ जमोधरा ४ ।

सोमणसा ५ चेव तथा, सिरिम्भूता ६ य वोद्धव्वा ॥१॥

विजया य ७ वेजयंता, ८

जयंति ९ अपराजिया य १० गच्छा य ११ ॥

समाहारा १२ चेव तथा,

तेया १३ य तथा य अतितेया १४ ॥ २ ॥

देवाणंदा १५ निरती गयणीणं णामधेजाई (सूत्र४=) ।

‘ता’ कहमित्यादि, ता इति—पूर्ववत्, कथम्—केन प्रकारेण, केन क्रमेणेत्यर्थः, रात्रय आख्याता इति वदन्ते, भगवानाह—‘ता एगमेगस्स णं’ मित्यादि, ता इति प्राग्वत्, एकैकस्य पक्षस्य पञ्चदश २ रात्रयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—प्रतिपत्-प्रतिपत्सम्बन्धिनी प्रथमा रात्रिः, द्वितीयदिवससम्बन्धिनी द्वितीया रात्रिः, एवं पञ्चदशदिवससम्बन्धिनी पञ्चदशी रात्रिः, एतच्च कर्ममासापेक्षया द्रष्टव्यम्, तत्रैव पक्षे पक्षे परिपूर्णाणां पञ्चदशानामहोरात्राणां सम्भवान्, ‘ता एगसि णं’ मित्यादि, तत्र एतासां पञ्चदशानां रात्रीणां यथाक्रमममूनि पञ्चदश नामधेयानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—प्रथमा प्रतिपत्सम्बन्धिनी रात्रिरुत्तमा—उत्तमनामा, द्वितीया—सुनक्षत्रा, तृतीया—एलापत्या, चतुर्थी—यशोधरा, पञ्चमी—सौमनसी, षष्ठी श्रीसम्भूता, सप्तमी—विजया, अष्टमी—वैजन्ती, नवमी—जयन्ती, दशमी—अपराजिता, एकादशी इच्छा, द्वादशी—समाहारा, त्रयोदशी—तेजा, चतुर्दशी—अतितेजा, पञ्चदशी देवानन्दा, अमूनि क्रमेण रात्रीणां नामधेयानि भवन्ति । सू० प्र० १० पाहु० । ज्यो० । जं० । चं० प्र० । कल्प० ।

जह खलु तस्मैव आदिच्चस्स संवच्छरस्स मयं अट्टार-
समुहुत्ते दिवसे भवति, सइ अट्टारसमुहुत्ता राती भवति,
सइ दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति, सइ दुवालसमुहुत्ता राती
भवती, पढमे छम्मासे अन्थि अट्टारसमुहुत्ता राती भवति,
दोच्चे छम्मासे अन्थि अट्टारसमुहुत्ते दिवसे, एत्थि अट्टार-
समुहुत्ता राती, अन्थि दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति पढमे
छम्मासे, दोच्चे छम्मासे एत्थि पप्परसमुहुत्ते दिवसे भ-
वति एत्थि पप्परसमुहुत्ता राती भवति, तन्थ णं कं हेतुं
वदेजा ? , ता अयणं जंबुदीवे दीवे संवदीवसमुदाणं
संव्वभंतराणं ० जाव विसेमाहिणं परिक्खणं पप्पत्ते, ता

जता णं सूरिणं संव्वभंतरमंडलं उवसंकमिन्ता चारं चर-
ति तदा णं उत्तमकट्टपत्ते उक्कासए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे
भवति, जहणिया दुवालसमुहुत्ता राती भवति, मे निक्ख-
ममाणे सूरिणं नवं संवच्छरं अयमाणे पढमंमि अहोरात्रंति
अर्द्धभतरं मण्डलं उवसंकमिन्ता चारं चरति, ता जया णं
सूरिणं अर्द्धभतराणंतरं मण्डलं उवसंकमिन्ता चारं चरति
तदा णं अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति दोहिं एगट्टिभागमुहु-
त्तेहिं ऊणे, दुवालसमुहुत्ता राती भवति दोहिं एगट्टिभागमु-
हुत्तेहिं अधिया, से णिक्खममाणे सूरिणं दोचंमि अहोरा-
त्रंमि अब्भन्तरं तच्च मंडलं उवसंकमिन्ता चारं चरति, ता
जया णं सूरिणं अर्द्धभतरं तच्च मंडलं उवसंकमिन्ता चारं
चरति तदा णं अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति चउहिं एगट्टि-
भागमुहुत्तेहिं ऊणे दुवालसमुहुत्ता राती भवति चउहिं ए-
गट्टिभागमुहुत्तेहिं अहिया, एवं खलु एणं उवाएणं णि-
क्खममाणे सूरिणं एगमेगे मंडले दिवसे खेत्तस्स णिवुट्ठु-
माणे २ रतणिक्खेत्तस्स अभिवुट्ठुमाणे २ संव्ववाहिरमं-
डलं उवसंकमिन्ता चारं चरति ता जया णं सूरिणं संव्व-
भंतरातो मण्डलाओ संव्ववाहिरं मंडलं उवसंकमिन्ता
चारं चरति तदा णं संव्वभंतरमंडलं पणिधाय एणं
तेसीतेणं राईदियमतेणं तिप्पि छावट्टु एगट्टिभागमुहुत्ते
मते दिवसे खेत्तस्स णिवुट्ठुत्ता रतणिक्खेत्तस्स अ-
भिवुट्ठुत्ता चारं चरति, तदा णं उत्तमकट्टपत्ता
उक्कासिया अट्टारसमुहुत्ता राती भवति, जहणए
वारसमुहुत्ते दिवसे भवति, एम णं पढमे छम्मासे एम णं
पढमे छम्मासस्स पज्जवसाणे । से पविसमाणे सूरिणं
दोचं छम्मासं अयमाणे (आयमाणे) पढमंमि अहो-
रात्रंमि वाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमिन्ता चारं चर-
ति, ता जया णं सूरिणं वाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमिन्ता
चारं चरति तदा णं अट्टारसमुहुत्ता राती भवति, दो-
हिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं अहिए, से पविसमाणे सूरिणं दो-
चंमि अहोरात्रंमि वाहिरं तच्च मण्डलं उवसंकमिन्ता
चारं चरति, ता जया णं सूरिणं वाहिरं तच्च मण्डलं
उवसंकमिन्ता चारं चरति तदा णं अट्टारसमुहुत्ता राती
भवति चउहिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं ऊणा, दुवालसमुहुत्ते
दिवसे भवति चउहिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं अहिए ।
एवं खलु एतेणुवाएणं पविसमाणे सूरिणं तयाणंतरातो
तयाणंतरं मंडलातो मंडलं संकममाणे दो दो एगट्टिभा-
गमुहुत्ते एगमेगे मंडले रतणिक्खेत्तस्स णिवुट्ठुमाणे २ दि-
वसखेत्तस्स अभिवुट्ठुमाणे २ संव्वभंतरं मंडलं उवसंकमि-
न्ता चारं चरति, ता जया णं सूरिणं संव्ववाहिराओ मं-

डलाओ सव्वम्भंतरं मंडलं उवमं कमित्ता चारं चरति त-
दा णं सव्ववाहिरं मंडलं पणधाय एगेणं तेमीएणं-
राइंदियसतेणं तिन्नि छावडु एगडिभागमुहुत्तसते रयणि-
खेत्तस्स निवुड्डित्ता दिवमखेत्तस्स अभिवड्डित्ता चारं च-
रति तथा णं उत्तमकट्टपत्ते उक्कोसए अट्टारममुहुत्ते दिव-
से भवति, जहणिया दुवालममुहुत्ता राती भवति,
एस णं दोच्चे छम्मासे एस णं दुच्चस्स छम्मासस्स पजव-
साणे, एस णं आदिच्चे संवच्छेर एस णं आदिच्चस्स सं-
वच्छरस्स पजवसाणे, इति खलु तस्सेवं आदिच्चस्स
संवच्छरस्स सइ अट्टारममुहुत्ते दिवमं भवति, सइ अ-
ट्टारममुहुत्ता राती भवति, सइ दुवालममुहुत्ता राती
भवति, पढमे छम्मासे अन्थि अट्टारममुहुत्ते दिवसे
अत्थि दुवालममुहुत्ते दिवसे नत्थि दुवालममुहुत्ता राई
अत्थि दुवालममुहुत्ता राई नत्थि दुवालममुहुत्ते दिवसे
भवति, पढमे वा छम्मासे णत्थि पण्णरसमुहुत्ते दिवमे
भवति, णत्थि पण्णरसमुहुत्ता राई भवति णत्थि रातिं-
दियाणं वड्डोवड्डीए मुहुत्ताण वा चयोवचएणं, णणत्थ
वा अणुवायगईए, गाधाओ भाणित्वाओ। (सूत्र-११)

‘जइ खलु’ इत्यादि. यदि खलु पदषष्ठ्यधिकरात्रिन्दि-
वशतत्रयपरिमाणायामज्जायां दूषशीतं मण्डलशतं द्विह-
त्वश्चरति हे च मण्डले एकैकं घारमिति तत एवं सति
यदेतद्गवद्भिः प्ररूप्यते, तस्य षट्षष्ठ्यधिकरात्रिन्दिवश-
तत्रयपरिमाणस्य सूर्यसंवत्सरस्य मध्ये सकृद् एकवारम-
ष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणो दिवसो भवति, सकृच्चाष्टादशमुहूर्त्ता
रात्रिः, तथा सकृद्-एकवारं द्वादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति
सकृच्चाष्टादशमुहूर्त्ता रात्रिः, तत्रापि परमासे प्रथमेऽस्त
अष्टादशमुहूर्त्ता रात्रिर्नत्वष्टादशमुहूर्त्ता दिवसः, तथा अस्ति
तस्मिन्नेव प्रथमे परमाणे द्वादशमुहूर्त्तो दिवसो न तु द्वा-
दशमुहूर्त्ता रात्रिः, द्वितीयं परमासेऽस्त्यष्टादशमुहूर्त्ता दि-
वसो नत्वष्टादशमुहूर्त्ता रात्रिः, तथा अस्ति तस्मिन्नेव द्वि-
तीयं परमासे द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिर्नतु द्वादशमुहूर्त्ता दिव-
सः, तथा प्रथमे परमासे द्वितीयं वा परमासे नास्त्येतन्
यदुत-पञ्चदशमुहूर्त्तोऽपि दिवसो भवति, नाप्यस्त्येतत्, य-
दुत पञ्चदशमुहूर्त्ता रात्रिरिति, तत्र एवंविधे वस्तुतत्त्वा-
वगमे को हेतुः?—किं कारणं कया युक्त्या एतन्प्रतिपत्त-
व्यमिति भावार्थः, ‘इति वदे’ इति, अत्रार्थे भगवान् प्र-
सादं कृत्वा वदन् । अत्र प्रतिवचनमाह—‘ता अयणं’ मि-
न्यादि, ‘अयं’ प्रत्यक्षत उपलभ्यमानो णमिति वाक्याल-
ङ्कार ‘जम्बूद्वीपो’ चम्बूद्वीपनामा द्वीपः, स च सर्वेषां
द्वीपसमुद्राणां सर्वाभ्यन्तरः—सर्वमध्यवर्त्ता सर्वेषामपि
शेषद्वीपसमुद्राणामित आरभ्य यथागमोक्तक्रमद्विगुणविष्क-
म्भतया भवनान् ‘जाव पस्किखेवेणं पन्नत्ते’ इति, अत्र याव-
च्छब्दोपादानादिदमन्यद् ग्रन्थान्तरं प्रसिद्धं सूत्रमवगन्तव्यम् ।
‘सव्वखुद्वागे वट्टे तेत्तापुयमंडाणमंडिए वट्टे रट्टचक्रवालसं-
डाणमंडिए वट्टे पुक्खरकाक्षयासंडाणमंडिए वट्टे पडिपुस-

चंदसंडाणमंडिए जोयणसयसहस्समायामविक्खंभेणं तिन्नि
जोयणसयसहस्साइ दोन्नि य सत्तावीसे जोयणसए तिन्नि
कोस अट्टावीसे च धणुसयं तरस य अट्टुलाइ अट्टुल च
किञ्चिविसेसाहिए परिकखेवेणं पन्नत्ते’ इति, अत्र ‘स-
व्वखुद्वागे’ ति सर्वेभ्योऽभ्यन्यभ्यो द्वीपसमुद्रेभ्यः कुलको
लघुगयामविष्कम्भाभ्यां योजनलक्षप्रमाणत्वात्, शेषे प्रायः
सुगमं, परिधिपरिमाणं गणितं च क्षेत्रसमासटीकातः परि-
भावेर्नीयम्, ‘ता’ इति ततो यदा णमिति पूर्ववत्, सूर्यः
सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा णमिति प्रा-
ग्वत्, उत्तमकाष्ठाप्राप्तः, अत्र काष्ठाशब्दः प्रकर्षवाची परमप्रक-
र्षप्राप्ता यतः परमन्योऽधिको न भवति स इत्यर्थः, ‘उक्कोस’
त्ति, उत्कर्षनीत्युत्कर्षः उत्कर्ष एवोत्कर्षकः उत्कृष्ट इत्यर्थः, अ-
ष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति, तस्मिन्नेव च सर्वाभ्यन्तरे मण्ड-
ले सूर्ये चारं चरति जघन्या—सर्वलक्ष्मी द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिः,
एयोऽहोरात्रः पाश्चात्यस्य सूर्यसंवत्सरस्य पर्यवसानं, ततः
स सूर्यस्तस्मान्सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाभिष्क्रामन् नवं सूर्यसंव-
त्सरमाददानः—प्रवर्तमानः प्रथमे अहोरात्रे ‘अभिन्तरानं-
तरं’ ति सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलादनन्तरं द्वितीयं मण्डलमु-
पसंक्रम्य चारं चरति ततो यदा सूर्योऽभ्यन्तरानन्तरं—स-
र्वाभ्यन्तरान्मण्डलादनन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्रम्य
चारं चरति तदा अष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो द्वाभ्यां मुहुर्त्तैक-
पष्टिभागाभ्यामनो भवति, द्वाभ्यां च मुहुर्त्तैकपष्टिभागाभ्या-
मधिका द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिः, कथमेतदवसीयते इति चेत् ?,
उच्यते, इहैकं मण्डलमेकेनाहोरात्रेण द्वाभ्यां सूर्याभ्यां परि-
समाप्यते, एकैकश्च सूर्यः प्रत्यहोरात्रं मण्डलस्य त्रिंशद-
धिकोऽष्टादशशतसंख्यान् भागान् परिकल्प्य एकैकं भागं
दिवसक्षेत्रस्य रात्रिक्षेत्रस्य वा यथायोग्यं हापयिता वर्द्धयिता
वा भवति, स चैको मण्डलगतत्रिंशदधिकाष्टादशशततमो
भागो द्वाभ्यां मुहुर्त्तैकपष्टिभागाभ्यां गम्यते, तथाहि—तानि
मण्डलगतानि त्रिंशदधिकान्यष्टादशशतानि भागानां द्वाभ्यां
सूर्याभ्यामेकेनाहोरात्रेण गम्यते, अहोरात्रश्च त्रिंशन्मुहूर्त्तप्रमा-
णः, ततः सूर्यद्वयोपेक्षया पष्टिमुहूर्त्ता लभ्यन्ते ततस्त्रैराशिकक-
र्मावकाशः, यदि पष्ट्या मुहुर्त्तैराष्टादश शतानि त्रिंशदधिका-
नि मण्डलस्य भागानां गम्यन्ते तत एकेन मुहुर्त्तेन किं गम्यते?,
राशित्रयस्थापना—। ६०। १८३० । १ अत्रान्येन राशिना
एककलक्षणेन मध्यस्य राशिगुणनाज्जातानि तान्येवाष्टादशश-
तानि त्रिंशदधिकानि तेषामाद्येन राशिना पष्टिलक्षणेन भा-
गो हियते लब्धाः सार्द्धास्त्रिंशद्भागः, एतावन्मुहुर्त्तेन गम्य-
ते, मुहुर्त्तैकपष्टिभागीक्रियते तत आगतमेको भागो द्वा-
भ्यां मुहुर्त्तैकपष्टिभागाभ्यां गम्यते, यदि वा—यदि व्यशीत्य-
धिकेनाहोरात्रशतेन षट्मुहूर्त्ता हानौ वृद्धौ वा प्राप्यन्ते तत
एकेनाहोरात्रेण किं प्राप्यते ?, राशित्रयस्थापना—। १८३ । ६
। १ अत्रान्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यराशिगुणयते,
जातास्त एव पद, तेषां व्यशीत्यधिकेन शतेन भागहरणम्,
अत्रोपरितनराशेः स्तोकाध्याद्भागो न लभ्यते ततश्चेच्छु-
द्वकाशयोस्त्रिकेनापवर्त्तना, जात उपरितनो राशिद्विकरूपोऽ
धस्तन एकपष्टिरूपः, आगतं द्वावैकपष्टिभागौ मुहुर्त्तस्य
एकस्मिन्नेहोरात्रे वृद्धौ हानौ वा प्राप्यते इति, तथा ‘ता’ इति
तस्माद् द्वितीयां मण्डलाभिष्क्रामन् सूर्यो द्वितीये अहोरात्रे
सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमपेक्ष्य तृतीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चा-

रं चरति, 'ता जया ए' मित्यादि, तत्र यदा तस्मिन्सर्वा-
भ्यन्तरं मण्डलमपेक्ष्य तृतीयं मण्डलं उपसंक्रम्य चारं चर-
ति तदा चतुर्भिर्मुहूर्तस्यैकपट्टिभागैर्हीनोऽष्टादशमुहूर्तप्रमाणो
दिवसो भवति, चतुर्भिर्मुहूर्तस्यैकपट्टिभागैरधिका द्वादशमु-
हूर्तप्रमाणा रात्रिः, एवमुक्तानीत्या 'खलु' निश्चितमेतेनानन्तर-
रोदितेनोपायेन प्रतिमण्डलं दिवसरात्रिविषयमुहूर्तैकपट्टि-
भागद्वयहानिवृद्धिरूपेण निष्क्रामन् मण्डलपरिभ्रमणगत्या
शनैः शनैर्दक्षिणाभिमुखं गच्छन् सूर्यः, 'तयाणंतरा' इति
तस्माद्विचक्षितान्तरान्तरान्मण्डलात् 'तयाणंतर' मिति—
तद्विचक्षितमनन्तरं मण्डलं संक्रामन् संक्रामन् एकैकस्मिन्
मण्डले मुहूर्तस्य द्वौ द्वावेकपट्टिभागौ दिवससंज्ञस्य निर्वे-
ष्टयन् निर्वेष्टयन् हापयन् हापयन् रजनिक्षेत्रस्य प्रतिमण्डलं
द्वौ द्वौ मुहूर्तस्यैकपट्टिभागौ अभिवर्द्धयन् अभिवर्द्धयन्
व्यशीत्यधिकशततमे अहोरात्रे प्रथमपरमासपर्यवसानभूते
सर्वबाह्यं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति 'ता' इति—ततो
यदा तस्मिन् काले अहोरात्ररूपेण एमिति प्रागिव सूर्यः सर्वा-
भ्यन्तरान्मण्डलान्मण्डलपरिभ्रमणगत्या शनैः शनैः निष्क्रामन्
सर्वबाह्यं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा सर्वाभ्यन्तरम-
ण्डलं 'प्रणिधाय' मर्यादीकृत्य द्वितीयान्मण्डलादारभ्येत्यर्थः,
एकेन व्यशीत्यधिकेन रात्रिदिवशतेन त्रीणि पदपट्टीनि
पदपट्ट्यधिकानि मुहूर्तैकपट्टिभागशतानि दिवससंज्ञस्य
'निर्वेष्टय' हापयित्वा रजनिक्षेत्रस्य तान्येव त्रीणि मुहूर्तैक-
पट्टिभागशतानि पदपट्ट्यधिकानि अभिवर्द्धय चारं चरति,
तदा एमिति पूर्ववत्, उत्तमकाष्ठाप्राप्त-परमप्रकर्षप्राप्त-
उत्कर्षिका-उत्कर्षा अष्टादशमुहूर्ता अष्टादशमुहूर्तप्रमाणा
रात्रिर्भवति, जघन्याश्च द्वादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसः, एषा
प्रथमा परमासी, यदिवा—एतत् प्रथमं परमासं,
सूत्रे च पुंस्त्वनिर्देश आर्षत्वात्, एष व्यशीत्यधिकशतत-
मोऽहोरात्रः प्रथमस्य परमासस्य पर्यवसानम् । 'से पवि-
समाणे' इत्यादि, सः—सूर्यः सर्वबाह्यान्मण्डलादभ्यन्तरं
प्रविशन् द्वितीयं परमासमाददानः—प्रतिपद्यमानो द्वितीय-
स्य परमासस्य प्रथमे अहोरात्रे सर्वबाह्यान्मण्डलाद्वर्गाग-
न्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति 'ता' इति—
तत्र यदा सूर्यो बाह्यात्—सर्वबाह्यान्मण्डलाद्वर्गागन्तरं द्विती-
यं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा द्वाभ्यां मुहूर्तैक-
पट्टिभागभ्यामूना अष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, द्वाभ्यां
मुहूर्तैकपट्टिभागभ्यामधिका द्वादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसः,
ततस्ततोऽपि द्वितीयान्मण्डलादभ्यन्तरं स सूर्यः प्रविशन्
द्वितीयस्य परमासस्य द्वितीये अहोरात्रे 'बाहिरं तच्छं'
ति सर्वबाह्यान् मण्डलाद्वर्गागन्तरं तृतीयं मण्डलमुपसंक्रम्य
चारं चरति 'ता जया ए' मित्यादि, ततो यदा एमिति पूर्व-
वत्, सूर्यः सर्वबाह्यान्मण्डलाद्वर्गागन्तरं, तृतीयं मण्डलमुपसं-
क्रम्य चारं चरति तदा अष्टादशमुहूर्ता रात्रिश्चतुर्भिः 'एष-
पट्टिभागमुहूर्तेहि' ति प्राकृतत्वाद् व्यत्यासेन पदोपन्यासः,
एवं तु यथास्थितपदनिर्देशो द्रष्टव्यो—मुहूर्तैकपट्टिभागैरूना
भवति, चतुर्भिर्मुहूर्तैकपट्टिभागैरधिका द्वादशमुहूर्ता दिवसः ।
'एवं खलु एष' मित्यादि, एवं—उक्तानीत्या अन्त्येनेन-
अनन्तररोदितेनोपायेन प्रतिमण्डलं रात्रिदिवसविषयमुहूर्तै-
कपट्टिभागद्वयहानिवृद्धिरूपेण प्रविशन् मण्डलपरिभ्रमण-
गत्या शनैः शनैरुत्तराभिमुखं गच्छन् 'तयाणंतरा' इति त-

स्माद्विचक्षितान्मण्डलान् 'तयाणंतर' मिति तद्विचक्षित-
मनन्तरं मण्डलं संक्रामन् संक्रामन् एकैकस्मिन् मण्डले
मुहूर्तस्य द्वौ द्वावेकपट्टिभागौ रजनिक्षेत्रस्य निर्वेष्टयन् दि-
वससंज्ञस्य प्रतिमण्डलं द्वौ द्वौ मुहूर्तस्यैकपट्टिभागौ अभि-
वर्द्धयन् अभिवर्द्धयन् व्यशीत्यधिकशततमे अहोरात्रे द्वि-
तीयपरमासपर्यवसानभूते 'सर्वबाह्यन्तरं' ति सर्वाभ्यन्तर-
मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, 'ता' इति—ततो यदा—
यस्मिन् काले एमिति पूर्ववत्, सूर्यः सर्वबाह्यान्मण्डलान्म-
ण्डलपरिभ्रमणगत्या शनैः शनैरभ्यन्तरं प्रविश्य सर्वाभ्यन्तरं
मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा सर्वबाह्यमण्डलं 'प्र-
णिधाय' मर्यादीकृत्य तद्वर्गागन्ताद् द्वितीयान्मण्डलादार-
भ्येत्यर्थः, एकेन व्यशीत्यधिकेन रात्रिदिवशतेन त्रीणि प-
दपट्टीनि—पदपट्ट्यधिकानि मुहूर्तस्यैकपट्टिभागशतानि र-
जनिक्षेत्रस्य निर्वेष्टय हापयित्वा दिवससंज्ञस्य च तान्येव
त्रीणि पदपट्टीनि मुहूर्तैकपट्टिभागशतानि अभिवर्द्धय
चारं चरति, तदा एमिति वाक्यलंकारे, उत्तमकाष्ठा-
प्राप्तः—परमप्रकर्षप्राप्त उत्कर्षकः उत्कर्षोऽष्टादशमु-
हूर्तो दिवसो भवति, जघन्या च द्वादशमुहूर्ता रात्रिः,
एतद् द्वितीयं परमासं, यदि वा—एषा द्वितीया परमा-
सी, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देश आर्षत्वात् एष पदपट्ट्यधिक-
विशततमोऽहोरात्रो द्वितीयस्य परमासस्य पर्यवसानभू-
तः, 'एष' एवंप्रमाण आदित्यसंवत्सरः, एष पदपट्ट्य-
धिकविशततमोऽहोरात्रः 'आदित्यस्य' आदित्यसम्बन्धि-
नः संवत्सरस्य पर्यवसानम् । सम्प्रत्युपसंहारमाह—'इह
खलु तस्सेव' मित्यादि, यस्मादेवम् 'इति 'तस्मात्कारणा-
त्तस्यादितास्य—आदित्यसंवत्सरस्य मध्ये 'एवम्' उक्तेन
प्रकारेण 'सकृत्' एकवारमष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति
सकृद्द्वादशमुहूर्ता रात्रिः, तथा सकृद् द्वादशमुहूर्तो दिव-
सो भवति सकृच्च द्वादशमुहूर्ता रात्रिः, तत्र प्रथमे प-
रमासे अस्त्यष्टादशमुहूर्ता रात्रिः, सा च प्रथमपरमासप-
र्यवसानभूतेऽहोरात्रे, नत्वष्टादशमुहूर्तो दिवसः, तथा अ-
स्ति तस्मिन्नेव प्रथमे परमासे द्वादशमुहूर्तो दिवसः, सोऽ-
पि प्रथमपरमासपर्यवसानेऽहोरात्रे, नतु द्वादशमुहूर्ता रा-
त्रिः, द्वितीयं परमासंऽस्त्येतद् यदुत अष्टादशमुहूर्तो दि-
वसो भवति, स च द्वितीयपरमासपर्यवसानभूतेऽहोरात्रे
नत्वष्टादशमुहूर्ता रात्रिः, तथा अस्त्येतत् यदुत तस्मिन्नेव
द्वितीयपरमासे अस्ति द्वादशमुहूर्ता रात्रिः, साऽपि त-
स्मिन्नेव द्वितीयपरमासपर्यवसानभूतेऽहोरात्रे, न पुनरस्त्ये-
तत् यदुत द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवतीति, तथा प्रथमे
वा परमासे नास्त्येतत् यदुत पञ्चदशमुहूर्तो दिवसो भव-
ति, नाप्यस्त्येतत् यदुत पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिः, किं स-
र्वथा नेत्याह—तान्मण्डलान् रात्रिदिवसानां वृद्धयपवृद्धयश्च न
भवति, रात्रिदिवसानां तु वृद्धयपवृद्धौ च भवत्येव पञ्चद-
शमुहूर्ता रात्रिः पञ्चदशमुहूर्तो दिवसः, ते च वृद्धयपवृद्धौ
रात्रिदिवसानां कथं भवति इत्याह—'मुहूर्ताणं चयावचय-
ण' मुहूर्ताणां पञ्चदशमुहूर्तानां चयावचयेन जयेन—अधि-
कत्वेन वृद्धिः, अपचयेन—हीनत्वेनापवृद्धिः । इयमत्र भाव-
ना—परिपूर्णा पञ्चदशमुहूर्तप्रमाणा दिवसरात्रौ न भवतो, हीना-
धिकपञ्चदशमुहूर्तप्रमाणा तु दिवसरात्रौ भवताः, एवम्
'अस्त्येव वा अस्त्येवार्थः' इति, आशब्दः प्रकारान्तर-

सूचनं अन्यत्रानुगतं—अनुसारगतः पञ्चदशमुहूर्त्तौ दि-
वसः पञ्चदशमुहूर्त्ता वा रात्रिर्न भवति, अनुसारगत्या तु
भवत्येव । सा चानुसारगतिरेवम्—यदि व्यशीत्यधिकशत-
तमं मण्डले पञ्चमुहूर्त्ता वृद्धौ दानौ वा प्राप्यन्ते ततोऽर्वा-
क तदर्द्धगतौ त्रयो मुहूर्त्ताः प्राप्यन्ते, व्यशीत्यधिकशतस्य
वाऽर्द्धं सार्द्धं एकनवतिः, तत आगतम्—एकनवतिसंख्येषु
मण्डलेषु गतेषु द्विनवतितमस्य च मण्डलस्यार्द्धं गते प-
ञ्चदश मुहूर्त्ताः प्राप्यन्ते, ततस्तत ऊर्ध्वं रात्रिकल्पनायां पञ्च-
दशमुहूर्त्तौ दिवसः, पञ्चदशमुहूर्त्ता च रात्रिर्लभ्यते नान्यथे-
ति, 'गाहाश्रो भणितव्याश्रो' स्ति अत्र अनन्तराक्षरार्थसङ्ग्रा-
हिका अस्या एव सूर्यप्रहमेर्धद्रयाहुस्वामिना या निर्युक्तिः
कृता तत्प्रतिबद्धा अन्या वा काश्चन ग्रन्थान्तरसुप्रसिद्धा
गाथा वर्त्तन्ते ता भणितव्याः—पठनीयाः, ताश्च सम्प्रति
कापि पुस्तकेषु न दृश्यन्त इति व्यवच्छिन्नाः सम्भाव्यन्ते
ततो न कथयितुं व्याख्यातुं वा शक्यन्ते, यो वा यथा
सम्प्रदायादवगच्छति तेन तथा शिष्येभ्यः कथनीया व्या-
ख्यानीयाश्चेति । सू० प्र० १ पाद० ।

सम्प्रति द्वितीयमर्द्धमण्डलसंस्थितिप्रतिपादकं
त्रिवस्तुरिदं प्रश्नसूत्रमाह—

ता कंह ते अर्द्धमण्डलसंठिती आहिताति वदेआ ?, नत्थ
खलु इमे दुवे अर्द्धमण्डलसंठिती पसत्ता, तंजहा—दाहिणा चेव
अर्द्धमण्डलसंठिती, उत्तरा चेव अर्द्धमण्डलसंठिती । ता कंह
ते दाहिणा अर्द्धमण्डलसंठिती आहिताति वदेआ ?, ता अ-
यं जंबुदीवे दीवे सव्वदीवसमुदाणं ० जाव परिकखेवे-
ण ता जया णं सूरिए सव्वम्भंतरं दाहिणं अर्द्धमण्डलसं-
ठिति उवसंकमिच्चा चारं चरति तदा णं उत्तमकट्टपत्ते
उकोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति, जहसिया दुवालसमु-
मुत्ता राती भवति, से शिक्खममाणे सूरिए णवं संवच्छ-
रं अयमाणे पढमंसि अहोरत्तंसि दाहिणाए अंतराए भा-
गाते तस्सादिपदेसाते अन्धितराणंतरं उत्तरं अर्द्धमण्डल-
संठिति उवसंकमिच्चा चारं चरति, जता णं सूरिए अन्धि-
तराणंतरं उत्तरं अर्द्धमण्डलसंठिति उवसंकमिच्चा चारं चर-
ति तदा णं अट्टारसमुहुत्ते (हिं) दिवसे भवति दोहिं एग-
ट्टिभागमुहुत्तेहिं ऊणे दुवालसमुहुत्ता राती दोहिं एगट्टिभा-
गमुहुत्तेहिं अधिया से शिक्खममाणे सूरिए दोच्चंसि अहो-
रत्तंसि उत्तराए अंतराए भागाते तस्सादिपदेसाए अन्धि-
तरं तच्चं दाहिणं अर्द्धमण्डलसंठिति उवसंकमिच्चा चारं
चरति । ता जया णं सूरिए अन्धितरं तच्चं दाहिणं अर्द्धम-
ण्डलसंठिति उवसंकमिच्चा चारं चरति, तदा णं अट्टारस-
मुहुत्ते (हिं) दिवसे भवति चउहिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं ऊणे
दुवालसमुहुत्ता राई भवति चउहिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं अ-
धिया । एवं खलु एएणं उवाएणं शिक्खममाणे सूरिए
तदणंतरातोऽणंतरं तंसि तंसि देसंसि तं तं अर्द्धमण्ड-
लसंठिति संक्रममाणो संक्रममाणो दाहिणाए दाहिणाए

अंतराए भागाते तस्सादिपदेसाते, सव्वबाहिरं उत्तरं अ-
र्द्धमण्डलसंठिति उवसंकमिच्चा चारं चरति । ता जया णं
सूरिए सव्वबाहिरं उत्तरं अर्द्धमण्डलसंठिति उवसंकमिच्चा
चारं चरति तदा णं उत्तमकट्टपत्ता उकोसिया अट्टारसमु-
हुत्ता राई भवति, जहसए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति ।
एस णं पढमे छम्मासे, एस णं पढमछम्मासस्स पज्जव-
साणे, से पविसमाणे सूरिए दोच्चं छम्मासं अयमाणे पढ-
मंसि अहोरत्तंसि उत्तराते अंतरभागाते तस्सादिपदेसाते
बाहिराणंतरं दाहिणं अर्द्धमण्डलसंठिति उवसंकमिच्चा चारं
चरति, ता जया णं सूरिए बाहिराणंतरं दाहिणं अर्द्धम-
ण्डलसंठिति उवसंकमिच्चा चारं चरति तदा णं अट्टारसमु-
हुत्ता राई भवति दोहिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं ऊणा, दुवाल-
समुहुत्ते दिवसे भवति दोहिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं अहिए,
से पविसमाणे सूरिए दोच्चंसि अहोरत्तंसि दाहिणा-
ते अंतराए भागाते तस्सादिपदेसाए बाहिरंतरं तच्चं
उत्तरं अर्द्धमण्डलसंठिति उवसंकमिच्चा चारं चरति,
ता जया णं सूरिए बाहिरं तच्चं उत्तरं अर्द्धमण्डलसंठिति
उवसंकमिच्चा चारं चरति तदा णं अट्टारसमुहुत्ता राई
भवति चउहिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं अधिया एवं खलु
एतेणं उवाएणं पविसमाणे सूरिए तदाणंतराउ तदाणंतरं
तंसि तंसि देसंसि (ग्भि) तं तं अर्द्धमण्डलसंठिति संक्रममा-
णो संक्रममाणो उत्तराए अंतरभागाते तस्सादिपदेसाए स-
व्वम्भंतरं दाहिणं अर्द्धमण्डलसंठिति उवसंकमिच्चा चारं चर-
ति, ता जया णं सूरिए सव्वम्भंतरं दाहिणं अर्द्धमण्डलसं-
ठिति उवसंकमिच्चा चारं चरति तदा णं उत्तमकट्टपत्ते
उकोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति, जहसिया दुवाल-
समुहुत्ता राई भवति, एस णं दोच्चं छम्मासे, एस णं दो-
च्चस्स छम्मासस्स पज्जवसाणे, एस णं आदिच्चं संवच्छरे,
एस णं आदिच्चसंवच्छरस्स पज्जवसाणे । (सूत्र-१२) ता
कंह ते उत्तरा अर्द्धमण्डलसंठिती आहिताति वदेआ ?, ता
अयं णं जंबुदीवे दीवे सव्वदीव ० जाव परिकखेवेण, ता
जता णं सूरिए सव्वम्भंतरे उत्तरं अर्द्धमण्डलसंठिति उव-
संकमिच्चा चारं चरति तदा णं उत्तमकट्टपत्ते उकोसए अ-
ट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति जहसिया दुवालसमुहुत्ता राई
भवति, जहा दाहिणा तहा चेव णवरं उत्तरदिग्घो अन्धि-
तराणंतरं दाहिणं उवसंकमि, दाहिणातो अन्धितरं तच्चं
उत्तरं उवसंकमति । एवं खलु एएणं उवाएणं ० जाव
सव्वबाहिरं दाहिणं उवसंकमति, सव्वबाहिरं दा-
हिणं उवसंकमिच्चा दाहिणाओ बाहिराणंतरं उत्तरं
उवसंकमति, उत्तरातो बाहिरं तच्चं दाहिणं तच्चातो

दाहिणातो संक्रममाणे २ ० जात्र सव्यम्भंतरं उव-
संक्रमति, तदेव । एस णं दोच्चे छम्मासे एस णं दोच्चेस्स
छम्मासस्स पज्जवसाणे, एस णं आदिच्चे संवच्छरे, एस णं
आदिच्चेस्स संवच्छरस्स पज्जवसाणे गाहाओ । (सूत्र-१३)

‘ ता कहं ते ’ इत्यादि, ‘ ता ’ इति प्रक्रमार्थः, पूर्ववद् भाव-
नीयः, कथं-केन प्रकारेण भगवन् ! ते-तव मते अ-
र्द्धमण्डलसंस्थितिः अर्द्धमण्डलव्यवस्था आख्यातेति वदेत्
पृच्छतुभ्यामभिप्रायः—इह एकैकः सूर्य एकैकेनाहोरात्रेणै-
कैकस्य मण्डलस्यार्द्धमेव भ्रमणेन पूरयति, ततः संशयः—
कथमेकैकस्य सूर्यस्य प्रत्यहोरात्रमेकैकार्द्धमण्डलपरिभ्रम-
णव्यवस्थेति, अत्र भगवान् प्रत्युत्तरमाह—‘ ता खलु ’ इत्या-
दि, ‘ ता ’ इति तत्रार्द्धमण्डलव्यवस्थाविचारे खलु—निश्चि-
तामिमे द्वे अर्द्धमण्डलसंस्थिती मया प्रज्ञते, तद्यथा—एका
दक्षिणा चैव-दक्षिणादिग्भाविः सूर्यविषया अर्द्धमण्डलसंस्थि-
तिः—अर्द्धमण्डलव्यवस्था, द्वितीया उत्तरा चैव-उत्तरदिग्भा-
विः सूर्यविषया अर्द्धमण्डलसंस्थितिः, एवमुक्तेऽपि भूयः पृ-
च्छति—‘ ता कहं ते ’ इत्यादि, इह द्वे अपि अर्द्धमण्डलसं-
स्थिती ज्ञातव्ये तत्रेदं तावत्पृच्छामि—कथं त्वया भगवन् !
‘ दक्षिणा ’ दक्षिणादिग्भाविः सूर्यविषया अर्द्धमण्डलसंस्थिति-
राख्याता इति वदेत् ?, भगवानाह—‘ ता अयस्स ’ मित्यादि,
इदं जम्बूद्वीपवाक्यं प्रागिव स्वयं परिपूर्णं परिभाषनीयम्,
‘ ता जया ण ’ मित्यादि, तत्र यदा, णमिति वाक्यालङ्कारे,
सूर्यः सर्वाभ्यन्तरां सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतां दक्षिणामर्द्धमण्ड-
लसंस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा णमिति पूर्ववत्,
उत्तमकाष्ठाप्राप्तः परमप्रकर्षप्राप्तः, उत्कर्षक-उत्कृष्टोऽष्टादश-
मुहूर्त्तो दिवसो भवति, जघन्या च द्वादशमुहूर्त्तो रात्रिः ।
इह सर्वाभ्यन्तरे मण्डले प्रविष्टः सन् प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः
शनैः सर्वाभ्यन्तरानन्तरद्वितीयमण्डलाभिमुखं तथा कथ-
ञ्चनाऽपि मण्डलगत्या परिभ्रमति येनाहोरात्रपर्यन्ते सर्वा-
भ्यन्तरमण्डलगतान् अष्टान्तरांशदेकपट्टिभागानपरे च द्वे
योजने अतिक्रम्य सर्वाभ्यन्तरानन्तरद्वितीयोत्तरार्द्धमण्डल-
सीमायां वर्तते, तथा चाह—‘ से निक्खममाणे ’ इत्यादि स
सूर्यः सर्वाभ्यन्तरगतात् प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैर्निष्क्रामन्
अहोरात्रेऽतिक्रान्ते सति नवम्-अभिनवं संवत्सरमाददानो
नवस्य प्रथमेऽहोरात्रे दक्षिणस्माद्-दक्षिणादिग्भाविनोऽनन्त-
रात्—सर्वाभ्यन्तरमण्डलगताष्टाचत्वारिंशद्योजनैकपट्टिभा-
गाभ्यधिकयोजनद्वयप्रमाणापान्तरालरूपाद्विनिर्गत्य ‘ तस्सा-
दिपपसाए ’ इति तस्य सर्वाभ्यन्तरानन्तरस्यात्तरार्द्धमण्ड-
लस्यादिप्रदेशमाश्रित्याभ्यन्तरानन्तरां—सर्वाभ्यन्तरमण्डला-
नन्तरामुत्तरामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति,
स चादिप्रदेशादूर्ध्वं शनैः शनैरपरमण्डलाभिमुखमत्रापि
तथा कथञ्चनापि चरति येन तस्याहोरात्रस्य पर्यन्ते तदपि
मण्डलमन्ये च द्वे योजने परित्यज्य दक्षिणादिग्भाविनस्तृ-
तीयस्य मण्डलस्य सीमायां भवति, ‘ ता जया ण ’ मित्यादि
ततो यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरानन्तरां द्वितीयामुत्तरामर्द्ध-
मण्डलसंस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा दिवसोऽष्टा-
दशमुहूर्त्तो द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकपट्टिभागाभ्यामूनो भवति, जघन्या
च द्वादशमुहूर्त्तो रात्रिः द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकपट्टिभागाभ्याम-
भ्यधिका, ततस्तस्या अपि द्वितीयस्या उत्तरार्द्धमण्डल-

संस्थितेरुक्तप्रकारेण स सूर्यो निष्क्रामन् अभिनवस्य सूर्य-
संवत्सरस्य द्वितीयेऽहोरात्रे उत्तरस्मादुत्तरदिग्भाविनोऽ-
न्तराद् द्वितीयोत्तरार्द्धमण्डलगताष्टाचत्वारिंशद्योजनैकपट्टि-
भागाभ्यधिकयोजनद्वयप्रमाणापान्तरालरूपाद् विनिःसृत्य
‘ तस्सादिपपसाए ’ इति तस्य-दक्षिणादिग्भाविनस्तृतीयस्या-
र्द्धमण्डलस्यादिप्रदेशमाश्रित्य ‘ अर्द्धभन्तरं तच्च ’ नि सर्वा-
भ्यन्तरमण्डलमपेक्ष्य तृतीयां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुप-
संक्रम्य चारं चरति, अत्रापि तथा चारं चरति आदि-
प्रदेशादूर्ध्वं शनैः शनैरपरमण्डलाभिमुखं येन तस्याहोरात्रस्य
पर्यन्ते तन्मण्डलगतान् अष्टान्तरांशद्योजनैकपट्टिभागानपरे
च द्वे योजने अपहाय चतुर्थस्योत्तरार्द्धमण्डलस्य सीमाया-
मवतिष्ठते, ‘ ता जया ण ’ मित्यादि, ततो यदा णमिति
पूर्ववत् सर्वाभ्यन्तरान्तरमण्डलाभ्यन्तरां दक्षिणामर्द्धमण्डलसं-
स्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा अष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो
भवति चतुर्भिर्मुहूर्त्तैकपट्टिभागैरूनः, द्वादशमुहूर्त्तो रात्रिः
चतुर्भिर्मुहूर्त्तैकपट्टिभागैरभ्यधिका, ‘ एवं खलु ’ इत्यादि,
एवम्—उक्तनीत्या खलु—निश्चितमेतेनोपायेन प्रत्यहो-
रात्रमष्टाचत्वारिंशद्योजनैकपट्टिभागाभ्यधिकयोजनद्वयवि-
कम्पनरूपेण निष्क्रामन् सूर्यस्तदनन्तरार्द्धमण्डलात्तदनन्तरं-
तस्मिन् २ देशे-दक्षिणपूर्वभाग उत्तरपश्चिमभागे वा तां ताम्-
अर्द्धमण्डलसंस्थितिं संक्रामन् २ द्व्यशीत्यधिकशततमा-
होरात्रपर्यन्ते गते दक्षिणस्मात्-दक्षिणादिग्भाविनोऽन्तरात्
द्व्यशीत्यधिकशततममण्डलगताष्टाचत्वारिंशद्योजनैकपट्टि-
भागाभ्यधिकतदनन्तरयोजनद्वयप्रमाणापान्तरालरूपाद्वा-
गात् ‘ तस्सादिपपसाए ’ इति तस्य-सर्वबाह्यमण्डलगतस्या-
न्तरस्यार्द्धमण्डलादिप्रदेशमाश्रित्य सर्वबाह्यामुत्तरार्द्धमण्ड-
लसंस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति, स चादिप्रदेशादूर्ध्वं
शनैः २ सर्वबाह्यानन्तराभ्यन्तरदक्षिणार्द्धमण्डलाभिमुखं तथा
कथञ्चनापि चरति येन तस्याहोरात्रस्य पर्यन्ते सर्वबाह्या-
नन्तराभ्यन्तरदक्षिणार्द्धमण्डलसीमायां भवति, ततो यदा ण-
मिति पूर्ववत् सूर्यः सर्वबाह्यामुत्तरार्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसं-
क्रम्य चारं चरति, तत्र उत्तमकाष्ठां प्राप्ता (परमप्रकर्ष-
गता) उत्कर्षिका-उत्कृष्टा अष्टादशमुहूर्त्तो रात्रिर्भवति,
जघन्यश्च द्वादशमुहूर्त्तो दिवसः, ‘ एस ण ’ मित्यादि, निग-
मनवाक्यं प्राग्वत्, ‘ स पविसमाणे ’ इत्यादि, सूर्यः सर्वबाह्यो-
त्तरार्द्धमण्डलादिप्रदेशादूर्ध्वं शनैः शनैः सर्वबाह्यानन्तरद्वि-
तीयदक्षिणार्द्धमण्डलाभिमुखं संक्रामन् तस्मिन्नेवाहोरात्रेऽति-
क्रान्ते सति अभ्यन्तरं प्रविशन् द्वितीयं परमासमाददानो
द्वितीयस्य परमासस्य प्रथमेऽहोरात्रे उत्तरस्मादुत्तरदि-
ग्भाविः सर्वबाह्यमण्डलगतादन्तरात् सर्वबाह्यानन्तरार्द्धमण्ड-
लगताष्टाचत्वारिंशद्योजनैकपट्टिभागाभ्यधिकतदनन्तरार्वाण-
भावियोजनद्वयप्रमाणापान्तरालरूपाद् भागात् ‘ तस्सादिप-
पसाए ’ इति तस्य-दक्षिणादिग्भाविनः सर्वबाह्यानन्तरस्य
दक्षिणस्यार्द्धमण्डलस्यादिप्रदेशमाश्रित्य ‘ बाहिराखन्तरं ’ ति
सर्वबाह्यस्य मण्डलस्यानन्तराभ्यन्तरां दक्षिणामर्द्धमण्डल-
संस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति, अत्रापि चार आदिप्र-
देशादूर्ध्वं तथा कथञ्चनाप्यभ्यन्तराभिमुखं वर्तते येनाहो-
रात्रपर्यन्ते सर्वबाह्यान्मण्डलादभ्यन्तरस्य तृतीयार्द्धमण्डलस्य
सीमायां भवति, ‘ ता जया ण ’ मित्यादि, ततो यदा सूर्यो बाह्या-
नन्तरां-सर्वबाह्यादनन्तरां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुप-

संक्रम्य चारं चरति तदा अष्टादशमुहूर्त्ता रात्रिर्द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यामुना भवति, द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणं दिवसो द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यामधिकः ' से पविसमाणे ' इत्यादि, ततस्तस्मिन्नहोरात्रेऽतिक्रान्ते सति सूर्योऽभ्यन्तरं प्रविशन् द्वितीयस्य परमासस्य द्वितीयेऽहोरात्रे दक्षिण-स्माद्वागादक्षिणदिग्भाविनोऽन्तरादक्षिणदिग्भाविसर्वदाह्या-नन्तरद्वितीयमण्डलगताष्टाचत्वारिंशद्योजनैकषष्टिभागाभ्यधिकतदनन्तरार्वाग्भाविनोऽयोजनद्वयप्रमाणद्वयान्तरालरूपा-द्वागाद्विनिःसृत्य ' तस्साइपपसाए ' इति तस्य-सर्वदाह्यादभ्यन्तरस्य तृतीयस्योत्तरार्द्धमण्डलस्यादिप्रदेशात्—आदिप्रदेशमाश्रित्य बाह्यतृतीयां सर्वदाह्याया अर्द्धमण्डलसंस्थितेस्तृतीयामुत्तरार्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्राम्य चारं चरति, अत्रापि चार आदिप्रदेशादारभ्य शनैः शनैरपरार्द्धमण्डलाभिमुखं तथा कथंचनापि प्रवर्त्तमानो द्रष्टव्यो येन तदहोरात्रपर्यन्ते सर्वदाह्यादर्द्धमण्डलात्तृतीयामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा अष्टादशमुहूर्त्ता रात्रिश्चतुर्भिर्मुहूर्त्तैकषष्टिभागैरुना भवति, द्वादशमुहूर्त्तैश्च दिवसश्चतुर्भिर्मुहूर्त्तैकषष्टिभागैरभ्यधिकः, ' एव ' मित्यादि, एवम्—उक्तप्रकारेण खलु-निश्चितमेतैर्नोपायेन-प्रत्यहोरात्रमभ्यन्तरमष्टाचत्वारिंशद्योजनैकषष्टिभागयोजनद्वयविकम्पनरूपेण शनैः शनैरभ्यन्तरं प्रविशन् सूर्यस्तदनन्तराद् अर्द्धमण्डलात् तदनन्तरां तस्मिन् २ प्रदेशे दक्षिणपूर्वभागे उत्तरापरभागे वा तां तामर्द्धमण्डलसंस्थितिं संक्रामन् द्वितीयस्य परमासस्य द्व्यशीत्यधिकशततमाहोरात्रपर्यन्ते गते उत्तरस्मादुत्तरदिग्भाविनोऽन्तरात्सर्वदाह्यामण्डलमपेक्ष्य यद् द्वाशीत्यधिकशततमं मण्डलं तद्गताष्टाचत्वारिंशद्योजनैकषष्टिभागाभ्यधिकतदनन्तराभ्यन्तरयोजनद्वयप्रमाणद्वयान्तरालरूपाद्वागात् ' तस्साइपपसाए ' इति तस्य—सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतस्य दक्षिणस्यार्द्धमण्डलस्यादिप्रदेशमाश्रित्य सर्वाभ्यन्तरां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति, स चादिप्रदेशादूर्ध्वं शनैः शनैः सर्वाभ्यन्तरानन्तराह्योत्तरार्द्धमण्डलाभिमुखं तथा कथंचनापि चारं प्रतिपद्यते येन तस्याहोरात्रस्य पर्यन्ते सर्वाभ्यन्तरानन्तरस्योत्तरस्यार्द्धमण्डलस्य सीमायां भवति, ' ता जया ए ' मित्यादि, तत्र यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा उत्तमकाष्ठाप्राप्त उत्कर्षकः—उत्कर्षः अष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणो दिवसो भवति, सर्वजघन्या च द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिः ' एस ए ' मित्यादि, निगमनवाक्यं प्राग्वत्, तदेवमुक्त्वा दक्षिणा अर्द्धमण्डलसंस्थितिः । साम्प्रतमुत्तरामर्द्धमण्डलसंस्थितिं जिज्ञासुः प्रश्नयति—' ता कदं ते ' इत्यादि, एतत्प्राग्वद् व्याख्येयम्, ' ता जया ए ' मित्यादि, ततो यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरामुत्तरामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा उत्तमकाष्ठाप्राप्त उत्कर्षकोऽष्टादशमुहूर्त्ता दिवसो भवति, जघन्या च द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिः, ' जहा दाहिणा तह चय ' ति यथा दक्षिणा अर्द्धमण्डलव्यवस्थितिः प्रागभिहिता तथा चैव—तेनैव प्रकारेणैवाऽप्युत्तरार्द्धमण्डलव्यवस्थितिराख्येया, नवरम् ' उत्तरं दिश्या अभिभूतराणंतरं दाहिणं उवसंकमइ, दाहिणाओ अभिभूतरं तद्वं उत्तरं उवसंकमइ, एणं उवाएणं ० जाव सव्व-बाहिरं दाहिणं उवसंकमइ, सव्वबाहिराओ बाहिराणंतरं

उत्तरं उवसंकमइ, उत्तराओ बाहिरं तद्वं दाहिणं तच्चाओ दाहिणाओ संकममाणे २ ० जाव सव्वभंतरमुत्तरं उवसंकमइ ' इति, नवरमयं दक्षिणादर्मण्डलव्यवस्थितरस्यामुत्तरार्द्धमण्डलव्यवस्थायां विशेषो—यदुत सर्वाभ्यन्तरं उत्तरस्मिन्नर्द्धमण्डले स्थितः सन् तस्मिन्नहोरात्रेऽतिक्रान्ते नवं संवत्सरमादानः प्रथमस्य परमासस्य प्रथमेऽहोरात्रे अभ्यन्तरानन्तरां सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्थानन्तरां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रामति, तस्मिन्नहोरात्रेऽतिक्रान्ते प्रथमस्य परमासस्य द्वितीयेऽहोरात्रेऽभ्यन्तरतृतीयां सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्य तृतीयामुत्तरामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रामति, एवं खल्वेतेनोपायेन प्रागिव तावद् वक्तव्यं यावत्प्रथमस्य परमासस्य त्र्यशीत्यधिकशततमे अहोरात्रे पर्यवसानभूते सर्वदाह्यां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रामति, एतत्प्रथमस्य परमासस्य पर्यवसानं, ततो द्वितीयस्य परमासस्य प्रथमेऽहोरात्राह्यानन्तरां सर्वदाह्यस्य मण्डलस्यार्वाङ्मूर्त्तमुत्तरामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रामति ततस्तस्मिन्नहोरात्रेऽतिक्रान्ते द्वितीयस्य परमासस्याऽहोरात्रे उत्तरस्या अर्द्धमण्डलसंस्थितेर्विनिःसृत्य बाह्यतृतीयां सर्वदाह्यस्य मण्डलस्यार्वाङ्मूर्त्तं तृतीयां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रामति, तस्याश्च तृतीयस्या दक्षिणस्या अर्द्धमण्डलसंस्थितेरेकैकेनाहोरात्रेणैकामर्द्धमण्डलसंस्थितिं संक्रामन् २ तावद्वसेयो यावद् द्वितीयपरमासपर्यवसानभूतेऽहोरात्रे सर्वाभ्यन्तरामुत्तरामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रामति, तदेवं दक्षिणस्या अर्द्धमण्डलसंस्थितेः उत्तरस्यामर्द्धमण्डलसंस्थितौ नानात्वमुपदर्शितम्, एतदनुसारेण च स्वयमेव सूत्रालापको यथावस्थितः परिभाषनीयः, स चैवम् " से निक्खममाणे सूरिए नवं संवच्चुरमयमाणे पढमंसि अहोरत्तंसि २ उत्तराए अंतराए भागाए तस्साइपपसाए अभिभूतराणंतरं दाहिणं अर्द्धमण्डलं संठितिं उवसंकमिन्ता चारं चरति, जया ए सूरिए अभिभूतराणंतरं दाहिणं अर्द्धमण्डलसंठितिं उवसंकमिन्ता चारं चरति तथा ए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति दोहि एगट्टिभागमुहुत्तेहि ऊणं दुवालसमुहुत्ता राई भवति दोहि एगट्टिभागमुहुत्तेहि अहिया, से निक्खममाणे सूरिए दोच्चंसि अहोरत्तंसि दाहिणाए अंतराए भागाए तस्सादिपपसाए अभिभूतरं तच्चं उत्तरं अर्द्धमण्डलसंठिं उवसंकमिन्ता चारं चरति, तथा ए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति चउहि एगट्टिभागमुहुत्तेहि ऊणं, दुवालसमुहुत्ता राई भवति चउहि एगट्टिभागमुहुत्तेहि अहिया, एवं खलु एणं उवाएणं निक्खममाणे सूरिए तथाणंतराओ तथाणंतरं तंसि तंसि देसंसि ते तं अर्द्धमण्डलसंठिं संकममाणे उत्तराए भागाए तस्साइपपसाए सव्वबाहिरं दाहिणामर्द्धमण्डलसंठिं उवसंकमिन्ता चारं चरति, ता जया ए सूरिए सव्वबाहिरं दाहिणं अर्द्धमण्डलसंठिं उवसंकमिन्ता चारं चरति तथा ए उत्तमकट्टप्ता उक्कोसिया अट्टारसमुहुत्ता राई भवति, जहणए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ, एस ए पढमे छम्मासे एस ए पढमस्त छम्मासस्स पज्जवसाणे. से पविसमाणे सूरिए दोच्चं छम्मासमयमाणे पढमंसि अहोरत्तंसि दाहिणाए अंतराए भागाए तस्साइपपसाए बाहिराणंतरं उत्तरं अर्द्धमण्डलसंठिं उवसंकमिन्ता चारं चरति, ता जया ए सूरिए बाहिराणंतरं उत्तरं अर्द्धमण्डलसंठिं उवसंकमि

त्ता चारं चरति तथा एं अट्टारसमुहुत्ता राई भवइ दोहि य
एगट्टिभागमुहुत्तेहि ऊणा दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ चउ-
(दो) हि एगट्टिभागमुहुत्तेहि अहिण, एवं खलु एणं उवा-
एणं पविसमाणे सूरिण तथाणंतरात्ता तथाणंतरं तंसि तंसि
देसंसि तं तं अइमंडलसंठिई संकममाणे दाहिणाए अंतराए
भागाए तस्सादिपणसाए सव्वभंतरे उत्तरं अट्टमंडलसंठिई-
मुवसंकमिता चारं चरइ ता जया एं सूरिण सव्वभंतरे
उत्तरं अइमंडलसंठिई उवसंकमिता चारं चरइ, तथा एं
उत्तमकट्टपत्ते उक्कांसिण अट्टारस मुहुत्ते दिवसे भवति,
जहन्धिया दुवालसमुत्ता राई भवति स्ति, एस एं दुबे
छम्मासे. इत्यादि प्राग्वत् । सू० प्र० १ पाहु० । तत्र
रात्रिशब्दे आदेशद्वयं केचिदाचार्या ब्रुवते. स सन्ध्यायतो
राजते शोभते तेन निरुक्त्वशात्—रात्रिरुच्यते, यस्तु स-
न्ध्याया अप्रगमः स हि कालः, अन्ये तु ब्रुवते—यतः स-
न्ध्याया अप्रगमे चौरपारदारिकादयो रमन्ते ततोऽसौ रा-
त्रिरिति परिभाष्यते । बृ० १ उ० । विपा० । स्था० । रात्रौ
सकलापानमध्ये सूक्ष्माः तद्रूपा जीवा उत्पद्यन्ते प्रभाते
विलयं यान्ति नत्सत्यपसत्यं वा इति प्रश्नः ? , अत्रो-
त्तरम्—रात्रौ समस्तापानमध्ये तद्रूपाः सूक्ष्मा जीवा
उत्पद्यन्ते प्रभाते च विलयं यान्तीत्येतत् शास्त्रमध्ये कापि
ज्ञातं नास्तीति ॥ १५० ॥ सेन० ४ उल्ला० । चमरलोकपाल-
साममहाराजस्याग्रमहिष्याम्, स्था० ५ ठा० १ उ० । भ० ।

राइअं—रात्रिकं—त्रि० । रजनिनिवृत्ते, आव० ४ अ० ।

राइदिय—रात्रिदिव—न० । अहोरात्रे, स० ।

अथ सूर्ये त्रिनवतिस्थानके गते किमपि वितन्यते—

तेणउईमंडलगते एं सूरिण अतिवट्टमाणे निवट्टमाणे वा
समं अहोरत्तं विसमं करइ ॥ ६३ ॥

‘तेणउईमण्डलेत्यादि,’ तत्र अतिवर्तमानो वा—सर्ववा-
ह्यात् सर्वाभ्यन्तरे प्रतिगच्छन् निवर्तमानो वा—सर्वाभ्यन्त-
रात् सर्वबाह्यं प्रति गच्छन् व्यत्ययो वा व्याख्येयः, सम-
होरात्रं विषमं करोतीत्यर्थः । अहश्च रात्रिश्च अहोरात्रं त-
योः समता तदा भवति यदा पञ्चदश पञ्चदश मुहूर्ता उभ-
योरपि भवन्ति, तत्र सर्वाभ्यन्तरमण्डले अष्टादशमुहूर्तम-
हर्भवति रात्रिश्च द्वादशमुहूर्ता, सर्वबाह्ये तु व्यत्ययः, त-
था व्यतीत्यधिकमण्डलशतं द्वौ द्वावेकपट्टिभौ वर्द्धते ही-
येते च, यदा च दिनवृद्धिस्तदा रात्रिहानिः रात्रिवृद्धौ च
दिनहानिरिति । तत्र दिनवतितमे मण्डले प्रतिमण्डलं मुह-
र्तैकपट्टिभागद्वयवृद्ध्या त्रयो मुहूर्ता एकेनैकपट्टिभागेना-
धिकाः वर्द्धन्ते वा हीयन्ते वा, तेषु च द्वादशमुहूर्तैषु मध्ये
त्रिंशेषु अष्टादशभ्यांऽपसारितेषु वा पञ्चदशमुहूर्ता उभयत्रै-
कैकैकपट्टिभागेनाधिका हीना वा भवन्तो द्विनवतितममण्डल-
स्याहं समाऽहोरात्रता तस्यैव चान्तं विषमाऽहोरात्रता भव-
ति, द्विनवतितमं मण्डलं चादित आरभ्य त्रिनवतितमं
तत्र च मण्डले यथोक्तः सूत्रार्थ इति ॥ स० ६३ सम० ।
ज्यो० । स्था० । सूत्र० । ज्ञा० । चं० प्र० । (असंख्येयलोके
अनन्तानि रात्रिन्दिवानि, इति ‘लोक’ शब्दे वक्ष्यते)

राइका—राजकीय—त्रि० । पर—राजभ्यां क-उक्ता च ॥ ८ । २

। १४८ ॥ इति इयप्रत्यस्थाने डिक्कांशः । राजकीयम् ।
राइकं । राअकेरं । राजसम्बन्धकार्यादौ, प्रा० २ पाद ।

राइहि—राजर्द्धि—स्त्री० । त्रिधा २ प्रकारभ्यां पदधा राजर्द्धिः ।
राजसंपत्तौ, स्था० ३ ठा० ४ उ० । (व्याख्या ‘इहि’ शब्दे द्वि-
तीयभागे ५८२ पृष्ठे गता)

राइणिय—रात्रिक—पुं० । रत्नेर्ज्ञानादिभिर्व्यवहरतीति रात्रि-
कः । बृहत्पर्याये, स्था० ५ ठा० १ उ० । स० । पञ्चा० ।
आचा० । बृ० । (अन्यगच्छसन्का रत्नाधिकतरा आचार्य-
स्याऽपि रत्नाधिका भवन्ति इति ‘किइकम्म’ शब्दे तृतीय-
भागे ५१० पृष्ठे दर्शितम्)

राइस—राजन्य—पुं० । भगवद्व्यस्यवंशजे क्षत्रियजातिविशेषे,
ये हि श्रीशृषभदेवेन मित्रस्थाने स्थापिताः । ज्ञा० १ ध्रु० १
अ० । कल्प० । भ० ।

राइपच्चखाण—रात्रिप्रत्याख्यान—न० । रात्रिभोजनप्रत्याख्या-
ने, ल० प्र० ।

राइभत्त—रात्रिभक्त—न० । रजनिभोजने, प्रच० २३७ द्वार । द-
श० । सूत्र० ।

राइभोयण—रात्रिभोजन—न० । रात्रौ—भक्तं भोजनं—भुक्तिः रा-
त्रिभोजन—(तच्च रात्रिभोजनं चतुर्विधमिति ‘पडिकमण’
शब्दे पञ्चमभागे २६४ पृष्ठे गतम्) निशि भोजने, तस्याज्यं
बहुदोषसम्भवात् (ध०) बहुविधजीवसम्पातसम्भवेनैहिक-
पारलौकिकानेकदोषदुष्टत्वात्, यदभिहितम्—“ मेहं पिपी-
लिश्राओ, हणंति वमणं च मच्छिन्ना कुण्ड । जूश्रा जलो-
दरत्तं, कालिश्राओ कुट्टराणं च ॥ १ ॥ शालो सरस्स भंगं,
कटो लग्गइ गलम्मि दाहं च । तालुम्मि विधइ अली, वंज-
णमज्झम्मि भुंजंतो ॥ २ ॥ ” व्यञ्जनमिह चान्ताकशाकरूप-
मभिप्रेतम्, तद्वन्तं च वृश्चिकाकारमेव स्यादिति वृश्चिक-
स्यासूक्ष्मस्याऽपि तन्मध्यपतितस्यालक्ष्यत्वाद्भोज्यता सम्भ-
वतीति विशेषः । निशीथचूर्णावपि—“ गिहकोइलअवयव-
सम्मिस्सेण भुत्तेण पोटे किल गिहकोइला सम्मुच्चलं ति ”
एवं सर्पादिलालामलमूत्रादिपाताद्यपिः तथा—“ मालिति य
महीअलं, जामिणिसु रयणिअरा य (भ) मंतेण ।
तो वि छलति हु फुडं, रयणीए भुंजमाणं तु ॥ १ ॥ ”
अपि च—निशाभोजने क्रियमाणे अवश्यं पाकः स-
म्भवी, तत्र पदजीवनिकायवधोऽवश्यम्भावी, भा-
जनधावनादौ च जलगतजन्तुनाशः, जलोर्जनेन भूमिगत-
कुन्थुपिपीलिकादिजन्तुघातश्च भवति, तत्प्राणिरक्षणकाङ्क्षयाऽ
पि निशाभोजनं न कस्यचिद्, यदाहुः—“ जीवाण कुंथुमा-
ईण, वायणं भाणधोअणाईसु । एमाइ रयणिभोयण—दोसे
को साहिउं तरइ ? ॥ ११ ॥ ” यद्यपि च सिद्धमांदकादिखर्जूरद्रा-
क्षादिमद्ये नान्यन्नपाको, न च भाजनधावनादिसम्भवः,
तथाऽपि कुन्थुपनकादिघातसम्भवात्तस्याऽपि त्याग एव
युक्ता, यदुक्तं निशीथभाष्ये—

“ जर वि हु फासुगदव्वं, कुंथू पण्णा तहाऽवि दुप्पस्सा ।

पच्चक्ख—एणिणोऽवि हु, राइभत्तं परिहरन्ति ॥ १ ॥

जर वि हु पिपीलिगाई, दीसन्ति पर्वमाइउज्जाए ।

तच्च वि ऋणु अगाइज्जं, मूलवगविगाइगाज्जणं ॥ २ ॥ ”

एतत्फलं च—

उलूककाकमाजीर—गृध्रशम्बरशूकराः ।

अहिबुध्निकगोधाश्च, जायन्ते रात्रिभोजनान् ॥ १ ॥

परेऽपि पठन्ति—

मृते स्वजनमात्रेऽपि, सूतकं जायते किल ।

अस्तंगते दिवानाथे, भोजनं क्रियते कथम् ? ॥ १ ॥

रक्षीभवन्ति तोयानि, अन्नानि पिशितानि च ।

रात्रौ भोजनसङ्कस्य, प्राप्ते तन्मांसभक्षणम् ॥ २ ॥

स्कन्दपुराणे रुद्रप्रणीतकपालमोचनस्तोत्रे सूर्यस्तुतिरूपेऽपि-

एकभक्षाशनान्नित्यं—मग्निहोत्रफलं लभेत् ।

अनस्तभोजनो नित्यं, तीर्थयात्राफलं लभेत् ॥ १ ॥

तथा—

नैवाहुतिर्न च स्नानं, न श्राद्धं देवतार्चनम् ।

दानं वा विहितं रात्रौ, भोजनं तु विशेषतः ॥ २ ॥

आयुर्वेदेऽपि—

हृन्नाभिपद्मसङ्काच-श्रृङ्गरोचिरपायनः ।

अतो नक्तं न भोक्तव्यं, सूत्रजीवादानादपि ॥ ३ ॥

तस्माद्विवेकिना रात्रौ चतुर्विधोऽप्याहारः परिहार्यः, तद-
शक्तौ त्वशनं खादिमं च त्याज्यमेव, स्वादिमं पूरीफला-
द्यपि दिवा सम्यक् शोधनादियतनयैव गृह्णात्यन्यथा प्रस-
हिसादयोऽपि दोषाः मुख्यवृत्त्या च प्रातः सायं च रात्रि-
प्रत्यासन्नत्वाद् द्वे द्वे घटिके भोजनं त्यजेद्, यतो योगशास्त्रे-
"अहो मुखेऽवसाने च यो द्वे द्वे घटिके त्यजन् । निशाभोज-
नदोषज्ञोऽश्नात्यसौ पुण्यभाजनम्" अत एवागमे सर्वजघन्यं
प्रत्याख्यातं मुहूर्त्तप्रमाणं नमस्कारसहितमुच्यते, जानु तत्त-
त्कार्यव्यग्रत्वादिना तथा न शक्नोति, तदाऽपि सूर्योदयास्त-
निर्णयमपेक्षत एवाऽऽतपदर्शनादिना, अन्यथा रात्रिभोजन-
दोषः, अन्धक भवनेऽपि घण्टया प्रदीपाकरणादिना प्रसा-
दिहिसा-नियमभङ्ग-मायामृषावादादयोऽधिकदाया अपि ।
ध० २ अधि० ।

अधुना षष्ठमधिकृत्याऽऽह—

अहो निचं तथोक्तम्, सव्यबुद्धेर्हि वसिष्ठं ।

जाव लज्जाममा विची, एगभत्तं च भोअणं ॥ २२ ॥

'अहो' ति सूत्रम्, 'अहो' नित्यं तपःकमेति—अहो-विस्मये,
नित्यं नामापायाभावेन तदन्यगुणवृद्धिसम्भवादप्रतिपाद्यैव
तपःकर्म-तपोऽनुष्ठानम्, सव्यबुद्धेः सर्वनीर्थकरैः वर्णितम्-
देशितम्, किं विशिष्टमित्याह—'यावल्लज्जासमावृत्तिः'—लज्जा-
संयमस्तेन समा—सदृशी तुल्या संयमाविरोधिनीत्यर्थः, व-
र्तने वृत्तिः—देहपालना, 'एकभक्तं च भोजनम्'—एकं भक्तं
द्रव्यतो भावतश्च यस्मिन् भोजने तत्तथा । द्रव्यत एकम्—
एकसंख्यानुगतम्, भावत एकम्—कर्मबन्धाभावाद्वितीयम्,
तद्विषय एव रागादिरहितस्य अन्यथा भावत एकत्वाभा-
वाविति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥

रात्रिभोजने प्राणातिपातसम्भवेन कर्मबन्धस-

द्वितीयतां दर्शयति—

संतिमे सुहुमा पाणा, तसा अदुव थावरा ।

जाइ रात्रौ अपासंतो, कहमेसणिअं चरे ? ॥ २३ ॥

'संतिमे ति' सूत्रम्, सस्यते—प्रत्यक्षोपलभ्यमानस्वरूपाः

सूत्रमाः प्राणिनो—जीवाः, प्रसा—होन्द्रियादयः, अथवा-
स्थावराः—पृथिव्यादयः यान् प्राणिनो रात्रावपश्यन् चक्षुषा
कथम् एषणीयं—सत्त्वानुपरोधेन चरिष्यति भोक्ष्यते च ? अ-
सम्भव एव रात्रावेषणीयचरणस्येति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥

एवं रात्रौ भोजने दोषमभिधायाधुना ग्रहणगतमाह—

उदउल्लं बीअसंसत्तं, पाणा निवडिया महि ।

दिआ ताइ विवज्जिजा, रात्रौ तत्थ कहं चरे ? ॥ २४ ॥

'उदउल्लं ति' सूत्रम्, उदकाद् पूर्ववदेकग्रहणे तज्जातीयग्रहणा-
त्सस्तिग्धादिपरिग्रहः, तथा 'बीजसंसक्तम्' बीजैः संसक्तं
मिश्रम्, श्रोदनादीति गम्यते । अथवा—बीजानि पृ-
थग्भूतान्येव, संसक्तं चारनालाद्यपरेणेति, तथा—प्राणिनः-
सम्पातिमप्रभृतयो, निपतिता मह्यम्—पृथिव्यां सम्भव-
न्ति, ननु दिवाऽप्येतत् संभवत्येवं?, सत्यम्, किंतु-परलोक-
भीरुश्चक्षुषा पश्यन् दिवा तान्युदकाद्रादीनि विवर्जयेत्,
रात्रौ तु तत्र कथं चरेत् संयमानुपरोधेन ?, असम्भव एव
शुद्धचरणस्येति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥

उपसंहरन्नाह—

एअं च दोसं दणइं, नायपुत्तेण भासिअं ।

सव्वाहारं न भुंजति, निग्गंथा राडभोअणं ॥ २५ ॥

'एअं च ति' सूत्रम्—एतं च—अनन्तरादितं प्राणि-
हिसारूपमन्यं चात्मविराधनादिलक्षणं दोषं दृष्ट्वा मतिचक्षु-
षा ज्ञानपुत्रेण-भगवता भाषितम्—उक्तम् सर्वाहारम्—चतुर्वि-
धमप्यशनादिलक्षणमाश्रित्य न भुञ्जते, 'निर्ग्रन्थाः—साध-
वो रात्रिभोजनमिति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ दश० ६ अ० २ उ० ।

किंच—

अत्थंगयम्मि आइचे, पुरत्था अ अणुग्गए ।

आहारमइयं सव्वं, मणसाऽधि ण पत्थए ॥ २८ ॥

'अत्थं ति' सूत्रम्, 'अस्तंगत आदित्ये' अस्तपर्वतं प्राप्ते
अदर्शनीभूते वा 'पुरस्ताच्चानुवृत्ते' प्रत्युपस्यनुदित इत्यर्थः, आ-
हारान्मकं सर्वम्—निर्वशेषम् : आहारजातं मनसाऽपि न प्रार्थ-
येत्, किमङ्ग ! पुनर्वाचा कर्मणा वेति ॥ २८ ॥ दश० अ० २ उ० ।

दिवसस्याष्टमे भागे, मन्दीभूते च भास्करे ।

तं नक्तं च विजानीया—न नक्तं निशि भोजनम् ॥ १ ॥

नैवाहुतिर्न च स्नानं, न श्राद्धं देवतार्चनम् ।

दानं वा विहितं रात्रौ, भोजनं च विशेषतः ॥ २ ॥

पतङ्गकीटमण्डूक-सत्त्वसङ्घातघातकृत ।

अतोऽतिनिन्दितं ताव-द्वर्माथं निशि भोजनम् ॥ ३ ॥

पशूनां मानवानां च, शीलसंयमनं विना ।

रात्रौ दिवाऽदतां तात !, को विशेष इहोच्यताम् ॥ ४ ॥

दर्श० २ तत्त्व ।

अथ रात्रिभोजनमाह—

रातो य भोग्यम्मि, चउरो मासा हवंतिऽणुग्घाया ।

आणादिणो य दोसा, आवज्जण संकणा जाव ॥ २५ ॥

रात्रौ भोजने क्रियमाणे चत्वारो मासा अनुदघाता गुर-
वो भवन्ति, आहारादयश्च दोषाः । ये च प्राणातिपातादिविष-
या आपत्तिशङ्कादोषाः परिग्रहस्यापत्ति शङ्का च याव-
त्प्रथमोद्देशके "नो कप्ये रात्रौ वा विद्याले वा असणे वा

पाणं वा खादमं वा सादमं वा" इत्यादौ रात्रिभक्तसूत्रे इहैवा-
भिहितास्ते सर्वेऽपि द्रष्टव्याः ।

अथ द्वितीयपदमाह—

शिववद्वं व खेमं, होहिहि रसो य कीरण संती ।

अद्वाणनिग्गतादी, देवीपूया य अज्झियमं ॥ ८६ ॥

उपद्रवो नाम—अशिवं गलरोगादिकं वा तस्याभावं निरुप-
द्रवम्, क्षेमं—परचक्राद्युपसवाभावः, क्षेमं च मदीयदेशे भवि-
ष्यतीति परिभाष्य राजा शान्तिकर्तुकामस्तपस्विनो रात्रौ
भोजयेत्, यद्वा—राजपुत्रो वा नागरा वा राज्ञः शान्तिं कि-
यतामिति कृत्वा, ये रात्रौ न भुञ्जते सुतपस्विनश्च ते रात्रौ
भोजनीयाः, एष तस्या विद्याया उपचार इति भावयन्ति ।
ते च साधवोऽध्वनिगतादयस्तत्र सम्प्राप्तास्ततो वक्ष्यमा-
णा विधिर्विधातव्यः । यद्वा—राज्ञः कस्याऽपि देवी चारणम-
न्तरपूजां कृत्वा तपस्विनां रात्रिभोजनलक्षणम् 'अज्झिय-
कम्' उपयाचितं मन्यते ।

कुत इति चेदुच्यते—

अवधीरिया व पतिणा, सपत्तिणीए व पुत्तमाताए ।

गेल्लेण व पुट्टा, वुग्गहउप्पायसमणट्टा ॥ ८७ ॥

पत्या—भर्ता अवधीरिता—अपमानिता सा देवी, यद्वा या
तस्याः सपत्नी सा पुत्रमाता तथा न सुष्ठु बहु मान्यते
ग्लानत्वेन वा सा गाढतरं स्पृष्टा विग्रहो वा तस्याः केनापि
सार्द्धमुत्पन्नस्ततो विग्रहोत्पादस्य शमनार्थं चारणमन्तरपूजा
कर्त्तव्या, स च चारणमन्तरा रात्रौ साधुषु भोजितेषु परितो-
षमुद्वहति ॥

ततः—

एकैकं जतिणेत्तुं, निमंतणा भोयणेण विउलेणं ।

भोत्तुं अणिल्लमाणे, मरणं च तहिं ववसितस्स ॥ ८८ ॥

एकैकं साधुं बलाभियोगेन राजभवेनोद्य अतिनीय प्रविश्य
रात्रौ विपुलेन भोजनेन निमन्त्रणा कृता, अभिहिताश्च सा-
धवः, यदि—सम्प्रति न वा भोज्यध्वे ततो वयं व्यपरोपयि-
ष्यामः, एवमुक्त्वा तेषामेकस्य साधोः तदानीं भोक्तुमनिच्छतो
मरणं च तत्र व्यवसितस्य शिरश्छिन्नं, द्वितीयो हर्षादुल्ल-
सितस्तृतीयो भीत इत्यादिः यथा मैथुने तथा मन्तव्यम् ॥

अथ प्रार्थश्चत्तमाह—

मुदल्लमिते भीए, पच्चक्खण्णे पडिच्छगच्छा व ।

ठविए मूलं छेदो, छमासचउरो य गुरुलहुओ ॥ ८९ ॥

गातार्थः ॥

अत्र यतनामाह—

तत्थेव य भोक्खामो, अणि(भि) भुंजामो अन्धकारम्मि ।

कोणादीपक्खेवो, पोडलभावेण जतिणीता ॥ ९० ॥

रात्रौ भोज्यमानैः साधुभिरभिधातव्यं भाजनेषु गृहीत्वा
तत्तत्रैव स्वप्रतिश्रये भोज्यामहे, न वर्त्तते गृहस्थानां पुरतो
भोक्तुम्, एवमुक्त्वा ततोऽल्पसागारिकं नीत्वा परिष्ठापय-
न्ति । अथाऽन्यत्र नेतुं न प्रयच्छन्ति भणन्ति च—अस्माकं पुरतो
भोक्तव्यम्, ततः प्रदीपमपनयत अन्धकारे भोजनं कुर्मः, तत-
स्तेषामपश्यतां कोणेषु आदिशब्दाद्—अपरत्र चैकान्ते कवलान्
प्रक्षिपन्ति । अथवा—यस्त्रेण पोडलकं वध्वा तत्र प्रक्षिपन्ति ।

भाजनेषु वा प्रक्षिपन्ति, यदि निजकानि अलावूनि भयन्ति ।

अथ प्रदीपं नापनयन्ति तत इदं वक्तव्यम्—

गेल्लेण व पुट्टा, वाहाडरुची व अंगुली वावि ।

भुंजंता विउ असठा, सालंवा सुच्छिता सुद्धा ॥ ९१ ॥

यदि ते दुर्बलास्ततो भणन्ति ग्लानत्वेन स्पृष्टा वयम् ए-
तच्चास्माकमपथ्यम्, यदि समुद्दिशामस्ततो क्रियामाह—
तस्मान् न श्रुषिहत्यां कुरुत । अथवा—भणितव्यम्—अस्मा-
भिर्गलकं यावद् भुक्तं वाहडं च प्रभूतं भुक्तानां कुतो रुचिरुप-
जायते, यद्येवं न प्रत्ययन्ति ततो मातृस्थानेनाङ्गुली वदने
प्रक्षिप्य धमनमुत्पादयन्ति, यदि तथाऽपि न प्रत्ययन्ति ततः
स्तोकं तन्मध्यात् स्वादयन्ति, अथ तथाऽपि न विसर्जयन्ति
तत एवं सालम्बा—अशठा रागद्वेषरहिता अमूर्च्छिताः
स्तोकं भुजाना अपि शुद्धाः ॥

उपसंहरन्नाह—

एत्थं पुण अधिकारो, अणुघाता जेसु जेसु ठाणेसु ।

उच्चारियसरिसाई, सीसाण विकोवणट्टाए ॥ ९२ ॥

अत्र पुनः प्रस्तुतसूत्रे हस्तकर्ममैथुनरात्रिभक्तविषयैः
स्थानैरधिकारः प्रयोजनम्, कैरित्याह—येषु येषु स्थानेषु अनु-
द्घातानि गुरुकाणि प्रायश्चित्तानि भणितानि तैरेवाधिका-
रः । शेषाणि पुनरुच्चारितार्थसदृशानि शिष्याणां विकोप-
नार्थमुक्तानि ॥ वृ० ४ उ० । (रात्रौ भिक्षा न ग्रही-
तव्या अत्र सूत्रम् “नोकप्पइ०” (४२) इत्यादि त-
च्च ‘गोयरच्चरिया’ शब्दे तृतीयभागे ६७८ पृष्ठे गतम्)

नोदकः प्रेरयति । किमिति—रात्रिभोजनं परिह्रियते ?, उच्य-
ते—बहुदोषदर्शनात्, पुनरपि परः प्राह—युष्माकं द्वाचत्वा-
रिशदोषेषु रात्रिभोजनं न काऽपि प्रतिषिद्धम्, अप्रतिषिद्ध-
त्वाच्चावश्यमेव निर्दोषमिति मे मतिः, अस्य नोदकवचनस्य
प्रतिघातम्—प्रतिषेधम् आचार्यः करोति, नोदक ! भवत एवं-
ब्रुवाणस्याज्ञाभङ्गादयो दोषाः, तथाहि—यच्च त्वयोदितम्—
रात्रिभोजनप्रतिषेधः काऽपि अस्माभिर्न दृष्ट इत्यादि, तदे-
तदज्ञानप्रलपितमिव लक्ष्यते । यतः—

जइ वि य न प्पडिसिद्धं, वायालीसा य राइभत्तं तु ।

छट्ठे महव्वयम्मि, पडिसेहो तस्स णणु वुत्तो ॥ ९०० ॥

यद्यपि द्वाचत्वारिंशतिदोषेषु रात्रिभक्तं न प्रतिषिद्धं तथा-
पि षष्ठं महाव्रतं पदजीवनिकाया तु तस्य निषेध उक्त एव,
तथा सूत्रम्—“अहाचरे छट्ठे भन्ते ! महव्वए राइभोयणाओ
वेरमणं” इत्यादि । (तच्च सूत्रम् ‘पडिकमण’ शब्दे पञ्च-
मभागे २६४ पृष्ठे गतम्) ।

अपि च—

जइ ता दिया न कप्पइ, तमं ति काऊण कोट्टगादीसुं ।

किं पुण तमस्सिनीए, कप्पिस्सइ सन्वरीएउ ॥ ९०१ ॥

यदि तावत्तमः—अन्धकारमिति कृत्वा तमः कोष्ठकादिषु
दिवाऽपि भक्तं पानं ग्रहीतुं न कल्पते, “नीयदुवारं तमसं
कोट्टगं परिचक्षणं” इति वचनात् ततः किं पुनस्तमस्विन्यां
बहलतमः पटलकलितायां शर्धर्या रात्रौ कल्पिष्यते नैवेति
भावः । यद्योक्तं रात्रिभक्ते दोषा न सन्तीति तदप्यपरिभावि-
तभाषितम् ।

यतः-साक्षादेवाऽमी दोषास्तत्रोपलभ्यन्ते-

मिच्छन्मिमम भिक्षु, विराहणा होइ संजमायाए ।

पक्खलण खाणुकंठग-विसमदरी बालसाणे य ॥७०२॥

भगवता प्रतिषिद्धं रात्रिभोजने कुर्वता आह्नाभक्तः कृतो भवति, तं दृष्ट्वा अन्येऽपि रात्रिभक्ते प्रवर्तन्ते, इत्यनवस्थाऽपि स्यात्, मिथ्यात्वे भिक्षुदृष्टान्तो वक्तव्यः-“जहा कालोदाई नाम भिक्षुगो रयणीए एगस्स माहणस्स गिहं भिक्षुदृष्टाए पविट्ठो, तत्रो माहणी तस्स भिक्षुखानिमित्तं जाव मज्जे प-विसइ ताव अंधयारवहलयाए अगगओ खीलओ न दिट्ठो, तत्थ वडियाए तीसे खीलएण कुच्छी फोडिआ, सा च गुत्थिणी आसि, गम्भो फुरफुरंतो पडिओ, मओ य । सा वि मया, तं दट्ठुं लोणेण भणियं अदिट्ठधम्माणो एए त्ति ।” एवं साधुरपि रात्रौ भिक्षामटन् भगवत्सर्वज्ञत्वशङ्कासुत्पादयति विराधना द्विविधा-संयमे आत्मनि च, तत्र आत्मविराधना भाव्यते-रात्रौ मार्गमपश्यतः स्खलनं भवति, स्थाणुकण्टकाभ्यां वा पादयोः परितप्यते-विसमन्ति-उन्नतं दरी-गर्तः तयोः प्रपतेत्, व्यालः-सर्पस्तेन वा दृश्येत श्वानो वा रा-त्रावुपद्रवं कुर्युः ।

गोणे य तेणमादी, उन्नामग एवमाइ आयाए ।

संजमविराहणाए, छकाया पाणवहमादी ॥ ७०३ ॥

गौः-वलीवर्द्धतेन हन्येत, स्तेना आदिशब्दादारक्षिकादयो वा तमःकाले पर्यटन्ते गृहीयुः, यद्वा-स एव साधुरकाले पर्य-टन्ते, स्तेन आदिशब्दाच्चारिको वा अभिमरो वा उद्भ्राम-को वा आरक्षिकपुरुषैः शङ्क्येत, ततश्च प्रतापनादयो दोषाः, एवमादयो दोषा आत्मविराधनाविषया भवन्ति ।

तानेव भावयति-

पाणवह पाणहणे, कप्पट्ठोदाणए अ संकाउ ।

भणिओ भवाइ साणे, मोसमिति संकण ठाणे ॥७०४॥

दिवा जीवसंस्पर्शोदकादीनि सुप्रत्युपेक्षतया सुखेनैव साधुः परिहर्तुमीष्टे, रात्रौ तु दुष्प्रत्युपेक्षतया तेषां परिहारः कर्तुं न शक्यते, अतः प्राणिग्रहणे प्राणवधो भवति कल्पस्थके वापद्राणेऽगारिणे वक्ष्यमाणनीत्याऽऽशङ्का भवेत् अहंमेतनापद्रावित इति, तथा कोऽपि साधुरगारिणा भणि-तो-रात्रौ मा मदीयं गृहमायासीरिति, ततः श्वानस्ते गृहमा-यास्यन्तीति प्रतिष्ठां कृत्वा गतः, परमसौ स्थाने स्ववचने न निष्ठति, ततश्च मृषावाद्मसौ मृते इति शङ्का गृहस्थस्य स्यात्, एतदुत्तरत्र भावयिष्यति ।

अथ कल्पस्थके अपद्रावणे यथा शङ्का भवति-

तदेतदुपदर्शयति-

हंतुं सवत्तिणिसुयं, पडियरई काउ मग्गदारम्मि ।

ममणेण णोल्लियम्मिम, देवणं जणस्स आमंका ॥७०५॥

काचिद्विरतिका रजन्यां सपत्नीसुतं हत्वा ततस्तमग्रद्वारे कृत्वा कपाटस्य पृष्ठतस्तमवष्टभ्य प्रतिचरति प्रतिजाप्रती तिष्ठति, श्रमणश्च तदानीं भिक्षार्थमायातः, तेन कपाटं प्रेरितं स च दारकः सहसैव भूमौ पतितः । ततस्तथा च देवेन कृतं

पूकृतमित्यर्थः । यथा-आः कृष्टं संयतेन दारको व्यापादित इति, ततश्च जनस्याऽऽशङ्का भवति, किं मन्ये सत्यमेवेद-मिति, तत्र ग्रहणाकर्षणाऽऽदयो दोषाः ।

अथ मृषावादे विराधनामाशङ्कां चाह-

मा निसि मेकं एज्जसु, भणाइ एहिंति ते गिहं सुणगा ।

पुणरेंते सिट्ठिपई, भणाइ सुणओ सि किं जातो? ॥७०६॥

एवं चिय मे रत्ति, कुसुणं दिज्जाहि तं च सुणएण ।

खइयं ति य भणमाणे, भणाइ जाणामि ते सुणए ॥७०७॥

काचिद्विरतिका कस्याऽपि साधोरुपशान्ता, सा तस्य रा-त्रावप्यागतस्य भ्रूपानं प्रयच्छति, तद् दृष्ट्वा तदीयेन भर्त्रा स साधुरभिहितो मा निशि-रात्रौ मदीयमेको गृहमायासीः ततः साधुर्भणति-एष्यन्ति त्वदीयं गृहं शुनका इति, ततः स साधुर्जिह्वादण्डदोषेणारुप्यमाणः पुनश्च तदीयं गृहमागतवान्, पुनरायातं स आधिकापतिर्भणति-किमेवं त्वं श्वानो जातः, एवं मृषावाददोषमापद्यते । अथ एवं केनचिद्गारिणा साधुर्निशि समागच्छन् प्रतिषिद्धः श्वानस्ते गृहमागमिष्य-न्तीति प्रतिष्ठां कृतवान्, अन्यदा च तेनाविरतकेन दिवा भुजानेन महेला भणिता भन्निमित्तमथ कुसुणं स्थापयेः, पश्चाच्च मम रात्रौ भुजानस्य दृष्ट्वा परिवेषयेमः, ततस्तथा स्थापितं त-तश्च शुनकेन भक्षितम्, रात्रौ च सा भणिता परिवेषय त-त्कुसुणम् । तथा भणितं शुनकेन भक्षितम् । स प्राह-जाना-म्यहं त्वदीयान् शुनकान्, एवं मृषावादविषयाऽऽशङ्का भवेत् ।

अथ तृतीयचतुर्थव्रतयोर्विराधनामाशङ्कां-

च प्रतिपादयति-

सयमेव कोइ लुट्ठो, अयहरती तं पडुच्च कम्मकरी ।

वाणिगिणी मेहुच्चं, बहुमो य चिरं च संका य ॥७०८॥

चिरं च कश्चिल्लुब्धो भिक्षार्थं प्रविष्टो रजन्यामार्कार्णमिष कीर्णं वस्त्रहिरण्यादि दृष्ट्वा स्वयमेवापहरेत्, अथवा-तं सं-यतं प्रतीत्य कर्मकरीकाचिदपहरेत्, संयतेन हतं भविष्यतीति गृहपतिप्रभृतयश्चिन्तयन्तीति बुद्ध्यऽस्य सुवर्णादिकं चोर-येदिति भावः । तथा-काचिद्वाणिजिका प्रोषितभर्तृका मैथुन-मयभाषेत तद्वचनाभ्युपगमे चतुर्थव्रतविराधना । तथा-आहारनिमित्तं बहुशः प्रवेशनिर्गमौ कुर्वणश्चिरं चालापस-लापादिभिस्तिष्ठन् मैथुनप्रतिषिद्धायां जनैः शङ्क्यत ॥

अथ पञ्चमव्रतविषये विराधनाशङ्कां दर्शयति-

अणोभोगेण भएण व, पडिणाउं मीस भत्तपाणं तु ।

दिज्जा हिरम्ममादी, आवज्जण संकणादिट्ठे ॥ ७०९ ॥

कश्चिदाभोगेन भ्रूपानोन्मिश्रितं हिरण्यादि दद्यात्, भ-येन वा यथा कयाचिद्व्यतिरिक्तया हिरण्यादिकमपहृतं सा च तं न शक्नोति सङ्कोपयितुं वा ततः संयतस्य भक्ष्येण समं दद्यात्, प्रत्यर्नाकतया वा कष्टे श्रेष्ठिनः, साधो-र्वर्ज्यानामिकया प्राक्नमथयति, एवं हिरण्यादिकं गृहीते सति कश्चित्तत्रैव मूर्च्छया चैकान्ते सङ्कोच्य धारयेत् ततः परिग्रहदोषस्यापत्तिर्भवति । तथा तत्सुवर्णादिकं भ्रूपान-संमिश्रं दीयमानं वृत्तं वा प्रतिग्रहे जाज्वल्यमानं कश्चित्प-श्येन्, दृष्टे च तस्य शङ्का जायेत, किं मन्ये अयं जानानो

लुब्धतया गृह्णाति उताऽजानानः प्रमादादित्यादि । यत एते दोषा अतो रात्रौ न पर्यटितव्यम् ॥

अथ रात्रिभक्तमेव भेदतः प्ररूपयन्नाह—

तं पि य चउच्चिहं रा-इभोग्यं चोलपट्टमङ्गरे ।

परियावन्न विगिचण, दरगुलिया रुक्खसुण्णरे ॥७१०॥

तदपि रात्रिभोजनं चतुर्विधम् । तद्यथा—दिवा गृहीतं दिवा भुक्तम्, दिवा गृहीतं रात्रौ भुक्तम्, रात्रौ गृहीतं दिवा भुक्तम्, रात्रौ गृहीतं रात्रौ भुक्तं वेति । एतेषु चतुर्विधेषु यथाक्रमं तपःकाललघुकालगुरुतपोगुरुकोभयगुरुकरूपाश्चत्वारो गुरुवः; तत्र प्रथमभङ्गो भाव्यते—'चोलपट्टं' 'कस्याऽपि संयतस्य संज्ञातकानां सङ्खडिरुपस्थिता, स च तस्मिन् दिवसे प्राप्तं वा भक्तार्थं प्रत्याख्यानवान्, ततो मामेते अभक्तार्थिनं न ज्ञास्यन्तीति कृत्वा पात्रकैरनुदग्राहितैश्चोलपट्ट-कसहितो गतः संज्ञातकगृहम्, पृष्टश्च किं भवद्भिर्भाजनानि नानीतानि ? ततस्तेनान्येन वा भणितम् । अद्याभक्तार्थिक इति ततस्ते संज्ञातकाः कल्ये वयं दास्याम इति कृत्वा यत्तदर्थं स्थापयन्ति ततः प्रथमभङ्गो भवति 'अहंरं' 'सि' सङ्खडिगतमन्यत्र वा कचिदतिरिक्तमवगाहिमादि लब्धं तच्च पर्याप्तं परिष्ठापनायोग्यतां प्राप्तं ततस्तस्य विगिञ्चनं च—परिष्ठापनं तदर्थं निर्गतः तच्चोत्कृष्टमविनाशि द्रव्यं मत्वा द्वितीये दिने समुद्देशनार्थं दरगुलिकायां वृत्तशून्यगृहे स्थापयति । दूरो विलङ्गुलिका नाम पिकं वुसपुञ्जो वा, वृत्तशून्येन वृत्तकोटरमुच्यते । यद्वा गुलिकया 'रुक्ख' 'सि' गुलिकाः पण्डकाः तान् कृत्वा वृत्तकोटरे स्थापयेत् । शून्यगृहं प्रणीतम्, एतेष्वपि स्थापयित्वा द्वितीयदिवसे भुजानस्य प्रथमभङ्गो भवतीति गाथायैः ॥

अथ भाष्यकार एवेनां व्याख्यानयति—

खमणं मोह तिगिच्छा, पच्छिन्नमजीरमाणं खमओ वा ।

गच्छइ स चोलपट्टो, पुच्छं टुवरणं पढमभंगो ॥ ७११ ॥

एकेन साधुना क्षणं कृतम्, उपवास इत्यर्थः, तच्च मोहचिकित्सार्थं वा प्रायश्चित्तविशुद्धिहेतोर्वा अजीर्यमाणभक्षपरिणतिनिमित्तं वा क्षपको वा एकान्तरितादित्क्षपणकर्ताऽसौ तद्दिने च तस्य संज्ञातकानां संखडिरुपस्थिता, तैश्च साधवो भिक्षाग्रहणार्थमामन्त्रिताः क्षपकसाधुश्चानुदग्राहितयाचकः स चोलपट्टः द्वितीये समये अत्र स्थितमभक्तार्थिनं न ज्ञास्यन्ति अज्ञाताश्च न तदर्थं संविभागं स्थापयिष्यन्तीति बुद्ध्या प्रस्थितः, आचार्यान् प्रति ब्रूयति च, ते स्वभावत एवातिप्रान्ता मां विना न पर्याप्तं प्रदास्यन्ति, न वा अवगाहिमादीन् उत्कृष्टद्रव्याणि दौकयिष्यन्ति, ततोऽहं गच्छामीति । स च तत्र गतः सन्ननुदग्राहितपात्रको दृष्टः, तैः पृष्टः किमद्योपवासी ज्येष्ठार्य इति । स प्राह—आमन्त्रितस्तदर्थमवगाहिमादिसंविभागमभरिता अपि ते स्थापयन्ति, कल्ये पारणकादिवसे दास्याम इति कृत्वा । यद्यपि ते न स्थापयन्ति, तथाऽपि क्षपकस्य चत्वारो गुरुकाः, भावतस्तेन सन्निधौ स्थापनायाः कारितत्वात् । द्वितीयदिवसे च तदुदगृहीतं भुजानस्य प्रथमभङ्गो भवति ।

अथातिरिक्तादिपदानि व्याचष्टे—

कारणगहि उव्वरियं, आवलिय विहिए पुच्छिऊण गओ ।

भोक्खंसु य दाराइभु, ठवेइ साभिग्गहऽन्नो वा ॥ ७१२ ॥

इह साधूनां भिक्षामटनां क्वचिदतिरिक्तः प्रभूतभक्तस्य लाभो भवेत्, संखड्यां वा प्रचुरमवगाहिमादि लब्धमनुचितक्षेत्रे वा गुरुगलानादीनां वा योग्यग्रहणार्थमर्थं—रपि सङ्घाटकैर्मात्रकाणि व्यापादितानि एवमादिभिः कारणैः प्रायोग्यद्रव्यमतिरिक्तं ग्रहीतव्यम्, तच्छाड-रितम्, तत आवलिकाम्—अर्चोत्तिकाभक्तार्थिकादि-परिपाटीरूपां विधिना प्रत्याख्याननिर्युक्त्यादिशास्त्रप्रसिद्धेन प्रकारेण पृष्ठा निमन्य तथाऽप्यतिरिक्तपरिष्ठापनाय गत एकान्तमनापानं बहुप्राशुकं स्थण्डिलं तत्र च प्राप्तः । उत्कृष्टविनाशिद्रव्यलोभेन च कल्ये भोक्ष्येऽहमिति चिन्तयित्वा देव आदिशब्दाद्-गुलिकावृत्तशून्यकोटरगृहेषु स्थापयति, स च साभिग्रहो वा स्यादन्यो वा । अनभिग्रहो नाम—यत्किञ्चिदागोपकरणादिकं परिष्ठापनायोग्यं भवति तत्सर्वं मया परिष्ठापयितव्यमित्येवं प्रतिपन्नाभिग्रहः, तद्विपर्ययोऽनभिग्रह इति ।

अथेतेषु स्थापयतः प्रायश्चित्तमाह—

विले मूलं गुरुगा वा, अणंतं गुरु लहुग मेम जं वन्ने ।

थेरी य उ निक्खित्ते, पाहुणसाणाइ खइए वा ॥ ७१३ ॥

आगेवणा उ तस्स उ, बंधस्स परूवणा य कायव्वा ।

कुल-नाम-ड्विगमाउं, मेमा जिन्नं ण जा उट्ठो ॥ ७१४ ॥

विले स्थापयतो मूलं गुरुका वा । यदि वर्गमे विले स्थापयति तदा मूलम्, उद्भासे चत्वारो गुरुवः, अनन्तवनस्पतिकोटरे स्थापयतः चतुर्गुरुवः, शेषेषु प्रत्येकवनस्पतिकोटरगुलिका-भ्रान्त्यगृहेषु चतुर्लघवः । यच्चान्यदात्मसंयमविगधनादिकमापद्यते तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । अथ स्थविर्गृहे स्थापयति ततस्तत्र निक्षिप्ते चत्वारो लघवः, अथ यदि प्राधूर्णकाय दत्तं, स्वयमेव वा प्राधूर्णकेन भुक्तं, श्वगवादिभिर्वा भक्षितं तदा तस्य स्थापकस्याऽऽरोपणा कर्त्तव्या, चतुर्लघुकादिकं यथायोगं प्रायश्चित्तं दानव्यमिति भावः । तत्र च प्राधूर्णकादिना भुक्ते कियन्तं कालं यावत्कर्मबन्धो भवतीत्याशङ्क्यां बन्धस्य प्ररूपणा कर्त्तव्या, सा चैयम्—'कुल' इत्यादि केचिदाचार्यदेशीया ब्रुवन्ते—यावत्तस्य प्राधूर्णकस्य सप्तमं कुलं वंशः तावदनुसमयं तस्य स्थापकस्य साधोः कर्मबन्धो मन्तव्यः, अपरे प्राहुः—यावत् तस्य नाम गोत्रं नाद्यापि प्रदीर्णं, अन्ये भणन्ति यावत्तस्यास्थीनि ध्रियन्ते, इतरे ब्रुवन्ते—यावदस्मादायुर्धारयति, तदपरे कथयन्ति—यावत्तस्य तत्प्रायो मागोपचयो ध्रियते, अन्ये प्रतिपादयन्ति—यावत्तस्य तद्भक्षणमद्याऽपि न जीर्णम्, आचार्यः प्राह—एते सर्वेऽप्युपदेश्याः सिद्धान्तसद्भावः पुनरयम्—यावदसौ स्थापकसाधुरद्यापि तस्मात् स्थानान्नावृत्तो नालोचनप्रदानादिना प्रतिकान्तः सत्तस्य कर्मबन्धो न व्यवच्छिद्यते । गतः प्रथमो भङ्गः ।

अथ शेषभङ्गवर्ग्यो भावयति—

संखडिगमणे वीओ, वीयारगयस्स तइयओ होइ ।

सन्नायगमणे चरिमो, तस्स इमे पन्निया भेदा ॥ ७१५ ॥

अपराद्धे या संखडी तस्यां गमने—दिवा गृहीतं रात्रौ भुक्तमिति द्वितीयभङ्गो भवति । अनुदगते सूर्यं वहिर्विचान्-भूमिमागतस्य बलिना निमन्त्रितस्य-रात्रौ गृहीतं दिवा भुक्तमिति तृतीयो भङ्गः, संज्ञातकुलगमने संज्ञातकानामेव च

तेनास्मीयलोचनता रात्रौ गृहीत्वा रात्रावव भुजानस्य चर-
मः-चतुर्थो भङ्गः . तस्य—चतुर्थभङ्गस्य इम—वयमाणाः
प्रायश्चित्तभेदाः वर्णिताः, इति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथेनामेव गाथां व्याख्यानयति—

गिरिजन्न तमाईसु व, मंखडि उक्कोस लंभे विइओ उ ।

अग्निगडिमंगलट्टी, पंथिगवइगाइसुं तइओ ॥ ७१६ ॥

गिरियज्ञो नाम—कोङ्कणदेशेषु सायाहकालभावी प्रकरण-
विशेषः, आह चूर्णिकृत-गिरियज्ञः कोङ्कणादिषु भवति उ-
स्सुरे त्ति । विशेष चूर्णिकारः पुनराह—“गिरिजज्ञो मत्तवाल-
संखडी भण्डइ, सा डाल(लाट), विसए वरिसारत्ते भवइ त्ति ”
तदादिषु सङ्खडीषु सूर्ये धियमाणे उरुपुमवगाहिमे यदि
द्रव्यं लब्ध्वा यावन्प्रतिश्रयमागच्छति तावदस्तमुपगतो रविः,
ततो रात्रौ भुङ्क्ते इति द्वितीयो भङ्गः, तथा दक्षिणापथे कुडवा
रुमात्रया महाप्रमाणो मण्डकः क्रियते, स हेमन्तकाले अ-
रुणोदयवेलायाम् अग्नीष्टिकायां पक्त्वा धूलीजह्वाय दीयते, तं
गृहीत्वा भुजानस्य तृतीयो भङ्गः, आहो वा प्रातर्गन्तुकामः
साधुं विचारभूमौ गच्छन्तं दृष्ट्वा मङ्गलार्थी अनुद्वेते सूर्ये
निमन्त्रयेत् . पथिकायां पन्थानं प्रति प्रजन्तो निमन्त्रयेयुः,
प्रजिकायां वा अनुद्वेते सूर्ये उच्चलितुकामाः साधुं प्रतिला-
भयेयुः, एवमादिषु गृहीत्वा भुजानस्य तृतीयो भङ्गो भवति ।

अथ चतुर्थभङ्गं व्याख्यानयति—

छंदियसयंगयाण व, मन्नायगमंखडीइ वीसरणं ।

दिवसे गते संभरणं, खामण कल्लं न हण्हि त्ति ॥ ७१७ ॥

केपाश्चिद् साधूनां संज्ञातकगृहं सङ्गडिरुपस्थिता, तत्र ते छ-
न्दिता-निमन्त्रिताः, स्वयं वा अनिमन्त्रिता गताः, ततः संज्ञात-
कैस्ते संयता अभिहिताः—अथ यूयं भिक्षार्थं पर्यटत, वयमेव
पर्याप्तं प्रदास्याम इति । ते च संयता गताः, भोजनकाले प-
रिवेषणादिकृत्यव्यग्राणां तेषां विस्मरणमुपागताः, ततो
यदा लोकस्य यद्वातव्यं तद्वत्तं यच्च कर्त्तव्यं तत्कृतम् । ततः
क्षणिकीभूतैस्तैर्दिवसैर्दिवसे गते व्यतति सति संयतानां सं-
स्मरणं कृतम्, ततस्ते रात्रौ प्राञ्जलिपुटाः पादयोः पतित्वा
क्षामणं कुर्वन्ति, परिवेषणव्यग्रैरस्माभिर्युयं न संस्मृताः
क्षमध्वमस्मदपराधं गृहीध्वमस्मदनुग्रहाय भक्षपानमिति ।
संयता ब्रुवते, कलेयं ग्रहीष्यामो नेदानीं रात्राविति ।

गृहस्थाः प्रश्नयन्ति किं कारणं ? संयताः प्रतिब्रुवते—

संसत्ताइ न मुज्झइ, तणुजे एहा अवि य दो वि उ सिणाइं ।

काले अग्भरण वा, मणिदीवुहित्तए वेत्ति ॥ ७१८ ॥

रात्रौ भक्षपानं कीटकादिभिः संस्मरुमसंसक्रे वेति न शुद्धय-
ति, आदिशब्दाद्-यूयमस्मदर्थं भिक्षामानयन्तो मार्गे कीटका-
दिजन्तूनामाक्रमणं कुरुध्वम् । तच्च यूयं वयं च न पश्यामः, तदा
तनुचन्द्रज्योत्स्ना वर्तते । अथ कालः कृष्णोऽसौ पक्षो वर्तते,
शुक्लपक्षो वा अशुक्लपक्षो रजश्शुक्लो वा चन्द्रो भवेत्, ततस्ते
गृहस्थाः ‘ त्वंति ’ त्ति ब्रुवते अस्माकं मणिः रत्नमस्ति तेन
दिवसां विशिष्यते प्रदीप्या वा उदीप्तं वा ज्योतिः पूर्वं कृतं
विद्यते, तेन परिस्फुटः प्रकाशो भवति । एवमुक्ते यदि गृह्णन्ति
भुञ्जन्ते वा तदा इदं तत्संस्थितं प्रायश्चित्तम्—

जाएहामणीपदीचे, उदित्त जहन्नगाईं ठाणाईं ।

चउगुरुगा अगुरुगा, छेओ मूलं जहन्नम्मि ॥ ७१९ ॥

ज्योत्स्नाया उद्योते भुजानस्य चत्वारो गुरवः, मणेरुद्योते पद्
गुरवः, प्रदीपप्रकाशे छेदः, उदीप्तोद्योते मूलम् । अमूनि प्राय-
श्चित्तानि ज्योत्स्नादिपदोपलक्षितानि यथाक्रममधोऽवस्थाप-
नीयानि, एतानि जघन्यानि स्थानानि । किमुक्तं भवति—प्रस-
ङ्गमन्तरेण जघन्यतोऽपि तानि द्रष्टव्यानि ।

अथ प्रसङ्गतो यत्प्रायश्चित्तं भवति तद्विभणिपुराह—

भोत्तूण य आयमणं, गुरुहिं वसभेहिं कुलगणे संधे ।

आरोवण कायव्वा, विइया य अभिक्खगहणेणं ॥ ७२० ॥

रात्रौ ज्योत्स्नाप्रकाशादिषु भुक्त्वा गुरुणां समीपे तेषा-
मागमनम्, आगतैश्चालोचनापरिणतैरन्यथा वा गुरुणां कथि-
तम्, ततो गुरुभिरुक्तं दुष्टं कृतं भवद्भिर्यन्निशाभङ्गमासेवितम्,
इत्युक्ते यदि सम्यगावृत्ता मिथ्यादुष्कृतं न भूयः करिष्याम
इति ततश्चतुर्गुरवः । अथ नावृत्ताः, किं तु-गुरुवचनातिक्रमं
कुर्वन्ति, को नाम दोषो यदि ज्योत्स्नाप्रकाशे दिवससङ्का-
शे भुक्तमिति ततः पद्गुरुकाः । वृषभैरभिहिताः—आर्याः ! कि-
मेवं गुरुणां वचनमतिक्रामन्ति, यदि वृषभवचने सन्यगावृत्ता-
स्ततः पद्गुरुका एव, अथ वृषभवचनमतिक्रमं कुर्वन्ति ततः
छेदः, एवं कुलेन कुलस्थविरैर्वा प्रतिनोदितानां सम्यगावृ-
त्तानां छेद एव, अनावृत्तानां मूलम् । गणेन गणस्थविरैर्वा
नोदिता यद्यावृत्तास्ततो मूलमेव, अथ नावृत्तास्ततोऽनव-
स्थाप्यम् । सङ्गस्थविरैर्वा नोदिताः किमिति गणं गणस्थविरा-
न् वा अतिक्रामथ इत्युक्ते यद्यावर्त्तन्ते ततोऽनवस्थाप्यमेव,
अनावर्त्तमानानां पाराश्रिकम् । एषा चारोपणा प्रायश्चित्तवृ-
द्धिर्गुरुवृषभादिवचनातिक्रमनिषेधे प्रागुक्तजघन्यप्रायश्चित्त-
स्थानेभ्यो दक्षिणतः कर्त्तव्या । द्वितीया तु रात्रिभक्तस्यैव यद्-
भीक्षणग्रहणं पुनरासेवा तन्निषेधेना वामपार्श्वतः कर्त्तव्या ।
तद्यथा—एकं वारं ज्योत्स्नाप्रकाशे भुज्जतो चत्वारो गुरवः,
द्वितीयं वारं पद्गुरवः, तृतीयं वारं छेदः, चतुर्थं वारं मूलं
पञ्चमं वारमनवस्थाप्यम्, षष्ठं वारं भुजानस्य पाराश्रिकम् । एषा
ज्योत्स्नाप्रकाशे प्रायश्चित्तवृद्धिरुक्ता । एवं मणिप्रकाशे, नवरं
गुरुभिः प्रतिनोदिता यद्यावृत्तास्ततः पद्गुरुकम्, अथ गुरुवच-
नमतिक्रामन्ति ततः छेदः, एवं वृषभवचनमतिक्रमे मूलं, कुल-
स्थविरातिक्रमे पाराश्रिकम् । अभीक्षणसेवायां तु पञ्चभिर्वारैः
पाराश्रिकम् । एवं प्रदीपेऽपि दक्षिणतो वामतश्चारोपणाः नवर-
माचार्यातिक्रमे मूलम्, वृषभमतिक्रमे अनवस्थाप्यं, कुलगण-
सङ्गस्थविरातिक्रमे पाराश्रिकम् । अभीक्षणसेवायां तु चतुर्भि-
र्वारैः पाराश्रिकम् । एवमुदीप्तप्रकाशेऽपि नवरमाचार्यातिक्रमे
अनवस्थाप्यम्, वृषभकुलगणसङ्गस्थविराणां चतुर्णाम-
प्यतिक्रमे पाराश्रिकम् । अभीक्षणसेवायां तु त्रिभिर्वारैः
पाराश्रिकम् । एषा प्रथमा नौरवसातव्या । द्वितीयादयोऽपि
वक्ष्यमाणा एवमेव स्थाप्याः । शिष्यः प्राह—कुलगणसंघस्थ-
विरवचनमतिक्रामतां यद् गुरुतरं प्रायश्चित्तमुक्तं तदत्र किं
कारणम् ? अत्रोच्यते—एते त्रयोऽपि स्थविरा आचार्यादपि
गरीयांसो मन्तव्याः प्रमाणपुरुषतया स्थापितत्वात् ।

कथं पुनरेते प्रमाणपुरुषा उच्यन्ते—

तिहि थेरहिं कयं जं, सट्ठाणे तं तिगं न बालेति ।

हेट्टिल्ला वि उवरिमे, उवरिमथेरा उ भइयव्वा ॥ ७२१ ॥

त्रिभिः कुलगणसङ्गस्थविरैर्यद्—व्यवहारादिविषयं कार्यं

कृतं तत्कार्यं स्वस्थाने त्रिकं कुलगणसंग्रहलक्षणं न बाल-
यतिः न व्यतिक्रामतीत्यर्थः । किमुक्तं भवति—कुलस्थविरेण
कृतं कुलं नातिक्रामति, गणस्थविरेण कृतं गणो नातिक्रामति,
संघस्थविरेण कृतं संघो नातिक्रामति । 'द्वेष्टिज्ञा वि उवरिमे
त्ति' अधस्तनाः कुलस्थविरास्तेऽप्युपरितनैर्गणस्थविरेभ्यः
कृतं नातिक्रामन्ति, तथा गणस्थविरेभ्योऽधस्तना ये सं-
यतस्थविरास्तैः कृतं तद्गणस्थविरा नातिक्रामन्ति । उपरितना
स्तु स्थविरा भङ्गव्या-विकल्पयितव्याः, कथमिति चेद् ?
उच्यते—कुलस्थविरेररक्तद्विष्टैर्यत्कृतं तद्गणस्थविरा नान्यथा
कुर्वन्ति, अथागमोक्तविधिमन्तरेण रक्तद्विष्टैः कृतं ततस्तत्र
प्रमाणयन्ति । एवं गणस्थविरेरपि यदरक्तद्विष्टैः कृतं तत्संघ-
स्थविरा नातिक्रामन्ति । अथ रक्तद्विष्टैः कृतं ततो न प्रमाण-
यन्ति । एवमेतेषु गुरुतरं प्रायश्चित्तम् ।

अथद्वितीयतृतीयचतुर्थनौदर्शनार्थमाह—

चंदुजोए को दोसो, अप्पप्पाणे य फासुये दव्वे ।

भिक्षून्वसभायरिण, गच्छम्मि य अट्ट संघाडा ॥७२२॥

ज्योत्स्नाप्रकाशे भुक्त्वा समागत्य गुरुणामालोचयन्ति
ततो भिक्षुभिः प्रतिनोदिता यदि सम्यगावर्त्तन्ते तत-
श्चतुर्गुरुकमेव, अथ घुवन्तं—चन्द्रे द्योते को नाम दोषः ? को वा
स्वल्पप्राणोऽवगाहिमादौ प्राशुक द्रव्ये ?, एवं भणतां पङ्क-
लघवः, ततो वृषभैरभिधीयन्ते, आर्या ! मा भिक्षूणामतिक्रमं
कुरुत, यद्यावर्त्तन्ते ततः पङ्कलघुका एव, अथ वृषभानतिक्रम-
न्ति ततः पङ्कगुरुकाः, तत आचार्यैरभिहिताः यद्यावृत्तास्ततः
पङ्कगुरुका एव, अनावृत्तानां छेदः, 'गच्छम्मि यत्ति' कुल-
गणसंघा इह गच्छुशब्देनोच्यन्ते । ततः कुलेन भणिता यदि
समुपरतास्ततः छेद एव, अथ नोपरमन्ते ततो मूलम् । गण-
नाऽप्यभिहिता यद्यावृत्तास्ततो मूलम्, अथ नावृत्तास्ततो
ऽनवस्थाप्यम् । ततः संघेनाऽभिहिता यद्युपरमन्ते ततोऽनव-
स्थाप्यम्, अथ नोपरमन्ते ततः पाराश्रिकम् । एषा प्रायश्चित्त-
वृद्धिर्दक्षिणतः कर्त्तव्या । अभीक्ष्णसेवायां द्वितीयं वारं
ज्योत्स्नाप्रकाशे भुज्जानस्य पङ्कलघुका, तृतीयं वारं पङ्कगु-
रुका, चतुर्थं छेदः, पञ्चमं मूलम्, षष्ठमनवस्थाप्यम्, स-
प्तमं पाराश्रिकम्, एषा वामतः स्थापयितव्या । एवमपि
प्रदीपोद्दीप्तप्रकाशेष्वपि भिक्षुवृषभव्यतिक्रमनिष्पन्ना दक्षिण-
तोऽभीक्ष्णसेवानिष्पन्ना तु वामतो यथाक्रमं प्रायश्चित्तवृद्धिः
स्थापनीया । एषा द्वितीया नौरेवमेव तृतीया कर्त्तव्या; नवरं
तत्र ज्योत्स्नादिप्रकाशेषु भुक्त्वा न कस्याप्याचार्यादेः क-
थयन्ति, किं तु—भिक्षुप्रभृतयः तेषां परस्परं संलापं श्रुत्वा
अन्यस्माद्वा श्रावकादिमुखादाकर्ण्य तान् प्रति नोदयन्ति, शेषं
सर्वमपि द्वितीयतो द्रष्टव्यम् । चतुर्थी पुनरियम्—भिक्षूणाम-
तिक्रमं चतुर्गुरु, वृषभाणामतिक्रमं पङ्कलघु, आचार्याणाम-
तिक्रमं पङ्कगुरु गच्छस्य साधुसमूहं रूपस्यातिक्रमं छेदः,
कुलस्यातिक्रमं मूलम्, गणस्याऽतिक्रमे अनवस्थाप्यम्, सं-
घस्याऽतिक्रमे पाराश्रिकम्, एषा दक्षिणतः प्रायश्चित्तवृ-
द्धिः, द्वितीया चाभीक्ष्णसेवा निष्पन्ना चतुर्गुरुकादारभ्य
सप्तभिर्वारैः पाराश्रिकं यावत् वामतः स्थापनीया ।
एवं ज्योत्स्नायामुक्तम् । मणिप्रदीपोद्दीप्तेष्वपि यथाक्रमं
पङ्कलघु पङ्कगुरुकच्छेदनादौ कृत्वा पाराश्रिकान्तां दक्षिणतो
वामतश्चैवमेव प्रायश्चित्तवृद्धिर्दृष्टव्या । एषा चतुर्थी नौ-

रुच्यते । एकैकस्यां च नावि हे हे प्रायश्चित्तं भवतः,
तद्यथा—दक्षिणपार्श्वधर्तिनी वामपार्श्वधर्तिनी, च । त-
तश्चतसृषु नोपु सर्वसंख्ययाऽष्टौ लता लभ्यन्ते, तथा चाऽ
ष्टौ सङ्घाटका मन्तव्याः, यत आह चूर्णिकृत्—'अट्टमं
घाड त्ति जोहामणिपदीवुद्धित्तसु मूलपरिच्छिन्ना चत्तारां
तस्स इतो वि चत्तारि पच्छिन्नलया उ त्ति सव्वे ते
अट्ट संघाडगा । संघाड त्ति वा लय त्ति वा पगारो त्ति वा
पगट्ठं ति' ।

अथ ज्योत्स्नादिविरहितं सामान्यतः प्रायश्चित्तमाह—

सम्मतगआगमणे, संखडि रात्रो य भोग्ये मूलं ।

वित्तिण अणवट्टप्पो, ततियम्मि य होइ पारंची ॥७२३॥

संज्ञातककुले आगमनं कृत्वा संखड्यां वा गत्वा रात्रौ
यदि भुङ्क्ते तदा मूलव्रतविराधनानिष्पन्नं मूलं नाम प्राय-
श्चित्तम् । द्वितीयं वारं रात्रौ भुज्जानस्य अनवस्थाप्यं, तृतीयं
वारं पाराश्रिकम् । अथवा—भिक्षोः रात्रौ भुज्जानस्य मूलम्,
द्वितीय उपाध्यायस्तस्यानवस्थाप्यम्, तृतीय आचार्यस्तस्य
रात्रौ भुज्जानस्य पाराश्रिकम् ।

अथ यदुक्तमल्पप्राणं प्राशुकद्रव्ये को दोष एष

इति तदन्तर्परिहरमाह—

जइ वि य फासुगदव्वं, कुंथूपणगाइ तह वि दुप्पस्सा ।

पच्चक्खनाणिनो वि हु, राईभत्तं परिहरंति ॥ ७२४ ॥

यद्यपि तत्प्राशुकद्रव्यमवगाहिमादि तथापि कुन्थुपनका-
दयः आगन्तुकाः, तदुद्भवाश्च जन्तवो रात्रौ दुर्दर्शा भवन्ति ।
किञ्च—येऽपि तावत्प्रत्यक्षज्ञानिनः केवलप्रभृतयस्ते यद्यपि-
ज्ञानालोकेन तद्वागन्तुकसत्त्वविरहितं भक्षणं पश्यन्ति
तथाऽपि रात्रिभक्तं परिहरन्ति मूलगुणविराधना मा भूदिति
कृत्वा ।

अथ यदुक्तं चन्द्रप्रदीपादिप्रकाशे को दोष इति, तत्र

परिहारमाह—

जइ वि य पिपीलियाई, दीसंति पईवजोइउज्जोए ।

तह वि खलु अणाइजं, मूलवयविराहणा जेणं ॥७२५॥

यद्यपि प्रदीपज्योतिषां रूपलक्षणत्वाच्चन्द्रस्योद्योते पिपी-
लिकादयो जन्तवो दृश्यन्ते, तथाऽपि खलु—निश्चये अ-
नाचीर्णमिदं रात्रिभक्तम् । कुत इत्याह—मूलव्रतानां प्रा-
णातिपातव्रतानाम्—प्राणातिपातविरमणादीनां प्रागुक्तनी-
त्या विराधना येन रात्रिभक्तेन भवति ; अतो रात्रौ न भो-
क्तव्यम् ।

अथ 'गच्छम्मि यत्ति' पदं व्याचष्टे—

गच्छग्गहणेण गच्छो, भणाइ अहवा कुलाइओ गच्छो ।

गच्छग्गहणे व कए, गहणं पुण गच्छवासीणं ॥७२६॥

गच्छग्रहणेन गच्छः—साधुसमूहं रूपस्त्रिरात्रिभक्तप्रति-
सेवकान् भणति नोदयतीति मन्तव्यम् । यथा—चतुर्थी ना-
वि चतुर्थे पदे, अथवा—गच्छग्रहणेन कुलादिकं—कुलगणस-
ङ्करूपो गच्छो नोदयतीति मन्तव्यम्, यथा—सर्वास्वपि नोपु,
यद्वा—गच्छग्रहणे कृते गच्छवासिनां ग्रहणं विज्ञेयं, तथा-
मेवेदं प्रायश्चित्तनिकुरम्बं न जिनकल्पिकादीनाम् । इह पूर्वं
भाष्यकारेण प्रथमा नौः परिरूपमुपदर्शिता न द्वितीयादयः

अतो यथाक्रमं तासां व्याख्यानमाह—

विद्यादेमे भिक्षु, भणंति दुष्टं भे कयं ति वोलंति ।

छल्लहु वसभे छगुरु, छेदा मूलाइ जा चरिमं ॥ ७२७ ॥

द्वितीयादेशो नाम द्वितीया नैसंस्थितः प्रायश्चित्तप्रकार-
स्तत्र तथैव भुक्त्वा गुरुणां निवेदिते भिक्षवो भणन्ति
दुष्टमेव भवद्भिः कृतमिति, तच्च वचनं यदि ते वोलयन्ति
न प्रतिपद्यन्ते तदा पङ्कलघुकं, वृषभयचनातिक्रमे पङ्कगुरु-
कम्, आचार्याणामतिक्रमे छेदः, कुलस्थविरस्याप्रमाणी-
करणे मूलम्, गणस्थविरस्याप्रमाणे अनवस्थाप्यम्, स-
ङ्गस्थविरस्यातिक्रमे पागाञ्चिकम्, एवं मणिप्रकाशा-
दिष्वपि मन्तव्यम्, नवरं मणिप्रकाशे पङ्कगुरुकाद्, प्रदी-
पप्रकाशे छेदात्, उदीतं मूलादारब्धम्, अभीक्षणसेवायां तु
अप्रभिव्ययैः पागाञ्चिकम् । भावना प्रागेव कृता ।

तृतीया भावयेत—

ततियादेमे भोत्तूण, आगया नेव कस्सइ कहिति ।

तेसं ततो व मोच्चा, खिमंतह भिक्षुणो ते उ ॥ ७२८ ॥

तृतीयादेशे तृतीयायां नावि तथैव भुक्त्वा समागताः
मन्ता नैव कस्याऽपि कथयन्ति, नवरं भिक्षवस्तेषां परस्परं
संलापं श्रुत्वा तैर्वा अन्यस्य कस्याऽपि श्रावकादेः कथितं
ततो वा श्रुत्वा भिक्षवस्तान् कथयन्ति । अथ श्रवणानन्तरं
खिसन्ति खरगटयन्तीत्यर्थः ।

खरगिटताश्च यद्यतिक्रामन्ति तत इयं प्रायश्चित्तवृद्धिः—

भिक्षुणो अतिक्रमंते, छल्लहुगा वसभे होंति छगुरुगा ।

गुरुकुलगणसंघाइ—कमेइ छेदाइ जा चरिमं ॥ ७२९ ॥

भिक्षूनतिक्रामन्ति पङ्कलघुकाः गुरुणामतिक्रमे छेदः, कुल-
स्थविरस्यातिक्रमे मूलम्, गणस्थाऽतिक्रमे अनवस्थाप्यम्, सङ्ग-
स्थाऽतिक्रमे पागाञ्चिकम् ।

अथ चतुर्थी नावमुपदर्शयति—

भिक्षु वसभायरिए, वयणं गच्छस्स कुलगणे संघे ।

गुरुगादतिक्रमंते, जा सपदं चउत्थ आदेसे ॥ ७३० ॥

ज्यात्स्नाप्रकाशादिषु भुक्त्वा गुरुणामालोचिता भिक्षुभि-
र्नोदिता यद्यावृत्तास्ततश्चतुर्गुरुकाः, अथ भिक्षूणां वचनम-
तिक्रामन्ति ततोऽपि चतुर्गुरु, वृषभाणां वचनमति-
क्रामतः पङ्कलघुकाः आचार्यानतिक्रामतः पङ्कगुरुकाः, गच्छ-
ममन्यमानस्य छेदः, कुलमप्रमाणीकुर्वतो मूलम्, गणमप्र-
माणतोऽनवस्थाप्यम्, सङ्गं व्यतिक्रामतः खपदं पागाञ्चिकम् ।
अभीक्षणसेवायामपि प्रथमे द्वितीये च वारं चतुर्गुरुकं तृ-
तीयादिष्वष्टमान्तेषु वारेषु पङ्कलघुकादि पागाञ्चिकान्तम्,
एष चतुर्थे आदेशः—चतुर्थी नौः ।

अथ पूर्वोक्तानेव प्रायश्चित्तवृद्धिहेतून् संदर्शयति—

पेच्छध उ अणायारं, रत्ति भुत्तं न कस्सइ कहिति ।

एवं एकैकनिवे—दण्णेण गुह्ठी उ पच्छित्ते ॥ ७३१ ॥

पश्यताममीषामनाचारं यद्वं रात्रौ भुक्त्वा न कस्याऽ
पि कथयन्ति, एवं भिक्षुभिः खरगिटता यदि नावर्त्तन्ते
ततो भिक्षवो वृषभाणां कथयन्ति । वृषभा गुरुणां, गुरवोऽ
पि कस्येत्यादि, एवमेकैकस्य वृषभादिनिवेदितेन प्रायश्चित्त-
स्य वृद्धिर्भवति ।

को दोसो को दोसो—त्ति भणंते लग्गई वितियठाणं ।

अहवा अभिक्खगहणे, अहवा वत्थुस्स अइयारो ॥ ७३२ ॥

अग्निचन्द्रोद्योतादिषु को दोष इत्युत्तरात्तरप्रदानेन द्विती-
यं प्रायश्चित्तस्थानं लगति—प्राप्नोति, अथवा—अभीक्षण-
ग्रहणे पुनः पुनरासेवायाम्, अथवा—वस्तुन आचा-
र्योपाध्यायदिरूपस्य योऽतिचारो रात्रिभक्षलक्षणं त-
स्मात् प्रायश्चित्तवृद्धिर्भवति, यत एवं प्रायश्चित्तजालम् अतो
न कल्पते चतुर्विधमपि रात्रिभक्षम् । कारणसद्भावात्
पुनः कल्पते ।

तान्येव कारणानि दर्शयति—

विइयपयं गेलन्ने, पढमे विइए य अणहियासम्मि ।

फिड्डइ चंदगवेज्झं, समाहिमरणं च अट्ठाणे ॥ ७३३ ॥

द्वितीयपदं नाम—यदिवा गृहीतं दिवा भुक्षमित्यादि चतु-
र्भङ्गी प्रतिषेधनात्मकं तदागाढं ग्लानत्वे आसेवितव्यम् । प्रथ-
माद्वितीयपरीषहानुरतायां वा 'अणहियासम्मि' चि 'अस-
हिष्णुतायां वा, चन्द्रकवेधं नाम अनशनं तदसमाधिमुपगत-
स्य स्फिडति न निर्वहतीति भावः । अप्राप्तस्य यथा समाधि-
मरणं भवति तथा चतुर्भङ्ग्याऽपि यतितव्यम्, अध्वनि च-
तुर्थपि भङ्गेषु ग्रहणं कर्त्तव्यमिति द्वायगायासमासार्थः ।

अथैनामेव विचरीपुर्ग्लानत्वद्वारं व्याख्यानयति—

पइदिणमलवममाणे, धिसोहिसमइच्चिं पढमभंगो ।

दुल्लभदिवसंते वा, अहिमलरुयाइसुं विइओ ॥ ७३४ ॥

एमेव तइयभंगो, आइतमो अंतए पगासो उ ।

दुहओ वि अप्पगासो, एमेव य अंतमो भंगो ॥ ७३५ ॥

यदा ग्लानस्य प्रतिदिनं विशुद्धं भक्षणं न लभ्यते, तदा
पञ्चकपरिहायया विशेषिकादयो दोषास्तेषु प्रतिदिवसं ग्र-
हीतव्यं यावच्चतुर्लघुकाः प्रायश्चित्तम्, यदा तदपि समतिक्रा-
न्तस्तदा प्रथमो भङ्गो भवति, रात्रौ परिवारस्य दिवा दात-
व्यमित्यर्थः । तथा—दुर्लभं—ग्लानप्रायोग्यमशनादि द्रव्यम्, तच्च
गृहीत्वा यावत्प्रतिश्रयमागच्छति तावदस्तमुपगतः सविता
अतो दिवा गृहीत्वा रात्रौ ग्लानस्य दातव्यम्, अथवा—कश्चि-
दिवसान्तेष्वहिता सर्पेण खाद्येन, शूलरुग्वा कस्याऽपि तदानी-
मुद्धवेत् आदिग्रहणाद्—विषविस्मूचिकादिकादिप्यागादेषु स-
मुत्पन्नेषु सर्पेडङ्गाद्युपशमनलब्धप्रत्ययमगदाद्योपधमानीय या-
वहीयते तावदस्तं गतो रात्रिः, अतो रात्रावपि दातव्यम् ।
एष द्वितीयो भङ्गः । एवमेव तृतीयो भङ्गो वक्ष्यः । यानि
प्रथमद्वितीयभङ्गयोः कारणानि तानि तृतीयभङ्गेऽपि भवन्ती-
ति भावः । अत्र च भङ्गे आदौ तमोऽन्धकारं रात्रिपदमित्यर्थः ।
अन्ते च प्रकाशादि वा पदम् । अन्तिमश्चतुर्थो भङ्गः । सोऽप्ये-
वमेव अहिदष्टादावागाढकारणे प्रतिसेवितव्यः, नवरमसौ
द्विधाऽप्ययं प्रकाशो मन्तव्य इति । गतं ग्लानद्वारम् ।

अथ प्रथमद्वितीयासहिष्णुपदानि व्याचष्टे—

पढमवितियाउरस्स, असहस्स हवेज्ज अहव जुगलस्स ।

कालम्मि दुरहियासे, भंगचउकेण गहणं तु ॥ ७३६ ॥

प्रथमः क्षुधापरीषहो, द्वितीयः पिपासापरीषहस्ताभ्यामा-
तुरस्य असहिष्णोर्वा स्थूलभद्रस्वामिलघुआतृतीयक-
कल्पस्य युगलं शालवृद्धरूपं तस्य वा असहिष्णोः काले

वा दुरधिसहै अवसौन्दर्यलक्षणे भङ्गचतुष्केनाऽपि ग्रहणे कर्त्तव्यम् ।

एमेव उत्तिमद्वे, चंदगवेज्ज सरिसे भवे भंगा ।

उभयपगासे पढमो, आदीर्यते असच्चतमो ॥ ७३६ ॥

चन्द्रको नाम—चक्राष्टकोपरिवर्तिन्याः पुत्तलिकाया वामा-
क्षिगोलकः तस्य वेधः—ताडने तत्सदृशे तद्वद्विराधे उत्तमार्थे
अनशने प्रतिपन्नं सति यदि कदाचिदसमाधिरुपपद्यते तदा
स तमस्कारं नागधायिष्यति असमाधिसृज्युना वा मा त्रि-
यतामिति कृत्वा चत्वारोऽपि भङ्गाः प्रयोक्तव्याः । तत्र च
प्रथमो भङ्ग उभयप्रकाशो, द्वितीयो भङ्गः आदौ प्रकाशवान्
अन्ते तमस्वान्, तृतीयोऽन्ते प्रकाशवान्, चतुर्थो भङ्गः
सर्वत उभयथाऽपि मतो युक्तो रात्रौ गृहीत्वा रात्रौ चैव भो-
गभावादिति ॥

अथाध्वद्वारं सविस्तरं व्याचिख्यासुराह—

अद्राणम्मि व होज्जा, भंगा चउरो उ तं न कप्पई उ ।

दुविहा उ होति उ दरा, पोड्डे तह धन्नभाणा य ॥ ७३७ ॥

अध्वनि वा वर्त्तमानानां चत्वारोऽपि भङ्गाः भवेयुः । परं तम-
ध्वानं गन्तुमूर्ध्वदरं न कल्पते ते च दरा द्विविधाः, तद्यथा-पां-
दृदरा, धान्यभाजनदराश्च । पांदृ सुन्दरं तद्वत् दरा पांदृदराः,
धान्यभाजनानि कटपल्यादयः तान्येव दरा धान्यभाजनदराः ।

ऊर्ध्वं यत्र पृथ्यन्ते तत्तूर्ध्वदरमुच्यते ।

उद्धरे य सुभिक्षे, अद्राण—पवजणं तु दप्पेणं ।

लहुगा पुण सुद्धपण, जं वा आवज्जई जत्थ ॥ ७३८ ॥

ऊर्ध्वदरमन्तर्गत्तं सुभिक्षम्—सुलभमैक्षम्, अथ चत्वारो
भङ्गाः ऊर्ध्वदरमपि सुभिक्षमपि १, ऊर्ध्वदरमसुभिक्षम् २, सुभिक्षं
नोर्ध्वदरम् ३, नोर्ध्वदरं न सुभिक्षम् ४, अत्र द्वितीयचतुर्थभङ्गयो-
रध्वगमनं कर्त्तव्यम्, अथ प्रथमतृतीयभङ्गयोरध्वप्रतिपत्तिं द-
र्पयतः करोति तदा ऊर्ध्वपदंऽपि चत्वारो लघुकाः, यद्वा—यत्र
संयमविरोधनादिकमापद्यते तत्र तन्निपन्नं न प्रायश्चित्तम् ।

प्रथमतृतीयभङ्गयोरध्वेतैः कारणैर्न गन्तुं कल्पत इति

दर्शयति—

नाण्डु दंसण्डा, चारित्तं दुवमाइ गंतव्वं ।

उवगरणपुव्वपडिले—हिण्ण सत्थेण गंतव्वं ॥ ७३९ ॥

ज्ञानार्थं दर्शनार्थं चारित्रार्थम्, एवमादिभिः कारणैर्गन्तव्यम्,
गच्छद्भिश्च तलिकादिकमुपकरणं ग्रहीतव्यम्, पूर्वप्रत्युप-
क्षितेन च साधने सह गन्तव्यमिति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव व्याख्यानयति—

सुगुरुकुलसंदेमे वा, नाणे गहिए सति य सामत्थं ।

वच्च उ अन्नदमे, दंसणजुत्ताइ अत्था वा ॥ ७४० ॥

ज्ञानम् आचारादिश्रुतं तथावत् गुरुणां समीपे सूत्रतोऽर्थ-
तश्च विद्यते तावति सम्पूर्णं गृहीतं ततः स्वदेशे यदान्मीयं
कुले तत्र तदभावं परकुले वा गत्वा शेषश्रुतग्रहणं कर्त्तव्यम् ।
अथ नास्ति स्वदेशे तथाविधः कोऽपि बहुश्रुत आचार्यस्त-
तोऽन्ये देशे गच्छति, तत्राऽपि ये आसन्त एकवाचनाचा-
र्यास्तेषां समीपे अवशिष्यमाणश्रुतं गृह्णाति, यदा च परि-
पूर्णमपि विवक्षितयुगसम्भवि श्रुतं गृहीतं तदा यद्यात्मनः
प्रतिभादिसामर्थ्यास्ति ततो 'दंसणजुत्ताइ अत्था वा चित्ति'

दर्शनविशुद्धिः कारणीया, गोविन्दनिर्युक्तिगादिशब्दात्-भङ्गा-
दितत्त्वार्थे प्रवृत्तिं गच्छेत् शास्त्राणि तदर्थस्तत्प्रयोजनं तेन
प्रमाणशास्त्रकुशलानामाचार्याणां समीपे गच्छेत् ॥

अथ चारित्रार्थमिति द्वाग्माह—

पडिकुट्टंदसकारण, गया उ तदुवगरम्मि मिति य चरण्डा ।

अभिवाई व भविस्मइ, भूत व वयंति पदमं ॥ ७४१ ॥

सिन्धुदेशप्रभृतिको योऽसंयमविषयः स भगवता प्रतिकुष्टो
न तत्र विहर्त्तव्यम्, परं ते प्रतिपिच्छदेशमशिवदिभिः कार-
णैर्गताः, ततो यदा तेषां कारणानामुपरमः परिसमाप्तिर्भवति
तदा चारित्रार्थं ततोऽसंयमविषयान्निर्गच्छति निर्गत्य च सं-
यमविषयं गच्छन्ति । यद्वा—तत्र क्षेत्रे वसतां निमित्तवलेन
ज्ञातं यथा अशिवादिकमत्र भविष्यति । अथवा—भूतमापन्न-
मत्राशिवादि अतः परदेशं व्रजन्ति, एवमादिभिः कारणैर्गन्धा-
गन्तव्यतया निश्चित्य गच्छेत्पग्रहकारिभिमदुपकरणं गृह्णाति ।

चम्माइलोहगहणं, नंदीभाणं य धम्मकर (णे य) यस्स ।

परउत्थियउवगरणं, गुलियाओ खोलमाईणि ॥ ७४२ ॥

एकेकम्मि य ठाणे, चउरो मासा हवंतिऽणुगघाया ।

आणादिणां य दोसा, विराहणा संजमाई य ॥ ७४३ ॥

चर्मशब्देन चर्ममये तलिकाद्युपकरणं गृह्यते आदिश-
ब्दात् सिक्थकादिपरिग्रहः । लोहग्रहणेन पिप्पलकादिलोह-
मयोपकरणेन ग्रहणमध्वनि गच्छता कर्त्तव्यम् । नन्दीभाजनं
धर्मकारकस्य, तथा परतीर्थिकोपकरणं वक्ष्यमाणरूपं, तथा
गुलिका नाम—तुंगवृत्तचूर्णगुटिका, खोला गोरसभावि-
ता नियमत एवमादीन्युपकरणानि ग्रहीतव्यानीति गाथाद्वय-
समासार्थः ॥

अथाऽस्या एवाद्यपदं व्याचिख्यासुः प्रतिद्वारागाथामाह—

तलिय पुडगा व खेळय, कोमग कत्ती य मिकए काए ।

पिप्पलगमइआरिय, नखखणि सत्थकोमे य ॥ ७४४ ॥

तलिका-उपानहः, पुटकानि-खेळकानि च, प्रतीताः कोशको-
नखभङ्गरक्षार्थं यत्राङ्गुल्यः प्रक्षिप्यन्ते, कृत्तिः—चर्म सिक्थकं
प्रतीतं काये नाम-कायेतिका, पिप्पलकः सूत्री आरिका
च प्रतीता, नखार्चनी-नखहरणिका, शस्त्रकोशः—शरवेधादि-
शस्त्रसमुदायः इति प्रतिद्वारागाथासंज्ञापार्थः । वृ० १ उ० ३
प्रक० । (तलिय० " ७४५ इत्यादि गाथा 'तलिया' शब्दे
चतुर्थभागं २६.६६ पृष्ठं गता)

कोसग नहरक्खऽड्डा, हिमाहिक्कंटाइपच्चखपुसादी ।

कत्ती वि विकरण्डा, विविच पुडवाइक्खड्डा ॥ ७४६ ॥

अङ्गुलीकोशो नखभङ्गरक्षार्थं गृह्यते, स च पादयोरङ्गुल्यो
रङ्गुष्टके च प्रक्षिप्यते, तथा हिमं—शीतम्, अहिकण्टको
प्रतीता, तदादिप्रत्ययाय रक्षणार्थम् खपुसा आदिशब्दादई-
जाङ्गकादयश्च गृह्यन्ते । कृत्तिः—चर्म तत्प्रत्ययादि विकरणा-
र्थं मा धूल्या लोलीभावमनुभूय मलिनानि भवन्तिवति कृत्वा
'विविचं ति' ते साधवः कदापि स्तेनैर्विविक्ता मुपिता भवेयुः
ततो यथाऽभावं कृत्तिं प्राचुरयन्ति, यत्र वा पृथिवीकाया भ-
वति तत्र कृत्तिं प्रस्तार्थं समुपविशन्ति, एवं पृथिवीकाय रक्षा-

आदिशब्दान्—प्रतिभोमे वनदेव तु परहितप्रदेशाभावे कृत्ति प्रस्तीर्य तिष्ठन्तीति कृत्वा तेजःकायरक्षाऽपि कृता स्यात् । गतं चर्मद्वारम् ।

अथाऽऽदिग्रहणलब्धे सिक्ककपापतिके—

व्याख्यानयति—

तहिँ सिक्कएहिँ हिँडति, जत्थ विविच्चा व पल्लिगमणं वा ।

परलिंगगहणम्मि वि, निक्खिखण्णद्धा व अन्नत्थ ॥७४७॥

यत्र विविक्का मुपितास्तत्र वन्धाभावे चौरपत्न्यां वा भित्तार्थं गमनं विदधाना अलावुकानि सिक्ककेषु कृत्वा हिण्डन्ते, चक्रचरादिलिङ्गेन वा भक्षपानग्रहणे प्राप्ते सिक्ककेन पर्यटितव्यम्, अथ कल्पादेर्वा सिक्कके निक्षेपणं कार्यं प्रलम्बादिकं वा सिक्ककेष्वानीयान्यत्र स्थविरगृहादौ निक्षिप्यते ।

जे चेव कारणा सि—कगस्स ते चेव होंति काये वि ।

कप्पुवधी वालादी, व वहिति तेहिँ पल्ले वा ॥ ७४८ ॥

यान्येव कारणानि सिक्ककस्याक्तानि तान्येव कायेऽपि कापोतिकायामपि भवन्ति, यद्वा सिक्कककापोतिकयोरपि उपयोगः, कल्पम्—अध्वकल्पम् उपधिमाचार्यासहिष्णुप्रभृतीनां बालादीन् वा प्रलम्बानि वा उपलक्षणत्वादाकस्मिकमूलविद्धं वा ताभ्यां सिक्कककापोतिकाभ्यां वहति ।

अथ लोहग्रहणद्वारं भावयति—

पिप्पलओँ विकरणद्धा, विविच्चुन्ने व मंधणं सुई ।

आरतलिसंधणद्धा, नखच्चण नस्सकंटई ॥ ७४९ ॥

पिप्पलकः प्रलम्बं विकरणार्थं गृह्यते । यद्वा विविक्कानां यदवशिष्यमाणं वस्त्रं यथा स्वभावजीर्णं तस्य सन्धानार्थं वा सूचीं ग्रहीतव्या, वृष्टितनलिकानां सारा गृह्यते, नखार्चनं नखहरणिका सा नखच्छेदनार्थं कण्टकादिश्लयोद्धरणार्थं वा गृह्यते, शस्त्रको वा पुनरयं शिगवेधशस्त्रकं पच्छुण्णशस्त्रकं भेदकण्टका संदेशिका ।

एवमादिकस्य शस्त्रकोशस्योपयोगं दर्शयति—

कोसाहि सल्लकंटग, अगदोसधमाइयं तु वग्गहणा ।

अहवा खेत्ते काले, गच्छे पुरिसे य जं जोग्गं ॥७५०॥

शस्त्रकोशेनैवं प्रयोजनम्, अहिः—सर्पस्तेन यावन्मात्रमङ्गभव-
ष्टम्भा वा छिद्यन्ते, शल्यं वा कण्टको व नखहारणिकया हतुमशक्यस्तेन उद्ध्रियते । इह प्रतिद्वारगाथायां 'सन्धकासे य त्ति' यश्चशब्दस्तद्द्रणादगदौपधादिकं गृहीतस्य यदनेकद्रव्ये निष्पन्नं तदगर्हः यत्पुनरेकाङ्गिकं तत्सर्वमप्यौषधम्, 'अथवा' शब्दोपादानात् दक्षिणापथादौ यद्यत्र दुर्लभं काले—ग्रीष्मादौ यत् शक्रुप्रभृतिकं शीतलद्रव्यमुपयोगि म-
हति गच्छे वा शक्रुग्व इत्यादिकं साधारणं पुरुषस्य वा आचार्यदेवस्य यद्यार्थं तद्यथायोगं गृहीतव्यम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । (नन्दीभाजनचर्मभक्तकयोः उपयोगप्रतिपादिका " एकं भोर्गम " (७५१) इत्यादि गाथा । ' खेदिमाण ' शब्दे चतुर्थभागं १.७५७ वृष्ट उक्ता)

परतीर्थिकोपकरणमाह—

परतिथियउवगरणं, खेत्ते काले य जं तु अविरुद्धं ।

तं रयणितलं पुट्टा, पडिणीएँ दिया वा कोट्टादी ॥७५२॥

परतीर्थिका वडाग्निका इत्येतेषां सम्बन्धि उपकरणं यत्र स्नेह

काले वा अविरुद्धमर्चितं च तत् रजन्यां भक्षपानग्रहणार्थं प्रलम्बानयनार्थं वा कर्त्तव्यम्, यत्र वा प्रत्यनीका भवन्ति तत्र परतीर्थिकेवपच्छुन्ना गच्छन्ति, भक्षपानं वा उत्पादयन्ति । इलच्छ-
कोट्टं वा गताः परतीर्थिकेवपणं दिवा पुट्टलाऽऽदिकं गृह्णन्ति आदिशब्दान्—प्रत्यन्तकोट्टादिपरिग्रहः ॥

अथ गुलिका—खोले द्वारे व्याख्यानयति—

गोरसभावियपोत्ते, पुव्वकयदव्वस्स संभवे बोधे ।

असई य तु गुलियम्मि य, सुन्ने नवरंग दइयादी ॥७५३॥

गोरसभावितानि वस्त्राणि खोलानि भण्यन्ते; तेषु पूर्वकृत-
तेषु अध्वानं प्रविष्टानां यदा प्राशुकद्रव्यस्यासम्भवस्तदा-
नीं पातानि भावयेयुः प्रक्षालयेयुः, अग्नीतार्थप्रत्ययोत्पादनार्थं वाऽऽलोच्यते गोकुलादिदं संप्रष्टपानकमानीतम् । अथ न स-
न्ति खोलानि ततो गुलिकाः तुवरवृत्तचूर्णगुलिकाः तद्वा-
चिनपानकं प्राशुकीकृत्य मृगा अग्नीतार्थाः तेषां चित्तरक्षणार्थं शून्ये ग्रामे प्रतिसार्थिकादीनां नवरं गच्छतिकादिरिदं गृही-
तमित्यालोचयन्ति । विशेषचूर्णां तु गुलिकाखोलपदे इत्थं व्याख्याते—“ जन्थ य पव्वयकोट्टासु पंडुरंगादी पुज्जति सं-
जयाण भे पडिणीया होज्जा तत्थ गुलिय त्ति वक्कला-
णि वेण्पंति । खोल त्ति सीसखोलाती एरिसं वेदियव्वं ।
जहा न भज्जइ लोयहयं सीसं ससरक्खणट्टाप वा ।

अथैवामुपकरणानां ग्रहणं करोति ततः—

एकैकम्मि य ठाणे, चउरो मासा हवंति ऽणुघाता ।

आणाइणां य दोसा, विराहणा संजमायाए ॥ ७५४ ॥

एकैकस्मिन् स्थाने एकैकस्योपकरणस्य ग्रहणे इत्यर्थः, च-
त्वारो मासा अनुद्धाता—गुरवो भवन्ति, आह्लादयश्च दोषाः,
विराधना संयमान्मविषया ।

अमुमेवार्थं स्पष्टतरमाह—

एमाइअणागयदो—स रक्खणद्धा अगेएहणे गुरुगा !

अणुकूले निग्गमओ, पच्छा सत्तस्स सउणेणं ॥७५५॥

एवमादीनामुपकरणानामनागतमेव संयमात्मविराधनादि-
रक्षणार्थं ग्रहणं कर्त्तव्यम् । अथ न गृह्यानि ततः प्रत्येकं च-
त्वारो गुरवः । गतमुपकरणद्वारम् । अथ पूर्वप्रत्युपेक्षितेन सा-
र्थेन गन्तव्यमिति व्याख्याति । ' अणुकूल ' इत्यादि, अनु-
कूलं चन्द्रबलं नारावलं वा यदा सूर्याणां भवति तदा नि-
र्गमकः प्रस्थानं क्रियते, निर्गताश्चोपाश्रयाद्यावत् सर्वे न
प्राप्नुवन्ति तावच्चात्मनैव कुशलं गृह्णन्ति सार्थं प्राप्तास्तु-
सार्थं ' सउनेन ' शकुनेन गच्छन्ति ।

इदमेव सविशेषमाह—

अप्पत्ताण निमित्तं, पत्ता सत्थम्मि तिन्नि परिसा उ ।

मुट्ठेत्ति पत्तआणं, अट्ठाणं भिक्खपडिसेहो ॥ ७५६ ॥

सार्थे अप्राप्तानां निमित्तं शकुनग्रहणं भवति, प्राप्ता-
नां तु यः सार्थस्य, यथा कुलसंयतानामपि भवति ।
सार्थं च प्राप्ताः सन्तस्तिष्ठः परिषदः कुर्वन्ति । तद्यथा-
भिहपरिषदः, मृगपरिषदः, वृषभपरिषदः । तथा सर्वशुद्धो
निर्दीप इति कृत्वा स्थिताः, परं यदा अभवन्ति अष्टवीं प्राप्ता

भवन्ति तदा कोऽपि प्रयत्नाको भिक्षायाः प्रतिपेधं कुर्यादिति । वृ० १ उ० ३ प्रक० । (अथ भिक्षादीनां पर्यदा व्याख्या 'परिसा' शब्दे पञ्चमभागे ६४= पृष्ठे गता) 'अट्टमुद्धि' ति 'अपत्तयाणं' ति पदे व्याख्यायन्त-साधुभिः प्रथमत एव सार्थाधिपतिरभिधातव्यः, ययं युष्माभिः समं व्रजामो ययस्माकमुदन्तसुदहत, एवमुक्ते ययधर्मसावभ्युपगच्छति ततः शुद्धसार्थ इति मत्वा प्रस्थिताः परमटवीं प्रामानां कोऽप्येवं कुर्यात्—

सिद्धत्यगपुष्के वा, एवं वुत्तुं पि निच्छुभइ पंतो ।

भत्तं वा पडिसेहइ, तिहणुसट्ठाइ तत्थ इमा ॥७५॥

सिद्धार्थाः सर्पपाश्वरूपपुष्पाणि वा शिर्गमि स्थापितानि काञ्चिदपि पीडां न कुर्वन्ति एवं यूपमपि मम कमपि भागं न कुरुष्वम् । एवमुक्त्वाऽपि कश्चित्प्रान्तो भिक्षपासकादिगृहीतमध्याये सार्थान्निकाशयति न ह्ययस्माभिः सार्धमागच्छति, भक्षपानं वा प्रतिपेधयति, मा अमीषां कोऽपि किञ्चिदपि दद्यात् । तत्स्वराणां सार्थवाहायात्रिकाणामनुशिष्यादिका इयं यतना कर्त्तव्या—

अणुमिद्धी धम्मकहा, विज्जनिमित्ते पउस्मकरणं वा ।

परउत्थिया य वसभा, सयं च थेरी य चउभंगो ॥७५॥

यदि लोकापायप्रदर्शनं क्रियते सा अनुशिष्टिरुच्यते, यत्पुनरिह परत्र च स्वयं च कर्मविपाकोपदर्शनं सा धर्मकथा, तथा अनुशिष्ट्या धर्मकथया वा सार्थवाह आपत्तिका वा उपसमयितव्याः । विद्यया मन्त्रेण वा वशीकर्त्तव्याः, निमित्तेन वा आवर्त्तनीयाः । यो वा प्रभुः सहस्रयोधी बलान् स सार्थवाहं वध्वा स्वयमेव सार्थमधिष्ठाय प्रभुत्वं करोति । एषा निष्काशने यतना । भिक्षाप्रतिपेधं पुनरियम्—सर्वथा भिक्षाया अलम्भे वृषभाः पर्युथिकाः भूत्वा भक्षपानमुत्पादयन्ति, सार्थवाहं वा प्रज्ञापयन्ति यदि च—सार्थेऽपि गीतार्थस्ततः स्वयं स्वलिङ्गेनैव रात्रिभक्षविषयया चतुर्भङ्गया यतन्ते, अथ गीतार्था मिश्रास्ततः स्थविगया गृहे निक्षिपन्ति ।

अमुमेवान्यपदे व्याख्यानयति—

पडिसेह अलंभे वा, गीयत्थेसु मयमेव चउभंगो ।

थेरिमगामं तु गिए, पेमे तत्तो व आणीयं ॥ ७६० ॥

साध्याधिपतिना भक्षपानस्य प्रतिपेधः कृते, यद्वा—न प्रतिपेधः परं स्तनैः सार्थः सर्वोऽपि लुण्ठितः अतो भक्षपानं न लभ्यते, ततः सर्वेऽपि गीतार्थास्तदा स्वयमेव परलिङ्गमन्त्रेण रात्रिभक्षचतुर्भङ्गी यतनया प्रतिसेवितव्या । गाथायां पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् । अगीतार्थमिश्रास्ततो यदि तत्र सार्थे भद्रिका स्थविगा विद्यते तदा तस्याः समीपे निक्षिपन्ति, ततः स्थविगायाः सकाशं मृगान् प्रेष्य तेषां पार्श्वानाययेत् । ततो वा स्थविगासमीपादायान्तमिति भणति ।

अथवा—

कुत एयं पल्लीउ, मट्ठा थेरीपडिमत्थिगग्रो वा ।

नायम्मि य पन्नयणा, न हु अमरीरो भवइ धम्मो ॥७६॥

वृषभैः स्थविगासमीपादानां सति यदि ते मृगाः प्रयत्नयुः कुत एतदानीं ततो वक्ष्यम्, पल्लयाः सकाशादिदमानीतम्, दम्मादिभ्रातृव्यं दत्तं, स्थविगा वा चिनीर्णं,

प्रतिसार्थिकाद्या लब्धम्, एवमपि यदि तैर्भृगैर्ज्ञातं भवति ततस्तेषां प्रज्ञापना कर्त्तव्या । भो भद्रा ! नास्त्यशरीरविरहिता धर्मः, अत इदं शरीरं सर्वप्रयत्नेन रक्षणीयं, पश्चादिदं चान्यत्र प्रायश्चित्तेन विशेषध्याप्याम इति ।

अथ पूर्वोक्तानां तिसृणामपि पर्यदां गमनविधिमाह—

पुरतो वच्चंति मिगा, मज्जे वसभा उ मग्गओ सीहा ।

पिट्ठउ वसभाऽन्नंभि, पडिया स हु रक्खगा दोणं ॥७६॥

पुरतो मृगा अगीतार्था मध्ये वृषभाः मार्गतं सिंहा गीतार्था व्रजन्ति, अन्येषामाचार्याणां मतेन पृष्ठतो वृषभा व्रजन्ति । किं कारणमित्यत आह ?—इयानां मृगसिंहानां बालवृद्धानां वा ये पतिताः परिश्रान्ता ये चासहिष्णवः क्षुधापिपासापरीपहाभ्यां पीडितास्तेषां वृषभाः पृष्ठतः स्थिता व्रजन्ति ।

अथवा—

पुरतो अ पासतो पि—द्वतो य वसभा हवन्ति अट्ठाणे ।

गणवइपासे वसभा, मग्गमज्जे नियम वसभेगो ॥७६॥

अध्वनि व्रजतां वृषभाः पुरतः पार्श्वतः पृष्ठतश्च भवन्ति गणपतिराचार्यस्तस्य पार्श्वे नियमादेव वृषभा भवन्ति, मृगाणां च मध्ये नियमादेको वृषभो भवति ।

ते च वृषभाः किं कुर्वन्तीत्याह—

वसभा सीहेसु मिए—सुमेव थामावहारिविज्जा उ ।

जो जत्थ होइ अमह, तस्म तह उवग्गहं कुण्णि ॥७६॥

वृषभाः स्थामापहारविमुक्ता अनिगृहीतवलवीर्याः सन्तो मृगेषु सिंहेषु वा यो यत्र तेषां मध्ये असहिष्णुर्भवति, तस्य तथा उपग्रहं कुर्वन्ति ।

कथमित्याह—

भत्ते पाणे विस्मा—मणे य उवग्गणे देहवहणे य ।

थामावहारिविज्जा, तिणि वि उवगिएहए वसभा ॥७६॥

मृगाणां सिंहानां वृषभाणां च मध्ये यः क्षुधातो भवति तस्य भक्षं प्रयच्छन्ति, पिपासितस्य पानकं ददति, परिश्रान्तस्य विश्रामणां कुर्वन्ति । य उपकरणं देहं वा बोटुं न शक्नोति, तस्य तयोर्वहनं कुर्वन्ति । एवं स्थानापहारविमुक्ता वृषभास्त्रीनापि—मृगांसहवृषभानुपगच्छन्ति ।

जो सो उवग्गणगणो, पविसंताणं अणागयं भणिओ ।

मट्ठाणामट्ठाणे, तस्सुवओगो इदं कमसो ॥ ७६६ ॥

अध्वनि प्रविशतां योऽसौ तलिकादिरूपकरणगणः अनागतं भणितः, तस्यैव स्वस्थानास्वस्थानं अचक्षुर्विषयगमनादावुपस्थितं क्रमशः—क्रमेण उपयोगः कर्त्तव्यः । येन यदा प्रयोक्तव्यमिति भावः ।

अमई य गम्ममाणे, पडिमत्थे तेणमुन्नगामे वा ।

रुक्खाइण पलोयण, अमई नदी दुविहदव्वे ॥७६७॥

तत्राध्वनि गम्यमाने भक्षपानस्य प्रतिसार्थं वा स्तनपल्लयां वा शून्यग्रामं वा भक्षपानादिनिमित्तं प्रलोकनं कर्त्तव्यम् । सर्वथा संस्तरणासनं द्विविधं परीतानन्तादिभेदाद् द्विप्रकारं यद् द्रव्यं तेन यथा नन्दिः—तपःसंयमयोगानां स्फूर्तिर्भवति तथा विधेयमिति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवरीपुराह—

भक्तेण व पाणेण व, निमंतेण गुग्गुले व अन्धमिण ।

आइच्चो उदिय चि व, गृहणं गीयन्धसंविगं ॥७६८॥

अध्वानं गच्छतां यदि कोऽपि प्रतिस्वार्थो मिलितः । तत्र के-
चिद् आह्वा भक्तेन वा पानेन वा रात्रावगुहते वा अस्तमिते-
ना सूर्ये निमन्त्रयेयुः यदि सर्वेऽपि गीतार्थाः ततो गृह्णन्ति ।
अथ गीतार्थमिश्रास्ततो गीतार्था द्रव्यं-गच्छत सूर्यं, वयमु-
दित आदित्ये भक्ते पाने गृहीत्वा पश्चादागमिष्याम इति, ततः
प्रस्थितेषु मृगेषु गीतार्थास्तन्नामैव गृहीत्वा सार्थमनुग-
च्छन्ति । स्थिते सार्थे मृगाणां शृङ्खलामालोचयन्ति । आ-
दित्य उदित इति मत्वा वयं ग्रहणे कृत्वा समागताः, एवं-
विधां यतनां गीतार्थाः संविशः कुर्यान्ति ।

किमर्थं गीतार्थसंविशग्रहणमित्याह—

गीयन्धग्रहणेण, सामाए गिरहते भवे गीत्रो ।

संविगग्रहणेण, तं गिरहते वि संविगो ॥ ७६९ ॥

गीतार्थग्रहणेन इदमावेदितं, यो गीतार्थो भवति स एवं
श्यामायां—रात्रौ गृह्णाति, नागीतार्थाः । संविशग्रहणेन तु
तद्वाचिभक्ते गृह्णति अस्मां संविश एवैयुक्ते भवति । गते
प्रतिस्वार्थद्वारम् ।

अथ स्तेनपल्लीद्वारं तस्यां च पिशितं

सम्भवति, तत्राऽयं विधिः—

वेइंदियमाईणं, मंथरणं चउलहुं व सविमसा ।

ते चय अमंथरणं, विवरीयमभावसाहोर ॥ ७७० ॥

यदि संस्तरणे द्वीन्द्रियादीनां पुद्गले गृह्णन्ति, तदा चतुर्ल-
घवः । सविशेषास्तपःकालविशेषिताः । तद्यथा—द्वीन्द्रियपु-
द्गले गृह्णति सति चत्वारो लघवः, तपसा कालेन चतुर्लघु-
काः । द्वीन्द्रियपुद्गलेन न एव कालेन गुरुकास्तपसा लघुकाः ।
चतुरिन्द्रियपुद्गलेन तपोगुरुकाः । अथापवादस्यापवाद-
उच्यते द्वीन्द्रियादीनां पुद्गलमधिकतरं द्विन्द्रियपुद्गलाधिकत-
रत्वं लभ्यते, ततो यत् स्वभावेनैव साधारणं तदुपगृह्णन्ति—

जन्ध विमं जाणं ति तन्ध लिगेण चउलहुं पिगिण ।

अन्नाए ण उ गृहणं, मन्धमि वि होइ एमेव ॥७७१॥

यत्र ग्रामे विशेषे जानन्ति यथा—साधवः पिशितं न भुञ्जन्तः,
तत्र यदि स्वलिङ्गेन पिशितं गृह्णन्ति तदा चतुर्लघवः,
अतोऽज्ञानेनैव ग्रहणं कार्यं परलिङ्गेनैवार्थः । तेन पल्ल्या-
दीनामभावे सार्थेऽपि पुद्गलग्रहणे एव च क्रमो विज्ञेयः ।

अथ शून्यग्रामद्वारमाह—

अद्वारेण मंथरणे, मुन्ने दन्धमि कप्पई गृहणं ।

लहुओ लहुया गुरुगा, जहन्ने मज्झिमुकोमे ॥७७२॥

अध्वप्रतिपन्नानामसंस्तरणे जाते शून्यग्रामं तं सार्थमायान्तं
दृष्ट्वा चौरसेना समागच्छन्तीति शङ्कयाद्विस्मिते ग्रामे जघन्य-
मध्यमोऽप्येवमभावे द्रव्यस्य आहारादिग्रहणं कर्तुं क-
ल्पते, अथ संस्तरं गृह्णाति तत इदमायानं प्रायश्चित्तं-जघन्ये
मामलघु, मध्यमे चत्वारो लघवः उत्कृष्टे चत्वारो गुरुवः ।

आह—जघन्यमध्यमोऽप्येवमभावे वयं न जानीमः । अतो

निरूपयतामेतन्स्वरूपम् । उच्यते—

उकोयं विगइओ, मज्झिमं होइ कुरभाईणि ।

दोसस्माइ जहन्नं, गिरहंते आयरियमादी ॥ ७७३ ॥

उत्कृष्टे द्रव्यं विकृतयो—दधिदुग्धघृतादयः । मध्यमे द्र-
व्यं—कुरकुम्भणादीनि, जघन्यं द्रव्यं—दोषाच्चादि । एतानि गृह-
तामाचार्यादीनामाद्यादयो दोषाः ।

अथ पुरुषविभागेन प्रायश्चित्तमाह—

अद्वारेण मंथरणे, मुन्ने गाममि ओ उ गिरहेजा ।

छेदादी आगेवण, नेयव्वं जाव मामलहु ॥ ७७४ ॥

अध्वानं संस्तरणे शून्यग्रामं विकृत्यादि द्रव्यं यो गृहीया-
त्तस्य छेदमादी कृत्वा मासघुके यावदागपणा ज्ञातव्या ।

इदमेव स्पष्टतरमाह—

छेदो छगुरु छल्लहु, चउगुरु चउलहु य गुरुलहु मामो ।

आयरियवमभमिक्खु, उकोमे मज्झिमजहन्ने ॥७७५॥

आचार्यस्य विकृत्यादिकमुत्कृष्टद्रव्यं शून्यग्रामं अन्तर्द्रव्यं
गृह्णतः छेदः, अद्वारे गृह्णतः पङ्गुकाः, वहिर्द्वारे पङ्गुकाः,
अद्वारे चतुर्गुरुवः, जघन्यं दोषाच्चादिकमन्तर्द्वारे गृह्णतः पङ्गु-
काः चतुर्गुरुवः, वहिर्द्वारे चतुर्गुरुवः, अद्वारे चतुर्लघुकाः, ए-
वमाचार्यस्यैकम् । वृषभस्यानयैव चारुणिकया पङ्गुकादा
रव्यं मासगुरुके, भिक्षोस्तु पङ्गुकादा रव्यं मासलघुके
तिष्ठति । यत एवमतः संस्तरणं ग्रहीतव्यम् । असंस्तरणे न
ग्रहीतव्यम् ।

असंस्तरणे गृह्णतां यतनामाह—

विलओलए व जायइ, अहवा कडवालए अणुन्नवए ।

इयंण व मत्थभया, अन्नभया वुडिते कोट्ट ॥७७६॥

‘विलओलए चि’ देशीपदत्वान् लुण्ठाका यैः स ग्रामो मुपित
इत्यर्थः । तत्र शून्यग्रामं विकृत्यादि द्रव्यं याचते । अ-
थवा—कटपालका ये तत्र वृद्धादयः, अजङ्गमाः गृहपालकाः
स्थिताः नष्टास्तान् तज्जापयेत् । इयंण व चि ’स्वलिङ्गेन
अलभ्यमाने इतरेण-परिण परलिङ्गेनाऽपि गृह्णन्ति । तथा कोट्टं
नाम यद् द्रव्यं चतुर्वर्गजनपदमिदं भिक्षुदुर्गं वसतिः तस्मि-
न्नपि सार्थभयाद्वा अन्यभयाद्वा-परचक्रगमादिलक्षणादुत्थि-
ते उद्गमीभूते सति जघन्यादिरूपद्रव्यस्य ग्रहणं कल्पते ।

तत्रैव यतना—

उद्दहंसवाहहि, अतो वी पंत गिरहतं दिट्ठं ।

वहिअंततओ दिट्ठं, एवं मज्जे तदुकोमे ॥ ७७७ ॥

‘उद्दहंति’ देशीवचनत्वान्मुपितस्य यच्छेषं लुण्ठकैर्भुक्त्वा
ग्रामादवेदितः परित्यक्तं तज्जघन्यमद्वारे गृह्णन्ति, तस्यासातं ग्रा-
मादेरन्तःप्रान्तं दृष्ट्वा ततो ग्रामादेरन्तरेऽपि प्रान्तं दृष्ट्वा गृ-
ह्णन्ति । तथा लाभे मध्यमेऽप्येवमेवोच्चारणीयम् । तदप्राप्ताव-
त्तुत्कृष्टमप्यनयैव चारुणिकया ग्रहीतव्यम् । अथवा—किमेनेन
जघन्यादिविकल्पदर्शनेन ।

तुल्लमि अदत्तमि, तं गिरहसु जेण आवइ तरसि ।

तुल्लो तन्ध अवाओ, तुल्लवलं वज्जए तेणं ॥ ७७८ ॥

जघन्यमध्यमोऽप्येवमभावे तुल्ये-समाने अदत्तदोषे सति तद्विकृ-
त्यादिकं द्रव्यं गृह्णाण यत आपदमसंस्तरणलक्षणं तस्मि-
न्पारं प्रापयामि, यतस्तुल्य एव तत्र संयमानमविराधनारूपो
ऽप्यायः, तेन हेतुना स्वतः दोषाच्चादिद्रव्यं वञ्चयेत् । गतं शू-
न्यग्रामद्वारम् ।

अथ 'रुक्खाईण एवोयण' ति पदे व्याख्यानयति—
 फासुगं जोगिपरिते, एगडिय बहुभिन्नभिन्ने य ।
 व(दु)डुडिये वि एवं, एमेव य होइ बहुवीए ॥ ७७६ ॥
 प्राशुकम्—अचिन्तीभूतं, परीक्षा योनिरस्येति परीक्षयोनि-
 का. गाथायां प्राकृतत्वाद् व्यत्यासेन पूर्वोपरिनिपातः। एकास्थि-
 कम्—एकवीजम्, अथवा—एकास्थिकं नाम अद्याप्यवहुवीजम्,
 अनिष्पन्नमित्यर्थः । भिन्नम्—विदारितम् एतेन प्रथमो भङ्गः ।
 'अभिन्नं यं ति' अभिन्नम्—अविदारितम् अनेन द्वितीयो भङ्गः
 उपात्तः । उच्चारणविधिः पुनरेवम्—प्राशुकं परीक्षयोनि-
 कम् एकास्थिकम् अवद्धास्थिकं, परीक्षयोनिनिकम् एकास्थि-
 कम् अभिन्नम् । एवं वद्धास्थिकंऽपि द्वौ भङ्गा वक्तव्यौ । एतं
 एकास्थिकं चत्वारो भङ्गा लब्धाः । बहुवीजंऽप्येवमेव चत्वारो
 लभ्यन्ते । जाता अष्टौ भङ्गाः । एतं परीक्षयोनिपदमुज्जाना
 लब्धाः । एवमेवानन्तयोनिपदेनाप्यष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते, जाताः
 षोडश भङ्गाः । एतं प्राशुकपदं लब्धाः । एवमेवाप्राशुकपदेना-
 ऽपि षोडशावाप्यन्ते, सर्वसङ्ख्यया जाता द्वाविंशद्भङ्गाः । एतं
 च वृत्तस्याधस्तात्पतितं प्रलम्बमधिकृत्य मन्तव्याः ।

एमेव होइ उवरि, एगडिय तह य होइ बहुवीए ।

साहारणम्स भावा, आदीए बहुगुणं जं च ॥ ७८० ॥

एवमेव वृत्तस्यापर्यपि एकास्थिकपदे, तथैव बहुवीजप-
 दे, उपलक्षणत्वात्प्राशुकादिशेषपदेषु च द्वाविंशद्भङ्गाः कर्त्त-
 व्याः । अथ यो यः पूर्वो भङ्गकः स प्रथममासेवितव्यः, सर्व-
 था वाऽधस्तात्पतितानां प्रलम्बानामप्राप्तौ वृत्तपरिवृत्तिप्रल-
 म्बविषया अपि द्वाविंशद्भङ्गाः यथाक्रममेवमेवावसितव्याः ।
 अथापवादस्य अपवाद उच्यते—स्वभावात्—प्रकृत्यैव साधार-
 णं शरीरोपग्रहकहरीतकद्रव्यमेकास्थिकमेनेकास्थिकं वा,
 वद्धास्थिकं परीक्षमन्तं वा, तदुत्क्रमेणाप्यादत्ते-गृह्णाति य-
 द्यस्मात्तस्यामवस्थायां तद्वद् बहुगुणं संयमादीनां बहुप-
 कारकम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० (अथ द्वारगाथान्तर्गतं नन्दि-
 पदम् 'एदि' शब्दे चतुर्थभागे १७५३ पृष्ठे व्याख्यातम्)

नन्दिद्रव्यं द्विविधम्, तद्यथा—

परिनिष्ठिय जीवजहं, जलयं थलयं अचित्तमियरं च ।

परिते तरं च दुविहं, पाणगजयणं अतो वोच्छं ॥ ७८२ ॥

द्विधा द्रव्यं—परिनिष्ठितम्, जीवविप्रमुक्तं च । परिनिष्ठितं ना-
 म यत्पदार्थमचिन्तीकृतम्, जीवविप्रमुक्तं तु साध्वर्थमचिन्तीकृ-
 तम्, आध्यात्मिकं हृदयम् । आह च चूर्णिकृत्—'परिनिष्ठियं ति
 जं परकडमचित्तं, जीवजहं ति आह्याकम्मे' । यद्वा—द्विविधं द्र-
 व्यम्—जलजं, स्थलजं चेति । अथवा—अचित्तेतरमेवाद् द्विधा, त-
 वाऽचित्तं नाम—यत्तु पदार्थमचिन्तीकृतं, नापि संयमार्थं, केवल-
 मायुक्षपणादचिन्तीभूतम् । यत्पुनरायुर्धारयति तत्सचित्तम् ।
 अथवा—परीक्षं—प्रत्येकस्य इतरदनन्तीमिति वा द्विविधं तद्वद्-
 मुक्ता तावदाहारयतना । अथ पानकयतनामत ऊर्ध्वं वक्ष्ये ।

यथाप्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

तुवेरं फले अ पत्ते, रुक्खमिलालुप्पमदणाईसुं ।

पासंदणे पवण, अ यवतत्ते वहे अवहे ॥ ७८३ ॥

अध्वनि वर्त्तमानैः काञ्जिकादिप्राशुकपानकाप्राप्तावीहशानि
 प्रहीतव्यानि, तद्यथा—तुम्बरफलाति हरीतकीप्रभृतीनि तु-
 पररसपत्रादीनि तैः परिणामितम्, तथा 'रुक्खं ति' वृत्तका-
 १३१

एरं कटुकफलपत्रादिपरिणामितम् । एवंविधस्याभावे 'मिल-
 ति' मिलाजनुभावितम्, तदभावे 'उप्प ति' मृतककलेवर-
 वशाघृतादिभिः परिणामितम्, तदप्राप्तौ 'मदणाईसु ति' ह-
 स्त्यादिमर्दननाक्रान्तम् । आदिशब्दे हस्त्यादीनामेवानेकभेद-
 सूचकः । तदभावे प्रस्यन्दनं—निर्भरणं तत्पानकं प्रपातो नाम
 यत्र पर्वनात्पानीयं निपतति यथा—उज्जयन्तादिगिरिः, तद-
 भावे आतपत यत्तत्तत्प्रथममवहमानकं पश्चात्तद्वद् वहमान-
 कं ग्राह्यमिति ।

अथ 'मदणाईसु ति' पदे व्याचष्टे—

जहुं खगे महिमे, गोणे गवए य सुयर मिगे य ।

उप्परिवाडीगहणे, चाउम्माया भवे लहुगा ॥ ७८४ ॥

'जहुं' हस्ती, खड्गो नाम—एकशृङ्गः आटव्यतिर्यगादिशेषः,
 गोमहिषौ प्रसिद्धौ, गवयो—गवाकुतिराटव्यजीवविशेषः, पृ-
 क्रशृगौ प्रसिद्धौ, एतज्जहुंदिभिर्मर्दनेन परिणामितं पानकं
 यथाक्रमं दहीतव्यम् । अथात्परिपाट्या यथाक्रममुल्लङ्घ्य
 ग्रहण करोति ततश्चत्वारो लघुका भवेयुः ।

सूत्रम्—

नन्वत्थ एगेणं पुव्वपडिलेहिएणं मेज्जामंथारएणं ॥ ७८४ ॥

'न कल्पते रात्रौ वा विकालं वेति' थोऽयं प्रतिषेधः स एक-
 स्मात्पूर्वप्रत्युपेक्षितान् शय्यासंस्तारकादन्यत्र । इहाप्यत्रशब्दः
 परिगजनायाम्, यथा—'अन्यत्र द्रोणभीष्माभ्यां, सर्वे योधाः प-
 राङ्मुखाः' । द्रोणभीष्मौ वर्जयित्वेत्यर्थः । ततश्चकं शय्यासं-
 स्तारकं विहायापरं किमपि रात्रौ ग्रहीतुं न कल्पते इति सूत्र
 संक्षेपार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः—

सिज्जामंथारगहणे, चउरो मामा हवन्ति उग्घाये ।

आणाइणो य दोमा, विराहणा संजमायाए ॥ ७८५ ॥

शरतेऽस्यामिति शय्या—वसतिः सैव शय्या संस्तारकः,
 यद्वा—शय्या वसतिरेव संस्तारको द्विधा—(वृ०)(इति 'संथार'
 शब्दे वक्ष्यते) शय्यापलङ्घितः संस्तारकः शय्यासंस्तारकः ।
 यद्यपि सूत्र रात्रौ ग्रहणमनुवाते तथाऽप्युत्सर्गतो न कल्पते ।
 यदि गृह्णाति ततश्चत्वारो माया, उद्घातः—प्रायाश्चक्षुस्, आ-
 बादयश्च दोषाः । विगधना च संयमात्मविषया ।

तामेव भावयति—

ल्लकायाण विराहण, पागवणुचारमेव मंथार ।

पक्खलणखाणुकंटग—विषम दरी—वाल गोणे या ॥ ७८६ ॥

रात्रावप्रत्युपेक्षितायां भूमौ उच्चारं प्रध्वनं वा व्युत्सृजतः
 पदकायानां पृथिव्यादीनां विगधना । अथैतदोपभयान्न व्यु-
 त्सृजति तत आत्मविगधना, गत्र वा व्युत्सृजति तत्र विला-
 ङ्गित्य दीर्घजातीयं भक्ष्यं एवमप्यात्मविगधना । 'संथारे
 ति' अप्रत्युपेक्षितायां भूमा संस्तारकं प्रतिज्ञमेव पदकाय-
 विगधना, विलाद् आत्मविगधनाऽपि । तथा ख्याणुकण्टके
 तत्र प्रखलते भवेत् कण्टकेर्वा विध्यते, विषमे—निम्नोन्नतं
 दरीषु वा विलेषु प्रखलन्—प्रपेतद्वा, व्यालाः—सर्पास्तद्देश्यत,
 गोवलीवर्दस्तनाभिघातो भवेत् ।

किञ्च—

एण्डईय मणा, गोम्मि य आगक्खि तेण्णा दुविहा ।

एए हवन्ति दोमा, वेमिन्थिणपुंसएमुं वा ॥ ७८७ ॥

‘परं डईय साणे त्ति’ हडकयितः श्वा तेन खाद्येत, गौहिम-
कैवैजस्थानकैः रत्नपालैः-आरत्तिकैर्वा चौरग्राहं गृह्यते । स्ते-
नका द्विविधाः शरीरस्तेनाः उपधिस्तेनाश्च, तैरपद्वियेत
साधवो वा हियेरन् । एते दोषा रात्रौ शय्यासंस्तारकग्रहेण
भवन्ति । वेश्यास्त्रीनपुंसकेषु वा वेश्यापाटके नपुंसकपाटके
वा स्थितानां रात्रौ परिवर्त्तयतां स्वाध्यायशब्दं श्रुत्वा
लोकः प्रवचनावर्णवाद् कुर्यात् । अहो साधवस्तपोवनमा-
सेवन्ते । यत एते दोषा अतो न रात्रौ शय्यासंस्तारको ग्रही-
तव्य इति ।

आह यद्येवं ततः—

सुप्तं निरर्थकं का-गणिकमिणमोऽद्वयं निगमया साह ।

मरुगाण कोट्टगम्मी, पुव्वदिट्टुम्मि संभाए ॥ ७८८ ॥

सूत्रं निरर्थकं प्राप्नोति, सूरिराह—न भवति सूत्रं निरर्थ-
कम्, किं तु कारणिकम् । किं पुनः कारणमित्याह—इदमन-
न्तरमेवोच्यमानम् । अध्वनिगताः केचन साधवोऽस्तमनेवला
यां ग्रामं प्राप्ताः, तत्र तैर्मरुगाणां कोष्ठकोऽध्ययनोपरतो दृष्टः
परं तदीयस्वामी तत्र सन्निहिता न विद्यते, ततस्ते साध-
वस्तं मरुकोष्ठकम् उच्चारप्रस्त्रवणकालभूमिकाश्च प्रत्युपेक्ष्य
स्वामिनमध्यापकं समागतं याचन्ते, याचिन्वा च तत्र कोष्ठके
पूर्वदृष्टे सन्ध्यायां गृह्यमाणे सूत्रनिपातो दृष्टव्यः । एवं सन्ध्या-
लक्षणं रात्रिमर्झाकृत्योक्तम् । न केवलं सन्ध्यायां, किं तु विका-
लेऽपि शय्यासंस्तारकस्यामीभिः कारणैर्ग्रहणं कल्पते ।

दूरे व अन्नगामो, उग्याया तेण सावय नई वा ।

दुल्लभवसहिग्गामे, रुक्खाइठियाण समुदाणं ॥ ७८९ ॥

यतो ग्रामात् प्रस्थिता ततो यत्र गन्तुमीप्सितं सोऽन्य-
ग्रामाद् दूरे, अथवा-द्वद्वाताः-परिश्रान्तास्ततो विश्राम्यम् ।
ततः समायाताः स्तेनाः स्वापदभयाद्वा सार्थमन्तरेण गन्तुं न
शक्यते स च सार्थश्चरेण लब्धः, नदी वा प्रत्युढा । एतैः का-
रणैर्यस्मिन् ग्रामे प्रस्थितास्तमसम्प्राप्ता अपान्तरालग्रामं
भिन्नावेलायां प्राप्तास्तत्र च वसतिर्दुर्लभा, ततो मार्गय-
द्भिरपि ततः क्षणमलब्धा, ततो धृत्वादिमूलं बहिःस्थिताः
सर्वेऽपि समुदानम्-मैलं हिण्डितवन्तः, तैश्च हिण्डमानै-
रमूयां वसतीनाम् एकतरा दृष्टा भवति ॥

कम्मरानंतदारग, कलाय समभुजमाणिये दिट्ठा ।

तेसु गएसु वि संते, जहि दिट्ठा उभयभोमाई ॥ ७९० ॥

कर्मकरा लोहकारास्तेषां शाला कर्मरशाला नन्तकानि व-
स्त्राणि तानि उद्ध्युयन्ते यत्र सा नन्तकशाला, दारका बाल-
कास्ते यत्र निवसन्तः पठन्ति सा दारकशाला लेखशालेत्य-
र्थः । कलादाः सुवर्णकारास्तेषां शाला कलादशाला, सभा
बहुजनोपवेशनस्थानम् यद्वा-सभाशब्दः शालापर्यायः, अतः
प्रत्येकमभिसम्बध्यते कर्मरसभा नन्तकसभा इत्यादि
एतेषामेकतराऽपि वा भुज्यमाना दृष्टाः । ततो व्यतीतायां स-
न्ध्यायां तेषु लोहकारादिषु गतेषु तत्र कर्मकरशालादौ प्र-
विशन्ति । तत्राऽपि यदि वसतः एतद् उभयभूमिके उच्चा-
रप्रस्त्रवणभूमिकालक्षणे आदिशब्दात्-कालभूमिश्च यत्र दृष्टा
तत्र रजन्यामपि गन्तुं कल्पते । तत्र च सूत्रतो निपात ए-
वमादिके सूत्रे भूयाऽऽर्थतो द्वितीयपदबुध्यते । पूर्वमप्रत्यु-
पेक्षितेऽपि संस्तारकोच्चारप्रस्त्रवणभूमिषु तिष्ठन्ति ।

कथमित्याह—

मज्जे य देउलाई, वाहिं ठवियाण होइ अइगमणं ।

सावय मकोडग ते-ए वाल मसयऽयगरे साणे ॥ ७९१ ॥

मध्ये च ग्रामादेर्मध्यभागे यदेवकुलम् आदिग्रहणात्-को-
ष्ठकशाला वा तत्र दिवसतो विधिना स्थिताः । अथवा-ग्रा-
मादेर्बहिर्देवकुलादौ सकलमपि दिवसं स्थिताः, ततो लो-
कस्तत्र स्थितान् दृष्ट्वा वृथात् ‘सावय’ इत्यादि अत्र दे-
वकुलादौ रात्रौ स्वापदः सिंहव्याघ्रादिस्तद्वयं भवति, अ-
तो नात्र भवतां वस्तुं युज्यते । तथा मकोटका अत्र रात्रा-
वृत्तिष्ठन्ति, स्तेना वा द्विविधा अत्र रजन्यामभिपतन्ति, व्या,
लो वा सर्पः स खादति, मशका वा निशायामत्राभिद्रव-
न्ति, अजगरे वाऽत्र रात्रौ गिलति, श्वा वा सगागत्य
दशति । एतैर्व्याघ्रातकारणै रात्रावन्यस्यां वसतावतिगमनं
प्रवेशो भवति ।

इदमेव स्फुटतरमाह—

दिवसद्विया वि रत्तिं, दोसे मकोडगाइए नाउं ।

अतो वयंति अन्नं, वसहिं बहिया व अंतो उ ॥ ७९२ ॥

देवकुलादौ दिवसतः स्थिता अपि रात्रौ मकोटकादीन्
दोषान् ज्ञान्वा यदि अन्तः-ग्रामाभ्यन्तरे स्थितास्ततो ग्रामा-
न्तर्वर्तिनीमेवान्यां वसतिं व्रजन्ति, तदप्राप्तौ बाहिरिकायां
गच्छन्ति । दिवसतो बहिर्देवकुलादिषु स्थिताः ततस्तत्राऽ
पि रात्रौ पूर्वोक्तान् दोषान् मन्वा बहिर्बाहिरिकाया वा अन्तः
समागच्छन्ति ।

अथाक्लमेवार्थमन्याचार्यपरिपाठ्या प्रतिपादयति—

पुव्वदिट्टिए व रत्तिं, दट्टुण जणो भणाइ मा एत्थं ।

निवसइ इत्थं सावय-तक्कर माई उ अहिलिंति ॥ ७९३ ॥

देवकुलादौ पूर्वस्थितान् साधून् रात्रौ जनो भणति-य-
था माऽत्र निवसन्, यतोऽत्र रात्रौ स्वापदतस्करादयोऽभि-
लीयन्ते समागच्छन्ति ।

इत्थी नपुंसओ वा, खंधारो आगतो त्ति अइगमणं ।

गामाणुगामिएहिं, होज विगालो इमेहिं तु ॥ ७९४ ॥

लोको वृथात्-अत्र देवकुलादौ रात्रौ स्त्री वा नपुंसको वा
समागत्योपसर्गं करोति, स्कन्धाचारो वा आगतः, एवमादि-
भिः कारणैर्बाहिरिकायाः सकाशादन्तरतिगमनं-प्रवेशं कु-
र्युः-ग्रामाभ्यन्तराद्वा बहिर्गच्छेयुः । एवं तावदध्वनिगतानां
यतनोक्ता । अथ विहरतां प्रतिपाद्यते-(गामाणुगामि इत्यादि)
मासकल्पविधिना ग्रामानुग्रामं विहरन्ति तेषामप्येभिर्ब-
ध्यमाणकारणैर्विकालो भवेत् ।

तान्येवाऽऽह—

वित्तिगिड्ढि तेण सावय, फिडिय गिलाणेव दुब्बल नई वा ।

पडिणीय सेह सत्थं, ए तु पत्ता पढमवित्तियाई ॥ ७९५ ॥

यत्र क्षेत्रे मासकल्पः कृतस्तस्माद्यमन्यं ग्रामं प्रस्थिताः स-
व्यतिकृष्टा दूरदेशवर्त्ती, स्तेना वा द्विविधाः-उपधिस्तेना श्वा-
पदा वा पथि वर्त्तन्ते तद्व्याखिललब्धसार्थेन सहागताः स्फि-
टिता वा सार्थात्परिभ्रष्टास्ततो यावदनुमार्गमवतीर्णास्तावद्
दूरतरं समजनि । यद्वा-साधुः कोऽपि स्फिटितः स यावदन्वेषि-

तस्तावच्चिरीभूतं, रत्नानां वा साधुरधुनोत्थितः शनैः शनैः समागच्छति, दुर्बलो वा स्वभावेनैव कश्चित् सांऽपि न शीघ्रं गन्तुं शक्नोति, नदी वा पूर्णा यावदपरिच्यते तावत्प्रतीक्ष्यमाणाः स्थिता यदा नदी यावत्परिच्यते तावद्विलम्बो लग्नः, प्रत्यनीकैर्वा पन्थाः समंततो रुद्धः ततो यावदपरेण मार्गेणाऽऽगम्यते तावद् दूरतरं जानं, शैतो वा कश्चिदुत्पन्नः स पथि प्रतीक्षितः, अथवा-तस्य दिवा व्रजतः सागारिकः सार्थो वा शनैः शनैरागच्छति, यद्वा-तं सार्थं प्रतीक्षमाणानां विकालः सञ्जातः । एतैः कारणैः प्रथमद्वितीयपौरुष्योः आदि-ग्रहणात्तृतीयचतुर्थ्योरपि पौरुष्योर्नतु-नैव प्राप्ताः भवेयुः । अर्थादापन्नं विकालं रात्रौ प्राप्ताः । ततश्च तदानीं प्राप्तैस्तैर्विधिना प्रवेष्टव्यं नाऽविधिना ।

यत आह—

अङ्गमणे अविहीए, चउगुरुगा पुव्ववन्निया दोसा ।
आणाइणो विराहण, नायव्या संजमायाए ॥ ७६६ ॥
यद्यविधिना अतिगमने प्रवेशं कुर्वन्ति ततः चत्वारो गुरुकाः पूर्ववर्णिताश्च पदकायविराधनादयो दोषा अत्रावसातव्याः, आज्ञादयश्च दोषा, विराधना च संयमात्मविप्रया ज्ञातव्या । यत एवमतो विधिना प्रवेष्टव्यम् ।

कः पुनर्विधिरित्यत आह—

सव्वे वा गीयत्था, मीसा वा अजयणाए चउगुरुगा ।
आणाइणो विराहण, पुव्वं पविसंति गीयत्था ॥ ७६७ ॥
ते साधवो यदि सर्वेऽपि गीतार्थास्ततः सर्व एव प्रविशन्ति, तदा चतुर्गुरुकाः, आज्ञादयो दोषाः, विराधना च संयमात्मविप्रया । का पुनर्यतना ? इत्यत आह—पूर्वं प्रथमं तावद् गीतार्थाः प्रविशन्ति, पश्चाद्गीतार्था इति संग्रहगतासंक्षेपार्थः ।

अथैनामव विवृणोति—

जइ सव्वे गीयत्था, सव्वे पविसंति ते वसहिमेव ।
विहि-अविहिए पवेसो, मीसं अविही य गुरुगा उ। ७६८ ॥
यदि ते साधवः सर्वे गीतार्थास्ततः सर्वेऽपि ते समकमेव प्रविशन्ति, अथागीतार्थमिश्नास्ते ततो द्विधा प्रवेशो विधिना अविधिना च । यद्यविधिना प्रविशन्ति ततश्चतुर्गुरुकाः अविधिना—यद्यगीतार्थमिश्नाः सर्वेऽपि प्रविशन्ति ।

कः पुनस्तत्र दोषो भवतीत्युच्यते—

विप्परिणामो अप्प-च्चओ य दुक्खं व चोदणा होइ ।
पुरतो जयणा करणं, अकरणे सव्वे वि खलु चत्ता ॥ ७६९ ॥
यदि मृगाणां पुरतो ज्योतिरानयनादिकं वक्ष्यमाणां यतनां कुर्वन्ति ततस्तेषां विपरिणामो भवेत्, न वसन्ते अग्निकाय-समारम्भं कर्तुमित्युपदिश्य सम्प्रति तमेव स्वयं समारम्भतः । अप्रत्ययोऽपि तेषामुपजायते; यथैतदलीकं तथा सर्वमप्यमी-षामेवविधमिति, ततश्च प्रतिगमनादयो दोषाः । तथा तेषां मृगाणां पश्चाद्ग्निकायसङ्घट्टादि कुर्वतामपरां वा सामा-चार्यां वितथामाचरतां दुःखनादना भवति । तदा स्वयमेव अग्निकायसमारम्भं कृत्वा सम्प्रत्यस्मान् वारयत इत्यादिसंमुखवल्गनतः सम्यक् शिक्षां न प्रतिपद्यन्ते इत्यर्थः । अथैन-दोषभयादेनां ज्योतिर्यतनां न कुर्वन्ति, ततः सर्वेऽप्युत्तार्थादयः

परित्यक्ता भवन्ति, सर्पश्वापदादिभिरात्मविराधनासङ्घवात्, तस्माद्विधिना प्रवेष्टव्यम् ।

तमेव विधिमाह—

वाहिं काऊण मिए, गीया पविसंति पुंछणे घेत्तुं ।
देउलसभपरिभुत्ते, मग्गंति सजाइए चेव ॥ ८०० ॥
मृगान् बहिः कृत्वा—स्थापयित्वा प्राञ्छनादि दारुदण्ड-कानि गृहीत्वा गीतार्थाः प्रविशन्ति, प्रविश्य च देवकुलस-भादीनि परिभुञ्जमानानि सयोगेनैव ज्योतिःसहितानि मार्ग-यन्ति । अथ पूर्व कृतं ज्योतिस्तत्र न प्राप्यते ततस्तदान-यन्ति आनाययन्ति वा समुच्चारदादिभूमिकाः प्रत्युपदय मृगानानयन्ति ।

परिभुञ्जमाण अमई, सुन्नागारे वसंति सारविए ।

अहणुवासिय सकवा-ड निव्विले निव्वले चेव ॥ ८०१ ॥
परिभुज्यमाना वसन्तिर्न लभ्यते तदा शून्यागारम्-शून्यगृहं गवेपयन्ति, तच्चाधुनोद्भासितं साम्प्रतमेवाद्भसीभूतं सकपाटं कपाटयुक्तं निर्विलम्-सर्पादिविलरहितं निश्चलं-दृढं नयन्ति प्रकामम् । अत्र चतुर्भिः पदैः षोडश भङ्गा भवन्ति । एषां च मध्ये यः प्रथमो भङ्गः तदुपते शून्यगृहं सारविते-प्रमाजितं वसन्ति ।

अत्र सर्वेषु गीतार्थेषु विधिमाह—

जइ नाऽऽणयंति जोई, गिहिणो तो गंतु अप्पणा आणे ।
कालोभयसंधारग, भूमीओ पेहए तेणं ॥ ८०२ ॥
यदि गृहिणः प्रेरिता अपि ज्योतिर्नानयन्ति तत आत्म-नाऽपि गत्वा आनयन्ति, ततस्तन ज्योतिषा कालोभयसंस्त-राणां भूमिं प्रत्युपक्षेत, कालभूमिं संस्तारकभूमिं चेत्यर्थः ।

असई य पईवस्स, गोवालाकंबुदारदंडेण ।

विलपुंछणेण ढक्कण, मंतेण व जा पमायं तु ॥ ८०३ ॥
एमेव य भूमितिए, हरितादी खाणुकंटविलमादी ।
दोसदुगवज्जणट्टा, पेहिय इतरे पवेसंति ॥ ८०४ ॥

अथ प्रदीपो न प्राप्यते यथा सर्वेषां गीतार्थानां विधिरुक्-स्तथा गीतार्थमिश्राणामप्येवमेव ज्ञातव्यः, नचरे तानगी-तार्थान् बहिः—स्थापयित्वा गीतार्थाः प्रविश्य भूमित्रिके संज्ञायककालभूमिलक्षणे रहितबीजादीन् जन्तून् स्थाणुक-एटकविलादींश्च प्रत्यपायान् दोषद्वयवर्जनाथम्—संयमा-त्मविराधनालक्षणदोषद्वयपरिहाराऽर्थं प्रत्युपदय इतरान् मृ-गान् वसन्ति प्रवेशयन्ति ।

ठाणामती य वाहिं-तेणग दोच्चा व सव्वे पविसंति ।

गुरुगा उ अजयणाए, विप्परिणामाइ ते चेव ॥ ८०५ ॥
यदि बहु स्थानं नास्ति, यत्र मृगाः स्थाप्यन्ते 'तेणग दोच्चा व ति' स्तनकभय वा बहिर्वसन्ते ततः सर्व एव प्रविशन्ति, प्रावृष्टाश्च यदि यतनां न कुर्वन्ति ततश्चतुर्गुरुकाः त एव विपरिणामाः—प्रत्यपायादयो दोषाः ।

अथ यतनामव च वयं न जानीम इति प्रश्नावकाशमाश-

ङ्कय तत्स्वरूपमाह—

अवगीयत्थविमिस्साणं, जयणं इमा तत्थ अधकारम्मि ।
आणणणोभेणेणं, अणणायं कोइ वारेइ ॥ ८०६ ॥

अगीतार्थमिश्राणां तत्र वसतावन्धकार इयं यतना-‘आ-
रण्यभोगेण’ इति । तथा ते मृगा नाभोगयन्ति तथा दीपस्य
अन्यव्यपदेशनानयने विधेयम् । अथ गृहस्थोऽन्यव्यपदेश-
नोक्ताऽपि दीपं गृहीत्वा नागच्छति ततस्तमनागतं गृहमपि
गत्वा प्रज्ञापयन्ति, यथा-दीपमानय । यदि कश्चिद्धारयति तत-
स्तस्य शिक्षा प्रदानव्या । विशेषचूर्णी तु—‘अरण्येण कोऽ-
हो चि’ पाठः । अन्येन गृहस्थनाश्रयानयने यदि कोऽपि अगी-
तार्थो वारयति ततस्तस्य नोदना कर्त्तव्या ।

इदमेव भावयति—

अस्महि अभिगच्छो अ-प्यणु आओ णु अम्ह अट्टाए ।

आणोइ इहं जोइ, अपगोलं मा णिवारेह ॥ ८०७ ॥

यदा गृही दक्षतया स्वयमेव ज्योतिरानयति, तं च को-
प्यगीतार्थो वारयति, तदा स वृक्षव्यः, अस्माभिरभणितः स्व-
योगेन यद्यपि गृहस्थ आत्मनोऽर्थं नुरिति संशयः, ‘उताहो’
अस्मदर्थं ज्योतिरानयति, ततः किमस्माकम् एतदीयया चि-
न्तया, अत एव तमयोगोलकल्पं मा वारयत ।

गिहियं भणंति पुराओ, अइतमममिणं न पस्मिमो किंचि ।

आणिति जइ अबुत्ता, तंहेव जयणा निवारंते ॥ ८०८ ॥

अथ ते गृहस्थाः स्वयं नानयन्ति, ततो गीतार्था अन्य-
व्यपदेशने तेषां गृहिणां पुरतो भणन्ति—अतितम-अती-
वान्धकारमिति न पश्यामो वयं किञ्चिदपीति । यद्येवमुक्ताः
साक्षाद्भणिताः सन्तो ज्योतिरानयन्ति ; ततः सुन्दरमेव ।
यश्च तत्र निवारयतिः तस्य यतनया तथैव नोदना कार्या ।

अथ ते गृहस्था अन्यव्यपदेशनोक्तं नावबुध्यन्ते

ततः किं कर्त्तव्यमित्याह—

गंतूण य पन्नवणा, आणण तह चैव पुव्वभणियं तु ।

भणण ओदायणा असई, पच्छायणामल्लगाईसुं ॥ ८०९ ॥

गीतार्थगत्वा चशब्दाद् अगत्वाऽपि तत्र स्थितं गृहिणां प्र-
ज्ञापना विधेया, यथा-न पश्यामो वयमत्र विलादिकं स्थाणुं क-
ण्टकादिकं वा, अत उद्योतो यथा भवति, तथा कुरुत । एवं परि-
स्फुटमभिदत्ताः सन्तः ते प्रदीपस्यानयने कुर्वन्ति, यद्यगीता-
र्थो निवारयति तस्य तथैव नोदनायामयोगोलं मा निवारय
इत्यादिकं पृथग्भणितमेव द्रष्टव्यम् । ‘भणण’ इति ‘गृहिषु प्र-
दीपमानयति प्रज्ञापयमानेषु’ यो व्रथीति, किमेवं सावद्यप्रवृ-
त्तिं कारयसीति, तस्याप्र मिथ्यादुष्कृतभरणं कर्त्तव्यम् । अ-
सह इति ‘अथ गृहस्थः प्रदीपमानेतुं नेच्छति, ततः’ आदा-
यणपच्छायणमल्लगाईसु इति ‘मृगाणामदर्शने मल्लगाई-
भिः पृच्छा, अथ प्रदीपः स्वयमेवानेतव्यः ।

अथदमुत्तरार्द्धं विवरीपुगाह—

गिहिजानिं मग्गंता, मिगपुराओ भणइ चोइओ इणमो ।

णाभोगेण मउत्तं-मिच्छाकारं भणामि अहं ॥ ८१० ॥

गृहिणां समीपे ज्योतिः-प्रदीपं मृगपुरतो मृगाणां शृण्वता-
मथ यदि केनचिद्योदितः किमेवं सावद्यं कारयसीति ? ततो-
ऽस्मा गीतार्थः ‘इत्थं भणति’-अनाभोगेन मयदमुक्तं ततोऽहं
मिथ्याकारं भणामि, मिथ्यादुष्कृतं प्रयच्छामीत्यर्थः ।

एमेव जइ परंक्वयं, जाणंति मिगा जंभमिणा भणिओ ।

तन्थ वि चोइजंता, सहसा णाभोगओ भणइ ॥ ८११ ॥

एवमेव यदि मृगाणां परंक्व गृहं गत्वा गृहस्थो भणति—
स्तथापि यदि ते मृगाः कथमपि जानन्ति यथा एतेन साधुना
गृहस्थो भणितः प्रदीपानयनाय प्रेरितः, तत्राऽप्यपरं नो-
द्यमानः स तु भणति-सहसाकारेण अनाभोगतो वा मयेद-
मुक्तं मिथ्यादुष्कृतमिति ।

गिहिगाम्मि अनिच्छंते, सयमेवाणेइ आवरित्ताणं ।

जत्थ दुगाई दीवा, ततो मा पच्छकम्मं तु ॥ ८१२ ॥

अथ गृहा प्रदीपमानेतुं नेच्छति, ततः स्वयमेव मल्लकसम्पु-
टत वा कर्परेण वा कलेपे वा प्रदीपो भवति, तत्राऽपि यत्र-
गृहं द्विकादयो द्वित्रप्रभृतयो दीपाः, ततो गृहादानयति,
कुत इत्याह—‘मा पच्छकम्मं तु’ इति यत्रैक एव दीपो भवति,
तत्राऽपरप्रतापकरणलक्षणं पश्चात्कर्म मा स्यादिति कृत्वा
ततः प्रदीपो नानेतव्यः ।

ततश्च—

उज्जोविण्णं आयरिओ, किमिदं अहगाम्मि जीधियद्धी उ ।

अ,यरिण पन्नवणा, नट्ठो य मयो य पव्वइतो ॥ ८१३ ॥

ज्योतिः प्रतिश्रये सति आचार्यो भणति, हन्त किमिदं भवता
कुतम्, स प्राह-क्षमाश्रमणा ! अहमद्यापि जीवितार्थी, अतो
विलादिपरिज्ञानार्थं मयैवं कृतम्, तत आचार्यो मातृस्थाने-
न तस्य प्रज्ञापनां करोति, हन्त मृत एव त्वं, कुतो भवतो जी-
वितं, यत एव कुर्वन् प्रव्रजितो नष्टश्च-सन्मार्गपरिभ्रष्टः, मृत-
श्च संयमजीवितविरहितो भवति ।

तस्मेव य मग्गणं, वारणलक्खेण निंति वसभा उ ।

भूमितियम्मि उ दिट्ठे, पच्चप्पिय मो इमा मेरा ॥ ८१४ ॥

तथैव ज्योतिरानेतुः साधोमार्गेण पृष्टतो वारणलक्खेण
निवारणव्याजने वृषभा गच्छन्ति, ततो भूमित्रिके उच्चा-
रप्रश्नवणकालभूमिलक्षणे दृष्टे सति प्रदीपं समर्पयत, ‘मो’
इति निपातः पादपूर्णे इयं मर्यादा सामाचारी ।

खरंटेण वणितयभायण-गहिय निक्खिवण वाहिपडिलेहा

वसएहि गहियचित्ता, इयेरं पसादंति कल्लाणं ॥ ८१५ ॥

येन प्रदीपानयनाय अधिरतकः प्रेरितो, येन वा प्रदीप आ-
नीतः, तस्य खरगटना कर्त्तव्या, ततोऽसौ वेण्टिकां भाज-
नानि च गृहीत्वा ‘निक्खिवण’ इति वहिः स्थाप्यते, निर्ग-
च्छास्माकं गच्छानेन त्वया कार्यम् । ततोऽसौ कैतवनिष्काशि-
तो वहिःस्थितः प्रतिलेखयति, प्रतिकरणं च विदधाति । ततो
वृषभैर्गृहीतचित्ता इतरे मृगा गुरुं प्रसादयन्ति । ततो गुरु-
स्तं भूयाऽप्यन्योऽपि पञ्चकल्याणकं प्रायश्चित्तं प्रयच्छन्ति ।

अथ कथं वृषभा मृगाणां चित्तव्रह्मणं कुर्वन्तीत्याह—

तुम्हय अम्हय अट्टा, एवमकासी न केवलं ममया ।

खामिसु गुरुं पविमउ, बहुसुन्दरकारओ अम्हं ॥ ८१६ ॥

आर्याः ! वृषपाकमस्माकं च सर्पादिप्रत्यपौरुक्षणाथमेव
एवमकासीत्, न केवलं स्वभयादयः । अत आगच्छत, येन
सर्वेऽपि गुरुं क्षमाश्रमणं क्षमयामः, प्रविशतु बहुसुन्दरकारक-
प्रत्यपाथरक्षकतया बहुकल्याणकरोऽस्माकं भूयः प्रतिश्रयम् ।
एवमुक्ता मृगा वृषभैः सह समागत्य गुरुं प्रसादयन्ति । ततो
गुरुवः वक्ष्यमाणं ब्रुवते-आर्याः ! वृषभपि निर्धर्माणः सञ्जाताः ।

यतः—

अन्ने वि विद्देहि य, अलमजो अहव तुभ मरिसेमि ।
तेसि पि होइ बलियं, अकजमेयं न य तुदंति ॥ ८१७॥
एव एवं कुर्वन्नन्यनपि साधून् विद्रावयिष्यति-विनाशयि-
ष्यति । अत आर्याः! अलं-पर्याप्तमस्माकमेतेन । साधवो ब्रुवन्ते-
क्षमाश्रमणाः! न भूय एवं करिष्यति । एकवारमपराधं क्षमयन्तु
भगवन्तः । गुरवो भणन्ति-यद्येवं ततोऽहं युष्माकं न मर्षयामि,
परमेतस्य पञ्चकल्याणकं प्रायश्चित्तं दीयते । एवमुक्ते तेषा-
मप्यगीतार्थानां बलिकमत्यर्थं हृदये भवति । यथा-नूनमकार-
यमेतदिति, न च पश्चाज्ज्योतिःस्पर्शनादौ नाद्यमानास्तुद-
न्ति, प्रतिनोदनया अन्यथा—उत्पादन्तीत्यर्थः ।

एसो विहीउ अंतो, बाहिं रुद्धे इमो विही होइ ।

सावय तेणय पडिणी-य देवयाए विही ठाणं ॥ ८१८॥

एष विधिरन्तस्तिष्ठतामभ्यन्तरे प्रविष्टानामुक्तः । अथ बहि-
स्तिष्ठतां विधिरुच्यते । निरुद्धे-स्थगिते द्वारे ग्रामादौ विकालं
वा तत्रापूर्वः प्रवेशे न लभते इत्यादिकारणसम्भवे बहिःस्थि-
तानां यदि श्वापदभयं स्तेनकभयं वा भवति, तदा वक्ष्यमाणा
यतना कर्तव्या । यावद्देवताया आकम्पनार्थं विधिना स्थानं
कायोत्सर्गलक्षणं क्षणकेण कर्त्तव्यमिति ।

यतनामेवाऽऽह—

भूमिघरदेउले वा, सहिया वरणे व रहिय आवरणे ।

रहिए विजा अचित्त-मीसं सचित्त गुरुआणा ॥ ८१९॥

बहिस्तिष्ठतां यदि श्वापदादिभयं, तथा भूमिगृहे देवकुले
वा आवरणं-कपाटं तेन सहितं तिष्ठन्ति । गाथायां प्राकृतत्वात्
व्यत्यासेन पूर्वापरनिपातः । अथ सकपाटं न प्राप्यते, तत
आवरणरहितेऽपि तिष्ठन्ति, दिशां वा विद्याप्रयोगेण बन्धं वि-
दधति, यतः श्वापदादयो न प्रविशन्ति, विद्याया अभावेऽचित्त-
कण्टिकाभिस्तदप्राप्तौ मिश्रकण्टिकाभिस्तदलाभे सचित्त-
कण्टिकाभिरपि स्थगयन्ति । तदभावे 'गुरुआण' इति गुरवो
भागवतीमाज्ञां प्ररूपयन्ति । यथा-आचार्यादीनां मारणान्तक
उपसर्गे उपस्थिते यः समर्थो भवति, तेन यथासामर्थ्यं
तन्निवारणे पराक्रमणीयमिति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवरीपुराह—

सकवाडम्मि उ पुर्वि, तस्सासइ आणइति उ कवाडं ।

विजाए कंठियाहि व, अचित्तचित्ताहि ठगयंति ॥ ८२०॥

पूर्वं सकपाटे भूमिगृहे देवकुले वा स्थानव्ययम्, तस्याऽसति
अकपाटे तिष्ठन्तः कपाटमन्यत आनयन्ति । अथ नास्ति
कपाटः, ततो विद्यया द्वारं स्थगयन्ति, तदभावे कण्टिकाभिः
प्रथममचित्ताभिस्ततो मिश्राभिस्ततः सचित्ताभिरपि
स्थगयन्ति ।

एएसिं असईए, पागारवई व रुक्खनीसाए ।

परिखेव विज अचित्त-मीससचित्तगुरुआणा ॥ ८२१॥

एतेषां भूमिगृहादीनामसति प्रकारं वाऽऽवृत्तिं वा वृत्तं वा
निश्रेय निश्रां कृत्वा तिष्ठन्ति । तत्राऽपि विद्यया परितोषं कु-
र्वन्ति । तदभावे कण्टिकाभिर्भयथाक्रममचित्तमिश्रसचित्ताभिः
परितोषयन्ति, गुरवश्चाज्ञाप्ररूपणं कुर्वन्ति ।

गिरिनइतलागमाई, एमेवागम ठयंति विजाई ।

एगइगे तिदिसिं वा, ठयंति असई असव्वत्तो ॥ ८२२॥

गिरिं वा नदीं वा तडागं वा आदिग्रहणाद्वर्त्तादिकं च निश्रां-
कृत्वा तिष्ठन्ति तेषां च यत्रैक एव प्रवेशस्तत्र प्रथमतस्तिष्ठ-
न्ति, तदभावे यत्र द्वयोर्दिशोः प्रवेशस्तत्र तदप्राप्तौ यत्र त्रिषु
दिक्षु प्रवेशस्तत्राऽपि तिष्ठन्ति । तेषां चागमं प्रवेशमुखे च
विद्यादिभिः स्थगयन्ति 'असई असव्वत्तो ति' प्राकारादि-
निश्राया एकप्रदेशादीनां वा अप्रामावाकाशे वसन्तः सर्वतो
विद्याप्रयोगेण स्थगयन्ति-दिशाबन्धं कुर्वन्ति । विद्याया
अभावे कण्टिकाभिः सर्वतो कुर्वन्ति, तदभावे गुरवः आज्ञा-
प्ररूपणं कुर्वन्ति ।

केन विधिनेति चेदुच्यते—

नाउमगीयत्थ बलि-णं ताव तेसिं च बलमारं ।

घोरे भयम्मि थेरा-भणंति अविगीयथेअत्थं ॥ ८२३॥

ज्ञात्वा कमप्यगीतार्थं बलिनम्-समर्थम्, यद्वा-अविजा-
नन्तस्तेषां स्वसाधूनां पराक्रममाह्वान्यं कस्य कीदृशः
पराक्रमो विद्यते इत्येवमजानन्त इत्यर्थः । घोरे रौद्रे स्वा-
पदादिभये स्थविरा आचार्या अविगीतस्थैर्यं स्थिरीकर-
णार्थं भणन्ति ॥

कथमित्याह ?—

आयरिए गच्छम्मि य, कुलगणसंघे य चेइयविणासे ।

आलोइयपडिकंतो, सुद्धो जं निजरा विउला ॥ ८२४॥

पट्टीसप्तम्यारर्थं प्रति अभेदः । आचार्यस्य वा गच्छस्य वा
कुलस्य वा गणस्य वा चैत्यस्य वा विनाशे उपस्थिते
सति सहस्रयोधिप्रभृतिना स्ववीर्यमहापयता तथापरा-
क्रमणीयं यथा, तेषामाचार्यादीनां विनाशो नोपजायेत ।
स च तथा पराक्रममाणो यद्यपराधमापन्नस्तथाऽप्यालो-
चितप्रतिक्रान्तः शुद्धः, गुरुसमक्षमालोच्य मिथ्यादुष्कृ-
तप्रदानमात्रेणैवाऽसौ शुद्ध इति भावः । कुत इत्याह-
यद्यस्मान् कारणात् विपुला महती निर्जरा कर्मक्षयलक्षणा
तस्य भवति, पुष्टालम्बनमवलम्ब्य भगवदाज्ञया प्रवर्त्तमा-
नत्वादिति ॥

सोऊण य पन्नवणं, कयकरणस्सा गयाइणो गहणं ।

सीहाई चेव तिगं, तवबलिपदे ववट्ठाणं ॥ ८२५॥

एवंविधां प्रज्ञापनां श्रुत्वा यः कृतकरणसहस्रयोधिप्रभृ-
तिकस्तस्य गदाया आदिशब्दास्त्रगुडस्य वा ग्रहणं भवति,
गृहीत्वा गदादिकमसौ गुरुन् प्रवर्त्ततिः भगवन् ! शरत वि-
श्वस्ताः सर्वेऽपि साधवः, अहं सिंहाऽऽदीनां निवारणं करि-
ष्यामि । ततः सुप्ता साधवः, स पुनरेकाकी गदाहस्तः प्र-
तिजाग्रदवतिष्ठते । तस्य च प्रतिजाग्रतः सिंहत्रिकं समाग-
च्छत् आदिशब्दाद्व्याघ्रादिपरिग्रहः । (वृ०) (अस्मिन्
विषये 'मूलगुणपडिसेवणा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे व्या-
घ्रदृष्टान्तो गतः) ईदृशस्य कृतकरणस्याभावे यस्तपोव-
लिको विकृष्टतपसा बलीयान् क्षणकः स देवताया आकम्पन-
निमित्तं स्थानं कायोत्सर्गं करोति एतदग्रता भावयिष्यते ।

अथ तेन कृतकरणेन साधुना प्राभातिकप्रतिक्रमणवलायां
यथा गुरुसमक्षमालोचिने तथा प्रतिपादयति—

हिंलिम्मि पुग सीहं, खुडयाइ इयाणि मंदथामो मि ।

तिन्नावाए सीहं, रति पहाओ मया न मत्रो ॥ ८२६ ॥

क्षमाश्रमण ! पुग-पूर्वगहं प्रवल्गणीयतया खुडकामात्रेणैव
सिंहं हन्ताऽस्मि, इदानीं मन्दस्थामाऽस्मि । ततः 'तिन्नावाए'
ति विभक्तिव्यत्ययातिशयापातिषु गदाघातेन सिंहो रात्रौ
मया प्रहतः परं न भूताऽपराधाः, एवमालोच्य मिथ्या दुष्कृ-
तं दत्तवान् । एतावन्तं चानौ पुनः दुष्टपरिणामत्वात् ।

नितेहिं तिन्नि सीहा, आमन्ने नाहदूर दूर य ।

निग्गयजीवा दिह्वा, म चावि पुह्वा इमं भगाई ॥ ८२७ ॥

प्रभाते निर्गतः—पन्थानं गच्छुस्त्रियः सिंहा निर्गतजीवा
दृष्टाः । तत्रैक आसन्नं, द्वितीया नातिदूरं, तृतीया दूर । स
चाऽऽचार्यैः पृष्टः । आर्य ! किमेवं सिंहत्रये विपक्षमवलोकयते ।

ततः उदं भगति—

मा मरिहिति तो गाहं, न आहओ तेण पढमओ दूर ।

गाहतरं वितितईओ, न य मे नायं जहणो मो ॥ ८२८ ॥

भगवन् ! यदा प्रथमः सिंह आयातस्तदा मा मरिष्यतीति
कृत्वा गाहं नाहतः तेनासौ दूरं गत्वा विपक्षः, द्वितीयस्तु स
एवायं भूयोऽप्यायात इति बुद्ध्या गाहतरमाहतः तेनासौ
नामन्ने नातिदूरं, तृतीयस्तु द्वितीयादपि गाहतरमाहतस्तेना
ऽसौ, इत्यासन्न एव भूभागं गत्वा मृतः । न च मया ज्ञानं
यथाऽयमन्यान्यसिंहः समागतो न स एवेति ।

ईदृशस्य कृतकरणस्य भावं देवतायाः कार्यात्सर्गः कर्त्तव्यः ।
स च केन कियद्वा कालं यावदित्यवोच्यते—

खमओ व देवयाए, उम्सगं करह जाव आउट्ठा ।

खखामि जा पभातं, सुवंतु जङ्गो सुवीसन्था ॥ ८२९ ॥

क्षपको वा देवताया आकम्पननिमित्तं कार्यात्सर्गं करोति,
यावदस्मावावृत्ता आराधिता सर्वा वृते—भगवन् ! पाप्य
कार्यात्सर्गः यावत् प्रभातं तावद्देव्यापदाद्युपसर्गं रक्षात्मा ।
खणन्तु यतयः सुविश्वस्ता इति । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
(गजौ वस्त्रादिधारणनिषेधः 'उवाहि' शब्दे द्वितीयभागे
१०७२ पृष्ठे गतः) (विहारविषयः 'विहार' शब्दे वक्ष्यते)

यादृश आहारो रात्रौ रक्षितुं शक्यते—तद् मैद्यह्मं, उम्भिहि-
तम्, नवरं केवलमिह कल्पे अध्वकल्पविषयं तदवाऽऽह—

अग्गहणे कप्पस्स उ, गुरुगा दुविधा विराधना णियमा ।

पुरिसट्ठाणं सत्थं, णाउं ता वी ण गिरिहजा ॥ ८३० ॥

द्वित्रे च पथि यद्यध्वकल्पं न गृह्णन्ति तदा चतुर्गुणः, द्वि-
विधा चात्मसंयमे विराधना । भक्षालाभे क्षुधान्तस्य परिता-
पनादिना आत्मविराधना, संयमाविराधना तु क्षुधान्तः सन्नध्व-
कल्पे चिना कन्दादिग्रहणं कुर्यात्; अतो ग्रहीतव्याऽध्वकल्पः ।
एभिः कारणैर्न गृहीयादपि, यदि पुरुषाः सर्वेऽपि संहननधृति
बलवन्तः, अध्वाऽप्येकदैवभिक्षा वा, सार्थऽपि प्रभूतभक्षमावा-
प्यते, तर्दापि भवलाभम्, सार्थश्च भद्रकः कालभाजी काल-
स्यागो च । एवमादीनि कारणानि ज्ञात्वा द्विप्रपथं न गृहीयात् ।

स पुनरध्वकल्पः कीदृशो ग्रहीतव्यः ? इत्युच्यते—

सकरघत-गुलमीसा, अगंथिमा खज्जुरा व तम्मासा ।

मनू पिप्पागो वा, घतगुलमिस्सं खरेणं वा ॥ ८३१ ॥

शर्करया घृतेन च मिश्राणि अग्रन्थिमानि कदलीफलानि
खण्डाखण्डाकृतानि गृह्यन्ते । अथ शर्करया न प्राप्यन्ते ततो
गुडेन घृतेन च मिश्रितानि, एषामभावे खर्जुराणि घृतगुड-
मिश्राणि, तदप्राप्तौ सकृकान् घृतगुडमिश्रान्, तदलाभे पि-
प्याकोऽपि । घृतं न प्राप्यते ततः खरसंज्ञकेन तैलेन
मिश्रितः पिप्याकः ।

एतेषां ग्रहणे गुणमुपदर्शयति—

थोवा वि हणंति खुहं, न य तएह करेति एते खजंता ।

सुखोदण व लंभं, समितिम-दन्तिकचूर्णं वा ॥ ८३२ ॥

एतानि अग्रन्थिमादीनि स्वाद्यमानानि स्तोकाण्यपि लुपं
घ्नन्ति, न चेतानि भुक्तानि सन्ति तृष्णां कुर्वन्ति, अत ईदृशो-
ऽध्वकल्पो गृह्यते । ईदृशस्यालाभे शुष्कादनः—शुष्ककूरः, तद-
लाभे समितिमाः—शुष्कमण्डकाः, तदप्राप्तौ दन्तिकचूर्णम्—
तन्दुललोहः । यद्वा—दन्तिकम्—तन्दुलचूर्णः, चूर्णम् तु-
मोदकादिस्वाद्यकचूरिः । एतत्सर्वमपि घृतगुडेन मिश्रयित्वा
स्थापनीयम् । यदि शुद्धं भक्षं लभन्ते ततो नाध्वकल्पं भुञ्जते ।
यावन्मात्रेण वा न्यूनं शुद्धं लभन्ते तावन्मात्रमध्वकल्पात्परि-
भुञ्जते । अनुपस्थापितेभ्यो वा प्रयच्छन्ति ।

तिविहाऽऽमयभेसज्जा, वणभेसज्जा य सप्पि महु पट्टे ।

मुट्ठामतिपिरिए, जा कम्मं णाउमट्ठाणं ॥ ८३३ ॥

विविधाः—त्रिप्रकारा वातजपित्तजश्लेष्मजभेदाद् ये आमया
गेगास्तेषां यानि भेजानि भेजयानि, यानि च वणस्य भे-
जयानि सर्पिर्मधुमिश्राणि वा वणेषु दत्त्वा पट्टैर्वध्यन्ते तानि
गृह्णन्ति, सर्वमप्येतदध्वकल्पादिकं प्रथमतः शुद्धं, तदभावे
अशुद्धमपि त्रिपरिरयं यतनया पञ्चकपरिहाण्या ग्रहीतव्यम्,
यावदाधाकर्मणि । प्रमाणतः पुनरध्वानं स्तोत्रं वा बहु वा
ज्ञात्वा तदनुसारेणाध्वकल्पोऽपि ग्रहीतव्यः ।

एवं यदा सर्वमप्युत्पादितं भवति तदा किं विधेयमित्याह—

अट्ठाण पविसमाणो, जाणगनीसाए गाहए गच्छं ।

अह तत्थ न गाहिजा, चाउम्मासा भवे गुरुगा ॥ ८३४ ॥

अध्वानं प्रविशन् सूरिः प्रथमत एव यस्य गीतार्थस्य
निश्चयान्तं पुरस्कृत्य गच्छमध्वकल्पं ग्राहयति, अथ तत्ता-
ध्वप्रवेशे गच्छं न ग्राहयति ततश्चतुर्मासा गुरुका भवेयुः ।
अतो गीतार्थं पुरस्कृत्य गीतार्थप्रत्ययनिमित्तमन्तराऽन्तरा
कानिचिदर्थपदानि परित्यजन् सूरिर्गच्छमध्वकल्पं ग्राहयेत् ।
एवंविधेन विधिना निर्गतानामयं विधिः ।

सभए सरभेदादी, लिंगविओगं च काउ गीयत्था ।

खरकम्मिया व होउं, करेति गुत्ति उभयवग्गे ॥ ८३५ ॥

यत्र सभयं तत्र वृषभाः खरभेदवर्णभेदकारिणीभिर्गुलिका-
भिस्तादृशं स्वरं वर्णं च कृत्वा गच्छन्ति, अथवा—यथैते संय-
ता इति न ज्ञायन्ते तथा लिङ्गविओगं कृत्वा गीतार्थं गच्छ-
न्ति । खरकर्मिका वा सन्नद्धपरिकरा यथा सभये गृहीतायुधा
भूत्वा उभयवर्गे साधुसाध्वीरक्षणे गुप्ति-रक्षां कुर्वन्ति ।

किञ्च-

जे पुवं उवकरणा, गहिया अद्वाणे पविममाणेहि ।
जे जे जोगे जत्थ तु, अद्वाणे तस्स परिभोगो ॥६५२॥
यानि पूर्व धर्मकरणादीन्युपकरणानि अध्वानं प्रविशद्भिर्गु-
ह्येतां तेषां मध्ये यद्यस्मिन् काले योग्यं तस्य तदाऽध्वनि
परिभोगः कर्त्तव्यः ।

मुक्खादणो समितिवा, भुंजसुणोदेहि उएहविय भुंजे ।
मूलत्तरे विभासा, जतिऊणं णिग्गंतं विवेगो ॥६५३॥

इह लाटदेशे अथवाचणं काञ्चिकं भग्यन्ते, यदाह चूर्णि-
कृत्—“अथवाचणं लाटाणं कंजिअं भगणइ त्ति,” ततो
अथवाचणेनाप्लादकेन वा शुष्कौदनं शुष्कं समितिमांशोष्ण-
यित्वा मुहुः भोजनार्थमुष्णीकृतं भुञ्जीत ‘जइऊणं निग्गण-
विवेगो त्ति’ एवमादिकया यतनया यत्तिन्वा यदा अध्वनो
निर्गतास्तदा तमध्वकल्पमभुङ्क्ते भुङ्क्ताद्वरितं वा विविचन्ति
परिष्ठापयन्तीत्यर्थः । मूलत्तरे विभासा त्ति मूलोत्तरगुणविषया
विभासा कर्त्तव्या । तथा—शिष्यः पृच्छति, यः अध्वकल्प
आधाकर्मिकः परिवानितश्च स तावदाधाकर्मिकत्वेनात्त-
रगुणोपधानी, परिवामितत्वे तु मूलगुणोपधानी, ततः किमेव
भुज्यताम्? उत प्रतिदिवसं लभ्यमानामाधाकर्म?, अत्राच्यतं-
अकल्प्या भुज्यतां नाऽऽधाकर्म ।

ननु द्वापद्वयदुष्टोऽस्मा? मृगिराह—

कामं कम्मो तु सो कप्पो, णिमिं च परिवामितो ।

तहा वि खलु मे मयो, ण य कम्मं दिणे दिणे ॥६५४॥

कामम्—अनुमते यदासाध्वकल्पकं तावदाधाकर्म, अपरं
च निशि रात्रौ परिवामितः तथापि खलु निश्चितं स एवा-
ध्वकल्पः श्रयान्, न त्वाधाकर्म दिने दिने लभ्यमानं वरम् ।

कुत इति चेदुच्यते—

आधाकम्मा मतिं घातो, मइ पुव्व हते त्ति य ।

ये उ ते कम्म मिच्छन्ति, णिग्घिणा ते णं मे मता ॥६५५॥

यदाधाकर्म दिने दिने लभ्यते तत्र असकृदनेकवारं जीवोप-
घातः, अध्वकल्पे तु यदाधाकर्म तत्र सकृदनेकवारं वारं जीवो-
पघातः । पृथग्दत्ताश्च ते जीवाः न दिने दिने हन्यन्ते । ततोऽध्व-
कल्प एव वरं नाऽऽधाकर्म । ये पुनः अविदितप्रवचनरहस्या
अध्वकल्पं मूलोत्तरगुणोपघातिने मत्वा न भुञ्जतेः आधा-
कर्म तु केवलान्तरगुणोपघातकमिति मत्वा दिने दिने भोक्तु-
मिच्छन्ति, ते अत्यन्तनिघृणाः सत्त्वपु । अत एव न ते मम सं-
मता इति ।

भैक्षद्वारे एव विशेषं दर्शयति—

कालुड्ढाईमादिसु, भंगेसु जतंति वियभंगादी ।

लिगविवेगो काउं, चुडलीए मग्गतो भसए ॥ ६५६ ॥

कालोन्थायिप्रभृतिषु भङ्गेषु संभवति तत्र द्वितीयभङ्गमादौ
कृत्वा यतन्ते, तथाहि—कालोन्थायी कालनिवेशी स्थानस्था-
यी कालभोजी इत्यत्र प्रथमभङ्गे नास्ति यतना सर्वथाऽपि शु-
द्धत्वात् । द्वितीयादिषु संभवति तत्र—द्वितीयभङ्गे अकालभो-
जति कृत्वा—स्वलङ्गविवेकं विधाय रात्रौ परलिङ्गनं गृह्णन्ति ।
तृतीयचतुर्थभङ्गयोरस्थानस्थायीति कृत्वा यद् गवादिभिरा-
क्रान्तं स्थानं तत्र तिष्ठन्ति । पञ्चमादिषु चतुर्षु भङ्गेषु अकाल-

निवेशीति कृत्वा कालिकाय तिष्ठन्तश्चुडलिकया संस्तार्गिक-
भूम्यादिषु विलादिकं गन्वथन्ति, नवमादिषु पोडशान्तैश्च सु-
भङ्गेषु अकालोन्थायीति कृत्वा रात्रौ गन्तव्ये उपस्थितं मार्गतः
पृष्ठतः स्थिता गच्छन्ति । क सतीत्याह—अभयं यदि पृष्ठ-
तो गच्छतां स्तेनादिभयं न भवेत्, भङ्गार्थं न तु । यः साथो-
ऽकालस्थायी तत्र निभये पुरतो गत्वा तथा समुद्दिशन्ति
यथा समुद्दिष्टं सार्थस्तत्र प्राप्नोति, वनन्ति च मध्ये गृह्णाति ।

मावय अपट्टकंडे, अट्टा मुक्खं मय जोइजयणाए ।

तेण वयणवडगं, ततो व अवाउडा होति ॥ ६५७ ॥

श्वापदभयेऽन्येः सार्थिकेणामार्थं यो वृत्तिपरिक्षेपः कृतस्तत्र
तिष्ठन्ति, तदभावे ‘अट्ट’ त्ति साधनामार्थाय कृतं वृत्ति-
परिक्षेपे तिष्ठन्ति, तदभावे ‘मुक्खं मय’ त्ति शुष्ककण्टि-
कादिभिः स्वयमेव वृत्तिपरिक्षेपे कुर्वन्ति ‘जोइजयणाए’ त्ति
यदि श्वापदभयं ज्योतिषा आश्रिता कार्यं ततः परकृतमग्निं
मेवन्ते । अथ चेत् संचितं न प्रयच्छन्ति ततः परकृतमवाग्निं
गृह्णित्वा प्राशुकटाक्षभिः प्रज्वलयन्ति, यत्र तु स्तेनभयं तत्र
तथा वचनवट्करणं वागाड्म्यं कुर्वन्ति यथा ते स्तेना भयादेव
शीघ्रं नश्यन्ति । अथ यदि ते स्तेनाः समागच्छन्ति तदा तद-
भिमुखीभूय प्रवृत्ता भवन्ति । एवविधे विधिं कुर्वन्ना अध्वाना
निस्तरन्ति । अथायं व्याघातो भवेत् ।

सावयतेणपरदे, मन्थे फिडिया न उ जति हवेज्जा ।

अंतिमवड्गा विटिय, णियट्ट ण य मोउलं कहणा ॥६५८॥

महाटव्यां निहादिभिः श्वापदः स्तेनैर्वा सार्थः प्राग्ध्वः सन्
दिशो दिशि प्रनष्टः, साधवोऽप्येकां दिशं गृहीत्वा विप्रनष्टाः,
ते च सार्था न स्फोटिता यदि भवेयुः, ततो दिग्भागमजानन्तो
वनं द्रवतायाः कायोत्सर्गं कुर्वन्ति । सा च व्रजिकां विकुर्वती
अन्तिमायां च प्रजिकायामुपकरणं विण्टिकां चिस्सारयति
तस्या ग्रहणार्थं साधवो निवर्त्य यावत् तत्रागताः तावद्वा-
कुलं न पश्यन्ति, ततो गुरुणां समीपे कथनं यथा नास्ति सा
व्रजिकेति ।

इदमेव स्पष्टयति—

अद्वाणम्मि सहंते, वडुंतो अंतरा तु अडवीए ।

सत्थं तेण परद्ध, जो जत्तो सो ततो नडो ॥ ६५९ ॥

संजयजणो य सव्वो, हंचि मन्थिज्जयं अलभमाणो ।

पंथं अज्जाणमाणो, पविसेज्ज महाडविं भीमं ॥ ६६० ॥

अध्वनि महति वर्तमानः सार्थः सर्वोऽप्यन्तरा महाटव्यां
स्तेनैः प्राग्ध्वः, ततश्च यो यत्र वर्तते स च तत एव नष्टः—
पलायितः संयतजनश्च सर्वः कथंचिदापि सार्थिकमलभमानः
पन्थानं वा अजानन् भीमां महाटवीं प्रविशन् ।

ततः किं कर्त्तव्यमित्याह—

मव्वन्थामेण ततो, वि सव्वकज्जुज्जुया पुरिसमीहा ।

वसभा गणीपुरोगा, गच्छं धारिंति जतणाए ॥६६१॥

ततः सर्वस्याम्ना—सर्वादरेण वृषभाः—सर्वकार्योद्यताः सक-
लगच्छकार्यैकवद्धकक्षाः पुरुषनिहाः सातिशयपराक्रमतया
पुरुषाणां मध्ये सिंहकल्पाः गणिपुरोगाः आचार्यपुरस्कृत
इदृश्यां विषमदशायां प्रपतन्ते गच्छं यतनया धारयन्त ।

तामेवाह—

जइ तत्थ दिमामूढो, हवेज गच्छो मवालवुडो उ ।

वणदेवयाए ताहे, णियमपगं तह करेति ॥ ६६२ ॥

याद तत्राटव्यां सवालवुडोऽपि गच्छो दिगमूढो भवेत् त-
तो नियमेन-निश्चयेन प्रकम्पो-देवताया आकम्पो यस्मादिति
नियमप्रकम्पः-कायोत्सर्गस्तं वनदेवताया आकम्पनार्थं तथा
कुर्वन्ति यथा सा आकम्पिता सती दिग्भागं पन्थानं वा
कथयति ।

यतः—

सम्मदिट्ठी देवा, वेयावच्चं करेति माहुरं ।

गोकुलविउव्वणाए, आसामपगं सुद्धा ॥ ६६३ ॥

ये सम्यगदृष्टयो देवास्तं साधूनां वेयावृत्त्यं भक्तपानोपदा-
नादिना दिव्यापदानुद्धरणान्मकं कुर्वन्तीति स्थितिः । ततः
सम्यगदृष्टिदेवता काचिद् गोकुलं विकुर्वती साधूनां तद्दर्श-
नेनाश्वासः, ततस्तया देवतया साधवो गोकुलपरंपरया
तावन्तीना यावज्जनपदं प्राप्ताः । तथा एवं नीता अपि शुद्धा
निर्दोषाः ।

अमुमेवार्थं सविशेषमाह—

सावयतेणपरदे, सत्थे फिडिया न उ जइ हवेज्जा।

अंतिमवडगा विटिय, णियदु ण य सोउलं कहणा ॥ ६६४ ॥

श्वापदैः स्तनैश्च प्रारब्धा इतस्ततो गतास्ते च सार्था न
स्फिटिना यदि भवेयुः ततः कायोत्सर्गेण देवतामाकम्पेयत् ।
आकम्पिता च काचित्पन्थानं कथयेत् ब्रजिकाः परंपरया
विकुर्व्यं जनपदं प्रापेयत्, अन्तिमायां च ब्रजिकायाम् उप-
करणविण्टिकाम् उपधिं विस्मारेयत्, तदर्थं साधवो निवर्त्य
यावत्तत्रागतास्तवाद्रोकुलं न पश्यन्ति । ततो गुरुणां सर्वापि
कथनं, यथा नास्ति सा ब्रजिकेति । गुरुभिश्च ज्ञातं तथैव
सर्वं देवताकृतमिति ।

भेडी वहिलगभरवा-हिगेसु एमा तु वसिया जतणा ।

ओदरिय विवित्तेसु ये, जयण इमा तत्थ णायव्वा ॥ ६६५ ॥

भगडीवहिलकभारवाहिकेषु-सार्थेष्वेवा अनन्तरोक्ता यतना
वर्णिता । अथौदरिकेषु विविक्तेषु च कार्पाटिकेषु इयं यतना
हातव्या ।

तामेवाऽऽह—

ओदरियपच्छणासइ, पच्छयणं तेसि कंदमूलफला ।

अग्गहणम्मि य रज्जुं, वलेंति गहणं च जयणाए ॥ ६६६ ॥

आगांठ राजद्विष्टादिकार्ये औदरिकादिभिरपि सह गम्य-
मानं पश्योदनस्य शम्बलस्याभावे यदि तेषामौदरिकादीनां
कन्दमूलफलाद्याहारो भवेत्, ततः साधूनामपि तमेवाऽऽहारं
स्वयं प्रयच्छन्ति, ये च तत्रापरिणतास्ते कन्दादि न गृह्णन्ति ।
अग्रहणे च ते सार्थिका अपरिणतानां भोजनार्थं रज्जु वलय-
न्ति । ततो यतनया ग्रहणं कुर्वन्ति ।

इदमेव स्पष्टयति—

कंदाइ अभुंजते, अपरिणए सत्थिमाण कहयंति ।

पुच्छा वेहामे पुण, दुक्खिहरा खाइउं पुरतो ॥ ६६७ ॥

अपरिणते कन्दादिकमभुञ्जाने वृषभाः सार्थिकानां कथयन्ति

एतान् तथा भावयत यथा खादन्ति ततस्ते सार्थिका रज्जु-
वलनं कुर्वन्ति, ततो गीतार्थाः कृतसङ्केताः पृच्छन्ति । कथयत
किमेताभी रज्जुभिः प्रयोजनम् ? सार्थिका भणन्ति—वयमे-
कनावारूढा अतो योऽस्माकं कन्दादीनि न भक्षयति तं वय-
मेताभिर्विहायसि लम्बयामः, इतरथा तस्य बुभुक्षार्तस्य पु-
रतः खादितुं दुष्करं न वयं भक्षयितुं शक्नुम इति भावः ।

इहरा वि मरति एसो, अम्हे खायामो सो वि उ भणं ।

कंदादि कज्जगहणे, इमा तु जतणा तहि होति । ६६८ ॥

कन्दादीन्यभक्षयन्नतरथाऽप्यस्यामटव्यामवश्यमेव म्रियते
अतो विहायसि लम्बनेन तं मारयित्वा सुखेनैव वयं भक्षया-
मः, इत्युक्त्वा सोऽप्यपरिणतो भयेन कन्दादिभक्षणं करोति ।
एवमादिषु कार्येषु कन्दादिग्रहणे प्राप्ता इयं यतना भवति ।

तामेवाऽऽह—

फासुगजोणिपरित्ते, एगट्टियवद्धभिन्नभिसे अ ।

बद्धट्टिए वि एवं, एमेव य होइ बहुवीए ॥ ६६९ ॥

एमेव होइ उवरिं, एगट्टिय तह य होइ बहुवीए ।

साहारणस्स भावा, आईए बहुगुणं जं च ॥ ६७० ॥

इ अपि व्याख्यातार्थः ।

पानकयतनामाह—

तुबरे फले य पत्ते, रुक्खसिला तुप्पमदणादीसुं ।

पासंदणे पवाते, आतवत्ते वहे अवहे ॥ ७७१ ॥

एपाऽपि गतार्था । गता अशिवविषया यतना ।

अथावमौदार्यविषयां यतनामाह—

ओमे एसणसोहिं, पजहति परितावितो दुंगुल्लाए ।

अलभंते वि य मरणं, असमाही तित्थवोच्छदो ॥ ६७२ ॥

अवमौदारिकं विज्ञाय अनागतमेव द्वादशभिर्वर्षैर्निर्गच्छन्ति
तनश्च गुर्वाङ्गादयो दोषाः । तत्र च तिष्ठन् जुगुप्सया क्षुधा
परितापितः सन्नेषणाशुद्धिं प्रजहाति । अथवा—भक्तपानम-
लभमानो मरणं प्राप्नोति, एवं चान्यान्यसाधुषु म्रियमाणेषु
तीर्थस्य व्यवच्छेदो भवति ।

यत एवमतः—

ओमोदरियागमणे, मग्गे असती य पंथजयणाए ।

परिपुच्छिऊण गमणं, चउन्विहं रायदुट्ठं च ॥ ६७३ ॥

अवमौदरिकायां गमने प्राप्ते पूर्वं मार्गेण गन्तव्यम्, मार्ग-
स्याभावे पथाऽपि किं छिन्नः अच्छिन्नो वाऽयं पन्था इति प-
रिपृच्छ्य यतनया अशिवद्वारोक्तया गमनं विधेयम् । अथ
राजद्विष्टद्वारं तच्च निर्विषयादभिर्विषयमाणभेदैश्चतुर्विधम् ।
तत्र स राजा कथं प्रह्वेयमापन्न इत्याशङ्कावकाशमवलोक्य-

कथं दमाह—

ओरोहधरिसणाए, अब्भरहितसेहदिकखणाए वा ।

अहिमरअणिट्टदरिसण, बुग्गाहणया अणायारे ॥ ६७४ ॥

अवरोधः अन्तःपुरं तस्य लिङ्गस्थेन केनाप्याघर्षणा कृता, रा-
क्षो वा अभ्यर्हितो गौरविको राजामात्यादिपुत्रः शैलो दीक्षितो
भवेत्, साधुवेणे वा केचिदभिमरा प्रविष्टा, अनिष्टं वा साधु-
दर्शनं स्वयमेव पुरोहितप्रभृतिभिर्वाध्युद्ग्राहितो मन्यते, सं-

यतो वा कयाचिदविरतिकया सममनाचारं प्रतिसेव-
मानो दृष्टः । एवमादिभिः कारणैः प्रद्विष्ट इत्थं चतुर्विधं दण्डं
प्रयुज्यते ।

निर्विसउ चि य पढमो, वितिओ मा देह भत्तपाणं से ।

ततितो उवकरणहरो, जीयचरित्तम्स वा भेदो ॥६७५॥

प्रथमो राजदण्डो निर्विषयाज्ञापनलक्षणः, द्वितीयो मा भ-
क्षपानममीपां प्रयच्छतेत्येवं लक्षणः, तृतीयः पुनरुपकरण-
दण्डः, चतुर्थो जीवितस्य चारित्रस्य वा भेदः कर्त्तव्यः ।

एवंविधं राजाद्विष्टे आज्ञातिक्रमं कुर्वणानां प्रायश्चित्तमाह-
गुरुणा आणालोवे, बलियतरं कुप्पे पढमए दोसा ।

गिएहंत देंत दोसा, वितिततिचरिमं दुविहंभयो ॥६७६॥

येन राज्ञा निर्विषयाज्ञातिक्रमं राजा बलिकतरम्—गा-
ढतरं कुप्यतिः एष प्रथमभेददण्डोऽभिहितः । द्वितीयतृती-
यभेदयोः—यत्र राज्ञा ग्रामनगरादिषु भक्षपानमुपकरणं वा
धारितं तत्र ये साधवो गृह्णन्ति, ये च गृहस्थाः तेषां प्रयच्छ-
न्ति, तेषामुभयेषामपि दण्डा-ग्रहणकर्त्तव्यदण्डो भवन्ति । च-
रमश्चतुर्थो भेदो भवति जीवितभेदः, चारित्रभेदश्चेत्यर्थः ।

अथ निर्विषयाज्ञानां गमनविधिमाह—

सच्छंदेण य गमणं, भिक्षे भत्तदुणे य वसहीए ।

दारे ठियो निरुम्भति, एगदुठितो व आणाए ॥६७७॥

यत्र राज्ञा भणिताः स्वच्छन्दं गच्छन्तु भवन्तो नाहं गच्छ-
तां किमपि निरोधं कुर्वे, तत्र भैक्षे भिक्षार्थेन वसतिविषयां
च सामाचार्यो न परिहारयन्ति । अथ द्वारे-ग्रामादिप्रवेश-
मुखे स्थितो राजपुरुषवर्गः साधून् भिक्षागताञ्चिरुणद्धि, ए-
कत्र वा सभादेवकुलादौ स्थितः साधून् भुक्षानात्मसमीपे
आनाययति; ततो वक्ष्यमाणां यतनां कुर्वन्तीति नियुक्तिगा-
थासमासार्थः ।

साम्प्रतमिदमेव व्यक्तीकुर्वन्नाह—

सच्छंदेण उ गमणं, सयं व सत्थेण वाऽवि पुवुत्तं ।

तत्थुगमादिसुद्धं, असंथरे वा पणगहाणी ॥ ६७८ ॥

यत्र राज्ञा स्वच्छन्देन गमनमुज्जातं तत्र स्वयं वा साथे-
न वा सहिता गच्छन्ति, पूर्वोक्तमिहैवाऽशिवद्वारं आधनियु-
क्ता वा भणितं भैक्षं पट्काययतनादिकं कर्त्तव्यं, नवरं तत्र
म्यच्छन्दगमने उद्गमादिशुद्धं भक्षपानं ग्राह्यम्, असंस्तरणं प-
ञ्चकपरिहारया गृह्णन्ति । अथ राजा मा अत्रैव जनपदं
कञ्चित्प्रदेशं निलीय स्थास्यतीति बुद्ध्या पुरुषान् सहा
यान् प्रयच्छन्ति, यूयं ग्रामं प्रविशतं तत्र भिक्षामटित्वा
भुक्त्वा च प्रत्यागच्छत, वयमिहैव ग्रामद्वारे स्थिताः प्रती-
क्षामहे । ततस्ते तत्र स्थिताः यो यथा साधुः समागच्छ-
ति ते तथा निरुम्भन्ते यावता सर्वे मिलिताः । अथवा—ते
राजपुरुषाः सभायां देवकुले वा स्थिता भुवन्ते, यूयं भिक्षा-
मटित्वा गृहीत्वा चेह समागच्छत, अस्माकं समीपं समु-
पदिशतेति ।

ततश्च—

तिहेगथरे गमणे, एसणमादीसु होति जतियच्चं ।

भत्तदुण थंडिल्ले, असती वसहीए जं जत्थ ॥ ६७९ ॥

यथाणां प्रकाराणामेकतरस्मिन् गमने एषणायां आदि-

शब्दादुद्गमात्पादनयोश्च यतितव्यम् । भक्षार्थेन तु द्वया रा-
द्यगमनयोर्मगडल्यादिविधिनैव कुर्वन्ति । तृतीये तु गमने रा-
जपुरुषसमीपे भुक्षानानां न मगडल्यादित्यमः । स्थण्डिलसा-
माचारी तु त्रिष्वपि न द्वापयन्ति, राजपुरुषसमीपे स्थिता वा
कुरुकुचां कुर्वन्ति । यदि ते भुवीगन् अस्मत्समीपे वस्तव्यं त-
तो वसतावनत्यां यत्रालपदोपतरं तत्र निवसन् कर्त्तव्यम् ।

अथ प्रकारत्रयमेव व्यक्तीकुर्वन्नाह—

सच्छंदेण य एकं, वितियं अणणत्थ भोतिहं एह ।

ततिए भिक्षं घेत्तुं, इह भुजह तीसु वी जतणा ॥६८०॥

एकं स्वच्छन्दतो गमनम्, द्वितीयं पुनरन्यत्र भुक्त्वा इह स-
मागच्छत, तृतीयम् इह समागत्य भाजनं कुरुत । एषु त्रिष्व-
पि भैक्षादियतना कर्त्तव्या ।

वितिइजए व मुंचति, आणाव तं च तुल्लपदे ।

अम्हुरगमाइसुद्धं, अणुमिट्ठि अणुच्छ जं अन्नं ॥६८१॥

वाशब्दः प्रकारान्तराण्यसं । कश्चिदतिप्रान्तः स द्वि-
तीयान् साधून् मुञ्चति । किमुक्तं भवति । साधूनां भिक्षाम-
टनां राजपुरुषान् दृष्ट्वा पृष्ठतः स्थिता स्थानुर्दिग्दपयति ते
च यद्युत्सुकायमाना अनपणीयं ग्राहयन्ति । यदि वा-स रा-
जपुरुष एकत्र स्थानं साधूञ्चिरुध्य धोक्तकभोजनमानाय्य
ददाति, यथा सर्वेऽप्येतदाहारयत ततोऽसौ वक्रव्यः । अ-
स्माकमुद्गमादिशुद्धं ग्रहीतुं कल्पते । एवमुक्ता यद्युत्संकलयति
ततो भिक्षां हिण्डन्ते, अथ नोत्संकलयति ततो अनुशि-
ष्टिः कर्त्तव्या । तथापि मोक्षमतिच्छति यद्योलकम् अन्नं पि-
ण्याकदोषाच्चादि तद् गृह्णन्ति ।

पुव्वं च उवक्खडियं, खीरादी वा अणिच्छं जं दिति ।

कमदगभुत्ते सएणा, कुरुकुय दुविहेण वि दवेणं ॥६८२॥

अथवा—चोक्तं आनीतं तन्मध्याद् यत्पूर्वमात्मार्थं तैरुप-
स्कृते गच्छं क्षीरदध्यादि वा तद्भुज्जतं, यदि पूर्वगच्छं नेच्छन्ति
प्रदानं प्रवीति च, यदहं भोजयामि भणामि वा तन् समुहि-
शत, ततः शुद्धमशुद्धं वा यत्तं प्रयच्छन्ति तद्भुज्जतं । तत्र चेयं
यतना-कमदकेषु परस्परं सान्तरमुपविष्टाः सन्तो भुज्जतं
भुक्तात्तर्कालं संज्ञाविसर्जनानन्तरं च प्रायः प्राशुकमृत्ति-
कया द्रावणं च द्विविधेनाऽपि सचित्ताचित्तभेदाभेदेन कु-
रुकुचां कुर्वन्ति । पूर्वमपि तेन पश्चात् सचित्तेनापि पूर्वं मि-
श्रेण पश्चाद् व्यवहारसचित्तेनानि गमने निर्विषयाज्ञापनद्वारम् ।

अथ भक्षपाननिवारणद्वारं व्याचष्टे—

विइए वि होइ जयणा, भत्ते पाणे अल्लभमाणम्मि ।

दासणे तक्कपिडी, एमणमादीसु जतितव्वं ॥ ६८३ ॥

द्वितीयेऽपि राजाद्विष्टे भक्षपानं अलभमानं इयं यतना भव-
ति-यावदथापि जना न संचरन्ति तावत्प्रयूपवेलायां दण्डाच्चं
तत्तं च गृह्णन्ति, पिण्याकपिण्डकां वायसांपाण्डकां वा गृह्-
न्ति । तत एषणादिषु यतितव्यम् ।

केषु पुनस्तद्गृहीत इत्याह—

पुराणादिपम्पेतुं, गिस्मियं गीतत्थ होति गहणं तु ।

अगीति दिवग्गहणं, सुमधरे वा इमेहिं च ॥ ६८४ ॥

पुराणं श्रावकं वा साधुसमाचारिकुशलं प्रज्ञाप्य सर्वेऽ-
पि गीतार्थं मिश्रेषु तु पुराणादिप्रज्ञापितः शृण्वगृहं वाशब्दा-
द्वेषकुलादौ वर्तितिवदनलक्षणेण पौद्गलिकं स्थापयन्ति, तस्य

दिवा ग्रहणं कर्त्तव्यम् । एतेषु वा स्थानेषु स्थापितं गृह्णन्ति ।

तान्देवाऽऽह—

उंबरकोटिरेसु व, देवउले वा शिवेदयाऽऽरुणे ।

कृतकरणे करणं वा, असती नदी दुविहदच्चे ॥६८५॥

वेधकुलादिषु ये उदुम्बरास्तप्यर्चनिकालक्षणापदौकितं कृ-
रादिकं गृह्णन्ति । कोट्टिया नाम यत्र गोभक्तं दीयते, तत्र गो-
भक्तलक्षणे स्थापितम्, अरण्ये वा यदेवकुलं तत्र यलिन-
वेदनं गृह्णन्ति, यदि राजा बहुभिरप्युपायैरुपशम्यमानो नाप-
शम्यति ततो यः संयतः कृतकरणं । इषुशास्त्रे कृताभ्यासः स-
हस्रयोधि स करणं करोति, तं राजानं बध्वा शास्तीत्यर्थः ।
विद्यायत्नेन वा वैक्रियलब्धिर्मेघो वा विष्णुकुमारादेरिव-
तस्य शिक्षां करोति । 'असद्वि' यदा कृतकरणादयो न
प्राप्यन्ते तदा अध्वानं गच्छद्भिः नन्दिः—प्रमोदा येन द्रव्ये-
ण गृहीतेन स्यात्तद् द्विविधमपि ग्रहीतव्यम् । तद्यथा—प्रा-
शुकमप्राशुकं वा, परीक्षितमननं वा, परिवासितमपरिवासि-
तं वा, एषणीयमनेषणीयं वा । गतं भक्षणप्रतिषिद्धकारम् ।

अथोपकरणहरद्वारं व्याख्यानयति—

तद्वि वि होति जतणा, वत्थे पत्ते अलब्धमाणम्मि ।

उच्छुद्धविष्पदम्, एसणमादीसु जतितव्वं ॥ ६८६ ॥

तृतीय राजद्विष्टं नाम, यत्र राज्ञा प्रतिपिद्धं मा अमीषां वस्त्रं
पात्रं वा कोऽपि दद्यात्, अपहर्त्तव्यं वा । तत्र वस्त्रे वा पात्रे
या अलभ्यमाने यतना कर्त्तव्या । कथमित्याह—देवकुला-
दिषु कार्पटिकैर्यद्विहदिकमुच्छुद्धं पण्यिकं यच्च विप्रकी-
र्णमुकुटिकादिस्थापितं तद् गृह्णन्ति । एषणादिदोषेषु वा य-
तितव्यम् ।

हियसेसगाण असती, तण अगणी मिकगा व गिण्हंति ।

पेहुणचम्मगहणं, भुत्तं तु पलासपाणिषु वा ॥६८७॥

राज्ञा साधूनामुपकरणानि हृतानि ततस्तेषां शेषाणां तदु-
द्धरितानामभावः संवृत्तः, किञ्चिदवशिष्यमाणं नास्तीति
भावः । ततः शीताभिभूताः सन्तस्मृतानि गृह्णन्ति, अग्निं वा
सेधन्ते, पात्रकवन्धाभावे तृणादिमिककानि गृह्णन्ति । 'पेहुणं'
ति मयूराङ्गमयी पिच्छिका रजोहरणस्थाने कर्त्तव्या । चर्म-
णो वा प्रसरणप्रावरणार्थं ग्रहणं कार्यम् । भुक्तं तु पलाशपत्रा-
दिषु तेषामभावे पाणिष्वपि गृहीयाद्वा भुञ्जीत वा ।

असई य लिंगकरणं, पणवणऽट्टा मयं व गहणऽट्टा ।

आगाढे कारणम्मि, जहेव हंसादिणं गहणं ॥६८८॥

यदि राजा स्वलिङ्गेन उपशम्यमानो नापशम्यति, स्वलि-
ङ्गेन मृग्यमाणं न लभते ततः परलिङ्गं कुर्वन्ति । किमर्थमि-
त्याह—प्रक्षापनार्थं स्वयं वा ग्रहणार्थम् । किमुक्तं भवति—यौ-
द्धादिना राजानुगतेन परलिङ्गेन स्थिताः स्वसमयपरसम-
वेदिनो वृषभा युक्रियुक्तेर्वचोभिस्तं राजानं प्रक्षापयन्ति, तेन
वा परलिङ्गेन स्थिता उपकरणं स्वयमेवोत्पादयन्ति । ईदृशं
आगाढं कारणं यथैव हंसतैलादीनां ग्रहणं तथा वस्त्रपात्रा-
देरप्यवस्थापनतालाढाटनाप्रयोगैः कर्त्तव्यमिति । गतमुप-
करणहरद्वारम् ।

अथ जीवितचारित्र्यभेदद्वारं भावयति—

दुविहम्मि भेग्वम्मि, विज्जणिमित्ते य चुण-देवी य ।

सेट्टिमि अमच्चम्मि य, एणणपादीसु जतितव्वं ॥६८९॥

द्विविधे जीवितचारित्र्यपरोपणात्मके भेगे समुत्पन्ने न
राजानं विद्यया निमित्तेन वा चूर्णेन वाशी कुर्यात् । या चंक्षी
तस्य राज्ञ इष्टा सा विद्याभिगवत्यन्ते । एवमप्यनुपशान्तौ श्रे-
ष्ठिनममात्यं वा उपलक्षणत्वात् पापगिडगणं वा प्रक्षापयन्ति ।
ततस्तद्द्वारणोपशमयन्ति, अथवा—यावन्तुर्पतमुपशमयन्ति
तावत् श्रेष्ठिनाऽमात्यस्य वा अवग्रहे तिष्ठन्ति । एषणादिषु
प्राग्वदेव यतितव्यम् ।

आगाढे अर्त्तलिंगं, कालकखेवो य होति गमणं वा ।

कयकरणे करणं वा, पच्छादण थावरादीसु ॥ ६९० ॥

आगाढे—राजद्विष्टे अन्यलिङ्गं विधायाऽज्ञायमानैस्तत्रैव
कालक्षेपः कर्त्तव्यः, विषयान्तरगमनं वा कर्त्तव्यम् । यो वा
कृतकरणः स नृपतेः शिक्षां करोति । अथ तदपि नास्ति ततः
स्थावरा-वृक्षाः तेषां गहनेषु तडागसरः प्रभृतिषु वा आत्मा-
नं प्रच्छाद्य दिवा निलीना आसन्ते, रात्रौ च व्रजन्ति । गतं
राजद्विष्टद्वारम् ।

अथ भयादिद्वाराणि युगपदाह—

बोहियमिच्छादिभण, एमेव य गम्ममाणजतणाए ।

दोएहट्टा व गिलाणे, शाण्हं दाव गम्मंते ॥ ६९१ ॥

बोधिका—मालवस्तेनाः स्लेच्छाः—पारशीकादयः तदादीनां
भये समुपस्थिते गन्तव्यम्, तत्र च गम्यमाने एवमेवाशि-
वादिद्वारवद् रक्षादिकं यतनया कर्त्तव्यम् । आगाढं तु किं-
चिदौत्पन्निकं कार्यम्, यथा संज्ञातकैः संदिष्टम्—इदं कु-
लं प्रव्रज्यामभ्युपगच्छतु यदि यूयं नागमिष्यथ, ततो
विपरिणमिष्यति, अन्यस्मिन् वा शासने प्रव्रजिष्य-
ति, ईदृशे अगीतार्थसमीपं गच्छेत् हानदर्शनचारित्र्यार्थं
वा गन्तव्यम् । एतैः कारणैर्गम्यमाने पूर्वं मार्गेण पश्चादच्छि-
न्नं पथा गन्तव्यम् ।

अत्र यतनामाह—

एगादणं च सता, वीसं च द्वाणि शिग्गमा रेया ।

एत्तो एकैकम्मि य, सतग्गमो होति जयणाओ ॥६९२॥

सार्द्धपञ्चकेन कालोत्थायिप्रभृतिभिश्चतुर्भिः पदैः सप्र-
तिपत्तैरेकपञ्चाशत् शतानि विशत्यधिकानि अध्वनि ग-
माः प्रकारा भवन्ति । एतं च प्राक् सप्रपञ्चं भाविताः ! एत-
ेषु भङ्गकेषु एकैकस्मिन् अशिवादिकारणे च तादृशः प्रागु-
क्तनीत्या यतना भवन्ति । वृ० १ उ० ३ प्र० ।

रात्रिभोजनं प्रशंसति, दिवा प्रतिग्रहणात् रात्रौ वा भुङ्के-

जे भिक्खू दिवाभोग्यणस्स अवणं वदइ अवणं वदंतं वा
साइअइ ॥ १७८ ॥ जे भेक्खू राड्भोग्यणस्स वणं वदइ

वणं वदंतं वा साइअइ ॥ १७९ ॥

दियाभोग्यणस्स अवणं—दोसं भासति, रात्रीभोग्यणस्स
वणं—गुणं भासति ॥

गाढा—

दियभत्तस्स अवणं, जे तु वदे रातिभोग्यणे वणं ।

चउगुरु आणादीया, कहति अवणं च वणं वा ॥ ११० ॥

आणादिया य दोसा चउगुरुं च से पच्छित्तं ।

कहं पुण्ण दियाभोग्यस्स अवणं भासति—

वायायवेहि मूमति, ओयो हीरति य दिट्ठिदिट्ठस्स ।

मच्छियमाति शिपातो, बलहाणी चेव चंकमणे ॥१११॥

दियाभोग्यं वातेण आतवेण य सुसियं अवलकरं भवति ।
आयो-तेयो भवति, दिट्ठिणा दिट्ठं दिट्ठिदिट्ठं, परजनदृष्टः
स्यात्तस्य आजोपहारो भवतीत्यर्थः दिवसतो मच्छि-
यमादी णिवतन्ति, उट्टेव गुलियादि दोसा, दिवसयो य भुं-
जित्ता कम्मचेट्टासु अवस्सं चंकमियत्वे, तत्थ परसेदो भ-
वति । आयासोस्सासो वट्ठं च दग्गादीयति । एवं तं अवल-
करं भवति ।

इमं रातीभोग्यस्स वन्नं वदति—

आउं वंमं च वड्ढति, पाणेति य इंदियाई णिसि भत्तं ।

णेव जिज्झइ य देहो, गुण दोसविवज्जओ चेव ॥ ११२ ॥

रातो भुत्त अकम्मस्स सत्थेदियस्स चिट्ठतो सुभपाग्ग-
लोवचया भवति, सुभपाग्गलोवचयातो आयुवल्लंशदयाण
बुद्धा भवति । रसायनं पयोगवत् सुभपाग्गलोवचयातो
शीघ्रं देहो न जीर्यते । एते गुणा रातीभोग्ये । एयस्स वि-
वज्जओ दियसे । तो तम्मि एतं चैव गुणा, विवरीया दोसा
भवांत । इमम्मि कारणजाते वण्णा ।

गाहा—

वितियपदमणप्पज्जे, वण्ण अवि कोविए व अप्पज्जे ।

जाणंते वाधि पुणो, कारणजाते वण्णा उ ॥ ११३ ॥

अणप्पज्जो—अणप्पवसो खेत्तादिता सो दियातो वण्णस्स
अवन्नं वंदज्जा, राईभोग्यस्स वा वन्नं वण्ण । अवि कोवि-
तो वा अग्गीयत्थो अप्पज्जोऽपि वण्ण । बहुसु या अ-
सिवोमगलणायदुट्ठादिकारणेषु गुणबुद्धिहेउं गीयत्थो
वि य वन्नं वा वण्णा ।

सूत्रम्—

जे भिक्खु दिया असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा
पडिग्गाहिता दिया भुंजइ, दिया भुंजंतं वा साइज्झइ ॥ १८० ॥
जे भिक्खु दिया असणं वा ० ४ पडिग्गाहिता रत्तिं भुंजइ,
भुंजंतं वा साइज्झइ ॥ १८१ ॥ जे भिक्खु रत्तिं असणं
वा ० ४ पडिग्गाहिता दिया भुंजइ, भुंजंतं वा साइज्झइ ॥ १८२ ॥
जे भिक्खु रत्तिं असणं वा ० ४ पडिग्गाहिता रत्तिं भुंजइ भुं-
जंतं वा साइज्झइ ॥ १८३ ॥

चउसु वि भंगेषु आणादिया य दोसा चउगुरुं पच्छित्तं, एवं
कालविसंभियं दिज्जति । नि० चू० ११ उ० ।

रात्रिभक्तं गृहीतं स्यात्, अन्नानां रात्रिभक्तं गृहीयात् ।

सूत्रम्—

भिक्खु य उग्गयवित्तीए अणत्थमियसंकप्पे संथडिए
निव्वित्तिगिच्छे असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा
पडिग्गाहिता आहारं आहारेमाणे अह पच्छा जाणेज्जा-
अणुग्गए सूरिए अत्थमिए वा, से जं च मुहे जं च पाणिमि

जं च पडिग्गाहिथे तं विगिंचमाणे वा विसोहेमाणे नाइक-
मइ, तं अप्पणा भुंजमाणे अन्नेमिं वा अणुप्पदेमाणे राइ-
भोग्यपडिमेवणपत्ते आवज्झइ चाउम्मामियं परिहारट्ठाणं
अणुग्गाइयं ॥ ६ ॥ भिक्खु य उग्गयवित्तीए अणत्थमिय-
संकप्पे संथडिए वित्तिगिच्छासमावन्ने असणं वा ० ४ प-
डिग्गाहिता आहारं आहारेमाणे अह पच्छा जाणेज्जा,
अणुग्गए सूरिए अत्थमिए वा, से जं च मुहे जं च
पाणिमि जं च पडिग्गाहे तं विगिंचमाणे विसोहेमाणे नाइ-
कमइ, तं अप्पणा भुंजमाणे अन्नेमिं वा अणुप्पदेमाणे राइ-
भोग्यपडिमेवणपत्ते आवज्झइ चाउम्मामियं परिहार-
ट्ठाणं अणुग्गाइयं ॥ ७ ॥ भिक्खु य उग्गयवित्तीए अण-
त्थमियसंकप्पे असंथडिए निव्विग्गिच्छे असणं वा पाणं वा
खाइमं वा साइमं वा पडिग्गाहिता आहारमाहारेमाणे अह
पच्छा जाणेज्जा-अणुग्गए सूरिए अत्थमिए वा, से जं च
मुहे जं च पाणिमि जं च पडिग्गाहे तं विगिंचमाणे विसो-
हेमाणे नाइकमइ; तं अप्पणा भुंजमाणे अन्नेमिं वा
अणुप्पदेमाणे आवज्झइ चाउम्मामियं परिहारट्ठाणं अणु-
ग्गाइयं ॥ ८ ॥ भिक्खु य उग्गयवित्तीए अणत्थमियसंक-
प्पे असंथडिए विग्गिच्छासमावन्ने असणं वा पाणं वा
खाइमं वा साइमं वा पडिग्गाहिता आहारमाहारेमाणे अह
पच्छा जाणेज्जा-अणुग्गए सूरिए अत्थमिए वा, से जं च
मुहे जं च पाणिमि जं च पडिग्गाहे तं विगिंचमाणे विसोहे-
माणे नाइकमइ, तं अप्पणा भुंजमाणे अन्नेमिं वा अणुप्पदे-
माणे आवज्झइ चाउम्मामियं परिहारट्ठाणं अणुग्गाइयं ६ ॥

अस्य सूत्रचतुष्टयस्य सम्बन्धमाह—

असमगणं वच्चंतो, परिणिव्ववितो व तं गणं पत्तो ।

विहमंथरेतरे वा, मेणहे(ज्ज) सामाए जोगो य ॥ १०३ ॥

अधिकरणं कृत्वा अनुपशान्तोऽन्यगणं वज्जन् परिनि-
र्वापितो वा भूयस्तमेव गणमागच्छन्, 'विहे'-अध्वनि से-
स्तरणे इतरस्मिन् वा असेस्तरणे श्यामायाम्—रजन्याम्
आहारं गृहीयात्, एष योगः सम्बन्धः । अनेनाऽऽयातस्या-
स्य सूत्रचतुष्टयस्य व्याख्या—भिन्नुः—पूर्ववर्णितः, चशब्दाद्
आचार्य उपाध्यायश्च परिगृह्यत, उद्धृत आदित्ये वृत्तिः
जीवनोपायो यस्य स उद्धृतवृत्तिकः । पाठान्तरे वा—'उग्ग-
यमुत्तीए ति' मूर्त्तिः—शरीरम् उद्धते रवौ प्रतिश्रयाचग्रहा-
द्वहिः प्रचारयती मूर्त्तिरस्येत्युद्धृतमूर्त्तिको मध्यमपदलोपी
समासः, अनस्तमिते सूर्ये सङ्कल्पो भोजनाभिलाषो यस्यासौ
अनस्तमितसङ्कल्पः । संस्तुतो नाम-समर्थस्तद्विवसे पर्याप्त-
भोजी वा 'निव्वित्तिगिच्छ ति' चित्चिकित्सा-चित्तविलु-
तिः सन्देह इत्येकोऽर्थः । सा निर्गता यस्मात् स निर्धिचिकि-
त्सः, उद्धृतोऽनस्तमितो वा गविरित्येवं निश्चयवानित्यर्थः, ए-
वंविधविशेषणयुक्तोऽशनं वा पानं वा खादिमं वा स्वादिमं
वा प्रनिगृह्याऽऽहारमाहरन्, भुञ्जानः । अथ पश्चादव-
जानीयान् अनुद्धतः सूर्यः अस्तमितो वा । एवं वि-

माय (स) तस्य यच्च मखप्रतिष्ठे, यच्च पाणेरुत्पाटितं, यच्च
प्रतिगृह स्थितं, तद्विचित्रं वा परिष्ठापयन् वा विशोधयन्
वा निरवययं कुर्वन्, (न) नैव भगवतामाह्वयमतिक्रामति । तद
शनादिकम् आत्मना भुञ्जानः, अन्येषां वा ददानो रात्रिभोजन
प्रतिसेवनप्राप्त आपयन् चातुर्मासिकं परिहारस्थानमनुद्धाति-
कम् । एवमपरमपि सूत्रत्रयं मन्तव्यम्, नवरं द्वितीयसूत्रं संस्तु-
तां विचिकित्सासमापन्नश्च यो भुङ्क्ते विचिकित्सासमापन्नो ना-
म-किमुदितो वा रविः, अथवा-अस्तमितो वेति सन्देहशेलाय-
मानमानसः एवं भुञ्जन्तस्य अन्येषां वा ददानस्य चतुर्गुरुकम्,
तृतीयसूत्रं 'असंतीडय' ति-असंस्तुतः अध्वप्रतिपन्नः क्षपको
ग्लानो वा भवत्येतं नैव विचिकित्स्यो नियमादनुद्धतः अ-
स्तमितो वा रविरित्येवं निःसन्देहं जानानो यदि भुङ्क्ते तदाऽ-
पि चतुर्गुरुकम् । शेषं प्रथमसूत्रवज्ज्ञेयम् । चतुर्थसूत्रं संस्तुतां
विचिकित्सासमापन्नश्च यो भुङ्क्ते स आपयन् चातुर्मासिकं
परिहारस्थानमनुद्धातिकम्, एष सूत्रं चतुर्थार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः—

संखडमसंखडे वा, निर्व्यतिगिच्छे तदेव वितिगिच्छे ।

कालं द्रव्ये भावे, पच्छित्ते मग्गणा होइ ॥ १०४ ॥

प्रथमसूत्रं संस्तुते निर्विचिकित्से, द्वितीयं संस्तुते विचिकि-
त्सासमापन्नं, तृतीयमसंस्तुते निर्विचिकित्से, चतुर्थमसंस्तुते
विचिकित्सासमापन्नं मन्तव्यम् । तत्र प्रथमसूत्रं तावन्निवि-
धा प्रायश्चित्तमागणा भवति-कालतो द्रव्यतो भावतश्च ।

तत्र कालतस्तावदाह—

अणुगयमणसंकल्पे, गवेसणे गहणे भुञ्जणे गुरुगा ।

अहं संकियमि भुञ्जति, होहि वि लहु उग्गते सुद्धो ॥ १०५ ॥

अनुद्धतो नाऽद्याप्युद्धतो रविरित्येवं निःशङ्कितेन मनःसंकल्पे-
न यो भक्षणस्य गवेपणं ग्रहणं भोजनं च करोति तस्य चतु-
र्गुणं द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां गुरुकाः । अथ शङ्कितेन म-
नःसंकल्पेन भुङ्क्ते । ततस्त एव चतुर्गुणका द्वाभ्यामपि लघवः ।
उद्धतः सूर्य इति निस्तन्दिग्धं मनःसङ्कल्पे भुञ्जानः शुद्धः ।
अत्यंगयसंकल्पो, गवेसणे गहणे भुञ्जने गुरुगा ।

अहं संकियमि भुञ्जति, होहि वि लहुऽणत्थमिणं सुद्धो ॥ १०६ ॥

अस्तेगतो रविरित्येवंविधेन सङ्कल्पेन गवेपणं ग्रहणं भोजनं
च चतुर्गुरुकास्तपसा कालेन च गुणवः । अथास्तेगतोऽनस्ते-
गतो वा इति शङ्किते भुङ्क्ते ततश्चतुर्गुरुकाः द्वाभ्यामपि तपः-
कालाभ्यां लघवः । यः पुनरनस्तमितो रविरित्येवं निःसंदि-
ग्धं चेतसा भुङ्क्ते स शुद्धः ।

अथ 'उग्गयवित्ती' इत्यादिपदव्याख्यानमाह—

उग्गयवित्ती सुद्धो, मणसंकल्पे य होति आएसा ।

एमेव अणत्थमिए, धाए पुण संखडीपुरतो ॥ १०७ ॥

उद्धते रवौ वृत्तिर्यत्तनं यस्य स उद्धतवृत्तिः, पाठान्तरेण
उद्धतमूर्तिरिति वा, उद्धते सूर्ये मूर्तिः—शरीरं वृत्तिनिमि-
त्तं वहिः सप्रचारं यस्य स उद्धतमूर्तिः, मनःसङ्कल्पेनोदितं
मन्यते स भुञ्जानोऽपि न दोषभाक् भवति । यः पुनरुदितेऽ-
पि रवौ नाऽद्याप्युदित इति चेतसा मन्यमानो भुङ्क्ते स स-
दोषः, एवंमेवमस्तमितेऽपि मन्तव्यम् । किमुक्तं भवति—अ-
स्तमितेऽपि रवौ नाऽद्याप्युद्धत इति बुद्ध्या भुञ्जानोऽपि

न प्रायश्चित्ती, अस्तमितेऽपि वाऽस्तुद्धत इत्यभिप्रायेण भुञ्जानः
सदोषः । अथवा—'मणसंकल्पे य होति आदेस' अनुदित-
मनःसङ्कल्पास्तमितमनःसङ्कल्पयोः कतरो गुरुतरो लघुतरो
वेति चिन्तायां द्वाधादेशो भवतः । तौ चात्तरत्र अभि-
धास्येते । अनुदिते अस्तमिते वा कथं ग्रहणं सम्भवतीत्याह—
'हीनं पुण संखडी पुरतो ति' ध्यातं सुभिक्षमिति चेत्कार्यः ।
तत्र संखडी सम्भवति, सा च द्विधा । पुरःसंखडी, पश्चात्सं-
खडी वा । तत्र पूर्वार्हे या क्रियते सा पुरःसंखडी । अपरार्हे
तु क्रियमाणा पश्चात्संखडी । इह पुनरनुदिते रवौ पुरःसंखडी ।
पुनःशब्दग्रहणादस्तमिते पश्चात्संखडीति ।

सुरे अणुगयमि, अणुदित उदिओ य होति संकल्पो ।

एवं अन्थमियमि वि, एकतरं होति णिस्संको ॥ १०८ ॥

सूर्ये अनुद्धते अनुदितसंकल्पः, उदितसङ्कल्पो वा भवेत् ।
उपलक्षणं चेत्तत्—उदितोऽप्यनुदितः, उदितो वा सङ्कल्पो
भवेत् । एवमेवास्तमितेऽप्येकतरः अस्तमितः अनस्त—
मितो वा निशङ्को मनःसङ्कल्पो भवति, उपलक्षणत्वाद्-
नस्तमितेऽप्यस्तमितसंकल्पः, अनस्तमितसंकल्पो भवेत् ।
इद्वानुदितोदितविषया अनस्तमितस्तमितविषया च प्रत्येकं
षोडशभङ्गी भवति । तद्यथा—अनुदितमनःसंकल्पः अनु-
दितगवेपी अनुदितग्राही अनुदितभोजी, एवं चतुर्भिः पदैः
सप्रतिपत्तैः भङ्गरचनालक्षणा षोडशभङ्गी रचयितव्या ।
रचितेषु भङ्गेषु यत्र द्वयोर्मध्यपदयोः परस्परं विरोधो-
दृश्यते, मध्यपदेषु वा द्वयोरकास्मिन् उदितो दृष्टोऽन्य-
पदेषु पुनरनुदितस्ते भङ्गा विरुद्धत्वेन वर्जनीयाः, शेषा ग्राह्याः ।
तथा अनस्तमितसंकल्पोऽनस्तमितगवेपी अनस्तमितग्राही
अनस्तमितभोजी, एवमपि षोडश भङ्गाः कर्तव्याः । अत्राऽ-
पि यत्र मध्यपदेषु परस्परं विरोधो दृश्यते, यत्र मध्यपदेषु
द्वयोरैकस्मिन् वा अस्तमितो दृष्टः, अन्यपदं वा अनस्तमित-
स्ते भङ्गाः अविद्यमानकत्वेन वर्जनीयाः, शेषाः ग्राह्याः ।

अनुदितोदितस्तमितानस्तमितेषु चतुर्ष्वपि स्थानेषु याव-
न्तो भङ्गा घटमानकास्तत्पदर्शनार्थमाह—

अणुदियमणसंकल्पे, गहणगवेसी य भुञ्जणे चेव ।

उग्गयणत्थमिए वा, अन्थपत्ते वि चत्तारि ॥ १०९ ॥

अनुदितमनःसंकल्पे गवेपणग्रहणभोजनाख्यैस्त्रिभिः पदैर्दे-
यै भङ्गास्तेषु चत्वारः प्रथमद्वितीयचतुर्थोऽष्टमा भङ्गाः
घटन्ते, शेषाश्चत्वारोऽघटमानकाः । उद्धतमनःसंकल्पेऽप्येत-
एव चत्वारो घटन्ते न शेषाः । अनस्तमितमणसंकल्पे अस्त-
प्राप्तसङ्कल्पेऽपि चेत्त एव चत्वारो ग्राह्याः, शेषास्तु तृतीयप-
ञ्चमपष्ठमष्टमा असम्भवित्वाद् वर्जनीयाः ॥

अथेत्तपामेव घटमानकभङ्गानां विभागतः—

प्ररूपणमाह—

अणुदितमणसंकल्पे, गवेसगहभोग्यमि पढमलता ।

वितियाए तिसु असुद्धो, उग्गयभोई तु अंतिमओ ॥ ११० ॥

अनुदितमनःसङ्कल्पोऽनुदितगवेपी अनुदितग्राही अनुदि-
तभोजी एषा प्रथमा लता; प्रथमो भङ्ग इत्यर्थः । द्वितीयस्य
तु लतायां त्रिषु पदैषु अविशुद्धः, तद्यथा—अनुदित-

सङ्कल्पोऽनुदितगवेषी अनुदितग्राही उद्भूतभोजी, इयं हि-
लता सङ्कल्पगवेषणग्रहणपदलिखिभिरशुद्धा । उद्भूतभोजित्व-
रूपेणान्यपदेन तु शुद्धा ।

तस्याएँ दो असुद्धा, गहणे भोति य दोषि उ विमुद्धा ।

संकल्पमि असुद्धा, तिसु सुद्धा अन्तिमलया उ॥१११॥

तृतीयस्यां लतायां द्व सङ्कल्पगवेषणपदे अशुद्धं, ग्रहणभो-
जनपदे तु द्वे विशुद्धं । तद्यथा-अनुदितसङ्कल्पोऽनुदितगवेषी
उदितग्राही उदितभोजी चेति, अन्यलतानामनुदितसङ्कल्प-
स्य चरमा लता चतुर्थीत्यर्थः । सा सङ्कल्पपदं आविशुद्धा
शैषैस्त्रिभिः पदैः शुद्धा । तद्यथा-अनुदितसङ्कल्प उदितगवेषी
उदितग्राही उदितभोजी । एवमनुदितमनःसङ्कल्पस्य च-
तस्रो लता उक्ताः ।

अथोदितमनःसङ्कल्पस्य चतस्रो लता आह—

उगयमणसंकल्पे, अणुदितगवेषी य गहणभोई य ।

एमेव वितियलता, सुद्धा आदिमि अंते य ॥ ११२ ॥

ततियलताएँ गवेषी, होइ असुद्धो उ सेसगा सुद्धा ।

सव्वविमुद्ध सु भवे, चउत्थलतिया उदियचित्ते ॥११३॥

आदित्य उद्भूतोऽनुद्भूतो वा भवतु स नियमात् उद्भूतं मन्यते
इत्युद्भूतमनःसंकल्प उच्यते, यस्य प्रथमलता उद्भूतमनःस-
कल्पोऽनुदितगवेषी अनुदितग्राही अनुदितभोजी । एवमेव
द्वितीयलताऽपि द्वष्ट्या नवरमादिपदे अन्यपदे च, सा शुद्धा
मध्यमं पदद्वये अशुद्धा, तृतीयलतायामेकं गवेषणापद-
मशुद्धं, शेषाणि संकल्पग्रहणभोजनपदानि प्राण्यपि शुद्धानि ।
चतुर्थी तु लता सर्वेषु पदेषु शुद्धा ऽ एताश्चतस्रोऽऽनुदितचि-
त्तविषया लता भावस्य विशुद्धतया शुद्धाः प्रतिपत्तव्याः ।
एवमस्तमितानस्तमितसंकल्पयोरप्यष्टौ लता भवन्ति ।

तानामेव विभागस्पदर्शयति—

अत्थगयसंकल्पे, पदम धरेंतसे गहणभोजी य ।

दो संतेसु असुद्धा, वितिया मज्जे भवति सुद्धा ॥११४॥

ततिया गवेषणाए, होति विमुद्धा उ तीसु अविमुद्धा ।

चत्तारि वि होति पदा, चउत्थलतियाएँ अत्थमिते ॥११५॥

इहास्तमितमनस्तमितं वा रवि यो नियमादस्तमितं मन्य-
ते सोऽस्तमितसंकल्पः, तस्य प्रथमा लता—अस्तमि-
तसंकल्पः अनस्तमितगवेषी अनस्तमितग्राही अनस्तमित-
भोजी १, अत एवाऽऽह—प्रथमायां लतायां 'धरेंतसे
चित्' धियमाणे सूर्ये भक्षणस्यैषणं ग्रहणं भोजनं वाऽ-
स्तंगतो रविगति बुद्ध्या करोति, द्वितीया तु लता द्वयो-
राद्यन्तपदयोरशुद्धा मध्ये गवेषणाग्रहणपदयोः शुद्धा २,
तृतीया गवेषणायां विशुद्धा, त्रिषु शेषेषु संकल्पादिष्वविशु-
द्धा, चतुर्थलतायां चाऽस्तमितविषयत्वात् । चत्वार्यपि पदा-
न्यविशुद्धानि अस्तमितमनःसंकल्प इति कृत्वा चतस्रोऽप्ये-
ता अशुद्धाः ।

अथ विशुद्धलता आह—

अणत्थगयसंकल्पे, पदमा एसी य गहण भोजी य ।

मणएसिगहण सुद्धा, वितिया अंतमि अविमुद्धा ॥११६॥

मणएसणाए सुद्धा, ततिया गहभोग्येसु अविमुद्धा ।

संकल्पेण विमुद्धा, तिसु वि असुद्धा उ अंतिमिया ॥११७॥

अस्तमितमना अस्तमितं वा भूय यो नियमादनस्तमितं म-
न्यते, तस्य प्रथमा लता—अनस्तमितसंकल्पः अनस्तमितगव-
ेषी अनस्तमितग्राहा अनस्तमितभोजी । अत एवाऽऽह—
'पदमा एसी य गहणभोजी य चित्' प्रथमायामनस्तमितैषी
अनस्तमितग्रहणभोजी चान, द्वितीया तु लता—मनःसङ्क-
ल्पेणग्रहणपदेषु त्रिषु विशुद्धा, अन्यपदे अविशुद्धा २, तृ-
तीया लता—मनःसङ्कल्पेणगीया शुद्धा, ग्रहणं भोजनं चाऽविशु-
द्धा । अन्या नाम—चतुर्थी लता सा नवरं संकल्पपदे विशुद्धा-
शेषेषु त्रिषु गवेषणग्रहणभोजनपदेषु अशुद्धा ।

अथैतास्त्रिविशुद्धलतासु प्रायश्चित्तमाह—

पदमाए वितियाए, ततिय चउत्थीएँ नवमदसभाए ।

एकारस वारमीएँ, लताएँ चउरो अणुग्घाता ॥ ११८ ॥

प्रथमायां द्वितीयस्यां तृतीयस्यां चतुर्थ्यां नवम्यां दशम्या-
मेकादश्यां द्वादश्यां चेत्यष्टासु लतासु भावस्याविशुद्धतया
चत्वारोऽनुद्धाना मन्माः ।

पंचमिस्मत्तमिया, अट्टमिया तेर (म) चोइसमिया य ।

पसरस सोलमा वि य, लताउ एया विमुद्धा उ ॥११९॥

पञ्चमी षष्ठी सप्तमी अष्टमी त्रयोदशी चतुर्दशी पञ्चदशी
षोडशी चेत्यष्टौ लता विशुद्धाः प्रतिपत्तव्याः, सर्वत्राऽपि
भावस्य विशुद्धत्वात् ।

अत्र शिष्यः पृच्छति—

दोएहं वि कतरो गुरुओ, अणुग्गतत्थमि भुंजमाण्णां ।

आदेस दोषि काउं अणुग्गाए लहु गुरु इयरो ॥१२०॥

अनुद्भूतास्तमितभुजानयोर्द्वयोर्मध्ये कतरो गुरुतरो—महा-
दोषः । सूरिराह—आदेशद्वयं कर्त्तव्यम्, एकं आचार्या ब्रुवते-
अनुद्भूतभोजिनः अस्तमितभोजी गुरुतरः । कुत इति चेदु-
च्यते—सः संक्लिष्टपरिणामो दिवसतो भुक्त्वा भूयां रजन्याः
प्रमुख एव भुङ्क्ते, तदानीं चाविशुद्धयमानः कालः, अनुदि-
तभोजी पुनः सकलां रजनीमधिसह्य नृकान्ते भुङ्क्ते
विशुद्धयमानश्च तदानीं कालः अतोऽसौ लघुतरः । अपरे
भणन्ति—अस्तमितभोजिनः अनुदितभोजी गुरुतरः, यस्मा-
दसौ सर्वा रात्रिमधिसह्य स्तोत्रं कालं न प्रतीक्षते, ततः
संक्लिष्टपरिणामः । इतरस्तु चिन्तयति भूयान् मया कालः
साद्वयः, अतो भुङ्क्ते एवमसौ लघुतरः । एवमादेशद्वयं कृ-
त्वा स्थितपक्ष उच्यते, अनुद्भूतसूर्ये प्रतिमयं विशुद्धय-
मानकालो भवतीति कृत्वा अनुदितभोजी लघुतरः, इतरः
पुनरस्तमितभोजी स तदानीं प्रतिमयविशुद्धयमानः का-
लो भवतीति कृत्वा गुरुतरः । उक्ते कालनिष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

अथ द्रव्यभावनिष्पन्नमभिधित्सुराह—

गेहहणगहिण आलो—यण नमुकारे भुंजणे य संलेहे ।

सुद्धा विगिंचणे अवि—गिंचणा सो वि दव्व भावे य १२१

अनुदितोऽस्तमितो वा रविगतेषु स्थानेषु ज्ञातो भवेत् ।
'गेहहणान्' कृते उपयोगे पदमदे कृतं ज्ञातं यथा नाद्या-
प्युद्भूतोऽस्तमितो वा तदा तत एव निवर्त्तमानः शुद्धः । अथ
ग्रहणं गवेषणां कुर्वता ज्ञातं तदाऽपि निवर्त्तमानः शुद्धः ।
अथ गृहीते ज्ञातं, ततो यद् गृहीते तत्प्रागप्यन्यं शुद्धः ।

अथात्रोच्यता ज्ञाते, तदाऽपि विविञ्चयन् शुद्धः । अथ भो-
क्तृकामेन नमस्कारं भगवता ज्ञाते, ततोऽपि विविञ्चयन् शुद्धः,
भुञ्जानेन ज्ञाते शेषं परित्यजन् शुद्धः । अथ सर्वस्मिन् भुक्ते
संलेखनाकल्पं कुर्वन्ति ज्ञाते तथाऽपि विविञ्चयन् शुद्धो न
प्रायश्चित्ती । अथ न विविनाक्ते ततो द्रव्यतो भावतश्चा-
शोधः प्रायश्चित्तं भवति ।

तत्र द्रव्यनिष्पन्नं तावदाह—

संलेहणं यतिभागेऽष्टे, दो भागं पञ्च मोक्षु भिक्खुस्स ।
मासो चउ लल्लहु गुरु, अभिक्खगहणे तिसू मूलं ॥ १२२ ॥
संलेखः कवलत्रयप्रमाणस्तमेवाशेषमनुद्वेते अस्तामते वा
ज्ञातेऽपि भुङ्क्ते मासलघु, पञ्चकवलानविशिष्यमाणान् भु-
ङ्क्ते मासगुरु, त्रिभागा दशकवलान् अशेषान् भुङ्क्ते चतु-
र्लघु, अपराद्धं पञ्चदश कवलान् अशेषान् भुञ्जानस्य च-
तुर्गुरु 'दा भागं चि' द्वौ त्रिभागां विंशतिः कवलान् अशेषान्
भुञ्जानस्य पडलघु 'पञ्च मोक्षु' ति 'विंशतो मध्यात् पञ्च सु-
कत्वा ये शेषाः पञ्चविंशतिः कवलान् अशेषान् यदि भुङ्क्ते तदा
पडगुरु, एवं यथा यथा द्रव्यवृद्धिः तथा तथा प्रायश्चित्तमपि
वर्द्धते, अभिङ्गप्रहणं पुनः ताः सर्वाः प्रतीत्य द्वितीयवारमेव
भुञ्जानस्य मासगुरुकादारब्धं छेदं तिष्ठति, तृतीयं वारं चतु-
र्लघुकादारब्धं मूलं यावन्नेतव्यम् । एवं त्रिषु वारेषु मूलं
यावत्प्रायश्चित्तं भिक्खुरूपम् ।

एमेव गणायरिए, अणवदुप्पो य होइ पारंची ।

तम्मि वि यो चैव गमो, भावे पडिलोम वोच्छामि ॥ १२३ ॥

एवमेव गणिन उपाध्यायस्य आचार्यस्य च वागणिकागमः
स एव कर्त्तव्यः, नवरमुपाध्यायस्य प्रथमवारं मासगुरुकादा-
रब्धं छेदं, द्वितीयवारं चतुर्लघुकादारब्धं मूलं, तृतीयवारं
चतुर्लघुकादारब्धमनवस्थाप्य तिष्ठति । एवमाचार्यस्याऽपि
प्रथमवारं चतुर्लघुकादारब्धं मूलं, द्वितीयवारं चतुर्लघुकादा-
रब्धमनवस्थाप्य, तृतीयवारं पडलघुकादारब्धं पागाञ्चिके
पर्यवस्यति । गते द्रव्यनिष्पन्नम् । अथ भावप्रतिलोमप्राय-
श्चित्तं वक्ष्यामि । पूर्वं द्रव्यवृद्धौ प्रायश्चित्तवृद्धिरुक्ता ।

सम्प्रति यथा यथा द्रव्यपरिहाणस्तथा तथा परिमाणसं-
कलेशी वृद्धिमङ्गीकृत्य प्रायश्चित्तवृद्धिमभिधास्ये । तामेवाऽह-

पणऊण तिभागदे, तिभागसेसे य पंच मोक्षु संलेहं ।

तम्मि वि सो चैव गमो, णायं पुण पंचहिं गतेहि ॥ १२४ ॥

तत्राऽपि भावप्रायश्चित्तं यो द्रव्यनिष्पन्नं वारणे गत उक्तः,
स एव द्रष्टव्यो नवरं 'पणऊण चि' पञ्चभिः कवलैरुता या वि-
शतिशेषाः पञ्चविंशतिः कवला भवन्ति, ततः पञ्चसु कवलेषु
गतेषु यदि ज्ञातमनुदितोऽस्तमितो वा रविः एवं ज्ञात्वा शेषान्
पञ्चविंशतिकवलान् भुञ्जानस्य मासलघु 'तिभागं चि'
विंशद्भागेन दीना विंशतिः कवलान् अशेषान् भुञ्जानस्य मासगुरु ।
'अद्व चि' अर्द्धं पञ्चदश कवलान् अशेषान् चतुर्गुरु, त्रिंशतः पञ्चक-
वलान् मुक्त्वा शेषाः पञ्चविंशतिरज्ञाते भुक्त्वा ज्ञाते तु प-
ञ्च शेषान् भुञ्जानस्य पडलघुकाः । संलेखनाशेषं भुञ्जानस्य
पडगुरुवः । इह प्रभूततरतमकवलेषु अधिकाधिकतरागामपि
तृप्तौ संजातायां शेषस्तोके स्तोकातरमपि च ज्ञाते सति भु-

ङ्के तत्र परिणामः संश्लिष्टः—संश्लिष्टतर इति कृत्वा वरु
वहुतरं प्रायश्चित्तम् ।

एमेवऽभिक्खगहणे, भावे ततियम्मि भिक्खुणो मूलं ।

एमेव गणायरिए, सपदा सपया पदं हसति ॥ १२५ ॥

एवमेव अभिङ्गप्रहणेऽपि भावनिष्पन्नं प्रायश्चित्तं भिक्खुद्रष्ट-
व्यम्, नवरं द्वितीयं वारं मासगुरुकादारब्धं छेदं तिष्ठति,
तृतीयं वारं चतुर्लघुकादारब्धं मूलं यावन्नेतव्यम् । एवमेव ग-
णिन आचार्यस्य द्रष्टव्यम् । नवरं स्वपदात् स्वपदमकं तु त-
योरपि हसति, तत्रोपाध्यायस्य प्रथमवारं मासगुरुकादारब्धं
तृतीयवारायामनवस्थाप्य, आचार्यस्य प्रथमवारं चतुर्लघु-
कादारब्धं तृतीयवारयां पागाञ्चिके तिष्ठति । इह पूर्वमुदित-
वृत्तिपदमनस्तमितसङ्कल्पपदं च व्याख्यातं न शेषाणि संस्तु-
तादीनि ।

अतस्तानि व्याचष्टे—

संधडिओ संधरंतो, संतयभोजी व होइ नायव्वो ।

पञ्जत्तं अलभंतो, अमंखडी छिन्नभत्तो य ॥ १२६ ॥

संस्तुतो नाम पर्याप्तं भक्षपानं लभमानः संस्तरति, अथवा-
यः संततभोजी-दिने दिने पर्याप्तमपर्याप्तं वा भुङ्क्ते स सं-
स्तुतो ज्ञातव्यः । यस्तु पर्याप्तं भक्षपानं न लभते चतुर्थादिना
नित्यभक्ता वामोऽसंस्तुतः ॥

निर्विचिकित्सपदं व्याख्याति—

निस्संकमणुदितो ति-त्थितो व सूर्रो चि गेएहती जो तु ।

उदितधरंतं वि हु सो, लग्गति अविमुदपरिणामो ॥ १२७ ॥

निर्विचिकित्सो नाम—निश्शङ्कमनुदितोऽनिकान्तो वा सूर्य
इति मन्यते एव, यो निःशङ्कितेन मनसा गृह्णाति स उ-
दितं ध्रियमाणं वा-अनस्तमितं रवौ गृह्णाति तथाऽप्यविशु-
द्धपरिणामेन स प्रायश्चित्तं लभते ।

एमेव य उदिओ चि व, धरति चि व सोहमुवगतं जस्स ।

स विवजए विमुदो, विमुदपरिणाममंजुत्तो ॥ १२८ ॥

एवमेव यस्य साहुं निस्सान्द्रं चित्तं उपगतं यदुताऽऽ-
दित्य उदितो ध्रियते वा नाद्याऽप्यस्तमेति, स यद्यपि विपर्य-
ये विपर्ययसंज्ञाने वर्त्तते तथाऽपि विशुद्धपरिणाम इति कृत्वा
विशुद्धो, न प्रायश्चित्ती ।

अथ यदुक्तं सूत्रे 'अहं पुण जाणेज्जा अणुग्गए अत्थमि-
ए व चि' तत्रोदितमनस्तामते वा रविं चेतसि कृत्वा गृहीते
पश्चात्पुनर्ज्ञाते यथा अनुदितोऽस्तमितो वा, कथं पुनस्त-
ज्ज्ञातमित्याह—

समिच्चिणिगादीणं, पत्ता पुप्फा य णालिणिमादीणं ।

उदयन्थमणं रविणो, कहिति विगसंत मउलेत्ता ॥ १२९ ॥

शमीचिञ्चिकादीनां तरूणां पत्राणि नलिनीप्रभृतीनां च
पुष्पाणि विकसन्ति रवेरुदये कथयन्ति । एतान्येव मुकुल-
यन्ति सन्ति रवेरस्तमने कथयन्ति ।

कथं पुनरादित्य उदितोऽस्तमितो वा न दृश्यते इत्याह—

अभमहिमवासमहिया, महागिरीराहुरेणुरयल्लसो ।

मूढदिसस्स व बुद्धी, वंदे गेहं मते मिरिए ॥ १३० ॥

अभ्रसंस्तुतं गगनं, हिमनिकरे वा पतति, वर्षणे वा, महि-
कया वा पतन्त्याऽऽच्छादिते, 'महागिरिणा वा अन्तरिते, रा-

हुणा वा सर्वप्रहणेनोदधास्तमनथोरगृहीते रथौ . रेणुः-
कटकमनाद्युन्धितो धूलिः रज इत्यादिकं , ताभ्यां वा
छन्न उदितो वा रविर्न ज्ञायते . दिङ्मूढा वा कश्चिदपरांशं
पूर्वा मन्यते स नीचमादित्यं विलोक्योद्गतमात्र आदित्य
इति बुद्ध्या भ्रूपानं गृहीत्वा वसति प्रविष्टो यावद्भ्रू-
स्तायदन्धकारं जातम् . ततो जानाति अस्तमितं अहं भ्रूः
इति । अथवा-गेह-गृहाभ्यन्तरे कारणजाते दिवा सुप्तः
प्रदोषे चन्द्रे उदितं विबुद्धो विवेकं ज्योत्स्नां प्रतिष्ठां
दृष्ट्वा चिन्तयति . एषः आदित्यातपः प्रविष्टः । स च तैमि-
रिको मन्दं मन्दं पश्यति । ततो गृहीत्वा निमन्त्रितो भ्रूः ।
एवमादिभिः कारणैर्गुदितमुदितं मन्यते उदितं वा अनु-
दितम् , अस्तमितमनस्तमितम् ।

ततः—

सुते पटुच्च गहिते, णाउं इहरा उ मो ण गेएहंते ।

जा पुण गेएहति णाउं, तस्मैगट्ठाणं वट्ठे ॥ १३१ ॥

यद्युदितः अस्तमितो वेति बुद्ध्या सूत्रं प्रतीत्य ' उगमय-
चित्ति अत्थत्थमियसंकप्पे ' इति सूत्रप्रमाणेन गृहीते पश्चाच्च
ज्ञातमनुदितः अस्तमितो वा रविः , ततो यन्मुखं यच्च पाणौ-
यच्च प्रतिग्रहे तन्मर्ममपि व्युत्सृजन् . इतरद् वा यद्यसौ पू-
र्वमवानुदितमस्तमितं वा ज्ञात्वा गृह्णाति गृहीत्वा वा
भुङ्क्ते . अन्यथा वा ददाति . तस्यैकं स्थानकं वक्ष्येत् । तं प्र-
तीत्य ' तं भुञ्जमाणं अन्नं वा दलमाणं आचज्जइ चाउ-
म्मासियं अणुग्गइयं ' इत्युत्तरं सूत्रखण्डं वक्ष्येदिति
भावः ।

अथ विवेचनविशोधनपदं व्याचष्टे—

सवस्म छट्ठण भिणि-चणाउ मुहहत्थपादछूटस्स ।

कुमणधुवणाविसोहण, स किं व बहुसो व णाणत्तं ॥ १३२ ॥

अनुदितमस्तमितं वा ज्ञात्वा यन्मुखं प्रक्षिप्तं तस्य ज्ञाते
सति खेलमल्लकवत्प्रक्षेपणम् . यच्च हस्ते-पाणौ वाऽस्य प्रति-
ग्रहे यन्पादप्रतिग्रहे तस्य स्थण्डिले , एवं सर्वस्याऽपि यत्प-
रिष्ठापनं सा विवेचना , यत्तु स्पष्टं हस्तनामर्पणं धावनं
कल्पकरणं सा विशोधना , अथवा—सकृदेकशः परिष्ठा-
पनस्पर्शनधावनानां करणं विवेचना , एतयामेव बहुश-
करणं विशोधनम् , एतद्धि विवेचनविशोधनयोनानात्वमुक्तम् ,

अथ ' नो अइकमइ ' ति पदं व्याख्याति—

नातिक्रमती आणं, धम्मं मेरं व रातिभत्तं वा ।

अत्तट्ठेगागी वा, मयभुंजे सो म देजाऽपि ॥ १३३ ॥

एवं विविञ्चन् विशोधयन् वा तीर्थकृतमाज्ञां नातिक्रम-
ति । अथवा-श्रुतधर्मं चाग्रिमयादीं रात्रिभक्त्यन्तं वा ना-
तिक्रामति " भुञ्जमाणो अन्नं वा दलमाणो " ति पदद्वयं
व्याख्यायते— (अत्तट्ठे इत्यादि) आत्मार्थिक आत्मलीनो
निग्रहकरणे वा य एकाकी स स्वयं भुङ्क्ते , नान्यथा ददा-
ति इति । शेषः पुनरात्मलीनः अनेकाकी वा अन्येषामपि
दद्यात् , स्वयमपि भुञ्जीत । गतं प्रथमं संस्तुतनिर्विचिकि-
त्ससूत्रम् ।

अथ द्वितीयं संस्तुतविचिकित्ससूत्रं व्याख्याति—

एवं वितिगिच्छो वा, दोहि लहु णवरि ते तु तवकाले ।

तस्स पुण हवति लता, अट्ट मुट्ठा ण इतरा उ ॥ १३४ ॥

विचिकित्सते-किमुदितो रविः नवति उदितानुदित इत्यादि
संशयं करोतीति विचिकित्सः . सोऽप्येवमेव वक्ष्यया नवरं
यानि तस्य तपोहानिप्रायश्चित्तानि तपसा कालेन च ल-
घुकानि तस्य च विचिकित्सस्य पुनरुद्वा एव केवला अ-
ष्टौ लता भवन्ति , नेतरा सङ्कल्पस्य शङ्कितत्वेन प्रतिपत्ता-
ऽभावात् ।

कथं पुनरसौ ? शङ्कां करोतीत्याह—

अणुदिय उदियो किं ण हु, संकप्पो उभयहा अदिहे उ ।

धरति ण वचि व सूरं, सो पुण नियमा चउएहेक्कं ॥ १३५ ॥

उभयथा-उदयकाले अस्तमनकाले वा अभ्रहिमादिभिः का-
रणैर्गृहेष्ट आदित्यं सङ्कल्पो भवति , किमनुदित उदितो वा
रविः , अस्तमनकालेऽपि भूयो ध्रियते न वेति शङ्का भवति , स
पुनः सूर्यो नियमादनुदित उदितः अनस्तमितः अस्तमितो
वेति चतुर्णां विकल्पानामेकतरस्मिन् वचने । भङ्गाः पुनरत्र
स्वयमुच्चारणीयाः । उदयं प्रतीत्य विचिकित्से मनःसङ्कल्पे
सति विचिकित्सितगंधर्पो विचिकित्सितग्राही विचिकित्सि-
तभोजी एवमष्टौ भङ्गाः , अस्तमनमपि प्रतीत्येवमेवाष्टौ भङ्गाः ,
द्वयोरप्यष्टभङ्ग्याः प्रथमद्वितीयचतुर्थाष्टमा भङ्गा अटमानक-
त्वाद् ग्राह्याः , शेषाश्चत्वारोऽग्राह्याः । गतं संस्तुतविचि-
कित्ससूत्रम् ।

अथ तृतीयमसंस्तुतविचिकित्ससूत्रं व्याचिख्यासुग्राह—

तवगेलसट्ठाणे, तिविहो तु अमंथडो तिहे तिविहो ।

नवसंथडमीमस्सा, मामादारोवणा इणमो ॥ १३६ ॥

(अस्याः गाथाया अन्तर्गर्थः— ' असंथड ' शब्दं प्रथम-
भागे ८२४ पृष्ठे गतः । इह ततो विशेष उच्यते)

इहाऽपि पूर्वक्रमेण षोडश लताः कल्पय्याः कालनिष्पन्नं च
प्राग्वत् । द्रव्यभावप्रायश्चित्तयोस्तयं विशेषः . तपोऽसंस्तुतो
विकृष्टतपःकलान्तः पारणिकं अनुदितं अस्तमितं वा उदितान-
स्तमितबुद्ध्या भ्रूपानीये भुञ्जानो यदा उदितमस्तमितं
वा जानाति , ततः परं भुञ्जानम्येदं प्रायश्चित्तम्—

एकं दुग तिप्पि मासा, चउमासा पंचमास छम्मामा ।

सव्वे थि होति लहुगा, एगुत्तरवट्ठिया जेणं ॥ १३७ ॥

संलेखनाशेषं यदि ज्ञातो भुङ्क्ते , ततः एकमासिकं , पञ्च
कवलान् समुद्दिशति द्वैमासिकं . दश कवलान् समुद्दिशति
त्रैमासिकं . पञ्चदश कवलान् भुञ्जानस्य चतुर्मासिकं ,
विंशति भुञ्जानस्य पञ्चमासिकम् । अथ पञ्च कवला
विशुद्धभावेन समुद्दिष्टाः शेषान् पञ्चविंशति कवलान्
ज्ञात भुङ्क्ते ततः पाण्मासिकम् , एतानि सवावेषि लघुका-
नि प्रायाश्चित्तानि भवन्ति । कुत इत्याह—येन कारणेन कोत्तर-
बुद्ध्या द्वित्र्यादिरूपया अमूनं वडितानि ।

इदमेव विविनक्ति—

दुविहा य होइ बुद्धी, सट्ठाणे चव होइ परठाणे ।

सट्ठाणम्मि उ गुरुगा, परठाणे लहुग गुरुगा वा ॥ १३८ ॥

द्विविधा च भवति वृद्धिस्तद्यथा—लघुका गुरुका भवति । तत्र लघुकस्यानादारब्धा लघुका, गुरुकस्यानादारब्धा गुरुका भवति । अत्र च मासलघुकादारब्धा अतः सर्वाण्यपि लघूनि द्रष्टव्यानि—

भिक्षुस्स ततियगहणे, सट्ठाणे होइ दव्वनिपफन्नं ।

भावम्मि उ पडिलोमं, गणिआयरिए वि एमेव ॥१३६॥

भिक्षोर्द्वितीयवारं द्वैमासिकादारब्धं छेदे तिष्ठति, तृतीय-
वारप्रदं त्रैमासिकादारब्धं स्वस्थानं मूलं यावन्नयम् । एवं
द्रव्यान्पन्नं प्रायश्चित्तमुक्तम् । भावनिपफन्नं पुनरेतदेव प्रतिलो-
मं मन्तव्यम् । गणिन आचार्यस्यापि द्रव्यभावयारुभयोरप्य-
यमेव प्रायश्चित्तं, नवरमुपाध्यायस्य द्वैमासिकादारब्धं त्रिभि-
र्वारैरनवस्थाप्ये, आचार्यस्य त्रैमासिकादारब्धं त्रिभिर्वारैः
पाराश्रिके पर्यवस्यति । गतस्तथोरसंस्तुतः ॥

अथ ग्लानासंस्तुतमाह—

एमेव य गेलसै, पट्टवण्णं तत्थ खवर भिण्णं ।

चउहि गहणहि सपदं, काम अगीतत्थ सुत्तं तु ॥१४०॥

ग्लानासंस्तुतस्याऽप्येवमेव प्रायश्चित्तम्, नवरं तत्र तत्र
' भिण्णं ' ति भिन्नमासात्प्रस्थापना कर्त्तव्या । प्रथमं
वार पञ्चमासलघुके, द्वितीयं षण्मासलघुके, तृतीयं
छेदे, चतुर्थवारं मूलं तिष्ठति । अत एवाऽऽह—चतुर्भिर्ध-
हणैरभीक्ष्णं सेवारूपः स्वपदं मूलं भिक्षुः प्राप्नोति । उपा-
ध्यायस्य लघुमासादारब्धं चतुर्भिर्वारैरनवस्थाप्ये, आचा-
र्यस्य द्वैमासलघुकादारब्धं चतुर्भिर्वारैः पाराश्रिके पर्यव-
स्यति । शिष्यः पृच्छति—कस्यैतत्प्रायश्चित्तम् ? सूत्राह—यदु-
क्तं यच्च वक्ष्यमाणमेतत् सर्वमगीतार्थस्य सूत्रं भवेति, प्रस्तुत-
सूत्राक्तं प्रायश्चित्तमित्यर्थः । स हि कार्यं वा यतनामयतनां वा
न जानीते अतस्तस्य प्रायश्चित्तम् । गतो ग्लानासंस्तुतः ।

अथाध्वासंस्तुतमाह—

अट्ठाणा संधिए, पवेस—मज्जे तंहेव उत्तिसे ।

मज्जम्मि दसगनुट्ठी, पवेस—उत्तिषपणणं ॥ १४१ ॥

अध्वनि-मार्गे यः असंस्तुतः स त्रिविधः । तद्यथा—अ-
ध्वनः प्रवेशे मध्ये उत्तरे च । तत्र प्रथमं मध्ये भाव्यतं-भि-
क्षोः संलेखनादिषु षट्सु स्थानेषु दशगत्रिन्दिवमादौ कृ-
त्वा प्रायश्चित्तवृद्धः कर्त्तव्यः । उपाध्यायस्य पञ्चदश
गत्रिन्दिवादिकमाचार्यस्य विंशतिरात्रिन्दिवादिकं प्राय-
श्चित्तं भवेत् । एतदेव प्रतिलोमं वक्ष्यम् । अथ प्रवेशे उ-
त्तरे च भवत्यत—' पवेस उत्तिषपणणं ' ति प्रवेशे तथा
उत्तरणमुत्तीर्णं तत्र च पञ्चकेन स्थापना क्रियते । संलेखनादिषु
षट्सु पदेषु पञ्चरात्रिन्दिवान्यादां कृत्वा मासलघुके याव-
न्नयमिति । तथा उभयोरपि अर्धभागे मूलं प्राप्नोति,
उपाध्यायस्य दशगत्रिन्दिवादिकं दशमवारायामनवस्था-
प्यम् । आचार्यस्य पञ्चदशगत्रिन्दिवादिकं पाराश्रिकान्तं भवे-
त् । एतदेव प्रतिलोमं प्रायश्चित्तम् । शिष्यः पृच्छति—अ-
ध्वासंस्तुतो मध्य क्षिप्रमेव स्वपदं प्रापितः, प्रवेशे उत्तरे च
त्रिंशे न तावदेव कथम् ? अत्रोच्यते—अध्वनः प्रवेशे भयमुत्प-
द्यते, यमध्वानं निस्तरिष्यामः । उत्तरेऽपि बुभुक्षानृपादिभि-
रत्यन्तं क्लान्तः, अत एतौ चिरेण स्वपदं प्रापितौ । अध्वमध्ये

पुनर्जितभयो नातिक्लान्तश्च, अतः शीघ्रं स्वपदं प्रापितः । अत्रै-
कैकस्मिन् पदे आश्वादयो रात्रिभोजनदोषाश्च । अगीतार्थस्य
चैतन्मन्तव्यं, न गीतार्थस्य ।

कुत इति चेदुच्यते—

उगगतमणुगते वा, गीतत्थो कारणेणऽतिक्रमति ।

दूता हिंविहारी, ते वि य होंती सपडिवक्खा ॥१४२॥

गीतार्थः अध्वप्रवेशादौ कारणे उपपन्ने उद्वतं अनुद्वते वा
सूर्यं यतनया अरक्ताऽहिष्टो भुञ्जानो भगवतामाज्ञां धर्मं
वा नातिक्रमति, ते चाध्वप्रतिपन्नास्त्रिविधा—द्रवन्तः, आ-
हिएडकाः, विहारिणश्च । तत्र द्रवन्तः—ग्रामानुग्रामं गच्छ-
न्तः, आहिएडकाः—सततपरिभ्रमणशीलाः, विहारिणः—
मासं मासेन विहरन्तः । तेऽपि प्रत्येकं सप्रतिपन्नाः ।

तद्यथा—

दूइज्जंता दुविहा, णिकारणिगा तहेव कारणिगा ।

असिवादी कारणिगा, चक्के मूलाइया इतरे ॥ १४३ ॥

उवेदस अणुवेदसा, दुविहा अहिंइगा मुण्येव्वा ।

विहरंता वि य दुविहा, गच्छगता निग्गता चेव ॥१४४॥

द्रवन्तो द्विविधा—निष्कारणिकाः, कारणिकाश्च । तत्राशि-
वावमौर्ध्वराजद्विष्टादिभिः, कारणैरुपधेलेपस्य वा निमित्तं
गच्छस्य वा बहुगुणभरमिति कृत्वा आचार्यादीनां वा आ-
गादे कारणे द्रवन्ति ते कारणिकाः, ये पुनरुत्तरापथे धर्म-
चक्रं, मथुरायां देवनिर्मितः स्तम्भः, आदिशब्दात्-कोशलायां
जीवस्वामिप्रतिमा तीर्थकृतां वा जन्मादिभूमय एवमादि-
दशनाथं द्रवन्तो निष्कारणिकाः । आहिएडका अपि द्विधा उ-
पदेशाऽऽहिएडका, अनुपदेशाऽऽहिएडकाश्च । तत्र ये सूत्रार्थो
गृहीत्वा भविष्यदाचार्यगुरूणामुपदेशेन विषयाचारभाषोप-
लम्भनिमित्तमाहिएडन्ते ते उपदेशाऽऽहिएडकाः । ये तु कौतु-
केन देशदर्शनं कुर्वन्ति ते अनुपदेशाऽऽहिएडकाः । विहरन्तो-
ऽपि द्विविधा—गच्छगता गच्छानर्गताश्च । गच्छवासिनः
ऋतुवद्धे मासं मासेन विहरन्ति, गन्तुकेन देशदर्शनं कुर्वन्ति
ते गच्छगताः । गच्छनिर्गता द्विधा—विधिनिर्गताः, अविधिनि-
र्गताश्च । विधिनिर्गताश्चतुर्धा जिनकल्पिकाः, प्रतिमाप्रतिप-
न्नाः, यथालन्धिकाः (शुद्धाः) पारिहारिकाश्चेति । अविधि-
निर्गताः साधारणादिभिः त्याजिता एकाकीकृताः ।

एतेषां भेदानामितरयोः प्रायश्चित्तं लगति—

निष्कारणिगाऽणुवेद—सिगा य लग्गंतणुदिय अत्थमि ते ।

गच्छा विणिग्गता वि हु, लग्गेज्जति ते करेजेवं ॥१४५॥

निष्कारणिका द्रवन्तः, अनुपदेशाऽऽहिएडकाः, अविधिनिर्ग-
ताश्च अनुदिते अस्तमिते वा यदि गृह्णन्ति भुञ्जते वा ततः
पूर्वोक्तप्रायश्चित्तं लगति । ये तु कारणिका उपदेशाऽऽहिएड-
का गच्छगताश्च ते कारणे यतनया गृह्णन्तः भुञ्जानाश्च शुद्धाः ।
ये तु गच्छनिर्गता जिनकल्पिकादयस्तेऽपि यद्येवमनुदिते वा
प्रदं कुर्युस्ततो लगति, नियमात्तदानीं न गृह्णन्ति त्रिकाल-
विषयज्ञानसम्पन्नाः ।

अथवा तेसि ततिथं, अप्पत्तो अणुदितो भवे सुरो ।

पत्तो उ पत्थिमं पो—रिसिं च अत्थंगतो हांति ॥१४६॥

अथवाशब्दः प्रकारान्तरे वा । तेषां जिनकल्पिकादीनां तृतीयां पौरुषीमप्राप्तः सूर्योऽनुदिनो भण्यते । पश्चिमां च पौरुषीं प्राप्ताऽस्तंगत उच्यते । अत एव भक्तं पन्थाश्च तेषां तृतीयपौरुष्यामेव भवति, नान्यथा । गतं संस्तुतनिर्विचिकित्ससूत्रम् ।

अथासंस्तुतविचिकित्ससूत्रं व्याचष्टे—

वित्तिगिच्छ अन्भसंथड, सत्थो उ पहावितो भवे तुरियं ।

अणुकंपदाएँ कोई, भत्तेण निमंतणं कुज्जा ॥ १४७ ॥

अभ्रसंस्तुते—हिमानीसंज्ञादिताभिरदृश्यमानं सूर्यं विचिकित्सां भवति, ते च साधवः सार्थेनाध्याने प्रतिपन्नाः अन्तरा वाऽभिमुखे वा अपरः सार्थं आगतः । द्वावप्येकस्थानं आवसितौ । अभिमुखागन्तुकसार्थिकाऽप्यनुकम्पया साधूनां भक्तं निमन्त्रणं कुर्यात्, यस्मिंश्च सार्थे साधवः सञ्चलिताः अतः सूर्योदयवेलायामुदिनोऽनुदिन इति शङ्कया गृहीयुः । इहाऽपि त्रिविधे असंस्तुते तथैवाऽष्टौ लता नवरं संस्तुते निर्विचिकित्से तपः प्रायश्चित्तान्युभयगुरुकाणि असंस्तुते विचिकित्से पुनरुभयलघूनि । शेषं सर्वमपि प्राग्वत् । वृ० ५. उ० । अत्र प्रायश्चित्तं विवर्कार्हम् । जीत० । रात्रिभोजनं प्रतिगृहीतं सत्परिष्ठापयेत् ।

सूत्रम्—

इह खलु निगंथस्म वा निगंथीए वा रातो वा वियाले वा सपाणे सभोग्येण उग्गाले आगच्छेज्जा तं विगिंचमाणे वा विसहेमाणे वा, नो अतिक्रमइ, तं उगिगलित्ता पच्चोगिन्नामाणे राईभोग्यणपडिमेवणपत्ते आवज्जइ, चाउम्मासियं परिहारट्ठाणं अणुग्घाइयं ॥ १० ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

निसिभोग्यं तु पगतं, असंथरंतो बहू व भोत्तूणं ।

उग्गालमुगिलिज्जा, कालपमाणं च द्ववं तु ॥ १४८ ॥

निशि भोजनं पूर्वसूत्रे प्रकृतम्, इहाऽपि तदेवाभिधीयते, यद्वा-असंस्तरन् बहु-प्रभूतं भुक्त्वा रजन्यामुद्गारमुद्गिरते तत्रिपेधार्थमिदं सूत्रम् । अथवा-कालप्रमाणमन्तरसूत्रे उक्तम्, इह तु कालप्रमाणादनन्तरं द्रव्यप्रमाणमुच्यते अनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्य (सूत्रस्य-१०) व्याख्या-इहाऽस्मिन् मौनीन्द्रे प्रवचनं ग्रामादौ वा वर्तमानस्य खलुर्वाक्यालङ्कारे निर्ग्रन्थस्य वा निर्ग्रन्था वा रात्रौ वा विकाले वा सह पानेन सपानः सह भोजनेन सभोजनः, उद्गार आगच्छेत् । किमुक्तं भवति—सिक्थविरहिनामकं पानीयमुद्गारेण सहगच्छति, कुर्मसिक्थं वा केवलमागच्छति, कदाचिदुभयं वा । तमुद्गारं विचिन्तयन् सकृन् परित्यजन्, विशोधयन् वा बहुशः परित्यजन् नो आह्वामतिक्रामति, तमुद्गार्यं प्रत्यवगिलन् भूयोऽप्यास्वादयन् आपयते चानुमोसिकं परिहारस्थानमनुद्गारतिक्रमेवैति सूत्रार्थः ।

सम्प्रति निर्युक्तिविस्तरः—

उड्डरे वमित्ता, आदिअणो पणगवुड्डिजाती सा ।

चतारि छव लहु गुरु, छेदो मूलं च भिक्खुस्स ॥ १४९ ॥

ऊर्ध्वद्वारमनिक्षेपपर्याप्तमशनादिकं भुक्त्वा वमित्वा च

यो विशिष्टमनुकूलोऽनेन भूयः प्रत्यापिर्वात ततो यदि दिवसस्तत एकलम्बनमादौ कृत्वा यावत्पञ्चलम्बनास्तावदापिर्वात ततश्चत्वारो लघवः । ततः पञ्चकृत्वस्त्रिंशत् यावत् कत्तव्याः । तद्यथा—पदप्रभृति यावद्दशलम्बना एतेषु चतुर्गुरुवः । एकादशादिषु पञ्चदशान्तेषु षडलघवः, षोडशादिषु त्रिंशत्यन्तेषु षडगुरुवः, एकविंशत्यादिषु पञ्चविंशत्यन्तेषु छेदः, षडविंशत्यादिषु त्रिंशदन्तेषु लम्बनेषु प्रत्यवगिल्यमानेषु मूलम् । एवं भिन्नोरुक्तम् ।

गणि आयरिए सपदं, एगगहणे वि गुरुग आणादी ।

भिच्छत्तमच्च व दुए, विराहणा तस्स वस्सम् ॥ १५० ॥

गणी उपाध्यायस्तस्य चतुर्गुरुकादारब्धं स्वपदमनवस्थाप्य यावन्नयम्, आचार्यस्य षडलघुकादारब्धं स्वपदपारादिकं यावद् द्रष्टव्यम्, एवं दिवसत उक्तम् । रात्रौ तु यद्येकमपि सिक्थं गृह्णाति प्रत्यादत्तं ततश्चतुर्गुरु आह्वयश्च दोषाः । मिथ्यात्वं चासौ अन्येषां जनयति—यथा वादिनस्तथा कारिणो न भवन्त्यमी इति राजा वा तं ह्वात्वा भिक्षादीनां प्रतिषेधं कुर्यात्, मा वा कोऽप्यमीषां मध्ये प्राप्ताजिदिति वाग्येत्, असारं च प्रवचनं मन्येत । अस्थिसरजस्का अप्यमीभिर्वान्तमापिबद्धिर्जिता इति तस्य वा वान्ताशिनः अन्यस्य वान्तं पश्यतो विराधना भवति । अत्राऽमोत्यदृष्टान्तः “एको रंकवडुगो संखडीए मज्झिया कुरं अइप्पमाणं जिमिन्तो, निगगयस्स रायमग्गमागाढस्स हिययमुच्छत्तं अतिपिपासित्यस्स हिंटा वमिउमारद्धो । अमच्चेण य पयोयणट्टिएण दिवसे य वमित्ता तमहारमविण्णं पासित्ता लोभेण भुंजिउमारद्धो । तं ददट्ठण अमच्चअंगाणि उद्धासिसियाणि उद्धं च जातं । अमच्चो दिणे दिणे जेमणवेलाए समुद्दिंसतो संभरत्ता उद्धं कंइ । एवं तस्स वग्गुली वाही जाते । तत्रो मत्रो । सो वि धिज्जाइत्रो एवमेव विण्णं । जम्हा एते दोसा तम्हा पमाणपत्तं भोत्तव्वं ” ।

एवं भाव दिवसतो, रातो सित्थे वि चउगुरु होंति ।

उड्डरगहणा पुण, अववातं कप्पओ एवं ॥ १५१ ॥

एवम् नावत् कवलपञ्चकमादौ कृत्वा पञ्चकवृद्ध्या चतुर्लघुकादिकं प्रायश्चित्तं दिवसत उक्तम्, रात्रावेकसिक्थस्याऽपि ग्रहणे चतुर्गुरुको भवति । यच्च निर्युक्तिगाथायामूर्ध्वद्वारग्रहणं कृतं तदेव क्षापयति-अपवादपदे अधस्तने प्रत्यकस्तनमपि कल्पते ।

अत्र शिष्यः प्राह—

रातो व दिवसतो वा, उग्गाले कत्थ संभवो होज्जा ।

गिरिजएणसंखडीए, अट्ठाहियतोसलीए वा ॥ १५२ ॥

रात्रौ दिवसतो वा कुत्रोद्गारस्य सम्भवा भवेत् । सूरिगहगिरियज्ञादिषु संखडाषु तामलिविषये वा अष्टाहिकादिमहिमासु प्रमाणातिरिक्तं भुज्जानानामुद्गारः सम्भवति ।

तत्र प्रायश्चित्तमभिधीयतेऽसुः प्रस्तावनाथं तावदिदमाह—

अट्ठाणे वत्थव्वा, पत्तमपत्ता य जोयणदुगे य ।

पत्ता य संखडिं जे, जतणमजतणाएँ ते दुविहा ॥ १५३ ॥

ते संखडीभोजिनः साधवो द्विधा—अध्यप्रतिपन्नाः, वास्तव्याश्च । तत्र ये वास्तव्यास्ते द्विधा-संखड्याः प्रेक्षिणः,

अप्रतिपत्तिश्च । अध्वप्रतिपत्ता अपि द्विधा-तत्र च गन्तुकामाः अन्यत्र वा गन्तुकामाः । येऽन्यत्र गन्तुकामास्ते द्विधा-प्राप्तभूमिकाः, अप्राप्तभूमिकाश्च । प्राप्तभूमिका नाम-ये संखडिग्राम-पार्श्वतो गन्तुकामाः, संखडीमाभधायोर्द्धयोजनादागच्छन्ति । अप्राप्तभूमिका ये योजनात् योजनाधिकादुपलक्षणात्वा-पावत् द्वादशयोजनेभ्यः संखडीनिमित्तमागताः । ये तत्रैव गन्तुकामाः, संखडीग्रामे प्राप्तास्ते द्विविधा-द्विप्रकारा-यतनाप्राप्ता, अयतनाप्राप्ताश्च । ये पदभेदमकुर्वन्तः सूत्रार्थपौरुष्यो विदधाना आगतास्ते यतनाप्राप्ताः, ये तु संखडीं कृत्वा सूत्रार्थो हापयन्त उःसुकीभूता आगताः ते अयतनाप्राप्ताः ।

वन्थव जयणपत्ता, एगगमा दो वि होंति शेतव्या ।

अजयणवन्थव्या वि य, संखडिपेही उ एकगमा ॥१५४॥

भिन्ना ये वास्तव्याः संखडीलोकिको ये च तत्रैव गन्तुकामाः यतनाप्राप्ता, एते द्वावपि प्रायश्चित्तवा(चा)रणिकायामेकगमा भवन्ति-ज्ञानव्याः, ये तु तत्रैव गन्तुकामा अयतनाप्राप्ता ये च वास्तव्याः संखडीप्रलोकिकः, एते द्वयेऽपि वा(चा) रणिकायामेकगमा भवन्ति ।

“ पत्ता य संखडि जे ” इति पदं व्याख्याति-

तत्थेव गन्तुकामा, बोलेउमणा व तं उवरिएणं ।

पदभेदे अजयणपत्ता, पडिच्छ उवत्त सुतभंगे ॥१५५॥

यत्र ग्रामे संखडिस्तत्रैव आगन्तुकामा ये वा तस्य ग्रामस्य परिवोलयितुमनमन्ते यदि द्वादशयोजनः पदभेदे कुर्वन्ति एकद्व्यादीनि वा दिनानि प्रतीक्षन्ते अत्रलायामुद्धर्त्तन्ते वा सूत्रार्थपौरुष्यभेदेन वा प्राप्ता भवन्ति, तदा अयतनाप्राप्ताः । इतरथा यतनाप्राप्ताः ।

प्राप्तभूमिकानप्राप्तभूमिकांश्च व्याख्याति-

संखडिमभिधारेता, दुगाउया पत्तभूमिगा होंति ।

जोयणमाइअपत्ते, भूमीया वारम उ जाव ॥ १५६ ॥

संखडिग्रामपार्श्वतो ये गन्तुकामास्ते यदि संखडीमभिधाय गन्तुमितिद्वित्रान्तरं गच्छन्ति ; तदा प्राप्तभूमिका भवन्ति । ये पुनर्योजनादायोजनद्वयात्-द्वादशयोजनेभ्यः आगच्छन्ति ते सर्वे अप्राप्तभूमिकाः ।

खेत्ततो खेत्तवहिं, अप्पत्ता बाहि जोयणदुगे य ।

चत्तारि अट्ट वारम, जग्ग सुव विगिचणाऽऽपियणा ॥१५७॥

संखडिं कृत्वा क्षेत्रान्तः क्षेत्रवहिर्वा आगच्छन्त्युः । ये क्षेत्रान्तः सार्द्धक्रोशद्वयादागच्छन्ति ते प्राप्तभूमिकाः, ये पुनः क्षेत्रवहिर्योजनान् योजनद्वयाच्चतुर्योजनादप्योजनाद्यावत् द्वादशयोजनादागच्छन्ति ते अप्राप्तभूमिकाः । एते सर्वेऽपि संखड्यामतिमात्रं भुक्त्वा प्रादोषं न जायन्ति त्रैरात्रिककालवेलायामपि स्वपन्ति नात्रि ष्टन्ते ' विगिचणं सि ' उद्गारमुद्गार्य परित्यजन्ति ' आपियणं ' तमेव आपिबन्ति प्रत्यवगलिन्ति ।

एतेषु चतुर्षु पदेषु इयमारोपणा-

वन्थव जयणपत्ता, सुद्धा पणगं च भिष्ममासो अ ।

तत्रकाले हि विमुद्धा, अजयणमादीवि तु विमुद्धा ॥१५८॥

संखड्यप्रलोकिको वास्तव्या यतनया प्राप्ताश्चागन्तुकाः संखड्या यावद् दत्तं भुक्त्वा प्रादोषिको पौरुष्यो न कुर्वन्ति मा न

जरिष्यन्तीति कृत्वा, तत आचार्यानापृच्छ्य स्वपन्तः शुद्धाः । त एव यदि त्रैरात्रिकं स्वाध्यायं न कुर्वन्ति; तदा पञ्चरात्रिदिवानि तपोगुरुणि, कालगुरुणि । अथोद्गार आगतस्तं च यदि विचिन्वन्ति, ततो भिष्ममासस्तपोगुरुं काललघु । अथ तमुद्गारमापिबन्ति, ततो मासलघु, तपसा कालेन च गुरुकम् । ये अयतनाप्राप्ताः ये च वास्तव्याः संखडीप्रलोकिकः, एते द्वयेऽपि संखड्यां भुक्त्वा प्रादोषिकं स्वाध्यायं न कुर्वन्ति तदा मासलघु, द्वाभ्यामपि लघुकम् । त्रैरात्रिकं न कुर्वन्ति, मासलघु कालगुरुकम् । उद्गारमागतं परित्यजन्ति मासलघु तपसा कालेन च गुरुकम् ।

अत एवाह-

तिसु लहुगगुरुग एगे, तीसु य गुरुओ उ चउलहू अंते ।

तिसु चउलहुगा चउगुरु, ति चउगुरु छल्लहू अंते ॥ १५९ ॥

त्रिषु स्थानेषु प्रादोषिकस्वाध्यायत्रैरात्रिकाकरणोद्गारविवेचनरूपेषु लघुको मासः । एकस्मिन् चतुर्थे प्रत्यवगलिनाख्ये स्थाने मासगुरु । ये अन्यत्र गन्तुकामाः प्राप्तभूमिकाः संखडिहेतोः अर्द्धयोजनादागताः तेषां प्रादोषिकस्वाध्यायाकरणादिषु त्रिषु स्थानेषु मासगुरु, अन्यस्थाने चतुर्लघु । ये अप्राप्तभूमिकाः संखडिनिमित्ते योजनादागतास्तेषां प्रादोषिकादिषु त्रिषु पदेषु चतुर्लघु, अन्यपदेषु चतुर्गुरु । ये तु योजनद्वयादायातास्तेषामादपदेषु त्रिषु चतुर्गुरु, अन्यपदे पङ्कलघु ।

तिसु छल्लहुगा छगुरु, तिसु छगुरुगा य अंतिमे छेदो ।

छेदादी पारंची, वारसगादीसु य चउकं ॥ १६० ॥

ये योजनचतुष्टयादागतास्तेषां त्रिष्वप्यपदेषु पङ्कलघु, अन्यपदे पङ्कगुरु । ये योजनाष्टकादागतास्तेषां त्रिषु पङ्कगुरु, अन्यपदे छेदः । ये द्वादशयोजनादागताः ते प्रादोषिकं स्वाध्यायं न कुर्वन्तीति छेदः । आदिशब्दाद्-द्वैरात्रिकमकुर्वतां मूलम् । उद्गारविविज्ञतामनवस्थाप्यम्, प्रत्यापिवनां पाराञ्चिकम् । ' वारसगादीसु य चउकं ' ति प्रतीकमेण यानि द्वादशयोजनप्रभृतीनि स्थानानि तेषु सर्वेष्वपि प्रत्येकं प्रत्येकं प्रादोषिकादिचतुष्कं मन्तव्यम् । चतुर्ष्वपि पदेषु तपोऽर्हाणि प्रायश्चित्तानि प्राग्वत् तपःकालविशेषितानि कर्त्तव्यानि ।

अस्यैवार्थस्य सुखावबोधनार्थमिमां प्रस्तावनामाह-

खेत्ततो खेत्तवहिया, अप्पत्ता बाहि जोयणदुगे य ।

चत्तारि अट्ट वारस, जग्ग सुव विगिचणाऽऽपियणा ॥१६१॥

इहोर्ध्वोऽधः क्रमेणाष्टौ गृहाणि स्थापनीयानि, तिर्यक् पुनश्च-त्वारि, एवं द्वात्रिंशद् गृहाणि कर्त्तव्यानि । प्रथमगृहाष्टकपङ्क्त्यामधोऽध एतं अष्टौ पुरुषविभागा लेखितव्याः, ये तत्रैव गन्तुकामा यतनाप्राप्ता ये च वास्तव्या यतनाकारिण एष एकः पुरुषविभागः, ये तु तत्रैव गन्तुकामा पत्रायतनया प्राप्ता वास्तव्याश्च यतनाकारिणः, एष द्वितीयः । ये तु अन्यत्र गन्तुकामास्ते क्षेत्रान्तः क्षेत्रवहिर्वा आगता भवेयुः, ये क्षेत्रान्तस्ते प्राप्तभूमिका उच्यन्ते, एष तृतीयः । ये तु क्षेत्रवहिले अप्राप्तभूमिका उच्यन्ते, ते च योजनादागताः स एष चतुर्थः पुरुषविभागः । योजनद्वयादागताः पञ्चमः । चतुर्योजनादागताः षष्ठः, अष्टयोजनादायाताः सप्तमः, द्वादशयोजनादागताः अष्टमः । उपरितनतिर्यगायतचतुष्कपङ्क्त्या उपरिक्रमेणामी

एऽवि जायति तं जाणसु, सऽहुस्स पमाणमाहारं । १७२ ।

प्रत्युत्पन्ने वर्तमाने अनागतः कालो येन यावता भुक्तेन संयमयोगानां प्रत्युपेक्षणादीनां परिहाणिर्न जायते तदाहारस्य प्रमाणं साधोजानीहि ।

एवं प्रमाणजुतं, अतिरेगं वाऽपि भुञ्जमाणस्त ।

वायादीर्खाभेण व, पञ्चाहि कंह वि उग्गालो ॥१७३॥

एवंविधं प्रमाणयुक्तं कारणे वा अतिरिक्तमपि आहारं भुञ्जानस्य यातादिर्खाभेण वा कथंचिदुद्गार आगच्छेत् ।

ततः किमित्याह—

जो पुण सभोग्यं वा, मित्थं गाऊण णिग्गतं गिलति ।

तहियं सुत्तनिवाओ, तत्थाऽऽएसा इमे हँति ॥ १७४ ॥

पुनःशब्दो विशेषणं, स चैतद्विशिनष्टि—यस्तमुद्गारमागतं परित्यजति तस्य न प्रायश्चित्तम्, यस्तु तमुद्गारं संभोजनं सिकथं वा एवमागतं ज्ञात्वा मुखान्निर्गतं भूया गिलति, तत्र सूत्रनिपातः—प्रस्तुतसूत्रनिपातः प्रस्तुतसूत्रस्यावतारः । तत्र चमे आदेशा भवन्ति—

अच्छे मसित्थ वच्चिय, मुहणिग्गतकवलभरिय हत्थे य ।

अञ्जलिपडिते दिट्ठे, मामादारोवणा चरिमं ॥ १७५ ॥

अच्छे द्रवमागतं याद परेणदृष्टमापिषति ततो मासलघु. अथ दृष्टं ततो मासगुरु । ससिकथमागतं परेणदृष्टमाददानस्य मासगुरु. दृष्टं चतुर्लघु । अथ तं ससिकथमदृष्टं चर्चयति, ततश्चतुर्लघु, दृष्टं चतुर्गुरु । मुखान्निर्गतं कवलमेकहस्तेनादृष्टमापिषति चतुर्गुरु । दृष्टं पडलघु । अर्थकहस्तपुटभरितमदृष्टमापिषति ततः पडलघु, दृष्टं पडगुरु । अथाञ्जलिभरितमदृष्टमापिषति पडगुरु, दृष्टं छुदः । अञ्जलि भूत्वा यदन्यद्भूमौ पातते तदप्यदृष्टमापिषति छुदः, दृष्टं मूलम् । एवं भिक्षोरुक्तम् । उपाध्यायस्य मासगुरुकादारब्धम् अनवस्थाप्येतिष्ठति । आचार्यस्य चतुर्लघुकादारब्धं चरमे तिष्ठति । एवं मासादिका चरमे यावदारोपणा मन्तव्या ।

प्रकारान्तरं प्रायश्चित्तमाह—

दिय रातो लहु गुरुगा, वितिए रतणसहितेण दिट्ठतो ।

अट्ठाणमीसए वा, मत्थो व पहावितो तुरियं ॥ १७६ ॥

अथवा ससिकथमसिकथं वा दृष्टमदृष्टं वा दिवा प्रत्यवगिलतश्चतुर्लघु, रात्रौ चतुर्गुरु । द्वितीयपदमत्र भवति । कारणे वान्तमप्यापिषेत् न च प्रायश्चित्तमाप्नुयान्, तत्र च रत्नसहितवर्णजो दृष्टान्तः कर्त्तव्यः । पुनरिदं सम्भवतीत्याह—अध्वशीर्षके मनोज्ञं भुक्तं, भुक्तं, तच्च वान्तमन्यच्च न लभ्यते, सार्थो वा त्वरितं प्रधानवस्तुतस्तदेव सुगन्धिद्रव्येण वासयित्वा भुङ्क्ते ।

अथ रत्नसहितवर्णजदृष्टान्तमाह—

जलथलपहेसु रयणा-ऽणुवज्जणं तेण अडवि पच्चंते ।

निकवणण फुटपत्थर-मा मे रयणे हर पलावे ॥१७७॥

घेत्तूण निमि पलायण, अडवीमडदेहभाधितं तिसितो ।

पिविउं रयणाण भोगी, जातो सयणं समागम्म ॥१७८॥

जहा एगो वणिआ कंहि वि जलपहेण महता किलेमेण मतमहस्सं माल्लाइ पंच रयणाइ उवज्जिणिता परदेस, पच्छा संदेसं पान्थत्तो । तत्थ य अंतरा पच्चंतविसण

एगा अडवी सवरपुलिदचोराकिन्ना । सो चिंतति-कंह अविग्गेण णित्थग्गिज्जामि, त्ति । ते रयणं एकस्मि विज्जेण पदेसे णिक्खणति, अन्न फुटपत्थरं घेत्तुं उम्मत्तगवसे करेति । चोराकुलं च अडवि पवज्जइ । तक्करं इज्जमाणे पासित्ता भणति-अहं सागरदत्तो नाम रयणवाणिआ मा मे डक्कह, मा मे रयणे हरीहह । सो पलवंतो चोरेहिं गहिता, पुच्छित्तो । कतंग ते रयणा । फुटपत्थरे दंसेति । चोरेहिं णातं, केणाऽपि एयस्स रयणा हरिता । तेण उम्मत्तगो जातो, मुक्को य । एवं तेण तणपुष्पफलकंदमूलाहारणं सो अडवीपंथो य आगमगमं करेतेण जाहं भाविता ताहे ते रयणे णिसाए घेत्तुं अडवि पवज्जो । जाहं अडवीए बहुमज्झंदसभागगतो ताहे तम्हा पर्यज्जमाणो एगस्मि मिलानलकुंडं गवयादिमडदेहभाधितं विवन्नगंधरसे उदगं पातुं चिंतति, जति एवं न पिशामि तो मे रयणोवज्जणं सव्वं निरुत्थयं । कामभोगाययणो अणाभोगी भवामि । ताहे तं पवित्ता अडवि निन्थिमो सयण—जणकामभोगेण य सव्वेस्सि आगतो जाओ । अन्नरगमनिकाकम्याऽपि जलस्थलपथयो रत्नानामुपार्जनं कृत्वा प्रत्यन्तविषये अटव्यां बहवः स्तेनाः सन्तीति कृत्वा रत्नानां क्वचित्प्रदेशे निखननफुटितप्रस्तराणां च ग्रहणे मा मदीयानि रत्नानि हरन्तेति प्रलापेन भावयित्वा निशि-रात्रौ रत्नानि गृहीत्वा पलायनम् । अटव्यां दृष्टितो मृतदेहभाधितं जलं पीत्वा स्वजनवर्गं समागम्य रत्नानामाभोगी जातः । एष दृष्टान्तः ।

अयमर्थोपनयः—

वणियत्थाणी साहू, रतणन्थाणी वता तु पंचेव ।

मितुदयसरिमं वंतं, तमापियं रक्खए ताणि ॥१७९॥

वाणकूस्थानीयाः साधवः, रत्नस्थानीयानि पञ्च महाव्रतानि, तुशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात्, तस्करस्थानीया द्रव्यापदादय इति द्रष्टव्यम् । मृतोदकमदं वान्तम्, तत्कारणे आपिबन् तानि महाव्रतान्यात्मानं च रक्षेत् ।

कथं पुनरापिबेदित्याह—

दियरातो अण्ण गिएहति, असति तु रंते उ मत्थे तं चेव ।

णिसिलिगेणमं वा, तं चेव सुगंधद्वयं व ॥ १८० ॥

अध्वशीर्षके मनोज्ञं भुक्तं परं वान्तम्, ततो दिवा रात्रौ वा अन्यद् गृह्णाति अलभ्यमाने वा निशि-रात्रावप्यलिङ्गेनान्यद् गृह्णाति । तस्याप्यभावे सार्थं वा त्वरमाणे तदेव वान्तं गृहीत्वा चतुर्जातकादिना सुगन्धद्रव्येण वासयित्वा भुङ्क्ते न कश्चिदोपः । वृ० ५ उ० ।

रात्रिभोजनं प्रायश्चित्तानि—

लेवाडय परिवामे, अभत्तट्ठा सुक्कसन्निहीए य ।

इयराणं छड्ढत्तं, अट्टमगं मसनिगिभत्ते ॥ ३४ ॥

लेपकृद्द्रव्यापालसस्य पात्रकं पात्रावज्जं तुम्बकादः पर्युषितत्वं शुक्कमन्त्रियो च शुण्डीहरीतकीविभीतिकादिकायामभक्तार्थः, इतरस्यामाद्रायां गुडकक्कघृतनैलादिकायामुत्तरत्र, शेषग्रहणादिह दिक्का गृहीतं रात्रि परिवारस्य द्विवैव भुक्तामिति प्रथमभङ्गके षष्ठाभङ्गम्, षष्ठमभङ्गार्थद्वयप्रायश्चित्तमित्यर्थः । शेषनिशाभङ्गे प्रथमभङ्गके विमुच्य शेषैस्त्रिभिर्दि-वा गृहीतं रजन्यां भुक्तं, रजन्यां गृहीतं दिवा भुक्तं, रजन्यां

गृहीतं रजन्यामेव भुक्तमिति द्वित्रिचतुर्थभङ्गकर्तृशाभक्तं
रात्रिभोजनं जाते सत्यमिति । उक्तं रात्रिभोजनप्रायश्चित्त-
म् । जीत० । कल्प० । (रात्रौ कल्पनीयाः आपधयः 'आहार-
पञ्चस्वाण' शब्दे द्वितीयभागे २२६ पृष्ठ उक्ताः) स्थानाङ्गमू-
त्रपञ्चवाध्ययनद्वितीयोद्देशके 'राष्ट्रभोग्ये-भुजमाणे' इत्य-
स्य वृत्तौ दिवा गृहीतं दिवा भुक्तमिति भङ्गकस्य कथं
रात्रिभोजनता ? पर्युपितरक्षणादन्यथा वेति ? प्रश्नः अत्रो-
त्तरम्—रात्रिभोजनचतुर्भङ्ग्यां दिवा गृहीतं दिवा भुक्तमिति
भङ्गस्य पर्युपितरक्षितभक्षणेन रात्रिभोजनता ज्ञेया । हारि-
भङ्ग्यां दशपैकालिकवृत्तौ पान्तिरुसूत्रवृत्तौ च सन्निधिपरि-
भोगाधिकारं तथैव प्रतिपादनादिति ॥२६॥ सैन० १ उक्ता० ।
रात्रिभोजनप्रत्याख्यानवताऽन्नादिविषये रात्रिसिद्धिदिवा भु-
क्ताद् चतुर्भङ्ग्यां त्रिभङ्गी वज्या, तथा पकात्रेऽपि सा
वर्ज्यैव न वा ? आद्येऽन्नादिष्वेव न तथा, तत्र तद्व्यवहा-
रोऽयं यावत् तत्र किं निदानमिति ? द्वितीये आरम्भजा-
भ्येऽप्यन्नादिष्वेव तद्व्यवहारात् न पकात्रेष्विति किम् ? अथ ज-
लद्वेषाभाव एव तत्र तदोपपरिहारनिदानम्, अत एव त-
स्य मासाद्यवधिकल्पना कालमानाद्यपीति चेन्न तदा रात्र्युपि-
तकल्पस्य कस्मादपि रात्रिसिद्धस्य किमकल्पनाद्य-
वहारः ? तेनारम्भादिदूरेणाम्येऽप्यत्रपकात्रयो रात्रिसिद्ध-
वज्जनीयतायां पङ्क्तिभेदश्चेत्-संशयाकुलमातनोतीति प्रश्नः,
अत्रोत्तरम्-रात्रिसिद्धा दिवा भुक्तादिका सा शास्त्रं कापि दृष्टा
नास्तीति, तेन रात्रिभोजनप्रत्याख्यानवतां तामाश्रित्य वर्ज्य-
ता का ? कश्च पकात्रदृष्टान्तोऽपि ? स्वयमेव सम्यक्-
या पर्यालोच्यम्, परं रात्रिरन्धनं महानारम्भो भवतीति आ-
र्द्धैस्तद्वारणाय स्वशक्या रात्रिरन्धनं वज्जनीयम्, न तु रात्रि-
भोजनप्रत्याख्यानभङ्गभेदेन, ततो न कोऽपि पङ्क्तिभेदः । सा-
धुमाश्रित्य तु दिवा गृहीतरात्रिभुक्तादिका चतुर्भङ्गी शास्त्रे
प्राक्ताऽस्ति, न तु आद्यानाश्रित्यात् ध्वयम् ॥ २६ ॥ सैन० १
उक्ता० । अन्धकार आहारकरणे रात्रिभोजनदोषो लगति
न वा ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—'जे चैव ग्यणिभोग्य-दोषो
ते चैव संकडमुहोम् । जे चैव संकडमुहे, ते दोषा अं-
धाराग्मि ॥ १ ॥' इत्योपनिर्गुह्यवचनात् रात्रिभोजनदोषो
लगतीति ज्ञायते ॥ ७॥ सैन० ३ उ० । ये केचन रात्रिभो-
जनप्रत्याख्यानना घटिद्वयशेषं दिवसे भोजने कुर्वन्ति ते-
षां रात्रिभोजनप्रत्याख्यानमनो भवति न वा ? इति प्रश्नः,
अत्रोत्तरम्—घटीद्वयशेषं दिवसे भोजने कुर्वन्तां रात्रिभो-
जनस्यानीचारा लगति, न तु तद्भङ्ग इति ॥ १८ ॥ सैन०
४ उक्ता० ।

राष्ट्रभोग्येवरमण-रात्रिभोजनविरमण-न० । निशि भोजनव-
र्जने, पा० । सूत्र० ।

पष्ठवतम्—

चतुर्विधस्याऽऽहारस्य, सर्वथा परिवर्जनम् ।

पष्ठं व्रतमिहैतानि, जिनैर्मूलगुणाः स्मृताः ॥ ४६ ॥

चतुर्विधस्य अशनपानखादिमस्वादिभेदभिन्नस्य आहा-
रस्य-अभ्यवहारस्य सर्वथा—त्रिविधत्रिविधेन परिवर्जनम्
विरमणं तपःपठं व्रतं भवतीति किं शक्यः । ध० २ अधि० ।
पं० व० । रात्रिभोजनविरमणस्य मूलगुणत्वमाह ।

१३६

अत्रार्थापत्त्याऽऽक्षिप्तमनवगच्छन्नाह परः—

निमिभक्तविरमणं पि हु, नणु मूलगुणो कहे न गहियं तं ।
वयधारिणो चिय तयं, मूलगुणो ममयस्मियरो ॥२४०॥
आहारविरमणायां, तयो व तव एव वा जत्रोऽणमणं ।
अहव महवयसंर-कस्यत्तणयां समिडउ व ॥२४१॥

ननु रात्रिभोजनाविरमणमपि मूलगुणः, तदिह किमिति
मूलगुणत्वेन नोपात्तम् ? । अत्रोत्तरमाह—व्रतधारणः सं-
यतस्यैव तद् रात्रिभोजनविरमणं मूलगुणः, शेषस्य तु गृ-
हिणो देशविरतस्यात्तगुण इत्यर्थः । कुतः ? आहारविर-
मणरूपत्वात्, तपोवत् । अथवा—तप एव वा तद् निशि-
भोजनविरमणमिति प्रतिज्ञा, यतोऽनशनम्—अशनत्यागरू-
पत्वादिति हेतुः, चतुर्थादिव २, इत्युक्तोऽपि दृष्टान्तः स्वयं
दृश्यः, तपश्चात्तगुण एवेति भावः । इतश्चेदमुत्तरगुणः ।
कुतः ? महाव्रतसंरक्षणात्मकत्वात्, समित्यादिवदिति
॥ १२४० ॥ १२४१ ॥

अत्राह—यद्येवम्, उक्तयुक्तेव्रतधारिणोऽपि तद्मूलगुणो न
प्राप्नोति, इत्याह—

तहऽपि तयं मूलगुणो, भण्ड मूलगुणपालयं जम्हा ।

मूलगुणग्रहणमि य, तं गहियं उत्तरगुणं व ॥२४२॥

तथाऽपि व्रतितस्तन्मूलगुणो भग्यते, समस्तव्रतानुपा-
लनात्, समस्तव्रतसंरक्षणाऽन्यन्तोपकारित्वात्, प्राणा-
तिपातावरमणवत्, मूलगुणग्रहणाच्च साक्षादनुपात्तमपि तद्
गृहीतमेव द्रष्टव्यम्, उत्तरगुणवदिति ॥ १२४२ ॥

कस्माद् मूलग्रहणं तद् गृह्यते ? इत्याह—

जम्हा मूलगुणं चिय, न हौति तविरहियस्स पडिपुत्ता ।

तो मूलगुणग्रहणे, तगग्रहणमिहत्थओ नेयं ॥ १२४३ ॥

यस्मात् तद्विरहितस्य-रात्रिभोजनविरमणविरहितस्य म-
हाव्रतादयो मूलगुणा एव परिपूर्णा न भवन्ति, अतो मू-
लगुणग्रहणं तद्ग्रहणमिहार्थतो विज्ञेयम् । तथाहि—रात्रौ
भोजने विधेये रात्रौ भिक्षार्थमचतुर्विधं पर्यटनाद् वह्नि-
प्रदीपनादिभिः स्पर्शनात्, पुरुषकर्म पश्चात्कर्माद्यनेपणा-
दोपदृष्टाहारग्रहणादेश्च प्राणातिपातव्रतविघातः । अन्धका-
रव्रतेन च पतितहिमयादिद्रविणग्रहणादेः, योषित्पारभो-
गसम्भवाच्च शेषव्रतविलोपः । इत्येवं रात्रिभोजनविरमण-
मन्तरेण न सम्भवन्त्येव प्राणातिपातविरत्यादिमूलगुणाः ।
अत एव तद्ग्रहणेऽन्यन्तोपकारित्वाद् गृहीतमेवाधेतस्तदि-
ति ॥ १२४३ ॥

अत्र प्रेरकः प्राह—

जइ मूलगुणो मूल-व्यय उवगारि ति तं तवाईया ।

तो मव्धं मूलगुणा, जइ व न तो तं पि मा होजा ॥२४४॥

यदि तद् निशि भोजनविरमणं मूलगुणोपकारित्वाद् मू-
लगुण इत्येत, ततस्तर्हि तपःप्रभृतयः सर्वेऽपि मूलगुणाः प्रा-
प्नुवन्ति, तेषामपि तदुपकारित्वात्, अतो विशीर्णोत्तरगु-
णकथा । यदि पुनस्ते तपःप्रभृतयो मूलगुणा न भवन्ति, त-
र्हि तदपि रात्रिभोजनविरमणं मूलगुणो मा भूत्, उपका-
रित्वाविशेषात् । पूर्वापरविशेषश्चैवमनभ्युपगच्छन्तो भवतः ।
तथादि-भवतेवानन्तरमुक्तं यथा 'महाव्रतसंरक्षणादुत्तरगु-

ए इदम्, समितिर्वन् इति: इदानीं त्वभिधत्से- 'महाव्रतसं-
रक्षणाद् मूलगुण एतदिति' । अत्रोच्यते- किमिह विरुद्ध-
म् ? उभयधर्मकं हि रात्रिभोजनविरमणम्, यतो गृहस्थ-
स्य तदुत्तरगुणः, तस्याऽऽरम्भजप्राणातिपातादनिवृत्तत्वा-
त्, निशि भोजनेऽपि मूलगुणानामखण्डनात्, अत्यन्तोपका-
राभावादिति व्यतिनस्तु तद्वै मूलगुणः, तस्याऽऽरम्भजा-
दपि प्राणातिपातादनिवृत्तत्वात्, रजनिभोजने च तत्स-
म्भवात्, अतस्तद्विधाने मूलगुणानां खण्डनात् । तद्विरमणे
तु तेषां संरक्षणेनात्यन्तोपकारात् तत् तस्य मूलगुणः ।
तपःप्रभृतीनां चेश्वरमन्यन्तोपकारित्वाभावादुत्तरगुणत्व-
मिति ॥ १२४४ ॥

आह च—

सर्वव्यवहारि, जह तं न तहा तवादयो वीसुं ।

जं ते तेणुत्तरिया, हंति गुणा तं च मूलगुणो ॥ १२४५ ॥

'जं ति' यस्मात् कारणाद् यथा तद् रात्रिभोजनविरमणं
सर्वव्रतोपकारकम्, न तथा तपःसमित्यादयो विष्वक्-पृथ-
क्, तेन कारणेन ते उत्तरिका-उत्तरगुणा भवन्ति । तत्तु
रात्रिभोजनव्रतं मूलगुणानामत्यन्तोपकारित्वाद् मूलगुणः । य-
था हि-प्राणातिपातादिव्रतानां पञ्चानामेकस्याऽप्यभावे शे-
षाणामभावाद् मूलगुणत्वम्, एवं रात्रिभोजनव्रतस्याप्य-
भावे सर्वव्रताभावादत्यन्तोपकारित्वाद् मूलगुणत्वमिति
भावः ॥ १२४५ ॥ विशेषः । दशः । धः । मनुष्यलोकाद्विहिः क-
चिद्रात्रिरेव कचिद्विधैव, तत्र कालप्रत्याख्यानं रात्रिभोजन-
प्रत्याख्यानं च घटते न वा ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-मनुष्य-
लोकाद्विहिः कालप्रत्याख्यानं रात्रिभोजनप्रत्याख्यानं चेहे-
त्येतेषां सम्यकालस्वरूपपरिज्ञाने भवत्यन्यथा तु सङ्के-
तप्रत्याख्यानमिति ॥ १२४ ॥ सेनः १ उल्लाः । (रात्रिभोजन-
विरमणसूत्रम् 'पडिकमण' शब्दे पञ्चमभागे २८४ पृष्ठेऽस्ति)

राड्य-रात्रिक-त्रिः । रात्रौ भवः रात्रिकः । रात्रियाते, आतुः ।
आचः ।

राड्यपोसह-रात्रिकपौषध-पुं० । पौषधभेदे, सेनः । 'मज्झ-
सहस्रो परस्रो जाव दिवसस्स अतोमुहुत्तो ताव धि-
पद्' इति सामाचारीमध्ये विद्यते तेन तृतीययामादर्वा-
क मध्याह्नापरतः रात्रिपौषधः कर्तुं कल्पते न वा ? इति
प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-मध्याह्नापरतः पौषधग्रहणं शुद्धयति, परं
साम्प्रतीनप्रवृत्त्या प्रतिलेखनात् अर्वाङ्गं न कार्यते, किन्तु-
परत इति ॥ ३०२ ॥ सेनः ३ उल्लाः । साध्याः कथयन्त्य-
स्माकं पौषधिकाः रात्रेस्तुर्ययामे समुत्थाय पौषधमध्ये
सामायिकं कुर्वन्ति, तदक्षराणि च प्रतिक्रमणसूत्रचू-
र्णौ सन्ति, तेन श्रीमतां श्रीपूजाः सामायिकं कथं न
कारयन्ति ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-रात्रिपौषधमध्ये पाश्चात्य-
रात्रौ सामायिककर्ममाश्रित्य यानि चूर्णयन्तगणि सन्ति
तानि सामाचारीविशेषण समर्थनीयानि न तु दृष्टणीया-
नि, तस्याः शिष्टकृतत्वात् । न चात्मनां तदक्षग्रहणेन त-
त्कर्तव्यतापत्तिः, सर्वेऽपि सामाचारीविशेषाः सर्वैरपि
अवश्यंभावेन विधेया एवेति, शास्त्राक्षरानुपलम्भादिति ।
किञ्च-खरतरपर्द्धायाणां चूर्णितैकवचनं युक्तिमत्र प्र-

तिभाति, तद्व्रतसकलसामाचार्यास्तैरकरणात्, यदि च-तेषां
चूर्णैः प्रामाण्यमेव तदा तद्व्रता सकलाऽपि सामाचारी तैः
कथं न विधीयत इति बहुवक्तव्यमस्तीति ॥ ३१६ ॥ सेनः ३
उल्लाः । प्रातरुपवस्त्रं कृत्वा सायं रात्रिपौषधं करोति,
तथाऽऽचार्यं कृत्वाऽहोरात्रिकं करोति, स उपधानाऽऽ-
लोचनामध्ये समेति किं वा न ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-उप-
वस्त्रं कृत्वा यः प्रातरहोरात्रिकपौषधः कृतो भवति स उपधा-
नाऽऽलोचनामध्ये समेति नान्य इति ॥ १२५ ॥ सेनः ४ उल्लाः ।

राड्या-रात्रिका-स्त्री० । अनिलधुसपे, सूत्रः १ श्रुः ४ अः १ उः ।

राड्याखाड-राजिकाखाट-न० । कर्मथितलवणकरणयुते द-
ध्नि, धः २ अधिः ।

राडिसिरी-राजश्री-स्त्री० । चमरेन्द्रस्याऽग्रमहिष्या मानरि,
ज्ञाः २ श्रुः १ वर्गः २ अः ।

राई-रात्री-स्त्री० । निशायाम्, "रयणी विहावगी स-ध्वरी
नसा जामिणी राई ।" पाइ० ना० ४७ गाथा ।

राईमई-राजीमती-स्त्री० । उग्रभनपुड्यामरिष्टेनामिभार्याया-
म्, कल्पः १ अधिः ७ क्षण । (अस्या व्याख्या 'रहंणीम'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ४६४ पृष्ठे उक्ता) ऐरवते राजीमतीप्र-
तिमा । तीः २ कल्पः ।

राईमईगुहा-राजीमतीगुहा-स्त्री० । यत्र राजीमत्या रथेनामिः
प्रतिबोधतस्तादृशायां गुहायाम्, तीः ३ कल्पः । (व्याख्या
'उज्जयन्त' शब्दे द्वितीयभागे ७३६ पृष्ठे गता)

राईव-राजीव-न० । कमले, 'राईव' पाइ० ना० १० गाथा ।

राउग्गह-राजावग्रह-पुं० । राजा-चक्रवर्ती तस्याऽवग्रहः-
पदखण्डभरतादित्तेन राजावग्रहः । अदग्रहभेदे, भः १३ शः
२ उः । प्रतिः । आचाः ।

राउल-राजकुल-न० । 'लुग्भाजन-दनुज-राजकुले जः सस्व-
रस्य न वा' ॥ ८१ । २६७ ॥ इति सस्वरस्य जकारस्य
लुग्वा । राउलं । राअउलं । प्रा० । नृकुले, पं० चू० ३ कल्पः ।

राक्षसदीव-राक्षमद्वीप-पुं० । स्वनामख्याते द्वीपे, सेनः ।

राक्षमद्वीपो जम्बूद्वीपेऽस्ति लवणसमुद्रे वा ? स च प्रमाणा-
ङ्गुलेनात्सेधाङ्गुलेन वा ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-
लवणोदे पयोराशौ, दुर्जयो दुसदामपि ।

योजनानां सप्तशती, दिक्षु सर्वांसु विस्तृतः ॥ ३१ ॥

राक्षमद्वीप इत्यस्ति, सर्वद्वीपशिरोमणिः ।

तदन्तरं त्रिकूटाद्रि-भूमिनाभौ सुमेरुवत् ॥ ३२ ॥

महर्द्धिवलयाकारा, योजनानि नवोन्नतः ।

पञ्चाशतं योजनानि, विस्तीर्णोऽस्यतिदुर्मदः ॥ ३३ ॥

तस्योपरिष्ठात्सौवर्ण-प्राकारगृहतांगणा ।

मया लङ्केति नाम्ना पू-गुणेवास्ति कारिता ॥ ३४ ॥

पडयोजनानि भूस्तस्या-मतिक्रम्य चिरंतनी ।

शुद्धस्फटिकवप्राङ्गा, नानारत्नमयाजया ॥ ३५ ॥

सपादयोजनशत-प्रमाणा प्रवरा पुगी ।

मम पाताललङ्केति, विद्यते चातिदुग्गमा ॥ ३६ ॥

पुगीद्वयमिदं यन्सा-ऽऽदस्त्व तन्नुपतिर्भव ।

भवत्वथैव ते तीर्थ-नाथदशनं जं फलम् ॥ ३७ ॥

इत्युक्त्वा राक्षसपति-मणिर्कयेनैवभिः कृतम् ।
ददौ तस्मै महाहारं, सद्यो विद्यां च राक्षसीम् ॥ ३८ ॥
भगवन्तं नमस्कृत्य, तदैव घनवाहनः ।

आगत्य राक्षसद्वीपं, राजाऽभूत्तुङ्ग्यास्तयोः ॥ ३९ ॥

राक्षसद्वीपराज्येन, राक्षस्या विद्ययाऽपि च ।

तदादि तस्य वंशाऽपि, ययौ राक्षसवंशनाम् ॥ ४० ॥

इति श्रीअजितनाथचरित्रानुसारेण राक्षसद्वीपो लवण-
समुद्रेऽस्ति प्रमाणाङ्गुलैश्चेति ध्येयम् ॥ १६० ॥ सेन० ४
उल्ला० ।

राग-राग-पुं० । रज्जने रागः । कुसुम्भादिना वर्णान्तरापादने,
उत्त० पाई० १ अ० । रज्जनेऽनेनेति रागः । सौवीरादिके
अज्जने, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । श्रौ० । स० । रज्जने रज्जने वा
अनेन जीव इति रागः । आ० चू० ४ अ० । रागवेदनीयक-
म्मापादिनेऽभिप्यङ्गपरिणामरूप भावे, पं० सू० १ सूत्र ।
श्रौ० । आ० । अनभिप्यङ्गमायालोभलक्षणभेदस्वभावेऽभि-
प्यङ्गमात्रे, पा० । आ० म० । सूत्र० । आतु० । आ० ।
ध० । न० । अष्ट० । ग० । प्रव० । नि० चू० ।

राग उदाहरणम्—

जितिप्रतिष्ठितं नाम, पुं० द्वौ तत्र सादगै ।

अहंज्ञतोऽहंन्मित्रश्च, ज्येष्ठभार्या लघो रता ॥ १ ॥

लघुर्नेच्छति तां चाऽऽह, भ्रातरं मे न पश्यसि ? ।

पतिं व्यापात्र सा भूय-स्तमूचे नाऽन्वमस्त सः ॥ २ ॥

निर्येदनाऽथ तेनैव, स लघुर्व्रतमाददे ।

तद्भक्ता साऽपि मृत्वा भू-ङ्गामे काव्यार्तिना शुनी ॥ ३ ॥

साधवोऽपि ययुस्तत्र, शुन्याऽदर्शि मुनिः स च ।

तदेवाऽऽगत्य साश्रुतं, मुहुर्भर्तुर्गिराकरोत् ॥ ४ ॥

नष्टः साधुर्मृता सा च, तताऽटव्यां च मर्कटी ।

तस्या एव च मध्येना-टव्यायातं कथंचन ॥ ५ ॥

अन्तर्मुनीनां तं वीक्ष्य, प्रेरणा शिरोऽपि मर्कटी ।

तां विमोच्यथा कष्टेन, स कथंचित्पतयितः ॥ ६ ॥

मृ वा तत्राऽपि सा जज्ञे, यत्ता तं प्रव्य सावधेः ।

मच्छन्मामेव तच्छिद्रा—लीलितं न त्वैवैक्षत् ॥ ७ ॥

समानवयसोऽवाचन्, हसन्तस्तं च साधवः ।

त्वमहंन्मित्र ! धन्योऽसि, यच्छुनीमर्कटीप्रियः ॥ ८ ॥

अन्यदा कमलहृदय स, जलवाहं विलङ्घितुम् ।

प्रमादाद्दतिभेदेन, पदे प्रासारयन्मुनिः ॥ ९ ॥

तस्य तच्छिद्रमासाद्य, सा चिच्छिद्राङ्गिमृरुतः ।

स मिथ्यादुष्कृतं जल्प-त्रपन्तश्च जलाद्बहिः ॥ १० ॥

सम्यगदृष्टिः सुरी तां च निदीक्ष्य तं मुनिः क्रमम् ।

तदेवाऽलगत्यदृष्टो, देवतातिशयेन सः ॥ ११ ॥

आ० क० १ अ० । आ० म० । अज्ज भगति-सो भिक्खस्स-
गओ अज्जगम, तत्थ ताए वाणमेतरीए तस्स रुवे छाएत्ता
तस्स रुवेण पंथे तलाए एहाइ, अज्जेहि दिट्ठो सिट्ठं
गुरूणं, आवस्सए आलोणइ, गुरूहि भणियं—सव्वं
आलोणइ, अज्जो ! सो उवउत्तो मुहणंगमाइ भणइ—
न संभराणि खमासमणा ! तोहि पांडिभिन्ना भणइ—
नत्थि न्ति, आयरिया अणुयट्ठिस्स न देति पायच्छिन्तं,
सो चिन्तेइ—किं कइ व ति ! सा उवउत्ता साहइ-पयं मए
कयं, सा साविगा जाया, सव्वं परिकइइ । एस

तिविहो अप्पनत्थो, तस्स अप्पसत्थस्स इमा णिरुत्तगा-
हा—” रज्जंति अस्सुभकालिमल—कुणिमणिट्ठंमु पाणिणां
जणं । रागो त्ति तेण भगणइ, जं रज्जइ तत्थ रागत्थो ॥१॥”
एणोऽप्रशस्तः (आ० १ अ०) दीपेसंसारहेतुकत्वादध्यव-
सायात्मकत्वात् । (आ० म० १ अ०) प्रशस्तस्तु रागोऽह-
दादिविषयः ।

उक्तं च—

अरहंतेसु य रागो, रागो साहसु वंभयागीसु ।

एस पमत्थो रागो, अज्ज सरागाण साहसु ॥ १ ॥

एवंविधं रागं नामयन्तः—अपनयन्तः, क्रियाकालनिष्ठाकाल-
योर्भेदादपनीत एव गृह्यते । आह—प्रशस्तनामनमयुक्तं
न, तस्याऽपि बन्धात्मकत्वात्, यद्येवम् ततः “ एस पमत्थो
रागो ” इत्यादि विरुद्धम्, नैव दापः । सरागसंयतानां कू-
पवननोदाहरणतस्तस्य रागस्य प्राशस्त्यार्थादित्यलं प्रसङ्गः ।
आ० १ अ० । “ रागं च दोसं च तदेव मोहं, उद्भ-
क्तुकोमण समूलजालं । जे जे उवाया पडिउज्जियव्वा, ते कि-
त्तइस्सामि अट्ठाणुत्तुव्वे ॥ ” उक्त० ३२ अ० । “ रागदोसं य
दो पावे, पावकम्मपचत्तेण । जे भिक्खू संभइ निच्चं, से न
अच्छइ मण्डले, ” उक्त० ३१ अ० । “ रागतृष्णासुखोपायं—सु-
खोपायं—सुखमाधेन । तृष्णासुखद्वयस्य सुखानुस्मृतिपूर्वो लो-
भपरिणामो रागः । द्वा० २५ द्वा० । विंश० ।

विस्तरार्थमभिधित्सुस्तावद्वागस्वरूपं विवृणोति—

रज्जंति तेण तम्मि व, रंजणमहवा निरुद्धिओ, राओ ।

नामाइ चउभेओ, दव्वे कम्मयरविभिणो ॥ २६६१ ॥

रज्जन्तं तेन, तस्मिन् वा स्मतिं क्लृप्तत्वा—प्राणिनः
स्वर्यादधिपति रागः । अथवा—रज्जने रागः । स च नामादि-
चतुर्भेदः स्थानान्तरं निरूपितो रागः । तत्र नाम स्थापना-
ज्ञशरीरभयशरीरद्रव्यगगावचारः सुज्ञय एव । ज्ञ-भय-
शरीरव्यतिरिक्ते तु द्रव्ये विचार्ये को रागः ? इत्याह—“ क-
म्मयरविभिन्ना त्ति ” कर्मद्रव्यरागः, नो कर्मद्रव्यगगश्चेत्यर्थः
॥ २६६१ ॥

तत्र ‘ कर्मद्रव्यरागं ’ व्याचिख्यासुगह—

जुग्गा वट्ठा वज्जे—तया य पत्ता उईरणावलियं ।

अह कम्मद्वराओ, चउव्विहा पोग्गला हुंति ॥ २६६२ ॥

‘ अह त्ति ’ अर्थतद्वाक्यान्तमुच्यते—तत्र कर्मद्रव्यरागः—
चतुर्विधाः पुद्गला भवान्तः तद्यथा—योग्या-बन्धपरिणामा-
भिमुखाः, बध्यमानाः—प्राग्बन्धप्रक्रियाः वज्जा-उपरतबन्ध-
क्रियाः । गाथाबन्धानुलोम्याश्च व्यत्ययेनोपन्यासाः । तथा
उदीरणाकर्णनाऽऽकृष्यादीरणावर्तिकां प्राप्ता आवदद्याण्यु-
दयं न गच्छन्ति, उदयेन वध्यमानानां भावगगत्येन वध्यमाण-
त्वादिति ॥ २६६२ ॥

नो कर्मद्रव्यरागमाह—

नो कम्मद्वराओ, पओगओ सो कुणुंभरागाई ।

वीओ य वीससाए, नेओ संगमरगाई ॥ २६६३ ॥

नो कर्मद्रव्यरागस्तु द्विवचः—प्रयोगतः, विस्तरात्तथा ।
तत्र प्रयोगतः कुसुम्भरागाई, विस्तरात्तस्तु सन्ध्याभ्रा-
गादिरिति ॥ २६६३ ॥

ज्ञानं तु सर्वज्ञैः , कुत्रापि न निषिध्यते ॥ १ ॥ ” तथा—
“ दानं यन्प्रथमोपकारिणं न तन्प्रथमः स एवाप्येते, दी-
ने याचनमूल्यमेव दायिते तर्हि न रागाश्रयात् । पात्रे
यत्फलविस्तरप्रियतया तद्गर्हणीयं न किं, तद्दानं यदुपेत्य
निष्पृह्यतया स्तरेण जमे दीयते ॥ १ ॥ ” इति गाथायां
ज्ञेयः ॥ १.३० ॥ सेन० ४ उल्ला० । मन्मथपारवश्ये, तं० ।

रागकिरिया-रागक्रिया-आ० । येन परस्य राग उत्पद्यते
तादृशं क्रियामेदं, आ० चू० ४ अ० ।

रागज्ज्वरमाण-रागाध्यवमान-न० । रागहेतुकेऽध्यवसान-
भेद, आ० चू० १ अ० । (अस्य कथा ' आउ ' शब्दे
द्वितीयभागे ११ पृष्ठे गता)

रागज्ज्वाल-रागध्यान-न० । रागविषयकदुर्ध्याने, आतु० ।
“ रागज्ज्वाल ” रागोऽभिप्रेक्ष्यमात्रम्, स च कामरागस्ने-
हगणहृष्टिरागभेदाविविधा । तत्र कामरागो विष्णुधियां वि-
क्रमयशोराजस्येव । स्नेहरागो दामत्रकस्य सुरश्रष्टिर्न इव
स्वपुत्रमरणश्रवणतो हृदयस्फाटान्, हृष्टिरागो ब्रह्मलोका-
दागत्य स्वदर्शनानुगतः स्वशिष्यं प्रति-आसुरे ! रममे इत्या-
दिमणतः कपिलस्येव तस्य ध्यानम् । तस्मिन्, आतु० ।

रागदोमविजेता-रागद्वेषविजेतु-पुं० । जिने, रत्ना० ।

रागद्वेषविजेतारं, ज्ञातारं विश्ववस्तुनः ।

शक्रपूज्यं गिरामीशं, तीर्थेशं स्मृतिमानये ॥ १ ॥

तार्थस्य चतुर्वर्णस्य श्रीश्रमणसङ्घस्य, ईशम-स्मामिनम् ,
आसन्नोपकारिण्येनात्र श्रीप्रहारीरमः अर्हमिह प्रक्रमे स्मृति-
मानये, इति सगदङ्कः । रागद्वेषयोः प्रतीतयोः, विशेषणं अपु-
नर्जयतारूपेण जयनशीलमिति ताच्छीलिकस्तुनः ततः
“ न कर्तृतज्जाभ्याम् ” इति तत्रा पृष्टीसमासप्रतिपेधात् क-
थमत्रायम् ? इति ताऽऽरेकणीयम् । तथा विश्ववस्तुनः
कालत्रयवर्तिसामान्यविशेषात्मकपदार्थस्य, ज्ञातारम्, अ-
मलकेवलालोकेन । शक्राणाम्—इन्द्राणाम् पूज्यम-अर्च-
नीयम्, जन्मलात्रापृष्टमाप्रतिहायादिसम्पापनेन । गिरा-
म-वाचाम् ईशम्—ईशितारम्, अविनयवस्तुव्रतविषयत्वेन
तासां प्रयोक्तृत्वात् । अनेन च विशेषणचतुष्टयेनाऽस्मी य-
थाक्रमं भगवतो मूलान्तिशयाश्चत्वारः प्ररूपिताः । तद्य-
था—अपायापगमातिशयः, ज्ञानातिशयः, पूजातिशयः,
यागतिशयश्चेति । एतेनैव च समस्तेन गणधर्गदः
स्वगुरुपर्यन्तस्य स्मृतिः कृतेव द्रष्टव्या ; तस्याप्य-
करणेन तीर्थेणत्वात्, निगदितातिशयचतुष्टयाधारत्वा-
त् इति परापरप्रकारेण द्विविधस्याप्युपकारिणः सूत्र-
रागः समस्तः । अपकारिणस्तु तथाभूतस्येन्धमनेनैव
आकन स्मृतिमकुर्वन् तीर्थस्य-प्रागुक्तस्य, तदाधेयस्याऽऽ-
गमस्य वाः इम-लक्ष्मीं, महिमानं वाः श्योत ततदसदभू-
तदृषणोदोषणैः स्वाभिप्रायेण तनूकरोति यः स तीर्थेशः,
तीर्थान्तरीयो अहिरङ्गापकारी, तम् । किं रूपम् ? , शक्रः
पूज्यो यागादौ हविर्दानादिना यस्य स तथा, तम् ; प-
तायता वेदानुसारिणो भट्टप्रभाकरकगभन्नाज्ञपादकपिताः
सूत्रयाञ्चिके । पुनः किं भूतं तीर्थेशम् ? ,—गिरामीशं वा-
चस्पतिम् : इति नास्तिकमतप्रवर्तयितुर्बुद्धिस्पन्दः सत्ता । तथा

गिराम-वाचाम् ईम-लक्ष्मीं शोभां, श्योति यः, तम् ; प-
रमाथेतः पदार्थप्रतिपादनं हि वाचां शोभा, तां च ता-
सामपोहमात्रगोचरनामाचक्षणास्तथागतमानुक्तगत्येवः इति
विशयणावृत्त्या सुगतोपज्ञेयः । पुनः कीदृशं तम् ? , ज्ञातारम्-
विश्ववस्तुनः—नोऽस्माकं श्वेतभिच्छृणां सम्बन्धि, विश्वव-
स्तु समस्तर्जिवादितत्त्वं कर्मताऽऽपन्नम्, समानतन्त्रत्वा-
ज्ज्ञातारम् : इति दिगम्बरगवमशः । ज्ञातारमिति च
तृत्तन्त्रम्, इति “ तृत्तुदन्त० ”—इत्यादिना कर्मणि पृष्टीप्र-
तिपेधः । नन्वेकस्मिन्नेव वक्त्रेण स्वात्मानं निर्दिशति कथ-
म् ‘ आनये ’ इत्येकवचनम्, ‘ नः ’ इति बहुवचने च स-
मंगेसाताम् ? , इति चेत् । नैतद् वाचनीयम्, ‘ नः ’ इत्यत्रा-
पि वक्त्रा स्वस्यैकत्वेनैव निर्देशात् ; बहुवचने त्वैकशेषव-
शात् । तथाहि—ते चान्ये सर्वे श्वेतवासंसः, अहं च प्र-
चिकीर्षितशास्त्रमन्त्रधारः, वयम् : तेषां नः, “ त्यदादिः ”
इत्यनेनाऽऽसच्छब्दोऽवशिष्यते, बहुवचने च भवति । त-
तोऽस्माकं श्वेतवासोदर्शनाश्रितानां सर्वेषां तत्त्वं यो जा-
नाति, तं च स्मरामीत्युक्तं भवति । इत्थं चैकशेषशालीव-
शेषणं कुर्वन्नेस्तच्छब्दोपदिष्टमार्गस्थांशपेक्षास्वरूपारत-
त्वे स्वस्याऽऽविश्वकः । पुनः कीदृशं तम् ? , रागद्वेषविजेताऽ
रम्—इतम्—प्राप्तसम्बन्धम्, आरम्—सांसारिकानेककलेश-
स्वरूपशत्रुसमूहो यस्मिन्स्तीर्थेशे स तथा, तं च : कथमे-
तादृशं तम् ? , इत्याह—रागद्वेषविजा-रागद्वेषाभ्यां कृत्वा
याऽस्मीं विक्र श्रीमदहं प्रतिपादितत्वात् पृथग्भावः, तथा ।
भगवदहं प्रतिपादितं तत्त्वमनुभवन्तोऽपि हि रागद्वेषका-
लुप्यकलङ्काकान्तस्वान्ततया परऽपरश्च प्रलपन्तः संसारि-
ककलेशावगोचरतां गच्छन्त्येव । अनेन चाशेषाणां शेषा-
णामपि सम्भवतिह्यप्रमाणवादिचक्रप्रमुखाणामाधिकरणम् ।
न खलु मोहमहाशैलपस्यैको नर्तनप्रकारो यदशेषतीर्थिका-
नां प्रत्येकं स्मृतिः कर्तुं शक्यते । नन्वेवमेतान् प्रतिक्षेपा-
श्रमुपजिपतेऽस्य रागद्वेषकालुप्यवृद्धिः स्यात्, इति श्रेयो-
विशयार्थमुपस्थितस्याऽश्रयसि प्रवृत्तिरापचाः इति शङ्कां
निगमितुं ‘ रागद्वेष-’ इति विशेषणं श्रिष्टमजीघटन-अर-
म्—अन्यर्थम्, रागद्वेषयोर्विजयनशीलः : तेषां स्मृतिमस्मि
करोमि, न त्वन्यथा, इति तत्र भवदभिप्रायः ; प्रमाणन-
यतत्त्वं खल्वत्र शुचिचिन्ताचातुरीपुत्रमालोकनीयम् । न
च रागद्वेषकपायितान्तःकरणैर्विगच्छयमानो विचारश्चाकृता-
मञ्जति । इत्यन्तरङ्गापकारिस्मरणम् । ननु तथाऽपि कथ-
मेतर्दिव्यदृग्भरवागदृशोऽस्य तत्त्वविचारः साधीया-
न ? , इत्यां कामपाकतु रदपेणैव व्यशीशपन्—ज्ञाताऽं
विश्ववस्तुनः । विमलकेवलालोकाऽऽलोकाकतलोकालोक-
श्रीमदहं प्रतिपादितागमवशान् खल्वहमपि कामं विश्वव-
स्तुनां ज्ञानेवति । बृहद्वृत्तां तु स्वकर्तृकत्वाद् नामीयाम-
पकारिणां निर्गाचिकीर्षितत्वेन स्मरणं व्याख्याय, न खलु
मदनामोदशमर्थमिदं प्रकटयतामोचिती नातिवर्तते ;
फलानुभयप्रारम्भत्वात् तेषाम् । सूत्रमात्रं तु सूत्र कतिप-
यात्यन्तमहदयहृदयसंवेद्यमविरुद्धमिति । रत्ना० १ परि० ।

रागदोमाभिभूय रागद्वेषाभिभूत-न० । रागश्च—प्रतिलक्षणां
द्वेषश्च तर्हिपरीतलक्षणस्ताभ्यामभिभूत आत्मा येनाम् । रा-
गद्वेषाभिभूतस्वरूपे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

रागदोसविमपरममंत-रागद्वेषविपपरममन्त्र-पुं० । रागद्वेषौ
विपमिर्वीत रागद्वेषविपं तस्य परममन्त्रः तद्वातिव्यादिति ।
रागद्वेषविनाशने, पं० सू० १ सूत्र ।

रागदोमाणुगया-रागद्वेषानुगता-स्त्री० । प्रीतिलज्जो रागः,
अप्रीतिलज्जो द्वेषः, ताभ्यामनुगता सहिता । निष्कारणद-
र्परागद्वेषानुगतायां दर्पिकाप्रतिपवणायाम्, नि० चू० १ उ० ।

रागबंधन-रागवन्धन-न० । रञ्जने रज्यते वाऽनेन जीव इति
रागः । राग एव बन्धने रागवन्धनम् । बन्धनभेदे, आ०
चू० ४ अ० ।

दुर्विहे बंधणे पाम्ने, तं जहा--रागबंधणे, दोसबंधणे
चैव । स० २ सम० ।

रागमंडल-रागमण्डल-न० । वसन्तादिरागसमूहः, ग० ३ अधि० ।

रागरत्न-रागरत्न-न० । अभिषेकलज्जो रागः तेन रत्नः । त-
द्भावितमूर्त्तौ, आव० ४ अ० । विपयासक्ते, तं० ।

रागविहि-रागविधि पुं० । रञ्जने रागः कुसुम्भादिना वर्णान्त-
रापादने तद्विधयः । स्निग्धत्वादपि रुक्त्ववादपि च क्रिया-
भेदेषु, उक्त० १ अ० ।

रागाङ्किलेभवामिय-रागादिक्लेशवामित-न० । रागादिक्लेशः
सर्वथा चित्तादव्यतिरिक्तैः संस्कृते, ध० १ अधि० ।

रागाइरहिय-रागादिरहित-पुं० । वीतरागे, पं० व० १ द्वार ।

रागाइविणासण-रागादिविनाशन-न० । रागद्वेषमोहापोह-
के, पश्चा० १२ विव० ।

रागाइविधुरया-रागादिविधुरता-स्त्री० । अविपमत्वे, नि०
चू० १६ उ० ।

राच-राजन्-पुं० । " चूलिका-पैशाचिके तृतीय-तुर्ययो-
राच-द्वितीयौ " ॥ ८ । ३२५ ॥ इति जकारस्थाने चका-
रादेशः । राजा-राचा । नृपतौ, प्रा० ४ पाद ।

राजपथ-राजपथ-पुं० । " थो धः " ॥ ८ । ३६७ ॥ इति
थस्य धः शोभेन्म्याम् । राजमार्गे, प्रा० ४ पाद ।

राही-राही-स्त्री० । कलहः, स्या० १ ठा० । संग्रामे, दे० ना०
७ वर्ग ४ गाथा ।

राम-राम-पुं० । बलदेवे, आव० १ अ० । पाइ० ना० । स० ।
(' दशरामंडल ' शब्दे ४ भागे बलदेवा वामुदेवाश्च दर्शिताः)
" अयले विजये भेदे, सप्पमे अ सुदेस्सेण । आगंदे रंदने पड-
मे, रामे आऽवि अपच्छिमे ॥ १ ॥ " आव० १ अ० । प्रव० ।

रामं रं बलदेवे दुवालमवाममयाइं मव्वाउयं पालित्ता
देवत्तं गय्यो । स० १२ सम० ।

आ० म० । आ० चू० । नवमे बलदेवे, स० १० सम० ।
रेणुकायां याते जमदग्नेः पुत्रे, आ० क० १ अ० ।
दर्श० । (यो हि कान्तर्वायं प्रति क्रुद्धः त्रिःसप्तकृत्वा निः-
क्षत्रियां प्रथिवीमकरात्-तद्वृत्ते ' जमदग्नि ' शब्दे चतुर्थ-
भागे १४०० पृष्ठ उदाहृतम्) स्वनामख्याते राजपुत्रे, ग० ।
लिख्यते तत्र रामकथा--" यथा ब्रह्मस्थलपुरे भुवनचन्द्रो
राजा, रामः सुतः । द्वापरातिकलाकुशलः, अन्यदा राज्ञा मन्त्री

पृष्टः, रामाय यौवराज्यपदं ददामीति । मन्त्र्याह-नायं योग्यः ।
को दोषः ? इति राघोक्ते मन्त्र्याह-देव ! अयमवशथोऽन्दिन्द्रयः,
प्रत्यहं गीतप्रियः । राजा हस्मिन्वाऽऽह-मन्त्रिन् ! राजां गीत-
प्रियत्वं गुणः, अहो तव चतुरता । मन्त्र्याह-देव ! अत्यासक्तत्वे
दोषः । " जह अग्गीह लवो वि हु, पसरंतो दहइ गामनगरां ।
इक्किमिदिदं पि हु, तह पसरंतं समग्गुणं " ॥ १ ॥
ततः एतस्य लघुभ्रातुः सम्प्रति जातस्य राजलज्जणलज्जितस्य
यौवराज्यं दीयतामिति, मन्त्रिणि कथयत्यपि राज्ञा रामस्यैव
दत्तम् । क्रमेण राजनि मृते, स एव राजा जातः कनीयान् भ्राता
युवराजः । रामोऽहर्निशं गीतानि शृणोति, स्वयंमपि गायति,
करोत्यभिनवानि गीतानि, शिञ्जयति हुम्वादीन्नित्यं गीता-
सक्त एवास्ते, न राज्यचिन्तां करोति । अन्यदा तन्मणीहुम्वा-
भिगीतप्रसक्तस्तद्रूपमोहितोऽवगणय्य निजकुलादिमर्यादां
तास्मेवने, अनाचारी सतते तदासक्त एवास्ते । ततो मन्त्रिप्रभृ-
तिभिर्विचार्य तस्य लघुभ्राता महाबलो राज्ये स्थापितः
रामो निर्घाटितो देशान् । विदेशे भ्रान्त्वा मृत्वा हरिणो
जातः । गीतश्रवणासक्तो व्याधेन हतो । जातो महाबलपुंग-
वितस्य पुत्रोऽपि गीतप्रियः अवशश्रवणेन्द्रियः । अन्यदा
महाबलनृपणं रात्रौ हुम्बकुट्टस्ये गायति पार्श्वस्थितपुरा-
हितपुत्रो भणितः-यस्मिन् निद्रासमये एतं गायन्तः स्थाप्याः ।
तेन सरसगीतासक्तेन न चारिताः । पश्चाद्वात्रौ राजा प्र-
वृद्धो रुष्टः, तैले पक्त्वा तस्य कर्णयोः क्षिपति, स मृतः ।
राज्ञः पश्चात्तापो जातः, यत्स्वल्पेऽप्यपराधे मया गुरुद-
ण्डः कृतः । इतश्च तत्रायातः केवली, राजा तं वन्दित्वा तस्य
कथां पृच्छति । रामभवादारभ्य यथास्थितमाख्यात । अग्र-
स्तस्य भूयान् संसार इति श्रुत्वा श्रवणेन्द्रियविपाके दा-
रुणं दृष्ट्वा महाबलः प्रव्रजितः, शिवमाप, इति श्रवणेन्द्रिय-
विषयविपाके रामकथा ॥ ग० २ अधि० । क्षत्रियपरिव्राज-
कभेदे, औ० । स्वनामख्याते दशरथात्मजे, स० १० सम० ।

तत्कथा चैवम्—

सीता जनकाभिधानस्य मिथिलानगरीराजस्य दुहिता
वैदेहीनाम्न्यास्तद्धार्यायाः देहजा भामण्डलस्य सहजातस्य
भगिनी विद्याधंगपनीतं देवताधिष्ठितं धनुः स्वयंवरमण्ड-
पे नानाखेचरनाकिनिकरसमक्षमयोध्याभिधाननगरीनिवा-
सिनो दशरथाभिधानस्य नरनायकस्य सुतत रामदेवेन
पद्मापर्णनाम्ना बलदेवेन लक्ष्मणाभिधानवासुदेवज्येष्ठभ्रात्रा
स्वप्रभावेणोपशान्ताधिष्ठातृदेवतमारोपितगुणं विधाय प्रा-
प्तसाधुवादेन महाबलेन परिणीता, ततो दशरथराजे प्र-
विब्रजितो रामदेवाय राज्यदानार्थमभ्युत्थिते भरताभिधाने
च रामदेवस्य मात्रन्तरसम्बन्धिनि भ्रातरि प्रव्रजितुकामे
भरतमात्रा पूर्वप्रतिपन्नवग्याचनोपायेन राज्ये भरताय दा-
पिते वन्धुस्नेहाच्चाप्रतिपद्यमाने राज्यं भरते पितृवचनस-
त्यतार्थं भरतस्य राज्यप्राप्त्यर्थं वनवासमुपाश्रितेन स-
लक्ष्मणेन रामेण सह वनवासमधिष्ठिता, ततश्च लक्ष्मणेन
कौतुकेन तत्र दण्डकारण्ये सञ्चरता आवाशस्थं खड्गर-
त्नमादाय कौतुकेनेव वंशजालिच्छेदे कृते छिन्नं च तन्मध्य-
वर्त्तिनि विद्यासाधनपरायणे रावणभागिनेये खरदूषणच-
न्द्रनखागुने संवृक्ताभिधाने विद्याधरकुमारे दृष्ट्वा च तं प-
श्चात्तापमुपगतं लक्ष्मणेनागत्य भ्रातुर्निवेदितेऽस्मिन् व्य-

तिके एतद्व्यतिकरदशेनकुपितायां चन्द्रनन्दायां पुनः राम-
लक्ष्मणयोर्देशनान् सञ्ज्ञानकामायां कृतकन्धारूपायां तन्प्रा-
थनापगायां ताभ्यामर्पितप्रायां च पुत्रमारणादिव्यतिकरे च
तथा शोकरोषाभ्यां खगदूषणस्य निवेदिते तेन च वैरनिर्या-
तनाद्येतेन सह लक्ष्मणेन योद्धुमागन्धे ज्ञानभागिनैयमरणा-
दिव्यतिकरेण लङ्कानगरीं आकाशेन गच्छन्ता गवणेन
दृष्टा, दृष्ट्वा च तां तेन कुमुदशायकशरप्रसङ्गविधुरितान्तःक-
रणेन अगणितकुलमालिन्येन अपहसितविचक्रेण तेन विमुक्त-
धर्मसंज्ञेन अनाकलितानर्थपरम्परेण विमुक्तपरलोकचिन्तनेन
जातसीतापहारबुद्धिना विद्यानुभावोपलब्धगमलक्ष्मणस्व-
रूपेण विज्ञाततत्त्वकमिहनादसंस्कृतकरणेन लक्ष्मणसंग्राम-
स्थाने गत्वा मुक्ते मिहनादचलिते तदभिमुखे रामे एका-
किनी सती अपहृता, भिगिति नीता च लङ्कायां विमुक्ता
गृहाद्यां प्रार्थिता च दशकन्धरेणातुकूलप्रतिकूलवार्गिर्व-
हुशो न च तमिष्टवती । रामेण च सुग्रीवभामण्डलहनुम-
दादिविधाधगवृन्दसहायन महारणविमर्दे विधाय नानावि-
धास्त्रश्वगान्निहत्य दशवदने च विनिपात्य नीता स्वगृ-
हामिति । प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

रामकण्ठ-रामकृष्ण-पुं० । कृष्णिकमहागजभार्यायाः राम-
कृष्णायाः अपत्ये, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । (तद्वक्तव्य-
ता कालकुमारवक्तव्यतावद् भावनीया इति निग्याचलिका-
या अष्टमेऽध्ययने सूचितम्)

रामगुप्त-रामगुप्त-पुं० । साकेतनगरस्थिते भद्रपुत्रे, अणु० ।
स्था० । (स च द्वात्रिंशत् कन्याः परिणीय वीरगान्तिके प्रव्रज्य
सेलखनया मृत्वा सर्वार्थभिन्दे उपपद्य महाविदेहे संस्थ-
यतीति अनुत्तरेणोपातिकस्य तृतीये वर्गे पञ्चमाध्ययने
सूचितम् ।) स्वनामख्याते लौकिकराजर्षी, रामगुप्तश्च रा-
जर्षिगद्गारादिकं भुक्त्यैव भुञ्जान एव सिद्धिं प्राप्तः । सूत्र०
१ श्रु० ३ अ० ४ उ० । द्विगृह्णितदशानां दशमाध्ययनोक्ते स्व-
नामख्याते पुरुषे, स्था० १० टा० ।

रामचंद्रसूरि-रामचन्द्रसूरि-पुं० । कुमारपालप्रतिबोधकश्री-
हेमाचार्यशिष्ये, अनेन निर्भयभीमव्यायोग-रघुविलासना-
टक-विहारशतक-द्रव्यालङ्कार-रात्रवाभ्युदयमहाकाव्य-या-
द्वाभ्युदयमहाकाव्य-नलविलासमहाकाव्यादिग्रन्थशते नि-
र्ममे इति प्रबन्धशतककर्तृनामविरुदेन प्रसिद्धः । जे० १० ।

रामण-रामण-न० । मञ्जुकीडेन, ग० ३ अधि० ।

रामदेव-रामदेव-पुं० । कोकापार्श्वनाथप्रतिमोद्धारके सौ-
वर्णिकनायकवेशोत्पन्ने विक्रमसंवत्सराणां १२६२ समये
गुर्जरदेशीये स्वनामख्याते पुरुषे, ती० ४६ कल्प ।

रामय-रामक-पुं० । मन्त्रछन्दोभेदे, तद्भास्तव्ये जने च । प्रब०
२५४ द्वार ।

रामरक्षित्या-रामरक्षिता-स्त्री० । ईशानेन्द्रस्याग्रमहिष्याम्,
म० १० श० ४ उ० । ती० । (अस्याः पूर्वोत्तरभवकथा ' अ-
ग्गमहिषी ' शब्दे प्रथमभागे १६६ पृष्ठ उक्ता)

रामविजय-रामविजय-पुं० । कथासूत्रस्य कल्पसुबोधिका-
नामवृत्तेः कारकस्य चिनयविजयस्य वृत्तिकरणाभ्यर्थके-
श्रीविजयशुगै, " श्रीरामविजयपरिडत-शिष्यश्रीविजयवि-

विश्वमुख्यानाम् । अभ्यर्थनाऽपि हेतु विवेचयोऽस्याः कनौ वि-
वृत्तेः । " कल्प० ३ आध० ६ जण ।

राममयण-रामशयन-पुं० । स्वनामख्याते तीर्थे, श्रीरामशय-
ने प्रद्योतकारी श्रीवडेमानः । ती० ४३ कल्प ।

रामा-रामा-स्त्री० । श्रीआर्यष्टनामना सह रमन् गोविन्दनि-
तस्विनीवत् क्रीडयतीति । तं० । ईशानेन्द्रस्याग्रमहिष्याम्,
ज्ञा० २ श्रु० ८ वर्ग १ अ० । म० । सुग्रीवराजभार्यायाम्,
पुष्पदन्ततवमतीर्थिकरमातरि, स्था० ४ टा० १ उ० । तं० ।
आव० । प्रव० । म० । स्त्रियाम्, " रामा " पाइ० ना०
१२ गाथा ।

रामायण-रामायण-न० । वाल्मीकिरुते दाशरथिरामचरि-
तप्रतिबद्धे स्वनामख्याते महाकाव्ये, अनु० । सम्म० ।

राय-राजन्-पुं० । राजते इति राजा । नरपते, स्था० ४
टा० ३ उ० । दश० । ज्ञा० । जे० । प्रश्न० । श्री० ।
चक्रवर्त्यादौ, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । राजा—चक्रवर्ती
वलदेवो वासुदेवो महामाण्डलिको वा । जी० ३ प्रति० ४
अधि० । राजा ऋग्वेदे भवति आत्माभिपिक्तः, अपराभिपि-
क्तश्च । आत्मनैव-तनजवलेन राज्येऽभिपिक्तः आत्माऽभिपि-
क्तः, परेणाभिपिक्तः पराभिपिक्तः । तत्राऽऽत्माभिपिक्ता भगव-
श्चक्रवर्ती तस्य पुत्र आदित्ययशः पराभिपिक्तः । व्य० ४ उ० ।

राजलक्षणमाह—

उभतो जोषिविमुद्धो, राया दशभागमेत्तमंतुद्धो ।

लोएवेदे समए, कयाऽऽगमो धम्मितो राया ॥३०८॥

यो राजा उभयोर्विशुद्धः—मातृपितृपत्न्यपरिशुद्धः, त-
था प्रजाभ्यो दशभागमात्रग्रहणमन्तुष्टः, तथा लोके-लोका-
चारे वेदे-समस्तदर्शनिनां भिन्नान्ते समये—नीतिशास्त्रे कु-
तागमः—कृतपरिज्ञानो धार्मिको-धर्मश्रद्धावान् स राजा, श-
पस्तु राजाऽऽभासः ।

तथा—

पंचविहे कामगुणे, साहीणे भुंजए निरुवमणे ।

वावारविप्पमुक्को, राया एयारिसो होइ ॥ ३०९ ॥

पञ्चविधान्—पञ्चप्रकारान् रूपरसगन्धस्पर्शश्चलक्षण-
ान् कामगुणान्स्वाधीनान्—स्वभुजोपाजितान् निरुद्धिणः—प्र-
त्यन्तराजकृतमनोदुःखासिकाया अभावात्, व्यापारवि-
प्रमुक्ते-देशपरिपन्थ्यादिव्यापारविप्रमुक्ता युवराजादीनां त-
द्व्यापाराध्यागपणात् यः स एतादृशा राजा भवति । व्य०
१ उ० । राजवर्णको लिख्यते—' महायाहिमवन्तमहन्तमलय-
मन्दरमहिदमार ' महाहिमवानिव महान् शेषराजपदेना-
पन्नया, तथा मलयः—पर्वतविशेषो मन्दरो-मेरुः मन्दरः—प-
र्वतविशेषः शको वा, तद्वत्सारः—प्रधानो यः स तथा ।
' अत्यन्तविमुद्धदीहगयकुलवेमसुष्पमृण ' अत्यन्तविशु-
द्धो-निर्दोषो दीर्घः—चिरकालीनो यो राजा कुलरूपो वंश-
स्तत्र सुष्ठु प्रसूतो य स तथा । ' शिण्तेरं रायलक्खणाव-
गइयंगमणे ' राजलक्षणैः—स्वस्तिकादिभिः विराजितमङ्ग-
मङ्ग—गात्रं यस्य स तथा, मकारस्तु प्राकृतशैलीप्रभवः ।
' मुइए ' ति मुदितः—प्रमोदवान्, अथवा—निर्दोषमातृको

यदाह—'मुद्रा जो दोड़ जोणिसुद्धो' ति । 'मुद्रादिस्मि-
 ने' ति पितापतामहादिभिः राजभिर्वा यो राज्येऽभिप-
 क्रः । 'माडापउसुजाण' ति पित्राविनाततया सन्धः । 'द-
 यपने' ति प्राप्तकरुणागुणः । 'सीमंकर' ति सीमाकारी,
 मयादाकारीत्यर्थः । 'सीमंघर' ति कृतमर्यादापालकः ।
 एवं 'खमंकर खमंघर' ति क्षेम पुनरनुपद्रवता । 'मणु-
 स्मिदे' ति मनुजेषु परमेश्वरत्वात् । 'जणवर्षपय' ति
 जनपदानां पितृव हितन्वात् । 'जणवयपाल' ति तद्रक्षक-
 त्वात् । 'जणवयपुरोहिण' ति जनपदस्य शान्तिकरत्वात् ।
 'सउकर' ति मार्गदर्शक इत्यर्थः । 'केउकर' ति अद्भु-
 तकार्यकारित्वेन चिह्नकारी । 'णरपवर' ति नगरः प्रवरा
 अस्म्येति कृत्वा 'पुरिसवर' ति पुरुषाणां मध्ये प्रधानत्वा-
 त् । 'पुरिसरहा' ति कुर्यात्वात् । 'पुरिसवग्घ' ति राये
 सति गैद्रूपत्वात् । 'पुरिसासीविसे' ति पुरुषश्चासावा-
 शीविषश्च पुरुषाशीविषः, आशीविषश्च सर्पः, कोपसाफ-
 ल्यकरणसामर्थ्यात् । 'पुरिभपुंडरीण' ति सुवार्थिनां से-
 व्यत्वात्, पुण्डरीकं च सितपद्मम् । 'पुरिसवरगंधहृत्थी'
 ति प्रतिराजगजभक्तत्वात् । 'अंहु' ति समृद्धः 'दिजे' ति
 दमो दपेधान् 'विजे' ति प्रसिद्धः । 'विच्छिण्णविउलभव-
 णसयणासणजाणवाहणाइण' ति विस्तीर्णानि-विस्तारव-
 न्ति विपुलानि-प्रभूतानि भवनशयनासनानि प्रतीतानि य-
 स्य स तथा, यानवाहनानि-रथाश्वादीनि आकीर्णानि-गु-
 णाकीर्णानि यस्य स तथा, ततः कर्मधारयः, अथवा-
 विस्तीर्णविपुलभवनानि शयनासनयानवाहनाकीर्णानि य-
 स्य स तथा । 'बहुधणवहुजायस्वरयने' बहु-प्रभूतं धने-
 गणिमादिकं बहुर्ना च जातरूपजने-सुवर्गर्ण्ये यस्य स
 तथा । 'आआंगपआंगसेपउजे' ति आयोगस्य-अर्थलाभस्य
 प्रयोगाः-उपायाः सम्प्रयुक्ताः-व्यापारिता येनः तेषु वा
 सम्प्रयुक्ता-व्यापृता यः स तथा । 'विच्छिइयपउभत्तपा-
 ण' ति विच्छिदित-त्यक्ते बहुजनभोजनदानाविशिष्टोच्छिष्ट-
 सम्भवान् सञ्जातविच्छिद्देवा नानाविधे प्रचुरं भक्षणं
 भोजनपानीयं यस्य स तथा । 'बहुदासीदामगोमहिंसग-
 वेलगणभूण' ति बहुवो दासीदासा गोमहिंसगवेलकाश्च प्रभू-
 ता यस्य स तथा, गवेलका-उरध्राः 'पडिपुण्णजंतकोस-
 कोट्टागाराऽऽउआगार' प्रतिपूर्णानि यन्त्राणि च-पापाणञ्जप-
 यन्त्रादीनि कोशा-भाण्डागारः कोष्ठागारश्च-धान्यगृहम्
 आयुधागारश्च-प्रहरणशाला यस्य स तथा । 'वलवे' ति
 प्रभूतमैत्र्यः 'दुव्वलपच्चांमिजे' ति दुर्वलाः प्रत्यमित्राः-प्रति-
 वैशम्यकनृपा यस्य स तथा । 'ओहयकंटय' ति उपहता-
 विनाशिताः कण्टकाः-प्रतिस्पर्द्धिगोत्रजा यत्र राज्यं त-
 तथा, क्रियाया वा विशेषणमतत्, एवमन्यान्यपि, नवरं
 निहताः-कृतसमृद्धयपहाराः, मलिताः-कृतमानभङ्गाः,
 उद्धता-देशार्थिर्वासिताः, अत एवाविद्यमाना इति । तथा
 शत्रवः-अगात्रजा निजिताः-स्वसौन्दर्यातिशयेन परि-
 भृताः पराजितास्तु तदिधराज्यापातने कृतसम्भावना-
 भङ्गाः, 'वयणादुभयवमार्गमयविण्णमुक्' मिता । व्यक्रम
 'पसेर्ताइयडमरे' ति । 'परा-विजिताः उमरणि-राज-
 कुमारविकृतवैराज्यादीनि, 'पसेताइयडमरे' ति क्वचि-
 त्पाठः, तथाहितडमरे-शत्रुकृतडमरेऽधिकडमरे वा ।
 'रजे पसांसेपणे' ति प्रशमयनं पालयन् पचाहता

ति क्वचित्पाठः, तथाऽप्ययमेवाधः, विहरति-वर्तते अथ रा-
 क्षीवर्णकं लिख्यते- 'अहाणपडिपुण्णपंचिदियसर्गारा' क-
 चित्तु- 'अहाणपुण्णपंचिदियसर्गारा' अहीनानि-अन्यूनानि
 लक्षणतः, पूर्णानि-स्वरूपतः, पुण्यानि वा-पावत्राणि
 पञ्चापीन्द्रियाणि यत्र तत्तथाविधे शरीरे यस्याः सा तथा
 'लक्ष्मणवेज्जणगुणोवंचया' लक्षणानि-स्वस्तिकचक्रादी-
 नि व्यञ्जनानि-मपीतिलकादीनि तेषां यो गुणः-प्रशस्त-
 त्वं तेनापेता-युक्ता या सा तथा । 'माणुस्माणपमाणप-
 डिपुण्णमुजायसव्वंगसुदंगी' तत्र मानम-जलदोषप्रमाण-
 ता, कथम्?-जलस्यातभूते कुण्डे प्रमातव्यमानुषं निवे-
 शितं यज्जले निस्सरति तथादं द्रोणमानं स्थातदा तस्मा-
 नुपं मानप्राप्तमुच्यते तथा उन्मानम्-अर्द्धभागप्रमाणा-
 ता, कथम्?, तुलारोपितं मानुषं यद्यर्द्धभागे तुलति तदा तद्दु-
 न्मानप्राप्तमिगुच्यते, प्रमाणं तु-स्वाङ्गुलनाष्टाक्षरशताच्छ-
 यता, ततश्च मानान्मानप्रमाणः प्रतिपूर्णानि-अन्यूनानि
 मुजातानि-मुनिपद्मानि सर्वाण्यङ्गानि-शिरःप्रभृतीनि यत्र
 तत्तथाविधे सुन्दरमङ्ग-शरीरे यस्याः सा तथा । 'सामिसो-
 माकारकंतपियदंसणा' शाश्वत्सौम्याकारं-कान्ते च-कर्म-
 नीयमत एव च प्रियं-वल्लभं द्रष्टुणां दर्शने-रूपं यस्याः
 सा तथा । अत एव 'सुख' ति शाभनरूपा । 'करयलप-
 रिमिअपसन्धतिवलिजयलियमज्झा' करनलपरिमितो-मु-
 ष्पिप्राह्यः प्रशस्तः-शुभास्त्रवलिको-वलितययुक्ता वालतः-
 सञ्जातवर्त्ममध्ये-मध्यभागो यस्याः सा तथा । 'कुंड-
 लुल्लिहियगंडेलेहा' कुण्डलाभ्यामुल्लिखिता गण्डलेखाः-
 कपोलपत्रवल्ग्वो यस्याः सा तथा, 'कुण्डलोल्लिखितपोन-
 गण्डलेखेति' पाठान्तरं, व्यक्तं च । 'कामुइर्याणयरवि-
 मलपडिपुण्णसोमवयणा' कामुदी-चन्द्रिका कार्तिकी वा-
 तप्रधानस्तस्यां वा यो रजनीकरः-चन्द्रस्तद्वद्विमले प्रतिप-
 णं सौम्यं च वदने यस्याः सा तथा । 'मिंगारागारचारंवेसा'
 शृङ्गारस्य-रसविशेषस्यागारमित्र-स्थानमिव चारु-शोभना
 वेषा-नेपथ्यं यस्याः सा तथा । अथवा-शृङ्गारो-मण्डनभूषणा-
 टापस्तप्रधानः आकारः-संस्थानं चारुश्च वेषो यस्याः सा त-
 था । 'संगयगयहमियभणियविहियविलाससललियसंलाव-
 णिउण्णुजोधावयाकुमला' सङ्गता-उचिता गतहसितभणि-
 तविहृतविलासा यस्याः सा तथा, तत्र विहितं-चाष्टितं
 विलासो-नेत्रचंष्टा, तथा सह ललितन-प्रसन्नतया ये सं-
 लापाः-परस्परभाषणलक्षणास्तेषु निपुणा या सा तथा । त-
 था युक्ताः-सङ्गता ये उपचारा-लोकव्यवहारास्तेषु कुशला
 या सा तथा, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः । क्वचिदिदम्
 न्यथा दृश्यते- 'सुदरथगंजपणवयणा' रचयन् नयणलाव-
 ण्यावल्लासकलियां व्यक्रमेव, नवरं जपने-पुष्पकटीभागः
 लावण्यम्-आकारस्य स्पृहणीयता विलास-स्त्रीणां चेष्टा-
 विशेषः आह च- 'स्थानासनगमनानां, हस्तभूतेष्वर्कमणां च-
 व । उपपत्ते विशेपो यः शिष्टः स विलासः स्यात् ॥ १ ॥'
 इति । तथा- (आ० ।) 'अगुरत्ता आवरत्ता इदं सङ्करि-
 सरसस्त्वगध पचविहण माणुस्मण कामभाण पचगुणव-
 मानी विहरात' व्यक्रमेव नवरम्, अनुक्ता आवरत्ता अ-
 नुरूपं न विप्रियया विहृतां गतयर्थः । ७ आ० । (रा-
 तादिसा-मिकरणम् अतीत्यं च स्वस्वभानं वारुयात)
 मण्डलक ३०० ३१० ३२० ३३० ३४० ३५० ।

मेघदृष्टान्तेन राजवर्णने भावयति—

चत्वारि महा पम्पता तं जहा देसवामी णाममंगे णो
सन्धवामी ४, १३, एवमिव चत्वारि रायाणो पम्पता,
तं जहा देसाधिवती णाममंगे णो सन्धवधिवती ४, १४ ॥
(सू ३४६)

विवर्जितभगतादिज्ञेयस्य प्रावृडादिकालस्य वा देशे आ
त्मनो वा देशेन वर्णयति देशवर्णी १, यस्तु तयोः सर्व-
योः सर्वात्मना वा वपति स सर्ववर्णी, अन्यस्तु क्षेत्रतो
देश कालतः सर्वत्रात्मनो वा सर्वतः २, अथवा—कालतो
देशे शत्रतः सर्वत्र ३, आत्मनो वा सर्वतः ४, अथवा
आत्मनो देशेन क्षेत्रतः ५, कालतो वा सर्वत्र ६, अथवा
क्षेत्रकालतो देशेन आत्मनः सर्वतः ७, अथवा—क्षेत्रतो दे-
शे आत्मनो देशेन कालतः सर्वत्र ८, अथवा—कालतो दे-
शे आत्मनो देशेन क्षेत्रतो न सर्वत्र ८, इत्येवं नवभिर्वि-
कर्णवर्षात स देशवर्णी सर्ववर्णी चेति, चतुर्थः सुज्ञात इति
१३, राजा तु यो विवर्जितक्षेत्रस्य मेघवदंश एव योगक्षेम-
कार्णतया प्रभवति स देशाधिपतिर्न सर्वाधिपतिः स च
पल्लीपत्यादिः, यस्तु न पल्ल्यादां देशेऽन्यत्र तु सर्वत्र प्रभ-
वति स सर्वाधिपतिर्न देशाधिपतिः । यस्तुभयत्र स उभया-
धिपतिः, अथवा—देशाधिपतिर्भूत्वा सर्वाधिपतिर्यो भवति
वामुदेवादिवत् स देशाधिपतिश्च सर्वाधिपतिश्चेति, चतु-
र्थो राज्यभ्रष्ट इति १४, ॥ स्था० ४ टा० ४ उ० । लक्ष्म्या
दर्शयमाने, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । पञ्चाशीतितमं महाग्रंथं,
सू० प्र० २० पादु० । चं० प्र० । कल्प० ।

रायंलुय-देशी-न० । वेतसीतरी, "रायंलुयं च वेडिसं" पादु०
ना० २५८ गाथा ।

रायंत-राजमान-पुं० । दर्शयमाने, कल्प० १ अधि० ३ जण ।
रायंतउर-राजान्तःपुर-न० । राजमहिषीगृहं, स्था० ४ टा० २
उ० । रा० ।

रायंवृ-देशी-वेतसद्वेगः शरभे च । दे० ना० ७ वर्ग १४ गाथा ।

रायंम-राजां(श)म-पुं० । राजयन्मणि, आचा० १ ध्रु० ६ अ०
१ उ० ।

रायंमि-राजां(शि)मिन् त्रि० राजासः-राजयन्मा सोऽस्था-
स्तीति राजांसी । क्षयिणि, आचा० १ ध्रु० ६ अ० १ उ० ।

रायंकुह-राजकुहं पुं० । न० । राजचिह्नं, प्रव० १ द्वार ।
दशा० । श्री० । दर्श० । स्था० ।

अधुना खडगादिरूपं राज्ञां तदेवाऽऽह—

पंच रायककुहा पम्पता । तं जहा—खगं छतं उफेमं
उपागहाथो बालवीश्रणी । (सू० ४०८)

'पंच रायककुहा' इत्यादि व्यक्रमं, नवरं राज्ञां-नृपतीनां
ककुदानि-चिह्नानि राजककुदानि, 'उफेमि' ति शिरोवे-
ष्टन शम्बरक इत्यर्थः, 'उपागहाउ' ति उपानहौ, बालव्यजनी
चामरामत्यर्थः, ध्रुयेत च—'अवणेइ पंच ककुहाणि, जाणि
रायाण चिधभूयाणि । खगं छत्तोवाहणं, मउडं तह चाम-
राया य ॥ १ ॥' इति । (खड्गं छत्रम् उपानहौ, मुकुटं त-
१३८

था चामराणि । पञ्चापनयति यानि, राज्ञश्चिह्नभूतानि ॥ १ ॥)
स्था० ४ टा० १ उ० ।

रायकहा-राजकथा-स्त्री० । राजसम्बन्धिन्यां विकथायाम्, स्था०
रायकहा चउच्चिहा पम्पता, तं जहा—रन्ना अतिता-
णकहा रन्ना निजाणकहा रणो बलवाहणकहा रन्ना कोम-
कोट्टागाणकहा । (सू० २८२)

तथा अतियानं—नागरादां प्रवेशस्तत्कथा अतियानक-
था, यथा—'सियसिभुरखेभगन्ना, सियचमगे सेयल्ल-
ल्लुल्लणहो । जणगयणकिरणसंश्रो, एसो पचिसइ पुरं राया । १ ।'
इति, एवं सर्वत्र, नवरं निर्याणं—निर्गमः, तत्कथा यथा—
"वज्जंताउज्जममं-दवेदिमहं मिलेतस्सामंतं । संयुद्धसेन्नमु-
ज्जुय-चिधं नयरा निवो नियई ॥ १ ॥" बलं-हस्त्यादि
वाहनं—वेगसरादि, तत्कथा, यथा—'हंसंतहयं गज्जंत-
मयगलं घणघणंतरहलक्खं ! कस्स उच्चस्स वि सेन्ने, णिन्ना-
सियस्सत्तुसिन्नं भो ! ॥ १ ॥' कोशो—भागडागारं कोष्टागा-
र-धान्यागारमिति, तत्कथा, यथा—'पुग्गिस्सपण्णपत्ते-
ण, भग्गियविस्संभरणं कोसंणं । णिज्जियवस्समणंणं,
तेण ससो को निवो अन्ना ? ॥ १ ॥' इति । इह चै-
ते दोषाः—'चारिय चोरा १ भिमं, हिय १ मारिय २
संककाउकामा वा । भुत्ताभुत्ताहाणं, कोज वा आससप-
आंगं ॥ १ ॥' स्था० ४ टा० २ उ० । "राजाऽयं गिपुवारदार-
णसहः क्षेमंकरश्चौराद्या, युद्धं भीममभूतयोः प्रतिकृतं
साध्वस्य तेनाधुना । दुष्टोऽयं प्रियतां करेतु सुचिरं राज्यं
ममाप्यायुषा, भूयो बन्धनवन्धने बुधजनं राज्ञां कथा हीय-
ताम् ॥ ३६ ॥" ध्रु० २० १ अधि० १३ गुण । आच० । नि० चू० ।

राज्ञो कहा राजकहा सा चउच्चिहा—

अड्यागं णिज्जाणं, बलवाहणकोसमेव सट्टाणं ।

एता कहा कहंते, चउ जमला कालगा चउगं ॥ २२८ ॥

बलवाहणं ततिश्रो भेश्रो कोसमेव कोट्टागारं चउत्थो भेश्रो
केवि एयं एवं पढति कोसमेव सट्टाणं, तत्थ बलवाहणको-
समेव सव्यं एकं सट्टाणमिति चउत्थं, सेसं गाहाए कंठं ।
पुग्गिस्सवक्खाणं इमे—

अज्ज अतियाति णिती, पंतो वा सोभए एवं ।

बल कोसं य पमाणं, सट्टाणं वामनवन्थं ॥ १२६ ॥

अज्ज इति अज्ज दिणं अतिजाति पचिसति णीति-णिग्ग-
च्छति जातस्स रगणो णिन्ताणितस्स विभूती तं दट्टणं अ-
न्नासि पुरतो मिलाप्रयति । अहवा—सो राया धवलनुर-
गादिरुदो कयसेहणं विलेयणोवलित्तगत्तो पुरश्चो पउज-
माणजयसहो अणगयनुरगरहकयपरिवारा णितो अयंतो
वा एवं सोभति । बलं-सारीरं, सेवणालं वा । वाहणं एत्ति-
यं तेसु एत्तियं पमाणं एयं कटं केरति, कोसो-जाह रयणा-
दियं दव्यं, कोट्टागारो-जत्थ सालिमाइधरणं, तस्मि वा ए-
त्तियं पमाणं । जे पुरा सट्टाणं पढति तस्मिमे वक्खाणं-सट्टाणं
वामणवन्थं सट्टाणं खवं वामो सुज्जसामादिणवन्थं परिहरणं ।

रायकहादोसदग्गिस्सण्णं भगणति—

चारितचोराऽहिमग-हित-मारित्संककाउ कामा वा ।

भुताभुताहाणं, करिज वा आममपत्रांगं ॥ १३० ॥

साहृ णिलयट्टिना रायकहं कहेमाणा अर्थति । ते य सु-
ता रायपुरमेहि, ताण य रायपुरसाण एवमुवट्टियं चित्त-
स्स जइ परमत्थाणमं साहृ ता किं मे एणमि रायकहाए, गु-
णं एतं चागिया-भाडया चारा वा वेसपरिच्छुसा अहिमरां-
णाम दहरचारा, अस्मरणं वाहिंयं केणइ राणो वा सयणो
केणइ अदिट्ठेण आगणा मारितो एतसु संकिज्जति । अहवा-
चाराया-चारासु सका अहिमरत्तं अस्मरणं वा मारणं वा
काउकामा, वा-विगणपदस्मरणं, अहवा-रायकहाए रायदिकिख
यस्स अणुसरणं भुत्तभांगणो सइकरणं इतरसु कोउयं पुन-
स्मरणकोउएणं आहायणं करेज्ज, कारिज्ज वा आससपत्रां-
गं । आससपत्रांगो नाम-निदानकरणं, रायकहं ति दारं गयं ।
ति० चू० १ उ० । औ० । ग० । दर्श० । राजकथा यथा-शूरो
ऽस्सदीया राजा सधनाश्चेमाः राजपतिगौडः अश्वपतिस्तुरुष्क
इत्यादि । ध० २ अधि० । स० । आ० चू० ।

रायकुल-राजकुल-न० । 'राउला' इति ख्याते राजवंशे,
अनु० । आ० म० ।

रायखुड्डय-राजकुलक-पुं० । राजयालके, वृ० ६ उ० ।
(एकस्य राजकुलकस्य क्षिप्रचित्तस्य कथा 'क्षिप्रचित्त'
शब्दे तृतीयभागे ७४१ पृष्ठे उक्ता)

रायगई-देशी-जलोकांसि, दे० ना० ७ वर्ग ५ गाथा ।

रायगिह-राजगृह-न० । मगधेषु जनपदेषु वैभारगिर्युपत्यका-
यां प्रधाननगरं, प्रज्ञा० १ पद । भूव० । प्रव० । आच० । आ०
म० । भ० । स्था० । अणु० । अन्त० । आ०चू० । राज-
गृहोत्पत्तिः 'रेणिय' शब्दे वक्ष्यते) (एतत्कल्पः 'वेभार'
शब्दे वक्ष्यते)

इदं किलार्थजातं गौतमो राजगृहं प्रायः पृष्टवान्-
बहुशो भगवन्तस्तत्र विहारादिति राजगृहा-
दिस्वरूपनिर्णयपरमृत्प्रपञ्चं नवमां-
दशकमाह-

तेणं कालेणं तेणं समएणं जाव एवं वयामी-किमिदं
भंत ! नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ ?, किं पुढवीनगरं
रायगिहं ति पवुच्चइ ?, आउनगरं रायगिहं ति पवुच्चइ ?,
जाव वणस्सइ ?, जहा एयणुंदेमए पंचिंदियतिरिक्खजो
णियाणं वत्तव्वया तहा भाणियव्वं जाव सच्चित्ताचित्त-
मीसयाइं दव्वाइं नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ ?, गोयमा !
पुढवी वि नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ जाव सच्चित्ताचित्त-
मीसियाइं दव्वाइं नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ । से केणऽट्ठे-
णं ?, गोयमा ! पुढवी जीवाति य अजीवाति यं नगरं
रायगिहं ति पवुच्चइ जाव सच्चित्ताचित्तमीसियाइं दव्वाइं
जीवाति य अजीवाति यं नगरं रायगिहं ति पवुच्चति । से
तेणऽट्ठेणं तं चेव । (सू० २२३)

'तेणमि' त्यादि, 'जहा एयणुंदेमए' ति एजनोदशकोऽ-
स्यैव पञ्चमशतस्य सप्तमः, तत्र पञ्चेन्द्रियतिर्यग्वक्रव्यता
'टङ्का कुडा सेला निहरी' त्यादिका या उक्ता सा इह भणित-

व्यति । अत्रोत्तरम्-'पुढवी वि नगरं' इत्यादि, पृथिव्यादि-
समुदायो राजगृहं, न पृथिव्यादिसमुदायादृतं राजगृहशब्द-
प्रवृत्तिः, 'पुढवी जीवाइ य अजीवाइ य नगरं रायगिहं ति
पवुच्चइ' ति जीवाजीवस्वभावं राजगृहमिति प्रतीतं, ततश्च
विवाक्षिता पृथिवी सचेतनाचेतनत्वेन जायाश्चाजीवाश्चाति
राजगृहमिति प्रोच्यत इति ॥ भ० ५ श० ६ उ० ।

रायगपय-राजाग्रपद-पुं० । स्वनामख्याते तीर्थविशेषे, प्रति० ।

रायगल-राजागल-पुं० । पष्ठाशीतितमे महाग्रहे, स्था० ।

"दे रायगला" स्था० २ ठा० ३ उ० ।

रायजक्ख-राजयत्तमन्-पुं० । रोगावशेषे, आचा० १ श्रु० २
अ० १ उ० ।

रायणिय-रालिक-त्रि० । रत्नाधिके, व्य० २ उ० । स्था० ।

ज्ञानादिभावगन्नाभ्युच्छिते, दश० ६ अ० ३ उ० । रत्नाधि-
कस्तु पर्यायज्येष्ठः । यद्वा-"रायणिओ नाम-जो नाणदंयण-
चरणसाहेणसु सुट्ठु पयओ" ति । ध० २ अधि० । कल्प० ।
आ० चू० । चिरदीक्षितादिषु, दश० ८ अ० ।

रायणियत्तवाद-रत्निकत्ववाद-पुं० । रत्नाधिकोऽयमिति
प्रवादः, व्य० ४ उ० ।

रायणि(णी)यपरिहासी-राजनीतिपरिभाषिन्-पुं० । अचार्या-
दिषु परिभवकारिणि, स० २० सम० । "रायणिपरिभासी
रायणिओ-आयरिओ अणो वा जो महल्लो जाइसुयपरियाया-
दीहिं तस्स परिभासी परिभवकारी असुद्धचित्तत्तणओ अ-
प्पाणं परं य असमाहीए जोजयति ।" आव० ४ अ० । दश० ।

रायणीइ-राजनीति-स्त्री० । राज्ञां नीतिः । राज्ञेये सामाधु-
पाये, तन्प्रतिपादके शास्त्रे च । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

रायदंमण-राजदर्शन-न० । राज्ञो नृपतदर्शनम् । नृपतिमी-
लके, पञ्चा० ६ विव० ।

रायदुट्ठ-राजद्विष्ट-न० । द्वेषेण द्विष्टं राज्ञो द्विष्टं राजद्विष्टम् ।
राजद्वेषे, व्य० १ उ० । आव० । (कल्पिकायां प्रति-
सेधनायां यान्यपवादपदानि 'अशिवादीनि तेष्वन्यतमं राज-
द्विष्टम् । तत्र किं कथं कल्पते तदुक्तं 'मूलगुणपडिसेवणा'
शब्दे पञ्चमभागे ३६७ पृष्ठे) (अनवस्थाप्याहेण राजप्रशमनार्थं
यथा गन्तव्यं, तथा राजप्रशमद्विष्टे विहरतां यथा रात्रौ भोजनं
कल्पते तथा 'राइभोयण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५२७ पृष्ठे उक्तम्)

रायधम्म-राजधर्म-पुं० । दुष्टे नरनिग्रहपरिपालनादिरूपे लौ-
किकधर्मभेदे, दश० १ अ० । आखेटकेन विनोदक्रियायाम्,
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

रायपध-राजपथ-पुं० । "थो धः शौरसेन्याम्" ॥ ८ । ४ ।
२६७ ॥ इति धर्म्य धः । राजपथो । राजपथो । प्रा० । राज-
गमनयोग्यमार्गः, स्था० ५ ठा० १ उ० । औ० ।

रायपमेणीय-राजप्रश्रीय-न० । राज्ञः-प्रदेशिनासः प्रश्नानि
राजप्रश्नानि । तन्प्रतिपादके सूत्रकृताङ्गस्योपाङ्गे, ग० ।

"प्रणमत वीरजिनेश्वर-चरणयुगं परमपाटलच्छायम् ।

अधर्गाकृतननवासव-मुकुटास्थितरत्नरुचिचक्रम् ॥ १ ॥

राजप्रशनीयमहं, विवृणोमि यथाक्रमं गुरुनियोगात् ।

तत्र च शक्तिमशक्तिं, गुरवो जानन्ति मे काञ्चित् ॥ २ ॥

अथ कस्मादिदमुपाङ्गं राजप्रश्नीयाभिधानमिति ? उच्यते—
इह प्रदेशी नाम राजा भगवतः केशिकुमारश्रमणस्य सर्मापि
यान् जीवविषयान् प्रश्नानकार्षीत्, यानि च तस्मै केशि-
कुमारश्रमणो गणभृत् व्याकरणानि व्याकृतवान्, यच्च व्या-
करणसम्यक्पारणानभावता बोधिमासाद्य मरणान्तः—
शुभानुशययोगतः प्रथमं सौधर्मिनाम् नाकलाकवि-
मानमाधिपत्येनाध्यतिष्ठत् । यथा च विमानाधिपत्यप्राप्त्य-
नन्तरं सम्यगवधिज्ञानाभोगतः श्रीमद्वर्द्धमानस्वामिनं भग-
वन्तमालोक्य भक्त्यतिशयपरातप्तेताः सर्वस्वसामग्रीसमेत
इहावतीर्य भगवतः पुरता द्वात्रिंशद्विधेन नाट्यमनरीन्द्रयत्
नत्तिन्वाच्च यथायुक्तं दिवि सुखमनुभूय ततश्च्युत्वा यत्र
समागत्य यथा मुक्तिपदमवाप्स्यति । तदेतत्सर्वमस्मिन्नु-
पाङ्गमभिधेयं परं सकालवक्रव्यतामूलम् । राजप्रश्न इति
राजप्रश्नेषु भवं राजप्रश्नीयम्, अथ कस्याङ्गस्येदमुपाङ्गम् ?
उच्यते—सूत्रकृताङ्गस्य । कथं तदुपाङ्गतेति चेत् ?
सूत्रकृतं ह्यङ्गम्, अशीत्यधिकं शतं क्रियावादिनां, च-
तुर्गतीतिरक्रियावादिनाम्, सप्तपष्टिरज्ञातकानां, द्वात्रिं-
शत् वैतनिकानां, सप्तसंख्यया त्रीणि त्रिषष्ट्यधिकानि
पापण्डिकशतानि प्रतिक्षिप्य च समयं स्थाप्यते । उक्तं
स—नन्यध्ययनं " सूयगंडेण असीयसई किरियावाई-
णं, चउगसी अकिरियावाईणं, सत्तसट्ठी अघ्राणियवाईणं
वत्तीसा वेणइयवाईणं । तिण्हं तिसट्ठीणं पासंडियसयाणं
वृहं किन्ता ससमयं वाविज्जइत्ति " प्रदेशी च राजा पूर्व-
मक्रियावादिमतभावितमना असीत्, अक्रियावादिमतमेव
चालम्य जीवविषयान् प्रश्नानकरोत्, केशिकुमारश्रमणश्च
गणधारी सूत्रकृताङ्गसूचितमक्रियावादिमतप्रतिक्षेपमुपजीव्य
व्याकरणानि व्याकार्षीत् । ततो यान्येव सूत्रकृताङ्गसूचिता-
नि केशिकुमारश्रमणेन व्याकरणानि व्याकृतानि तान्येवाऽत्र
सविस्तरमुक्तानीति सूत्रकृताङ्गतविशेषप्रकटनादिदमुपाङ्गं
सूत्रकृताङ्गस्येति । एतद्वक्रव्यता च भगवता वर्द्धमानस्वा-
मिना गौतमाय साक्षादभिहिता । २० ।

रायपिंड—राजपिंड—पुं० । राज्ञश्चक्रवर्त्तिवासुदेवादेः पिण्डो
राजपिण्डः । नृपाहारे, स्था० ६ ठा० । दशा० । से-
नापतिपुरोहितश्रेष्ठप्रमाण्यसार्थवाहलक्षणः पञ्चभिः सह
राज्यं पालयन्मूर्द्धाभिषिक्तो यो राजा; तस्य अशनादिचतु-
ष्कं-वस्त्रं, पात्रं, कम्बलं, रजोहरणं चेत्यष्टविधे पिण्डे, क-
ल्प० १ अधि० १ क्षणं । वृ० ।

राजपिण्डद्वारमाह—

केरिसगो त्ति व राया, भेदा पिंडस्स के व से दोसा ।

केरिसगम्मि व केज्ज, कप्पति काए व जयणाए ॥३०४॥

कीदृशोऽसौ राजा यस्य पिण्डः परिह्रियते इति । के-
वा तस्य राजपिण्डस्य भेदाः, के वा (से) तस्य ग्रहणे दोषाः ।
कीदृशं वा कार्यं राजपिण्डो गृहीतुं कल्पते, कथा वा
यतनया कल्पते । एतानि द्वाराणि चिन्तनीयानि ।

तत्र प्रथमद्वारे निर्वचनं तावदाह—

मुइते मुदुऽभिसित्ते, मुइतो जो होइ जोणिसुदो उ ।

अभिसित्तो व परेहिं, सयं व भरहो जहा राया ॥३०५॥

राजा चतुर्थी—मुदितो मूर्द्धाभिषिक्तो १, न मुदितो मूर्द्धाभिषि-
क्तः २, न मूर्द्धाभिषिक्तो मुदितः ३, न मुदितो न मूर्द्धाभिषिक्तश्च ४,

तत्र मुदितो नाम—यानिशुद्धः शुद्धोभयपक्षसम्भूतो यस्य मा-
तापितरौ राजवंशीयाविति भावः, यः पुनः परेण मुकुटवर्ज-
न राजा प्रजया वा राज्येऽभिषिक्तः, यो वा स्वयमात्मनैवाभिषिक्तो
यथा भग्नो राजा, एव मूर्द्धाभिषिक्त उच्यते ।

एषु विधिमाह—

पढमगभेगे वज्जो, होउ व मा वा वि जे तहिं दोसा ।

सेसेसु होति पिंडो, जहिं दोसा तहिं विवज्जेति ॥ ३०६ ॥

प्रथमं भङ्गं राजपिण्डो वर्ज्यः—परित्यक्त्येव, ये तत्र राज-
पिण्डे गृह्यमाणे दोषास्तं भवन्तु वा मा वा तथाऽपि वर्जनीयः ।
शेषेषु त्रिषु भङ्गेषु पिण्डो राजपिण्डो न भवति, तथाऽपि
येषु दोषा भवन्ति तान् द्वितीयादीनपि भङ्गान् वर्जयन्ति ।
इयमत्र भावना—यः सेनापतिमन्त्रिपुरोहितश्रेष्ठिसार्थवाह-
सहितो राज्यं भुङ्क्ते तस्य पिण्डो वर्जनीयः । अन्यत्र तु
भजन्ति, गतं कीदृशो राजेति द्वारम् ।

अथ के तस्य भेदा ? इति द्वारं चिन्तयन्नाह—

अमणार्हिया चउरो, वत्थे पादं य कंवलं चव ।

पाउळणए य तहा, अट्ठविधो रायपिंडो उ ॥ ३०७ ॥

अशनादयः अशनपानस्वादिमन्त्रिस्वादिमन्त्ररूपा ये चत्वारो
भेदाः यच्च वस्त्रं ५ पात्रं ६ कम्बलं ७ पादप्रोच्छेदकम् ८
एषोऽष्टविधो राजपिण्डः ।

अथ के तस्य दोषाः ? इति द्वारमाह—

अट्ठविहरायपिंडे, अमतरं यं तु जो पडिग्गाहो ।

सो आणाअणवत्थं, भिच्छत्तविराहणं पावे ॥ ३०८ ॥

अष्टविधं राजपिण्डं अन्यतरदशनादिकं यः प्रतिगृह्णाति स
साधुगन्नाभङ्गमनवस्थां मिथ्यात्वं विराधनां च प्राप्नुयात् ।
एते चापरे दोषाः ।

ईसरतलवरमाडं—बिएहि सिट्ठीहि सत्थवाहेहि ।

णिंतेहि अतिंतेहि य, वाघातो होति भिक्खुस्स ॥३०९॥

ईश्वरतलवरमाडम्बिकैः श्रष्टिसार्थवाहैश्च निर्गच्छद्भिः अति-
यान्द्रः प्रविशद्भिर्भिक्षार्थं प्रविष्टस्य व्याघातो भवति ।

एतद्वै व्याचष्टे—

ईसर भोइयमाई—तलवरपट्टेण तलवरो होति ।

वेट्टणवट्ठो सेट्ठी, पच्चंतऽहिवो उ माडवी ॥ ३१० ॥

ईश्वरो—भोगिकादिग्रामस्वामिप्रभृतिक उच्यते, यस्तु परि-
तुष्टनृपतिप्रदत्तेन सौवर्णेन तलवरपट्टेनाङ्कितशिराः स त-
लवरो भवति । श्रौतवनाध्यामितपट्टो वेष्टनकमुच्यते, तद्यस्य
राजानुज्ञातं स वेष्टनकवद्धः श्रेष्ठी, यस्तु प्रत्यन्ताधिपच्छ-
मडम्बनायकः स माडम्बिकः, सार्थवाहः प्रतीति इति कृत्वा
न व्याख्यातः ।

जा णिति इतिता अ—च्छत्रो य मुत्तादिभिक्खहाणी य ।

इरिया अमंगलं ति य, पल्लाहणणा इयरहा वा ॥ ३११ ॥

एतं ईश्वरादयो यार्थाभ्रगच्छन्ति प्रविशन्ति च तावदसौ
साधुः प्रतीक्षमाण आस्ते । तत एवमासीनस्य सूत्रार्थयोर्भे-
दस्य च परिहाणिर्भवति, अश्वहस्त्यादिसम्पदं च यो
शोधयितुं न शक्नोति । अथ शोधयति ततस्तैरभिधानो भवति ।
कोऽपि निर्गच्छन् प्रविशन् वा तं साधुं विलोक्यामङ्गलमिति

मन्यमानस्तनवाश्वहस्त्यादिना प्रेगं कशादिना वा आहननं कुर्यात् ' इतरहा व चि ' यद्यपि कोऽप्यमङ्गलं न मन्यते तथाऽपि जनसंमदे प्रेगमाहननं वा यथाभावेन भवेत् ।

किंच—

लोभे एमणघाते, संका तेणं नपुंस-इत्थी वा ।

इच्छंतमणिच्छंत, चाउम्मासा भव गुरुगा ॥ ३१२ ॥

राजभवनप्रविष्टो लोभे उत्कृष्टद्रव्यलोभवशत एषणा-घाते कुर्यात्, स्तेनोऽयमित्यादिका वा शङ्का राजपुरुषाणां भवेत्, नपुंसकाः स्त्रियो वा तत्र निरुदेन्द्रियाः साधुमुपसर्ग-ययुस्तत्रच्छतोऽनिच्छतश्च संयमविग्राधनादयो बहवा दोषाः । राजभवनं च प्रविशतः शुद्धः, शुद्धनाऽपि चत्वा-रा मासा गुरुकाः प्रायश्चित्तम् ।

एनामेव गाथां व्याख्यायति—

अन्नत्थ एमिं दु ल्लभं ति गेण्हज्जणेमणिजं पि ।

अम्पणावि अवहितं, संकिज्जति एम तेणो चि ॥ ३१३ ॥

अन्तःपुरिकाभिरुत्कृष्टं द्रव्यं दीयमानं दृष्ट्वा नास्त्यन्यत्रदृशं दुर्लभं वेति लोभवशतोऽनेपणीयमपि गृहीयात् । राजश्च प्रकीर्णं सुवर्णादौ द्रव्यं अन्येनाऽप्यपहंतं स एव साधुः शङ्क्यते एष स्तेन इति ।

संका चारिग चोंग, मूलं निम्मंक्रियम्मि अणवट्ठो ।

परदारियऽभिमरं वा, गवमं गिम्मंक्रिए दममं ॥ ३१४ ॥

चारिकोऽयं चौरा वा अयं भविष्यतीति शङ्कायां मूलम् : निःशङ्कितं अनवस्थाप्यम्, पारदारिकशङ्कायामभिमरशङ्कायां च नवमम्-अनवस्थाप्यम्, निःशङ्कितं दशमम्-पाराश्रिकम् ।

अलभंता पगियां, इत्थिनपुंगा वला वि गेण्हजा ।

आययिय-कुलगणे वा, संघे व कंज पन्थारं ॥ ३१५ ॥

तत्र प्रविचारं बहिर्निर्गममलभमानाः खानपुंसका वला-दपि साधु गृहीयुः, तान यदि प्रतिसेवते तदा चारित्र-विग्राधना, अथ न प्रविसेवते तदा ते उडाहं कुर्युः । ततः प्रतापनादयो दोषाः । अथवा-राजा रुष्ट आचार्यस्य कुलस्य गणस्य वा सङ्घस्य वा प्रस्तागम-विनाशं कुर्यात् ।

अप्पे वि होति दोसा, आहप्पे गुम्भरतणमादीया ।

तप्पिम्माए पवमो, तिग्गिक्खमणुया भवे दुट्ठा ॥ ३१६ ॥

अन्येऽपि तत्र प्रविष्टस्य दोषा भवन्ति । तद्यथा—रत्नादि-भिराकीर्णं ' गुम्भ ' चि गौलिमकास्तस्थानपालास्ते अति-भूमिं प्रविष्ट इति कृत्वा ते साधु गृह्णन्ति, प्रतापयन्ति वा, एषमादयो दोषाः । अथवा-तान्निध्या तस्य साधोः यथा रत्नादिमोषणार्थं स्तेनकाः प्रवेशं कुर्युः, तिर्यञ्चो-वानरादयो मनुजाश्च-स्लेच्छादयो दुष्टास्तत्र राजभवेन भवेयुस्ते साधोरु-पद्रवं कुर्यान् ।

एनामेव निर्युक्तिगाथां व्याख्याति—

आहप्पे रयणादी, गेण्हज्ज मयं परं व तक्कीसा ।

गौम्मियमहणाहरणं, रमो य गिण्ठेदयंते तो ॥ ३१७ ॥

रत्नादिभिराकीर्णं स प्रविष्टः स्वयमेव तत्र रत्नादिकं गृही-यान्, परं वा तान्निध्या गृहीयान्, गौलिमकाश्च ग्रहणमाहननं वा कुर्युः, राजा वा ते ते साधु निवेद्यन्युपहौकयन्ति, ततो निवेदितं सति तत्प्रतापनादिकमस्तं कथिष्यति ।

तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तमाह ।

चारियचोराभिमरा, कामी पविर्मति तत्थ तप्पीसा ।

वाणरतरच्छुवग्धा, मेच्छादिणरा व घातज्ज ॥ ३१८ ॥

चारिकाश्चोरा अभिमरा कामिना वा तत्र तस्य साधो-निध्या प्रविशेयुः, तथा वानरतरकुव्याघ्रा स्लेच्छादयो वा-नराः तत्र साधु घातयेयुः ।

अथ कीदृशे कार्ये कल्पते कथा वा यतनया

इति द्वारद्वयमाह—

दुविहे गेलम्मि, गिमतणे दव्वदुल्लभे अमिये ।

आमोयगियपदोम, भए य गहणे अणुमायं ॥ ३१९ ॥

तिकवुत्तां सक्खत्ते, चउदिमिं जो गणंमि कडजोगी ।

दव्वस्स य दुल्लभया, जयणाए कप्पई ताहे ॥ ३२० ॥

गाथाद्वयं शय्यातरपिण्डं च द्रष्टव्यम् । नवरमागांठं ग्लान-त्वं क्षिप्रमेव राजपिण्डं गृह्णाति, अनागांठं तु त्रिःकृत्वो मांग-यित्वा यदा न लभ्यते तदा पञ्चकपरिहागया चतुर्गुणमात्रं गृह्णाति । निमन्त्रणं-रात्रा निर्वन्धनं निमन्त्रितो भगति यदि भूयो भगति ततो गृहीतो वयं नान्यथा, अवमं अशिवे वाऽन्यत्रालभ्यमानं राजकुलं वा नाशिवेन गृहीतं ततस्तत्र गृह्णा-ति । राजादिष्टं तु अपरस्मिन् राज्ञि कुमारे वा द्रष्टे चोधि-कस्लेच्छभये वा राज्ञो गृह्णाभिर्गच्छन् गृहीयात् । वृ० ६ उ० । दश० ।

राजान्तःपुरं प्रविश्य गृह्णाति परं वदति, तत्र सूत्रम्—
जे भिक्खु गयंतेपुं वि वणज्जा आउमो गयंतेपुगिण-
नो खलु अम्हं कप्पई गयंतेपुं गिक्खमिच्चए वा पवि-
मिच्चए वा, अम्हे तुम्हं पडिगहं गहाय गयंतेपुगउ अ-
सणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अभिहडं आहट्टु-
दलयामो जो ते ते एवं वदइ वदंतं वा साइजइ ॥ ४ ॥

गाथा—

जे भिक्खु वणज्जाहि, अंतेउरियं ण कप्पते मज्झं ।

अंतेउरमतिगंतुं, आहारपिंडे इहाऽऽणाहि ॥ २६ ॥

नीहारय-निष्काम्य गृहीत्वा वा आह स मम ददातीत्यर्थः, इहैव वाहि उयस्स मम आहारादि आनय ।

इमं दोसा गाथा—

गमणादि अपडिलेहा, दंडिय कोथे हिग्गम मंचिते ।

अभियोग्गविमे हरणं, भिंदे विरोधे य लेवकडे ॥ २७ ॥

गच्छान आगच्छति य लुकायं विरोधज्ज अपडिलेहि-
ए य गमागमे भिक्खा ण कप्पति, अपडिलेहिण वा भा-
यणे गेण्हज्ज, दंडिओ वा दंडुं पडुसेज्ज वा संकेज्ज वा अ-
णायारं हिग्गणादि वा किंचि तेणियं पच्छातीया तत्थ
लुभेज्ज पलंवादि वा मंचितं-लुभेज्ज, ओरालियम-
रीरस्स वा वर्साकरणे देज्ज । अप्पणा पडुट्ठा ओसण वा पउ-
त्ता विसं देज्ज । भायणे वा हंरेज्ज अजाणंती वा भायणे
भिंदेज्ज, खीरं विहवाविरोहिदव्व एकता गेगिहज्ज, पो-
मालादि वा संजमविरुद्धे गेण्हज्ज लेवाडेज्ज वा ।

गाथा—

लोभे एमणघाते, संका तेणं चरित्तभेदे य ।

इच्छंतमणिच्छंते, चाउम्मासा भवे गुरुगा ॥ २८ ॥

उक्तासलोभेण एमणघातं करेज्ज, एणं स उज्झामगो,
संकिने-ह, गिस्संकिने मूलं, तेणंद्द वा संकज्ज किं
पि हरिउं एयस्स परिणामओ य आयपगोभयसमुत्थंहिं दो-
सेहिं चरित्तभेदो अगादीए य बलागहिण इच्छंते च-
रित्तभेदो, उद्दाहभया अणिच्छंते-ह ।

गाहा—

दुविधे गेलम्ममि, णिमंतणे दव्वदुल्लभं अमिवे ।

ओमोयोरियपदोमे, भए य सा कप्पते भणितुं ॥ २९ ॥

पूर्ववत् । नि० चू० ६ उ० । पञ्चा० । पं० भा० । पं० चू० ।
राज्ञां पिण्डं कीदृशमपि कथमपि न गृह्णीयात् ।

साम्प्रतमजुगुप्सितेष्वपि केषुचिदोपदर्शनान्प्रवे-
शप्रतिषेधं दर्शयितुमाह—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जाइं पुण कुलाइं जाणिजा ।
तं जहा-खत्तियाण वा राईण वा कुराईण वा रायपेमियाण
वा गायवंसट्ठियाण वा अंतो वा बाहिं वा गच्छंताण
वा संनिविट्ठाण वा निमंतमाणण वा अनिमंतमाणण वा
अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा लाभे संते
नो पडिगाहिजा । (सू० २१)

स भिक्षुर्यानि पुनरेवमभूतानि कुलानि जानीयात्, तद्य-
था-क्षत्रियाः-चक्रवर्तिसासुदेववल्लद्वप्रभृतयस्तथा कुलानि,
राजानः-क्षत्रियेभ्योऽन्ये, कुराजानः-प्रत्यन्तगजानः, राज-
प्रेष्याः-दण्डपाशिकप्रभृतयः, राजवंशे स्थिता-राज्ञो मा-
तुलभागिनेयादयः, एतेषां कुलेषु संपातभयान्न प्रवेष्टव्यम्,
तेषां च गृहान्तर्बहिर्वा स्थितानां गच्छतां-पथि वहतां
सन्निविष्टानाम्—आवासितानां निमन्त्रयतामनिमन्त्रयतां
वाऽशनादि सति लाभे न गृह्णीयादिति । आचा० २ श्रु०
१ चू० १ अ० ४ उ० ।

अथ राजपिण्डं गृह्णाति तत्र सूत्रम्—

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिसित्ता-
णं पिंडं मुत्तेहिंसु वा समवाए ० जाव सहेसु वा अमणं
वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिगाहइ पडिगाहंतं वा
साइजइ ॥ १५ ॥

अन्तिय इति-जातिगहणं, मुदितो-जातिगहणं, मुदितो
जातिशुद्धो पिउमादिणं अभिसित्तो-मुद्धाभिसित्तो, सम-
वायां-गणभत्तं पिंडणिगणे-दाइयभत्तं पित्तिपिंडपदाणं
वा पिंडणिगणे, इंदमहो खंदकुमारो भागिण्यो रुद्रः
मुकुंदो बलदेवो चेति । तं देवकुलं कहिं चि रुक्ख-
म्म जत्ता कीरई, गिरिपव्वयजत्ता णागदग्गिगादिऽधो
उच्चायविलं वा सेसा पसिद्धा । एतेसि एगतरमहे अत्थ
रणो असियापत्ते गंधारणे भत्ते जा गेहइ-ह ।

गाहा—

समवायादी तु पदा, जत्तियमेत्ता तु आहिता सुत्ते ।

तेसि असणादीणं, गेहंताणादिणो दोसा ॥ १३७ ॥

गणभत्तं समवाओ, तत्थ ण कप्पं जहिं णिवस्संओ ।

१३६

पित्तिकाले वि शिवेदण, वणीमगापिंडणिगरमामसे ॥ १३८ ॥
पित्तिपण्डप्रदानकालो मघा, आद्धेषु भवति ।

गाहा—

इंदमहादीएसुव-हार णिवस्संमज्जणवतपुं वा ।

तति मिस्सितो ण कप्पति, भद्गपंतादिदोसेहिं ॥ १३९ ॥

इन्दादीण वा महेसु जे उवहारा णिज्जंति वलिमादिया
जणेण पुणेण वा ते जइ णिवर्षिडविमिस्सा तो ण सं-
कप्पंति भद्गपंतादिया य दोसा ।

गाहा—

रणो पत्तो अन्थवि, होजा अहव विमिस्सिता ते उ ।

गहणाऽगहणेगस्स तु, दोमा उ इमे पमज्जंति ॥ १४० ॥

अगणस्स संतियं गेहंति, रणो संतियस्स अगहणं-अ-
हरणं अस्सस्स व संतियस्स गहणे अगहणं वि दोसा । गहणे
दुविधा भद्गपंतदोसा ।

गाहा—

भदंतो तप्पीमा, पंतो घेप्पंते दट्ठण भणति ।

अंतोघरे ण इच्छध, इह गहणं दुट्ठधम्म ति ॥ १४१ ॥

भदंतो चित्तेति-एणं उवाएण गेहंति, ताहे अभिक्खणं
समवायादिसंखडिं तो करेति, लोणेण वा समं पत्तेगं वा
पत्तो तत्थ समवादियासु घेप्पंते दट्ठण भणति-अंतो मम
घरे ण इच्छह इह मम संतियं जणवयभत्तेण सह गेहहइ, अहो
दुट्ठधम्मो । ततो सो रुट्ठा ।

गाहा—

भत्तोवधिवोच्छेदं, णिव्विसयचरित्तजीवभेदं वा ।

गमणेण पदोसे उ, कुजा पत्थारमादीणि ॥ १४२ ॥

तेसु भत्तादिवोच्छेदं करेज्ज, मा एतेसि को वि उवगरणं देज्ज,
णिव्विसय वा करेज्ज, चरित्ताओ वा भेसंज, जीवियाओ वा
ववरोवेज्ज, एगस्स वा पदुसेज्ज अणेगाण वा, कुलगणसंभं
वा पत्थारं करेज्ज ।

इमे अगेहणे दोसा ।

गाहा—

तेसु अगिहंतेसुं, तीसे परिसाएँ एवमुप्पजे ।

को जाणति किं एते, माधू घेत्तुं ण इच्छंति ॥ १४३ ॥

साधूहिं अगेहंतेहिं तीसे गोट्टिपरिसाए एवं चित्तमुप्प-
ज्जति, को पुण कारणं जाणेज्ज किमिति कस्माद्धेतोरित्यर्थः ।

गाहा—

इतरेसि गहणम्मी, णिवचोल्लगवज्जणे हु जणसंका ।

जाती दोमसे ते, जाणंताऽऽगंतुओ मो य ॥ १४४ ॥

इयं गोट्टियजणा तेसि चोल्लगस्स गहणे णिवचोल्लगस्स
वज्जणे जणस्स आसंका भवति । एते साधूणिसेहिण
जाति ति जाणंति, दोसंओ य । तत्थ आगंतुको करकण्डूवत्
जणेण धूसियं, रणो उवाल्लं, ताहे पदुट्ठा भत्तोवधिवोच्छे-
दादिप दोसा करेज्जा ।

गाहा—

अम्हाण तन्थ गमरां, ममवायादीसु जन्थ रसो तु ।
 पत्तंगं वा भत्तं, अस्मंगे वा ण गिहंज्जा ॥ १४५ ॥
 रसो दुवारमादी, भुत्ताऽभुत्ता उ जत्तिया सुत्ते ।
 गहणागहणे तन्थ य, दोसा उ इमे पसज्जंति ॥ १४६ ॥
 दावारिय पुत्तुत्ता, पलंगगादीसु हयगयादी य ।
 मे य धरं न य इच्छं, इह गहणं दुद्धम्मत्ति ॥ १४७ ॥
 भिन्नावहिवांछंयं, णिविमयचरित्तजीवभेदं वा ।
 गमणे एगपदोमे, कुजा पन्थारमादीणि ॥ १४८ ॥
 तेसु अगिहंतेसुं, तीमे परिमाणे एवमुप्पज्जे ।
 को जाणति किं एते, माहू घेत्तुं ण इच्छंति ॥ १४९ ॥
 आगांठे गेलणे, णिमंतणा दव्वदुल्लभे अमिन्ने ।
 आंमोयगिणं पदोमे, भए य गहणं अणुणायं ॥ १५० ॥
 छद्दोसायतणे पुण, रणो अविजाणितूण जे भिक्खू ।
 चउगाय-पंचगायं, परेण पधिसाणमादीणि ॥ १५१ ॥
 कांडागारा य तहा, भंडागारा य पाणगारा य ।
 खीरघग्गंजमाला, महाणसाणं व जा यतणा ॥ १५२ ॥
 गहणाडिया दोसा, आययणं संभवो त्ति वेगद्धा ।
 दिद्धंतेरं पुच्छिगवं-मणगंजमालाउ कुट्टणिया ॥ १५३ ॥
 पढमे वितिए ततिए, चउत्थमासादि चउगुरू अंतो ।
 उग्घातो पढमदिगे, वितिया एगेसिते चेव ॥ १५४ ॥
 अहवा पढमे दिवसे, भिएणमासादि पंचमे गुरुगा ।
 वीमादि व एगमिं, परेण पंचएह दिवसाणं ॥ १५५ ॥
 भेहेसु रायपिंडं, आवज्जति गहणमादि पिंडेसु ।
 अमिन्ने आंमोयगिण, गेलणपए य वितियपयं ॥ १५६ ॥

गोद्वियसमवायभत्तंसु वा पत्तेयं भट्टकुलजणसम्मिस्सं वा
 रसो णा गंरंज्जा "वितियपदगाहा" आगांठे गेलणे अणुणतो
 न लब्धति ताहे घेत्तुं, अभिक्खणं णिमंतमाणस्स घेत्तुं पसंगं
 चारेति । जं वा से णन्थि तं मग्गंति दुल्लभं दव्वं तमणतो न-
 न्थि, असिचगहिया अणो गिह्णिणो ओमे रणो गंहं ल-
 ब्धंति, अणो अधिकतरो राया पदुद्धो अणुणतो वाहिगादिभयं
 एवमादिपहिं कारणेहि गहणं अणुणायं ।

राजपिण्डम् उत्तरशालादिषु—

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुदि(दि)याणं मुद्धाभिसिच्चाणं
 उत्तरमालंमि वा उत्तरगिहंसि वा गयाणं असणं वा
 पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिगाहेइ पडिगाहंतं वा
 साइज्जइ ॥ १६ ॥

अन्थातिगादिमंडवो उत्तरसाला हयगयाणं साला उत्त-
 रसाला, मूलगहमसंबद्धं उत्तरगिहं ।

गाहा—

उत्तरमाला उत्तर-गिहा य रसो हवंति दुविधाओ ।

गहणाऽगहणे तन्थ उ, दोसा ते तं च वितियपदं ॥ १५७ ॥
 कंठा ।

गाहा—

सालत्ति णवरि णामं, उज्जाणपथे व सव्वहिं वज्जो ।
 सालाणं पुण गहणं, हयादिहितणद्धामसंका ॥ १५८ ॥
 णिवमेत्तं णाम उदाहरणमात्रं हयादिहिते णेद्धे वा संका
 भवति, कल्लं एत्थ संजया आगया, तेहिं हिंडेतेहिं हिंडेत्तु अस्स-
 सिं कहियं, तेहिं हंडं, हरित्तुं वा अणुणसिं कहियं, तेहिं हंडं ।
 उत्तरसालागिहाण इमं वक्खवाणं ।

गाहा—

मूलगिहमसंबद्धा, गिहा य साला य उत्तरा होंति ।
 जन्थ व ण वसति राया, पच्छा कीरंति जावऽण्णे ॥ १५९ ॥
 जन्थ वा कीडापुव्वं गच्छंति, ण वसंति; ते उत्तरसाला
 गिहा वत्तवा । जे वा पच्छा कीरंति ते उत्तरसाला गिहा,
 पत्तेसु ठाणेषु मीसं अमीसं वा जो गेहति तस्स ते चेव दो-
 सा, तं चेव पच्छित्तं, तं चेव वितियपदं ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिसिच्चाणं
 हयसालगयाणं वा गयसालगयाणं वा मंतसालगयाणं वा
 गुज्जमालगयाणं वा रहसालगयाणं वा मेहुणसालग-
 याणं वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडि-
 गाहेइ पडिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ १७ ॥

हयगयसाला उ हयगयाण उ वा जन्थ पिंडमानीय दैति
 तन्थ रायपिंडो अंतरा पदोसो य सेससालासु पढ्ढा भत्ता,
 अहवा सुत्ताऽभिहयसालासु ठिनादीण अणुहार्दियाण
 भत्तं पयच्छंति जो गेहति-हु ।

गाहा—

हयमादी साला खलु, जत्तियमेत्ता तु आहिता सुत्ते ।
 गहणाऽगहणे तन्थ उ, दोसा ते तं च वितियपदं ॥ १६० ॥
 रणो रायपिंडो त्ति ण गेहति; अणुणसिं गेहति । कहं पुण
 अणुणसिं गेहति, जे ईसरादिया दंसणपिंडगे आणंति अणुणसिं
 तस्स गहणसंभवो भवति ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू रसो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिसिच्चाणं स-
 मिहिसंचयाउ खीरं वा दहिं वा णवणीयं वा सप्पि वा तेल्लं
 वा गुलं वा खंडं वा सक्करं वा मच्छंदिणं वा अम्भयरं वा भो-
 यणजायं पडिगाहेइ पडिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ १८ ॥

जे भिक्खू जाव सण्हिसंचयाउ सण्हिही नाम-दधिखी-
 राऽऽदिआ जं विणासिदव्वं, जं पुण घयतल्लवत्थपत्तगुलखंड-
 सक्कराइअं अविणासिदव्वं विरमति, अच्छइ न विणस्सइ
 सं सक्करां विडंकलवणं सामुद्धकादि उडिभज्जं ।

गाहा—

समिधिसमिहिधातो, खीरादी वत्थपत्तमादी वा ।
 गहणाऽगहणे तन्थ तु, दोसा ते तं च वितियपदं ॥ १६१ ॥
 आंदणगोरसमादी, विणासिदव्वा उ सामिधा होंति ।

सककुसितघतगुला, अविणासी संचइयदव्वा ॥ १६२ ॥
सककुलिः पपटिः ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिसित्ताणं ओस-
ट्टपिंडं वा संमट्टपिंडं वा अणाहपिंडं वा किविणपिंडं वा
वणीमगपिंडं वा पडिगाहेइ पडिगाहंतं वा साइजइ ॥ १६ ॥

गाहा—

ओसट्टे उज्झितध-म्मि ए उ संसत्ते सावसेसे उ ।

वणिमग जातणपिंडे, अणाहपिंडे अवंधूणं ॥ १६३ ॥

ओसट्टे-उज्झितधम्मिणं, संसत्तपिंडो-भुत्तावसेसे वणीम-
गपिंडो णाम जो जायणवित्तिणो दाणादिफलं लवित्ता लभे-
ति, तेसि जे कडे तं वणीमगपिंडो भस्सति । अणाहा-अवंध-
वा, तेसि जो कओ पिंडो । एतेसि जो गेहहति-हु ।

गाहा—

एतेसामसत्तरं, जे पिंडं रायसंतियं गिएहे ।

ते चैव तत्थ दोसा, तं चैव य तत्थ वित्तियपदं ॥ १६४ ॥
नि० चू० ८ उ० ।

राजपिण्डं गृह्णाति गृह्णन्तं वा स्वदत्ते । तत्र सूत्रम्—

जे भिक्खू रायपिंडं गिएहइ गिएहंतं वा साइजइ ॥ १ ॥

जे भिक्खू रायपिंडं परिभुंजइ परिभुंजंतं वा साइजइ ॥ २ ॥
इमा संवंधो ।

गाहा—

पत्थिवपिंडऽधिकारे, अयमवि तस्सेव एस णवमस्स ।

सो कतिविधो ति पिंडो, केरिसरणो विवज्जो उ ॥ १ ॥

अट्टमुद्दसगस्स अंतिमसुत्तं पत्थिवपिंडविचारो इहावि
णवमस्स आदिसुत्तं सो चैवाधिकतो, एस संवंधो । सो क-
तिविधो पिंडो केरिसस्स वा रणो वज्जेयव्वा ? ।

गाहा—

जो मुद्धा अभिसित्तो, पंचहिं सहितो य भुंजए रज्जं ।

तस्स य पिंडो वज्जो, तविच्चरीतम्मि भयणा तु ॥ २ ॥

मुद्धं परं प्रधानम्—आद्यमित्यर्थः “ तस्सादिगाइणा अभि-
सित्तो मुद्धो मुद्धाभिसित्तो, सेणावइअमच्चपुरोहियसेट्ठि-
सत्थवाहसहिओ रज्जं भुंजति : एयस्स पिंडो वज्जणिज्जो
सा भयणा—जति अत्थि दोसो तो वज्जो, अह एत्थि
दोसो तो ण वज्जो । नि० चू० ।

यावत्प्राधूर्णकभक्तं गृह्णाति । तत्र सूत्रम्—

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिसित्ताणं दु-
वारियभत्तं वा वसुभत्तं वा भयगभत्तं वा वलभत्तं वा कय-
गभत्तं वा गयभत्तं वा कंतारभत्तं वा दुभिक्षवभत्तं वा दुम-
गभत्तं वा दमगभत्तं वा गिलाणभत्तं वा वदिलियाभत्तं वा
पाहुणभत्तं वा पडिगाहेति पडिगाहंतं वा साइजइ ॥ ६ ॥

राज्ञः कोशागारादिषु प्रविशति—

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिसित्ताणं
अहिमियाणं इमां छदोसां आयतणं अजाणिय अ-
पुच्छियअगवेसिय परं चउपंचरत्ताओ गाहावइकुलं पिंड-

वायपडियाए निक्खमिइत्तए वा पविमिच्चए वा निक्ख-
मंतं वा पविसंतं वा साइजइ, तं जहा-कोट्टागारमालाणि
वा १ भंडागारमालाणि वा २ पाणमालाणि वा ३ खीरमाला-
णि वा ४ गंजमालाणि वा ५ महाणसमालाणि वा ६ ॥ ७ ॥

इमेति-प्रत्यक्षीभाव, पडिति संख्या दोसाणं, आययणं-ठा-
णं अजाणियं-अविज्ञाय भित्तायाः प्रविशति, चतुरात्रान्परतः
आदेशन वा पञ्चरात्रान्परतः द्वादशपरिक्खेवातो अतो पवि-
सति, अतो वा बाहिरियं णिग्गच्छति, धरणागारं—कोट्टा-
गारो भंडागारो-द्विरणसुवणभायणं, जत्थ उदगादिपाणं
सा पाणमाला भणति, खीरघरं—खीरमाला, जत्थ धणं
उत्थिभज्जति सा गंजमाला, उवक्खडणमाला—महाणसो,
पुव्वदिट्ठ पुच्छा अपुव्वे गवेमणा अपुच्छंतस्स-हु (अत्र पू-
र्वोक्तवृहत्कल्पव्याख्यानुगतार्थत्वाच्चूर्णिनं गृहीता) (चक्षु-
दर्शनप्रतिज्ञया यत् कर्तव्यं तत् ‘ चक्षुदंसणवडिया ’ शब्दं
तृतीयभागे ११०७ पृष्ठं गतम्)

सूत्रम्—

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिसित्ताणं
मंसखायाणं वा मच्छखायाणं वा छविखायाणं वा वहिया
णिग्गयाणं अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा
पडिगाहेइ पडिगाहंतं वा साइजइ ॥ १० ॥

मिगादिपारंगद्विणिग्गता मंसखाया, दहणइसमुद्दसु म-
च्छखाया छवी कलमादि संगता खागा, तिण्ण गया उज्जा
णियाए वाणियकुयाणं ।

गाहा—

मंसछविभुक्खणट्ठा, सव्वे उदु णिग्गमा समखाया ।

गहणाऽगहणे तत्थ उ, दोसा ते तं च वित्तियपदं ॥ ५६ ॥

तेसु छसु उउसु राओ पुण णिग्गताण तत्थेव असणपा-
णखाइमसातिमं उवकरोति । तडियकप्पडियाण वा तत्थ
भत्तपंतादयो दोसा, गहणे पूर्ववत् ।

अणोसि गहणे रणो अगहणे इमं वक्खाणं—

मंसक्खाया पार-द्विणिग्गया मच्छणदिदहसमुद्द ।

छविकलमादी संगो, जे य फला जम्मि तु उडुम्मि ॥ ५७ ॥
तत्थगया पगते कारवेति ।

मांसाशिशजानां पिण्डं गृह्णाति । तत्र सूत्रम्—

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिसित्ताणं अ-
स्यरं उववृहणियं समीहियं पेहाए ताए परिमाणं अणु-
द्वियाए अभिष्णाए अवोच्छिष्णाए जे तं असणं वा पाणं वा
खाइमं वा साइमं वा पडिगाहेइ पडिगाहंतं वा साइजइ-
इ ॥ ११ ॥

क्षताऽत्रायन्तीति क्षत्रियाः, अणुतरग्रहणेन भेददर्शने, श-
रीरम् उपबृंहयतीति उपबृंहणीया समीहिता समीपमाती
तं पुण पाहुडं पेहा-प्रेक्ष्य उपबृंहणियति ।

अपपदस्य व्याख्या । गाहा—

मेहाधारणइदिय, देहाऊ विवडुए जम्हा ।

तम्हा उववूहणिया, चउव्विहा सा उ अमणादी ॥५८॥
शीघ्रं ग्रन्थग्रहणं मेधा, गृहीतस्य अविस्मरणे निर्वृत्तिर्धा-
रणा, संतिदियमादियाणं सविसण पावजणणं देह-
स्सोवचओ, आउसंवहणं, जम्हा एते एव उववूहणियाए ।
सा य चउव्विहा अमणादि ।

‘ ताए परिमाए अणुट्ठिताए ’ अस्य व्याख्या । गाहा—
आमणमुक्का उट्ठिय, भिम्मा उ व णिग्गया ततो के वि ।
वोच्छिम्मा सव्वे णि—ग्गया तु पडिपक्खसुत्तं वा ॥५९॥
जेमंतस्स रणो उववूहणियापट्टओ त्ति वुत्तं भवति, तं
जो ताए परिमाए अणुट्ठिताए गेहति तस्स-ह । रायपि-
ंडो चेव सो, असणाणि मोचुं उट्ठिया अचछंति, ततो के वि
णिग्गता भिग्गा अन्नसु णिग्गतेसु वोच्छिग्गा, परिसे ण राय-
पिंडो पडिपक्खसुत्तं अणुट्ठिताए अभिग्गाए अवोच्छिग्गाये-
त्यर्थः ।

गाहा—

रम्हो उववूहणिया, समीहितोवक्खडा य दुविहाओ ।
गहणाऽगहणमछिन्ने, दोसा ते तं च वितियपदं ॥६०॥
उवक्खडा य—खीरदहिमादी, अणुवक्खडा—सव्वेसु उ-
वविट्ठसु छिग्गा परिस्समाणी अछिग्गा सा उवज्झ-
हणिया तीमे परिग्गाए अणुवट्ठिताए दिग्गाए अवोच्छिन्नाए
वा उववूहणियाए घेप्पमाणीए, ते चेव भट्ठपंता दोसा, तं चेव
वितियपदं । नि० चू० ६ उ० । (“ जे भिक्खू अहं ”
(१२) इत्यादि—सूत्रम् ‘ वसहि ’ शब्दे वक्ष्यते)

राज्ञां यात्रासंस्थितानामशनादि गृह्णाति । तत्र सूत्रम्—
जे भिक्खू रम्हो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिसित्ताणं
बहिया जत्तासंठियाणं असणं वा पाणं वा खाइमं वा
माइमं वा पडिगाहेइ पडिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ १३ ॥
जे भिक्खू रम्हो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिसित्ताणं
बहिया जत्तापडिणियत्ताणं असणं वा पाणं वा खाइमं वा
माइमं वा पडिगाहेइ पडिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ १४ ॥
जाहे परविजयट्ठाय गच्छति ताहे मंगलं संतिणिमित्तं
दीणादीणं भोयणं काउं गच्छति, पडिणियत्ता वि वि-
जए संखाडे करेति ।

गाहा—

जत्तुगतरादीणं, अहवा जत्तातो पडिणियत्ताणं ।
गहणाऽगहणे तत्थ उ, दोसा ते तं च वितियपदं ॥६१॥
गहणाऽगहणे भट्ठपंतदोसा रणो ण गेहंति अरणहि वा
अत्तट्ठियं गेहंति, ते चेव दोसा तं चेव वितियपदं ।

गाहा—

मंगलममंगलत्था, नियत्तमणियत्तणे य अहिकरणं ।
जावंति गमादीया, एमेव य पडिणियत्ते वि ॥ ६२ ॥
जत्ताभिमुहस्स णिवस्स वा, मंगलबुद्धीए वा अमंग-
लबुद्धीए वा गच्छति पविमति वा, अमंगलबुद्धीए ण
गच्छति ण वा गिहं पविसति दुहा अधिकरणं जावं-
ति य गमादीए वा दोसेण दुट्ठं भत्तं गेहेज्जा ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू रम्हो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिसित्ताणं
णदीजत्तासंपट्टियाणं असणं वा पाणं वा खाइमं वा मा-
इमं वा पडिगाहेइ पडिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ १५ ॥
जे भिक्खू रम्हो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिसित्ताणं
णदीजत्तापडिणियत्ताणं असणं वा पाणं वा खाइमं
वा खाइमं वा पडिगाहेइ पडिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ १६ ॥
जे भिक्खू रम्हो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिसित्ताणं गि-
रिजत्तासंपट्टियाणं असणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं
वा पडिगाहेइ पडिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ १७ ॥ जे
भिक्खू रम्हो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिसित्ताणं गिरि-
जत्तापडिणियत्ताणं असणं वा पाणं वा खाइमं वा माइ-
मं वा पडिगाहेइ पडिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ १८ ॥

ततो पडिणियत्ताणं वेत्थावि । गिरिजत्तापट्टियाणं गहणा-
गहणे तत्थ उ ते चेव दोसा तं च वितियपदं ।

गाहा—

गिरिजत्तागयगहणी, तत्थ उ संपट्टियानियत्ताणं ।
गहणाऽगहणे तत्थ उ, दोसा ते तं च वितियपदं ॥६६॥
नि० चू० ६ उ० ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू रम्हो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिसित्ताणं
असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा परस्स णीहडं प-
डिगाहेइ पडिगाहंतं वा साइज्जइ, तं जहा खत्तियाणं
वा १, रायाणं वा २, कुराईणं वा ३, रायंसस्सियाणं
वा ४, रायपेसियाणं वा ५, ॥ २१ ॥

क्षतात् प्रायन्तीति क्षत्रिया आरक्षकेत्यर्थः, अभिसित्तो—रा-
या, कुच्छित्तो राया—कुराई, अहवा—पञ्चतर्णिबो कुरायी जे ए-
तेसिं चेव प्रेयेति पेसिता, एतेसिं णीयं णिस्सट्ठं दत्तमित्यर्थः ।

गाहा—

खत्तियमादी ठाणा, जत्तियमेत्ता उ आहिता सुत्ते ।
तेसु य णीहडगहणे, दोसा ते तं च वितियपदं ॥ ६८ ॥

सूत्रम्—

जे भिक्खू रम्हो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिसित्ताणं
असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा परस्स नीहडं
पडिगाहेइ पडिगाहंतं वा साइज्जइ १। तं जहा—नडाण वा
नट्टयाण वा २, कल्लयाण वा ३, जल्लाण वा ४, म-
ल्लाण वा ५, मुट्टियाण वा ६, वेलंबगाण वा ७, कहगाण
वा ८, पवगाण वा ९, लासगाण वा १०, खेलाण वा
११, छत्ताण वा १२, ॥ २२ ॥

णाडगादि णाडयंता नडा णट्टा आकल्ला गल्लः—स्तोत्रपाठकाः
अगाहजलपविट्ठा जल्ला मल्लगणपविट्ठा मल्ला मुट्टिया जुज्झण

ज्ञा चलेवकारगा चले वा अइकातिगा, कहकारगा-कहगा, रादीसमुदादिमुं ज तरंति ते पवगा जयसदपयोत्तारो लासगा; भंडा इत्यर्थः ।

गाहा-

खडमादी ठाणा खलु, जत्तियमेत्ता उ आहिता सुत्ते ।

तेसु य णीहडगहणे, दोसा ते तं च वितियपदं ॥६६॥

सूत्रम्-

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुहियाणं मुद्धाभिमित्ताणं अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा परस्म नीहड पडिग्गाहेइ पडिग्गाहंतं वा साइज्जइ, तं जहा-आसपोस-याण वा १, हत्थिपोसयाणं वा २, महिसपोसयाणं वा ३, वसभपोसयाण वा ४, मीहपोसयाण वा ५, वग्घपोसया-ण वा ६, मिठगपोसयाण वा ७, सुणहपोसयाण वा ८, मयूरपोसयाण वा ९, मिगपोसयाण वा १०, कुकुडपो-सयाण वा ११, तित्तरपोसयाण वा १२, वडूयपोसयाण वा १३, लावगपोसयाण वा १४, चामगपोसयाण वा १५ हंसपोसयाण वा १६, मयूरपोसयाण वा १७, सुयपोस-याण वा १८, सग्गाणपोसयाण वा १९, ॥ २३ ॥

वृहत्तररूपादा वट्टा अल्पतरा लावगा ।

गाहा-

अभंगेगाई ठाणा, जत्तियमेत्ता तु आहिया सुत्ते ।

तेसु णीहडगहणे, दोसा ते तं च वितियपदं ॥१०१॥

पोसगमाई ठाणा, जत्तियमेत्ता तु आहिया सुत्ते ।

तेसु णीहडगहणे, दोसा ते तं च वितियपदं ॥१०२॥

सूत्रम्-

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुहियाणं मुद्धाभिमित्ताणं अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा परस्म नीहड पडिग्गाहेइ पडिग्गाहंतं वा साइज्जइ, तं जहा-आसदमगाण वा १, हत्थिदमगाण वा २, आममहाण वा ३, हत्थिमहाण वा ४ ॥ २४ ॥ जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुहियाणं मुद्धाभिमित्ताणं अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा परस्म नीहड पडिग्गाहेइ पडिग्गाहंतं वा साइज्जइ, तं जहा-आसमेठाण वा हत्थिमेठाण वा ॥ २५ ॥ जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुहियाणं मुद्धाभिमित्ताणं अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा परस्म नीहड पडिग्गाहेइ पडिग्गाहंतं वा साइज्जइ, तं जहा-आसगेहाण वा हत्थि-गेहाण वा ॥ २६ ॥

गाहा-

दमगादीया ठाणा, जत्तियमेत्ता तु आहिया सुत्ते ।

तेसु नीहडगहणे, दोसा ते तं च वितियपदं ॥१०३॥

इमं सुत्तवक्खाणं ।

गाहा-

आसाण य हत्थीण य, दमगा जे पढमताण विणएति ।

परियट्ट मेणठ पच्छा, आगेहा जुद्धकालम्मि ॥ १०४ ॥
जे पढमं विणयं गाहेति ते दमगा, जे जणजोगामणेहिं वाचारं वा वाहेति ते मेठा, जुद्धकाले जे आरुहेति ते आगेहा ।

सूत्रम्-

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुहियाणं मुद्धाभिमित्ताणं अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा परस्म नीहड पडिग्गाहेइ पडिग्गाहंतं वा साइज्जइ, तं जहा--मन्थ-वाहयाण वा १, संवाहावयाण वा २, अर्धभगावया-ण वा ३, उवट्टणावयाण वा ४, मज्जणावयाण वा ५, मंडावयाण वा ६, छत्तगाहीण वा ७, चामरगाहीण वा ८, हडप्फगाहीण वा ९, परिगट्टयगाहीण वा १०, दीवियग्गाहीण वा ११, अमिग्गाहीण वा १२, धणु-ग्गाहीण वा १३, सत्तिगाहीण वा १४, कुंतगाहीण वा १५, हत्थिपगाहीण वा १६, ॥ २७ ॥

ईसन्थमादियाणि रायसन्थीणि आहयंति-कथयंति ते स-त्थवाहा, पडिमहंति जे ते परिगट्टा सयनकाले परिगिट्ठंति शतपाकादिना तैलेन अर्धभगेति पदेहि उवट्टंति, एहावेति जे ते मज्जावका मउडादिना मंडति जे ते मंडावगा, वस्त्रपगावनें गृह्णंति जे ते परिगट्टगा । आभरणभंडयं हडप्फो वा धणुयाइ समग्गं ।

गाहा-

संवाहमठाणा खलु, जत्तियमेत्ता उ अहिता सुत्ते ।

तेसु नीहडगहणे, दोसा ते तं च वितियपदं ॥ १०३ ॥

सूत्रम्-

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुहियाणं मुद्धाभिमित्ताणं अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा, परस्म नीहड पडिग्गाहेइ पडिग्गाहंतं वा साइज्जइ । तं जहा-वरिमट्टरा-ण वा १, कंचुइण वा २, दोवारियाण वा ३, दंडगक्खि-याण वा ॥ २८ ॥

गताया ।

गाहा-

वरिमधरट्टाणादी, जत्तियमेत्ता उ आहिया सुत्ते ।

तेसु णीहडगहणे, दोसा ते तं च वितियपदं ॥ १०४ ॥

सूत्रम्-

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुहियाणं मुद्धाभिमित्ताणं अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा, परस्म नीहड पडिग्गाहेइ पडिग्गाहंतं वा साइज्जइ । तं जहा-खुज्जाणं जाव पाग्गीणं ॥ २९ ॥

ते मेवमाणा आवज्जइ चाउम्मासियं परिहारट्टाणं अणुग्घा-इयं ॥ २९ ॥

जे भिक्खू मरीवका, खुज्जा कुट्टी कंबुगाण गिग्गाता वडन्नहा सेसा विमयाभिहाणेहिं वत्तया ।

गाढा-

खुज्जादीया ठाणा, जत्तियमित्ता उ आहिया सुत्ते ।

तेसु य नीहडगहणे, दोमा ते तं च वितियपदं ॥१०५॥

अद्वाण-महदोमा, दुगुंछिता लोगसंक सतिकरणं ।

आतपग्ममुत्थेहिं, गेहणगहणाइया दोमा ॥ १०६ ॥

खुज्जादियासु गच्छंतस्म अद्वाणदोमा, गीयादिया य सह-
दोमा, दुगुंछियातिया य तत्रो लोप अणायारसेवणे संकिज्ज-
ति सुत्ताण सतिकरणादिया दोमा । इतराण कोउयं आयप-
रउभयसमुत्था य दोमा-पुरिमो वा इत्थी वा तं वला
गेहहेज्जा गेहण-कड्डण-दोमा । नि० चू० ६ उ० ।

रायपुर-राजपुर-पुं० । स्वनामख्याते नगर, तत्र समरकेतु-
नाम राजा पण्डितसति, तस्य शृङ्गारमञ्जरी नाम भार्या । दश०
१ अ० । आव० ।

रायपुरी-राजपुरी-स्त्री० । अयोध्यायाम्, ती० १२ कल्प ।

रायपेमिय-राजप्रेष्य-त्रि० । दण्डपाशप्रभृतिषु, आचा० २
श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० ।

रायभय-राजभय-न० । राज्ञो भयं राजभयम् । राजसम्ब-
न्धिनि भये, औ० ।

रायभाव-रागभाव-पुं० । रागोत्पादके, पं० व० ३ द्वार ।

रायभोत्ति-राजभुक्ति-स्त्री० । राज्ये, नि० चू० १ उ० ।

रायमत्तंड-राजमार्त्तण्ड-पुं० । अन्तर्बहिर्मुखव्यापारद्वयवि-
रोधात्तन्निष्पाद्यफलद्वयस्यासंवेदनाच्च बहिर्मुखतयैवार्थ-
निष्ठत्वेन चित्तस्य संवेदनार्थनिष्ठमेव तत्फलं न स्वनिष्ठ-
मिति राजमार्त्तण्डः । ग्रन्थविशेष, द्वा० ११ द्वा० ।

रायमाण-राजमाण-त्रि० । शोभमाने, प्रव० २६६ द्वार ।

रायमाम-राजमाप-पुं० । चवलकाख्यधान्यविशेष, ग० २
अधि० । ध० । दश० ।

रायरक्खिय-राजरत्निक-त्रि० । राजपालके, नि० चू० ४ उ० ।

रायग्गिमी-राजर्षि-पुं० । राजा ऋषिरिव श्रेष्ठत्वात्, संयत-
त्वाच्च । राजश्रेष्ठे, उक्त० १८ अ० । आ० म० ।

रायरुक्ख-राजवृत्त-पुं० । वृत्तविशेष, वाच० । वृत्ताणां राजा
राजवृत्तः, वृत्तशब्दस्य परनिपातः । आरग्वधे, 'सोन्दाल'
इति राजप्रियो वृत्तस्तत्फलवीजजातलङ्कानां राजप्रिय-
त्वान् । प्रियाले, ग० । औ० ।

रायलक्खण-राजलक्षण-न० । राज्यसूचकचिह्नं, " रायल-
क्खणविगाइयंगमंगा " ग० ।

रायललित-राजललित-पुं० । नवमवलद्वयस्य पूर्वभवजीवे,
"महीयान राजललितः" आ० क० १ अ० । आ० म० । स्था० ।
(तत्कथा सामायिकव्यसनेन सामायिकलाभे वक्ष्यते)

रायवंयतिलग-राजवंशतिलक-पुं० । राजवंशमण्डनभूतं, प्र-
अ० ४ आश्र० द्वार ।

रायवट्टय-राजवर्त्तक-न० । " तस्याऽधूर्तादौ " ॥ ८ । २ ।
३० ॥ इति तेस्य टः । रा (य) अचट्टयं । रत्नविशेष, प्रा० ।

रायवट्ठप-राजवट्ठप-पुं० । विक्रमलेखन् १५२४ वर्षे कृतस्य

चित्रसेनपद्मावर्ताचरित्रनाम्नो ग्रन्थस्य कारके, स्वनामख्या-
ते पाठके, ज० ३० ।

रायवल्ली-राजवल्ली-स्त्री० । राजने इति राजा अच् । सा चासौ
वल्ली राजवल्ली । क० प्र० । लताभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

रायवाडिया-राजवाटिका-स्त्री० । राज्ञां विहारार्थे लघूद्याने,
ती० ४६ कल्प ।

रायविजय-राजविजय-पुं० । तन्दुलवैचारिकग्रन्थसंशोधन-
कर्त्तरि, स्वनामख्याते सूरौ, तं० ।

रायविरुद्ध-राजविरुद्ध-त० । राज्ञः सम्मतानामसम्माने, ध०
२ अधि० ।

रायवुगह-राजव्युद्ग्रह-पुं० । राज्ञां संग्रामे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

रायवेढि-राजवेष्टि-स्त्री० । भूतिशून्ये राजकाये, उक्त० २७ अ० ।

रायसंमय-राजसंमत-पुं० । राजगणाः सम्मताश्चेति राजस-
म्मताः । मन्त्र्यादिकेषु, दश० ३ अ । व्य० ।

रायसदूल-राजशार्दूल-पुं० । शार्दूलशब्दः सिंहपर्यायः । राजा
शार्दूल इव राजशार्दूलः । चक्रवर्त्तिनि, प्रव० २०८ द्वार । नि० ।

रायसिरि-राजश्री-स्त्री० । राजशोभायाम्, राजैश्वर्ये च ।
आ० म० १ अ० । उक्त० ।

रायसुया-राजसुता-स्त्री० । राज्ञः सुतायाम्, आ० क० ।

अत्र राजसुताकथा—

एकेन भूभुजा पुत्री, दत्ताऽन्यस्य महीभृतः ।

स मृतः स्वसुताऽऽनीय, भणिता जनकेन सा ॥ १ ॥

धर्मं कुरु सुते ! दानं, दत्ते पापणिडानां ततः ।

अन्यदा कार्तिके धर्म-मास इत्यामिषस्य सा ॥ २ ॥

प्रत्याख्याने विधत्ते स्म, पारणस्य दिने ततः ।

राजाऽनेकानि मांसार्थं, हरिणादीन्युपानयत् ॥ ३ ॥

दत्ते स्म साऽन्नपानानि, मांसानि विविधानि च ।

आसन्नाः साधवो यान्त-स्तथाऽऽनीता निमन्त्र्य ते ॥ ४ ॥

भक्तं जगृहिरे मांसं, नैषुस्ते साऽह किं न वः ।

पूर्यते कार्तिकस्तेऽपि, प्राहुर्नः कार्तिकः सदा ॥ ५ ॥

सोत्ते कथमथोचुस्ते, तस्या धर्मकथां तदा ।

भूयसो मांसदोषांश्च, प्रबुद्धा प्राब्रजन्तः ॥ ६ ॥

प्रागासीद् द्रव्यतस्तस्याः, प्रत्याख्या भावतोऽन्वभृत् ।

अदिन्सा प्रत्याख्याने, हे ब्राह्मण ! श्रमण ! यत्त्वं याचसे नद्वि-
पया मेऽदिन्सा । इह श्रावकधर्मस्य मूलं सम्यक्त्वं प्रस्तुतम्
अतस्तद्विधिमाह—राजाभियोगादिना अन्यनीर्थिकपाप-
एत्यादिषु दानादि कुर्वतोऽपि न सम्यक्त्वस्यातिचारः ।
अत्र कथा-पृथिवीभूषणं नाम नगरं गतदूषणम् । एवं गणा-
भियोगेन बलाभियोगेन देवताभियोगेन च ।

अत्र देवताभियोगे कथा—

" एकोऽजनि गृही श्राद्धः, सोऽन्यजद्वन्तरादिकान् ।

चिरग्राहानपि ततां, व्यन्तर्यैका जुधातुरा ॥ १ ॥

गोरत्नकं सुते तस्य, गोभिः सममपाहरत् ।

तर्जयन्न्यवतीर्थोत्ते, मामद्यापि किमुज्झसि ? ॥ २ ॥

मा मे धर्मातिचारोऽभू-दिति तां श्रावकोऽब्रवत् ।

भव त्वं जिनपादान्ते, स्यात्तवाऽपि यथाऽर्चना ॥ ३ ॥

ततस्तथैव तस्यौ सा, सुतो गोभिः समागतः ” ।

आ० क० ६ अ० ।

रायसेहर-राजशेखर-पुं० । हर्षपुरीयगच्छोद्भवतिलकसूरिशि-
ष्ये, तेन विक्रमसंवत् १४०५ वर्षे श्रीधररचितन्यायक-
न्दलीनाम्नः प्रशस्तपादभाष्यटीकायाः पञ्जिका नाम वृ-
त्तिः प्रबन्धामृतं दीर्घिका नाम ऐतिहासिकग्रन्थश्च विरचि-
तः । जै० ६० ।

रायहंस-राजहंस-पुं० । हंसानां राजा श्रेष्ठत्वात् । रक्तवर्णच-
ञ्चुचरणयुक्ते श्वेतवर्णे हंसभेदे, कलहंसे च । राजा हंस इव
सारप्रहणात् । नृपश्रेष्ठे, प्रव० २ द्वार । प्रज्ञा० । प्रश्न० ।

रायहंससरिस-राजहंससदृश-पुं० । राजहंसगतिसदृशे, भ०
११ श० ११ उ० ।

रायहाणी-राजधानी-स्त्री० । राजा धीयते विधीयतेऽभिषि-
च्यते यस्यां सा राजधानी । जनपदानां मध्ये प्रधाननगर्याम्,
राजाधिष्ठाननगरे, यत्र राजा स्वयं वसति । स्था० १०
ठा० ३ उ० । जी० । भ० । दशा० । उत्त० । आचा० । प्रज्ञा० ।
नि० चू० । वृ० । राजकुलस्थाने, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

इन्द्राणां राजधान्यः—

रायहाणीसु वि चत्तारि उद्देसा भाणियव्वा ० जाव एव-
महिहिण्ण ० जाव वरुणे महाराया । (सू० १७३) । चउ-
त्थे सए पंचम-छट्ठ-सत्तम-ट्ठमा उद्देसा समत्ता । ४-८ ।

‘ रायहाणीसु चत्तारि उद्देसा भाणियव्वा ’ ते चैवम्-
‘ कहि णं भंते ! ईसाणस्स देविदस्स देवरत्तो सोमस्स म-
हारत्तो सोमा नामं रायहाणी पक्खत्ता ? गोयमा ! सुमणस्स
महाविमाणस्स अहे अपक्खि ’ इत्यादि पूर्वोक्तानुसारेण
जावाभिगमोक्तविजयराजधानीवर्णकानुसारेण चैकैक उ-
द्देशकोऽध्यतव्य इति, नन्वेता राजधान्यः किल सोमादीनां
शक्रस्येशानस्य च सम्बन्धनां लोकपालानां प्रत्येकं चतस्र
एकादशे कुण्डलवराभिधाने द्वीपे द्वीपसागरप्रक्षप्त्यां श्रूय-
न्ते, उक्तं हि तत्संग्रहग्रन्थे—

“ कुण्डलनगरस्स अग्नि-नरपासे होति रायहाणीओ ।
सोलस उत्तरपासे, सोलस पुण दक्खिणे पासे ॥ ८५ ॥
जा उत्तरेण सोलस, ताओ ईसाणलोगपालाणं ।
सक्कस्स लोगपालाण, दक्खिणेण सोलस हवन्ति ॥ ८६ ॥ ”
एताश्च सोमप्रभ-यमप्रभ-वैश्रमणप्रभ-वरुणप्रभभिधानानां
पर्वतानां प्रत्येकं चतसृषु दिक्षु भवन्ति, तत्र वैश्रमणनगरीरादौ
कृत्वाऽभिहितम्—

“ मज्जे होइ चउहं, वेसमणपभो नगुत्तमो सेलो ।
रइकरगपव्वयममां, उव्वेहुच्चत्तविकखंभ ॥ ८७ ॥
तस्स य नगुत्तमस्स उ, चउहिंसि होति रायहाणीओ ।
जंबुदीवसमाओ, विक्खंभायामओ ताओ ॥ ८८ ॥
पुव्वेण अयलमहा, समक्कसा रायहाणिदाहिणओ ।
अवरेण ऊ कुवेरा, घणपभा उत्तरे पासे ॥ ८९ ॥
एण्णेव कमणे, वरुणस्स वि होति अवरपासम्मि ।
वरुणपभसेलस्स वि, चउहिंसि रायहाणीओ ॥ ९० ॥
पुव्वेण होइ वरुणा, वरुणपभा दक्खिणे दिसीभाए ।
अवरेण होइ कुमुया, उत्तरओ पुंडरिगिणिया ॥ ९१ ॥

एण्णेव कमणे, सोमस्स वि होति अवरपासम्मि ।
सोमपभसेलस्स वि, चउहिंसि रायहाणीओ ॥ ९२ ॥
पुव्वेण होइ सोमा, सोमपभदक्खिणे दिसीभाए ।
सिवपागारा अवरेण होइ नालियाण उत्तरओ ॥ ९३ ॥
एण्णेव कमणे, अंतकरस्स वि य होति अवरेण ।
समवित्तिपभसेलस्स, चउहिंसि रायहाणीओ ॥ ९४ ॥
पुव्वेण ऊ विसाला, अतिविसाला उ दाहिणे पासे ।
सेज्जपभाऽवरेण, अमुया पुण उत्तरे पासे ॥ ९५ ॥ ” इति ।
इह च ग्रन्थे सौधर्मावतंसकादीशानावतंसकाच्चासंख्य-
या योजनकोटीर्व्यतिक्रम्य प्रत्येकं पूर्वादिदिक्षु स्थिता-
नि यानि सन्ध्याप्रभादीनि सुमनःप्रभृतीनि च विमानानि
तेषामधोऽसंख्याता योजनकोटीरवगाहा प्रत्येकमेकैका नग-
र्युक्ता, ततः कथं न विरोधः ? इति अत्रोच्यते—अन्यास्ता
नगरीयाः कुण्डलेऽभिधीयन्ते एताश्चान्या इति, यथा शक्र-
शानाग्रमहिषीणां नन्दीश्वरद्वीपे कुण्डलद्वीपे चेति । भ० ४
श० ८ उ० । स्था० ।

सक्कस्स देवरत्तो, जाओ य हवन्ति अग्गमहिसीओ ।
तासिं पि य पत्तेयं, अट्ठेव य रायहाणीओ ॥ ९६ ॥
जन्नामा देवीओ, तन्नामा होति रायहाणीओ ।
सक्कस्स देवरत्तो, ताओ य हवन्ति दक्खिणओ ॥ ९७ ॥
इसाणदेवरत्तो, जाओ य होति अग्गमहिसीओ ।
तासिं पि य पत्तेयं, अट्ठेव य रायहाणीओ ॥ ९८ ॥
जन्नामा देवीओ, तन्नामा होति रायहाणीओ ।
ईसाणदेवरत्तो, तासिं तु हवन्ति उत्तरओ ॥ ९९ ॥
कुण्डलवरस्स बाहिं, छसु चैव हवन्ति सयसहस्सेसु ।
तेत्तीसं रइकरगा, पव्वया सच्छरम्माओ ॥ १०० ॥
सक्कस्स देवरत्तो, तायत्तीसा हवन्ति जे देवा ।
उप्पायपव्वया खलु, पत्तेयं तेसि बोधव्वा ॥ १०१ ॥
पत्ते एकेकस्स उ, चउहिंसि होति रायहाणीओ ।
जंबुदीवसमाओ, विक्खंभायामओ ताओ ॥ १०२ ॥
पढमा उ सयसहस्सा, बिइया तिसु चैव सयसहस्सेसु ।
पुव्वाइयाणुपुव्वी, तासिं नामाई कित्तेमि ॥ १०३ ॥
विजया य वेजयंति, जयंति अपराजिया य बोधव्वा ।
तत्तो य नलियांनामा, नलिणगुम्मा य पउमा य ॥ १०४ ॥
तत्तो य महापउमा, अट्ठेव य होति रायहाणीओ ।
चक्कज्झया य सव्वा, सव्वा वइरज्झयाओ य ॥ १०५ ॥
सक्कस्स देवरत्तो, तायत्तीमाण अग्गमहिसीणं ।
तासिं खलु पत्तेयं, अट्ठे व य रायहाणीओ ॥ १०६ ॥
जन्नामा देवीओ, तन्नामा तासि रायहाणीओ ।
ईसाणदेवरत्तो, तायत्तीसाण उत्तरओ ॥ १०७ ॥
बावन्नं बायाला, चुलसीदसजोयणसहस्सा ।
गोतित्थेण विरहियं, खित्तं खलु कुण्डलममुदे ॥ १०८ (द्वी०)

मकस्स देवर्त्तो, सामाणिय खलु हवन्ति जे देवा ।
 उववायपव्वया खलु, पत्तेयं तेमि बोधव्वा ॥ १४८ ॥
 पत्ते एककस्स उ, चउदिमिं होंति रायहाणीओ ।
 जंबूदीवममाओ, विक्खंभायामओ ताओ ॥ १४९ ॥
 पढमा उ मयमहस्सं, विइया-चव मयमहस्सेसु ।
 पुव्वाइयाणुपुव्वी, तेमि नामाणि कित्तेहि ॥ १५० ॥
 पुव्वाइयाणुपुव्वी, तत्तो नंदाइ होइ नंदवई ।
 अवरेण उत्तरा उ, उत्तरओ नंदिसेणा उ ॥ १५१ ॥
 भदा उ सुभदा य, कुमुया पुण होइ पुंडरिगिणी उ ।
 चकज्झया य सव्वा, सव्वा वड्ढज्झया चेवा ॥ १५२ ॥ द्वी० ।
 जंबूदीवे दीवे भग्गे वासे दस रायहाणीओ पस्सताओ ।
 तं जहा-

“चंपा महुरा वाणा-रसी य सावन्थी तह य साएयं ।
 हत्थिणपुर कं पिंल्लं, मिहिला कोसंवि रायगिहं ॥ १ ॥”

‘रायहाणीओ’ ति राजा धीयते—विधीयते अभिषि-
 ष्यते यासु ता राजधान्यः—जनपदानां मध्ये प्रधाननगर्यः,
 ‘चंपा’ गाढा-चम्पा नगरी अङ्गजनपदेषु, महुरा शूरसेन-
 देशे, वाणाणी काश्याम्, आवन्ती कुणालायाम्, साकेत-
 मयोध्येत्यर्थः, कोशलेषु जनपदेषु, ‘हत्थिणपुरं’ ति
 नागपुरं कुरुजनपदं, काम्पिल्यं पाञ्चालेषु, मिथिला विदेहे,
 कौशाम्बी वत्सेषु, राजगृहं मगधेष्विति । एतासु किल
 साधवः उत्सर्गता न प्रविशन्ति तरुणरमणीयपण्यरमण्या-
 दिदर्शनेन मनःक्षोभादिसम्भवान्, मासस्यान्तर्द्विस्त्रिं-
 शतिप्रतिशतं त्वाज्ञादयो दोषा इति, एताश्च दशस्थानकानुसा-
 रेणाभिहिता न तु दर्शयैताः, अर्द्धप्रद्विशतावार्यजनपदेषु
 प्रद्विशतेनगरीणामुक्त्वादिति । अयं च न्यायोऽन्यत्र ग्रन्थे
 तेषु तेषु प्रायश्चित्तादिविचारेषु प्रसिद्ध एवेति, व्याख्यातं
 च दशराजधानीग्रहणं शेषाणामपि ग्रहणं निशीथभाष्ये, य-
 दाह—“दसरायहाणिगहणा, ससाणं सूयणा कया होइ ।
 मासस्संतो दुगतिग—ताओ” अतन्मि आणाई ॥ १ ॥”
 स्था० १० ठा० ३ उ० ।

जे भिक्खू रस्सो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिमित्ताणं
 इमाओ दस अभिमेगरायहाणीओ उदिट्ठाओ गणिया-
 ओ वंजियाओ अतो मामस्स दुक्खुत्तो वा तिक्खुत्तो
 वा निक्खमित्तए वा पविमित्तए वा निक्खमंतं वा पवि-
 मंतं वा माइज्ज । तं जहा-चंपा १, महुरा २, वाणा-
 रसी ३, सावन्थी ४, माक्यं ५, कं पिंल्लं ६, कोसंवी ७,
 मिहिला ८, हत्थिणपुरं ९, रायगिहं १०, ॥ २० ॥

इमा प्रत्यक्षीभावे दस इति संख्या “राइण्टाणं राय-
 हाणि ति उदिट्ठानो गणियाओ दस, वंजियाओ णामेहि ।
 अतो मामस्स दुक्खुत्तो तिक्खुत्तो वा निक्खमपेवेसं करे-
 तस्स-ह ।

गाढा—

दसरायहाणिगहणा, ससाणं सूयणा कया होति ।

मासस्संतो दुगतिग—ताओ” अतन्मि आणादी ॥ ८६ ॥
 अण्णाओ वि णयरीओ बहुजणसंपगाढाओ णो पवि-
 सियव्वं ।

इमा सूत्रव्याख्या । गाढा—

इम इति पञ्चस्वम्मी, दस संखा जत्थ राइणो ठाणा ।
 उदिट्ठरायहाणी, भणिता दस वंज चंपादी ॥ ९० ॥
 णामेहि वंजिताओ ।

गाढा—

चंपा इहुरा वाणा-रसी य सावन्थीमेव साएतं ।
 हत्थिणपुर कं पिंल्लं, मिहिला कोसंवि रायगिहं ॥ ९१ ॥
 वारस चक्कीणं पयाओ रायहाणीओ ।

गाढा—

संती कुंथू य अरो, तिप्पि वि जिणचकिएकहिं जाया ।
 तेण दस होंति जत्थ व, केसव जाया जणाइष्सा ॥ ९२ ॥
 जासु वाणांरसीणगरीसु केसवा, अण्णावि जा जणाइष्सा
 सा विवज्जणिज्जा, तत्थ को दोसा ? ।

गाढा—

तरुणी वेसिथिविवा-ह रायमादीसु सतिकरणं ।
 कोउयमादी आउज्ज, गीयसदे य सवियारं ॥ ९३ ॥

तरुणी गहायविलेयन्थी गुम्फगिबुडे ददूण वेसिथी
 उरउत्तरे वेउव्वियाउ वीवाह गिज्जिसमिद्धे आहिं डमाणो
 रायाणो य विविहगिज्जुत्ते णित्ताणिते ददुं भुत्तभागीणं
 सतिकरणं अभुत्ताण कोनुयं पडिगमणादिदोसा, आदिस-
 हातां—बहण अण्णादि आउज्जाणि वा ततवितयादीणि
 गीतसद्दाणि वा ललियविलाससद्दाणियभणिषाणि मंजुलाणि
 य सद्दाणि, सविगारग्गहणातो मोहोदीग्गा ।

किञ्चान्यत्—

रूवं आभरणविही, वत्थालंकारभोयणे गंधे ।
 मत्तुम्मत्तविउव्वण, वाहणजाणे सतीकरणं ॥ ९४ ॥

सिंगारागाररूवं, णिहार व्व हागादीया—आभरणविधी
 वत्था आदिणा सहिरणादिद्या समुदा समभिहिता, केस-
 पुष्पादि—अलङ्कारा, विविधवंजणोवधेयं भोयणजातियं
 भुजमाणं पासित्ता मिगंडकपुगागरुकुंकुमचंदणतुरुक्खादिण
 गंधे तहा मत्त—विलेय, कपोलतलयाण उन्प्रावत्येन मत्तो
 उन्मत्तः, दग्मत्तो वा उन्मत्तो, विविधवेसेहिं विउव्विया
 आसादिवाहणारूढा सिवियादिपहिं वा जाणेहिं गच्छुमाणे
 पासित्ता सतिकारणादिपहिं दोसेहिं संजमाओ भंसेज्ज,
 अहवा—वेहाणगयट्ठं वा करेज्ज ।

इमे य विगहणादोसा । गाढा—

हयगयरहमंमदे, जणमम्मदेण आयवावन्नी ।
 भिक्खवियारविहारे, मज्झायज्झाणपलिमंथो ॥ ९५ ॥

हयगयरहजणसम्मदेण आयविगहणा भवे, बहुजणसम्मदेण
 रोहियरत्थासु दिक्खंतस्स भिक्खावियारं विहारसु सज्झा-
 पसु य पलिमंथो, जम्हा पंत दोसा तम्हा तत्थ ण गंतव्वं ।

कारणे गच्छेत्—

वितियपदे असिवादी, उवहिस्स व कारणे व लेवे वा ।
बहुगुणतरं व गच्छे, आयरियादीण आगाढे ॥ ६६ ॥
असुआ असिचं तेण अतिगम्मति, उवही वा अरण्यो ण
लभति तत्थ सुलभो, लेवो वा तत्थ सुलभो, गच्छवासी
ण वा तं बहुगुणस्सत्तं, आयरियाण वा तत्थ जवणिजं पा-
उग्गं वा लभति । आदिमहाआ वालवुहगिलाणण वा अ-
सुतरं वा आगाढे पओयणे अहवा ।

गाहा—

गायादिगाहणऽह्वा, पदुहुउवसामणह्वाकजे वा ।
सेहं व अनिच्छंता, गिलाणवज्जोसह्वा वा ॥ ६७ ॥

रणो धम्मगाहणह्वाः रणो अरणस्स वा पदुहुस्स उव-
समणह्वा, सेहो वा तत्थ ठितो, संगणायगाण य अगम्मो तं
मज्जेण वा गच्छिउकामा गिलाणस्स वा वेज्जोसह्वाणिमि-
त्तं । नि० चू० ६ उ० । स्वयम्भूरमणसमुद्रस्योपरि ये ज्यो-
तिष्कास्मन्ति तेषां राजधानी उत्पातस्थानं च कास्ति ? इति
प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—स्वयम्भूरमणसमुद्रस्योपरिस्थज्योति-
ष्काणां राजधानी स्वयम्भूरमणसमुद्रमध्येऽस्तीति जीवाभि-
गमे उक्तमस्ति, तेषामुत्पातस्थानं स्वस्वविमानेऽस्ति, प्रज्ञा-
पनोपाङ्गादिष्विति ॥ ६३ ॥ सेन० ४ उल्ला० ।

गाया-राजन्-पुं० । गच्छि, “ नरनाहो पत्थिवो निव्वो राया ”
पाइ० ना० १०० गाथा ।

गायादण-राजादन-पुं० । वृत्तविशेषे, “ राजादनश्चैत्यशाखी,
श्रीशम्पाद्भुतमान्यतः । दुग्धं वर्पति पीयूष—मिव चन्द्रकरो-
त्करः ॥ १ ॥ ” ती० १ कल्प ।

रायाभियोग-राजाभियोग-पुं० । राज्ञो नृपादेरभियोगो रा-
जाभियोगः । राजपरतन्त्रतायाम्, ध० २ अधि० । उपा० ।
प्रति० । गच्छान्तरीयसम्यक्त्वदशचिरन्त्युच्चारविधिपत्रेषु स-
म्यक्त्वोच्चारालापकप्रान्तवत् द्वादशप्रतोच्चारालापकप्रान्तेषु
अपि ‘रायाभियोगणमि’ त्यादिपडाकारोच्चारणमस्ति तद् यौ-
क्तिकमन्यथा वा ? इति प्रश्नः—अत्रोत्तरम्—आवश्यकानिर्यु-
क्तयुपासकदशाङ्गादौ आवकाणां सम्यक्त्वोच्चार एव पडा-
कारा उक्ताः सन्ति, न तु द्वादशप्रतोच्चार, तेन सम्यक्त्वो-
च्चार एव राजाभियोगादिपडाकारोच्चारणं युक्तिमन्प्रति-
भर्तति ॥ ३५४ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

रायाभिसेय-राजाभिपेक-पुं० । राज्ञोऽभिपेकक्रियायाम्, नि० चू० ।

राजाभिपेकसमये निष्क्रामति । सूत्रम्—

‘जं भिक्खु रम्भो खुत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिसिच्चम्’
महाभिसेयवट्टमाणंसि णिक्खमित्तए वा पविसित्तए वा
णिक्खमन्तं वा पविसन्तं वा साइज्जइ ॥ १६ ॥

‘जं ति—णिंदसे, भिक्खु पुव्ववरिणओ, राज दीतौ ईसरत-
लवरमादियाणं अभिसेगाणं महंततरो अभिसेओ महाभि-
सेओ, अवि रायत्तेण अभिसेओ तम्मि वट्टते जो तस्स समी-
येण वा मज्जेण वा णिक्खमति पविसति वा तस्स आणा-
दी दोसा-ह ।

१४६

गाहा—

रम्भो महाभिसेगे, वट्टतो जो उ णिक्खमे भिक्खु ।
अहवा पविसेज्जाही, सो पावति आणामादीणि ॥ ७० ॥
मंगलममंगले वा, पवत्तणणिवत्तणे य थिरमथिरे ।
विजए पराजए वा, वोच्छए वा वि पडिमहं ॥ ७१ ॥

मंगलवुद्धीए पवत्तणं अहिकरणं, अमंगलवुद्धीए णिय-
त्तणं अहिकरणं दोसा वोच्छंदादिया य, जइ से थिररज्जं
विजओ वा जानो पुणो पुणो मंगलिणसु अन्धसु साहवो
तत्थ ठविजंति अहिकरणं व अथिरे पराजये वा वोच्छंदं
पडिसेहं वा णिव्विसयादि वा करेज्ज ।

गाहा—

दहूण व राइडिं, परिसहपराजिओ य कोइं तु ।
आसंसं वा कुज्जा, पडिममणाईणि व पयाणि ॥ ७२ ॥
पूर्ववत् ।

गाहा—

वितियपदमणप्पज्जे, अभिचारकि कोविते व अप्पज्जे ।
जाणंते वावि पुणो, अणुमवणोदीणि कजेहिं ॥ ७३ ॥
कोविए चिहिए अणुणवितव्वो किं पुवि पच्छा मज्जे
अणुणवेयव्वो ?

उच्यते—गाहा—

नाऊणमणुमवणा, पुवि पच्छा अमंगलावणा ।
उवओगपुच्छिऊणं, नाए मज्जे अणुमवणा ॥ ७४ ॥
ओहावीयाभोगिणि, णिमित्तवसएण वाऽवि णाऊणं ।
भेदे पुव्वणुणा, पंतमणाए य मज्जम्मि ॥ ७५ ॥

आहिमादिणा णाणविससेण अभोगिणिजाए वा अधि-
तहणिमित्तण वा उवउज्जिऊण अप्पणो असति असं वा
पुच्छिऊणं थिरंति रज्जं णाऊणं अणुणवणा पुवि भवति,
अथिरं वा रज्जं णाऊणं पुवि अणुणवज्जंतो अमंगल-
वुद्धी वा से उप्पज्जति पच्छा अवज्ञावुद्धी उप्पज्जति ।
आहिमादिणाणाभावं वा मज्जे अणुणा वेति ।

गाहा—

अणुणमविते दोसा, पच्छा वा अप्पिओ अवम्भो वा ।
पंते पुव्वममंगल, णिच्छुभणपओसपत्थारो ॥ ७६ ॥
मम रज्जाभिसेए अट्टारस पगतीओ सव्वपासेडा य अम्भे
घेत्तुमागया इमे य भिक्खुणो णागया, त एते अ-
ण्णह्वा-अलोकहा । अहवा—अहमेतेसि अप्पिओ णिव्विसया-
दी करेज्जा । पत्थादि अवज्ञा दोसा भवंति । पुव्वं अमंगल-
दोसा, तम्हा अणुणवेयव्वं ।

गाहा—

ओभोए जाणह किं, पुवि पच्छा णिमित्तविसएण ।
राया किं देमि ति य, जं दिस्सं पुव्वरादीहिं ॥ ७७ ॥
धम्मलाभेत्ताणं ति अणुजाणह पाउग्गं, ताहे जइ जाणति
पाउग्गं भद्दो वा ताहे भणंति जं दिणं पुव्वरातीहिं, राजा
भणति किं दिणं पुव्वरातीहिं, साहवो भणंति-इमे
सुणसु—“ आहार ” गाहा—एवं भणिये ।

गाथा—

भटो मन्वं वितरति, दिक्खावज्जमणुजाणते पंतो ।

अणुमट्ठाति अकाउं, णिते गुरुगा य आणादी ॥ ७८ ॥

भटो भण्णाति मा पव्वावेह मन्वं अणुसायं, जइ तुज्जे स-
व्वे लोणे पव्वावेह किं करेमां एवं पडिमिद्धा अणुमट्ठादि
काउं ततो रज्जातो णिति चउगुरुं आणादिणो इमेय दोसा ।

गाथा—

चेतियमावय पव्वति, कुमअतरंत वालवुट्ठी य ।

वत्ता अजंगमा वि य, अभत्तितित्थस्म हाणी य ॥ ७९ ॥

एते सव्वे परिच्चत्ता भवंति—चेतियतित्थकरेसु अ-
भत्ता पवयणे हाणी कता । एत्थ पडिमिद्धं अणुथावि
पडिमिद्धं, एवं ए को वि पव्वयति । एवं हाणी ।

गाथा—

अच्छंताण वि गुरुगा, अभत्तितित्थे य हाणि जा वुत्ता ।

भण्णंति भणावेंति य, अच्छंति अणिच्छ गच्छंति ॥ ८० ॥

पडिमिद्धे वि अच्छंताण चउगुरुं, अणुत्थ वि भविय-
जीवा वोदियच्चा तेण वाहेंति, अत्रो तत्थ ता सयं भण-
ति अणुत्थे य भणावेंति, किंचिकालं पडिक्खंति सव्व-
हा अणिच्छंते अणुत्थं गच्छंति ।

गाथा—

मंदिमह य पाउगं, दंडिग णिक्खमण एत्थ वारेति ।

गुरुगा अणिग्गमम्मी, दोसु वि रज्जेसु अप्पवहु ॥ ८१ ॥

पुव्वभणियं तु जं भण्णति दाग्गाहा एत्थ पडिसेहे दोसा-
णुण्णा इमा दोसु वि रज्जेसु अप्पवहु त्ति तम्हा दो रज्जे
हंवज्जा ।

गाथा—

एकहि विदिच्च रज्जे, एगत्थे होंति अविदिस्सं ।

एगत्थ इत्थियाओ, पूग्मजाता य एगत्थ ॥ ८२ ॥

तरुणा थंग य तहा, दुग्गयगा अडु कुलपुत्ता ।

जणवयगा णागरगा, अब्भंतरगा कुमारा य ॥ ८३ ॥

अहवा सो भण्णज-एगत्थ पव्वावेह; एगत्थ मा पव्वावेह ।
साहवो रज्जेसु अप्पवहुं जाण्णुण जत्थ बहुया पव्वयंति
तत्थ गच्छंति, अहवा-एगत्थरज्जे इत्थियाओ अब्भणुण्णाया
एगत्थ पुरिस्सा, दोसु वि रज्जेसु एगतरं वा । अहवा-भण्णज
थेरं पव्वावेह मा तरुणे, अहवा-मा थेरं तरुणे, अहवा-दुग्गय
पव्वावेह मा अहू, अहवा-अहू मा दुग्गय, अहवा-कुलपुत्ते
कुलपुत्ता णाम—सुर्मांला, सुर्मांले पव्वावेह मा दुस्मांले,
अहवा-दुस्मांले मा सुर्मांले । एवं जाणपदा णागरा एगर-
ब्भंतरा वाहिगा कुमारा, कुमारा-अकतदारसंगहा ।

गाथा—

ओहीमाती गातुं, जं दिक्खमुवेंति तत्थ बहुगाओ ।

तं वेति ममणुजाणसु, अमती पुरिसे य जं य वहु ॥ ८४ ॥

अमति त्ति आदिमादाण पुरिसे पव्वावेंति जो वा वि
पुंगवविद्याण बहुतरं वग्गां ते पव्वावेंति । नि० चू० ६३० ।

रायावकारि-राजापकारि-पुं० । गृहान्तःपुन्यपतिशरीर-
तन्पुत्रादिद्रोहकारिणि, ग० १ अधि० । ध० । पं० भा० । पं०
चू० । नि० चू० ।

राजापकारिस्वरूपमाह—

रामोऽन्तेऽवरद्धो, संवंधे तहय दव्वजायम्मि ।

उब्भुट्ठितो विणामा-य होंति रायावकारी तु ॥ ३७४ ॥

इमा रायावकारी रण्णा अंतेउरं अवरद्धो, सयणो वा । किंचि
दव्वजातं वा अवहितं, रण्णो रयणदव्वस्स वा विणसाय
अब्भुट्ठितो रायावकारी ।

गाथा—

सच्चित्ते अच्चित्ते, व मीमए कूडलेहवहकरणे ।

समणाण व ममणीण व, कण्पती तारिसे दिक्खा ॥ ३७५ ॥

जे रण्णो सच्चित्तं दव्वं-पुत्तादि, अच्चित्तं-आहागदि, मीसं
वा दूतत्तण्ण वा विरोहो कतो कूडलेहेण वा रायविरुद्धं
कयं दंडियविरोहो वा पुत्तादि से वाहितो, एरिसो ए कण्पति
पव्वावेउं ।

गाथा—

आसा हत्थी खरिगा, ऽतिवाहिता कतक-तंव-करणकादी ।

दोच्च विरुद्धं च कयं, लीहावहि नो य मे काइ ॥ ३७६ ॥

तं तु अणुट्ठियदंडं, जो पव्वावेति होंति मूलं मे ।

एगमण्णपदामे, पत्थारपओमओ वाऽवि ॥ ३७७ ॥

कंठा, 'वधवंध' गाथा 'अयसो' गाथा, एवमादिदोसं जो
पव्वावेंति तस्स मूलं ।

कारणं वा पव्वावेज्जा । गाथा—

उको व मोइतो वा, अहवा वीसज्जितो नरिंदेणं ।

अट्ठाण परविदेसे, दिक्खा से उत्तमट्ठे वा ॥ ३७८ ॥

पूर्ववत् । नि० चू० ११ उ० ।

रायाहीण-राजाधीन-पुं० । राज्ञो दूरऽपि वर्त्तमानाः । राज-

वशवर्तिनि, हा० १ ध्रु० १४ अ० ।

रालग-रालक-पुं० । कङ्कुविशेषे, स्था० ७ ठा० । आव० ।

दश० । प्रज्ञा० । जं० । भ० । ग० ।

राला-देशी-प्रियङ्गवे, दे० ना० ७ वर्ग १ गाथा ।

राव-रंजि-धा० । रागे, " रज्जेः रावः " ॥ ८१४ । ४६ ॥ इति

रज्जेर्यन्तस्य रावाऽऽदेशो वा । रावेइ । रंजेइ । प्रा० । शब्दे,

पुं० । " रेलो राओ " पाइ० ना० ३४ गाथा ।

रावण-रावण-पुं० । दशश्रीवे लङ्काराजेः स च अष्टापदगिरि

वालिऋषिसहितम् उत्पाटयन् महर्षिपादाङ्गुष्ठानामितगि-

रिणा पीडितः आरावं मुञ्चन् रावणेति प्रसिद्धिं गतः । ती०

४७ कल्प । ति० । अष्टमस्य वासुदेवस्य लक्ष्मणस्य प्रति-

वासुदेव, प्रव० २११ द्वार ।

रावित्र-देशी-आस्वादिते, दे० ना० ७ वर्ग ५ गाथा ।

राम-राम-पुं० । शब्दे, ध्वनौ, द्वयोर्द्वयोर्मध्यस्थित्या क्रीडा-

भेदे, कोलाहले च । वाच० । " रासो हल्लीसओ " पाइ०

ना० २७१ गाथा ।

रामभ-रामभ-पुं० । गर्दभे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४३० । "राम-
हो गदहो य स्वरो " पाइ० ना० १५० गाथा ।
रामभी-रामभी-स्त्री० । गर्दभस्त्रियाम्, प्रज्ञा० ११ पद ।
रामि-राशि-पुं० । समूह, औ० । ओघ० । अनु० । विशेष० ।
पुञ्ज, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । पूगीफलादिसमुदाये, पिं० । इह
सजानीयवस्तुसमुदायो वर्गाणां समूहो वर्गो राशिर्गति प-
र्यायाः । विशेष० । शालिधान्यादिराशिवद्राशिः, विप्रकीर्णपुञ्जी-
कृतधान्यादिपुञ्जवत् पुञ्जः । अनु० । स० ।

दुवे रासी पणत्ता । तं जहा-जीवरासी अजीवरासी या।
सर्वे तदक्षरमध्येतव्यं, किमवसानमित्याह—' जाय से
किं तं ' इत्यादि, केवलमस्य प्रज्ञापनासूत्रस्य चायं वि-
शेषः, इह ' दुवे रासी पणत्ता ' इत्यभिलापसूत्रम् ।
स० १४६ सम० । स्था० । गच्छे, व्य० १ उ० । धान्यादेरु-
त्करस्तद्विषयं संख्याने राशिः ; स च पाठ्यां राशिव्यव-
हार इति प्रसिद्धः । स्था० १० ठा० । त्रैराशिकपञ्च-
राशिकादिषु, स्था० ४ ठा० ३ उ० । वर्गगण्यादिषु, विशेष० ।
आ० म० । धान्यादीनां पुञ्जं, ज्योतिष्यक्रस्य द्वादशांशं मेपा-
दौ, द० प० ।

अथ राशीकृतादिपदानां व्याख्यानमाह—

पुंजो य होति वड्डो, सो चेव य ईमि आयतो रासी ।

कुलिया कुट्टलीणा, भित्ति कडा संसियाभिन्ती ।

वृत्तो वृत्ताकारो धान्योत्करः पुञ्ज इत्युच्यते, स एव ईप-
दायतो मनाक् दीर्घो राशिः । अपुञ्जः पुञ्जः कृतानीति व्युत्पत्त्या-
पुञ्जीकृतानि, एवं राशीकृतानीति । वृ० २ उ० । शनैश्चरादीनां
राशिपरावर्त्तदिनमिदमिति ज्ञात्वा ये जिनपूजाऽऽचाम्लादि-
कं कुर्वन्ते तेषां सम्यक्त्वं म्लानं भवति न वा ? इति प्रश्नः,
अत्रोत्तरम्-शनैश्चराशिपरावर्त्तदिने विशेषतः पूजादिकरणे
सम्यक्त्वम्लानिर्हता नास्तीति ॥ ३०३ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

राह-राध-त्रि० । सुन्दरे, " रुहरे राह " पाइ० ना० १४ गा-
था । दयिते, निगन्तरे, शोभिते, सनाथे, पलिते, दे० ना०
७ वर्ग १४ गाथा ।

राहव-राधव-पुं० । मन्स्यविशेष, " अस्ति मन्स्यस्तिमिर्नाम,
शतयोजनविस्तृतः । तिमिङ्गिलगिलोऽप्यस्ति, तद्विलोऽ-
प्यस्ति राधवः ॥ १ ॥ " सूत्र० २ श्रु० ५ अ० ।

राहस्मिय-राहसिक-पुं० । रहसि भवा राहसिकाः । पुरुषेण
परिभुज्यमानायाः स्त्रियाः स्तनितादिषु शब्देषु, वृ० १
उ० ३ प्रक० । नि० चू० ।

राहावेहग-राधावेधक-न० । राधायाः प्रसिद्धाया वेधो यत्र
ज्ञाने तद्राधावेधकम् । चन्द्रकवेधे, पञ्चा० १४ विव ।

राहु-राहु-पुं० । महाग्रहे, " दा राहु, " स्था० २ ठा० ३ उ०
" अभिपिसाओ राहु " पाइ० ना० ३० गाथा । कल्प० । प्र-
ज्ञा० । सू० प्र० । प्रश्न० । चं० प्र० । स्वनामख्याते ज्योतिषि-
कदेवे, औ० । स च द्विधा नित्यराहुः, पर्वराहुश्चेति । चं० प्र० ।
ज्यो० । स० । (कथं चन्द्रं सूर्यं वा राहुर्गृह्णातीति 'गहण' शब्दे
तृतीयभागे ८६१ पृष्ठे उक्तम्) राहोः शिरोमात्रता पुनरेवम्-
देवैः क्लामृतस्य कुण्डानि भृतानि, विष्णुश्च तद्रक्षायां नि-

युक्तः । ततश्च कार्यान्तरव्याप्तिमस्य तद्राहुणा पातुमार्ग्यं, वि-
ष्णुना च तं तथा वीक्ष्य चक्रोपेण तच्छिरश्छेदः कृतः, पीता-
मृतत्वात्तच्छिरोऽजगामरं संवृत्तमिति पौराणिकाः । हा० १ अ-
ष्ट० । मण्ड० । राहुविमानेनातिनीचत्वात्सूर्यविमानं कथमाव्रिय-
तेऽन्युच्चत्वाच्च तेन चन्द्रविमानम् ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-त-
त्त्वार्थभाष्यवृत्त्यनुसारेण चन्द्रविमानाद्राहुविमानमुपरिप्राढ-
र्त्तते, तच्चानियतचारत्वात्कदाचित्सूर्यविमानस्याधस्तादश-
योजनानि यावच्चाधश्चरतीति चन्द्रसूर्ययोरावरणं न का-
प्याशङ्केति ॥ २०७ ॥ सेन० २ उल्ला० ।

राहुकर्म-राहुकर्मन्-न० । राहुक्रियाख्यायाम्, सू० प्र० २०
पाहु० । चं० प्र० ।

राहुचरिय-राहुचरित-न० । ४१ कलाभेदे, स० ७२ सम० ।

राहुहय-राहुहत-न० । रविशशिनोर्यत्र ग्रहणमभूत् तादृश
नक्षत्रे, नि० चू० २० उ० । आ० म० । विशेष० । " राहुहयं तु
जहिं गहणं, राहुहयमि य मरणं । " पं० व० १ द्वार । द०
प० । राहुणा मुखेन पुच्छेन वा आक्रान्ते नक्षत्रे, जीत० ।

रिअ-ऋत-न० । गमने, रङ्गभूमिर्निष्क्रमणे, जं० ५ चक्ष० ।
प्रवेशे, " प्रविशे रिअः " ॥ ८१६३॥ इति प्रविशे रिअ इत्या-
देशो वा । रिअइ । पविसइ । प्रा० ४ पाद ।

रिउ-ऋतु-पुं० । अत्र केचित् ऋत्वादेषु 'दे' इत्यागन्धवन्तः,
स तु शौरसेनीमागंधीविषय एव दृश्यते इति नोच्यते ।
प्राकृत तु ऋतुः । रिउ । उऊ । प्रा० । पाइ० ना० । " ऋण-
ज्वृपभर्त्तृपौ वा " ॥ ८ । १ । १४१ ॥ इति ऋतोः ऋका-
रस्य 'रिः' वा । रिउ । मासद्वयात्मके काले, प्रा० । (अ-
स्या वक्तव्यता 'उउ' शब्दे द्वितीयभागे ६७६ पृष्ठे गता)

रिपु-पुं० । " क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां-प्रायो लुक "
॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति पस्य लुक । रिउ । द्विपि, प्रा० ।
प्रव० । शत्रौ, " सचू अरी अभिन्नो रिउ " पाइ० ना० ।
३५ गाथा ।

रिउकाल-ऋतुकाल-पुं० । मासान्ते यत् स्त्रीणामजस्रमसृक्
दिनत्रयं स्रवति स ऋतुकालः । स्त्रीणां रजःप्रवृत्तिकाले, तं० ।

रिउपडिसस-रिपुप्रतिसंज्ञ-पुं० । अचलबलदेवस्य पितरि प्र-
जापतौ, स च पूर्वे रिपुसंज्ञनामाऽऽसीत्, ततः स्वपुत्रीं मृगाव-
र्ती परिणयन् अचलं नाम बलदेवं तत्रोत्पाद्य पुत्रीपतित्वेन
प्रजापतिरिति प्रसिद्धो जातः । आ० म० १ अ० ।

रिउमइ-ऋजुमति-स्त्री० । सामान्यग्राहिकायां मतौ, पा० ।
(व्याख्या ' उज्जुमइ ' शब्दे द्वितीयभागे ७३६ पृष्ठे)

रिउया-ऋजुता-स्त्री० । आर्जवे, विशेष० ।

रिउवेय-ऋग्वेद-पुं० । चतुर्णां वेदानां प्रथमे व्यवस्थित-
पादान्मकऋगात्मके वेदे, भ० २ श० १ उ० । औ० । ऋ-
ग्वेदाहितनिर्णीयव्यापारं, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

रिखा-रिड्खा-स्त्री० । सर्पणक्रियायाम्, वृ० १ उ० ।

रिंगत-रिङ्गत्-धा० । रिंगि-गतौ, प्रवेशेऽपि । रिंगइ । प्रवि-
शति । गच्छति वा । प्रा० ४ पाद ।

रिंगण-रिङ्गण-न० । किञ्चिच्चलने, प्रव० २ द्वार । आव० ।

रिंगिअ-देशी-भ्रमणे, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा ।

रिंगिसिया-रिङ्गिसिका-स्त्री० । वाद्यभेदः, रा० ।
 रिङ्गोली-स्त्री० । श्रेणौ, “ओली माला राई रिङ्गोली” पाइ०
 ना० ६३ गाथा । दे० ना० ।
 रिङ्डी-देशी-कन्थाप्रायसि, दे० ना० ७ वर्ग ५ गाथा ।
 रिक्क-रिक्क-न० । त्यक्ते, नि० चू० १६ उ० । आचा० । स्तोके, दे०
 ना० ७ वर्ग ६ गाथा । “रिक्कं रिक्कं” पाइ० ना० २१८ गाथा ।
 रिक्किअ-देशी-शटिते, दे० ना० ७ वर्ग ७ गाथा ।
 रिक्ख-ऋत्त-न० । “रिः केवलस्य” ॥ ८ । १ । १४० ॥ इति
 केवलस्य व्यञ्जनेनाऽसम्पृक्तस्य ऋतो ‘रि’ इत्यादेशः । रि-
 च्छ । प्रा० । “ऋत्ते वा” ॥ ८ । २ । १६ ॥ इति ऋत्तशब्द-
 स्थस्य क्षस्य छो वा । रिच्छं । रिक्खं । नत्तरे, प्रा० । चं० प्र० ।
 “रिक्खं उडु नक्खत्तं” पाइ० ना० ६६ गाथा । आ० म० ।
 वयःपरिणामे, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा । वृद्धे, दे० ना० ७
 वर्ग ६ गाथा । रिक्ख (च्छ) । जुद्धे, कूर, जन्तुविशेषे, स्था०
 ६ ठा० ३ उ० ।
 रिक्खण-देशी-उपालम्भे, कथं च । दे० ना० ७ वर्ग १४
 गाथा ।
 रिग्ग-देशी-प्रवेशे, दे० ना० ७ वर्ग ५ गाथा ।
 रिच्छ-ऋत्त-पुं० । नत्तरे, प्रा० । भल्लुके, “रिच्छो य अच्छ-
 दत्तो” पाइ० ना० १२८ गाथा । वृद्धे, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा ।
 रिच्छज्झय-ऋत्तध्वज-पुं० । ऋत्ताङ्कितध्वजे, रा० ।
 रिच्छभल्ल-देशी-ऋत्ते, दे० ना० ७ वर्ग ७ गाथा ।
 रिजु-ऋजु-पुं० । “ऋणञ्चुपभन्वुपौ वा” ॥ ८ । १ । १४१ ॥
 इति रिवा । रिजू । उजू । सरले, प्रा० १ पाद ।
 रिजुभाव-ऋजुभाव-पुं० । ऋजुरकुटिलो मोक्षं प्रति प्रगुणो
 यो भावः परिणामः स ऋजुभावः । मोक्षौपयिकपरिणामे, वृ०
 १ उ० २ प्रक० ।
 रिद्ध-रिष्ट-पुं० । रत्नविशेषे, आ० म० १ अ० । ती० । औ० ।
 झा० । जं० । रा० । प्रव० । जी० । काके, दे० ना० ७ वर्ग ६
 गाथा । वेलस्वस्य प्रभञ्जेनेन्द्रस्य च तृतीये लोकपाले, स्था०
 ४ ठा० १ उ० । महाकच्छविजयाख्यराजधान्याम्, स्था० २
 ठा० ३ उ० । पक्षिविशेषे, कलविशेषे च । औ० । झा० । काके,
 “वलिउट्टा रिद्धा” पाइ० ना० ४४ गाथा । दे० ना० ।
 रिद्धकंड-रिष्टकाण्ड-न० । रत्नप्रभायाः पृथिव्याश्चतुर्दशे का-
 ण्डे, स्था० १० ठा० ।
 रिद्धकूड-रिष्टकूट-पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्वे रुचकरपर्व-
 तस्य प्रथमे कूटे, स्था० ८ ठा० ।
 रिद्धपुर-रिष्टपुर-पुं० । कच्छगावत्याख्यराजधान्याम्, “दो
 रिद्धपुरे” स्था० २ ठा० ३ उ० ।
 रिद्धमय-रिष्टमय-त्रि० । रिष्टरत्नमये, जी० ३ प्रति० ४
 अर्ध० । जं० । रा० ।
 रिद्धा-रिष्टा-स्त्री० । मदिगयाम्, झा० १ थु० १७ अ० ।
 या शास्त्रान्तरे जम्बूकलकालिकेति प्रसिद्धा । जं० २ वृत्त० ।
 पञ्चमनरकर्तृथव्याम्, स्था० ७ ठा० ३ उ० । जी० । “दो
 रिद्धाओ” स्था० २ ठा० २ उ० ।

रिद्धाभ-रिष्टाभ-न० । पञ्चमदेवलोकविमानभेदे, स० ८ सम० ।
 रुष्णराजीमध्यमभागवर्तिनि रिष्टाख्यलोकान्तिकदेवाऽऽवा-
 सभूते विमाने, भ० ६ श० ५ उ० ।
 रिद्धिसाल-रिष्टिशाल-न० । अष्टमदेवलोकविमानभेदे, स० १८
 सम० ।
 रिण-ऋण-न० । “ऋणञ्चुपभन्वुपौ वा” ॥ ८ ॥ १ । १४१ ॥
 इति रिता रिवा । रिणं । अणं । अधमर्णेन उत्तमर्णात् पुनर्दे-
 यत्वेनाभ्युपगम्य गृह्णाते धने, प्रा० १ पाद ।
 रिर्तभग-ऋतम्भरा-स्त्री० । अध्यात्मप्रसादानन्तर्भाविन्यां
 योगिप्रज्ञायाम्, झा० ।
 अध्यात्मं निर्विचारत्वं-वैशाख्ये प्रसीदति ।
 ऋतम्भरा ततः प्रज्ञा, श्रुतानुमितितोऽधिका ॥ १२ ॥
 झा० २० झा० । (व्याख्या ‘जोग’ शब्दे चतुर्थभागे १६३०
 पृष्ठे गता)
 रिर्त-रिक्क-न० । तुच्छे, आचा० १ थु० २ अ० ६ उ० । “रिक्कं
 रिर्तं” पाइ० ना० २१८ गाथा ।
 रिर्तग-रिक्क-पुं० । शुद्धे, आ० चू० ४ अ० ।
 रिर्तमुद्धि-रिक्कमुष्टि-स्त्री० । पोत्तकमुष्टिं, नं० ।
 रिर्तहत्थ-रिक्कहस्त-पुं० । फलादिशून्यकरे, “रिक्कहस्तो न वै
 पश्येत्, राजानं देवतां गुरुम् । निमित्तत्वं विशेषणं, फलेन
 फलमादिशेत् ॥ १ ॥ ” कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।
 रिर्तुडिअ-देशी-शानिते, दे० ना० ७ वर्ग ८ गाथा ।
 रिर्त्थ-रिक्थ-न० । धने, “रिर्त्थं दविणं” पाइ० ना० ५०
 गाथा ।
 रिद्ध-ऋद्ध-न० । संपत्तौ, धनधान्यभवनदिभिर्वृद्धिमुपगते,
 त्रि० । सू० प्र० १ पाहु० । विपा० । प्रअ० । झा० । भ० ।
 “रिद्धिस्थिमियसमिद्धा” । ऋद्धा भवनेः पौरजनैश्चातीव
 वृद्धिमुपगता “ऋद्धवृद्धौ” इति वचनात् । रा० । औ० ।
 भ० । चं० प्र० । आगामिन्यामुत्सर्पिण्यां भारते भविष्यति
 द्वादशे चक्रवर्तिनि । ति० । पक्के, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा ।
 रिद्धमेहवण-ऋद्धमेघवन-न० । भारते वर्षे रोहिडनगरस्य
 समीपे स्थाने, नि० ।
 रिद्धि-ऋद्धि-स्त्री० । “रिः केवलस्य” ॥ ८ । १ । १४० ॥ इति
 व्यञ्जनेनासम्पृक्तस्य ऋतो रि इत्यादेशः । रिद्धी । प्रा० । “इत्
 रुपादौ” ॥ ८ । १ । १२८ ॥ इति ऋत इत्त्वम् “अद्धिर्द्धिर्द्धोर्धो-
 ऽन्ते वा” ॥ ८ । २ । ४१ ॥ एवन्ते वर्त्तमानस्य संयुक्तस्य द्वौ
 वा भवति । इद्धी । रिद्धी । प्रा० । अनककोटीसंख्यद्रव्यादि-
 सम्पत्तिशेषे, प्रा० । स० । समूहे, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा ।
 “विच्छुद्धा सामिद्धी रिद्धी” पाइ० ना० ६२ गाथा ।
 रिद्धिविद्धिजुत्त-ऋद्धिवृद्धियुक्त-त्रि० । ऋद्धिवृद्धयभिधानौ-
 पधिसनाथं, “मंगलपडिसरणाहचित्ताई रिद्धिविद्धिजुत्ताई”
 पञ्चा० ८ चिव० ।
 रिप्प-देशी-पृष्ठे, दे० ना० ७ वर्ग ५ गाथा ।
 रिभिय-रिभित-न० । स्वरघोलनाप्रकारे, झा० १ थु० १७
 अ० । त्रि० । स्वरघोलनाप्रकारेण, यत्र स्वरोऽक्षरेषु
 घोलनास्वरविशेषेषु च ‘सञ्चरन् रिक्कतीव प्रतिभापेत स

पदसञ्चारः रिभित उच्यते । ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । रा० स्था० ।
 न० । नाट्यभेदे, आ० म० १ अ० । स्था० ।
 रिमिण-देशी-रोदनशालि, दे० ना० ७ वर्ग ७ गाथा ।
 रिय-ऋत-न० । सत्ये, भ० ८ श० ७ उ० ।
 रियारिय-रितारित-न० । गमनागमने, रा० । जी० । आ० म० ।
 रिग्सा-रिरसा-स्त्री० । कदलीगृहादिक्रीडायाम्, आ० म० १ अ० ।
 रिगिअ-देशी-लीने, दे० ना० ७ वर्ग ७ गाथा ।
 रिमजिह-रिरयजिह-पुं० । महाकुष्ठभेदे, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।
 रिसभ-ऋषभ-पुं० । "ऋणज्वृषभन्वृषौ वा" ॥ ८ ॥ १ । १४१ ॥
 इति ऋतो रिवा । रिसहो । उसहो । वृषभे, प्रा० १ पाद ।
 प्रथमतीर्थकरे, आ० म० । (व्याख्या 'उसभ' शब्दे ११३ पृष्ठे)
 ऋषभो-वृषभस्तद्वयो वर्तते स ऋषभ इति, आह च-"वायुः
 समुत्थिता नाभः, कण्ठशीर्षसमाहतः । नर्दयृषभवद्यस्मात्,
 तस्मादृषभ उच्यते ॥ १ ॥ " इत्युक्तलक्षणं स्वरभेदे, स्था०
 ७ ठा० । अनु० । अस्थिद्वयस्यावेष्टके पट्टे, न० ।
 रिमभपुर-ऋषभपुर-न० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्वतः शीतो-
 दायाः महानद्याः दक्षिणस्थ राजधानीभेदे, ती० १० कल्प ।
 रिमि-ऋषि-पुं० । "ऋणज्वृषभन्वृषौ वा" ॥ ८ ॥ १ । १४१ ॥
 इति ऋतो रिवा । रिसि । इसि । गच्छुगतगच्छुनिर्गतदिभे-
 देषु साधुषु, प्रा० । पा० । मुनौ, " जइणो तवस्सिणो
 तावसा रिसी " पाइ० ना० ३२ गाथा ।
 रिमिघायण-ऋषिघातन-न० । ऋषिवधे, "विजं परिभवमा-
 णो, आयरिआणं गुणे पणासितो । रिसिघायणाण लोअं, व-
 चइ मिच्छत्तसंजुत्तो ।" दे० प० ।
 रिसिदाम-ऋषिदास-पुं० । " साकेतनगरे याते सार्थवाह-
 पुत्रे, अणु० । (स च वीरान्तिके प्रव्रज्य बहुवर्षाणि श्राम-
 गयं परिपाल्य सर्वार्थसिद्धे उत्पद्य महाविदेह सेत्स्यतीति
 अनुत्तरोपपातिकदशानां ३ वर्गे तृतीयाध्ययने सूचितम्)
 रिमिभासिय-ऋषिभाषित-न० । उत्तराध्ययनादिश्रुतं, विशेष० ।
 " देवलोगच्छुयाणं इसीणं चोयालीसं इसिभासिय अज्झ-
 यणा " स० । " पगहवागरणदसाणं दस अज्झयणा पणत्ता,
 नं जहा-उवमा-संखा-रि (इ) सिभासियाइं " स्था० १० ठा० ।
 रिमिवज्झा-ऋषिहत्या-स्त्री० । ऋषिव्यापादने, "राअं पिअं
 वज्झणह रिसिवज्झा जह न सुंदरो होइ ।" वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
 रिमिवाइय-ऋषिवादिक-पुं० । गन्धर्वभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।
 रीड-रीति-स्त्री० । स्वभावे, अनु० । भ० ।
 रीड्या-रीतिका-स्त्री० । पित्तलाख्ये धातुविशेषे, औ० । आचा० ।
 रीड-मिडि-धा० । इदिन् । चुग० । भूपायाम्, "मण्डेः चिञ्च-
 चिञ्चिअ-चिञ्चिल-रीड-टिचिडिकाः " ॥ ८ । ४ । ११५ ॥
 इति मण्डेः रीडादेशः । रीडइ । मण्डयति । प्रा० ४ पाद ।
 रीठ-देशी-अवगणने, दे० ना० ७ वर्ग ८ गाथा ।
 रीठा-रीठा-स्त्री० । यदच्छायायाम्, घुणाक्षरन्याये, बहुधम्मचर-
 णहमणं, रीठा जणपूयणिज्जाणं । वृ० १ उ० ३ प्रक० । जी० ।
 अनादरे, "हेला य अनादरो रीठा" पाइ० ना० १६२ गाथा ।
 रीयमाण-रीयमाण-त्रि० । संयमानुष्ठाने, गच्छति, विहरति
 १४२

च । आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० । उत्त० । भ० । वृ० ।
 रीर-राज-धा० । दीप्तौ, "राजेरग्घ छज्ज--सह-रीर--रेहाः " ॥
 ८ । ४ । १०० ॥ इति राजे रीर आदेशः । रीरइ । राजति । प्रा० ।
 रुअरुइआ-देशी-उत्कण्ठायाम्, दे० ना० ७ वर्ग ८ गाथा ।
 रुइ-रुचि-स्त्री० । परमश्रद्धायाम्, आत्मनः परिणामविशेषरूपे,
 वृ० १ उ० १ प्रक० । चेतोऽभिप्राये, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।
 ध० । विशेष० । अभिलापरूपे, स्था० १० ठा० । प्रीतौ, आच०
 ४ अ० । विशेष० । नैर्मल्ये, उत्त० १ अ० ।
 तिबिहा रुई पम्पत्ता । तं जहा-सम्मरुई मिच्छरुई
 सम्मामिच्छरुई । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।
 रुइर-रुचिर-न० । मनोज्ञे, उत्त० ३२ अ० । स्निग्धे, जं० १
 वक्त० । सुन्दरे, " रुइरे राहं रम्मं " पाइ० ना० १४ गाथा ।
 रुइल-रुचि(र)ल-त्रि० । रुचिर्दीप्तिस्तां लान्त्याददतीति रुचि-
 लानि । सदीप्तिमत्सु, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । मनोज्ञे, औ० । जं० ।
 जी० । स० । ब्रह्मलोकं स्वनामख्याने विमाने, न० । ब्रह्मलोकं हि
 " रुइल्लं रुइल्लाधनं रुइल्लपभं रुइल्ललेसं रुइल्लवणं " इत्यादि
 विमानानि सन्ति । स० ६ सम० ।
 रुंचणी-देशी-घरद्वयाम्, दे० ना० ७ वर्ग ८ गाथा ।
 रुंचिजमाण-रुंचीयमान-त्रि० । रुच्छणखण्डीयमाने, जं० १
 वक्त० । आ० म० ।
 रुंज-रु-धा० । शब्दे, " रुते रुंज-रुण्टो " ॥ ८ । ४ । १५७ ॥ इति
 रीतेः रुंजादेशः । रुंजइ । प्रा० ४ पाद ।
 रुं(रु)जग-रुचक-पुं० । रुंम, कस्मिंश्चिदेशे रुमाः रुचका इत्या-
 ख्यायन्ते । दश० १ अ० ।
 रुंटिय-रुत-त्रि० । गुञ्जितध्वनौ, पाइ० ना० २६२ गाथा ।
 रुंठ-देशी-आक्षेपे, कितव इत्यर्थः । दे० ना० ७ वर्ग ८ गाथा ।
 रुंठिअ-देशी-सफले, दे० ना ७ वर्ग १८ गाथा ।
 रुंद-रुन्द-त्रि० । विस्तीर्णे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । औ० । ध० ।
 नि० चू० । न० । प्रश्न० । शिखरितलकूटाधिपतिर्देवे, द्वी० ।
 स्थूले, पाइ० ना० ७३ गाथा । विपुले, मुखरे च । दे०
 ना० ७ वर्ग १४ गाथा ।
 रुंधंतिया-रुन्धन्तिका-स्त्री० । यन्त्रके ब्राह्मिकोद्भवादीनां नि-
 स्तुपन्वकारिकायां क्रियायाम्, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० ।
 रुंध-रुन्ध-धा० । आवरणे, " रुंधः रुन्धः " ॥ ८ । ४ ।
 १३३ ॥ इति रुंधः रुन्ध इत्यादेशो वा । उत्थङ्गइ । रुंधइ ।
 प्रा० । " व्यञ्जनाददन्ते " ॥ ८ । ४ । २३६ ॥ इति व्यञ्जना-
 जातोऽग्ने अकारः । रुंधइ । रुण्डि । प्रा० । " ध्मो दुह-लि-
 ह-वह-रुधामुच्चातः " ॥ ८ । ४ । २४५ ॥ इति ऋरुः व्यो
 वा । रुंभइ । रुंधिज्जइ । प्रा० ४ पाद ।
 रुंभण-रोधन-न० । आवरणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । गुप्तप्र-
 क्षेपणं, वृ० ३ उ० ।
 रुक्ख-पुं० न० वृक्ष-पुं० । " वृक्ष-क्षिप्तयोः रुक्ख-कूटो " ॥ ८ । २
 । १२७ ॥ इति वृक्षे रुक्खादेशो वा । रुक्खो । वच्छो । प्रा० ।
 " गुणाद्याः क्लीवे वा " ॥ ८ । १३५ ॥ इति प्राकृते क्लीवत्वं वा-

च्यम् । रुक्खाइ । रुक्खा । वृश्च्यत इति वृत्ताः । चूनाऽऽशो-
कादिकेषु तरुषु, कल्पादिदुमेषु च । प्रा० । उत्त० । (भेदाः
' एगाद्वय ' शब्दे तृतीयभागे ११ पृष्ठे गताः)

मे किं तं रुक्खा पम्पता ?। गायमा ! तिविहा रुक्खा
पम्पता । तं जहा-संखेज्जजीविया, असंखेज्जजीविया, अ-
णंतजीविया ॥ (भ०) मे किं तं अणंतजीविया ? ,
अणंतजीविया अणंगविहा पम्पता , तं जहा-आलुए
मूलए सिंगवरं । भ० = श० ३ उ० ।

बहुवीजकवृत्तप्रतिपादनार्थमाह—

मे किं तं बहुवीयगा ? , बहुवीयगा अणंगविहा पम्प-
ता । तं जहा—

अन्थिय तेंदु कविट्टे, अंवाडग माउलिंग विल्ले य ।
आमलग फणिम दालिम, आसोटे उंवर वडे य ॥ १५ ॥
णगोह णंदिरुक्खे, पिप्पगी मयरी पिलुक्खरुक्खे य ।
काउंवरि कुत्थुंभरि, बोद्धव्या देवदाली य ॥ १६ ॥
तिलए लउए छत्तो ह-सिरीस सतवन्न दहिवन्ने ।
लोद्धवचंदणऽज्जुण-णीमि कुडए कयंवे य ॥ १७ ॥

जे यावन्ने तहप्पगारा, एतंसि णं मूला वि असंखेज्जजी-
विया कंदा वि खंदा वि माला वि, पत्ता पत्तेयजीविया,
पुप्फा अणंगजीविया, फला बहुवीयगा । सत्तं बहुवीयगा,
सत्तं रुक्खा ।

अथ के ते बहुवीजकाः ? , सूरिगाह—बहुवीजका अनेक-
विधाः प्रज्ञाः, तद्यथा—' अन्थिये ' त्यादि गाथात्रयम्,
एते च अस्थिकतिन्दुककपित्थास्वाडकमातुलिङ्गविल्ला-
ऽमलकपनसदाडिमाश्वत्थादुम्बरचटन्यप्रोधनन्दिवृत्तपिप्प-
लीशतरीसत्तकादुम्बरिकुस्तुम्भरिदेवदालितिलकलवकच्छत्रो-
पगशिरीपसमपणदधिपणलोद्धवचन्दनार्जुननीपकुटजकद-
म्बकानां मध्ये केचिदतिप्रसिद्धाः केचिद्देशविशेषतो
वेदितव्याः, नवरमिहामलकादयो न लोकप्रसिद्धाः
प्रतिपत्तव्याः, तेषामेकास्थिकत्वात्, किन्तु-देशविशेषप्रसि-
द्धाः बहुवीजका एव केचन, ' जे यावन्ने तहप्पगार ति, '
येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः—एवंप्रकारस्तंऽपि च बहु-
वीजका मन्तव्याः, एतेषामपि मूलकन्दस्कन्धवृक्षाणां
प्रवालाः प्रत्येकमसंख्यप्रत्येकशरीरजीवकाः, पत्राणि प्र-
त्येकजीवकानि, पुष्पाण्यनेकजीवकानि, फलानि बहुवीज-
कानि, उपसंहारमाह—सत्तमित्यादि निगमनद्वयं सुगमम् ।
प्रज्ञा० १ पद । स्था० । जी० । आचा० । स० । सूत्र० । ज्ञा० ।
दश० । व्य० । (' संखेज्जजीविय ' शब्दे संख्यातजीविकान्
वक्ष्यामि) (' असंख्यातजीविकाः ' ' असंखेज्जजीविअ ' शब्दे
प्रथमभागे ८२० पृष्ठे गताः)

अथ वृत्तानिर्ज्ञापमाह—

वृत्तादिधा-द्रव्यतो, भावतश्च । द्रव्यतः प्रधानो वृत्तः कल्प-
वृत्तः, यथा-तमारुह कश्चिद्द्रव्यादिगुणमन्यतानां कुसु-

मानां सञ्चयं कृत्वा तदधोभागवर्तिनां पुरुषाणां तदारोह-
णासमर्थानामनुकम्पया कुसुमानि विसृजति, तेऽपि च भू-
पातरजोगुणभयात् विमलविस्तीर्णपटैः प्रतीच्छन्ति, पुन-
र्यथापयोगमुपभुञ्जानाः पुनर्यथापकुर्वाणाः सुखमाप्नुवन्ति ।
एवं भाववृत्तेऽपि सर्वमिदमायोज्यम् । (८६ गा० टी०) आ०
म० १ अ० । विशेष० । (' अमणार्थं निष्पादित आम्रवृत्तः सा-
धूनां न कल्पते इति ' ' आधाकम्म ' शब्दे द्वितीयभागे २४२
पृष्ठे उक्तम्)

रूत्त-पुं० । पुद्गलद्रव्याणां मिथोऽसंयुज्यमानानामवन्धनिव-
न्धने भस्माद्याधारे स्पर्शनभेदे, कर्म० १ कर्म० ।

रुक्खकालिय-वृत्तकालिक-न० । अनन्तोन्सर्पिण्यवसर्पि-
णीमाने, आ० म० १ अ० ।

रुक्खगिह-वृत्तगृह-न० । वृत्त एव गृहाकारः वृत्तगृहं, वृत्ते
वा गृहं वृत्तगृहम् । वृत्तप्रधानं, तदुपरि वा गृहे, नि० चू०
१२ उ० । आचा० ।

रुक्खगुंद-वृत्तगुन्द-न० । वृत्तनिर्यासे, ल० प्र० ।

रुक्खगेहालय-वृत्तगेहालय-पुं० । वृत्तरूपाणि गेहानि आ-
लया आश्रया येषाम् । वृत्तरूपगेहनियासिषु, ज० २ वृत्त० ।
रुक्खपइट्टिय-वृत्तप्रतिष्ठित-न० । स्फुटितबीजप्रतिष्ठित आ-
हारशयनादौ, दश० ४ अ० ।

रुक्खफासणाम-रूत्तस्पर्शनामन्-न० । यदुदयाज्जन्तुशरीरं
भूत्यादिवच्च रूत्तं भवति तद्रूत्तस्पर्शनाम । स्पर्शनामभेदे,
कर्म० १ कर्म० ।

रुक्खमूल-वृत्तमूल-न० । वृश्च्यत इति वृत्तः, तस्य मू-
लम् । सहकारादिवृत्तस्याधोभागं, उत्त० २ अ० । वृ० ।
श्री० ।

रुक्खमूलगिह-वृत्तमूलगृह-न० । वृश्च्यत इति वृत्तः तस्य
मूलं गृहम् । सहकारादिवृत्तस्याधोभागे गृहे, उत्त० २ अ० ।
वृ० । श्री० । वृत्तस्य करीरादनिर्गलस्य मूलमधो-
भागस्तदेव गृहं वृत्तमूलगृहम् । वृत्ताधोगृहे, स्था० ३
ठा० ४ उ० ।

रुक्खमूलिअ-वृत्तमूलिक-पुं० । वृत्तमूल एव सदा वासिनि
वानप्रस्थे, श्री० । नि० चू० । वैताद्वयपर्वतवासिनि विद्या-
धरमनुष्ये, आ० चू० १ अ० ।

रुक्खविगुव्वणा-वृत्तविकुर्वणा-स्त्री० । वृत्तविक्रियापादने,
स्था० ।

वृत्तविभूयामाह—

चउव्विहा रुक्खविगुव्वणा पम्पता । तं जहा-पवालत्ताए
पत्तत्ताए पुप्फत्ताए फलत्ताए ॥ (सू० ३४४×)

' चउव्विहा ' त्यादि, अथवा-पूर्वमुल्लङ्घनीविकासम्पन्नः सा-
धुपुरुष उक्तः, तस्य च वैक्रियलब्धिमतस्तथाविधप्रयोजने
वृत्ते विकुर्वतो यद्विधा तद्विक्रिया स्यात्तामाह-' चउव्वि-
हा ' इत्यादि, पातनयैवोक्तार्थं, नवरं ' प्रवालतयेति ' नवा-
कुरतयेत्यर्थः । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

रुक्खासण-वृत्तासन-न० । स्नेहरहितभोजने, वृ० १ उ०
३ प्रक० ।

रुग्ग-रुग्ग-त्रि० । जीर्णतां गते, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० । रोगिणि,
पाइ० ना० २४३ गाथा ।

रुट्ट-रुट्ट-त्रि० । क्रोधविमोहिते, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० ।
विपा० । उदितक्रोधे, भ० ७ श० ६ उ० । ज्ञा० । प्रश्न० ।

रुट्टवन्दन-रुट्टवन्दन-न० । क्रोधाध्मातो वन्दते, क्रोधाध्माते
या । वन्दनदोषविशेषे, आच० ३ अ० । “ रोंसेण धमधमंते
जे वंदइ रुट्टमं अं ते ” रोंसेण केनाऽपि स्वविकल्पजनितेन
‘ धमधमंते ’ त्ति जाज्वल्यमानो यद्वन्दते तत् रुट्टवन्दनक-
मिति । आच० ३ अ० । प्रव० । आ० चू० ।

रुट्ट-रु-धा० । शब्दे, “ रुतेः रुज्ज-रुट्टो ” ॥ ८ । ४ । ४७ ॥

इति रौतेरेतावादेशौ वा । रुज्जइ । रुट्टइ । रौति । प्रा० ।

रुप्प-रुदित-न० । “ रुदिते दिना ष्ठः ” ॥ ८ । १ । २०६ ॥ इति
रुदिते दिना सह तस्य द्विरुक्ता णो भवति । प्रा० । रुप्पे । अश्रु
विमोचने, प्रश्न० ५ संव० द्वार । भगवत्पवर्गं गते, भरतदुः-
खमसाधारणमवबुध्य तदपसरणाय शक्रेण कृतस्ततो लोक-
ऽपि ततः कालादारभ्य रुदितशब्दः प्रवृत्तः । तथा चाह-
लोकोऽपि तथा भरतयद् शकवद् वा रुदितशब्दं प्राकृतः कर्तु-
मारब्धवान् । आ० म० १ अ० ।

रुत्तजाणि-रुदितयानि-न० । रुदितं योनिर्जातिः समानरूप-
तया यस्य तत् रुदितयानिकम् । रुदितसमानं गीते, “ सत्त
सरा णाभीआ, भवति गीते च रुत्तजाणी यं ” स्था० ८
ठा० ३ उ० ।

रुह-रुह-पुं० । “ दे रो न वा ” ॥ ८ । २ । ८० ॥ इति द्रशब्दे
रुहस्य वा लुक् । रुहो । रुहो । हेर, प्रा० । अनु० । भ० ।
आच० । श्रेष्ठानत्तत्रस्याऽधिपतौ, जं० ७ वत्त० ।
(तन्नामनिरुद्धः जैनशास्त्रप्रसिद्धा) नारकाणां दुःखोत्पादके
असुरकुमारविशेषे, प्रश्न० ५ संव० द्वार । स० । भ० । प्रव० ।
आच० ।

अपि च—

अमिसत्तिकोततोमर-मूलतिसुलेसु मूइवियगासु ।

पोयंति रुहकम्मा उ, एरगपाला तहिं रोदा ॥ ७४ ॥

तथा अन्वर्थाभिधाना रौद्राख्या नरकपाला रौद्रकर्माणो
नानाविधेष्वशिशक्त्यादिषु प्रहरणेषु नारकानशुभकर्मोदयव-
र्तिनः प्रातयन्तीति । सूत्र० ६ अ० १ उ० । तृतीयवलदेववासु-
देवपत्नरि, आच० १ अ० । ति० । स्था० । पार्श्वनाथतीर्थाधि-
ष्टायकं देव, ती० ५ कल्प । अहोरात्रस्य प्रथमे मुहूर्ते, ज्यो०
२ पाहु० । सू० प्र० । जं० । स० । कल्प० । आच० । चं० प्र० ।
पर्युपणायां कलहक्षामणावसरे उदाहृते खट्वास्तव्ये बली-
वर्हमारके द्विजे, कल्प० १ अधि० ५ क्षण । रौद्रे, प्राणिनां
भयोत्पादके, त्रि० । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । रोदयत्यपरा-
निति रुहः । प्राणिवधादिपरिणत आत्मैव तस्यैकं कर्म रौ-
द्रम् । ध्यानविशेषे, न० । प्रव० ६ द्वार । चण्ड, तीव्र च ।
सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । महादेवे, तत्कथा चैवम्—“ वेसालि-
जणां सव्यां महेश्वरेण नीलवंतमिमं साहसिआ । को
महेश्वरो त्ति ? , तस्सेव चण्डगस्स धूया सुजेट्टा वेरग्गा
पव्वइपा, सा उवस्सयस्सेतो आयावेइ, इआ य पेढालगो
नाम परिव्वायआ विज्जासिद्धो विज्जाउ दाउकामो पुरिसं

मग्गइ, जइ बंभचारिणीए पुत्ता होआ तो समन्था होआ,
तं आयावेत्ती ददट्ठणं धूमिगावामोहं काऊण विज्जाविच-
जासो तत्थ से गितुकाले जाए गम्भे अतिसयणाणीहिं
कहियं—न एयाए कामविकारो जाआ, सइयकुले वट्ठाविआ,
समासरणं गआ साहुणीहिं सह, तत्थ य कालसंदीवा वं-
दिता सामिं पुच्छइ—कआ मे भयं ? , सामिणा भणियं—ए-
याआ सच्चतीआ तांहे तस्स मूले गआ, अवणणाए भणइ-
अरे तुमं ममं मोरहिं त्ति पाएसु बला पाडिआ, संव-
हिआ, परिव्वायणं तेण संजतीणं हिआ, विज्जाआ सि-
क्खाविआ, महारोहिणिं च साहेइ, इमं समत्तं भवं, पंचसु
मारिआ, छुट्टुं छुम्मासावसेसाउएण नच्छुया, अहं साहेतु-
मारद्धो अणाहमइए चितियं काऊण उज्जालत्ता अल्लयं
वियडित्ता वामेण अंगुट्टणं ताव चंक्रमइ जाव कट्ठाणि
जलंति, एत्थंतेर कालसंदीवा आगआ कट्ठाणि लुब्भइ, स-
सत्तरत्ते गए देवया सयं उवट्ठिया—मा विगं करोहि, अहं
एयस्स सिज्जिअकामा, सिद्धा भणइ—एणं अंगं परिचय
जेण पविसामिं सरीरं, तेण निलाडेण पडिच्छुया, तेण
अइयया, तत्थ बिलं जायं, देवयाए सं तुट्ठाए तइयं अच्छि
कयं, तेण पेढालो मारिआ, कीस एणं मम माया गयधूय
त्ति विद्धंसिया, तेण से रुहो नामं जायं, पच्छा कालसंदीवं
आभाणइ, दिट्ठो, पलाआ, मग्गआ लगइ, एवं हेट्ठा उवरिं
च नासइ, कालसंदीवेण तिच्छि पुराणि विउच्चिता, सामि-
पायमूलं अच्छइ, ताणि देवयाणि पढआ, तांहे ताणि भणं-
ति—अहं विज्जाआ, सो भट्टारगपायमूलं गआ त्ति तत्थ
गआ, एकंमकं खांमिआ । अणे भणंति—लवणे महापायाले
मारिआ, पच्छा सो विज्जा चक्रवट्ठी तिसंभं सव्वतिथंगरं
वंदिता एट्ठं च दाइत्ता पच्छा अभिरमइ, तेण इंदेण नामं कयं
महेश्वरो त्ति, सो वि किर धंजाइयाए पआसमावणो
धिज्जाइयकण्णाय सयं २ विणासेइ, अंगेसु अंतरेसु, अ-
भिरमइ तस्स य भणंति दो सीसा—नंदीसरो नंदी य, एवं
पुण्णएण विमाणेण अभिरमइ, एवं कालो वच्चइ । अन्नया
उज्जेणीए पज्जायस्स अंतरे सिंघं मोत्तणं सेसाआ विद्धं-
सेइ, पज्जाआ चितेइ—को उवाआ होआ जेण एसो विणां-
ज्जा ? , तत्थगा उमा नाम गणिया रुवस्सिणी, सा किर धूव-
ग्गहणं गेहइ जाहे ते रोंतेण पइ, एवं वच्चइ काल उडगणो,
ताए दोसि पुण्णाणि वियसियं मउलियं च, मउलियं पणामियं
महेश्वरेण वियसियस्स हत्था एसारिआ, सा मउलं पणामइ
एयस्स तुज्जे अरहसि त्ति, कहं ? , तांहे भणइ—एगिसिआ
कक्षाआ ममं ताव पच्छइ, तीए सह संवसइ हियहियआ
कआ, एवं वच्चइ कालो । सा पुच्छइ—काए बेलाए देवयाआ
आसरंति ? , तेण सिट्ठुं—जाहे मेहुणं सेवामि, तीए रगणो
सिट्ठुं मा ममं मोरहिं त्ति, पुरिसेहिं अंगस्स उवरिं जोगा
दगिसिया, एवं रक्खामो, ते य पज्जाएण भणिया—सह एयाए
मोरह मा य दुगरुद्धं करोहिह, तांहे मरुस्सा पच्छुगणं गया,
तेहिं संमट्ठो मारिआ सह तीए, तांहे नंदीसरो ताहिं वि-
ज्जाहिं अहिट्ठिआ आगामं सिलं विउच्चिता भणइ—हा दास !
मआऽसि त्ति, तांहे सनगरो राया उल्लपडसाउगो खमाहि ए-
गावराहं ति, सो भणइ—एयस्स जइ एणंमंतदवत्थं अ-
चह तो मुयामि, एयं च एयं २ एवं अवाउडियं ठावेह

त्ति तो मुयामि, तो पडिवरणे, ताहे आययणाणि कारावि-
याणि, एसा महेसरस्स उपपत्ती । ” आ० ४ अ० ।

रु (रो) रुद्रभाण-रौद्रध्यान-न०। रोदयत्यपगनिति रुद्रः ।
प्राण्युपघातादिपरिणत आत्मैव तस्येदं कर्म रौद्रम् ।
उत्त० पाई० ३० अ० । हिंसाद्यतिकार्यानुगतं रौद्रम् ।
स्था० ४ ठा० १ उ० । आ० ४ अ० । रौद्रभावं गतो रौद्रः । उक्तं
च-हिंसानुराजितं रौद्रम् । आ० चू० ४ अ० । तच्च ध्यानं
चेति । हिंसानृतर्थायधनसंरक्षणमभिधानलक्षणे ध्यानभेदः,
स० ४ सम० । ” संछेदनेदहनभजनमारुणैश्च, बन्धप्रहारदम-
नैर्विनिकृन्तनैश्च । यो याति रागमुपयाति च नानुकम्पा-ध्या-
नं तु रौद्रमिति तत् प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥ १ ॥ ” दश० १ अ० ।
आ० १ पा० ।

रौद्रध्यानभेदानाह—

रोद्रं भाणे चउव्विहे पम्मेत्ते । तं जहा-हिंसाणुवंधि १
मोसाणुवंधि २ तेणाणुवंधि ३ संरक्खणाणुवंधि ॥ ४ ॥

हिंसा-सत्त्वानां वधवेधवन्धनादिभिः प्रकारैः पीडामनुव-
ध्नाति-सततप्रवृत्तं करोतीत्येवं शीलं यन्प्रणिधानं, हिंसानु-
वन्धो वा यत्रास्ति तद्विंसानुवन्धि रौद्रध्यानमिति प्रकम
इति । स्था० ४ ठा० १ उ० । आ० १ । (रौद्रध्यानलक्षणानि-ल-
क्षणं शब्दे वक्ष्यन्ते) साम्प्रतं रौद्रध्यानावसरः, तदपि चतु-
र्विधमेव, तद्यथा-हिंसानुवन्धि, मृषानुवन्धि, स्तेयानुवन्धि,
विषयसंरक्षणानुवन्धि च । उक्तं चोमास्वातिवाचकेन-“हिंसा-
ऽनृतस्तेयविषयसंरक्षणभ्यां रौद्रम् ” इत्यादि, (तत्त्वाथं,
अ० ६ सू० ३६)

तत्राऽऽद्यभेदप्रतिपादनायाऽऽह—

सत्तवहवेहवंधण-उहणं कणमारणाइपणिहाणं ।

अइकोहग्गहधन्धं, निग्घिणमणमोऽहमविवागं ॥ १६ ॥

सत्त्वा-एकेन्द्रियादयः तेषां वधवेधवन्धनदहनाङ्कनमारणा-
दिप्रणिधानम्, तत्र वधः-ताडनं करकशालतादिभिः, वेधस्तु
नासिकादिवेधनं कीलकादिभिः, वन्धनम्-संयमनं रज्जुनि-
गडादिभिः, दहनम्-प्रतीतमुल्मुकादिभिः, अङ्कनम्-लाञ्छ-
नं श्वशगालचरणादिभिः, मारणम्-प्राणवियोजनमग्निशक्ति-
कुन्तादिभिः, आदिशब्दाद्-आगाढपरितापनपाटनादिपरि-
ग्रहः, एतेषु प्रणिधानम्-अकुर्वतोऽपि करणं प्रति दृढाध्य-
वसानमित्यर्थः, प्रकरणाद् रौद्रध्यानमिति गम्यते, किं विशिष्टं
प्रणिधानम् ?-अतिक्रोधग्रहस्तम्-अतीवात्क्रोटो यः
क्रोधः-रोषः स एवापायहेतुत्वाद्गृह इव ग्रहस्तेन प्रस्तम्-
अभिभूतम्, क्रोधग्रहणाच्च मानादयो गृह्यन्ते; किं विशि-
ष्टस्य सत इदमित्यत आह-निर्घृणमनसः-निर्घृणम्-निर्ग-
तदयं मनः-चित्तम्-अन्तःकरणं यस्य स निर्घृणमनास्तस्य ।
तदेव विशेष्यते-अधमविपाकम् इति-अधमः-जघन्यो नर-
कादिप्राप्तिलक्षणे विपाकः-परिणामो यस्य तत्तथाविधमिति
गाथार्थः ॥ १६ ॥ उक्तः प्रथमो भेदः ।

साम्प्रतं द्वितीयमभिधानमुदाह-

पिसुणासब्भोसब्भूय-भूयघायाइवयणपणिहाणं ।

मायाविणोऽड्मंधण-परम्म पच्छन्नपावस्स ॥ २० ॥

पिशुनासभ्यासद्भूतभूतघातादिवचनप्रणिधानम्-इत्यत्रा-
निष्टस्य सूचकं पिशुने पिशुनमनिष्टसूचकम् । ‘ पिशुने
सूचकं विदुः ’ इति वचनात्, सभायां साधु सभ्यं, न स-
भ्यमसभ्यम्-जकारमकारादि, न सद्भूतमसद्भूतमनृतमित्य-
र्थः, तच्च व्यवहारनयदर्शनेनोपाधिभेदतस्त्रिधा, तद्यथा-
अभूतोद्भावनम्, भूतनिहवोऽर्थान्तगमिधानं चेति, त-
त्राभूतोद्भावनं यथा-सर्वगतोऽयमात्मेत्यादि, भूतनिहव-
स्तु-नास्त्वामेत्यादि, गामश्वमित्यादि ब्रुवतोऽर्थान्तग-
मिधानमिति, भूतानां-सत्त्वानामुपघातो यस्मिन् तद्भू-
तोपघातं, छिन्धि भिन्धि व्यापादय इत्यादि, आदिशब्दः
प्रतिभेदं स्वगतानेकभेदप्रदर्शनार्थः, यथा-पिशुनमनेक-
धाऽनिष्टसूचकमित्यादि, तत्र पिशुनादिवचनेष्वप्रवर्तमान-
स्यापि प्रवृत्तिं प्रति प्रणिधानं-दृढाध्यवसानलक्षणं रौ-
द्रध्यानमिति प्रकरणाद्गम्यते । किं विशिष्टस्य सत इत्यत
आह-माया-निकृतिः साऽस्यास्तीति मायावी तस्य मा-
याविनो वणिजादेः, तथा अतिसन्धानपरस्य-परवञ्चना-
प्रवृत्तस्य, अननशेषेष्वपि प्रवृत्तिमस्याऽऽह, तथा-‘प्र-
च्छन्नपापस्य’ कूटप्रयोगकारिणस्तस्यैव, अथवा-धिग्जा-
तिककुतीर्थिकादिरसद्भूतगुणं गुणवन्तमात्मानं ख्यापयतः,
तथाहि-गुणरहितमप्यात्मानं यो गुणवन्तं ख्यापयति न त-
स्मादपरः प्रच्छन्नपापोऽस्तीति गाथाऽर्थः ॥ २० ॥ उक्तो
द्वितीयो भेदः ।

साम्प्रतं तृतीयमुपदर्शयति—

तह तिक्वकोहलोहा-उलस्स भूआवघायणमणजं ।

परद्व्वहरणचित्तं, परलोयावायनिरंक्खं ॥ २१ ॥

तथाशब्दो दृढाध्यवसायप्रकारसादृश्योपदर्शनार्थः, तीव्रौ-
उत्क्रोटौ तौ क्रोधलोभौ च ताभ्यामाकुलः-अभिभूतस्त-
स्य, जन्तोर्गतिं गम्यते, किं ?-भूतोपहननमनार्यम्-इति
हन्यतेऽनेनेति हननम् उप-सामीप्येन हननम् उपहननं
भूतानामुपहननं भूतोपहननम्, आराद्यातं सर्वहेयधर्मेभ्य
इत्यर्थं न आर्यमनार्यं, किं तद्वचविधिमन्यत आह-परद्रव्य-
हरणचित्तं, रौद्रध्यानमिति गम्यते, परेषां द्रव्यं परद्रव्यं
संचित्तादि तद्विषयं हरणचित्तं परद्रव्यहरणचित्तम्, तदेव
विशेष्यते-किम्भूतं तदिन्यत आह-परलोकापायनिरंक्ख-
म्,-इति, तत्र परलोकापायाः-नरकगमनादयस्तादृशपरिणाम-
ति गाथार्थः ॥ २१ ॥ उक्तस्तृतीयो भेदः ।

साम्प्रतं चतुर्थं भेदमुपदर्शयन्नाह—

महाइविमयसाहण-धणसारक्खणपरायणमणिहं ।

मव्वाभिमंक्खणपरो-वघायकलुसाउलं चित्तं ॥ २२ ॥

शब्दादयश्च ते विषयाश्च शब्दादिविषयास्तेषां साधनं-
कारणं शब्दादिविषयसाधनम् । तच्च तद्धनं च शब्दा-
दिविषयसाधनधने तत्संरक्षणं-तत्परिपालनं परायणम्-उ-
द्युक्तामिति विग्रहः, तथा अनिष्टं-सतामनभिलषणीयमित्यर्थः,
इदमेव विशेष्यते-सर्वेषामभिषङ्गेनोपाकुलमिति सख्यते,

न विद्याः कः किं करिष्यतीत्यादिलक्षणेन, तस्मात्सर्वेषां यथाशक्त्योपघात एव श्रेयानित्येवं परोपघातेन च, तथा कलुषयन्त्यात्मानमिति कलुषाः-कषायास्तैराकुलं व्याप्तं यत्तत्तथोच्यते, चित्तम्--अन्तःकरणं, प्रकरणाद्रौद्रध्यानमिति गम्यते, इह च शब्दादिविषयसाधनं धनविशेषणं किल श्रावकस्य चैव्यधनसंरक्षणं रौद्रध्यानमिति ज्ञापनार्थमिति गाथाऽर्थः ॥ २२ ॥

साम्प्रतं विशेषणाभिधानगर्भमुपसंहरन्नाह—

इयं करणकारणानुम-इविसयमणुचितसं चउभेयं ।

अविरयदेसासंजय-जणमणसंसेवियमहसं ॥ २३ ॥

‘इयं’ एवं करणं स्वयमेव कारणमन्यः कृतानुमोदनमनुमतिः । कारणं च कारणं चानुमतिश्च कारणकारणानुमति-यः । एता एव विषयः-गोचरो यस्य तत्करणकारणानुमति-विषयः, किमिदमित्यत आह--अनुचिन्तनं-पर्यालोचनमित्यर्थः, चतुर्भेदम्-इति हिंसानुबन्ध्यादिचतुष्प्रकारं, रौद्रध्यानमिति गम्यते, अधुनेदमेव स्वामिद्वारेण निरूपयति-अविरताः--सम्यग्दृष्टयः, इतरे च देशासंयताः-श्रावकाः, अनेन सर्वसंयतव्यवच्छेदमाह--अविरतदेशासंयता एव जनाः २ तेषां मनांसि--चित्तानि तैः संसेवितं, सञ्चिन्तितमित्यर्थः, मनोप्रवृत्तिमित्यत्र ध्यानचिन्तायां प्रधानाङ्गख्यापनार्थम् ‘अधन्यम्’ इत्यश्रेयस्करं पापं निन्दामिति गाथाऽर्थः ॥ २३ ॥

अधुनेदं यथा भूतस्य भवति यद्वर्द्धनं चेदमिति तदे-

तदभिधातुकाम आह--

एयं चउव्विहं रा-गदोसमोहाउलसस जीवस्सा

रोद्रज्ज्ञाणं संसा-रवद्वणं नरयगइमूलं ॥ २४ ॥

एतद्-अनन्तरोक्तं चतुर्विधम्-चतुष्प्रकारं रागद्वेषमोहाङ्कितस्य आकुलस्य वेति पाठान्तरं कस्य ?-जीवस्य-आत्मनः, किं ?-रौद्रध्यानामिति, इदमत्र चतुष्टयस्याऽपि क्रिया, किं विशिष्टमिदमित्यत आह--संसारवर्द्धनम्-ओघतः, नरकगतिमूलं विशेषत इति गाथाऽर्थः ॥ २४ ॥

साम्प्रतं रौद्रध्यायिनो लेश्याः प्रतिपाद्यन्ते-

कावोयनीलकाला, लेसाओ तिक्कसंकिलिट्ठाओ ।

रोद्रज्ज्ञाणोवगय-स्स कम्मपरिणामजणिआओ ॥ २५ ॥

पूर्ववद् व्याख्येया, एतावांस्तु विशेषः-तीव्रसंक्लिष्टा-अति संक्लिष्टा एता इति ।

आह-कथं पुनः रौद्रध्यायी ज्ञायत इति ? , उच्यते-लिङ्गभ्यः, तान्येवोपदर्शयति-

लिङ्गाइ तस्म उस्मरण-वहुलनाणाविहा मरणदोमा ।

तेसिं चिय हिमाइसु, वाहिरकरणोवउत्तस्स ॥ २६ ॥

लिङ्गानि-चिह्नानि तस्य-रौद्रध्यायिनः, ‘उत्सन्नवहुलनानाविधा मरणदोषा’ इत्यत्र दोषशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, उत्सन्नदोषः बहुलदोषः नानाविधदोषः आमरणदोषश्चेति, तत्र हिंसानुबन्ध्यादीनामन्यतरस्मिन् प्रवर्तमान उत्सन्नम्-अनुपपन्नं बाहुल्येन प्रवर्तते इत्युत्सन्नदोषः, सर्वेष्वपि चैवमेव प्रवर्तते इति बहुलदोषः । नानाविधेषु त्व-

बन्धुत्वेनयनोत्खननादिषु हिंसाद्युपायेष्वसकृदन्येवं प्रवर्तते इति नानाविधदोषः, महदापद्रवोऽपि स्वतः महदापद्रवेऽपि च परं आमरणदोषज्ज्ञातानुतापः कालसौकरिकवद्, अपि त्वसमाप्तानुतापानुशयपर इत्यामरणदोष इति तेष्वेव हिंसादिषु, आदिशब्दान्मुपावादादिपरिग्रहः, ततश्च तेष्वेव हिंसानुबन्ध्यादिषु चतुर्भेदेषु, किं ?-बाह्यकरणोपयुक्तस्य सत उत्सन्नादिदोषलिङ्गानां, बाह्यकरणशब्देनैव वाक्काया गृह्यते, ततश्च ताभ्यामपि तीव्रमुपयुक्तस्येति गाथाऽर्थः ॥ २६ ॥

किं च-

परवसणं अहिनेदइ, निरवेक्खो निदओ निरणुतावो ।

हरिसिज्जइ कयपावो, रोद्रज्ज्ञाणोवगयचित्तो ॥ २७ ॥

इहाऽऽत्मव्यतिरिक्तो योऽन्यः स परस्तस्य व्यसनम्-आपत् परव्यसनं तद् अभिनन्दति-अतिरिक्तचित्तत्वाद्बहु मन्यत इत्यर्थः, शोभनमिदं यदेतदित्यं संवृत्तमिति, तथा-निरपेक्ष-इहान्यभविकापायभयरहितः, तथा निर्गतदयो निर्दयः-परानुकम्पाशून्य इत्यर्थः, तथा निर्गतानुतापो निर्गुतापः-पश्चात्तापरहित इति भावः, तथा किं च-हृष्यते-तुष्यति कृतपापः-निवर्तितपापः सिंहमारकवत्, क? इत्यत आह-रौद्रध्यानेपगतचित्त इति, अमूनि च लिङ्गानि वर्त्तन्त इति गाथाऽर्थः ॥ २७ ॥ आव० ४ अ० । रोदयति परानिति रुद्रः-दुःखहेतुः तेन कृतं तस्य वा कर्म-रौद्रम् । दुःखहेतौ, न० । ध० २ अधि० ।

रुद्रदेव-रुद्रदेव-पुं० । अङ्गारमर्दकाचार्येति प्रसिद्धे अभव्याचार्ये, पञ्चा० ६ विव० । काङ्कतीग्रामवास्तव्ये स्वनामख्याते राजनि, ती० ४६ कल्प ।

रुद्र-रुद्र-पुं० । आर्जवशब्दे उदाहृते ज्योतिर्यशसो मार्गे कौशिकार्यशिष्ये, आ० क० ४ अ० । आ० चू० ।

रुद्रसेण-रुद्रसेण-पुं० । धरणिनागकुमारेन्द्रस्य पदात्यनीकाधिपतौ, स्था० ७ ठा० ।

रुद्रसोमा-रुद्रसोमा-स्त्री० । दशपुरनगरे शोमदेवनामब्राह्मणस्याग्रमहिष्याम् आर्यवज्रमातरि, विशेष० । दर्श० । आ० क० । सङ्गा० । आ० चू० । आ० म० ।

रुद्रा-रुद्रा-स्त्री० । तुरिमिण्यां नगर्यां दत्तस्य मातरि कालिकाचार्यसूर्यभगिन्याम्, दर्श० ३ तस्य ।

रुद्र-रुद्र-न० । स्थगिते, वृ० ३ उ० ।

रुंध (रुम्) (उम्)-रुध्-धा० । आवरले, “रुधो न्ध-रुम्भो च” ॥ ८ । ४ । २१८ ॥ इति रुधोऽन्त्यस्य न्ध रुम्भ इत्येतौ आदेशौ, सूत्रे चकाराद् उम्भश्च । रुन्धइ । रुम्भइ । रुम्भइ । प्रा० ४ पाद ।

रुधिर-रुधिर-न० । रक्तं, स० ।

रुधिरपाल-रुधिरपाल-पुं० । उज्जयिन्यां तासुलिनगरवास्तव्ये वणिजि, वृ० ३ उ० ।

रुप-रूप-न० । रजते, ध० २ अधि० । आ० चू० ।

रूपकुम्भ-रूप्यकुम्भ-पुं० । वासुपूज्यजिनशिष्ये, ती० ३४ कल्प ।

रूपकूड-रूप्यकूट-पुं० । जम्बूद्वीपे मेरोरुत्तरे रुक्मिनामवर्ष-धरपर्वते पष्ठे कूटः, स्था० ३ उ० । ज० । (स च ' कूड ' शब्दे तृतीयभाग ६२५ पृष्ठ वर्णितः)

रूपकूलप्पवायदह-रूप्यकूलप्रपातदह-पुं० । रोहितप्रपातह-दममानवक्रव्यताके रूप्यकूटोद्गमस्थाने, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

रूपकूला-रूप्यकूला-स्त्री० । जम्बूद्वीपे पूर्वावरेण लवणसमु-द्रगामिन्यां महानद्याम्, स० १४ सम० । सा च महापुण्डरी-कहृदम्यान्तरांगेन घनिगत्वा एरगयवद्वर्षे विभजन्ती रोहि-त्रदीतुल्यवक्रव्या अपरसमुद्रं गच्छतीति । स्था० २ ठा० ३ उ० । ग० ।

रूपच्छद-रूप्यच्छद-पुं० । रूप्याच्छादने छत्रे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

रूपनाम-रूप्यनामन्-पुं० । मङ्गलावतीविजये ध्वजसेनसुत-स्य वज्रनामनाम्नः ऋषभपूर्वधरपर्वतस्य कनिष्ठभ्रातरि, आ० चू० १ अ० । आ० म० ।

रूपपट्ट-रूप्यपट्ट-पुं० । रूप्या रूप्यमयो पट्टो येषां ते रूप्यप-ट्टाः । रजतपट्टकेषु, रा० । जी० । आ० म० । ज्ञा० ।

रूप्य-रूप्यक-त० । रूपस्य आह्वयते स्वणादि यत् । अलङ्कारा-दिनिर्माणाय आह्वयनाने स्वर्णे, रजते च । स्वार्थे यत् । र-जतमात्रे, आ० ३ अ० । " रूप्यं ग्ययं " पाइ० ना० ११६ गाथा ।

रूप्यागर-रूप्याकर-पुं० । रजतखनौ, स्था० ८ ठा० । जी० ।

रूप्याभाम-रूप्याभाम-पुं० । अष्टाविंशतितमे महाप्रहं, चं० प्र० २० पाहु० " दो रूप्याभासा । " स्था० २ ठा० ३ उ० । कल्प० ।

रुप्ति-रुक्मिन्-पुं० । " इम-कमोः " ॥ ८ । २ । ५२ ॥ इति पो-वा । कश्चित्-चमोऽपि-रुक्मी । रूप्यो । प्रा० । " अनादौ शे-पोदशयोर्द्वित्वम् " ॥ ८ । २ । ६॥ इति द्वित्वम् । प्रा० । कृष्णाश्र-महिष्या रुक्मण्या भ्रातरि भीष्मसुते कांगिडल्यनगरराजे, ज्ञा० १ अ० १६ अ० । मल्लीनाथतीर्थकरणे सह प्रवर्जिते कु-णालगजे, ज्ञा० १ अ० ८ अ० । स्था० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्यो-त्तरे स्वनामख्याते वर्षधरपर्वते, ज० ।

कहि णं भंते ! जम्बूद्वीपे दीवे रूपी णामं वा-महरपव्वए पणत्ते ? , गोयमा ! रम्मगवामस्स उत्तरेणं हेरणवयवाम्म दक्खिण्णं पुगन्धिमल-वणममुहम्म पच्चन्धिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुहम्म पु-गन्धिमेणं एत्थं णं जम्बूद्वीपे दीवे रूपी णामं वा-महरपव्वए पणत्ते, पाईणपडीणायए उदीणदाहिणवि-त्थिमे, एवं जा चेव महाहिमवतवत्तव्वया सा चेव रूपि-म्म वि, गवणं दाहिणेणं जीवा उत्तरेणं धणु अवसेमं तं चेव । महापुंडरीए देह एरकंता एदी दक्खिण्णं एअ-

व्वा जहा रोहिया पुरत्थिमेणं गच्छइ, रूपकूला उत्तरेणं एअव्वा जहा हरिकंता पच्चन्धिमे णं गच्छइ, अवसेमं तं चेव त्ति । रूपिम्मि णं भंते ! वामहरपव्वए कइ कूडा पणत्ता ? , गोयमा ! अट्ट कूडा पणत्ता ? , तं जहा— " सिद्धे १ रूपी २ रम्मग ३, एरकंता ४ बुद्धि ५ रूपकूला य ६ । हेरणवय ७ मणिकंचण ८ अट्ट य रूपिम्मि कूडाइ ॥ १ ॥ " सव्वे वि एए पंचमइआ रायहाणीआ उत्तरेणं । से केणऽट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ रूपी वामहरपव्वए ? , रूपी वामहरपव्वए गोअमा ! रूपी णाम वामहरपव्वए रूपी रूपपट्टे रूपोभासे सव्वरु-प्पामए रूपी अ इत्थ देवे पलिआवमट्ठिइए परिवमइ, से एएणऽट्टेणं गोअमा ! एवं वुच्चइ त्ति । (सू०-१११)

' कहि णं भंते ! ' क भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे रुक्मी नाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः ? , गौतम ! रम्यकवर्षस्य उत्त-रस्यां वक्ष्यमाणहैरण्यवतक्षेत्रस्य दक्षिणस्यां पूर्वलवणसमु-द्रस्य पश्चिमायां पश्चिमलवणसमुद्रस्य पूर्वस्याम् अत्रान्तरे जम्बूद्वीपे द्वीपे रुक्मी नाम्ना पञ्चमो वर्षधरः प्रज्ञप्तः । प्राचीन-प्रतीचीनाऽऽयतः उत्तरदक्षिणयोर्विस्तीर्णः, एवमुक्त्वानुसारेण यैव महाहिमवद्वर्षधरवक्रव्यता सैव रुक्मिणोऽपि परे दक्षि-णतो जीवा उत्तरस्यां धनुःपृष्ठम् अवशेषे-ध्यासादिकं तदे-व-द्वितीयवर्षधरप्रकरणोक्तमेव, द्वयोः परस्परं समानत्वात्, महापुण्डरीकोऽत्र(हृदो)द्रहो महापद्मद्रहतुल्यः, अस्माच्च नि, गता दक्षिणतोरणेन नरकान्ता महानदी नेतव्या, अत्र च का नदी निदर्शनीयेत्याह—' जहा रोहिय ' त्ति यथा रोहिता 'पुगन्धिमेणं गच्छइ' त्ति पूर्वेण गच्छति समुद्रमिति शेषः, यथा रोहिता महाहिमवतो महापद्मद्रहतो दक्षिणेन प्रवृद्धा सती पूर्वसमुद्रं गच्छति तथैवाऽपि प्रस्तुतवर्षधरादक्षिणेन निर्गता पूर्वेणाधिमुपसर्पतीति भावः, रूप्यकूला उत्तरेण-उत्तरतोरणेन निर्गता नेतव्या, यथा हरिकान्ता हरिवर्षक्षेत्र-वाहिनी महानदी ' पच्छन्धिमेणं गच्छइ ' त्ति पश्चिमाधि गच्छति । अथ नरकान्तायाः समानक्षेत्रवर्त्तित्वेन हरिकान्ता-याः रूप्यकूलायास्तु रोहिताया अनिदेशो वक्तुमुचित इत्याह—अवशेषं—गिरिगन्तव्यमुखमूलव्याससरित्सम्पदा-दिकं वक्तव्यम्, तदेवेति-समानक्षेत्रवर्त्तिसरिप्रकरणोक्तमेव, तच्च नरकान्ताया हरिकान्तप्रकरणोक्तं, रूप्यकूलायास्तु रो-हिताप्रकरणोक्तम् । यत्तु नरकान्ताया अतुल्यक्षेत्रवर्त्तित्वेन रो-हितया सह रूप्यकूलायास्तु हरिकान्तया सहातिदेशकथने तत्र समानदिगनिर्गतत्वं समानदिग्गामित्वं च हेतुः । अथा-त्र कूटवक्रव्यतामाह—'रूपिम्मि णं' इत्यादि रुक्मिणि पर्वत भगवन् ! कति कूटानि प्रज्ञप्तानि ? , गौतम ! अष्ट कूटानि प्रज्ञ-प्तानि, तद्यथा-प्रथमं समुद्रदिशि सिद्धायतनकूटं ततो रुक्मि-कूटं-पञ्चमवर्षधरपट्टिकूटं रम्यकूटं-रम्यकक्षत्राधिपदेवकूटं नरकान्तानदीदेवीकूटं-बुद्धिकूटं महापुण्डरीकद्रहसुरीकूटं रूप्यकूलानदीसुरीकूटं हेरण्यवतकूटं-हैरण्यवतक्षेत्राधिपदे-वकूटमाणकाञ्चनकूटम्, एतानि प्राक्परायतध्रुव्या व्यव-स्थितानि पञ्चशतिकाणि सर्वाण्यपि, राजधान्यः कूटाधिप-देवानामुत्तरस्याम् । सम्प्रत्यस्य नामनिदानं पर्यनुयुङ्क्त—'से

केण्डुणं ' इत्यादि, अथ केनाथेन भदन्त ! एवमुच्यते—रु-
कमी वर्षधरपर्वतः २ इति ?, गौतम ! रुकमी वर्षधरपर्वतो
रुकमं—रूप्यं शब्दानामनेकार्थत्वात् ; तदस्यास्तीति रुकमी, एष
सर्वदा रूप्यमयः शाश्वतिक इति नित्ययोगे इन् प्रत्ययः, रू-
प्यावभासो—रूप्यमिव सर्वतोऽवभासः—प्रकाशो भास्वरत्वे-
न यस्याऽसौ तथा, एतदेव व्याचष्टे—सर्वात्मना रूप्यमय
इति, रुकमी चात्र देवस्ततस्तन्मयत्वात् तत्सामिकत्वाच्च
रुकमीति व्यपदिश्यते । जं० ४ वक्त० । स्था० । स० । जम्बू-
द्वीपे मन्दस्योत्तरं रुक्मिवर्षधरपर्वते द्वितीये कूटे, स्था०
८ ठा० । सप्तविंशतितमे महाप्रहे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।
(धातकीखण्डद्वीपे द्वौ रुक्मिनामानौ पर्वतौ तौ च ' धायइ-
संडदीव ' शब्दे चतुर्थभागे २७४६ पृष्ठे उक्तौ)

रूपिणी—रुक्मिणी—स्त्रा० । “ इमं-कमोः ” ॥ ८ । २ ॥ ५२ ॥
इति पां वा । रूपिणी । रुक्मिणी । प्रा० । कृष्णवासुदेवस्याग्र-
महिष्याम्, स्था० ८ ठा० । रुक्मिणीपरिणयनम् । प्र-
श्न० । तथा रुक्मिण्याः कृते संग्रामोऽभूत्, तथाहि—
कुण्डिन्यां नगर्यां भीष्मनरपतेः पुत्रस्य रुक्मिणो नृपस्य भगि-
नी रुक्मिणी कन्या बभूव, इतश्च द्वारिकायां कृष्णवासुदे-
वस्य भार्या सत्यभामा, तद्वहे च नारदः कद्राचिदवततार,
तथा तु व्यग्रतया न सम्यगुपचरितः, ततः कुपितोऽसौ
तां प्रति सापत्न्यमस्याः करोमीति विभाव्य कुण्डिनीं नग-
रीमुपगतः, रुक्मिण्या च प्रणतः सन् कृष्णस्य महादेवी
भवेत्याशिषमवादीत्, कृष्णगुणांश्च तत्पुरतो व्यावर्णयन्
तं प्रति तां सानुरागामकरोत् । तद्रूपं च चित्रपटे विलिख्य
कृष्णस्य तदुपदर्श्य तां प्रति तमपि साभिलाषमकार्षात्,
ततः कृष्णो रुक्मिणं तां याचितवान्, रुक्म्यपि न
दत्तवान्, शिशुपालाभिधानं च महाबलं राजसूनुमानीय
विद्याहमारम्भितवान्, रुक्मिणीसक्त्या पितृष्वस्त्रा च
कृष्णस्य रुक्मिण्यपहरणार्थं लेखो दत्तः, ततश्च रामकेशवौ
तां नगरीमागतौ, रुक्मिणी च पितृष्वस्त्रा सह चेष्टिकापरि-
वृता देवताचनव्याजेनान्यायानमागता, कृष्णेन रथमारोपिता-
ततस्तौ द्वारिकाभिमुखौ तां गृहीत्वा प्रचलितौ, पूकृतं
च चेष्टिकाभिः निर्गता सदपौ चतुरङ्गसैन्यसमग्रौ रुक्मि-
णीव्यावर्त्तनार्थं रुक्मिशिशुपालमहाराजौ, ततो विनिवृत्य
हलिना हलमुशलाभ्यां दिव्यास्त्राभ्यां चूर्णितं तद्वलं विमुक्तौ
कृच्छ्रजाचितौ शिशुपालरुक्मिणाविति । प्रश्न० ४ आश्र०
द्वार । (सा च अरिष्टनेमरन्तिके प्रव्रजिता विंशतिवर्षाणि
श्रामण्यं परिपाल्य मासिक्या प्रतिलेखनया मृत्वा सिद्धा
इत्यन्तकृद्दशानां चतुर्थवर्गस्य अष्टमेऽध्ययने सूचितम् ।)
(रुक्मिण्याः सर्वा वक्रव्यता पद्मावतीवक्रव्यतावत, तद्वक्र-
व्यता च ' पडमावई ' शब्दे पञ्चमभागे १६ पृष्ठे गता)

रुय—रुत—न० । रवणं रुतम् । शब्दकरणे, दश० ४ अ० । ज्ञा० ।

रुयग—रुचक—पु० । वणं, औ० । कृष्णमणिविशेषे, आ० क०
१ अ० । प्रज्ञा० । उत्त० । सूत्र० । औ० । जम्बूद्वीपापेक्षया
स्वनामख्यातं त्रयोदशे द्वीपे, द्वी० । कुण्डलवरावभाससमुद्र-
परिक्षेपी रुचको द्वीपः (जी०) रुचकद्वीपपरिक्षेपी रुच-
कः समुद्रः । स्वनामख्यातं समुद्रं, जी० ३ प्रति० २ उ० ।
प्रज्ञा० । अनु० । ज्ञा० । (' रुयगदीव ' शब्दे वक्रव्यता-
सूत्रं वक्ष्यामि) रुचकद्वीपवर्त्तिनि चक्रवालपर्वते, स्था०

६ ठा० । (रुचकवरपर्वते अष्टसु कुट्टेषु अष्ट दिक्कुमार्यः
स्वस्वस्थाने दर्शिताः)

अथास्य द्वीपस्योच्चत्वादिकमाह—

दसकोडिसहस्साइं, चत्तारि सयाइ पंचसीयाइं ।

बावत्तिरि च लक्खा, विक्खंभो रुयगदीवस्म ॥ १०६ ॥

रुयगवरस्स उ मज्जे, नगुत्तमो होइ पव्वत्तो रुयगो ।

पागारसरिसरुवो, रुयगं दीवस्मि भयमाणो ॥ ११० ॥

रुयगस्स उ उस्मेहो, चउरासिं भवे सहस्साइं ।

एगं चेव सहस्सं, धरणिथलमहे समोगाहो ॥ १११ ॥

दस चेव सहस्सा खलु, बावीसं जोयणाइं बोधव्वा ।

मूलस्मि उ विक्खंभो, माहिओ रुयगमेलस्म ॥ ११२ ॥

सत्तेव सहस्सा खलु, तेवीसं जोयणाइं बोधव्वा ।

मज्झस्मि य विक्खंभो, रुयगस्स उ पव्वयस्स भवे ॥ ११३ ॥

चत्तारि सहस्साइं, चउवीसं जोयणा य बोधव्वा ।

सिहरितले विक्खंभो, रुयगस्स उ पव्वयस्स भवे ॥ ११४ ॥

सिहरितलं रुयगस्स उ, होति कूडा चउदिसिं तन्थ ।

पुव्वाणुपुव्वीं तेसिं, इमाइं नामाइं किन्तीहि ॥ ११५ ॥

पुव्वेण अट्ट कूडा, दक्खिणओ अट्ट अट्ट यऽवरणं ।

उत्तरओ अट्ट भवे, चउदिसिं होति रुयगस्स ॥ ११६ ॥

कणग १ कंचरणे २ तवणे ३, दिसासोवन्थिण ४ अरिद्धे य ५ ।

चंदण ६ अंजणमूले ७, वडेर ८ पुण अट्टमे भणिण ॥ ११७ ॥

नाणारयणविचित्ता, उज्जोयंता हुयासणसिहु व्व ।

एण अट्ट वि कूडा, हवंति पुव्वेण रुयगस्स ॥ ११८ ॥

फलिहे १ रयणे २ तवणे ३, पढमे ४ नल्लिणे ५ समी य ६ नायव्वे ।

वेसमणे ७ वेरुलिण ८, रुयगस्स हवंति दक्खिणओ ॥ ११९ ॥

नाणारयणविचित्ता, अणोवमा वन्नरुवसंकासा ।

एण अट्ट वि कूडा, रुयगस्स हवंति दक्खिणओ ॥ १२० ॥

अमोहे १ सुप्पवट्ठे २ य, हिमवं ३ मंदिरे ४ तथा ।

रुयगे ५ गुत्तरे ६ चंदे ७, अट्टमे य सुदंसणे ८ ॥ १२१ ॥

नाणारयणविचित्ता, अणोवमा रुवसंकासा ।

एण अट्ट वि कूडा, रुयगस्स वि होति पच्छिमओ ॥ १२२ ॥

विजये य वेजयंते, जयंते अवराइया अ बोधव्वा ।

कुंडलरुयगारयणु—चरा य तह सव्वरयणे य ॥ १२३ ॥

नाणारयणविचित्ता, उज्जोयंता हुयासणसिहु व्व ।

एण अट्ट वि कूडा, रुयगस्स वि होति उत्तरओ ॥ १२४ ॥

पलिओवमट्ठिइया, एणसिं खलु हवंति कूडसु ।

पुव्वेण आणुपुव्वी, दिसाकुमारीण ते हुंति ॥ १२५ ॥

नंदुत्तरा य नंदा, आणंदा नंदिसणा य ।

विजया य वेजयंती, जयंति अवराइया चेव ॥ १२६ ॥

एया पुरिमच्छेणं, रुयगस्मि उ अट्ट हुंति देवीओ ।

पुव्वाइयाणुपुव्वी—दिसा कुमारीण ते हुंति ॥ १२७ ॥

लच्छिमई सेसमई, चित्तगुत्ता वसुंधरा । (चव)
समाहारा सुप्पदिन्ना, सुप्पवुद्धा हु (ज) सोधरा ॥१२८॥
एया उ दक्खिण्णेणं, हवंति अट्ट य दिसाकुमारीओ ।
जे दक्खिण्णेण कूडा, अट्ट वि रुयगे तहिं एया ॥१२९॥
इल्लोदेवी सुरोदेवी, पउमा पउमावई य विन्नेया ।
एगनासा णवमिया, सीया भव्वा य अट्टमिया ॥१३०॥
एया उ पच्छिमदिसा, समासिया अट्ट दिसाकुमारीओ ।
अवरेण जे य कूडा, अट्ट वि रुयगे तहिं एया ॥१३१॥
अलं वुसा मीसकेसी, पुंडरिगिणी वारुणी य तथा ।
आसा सगपत्ता चव, सिरिहिरी चव उत्तरओ ॥१३२॥
एया दिसाकुमारी, कहिया सव्वन्नुसव्वदरिसीहिं ।
जे उत्तरेण कूडा, अट्ट वि रुयगे तहिं एया ॥१३३॥
जोयणमाहस्सीया, रुयगवरं पव्वयम्मि चत्तारि ।
पुव्वाइयाणुपुव्वी, दीवाहिर्वण आवासा ॥१३४॥
पुव्वेण उ वेरुलियं, मणिक्कंडं पच्छिमे दिसाभाए ।
रुयगं पुण दक्खिण्णओ, रुयगुत्तरमुत्तरे पासे ॥१३५॥
जोयणसहस्सियाणं, एए कूडा हवंति चत्तारि ।
पुव्वाइयाणुपुव्वी, ते होतिं दिसाकुमारीणं ॥१३६॥
पुव्वेण य वेरुलियं, मणिक्कंडं पच्छिमे दिसाभाए ।
रुयगं पुण दक्खिण्णओ, रुयगुत्तरमुत्तरे पासे ॥१३७॥
रुप्पंसा य सुरुवा, रुव्वई रुव्वकंता य ।
पुव्वाइयाणुपुव्वी, चउदिसिं तेसु कूडसु ॥१३८॥
पलिओवमं दिवडुं, विइयाओ एयासि हो । सव्वासि ।
एकेकमपरियाइं, होइ य अट्टएह कूडाणं ॥१३९॥
पुव्वेण सोत्थिकूडा, अवरेण य नंदणं भवे कूडं ।
दक्खिण्णओ लोगहियं, उत्तरओ सव्वभूयहियं ॥१४०॥
जोयणसाहस्सीया, एए कूडा हवंति चत्तारि ।
पुव्वाइयाणुपुव्वी, दिसा गइंदाण ते होति ॥१४१॥
पढमुत्तरनीलवंतं, सुहत्थी अंजणागिरी य ।
एए दिसागइंदा, दिवडुपलिओवमद्वितिया ॥१४२॥
पुव्वेण होइ विमलं, सयंपभे दक्खिण्णे दिसाभाए ।
अवरे पुण पच्छिमओ, तिब्बुजोयं च उत्तरओ ॥१४३॥
जोयणमाहस्सीया, एए कूडा हवंति चत्तारि ।
पुव्वाइयाणुपुव्वी, विज्जुकुमारीण ते हुंति ॥१४४॥
चित्ता य चित्तकण्ठा, सतेस्सा सोमणी य नायव्वा ।
एया विज्जुकुमारी, साहियपलिओवमद्वितिया ॥१४५॥
विज्जुकुमारीणं द-क्खिण्णकूडा दिसागइंदाणं ।
तत्तामयहरियाणं, विज्जुकुमारीण इय हुंति ॥१४६॥
रुयगवरस्स उ वार्हि, आगाहिताणु अट्ट लक्खाइं ।
खुलसीइसहस्साइं, रइकरगा पव्वया रम्मा ॥१४७॥

रुयगे णं मंडलियपव्वए पंचासीं जोयणसहस्साइं सव्व-
गेणं पप्पत्ता । (सू० ८५)

रुचको—रुचकाभिधानस्त्रयोदशद्वीपान्तर्गतः प्राकाराकृती
रुचकद्वीपविभागकारितया स्थितः. अत एव माण्डलिकपर्व-
तो, मण्डलेन व्यवस्थितत्वात्. स च सहस्रमवगाढश्चतुरशी-
तिरुच्छित इति पञ्चाशीतिः सहस्राणि सर्वाश्रेणति । स०
८५ सम० ।

अस्य विष्कम्भमाह—

रुयगवरे णं पव्वए दस जोयणसयाइं उव्वेहेणं मूले
दस जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं उवरि दस जोयणसयाइं
विक्खंभेणं पप्पत्ता । एवं कुंडलवरे वि । (सू० ७२६)

रुचको रुचकाभिधानस्त्रयोदशद्वीपवर्ती चक्रवालपर्वतः ।
कुण्डलः कुण्डलाभिधान एकादशद्वीपवर्ती चक्रवालपर्वतः
एव, ' एवं कुण्डलवरेऽपि ' इत्यनेनह कुण्डलवर उद्धेधमूल-
विष्कम्भोपरि विष्कम्भैः रुचकवरपर्वतसमान उक्तो. द्वीपसा-
गरप्रक्षपत्यां त्वेवमुक्तः—'दस चव जोयणसए, वावीसे विन्धडो
उ मूलम्मि । चत्तारि जोयणसए, चउवीसे विन्धडो सिहरे
॥ १ ॥' इति । रुचकस्याऽपि तत्राऽयं विशेष उक्तः—मूलवि-
ष्कम्भो दश सहस्राणि द्वाविंशत्यधिकानि. शिखरं तु चत्वारि
सहस्राणि चतुर्विंशत्यधिकानीति । अनन्तरं गणितानुयोग
उक्तः । स्था० १० टा० । सूत्र० । न० । सा (दिक्) च मेरुमध्ये
अष्टप्रदेशिकरुचकाद्भावनीयाः ; तथाहि—तिर्यग्लोकस्य म-
ध्यभागे आयाम-विष्कम्भाभ्यां प्रत्येकं रज्जुप्रमाणौ सर्व-
प्रतराणां जुल्लकौ द्वौ नभः—प्रदेशप्रतरौ विद्येत । तयोश्च
मेरुमध्यप्रदेशे मध्यं लभ्यते । तत्र च मध्य उपरितनप्रतरस्य
ये चत्वारो नभःप्रदेशास्तथा—अधस्तनप्रतरस्य तु ये चत्वा-
रो व्योमप्रदेशास्तेषामप्रानामपि प्रदेशानां समये रुचक इति
परिभाषा । अयं चाष्टप्रदेशिको रुचकः समस्ततिर्यग्लोक-
मध्यवर्ती गोस्तनाकारः क्षेत्रतः षष्ठामपि दिशां चतसृणाम-
पि च विदिशां प्रभवः (उत्पत्तिस्थानम्) मन्तव्यः उक्तं
च—(आचार्यगङ्गनिर्मुक्तौ) " अट्टपण्णसो रुयगो, तिरियं
लायस्स मज्झयारम्मि । एस एभवां दिसाणं, एसेव
भवे अणुदिसाणं ॥ ४२ ॥ " (अस्या गाथाया व्याख्या
' दिसा ' शब्दे चतुर्थभागे २५२३ पृष्ठे गता) अस्मा-
च्च रुचकाद् दिशो विदिशश्च यथा प्रभवन्ति तथो-
च्यते—यथोक्तं रुचकाद् बहिश्चतसृष्वपि दिक्षु प्रत्येकमादौ
द्वौ द्वौ नभःप्रदेशौ भवतः, तदप्रतश्चत्वारः, तत्पुनः षट् ,
ततोऽप्यप्रतोऽष्टौ व्योमप्रदेशा इत्येवं ह्यादिद्व्युत्तरश्रेण्या
चतसृष्वपि दिक्षु पृथग् नेतव्यम् । तत एताः शकटोर्ध्व-
संस्थानाः पूर्वादिका महादिशश्चतस्रा भवन्ति । एतासां च
चतसृणामपि दिशां चतुर्ष्वन्तरालकोणेष्वेकैकनभःप्रदेशानि-
ष्पन्ना अनुत्तरा यथोत्तरं वृद्धिरहितशिष्टसमुद्रावलीसंस्थि-
ताश्चतस्र एव विदिशो भवन्ति । ऊर्ध्वं तु चतुरो नभःप्रदे-
शानादौ कृत्वा यथोत्तरं वृद्धिरहितत्वाच्चतुःप्रदेशिकैव
रुचकनिभा च चतुरस्रदण्डाकारैकैव भवति, अधोऽप्येव-
प्रकारा द्वितीयेति ।

उक्तं च—

" दुपण्णसाइरुत्तर, एगपण्णा अणुत्तरा चव ।

चउरो चउरो य दिसा, चउरो य अणुत्तरा दोसि ॥ १ ॥
मगहुद्धिमंठियाओ, महादिसाओ हवति चत्तारि ।

मुत्तावली च चउरो, दो चय य हति रुग्गतिभा । २० धिसे० ।
" जे मंदरस्स पुवं-ण मणुस्सा दक्खिण्णस्स अवरंणं । जे
आवि उत्तरंणं, मव्वंस्सि उत्तरं मेरु " ॥ १ ॥ रुक्कापर्वते
पूर्वादिदिक्त्वं वेदितव्यम् । अत्रा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।
(रुक्कादेव पूर्वादिदिशां व्यवहार इति ' दिसा ' शब्दे
चतुर्थभागे २५२३ पृष्ठे उक्तम्) ।

रुग्गकुमारी-रुक्ककुमारी-स्त्री० । रुक्कपर्वतस्तास्तव्यासु
दिक्कुमारीषु, ति० । कल्प० । (तत्र ' दिसाकुमारी ' शब्दे
चतुर्थभागे २५३५ पृष्ठे दर्शितः) चतुर्षु रुक्कपर्वतेषु प्रत्ये-
कमष्टसु कूटेषु दिक्कुमार्यः । स्था० ८ ठा० ।

रुग्गकूड-रुक्ककूड-न० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पश्चिमे रुक्क-
पर्वते पञ्चमे कूटे, रुक्कक्षत्रकालपर्वतः तदधिष्ठातृ-
देवतावासो रुक्ककूटमिति । त्रिपथस्याष्टमे कूटे, स्था० ६
ठा० । ज० । सुवत्सादेव्याधिष्ठितस्थानके, स्था० ६ ठा० ।
(' धायहसंडीव ' शब्दे चतुर्थभागे २७४६ पृष्ठे रुक्क-
कूटवक्त्रव्यता उक्ता ।)

रुग्गजसा-रुक्कजसा-स्त्री० । रुक्कपर्वतस्य मध्यदेशे दक्षि-
णदिक्वास्तव्यासु दिक्कुमारीषु, ति० ।

रुग्गदीव-रुक्कद्वीप-पुं० । कुण्डलवरावभासपरिक्षेपिणि द्वी-
पभेदः, जी० ।

कुण्डलवराभासे णं समुदं रुक्गे णामं दीवे वट्टे वलया०
जाव चिट्ठति, किं समचक्कवालसंठाणसंठिए विसमच-
क्कवालसंठाणसंठिए ?, गोयमा ! समचक्कवालसंठाणसंठिए,
नो विसमचक्कवालसंठाणसंठिते, केवतियं चक्कवालसंठा-
णसंठिए पप्पत्ते?, सव्वट्ट-मणोरमा एत्थ दो देवा मेसं तेहव ।
कुण्डलवरावभाससमुद्रपरिक्षेपी रुक्का द्वीपः, रुक्कद्वीप-
परिक्षेपी रुक्कः समुद्रः (जी०) रुक्कद्वीपे सर्वार्थ-मनोरमौ
देवौ । जी० ३ प्रति० २ उ० ।

रुग्गवडिमग-रुक्कावर्तसक-न० । रुक्कायां राजधान्यां
रुक्काया देव्या आवासभवने, स्था० २५०४ वर्ग १ उ० । द्वी० ।

रुग्गवर-रुक्कवर-पुं० । रुक्कवरसमुद्रपरिक्षेपिणि द्वीपः, जी० ।

रुग्गवरं णं दीवे वट्टे रुग्गवरभद-रुग्गवरमहाभदा एत्थ
दो देवा महिड्डिया ।

रुक्कसमुद्रपरिक्षेपी रुक्कवरो द्वीपः । तत्परिक्षेपी रुक्क-
वरः समुद्रः । (जी०) रुक्कवरसमुद्रे रुक्कवरभद्र-रुक्कवर-
महाभद्रौ (देवौ महर्दिकौ परिवसतः) जी० ३ प्रति० २
उ० । स्वनामख्याते समुद्रे, प्रज्ञा० १५ पद १ उ० । सू० प्र० ।
स्था० । च० प्र० । अनु० ।

रुग्गवरदीव रुग्गवर-रुग्गवरमहावरा एत्थ दो देवा
महिड्डिया ।

तत्-रुक्कवरसमुद्र-परिक्षेपी रुक्कवरावभासो द्वीपः ।
(जी०) रुक्कवरं समुद्रं रुक्कवर-रुक्कवरमहावरौ (दे-
वौ महर्दिकौ परिवसतः) जी० ३ प्रति० २ उ० । (' रुग्ग '
शब्दे बहु वक्त्रव्यमत्र गतम्)

रुग्गवरभद-रुक्कवरभद्र-पुं० । रुक्कवरद्वीपाधिपे देवे, सू०
प्र० १६ पाहु० ।

रुग्गवरमहाभद-रुक्कवरमहाभद्र-पुं० । रुक्कवरद्वीपदेवे,
सू० प्र० १६ पाहु० । जी० ।

रुग्गवरमहावर-रुक्कवरमहावर-पुं० । रुक्कवरोदसमुद्रदेवे,
जी० ३ प्रति० २ उ० ।

रुग्गवरोंद-रुक्कवरोंद-पुं० । रुक्कवरद्वीपपरिक्षेपिसमुद्रे,
च० प्र० २० पाहु० । सू० प्र० ।

रुग्गवरोभास-रुक्कवरावभास-पुं० । रुक्कादसमुद्रपरिक्षे-
पिणि द्वीपः, जी० ।

रुग्गवरावभासे दीवे रुग्गवरावभासभद-रुग्गवरावभास-
महाभदा एत्थ दो देवा महिड्डिया ।

(रुक्कवरसमुद्रपरिक्षेपी) रुक्कवरावभासो द्वीपः ।
तत्परिक्षेपी रुक्कवरावभासः समुद्रः । (जी०) रुक्क-
वरावभासे द्वीपे रुक्कवरावभासभद्र-रुक्कवरावभासम-
हाभद्रौ (देवौ महर्दिकौ परिवसतः) जी० ३ प्रति० २ उ० ।
स्वनामख्याते समुद्रे च । जी० ।

रुग्गवरावभासे समुद्रे रुग्गवरावभासवर-रुग्गवरावभा-
समहावरा एत्थ दो देवा महिड्डिया ।

रुक्कवरावभासे समुद्रे रुक्कवरावभासवर-रुक्कवरा-
वभासमहावरौ (देवौ महर्दिकौ परिवसतः) जी० ३ प्रति०
२ उ० ।

रुग्गवरोभासभद-रुक्कवरावभासभद्र-पुं० । रुक्कवरावभा-
सद्वीपदेवे, सू० प्र० १६ पाहु० । जी० ।

रुग्गवरोभासमहाभद-रुक्कवरावभासमहाभद्र-पुं० । रुक्क-
वरावभासोदसमुद्रदेवे, जी० ३ प्रति० २ उ० ।

रुग्गवरोभासवर-रुक्कवरावभासवर-पुं० । रुक्कवरावभा-
ससमुद्रदेवे, सू० प्र० १६ पाहु० ।

रुग्गवरोभासोद-रुक्कवरावभासोद-पुं० । रुक्कवरावभा-
सद्वीपपरिक्षेपिणि समुद्रे, जी० ३ प्रति० २ उ० ।

रुग्गसेरी-रुक्कश्री-स्त्री० । चम्पायां नगर्यां रुक्कगृहपते-
भार्यायाम्, यत्सुता रुक्का जन्मान्तरे भूतानन्दस्याग्रम-
हिपी जाता । स्था० २ श्रु० ३ वर्ग १ अ० ।

रुग्गा-रुक्का-स्त्री० । रुक्कपर्वतमध्यभागे पूर्वदिग्वास्त-
व्यायां दिक्कुमार्याम्, ति० ।

रुग्गावर्द-रुक्कावती-स्त्री० । रुक्कपर्वतस्य मध्यभागे उ-
त्तरदिग्वास्तव्यायां दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम्, स्था० म० १
अ० । ज० । भूतानन्दस्याग्रमहिष्यां च । भ० १० श० ५ उ० ।

रुग्गिंद-रुक्केन्द्र-पुं० । बलेः वैरोचनराजस्य उत्पातपर्वते,
स्था० २ ठा० ३ उ० । (स च ' उप्पायपव्वय ' शब्दे
द्वितीयभागे ८३७ पृष्ठे दर्शितः)

रुग्गुत्तमकूड-रुक्कात्तमकूट-पुं० । जम्बूमन्दरस्य पश्चिमे
रुक्कपर्वते षष्ठे कूटे, स्था० ८ ठा० ।

रुयगुत्तरा-रुचकोत्तरा-स्त्री० । रुचकपर्वतस्य मध्यभागं दिक्कुमार्याम्, द्वी० ।

रुयगोद-रुचकोद-पुं० । रुचकद्वीपपरिच्छिपिणि समुद्रे, जी० ।
रुयगोदे नामं ममुदे जहा खोदोदं समुदे संखेजाइं जो यणमतसहस्माइं चक्रवालविक्रमंभेणं संखेजाइं जोयस-
सतसहस्माइं परिक्रमंवेणं । दारा, दारंतरं पि संखेजाइं, जो-
तिसं पि सव्वं संखेजं भाणियव्वं, अट्ठो पि जहेव खोदो-
दस्स नवरि सुमण-सोमणसा एत्थ दो देवा महिद्धिया
तेहव रुयगाओ आदत्तं असंखेजं विक्रमंभपरिक्रमंवेवो दारा
दारंतरं च जोइसं च सव्वं असंखेजं भाणियव्वं । जी०
३ प्रति० २ उ० ।

रुयण-रुदन-न० । रुदितप्राये, ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० ।

रुयणिया-रुदनिका-स्त्री० । रुदितक्रियायाम्, ज्ञा० १ श्रु०
१६ अ० ।

रुरु-रुरु-पुं० । मृगविशेष, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कल्प० । प्र-
ज्ञा० । रा० । प्रश्न० । आचा० । वनस्पतिकार्यभेदे, स्लेच्छुजा,
तिभेदे च । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

रुरुकणह-रुरुकण-पुं० । साधारणवाद्यवनस्पतिकार्यभेदे,
प्रज्ञा० १ पद ।

रुलंत-रुलत-पुं० । भूमौ लुठति, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

रुह-रुह-त्रि० । रुहः बीजजन्मनि, प्रादुर्भावे, रोहयतीति
रुहः । पुनरुत्पत्तिशालिनि, आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० ।

रुहिर-रुधिर-न० । शोणितं, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । “ कीला-
ले सोणिअं रुहिरं ” पाइ० ना० ११३ गाथा ।

रुहिरविंदु-रुधिरविन्दु-पुं० । शोणितविन्दौ, जं० ७ वक्त० ।

रुह-रुह-पुं० । प्रादुर्भूतं, दश० ७ अ० । शुष्कं, विशेष० । प्रगु-
णं, “ रुहं पउणं ” पाइ० ना० २६८ गाथा ।

रु(अ)य-रुत-न० । रीजरहितं लोठितकर्पासं, वृ० १ उ० ३
प्रक० । नि० चू० । तूलं, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा । कार्पास-
पद्मणि, सू० प्र० २० पाहु० । ज्ञा० । भ० ।

रूप-पुं० । द्वीपकुमारेन्द्रस्य लोकपाले, भ० ३ श० ८ उ० ।
म्या० । स्वभावे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

रुयंती-रुतयन्ती-स्त्री० । कर्पासलोठिन्या लोठयन्त्याम्, पि० ।

रुयंम-रूपांश-पुं० । द्वीपकुमारेन्द्रस्य लोकपाले, भ० ३
श० ८ उ० ।

रुयंसा-रूपांशा-स्त्री० । भूतानन्दस्याग्रमहिष्याम्, भ० ११
श० ५ उ० । दक्षिणदिक्कुमार्या मातरि, आ० म० १ अ० ।

रुयकंत-रूपकान्त-पुं० । विशिष्टेन्द्रस्य लोकपाले, स्था० ४
ठा० १ उ० ।

रुयकंता-रूपकान्ता-स्त्री० । मध्यमरुचकवास्तव्यायां दि-
क्कुमारीमहत्तरिकायाम्, स्था० ६ ठा० । द्वी० । भूतानन्दस्य
नागकुमारेन्द्रस्याग्रमहिष्यां च । स्था० ६ ठा० । भ० ।

रुयगावई-रूपकावती-स्त्री० । रुचकपर्वतवास्तव्यायां दिक्-
कुमार्याम्, आ० क० १ अ० ।

रुयजुय-रूपयुत-त्रि० । रूपयति, लोकानां गुणविशिष्टो बहुमा-
नभागं जायते । ‘यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति’ इति प्रवादान्
कुरूपस्य अनोदेयादिप्रसङ्गाच्च इति रूपयुतत्वं स्मरिगुणः ।
प्रव० ६५ द्वार ।

रुयणालिया-रुतनालिका-स्त्री० । रूतं कार्पासविकारस्तद्-
भूता नालिका शुषिरवंशादिरूपा । रूतभृन्नालिकायाम्, भ०
२ श० ५ उ० ।

रुयप्पभा-रूपप्रभा-स्त्री० । भूतानन्दस्याग्रमहिष्याम्, भ० ६
श० ३३ उ० । दिक्कुमार्या महत्तरिकायाम्, स्था० ६ ठा० ।
भ० । मध्यमरुचकपर्वतवास्तव्यायां दिक्कुमार्याम्, द्वी० ।

रुयवर्ग-रूपवर्ग-पुं० । लोमपत्तिविशेष, जी० १ प्रति० ।

रुयसीह-रूपसीह-पुं० । द्वीपकुमारेन्द्रस्य उत्तरदिग्लोकपा-
ले, भ० ३ श० ८ उ० ।

रुया-रूपा-स्त्री० । रुचकपर्वतस्य पूर्वदिग्वास्तव्यायां दिक्-
कुमार्याम्, आ० क० १ अ० । जं० । पूर्वदिग्वास्तव्याया दि-
क्कुमार्याः महत्तरिकायाम्, आ० म० १ अ० । स्था० । भू-
तानन्दस्याग्रमहिष्याम्, ज्ञा० २ श्रु० ४ वर्ग १ अ० । शुक्लि-
कायाम्, पो० १४ धिव० ।

रुयार-रूपकार-पुं० । चित्रकारं, विशेष० ।

रुयामिया-रूपासिका-स्त्री० । मध्यमरुचकपर्वतवास्तव्यायां
दिक्कुमार्याम्, आ० क० १ अ० । जं० ।

रुरुअ-रुरुचित-न० । कामचिन्तायाम्, “मुरुमुरिअं रुरु-
इअं ” पाइ० ना० १८२ गाथा ।

रुव-रूप-न० । रूपणं रूपः; रूप्यते अवलोक्यते इति रूपम् ।
आकारं चक्षुर्विषये, स्था० १ ठा० । अणु० । पं० चू० ।
स्था० । आ० म० । औ० । “ कर्णी रुवं ” पाइ० ना० २३६
गाथा । पृथिव्युदकज्वलनवृत्तिचानुपगुणे, सम्म० ३ काण्ड ।

एगं रुवे । स्था० १ ठा० । आचा० ।

दुविहा रु(वा)या पप्पत्ता, तं जहा-अत्ता चेव, अणत्ता चेव०
जाव मणामा, अमणामा चेव । (सू० ८३) स्था० २ ठा० ३ उ० ।
शरीरसौन्दर्यं, स्था० ४ ठा० २ उ० । स० । प्रश्न० ।
ज्ञा० । गौरादिवर्णलावण्ये, उत्त० ३२ अ० । आकृतौ,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । प्रश्न० । आ० म० । स्था० ।
नि० । रा० । नयनमनोहारिणि, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । वर्णा-
दिमत्त्वे, भ० १७ श० २ उ० । मूर्तौ, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।
अन्यूनाङ्गतायाम्, उत्त० ३ अ० । सम्म० । नेपथ्यादौ,
स्था० ३ ठा० १ उ० । स्वरूपं, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।
स्वभावे, स्था० ६ ठा० । ज्ञा० । लेप्यशिलासुवर्ण-
मणिवस्त्रचित्रादिषु, रूपनिर्माणरूपे कलाभेदे, जं० २ व-
क्त० । नि० चू० (तच्च भगवता ऋषभेण भरतस्य प्रथम-
मुपदिष्टम् इति ‘उसभ’ शब्दे द्वितीयभागे ११२६ पृष्ठे उक्तम्)
अचेतने स्त्रीशरीरे, “अचेयणं इत्थंशरीरं रुवं भणति, ” ।

नि० चू० १ उ० । भूषणविकले वा जीवत्स्त्रीशरीरे, दश० ४ अ० । स्वगतस्त्रीचित्रादिगते, प्रज्ञा० २३ पद० । " अशक्यं रूपमद्रष्टुं, चक्षुर्गोचरमागतम् । गगद्देशौ च यौ तत्र, तौ बुधः परिवर्जयेन् ॥ १ ॥ " ध० ३ अधि० ।

रूपनिक्षेपः—चक्षुरिन्द्रियमाश्रित्य रागद्वेषोत्पत्तिर्निषिध्यते, तत्र रूपस्य चतुर्धा निक्षेपः, नामस्थापने अनादृत्य द्रव्यभावनिक्षेपार्थं निर्युक्तिरुद् गाथाऽर्द्धमाह—

द्ववं संठाणई, भावो वन्नकसिणं सभावो य ।

(द्ववं सहपरिणयं, भावो उ गुणा य किन्ती य) ॥३२४॥

तत्र द्रव्यम् नोऽग्रागमता व्यतिरिक्तं पञ्च संस्थानानि परिमण्डलादीनि, भावरूपं द्विधा-वर्णनः, स्वभावतश्च । तत्र वर्णनः—कृत्स्नाः-पञ्चापि वर्णाः, स्वभावरूपं त्वन्तर्गतकोधादिवशाद् भृङ्गललाटनयनारोपणान्तरवागादिकम्, एतद्विपरीतं प्रसन्नस्योत, उक्तञ्च— " रुद्रस्स खरा दिष्टी, उष्णलधवला पसघ्नचित्तस्स । दुहियस्स आमिलायइ, गंतुमणस्सुस्सुआ हाइ ॥ १ ॥ " सूत्रानुगमे सूत्रम् । आचा० २ थु० २ चू० ५ अ० । (तच्च सूत्रम् ' चक्षुर्दंसणवडिया ' शब्दे तृतीयभागे ११०६ पृष्ठे गतम्)

रूप-न० । कर्पासं, " पहली ववरणं तूलो रूवो " पाइ० ना० २५५ गाथा ।

रुचंगी-रूपाङ्गी-स्त्री० । रूपेणातिशयिना युक्तमङ्गं शरीरं यस्याः सा रूपाङ्गी । सुरूपायाम्, व्य० ३ उ० ।

रुचंमाण-रूपध्यान-न० । रूपविषयके ध्यानं, आनु० ।

रुचंधार-रूपंधार-पुं० । मुनिवेषधारिणि, उक्त० १७ अ० ।

रुचकहा-रूपकथा-स्त्री० । विकथाभेदे, स्था० ४ ठा० । (व्याख्या ' इत्थंकहा ' शब्दे द्वितीयभागे ५२५ पृष्ठे गता)

रुचखंध-रूपस्कन्ध-पुं० । बौद्धपरिभाषिते अवयविद्रव्यविशेषे, स च पृथिवीधात्वादिरूपो रूपादिरूपश्च । सूत्र० १ थु० १ अ० १ उ० ।

रुचग-रूपक-न० । रजनमुद्रायाम्, ग० । रूपकप्रमाणं चेदम् । द्वीपसत्करूपकद्विकेनोत्तरापथरूपक एकः पाटलिपुत्रीयां रूपकः । अथवा—दक्षिणापथरूपकद्वयेन काञ्चीपुरीयरूपक एकः स्यात्, तद्वयेन पाटलिपुत्रीय एकः एवंविधा रूपकोऽत्रावगन्तव्यः । ग० १ अधि० । वृ० । नि० चू० । रा० । रूपकप्रतिरूपदर्शनीयं, ग० । " तद्रूपकमभेदे य उपमानोपमेययो " रित्युक्तलक्षणं काव्यालङ्कारे, प्रति० । आ० म० ।

रुचगदोस-रूपकदोष-पुं० । स्वरूपभूतानामवयवानां व्यत्ययं, अनु० । आ० म० । रूपकदोषा यथा—पर्वते रूपयितव्ये तत्स्वरूपभूतान् शिखरादीनवयवान्निरूपयति, अन्यत्र वा समुद्रादेः सम्यन्धनस्तांस्तत्र रूपयतीत्यादि । विशेष० ।

रुचजक्ख-रूपयत्-पुं० । रूपेण मूर्त्या यत्त इव रूपयत्तः । धर्मैकविशिष्टं देवकल्पं आधिकरणके, व्य० ।

अधुना रूपयत्तस्वरूपमाह—

भंभीएँ मासुरुक्खे, माढरकोडिन्नदंडनीतीसु ।

अल्लव-पक्खगाही, एरिसया रुचजक्खा ते ॥३३२॥

भाष्यमामाशुवृत्ते माढरे—नीतिशास्त्रे कौरिडन्यप्रणीतासु

च दण्डनीतिषु ये कुशला इति गम्यन्ते, तथा न कस्याऽपि लज्जमुत्कोचं गृह्णन्ति । नाप्यात्मीयाऽयमिति कृत्वा पक्षं गृह्णन्ति ते एतादृशाऽलज्जा अपक्षग्राहिणां रूपयत्ता रूपेण मूर्त्या यत्ता इव रूपयत्ताः, मूर्तिमन्ता धर्मैकनिष्ठा देवा इत्यर्थः । व्य० १ उ० । प्रति० । आ० म० ।

रुचजठ-रूपयत्क-वि० । रूपं त्यक्तं येन स रूपयत्कः । सुखादिदर्शनात् क्लान्तस्य परनिपातः । त्यक्तवेषे, व्य० १० उ० ।

रुचतेणय-रूपस्तेनक-पुं० । रूपवन्तम् उपलभ्य स त्वं यो मया विवक्षितां रूपवान् इत्यादि भावनया परसम्बन्धिरूपमात्मनि सम्पादयति, प्रश्न० ३ संव० द्वार ।

रुचदेस-रूपदेश-पुं० । आदित्यमण्डलादिसमाक्रान्तप्रदेशे, विशं० । (' इन्दिय ' शब्दे द्वितीयभागे ५६१ पृष्ठे विस्तर उक्तः)

रुचधम्म-रूपधम्म-न० । रजोहरणादिके स्वलिङ्गे धम्मज्ञानादके ज्ञानादिविके, " धम्मे रूवं होति सलिङ्गं, धम्मो नाणव्वतियं होइ " ॥ व्य० १० उ० ।

रुचपरियारग-रूपपरिचारक-पुं० । रूपतः परिचारकः रूपपरिचारकः । रूपतो मैथुनासंबन्धे, स्था० २ ठा० ४ उ० । (' कण ' शब्दे तृतीयभागे २३१ पृष्ठे एतद्विषयं सूत्रं गतम्)

रुचमय-रूपमद-पुं० । रूपेण मदो रूपमदः । मदभेदे, स० ८ सम० । स्था० ।

रुचमिणी-देशी-रूपवत्याम्, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा ।

रुचलक्ख-रूपलक्ष्य-वि० । कथितानुसारप्रसरत्प्रज्ञानां चतुरचेतसां सुज्ञेयं, विशं० ।

रुचवं-रूपवान्-पुं० । शुभशरीरसंस्थाने, द्वा० १४ द्वा० । प्रशस्तरूपे, विशेष० । प्रशस्तरूपे स्पष्टपञ्चेन्द्रियं, ध० १ अधि० । तद्योगेन्द्रियपाटवोपेते विशिष्टसमस्तशरीरावयवे सुन्दराकारधारके, दर्श० २ तत्त्व । ध० २० । मन्ताः प्रशंसावाचिन्वाद्, रूपमात्राभिधाने पुनरिनेव, यथा—रूपिणः पुद्गलाः प्रोक्ता इति । ध० २० १ अधि० १ गुण । ग० ।

सम्प्रति रूपगुणमाह—

संपुन्नंऽगोवंगो, पंचिंदियसुंदरो सुसंघयणो ।

होइ पभावणंहऊ, खमो य तह रुचवं धम्मे ॥ ६ ॥

सम्पूर्णान्यन्यूनान्यङ्गानि शिरउदरप्रभृतीनि उपाङ्गानि-चाङ्गुल्यादीनि यस्य स सपूर्णङ्गोपाङ्गोऽव्यङ्गिनाङ्ग इत्यर्थः । पञ्चेन्द्रियसुन्दरः-कारणकगन्धधिरमूकत्वादिविकल इत्यभिप्रायः । ' सुसंघयण ' इति शोभनं संहननं-शरीरसामर्थ्यं यस्य न पुनराद्यमेव, संहननान्तरंऽपि धर्मप्राप्तेः " सव्वेसु वि संठाणसु, लहइ एमेव सव्वसंघयण " इति वचनात् सुसंहननस्तपःसंयमाद्यनुष्ठानसामर्थ्योपेत इत्याकृतम् । एवंविधस्य धर्मप्रतिपत्तौ फलमाह—भवति—जायत प्रभावनाहेतुस्तीर्थोन्नतिकारणम्, तथा क्षमश्च-समर्थो रूपवान् धर्मधर्मकरणविषये स्यात्, सुसंहननत्वात्तस्येति । सुजातवत् । न च नन्दिपेणहरिकेशवलादिभिर्व्यभिचार उद्भावनीयस्तस्यामपि सम्पूर्णाङ्गोपाङ्गत्वादियुक्त्वात् । प्रायिकं चैतत्-शेषगुणसद्भावे कुरुपस्य गुणान्तराभावस्य चादुष्टत्वात्,

रुचवं

अत एव वक्ष्यति, “ पायङ्गुणविहणा. एणसि मज्झिमा-
वग नेया ” इति । ध० २० १ अधि० २ गुण ।

रुचवई-रूपवती-स्त्री० । भूतानन्दस्याऽग्रमहिष्याम् . ध० १०
श० ५ उ० । स्था० । ज्ञा० । उत्तरदिग्वास्तव्यायां दिक्कुर्मागम-
हत्तरिकायाम् . स्था० ६ टा० ।

रुचसंपत्ति-रूपसम्पत्ति-स्त्री० । रूपं रूपः रूप्यत इति रूपम् ।
तस्य संपत्तिः रूपसम्पत्तिः । निरुपहतेन्द्रियतायाम् , पं० चू०
१ कल्प ।

रुचसच्च-रूपसत्य-न० । रूपापेक्षया सत्यं रूपसत्यम् । सत्यभे-
दे, यथा प्रपञ्चयति प्रव्रजितरूपं धारयन् प्रव्रजित उच्यते न
चासत्यताऽस्येति । स्था० १० टा० । रूपतः सत्या रूपस-
त्या । सत्यमृषाभाषाभेदे, स्त्री० । यथा-दम्भतो गृहीतप्रव्रजि-
तरूपः प्रव्रजितोऽयमिति । प्रज्ञा० ११ पद । ध० ।

रुचसत्तिक्रय-रूपसत्तिक्रय-न० । रूपमभिज्ञाप्रतिबद्धे, आचा० २
श्रु० २ चू० ५ अ० । आचाराङ्गस्य द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य पञ्च-
माध्ययनं, स्था० ७ टा० ।

रुचसहगय-रूपसहगत-पुं० । सजीवे स्त्रीशरीरे, भूषणसहिते-
वा स्त्रीशरीरे, दश० ४ अ० । नि० चू० ।

रुचसाली-रूपशालिन्-पुं० । किन्नरभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

रुचसिरी-रूपश्री-पुं० । वटगच्छापरपर्यायस्य । वृद्धगच्छस्य
प्रवर्तकानां देवसूरीणां नृपतिप्रदत्तविरुदे , “ रूपश्रीरिति
नृपतिप्रदत्त विरुदोऽथ देवसूरिरभूत् ” ग० ३ अधि० ।

रुचसोभगमयमत्ता-रूपसौभाग्यमदमत्ता-स्त्री० । चार्वाकृत्या
स्वकीर्तिश्रवणादिरूपेण सौभाग्येन मन्मथजगर्वेण च मत्ता-
यां स्त्रियाम् , तं० ।

रुचाणुवाय-रूपानुपात-पुं० । अभिगृहीतदेशाद्विहिःप्रयोजन-
सद्भावे शब्दमनुधारत एव परेषां स्वसमीपे नयनार्थं स्व-
शरीररूपानुदर्शने रूपानुपातः । देशावकाशिकव्रतस्य च-
तुर्थेऽतिचारे, उक्त० १ अ० । आव० । ध० ।

रुचावई-रूपवती-स्त्री० । मध्यरुचकवास्तव्यासु अर्हतो जात-
मात्रस्य नालकर्तनादिकारिकासु , स्था० ४ टा० १ उ० ।

रुचि (नृ)-रूपिन्-त्रि० । रूपं मूर्त्तिवर्णादिमस्य तदस्ति येषां
ते रूपिणः । स्था० ४ टा० १ उ० । प्रज्ञा० । मूर्त्तद्रव्येषु,
स्था० ५ टा० ३ उ० । भ० । अर्कद्रुमे, दे० ना० ७ वर्ग६ गाथा ।

अतिशये मन्वर्थायः । अतिशयरूपवति, मू० प्र० १३ पाहु० ।

रुचिअ(य)जीव-रूप्यजीव-पुं० । स्कन्धादिषु मूर्त्तेषु द्रव्येषु,
प्रज्ञा० १ पद ।

रुचिअ(य)जीवाभिगम-रूप्यजीवाभिगम-पुं० । जीवाभिगम
भेदे, जी० ३ प्रति० ।

रुचिअ(य)मास-रूप्यमास-पुं० । गुञ्जाद्वयपरिमाणे कर्ममा-
से, ज्यो० २ पाहु० ।

रुचिजीव-रूपिजीव-पुं० । अनादिकर्मसन्तानपरिगतं जीवभेदे
आ० म० २ अ० । देवानां वैक्रियशरीरघनां दर्शनाद्रूप्यं जीव
द्रव्यवमवष्टम्भसदृशं पष्टं विभङ्गज्ञानं , स्था० ४ टा० २ उ० ।

सं किं तं रुचिअजीवाभिगमे ? रुचिअजीवाभिगमे च-

उच्चिहं पणत्ते, तं जहा-खंदा खंदेसा खंधप्पेसा प-
रमाणुपोग्गला, ते समासतो पंचविहा पणत्ता, तं जहा-
वणपरिणया गंधपरिणया रसपरिणया फासपरिणया
मंठाणपरिणया, एवं ते ५ जहा पणवणाए, सेत्तं रुचि-
अजीवाभिगमे । (मू० ५)

‘ सं किं तं रुचिअजीवाभिगमे ? रुचिअजीवाभिगमे च-
उच्चिहं पणत्ते, तं जहा-खंधा खंधेसा खंधप्पेसा पर-
माणुपुग्गला ’ इह स्कन्धा इत्यत्र बहुवचनं पुद्गलस्कन्धा-
नामनन्तव्यापनार्थम् , तथा चोक्तम्-“ द्व्वता णं पुग्ग-
लन्थिकाए णं अनन्ते ” इत्यादि । ‘ स्कन्धदेशा ’ स्कन्धा-
नामव स्कन्धत्वपरिणाममजहतां बुद्धिपरिकल्पिता द्व्या-
दिप्रदेशात्मका विभागाः, अत्रापि बहुवचनमनन्तप्रदेशिक-
ेषु स्कन्धेषु स्कन्धदेशानन्तव्यसंभावनार्थम् , स्कन्धप्रदेशाः-
स्कन्धानां स्कन्धत्वपरिणाममजहतां, प्रकृष्टा देशाः-निर्वि-
भागाभागाः परमाणव इत्यर्थः , परमाणुपुद्गलाः-स्कन्ध-
त्वपरिणामरहिताः केवलाः परमाणवः । अत ऊर्ध्वं सूत्र-
मिदम्-‘ ते समासतो पंचविधा पणत्ता, तं जहा-वणपरि-
णया गंधपरिणया रसपरिणया फासपरिणया मंठाणपरि-
णया, तथ्यं णं जे वणपरिणया ते पंचविहा पणत्ता, तं जहा-
कालवणपरिणया नीलवणपरिणया ’ इत्यादि तावद् यावत्
‘ सेत्तं रुचिअजीवाभिगमे । जी० १ प्रति० ।

रुचिणी-रूपिणी-स्त्री० । समुद्रपालस्य मातरि पालकस्य
भार्यायाम् , उक्त० २१ अ० । अतिशयेन रूपवत्याम् ,)
व्य० २ उ० ।

रुची-रूपी-स्त्री० । गुच्छवनरूपतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

रुस-रूप-धा० । क्रोधे, “ रुपादीनां दीर्घः ” ॥ ८ । ४ । २३६ ॥
रुसइ । रूप्यति । प्रा० ४ पाद ।

रे-रे-अव्य० । सम्भाषणादौ, “ रेअरे संभाषणगतिकलहं ”
॥ ८ । २ । २०१ ॥ अनयोरर्थयोर्यथासंख्यमेतौ प्रयोक्तव्यौ ।

रे-संभाषणे, “ रे हिअ यमउहसगिआ । अरे-रतिकलहं ,
“ अरे मए समं मा करेसु उवहासं ” प्रा० । जी० ।

रेअव-मुच-धा० । मोचने, “ मुचेश्लङ्कावहंड-मेल्लोस्सिक्क-रे
अव-गिल्लुञ्ज धंसाडाः ” ॥ ८ । ४ । ६१ ॥ इत्यनेन मुच धा-
तो रेअव इत्यादेशः । रेअवइ । मुञ्चति । प्रा० ४ पाद ।

रेअविअ-मुक्क-त्रि० । रिक्ते, “ रेअविअं सुएणइअं ” पाइ०
ना० १६३ गाथा । क्षणीकृते, दे० ना० ७ वर्ग ११ गाथा ।
रेकिअ-देशी-आक्षिप्तं, लीने, व्रीडिते च । दे० ना० ७
वर्ग० १४ गाथा ।

रेका-रेका-पुं० । विरेचने, शङ्कायां च । ‘ अवाप्य सम्यक्त्वम-
पेतंरुक्म ’ । हा० ३२ अष्ट० ।

रेकार-रेकार-पुं० । तिरस्कारे, ध० २ अधि० ।

रेणा-रेणा-स्त्री० । स्वनामख्यातायां स्थूलभद्रभगिन्याम् ,
आ० क० ४ अ० । ती० । आ० चू० । कल्प० ।

रेणी-देशी-पङ्के, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा ।

रेणु-रेणु-पुं० । भूवर्त्तिनि धूलिरूपे, स० ३४ सम० । प्रश्न० ।
नि० चू० । रेणुना-धूल्या कलुषा-मलिना रेणुकलुषास्तमः-

पटलनान्धकारेण निरालोका-निरस्तप्रकाशा निरस्तदृष्टिप्र-
सगा वा तमःपटलनिरालोकास्ततः कर्मधारयः । भ० ७ श०
६ उ० । स्थूलतरे पृथ्वीपुद्गले, शृङ्खलतरे रेणुपुद्गला रजः, त
एव स्थूला रेणवः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । पांशुषु, ज्ञा० १
श्रु० १७ अ० । ज्ञा० । " रेणुं पंसु रश्नो पराश्नो य " पाद०
ना० १३७ गाथा ।

रेणुया-रेणुका-स्त्री० । परशुराममातरि यमदग्नेः भार्यायाम्,
आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । आ० क० । तं० । आ० म० ।
(एतत्कथा ' कोह ' शब्दे तृतीयभागे १४०० पृष्ठ उक्ता) अ-
नन्तजीवचनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

रेभ-रेफ-पुं० । " फा भ-हौ " ॥ ८ । १ । २३६ ॥ इति फस्य
भः । रेफः । रेभः । रकारात्मके वर्णे, प्रा० १ पाद ।

रेय-रेत-पुं० । पुरुषसम्बन्धिनि शुके, स्था० ४ टा० ४ उ० ।

रेयग-रेचक-पुं० । बहिर्वृत्तौ श्वाभे, द्वा० २२ द्वा० ।

रेयगावट्ट-रेचकावर्त्त-पुं० । अङ्गप्रावर्त्तने, यदङ्गपरावर्त्तने त-
द्रेचकावर्त्त इत्यभिधीयते । प्रव० २ द्वार ।

रेल्लि-रेल्लि स्त्री० । श्रोतसि, तं० ।

रेवई-रेवती-स्त्री० । पृषादेवताके नक्षत्रभेदे, अनु० । स्था० ।
जं० । सू० प्र० ।

रेवईणक्खत्ते वत्तीमइतारे पणत्ते । स० ३२ सभ० ।

कृष्णभ्रातुः बलदेवस्य भार्यायां, निपथकुमारस्य मातरि,
नि० । राजगृहे महाशनकस्य गृहपतेः प्रधानभार्यायाम्,
उपा० ६ अ० । (तत्कथा ' महासय ' शब्दे षष्ठे भागे २१४
पृष्ठ उक्ता) मेदिकग्रामवास्तव्यायां गृहपत्न्याम्, भ० १५ श० ।
तद्वृक्षवृत्ता-रेवती भगवत आधिपदात्री, कथम्—किंलंकदा
भगवतो मेदिकग्रामनगर विहरतः पित्तज्वरे दाहबहु-
लो बभूव, लोहितवर्चश्च प्रावर्त्तन, चातुर्वर्ग्यं च व्याकरा-
नि स्म, यदुत गोशालकस्य तपस्तेजसा दग्धशरीरंऽन्तः प-
गमायस्य कालं करिष्यतीति, तत्र च सिंहनामा मुनिगता-
पत्नाऽवस्थान एवमन्यत—मम धर्माचार्यस्य भगवतो महा-
वीरस्य ज्वररोगो रुजति, ततो हा वदिष्यन्त्यन्यतीर्थिकाः
यथा लृप्तस्थ एव महावीरो गोशालकतेजाऽपहतः कालगत
इतिः एवम्भूतभावताजनिमानसमहादुःखेदितशरीरं मा-
लुककच्छाभधानं विजनं वनमनुप्रविश्य कुहुकुहन्त्येवं महा-
ध्वनिना प्रागेदीत्, भगवांश्च स्थविरस्तमाकार्योक्त्वान्—
हे सिंह ! यत्त्वया व्यकल्प, न तद्भावि, यत इतोऽहं देशोना-
नि षोडश वर्षाणि केवलपर्यायं पूरयिष्यामि, ततो गच्छ त्वं
नगरमध्ये, तत्र रेवत्यभिधानया गृहपतिपत्न्या मदर्थं द्वे
कृष्णगण्डफलशरीरे उपस्कृते, न च ताभ्यां प्रयोजनम्, तथा-
ऽन्यदास्त तद्गृहं परिव्राजितं मार्जाराभधानस्य वायोर्नि-
वृत्तिकारकं कुक्कुटमांसकम्, वीजपूककटाहिमत्यर्थः, तदा-
हर, तेन नः प्रयोजनमित्येवमुक्त्वाऽनौ तथैव कृतवान्, रेवती
च सवहुमानं कृतार्थमात्मानं मन्यमाना यथा याचितं तत्पात्रे
प्रक्षिप्तवती, तेनाप्यानीय तद्भगवतो हस्ते विसृष्टम्, भगवता-
ऽपि वीतरागतयैवादकोष्ठे निक्षिप्तम्, ततस्तत्क्षणमेव क्षीणो
रोगो जातः, जानानन्दो यतिवर्गो मुदितो मिखिलो देवादि-
लोऽह इति । स्था० ६ टा० । स० । नी० । (यथा गोशालो
१४५

पहत-वीरस्वामिवेदनापशमनार्थं कपोतशरीरं मार्जार्कृते
कुक्कुटमांसं च उपस्कृतमिति ' गोमालग ' शब्दे १०३० पृष्ठ)
रेवई-देशी-मातृपु, दे० ना० ७ वर्ग १० गाथा ।

रेवईनक्खत्त-रेवतीनक्षत्र-पुं० । आर्य्यनागहस्तिनां स्वनाम-
ख्यातं शिष्यं, नं० ।

जच्चंजणधाउमम-प्पहाण मुदियकुवलयनिहाणं ।

वड्डुउ वायगवंमो, रेवईनक्खत्तनामाणं ॥ २१ ॥

' जच्चंजणेत्यादि ' आर्य्यनागहस्तिनामाप शिष्याणां रेवति-
नक्षत्रनाम्नां वाचकानां वाचकवंशो वर्द्धताम्, कथं भूतानामि-
त्याह—जात्याजनधातुसमप्रमाणम्—जात्यश्वासावजनधा-
तुश्च तेन समा-सदृशी प्रभा-देहकान्तिर्येषां त तथा तेषां,
मा भूतदत्यन्तकालिन्नि सम्प्रत्यय इति विशेषणान्तरमाह-
मुद्रिकाकुवलयनिभानां-परिपाकागतस्मद्वाक्ष्या नीलोत्पलेन
च समप्रमाणम्, अपरे पुनराहुः-कुवलयमिति मणिविशेषः ।
तत्राप्यविग्राहः । नं० । स्था० ।

रेवईमित्त-रेवतीमित्र-पुं० । दशपूर्विणि स्वनामख्याते युगप्र-
धानमूर्गा, कल्प० २ अधि० ८ जं० ।

रेवाजिअ-देशी० । उपालब्धे, दे० ना० ७ वर्ग १० गाथा ।

रेवय-रेवत-पुं० । गन्धर्वभेदे, प्रज्ञा० १ पद । द्वाग्वत्यामु-
त्तरपूर्वे स्वनामख्याते पच्यते, अन्त० १ श्रु० ५ वर्ग १ अ० ।
नि० । आ० म० । आ० चू० । प्रव० ।

रेवतगिरिकल्पः—

" सिग्निमिजिणं सिरसा, नमिउं रेवयगिरिस्सकप्पम्मि ।

मिरिचइरसीसभणियं, जहा य पालित्तणं तु ॥ १ ॥ "

छत्तागलाइसमीव मिलासणे दिक्खपडिच्चं नेमी सहस्स-
तवणे केवलनाणे लक्खवागं देसणा अवजोहणं, उ (सि)द्धसि-
हरं निव्वाणं । रेवयमेहलाए कण्ठो तथ कल्लणतिगं का-
ऊण सुवण्णयणपाडमालंकिअं चेइअतिगं जीवंतसामि-
णो अंवादेवि च कोइ । इंदा वि वज्जेण गिरिं कोइऊण
सुवण्णवलाणयं रूपमयं चेइअं, रयणमया पडिमा पमा-
णवघोदवेया सिंहं अवर्गमंडवे अवलोहणसिहरं वला-
णयमेडवे संवो एयाइ कोइ, सिद्धविणायगो पडिहारो
तप्पडिखं ' श्रीर्नमिमुखात् निर्वाणस्थानं ज्ञात्वा निर्वा-
णादनन्तरं ' कण्ठेण ठावियं, तदा सत्त जायवा दामोयरा-
णुरूवा-कालमेह १, मेहनाद २ गिरिविदारण ३, कपाट ४,
सिंहनाद ५, खोडिक ६, रेवया ७, निव्वतवेणं कीडणेणं खि-
त्तवाला उववन्ना । तथ य मेहनादो सम्महिट्ठी नेमिपयभ-
त्तिजुतो चिट्ठइ, गिरिविदारणेणं कंछणवलाणयम्मि पंच उ-
दारा विडच्चिआ, तथे णं अंवापुरां उत्तरदिसाए सत्तहि
अ सयकमेहि गुहा, तथ य उववासतिगेणं बलिविहाणे-
णं सिले उप्पाडिऊण मज्जे गिरिविदारणा पडिमा, तथ य
कम्मपण्णासेण वलदेवेणं कारिअं सासयजिणपडिमा-
खं नमिऊण उत्तरदिसाए पण्णासतिगं वारितिगं, पढमाए-
वारिआए कमसयतिगं गंतूण गोदाहिआसणेणं प-
विसिऊण उपवासपंचगं भमरखं दारुणं सत्तणं पाडिऊ-
ण कमसनाओ अहां सुहं पविसिऊण बलाणमंड-
वे इंदादेसेण थणयजक्खकारियं इंदादेवि पूइऊण सुवण्ण-
जालीए ठायखं । तथ टिण्ण सिग्निमूलनाहो नमिजिणि-

देवद्विअवो वीअवागेण एगे पायं पृयत्ता सयंवरं वा-
याण अहो कमवाली संगामिन्ता, तत्थ गं मज्झवागीण
कमसत्तमणहि कुवा; तत्थ वग्गंसविअत्तण इहावि मूल-
नायगो वन्देयव्वा-तइअवागीण, मूलदुवागपवेसो अवाणसे-
ण न अन्नहा । एवं केचण्वलाणयमग्गे । तत्थ य अवापुर-
ओ हत्थवीमाण विवरं, तत्थ य अवाणसेण उववासति-
गेण सिलुग्गाडणेण हत्थवीमाण, संपुडसत्तगं समुग्गयपं-
चगे अहो रसकविआ अमावामाण अमावामाण उग्रडइ । त-
त्थ य उववासतिगं काऊणं अवाणसेण पुरणं वलिवि-
हाणेणं गहियव्वं । तहा य जुग्गकुंड उववासतिगं काऊ-
ण सरलमग्गेण वलिपूअणेणं सिद्धविणायगो उवलम्भइ,
तत्थ य चिन्तिअ सिद्धि दिणमंगं ठायव्वं, जइ तहा पच्च-
क्खो हवइ तहा राईमईगुहाण कमसणं गोदेहिआण पवि-
सियव्वं, रसकविआण कमिणचित्ता कमिणचित्तवल्ली राईम-
ई पडिमा रयणमया अवाण रुपमयाओ अणगा ओसहिओ
चिद्धंति । तत्थ छत्तसिला घंटसिला कोडिसिला तिगं पसुत्तं,
छत्तसिला मज्झं मज्झेण कणयवल्ली राहम्मं वणमज्झं रयय-
सुवणमयचउव्वीसे लक्खारगेमं छावत्तरी चउवीसजि-
णाण गुहा पणत्ता । कालमेहस्स पुरओ सुवणवाल-
आण नइए सट्टिकमसयतिगेण उत्तरदिमाण, गमिन्ता गि-
रिगुहं पविमिऊण उदण गहवणं काऊणं टिण उववासप-
आगहि दुवारमुग्गाडइ । मज्झं पढमदुवारं सुवणवाणी सं-
वहउं अवाण विउच्चिआ । तत्थ रयणचुग्गमंडारे अगगो
हामीदरसमीवि अजणासलाए अहोभागं रययसुवणधू-
ली पुरिमवीसहि पणत्ता । तत्थ माणमंगलयदेवदालीय-
संतुरसनिद्धिमिरिवरेवक्खायं संघसमुद्धरणकज्जमि त-
स्स कडाहं मज्झं गिरिहत्ता कोडिविद्धुसेजोगो संघसि-
लाचुणयजोयणाओ अजणासिद्धिविजा । पाहुडुहसाओ रे-
वयकणपसेवेओ सम्मत्ता । ती० २ कल्प० । धैवतके स्वरे,
स्था० ७ टा० । अनु० । प्रणामे, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा ।

रेसणिया-रेणिका-स्त्री० । कराटिकायाम्, "रेसणिया क-
राडया " पाइ० ना० २४४ गाथा ।

रेलिआ-देशी-वालुकायते, दे० ना० ७ वर्ग १० गाथा ।

रेवा-रेवा-स्त्री० । नमहायाम्, " मेअलकन्ना य नम्मया
रेवा " पाइ० ना० १३० गाथा ।

रेसणी-देशी-अस्तिनिकोचे, कराटिकायकांस्यभाजने च ।
दे० ना० ७ वर्ग १५ गाथा ।

रेमि(सि)-अध्य० । तादर्थ्यं, प्रा० "तादर्थ्यं केहि-तेहि-रेमि-
रेमि-तेणुणाः " ॥ ८ । ४ । ४२५ ॥ अपभ्रंशं तादर्थ्यं द्याये
रहि-तेहि-रेमि-रेमि-तेणुण इत्येते पञ्च निपाताः प्रयो-
क्तव्याः । " होल्ला एह पणिहासडी, अइ भन कवणहि देसि ।
इउं भिज्जउं तउ केहिं पिअ, तुहुं पुणु अन्नहि रेसि " ॥ १ ॥ प्रा० ४ पाद ।

रेमिअ-देशी-छिन्न, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा ।

रेह-राज-धा० । दीर्घा, " राज रघ-छज्ज-सह-रीर-
गहाः " ॥ ८ । ४ । १०० ॥ इति राजस्थानं रेहादेशः । रेह-
इ । राजनि । प्रा० ४ पाद ।

रेवत-राजत-वि० । शोभमाने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

रेहा-रेवा-स्त्री० । अल्पे, दले, आभोगे, विन्दुपुञ्जकते द-
गडाकारेण चिह्नभेदे, पङ्क्तौ च । कल्प० १ अधि० १ त्तण ।
रेहिअ-देशी-छिन्नपुच्छे, दे० ना० ७ वर्ग १० गाथा ।

रेहिज्जमाण-राज्यमान-वि० । देदीप्यमाने, अतिशयेन रा-
जमाने, भ० ७ श० ३ उ० ।

रेहिर-रेखावत्-वि० । "आल्लिल्लाल-वन्त-मन्ते-त्तर-मखा-
मतोः " ॥ ८ । २ । १५६ ॥ इति मतोः स्थाने इरादेशः । रेहिरो ।
रेखाविशिष्टे, प्रा० २ पाद ।

रोअ-रोग-पुं० । व्याधौ, " आयंको आयल्लो वाही तइ आ-
मयो रोओ " पाइ० ना० ५१ गाथा ।

रोअणागिरि-रोचनागिरि-पुं० । मेरोः मद्रशालवने अग्रमे
दिग्दक्षिणकूटे, मन्दरस्यात्तग्रपूर्वे उत्तरायाः शतायाः पूर्वे
स्वनामख्यातं देव च । जं० ४ वल्ल० ।

रोअणिआ-रोदनिका-स्त्री० । "रोअणिआ लम्माओ " पाइ०
ना० १०७ गाथा । दे० ना० ।

रोइआवसाण-रोचितावसान-न० । रोचितम्-सम्यग्भावि-
तम् अवसानं यस्य तद्रोचितावसानम्, शनैः शनैः प्रच्येय-
माणस्वरं यस्य गेयस्यावसानं तद्रोचितावसानम् । गेय-
भेदे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । जं० । रा० । आ० म० ।

रोइंदग-रोचितान्तक-न० । रोचितावसानं, आ० चू० १ अ० ।

रोइज्जंत-रोच्यमान-न० । प्रशस्यमानं, आ० च० २ श्रु० १ चू०
५ अ० १ उ० ।

रोइय-रोचित-वि० । भाविते, चिकीर्षिते च । आ० म० १
अ० । स्था० ।

रोएमाण-रोचयत्-वि० । रुचिपिपयीकुर्वाणे, च० ३ अधि०
आ० च० । आ० म० ।

रोंकेण-देशी-रङ्गे, दे० ना० ७ वर्ग ११ गाथा ।

रोक्किअ-देशी-भृङ्गयाम्, नृशंसे च । दे० ना० ७ वर्ग
१६ गाथा ।

रोग-रोग-पुं० । व्याधौ, आ० च० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

प्रव० । तं० । ज्वरातिसारकासश्वासादिषु, आव० ४ अ० ।

आ० च० । कालसहेषु व्याधिषु, औ० । भ० । ज्ञा० । स्था० । कु-
ष्टादिरूपे, उत्त० २ अ० । ज्ञा० । स्था० । सद्योधातिनि रोगे, पं०
सू० ३ सूत्र । आव० । नि० चू० । प्रश्न० । आ० च० । "खांस

सासे जंर दाहं, जोणीसूले भगंदले । अरिसा उर्जारेण दिट्ठी,
मुद्धसूले अर्कारण ॥ १ ॥ " पं० भा० २ कल्प । " सासे १
कासे २ जंर ३ दाहं ४, कुच्छिसूते ५ भगंदरे ६ । अरिसा ७
उर्जारेण ८ दिट्ठी, ९ मुद्धसूले १० अर्कारण ११ । अच्छिवेयण
१२ कन्नवेयणं १३ कंठे १४ उदरे १५ कोठे १६ । " इति पा-
ठान्तरम् । उपा० ४ अ० ।

रोगतिगिच्छा-रोगचिकित्सा-स्त्री० । व्याधिप्रतिक्रियायाम्,
पञ्चा० १८ विव० ।

रोगपरीसह-रोगपरीपह-पुं० । रोगो-रुक् तत्परिपहणं च त-

रौडासहने चिकित्सावर्जनम् । भ० ८ श० ८ उ० । रोगो-
ज्वरादिरूपः स एव परीषदः । प्रव० ८६ द्वार । रोगे
सति चिकित्सायामप्रवर्त्तनेन सम्यक् सहने, आव० । रोगो
ज्वरातिस्मार्कास्रधासादिस्तस्य प्रादुर्भावो सत्यपि न गच्छ-
तिगताश्चिकित्सायां प्रवर्त्तन्ते, गच्छत्यसिनस्त्वल्पग्रहणा-
लोचनया सम्यक् सहन्ते, प्रवचनोक्तविधिना प्रतिक्रियामा-
चरन्तीति, एवमनुतिष्ठता रोगपरीषद्विजयः कृतो भवति
॥१६॥ आव० ४ अ० । " नोद्विजेत्रोगसंप्राप्तो, न चाभीप्सेषि-
कित्सितम् । विषहेतु तथाऽदीनः, श्रामण्यमनुपालयेत् ॥१॥"
आ० म० १ अ० । " उद्विजेत न रोगेभ्यां, न च काङ्क्षेष्टि-
कित्सितम् । अदीनस्तु सहदेहात्, जानानो भेदमात्मनः ॥१॥"
ध० ३ अधि० । उक्त० । (चिकित्सां न कुर्याद् भिन्नगिति ' ति-
गिच्छा ' शब्दे चतुर्थभागे २२३६ पृष्ठ गतम्) (अत्र का-
लाश्रयशिकथा ' कालासवसियपुत्त ' शब्दे तृतीयभागे
४६७ पृष्ठ गता)

रोगपरीसहविजय-रोगपरीषद्विजय-पुं० । रोगे सत्यल्पग्रह-
णालोचनया प्रवचनोक्तविधनुसारतः प्रतिक्रियासमाच-
रणे, पं० सं० ४ द्वार ।

रोगविहि-रोगविधि-पुं० । चिकित्सायाम्, वैद्यशास्त्रपुस्तके
च । स्त्री० । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

रोगसम-रोगशम-पुं० । व्याधिशमनमात्रे, पञ्चा० ६ विव० ।

रोगार्थक-रोगातङ्क-न० । रोगो दाहज्वरादिः आतङ्कः-शीघ्र-
घातां शूलादिः, रोगश्च आतङ्कश्च अनयोः समाहारो-रोगात-
ङ्कम् । रोगातङ्कद्वय, उक्त० १६ अ० । भ० । रोगो-व्याधिः स
चासावातङ्कश्च कृच्छ्रजीवितकारीति रोगातङ्कः । रोगरूपं
आतङ्क, पुं० । भ० ६ श० ३३ उ० । तं० । प्रश्न० ।

रोगावस्था-रोगावस्था-स्त्री० । ज्वरादिरोगप्रकारे, वृ० २
उ० । नि० चू० ।

रोगामयसमण-रोगाशयशमन-न० । रोगनिदानचिकित्सा-
याम्, आव० ४ अ० ।

रोगिण्या-रोगिणिका-स्त्री० । रोग आलम्बनतया विद्यते य-
स्यां सा रोगिणी सैव रोगिणिका । सनन्कुमारस्येव प्रवर्ज्या-
भेद, स्था० १० ठा० ।

रोगिय-रोगित-त्रि० । सञ्ज्ञातचिस्थायिज्वरादिदोषयुक्ते, वि-
पा० १ श्रु० ७ अ० । ज्ञा० । आ० म० ।

रोगुप्पत्ति-रोगोत्पत्ति-स्त्री० । रोगोत्पादे, स्था० ।

रौहिं ठारोहिं रोगुप्पत्ती मिया, तं जहा—अच्चासणांत
अहितामणांत अतिणिदाए अतिजागरितेण उच्चारनिरो-
हेण पामवणनिरोहेण अद्राणगमणेणं भोगणपडिकूलताते
इंदियत्थविकोवणयाते । (सू० ६६७)

‘ अच्चासण्याए त्ति ’ अत्यन्त—सततमासनम्—उपवेशनं
यस्य, सोऽत्यासनस्तद्भावस्तत्ता तथा, अशोधिकारादयो हि
रोगा एतया उत्पद्यन्ते इति, अथवा—अतिमात्रमशनमत्यशनं
तदेवात्यशनता, दीर्घत्वं च प्राकृतत्वात् तथा, सा चाजीण-
कारणत्वात् रोगोत्पत्तये इति, ‘ अहियासण्याए ’ त्ति

अहितम्—अननुकूलं टालपापाणाद्यासनं यस्य स तथा,
शेषं तथैव, तथा, अहिनाशनतया वा, अथवा ‘ साऽजीर्णे
भुज्यते यत्तु, तदध्यशनमुच्यते । ’ इति वचनात् । तदध्यशनम्-
अजीर्णे भोजनं तद्वत् तत्ता तथेति, भोजनप्रतिकृता-प्रकृ-
त्यनुचितभोजनता तथा, इन्द्रियार्थानां-शब्दादिविषयाणां वि-
कोपनं-विपाकः इन्द्रियार्थविकोपनं कामविकार इत्यर्थः,
तता हि स्त्र्यादिष्वभिलाषादुन्मादादिगोत्पत्तिः, यत
उक्तम्—“ आदावभिलाषः १ स्या-चिचिन्ता तदनन्तरं २ ततः
स्मरणम् ३ । तदनु गुणानां कीर्तनं ४-मुद्गमश्च ५ प्रलापश्च ६
उन्माद ७ स्तदनु ततो, व्याधि ८ जडता ९ ततस्ततो
मरणम् १० ॥१॥ ” इति विषयाप्रामो रोगोत्पत्तिः, अत्यासक्ता-
र्वाप राजयन्मादिगोत्पत्तिः स्यादिति । स्था० ६ ठा० ।

रौघ-देशी-रङ्गे, दे० ना० ७ वर्ग ११ गाथा ।

रौश्च-पिप्-धा० । पेषणे, “ पिपेरिण्वह-णिरिणास-णिरिण-
ज-रौश्च-चट्टाः ” ॥ ८ । ४ । १८५ ॥ इति पिपधाताः रौश्चादे-
शः । रौश्चइ । चट्टइ । पत्त-पिपइ । पिनाष्ट । प्रा० ४ पाद ।

रौज्झ-रौज्झ-पुं० । द्विगुण्यशुभेदे, प्रश्ना० १ पद । विपा० ।
ऋश्ये, दे० ना० ७ वर्ग १२ गाथा । पुच्छार्थं रौज्झा हन्य-
न्ते । आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । रौहिते, “ रौहिश्रो रो-
ज्झो ” पाइ० ना० २२७ गाथा ।

रौट्ट-रौट्ट-पुं० । न० । लोट्, वृ० १ उ० १ प्रक० । तन्दुलपिष्टे,
दे० ना० ७ वर्ग ११ गाथा ।

रौड-देशी-गृहप्रमाणे, दे० ना० ७ वर्ग ११ गाथा ।

रौडी-देशी-इच्छायाम्, अणिशिविकायां च । दे० ना० ७
वर्ग १५ गाथा ।

रौत्तव्व-रौदितव्य-न० । “ रुद-भुज-मुचां तोऽन्त्यस्य ”
॥ ८ । ४ । २१२ ॥ इति अन्त्यस्य तो भवति । रौदनीये, प्रा० ।
रौत्तुं-रौदितुम्-अव्य० । “ रुद-भुज-मुचां तोऽन्त्यस्य ” ॥
८ । ४ । २१२ ॥ इति अन्त्यस्य तो भवति । रौदनं कर्तुमि-
त्यर्थः, प्रा० ४ पाद ।

रौत्तूण-रौदित्वा-अव्य० । “ रुद-भुज-मुचां तोऽन्त्यस्य ॥ ८ ।
४ । २१२ ॥ इति अन्त्यस्य तो भवति । रौदनं कृत्वैत्यर्थः, प्रा० ।

रौद्र-रौद्र-पुं० । रौद्रयत्यतिदारुणतया अश्रुणि मोचयतीति
रौद्रः । रिपुजनमहादारुणान्धकारादिदर्शनाद्युद्भवो वि-
कृताध्यवसायरूपो रसोऽपि रौद्रः । रसभेदे, अनु० ।

अथ रौद्रं हेतुतो, लक्षणतश्चाऽऽह-

भयजणणरूवसदं-धयारचिंताकहासमुप्पमो ।

समोहसंभमविसाय-सरणलिंगो रसो रौद्रो ॥ ८ ॥

रौद्रो रसो जहा-

भिउडीविडंविअमुहो, संदडोडु इअ रुहिरमाकिणो ।

हणसि पसुं अमुरणिभो, भीमरसिअ ! इरोह ! रौद्रोऽसि ६

रूपं शत्रुपिशाचादीनां शब्दस्तेषामेव अन्धकारं-बहुलत-
मोनिकुरुभ्यरूपम्, उपलक्षणत्वादस्यादयश्च पदार्था इह गृ-
ह्यन्ते, तेषां भयजनकानां रूपादिपदार्थानां येयं चिन्ता-तत्त्व-
रूपपथालोचनरूपा, कथा—तत्स्वरूपमणलक्षण, तथोप-
लक्षणत्वाद् दर्शनादीनि च गृह्यन्ते, तेषां समुत्पन्ना-जातो रौद्रो

रम् इति योगः । किलक्षण इत्याह—संमोहः—किं कर्तव्य-
त्वमूढता संभ्रमो—व्याकुलत्वं विपादः—किमहमत्र प्रदेशे
समायात इत्यादि खेदस्वरूपः मरणं-भयोद्भ्रान्तगच्छुक-
मालहन्तसंमिलजिज्ञास्यैव प्राणत्यागस्तानि लिङ्गं—लक्षणं
यस्य स तथा । आह—तनु भयजनकरूपादिभ्यः समुपन्नः
संमोहादिलिङ्गश्च भयानक एव भवति, कथमस्य रौद्रत्वम् ?,
सत्यं, किन्तु-पिशाचादिरौद्रवस्तुभ्यां जातत्वाद् रौद्रत्वमस्य
विवक्षितमित्यदोषः, तथा शत्रुजनादिदशने तच्छिरःकृत्तना-
दिप्रवृत्तानां पशुशूकरकुरङ्गवधादिप्रवृत्तानां च यो रौद्राध्यव-
सायात्मको भ्रुकुटीभङ्गादिलिङ्गो रौद्रा रसः सोऽप्युपलक्षण-
त्वादत्रैव द्रष्टव्यः, अन्यथा स निरास्पद एव स्याद्, अत एव
रौद्रपरिणामवत्पुरुषचेष्टाप्रतिपादकमेवोदाहरणं दर्शयिष्यति।
भीमचेष्टाप्रतिपादकं तु तत् स्वत एवाभ्यूहमित्यलं प्रसङ्गेन।
उदाहरणमाह—भिउडी, गाहा-त्रिवलीतर्गङ्गतललाटरूपया
भ्रुकुट्या विडम्बितं-विकृतीकृतं मुखं यस्य तत् सभवेधने
हे भ्रुकुटीविडम्बितमुख ! सन्द्रोष्टः 'इत' इति इतश्च इतश्च
'रुहरमाक्षि'ति विजितरुधिर इत्यर्थः, हंसि—व्यापाद-
यति पशुम्, असुरा-दानवस्तन्निभः-तत्सदृशः भीमं रसि-
तं-शब्दितं यस्य तत्सम्बोधनं हे भीमरसित ! अतिरौद्र !-
अतिशयरौद्राकृतं ! रौद्रोऽसि-रौद्रपरिणामयुक्तेऽसीति ।
अनु० । भीमणाकोर, ज्ञा० १ श्रु० ४ अ० । आ० चू० ।
" रोहा काया रेरइयाणं " नैरयिकाणां रौद्रा दारुणा अत्य-
न्तमनिष्टत्वेन क्रोधात्पादकत्वात् रौद्ररसो हि क्रोधरूपो,
यत आह-रौद्रः क्रोधप्रकृतिरिति । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।
ज्ञा० । दारुणं, पा० १६ विव० । आव० । रुद्रस्येदं कर्म
रौद्रं वधवेधनवन्धदहनाङ्गनमारणादिकर्माणि । प्रव० ६
द्वार । ध० । हिंसाद्यतिक्रौर्यानुगते ध्यानभेदे, आव० ४ अ० ।
(विशेषः ' रुद्रज्जाण ' शब्देऽस्मिन्नैव भागे गतः)

रौद्रज्जाण-रौद्रध्यान-न० । रौद्रव्यत्यपरानिति रुद्रः, प्राणि-
वधादिपरिणत आत्मैव ; तस्येदं कर्म रौद्रं, तच्च ध्यानं
च रौद्रध्यानम् । प्रव० । तदपि सत्त्वेषु वधवेधनवन्धनदहना-
ङ्गनमारणादिप्रणिधानम् १, पैशुन्यासभ्यासद्भूतघातादिव-
चनचिन्तनम् २, तीव्रकोपलोभाकुलं भूतापघातपरायणं
परलोकापायनिरपेक्षं परद्रव्यहरणप्रणिधानम् ३, सर्वाभिरा-
ङ्गनपरस्परपघातपरायणशब्दादिविषयसाधकद्रव्यसंरक्ष-
णप्रणिधानम् च उच्छृङ्खलवधादिलिङ्गगम्यं नरकगतिग-
मनकारणमनुमेयम्, प्रव० ६ द्वार । हिंसाद्यतिक्रौर्यानुगते
रौद्रम् । ध्यानभेदे, स्था० ४ ठा० १ उ० । आव० । भ० ।
दश० । स्था० । दर्श० । (तच्च ' रुद्रज्जाण ' शब्देऽस्मिन्नैव
भागे ५६ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

रौद्रपरिणाम-रौद्रपरिणाम-त्रि० । गिरिभेदसमानकपायरौद्र-
ध्यानारुपितचेतोवृत्तौ, कर्म० १ कर्म० ।

रौद्र-देशी-कृणितान्ते, मले च । दे० ना० ७ वर्ग १५ गाथा ।

रौम-रौमन्-न० । तनूरोह, तं० । औ० । " केशाः-शिरःकुर्वस-
म्भवाः, रौमाणि—शेषशरीरसम्भवानि " प्रव० ४० द्वार ।
स० । स्था० । " तनूरुहां रौमां " पाइ० ना० २२१
गाथा । तं० । " रौमरहियवदृतदुसंठियअनदन्नपस—

स्थलकवणजंघाजुयला " रौमरहितं वृत्तं—वर्तुलं लघु-
संस्थितं—मनोज्ञसंस्थानं क्रमेणोद्भूतं स्थूरस्थूरतरगमिति
भावः, अजघन्यप्रशस्तलक्षणं—जघन्यपदरहितशेषप्रश-
स्तलक्षणाङ्कितं जङ्घायुगलं यामां ता रौमरहितवृत्तलघुसं-
स्थितजघन्यप्रशस्तलक्षणजङ्घायुगलाः । जी० ३ प्रति० ४
अधि० २ उ० । (जङ्घादिगमकल्पनम् ' पराक्रिया ' शब्दे
पञ्चमभागे ५१६ पृष्ठे दर्शितम् ।) लवणविशेष, सूत्र० १
श्रु० ७ अ० ।

रौमच-रौमाञ्च-पुं० । रौमाणां हर्षे, नि० चू० ७ उ० ।

रौमचिअ-रौमाञ्चित-त्रि० । पुलकिते, " रौमचिअं आरे-
इअं, ऊनालअं पुलइअं च कंटाइअं " पाइ० ना० ७६ गाथा ।
रौमथ-रौमन्थ-पुं० । भुक्तस्य वासादः पशुभिरुदीर्य चवे-
ण, व्य० १० उ० । " रौमथो उग्गालो " पाइ० ना० १५१
गाथा ।

रौमकूच-रौमकूप-पुं० । रौमाणां तनूरुहाणां कूप इव कृपाः ।
रौमरन्ध्रपु, तं० । ज्ञा० । उत्त० । आ० म० ।

रौमग-रौमक-पुं०—स्लेच्छदशभेदे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार
रौमकदशोद्भव, जं० ३ वृत्त० । तत्र ज्ञाने अनार्थज्ञानभेदे,
सूत्र० २ श्रु० १ अ० । आ० चू० ।

रौमराइ-रौमराजि-स्त्री० । उदरमध्यस्थकशावल्याम्, नि०
चू० ३ उ० । जघने, दे० ना० ७ वर्ग १२ गाथा ।

रौमलयासय-देशी-उदरे, दे० ना० ७ वर्ग १२ गाथा ।

रौमस-रौमश-न० । पद्मले, " पद्मलयं लौमसं " पाइ०
ना० २४६ गाथा ।

रौममुहा-रौममुखा-स्त्री० । रौमसुखकारिण्यां सम्वाधना-
याम्, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

रौमसल-देशी-जघने, दे० ना० ७ वर्ग १२ गाथा ।

रौयइत्ता-रौचयित्वा-अव्य० । विधिभावनाभ्यां प्रियं कृत्वे-
त्यर्थे, उत्त० २६ अ० । दश० ।

रौयत-रुदत्-त्रि० । सशब्दमश्रुणि विमुञ्चति, ज्ञा० १ श्रु० ६
अ० । आ० म० । साश्रुपातं शब्दं विदधाने, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । सूत्र० ।

रौयग-रौचक-न० । रौचयति, सम्यगनुष्ठानप्रवृत्तिं न तु का-
रयतीति रौचकम् । अचिरतसम्यग्दृशां कृष्णश्रेणिकादीना-
मिव (ध० २ अधि०) रुचिमात्रकरो सम्यक्त्वभेदे, दर्श० ५
तत्त्व । आ० । यत्र सद्नुष्ठानं रौचयत्येव केवलं न पुनः
कारयति । विशेष० । आ० म० ।

रौयमाणी-रुदन्ती-स्त्री० । अश्रूणि विमुञ्चन्त्याम्, भ० ६ श०
३३ उ० । विपा० ।

रौर-रौर-पुं० । रङ्गे, स्था० ६ ठा० । तं० । दे० ना० ।
" जत्थय अज्जाकप्पो, पाणव्वाए वि रौरदुम्भिक्खे । न य
पग्भिज्जइ सहसा, गोअम ! गच्छे तयं भणियं ॥ १ ॥ " ग०
२ अधि० । " रौरा अक्किचणो " पाइ० ना० ३५ गाथा ।

रौरव-रौरव-पुं० । सप्तमनरकपृथिव्यां नरकभेदे, सूत्र० १
श्रु० १ अ० १ उ० ।

रोरुय-रोरुय-पुं० । जम्बूद्वीपे मेरोः दक्षिणे पङ्कप्रभायां पृ-
थिव्यां नरकभेदे, स्था० ६ ठा० । स० । तमस्तमायां पृथिव्यां
नरकभेदे, प्रजा० २ पद । जी० ।

रोल-रोल-पुं० । शब्दः, " रोलो रावो " पाद० ना० ३४
गाथा । कलहः, रवे च । दे० ना० ७ वर्ग १५ गाथा ।

रोलं-देशी-भ्रमरं, दे० ना० ७ वर्ग २ गाथा ।

रोव-रुद-धा० । अश्रुविमोचने, " रुद-नमोर्वः " ॥ ८ ॥
४ ॥ २२६ ॥ इति अन्यस्य च । रुवइ । रोवइ । रुदति । प्रा० ।

रोवग-रोहक-पुं० । " रुहः पः " ॥ ४ ॥ २ ॥ १४ ॥ इति-
हकारस्य वा पकारः । हैम० । " पो वः " ॥ ८ ॥ २३१ ॥ इति
पस्य च । प्रा० । वृत्तः, दश० १ अ० ।

रोवण-रोपण-न० । रोप्यते इति रोपणं, भावे अनट् । स्था-
पनं, द्य० १ उ० । रोहणे, रुह-जन्मनि । रोहति कश्चित् ; तमन्यः
प्रयुङ्क्ते । प्रयोक्तृव्यापारं णिः । " रुहः पः " ॥ ४ ॥ १४ ॥ इति
हकारस्य पकारः । हैम० । स्थापनं, द्य० १ उ० ।

रोवमाणी-रुदती-स्त्री० । अश्रुविमोचनं कुर्वत्याम्, विपा० १
श्रु० ६ अ० ।

रोविंदय-रोविन्दक-न० । रोयभेदे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

रोविर-रोदिन्-त्रि० । शीलार्थे णितिः । " शीलार्थस्यैरः " ॥
८ ॥ २३४ ॥ इति विहितस्य प्रत्ययस्य इरः । रोदिनशीले, प्रा० ।

रोम्-रोप-पुं० । स्वविकल्पजने, प्रव० २ द्वार । क्रोधे,
स्था० ४ ठा० ४ उ० । " वले जगद्धमनरक्षणक्षमं, कृपा
च सा सङ्गमके कृतागसि । इतीय सञ्चिन्त्य विमुच्य मानसं,
रूपेव रोपस्तु नाथ ! निर्ययौ ॥ १ ॥ " कल्प० १ अधि० ६
क्षण । क्रोधरूपे गौणमोहिनीयकर्मणि, स० ५२ सम० । देश-
भेदे, तद्वाप्तिनि जने च । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

रोमा-रोपा-स्त्री० । रोपात् शिवभूतेरिव या सा रोपा । प्रव-
य्याभेदे, स्था० १० ठा० । पं० भा० ।

..... अहुणा रोसा तु पव्वजा
सीसारक्खो रएहो, धम्मं सोऊण सावओ जातो ।
मा मोरही किंची, उडिक्कतुं आमिं करे दारं ।
तप्पडिणि रायकहिण, पेच्छामि असिं त्ति सावएणुणं ।
सम्महिट्ठी देवय, सा गक्खिजो त्ति तो कट्ठु ।
दिच्चप्पभावमेयं, सभयं दड्ढण कुड्ढितो राया ।
णिज्जाति पच्चणीए, सड्डो तेसिं तु रक्खट्ठा ।
जंपति णरिंदमह सो, मा एतेसिं तु रुसहा वुत्ते ।
जं जंपियमेतेहिं, तं सव्वं णरवर ! तहेव ।
ताहे छोट्ठण पुणो, णिकुट्ठ असी तु णवरिं दारुओ ।
पुट्ठो णरवसभेणं, विभेति ओपेति किं एयं ।
जंपति सड्डो ताहे, णरवर ! देवप्पसाद इच्चेसो ।
पावविज्जी तु णरा, हवंति देवाण वी पुज्जा ।
तो तुट्ठो भणति णियो, सेवसु एमेव दारुअसिं णाओ ।
कडगादीहिं पूजितो, पावितो सुमहंतमिस्सरियं ।

कोलगयम्मि य मट्ठे, पुत्तो णामेण चंडकएहो त्ति ।

पडिवन्नो तं भांगं, मामंतेणाऽऽनमंतम्मि ।

पमे त्ति चंडकएहे, गंतूणं वन्तु मज्जमाणां त्ति ।

तुट्ठो य भणति राया, किं देमि अट्ठाह सो इणमो ।

जं खज्जेपज्जभोज्जं, गेहिहज्ज पुग्गम्मि तं तु सुग्गहियं ।

इयं हातु त्ति य भणिए, वारुणिपाणे पमादेणं ।

रत्तिं चिरम्म मगिहं, आगच्छति भज्जमातगे तम्म ।

दुहिया जग्गंतीओ, उन्निदा अन्नदारं त्ति ।

चिरकतदारं पिहण, अह लवती आगतो तु सो दारं ।

उग्घाडउ तो जणणी, लविंसु जन्धेरिमे वेल्ले ।

उग्घाडियदाराइ, तहियं वच्च त्ति मातु रुसितो तु ।

साहुग्घाडियदारं, ति गंतु साहुणुवल्लपितुं ।

पव्वावेह लवेसुं, ते वि य मत्तो त्ति कातु वक्खेवं ।

वंती गोसग्गम्मी, पभाते पव्वावइस्सामो ।

सयमेव कुणति लोयं, ताहे लिगं दलंति जतिणो तु ।

पव्वावेति य विहिणा, एसा रोसा तु पव्वजा ।

पं० भा० १ कल्प ।

रोसाण-रओ सीसारक्खो सो साहुसगासे धम्मं सो-
ऊण सावओ, सो तज्जीविओ सो तं असिं उडिक्कण
कट्टमयं असिं धेरइ, तस्स मित्तो सो तं वोरइ । एवं जाव
रओ सिट्ठे एस कट्टमयं असिं धेरइ, रओ भणिये-पेच्छा-
मो तेण सम्महिट्ठी देवया आराहिया, नमंसिऊण कट्ठिओ
लोहमओ जाओ । पेच्छा राया पलोएइ सो चुप्पओ विलक्खो
जाओ । सावओ पाएसु पडिओ भणइ-सच्चमेयं एवं जाव
तस्स पुत्तो चंडकएणो पव्वइओ । जण वोडिया उप्पाइया ।
पं० चू० १ कल्प० ।

रोसाण-मृज-धा० । शुद्धौ, 'मृजे रुग्घुस-लुब्ध-पुब्ध-पुंस-
कुस-पुस-लुह-हुल-रोसाणाः' ॥ ८ ॥ ४ ॥ १०५ ॥ इति रोसा-
ण इत्यादिशः । रोसाणइ । पक्ष-मज्जइ । मार्षि । प्रा० ४ पाद ।
रोसाणिअ-मृष्ट-धा० । आमर्षेण, 'रोसाणिअं मसिणिअं'
पाद० ना० २२४ गाथा ।

रोह-रोह-पुं० । चतुर्थपरावर्त्तपरिहारं गोशालकजीवे, भ० १५
श० । अङ्कुरं, वाच० । भगवतो महावीरस्वामिनः स्वनाम-
ख्यातं जनगौरं, भ० ।

तेणं कोलेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावी-
रम्म अंतवामी रोहे नामं अणगारं पगइभए पगइमए
पगइविणीए, पगइउवसंते पगइपयणुकोहमाणमायालोभे
मिउमद्वमंपन्ने अलीणे भए विणीए समणस्स भगवओ
महावीरस्स अदूरमामंत उड्डं जाणू अहोमिंर भाणकोटो-
वगए मंजमेणं तवसा अप्पाणं भावमाणे विहइइ । तए णं
से रोहे नामं अणगारं जायसड्डे० जाव पज्जुवासमाणे
एवं वदानी पुट्ठिं भंते ! लोए पच्छा अलोए पुट्ठिं अ-

लोए पच्छा लोए ? , रोहा ! लोए य अलोए य पुंवि
पेते पच्छा पेते दो वि एए सामया भावा, अणाणुपुव्वी
एमा रोहा ! पुंवि भेंते ! जीवा पच्छा अजीवा पुंवि अजीवा
पच्छा जीवा ? , जंहेव लोए य अलोए य तंहेव जीवा य अजी-
वा य, एवं भवमिद्विया य अभवमिद्विया य मिद्वि अमि-
द्वी मिद्वि अमिद्वि, पुंवि भेंते ! अंडए पच्छा कुक्कुडी, पु-
ंवि कुक्कुडी पच्छा अंडए ? , रोहा मे णं अंडए कओ ? ,
भयवं ! कुक्कुडीओ, सा णं कुक्कुडी कओ ? , भेंते ! अंडया
ओ, एवमिव रोहा ! मे य अंडए सा य कुक्कुडी, पुंवि
पेते पच्छा पेते दुंवे ते सामया भावा, अणाणुपुव्वी एमा
रोहा ! । पुंवि भेंते ! लोयंते पच्छा अलोयंते, पुंवि अ-
लोयंते पच्छा लोयंते ! , रोहा ! लोयंते य अलोयंते य०
जाव अणाणुपुव्वी एमा रोहा ! । पुंवि भेंते ! लोयंते
पच्छा सत्तमे उवामंतरे पच्छा, रोहा ! लोयंते य सत्तमे
उवामंतरे पुंवि पि दो वि एते ० जाव अणाणुपुव्वी एमा
रोहा ! । एवं लोयंते य सत्तमे य तणुवाए, एवं घणवाए
घणोदहिमत्तमा पुठवी, एवं लोयंते एकैकेणं संजोएयव्वं
इमेहिं ठाणेहिं तं जहा—“ आवामवायघणउदहि, पुठवी
दीवा य मागरा वामा । नेरइयाई अत्थि य, ममया कम्माई
लेम्माओ ॥१॥ दिट्ठी दंमण णाणा, सन्नसरीरा य जोग-
उवओगे । दव्वपएमा पज्जव-अट्ठा किं पुंवि लोयंते ? ॥२॥ ”
पुंवि भेंते ! लोयंते पच्छा मव्वट्ठा ? । जहा लोयंतणं सं-
जोइया मव्वे ठाणा एते एवं अलोयंतणं वि संजोएयव्वा
मव्वे पुंवि भेंते ! सत्तमे उवामंतरे पच्छा सत्तमे तणुवाए ? ,
एवं सत्तमे उवामंतरे मव्वेहिं ममं संजोएयव्वं ० जाव स-
व्वट्ठाए । पुंवि भेंते ! सत्तमे तणुवाए पच्छा सत्तमे
घणवाए, एवं पि तंहेव नेयव्वं ० जाव सव्वट्ठा, एवं उव-
रिल्लं एकैकं संजोयंतणं जो जो हिट्ठिल्लं तं तं छड्ढंतणं
नेयव्वं ० जाव अतीयअणागयट्ठा पच्छा मव्वट्ठा ० जाव
अणाणुपुव्वी एमा रोहा ! मेवं भेंते ! मेवं भेंते त्ति !
० जाव विहरइ । (सू० ५३)

‘ पगइमहए ’ त्ति स्वभावत एव पगोपकारकरणशीलः
‘ पगइमउए ’ त्ति स्वभावत एव भावमाद्विकः, अन ए-
व ‘ पगइविणीए ’ त्ति तथा ‘ पगइउवसेते ’ त्ति क्रोधा-
दयाभावान् ‘ पगइपयणुकोहमाणमायालोभे ’ सत्यपि क-
पायादयं तत्कार्याभावान् प्रतनुकोधादिभावः ‘ मिउमहव-
संपे ’ त्ति मृदु यन्मादिवस-अय्यर्थमहंकृतिजयस्तत्संप-
न्नः—प्राप्ते गुरुपदंशादयः स तथा, ‘ आलीणं ’ त्ति गु-
रुसमाश्रितः संलीनो वा, ‘ भट्टए ’ त्ति अनुपतापको गु-
रुशिक्षागुणान्, ‘ विणीए ’ त्ति गुरुसेवागुणान् ‘ भवमि-
द्विया य ’ त्ति भविष्यतीति भवा, भवा मिद्विः—निवृत्ति-
येषां ते भवमिद्विकाः, भव्या इत्यर्थः, ‘ सत्तमे उवामंतरे ’

त्ति सत्तमपृथिव्या अथोचर्त्याकाशमिति । सूत्रसंग्रहगाथे
के ? , तत्र ‘ आवास ’ त्ति सत्तावकाशान्तगाणि ‘ वाय ’
त्ति तनुवाताः घनवाताः ‘ घणउदहि ’ त्ति घनोदधयः
सप्त ‘ पुठवि ’ त्ति नरकपृथिव्यः सप्तैव ‘ दीवा य ’ त्ति
जम्बूद्वीपादयोऽसंख्याता असंख्येया एव ‘ मागराः ’ ल-
वणादयः ‘ वाम ’ ति वर्गाणि भारतादीनि सप्तैव ‘ नेरइयाई ’ त्ति
चतुर्विंशतिदण्डकः ‘ अत्थि य ’ त्ति अस्तिकायाः पञ्च ‘ स-
मय ’ त्ति कालविभागाः कर्माण्यष्टौ, लेश्याः षट्, दृष्टयो-मि-
थ्यादृष्ट्यादयस्तिस्रः, दर्शनानि चत्वारि, ज्ञानानि पञ्च, सं-
ज्ञाश्चतस्रः, शरीराणि पञ्च, योगास्त्रयः, उपयोगौ द्वा, द्र-
व्याणि पद, प्रदेशा अनन्ताः, पर्यवा अनन्ता एव, ‘ अट्ठ ’
त्ति अतीताद्वा अनागताद्वा सर्वाद्वा चेति, ‘ किं पुंवि लो-
यंति ’ त्ति, अयं सूत्राभिलापनिर्देशः, तथैव पश्चिमसू-
त्राभिलापे दर्शयन्नाह—‘ पुंवि भेंते ! लोयंते पच्छा स-
व्वट्ठे ’ त्ति, एतानि च सूत्राणि शून्यज्ञानादिवादनिरास्येन
विचित्रवाह्याध्यात्मिकवस्तुसत्ताऽभिधानाथानि ईश्वरादि-
कृतत्वनिगसेन चानादित्वाभिधानार्थानीति । भ० १ श० ६ उ० ।
रोध-पुं० । प्रतिरोधे, दे० ना० ७ वर्ग १६ गाथा ।

रोहग-रोहक-पुं० । उज्जयिन्याः प्रत्यासन्ननटग्रामं भरतनट-
सुतं, आ० क० १ अ० । आ० म० । न० । विशेष० । (तत्कथा
‘ उष्पत्तिया ’ शब्दे द्वितीयभागे ८२६ पृष्ठे दर्शिता ।)

रोहगुत्त-रोहगुप्त-पुं० । अन्तरज्जिकायां नगर्यां श्रीगुप्ताऽऽ-
चार्याणां शिष्यत्वं प्राप्ते त्रैराशिकनिहवमतप्रवर्तके तद्भाषि-
नेये, आ० म० १ अ० । आ० चू० । विशेष० । आच० । (एतद्व-
क्तव्यता ‘ तैरासिय ’ शब्दे चतुर्थभागे २३६० पृष्ठे उक्ता) ।
आर्यसुहस्तिशिष्ये, कल्प० २ अधि० ८ ज्ञेय । पडलूके,
या हि नामान्तरेण—रोहगुप्तः । स्था० ७ ठा० । उक्त० ।
कल्प० । चम्पायां नगर्यां सिंहसेनस्य महामन्त्रिणि, आचा०
१ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

रोहण-रोधन-न० । रज्ज्वादिना आवरणे, स्था० ४ ठा० १ उ० ।
स्वनामख्याते दिवसमुहूर्ते, पुं० । द० प० । रह्यतेऽसौ, रह-
ल्युट् । पर्वतभेदे, वाच० । काश्यपगोत्रे स्वनामख्याते आ-
र्यसुहस्तिशिष्ये, कल्प० २ अधि० ८ ज्ञेय ।

रोहणगिरि-रोहणगिरि-पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दरपर्वते भद्रशा-
लवने, ईशान्यकोणे अष्टमे दिग्हस्तिकूटे, स्था० ८ ठा० ।

रोहा-रोहा-स्त्री० । कण्टकोद्धरणे उदाहृतायां स्वनामख्याता-
यां पवित्राजिकायाम्, ग० २ अधि० । वृ० ।

रोहित्र-देशी-ऋश्ये, दे० ना० ७ वर्ग १२ गाथा । “ रोहित्रो
गंजो ” पाठ० ना० २२७ गाथा ।

रोहित्रं सप्त(माप)वायदह-रोहितांशाप्रपातदृढ-पुं० । रोहितां
शोद्धमस्थानं, स्था० । ‘ रोहित्रं सप्तवायदहं चैव ’ त्ति हि पचद्वर्षध-
रपर्वतोपर्यन्तं पञ्चहृदोत्तरतोरणेन निर्गत्य रोहितांशा महा-
नदी छेदपदसप्तयुक्ते योजनशते सातिरेकम् उत्तराभिमुखी
पर्वतेन गत्वा योजनायामया अर्द्धत्रयोदशयोजनविष्कम्भया
क्राशवाहल्यया जिह्विकया विवृतमकरमुखप्रणालेन हागाका-
रेण च सातिरेकयोजनशतिकेन प्रपातेन यत्र प्रपतति यश्च
रोहित्रप्रपातकुण्डसमानमानः तस्य मध्ये रोहितांशद्वीपो रो-

हिद्दीपसमानमानः रोहितांशाभवेन प्रागुक्तमानेनाऽलंकृतः । यतश्च रोहितांशा नदी रोहित्रदीसमानमाना उत्तरतोरणेन निर्गत्य पश्चिमसमुद्रं प्रविशति स रोहितांशाप्रपातहृद इति । स्था० २ डा० ३ उ० ।

रोहित्रं मा-रोहितांशा-स्त्री० । जम्बूद्वीप मेरोरुत्तरे शिखरि-वर्षधरपर्वते, पुण्डरीकहृदाभिर्गतायां स्वनामख्यातायां महानद्याम् । स्था० ३ डा० ४ उ० । स० । स्वनामख्याते द्वीपे, पु० । ज० ।

रोहितांशानामक-नदी-कुण्ड-द्वीपानां व्यक्तव्यतामाह-

तस्म शं पउमहस्म उत्तरिल्लेणं तोरणेणं रोहित्रं सा महारणं पवृढा ममाणी दांमि छावत्तरे जोअणसए छव एगूणवीमइभाए जोअणस्म उत्तराभिमुही पव्वएणं गंता महया घडमुहपवत्तिएणं मुत्तावलिहारसंठिएणं साइरंग-जोअणमइएणं पवाएणं पवडइ, रोहित्रं मा णामं महारणं जओ पवडइ एत्थ णं महं एगा जिम्भिआ पप्पत्ता, मा णं जिम्भिआ जोअणं आयामेणं अद्वेत्तसजोअणाइं विक्खंभेणं कोसं वाहल्लेणं मगरमुहविउडुसंठाणसंठिआ सव्ववडगमइ अच्छा, रोहित्रं मा महारणं जहिं पवडइ, एत्थ णं महं एगे रोहित्रं मापवायकुंडं णाम कुंडं पप्पत्ते, सर्वसं जोअणसयं आयामविक्खंभेणं तिप्पि अमीए जोअणमए किंचि विमेषूणे पणिकखेवणं, दस जोअणा-इं उव्वेहेणं अच्छे कुंडवप्पत्ता० जाव तोरणा, तस्म शं रोहित्रं मापवायकुंडस्म बहुमज्झदेमभाए एत्थ णं महं एगा रोहित्रं मा णामं दीव पप्पत्ते, मालम जोअणा-इं आयामविक्खंभेणं साइरगाइं पप्पत्तं जायप्पाइं पणिकखेवणं दा कोसं उमिणं जलंताओ सव्वरयणामए अच्छे मएहे सेमं तं चव ० जाव भयणं अट्ठो अ भाणि-अव्वो त्ति । तस्म शं रोहित्रं मप्पवायकुंडस्म उत्तरिल्लेणं तोरणेणं रोहित्रं मा महारणं पवृढा ममाणी हेमवयं वामं एजेमानी २ चउदमहिं मलिलामहस्सेहिं आपूरेमानी २ सदावइवड्वेअद्वपव्वयं अद्वजोअणेणं अमंपत्ता ममाणी पच्चन्थाभिमुही आवत्ता ममाणी हेमवयं वासं दुहा विभय-मानी २ अट्ठावीसाए मलिलामहस्सेहिं समग्गा अहे जगइं दालइत्ता पच्चन्थिमेणं लवणममुदं समप्पेइ, रोहि-त्रं मा णं पवहे अद्वेत्तसजोअणाइं विक्खंभेणं कोसं उव्वेहेणं तयणंतरं च णं मायाए २ पणिवद्वमानी २ मुहमूलं पणवीसं जोअणसयं विक्खंभेणं अट्ठाहज्जाइं जोअणाइं उव्वेहेणं उभयो पासिं दोहिं पउमवरवेइ-आहिं दोहिं अ वणसंडेहिं संपरिक्खिता (सू० ७४)

'रोहित्रं' इत्यादि, व्यक्तं, नवरम् आयामे योजनं विष्कम्भ-मानेऽर्द्धत्रयोदशानि योजनानि सार्द्धद्वादश योजनानि वाह-

त्ये कोशम् । गङ्गाजिहिकाया अस्या द्विगुणत्वात् । अथ कुण्डस्वरूपमाह—'रोहित्रं मा' इत्यादि, प्रायः प्रकटार्थः, परमायामविष्कम्भयोर्विशत्यधिकं, गङ्गाप्रपातकुण्डादस्य द्विगुणत्वात्, अथात्र द्वीपमाह—'तस्म शं' इत्यादि, प्रकटार्थम्, 'संकेतद्वयं भवेत् ! एवं बुद्धि रोहित्रं सादी-वे २' इत्यादिभिलाषत इत्यर्थः, सम्प्रत्यस्या येन तोरणेन निर्गमो यस्य च क्षेत्रस्य स्पर्शना यावाश्च नदीपारग्वारे यत्र च संक्रमस्तथाऽऽह—'तस्म शं' इत्यादि, तस्य-रोहितांशाप्रपातकुण्डस्य औत्तराहेण तोरणेन रोहितांशा महानदी प्रवृद्धा-निर्गता सती हेमवत्ते वर्षम् इत्यती २-गच्छन्ती २ चतुर्दशभिः सलिलामहस्रैः आपूर्यमाणा २ शब्दा-पातिनामानं वृत्तवेत्ताद्वयपर्वतम् अर्द्धयोजनेनासम्प्राप्ता सती पश्चिमाभिमुखी आवृत्ता सती हेमवन्तं वर्षं द्विधा विभजन्ती २ अष्टाविंशत्या सलिलामहस्रैः समग्गा—परिपूर्णा जगतीम् अधो दारयित्वा पश्चिमायां लवणसमुद्रं प्रविशति, अस्या एव मूलविस्ताराद्याह—'रोहित्रं मा' इत्यादि, रोहितां-शा प्रवह-मूलऽर्द्धत्रयोदशानि योजनानि विष्कम्भेन, प्राच्यक्षेत्रनदीनां द्विगुणविस्तारकत्वात्, कोशमुद्धेन प्रवह-व्यासपञ्चाशत्तमभागरूपत्वात्, तदनन्तरं मात्रया २-क्रमेण २ प्रतियोजनं समुदितयोरुभयोः पार्श्वयोर्धनुर्विशत्या वृद्ध्या प्रतिपार्श्वं धनुर्दशकवृद्धयेत्यर्थः परिवर्द्धमाना २ मुखमूल-समुद्रप्रवेशे पञ्चविंशतं योजनशतं विष्कम्भेन, प्रवहव्या-सादशगुणत्वात्, अर्द्धतृतीयानि योजनानि उद्धेन मुख-व्यासपञ्चाशत्तमभागरूपत्वात्, शेषं प्रागवत् । ज० ४ वत्त० ।

रोहित्रं सा(सप्प)पावयकुंड-रोहितांशाप्रपातकुण्ड-न०स्वना-मख्याते कुण्डे, ज० ४ वत्त० । (अस्य विष्कम्भादि 'रोहि-त्रं मा' शब्देऽनुपदमेव गतम्)

रोहिणिज-रोहिणीय-पुं० । अन्तःपुरमहाल्लिकेषु, बधिके । यैः सह राजा मन्त्रयत । दृ० १ उ० १ प्रक० ।

रोहिणिया-रोहिणिका-स्त्री० । त्रीन्द्रियजीवभेद, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

रोहिणी-रोहिणी-स्त्री० । प्रजापतिदेवताके पञ्चतारे स्वना-मख्याते नक्षत्रविशेष, स्था० २ डा० ३ उ० । अनु० । च० प्र० ।

रोहिणीनक्षत्रे पंचतार । म० ५ मम० ।

रोहिणीचन्द्रस्य वल्लभा । कल्प० १ अधि० ३ क्षण । शक्रा-दिलोकपालसोममहाराजाग्रमहिष्याम्, स्था० ४ डा० १ उ० । ज्ञा० । भ० । ती० । गवि, " गिद्धी गोला य रो-हिणी सुगही" पाइ० ४४ गाथा । सुपुरुषस्य किंपुरुष-न्द्रस्याग्रमहिष्याम्, स्था० ४ डा० १ उ० । भ० । नवमवलदेवस्य मानरि, स० । आव० । प्रव० । जी० । ति० । प्रश्न० । रुधिरसुतायां वसुदेवपत्न्यां बलदेवमानरि, प्रश्न० । नक्षत्रे संग्रामोऽभूत्, तथाहि—अग्रिष्टपुरं नगरं रुधिरा नाम राजा मित्रा नाम देवी तत्पुत्रो हिरण्यनाभः दुहिता च रोहिणी, तस्या विवाहार्थं रुधिरं स्वयंवरा घोषितः, मिलिताश्च जगसन्धप्रभृतयः समुद्रविजयादयो न-राधिपतयः उपविष्टाश्च यथायथम्, रोहिणी च धात्र्या क्रमे-णापदर्शितेषु राजसु रागमकुर्वती तूर्यादिकानां मध्ये व्यव-स्थितेन समुद्रविजयादीनामनुजेन देशान्तरसञ्चारिणा तत्राऽऽ-

यातेन वसुदेवेन राजसूनुना पाणविकाकारं विधत्ता—“ सु-
भृगुमनयनयुगले !, शीघ्रमिहागच्छ मेव चिरयस्व । कुलवि-
क्रमगुणशालिनि !, स्वदर्थमहमागतो यदिह ॥१॥ ” इत्यत्रग-
नुकारिध्वनौ प्रयादिते पणवे समुत्फुल्ललेचना सज्जातानुगागा
सम्भ्रमपथुत्य स्वहस्तेन वसुदेवस्य गले मालामवल-
म्बितवती । ततस्ते राजान ईर्याश्लयवितुद्यमानमानसा व-
सुदेवेन साङ्गे संग्रामायापतस्थुः, ततश्च रणाङ्गरमिकेन स-
र्वान् विनिजित्य रोहिणी परिणीता, जातश्च तस्या रामाभि-
धानो वलदेवः सुतुर्गति । प्रश्न०४आश्र०द्वार । स्वनामख्याता-
यां महाविद्यायाम्, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । स्था० । आ०
चू० । आव० । स० । चित्रकवल्ल्याम्, ल० प्र० । रोहितकपुं-
स्वनामख्यातायां गणिकायाम्, आ०क० ४ अ० आव० । आ०
चू० । वासुपूज्यजिनपौत्र्याम्, ती० ३४ कल्प । (अस्या वृत्तम्
' चम्पा ' शब्दे तृतीयभागे १०६८ पृष्ठे गतम्) कुण्डिनपुं-
सुभद्रश्रेष्ठिपुत्र्याम्, ध० २० ।

रोहिणीज्ञानमिदम्—

इह कुण्डिणि त्वि पवरा, नयरी नयरीदगाद्या अस्थि ।
तत्थ निवो जियसत्तू, जा सत्तू दुज्जणजणस्स ॥ १ ॥
पायं विगहविरत्तो, सक्कह गुणयण-रोहणसमाणो ।
सिद्धा सुभदनामा, मनोरमा भारिया तस्स ॥ २ ॥
पुत्ती य वालविहवा, नामेण रोहिणी अहीणगुणा ।
जिनस्समण लज्झा, गहियट्ठा पुच्छियट्ठा य ॥ ३ ॥
पूयइ जिणे तिसंके, अयंभमज्झयणमाइ आयरइ ।
आवस्सयाइ किच्चं, निच्चं निच्चितिया कुणइ ॥ ४ ॥
धम्मं सेचइ न हु के, पि वंचण अंचण गुरुण पण ।
नियनामं व वियारइ, कम्मण्यडीपमुहगंथे ॥ ५ ॥
दाणं देइ पहाणं, सुग्गस्सिलिलुज्जले धरइ सीले ।
जहसत्ति तंचइ तंच, भावइ सुहभावणा सुमणा ॥ ६ ॥
इय निम्मलगिहधम्मा, अर्चालियस्सम्मा दहं वलियमोहा ।
अवितहजिणमयपयडण-पांडिया सा गमइ दिवसे ॥ ७ ॥
अह चित्तवित्तिअदवीइ-भुवणअक्रमणअइसयपयंडो ।
मोहो नाम तरिदो, पालइ निककट्ठयं रज्जे ॥ ८ ॥
कइयावि नियमदोसु-गवट्ठण पवणं तु रोहिणि सुणिउं ।
वरवयणाओ मोहो, विचित्तण धणियमुद्विग्गो ॥ ९ ॥
अइ सढ ! हियय ! सदागम-वासियचित्ताइ पिच्छइ इमीण ।
कित्तियमित्तं अम्हा-ण दोसगहणे रसणपसरो ॥ १० ॥
जह कह वि इमा एमे-व चिट्ठिही कित्तियं धुवं कालं ।
ता मे निस्सत्ताणं, कावि न पिच्छइहि धूलि पि ॥ ११ ॥
इय चिंतंतस्स इम-स्स आगओ गयकंसरी तणओ ।
पणमंतो वि न नाओ, तो एमो भणइ अइदुहियो ॥ १२ ॥
इत्तिरिमत्ता चिंता, किं कज्जइ नाय ! नायपायाणं ।
जं ति जण वि न अओ, समं च विस्समं च पिच्छामि ॥ १३ ॥
तो मे कहइ मोहो, जहदियं रोहिणीइ वुत्तं ।
तं सोउ सिंघ वज्जा-हउ व्व जाओ इमो विमणो ॥ १४ ॥
अह सयलं पि हु सिंघ, सुविस्सं सुक्ककुसुमतंवालं ।
जाय मथक्के थक्कवि-य नट्ठगीयाइ-वाचारं ॥ १५ ॥
इत्थंतर्गम्म सिमुणा, एगेण इत्थियाणं एककाण ।
अट्टहाससदं, हसियं सुणियं च मोहेन ॥ १६ ॥
तत्तो चितइ गुरुम-न्नु, पसर परिमुक्कदीहनीसामो ।
के मइ दुहिए एयं, अइसुहिया नणु पकीलंति ॥ १७ ॥

अह कुवियस्साऽऽकूयं, नाऊण निययसामिस्सालस्स ।
दुट्ठाभिस्संधिमंती, गयमंती चित्तवइ एयं ॥ १८ ॥
देव ! निवजुवइजणवय-भक्तकहाकरगचउमुहा एसा ।
भुवणजणमोहिणी, जो-ईण व्व विग्गह त्ति मह भज्जा ॥ १९ ॥
एय सिस्सु अइदुट्ठा, पमायनामा ममेव वरपुत्तो ।
जं पुण हसिय मयग्गे, तं पुच्छेमो इमे चैव ॥ २० ॥
तो हक्कारिय रत्ता, ते पट्ठा मो तुमेहि किह हसियं ।
वज्जरइ तत्थ इत्थी, पुज्जा सम्मं निस्सामंतु ॥ २१ ॥
सिस्सुमित्तज्जकज्जे, किं ताओ इत्तिओ वहइ चित्तं ।
इय विस्सयववसाण, मण सपुत्ताइ हसियं तु ॥ २२ ॥
जं ताप पसाया रो-हिणि इमं धम्मओ खण्डेण ।
पांडउ महं पि खमा, अहवा केयं वगई मे ॥ २३ ॥
जं उवसेता मणना-णिणो य म सुयजुयाडचरणाओ ।
भोसियपुट्ठा तस्सि, संखे पि न कोऽवि जाणेइ ॥ २४ ॥
जं पुण मण चउदस्स, पुव्वधरा खडहडाविया धम्मा ।
अज्ज वि धूलि व्व रुले-ति नायपायाण पुग्गो ते ॥ २५ ॥
तं सोउ चित्तइ निवो, धओ हं जस्स मज्झ सिच्चमि ।
भुवणजणजणमंसल, वलाउ अवलाउ वि इमाओ ॥ २६ ॥
इय सामिथियरत्ता, सा तरुअंगी तरुण्डसमग्गा ।
सयहत्थदिच्चवीडा, सहग्गिजिजियसरोदेसा ॥ २७ ॥
तुह संतु सिया मग्गा, पिट्ठाइ चिय वलं पि आगमिही ।
इय लहु विस्सजिया-रो-हिणीइ पासमि सा पत्ता ॥ २८ ॥
अह तीइ जोइणीण, अहिट्ठिया सा गया जिणहेरेऽवि ।
अन्नसमावियाहिं, समं कुणइ विविहविगहाओ ॥ २९ ॥
न य पूणइ जिण्णे, देव वि न वंदए पसन्नमणा ।
वहुहासवालवहुला, कुणइ विचारं पंगमि पि ॥ ३० ॥
न य कोऽवि किं पि पमणइ, महिहिधुय त्ति तो अइपसंगा ।
सज्झायभाणरदिया, भणिया एगेण सङ्खेण ॥ ३१ ॥
किं भईण अइपमत्ता, धम्मट्ठाणं वि कुणमि इय वत्ता ।
जं भवियाण जिण्णेहि, सया निसिज्जाउ विगहाओ ॥ ३२ ॥

तथा चाक्रम-

सा तन्वी सुभगा मनोहररुचिः कान्तेक्षणा भोगिनी,
तस्या हार्गिततर्थाविस्वमथया विप्रचित्ते सुभ्रुवः ।
धिकतामपुर्गति मलीमसतनुं काकस्वरां दुर्भगा-
मित्यं स्त्रीजनवर्णनिन्दनकथा दूरऽस्तु धर्माधिनाम् ॥ ३३ ॥
(अहो-)-क्षीरस्यान्नं मधुरमधुगावाज्यखण्डान्वितं चेत्,
(रसः) श्रेष्ठं दध्ना मुखसुखकरं व्यञ्जनेभ्यः किमन्यत् ।
अन्नादन्यद्रमयति मनः स्वादु ताम्बूलमकं,
त्याज्या प्राज्ञैरशनविषया सर्वदेवति वार्ता ॥ ३४ ॥
रस्या मालवकः सुधान्यकनकः काञ्च्यास्तु किं वर्ण्यतां,
दुर्गा गुर्जरभूमिरुद्रभटा लाटाः किराटपमाः ।
कश्मीरे वरमुष्यतां सुखनिधौ स्वर्गोपमाः कुन्तलाः,
वज्यां दुर्जनसङ्घवच्छुभधिया देशी कथंवेविधा ॥ ३५ ॥
राजाऽयं रिपुवारदारणसहः क्षमङ्करश्चोदहा,
युद्धं भीममभूतयोः प्रतिकृतं साध्वस्यते नाधुना ।
दुष्टोऽयं स्त्रियतां करोतु सुचिरं राज्यं ममाप्यायुषा,
भूया वन्धनिबन्धने बुधजैत राज्ञां कथा हीयताम् ॥ ३६ ॥
सिगारसु त्ति इया, मोहमई हासकेलिसंजगगा ।
परदोसकहणपवणा, सा विकहा नत्र कहियव्वा ॥ ३७ ॥
ता जिणगणहरमुणिमा-इसकहा असिलयाइ छिदित्ता ।

विगहावलि ते होसु, धम्मभाणम्मि लीणमणा ॥ ३८ ॥
 सा भणइ तत्रो हे भाय !, जिणगिहं पिउगिहं व पाविता ।
 नियनियसुहदुहकहणे-ण हुंति मुहिया खणं महिला ॥ ३९ ॥
 न-य वत्ताण निमित्तं, को वि हु कस्स वि गिहं समल्लियइ ।
 ता पस्सिय अमह तुमए, न किं पि इय जंपयव्वं ति ॥ ४० ॥
 ता सव्वहा अजोग, त्ति चित्तिउं माणसंठिओ उ सढो ।
 इयरी चिराउ गेहं, समागया पभणिया पिउणा ॥ ४१ ॥
 वच्छे ! विगहाविसण, सुम्मइ तुह उवरयो भिसंलोण ।
 एसा सच्चो अलिओ, व हणइ पयडम्मि नणु माहिमं ॥ ४२ ॥

उक्तं च—

विरुद्धस्तथो वा भवतु चित्तो वा यदि परं,
 प्रसिद्धः सर्वासन्न हर्गतं महिमानं जनयः ।
 तुलोर्त्ताणस्यापि प्रकटनिहताशेषतमसो,
 रवेस्तादृक् तेजो न हि भवति कस्यां गत इति ॥ ४३ ॥
 ता पुत्ति मुत्तिपडिक्कल, वत्तिणि वत्तिणि च नयस्स ।
 मुंचसु पग्दानकहं, सुहं जइच्छुमि जओ भणियं ॥ ४४ ॥
 यदीच्छुमि वशीकर्त्तुं, जगदेकं कमेणा ।
 पगपवादसम्येभ्य-अरन्ती गां निवारय ॥ ४५ ॥
 यावत्त पग्गुणपग्गो-पकीर्त्तनं व्यावृत्तं मनो भवती ।
 तावद्धं विशुद्धं, ध्याने व्यग्रं मनो धियताम् ॥ ४६ ॥
 तो रोहिणी पयंपइ, पढमं ता ताय ! आगमो वज्जो ।
 जं पग्गुणदासकहा, इमाउ सव्वा पयट्ठति ॥ ४७ ॥
 न य कोऽपि इत्थदीसइ, मोणधरो जं इमं पवि महगिस्सिणो ।
 पग्चारियकहणानरया, चिट्ठति विसिट्ठचित्ठो वि ॥ ४८ ॥
 इच्छाअलमालं, भणती अवहीरिया य पिउणाऽपि ।
 गुरुमाईहि वि एसा, उवहिया भमइ सच्छुद्धं ॥ ४९ ॥
 अह गायअग्गमहिन्नीइ, सीलविसण विभासिरी कइया ।
 दासीहि सुया देवीइ, साहिए सा कहइ रत्तो ॥ ५० ॥
 कुविणो निवेण तत्रो, हक्कारिय से पिया उवालज्जो ।
 तुह धूया अमहं पि हु, विरुद्धमेवं समुल्लवइ ॥ ५१ ॥
 देव ! न अमहं भणियं, कोइ एस त्ति सिंढुणा वुत्ते ।
 बहुयं विडंविउममा, निच्चिसया कारिया रत्ता ॥ ५२ ॥
 तत्तो निदिज्जंती, पण पण पागएण वि जणेण ।
 पिच्छज्जंती सुयणेहि, नहतरलाइदिट्ठीए ॥ ५३ ॥
 कह दारुणो विवागो, विगहासत्ताण इत्थ जीवाणं ।
 इय वट्ठती निव्वेय-रसभरं सकहजणानं ॥ ५४ ॥
 नूणं धम्मो वि इमाण, एरिसो जं इमं फलं पत्तं ।
 इह बोहिवीयघायं, कुव्वंती ठाणठाणम्मि ॥ ५५ ॥
 बहुविहसीयावसु-प्पिवासवासाइदुक्खसंतत्ता ।
 मारुण गया नरय, तत्तो उव्वट्ठिऊण पुणो ॥ ५६ ॥
 तिग्गिणसुं बहुयभवं, अणंतकालं निगोयजीवेसु ।
 भमिउं लहिय नरभवं, कमसो किर रोहिणी सिद्धा ॥ ५७ ॥
 अह सो सुभहसिद्धी, नियपुत्तिविडंवरं निणऊण ।
 गुरुवरगपरिगओ, जाओ समणो समियपावो ॥ ५८ ॥
 तवचरणकरणसज्जा-यसकहासंगओ गयपमाओ ।
 विगहाविरत्तचित्तो, कमेण सुहभायणं जाओ ॥ ५९ ॥

एवं ज्ञात्वा दुःकथाव्यापृतानां

दुःखानन्त्यं दुस्तरं देहमाजाम् ।

धैर्याद्यैर्वन्धुरा बन्धुमुक्ता,

नित्यं वाच्या सत्कथा एव भव्यैः ॥ ६० ॥

इति रोहिणी ज्ञानम् । अ० १० १० १० १० गुण । भविष्यति
 पाठेण तीर्थकरजीवे, प्रव० ४६ द्वार । ता० । राजगृहे नगरं,
 धनसाथवाहपुत्रस्य धनसत्कस्य भायोर्याम । भा० ।

तद्वक्तव्यता चैवम् —

जन्तु ! तं कालेण तं समणं गयगिहं नाम नयं
 होत्था, सुभूमिभागे उज्जाणे, तन्ध गं गयगिहं नगरं ध
 णे नामं मन्थवाहे पग्गिस्सति अट्ठं, महा भारिया अ-
 हीणपंचेदिय ० जाव सुखा, तस्म गं धम्मस्म मन्थवाहस्म
 पुत्ता भदाए भारियाए अनया चत्तारि मन्थवाहदारया
 होत्था, तं जहा धणपाले धणंदेव धणगावे धणगक्खिण,
 तस्म गं धम्मस्म मन्थवाहस्म चउएहं पत्ताणं भारियाओ
 चत्त रि सुहाओ होत्था, तं जहा—उज्झिया, भोगवति-
 या, रक्खतिया, रोहिणिआ । तं गं तस्म धम्मस्म
 अन्नया कदाइं पुव्वरत्तावरत्तकालममयंमि इमेयास्से अ-
 वमत्थिए ० जाव समुप्पज्जिन्था—एवं खलु अहं गयगिहं
 वहणं इमं ० जाव पभिइणं मयस्म कुट्टंस्म वहुसु क-
 ज्जसु य कर्गिज्जसु कोट्टंस्म य मंतरोसु य गुज्जे रह-
 स्मे निच्छए ववहंस्म य आपुच्छणिज्जे पडिपुच्छणिज्जे
 मेहीपमाणे आहार अलंवरणे चक्खुमेहीभूते कज्जवट्ठावए,
 तं ण णज्जति जं मए गयंमि वा चुयंमि वा मयंमि वा
 भगंसि वा लुगंसि वा मडियंमि वा पडियंमि वा विदे-
 मन्थंसि वा विण्णमयंमि वा इमस्म कुट्टंस्म किं मच्च
 आहार वा आलंवे वा पडिबंधं वा भविस्सति ?, तं सेयं
 खलु मम कल्लं ० जाव जलंते विपुलं अमणं पाणं खाइमं
 साइमं उवक्खडांवत्ता मिच्छातिणियगसयणवग्गं चउएहं
 सुहाणं कुलधरवग्गं आमंतेत्ता तं मिच्छाणइणियगसयण-
 वग्गं य चउएहं सुहाणं कुलधरवग्गं विपुलेणं असणं पाणं
 खाइमं साइमं धूवपुण्णवत्थगंधं ० जाव सकारेत्ता सम्माणे
 ता तस्मेव मिच्छातिणियगसयणवग्गं चउएह य सुहा-
 णं कुलधरवग्गस्स पुरतो चउएहं सुहाणं परिक्खणद्ध-
 याए पंच पंच सालिअक्खए दलइत्ता जानामि ताव का-
 किहं वा सारक्खेइ वा संगोवेइ वा संवट्ठति वा ?, एवं
 संपेहइ संपेहइत्ता कल्लं ० जाव मिच्छाति ० चउएहं सुहाणं
 कुलधरवग्गं आमंतेइ आमंतेत्ता विपुलं अमणं पाणं
 खाइमं साइमं उवक्खडांवइ ततो पच्छा एहाए भोयणमं-
 डवंसि सुहामणवग्गए मिच्छातिणियगसयणवग्गण
 चउएह य सुहाणं कुलधरवग्गणं मट्ठिं तं विपुलं अमणं
 पाणं खाइमं साइमं ० जाव सकारेति सकारेत्ता तस्मेव
 मिच्छातिणियगसयणवग्गस्म चउएह य सुहाणं कुल-
 धरवग्गस्स य पुरतो पंच सालिअक्खए गेहति रोहिहत्ता
 जेट्ठा सुहा उज्झितिया, तं महावेति महावित्ता एवं

वदामी-तुभं गं पुत्ता मम हत्थाओ इमे पंच सालिअक्खए गेएहति गेएहत्ता अणुपुब्बेणं सारक्खेमाणी संगोवेमाणी विहरंति, जया गं उहं पुत्ता ! तुभं इमे पंच सालिअक्खए जाएज्जा नया गं तुभं मम इमे पंच सालिअक्खए पडिदिज्जाएज्जामि त्ति कट्टु सुएहाए हत्थे दलयति दल-यित्ता पडिविमज्जेति, तं गं सा उज्झिया धम्मस्म तह त्ति एयमट्ठं पडिसुणेति पडिसुणित्ता धम्मस्म मत्थवाहस्म हत्थाओ ते पंच सालिअक्खए गेएहति गेएहत्ता एगंतमवकमति एगंतमवकमियाए इमेयारूवे अब्भत्थिए-० जाव समुप्पज्जित्था एवं खलु तायाणं कोट्ठागारंमि बहवे पल्ला सालीणं पडिपुम्मा चिट्ठंति, तं जया गं ममं ताओ इमे पंच सालिअक्खए जणस्मति तथा गं अहं पल्लंतगाओ अन्ने पंच सालिअक्खए गहाय दाहामि त्ति कट्टु एवं संपेहेइ संपेहित्ता तं पंच सालिअक्खए एगंते एडंति एडित्ता सकम्मसंजुत्ता जाया यवि होत्था । एवं भोगवतियाएऽवि, णवरं सा छेल्लेति छेल्लित्ता अणुगिलति अणुगिलित्ता सकम्मसंजुत्ता जाया । एवं रक्खियाऽवि, नवरं गेएहति गेएहत्ता इमेयारूवे अब्भत्थिए-० जाव समुप्पज्जित्था एवं खलु ममं ताओ इमस्म भित्तनातिणियगसयणवग्गस्स चउएह य सुएहाणं कुलधरवग्गस्म य पुरतो सदावेत्ता एवं वदामी-तुमं पुत्ता मम हत्थाओ ० जाव पडिदिज्जाएज्जामि त्ति कट्टु ममं हत्थंमि पंच सालिअक्खए दलयति तं भवियव्वंमत्थ कारणेणं त्ति कट्टु एवं संपेहेति संपेहित्ता ते पंच सालिअक्खए सुद्धे वत्थं वंधइ वंधित्ता रयणकरंडियाए पक्खिवइ पक्खिवित्ता ऊमीमामुलें ठावेइ ठावित्ता तिमंभं पडिजागरमाणी विहरइ । तए गं से धम्मे मत्थवाहे तस्मैव भित्त ० जाव चउत्थि रोहिणियं सुएहं सदावेति सदावित्ता ० जाव तं भवियव्वं एत्थ कारणेणं तं मेयं खलु मम एए पंच सालिअक्खए सारक्खेमाणीए संगोवेमाणीए संवट्ठेमाणीए त्ति कट्टु एवं संपेहेति संपेहित्ता कुलधरपुरिसे सदावेति सदावित्ता एवं वदामी-तुम्हे गं देवाणुप्पिया ! एते पंच सालिअक्खए गेएहह गेएहत्ता पढमपाउसंसि महावुट्ठिकायंमि निवइयंसि समाणंसि खुट्ठागं केयारं सुपरिकम्मियं करेह करेहत्ता इमे पंच सालिअक्खए वावेह वावेहत्ता दांच्चं पि तच्चं पि उक्खयनिहए करेह करेहत्ता वाडिपक्खेवं करेह करेहत्ता सारक्खेमाणा संगोवेमाणा अणुपुब्बेणं संवट्ठेह, तं गं ते कोट्टुविया रोहिणीए एतमट्ठं पडिसुणंति ते पंच सालिअक्खए गेएहंति गेएहत्ता अणुपुब्बेणं सारक्खंति संगोवंति विहरंति, तए गं ते कोट्टुविया पढमपाउसंसि महा-

वुट्ठिकायंसि निवइयंसि समाणंसि खुट्ठागं केयारं सुपरिकम्मियं करेति करेतित्ता ते पंच सालिअक्खए ववंति दुच्चं पि तच्चं पि उक्खयनिहए करेति करेतित्ता वाडिपक्खेवं करेति करेतित्ता अणुपुब्बेणं सारक्खेमाणा संगोवेमाणा संवट्ठेमाणा विहरंति, तं गं ते साली अणुपुब्बेणं सारक्खेमाणा संगोविज्जमाणा संवट्ठिज्जमाणा साली जाया किएहा किएहोभासा ० जाव निउरंवभूया पासादीया ४, तं गं साली पत्तिया वत्तिया गम्भिया पम्भया आगयगंधा खीगइया बद्धफला पक्का परियागया मल्लइया पत्तइया हरियपव्वकंडा जाया यावि होत्था, तं गं ते कोट्टुविया ते सालीए पत्तिए ० जाव मल्लइए पत्तइए जाणित्ता-तिक्खेहिं णवपज्जणएहिं अमियएहिं लुणेंति लुणेंतित्ता करयलमलितं करेति करेतित्ता पुणंति, तत्थ गं चाक्खाणं मूयाणं अखंडाणं अफोडियाणं छड्छडापूयाणं सालीणं मागहए पत्थए जाए, तं गं ते कोट्टुविया ते साली णवएसु घडएसु पक्खिवंति रत्ता उपलिपंति उपलिपंतित्ता लंछियमुद्धितं करेति करेतित्ता कोट्ठागारस्स एगदेमंसि ठावेति ठावेतित्ता सारक्खेमाणा संगोवेमाणा विहरंति । तं गं ते कोट्टुविया दांच्चंमि वासारत्तंसि पढमपाउसंसि महावुट्ठिकायंसि निवइयंसि खुट्ठागं केयारं सुपरिकम्मियं करेति ते साली ववंति दांच्चं पि तच्चं पि उक्खयनिहए ० जाव लुणेंति ० जाव चलणतलमलि-ए करेति करेतित्ता पुणंति, तत्थ गं सालीणं बहवे कुडवा (मुरला) ० जाव एगदेमंसि ठावेति ठावेतित्ता सारक्खेमाणा संगोवेमाणा विहरंति । तं गं ते कोट्टुविया तच्चंसि वामारत्तंसि महावुट्ठिकायंसि बहवे केदारे सुपरिकम्मियं ० जाव लुणेंति लुणेंतित्ता संवहंति संवहंतित्ता खलं करेति करेतित्ता मलेंति ० जाव बहवे कुंभा जाया । तं गं ते कोट्टुविया साली कोट्ठागारंमि पक्खिवंति ० जाव विहरंति, चउत्थे वासारत्ते बहवे कुंभमया जाया । तं गं तस्म धम्मस्म पंचमयंसि संवच्छरंसि परिणममाणांसि पुव्वरत्तावरत्तकालमयंसि इमेयारूवे अब्भत्थिए ० जाव समुप्पज्जित्था-एवं खलु मम इओ अतीते पंचम संवच्छरं चउएहाणं सुएहाणं पक्खिणइयाए ते पंच सालिअक्खया हत्थे दिन्ना तं मेयं खलु मम कल्लं ० जाव जलंतं पंच सालिअक्खए परिजाइत्तए ० जाव जाणाभि ताव काए किहं सारक्खिया वा संगोविया वा संवट्ठिया ० जाव त्ति कट्टु एवं संपेहेति संपेहित्ता कल्लं ० जाव जलंतं विपुलं अमणं पाणं खाइमं साइमं भित्तनाडिणियगसयणवग्गस्म चउएह य सुएहाणं कुलधर ० जाव सम्माणित्ता त-

स्मेव मित्तनाय० चउएह य सुएहाणं कुलधरवग्गस्स य पुरतो जेट्ठं उज्झियं सदावेइ सदावेइत्ता एवं वयासी-
एवं खलु अहं पुत्ता ! इतो अतीते पंचमंसि संवच्छरंसि
इमस्स मित्त० चउएह य सुएहाणं कुलधरवग्गस्स य पुर-
तो तव हत्थंसि पंच सालिअक्खए दलयामि जया णं
अहं पुत्ता ! एए पंच सालिअक्खए जाएज्जा तया णं
तुमं मम इमे पंच सालिअक्खए पडिदिज्जाएमि ति कट्ठु
तं हत्थंसि दलयामि, से नूणं पुत्ता ! अत्थे समट्ठे ?, हंता
अत्थि, तस्स पुत्ता ! मम ते सालिअक्खए पडिनिज्जाए-
हि, तते णं सा उज्झितिया एयमट्ठं धम्मस्स पडिसुणेति
पडिसुणेतिता जेणेव कोट्टागारं तेणेव उवागच्छति उवा-
गच्छिता पल्लतो पंच सालिअक्खए गेएहति गेएहत्ता जेणे-
व धम्मे सत्थवाहे तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता धम्मं
सत्थवाहं एवं वयासी-एए णं ते पंच सालिअक्खए
त्ति कट्ठु धम्मस्स हत्थंसि ते पंच सालिअक्खए दलयति ।
तते णं धम्मं उज्झियं सवहसावियं करेति करेत्ता एवं
वयासी-किम् पुत्ता ! एए चेव पंच सालिअक्खए उदा-
हु अन्ने ?, तते णं उज्झिया धम्मं सत्थवाहं एवं वयासी-
एवं खलु तुब्भे तातो ! इओऽतीए पंचमे संवच्छरे इम-
स्स मित्तनातिणियगसयणवग्गेणं चउएह य सुएहाणं
कुल० जाव वियरामि, तते णंऽहं तुब्भं एतमट्ठं पडिसु-
णेमि परिसुणेमित्ता ते पंच सालिअक्खए गेएहामि एगंतम-
वक्कमामि, तते णं मम इमंयारूवे अब्भत्थिए० जाव समुप्पजि-
त्था एवं खलु तया णं कोट्टागारंमि ० (जाव) सकम्मसंजु-
त्ता, तं णो खलु ताओ ! ते चेव पंच सालिअक्खए एए
णं अन्ने । तते णं से धम्मे उज्झियाए अंतिए एयमट्ठं
सोच्चा णिसम्म आसुरत्ते ० जाव मिसिमिसेमाणे उज्झि-
तियं तस्स मित्तनातिणियगसयणवग्गस्स चउएह य सु-
एहाणं कुलधरवग्गस्स य पुरओ तस्स कुलधरस्स छारुज्झि-
यं च छाणुज्झियं च कयवरुज्झियं च समुच्छियं च
सम्मज्जेअं च पाओवदाइं च एहाणोवदाइं च बाहिर-
पेसणकारिं ठवेति, एवामेव समणाउसो ! जो अम्हं
निगंथो वा २ ० जाव पव्वतिते पंच य से मह-
व्वयातिं उज्झियाइं भवंति से णं इह भवे चेव बहू-
णं समणाणं ४-० जाव अणुपरियट्ठइस्सइ जहा सा
उज्झिया । एवं भोगवइया वि, नवरं तस्स कंडितियं
वा कोट्टितियं च पीसंतियं च एवं रुच्चंतियं रंधंतियं परिवे-
संतियं च परिभायंतियं च अब्भंतियं च पेसणकारिं महा-
णसिणिं ठवेति, एवामेव समणाउसो ! जो अम्हं समणो पंच
य से महव्वयाइं फोडियाइं भवंति । से णं इह भवे चेव बहूणं

समणाणं ४-० जाव हीलइ ४ जहा व सा भोगवतिया ।
एवं रक्खितियावि, नवरं जेणेव वासधरं तेणेव उवागच्छइ
उवागच्छिता मंजूमं विहाडिइ विहाडित्ता रयणकरंडगा-
ओ ते पंच सालिअक्खए गेएहति गेएहत्ता जेणेव धम्मं
तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता पंच सालिअक्खए धम्म-
स्स हत्थे दलयति । तते णं से धम्मे रक्खितियं एवं वया-
सी-किम् पुत्ता ते चेव ते पंच सालिअक्खया उदाहु
अन्ने ति ?, तते णं रक्खितिया धम्मं एवं वयासी-ते चेव
ताया ! एए पंच सालिअक्खया णो अन्ने, कहन्नं पुत्ता !,
एवं खलु ताओ ! तुब्भे इओ पंचमम्मि ० जाव भवियव्वं एत्थ
कारेणं ति कट्ठु ते पंच सालिअक्खए सुद्धे वत्थे ० जाव
तिसंभं पडिजागरमाणी य विहरामि । ततो एतेणं करेणं-
णं ताओ ! ते चेव ते पंच सालिअक्खए णो अन्ने, तते णं
से धम्मे रक्खितियाए अंतिए एयमट्ठं सोच्चा हट्ठुत्ठु० तस्स
कुलधरस्स हिरन्नस्स य कंसदूसविपुलधणं ० जाव साव-
तेज्जस्स य भंडागारिणिं ठवेति, एवामेव समणाउसो !
० जाव पंच य से महव्वयातिं रक्खियातिं भवंति से णं
इह भवे चेव बहूणं समणाणं-०४ अच्चणिज्जे जहा ० जाव
सा रक्खिया । रोहिणिया वि एवं चेव, नवरं तुब्भे ता-
ओ ! मम सुबहुयं सगडीसागडं दलाहि जेणं अहं तुब्भं
ते पंच सालिअक्खए पडिणिज्जाएमि । तते णं से धम्मं
रोहिणिं एवं वदासी-कहसं तुमं मम पुत्ता ! ते पंच सालि-
अक्खए सगडसागडेणं निज्जाइस्ससि ?, तते णं सा
रोहिणी धम्मं एवं वदासी-एवं खलु तातो ! इओ तुब्भे
पंचमे संवच्छरे इमस्स मित्त० जाव बहवे कुंभसया जाया
तेणेव कमेणं एवं खलु ताओ ! तुब्भे ते पंच सालि-
अक्खए सगडसागडेणं निज्जाएमि । तते णं से धम्मं सत्थ-
वाहे रोहिण्याए सुबहुयं सगडसागडं दलयति, तते णं
रोहिणी सुबहुं सगडसागडं गहाय जेणेव सए कुलधरे
तेणेव उवागच्छइ कोट्टागारे विहाडेतिरत्ता पल्ले उब्भिदति
उब्भिदित्ता सगडीसागडं भरेति भरेत्तिता रायगिहं नगरं
मज्झं मज्झेणं जेणेव सए गिहे जेणेव धम्मं सत्थवाहे
तेणेव उवागच्छति । तते णं रायगिहे नगरे सिंघाडग०
जाव बहुजणो अन्नमन्नं एवमातिक्खति०-धन्ने णं देवा !
धम्मे सत्थवाहे जस्स णं रोहिण्या सुएहा, जीए णं पंच
सालिअक्खए सगडसागडिएणं निज्जाएति । तते णं से धम्मं
सत्थवाहे ते पंच सालिअक्खए सगडसागडेणं निज्जाए-
तिते पासति पासित्ता हट्ठुत्ठु ० जाव पडिच्छति पडिच्छिता
तस्सेव मित्तनाति ० चउएह य सुएहाणं कुलधरपुरतो रो-
हिणियं सुएहं तस्स कुलधरस्स बहुसु कज्जेसु य ० जाव

रहस्यं य आपुच्छणिज्जं ० जाव वट्टावितं पमाणभूयं
ठावेति, एवमेव समणाउसो ! ० जाव पंच महव्वया सं-
वड्डिया भवंति मे गं इह भवं च वट्टणं समणाणं ० जाव
वीतिवड्डस्सइ जहा व मा रोहिणिया । (सु० ६३×)

इदमपि सुगमम्, नवरम् ' मण ' ति मयि ' गयंसि ' ति गंत ग्रामादौ एवम्-च्युते—कुतोऽप्यनाचारात् स्वप-
दान् पतितं मुने—परासुतां गंत भग्ने—वात्यादिना कु-
ञ्जवञ्जत्वकरणेनासमर्थो भूत ' लुगंसि व ' ति रुन्ने—जीर्ण-
तां गंत शट्टिने—व्याधिविषेष्पाच्छीर्णतां गंत पतितं—
प्रासादादेर्मञ्जकं वा ग्लानभावात् विदेशस्थे—विदेशं ग-
त्वा तत्रैव स्थितं विप्रोपितं—स्वस्थानविनिर्गतं देशान्त-
रगमनप्रवृत्त आधाराः—आश्रयो भूरिव आलम्बनं—वरत्रादि-
कमिव प्रतिबन्धः—प्रमार्जनिकाशलाकादीनां लतादवरक इव
कुलगृहं—पतितगृहं तद्वर्गो मातापित्रादिः, संरक्षति अन-
शनतः, सङ्गापयति संवरणतः, संवर्द्धयति बहुत्वकरणतः,
' लोलेइ ' ति निस्तुयीकरोति ' अणुगिलइ ' ति भक्षयति,
कचित्—' फोलेइ ' इत्येतदेव दृश्यते, तत्र च भक्षयतीत्यर्थः । प-
त्तिय ' ति सञ्ज्ञातपत्राः ' वत्तिय ' ति व्रीहीणां पत्राणि
मध्यशलाकापरिवेष्टनेन नालरूपतया वृत्तानि भवन्ति त-
द्वृत्ततया जातवृत्तत्वाद्धर्तिताः शाखादीनां वा समतया वृ-
त्तीभूताः सन्तो वर्त्तिता अभिधीयन्ते, पाठान्तरेण—' तइ-
या व ' ति सञ्ज्ञातवत्त्व इत्यर्थः, गर्भिता जातगर्भा डोड-
किता इत्यर्थः, प्रसूताः—कण्ठशानां पत्रगर्भेभ्यो विनिर्ग-
मात्, आगतगन्धा—जातसुरभिगन्धाः आयातगन्धा वा दूर-
यायिगन्धा इत्यर्थः, क्षीरकिताः—सञ्ज्ञातक्षीरकाः वद्धफलाः
क्षीरस्य फलतया बन्धनात् जातफला इत्यर्थः, पक्वाः—
काठिन्यमुपगताः, पर्यायगताः पर्यायगता वा सर्वानप्य-
श्रतां गता इत्यर्थः, ' सल्लइपत्तय ' ति सरलकी वृत्तविशे-
षस्तस्या इव पत्रकाणि—दलानि कुतोऽपि साधर्म्यात् स-
ञ्ज्ञातानि येषां ते तथेति, गमनिकैवयं पाठान्तरेण—शल्य-
किताः—शुष्कपत्रतया सञ्ज्ञातशलाकाः पत्रकिताः—सञ्ज्ञा-
तकुत्सितकाल्पपत्राः, ' हरियपव्वकंड ' ति हरितानि—ह-
रितालवर्णानि नीलानि पर्वकाण्डानि नालानि—येषां ते
तथा, जाताध्याप्यभूवन्, ' नवपज्जाणएहि ' ति नवं—प्र-
त्यग्रं पायनम्—लोहकारेणातापितं कुट्टितं तीक्ष्णधारी—
कृतं पुनस्तापितानां जले निबोलेनं येषां तानि तथा तैः,
' असिणहि ' ति दात्रैः ' अखंडाणं ' ति सकलानाम् अ-
स्फुटितानाम्—असञ्ज्ञातराजीकानां छुड छुड इत्येवमनुकर-
णतः सृपादिना स्फुटाः—स्फुटीकृताः शोधिता इत्यर्थः, स्पृष्टा
वा, पाठान्तरेण—पूता वा ये ते तथा तेषां ' मागहए पत्थ-
ए ' ति ' दो असईओ पसइ, दो पसईओ उ सेइओ हो-
इ । चउसेइओ उ कुडओ, चउकुडओ पत्थओ मेओ ॥ १ ॥'
इति । अनेन प्रमाणेन मगधदेशव्यवहृतः प्रस्थो मागधप्र-
स्थः, उपलिम्पन्ति—घटकमुखस्य तन्निधानकस्य च गो-
मयादिना रन्ध्रे भञ्जन्ति ' लिपेति '—घटमुखं तत्स्थगितं
च छुगणादिना पुनर्मसृणीकुर्वन्ति, लाञ्छितं रेखादिना,
मुद्रितं मृन्मयमुद्रादानेन तत्कुर्वन्ति, मुरलो—मानविशेषः,
खलकं धान्यमलनस्थगण्डलं, चतुष्प्रस्थम् आढकः—आढ-
कानां षष्ठ्या जघन्यः कुम्भः अशीत्या मध्यमः शतेनो-

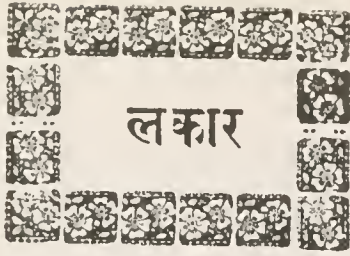
त्कृष्ट इति, क्षागेष्टिकाम्—भस्मपरिष्ठापिकाम् ' कचवरो-
ज्झिकाम्—अवकशोधिकाम् समुत्तिकाम् ' प्रातर्गृहाङ्गेण ज-
लच्छट्टकदायिकाम्, पाठान्तरेण—' संपुच्छिय ' ति तत्र
सम्प्रोच्छिकाम्—पादादिलूपिकाम्—सम्मार्जिकाम्—गृहस्या-
न्तर्विहश्च बहुकारिकावाहिकाम् पादादकदायिकाम्—पाद-
शौचदायिकाम् स्नानादकदायिकाम्—प्रतीताम्, बाह्यानि
प्रपणानि कर्माणि करोति या सा ' बाहिरपेसणग-
रिय ' ति भणिया, कण्डयन्तिकाम् इति—अनुकम्प-
ता कण्डयन्तीति—तन्दुलादीन् उद्वृत्वादीन् क्षादयन्तीति
कण्डयन्तिका ताम्, एवं कुट्टयन्तिकां—तिलादीनां-
चूर्णनकारिकाम् पेपयन्तिकाम्—गोधूमादीनाम् घग्गदिना
पेपणकारिकाम् रन्धयन्तिकाम्—यन्त्रकं व्रीहिकोद्रवादीनाम्
निस्तुपव्वकारिकाम् रन्धयन्तिकाम्—आदनस्य पाचिकाम्
पार्वेपयन्तिकाम्—भोजनपरिवेषणकारिकाम् परिभाजयन्ति-
काम्—पर्वादिने स्वजनगृहेषु खण्डखाद्याद्यैः परिभाजनका-
रिकां, महानसे नियुक्ता महानसिकी तां स्थापयति, ' स-
गडीसागडे ' ति शकश्यश्च—गन्धयः शकटानां समूहः शाकटं
च शकटीशाकटं ' गट्टीओ गडिया य ' ति उक्लं भवति,
' दलाह ति ' दत्त—प्रयच्छेत्तत्थः, ' जाणंति ' येन ' ए ' इत्यलङ्कारे, प्रतिनिर्यातयामि—समर्पयामीति । अस्य च
ज्ञातस्यैवं विशेषणोपनयनं निगदति । यथा—

“जह सेट्टी तह गुदणो, जह णाइजणो तहा समणसंघो ।
जह वहुया तह भव्वा, जह सालिकणा तह वयाइ ॥ १ ॥
जह सा उज्झयनामा, उज्झयना ती जहत्थमांभहाणा ।
पेसणगारित्तेणं, असंखदुक्खक्खणी जाया ॥ २ ॥
तह भव्वा जो कोइ, संघसमक्खं गुरुविदिच्चाइ ।
पडिज्जिउं समुज्झइ, महव्वयाइ महामोहा ॥ ३ ॥
सो इह चैव भवम्मी, जणण धिक्कारभायणं होइ ।
परलोण उ दुहत्तो, नाणाजोणीसु संचरइ ॥ ४ ॥ ”
उक्लं च—“ धम्माओ भट्टं ” वुत्तं, “ इहवऽहम्मो ” वुत्तं ।
“ जह वा सा भोगवनी, जहत्थनामोवभुत्तसालिकणा ।
पेसणविसेसकारि—त्तणं पत्ता दुहं चैव ॥ ५ ॥
तह जो महव्वयाइ, उवभुंजइ जीविय ति पालितो ।
आहाराइसु सत्ता, चत्तां सिवसाहणिच्छाए ॥ ६ ॥
सो एत्थ जहिच्छाए, पावइ आहारमाइ लिंति ति ।
विउसाण नाइपुजो, परलोयम्मी दुही चैव ॥ ७ ॥
जह वा रक्खियवहुया, रक्खियसालीकणा जहत्थक्खा ।
परिजणमसा जाया, भोगसुहाइ च संपत्ता ॥ ८ ॥
तह जो जीवो सम्मं, पडिज्जिन्ना महव्वए पंच ।
पालेइ निरइयां, पमायलसं पि वज्जेतो ॥ ९ ॥
सो अप्पहिणक्करइ, इह लायम्मि वि विऊहिं पण्यपओ ।
एगंतसुही जायइ, परम्मि मोक्खं पि पावेइ ॥ १० ॥
जह रोहिणी उ सुगहा, रावयसाली जहत्थमभिहाणा ।
वड्डिन्ना सालिकेण, पत्ता सव्वस्स सामित्तं ॥ ११ ॥
तह जो भव्वो पावियं, वयाइ पालेइ अप्पणा सम्मं ।
अप्पेसि वि भव्वाणं, देइ अण्णेगसं हियहेउं ॥ १२ ॥
सो इह संघपहाणो, जुगप्पहाणे ति लहइ संसदं ।
अप्पपरोसि कल्ला—एकारओ गायमपहु व्व ॥ १३ ॥
तिन्थस्स बुद्धिकारी, अक्खेवणओ कुतन्थियाईणं ।

रोहिउं-रोधयित्वा--श्रव्य० । रोधं कृत्वेत्यर्थः, वृ० ३ उ० ।

अभिधानराजेन्द्रः ।

लकार

ल-ल-पुं० । अन्तस्थो मूर्द्धस्थानीयोऽयं वर्णः । ला-क । इन्द्रे, वाच० । लवने, अम्बरे, दानादाने, सुखे, वादे च । न० । आलये, आश्लेषे, पुं० । मृते, लूने च । त्रि० । एका० । लङ्-लङ्-पुं० । अवलम्बिते, स० ७० सम० । परिहिते, अङ्गे पितृमित्रित्यर्थे, इत्यन्ये । दे० ना० ७ वर्ग १८ गाथा । लङ्-लङ्-देशी-वृषभे, दे० ना० ७ वर्ग १६ गाथा । लङ्-लङ्-देशी-लतायाम्, दे० ना० ७ वर्ग १८ गाथा । लउड-लकुट-पुं० । यष्टौ, औ० । “कोणो लउडो” पाइ० ना० २३० गाथा । ज्ञा० । स० । प्रश्न० । प्रहरणकरणे, स्था० ३३० ४ उ० । ज्ञा० । जं० । प्रश्न० । लउडकट्ट-लकुटकट्ट-पुं० । लकुटदण्डे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । लउय-लकुच-पुं० । वृत्तविशेषे, औ० । लउसिका-लकुसिका-स्त्री० । लकुशदेशोत्पन्नायामनार्थस्त्रियाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रा० । लंककालियावात-लङ्ककालिकावात-पुं० । चक्रवद् भ्रामके वायौ, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । लंका-लङ्का-स्त्री० । भरतवर्षस्याविदूरे दक्षिणे लवणसमुद्रे त्रिकूटगिर्युपनि पुरीभेदे, “लङ्कायां त्रिकूटगिरौ श्रीशान्तिनाथः” । ती० ४३ कल्प । आ० क० । लंकाडाह-लङ्काडाह-पुं० । लङ्काया भस्मीकरणे, रामायणे वि सुणिञ्जति-जह हणुअंतस्स पुच्छं महन्तमासी, तं च किल अणेगेहिं वन्थसहस्सेहिं वेढिऊण तेत्तघडसहस्सेहिं सिञ्चिऊण पलीवियन्तेण किल लङ्का पुरी दह्वा । नि० चू० १ उ० । लंख-लङ्ख-पुं० । महावंशाग्रखेलके, रा० । जं० । अनु० । ये वंशादेरुपरि वृत्तं दर्शयन्ति ते लङ्खाः । व्य० ३ उ० । जी० । कल्प० । ज्ञा० । नर्तकभेदे, पं० चू० १ कल्प । लंखपेहा-लङ्खपेहा-स्त्री० । ये महावंशाग्रमारुह्य नृत्यन्ति तेषां प्रेक्षायाम्, व्य० ३ उ० । जी० । लंखिया-लङ्खिका-स्त्री० । वंशोपरि नर्तक्याम्, ध० ३ अधि० । ज्ञा० । लंगल-लङ्गल-न० । हले, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । लंगूल-लङ्गूल-न० । पुच्छे, स्था० ४ ठा० २ उ० । ज्ञा० । कल्प० । “लंगूलं घाहली छिप्यं” पाइ० ना० १२८ गाथा । लंगूलिय-लङ्गूलिक-पुं० । अष्टाविंशत्यन्तर्गोपानां म-

ध्ये तृतीयेऽन्तर्गोपे, उक्त० ३६ अ० । (‘अन्तरदीव’ शब्दे प्रथम भागे तत्स्वरूपं दर्शितम्) लंघण-लङ्घन-न० । गतिदिगतिक्रमणे, औ० । रा० । नि० चू० । जी० । ज्ञा० । अतिदीर्घस्यात्युच्चस्यापि चातिक्रमणे, औ० म० १ अ० । उत्प्लुत्य गमने, उक्त० २ अ० । साधूपरि साध्याद्युपरि वा क्रोधादिना अन्नपानादिमोचने, ग० २ अधि० । लंघि-जिणिण-लङ्घितजिनाञ्ज-त्रि० । त्यक्तसर्वज्ञशासने, जी० १ प्रति० । लंघेयव्य-लङ्घयितव्य-त्रि० । लङ्घनीये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । लंच-देशी-कुक्कुटे, दे० ना० ७ वर्ग १७ गाथा । लंचा-लञ्चा-स्त्री० । उत्कोचे, व्य० १ उ० । लंचिल्ल-लञ्चावत्-त्रि० । उत्कोचमुपजीव्य सापेक्षे व्यवहारिणि, व्य० १ उ० । लंछण-लञ्छन-न० । मपतिलकादिके चिह्ने, अनु० । प्रव० । न० । “लंछणं अंको चिह्नं” पाइ० ना० ११४ गाथा । अङ्गाव्यवच्छेदे, प्रव० ६ द्वार । दश० । कर्णादिकल्पनाङ्कनादिभिर्लाञ्छने, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । उल्मुकादिभिरङ्कने, आव० ४ अ० । लंछपोस-लञ्छपोष-पुं० । लञ्छाख्यचौरविशेषाणां पोषणे, विपा० १ श्रु० १ अ० । लंछिय-लञ्छित-त्रि० । रेखादिभिः कृतलाञ्छने, वृ० २ उ० । स्था० । ज्ञा० । भ० । आ० म० । भस्मनां पिहिते, वृ० २ उ० । लंजर-लञ्जर-न० । उदककुम्भे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । लंतग-लान्तक-पुं० । पष्ठे देवलोके, प्रव० १६४ द्वार । स० । स्था० । औ० । लान्तककल्पवासिदेवेषु, तदिन्द्रे च । विशेष० । स्था० । लान्तकदेवानां स्थाने, प्रश्न० २ पद । (व्याख्या चतुर्थभागे ‘ठाणा’ शब्दे १७०६ पृष्ठ उक्ता) लंद-लन्द-पुं० । काले, वृ० ३ उ० । प्रव० । (स च ‘अहा-लंद’ शब्दे प्रथमभागे ८६७ पृष्ठे व्याख्यातः ।) याघता कालेनोदकाद्रेकरः शुष्यति तावान् कालो जघन्यतो लन्दः । कल्प० २ अधि० ८ क्षण । लंपट-लम्पट-त्रि० । लालसे, “लोला लालस-सोलुअ-उल्लेहड-लंपटा लुद्धा” पाइ० ना० ७५ गाथा । लंपिक्ख-देशी-चौर, दे० ना० ७ वर्ग १६ गाथा । लंब-देशी-केश, गोवाटे च । दे० ना० ७ वर्ग २६ गाथा । लंबंत-लम्बमान-त्रि० । वैर्घ्यं गच्छति, कल्प० १ अधि० २ क्षण । ज्ञा० । लंबण-लम्बन-पुं० । कवले, वृ० ४ उ० । व्य० । नङ्गरे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । लंबाली-देशी-पुष्पभेदे, दे० ना० ७ वर्ग १६ गाथा । लंबिय-लम्बितक-पुं० । तरुशाखायां बाह्वी बद्धे अभिग्रहविशेषयति यानप्रस्थे, औ० ।

लघुत्तर-लघुत्तर-पुं० । कायोत्सर्गदोषविशेषे, कृत्वा चोल-
पट्टमविधिना नाभिमण्डलस्थोपरि अधस्ताच्च जातुमात्रं
तिष्ठति कायोत्सर्ग इति लघुत्तरदोषः । प्रव० ५ द्वार ।

लघुसर्ग-लघुसर्ग-पुं० । गेन्दुकं, झा० १ श्रु० १ अ० । गोला-
कृतिमण्डनविशेषः, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० । जी०
नं० । दाम्नामात्रमभागे मण्डनविशेषः, रा० । जं० । आभरण-
विशेषः, रा० ।

लघ्वयव-लघ्वयव-त्रि० । अवलम्बनीये, रज्ज्वादिनिबद्धे,
हस्तादिना धरणीये च । भ० ६ श० ३३ उ० ।

लघोपर-लघोपर-पुं० । गणपतौ, झा० १ श्रु० १ अ० ।

लभ-लभ-पुं० । मूलधनादितोऽधिकं लभ्यमानं धने, प्राप्तौ
च । विशेषः । सूत्र० । आ० म० ।

लभणमच्छ-लभणमत्स्य-पुं० । मत्स्यभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

लभिता-लब्ध्वा-अव्य० । प्राप्येत्यर्थे, स्था० ३ ठा० २ उ० ।

लभिय-लम्बित-त्रि० । प्रापितं, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

लक्कुड-देशी-लकुटं, दे० ना० ७ वर्ग १६ गाथा ।

लक्ख-लक्ष-न० । शतेन गुणितं सहस्राणामेकशते, कर्म० ४
कर्म० । कल्प० । कांय, दे० ना० ७ वर्ग १७ गाथा ।

लक्ष्य-त्रि० शब्दं, "मुष्टिना ह्यादयेल्लक्ष्यं, मुष्टौ दष्टिं निवेश-
येन् । इतं लक्ष्यं विजानीया-यदि मूर्धो न कम्पते" । सूत्र० १
श्रु० ८ अ० । " लक्खं विजायं " पा३० ना० २४६ गाथा ।

लक्ष्ण-लक्षण-न० । लक्ष्यतेऽनेनेति लक्षणम् । पदार्थानां
स्वरूपे, विशेषः । अनु० ।

अथ लक्षणद्वारमाह--

नामं ठवणा दविए, सरिसे सामन्नलक्खणाऽऽगारे ।

गहरागड-नाणत्ती, निमित्त-उप्पाय-विगई य ॥२१४६॥

वीरियभावे य तहा, लक्खणमेयं समासओ भणियं ।

अहवा वि भावलक्खण, चउव्विहं सहहणमाई ॥२१४७॥

सहहणजाणणा खलु, विरई मीसं च लक्खणं कहए ।

ते वि निमामिति तहा, चउलक्खणसंजुअं चव ॥२१४८॥

लक्ष्यतेऽनेनेति लक्षणं पदार्थानां स्वरूपम्, तच्च नामादि-
भेदाद् द्वादशधा ॥ २१४६ ॥ २१४७ ॥ २१४८ ॥

अत्र नामस्थापनालक्षणं व्याचिख्यासुराह भाष्यकारः--

लक्खणमिह जं नामं, जस्सं व लक्खिजए व जो जेणं ।

ठवणागारविसेसो, विस्सासो लक्खणाणं वा ॥२१४९॥

इह ' लक्षण ' मिति यत्नकारादिवर्णत्रयावलीमात्रं तन्नामैव
लक्षणं नामलक्षणम् । अथवा- ' जस्सं व ' ति यस्य वा कस्य-
चिर्ज्ज्ञादे- ' लक्षण ' मिति नाम क्रियते तद् वस्तु नाम्ना हेतु-
भूतं लक्षणं नामलक्षणम् । अथवा--नाम तद्वतारंभेदाधाम
च तल्लक्षणं च नामलक्षणम् । ' लक्खिजए व जो जेणं ' ति यो वा
स्तम्भकुम्भाऽम्भोरुहादिः प-
दार्थो निजेन स्तम्भकुम्भादिनाम्ना लक्ष्यते--ज्ञायते त-
स्तम्भादि नामलक्षणमुच्यते, लक्ष्यतेऽनेनेति कृत्वा ।
' ठवण ' ति स्थापनालक्षणमुच्यते । किं तत् ? इत्याह--ल-

क्षणरूपस्य वर्णत्रयस्याकारविशेषः । अथवा--लक्षणानां
स्वास्तिकशेखचक्रध्वजादीनां यो मङ्गलपट्टादावल्गनादिभि-
र्यासा-विरचना विधीयते तत्स्थापनालक्षणमिति ॥ २१४६ ॥

' दविए ' ति द्रव्यलक्षणम् । तच्चागमनोऽगममङ्गशरीरभ-
व्यशरीररूपं सुगमम् । तद्रव्यतिरिक्तं पुनराह--

लक्खिजइ जं जेणं, दव्वं तं तस्स लक्खणं तं च ।

गच्छुवगाराईयं, बहुहा धम्मत्थियार्ईयं ॥ २१५० ॥

यद् द्रव्यं धर्मास्तिकायादिकं लक्ष्यते येन तत्तस्य द्रव्यस्य ल-
क्षणम् । तच्च गत्युपकारादिकं धर्मास्तिकायादीनां संबन्धि-
बहुभेदं विज्ञेयमिति ॥ २१५० ॥

अथान्येषां सादृश्यसामान्यादिलक्षणानां सामान्येन भावा-
र्थमाह--

किंचिन्मिच्चविसिद्धं, एयं चिय सेसलक्खणविसेसा ।

जं दव्वलक्खणं चिय, भावो वि स दव्वधम्मो ति ॥२१५१॥

इदमेव च द्रव्यलक्षणं किंचिन्मात्रविशिष्टं सच्छेषाः सादृश्य-
सामान्यादयो नव लक्षणभेदा भवन्ति । कुतः ? इत्याह-यद्यस्मा-
त् स वक्ष्यमाणो भावोऽपि भावलक्षणरूपं द्रव्यधर्मत्वाद् द्रव्यं
लक्ष्यतेऽनेनेति कृत्वा द्रव्यलक्षणमेव, आसतां पुनः शेषाः
सादृश्यसामान्यादयो लक्षणभेदा इति ॥ २१५१ ॥

तदेवं सामान्येन सादृश्यादिलक्षणभेदान् व्याख्याय विशेष-
पतोऽपि ' सरिसे ' ति सादृश्यलक्षणस्वरूपं विवृण्वन्माह-

तुल्लागारदरिसणं, सरिसं दव्वस्स लक्खणं तं पि ।

जह घडतुल्लागारो, घडो ति तह सव्वमुत्तीसु ॥२१५२॥

यद् इत्यादिवस्तूनां तुल्यस्याकारस्य दर्शनं तदिह ' सरिसं ' ति
सादृश्यमुच्यते, द्रव्यस्य तदपि लक्षणम्, तेनापि हि सद-
शममुक्तस्येदम् इति व्यपदेशहेतुत्वाद् द्रव्यं लक्ष्यते इति, एत-
दपि सामान्यतो द्रव्यलक्षणमेव, विशेषतस्तु सादृश्यलक्षण-
मुच्यते इतीह भावार्थः । एवमुत्तरत्रापि सामान्यतो द्रव्यल-
क्षणता, विशेषतस्तु वक्ष्यमाणतत्तद्विशेषलक्षणता द्रष्टव्येति ।
उदाहरणमाह--यथैकेन दृश्यमानघटेन तुल्याऽऽकारोऽन्यो-
ऽपि सर्वो घट इति, एवमेनेनैव प्रकारेण सर्वासु मूर्तिषु सर्व-
ेष्वपि मूर्तवस्तुषु यस्य येन सादृश्यं घटते तत्सर्वं साद-
ृश्यलक्षणमिति ॥ २१५२ ॥

अथ ' सामल्ललक्खण ' ति सामान्यलक्षणव्याख्यानमाह--

मामएणमप्पियमण-प्पियं च तत्थंतिमं जहा सिद्धो ।

सिद्धस्स होइ तुल्लो, सव्वो सामएणधम्मोहिं ॥२१५३॥

एगसमयाइसिद्ध-त्तणेण पुणरप्पिअं स तस्सेव ॥

तुल्लो सेसाऽतुल्लो, सामएण विभेसधम्मो ति ॥२१५४॥

इह सामान्यं द्विधा-अर्पितमनर्पितं च । तच्चापितं विशेषित-
मुच्यते, अनर्पितं त्वीर्वाशिष्टम् । तच्चापितमविशिष्टं सामान्यं
यथा-सिद्धः सर्वोऽप्यन्यस्य सर्वस्यापि सिद्धस्य सत्त्व-
द्रव्यत्व-प्रमेयत्वा-मूर्तत्व-क्षीणकर्मत्वा-नावाधत्व-सिद्धत्वा-
दिभिः सामान्यधर्मैस्तुल्यः-समानो भवति । एक-द्वि-व्या-
दिसमयसिद्धत्वेन पुनर्पितो विशेषतः स सिद्धः ' तस्सेव तुल्ल ' ति
तत्स्यैवैकद्विव्यादिसामान्यसमयसिद्धस्यैव सिद्धस्य तुल्यः
समानः, शेषस्य त्वसमानसमयसिद्धस्यातुल्योऽसमानः । न-
नु कथमेक एवायं सिद्धः सिद्धान्तैस्तुल्योऽतुल्यश्च ? इत्याह-

सामान्यरूपा विशेषरूपाश्च धर्मा यस्य स सामान्यविशेषधर्मा इति हेतोः । न ह्यनौ यैरेव धर्मैस्तुल्यमन्तरेवानुल्लो येन विरोधः स्यात्, किन्तु समानधर्मैस्तुल्यो विशेषधर्मः पुनरुल्लो इति भावः । यच्चह । सद्रस्य मिद्रेन सह समानत्वं तत्सामान्यलक्षणमिति ॥ २१५३ ॥ २१५४ ॥ विशेषः । (आगारलक्षणम् ' आगारलक्षण ' शब्दे द्वितीयभागे ६४ पृष्ठे गतम् ।) (गत्यागतिलक्षणम्—' गइआगइलक्षण ' शब्दे तृतीयभागे ७७६ पृष्ठे उक्तम् ।) (नानात्वलक्षणम् ' णाणत्त ' शब्दे चतुर्थभागे १६६१ पृष्ठे गतम् ।) (निमित्तलक्षणम् ' णिमित्तलक्षण ' शब्दे चतुर्थभागे २०८३ पृष्ठे उक्तम् ।)

अथ ' उपाय—विगई य ' ति उत्पाद—

विगमलक्षणस्वरूपमाह—

नाणुपपन्नं लक्खि—जए जओ वत्थु लक्खणं तेणं ।

उप्पाओ संभवओ, तह चेव विगच्छओ विगमो ॥२१६४॥

यतो नानुपपन्नं वस्तु लक्ष्यते तेनोत्पादोऽपि तल्लक्षणम् । कथंभूतस्य वस्तुन उत्पादो लक्षणम्? संभवतः उपपद्यमानस्य । तथा, विगच्छतो-विनश्यतो वस्तुनो विगमो-विनाशो लक्षणमेवेति ॥ २१६४ ॥

ननु विगमो नाशः कथं वस्तुलक्षणम्? इत्याह—

लक्खिज्जइ जं विगयं, विगमेण विणा व जं न संभूई ।

विगमो वि लक्खणमओ, विगच्छओ वत्थुणोऽण्णसो ॥२१६५॥

यद्यस्मान् यथोत्पादोत्पादं लक्ष्यते एवं विगतमपि विगमेन लक्ष्यते एव, यथा चोत्पादमन्तरणं न वस्तुनः सम्भूतिः, एवं ' विगमेण ' इत्यस्यावृत्त्योत्तरत्रापि संबन्धाद् यस्माद् विगमेनानपि विना न वस्तुनः संभूतिः—संभवः । न हि मृदः प्राक्तने रूपेऽविनष्टे घटस्य संभवोऽस्ति । अतः—अस्मात् कारणात् विगमोऽपि वस्तुनो लक्षणमेव, तत्संभवहेतुत्वात्, उत्पादवत् । कथंभूतो विगमः? इत्याह—विगच्छतो वस्तुनोऽनन्योऽभिन्नः, यथोत्पादोत्पादोत्पाद इति ॥ २१६५ ॥

एतदेव भावयति—

अङ्गुलिरिजुता नियय—पप्पइ वक्कत्तणासओ समयं ।

लक्खिज्जइ नेयरहा, तह सव्वे दव्वपज्जाया ॥२१६६॥

अङ्गुल्या अङ्गुलिरिजुता सा समकं-युगपद् निजकप्रसूतिवक्रवनाशत एव लक्ष्यते, नेतरथा-नान्यथेत्यर्थः । तत्र निजकप्रसूतिरुत्पादः अङ्गुलायाः, वक्रत्वस्य नाशो वक्रत्वनाशः, निजकप्रसूतिश्च वक्रत्वनाशश्च निजकप्रसूति-वक्रत्वनाशौ, ताभ्यां निजकप्रसूतिवक्रत्वनाशाभ्यामिति समासः । अस्माच्च पञ्चमीद्विवचनात्तात् " पञ्चम्यास्तसिल " (पाणि० १।३।७) इति तसप्रत्ययः । इदमुक्तं भवति—अङ्गुलीद्वयस्य अङ्गुलापर्याया नियमत एव स्वस्योत्पादेन वक्रत्वस्य च नाशेन लक्ष्यते, नान्यथा, अनुत्पन्नस्य खरविपाणस्येव लक्षणयोगात्, विपक्षभूतपर्यायाविनाशे चोत्पादायोगात् । यथा चाङ्गुल्या अङ्गुलापर्यायस्तथाऽन्येऽपि सर्वद्रव्यपर्यायाः स्वस्योत्पादे स्वावपक्षभूतपर्यायाविनाश एव च सति लक्ष्यन्ते, नान्यथा । ततश्च यथोत्पादो वस्तुलक्षकत्वाल्लक्षणं तथा विनाशोऽपि, पूर्वपर्यायाविनाशमन्तरेणाप्युत्तरपर्यायाविशिष्टवस्तुनो लक्षणयोगादिति ॥ २१६६ ॥

अथ विनाशस्य ये सर्वथा वस्तुत्वं नेच्छन्ति

सांगताः, तन्मतानुसारी परः प्राऽऽह—

उप्पायस्स हि जुत्ता, लक्खणया नासओ विणासस्स ।

नासो व लक्खियं वा, वत्थु न भावो खपुप्फं व ॥२१६७॥
ननुत्पादस्य लक्षणता युक्ता, उत्पन्नवस्ववन्न्यत्वेन तस्य सत्त्वात्, विनाशस्य त्वसतोऽविद्यमानस्य नासो युक्ता । नह्यसत् खरविपाणं कस्यापि लक्षणं भवितुमर्हति । अथ नाशोऽपि वस्तुनो लक्षणमिष्यते, तर्हि तस्याभावरूपत्वात् तल्लक्षितं वस्त्वप्यभाव एव स्यात्, आकाशकुसुमवदिति । एतदेवाह—' नासोवलक्खियं वेत्यादि ' ॥ २१६७ ॥

अत्रोत्तरमाह—

नासो भावो संभू—इहेउओ वत्थुणो धुवत्तं व ।

अहव समुप्पाओ इव, वत्थुप्पभवाइभावाओ ॥२१६८॥

' नाशो भाव ' इति प्रतिज्ञा, पूर्वोक्तन्यायेन वस्तुनः संभूतिहेतुत्वात्, ध्रुवत्ववादिति । अथवा—हेतु-दृष्टान्तान्यत्वेनान्यथा प्रमाणम्—नाशो भाव इति सैव प्रतिज्ञा, वस्तुनः प्रकृष्टं भवनं प्रभवः, प्रौढतापर्यायस्तस्यादौ प्रथमं पूर्वं भावः सत्त्वं तस्माद् वस्तुप्रभवादिभावादिति हेतुः । समुत्पादवदिति दृष्टान्तः । इह यो यो वस्तुनः प्रकृष्टभवनस्यादौ भवात् स स भावः, यथोत्पादः, भवति च वस्तुप्रभवस्यादौ पूर्वोक्त्युक्तितो नाशः, तस्माद् भाव इति ॥ २१६८ ॥

यदुक्तम्—' नासोवलक्खियं वेत्यादि ' तत्राऽऽह—

नासोवलक्खियं चिय, तदभावो चिय तदन्नहा भावो ॥

आह नणु पत्तमेवं, भावाभावोभयसभावं ॥ २१६९ ॥

एवं च सति ' नासोवलक्खियं चिय ' तदिति नाशोपलक्षितमेव तत्—निर्दिष्टयुक्तितो नाशेन लक्ष्यते एवेतदित्यर्थः तथा चैतावतांशेनाभाव एव तद् वस्तु, नात्र विवादः, कथञ्चिद् वस्तुनाम भावरूपतया जैनैरभ्युपगतत्वादिति । ' अन्नहा भावो ' ति अन्यथा पुनरन्येन रूपेण तद्वस्तु भावः—उत्पाद-ध्रौव्यरूपतया भाव एव तदित्यर्थः । अत्राह परः—नन्वेवं सात भावाभावोभयस्वभावं वस्तु प्राप्तम्, एतच्चयुक्तम्, भावाभावयोः परस्परपरिहारेणावस्थानाच्छायाऽऽतप-वेदकत्रायोगादिति ॥ २१६९ ॥

अत्रोत्तरमाह—

एवं चिय तं वत्थुं, सव्वाभावे व तं खपुप्फं व ।

भावे व सव्वहा स—व्वसंकरे—गत—णिच्चाइ ॥२१७०॥

नन्वेवमेव भावाभावोभयरूपतायामेव तद् वस्तु भवति, न पुनरेकान्तेन भावस्वरूपत्वेऽभावस्वरूपत्वे वा, एतदेवाह—सर्वाभावे वा सदेयैवाभावरूपतायां वा इत्यमाणायां खपुप्फमिष तद् वस्तु स्यात्, भावे वा सर्वथा भावरूपतायां वैकान्तेनेप्यमाणायां सर्वसङ्करकत्व—नित्यत्वादयो दोषाः प्रसजन्ति ; तथाहि—' सर्वथा सर्वैरपि प्रकारैर्घटस्य भावः ' इत्युक्ते यथा घटरूपतया तथा पट-स्तम्भ-भू-भूधरादिवैलोक्यरूपतयाऽपि तस्य भावः प्राप्नोति, कथञ्चिदप्यभावरूपताऽनभ्युपगमात् । एव स्तम्भ-भू-भूधरादीनामपि सर्वात्मना भावात् सर्वसंकरोऽन्योन्यानुप्रवेशलक्षणः स्यात् । एकस्मिन् वा कस्मिंश्चिद् घटादिवस्तुनि सर्वस्यापि त्रिभुवनस्यानुप्रवेशात्

सर्वैकत्वं भवेत् । ततश्चैकस्मिन्नपि व्याप्तादिवस्तुनि सर्वदैवा-
वतिष्ठमाने शेषस्यापि घटादिवस्तुजातस्य तदेकत्वापत्त्या
सर्वदाऽवस्थानात् सर्वनित्यत्वप्रसङ्गः; आदिशब्दादेकस्मिन्
घटादिवस्तुनि विनष्टं शेषस्यापि भू--भूधरादस्तेदेकत्वेन
विनाशात् सर्वशून्यतापत्तिः; सर्वस्यापि च सर्वत्र विद्यमान-
त्वात् सर्वाथेषु निराकाङ्क्षमेव विश्वं स्यादिति । तस्मात्
केवले भावरूपत्वेऽभावरूपत्वे वेद्यमाणे दोषदर्शनाद् भावा-
भावोभयरूपं वस्तु । न चैवं विरोधः, भावाभावयोर्भिन्ननि-
मित्तत्वात् । यदि हि येनैव भावस्तेनैव चाभावः स्यात्
तदा भवेद् विरोधः; न चैतदस्ति, स्वरूपेण घटादभावात्,
पररूपेण चाभावादिति ॥ २१७० ॥

ननु यद्येवम्, तर्ह्युत्पन्नमप्यनुत्पन्नम्, तस्याभावरूपत्वात्;
अनुत्पन्नमभावीभूतं चास्ति, अभावरूपतया सत्त्वात् त-
था च सति ' उत्पन्नम् विनष्टं वेदम् ' इत्यादि लोकव्यवहारो
न प्राप्नोति, इत्याशङ्क्याऽऽह—

उत्पन्नं विगयं वा-णप्पियमविसेसियं सधम्महेहि ।

तं चिय पज्जायंतर-विसेसियमहप्पियं नाम ॥ २१७१ ॥

इहोत्पन्नं विगतं वेति यल्लोके व्यपदिश्यते वस्तु, तत् सर्व-
मपि द्विविधम्—अर्पितम्, अनर्पितं च । तत्र स्वधर्मविशेष-
वद्भिः, पर्यायैरविशेषितं सामान्यरूपं वस्त्वनर्पितमभिधी-
यते । तदेव च पर्यायान्तरैः—पर्यायविशेषैर्विशेषितमर्पितमु-
च्यते इति । एवं व्यवस्थिते यदा सामान्यरूपमनपेक्ष्योत्पाद-
विगमादिपर्यायेण केनापि विशीयते वस्तु वक्तुमिष्यते
तदोत्पन्नं विगतं चेत्यादिव्यपदेशतः सर्वोऽपि लोकव्यवहारः
प्रवर्तते । तथाचाह—“ अर्पिताऽनर्पितसिद्धेः ” (तत्त्वा० ५
३१, १३३) इति तदेवमुक्तमुत्पाद—विगमलक्षणम् । ध्रौ-
व्यलक्षणं तु द्रव्यलक्षणमभिधानद्वारेणैवाभिहितम्; ध्रुवत्व-
द्रव्यव्यवहारकार्यत्वात् ॥ २१७१ ॥

अथ ' वीरिय ' ति वीर्यलक्षणमभिधत्सुराह—

वीरियं ति बलं जीव-स्स लक्खणं जं व जस्स सामत्थं ।

दव्वस्स चिच रूवं, जह वीरियमोसहाईणं ॥ २१७२ ॥

वीर्यं जीवस्य बलमुच्यते । तेन च ' बलवानयम् ' इत्या-
दि व्यपदेशाज्जीवो लक्ष्यते इति तत् तस्य लक्षणम् । अथवा-
न जीवस्यैव बलं वीर्यमुच्यते, किन्तु यद् यस्य संचतन-
स्याचतनस्य वा द्रव्यस्य चित्ररूपं सामर्थ्यं तदिह वीर्यम-
भिधीयते यथा लोकेऽपि प्रसिद्धं हरीतकीगुडूच्याद्यौषधीनां
वीर्यम्, ' आदिशब्दाद्-मणिमन्त्रादिपरिग्रहः, उक्तं च—' अ-
चिन्त्यो हि मणिमन्त्रौषधीनां प्रभावः ' इति ॥ २१७२ ॥

अथ ' भावे य ' ति भावलक्षणमाह—

जमिहोदइयाईणं, भावाणं लक्खणं त एवऽहवा ।

तं भावलक्खणं खलु, तत्थुदओ पोग्गलविवागो ॥ २१७३ ॥

यदिह भावानामौदयिकादीनां कर्मपुद्गलोदयादिरूपं लक्ष-
णं तद् भावलक्षणम्, यथा कर्मपुद्गलानामुदयलक्षणं औद-
यिकः, कर्मपुद्गलानामवोपशमलक्षणं औपशमिकः, तेषामे-
व सर्वथाऽभावलक्षणं क्षायिकः, क्षयोपशमरूपमिधता-
लक्षणं क्षायोपशमिकः, सामान्येन पुद्गलपरिणतिरूपः—

पारिणामिकः । एषामेव भावानां द्वयादिसंयोगलक्षणः सां-
निपातिकः । ' त एव ह्य ' ति अथवा—त एवौदयिकादयो
भावा लक्षणं भावलक्षणम् । जीवा हि नारकादिव्यपदश-
हेतुत्वान् तैलक्ष्यते एवेति । ' तत्थुदओ पोग्गलविवागो ' ति
तत्र प्रथमव्याख्यापन्नं औदयिकभावस्य कर्मपुद्गलविपाक-
लक्षणं उदयो लक्षणम्, एवमन्वेषामपि भावानां यथायोगं
लक्षणं वाच्यम् । तच्च दर्शितमेवाति ॥ २१७३ ॥

भाष्यकारोऽपि ' तास्मिन्नुदये भव औदयिकः, तेन वा नि-
वृत्तः, स एव औदयिकः ' इत्यादिकां भावानां व्युत्पत्तिं, शे-
पाणामौपशमिकादिभावानामुपशमादिरूपं लक्षणं च दर्श-
यन्नाह—

उदए सइ जो तेण व, निव्वत्तो उदय एव औदइओ ।

उदयविघाय उवसमो, उवसम एवोवसमिउ ति ॥ २१७४ ॥

खय इह कम्माभावो, तव्भावे खाइओ स एवऽहवा ।

उभयसहावो मीसो, खओवसमिओ तहेवाऽयं ॥ २१७५ ॥

सव्वत्तो किर नासो, परिणामोऽभिमुहया स एवेह ।

परिणामिउ ति सुद्धो, जो जीवाऽजीवपरिणामो ॥ २१७६ ॥

नित्योऽपि गतार्थः, नवरम् ' उभयसहावो ' इत्यादि क-
र्मणो यावनन्तरोक्तौ क्षयोपशमौ तदुभयस्वभावत्वाद् मिश्रः
क्षयोपशमिको भावः । कथं कया व्युत्पत्त्या ? इत्याह—
तथैवेति, क्षयोपशमवैव क्षयोपशमिकः, तयोर्वा भवः,
ताभ्यां वा निवृत्त इति पूर्वदर्शितव्युत्पत्त्येत्यर्थः । तदेवं ना-
मादिभाववसानं द्वादशधा संक्षेपतो लक्षणमभिहितम् । ए-
तदेवाह निर्युक्तिकारः—' लक्षणमेयं समासश्चो भणियं ' इति ॥ २१७४ ॥ २१७५ ॥ २१७६ ॥

इह च प्रकृते भावलक्षणेनाधिकार इत्येतदेव दर्शयन्नाह
भाष्यकारः—

सम्मत्त-चरित्ताई, मीसो-वसम-कखय-स्सहावाई ।

सुय-देसोवरईओ, खओवसमभावरूवाओ ॥ २१७७ ॥

सामाइएसु एवं, संभवओ सेसलक्खणाई पि ।

जो एज भावओ वा, वइसेसियलक्खणं तउहा ॥ २१७८ ॥

इह सामायिकं तावच्चतुर्विधम्—सम्यक्त्वसामायिकम्,
श्रुतसामायिकम्, देशविरतिसामायिकम्, सर्वविरतिसामा-
यिकं चेति । तत्र सम्यक्त्वसामायिकं चारित्रसामायिकं
चेत्येते द्वे अपि सामायिके मिश्रोपशम-क्षयस्वभावो म-
न्तव्ये । मिश्रः क्षयोपशमिको भावः, उपशमस्त्वोपश-
मिको भावः, क्षयः—क्षायिको भावः, एतेषु त्रिविधेषु
भावेषु यथाकृतं सामायिकद्वयं वर्तते इत्यर्थः । ' श्रुत-
मिति ' श्रुतसामायिकं, देशोपरतिदेशविरतिसामायिकम्,
एते द्वे अप्येकस्मिन्नेव क्षयोपशमिके भावे वर्तते । अतः
एतानि चत्वार्यपि सामायिकानि यथाकृतं भावरूपत्वात्,
जीवस्य चैतैः सामायिकवत्त्वेन लक्षणाद् भावलक्षणरूपाणि
भवन्ति । एवमेतेषु सामायिकेषु संभवता यथासंभवं शे-
पाण्यपि नाम-स्थापना-द्रव्यसादृश्यरूपाणि लक्षणानि यो-
जयन्; तथाहि—जीवद्रव्यमन्तव्यते इति द्रव्यलक्षणम-
प्येतानि भवन्ति, एवमन्यलक्षणतःऽन्यथा वाच्यम् ।

यदुक्तं निर्युक्तिरुता—‘अहवा वि भावलक्ष्ण’ मित्यादि,
तद्व्याख्यानार्थमाह—‘भावाप्रो वेत्यादि’। ‘वा’ इति अथवा,
भावतो-भावविषयेऽन्यद् वैशेषिकं-विशेषरूपलक्षणं चतुर्वि-
धं बोद्धव्यम् ॥ २१.७७ ॥ २१.७८ ॥

तच्च ‘सदृहण-जाणणा’ इत्यादिना निर्युक्तिरुता दर्शितं
भाष्यकारो व्याख्यातुमाह—

सदृहणाहमहारं, जह सामोह्यं जिहो परिकहेह ।

तल्लक्ष्णं चिय तयं, परिणमए गोयमार्हणं ॥ २१.७९ ॥

पूर्वमौदयिकादिभावानामुदयोपशमादयो लक्षणमित्येतद्
भावलक्षणमुक्तम् । अथवा—न एवौदयिकादयो भावा जी-
वाऽजीवलक्षणत्वेन भावलक्षणमुक्ताः । इदं च द्विविधमपि
भावलक्षणं सामान्यम्, जीवाऽजीवलक्षणकत्वेन सर्वत्र
भावात् । श्रद्धानादिकं तु विशेषलक्षणम् । सम्यक्त्वादि-
सामायिकेष्वेव भावान् ; तथाहि-जीवादिपदार्थश्रद्धानं स-
म्यक्त्वसामायिकस्य लक्षणम् ; आदिशब्दात्—‘जाणण’ इति
ज्ञानज्ञा—जीवादिवस्तुपरिच्छिन्निरित्यर्थः । सा च धृतसा-
मायिकस्य लक्षणम् । ‘विरइ’ इति विरमणं—विरतिरशे-
षसावद्ययोगनिवृत्तिः । सा पुनश्चारित्रसामायिकस्य लक्ष-
णम् । ‘मीसं व’ इति ‘मीसा व’ इति । पाठान्तरं च—तत्र मिश्रम्-
विरताविरतम्, मिश्रा वा विरत्यविरतित्वेन विरतिसामायि-
कस्य लक्षणम् । ततश्चेतद् यथा श्रद्धानादिसंभावं श्रद्धानादिच-
तुर्लक्षणसंयुक्तं सम्यक्त्वादिसामायिकं जिनः—श्रीमन्महावी-
रः परिकथयति, तल्लक्षणयुक्तमेव तद् गौतमादिश्रोतॄणां प-
रिणमतीति । तदेवमभिहितं लक्षणद्वारम् ॥ २१.७९ ॥ विशेषं ।
उत्त० । आ० चू० । आ० म० । स० । (लक्षणवता सूत्रेण
भवितव्यमिति ‘सुत्त’ शब्दे वक्ष्यामि) लक्ष्यते तदन्यव्यपेक्ष-
नावधार्यते वस्तुनेनेति लक्षणम् । स्था० ३ ठा० ३ उ० । पं० ।
धर्मास्तिकायादिद्रव्याणां गत्यादिके, आव० ४ अ० । अनु० ।
आचा० । दर्श० । प्रतिविशिष्टस्वरूपे, आ० चू० १ अ० ।
लक्ष्यते गम्यतेऽनेनेति लक्षणम् । लिङ्ग, विशेषं । आचा० ।
(आर्तिध्यानस्य लक्षणम् ‘अट्टभाण’ शब्दे प्रथमभागे
२३७ पृष्ठे उक्तम् ।) (रौद्रध्यानस्य लक्षणं ‘रुहभाण’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम् ।)

धर्मध्यानस्य सौत्रलक्षणम्—

धम्मस्स णं भाणस्स चत्तारि लक्ष्णानि पप्पत्ता, तं जहा-
आणारुई शिसग्गरुई सुत्तरुई ओगाठरुई । (सू० २४७)
स्था० ४ ठा० १ उ० ।

(आहारुचिख्याया ‘आणारुई’ शब्दे द्वितीयभागे १२७ पृष्ठे
गता ।) (निसर्गचिख्याया ‘शिसग्गरुई’ शब्दे चतुर्थ-
भागे २१३५ पृष्ठे उक्ता ।) (सत्ररुचिख्यायाम् ‘सुत्तरुई’ शब्दे
वक्ष्यामि ।) (अवगाढरुचिविवरणम् ‘ओगाठरुई’ शब्दे
तृतीयभागे ७६ पृष्ठे उक्तम् ।)

युक्तध्यानस्य सौत्रलक्षणम्—

सुकस्स णं भाणस्स चत्तारि लक्ष्णानि पप्पत्ता, तं जहा-
अव्वहे अम्मोहे विवंगे विउस्सग्गे । (सू० २४७) ।
स्था० ४ ठा० १ उ० ।

(अव्यथार्थः ‘अव्वह’ शब्दे प्रथमभागे ८१७ पृष्ठे गतः ।)

(अस्समाहनिवर्णम ‘अस्सग्गे’ शब्दे प्रथमभागे ८२५

पृष्ठे उक्तम् ।) (विवेकव्याख्या ‘विवेग’ शब्दे वक्ष्यामि ।)
(कतिविधो व्युत्सर्ग इति ‘विउस्सग्ग’ शब्दे वक्ष्यामि ।)

संसारलक्षणम्—

“माता भूत्वा दुहिता, भगिनी भार्या च भवति संसारे ।
व्रजति च सुतः पितृत्वं, भ्रातृत्वं पुनः शत्रुतां चैव ॥ १ ॥”
इत्येवं संसारस्य चतसृषु गतिषु सर्वावस्थासु संसरण-
लक्षणस्यानुपेक्षा । स्था० ४ ठा० १ उ० ।

युक्तध्यानस्य पुनः सौत्रलक्षणम्—

सुकस्स णं भाणस्स चत्तारि लक्ष्णानि पप्पत्ता, तं जहा-
खंती मुत्ती अज्जे मद्देवे । (सू० ८०३X) म० २५ श० ७ उ० ।

चिह्ने, औ० । शुभकर्मचिह्ने, नि० चू० १३ उ० । छत्रचा-
मरादिके, कल्प० १ अधि० १ क्षण । यवमत्स्यपक्षशंखचक्र-
स्वस्तिकश्रीवत्सादिके, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । व्य० । विपा० ।
ज० । न० । स० । नि० । अनु० । औ० । जी० । नि० चू० ।
सामुद्रिकोक्ते करचरणरेखादिके (कल्प० १ अधि० ३ क्षण)
स्त्रीपुरुषादीनां शुभाशुभचिह्ने, यथा—“अस्थित्वार्थाः सुखं मांसे,
त्वचि भोगास्त्रियोऽक्षिषु । गतौ याने स्वं चाह्ना, सर्वं सत्त्वं
प्रतिष्ठितम् ॥ १ ॥” इत्यादि । स्था० ८ ठा० ३ उ० । उत्त० ।

“लक्षणपमुहं तु लक्ष्णं भणितं” लाञ्छनप्रमुखं तु ल-
क्षणं भणितम्, यथा—“नाभ्यधस्ताद् भवेद् यस्या, लाञ्छने
मशकोऽपि वा । कुङ्कुमोदकसंकाशं, सा प्रशस्ता निगद्यते ॥ १ ॥”
इत्यादि । निशीथग्रन्थे पुनरित्युक्तं—“माण्डागं लक्ष्णं,
मसादगं वंजणं, अहवा-जं सर्गरेण सह समुपपन्नं तं लक्ष्णं,
पच्छा उपपन्नं वंजणमिति” । प्रव० २५७ द्वार । आव० नि० चू० ।
दुविहा य लक्ष्णं खलु, अर्धमंतर-वाहिरा उ देहीणं ।
बहिया सुर-वप्पाइ, अंतो सवभाव सत्ताइ ॥ ३४ ॥

गाहा—

वत्तीमा अट्ट सयं, अट्ट सहस्सं व बहुतराई च ।

देहेसु देहीणं, लक्ष्णंणि सुभकम्मज्जिताणि ॥ ३५ ॥

पागयमणुयाणं वत्तीसं अट्ट सयं, वलदेववासुदेवाणं अट्ट स-
हस्सं, चक्रवट्टितित्थंकराणं जं पुडा हत्थपादादिसु लक्ष्ण-
जंति तेसि पमाणं भणियं, जे पुण अन्नो स्वभावसत्तादि
तेहि सह बहुतरा भवन्ति; ते य अणजम्मकयसुभणामसरीर-
अंगोवंगकम्मोदयाओ भवन्ति ।

लक्ष्मण-वंजणाण इमो विसेयो—

माणुम्माणपमाण-दि लक्ष्णं वंजणं तु मसगादी ।

महजं तु लक्ष्णं वं-जणं तु पच्छा समुपपन्नं ॥ ३६ ॥

जलदोण-अद्भार-समूहाइं समुस्सितो व जो णव तु ।

माणुम्माणपमाणं, तिर्विहं खलु लक्ष्णं एयं ॥ ३७ ॥

माणदियं लक्ष्णं, मसादिकं वंजणं । अहवा—जं सर्ग-
रेण सह उपपन्नं तं लक्ष्णं, पच्छा समुपपन्नं वंजणं,
माणुम्माणपमाणस्स य इमं वक्ष्याणं, जलस्स दोणं लुहंता
माणजुत्तो पुरिसो, तुलारोचितं अद्भारं तुले माणो उम्मा-
णजुत्तो पुरिसो भवति । पुंवारसंगुलपमाणं समूहाइं णवस-
मुस्सितो पमाणं पुरिसो; एवमादिति विधिलक्ष्णं आदि-
स्यति तुमं रायादि भविस्सति ।

इदानीं देवानं भषति—

भवपव्वतिया लीणा, तु लक्षणा होंति देवदेहेसु ।

भवधारणीएषु भवे, विउव्विते मन्नुते वत्तो ॥ ३८ ॥

देवानं भवधारणीजसरिरेसु लक्षणा लीणा-अनुपलक्षा,
उत्तरवैकियसरिरे व्यक्ता लक्षणा ।

इदानीं णारक-तिरियाणं भणति—

उस्सएण-मल्लखणसं-जुया उ बोंदी तु होति नरएसुं ।

नामोदयसव्वतिया, तिरिएसु य होंति तिविहाओ ॥ ३९ ॥

उस्सएणमेकान्तेनैव अलक्षणयुक्ता बोन्दिः सरीरमित्यर्थः
तिरिएसु लक्ष्णमिस्सा य तिविधा सरीरा भवन्ति, लक्ष-
णमलक्षणं सव्वासव्वं णामकमुदयाओ । नि० चू० १३ उ० ।

अधुना लक्षणमुच्यते, तथा चाऽऽह भाष्यकारः—

लक्ष्णमियाणि दारं, चिंधं हेऊ अ कारणं लिङ्गं ।

लक्ष्णमिड् जीवस्स उ, आयाणाई इमं तं च ॥ ११ ॥

लक्षणमिदानीं द्वारभवसरप्राप्तम्, अस्य च प्रतिपत्त्यङ्गत-
या प्रधानत्वात्सामान्यतत्त्वावत्स्वरूपमेवाह—चिंधं हे-
तुश्च, कारणं, लिङ्गं लक्षणमिति । तत्र चिह्नम्—उपलक्ष-
णम्, यथा—पताका देवकुलस्य, हेतुः—निमित्तलक्षणम्,
यथा—कुम्भकारनेपुण्यं घटसौन्दर्यस्य, कारणम्—उपादान-
लक्षणम्, यथा मृन्मसृणत्वं घटवर्णीयस्त्वस्य, लिङ्गं—कार्य-
लक्षणम्, यथा—धूमोऽग्नः । पयोयशब्दा वा एत इति । ल-
क्षणमित्येतल्लक्षणम्—लक्ष्यतेऽनेन परोक्षं वस्त्विति कृत्वा,
जीवस्य पुनरादानादि लक्षणमनेकप्रकारमिदम्, तच्च वक्ष्य-
माणमिति गाथार्थः ।

दारं—

आयाणे परिभोगे, जोगुवओगे कसायलेसा य ।

आणापाण इंदिय, बंधोदयनिजरा चेव ॥ २२३ ॥

चित्तं चयण सन्ना, विन्नाणं धारणा य बुद्धी अ ।

ईहामईवियका, जीवस्स उ लक्षणा एए ॥ २२४ ॥

एतत्प्रतिद्वारगाथाद्वयम्, अस्य व्याख्या—आदानं परि-
भोगस्तथा योगोपयोगौ कसायलेश्याश्च तथा—आनापानौ
इन्द्रियाणि बन्धोदयानिजराश्चैव, तथा चित्तम्, चेतना, सं-
ज्ञा, विज्ञानं, धारणा च बुद्धिश्च, तथा ईहामतिवितर्का
जीवस्य तु लक्षणान्येतानि । तुशब्दस्यावधारणार्थत्वाज्जीव-
स्यैव नार्जीवस्य इति प्रतिद्वारगाथाद्वयसमासार्थः ।

व्यासार्थस्तु भाष्यादवसेयः, तच्चेदं भाष्यम्—

लक्ष्णमिड् चि नज्जइ, पव्वक्खियरो व जेण जो अत्थो ।

तं तस्स लक्ष्णं खलु, धूमएहाइ व्व अगिस्स ॥ १२ ॥

लक्ष्यत इति ज्ञायते, कोऽसावित्याह—प्रत्यक्षः—अक्षिगोचरा-
ग्निः, इतरो वा—परोक्षः येन—उष्णत्वादिना योऽर्थः—
अग्न्यादिस्तत्तस्य लक्षणम् । खल्विति, तदेव स्पष्टयति धूमो-
ष्ण्यादिवदग्नेरिति, स हि औष्ण्येन प्रत्यक्षो लक्ष्यते, परो-
क्षो धूमेनेति गाथार्थः । दश० ३ अ० । अन्ययूथिकानां गृ-

हस्थानां वा लक्षणं न कथनीयमिति 'असुउत्थिय' शब्दे प्र-
थमभागे ४७२ पृष्ठ उक्तम् । "लक्ष्णं" (२०३) लक्षणं पुरुषचि-
ह्नादि । आव० १ अ० । (तच्च भगवता ऋषभेण बाहुवलि-
ने उपदिष्टमिति लोकेऽपि शास्त्रत्वेन प्रसिद्धम्, तच्च
' लक्ष्णवर्जणगुणोववेय ' शब्देऽनुपदमेव दर्शयिष्यते ।) ल-
क्ष्यतेऽनेनेति लक्षणम् । दृष्टान्ते, लाक्षणिके, वृ० ३ उ० । (ल-
क्षणयुक्तं वस्त्रं धारणीयमिति ' वत्थ ' शब्दे वक्ष्यते ।)

लक्ष्णमिकिय-लक्षणाङ्कित-त्रि० । प्रशस्तलक्षणोपेतं, जी० ३
प्रति० ।

लक्ष्णपण्डग-लक्षणपरडक-पुं० । लक्षणेन लक्षिते परडके,
पं० भा० १ कल्प ।

लक्ष्णपसत्थ-प्रशस्तलक्षण-त्रि० । शुभलक्षणे, भ० ११ श०
११ उ० ।

लक्ष्णवर्जणगुणोववेय-लक्षणव्यञ्जनगुणो(प)पेत-त्रि० ।

लक्षणम्—पुरुषलक्षणं शास्त्राभिहितम् " अस्थिष्वर्थाः, सुखं
मांसं " इत्यादि, मानोन्मानादिकं वा, व्यञ्जनं—मषतिलकादि,
गुणाः—सौभाग्यादयः । अथवा—लक्षणव्यञ्जनयोरेव गुणास्तैरु-
पेतो लक्षणव्यञ्जनगुणो(प)पेतः । प्रशस्तलक्षणोपेतं, स्था० ६
अ० ।

तत्र लक्षणानि चक्रितीर्थकताम् अष्टोत्तरसहस्रम्, बलदेववा-
सुदेवानाम् अष्टोत्तरशतम्, अन्येषां तु भाग्यवतां द्वात्रिंशत्ता-
नि चेमानि—"छत्रं १ तामरसं २ धनू ३ रथवरो ४ दम्भोलि-
५ कूर्मा-६-७ कुशा ७, वार्षा-८ स्वस्तिक-९ तोरणानि १०
च सरः ११ पञ्चाननः १२ पादपः १३ ॥ चक्रं १४ शङ्ख १५
गजौ १६ समुद्र १७ कलशौ १८ प्रासाद १९ मत्स्यौ २० यवौ २१,
यूप-२२ स्तूप-२३ कमण्डलू २४ न्यवनिभृत् २५ सन्ध्यामरो
२६ दर्पणम् २७ ॥ ११ ॥ " उक्ताः २८ पताका २९ कमलाम्बिकः ३०,
सुदाम ३१ केकी ३२ घनपुण्यभाजाम् ।

तथा—

"इह भवति सप्तरक्तः, पञ्चदन्तः पञ्चसूत्रमदीर्घश्च ।

त्रिविपुललघुगम्भीरो, द्वात्रिंशलक्षणः स पुमान् ॥ १ ॥ "

तत्र सप्त रत्नानि—"नख-१ चरण-२ हस्त-३ जिह्वा ४, ओष्ठ ५
तालु ६ नेत्रान्ताः ७ । पञ्चदन्तानि—कक्षा १ हृदयं २ ग्रीवा ३,
नासा ४ नखा ५ मुखं च ६ । पञ्च सूत्राणि—दन्ताः १ त्वक्
२ केशा ३ अङ्गुलिपर्वाणि ४ नखाश्च ५ । तथा—पञ्च दीर्घाणि-
नयने १ हृदयम् २ नासिका ३ भुजौ च ४-५ । त्रीणि विस्ती-
र्णानि—भालम् १ उरः २ घटनं च ३ । त्रीणि लघूनि—ग्रीवा
१ जङ्घा २ मेहनं च ३ । त्रीणि गम्भीराणि—सत्त्वम् १ स्वरः
२ नाभिश्च ३ ।

"मुखमर्धं शरीरस्य, सर्वं वा मुखमुच्यते ।

ततोऽपि नासिका श्रेष्ठा, नासिकायाश्च लोचने ॥ १ ॥

यथा नेत्रे तथा शीलं, यथा नासा तथार्जवम् ।

यथा रूपं तथा विनं, यथा शीलं तथा गुणाः ॥ २ ॥

अतिह्रस्वेऽतिदीर्घेऽति-स्थूले चातिदृशे तथा ।

अतिकृष्णेऽतिगौरे च, पटसु सत्त्वं निगद्यते ॥ ३ ॥

सज्जमं सुभगो नीरुक्, सुस्वप्नः सुनयः कविः ।

सूचयत्यात्मनः श्रीमान्, नरः स्वर्गनमागमौ ॥ ४ ॥

निर्दम्भः सदयो दानी, दान्तो दत्तः सदा ऋजुः ।
मर्त्ययोनेः समुद्रतो भविता च पुनस्तथा ॥ ५ ॥
मायालोभमुधाऽऽलस्य—बहाहारादिचेष्टितैः ।
तिर्यग्योनेः समुत्पत्तिः, ख्यापयत्यात्मनः पुमान् ॥ ६ ॥
सरागः स्वजनद्वयी, दुर्भगा मूर्खसङ्गकृत् ।
शास्ति स्वस्य गतायाते, नरो नरकवर्त्मनि ॥ ७ ॥
आवर्त्तो दक्षिणे भागे, दक्षिणः शुभकृन्नुणाम् ।
वामो वामेति निन्द्यः स्याद्दिगन्यत्वे तु मध्यमः ॥ ८ ॥
अरेखं बहुरेखं वा, येषां पाणितलं नृणाम् ।
ते स्युरल्पायुषो निःस्वा, दुःखिता नात्र संशयः ॥ ९ ॥
अनामिकान्त्यरेखायाः, कनिष्ठा स्याद्यदाऽधिका ।
धनवृद्धिस्तदा पुंसां, मातृपक्षो बहुस्तथा ॥ १० ॥
(कल्प०) (जीवितरेखाया विचारः ' जीवितरेखा ' शब्दे
चतुर्थभागे १५६५ पृष्ठे गतः ।)
यवैरङ्गुष्ठमध्यस्थै—धिंयाख्यातिविभूतयः ।
शुक्लपक्षं तथा जन्म, दक्षिणाङ्गुष्ठमैश्च तैः ॥ १४ ॥
न स्त्री त्यजति रक्ताक्षं, नार्थः कनकपिङ्गलम् ।
दीर्घबाहुं न चैश्वर्यं, न मांसोपचितं सुखम् ॥ १५ ॥
चक्षुःस्नेहेन सौभाग्यं, दन्तस्नेहेन भोजनम् ।
वपुःस्नेहेन सौख्यं स्यात्, पादस्नेहेन वाहनम् ॥ १६ ॥
उरोविशालो धनधान्यभोगी,
शिरोविशालो नृपपुङ्गवश्च ।
कटीविशालो बहुपुत्रदारो,
विशालपादः सततं सुखी स्यात् ॥ १७ ॥ ”

इमानि लक्षणानि । व्यञ्जनानि च—मयतिलकादीनि तेषां ये
गुणास्तैरु(प)पेतम् । कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

लक्ष्मणसंवत्सर—लक्षणसंवत्सर—पुं० । प्रमाणसंवत्सर एव
लक्षणानां वक्ष्यमाणस्वरूपाणां प्रधानतया लक्षणसंवत्सरः ।
स्था० ५ ठा० ३ उ० । प्रमाणसंवत्सरलक्षणेन यथावस्थिते-
नोपेते संवत्सरभेदे, च० प्र० १० पादु० ।

लक्ष्मणसंवत्सरे पंचविहे परम्परे, तं जहा—“समगं नक्ष-
त्राणि जोगं, जोर्यति समगं उद् परिणमंति । एच्छुण्हं
णातिसीतो, बहुदतो होति नक्षत्रे ॥ १ ॥ (स्था०)
आदिचक्षतेयतविता, खणलवदिवसा उऊ परिणमंति ।
पूरंति रेणुथलताई, तमाहु अभिवद्धितं जाण ॥ ५ ॥ ”
(सू० ४६० X)

तत्र 'नक्षत्र' इति नक्षत्रसंवत्सरः, स च उक्लक्षणः, केवलं
तत्र नक्षत्रमण्डलस्य चन्द्रभोगमात्रं विवक्षितमिह तु दिनदि-
नभागादिप्रमाणमिति । तथा चन्द्राभिवर्द्धितावप्युक्लक्षणा-
वयः किन्तु—तत्र युगावयवतामात्रमिह तु प्रमाणमिति विशेष-
णः, ' उऊ ' इति ऋतुसंवत्सरः, त्रिंशदहोरात्रप्रमाणैर्द्वाद-
शभिः ऋतुमासैः श्रावणमासकर्ममासपर्यायैर्निष्पन्नः, षष्ठ्य-
धिकाहोरात्रशतत्रयमान इति (३६०) ' आइच्च ' इति आदित्य-
संवत्सरः, स च त्रिंशदिनान्यर्द्धे चेति, एवंविधमासद्वादश-
कनिष्पन्नः षट्पृष्ठाधिकाहोरात्रशतत्रयमान इति । (३६६)
अयमेवानन्तराहो नक्षत्रादिसंवत्सरो लक्षणप्रधानतया लक्ष-
णसंवत्सर इति । तत्र नक्षत्रमाह—' समगं ' गाहा, समकं-
समतया नक्षत्राणि—कृत्तिकादीनि, योगं—कात्तिकीपौर्णमा-

स्यादितिथ्या सह सम्बन्धं योजयन्ति—कुर्वन्ति, इदमुक्तं
भवति—यानि नक्षत्राणि—यासु तिथिपूर्वसर्गता भवन्ति,
यथा कार्तिक्यां कृत्तिका, तानि तास्वैव यत्र भवन्ति यथा-
क्तम्—“जट्टो वच्चइ मूले-ए सावणो तह धणिट्ठाहि । अहासु
य मग्गसिरा, सेसा नक्खत्तनामिया मासा ॥ १ ॥ ” इति
तथा यत्र समतयैव ऋतवः परिणमन्ति, न विषमतया,
कात्तिक्या अनन्तरं हेमन्तर्तुः, पौष्या अनन्तरं शिशिरर्तुरित्ये-
वमवतरन्तीति भावः, यश्च न-नैव, अतीव उष्णं—घर्मो यत्र
सोऽप्युष्णः, न-नैवातिशीतः—अतिहिमः, बहुदकं यत्र स
बहुदकः, स च भवति लक्षणतो नक्षत्र इति, नक्षत्रचारलक्ष-
णलक्षितत्वान्नक्षत्रसंवत्सर इति, (स्था०) (नक्षत्रसंवत्सर-
व्याख्या ' एक्खत्तसंवच्चुर ' शब्दे चतुर्थभागे १७६२ पृष्ठे
गता ।) (चन्द्रसंवत्सरव्याख्या ' चंदसंवच्चुर ' शब्दे
तृतीयभागे १०६५ पृष्ठे गता ।) (ऋतुसंवत्सरव्याख्या
' उउसंवच्चुर ' शब्दे द्वितीयभागे ६८६ पृष्ठे गता ।)
(आदित्यसंवत्सरव्याख्या ' आइच्चसंवच्चुर ' शब्दे
द्वितीयभागे ४ पृष्ठे प्रतिपादिता ।) ' आइच्च ' गाहा-
आदित्यतेजसा तप्ताः पृथिव्यादितापेऽप्युपचारात् क्षणा-
दयस्तप्ता इति मन्तव्यम् । तत्र क्षणा—मुहूर्तः लवः-
एकोनपञ्चाशदुच्छ्वासप्रमाणो दिवसः—अहोरात्रः ऋतुः-
मासद्वयप्रमाणः ' परिणमन्ति ' अतिक्रामन्ति यत्रेति
गम्यते, यश्च पूरयति वायुः स्वातरेणुभिः स्थलानि—भू-
मिप्रदेशविशेषान् तमाहुराचार्या लक्षणतः संवत्सरमभिव-
र्द्धितम् ' जाण ' इति त्वमपि शिष्य ! तं तथैव जानीहीति ।
स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

लक्ष्मणा—लक्षणा—स्त्री० । चन्द्रप्रभस्वामिनो मातरि, प्रव० ।
११ द्वार । आव० । ति० । स० । द्वारवत्यां कृष्णस्य वासुदे-
वस्याग्रमहिष्याम्, स्था० ८ ठा० । (सा चाऽरिष्टनेमि-
पार्श्वे दीक्षां गृहीत्वा सिद्धत्यन्तकृद्दशानां पञ्चमवर्गे चतु-
र्थाध्ययने सूचितम् ।) अन्त० । लक्षणाऽप्यवाचत्—“स्नानादि-
सर्वाङ्गपरिष्कारायां, विचक्षणः प्रीतिरसाभिरामः । विश्राम-
पात्रं विधुरे-सहायः, कोऽन्यो भवन्नूनमृते प्रियायाः
॥ १ ॥ ” कल्प० १ अधि० ५ क्षण । अस्याः अवसर्पिण्याः
अतीतायां चतुरशीतितमायां चतुर्विंशतितीर्थकरकाले ज-
म्बूदाडिमराजपुत्र्याम् महा० ६ अ० (एतद्वक्ष्यता महानिशी-
थस्य षष्ठेऽध्ययने प्रतिपादिता तत एवावसेया ।) औपध-
विशेष, ती० ६ कल्प ।

लक्ष्मणावती—लक्षणावती—स्त्री० । ' लखनऊ ' इति ख्याते
नगरविशेषे, यदधिपतिः हम्मीर-सुरत्नाणसमदीनः विक्र-
मादित्यवर्षेषु पञ्च्यधिकत्रयोदशशतवर्षतिक्रान्तेषु चम्पाचा-
मेकां प्रतोलीं भञ्जितवान् । ती० ३४ कल्प ।

लक्ष्मणुण्णय—लक्षणोन्नत—त्रि० । महालक्षणे, प्रशस्तलक्षणे
च । तं० । औ० ।

लक्ष्मपाग—लक्षपाक—पुं० । लक्ष्यरूप्यकव्ययनिष्पन्नं तैलघृता-
दौ, स्था० ६ ठा० ।

लक्ष्म(कवा)वाणिज्य—लाक्षावाणिज्य—न० । लाक्षा-जतुः अत्रा-
पि लाक्षाग्रहणमन्येषां सावधानां मनःशिलादीनामुपलक्षणम्,
तदाश्रिता वाणिज्या लाक्षावाणिज्यम् । लाक्षा धातकीनीली-

नःशिलावज्रलेपतुवरिकापट्टवासटङ्कणसावृत्तारादिविक्रये ,
लाक्षाभनःशिलानीली—धातकी टङ्कणादिना । विक्रयः
पसदने, लाक्षावाणिज्यमुच्यते, ॥ १ ॥ ध० २ अधि० ।
व० । पञ्चा० । ध० २० । आच० । भ० । आ० । उपा० ।

स्वा—लाक्षा—स्त्री० । जनौ, भ० ८ श० ६ उ० ।

स्वारस—लाक्षारस—पुं० । याचके, अन्त० १ श्रु० ३ वर्ग
ः अ० ।

स्वारुणित—लाक्षारुणित—त्रि० । लाक्षारुणिते, “ लक्ष्वा-
णिअ पल्लवचिअ ” पाइ० ना० २६८ गाथा ।

स्वी—लक्ष्मी—स्त्री० । हिमवतः उपरि पौण्डरीकहृदाधीश्व-
भवनपतिनिकायाभ्यन्तरभूतायां स्वनामख्यातायां दे-
याम, स्था० २ डा० ३ उ० । आ० क० ।

गुंड—लगण्ड—न० । वक्रकाष्ठे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

गुंडमाई—लगण्डशायिन्—पुं० । लगण्डं किल दुःस्थितं
तद्वन्मस्तकपाणिंकानां भुवि लगनेन पृष्ठस्य चालगनेने-
त्यर्थः यः शेते तथाऽभिग्रहात्स लगण्डशायी । लगण्डं वक्र-
काष्ठं तद्वत् शेते लगण्डशायिनः । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
मस्तकपाणिंकाभिरेव पृष्ठप्रदेशेनैवास्पृष्टभूभागं अभिग्रहि-
के साधौ, ध० ३ अधि० । प्रव० । पञ्चा० । स्था० ।

गुंडमायिया—लगण्डशायिका—स्त्री० । लगण्डं किल दुःस-
स्थितं काष्ठं तद्वत् कुञ्जतया मस्तकपाणिंकानां विलगनेन
पृष्ठस्य चालगनेन या शेते सा लगण्डशायिका । भूम्यलग्न-
पृष्ठायां साध्याम्, वृ० ५ उ० ।

गिय—लगित—त्रि० । संघटिते, आच० ४ अ० । नियोजिते,
ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

लग—लग—धा० । सङ्गे, “ शकादीनां द्वित्वम् ” ॥ ८ । ४ । २
३० ॥ इति अन्त्यगकारस्य द्वित्वम् । लग्गइ । लगति । प्राप्नो-
ति । प्रा० । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

लग्न—न० । “ अधो म—न—याम्, ” ॥ ८ । २ । ७८ ॥ इति
लग्नशब्दघटकनकारस्य लोपे । लग्नो । भावे क्तः प्रत्ययः ।
विलग्नं, प्रा० । मेपादिशाशानामुदये, पुं० । द० प० ।
सूत्र० । चिह्ने, दे० ना० ७ वर्ग १७ गाथा । सम्यङ्गे, त्रि० । ज्ञा०
१ श्रु० ८ अ० । “ घडिअं लग्गं संसत्ते ” पाइ० ना० २०१ गाथा ।

लग्गणअ—लग्नक—पुं० । प्रतिभुवि, “ लग्गणअो पडिहुअो ”
पाइ० ना० २१२ गाथा ।

लधिमा—लधिमन्—पुं० । तूलपिण्डवल्गुत्वप्राप्तौ, डा० २६
डा० । सूत्र० ।

लचय—देशी—गडुत्संज्ञे तृणे, दे० ना० ७ वर्ग १७ गाथा ।

लच्छिधर—लक्ष्मीगृह—न० । मिथिलायां नगर्यां स्वनामख्या-
ते चैत्ये, स्था० ७ डा० । उत्त० । आ० म० । आ० क० ।
आ० चू० ।

लच्छिमई—लक्ष्मीमति—स्त्री० । जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे पृष्ठवासु-
देवस्य पुरुषपुण्डरीकस्य मातरि, आच० १ आ० ति० स० । द-
न्तिणस्वकवास्तव्यायां दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम्, आ०
म० १ अ० । द्वी० । आ० क० । ति० । आ० चू० । ज० । स्था० ।

जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे वर्तमानावसर्पिण्यां महाशिवस्य भार्या-
याम्, म० ।

लच्छी—लक्ष्मी—स्त्री० । “ छोऽन्यादौ ” ॥ ८ । २ । १७ ॥ इति
छकारादेशः । प्रा० । जम्बूमन्दरस्योत्तरं पौण्डरीकहृदे स्वना-

मख्यातायां भवनपतिनिकायाभ्यन्तरभूतायां देयाम्, स्था०
३ डा० ४ उ० । ज्ञा० । हस्तिनापुरनगरं पञ्चोत्तरस्य राक्षो भा-

र्यायां ज्वालायाः सपत्न्याम्, ती० २० कल्प । श्रीवासु-
पृथ्विजनेन्द्रपुत्रमज्जवत्पतेर्भार्यायाम्, ती० ३४ कल्प । सौ-

धर्मकल्पे लक्ष्मीविमानंदेयाम्, ति० १ श्रु० ३ वर्ग ४ अ० । (सा-
च पूर्वभवे पार्श्वान्तिके प्रवृत्त्य सौधर्मं कल्पे उपपद्य महा-

विदेह संस्थतीति निरयावलिकानां चतुर्थवर्गस्य पष्ठेऽ
ध्ययने सूचितम् ।) चतुर्थे स्वप्ने, कल्प० । श्रियाम्,

“ कमला मिरी य लच्छी ” पाइ० ना० ६६ गाथा ।

लच्छीकूड—लक्ष्मीकूट—पुं० । शिखरिर्वर्धरपवते पष्ठे कूटे,
ज० ४ वत्त० । स्था० ।

लच्छीपुर—लक्ष्मीपुर—पुं० । स्वनामख्याते भारतवर्षीयपुरे,

“ पुं लक्ष्मीपर नाम्ना, दत्तस्य श्रेष्ठिनः प्रिया । आराधय-
दभक्तायै, पुत्रार्थे नागदेवतम् ॥ १ ॥ ” आ० क० ४ अ० ।

लच्छीविजय—लक्ष्मीविजय—पुं० । दुर्गदकोत्पत्तिनामग्रन्थस्य
कर्तारि स्वनामख्याते आचार्ये, ज० ६० ।

लज्जण—लज्जन—न० । लज्जायाम्, वृ० १ उ० १ प्रक० ।

लज्जणिज्ज—लज्जनीय—त्रि० । लज्जेत यस्मादसौ लज्जनीयः ।

लज्जाहंतौ, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

लज्जमाण—लज्जमान—त्रि० । लज्जां कुर्वणि, “ लज्जमाणा

पुढो पास, अणगाग मो’ ति । लज्जमानाः स्वकीयं प्रवृत्त्या-
भासे कुर्वणाः, यदि या—साधयानुष्ठानेन लज्जमानाः ल-

ज्जां कुर्वणाः पृथग्विभक्ताः शाक्यलोककणभुक्कपिलादिशि-
ध्याः । आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

लज्जसंजम—लज्जामंयम—पुं० । लज्जा प्रतीता संयमः पञ्चा-

श्रवादिविगमणात्मक एताभ्यां समीभावमुपगताभ्यामन्य
इति स एव लज्जामंयमः । संयते, उत्त० २ अ० ।

लज्जमंजय—लज्जामंयत—पुं० । लज्जायां सम्यक् यतते यत्ने

कुरुते इति लज्जामंयतः । लज्जया सम्-सम्यक् यतते-कृत्यं प्र-

त्यादृता भवतीति लज्जामंयतः, पञ्चादिदर्शनाद् । लज्जा-

यति साधौ, उत्त० २ अ० ।

लज्जा—लज्जा—स्त्री० । व्रीडायाम्, ग० १ अधि० । अनुचिता-

नुष्ठानसंवरणात्मिकायां हियाम्, उत्त० ५ अ० । स्था० ।

मनावक्त्रायसंयमे, ग० । लज्जा—संयमः । दश० ६ अ० २

उ० । अपवादभये, दश० ६ अ० १ उ० । लज्जा द्विविधा-

लौकिकीः लोकोत्तरा च । तत्र लौकिकी—स्नुपासुभटादः

श्वशुरसंग्रामविषया । लोकोत्तरा—सप्तदशप्रकारः संयमः ।

तदुक्तम्—“ लज्जा दया संजमो वंभत्ते ” इत्यादि । लज्जमा-

नाः—संयमानुष्ठानपराः । यदि वा—पृथिवीकायसमारम्भरू-

पादसंयमानुष्ठानाल्लज्जमानाः पृथगिति प्रत्यक्षज्ञानिनः प-

रांक्षज्ञानिनश्च अतस्तान् लज्जमानान् पश्यत्यनेन शिष्यस्य

कुशलानुष्ठानप्रवृत्तिविषयः प्रदर्शितो भवतीति । आचा० १
श्रु० १ अ० २ उ० ।

लज्जाणास-लज्जानाश-पुं० । गुर्वादिसमक्षमपि तद्रूपोत्की-
र्तनं, दश० ६ अ० । योपिनो हि सङ्गे पुरुषस्य लज्जानाशो
भवति गोविन्दद्विजपुत्रवत् । तं० ।

लज्जातवस्सीजिर्दिय-लज्जातपस्विजितेन्द्रिय-पुं० । लज्जा-
प्रधानास्तपस्विनः शिष्या जितेन्द्रियाश्च ये ते लज्जातपस्वि-
जितेन्द्रियाः । व्युत्पत्तिलब्धार्थकेषु साधुषु, औ० ।

लज्जातपःश्रीजितेन्द्रिय-पुं० । लज्जया तपःश्रिया च जितानी-
न्द्रियाणि यैस्त लज्जातपःश्रीजितेन्द्रियाः । व्युत्पत्तिलब्धा-
र्थकेषु साधुषु, औ० ।

लज्जादाण-लज्जादान-न० । लज्जया-हिंसा दानं यत्तल्लज्जा-
दानमुच्यते । “अभ्यर्थितः परेण तु, यद्दानं जनसमूहम-
ध्यगतः । परचित्तरक्षणार्थं, लज्जायास्तद् भवेदानम्” ॥ १ ॥
इत्युक्तलक्षणे दानभेदेः स्था० १० ठा० ३ उ० ।

लज्जालाघवसंपन्न-लज्जालाघवसम्पन्न-त्रि० । तत्र लज्जा
प्रसिद्धा संयमा वा लाघवं द्रव्यतोऽल्पोपधिन्वं, भावतो गौ-
रवत्यागस्ताभ्यां संपन्नः । लज्जालाघवयुते, भ० २ श० ५ उ० ।

लज्जालु-लज्जालु-त्रि० । अकार्यप्रवर्त्तनं प्रति लज्जते सश-
ङ्को भवतीति लज्जालुः । दर्श० २ तत्त्व । अकार्यवर्जके, ध०
२ अधि० ।

लज्जावत्-त्रि० । “आल्विल्लोलाल-घन्त-मन्तेत्तेर-मणा
मतोः” ॥ ८ । २ । १५६ ॥ इति मतोः आल्वदेशः । लज्जा-
लुः । व्रीडके, स खल्व्याकृत्या सेवनवार्त्तया व्रीडति स्व-
यमङ्गीकृतमनुष्ठितं च परित्यक्तुं न शक्नोति इति आलोच-
केन लज्जावता न भवितव्यम् । प्रव० २३६ द्वार ।

लज्जालुङ्गी-लज्जावती-स्त्री० । “गोणादयः” ॥ ८ । २ ।
१७४ ॥ इति निपातः । लज्जावती । लज्जालुङ्गी । लज्जा-
विशिष्टायाम्, प्रा० २ पाद ।

लज्जावण-लज्जापन-त्रि० । लज्जामापयन्ति प्रापयन्तीति ।
लज्जाजनकेषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

लज्जाविय-लज्जापित-त्रि० । प्राप्तलज्जे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

लज्जासंपन्न-लज्जसम्पन्न-त्रि० । लज्जया अपवादभीरुत-
या संयमेन वा सम्पन्न, औ० ।

लज्जिय (अ) लज्जित-त्रि० । लज्जायुक्ते, ज्ञा० १ थु० ८
अ० । “हिन्थं विलियं लज्जियं” पा३० ना० १६७ गाथा ।

लज्जिर-लज्जिन्-त्रि० । “शीलाद्यर्थस्येरः” ॥ ८ । २ । १४५ ॥
इति प्रत्ययस्य इरादेशः । लज्जिरो । लज्जाशीले, प्रा० ।

लज्जु-रज्जु-स्त्री० । रश्मौ, रज्जुर्विव रज्जुः । सरलत्वात् ।
प्रश्न० ५ संव० द्वार । अवक्रव्यवहारे, भ० २ श० १ उ० ।

लट्ट(ट्ट)-लट्ट-त्रि० । मनोहरे, ज्ञा० १ थु० १ अ० । शोभने, प्रश्न०
४ आश्र० द्वार । मनोहरे, रा० । जं० । औ० । भ० । जी० ।
ज्ञा० । तं० । समीर्त्तानि, व्य० ३ उ० । सुन्दरे, पा३०
ना० । अन्यात्क्रे, मनोहरे, प्रियंवदे च । दे० ना० ७ वर्ग
२६ गाथा ।

लट्ट(ट्ट)तर-लट्टतर-त्रि० । शोभनतरे, पं० व० ४ द्वार । अति-
कल्याणे, तं० ।

लट्ट(ट्ट)दन्त-लट्टदन्त-पुं० । मेघमुखस्यान्तर्हीपस्य नैर्ऋत्यको-
णे नव योजनशतानि व्यतिक्रम्य लवणसमुद्रे अन्तर्हीपविशे-
पे, प्रज्ञा० १ पद । स्था० । पं० व० । नं० । राजगृहे श्रेणिक-
स्य राज्ञो धारिण्यां जाते कुमारं, अणु० । “विजये दोग्णिण”
(विजये विमाने उपपद्येत्यादि सर्वम् ‘महासीहसेण’
शब्दे पञ्चमभागे २२२ पृष्ठे गतम्) ।

लट्टवाहू-लट्टवाहू-पुं० । चम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे दशमतीर्थकर-
पूर्वभवर्जिवे, स० ।

लट्टय-देशी-कुसुम्भे, दे० ना० ७ वर्ग १७ गाथा ।

लट्टसंष्टिय-लट्टसंस्थित-त्रि० । मनोह्रसंस्थाने, जी० ३ प्रति०
४ अधि० ।

लट्टसाग-लट्टशाक-न० । कौसुम्भशालनके, वृ० १ उ० २
प्रक० ।

लट्टा-लट्टा स्त्री० । कुसुम्भे, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

लट्टि-यष्टि-स्त्री० । “यष्ट्यां लः” ॥ ८ । १ । २४७ ॥ इति
यस्य लः । प्रा० । “ष्टस्यानुष्टेष्टासंदष्टे” ॥ ८ । २ । ३४ ॥ इति
ष्टस्य ठः । काष्ठयष्टिकायाम्, औ० । सूत्र० ।

यष्टिप्रमाणम्—

दुष्टपसुसाणसावय-विज्जलविसंसेसु उदगमाईसु ।

लट्टी सरीररक्खा, तव संजमसाहिआ भणिआ ॥ १ ॥

मोक्खट्टा नाणाई, तण्ण तयट्टा तयट्टिआ लट्टी ।

दिट्टा जहावयारे, कारणतकारणेषु तहा ॥ २ ॥ ”

ध० ३ अधि० ।

गाथा—

मंडक-विडंडए य, लट्टि-विलट्टी य तिविधतिविधा तु ।

वेणुमयवेत्तदारुग, बहु अप्प अहाकडा चेव ॥ २०२ ॥

एगेण तिविहसहेण वेणुवयादी, वितियेण तिविहसहेण
बहुपरिकम्मादी ।

गाथा—

तिप्पि तु हत्थे दंडो, दोप्पि उ हत्थे विदंडओ होति ।

लट्टी आतपमाणा, विलट्टि चउरंगुलेण्ण ॥ २०३ ॥

कंठा ॥

अद्वंगुलेण ऊणं, ण छिजंता होंति सपरिकम्माओ ।

अद्वंगुलेण ऊणं, छिजंता अप्पपरिकम्मं ॥ २०४ ॥

पूर्ववत् ।

गाथा—

जे पुव्ववट्टिता वा, जमिता संठविव तत्थिता वाज्वि ।

होंति तु पमाणजुत्ता, ते णायंवा अहाकडा ॥ २०५ ॥

पूर्ववत् ।

गाथा—किं पुण लट्टीए, पओयणं इमं—

दुपदचउप्पदणिवा-रणट्टायरक्खणाहेउं ।

अट्टाण-भरणभय-वु-डुस्स वड्वट्टंभणा कप्पे ॥ २०६ ॥

दुपया-मणुस्सादि, चउप्पदा-गाविमादि बहुप्पाता डंडग
गिम्हिमादि अट्टाणे पलंयमादि बुज्झति, मतो वा बुज्झति,
बोहिगादिभए वा पहरणं भवति । बुडुस्स वा अबट्टंभणहेउ
लट्टी कप्पति घेत्तुं । नि० दू० १ उ० ।

तडण-लडन-न० । स्त्रीपुंसयोरन्योन्यं प्रेमकलहे, वृ० १ उ०
३ प्रक० । ध० । पं० भा० । नि० चू० । आचा० ।

तडह-लडभ-त्रि० । सलावण्ये, औ० । ज० । मनोज्ञे, प्रश्न०
४ आश्र० द्वार । ललिते, ज० २ वल्ग० । “ लडह मडह जा-
णुए । ” उपा० २ अ० । रम्ये, विदग्धे, इत्यन्ये । दे० ना० ७
वर्ग १७ गाथा ।

लडहकस्वभिन्न-देशी-विघटिते, दे० ना० ७ वर्ग २० गाथा ।
लड-स्मृ-धा० । आध्याने, “ स्मरेभर-भूर-भर-भल-लड-
विम्हर-सुमर-पयर-पम्हुहाः ” ॥ ८ । ४ । ७४ ॥ इति स्मरे
लडांशः । लडइ । स्मरति । प्रा० ४ पाद ।

लडिय-स्मृत-त्रि० । चिन्तिते, “ भरिअं लडिअं सुमरिअं ”
प्रा० ना० १६४ गाथा ।

लणह-श्लक्ष्ण-त्रि० । “ क-ग-ट-ड-त-द-प-श-प-स-५-
क-५ पामूर्ध्वं लुक् ” ॥ ८ । २ । ७७ ॥ इति श्लक्ष्णशब्दस्य
शकारस्य लापः । लणह । प्रा० । घुण्टितमदवत् मसृणे, रा०
जी० । प्रज्ञा० । आ० म० । औ० । भ० । स० । ज० ।

लणिया-लणिका-स्त्री० । काशिकायाम्, आचा० २ श्रु० २
चू० ४ अ० । पार्णिप्रहारे, स्था० २ ठा० ३ उ० । आतोद्य-
भेदे, आ० चू० १ अ० ।

लणियासह-लणिकाशब्द-पुं० । पार्णिप्रहारशब्दे, स्था० २
ठा० ३ उ० ।

लण्ड-लण्ड-त्रि० । प्राप्ते, उक्त० २ अ० । आचा० । ज्ञा० ।
सूत्र० । दश० । द्रव्या० । संथा० । प्रश्न० । भवान्तरोपा-
जिते, ज्ञा० २ श्रु० २ वर्ग १ अ० । स्था० । आतु० । विपा० ।
नि० । अवाप्ते, औ० ।

लण्डह-लण्डार्थ-त्रि० । लब्धोऽर्थो गुर्वादिभिः सकाशादिति
गम्यते येन स लब्धार्थः । दर्श० ३ तत्त्व । श्रवणतो गृही-
तार्थे, उपा० ७ अ० । सूत्र० । अर्थश्रवणात् (भ० २ श० ५
उ० । रा०) स्वतः (भ० १ श० १ उ०) ज्ञाततत्त्वे, सूत्र० २ श्रु०
७ अ० । “ बहुपुक्खला लण्डहा ” लब्धः-प्राप्तः पुण्डरिकणी-
शब्दान्वर्थतया अर्थो यया सा लब्धार्था । स्वबुद्ध्याऽवगता-
र्थायाम्, कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

लण्डास्थ-त्रि० । आस्थानमास्था-प्रतिष्ठा सा लब्धा येन स
लब्धार्थः । आस्थायुक्ते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

लण्डाणुमाण-लण्डानुमान-त्रि० । लब्धमनुमानं-पराभिप्रा-
यपरिज्ञानं येन स लब्धानुमानः । पराभिप्रायज्ञे, सूत्र० १ श्रु०
१३ अ० ।

लण्डावलद्विचि-लब्धापलब्धवृत्ति-त्रि० । सम्मानादिना ल-
ब्धः न्यकारपूर्वकतया चोपलब्धैः भक्तादिभिर्निर्वाहे, स्था०
६ ठा० ।

लङ्घि-लङ्घि-स्त्री० । आत्मनो ज्ञानादिगुणानां तत्तत्कर्म-
क्षयादतो लाभे, भ० ८ श० २ उ० । गुणप्रत्यये सामर्थ्यवि-
शेषे, आ० म० १ अ० । अष्टाविंशतिसिद्धिषु, प्रव० २७०
द्वार । आत्मनः शुभभावावरणक्षयापक्षे, विशे० ।
केवलज्ञानादिलङ्घनिमित्तत्वाल्लङ्घिः । अहिंसायाम्, प्रश्न०
१ संव० द्वार । वस्तुवादीनां प्राप्तौ, प्रव० ४ द्वार । श्रोत्रे-

न्द्रियादिविषये, जी० १ प्रति० । लङ्घिर्दानलाभभोगो-
पभोगवीर्यभेदात् पञ्चधा । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । यो-
ग्यतायाम्, अनु० । पा० । ध० २० । “ आहारे उवश्रांगे,
लङ्घीए वा हविज्जऽवत्थाणं ” (७१६) आधारेपयोगल-
ङ्घिविषयमवधेरवस्थानम् । अवधिज्ञानस्यावस्थाने, विशे० ।
(अभ्यन्तरलङ्घिलक्षणम् ‘ ओहि ’ शब्दे ३ भागे १४५ पृष्ठे
गतम् ।) गुणप्रत्यया हि सामर्थ्यविशेषो लङ्घिरिति प्रसि-
द्धिः । आ० म० १ अ० ।

अथ लङ्घिऋद्धीर्वर्णयितुमाह—

आमोसहि^१ विप्पोसहि^२, खेलोसहि^३ जल्लोसही^४ चैव ।
सव्वोसहि^५ संभिन्ने^६, ओहि रिउ विउलमइलद्धी^७ । १५०६ ।
चारणं आसीविसं के-वलियं गणहाणिणो ये पुण्वधरा^८ ।
अरहंत^९ चक्कवट्टी^{१०}, बलदेवा^{११} वासुदेवा यं । १५०७ ।

लङ्घिशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् आमोसहि^१ विप्पोसहि^२,
खेलोसहि^३, जल्लोसही^४, सव्वोसहि^५, संभिन्ने^६, ओहि रिउ विउलमइलद्धी^७,
चारणं आसीविसं के-वलियं गणहाणिणो ये पुण्वधरा^८,
अरहंत^९ चक्कवट्टी^{१०}, बलदेवा^{११} वासुदेवा यं । १५०७ ।

(१)—आमोसहि^१ विप्पोसहि^२ शब्दे
द्वितीयभागे २६२ पृष्ठे गता ।) (२)—(विप्रोपधिलङ्घिः ‘ वि-
प्पोसहि ’ शब्दे व्याख्यास्यामि ।) (३)—(खेलोपधिलङ्घिः
‘ खेलोसहि ’ शब्दे तृतीयभागे ७७२ पृष्ठे विस्तरतो व्याख्या-
ता ।) (४)—(जलोपधिलङ्घिः ‘ जल्लोसहि ’ शब्दे चतुर्थभागे
१४२६ पृष्ठे प्रतिपादिता ।) (५)—(सव्वोपधिलङ्घिः ‘ सव्वो-
सहि ’ शब्दे व्याख्यास्यामि ।) (६)—(संभिन्नश्रोतो लङ्घिः ‘ सं-
भिन्नसोय ’ शब्दे व्याख्यास्यामि ।) (७)—(अवधिलङ्घिः ‘ ओहि ’
शब्दे तृतीयभागे १३७ पृष्ठे विस्तरतः प्रतिपादिता ।) (८)—(ऋजु-
मति लङ्घिः ‘ उज्जुमइ ’ शब्दे द्वितीयभागे ७३६ पृष्ठे गता ।)
(९)—(विपुलमति लङ्घिः ‘ विउलमइ ’ शब्दे दशयिण्या-
मि ।) (अत्र बहुविशेषः ‘ मणपज्जवणाण ’ शब्दे पञ्चमभागे
८७ पृष्ठे द्रष्टव्यः ।) (१०)—(चारणलङ्घयो बहुविधा इति
‘ चारण ’ शब्दे तृतीयभागे ११७३ पृष्ठे उक्तम् ।) (११)
(आसीविलङ्घिः ‘ आसीविसं ’ शब्दे द्वितीयभागे ४८७ पृष्ठे
विस्तरतो व्याख्याता ।) (१२)—(केवलित्वलङ्घिः प्रसिद्धा,
सा च ‘ केवलणाण ’ शब्दे तृतीयभागे ६४२ पृष्ठे विस्तरतो
दर्शिता ।) (१३)—(गणधरत्वलङ्घिः ‘ गणहर ’ शब्दे तृतीय-
भागे ८१५ पृष्ठे उक्ता ।) (१४)—(पूर्वधरत्वलङ्घिः ‘ पुण्वहर ’
शब्दे पञ्चमभागे १०६४ पृष्ठे गता ।) (१५)—(अर्हलङ्घिः ‘ अरहं-
त ’ शब्दे च प्रथमभागे ७५५ पृष्ठे उक्ता ।) (१६)
(चक्रवर्तिलङ्घिलक्षणं ‘ बल ’ शब्दे पञ्चमभागे १२८७ पृष्ठे
गतम् ।) (१७)—(बलदेवत्वलङ्घिः ‘ बलदेव ’ शब्दे पञ्चमभागे
१२८८ पृष्ठे गता ।) (१८)—(वासुदेवत्वलङ्घिः ‘ बल ’ शब्दे
पञ्चमभागे १२८७ पृष्ठे उक्ता ।) अन्ये त्वाहु-विद्-उच्चारः
प्रति-प्रश्रवणम् । खेलः-श्लेषा, जल्लो मल्लः, औपधिशब्देन
समासकरणदिकं तथैव, सुगन्धाश्चने विडादयस्तल्लङ्घिम-

तां द्रष्टव्याः । इह चात्मानं परं वा रोगापनयनबुद्ध्या विडा-
दिभिः स्पृशतः साधोस्तद्रोगापगमो द्रष्टव्यः, प्रागुक्ताऽऽ
मर्षलब्धिरपि शरीरैकदेशे सर्वस्मिन् वा शरीरे समुत्पद्यते,
तेन चात्मानं परं वा व्याध्यपगमबुद्ध्या परामृशतस्तदपगमो
द्रष्टव्यः । विशेष० । ग० । आ० म० । प्रव० । पा० । न० ।
आ० चू० ।

खीरमधुसर्पिर्आसव १६, कोट्टयबुद्धी २० पयःखुसारी २१ य ।
तह वीजबुद्धि २२ तेयग २३, आहारग २४ सीयलेसा २५ य
॥ १५०८ ॥

वेउन्विदेहलद्धी २६, अकखीणमहाणसी २७ पुलाया य २८ ।
परिणामतववसेणं, एमाई हुंति लद्धीओ ॥ १५०९ ॥

क्षीरमधुसर्पिर्आसवलब्धिः, कोट्टकबुद्धिलब्धिः, पदानुसारि-
लब्धिः, तथा-बीजबुद्धिलब्धिः, तेजालेश्यालब्धिः, आहा-
रकलब्धिः, शीतलेश्यालब्धिः, वैकुर्विकदहलब्धिः, अक्षीण-
महानसीलब्धिः, पुलाकलब्धिः, एवमेता अष्टाविंशतिसंख्याः,
आदिशब्दादन्याश्च—जीवानां शुभशुभतरशुभतमपरिणाम-
यशादसाधारणतपःप्रभावाच्च नानाविधलब्धयः ऋद्धिविशेषा
भवन्ति । (प्रव० २७० द्वार) (१५)—(क्षीराश्रवलब्धिः
'खीरासवलद्धि' शब्दे तृतीयभागे ७४७ पृष्ठे गता ।)
(१६)—मध्वाश्रवलब्धिः 'मधुआसवलद्धि' शब्दे पञ्चमभागे
२२६ पृष्ठे द्रष्टव्या ।) (१७)—सर्पिर्आसवलब्धिः 'सर्पिर्आसव'
शब्दे वक्ष्यामि ।) (२०)—(कोट्टबुद्धिलब्धिः 'कोट्टबुद्धि'
शब्दे तृतीयभागे ६७५ पृष्ठे गता ।) (२१)—(पदानुसारिलब्धिः
'पयाखुसारी' शब्दे पञ्चमभागे ५०६ पृष्ठे गता ।) (२२)—(बीज-
बुद्धिलब्धिः 'बीजबुद्धि' शब्दे पञ्चमभागे १३२४ पृष्ठे उक्ता ।)
(२३)—तेजालेश्यालब्धिः 'तेजलेस्सा' शब्दे चतुर्थभागे २३४६
पृष्ठे विस्तरतः प्रतिपादिता ।) (२४)—(आहारकलब्धिः 'आहा-
रग' शब्दे द्वितीयभागे ५२५ पृष्ठे गता ।) (२५)—(शीतलेश्याल-
ब्धिः 'सीयलेस्सा' शब्दे वक्ष्यामि ।) (२६)—(वैकुर्विकलब्धिम् 'वे-
उन्विदेहलद्धि' शब्दे वक्ष्यामि ।) (२७)—(अक्षीणमहानसिक-
लब्धिः 'अकखीणमहाणसिय' शब्दे प्रथमभागे १४६ पृष्ठे उ-
क्ता ।) (२८)—(पुलाकलब्धिः 'पुलाग' शब्दे पञ्चमभागे १०६० पृष्ठे
गता ।) तथा 'एमाई हुंति लद्धीओ' इत्यादिशब्दादन्या अपि
अणुत्वमहत्त्वलघुत्वगुरुत्वप्राप्तिप्राकारभ्येशत्वर्वाशत्याप्रतिधा-
नित्वान्तर्धानकामरूपित्वादिका लब्धयो बोद्धव्याः । तत्रा-
णुत्वमणुशरीरविकुर्वणम्, यस्य वशाच्छिद्रमपि प्रविश-
ति, तत्र च चक्रवर्तिभोगानां भुङ्क्ते । महत्त्वम्—मेरोरपि मह
स्रग्शरीरकरणसामर्थ्यम्, लघुत्वम्—वायोरपि लघुतरशरीर-
ता, गुरुत्वम्—घञादपि गुरुतरशरीरतया इन्द्रादिभिरपि प्र-
कृष्टबलैर्दुःसहता, प्राप्तिः—भूमिस्थस्य अङ्गुल्यग्रेण मेरुपर्वताग्र-
प्रभाकरादः स्पर्शसामर्थ्यम्, प्राकाम्यम्—अप्सु भूमाविव प्र-
विशतो गमनशक्तिः, तथा अप्सिष्व भूमाबुन्मजननिमज्जने,
ईशत्वम्—त्रैलोक्यस्य प्रभुता, तीर्थकरादिदेशश्चरः ऋद्धिविकर-
णम्, वाशित्वम्—सर्धजीववशीकरणलब्धिः, अर्पतिधातिन्म-
अद्रिमध्यऽपि निःसंगमनम्, अन्तर्धानम् अदृश्यरूपता, का-
मरूपित्वम्—युगपदेव नानाकाररूपतया विकुर्वणशक्तिरिति ।

अथ भव्यत्वाभ्यन्तर्विशिष्टानां पुरुषाणां च यावत्यो ल-
ब्धयो भवन्तीति तत् प्रतिपादयति—

भवमिद्विषयपुरिमाणं, एयाओ हुंति भणियलद्धीओ ।
भवसिद्धियमहिलाण वि, जत्ति य जायति तं वोच्छं
॥ १५१६ ॥

अरहंतचकिकेसव—वलसंभिन्ने य चारणे पुव्वा ।
गणहरपुलायआहा—रगं च न हु भवियमहिलाणं ॥ १५२०
अभवियपुरिमाणं पुण, दसपुव्विल्ला उ केवलित्तं च ।
उज्जुमई विउलमई, तेरस एया उ न हु हुंति ॥ १५२१ ॥
अभवियमहिलाणं पि हु, एयाओ हुंति भणियलद्धी य ।
महुखीरासवलद्धी वि, नेय सेसा उ अरिद्धा ॥ १५२२ ॥

भवभाविनी सिद्धिमुक्तिपदं येषां ते भवसिद्धिका भव्या इ-
त्यर्थः, ते च ते पुरुषाश्च ते तथा नेपामेताः पूर्वोक्ताः सवां
अपि लब्धयो भवन्ति । तथा भवसिद्धिकमहिलानामपि याव-
त्यो लब्धया जायन्ते तद्वच्च, प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयान्त—
'अहंन्तेत्यादि' अहं चकवर्तिवासुदेववलदेवसंभिन्नश्रोतश्चा-
रणपूवधरगणधरपुलाकाहारकलाब्धिलक्षणा एता दश ल-
ब्धयो भव्यमहिलानां—भव्यस्त्रीणाम् न हु—नैव भवन्ति, श-
पास्वष्टादश लब्धयो भव्यस्त्रीणां भवन्तीति सामर्थ्याद्गम्य-
ते । यच्च मल्लिस्वामिनः स्त्रीत्वेऽपि तीर्थकरत्वमभूतदाश्च-
र्यभूतत्वाच्च गम्यते । तथा अनन्तरमुक्तास्तावदश लब्धयः
केवलित्वं च—केवलिलब्धिः, अन्यच्च ऋजुमतिविपुलमति-
लक्षणं लब्धिद्वयमित्येतास्त्रयोदश लब्धयः पुरुषाणामप्यभ-
व्यानां नैव कदाचनपि भवन्ति, शेषाः पुनः पञ्चदश भव-
न्तीति भावः । अभव्यमहिलानामप्येताः पूर्वभणितास्त्रयोद-
श लब्धयो न भवन्ति, चतुर्दशी मधुक्षीराश्रवलब्धिरपि नै-
व तासां भवति, शेषास्त्वेतद्वर्णातिरिक्ताश्चतुर्दश लब्धयोः
विरुद्धा भवन्तीत्यर्थः । प्रव० २७० द्वार ।

लब्धिद्वारे लब्धिभेदान् दर्शयन्नाह—

कइविहा णं भंते लद्धी पसत्ता । ? , गोयमा ! दसविध
लद्धी पसत्ता, तं जहा—नाणलद्धी १ दंसणलद्धी २ चरि
त्तलद्धी ३ चरित्ताचरित्तलद्धी ४ दाणलद्धी ५ लाभलद्धि
६ भोगलद्धी ७ उवभोगलद्धी ८ वीरियलद्धी ९ इंदियलद्धि
१० । णाणलद्धी णं भंते ! कइविहा पसत्ता ? , गोयमा
पंचविहा पसत्ता, तं जहा—आभिणियोहियणाणलद्धी ० जा
केवलणाणलद्धी, अन्नाणलद्धी णं भंते ! कतिविहा प-
सत्ता ? , गोयमा ! तिविहा पसत्ता, तं जहा—मइअन्नाणलद्धी
सुयअन्नाणलद्धी विभंगऽन्नाणलद्धी ॥ दंसणलद्धी णं भंते
कतिविहा पसत्ता ? , गोयमा ! तिविहा पसत्ता, तं जहा-
सम्मदंसणलद्धी, मिच्छादंसणलद्धी, सम्मामिच्छादंसण
लद्धी । चरित्तलद्धी णं भंते ! कतिविहा पसत्ता ? , गोयमा
पंचविहा पसत्ता, तं जहा—सामाहयचरित्तलद्धी छेदोव-
द्धावणियलद्धी परिहारविमुद्धलद्धी सुद्धमसंपरागलद्धी अ

हस्तायचरित्तलद्धी । चरित्ताचरित्तलद्धी णं भंते ! कति-
विहा पम्पत्ता ? , गोयमा ! एगागारा पम्पत्ता, एवं जाव
उवभोगलद्धी एगागारा पम्पत्ता । वीरियलद्धी णं भंते ! क-
तिविहा पम्पत्ता ? , गोयमा ! तिविहा पम्पत्ता, तं जहा-
बालवीरियलद्धी पंडियवीरियलद्धी बालपंडियवीरियलद्धी ।
इंदियलद्धी णं भंते ! कतिविहा पम्पत्ता ? , गोयमा ! पंच-
विहा पम्पत्ता, तं जहा-सोइंदियलद्धी० जाव फासिदि-
यलद्धी । (सू० ३२०+)

‘ कतिविहा ण ’ मित्यादि, तत्र लद्धिः—आत्मनो ज्ञाना-
दिगुणानां तत्तत्कर्मक्षयादितो लाभः, सा च दशविधा,
तत्र ज्ञानस्य—विशेषाधस्य पञ्चप्रकारस्य तथाविधज्ञा-
नावरणक्षयक्षयोपशमाभ्यां लद्धिर्ज्ञानलद्धिः, एवमन्य-
त्रापि, नवरं च दर्शनं—रुचिरूप आत्मनः परिणामः, चारि-
त्रं चारित्रमोहनीयक्षयक्षयोपशमोपशमजो जीवपरिणामः,
तथा चरित्रं च तदचरित्रं चेति चरित्राचरित्रं—संयमासं-
यमः, तच्चाऽप्रत्याख्यानकषायक्षयोपशमजो जीवपरिणामः,
दानादिलब्धयस्तु पञ्चप्रकारान्तरायक्षयक्षयोपशमसंभवाः,
इह च सङ्कटं भोजनमशनादीनां भोगः, पौनःपुन्येन चोपभो-
जनमुपभोगः, स च वस्त्रभवनादेः दानादीनि तु प्रसिद्धा-
नीति, तथा इन्द्रियाणां—स्पर्शनादीनां मतिज्ञानावरण-
क्षयोपशमसंभूतानामेकेन्द्रियादिजातिनामकर्मोदयनियमि-
तक्रमणां ययाप्तकनामकर्मादिसामर्थ्यसिद्धानां द्रव्यभावरू-
पाणां लद्धिरात्मनीतीन्द्रियलद्धिः । अथ ज्ञानलब्धेर्विपर्यय-
भूताऽज्ञानलद्धिरित्यज्ञानलद्धिनिरूपणायाह—‘ अन्नाणल-
द्धी ’ त्यादि । ‘ सम्मदंसले ’ त्यादि, इह सम्यग्दर्शनीयं मिथ्या-
त्वमोहनीयकर्मणुवेदनेपशम १ क्षय २ क्षयोपशम ३ समुत्थ
आत्मपरिणामः, मिथ्यादर्शनमशुद्धमिथ्यात्वदलिकोदयसमु-
त्थो जीवपरिणामः, सम्यग्मिथ्यादर्शनं त्वर्द्धविशुद्धमिथ्यात्व-
दलिकोदयसमुत्थ आत्मपरिणाम एव ‘ सामाहयचरित्तलद्धि ’
त्ति सामायिकं—सावद्ययोगविरतिरूपम् तदेव चरित्रं-
सामायिकचरित्रं तस्य लद्धिः सामायिकचरित्रलद्धिः ।
सामायिकचरित्रं च द्विधा—इत्वरम् यावत्कथिकं च,
तत्राल्पकालमित्वरम्, तच्च भरतैरावतेषु प्रथमपश्चिमती-
र्थकरतीर्थेवनारोपितव्रतस्य शिष्टकस्य भवति, यावत्कथि-
कं तु यावज्जीविकं, तच्च मध्यमवैदेहिकतीर्थङ्करतीर्था-
न्तरगतसाधूनामवसेयम्, तेषामुपस्थापनाया अभावात्,
नान्यतरस्यापि यावज्जीवितया प्रतिज्ञानात् तस्यैव चोप-
स्थापनायां परित्यागात् कथं न प्रतिज्ञालोपः ? , अत्रोच्यते,
अतिचाराभावात्, तस्यैव सामान्यतः सावद्ययोगनिवृत्तिरू-
पेणावस्थितस्य शुद्धान्तरापादनेन सञ्ज्ञामात्रविशेषादिति ।
‘ छेदोवद्वावणियचरित्तलद्धि ’ त्ति छेदे—प्राक्तनसंयम-
स्य व्यवच्छेदे सति यदुपस्थापनीयं—साधावारोपणीयं-
तच्छेदोपस्थापनीयम्, पूर्वपर्यायच्छेदेन महाव्रतानामारोपण-
मित्यर्थः । तच्च सातिचारमनतिचारं च, तत्रानतिचारमि-
त्वरसामायिकस्य शिष्टकस्यारोप्यते, तीर्थान्तरसंक्रान्ती वा,
यथा पार्श्वनाथतीर्थोद्भेदमात्रस्वामितीर्थं संक्रामतः पञ्चया-
मधर्मप्राप्ती, सातिचारं तु मूलगुणघातिनो यद् व्रतारोपणं, त-
स्य तच्चरित्रं च छेदोपस्थापनीयचरित्रं, तस्य लद्धिरुद्घोष-

स्थापनीयचरित्रलद्धिः, ‘ परिहारविसुद्धिचरित्तलद्धि ’ त्ति
परिहारः—तपोविशेषस्तेन विशुद्धिर्यस्मिन्परिहारविशुद्धि-
कंशेषं तथैव, एतच्च द्विविधं—निर्विशमानकं, निर्विष्टकायिकं च ।
तत्र निर्विशमानकास्तदासेवकास्तदव्यतिरेकात्तदपि निर्विश-
मानकम्, आसेवितविवक्षितचारित्रिकायास्तु निर्विष्टकायास्त
एव निर्विष्टकायिकास्तदव्यतिरेकात्तदपि निर्विष्टकायिकमि-
ति, इह च नवको गणो भवति, तत्र चत्वारः परिहारिका भव-
न्ति, अपरे तु तद्वैयवृत्त्यकराश्चत्वार एवानुपरिहारिकाः,
एकस्तु कल्पस्थितो वाचनाचार्यो गुरुभूत इत्यर्थः, एतेषां च
निर्विशमानकानामयं परिहारः—

“ परिहारियाण उ तवो, जहन्नमज्जो तहेव उक्कासो ।

सीउहवासकाले, भणिओ धीरेहि ” पत्तयं ॥ १ ॥

तत्थ जहन्नो गिम्हे, चउत्थ छुट्ठं तु होइ मज्झिमओ ।

अट्टममिह उक्कासो, एत्तो सिसिर पवक्खामि ॥ २ ॥

सिसिरे उ जहन्नाइ, छुट्ठाइ दसम-चरिमगा होति ।

वासासु अट्टमाइ, वारसपज्जन्तओ ऐइ ॥ ३ ॥

पारणं आयामं, पंचसु गहदोसऽभिगगहो भिक्खे ।

कण्णट्ठिया य पइदिण, करेति एमव आयामं ॥ ४ ॥ ”

इह सप्तस्वेषणासु मध्ये आद्ययोरग्रह एव, पञ्चसु पुनर्ग्रहः,
तत्राप्येकतरया भङ्गमेकतरया च पानकमित्येवं द्वयोरभिग्रहो
ऽवगन्तव्य इति ।

“ एवं छुम्मासतवं, चरिउं परिहारगा अणुचरंति ।

अनुचरगे परिहारिय-पर्याट्ठण जाव छुम्मासा ॥ ५ ॥

कण्णट्ठिओ यि एवं, छुम्मासतवं करेइ सेसा उ ।

अणुपरिहारिगभावं, वयंति कण्णट्ठियन्तं च ॥ ६ ॥

एवंसो अट्टारस-मासपमाणो उ वण्णिओ कण्णो ।

संखेवओ विसेसो, सुत्ता एयस्स णायव्वो ॥ ७ ॥

कण्णसमत्तीइ तयं, जिणकण्णं वा उवैति गच्छं वा ।

पडिवज्जमाणगा पुण, जिणस्सगासे पवज्जंति ॥ ८ ॥

तित्थयरसमीवासं-वगस्स पासे व नो य अन्नस्स ।

एणसि जं चरणं, परिहारविसुद्धियं तं तु ॥ ९ ॥ ”

अन्यैस्तु व्याख्यातं—परिहारतो मासिकं चतुर्लष्वदि तप-
श्चरति यस्तस्य परिहारिकचरित्रलद्धिर्भवतीति, इदं च परि-
हारतपो यथा स्यात्तथोच्यते—(व्यवहारभाष्योक्ता गाथाः)—

“ नवमस्स तइयवत्थुं, जहन्न उक्कासऊणगा दस उ ।

सुत्तत्थऽभिगगहा पुण, दव्वाइ तवो रयणमाती ॥ ६४४ ॥ ”

अयमर्थः—यस्य जघ्न्यतो नवमपूर्वं तृतीयं वस्तु यावद् भ-
वति उत्कर्षतस्तु दश पूर्वाणि न्यूनानि सूत्रतोऽर्थतो भवन्ति—
द्रव्यादयश्चाभिग्रहा रत्नावल्यादिना च तपस्तस्य परिहारत-
पो दीयते, तद्दानं च निरुपसर्गार्थं कार्यात्सर्गो विधीयते
शुभे च नक्षत्रादी तत्प्रतिपत्तिः, तथा गुरुस्तं ब्रूते—यथा अहं
तव वाचनाचार्यः, अयं च गीतार्थः—साधुः सहायस्ते, शेष-
साधवोऽपि वाच्याः, यथा—“ एस तवं पडिवज्जइ, न किंचि
आलवइ मा य आलवइ । अत्तट्ठचिन्तगस्स उ, वाधाओ भ
न कायव्वो ॥ ३६३ ॥ ” तथा कथमहमालापादिरहितः संस्त-
पः करिण्यामीत्येवं विभ्यतस्तस्य भयापहारः कार्यः, कल्प-
स्थितश्च तस्यैतत्करोति—“ किइकम्मं च पडिच्छइ, पडिअ
पडिपुच्छयं पि से देइ । सो वि य गुरुमुवाचिदइ, उदंतमवि
पुच्छिओ कहइ ॥ ३६७ ॥ ” इह परिज्ञा—प्रत्याख्यानं प्रतिपू-

च्छा, न्यालापकः, ततोऽमौ यदा ग्लानीभूतः सन्नुत्थानादि स्वयं कर्तुं न शक्नोति तदा भणति-उत्थानादि कर्तुमिच्छामि, ततोऽनुपरिहारकस्तूष्णीक एव तदभिप्रेतं समस्तमपि क-
रति, आह च- ' उट्टुज निसीपज्जा, भिक्खं हिंडेज्ज भंडगं पेहे । कुवियपियवंधवस्स व, करेइ इयरोऽपि तुसिणीओ ॥ ३६८ ॥ ' तपश्च तस्य श्रीमशिशिरवर्षासु जघन्यादिभेदेन चतुर्थीदिवा दशान्तम् । पूर्वोक्तमेवेति ' सुहुमसंपगायचरित्तल-
द्धि ' त्ति संपरैति-पर्यटति संसारमेभिरिति सम्पगायाः-कपा-
याः सूडमाः-लोभांशवशेषरूपाः सम्पगाया यत्र तत् सूडमसं-
पगायम्, शेषं तथैव, एतदपि द्विधा-विशुद्धयमानकम्, सं-
क्लिश्यमानकं च । तत्र विशुद्धयमानकं क्षपकोपशमकश्रेणिद्व-
यमारोहतो भवति १, संक्लिश्यमानकं तु उपशमश्रेणीतः प्र-
च्यवमानस्येति २ । ' अहक्खायचरित्तलद्धी ' ति यथा-येन
प्रकारेण आख्यातम्-अभिहितमकपायतयेत्यर्थः तथैव यत्त-
द्यथाख्यातम्, तदपि द्विविधम्-उपशमक-क्षपकश्रेणिभेदात्,
शेषं तथैवेति । एवं " चरित्ताचरित्ते " त्यादौ, ' एगागार '
त्ति मूलगुणोत्तरगुणादीनां तद्भेदानामविवक्षणात्, द्विती-
यकपायक्षयोपशमलभ्यपरिणाममात्रस्यैव च विवक्षणाच्च-
रित्राचरित्रे लब्धेरकाकारत्वमवसेयम् । एवं दानलब्ध्यादी-
नामप्येकाकारत्वम्, भेदानामविवक्षणात्, ' बालवीरियल-
द्धी ' त्यादि, बालस्य-असंयतस्स यद्दीयेम्-असंयमयोगेषु प्र-
वृत्तिनिवन्धनभूतं तस्य या लब्धिश्चारित्रमोहोदयादीर्यो-
न्तगायक्षयोपशमाच्च सा तथा, एवमितरे अपि यथायोगं
वाच्ये, नवरं परिणतः-संयतो, बालपरिणतस्तु संयतोऽ-
संयत इति । भ० ८ श० २ उ० ।

लद्धिअक्खर-लब्ध्यक्षर-न० । लब्धिरूपमक्षरं लब्ध्यक्षरम् ।
भावयुतं, न० । आ० चू० । वृ० । (तच्च ' अक्खर ' शब्दे प्र-
थमभागे १४० पृष्ठे दर्शितम् ।)

लद्धिअपज्जत्तग-लब्ध्यपर्याप्तक-पुं० । अपर्याप्तकभेदे, कर्म० १
कर्म० । (' अपज्जत्तग ' शब्दे प्रथमभागे ५६३ पृष्ठे व्याख्यातः ।)

लद्धिपुलाय-लब्धिपुलाक-पुं० । देवेन्द्रद्विसमसमृद्धिकं ल-
ब्धिविशेषपशुके, । " संघाइयाण कज्जे, चुण्णज्जा चक्खवट्ठि-
मवि जीए । तीए लद्धीए जुओ, लद्धिपुलाओ मुण्येयवो ॥ १ ॥ प्रब० ६३ द्वार ।

लद्धिवीरिय-लब्धिवीर्य-न० । वीर्यभेदे, " जो पुण संसारी
जीवो अपज्जत्तगो णाणातिसत्तिसंजुत्तो तस्स तं लद्धिवी-
रियं भवति " । नि० चू० १ उ० ।

लद्धिसंपप्प-लब्धिसम्पन्न-त्रि० । आहारवस्त्राद्युत्पादनशक्ति-
युक्ते आमर्षोपध्यादिलब्धियुक्ते, ग० २ अधि० । " जहा
घयवन्धभासपुसमित्ता गिलाण्ण त्ति यं सिग्घं करोति " ।
नि० चू० १० उ० ।

लद्धिमागरसूरि-सब्धिमागरसूरि-पुं० । तपागच्छीये उदय-
सागरसृग्निशेषे, तेन विक्रमसंयत् १५५७ श्रीपालकथाना-
मकः संस्कृतग्रन्थो निर्मितः । ज० ६० ।

लद्धि-लब्ध्वा-अव्य० । अवाप्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।
पञ्चा० । दश० ।

लद्धि-लब्ध-त्रि० । प्राप्तं, आव० २ अ० ।

लप्पसिया-लपनश्री-स्त्री० । जलेन सिद्धा लप्पसिया, स-
मुत्तारिते सुकुमारिकादौ पश्चादुद्धरितघृतेन खरणितायां
तापिकायां जलेन सिद्धा लपनश्रीर्भवति । लहिगणुरिति प्र-
सिद्धे खादिमविशेषे, ध० २ अधि० । ल० प्र० ।

लब्ध-लभ्य-त्रि० । उचिते, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

लय-लय-पुं० । शृङ्गदावाद्यन्यतरमयेनाङ्गुलिकोशकेनाहता-
याः तन्ध्याः स्वरप्रकारे, स्था० ७ ठा० ३ उ० । जी० । रा० । ल-
यास्तन्त्रीस्वर्णावशेषाः, " तत्थ किल कोणणं तंती छिप्प-
ति तओ न्हंहिं अणुमज्जेज्ज त्ति, तत्थ अच्चारिसो सरो
उट्टति सो लयो त्ति " दश० २ अ० । दुःखध्वंसे, द्वा० ११ द्वा०
आश्लिष्टे, मिलने च । कल्प० १ अधि० ३ क्षण । नवदम्पत्योः
परस्परं नामग्रहणोत्सवे, दे० ना० ७ वर्ग १६ गाथा ।

लयंग-लताङ्ग-न० । पूर्वाणां चतुरशीतिलक्षगुणिते पूर्वश-
तसहस्रे, ज्यो० २ पाहु० ।

लयण-लयन-न० । गिरिवर्तिपापाणगृहे, स्था० १ श्रु० २ अ०
उत्कीर्णपर्वतगृहे, अनु० । " छायं लउअं लयणं " पाइ०
ना० ८७ गाथा । तनुके, मृदुनि, वल्ल्यां च । " लइयं तणु-
मिउवल्लीसु " दे० ना० ७ वर्ग २७ गाथा ।

लयणी-लयनी-स्त्री० । लतायाम्, " कयणी लयणी " पाइ०
ना० १३६ गाथा ।

लयसम-लयसम-न० । लयमनुसरतो गातुर्गैये, स्था० ७ ठा०
३ उ० ।

लया-लता-स्त्री० । पद्मनागाशोकचम्पकचूतवासन्त्यति-
मुक्तककुन्दलताद्यादिके वनस्पतिभेदे, आचा० १ श्रु० १
अ० ५ उ० । यस्य तिर्यक् तथाविधाः शाखाः प्रशाखा वा
न प्रसृता सा लेतेत्यभिधीयते । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

से किं तं लयाओ ? लयाओ अणेगविहाओ, पण-
त्ताओ, तं जहा-" पउमलया नागलया, असोगचं-
पयलया य चूतलता । वणलयवासंतिलया, अइमुत्तय-
कुंदसामलया ॥ २५ ॥ " जे यावसे तहप्पगारा । सेत्तं ल-
याओ, प्रज्ञा० १ पद । पाइ० ना० ।

ग्रन्थविशेषे, चार्वाकादिपक्षनिराशश्चातिभूयानिति लता-
दित एव तदवगमो विंधयः । नयो० ।

लयाधर-लतागृह-न० । अशोकादिलतागृहेषु, स्था० १ श्रु०
३ अ० ।

लयाजुद्ध-लतायुद्ध-न० । युद्धकलाभेदे, यथा लता वृक्ष-
मारोहन्ती आमूलमाशिरस्तं वेवेष्टि, तथा यत्र योधः प्र-
तियोधशरीरं गाढं निपीड्य भूमौ पतति तल्लतायुद्धम् ।
ज० २ वक्त० । स० । औ० । स्था० ।

लयापुरिम-देशी-यत्र पञ्चकरा वधूर्लिख्यते तस्मिन्नर्थे, " प-
उमकग जन्थ बह्, लिहिज्जणं सो लयापुरिसो " दे० ना० ७
वर्ग २० गाथा ।

लयामगा-लतामार्ग-पुं० । यत्र लतावलम्बेन गम्यते तादृ-
शं मार्गं, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

ललन-ललन्-त्रि० । दोषायमानं, औ० । ईदितक्रियाविशे-

पान् कुर्वन्ति, भ० १३ श० ६ उ० । क्रीडति, बृ० १ उ० ३ प्रक० । मनईप्सितं यथा भवति तथा वर्तमानं, रा० ।

ललणा-ललना-स्त्री० । रमण्याम्, तं० ।

नाणाविहेसु जुद्धभण्डणसंगामाडवीसु मुहाऽणमगिहण-
मीउएहदुक्खकिलेसमाइएसु पुरिसे लालयन्ति त्ति ललणा
आ० ॥ ७ ॥

नानाविधेषु युद्धभण्डनसंग्रामाटवीषु मुधाऽणमगृह्णन् शी-
ताण्यदुःखक्लेशादिषु पुरुषान् लालयन्ति विविधं कदर्थय-
न्तीति ललनाः, तत्र युद्धम्-मुष्ट्यादि परस्परताडनम्, भ-
ण्डनं-वाक्कलहः संग्रामो-महज्जनसमस्तकलहः । अटवी-
अरण्यं तत्र भ्रामणादिकारापणं, यद्वा-मुधा निष्फलम्
'अणमिति' शब्दकरणगालयादिप्रदानं तेन 'गिहणं' त्ति
कामातुरादिप्रकारेण पुरुषग्रहणं तेन शीतेन कोपाटोपा-
त् माघमासादौ वस्त्रोद्धारनगृहवह्निःकर्षणादिना उष्णेन
स्वकार्यकारापणेन आतपादौ भ्रामयन्ति दुःखेन आपत्त्या
आभरणादिपीडादर्शनेन क्लेशेन रामा द्विऽयादियोगे पर-
स्परकलहोत्पादनेन आदिशब्दादभ्यैरपि अनाचारसेवाद्यन-
र्थोत्पादनैः पुरुषान् पीडयन्तीति ललनाः । तं० ।

ललाडदेस-ललाटदेश-पुं० । भाग्यलक्षणे शरीरभागे, पञ्चा०
४ चिब० । औ० ।

ललिअ-ललित-न० । लीलायाम्, "हेला ललिअं लीला"
पाइ० ना० ७० गाथा ।

ललिय-ललित-न० । हस्तपादाङ्गविन्यासविशेषे, उक्तञ्च—
"हस्तपादाङ्गविन्यासो, भूनेत्रोष्ठप्रयोजितः । सुकुमारो
विधानेन, ललितं तत्प्रकीर्तितम्" ॥१॥ बृ० १ उ० ३ प्रक० ।
प्रश्न० । सविलासे, उक्त० ६ अ० । ज्ञा० । विलासवद्ग-
तौ, औ० । सम्पन्नतायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । पासकादि-
क्रीडायाम्, प्रव० १७१ द्वार । माधुर्यं, औ० । माईवे,
आव० ४ अ० । शोभावति, त्रि० । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
उपा० । "ललियकयाभरणं" ललितानि शोभनानि
कृतानि न्यस्तानि आभरणानि सारभूषणानि यस्य स
तथा तम् । विलासवति, उक्त० २ अ० । मनोहरे, औ० ।
स० । अनु० । रा० । मनोज्ञलील्या सहिते, चं० प्र० १
पाहु० । ईप्सिते, क्रीडायुक्ते, स्थिते च । ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।
लालित्योपेतं, औ० । सुन्दरे, "ललियं वग्गुं मेज्जुं" पाइ०
ना० ८८ गाथा । इष्टे, नि० । अस्यामवसर्पिण्यां जातस्य
पञ्चमबलदेवस्य पूर्वभवे जीवे, पुं० । स० ।

ललियंग-ललिताङ्ग-पुं० । ईशाने कलेपे उपपन्ने ऋषभदेवपू-
र्वभवजीवे, तं० । कल्प० । आ० क० । आचा० । (तद्वक्त्रव्य-
ता श्रेयांशेन स्वपूर्वभवसम्बन्धकथनावसरे 'उसभ' शब्दे
द्वितीयभागे ११३४ पृष्ठे प्रतिपादिता ।) ललितशरीरे, 'ललि-
यंगकयाभरणं'-ललिताङ्गकं-ललितशरीरे कृतानि-विन्यस्ता-
नि ललिताभरणानि येन स तथा । औ० । आ० म० ।

ललियंत-लाल्यमान-त्रि० । विलास्यमाने, प्रश्न० ४ आश्र०
द्वार ।

ललियगुड्डी-ललितगोष्ठी-स्त्री० । रोहितकपुरे स्वनामख्या-
तायां गोष्ठ्याम्, आव० ४ अ० ।

ललियघड़ा-ललितघटा-स्त्री० । स्वनामख्यातायां स्वच्छन्द-
चारिगोष्ठ्याम्, संथा० ।

कोसंबीनयरीए, ललियघड़ा नाम विस्सुता आसि ।

पाओवगमनसुत्ता, वत्तीमं ते य सुयनियसा ॥ ७६ ॥

कौशाम्यां नगर्यां ललितघटा नाम स्वच्छन्दचारिगोष्ठी-
पुरुषपद्धतिः द्वात्रिंशन्मित्रसमवायरूपा, विधृता-शालिभद्रा-
दिवद् भोगिपुरुषतया विख्याता, कुतश्चिद्वाराग्यान्स्वयमेव
गृहीतव्रता गुरुसमीपे चाधीतशपातिशाथिश्रुता गीतार्था
नदीपुलिनपतितपृथुकाष्टशय्यासु पादपोषणमनेन सुप्ता द्वा-
त्रिंशदपि श्रुतनिकषा आकर्णितरहस्यश्रुता वा । ७६। संथा० ।

ललियमित्र-ललितमित्र-पुं० । सप्तमवासुदेवस्य पूर्वभवे
जीवे, स० ।

ललियवित्थरा-ललितविस्तग-स्त्री० । हरिभद्रसूरिकृतायां
स्वनामख्यातायां चैत्यवन्दनसूत्रवृत्तौ, ल० ।

"प्रणम्य भुवनालोकं, महावीरं जिनेत्तमम् ।

चैत्यवन्दनसूत्रस्य, व्याख्येयमभिधीयते ॥ १ ॥

अनन्तागमपर्यायं, सर्वमेव जिनागमे ।

सूत्रं यतोऽस्य कात्स्न्येन, व्याख्यां कः कर्तुमीश्वरः ॥ २ ॥

यावन्तथापि विज्ञात-मर्थजातं मया गुरोः ।

सकाशादल्पमतिना, तावदेव ब्रवीम्यहम् ॥ ३ ॥

ये सत्त्वाः कर्मवशतो, मत्तोऽपि जडबुद्धयः ।

तेषां हिताय गदतः, सफलो मे परिश्रमः ॥ ४ ॥" ल० ।

"आचार्यहरिभद्रेण, दृष्ट्वा सन्न्यायसंगता ।

चैत्यवन्दनसूत्रस्य, वृत्तिर्ललितविस्तरा ॥ १ ॥

य एनां भावयत्युच्चै-मध्यस्थेनान्तरात्मना ।

सद्वन्दनां सुवीजं वा, नियमादधिगच्छति ॥ २ ॥

पराभिप्रायमज्ञात्वा, तत्कृतस्य न वस्तुनः ।

गुणदोषौ सता वाच्यौ, प्रश्न एव तु युज्यते ॥ ३ ॥

प्रष्टव्योऽन्यः परीक्षार्थ-मात्मनो वा परस्य च ।

ज्ञानस्य वाऽभिवृद्ध्यर्थं, त्यागार्थं संशयस्य च ॥ ४ ॥

कृत्वा यदर्जितं पुण्यं, मयैनां शुभभावतः ।

तेनास्तु सर्वसत्त्वानां, मात्सर्यविरहः परः ॥ ५ ॥"

इति ललितविस्तरानामचैत्यवन्दनवृत्तिः । कृतिर्द्धर्मतो
याकिनीमहत्तरासूनोराचार्यहरिभद्रस्येति । ल० ।

ललिया-ललिता-स्त्री० । जयपुरनगरे विक्रमसंस्माराजभार्या-
याम्, दर्श० ३ तत्त्व ।

ललियासण-ललिताशन-न० । मनोज्ञभोजने, "भोयणमा-
सणमिह ललियपरिवेसिया दुगुणभागो" यस्य भोजनमास-
नं च इष्टं-मनोऽभिरुचिर्न क्रियते परिवेषिका च स्त्री तस्या-
भीष्टा क्रियते इष्टभोजनस्य द्विगुणो भागो दीयते । सली-
लमशनमासनं वा अस्तेति व्युत्पत्त्या ललिताशनको ललि-
तासनको वा । बृ० २ उ० ।

लल्ल-लल्ल-पुं० । अव्यक्त्वध्वनौ, "लल्लविफलवाया" ।
लल्ला-अव्यक्ता विफला-फलासाधनी वाग्येषाम् । प्रश्न० २
आश्र० द्वार । अर्बुदगिरिस्थस्य तीर्थस्य, १२४३ शके उच्चा-
रकर्तार महणसिंह पुत्रे, ती० ८ कल्प । सस्पृहं, न्यूनं च ।
त्रि० । दे० ना० ७ वगे २६ गाथा ।

लल्लक-देशी । भीमे, दे० ना० ७ वर्ग २८ गाथा । “ भद्रव-
लल्लक-भीमण्या ” पाइ० ना० ६४ गाथा ।

लल्लिरी-लल्लिरी-स्त्री० । मत्स्यबन्धनविशेष, विपा० १ श्रु०
८ अ० ।

लव-लव-पुं० । सप्तकस्तोकरूपे कालविशेष, ज्ञा० १ श्रु० ४
अ० । प्रथ० । स्था० । अनु० । तं० । भ० । कर्म० । ज्यो० ।
“ सप्त पाण्डुरि से धोवे, सप्त धोवाणि से लवे । लवाणं स-
प्तहत्तरिण, स मुहुत्से वियाहिए ” लि । भ० १ श० १ उ० । काष्ठा-
द्वयपरिमिते काले, तं० । लेश, “ धेवं लेसा लवो कला मत्ता ”
पाइ० ना० १६४ गाथा । कर्मणि, न० । सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

लवइय-लवकित-त्रि० । लव एव लवकः स्वार्थे कः । स स-
जात आस्विति लवकिताः । सजातमधदलके, जं० १ व-
त्त० । रा० । अङ्कुरवति, भ० १ श० १ उ० ।

लवंग-लवङ्ग-न० । स्वनामख्याते वृक्षे, तत्पुष्पे च । प्रज्ञा०
१ पद । रा० । जं० । आचा० । फलविशेष, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

लवंगदल-लवङ्गदल-न० । लवङ्गपत्रे, ज्ञा० म० १ अ० । रा० ।

लवंगविट्ठ-लवङ्गवेधित-त्रि० । दानं दत्त्वा आत्मना दानफल-
प्रशंसने, अन्यतीर्थिकैर्वा प्रशंसां कारयति च । नि० चू०
२ उ० । (‘दाण’ शब्दे ४ भागे २४८६ पृष्ठे लक्षणमेतस्य ।)

लवग-लवग-पुं० । लवपरिमिते काले, स० ७७ सम० ।

लवण-लवण-न० । सामुद्रादौ क्षारविशेष, जी० १ प्रति० ।
ल० प्र० । आतु० । पञ्चा० । दश० । सचित्तलवणगृहीते को
विधिः । यदि केनाप्यनुपयोगादिना साधुना सचित्तं लवणं
गृहीतं पश्चाद् ज्ञातम् तत्र को विधिरिति ? अत्र साधुस्तल्लव-
णं धनिकस्य निवेदयति । आयुष्मन् ! त्वया ज्ञात्वा अज्ञात्वा वा
दत्तं तदनुज्ञानता मयाऽऽदत्तं परमथ यूयं यथेच्छं भुङ्क्ष्व-
म् इत्युक्ते तत्स्वयं भुङ्क्ते । साधर्मिकेभ्यो वा ददाति का-
रणे सति, करणाभावे तु परिष्ठापयतीत्युक्तमाचाराङ्गद्वितीय-
श्रुतस्कन्धिपरिण्डेयणाध्ययनदशमोद्देशके । द्वि० २ प्रका० । स्त-
म्भिताहारविध्वंसादिकर्तरि सिन्धुलवणाद्याभिते रसे, पुं० ।
अनु० । लवणेन पूरितः समुद्रो लवणसमुद्रः । एकदेशेन
गम्यमानत्वात् लवणसमुद्रे, अनु० ।

लवणसमुद्र-लवणसमुद्र-पुं० । लवणरसास्वादीरपूरितः स-
मुद्रो लवणसमुद्रः । “ लवणो य होइ दाहिलेणं तु ” (४६
गाथा) आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । तं च असंख्येयाः ।
जी० ३ प्रति० । जम्बूद्वीपस्याभितः समुद्रं, अनु० ।

(१) संप्रति लवणसमुद्रं विवक्षुरिदमाह—

जम्बूदीवं शाप दीवं लवणे शापं समुद्रे वड्डे वलयागारसं-
ठाणसंठिते सच्चतो समंता संपरिक्षित्ता णं चिट्ठति ।

‘ जम्बूदीवं दीवं ’ मित्यादि जम्बूद्वीपं नाम द्वीपं लवणो नाम
समुद्रो वृक्षो—वर्तुलः, स च चन्द्रमण्डलवन्मध्ये परिपूर्णो,
ऽपि शङ्क्येत तत आह—वलयाकारसंस्थानसंस्थितः—
वलयाकारम्—मध्यशुषिरम् यत् संस्थानं तेन संस्थितो
वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः—सर्वासु दिक्षु समन्ततः
सामन्त्येन परिक्षित्य—वेष्टयित्वा तं घटितं ।

लवणे णं भंते ! समुद्रे किं समचक्रवालसंठिते विसम-

चक्रवालसंठिते ? , गोयमा ! समचक्रवालसंठिते नो वि-
समचक्रवालसंठिए !

‘ लवणे णं भंते ’ इत्यादि—लवणो भदन्त ! समुद्रः किं
समचक्रवालसंस्थितः, यद्वा—विषमचक्रवालसंस्थितः ? , च-
क्रवालसंस्थानस्योभयथाऽपि दर्शनात्, भगवानाह—गौतम !
समचक्रवालसंस्थितः, सर्वत्र द्विलक्षणयोजनप्रमाणतया चक्र-
वालस्य भावात्, नो विषमचक्रवालसंस्थितः ।

(२) संप्रति चक्रवालविष्कम्भादिपरिमाणमेव पृच्छति—

लवणे णं भंते ! समुद्रे केवतियं चक्रवालविक्ष्वंभेणं ? ,
केवतियं परिक्ष्वेवेणं पप्पत्ते ? , गोयमा ! लवणे णं समुद्रे
दो जोयणमतसहस्साइं चक्रवालविक्ष्वंभेणं पन्नरमजोयण-
सयसहस्साइं एगासीइसहस्साइं सयमेगूणचत्तालीसे किंचि
विसेसाहिए लवणोदधिणो चक्रवालपरिक्ष्वेवेणं । से णं
एक्काए पउमवरवेदियाए एगेण थ वणसंडेणं सच्चतो समं-
ता संपरिक्ष्वत्ते चिट्ठे दोण्ह वि वप्पओ । सा णं पउम-
वरवेइया अद्धजोयणं उड्डं उच्चत्तेणं पंचधणुसयं विक्ष्वं-
भेणं लवणसमुद्रसमिथपरिक्ष्वेवेणं, सेसं तहेव । से णं
वणसंडे देसुणाइं दो जोयणाइं ० जाव विहरइ ।

‘ लवणे णं भंते ! समुद्रे ’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भ-
गवानाह—गौतम ! द्वे योजनशतसहस्रे चक्रवालविष्कम्भेन
जम्बूद्वीपविष्कम्भादेः तद्विष्कम्भस्य द्विगुणत्वात्, पञ्चद-
शयोजनशतसहस्राणि एकाशीतिः सहस्राणि शतमेकानच-
त्वारिंशं च किञ्चिद्विशेषानं परिक्षेपेण, परिक्षेपप्रमाणे चै-
तत् परिधिगणितभावनया स्वयं भावनीयम्, क्षेत्रसमास-
टीकातो वा परिभावनीयम् । ‘ से ण ’ मित्यादि, सः—
लवणनामा समुद्र एकया पञ्चवरवेदिकया, अष्टयोजनो-
च्छ्रितजगत्पुर्णिमावित्येति गम्यते, एकेन वनखण्डेन
सर्वतः—समन्तात् संपरिक्षितः, सा च पञ्चवरवेदिका अ-
र्द्धयोजनमूर्ध्वमुखैस्त्वेन पञ्च धनुःशतानि विष्कम्भतः प-
रिक्षेपतो लवणसमुद्रपरिक्षेपप्रमाणा, वनखण्डो देशोने द्वे-
योजने, अभ्यन्तरोऽपि पञ्चवरवेदिकाया वनखण्ड एवंप्र-
माण एव । जी० ३ प्रति० २ उ० । (पञ्चवरवेदिकावर्णकस्व-
रूपम् ‘ पउमवरवेइया ’ शब्दे पञ्चमभागे १५ पृष्ठे गतम् ।)

(३) वनखण्डवर्णक इत्थम्—

से णं वणसंडे किण्हे किण्होभासे नीले नीलोभासे हरिए
हरिओभासे सीए सीओभासे शिद्धे शिद्धोभासे तिच्चे
तिच्चोभासे किण्हे किण्हच्छाए नीले नीलच्छाए हरिए
हरियच्छाए सीए सीयच्छाए शिद्धे शिद्धच्छाए तिच्चे ति-
च्चच्छाए घणकडिअकडिच्छाए रम्मे महामेहणिकुरंवभूए ।

‘ किण्हे ’ त्ति कालवर्णः । ‘ किण्होभासे ’ त्ति कृष्णावभासः—
कृष्णप्रभः कृष्ण एवावभासत इति कृष्णावभासः । एवम्—
‘ नीले नीलोभासे ’ प्रदेशान्तरे—‘ हरिए हरिओभासे ’ प्रदेशा-
न्तरे एव, तत्र नीलो—मयूरगलवत्, हरितस्तु—शुकपुच्छ-
वत्, हरितालाभ इति वृद्धाः । ‘ सीए ’ त्ति शीतः स्पर्शापेक्षया,

बल्ल्याद्याकान्तत्वात् इति वृद्धाः । 'खिद्धे' 'त्ति स्निग्धो न तु रुक्तः । 'त्तिवे' 'त्ति तीव्रा वर्णादिगुणप्रकर्षवान् । ' ' किरहे किरहच्छाए' 'त्ति इह कृष्णशब्दः कृष्णच्छाया इत्यस्य विशेषणमिति न पुनरुक्ता, तथाहि-कृष्णः सन् कृष्णच्छायाः, छाया चादित्यावरणजन्यो वस्तुविशेषः ' घणकाडियकडिच्छाए' 'त्ति अन्योऽन्यं शाखानुप्रवेशाद् बहलनिरन्तरच्छाया इत्यर्थः । ' महामहणिकुरंभवूप' 'त्ति महामघवृन्दकल्पः ।

ते ण पायवा मूलमंतो कंदमंतो खंधमंतो तयामंतो सालमंतो पवालमंतो पत्तमंतो पुष्पमंतो फलमंतो वीयमंतो अणुपुष्पसुजायरुहलवट्टभावपरिणया एकखंधा अणगसाला अणगसाहपसाहविडिमा अणगनरवामसुप्पसारिअअग्गेज्झणविउलवट्टखंधा अच्छिदपत्ता अविरलपत्ता अवाईणपत्ता अणईअपत्ता निज्जयरट्टपुत्ता खवहरियभिसंतपत्तमारंधकारगंभीरदरिसणिज्जा उवणिग्गयणवतरुणपत्तपल्लवकोमलउज्जलचलंतकिसलयसुकुमालपवालसोहि-यवरंकुरगसिहरा णिच्चं कुसुमिया णिच्चं माइया णिच्चं लवइया णिच्चं थवइया णिच्चं गुलइया णिच्चं गोच्छिइया णिच्चं जमलिया णिच्चं जुवलिया णिच्चं विणमिया णिच्चं पणमिया णिच्चं कुसुमियमाइयलवइयथवइयगुलइयगोच्छिइयजमलियजु-वलियविणमियपणमियसुविभत्तपिंडमंजरिवाडिसयधरा सुय-वरहिणमयणसालकोइलकोहंगकाभिगारककोडलकजीवंजी-वकणंदीमुहकविलपिगलक्खकारंडचक्कावायकलहंससारसअणगसउणगणमिहुणविरइयसदुसइयमहुरसरणाइए सुरम्मे संपिडियदरियभमरमहुकरिपहकरपरिलितमत्तच्छप्पयकुसुमा-सवलोलमहुरगुमगुमंतगुंजंतदेसभागे अन्भंतरपुष्पफले वा-हिरपत्तोच्छेपत्तेहि य पुष्फेहि य उच्छप्पडिविलिच्छप्पे साउफले निरोयए अकंटए णाणाविहगुच्छगुम्ममंडवगर-म्मसोहिए विचित्तमुहकेउभूए वावीपुक्खरिणीदीहियासु य सुनिवेशियरम्मजालहरए ।

'ते ण पायव' 'त्ति यत्संबन्धाद् वनखण्ड इति । 'मूलमंतो कन्धमंतो' इत्यादीनि दश-पदानि, तत्र कन्धो-मूलानामुपरि वृत्तावयवविशेषो, मतुपप्रत्ययश्चेह-भृश्चि प्रशेसायां वा स्कन्धः स्थुडम् 'तय' 'त्ति त्वक्-वल्कलम् शाला-शाखा प्रवालः पल्लवा-ङ्कुरः, शेषाणि प्रतीतानि । 'हरियमन्ते' 'त्ति कचिद् दृश्यते, तत्र हरितानि-नीलतरपत्राणि । 'अणुपुष्पसुजायरुहलवट्टभावपरिणय' 'त्ति आनुपूर्व्येण-मूलादिपरिपाट्या सुष्ठु जाता रुचिराः वृत्तभावैश्च परिणताः परिणता वा ये ते तथा । 'अणगसाहपसाहविडिमा' अनेकशाखाप्रशाखो विटपः-तन्मध्यभागो वृत्तविस्तारो वा येषां ते तथा । 'अणगन-रवामसुप्पसारिअअग्गेज्झणविउलवट्ट (वट्ट) खंधे' 'त्ति अनेकभिन्नरवामाभिः सुप्रसारिताभिरग्राह्यो घनो-निविडो विपुलो-विस्तीर्णो वट्टा-जातः स्कन्धो येषां ते तथा, वाचनान्तरेऽत्र स्थालेऽधिकपदान्येवं दृश्य-न्ते- ' पाईणपडीणायसाला उदीणदाहिणविन्धिगणा

ओणयनयपणयविप्पहाइयओलंवपलेवलंवसाहप्पसाहविडि-मा अवाईणपत्ता अणुडणपत्ता' इति । अयमर्थः-प्राची-नप्रतीचीनयोः पूर्वापरदिशो गयता-दीर्घाः शालाः-शाखा येषां ते तथा, उदीचीनदक्षिणयोरुत्तरयाम्ययोर्दिशोर्विस्ती-र्णा विष्कम्भवन्तो येषां ते तथा । अवनता-अधोमुखा न ता-आनघ्राः प्रणताश्च-नन्तुं प्रवृत्ताः विप्रभाजिताश्च विशेष-पता विभागवत्यः अवलम्बा-अधोमुखतया अवलम्ब-मानाः प्रलम्बाश्च-अतिदीर्घाः लम्बाः शाखाः प्रशा-खाश्च-यस्मिन् स तथाविधो विटपो येषां ते तथा, अवा-चीनपत्ताः अधोमुखपर्णाः अनुद्रीणपत्राः वृत्ततया अव-हिर्निर्गतपर्णाः । अथाधिकृतवाचनाऽनुस्मियते- ' अ-च्छिदपत्ता' नीरन्ध्रपत्राः । ' अविरलपत्ता' निरन्तरदलाः । ' अवाईणपत्ता' अवाचीनपत्रा अधोमुखपलाशाः, अवाती-नपत्रा वा-अवातोपहतवर्हाः । ' अणइयपत्ता' इतिविर-हितच्छदाः । ' निज्जयरट्टपुत्ता' अपगतपुराणपाण्डुरपत्राः । ' खवहरियभिसंतपत्तमारंधकारगंभीरदरिसणिज्जा' नवन हरितेन ' भिसंत' 'त्ति दीप्यमानेन पत्रभारेण-दलचयना-न्धकारा अन्धकारवन्तोऽत एव गम्भीराश्च दृश्यन्ते ये ते तथा । ' उवणिग्गयणवतरुणपत्तपल्लवकोमलउज्जलचलंत-किसलयसुकुमालपवालसोहियवरंकुरगसिहरा' उपनिर्ग-तैर्नवनरुणपत्रपल्लवैरत्यभिनवपत्रगुच्छैः तथा कामलोज्ज्व-लैश्चलद्भिः किसलयैः-पत्रविशेषैः तथा सुकुमारप्रवालैः शोभितानि वराङ्कुराणि अग्रशिखराणि येषां ते तथा । इह च अङ्कुरप्रवालपल्लवकिसलयपत्राणामल्पवहुबहुतरादिकालकृ-तावस्थाविशेषादिशेषः सम्भाव्यत इति । ' णिच्चं कुसुमिया' इत्यादि व्यक्लम्, नवरं 'माइय' 'त्ति मयूगिताः ' लवइय' 'त्ति पल्लविताः ' थवइय' 'त्ति स्तवकवन्तः । ' गुलइया' गुल्म-वन्तः ' गोच्छिइया' जातगुच्छाः, यद्यपि च स्तवकगुच्छ-योरविशेषो नामकोशेऽधीतस्तथापि इह पुष्पपत्रकृतो विशेषो भावनीयः, ' जमलिय' 'त्ति यमलतया-समश्रेणितया व्यवस्थिताः, ' जुवलिय' 'त्ति युगलतया स्थिताः, ' विण-मिय' 'त्ति विशेषेण फलपुष्पभारेण नताः, ' पणमिय' 'त्ति तथैव नन्तुमारब्धाः, प्रशब्दस्यादिकमार्थत्वात् । ' णिच्चं-कुसुमियमाइयलवइयथवइयगुलइयगोच्छिइयजमलियजुवलि-याविणमियसुविभत्तपिंडमंजरिवाडिसयधर' 'त्ति कचिद् कुसुमिताद्येकैकगुणयुक्ताः अपरे तु-समस्तगुणयुक्तास्ततः कुसुमिताश्च ते इत्येवं कर्मधारयः, नवरं सुविभक्ताः-सुवि-विक्ताः सुनिपन्नतया पिरण्डो-लुम्ब्यो मञ्जर्यश्च प्रतीतास्ता एव अवतंसकाः-शेखरकास्ता धारयन्ति ये ते तथा । ' सुय-वरहिणमयणसालकोइलकोहंगकोहंगकाभिगारकोडलकजीवं-जीवकनंदीमुहकविलपिगलक्खकारंडचक्कावायकलहंससार-सअणगसउणगणमिहुणविरइयरुदुसइयमहुरसरणाइए' शुकादीनां सारसान्तानामनेकयां सकुनगणानां मिथुनेर्धिर-चितं शब्दान्नतिकं च उन्नतिशब्दकं मधुरस्वरञ्च नादितं लापते यस्मिन् स तथा वनखण्ड इति प्रकृतम् । ' सुरम्मे' अतिशयगमणीयः । ' संपिडियदरियभमरमहुकरिपहकरपरि-लितमत्तच्छप्पयकुसुमासवलोलमहुरगुमगुमंतगुंजंतदेसभागे' संपिण्डिताः दप्तानां भ्रमरमधुकरिणां वनसत्त्वानामेव 'पह-कर' 'त्ति भिकरा यत्र न तथा, परिलीयमाना-अन्यत आ-गत्य लये यान्तो मत्तपदपदाः कुसुमासवलोलः किञ्चक-

लम्पटाः, मधुरं गुमगुमायमानाः गुञ्जन्तश्च—शब्दविशेषं विदधानाः देशभागेषु यस्य स तथा, ततः कर्मधारयः । 'अभन्तरपुष्पफले वाहिरपत्तोच्छरणे पत्तेहि य पुष्पेहि य उच्छरणेर्पाडवलिच्छरणे' अत्यन्तमाच्छादित इत्यर्थः, एता- नि त्रीण्यपि कचिद् वृक्षाणां विशेषणानि दृश्यन्ते—'साउफले' ति मिष्टफलः, 'निरोयण' ति रोगवर्जितः 'अकण्टक' इति । कचिद्-णाणाविहगुच्छगुम्भमंडवगरम्भसोहिण' ति तत्र गुच्छाः वृन्ताक्यादयो गुल्मा—तवमालिकादयो मण्ड- पका लतामण्डपादयः 'रम्भे' ति कचिन्न दृश्यते—'विचित्त- सुहकेउभूण' विचित्रान् शुभान् केतून्-ध्वजान् भूतः—प्राप्तः । 'विचित्तसुहसेउकेउवहुले' ति पाठान्तरम्, तत्र विचित्राः शुभाः सेतवः—पालिवन्धा यत्र केतुवहुलश्च यः स तथा । 'वायीपुष्करणीदीहियासु य सुनिवेशियरम्भजालहरण' वायीपु-चतुरस्त्रासु पुष्करिणीपु-वृक्षासु पुष्करवतीपु—वा दीर्घिकासु च ऋजुसारणीपु सुष्ठु निवेशितानि रम्याणि जालगृहकाणि यत्र स तथा ।

पिंडिमणीहारिमसुगंधिसुहसुरभिमणहरं च महया गंध- द्रणि सुयंता णाणाविहगुच्छगुम्भमंडवकधरकसुहसेउकेउव- हुला अणेगरहजाणजुग्गमिवियपविमोयणा सुरम्मा पासा- दीया दरिसणिजा अभिरूवा पडिरूवा । (सू० ३)

पिंडिमणीहारिमसुगंधिसुहसुरभिमणहरं च महया गंध- द्रणि सुयंता 'पिंडिमनीहारिमाम्—पुद्गलसमूह- रूपां दूरदेशगामिनीं च सुगन्धि च—सद्गन्धिकां शुभ- सुरभिभ्यां गन्धान्तरैभ्यः सकाशान्मनोहरा या सा तथा तां च, महता मोचनप्रकारेण विभक्तव्यत्ययान्महतीं वा गन्ध एव प्राणिहेतुवाचस्मिकारित्वाद्गन्धप्राणिस्तां मुञ्च- न्न इति वृत्तविशेषम् । एवमितोऽन्यान्यपि—'णाणाविह- गुच्छगुम्भमण्डवकधरकसुहसेउकेउवहुला' नानाविधा गु- च्छाः गुल्मानि मण्डपका गृहकाणि च येषां सन्ति ते तथा, त- था शुभाः सेतवो—मार्गा आलवालपालयो वा केतवो—ध्वजा व- हुला बहवो येषां ते तथा, ततः कर्मधारयः । 'अणेगरह- जाणजुग्गमिवियपविमोयणा' अनेकेषां रथादीनामधोऽति- विस्तीर्णत्वात् प्रविमोचनं येषु ते तथा । 'सुरम्मा पासादीया दरिसणिजा अभिरूवा पडिरूव' ति एतान्येव वृत्तविशेष- णानि वनखण्डविशेषणतया वाचनान्तरेऽधीतानि ॥३॥

तस्स णं वणसंडस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एके असोगवरपायवे पम्पत्ते, कुमविकुसविसुद्धरुक्खमूले मूलमंते कंदमंते० जाव पविमोयणे सुरम्मे पासादीए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे ।

'तस्स णं वणसंडस्स' इत्यादौ अशोकपादपवर्णके कचि- दिदमधिकमधीयते—'दूरोवगयकंवमूलवट्टलट्टसंठियसिलि- ट्ठणमसिणनिद्धसुजायनिरुवहउच्चिद्धपवरखंधी' दूरोप- गतानि—अन्यर्थं भूम्यामवगाढानि कन्दमूलानि प्रतीतानि यस्य स तथा, वृत्तो—वृत्तुले लष्टो—मनोहः, संस्थितो विशि- ष्टसंस्थानः, सिष्टः—सङ्गतो, घनो—निविडो, मसृणः—अपरुपः स्निग्धः—अरूतः, सुजातः—सुजन्मा, निरुपहतो—विकारधिर- हित उद्भिद्धः—अत्यर्थमुच्चः, प्रवरः—प्रधानः, स्कन्धः—स्थु-

डं यस्य स तथा, इन्प्रत्ययश्च समासान्तः । 'अणेगरप- वरभुयांगेज्झो' अनेकनराणां प्रवरभुजैः—प्रलम्बबाहुभिर्वा- माभिरित्यर्थः अग्राह्यः—अनाश्लेष्यो यः स तथा, 'कुसुमभरस- मोनमंतपत्तलविसालसालो' कुसुमभरेण समवनमन्त्यः पत्र- लाः—पत्रवत्यः विशालाः शाला यस्य स तथा । 'महुकरिभ- मरगणगुमगुमाइयनिलितउद्धितसस्सिरीए' मधुकराभ्रमर- गणेन—लोकरूढिगम्येन, 'गुमगुमाइत' ति कृतगुमगुमंतिश- ब्देन, निलीयमानेन—निविशमानेन, उद्धीयमानेन च उपतता सश्रीकः—सशोभो यः स तथा । 'णाणासउणगणमिहुणसुम- हुकरकसुहपलत्तसदमहुरे' ति नानाविधानां शकुनिगणानां यानि मिथुनानि तेषां सुमधुरः कर्णसुखश्च यः प्रलम्पशब्दस्तेन मधुर इव मधुरो मनोहो य स तथा । अथाधिकृतवाचना— 'कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूले' ति कुशा-दर्भाः विकुशा—वल्- लजादयस्तैर्विशुद्धम्—विरहितं वृत्तानुरूपं—वृत्तविस्तरप्रमाण- मित्यर्थो मूलम्—समीपं यस्य स तथा । 'मूलमंते' इत्यादि विशेषणानि पूर्ववद्वाच्यानि, यावत्पडिरूवेति ॥

से णं असोगवरपायवे अप्पेहि बहूहिं तिलएहिं लउएहिं छत्तोवेहिं सिरीसेहिं सत्तवप्पेहिं दहिवप्पेहिं लोद्धेहिं धवे- हिं चंदणेहिं अज्जुणेहिं णिवेहिं कुडएहिं सव्वेहिं फ- णसेहिं दाडिमेहिं सालेहिं तालेहिं तमालेहिं पियएहिं पियंगूहिं पुरोवगेहिं रायरुक्खेहिं णंदिरुक्खेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते, ते णं तिलया लवइय० जाव णं- दिरुक्खा कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूला—मूलमंतो कंदमतो, एतेसिं वप्पओ भाणियव्वो० जाव मिवियपविमोयणा सुर- म्मा पासादीया दरिसणिजा अभिरूवा पडिरूवा ते णं तिलया० जाव णंदिरुक्खा अप्पेहिं बहूहिं पउमलया- हिं णागलयाहिं असोअलयाहिं चंपगलयाहिं चूलयाहिं वणलयाहिं वासंतियलयाहिं अइमुत्तयलयाहिं कुंदलयाहिं सामलयाहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता, ताओ णं पउमलयाओ णिच्चं कुसुमियाओ० जाव वडिसयधरीओ पासादियाओ दरिसणिजाओ अभिरूवाओ पडिरूवाओ । (सू० ४)

सोऽशोकवरपादपः अन्यैर्बहुभिस्तिलकैर्लेकुचैश्छत्रोपैः शि- रीषैः सप्तपर्णैः—अयुक्छदपर्यायैः अयुक्पत्रनामकैर्दधिपर्णैः लोभ्रैः धवैः चन्दनैः—मलयजपर्यायैर्जुनैः—ककुरापर्यायैः नी- पैः—कदम्बैः कुटजैः—गिरिमल्लिकापर्यायैः सव्वैः पनसैर्दाडि- मैः शालैः—सर्जपर्यायैस्तालैः—तृणराजपर्यायैः तमालैः प्रिय- कैः—असनपर्यायैः प्रियङ्गुभिः—श्यामपर्यायैः पुरोपगैः स- जवृक्षैः नन्दिवृक्षैः—रूढिगम्यैः सर्वतः समन्तात्सम्परिक्षिप्त इत्यादि सुगमम्, आपन्नलताशब्दादिति । 'पउमलयाहिं' ति पञ्चलताः—स्थलकमलिन्यः पञ्चकाभिधानवृत्तलता वा, ना- गादयो वृत्तविशेषास्तेषां लतास्तनुकास्त एव, तत्राशोकः— कङ्कली चूतः—सहकारः वनः—पीलुकः, वासन्तीलता अति- मुक्तलताश्च यद्यप्येकार्थं नामकोशेऽधीतास्तथाऽपीह भेदो रुढितोऽवसेयः । श्यामा—प्रियङ्गुः, शेषलता रूढिगम्याः, इह

लतावर्णकानन्तरमशोकवर्णकं पुस्तकान्तरे इदमधिकमधी-
यते- तस्मै एं असो गवरपायवस्स उवरि वहवे अट्ट अट्ट
मंगलगा पणत्ता ' अष्टावष्टाविति वीष्णाकगणाप्रत्येकं तेऽ
ष्टाविति वृद्धाः, अष्टे त्वष्टाविति संख्या, अष्टमङ्गलकानीति
च संज्ञा । ' तं जहा-सोवन्थिय १ मिरिवच्छ २ नंदियावत्त ३
वद्धमाण ४ भद्रासण ५ कलस ६ मच्छ ७ दण्णा ' ८,
तत्र श्रीवत्सः-तीर्थङ्करहृदयावयवविशेषाकारो, नन्द्यावर्तः-
प्रतिदिग्गवकोणः, स्वस्तिकविशेषो रूढिगम्यो, वर्द्धमानकं-श-
राचम्, पुरुषारूढः पुरुष इत्यर्थः, भद्रासनम्-सिंहासनम्,
दर्पणः-आदर्शः, शेषाणि प्रतीतानि । ' सव्वरणणामया '
अच्छाः-सच्छाः, आकाशस्फटिकवत्, ' सगहा ' श्ल-
ष्णाः-श्लक्ष्णपुद्गलनिवृत्तत्वात्, ' मगहा ' मखणाः, ' घट्टा '
घृष्टा इव घृष्टाः खरशानया प्रतिमेव ' मट्टा ' मृष्टाः-सुकुमा-
रशानया प्रतिमेव प्रमार्जनिकेयव वा शोधिताः, अत एव
' निरया ' नीरजसः-रजोरहिताः ' निर्मलाः ' कठिनमल-
रहिताः ' निष्पंका ' आर्द्रमलरहिताः ' निकंकडच्छाया '
निगवर्णदीप्तयः ' सप्पहा ' सप्रभाः ' समिरीइया ' सकि-
ग्णाः ' सउज्जाया ' प्रत्यासन्नवस्तुद्योतकाः ' पासादीया ०४ ।
' तस्मै एं असो गवरपायवस्स उवरि वहवे ' किण्हवामर-
ज्झया ' कृष्णवर्णचामरयुक्त्वज्जाः ' नीलचामरज्झया लोहि-
यचामरज्झयासुकिल्लचामरज्झयाहालिहचामरज्झया अच्छा
सगहा ' रूपपट्टा ' रौप्यमयपताकापटाः ' वहरामयदंडा '
वज्रदण्डाः ' जलयामलगंधिया ' पद्मवत् निर्दोषगन्धाः
' सुरम्मा पासादीया ' ' तस्मै एं असो गवरपायवस्स '
' उवरि ' उपरिष्ठात् ' वहवे ' ' लुत्ताइच्छत्ता ' उपर्युपरिस्थि-
ताऽऽतपत्राणि ' पडागाइपडाया ' पताकोपरिस्थितपताकाः
' घण्टाजुयला चामरजुयला ' ' उण्णलहत्थगा ' नीलोत्प-
लकलापाः ' पउमहत्थगा ' पद्मानि-रविबोध्यानि ' कुमुयह-
त्थगा ' कुमुदानि-चन्द्रबोध्यानीति, ' कुसुमहत्थय ' त्ति
पाठान्तरं- ' नल्लणहत्थगा सुभगहत्थया सांगंधियहत्थगा '
नलिनादयः पद्मविशेषा रूढिगम्याः, ' पुंडरीयहत्थया ' पुण्ड-
रीकाणि-मितपद्मानि ' महापुंडरीयहत्थया ' महापुण्डरीकाणि
तान्येव महान्ति ' सयपत्तहत्थया सहस्सपत्तहत्थया सव्वरय-
णामया अच्छा ० जाव पडिरूवा ४ ' ॥ ४ ॥

तस्मै एं असो गवरपायवस्स हेट्टा ईसिं खंधममल्लीणे
एत्थ एं महं एक्के पुढविसिलापट्टए पप्पत्ते, विक्खंभाया-
मउस्सेहसुप्पमाणे किण्हे अंजणघणकिवाणकुवल्लयहल-
धरकोसेज्जागासकेसकजलंगीखंजणमिगभेदरिट्टियजंवूफ -
लअमणक-सणवंधणणीलुप्पलपत्तनिकरअयसिकुसुमप्पगा-
से मरकतममारकलित्तणयकीयरासिवस्से णिद्धघणे अट्टसिरे
आयंसयतलोवमे सुरम्मे ईहामियउसभतुरगनरमगरविगह-
वालगाकिण्णरुरुसरभचमरकुंजरवणल्लयपउमल्लयभत्तिचित्ते
आइणगरुयवूरणवणीततूलफरिसे सीहासणमंठिए पासा-
दीए दरिसणिजे अभिरूवे पडिरूवे । (सू० ५)

अथाधिकृतवाचना आश्रीयते- ' ईसिं खंधसमल्लीणे '
मनाक् स्कन्धासन्न इत्यर्थः । ' एत्थ एं महं एक्के ' इत्यत्र ' ए-
त्थ एं ' ति शब्दः अशोकवरपादपस्य यदधोऽत्रेत्येवं सम्ब-

न्धनीयः । ' विक्खंभायामउस्सेहसुप्पमाणे ' विष्कम्भः-पृ-
थुत्वम्, आयामो-दैर्घ्यम्, उस्सेध उच्चत्वमेव सुप्रमाणः-
उचिनप्रमाणो यः स तथा । ' किण्हे ' त्ति कालः, अत एव
' अंजणघणकिवाणकुवल्लयहलधरकोसेज्जागासकेसकजलंगी-
खंजणमिगभेदरिट्टियजंवूफलअमणकसणवंधणणीलुप्पलपत्त-
निकरअयसिकुसुमप्पगास ' नील इत्यर्थः, तत्र अञ्जनको
वनस्पतिविशेषः ' हलधरकोसेज्ज ' बलदेववस्त्रं कज्जलाङ्गी-
कज्जलगृहम् शृङ्गेभेदः-महिषादिविषाणच्छेदः रिष्टकम्-
रत्नम् असनको-वीयकाभिधानो वनस्पतिः सनवन्धन-
म्-सनपुष्पवृत्तम् । ' मरकयमसारकलित्तणयणीकीयरासिव-
स्से ' मरकतम्-रत्नम् मसारो-मसृणीकारकः पाषाणवि-
शेषः, स चात्र कपपट्टः सम्भाव्यते ' कलित्तं ' ति कलित्तं
कृत्तिविशेषः नयनकीका-नेत्रमध्यतारा तद्राशिवर्णः का-
ल इत्यर्थः । ' णिद्धघणे ' स्निग्धघनः ' अट्टसिरे ' अष्टसिरा
अष्टकोण इत्यर्थः । ' आयंसयतलोवमे सुरम्मे ईहामियउ-
सभतुरगनरमगरविगहवालगाकिण्णरुरुसरभचमरकुंजरवण-
ल्लयपउमल्लयभत्तिचित्ते ' ईहामृगाः-वृकाः व्यालकाः-स्वापद-
भुजगाः । ' आइणगरुयवूरणवणीयतूलफरिसे ' आजिनकम्
चर्ममयवस्त्रं रूतम् प्रतीतम् वृगो-वनस्पतिविशेषः, तूलम्-
अर्कतूलम् ' सीहासणमंठिए ' सिंहासनाकारः, ' पासादीए०
जाव पडिरूवे ' ति वाचनान्तरे पुनः शिलापट्टकवर्णकः किञ्चि-
दन्यथा दृश्यते, स च संस्कृत्यैव लिख्यते-अञ्जनकघनकुव-
ल्लयहलधरकोशयकैः सदृशः, घनो-मेघ इत्यर्थः आकाशके-
शकज्जलककैतनेन्द्रनीलातसीकुसुमप्रकाशः ककैतनेन्द्रनी-
ले-रत्नविशेषौ, भृङ्गाञ्जनशृङ्गेभेदरिष्टकनीलगुलिकागवला-
तिरेकभ्रमरनिकुरम्बभूतः, भृङ्गः-कीटविशेषोऽङ्गारविशेषो वा
अञ्जनम्-सौवीराञ्जनम्, शृङ्गेभेदो-विषाणच्छेदो विषाणवि-
शेषो वा, रिष्टः-काकः फलविशेषो वा, अथवा अरिष्टनीले
रत्नविशेषौ गुलिका-वर्णद्रव्यविशेषो गवलम्-महिषशृङ्गम्,
एतेभ्योऽतिरेका नीलतयाऽतिरेकवान् यः स तथा, स चा-
सौ भ्रमरनिकुरम्बभूतश्चेति कर्मधारयः । निकुरम्बः-स-
मूहः जम्बूफलासनकुसुमवन्धननीलोत्पलपत्रनिकरमरकता-
शासकनयनकीकाराशिवर्णः-आशासको-वृक्षविशेषः, स्नि-
ग्धो-घनोऽत एवाशुषिरः रूपकप्रतिरूपदर्शनीयः-रूपकैः
प्रतिरूपो-रूपवान् अत एव दर्शनीयश्च-दर्शनयोग्यो यः
स तथा मुक्ताजालवर्चितान्तर्कर्मा-मुक्ताजालकपरिगतप्रा-
न्त इत्यर्थः ॥ ५ ॥ औ० ।

(४)-संप्रति लवणसमुद्रद्वारवक्त्रव्यतामभिधित्सुरिदमाह-

लवणस्स एं भंते समुद्रस्स कति दारा पप्पत्ता ?, गो-
यमा ! चत्तागि दारा पणत्ता, तं जहा-विजये वेजयंते
जयंते अपराजिते ।

' लवणस्स एं भंते ' ! इत्यादि लवणस्य भदन्त ! समुद्र-
स्य कति द्वाराणि प्रश्नानि ?, भगवानाह-गौतम ! चत्तारि
द्वाराणि प्रश्नानि, तद्यथा-विजय-वैजयन्त-जयन्ता-
ऽपराजिताख्यानि ।

विजयद्वारप्रश्नः-

कहि एं भंते लवणसमुद्रस्स विजए णामं दोरे पणत्ता-
त्त ?, गोयमा ! लवणसमुद्रस्स पुरत्थिमपेरंते धायइखं-

डस्स दीवस्स पुरत्थिमद्वस्स पञ्चत्थिमेणं सीओदाए महानदीए उप्पि एत्थ णं लवणस्स समुद्रस्स (जी० ३ प्रति० २ उ० सू० १५४) विजए णामं दारे पएणत्ते, अट्ट जोगणाइं उड्डं उच्चत्तेणं चत्तारि जोगणाइं विक्खं-भेणं, तावत्तियं चैव पवेसेणं सेए वरकणगधूभियागे ईहामियउसभतुरगनरमगरविहगवालेगाकिएणररुसरभचम-रकुंजरवणलतपउमलयभत्तिचित्ते खंभुगगतवइरवेदियापरि-गताभिरामे विजाहरजमलजुयलजंतजुत्ते इव अचीसहस्स-मालिणीए रूवगसहस्सकलिते भिसिमाणे भिन्भिसमा-णे चक्खुल्लोयणलेसे सुहफासे सस्सिरीयरूवे वप्पो दा-रस्स (तस्सिमो होइ) तं जहा-वइरामया णिम्मा रिद्धा-मया पतिट्ठाणा वेरुलियामया खंभा जायरूवोवचियप-वरपंचवणमणिरयणकोट्टिमतले हंसगवभमए एलुए गो-मेज्जमते इंदक्खीले लोहितक्खमईओ दारचिडाओ जो-तिरसामते उत्तरंगे वेरुलियामया कवडा वइरामया सं-धी लोहितक्खमईओ सुइओ णाणामणिमया समुग्गा वइरामई अगललाओ अगलपासाया वइरामई आवत्त-णपेठिया अंकुत्तरपासंते णिरंतरितवणकवाडे भिन्नीसु-चैव भिन्नीगुलिया छप्पणणा तिप्पि होंति, गोमाणसी तत्तिया णाणामणिरयणवालरूवगलीलद्वियसालिभंजिया वइरामए कूडे रययामए उस्सेहे सव्वतवणिज्जमए उ-ल्लोए णाणामणिरयणजालपंजरमणिवंसगलोहितक्खप-डिवंसगरयतभोम्मे अंकामया पक्खवाहाओ जोतिरसा-मया वंसा वंसकवेल्लुगा य रयतामयी पड्डिताओ जा-यरूवमती ओहाडणी वइरामयी उवरि पुच्छणी सव्व-सेतरययमए छायाणे अंकमतकणगकूडतवणिज्जधूभिया-ए सेते संखतलविमलणिम्मलदधिषणगोखीरफेणरययणि-गरप्पगासे तिलगरयणद्वचंदचित्ते णाणामणिमयदामा-लंकिए अंतो य वहिं च सएहे तवणिज्जरुइलवाल्यापथ-डे सुहफासे सस्सिरीयरूवे पासातीए ॥ ४ ॥

‘ कहि ण ’ मित्यादि, क भदन्त ! लवणसमुद्रस्य विजय-नाम द्वारे प्रज्ञप्तम् ?, भगवानाह—गौतम ! लवणसमुद्रस्य पूर्वपर्यन्ते धातकीखण्डद्वीपपूर्वाञ्छस्य ‘ पञ्चत्थिमेणं ’ ति पश्चिमभागे शीतोदाया महानद्या उपर्यन्तरे लवणसमु-द्रस्य (जी० ३ प्रति० २ उ० सू० १५४) विजयनाम द्वारं प्र-ज्ञप्तम्, अष्टौ योजनानि ऊर्ध्वमुखैस्त्वेन चत्वारि योजना-नि विष्कम्भेन, ‘ तावदयं चैव पवेसेणं ’ ति तावन्त्ये-व चत्वारित्यर्थः योजनानि प्रवेशेन, कथम्भूतमित्यर्थः, ‘ सेए ’ इत्यादि, ‘ श्वेतम्—श्वेतवर्णोपेतं बाहल्येना-ङ्करत्नमयत्वान् ’ वरकणगधूभियाए ’ इति वरकनका-वरकनकमयी स्तूपिका—शिखरं यस्य तद् वरकनकस्तू-पिकाकम्, ‘ ईहामियउसभतुरगनरमगरविहगवालेगाकि-

अररुसरभचमरंकुजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ते खंभुग्गा-यवरवेदियापरिगयाभिरामे विजाहरजमलजुगलजंतजुत्ते इव अचीसहस्समालाण रूवगसहस्सकलिण भिसमाणे भि-न्भिसमाणे चक्खुल्लोयणलेसे सुहफासे सस्सिरीयरूवे ’ इति विशेषणजातं प्राग्वत् । ‘ वप्पो दारस्स तस्सिमो होइ ’ इति ‘ वर्णः—’ वर्णकनिवेशो द्वारस्य तस्य—विजयाभिधानस्य अयम्—वक्ष्यमाणो भवति, तमेवाह—‘ तं जहे ’ त्यादि, तद्यथा-वज्रमया नेमाः भूमिभागादूर्ध्वं निष्क्रामन्तः प्रदेशाः रिष्टमयानि प्रतिष्ठानानि—मूलपादाः ‘ वेरुलियरुइलखंभे ’ इति वैदूर्या-वैदूर्यरत्नमया रुचिराः स्तम्भा यस्य तद् वैदूर्यरुचिरस्तम्भं ‘ जायरूवोवचियपवरपंचवणमणिरयणकुट्टिमतले ’ इति । जातरूपेण—सुवर्णेनोपचितैः—युक्ताः प्रवरैः—प्रधानैः पञ्चवर्णैर्म-णिभिः चन्द्रकान्तादिभी रत्नैः—कर्कतनादिभिः कुट्टिमतलम्-बद्धभूमितलं यस्य तत्तथा ‘ हंसगवभमए एलुगे ’ इति हंसगर्भो-रत्नविशेषस्तन्मय एलुको—देहली ‘ गोमेज्जमयइंदक्खीले ’ इति गोमेयकरत्नमय इन्द्रकीलो लोहिताक्षरत्नमय्यो द्वारपिण्डौ (चक्रौ) द्वारशाखं ‘ जोइरसामए उत्तरंगे ’ इति ज्योतीर-समयमुत्तरङ्गम्—द्वारस्योपरि निर्यगव्यवस्थितं काष्ठं वैदूर्यम-यो कपाटौ लोहिताक्षमयो—लोहिताक्षरत्नान्मिकाः सूचयः—फलकद्वयसम्बन्धविघटनाभावेदुपादुकास्थानायाः ‘ वइरा-मया संधी ’ वज्रमयाः—सन्धयः सन्धिर्मलाः फलकानाम्, किमुक्तं भवति ?—वज्ररत्नापुरिताः फलकानां सन्धयः, ‘ नानामणिमया समुग्गाया ’ इति समुद्रका इव समुद्रकाः—सूतिकागृहाणि तानि नानामणिमयानि ‘ वइरामया अगलला अगलपासाया ’ अगलाः—प्रतीताः अगलाप्रासादाः यत्राग-ला नियम्यन्ते, आह च मूलटीकाकारः—“ अगलाप्रासादा यत्रागला नियम्यन्ते ” इति, एतौ द्वावपि वज्ररत्नमयौ, ‘ रययामयी आवत्तणपेठिया ’ इति आवत्तनपीठिका यत्रेन्द्र-कीलिका, उक्तं च मूलटीकायाम् “ आवत्तनपीठिका यत्रेन्द्र-कीलको भवति ” अंकुत्तरपासाए ’ इति अङ्का-अङ्करत्नमया-उत्तरपाश्वर्यस्य तद् अङ्कोत्तरपाश्वर्यं ‘ निरतरियधणकवाडे ’ इति, निर्गता अन्तरिका लघ्वन्तररूपा यद्योस्तौ निरन्तरिका अत एव घनौ कपाटौ यस्य तन्निरन्तरघनकपाटम् ‘ भिन्नीसु-चैव भिन्नीगुलिया छप्पणणा तिप्पि होंति ’ इति, तस्य द्वारस्यो-भयोः पार्श्वयोर्भिन्निषु भिन्निगता भिन्निगुलिकाः पीठकसंस्था नीयास्तिस्रः षट्पञ्चाशतः—षट्पञ्चाशत् भिन्नप्रमाणा भव-न्ति, ‘ गोमाणसिया तत्तिया ’ इति, गोमानस्यः—शय्याः तत्तिया इति, तावन्मात्राः षट्पञ्चाशत्भिन्नकसंख्याका इत्यर्थः, ‘ नाना-मणिरयणवालरूवगलीलद्वियसालिभंजियाए ’ इति, इदं द्वारवि-शेषणं, नानामणिरत्नानि—नानामणिरत्नमयानि व्यालरूप-काणि लीलास्थितशालभञ्जिकाश्च—लीलास्थितपुत्रिकाश्च यस्य तत्तथा ‘ वइरामए कूडे ’ वज्रमयो—वज्ररत्नमयः कूटो-माडभागः रजतमय उत्सेधः—शिखरम्, आह च मूलटीका-कारः—“ कूटो—माडभाग उच्छ्रयः—शिखरं ” मिति, केवलं शिखरमत्र तस्यैव माडभागस्य सम्बन्धि द्रष्टव्यं न द्वारस्य, तस्य प्रागेवोक्तत्वात्, ‘ सव्वतवणिज्जमए उल्लाए ’ सर्वात्मना तपनीयमय उल्लोकाः—उपरिभागः ‘ नानामणिरयणजालपंज-रमणिवंसगलोहितक्खपडिवंसगरययभोम्मे ’ इति, मणयो म-णिमया वंशा येषां तानि मणिमयवंशकानि लोहिताक्षा लोहि-ताक्षमयाः प्रतिवंशा येषां तानि लोहिताक्षप्रतिवंशकानि रज-

ता-रजतमयी भूमिर्येषां तानि रजतभूमानि, प्राकृतान्वात्समा-
मान्ता मकारस्य च द्विवचम्, मणिवंशकानि लोहितान्नप्र-
तिवंशकानि रजतभूमानि नानामणिरत्नानि-नानामणिर-
त्नमयानि जालपञ्चगणि—गवाक्षपपर्यायाणि यस्मिन् ङारं
तत्तथा, पदानामन्यथापनिपातः प्राकृतान्वात्, ' अकमया प-
क्ष्वा पक्ष्मवाहाओ जोईरस्माया वंसा वंस्कवेल्लुगा य रय-
यामईओ पाट्याओ जायस्यमईओ ओहाडणीओ वड्या-
मईओ उवरिपुंठुणाओ सव्वसेयययामण छा (य) णे ' इति
पञ्चवर्वादिक्वाद्वाचनीयम्, ' अकमयकणगकुडतवणिज-
भूमियागे ' इति अङ्कमयं—वाहुल्येनाङ्कान्तमयं पञ्चवा-
हादीनामङ्कान्तात्मकत्वात् कनकं—कनकमयं कृतम्—शिव-
रं यस्य तत् कनककृष्टं तपनीया—तपनीयमयी स्तूपि-
का—लघुशिवरूपा यस्य तत्तपनीयस्तूपिकाकम्, ततः प-
दत्रयस्य पदद्वयमीलेन कर्मधारयः, एतेन यत् प्राक्
स्मान्नाप्यत उन्निमं ' सए वरकणगभूमियागे ' इति तदेव
प्रपञ्चतो भावितमिति । सम्प्रति तदेव श्वेतत्वमुपसंहार-
व्याजेन भूय उपदर्शयति—' सए ' श्वेतं, श्वेतत्वमवापम-
या द्रवयति—' संखतलविमलनिम्मलदधिघण्णोखीरफेण
रययनिगरप्पनासे ' इति, विमलम्—विगतमलं यत् शङ्ख-
तत्वं शङ्खस्योपरिततो भागो यश्च निर्मलो दधिघणो—व-
नीभूतं दधि गोक्षीरफेणो रजतनिकरश्च तद्वत्प्रकाशः—प्रति-
मता यस्य तत्तथा, ' तिलगरयणुद्धचंदचित्ते ' इति तिल-
कान्तानि—पुण्ड्रविशेषास्तैर्गर्हचन्द्रश्च चित्राणि—नानारू-
पाणि तिलकाङ्गचन्द्रचित्राणि, कचित् ' संखतलविमलनि-
म्मलदधिघण्णोखीरफेणरययनियग्पगामसङ्गचंदचित्ता ' इति
पाटस्तत्र पृथ्वत पृथक् पृथक् व्युत्पत्तिं कृत्वा पश्चात्प-
दद्वयस्य पदद्वयस्य कर्मधारयः, ' नाणमणिदामालंकिण ' इति
नानामणयो—नानामणिमयानि दामानि—मालास्तैर्गलंकृतं
नानामणिदामालंकृतम् अन्तर्वाहिश्च ' श्रुद्धं ' श्लक्ष्णपुद्ग-
लस्कन्धानर्मापितम् ' तवणिजवालुयापत्थे ' इति तपनी-
याः—तपनीयमयो या बालुकाः—निकतास्तासां प्रस्तवः—
प्रस्तारो यस्मिन् तत्तथा, ' सुहफासे सस्सिरीयस्से पासो-
इए ० जाव पडिस्से ' इति प्राग्वत् ।

(५) लवणसमुद्रविजयद्वारस्य नैपेधिक्यां चन्दनकल-
शान् प्रतिपादयति—

विजयस्स णं दारस्स उभयो पासिं दुहते णिमीहि-
याने दो दो चंदणकलसपरिवाडीओ पण्णाओ, ते णं
चंदणकलमा वरकमलपड्डाणा सुरभिवरवारिपडिपुष्पा चं-
दणकयचचागा आवडकंठेगुणा पडमुप्पलपिहाणा सव्व-
रणणामया अच्छा सएहा ० जाव पडिस्सा महता महता
महिंदकुंभमणा पण्णा, समणाउसो ! ।

' विजयस्स णं दारस्से ' त्यादि, विजयस्य णमिति प्रा-
ग्वत् द्वारस्य उभयोः पार्श्वयोरेकैकनैपेधिकीभावेन ' दुह-
ते ' इति द्विधातो द्विप्रकारायां नैपेधिक्यां, नैपेधिकी—
निषीदनस्थानम्, उक्तं च मूलटीकाकारेण—' नैपेधिकी
निषीदनस्थान ' मिति, प्रत्येकं द्वौ द्वौ चन्दनकलशौ प्रक्षप्तौ,
ते च चन्दनकलशाः ' वरकमलपड्डाणा ' इति वरं—प्र-
धानं यत्कमलं तत्प्रतिष्ठानम्—आधारो येषां ते वरकम-

लप्रतिष्ठानाः, तथा सुरभिवरवारिप्रतिष्ठानाश्चन्दनकलचर्चा-
काः—चन्दनकलोपगगाः ' आवडकंठेगुणा ' इति आव-
डः—आरोपितः कण्ठे गुणो—रक्षस्वरूपो येषु ते आव-
डकण्ठेगुणाः, कण्ठकालवन्मसमया अलुक्, ' पडमुप्पलपि-
हाणा ' इति, पञ्चमुप्पले च यथायोगे पिधानं येषां ते
पञ्चमुप्पलपिधानाः ' सव्वरणणामया अच्छा ० जाव पडिस्-
सा ' इति प्राग्वत् ' महया महया ' इति अतिशयेन
महान्तो महेंद्रकुम्भसमानाः, कुम्भानामिन्द्र इन्द्रकुम्भो,
राजदन्तादिदर्शनादिन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः, महोद्यमो इ-
न्द्रकुम्भश्च तस्य समानाः महेंद्रकुम्भसमानाः—महाकल-
शप्रमाणाः प्रक्षप्ताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ।

विजयस्स णं दारस्स उभयो पासिं दुहते णिमीहिआ-
ए दो दो णागदंतपरिवाडीओ, ते णं णागदंतगा मुत्ता-
जालंतरुभितंहेमजालगवक्खजालखिखिणीधंटाजालपरि-
खित्ता अब्भुग्गता अभिणिमिट्ठा तिरियं सुसंपग्गहिता
अहेप्पगदस्सा पण्णगद्वमंठाणमंठिता सव्वरणणामया
अच्छा ० जाव पडिस्सा महया महया गयदंतममाणा प-
ण्णा, समणाउसो ! ।

' विजयस्स णं ' मित्यादि, विजयस्य द्वारस्य उभयोः
पार्श्वयोरेकैकनैपेधिकीभावेन द्विधातो नैपेधिक्यां द्वौ द्वौ
नागदन्तकौ—नर्कुटकौ अङ्कुटकावित्यर्थः प्रक्षप्ता, ते च ना-
गदन्तकाः ' मुत्ताजालंतरुभितंहेमजालगवक्खजालखिखिणी-
जालपरिखित्ता ' इति मुक्ताजालानामन्तरेषु यानि उत्सृ-
तानि—लम्बमानानि हेमजालानि—हेममयदामसमूहाः यानि
च गवाक्षजालानि—गवाक्षकृतिरन्तर्विशेषदामसमूहाः यानि
च किङ्किणी—लुद्रघण्टा किङ्किणीजालानि—लुद्रघण्टा-
सङ्घातास्तैः परिक्षिप्ताः—सर्वतो व्याप्ताः ' अब्भुग्गता
इति अभिमुखमुद्रता अब्भुद्रता आग्रिमभागं मनागु उच्यता
इति भावः ' अभिनिमिट्ठा ' इति अभिमुखं—वह्निर्भागा-
भिमुखं तिसृष्टाः अभिनिमृष्टाः ' तिरियं सुसंपग्गहिता ' इति
तिर्यग—भिन्निप्रदेशे सुष्ठु अतिशयेन सम्यगु—मना-
गप्यचलेनन परिगृहीताः सुसंपरिगृहीताः ' अहेप्पगद-
स्सा ' इति अधः—अधस्तनं यन्पक्षगस्य—संप्रस्यार्द्धं त-
स्यैव रूपम्—आकारो येषां ते तथा, अधः पञ्चगाङ्गवदति-
सरला दीर्घाश्चेति भावः, एतदेव व्याचष्टे—पञ्चगाङ्गसं-
स्थानसंस्थिताः—अधः पञ्चगाङ्गसंस्थानसंस्थिताः ' सव्वव-
रणमया ' सर्वान्मता वज्रमयाः ' अच्छा सगहा ० जाव प-
डिस्सा ' इति प्राग्वत्, ' महया महया ' इति अतिशयेन
गजदन्तसमानाः—गजदन्ताकाराः प्रक्षप्ताः हे श्रमण ! हे
आयुष्मन् ! ।

तेसु णं णागदंतएसु वहवे किएहसुत्तवद्वग्घा-
रितमल्लदामकलावा ० जाव सुक्खिसुत्तवद्वग्घारिय-
मल्लदामकलावा ॥ ते णं दामा तवणिजलंबूसगा सु-
वप्पपतरगमंठिता णाणामाणिरयणविविधहारद्वहार (उव-
सोभितममुदया) ० जाव सिरीए अतीव अतीव
उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिट्ठंति ॥ तेसि णं

णागदंतकाणं उवरिं अण्णाआं दो दो णागदंतपरिवा-
डीआं पण्णात्ताआं, तेसि गं णागदंतगाणं मुत्ताजालंत-
रुमिया तेहव ० जाव ममणाउसां ! तेसु गं णागदं-
तण्णु बहव रयतामया मिकया पण्णात्ता, तेसु गं रय-
तामण्णु मिकण्णु बहव वेरुलियामतीआं धूवघडीआं
पण्णात्ताआं, तं जहा-ताआं गं धूवघडीआं कालागुरु-
पवरकुंदरुक्तुरुक्कधूवमधमधंतगंधुद्धयाभिरामाआं सुगंधव-
ग्गंधगंधियाआं गंधवट्टिभूयाआं ओगलेणं मण्णुणं घा-
णमण्णिवुड्ढं गं गंधं तप्पणं सच्चतां समंता आपू-
रमाणीआं आपूरमाणीआं अतीव अतीव सिरीण ० जाव
चिट्ठंति ॥

तेसु गं नागदंतण्णु इत्यादि, तेषु च नागदंतकेषु बह-
वः कृष्णमूर्ति वज्राः 'वर्णाया' इति अवलम्बिताः मा-
ल्यदामकलापाः—पुष्पमालासमूहा बहवो नीलसूत्रवज्रा मा-
ल्यदामकलापाः एवं लोहितद्वारिद्रशुक्लसूत्रवज्रा अपि वाच्याः
'तं गं दामा' इत्यादि तानि दामानि 'तवनिज्जलं वृमगा'
इति, तपनीयः—तपनीयमयो लम्बुसका—दास्त्रामग्रिमभागे
प्राङ्गणे लम्बमानो मण्डनविशेषो गोलकाकृतिर्येषां तानि
तपनीयलम्बुसकानि 'सुवणपधरगमंडिया' इति पार्श्वतः
सामस्येन सुवर्णप्रतरेण—सुवर्णपत्रकेण मण्डितानि सुव-
र्णप्रतरकमण्डितानि 'नानामणिरयणविबिहद्वारउव-
सांभियसमुद्रया' इति नानारूपाणां मणीनां रत्नानां च
यं विविधा—यच्चित्रवर्णा द्वारा—अष्टादशमरिका अर्द्धहा-
रा—नवसरिकास्तेरुपशोभितः समुद्रयो येषां तानि, तथा-
'जाव सिरीण अतीव उवसांभेमाणा चिट्ठंति' अत्र यावत्कर-
णादयं परिपूर्णः पाठो द्रष्टव्यः—'ईसिमसमसमसंपत्ता पुट्ठाव-
ग्गट्टिणुत्तारागण्हिं वाण्हिं मंदायं मंदायमंइज्जमाणा पल्लव-
माणा पल्लवमाणा परंभ(भेभ)माणा परंभ(भेभ)माणा ओरा-
लेणं मणुत्तेणं गणहरेणं कसमण्णिवुड्ढं करेणं सहंणं ते पणसे
सच्चतां समंता आपूरमाणा आपूरमाणा सिरीण उवसां-
भेमाणा उवसांभेमाणा चिट्ठंति । एतच्च प्रागेव पञ्चवरव-
ट्टिकावर्णे व्याख्यातमिति भूयो न व्याख्यायते । 'तेसि सं
नागदंताणं' मित्यादि, तेषां नागदंतानामुपरि अन्यौ द्वौ
नागदंतकौ प्रज्झतां, ते च नागदंतकाः 'मुत्ताजालंतरुसि-
यहेमजालगधक्खजाल' इत्यादि प्रागुक्तं सर्वं द्रष्टव्यं यावद्
गजदंतसमानाः प्रज्झताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! । 'तेसु
गं णागदंतण्णु' इत्यादि, तेषु नागदंतकेषु बहूनि रजत-
मयानि सिककानि प्रज्झमानि, तेषु च रजतमयेषु सिककेषु-
बहवो वैडूर्यरत्नमय्या—वैडूर्यरत्नात्मिकाः धूपघट्टा—
धूपघट्टिकाः प्रज्झताः, ताश्च धूपघट्टिकाः 'कालागुरुपवरकुं-
दरुक्कतुरुक्कधूवमधमधंतगंधुद्धयाभिरामा' कालागुरुः प्रांस-
कः प्रवरः—प्रधानः कुन्दुरुक्कः—चीडा तुरुक्कः—सिहकं
कालागुरुश्च प्रवरकुन्दुरुक्कतुरुक्कं च कालागुरुप्रवरकुन्दुरु-
क्कतुरुक्काणि तेषां धूपस्य यो मधमघायमानो गन्ध उद्धृत-
इतस्ततो विप्रसृतस्तनाभिरामाः कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्क-
तुरुक्कधूपमधमघायमानगन्धोद्धृताभिरामाः, तथा शोभनो
गन्धो येषां ते सुगन्धास्ते च त वत्तान्धास्तेषां गन्ध, त

आस्तीति सुगन्धवरगन्धकाः 'अतोऽनेकस्वरादि' तीक-
प्रत्ययः, अत एव गन्धवर्तिभूताः—सौरभ्यवर्तिभूताः सौर-
भ्यातिशयाद् गन्धद्रव्यगुट्टिकाकल्पाः उदारोण—स्फारोण मनो-
ह्रन—मनोऽनुकूलेन, कथं मनोऽनुकूलत्वम्? अत आह—प्राण-
मनोनिवृत्तिकरणेनैतो तृतीयायतो प्राणमनोनिवृत्तिकरस्त-
तो मनोह्रस्तेन गन्धेन तान् प्रत्यामन्त्रान् प्रदेशान् आपूरय-
न्त्य आपूरयन्त्यः, अत एव श्रियाऽतीव शोभमानास्तिष्ठन्ति ।

(६) लवणसमुद्रस्य विजयद्वारं शालभञ्जिकाः प्रतिपद्यति—
विजयस्स गं दारस्स उभयतो पारिं दुहतो णि-
मीधियाए दो दो सालिभंजियापरिवाडीआं पण्णात्ताआं,
ताआं गं सालभंजियाआं लीलिद्विताआं सुपयट्टियाआं
सुअलंकिताआं णाणागारवसणाआं णाणामल्लपिण्डि-
(द्वि) आं मुट्ठीगज्जमज्झाआं आमेलगजमलजुयलवट्टिअ-
वमुणयपीणरचियसंठियपआंहराआं रत्तावंगाआं अमियकं-
सीआं मिदुविसयपसन्थलक्खणसंवेल्लितग्गसिरयाआं ईमि
असोगवरपादवसमुट्ठिताआं वामहस्थगट्टितग्गसालाआं ईमि
अद्वच्छिकडक्खविट्ठिण्हिं लूमेमाणीतो इव चक्खुल्लोयणले-
माहिं अम्ममं खिज्जमाणीआं इव पुट्ठाविपरिणामाआं मासय
भावमुदगताआं चंदाणणाआं चंदविलाभिणीआं चंदद्वसं-
मनिडालाआं चंदाहियसोमदंसणाआं उका इव उज्जाएमा-
णीआं विज्जुघणमरीचिसुरदिप्पंततयअहिययर्सनिकासा-
आं मिंगागारगारचारुवेसाआं पासाइयाआं ० ४ तेयसा अ-
तीव अतीव सोभमाणीआं सोभमाणीआं चिट्ठंति ।

'विजयस्स गं दारस्स' इत्यादि, विजयस्य द्वारस्योभयोः
पार्श्वयोरेकैकनैपथिकीभावेन द्विधाता—द्विप्रकारायां नैप-
थिक्यां द्वे द्वे शालभञ्जिके प्रज्झत, ताश्च शालभञ्जिका
लीलया—ललिताङ्गनिवेशरूपया स्थिता लीलास्थिताः
'सुपयट्टियाआं' इति सुपुट्टु—मनोहृतया प्रतिष्ठिताः
सुप्रतिष्ठिताः 'सुअलंकिताआं' इति सुपुट्टु—अतिशयेन
रमणीयतया अलंकृताः खलंकृताः 'नाणविहरागव-
सणाआं' इति नानाविधो—नानाप्रकारो रागो येषां
तानि नानाविधरागाणि तानि वसनानि—वस्त्राणि संवृ-
ततया यासां ता नानाविधरागवसनाः 'रत्तावंगाआं' इति,
रत्नोऽप्राङ्गा—नयनोपान्तं यासां ता रत्नाप्राङ्गाः 'असियकेसी-
आं' इति असिताः—कृष्णाः केशा यासां ता असितकेश्यः
'मिउविसयपसन्थलक्खणसंवेल्लियग्गसिरयाआं' मृदवः—को-
मला विशदा—निर्मलाः प्रशस्तानि—शोभनानि अस्फुटित-
त्वप्रभृतीनि लक्ष्णानि येषां ते प्रशस्तलक्षणाः संवेल्लितं—सं-
वृत्तमग्रं येषां शम्बरकरणात् ते संवेल्लिताप्राः शिरोजाः—
केशा यासां ता मृदुविशदप्रशस्तलक्ष्णसंवेल्लिताप्रशिरोजाः,
'नाणामल्लपिण्डाआं' इति नानारूपाणि माल्यार्ति—पुष्पा-
णि पिनडानि—आविडानि यासां ता नानामाल्यपिनडाः—
निष्ठान्तस्य परिपातो भार्यादिदर्शनात्, 'मुट्ठीगज्जमुम-
ज्झा' इति मुष्टिग्राह्य सुपुट्टु—शोभने मध्यम्—मध्यभागो यासां
ता मुष्टिग्राह्यसुमध्याः 'आमेलगजमलजुगलवट्टियअवमुण-
यपीणरचियसंठियपआंहराआं' पीनं—पीवरं रचितं संस्थितं

संस्थानं यकाभ्यां तौ पीनरचितसंस्थितौ आमेलकः—आपी-
डशेखरक इत्यर्थः, तस्य यमलं-समश्रेणीकं युगलं तद्वत् वर्त्ति
तौ—वदस्वभावावुपचितकठिनभावाविति भावः अभ्युन्नतौ
पीनरचितसंस्थितौ च पयोधरौ यासां तास्तथा, 'ईसि
असोगवरपायवसमुद्रियाओ' इति ईयत्-मनाक् अशोकव-
रपादपे समवस्थिता—आश्रिता ईषदशोकवरपादपसमव-
स्थिताः, तथा वामहस्तेन गृहीतमग्रं शालायाः—शाखाया
अथोदशोकपादपस्य यकाभिस्ता वामहस्तगृहीताप्रशालाः,
'ईसि अड्डुच्छिडकडक्खचिट्टिणिहिं लूसेमाणीओ इव' ति
ईयत्-मनाग् 'अड्डु' तिर्यग्वलितम् अक्षि येषु कटाक्षरूपेषु
चोष्ठितेषु तेषुण्यन्त्य इव सुरजनानां मनांसि 'चक्खुल्लोयण-
लेसेहि य अरणमरणं विज्जेमाणीओ इव' 'अरणमरणं'
परस्परं चक्षुषां लोकनेन-अवलोकनेन लेशाः—संश्लेषास्तै-
रिध्यमाना इव, किमुक्तं भवति ?—एवं नाम तास्तिर्यग्वलिता-
क्षिकटाक्षैः परस्परमवलोकमाना अवतिष्ठन्ते यथा नूनं पर-
स्परसौभाग्यासहनतस्तिर्यग्वलिताक्षिकटाक्षैः परस्परं खिद्य-
न्त इवति 'पुट्टविपरिणामाओ' इति पृथिवीपरिणामरूपाः
शाश्वतभावमुपागता विजयद्वारवत् 'चंदाणणाओ' इति
चन्द्रवद् आननं-मुखं यासां ताश्चन्द्राननाः 'चंदविलासिणी-
ओ' इति चन्द्रवन्मनोहरं विलसन्तीत्येवंशीलाश्चन्द्रविलासि-
न्यः 'चंददसमनिडालाओ' इति चन्द्राङ्गेन-अष्टमीचन्द्रेण
समं-समानं ललाटं यासां ताश्चन्द्राङ्गसमललाटाः 'चंदाहि-
यमोदसणाओ' इति चन्द्रादप्यधिकं सौम्यम्-सुभगं का-
न्तिमद्दर्शनम्-आकारो यासां तास्तथा, उल्का इव द्योतमा-
नाः 'विज्जुघणमरीचिसूरदिप्पंतंतयअहिययरसधिकासाओ'
इति विद्युतो ये घना—बहुलतरा मरीचयस्तेभ्योः यच्च सू-
र्यस्य दीप्यमानमनावृतं तेजस्तस्मादप्यधिकतरः सन्निकाशः
प्रकाशो यासां तास्तथा 'सिंगारागारचारुवेसाओ' इति
शृङ्गारो-मण्डनभूषणटोपस्तःप्रधान आकार-आकृतिर्यासां
ताः शृङ्गाराकाराः चारु वेषो-नपथ्यं यासां ताश्चारुवेसास्ततः
कर्मधारये शृङ्गाराकारचारुवेपाः 'पासाईयाओ' इत्यादि
विशेषणचतुष्टयं प्राग्वत् ।

विजयस्स णं दारस्स उभयो पासिं दुहतो णिसी-
हियाए दो दो जालकडगा पणत्ता, ते णं जालकडगा
मव्वरयणामया अच्छ्छा० जाव पडिरूवा ॥ विजय-
स्स णं दारस्स उभयो पासिं दुहओ णिसीधियाए दो
दो घंटापरिवाडीओ पणत्ताओ, तासि णं घंटाणं
अयमेथारुवे वणणावसे पणत्ते, तं जहा-जंबूणदमती
ओ घंटाओ वड्ढामतीओ लालाओ णाणामणिमया घंटा-
पामगा तयणिज्जमतीओ संकलाओ रयतामतीओ रज्जु-
ओ ॥ ताओ णं घंटाओ ओहस्सराओ मेहस्सरा-
ओ हंसस्सराओ कौचस्सराओ णंदिस्सराओ णंदि-
घोसाओ सीहस्सराओ सीहघोसाओ मंजुस्सराओ मंजु-
घोसाओ सुस्सराओ सुस्सरणिग्घोसाओ ते पदेसे ओ-
गलेणं मणुण्णं करणमणनिवुड्ढकरेण सदेण० जाव
चिट्ठंति ।

'विजयस्स णं दारस्स' त्यादि, विजयस्य द्वारस्य उभयोः
पार्श्वयोरेकैकनैपथिकीभावेन 'द्विधातो' द्विप्रकारायां
नैपथिक्यां द्वौ द्वौ जालकटकौ प्रहस्यौ, 'ते णं जा-
लकडगा' इत्यादि, ते च जालकटकाकीर्णा रम्य-
संस्थानाः प्रदेशविशेषाः 'सव्वरयणामया अच्छ्छा सण्हा-
० जाव पडिरूवा' इति प्राग्वत् ॥ 'विजयस्स' त्यादि,
विजयस्य द्वारस्योभयोः पार्श्वयोर्द्विधातो नैपथिक्यां द्वे
द्वे घण्टे प्रहस्ये. तासां च घण्टानामयमेतद्वत्: 'वर्णावासः'
वर्णकनिवेशः प्रहस्यः, तद्यथा—जाम्बूनदमयो घण्टाः वज्र-
मयो लालाः नानामणिमया घण्टापार्श्वोः तपनीयमय्यः
शृङ्गला यासु ता अवलम्बितास्तिष्ठन्ति रजतमयो रज्जवः ॥
'ताओ णं घंटाओ' इत्यादि, ताश्च घण्टाः, ओघस्वराः—
ओघेन—प्रवाहेण स्वरो यासां ता ओघस्वराः, मेघस्येवाति-
दीर्घः स्वरो यासां ता मेघस्वराः, हंसस्येव मधुरः स्वरो
यासां ता हंसस्वराः, एवं क्रौञ्चस्वराः, सिंहस्येव प्रभूतदे-
शव्यापी स्वरो यासां ताः सिंहस्वराः, एवं दुन्दुभिस्वरा
नन्दिस्वराः, द्वादशतूर्यसङ्घातो नन्दिः, नन्दिवद् घोषो-निना-
दो यासां ता नन्दिघोषाः, मञ्जुः—प्रियः स्वरो यासां ता
मञ्जुस्वराः, एवं मञ्जुघोषाः, किं बहुना ?, सुस्वराः सुस्व-
रघोषाः, 'ओरालेण' मित्यादि प्राग्वत् ।

विजयस्स णं दारस्स उभयो पासिं दुहतो णिसी-
धिताए दो दो वणमालापरिवाडीओ पणत्ताओ,
ताओ णं वणमालाओ णाणादुमलताकिसलयपल्ल-
वसमाउलाओ छप्पयपरिभुजमाणकमलसोभंतस्सिसरी-
याओ पासाईयाओ ते पणसे ओरालेण० जाव गंधेणं
आपूरेमाणीओ० जाव चिट्ठंति ॥ (सू० १२६)

'विजयस्स ण' मित्यादि, विजयस्य द्वारस्योभयोः पा-
र्श्वयोर्द्विधातो नैपथिक्यां द्वे द्वे वनमाले प्रहस्ये, ताश्च व-
नमाला नानाद्रमाणां नानालतानां च ये किशलयरूपा अ-
तिक्रमला इत्यर्थः पल्लवास्तैः समाकुलाः-सम्मिश्राः 'छ-
प्पयपरिभुजमाणसोभंतस्सिसरीया' इति पदपदैः परिभु-
ज्यमाना सती शोभमाना षट्पदपरिभुज्यमानशोभमाना
अत एव सश्रीका ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, 'पा-
साईया' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत् ।

(७) लवणसमुद्रविजयद्वारस्य पीठाद्विवर्णयति—

विजयस्स णं दारस्स उभयो पासिं दुहतो णिसीहे-
याए दो दो पंगंठागा पणत्ता, ते णं पंगंठागा चत्तारि
जोयणाई आयामविक्खंभेणं दो जोयणाई बाहल्लेणं स-
व्ववड्ढारामता अच्छ्छा० जाव पडिरूवा ॥ तेसि णं पयं-
ठगाणं उव्वरि पत्तेयं पत्तेयं पासायवड्डेसगा पणत्ता, ते णं
पासायवड्डेसगा चत्तारि जोयणाई उड्डुं उच्चत्तेणं दो
जोयणाई आयामविक्खंभेणं अब्भुग्गयमूसितपहसिता वि-
व विविहमणिरयणभत्तिचित्ता वाउड्डु(डू)यविजयवेजयं-
तीपडागच्छत्तातिद्धत्तकलिया तुंगा गगणतलम—भिलंघमा-
ण (गुलिहंत) सिहरा जालंतरयणपंजरुम्मिलितव्व म-
णिक्कणगधुभिगागा विरमियमयवत्तपोडरीयतिलकरयण-

द्रुचंदचित्ता णाणामणिमयदामालंकिया अंतो य वाहिं
च सगहा तवणिज्जइलवालुयापन्थडगा सुहफासा
सस्सिरीयरूवा पासातीया० ४ ॥

‘विजयस्स ण’ मित्यादि, विजयस्य द्वारस्योभयोः पार्श्वयो-
र्द्विधातो नैषैधिकां द्वौ द्वौ प्रकण्ठकौ प्रज्ञप्तौ, प्रकण्ठको ना-
म पीठविशेषः, आह च मूलटीकाकारः—“प्रकण्ठौ पीठविशे-
षौ.” चूर्णिकारस्त्वेवमाह—“आदर्शवृत्तौ पर्यन्तावनतप्रदेशौ
पीठौ प्रकण्ठाविति”. ते च प्रकण्ठकाः प्रत्येकं चत्वारि यो-
जनानि ‘आयामविष्कम्भेन’—आयामविष्कम्भाभ्यां द्वे योजने
वाहल्येन ‘सव्ववइगमया’ इति सर्वात्मना ते प्रकण्ठका व-
ज्रमयाः ‘अच्छा सगहा य’ इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्रा-
ग्वत् ॥ ‘तेसि णं पकंठयाण’ मित्यादि, तेषां च प्रकण्ठ-
कानामुपरि प्रत्येकं प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः, प्रासादावतं-
सको नाम प्रासादविशेषः, उक्तं च मूलटीकायाम्—“प्रा-
सादावतंसकः प्रासादविशेषः” इति, व्युत्पत्तिश्चैवम्—प्रासा-
दानामवतंसक इव-शेखरक इव प्रासादावतंसकः, ते च
प्रासादावतंसकाः प्रत्येकं चत्वारि योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन
द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्याम्, ‘अभ्युदयसूचियपह-
सिया विवति’ अभ्युदया-आभिमुख्येन सर्वतो विनिर्ग-
ता उन्मुता-प्रचलनया सर्वासु दिक्षु प्रसृता या प्रभा त-
या सिता इव-वज्रा इव तिष्ठन्तीति गम्यते, अन्यथा क-
थमिव तेऽयुक्ता निगलम्वस्तिष्ठन्तीति भावः, अथवा-प्र-
चलश्चेतप्रभापटलतया प्रहसिताविव-प्रकर्षेण हसिताविव,
तथा-‘विविहमणिरयणभत्तिचित्ता’ विविधा-अनेकप्रकारा
ये मणयः—चन्द्रकान्ताद्या यानि च रत्नानि-कर्कतनादीनि ते-
षां भक्तिभिः—विचिच्छत्तिभिश्चित्रा-नानारूपा आश्चर्यवन्ता वा
नानाविधमणिरत्नभक्तिचित्राः ‘वाउडूयविजयवैजयन्तीप-
डागल्लत्तातिछन्नकलिया’ वातोद्धता-वायुकम्पिताः विजयः-
अभ्युदयस्तत्सूचिका वैजयन्तीनामानो या पताकाः, अ-
थवा-विजया इति वैजयन्तीनां पार्श्वकर्णिका उच्यन्ते तत्प्र-
धाना वैजयन्त्यो विजयवैजयन्त्यः पताकास्ता एव विजयव-
र्जिता वैजयन्त्यः, छत्रातिच्छत्राणि-उपर्युपरिस्थितान्यात-
पत्राणि तैः कलिताः, वातोद्धतविजयवैजयन्तीपताकाछत्राति-
च्छत्रकलिताः तुङ्गाः—उच्चा उच्चैस्त्वेन चतुर्योजनप्रमाण-
त्वात्, अत एव ‘गगनतलमणुलिहन्तसिहरा’ इति,
गगनतलम्—अस्वरम् अनुलिखन्ति—अभिलङ्घयन्ति शि-
खराणि येषां ते गगनतलानुलिखच्छिखराः, तथा जा-
लानि—जालकानि यानि भवनभित्तिषु लोके प्रतीतानि
तदन्तरेषु विशिष्टशोभानिमित्तं रत्नानि येषु ते जालान्त-
रत्नानि, सूत्रं चात्र विभक्तिलोपः प्राकृतत्वात्, तथा पञ्जराद्
उन्मीलता इव बहिष्कृता, यथा हि किल किमपि वस्तु वे-
शादिमयप्रच्छादनविशेषाद् बहिष्कृतमत्यन्तमविनष्टच्छायं
भवतिः एवं तेऽपि प्रासादावतंसका इति भावः, तथा
मणिकनकानि—मणिकनकमयः स्तूपिकाः—शिखराणि
येषां ते मणिकनकस्तूपिकाः, तथा विकसितानि यानि शत-
पत्राणि पुण्डरीकाणि च द्वारादौ प्रतिकृतित्वेन स्थितानि
तिलकगन्तानि भित्त्यादिषु पुण्ड्रविशेषा अर्द्धचन्द्राश्च द्वा-
दिषु तैश्चित्रा—नानारूपा आश्चर्यभूताः विकसितशतपत्रपु-

ण्डरीकतिलकाद्धचन्द्रचित्राः अन्तर्बहिश्च (नाना—अनेक-
प्रकारा ये चन्द्रकान्ताद्या मणयस्तन्मयानि—तत्प्रधानानि
यानि दामानि—पुष्पमालास्तेरलङ्कृताः) शृङ्गाः—मख-
णाः, तथा तपनीयम्—सुवर्णविशेषस्तन्मय्याः बालुकायाः
प्रस्तटम्—प्रस्तरो येषु ते तपनीयबालुकाप्रस्तटाः ‘सुहफा-
सा सस्सिरीयरूवा पासाईया’ इत्यादि प्राग्वत् ।

तेसि णं पासायवडंसगाणं उल्लोया पउमलता ० जाव
सामलया भत्तिचित्ता सच्चतवणिज्जमता अच्छा ० जाव
पडिरूवा ॥ तेसि णं पासायवडंसगाणं पत्तेयं पत्तेयं अं-
तो बहुममरमणिजे भूमिभागे पणणत्ते, मे जहाणामए
आलिंगपुक्खरेति वा ० जाव मणीहिं उवमोभिण, मणीण गंधो
वणो फासो य नेयव्वो ॥ तेसि णं बहुममरमणिज्जाणं
भूमिभागाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं मणिपेढियाओ
पणत्ताओ, ताओ णं मणिपेढियाओ जोयणं आयाम-
विकर्षेणं अट्टजोयणं वाहल्लेणं सव्वरयणांमईओ ० जाव
पडिरूवाओ, तासि णं मणिपेढियाणं उवरिं पत्तेयं पत्ते-
यं सीहासणे पणत्ते, तेसि णं सीहासणाणं अयमेयारूवे
वणणावासे पत्ते, तं जहा-तवणिज्जमया चक्रवाला रयता-
मया सीहा, सोवणिण्या पादा, णाणामणिमयाई पायवीढ-
गाई, जंबूणयमताई गताई, वतिरामया संधी, नाणामणिमए
वेच्चे । ते णं सीहासणा ईहामियउसभ ० जाव पउमल-
यभत्तिचित्ता ससारसरोवडयविविहमणिरयणपायपीढा अ-
त्थरगमिउमसूरगनवत्तयकुसंतलिच्चसीहकमरपच्चुत्थता—
भिरामा उयचियखोमदुगुल्लयपडिच्छयणा सुविरचितरय-
त्ताणा रत्तंसुयसंबुया सुरम्मा अईणगरूयवूरणवर्नतिल-
मउयफासा मउया पासाईया० ४ ॥

‘तेसि णं’ इत्यादि, तेषां च प्रासादावतंसकानाम् उल्लो-
काः—उपरितनभागाः पञ्चलताभक्तिचित्रा अशोकलताभक्ति-
चित्राश्चम्पकलताभक्तिचित्राश्चूतलताभक्तिचित्रा वनलता
भक्तिचित्रा वासन्तिकलताभक्तिचित्राः सर्वाः मना तपनीय-
मयाः ‘अच्छा सगहा ० जाव पडिरूवा’ इति विशेषणकदम्बकं
प्राग्वत् ॥ ‘तेसि णं’ मित्यादि, तेषां प्रासादावतंसकाना-
मन्तर्बहुममरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, ‘से जहाणामए
आलिंगपुक्खरेइ वा’ इत्यादि समस्तं भूमिवर्णेन मणीनां
वर्णपञ्चकसुरभिगन्धशुभस्पर्शवर्णनं प्राग्वत् ‘तेसि णं’
मित्यादि, तेषां प्रासादावतंसकानामन्तर्बहुममरमणीयानां
भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागं प्रत्येकं प्रत्येकं (मणिपीठिकाः,
प्रज्ञप्ताः ताश्च मणिपीठिका योजनमायामविष्कम्भेन अष्ट यो-
जनानि वाहल्येन सव्वरत्नमय्या यावत्प्रतिरूपाः तासां मणि-
पीठिकानामुपरि) सिंहासनं प्रज्ञप्तम्, तेषां च सिंहासनानाम
यमेतद्रूपो ‘वर्णावासो’ वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—रज-
तमयाः सिंहाः तैरुपशोभितानि सिंहासनानि सौवर्णिकाः—
सुवर्णमयाः पादाः तपनीयमयानि चक्रवालानि—पादानामधः
प्रदेशाः भवन्ति, मुक्रानानामणिमयानि पादानामधः प्र-
देशाः भवन्ति, मुक्रानानामणिमयानि पादानामधः प्र-
देशाः भवन्ति, मुक्रानानामणिमयानि पादानामधः प्र-

शाः प्रयुक्ताः . नानामणिमयानि पादशीर्षकाणि-पादा-
नामुपरितना अवयवविंशति जाम्बूनदमयानि गात्राणि 'ईप-
दच्छाः ' वज्रमयाः ' -वज्रगन्तापूरिता सन्धयः-गात्राणां स-
न्धिमला नानामणिमयं ' वज्रं ' व्यूतं वानामित्यर्थः . आह च
चूर्णिकृत्- " वज्रे घातकृतेण " मित्यादि तानि च सिंहास-
नानि ईहामृगशृङ्गभतुरगनरमकरग्यालकिन्नररुस्रभचम-
रकुञ्जरवनलतापद्मलताभक्तिचित्राणि ' ससारसारावचिय-
विविधमणिरयणपादपादा ' इति सारसाराः-प्रधानप्रधान-
विधिवैधर्मणिरनैरुपचितैः पादपट्टैः सह यानि तानि तथा .
प्राकृतत्वाच्च उपचितशब्दस्यान्तरूपन्यासः . ' अन्धर्मउद्यम-
सूरगनवयत्तकुसन्तलितकेसरपञ्चधुयाभिगमा ' इति आ-
स्तरकम्-आच्छादनं मृदु येषां मसूरकाणां तानि आस्तर-
कमृदुनि . विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात् . नवा त्वग
येषां त नवत्वचः कुशान्ता-दर्भपर्यन्ताः . नवत्वचश्च ते कु-
शान्ताश्च नवत्वक्कुशान्ताः प्रत्यग्रन्तदर्भपर्यन्तरूपाणि त्वानि
कामलानि लित्तानि-नमनशीलानि च केसराणि . क-
चित्- ' सिंहकेसरं ' ति पाठस्तत्र सिंहकेसराणीव केस-
राणि मध्ये मसूरकाणां तानि नवत्वक्कुशान्तचिह्नं (लित्तं)
केसराणि . ' सिंहकेसरं ' ति पाठपक्षे-एकस्य केसरशब्दस्य-
शाकपार्थिवादिदर्शनाज्ञापः . आस्तरकमृदुभिर्मसूरकैर्नवत्व-
क्कुशान्तलित्तकेसरैः प्रत्यवस्तुतानि-आच्छादितानि सन्ति
यानि अभिगमाणि तानि तथा . विशेषणपूर्वापरनिपातो
यादृच्छिकः प्राकृतत्वात् . ' आईणगरु (रु) यवूरनवणी-
यतूलफासा ' इति आजिनकम्-चर्ममयं वस्त्रं तच्च स्वभावा-
द्वनिकामले भवति . रत्नम्-कर्पासपद्म वृंग-वनस्पतिविशेषः
नवनीतं-पद्मं तूलम्-अर्कतूलं तेषामिव स्पर्शो येषां तानि
तथा . तथा सुविगर्चितं रजस्त्राणं प्रत्येकमुपरि येषां तानि
सुविगर्चितरजस्त्राणाणि ' उवचियं स्वाम दुगुल्लपट्टपाडि-
च्छायणं ' इति उपचितम्-परिकर्मितं यन्त्रां-दुकूलं
कार्पासिकं-वस्त्रं तत्प्रतिच्छादनं-रजस्त्राणस्योपरि द्विती-
यमाच्छादनं प्रत्येकं येषां तानि तथा . तत उपरि ' रत्नसुय-
संवुया ' इति रत्नांशुकन-अतिरमणीयान् रत्नैः वस्त्रेण
संवृतानि-आच्छादितानि रत्नांशुकसंवृतानि अत एव सुर-
म्याणि ' पासाइया ' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत् ।

तेमि णं सीहासणाणं उप्पि पत्तयं पत्तयं विजयदूमं
पप्पत्ता, ते णं विजयदूमा सेता संखकुंददगरयअमत-
महियंफणपुंजसन्निकासा सच्चरयणामया अच्छा ० जाव
पडिरूवा ॥ तेमि णं विजयदूमाणं बहुमज्झ-
दसभाए पत्तयं पत्तयं वड्ढामया अकुंसा पणत्ता ,
तेसु णं वड्ढामएसु अकुंसेसु पत्तयं पत्तयं कुंभिका मुत्ता-
दामा पप्पत्ता, ते णं कुंभिका मुत्तादामा अन्नेहिं चउहिं
चउहिं तदज्जुप्पमाणमेत्तेहिं अदकुंभिकेहिं मुत्तादामेहिं
सच्चता संमता संपरिक्खित्ता, ते णं दामा तवाणिजलं-
वृमका सुवप्पपयरगमंडिता ० जाव चिट्ठंति, तेमि णं पा-
सायवडिमगाणं उप्पि वड्ढे अट्ठट्ठ मंगलगा पप्पत्ता सो-
न्धिय तधेव ० जाव छत्ता ॥ (सू० १३०)

' तेमि णं ' मित्यादि . तेषां च सिंहासनानामुपरि प्रत्येकं
प्रत्येकं विजयदूष्यं वस्त्रविशेषः प्रक्षतः . आह च मूलटो-
काकारः- " विजयदूष्यं वस्त्रविशेष " इति । ' ते णं ' मि-
त्यादि . तानि च विजयदूष्याणि ' शङ्खकुन्ददकरजोऽमृतम-
थितफेनपुञ्जसाक्षकाशानि ' -शङ्खः-प्रतीतः कुन्दति-कुन्दकु-
सुमं दकरजः उदककणाः अमृतस्य-जोरोदधिजलस्य म-
थितस्य यः फेनपुञ्जो-डिगडीगोष्कस्तस्मिन्निकाशानि-
तत्समप्रभाणि-पुनः कथम्भूतानि ? इत्यत आह- ' स-
च्चरयणामया ' सर्वात्मना रत्नमयानि ' अच्छा सगहा०
जाव पडिरूवा ' इति विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ॥
' तेमि णं ' मित्यादि . तेषां-सिंहासनोपरिस्थितानां वि-
जयदूष्याणां प्रत्येकं प्रत्येकं बहुमध्यदेशभागं वज्रमयाः-व-
ज्रगन्तात्मकाः अङ्कुशाः-अङ्कुशाकारा मुक्तादामावलम्बना-
श्रयभूताः प्रक्षताः . तेषु च वज्रमयेष्वङ्कुशेषु प्रत्येकं प्रत्येकं
कुम्भाग्रम्-मगधदेशप्रसिद्धं कुम्भप्रमाणं मुक्तामयं मुक्तादा-
म प्रक्षतम् . तानि च कुम्भाग्राणि मुक्तादामानि प्रत्येकं प्र-
त्येकमन्यैश्चतुर्भिः कुम्भाग्रमुक्तादामभिस्तदर्धोच्चप्रमाणमात्रैः
सर्वतः-सर्वासु दिक्षु समन्ततः-सामस्येन संपरिक्लिप्तानि .
" ते णं दामा तवाणिजलंवृमगा नाणामणिरयणविविध-
हारजहारउवसोभियसमुदाया ईमिममममसंपत्ता पुव्वा-
वरदाहिणुत्तरागणहिं वाणहिं मेदायं मेदायं एड्ढमाणा
एड्ढमाणा वेड्ढमाणा वेड्ढमाणा पक्कपमाणा पक्कप-
माणा पक्कपमाणा पक्कपमाणा आरालेणं मणुंमणं मणहंरं
कल्लमणिवुड्ढकणं ते पणसे सच्चता संमता आपणमाणा
सिरीए उवसोभेमाणा चिट्ठंति " ॥

विजयस्स णं दारस्स उभय्मां पाभिं दुड्ढां णिमी-
हियाए दो दा तोरणा पप्पत्ता, ते णं तोरणा णाणा-
मणिमया तधेव० जाव अट्ठट्ठ मंगलका य छत्तातिछत्ता,
तेमि णं तोरणाणं पुरतो दा दा सालभंजिताअं
पप्पत्ताअं , जहव णं हेड्ढा तधेव ॥ तेमि णं तो-
रणाणं पुरतो दा दा णागदंतगा पप्पत्ता, ते णं णाग-
दंतगा मुत्ताजालंतसुसिया तधेव, तेसु णं णागदंतएसु
वहव किण्हं सुत्तवड्ढवधारितमल्लदामकलावा० जाव चि-
ट्ठंति ॥ तेमि णं तोरणाणं पुरतो दा दा हयसं-
घाडगा पप्पत्ता, सच्चरयणामया अच्छा० जाव पडि-
रूवा, एवं पंतीअं वीहीअं मिहुणगा, दो दा पउमलया-
अं० जाव पडिरूवाअं, तेमि णं तोरणाणं पुरतो (अ-
क्खाअसोवन्धिया सच्चरयणामया अच्छा० जाव पडि-
रूवा) तेमि णं तोरणाणं पुरतो दा दा चंद-
णकलसा पप्पत्ता, ते णं चंदणकलसा वरकमलपड्ढाणा
तधेव सच्चरयणामया० जाव पडिरूवा समणाउसां ! ॥
तेमि णं तोरणाणं पुरतो दा दा भिगाग्गा प-
प्पत्ता वरकमलपड्ढाणा ० जाव सच्चरयणामया अ-
च्छा० जाव पडिरूवा महता महता मत्तगयमुहागितिम-
मणा पणत्ता समणाउसां ! ॥

'विजयस्स ए' मित्यादि, विजयस्य द्वारस्थोभयोः पार्श्वयोर्द्विधातो नैपथिक्यां ङे ङे तोरणे प्रज्ञप्तं, तानि च तोरणानि नानामणिमयानीत्यादि तोरणवर्णने निग्वशेषं प्राग्वत् । 'तेसि ए' मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो ङे ङे शालभञ्जिके प्रज्ञप्तं, शालभञ्जिकावर्णने प्राग्वत् ॥ 'तेसि ए' मित्यादि, तेषां तोरणानां द्वौ द्वौ नागदन्तकौ प्रज्ञप्तौ, तेषां च नागदन्तकानां वर्णने यथाऽधस्तादनन्तरमुक्तं तथा वक्तव्यम्, नवग्रमत्रोपरि नागदन्तका न वक्तव्या अभावात् ॥ 'तेसि ए' मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ हयसंघाटकौ द्वौ द्वौ गजसंघाटकौ द्वौ द्वौ नरसंघाटकौ द्वौ द्वौ किन्नरसंघाटकौ द्वौ द्वौ किंपुरुषसंघाटकौ द्वौ द्वौ महोरगसंघाटकौ द्वौ द्वौ गन्धर्वसंघाटकौ द्वौ द्वौ वृषभसंघाटकौ, एते च कथम्भूताः ? इत्याह— 'सञ्चरयणामया अञ्छा सगहा' इत्यादि प्राग्वत्, एवम्—पङ्क्तिर्वीथीमिथुनकान्यपि प्रत्येकं वाच्यानि ॥ 'तेसि तोरणानि' मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो ङे ङे पद्मलते यावत्करणाद् ङे ङे नागलते ङे ङे अशोकलते ङे ङे चम्पकलते ङे ङे चूतलते ङे ङे वासन्तीलते ङे ङे कुन्दलते ङे ङे अतिमुक्तलते इति परिग्रहः ङे ङे श्यामलते, एताश्च कथम्भूताः ? इत्याह— 'निचं कुसुमियाओ' इत्यादि यावत्करणात् 'निचं मउलियाओ निचं वइयाओ निचं थवइयाओ निचं गोच्छिय्याओ निचं जमलियाओ निचं विणमियाओ (निचं पणमियाओ) निचं सुविभत्तपडिमंजरिवडंसगधरीओ निचं कुसुमियमउलियलवइयथवइयाओ निचं गोच्छियविणमियपणमियसुविभत्तपडिमंजरिवडंसगधरीओ' इति परिगृह्यते, अस्य व्याख्याने प्राग्वत् । पुनः कथम्भूताः ? इत्याह— 'सञ्चरयणामया० जाव पडिरूवा' इति, अत्रापि यावत्करणात्— 'अञ्छा सगहा' इत्यादिविशेषणकदम्बकपरिग्रहः, स च प्राग्वद्भावनीयः ॥ 'तेसि ए' मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ चन्दनकलशौ प्रज्ञप्तौ, वर्णकश्च चन्दनकलशानां 'वरकमलपट्टाणा' इत्यादिरूपः सर्वः प्राक्तनो वक्तव्यः ॥ 'तेसि ए' मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वौ भृङ्गारकौ प्रज्ञप्तौ, तेषामपि चन्दनकलशानामिव वर्णको वक्तव्यः, नवरं पर्यन्ते 'मत्तयामा' महामुहागिइसमाणा पणत्ता समणाउसो !' इति वक्तव्यम् 'मत्तयामामहामुहागिइसमाणा' इति, मत्तो यो गजस्तस्य महद्—अतिविशालं यन्मुखं तस्याकृतिः—आकारस्तत्समानाः—नत्सदृशाः प्रज्ञप्ताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ।

तेसि एं तोरणानं पुरतो दो दो आतंसगा पणत्ता, तेसि एं आतंसगाणं अयमंयारूवे वप्पावामे पणत्ते, तं जहा—तवणिज्जमया पयंठगा, वेरुलियमया छरुहा, (थंभया) वइगमया वरंगा, णाणामणिमया वलक्खा, अंकमया भंडला, अणोघसियनिम्मला साए छायाए मव्वता चैव समणुवद्वा चंदमंडलपडिणिकामा महता महता अट्ठकायमणा पणत्ता समणाउसो ! ॥ तेसि एं तोरणानं पुरतो दो दो वइगणांभे थाले पणत्ते, ते एं थाला अञ्छतिञ्छडियमालितंदुलनहसंदद्वहुपडि—पुण्णा चैव चिद्धंति मव्वजंयुण्णदमया अञ्छा० जाव पडि—

रूवा महता महता रहक्कसमाणा समणाउसो ! ॥ तेसि एं तोरणानं पुरतो दो दो पातीओ पणत्ताओ, ताओ एं पातीओ अञ्छोदयपडिहत्थाओ णाणाविधपंचवणस्स फलहरितगस्स बहुपडिपुण्णाओ विव चिद्धंति सञ्चरयणामतीओ० जाव पडिरूवाओ महया महया गो—कल्लिजगचक्कममाणाओ पणत्ताओ समणाउसो ! ॥

'तेसि ए' मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्वौ द्वावदशकौ प्रज्ञप्तौ, तेषां चादशकानामयमेतद्रूपः वर्णावासः—वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—तपनीयमयाः प्रकण्टकाः—पीठकविशेषाः 'वेरुलियमया थंभया' आदर्शकगण्डप्रतिबन्धप्रदेशाः, आदर्शकगण्डानां मुष्टिग्रहणयोग्याः प्रदेशा इति भावः, वज्ररत्नमया वराह्णा गण्डा इत्यर्थः, नानामणिमया वलक्काः वलक्को नाम शृङ्खलादिरूपमवलम्बनम्, अङ्कमयानि—अङ्गरत्नमयानि मण्डलानि यत्र प्रतिविम्बसंभूतिः 'अणोहसियणिम्मलाए छायाए' इति अवधर्षणमवधर्षितम्, भावः क्रप्रत्ययः, भूत्यादीनां निमज्जनमित्यर्थः, अवधर्षितस्याभावोऽनवधर्षितेन निर्मला अनवधर्षितनिर्मला तथा छायाया समनुबद्धाः, 'चंदमंडलपडिणिकासा' इति चन्द्रमण्डलसदृशाः 'महया महया' अतिशयेन महान्तः अट्ठकायसमानाः—द्रष्टुः शरीरार्द्धप्रमाणाः प्रज्ञप्ताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ 'तेसि ए' मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो ङे ङे वज्रनाभे स्थाले प्रज्ञप्तं, तानि च स्थालानि (तिष्ठन्ति) 'अञ्छतिञ्छडियमालितंदुलनहसंदद्वहुपरिपुष्पा इव चिद्धंति' अञ्छा—निर्ममलाः शुद्धस्फटिकवत्विचछटिता अत एव नखसंदष्टाः—नखा संदष्टा, मुसलार्दिभिशुश्रुम्बिता येषां ते तथा, भार्यादिदर्शनात्परनिपातो निष्ठान्तस्य, अचछैस्त्रिचछटितैः शालितन्दुलैर्नखसंदष्टैः परिपूर्णानीव अचछविचछटितशालितन्दुलनखसंदष्टपरि—पूर्णानीव पृथिवीपरिमाणरूपाणि तानि तथा स्थितानि केवलमवमाकाराणीत्युपमा, तथा चाह— 'सञ्चजंयुण्णदमया' सर्वात्मना जञ्चूदमयानि 'अञ्छा सगहा' इत्यादि प्राग्वत् 'महया महया' इति अतिशयेन महान्ति रथचक्रसमानानि प्रज्ञप्तानि हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! । 'तेसि ए' मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो ङे ङे 'पाईओ' इति पात्रौ प्रज्ञप्तं, ताश्च पात्र्यः 'अञ्छोदकपडिहत्थाओ' इति स्वच्छपानीयपरिपूर्णाः 'णाणाविहस्स फलहरियस्स बहुपडिपुष्पाओ विव' इति अत्र पट्टो तृतीयाथे बहुवचने चैकवचने प्राकृतत्वात्, नानाविधैः फलहरितैः—हरितफलैर्वहु—प्रभृते प्रतिपूर्णा इव तिष्ठन्ति, न खलु तानि फलानि जले वा किन्तु तथारूपाः शाश्वतभावमुपगताः पृथिवीपरिणामास्तत उपमानमिति, 'सञ्चरयणामईओ' इत्यादि प्राग्वत्, 'महया महया' इति अतिशयेन महान्त्यो गोकलिज (२) चक्रसमानाः प्रज्ञप्ताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥

तेसि एं तोरणानं पुरतो दो दो सुपतिट्ठगा पणत्ता, ते एं सुपतिट्ठगा णाणाविध (पंचवस्स) पसाहणगभंडविरचिया मव्वेप्पाधिपडिपुष्पा सञ्चरयणामया अञ्छा० जाव पडिरूवा, तेसि एं तोरणानं पुरतो दो दो मणागुलियाओ पणत्ताओ ॥ तासु एं मणागुलियासु वव्वं सु-

वष्मरूपामया फलगा पष्मत्ता, तेषु शं सुवष्मरूपामणु
फलणसु वहव वडरामया शागदंतगा मुताजालंतसुसिता
हेम० जाव गयंदगसमाणा पष्मत्ता, तेषु शं वडरामणु
शागदंतणसु वहव रययामया मिक्रया पष्मत्ता, तेषु शं
रययामणु मिक्रणसु वहव वायकरगा पष्मत्ता ॥ ते शं
वायकरगा किएहसुत्तमिक्रकगवत्थिया० जाव सुक्लिमुत्त-
मिक्रगवत्थिया मव्वे वेरुलियामया अच्छा० जाव पडि-
रूवा, तेषि शं तोरण्णां पुरतो दा दा चित्ता रय-
णकण्डगा पष्मत्ता, मे जहाणामण-ग्गो चाउरंतचक्रव-
ट्टिस्म चित्ते रयणकण्डे वेरुलियमणिफालियपडलपञ्चोयडे
माण पभाए ते पदेम सव्वतो ममंता ओभासइ उज्जेवेति
तावेइ पभांमति, एवामेव ते चित्तरयणकण्डगा पष्मत्ता,
वेरुलियपडलपञ्चोयडा साए पभाए ते पदेसे सव्वतो स-
मंता ओभासेति ॥ तेषि शं तोरण्णां पुरतो दा दा
हयकण्डगा० जाव दा दा उमभकण्डगा पष्मत्ता सव्वरयणा-
मया अच्छा० जाव पडिरूवा ॥ तेषु शं हयकण्डणसु० जाव
उमभकण्डणसु दा दा पुण्फचंगरीओ, एवं मल्लगंधचुमवत्थाभ-
रणचंगरीओ मिद्धत्थचंगरीओ लोमहत्थचंगरीओ सव्वर-
यणामतीओ अच्छाओ० जाव पडिरूवाओ ॥ तेषि शं
तोरण्णां पुरतो दा दा पुण्फपडलाइ० जाव लोमहत्थपडलाइ
मव्वरयणामयाइ० जाव पडिरूवाइ ॥ तेषि शं तोर-
ण्णां पुरतो दा दा मीहासणाइ पष्मत्ताइ, तेषि शं सीहाम-
णां अयमयारूवे वप्पावामे पष्मत्ते, तहेव० जाव पासा-
तीया० ४ ॥

'तेसि शं' इत्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो ङौ ङौ सु-
प्रतिष्ठकौ-आधारविशेषौ प्रज्ञप्तौ, ते च सुप्रतिष्ठकाः
सर्वोपधिप्रतिपूर्णा नानाविधैः पञ्चवर्णैः प्रमाधनभाण्डैश्च
बहुपरिपूर्णा इव तिष्ठन्ति, अत्रापि तृतीयाथे पट्टी बहुव-
चनं चक्रवचनं प्राकृतत्वात्, उपमानभावना प्राग्वत्,
'सव्वरयणामया' इत्यादि तथैव ॥ 'तेसि शं' मित्या-
दि, तेषां तोरणानां पुरतो ङे ङे मनोगुलिके प्रज्ञप्ते, म-
नोगुलिका नाम पीठिका, उक्ते च 'मूलटीकायाम्'—“म-
नोगुलिका पीठिके” ति, ताश्च मनोगुलिकाः सर्वोन्मना
'वेडूर्यमया' 'वेडूर्यरन्तामिका', 'अच्छा' इत्यादि प्रा-
ग्वन् ॥ तासु शं मणोगुलियासु वहव' इत्यादि, तासु
मनोगुलिकासु वह्वनि सुवर्णमयानि रूप्यमयानि च फल-
कानि प्रज्ञप्तानि, तेषु सुवर्णरूप्यमयेषु फलकेषु वहवो
वज्रमयाः नागदन्तकाः—अङ्कुटकाः प्रज्ञप्ताः, तेषु नागद-
न्तकेषु वह्वनि 'रजतमयानि' रूप्यमयानि मिक्रकानि
प्रज्ञप्तानि, तेषु च रजतमयेषु मिक्रकेषु वहवो 'वातक-
रकाः' जलशल्याः करका इत्यर्थः प्रज्ञप्ताः ॥ 'ते शं'
मित्यादि ते वातकरकाः कृष्णसूत्रमिक्रकगवस्थिताः—
इति आच्छादने गवस्थाः (ताः) संजाना एष्विति गव-
स्थिताः कृष्णसूत्रैः—कृष्णसूत्रमयैः गवस्थैरिति गम्यते,

मिक्रकेषु गवस्थिताः कृष्णसूत्रमिक्रकगवस्थिताः . एवं
नीलसूत्रमिक्रकगवस्थिता इत्याद्यपि भावनीयम् . ते च वा-
तकरकाः सर्वोन्मना वेडूर्यमया 'अच्छा' इत्यादि प्राग्वन् ॥
'तेसि शं' मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो ङौ ङौ
चित्ता—चित्तवर्णोपेतावाश्चर्यभूता वा रत्नकरण्डका प्र-
ज्ञप्तौ, 'मे जहाणामण' इत्यादि, 'मे यथानाम'—राज्ञ-
श्चतुरन्तचक्रवर्तिनः, चतुर्षु—पूर्वापरदक्षिणोत्तररूपेषु पृ-
थ्वीपर्यन्तेषु चक्रेण वर्तितुं शीलं यस्य तस्य, चित्रः—
आश्चर्यभूता नानामणिमयत्वेन नानावर्णो वा 'वेडलिय-
मणिफालियपडलपञ्चोयडे' इति बाहुल्येन वेडूर्यमणिमयः,
तथा 'स्फाटिकपटलप्रत्यवन्टः' स्फाटिकपटलमयाच्छाद-
नः 'साए पभाए' इति स्वकीयया प्रभया तान्—प्रत्या-
सन्नान् प्रदेशान् सर्वतः—सर्वोसु दिक्षु समन्ततः—सा-
मस्त्यन्तावभासयति, एतदेव पर्यायवचनेण व्याचष्टे—उद-
द्योतयति तापयति प्रभासति, 'एवमेव' त्यादि सुगमम् ।
'तेसि शं तोरण्णां' मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो
ङौ ङौ हयकण्डौ—हयकण्डप्रमाणौ रत्नविशेषौ, प्रज्ञप्तौ,
एवं गजकिंनरकिंपुरुषमहेन्द्रगगन्धर्ववृषभकण्ठा अपि धा-
च्याः, उक्ते च मूलटीकायाम्—हयकण्डौ—हयकण्डप्र-
माणौ रत्नविशेषौ, एवं सर्वेऽपि कण्ठा वाच्या इति, तथा
चाह—'सव्वरयणामया' सर्वे रत्नमयाः—रत्नविशेषरूपा
'अच्छा' इत्यादि प्राग्वन् । 'तेसि शं' मित्यादि, तेषां
तोरणानां पुरतो ङे ङे पुण्फचङ्गयां प्रज्ञप्ते, एवं मालय-
चूर्णगन्धवस्त्राभरणसिद्धार्थकलोमहस्तकचङ्गयांऽपि वक्र-
व्याः, एताश्च सर्वा अपि सर्वोन्मना रत्नमय्यः, 'अ-
च्छा' इत्यादि प्राग्वन् । एवं पुष्पादीनामष्टानां पटलका-
न्यपि द्विद्विसङ्ख्याकानि वाच्यानि, 'तेसि शं' मि-
त्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो ङे ङे सिंहासने प्रज्ञप्ते,
तेषां च सिंहासनानां वर्णकः प्रागुक्ता निगवशेषा वक्र-
व्या यावद्वहामवर्णनम् ।

तेसि शं तोरण्णां पुरतो दा दा रूपच्छदा छत्ता
पणत्ता । ते शं छत्ता वेरुलियभिसंतविमलदंडा
जंवरणयकन्निकावडरमंधी मुत्ताजालपरिगता अट्टमहम्म-
वरकंचणमलागा दहरमलयमुगंधी सव्वोउअसुरभिसीय-
लच्छाया मंगलभत्तिचित्ता चंदागारेवमा वडा तेसि
शं तोरण्णां पुरतो दा दा चामराओ पणत्ताओ,
ताओ शं चामराओ (चंदप्पभवडरंवेरुलियनानामणिगय-
णखचियदंडा) णाणामणिकणगरयणविमलमहारिह-
तवणिउजुजलविचित्तदंडाओ चिल्लिआओ संखंकुंद-
गरयअमयमहियफणपुंजमणिकामाओ सुहुमरयतदीहवा-
लाओ मव्वरयणामयाओ अच्छाओ० जाव पडिरूवाओ ॥
तेसि शं तोरण्णां पुरतो दा दा तिल्लममुग्गा कोट्टममु-
ग्गा पत्तममुग्गा चोयममुग्गा तयग्ममुग्गा एलाममुग्गा
हरियालममुग्गा हिंगुलयममुग्गा मणोसिल्लाममुग्गा अं-
जणममुग्गा मव्वरयणामया अच्छा० जाव पडिरूवा ॥
(सू० १३१) ॥

'तेसि ण' मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो ङे ङे रूप्यच्छेदे-
रूप्याच्छादेन छेपे प्रक्षेपे, तानि च छत्राणि वैदूर्यरत्नमयविमल-
दगडानि जाम्बूनदकरिणिकानि वज्रसन्धानि—वज्रगन्ता-
पूरितदगडशलाकासन्धानि मुक्ताजालपरिगतानि अष्टौ स-
हस्राणि—अष्टसहस्रसंख्याका वरकाञ्चनशलाका—वरकाञ्च-
नमयः शलाका येषु तानि अष्टसहस्रवरकाञ्चनशलाकानि
'दहमलयसुगन्धिसन्धोऽयसुगन्धिमीयलच्छाया' इति द-
दरः—चीवरावनङ्गे कुरिडकादिभाजनमुख्यं तेन गालितास्त-
त्र पक्वा वा ये मलय इति—मलयोद्धवे श्रीखण्डे तन्म-
म्बन्धिनः सुगन्धयो गन्धवासास्तद्वन्धेषु ऋतुषु सुगन्धिः
शीतला च छाया येषां तानि, तथा 'मंगलभक्तचिन्ता' ते-
पामणानां मङ्गलानां भक्त्या—विच्छिन्न्या चित्रम्—आलेख्यो
येषां तानि मङ्गलभक्तचित्राणि, तथा 'चंदागारोवमा' इति
चन्द्राकारः—चन्द्राकृतिः स उपमा येषां तानि तथा, चन्द्रम-
ण्डलवद्वृत्तानीति भावः । 'तेसि ण' इत्यादि, तेषां तोर-
णानां पुरतो ङे ङे चामरे प्रक्षेपे, तानि च चामराणि 'चं-
दपभयहरचरुलियनारामाणिगयणखचियदंडा' इति चन्द्र-
प्रभः—चन्द्रकान्तो वज्रं वैदूर्यं च प्रतीतिं चन्द्रप्रभवज्वैडू-
र्याणि शेषाणि च नानामणिगन्तानि खचितानि येषु द-
ण्डेषु ते तथा, एवं रूपाश्चित्रा—नानाकारा दगडा येषां चा-
मराणां तानि तथा, सूत्रं स्त्रीन्वं प्राकृतन्वान्, तथा 'सु-
हुमययदीहवालाओ' इति सूत्रमा रजतमया दीर्घां वाला
येषां तानि तथा, 'संखंककुंददगरयश्मयमहियफेणपुंजसं-
निकासाओ' इति शङ्खः—प्रतीतोऽङ्को रत्नविशेषः कुन्देति
कुन्दपुष्पं दकरजः—उदककणाः अमृतमथितफेनपुञ्जः—तीर्णेद-
जलमथनसमुत्थफेनपुञ्जस्तेपामिव सन्निकाशः—प्रभा येषां
तानि तथा, अच्छा इत्यादि प्राग्वत् । 'तेसि ण' इत्या-
दि, तेषां तोरणानां पुरतो ङौ ङौ तैलसमुद्रकौ—सुगन्धितै-
लाधारविशेषौ, उक्ते च—जीवाभिगममूलटीकायाम्—'तै-
लसमुद्रकौ—सुगन्धितैलाधारौ' एवं कोष्ठादिसमुद्रका अ-
पि वाच्याः, अत्र संग्रहणिगाथा—'तैल्लो कोट्टसमुग्गा, प-
त्ते चोण य तगरणला य । हरियाले हिंणुलण, मणोसिला
अंजणसमुग्गा ॥ १ ' 'सव्वरयणामया' इति एते सर्वेऽपि
सर्वान्मना रत्नमयाः 'अच्छा सगहा' इत्यादि प्राग्वत् ॥

(८) अथ लवणविजयद्वारं चक्रध्वजादि प्रतिपादयन्नाह—

विजये णं दारे अट्टमतचक्रज्झयाणं अट्टमयं मिगज्झया-
णं अट्टमयं गरुडज्झयाणं अट्टमयं विगज्झयाणं (अ-
ट्टमयं रुरुज्झयाणं) अट्टमतं लुत्तज्झयाणं अट्टमयं-
पिच्छज्झयाणं अट्टमयं सउणिज्झयाणं अट्टमयं सीह-
ज्झयाणं अट्टमतं उसभज्झयाणं अट्टमतं मेयाणं च-
उविसाणाणं णागवरकेतूणं एवामेव सपुच्चावरणं विज-
यदारे य आसीयं केउसहस्सं भवति त्ति मक्खायं ॥ विज-
ये णं दारे णव भोमा पप्पत्ता, तेसि णं भोमाणं अंतो
बहुसमरमणिजा भूमिभागा पप्पत्ता, ०जाव मणीणं फा-
मो, तेसि णं भोमाणं उप्पि उल्लोया पउमलया ०जाव
सामलता भत्तिचिन्ता ० जाव सव्वतवणिज्झमता अच्छा
०जाव पडिरूवा, तेसि णं भोमाणं बहुमज्झदेमभाए

जे से पंचमे भोम्मे तस्स णं भोमस्स बहुमज्झदेमभाए
एत्थ णं एगे महं सीहासणे पणत्ते, सीहासणवणत्तो
विजयदूमे ०जाव अंकुमे ०जाव दामा चिट्ठंति, तस्स णं
सीहासणस्स अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुरच्छिमेणं एत्थ
णं विजयस्स देवस्स चउएहं सामाणियमहस्साणं च-
त्तारि भदासणमाहस्सीओ पणत्ताओ, तस्स णं सी-
हामणस्स पुरच्छिमेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स च-
उएहं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं चत्तारि भदासणा प-
णत्ता, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणपुरन्थिमेणं एत्थ
णं विजयस्स देवस्स अडिंभतरियाए परिसाए अट्टएहं देव-
साहस्सीणं अट्टएहं भदामणमाहस्सीओ पणत्ताओ, तस्स
णं सीहासणस्स दाहिणेणं विजयस्स देवस्स मज्झमि-
याए परिसाए दसएहं देवसाहस्सीणं दस भदासणा-
हस्सीओ पप्पत्ताओ, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणप-
च्चन्थिमेणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स बाहिरियाए परि-
साए वारसएहं देवसाहस्सीणं वारस भदासणसाहस्सी-
ओ पप्पत्ताओ ॥ तस्स णं सीहासणस्स पच्चन्थिमेणं
एत्थ णं विजयस्स देवस्स सत्तएहं अणियाहिवतीणं
सत्त भदासणा पप्पत्ता, तस्स णं सीहासणस्स पुर-
न्थिमेणं दाहिणेणं पच्चन्थिमेणं उत्तरेणं एत्थ णं वि-
जयस्स देवस्स सोलम आयरक्खदेवसाहस्सीणं सोलम
भदासणसाहस्सीओ पणत्ताओ, तंजहा—पुरन्थिमेणं च-
त्तारि साहस्सीओ, एवं चउसु वि ०जाव उत्तरेणं च-
त्तारि साहस्सीओ, अवसेसेसु भोमेषु पत्तेयं पत्तेयं
भदामणा पणत्ता ॥ (सू० १३२)

'विजये णं दारे' इत्यादि, तस्मिन् विजये द्वारे अष्ट-
शतम्—अष्टाधिकं शतं चक्रध्वजानाम्—चक्रालेखरूप-
चित्रोपेतानां ध्वजानाम्, एवं मृगगरुडरुरुकच्छत्रपिच्छ-
शकुनिसिंहवृषभचतुर्दन्तहस्तिध्वजानामपि प्रत्येकमष्टशत-
मष्टशतं वक्तव्यम्, 'एवामेव सपुच्चावरणं' एवमे-
व—अनेन प्रकारेण सपूर्वापरं सह पूर्वपरैश्च वर्तत
इति सपूर्वापरं संख्यानं तेन विजयद्वारं अशीतम्—अ-
शीत्यधिकं केतुसहस्रं भवतीत्याख्याते मयाऽन्यैश्च ती-
र्थकृद्भिः ॥ 'विजयस्स णं' मित्यादि, विजयस्य द्वारस्य
पुरतो नव भौमानि विशिष्टानि स्थानानि प्रक्षेपानि,
तेषां च भौमानां भूमिभागा उल्लोकाश्च पूर्ववद्वह-
व्याः, तेषां च भौमानां बहुमध्यदेशभागे यत्पञ्चमे
भौमे तस्य बहुमध्यदेशभागे विजयद्वाराधिपतिविजयदे-
वयोग्यं सिंहासनं प्रक्षेपितम्, तस्य च सिंहासनस्य वर्णं
विजयदृष्यं कुम्भाग्रमुक्तादामघर्णेन प्राग्वत्, तस्य च सिं-
हासनस्य अपरेऽक्षरस्याम्—वायव्यकोणे उत्तरस्यामुत्तर-
पूर्वस्थां च विजयदेवस्य सम्बन्धिनं चतुर्णां सामानिक-
सहस्राणां चत्वारि भद्रासनसहस्राणि प्रक्षेपितानि, तस्य
सिंहासनस्य पूर्वस्यामत्र विजयस्य देवस्य चतसृणामष्ट-

महिषीणां चत्वारि भद्रासनसहस्राणि प्रक्षप्तानि ; तस्य-
सिंहासनस्य दक्षिणपूर्वस्यामाग्नेयकोण इत्यर्थः , अत्र
विजयदेवस्य अभ्यन्तरपर्यटाम् अभ्यन्तरपर्यटपाणामष्टानां
देवसहस्राणां योग्यानि अष्टौ भद्रासनसहस्राणि प्रक्षप्ता-
नि , तस्य सिंहासनस्य दक्षिणस्यां दिशि अत्र विजय-
देवस्य मध्यपर्यटो दशानां देवसहस्राणां योग्यानि दश
भद्रासनसहस्राणि प्रक्षप्तानि , तस्य सिंहासनस्य दक्षि-
णापरस्यां दिशि नैऋतकोण इत्यर्थः । अत्र विजयदे-
वस्य बाह्यपर्यटो द्वादशानां देवसहस्राणां योग्यानि
द्वादश भद्रासनसहस्राणि प्रक्षप्तानि ॥ 'तस्मै गे सौहास-
णस्मै' त्यादि . तस्य सिंहासनस्य पश्चिमायां दिशि अत्र वि-
जयस्य देवस्य सम्बन्धिनां सप्तानामनीकाधिपतीनां यो-
ग्यानि सप्त भद्रासनानि प्रक्षप्तानि , तस्य सिंहासनस्य 'सर्व-
तः-सर्वासु दिक्षु समन्ततः-सामान्येन अत्र विजयस्य देव-
स्य सम्बन्धिनां षोडशानामात्मरक्तदेवसहस्राणां योग्यानि
षोडश भद्रासनसहस्राणि प्रक्षप्तानि , अवशेषेषु प्रत्येकं प्रत्ये-
कं सिंहासनमपरिवारं सामानिकादिदेवयोग्यभद्रासनरूप-
परिवारग्रहितं प्रक्षप्तम् ॥

विजयस्स गे दारस्स उवरिमागारा मोलमविहेहिं रय-
संहिं उवमोभिता , तं जहा-रयणेहिं वयंरहिं वेरुलिण्णिं
जाव रिद्धिं ॥ विजयस्स गे दारस्स उप्पिं बहवे अट्ठु मंग-
लगा पणत्ता , तं जहा-सोन्थितमिरिवच्छं जाव दप्पणा
मव्वरयणामया अच्छां जाव पडिरुवा । विजयस्स गे दा-
रस्स उप्पिं बहवे कएहचामरज्झयां जाव सव्वरयणामया
अच्छां जाव पडिरुवा । विजयस्स गे दारस्स उप्पिं
बहवे छत्तातिछत्ता तहेव ॥ (सू० १३३)

'विजयस्स गे' मित्यादि . विजयस्य द्वारस्य उवरिमा-
कारः—इति उपरितन आकारः—उत्तरङ्गादिरूपः षोडश-
विधैः रत्नैरुपशोभितः , तद्यथा—रत्नैः सामान्यतः कर्क-
शनादिभिः १ वज्रैः २ वैडूर्यैः ३ लोहिताक्षैः ४ मसारगल्लैः ५
हंसगर्भैः ६ पुलकैः ७ सौगन्धिकैः ८ ज्योतिरसैः ९ अङ्कैः १०
अञ्जनैः ११ रजतैः १२ जातरूपैः १३ अञ्जनपुलकैः १४
स्फटिकैः १५ रिष्टैः १६ ॥ 'विजयस्स गे' मित्यादि . विज-
यस्य द्वारस्य उपरि अष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गलकानि
प्रक्षप्तानि तद्यथेत्यादिना तान्येवोपदर्शयति—'सव्वरय-
णामया' इत्यादि प्राग्वत् ॥

मे केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चति ? विजए गे दारे २ ,
गोयमा ! विजये गे दारे विजये गाम देवे महिद्धीए
महज्जुतीए० जाव महाणुभावे पलिअोवमट्ठितीए परि-
वमति , से गे तत्थ चउएहं सामाणियमाहस्मीणं , चउ-
एहं अग्गमहिसीखं सपरिवाराणं , तिहं परिमाणं , मत्त-
एहं अणीयाणं , मत्तएहं अणीयाहिवईणं , भोलमएहं
आयरक्खदेवसाहस्मीणं , विजयस्स गे दारस्स विजयाए
गयहाणीए अएणसिं च बहणं विजयाए गयहाणीए
वत्थव्वमाणं देवाणं देवीण य आहवच्चं० जाव दिव्वा-

इं भोगभोगाईं भुजमाणे विहरह , मे तेणट्टेणं गोयमा !
एवं वुच्चति—विजये दारे विजये दारे , (अदुत्तरं च गे गो-
यमा ! विजयस्स गे दारस्स सामए गामधेजे पप्पत्ते , जण
कयाइ गामी , गे कयाइ गेउत्थि , गे कयाइ गे भविस्सति ,
० जाव अवट्ठिए णिच्चे विजए दारे ॥) (सू० १३४)

'से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुग-
मम् . भगवानाह—'गोयमे' इत्यादि , गौतम ! विजये द्वारे
विजये नाम , प्राकृतत्वात् अव्ययत्वाच्च नामशब्दापरस्य
टावचनस्य लोपस्ततोऽयमर्थः—प्रवाहतोऽनादिकालसन्त-
तिपतितेन विजय इति नाम्ना देवः महर्द्धिकः महती ऋद्धिः
भवनपरिवारादिका यस्यासौ महर्द्धिकः 'महाद्युतिकः'
महती द्युतिः—शरीरगता आभरणगता च यस्यासौ महाद्यु-
तिकः , तथा महद् बलं—शारीरः प्राणो यस्य स महाबलः ,
तथा महद् यशः—ख्यातिर्गस्यासौ महायशः , महेश इत्या-
ख्या—प्रसिद्धिर्यस्य स महेशाख्यः , अथवा—ईशानमीशो भाव
घञ्प्रत्ययः ऐश्वर्यमित्यर्थः 'ईश ऐश्वर्यं' इति वचनात् , तत
ईशानमैश्वर्यम् आत्मनः ख्यातिः अन्तर्भूतार्थतया ख्यापय-
ति—प्रथयति यः स ईशाख्यः , महोऽन्नामीशाख्यश्च मह-
शाख्यः , कचिन् 'महासोक्खे' इति पाठस्तत्र महत् सौख्यं
प्रभूतसङ्घेयादयवशाद् यस्य स महासौख्यः पल्लोपम-
स्थितिकः परिवसति , स च तत्र चतुर्णां सामानिकस-
हस्राणां चतसृणामग्रमहिषीणां सपरिवाराणां प्रत्येकम-
कैकसहस्रसंख्यपरिवारसहितानां निखुलाम् अभ्यन्तरमध्य-
मवाह्यरूपाणां यथाक्रममष्टदशद्वादशदेवसहस्रसंख्याकानां
पर्यटानां सप्तानामनीकानां—हयानीकगजानीकस्थानीकपदा-
न्यनीकमहिषानीकगन्धर्वानीकनाट्यनीकरूपाणां सप्तानाम-
नीकाधिपतीनां षोडशानामात्मरक्तसहस्राणां विजयस्य द्वा-
रस्य विजयाया राजधान्या अन्येषां च बहूनां विजयरा-
जधानीवास्तव्यानां देवानां देवीनां च 'आहवच्चं' इति आ-
धिपत्यम्—अधिपतेः कर्म आधिपत्यं रक्षा इत्यर्थः , स
च रक्षा सामान्येनाप्यारक्तकेणेव क्रियते तत आह—पुरस्य
पतिः पुरपतिस्तस्य कर्म पौरपत्यं सर्वेषामग्रेसरत्वमिति
भावः । तच्चाग्रेसरत्वं नायकत्वमन्तरंगापि स्वनायकनियु-
क्तथाविधशृङ्खलान्तकसामान्यपुरुषस्येव (स्यात्) ततो
नायकत्वप्रतिपत्त्यर्थमाह—'स्वामित्वम्' स्वमस्यास्तीति स्वा-
मीः तद्भावः स्वामित्वं नायकत्वमित्यर्थः , तदपि च नाय-
कत्वं कदाचित्पोषकत्वमन्तरंगापि भवति , यथा—हरिगण-
थाधिपतर्हरिगणस्य तत आह—भर्तृत्वं—पोषकत्वम् . " इ-
भृञ् धारणपोषणार्थाः " इति वचनात् , अत एव महत्त-
रकत्वम् , तदपि चेह महत्तरकत्वं कस्यचिदाशाविकलस्या-
पि भवति , यथा—कस्यचिद्द्विगजः स्वदासदासीवर्गं प्राति ,
तत आह—'आणाईमरंमणावच्चं' आश्रया ईश्वर आ-
श्रयः , सेनायाः पतिः सेनापतिः , आश्रयश्चास्मीं सेना-
पतिश्च आश्रयसेनापतिस्तस्य कर्म आश्रयसेनाप-
त्यं स्वमन्यं प्रत्यद्भुतमाज्ञाप्राधान्यमिति भावः , कारयन्
अन्येनियुक्तैः पुरुषैः पालयन् स्वयमेव महता रवेणति यो-
गः 'अहय' इति आख्यातकप्रतिवर्जानि , यदि वा—अहता-
नि—अव्याहतानि नित्यानि—नित्यानुबन्धीनीति भावः , ये

नास्त्वर्गांत नाटयं-नृत्यं गीतं-गानं यानि च वादितानि तन्वीतलनालवृत्तानि-तन्वी-वीणा तलो-हस्ततलो तलः-कंसिका वृत्तानि-वादितानि, तथा यश्च घनमृदङ्गः पटुना पुरुषेण प्रवादितः, तत्र घनमृदङ्गो नाम-घनसमानध्वनियों मृदङ्गस्तत एतेषां द्वन्द्वस्तेषां रवेण दिव्यान्-प्रधानान् भोगाहो भोगाः-शब्दादयो भोगभोगस्तान् भु-जानः विहरति-आस्ते 'स एणद्वयं' इत्यादि, तत एतेन अर्थेन-कारणेन गौतम ! एवमुच्यते, विजयद्वारं-विजयद्वारमिति, विजयमिधानेदेवस्वामिकत्वाद् विजयमिति भावः ॥

कहि णं भेंते ! विजयस्म देवस्म विजया णाम राय-हाणी पप्पता ? , गोयमा ! विजयस्म णं दास्म पुर-न्थिमेणं तिरियमसंखेजे दीवममुदे वीतिवत्तिता अस्मि (जी० सू० १३५+) लवणसमुद्रं (जी० सू० १५४+) वारम जोयणमहस्माइं आगाहिता, एत्थ णं विजयस्म देवस्म विजया णाम रायहाणी पप्पता, वारम-जोयणमहस्माइं आयामविक्खंभेणं मत्ततीसजोयणमह-स्माइं नव य अडय ले जोयणमए किंचि विसेमाहिए परिकखेवेणं पप्पते ॥ मा णं एगे णं पागारेणं मव्वतो ममंता मंपरिक्खिता ॥ मे णं पागारं मत्ततीसं जोय-णाइं अद्रजोयणं च उडुं उच्चतेणं मूले अद्वेतरस जोयणाइं विक्खंभेणं मज्जेमंथ मक्कोसाइं छ जोयणाइं वि-क्खंभेणं उप्पि तिमि मद्रकोमाइं जोयणाइं विक्खंभेणं मूले वित्थिमि मज्जे मंगित्ते उप्पि तणुए वाहिं वट्टे अंतो चउरंसं गोपुच्छमंठाणमंठितं मव्वकणमए अच्छे० जाव पडिरूवे ॥ मे णं पागारं गाणाविहपंचवमेहिं कविमीमए-हिं उवमोभिण, तं जहा-किण्हं हिं जाव मुक्खिहिं ॥ ते णं कविमीमका अद्रकोमं आयामेणं पंच धणुमताइं वि-क्खंभेणं देमोणमद्रकोमं उडुं उच्चतेणं मव्वमणिमया अ-च्छा० जाव पडिरूवा ॥ विजयाए णं रायहाणीए एगमेगाए बाहाए पणुवीमं पणुवीमं दास्मत्तं भवतीति मक्खायं ॥ ते णं दाग वावट्टिं जोयणाइं अद्रजोयणं च उडुं उच्चतेणं एकतीसं जोयणाइं कोमं च विक्खंभेणं तावतियं चैव पवेमे णं मेता वक्कणमधुभियागा ईहामिय० तहेव जधा विजए दास्म० जाव तवणिजवालुगपन्थडा मुहफामा मम्मि (म) गीए मरूवा पामातीया० ४ । तेमि णं दाराणं उभयपाभिं दुहतो णिमीहियाए दो वंदणकलमपरिवाडी-आ पप्पताओ तहेव भाणियव्वं० जाव वणमालाओ ।

कहि णं भेंते ! इत्यादि, क भदन्त ! विजयरूप देवस्य विजया नाम राजधानी प्रहता ? , भगवानाह-गौतम ! वि-जयस्य द्वारस्य पूर्वस्यां दिशि तिर्यगसंख्ययान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिवज्यान्वस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यव-गाह्यान्तरे विजयस्य देवस्य विजया नाम राजधानी प्रहता ।

(जी० प्रति० २३० सू० १५३) मया शेषश्च तीर्थकृद्भिः, सा च द्वा-दशयोजनसहस्राणि आयामविष्कम्भेन आयामविष्कम्भाभ्यां समविशद् योजनसहस्राणि नवशतानि अपृच्छवार्गिशानि-अपृच्छवार्गिशदधिकानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परितोषेण, इदं च पार्श्वपपरिमाणम् ' विक्खंभवग्गदहगुण-करणी वट्टस्स परित्रो होइ ' इति करणवशात्स्वयमानेतव्यम् । ' सा ण ' मित्यादि, सा--विजयाभिधाना राजधानी णमिति वाक्या-लङ्कारेणैकेन महता प्राकारेण सर्वतः-सर्वासु दिक्षु समन्त-तः-सामन्थेन परिक्षिता ॥ ' स ए ' मित्यादि, स प्राकारः सप्तविंशतं योजनानामर्द्धयोजनमूर्ध्वमुखैस्त्वेन मूलेऽर्द्धत्रया-दश योजनानि विष्कम्भेन मध्ये षड् योजनानि सक्कोशानि-एकेन कोशनाधिकानि विष्कम्भेन उपरि त्रीणि योजनानि सार्द्धकोशानि (योजनानि) सार्द्धानि द्वादश अर्द्धकोशाधिका-नि (द्वादश) विष्कम्भेन, मूले विस्तीर्णो मध्ये संक्षिप्तो, मूलविष्कम्भतोऽर्द्धस्य वृद्धितत्वात्, उपरि तनुको, मध्यवि-ष्कम्भादप्यर्द्धस्य वृद्धितत्वात्, बहिर्वृत्तोऽन्तश्चतुरस्रो गोपु-च्छसंस्थानसंस्थितः-ऊर्ध्वोक्तगोपुच्छसंस्थानसंस्थितः ' स-व्वकणमए ' सर्वात्मना कतकमयः ' अच्छे ' इत्यादि विशेषणजानं प्राग्वत् ॥ ' स ए ' मित्यादि, स प्राकारो नानाविधानि च तानि पञ्चवर्णानि च नानाविधपञ्चवर्णानि तैः, नानाविधत्वं च पञ्चवर्णपेक्षया कृष्णादिवर्णतारतम्या-पेक्षया वा द्रष्टव्यम्, पञ्चवर्णत्वमेवोपदर्शयति- ' किण्हं हि ' इत्यादि ॥ ' ते णं कविसीसगा ' इत्यादि, तानि कपिशीर्ष-काणि प्रत्येकमर्द्धकोशं-धनुःसहस्रप्रमाणमायामेन-दैर्घ्येण पञ्चधनुःशतानि विष्कम्भेन-विस्तारण, देशेनमर्द्धकोश-मूर्ध्वमुखैस्त्वेन ' सव्वमणिमया ' इत्यादि सर्वात्मना मणि-मया ' अच्छा ' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ॥ ' विज-याए णं रायहाणीए ' इत्यादि, विजयाया राजधान्या एकैक-स्यां बाहायां पञ्चविंश-पञ्चविंशत्यधिकं द्वारशतं प्रहत्तम्, सर्वसंख्यया पञ्च द्वाशतानि ॥ ' ते णं दारा ' इत्यादि, तानि द्वाराणि प्रत्येकं द्वापिष्टयोजनानि अर्द्धयोजनं चोर्ध्वमुखै-स्त्वेन, एकत्रिंशतं योजनानि कोशं च विष्कम्भतः, ' तावइयं चैव पवेमेण ' एतावदेव-एकत्रिंशद् योजनानि कोशं चेत्यर्थः, प्रवेशेन, ' सेया श्रुवरकणगभियागा ' इत्यादि द्वारवर्णेन निरवेशेन तावद्वक्तव्यं यावद्वनमालावर्णेनम् ।

तेमि णं दाराणं उभयो पासिं दुहतो णिमीहियाए दो पंगंठा पप्पता, ते णं पंगंठा एकतीसं जोयणाइं कोमं च आयामविक्खंभेणं पन्नरस जोयणाइं अट्टाहजे कोसे वाहल्लेणं पप्पता मव्ववइरामया अच्छा० जाव पडि-रूवा ॥ तेमि णं पंगंठाणं उप्पि पत्तेयं पत्तेयं पासायवडि-सगा पप्पता ॥ ते णं पासायवडिसगा एकतीसं जोयणाइं कोमं च उडुं उच्चतेणं पन्नरस जोयणाइं अट्टाहजे य कोसे आयामविक्खंभेणं सेसं तं चैव० जाव समुग्गया णवरं बहुवयणं भाणितव्वं । विजयाए णं रायहाणीए एगमेगे दारं अट्टसयं चक्कभयाणं० जाव अट्टसत्तं सेयाणं चउ-विसाणाणं णागवरकैरुणं, एवामेव सपुव्वावरेणं वि-

जयाए रायहाणीए एगमेगे दारे असीतं असीतं केउ-
महस्सं भवतीति मक्खायं ॥ विजयाए णं रायहाणीए
एगमेगे दारे (तेसि णं दाराणं पुराणं) सत्तरम भोमा
पप्पत्ता, तेमं णं भोमाणं (भूमिभागा) उल्लोया (य)
पउमलया० भत्तिचित्ता ॥ तेसि णं भोमाणं बहुमज्झ
देसभाए जे ते नवमनवमा भोमा तेसि णं भोमाणं बहु-
मज्झदेसभाए पत्तेयं २ सीहासणा पणत्ता, सीहासणव-
णत्ता० जाव दामा जहा हेट्ठा, एत्थ णं अवसेसेसु
भोमेषु पत्तेयं पत्तेयं भदासणा पणत्ता । तेसि णं दाराणं
उत्तिमा (उवरिमा) गारा सोलसविहंदि रयणेहिं उवसोभिया
तं चेव० जाव छत्ताइछत्ता, एवमेव पुव्वावरेण विजयाए
रायहाणीए पंच दारसता भवतीति मक्खाया ॥ (सू० १३५)

‘तेसि णं दाराणं’ मित्यादि, तेषां दाराणां प्रत्येकमुभयोः
पार्श्वयोरैकैकनैपेधिकीभावेन-द्विधातो, द्विप्रकारायां नैपे-
धिकां द्वौ द्वौ प्रकण्ठकौ-पीठविशेषौ प्रज्ञप्तौ, ते च प्रक-
ण्ठकाः प्रत्येकमेकविंशतं योजनानां कोशमकं च आयाम-
विष्कम्भाभ्याम्, पञ्चदश योजनानां अर्द्धतृतीयांश्च कोशान्
बाह्व्येन ‘सर्ववङ्गरामया’ इति सर्वान्मना ते प्रकण्ठका
वज्ररत्नमयाः ‘अच्छा सगहा’ इत्यादि विशेषणजातं प्राग्व-
त् ॥ ‘तेसि पण्डगाणं’ मित्यादि, तेषां प्रकण्ठकानामुपरि
प्रत्येकं २ प्रासादावन्तसकः-प्रासादविशेषः प्रज्ञप्तः ॥ ‘ते णं
पासायवडंसगा’ इत्यादि, ते प्रासादावन्तसका एकविंशतं
योजनानां कोशं चैकमूर्ध्वमुखैस्त्वेन, पञ्चदश योजनानां
अर्द्धतृतीयांश्च कोशान् आयामविष्कम्भाभ्याम्, तेषां च
प्रासादानाम् ‘अब्भुगयमूसियपढमिया विव’ इत्यादि सा-
मान्यतः स्वरूपवर्णनम् उल्लोकवर्णने मध्यभूमिभागवर्णने
सिंहासनवर्णने विजयदृष्यवर्णने मुक्तादामोपवर्णने च
विजयद्वारवत्, शेषमपि तोरणादिकं विजयद्वारवदिमाभिर्व-
क्ष्यमाणाभिर्गाथाभिर्नुगन्तव्यम्, ता एव गाथा आह-‘तो-
रणे’ त्यादि गाथात्रयम्, द्वारेषु प्रत्येकमेकैकस्यां नैपेधिकां
द्वे द्वे तोरणे वक्ष्ये, तेषां च तोरणानामुपरि प्रत्येकम-
ष्टावष्टौ मङ्गलकानि, तेषां तोरणानामुपरि कृष्णचामरध्वजा-
दयो ध्वजाः, तदनन्तरं तोरणानां पुरतः शालभञ्जिकाः
तदनन्तरं नागदन्तकास्तेषु च नागदन्तकेषु दामानि
ततो हयसङ्घाटादयः सङ्घाटा वक्ष्यन्ते, ततो हयप-
ङ्कथादयः पङ्कथस्तदनन्तरं हयवीथ्यादयो वीथ-
यस्ततो हयमिथुनकादीनि मिथुनानि ततः पद्मलतादयो
लताः ततः ‘सोन्थिया’ चतुर्दिक्कसौवस्त्रिका वक्ष्यन्ते
तदनन्तरं कलशास्तदनन्तरं भुङ्गारकास्तत आदर्शकास्ततः स्था-
लानि ततः पाण्ड्यस्तदनन्तरं सुप्रतिष्ठानि ततो मनोगुलिका-
स्तासु ‘वातकरकाः’ वातभृता करका वातकरका
जलशून्या इत्यर्थः, तदनन्तरं चित्रा रत्नकण्डकास्ततो
हयकण्ठा गजकण्ठा नरकण्ठाः, उपलक्षणमेतत् किनरकिं-
पुरण्यमहोरगगन्धर्ववृषभकण्ठकाः क्रमेण वक्ष्यन्ते, तदन-
न्तरं पुष्पादिचङ्करी वक्ष्यन्ते ततः पुष्पादिपटलकानि ततः
सिंहासनानि तदनन्तरं छत्राणि ततश्चामराणि ततस्तै-

लादिसमुद्रका वक्ष्यन्ते ततो ध्वजाः, तेषां च ध्वजाना-
मिदं चरमसूत्रम्-‘एवमेव सपुव्वावरेण विजयाए रा-
यहाणीए एगमेगेसि दारंसि असीयं असीयं केउसहस्सं
भवतीति मक्खायं’ तदनन्तरं भौमानि वक्ष्यन्ति, तत्सूत्रं
साक्षादुपदर्शयति-‘तेसि णं दाराणं’ मित्यादि, तेषां द्वा-
राणां पुरतः सप्तदश सप्तदश भौमानि प्रज्ञप्तानि, तेषां च
भौमानां भूमिभागा उल्लोकाश्च प्राग्वद्वक्ष्यन्ते ॥ ‘तेसि
णं भोमाणं’ मित्यादि, तेषां च भौमानां बहुमध्यदेश-
भागं यानि नवमनवमानि भौमानि तेषां बहुमध्यदेश-
भागेषु प्रत्येकं विजयदेवयोग्यं (सिंहासनं यथा) विज-
यद्वारपञ्चमभौमं किन्तु सपरिवारं सिंहासनं वक्ष्यम्,
अवशेषेषु च भौमेषु प्रत्येकं सपरिवारं सिंहासनं प्रज्ञप्तम्,
‘तेसि णं दाराणं उवरिमागारा सोलसविहंदि रयणे-
हिं उवसोभिया’ इत्यादि प्राग्वत् ।

(६) लवणसमुद्रस्य वनखण्डादि वर्णयति-

विजयाए णं रायहाणीए चउडिसिं पंचजोयणमताइं
अवाहाए, एत्थ णं चत्तारि वणसंडा पणत्ता, तं ज-
हा-असोगवणे सत्तवणवणे चंपगवणे चूतवणे, पुर-
त्थिमेणं असोगवणे दाहिणेणं सत्तवणवणे पच्चत्थि-
मेणं चंपगवणे उत्तरेणं चूतवणे ॥ ते णं वणसं-
डा साइरेगाइं दुवालसजोयणमहस्साइं आयामेणं पंच
जोयणसयाइं विक्खंभेणं पप्पत्ता पत्तेयं पत्तेयं पागारप-
रिक्खत्ता किएहा किएहोभासा वणसंडवप्पत्ता भाणि-
यव्वा० जाव बहवे वाणमंतरा देवा य देवीओ य
आसयंति सयंति चिट्ठंति णिसीदंति तुयड्ठंति रमंति
ललंति कीलंति मोहंति पुरा पोरणाणं सुचिप्पाणं सु-
परिकंताणं सुभाणं कम्माणं कडाणं कल्लाणाणं फल-
विचिचिसेसं पच्चणुभवमाणा विहरंति । तेसि णं व-
णसंडाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं पासाय-
वडंसगा पप्पत्ता, ते णं पासायवडंसगा वावडिं
जोयणाइं अद्दजोयणं च उड्डं उच्चत्तेणं एकतीसं जो-
यणाइं कोसं च आयामविक्खंभेणं अब्भुगतमूसिया
तहव० जाव अंतो बहुसन्नरमणिजा भूमिभागा पप्प-
त्ता उल्लोया पउमभत्तिचित्ता भाणियव्वा, तेसि णं
पासायवडंसगाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं सीहासणा
पप्पत्ता वणणावासो सपरिवारा, तेसि णं पासायवडंसगा-
णं उप्पि बहवे अद्दुद्द मंगलगा भया छत्तानिछत्ता ॥

‘विजयाए णं रायहाणीए’ इत्यादि, विजयाया राज-
धान्याः-चउडिसिं’ मिति चतस्रो दिशः समाहृताश्च-
तुर्दिक् तस्मिन् चतुर्दिशि-चतसृषु दिक्षु पञ्च पञ्च योज-
नशतानि ‘अवाहाए’ इति बाधने बाधा-आक्रमणं त-
स्यामवाधाय कृत्वति गम्यते, अप्रान्तरालेषु मुक्त्वेति
भावः, चत्वारो वनखण्डाः प्रज्ञप्ताः, ‘तयथे’ त्यादि, ता-
नव वनखण्डान् नामतो दिग्भेदतश्च दर्शयति, अशांकवृ-

क्षप्रधानं वनमशोकवनम्, एवं सप्तपर्णवनं चम्पकवनं चू-
तवनमपि भावनीयम्, ' पुत्रेण अमोगवण ' मित्यादि-
रूपा गाथा पाठसिद्धा (अत्र मूले न) ॥ ' ते णं वणसंडा '
इत्यादि, ते वनख (ए) एडाः, सातिरेकाणि द्वादश. योजनस-
हस्राण्यायामेन पञ्च योजनशतानि विष्कम्भेन प्रत्येकं
प्रत्येकं प्राकारपरिक्षिप्ताः प्रक्षप्ताः, पुनः कथम्भूतास्तं वन-
खण्डाः ? , इत्यादि पञ्चवरवेदिकावर्हिर्वनखण्डवत्तावद्वि-
शेषेण वक्रव्यं यावत् ' तत्थ णं ' बहुवे वाणमंतरा दे-
वा य देवीओ य आसयंति ० जाव विहरंति ॥ ' तेसि
ण ' मित्यादि, तेषां वनखण्डानां बहुमध्यदेशभागे प्र-
त्येकं २ प्रासादावतंसकाः प्रक्षप्ताः, ते च प्रासादावतंसका
द्व्याष्ट्रिंशजान्यर्द्धयोजनं चोर्ध्वमुच्चैस्त्वेन एकत्रिंशतं यो-
जनानि क्रोशं च विष्कम्भेन ' अब्भुगयमूसिपहसिया
यिव ' इत्यादि प्रासादावतंसकानां वर्णनं निरवशं
तावद्वक्तव्यं यावत्तत्र प्रत्येकं २ सिंहासनं सपरिवारम् ।

तत्थ णं चत्तारि देवा महाड्डिया ० जाव पलि-
आवमड्डितीया परिवसंति, तं जहा-असोए सत्तवसे
वंपए चूते ॥ तत्थ णं ते साणं साणं वणसंडा-
णं साणं साणं पासायवडंसयाणं साणं साणं सामाणि-
याणं साणं साणं अग्गमहिसीणं साणं साणं परिसाणं
साणं साणं आयरक्खदेवाणं आहेवच्चं ० जाव विहरंति ॥
विजयाए णं रायहाणीए अंतो बहुसमरमणिजे भू-
मिभागे पप्पत्ते ० जाव पंचवसेहिं मणीहिं उवसोभिए
तणसद्विहणे ० जाव देवा य देवीओ य आसयंति ० जाव
विहरंति ॥ तस्स णं बहुसमरमणिजस्स भूमिभागस्स
बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महं ओवरियालेणे प-
प्पत्ते बारस जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं तिन्नि जोय-
णसहस्साइं सत्त य पंचाणउते जोयणसते किंचि विसे-
माहिए परिकखेवेणं अद्दकोसं बाहल्लेणं सव्वजंबूणदमए
णं अच्छे ० जाव पडिरूवे ॥

' तत्थ णं ' मित्यादि, तेषु घनखण्डेषु प्रत्येकमेकैकदेवभावेन
चत्वारो देवा महड्डिका यावत् ' महज्जुइया महाबला म-
हायसा महासोक्खा महाणुभावा ' इति परिग्रहः, पल्योप-
मस्थितिकाः परिवसन्ति, तद्यथा—' असोए ' इत्यादि, अ-
शोकवनंऽशोकः, सप्तपर्णवने सप्तपर्णः, चम्पकवने चम्पकः,
चूतवनं चूतः ॥ ' तेसि णं ' मि (तत्थ णं ते इ) त्यादि, ते
अशोकादयो देवास्तस्य घनखण्डस्य स्वस्य प्रासादाव-
तंसकस्य, सूत्रे बहुवचनं प्राकृतत्वात्, प्राकृतं हि वचन-
व्यत्ययो भवतीति, स्वेषां स्वेषां सामानिकसहस्राणां स्वा-
सां स्वासामग्रमहिषीणां सपरिवाराणां स्वासां स्वासां प-
र्षदां स्वेषां स्वेषामनीकानाम् (अनीकाधिपतीनां) स्वेषां
स्वेषामात्मरक्षकाणाम् ' आहेवच्चं पोरेवच्च ' मित्यादि
प्राग्वत् ॥ ' विजयाए णं ' मित्यादि, विजयाया राजधान्या
अन्तर्बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रक्षप्तः, तस्य ' से ज-
हानामए आलिगपुक्खरइ द्वा ' इत्यादि वर्णनं प्राग्वत् नि-
रवशं तावद्वक्तव्यं यावन्मणीनां स्पर्शः, तस्य च बहु-

समरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे, अत्र महद्
एकमुपकारिकालयनं प्रक्षप्तम्, राजधानीस्वामिसत्कप्रासादा-
वतंसकादीन् उपकरोति-उपगृह्णातीत्युपकारिका-राजधा-
नी स्वामिसत्कप्रासादावतंसकादीनां पीठिका, अन्यत्र त्वि-
यमुपकार्योपकारिकेति प्रसिद्धा, उक्तञ्च—' गृहस्थानं स्मृ-
तं राज्ञा-मुपकार्योपकारिका ' इति, उपकारिकालयनमिव
उपकारिकालयनं तद् द्वादश योजनशतानि आयामविष्क-
म्भेन-आयामविष्कम्भाभ्याम्, व्रीणि योजनसहस्राणि स
त योजनशतानि पञ्चनवतीनि-पञ्चनवत्यधिकानि किञ्चिद्वि-
शेषाधिकानि परिक्षेपेण प्रक्षप्तानि, परिक्षेपपरिमाणं चंद
प्रागुक्तकरणवशात्स्वयमानेतव्यम् । अर्द्धकोशम्-धनुःसह-
स्रपरिमाणं बाहल्येन ' सव्वजंबूणयामए ' इति सर्वात्म-
ना जाम्बूनदमयम्, ' अच्छे ' इत्यादि विशेषणजातं प्राग्वत् ।

से णं एगाए पउमवरेइयाए एगेणं वणसंडेणं
सव्वतो समंता संपरिक्खित्ते पउमवरेदियाए वणसंडेणं
वणसंडवणसंडो ० जाव विहरंति, से णं वणसंडे देसुणाइं
दो जोयणाइं चक्कवालविक्खंभेणं ओवारियालयणसम-
परिक्खेवेणं ॥ तस्स णं ओवारियालयणसस चउडि-
सिं चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पणत्ता, वणसंडो,
तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं पुरतो पत्तेयं पत्तेयं
तोरणा पप्पत्ता, छत्तातिछत्ता ॥ तस्स णं उवारि-
यालयणसस उप्पि बहुसमरमणिजे भूमिभागे पणत्ते
० जाव मणीहिं उवसोभिते मणिवप्पत्तो, गंधरसफासो,
तस्स णं बहुसमरमणिजस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेस-
भाए एत्थ णं एगे महं मूलपासायवडंसए पप्पत्ते, से णं
पासायवडंसए बावडिं जोयणाइं अद्दजोयणं च उडुं उ-
चत्तेणं एकतीसं जोयणाइं कोसं च आयामविक्खंभेणं
अब्भुगयमूसिप्पहसिते तदेव तस्स णं पासायवडंसगस्स
अंतो बहुसमरमणिजे भूमिभागे पप्पत्ते ० जाव मणिफांस
उल्लोए ॥ तस्स णं बहुसमरमणिजस्स भूमिभागस्स
बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं एगा महं मणिपेडिया पप्पत्ता,
सा च एगं जोयणमायामविक्खंभेणं अद्दजोयणं बाहल्लेणं
सव्वमणिमई अच्छा सएगा ० जाव पडिरूवा ।

' से णं ' मित्यादि, तद्-उपकारिकालयनम् एकया प-
ञ्चवरवेदिकया तत्पृष्ठभाविन्या एकेन च वनखण्डेन ' स-
र्वतः—सर्वासु दिक्षु समन्ततः—सामस्त्येन संपरिक्षिप्तम्,
पञ्चवरवेदिकावर्णको वनखण्डवर्णकः प्राग्वन्निरवशं व-
क्तव्यो यावत् ' तत्थ बहुवे वाणमंतरा देवा य देवीओ य आ-
सयंति सयंति ० जाव विहरंति ' इति । ' तस्स णं ' मित्यादि,
तस्य उपकारिकालयनस्य ' चउडिसिं ' ति ' चतुर्विंश-चतसृषु
दिक्षु एकैकस्यां विंशि एकैकभावेन चत्वारि त्रिसोपानप्रति-
रूपकाणि प्रतिविंशिष्टरूपाणि त्रिसोपानानि प्रक्षप्तानि, त्रिसो-
पानवर्णकः पूर्ववद्वक्तव्यः तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां पु-
रतः प्रत्येकं प्रत्येकं तोरणं प्रक्षप्तम्, तेषां च तोरणानां वर्णनं
प्राग्वद्वक्तव्यम् ॥ ' तस्स णं ' मित्यादि, तस्य-उपकारिका-

लयनस्य उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रवृत्तः, 'स जहानाम' इत्यादि भूमिभागवर्णनं प्राग्वत्तावद्भाष्यं यावन्मणीनां स्पर्शः, तस्य च-बहुसमरमणीयस्य भूमि-भागस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र महानका मूलप्रासादावतंसकः प्रवृत्तः, स च द्वापष्टयोजनानि अर्द्धं च योजनमूर्ध्व-मुच्चैस्त्वेन, एकत्रिशतं योजनानि कोशं चायामविष्कम्भा-भ्याम्, 'अब्धुगयमूसियपहसिया विवे' त्यादि, तस्य वर्णने मध्ये भूमिभागवर्णनं सिंहासनवर्णने शेषाणि च भद्रासनानि तत्परिवारभूतानि विजयद्वारवहिःस्थितप्रासादवद्भावनयानि ॥ 'तस्स णं' इत्यादि, तस्य मूलप्रासादावतंसकस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र महती एका मणिपीठिका प्रवृत्ता, सा चैकं योजनमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्ध-योजनं बाह्व्येन 'सव्वमणिमयी' इति सर्वात्मना मणिमयी 'अच्छा सल्ला' इत्यादिविशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ॥

तीसे णं मणिपिठियाए उवरिं एगे महं सीहासणे प-प्पत्ते एवं सीहासणवण्णओ सपरिवारो, तस्स णं पासाय-वडिसगस्स उप्पि वहेव अट्ठु मंगलगा भया छत्तातिछत्ता ॥ से णं पामायवडिमए अण्णेहि चउहिं तदद्वच्चत्तप-माणमेत्तेहिं पामायवडिमएहिं सव्वतो समंता संपरिक्खत्ते, ते णं पासायवडिमगा एकतीसं जोयणाइं कोसं च उट्ठुं उच्चत्तं अद्रसोलमजोयणाइं अद्रकोसं च आयामवि-क्खंभेणं अब्धुगगतं तहेव, तेसि णं पामायवडिमयाणं अंतो बहुसमरमणिजा भूमिभागा उल्लोया ॥ तेसि णं बहुसमरमणिजाणं भूमिभागाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं सीहासणं पप्पत्तं, वप्पओ, तेसि प-रिवारभूता भदासणा पप्पत्ता, तेसि णं अट्ठु मंगलगा भया छत्तातिछत्ता ॥ ते णं पासायवडिसगा अ-ण्णेहिं चउहिं चउहिं तदद्वच्चत्तपमाणमेत्तेहिं पासायवडि-मएहिं सव्वतो समंता संपरिक्खत्ता ॥ ते णं पासा-यवडिसगा अद्रसोलमजोयणाइं अद्रकोसं च उट्ठुं उच्च-त्तं देसणाइं अट्ठु जोयणाइं आयामविक्खंभेणं अ-ब्धुगगतं तहेव ॥ तेसि णं पासायवडिसगाणं अंतो बहुस-मरमणिजा भूमिभागा उल्लोया ॥ तेसि णं बहुसमरमणि-जाणं भूमिभागाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं पउ-मासणा पप्पत्ता ॥ तेसि णं पासायाणं अट्ठु मंगलगा भया छत्तातिछत्ता ॥ ते णं पासायवडिसगा अण्णेहिं चउहिं तदद्वच्चत्तपमाणमेत्तेहिं पासायवडिसएहिं सव्वतो समंता संपरिक्खत्ता ।

'तीसे णं' मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं सिंहासनं प्रवृत्तम्, तस्य च सिंहासनस्य परिवार-भूतानि शेषाणि भद्रासनानि प्राग्वद्ब्रह्मयानि ॥ 'से णं' मित्यादि, स च मूलप्रासादावतंसकोऽन्यैश्चतुर्भिर्मूलप्रा-सादावतंसकैस्तदङ्गोच्चत्वप्रमाणमात्रैः-मूलप्रासादावतंस-काङ्गोच्चत्वप्रमाणैः सर्वतः-समन्तात्संपरिक्लिप्तः, तदङ्गो-

च्चत्वप्रमाणमेव दर्शयति-एकत्रिशतं योजनानि कोशं च-कमूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, पञ्चदश योजनानि अर्द्धतृतीयांश्च को-शान् आयामविष्कम्भाभ्याम्, तेषामपि 'अब्धुगयमूसिय-पहसिया विवे' त्यादि स्वरूपवर्णने मध्ये भूमिभागवर्णनमु-ल्लोकवर्णने च प्राग्वत् ॥ तेसि णं 'मित्यादि, तेषां प्रासा-दावतंसकानां बहुमध्यदेशभागं प्रत्येकं प्रत्येकं सिंहासनं प्रवृत्तम्, तेषां च सिंहासनानां वर्णने प्राग्वत्, नचरमत्र सिं-हासनानां शेषाणि परिवारभूतानि न ब्रह्मयानि ॥ 'ते णं' पासायवडिसया 'इत्यादि, ते प्रासादावतंसका अन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तदङ्गोच्चत्वप्रमाणमात्रैः-मूलप्रासादावतंस-कपरिवारभूतप्रासादावतंसकाङ्गोच्चत्वप्रमाणमात्रैर्मूलप्रा-सादावतंसका चतुर्भागात्रप्रमाणैरित्यर्थः, सर्वतः-समन्ता-त्संपरिक्लिप्ताः, तदङ्गोच्चत्वप्रमाणमेव दर्शयति- 'ते णं' मित्यादि, ते प्रासादावतंसकाः पञ्चदश योजनानि अर्द्धतृ-तीयांश्च कोशान् ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन देशानानि अष्टौ योजनानि आयामविष्कम्भाभ्यां, सूत्रे च-'आयाम-विक्खंभेणं' इति एकवचनेन समाहारविवक्षणात्, एवम-न्यत्रापि भावनीयम्, एतेषामपि 'अब्धुगयमूसिये' त्यादि स्वरूपवर्णने मध्ये भूमिभागवर्णनमुल्लोकवर्णने सिंहा-सनवर्णने च प्राग्वत् केवलमत्रापि सिंहासनपरिवारं व-क्लव्यम् । 'ते णं' मित्यादि, तेषां प्रासादावतंसका अन्यै-श्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तदङ्गोच्चत्वप्रमाणमात्रैः-अनन्तगो-कप्रासादावतंसकाङ्गोच्चत्वप्रमाणैर्मूलप्रासादावतंसकाऽष्टौ गमात्रप्रमाणैरित्यर्थः, सर्वतः-समन्तात्संपरिक्लिप्ताः, तदेव तदङ्गोच्चत्वप्रमाणमात्रमुपदर्शयति- 'ते णं' मित्यादि, ते प्रासादावतंसका देशानानि अष्टौ योजनानि ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन देशानानि चत्वारि योजनान्यायामविष्कम्भाभ्यां तेषामपि 'अब्धुगयमूसियपहसिया विवे' त्यादि स्वरूपादिवर्णनमन-न्तरप्रासादावतंसकवत् । (एतयोः सूत्रयोर्मूलपाठो न दृश्यते) । 'ते णं' मित्यादि, तेषां च प्रासादावतंसका अन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तदङ्गोच्चत्वप्रमाणमात्रैः-अनन्तगोकप्रा-सादावतंसकाङ्गोच्चत्वप्रमाणमात्रैर्मूलप्रासादावतंसकापञ्च-या षोडशभागप्रमाणमात्रैरित्यर्थः, सर्वतः-समन्ततः स-ंपरिक्लिप्ताः ।

तदङ्गोच्चत्वप्रमाणमेव दर्शयति-

ते णं पासायवडिसगा देसणाइं अट्ठु जोयणाइं उट्ठुं उच्चत्तं देसणाइं चत्तारि जोयणाइं आयामविक्खंभेणं अब्धुगगतं भूमिभागा उल्लोया भदासणाइं उवरिं मंगल-गा भया छत्तातिछत्ता, ते णं पासायवडिसगा अण्णेहिं चउहिं तदद्वच्चत्तपमाणमेत्तेहिं पासायवडिमएहिं सव्वतो समंता संपरिक्खत्ता । ते णं पासायवडिसगा देसणाइं चत्तारि जोयणाइं उट्ठुं उच्चत्तं देसणाइं दो जोयणाइं आ-यामविक्खंभेणं अब्धुगयमूसिं भूमिभागा उल्लोया पउ-मामणाइं उवरिं मंगलगा भया छत्ताइछत्ता । (सू० १३६)

'ते णं' मित्यादि, ते प्रासादावतंसकाः देशानानि चत्वारि यो-जनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन देशाने द्वे योजनं आयामविष्कम्भाभ्याम्, तेषामपि स्वरूपवर्णने मध्ये भूमिभागवर्णनमुल्लोकवर्णने सिं-

हासनवर्णने च परिवारवर्जितं प्राग्वत्, तदेवं चतस्रः प्रासादा-
वतंसकपरिपाट्यो भवन्ति, क्वचित्सिद्ध एव दृश्यन्ते न चतुर्थी ।

(१०) अथ लवणसमुद्रं विजयदेवस्य सभामाह—

तस्मै रां मूलप्रासादावतंसकस्य उत्तरपुरस्थिमणं एत्थ
रां विजयस्म देवस्म सभा सुधम्मा पप्पत्ता, अद्वतेरसजो-
यणाइं आयामेणं, छ मकोसाइं जेयणाइं विक्खंभेणं, राव
जेयणाइं उड्डं उच्चत्तणं, अणेगखंभसतसंनिविट्ठा अब्भुग्ग-
यसुकयवइरवेदिया तोरणवररतियसालभंजिया सुसिलिट्ठ-
विमिट्ठलट्ठमंठियपसत्थवेरुलियविमलखंभा राणाणामणिक-
णगरयणखइयउज्जलवहुसमसुविभत्तचित्त (णिचियं) रम-
णिज्जकुट्टिमत्ता ईहामियउसभतुरगणरमगरविहगवाल-
गकिस्सररुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ता थंभु-
ग्गयवइरवेदियापरिगयाभिरामा विज्जाहरजमलजुयलजंतजु-
त्ता विव अच्चिसहस्समालणीया रुवगसहस्सकलिया भिस-
मानी भिन्धिसमानी चक्खुलोयणलसा सुहफासा सस्सि-
रीयरूवा कंचणमणिरयणधूमियागा नाणाविहपंचवस्सघं-
टापडागपडिमंडितगसिहरा धवला मिरीइकवचं विणिग्गु-
यंती लाउल्लोइयमहिया गोमीस्सरसरत्तचंदणददरदिन्न-
पंचगुलितला उवचियचंदणकलमा चंदणघडसुकयतोर-
णपडिदुवारदेसभागा आसत्तोसत्तविउलवद्वघारियमल्लदा
मकलावा पंचवस्ससरसुरभिमुक्कपुप्फपुंजेवयारकलिता का-
लागुरुपवरकुंदुरुक्तुरुक्कधूमधमघंतगंधुदधुयाभिरामा सुगं-
धवरगंधिया गंधवट्ठिभूया अच्छरगणसंघसंविकिणा दि-
व्वतुडियमधुरमहसंपणाइया सुग्गमा सव्वरयणामती अ-
च्छा ० जाव पडिस्सा ।

'तस्मै रां' मित्यादि, तस्य मूलप्रासादावतंसकस्य उत्तर-
पर्वस्याम्-ईशानकोण इत्यर्थः, अत्र-एतस्मिन् भागे विजय-
स्य देवस्य योग्या सभा सुधर्मा नाम विशिष्टचन्द्रकोपेता
साऽर्द्धवर्गादशगोजनान्यायामेन, पदं सफोशानि योजनानि-
विष्कम्भेन, नव योजनानि ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, 'अणेगं' त्यादि
यनेकेषु स्तम्भशतेषु सन्निविट्ठा अनेकस्तम्भशतस-
न्निविट्ठा 'अब्भुग्गयसुकयवइया तोरणवररइय-
सालभंजिया सुसिलिट्ठाविसिट्ठलट्ठमंठियपसत्थवेरुलियवि-
मलखंभा' अब्भुग्गता-अतिरमणीयतया द्रष्टव्यां प्रत्य-
भिमुखम्, उन्न-प्राचल्येन स्थिता सुकृतेव सुकृता
निपुणशिल्पगर्वितेयेति भावः, अब्भुग्गता चासौ सुकृता
च अब्भुग्गतसुकृता वज्रवेदिका-हारासुगडकोणविज-
रत्नमयी वेदिका तोरणे चाब्भुग्गतसुकृते यत्र सा तथा,
तथा वराभिः-प्रधानाभिः गचिताभिः-विरचिताभिः रति-
दाभिर्वा सालभंजिकाभिः-सुश्लिष्टा-संवद्धा विशिष्ट-प्रधानं
लट्ठ-मनोज्ञं संस्थितम्-संस्थानं येषां ते विशिष्टलट्ठसं-
स्थिताः प्रशस्ताः-प्रशंसास्पदीभूता वैदूर्यस्तम्भाः-वैदूर्यरत्न-
मयाः स्तम्भा यस्यां सा वरगचितशालभंजिकासुश्लिष्टविशि-
ष्टलट्ठांश्चनप्रशस्तवैदूर्यस्तम्भाः-ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः,

तथा नानामणिकनकरत्नानि खचितानि यत्र स नानामणि-
कनकरत्नखचितः, निघ्नान्तस्य परनिपातो भार्यादिदर्शनात्,
नानामणिकनकरत्नखचितः उज्ज्वलो-निर्मलो बहुसमः-
अत्यन्तसमः सुविभक्तो निचितो-निविडो रमणीयश्च भूमि-
भागे यस्यां सा नानामणिकनकरत्नखचिताज्ज्वलवहुसमसु-
विभक्त(निचितरमणीय) भूमिभागा 'ईहामियउसहतुरगनरम-
गरविहगवालगकिस्सररुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलय-
भत्तिचित्ता' इति तथा स्तम्भोद्गतया-स्तम्भोपरिवर्त्तिन्या
वज्रवेदिकया-वज्ररत्नमय्या वेदिकया परिगता सती याऽ-
भिरामा स्तम्भोद्गतवज्रवेदिकापरिगताभिरामा 'विज्जाहर-
जमलजुगलजंतुजुत्ता विव अच्चिसहस्समालणीया रुवगसह-
स्सकलिया भिसमानी भिन्धिसमानी चक्खुलोयणलसा
सुहफासा सस्सिरीयरूवा' इति प्राग्वत् 'कंचणमणिरयणधु-
मियागा' इति काञ्चनमणिरत्नानां स्तूपिका शिखरं यस्याः सा
काञ्चनमणिरत्नरत्नूपिकाका 'नाणाविहपंचवस्सघंटापडागप-
रिमंडियग्गसिहरा' नानाविधाभिः-नानाप्रकाराभिः पञ्चव-
र्णाभिर्घण्टाभिः पताकाभिश्च परि-सामस्येन मण्डितमध-
शिखरं यस्याः सा नानाविधपञ्चवर्णघण्टापताकापरिमण्डि-
ताग्रशिखरा धवला-श्वेना मरीचिकवचम्-किरणजाल-
परितोषं विनिर्मुञ्चन्ती 'लाउल्लोइयमहिया' इति लाइयं नाम-
यद् भूमेर्गोमयादिना उपलेपनम्, 'उल्लोइयं'-कुड्यानां मालस्य
च सैटिकादिभिः संसृष्टीकरणं 'लाउल्लोइयं' ताभ्यामिव महि-
ता-पूजिता लाउल्लोइयमहिता तथा गोशीर्षेण गोशीर्षनामच-
न्दनेन सरसरक्कचन्दनेन दहरण-वहलेन-चपेटाकारेण वा
दत्ताः पञ्चाङ्गुल्यस्तला-हस्तका यत्र सा गोशीर्षकसरसरक्क-
चन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितला, तथा उपचिता-निवेशिता व-
न्दनकलशा-मङ्गलकलशा यस्यां सा उपचितवन्दनकलशा,
'चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागा' इति चन्दनघटेः
चन्दनकलशैस्सुकृतानि-सुष्ठु कृतानि शोभनानीति तात्पर्य-
र्थः, यानि तोरणानि तानि चन्दनघटसुकृतानि तोरणानि
प्रतिद्वारदेशभागे यस्यां सा चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वार-
देशभागा, तथा-'आसत्तोसत्तवट्ठवघारियमल्लदामक-
लावा' इति, आ-अवाङ् अघोभूमौ सक्र-आसक्तो भूमौ
लग्न इत्यर्थः ऊर्ध्वं सक्र उत्सक्तः-उल्लोचतले उपरि संवद्ध
इत्यर्थः, विपुलो-विस्तीर्णः वृत्तो वचुलः 'वघारिय' इति
प्रलम्बितो माल्यदामकलापः-पुष्पमालासमूहो यस्यां सा
आसक्तोत्सक्तविपुलवृत्तवघारितमाल्यदामकलापा, तथा
पञ्चवर्णेन सरसेन-सच्छायेन सुरभिणा मुक्तेन-क्षिप्तं पुष्प-
पुञ्जलज्जणेनोपचार्येण पूजया कलिता पञ्चवर्णसरससुर-
भिमुक्कपुष्पपुञ्जापचारकलिता 'कालागुरुपवरकुंदुरुक्तुरु-
क्कधूमधमघंतगंधुदधुयाभिरामा सुगंधवरगंधगंधिया गंधव-
ट्ठिभूया' इति प्राग्वत्, 'अच्छरगणसंघसंविकिणा' इति
अस्मरेगणानां सङ्घः-समुदायस्तेन सम्यग्-रमणीयतया-
विकीर्णी व्याप्ता 'दिव्वतुडियसहसंपणाइया' इति दिव्या-
नां वृष्टितानाम्-आनोद्यानां वेणुवीणासृद्धादीनां य शब्दा-
स्तैः सम्यक् श्रोत्रमनोहारितया प्रकपेण नादिता-शब्दवती
दिव्यवृष्टिशब्दसंप्रणादिता 'अच्छा सरहा ० जाव पडिस्सा'
इति प्राग्वत् ॥

तीसे रां सोहम्माए सभाए तिदिसिं तओ दारा पप्पत्ता ।

ते णं दारा पत्तेयं पत्तेयं दो दो जोयणाई उड्डं उच्चत्तेणं
एणं जोयणं विक्खंभेणं तावइयं चेव पवेसेणं सेया वरकण-
गधूभियागा ० जाव वणमालादारवन्नओ । तेसि णं
दागणं पुरओ मुहमंडवा पणत्ता, ते णं मुहमंडवा अद्धतेर-
सजोयणाई आयामेणं छ जोयणाई सकोसाई विक्खंभेणं
साइरेगाई दो जोयणाई उड्डं उच्चत्तेणं मुहमंडवा अणेगखं-
भयसंनिविट्ठा ० जाव उल्लोया भूमिभागवण्णओ ॥
तेसि णं मुहमंडवाणं उवरिं पत्तेयं पत्तेयं अट्ठ मंगला
पणत्ता, सोत्थिय ० जाव मच्छ ॥ तेसि णं मुहमंडवाणं
पुरओ पत्तेयं पत्तेयं पेच्छाघरमंडवा पणत्ता, ते णं पेच्छा-
घरमंडवा अद्धतेरसजोयणाई आयामेणं ० जाव दो जोयणाई
उड्डं उच्चत्तेणं ० जाव मणिफासो ॥ तेसि णं बहु-
मज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं वइरामयअक्खाडगा पणत्ता,
तेमि णं वइरामयाणं अक्खाडगाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं
पत्तेयं मणिपीठिया पणत्ता, ताओ णं मणिपीठियाओ
जोयणमेगं आयामविक्खंभेणं अद्धजोयणं वाहल्लेणं स-
व्वमणिमईओ अच्छाओ ० जाव पडिरूवाओ ॥ ता-
सि णं मणिपीठियाणं उप्पि पत्तेयं पत्तेयं सीहासणा
पणत्ता, लीहासणवण्णओ ० जाव दामा परिवारो ।
तेमि णं पेच्छाघरमंडवाणं उप्पि अट्ठ मंगलगा भया
छत्तातिछत्ता (० जाव पडिरूवा) ।

‘ तासि णं सुधम्माए ’ इत्यादि, तस्याः सुधर्मायाः सभायाः
त्रिदिशि—तिसृषु दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकद्वारभावेन
त्राणि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—एकं पूर्वस्यामेकं दक्षि-
णस्यामेकमुत्तरस्याम् । ‘ ते णं दारा ’ इत्यादि, तानि द्वा-
राणि प्रत्येकं प्रत्येकं द्वे द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन योजन-
मेकं विष्कम्भेन ‘ तावइयं चेव ’ ति योजनमेकं प्रवेशन-
‘ सेयावरकणगधूभियागा ’ इत्यादि प्रागुक्तं द्वारवर्णनं त
देतावद्वक्तव्यं याच्यते नमाला इति ॥ ‘ तेसि णं ’ मित्यादि,
तेषां द्वाराणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं मुखमण्डपः प्रज्ञप्तः,
ते च मुखमण्डपा अर्द्धत्रयोदश योजनानि आयामेन, पद्
योजनानि स्रक्कोशानि विष्कम्भेन, सातिरेके द्वे योजने ऊ-
र्ध्वमुच्चैस्त्वेन, पंतपामपि ‘ अणेगखंभयसंनिविट्ठा ’ इ-
त्यादि वर्णेन सुधर्मायाः सभाया इव निरवशेषं द्रष्टव्यं,
तेषां मुखमण्डपानामुल्लोकवर्णेन बहुसमरमणीयभूमिभा-
गवर्णेन च यावन्मणीनां स्पर्शः प्राग्वत् ॥ ‘ तेसि णं ’ मि-
त्यादि, तेषां मुखमण्डपानामुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि-
स्वस्तिकादीनि प्रज्ञप्तानि, तान्येवाह—‘ तं जेह ’ त्यादि,
एतच्च विशेषणं सुधर्मासभाया अपि द्रष्टव्यम् ॥ ‘ तेसि
णं ’ मित्यादि, तेषां मुखमण्डपानां पुरतः प्रत्येकं २ प्रेक्षा-
गृहमण्डपः प्रज्ञप्तः, तेषां च प्रेक्षागृहमण्डपा अर्द्धत्रयोद-
श योजनान्यायामेन, स्रक्कोशानि पद् योजनानि विष्कम्भेन,
सातिरेके द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, प्रेक्षागृहमण्डपानां च
भूमिभागवर्णेन पूर्ववत्तावद्वाच्यं यावन्मणीनां स्पर्शः ॥ ‘ तेसि
णं ’ मित्यादि, तेषां च बहुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुम-

ध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं वज्रमयः अक्षपाटकः चतुर-
स्त्राकारः प्रज्ञप्तः, तेषां चाक्षपाटकानां बहुमध्यदेशभागे प्र-
त्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिका यो-
जनमेकमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्धयोजने वाहल्लेन ‘ सव्वम-
णिमईओ ’ इति सर्वात्मना मणिमयः ‘ अच्छा ’ इत्यादि
विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ॥ ‘ तासि णं ’ मित्यादि, तासां
मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं सिंहासनं प्रज्ञप्तम्,
तेषां च सिंहासनानां वर्णेन परिवारश्च प्राग्वद्वक्तव्यः, ते-
षां च प्रेक्षागृहमण्डपानामुपरि अष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि
मङ्गलकानि प्रज्ञप्तानि, कृष्णचामरध्वजादि च प्राग्वद्वक्तव्य-
म् ॥ ‘ तेसि णं ’ मित्यादि, तेषां प्रेक्षागृहमण्डपानां पुरतः
प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिकाः
प्रत्येकं द्वे द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्यां योजनमेकं
वाहल्लेन सर्वात्मना मणिमयः अच्छा इत्यादि प्राग्वत् ।
(चैत्यस्तूपवक्रव्यतासूत्रम् ‘ चेइयधूम ’ शब्दे तृतीयभागे
१२६२ पृष्ठ गतम्)

तद्व्याख्या च इहोपयुक्तत्वात्प्रदर्शयते—

‘ तेसि णं ’ मित्यादि, तेषां चैत्यस्तूपानां प्रत्येकं प्रत्येकं
‘ चतुर्दिशि ’ चतसृषु दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकमणि-
पीठिकाभावेन चतस्रो मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणि-
पीठिका योजनमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्ध योजने वाहल्लेन
सर्वात्मना मणिमयः अच्छा इत्यादि प्राग्वत् ॥ ‘ तासि
णं ’ मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि एकैकस्या म-
णिपीठिकाया उपरि एकैकप्रतिमाभावेन चतस्रो जिनप्रति-
माः, जिनोत्संघः—उत्कर्षतः पञ्च धनुःशतानि, जघन्यतः सप्त
हस्ताः, इह तु पञ्च धनुःशतानि संभाव्यन्ते, ‘ पलितक-
निसन्नाओ ’ इति पर्यङ्कासननिर्णयः स्तूपामिमुख्यस्ति-
ष्ठन्ति, तद्यथा—ऋषभा वर्द्धमाना चन्द्रानना वारिपणा ।
‘ तेसि णं ’ मित्यादि, तेषां चैत्यस्तूपानां पुरतः प्रत्येकं प्र-
त्येकं मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिका द्वे द्वे
योजने आयामविष्कम्भाभ्यां योजनमेकं वाहल्लेन सर्वा-
त्मना मणिमयः अच्छा इत्यादि प्राग्वत् (जी०)
(चैत्यवृत्ताणां वर्णावासादिसूत्रं ‘ चेइयरुक्ख ’ शब्दे
१२६५ पृष्ठ गतम्) (चैत्यवृत्ताणां वर्णावासादिसूत्रव्या-
ख्या च तत्रैव ‘ चेइयरुक्ख ’ शब्दे तृतीयभागे १२६५
पृष्ठ गता ।)

(११) अथ मणिपीठिकानां माहेन्द्रध्वजाः प्रतिपादयति—

तासि णं मणिपीठियाणं उप्पि पत्तेयं पत्तेयं माहिंद-
ज्झया अट्ठमाई जोयणाई उड्डं उच्चत्तेणं अट्ठकोसं
उव्वेहेणं अट्ठकोसं विक्खंभेणं वइरामयवट्टलट्ठसंठि-
यसुसिलिट्ठपरिघट्टमट्टसुपतिट्ठिता विसिट्ठा अणेगवरपं-
चवण्णकुडभीसहस्रपरिमंडियाभिरामा वाउडुयधिजयवेजयं-
तीपडागा छत्ताछित्तकलिया तुंगा गगणतलमभिलंघ-
माणमिहरा पामादीया ० जाव पडिरूवा ।

‘ तासि णं ’ मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि
प्रत्येकं प्रत्येकं माहेन्द्रध्वजः प्रज्ञप्तः, ते च माहेन्द्र-
ध्वजा अर्द्धाष्टमानि—साङ्गानि सप्त योजनान्यूर्ध्वमुच्चै-
स्त्वेन, अर्द्धकोशम्—धनुःसहस्रप्रमाणमुद्वेधेन, अर्द्धकोशं-

धनुःसहस्रप्रमाणं विष्कम्भेन—विस्तारेण , ' वइरामय-
घटलट्टमंठियसुसिलिट्टपरिघट्टमट्टमुपइट्टिया ' इति वज्र-
मया—वज्ररत्नमयाः तथा वृत्तं—वर्तुलं लष्टं—मनोब्रं संस्थि-
तं—संस्थानं तेषां ते वृत्तलष्टसंस्थिताः , तथा सुश्लिष्टा-
यथा भवन्ति एवं परिघृष्टा इव खरशानया पापाणप्रति-
मव सुश्लिष्टपरिघृष्टाः मृष्टाः सुकुमारशानया पापाणप्रति-
मव सुप्रतिष्ठिता मनागप्यचलनात् ' अणगवरपंचवसकुड-
भीसहस्रपरिमंडियाभिगमा ' अनेकैर्वरैः—प्रधानैः पञ्चव-
र्णैः कुडभीसहस्रैः—लघुपताकासहस्रैः परिमाण्डताः स-
न्तोऽभिगमा अनेकवरपञ्चवर्णकुडभीसहस्रपरिमण्डिताभि-
गमाः ' वाउड्याविजयवेजयतीपडागा छुत्ताइछुत्तकालिया
तुंगा गगणतलमणुलिहंतसिहरा पासाईया०जाव पांडरूवा ' इति प्राग्वत् ।

तेसि णं महिंदज्झयाणं उप्पि अट्टट्ट मंगलगा
भया छत्तातिछत्ता ॥ तेसि णं महिंदज्झयाणं पुरतो
तिदिमिं तओ गंदाओ पुक्खरिणीओ पणत्ताओ ताओ
णं पुक्खरिणीओ अट्टंतरसजोयणाइं आयामेणं सको-
माइं छ जोयणाइं विक्खंभेणं दम जोयणाइं उव्वेहेणं अ-
च्छाओ सगहाओ पुक्खरिणीवण्णओ पत्तेयं पत्तेयं पउमव-
रवेइयापरिक्खित्ताओ पत्तेयं पत्तेयं वणसंडपरिक्खित्ता-
ओ वण्णओ ०जाव पडिरूवाओ ॥ तेमि णं पुक्खरिणी-
णं पत्तेयं पत्तेयं तिदिमिं तिसोवाणपडिरूवगा पणत्ता ,
तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं वण्णओ , तोरणा भा-
णियव्वा , ०जाव छत्तातिछत्ता ।

' तेसि ण ' मित्यादि , तेषां महेंद्रध्वजानामुपरि अष्टा-
वष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णचामरध्वजा इत्यादि पूर्वव-
त् सर्वे वक्त्वयं यावद्बहवः सहस्रपत्रकहस्तका इति ॥ ' ते
सि ण ' मित्यादि , तेषां महेंद्रध्वजानां पुरतः प्रत्येकं प्र-
त्येकं नन्दा—नन्दाभिधाना पुष्करिणी प्रज्ञप्ता , अर्द्धत्र-
योदश—साक्षात्तं द्वादश योजनानि आयामेन , पट् योजना-
नि सप्तोशानि विष्कम्भेन . दश योजनान्युद्धेन—उण्डत्वे-
न , ' अच्छाओ सगहाओ रययमयकूडाओ ' इत्यादिवर्ण-
नं जगत्पुर्णिपुष्करिणीवन्निरवशेषं वक्त्वयं यावत् ' पासा-
ईयाओ उदगरमेणं पन्नत्ताओ ' ताश्च नन्दापुष्करिणयः प्र-
त्येकं प्रत्येकं पञ्चवर्येदिकया प्रत्येकं प्रत्येकं वनखण्डेन च
परिज्ञप्ताः , तासां च नन्दापुष्करिणीनां त्रिदिशि त्रिसो-
पानप्रतिरूपकारिण प्रज्ञप्तानि तेषां च वर्णने तोरणवर्णने
च प्राग्वत् ।

सभाए णं सुहम्माए छ मणोगुलियामाहस्मीओ पण्णा-
त्ताओ , तं जहा—पुरथिमेणं दो साहस्मीओ पचत्थि-
मेणं दो माहस्मीओ दाहियेणं एगा साहस्मी उत्तरेणं
एगा माहस्मी , तासु णं मणोगुलियासु बहवे सुवण्ण-
रूपामया फलगा पणत्ता , तेसु णं सुवण्णरूपाम-
एसु फलगेसु बहवे वइरामया णागदंतगा पणत्ता ,
तेसु णं वइरामएसु नागदंतएसु बहवे किएहसुचवट्टव-

ग्धारितमल्लदामकलावा ०जाव सुक्खिबट्टवग्धारितमल्ल-
दामकलावा , ते णं दामा तवादिजलंभूसगा ०जाव
चिडंति ॥ सभाए णं सुहम्माए छ गोमाणसी-
साहस्सीओ पणत्ताओ , तं जहा—पुरथिमेणं दो माह-
स्मीओ , एवं पचत्थिमेणं वि , दाहियेणं सहस्सं एवं उ-
त्तरेण वि , तासु णं गोमाणसीसु बहवे सुवण्णरूपमया
फलगा पणत्ता ०जाव तेसु णं वइरामएसु नागदंत-
एसु बहवे रयतामया सिकता पणत्ता , तेसु णं रय-
तामएसु सिकएसु बहवे वेरुलियामईओ धूवघडित्ताओ
पणत्ताओ , ताओ णं धूवघडियाओ कालागुरुपवरकुं-
दुरुकतुरुक ०जाव घाणमणणिवुड्ढकरेणं गंधेणं सव्वतो
समंता आपूरेमाण्णिओ चिडंति । सभाए णं सुधम्माए
अंतो बहुसमरमणिजे भूमिभागे पणत्ते ० जाव म-
णीणं फासो उल्लोया पउमलयभत्तिचित्ता ०जाव सव्व-
तवणिज्जमए अच्छे ०जाव पडिरूवे ॥ (सू० १३७)

' सभाए णं सुहम्माए ' इत्यादि . सभायां सुधर्मायां प-
ट् (मनो) गुलिकासहस्राणि प्रज्ञप्तानि . तद्यथा—हे स-
हस्रं पूर्वस्यां दिशि हे पश्चिमायामेकं सहस्रं दक्षिणस्या-
मेकमुत्तरस्यामिति , एतासु च फलकनागदन्तकमालयदाम-
वर्णने प्राग्वत् ॥ ' सभाए णं सुहम्माए ' इत्यादि . सभा-
यां सुधर्मायां पट् गोमानसिकाः—शय्यारूपाः स्थानविशे-
पास्तामां सहस्राणि प्रज्ञप्तानि , तद्यथा—हे सहस्रं पूर्वस्यां
दिशि हे पश्चिमायामेकं दक्षिणस्यामेकमुत्तरस्यामिति , ता-
स्वपि फलकवर्णने नागदन्तवर्णने धूपघटिकावर्णने च वि-
जयद्वारवत् । ' सभाए णं सुहम्माए ' इत्यादि उल्लोकव-
र्णने ' सभाए णं सुहम्माए ' इत्यादि भूमिभागवर्णने च
प्राग्वत् ।

(१२) अथ लवणसमुद्रविजयद्वारे मणिपीठिकामाह—

तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झ-
देसभाए एत्थ णं एगा महं मणिपीठिया पणत्ता , सा
णं मणिपीठिया दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं जो-
यणं वाहल्लेणं सव्वमणिमता ॥ तीसे णं मणिपीठि-
याए उप्पि एत्थ णं माणवए णाम चंडयखंभे पणत्ते
अट्टट्टमाइं जोयणाइं उट्टं उच्चत्तेणं अट्टकोसं उव्वेहेणं
अट्टकोसं विक्खंभेणं छ कोडीए छ लंसे छ विग्गहिते व-
इरामयवट्टलट्टसंठिते , एवं जहा महिंदज्झयस्स वण्ण-
ओ ० जाव पासातीए ॥ तस्स णं माणवकस्स-
चेत्तिखंभस्स उवरिं छक्कोसे ओगाहित्ता हेट्ठा वि छ-
क्कोसे वज्जत्ता मज्जे अट्टपंचमेसु जोयणेसु एत्थ णं बह-
वे सुवण्णरूपमया फलगा पणत्ता , तेसु णं सुवण्णरूपम-
एसु फलएसु बहवे वइरामया णागदंता पणत्ता , तेसु णं
वइरामएसु नागदंतएसु बहवे रययामता सिकगा पणत्ता ।

' तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स ' इत्यादि , तस्य

बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभाग अत्र म-
हती एका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, द्वे योजने आयाविक-
म्भाभ्यामर्द्धयोजने बाहल्येन सर्वात्मना मणिमयी 'अच्छा'
इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तीसे ण' मित्यादि, तस्या मणिपीठि-
काया उपरि महानका माणवकनामा चैत्यस्तम्भः प्रज्ञप्तः,
अर्द्धाष्टमानि-सार्द्धानि सप्त योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, अर्द्धक्रो-
शम्-धनुःसहस्रमानमुद्धेन, अर्द्धक्रोशं विकम्भेन पडस्त्रि-
कः—पट्कोटीकः पाङ्क्तिग्रहिकः 'वहरामयवट्टलट्टसंठिण' ।
इत्यादि महेंद्रध्वजवद् वर्णनमेषमस्यापि तावद्वक्तव्यं
यावद् 'वहव सहस्रसप्तहत्थागा सव्वरयणामया अच्छा
०जाव पडिरूवा' इति । 'तस्स ण' मित्यादि, तस्य माण-
वकस्य चैत्यस्तम्भस्योपरि पट् क्रोशान् अवगाह्य उपरित-
नभागात् पट् क्रोशान् वर्जयित्वेति भावः, अधस्तादपि पट्
क्रोशान् वर्जयित्वा मध्यउर्ध्वपञ्चमेषु योजनेषु 'वहवे सुव-
स्सरूपमया फलगा' इत्यादि फलकवर्णने नागदन्तवर्णने
सिक्कवर्णने च प्राग्वत् ।

तेसु णं रययामयसिकएसु वहवे वहरामया गोलवट्टस-
मुग्गका पम्पत्ता तेसु णं वहरामएसु गोलवट्टसमुग्गएसु वहवे
जिणसकहाओ मंनिक्खत्ताओ चिट्ठंति, जाओ णं विजय-
स्स देवस्स अस्सेसिं च वहूणं वाणमंतराणं देवाणं य देवीणं
य अच्चणिजाओ वंदणिजाओ पूयणिजाओ सकारणिजा-
ओ सम्माणणिजाओ कल्लाणं मंगल्लं देवयं चेतियं पज्जुवास-
णिजाओ । माणवगस्स णं चेतियखंभस्स उवरिं अट्टट्ट
मंगलगा भया छत्तातिछत्ता । तस्स णं माणवगस्स
चेतियखंभस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं एगा महं मणिपेठिया
पम्पत्ता, सा णं मणिपेठिया दो जोयणाई आयामविकखं-
भेणं जोयणं बाहल्लेणं सव्वमणिमई ०जाव पडिरूवा । तीसे
णं मणिपेठियाए उप्पि एत्थ णं एगे महं सीहासणं पम्पत्ते,
सीहासणवप्पअं । तस्स णं माणवगस्स चेतियखंभस्स
पच्चत्थिमेणं एत्थ णं एगा महं मणिपेठिया पम्पत्ता, जोयणं
आयामदिक्कं भेणं अट्टजोयणं बाहल्लेणं सव्वमणिमती
अच्छा ॥ [देवशयनीयवक्कव्यतासूत्रम्—'देवसयणिज' श-
ब्दे चतुर्थभागे २६२५ पृष्ठे गतम्] तस्स णं देवस-
यणिजस्स उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं महई एगा मणिपी-
ठिया पम्पत्ता, जोयणमेगं आयामविकखंभेणं अट्टजोयणं
बाहल्लेणं सव्वमणिमई ० जाव अच्छा ।

'तेसु ण' मित्यादि, तेषु रजतमयेषु सिक्केषु बहवो
वज्रमया गोलवृत्ताः समुद्रकाः, तेषु च वज्रमयेषु समु-
द्रकेषु बहूनि जिनसकथीनि संनिक्षिप्तानि तिष्ठन्ति, यानि
विजयस्य देवस्यान्येषां च बहूनां वानमन्तराणां देवानां
देवीनां चार्चनीयानि-चन्दनतः, वन्दनीयानि-स्तुत्यादिना,
पूजनीयानि-पुष्पादिना, माननीयानि-बहुमानकरणतः, स-
न्कारणीयानि-वस्त्रादिना, कल्याणं-मङ्गलं दैवतं-चैत्यमि-
ति बुद्ध्या पर्युपासनीयानि ॥ 'तस्स ण' मित्यादि, त-
स्य माणवकस्य चैत्यस्तम्भस्य पूर्वस्यां दिशि अत्र म-

हत्यका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, योजनमेकमायामविक-
म्भाभ्यामर्द्धयोजने बाहल्येन सर्वात्मना मणिमयी 'अ-
च्छा' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तीसे ण' मित्यादि, तस्या
मणिपीठिकाया उपरि अत्र महेंद्रकं सिंहासनं प्रज्ञप्तं त-
द्वर्णने शेषाणि च भद्रासनानि तत्परिवारभूतानि प्राग्व-
त् ॥ 'तस्स ण' मित्यादि, तस्य माणवकनामस्तम्भस्त-
म्भस्य पश्चिमायां दिशि अत्र महत्यका मणिपीठिका प्र-
ज्ञप्ता, एकं योजनमायामविकम्भाभ्यामर्द्धयोजने बाहल्येन
'सव्वमणिमयी' इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तीसे ण' मित्यादि
तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महेंद्रकं (देव) शय-
नीयं प्रज्ञप्तम्, तस्य च देवशयनीयस्यायमेतद्रूपः वर्ण-
वासः—वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—नानामणिमयाः प्र-
तिपादाः—मूलपादानां प्रतिविशिष्टोपपृष्ठभकणाय पादाः
प्रतिपादाः सौवर्णिकाः—सुवर्णमयाः पादाः—मूलपादाः,
जाम्बूनदमयानि गात्राणि ईपादीनि वज्रमया वज्ररत्नपु-
रिताः सन्धयः, 'नानामणिमये चिच्च' इति चिच्चं नाम
च्युतं वानमित्यर्थः, नानामणिमयं च्युतम्—विशिष्टवा-
ने रजतमयी तूली लोहिताक्षमयानि, 'विच्चोयणा' इति
उपधानकानि, आह च मूलटीकाकारः—'विच्चोयणा-
उपधानकानि उच्यन्ते' इति, तपनीयमस्यो गण्डोपधा-
नकाः ॥ 'से णं देवसयणिज्जे' इत्यादि, तद् देवशयनीयं
सालिङ्गनवर्त्तिकम्—सह आलिङ्गनवर्त्या—शरीरप्रमाणेना-
पधानेन यद् तत्तथा 'उभयो विच्चोयणं' इति उभयतः
उभौ—शिरोऽन्तपादान्तावाश्रित्य विच्चोयणं—उपधानं य-
त्र तद् उभयतो विच्चोयणम् 'दुहतो उन्नत'—इति उभयत
उन्नतं 'मज्जे णयगंभीरे' इति, मध्ये च नतं निम्नत्वात्
गम्भीरं च महत्त्वात् नतगम्भीरं गङ्गापुलिनवाल्मुकाया
अवदालो—विदलनं पादादिन्यासेऽधोगमनमिति भावः
तत्र 'सालिसण' इति सदृशकं गङ्गापुलिनवाल्मुकावदा-
लसदृशकम्, तथा 'ओर्यावय' इति विशिष्टं परिकर्मितं क्षौ-
मं—कार्पासिकं दुकूलं—वस्त्रं तदेव पट् ओर्यवियक्षी-
मदुकूलपट्टः, स प्रतिच्छादनं—आच्छादनं यस्य तत्तथा,
'आईणगसूयधूरनवणीयतूलफासे' इति प्राग्वत्, 'रत्त-
सुयसंवुए' इति रत्नाशुकं संवृतं रत्नाशुकसंवृतम्, अ-
त एव सुरम्यम् 'पासाइए' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत् ॥
'तस्स ण' मित्यादि, तस्य देवशयनीयस्य उत्तरपु-
र्वस्यां दिशि अत्र महत्यका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, योजन-
मेकमायामविकम्भाभ्यामर्द्धयोजने बाहल्येन 'सव्वमणि-
मयी अच्छा' इत्यादि प्राग्वत् ॥

तीसे णं मणिपीठियाए उप्पि एगं महं खुड्डए महि-
दज्झए पम्पत्ते अट्टट्टमाई जोयणाई उड्डं उच्चत्तेणं
अट्टकोसं उव्वहेणं अट्टकोसं विकखंभेणं वरुलियामय-
वट्टलट्टसंठिते तेहव ०जाव मंगला भया छत्तातिछत्ता ॥
तस्स णं खुड्डमहिदज्झयस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं
विजयस्स देवस्स पुप्पालए नाम पहरणकोसं पम्पत्ते ॥
तत्थ णं विजयस्स देवस्स फलिहरणपामोक्खा वह-
वे पहरणरयणा मंनिक्खत्ताओ चिट्ठंति, उज्जलसुणिमि

यमुनिकवधारा पासाईया ॥ तीसे र्णं सभाए सुहम्माए
उप्पि बहव अट्ठु मंगलगा भया छत्तातिछत्ता० जाव पडि-
रूवा ॥ (सू० १३८)

‘ तीसे र्णं ’ मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र
जुल्लको महेन्द्रध्वजः प्रज्ञप्तः, तस्य प्रमाणं च वर्णकश्च म-
हेन्द्रध्वजवद्वक्तव्यः । ‘ तस्म र्णं ’ मित्यादि, तस्य जुल्लक-
स्य महेन्द्रध्वजस्य पश्चिमायां दिशि अत्र विजयस्य देवस्य
सम्बन्धी महान एकश्चोष्णालो नाम प्रहरणकोशः—प्रह-
रणस्थानं प्रज्ञप्तम्, किंविशिष्टमित्याह—‘ सव्ववड्ढामए अ-
च्छे० जाव पडिरूवे ’ इति प्राग्वत् । ‘ तत्थ र्णं ’ मित्या-
दि, तत्र चोष्णालकाभिधाने प्रहरणकोशे बहूनि परिघर-
न्तप्रमुखाणि प्रहरणरत्नानि संक्षिप्तानि तिष्ठन्ति, कथम्भू-
तानीत्यत आह—उज्ज्वलानि—निर्मलानि सुनिशितानि—
अतितेजितानि अत एव तीक्ष्णधारिणि प्रासादीयानीत्यादि
प्राग्वत् ॥ ‘ तीसे र्णं सभाए ’ इत्यादि, तस्याः सुधर्मा-
याः सभाया उपरि बह्व्यष्टावष्टौ मङ्गलकानि, इत्यादि सर्वे
प्राग्वत्तावद्वक्तव्ये यावद्बहवः सहस्रपत्रहस्तकाः सर्वरत्नमया
अच्छा यावत्प्रतिरूपाः ।

(१३) सुधर्मसभायाः सिद्धायतनार्हानि प्रतिपादयति—

सभाए र्णं सुधम्माए उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ र्णं
एगे महं सिद्धायतणे पणत्ते अट्ठतेरसजोयणाइं आ-
यामेणं छ जोयणाइं सकोमाइं विक्खंभेणं नव जोयणाइं
उड्डं उच्चत्तेणं ० जाव गोमाणमिया वत्तव्वया, जा चव
सभाए सुहम्माए वत्तव्वया सा चव निरवसेमा भाणि-
यव्वा तहेव दारा मुहमंडवा पेच्छावरमंडवा भया भूभा
चेइयरुक्खा महिंदज्झया गंदाया पुक्खरिणीया, तया
य सुधम्माए जहा पमाणं मणगुलियाणं गोमाणसीया
ध्वयवडिआ तहेव भूमिभागे उल्लोए य० जाव मणि-
फासो ॥ तस्म र्णं सिद्धायतणस्म बहुमज्झदेसभाए
एत्थ र्णं एगा महं मणिपेठिया पणत्ता दो जोय-
णाइं आयामविक्खंभेणं जोयणं वाहल्लेणं सव्वमणि-
मयी अच्छा सण्हा लण्हा घट्ठा मट्ठा र्णीरया णिप्पकंपा
पडिरूवा । (अतःपरं चैत्यवद्वक्तव्यता ‘ चेइय ’ शब्दं तृती-
यभागे १२४२ पृष्ठं गता ।) तस्म र्णं सिद्धायतणस्म र्णं
उप्पि बहव अट्ठु मंगलगा भया छत्तातिछत्ता उत्तिमगाग
मालमग्निहेहिं रयणेहिं उवमोभिया तं जहा रयणेहिं०
जाव रिट्ठेहिं । (सू० १३९)

‘ सभाए र्णं ’ मित्यादि, सभायाः सुधर्माया उत्तरपूर्वस्यां
दिशि अत्र महदेकं सिद्धायतनं प्रज्ञप्तम्, अट्ठत्रयोदश योज-
नान्यायामेन, पट् सकोशानि योजनानि विष्कम्भतो, नव
योजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेनेत्यादि सर्वे सुधर्मावद्वक्तव्ये यावद्
गोमानसीवद्वक्तव्यता, तथा चाह—‘ जा चव सभाए सुधम्माए
वत्तव्वया सा चव निरवसेमा भाणियव्वा० जाव गोमाण-
‘ सियाया ’ इति, किमुक्तं भवति ? यथा सुधर्मायाः सभा-

याः पूर्वदक्षिणोत्तरवर्त्तानि त्रीणि द्वाराणि, तेषां च द्वारा-
णां पुरतो मुखमण्डपाः, तेषां च मुखमण्डपानां, पुरतः प्रेक्षा-
गृहमण्डपाः, तेषां च प्रेक्षागृहमण्डपानां पुरतश्चैत्यस्तूपाः
सप्रतिमाः, तेषां च चैत्यस्तूपानां पुरतश्चैत्यवृत्ताः, तेषां च
चैत्यवृत्ताणां पुरतो महेन्द्रध्वजाः, तेषां च महेन्द्रध्वजानां
पुरतो नन्दापुष्करिण्य उक्ताः, तदनन्तरं च सभायां सुधर्मायां
पट् गुलिकासहस्राणि पट् गोमानसीसहस्राण्यप्युक्तानि त-
थाऽत्रापि सर्वमनेनैव क्रमेण निरवशेषं वद्वक्तव्यम्, उल्लोक-
वर्णनं बहुसमरमणीयभूमिभागवर्णनमपि तथैव ॥ ‘ तस्म
र्णं ’ मित्यादि, तस्य (सिद्धायतनस्य) बहुसमरमणीयस्य
भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र महत्येका मणिपीठिका
प्रज्ञप्ता द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्यां योजनमेकं वाह-
ल्येन सर्वमणिमयी अच्छा इत्यादि प्राग्वत् । तस्याश्च मणि-
पीठिकाया उपरि अत्र महानेको देवच्छन्दकः प्रज्ञप्तः, सानि-
रेके द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन द्वे योजने आयामविष्कम्भा-
भ्यां सर्वात्मना रत्नमया अच्छा इत्यादि प्राग्वत् ॥ (‘ तत्र
देवच्छन्दके अष्टशतम् ’ जिनप्रतिमानां तिष्ठतीति ‘ चेइय ’
शब्दं तृतीयभागे १२४२ पृष्ठं गतम्) ‘ तस्म र्णं ’ मित्यादि,
तस्य सिद्धायतनस्य उपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि, ध्वजच्छ-
त्रानिच्छत्रादीनि तु प्राग्वत् ॥

(१४) अथ तत्रोपपातसभां प्रतिपादयन्नाह—

तस्म र्णं सिद्धाययणस्स र्णं उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ र्णं
एगा महं उववायसभा पणत्ता जहा सुधम्मा तहेव० जाव
गोमाणसीया उववायसभाए वि दारा मुहमंडवा सव्वं
भूमिभागे तहेव० जाव मणिफासो (सुहम्मासभावत्तव्वया
भाणियव्वा० जाव भूमीए फासो) ।

‘ तस्म र्णं ’ मित्यादि, तस्य सिद्धायतनस्य उत्तरपूर्वस्या-
मत्र महत्येका उपपातसभा प्रज्ञप्ता, तस्याश्च सुधर्मास-
भाया इव प्रमाणं त्रीणि द्वाराणि तेषां च द्वाराणां पुरतो
मुखमण्डका इत्यादि सर्वे तावद्वक्तव्ये यावद् गोमानसीवर्ण-
नम्, तदनन्तरमुल्लोकवर्णनं ततो भूमिभागवर्णनं तावद्
यावन्मणीनां स्पर्शः, तथा चाह—‘ सुहम्मासभावत्तव्वया
भाणियव्वा० जाव भूमीए फासो ’ इति ।

तस्म र्णं बहुसमरमणिजस्स भूमिभागस्स बहुम-
ज्झदेसभाए एत्थ र्णं एगा महं मणिपेठिया पणत्ता जोयणं
आयामविक्खंभेणं अट्ठजोयणं वाहल्लेणं सव्वमणिमयी
अच्छा, तीसे र्णं मणिपेठियाए उप्पि एत्थ र्णं एगे महं
देवसयणिज्जे पणत्ते, तस्म र्णं देवसयणिज्जस्स वप्पया,
उववायसभाए र्णं उप्पि अट्ठु मंगलगा भया छत्तातिछत्ता०
जाव उत्तिमागाग, तीसे र्णं उववायसभाए उत्तरपुरत्थिमेणं
एत्थ र्णं एगे महं हरए पणत्ते, से र्णं हरए अट्ठतेरस
जोयणाइं आयामेणं छ कोसातिं जोयणाइं विक्खंभेणं दम
जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे सण्हे वप्पया जहेव र्णं दाराणं
पुक्खरिणीणं० जाव तोरणवप्पया ।

‘ तस्म र्णं ’ मित्यादि, तस्य च बहुसमरमणीयस्य भूमि-
भागस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता,

योजनमेकमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्धयोजने बाहल्येन सर्वा-
न्मना मणिमयी अञ्छा इत्यादि विशेषणजाने प्राग्वत्, तस्या-
श्च मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं देवशयनीयं प्रज्ञप्तं,
तस्य स्वरूपवर्णने यथा सुधर्म्यायां सभायां देवशयनीयस्य
तस्य तथा द्रष्टव्यम्, तस्या अपि उपपातसभाया उपरि अष्टा
वष्टौ मङ्गलकानीत्यादि प्राग्वत् ॥ ' तीसे ण ' मित्यादि,
तस्या उपपातसभाया उत्तरपूर्वस्यां दिशि अत्र महानेको
हृदः प्रज्ञप्तः, अर्द्धत्रयांशं योजनान्यायामन, पङ्क योजनानि
सक्रीशानि विष्कम्भेन, दश योजनान्युद्देशेन ' अञ्छे सगृहे
गययाकृत ' इत्यादि नन्दापुष्करिणीवत्सर्वं निरवशेषं
वाच्यम्, तथा चाह— ' आयामुच्छेदणं विक्खम्भेणं व-
ञ्चओ जो चव नन्दापुष्करिणीणं ' मिति ॥ ' तीसे ण ' मि-
त्यादि, न हृद एकया पञ्चवरवेदिकया एकेन च वनखण्डेन
सर्वतः समन्तात्संपरिक्षिप्तः, पञ्चवरवेदिकाया वर्णने वन-
खण्डवर्णने च तावद् यावत् ' तत्थ णं वव्वे वाणमंतरा देवा
य देवाओ य आसयन्ति ० जाव विहरन्तीति ' तस्य हृदस्य त्रि-
दिशि-त्रिसृष्टु दिक्षु त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रज्ञप्तानि, तेषां
च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां तोरणानां च (वर्णने पूर्ववत् ।)

तस्स णं दह (हरत)स्स उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं एगा महं
अभिसेयसभा पप्पत्ता, जहा सभा सुधम्मा तं चव निस्व-
सेसं ० जाव गोमाणसीओ भूमिभाए उल्लोए तेहव ।
तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झंदस-
भाए एत्थ णं एगा महं मणिपेठिया पप्पत्ता जोयणं आ-
यामविक्खम्भेणं, अद्दजोयणं बाहल्लेणं, सव्वमणिमया अ-
ञ्छा । तीसे णं मणिपेठियाए उप्पि एत्थ णं महं
एगे सीहासणे पप्पत्ते, सीहासणवप्पओ अपरिवारो ।
तत्थ णं विजयस्स देवस्स सुवहु अभिसेके भंडं संणि-
क्खित्ते चिट्ठति, अभिसेयसभाए उप्पि अद्दुद्दु मंगलए ० जाव
उत्तिमागारा सोलसविधेहिं रयणेहिं, तीसे णं अभिसेय-
सभाए उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं एगा महं अलंकारिय-
सभावत्तव्वया भाणियव्वा ० जाव गोमाणसीओ मणि-
पेठियाओ जहा अभिसेयसभाए उप्पि सीहासणं स (अ)-
परिवारं । तत्थ णं विजयस्स देवस्स सुवहुअलंका-
रिणं भंडं संनिक्खित्ते चिट्ठति, उत्तिमागारा अलंकारिय-
सभावत्तव्वया भाणियव्वा ० जाव गोमाणसीओ मणिपे-
ठियाओ जहा अभिसेयसभाए उप्पि मंगलगा भया
० जाव [छत्ताड्छत्ता] । तीसे णं अलंकारियमहाए
उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं एगा महं ववमायसभा पप्पत्ता,
अभियमभावत्तव्वया ० जाव सीहासणं अपरिवारं ।

' तस्स ण ' मित्यादि, तस्य हृदस्य उत्तरपूर्वस्यां दिशि
अत्र महत्येकाऽभिषेकसभा प्रज्ञप्ता, साऽपि प्रमाणस्वरूप-
द्वारमुखमण्डपप्रज्ञागृहमण्डपवैद्यस्तूपवर्णनादिप्रकारेण सु-
धर्मासभावत्तावद्भक्त्या यावद् गोमानसीवद्भक्त्या, तदन-
न्तरं तथैवालोकावर्णने भूमिभागवर्णने च तावद् यावन्मणी-

नां स्पर्शः । ' तस्स ण ' मित्यादि, तस्य बहुसमरमणीयस्य
भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र महत्येका मणिपीठिका
प्रज्ञप्ता योजनमेकमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्धयोजने बाहल्येन
सर्वान्मना मणिमयी ' अञ्छा सगृहा ' इत्यादि विशेषणकद-
म्बकं प्राग्वत् । ' तीसे ण ' मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया
उपरि अत्र महदेकं सिंहासने प्रज्ञप्तम्, सिंहासनवर्णकः—
प्राग्वत्, नवगमत्र परिवारभूतानि भद्रासनानि न वक्तव्या-
नि । ' तत्थ ण ' मित्यादि, तस्मिन् सिंहासने विजयस्य दे-
वस्य योग्यं सुवहु अभिषेकभाण्डम्-अभिषेकोपस्करः सं-
निक्षिप्तः तिष्ठति, तस्याश्चाभिषेकसभाया उत्तरपूर्वस्यां दि-
शि अत्र महत्येकाऽलङ्कारसभा प्रज्ञप्ता, सा च प्रमाणस्वरूप-
पद्वारत्रयमुखमण्डपप्रज्ञागृहमण्डपादिवर्णनेप्रकारेणाभिषेक-
सभावत्तावद्भक्त्या यावदपरिवारं सिंहासनम् । ' तत्थ ण '
मित्यादि, तत्र—सिंहासने विजयदेवस्य योग्यं सुवहु आ-
लङ्कारिकम्-अलङ्कारयोग्यं भाण्डं संनिक्षिप्तं तिष्ठति । ' ती-
से ण ' मित्यादि, तस्या अलङ्कारसभाया उत्तरपूर्वस्यां दिशि
अत्र महत्येका व्यवसायसभा प्रज्ञप्ता, सा चाभिषेकसभाव-
त्प्रमाणस्वरूपद्वारत्रयमुखमण्डपादिवर्णकप्रकारेण तावद्भक्त-
व्या यावदपरिवारं सिंहासनम् ।

ए (त) त्थ णं विजयस्स देवस्स एगे महं पो-
त्थयरयणे संनिक्खित्ते चिट्ठति, तत्थ णं पोत्थयरयण-
स्स अयंमयारूवे वणणावासे पणत्ते, तं जहा-गिद्धामतीओ
कंवियाओ (रयतामत्तातिं पत्ताकाइं गिद्धामयातिं अक्ख-
राइं) तवणिज्जमए दारे णाणामणिमए गंठी (अंकमया-
इं पत्ताकाइं) वेरुलियमए लिप्पामणे तवणिज्जमती संकला
गिद्धमए छादने गिद्धामया ममी वडरामयी लेहणी गिद्धामयाइं
अक्खराइं धम्मिए मत्थे ववमायसभाए णं उप्पि अद्दुद्दु
मंगलगा भया छत्ताड्छत्ता उत्तिमागारेति ॥ तीसे
णं ववसा (उववा) यमभाए उत्तरपुरत्थिमेणं एगे
महं वलिपेठे पप्पत्ते दो जोयणाइं आयामविक्खम्भेणं
जोयणं बाहल्लेणं सव्वरयतामए अञ्छे ० जाव पडिरूवे ॥
एत्थ णं तस्स णं वलिपेठस्स उत्तरपुरत्थिमेणं एगा महं णं-
दापुष्करिणी पप्पत्ता जं चव माणं हरयस्स तं चव सव्वं ॥
(मू० १४०)

' एत्थ ण ' मित्यादि, ' अत्र सिंहासने महदेकं पुस्तक-
त्वे संनिक्षिप्तं तिष्ठति, तस्य च पुस्तकत्वेनस्यायमेतद्रूपः
' वर्णावासः ' वर्णकनिवेशः प्रज्ञात्तः ' रिष्ठमय्यो ' रिष्ठ-
त्तात्मिके कर्मिके पुष्टके इति भावः, रजतमयो (तपनीयम-
यो) दवरको यत्र पत्राणि प्रोताति सन्ति, नानामनिम-
यो अन्विर्दवरकस्यादौ येन पत्राणि न निर्गच्छन्ति, ' अङ्कम-
यानं ' अङ्कगन्तमयानि पत्राणि नानामणि (वैड्यं) मयं
लिप्पासने-मपीभाजनमित्यर्थः, तपनीयमयी शृङ्खला मपी-
भाजनसत्का रिष्ठगन्तमयमुपरितने तस्य छादने ' रिष्ठमयी '
रिष्ठगन्तमयी मपी, वज्रमयी लेखनी रिष्ठमयान्यक्षराणि
धार्मिकं लेख्यम्, तस्याश्च उपपातसभाया उत्तरपूर्वस्यां दिशि
महदेकं वलिपीठं प्रज्ञप्तम्, द्वे योजने आयामविष्कम्भाभ्यां

योजनमेकं ग्राहयेत् ' अच्छे सगृहे ' इत्यादि विशेषणजातं प्राग्वत् ॥ ' तस्स ए ' मित्यादि. तस्य बलिपीठस्य उत्तर-पूर्वस्यां दिशि अत्र महत्येका नन्दापुष्करिणी प्रज्ञप्ता, सा च हृदप्रमाणा, हृदस्येव च तस्या अपि त्रिसोपानवर्णेन तारणवर्णेन च प्राग्वत् ॥ तदेवं यत्र यादृग्भूता च राजधानी विजयस्य देवस्य तदतद् उपवर्णिताम् ।

(१५) सम्प्रति विजया देवस्तत्रोपपन्नस्तदा यदकरोद् यथा च तस्याभिषेकोऽभवत्तदुपदर्शयति—

तेणं कालेणं तेणं समएणं विजए देवे विजयाए रायहा-
णीए उववातसभाए देवसयणिज्जंमि देवदूसंतरीते अंगुलस्स
असंगेज्जतिभागमेत्तीए वौदीए विजयदेवत्ताए उववसे ॥
तए णं से विजये देवे अहुणोववएणमेत्तए चेव समाणे
पंचविहाए पज्जतीए पज्जतीभावं गच्छति, तं जहा—आहार-
पज्जतीए सरीरपज्जतीए इंदियपज्जतीए आणापाणुपज्ज-
तीए भासामणपज्जतीए ॥ तए णं तस्स विजय-
स्स देवस्स पंचविहाए पज्जतीए पज्जतीभावं गयस्स इ-
मे एयारूवे अज्झत्थिए चितिए पत्थिते मणोगए संक-
प्पे समुप्पज्जित्था—किं मे पुब्बं सेयं, किं मे पच्छा सेयं,
किं मे पुब्बं करणिज्जं, किं मे पच्छा करणिज्जं, किं मे पु-
ब्बं वा पच्छा वा हिताए सुहाए खेमाए णिस्सेसयाते
अणुगामियत्ताए भविस्सतीति कट्ठु एवं संपेहेति ॥
तते णं तस्स विजयस्स देवस्स सामाणियपरिसोववएण-
गा देवा विजयस्स देवस्स इमं एतारूवं अज्झत्थितं
चितियं पत्थियं मणोगयं संकप्पं समुप्पएणं जा-
णित्ता जेणामेव से विजए देवे तेणामेव उवागच्छति ते-
णामेव उवागच्छित्ता विजयं देवं करतलपरिग्गहियं ' सिर-
सावत्तं मत्थए अजंलिं कट्ठु जएणं विजएणं वद्धावेति
जएणं विजएणं वद्धावेत्ता एवं वयासी—एवं खलु देवा-
णुप्पियाणं विजयाए रायहाणीए सिद्धायतणंसि अट्ठस-
तं जिणपडिमाणं जिणस्सेहपमाणमेत्ताणं सनिक्खित्तं चि-
ट्ठति, मभाए य सुधम्माए माणवए चेतियखंभे वहरामए-
सु गोलवट्ठममुग्गतेसु वट्ठो जिणसकहाओ सनिक्खि-
त्ताओ चिट्ठंति, जओ णं देवाणुप्पियाणं अत्थेसिं च बहू-
णं विजयरायहाणिवत्थव्वाणं देवाणं देवीण य अच्चणि-
ज्जाओ वंदणिज्जाओ पूयणिज्जाओ सक्कारणिज्जाओ
सम्माणणिज्जाओ कल्लाणं मंगलं देवयं चेतियं पज्जु-
वासणिज्जाओ एतं णं देवाणुप्पियाणं पुब्बं पि सेयं,
एतं णं देवाणुप्पियाणं पच्छा वि मेयं, एतं णं देवाणुप्पि-
याणं पुब्बं करणिज्जं पच्छा करणिज्जं, एतं णं देवाणुप्पि-
याणं पुब्बं वा पच्छा वा जाव आणुगामियत्ताते भवि-
स्सतीति कट्ठु महना महना जय (जय) मदं पउंजंति ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं इत्यादि, तस्मिन् काले तस्मिन्
समये विजया देव उपपातसभायां देवशयनीये देवदृष्ट्या-
न्तरिते प्रथमतोऽङ्गुलासंख्येयभागमात्रयाऽवगाहनया—
समुत्पन्नः ॥ ' तए णं ' मित्यादि. सुगमम्, नवरमिह भाषामनः-
पर्याप्त्योः समाप्तिकालान्तरस्य प्रायः शेषपर्याप्तिकाला-
न्तरापेक्षया स्तोक्तत्वादिकत्वेन विवक्षितमिति ' पंचविहा-
ए पज्जतीए पज्जतिभावं गच्छइ ' इत्युक्तम् ॥ ' तए णं '
मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य पञ्चविधया पर्याप्त्या
पर्याप्तभावं गतस्य सतोऽयम्—एतद्रूपः संकल्पः समुद-
पद्यत, कथम्भूतः ?, इत्याह—मनोगतः—मनसि गतो-
व्यवस्थितो नाथापि वचसा प्रकाशितस्वरूप इति भावः.
पुनः कथम्भूतः ?, इत्याह—आध्यात्मिकः—आत्मन्यधि
अध्यात्मं तत्र भव आध्यात्मिक आत्मविषय इति भावः,
सङ्कल्पश्च द्विधा भवति—कश्चिदध्यात्मिकोऽपरश्च चिन्ता-
त्मकः, तत्रायं चिन्तात्मक इति प्रतिपादनार्थमाह—चि-
न्तितः—चिन्ता संजानाऽस्मिन्निति चिन्तितश्चिन्तात्मक
इति भावः, सोऽपि कश्चिदभिलाषात्मको भवति कश्चि-
दन्यथा तत्रायमभिलाषात्मकस्तथा चाह—प्रार्थने प्रार्थो
णिजन्तादश्च प्रार्थः संजानोऽस्मिन्निति प्रार्थिकोऽभिलाषा-
त्मक इति भावः, किं स्वरूपः ?, इत्याह—' किं मे '
इत्यादि, किं मे—मम पूर्वं करणीयं किं मे पश्चात् कर-
णीयम्, तथा किं मे पूर्वं कर्तुं श्रेयः किं मे पश्चात्कर्तुं
श्रेयः, तथा किं मे पूर्वमपि च पश्चादपि च हिताय
भावप्रधानोऽयं निर्देशो हितत्वाय परिणामसुन्दरतायै
सुखाय—शर्मणे जेमायेति, अयमपि भावप्रधानो
निर्देशः संगतत्वाय, निश्चयसाय—निश्चितकल्या-
णाय ' आनुगामिकतायै परम्परया शुभानुबन्धसुखाय
भविष्यतीति ॥ ' तए णं ' मित्यादि, ' ततः ' एतच्चि-
न्तासमनन्तरमेव दिव्यानुभावतो विजयस्य देवस्य ' सा-
माणियपरिसोववन्नगा देवा ' इति सामानिकाः पर्यदुप-
पन्नकाश्च—अभ्यन्तरादिपर्यदुपगताः इमम्—अनन्तरा-
क्रम एतद्रूपम्—अनन्तरादितस्वरूपमाध्यात्मिकं चिन्तितं
प्रार्थितं मनोगतं सङ्कल्पं समभिज्ञाय ' जेणेवे ' ति
यत्रैव विजयो देवस्तत्रैवोपागच्छन्ति—उपागम्य च ' कर-
यलपरिग्गहिय ' मित्यादि इयार्हस्तयोरन्योऽन्यान्तरिता-
ङ्गुलिकयोः संपुटरूपतया यदेकत्र मीलनं सा अञ्जलि-
स्तां करतलाभ्यां परिगृहीता—निष्पादिता करतलपरि-
गृहीता ताम्, आवर्त्तनमावर्त्तः, शिरस्यावर्त्तः यस्याः सा
शिरस्यावर्त्ता, कण्ठकाल उरसिलोभेत्यादिवदलुकसमासः,
तामत एव मस्तके कृत्वा जयेन विजयेन वर्द्धापयन्ति-
जय त्वं देव ! विजय त्वं देव ! इत्येवं वर्द्धापयन्तीत्यर्थः,
तत्र जयः—परैरनभिभूयमानता प्रतापवृद्धिश्च, विजय-
स्तु—परेषामसहमानानामभिभवोपादः, जयेन विजयेन च
वर्द्धापयित्वा एवमवादिषुः—' एवं खलु देवाणुप्पियाणं '
मित्यादि पाठसिद्धम् ॥

तए णं से विजए देवे तेसिं सामाणियपरिसोवव-
एणगाणं देवाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिस्सम्म हट्ठुट्ठं
जाव हियते देवसयणिज्जाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठेइत्ता दिव्वं-
देवदूमजुयलं परिहेइ परिहेइत्ता देवसयणिज्जाओ पच्चोर-

इह पञ्चोहृत्ता उपपातसभाभ्यो पुरत्थिमेणं द्वारेण शिग-
च्छद् शिगच्छद्ता जेणेव हरते तेणेव उवागच्छति उवा-
गच्छिता हरयं अणुपदाहिणं करमाणे करमाणे पुरत्थिमे-
णं तोरणेणं अणुपविशति अणुपविसिता पुरत्थिमिल्लेणं
तिसोवाणवडिस्ववणं पञ्चोहृति पञ्चोहृतिता हरयं आ-
गाहति आगाहिता जलावगाहणं करेति जलावगाहणं करेता
जलमज्जनं करेति जलमज्जनं करेता जलकिडुं करेति जल-
किडुं करेता आयंतं चोक्खे परमसुतिभूते हरतातो पच्चु-
त्तरति पच्चुत्तरेता ।

‘ तए ण ’ मित्यादि ततः—एतद्वचनानन्तरं विजये देव-
स्तेषां सामानिकर्पदुपपन्नकानां—सामानिकानां कर्पदुपप-
न्नकानां च देवानामन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा—आकर्ण्य
निशम्य हृदये परिणमय्य ‘ हृदुत्तुच्चित्तमाणंदिण ’ इ-
ति हृदुत्तुत्तातीव तुष्ट इति भावः, अथवा—हृष्टो नाम
विस्मयमापन्नो यथा—शोभनमहो ! एतैरुपदिष्टमिति, तुष्टः-
तोषं कृतवान् यथा—भव्यमभूद् यदेतैरित्थमुपदिष्टमिति,
तोषवशादेव चित्तमानन्दितम्—स्फीतीभूतं “ दुणदि समु-
द्धो ” इति वचनात्, यस्य स चित्तानन्दितः, भार्यादि-
दर्शनात्पात्तिको निष्ठान्तस्य परनिपातः, मकारः प्राकृतत्वा-
दलाक्षणिकस्ततः पदत्रयस्य पदद्वयपदद्वयमीलनेन कर्मधा-
र्यः, ‘ पीडमाणं ’ इति प्रीतिर्मनसि यस्यासौ प्रीतिमनाः
जिनप्रतिमाऽर्चनविषयबहुमानपरायणमना इति भावः, ततः
क्रमेण बहुमानोत्कर्षवशात् ‘ परमसोमणस्सिए ’ इति शो-
भने मनो यस्यासौ सुमनास्तस्य भावः सौमनस्यं परमं च
तत् सौमनस्यं च परमसौमनस्यं तत्संजातमस्मिन्निति पर-
मसौमनस्यतः, एतदेव व्यक्तीकुर्वन्नाह—‘ हरिसवस-
विसप्पमाणहियए ’ हर्षवशेन विसर्पद्—विस्तारयायि
हृदये यस्य स हर्षवशविसर्पद्भूदयः देवशयनीयादभ्युत्तिष्ठति,
अभ्युत्थाय च देवदृश्यं परिधत्ते, परिधाय च उपपातसभा-
तः पूर्वद्वारेण निर्गच्छति, निर्गत्य च यत्रैव प्रदेशे हृदस्तत्रा-
पागच्छति, उपागत्य हृदमनुप्रदक्षिणीकृत्य पूर्वेण तोरणेन
हृदमनुप्रविशति, प्रविश्य च हृदे प्रत्यवरोहति, मध्ये प्रवि-
शतीति भावः, प्रत्यवरुह्य च हृदमवगाहते, अवगाह्य जल-
मज्जनं करोति, कृत्वा च क्षणमात्रं जलकीडां करोति, ततः
‘ आयंतं ’ इति नवानामपि श्रोतसां शुद्धादकप्रक्षालननाऽऽचा-
न्तो गृहीता च मनश्चोक्षः—स्वल्पस्यापि शङ्कितमलस्याप-
नयनात्, अत एव परमशुचिभूतो हृदात् प्रत्युत्तरति । (जी०)

(अतः परम् ‘ अभिसेय ’ शब्दे प्रथमभागे ७२६ पृष्ठ अ-
भिषेकवर्णको गतः)

तते णं तं विजयदेवं चत्तारि य सामाणियसाहस्सीओ च-
त्तारि अग्गमहिस्सीओ सपरिवाराओ तिप्पि परिसाओ सत्त
अणिया सत्त अणियाहिवई सोलस आयरक्खदेवसाह-
स्सीओ अन्ने च बहवे विजयरायधाणिवत्थवगा वाणमं
तरा देवा य देवीओ य तेहिं साभावितेहिं उत्तरवेउच्चितेहि
य वरकमलपतिट्ठाणेहिं सुरभिवरवारिपडिपुप्पेहिं चंदणक-
यचत्तेहिं आविद्धकंठेगुणेहिं पउमुप्पलपिधाणेहिं करत-

लसुकुमालकोमलपरिगगहिणहिं अट्टसहस्साणं सोवसियाणं
कलसाणं रूपमयाणं ताव अट्टसहस्साणं भोमेयाणं क-
लसाणं सव्वोदएहिं सव्वमट्टियाहिं सव्वतुवरंहिं सव्वपु-
प्फेहिं ० जाव सव्वोमहिमिद्धत्थएहिं सव्विद्धीए सव्वजुत्ती-
ए सव्ववल्लेणं सव्वसमुदएणं सव्वायरणं सव्वविभूतिए
सव्वविभूसाए सव्वसंभमेणं सव्वरोहेणं सव्वणाडएहिं
सव्वपुप्फगंधमल्लालंकारविभूसाए सव्वदिव्वतुडियणिणा-
एणं महया इड्डीए महया जुत्तीए महया वल्लेणं महता समु-
दएणं महता तुरियजमग्गसमगपडुप्पवादितरवेणं संखपण-
वपडहभेरिभल्लरिखरमुहिमुरवपुयंगदुंदुहिदुक्कणिग्घोससं-
निनादितरवेणं महता महता इंदाभिमेगेणं अभिसिंचंति ।

‘ तए ण ’ मित्यादि, तन्निमित्तं शक्तिं वाक्यालङ्कारे तं विजयं
देवं चत्वारि देवसामागिकसहस्राणि चतस्रोऽग्रमहियः
सपरिवारास्तिस्रः पर्वतो यथाक्रमप्रदशद्व्यधेयसहस्र-
परिमाणाः समानीकानि सप्तानीकाधिपतयः षोडश आत्म-
रक्षदेवसहस्राणि, अन्ये च बहवो विजयराजधानीवास्तव्या
वानमन्तरा देवा देव्यश्च तैः—तद्गतदेवजनप्रसिद्धैः स्वाभा-
विकैर्वैकुण्ठिकैश्च वरकमलप्रतिस्थानैः सुरभिवरवारिप्रति-
पूणैश्चन्दनकृतचर्चाकैः, आविद्धकंठेगुणैः—आरोपितक-
ण्ठेरङ्गमूत्रतन्तुभिः पद्मोत्पलपिधानैः सुकुमारकरतलपरिगृ-
हीतैरनेकसहस्रसंख्यैः कलशैरिति गम्यन्त, तानेव विभा-
गतां दर्शयति—अष्टसहस्रेण सौवर्णिकानां कलशानाम्,
अष्टसहस्रेण रूप्यमायानाम्, अष्टसहस्रेण मणिमयानाम्
अष्टसहस्रेण सुवर्णरूप्यमयानाम्, अष्टसहस्रेण सुवर्णम-
णिमयानाम्, अष्टसहस्रेण रूप्यमणिमयानाम्, अष्टसहस्रेण
सुवर्णरूप्यमणिमयानाम्, अष्टसहस्रेण भौमयानां, सर्वसं-
ख्यया अष्टभिः सहस्रैश्चतुर्णां पञ्चाधिकैः, तथा ‘ सर्वोदकैः ’
‘ सर्वतीर्थनद्याद्युदकैः ’ ‘ सर्वतुवरैः ’ ‘ सर्वपुष्पैः ’ ‘ सर्वगन्धैः ’ ‘ सर्वमा-
ल्यैः ’ ‘ सर्वौषधिसिद्धार्थकैश्च सर्वज्या-परिवारादिकया सर्वयु-
त्या—यथाशक्तिविस्फारितेन शरीरेन जसा सर्ववल्लेन सामस्ये-
न स्वस्वहस्त्यादिसैन्येन सर्वसमुदयेन—स्वस्वाभियोग्यादिस-
मस्तपरिवारेण सर्वोदरेण—समस्तयावच्छिन्नालनेन सर्व-
विभूत्या स्वस्वाभ्यन्तरवैक्रियकरणादिबाह्यरत्नादिसम्पदा,
तथा सर्वविभूषया—यावच्छक्रिस्फारोदारशृङ्गारकरणेन
‘ सव्वसंभमेणं ’ इति सर्वोत्कृष्टेन सभ्रमेण, सर्वोत्कृष्टसंभ्रमो-
नाम—इह स्वनायकविषयबहुमानख्यापनार्थपरा स्वनायक-
कार्यसम्पादनाय यावच्छास्त्रित्वरितत्वरिता प्रवृत्तिः, सर्वपु-
ष्पवस्त्रगन्धमाल्यालङ्कारेण, अत्र गन्धा-चास्मा माल्यानि-
पुष्पदामानः अलङ्काराः—आभरणानि ततः समाहारो द्रष्टव्यः,
ततः सर्वोदयवृत्तितानि तेषां शब्दाः सर्वोदयवृत्तिशब्दा-
स्तैः सह सर्वशब्देन विशेषणसमासः, ‘ सव्वदिव्वतुडियसह-
निनाएण ’ इति सर्वाणि च तानि दिव्यवृत्तितानि च दिव्य-
तूर्याणि च, एवमेकत्र मीलनेन यः संगतो नितरां नादो-
महान् घोषः सर्वोदयवृत्तिशब्दसंनिनादस्तेन, इह तुल्य-
वपि सर्वशब्दो दृष्टो यथाऽनेन सर्वं पीतं घृतमिति, तत
आह—‘ महया इड्डीए ’ इत्यादि, महत्या यावच्छक्रितुलितया
‘ अट्टया ’ परिवारादिकया ‘ महया जुड्डीए ’ इत्याद्यापि भाव-

नीयम्, तथा महता स्फूर्तिमता वराणां—प्रधानानां वृष्टि-
तानाम्—आतोद्यानां यमकसमकम्—एककालं पटुभिः
पुरुषैः प्रवादितानां यो रवस्तेन, एतदेव विशेषेणाचष्टे
'संखपणवपडहभेरिभल्लरिखरमुहिहुडकमुखमुङ्गदुङ्गि-
निग्धोससंनिनादितरेवेण' शंखः प्रतीतः पणयो—भाण्डा-
नां, पटहः प्रतीतः भरी—ढक्का भल्लरी—चर्मावनद्धा वि-
स्तीर्णा वलयरूपा खरमुही—काहला हुडका—महाप्रमाणं
मर्दलो मुरजः—स एव लघुर्मर्दङ्गो दुन्दुभिः—भेर्यकारा
सङ्कटमुखी, तासां इन्द्रः, तासां निर्घोषो—महान् ध्वानो ना-
दितं च घण्टायामिव वादनोत्तरकालभावी सततध्वनिस्तल्ल-
क्षणो यो रवस्तेन महता महता इन्द्राभिषेकेणाभिषिञ्चन्ति ॥

तएणं तस्स विजयस्स देवस्स महता महता इंदामिसेगंसि
वट्टमाणंसि अप्पेगतिया देवा णच्चोदगं णातिमट्ठियं
पविरलफुसियं दिव्वं सुरभिं रयरेणुविणासणं गंधोदग-
वासं वासंति, अप्पेगतिया देवा णिहतरयं णट्ठरयं भट्ठरयं
पसंतरयं उवसंतरयं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं राय-
हाणिं सट्ठिभतरवाहिरियं आसित्तसम्मज्जितोवलित्तं सित्तसु-
इसम्मट्ठरत्थंतरावणवीहियं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं
रायहाणिं मंचातिमंचकलितं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं
रायराणिं णाणाविहरागरंजियउमियजयविजयवेजयन्ती-
पडागातिपडागमंडितं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं राय-
हाणिं लाउल्लोइयमहियं करेति, अप्पेगतिया देवा विजयं
ग० गोसीसरसरत्तचंदणददरदिणपंचंगुलितलं करेति,
अप्पेगतिया देवा विजयं रा० उवाचियचंदणकलसं चंदणध-
डसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागं करेति, कप्पेगतिया देवा
विजयं रा० आमत्तवसत्तविपुलवट्ठवघारितमल्लदामकलावं
करेति, अप्पेगइया देवा विजयं रायहाणिं पंचवणसरसमु-
रभिमुक्कपुष्कपुंजोवयारकलितं करेति, अप्पेगइया देवा
विजयं रा० कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कध्वडज्जंतमधमधेत-
गंधुद्वयाभिरामं सुगंधवरगंधियं गंधवट्ठिभूयं करेति, अप्पे-
गइया देवा हिरण्णवासं वासंति, अप्पेगइया देवा सुव-
णवासं वासंति, अप्पेगइया देवा एवं रयणवासं वड-
रवासं पुष्कवासं मल्लवासं गंधवासं चुण्णवासं वत्थ-
वासं आहरणवासं, अप्पेगइया देवा हिरण्णविधिं भाइंति,
एवं सुवणविधिं रयणविधिं वतिरविधिं पुष्कविधिं मल्ल-
विधिं चुण्णविधिं गंधविधिं वत्थविधिं भाइंति आभर-
णविधिं ॥

'तएणं' मित्यादि, ततो णमिति पूर्ववत् तस्य विज-
यस्य देवस्य 'महया' इति अतिशयेन महति इन्द्राभि-
षेके वर्त्तमानेऽप्येकका देवा विजयां राजधानीः सप्तम्यर्थे
द्वितीया प्राकृतव्यात्, ततोऽयमर्थः—विजयायां राजधा-
न्यां नान्युदके प्रभूतजलसंग्रहभावतो धैरस्योपपत्तेः, ना-
तिमृत्तिके अतिमृत्तिकाया अपि कर्दमरूपतायामुत्साह-

वृद्धिजनकत्वाभावात् 'पविरलफुसिय' मिति प्रविरलानि
घनभावे कर्दमसम्भवात् प्रकर्षेण यावता रेणवः स्थगिता
भवन्ति तावन्मात्रेणात्कर्षेण स्पृष्टानि-स्पर्शनानि यत्र वर्षे
तत् प्रविरलस्पृष्टम् । 'रयरेणुविणासणं' ति ऋक्षेतरा
रेणुपुद्गला रजस्त एव स्थूला रेणवः, रजांसि च रेणवश्च
रजोरेणवस्तेषां विनाशनं रजोरेणुविनाशनं दिव्यम्—प्रधानं
सुरभिगन्धोदकवर्षे वर्षन्ति, अप्येकका विजयां राज-
धानीं समस्तामपि निहतरजसम्—निहतं रजो यस्यां सा
निहतरजास्ताम्, तत्र निहतत्वं रजसः क्षणमात्रमुत्था-
नाभावेनापि संभवति तत आह—नष्टरजसम्—नष्टं स-
र्वथाऽदृश्यंभूतं रजो यत्र सा नष्टरजास्ताम्, तथा भ्र-
ष्टम्—वातोद्भूततया राजधान्या दूरतः पलायितं रजो य-
स्याः सा भ्रष्टरजास्ताम्, एतदेवैकार्थिकद्वयेन प्रकटयति-
प्रशान्तरजसम् उपशान्तरजसं कुर्वन्ति, अप्येकका देवा वि-
जयां राजधानीम्—'आसियसंमज्जियोवलित्तं सित्तं सुरस-
म्मट्ठ (रय) रत्थंतरावणवीहियं करेति' इति आसिक्कमु-
दकच्छुण्टेन, संमार्जितं कचवरशोधनेन, उपलिप्तमिव गोम-
यादिनोपलिप्तम्, तथा सिक्कानि जलेनात एव शुचीनि-प-
वित्राणि संमृष्टानि—कचवरापनयनेन रथ्यान्तराणि आप-
णवीथय इव—हट्टमार्गा इव आपणवीथयो रथ्याविशेषाश्च
यस्यां सा तथा तां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा मञ्जातिम-
ञ्चकलितां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा नानाविधा विशिष्टा
रागा येषु ते नानाविरागा नानाविरागैरुच्छ्रितैः—ऊर्ध्वोक्तै-
र्ध्वजैः पताकातिपताकाभिश्च मण्डितां कुर्वन्ति, अप्येक-
का देवा 'लाउल्लोइयमहितां' गोशीर्षसरसरक्कचन्दनदर्द-
रदत्तपञ्चाङ्गुलितलां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा विजयां रा-
जधानीमुपचितचन्दनकलशां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा च-
न्दनघटसुकृततोरणप्रतिहारदेशभागां कुर्वन्ति, अप्येकका
देवा विजयां राजधानीमासिक्कोत्सिक्कविपुलवृत्तवघारितमा-
ल्यदामकलापां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा विजयां राजधानीं
पञ्चवणसुरभिमुक्कपुष्कपुंजोपचारकलितां कुर्वन्ति, अप्ये-
कका देवा विजयां राजधानीं कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्कतु-
रुक्कधूपमधमघायमानां गन्धोद्भूताभिरामां सुगन्धवरगन्ध-
गन्धिकां गन्धवर्त्तिभूतां कुर्वन्ति, एतेषां च पदानां व्याख्या-
नं पूर्ववत्, अप्येकका देवा हिरण्यवर्षे वर्षन्ति, अप्येककाः
सुवर्णवर्षमप्येकका आभरणवर्षे (रत्नवर्षमप्येकका वज्रव-
र्षमप्येककाः) पुष्पवर्षमप्येकका माल्यवर्षमप्येककाश्चूर्णवर्षे
वस्त्रवर्षम् (आभरणवर्षे) वर्षन्ति, अप्येकका देवा हिरण्य-
विधि—हिरण्यरूपं मङ्गलप्रकारं भाजयन्ति—विश्राणयन्ति-
शेषदेवभ्यो ददतीति भावः, एवं सुवर्णरत्नाभरणपुष्पमाल्य-
गन्धचूर्णवस्त्रविधिभाजनमपि भावनीयम् । (इह द्वाविंशन्ना-
व्यविधयः, ते च येन क्रमेण भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः पुरतः
सूर्याभेदेन भाविता राजप्रश्रीयोपाङ्गे दर्शितास्तेन क्रमेण
इहापि भावनीयम्, ते च 'णट्ठ' शब्दे चतुर्थभागे १८०३
पृष्ठे व्याख्याताः)

अप्पेगतिया देवा चउव्विधं वातियं वादेति, तं जहा-
ततं विततं घणं भुमिरं, अप्पेगतिया देवा चउव्विधं गेयं
गायंति, तं जहा—उक्खित्तयं पवचायं मंदायं रोइदावसाणं,
अप्पेगतिया देवा चउव्विहं अभिणयं अभिणयंति, तं ज-

हा-दिद्वित्यं पाडंतियं सामन्तोवणिवातियं लोगमज्झा-
वसाणियं, अप्पेगतिया देवा पीणेंति, अप्पेगतिया देवा
बुक्कारेंति, अप्पेगतिया देवा तंडवेंति, अप्पेगतिया देवा ला-
सेंति, अप्पेगतिया देवा पीणेंति बुक्कारेंति तंडवेंति लासेंति,
अप्पेगतिया देवा अप्फोडेंति अप्पेगतिया देवा वग्गं-
ति, अप्पेगतिया देवा तिंवति अप्पेगतिया देवा छिंदंति,
अप्पेगतिया देवा अप्फोडेंति वग्गंति तिंवति छिंदंति, अप्पे-
गतिया देवा हतहेसियं करेंति, अप्पेगतिया देवा हत्थिगुल-
गुलाइयं करेंति, अप्पेगतिया देवा रहघणघणातियं करेंति,
अप्पे० हयहेसियं करेंति हत्थिगुलगुलाइयं करेंति रहघण-
घणाइयं करेंति, अप्पेगतिया देवा उच्छोलेंति, अप्पेगतिया
देवा पच्छोलेंति, (अप्पेगतिया देवा उक्किट्ठिं करेंति) अप्पेग-
तिया देवा उक्किट्ठिओ करेंति, अप्पेगतिया देवा उच्छोलेंति
पच्छोलेंति उक्किट्ठिओ करेंति, अप्पेगतिया देवा सीहणादं
करेंति, अप्पेगतिया देवा पादददरयं करेंति, अप्पेगतिया
देवा भूमिचवेडं दलयंति, अप्पेगतिया देवा सीहनादं पाद-
ददरयं भूमिचवेडं दलयंति, अप्पेगतिया देवा हक्कारेंति,
अप्पेगतिया देवा बुक्कारेंति, अप्पेगतिया देवा थक्कारेंति,
अप्पेगतिया देवा पुक्कारेंति, अप्पेगतिया देवा नामाइं
मावेंति, अप्पेगतिया देवा हक्कारेंति बुक्कारेंति थक्कारेंति
पुक्कारेंति णामाइं मावेंति, अप्पेगतिया देवा उप्पतंति, अप्पे-
गतिया देवा णिवयंति, अप्पेगतिया देवा परिवयंति, अ-
प्पेगतिया देवा उप्पयंति णिवयंति परिवयंति, अप्पेगतिया
देवा जलंति, अप्पेगतिया देवा तवंति, अप्पेगतिया देवा
पतवंति, अप्पेगतिया देवा जलंति तवंति पतवंति, अप्पेग-
इया देवा गज्जंति, अप्पेगइया देवा विज्जुयायंति, अप्पेगइ-
या देवा वासंति, अप्पेगइया देवा गज्जंति विज्जुयायति
वासंति, अप्पेगतिया देवा देवसन्निवायं करेंति, अप्पेगतिया
देवा देवुकलियं करेंति, अप्पेगइया देवा देवकहकहं करेंति
अप्पेगइया देवा दुहुदुहुं करेंति, अप्पेगतिया देवा देवसन्नि-
वायं देवुकलियं देवकहकहं देवदुहुदुहुं करेंति, अप्पेगतिया
देवा देवुजायं करेंति, अप्पेगतिया देवा विज्जुयारं करेंति, अ-
प्पेगतिया देवा चेलुक्खं करेंति, अप्पेगतिया देवा देवुजा-
यं विज्जुतारं चेलुक्खं करेंति, अप्पेगतिया देवा उप्पलह-
न्थगता० जाव सहसपत्ता० घंटाहत्थगता कलसह-
न्थगता० जाव भूवकडुच्छहत्थगता हट्टुतुट्टा० जाव हरि-
सवसविमप्पमाणहियया विजयाए रायहाणीए सच्चतो स-
मंता अधावेंति परिधावेंति ।

अप्येककाश्चतुर्विधमभिनयमभिनयन्ति, तद्यथा—दार्श-
निक प्रतिश्रुतिकं सामान्यतो विनिपातिकं लोकमध्याच-
सानिकमिति, एतेऽभिनयविधयो नाट्यकुशलभ्यो वेदित-

व्याः, अप्येकका देवाः पीनयन्ति—पीनमात्मानं कुर्वन्ति
स्थूला भवन्तीति भावः, अप्येकका देवाः ताण्डवयन्ति—
ताण्डवरूपं नृत्यं कुर्वन्ति, अप्येकका देवाः लास्ययन्ति—
लास्यरूपं नृत्यं कुर्वन्ति, अप्येकका देवाः लुक्कारंति—लुक्का-
रं कुर्वन्ति, अप्येकका देवा एतानि पीनत्वादीनि चत्वार्यपि
कुर्वन्ति, अप्येकका देवा उच्छलन्ति, अप्येकका देवाः प्रो-
च्छलन्ति, अप्येकका देवास्त्रिपदिकां छिन्दन्ति, अप्येकका-
स्त्रीण्यप्येतानि कुर्वन्ति, अप्येकका देवा हयहपितानि कुर्वन्ति,
अप्येकका देवा हस्तिगडगडायितं कुर्वन्ति अप्येकका देवा
रथघणघणायितं कुर्वन्ति अप्येकका देवास्त्रीण्यप्येतानि
कुर्वन्ति, अप्येकका देवा आस्फोटयन्ति, भूम्यादिकमिति
गम्यते, अप्येकका देवा घलगन्ति, अप्येकका देवाः सिंह-
नादं नदन्ति, अप्येकका देवाः पादददरकं कुर्वन्ति,
अप्येकका देवा भूमिचंपटां ददति—भूमि, चंपटयाऽऽ
स्फालयन्तीति भावः, अप्येकका देवा महता महता शब्देन
रचन्ते—शब्दं कुर्वन्ति, अप्येकका देवाश्चत्वार्यपि सिंहना-
दादीनि कुर्वन्ति, अप्येकका देवा हक्कारंति—हक्कारं कु-
र्वन्ति, अप्येकका देवाः बुक्कारंति—मुखेन बुक्कारशब्दं कुर्व-
न्ति, अप्येकका देवाः थक्कारंति—थक्क इत्येवं महता शब्देन
कुर्वन्ति, अप्येककास्त्रीण्यप्येतानि कुर्वन्ति, अप्येकका देवा
अवपतन्ति, अप्येकका देवा उपपतन्ति, अप्येकका देवाः परिप-
तन्ति—निर्यगनिपतन्तीत्यर्थः, अप्येकका देवास्त्रीण्यप्येतानि
कुर्वन्ति, अप्येककाः ज्वलन्ति—ज्वालामालाकुला भव-
न्ति, अप्येकका देवाः तपन्ति—तप्ता भवन्ति, अप्येककाः
प्रतपन्ति, अप्येकका देवास्त्रीण्यपि कुर्वन्ति, अप्येकका
देवा गर्जयन्ति अप्येककाः 'विज्जुयारं' ति—विश्रुतं कुर्वन्ति,
अप्येकका देवा वर्षं वर्यन्ति, अप्येककास्त्रीण्यप्येतानि कुर्व-
न्ति, अप्येकका देवा देवोत्कलिकां कुर्वन्ति—देवानां वात-
स्योत्कलिका देवोत्कलिका तां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा
देवकहकहं कुर्वन्ति—प्रभूतानां देवानां प्रमादभयशतः
स्वच्छावचनैर्बालः कोलाहलो देवकहकहस्तं कुर्वन्ति, अ-
प्येकका देवा देवदुहुदुहुकं कुर्वन्ति—दुहुदुहुकमित्यनुकरण-
वचनमेतत्, अप्येककास्त्रीण्यप्येतानि कुर्वन्ति, अप्येकका दे-
वाश्चेलोत्क्षेपं कुर्वन्ति, अप्येकका देवा वन्दनकलशहस्तगताः
वन्दनकलशा हस्ते गता येषां ते वन्दनकलशहस्तगताः, अ-
प्येकका देवाः भुङ्गाकलशहस्तगताः, एवमादर्शस्थालपा-
त्रीसुप्रतिष्ठकवातकरकाचचरत्नकरण्डकपुष्पचङ्करीयावज्ज्ञा-
महस्तचङ्करीपुष्पपटलकयावल्लोमहस्तपटलकसिंहासनचा-
मरत्तैलसमुद्रकयावदञ्जनसमुद्रकधूपकडुल्लुकहस्तगताः प्र-
त्येकमभिलाष्याः, 'हट्टुतुट्ट' त्याद याचत्करणत् 'हट्टुतुट्ट-
चिन्तमाणदिया पीतिमणा परमसोमणस्सिया हरिसवम्-
विस्सप्पमाणहियया' इति परिग्रहः, सर्वतः—समन्ताद् आ-
धावन्ति प्रधावन्ति ॥

तए णं तं विजयं देवं चत्तारि सामाणियसाहस्सीओ चत्ता-
रि अग्गमहिमीओ मपरिवाराओ० जाव सोलस आयरक्ख-
देवसाहस्सीओ अप्पे य बहवे विजयरायहाणीवत्थव्वा
वाणमंतरा देवा य देवीओ य तेहिं वरकमलपतिट्ठाणहिं
० जाव अट्टसतेणं सोवणियाणं कलसाणं तं चेत्तं० जाव
अट्टसएणं भोमेजाणं कलसाणं सच्चोदगेहिं सच्चमट्टि-

याहिं सव्वतुवरेहिं सव्वपुप्फेहिं० जाव सव्वोसहिं-
द्धत्थएहिं सव्विद्धीए० जाव निग्घोसनाइयरेणं महया
महया इंदाभिसेएणं अभिसिंचंति अभिसिंचंतिता पत्तेयं
पत्तेयं सिरसावत्तं अंजलिं कट्टु एवं वयासी-जय जय नंदा !
जय जय भदा ! जय जय नंद भदंते अजियं जिणेहि
जियं पालेहि, अजितं जिणेहि सत्तुपक्खं जितं पालेहि
मित्तपक्खं, जियमज्जे वसाहि तं देव ! निरुवसगं इंदो इव
देवाणं, चंदो इव ताराणं, चमरो इव असुराणं, धरणो इव
नागाणं, भरहो इव मणुयाणं, बहूणि पलिओवमाइं बहूणि
सागरोवमाणि, चउएहं सामाणियसाहस्सीणं० जाव आ-
यरक्खदेवसाहस्सीणं विजयस्स देवस्स विजयाए रायहा-
णीए अस्सेसिं च बहूणं विजयरायहाणिवत्थव्वाणं वाण-
मंतराणं देवाणं देवीण य अहेवच्चं० जाव आणाईसर-
सेणावच्चं कोरेमाणे पालेमाणे विहराहि त्ति कट्टु महता
महता सहेणं जय जय सद्दं पउंजंति । (सू० १४१)

‘ तए णं तं विजयं देवं चत्तारिं सामाणियसाहस्सीओ ’
इत्याद्यभिपेकनिगमनसूत्रमाशीर्वादसूत्रं च पाठसिद्धम् ।

(१६) लवणसमुद्रस्थिताया विजयराजधान्या अधिपते-
र्विजयदेवस्य निष्क्रमणादि प्रतिपादयन्नाह—

तए णं से विजये देवे महया महया इंदाभिसेएणं
अभिसित्ते समाणे सीहासणाओ अब्भुट्टेइ सीहासणाओ
अब्भुट्टेत्ता अभिसेयसभातो पुरत्थिमेणं दारेणं पडिनिक्ख-
मति पडिनिक्खमिता जेणामेव आलंकारियसभा तेणेव
उवागच्छति उवागच्छित्ता आलंकारियसभं अणुप्पयाहिणी-
कोरेमाणे अणुप्पयाहिणी कोरेमाणे पुरत्थिमेणं दारेणं अ-
णुपविसति पुरत्थिमेणं दारेणं अणुपविसित्ता जेणेव सी-
हासणे तेणेव उवागच्छति उवागच्छित्ता सीहासणवरगते
पुरत्थाभिमुहे सप्पिसप्पे, तए णं तस्स विजयस्स देवस्स
सामाणियपरिसोववग्गसा देवा आभिओगिए देवे सदावैति
सदावैतिता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया !
विजयस्स देवस्स आलंकारियं भंडं उवणेह, तेणेव ते
आलंकारियं भंडं० जाव उवट्टवैति ।

‘ तए णं ’ मित्यादि, ततः स विजयो देवो वानमन्तरैः ‘ ग-
हया महया ’ इति अतिशयेन महता इन्द्राभिपेकेणाभिप्रेतः
सन् सिंहासनादभ्युत्थति, अभ्युत्थायाभिपेकसभातः पूर्व-
द्वारेण विनिर्गत्य यत्रैवालङ्कारिकसभा तत्रैवोपागच्छति,
उपागत्यालङ्कारिकसभामनुप्रदक्षिणीकुर्वन् पूर्वद्वारेणानुप्र-
विशति, अनुप्रविश्य च यत्रैव मणिपीठिका यत्रैव च सिं-
हासनं तत्रोपागच्छति, उपागत्य सिंहासनवरगतः पूर्वा-
भिमुखः संनिपद्यते, ततस्तस्य विजयस्य देवस्याभियोग्या
देवा सुबहु आलङ्कारिकम्-अलङ्कारयोग्यं भाण्डमुपनयन्ति ।

तए णं से विजए देवे तप्पढमयाए पम्हलसुमालाए
दिन्वाए सुरभीए गंधकासाईए गाताइं लूहेति गाताइं

लूहेत्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं गाताइं अणुलिपति सर-
सेणं गोसीसचंदणेणं गाताइं अणुलिपेत्ता ततोऽणंतरं-
च णं नासाणीसासवायवज्जं चक्खुहरं वणणफरिसजु-
त्तं हतलालापेलवातिरेणं धवलं कणगखइयंतकम्मं आ-
गासफलिहसरिसप्पभं अहतं दिव्वं देवदूसजुयलं णियं-
सेइ णियंसेत्ता हारं पिणिद्धेइ हारं पिणिद्धेत्ता एवं एकाव-
लिं पिणिधति एकावलिं पिणिधेत्ता एवं एतेणं अभि-
लावेणं मुत्तावलिं कणगावलिं रयणावलिं कडगाइं तु-
डियाइं अंगयाइं केयूराइं दसमुदिताणंतकं कडिसुत्तकं ते-
अत्थिसुत्तगं मुरविं कंठमुरविं पालंवंसि कुंडलाइं चूडा-
मणिं चित्तरयणुकडं मउडं पिणिधेइ पिणिधेत्ता गंठिमवे-
दिमपूरिमसंघाइमेणं चउव्विहेणं मल्लेणं कप्परुक्खयं पिव
अप्पाणं अलंकियविभूसितं करेति, कप्परुक्खयं पिव अ-
प्पाणं अलंकियविभूसियं करेत्ता दहरमलयसुगंधगंधितं हि
गंधेहिं गाताइं सुक्किडति सुक्किडित्ता दिव्वं च सुमणदा-
मं पिणिद्धति ॥ तए णं से विजए देवे कोसालंकोरेणं व-
त्थालंकोरेणं मल्लालंकोरेणं आभरणांलंकोरेणं चउव्विहे-
णं अलंकोरेणं अलंकिते विभूसिए समाणे पडिपुष्पालंका-
रे सीहासणाओ अब्भुट्टेइ अब्भुट्टित्ता आलंकारियसभाओ
पुरत्थिमिल्लेणं दारेणं पडिनिक्खमति पडिनिक्खमइत्ता जे-
णेव ववसायसभातेणेव उवागच्छति उवागच्छित्ता ववसा-
यसभं अणुप्पयाहिणं कोरेमाणे कोरेमाणे पुरत्थिमिल्लेणं
दारेणं अणुपविसति अणुपविसित्ता जेणेव सीहासणे तेणेव
उवागच्छति उवागच्छित्ता सीहासणवरगते पुरत्थाभिमुहे
सणिणसणणे । तते णं तस्स विजयस्स देवस्स आहिओ-
गिया देवा पोत्थयरयणं उवरोति ।

‘ तए णं ’ मित्यादि, ततः स विजयो देवस्तन्प्रथमतया
तस्यामलङ्कारसभायां प्रथमतया पद्मला च सा सुकुमारा च
पद्मलसुकुमारा तया सुरभिगन्धकापायिक्या—सुरभिग-
न्धकापायद्रव्यपरिकर्मितया लघुशाटिकेति गम्यते गात्रा-
णि रूक्षयति रूक्षयित्वा सरसेन गोशीपचन्दनेन गात्राण्य-
नुलिम्पति अनुलिप्य देवदूष्ययुगलं निधत्त इति यागः,
कथम्भूतः ? इत्याह—‘ नासानीसासवायवज्जं ’ नासिका
निःश्वासघातवाह्यम्, एतेन श्लक्ष्णतामाह, चक्षुर्हरम्-
चक्षुर्हरति—आत्मवशं नयति विशिष्टरूपातिशयकलित-
त्वाच्चक्षुर्हरं वर्णस्पर्शयुक्तम्—अतिशायिना वर्णेनातिशायि-
यिना स्पर्शेन युक्तम् ‘ हयलालापेलवातिरेण ’ मिति हयला-
ला—अश्वलाला तस्या अपि पेलवमतिरेकेण हयलाला-
पेलवातिरेकं “ नाम नास्मैकार्थ्ये समासो बहुल ” मिति
समासः, अतिविशिष्टमृदुत्वलघुत्वगुणोपेतमिति भावः, ध-
वलं-श्वेतं कनकखचितानि-विचक्षुरितानि अन्तर्कर्माणि-
अञ्जलयोर्वानलक्षणानि यस्य तत् कनकखचितान्तर्कम्मं
आकाशस्फटिकं मात्रं—अतिस्वच्छस्फटिकविशेषस्तत्सम-
प्रभं दिव्यं देवदूष्ययुगलं-देवधत्तयुग्मं निवस्ते-परिधत्त, परि-

धाय हारादीन्याभरणानि पिनयति, तत्र हारः—अष्टादशसं-
 क्रः अर्धहारा—नवसंक्रः एकावली—विचित्रमणिका मुक्ताव-
 ली—मुक्ताफलमयी कनकावली—कनकमणिमयी प्रालम्बः तप-
 नायमयो विचित्रमणिस्तनभक्तिचित्र आत्मनः प्रमाणेन स्वप्र-
 माण आभरणविशेषः कटकानि—कलाचिकाभरणानि त्रुटि-
 तानि—वाहुरक्तकाः अङ्गदानि—वाह्याभरणविशेषाः दश-
 मुद्रिकाऽनन्तकम्—हस्ताङ्गुलिसम्बन्धि मुद्रिकादशकम् कु-
 ण्डलं—कर्णाभरणं चूडामणिमिति—चूडामणिर्नाम सक-
 लपार्थिवगन्तसर्वसारां देवेन्द्रमनुष्येन्द्रमूर्ध्वकृतनिवासो नि-
 शेषापमङ्गलाशान्तिरोगप्रमुखदोषापहारकारी प्रवरलक्षणो-
 पेतः परममङ्गलभूत आभरणविशेषः 'चित्तरयणसंकटं म-
 उड' मिति चित्राणि—नानाप्रकाराणि यानि रत्नानि तैः
 सङ्कटः चित्ररत्नसङ्कटः प्रभूतरत्ननिचयोपेत इति भावः ।
 'ते दिव्यं सुमण्डपं' ति 'दिव्याम्—प्रधानां पुष्पमालाम्,
 'तएणं से विजए' इत्यादि, ग्रन्थिमं—ग्रन्थनेन ग्रन्थस्ते-
 न निर्वृत्तं ग्रन्थिमं 'भावादिमः प्रत्ययः' यत् सूत्रादिना
 ग्रन्थितं तद् ग्रन्थिममिति भावः, भरिमं—यद् ग्रन्थितं सद्
 वेष्टयते यथा पुष्पलम्बसको गण्डूक इत्यर्थः, पूरिमं येन
 वंशशलाकादिमयमञ्जरी पूर्यते, सङ्कातिमं यत्परस्परतो
 नालसङ्कातेन संघात्यते, एवंविधेन चतुर्विधेन माल्येन
 कल्पवृक्षमिवान्मानमलङ्कृतविभूषितं करोति कृत्वा परिपूर्णा-
 लङ्कारः सिंहासनादभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थायालङ्कारसभातः
 पूर्वेण द्वारेण निर्गत्य यत्रैव व्यवसायसभा तत्रैवोपागच्छति
 उपागत्य सिंहासनवरगतः पूर्वाभिमुखः सन्निपत्यः । 'तएणं
 मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्याभियोग्याः पुस्तकर-
 न्मपनयन्ति ॥

तएणं से विजए देवे पान्थयरयणं गेएहति गेएहत्ता
 पान्थयरयणं मुयति पान्थयरयणं मुएत्ता पान्थयरयणं
 विहाडेति पान्थयरयणं विहाडेत्ता पान्थयरयणं वाएति
 पान्थयरयणं वाएत्ता धम्मियं ववसायं पंगेएहति धम्मियं
 ववसायं पंगेएहत्ता पान्थयरयणं पडिणिकखवेइ पडिणि-
 कखवेत्ता सीहामणाओ अब्भुंइति अब्भुंइत्ता ववसायस-
 भाओ पुरत्थिमिल्लेणं दारेणं पडिणिकखमइ पडिणिकखम-
 इत्ता जेणव गंदापुक्खरिणी तेणव उवागच्छति उवाग-
 च्छित्ता गंदं पुक्खरिणिं अणुप्पयाहिणीकरेमाणे पुरत्थि-
 मिल्लेणं दारेणं अणुपविसति अणुपविसित्ता पुरत्थिमिल्लेणं
 तिमोपाणेपडिरुवगएणं पच्चोरुहति पच्चोरुहत्ता हत्थं पादं
 पक्खालेति पक्खालेत्ता एणं महं सेतं रयतामयं विमलस-
 लिलपुष्पं मत्तगयमहामुहाकितिसमाणं भिंगारं पंगेएहति प-
 गेएहत्ता जाइं तत्थ उप्पलाइं पउमाइं जाव मतसहस्सपत्ता
 इं ताइं गिएहति गिएहत्ता गंदातो पुक्खरिणीतो पच्चुत्तेरंइ
 पच्चुत्तेरत्ता जेणव सिद्धायतणं तेणव पहारेत्थ गमणाए ॥

'तएणं' मित्यादि, ततः स विजयो देवः पुस्तकरत्नं गृह्णाति
 गृहीत्वा पुस्तकरत्नसुसङ्गादाविति गम्यते मुञ्चति मुक्त्वा
 विघाटयति विघाट्यानुप्रवाचयति अनु-परिपाट्या प्रकर्मण-

विशिष्टार्थावगमरूपेण वाचयति वाचयित्वा धार्मिकम्—
 धर्मानुगतं व्यवसायं व्यवस्यति—कर्तुमभिलषतीति भावः,
 व्यवसायसभायाः शुभाध्यवसायनिबन्धनत्वात्, तत्रादौर्गप
 कर्मक्षयोपशमादिहेतुत्वात्, उक्तञ्च—'उदयस्वयम्ब्रश्चस-
 मो—वसमा जं च कम्मुणा भणिया । दव्वं खेत्तं कालं, भवं च
 भावं च संपण ॥ १ ॥' इति, धार्मिकं च व्यवसायं व्यव-
 सायपुस्तकरत्नं प्रतिनिक्षिपति प्रतिनिक्षिप्य सिंहासनाद-
 भ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय व्यवसायसभातः पूर्वद्वारेण विनिर्ग-
 च्छति विनिर्गत्य यत्रैव व्यवसायसभाया एव पूर्वा नन्दापु-
 ष्करिणी तत्रैवोपागच्छति उपागत्य नन्दां पुष्करिणीमनुप्रद-
 क्षिणीकुर्वन् पूर्वतोर्गणेनानुप्रविशति प्रविश्य पूर्वेण त्रिसोपा-
 नप्रतिरूपेण प्रत्यवगाहति, मध्यं प्रविशतीति भावः, प्रत्यव-
 रूढ्य हस्तपादौ प्रक्षालयति प्रक्षाल्यैकं महान्तं श्वेतं रजत-
 मयं विमलसलिलपूर्णं मत्तकर्मिहामुखाकृतिसमानं भृङ्गारं
 गृह्णाति गृहीत्वा यानि तत्रोत्पलानि—पद्मानि कुमुदानि—नाल-
 नानि यावत् शतसहस्रपत्राणि तानि गृह्णाति गृहीत्वा
 नन्दातः पुष्करिणीतः प्रत्युत्तरति प्रत्युत्तीर्य यत्रैव सिद्धाय-
 तने तत्रैव प्रधावितवान् गमनाय ॥

तएणं तस्म विजयस्म देवस्म चत्तारि सामाणिय-
 माहस्मीओ । जाव अरणे य वहवे वाणमंतरा देवा य
 देवीओ य अप्पेगइया उप्पलहत्थगया । जाव हत्थगया
 विजयं देवं पिट्ठतो पिट्ठतो अणुगच्छति ॥ तएणं त-
 स्म विजयस्म देवस्म वहवे आभिओगिय! देवा य देवी-
 ओ य कलसहत्थगता । जाव भूयकइच्छुयहत्थगता वि-
 जयं देवं पिट्ठतो पिट्ठतो अणुगच्छति, तनेणं से विजए
 देवे चउहिं मामाणियमाहस्मीहिं । जाव अरणेहि य
 वहहिं वाणमंतरेहिं देवेहि य देवीहि य सद्धिं संपरिवुडं
 सच्चिद्वीए सच्चजुत्तीए । जाव गिग्गंधामणाइयरवेणं जेण-
 व सिद्धाययणे तेणव उवागच्छति उवागच्छित्ता सिद्धा-
 यतणं अणुप्पयाहिणीकरेमाणे अणुप्पयाहिणीकरेमाणे
 पुरत्थिमिल्लेणं दारेणं अणुपविसति अणुपविसित्ता जेण-
 व देवच्छंदए तेणव उवागच्छति उवागच्छित्ता आलोए
 जिणपडिमाणं पणामं करेति पणामं करेत्ता लोमहत्थगं
 गेएहति लोमहत्थगं गेएहत्ता जिणपडिमाओ लोमहत्थ-
 एणं पमज्जति पमज्जित्ता सुरभिणा गंधोदएणं एहा (वे)ण-
 ति एहा [वे] णेत्ता दिव्वाए सुरभिगंधकासाइए गाताइं लू-
 हेति लूहेत्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं गाताइं अणु
 लिपइ अणुलिपेत्ता जिणपडिमाणं अहयाइं सेताइं दि-
 व्वाइं देवदमजुयलाइं गियंसइ नियंमेत्ता अग्गेहिं वे-
 हि य गंधेहि य मल्लेहि य अच्चेति अच्चेत्ता पुष्कारुहणं
 गंधारुहणं मल्लारुहणं वप्मारुहणं चुम्मारुहणं आभरणा-
 रुहणं करेति करेत्ता आमत्तोमत्तविउलवट्ठवधारितम-
 ल्लदाम । करेति करेत्ता अच्चेहिं सएहेहिं (मे)हिं र-

ययामएहि अचल्लरमानंदलेहिं जिणपडिमाणं पुगतो अट्ठ
मंगलए आलिहति सन्धियमिगिचल्ल० जाव दप्पण-
अट्ठ मंगलगे अलिहति आलिहिता ॥

‘तएण’मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य चत्वारि
सामानिकदेवसदस्याणि, चतस्रः सपरिवारा अग्रमहियं,
तिस्रः पपेदं, सप्तानोकानि, सप्तानोकाधिपतयः, पोडशात्म-
रत्तदेवसदस्याणि अन्ये च बहवो विजयराजधानीवास्तव्या
वानमन्तरा देवाश्च देव्यश्च आप्येकका उपलदस्तगताः, अ-
प्येककाः पञ्चदस्तगता अप्येककाः कुमुदहस्तगताः, एवं
नलिनसुभगसांगान्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्रसहस्र-
पत्रशतसदस्रपत्रहस्तगताः क्रमेण प्रत्येकं वाच्याः, विजये
देवं पृष्ठतः पृष्ठतः परिपात्येति भावः अनुगच्छन्ति ॥

‘तएण’मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य बहव आ-
भियोग्या देवा देव्यश्च अप्येकका वन्दनकलशहस्तगताः, अ-
प्येकका भृङ्गारहस्तगताः, अप्येकका आदशहस्तगताः, एवं
स्थालपात्रीसुप्रान्तपुवातकरकाचित्ररत्नकरगडकपुष्पचङ्गेरी —
यावत्लोमहस्तचङ्गेरीपुष्पपटलकयावत्लोमहस्तपटलकसि —
हासनचङ्कचामरतैलसमुद्रकयावदञ्जनसमुद्रकधूपकडुल्लुक-
हस्तगताः क्रमेण प्रत्येकमालाप्याः, विजये देवं पृष्ठतः पृष्ठ-
तोऽनुगच्छन्ति । ततः स विजयो देवश्चतुर्भिः सामानिकस-
दस्रैश्चसृभिः सपरिवाराभिरग्रमहिर्याभिस्तिस्सृभिः पर्याङ्किः,
सप्तभिरनोकैः, सप्तभिरनोकाधिपतिभिः, पोडशभिर्गामरत्त-
देवसदस्रैर्गन्धैश्च बहुभिर्विजयराजधानीवास्तव्यैवानमन्तरे दे-
वैर्देवीभिश्च साङ्गं सपरिवृतः सर्वज्ञयां जाव निग्घोसनादि-
तरवेण मिति यावत्करणादेवं परिपूर्णः पांठो द्रष्टव्यः—
‘सव्वजुंए सव्ववलेणं सव्वसमुदणं सव्वविभूदं सव्वसं-
भेमणं सव्वपुण्णमधमल्लालंकारणं सव्वतुडियसहनिनाणं
महया दह्माणं महया जुंए महया वलेणं महया समुदणं म-
हया वरतुडियजमगसमगपण्डपवाडयरवेणं सव्वपणवपण्डभ-
गिभञ्जग्गिस्समुहिदुहुकदुदुभिनिय्योसनादितरवेणं अस्य व्या-
ख्या प्राग्वत् । यत्रैव सिद्धायतने तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य
सिद्धायतनमनुदत्तं लोकाकुर्वन् पूर्वद्वारेण प्रविशति, प्रवि-
श्यालोकाय जिनप्रतिमानां प्रणामं करोति, कृत्वा यत्रैव मणि-
पाठिका यत्रैव देवचल्लुङ्को यत्रैव जिनप्रतिमास्तत्रोपागच्छ-
ति, उपागत्य लोमहस्तकं परामृशति, परामृश्य च जिनप्रति-
माः प्रमाजयति, प्रमाज्य दिव्ययोदकधारया स्नपयति, स्नप-
यित्वा स्रग्भेनाद्रेण गोशीर्षचन्द्रेण गोत्रागयनुलिम्पति,
अनुलिप्य अहतानि—अपारमलितानि दिव्यानि देवदूषयु-
गतानि ‘नियंसइ’ इति परिधापयति परिधाप्य अत्रैः—
अपरिभुक्कैः वरैः—प्रधानैर्गन्धैर्माल्यैश्चार्चयति । एतदेव सवि-
स्तरमुपदर्शयति—पुष्पांगपणं माल्यांगपणं वर्णकारणपणं
चूणांगपणं गन्धार्णपणम् आभरणार्णपणं (च) करोति,
कृत्वा तासां जिनप्रतिमानां पुगतः अचल्लैः—स्वच्छैः
श्लक्ष्णैः—मग्गुणैः रजतमयैः, अचल्लो रत्नो येषां तच्छुद्धिमाः,
प्रत्यासन्नवस्तुप्रतिविम्बाधारभूता इवातिनिर्मला इति
भावः, ते च ते तन्दुताश्चाच्छुरसतन्दुताः, पूर्वपदस्य
दीर्घान्तता प्राकृतत्वात्, यथा—‘वडगमया नेमा’, इत्यादौ,
वेरुआचयां प्थितिकादानि मङ्गलकान्यातिव्यति, आलिक्य

कयग्गाहग्गहितकरतलपम्भट्टविप्पमुक्केणं दसद्ववन्नेणं कु-
सुमेणं मुक्कपुप्फपुंजोवयारकलितं करेति करत्ता चंदप्प-
भवइग्गेलियविमलदंडं कंचणमणिग्गयणभत्तिचित्तं का-
लागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूपगंधानुविद्धं धूमवाट्टिं वि-
णिम्मुयंतं वेरुलियामयं कडुल्लुयं परग्गहितु पयत्तेण
धूपं दाऊण जिणवरणं अट्ठमयविसुद्धगंधजुत्तेहिं महावित्तेहिं
अन्थजुत्तेहिं अपुणरुत्तेहिं संथुणइ संथुणइत्ता सचट्ट पयाइं
ओमरति सचट्ट पयाइं ओमरित्ता वामं जाणुं अंचइ
अंचइत्ता दाहिणं जाणुं धरणिगतलंमि णिवाडइ तिक्खु-
त्ता मुद्धाणं धरणिगलंमि णमेइ नमित्ता ईमि पच्चु-
रणमति पच्चुरणमतित्ता कडयतुडियथंभियाओ भुया-
ओ पडिमाहरति पडिमाहरतित्ता करयलपरिग्गाहिंयं सिरसा-
वत्तं मन्थए अंजलिं कट्टु एवं वयामी—

‘कयग्गाहग्गहिय’मित्यादि मैथुनप्रथमसंस्मरे मुखचुम्ब-
नार्थं युवत्याः पञ्चाङ्गुलिभिः केशेषु ग्रहणं कचग्राह-
स्तेन कचग्राहेण गृहीतं करतलादिसंस्मरं सत् प्रभ्रष्टं
करतलप्रभ्रष्टविमुक्कम्, प्राकृतत्वादेवं पदव्यत्ययः, तेन द-
शादेवगेन—पञ्चवगेन कुसुमेन—कुसुमसमूहेन पुष्पपुञ्जा-
पचारकलितम्—पुष्पपुञ्ज एवोपचारः—पूजा पुष्पपुञ्जाप-
चारस्तेन कलितं—युक्कं करोति, कृत्वा च ‘चंदप्पभवइ-
ग्गेलियविमलदंडं’ चन्द्रप्रभवज्वलैर्द्वयमयो विमलो द-
ण्डो यस्य स तथा तं, काञ्चनमणिग्गन्धभक्तिचित्रं का-
लागुरुपवरकुन्दुरुक्कतुरुक्कधूपेन गन्धोत्तमेनानुविद्धा का-
लागुरुपवरकुन्दुरुक्कतुरुक्कधूपगन्धानुविद्धा, प्राकृतत्वा-
त्पदव्यत्ययः, तां धूपवत्तिं विनिस्सृजन्तं वैदूर्यमयं धूपकडु-
ल्लुकं प्रगृह्य प्रयत्ता धूपं दत्त्वा जिनवरभ्यः, सूत्र प-
ष्टौ प्राकृतत्वात्, समाष्टौ पदानि पश्चादपस्त्य दशा-
ङ्गुलिमञ्जालमस्तके कृत्वा प्रयतः ‘अट्ठमयविसुद्धगंधजु-
त्तेहिं’ इति विशुद्धा—निर्मला लक्षणदोषरहित इति भा-
वः, यो ग्रन्थः—शब्दसंदर्भस्तेन युक्तानि विशुद्धग्रन्थयु-
क्तानि अप्रशस्तं च तानि विशुद्धग्रन्थयुक्तानि च तैः अ-
र्थयुक्तैः—अर्थसंगैः अपुनरुक्कैः महावृत्तैः, तथाविधैर्देव-
लब्धैः प्रभाव एषः, संस्तौति संस्तुत्य वामं जानुम् अ-
ञ्जति—उत्पाटयति दक्षिणं जानुं धरणिगतं निवाडइ,
इति निपातयति लगयतीत्यर्थः, त्रिः कृत्वा—त्रीन् वागन्
मूर्धानं धरणिगतं ‘नमेइ’ इति नमयति नमयित्वा चप-
त्प्रयुक्तमयति, ईषत्प्रयुक्तस्य कटकट्टितत्तन्मिमतौ भुजौ
संहरति—सङ्काचयति, संहृत्य करतलपरिगृहीतं शिर्गस्या-
वत्तं, मस्तकेऽङ्गलिं कृत्वा वमवादीन्—

णमेऽऽन्धु णं अग्रिहंताणं भगवन्ताणं० जाव सिद्धिग-
ङ्गामंधयं ठाणं संपत्ताणं ।

‘नमोऽन्धुण’मित्यादि, नमोऽस्तु णमिति वाक्यालङ्कारे दे-
वार्वाभ्यां स्तिशयपूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तेभ्यः, सूत्रे पष्टौ “छट्टि
विभत्तीणं भञ्जइ च उथी” इति प्राकृतलक्षणान्, ते चाहन्तो
नामार्दरूपा अपि सन्ति ततो भावाहं प्रानिपत्यथमाह—‘भ-
गवद्भ्यः—भगः—समग्रैश्चर्यादिलक्षणैः स एवामस्तीति अ-

गवन्तस्तेभ्यः, आदिः-धर्मस्य प्रथमा प्रवृत्तिस्तत्करणशी-
ला आदिकरास्तेभ्यः, तीर्थते संसारसमुद्रोऽनेनेते तीर्थे
तत्करणशीलास्तीर्थकरास्तेभ्यः, स्वयम्-अपरोपदेशेन स-
म्यग्वरवोधिप्राप्त्या बुद्धा मिथ्यात्वनिद्रापगमसम्यग्धन स्व-
यं संबुद्धास्तेभ्यः, तथा पुरुषाणामुत्तमाः पुरुषोत्तमाः, भग-
वन्तो हि संसारमण्यावसन्तः सदा परार्थव्यसनिन उपस-
जनीकृतस्वार्था उचितक्रियावन्तोऽदीनभावाः कृतज्ञतापत-
योऽनुपहतचित्ता देवगुरुबहुमानिन इति भवन्ति पुरुषोत्तमा-
स्तेभ्यः, तथा पुरुषाः सिंहा इव कर्मगजान् प्रति पुरुष-
सिंहास्तेभ्यः, तथा पुरुषा वरपुण्डरीकाणीव संसारजला-
सङ्गादिना धर्मकलापेनेति पुरुषवरपुण्डरीकाणि तेभ्यः,
तथा पुरुषा वरगन्धहस्तिन इव परचक्रदुर्भित्तमार्गप्रभृति-
क्षुद्रगजनिराकरणेनेति पुरुषवरगन्धहस्तिनस्तेभ्यः, तथा
लोको-भव्यसत्त्वलोकस्तस्य सकलकल्याणैकनियन्धनतया
भव्यत्वभावेनोत्तमा लोकान्तमास्तेभ्यः, तथा लोकस्य-भ-
व्यलोकस्य नाथा-योगक्षेमकृता लोकनाथास्तेभ्यः, तत्र
योगो-बीजाधानोद्देशप्रापणकरणं क्षेम-तदुपद्रवाद्यभावा-
पादनम्, तथा लोकस्य-प्राणिलोकस्य पञ्चास्तिकायात्मक-
स्य वा हितोपदेशेन सम्यक् प्ररूपण्या वा हिता लोकहि-
तास्तेभ्यः, तथा लोकस्य देशनायाग्यस्य विशिष्टस्य प्रदापा
देशनाशुभियंथाऽवस्थितवस्तुप्रकाशका लोकप्रदीपास्तेभ्यः,
तथा लोकस्य-उत्कृष्टमतेभव्यसत्त्वलोकस्य प्रद्यातनं प्रद्या-
तः प्रद्यातकत्वं-विशिष्टज्ञानशक्तिस्तत्करणशीला लोकप्र-
द्यातकराः, तथा च भवन्ति भगवत्प्रसादात् तत्क्षणमेव
भगवन्तो गणभृता विशिष्टज्ञानसम्पत्समन्विता यदृशाद्
द्वादशाङ्गमारचयन्तीति तेभ्यः, तथा अभय-विशिष्टमात्म-
नः स्वास्थ्यं निश्चयसधर्मभूमिकानिवन्धनभूता परमा धृ-
तिरिति भावः, तद् अभयं ददतीत्यभयदास्तेभ्यः, सूत्रे च
कप्रत्ययः स्वार्थिकः प्राकृतलक्षणवशान्, एवमन्यत्रापि,
तथा चक्षुरिव चक्षुः-विशिष्ट आत्मधमस्तत्त्वावबोधानव-
न्धनं श्रद्धास्वभावः श्रद्धाविहीनस्याचक्षुष्मत इव तत्त्वदर्श-
नायोगान्, तद्दतीति चक्षुर्दास्तेभ्यः, तथा मार्गो विशिष्ट-
गुणस्थानावाप्तिप्रगुणः स्वरसवाही क्षयोपशमविंशपस्तं
ददतीति मार्गदास्तेभ्यः, तथा शरणं-संसारकान्ताश्रयता-
नामतिप्रवलगागादिपीडितानां समाश्रयनस्थानकल्पं तत्त्व-
चिन्तारूपमध्यवसानं तद्दतीति शरणदास्तेभ्यः, तथा बो-
धिः-ज्ञानप्रणीतधर्मप्राप्तस्तां तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणसम्यग्दर्-
शनरूपां ददतीति बोधिदास्तेभ्यः, तथा धर्म-चारित्र्यरूपं दद-
तीति धर्मदास्तेभ्यः, कथं धर्मदाः ? इत्याह-धर्मं दिशन्तीति
धर्मदेशकास्तेभ्यः, तथा धर्मस्य नायकाः-स्वात्मनस्तद्वशी-
करणात्फलपरिभोगाच्च धर्मनायकास्तेभ्यः, धर्मस्य सारथ-
य इव सम्यक्प्रवर्तनयोगेन धर्मसारथयस्तेभ्यः, तथा धर्ममेव
यं प्रधानं चतुरन्तं हतुव्यान् चतुरन्तं, चतुरन्तं चक्रमिव चतुर-
न्तचक्रं तेन वर्तितुं शीलं येषां ते धर्मवरचतुरन्तचक्रवर्ति-
नस्तेभ्यः, तथा अप्रतिहतं-अप्रतिस्खलितं क्षाधिकत्वाद्द्वारे
प्रधाने ज्ञानदर्शने धरन्तीति अप्रतिहतवरज्ञानदर्शनेधरास्ते-
भ्यः, तथा ह्यादयति-आवरयतीति छत्र-घातकम्मचतु-
ष्टये व्यावृत्तम्-अपगतं छत्रं येभ्यस्तं व्यावृत्तछत्रानस्तं-
भ्यः, तथा गगणपङ्कपायेन्द्रियपरिग्रहोपसर्गघातकर्मशत्रून्
जितवन्तो जिनाः अन्यान् जापयन्तीति जापकास्तेभ्यो जिनं

भ्यो जापकेभ्यः, तथा भवार्णवं स्वयं ताणा अन्याश्च तारय-
न्तीति तीर्णास्वारकास्तेभ्यः, तथा केवलबोधेन अवगन्तव्या
बुद्धा अन्याश्च बोधयन्तीति बोधकास्तेभ्यः, मुक्ताः-कृतकृत्या
नाप्लुताया इति भावः, अन्याश्च मोचयन्तीति मोचकास्तेभ्यः,
सर्वज्ञेभ्यः सर्वदर्शिभ्यः शिवं-सर्वोपद्रवरहितत्वात्, अचलम-
स्वाभाविकप्रायोगिकचलनक्रियाव्यपेक्षात्, अरुजम्-शरीर-
मनसोरभावेनाऽऽधिव्याध्यसम्भवात् अनन्तं-केवलात्मना
ऽनन्तत्वात्, अक्षयम्-विनाशकारणाभावात्, अव्याबाधम-
केनापि विबाधयितुमशक्यत्वात्, न पुनर्गर्वान्तर्गत्यस्मान्दपुन-
रावृत्तिः, सिध्यन्ति-निर्गुतायां भवत्यस्यामिति सिद्धिः-
लोकान्तक्षेत्रलक्षणा सैव गम्यमानत्वाद् गतिः सिद्धिगतः ।
सिद्धिगतिरिति नामधेयं यस्य तात्सिद्धिगतिनामधेयम्, ति-
ष्ठत्यस्मिन्निति स्थानं-व्यवहारतः सिद्धक्षेत्रं निश्चयतां यथा-
ऽवस्थितं स्वं स्वरूपं, स्थानस्थानिनोर्भेदोपचारात् सिद्धि-
गतिनामधेयं तत्संप्राप्तेभ्यः ।

ति कद्रु वंदति णमंसति वंदित्ता णमंसित्ता जेणेव सिद्धा-
यतणस्स बहुमज्झदंसभाए तेणेव उवागच्छति उवाग-
च्छित्ता दिव्वाए उदगधाराए अब्भुक्खेति अब्भुक्खित्ता
सरसेणं गोसीमचंदणेणं पंचंगुलितलेणं मंडलं आलिहति
आलिहित्ता वच्चए दलयति वच्चए दलयित्ता कय-
ग्गाहग्गाहियकरतलपब्भद्विमुक्केणं दमद्ववणेणं कुसुमेणं
मुक्कपुप्फपुंजावयारकलियं करेति करेत्ता धूवं दलयति
दलयित्ता जेणेव सिद्धायतणस्स दाहिणिल्ले दांर ते-
णेव उवागच्छति उवागच्छित्ता लोमहत्थयं गेएहइ गे-
एहित्ता दारचेडीआं य सालिभंजियाआं य वालरूवए
य लोमहत्थएणं पमज्जति पमज्जित्ता बहुमज्झदंसभाए
सरसेणं गोसीमचंदणेणं पंचंगुलितलेणं अणुलिंपति
अणुलिंपित्ता चच्चए दलयति दलयित्ता पुप्फारुहणं
जाव आहरणारुहणं करेति करेत्ता आसत्तोसत्तविपुलं
जाव मल्लदामकलावं करेति करेत्ता कयग्गाहग्गाहितं
जाव पुंजावयारकलितं करेति करेत्ता धूवं दलयति दल-
यित्ता जेणेव मुहमंडवस्स बहुमज्झदंसभाए तेणेव उ-
वागच्छति उवागच्छित्ता बहुमज्झदंसभाए लोमहत्थयं
पमज्जति पमज्जित्ता दिव्वाए उदगधाराए अब्भुक्खेति
अब्भुक्खित्ता सरसेणं गोसीमचंदणेणं पंचंगुलितलेणं मं-
डलं आलिहति आलिहित्ता चच्चए दलयति दलयित्ता
कयग्गाहं जाव धूवं दलयति दलयित्ता जेणेव मुहमं-
डवगस्स पच्चत्थिमिल्ले दांर तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता
लोमहत्थयं गेएहति गेएहित्ता दारचेडीआं य सालिभंजि-
याआं य वालरूवए य लोमहत्थयं पमज्जति पमज्जित्ता
दिव्वाए उदगधाराए अब्भुक्खेति अब्भुक्खित्ता सरसेणं
गोसीमचंदणेणं जाव चच्चए दलयति दलयित्ता आ-
सत्तासत्तं कयग्गाहं धूवं दलयति दलयित्ता जेणेव

मुहमंडवस्स उत्तरिल्ला णं खंभपती तेणेव उवाग-
च्छइ उवागच्छित्ता लोमहत्थगं परा० सालभंजियाओ
दिवाए उदगधाराए सरसेणं गोसीमचंदणेणं पुष्पा-
रुहणं० जाव आसत्तोसत्त० कयग्गाह० धूवं दलयति
जेणेव मुहमंडवस्स पुग्त्थिमिल्ले दारे तं चेव मव्वं
भाणियव्वं० जाव दारस्स अच्चणिया, जेणेव दाहि-
णिल्ले दारे तं चेव जेणेव पेच्छाघरमंडवस्स बहुम-
ज्जंदेमभाए जेणेव वडगमए अक्खाडए जेणेव मणिपे-
डिया जेणेव सीहासणं तेणेव उवागच्छति उवागच्छित्ता
लोमहत्थगं गिएहति लोमहत्थगं गिएहत्ता अक्खाडगं
च सीहामणं च लोमहत्थगेण पमज्जति पमज्जित्ता दि-
वाए उदगधाराए अब्भु० पुष्पारुहणं० जाव धूवं दलयति
जेणेव पेच्छाघरमंडवपच्चत्थिमिल्ले दारे दारच्चणिया
उत्तरिल्ला खंभपती तंहेव पुरत्थिमिल्ले दारे तंहेव जेणेव
दाहिणिल्ले दारे तंहेव जेणेव चेतियधूमे तेणेव उवाग-
च्छति उवागच्छित्ता लोमहत्थगं गेएहति गेएहत्ता चेति-
यधूमे लोमहत्थगं पमज्जति पमज्जित्ता दिवाए उदग-
धाराए सरसेण० पुष्पारुहणं आसत्तोसत्त० जाव धूवं दल-
यति दलयित्ता जेणेव पच्चत्थिमिल्ला मणिपेडिया जेणे-
व जिणपडिमा तेणेव उवागच्छति जिणपडिमाए आलोए
पणामं करइ करेत्ता लोमहत्थगं गेएहति गेएहत्ता तं
चेव मव्वं जं जिणपडिमाणं० जाव सिद्धिगइनामधेजं ठा-
णं संपत्ताणं वंदति णमंसति, एवं उत्तरिल्लाए वि, एवं
पुरत्थिमिल्लाए वि, एवं दाहिणिल्लाए वि ।

एवं प्रणिपातदण्डकं पाठित्वा ' वंदइ नमंसइ ' इति वन्दते
ताः प्रतिमाश्चैत्यवन्दनविधित्ता प्रसिद्धेन, नमस्करोति-प-
श्चात्प्रणिधानादियोगेनेत्येकं, अन्यं त्वभिदधति-विगतिमता-
मेव प्रसिद्धश्चैत्यवन्दनविधिरन्येषां तथाऽभ्युपगमे कायोऽस-
र्गासिद्धेरिति वन्दते सामान्येन, नमस्करोत्याशयबुद्धेरुत्था-
ननमस्कारेणेति, तत्त्वमत्र भगवन्तः परमर्षयः कवलिनो
विदन्ति, ततो वन्दित्वा नमस्यित्वा यत्रैव निज्जायतनस्य
बहुमध्यदेशभागस्तत्रैवापागच्छति उपागत्य बहुमध्यदेश-
भागं दिव्ययोदकधारया अभ्युक्षति-अभिमुखं सिञ्चति,
अभ्युक्ष्य सरसेन गोशीर्षचन्दनेन पञ्चाङ्गुलितले ददाति,
दत्त्वा कचग्राहगृहीतेन करतलप्रभृष्टविमुक्तं दशार्द्धवर्णेन
कुसुमेन-कुसुमजातेन पुष्पपुञ्जोपचारकलितं करोति कृत्वा
धूपं ददाति, दत्त्वा च यत्रैव दाक्षिणात्यस्य मुखमण्डपस्य
पश्चिमं द्वारं तत्रैवापागच्छति, उपागत्य लोमहस्तकं गृह्णाति, गृहीत्वा तेन द्वारशा-
खाशालभञ्जिकाव्यालरूपकाणं च प्रमार्जयति, प्रमृज्य दि-
व्ययोदकधारयाऽभ्युक्ष्य गोशीर्षचन्दनचूर्णं पुष्पाद्यारोपणं
धूपदानं करोति, ततो दाक्षिणद्वारेण निर्गत्य यत्रैव दाक्षि-
णात्यस्य मुखमण्डपस्य बहुमध्यदेशभागस्तत्रैवापागच्छति,
उपागत्य लोमहस्तकं परामृशति, परामृश्य च बहुमध्यदे-
शभागं लोमहस्तकेन प्रमार्जयति, प्रमृज्य दिव्ययोदकधा-

रयाऽभ्युक्ष्य सरसेन गोशीर्षचन्दनेन पञ्चाङ्गुलितले मण्ड-
लमालिखति, कचग्राहगृहीतेन करतलप्रभृष्टविमुक्तं द-
शार्द्धवर्णेन कुसुमेन पुष्पपुञ्जोपचारकलितं करोति, कृत्वा
धूपं ददाति, दत्त्वा च यत्रैव दाक्षिणात्यस्य मुखमण्डपस्य
पश्चिमं द्वारं तत्रैवापागच्छति, उपागत्य लोमहस्तपरामर्शनं
तेन च लोमहस्तकेन द्वारशाखाशालभञ्जिकाव्यालरूपकप्र-
मार्जनम्, उदकधारयाऽभ्युक्ष्य गोशीर्षचन्दनचूर्णं पुष्पाद्या-
रोपणं धूपदानं करोति, कृत्वा यत्रैव दाक्षिणात्यस्य मुखमण्ड-
पस्योत्तरद्वारं तत्रैवापागच्छति, उपागत्य पूर्ववद् द्वारार्चनिकां
करोति, कृत्वा च यत्रैव दाक्षिणात्यस्य मुखमण्डपस्य पूर्वद्वारं
तत्रैवापागच्छति, उपागत्य पूर्ववत्तत्राप्यर्चनिकां करोति, कृत्वा
च दाक्षिणात्यस्य मुखमण्डपस्य यत्रैव दाक्षिणात्यं द्वारं तत्रै-
वापागच्छति, उपागत्य पूर्ववत्तत्र पूजां विधाय तेन द्वारेण
विनिर्गत्य यत्रैव दाक्षिणात्यः प्रेक्षागृहमण्डपो यत्रैव दाक्षि-
णात्यस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्य बहुमध्यदेशभागो यत्रैव वज्र-
मयोऽक्षपाटको यत्रैव च मणिपीठिका यत्रैव च सिंहासनं
तत्रैवापागच्छति, उपागत्य लोमहस्तकं परामृशति, परामृ-
श्याक्षपाटकं मणिपीठिकां सिंहासनं च प्रमार्जयति, प्रमा-
र्ज्योदकधारयाऽभ्युक्ष्य चन्दनचूर्णं पुष्पपूजां धूपदानं च क-
रोति कृत्वा च यत्रैव दाक्षिणात्यस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्यो-
त्तरद्वारं तत्रैवापागच्छति, उपागत्य पूर्ववद् द्वारार्चनिकां क-
रोति, कृत्वा यत्रैव दाक्षिणात्यस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्य पूर्वद्वारं
तत्रैवापागच्छति, उपागत्य पूर्वद्वारार्चनिकां करोति, कृत्वा
यत्रैव तस्य दाक्षिणात्यस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्य दाक्षिणात्यं
द्वारं तत्रैवापागच्छति, उपागत्य तत्रार्चनिकां कृत्वा यत्रैव
दाक्षिणात्यश्चैत्यस्तम्भस्तत्रैवापागच्छति उपागत्य स्तूपं म-
णिपीठिकां च लोमहस्तकेन प्रमृज्य दिव्ययोदकधारयाऽभ्यु-
क्षति सरसगोशीर्षचन्दनचूर्णं पुष्पाद्यारोपणधूपदानादि क-
रोति, कृत्वा च यत्रैव पाश्चात्या मणिपीठिका यत्रैव च
पाश्चात्या जिनप्रतिमा तत्रैवापागच्छति, उपागत्य जिनप्रति-
माया आलोके प्रणामं करोतीत्यादि पूर्ववद् यावन्नमस्यित्वा
यत्रैवात्तरा जिनप्रतिमा तत्रैवापागच्छति, उपागत्य तत्रापि
यावन्नमस्यित्वा यत्रैव पूर्वा जिनप्रतिमा तत्रैवापागच्छति उ-
पागत्य पूर्ववद् यावन्नमस्यित्वा यत्रैव दाक्षिणात्या जिनप्र-
तिमा पूर्ववत् सर्वं तदेव यावन्नमस्यित्वा ।

जेणेव चेइयरुक्खा दारविही य मणिपेडिया जेणेव
महिंदज्जए दारविही, जेणेव दाहिणिल्ला नंदापुक्ख-
रिणी तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता लोमहत्थगं गे-
एहति चेतियाओ य तिसोपाणपडिरुवए य तोरणे य
सालभंजियाओ य बालरुवए य लोमहत्थगं पम-
ज्जति पमज्जित्ता दिवाए उदगधाराए सिञ्चति सरसे-
णं गोसीमचंदणेणं अणुलिपति अणुलिपित्ता पुष्पा-
रुहणं० जाव धूवं दलयति दलयित्ता मिज्जायतणं अ-
णुप्पयाहिणं करमाणे जेणेव उत्तरिल्ला णंदापुक्खरिणी-
तेणेव उवागच्छति उवागच्छित्ता तंहेव महिंदज्जया
चेतियरुक्खां चेतियधूमे पच्चत्थिमिल्ला मणिपेडिया जि-
णपडिमा उत्तरिल्ला पुरत्थिमिल्ला दक्खिमिल्ला पेच्छा-

धरमंडवस्स वि तहेव जहा दक्खिणिस्स पच्चत्थि-
मिल्ले दारे ० जाव दक्खिणिस्स खंभपंती मुहमंडव-
स्स वि तिएहं दाराणं अच्चणिया भण्णिऊण दक्खि-
णिस्स खंभपंती उत्तरे दारे पुरत्थिमे दारे सेसं
तेणेव केमण ० जाव पुरत्थिमिल्ला खंदापुक्खरिणी जे-
णेव सभा सुधम्मा तेणेव पहारेत्थगमणाए ॥ त-
ते एणं तस्स विजयस्स चत्तारि सामाणियसाहस्सीओ
एयप्पभित्ति ० जाव सन्विड्डीए ० जाव गाइयरवेणं जे-
णेव सभा सुधम्मा तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता
तं एणं सभं सुधम्मं अणुप्पयाहिणीकरेमाणे अणुप्प-
याहिणीकरेमाणे पुरत्थिमिल्लेणं अणुपविसति अणुपवि-
सित्ता आलोए : जिणसकहाणं पणामं करंति पणामं
करंत्ता जेणेव मणिपेडिया जेणेव माणवगचेतियखंभे
जेणेव वइरामया गोलवट्टसमुग्गका तेणेव उवागच्छति
उवागच्छिता लोमहत्थयं गेएहाति गेहिहत्ता वइरामए
गोलवट्टसमुग्गए लोमहत्थयं पमज्जति पमज्जिता वइरामए
गोलवट्टसमुग्गए विहाडेति विहाडित्ता जिणसकहाओ लोम
हत्थयं पमज्जति पमज्जिता सुरभिणा गंधेदएणं तिमत्त-
खुत्ता जिणसकहाओ पक्खालेति पक्खालेत्ता सरसेणं गोसी-
सचंदणेणं अणुलिपइ अणुलिपित्ता अग्गेहिं वेरहिं गं-
धेहिं मल्लेहि य अच्चिणति अच्चिणत्ता ध्रुवं दलयति
दलयित्ता वइरामएसु गोलवट्टसमुग्गएसु पडिणिक्खिव-
ति पडिणिक्खिवित्ता माणवकं चेतियखंभं लोमहत्थयं
पमज्जति पमज्जिता दिव्वाए उदगधाराए अब्भुक्खेइ
अब्भुक्खेइत्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं चच्चए दलयति
दलयित्ता पुप्फारुहणं ० जाव आसत्तोसत्तं ० कयग्गाहं ०
ध्रुवं दलयति दलयित्ता जेणेव सभाए सुधम्माए बहु-
मज्जेदसभाए तं चेव जेणेव सीहासणे तेणेव जहा दा-
रच्चणित्ता जेणेव देवसयणिज्जे तं चेव जेणेव खुड्डगे
महिंदज्जे तं चेव जेणेव पहरणकोसे चोप्पाले तेणेव
उवागच्छति उवागच्छिता पत्तेयं पत्तेयं पहरण्णं लो-
महत्थयं पमज्जति पमज्जिता सरसेणं गोसीसचं-
दणेणं तहेव सव्वं सेसं पि दक्खिणदारं आदि
काउं तहेव गेयव्वं ० जाव पुरत्थिमिल्ला खंदापुक्ख-
रिणी सव्वाणं सभाणं जहा सुधम्माए सभाए तहा
अच्चणिया उवायसभाए णवरि देवसयणिज्जस्स अ-
च्चणिया सेसासु सीहासणाण अच्चणिया हरयस्स
जहा खंदाए पुक्खरिणीए अच्चणिया ववसायसभा-
ए पोत्थयरयणं लोमहत्थयं दिव्वाए उदगधाराए
सरसेणं गोसीसचंदणेणं अणुलिपति अग्गेहिं वेरहिं

गंधेहि य मल्लेहि य अच्चिणति अच्चिणत्ता (म-
ल्लेहि) सीहासणे लोमहत्थयं पमज्जति ० जाव ध्रुवं
दलयति सेसं तं चेव खंदाए जहा हरयस्स तहा
जेणेव वलिपीढं तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता
आभिन्नागे देवे सदावेति सदावेत्ता एवं वयासी—
यत्रैव दाक्षिणात्यश्चैत्यवृत्तस्तत्रोपागच्छति, उपागत्य पूर्व-
वदर्चनिकां करोति, कृत्वा च यत्रैव महेन्द्रध्वजस्तत्रोपाग-
च्छति, उपागत्य पूर्ववदर्चनिकां विधाय यत्रैव दाक्षिणात्या
नन्दापुष्करिणी तत्रैवोपागच्छति उपागत्य लोमहस्तकं
परासृशति परासृश्य तारणानि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि शा-
लभाञ्जकाव्यालरूपकाणि च प्रमार्जयति, प्रमार्ज्य दिव्ययो-
दकधारया सिञ्चति, सिक्त्वा सरसगोशीर्षचन्दनपञ्चाङ्ग-
लिनलप्रदानपुष्पाद्यारोहणधूपदानादि करोति, कृत्वा च
सिद्धायतनमनुश्रद्धाक्षिणीकृत्य यत्रैवोत्तरा नन्दापुष्करिणी
स तत्रोपागच्छति, उपागत्य पूर्ववत् सर्वं करोति, कृत्वा
चोत्तराहे माहेन्द्रध्वजे तदनन्तरमोत्तराहे चैत्यवृत्ते तत
ओत्तराहे चैत्यस्तूप, ततः पश्चिमोत्तरपूर्वदक्षिणजिनप्रति-
मासु पूर्ववत्सर्वा वक्ष्यता वक्ष्यता तदनन्तरमोत्तराहे प्रेक्षा-
गृहमण्डपे समागच्छति, तत्र दाक्षिणात्यं प्रेक्षागृहमण्डपे
पूर्ववत्सर्वं वक्ष्यम्, तत उत्तरद्वारेण विनिर्गत्योत्तराहे मुख-
मण्डपे समागच्छति, तत्रापि दाक्षिणात्यमुखमण्डपवत्सर्वं
कृत्वा उत्तरद्वारेण विनिर्गत्य सिद्धायतनस्य पूर्वद्वारे समाग-
च्छति, तत्रार्चनिकां पूर्ववत्कृत्वा पूर्वस्य मुखमण्डपस्य द-
क्षिणोत्तरपूर्वद्वारेषु क्रमेणोद्गृह्णां पूजां विधाय पूर्वद्वारेण
विनिर्गत्य पूर्वप्रेक्षामण्डपे समागत्य पूर्ववदर्चनिकां करोति,
ततः पूर्वप्रकारेणैव क्रमेण चैत्यस्तूपजिनप्रतिमाचैत्यवृत्तमा-
हेन्द्रध्वजनन्दापुष्करिणीनां ततः सभायां सुधमायां पूर्व-
द्वारेण प्रविशति, प्रविश्य यत्रैव मणिपीठिका तत्रैवोपाग-
च्छति, उपागत्यालोके जिनसक्थनां प्रणामं करोति, कृत्वा
च यत्र माणवकश्चैत्यस्तम्भो यत्र वज्रमया गोलवृत्ताः समु-
द्रकास्तत्रागत्य समुद्रकान् गृह्णाति, गृहीत्वा च विघाटयति,
विघाट्य लोमहस्तकेन प्रमार्जयति, प्रमार्ज्योदकधारयाऽ
भ्युक्षति, अभ्युक्ष्य गोशीर्षचन्दनानुलिम्पति, ततः प्रधानै-
र्गन्धमाल्यैरर्चयति, अर्चयित्वा धूपं दहति, तदनन्तरं भूयोऽ
पि वज्रमयेषु गोलवृत्तसमुद्रकेषु प्राक्षिपति, प्रक्षिप्य तान्
वज्रमयान् गोलवृत्तसमुद्रकान् स्वस्थानं प्रतिनिक्षिपति,
प्रतिनिक्षिप्य तेषु पुष्पगन्धमाल्यवस्त्राभरणान्यांगेपयति,
ततो लोमहस्तकेन माणवकचैत्यस्तम्भे प्रमार्ज्योदकधारया
ऽभ्युक्ष्य चन्दनचूर्णं पुष्पाद्यारोपणं धूपदानं च करोति,
कृत्वा सिंहासनप्रदेशे समागत्य सिंहासनस्य लोमहस्तकेन
प्रमार्जनादिरूपां पूर्ववदर्चनिकां करोति, कृत्वा यत्र मणिपी-
ठिका यत्र च देवशयनीयं तत्रोपागत्य मणिपीठिकाया देव-
शयनीयस्य च प्राग्दर्चनिकां करोति, तत उद्गप्रकारेणैव
क्षुद्रकन्दध्वजपूजां करोति, कृत्वा च यत्र चोप्पालको नाम
पहरणकोशस्तत्र समागत्य लोमहस्तेन परिधरत्नप्रमु-
खाणि पहरणरत्नानि प्रमार्जयति, प्रमार्ज्योदकधारयाऽभ्यु-
क्ष्य चन्दनचूर्णं पुष्पाद्यारोपणं धूपदानं करोति, कृत्वा स-
भायाः सुधमाया बहुमध्यदेशभागेऽर्चनिकां पूर्ववत्करोति,

स्मीश्रं० जाव गिमीदंति । दाहिणपञ्चिमेणं वा-
हिरियाए परिमाए चारम देवमाहस्मीश्रं पत्तयं
पत्तयं० जाव गिमीदंति । तए णं तस्म वि-
जयस्म देवस्म पञ्चिमेणं मत्त अणीयाहिवती पत्तयं
पत्तयं० जाव गिमीयंति । तए णं तस्म विजयस्म दे-
वस्म पुगन्धिमेणं दाहिणेणं पञ्चिमेणं उत्तरेणं मालम
आयरक्खदेवमाहस्मीश्रं पत्तयं पत्तयं पुव्वणत्थेसु भदा-
मणेसु गिमीदंति, तं जहा-पुगन्धिमेणं चत्तारि साहस्मी-
श्रं० जाव उत्तरेणं ४॥ तं णं आयरक्खा मन्त्रवद्ध-
वस्मियक्वया उप्पीलियमगमणपाट्टिया पिण्डगोवज्जवि-
मलवरचिधपट्टा गहियाउहपहरणा तिणयाइं तिसंधीणि
वड्ढमया कोटीणि धणूइं अहिगिज्झपरियाइयकंडकलावा
णीलपाणिणो पीयपाणिणो रत्तपाणिणो चावपाणिणो
चारुपाणिणो चम्मपाणिणो खग्गपाणिणो दंडपाणिणो
पामपाणिणो णीलपीयरत्तचावचारुचम्मखग्गदंडपामवर-
धरा आयरक्खा रक्खोवगा गुत्ता गुत्तपालिता जत्ता जुत्त-
पालिता पत्तयं पत्तयं ममयतो विणयतो किंकरभूता विव
चिट्ठंति ॥ विजयस्म णं भेंट! देवस्स केवतियं कालं ठिती
पप्पत्ता?, गोयमा! एगं पलिओवमं ठिती पप्पत्ता, विज-
यस्म णं भेंट! देवस्स मामाणियाणं देवाणं केवतियं
कालं ठिती पप्पत्ता?, गोयमा! एगं पलिओवमं ठिती
पप्पत्ता, एवं महिड्डीए एवं महाज्जुतीए एवं महव्वले एवं
महायंस एवं महामुक्खे एवं महानुभागे विजए देवे
विजए देवे । (सू० १४३)

ततस्तस्य विजयस्य देवस्यापरोत्तरेण-अपरोत्तरस्यां दिशि
एवमुत्तरस्यामुत्तरपूर्वस्यां दिशि च चत्वारि चत्वारि सा-
मानिकंदेवसहस्राणि चतुर्षु भद्रासनसहस्रेषु निर्णीदन्ति,
ततस्तस्य विजयस्य देवस्य पूर्वस्यां दिशि चतस्रोऽग्रमहि-
ष्यश्चतुर्षु भद्रासनेषु निर्णीदन्ति, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य
दक्षिणपूर्वस्यामभ्यन्तरिकायाः पर्षदोऽष्टौ देवसहस्राणि अ-
ष्टासु भद्रासनसहस्रेषु निर्णीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देव-
स्य दक्षिणस्यां दिशि मध्यमिकायाः पर्षदो दश देवसहस्राणि
दशसु भद्रासनसहस्रेषु निर्णीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य दे-
वस्य पश्चिमायां दिशि बाह्यायाः पर्षदो द्वादश देवसहस्राणि
द्वादशसु भद्रासनसहस्रेषु निर्णीदन्ति । ततस्तस्य विजय-
स्य देवस्य पश्चिमायां दिशि सप्तानीकाधिपतयः सप्तसु भ-
द्रासनेषु निर्णीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देवस्य सर्वतः सम-
न्तान् सर्वसु दिक्षु सामस्त्येन षोडश आत्मरक्षकंदेवसहस्रा-
णि षोडशसु भद्रासनसहस्रेषु निर्णीदन्ति, तद्यथा-चत्वारि
सहस्राणि चतुर्षु भद्रासनसहस्रेषु पूर्वस्यां दिशि, एवं दक्षि-
णस्यां दिशि, एवं प्रत्येकं पश्चिमोत्तरयोरपि । ते च आत्मरक्षाः
सुव्रजवद्धवर्मितकवचाः, कवचं-तनुवाणं वर्म-लोहमय-
कुतूहिकादिरूपं संजातमस्मिन्निति वर्मितं सुव्रजं शरीरं
आरोपयान्, वद्धं गाढतरवन्धनेन बन्धनान्, वर्मितं कवचं

यस्मै सुव्रजवद्धवर्मितकवचाः, 'उप्पीलियमगमणपाट्टिया'
इति उप्पीडिता गाढीकृता शरा अस्म्यन्ते तिप्यन्तेऽस्मि-
न्निति शरासनः-इषुधिः तस्य पाट्टिका यैरुप्पीडितशरासनप-
ट्टिकाः 'पिण्डगोवज्जविमलवरचिधपट्टा' इति पित्तं प्रैवयं
प्रीवाभरणं विमलवरचिधपट्टश्च यस्मै पित्तवर्धप्रैवयविम-
लवरचिधपट्टाः 'गहियाउहपहरणा' इति आयुष्यतेऽनेनया
युधम-खेटकादि प्रहरणम्-अस्मिन्नुत्तादि, गृहीतानि आयु-
धानि प्रहरणानि च यस्मै गृहीतायुधप्रहरणाः, त्रिनतानि-
आदिमध्यावसानेषु नमनभावात्, त्रिसन्धीनि-आदिम-
ध्यावसानेषु सन्धिभावात्, वज्रमयकोटीनि धनुषि आभि-
गृह्य 'परियाइयकंडकलावा' इति पर्याप्तकाण्डकलावा वि-
चित्रकाण्डकलापयोगात्, केचित् 'नीलपाणय' इति नी-
लः काण्डकलाप इति गम्यन्ते पाणौ येषां ते नीलपाण-
यः, एवं पीतपाणयः रक्तपाणयः, चापं पाणौ येषां ते
चापपाणयः, चारुः-प्रहरणविशेषः पाणौ येषां ते चारु-
पाणयः, चर्म-अङ्गुष्ठाऽङ्गुल्योरागच्छादनरूपं पाणौ येषां ते
चर्मपाणयः, एवं दण्डपाणयः खड्गपाणयः पाशपाणयः, एत-
देव व्याचष्ट-यथायोगं नीलपीतरक्तचापचारुचर्मदण्डपाश-
धरा आत्मरक्षाः, रत्तामुपगच्छन्ति-तदकचित्ततया तत्प-
रायणा वर्तन्ते इति रत्तापगाः गुप्ताः-न स्वामिभेदकारि-
णः, तथा गुप्ता-पराप्रवेश्या पालिः-सन्तुयेपां ते गुप्तपालि
काः, तथा युक्ताः-सर्वकगुणोपेततयाचिताः, तथा युक्ता-
परस्परं वद्धा न तु बृहदन्तगालो पालियेषां ते युक्तपालिकाः,
प्रत्येकं प्रत्येकं समयतः-आचारत आचारणेत्यर्थः विनयतश्च
किङ्करभूता इव तिष्ठन्ति, न खलु ते किङ्कराः किन्तु तेऽपि
मान्याः तेषामपि पृथगासननिपातनान्, केवलं ते तदानीं
निजाचारपरिपालनतो विनीतव्येन च तथाभूता इव तिष्ठ-
न्ति तदुक्तं किङ्करभूता इवति ॥ 'तए णं मे विजए' इत्यादि
सुप्रतीते यावद्विजयंदेववक्त्रव्यतापरिस्समाप्तिः ॥ तदेवमुक्ता
विजयहारवक्त्रव्यता ॥ जी० ३ प्रति० २ उ० ।

(२) संप्रति लवणसमुद्रगतवैजयन्तहारप्रतिपादनार्थमाह-

कहिणं भेंट! लवणसमुद्दे वैजयन्ते नामं दारं पणणत्तं?
गोयमा! लवणसमुद्दे दाहिणपरंते धातदंसंडदीवस्म
दाहिणदस्स उत्तरेणं मेसं तं चैव सव्वं । एवं जयंतं वि-
णवरि सीयाए महाणदीए उप्पि भाणियव्वं । एवं अ-
पराजितं वि, णवरं दिसिभागो भाणियव्वो ।

'कहिणं भेंट' इत्यादि, क भदन्त! लवणस्य समुद्रस्य
वैजयन्तं नाम द्वारं प्रव्रजम्, भगवानाह गौतम! लवण-
समुद्रस्य दक्षिणपर्यन्तं धातकीखगड्डीपदक्षिणार्द्धस्योत्त-
रतोऽत्र लवणसमुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रव्रजम् । एतद-
वक्त्रव्यता सर्वाऽपि विजयहारवद्व्यमेया, तवरं राजधानी
वैजयन्तद्वारस्य दक्षिणतो वादितव्या । जयन्तद्वारप्रतिपा-
दनार्थमाह-'कहिणं भेंट' इत्यादि, क भदन्त! लवणसमु-
द्रस्य जयन्ते द्वारम् प्रव्रजम्? भगवानाह-गौतम! लवणसमु-
द्रस्य पश्चिमपर्यन्तं धातकीखगड्डीपदक्षिणार्द्धस्य पश्चतः शीता-
या महानद्या उपरि लवणस्य समुद्रस्य जयन्तं नाम द्वारं
प्रव्रजम्, तद्वक्त्रव्यताऽपि विजयद्वारवद्वक्त्रव्या, तवरं राज-
धानी जयन्तद्वारस्य पश्चिमभागे वक्त्रव्या । अपराजितद्वार-

रप्रतिपादनार्थमाह—' कश्चि एं भेंते ' इत्यादि, क भदन्त ! लवणस्य समुद्रस्यापराजितं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह—गौतम ! लवणसमुद्रस्योत्तरपर्यन्तं धातकीखण्डादी-पात्तराष्ट्रस्य दक्षिणतोऽत्र लवणस्य समुद्रस्यापराजितं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम् । एतद्भक्तव्यताऽपि विजयद्वारवन्निरवशेषा यत्कस्या नवरं राजधानी अपराजितद्वारस्योत्तरतोऽव-सातव्या । (लवणसमुद्रविजयादिद्वाराणां परस्परमन्तरम् ' अंतर ' शब्दे प्रथमभागे ७४ पृष्ठ गतम् ।)

(१६) सम्प्रति लवणसमुद्रनामान्वर्थं पृच्छति—

लवणस्स एं भेंते ! समुद्रस्स पणसा धायइसंडं दीवं पुट्ठा, तंहव जहा जंबुदीवे धायइसंडं वि सो चव गोमा । लवणे एं भेंते ! समुद्दे जीवा उदाइत्ता सो चव विही, एवं धायइसंडे वि ॥ मे केणट्टेणं भेंते ! एवं वुच्चइ लवणसमुद्दे लवण-समुद्दे ?, गोयमा ! लवणे एं समुद्दे उदगे आविले रइले लोणे लिंदे खारए कइए अपेजे बहणं दुपयचउप्पय-भियपमुपक्खिसिरीसवाणं नणत्थ, तज्जोणियाणं सत्ताणं मोन्थिए एत्थ लवणाहिबई देवे महिड्डिए पलिआवम-ठिईए, मे एं तत्थ सामाणिय ० जाव लवणसमुद्रस्स सुत्थियाए गयहाणीए अपेमिं ० जाव विहरइ, मे एएणऽट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ लवणे एं समुद्दे लवणे एं समुद्दे अदु-त्तरं च एं गोयमा ! लवणसमुद्दे सासए ० जाव णिच्च । (मू० १५४)

' लवणस्स एं भेंते ! समुद्रस्स पणसा ' इत्यादि सूत्र-चतुष्टयं प्राग्वद् भावनीयम् ॥ सम्प्रति लवणसमुद्रनामा-न्वर्थं पृच्छति—' मे केणट्टेण ' इत्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—लवणः समुद्रो लवणः समुद्रः ?, इति, भगवानाह—गौतम ! लवणस्य समुद्रस्य उदकः आविलम्—अविमलम् अस्वच्छं प्रकृत्या ' रइले ' रजो-वत्, जलवृद्धिहातिभ्यां पङ्कवहुलमिति भावः, लवणं साक्षिपानिकरसोपेतत्वाद्भिन्द्रं गोवराख्यरसविशेषकलि-तत्वात्, जारम-तीक्ष्णं लवणरसविशेषवत्त्वात्, कटुकम-कटुकरसोपेतत्वात्, अत एवोपद्रवघातादेपयम्, केषा-मपेयम् ?, चतुष्पदमृगपक्षिसरीसृपाणाम्, नान्यत्र तयो-निकेभ्यः—लवणसमुद्रयोः निकेभ्यः सत्त्वंभ्यस्तेषां पेय-मिति भावः, तयोनिकतया तेषां तदाहारकत्वात्, तदेवं यस्मात्सत्त्वोदकं लवणमनोऽसौ लवणः समुद्र इति, अन्यच्च ' सुड्डिए लवणाहिबई ' इत्यादि सुगम-नवरमेव भावार्थः यस्मात् सुस्थितनामा तदधिपतिः—लवणाधिपतिरिति स्वकल्पपुस्तके प्रसिद्धम्, आधि-पत्यं च तस्याधिकृतसमुद्रस्य विषये नान्यस्य त-तोऽप्यसौ लवणसमुद्र इति, तथा चाह,—' मे एएण-ट्टेण ' इत्यादि ॥

(२०) सम्प्रति लवणसमुद्रगतचन्द्रादिसंख्यापरिमाणप्रति-पादनार्थमाह—

लवणे एं भेंते ! समुद्दे कति चेदा पभासिंसु वा पभासिंति वा पभासिंरंति वा ?, एवं पंचएह वि पुच्छा, गोयमा !

लवणसमुद्दे चत्तारि चेदा पभासिंसु वा पभासिंति वा पभा-सिस्संति वा, चत्तारि सूरिया तविंसु वा तविंति वा तविस्संति वा, वारमुत्तरं नक्खत्तसयं जोगं जोएंसु वा जोएंति वा जोएस्संति वा, तिप्पि वावप्पा महग्गहसया चारं चरिंसु चरंति वा चरिस्संति वा, दुप्पि सयसहस्सा सत्तद्धिं च सहस्सा नव य सया तारागणकोडाकोडीणं सोभं सोभिंसु वा सो-भिंति वा सोभिस्संति वा । (मू० १५५)

' लवणे एं भेंते ! समुद्दे ' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगम-म्, भगवानाह—गौतम ! अन्वारश्चन्द्राः प्रभासितवन्तः प्रभासन्ते प्रभासिष्यन्ते, चत्वारः सूर्यास्तापितवन्तस्ता-पयन्ति तापयिष्यन्ति, ते च जम्बुद्वीपगतचन्द्रसूर्यैः सह समश्रेण्या प्रतिवद्धा वेदितव्याः, तद्यथा—द्वौ सूर्यौ ए-कस्य जम्बुद्वीपगतस्य सूर्यस्य श्रेण्या प्रतिवद्धौ, द्वौ सू-र्यौ द्वितीयस्य जम्बुद्वीपगतस्य सूर्यस्य, तथा द्वौ चन्द्र-मसावकस्य जम्बुद्वीपगतस्य चन्द्रस्य समश्रेण्या प्रतिव-द्धौ, द्वौ द्वितीयचन्द्रस्य, तौ चैवम्—यदा जम्बुद्वीपगत एकः सूर्यो मेरोर्दक्षिणतश्चरति तदा लवणसमु-द्रेऽपि तेन सह समश्रेण्या प्रतिवद्धः एकः शिखाया अभ्यन्तरं चारं चरति द्वितीयस्तनैव सह श्रेण्या प्र-तिवद्धः शिखायाः परतः, तदैव च यो जम्बुद्वीपे मेरो-रुत्तरतश्चरति, चरति तेन सह समश्रेण्या प्रतिवद्धो ल-वणसमुद्र उच्चरति एकः शिखाया अभ्यन्तरं चारं चर-ति, द्वितीयस्तु तेनैव सह समश्रेण्या प्रतिवद्धः शिखा-याः परतः, एवं चन्द्रमसोऽपि जम्बुद्वीपगतचन्द्राभ्यां सह समश्रेण्यप्रतिवद्धा भावनीयाः, अत एव जम्बुद्वीप इव लवणसमुद्रेऽपि यदा मेरोर्दक्षिणतो दिवसः संभवति, तदा मेरोरुत्तरतोऽपि लवणसमुद्रे दिवसः, यदा च मे-रोरुत्तरतो लवणसमुद्रे दिवसस्तदा दक्षिणतोऽपि दि-वसस्तदा च पूर्वस्यां पश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रं रा-त्रिः, यदा च मेरोः पूर्वस्यां दिशि लवणसमुद्रं दिवस-स्तदा पश्चिमायामपि दिवसः, यदा च पश्चिमायां दिवस-स्तदा पूर्वदिश्यापि, तदा च मेरोर्दक्षिणत उत्तरतश्च नि-यमतो रात्रिः, एवं धातकीखण्डादिष्वपि भावनीयम्, त-दगतानामपि चन्द्रसूर्याणां जम्बुद्वीपगतचन्द्रसूर्यैः सह स-मश्रेण्या व्यवस्थितत्वात्, उक्तं च सूर्यप्रज्ञप्तौ—' ज-या एं लवणसमुद्दे दाहिणं दिवसे भवइ, तथा एं उ-त्तरं वि दिवसे हवइ । जया एं उत्तरं दिवसे हवइ, तथा एं लवणसमुद्दे पुरत्थिमपच्छत्थिमं राई भवइ । एवं जहा जंबुदीवे दीवे तहेव " तथा " जया एं धा-यइसंडं दीवे दाहिणं दिवसे भवइ, तथा एं उत्त-रं वि, जया एं उत्तरं दिवसे हवइ, तथा एं धायइ-संडं दीवे मंदराणं पव्वयाणं पुरत्थिमपच्छत्थिमं राई हवइ । एवं जहा जम्बुदीवे दीवे तहेव, कालोए जहा लवणे तहेव " तथा—' जया एं अभिंतरपुक्खण्णे दाहिणं दिवसे भवइ, तथा एं उत्तरं वि दिवसे हवइ । जया एं उत्तरं दिवसे हवइ, तथा एं अभिंतरं मे-दराणं पव्वयाणं पुरत्थिमपच्छत्थिमं राई हवइ, ससं जहा जंबुदीवे तहेव " आह—लवणसमुद्रे षोडशयोज-

विक्रवंभेणं उवारिं मुहमूले दम जोयणसहस्साइं विक्रवंभेणं ।
तेमिणं महापायालाणं कुड्डा सव्वत्थ समा दसजोयणसत-
वाहल्ला पप्पत्ता अच्छा सव्ववड्ढामया ० जाव पडिरूवा । तत्थ
णं वहवे जीवा पांगला य अवक्कमंति विउक्कमंति चरंति
उपचरंति मासया णं ते कुड्डा दव्वड्डयाए वप्पपज्जोहिं
असासया । तत्थ णं चत्तारि देवा महिद्धिया ० जाव पलि-
ओवमद्धितीया परिवसंति, तं जहा-काले, महाकाले, वे-
लंवे, पभंजणे । तेसिणं महापायालाणं तओ तिभागा
पप्पत्ता, तं जहा-हेट्ठिल्ले तिभागं मज्झिल्ले तिभागं
उवारिमे तिभागे । ते णं तिभागा तेचीसं जोयणसहस्सा
तिप्पि य तेचीसं जोयणमतं जोयणतिभागं च वाहल्लेणं ।
तत्थ णं जे से हेट्ठिल्ले तिभागं एत्थ णं वाउकाओ संचि-
ट्ठति, तत्थ णं जे से मज्झिल्ले तिभागं एत्थ णं वाउकाए
य आउकाए य संचिट्ठति. तत्थ णं जे से उवारिल्ले ति-
भागे एत्थ णं आउकाए संचिट्ठति, अदुत्तरं च णं गोय-
मा ! लवणसमुदं तत्थ तत्थ देसं वहवे खुड्डागलंजरमंठा-
णसंठिया खुड्डापायालकलमा पणत्ता, ते णं खुड्डा पाताला
एगमेगं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं मूले एगमेगं जोयणसतं
विक्रवंभेणं मज्जे एगपदेसियाए सेहिए एगमेगं जोयण-
सहस्सं विक्रवंभेणं उप्पि मुहमूले एगमेगं जोयणसतं वि-
क्रवंभेणं । तेमिणं खुड्डागपायालाणं कुड्डा सव्वत्थ समा
दस जोयणाइं वाहल्लेणं पप्पत्ता सव्ववड्ढामया अच्छा
० जाव पडिरूवा । तत्थ णं वहवे जीवा पांगला य ० जाव
अमासया वि, पत्तेयं, अद्धपलिओवमद्धिती ताहिं देवताहिं
परिग्गहिया तेमिणं खुड्डागपातालाणं ततो तिभागा प-
प्पत्ता, तं जहा-हेट्ठिल्ले तिभागं मज्झिल्ले तिभागं उवारिल्ले
तिभागे, ते णं तिभागे तिप्पि तेचीमे जोयणसते जोयण-
तिभागं च वाहल्लेणं पप्पत्तं । तत्थ णं जे से हेट्ठिल्ले
तिभागं एत्थ णं वाउकाओ, मज्झिल्ले तिभागं वाउआए
आउयाते च, उवारिल्ले आउकाए, एवामेव सपुव्वावरेणं
लवणसमुदं सत्त पायालसहस्सा अट्ठ य चुलसीता पाता-
लमता भवंतीति मक्खाया । तेसिणं महापायालाणं खु-
ड्डागपायालाणं य हेट्ठिममज्झिमिल्लेसु तिभागेषु वहवे
ओराला वाया संसेयंति संमुच्छिमंति एयंति चलंति कं-
पंति खुब्भंति घट्ठंति फंदंति तं तं भावं परिणमंति, तथा णं
से उदए उष्णमिज्जति, जया णं तेसिं महापायालाणं खु-
ड्डागपायालाणं य हेट्ठिल्लमज्झिमिल्लेसु तिभागेषु नो वहवे
ओराला ० जाव तं तं भावं न परिणमन्ति, तथा णं से
उदए नो उष्णमिज्ज अंतरा वि य णं ते वायं उदीरंति अं-
तरा वि य णं से उदगे उष्णमिज्ज अंतरा वि य ते वाया
नो उदीरंति अंतरा वि य णं से उदगे णो उष्णमिज्ज

एवं खलु गोयमाः लवणसमुद्रं चाउदम(स्म)द्रुमु(स्म)दिद्रुपुमा-
मासिणीमु अङ्गेगं अङ्गेगं वडूति वा हायति वा । (सू० १५६)

'कम्हा णं भेते ! इत्यादि कस्माद्भदन्त ! लवणसमुद्रं चतु-
र्दश्यष्टभ्याहप्रपौर्णमासीषु तिथिषु, अत्रोद्दिष्टा अमाचस्या,
पौर्णमासी प्रतीता, पूर्णो मासो यस्यां सा पौर्णमासी, प्र-
ज्वादिद्वान्स्वार्थेऽण । अन्ये तु व्याचक्षते—पूर्णो माः—चन्द्रमा
अस्यामिति पौर्णमासी, अण तथैव, प्राकृतत्वाच्च सूत्रे—'पु-
रणमासिणी' इति पाठः । 'अङ्गेगं अङ्गेगं' अतिशयेन
अतिशयेन वर्द्धते हीयते वा ? , भगवानाह—गौतम !
जम्बूद्वीपे द्वीपे यो मन्दर्पर्वतस्तस्य चतसृषु पर्वदिषु दिक्षु-
लवणसमुद्रं पञ्चनवति २ योजनसहस्राण्यवगाह्यात्रान्तरे च-
त्वारः 'महद् महालया' अतिशयेन महान्तो महालिङ्गरं-
महापिण्डं तन्स्थानसंस्थिताः, काचित्—'महार्जरसंठाण-
संठिया' इति पाठः । तत्रारञ्जरः—अलिञ्जर इति, महापाताल-
कलशाः प्रज्ञप्ताः । उक्तं च—'पणनउडसहस्माई, ओगाहिता
चउडिंसि लवणं । चउरोऽलिजसंठा-णसंठिया हौति पाया-
ला ॥ १ ॥' तानेव नामतः कथयति । तद्यथा—मेरोः पूर्वस्यां दिशि
वडवामुखः, दक्षिणस्यां कयूपः, अपरस्यां यूपः, उत्तरस्यामी-
श्वरः ते चत्वारोऽपि महापातालकलशा एकैकं योजनशत-
सहस्रं लक्षम् उद्धेधन मूलं दशयोजनसहस्राणि विष्कम्भेन त-
त ऊर्द्धम् एकप्रादेशिक्या श्रेण्या विष्कम्भतः प्रवर्द्धमाना प्रव-
र्द्धमाना मध्ये एकैकं योजनशतसहस्रं विष्कम्भेन तत ऊर्द्धं
भूयोऽप्येकप्रादेशिक्या श्रेण्या विष्कम्भतो हीयमाना हीयमा-
ना उपरि मुखमूलं दश योजनसहस्राणि विष्कम्भतः, उक्तञ्च—
'जोयणसहस्सदसगं, मूलं उवरि च हौति त्रित्थिण्णा ।
मउक्के य सयसहस्सं, तेत्थियमंत्तं च ओगाढा ॥ १ ॥' 'तेसि
ण' मित्यादि, तेषां महापातालकलशानां कुड्याः सर्वत्र समा
दशयोजनशतवाहल्या—योजनसहस्रवाहल्या इत्यर्थः, सर्वान्म-
ना वज्रमयाः 'अच्छा ० जाव पडिस्वा' इति प्राग्वत् ॥
'तत्थ ण' मित्यादि, तेषु वज्रमयेषु कुड्येषु बहवो जीवाः
पृथिवीकायिकाः पुद्गलाश्च अपक्रामन्ति—गच्छन्ति व्युत्क्राम-
न्ति—उत्पद्यन्ते जीवा इति सामर्थ्याद् गम्यम्, जीवानामेवो-
त्पत्तिर्धर्मकतया प्रसिद्धत्वात्, चीयन्ते—चयमुपगच्छन्ति
उपचीयन्ते—उपचयमायान्ति, एतच्च पदद्वयं पुद्गलापेक्षं,
पुद्गलानामेव चयापचयधर्मकतया व्यवहारात्, तत एवं
सकलकालं तदाकारस्य सदाऽवस्थानात् शाश्वतास्ते
कुड्या द्रव्यार्थतया प्रज्ञप्ताः, वर्णपर्यायैः रसपर्यायैः गन्धपर्या-
यैः स्पर्शपर्यायैः पुनरशाश्वताः, वर्णादीनां प्रतिक्षणं किय-
त्कालाद्भूद्वाऽन्यथाऽन्यथा भयनान् ॥ 'तत्थ ण' मित्यादि,
तत्र तेषु चतुर्षु पातालकलशेषु चत्वारो देवा महर्जिका या-
वत्करणमहाश्रुतिका इत्यादिपरिग्रहः, पल्योपमस्थितिकाः
परिवसन्ति, तद्यथा—'काले' इत्यादि, वडवामुख—कालः, कयूप-
महाकालः, यो—बेलम्बः, ईश्वरं—प्रभञ्जनः । 'तेसि ण' मित्यादि,
तेषां महापातालकलशानां प्रत्येकं प्रत्येकं त्रयस्त्रिभागाः प्र-
ज्ञप्ताः, तद्यथा—अधस्तनस्त्रिभागो मध्यमस्त्रिभाग उपरितन-
स्त्रिभागः । 'ते ण' मित्यादि, ते त्रयोऽपि त्रिभागास्त्रय-
स्त्रिंशदयोजनसहस्राणि त्रीणि योजनशतानि त्रयस्त्रिंशानि
योजनत्रिभागं च बाहल्येन प्रज्ञप्ताः ॥ तत्र चतुर्थेऽपि पाताल-
कलशेषु अधस्तनेषु त्रिभागेषु वातकायः संतिष्ठति, मध्यमेषु

त्रिभागेषु वायुकायाऽपकायश्च, उपरितनेषु त्रिभागेष्वका-
य एव । 'अदुत्तरं च ण' मित्यादि, अत्रान्यद्, गौतम
लवणसमुद्रं 'तत्थ तत्थ देसे तद्धि तद्धि' इति तेषां पाताल-
कलशानामन्तरेषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तः
प्रदेशे जुल्लारञ्जरसंस्थानसंस्थिताः जुल्लाः—पातालकलशा
प्रज्ञप्ताः, ते जुल्लाः—पातालकलशा एकमेकं योजनसहस्रमु-
द्धेधन मूलं एकैकं योजनशतं विष्कम्भेन मध्ये एकैकं योजन-
सहस्रं विष्कम्भेन उपरि मुखमूलं एकैकं योजनशतं विष्कम्भेन
'तेसि ण' मित्यादि, तेषां—जुल्लकपातालकलशानां कुड्या
सर्वत्र समा दश दश योजनानि बाहल्यतः । उक्तञ्च—
'जोयणसयविन्थिण्णा, मूलं उवरि दस सयाणि मउक्कमि
ओगाढा य सहस्सं, दस जोयणया य स कुड्ढा ॥ १ ॥
'सच्चवदरामया' इत्यादि प्राग्वत् यावत् 'कासपज्जं
हि असासया' इति, प्रत्येकं प्रत्येकं तेऽर्द्धपल्योपमस्थि-
तिकाभिर्देवताभिः परिगृहिताः ॥ 'तेसि ण' मित्यादि
तेषां—जुल्लकपातालकलशानां प्रत्येकं प्रत्येकं त्रयस्त्रि-
भागाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—अधस्तनस्त्रिभागो मध्यमस्त्रि-
भाग उपरितनस्त्रिभागः । 'ते ण' मित्यादि, ते त्रिभा-
गाः प्रत्येकं त्रीणि योजनशतानि त्रयस्त्रिंशानि त्रयस्त्रिंशद-
धिकानि योजनत्रिभागं च बाहल्येन प्रज्ञप्ताः, तत्र सर्वेषाम-
पि जुल्लकपातालकलशानामधस्तनेषु त्रिभागेषु वायुका-
यः संतिष्ठति, मध्येषु त्रिभागेषु वायुकायाऽपकायश्च
उपरितनेषु त्रिभागेष्वकायः संतिष्ठति, एवमेव 'स
पूर्वापरं' 'पूर्वापरसमुदायसंख्यया सप्त पातालकल-
सहस्राणि—जुल्लकपातालकलशसहस्राणि, अष्टौ च पा-
तालकलशशतानि—जुल्लकपातालकलशशतानि चतुरशी-
तानि—, चतुरशीत्यधिकानि भवन्तीत्याख्यातं मया शेषः
नीर्थक्यार्थः, उक्तञ्च—

“अन्नेऽपि य पायाला, खुड्ढालञ्जरसंठिया लवणे ।

अट्ट सया जुलसीया, सत्त सहस्सा य सच्चं वि ॥ १ ॥

पायालाण विभागा, सच्चं वि तिच्च तिच्च विञ्चया ।

हेट्टिमभागं वाऊ, मउक्के वाऊ य उदगं च ॥ २ ॥

उवरि उदगं भलियं, पढमगर्वाणसु वाउसंखुभिओ ।

उड्डं वामइउदगं, परिवहइ जलानही खुभिओ ॥ ३ ॥”

'तेसि ण' मित्यादि, तेषां जुल्लकपातालानां—जुल्ल-
पातालकलशानां महापातालानां चाधस्तनमध्येषु त्रिभागे
तथा जगत्स्थितिस्वाभाव्यात् प्रतिदिवसं द्विरुत्थस्तत्रा
चतुर्दश्यादिषु तिथिष्वन्तिरेकेण बहवः अतिप्रभू-
उदाराः—ऊर्द्धगमनस्वभावाः प्रवलशक्तयश्च, उत्—प्रा-
लयेन आगं ययां ते उदारा इति व्युत्पत्तेः, वाताः—वाय-
संस्विद्यन्ते—उत्पत्यभिमुखीभवन्ति, ततः क्षणानन्तरं 'स
मूर्च्छन्ति—संमूर्च्छन्तमना लब्ध्यामलभा भवन्ति, त-
चलन्ति—कम्पन्ते वातानां चलनस्वभावत्वात्, ततः घा-
न्ते—परस्परं सङ्घट्टमानुवन्ति, तदनन्तरम् लुभ्यन्ते-
जानमहाद्भुतशक्तिकाः सन्त ऊर्द्धमितस्ततो विप्रसरन्ति
ततः उदीरयन्ति—अन्यान् वातान् जलमपि चोत्—प्रा-
लयेन प्रयन्ति, तं तं देशकालोचितं मन्दं तीव्रं मध्यमं
भावं—परिणामं परिणमन्ति—थानूनामनेकार्थत्वात् प्रप-
न्ते । 'जया ण' तेसि खुड्ढागपायालाण' मित्यादि सुग-

लवणसमुद्र

मायनन्वात् । 'तथा ए' मित्यादि, तदा एमिति वाक्या-
नङ्कारे तद्—उदगम् 'उन्नामिजंते' उन्नाम्यते ऊर्द्धमु-
त्तिष्यति इति भावः । 'जया ए' मित्यादि, यदा पुनः 'ए'
मिति पुनरर्थे निपातानामनेकाथन्वात् तेषां कुल्लकपातालानां
महापातालानां चाधस्तनमध्येषु त्रिभागेषु नो बहव उदारा
वाताः संस्विद्यन्ते इत्यादि प्राग्वत् 'तथा ए' मित्यादि तदा
तदुदकं नोन्नाम्यते नोर्द्धमुत्तिष्यते उत्तेषकाभावात् एतदेव
प्रथममाह—'अन्तराऽय य ए' मित्यादि, अन्तरा—
अहोरात्रमध्ये द्विकृत्वः प्रतिनियते कालविभागे पक्षमध्ये
चतुर्दश्यादिषु तिथिष्वतिरेकेण ते वाताः तथाजगत्स्वाभा-
व्यादुदायन्ते धातूनामनेकाथन्वादुपपद्यन्ते, ततोऽन्तरा—
अहोरात्रमध्ये द्विकृत्वः प्रतिनियते कालविभागे पक्षमध्ये
चतुर्दश्यादिषु तिथिषु अतिरेकेण तत उदकमुन्नाम्यते । 'अ-
तस्यऽवि य ए' मित्यादि, अन्तरा—प्रतिनियतकालवि-
भागादन्यत्र ते वाताः नोदीर्यन्ते—नोत्पद्यन्ते, 'तदभावात्
अन्तरा—प्रतिनियतकालविभागादन्यत्र कालविभागे उद-
कं नोन्नाम्यते उन्नामकाभावात्, तत एवं खलु गौतम !
लवणसमुद्रे चतुर्दश्यादिषु तिथिषु पूर्णमासीषु तिथिषु अति-
रेकमतिरेकम्—अतिशयेनातिशयेन वर्द्धते हीयते वेति ॥

तदेव चतुर्दश्यादिषु तिथिष्वतिरेकेण जलवृद्धौ कारणमु-
क्तमिदानीमहोरात्रमध्ये द्विकृत्वाऽतिरेकेण जलवृद्धौ
कारणमभिधिसुराह—

लवणे एं भंते ! समुदे तीसाए मुहुत्ताणं कति-
खुत्ता अतिरेगं अतिरेगं वडुति वा हायति वा ? गोयमा !
लवणे एं समुदे तीसाए मुहुत्ताणं दुक्खुत्ता अतिरेगं अ-
तिरेगं वडुति वा हायति वा ॥ से केणऽद्वेणं भन्ते ! ए
वं वुच्चइ—लवणे एं समुदे तीसाए मुहुत्ताणं दुक्खुत्ता
अद्वेगं अद्वेगं वडुइ वा हायइ वा ? गोयमा ! उडुमं-
तेसु पायालेसु वडुइ आपूरितेसु पायालेसु हायइ, से ते-
णऽद्वेणं गोयमा ! लवणे एं समुदे तीसाए मुहुत्ताणं दु-
क्खुत्ता अद्वेगं अद्वेगं वडुइ वा हायइ वा ॥ (सू० १५७)

'लवणे एं भंते ! समुदे' इत्यादि, लवणे भदन्त ! समुद्र-
स्त्रिंशतो मुहूर्तानां मध्ये—अहोरात्रमध्ये इति भावः कतिकृत्वः
कति वारान् अतिरेकमतिरेकं वर्द्धते हीयते वा ? इति, त-
देवं (प्रश्ने) भगवानाह—गौतम ! द्विकृत्वाऽतिरेकमतिरेकं
वर्द्धते हीयते वा ॥ 'से केणऽद्वेणं' मित्यादि प्रश्नसूत्रं सु-
गमम्, भगवानाह—गौतम ! उडमन्सु अधस्तनमध्येमत्रि-
भागगतवातसंक्षोभयशाज्जलमूर्द्धमुत्तिपत्सु पातालपु—पा-
तालकलशेषु महन्सु लघुषु च वर्द्धते आपर्यमाणेषु—
परिसंस्थिते पवने भूयो जलेन ध्रियमाणेषु पातालपु—
पातालकलशेषु महन्सु लघुषु च हीयते 'से एणऽद्वेणं'
मित्यादि उपसंहारवाक्यम् ॥

(२१) अधुना लवणशिखावक्तव्यतामाह—

लवणमिहा एं भंते ! केवतियं चक्रवालविकल्पं भणं केवतियं
अद्वेगं अद्वेगं वडुति वा हायति वा ? गोयमा ! लवणमि-
हाए एं दस ज्ञायणसहस्साइ चक्रवालविकल्पं भणं 'देसू-

एणं अद्वज्जोयणं अतिरेगं वडुति वा हायति वा ॥ लवणस्स
एणं भंते ! समुदस्स कति एणागसाहस्सीओ अद्विभतरियं वे-
लं धरंति ? , कइ नागसाहस्सीओ वाहिरियं वेलं धरंति ? ,
कइ नागसाहस्सीओ अग्गोदयं धरंति ? , गोयमा ! लव-
णसमुदस्स वायालीसं एणागसाहस्सीओ अद्विभतरियं वेलं
धरंति, वावत्तरि एणागसाहस्सीओ वाहिरियं वेलं धरंति,
सट्ठि एणागसाहस्सीओ अग्गोदयं धरंति, एवमेव मणुव्वा-
वरेणं एणागसतमाहस्सी चोवत्तरि च एणागसहस्सा
भवन्तीति मक्खाया ॥ (सू० १५८)

'लवणसिहा एं भंते' इत्यादि, लवणशिखा भदन्त ! कि-
यच्चक्रवालविकल्पेन ? , कियच्च अतिरेकमतिरेकम्—अ-
तिशयेन अतिशयेन वर्द्धते हीयते वा ? , भगवानाह—गौतम !
लवणशिखा सर्वतश्चक्रवालविकल्पमतया समा—समप्रमा-
णा दश योजनसहस्राणि विकल्पेन चक्रवालरूपतया वि-
स्तारेण देशानमर्द्धयाजनम्—गव्यूतद्वयप्रमाणम् अतिरेक-
मतिरेकम्—अतिशयेनातिशयेन वर्द्धते हीयते वा, इय-
मत्र भावना—लवणसमुद्रे जम्बूद्वीपाद् धातकीखण्डद्वी-
पाच्च प्रत्येकं पञ्चनवति पञ्चनवतियोजनसहस्राणि
गोतीर्थम्—गोतीर्थं नाम तद्वागादिष्विव प्रवशमार्गरूपो
नीचो नीचतरा भूदेशो गोस्तीर्थमिव गोतीर्थमिति व्यु-
त्पत्तेः, मध्यभागावगाहस्तु दशयोजनसहस्रप्रमाणवि-
स्तारः, गोतीर्थं च जम्बूद्वीपेवदिकान्तसमीपे धातकी-
खण्डेवदिकान्तसमीपे चाङ्गुलसंख्येयभागः—ततः परं
समतलाद् भूभागादारभ्य क्रमेण प्रदेशहान्या तावन्नीचत्वं
नीचतरत्वं परिभाषनीयम् यावत्पञ्चनवतियोजनसहस्राणि,
पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्तेषु समतले भूभागमपेक्षयाण्ड-
त्वं योजनसहस्रमेकम्, तथा जम्बूद्वीपेवदिकातो धातकीख-
ण्डद्वीपेवदिकातश्च ? तत्र समतले भूभागे प्रथमतो जल-
वृद्धिरङ्गुलसंख्येयभागः, ततः समतलभूभागमेवाधि-
कृत्य प्रदेशवृद्ध्या जलवृद्धिः क्रमेण परिवर्द्धमाना तावत्परि-
भाषनीया यावदुभयतोऽपि पञ्चनवतियोजनसहस्राणि, पञ्च-
नवतियोजनसहस्रपर्यन्ते चोभयतोऽपि समतलभूभागम-
पेक्ष्य जलवृद्धिः सप्त योजनशतानि, किमुक्तं भवति ?—
तत्र प्रदेशे समतलभूभागमपेक्षयावगाहो योजनसहस्रम्, तदु-
परि जलवृद्धिः सप्त योजनशतानीति, ततः परं मध्यभाग
दशयोजनसहस्रविस्तारऽवगाहो योजनसहस्रं जलवृद्धिः
षोडश योजनसहस्राणि, पातालकलशगतवायुतोभे च ते-
षामुपर्यहोरात्रमध्ये द्वौ वारौ किञ्चिन्न्यूने द्वे गव्यूते उदक-
मतिरेकेण वर्द्धते पातालकलशगतवायुपशान्तौ च हीयते,
उक्तञ्च—

“पंचायउयसहस्से, गोतिन्थं उभयतोऽपि लवणस्स ।

ज्ञायणसयाणि सत्त उ, दगपरिवुद्धीऽपि उभयोऽपि ॥ १ ॥

दस ज्ञायणसाहस्सा, लवणसिहा चक्रवालतो रुद्धा ।

सोलससहस्स उच्चा, सहस्समेगे च ओगाहा ॥ २ ॥

देसूणमर्द्धज्ञायण—लवणसिहोवरि दुगं दुवे काला ।

अद्वेगं अद्वेगं, परिवडुइ हायए वाऽपि ॥ ३ ॥”

सम्प्रति वेलन्धरवक्तव्यतामाह—'लवणस्स एं भंते'

इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य कियन्तो नागसहस्रा नागकुमाराणां भवनपतिनिकायान्तर्वर्तिनां सहस्रा आभ्यन्तरिकी—जम्बूद्वीपाभिमुखं वेलां—शिखोपरिजले शिखां च—अर्वाक् पतन्ती धरन्ति—वारयन्ति ? कियन्तो नागसहस्रा बाह्यां—धातकीखण्डाभिमुखां वेलां धातकीखण्डद्वीपमध्ये प्रविशन्ती धरन्ति वारयन्ति ? कियन्तो वा नागसहस्रा अग्रादकं देशानयोजनार्द्धजलादुपरिचर्द्धमानं जलं धरन्ति—वारयन्ति ? भगवानाह—गौतम ! द्विचत्वारिंशद्भागसहस्राण्यभ्यन्तरिकी वेलां धरन्ति द्वास्मरतिर्नागसहस्राणि बाह्यां वेलां धरन्ति, पट्टिर्नागसहस्राण्यग्रादकं धरन्ति । उक्तञ्च—
“अभिधत्तारिं वेले, धरन्ति लवणोर्द्धस्स नागान् । वायाली ससहस्सा, दुसत्तगिहस्सो वाहिरिं ॥ १ ॥ सट्ठि नागसहस्सा, धरन्ति अगोदयं समुद्रस्स” इति एवमेव ‘सपूर्वापरण’ पूर्वापरसमुदायेन एकं नागशतसहस्रं चतुःसप्ततिश्च नागशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातानि मया शेषश्च तीर्थकृद्भिः ।

(२२) वेलन्धरनागराजसंख्यादिकमाह—

कति गं भंते ! वेलंधरा नागराया पणत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि वेलंधरा नागराया पणत्ता, तं जहा—गोधूमे सिवणं संखे मणोमिलए । एतेसि गं भंते ! चउएहं वेलंधरणागरायाणं कति आवासपव्वता पणत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि आवासपव्वता पणत्ता, तं जहा—गोधूमे उदगभासे संखे दगसीमाए । कहि गं भंते ! गोधूभस्स वेलंधरणागरायस्स गोधूमे णामं आवासपव्वते पणत्ते ?, गोयमा ! जंबूद्वीवे दीवे मंदरस्स पुरत्थिमेणं लवणं समुदं वायाली—सं जोयणसहस्साइं ओगाहिता एत्थ गं गोधूभस्स वेलंधरणागरायस्स गोधूमे णामं आवासपव्वते पणत्ते सत्त—रस एकवीसाइं जोयणसताइं उड्डं उच्चतेणं चत्तारि तीसे जोयणसते कोसं च उव्वधेणं मूले दस वावीसे जोयणसते आयामविकखंभेणं मज्जे सत्त तेवीमे जोयणसते उवरिं चत्तारि चउवीमे जोयणसए आयामविकखंभेणं मूले तिप्पि जोयणसहस्साइं दोएण य वत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचि विसेखणे परिकखेवणं मज्जे दो जोयणसहस्साइं दोएण य खलसीते जोयणसते किंचिविसेमाहिए परिकखेवणं उवरिं एगं जोयणसहस्सं तिप्पि य ईयाले जोयणसते किंचिविसेखणे परिकखेवणं मूले विन्थिप्पे मज्जे संखित्ते उप्पि तणुए गोपुच्छमंठाणसंठिए सव्वकणगामए अच्छे ० जाव पडिरूवे । से गं एगाए एउमवग्गेदियाए एंगण य वणसंडेणं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ते, दोएह वि वस्सओ गोधूभस्स गं आवासपव्वतस्स उवरि बहुममग्गणिजे भूमिभागे पणत्ते ० जाव आसयंति । तस्स गं बहुममग्गणिजस्स भूमिभागस्स बहुमज्जदंसभाए एत्थ गं एगे महं पामायवडेमए वावट्टं जोयणदं च उड्डं उच्चतेणं तं चव पमाणं अट्ठं आयामविकखंभेणं तएणओ ० जान सी-

हासणं सपरिवारं । से केण उट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ गोधूमे आवासपव्वए गोधूमे आवासपव्वए ?, गोयमा ! गोधूमे गं आवासपव्वते तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहुओ खुडाखुड्डियाओ ० जाव गोधूभवस्साइं वट्टं उप्पलाइं तंहव ० जाव गोधूमे तत्थ देवे महिड्डिए ० जाव पलिओवमट्ठितीए परिवसति, से गं तत्थ चउएहं सामाणियसाहस्सीणं ० जाव गोधूभ(य)स्स आवासपव्वतस्स गोधूभाए रायहाणीए ० जाव विहरति, से तेण उट्ठेणं ० जाव णिच्चं । रायहाणिपुच्छा, गोयमा ! गोधूभस्स आवासपव्वतस्स पुरत्थिमेणं तिरियम—संखेजे दीवसमुदं वीतिवइत्ता अस्मि लवणसमुदं तं चव पमाणं तहेव सव्वं ।

‘कति गं भंते’ इत्यादि, कति भदन्त ! वेलन्धरनागराजाः प्रज्ञताः ?, भगवानाह—चत्वारो वेलन्धरनागराजाः प्रज्ञतास्तद्यथा—गोस्तूपः शिवकः शङ्खो मनःशिलाकः ॥ ‘एणसिण’ मित्यादि, एतेषां भदन्त ! चतुर्णां वेलन्धरनागराजानां कति आवासपर्वताः प्रज्ञताः ?, भगवानाह—गौतम ! एकैकस्य एकैकभावेन—चत्वार आवासपर्वताः प्रज्ञतास्तद्यथा—गोस्तूप उदकभासः शंखो दकसीमः ॥ ‘कहि गं भंते’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम्, भगवानाह—गौतम ! अस्मिन् जम्बूद्वीपे यो मन्दरपर्वतस्तस्य पूर्वस्यां दिशि लवणसमुद्रं द्वाचत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाह्यात्र गोस्तूपस्य भुजगन्दस्य भुजगराजस्य गोस्तूपो नाम आवासपर्वतः प्रज्ञतः, सप्तदश योजनशतानि एकविंशान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, चत्वारि योजनशतानि त्रिंशदधिकानि क्रोश चैकमुद्धेन, उच्छ्रयापत्तया ऽवगाहस्य चतुर्भागाभावात्, मूलं दश योजनशतानि द्वाविंशत्युत्तराणि विष्कम्भतः, मध्ये सप्त योजनशतानि त्रयोविंशत्युत्तराणि, उपरि चत्वारि योजनशतानि चतुर्विंशत्युत्तराणि, मूलं त्रीणि योजनसहस्राणि द्वे च योजनशतं द्वाविंशदुत्तरे किञ्चिद्विशेषेण परिक्षेपेण, मध्ये द्वे योजनसहस्रे द्वे च योजनशतं चतुरशीते किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण, उपर्येकं योजनसहस्रं त्रीणि योजनशतानि एकचत्वारिंशानि किञ्चिद्विशेषेणानि परिक्षेपेण, ततो मूले विस्तीर्णो मध्ये सङ्क्षिप्त उपरि तनुकः, अत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थितो गोपुच्छस्याप्येवमाकारत्वात्, सर्वोत्पन्ना जाम्बूनदमयः, ‘अच्छे ० जाव पडिरूवे’ इति प्राग्वत् ॥ ‘से ण’ मित्यादि सः—गोस्तूपनामा आवासपर्वत एकया पञ्चवरेवदिकया एकेन च वनतण्डेन सर्वतः सर्वासु दिक्षु समन्ततः—सामस्येन संपरिक्लिप्तः, द्वयोरपि चानयोर्वेदिकावनखण्डयोर्वर्णकः प्राग्वत् । ‘गोधूभस्स ण’ मित्यादि, गोस्तूपस्य णमिति पूर्ववद् आवासपर्वतस्योपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञतः, ‘से जहानामए आलिगपुक्खेरे वा’ इत्यादि प्राग्वत् यावत्तत्र बहवो नागकुमारा देवा आसते शरते यावद्विहरन्तीति ॥ ‘तस्स ण’ मित्यादि, तस्य—बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे ऽत्र महानकः प्रासादावतंसकः प्रज्ञतः, स च विजयदेवस्य प्रासादावतंसकसदृशो वक्रव्यः, स चैव—मार्दानि द्वावर्षाष्टयोजनानि उच्चैस्त्वेन, सक्रोशान्येकत्रिंशद्योजनान्यायामविकखंभाभ्यां, प्रासादवर्णनमुक्त्वा सवर्णनं च प्राग्वत् ।

तस्य च प्रासादावतंसकस्यान्तर्वहुमध्यदेशभागे महत्येका-
सर्वरत्नमयी मणिपीठिका सा च योजनायामविष्कम्भप्रमा-
णा गम्युतद्वयवाहल्या, तस्याश्च मणिपीठिकाया उपरि महद-
कं सिंहासनम् । तच्चन्द्रसामानिकादिद्वयोर्मध्मभासनेः परिवृ-
तमिति ॥ 'से केणद्वेण भेंत' इत्यादि, अथ केनाश्रये भदन्त ! ए-
वमुच्यते गोस्तूप आवासपर्वतो गोस्तूप आवासपर्वतः ? इति ।
भगवानाह—गौतम ! गोस्तूप आवासपर्वते जुल्लासु जुल्लिकासु
वापीषु यावद्विलपङ्क्तिषु बह्वन्युत्पलानि यावत् शतसहस्रप-
त्राणि गोस्तूपप्रभाणि गोस्तूपकाराणि गोस्तूपवर्णानि
गोस्तूपवर्णस्थेयभा प्रतिभासो येषां तानि गोस्तूपवर्णभानि,
ततस्तानि तदाकारव्यान् तद्वर्णव्यान्तद्वर्णसादृश्याच्च गोस्तूपा-
निति प्रसिद्धानि, तद्योगादावासपर्वतोऽपि गोस्तूपः, अनदि-
कालप्रवृत्तोऽयं व्यवहार इति तेन नेतृगतराश्रयदोषः, एवमु-
च्यतापि भावनीयम्, तथा गोस्तूपश्चात्र भुजगेन्द्रो भुजगरा-
जो महर्द्धिको यावत्करणान्—महायुतिक इत्यादि परिग्रहः ।
स च चतुर्णां सामानिकसहस्राणां चतसृणामग्रमहिर्षीणां
सपरिवाराणां तिसृणां पर्वतां सप्तानामनीकानां सप्तानामनी-
काधिपतीनां षोडशानामात्मरत्नदेवसहस्राणाम्, गोस्तूपस्या-
वासपर्वतस्य गोस्तूपायाश्च राजधान्या अन्येषां च बहूनां
गोस्तूपराजधानीवास्तव्यानां देवानां देवीनां चाधिपत्यं
यावद्विहर्गन्त, ततो गोस्तूपदेवस्वामिकत्वाच्च गोस्तूपः, 'से
एणद्वेण' मित्याद्युपसंहारवाक्यं प्रतीतम् ॥ सम्प्रति
गोस्तूपां राजधानीं पृच्छति—'कहिं णं भेंत !' इत्यादि
क भदन्त ! गोस्तूपस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य गोस्तूपा
नाम राजधानी प्रज्ञप्ता ? भगवानाह—गौतम ! गोस्तूपस्या-
वासपर्वतस्य पूर्व्या दिशा तिर्यगसंख्येयान् ढीपसमुद्रान्
व्याप्तव्रज्यान्त्यस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यव-
गाह्यान्तरे गोस्तूपस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य गोस्तूपा
नाम राजधानी प्रज्ञप्ता, सा च विजयराजधानीसदृशी
वक्रव्या ॥ तदेवमुक्त्वा गोस्तूपः ।

(२३) अधुना दकाभासवक्रव्यतामाह—

कहिं णं भेंत ! सिवगस्स वेलंधरणागरायस्स दअो-
भामणामे आवासपव्वते पणत्ते ? , गोयमा ! जंबूदीवे
णं दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दक्खिण्णं लवणसमुदं वा-
यालीमं जोयणमहस्साई आगाहिता एत्थ णं सिवग-
स्स वेलंधरणागरायस्स दअोभासे णामं आवासपव्वते
पणत्ते, तं चव पमाणं जं गोथूभम्म, णवरि सव्व-
अंकामए अच्चे ० जाव पडिस्से ० जाव अट्ठो भाणियव्वा,
गोयमा ! दअोभासे णं आवासपव्वते लवणसमुदं अट्ठ-
जोयणियसेत्ते दमं सव्वतो समंता ओभासेति उज्जेवति
तवति पभासेति भिवए इत्थ देवे महिद्धिए ० जाव राय-
हाणीं स दक्खिण्णं सिविगा दअोभासस्स सेसं तं चव ॥

'कहिं णं भेंत ! सिवगस्स' इत्यादि प्रश्नसूत्रं पाठसिद्धम्, भग-
वानाह—गौतम ! जम्बूद्वीप द्वीप मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिण-
तो लवणसमुद्रं द्वाचत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाह्य अ-
त्रान्तरे शिवकस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य दकाभासो

नामावासपर्वतः प्रज्ञप्तः, स च गोस्तूपवदविशेषण वक्रव्या
यावत्सपरिवारं सिंहासनम् ॥ अधुना नामनिमित्तं पिपृ-
च्छिषुग्राह—'से केणद्वेण' मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम्, भगवानाह—गौतम ! दकाभास आवासपर्वतो लवणसमुद्रे
सर्वासु दिक्षु स्वसीमातोऽप्येयोजनिके—अप्येयोजनप्रमाणे
नेत्रे यदुदकं तत् समन्ततः—सा प्रसृत्यनातिविशुद्धाङ्क-
नामरत्नमयत्वेन स्वप्रभयाऽवभासयति, एतदेव पर्यायत्रयेण
व्याचष्ट—उद्योतयति चन्द्र इव, तापयति सूर्य इव, प्रभास-
यति ग्रहादिगव, ततो दकं पानीयमाभासयति—समन्ततः—
सर्वासु दिक्षु अवभासयतीति दकाभासः, अन्यच्च शिवको
नामात्र पर्वतेषु भुजगेन्द्रो भुजगराजो महर्द्धिको यावत्प-
ल्योपमस्थितिकः परिवसति । 'से ण तत्थ चउहं सामाणि-
यसाहस्सीण' मित्यादि प्राग्वत् नवरमत्र शिवको राजधानी
वक्रव्या, तस्मिंश्च परिवसति स आवासपर्वतो दकमध्येऽ
तीवाऽऽभासते—शोभते इति दकाभासः, 'से एणद्वेण'
मित्याद्युपसंहारवाक्यं गतार्थम्, शिवको राजधानी दका-
भासस्यावासपर्वतस्य दक्षिणतोऽन्यस्मिन् लवणसमुद्रे वि-
जयराजधानीव भावनीया ॥

(२४) अधुना शंखनामकावासपर्वतवक्रव्यतामाह—

कहिं णं भेंत ! संखस्स वेलंधरणागरायस्स संखे णामं
आवासपव्वते पणत्ते ? , गोयमा ! जंबूदीवे णं दीवे मंदर-
स्स पव्वयस्स पच्चत्थिमेणं वायालीमं जोयणमहस्साई
एत्थ णं संखस्स वेलंधरणागरायस्स संखे णामं आवास-
पव्वते तं चव पमाणं णवरं सव्वयणाए अच्चे । से णं
एगाए पउमवरवेदियाए एणं य वणसंडणं ० जाव अट्ठो
बह्वो खुड्डाखुड्डिआओ ० जाव बह्वं उप्पलाई संखाभाई
संखवप्पाई संखवप्पाभाई संख एत्थ देवे महिद्धिए ० जाव
रायहाणीं पच्चत्थिमे णं संखस्स आवासपव्वयस्स संखा
नाम रायहाणीं तं चव पमाणं ।

'कहिं णं भेंत !' इत्यादि, क भदन्त ! शंखस्य भुजगेन्द्रस्य भुजग-
राजस्य शंखो नामावासपर्वतः प्रज्ञप्तः, भगवानाह—गौतम ! ज-
म्बूद्वीप द्वीप मन्दरस्य पर्वतस्य पश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रं
द्वाचत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाह्यान्तरे शंखस्य भुज-
गेन्द्रस्य भुजगराजस्य शंखो नामावासपर्वतः प्रज्ञप्तः, स च
गोस्तूपवदविशेषण तावद्वक्रव्या यावत्सपरिवारं सिंहासन-
म् ॥ इदानीं नामनिवन्धनमभिधत्सुग्राह—'से केणद्वेण'
मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम्, भगवानाह—शंखे आवास-
पर्वते जुल्लासु जुल्लिकासु वापीषु यावद्विलपङ्क्तिषु बह्वन्यु-
त्पलानि यावत् शतसहस्रपत्राणि शंखाभानि—शंखाकाराणि
शंखवर्णानि—श्वेतानीति भावः, शंखवर्णभानि—प्रायः शंख-
वर्णसदृशवर्णानि, शंखश्चात्र भुजगेन्द्रो भुजगराजो मह-
र्द्धिको यावत्पल्योपमस्थितिकः परिवसति । 'से णं तत्थ
चउहं सामाणियसाहस्सीण' मित्यादि प्राग्वत्, नवरमत्र
शंखो राजधानी वक्रव्या, तदेव यत्सद्वतान्युत्पलादीनि
शंखाकाराणि शंखदेवस्वामिकत्वायमतः शंख इति, 'से एण
द्वेण' मित्याद्युपसंहारवाक्यं गतार्थम्, शंखो राजधानी
शंखस्यावासपर्वतस्य पश्चिमायां दिशि तिर्यगसंख्येयान्

द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्पस्मिन् लवणसमुद्रे विजयाराज-
धानी सदृशी वक्तव्या ॥

सम्प्रति दक्षीमापर्वतवक्तव्यतामाह—

कहि णं भंते ! मणोयिलक्रम्म वेलंधरणागरायस्स उदग-
सीमाह णामं आवामपव्वते पप्पत्ते ? गोयमा ! जंबूद्वी-
द्वीपे मंदरस्स उत्तरेणं लवणसमुद्रे वायालीमं जोयणमह-
स्साइं ओगाहिता एत्थ णं मणोमिलगस्स वेलंधरणागरा-
यस्स उदगसीमाह णामं आवामपव्वते पप्पत्ते, तं चेव
पमाणं णवरि सव्वफलिहामए अच्छे० जाव अट्ठो, गोयमा !
दगसीमंते णं आवामपव्वते सीतासीतादगाणं महाण-
दीणं तत्थ गतो सोए पडिहम्मति, सेतेणऽट्ठणं० जाव णिच्चं
मणोसिलाए एत्थ देवे महिड्डिए० जाव से णं तत्थ चउएहं
सामाणिय० जाव विहरति ॥ कहि णं भंते ! मणोसिलगस्स
वेलंधरणागरायस्स मणोमिला णाम रायहाणी ? गोयमा !
दगसीमस्स आवासपव्वयस्स उत्तरेणं तिरियमसंखेज्जाइं
दीवसमुदाइं वीतिवड्ढा० अस्मि लवणे एत्थ णं मलोसि-
लिया णाम रायहाणी पप्पत्ता, तं चेव पमाणं० जाव मणो-
मिलाए देवे—“ कणंगकरययफालिया-मया य वेलंधराण-
मावासा । अणुवेलंधरार्इ-ण पव्वया होंति रयणमया ”
॥ ? ॥ (सू० १५६)

‘कहि णं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्रतीतम्, भगवानाह-
गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरतो ल-
वणसमुद्रे द्वाचत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाह्य अत्र—
एतस्मिन्नत्रकाशे मनःशिलकस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराज-
स्य दक्षीमो नामावासपर्वतः प्रज्ञप्तः, सोऽपि गोस्तूप-
पर्वतवद्विशेषेण तावद्वक्तव्यो यावत्सर्पाश्चारां सिंहासन-
म् ॥ इदानीं नामनिमित्तं विभक्तिपुराह—‘ से केणद्वेण
मित्यादि प्रतीतम्, भगवानाह—गौतम ! दक्षीमे आवा-
सपर्वते शीताशीतोदयोर्महानयोः श्रोतांसि-जलप्रवाहास्तत्र
गतानि तस्माच्च तेन प्रतिहतानि प्रतिनिवर्तन्ते ततो दक्षी-
माकारित्वाद् दक्षीमः, दक्षस्य सीमा—शीताशीतोदापानी-
यस्य सीमा—यद्यस्मै दक्षीम इति व्युत्पत्तेः, अन्यच्च
मनःशिलको भुजगेन्द्रो भुजगराजो महाशुको यावत्प-
ल्यापमस्थितिकः परिवसति ।’ से णं तत्थ चउएहं सा-
माणियसदृसीणं मित्यादि प्राग्वत्, तवरं मनःशिलाऽत्र
राजधानी वक्तव्या, ततो मनःशितस्य देवस्य दक्षे—
लवणजलमध्ये सीमा—आवासचिन्तायां मर्यादा, अत्रेति—
दक्षीमे, मनःशिला च राजधानी दक्षीमस्यावासपर्व-
तस्योत्तरतस्तिर्यगसंख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्प-
स्मिन् लवणसमुद्रे विजयाराजधानीव वक्तव्या ।
तद्वक्तव्यताश्चत्वारोऽपि वेलन्धराणामावासपर्वताः, सर्व-
त्र च गोस्तूपेनानिदेशः कृतः, अत्र च मूलदले
विशेषस्तत्तमभिधिसुराह—“ कणंगकरययफालिय-मया
य वेलंधराणमावासा । अणुवेलंधरार्इ-ण पव्वया होंति
रयणमया ॥ ? ” वेलन्धराणां—गोस्तूपार्दीनामावासा गो-

स्तृपादयश्चत्वारः पर्वता यथाक्रमं कनकाङ्कुरजनस्फटिक-
मयाः, गोस्तूपः कनकमयो, दक्षीमासोऽङ्कुरजनमयः, शंखो
रजतमयो, दक्षीमः स्फटिकमय इति, तथा महतां वेल-
न्धराणामादेशप्रतीच्छकतयाऽनुयायिनो वेलन्धराध्यानुवेल-
न्धराः ते च ते राजानश्च अनुवेलन्धराजास्तेषामावासप-
र्वता रजतमया भवन्ति । जी० (अनुवेलन्धरानगराजवक्तव्यता-
सूत्रम् (१६०) ‘अणुवेलंधर’ शब्दे प्रथमभागे ३६१ पृष्ठे गतम्)
(२५) लवणाधिपतेर्द्वीपे प्रतिपाद्यञ्चाह—

कहि णं भंते ! सुट्ठियस्स लवणाहिवइस्स गोयमदीवे
णामं दीवे पप्पत्ते ? गोयमा ! जंबूद्वीवे दीवे मंदरस्स प-
व्वयस्स पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्रे वारमजोयणसहस्साइं
ओगाहिता एत्थ णं सुट्ठियस्स लवणाहिवइस्स गोयमदी-
वे दीवे पप्पत्ते, वारमजोयणसहस्साइं आयामवि-
क्खंभेणं सत्ततीसं जोयणमहस्साइं नव य अडयाले जो-
यणसए किंचि विसेखणे परिकखेणं, जंबूद्वीवं तेणं अ-
द्वेकोरणउते जोयणाइं चत्तालीसं पंचणउतिभागे जो-
यणस्स ऊसिए जलंताओ लवणसमुद्रे, तेणं दो कोमि ऊ-
मिते जलंताओ ॥ से णं एगाए य पउमवरंवेइयाए ए-
गेणं वणसंडेणं सव्वतो समंता तंहव वप्पओ दोएह धि ।
गोयमदीवस्स णं दीवस्स अंतो ० जाव बहुसमरमणिज्जे
भूमिभागे पप्पत्ते, से जहानामए—आलिण ० जाव आस-
यन्ति । तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहु-
मज्झंदेसभागे, एत्थ णं सुट्ठियस्स लवणाहिवइस्स एगे महं
अइक्कीलावासे नामं भोमिज्जविहारे पप्पत्ते वावड्ढिं जोय-
णाइं अद्वजोयणं उट्ठं उच्चत्तेणं एकतीमं जोयणाइं कोमं
च विक्खंभेणं अणंगखंभमतसन्निविट्ठे भवणवप्पओ भा-
णियव्वो । अइक्कीलावासस्स णं भोमिज्जविहारस्स अंतो
बहु समरमणिज्जे भूमिभागे पणणत्ते० जाव मणीणं भासो ।
तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झंदे-
सभाए एत्थ एगा मणिपेठिया पणणत्ता । सा णं मणि-
पेठिया दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं जोयणवाहल्लेणं
सव्वमणिमयी अच्छा ० जाव पडिरूवा ॥ तीसं णं मणि-
पेठियाए उवरि एत्थ णं देवमयणिज्जे पणणत्ते वणणओ ।
से केणऽट्ठणं भंते ! एवं वुच्चति—गोयमदीवे णं दीवे ?
तत्थ तत्थ तहिं तहिं बहूइं उप्पलाइं ० जाव गोयमप्पभाइं
से एएणऽट्ठणं गोयमा ! ० जाव णिच्चं । कहि णं भंते !
सुट्ठियस्स लवणाहिवइस्स सुट्ठिया णामं रायहाणी पप्प-
त्ता ? गोयमदीवस्स पच्चत्थिमेणं तिरियमसंखेज्जे ० जाव
अस्मि लवणसमुद्रे वारम जोयणसहस्साइं ओगाहिता,
एवं तंहव सव्वं णेयव्वं० जाव सुत्थिए देवे । (सू० १६१)

‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, क भवन्त ! सुस्थितस्य लवणा-
धिपस्य गौतमद्वीपे नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह—गौत-

म ! जम्बूद्वीपस्य पश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रं द्वादश योजनसहस्रागवगाह्यान्तरं सुस्थितस्य लवणाधिपस्य गौतमद्वीपा नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, द्वादश योजनसहस्राण्यायामविष्कम्भाभ्याम्, समाश्रित्य योजनसहस्राणि नव चाष्टाचत्वारिंशानि किञ्चिद्विशेषानानि पारश्वेषण, 'जम्बूद्वीपं तेण' मिति जम्बूद्वीपदिशि 'अर्द्धकोननवतीनि'—अर्द्धमेकोननवतीयेषां तानि अर्द्धकोननवतीनि सादृष्ट्याशान्तिसंख्यानीति भावः, योजनानि चत्वारिंशन् च पञ्चनवतिभागान् योजनस्य जलान्तात-जलपर्यन्तादूर्ध्वमुच्छ्रितः, एतावान् जलस्योपरि प्रकट इत्यर्थः, लवणसमुद्रान्त-लवणसमुद्रदिशि द्वौ क्रांशौ जलान्तादुच्छ्रितौ, द्वावच क्रांशौ जलस्योपरि प्रकट इत्यर्थः । 'स ए' मित्यादि, स एकया पञ्चवर्गदिकया एकेन वनपण्डेन सर्वतः—समन्तात्संपरित्तः, द्वयोरपि वर्णने प्राग्वत् । तस्य च गौतमद्वीपस्योपरि बहुसमरमणीयभूमिभागवर्णने प्राग्वद् यावत्तृणानां मणीनां च शब्दवर्णने वाण्यादिवर्णने यावद्बहवो वानमन्तरा देवा आसन् शरते यावद्बहिरन्तीति । तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र सुस्थितस्य लवणाधिपस्य योग्यो महानेकः अतिक्रीडावासः—अत्यर्थं क्रीडावासो नाम भौमैयविहारः प्रज्ञप्तः, सादृष्ट्यानि द्वापट्टियोंजनान्यूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन एकत्रिशन् च योजनानि क्रांशमेकं च विष्कम्भेन 'अणुगखेमसयसचिचिट्टे' इत्यादि, भयनवर्णनेमुक्ताचवर्णने भूमिभागवर्णने च प्राग्वत् । तस्य च बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे, अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, सा योजनमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्धयोजनं बाह्येन सर्वोत्तमा मणिमयी अचलया यावत् प्रतिकूपा । 'तीसे ए' मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि देवशयनीयम्, तस्य वर्णक उपस्थाप्यमङ्गलकादिकं च प्राग्वत् । नामनिमित्तं पिपृच्छिपुगद- 'से केणट्टेण' मित्यादि, अथ केनार्थेन—केन कारणेन एवमुच्यते—गौतमद्वीपा नाम द्वीपः, भगवानाह—गौतमद्वीपस्य शाश्वतमिदं नामधेयं न कदाचिन्नासीदित्यादि प्राग्वत् । पुस्तकान्तेषु पुनर्यं पाठः—'गोयमदीवे णं दीवे तथ तथ तर्हि तर्हि बह्वे उप्पलाइं ० जाव सहस्स-पत्ताइं गोयमप्पमाइं गोयमवन्नाइं गोयमवण्णाभाइं' इति, एवं प्राग्वद् भावनीयः । सुस्थितश्चात्र (देवः) लवणाधिपो महर्द्धिका यावत्पल्योपमस्थितिकः परिवसति, स च तत्र चतुर्णां सामानिकसहस्राणां यावत्-योडशानामामरक्तदेवसहस्राणां गौतमद्वीपस्य सुस्थितायाश्च राजधान्या अन्येषां च बहूनां वानमन्तराणां देवानां देवीनां चाधिपत्यं यावद्बहिरन्ति, तत एवमेव शाश्वतनामव्यान्, पाठान्तरं—तद्वतानि उप्पलादीनि गौतमप्रभाणीति गौतमानीति प्रसिद्धानि ततस्तयोगात्तथा, तर्धाधर्पानिगौतमाधिपतिरिति प्रसिद्धम् इति सामर्थ्यादेव गौतमद्वीप इति । उपसंहारमाह—'से तेणट्टेण' मित्यादि गतार्थम् । जी० । (लवणसमुद्रे कियदवगाह्य जम्बूद्वीपगतचन्द्रसंस्कादि तस्मिन्, लवणसमुद्रगतचन्द्रादित्य-द्वीपवक्त्र्यतासूत्रं, लवणसमुद्रमवगाह्य धातकीखण्डगतचन्द्रादित्यद्वीपवक्त्र्यतासूत्रञ्च 'चंददीव' शब्दं तृतीयभागे १०२३ पृष्ठे दृश्यमानं)

अत्थि णं भंते ! लवणसमुद्रं वेलंधरा ति वा णागराया अग्घा ति वा खन्ना ति वा सिंहा ति वा विजा ति वा हास-वट्टी ति ?, हंता अत्थि । जहा णं भंते ! लवणसमुद्रे अत्थि वेलंधरा ति वा णागराया अग्घा सीहा विजा ति वा हासवट्टी ति वा तथा णं बाहिरतेसु वि समुद्रेसु अत्थि वेलंधराइ वा णागराया ति वा अग्घा ति वा सीहा ति वा विजातीति वा हासवट्टी ति वा ? , णो इणट्टे समट्टे ॥ (सू० १६८) लवणे णं भंते ! समुद्रे किं ऊसितोदगे किं पत्थडोदगे किं खुभियजले किं अक्खुभियजले ? , गोयमा ! लवणे णं समुद्रे ऊसिओदगे नो पत्थडोदगे खुभियजले नो अक्खुभियजले, जहा णं भंते ! लवणे समुद्रे ऊसितोदगे नो पत्थडोदगे खुभियजले नो अक्खुभियजले तथा णं बाहिरगा समुद्रा किं ऊसिओदगा पत्थडोदगा खुभियजला अक्खुभियजला ?, गोयमा ! बाहिरगा समुद्रा नो ऊसितोदगा पत्थडोदगा नो खुभियजला अक्खुभियजला पुष्पा पुष्पप्पमाणा वोल्डमाणा वोसट्टमाणा समभरघड-त्ताए चिट्ठति ॥ अत्थि णं भंते ! लवणसमुद्रे बहवो आराला बलाहका संसेयंति संमुच्छंति वा वासं वासंति वा ?, हंता अत्थि । जहा णं भंते ! लवणसमुद्रे बहवो आराला बलाहका संसेयंति संमुच्छंति वासं वासंति वा तथा णं बाहिरएसु वि समुद्रेसु बहवो आराला बलाहका संसेयंति संमुच्छंति वामं वामंति ?, णो तिणट्टे समट्टे, से केणट्टे-णं भंते ! एवं वुच्चति बाहिरगा णं समुद्रा पुष्पा पुष्पप्पमाणा वोल्डमाणा वोसट्टमाणा समभरघडियाए चिट्ठति ? गोयमा ! बाहिरएसु णं समुद्रेसु बहवो उदगजोणिया जी-वा य पोग्गला उदगत्ताए वक्कमंति विउक्कमंति चयंति उवचयंति, से तेणट्टेणं एवं वुच्चति—बाहिरगा समुद्रा पुष्पा पुष्पप्पमाणा ० जाव समभरघडत्ताए चिट्ठति ॥ (सू० १६९)

'अत्थि णं भंते !' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! लवणसमुद्रं वेलंधरा इति वा नागराजाः, अग्घा इति वा खन्ना इति वा सीहा इति वा विजाइ इति वा ?, अग्घादयो मत्स्यकच्छ-पविशेपाः, आह च चूर्णिकृत्—'अग्घा खन्ना सीहा विजाइ इति मच्छकच्छभा' इति, हस्ववृद्धी जलस्येति गम्यते इति, भगवानाह—गौतम ! सन्ति । 'जहा णं भंते ! लवणसमुद्रं वेलंधरा इति वा' इत्यादि पाठसिद्धम् 'लवणे णं भंते' ! इत्यादि, लवणे भदन्त ! समुद्रः किमुच्छ्रितोदकः प्रस्तोदकः—प्रस्त-टाकारतया स्थितमुदकं यस्य स तथा, सर्वतः समोदक इति भावः, क्षुभितं जलं यस्य स क्षुभितजलस्तत्प्रतिषेधा-दक्षुभितजलः ?, भगवानाह—गौतम ! उच्छ्रितोदको न प्रस्त-टोदकः, क्षुभितजलो नाक्षुभितजलः ॥ 'जहा णं भंते !' इत्यादि, यथा भदन्त ! लवणसमुद्रं उच्छ्रितोदक इत्यादि तथा

वाह्या अपि समुद्राः किमुच्छ्रितादकाः प्रस्तटोदकाः क्षुभि-
तजला अक्षुभितजलाः ? भगवानाह—गौतम ! वाह्याः समुद्रा-
न उच्छ्रितादकाः किन्तु प्रस्तटोदकाः सर्वत्र समोदकत्वात्,
तथा न क्षुभितजलाः किन्त्वक्षुभितजलाः क्षोभहेतुपातालकल-
शाद्यभावात्, किन्तु ते पूर्णाः, तत्र किञ्चिर्जलमपि व्यवहारतः
पूर्णं भवति तत आह—पूर्णप्रमाणाः स्वप्रमाणं यावज्जलेन
पूर्णा इति भावः, ' वोसट्टमाणा ' परिपूर्णभूततया उल्लुठ-
न्त इवेति भावः, ' वोलट्टमाणा ' इति विशेषण उल्लुठन्त
इत्यर्थः ' समभरण्डत्वाए चिट्ठेति ' इति समं—परि-
पूर्णं भरणं—भरणं यस्य स समभरः परिपूर्णभूत इत्यर्थः,
स चासौ घटश्च समभरण्डस्तद्भावस्तत्ता तथा सम-
भूतघट इव तिष्ठन्तीति भावः ॥ ' अत्थिणं भंते ! ' इत्या-
दि, अस्त्येनद् भदन्त ! लवणसमुद्रं ' आगला वलाहका '
उदागमेघाः संस्विद्यन्ते—संमूर्च्छनाभिमुखीभवन्ति, तद-
न्तरं संमूर्च्छन्ति, ततो वर्षम्—पानीयं वर्षन्ति ? ,
भगवानाह—हन्त ! अस्ति ॥ ' जहाणं भंते ! लवणसमुद्रं '
इत्यादि प्रतीतम् ॥ ' मे केण्डेण ' मित्यादि, अथ केनाथेन
भदन्त ! एवमुच्यते वाह्याः समुद्राः पूर्णाः—पूर्णप्रमाणाः ?
इत्यादि प्राग्वत्, भगवानाह—गौतम ! वाह्येषु समुद्रेषु
वहव उदकयोनिका जीवाः पुद्गलाश्चादकतया अपक्रामन्ति-
गच्छन्ति व्युत्क्रामन्ति—उपच्यन्ते, एकं गच्छन्त्यन्ये उप-
च्यन्त इति भावः, तथा ' चीयन्ते ' चयमुपगच्छन्ति उप-
चीयन्ते—उपचयमायान्ति, एतच्च पुद्गलान् प्रति द्रष्टव्यम्,
पुद्गलानामेव चयापचयार्थप्रसिद्धेः, ' स एण्डेण ' मित्या-
द्युपसंहारवाक्यं प्रतीतम् ।

(२६) सम्प्रत्युद्धेधपरिवृद्धिं चिचिन्तयिषुग्दिमाह—

लवणं गं भंते ! समुद्रे केवतिर्यं उव्वहपरिवुद्धीए पणत्ते ?,
गोयमा ! लवणस्स गं समुदस्स उभओ पामि पंचाणउति पं-
चाणउति पंदसे गंता पंदमं उव्वहपरिवुद्धीए पणत्ते, पंचाण-
उति पंचाणउति वालग्गाइं गंता वालग्गं उव्वहपरिवुद्धीए,
एणत्ते, पंचाणं लिक्खाओ गंता लिक्खा उव्वहपरि-
पंचाणउइ जवाओ जवमज्झं अंगुलविहत्थिरयणीकुच्छी
धणु (उव्वहपरिवुद्धीए) गाउयजोयणं जोयणमतजोयण-
सहस्साइं गंता जोयणमहस्सं उव्वहपरिवुद्धीए ॥ लवणं
गं भंते ! समुद्रे केवतिर्यं उस्सहपरिवुद्धीए एणत्ते ?,
गोयमा ! लवणस्स गं समुदस्स उभओ पामि पंचाणउति
पंदसे गंता सोलमएसे उस्सेहपरिवुद्धीए पणत्ते, गोयमा !
लवणस्स गं समुदस्स एण्णव कमेणं जाव पंचाणउति
पंचाणउति जोयणसहस्साइं गंता सोलम जोयणसहस्साइं
उस्सेहपरिवुद्धीए पणत्ते । [सू० १७०]

लवणं गं भंते ! समुद्रे ' इत्यादि लवणो भदन्त ! समुद्रः
कियम् कियन्ति योजनानि यावद् उद्धेधपरिवृद्ध्या प्रक्षप्तः ?,
किमुक्तं भवति ?—जम्बूद्वीपवेदिकान्तालवणसमुद्रवेदिका-
न्ताच्छारभ्योभयतोऽपि लवणसमुद्रस्य कियन्ति योजनानि
यावत् मात्रया मात्रया उद्धेधपरिवृद्धिर्गति, भगवानाह—

गौतम ! लवणसमुद्रे उभयोः पार्श्वयोर्जम्बूद्वीपवेदिकान्ता-
लवणसमुद्रवेदिकान्ताच्छारभ्येत्यर्थः पञ्चनवतिप्रदेशान् ग-
त्वा प्रदेश उद्धेधपरिवृद्ध्या प्रक्षप्तः, इह प्रदेशस्त्रसरेणवादि-
रूपा द्रष्टव्यः, पञ्चनवति वालाग्राणि गन्वाकं वालाग्रमुद्धेधप-
रिवृद्ध्या प्रक्षप्तम्, एवं लिक्खायवमध्याङ्गुलवितस्तिरस्ति कुक्षि-
धनुर्गव्यृतयो जनयोजनशतसूत्राण्यपि भावनीयानि, पञ्चनव-
ति योजनसहस्राणि गत्वा योजनसहस्रमुद्धेधपरिवृद्ध्या प्रक्षप्त-
म्, त्रैराशिकभावना चैवं योजनादिषु द्रष्टव्या, इहाभयतोऽपि
पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्ते योजनसहस्रमवगाहेन दृष्टं
ततस्त्रैराशिककर्मावतारः, यदि पञ्चनवतिसहस्रपर्यन्ते
योजनसहस्रमवगाहस्ततः पञ्चनवतियोजनपर्यन्ते कोऽवगा-
हः ? राशित्रयस्थापना—६४००० । १००० । ६४ । अत्रादिम-
ध्ययो राशयोः शून्यत्रयस्यापवर्त्तना ६४ । १ । ६४ । ततो मध्य-
स्य राशेरूपस्य अन्येन पञ्चनवतिलक्षणं राशिना गुण-
नात् जाता पञ्चनवतिः, तत्राद्यं राशिना पञ्चनवतिलक्षणं
विभज्यते लब्धमेकं योजनम्, उक्तञ्च—

“पंचाणउइसहस्से, गंतूणं जोयणाणि उभओ वि ।

जोयणसहस्समेगं, लवणं आगाहओ होइ ॥ १ ॥

पंचाणउइणवगे, (लवणे) गंतूणं जोयणाणि उभओ वि ।

जोयणमेगं लवणे, आगाहेणं मुण्यव्वा ॥ २ ॥ ”

पञ्चनवतियोजनपर्यन्ते च यद्येकं योजनमवगाहस्ततोऽर्था-
त्पञ्चनवतिगव्यृतपर्यन्ते एकं गव्यृतं पञ्चनवतिधनुःपर्यन्ते
एकं धनुरित्यादि लब्धम् । सम्प्रत्युत्संभ्रमधिकृत्याह—‘लव-
णं गं भंते ! समुद्रे ’ इत्यादि, लवणो भदन्त ! समुद्रः कि-
यन् कियन्ति योजनानि उत्संभ्रपरिवृद्ध्या प्रक्षप्तः ? ,
एतदुक्तं भवति—जम्बूद्वीपवेदिकान्तालवणसमुद्रवेदिकान्ता-
च्छारभ्योभयतोऽपि लवणसमुद्रस्य कियन्त्या कियन्त्या
मात्रया कियन्ति योजनानि यावदुत्संभ्रपरिवृद्धिः ? ,
भगवानाह—गौतम ! ' लवणस्स गं समुदस्से ' त्यादि, इह
निश्चयतो लवणसमुद्रस्य जम्बूद्वीपवेदिकातो लवणसमुद्र-
वेदिकान्तश्च समतले भूभागं प्रथमतो जलवृद्धिरङ्गुलसंख्य-
भागः, समतलेमेव भूभागमधिकृत्य प्रदेशवृद्ध्या जलवृद्धिः
क्रमेण परिवर्द्धमाना तावदवसेया यावदुभयतोऽपि पञ्चनव-
तियोजनसहस्रपर्यन्ते सप्तशतानि, ततः परं मध्यदेशभागं
दशयोजनसहस्रविस्तारे षोडशयोजनसहस्राणि, इह तु
षोडशयोजनसहस्रप्रमाणायाः शिखायाः शिरसि उभ-
योश्च वेदिकान्तयोर्मूले दवर्गिकायां दत्तायां यदपान्त-
गले किमपि जलरहितमाकाशं तदपि करणगत्या तदा-
भाव्यमिति स जलं विवर्त्तित्वाऽधिकृतमुच्यते—लवणस्य
समुद्रस्योभयतो जम्बूद्वीपवेदिकान्तलवणसमुद्रवेदिकान्ता-
च्छ पञ्चनवति प्रदेशान् गत्वा षोडश प्रदेशा उत्संभ्रपरिवृद्धिः
प्रक्षप्ता, पञ्चनवति वालाग्राणि गत्वा षोडश वालाग्राणि, एवं
यावत् पञ्चनवति योजनसहस्राणि गत्वा षोडश योजनसह-
स्राणि । अत्रयं त्रैराशिकभावना—पञ्चनवतियोजनसहस्रातिक्र-
मे षोडशयोजनसहस्राणि जलोत्संभ्रस्ततः पञ्चनवतियोजना-
तिक्रमे क उत्संभ्रः ? , राशित्रयस्थापना—६४००० । १००० । ६४ ।
अत्रादिमध्ययो राशयोः शून्यत्रिकस्यापवर्त्तना ६४ । १ । ६४ ।
ततो मध्यमराशेः षोडशलक्षणस्यान्येन पञ्चनवतिलक्षणेन
गुणेन जातानि पञ्चदश शतानि विंशत्यधिकानि १४२०,

एषामादिगणिना पञ्चनवतिलक्षणेन भागे हते लब्धानि षोडश योजनानि, उक्तञ्च—

“ पंचाण्डसहस्रं, गंतूणं जायणाणि उभयो वि ।

उत्सेहेण लवणं, सोलसमाहस्त्रिंशो भण्यो ॥ १ ॥

पंचाण्डसहस्रं, गंतूणं जायणाणि उभयो वि ।

उत्सेहेण लवणं, सोलस किल जायणे होइ ॥ २ ॥ ”

तत्र यदि पञ्चनवतियोजनपर्यन्ते षोडशयोजनावगाहस्त-
नोऽर्थोल्लभ्यते पञ्चनवतियोजनपर्यन्ते षोडशगन्तूतानि पञ्च-
नवतिधनुःपर्यन्ते षोडश धनूपेत्यादि ।

(२७) सम्प्रति गौतमीर्थप्रतिपादनार्थमाह—

लवणस्म रं भेंते ! समुद्रस्म के महालए गोतिथे पण-
त्ते ? , गोयमा ! लवणस्म रं समुद्रस्म उभयो पामि पं-
चाणउति पंचाणउति जायणसहस्साई गोतिथे पणत्ते ।
लवणस्म रं भेंते ! समुद्रस्म के महालए गोतिथे विरहिते
खेत्ते पणत्ते ? , गोयमा ! लवणस्म रं समुद्रस्म दस
जायणसहस्साई गोतिथे विरहिते खेत्ते पणत्ते । लवण-
स्म रं भेंते ! समुद्रस्म के महालए उदगमाले पणत्ते ? ,
गोयमा ! दस जायणसहस्साई उदगमाले पणत्ते ।
(सू० १७१)

‘ लवणस्म रं भेंते ! ’ इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्र-
स्य किं महत्—किं प्रमाणमहत्त्वं गौतमीर्थं प्रज्ञप्तम् ? । गौत-
मीर्थमिव गौतमी-क्रमेण नीचो नीचतरः प्रवेशमार्गः, भगवा-
नाह—गौतम ! लवणस्य समुद्रस्याभयोः पार्श्वयोज्यमृद्धी-
पर्वदिकान्तालवणसमुद्रं पर्वदिकान्ताचारभ्येत्यर्थः पञ्चनवति
योजनसहस्राणि यावद् गौतमीर्थं प्रज्ञप्तम्, उक्तञ्च—“ पंचाण-
उदसहस्रे गोतिथे उभयतो वि लवणस्म ” इति । ‘ लव-
णस्म रं भेंते ! ’ इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य
किं महत्—किं प्रमाणमहत्त्वं गौतमीर्थे विरहितं क्षेत्रं प्रज्ञप्तम् ? ,
भगवानाह—गौतम ! लवणस्य समुद्रस्य दश योजनसह-
स्राणि गौतमीर्थे विरहितं क्षेत्रं प्रज्ञप्तम् । ‘ लवणस्म रं भेंते ! ’
इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य किं महती—विस्तरम-
धिकृत्य किं प्रमाणमहत्त्वा उदकमाला-समपानीयोपरिभूता
षोडशयोजनसहस्राण्युच्छ्रया प्रज्ञप्ता ? , भगवानाह—गौतम !
दश योजनसहस्राणि उदकमाला प्रज्ञप्ता ।

(२८) लवणसमुद्रः किसंस्थानसंस्थितः—

लवणे रं भेंते ! समुद्रं किं संठिए पणत्ते ? , गोयमा !
गोतिथे संठिते नावासंठाणसंठिते सिप्पिसंपुडसंठिए आस-
वंधमंठिते वलभिसंठिते वट्टे वलयागारसंठाणसंठिते पण-
त्ते ! लवणे रं भेंते ! समुद्रं केवतियं चक्रवालविवसंभेणं ?
केवतियं पक्खिखेवेणं ? केवतियं उव्वेहेणं ? केवतियं उत्से-
हेणं ? केवतियं मव्वग्गेणं पणत्ते ? , गोयमा ! लवणे रं समुद्रं
दो जायणसहस्साई चक्रवालविवसंभेणं पणरस जायण-
मतमस्साई एकासीति च सहस्साई सतं च इगुयालं
किंचि विभेसणे पक्खिखेवेणं, एणं जायणसहस्सं उव्वेहेणं
१६३

सोलस जायणसहस्साई उत्सेहेणं मत्तग्गं जायणसहस्साई
सव्वग्गेणं पणत्तं । (सू० १७२)

‘ लवणे रं भेंते ! ’ इत्यादि, लवणो भदन्त ! समुद्रः कि-
संस्थितः प्रज्ञप्तः ? , भगवानाह—गौतम ! गौतमीर्थसंस्थान-
संस्थितः क्रमेण नीचनीचैस्तरासमुद्रस्य भावात्, नावासं-
स्थितः बुध्नादृद्धं नाव इव उभयोरपि पार्श्वयोः समतले
भूभागमपेक्ष्य क्रमेण जलवृद्धिसम्भवेन उन्नताकारत्वात्,
‘ सिप्पिसंपुडसंठिते ’ इति शुक्रिकासंपुटसंस्थानसंस्थितः,
उद्वेधजलस्य जलवृद्धिजलस्य चैकत्र मौलनचिन्तायां शु-
क्रिकासंपुटाकारसादृश्यसम्भवात्, ‘ अश्वस्कन्धसंस्थितः ’
उभयोरपि पार्श्वयोः पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्ते अश्वस्क-
न्धस्य बोधनतया षोडशयोजनसहस्रप्रमाणोऽप्येवमर्थः शि-
खाया भावात्, वलभीसंस्थितः—वलभीगृहसंस्था-
नसंस्थितः दशयोजनसहस्रप्रमाणविस्तारायाः शिखाया
वलभीगृहाकाररूपतया प्रतिभासनात्, तथा वृत्तो लवणस-
मुद्रो वलयाकारसंस्थितः, चक्रवालतया तस्यावस्थानात् ॥
सम्प्रति विष्कम्भादिपरिमाणमेककालं पिपृच्छिपुराह—
‘ लवणे रं भेंते ! समुद्रं ’ इत्यादि, लवणो भदन्त ! समुद्रः
कियच्चक्रवालविष्कम्भेन कियत्परिच्छेपेण कियदुद्वेधेन—
उद्वेधेन कियदुत्सेधेन कियत्सर्वांगेण—उत्सेधोद्वेधपरि-
माणसामभ्येन प्रज्ञप्तः ? , भगवानाह—गौतम ! लवणस-
मुद्रो द्वे योजनशतसहस्रं चक्रवालविष्कम्भेन प्रज्ञप्तः, पञ्च-
दश योजनशतसहस्राणि एकाशीतिः सहस्राणि शतं चैको-
नचत्वारिंशं किञ्चिद्विशेषेन परिच्छेपेण प्रज्ञप्तः, एकं योज-
नसहस्रमुद्वेधेन, षोडश योजनसहस्राण्युत्सेधेन, सप्तदश
योजनसहस्राणि सर्वांगेण उत्सेधोद्वेधमौलनचिन्तायाम् ।
इह लवणसमुद्रस्य पूर्वाचार्यधनप्रतरगणितभावेनाऽपि
कृता सा विनयजनानुग्रहाय दर्शयते, तत्र प्रतरभावेना क्रि-
यते—प्रतरानयनार्थं चेदं करणम्, लवणसमुद्रसत्कवि-
स्तारपरिमाणाद् दितल्लयोजनरूपाद् दश योजनसहस्राणि
शोध्यन्ते, तेषु च शोधितेषु यच्छेषं तस्याद्धं क्रियते, जा-
तानि पञ्चनवतिः सहस्राणि, यानि च प्राक् शोधितानि
दश सहस्राणि तानि च तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातं पञ्चोत्तरं लक्ष-
म् १०५०००, एतच्च कोटीति व्यवह्रियते, अनया च को-
ट्या लवणसमुद्रस्य मध्यभागवर्त्ती परिरयो नव लक्षा अष्ट-
चत्वारिंशत्सहस्राणि पट् शतानि त्र्यशीत्यधिकानि
६४८६८३, इत्येवं परिमाणं गण्यते, ततः प्रतरपरिमाणं
भवति, तच्चैदं-तथनवतिः कोटिशतानि एकपष्टिः कोटयः
सप्तदश लक्षाः पञ्चदश सहस्राणि ६६६६६७६५०००, उक्तञ्च—
“ वित्थाराओ सोहिय, दस सहस्साई सेसअडम्मि ।
तं चेव पक्खिखित्ता, लवणसमुद्रस्म सा कोडी ॥ १ ॥
लक्खं पंच सहस्सा, कोडीए तीए संगुणेऊणं ।
लवणस्म मज्झपरिही, ताहे पयरं इमं होइ ॥ २ ॥
नवनउई कोडिसया, एगट्टी कोडिलक्खसत्तरसा ।
पन्नरस सहस्साणि य, पयरं लवणस्म निहिट्टे ॥ ३ ॥ ”
घनगणितभावेना त्वेवम्—इह लवणसमुद्रस्य शिखा
षोडश सहस्राणि योजनसहस्रमुद्वेधः सर्वसंख्यया स-
प्तदश सहस्राणि, तैः प्राक्तनं प्रतरपरिमाणं गण्यते,
ततो घनगुणितं भवति, तच्चैदम्—षोडश कोटीकोट-
यस्त्रिनवतिः कोटिशतसहस्राणि एकानचत्वारिंशत् कोटि-

सहस्राणि नव कोटिशतानि पञ्चदशकाव्यधिकानि प-
ञ्चाशत्तन्नाणि योजनानामिति १६५३३२६१४४००००००,

उक्तञ्च—

“ ज्ञायणसहस्रस्योत्तम, लवणसिन्हाऽहोगया सहस्रसंग ।

पयसं सत्तरसह-स्रसंगुणं लवणग्रगणय ॥ १ ॥

सोत्तमकोडाकोडा, तेषां उई कोडिस्यसहस्रस्योत्तम ।

उणयालीससहस्रा, नव कोडिस्य य पत्तरस्य ॥ २ ॥

पत्तास सयसहस्रा, ज्ञायणयागं भवे अणूणां ।

लवणसमुद्रस्येयं, ज्ञायणसंगणं ग्रगणय ॥ ३ ॥ ”

आह—कथमेतावत्प्रमाणं लवणसमुद्रस्य घनगणितं भ-
वति ? न हि सर्वत्र तस्य सप्तदशयोजनसहस्रप्रमाण उ-
च्यते, किन्तु मध्यभाग एव दशसहस्रप्रमाणविस्तारस्ततः
कथं यथोक्तं घनगणितमुपपद्यते ? इति, सत्यमेतत्, केवलं
लवणशिखायाः शिखरि उभयोश्च वेदिकान्तयोरुपरि द्व-
रिकायामेकान्तमञ्जुसूत्रायां दीयमानायां दीयमानायां यद-
पान्तरालं जलशून्यं क्षेत्र तदपि करणगत्या तदा भाव्यमिति
सजलं विचिन्त्यते, अत्रार्थे च दृष्टान्तो मन्दरपर्वतः, तथा-
हि—मन्दरपर्वतस्य सर्वत्रैकादशभागपरिहाणिरुपवर्ग्यते,
अथ च न सर्वत्रैकादशभागपरिहाणि, किन्तु—कापि कि-
यती, केवलं मूलादारभ्य शिखरं यावद्वरिकायां दत्तायां
यदपान्तरालं कापि कियदाकाशं तत्सर्वं करणगत्या मेरु-
राभाव्यमिति मेरुतया परिकल्प्य गणितज्ञाः सर्वत्रैकादश-
परिभागहानि परिचरन्ति, तद्वदिदमपि यथोक्तं घनपरि-
माणमिति, न चैतन्मन्तोपकाविजृम्भितम्, यत आह जि-
नभद्रगणितमाश्रमणो विशेषणवत्यामेतद्विचारप्रक्रम—“एवं
उभयवेद्येताभ्यां सोलसहस्रसुसहस्रस्य कक्षगई जं लव-
णसमुद्राभवत् जलमुत्तं पि यत्तं तस्मै गणितं, जहा मंद-
रपर्वतस्य एकस्मिन्भागपरिहाणी कक्षगई आगासस्य वि-
तदा भवेति काउं भगिया तदा लवणसमुद्रस्य वि” इति ।

जइ गं भंते ! लवणसमुद्रं दो ज्ञायणमतसहस्राई चक्र-
बालविक्रमंभणं, पप्परम ज्ञायणमतसहस्राई एकामीति
च सहस्राई मतं इगुयालं किंचि धिमेसूणा परिक्रवेण
एगं ज्ञायणसहस्रं उव्वेहणं सोलस ज्ञायणसहस्राई उ-
स्मधेणं मत्तरम ज्ञायणसहस्राई मव्वगणं पणणत्ते । क-
म्हा गं भंते ! लवणसमुद्रं जंबुदीवं दीवं णो उवीलति
नो उप्पीलति नो चव गं एगोदगं करंति ?, गायमा !
जंबुदीवं गं दीवं भरंहवणसु वामेसु अरंहतचक्रवट्टिवल-
देवा वामुदेवा चारणा विज्जाधरा समणा समणीओ
मावया माधियाओ मणुया एगधवा पगतिभदया प-
गतिविप्पीया पगतिउवमंता पगतिपयणुकोहमाणमाया-
लोभा मिउमदवसंपन्ना अल्लीणा भदगा विणिता, तेमि
गं पणिहातं लवणं समुद्रं जंबुदीवं दीवं नो उवीलति
नो उप्पीलति नो चव गं एगोदगं करंति, गंगामिधुर-
त्तारत्तवईसु मलिलासु देवया महिड्डियाओ ० जाव प-
लिओवमट्टितिया परिवसंति, तेमि गं पणिहाए लवण-
समुद्रं ० जाव गं चव गं एगोदगं करंति, चुल्लहिमवंत-

सिहरेसु वामहपव्वतेसु देवा महिड्डिया तेमि गं पणिहा-
ए० हेमवतंरणवतेसु वामेसु मणुया पगतिभदगा०,
गंहितंमसुवणकूलरुप्पकूलासु मलिलासु देवयाओ म-
हिड्डियाओ तामि पणि० सदावतिवियडावतिवट्टवेयड्ड-
पव्वतेसु देवा महिड्डिया० जाव पलिओवमट्टितिया प-
रिव० महाहिमवंतरुप्पिसु वामहपव्वतेसु देवा महिड्डि-
या० जाव पलिओवमट्टितिया हरिवासरम्मयवामेसु मणु-
या पगतिभदगा गंधावतिमालवंतपरिताएसु वट्टवेयड्डप-
व्वतेसु देवा महिड्डिया, णिमहनीलवंतेसु वामधरपव्व-
तेसु देवा महिड्डिया०, मव्वाओ दहदेवयाओ भाणियव्वा-
ओ पउमदहतिगिच्छिकेमरिदहावमाणेसु देवा महिड्डिया
ओ तामि पणिहाए०, पुव्वविंदहावगिदहेसु वामेसु अ-
रंहतचक्रवट्टीवलदेवा वामुदेवा चारणा विज्जाधरा सम-
णा समणीओ मावया माधियाओ मणुया पगति० ते-
मि पणिहाए लवण०, सीयामीतोदगासु मलिमासु देव-
ता महिड्डिया०, देवकुरुउत्तरकुरुसु मणुया पगतिभदगा०,
मंदरे पव्वते देवता महिड्डिया०, जंबूए य सुदंसणाए जं-
बुदीवाहिवती अणाट्टिए णामं देवे महिड्डिए० जाव पलि-
ओमवट्टितिए परिवसति, तस्मै पणिहाए लवणसमुद्रं नो
उवीलति नो उप्पीलति नो चव गं एगोदगं करंति, अ-
ट्टत्तरं च गं गायमा ! लोगाट्टितो लोगाणुभावे जणं
लवणसमुद्रं जंबुदीवं दीवं नो उवीलति नो उप्पीलति नो
चव गं एगोदगं करंति ॥ (सू० १७३)

‘ जइ गं भंते ! ’ इत्यादि, यदि भदन्त ! लवणसमुद्रं
दो योजनशतसहस्रे चक्रबालविक्रमंभेन पञ्चदश योजन-
शतसहस्राणि एकाशीतिः सहस्राणि शतं चैकानचःवा-
रिंशो किञ्चिद्विशेषोनेन परिलेपेण प्रकृतः, एकं योजनसह-
स्रमुद्वेधेन षोडश योजनसहस्राण्युद्वेधेन सप्तदश योजन-
सहस्राणि सर्वांशेण प्रकृतः, तर्हि ‘ कम्हा गं भंते !
इत्यादि, कस्माद् भदन्त ! लवणसमुद्रो जम्बुद्वीपं द्वी-
न अवपीडयति—जलेन स्नाययति, न उप्पीडयति-
प्राचल्येन बाधते नापि णमिति वाक्यालंकृतौ एको-
दकं—सर्वांमनोदकल्पावितं करोति ?, भगवानाह—गौत-
म ! जम्बुद्वीपं भरतैरावतयोः क्षेत्रयोरर्हन्तश्चक्रवर्त्तिनो
लदेवा वामुदेवाः चारणाः—जङ्गाचारणमुनयो विद्या-
धराः श्रमणाः—साधवः श्रमण्यः—संन्यः धावक-
आविकाः, एतन् सुपमदुष्पमादिकमारकत्रयमेपेक्ष्योक्तं वे-
दितव्यम्, तत्रैवाहंदादीनां यथायोगं सम्भवान्, सुपमसु-
पमादिकमभिरुह्याह—मनुष्याः प्रकृतिभद्रकाः प्रकृतिप्र-
तनुकोधमानमायालोभाः मृदुमाद्वैरुपज्ञा आलीना भ-
का विनीताः, एतेषां व्याख्यानं प्राग्वत्, तेषां प्रणि-
या, प्रणिधानं—प्रणिधा, ‘ उपसर्गादात् ’ इत्यङ् प्रत्यय-
तान, प्रणिधाय अपेक्ष्य तेषां प्रभावत इत्यर्थः, ल-
वणसमुद्रो जम्बुद्वीपं द्वीपं नावपीडयतीत्यादि, दुष्प-

दुष्पमादावपि नावपीडयति, भगवन्नाद्यायधिपतिदेवता-
प्रभावान्, तथा लुल्लाहमवच्छिन्नखण्डिर्वर्धपर्यन्तयोर्देव-
ता महर्द्धिका यावत्करणमहाशुनिका इत्यादिपरिग्रहः
परिवसन्ति तेषां प्रणिधया—प्रभावेन लवणसमुद्रो ज-
म्बूद्वीपं द्वीपं नावपीडयतीत्यादि, तथा हैमवतहैरण्यव-
नावपर्योर्मनुजाः प्रकृतिभद्रका यावत् विनीतास्तेषां प्र-
णिधयेत्यादि पूर्ववत्, तथा तयोरेव वपयोर्यौ यथाक्रमं
शब्दापातावकटापातिनौ वृत्तवैताह्यौ पर्यन्तौ तयोर्देवौ
महर्द्धिकौ यावत्पल्योपमस्थितिकौ परिवसन्तस्तेषां प्रणि-
धयेत्यादि पूर्ववत् । तथा महाहिमवद्रुक्मिवर्धपर्यन्तयो-
र्देवता महर्द्धिका इत्यादि तथैव । तथा हरिवर्धपर्यन्तयो-
र्मनुजाः प्रकृतिभद्रका इत्यादि सर्वे हैमवतवन्, तथा
तयोः क्षेत्रयोर्यथाक्रमं गन्धापातिमाल्यवत्पर्यायौ यौ वृत्त-
वैताह्यपर्यन्तौ तयोर्देवौ महर्द्धिकावित्यादि पूर्ववत् । तथा
पूर्वविदेहापरिविदेहवपयोरार्हन्तश्चक्रवर्तिनौ यावन्मनुजाः प्र-
कृतिभद्रका यावद् विनीतास्तेषां प्रणिधयेत्यादि पूर्ववत् ।
तथा देवकुरुत्तरकुरुषु मनुजाः प्रकृतिभद्रका यावद्विनी-
तास्तेषां प्रणिधयेत्यादि पूर्ववत् । तथा उत्तरकुरुषु कुरुषु
जम्बूयां सुदर्शनायामनादतो नाम देशे जम्बूद्वीपाधिपतिः
परिवसति तस्य प्रणिधया—प्रभावेनेत्यादि तथैव । अ-
थान्यद् गौतम ! कारणम्, तदेवाह—लोकास्थितिरया—लो-
कानुभाव एव यल्लवणसमुद्रो जम्बूद्वीपं द्वीपं जलेन ना-
वपीडयतीत्यादि ॥ तृतीयप्रतिपत्तयेप मन्दरोद्देशकः समा-
प्तः । (जी०) लवणसमुद्रा असंख्येयाः । जी० ३ प्रति० २ उ० ।
भगवत्क्षेत्रसम्बन्धिमागधादीर्थाणि जगत्या अर्वाक् सन्ति
लवणसमुद्रं वेति प्रश्न ? अत्रोत्तरं—भगवत्क्षेत्रसम्बन्धिमाग-
धादीर्थाणि जगत्याः परतो लवणसमुद्रेऽवसीयन्ते, यतो
जम्बूद्वीपसमासे भगवत्क्षेत्रवर्षनाधिकारे मागधवरदामप्र-
भावेनार्थद्वारमित्याद्युक्रमस्तीति ॥ २६ ॥ सेन० १ उल्ला० ।
लवणसमुद्रे वृद्धकलशानां लघुकलशानां च मुखानि रुर्वथा
पानीयस्याधा वर्त्तन्ते किं वा सहस्रयोजनानामुपगीति
प्रश्न ? अत्रोत्तरं कलशानां मुखानि पानीयस्याधा भूमिस-
म्बद्धानि वर्त्तन्ते इति प्रवचनसाराङ्गारसूत्रवृत्तिक्षेत्रसमा-
सानुसारेण ज्ञायत इति ॥ १४० ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

विषयसूची—

- (१) लवणसमुद्रवर्णनम् ।
- (२) लवणसमुद्रचक्रवालविष्कम्भादिपरिमाणम् ।
- (३) लवणसमुद्रवनखण्डवर्णनम् ।
- (४) लवणसमुद्रद्वारवर्णनम् ।
- (५) लवणसमुद्रविजयद्वारनैर्धकियां चन्दनकलशवर्णनम् ।
- (६) लवणसमुद्रविजयद्वारशालभजिकावर्णनम् ।
- (७) लवणसमुद्रविजयद्वारपीठादिवर्णनम् ।
- (८) लवणसमुद्रविजयद्वारचक्रवर्ज्यादिप्रतिपादनम् ।
- (९) लवणसमुद्रगतविजयराजधानीवनखण्डवर्णनम् ।
- (१०) लवणसमुद्रं विजयदेवसभा ।
- (११) लवणसमुद्रविजयद्वारस्य चैत्यवृत्तमणिपीठिकानां
महेन्द्रध्वजादीनां च प्रतिपादनम् ।
- (१२) लवणसमुद्रविजयद्वारमणिपीठिकावर्णनम् ।
- (१३) सुधर्मासभायाः सिद्धायतनादिप्रतिपादनम् ।

- (१४) तत्रोपपातसभाप्रतिपादनम् ।
- (१५) विजयदेवाभिषेकः ।
- (१६) लवणसमुद्रस्थिताया विजयराजधान्या अधिपते-
र्विजयदेवस्य निष्क्रमणादिवर्णनम् ।
- (१७) विजयदेवस्य तन्महिषाणां च निर्पीडनादिप्रतिपादनम् ।
- (१८) लवणसमुद्रगतविजयन्तद्वारप्रतिपादनम् ।
- (१९) लवणसमुद्रनित्यतादर्शनम् ।
- (२०) लवणसमुद्रगतचन्द्रादिसेख्याप्रतिपादनम् ।
- (२१) लवणसमुद्रशिखावर्णनम् ।
- (२२) लवणसमुद्रवेलाधारकवेलेन्धगादिनागराजानां सं-
ख्या तेषां वर्णनम् च ।
- (२३) दकाभासवर्णनम् ।
- (२४) संखवर्णनम् ।
- (२५) लवणाधिपतेर्द्वीपप्रतिपादनम् ।
- (२६) उद्देशपरिवृत्तिचिन्तनम् ।
- (२७) लवणसमुद्रगोतीर्थप्रतिपादनम् ।
- (२८) लवणसमुद्रः किंस्थानसंस्थित इत्यस्य वर्णनम् ।

लवणिया-लवणिका-स्त्री० । दिगम्बरप्रसिद्धे साधूपकरणे,
आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

लवणोद-लवणोद-पुं० । लवणमिवोदकं यत्र स लवणोदः ।
समुद्रः, स्था० २ टा० १ उ० ।

लवमेत्त-लवमात्र-न० । स्तोत्रमात्रपरिमितकाले, पा० ८ वि० ।
लवली-लवली-स्त्री० । गन्धवद्द्रव्यविशेषः, आचा० १ श्रु०
१ अ० ५ उ० ।

लवसत्तम-लवसत्तम-पुं० । पञ्चानुत्तरविमानस्थदेवेषु, स-
त्र० १ श्रु० ६ अ० ।

सम्प्रति लवसत्तमदेवस्वरूपमाह—

सत्त लवा जइ आऊ, पहु प्पमाणं ततो उ मिउभन्तो ।
तत्तियेमेत्तं न हु ततो, ते लवमचमा जाया ॥ १३२ ॥
यदि सत्त लवाः—कालावशेषा आयुः प्रभवेत्—स्यात् सत्तलव-
प्रमाणं यथायुः प्राप्येनेत्यर्थः ततः निधयेयुः परं तत् आयुस्ता-
वन्मात्रम्, (न हु—) नैव अभवत् ततस्ते लवसत्तमा देवा जाता
लवे सत्तमे सिद्धिर्भवतिष्यन्, यदि तावदायुर्मवेद्यपां ते लव-
सत्तमाः “ नाम-नाम्नैकार्थं समासो बहुलम् ” ॥ ३ । १ । २ ॥
इति समासः ।

के ते लवसत्तमा इत्याह—

मव्वट्टिमिद्धिनामे, उक्कासठिई य विजयमादीसु ।
एगावंससगम्भा, भवन्ति लवसत्तमा देवा ॥ १३३ ॥
ये देवाः सर्वार्थसिद्धिनामके महाविमाने ये च विजयादिपु-
त्रपुत्रस्थितय एकाऽवशेषो गर्भो येषां ते एकावशेषगर्भास्ते
भवन्ति लवसत्तमाः । व्य० ५ उ० ।
अन्थि रणं भेते ! लवसत्तमा देवा लवम० ?, हंता अन्थि मे
केणऽद्वेणं भेते ! एवं युचइ लवसत्तमा देवा लवसत्तमा
देवा ?, गोयमा ! मे जहानामए केइ पुरिमे तरुणे०
जाव रिउणमिप्पोवणए मालीण वा वीहीरु० आ गोभूमाण
वा जवाण वा जवजवाण वा पक्काणं पगियाताणं हागियाणं
हरियकंडाणं तिरुक्खणं गवपज्जणएणं असियएणं पडि-
माहरिया पडिमाहरिया पडिमंसिविया पडिमंसिविया०

जाव इणामेव इणामेव ति कट्टु सत्तलवए लुएज्जा, जइ णं
गोयमा ! तेसि देवाणं एवतियं कालं आउए बहुप्प तत्रो
णं ते देवा तेणं चैव भयग्गहणेण मिज्झन्तां जाव अंतं
करेति । ये तेणं ऽहेणं जाव लवसत्तमा देवा लवसत्तमा
देवा । (सू० ५२५)

‘अत्थि णं’ मित्यादि, लवाः शाल्यादिकवलिका लवन-
क्रिया प्रमिताः कालविभागाः सप्त सप्तमेख्यामानं प्रमाणं यस्य
कालस्यासौ लवसप्तमस्तं लवसप्तमं कालं यावदायुष्यप्रभव-
ति सति ये शुभाध्यवसायप्रवृत्तयः सन्तः सिद्धिं न गता अ-
पि तु देवपूज्यास्ते लवसप्तमास्ते च सर्वार्थसिद्धाभिधाना-
नुत्तरसुरविमाननिवासिनः, ‘स जहानामएत्ति’ स कश्चि-
द्यथानामकोऽनिर्दिष्टनामा पुरुषः ‘तरुणं’ इत्यादेव्याख्या-
नं प्रागिव ‘पक्काणं’ इति पक्कानाम् परियायाणं’ इति ।
पर्यवगतानां लवनीयावस्थां प्राप्नानाम्, ‘हरियाणं’ इति
पिङ्गीभूतानाम् ते च पत्रापत्त्याऽपि भवन्तीत्याह-‘हरियकं-
डाणं’ इति पिङ्गीभूतजालानाम् । ‘नवपज्जणएणं’ इति,
नवं-प्रत्यग्रं ‘पज्जणं’ इति प्रतापितस्याधोघनकुट्टनेन तीक्ष्णी-
कृतस्य पायनं-जलनिचालनं यस्य तन्नवपायनं तेन ‘अमिय-
एणं’ इति दात्रेण ‘पडिसाहरिय’ इति । प्रतिसेहृत्य वि-
कीर्णनालान् बाहुना संगृह्य ‘पडिसंखिविय’ इति
सुप्रहरेण संक्षिप्य ‘जाव इणामेव’ इत्यादि प्रज्ञापक-
स्य लवनक्रिया शीघ्रत्वापदर्शनपरचण्डिकादिहस्तव्यापा-
रसूचकं वचनम् । ‘सत्तलव’ इति लूयन्त इति लवाः
शाल्यादिनालमुष्टयस्तान् लवान् ‘लुएज्ज’ इति लुनीयान्,
तत्र च सप्तलवलवनं यावान् कालो भवतीति वाक्यशेषो
दृश्यः, ततः किमित्याह-‘जइ णं’ इत्यादि, ‘तेसि देवाणं’
इति द्रव्यदेवदेव साधववस्थायामित्यर्थः ‘ते ण चैव’ इति
यस्य भवग्रहणस्य सम्बन्धि आद्युने पूर्णं तेनैव, मनुष्य-
भवग्रहणेनैत्यर्थः । भ० १४ श० ७ उ० ।

लवालव-लवालव-पुं० । कालानुपपत्तेन सामाचार्यनुष्ठानं,
स० ३२ सम० । प्रश्न० । आव० ।

लवालवादाहरणमाह—

“भरुअत्थस्मि अविज्जए, नगपिडए वाम वासनागहरे ।
ठवणा आयरिअस्म उ, सामायारीपडेज्जया ॥ १ ॥
आसीद् भुगुपुंर मूरि-रेकस्तेन निजो (नि) न्तिपत् ।
विजयः प्रपिताऽवन्ती-पुर्यां कार्येण केनचित् ॥ २ ॥
स च श्लानादिकार्येण, व्याज्ञपादन्तेर स्थितः ।
रुद्धश्चकालवर्षेण, भूरभृद्गडकाकुला ॥ ३ ॥
वपांवासे नटापट-ग्रामे नापिशुंह स्थितः ।
कर्तुं गुरुकुलावासं, न्यधत्त स्थापनागुरुम् ॥ ४ ॥
काले जग्राह कृत्वा वा-ऽऽवश्यकं विधिपूर्वकम् ।
काले प्रवेद्य पश्चाच्च, कृत्वा स्वाध्यायमुत्तमम् ॥ ५ ॥
एवमावश्यकथां स, सामाचार्यं व्यधात्मुनिः ।
न किञ्चन विमस्मार, सोपयोगः क्षणे क्षणे ॥ ६ ॥

किं मे कडं किञ्चमकिञ्चमेसं,

किं मज्झिज्जे न समायगामि ।

किं मे पंगे पासइ किञ्च अप्पा,

किं वाह खानयं च विचल्लयामि ॥ ७ ॥

भाव्यं चिन्तापरैर्यैव, सर्वदैव हि साधुना ॥” आ० क०४ अ० ।
लवावसंकि-लवावशङ्किन्-त्रि० । लवं कर्म तस्मादपशङ्कि-
तुमपसन्तु शीलं येषां ते लवावशङ्किनः । कायतिकेषु, शाक्या-
दिषु च । “लवावसंकी य अणागणहिं, सो किरियमाहंसु
अकिरियवादी ।” सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

लवावसप्पि-लवावसप्पिन्-त्रि० । लवं कर्म तस्माद् ‘अव-
सप्पिणो’ इति अवसप्पिणः यदनुष्ठानं कर्मवन्धोपादान-
भूतं तत्परिहारिषु, ‘सीआदगर्पाडदुगंछिणो अपडिणस्स
लवावसप्पिणो’ । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

लमइ-देशी-कामे, दे० ना० ७ वर्ग १८ गाथा ।

लमक-देशी-तरुत्तीरि, दे० ना० ७ वर्ग १८ गाथा ।

लसुअ-देशी-तेल्ले, दे० ना० ७ वर्ग १८ गाथा ।

लसुण-लशुन-न० । कन्दविशेष, उक्त० ३६ अ० । घ० ।

(लशुनं सचित्तमचित्तं वेति ‘सचित्तं’ शब्दे वक्ष्यते)

लहरी-लहरी-स्त्री० । उत्कलिकायाम्, स्था० ४ टा० ३ उ० ।

लहु-लघु-न० । शीघ्र, उक्त० १ अ० । पञ्चा० । प्रश्न० । प्राय-
स्तिर्यगृद्धाधो गमनहेतौ अर्कतूलादिनिःसृतं स्पर्शभेद, अनु० ।
‘एगे लहुए’ । स्था० १ टा० । विशेषकर्मालघुस्पर्शवद्द्रव्यं, य-
च्च द्रव्यं निमग्नं एवोर्ध्वगतिस्वभावं तल्लघु यथा दीपफलका-
दि । आ० म० १ अ० । (अथ किं गुरु किं लघु किं वा अगुरुलघु
इति ‘अगुरुलघुय’ शब्दे प्रथमभागे १५७ पृष्ठे दर्शितम्)
अणुके, स्था० ४ टा० १ उ० । गुणगौरवगर्हित, प्रश्न० १
आश्र० द्वार । लघुपञ्चकादी प्रायश्चित्ते, व्य० १ उ० ।

लहुअकड-देशी-न्यग्रोधे, दे० ना० ७ वर्ग २० गाथा ।

लहुइय त्रि० । (देशी) तुलितं, “लहुइअं आहामिअं तुलिअं”
पाइ० ना० १८७ गाथा ।

लहुकरण-लघुकरण-न० । गमनादिकायां शीघ्रक्रियायाम्,
ज्ञा० १ श्रु० ३ अ० । “लहुकरणजुत्तजोइयं” लघुकरणेन दत्त-
त्वेन ये युक्ता पुरुषास्तैर्योजितं यन्त्ररूपादिभिः सम्बद्धितं
यत्तत्तथा । उपा० ७ अ० । लघुकरणं शीघ्रक्रियादत्तत्वं तेन
युक्तौ योगिकौ च प्रशस्तयोगवन्तौ प्रशस्तसदृशरूपत्वाद्
यो तौ तथा । भ० ६ श० ३३ उ० ।

लहुग-लघुक-पुं० । पृष्ठभक्तकरणतः पूर्णयोगे त्रिंशद्विचस-
परिमाणे प्रायश्चित्तव्यवहारे, व्य० २ उ० । वृ० । गौरवत्रय-
त्यागान् लाप्रववति, प्रश्न० ४ संव० द्वार । एकः
पार्श्वस्थादिर्मूलकस्मादिषु दुष्टकर्मकारी परं शुद्धप्ररूपकोऽ-
पर उन्मूत्रप्ररूपकः परं तपःप्रभृति भूयः क्रियावान् एत-
योर्मध्ये को गौरववान् कश्च लाप्रववानिति प्रश्ने ?, अत्रो-
त्तरम्—एतयोर्मध्येऽयं गुरुरयं च लघुगिति निर्णयः कर्तुं न
शक्यते, तथाविधभिन्नान्ताक्षरानुपलम्भाजीवपरिणामानां
वैचित्र्याच्च, सर्वथा निर्णयस्तु सर्वविहंशो, व्यवहारवृत्त्या
नून्मूत्रप्ररूपको गौरववानिति सम्भाव्यते ॥ १३ ॥ सन०
१ उक्ता० ।

लहुत्तरग-लघूत्तरक-न० । अष्टाविंशतिदिनमानं प्रायश्चित्ते,
व्य० २ उ० ।

लहुत्थाण-लघूत्थान-न० । अल्पोत्थाने, " लघूत्थानान्यवि-
धनान्, सम्भवन्साधनानि च । कथयन्ति पुरः सिद्धिं,
कारणान्येव कर्मणाम् ॥ १ ॥ " संधा० १, अधि० २, प्रस्ता० ।
लहुदक्षोवधेय-लघुदाक्षोपपेत न० । लघु-शीघ्रं दाक्ष्यं चा-
नुयं तेनोपपेतः । अधिलम्बितचातुर्यतया कार्यकारिणि,
उत्त० १, उ० ।

लहुदारु-लघुदारु-न० । लघुकाष्ठे, " लहुदारु किलिचं "
पा३० ना० २२६ गाथा ।

लहुपरक्रम-लघुपराक्रम-पुं० । ईशानेन्द्रदेवस्य पदात्यनीका-
धिपता, स्था० ४, टा० १, उ० ।

लहुपवयणसार-लघुप्रवचनसार-पुं० । श्रीहेमचन्द्रसूरिशिष्य-
श्रीचन्द्रसूरिविरचितं साध्याहारभेदज्ञानार्थं प्रकरणग्रन्थे,
" रङ्गं पगरणमेगं, मुणीणमाहारभेयनीणद्वं । सिरिसिरि-
चन्द्रमणिदे-ण हेमसूरीण मिरसेण " ल० प्र० ।

लहुफासणाम-लघुस्पर्शनामन्-न० । स्पर्शनामभेद, यदुद-
यात् जन्तुशरीरमर्कतलादिवल्लघु भवति । कर्म० १, कर्म० ।

लहुवुद्धि-लघुवुद्धि-स्त्री० । शीघ्रक्रियाकरणाध्यवसाये, क-
ल्प० १, अधि० ७, लण ।

लहुभूय-लघुभूत-पुं० । लघुभूतो अनुपधिन्वेन गौरवत्या-
गेन च लघुरूपसाधौ, स्था० ६, टा० ३, उ० । मोक्षे, संयमे
च । आचा० १, श्रु० ३, अ० २, उ० ।

लहुभूयगा(का)मि(न्)-लघुभूतगामिन्-पुं० । लघुभूतो मोक्षो
संयमो वा तं गन्तुं शीलमस्तीति लघुभूतगामी । लघुभूतं वा
कामयितुं वा शीलमस्तीति लघुभूतकामी । मुमुक्षो, संयते च ।
आचा० १, श्रु० ३, अ० २, उ० ।

लहुभूयविहारि-लघुभूतविहारिन्-पुं० । लघुभूतो वायुः वा-
युभूतोऽप्रतिवज्जतया विहारोऽस्यास्तीति लघुभूतविहारी ।
काचिदप्यप्रतिवज्जविहारिणि, दश० ४, अ० ।

लहुमच्छ-लघुमत्स्य-पुं० । लघुमीनं, " कड्याला कुंवर य
लहुमच्छा " पा३० ना० १२८ गाथा ।

लहुय-लघुक-त्रि० । अल्पे, सूत्र० २, श्रु० २, अ० । " लुट् म-
डहं लहुयं " पा३० ना० १७१ गाथा । ऊर्ध्वगमनस्वभावे धू-
मादौ, स्था० १०, टा० ३, उ० । सत्त्वसारवज्जिते तुच्छे, प्र-
श्न० २, संव० द्वार ।

लहुयत्त-लघुकत्व-न० । गौरवविपरिते, भ० १, श० ६
उ० । लाघवे, पञ्चा० १७, वि० । (जीवा लघुकत्वं
गुरुत्वं वा कथं गच्छन्तीति 'कम्म' शब्दे तृतीयभागे
३३२ पृष्ठे गतम्) ('आउलीकरण' शब्दे द्वितीयभागे
लघुकत्वं जीवाः कथं गच्छन्तीत्युक्तम्)

लहुया-लघुता-स्त्री० । लघोर्भावा लघुता । लघुत्वे, द्य० १,
उ० । स्तोतृतायाम्, आ० म० १, अ० । बान्द्रियजीवभेदं,
प्रज्ञा० १, पद ।

लहुविनिपरिक्खेव-लघुवृत्तिपरिक्षेप-पुं० । लघुवृत्तिः परिक्षे-
पाऽस्येति लघुवृत्तिपरिक्षेपः । अल्पाहारं, आचा० १, श्रु० ८,
अ० १, उ० ।

लहुवी-लघ्वी-स्त्री० । " नन्वीतुल्येषु " ॥ ८ । २ । ११३ ।

अतः अन्त्यव्रतान् पूर्व उक्ताः । लाघववत्याम्, प्रा० २, पा३०

लहुस-लघुस्व-त्रि० । लघुः स्व आत्मा यस्य सः लघुस्वः ।
अल्पस्वरूपं, ज्ञा० १, श्रु० २, अ० १, इपदल्पे, स्तोके, नि० चू० २, उ० ।
लहुमग-लघुस्वक-त्रि० । स्तोके, द्य० २, उ० । लघुस्वभावयुक्ते,
भ० ६, श० ३३, उ० । लहुस्मगे नामं वचहारं पटुवियञ्चे सिया ।
नि० चू० २, उ० ।

लहुमीहनिक्कीलिय-लघुसिंहनिष्कीडित-न० । स्वनामख्याते
तपसि, प्रव० ।

लघुसिंहनिष्कीडितं तपः प्रतिपादयितुमाह-

इग दुग इग तिग चउ तिग, दुग पण चउ छक पंच सत्त छगं ।

अदुग सत्तग नवगं, अदुग नव सत्त अद्वे ॥ १५२६ ॥

छग सत्तग पण छकं, चउ पण तिण चउर दुग तिगं एगं ।

दुग एकग उपवासा, लहुमीहनिक्कीलियतवमि ॥ १५३० ॥

अनन्तरवक्ष्यमाणमहासिंहनिष्कीडितापञ्चया लघु ह्रस्वं सिं-
हस्य निष्कीडितमिदमित्यर्थः, सिंहनिष्कीडितं तदिदं यत्तप-
स्सिंहनिष्कीडितमिति, सिंहो हि गच्छन् गत्वाऽतिक्रान्तं
देशमवलोकयतिः एवं यत्र तपस्थतिक्रान्तनपोविशेषं पुनरा-
संध्याग्रतनं प्रकरोति तत् सिंहनिष्कीडितमिति, एतस्य चैवं
रचना-एकादयो नवान्ताः क्रमेण स्थाप्यन्ते, पुनरपि प्रत्याग-
त्य नवादयः एकान्ताः, ततश्च द्वादीनां नवान्तानामग्र प्रत्ये-
कमेकादयोऽष्टान्ताः स्थाप्यन्ते, ततो नवाद्येकान्तप्रत्यागत-
पङ्क्तावष्टादीनां ह्रस्वान्तानामादौ सप्तादय एकान्ताः स्थाप्यन्ते
इति । अयमर्थः-प्रथममेक उपवासकः, ततः-पारणकम्, एव-
मन्तरं सर्वत्र पारणकं त्रयम्, ततो-द्वौ, तत एकः, तत-
स्त्रय उपवासाः, ततो द्वौ, ततश्चत्वारः, ततस्त्रयः, ततः पञ्च,
ततः-चत्वारः, ततः-षट्, ततः-पञ्च, ततः-सप्त,
ततः-पट्, ततः-अष्टौ, ततः-सप्त, ततो-नव, ततः-
अष्टौ, ततो-नव, ततः-सप्त, ततः-अष्टौ, ततः-
पट्, ततः-सप्त, ततः-पञ्च, ततः-पट्, ततः-चत्वारः,
ततः-पञ्च, ततः-त्रयः, ततः-चत्वारः, ततो-द्वौ,
ततः-त्रयः, ततः-एक इति, एतं लघुसिंहनिष्कीडितं
तपस्युपवासाः ।

अथोपवासदिवसानां पारणकदिनानां च संख्यामाह-

चउपन्नसमणसयं, दिणाण तह पारणाणि तेचीमं ॥

इह परिवाडिचउको, वरिसदुगं दिवस अडधीता १५३१ ॥

लघुसिंहनिष्कीडितं तपसि क्षमणदिनानाम-उपवासदिव-
सानां शतमेकं चतुःपञ्चाशदधिकं, तथाहि-द्वे नवसंकलनं,
ततः-एका ४५, पुनः ४५, अष्टसंकलना चैका ३६, स-
प्तसंकलनाऽप्येका २८, सर्वमीकलने च यथाह्ना संख्या भव-
ति १५४, तथा पारणकानि त्रयस्त्रिंशत् तद्वत् सर्वदिनसं-
ख्या १८७, तथा च-पणमासाः सप्तदिनाधिका भवन्ति,
तच्च तपःपरिपाटीचतुष्टयेन क्रियते, तत एतेषु चतुर्षु-
णितेषु द्वे वर्षे अष्टावृंशतदिनाधिकं भवतः ।

अथ परिपाटीचतुष्टयेऽपि प्रत्येकं पारणस्वरूपं निरूपयति-

-विगईओ निच्चिगईयं, तहा अलेवाडयं च आयामं ।

परिवाडिचउकम्मि, पारणएसुं वि हेयव्वं ॥ १५३२ ॥

प्रथमपरिपाटीयां पारणकेषु विवृतया भवन्ति, सर्वगसाधे-

तं पारणकमिति भावः, द्वितीयपरिपाट्यां निर्विकृतिर्विकृ-
तिविरहः, तृतीयपरिपाट्यामलपकारवृत्तचरणकादिः, चतु-
र्थपरिपाट्यामात्रात्मनं परिमितमैक्यमिति, एवमस्य तपसः
पारणकभेदेन चतस्रः परिपाटयो विधेयाः । प्रव० २७१ द्वार ।
लहुस्सग-लघुस्वक-पुं० । तुच्छान्मान, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
लहुस्सगदोस-लघुस्वकदोष-पुं० । तुच्छस्वरूपस्वकदोष,
व्य० ५ उ० ।

लहुहृत्थ-लघुहस्त-पुं० । हस्तलाघवे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
क्रियासु दत्ते हस्ते, ज्ञा० १ थु० २ अ० ।

लाअरण-लावण्य-न० । " क-ग-च-ज-त-द-प-
य-वां प्रायो लुक ॥ २ । १७७ ॥ इति वस्य लुक । लाअम् ।
लवणमिति, प्रा० १ पाद ।

लाआण-राजन्-पुं० । नृप, "शेषं शौरसनीयन्" ॥ ३३३०२ ॥
मागध्यां रस्य लः । 'अवशलोपसपणीया लायाणां' प्रा० ।
लाइअ-देशी-भूपायाम्, गृहीते, चर्माधे च । दे० ना० ७ वर्ग
२७ गाथा ।

लाइम-लाविम-त्रि० । लवनवति, लवनयोग्यं च । दश० ७
अ० । आचा० ।

लाइय-लायित-न० । छगणादिना भूमिकायाः संस्पृष्टकरणे,
भ० १२ श० ८ उ० । ज्ञा० । जी० ।

लाइल्ल-देशी-वृषभे, दे० ना० ७ वर्ग १८ गाथा ।

लाउ-अलावुक-न० । तुम्बक, "वाऽलाच्चरण्ये लुक" ॥ ८१ ।
६६ । इति आदरस्य लुक । लाउं । अलाउं । प्रा० । वृ० । नि०
चू० । भ० । पात्रभेदे, स्था० ३ डा० ३ उ० । विशेष० । ज्ञा० ।

निर्ग्रन्थाभिः सवृन्तकमलायु न धर्तव्यम् ।

नो कप्पइ निगंथीणं सर्वेटगं लाउयं धारित्ण वा परि-
हरित्ण वा ॥ ४३ ॥ कप्पइ निगंथाणं सर्वेटगं लाउयं
धारित्ण वा परिहरित्ण वा ॥ ४४ ॥

व्याख्या सुगमा । नवरं सर्वेटकम्—नालयुक्तम् अलावुकं
तानिर्ग्रन्थानां न कल्पते ॥ ४३ ॥ निर्ग्रन्थानां तु कल्पते ॥ ४४ ॥

अत्र भाष्यम्—

ते चैव सर्वेटम्मि वि, दोसा पादम्मि जे तु मविमाणे ।
अइरेग अपडिलेहा, विइयगिलाणा मदहुवणा ॥

त एव सवृन्तेऽपि-स्वनालेऽपि अलावुमेव पात्रं दोसा मन्त-
व्याः, ये सविमाणे आसने पादकर्मादय उक्ताः । द्वितीय-
पदे तु धार्येदपि, तत्राध्वानं घृतं वा तैलं वा सुखेनैवापरि-
गलदुह्यते, ग्लानाया वा योग्यं तत्रापि प्रक्षिप्तमानतव्यं
सवृन्तकं प्रवर्त्तिनी स्वयं सारयति । निर्ग्रन्थानामपि
निष्कारणे न कल्पते, यदि धारयन्ति ततोऽतिरिक्तापकर-
णदोषः सवृन्तके च प्रत्युपक्षेपेन शुद्ध्यति, द्वितीयपदे ग्लान-
स्य योग्यमपि तत्र स्थापयति इति कृत्वा ग्रहीतव्यम् ।
वृ० ५ उ० । (अलावुप्रमाणमात्रा पादकेशरिका न धार-
यितव्येति 'पायकेशरिया' शब्दे पञ्चमभागे ८५० पृष्ठ
उक्तम्)

लाउडिय-लाकुटिक-पुं० । उद्गमयाम्, वृ० ३ उ० ।

लाउयनिस्लेवण-अलावुकनिर्लेपन-न० । पात्रप्रक्षालनं, वृ०
१ उ० २ प्रक० ।

लाउयपाय-अलावुकपात्र-न० । तुम्बपात्रे, स्था० ३ डा० ३ उ० ।
(अत्र भेदाः 'पत्त' शब्दे पञ्चमभागे ३६३ पृष्ठे गताः ।)

लाउयफल-अलावुकफल-न० । तुम्बनः फल, अनु० ।

लाउयवण-अलावुकवर्ण-त्रि० । आर्द्रतुम्बवर्णं, चं० प्र०
२० पाहु० ।

लाउयवणाभ-अलावुकवर्णाभ-त्रि० । पकावस्थतुम्बकव-
र्णाभे, भ० १२ श० ६ उ० ।

लाउल्लोड्यमहिय-लापितोल्लोचितमहित-त्रि० । ' लाउ-
ल्लोड्यं' छगणादिना भूमौ लेपनम् । 'उल्लोड्यं' सेदि(टि)कादि-
ना कुड्यादिषु धवलनं ताभ्यां महितमिव-पूजितमिव ते एव
वा महिते पूजनतो यत्र । अन्ये तु व्याचक्षते-लिप्तम् उल्लो-
चितम् उल्लोचयुक्तं महितं चेति । भ० १२ श० ८ उ० ।

लाघव-लाघव-न० । लघोर्भावो लाघवम् । आचा० १ थु०
६ अ० ३ उ० । द्रव्यतोऽलपोपधित्वे, भावतो गौरवत्रयत्यागं,
कल्प० १ अधि० ६ क्षण । आचा० । स्था० । नि० चू० ।
श्री० । स० । नि० । तदपि श्रमणभेदे, स्था० १० डा० ३
उ० । क्रियासुदक्षत्वे, भ० २ श० ५ उ० । रा० ।

लाघविय-लाघविक-न० । कर्मणां लाघवापादनं कर्म
गुणवर्धनः कर्मापनयनतो लाघवस्थासंजनने, सूत्र० २
थु० १ अ० ।

से नृणं भंते ! लाघवियं अपिच्छा अमुच्छा अगेही
अपडिवदया समणारं णिगंथाणं पसत्थं ?, हंता गोय-
मा ! लाघवियं जाव पसत्थं । (सू० ७४४)

' लाघवियं ' इति लाघवमेव लाघविकम् अलपोपधिकम्,
' अपिच्छ' इति अलपोऽभिलाष आहारादिषु 'अमुच्छ' इति
उपधावसंज्ञकानुबन्धः 'अगेहि' इति भोजनादिषु
परिभोगकालेऽनास्तिः अप्रतिवदता स्वजनादिषु स्नेहाभा-
व इत्येतत्पञ्चकमिति गम्यम्, श्रमणानां—निर्ग्रन्थानाम्,
प्रशस्तम्—सुन्दरम्, अथवा—लाघविकं प्रशस्तम्, कथ-
म्भूतमित्याह—'अपिच्छा' अलपोच्छारूपमित्यर्थः, एवमित्या-
ख्याप पदानि । भ० १ श० ६ उ० ।

लाड-लाट-पुं० । कोटीवर्षनगरप्रतिपदे आर्यदेशे, प्रज्ञा०
१ पद । आचा० । सूत्र० । स्था० । आ० म० । आ० क० ।

लाढ-पुं० । लाढयति प्रासुकैपणीयाहारण साधुगुणैः आ-
न्मानं यापयतीति लाढः, प्रशंसाभिधेयो वा, देशीपद-
मेतद् वा । (उक्त०) लाढयति यापयति आन्मानम् ए-
पणीयाहारणं निर्वाहयतीति लाढः । एपणीयचारिणि सा-
धो, उक्त० २ अ० ।

लाढायगिया-लाढाचार्य-पुं० । छेदग्रन्थव्याख्याविशेषकारके
स्वनामख्याने आचार्ये, वृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० चू० ।

लाभ-लाभ-पुं० । अप्राप्तवस्तुप्राप्तौ, उक्त० १ अ० । लम्भनम्-
लाभः । स्था० ३ डा० ४ उ० । अभ्युदयप्राप्तिविशेष, आ०

म० १ अ० । पञ्चा० । सूत्र० । लभ्यत इति लाभः । उक्त० २८ अ० । अत्रादां, स्या० ४ डा० ३ उ० ।

लाभेतर-लाभान्तर-न० । लभ्यते लाभोऽपूर्वार्थप्राप्तिर्नन्तरं-विशेषः । लाभश्चासावन्तरञ्च । उक्त० ४ अ० । लाभविशेषः, व्य० १० उ० । एकस्माद्भावादन्यो लाभो लाभान्तरम् । ज्ञानदर्शनचरित्रादीनां लाभविशेषः, उक्त० ४ अ० ।

लाभेतराय-लाभान्तराय-न० । अन्तरायकर्मभेदः, यदुदय-वशादानुगुणं प्रसिद्धादिषु दातुर्गृहे विद्यमानमपि देयमर्थ-ज्ञान याश्चाकुशलोऽपि गुणवानपि याचको न लभते त-ल्लभान्तरायम् । पं० सं० ३ द्वार । कर्म० । स० ।

लाभकंशि-लाभाकाङ्क्षित्-त्रि० । ज्ञानदर्शनचरित्ररूपपर-मार्थलाभार्थिनि, व्य० १ उ० ।

लाभद्वि-लाभार्थिन्-त्रि० । धनादिलाभार्थिनि, भ० ६ श० ३३ उ० । भोजनमात्रादिप्रार्थिनि, श्री० ।

लाभद्वि-लाभार्थिक-पुं० । भावलाभेन निर्जगादिनाऽर्थोऽ-स्येति लाभार्थिकः । संयते, दश० ५ अ० १ उ० ।

लाभमय-लाभमद-पुं० । अहमेव लाभेनोत्तमतया पर्यन्त-वर्त्ततेति लाभजन्यमदभेदः, स्या० १० डा० ३ उ० । स० । यां ह्यल्पान्तरायां लब्धिमानात्मकते परस्मै चापकरणादिकमु-त्पादयितुमलं स लघुप्रकृतितया लाभमदायलिप्तो भवति । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

लाभविजय-लाभविजय-पुं० । श्रीमहापाध्यायश्रीकल्याण-विजयगणिशिष्यमुख्यपण्डिते, न० । प्रति० । द्वा० । " चम-त्कारं दत्तं त्रिभुवनजनानामपि हृदि, स्थितिर्हैमी यस्मिन्न-धिकपदसिद्धिप्रणयिनी । सुशिष्यास्ते तेषां वभुर्गधिकवि-द्याजितयशः—प्रशस्तश्रीभाजः प्रवर्गविवुधा लाभविजयाः " ॥ १ ॥ द्वा० ३२ द्वा० ।

लाभसंसापयोग-लाभाशंसाप्रयोग-पुं० । कीर्तिः श्रुतादि-लाभो मे भूयादिति लाभाशंसाप्रयोगः । तद्व्यापारः, स्या० १० डा० ३ उ० । ('आसंसापयोग' शब्दे द्वितीयभागे ४६६ पृष्ठे अत्रत्या वक्रव्यता गता)

लाम-ललाम-त्रि० । रस्ये, "ललंतलामगललायवरभूषणाणं" ललन्ति—दोलायमानानि लामन्ति प्राकृतत्वाद् रम्याणि गललानि—कण्ठेनाऽऽत्तानि वरभूषणानि येषां ते तथा । (प्राकृतत्वात्तथापदमिद्धिः ।) श्री० ।

लामजय-लामजय-न० । कमलतन्तौ, " नलयं लामजयं उमीरं च " पाइ० ना० १४६ गाथा ।

लामा-देशी-डाकिन्याम्, दे० ना० ७ वर्ग २१ गाथा । " मे-अग्निश्चा लामाश्रो " पाइ० ना० १०७ गाथा ।

लाय-लाज-पुं० । भृष्टब्राह्मणौ, आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० २ उ० ।

लायम्-लावम्-न० । शरीरकान्तौ, " ह्याया कन्ती ह्ययी य लायणं " पाइ० ना० ११३ गाथा ।

लायातरण-लाजातरण-न० । तीर्यते इवाभ्यामतिस्वच्छतया इत्यधिकरणे अनन्तरणम्, लाजा—भृष्टा ब्राह्मणस्तेतिवृत्तं तरणं लाजातरणम् । पेयायाम्, जान० ।

लालपिअ-देशी-प्रवालखलीनाकन्दितेषु । दे० ना० ७ वर्ग २७ गाथा ।

लालप्पइत्ता-लालप्य-अव्य० । अन्यर्थे पुनः पुनर्वा लपित्वे-त्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

लालप्पणपन्थणा-लालपनप्रार्थना-स्त्री० । लालपनस्य गर्हि-तलापस्य प्रार्थनेव प्रार्थना लालपनप्रार्थना । चौथे हि कुर्वन् गर्हितलपनानि तदपलापरूपाणि, दीनवचनरूपाणि वा प्रा-र्थयन्त्येव, तत्र हि कृते तान्यवश्यं वक्रव्यानि भवन्ती-ति भावः । पञ्चविंशतितमे गौणचौथे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

लालप्पण्या-लालपनता-स्त्री० । भृशं लपनताप्रार्थनं, भ० १२ श० ५ उ० ।

लालप्पमाण-लालप्यमान-त्रि० । भोगार्थमन्यर्थं लपति, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

लालस-देशी-मृदुनि, इच्छायां च । दे० ना० ७ वर्ग २१ गाथा । लम्पटे, " लोला-लालस लोलाश्च " पाइ० ना० ७५ गाथा ।

लाला-लाला-स्त्री० । लालतीति लाला ! अत्रुत्थन्मुख-श्लेष्मसन्ततौ, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । श्री० । जं० । नि० चू० । जी० । मुखश्चात्र, प्रज्ञा० १ पद । उदाहरणम्—' लालापगलंतकक्षनासं ' ति लालाभिः क्लृप्ततन्तुभिः प्रग-लन्तौ कर्णौ नासा च यस्य । विपा० १ श्रु० ७ अ० ।

लालापचामि(न्)-लालापत्याशिन्-त्रि० । ललतीति लाला अत्रुत्थन्मुखश्लेष्मसन्ततिस्तां प्रत्यक्षितुं शीलमस्येति लाला-प्रत्याशी । वान्ताभिलाषिणि, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

लालाविम-लालाविष-पुं० । लाला—मुखश्चात्रः तत्र विषं यस्य । सर्पभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

लालवज-देशी-उशोरं, दे० ना० ७ वर्ग २१ गाथा ।

लावग-लावक-पुं० । पक्षिविशेषः, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । वि-पा० । नि० चू० । प्रज्ञा० ।

लावगकरण-लावककरण-न० । यत्र लावकपक्षिणमुद्दिश्य किञ्चित् क्रियते । तादृशे स्थाने, स्या० ४ डा० १ उ० । आचा० ।

लावगलक्षण-लावकलक्षण-न० । लावकपक्षिप्रतिपादके शास्त्रे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

लावण-लावण्य-न० । स्पृहणीयत्वे, द्वा० १ श्रु० ६ अ० । उक्त० । श्री० । मनोज्ञत्वे, द्वा० १ श्रु० १ अ० । शरीरका-न्तौ, रा० । सौन्दर्ये, अणु० । लावण्यं ह्यायाविशेषलक्ष-णम्, कुङ्कुमाद्यनुत्पन्नजमित्यपरं, प्रज्ञा० २३ पद । शर्गा-राकृतिविशेषः, भ० १४ श० ५ उ० ।

लावणलतिया-लावण्यलतिका-स्त्री० । वर्धनुषो भार्यायाः श्रीकान्त्याः दास्याम्, उक्त० १६ अ० ।

लास-लास्य-न० । लासिकानां नृत्यं, " न दीर्घानुस्वागतम् " ॥ ८ । २ । ६२ ॥ इति स्कारस्य न द्वित्वम् । लास्यम् । लासं । प्रा० । " नटं लासं तं उतं " पाइ० ना० १६६ गाथा ।

लामग-लामक-पुं० । गायके, अनु० ।

रासक-पुं० गायक, अनु० रा० । ये रासकान् गायन्ति, ज-
यशब्दप्रयोक्तारो वा भारवाः । औ० । जी० । रा० । नि० चू० ।
ज० । प्रश्न० । ज्ञा० ।

लासयविहय-देशी-मयूर, दे० ना० ७ वर्ग २१ गाथा ।

लाभिय-लासिक-पुं० । भिल्लविशेष, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

लाह-लाभ-पुं० । " स्व-घ-थ-ध-भाम्—" ॥ ८ । १ ।

१=३॥ इति भस्य हः । प्रा० । प्रामौ, अप० ४ अप० । आच० ।
अप्रतिष्ठितजिनविस्मयचरितः, पादादिनाऽऽशान्तयतो वा
लाभालाभौ न वेति ? लाभश्चेत्तर्हि प्रतिप्रायाः किं प्रयोजन-
मिति प्रश्नः ? अत्रोत्तरम्-अप्रतिष्ठितप्रतिमानां वन्दने व्यवहा-
रं नास्तीति कथं लाभः । आशान्तनाकारेण तु प्रत्यवायो भ-
वत्येव, तासु तीर्थकराकारेण लभ्यमाना इति ॥ १३॥ सेन० २ उल्ला० ।
नमस्कारस्य श्रीशत्रुञ्जयनामनश्च गणने आधिकलाभः कु-
त्रास्तीति प्रश्नः ? अत्रोत्तरं-यस्य यद्गणने चित्तोत्साहोऽधिको
भवति तस्य तद्गणनेऽधिकलाभोऽस्ति, परं द्वयोर्महिनः
पारो नास्तीति ॥ १४॥ सेन० ३ उल्ला० । पुञ्जणि-
कया वायुकरणे लाभोऽलाभो वा इति प्रश्नः ? अत्रो-
त्तरं-मुख्यवृत्त्या पुञ्जणिकया वायुकरणं ज्ञानं नास्ति, परं
गुह्यादीनां मन्त्रिकोद्घातार्थं वायुकरणे लाभोऽस्ति, न त्व-
लाभो यतो मन्त्रिकोद्घातं गुरुभङ्गो वेति ॥ १५॥ सेन० ४ उल्ला० ।
वृद्धकल्पदिने पौषधकरणे लाभः पूजाकरणे वा इति प्रश्नः ?
अत्रोत्तरं-मुख्यवृत्त्या पौषधकरणे महान् लाभः, कारण-
विशेषे तु यथाप्रस्तावो भवति तथा करणे लाभ एवास्ति,
यतो जिनशरुने एकान्तवादी ज्ञानो नास्तीति ॥ १६॥
सेन० ४ उल्ला० ।

लाहण-देशी-भोज्यभेद, दे० ना० ७ वर्ग २१ गाथा ।

लाघविय-लाघविक-न० । लघोर्भावो लाघवं तद्विद्यते यस्या-
सौ लाघविकः । लघुभूत, आच० १ श्रु० ८ अप० । गौरवत्या-
गे, स्था० ४ टा० ३ उ० । सेन० ।

लाहिसकं गीरयणा-लाहिसत्काङ्गीरचना-स्त्री० । जिनप्रति-
मानां रचनाविशेष, सेन० । जिनप्रतिमानां लाहिसत्काङ्गी-
रचना क्रियमाणा दृश्यते, सा युक्तिमती न वेति प्रश्नः ?
अत्रोत्तरं-यद्यापि लाहिसत्कारं किञ्चिदपाविश्यं श्रूयते त-
थापि नामग्राहं निषेधात्तरानुपलम्भादिदानीतनकाले स्था-
ने स्थाने तथाप्रवृत्तिदर्शनाद्गहनां पूजाकरणान्तरायप्रसङ्गा-
च्च सर्वथा निषेधः कर्तुं न शक्यत इति ॥ १७॥ सेन० २
उल्ला० ।

लाहुक-लाघुक्य-न० । लाघवं, वृ० ४ उ० ।

लिङ्ग-देशी-बाल, दे० ना० ७ वर्ग २२ गाथा ।

लिङ्गिअ-देशी-आचिते, लीने च । दे० ना० ७ वर्ग २८ गाथा ।

लिङ्ग-लिङ्ग-न० । लिङ्गयते गम्यतेऽतीन्द्रियार्थोऽनेनेति लि-
ङ्गम् । अथवा-लीने निरोहितमर्थं गमयतीति लिङ्गम् । धूम-
कृतकत्वादिके, विशेष० । दश० । परोक्ष्याकृत्यगमके, पञ्चा० १५
विव० । व्यञ्जक, ध० २ आध० । दश० । प्रति० । लिङ्गयते वि-
शेषेण ज्ञायतेऽनेनेति लिङ्गम् । चिह्नं दर्श० ३ तत्त्व । पञ्चा० ।

आच० । प्रच० । विशेष० । भ० । आकारविशेष, पो० १ विव० ।
वेप, पो० १ विव० । शिष्टे, सूत्र० १ श्रु० ४ अप० ३ उ० । ('अमादाण'
शब्दे प्रथमभागे ४० पृष्ठे तत्संचालनादिनिषेधः) रजोहरणादि
वाहनेपथ्ये, दर्श० ४ तत्त्व । व्य० । ननु गृहिचरकादयो भवन्तु
भवानुयायिनो भगवत्लिङ्गधारिणस्तु कथमित्यत्राह, " संसा-
रसागरमिणे, पारंभमेनेहि सर्वजीविहि । गहियाणि य
मुक्काणि य, अणेतसो दर्वलिगाइ ॥ ८ ॥ " ननु त्रयः संसा-
रपथास्त्रयश्च मोक्षपथा इति यदुक्ते तत् सुन्दरं परं यत्तु साधु-
विहारण बहुकालं विहृत्य पश्चात्कर्मपरतन्त्रतया शैथिल्यम-
वलम्ब्यते तत् कुत्र पक्षे निक्षिप्यतामित्यत आह-" सांगण
वइय जे ग-च्छु निगया पविहरंति पासन्था । जिणघ-
यणवाहिरा वि य, ते उ पमाणं न कायव्वा ॥ ९ ॥ " ग०
१ अधि० । शब्दनिष्ठ अर्थगतसत्त्वाद्युपचयापचयनिमि-
त्ते स्त्रीत्वपुंस्त्वादिके धर्मविशेष, लिङ्गमशिष्यं लोकाश्रय-
त्वात् । कर्म० ४ कर्म० । लिङ्गमतन्त्रम् । कर्म० ५ कर्म० ।
श्रुतसूत्रन्यायमते-" एकमाप त्रिलिङ्गम् " आ० म० १ अप० ।
वाक्यं लिङ्गव्यत्ययं न कुर्यात् । दर्श० ७ अप० २ उ० । (य-
दि लिङ्गव्यत्यये दोषः तदा कथं पृथ्व्यादीनां नपुंसकत्वेऽपि
स्त्रीपुंस्त्वेन निर्देशः प्रवर्तते इति ' भासा ' शब्दे पञ्चमभागे
१४३७ पृष्ठे उक्तम्) साध्यादिवेषे, जीवा० ।

वेसो वि अप्पमाणं, दव्वाइ वेसिऊण वारेति ।

सर्वं पि हु करणीयं, इह लिङ्गुजीविणो वइणो ॥ १॥

वेपोऽप्यप्रमाणमित्यादिदशयति यं वा आदिग्रहणाद्-" अ-
संजमपएसु वट्टमाणस्स किं परियत्ति यवेसुविसनं मारु
खज्जत " इति दृश्यं वाग्यन्ति सर्व्वमपि-समस्तमपि
करणीयम्-कर्त्तव्यम् इह-समये लिङ्गोपजीविनां-गुणशून्यस्य
प्रतिनः-साधारिति गाथार्थः ।

उत्तरमाह-

तत्थ वि घुज्झसु तं पइ, अप्पमाणमेव सो वेसो ।

जो निस्सकं वट्टइ, असुहट्टाणेसु तेण जुओ ॥ २ ॥

तत्रापि-वेपनिराकरणे बुध्यस्व-जानीहितं प्रति-तमाश्रित्य
अप्रमाणमेव निष्फलः स वेपो रजोहरणादियो निर्दिष्टना-
मा निःशङ्कं निरपेक्षं वृत्तं अशुभस्थानेषु-साध्व्याग्येषु
तेन-वेपेण युतः-सहित इति गाथार्थः ।

एतदेव भावयन्नाह-

दुग्गाइगइ गच्छं-तयस्स न हु तस्स तेण साहारो ।

ववहारा अन्नेसिं, तस्स वि लिङ्गं पमाणं तु ॥ ३ ॥

दुर्गातगत्यां-नरकादिकायां गच्छतो-व्रजतो न वा हुरवधारणे
तेन-वेपेण तस्य-लिङ्गोपजीविनः साधारः-परित्राणं व्यव-
हारात्-व्यवहारनयमतेन तस्यापि-लिङ्गोपजीविनोऽपि
लिङ्ग-वेपः प्रमाणमेव तु वधारणे इति गाथार्थः ।

व्यतिरेकमाह-

जइ न पमाणं तो कहं नु, कप्पगंधम्मि एरिसं वुत्तं ।

सुविहियजईण इयरं, पडुच्च एयाए गाहाए ॥ ४ ॥

यदि नेति निषेधे, प्रमाणं लिङ्गमिति शेषः, ततः कथं नु-
इति वितर्कं, कल्पग्रन्थे प्रतीते ईदृग्वद्यमाणमुक्तम्-भणितम-
सुविहितयतीनाम्-प्रधानसाधूनाम् इतरम्-लिङ्गोपजीविनं

प्रतीत्य—आश्रित्योपलक्षणत्वाद्विशिष्टं चेत्यपि द्रष्टव्यम् ।
एतद्वाधयेत्यर्थः ।

तामेवाह—

लिंगतथस्स उ वज्रो, तं परिहरञ्चो व भुञ्जञ्चो—वावि ।

जुत्तस्स अजुत्तस्स व, रसावणो एत्थ दिट्ठतो ॥ ५ ॥

लिङ्गस्थस्य—रजोहरणादिवतः तुरवधारणे, स च व्यवहि-
तो वज्रः स चैवं वज्र एव—परिहरणीय एव आधाकर्माधा-
हारः शय्यातरस्याधाकर्मादिकं तस्य स्वयं परिहरतो—वर्ज-
यतो भुञ्जानस्य—आसेवतः चापीति समुच्चयं, युक्तस्य वा
अयुक्तस्य वा चक्ष्यमाणनीत्या वा—समुच्चयं, रसायणः कल्प-
पालहट्टोऽत्र दृष्टान्तः । इहोदाहरणं यथाहि—कस्मिंश्चिद्वेशेऽपि
रजोहरणादिध्वजः परिध्वजः क्रियते, ततस्तं दृष्ट्वा सुखेनैव
ब्राह्मणादयस्तं वर्जयन्त्येव तत्रापि रजोहरणादिध्वजतुल्यं यो-
ज्यमिति गाथार्थः ।

तामेव गाथां किञ्चिद् व्याख्यातुकाम आह—

वक्खाणं एयाए, तत्थ पुण जुत्तस्स संजमगुणेहि ।

अजुयस्स उ तेहि वि य, इय लिंगुवजीविणो भणियं ॥ ६ ॥

व्याख्यातम्—विवरणम् एतस्याः—पूर्वोक्तगाथायाः तत्र पुनः—
कल्पग्रन्थे युक्तस्य—सहितस्य संजमगुणैः—ज्ञान्यादिभिः अयु-
क्तस्य—असहितस्य तुः पूर्णं, तैरेवं ज्ञान्यादिभिरिति इत्थं
लिङ्गोपजीविनः—साधुव्यधारकस्य भणितमुक्तमिति गाथार्थः ।

व्यातिरेकमाह—

जइ लिंगमप्पमाणं, हविज्ज तो तस्स अविरयस्सेव ।

सिज्जायरम्मि चिन्ता, आहाकम्मेव का जइणो ॥ ७ ॥

यदि लिङ्गम्—वेपोऽप्रमाणम्—अकारणं भवेत्—जायत, त-
तस्तस्य—लिङ्गजीविनोऽविरतस्येव—मिथ्यादृष्टीरिव शय्यातरं
वसतिदातारं आधाकर्माणं वा प्रतीते, वा—समुच्चयं,
चिन्ता तद्वत्कल्पितारूपा का ?, न काचित् यतः—साधोर्गति
गाथार्थः ।

इति स्थितं जीवोपदेशमाह—

तम्हा एवं देससु, रे जिय ! धम्मत्थ अप्पणो एवं ।

सव्वाणं सुत्ताणं, विसयविभागो दुहुत्तेओ ॥ ८ ॥

तस्मादिवम्—पूर्वोक्तक्रमेण आदिश-कथय रे जीव ! भो प्राणि-
न ! धर्मार्थं—वृषणिमिच्छमात्मनः स्वस्य एवम्—उक्तवत् सर्व-
ेषां—समस्तानां सूत्राणां विषयविभागो—यथावस्थितरूपा दुः-
सन्नेयः कृच्छ्रबोध इति गाथार्थः । वेपोऽप्रमाणमिति कथन-
विचारस्वर्यास्त्रिशोऽधिकारः । जीवा० ३३ अधि० ।

लिंगकल्प—लिङ्गकल्प—पुं० । लिङ्गसामाचार्याम्, पं० भा० ।

..... एत्तो वोच्छामि लिंगकल्पं तु ।

तहि यं तु लिंगकप्पो, इणमो जिणकप्पे भवती तु ॥

रूढणहकक्खणिगिणो, मुंडो दुविहोवही जहम्सिं ।

एसो तु लिंगकप्पो, शिक्खाघातेण णेयव्वो ॥

रयहरणं मुहपोत्ती, संखेवेणं तु दुविह उवहीओ ।

वाघातो कितलिंगे, अरिसपमेहे य कडिपट्टो ॥

दुविहा अतिसेवा वि य, तेसि इमे वप्पिता समासेणं ।

बाहिरअभिभतरगा, तेसि विसेसं पक्खामि ॥

बाहिरगो सरीरस्स, अतिसेसो तेसिमो उ बोधव्वो ।

अच्छिद्दपाणिपाता, वड्रोसभमंघयणधारी ॥

अधिभतरमतिसंसा, इमो उ तेमिं समामओ भणिओ ।

उदही विव अक्खोभा, स्रो इव तेयसा जुत्ता ॥

अव्वावएहगरीरा, वतिगंधो ण भवति सरीरस्स ।

खतमवि ण कुत्थ तेसिं, परिकम्मं ण वि य कुव्वंति ॥

पाणिपडिग्गहधारी, एरिसया णियमसो मुणेयव्वा ।

अतिसेसा वोच्छामि, अएहे वि समासतो तेसिं ॥

दुविहोऽतिसेसो तेसिं, णाणातिसओ तंहव सारीरो ।

णाणातिसओ ओहि, मणपज्जव तदुभयं चैव ॥

अभिणिबोहियणाणं, सुयणाणं चैव णाणमतिसेसो ।

तिवली अभिष्ण वच्चा, एसो सारीरमतिसेसो ॥

रयहरणं मुहपोत्ती, जहम्सो वहि पाणिपत्तियस्सेसो ।

उकोस तिह कप्पा, रयहरणमुहपोत्ति पणगं तु ॥

उवट्ठो पडिग्गहणीं, जहन्मुकोसो होति वारसहा ।

तेसिं वि इयाणि वि य, अतिरोगायातणिज्जोगो ॥

उवट्ठाण घंसणम्—ज्जणायणहणयणदंतसोभाए ।

एते उवघाता खलु, भयंति जिणलिंगकप्पस्स ॥

उवट्ठणादियातिं, उवगरणं चैव थेरकप्पीणं ।

भइयव्वो लिंगकप्पो, गेलएहादीहिं कज्जेहिं ॥

कज्जम्मि गिलाणादिसु, उवट्ठमाइय अणुएहाता ।

दुगुणो चउग्गुणो वो, कारणतो होति उवहीओ ॥

रूढणहकक्खणयणो, मुंडो दुविहोवही समासेणं ।

एसो तु लिंगकप्पो, कारणवच्चासि अएहतरो ॥

लोए खुरकचरी य, मुंडं तिहिं तु होति थेराणं ।

असिवादिकारणेहिं, कज्जिविज्जो सलिंगस्स ॥

शिरुवहतलिंगभेदे, गुरुगा कप्पति य कारणे जति ।

गेलएहरोगलोए, सरीरवेज्जा वडियमादी ॥

वासत्ताणेण वि हु, भेदो लिंगस्स तं अणुएहातं ।

चाउम्मासुकोसं, सत्तरिराइंदिय जहम्सं ॥

एयं तु दव्वलिंगं, भावे समणत्तणं तु णायव्वं ।

को उवणे दव्वलिंगे, भएणति इणमो सुणसु बोच्छं ॥

सक्कारवंदणणमं—सणा य पूजा य लिंगकप्पम्मि ।

पत्तेयवुद्धमादी, लिंगे छउमत्थतो गहणं ॥

वत्थासणसक्कारो, वंदण अब्बुट्ठणं तु नायव्वं ।

पणिवाते तु नमंसण—संतगुणकिञ्चनं पूया ॥

दट्ठण दव्वलिंगं, कुव्वंते ताणि इंदमादी वि ।

लिंगम्मि अविज्जंते, णणज्जती एस विरओ त्ति ॥

कहितो साहुलिंगेणं, धमंतो संजतो भवे ।

अलिंगं चेत्ति तं कीम, ज्ञाणंतो ण करे तुमं ॥

पत्तय बुद्धो जाव, गिहिलिगी अहव अन्नलिङ्गिसु ।
देवा वि ताण पूए, मा पुजं होहिति कुलिगं ॥
णयणं पुच्छति कोती, केरिसओ होति तुज्ज धम्मो त्ति ।
ण य सल्लिगविहणं, छउमत्था जाण विरओ त्ति ।
एसो तु लिङ्गकप्पो । पं० भा० २ कल्प ।

इयाणीं लिङ्गकप्पो सो पदमं जिणाणं तत्थ गाहा—रू-
दनहरोमया अयद्वियधुयलोयया निगिणो मुंडो जहन्नेण
दुविहो उवही—रयहरणं, मुहपोत्तिया य । एस लिङ्ग-
कप्पो । गाहा—‘अच्छिदपाणि’ जिणा अच्छिदपाया वइरोसभ-
संघयणधारी समुद्रवद्रम्भीरा सूर्यवत्तेजोराशियुक्ताः । गाहा-
अव्वावन्नसरीरं नाम विगंधसरीरया न भवइ खयं
पि न कुच्छइ बाह्यशरीरपरिकर्मरहिता धीरा— बु-
द्धिमन्त इत्यर्थः । ईदृशाः पाणिपात्रधराः जिनशासन-
शास्त्रे विनिर्दिष्टाः । गाहा—दुविहो तेसि अइसओ—
नाणाइसओ, सरीराइसओ य । नाणाइसओ—ओहिमण-
पज्जवसुत्तत्थ तदुभयं च । ‘तिवली अभिन्नवच्चा सरीरा-
होति अइसेसा’ तेसि जहन्नेण दुविहोवही—रयह-
रणं, मुहपोत्तिया य । उक्कोसेण पंचविहो—रयहरणं मुह-
पोत्ती कप्पा य तिणिण एस पंचविहो । गाहा—उव्व-
ट्ठणारुइ सरीरस्स घंसणा धोवणाइ य पायाईणं ने-
हनयणदेतसोहाइ दंतकट्टाइएसु उवकरणाइसु जिणक-
प्पियाणं उवघावो भवइ । एयाणि चैव धेरकप्पिया
जाणि चांदसविहउवहि अइवेगाणि जाणि य उव्वट्ठ-
णाइ निक्कारेण पच्छित्तं, कारणेण जनाइसु भइयव्वं वा
मत्तण्ण लिङ्गभेओ भवइ तं तु अणुण्णायं केवच्चिरं का-
ले उक्कोसेण चाउम्मासं, जहन्नेण—सत्त राइंदिया, डि-
ट्ठकप्पे अट्ठियकप्पे वा असिवाइकारेणहि विचच्चासियं
नयरं । एतदुक्कं भवति । गाहा—‘निरुवहयलिगं’ निक्कारेण गि-
हत्थलिगं वा अन्नतिथियलिगं वा करंइ मूले, निक्कारेण क-
डिपट्ठयं वंधइ चउगुरु, गुरुलघु पक्खे एगओ दुहओ वा
अद्धं सकडी चउगुरु, संजइयाउए चउतहु, गंधपुच्छं
मासलहुं, विइयणए काण्णजाए रायदुट्ठमाईहि गिहिलि-
गमअलिगं वा करंतो सुद्धो । कडिपट्ठयं पि लोयं करं-
तो वा भायणं उयारंतो वा उलएंतो वा गिलाणं च-
हंतो सइ गिलाणो अतरंतो कडिपट्ठयं काऊण चंक्रमेज्जा,
पाहुण्ये वा विस्सामित्तो कडिपट्ठयं करंज्जा । गुरुलप-
क्खे अद्धं सकडं वा अण्णाभाएण सेहा वा करंज्जा
संजयाउयं वासारत्ते करंज्जा वा केवलनाणे वि उण्ण-
अ कहयंतस्स छउमत्थाजणो न सहइइ तुमं कीसमप्प-
णा न केरिसि जं पुण पुण पत्तयबुद्धाणं गिहिलिगं वा
अअलिगं वा न पूएइ, कोइ न वा कोइ पुच्छइ के-
रिसओ तुज्जं धम्मो तं छउमत्थाणं गहणमव णाग-
च्छइ लिङ्गकप्पो सम्मत्तो । पं० चू० २ कल्प ।

लिङ्गकल्पद्वारमाह—

अहुणा तिलिङ्गकप्पं, वोच्छाभि अहाणुपुव्वीए ।

दारं ।

जो पुंवि वक्खातो, जिणधेराणं तु दोएह वी कप्पो ।

रूढणहकस्समादी, सो चैव इहं पि णायव्वो ।

इति एम लिङ्गकप्पो । पं० भा० ५ कल्प ।

इयाणि लिङ्गकप्पो तत्थ गाहा—‘रूढनह’ सो य रूढनहक-
कण्डा जा हेट्टिवा दे लिङ्गकप्पो वन्निश तहा इहं पि । पं०
चू० ५ कल्प ।

लिङ्गकरण—लिङ्गकरण—न० । रजोहरणसमर्पणे, व्य० १ उ० ।

लिङ्गतिय—लिङ्गत्रिक—न० । स्त्रीपुंनपुंसकरूपे लिङ्गत्रये, अनु० ।

त्रिविधलिङ्गे उदाहरणम्—

तं पुण णामं तिविहं, इत्थी पुरिसं णपुंसगं चैव ।

एएसिं तिणहं पि अ, अंतम्मि अ परूवणं वोच्छं ॥ १ ॥

तत्पुनर्नाम द्रव्यादीनां सम्बन्धि सामान्येन सर्वमाप स्त्री-
पुंनपुंसकलिङ्गेषु वर्तमानत्वात् त्रिविधं—त्रिप्रकारम्, तत्र स्त्री-
लिङ्ग—नदी महीत्यादि, पुंलिङ्ग—पटः पट इत्यादि, नपुंसके-
दधि मधिव्यादि, एषां च स्त्रीलिङ्गवृत्त्यादीनां त्रयाणामपि
नाम्नां प्राकृतशैल्या उच्चार्यमाणानामन्ते यान्याकारादीन्य-
न्तराणि भवन्ति तत्प्ररूपाणाद्वारण लक्षणं निर्दिष्टेदुहतरा-
द्धमाह—‘एएसिं’ मित्यादि, गतार्थमेवेति गाथार्थः ।

तत्थ पुरिसस्स अंता, आ ई ऊ ओ हवन्ति चत्तारि ।

ते चैव इत्थिआओ, हवन्ति ओकारपरिहीणा ॥ २ ॥

(अस्या गाथाया व्याख्या ‘पुरिस’ शब्दे पञ्चमभागे १०१४
पृष्ठे गता) अनु० ।

अंतिअ इतिअ उंतिअ, अंताउ णपुंसगस्स वोद्धव्वा ।

एतेसिं तिणहं पि अ, वोच्छाभि निदंमणे एतो ॥ ३ ॥

नपुंसकवृत्तिनाम्नां त्वन्ते अकार इकार उकारश्चेत्येतान्येव
श्रीण्यन्तराणि भवन्ति, नापरम् । एतेषां च त्रयाणामपि
निर्देशनम्—उदाहरणं प्रत्येकं वक्ष्यामीति गाथार्थः ।

तदवाह—

आगारंतो राया, ईगारंतो गिरी अ सिहरी अ ।

ऊगारंतो विण्हू, दुमो अ अंता उ पुरिसाणं ॥ ४ ॥

आगारंता माला, ईगारंता सिरी अ लच्छी अ ।

ऊगारंतं जंजू, बहू अ अंताउ इत्थीणं ॥ ५ ॥

अंकारंतं धन्नं, इंकारंतं नपुंसगं अत्थि ।

उंकारंतं पीलुं, महं च अंता णपुंसाणं ॥ ६ ॥

से तं तिणामे (सू० १२४) ।

गाथात्रयं व्यक्रमं, नवरं संस्कृतं यद्यपि विष्णुरित्युका-
रान्तमेव भवति तथापि प्राकृतलक्षणस्यैवेह वक्रुमिष्टवादू-
कारान्तता न विरुध्यते, एवमोकारान्तो दुम इत्यादिष्वपि
वाच्यम्, जम्बू—स्त्रीलिङ्गवृत्तिर्वनस्पतिविशेषः, ‘पीलुं’ ति-
ल्लारम्, शयं सुगमम् । ‘से तं तिणामे’ ति निगमनम् । अनु० ।

लिङ्गत्य—लिङ्गस्थ—पुं० । द्रव्यप्रजिताङ्गारमईकादी, दश०
३ अ० ।

लिङ्गधारि(ण)—लिङ्गधारिन्—पुं० । वेपमात्रधारिणि, ग० १
अधि० ।

लिङ्गपुलाग लिङ्गमुलाक—पुं० । संयतवेषधारिणि पुलाकल-

न्धिसंपन्ने, प्रव० ६३ द्वार । (अस्य व्याख्या 'पुलाग' शब्दे पञ्चमभागे १०६० पृष्ठे गता)

लिङ्गपूरणपञ्च-लिङ्गपूरणपर्व-न० । माघमासभाविनि शैवा-
नामगाधे शिवलिङ्गघृतपूजातिथौ, ती० ६ कल्प ।

लिङ्गभिण्ण-लिङ्गभिन्न-न० । सूत्रदोषभेदे, यत्र लिङ्गव्यत्य-
या यथा-इयं स्त्रीति वक्तव्ये अयं स्त्रीति वक्ति । आ० म० १ अ० ।

लिङ्गमेत-लिङ्गमात्र-न० । बुद्धौ, द्वा० २० द्वा० ।

लिङ्गविहार-लिङ्गविहार-पुं० । लिङ्गावस्थितस्य विहारः ।
स्वालङ्कारित्यजनन विहारे, वृ० १ उ० १ प्रक० ।

लिङ्गाजीव-लिङ्गाजीव-पुं० । लिङ्गम्-साधुलिङ्गं तेनाजीव-
ति, ज्ञानादिशून्यस्तेन जीविकां कल्पयति । साधुवेषजीविनि,
स्था० ५ ठा० १ उ० ।

लिङ्गावसेसमेत-लिङ्गावशेषमात्र-न० । मात्रशब्दो लक्षणवा-
ची; इति प्रवज्यालक्षणे द्रव्यलिङ्गमात्रे, नि० चू० १३ उ० ।

लिङ्गि (ण्)-लिङ्गिन्-त्रि० । लिङ्गं-तिरोहितमर्थं गमयतीति
लिङ्गं धूमकृतकत्वादिकं तदस्यास्तीति लिङ्गी । साध्येऽनुमे-
ये, १ धंश० । लिङ्गं विद्यतेऽस्यासौ लिङ्गी । साधुवेषवति, ग०
२ अधि० । नि० चू० । रजोहरणादिसाधुलिङ्गवति, प्रज्ञा०
२० पद ।

लिङ्ग-लिच्छ-न० । कुम्भकारस्यापाके भाण्डपचनस्थाने,
स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

लिद-लिद्र-न० । सशैवलपुराणजलवत्स्वादरहिते, प्रश्न० ५
संव० द्वार । गोवराख्यरसविशेषकालिते, जी० ३ प्रति०
४ अधि० ।

लिङ्क-निली-धा० । निलयने, " निलीङ्गेर्णिलीञ्-णिलु-
क्-णिरिग्-लुक्-लिङ्क-लिहक्काः " ॥ ८ । ४ । ५५ ॥
इति निपूर्वस्य लीधातोर्लिङ्कादेशः । लिङ्कइ । निलीयते । प्रा० ।

लिक्त्वा-लिक्त्वा-स्त्री० । लघुयूके, जं० २ वक्त० । वालाग्राष्टके
प्रमाणे अवमानभेदे, नं० । जं० । " हरिवासरम्मगहंमवगेरन्-
वयाणं पुव्वविदेहाणं मणूसाणं अट्टवालगा सा एगा लि-
क्त्वा " भ० ६ श० ६ उ० । तनुस्रोतसि, दे० ना० ७
वर्ग २१ गाथा ।

लिच्च-लिच्च-त्रि० । कोमले, आ० म० १ अ० । जी० ।

लिच्छ-लिप्स-धा० । लाभेच्छायाम्, " हस्वात् थ्य-थ्र-
त्स-प्सामनिश्चले " ॥ ८ । २ । २१ ॥ इति प्सस्य छुः । लिच्छ-
इ । लिप्संत । प्रा० २ पाद ।

लिट्टिअ-देशी-चाटुनि, दे० ना० ७ वर्ग २२ गाथा ।

लित्त-लिप्त-त्रि० । संमृष्टे, स्था० ५ ठा० २ उ० । सर्वतः
(स्था० ३ ठा० १ उ०) पिच्छलीकृतं, सूत्र० २ थ्रु० २ अ० ।
उपदिग्धे, प्रज्ञा० २ पद । छगणादिभः (कल्प० ३ अधि० ६
क्षण) श्लेषिते, अष्ट० ११ अष्ट० । मृत्तिकया सर्वतः खरगिटते,
वृ० २ उ० । ग० । प्रचुरकर्मखरगिटते, उत्त० ८ अ० । सूत्र० ।
प्रव० । वसादिना गर्दितद्रव्येण लिप्ते, पञ्चा० । पण्यादोष-
विशेषे, स्था० ३ ठा० ४ उ० । आचा० । लिप्तं यत्र दध्या-

दिद्रव्यलेपो लगति । पि० । (तच्च न प्राह्यमिति ' एसणा '
शब्दे तृतीयभागे ६५ पृष्ठे गतम्)

लिती-देशी-खड्गादीनां दोष, दे० ना० ७ वर्ग २२ गाथा ।

लित्तसीहकेसर-लिप्तसिंहकेशर-पुं० । आस्तरणविशेष, ज्ञा०
१ थ्रु० १ अ० ।

लित्थारिय-देशी-खरगिटते, पि० ।

लिप्पकम्म-लेप्यकर्मन्-न० । लेप्यरूपकर्मणि, अनु० ।

लिप्पगहत्थि-लिप्यकहस्तिन्-पुं० । चित्रकहस्तिनि, आव०
५ अ० ।

लिम्भ-लिह-धा० । आस्वादे, " भो दुह-लिह-वह-र-
धामुच्चातः " ॥ ८ । ४ । २४५ ॥ इति द्विरुक्तो भो वा क्य-
स्य च लुक् । लिम्भइ । लिहजइ । लिह्यते । प्रा० ४ पाद ।

लिम्प-लिप-धा० । उपदेहे, " लिपो लिम्पः " ॥ ८ । ४ । १४
६ ॥ इति लिपोर्लिम्पादेशः । लिम्पइ । लिम्पति । प्रा० । " स्व-
राणां स्वराः प्रायोऽपभ्रंशे " ॥ ८ । ४ । ३२६ ॥ लिह । लेह ।
लीह । प्रा० ४ पाद ।

लिम्ब-निम्ब-पुं० । पिचुमन्दके, " निम्बनापिते ल-एहं वा "
॥ ८ । १ । २३० ॥ इति नस्य लः । लिम्बो । निम्बो । प्रा० ।
कोमले रा० ।

लिवि-लिपि-स्त्री० । अक्षरलेखप्रक्रियायाम्, स० १८ सम० ।

पुस्तकादावक्षरविन्यासे, भ० १ श० १ उ० । अष्टादश
लिपयः शास्त्रेषु श्रूयन्ते । तद्यथा--" हंसलिपी १ भूय-
लिपी २, जकखी ३ तह रक्खसी य ४ बोधव्वा । उड्डी ५
जवणि ६ तुरुक्की ७, कीरी ८ दविडी य ९ सिंधवी
य १० । ॥ १ ॥ मालविणी ११ नडि १२ नागरि १३,
लाडलिपी १४ पारसी य १५ बोधव्वा ॥ तह अनि-
मिती य लिपी १६, चाणक्की १७ मूलदेवी य १८ ॥ २ ॥ "
विशे० । प्रज्ञा० । लेप्यविधौ, स० ४५ सम० । (एता ' आ-
यरिय ' शब्दे द्वितीयभागे ३३६ पृष्ठे व्याख्याताः)

लिविपरिच्छेय-लिपिपरिच्छेद-पुं० । लिपिभेदपरिज्ञाने कला-
भेदे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

लिवासण-लिप्पासन-न० । मसीभाजने, रा० । जी० ।

लिस-स्वप-धा० । शयने, " स्वपेः कमवस-लिस-लोटाः "
॥ ८ । ४ । १४६ ॥ इति स्वपेः स्थाने लिसादेशः । लिसइ ।
स्वपिति । प्रा० ४ पाद ।

लिमय-देशी-तनूकृते, दे० ना० ७ वर्ग २२ गाथा ।

लिहमाण-लिखत्-त्रि० । लेखन्या मृष्टं कुर्वाणे, अनु० ।

लिहिअ-देशी-तनौ, सुप्ते च । देना० ७ वर्ग २८ गाथा ।

लिहिय-लिखित-न० । अक्षरविन्यासीकृतं, कर्म० ४ कर्म० ।
शिल्पविशेष, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

लीण-लीनि-त्रि० । गुप्ते, आचा० १ थ्रु० ३ अ० ३ उ० ।

लीलट्टिय-लीलास्थित-त्रि० । ललिताङ्गनिवेशरूपया लील-
या स्थितं, जं० १ वक्त० । " लीलट्टियसालिभंजिया " जी०
३ प्रति० ४ अधि० ।

लीला-लीला-स्त्री० । सकामगमनभाषितादिके, अनु० ।
 विलासे, शृङ्गारचष्टायाम्, क्रीडायां च । वाच० । “ हेलाललित्रं लीला ” पाद० ना० ७० गाथा । “ लीलावायक्य-
 पक्खणं ” लीलया—न तु प्रस्वेदापनोदाय, प्रस्वेदस्य
 दिव्यशरीरे अभावात्, ननो लीलया ‘ वाय ’ त्ति वातोदी-
 रणार्थं ‘ कयपक्खणं ’ ति कृतः—अवधूतो यः पक्क-
 स्तालधृन्तं तेन (शोभिताम्) । कल्प० १ अधि० २ क्षण ।
 लीलाचंकम्ममाण-लीलाचङ्क्रम्यमाण-त्रि० हेलया कुटि-
 लगमनं कुर्वणे, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।
 लीलायंत-लीलायत्-त्रि० सविलासगतौ, कल्प० १ अधि०
 २ क्षण । लीलां कुर्वति, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।
 लीलालग-लीलालम्-न० । कल्पनाकल्पितक्रीडामुग्धे, अ-
 ष्ट० १ अष्ट० ।
 लीलो-देशी-यङ्ग, दे० ना० ७ वर्ग २३ गाथा ।
 लीव-देशी-वाले, दे० ना० ७ वर्ग २२ गाथा ।
 लीहोदर-लीहोदर-न० । रोगविशेष, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।
 लुअ-लून-त्रि० । “ क्लेनाफुणादयः ” ॥ ८ । ४ । २५८ ॥ निपा-
 नात् । लुअं । लूनं । छिन्नं, प्रा० । लूनं, दे० ना० ७ वर्ग २३ गाथा ।
 लुक्-लुङ्-पुं० । जिनप्रतिमापूजाविरोधिनि स्वनामख्याते
 भञ्जं, “ किञ्चिन्निरीक्ष्याप्यसमञ्जसं तच्छास्त्रार्थशून्यैः प्रति-
 भाञ्जितैश्च । लुङ्काधनादेयमतान्धकूप-प्यधैरिवोच्चैः पतितं
 प्रभूतैः ॥ ४३ ॥ ” ग० ३ अधि० सुप्ते, दे० ना० ७ वर्ग २३ गाथा ।
 लुंक्-देशी-लयनं, दे० ना० ७ वर्ग २४ गाथा ।
 लुंख-देशी-नियमं, दे० ना० ७ वर्ग २३ गाथा ।
 लुंखाअ-देशी-निरूप्ये, दे० ना० ७ वर्ग २३ गाथा ।
 लुंचन-लुञ्चन-न० । सामान्यतः केशोत्पादने, पि० । अप-
 नयनं, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० ।
 लुंचित-लुञ्चित-त्रि० उत्पाटितकेशे, आचा० १ ध्रु० ६ अ० २ उ० ।
 लुंछ-मृज-धा० । शुद्धौ, “ मृजे रुग्णस-लुञ्छ-पुञ्छ-पुंस-
 फुस-पुस-लुह-हुल-रोसाणाः ” ॥ ८ । ४ । २५८ ॥ लुञ्छा।माष्टि।प्रा० ।
 लुंपइत्ता-लुम्पयित्-त्रि० । प्रान्थच्छेदनादिभिर्विलुम्पयितरि,
 आचा० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । अन्यतराङ्गावयवविकर्त्तने, सूत्र०
 २ ध्रु० २ अ० । केशार्कपणानुत्पादने, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।
 लुंपणा-लोपना-स्त्री० । प्राणानां छेदनं, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
 लुंपाग-लुम्पाक-पुं० । प्रतिमाविरोधिनि दुण्डके, ‘ उच्च-
 नीयमङ्गिमकुलाइ अडइ ’ इति अत्र लुम्पाका नीचशब्देन
 सर्वाणि नीचकुलानि वदन्ति, तत्कथमिति प्रश्नः ?, अत्रोत्तर-
 म्—नीचकुलानि—दण्डिकुलानि—उच्चकुलानि—ऋद्धिमत्कुला-
 नाति श्रीदशवैकालिकवृत्त्यादिषु व्याख्यानमस्तीत्यन्ता नीच-
 शब्देनाऽऽद्धिमत्कुलानि ज्ञेयानि न तु गर्हणीयकुलानि, तथा
 च नववैकालिकेऽपि ‘ पडिकुट्टकुलं न पविसे ’ इत्यादि रूपपञ्च-
 णमिति ॥ ११८ ॥ सेन० ३ उज्जा० ।
 लुंवी-लुम्वी-स्त्री० । आम्नादिमञ्जर्याम्, कल्प० २ अधि० ८
 क्षण । स्तवकं, लतायां च । दे० ना० ७ वर्ग २८ गाथा ।

लुक्-लुट्-धा० । घोटने, “ तुडस्तोड-लुट्-खुट्-खुडोक्खु-
 डोल्लुक—णिलुक—लुकोल्लूगः ” ॥ ८ । ४ । ११६ ॥ इति
 तुडस्थाने लुकादेशः । लुक्इ । लुडति । प्रा० । भेदे, वाच० ।
 निली-धा० । तिरोधाने, “ निलीडेणिलीअ-णिलुक—णि-
 रिग्घ—लुक—लिक—लिककाः ” ॥ ८ । ४ । ५५ ॥ इति नि-
 पूर्वस्य लिङो लुकादेशः । लुक्इ । निलीयते । प्रा० । श्रोगा-
 रीमुहनिञ्जिअउ, वट्टति लुकु (क) मिअंक । ” प्रा० ४ पाद ।
 रुग्ण—त्रि० । रोगिणि, “ शक्क-मुक्क-दष्ट-रुग्ण-मृदुवे को
 वा ” ॥ ८ । २ । २ ॥ इति संयुक्तस्य को वा । लुक्को । लुगो ।
 “ हरिद्रादौ लः ” ॥ ८ । १ । २५४ ॥ इति रस्य लः । रुग्णो । प्रा० ।
 लुञ्चित-उत्पाटितकेशे, ‘ लुक्विलुको जह कवोडो ’ लुञ्चि-
 तविलुञ्चितो यथा कपोतः । पि० ।
 लुक्सिरय-लुञ्चितशिरष्क-त्रि० । कर्त्तरीकृतशिरष्के, क-
 ल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।
 लुक्ख-रुक्-पुं० । संयोगे सति संयोगिनामवन्धकारणे स्प-
 शभेदे, “ एगे लुक्ख ” स्था० १ ठा० । निस्नेहे, त्रि० । प्रश्न०
 ५ सम्ब० द्वार । जीत० । वृ० । स्था० ।
 लुक्खदेसीय-रुक्खदेशीय-पुं० । रुक्कलपे, आचा० १ ध्रु० ६
 अ० ३ उ० ।
 लुक्खफासपरिणय-रुक्खस्पर्शपरिणत-पुं० । भस्मादिवत् रु-
 क्तस्पर्शपरिणतेषु पद्वलेषु, प्रश्न० १ पद ।
 लुक्खाण्ण-रुक्खानन-पुं० । अलाउद्दीनसुरघ्राणस्य कनिष्ठ-
 भ्रातरि, “ ताणस्स कनिट्ठा लुक्खानननामधिज्जो दिल्लीपुर-
 आ मंतिमाहवपरिआ गुज्जरधरं पट्टिओ ” ती० १६ कल्प ।
 लुक्खमरसुरहमनिकामभोइ-रुक्खाऽरसोष्णानिकामभोजिन्-
 पुं० । रुक्म-निस्नेहम् अरसोष्णमिति नञ् प्रत्यकमभिसंय-
 ध्यते, अरसं हिङ्गवादिभिरसंस्कृतमनुष्णं-शीतलमनिकामं
 परिमितं भक्कं भोक्कुं शीलमेपां ते रुक्खारसानुष्णानिकामभो-
 जिनः । मकारावलाक्षिकौ । तथाविधाऽभिग्रहविशेषच-
 रके, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
 लुग्ग-रुग्ग-त्रि० । जीर्णतां गते, “ क्लेनाफुणादयः ” ॥ ८ ।
 ४ । २५८ ॥ इति रुग्णस्थाने लुग्गेति निपातः । लुग्गो ।
 रुग्णो । प्रा० । भग्ने, दे० ना० ७ वर्ग २३ गाथा ।
 लुट्ठन-लुट्ठन-न० । अवधावने, व्य० १ उ० ।
 लुण-लू-धा० । छेदने, “ चि-जि-थु-हु-स्तु-लू-पू-धू-गां
 णो हस्वश्च ” ॥ ८ । ४ । २४१ ॥ इति अन्ते लकारागमः,
 दीर्घस्वरस्य हस्वः । लुणई । लुनाति । प्रा० ४ पाद ।
 लुत्त-लुत्त-त्रि० । अपगते, सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० १ उ० ।
 लुत्तधम्म-लुत्तधम्मन्-त्रि० । विगतधम्मणि, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।
 लुत्तपप्प-लुत्तपप्प-त्रि० । अपगतावधिधिवेके, सूत्र० १ ध्रु० ५
 अ० १ उ० ।
 लुट्ठ-लुट्ठ-त्रि० । अन्नादिष्वभिकाङ्क्षावति, उत्स० ११ अ० ।
 आहारापधिपात्रादिषु लोलुपे, ग० २ अधि० । पाइ० ना० । रागदे-
 वाने, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० । लोभनम्-लुट्ठम्, नपुंसके क्लः । लोभे,
 न० । वृ० ३ उ० ।

लोभ-पु० । स्वनामख्याते गन्धद्रव्यविशेषे, दश० ६ अ० ।

लुङ्ग-लुब्धक-पुं० । व्याधे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

लुङ्गदिदुंतभावि-लुब्धकदृष्टान्तभावि-त्रि० । पार्श्वस्थादि-
भिर्भाविने, नि० चू० । पासन्थातीदि जे भाविता ते लुङ्गदिदुंत-
भाविता । कहं ? ते पासन्था एवं कहंति-जहा लुङ्गो हरिणस्स
पिटुतो धावति हरिणस्स पलायमाणस्स सेयं लुङ्गस्स वि-
जण तेण पगारेण तं हरिणं असेउं वावानेतस्स सेयं एवं
जहा हरिणो तहा साह, जहा लुङ्गो तहा सावगा । नि०
चू० ४ उ० ।

लुप्यमाण-लुप्यमान-त्रि० । कर्णनासिकादिच्छेदनेन छिद्यमाने,
उपा० ७ अ० ।

लुरणी-देशी-वाद्यविशेष, दे० ना० ७ वर्ग २४ गाथा ।

लुलिय-लुलित-त्रि० । अतिक्रान्तप्राये, ज्ञा० १ श्रु० ४ अ० ।
मदवंशेन घूर्णिते, चलत्पदे च । उक्त० ५ अ० । तीरभुवि
लुडति, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

लुव्त-लुप्यमान-त्रि० । “ न वा कर्म-भावे व्यवः क्यस्य च
लुक् ” ॥ ८ । ४ । २४२ ॥ लुव्वइ । लूयते । प्रा० । छिद्यमाने,
प्रज्ञा० १ पद ।

लुहिल-रुधिर-न० । रक्ते, “ ता कहिं नु गंदे लुहिलपिप भ-
विस्सदि ” प्रा० ४ पाद ।

लुआ-देशी मृगतृष्णायाम्, दे० ना० ७ वर्ग २५ गाथा ।

लुडण-देशी-न० । अपहरणं, जी० १ प्रति० ।

लुडिय-लुटित-त्रि० । अपहृतं, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ०
१ उ० । आ० म० ।

लूण-लवण-पुं० । वनस्पतिविशेषे, येन दग्धेन सर्जिका नि-
पद्यते । ध० २ अधि० । खारीक्षारके, ध० २ अधि० ।

लूणप्पसाय-लवणप्रसाद-पुं० । अलाउहीनाऽऽगमनसमका-
लिककरणेदेवपूर्वजसारङ्गदेवपूर्वजार्जुनेदेवपूर्वजविशलेदेवपूर्व-
जधीरधवलपूर्वज गुर्जरदेशाधिपतौ चांवलक्षत्रिये, ती० २५
कल्प ।

लूणरुक्खल्ली-लवणवृत्तल्ली-स्त्री० । लवणापरपर्याय-
स्य भ्रमरनाम्ना वृत्तस्य त्वचि, ध० २ अधि० ।

लूणिगवसति-लूणिक्वसति-स्त्री० । अर्बुदपर्वते ग्रामविशेषे,
लूणिगवसत्यां नव शतानि चतुरशीतिश्च पौषधशाला वस्तु-
पालते जपालाभ्यां स्थापिताः । ती० ४२ कल्प ।

लूया-लूता-स्त्री० । वातिकरोगविशेषे, पञ्चा० १ विव० । को-
लिकपटके, कोलिकजालके च । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

लूर-छिद-धा० । वेधीकरणे, छिदं दुहाव-णिच्छल-निज्झो-
ड-णिव्वर-णिल्लूर-लूराः । ” ॥ ८ । ४ । १२४ ॥ इति लूरा-
देशः । लूरइ । पक्षे-छिदइ । प्रा० ४ पाद ।

लूसग-लूपक-त्रि० । मुष्णाति लूपयति वा इति लूपकः । स्था०
४ ठा० ३ उ० । चौरं, वय० ४ उ० । क्रूरं, भक्तं च । सूत्र० १
श्रु० ३ अ० १ उ० । हिंसकं, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । व्या-
पादकं, सूत्र० २ श्रु० ४ अ० । विराधकं, सूत्र० १ श्रु० २ अ०
२ उ० । उपमर्दकागिणि, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।

साम्प्रतं लूपकमाधिरूपाह-
तउसगवंसगलूसग-हेउम्मि य मोदओ य पुणो ॥ ८८ ॥

अपुण्यं सकप्रयागं पुनर्लूपके हेतौ च मोदको न दर्शयति
गाथात्तार्थः । भावार्थः कथानकादयमेयः । तत्रेदम्—“ जहा
एगो मणुस्सो तउसाणं भणिण्णं सगंडन नयरं पयिमइ, सो
पयिमंतो धुत्तणं भणइ-जो एयं तउसाणं सगंडं खाइज्जा तस्स
तुमं किं देसि ? तांहा सागडिण्णं सो धुत्तो भणिओ-तस्साह
तं मोयगं देमि, जो नगरहारेण ण गिण्णडड, धुत्तणं भणति-
तोऽहं एयं तउससगंडं खायामि, तुमं पुणं तं मोयगं देज्जासि
जो नगरहारेण ण नीसरति, पच्छा सागडिण्णं अच्चुवणं
धुत्तणं सकिखणो कया, सगंडं आहिट्ठा तस्मिं तउसाणं
एककयं खंडं अवाणित्ता पच्छा तं सागडिण्णं मोयगं मग्गति,
तांहा सागडिओ भणति-इमं तउसा ण खाइया तुमं, धुत्तणं
भणति-जइ न खाइया तउसा अग्घवेह तुमं, तत्रा अग्घ-
विण्णु कइया आगया, पासंति खंडया तउसा, तांहा कइया
भणति-को एण खडए तउसे किणइ ? तत्रा करेण व्यव-
हारो जाओ खइयं ति, जिओ सागडिओ । एस वंसगो चव
लूसगनिमित्तमुवण्णत्था, तांहा धुत्तणं मोदगं मग्गिज्जति,
अच्चाइओ सागडिओ, जूतिकग आलग्गिया, तं तुहा पु-
च्छति, तसि जहावत्तं सव्वं केहाति, एवं कहंति तेहि उत्तरं
सिक्खाविओ-जहा तुमं खुइयं मोदगं नगरदारं ठावत्ता
भण एस स मोदगो ण नीसरइ नगरदारं, गिरहाहि,
जिओ धुत्तो । एस लोइओ, लोगुत्तरे वि च । रण्णाणुयोगे
कुस्सुतिभावितस्स तहा लूसगो पडंजइ-जहा सस्मं पडि-
वज्जइ । दव्वाणुजोगे पुण पुज्जा भणंति-पुव्वं दिसिओ
चव । असे पुण भणंति पुव्वं सयमेव सव्वमिचारं हेउं (चा-
रेऊण परविसंभणानिमित्तं सहसा वा भणितो होजा, पच्छा
तमेव हेउं असेणं निरुत्तवयेणं ठावइ । ” दश० १ अ० ।

लूसण-लूपण-न० । कदधने, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।
दूपणे, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । उपमर्दने, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।
अतिक्रमणे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । विध्वंसने, आचा० १
श्रु० ६ अ० ४ उ० । विराधने, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ७
उ० । ह्रस्वकरणे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

लूसिय-लूपित-त्रि० । परितापने, आचा० २ श्रु० ४ चू० ।
हिंसके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । आचा० ।

लूसियपुव्व-लूपितपूर्व-न० । हिंसितपूर्वं, आचा० १ श्रु० ६
अ० १ उ० ।

लूह-रुक्-त्रि० । निस्नेहे, स्था० ५ ठा० १ उ० । वृ० । आचा० ।
ज्ञा० । प्रति० । अप्रणीते, भ० ३ श० ४ उ० । स्नानस्निग्ध-
भोजनादिपरिहारण, (उक्त० २ अ०) तैलाभ्यङ्गादिरहिते, उक्त०
२ अ० । स्वजनादिषु स्नेहविरहादृक्तः । दश० १० अ० । रुक्तः
शरीरं मनसि च । द्रव्यभावस्नेहवर्जितत्वेन परुषे, स्था० ४
ठा० १ उ० । रागद्वेषरहिते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

लूप-पुं० । लूपयति वा कर्ममलमपनयतीति लूपः । स्था० ४
ठा० १ उ० । उक्त० । स्नेहपरित्यागं, दश० २ अ० । संयमे,
सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

लूहचरय-रुक्चरक-पुं० । रुक्-निस्नेहं चरति अभिग्रह-
विशेषान् । रुक्तामात्रग्राहकं भिक्षुं, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

तस्मा वयंति केई, न लेखगहणं जिणा विंति ॥ ४७६ ॥

यस्मालेखे गृह्यमाणे त्रिविध उपघातो दृश्यते. तद्यथा—
आत्मनः, प्रवचनस्य, संयमस्य च । तस्मात्केचिद्वदन्ति—न
लेखग्रहणं जिना ब्रुवते—न खलु भगवन्तः सावधं वचनमु-
च्चरन्ति ।

कथं पुनरात्मप्रवचनसंयमोपघात इत्यत आह—

रहपडणउत्तमंगा-दिभंजणा घट्टणे य करघातो ।

एसाऽऽय विराहणया, जक्खुल्लिहणे पवयणम्मि ॥४८०॥

गमणागमणं गहणे-तिट्ठाणे संजमे विराहणया ।

महि-सरि-उम्मुग-हरिया, कुंभू वासं रओवसिया ॥४८१॥

रथस्य शकटस्य पतने उत्तमाङ्गादः शरीरावयवस्य भङ्गः,
तथा—भाजनस्य लेप दत्ते घट्टकेन दत्तलेपे पात्रं घट्टयतः
करघातः करस्यापोडा, एषा आत्मविराधना । यत्ताः—श्वा-
नस्तैः शकटस्याक्षौऽनेकधा जिह्वयोल्लिखितः साधुरपि च तं-
त्र लेपं गृह्णाति, तमपि च भोजनयोग्यं पात्रं दास्यति, ततो य-
त्ताोल्लिखन्तं-यत्ताोल्लिखितलेपग्रहणं प्रवचन-प्रवचनस्योपघातः
तथा-त्रिस्थाने-त्रिषु स्थानेषु च संयमे संयमस्य विराधना,
तद्यथा—लेपग्रहणाय गमने लेपं गृहीत्वा पुनर्वसनावागमने-
लेपग्रहणं च । तथाहि-गच्छतामागच्छतां तत्र वा महाः स-
चित्तपृथिवीकायस्य विराधना, सरिद्-नदी तत्र गमने आग-
मने चाऽप्यकार्यविराधना, तथा-कदाचित्तैः शाकटिकैर्गन्धिका
य उद्दीपिता भवेत्, तत्र कथमप्यनुपायागत उल्मुकचालने
अग्निकायविराधना, यत्राग्निस्तत्र वायुरिति वायुविराधना,
हरितिकायक्रमेण वनस्पतिकायविराधना, तथा-लेपं कुन्ध्या-
दयः प्राणा लग्ना भवेयुः ततस्तद्वग्रहणं व्रसकायविराधना ।
तथा-गमने आगमने तत्र वा वर्षं पतन् रजो वा सचित्तं
घातोद्धतमापतितं स्यात् ततस्तद्विराधनाऽपि तत्राऽवसेया ।
तदवमायातम्-आत्मप्रवचनसंयमानामुपघातेन च यथा पि
एडैपणा, पात्रेपणा वा, जिनैर्भण्डिता, न तथा लेपेपणाऽपि,
तस्मान्न जिनापदिष्टः पात्रस्य लेपः । तदंतदसमीचीनम्, पा-
त्रलेपस्य जिनैरर्थत उक्तत्वात् । पात्रेपणया हि त्रिविधं पा-
त्रमुक्तम्, तद्यथा—यथाकृतम् अल्पपारकर्म, सपरिकर्म च ।
तत्राल्पपरिकर्मणः सपरिकर्मणश्चावश्यं लेपेन कार्यमि-
ति सामर्थ्यादुक्ता जिनैः पात्रस्य लेपः । अन्यच्चोपनि-
युक्ता (निर्युक्तागथया ३७१) प्रपञ्चेन लेपेपणाऽप्यभिहिता
तस्मात् दृष्टस्त्रैलोक्यदर्शिभिः लेपः ।

यच्च वदामि आत्मोपघातादयो दोषा इति, तत्र प्रत्युत्तरमाह-

दोसाणं परिहारो, चोयग जयणाए कीरणं तेमि ।

पाते उ अलिप्पंते, ते दोसा होतिऽणगगुणा ॥ ४८२ ॥

हे नादक ! ये दोषास्त्वया प्रागात्मोपघातादयः उक्तास्तेषां
परिहारो यतनया क्रियते, यतनया गच्छतो लेपग्रहणं च कु-
र्वता न कोऽप्युपघातादिको दोष इति भावः । पात्रं तु
अलिप्यमानं ते आत्मोपघातादयो दोषा अनङ्गुणाः—अ-
नङ्गप्रकारा भवन्ति ।

कथमिति चेदत आह—

उद्धादीणि उ विरस-म्मि भुंजमाणस्स होति आयाए ।

दुग्गंधिभायणं ति य, गरहति लोणो पवयणम्मि ॥४८३॥

अलेपितं किल पात्रमन्तव्यं विरसं भवति, तस्मिन् भुञ्जान-
स्य विरसगन्धघ्राणत ऊर्ध्वादानि भवन्ति, ऊर्ध्व-वसनम्
आदिशब्दादरुचिमान्यादिपरिग्रहः । एते आत्मनि दोषाः,
तथा-लोको भिक्षां ददातो दुर्गन्धिभाजनं दृष्ट्वा गहयति-इदं-
शा एवामी पापोपाचिना इति । एष प्रवचने उपघातः । य-
दप्युक्तम्—‘यत्ताोल्लिखितलेपग्रहणं प्रवचनोपघातः’ तदेतत्ता-
वदतिसूक्ष्मम् । अन्येऽपि खलु महान्तः प्रवचनोपघाता अव-
श्यकर्तव्यतया यतनया परिह्रियन्ते ।

पुनरैव इति प्रतिपादयन्नाह-

पवयणघायाऽन्ने वि, अत्थि जयणाए कीरणं तेमि ।

आयमणभोयणाई, लेवे तव मच्छरो को णु ॥४८४॥

अन्येऽपि खलु आचमनभोजनादयः-कारिकेनाचमने का-
यिकाया आचमने वा पात्रे भोजने मण्डल्यां भोजनमित्य-
वमादयः प्रवचनघाताः-प्रवचनोपघाताः सन्ति; परं तेऽप्य-
वश्यकर्तव्यतया यतनया सागारिकरक्षणदिरूपया क्रियन्ते
एवमवश्यग्रहीतव्ये लेपे यतनया तत्कालदृष्टदोषपरिहारा-
दिलक्षणया गृह्यमाणे कः नु तव मत्सरा, नैवासा
युक्त इति ।

संप्रत्यन्यानपि पात्राऽलेपे दोषानाह—

खंडम्मि मग्गियम्मि य, लोणो दिन्नम्मि अरयवविणासां ।

अणुकंपादी पाण-म्मि होति उदगस्स उ विणासां ॥४८५॥

अलेपिते पात्रे कस्मिंश्चिद्विषयाजने समापतिते खण्डं या-
चितम् । तथा चाविरत्या खण्डमिति भ्रान्त्या अनाभोगेन
सैन्धवादि लवणं दत्तम्, तस्मिन्नालेपिते भाजने केचिद्वयवा
अथाप्यम्लाः सन्ति, ततस्तैरवयवैस्तस्य लवणस्य पृथिवी-
कायस्य विनाशः, तथा—पानेन याचितं कयाचिद्विरत्या
एते उदकस्य स्वादे न जानन्तीत्यनुकरण्या आदिशब्दाद्—
अनाभोगेन वा उदकं दीयते तत एवम् उदकस्याम्लावयवसं-
स्पर्शतो विनाशः ।

पूपलियलग्नअगणी-पलीवणं गाममादिणं हांजा ।

रोट्टपणगा तरुम्मी, भिगुकुन्धादी य लद्धम्मि ॥४८६॥

कयाचिद्विरत्या अनाभोगतः सागारा पूपलिका दत्ता
भवेत्, तत्राम्लावयवसंस्पर्शतस्तस्य विध्वंसः । यद्वा-पू-
पलिकालग्नोऽग्निर्दहेत्, स च साधुर्न चेतयन्, ततः प्रदीपे
पात्रं परिनापतननः सहसा तत्पात्रं त्यजेत्, तच्च कण्ट-
कभित्त्यादिमध्ये पतितमिति कृत्वा तदाहप्रसङ्गो ग्रामादीनां
ग्रामस्य नगरस्य पाटकस्य वा प्रदीपने भवेत् । ततो महनी
अग्निकायस्य विगधना । यत्राग्निस्तत्र वायुरिति वायुवि-
गधना । वनस्पतिविगधनामाह—‘रुद्धं’ त्यादि कयाचिद-
विरत्या रोट्टा-लोट्टा दत्तः सोऽम्लावयवसंस्पर्शतः प्राण-
विपात्तिमाप्नोति, तथा भृगुनाम—शतक्षणाजिः तासु पनकः
संमूच्छति सोऽन्नपानग्रहणो विध्वंसनापद्यते, एषा तरो
वनस्पतिकाय विगधना । तथा—भृगुषु पनके संमूच्छितं
कुन्ध्यादयोऽपि संमूच्छन्ति, तेऽवयवानामसंभावनान्नपान-
ग्रहणतो वा विगध्यन्ते, एषा षष्ठं व्रसकाय विगधना ।
एवं पणामपि कायानां पात्रस्यालेपे विगधना ।

यदप्युक्तं लेपपणा भगवद्भिन्नोक्तिं तत्र प्रतिविधानमाह—

पायगगहणम्मि उ दे-मियम्मि लेवमणा वि खलु वुत्ता ।

तम्हा उ आणणा लि-पणा य लेवस्स जयणाए ॥४८७॥

पात्रग्रहणे देशिते खलु लेपपणाऽप्युक्ता दृष्ट्या । लेपमन्तरणा-
वश्यं पद जीवितिकायविराधनान्, यथाक्रमनन्तरम्, तस्मात्
जिनोपदिष्टत्वात्लेपस्य यतनया आनयने तेन च पात्रस्य
लेपने कर्त्तव्यम् । पर आह—यतनया लेपस्यानयनादि कर्त्त-
व्यम्, तत एवं क्रियताम् ।

हन्थोवधाय गंतू-ण लिपणा-सामणा य हन्थम्मि ।

सागारिण पभू जि-वणा य ल्हायजयणा य ॥ ४८८ ॥

यस्माल्लेपस्यानयने हस्तोपघातः, तस्मात्तत्र गत्वा पात्रस्य
लेपने कर्त्तव्यमिति नोदकवचनम्, इदमपि नोदकवचो लित-
स्य पात्रस्य हस्ते धारणतः शोषणा कर्त्तव्या । अथोभयत्रापि प्र-
त्युत्तरमग्रे दास्यते । तथा-व्रजता प्रत्यासन्नं शय्यातरशकटम-
वलोक्य सागारिकापिण्ड एव इति कृत्वा न वर्जनीयं किं तु
तत्रैव लेपग्रहणं कार्यम्, तथा तस्य-शकटस्य प्रभुः, प्रभुसंदि-
ग्धे वा तमनुज्ञापयेत्, अनुज्ञाप्य च कटुगन्धपरिज्ञाना-
य नासामसम्पर्शयन्, तं लेपं जिघ्रक्षन्तस्तरे लेपस्य
ग्रहणं पदकाययतनया कर्त्तव्यमित्येव द्वारगाथासंज्ञेपार्थः ।
साम्प्रतमेनामच विवरीषुः प्रथमतः ' गंतूणं लिपणे ' ति
द्वारे व्याख्यानयति—

चोयगवयणं गंतू-ण लिपणा आणणे बहू दोसा ।

संपातिमादिघाता, अहि उस्सग्गो य गहियम्मि ॥४८९॥

नोदकवचनम्—तत्र शकटसमीपं गत्वा पात्रस्य लेपने
कर्त्तव्यम्, यतो लेपस्यानयने बहवो दोषाः, तथाहि-भारेण
हस्तोपघातः पूर्ववत्, तथा-संपातिमाताम्, आदिशब्दाद-
ग्रसंपातिमानां च जीधानां तत्र पतितानामुपघातः, स च
कदाचिदधिको लेपो गृहीतो भवेत्, ततस्त्वस्मिन्नाधिकं गृहीते
उत्स्वर्गपरिष्ठापनिकादोषः संपद्यते । उक्तं च—“ भारे हन्थु-
वधाया, तन्थ ये संपादिणो पडंते य । पारिट्ठावणि दोसा,
अहिगम्मि य होइ आणाए ” ॥ १ ॥ एवमुक्ते आचार्य आह-
नोदक ! तत्र पात्रे लिप्यमाने सविशेषतया आत्मोपघाताद-
यो दोषाः ।

तथा चाऽऽह—

एवंपि भाणभेदा, धियावणे अत्तणो उ उवधाया ।

निस्संक्रियं च पाय-गिगहणे इयरहा संका ॥ ४९० ॥

एवमपि—तत्र गत्वा पात्रलेपनेऽपि ऊर्ध्वस्थितो लेपं गृहीत्वा
भाजने प्रक्षिपति, तत्र व्यापृतस्य स्तनः कदाचित् हस्ता-
द्भाजने पतन्, तत एवं व्यापृते भाजनेभेदः, तद्यथा-कथमपि
शकटस्य पतनत आत्मनोपघातः । किञ्च—पात्रे लेपस्य
ग्रहणे गृहीत्वा च तत्रैव पात्रस्य लेपने क्रियमाणे तेषां सा-
त्त्वान्पश्यतामेवं नि शङ्कितं भवति । यथेतनाशुचिना लेपनं भो-
जनपात्रममी लिप्सन्ति, ततो महान् प्रवचनोपघातः । इतरथा
तत्र पात्राऽलेपने शरीराऽव्यवलेपस्य ग्रहणे शङ्कोपजायते, किं
पात्रस्य लेपनाय, उत—दु खयतः पादस्य पिण्डोवन्धनाय
लेपपाददंते ततो न प्रवचनोपघातः ।

यदप्युक्तम्—‘ भारेण हस्तोपघात ’ इति । तत्रापि—

प्रत्युत्तरमाह—

जइ वा हन्थुवधाया, आणिउजंतेम्मि होइ लेवम्मि ।

पडिलेहणादिचेट्टा, तम्हा उ न काइ कायव्वा ॥४९१॥

यदि लेपं आनीयमाने भारेण हस्तोपघात इति नानयने
क्रियते तर्हि न कदाचिदपि प्रतिलेखनादिक्रिया कर्त्तव्या ।
अथापि यथायोगं हस्तपादादिरुपघातसम्भवान्, तस्मात्-
यथा प्रतिलेखनादिका क्रियाऽवश्यं क्रियते तत्करणे गुण-
सम्भवादयं लेपानयनमपि । तदेवम्—‘ हन्थोवधाय गंतूणं
लिपणे ’ ति व्याख्यातम् ।

अधुना “ सोसणा य हन्थम्मि ” इति व्याख्यानयति—

जति नेवं तो पुणरवि, आणंउं लिपिऊण हन्थम्मि ।

अच्छति य धारमाणां, मद्व निक्खव परिहारी ॥४९२॥

यदि नाम तत्र गत्वा पात्रं लेपनीयमिति नैवमिष्यते अन-
न्तरादितानेकदोषप्रसङ्गात्ततः पुनरपि किञ्चिद्वक्तव्यम्—लेप-
मानीय पात्रे लिप्यवा स इव निक्षेपपरिहारी स इव निक्षे-
पपरिहारीमच्छन् हस्ते पात्रं धारयन् तावत्तिष्ठति यावत्लेप-
स्य शोषो भवति ।

एवं क्रियतामत्राचार्यः प्राह—

एवं पि हु उवघातो, आयाए संजमे पवयणे अ ।

मुच्छादी पवडंते, तम्हा उ न सोसए हत्थे ॥ ४९३ ॥

एवमपि हस्ते धृत्वा पात्रलेपस्य शोषणेऽपि हु—निश्चि-
तम् उपघातः आत्मनः, संयमस्य, प्रवचनस्य च । तत्रात्मो-
पघातो मुच्छाया आदिशब्दात्पात्रभारेण च प्रतिपतति वे-
दितव्यः, संयमोपघातः पदकायानामुपरिपतनात्, प्रवचनो-
पघातः पतन्ते दृष्टा लोको वृथात्—‘ दुष्टधर्माणोऽमी ’ इति ।

उक्तञ्च—

“ कायाणमुवरिपडणे, आयाए संजमे पवयणे य ।

उण्हणे व भारेण व, मुच्छा पवडंति आयाए ॥ १ ॥

कायोवरिपवडंते, अह होही संयमे विगहणया ।

पवयणे अदिदुधम्मा, पडंते ददु वए लोणो ॥ २ ॥ ”

यस्मादेते दोषान्तरस्माच्च हस्ते पात्रं शोषयितव्यम् । अत्र
सर्वत्र नोदकस्यैवं ब्रुवतो यथाच्छन्द इति कृत्वा चतुर्गुरुकं
प्रायश्चित्तम् ।

एवमाचार्यो नोदकं प्रतिहत्य साम्प्रतमात्मना यतना—

सामाचारीमाह—

दुविहा य होति पाता, जुष्सा य नवा य जे उ लिपंति ।

जुष्सा दाएऊणं, लिपति मुच्छा य इयंगेसि ॥ ४९४ ॥

यानि पत्राणि लिप्यन्ते तानि द्विविधानि भवन्ति । तद्यथा-
जीर्णानि, नवानि च । तत्र यानि जीर्णानि तानि नियमत
आचार्याणां दर्शनीयानि । यथा इदृशो लेपः क्षमाश्रमणाः !
पात्राणामग्रतनो वृत्ते, ततः सम्प्रान्ति लिप्सामि न वाः त-
त्रैवं दर्शयित्वा यद्यनुज्ञा ज्ञाता ततस्त्वानि जीर्णानि लिप्सन्ति
नेतरथा, अदर्शयित्वा लेपने प्रायश्चित्तं मासलघु । यानि पुनर्-
वानि तान्यवश्यं लेपनीयानीति कृत्वा आचार्यस्यापृच्छया-
ऽपि तेषामितरेषां नवानां लेपने कर्त्तव्यम् ।

अथ जीर्णानामदर्शने को दोष इत्यत आह--

पाडिच्छगमेहाणं, नाऊणं कोऽपि आगमणमाई ।

दहलेधे धि उ पाये, लिपति मा तेमि दिजिज्जा ॥ ४६५ ॥

अहमा वि विभूमाए, लिपति जा मेयगाए परिहाणी ।

अपडिच्छेण य दोमा, मेह काए अनेगाए ॥ ४६६ ॥

कश्चिन्मायी शिष्याणां प्रतीच्छकानां चागमनं ज्ञत्वा मा तेषां दद्यादिति कृत्वा दहलेपान्यपि पात्राणि भूयाऽपि लिम्पति, अथवा—न शोभनः अग्रतनां लेप इति विभूषणानिमित्तमजीर्णतपसपि पात्रे भूयः कोऽपि लिम्पति । एवं मायया विभूषणनिमित्तं वा भाजनेषु तेषु लिम्पेयुः शेषकाणां साधूनां प्रतीच्छकानां शिष्याणां परिहाणित्वां स मायी विभूषार्थी वा प्राप्नोति । तमेव दर्शयति—'अपडिच्छेण य' इत्यादि कश्चित्प्रतीच्छकाः समागतास्तद्योग्यानि च पात्राणि न सन्ति लिप्तानि तिष्ठन्तीति कृत्वा तत एवं पात्रैर्विना तेषां प्रतीच्छकानामप्रतीच्छने ज्ञानदर्शनचारित्र्यपरिहाणिः 'मेह काए' इति तथा शैत्रः कश्चिदुपस्थितोऽथ च भाजनं न विद्यते लिप्तमस्तीति कृत्वा ततो भाजने विना कथं स प्रवाज्यते इति सोऽप्रवाजितः कायविराधनां कुर्यात्, सा च तन्निमित्तं ज्ञानदर्शनचारित्र्यपरिहाणित्ययं कायविराधनाप्रत्ययं च प्रायश्चित्तं प्राप्नोति । यत एवमदर्शिते दोषास्तस्मान् जीर्णानि दर्शयेत् ।

अथ केन विधिना लेपस्य ग्रहणादि कर्त्तव्यम् अत आह—
पुव्वएहं गंतूणं, लेवगहणं सुसंवरं काउं ।

लेवस्स आणणा लि-पणा य जयणाए कायव्वा ॥ ४६७ ॥

पूर्वाह्णे लेपनिमित्तं गमनं कृत्वा तत्र यतनया लेपग्रहणं च कृत्वा ततः सुसंवरं भवत्येवं लेपस्य यतनया आनयनं कर्त्तव्यम्, आनीते च यतनया पात्रस्य लेपना ।

एतामेव गाथां व्याचिख्यासुराह—

पुव्वएहं लेवगहणं, काहंति चउत्थगं करिस्सामि ।

अमहो वामियभत्तं, अकारलेभे व दितियरे ॥ ४६८ ॥

साधुना प्रतिक्रमणचरमकायोन्सर्गस्थितेन चिन्तनीयम् । किमयं भाजनानि लेपनीयानि न वा, तत्र यदि लेपनीयानि ततः पूर्वाह्णे लेपग्रहणमहं करिष्यामीति विचिन्त्य चतुर्थकमभक्तं कुर्यात् । अथ अमहः—असमर्थः चतुर्थभक्तं कर्तुं नहि पर्युषितं गृह्णाति, भक्तमथ पर्युषितमपकारकमपश्यम्, यदि वा-न लभ्यते ततः पौरुषीं न करोति, किं त्वितरे साधवो मध्याह्ने हिण्डित्वा तस्मै भक्तं ददति ।

कयकिड्कम्मोछंदे-ण छंदितो भणति लेव धिच्छामि ।

तुज्जवि याऽऽणे मट्ठो, आमं तं कित्तियं किं वा ॥ ४६९ ॥

सेसे धि पुच्छिऊणं, कयउस्सग्गो गुरूण नमिऊण ।

मल्लगरूण गेएहइ, जइ तेभिं कप्पितो होति ॥ ५०० ॥

कृतं कृतिकर्म-वन्दनं येन स कृतकृतिकर्मा, किमुक्तं भवति-स लेपानयनाय गन्ता प्रथममाचार्याणां वन्दनं ददाति, इत्यादौ—'इच्छाकारणं संदिशत' एवमुक्ते मुरयोऽभिदधति 'छंदेन' छन्दसा विज्ञापयेति भावः । एवं छन्दसा छन्दितो निर्मान्वितः सन् भणति-गन्ता लेपं ग्रहीष्यामि एवमुक्त्वा

आचार्यान् शेषमाधुन्यं वक्ति युष्माकमप्यस्ति लेपेन प्रयोजनमानीयताम् । तत्र यो वक्ति आगमं तं प्रांतं वृत्तं कियन्तमानयामि, किं वा लेपं तत्र यद्गणानि तादृच्छामि इति प्रतिपद्य कृतोन्सर्ग उपयोगकायोन्सर्गं कृत्वा गुरून् नमस्कृत्याचार्य-को कृत्वा यादं तेषां पात्रवस्त्राणां कालिरकस्ततो गृहेषु गत्वा मल्लकं स्तं च गृह्णाति ।

अथाकालिकस्तत आह—

गीयत्थपरिगगहिते, अयाणओ मयमल्लए धेनुं ।

खारं च तत्थ वच्चति, गहिण तमपाणरक्खट्ठा ॥ ५०१ ॥

यो ज्ञायकोऽर्गोताथः स गीताथेन परिगृहीतानि स्तमल्लकानि गृहीत्वा गृह्णाति सति लेपं संपातितमन्नसंप्राणरक्षणा-र्थम् तत्र मल्लकेषु क्षारं च गृहीत्वा व्रजति ।

संप्रातं यदधस्तादभणितम् । 'सागारिय' इति

तद्व्याख्यानार्थमाह—

वच्चंतेण य दिट्ठं, सागारिदुचकगं तु अब्भासं ।

तत्थेव होइ गहणं, न होति सागारिओ पिट्ठो ॥ ५०२ ॥

तेन गृहीतस्तमल्लकक्षारं व्रजता यदि सागारिकस्य-शय्यातरस्य द्विचक्रकं तमभ्यासे निकटे प्रदेशे दृष्टं ततस्तत्रैव तस्य लेपग्रहणं भवति, यतः स न भवति सागारिकपिण्ड इति ।

सम्प्रातं प्रभुङ्गारमाह—

गंतुं दुचकमूलं, अणुपविज्जा पभुं तु साहीणं ।

एत्थ य पभुं ति भणिण, कोई गच्छे भियममीवं ॥ ५०३ ॥

किं देमि ति नरवई, तुवभं खरमक्खिया दुचकिं ति ।

सो य पमत्थो लेवो, पंतयभेदधरे दोमा ॥ ५०४ ॥

गन्ता द्विचक्रमूलं शकटस्य स्वाधीनं-प्रत्यासन्नं प्रभुमनुज्ञापयेत् । अननुज्ञापनं प्रायश्चित्तं मासजघ्नुः, तस्मात्प्रायश्चित्तभीरुणा नियमतः प्रभोगनुज्ञापना कर्त्तव्या । अत्र प्रभुगित्युक्ते कश्चिच्चिन्तयति राजानं मुक्त्वा कोऽन्यः प्रभुगतिं राजाऽनुज्ञापनीय उक्तः, एवं चिन्तयित्वा नृपसमीपं गच्छेत्, गन्ता च तं राजानं धर्मं लाभयेत् । तत्र स नरपतिव्यात्-किं ददामि ? साधुर्वदति—युष्माकं द्विचक्राणि-शकटानि खरेण-तैलेन घृत्तितानि सन्ति, तत्र च यो लेपः प्रशस्त इति, तमनुजानीत । अत्र भद्रतरदोषाः भद्रकदोषाः, प्रान्त-दोषाश्च । तत्र भद्रकं दोषा इमे, स राजाऽनुज्ञापितः सन् ब्रूयाद्दोहो निर्ममत्वा भगवन्त एतदप्ययाचितं न गृह्णाति, ततः स आज्ञापयेत् यानि कानिचित् मम विषये शकटानि तानि सर्वाण्यपि तैलेन घृत्तणीयानि । प्रान्तः पुनर्येवं चिन्तयेद्दोषाऽमी अशुचयो यंदतत् मां याचन्त नूनं सर्वमिदं नगरममीभिर्धरयितव्यमिति प्रदेशं यायात्, प्रहिण्वा घोषापयेत्, यथा मम राज्ये न कोऽपि शकटं तैलेन घृत्तयेत्किं तु-युतनाभ्येन वा ।

तस्माद्दुचकपतिणा, तस्संदिट्ठेण वा अणुपति ।

कडुगंधजाणट्ठा, जिंथे नासं अयइत्तो ॥ ५०५ ॥

यस्मादेवं भद्रकप्रान्तदोषास्तस्मात् राजा नानुज्ञापयितव्यः । कोऽनुज्ञापयितव्य इति चेद् ? उच्यते—यस्तस्य द्विचक्रस्य—शकटस्य पतिः—स्वामी, यो वा तेन—शकटपतिना संदिष्टः, तेन द्विचक्रपतिना तस्संदि-

एत वा अनुज्ञाने तैलस्य किल कटुको गन्ध इति कटुगन्ध-
ज्ञानार्थ—कटुगन्धोऽस्ति न वेति परिज्ञानार्थं नासामघट्टय-
न असंस्पृशन् तं—लेपं द्रुम्या जिघ्रति, घ्राते च यदि कटुको
गन्धः समायति ततस्तैललेप इति कृत्वा तं समादत्ते ।

सम्प्रति ' लुकायजयणा ' इति व्याख्यानयति—

हरिणं वीणं बलं जुते, वल्ले माणे जलद्विण ।

पुढवि संपातिमा मामा, महोवाते महियामित्ते ॥५०६॥

हरिते बीजे वा साधोः शकटे वा प्रतिष्ठिते तथा बले—
वलीवर्दीभ्यां युक्ते वा शकटे, तथा—शकटेन सह बद्धे व-
न्ते, शकटस्याधः स्थिते शुनि वा, तथा जलस्योपरि स्थिते
पृथिव्यां वा सचिच्चपृथिवीकायस्योपरि प्रतिष्ठिते शकटे,
तथा—संपातिमेषु वसगणेषु सन्तु, तथा—श्यामा—रात्रिः
तस्यां, महावाते वा वाति, महिकायां निपतन्त्यां लेपग्रहणे
नानुज्ञाने, नाप्यमितस्य लेपस्य ग्रहणम्, एष द्वारगाथासंज्ञे-
पार्थः । व्यासार्थस्तु प्रतिद्वारं वक्ष्यते । तत्र यद्यप्यनन्तरं प्रा-
यश्चत्तगाथाद्वयं तथाऽपि नाऽव्याख्यातेषु द्वारेषु तद्याख्या-
तुं शक्यमिति प्रथमतो द्वाराणि व्याख्यायन्ते ।

तत्र हरितद्वारबीजद्वारं चाधिकृत्याह—

हरियं वियं पतिष्ठिते य, अनन्तरं—परंपरे य बोधव्ये ।

परिच्छिण्ते य—तथा, चउभंगो होति नायञ्चो ॥ ५०७ ॥

हरिते बीजे च साधौ शकटे वा अनन्तरपरम्परं वा प्रति-
ष्ठितं प्रत्येकं चतुर्भङ्गी भवति—ज्ञातव्या । गाथायां पुंस्त्वं
प्राकृतत्वात् । तथा—हरिते बीजे च प्रत्येकं परित्छिण्ते
च साधौ शकटे वाऽनन्तरपरम्परप्रतिष्ठितं प्रत्येकं चतुर्भङ्गी ।
इयमत्र भावना—हरितेषु साधुरनन्तरप्रतिष्ठितः नो परं-
परप्रतिष्ठितः १, परंपरप्रतिष्ठितो नानन्तरप्रतिष्ठितः २, अ-
नन्तरप्रतिष्ठितोऽपि परंपरप्रतिष्ठितोऽपि ३, नानन्तरप्रतिष्ठितो
नापि परंपरप्रतिष्ठितः ४, एवं बीजेऽपि साधुमधिकृत्य चतु-
र्भङ्गी, एवं गन्त्रीमप्यधिकृत्य हरितेषु बीजेषु च प्रत्येकं चतु-
र्भङ्गी द्रष्टव्या । हरितेष्वनन्तरं प्रतिष्ठिता गन्त्री नो परंपरप्रति-
ष्ठिता इत्यादि, एवं सर्वसङ्कलनया चतुर्भङ्गीचतुष्टयं जातम् ।
चतुर्भङ्गीद्विकं तु—साधुगन्त्रीसंयोगतो द्रष्टव्यम्, तथा—
हरितेषु च साधुगन्त्री चानन्तरप्रतिष्ठिता इत्यादिभङ्गच-
तुष्टयं प्राग्वत् । एवं बीजेऽपि सर्वसंख्यया पदं चतुर्भङ्ग्यः । ए-
तच्च चतुर्भङ्गीपदं किल प्रत्येकेषु हरितबीजपूकम्, एवमनन्ते
स्वपि द्रष्टव्यमेवं मिश्रेऽपि ।

साम्प्रतमत्रैव प्रायश्चित्तमुच्यते ।

चउरो लहुगा गुरुगा, मामां लहु गुरु य पणगलहुगुरुयं ।

लुसु परित्छिण्तेमीमे, बीजे य अणंतरपरे य ॥ ५०८ ॥

हरितं चशदसंमचितं प्रत्येकं अनन्तरपरंपरभेदतस्त्रि-
धायेषु भङ्गेषु चत्वारो लघुका वक्तव्याः । इयमत्र भावना—
प्रत्येकेषु हरितेषु साधावनन्तरप्रतिष्ठितं प्रथमभङ्गे प्राय-
श्चित्तं चतुर्लघु, द्वितीये परम्परप्रतिष्ठितं चतुर्लघु, तृतीये
भङ्गे अनन्तरपरम्परप्रतिष्ठितं द्वे चतुर्लघुके, चरमे भङ्गे शुद्धः ।
तथा प्रत्येकहरितेषु साधौ गन्ध्यां वाऽनन्तरप्रतिष्ठितायां द्वे चतु-
र्लघुके, द्वितीयभङ्गेऽपि परम्परप्रतिष्ठितायां द्वे चतुर्लघुके,
तृतीयभङ्गे उभयोः उभयत्र प्रतिष्ठितयोश्चत्वारि लघुकानि,
चरमभङ्गे शुद्धः । तथा—हरितेष्वनन्तेषु साधावनन्तरप्र-

तिष्ठितं प्रायश्चित्तं चतुर्लघुकम्, द्वितीयेऽपि परम्परप्रति-
ष्ठितं चतुर्लघु, तृतीयेऽनन्तरपरम्परप्रतिष्ठितं द्वे चतुर्लघुके,
चरमे शुद्धः, गन्ध्यामप्यनन्तरहरिते अनन्तरप्रतिष्ठितायां च-
तुर्लघु परम्परप्रतिष्ठितायामपि चतुर्लघु, उभयप्रतिष्ठितायां द्वे
चतुर्लघुके, चरमे शुद्धः । अनन्तरहरितेषु साधौ गन्ध्यां वाऽन-
न्तरप्रतिष्ठितायां द्वे चतुर्लघुके, परम्परप्रतिष्ठितायामपि द्वे च-
तुर्लघुके, उभयप्रतिष्ठितायां चत्वारि चतुर्लघुकाणि, चरमे शु-
द्धः, तथा—मिश्रेषु प्रत्येकहरितेषु साधावनन्तरप्रतिष्ठिते मास-
लघु, परम्परप्रतिष्ठितेऽपि मासलघु, उभयप्रतिष्ठिते द्वे मास-
लघुके, चरमे भङ्गे शुद्धः । गन्ध्यामप्यनन्तर—परंपरप्रतिष्ठि-
तायामपि मासलघु, उभयप्रतिष्ठितायां द्वे मासलघुके, चरमे
भङ्गे शुद्धः । साधौ गन्ध्यां वाऽनन्तरप्रतिष्ठितायां द्वे मासलघुके,
परंपरप्रतिष्ठितायामपि द्वे मासलघुके, उभयप्रतिष्ठितायां च-
त्वारि मासलघूनि, चरमे भङ्गे शुद्धः । तथा—मिश्रेष्वनन्त-
रहरितेषु साधावनन्तरप्रतिष्ठिते मासगुरु, परंपरप्रतिष्ठितेऽपि
मासगुरु, उभयप्रतिष्ठिते द्वे मासगुरुके, चतुर्थे शुद्धः । गन्ध्या-
मपि तदनन्तरप्रतिष्ठितायां मासगुरु, परम्परप्रतिष्ठिताया-
मपि मासगुरु, उभयप्रतिष्ठितायां द्वे मासगुरुके, चरमे शुद्धः ।
साधौ गन्ध्यां वाऽनन्तरप्रतिष्ठितायां द्वे मासगुरुके, परंपर-
प्रतिष्ठितायामपि द्वे मासगुरुके, उभयप्रतिष्ठितायां चत्वारि-
मासगुरुकाणि, चरमभङ्गे शुद्धः । ' पणग लहुगुरुगमिति '
बीजेषु प्रत्येकेषु सचिच्छेषु मिश्रेषु वा प्रत्येकं साधावनन्त-
रप्रतिष्ठिते लघुगात्रिदिवपञ्चकम्, परंपरप्रतिष्ठितेऽपि लघु-
पञ्चकम्, उभयप्रतिष्ठितं द्वे लघुपञ्चके, चरमभङ्गे शुद्धः । तथा
गन्ध्यामनन्तरप्रतिष्ठितायां लघुपञ्चकम्, परंपरप्रतिष्ठा-
यामपि लघुपञ्चकम्, उभयप्रतिष्ठितायां द्वे लघुपञ्चके, चर-
मभङ्गे शुद्धः । साधौ गन्ध्यां वाऽनन्तरप्रतिष्ठितायां द्वे लघु-
पञ्चके, परंपरप्रतिष्ठितायामपि द्वे लघुपञ्चके, उभयप्रतिष्ठि-
तायां चत्वारि लघुपञ्चकानि, चरमभङ्गे शुद्धः । एवमनन्तेषु
गात्रिन्दिपञ्चकं गुरुकं द्रष्टव्यम् । एवं बीजे, चशब्दात्
हरिते च प्रत्येकं सचिच्छेषानन्ते सचिच्छे मिश्रे वाऽनन्तरे पद-
पदसु भङ्गेषु यथायोगं प्रायश्चित्तमवगन्तव्यम् ।

इदानीं चलादिद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

द्वये भावे य चलं, दव्वम्मी दुद्धियं तु जं दुपयं ।

आयाए संजमम्मि य, दुविहा उ विराहणा तत्थ ॥५०९॥

चलं नाम द्विविधम्, तद्यथा—द्रव्यतः, भावतश्च । तत्र द्र-
व्यतश्चलं यत् द्विपदं शकटं दुःस्थितं तत्र लेपं गृह्यतश्चतु-
र्लघुकम्, यतस्ततो द्विविधा विराधना—आत्मनि, संयमे
च । तत्रात्मविराधना शकटेन पततोऽभिघातसम्भवात्, संयमवि-
राधना—शकटे संचाल्यमाने प्राणिजात्युपमर्दनात् ।

भावचलं गंतुकामं, गोणाई अन्तराडयं तत्थ ।

जुते वि अंतराई, वित्तम चलणे य आयाए ॥ ५१० ॥

भावचलं नाम—गंतुकामं योज्यमानमित्यर्थः, तत्र यावत्
लेपो गृह्यत तावद् वलीवर्दीनां चारिपानीयनिरोधनम्, आ-
दिशब्दान्—मनुष्याणामप्यनन्तरायम्, ततो भावचलेऽपि
लेपं गृह्यतश्चत्वारो लघुकाः । गते चलद्वारम् । अ-
धुना गुरुद्वारमाह—' जुते वी ' त्यादि गुरुं योक्त्रित-
वलीवर्दम् । तत् स्थापयित्वा यदि लेपं गृह्णाति ततः प्राय-

श्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, यतस्तत्रापि स एवान्तर्गद्यदोषः ।
अन्यथायं दोषः ते वलीवर्ही धिप्रसंयुः तत्र गन्ध्या चलन्त्या
चरणारुमणं—आत्मविराधना, संयमविराधना वसादि-
निपातः ।

सम्प्रति वस्मद्वारं दृष्ट्वारं चाह—

वच्छो भएण गाम्पति, गंतिकुलोभे य आयवावत्ती ।

आया पवयण साणे, काया य भएण नामंतो ॥५११॥

यत्र शकटे वस्मो वद्धः, श्या वा यस्याधस्तात्तिष्ठति,
यद्धो वा वन्ते, तत्र वस्मे—लेपं गृह्णन्त्यवरो लघुकाः
शुनि-चत्वारो गुरुकाः, यतो-वस्मो भयेन नश्यति, गन्ध्या
लोभं चलनं आत्मव्यापत्तिः, तथा-श्या समागच्छन्तमपूर्वं
दृष्ट्वा दशति तत्र आत्मोपघातः, शुना लोढं लेपममी गृह्-
न्तीति प्रवचनोपघातः, भयेन नश्यति शुनि कायाः—पृथिवी-
कायादयो विनाशमापद्यन्तेः ततः संयमोपघातश्च ।

सम्प्रति जलस्थितद्वारं पृथिवीस्थितद्वारं चाह—

जो चेव य हरिएसुं, सो चेव गमो उदगपुठदीए ।

मंपाडमे तमगणा, मामाए होइ चउभङ्गा ॥५१२॥

य एव गमः प्राक् हस्तिपूरुः स एवोदकं पृथिव्यां च वेदि-
तव्यः, इयमेव भावना—सचित्तं उदकं साधुरनन्तरप्रति-
ष्ठितो, न परंपरप्रतिष्ठित, इत्याद चतुर्भङ्गी । गन्ध्यामप्येवं च
तुर्भङ्गी । उभयोरपि चतुर्भङ्गी, तद्वै चतुर्भङ्गीत्रयम्, सचित्ता
ऽप्याय, अचित्ताऽप्याय, एवं मिथ्याऽप्यायऽपि चतुर्भङ्गीत्रयम-
व्यातव्यम्, उभयमीलनेन चतुर्भङ्गीपट्टम्, एवं चतुर्भङ्गीपट्टं
पृथक्कायऽपि भावनीयम् । तत्र सचित्तऽप्याय साधाव-
नन्तरप्रतिष्ठितं प्रायश्चित्तं चतुर्लघु, परंपरप्रतिष्ठितेऽपि च-
तुर्लघु, उभयप्रतिष्ठिते द्वे चतुर्लघुके, चरमे भङ्गं शुद्धः । ग-
न्ध्यामप्यनन्तरप्रतिष्ठितायां चतुर्लघु, परंपरप्रतिष्ठिताया-
मपि चतुर्लघु, उभयप्रतिष्ठितायां द्वे लघुके, चरमे भङ्गं
शुद्धः । चरमभङ्गेषु मिथ्यऽप्याय साधावनन्तरप्रति-
ष्ठितं मासलघु, परंपरप्रतिष्ठितेऽपि मासलघु, उभयप्र-
तिष्ठिते द्वे मासलघुके, चरमे शुद्धः । एवं गन्ध्यामपि भ-
ङ्गचतुष्टयं वक्तव्यम्, साधुगन्धयोरनन्तरप्रतिष्ठितयोर्द्वे मा-
सलघुके, परंपरप्रतिष्ठितयोरपि द्वे मासलघुके, उभयोरुभ-
यप्रतिष्ठितयोः चत्वारि मासलघुकानि, चरमभङ्गे शु-
द्धः । एवं पृथिवीकायेऽपि चतुर्भङ्गीपट्टं प्रायश्चित्तमवग-
न्तव्यम् । सम्प्रति सम्पातिमद्वारं श्यामाद्वारं चाह—
“संपातिमा” इत्यादि । अथ के नाम सम्पातिमाः—
येषु पतन्तु लेपो न गृह्यते । किं वसाः स्थावरा वा ? ।
तत्राह—सम्पातिमाः वसप्राणा न स्थावरास्तेषु संपातिमेषु
पतन्तु यदि लेपं गृह्णाति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो ल-
घुकाः । श्यामा—रात्रिः, तत्र—चतुर्भङ्गी, तद्यथा—रात्रौ
लेपं गृह्णाति, रात्रौवै भाजनस्य लेपं दद्याति । अत्र प्रायश्चित्तं
चत्वारो लघुकाः, एवं मध्यमभङ्गद्वयेऽपि तपोलघवः काल-
गुरुकाः । दिवसं गृहीत्वा दिवस एव ददाति शुद्धः ।

महावाताद्वारत्रयमाह—

वायस्मि वायमाणे, महियाए चेव पवडमणीए ।

नाणुष्मायं गहणं, अभियस्स य मा विगिचगया ॥५१३॥

वाते-महावाते वाति, तथा-महिकायां प्रपतन्त्यां लेपस्य
ग्रहणं नानुज्ञातं तीर्थकरणधरैः, महावाते वाति तदुद्-

धृतानां वसस्थावराणां लेपसंपर्कतो विनाशमभवान् ।
महिकायां निपतन्त्यामकार्यावगधनान्, तथा आमत-
स्यापि लेपस्य ग्रहणं नानुज्ञातं मा भूद्विचनिकापारिष्ठा-
पनिका इति कृत्वा तत्र महावाते वाति लेपं गृह्णतः प्रा-
यश्चित्तं चतुर्लघु, महिकायामपि निपतन्त्यां चतुर्लघु, आम-
तग्रहणे मासलघु ।

एतद्वै प्रायश्चित्तं प्रतिपादयन्माह—

वल्लुत्तवच्छमहिया, तसमु मामाए चेव चउलहुगा ।

दन्ववलसाणगुरुगा, मासो लहुओ उ अभियस्मि ॥५१४॥

भावतश्चले वलीवद्वयुके वस्मे निवद्धे, तथा-महिकायां
निपतन्त्यां वसमु सम्पातिमेषु निपतन्तु श्यामायां च लेपं
गृह्णतः प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । द्रव्ययले शु-
नि वा स्थिते चत्वारो गुरुकाः, आमेन गृहीते लघुका मासः ।
विशेषभावेना तु प्रतिद्वारं प्रागेव कृता ।

एतद्वैमविमृक्तं, धेनुं छोरण अकमिचणं ।

चीरिण वंधिऊणं, गुरुमूले पडिक्कमा लोए ॥५१५॥

ये एते हारतादयोऽनन्तरं दोषा उक्तास्तेषु लेपं गृहीत्वा
मा सम्पातिमानां वधो भूयात् तं छोरण—ममना आक्र-
म्य चीवरं यथा गुरुपादमूलमागच्छति । आगम्य चया-
पार्थकीं प्रतिक्रम्यालोचयति ।

दंसिय छंदिय गुरु मे मण य ओमन्थियम्म भाणस्म ।

काउं चीरं उवरिं, सयं व लुंमज्ज ता लेयं ॥५१६॥

आलोच्य लेपं गुरुदर्शयतिः दर्शयन्वा गुरुं लेपेन छन्द-
यति-निमन्त्रयति, निमन्त्रणानन्तरं शेषकार्णापि साधुन् नि-
मन्त्रयति, ततो यावता यस्याश्वेस्तस्य नावन्ते दृष्ट्वा प-
कस्य भाजनस्यावमस्थितस्यावाङ्मुखीकृतस्यापरि चीवरं
कृत्वा तत्र लेपं रूतं च प्रक्षिपेत् ।

सम्प्रति लेपदानविधिमाह—

अंगुठुपणसिणिम-जिममहिं धेनुं धणं ततो चीरं ।

आलिपिऊण भाणं, एककं दो निन्नि वा घट्ट ॥५१७॥

अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या मध्यमया चाङ्गुल्या लेपं गृहीत्वा घने
च चीवरमादाय तत्र लेपं प्रक्षिप्य निष्पीडयेत् । निष्पी-
ड्य च एकैकभाजनमेकं द्वौ द्वौ वा वागन् लेपयेत् अ-
धिकं तु लेपमट्टकनिमित्तं ससूतकं पेययेत् । अथ न दातव्यः
अट्टकः, यदि वा-तत्राशुद्धितः ससूतकं तं लोण-
गिष्टापयेत्, अन्यच्चान्यच्च भाजनं लिप्त्वा अन्यदन्यद्वारं
वारं घट्टणपापाणेन घट्टयति ।

तथा चाह—

अमोसे अकम्मी, असं घट्टेति वारवारेणं ।

आणुइ तमेव दिणे, दवं च धेनुं अभत्तडी ॥५१८॥

अन्यास्मिन् भाजेन ददिते अन्यतरभाजनमङ्गे स्थापयित्वा
वारंवारेण घट्टयति, तत्र यदि उद्धानो लेपो यदि च तस्य द-
वणं कार्यं समुत्पन्नं न चाऽऽत्मनाऽभक्तार्थी ततः साऽभक्ता-
र्थी तस्मिन्नेव दिने पात्रं लेपेनोपरज्य उद्धानं लेपेन दवं स-
पानीयमानयति । अथ नोद्धानस्ततोऽन्यथाभक्तार्थिनामहि-
रुडमानानां वा तस्यात्र समर्प्यान्येन पानीयमानयेत् ।

भत्तडीणं दाउं, अन्नेसिं वा अहिडमाणणं ।

हिंडेज्ज असंथरणे, असती धेचुं अरइयं तु ॥ ५१६ ॥
यदि न भक्तार्थी, न च पात्रस्य लेपाऽद्यापि शुष्कस्ततोऽसं-
स्तरणं भोजनमन्तरणं संस्तरितुमशक्तावभक्तार्थिनामन्येषां
वा साधूनामद्विगडमानानां तत्पात्रं समर्प्य हिण्डेन, अस्मिन्
अन्येषामभक्तार्थिनामद्विगडमानानां वा अभावे तत् अगजित-
मयाव्यपरिणतलेपं गृह्णन्वा हिण्डेन ।

न तरिज्ज जह तिन्नि उ, हिंडायेउं ततो णु खरणे ।

आयत्तेउं हिंडइ, अन्नं वद्वंमे गिएहंति ॥ ५२० ॥

यांद् वीणि पात्राणि द्विगडापीयंतुं न शक्नोति ततो नु-नि-
श्चितम्, तत् पात्रमुपाश्रयं ज्ञात्वाचनस्य स्थगयन्वा हिण्ड-
ते । यदि वा-(न) तस्य योग्यं द्रवमन्यं गृह्णन्ति, ततोऽतिरि-
क्तापात्रवहने न कश्चिद्धार इत्येताः ।

लित्थारियाणि जाणि उ, घट्टगमादीणि तत्थ लेवणं ।

संजमभूतिनिमित्तं, तां भूइए लिपिज्जा ॥ ५२१ ॥

तत्र पात्रलेपने यानि लेपनं घट्टकादीनि लित्थारियाणि
दशीपदमेतत् खरगिटतानि संयमभूतिनिमित्तम्—संयमाव-
भूतिहेतोः विभूत्या ज्ञात्वा तानि लिपेत्, येन तत्संस्पर्शतः
ब्रह्मानां स्थावराणां वा विनाशो न भवति ।

एवं लेवगगहणं, आणयणं लिपणा य जयणा य ।

भणियाणि अतो वंच्छं, परिकम्मविहिं तु लिच्छया ॥ ५२२ ॥

एवमुक्तं प्रकारेण लेपस्य ग्रहणमानयने पात्रस्य लेपना-
य सवेध यतना, एतानि भणितानि । अत ऊर्ध्वं पुनर्लिप्तस्य
परिकर्म्मविधिं वक्ष्यामि ।

तमेवाभिधानुकाम आह—

लिच्छे ज्जाणियद्धं, घण्णं चीरेण वंधिउं उण्हं ।

उत्त्वत्तणं परिचत्तणं, अंच्छिय धेए पुणो लेवो ॥ ५२३ ॥

पात्रं लिप्ते सति यः ज्ञागितो-गलितः ज्ञागो-भस्म स तत्र
प्रक्षिप्यते, ततो येन चीरेण बध्वा उष्णे ध्रियते, तत्र च पा-
त्रस्याद्वर्तने परिचत्तने च तावत्कृतव्यं यावत् लेपः शुष्को भ-
वति । ततः पात्रमञ्जेत—आकृष्यते, आकृष्य पार्श्वयत्न प्र-
क्षालयते, ततः प्रक्षालितं सति पुनरपि स लेपो दीयते ।

काउं सग्यत्ताणं, पत्तावंथं अवंधणं कुज्जा ।

साणाइरक्खण्डा, पमज्जणाउण्हसंकमणा ॥ ५२४ ॥

पात्रं भूयो लिप्ते सति तस्योपरि स्रजस्त्राणसहितं पात्रव-
न्धमवंधकमग्रन्थिकं कुर्यात् कस्मादवन्धकं कुर्यादत आह-
श्वादिशृङ्गार्थम्, शुनः आदिशब्दात्—मकंटमाज्जारादि-
भ्योऽपि रत्तणार्थम्, अन्यथा हि ग्रन्थो दत्ते स पात्रवन्धं पा-
त्रं श्वादिभिर्नयति । तथा ज्ञायायामुष्णे च पात्रस्य संक्रमणे
प्रमृज्यते तत्पात्रं स्थापयितव्यम् ।

तदियसं पडिलेहा, कुंभमुहादीणं हाइ कायव्वा ।

ल्लप्पं य निमिं कुज्जा, कयकज्जाणं विवेमो उ ॥ ५२५ ॥

यस्मिन् दिने पात्रलेपने तास्मान्नैव दिवसं कुम्भमुखादीनां
घट्टकण्डादीनाम् आदिशब्दात्—स्थालीकण्डादिपरिग्रहः—
प्रभृत्पञ्चा भवति—कटव्या, कुट्टकण्डादीनि तस्मिन् दिने
यान्तव्यानीत्यर्थः । किमर्थमित्याह—निशि—रात्रौ ते-
पात्रपरिग्रहे पदंशे जिह्मानि पात्राणि कुर्यादित्येवमर्थं तदन-

न्तरं तेषां घट्टमुखादीनां कृतकार्याणां विवेकः—परिष्ठापनिका ।

अट्टगहेउं लेवा—ऽहिणं तु सेसं सरुतगं पीसे ।

अहवा वि न दायव्वो, सरुयणं छारतो उण्ह ॥ ५२६ ॥

उष्णे शेषमधिकं लेपम् अट्टकहेतोः—अट्टकनिमित्तम्
सरुतकम् पेपयन् । अथवाऽपि न दातव्योऽट्टकस्तत-
स्तमधिकं सरुतकं लेपं ज्ञात्वा भस्मनि उष्णे तत्परिष्ठा-
पयेत्, अयं चार्थो यत्र भणितस्तत्र प्रागेवापदर्शितः ।

सम्प्रति तु गाथाक्रमानुलोमत उक्ताः—

पढम चरमा उ मिसिरे, गिम्हे अट्टं तु तामि वज्जिता ।

पायं ठवेसि रेहा—दिरक्खण्डा पवेमे वा ॥ ५२७ ॥

शिशिरं—शीतकाले प्रथमचरमे पौरुष्या वर्जयित्वा ग्री-
ष्म—उष्णकाले तयोः प्रथमचरमपौरुष्यारङ्गमर्द्धं वर्जयि-
त्वा पात्रमुष्णे स्थापयेत्, प्रथमचरमपौरुष्यादिकाले
तु मध्ये प्रवेशयेत् । किमर्थमित्याह—रेहादिरक्षार्थं स्नेहा
उच्यते—आदिशब्दात्—महिष्कादिमवर्षादिपरिग्रहः तद्रत्त-
णार्थम्, इयमत्र भावना—शिशिरकाले प्रथमायां पौरुष्यामति-
क्रान्तायामुष्णे ददाति, चरमायां तु पौरुष्यामनवगाढायां
मध्ये प्रवेशयति, अन्यथा शिशिरकालस्य स्निग्धतया प्रथमा-
यां च पौरुष्यामवश्यायादिपतनभावतो लेपविनाशप्रसङ्गात्,
उष्णकाले तु प्रथमायाः पौरुष्या अर्धे अपक्रान्ते पात्रमुष्णे द-
द्यात्, चरमायास्तु पौरुष्याः पश्चिमेऽङ्गे उच्यते मध्ये प्रवे-
शयेत्, कालस्य रुद्धतया तत ऊर्ध्वं पश्चाच्छावश्यायादिस-
म्भवात् ।

उवयोगं च अभिक्खं, करेति वासादिसाणं रक्खव्वा ।

वावारेति च अण्णे, गिलाणमादीसु कज्जेसु ॥ ५२८ ॥

उष्णे च पात्रं दत्ते सति स वपादिभ्यां रत्तणार्थं वर्षम-
वृष्टिः आदिशब्दात्—हिमप्रपातादिपरिग्रहः श्वा—कुक्कुरः
तद्रत्तणार्थमभीक्ष्णमनवरतमुपयोगं करोति । यदि वा—ग्लाना-
दिप्रयोजनेषु समापतितेष्वन्यान् साधून् व्यापारयति, स
तु तत्रैव रत्तयन् तिष्ठति ।

अथं कियन्तः पात्रस्य लेपो दीयन्ते ?, इत्याह—

एक्को य जहनेणं, धियं तियं चत्तारि पंच उक्कोसा ।

संजमहेउं लेवो, वज्जिता गारवविभूसं ॥ ५२९ ॥

पात्रस्य संयमहेताजघन्येनैको लेपो दातव्यः । मध्यमतो द्वौ,
त्रयो वा । उत्कर्षतः—चत्वारः, पञ्च वा वर्जयित्वा गौरवम्,
विभूषणं च । गौरवेणात्मनो महर्द्धिकत्वमेन लक्षणेन विभू-
षया वा न लेपो दातव्यः किन्तु संयमस्यातिनिमित्तमिति ।

अणवट्टं ते तह वि उ, सव्वं अवणेतु तो पुणो लिपे ।

तज्जाय सचोप्पडयं, घट्टंएउं ततो धोवि ॥ ५३० ॥

उत्कर्षतः पञ्चस्वपि लेपेषु यदि स लेपो नावतिष्ठत—न
पात्रेण सह लोलीभवति, ततः तस्मिन्नवतिष्ठमाने सव्वं
लेपमपनीय ततः पुनर्मूलतः पात्रं लिपयेत्, यथा स लेपोऽ-
वतिष्ठते । 'तज्जाय' इति शब्दो यत् अलाव्यादिपात्रं तला-
दिना सचोप्पडय—सस्नेहे तत्र च धूलिः प्रभूता लग्ना, तं
लेपं घट्टकपापाणेन घट्टयित्वा, तदगतेनैव लेपेन भूयस्तत्पात्रं
रक्षित्वा ततः प्रक्षालयेत्, एव तस्यानो नाम लेपः ।

सम्प्रति लेपस्यैव भेदानाह—

तज्जाय-जुति लेवो, दुचकलेवो य होइ नायव्वो ।

मुदियनावावंधो, तेणगवंधो य पडिकुट्टो ॥ ५३१ ॥

त्रिवंधो लेपो भवति-ज्ञातव्यस्तद्यथा-तज्जातलेपः, युक्तिलेपः, द्विचकलेपश्च । द्विचकलेपो नाम-शकटलेपः, तत्र लिप्यमानं लिपं वा यदि पात्रं कथमपि भङ्गमाप्नुयात् ततोऽन्यस्याभावे मुद्रितनौबन्धेन बध्नीयात् न स्तेनकबन्धेन । यतो मुद्रितनौबन्ध एव तीर्थकैरनुज्ञातः स्तेनकबन्धस्तु प्रतिकृष्टः ।

साम्प्रतमेनामेव गाथां विवरीपुस्तद्यातलेपस्य—

प्राग्व्याख्यातत्वात् शेषपदव्याख्यानार्थ—

माह—

जत्ती उ पत्थरादी, पडिकुट्टा सा तु सन्निही काउं ।

दयसुकुमालअसन्निहि, दुचकलेवो अतो इट्ठो ॥ ५३२ ॥

युक्तिः पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् धूलिलेपः, प्रस्तरादिः—प्रस्तरादिकृतः आदिशब्दात्-शर्करालोहकिट्टिकेदारमृत्तिकादिपरिग्रहः, सा च युक्तिः सन्निधिरिति कृत्वा तीर्थकरणधरैः प्रतिकृष्टा-निराकृता । तद्यातलेपश्च कदाचिदवाप्यते, तत एतेषु मध्ये शकटलेपः सुन्दरः । यतः तस्मिन् सुकुमारतया पानजातयो जन्तवः स्पष्टाः दृश्यन्ते, दृश्यमानेषु च तेषु दया कर्तुं शक्यते न च सन्निधिदोषः । अतः सुन्दरत्वात् स एव द्विचकलेप इष्टः ।

संजमहउं लेवो- न विभूसाए वयंति तित्थयरा ।

सतीऽसती दिट्ठतो, विभूसाए होंति चउगुरुगा ॥ ५३३ ॥

लेपः पात्रस्य दातव्यः संयमहेतौ न विभूषया, उपलक्षणमेतत्, नापि गौरवेण, इति भगवन्तस्तीर्थकरा वदन्ति । संयमहेतोः पुनर्दोषमानं लेपं यदि विभूषा भवति तथापि सा संयमहेतोरेव । अत्र सत्यसत्योद्देशान्तः । तथाहि—सती आत्मानं विभूषयति, असत्यपि । केवले सती कुलाचारनिमित्तमात्मानं विभूषयतीति तुल्यमपि तद्विभूषणमदुष्टम् । इतरा जारतोषणनिमित्तमिति दोषवत् । एवं यथा सत्यसौ तथा साधुः, यथा विभूषणं तथा लेपः, यथा कुलाचारः तथा संयमः, यथा जारतोषणं तथा असंयमः । विभूषया लेपं ददतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । उपलक्षणमेतत् गौरवेणापि ददत एतत् प्रायश्चित्तमवसातव्यम् । उक्तञ्च—“संयमहेउं लेवो, न विभूसा, गारवेण वा देयो । चउगुरुगविभूसाए, लिपितं गारवेण वा ॥”

भिज्जिज्ज लिप्पमाणं, लिपं वा असइए पुणो वंधे ।

मुदियनावावंधे, न तेण वंधेण वंधिजा ॥ ५३४ ॥

तत्पात्रं लिप्यमानं लिपं वा कथमपि दस्तपतनादिनाऽभिघ्न न चान्यत्पात्रं तत्पात्रं भूयो मुद्रितनौबन्धेन बध्नीयात्, न स्तेनकबन्धेन । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

तत्र मुद्रिकावन्धस्येयं स्थापना—

०—० नौबन्धः पुनर्द्विवंधो भवति तस्य स्थापना चयं ६५ ।
०—० स्तेनकबन्धः पुनर्गुप्ता भवति मध्यनैव पात्र- २७
०—० ककापस्य दवर्का याति तावन् यावत् सा
०—० राजीः सीविता भवति तेन स्तेनकबन्धेन दुर्बलं
० पात्रकं भवति, अतोऽसौ वर्जनीयः । आद्य० ।

सम्प्रति लेपस्य जघन्यादिभेदानाह—

खर अयसि कुसंभ सरिमव, कमेण उक्कोममज्झिम जहन्ना ।

नवणीए-सिप्प वसा, गुले अ लोणे अलेवो उ ॥ ५३५ ॥

खरसंज्ञिकेन तिलतैलेन यो लेपः स उक्तृष्टः । अतस्तीतैलेन कुसुम्भतैलेन च मध्यमः, सर्पपतैलेन जघन्यः । उक्तञ्च—“सो पुण लेवो खरस-एहएण उक्कोमआ मुणयव्वो । अयसि कुसुंभिय मज्झो, सरिसवतिहएण य जहन्ना ॥ १ ॥” नवनीतेन प्रक्षेपेण सर्पिणा घृतेन वसा च निर्धृत्ताऽलेपो ज्ञातव्यः । तस्य पात्रे सम्यग् लगनाभावात्, जुगुप्सितत्वाच्च । तथा-गुडभूतेषु वा शकटेषु तिलतैलप्रक्षिप्तेष्वपि यो लेपः सोऽलेपः तस्यापि लवणाद्यवयवो गतः अप्रशस्तत्वात्, तदेवमुक्ता लेपस्य विधिः । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

अथ कल्पकरणद्वारमभिधिसुगाह—

भाणस्स कप्पकरणे, अलेवडे नत्थि किंचि कायव्वं ।

तम्हा लेवकडस्स उ, कायव्वा मग्गणा होइ ॥ ८६ ॥

भाजनस्य कल्पकरणे चिन्त्यमानं यदलेपकृतं द्रव्यं तद्यत्र प्रक्षिप्तं तस्य भाजनस्य न किञ्चित्कर्तव्यम्-कल्पो न विध्य इत्यर्थः । लेपकृतभाजनस्य त्ववश्यं कल्पो दातव्यः, इत्येता लेपकृतस्य मार्गणा कर्तव्या, कीदृशं लेपकृतम्, अलेपकृतं चेति चिन्तनीयमित्यर्थः । वृ० १ उ० २ प्रक० । (तत्रालेपकृतानि 'अलेवकड' शब्दे प्रथमभागे ७५ पृष्ठे गतानि)

अथ लेपकृतानि निरूपयति—

विगई विगइ अवयवा, अविगई पिएडरसएहिं जं मीसं ।

गुलरहितेलावयवे, विगडस्मि य सेयएसुं च ॥ ८७ ॥

दधिदुग्धघृतादिका या विकृतयो ये च विकृतीनामवयवाः मधुप्रभृतयस्तैर्यन्मिश्रम्, यद्वा-विकृतिरूपैः पिएडरसैः खर्जूरादिभिर्मिश्रम्, एतत्सर्वमपि लेपकृतमिति प्रक्रमः । अत्र च गुडदधितैलानां ये अवयवाः यश्च विकटे-मध्य अवयवः शेषेषु च घृतादिषु येऽवयवास्तं केचिद् विकृतयः, किञ्चित्चाविकृतयः प्रतिपत्तव्याः ।

अथेनामेव निर्युक्तिगाथां विवृणोति—

दहि अवयवो उ मंथू, विगई तक्कं न होइ विगई उ ।

खीरं तु निरावयवं, नवणीआगाहिमा चव ॥ ८७२ ॥

घयघट्टो पुण विगई, वीसंदणसोय केइ इच्छन्ति ।

तिल्लगुलाण अविगई, मुकुमालियगंडमाईणि ॥ ८७३ ॥

महुणो मयणमविगई, खोलो मज्जस्स पोगलं पिउडं ।

स्मयो पुण तदवयवो, सो पुण नियमा भवे विगई ८७४ ।

दध्नः सम्बन्धी यो मधु इति नाम्ना प्रसिद्धोऽवयवः स विकृतिः, यत् तत्कं तदवयवरूपमपि विकृतिर्न भवति । खीरं तु दुग्धं पुनर्निगद्यवम्-अवयववहितं नवनीतं-प्रक्षेपणम्

अवगाहिमं पकाज्जन् एते अपि निग्वयवे एताद्विपयाणामव-
यवानां पृथगव्यवहित्यमाणत्वादिति । धृतप्रदः—पुनर्धृतस्य
सम्बन्धी यः किट्टो महियाद्रुकामित्यर्थः । स विकृतिर्व्यवहित्य-
ते । विस्पन्दनं नाम—अधनिदग्धधृतमध्यक्षिमतन्दुलनिष्प-
न्नम् । उक्तञ्च पञ्चवस्तुकटीकायाम्—' वीसंदणं अजनिहृज-
प्रयमज्जुहंतदुलनिष्कणं' इति । पादपूरणे च शब्दार्थ-
अपिशब्दार्थे, विस्पन्दनमपि केचिद्विकृतिकामिच्छन्ति न पुनर्न
चायं यदाह चूर्णिकृतं—' अम्हाणं पुण वीसंदणं अविगह'—
इति । तैलगुलयायेथाक्रमं यानि सुकुमारिकाखण्डादीनि
तानि अविकृतानिः विकृतानि भवतीत्यर्थः । सुकुमारिका—
तैलविशेषः, खण्डः—प्रतोटः आदिशब्दात्—शर्करादिपरि-
ग्रहः । मधुनो माज्जिकादिभेदभिन्नस्यावयवा यन्मदं तद-
विकृतिः । मद्यस्य खोलम्—किट्टविशेषः, सोऽपि न विकृतिः
पुद्गलस्य यन्पि कटमुष्मन्मास्थ वा तदप्यविकृतिरसकः,
पुनर्यस्तस्य पुद्गलस्यावयवः स पुनर्नियमात् भवेद् विकृतिः ।

अथ पिण्डरसपदं व्याख्यानयति—

अंवाडकविट्टं, मुदिया माउलुंगकयले य ।

खज्जूरनालिणं, कोले चिन्ना य बोधवदा ॥८७५॥

आन्नम् आप्रातक्रम, कपित्थम्—प्रसिद्धम् मुद्रिका—द्राक्षा
मातुलिङ्गम्—वीजपूरम्, ' कयले'—कन्दलीफलम्, खज्जूरम्
नालिकेरुमुभयमपि सुप्रसिद्धम्, कोलो—वदरचूर्णम्, चिन्ना-
अम्लिका, चशब्दाद्—अन्यान्यन्येवंविधानि पिण्डरसद्रव्या-
णि बोधव्यानि । एतानि च नव विकृतयो भवन्ति ।

यत आह—

खज्जूर—मुदिय—दाडि—माणं पीलत्थु—चिचमाईणं ।

पिण्डरसं न विगईओ, नियमा पुण होति लेवाडा ॥८७६॥

खज्जूरमुद्रिकादाडिमानां पीलित्तुचिन्नादीनां च संवन्धिनो
यो पिण्डरसो तौ अविकृती—विकृती न भवतः । नियमान् पु-
नर्लेपकतौ भवत इति । उक्तानि लेपकृतानि । लेपकृतिः संस्पृष्टस्य
भाजनस्य कल्पकरणो यदि पुनस्तस्य भाजनस्य लेपः स्फुटि-
तो भवति ततः कल्पत्रये कृतेऽपि लेपकृतमेव तन्मन्तव्यम्—
अतस्तदोपरिहागर्थमाह—

कुट्टिमतलसंकासो, भिमिणीपुक्खलपलामगमिो वा ।

समामधुवणसुका, णायमुहुमेरिसो हाइ ॥ ८८७ ॥

यथा कुट्टिमतले निम्नोन्नतप्रदेशरहितं सर्वतः सममेव भव-
ति, एवं पात्रकस्य लेपोऽपि कुट्टिमतलसंकाशः सर्वतः स-
म एव कर्तव्यः । तथा विसिनी—पद्मिनी तस्य यन्पुष्पलं वि-
स्तीर्णं पलाशपत्रं तत्र पतितं जलं यथा नावतिष्ठत, एवं
यत्र सूक्ष्मसिक्थ्यावयवा लभन्ता अपि न स्थितिं कुर्वन्ति स
विसिनीपुष्पलपलाशमदृशः, ईदृशो लेपः पात्रकस्य समा-
संभावनशोणः सुखमेव कर्तुं शक्यन्ते, समिति—सम्यक्
प्रवचनोक्तं विधिना, आडिणं मर्यादया पात्रकलेपमवधी-
कृत्य यद्वन्तं सिक्थ्यावयवानामपनयनं स समाप्तः स लेप-
न कल्प इत्यर्थः, धावने कल्पत्रयप्रदानम्, अपरश्चायं गुण
ईदृशे पात्रे भवति " एगो साह रुक्खमूलं समुहिसह, तेण
साहुणा दिसालो गो कओ, न पुण उवगिमरुढो धिजाइ-
ओ दिट्ठो, तेण सो साह दृगओ जिमिओ दिट्ठो, ताहे सो उवगि-
मारुढो गाममडगओ, तन्धएण सित्ठं गामिस्सयाणं, तेण पुण

साहुणा सो ओअरतो दिट्ठो, अह सो भगवं दवदव स आउ-
त्तो समुद्विभित्तं तहा संलिहइ जहा नजइ धायं । पव पत्तं ।
पच्छा सो भगवं मुहपुत्तियाए मुहं पिट्ठेऊण पढंतो अन्धइ,
ते आगया पिच्छंति साहुं उवसंतं, कओ एह कतो भिक्खं
गहियं, तओ भणइ न ताव हिडामि, किं वेला जाया ते अ-
न्नमन्नस्य मुहं पलोयंति । ताहे धिजाइओ भणइ—मए दिट्ठो,
पलोपहं न भायणं ति, पिच्छा मो भायणं, तेणं दरिस्सियं,
ताहे तं ददहणं भणंति—तुमं पि पावो मरुणो " इति ।

अमुमेवार्थं भाष्यकृदाह—

आउतो सो भगवं, चोक्खं मुड्यं च तं कयं पत्तं ।

निस्सीलनिज्जयाणं, पत्तस्स य दायणा भणिया ॥८७८॥

ओभामिओ स मरुओ, पत्तो साहु जसं च किंति च ।

पच्छाइआय दोसा—वरणो य पभाविओ तहियं ८७९॥

स भगवान् तं धिग्जातियं वृत्तादवतरन्तं दृष्ट्वा आयुक्तः
प्रवचनमालिन्यरक्षणाय प्रवचनपरोऽभवत्, ततस्ततः संलेख-
नाकल्पकरणेन 'चोक्खं' सुविकृतं तत्पात्रकम्, ततश्च नि-
सीलनिज्जयानां च तेषां ग्रामयकाणां पात्रकस्य दर्शना—निरी-
क्षध्वमिदं यदि भवतामेतदृशेन कौतुकमस्तीत्येवं लक्षणा—
भणिता गात्रे च दर्शिते तैर्मरुका—धिग्जातीयः अप्रवाजितो,
यथा—धिग् भवन्तममहोपोढोपगकारकम्, गुणेषु मन्म-
गिणमिति । साधुश्च प्रायो यत्राप्यमिथ्यादृष्टिमानमईतपरा-
क्रमसमुत्थां कीर्तिं च शुचिसमाचाररूपं सुकृतं प्रापः प्रच्छा-
दिताश्च दोषाः पानकेन विना तुम्बकेषु वा भोजनकरण-
समुत्थाः, वरंश्च प्रभाविनः प्रवचनस्य, तत्रावसरं तेन भग-
वता एव गुणः शोभनलेपापलिमस्य पात्रस्येति ।

अथ येषु द्रव्येषु कल्पकरणमवश्यं कर्तव्यं तानि दर्शयति—
लेवाडविगइ गोरम—कठिते पिण्डरस जहन्नउवभज्जी ।

एएमि कायव्वं, अकरणे गुरुगा य आणाइ ॥८८०॥

एतानि द्रव्याणि लेपकृतानि, तद्यथा—विकृतयो—दधि-
दुग्धादिकाः, गोरसं—तक्रादि, कथितं—तीमनादि, पिण्डरसाः—
खज्जूरदयो यावत् जघ्नन्तः 'उवभज्जी' इति कोट्टवजाल-
कम्, एतेषां लेपकृतानां कल्पकरणं कर्तव्यम् । यदि न करा-
ति तदा चन्वारो गुरुकाः, आशादयश्च दोषाः, विगधना
च संयमादिविषया ।

तामेव भावयति—

मंचयपसंगदोसा, निमिभत्तं लेवकुत्थणमगंधं ।

दव्वधिणासुद्धादी, अवन्नसंसंजणहारि ॥ ८८१ ॥

लेपकृतपात्रकस्य कल्पे अक्रियमाणं यः संचयः—सूक्ष्ममि-
थ्यावयवपरिग्रहानुरूपस्तस्य प्रसङ्गं दोषा एते भवेयुः,
निशिभक्तं प्रतिषेधितं भवति । लेपस्य च कोथने—प्रतिभवने
ततश्च अगन्धम्—नञः कुत्सार्थत्वादतीव दुर्गन्धि भाजनं भ-
वति, तादृशे च भाजने गृहीतस्य द्रव्यस्योदनाद-
विनाशो भवति । तस्मिन् भुञ्जानस्य च विरसगन्धा-
घ्राणत ऊर्ध्वोदीनि भवन्ति । ऊर्ध्वम्—वमनम्, आदिश-
ब्दाद्—अरोचकमान्यादिपरिग्रहः । अवर्णश्च प्रव-
चनस्याप्राप्तो भवति । तथाहि—लोकः भिक्षां ददानो दु-
र्गन्धिभाजने दृष्ट्वा गर्हिता ईदृशा एवैते अशुचयः पापो-

पहना इति 'संवेज्जणाहारे' ति । दुर्गन्धिनाऽऽहारं प-
नककुम्भप्रभृतयः प्राणतः संवेज्युः ।

यत एवमतः—

लेखकडे कायव्वं, परवयणे तिन्नि वार गंतव्वं ।

एवं अप्पा य परो, पययणं होति चत्ताइ ॥ ८८२ ॥

लेपकृतं भाजने कर्तव्यं कल्पकरणम् । अत्र परः—प्रेर-
कस्तस्य चिन्ने वीन् वारान् कल्पे प्रायोग्यपानकप्रहरण-
ार्थं गृहपतिगृहे गन्तव्यमिति । सूरिगृह—एवं क्रियमाणे
आत्मा अपरश्च प्रवचने च भवन्ति परित्यक्तानीति निरुक्ति-
गाथासमासाथः

अथेनामेव विवरीपुगह—

गाउलऽभिरुव मंसडि—अलभे माधारणं च सव्वेसिं ।

गहियं मंतीइ तहिं, तक्केच्छुग्मादिलग्गट्टा ॥ ८८३ ॥

गच्छे माधवः शुचयो भवेयुः तैश्च भिक्षां दिग्दमानै-
र्गोकुलैर्दुग्धदध्यादीनि प्राचुर्येण लब्धानि, विरूपायां वा
अनकभच्यभोज्यप्रकाशयां संखड्यामुक्कपुमशनादिद्रव्यं
लभ्यते । तैश्च नाधुभिरलाभे अन्यत्र तथाविधस्य दुर्लभ-
द्रव्यस्यासंप्राप्तौ सर्वेषां साधारणमुपपृम्भकारकमिद-
मिति मत्वा सर्वाण्यपि भक्ताभाजनानि भूत्वा पानकं प्रति-
गृहीष्यति, गृहीतं ततः प्रतिश्रयमागताः, यावत्पानकेन वि-
ना न शक्यते समुद्भूतामाहारस्य गलकं विलग्नान्, ततः किं
कर्तव्यमित्याह—सन्ति च तत्र तक्केच्छुग्मादीनि आदिशब्दा-
त्-दुग्धादीनि च तान्यपानत्राले आपिषत् । किमर्थमित्या-
ह—'लग्गट्टा' ति लग्नं—भावं क्लृप्त्ययः, आहारस्य
गलके विलग्नम्, अनुत्तरणं वा तदर्थं तन्माभूदित्यर्थः ।

आह—यद्येवं तर्हि पानकाभावे समुद्देशनानन्तरं कथं
तानि कल्पयितव्यानीत्युच्यते—

मंडलितक्काग्रमए, गुरुभाणेणं च आणयंति दवं ।

अपरीभोगतिरिन्ने, लहुओ अणुजीविभाणे य ॥ ८८४ ॥

यः क्षपकः 'मंडलितक्का' मण्डल्युपजीवकः तस्य भाजनेन
गुरुणां भाजनेन वा दवं—पानकमानयन्ति । अथापरिभो-
गेषु भाजनेषु अतिरिक्ते वा नन्दीभाजने मण्डल्युपजी-
वित्क्षपकभाजने वा द्रवमानयन्ति तदा लघुको मासः ।

अथ परवचने वीन् वारान् गन्तव्यमिति

पदं व्याख्यानयति—

भणइ जइ एस दोसो, तो आइमकप्पमाणमंलिहिउं ।

अन्नेसि तगं दाउं, तो गच्छइ धिइय-तइयाणं ॥ ८८५ ॥

भणति परः प्रेरयति—यद्येव दोषः प्रायश्चित्तापत्तिलक्षण-
स्ततोऽहं विधिं भणामि । प्रतिगृहं संलेख्यते एकाकी गृह-
पतिः गृहं प्रविश्यादिमकल्पमानं यावता सर्वनाधुभिरा-
दिमः कल्पः क्रियते तावन्मात्रं दवं गृहीत्वा अन्येषां सा-
धूनां तन्पानकं दत्त्वा ततः स्वयं प्रथमकल्पं करोतु, कृ-
त्वा च ततो गच्छति द्वितीयतृतीयकल्पयोः । इदमुक्तं
भवति—द्वितीयकल्पकरणार्थं द्वितीयं वारं तव गृहे प्रविश्य
तावन्मात्रं दवं गृहीत्वा प्राग्वदन्यसाधूनां दत्त्वा द्विती-
यकल्पं करोतु, ततस्तृतीयं वारं भूयः प्रविश्य तावन्मात्रं
गृहीत्वा तथैव तृतीयं कल्पं कृत्वा यावन्मात्रेण शेषभा-
जनान् धाव्यन्ते, संज्ञाभूमिः पानकं च भवति, तावन्मात्रं

गृहीत्वा समायायान् । आचार्यः प्राह—एवं कुर्याति आत्मा च
परश्च प्रवचने च परित्यक्तानि भवन्ति ।

तत्रात्मा कथं त्यक्ता भवतीत्युच्यते—

संदंमणेण बहुसो, संलावणरागकंलिआ उभया ।

दंती ए कंजियं ए, जइस्स दट्ठो ति य भणंति ॥ ८८६ ॥

तस्यैकाकिना भूयो भूयः तदगृहं प्रविशतोऽया काञ्जिकदा-
त्री अविग्निका तस्याः संवन्धिना बहुश संदर्शनेन संलापा-
नुरागकलिप्रभृतयः आत्मोभयसमुत्था दोषा भवेयुः, संलापः—
संकथा अनुरागः—परस्परं सात्यन्तिकी प्रीतिः, कलिः—परि-
हासः । तथा—यद्येव प्रवर्जितः कः पुनः पुनरेति याति च तत्कि-
मस्य ददती पानकदायिका दृष्टा उत काञ्जिकमित्येवमगा-
रिणस्तमुद्दिश्य भणन्ति । नुशब्दः उभयत्रापि चित्तकं ।

प्रवचने यथा परित्यक्तं भवति तथा दर्शयति—

आयपरोभयदोसा, चउत्थि तेण्डुमंकणा णीए ।

दोचं ए चारिऊणं, करोति आयडुगहणाइ ॥ ८८७ ॥

आत्मपरोभयदोषाः, आत्मानस्तस्मात्परस्याः काञ्जिका-
यिकायाः तदुभयस्माच्च एते दोषा भवेयुः, तद्यथा—चतु-
र्थी—चतुर्थीश्रवणविषया स्तन्यार्थविषया वा शङ्का त-
स्याः सत्कैः—निजकैः क्रियते, यथा—नुरिति चित्तकं, किमप
प्रवर्जितः कः कस्याप्युद्भ्रामकस्य मैथुनदोषं करोति, या-
वत् समायाति याति च । यद्वा—चारिको भूत्वा चौराणां
तैरिक्तां कर्तुमिच्छमायाति, यद्वा—आत्माश्रमेवायमिच्छं क-
रोति । स्वयमेव मैथुनार्थं नेतुकामो वेत्यर्थः । इत्थं शङ्का-
मानास्ते तस्य साधोर्ग्रहणार्कपणादीनि कुर्युः, ततः प्रवच-
ने परित्यक्तं भवति ।

परः कथं परित्यक्तो भवति इति । उच्यते—

गिएहति सिज्झयाओ, छिइ जाउगमवित्तिणीओ य ।

सुत्तत्थे परिहाणी, निग्गमणे सोहि बुद्धी य ॥ ८८८ ॥

गृह्णन्ति छिद्रम्—दूषणम् काञ्जिकदायिकायाः, का इत्याह—
'सिज्झकाः' सहवासिन्यः, प्रातिवेशिकाः स्त्रिय इत्यर्थः ।
'जाउग' ति यातरो ज्येष्ठदेवराजायाः, सपत्न्यः प्रतीताः,
यथा—यद्येव संयतो भूयो भूयः समायाति च नूनमस्या अ-
यमुद्भ्रामक इति, ततो यदा तथा सह संखडमुपजायते त-
दा तत् प्राग्विकल्पितं दूषणं साध्यनुपपत्तेः पुनरुद्दिश्य-
न्ति । तथा—सूत्रार्थविषया परिहाणिः पुनःपुनर्गच्छतो भव-
ति 'निग्गमणो माहिवुद्धी य' ति वीन् चतुरा वारान् नि-
र्गमने शोधिवृद्धिश्च तथैव द्रष्टव्या यथा भिक्षादारे प्रा-
गुक्ता । यत एतं दोषा अतो नैकाकिना भूयो भूयो गन्तव्यम् ।

कथं पुनस्तर्हि गन्तव्यमित्याह—

मंघाडएण एगो, खमए धिइ य बुद्धमाइने ।

पुव्वुद्धिएण करणं, तम्म च अमई अ उस्सित्ते ॥ ८८९ ॥

संप्राटकेन भावितकुलेषु प्रावश्य पानकं ग्रहीतव्यम्, द्वि-
तीयपदे एकोऽपि यः क्षपको वृद्धो वा अशङ्कनीयः स आ-
कीर्णेषु भावितकुलेषु पानकं गृह्णाति, तच्च पानकं यत्पूर्व-
मेव सौवीरिणा उद्धृतं पृथग् स्थापितं तेन कल्पकरणं
कर्तव्यम् । तस्य वा पूर्वोद्धृतस्य असन्ध्यभावे उभयमेव तमु-
त्सिक्तं तदपि काराण्येयम् । एषा पुरातनगाथा ।

अथैनामेव भाष्यकृद्विबुधाति—

भाषितकुलेषु पदे मितु, भाषणे आणयन्ति सेमाणं ।

तद्विहकुलाण असई, अपरिभोगादिषु जयन्ति ॥८६०॥

भाषितकुलानि नाम-येषु पूर्वोक्ताः शङ्कादयो दोषा न स्यु-
स्तेषु गन्धा गृहस्थभाजने मण्डल्युपजीवितपकभाजने गुरु-
भाजने वा द्रवं गृहीत्वा स्वकीयभाजनानि ध्यात्वा शेषाणां
भाजनानां धावनार्थं संज्ञाभूमिं गतानामाचमनार्थं चापर-
मपि पानकमानयन्ति । तद्विधानां—भाषितकुलानाम् अस-
ति-अभावे अपरिभोग्यादिषु यतन्ते । अपरिभोग्यानि नाम-
अत्र धार्यमाणभाजनानि तेषु, आदिग्रहणात्—मण्डल्यनुप-
जीवितपकभाजनेषु तन्दीभाजने वा द्रवं गृहीत्वा संस्पृ-
भाजनानां कल्पं कुर्वन्ति, तच्च पानकं पूर्वोत्सिक्तमेव गृह्णन्ति ।

ननु यदि सौवीरिणीमुद्गत्य दीयमानं गृह्णन्ति ततः को
दोषः स्याद् ? उच्यते । यतः—

उव्वत्तन्मि वहो, पाणाणं तेण पुव्व उस्सित्तं ।

असती तुस्मविणीए, जं पेक्खइ वा असंसत्तं ॥ ८६१ ॥

'उव्वत्तन्मि' ति प्राकृतत्वात् पुंस्त्वनिर्देशः, सौवीरिण्यामु-
द्धर्तमानायां ये तत्र सौवीरगन्धेन कंसारिकादयः प्राणजातीया
आयाताः सन्ति तेषां वा बाधा भवति, तेन कारणेन पूर्वोत्सि-
क्तं ग्रहीतव्यम्, अथ नास्ति पूर्वोत्सिक्तं ततस्तस्यासति उ-
त्सिञ्चनिकया उत्सिञ्च्य यतनया गृह्णन्ति, अथ नास्त्युत्सि-
ञ्चनिका ततो यत्पार्थं प्राणिभिरसंसक्तं प्रेक्षन्ते तेनादृत्य
गृहभाजने प्रातिहारिकं याचित्वा तत्र द्रवं गृहीत्वा भाज-
नानि कलयन्ति ।

आह च-

गिहिमंति भाणपेहिय, कयकप्पा सेमगं दवं घेनुं ।

धोअणपियणुस्सट्ठा, अह थावं गिएहए अन्नं ॥ ८६२ ॥

गृहिसक्तं भाजने प्रयुपेत्थ यदि निर्जीवं भवति तदा तत्र
द्रवं गृहीत्वा कृतकल्पाः स्वकीयभाजनानि कल्पयित्वा शेषं
द्रवमन्येषां भाजनानां धावनार्थं भुक्तात्तरकालं च पानार्थ-
मुपलक्षणत्वात् संज्ञाभूमिगमनार्थं गृहीत्वा समायाति ।

अथ तत्र स्नोकमेव द्रवं लब्धे ततो यावता पर्याप्तं भवति
तावदन्यदपरेषु गृहेषु गृह्णन्ति-

जा भुंजइ ता वेला, फिट्ठइ तो खमगथेरओ आणे ।

तरुणा व नायमीलो, नीयल्लगभाविद्यादीसुं ॥ ८६३ ॥

'जा भुंजइ' ति प्राकृतत्वादेकवचनेन निर्देशः, यावदा सा-
धयो भुञ्जते तावत्पानकस्य वेला फिट्ठति—व्यतिक्रामति,
ततः क्षणः—उपवासिकः स्थावरो वा—वृद्धः अशङ्कनीय
इति कल्पकरणाभ्रमेकाक्षरपि 'आणि' ति पानकमानयेत् ।
तरुणा वा यो ज्ञानशीलो दृढधर्मा निर्विकारश्च स एका-
क्षरपि निजकानां मातृपितृपत्नीयस्यजनानां कुलेषु भाषित-
कुलेषु वा आदिशब्दाद्—अन्येष्वपि तथाविधकुलेषु प्रविश्य
पानकं गृहीयात् ।

अत्रैव कल्पकरणद्वारे विध्यन्तं विभणिपुट्टीग्माह-

विइयपदं मोय गुरुग, ठाणनिमीयणतुयट्ठधरणं वा ।

गोवरपुंत्तणट्ठवणा, धोवण छट्ठे य दव्वाइ ॥ ८६४ ॥

द्वितीयपदेऽपवादाख्ये साधयो व्रजिकां गता भवेयुः, तत्र
च पानकं न लब्धमिति कृत्वा यदि मोकेन-प्रसवणेनाचमन्ति
ततश्चत्वारो गुरवः, शिष्यः प्राह—यदि मोकेनाचमने दोषा-
स्ततो रात्रौ स्थाने निषादनं न्यवर्तने चाकुर्वन् संस्पृष्टपात्रक-
स्य धारणं करोतु । सूरिराह—एवं कुर्वतः संयमात्मविरा-
धना भवति । ततो गोवरेण-गोमयेन प्राक् नस्य प्रोञ्ज्यन्म-
घरणं कृत्वा स्थापनं कर्तव्यम्, ततो द्वितीयदिवसे यदि
द्रवं ग्रहीतव्यं तदा धावनं कल्पत्रयप्रदानकं कर्तव्यम् ।
यदि न कल्पत्रयं दातव्यम्, ततः, 'छट्ठे अ दव्वाइ' ति शिष्यः
प्राह—यद्यधोति पात्रे भक्तं गृह्णात ततो नु तत्र यान्यचयव-
द्रव्याणि पर्युपितानि सन्ति तैः षष्ठ्यतमतिचरितं स्यादिति
निर्युक्तिगथासंज्ञेपार्थः ।

विस्तरार्थं नु विभणिपुगाह—

वइगा अट्ठाणे वा, दवअसईए विलंवि सूरे वा ।

जइ मोएणं धोवइ, सेहत्तह भिक्खगंधाई ॥ ८६५ ॥

व्रजिका-गोकुलं तस्यां कारणगतानामध्वनिं वा वहमा-
नानां द्रवस्य-पानकस्य असति-अप्राप्तौ विलम्बितं वा अ-
स्तंगतप्राये सूर्ये यदि पानकं नास्ति ततः कथं कल्पः कर-
णीयः, अत्र नोदकः स्वच्छन्दमत्या प्रतिवचनमाह—मोकेन-
तदानीं पात्रमाचमनीयम् । आचार्य आह—एवं ते स्वच्छन्दं
प्ररूपणां कुर्वणो यथाछन्दन्वाच्चत्वारो गुरवः प्रायश्चित्तम् ।
मोकेन पात्रकमाचामति तस्यापि चतुर्गुरवः । कुतः ? इत्या-
ह—यदि मोकेन धावति तदा शैलाणामन्यथाभावोऽपि वि-
परिणमनं भवेत्, विपरिणताश्च प्रतिगमनादीनि कुर्युः,
द्वितीयं च दिवसे भिक्षार्थं पात्रके प्रसारिते सति कार्य-
कयाः कथितो गन्धः समायाति, ततो लोकः प्रवचनादर्श-
वादं कुर्याद्, अहो अमीभिरस्थिकापालिका अपि निर्जिता
यदेवं पात्रकं प्रसवणेनाचामन्तीति । आदिग्रहणेन-आवकाणां
विपरिणामो भवतीत्यादिपरिग्रहः ।

अथ भूयः परः प्राह-

भणइ जइएस दोसो, तो ठिय निसीयण तुअट्ठ धरणं वा ।

भणइ तं तु न जुजइ, दु दोस पादे अ हाणी य ॥ ८६६ ॥

भणति परो यद्येष शैलः विपरिणामादिक उपजायते ततो
मा मोकेनाचामतु परं ग्रहीतेनैव पात्रकेण सकलामपि रात्रिं
'ठाणि' ति ऊर्ध्वस्थितः तिष्ठतु, तथा यदि न शक्नोति
स्थातुं ततः 'निसीय' ति निषण्णः पात्रकं धारयतु, तथापि
यदि न शक्नोति ततस्त्वग्वर्तने कुर्वाणस्तिर्यग्निषण्णः सन् धा-
रयतु । सूरिराह—भण्यते अत्रोत्तरम्—हे नोदक ! तत्तु न यु-
ज्यते यद्भवता प्रोक्तम्, कुतः ? इत्याह—'दु दोसो' ति
द्वौ दोषावत्र भवतः, तथा—आत्मविराधना, संयमविराध-
ना च । तत्रोत्तरस्थितस्योपविष्टस्य वा निद्रया प्रेरितस्य भूमौ
निपततः शिरोहस्तपादाद्युपघाते आत्मविराधना, परिणतः
सन् पक्षां कायानामन्यत्र संविराधयेदिति संयमविराधना ।
'पादे अ हाणि' ति तदा पात्रं पतितं सद्भज्येत ततो या पात्र-
केण विना परिहाणित्वा निषण्णं प्रायश्चित्तम् ।

यत एते दोषा अतोऽयं विधिः—

निद्धमनिद्धं णिद्धं, गोव्वरपुट्ठं ठविति पेहिता ।

जइ य दवं घेत्तव्वं, विइयदिणं धोइउं गिएह ॥ ८६७ ॥

लेपकृतं स्निग्धं वा भवेत्, अस्निग्धं वा भवेत् । यदि स्निग्धं ततो गोवरेण—गोमयेन—'पुट्टं' प्रोञ्जितं सुघृष्टं पात्रकं कृत्वा निग्वयवीभूतं सत्प्रत्युपेत्य रात्रौ स्थापयन्ति न धारयन्तीति भावः । अथास्निग्धं ततः संलेखनकलेन सुसंलीढं कृत्वा स्थापयन्तः न पुनः कर्गपेण मृष्यन्ते, यदिदमेव द्रवं गृहीतव्यं ततो धाविन्या त्रिः कल्पयितव्याः । अथ भक्तं ततोऽधातेऽपि गृह्यते न कश्चिदोषः ।

अत्र परः प्राह—

जइ ओदणो अधोए,धिप्पइ तो अवयवेडि निमिभत्तं ।
तिन्नि य न होति कप्पा, ता धोवसु जाव निगंघं ॥८६८॥
तम्हा गुव्वरपुट्टं, संलीढं चेव धोविउं हिंउं ।

इहो मे निमिभत्तं, ओअविअं चव गुरुमादी ॥८६९॥

यद्यधोते पात्रे द्वितीयं ग्रहनि ओदनो गृह्यते ततो नु तत्र सूक्ष्मा अवयवाः सन्ति येषां गन्धस्तृतीयोऽप्यहनि लेप्यते, तैश्चावयवैः तथास्थितैः सद्भिर्यदपरं भक्तं तत्र गृह्यते तद्गुणानां निशिभक्तं भवति, तच्च गुणमाभिलेपकृतस्य त्रयः कल्पाः शुद्धिकरणतया निर्दिष्टास्तदप्यस्माकं मनसि न कचिपथमियत्ति, कल्पत्रयं दत्तेऽपि तदीयगन्धस्याप्रायमाणत्वात्, ततोऽहमिन्धं प्ररूपयामाति ' धोवसु जाव निगंघं ' ति तावत् तत्प्रक्षालय यावन्निगन्धीभवति, न च बहुभिरपि कल्पैर्निगन्धी भवति तस्माद्यत्नेन कृतं स्निग्धं तद्गोवरेण—गुगलेन प्रोञ्जितं कृत्वा अस्निग्धं तु सुसंलीढं कृत्वा द्वितीयं दिवसे धाविन्या—कल्पयित्वा भिक्षां हिण्डत-इतरथा—कल्पकरणमन्तरं (मे) भवतां निशिभक्तमापद्यते, अकृतकले च भाजने गृहीतमपरमपि भक्तम् ' उअवियं ' उच्छिद्यते भवति । तच्च गुवादीनामाचार्योपाध्यायप्रभृतीनां दीयमानं महतीमाशातनामुपजनयति ।

इत्थं परेणोक्ते सति सूग्गिह—

भन्नइ न अन्नगंधा, हणंति छट्टं जंहेव उग्गाग ।

तिन्नि य कप्पा नियमा, जइ वि य गंधो जहा लोए ॥८७०॥

भग्यते अत्र प्रतिवचनम्—अमुष्य भक्तस्य गन्धाः पष्टे—रात्रि-विगमणत्रते न घ्नन्ति, यथैवोद्गारा रात्रौ समागच्छन्तोऽपि न पष्टव्रतमुपघ्नन्ति तथा पात्रके यद्यपि गन्धः समागच्छति तथापि नियमान् त्रय एव कल्पा दातव्या नाधिका न वा हीनाः तथा भगवाद्भिरुक्त्वात्, यथा—लोकैऽपि प्रतिनियता भाजनशोधनाय मृत्तिकालेपाः भवन्ति ।

तथाहि—

वारिखलाणं वारम, मट्ठीया छश्च वारणपत्थाणं ।

मा एत्तिए भणाही,पडिमा भणिया पवयणम्मि ॥८७१॥

वारिखलाः—प्रवाजकास्तेषां द्वादश मृत्तिकालेपा भाजनशोधका भवन्ति, पट्टं च मृत्तिकालेपा धानप्रस्थानां तापसानां शौचसाधकाः संजायन्ते, एवं लोकैऽपि स्वसमयप्रतिपादितानि प्रतिनियतान्येव शौचानि दृष्टानि । अतो हेनोदक ! एतावतः कल्पान् मा भण—मा दूहि, तावद् दातव्यं यावन्निगन्धीभवतीत्यप्रतिनियतानित्यर्थः । तथा—प्रतिमति—मोकप्रतिमा साऽपि प्रवचने भणिताः तस्यां हि मोकमपि पात्वा शुचिरेव भवति ।

एतदेव भावयन्ति—

पिह मोयाइ लोए, अमहं पि अलवगं अगंधं च ।

मोएण वि आयमणं, दिट्ठं तह मोयपडिमाए ॥८७२॥

यथा लोकं पृथक्—विभिन्नानि शौचानि दृष्टानि तथाऽस्माकमपि त्रिभिः कल्पैः प्रदत्तैरलेपकम अगन्धं च पात्रकं—भवतीत्येवं शोधविधिर्भगवाद्भिरुद्दिष्ट इति । तथा मोकनाप्याचमनं मोकप्रतिमायां दृष्टमेव ।

परः प्राऽऽह ।

जइ निल्लेवमगंधं, पडिक्कुट्टं तं कहं नु जिणकप्पे ।

तेसिं चव अवयवा,रुक्खासि जिणा न कुव्वंति ॥८७३॥

यदि निलेपमगन्धं च शौचं दृष्टं ततः कथं नुगिति चित्तं, तत्रिलेपनं जिनकलेपं प्रतिपद्ये सति प्रतिकृष्टम्—प्रतिपिद्धम् । ' तेसिं चव अवयव ' त्ति अनिलेपते तेषां जिनकल्पिकानां सन्त्येव सूक्ष्माः पुगीपादग्वयवाः यैरमीषां शुचिरेव न भवति । सूग्गिह—रूक्षाशिना जिनाः—जिनकल्पिका भगवन्तस्ततः अभिघ्नवर्चस्कनया न सन्ति सूक्ष्माश्चावयवाः अमीषाम्, तद्भावाच्च दृग्गतास्तप्रसरस्तेषां पुगीपगन्ध इति हेतोर्न लेपनम् ॥ आह—यद्यभिघ्नवर्चस्कनया जिनकल्पिकाः शौचं न कुर्वन्ति, तर्हि ये स्थविरकल्पिका-अप्यभिघ्नोच्चागस्तेषामपि संज्ञामुत्सृज्य किं कारणमवश्यं शौचकरणमुक्तम् ? उच्यते—

थंडिल्लाण अनियमा, अभाविए इड्डिजुयलमुड्डयरे ।

सज्झाए पडणीए, न ते जिणे जं अणुपेहे ॥८७४॥

स्थविरकल्पिका प्रथमस्थण्डिला भाविद्वितीयतृतीयचतुर्थान्यपि स्थण्डिलानि गच्छन्ति, तत्र च यदि न निलेपयन्ति तत आपाततः संलेकस्मृत्या अवर्णवादादयो दोषा भवेयुः, इति स्थण्डिलानामनियमादवश्यतया शौचं कुर्वन्ति, अभाविता नाम—अपरिणतजिनवचनः, तस्य निलेपनाभाधे मा भूडिपरिणाम इति ' इड्डि ' त्ति ऋद्धिमान् राजादीनामन्यतमः प्रवर्जितः, स प्रायेण शौचकरणभाविता इति तदर्थम्, तथा—युगलं बालवृद्धद्वयं तत्प्रायेण भिन्नवर्चस्कं भवति, उड्डयरे नाम—यः समुद्दिशन् संज्ञां वा व्युत्सृजन् चपलतया हस्तादीन्यपि लेपयति, ' सज्झाए ' त्ति अनिलेपितं स्थविरकल्पिकानां स्वाध्यायो न वर्तते वाचा कर्तुम् ' पडणीए ' त्ति प्रथमस्थण्डिलाभावे द्वितीयस्थण्डिलगतस्य शौचकरणमदृष्टा प्रत्यनीकः उड्डाहं कुर्यात्, ' न ते जिणे ' त्ति जिनकल्पिके नृतेषां स्थण्डिलानियमादयो दोषा भवन्ति ' जं अणुपेहे ' त्ति यद्यस्माच्छास्यं स्वाध्यायं मनसैवानुप्रक्षिप्तं वा परिवर्त्तयति ततो न निलेपयति, स्थविरकल्पिकानां तु मनसा स्वाध्यायकरणं प्रभूतेनापि कलेपेन न सूत्रार्थं परिजितौ भवत इति ।

एमेव अप्पलेवं, मामामेउं जिणा न धोवन्ति ।

जइ वि न निरावयवं, अहावि ईए उ मुज्झंति ॥८७५॥

एवमेवाल्लेपमलपशब्दस्य तत्रैवैवाचकत्वादलेपकृतं भाजने यद्यपि न निग्वयवं संजायते तथापि यथा स्वकल्पानुपालनादेव शुद्ध्यति, स्थितिर्गियतेषां यदेवमेव शुचयो भवन्ति इति ।

यद्वक्तुं भवता प्राक् अकृतकल्पभाजनं गृहीतं
भक्तमुच्छिष्टं भवति, तदपि 'परिक्लिप्तं' नि
दशयति-

मन्त्रतो ममद्वं, जं इच्छसि धावसं दिशं विद्वं ।

इत्थं वि सुगुणं अपदिपि, जहा तयं निच्छं तुच्छं ॥६०६॥

संसृष्टं मन्यमानो यत् द्वितीयं दिनं धावतः-कल्पकरणम्
इच्छति, अत्राप्यथं गृणु-निशम्य हे अपदिपि ! यथा-तकत्-
त्वदीयं वचनं निश्चय परमार्थतः तुच्छम्-असारम् ।

तद्वत्तद-

मयं पि य ममद्वं, नऽन्ति य ममद्वितल्लयं किंचि ।

मयं पि य लेवकटं, पाणमजाए कटं मंही ॥ ६०७ ॥

यदि गन्धमात्रेणैव त्वदुक्तया नीत्या भक्तमुच्छिष्टं भवति ततः
सर्वमप्यसं जगति संसृष्टम्-उच्छिष्टमेव विद्यते. 'नन्ति' ना
स्ति किञ्चिदप्यनेसृष्टम्, एवं सर्वमपि भक्तं पानकं च लेपक-
तम्-उच्छिष्टं भवति; अतः पानकजातेन कथं शुद्धिर्भविष्यति ।

एतदेव भावयति-

खीरं वच्छुच्छिष्टं, उदमं पि य भच्छकच्छमुच्छिष्टं ।

चंदो गहृच्छिष्टं, पुष्पाणि य मह्यरिगणेहि ।

गंधंतीओ वोद्वि ति, वंजरे खलगुले य तक्कारी ।

ममद्वमुहा य दव्यं, पियंति जङ्गो कटं मुज्जे ॥६०८॥

लोचं वन्माच्छिष्टं वन्मेन स्वमातुः स्तन्यमापिवता संसृष्टम् ।
तथा—उदकमपि मन्मथरुच्छुयोच्छिष्टम्, चन्द्रो गहृच्छिष्टः,
पुष्पाणि मधुकर्णगणैश्चच्छिष्टानि, तथा-अविगतिरका गन्धय-
न्यो व्यञ्जनानि-शालनकानि 'वोद्व्यं' नि किं लिप्पन्नानि
न वर्तन्ति परिश्रानार्थम्, स्वतन्तु तावपि तच्छुक्काकारिणः-तस्य
स्वनादः, कारिणश्चाक्रिहादयो 'वोद्व्यन्ति' संसृष्टमुखाश्चो-
च्छिष्टेन मुग्धेन यतयो यद् द्रव्यमापयन्ति तदपि संसृष्टं तेन
संसृष्टेन यस्य भाजनस्य कल्पः क्रियते तत्कथं शुद्धयतीति ।
यत एवमतो न गन्धमात्रेणैव भक्तमुच्छिष्टं भवतीति स्थितम् ।

अथ कल्पकरणं चित्तधर्माभाचार्य-

निष्पद्यं प्रायश्चित्तमाह—

एकस्मिन् स्थाने, अथवा कस्मिन्स्य मामियं लहुयं ।

तिगमामिय तिगपणगा, य होति कण्ठं कुण्डं जन्थ ॥६०९॥

एकस्मिन् स्थाने चित्तार्थं सामाचार्यं कुर्वीतस्य मास्त्रिकं
लघुकम् । तद्यथा—असंलीढं पात्रके प्रथमं कल्पं करोति,
संलीढ्य वा प्रथमं कल्पं कृत्वा तं नापिचतीति द्वितीयं
कल्पं, पात्रके अप्रक्षिप्य वह्निर्निगच्छति, एतेषु त्रिष्वपि स्था-
नेषु मास्त्रलघु । तथा—त्रीणि मानिकानि पञ्चकानि च भ-
वान्त यत्र कल्पं करोति, तद्यथा—न प्रत्युपेक्षितं न प्रमा-
जयति १, नाप्रत्युपेक्षितं प्रमाजयति २, प्रत्युपेक्षितं न
प्रमाजयति ३, एतेषु त्रिषु भक्तेषु प्रत्येकं तपःकालविशे-
षितं मास्त्रलघु । चतुर्थभक्ते प्रत्युपेक्षितं प्रमाजयति च तत्र
दुष्प्रत्युपेक्षितं दुष्प्रमाजितं करोति, १ दुष्प्रत्युपेक्षितं सुप्रमा-
जितं करोति २ दुष्प्रमाजितं सुप्रत्युपेक्षितं करोति ३ एतेषु
त्रिषु तपःकालविशेषितानि पञ्चार्चिन्दिवाति । सुप्रत्युपेक्षि-
तं सुप्रमाजितं चतुर्थं भक्तः शुद्धः । इति गतं कल्पक-
रणद्वारम् । वृ० १ उ० २ प्रक० । आ० १ ध० १ प्रव० । नाभ-

हपरिजले, कल्प०३ अधि०६ क्षण । नाभिरैव तावद्यन् प्रविशति
स लेपः । वृ० ४ उ० । नि० चू० । नाभेदावास्तव्ये स्वनामस्थाने
गृहपती, 'तत्थं सं नाभेदाए वाहिरिथाए लेवे नाम गा—
हायइ होत्था " तस्यां च लेपो नाम गृहपतिः—कुटुम्बि-
क आसीत् । (सूत्र०) " सं सं लेवे नाम गाहायइ त-
मणोवात्मए यावि होत्था " स लेपाख्यो गृहपतिः श्रम-
णान्—साधुनुपास्तं—प्रत्यहं संवत इति श्रमणोपासकः ।
सूत्र० २ ध्रु० ७ अ० । ('पेढालपुत्त' शब्दं पञ्चमभागे १०८१
पृष्ठं वक्तव्यता गता) सर्वत्र प्रत्याख्याने 'अन्नत्थणाभोगेण'
इत्याद्याकारोच्चारणं प्रोक्तमस्ति, परं 'पाणस्स लेवेण वा'
इत्यादिषु कथं तच्च ? इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्—'पाणस्स लेवे-
ण वा' इत्यत्र 'अन्नत्थणाभोगेण' इत्याद्याकारानुच्चारणे
हेतुः शास्त्रे दृष्टो न स्मरति, पडावश्यकसूत्रमध्येऽपि तद्व-
हित एव पाठो दृश्यते—इति ॥६१॥ संन० २ उल्ला । विहृत-
पात्रकाणि पुनर्लेपितानि चतुर्मासके विहृतानि कल्पन्ते न
वा ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—पूर्वविहृतपात्रकाणि पुनर्लेपितानि
चतुर्मासके विहृतानि कल्पन्ते इति ॥६१॥ संन० २ उल्ला० ।
लेवकपिय-लेपकल्पिक-पुं० । लेपस्यामाचार्यभेदे, वृ० ।

साम्प्रतं लेपकल्पिकमाह—

परिहसुयगुणियमगुणिय-धारमधारउवउत्तो परिहगति ।

आ परि्यादी, आयरिओ रिमोहिकरगो से ५३७ ।

यस्माद्—ज्ञानतः प्रायश्चित्तं तस्माद्येनौ प्रतिशुक्लिसूत्रमियं
वा कल्पपीठिका पठिता स्यात्, श्रुता वा गुणिता—अन्य-
न्तच्चभ्यस्तीकृता स्याद्, अगुणिता वा स्याद्, धारिता
वा स्याद् अधारिता वा; तथापि चेदुपयुक्तः सन् सूत्रो-
क्तप्रकारेण लेपं परिहगति-परिभोगयति; स लेपकल्पिकः,
तेन च लेपसूत्रेण पठितनापठितेन वा गुणितागुणिनेन
वा, धारितेनाधारितेन वा उपयुक्तं वा यां विगधनामापयते
नामाचार्योदः पुनतः आलोचयन् प्रथमत आचार्यस्य, तद-
भावे उपाध्यायादपरि, आलोचितं च (सं) तस्य प्रायश्चि-
त्तप्रदानेन विशोधिकारक आचार्यः । उक्तो लेपकल्पिकः ।
वृ० १ उ० १ प्रक० ।

लेवण-लेपन-न० । कुड्यानां कर्दमेन गोयमेन च लेपप्र-
दाने, वृ० १ उ० २ प्रक० । आ० १ नि० चू० । प्रलेप,
सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।

लेवमेग-लेपमयीदा-स्त्री० । नियमितलेपविधाने, " लेव (मे-
ग) मायाए संजए " (१ गाथा) दश० ५ अ० २ उ० ।

लेवयं-लेपयत्-त्रि० । संलेप, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० ।

लेवाड-लेपकृत-न० । स्निग्धावयवमिश्रे, पञ्चा० ५ विव० ।
('लेव' शब्दं लेपकृतान्शुक्तानि)

लेवालेंव-लेपालेप-न० । भोजनभाजनस्य विकृत्या ती-
मनादिना वा आच मास्त्रप्रत्याख्यातुकल्पनीयेन लिप्पता-
याभ, ध० २ अधि० । "लेवालेंवेण गिहत्थनंमद्वं" पञ्चा०
५ विव० ।

लेवि-लातुम्-अव्य० । आदाने, " तुम एवमणणहमण्डि
च " ॥ ८ । ४ । ४४१ ॥ अतएव तुमः स्थाने वैकल्पिकः

'एविणु' इत्येति शः । प्रदीतुमित्यर्थे, "लेवि महव्यय सिधु लहदि" प्रा० ४ पाद ।

लेविणु-लातुम्-अव्य० । आदाने, "लेविणुतयु पालेवि" प्रा० ४ पाद ।

लेम-श्लेषम्-पुं० । श्लेषमणि, विशेषः ।

लेश-पुं० अन्ते पञ्चा० १२ वि० । पञ्च० कलाद्वयकाले, तं० स्तोके, "येव लेमो लवा कना मत्ता" पा० ना० १६४ गाथा । लिखित आश्रयस्त, निद्रायाम्, निःशब्दे चा० ना० ७६ गमगाथा । श्लेष-पुं० । श्लेषे, ग० । आचा० । मात्रायाम्, पञ्चा० ७ वि० । त्रि० । श्लेषद्रव्ये, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

लेमणता-स्त्री० । श्लेषमण-त० । ऊर्वादीनां जानुप्रभृतिभिः संबन्ध, प्रज्ञा० १६ पद ।

लेमणा-श्लेषणा-स्त्री० । श्लेषद्रव्येण द्रव्ययोः सम्बन्धने, भ० २ श० ६ उ० । सूत्र० ।

लेशना-स्त्री० । अङ्गुल्याद्यवयवसंश्लेषरूपायाः स्तम्भनं, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

लेमणी-श्लेषणी-स्त्री० । श्लेषताहेतौ विद्याभेदे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

लेममेत-लेश्यमात्र-त्रि० । अल्पमात्रे, द्रव्या० १ अध्या० ।

लेसा (स्सा) लेश्या-स्त्री० । लिश्यते प्राणी कर्मणा यथा सा लेश्या । यदाह-श्लेष इव वर्णवन्धस्य कर्मवन्धस्थितिविशेषः ।

स्था० १ टा० ज्ञा० । लिश्यते-श्लेष्यते कर्मणा सह आत्मा अनयति लेश्या । कर्म० ४ कम० । कृष्णादिद्रव्यसाक्षिव्या

दा मनः परित्यागविशेषे, "कृष्णादिद्रव्यसाक्षिव्यापारिणा य आत्मनः । स्फोटकस्यैव तत्रायं, लेश्याशब्दः प्रवर्तते" ॥१॥

प्रज्ञा० १७ पद । स्या० । आ० म० । पा० । ल० । अध्यवसाने,

आचा० १७ अ० ३० । अन्तःकणवृत्तां, आचा० १७ अ० ३० । सूत्र० । अथ कानि कृष्णादीनि द्रव्याणि ?, उच्यते-इह

योगं स्तौ लेश्या भवति, योगमात्रं च न भवति ततो योगं न लेश्यान्वयव्यापारकदर्शनात् योगनिमित्ता लेश्येति निश्ची-

र्यते, सर्वत्रापि तन्निमित्तव्यतिथ्यस्यान्वयव्यतिरेकदर्शन-

मूलत्वात्, योगनिमित्ततायामपि विकल्पद्रव्यमयवर्तते-किं

योगान्तर्गतद्रवरूपा योगनिमित्तकर्मद्रवरूपा वा, ?, तत्र न तावद्योगानामित्तकर्मद्रवरूपा, विकल्पद्रव्यान्तिक-

मान्, तथाहि-योगनिमित्तकर्मद्रवरूपा सती घातिक-

र्मद्रवरूपा अघातिकर्मद्रवरूपा वा ?, न तावद् घाति-

कर्मद्रवरूपा, तेषामभावेऽपि सयोगिकवर्तिनि लेश्यायाः

सद्भावात्, नापि अघातिकर्मरूपा, तत्सद्भावेऽपि अ-

योगिकवर्तिनि लेश्याया अभावात्, ततः पार्तिशेषात्

योगान्तर्गतद्रवरूपा प्रत्यया । तानि च योगान्तर्गतानि द्र-

व्याणि यावत्कपायास्तादृशेषामप्युदयोपवृद्धकाणि भवन्ति,

दृष्टं च योगान्तर्गतानां द्रव्याणां कपायादयोपवृद्धका-

मर्थम्, यथा पित्तद्रव्यस्य । तथाहि-पित्तप्रकोपविशेषा-

दुपलक्ष्यते महान् प्रवर्द्धमानः कोपः, अन्यच्च-वाहान्यपि

द्रव्याणि कर्मणामुदयोपवृद्धकादिहेतव उपलभ्यन्ते, य-

था-वाह्योपविशानादिरण्यदोषोपलभ्यते, सुखापानं ज्ञा-

नावरणोदयस्य, कथमन्यथा युक्तायुक्तावयवकालतोपजा-

यते, मध्यमोजनं निद्रारूपद्रव्याणां दयस्य, तत्किं यो-

गद्रव्याणि न भवन्ति ?, तेन यः स्थितिपाकविशेषो लेश्या-
वशादुपगम्यते शास्त्रान्तरे स सम्यगुपपन्नः, यतः स्थिति-
पाका नामानुभाग उच्यते, तस्य निमित्तं कपायादयान्त-
र्गतकृष्णादिलेश्यापरिणामाः, ते च परमार्थतः कपायस्व-
रूपा एव, तदन्तर्गतत्वात्; केवलं योगान्तर्गतद्रव्यसहका-
रिकारणमद्वैतचिदाभ्यां ते कृष्णादिर्भेदभिन्नाः तावत्सम-
देन विनिश्चाशोपजायन्ते, तेन यद् भगवता कर्मप्रकृति-
कृता शिवशमोच्चार्येण शतकाख्य ग्रन्थेऽभिहितम्—"उ-
इ अणुभागं कपायश्चो कुण्ड" इति तदपि समीचीन-
मेव, कृष्णादिलेश्यापरिणामानामपि कपायादयान्तर्गतानां
कपायरूपत्वात्, तेन यदुच्यते कैश्चिद्-योगपरिणामव्यं
लेश्यानाम् "जोगा पर्याडपण्मे ठिअणुभागं कपाय-
श्चो कुण्ड" इति वचनान् प्रकृतिप्रदेशवन्धहेतुत्वं न स्या-
न्न कर्मस्थितिहेतुत्वमात्रं, तदापि न समीचीनम्, यथाक्त-
भावार्थपरिज्ञानात् । अपि च-न लेश्याः स्थितिहेतवः
किन्तु-कपायाः, लेश्यास्तु कपायादयान्तर्गता अणुभाग-
हेतवः, अत एव च-"स्थितिपाकविशेषस्तस्य भवति
लेश्याविशेषण" इत्यत्रानुभागाप्रतिपत्त्यर्थं पाकग्रहणम् । ए-
तच्च सुनिश्चितं कर्मप्रकृतिटीकादिषु, ततः सिद्धान्तप-
रिज्ञानमपि न सम्यक् तेषामस्ति । यदयुक्तम्-"कर्मनि-
प्यन्दो लेश्या, निप्यन्दरूपव्यं हि यावत् कपायादयः ता-
वन्नित्यन्दस्यापि सद्भावात्, कर्मस्थितिहेतुत्वमपि युज्य-
ते एवत्यादि, तदप्यश्लीलम्, लेश्यानामनुभागवन्ध-
हेतुतया स्थितिवन्धहेतुत्वायोगात् । अन्यच्च-कर्मनिप्य-
न्दः किं कर्मकलक, उत कर्मसारः ?, न तावत्कर्मक-
लकः तस्यामान्तयोगादणुभागवन्धहेतुत्वानुपपत्तिप्रसङ्गः,
कलको हि अस्मात् भवति, अस्माश्च कथमुत्कृष्टानुभाग-
वन्धहेतुः ?, अथ चोत्कृष्टानुभागवन्धहेतवोऽपि लेश्या
भवन्ति, अथ कर्मसार इति पक्षस्तर्हि कस्य क-
र्मणः सार इति वाच्यम् ?, यथायोगमप्युक्तमपीति चेत्
अप्युक्तमपि कर्मणां शास्त्रे विपाका वर्ण्यन्ते, न च क-
स्यपि कर्मणां लेश्यारूपो विपाक उपदर्शितः, ततः
कथं कर्मसारपक्षमङ्गीकुर्महे ? तस्मात् पूर्वोक्त एव प-
क्षः श्रेयानित्यङ्गीकृतव्यः । तस्य हरिभद्रसूत्रप्रभृतिभिर्गाप
तत्र तत्र प्रदेशे अङ्गीकृतत्वादिति । प्रज्ञा० १७ पद ।

(१) अथ लेश्यानिर्लेपमाह-

आगम नोआगमतो, नोआगमतो य मो तिचिहो ।

लेमार्ण निक्खवा, चउकथो दुविह होइ नायव्वा ॥५३४॥

जाणुगमधियसरीरा, तव्वइत्तिता य मा पुणो दुविहा ।

कम्मा नोक्कम्मा या, नोक्कम्मा हुंति दुविहा उ ॥ ५३५ ॥

जीवाखमजीवाण य, दुविहा जीवाण होइ नायव्वा ।

भयमभवमिद्धिआण, दुविहाण दि होइ मत्तविहा ॥५३६॥

अजीवकम्मतो दव्व-लेमा सा दसविहा उ नायव्वा ।

चंदाण य मूगण य, महगणपक्खत्ताराण ॥ ५३७॥

आभरणच्छायणा-दंगमाण मणिका सिंहीण जा लेसा ।

अजीवदव्वलेमा, नायव्वा दसविहा एसा ॥ ५३८ ॥

जा दव्वकम्मलेमा, सा तिचिहा छविहा उ नायव्वा ।

किएहा नीला काऊ, तेऊ पम्हा य मुक्का य ॥ ५३६ ॥
 दुविहा उ भावलंसा, विमुद्धलेसा तहंय अविशुद्धा ।
 दुविहा विशुद्धलेसा, उवसमखइआ कमायाणं ॥ ५४० ॥
 अविमुद्धभावलेसा, सा दुविहा नियममां उ नायव्वा ।
 पिज्जम्मि अ दांसम्मि अ, अहिगारे कम्मलेसाए ॥ ५४१ ॥
 नो कम्मदव्वलेसा, पआगमां वीमसा उ नायव्वा ।
 भाव उदओ भणिओ, छएहं लेमाण जीवसु ॥ ५४२ ॥
 अज्झयणे निक्खेवो, चउकओ दुविह होइ दव्वम्मि ।
 आगम नाआगमतो, नाआगमतो य यं तिविहं ॥ ५४३ ॥
 जाणमभविमरीरं, तव्वइरिं च पोत्थगार्हसुं ।
 एज्झप्पस्माणयणं, नायव्वं भावमज्झयणं ॥ ५४४ ॥

‘लेसाणं’मित्यादिगाथा एकादश, तत्र ‘लेसाणं’ति सूत्रत्वा-
 ल्लश्यायाम्कोऽर्थः? लेश्याशब्दस्य निक्षेपश्चतुर्विधः—नामादि,
 ‘दुविहो’ इत्यादि प्राग्वत्, यावत् ‘सा पुणां दुविह’ ति,
 सा—व्यतिरिक्तलेश्या पुनर्द्विविधा, द्विविध्यमेवाह—कर्मणि
 नो कर्मणि च, तत्र कर्मण्यल्पवक्त्वैवेति, तामुपेक्ष्य नो-
 कर्मविषयमाह—‘नो कर्मणि—कर्माभावरूपे भवति द्विविधा,
 तुः—अवधारणार्थ इति द्विधेयः । कथमित्याह—जीवानाम्-
 उपयोगलक्षणानाम्, अजीवानां च—तद्विपरीतानाम्, उभयत्र
 लेश्यति प्रक्रमः, अत्र च नो कर्मत्वमुभयोरपि कर्माभावरूप-
 त्वात् सम्बन्धिभेदाच्च द्विभेदत्वम् । तत्रापि द्विविधा जीवानां
 भवति—ज्ञातव्या । ‘भवभवमिद्विधायां’ति मकारस्यालक्ष-
 णिकत्वात्, सिद्धिश्च तस्य च प्रत्येकमभिसम्बन्धाद्, भविष्य-
 तीति भवा—भाविनीत्यर्थः, तादृशी सिद्धिर्येषां ते भवमिद्धि-
 का—भव्यास्तेषाम्, अभवमिद्धिकानां—तद्विपरीतानां द्विवि-
 धानामन्युक्तभेदेन प्रक्रमाजीवानां भवति सप्तविधा—सप्त-
 प्रकारा इहापि लेश्यति प्रक्रमः । अत्र च जयनिहसृग्निः कृष्णा-
 दयः षट् सप्तमी संयोगजा, इयं च शरीरच्छायात्मिका परिगृह्य-
 ते, अन्ये त्र्यौदारिकादौदारिकमिश्रमित्यादिभेदतः सप्तविध-
 त्वेन जीवशरीरस्य तच्छायांमव कृष्णादिवर्णरूपां नो कर्मणि
 सप्तविधां जीवद्रव्यलेश्यां मन्यन्ते, तथा—‘अजीवकम्मणो
 दव्वलेस’ ति अजीवानां ‘कम्मणो’ ति आप्तव्याप्नो कर्मणि
 द्रव्यलेश्या अजीवने कर्मद्रव्यलेश्या, तुशब्दस्यैह सम्ब-
 न्धात्सा पुनर्दशविधा ज्ञातव्या । चन्द्राणां सूर्याणां च ग्रहा-
 मङ्गलादयस्तद्गणश्च नक्षत्राणि च—शुक्तिकादीनि ताराश्च—प्रकी-
 र्णज्योतीनि प्रदग्गणनक्षत्रतारास्तेषाम्, आभरणानि च—एका-
 वलिप्रभृतीनि आच्छादनानि च—सुवर्णचरित्तादीनि आदर्शा
 एवादर्शका दर्पणास्ते चाभरणाच्छादनादर्शकास्तेषाम्, तथा
 मणिश्च—मरकतादिः कार्काणि—चक्रवर्तिरत्ने मणिकाकितयो,
 तयोर्यो लेश्यति—श्लेषयति चात्मनि जननयनानीति लेश्या-
 अतीव चक्षुरालेपिका स्निग्धदीप्तरूपा ह्याया अजीवद्रव्यलेश्या
 प्रक्रमात्रो कर्मणि ज्ञातव्या, दशविधेया । अत्र च चन्द्रादिश-
 ब्देस्तद्विमानानि “तात्स्थ्यात्तद्रव्यपदेश” इति न्यायेना-
 न्वयन्ते, तेषां च पृथ्वीकायरूपत्वेऽपि स्वकायपरकायश-
 र्स्वापानपातसम्भवान्, तत्प्रदेशानां केषाञ्चिद्वेत्तनत्वेना-
 जीवद्रव्यलेश्यात्वं द्रष्टव्यम्, उपलक्षणं चात्र दशविधत्व-
 मेवविधद्रव्याणां रजनरूपयनाप्रादीनां बहुतरत्वेन तच्छा-
 याया अपि बहुतरमेदसम्भवात् । इत्थं नो कर्मद्रव्यलेश्या-

मभिधाय कर्मद्रव्यलेश्यामाह—या कर्मद्रव्यलेश्या अत्रेतन-
 तुशब्दसम्बन्धात्सा पुनर्नियमात्—अवश्यम्भावात् पडिधा
 ज्ञातव्या—अवबोद्धव्या, कथमित्याह—कृष्णा नीला ‘काऊ’
 त्ति कापोना ‘तेऊ’त्ति, तैजसी पद्मा च शुक्ला चेति, इह च क-
 र्मद्रव्यलेश्येति सामान्याविधानेऽपि शरीरनामकर्मद्रव्याण्येव
 कर्मद्रव्यलेश्या, यदुक्तं प्रज्ञापनावृत्तिरुता—“योगपरिणामो
 लेश्या, कथं पुनर्योगपरिणामो लेश्या?, यस्मान्संयोगिकेवली
 शुक्ललेश्यापरिणामेन विहन्यान्तमुद्गते शेषे योगनिरोधे क-
 रोति, ततोऽयोगित्वमलेश्यत्वं च प्राप्नोति ; अतोऽवगम्यन्त-
 योगपरिणामो लेश्यति । स पुनर्योगः शरीरनामकर्मपरिण-
 तिविशेषः, यस्मादुक्तम्—“कर्म हि कार्मणस्य कार्यमन्येषां
 च शरीराणां” मिति, तस्मादौदारिकादिशरीरस्युक्तस्यात्म-
 नो वीर्यपरिणतिविशेषः काययोगः, तथौदारिकवैक्रियाहार-
 कशरीरव्यापाराहतवाग्द्रव्यसमूहसत्त्वित्वाजीवव्यापारो यः
 स वाग्योगः, तथैवौदारिकादिशरीरव्यापाराहतमनोद्रव्य-
 समूहसत्त्वित्वाजीवव्यापारो यः स मनोयोग इति । ततो
 यथैव कायादिकरणयुक्तस्यात्मनो वीर्यपरिणतियोग उच्य-
 ते, तथैव “लेश्याऽपि” इति । गुणवस्तु व्याचक्षते—कर्मनिस्य-
 न्दो—लेश्या, यतः कर्मस्थितिहेतवो लेश्याः । यथोक्तम्—“ताः
 कृष्णनीलकापो—ततेजसीपद्मशुक्लतामानः । श्लेष इव वर्ण-
 बन्ध—स्य कर्मबन्धस्थितिनिविधादयः ॥ १ ॥” इति, योगपरि-
 णामत्वे तु लेश्यानाम्, “जोगा पयडिपणसे, ठिइअणुभासं
 कसायओ कुणति” ति वचनात्प्रकृतिप्रदेशबन्धहेतुत्वमेव
 स्यात् न तु कर्मस्थितिहेतुत्वम्, कर्मनिस्यन्दरूपत्वे तु याव-
 त्कपायोदयस्तावत्तन्निस्स्यन्दस्यापि सद्भावात्कर्मस्थितिहेतु-
 त्वमपि युज्यते एव, अत एवोपशान्तक्षोणमोहयोः कर्मब-
 न्धसद्भावेऽपि न स्थितिसम्भवः, यदुक्तम्—“तं पदमसमये
 वद्धं, वीर्यसमये वेइयं, ततियसमये निज्झिणं” ति, आह-
 यदि कर्मनिस्यन्दो लेश्या तदा समुच्छिन्नक्रियं शुक्लध्यानं
 ध्यायतः कर्मचतुष्टयसद्भावं तन्निस्स्यन्दसम्भवेन कथं न
 लेश्यासद्भावः?, उच्यते, नायं नियमो यदुत निस्स्यन्दवतो
 निस्स्यन्देन सदा भाव्यं, कदाचिन्निस्स्यन्दवत्स्वपि वस्तुषु तथा-
 विधावस्थायां तदभावदर्शनात् । यच्चोक्तम्—‘अयागिना
 योगपरिणामाभावे लेश्यापरिणामाभाव’ इति निश्चिनुमः—
 योगपरिणाम एव लेश्यति, तदयस्यासिद्धकम्, यतो रश्यादयः
 सूर्याद्यभावे न भवन्ति, न च ते तद्रूपा एव, यत उक्तम्—“यच्च
 चन्द्रप्रभाद्यत्र, ज्ञानं तज्ज्ञातमात्रकम् । प्रभा पुद्गलरूपा य-
 त्तद्धर्मो नापद्यते ॥ १ ॥” अन्ये त्वाहुः—कार्मणशरीरवत्पृ-
 थगेव कर्माएकात्कर्मवर्णानिष्पन्नानि कर्मलेश्याद्रव्याणीति,
 तत्त्वं पुनः कवलितो विदन्ति । इत्युक्ता द्रव्यलेश्या । भावले-
 श्यामाह—द्विविधा च भावलेश्या—विशुद्धलेश्या—अकलुषद्रव्य
 संपर्कजात्मपरिणामरूपा, तथैव—अविशुद्धा—इत्यविशुद्धले-
 श्या । तत्र द्विविधा विशुद्धलेश्या—‘उवसमखइय’ ति सूत्र-
 त्वादुपशमक्षयजा, केषां पुनरुपशमक्षयौ? यतो जायत इय-
 मित्याह—कपायाणाम्, अयमर्थः—कपायोपशमजा कपायक्षय-
 जा च, एकान्तविशुद्धिं चाऽऽश्रित्यैवमभिधानम्, अन्यथा हि
 क्षायापशमिक्यपि शुक्ला तेजःपद्मे च विशुद्धलेश्यं स-
 मभवत एवेति । अविशुद्धभावलेश्या सति या प्रागुप-
 क्षिप्ता द्विविधा—द्विभेदा ‘णियमसा उ’ ति, आप्तव्यात्
 नियमेन—अवश्यम्भावेन ज्ञातव्या, ‘पेज्जम्मि य’ ति-

‘ दोसम्मि य ’ ति प्रेमणि च—रागे द्वेपे च द्वये, किमुक्तं भवति ?—रागविषया, द्वेषविषया च । इयं चार्थात्कृष्णनी-
लकापान्तरूपा, तदेवमस्या नामादिभेदतोऽनेकविधत्वम्, इह
कयाऽधिकृतमित्याह—अधिकारः कर्मलेश्यायां, कोऽर्थः ?—
कर्मद्रव्यलेश्यायां, प्रायस्तस्या एवात्र वर्णादिरूपेण विचा-
रणात् । इत्थं नामादिभेदेन लेश्यायुक्ता, तत्र च वैचित्र्यात्सूत्रकृ-
तेनोक्तमद्रव्यलेश्यायां भावलेश्यायां च यन्प्राग् नोक्तं सम्प्रति
तदाह—नोक्तमद्रव्यलेश्या-शरीराभरणादिच्छाया ‘ पञ्चो-
ग-स्स ’ ति प्रयोगः—जीवव्यापारः स च शरीरादिषु नैला-
भ्यञ्जनमनःशिलाधर्मेणादिस्तेन ‘ वीससा य ’ ति विस्रसा-
जीवव्यापारनिरपेक्षा अश्वेन्द्रधनुर्गादीनां तथा वृत्तिस्तया
च ज्ञातव्या । ‘ भाव ’ इति—भावलेश्या उदयः—विपाकाः,
इह तूपचारादुदयजनितपरिणामो भणितः पण्यं लेश्यानां
जीवेषु । ‘ अज्झरणे ’ त्यादिगाथाद्वयम्—अध्ययननिक्षेपा-
भिधायिविनयश्रुत एव व्याख्यातप्रायमिति गाथैकादश—
कार्यः ।

सम्प्रत्युपसंहारव्याजेनोपदेशमाह—

एयासिं लेसाणं, नाऊण सुहासुहं तु परिणामं ।

चइऊण अप्पसत्थं, पसत्थलेसासु जइअव्वं ॥ ५४५ ॥

एतासाम्—अनन्तरमुक्तस्वरूपाणां लेश्यानां ज्ञात्वा—ए-
तदध्ययनानुसारतोऽवबुध्य शुभाशुभं, तुः—पुनरर्थं, ततः
शुभाशुभं पुनः परिणामम्, किमित्याह—त्यक्त्वा—अपहा-
य ‘ अपसत्थं ’ ति अप्रशस्ता—अशुभपरिणामा कृष्णादि-
लेश्या इति योऽर्थः प्रशस्तलेश्यासु—शुभपरिणामरूपासु पी-
ताद्यासु यतितद्वयम्, यथा ता भवन्ति तथा यतो विधय
इति गाथार्थः ॥ इत्यवसितो नाम निष्पन्नो निक्षेपः । उक्तं
३४ श्रं० ।

आस्मिंश्च लेश्यापदे षड् उद्देशकाः, तत्रयं प्रथमोद्दे-
शकार्थसंग्रहगाथा—

आहारसमसरीरा, उस्सासे कम्मवन्नलेसासु ।

समेवेदणसमकिरिया, समाउया चेव बोधच्चा ॥ १ ॥

(‘ सम ’ शब्दे इमं प्रथममुद्देशकं वक्ष्यामि) प्रश्ना० १७ पद ।

(२) अथ लेश्यासंख्यामाह—

कइ णं भंते ! लेसाओ पप्पत्ताओ ?, गोयमा ! छल्ले-
स्साओ पप्पत्ताओ, तं जहा—कएहलेसा ?, नीललेसा २,
काउलेसा ३, तेउलेसा ४, पम्हलेसा ५, सुकलेसा ६ ।
(सू० २१४)

‘ कइ णं भंते ! लेसाओ ’ इत्यादि, कः पुनरस्य सूत्रस्य सम्ब-
न्ध इति चेद् ?, उच्यते—उक्तं प्रथमोद्देशकं ‘ स लेसाणं
भंते ! नेरइया ’ इत्यादि, इह तु ता एव लेश्याश्चिन्त्यन्ते ।
‘ कइ लेसा ’ इति, तत्र लेश्याः, प्रागनिरूपितशब्दार्थाः
‘ क ’ ति, किपरिमाणाः प्रज्ञप्ताः, भगवानाह—गौतम ! षड् ।
ता एव नामतः कथयति—‘ कएहलेसा ’ इत्यादि, कृष्ण-
द्रव्यात्मिका कृष्णद्रव्यजनिता वा लेश्या कृष्णलेश्या, एवं
नीललेश्येत्यादिपदेष्वपि भावनीयम् ।

(३) नेरइयाकादीनां लेश्यापृच्छा—

णेरइयाणं भंते ! कइ लेमाओ पप्पत्ताओ ?, गोयमा !
तिन्नि, तं जहा—कएहलेसा, नीललेसा, काउलेसा ॥
तिरिक्खजोणियाणं भंते ! कइ लेमाओ पप्पत्ताओ ?,
गोयमा ! छल्लेसाओ पण्णत्ताओ, तं जहा—कएहलेसा०
जाव सुकलेसा ॥ एगिंदियाणं भंते ! कइ लेसाओ प-
ण्णत्ताओ ?, गोयमा ! चत्तारि लेमाओ पण्णत्ताओ,
तं जहा—कएह ० जाव तेउलेसा ॥ पुढविकाइयाणं भंते !
कइ लेसाओ पप्पत्ताओ ?, गोयमा ! एवं चेव, आउ-
वणस्मइकाइयाणं वि एवं चेव, तेउवाउवेइंदियंतइंदिय-
चउरिंदियाणं जहा नेरइयाणं । पंचेंदियतिरिक्खजोणि-
याणं पुच्छा, गोयमा ! छल्लेस्सा—कएहलेस्सा ० जाव सु-
कलेस्सा ॥ संमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
गोयमा ! जहा नेरइयाणं, गवभवक्कंतियपंचेंदियति-
रिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! छल्लेसा कएहले-
स्सा ० जाव सुकलेसा ॥ तिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
गोयमा ! छल्लेसा एयाओ चेव ॥ मणूसाणं पुच्छा,
गोयमा ! छल्लेसा एयाओ चेव । संमुच्छिम—
मणूस्साणं पुच्छा, गोयमा ! जहा नेरइयाणं, गवभवक्कं-
तियमणूस्साणं पुच्छा, गोयमा ! छल्लेसाओ, तं जहा—
कएहलेसा ० जाव सुकलेसा । मणूस्सीणं पुच्छा, गोय-
मा ! एवं चेव । देवाणं पुच्छा, गोयमा ! छ एयाओ चेव,
देवीणं पुच्छा, गोयमा ! चत्तारि कएहलेसा ० जाव तेउ-
लेस्सा । भवणवासीणं भंते ! देवाणं पुच्छा, गोयमा !
एवं चेव । एवं भवणवासिणीणं वि । वाणमंतरदेवाणं पुच्छा,
गोयमा ! एवं चेव, वाणमंतरीणं वि । जोइसियाणं पुच्छा,
गोयमा ! एगा तेउलेसा एवं जोइमिणीणं वि, वेमाणियाणं
पुच्छा, गोयमा ! तिन्नि, तं जहा—तेउलेसा, पम्हलेसा सुकले-
सा, वेमाणिणीणं पुच्छा, गोयमा ! एगा तेउलेस्सा ।
(सू० २१५)

‘ नेरइयाणं भंते ! ’ इत्यादि, सूत्रमल्पबहुत्ववक्तव्यतायाः प्राक्
सकलमपि सुगमम्, नवरं वैमानिकसूत्रं यद्वैमानिकानामेका
तेजोलेश्यायुक्ता तत्रेदं कारणं वैमानिकयो हि देव्यः सौधम्म-
शानयारेव, तत्र च केवला तेजोलेश्येति ।

सामान्यतः सद्ब्रह्मणिगाथा अत्रेमाः—

“ किरहा नीला काऊ, तेऊ लेसा य भवणवंतरिया ।

जोइससोहम्मिंसा—ण तेउलेसा मुण्येच्चा ॥ १ ॥

कण्णे सरणकुमारे, माहिंद चेव वंभलोण य ।

एएसु पम्हलेसा, तेण परं सुक्कं सा उ ॥ २ ॥

पुढवी आउ वणस्मइ, वायग—पत्तय लेम चत्तारि ।

गम्भयतिरियनेरसुं. छल्लेसा तिचि सेसाणं ॥ ३ ॥ ”
प्रज्ञा० १७ पद २ उ० । (एतेषां जीवानामल्पवहुत्वम् ‘अप्पाव-
हुय’ शब्दे प्रथमभागे ६५ पृष्ठे गतम्)

साधर्मेशानकले देवाः तेजालेश्याः—

दोसु कप्पेसु देवा तेउलेस्सा पप्पत्ता, तं जहा-सोहम्मं
चेव, ईसाणे चेव । स्था० २ ठा० ४ उ० । जी० ।

(३) असुरकुमारादीनां देवानां कति लेश्या भवन्तीत्याह—

असुरकुमाराणं चत्तारि लेस्मातो पप्पत्ता, तं जहा-कएह-
लेमा णीललेमा काउलेस्सा तेउलेस्सा, एवं० जाव थणि-
क्कुमाराणं, एवं पुढवीकाइयाणं अउवणस्सइकाइयाणं वा-
णमंतराणं सव्वेसिं जहा असुरकुमाराणं । (सू० ३१६)

असुरादीनां चतस्रां लेश्या द्रव्याश्रयेण, भावनस्तु पडपि
सर्वदेवानां मनुष्यपञ्चन्द्रियांतरां तु द्रव्यतो भावनश्च प-
डपीति, पृथिव्यव्यवस्पर्तीनां हि तेजालेश्या भवति देवापत्ते-
रिति तेषां चतस्र इति उक्तेलेश्याविशेषेण च विचित्रपरि-
णामा मानवाः स्युर्गतिः । स्था० ४ ठा० ३ उ० । (कि-
लेश्याको नैरयिकादिकः किलेश्याकेषु नैरयिकादिकेषु उपप-
द्यते इति ‘उववाय’ शब्दे द्वितीयभागे ६७५ पृष्ठे दर्शितम् ।)

(४) अल्पार्द्धिकत्वमहर्द्धिकत्वं—

एएसि णं भंते ! कएहलेसाणं ० जाव सुक्कलेसाण य
कयंर कयंर अप्पड्डिया वा महड्डिया वा ? , गोयमा !
कएहलेसेहितो नीललेसा महड्डिया, नीललेमेहितो का-
उलेसा महड्डिया, एवं काउलेस्मेहितो तेउलेसा महड्डिया,
तेउलेसेहितो पम्हलेसा महड्डिया, पम्हलेमेहितो सुक्कलेसा
महड्डिया, मव्वप्पड्डिया जीवा कएहलेसा मव्वमहड्डिया
सुक्कलेसा । एएसि णं भंते ! नेरइयाणं कएहलेसाणं
नीललेसाणं काउलेसाणं य कयंर कयंर अप्पड्डिया वा
महड्डिया वा ? , गोयमा ! कएहलेमेहितो नीललेमे-
हितो महड्डिया, नीललेसेहितो काउलेसा महड्डिया, मव्वप्प-
ड्डिया नेरइया कएहलेसा, मव्वमहड्डिया नेरइया काउले-
सा । एएसि णं भंते ! तिरिक्खजोगियाणं कएहलेसाणं
० जाव सुक्कलेसाणं य कयंर कयंरहितो अप्पड्डिया वा
महड्डिया वा ? , गोयमा ! जहा जीवाणं । एएसि णं
भंते ! एगेदियतिरिक्खजोगियाणं कएहलेसाणं ० जाव
तेउलेसाणं य कयंर कयंरहितो अप्पड्डिया वा महड्डिया
वा ? , गोयमा ! , कएहलेस्मेहितो एगेदियतिरिक्खजो-
गियाणं नीललेसाणं महड्डिया, नीललेमेहितो तिरिक्ख-
जोगियाणं काउलेसा महड्डिया, काउलेसेहितो तेउ-
लेसा महड्डिया, मव्वप्पड्डिया एगेदियतिरिक्खजोगिया
कएहलेसा, मव्वमहड्डिया तेउलेसा । एवं पुढवीकाइयाण-
वि, एवं एएणं अभिलेखणं जेहव लेस्साओ भावियाओ
तेहव नेवव ० जाव चउरिदिया । पंचेदियतिरिक्खजो-

गियाणं तिरिक्खजोगियाणं मंमुच्छिमाणं गम्भवकंति-
याणं य सव्वेसिं भाणियव्वं ० जाव अप्पड्डिया वेमा-
गिया देवा तेउलेस्साणं सव्वमहड्डिया वेमागिया सुक्क-
लेसा । केइ भणंति-चउवीसं दंडएणं इड्डी भाणियव्वा ।
(सू० २२१) ।

‘ एएसि णं भंते ! जीवाणं कएहलेसाण ’ मित्यादि. सुग-
मम्, नवरं लेश्याक्रमेण यथोत्तरं महर्द्धिकत्वं यथाऽर्द्धांश-
अल्पार्द्धिकत्वं भावनीयम्, एवं नैरयिकतिर्यग्योनिकमनु-
ष्यवैमानिकविषयाण्यपि सूत्राणि येषां यावन्त्यां लेश्यास्तेषां
तावन्तीः परिभाष्य भावनीयानि । प्रज्ञा० १७ पद ३ उ० ।
(किलेश्यो जीवः किलेश्येषूपपद्यते इति ‘उववाय’ शब्दे
द्वितीयभागे ६७६ पृष्ठे गतम्) कृष्णलेश्यादिनैरयिकः कि-
लेश्येषूपपद्यते इति तस्मिन्नेव भागे तस्मिन्नेव शब्दे ६७४
पृष्ठे उक्तम् । कृष्णलेश्यादिः नीललेश्यादिषूपपद्यते इत्यपि
तस्मिन्नेव भागे तस्मिन्नेव शब्दे ६२० पृष्ठे गतम् ।)

(६) कृष्णलेश्यः कृष्णलेश्यं प्रणिधाय श्रवधिना कियत्तेव
पश्यति । कृष्णलेश्यादिनैरयिकसत्त्वावधिज्ञानदर्शनविषयत्वं
च परिमाणतारतम्यञ्चाह—

कएहलेसे णं भंते ! नेरइए कएहलेमं नेरइयं पणिहाए
ओहिणा सव्वओ समंता समभिलोएमाणे केवतियं खत्तं
जाणइ केवइयं खत्तं पासइ ? , गोयमा ! णो बहु-
यं खत्तं जाणइ, णो बहुयं खत्तं पासइ, णो दूरं खत्तं
जाणइ, णो दूरं खत्तं पासइ, इत्तरियमेव खत्तं जाणइ,
इत्तरियमेव खत्तं पासइ । से केणद्वणं भंते ! एवं वुच्चइ
कएहलेसे णं नेरइए तं चेव ० जाव इत्तरियमेव खत्तं
पासइ ? , गोयमा ! , से जहानामए केइ पुरिसे बहुसम-
रमणिज्जंसि भूमिभागंसि ठिच्चा सव्वओ समंता सम-
भिलोएज्जा, तए णं से पुरिसे धरणिवल्लगं पुरिसं
पणिहाए सव्वओ समंता समभिलोएमाणे णो बहुयं
खत्तं ० जाव पासइ ० जाव इत्तरियमेव खत्तं पासइ, भं
तेणद्वणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-कएहलेसे णं नेरइए ० जाव
इत्तरियमेव खत्तं पासइ । नीललेसे णं भंते ! नेरइए
कएहलेमं नेरइयं पणिहाय ओहिणा सव्वओ समंता
समभिलोएमाणे समभिलोएमाणे केवतियं खत्तं जाणइ
केवतियं खत्तं पासइ ? , गोयमा ! बहुतरागं खत्तं जाणइ
बहुतरागं खत्तं पासइ, दूरतरं खत्तं जाणइ दूरतरं खत्तं
पासइ, विनिमिरतरागं खत्तं जाणइ विनिमिरतरागं खत्तं
पासइ, विसुद्धतरागं खत्तं जाणइ विसुद्धतरागं खत्तं
पासइ । से केणद्वणं भंते ! एवं वुच्चइ—नीललेसे ए
नेरइए कएहलेमं नेरइयं पणिहाय ० जाव विसुद्धतरागं
खत्तं जाणइ, विसुद्धतरागं खत्तं पासइ ? से जहानामए
केइ पुरिसे बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ पव्व-

दुरुहिता सव्वओ समंता समभिलोएज्जा, तए णं से पुरिमे धरणिगतलगयं पुरिसें पणिहाय सव्वओ समंता समभिलोएमाणे समभिलोएमाणे बहुतरागं खेत्तं जाणइ, ०जाव विमुद्धतरागं खेत्तं पासइ, से तेणद्धणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-नीललेस्से नेरइए कएहलेसं ०जाव विमुद्धतरागं खेत्तं पासइ । काउलेस्से णं भंते ! नेरइए नीललेस्से नेरइयं पणिहाय ओहिणा सव्वओ समंता समभिलोएमाणे समभिलोएमाणे केवतियं खेत्तं जाणइ पासइ ?, गोयमा ! बहुतरागं खेत्तं जाणइ पासइ ० जाव विमुद्धतरागं खेत्तं पासइ । से केणद्धणं भंते एवं वुच्चइ-काउलेस्से णं नेरइए ० जाव विमुद्धतरागं खेत्तं पासइ ?, गोयमा ! से जहा नामए केइ पुरिसे बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ पव्वयं दुरुहइ दुरुहिता दोऽवि पाए उच्चाधिया (वड्ढा) सव्वओ समंता समभिलोएज्जा तए णं से पुरिसे पव्वयगयं धरणिगतलगयं च पुरिसें पणिहाय सव्वओ समंता समभिलोएमाणे बहुतरागं खेत्तं जाणइ बहुतरागं खेत्तं पासइ ० जाव वितिमिरतसगं पासइ, से तेणद्धणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-काउलेस्से णं नेरइए नीललेस्से नेरइयं पणिहाय तं चव ० जाव वितिमिरतरागं खेत्तं पासइ ॥ (सू० २२३)

'कएहलेसे णं भंते !' इत्यादि, कृष्णलेश्यो भदन्त ! कश्चिन्नैरगिकोऽपरं कृष्णलेश्याकं प्रणिधाय—अपेक्ष्यावधिना—अवधिज्ञानेन सर्वतः—सर्वासु दिक्षु समन्ततः—सर्वासु विदिक्षु समभिलोकमानो—निरीक्षमाणः कियत्—किपरिमाणं क्षेत्रं जानाति कियद्वा क्षेत्रमवधिदर्शनेन पश्यति ?, भगवानाह—गौतम ! न बहुक्षेत्रं जानाति नापि बहुक्षेत्रं पश्यति, किमुक्ते भवति ?—अपरं कृष्णलेश्याकं नैरगिकमपेक्ष्य न विवक्षितः कृष्णलेश्याको योग्यतानुसारेणान्विशुद्धोऽपि नैरगिकोऽतिप्रभूतं क्षेत्रमवधिना जानाति पश्यति । एतदेवाह—न दूरम्—अतिविप्रकृष्टं क्षेत्रं जानाति नाप्यतिविप्रकृष्टं क्षेत्रं पश्यति, किं तु—इत्वरमेव—स्वरूपमेवाधिकं क्षेत्रं जानाति इत्वरमेवाधिकं क्षेत्रं पश्यति, एतच्च सूत्रं समानपृथिवीकृष्णलेश्यनैरगिक—विषयमवसयमन्यथा व्यभिचारसम्भवात्, तथाहि—सप्तमपृथिवीगतः कृष्णलेश्याको नैरगिको जघन्यतो गध्यूताई जानाति, उत्कर्षतो गध्यूतम्, पष्ठपृथिवीगतः कृष्णलेश्याको जघन्यतो गध्यूतमुत्कर्षतः साईम्, पञ्चमपृथिवीगतः कृष्णलेश्याको जघन्यतः साईं गध्यूतमुत्कर्षतः किञ्चिद्दूतं द्वे गध्यूते । ततो द्विगुणत्रिगुणाधिकक्षेत्रसम्भवाद भवत्यधिकृतसूत्रस्य व्यामचारः, यथा समानपृथिवीकमपरं कृष्णलेश्याकं नैरगिकमपेक्ष्यातिविशुद्धोऽपि कृष्णलेश्याको नैरगिको मनागधिकं पश्यति नातिप्रभूतं तथा दृष्टान्तेनापिपादयिषुगह—'से केणद्धणं भंते !' इत्यादि, इयमत्र भावना—यथा समभूभागव्यवस्थित एव कश्चित् विवक्षितः पुरुषः चक्षुर्नर्मयवशात् मनागधिकं पश्यति न प्रभूततरं तथा

विवक्षितोऽपि कश्चित् कृष्णलेश्याको नैरगिकः स्वभूमिका—नुसारेणान्विशुद्धोऽपि समानपृथिवीकमपरं कृष्णलेश्याकं नैरगिकमपेक्ष्य यदि परमावधिना मनागधिकं पश्यति न तु प्रभूततरम् । अत्र समभूभागस्थानीया समाना पृथिवी, स्वभूमिकासमाना च कृष्णरूपा लेश्या, चक्षुस्थानीयमवधिज्ञानम् । एतावता चेत्तदपि ध्वनितम्—यथा समभूभागव्यवस्थितः पुरुषः सर्वतः समन्तादिभिलोकमानो गन्तागतं पुरुषमपेक्ष्यातिप्रभूततरं पश्यति तथा पञ्चमपृथिवीगतः स्वभूमिकानुसारेणान्विशुद्धः कृष्णलेश्याको विवक्षितोऽपि नैरगिकः सप्तमपृथिवीगतं कृष्णलेश्याकमतिमन्दानुभागावधिनैरगिकमपेक्ष्यातिप्रभूतं पश्यति, मनागधिकत्रिगुणक्षेत्रसम्भवात् ॥ सम्प्रति नीललेश्याकविषयं सूत्रमाह—'नीललेसे णं भंते ! नेरइए कएहलेसं नेरइयं पणिहाय' इत्यादि, अक्षरगमनिका सुगमा, नवरं 'वितिमिरतरागं खेत्तं जाणइ' इति विगतं तिम्मरम्—तिम्मरसम्पाद्यो भ्रमा यत्र तद्वितिम्मरम्, इदं विातिम्मरमिदम् विांताम्मरमनयोरतिशयनं विातिम्मरं विातिम्मरतरम् 'द्वयोर्विभज्ये तर्गो' इति तर्गप्रत्ययः । ततः प्राकृतलक्षणात् स्वाथं कप्रत्ययः पूर्वस्य च दीर्घत्वम्, अत एव विशुद्धतरं—निर्मलतरम्, अतोच स्फुटप्रतिभासमिति—यावन् । भावना न्वियम्—यथा धरणिगतलगत पुरुषमपेक्ष्य पर्येतारूढः पुरुषोऽतिदूरं क्षेत्रं पश्यति तदपि प्रायः स्फुटप्रतिभासं तथा विवक्षितोऽपि नीललेश्याको नैरगिको योग्यतानुसारेणान्विशुद्धावधिः कृष्णलेश्याकं नैरगिकमपेक्ष्यातिदूरं विातिम्मरतरं स्फुटप्रतिभासं च क्षेत्रं जानातीति । अत्र पर्यन्तस्थानीया उपरितनी तृतीया पृथिवी अतिविशुद्धा च स्वभूमिकानुसारेण नीललेश्या, धरणिगतस्थानीया अधस्तनी कृष्णलेश्या, चक्षुस्थानीयमवधिज्ञानमिति ॥ सम्प्रति नीललेश्याकमपेक्ष्य कापोतलेश्याविषयं सूत्रमाह—काउलेस्से णं भंते ! नेरइए नीललेस्से नेरइयं पणिहाय' इत्यादि, अक्षरगमनिका सुगमा, नवरम् 'देवि पाए उच्चावड्ढा' इति, द्वावपि पादौ उच्चैः कृत्वा द्वावपि पाष्णी उन्पास्वत्यर्थः, भावना न्वियम्—यथा पर्यन्तस्थोपरि वृक्षमारूढः सर्वतः समन्तादवलोकमानो बहुतरं पश्यति स्पष्टतरं च तथा कापोतलेश्यो नैरगिकोऽपरं नीललेश्याकमपेक्ष्य प्रभूतं क्षेत्रमवधिना जानाति पश्यति च, तदपि च स्पष्टतरमिति । इह वृक्षस्थानीया कापोतलेश्या उपरितनी च पृथिवी पर्यन्तस्थानीया नीललेश्या तृतीया च पृथिवी, चक्षुस्थानीयमवधिज्ञानमिति ॥

(७) सम्प्रति का लेश्या कतिपु क्षानेपु लभ्यते इति—

निरूपयितुकाम आह—

कएहलेसे णं भंते ! जीवे कइसु नाणेषु होज्जा ?, गोयमा ! दोसु वा तिसु वा चउसु वा नाणेषु होज्जा, दोसु होमाणे आभिणिबोहियमुयनाणे होज्जा, तिसु होमाणे आभिणिबोहियमुयनाणओहिनाणेषु होज्जा, अहवा तिसु होमाणे आभिणिबोहियमुयनाणमणपज्जवनाणेषु होज्जा, चउसु होमाणे आभिणिबोहियमुयओहिमणपज्जवनाणेषु होज्जा, एवं ०जाव पम्हलेसे । मुक्कलेसे णं भंते ! जीवे कइसु नाणेषु होज्जा ?; गो-

लेश्यारूपतया, रूपशब्दोऽत्र स्वभाववाची, नीललेश्यास्वभावतयैत्यर्थः भूयो भूयः परिणमतीति योगः । तत्स्वभावश्च तद्वर्णा (तद्वर्णा) दिरूपतया भवति, तत आह—तद्वर्णतया तद्रूपतया तद्वन्धतया तत्स्पर्शतया, सर्वत्रापि तच्छब्देन नीललेश्यायोग्यानि द्रव्याणि परामृशन्ति, भूयो भूयः—अनेकवारं तिर्यग्मनुष्याणां तत्तद्भवसंक्रान्तौ शेषकालं वा परिणमते, इदं हि तिर्यग्मनुष्यानाधिकृत्य वेदितव्यम्, एवं गौतमेन प्रश्ने कृतं भगवानाह—' हंता गायमा ! ' इत्यादि, हन्त्यनुमतौ अनुमतमेतत् गौतम ! कृष्णलेश्या नीललेश्यां प्राप्यत्यादि, प्राग्वत् । इयमत्र भावना—यदा कृष्णलेश्यापरिणतो जन्तुस्तिर्यग्मनुष्यो वा भवान्तरसंक्रान्तिं चिकीर्षुः नीललेश्यायोग्यानि द्रव्याणि गृह्णाति तदा नीललेश्यायोग्यद्रव्यसम्पर्कतस्तानि कृष्णलेश्यायोग्यानि द्रव्याणि तथारूपजीवपरिणामलक्षणं सहकारिकारणमासाद्य नीललेश्याद्रव्यरूपतया परिणमन्ते, पुद्गलानां तथा तथा परिणमनस्वभावत्वात्, ततः स केवलनीललेश्यायोग्यद्रव्यसाचिद्रव्याचीललेश्यापरिणतः सन् कालं कृत्वा भवान्तरं समुपपद्यते । उक्तं च—' जल्लेसाइं द्वाइं परियाइत्ता कालं कोइ तल्लेसे उधवज्जइ ' इति, तथा स एव तिर्यग्मनुष्यो वा तस्मिन्नेव भवे वर्तमानो यदा कृष्णलेश्यापरिणतो भूत्वा नीललेश्याभावेन परिणमते तदापि कृष्णलेश्यायोग्यानि द्रव्याणि तत्कालगृहीतनीललेश्यायोग्यद्रव्यसम्पर्कतो नीललेश्यायोग्यद्रव्यरूपतया परिणमन्ते, अमुमेवार्थं, दृष्टान्तेन विभावयिषुः प्रथमं प्रश्नसूत्रमाह—' से केणद्वेणं भंते ! ' इत्यादि, सुगमम् । भगवानाह—गौतम ! ' से जहानामण खीरं ' इत्यादि, ततः लोकप्रसिद्धं यथानामकं गोक्षीरम् अजाक्षीरं महिषीक्षीरमित्यादिनामकं क्षीरम् 'दूसि' मिति देशविचनाद् दृश्यमेतत्, मथितं तत्र प्राप्यान्योऽन्यावयवसंस्पृशेनाविभागे गत्वा यथा च शुद्धं-मलरहितं समले हि रागः सम्पद्यमानोऽपि न तथारूपो लगति तत उक्तम्-शुद्धं वस्त्रं-चलम्, रज्यते अनेनेति रागः ' करणे घञ् ' तं मज्झिमादिं प्राप्य तद्रूपतया-मज्झिमादिगागद्रव्यस्वभावतया, एतदेव व्याचष्टे—' तद्वर्णतये ' इत्यादि, सुगमम् । तथा कृष्णलेश्यायोग्यानि द्रव्याणि नीललेश्यायोग्यानि द्रव्याणि प्राप्य तद्रूपतया परिणमन्ते । इयमत्र भावना—यथा क्षीरलक्षणकारणगता रूपादयस्तत्करूपादिभावं प्रतिपद्यन्ते, यथा वा शुद्धवस्त्रकारणगता रूपादयो मज्झिमादिगागद्रव्यरूपादिभावं प्रतिपद्यन्ते तथा कृष्णलेश्यायोग्यद्रव्यरूपकारणगता रूपादयो नीललेश्यायोग्यद्रव्यरूपादिभावं प्रतिपद्यन्ते, ' से तेणद्वेणं ' मित्याद्युपसंहारवाक्यं सुगमम्, एवं नीललेश्याकापोतलेश्यां प्राप्यत्यादीन्यपि चत्वारि सूत्राणि भावनीयानि, तदेवं पूर्वस्याः पूर्वस्या लेश्याया उत्तरामुत्तरां लेश्यां प्रतीत्य तद्रूपतया परिणमनमुक्तम् । इदानीमेकैकस्याः लेश्याया यथायोग्यं क्रमेण शेषसमस्तलेश्यापरिणमनमाह—' से नृणं भंते ! कहलेसा नीललेस्से काउलेस्से ' मित्यादि, वाशब्दोऽत्र सर्वत्रायनुक्तो द्रष्टव्यः, नीललेश्यां वा कापोतलेश्यां वा यावत् शुक्ललेश्यां वा, एकस्या लेश्यायाः परस्परविरुद्धतया युगपदेकलेश्यापरिणामासम्भवात् । शेषाक्षरगमनिका प्राग्वत् । अत्रैवार्थं दृष्टान्तमभिधिमूर्तिमाह—' से केणद्वेणं भंते ! ' इत्यादि सुगमम्, नवरं यथा वैदूर्यम-

णिरेक एव तत्तदुपाधिद्रव्यसम्पर्कतस्तद्रूपतया परिणमते तथैव तान्यपि कृष्णलेश्यायोग्यानि द्रव्याणि तत्तद्वर्णालीलेश्यायोग्यद्रव्यसम्पर्कतस्तद्रूपतया परिणमन्ते इति, एतावतांशेन दृष्टान्तो न तु पुनर्यथा वैदूर्यमणिः स्वस्वरूपमजहानस्तत्तदुपाधिद्रव्यसम्बन्धतस्तत्तदाकारमात्रमात्रजितया तत्तद्रूपतया परिणमते तथैतान्यपि कृष्णलेश्यायोग्यानि स्वस्वरूपमजहानान्येषु द्रव्याणि तत्तद्वर्णालीलेश्यायोग्यद्रव्यसम्पर्कतस्तत्तदाकारमात्रधारितया तत्तद्रूपतया परिणमन्ते इत्यनेनांशेन, तिरश्चां मनुष्याणां च लेश्याद्रव्याणां सामस्येन तद्रूपतया परिणामाभ्युपगमात्, अन्यथा-नैरयिकदेवसत्कलेश्याद्रव्याणामिव तिर्यग्मनुष्याणामपि लेश्याद्रव्याणां सर्वथा स्वरूपापरित्यागेन चिरकालमवस्थानसम्भवात्, यत उत्कर्षतोऽप्येवामन्तमुहर्त्तलक्षणं स्थितिपरिमाणमन्यत्रोक्तं तद्विरुद्धेन, पत्योपमत्रयमपि यावत् उत्कर्षतः स्थितिसंभवात्, तदेवं तदन्यलेश्यापञ्चकपरिणाममधिकृत्य कृष्णलेश्याविषयं सूत्रमुक्तम्, एवं नीलालीलेश्याविषयाण्यपि प्रत्येकं तदन्यलेश्यापञ्चकपरिणाममधिकृत्य पञ्च सूत्राणि वक्तव्यानि, तदेवं तिर्यङ्मनुष्याणां भवसंक्रान्तौ शेषकालं च लेश्याद्रव्यपरिणाम उक्तः । देवनैरयिकसत्त्वानि तु लेश्याद्रव्याणि आभवत्तयमवस्थितानि यत्तदन्यलेश्याद्रव्यसम्पर्कत आकारमात्रं तदेव वक्ष्यते । तत उक्तः परिणामलक्षणाधिकारः ।

(६) अधुना वर्णाधिकारमाह—

जीमूतनिद्रसंकासा, गवलरिद्रुगसंनिभा ।

खंजणनयणनिभा, किएहलेसा उ वप्पओ ॥ ४ ॥

नीलाऽसागसंकासा, चामपिच्छममप्पभा ।

वेरुलियनिद्रसंकासा, नीललेसा उ वप्पओ ॥ ५ ॥

अयमीपुप्फसंकासा, कोइलच्छदसंनिभा ।

पारेवयगीवनिभा, काउलेसा उ वप्पओ ॥ ६ ॥

हिंगुलयधाउसंकासा, तरुणाइच्चसंनिभा ।

सुयतुंडपईवनिभा, तेउलेसा उ वप्पओ ॥ ७ ॥

हरियालभेयसंकासा, हलिदाभेदसंनिभा ।

सणामणकुसुमनिभा, परहलेसा उ वप्पओ ॥ ८ ॥

सेसंककुंदसंकासा, खीरधारसमप्पभा ।

रययहारसंकासा, सुकेलेसा उ वप्पओ ॥ ९ ॥

' जीमूतनिद्रसंकास ' इति प्राकृतत्वात् स्निग्धश्वासौ सजलत्वेन जीमूतश्च-मेघः स्निग्धजीमूतस्तद्वन्मथ्यक काशते वर्णतः प्रकशते इति स्निग्धजीमूतसङ्काशा तत्सदृशीति यावत्, तथा गवलं—महिषशृङ्गं रिष्टो-द्रोणकाकः स एव रिष्टकः, यद्वा-रिष्टको नाम फलविशेषस्तस्मिन्निभा-तच्छाया, ' खंजण ' इति खञ्जने-स्नेहाभ्यक्षकटाक्षधर्षणोद्भूतम्, अञ्जने च-कजले नयने-लोचनम्, इह चोपचारात्तदेकदेशस्तन्मध्यवर्ती कृष्णसारस्तद्विभा—तन्ममा कृष्णले-श्या, तु-विशेषणे स च शेषलेश्याभ्यां वर्णकृतं वि-शेषं योतयति । यद्वा—तुः—अवधारणे, भिन्नक्रमश्च, ततः वर्णत एव-वर्णमवाधिन्य न तु रसादीन, एवमुत्तर-

त्रांप । नीलश्यामावशोकश्च—वृक्षाविशेषो नीलाशोकस्त-
न्मङ्गाशा, रक्ताशोकश्चच्छेदार्थं च नीलविशेषणम् । चामः—
पत्रविशेषस्तस्य पिच्छं—पत्रं तस्मिन्प्रभा—तत्तुल्यद्युतिः,
स्निग्धो—दीप्तो वैद्युतो—मणिविशेषस्तन्मङ्गाशा तन्मृदशी
पदविपर्ययः प्रायन् । नीललेश्या तु वर्णतो नीलेति तात्प-
र्यम् । अतस्मी—धान्यविशेषस्तत्पुष्पमङ्गाशा, कांकिलच्छेदः—
तैलकगटकः, तथा च वृद्धमम्प्रदायः—“ वगणादिगारे जो
एत्थ कांडलच्छेदो सो तेलकंटतो भण्णइ ” इति, कंचित्तु
पठ्यते च—“ कांडलच्छेदि ” इति, तत्र कांकिलः—अन्यपुष्पस्त-
स्य छविस्तस्मिन्निभा, पारावतः—पत्रविशेषस्तस्य ग्रीवा-
कन्धरा तन्निभा कपोतलेश्या तु वर्णतः, किञ्चिच्छृङ्गा
किञ्चिच्च लोहितेति भावः, तथा च प्रज्ञापना—“ काउ-
लेखा काललोहितेण वगणेण साहिज्जइ ” इति । द्विज्जलकः—
प्रतीतो धातुः—पापगन्धाध्वादिस्तन्मङ्गाशा, तरुण इहाभि-
नयोदितः आदित्यः—सूर्यस्तन्मन्निभा, शुकः—प्रसिद्धस्तस्य
तुण्डे—मुखं शुकतुण्डं तच्च प्रदीपश्च तन्निभा वा, पठन्ति
च—“ सुयतुंडालक्षदीवाभा ” अन्यं तु “ सुयतुंडगसंका-
सा ” द्वयमपि स्पष्टम्, तजालेश्या तु वर्णतो रक्तेति भा-
वार्थः । हरितालो—धातुविशेषस्तस्य भेदा द्विधाभावस्त-
न्मङ्गाशा, भिन्नस्य द्वि वर्णप्रकर्षो भवतीति भेदग्रहणम्,
हरिद्रुह पिण्डहरिद्रा तस्या भेदस्तस्मिन्निभा, स्वर्णा—धा-
न्याविशेषः अमनो—वीर्यकस्तयोः कुसुमं तन्निभा, पक्षलेश्या
तु वर्णतः पतिति गर्भार्थः । शङ्खः—प्रतीतः, अङ्को—मणिविशे-
षः कुन्दः—कुन्दकुसुमं—तन्मङ्गाशा, जौरं—दृग्धं तूलकं—तूलं
पाठान्तरतः पूरो वा—जीरप्रवाहः, अन्यं तु “ धारि ” इति
पठन्ति तद्ग्रहणं तु भाजनस्थस्य द्वि तद्वशादन्यथात्वमपि
संभवतीति तस्मिन्प्रभा, रजतं—रूप्यं हागे—मुक्ताकलाप-
स्तन्मङ्गाशा शुक्ललेश्या तु वर्णतः शुक्लेति हृदयमिति सूच-
यद्दार्थः । उक्तं ३४ अ० ।

(६०) विशेषतो वर्णाधिकारः—

कणहलेखा गं भेंते ! वन्नेणं केरिमिया पन्नत्ता ?, गो-
यमा ! मे जहानामए जीमूते इ वा अंजणे इ वा
खंजणे इ वा कज्जले इ वा गवले इ वा गवलए इ
वा जंवृफले इ वा अहारिडुपुप्फे इ वा परपुड्डे इ वा भ-
मेरे इ वा भमरावली इ वा गयकलभे इ वा किएह-
कंमेरे इ वा आगामथिग्गले इ वा किएहामोए इ वा
कणहकणवीरणे इ वा कणहवंधुजीवणे इ वा, भवे ए-
तारूवे ?, गोयमा ! गो इण्डे समड्डे, कणहलेखा
गं एत्तो अणिट्टयरिया चेव अकंतयरिया चेव अपि-
यतरिया चेव अमणुन्नतरिया चेव अमणामतरिया चे-
व वन्नेणं पन्नत्ता । नीललेखा गं भेंते ! केरिमिया वन्ने-
णं पन्नत्ता ?, गोयमा ! मे जहानामए भिंगए इ वा
भिगपत्ते इ वा चामे इ वा चामपिच्छए इ वा सुए
इ वा सुयपिच्छे इ वा मामा इ वा वण्णइ इ वा उच्चं-
तए इ वा पांगवगीवा इ वा मोगगीवा इ वा हल-
हरवमणे इ वा अयमिकुसुमे इ वा वण्णकुसुमे इ वा

अंजणकेमियाकुसुमे इ वा नीलुप्पले इ वा नी-
लासांए इ वा नीलकणवीरणे इ वा नीलवंधुजीवे इ
वा, भवेयारूवे ?, गोयमा ! गो इण्डे समड्डे, एत्तो
जाव अमणामयरिया चेव वन्नेणं पन्नत्ता । काउले-
स्मा गं भेंते ! केरिमिया वन्नेणं पन्नत्ता ?, गोयमा !
मे जहानामए खदिरमारए इ वा कड्गमारए इ वा
धमाममारए इ वा तेवे इ वा तंवकरांडे इ वा तवच्छिवा-
डियाए इ वा वाइंगणिकुसुमे इ वा कांडलच्छेदकुसुमे इ वा
जवामाकुसुमे इ वा, भवेयारूवे ?, गोयमा ! गो इ-
ण्डे समड्डे, काउलेस्मा गं एत्तो अणिट्टयरिया चे-
व ० जाव अमणामयरिया चेव । तउलेस्मा गं भेंते !
केरिमिया वन्नेणं पन्नत्ता ?, गोयमा ! मे जहानामए मसरु-
हिरए इ वा उरुभरुहिर इ वा वराहरुहिर इ वा मंवररुहिर
इ वा मणुम्मरुहिर इ वा इंदगेपेइ वा वालेंदगेपे इ वा
वालदिवायरे इ वा मंभागां इ वा गुंजद्वरां इ वा
जातिहिंगुले इ वा पवालंकुरे इ वा लक्खारसे इ वा
लोहितक्खमणी इ वा किमिरागकंवले इ वा गयतालु-
ए इ वा चीणपिट्टरासी इ वा परिजायकुसुमे इ वा
जामुमणकुसुमे इ वा किमुयपुष्परासी इ वा रत्तुप्पले
इ वा रत्तामांगे इ वा रत्तकणवीरणे इ वा रत्तवंधुय-
जीवणे इ वा, भवेयारूवे ?, गोयमा ! गो इण्डे
समड्डे । तउलेखा गं एत्तो इडुतरिया चेव ० जाव म-
णामतरिया चेव वन्नेणं पन्नत्ता । पम्हलेखा गं भेंते !
केरिमिया वन्नेणं पन्नत्ता, ?, गोयमा ! मे जहानाम-
ए चंपे इ वा चंपयल्ली इ वा चंपयभेदे इ वा हा-
लिदा इ वा हालिदगुलिया इ वा हालिदभेदे इ वा ह-
रियाले इ वा हरियालगुलिया इ वा हरियालभेदे इ वा
चिउरे इ वा चिउररांगे इ वा सुवन्नभिप्पि इ वा वरकणग-
णिहमे इ वा वरपुरिमवमणे इ वा अल्लइकुसुमे इ वा चंपयकु-
सुमे इ वा कण्णिणयारकुसुमे इ वा कुहंडयकुसुमे इ वा सुव-
ण्णजुहिया इ वा सुहिरन्नियाकुसुमे इ वा कोरिंटमल्लदामे इ-
वा पीतामांगे इ वा पीतकणवीरे इ वा पीतवंधुजीवे
इ वा, भवेयारूवे ?, गोयमा ! गो इण्डे समड्डे, प-
म्हलेखा गं एत्तो इडुतरिया ० जाव मणामयरिया
चेव वन्नेणं पन्नत्ता । मुक्कलेखा गं भेंते ! केरिमिया
वन्नेणं पन्नत्ता ?, गोयमा ! मे जहानामए अंके इ
वा मंखे इ वा चंदे इ वा कुंदे इ वा दगे इ वा द-
गरए इ वा दधी इ वा दहिघणे इ वा खीरे इ वा
खीरपूरणे इ वा सुक्कच्छिवाडिया इ वा पेहुण्णिभिजिया इ वा
धंतधायरुप्पपट्टे इ वा सारदंवलहए इ वा कुमुददले इ वा
पोंडरीयदले इ वा सालिपिट्टरासीति वा कुडगपुष्परासीति

वा सिंदुवारमल्लदामे इ वा मेयाऽमोए इ वा मेयकणवीरे इ
वा मेतवंधुजीवण इ वा , भवेयारूवे ? , गोयमा !
नो इण्डे समडे, सुकलमा णं एत्तो इडुतरिया चव
मणुसयरिया चव वनेणं पन्नत्ता । (सू० २२६×)

‘ कणहलेस्सा गं भेते ! वण्णं केरिमिया पन्नत्ता ’ इत्या-
दि, कण्णद्रव्यात्मिका लेश्या कण्णलेश्या, कण्णलेश्यायोग्यानि
द्रव्याणि इत्यर्थः, तेषामेव वर्णादिसम्भवात् न तु कण्णद्रव्य-
जनिता भावरूपा कण्णलेश्या, तस्या वर्णाद्ययोगात्, भदन्त !
कीदृशी वर्णेन प्रज्ञप्ता ? भगवानाह—गौतम ! स लोकप्रसिद्धो
यथानामको—जीमूत इति वा—जीमूतो—बलाहकः, स
चेह प्रावृट्प्रारम्भसमयभावी जलभृता वेदितव्यः, तस्यैव
प्रायोऽतिकालिमसम्भवात्, इति शब्द उपमानभूतवस्तुना-
मपरिममामित्योक्तः, वाशब्द उपमानान्तरांपन्न्या समुच्चयः,
एवं सर्वत्र इतिवाशब्दो द्रष्टव्यः, अञ्जनम्—सौवीरगञ्जनम्-
रत्नविशेषो वा खञ्जनम्—दीपमल्लिकामलः स्नेहाभ्यक्तशकटा-
क्षयपणोद्भवमित्यपरं कञ्जलम्—प्रतीतम् गवलम्—माहिपं
शृङ्गं तदपि च उपरितनत्ववभागापसारणे द्रष्टव्यम्, तत्रैव
विशिष्टस्य कालिम्नः सम्भवात्, जम्बूफलं प्रतीतम्, आर-
ष्ट्रकं फलविशेषः परपुष्टः—कांकिलः भ्रमरः—चञ्चुरिकः भ्रम-
रगवलिः—भ्रमरपङ्क्तिः गजकलभः करिपोतः कण्णकेशरः—
कण्णवकुलः आकाशशिखरालं—शरदि मेघापातसालवत्या-
काशखण्डम्, तदपि हि अतीव कण्णं प्रतिभाति इत्युक्तम्,
कण्णाशोककण्णकणवीरकण्णवंधुजीवाः—अशोककणवीर-
वंधुजीवाः वृत्तविशेषाः, अशोकादयो हि जातिभेदेन पञ्च-
वर्णा भवन्ति ततः शेषवर्णव्युदासार्थं कण्णग्रहणम्, एताव-
न्मुक्तं गौतम आह—‘ भवे एयारूवा ? ’ भगवन् ! भवेत्
कण्णलेश्या वर्णेन एतद्रूपा ? , भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः
समर्थः—नायमर्थ उपपन्नः, एतद्रूपा कण्णलेश्येति, किन्तु ? ,
सा कण्णलेश्या इतो जीमूतोदः कण्णन वर्णेन अनिष्टतरिका
चव इयमनिष्टा २ इयमनयमिधेयतिशयेनानिष्टा अनिष्टतरा
अनिष्टतैरैवानिष्टतरिका अनीप्सिततरिका एवेति भावः । इह
किञ्चिदनिष्टमपि स्वरूपतः कान्ते भवति ततः कान्तताव्यु-
दासार्थमाह—अकान्ततरिकैवः किञ्चित्केपाञ्चिदनिष्टमपि स्वरू-
पतोऽकान्तमपि अपरेणां प्रियं भवति ततः सर्वथा प्रिय-
ताव्युदासार्थमाह—अप्रियतरिकैव, अत एवामनोव्रततरिकैव,
वस्तुतः सम्यक् परिज्ञाने सति मनागप्युपादयतया तत्र
मनसः प्रवृत्त्यसंभवात्, अमनोव्रतमपि किञ्चित्मध्यमं भव-
ति ततः प्रकृष्टतरप्रकर्षविशेषप्रतिपादनार्थमाह—अमनआ-
पतरिकैव, मनोसि आप्नोति—आत्मवशतां नयतीति मन-
आपा न मनआपा अमनआपा, ततो द्वयोः प्रकर्षे तरप
एवंभूता वर्णेन प्रज्ञप्ता । ‘ नीललेसा गं भेते ! ’ इत्यादि,
अन्नरगमनिका प्राग्वत्, नवरं भृङ्गः पक्षिविशेषः पद्मलः
भृङ्गपत्रं—तस्यैव पक्षिविशेषस्य पद्म, चासः—पक्षिविशेषः
‘ चासपिच्छं ’ चासस्य पतत्रं शुक्रः—कीरः ‘ शुक्रापिच्छं ’
शुक्रस्य पतत्रं श्यामा—प्रियङ्गुः वनरात्री—प्रतीता उच्चन्तको
दन्तगगः, आह च मूलटीकाकारः—‘ उच्चन्तगो दन्त-
गगो भञ्जइ ’ पागवतग्रीवा मयूरग्रीवा च सुप्रतीता,
हलधरो—बलदेवः तस्य वसनं—वस्त्रं हलधरवसनम्,

तद्धि नीलं भवतीत्युपात्तम्, अतस्तीकुसुमं वणवृत्तकुसुमं
च प्रतीतम्, अञ्जनकंसिका—वनस्पतिविशेषः तस्याः कु-
सुमम् अञ्जनकंसिकाकुसुमं नीलान्गलम्—कुचलयं नीलाशा-
कनीलकणवीरनीलवंधुजीवा—अशोकादिवृत्तविशेषाः ‘ का-
उलेस्सा गं भेते ! ’ इत्यादि, अत्राप्यन्नरगमनिका प्राग्व-
त्, खदिग्गारा धमासाभाग्रश्च लोकप्रतीतः ‘ तंव इ वा ’
तंवकराडण इ वा तंवळवाडिया इ वा ‘ इति सम्प्रदा-
यादवसेयम्, वृन्ताकीकुसुमं प्रतीतं ‘ काडलच्छदकुसुमण इ
वा ’ इति—कांकिलच्छदः—तैलकगटकाः, तथा च मूलटीका-
कृत्—‘ चचादिगोर् जा एत्थ कोडलच्छदो सो निलकंटथो
भञ्जइ ’ इति, तस्य कुसुमं प्रतीतम् ‘ तउलेस्सा गं भेते ! ’
इत्यादि, शशकोरभ्रवराहमनुष्यरुधिराणि शेषरुधिरभ्यां
लोहितवर्णोत्कटानि भवन्ति तत एतेषामुपादानम्, वालेन्द्र-
गोपकः—सद्यो जात इन्द्रगोपकः, स हि प्रवृद्धः सन ईष-
त् पाण्डुरङ्को भवति ततो वालग्रहणम्, इन्द्रगोपकः प्रा-
वृट्प्रथमसमयभावी कीटविशेषः, वालदिवाकरः—प्रथम-
मुद्रच्छन् सूर्यः, गुञ्जा—लोकप्रतीता तस्या अधिगगो गु-
ञ्जाधिगगः, गुञ्जाया हि अधिमतिरङ्गं भवति अर्थं चाति-
कण्णमिति अधिग्रहणम्, जात्यः—प्रधानो हिङ्गुलको जात्य-
हिङ्गुलकः प्रवालः—शिलादलं तस्याङ्कुरः प्रवालाङ्कुरः, स हि
प्रथममुद्रच्छन् अत्यन्तरङ्को भवति ततस्तदुपादानम्, ला-
त्तारसः—प्रतीतः, लोहिताक्षमणिः—लोहिताक्षनामा रत्न-
विशेषः कृमिगणेर रक्तः कम्बलः कृमिगणकम्बलः, शा-
कपार्थिवादिदर्शनान्मध्यमपदलोपा समाप्तः, गजतालुर्चीन-
पिष्टराशिपारिजातकुसुमजपाकुसुमकिंशुकपुष्पगशिखरङ्गाप-
लङ्काशोकरक्तकणवीररक्तवंधुजीवा लोकप्रतीताः ‘ भवे ए-
यारूवा ’ इति पदयोजना प्राग्वत्, भगवानाह—गौतम !
‘ णो इण्डे समडे ’ यतस्तेजालेश्या इतः—शशकरुधिरादिभ्यां
लोहितेन वर्णेनपुत्रिकैव, तत्र किञ्चिदकान्तमपि केपांचि-
दिष्टतरं भवति ततः कान्ततरताप्रतिपादनार्थमाह—कान्त-
तरिकैव, केपाञ्चिदिष्टतरमपि स्वरूपतः कान्ततरमप्यपरं-
पामप्रियं भवति ततः प्रियतरताप्रतिपत्त्यर्थमाह—प्रियतरि-
कैव, अत एव मनोज्ञतरिका, मनोज्ञतरमपि किञ्चित्म-
ध्यमे संभवेदतः प्रकृष्टतरप्रकर्षविशेषप्रतिपादनार्थमाह—म-
नआपतरिकैव वर्णेन प्रज्ञप्ता । ‘ पम्हलेस्सा गं भेते ! ’ इत्या-
दि, अन्नरगमनिका प्राग्वत्, नवरं चम्पकः—सामान्यतः
सुवर्णचम्पको—वृत्तविशेषः ‘ चम्पकळ्ळी इ वा ’ इति सुव-
र्णचम्पकत्वकं ‘ चम्पकभेण इ वा ’ इति सुवर्णचम्पकस्य
भेदो द्विधाभावः, भिन्नस्य हि वर्णप्रकर्षो भवति ततो भे-
दग्रहणम्, हरिद्रा इह पिण्डहरिद्रा हरिद्रागुटिका—हरिद्रा-
निर्वर्तिता गुटिका हरिद्राभेदो—हरिद्राया द्वैर्धाभावः हरि-
तालो—धातुविशेषः हरितालगुटिका—हरितालमयी गुटि-
का हरितालभेदो—हरितालच्छेदः चिकुरः—पीतद्रव्यविशेषः
चिकुरगगः—तन्निपादिनो वस्त्रादौ गगः ‘ सुवन्नसिर्णा इ
वा ’ इति सुवर्णमयी शुक्रिका, वरम—प्रधानं यत्कनकं तस्य
निकपः—कपपट्टकं रेखारूपः वरकनकनिकपः वरपुरुषः—वा-
सुदेवस्तस्य वसनं—वस्त्रं वरपुरुषवसनं तद्धि पीतं भवती-
त्युपात्तम्, अल्लकीकुसुमं लोकतोऽवसेयं चम्पककुसुमं—सुव-
र्णचम्पकवृत्तपुष्पम् ‘ कन्नियारकुसुमं इ वा ’ इति काञ्चनाग-

ककुसुमे कृष्णारिडकाकुसुमे-पुष्पा (पुंस्फ) लिकापुष्पं सु-
वर्णयुथिकाकुसुमे प्रतीतं सुहिरगियका-वनस्पतिविशेष-
स्याः कुसुमे कागटकमाल्यदामपीताशोकपीतकण्वारपी-
तयन्धुजीवाः प्रतीताः । ' सुकलेसा णं भंते ' इत्यादि . अ-
त्राप्यक्षरगमनिका प्राग्वत् . नवरमङ्गा-रत्नविशेषः शङ्ख-
चन्द्रौ प्रतीता कुन्द-कुसुमे दकम्-उदकं उदकरजः-उदक-
कणाः . ते हि अतिशुभ्रा भवन्तीत्युपात्ताः , दधि-प्रतीतं
दधियनो दधिपिण्डः क्षीरं-प्रतीतं क्षीरपूरं-कथ्यमानम् अ-
तितापादूर्ध्वं गच्छन् क्षीरम् . ' सुकल्लिवाडिया इ वा ' इति
क्षिवाडिः-वल्गादिफलिका सा च शुष्का मती किलातीव
शुक्ला भवन्तीत्युपात्ता ' पेहुणमिजिया इ वा ' इति पेहुणं-मयू-
रपिच्छं तन्मध्यवर्तिनी मिज्जा पिहुणमिज्जा सा चातीव शु-
क्लव्यभिहिता ' धंतधायरूपपट्टे इ वा ' इति ध्मातः अ-
ग्निस्पर्कतो निर्मलीकृतः धौतो भूतिखरगिटतहस्तसम्मा-
जनेनानिनिशितकृतो यो रूप्यमयः पट्टः स ध्मातधौत-
रूप्यपट्टः , ' सारइयवलाहगे इ वा ' इति शारदिकः-शर-
त्कालभावी वलाहकः पुगडरीकम्-मिताम्बुजं तस्य दलं
पत्रं पुगडरीकदलं शालिपिष्टगाशिकुटजपुष्पगाशिसिन्दुवा-
ग्माल्यदामश्वेताशोकश्वेतकण्वीरश्वेतयन्धुजीवाः प्रतीताः ।
प्रब्रा० १७ पद ।

(११) कृष्णालेश्याकनारकाणां स्थित्याऽल्पमहत्त्वम्—

मिय भंते ! कएहलेसे नेरइए अप्पकम्मतराए नील-
लेसे नेरइए महाकम्मतराए ? , हंता सिया, से केण्डेण एवं
वुच्चइ-कएहलेसे नेरइए अप्पकम्मतराए नीललेसे नेरइए
महाकम्मतराए ? , गोयमा ! ठिति पडुच्च, से तेण्डेणं
गोयमा ! ० जाव महाकम्मतराए । मिय भंते ! नीललेसे
नेरइए अप्पकम्मतराए काउलेसे नेरइए महाकम्मतराए ? ,
हंता सिया, मे केण्डेणं भंते ! एवं वुच्चति-नीललेसे नेरइए
अप्पकम्मतराए काउलेसे नेरइए महाकम्मतराए ? , गो-
यमा ! ठिति पडुच्च । से तेण्डेणं गोयमा ! ० जाव महा-
कम्मतराए । एवं असुरकुमारं वि, नवरं तेउलेसा अभ-
हिया एवं ० जाव वेमाणिया, जस्स जत्तिया लेसाओ तस्म
तत्तिया भाणियव्वाओ जोइसियस्स न भन्नइ, ० जाव
मिय भंते ! पम्हलेसे वेमाणिए अप्पकम्मतराए सुकलेमे
वेमाणिए महाकम्मतराए ? , हंता सिया से केण्डेणं ०
मेमं जहा नेरइयस्स ० जाव महाकम्मतराए । (सू० २७८)

' मिय भंते ! कएहलेसे नेरइए ' इत्यादि . ' ठिति पडुच्च '
न्ति, अत्रेयं भावना-सन्तमपृथिवीनारकः कृष्णालेश्यस्तस्य
च स्वास्थतां बहुक्षपितायां तच्छ्रेयं वर्तमाने पञ्चमपृथिव्यां
समदशसागरेषामस्थितिनारको नीलालेश्यः समुत्पन्नः . तम-
पेक्ष्य स कृष्णालेश्याऽल्पकर्मा व्यपदिश्यते, एवमुत्तरमृत्वा-
गर्वाप भावनीयानि । ' जोइसियस्स न भन्नइ ' न्ति एकस्या
एव तेजालेश्यास्तस्य सद्भावात् संयोगो नास्तीति । भ०
७ श० ३ उ० ।

(१२) इह वर्णाः पञ्च भवन्ति, तद्यथा—कृष्णा नीला लो-
हिता हार्दिः शुक्ला, लेश्याश्च पद , तत उपमानतो वर्णान-

देशे कृतेऽपि संशयः का लेश्या कस्मिन्वर्णे भवति ? , ततः
पृच्छति—

एयाओ णं भंते ! छल्लेमाओ कइसु वन्नेसु साहिजं-
ति ? , गोयमा ! पंचसु वन्नेसु साहिजंति, तं जहा-कएह-
लेसा कालए णं वन्नेणं साहिजति, नीललेस्सा नील-
वन्नेणं साहिजति, काउलेस्सा काललोहिणं वन्नेणं सा-
हिजति, तेउलेस्सा लोहिणं वन्नेणं साहिजति, पम्ह-
लेस्सा हालिदएणं वन्नेणं साहिजइ मुक्कलेस्सा मुक्किल्ल-
एणं वन्नेणं साहिजति । (सू० २२६) ।

' एयाओ णं भंते ! ' इत्यादि, एता अनन्तरोदिता भदन्त !
पइ लेश्याः ' कइसु वन्नेसु ' न्ति प्राकृतत्वात् तृतीयाथं स-
प्तमी यथा—' तिसु नेसु अलंकिया पुढवी ' (त्रिभिस्तैर-
लंकृता पृथ्वी) इत्यत्र . ततोऽयमर्थः—कतिभिर्वर्णैः ' सा-
हिजति ' कथ्यन्ते प्ररूप्यन्ते इति यावत् . भगवानाह—गौ-
तम ! ' पंचसु वन्नेसु ' इति पञ्चभिर्वर्णैः शिष्यन्ते यथा शि-
ष्यन्ते तथा तद्यथा इत्यादिना दर्शयति । उक्ता वर्णपरिणामः ।
(१३) सम्प्रति रसपरिणाममभिधित्युराह—

कएहलेसा णं भंते ! करिमिया आसाएणं पन्नत्ता ? ,
गोयमा ! से जहानामए निवे इ वा निवसारं इ वा निवछल्ली
इ वा निवफाणिए इ वा कुडए इ वा कुडगफलए इ वा कुडग-
छल्ली इ वा कुडगफाणिए इ वा कडगुतुंवी इ वा कडगुतुंवि-
फले इ वा खारतउसी इ वा खारतउसीफले इ वा देवदालीति
वा देवदालीपुफे इ वा मिगवालुंकी इ वा मियवालुंकी-
फले इ वा घासाडिए इ वा घासाडिफले इ वा कएह-
कंदए इ वा वज्जकंदए इ वा, भवेयारूवे ? , गोयमा ! णं
इण्डे समड्ढे, कएहलेसा णं एत्तो अणिट्ठतरिया चेव ० जाव
अमणामयरिया चेव आसाएणं पन्नत्ता, नीललेसाए पु-
च्छा, गोयमा ! से जहानामए भंणीति वा भंणीरए इ वा
पाढा इ वा [चविया इ वा] चित्तामूलए इ वा पिप्पली
इ वा पिप्पलीमूलए इ वा पिप्पलीचुप्पे इ वा मिरिए इ वा
मिरियचुप्पे इ वा सिंगंवेरे इ वा सिंगंवरचुप्पे इ वा, भवेयारू-
वे ? , गोयमा ! णं इण्डे समड्ढे, नीललेस्सा णं एत्तो ० जाव
अमणामतरिया चेव आसाएणं पन्नत्ता, काउलेस्साए-
पुच्छा, गोयमा ! से जहानामए अंवाण वा अंवाडगाण वा मा
उलिगाण वा विल्लाण वा कविट्ठाण वा [भज्जाण वा] फणमा
ण वा दाडिमाण वा परिवताण वा अक्खोडयाण वा वां-
राण वा तिंदुयाण वा अपक्काणं अपरिवागाणं वन्नेणं अणुव-
वेयाणं गंधेणं अणुववेयाणं फांसणं अणुवेवेयाणं, भवेयारू-
वे ? , गोयमा ! णं इण्डे समड्ढे, ० जाव एत्तो अमणा-
मयरिया चेव काउलेस्सा अस्साएणं पन्नत्ता । तेउले-
स्सा णं पुच्छा, गोयमा ! से जहानामए अंवाण वा पक्का-
णं परियावन्नेणं उववेयाणं पसत्थेणं ० जाव फांसणं

०जाव एत्तो मणामयरिया चेव तेउलेस्सा आराएणं पन्नत्ता । पम्हलेस्साए पुच्छा, गोयमा ! से जहानामए चंदप्पभा इ वा मणसिला इ वा वरसीधू इ वा वरवारुणी इ वा पत्तासवे इ वा पुप्फासवे इ वा फलासवे इ वा चोयासवे इ वा आसवे इ वा महू इ वा मेरए इ वा कविमाणए इ वा खजूरसारए इ वा मुदियासारए इ वा सुपक्खोतरसे इ वा अट्ठपिट्ठणिट्ठिया इ वा जंबुफलकालिया इ वा वरप्पसन्ना इ वा [आसला] मंसला पेसला ईसिं ओट्टवलंबिणी ईसिं वोच्छेदकडुई ईसिं तंबच्छिकरणी उक्कोसमदपत्ता वन्नेणं उववेया ० जाव फासेणं आसापणिज्जा वीसायणिज्जा पीणणिज्जा विंहणिज्जा दीवणिज्जा दप्पणिज्जा मदणिज्जा सव्वेदियगायपन्हायणिज्जा, भवेयारूवा !, गोयमा ! णो इण्णट्ठे समट्ठे पम्हलेसा एत्तो इट्ठतरिया चेव ०जाव मणामयरिया चेव आसाएणं पन्नत्ता । सुक्कलेसा णं भंते ! केरिसिया आमाएणं पन्नत्ता !, गोयमा ! से जहानामए गुले इ वा खंडे इ वा सकरा इ वा मच्छंडिया इ वा पप्पडमोदए इ वा भिसकंदए इ वा पुप्फुत्तरा इ वा पउमुत्तरा इ वा आदंमिया इ वा सिद्धन्थिया इ वा आगासफालितोवमा इ वा उवमा इ वा अणोवमा इ वा, भवेतारूवे !, गोयमा ! णो इण्णट्ठे समट्ठे, सुक्कलेस्सा एत्तो इट्ठतरिया चेव पियतरिया चेव मणामयरिया चेव आसाएणं पन्नत्ता ॥ (सू० २२७)

‘कण्हलेसा णं भंते !’ इत्यादि, प्रश्नसूत्रं सुगमम्, भगवानाह—गौतम ! स लोकप्रतीतो यथानामको निम्बो-वृत्तविशेषः निम्बसारो—निम्बमध्यवर्त्यवयवविशेषः, निम्बछल्ली—निम्बत्वक् निम्बफणितम्—निम्बकाथः कुटजो—वृत्तविशेषः तस्यैव फले कुटजफले तस्यैव त्वक् कुटजछल्ली तस्यैव काथं—कुटजफणितं कटुकनुम्बी प्रसिद्धा तस्या एव फले कटुकनुम्बीफलम्, ‘खारतउसी’ ति खारशब्दः कटुकवाची तथाऽऽगमं अनेकधा प्रसिद्धे, ततः कटुका त्रपुपी क्षारत्रपुपी तस्या एव फले क्षारत्रपुपीफले देवदाली—रोहिणी तस्या एव पुष्पं देवदालीपुष्पं मृगवालुङ्गी—लोकतोऽवसंथा तस्या एव फले मृगवालुङ्गीफले घोषातकी प्रसिद्धा तस्या एव फले घोषातकीफले कृष्णकन्दो—वज्रकन्द-आनन्तकायवनस्पतिविशेषौ लोकतः प्रत्येतव्यौ, एतावति उक्तं गौतमः पृच्छति—भगवन् ! भवेत् रसतः कृष्णलेश्या एतद्रूपा—निम्बादिरूपा ?, भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थः, यतः कृष्णलेश्या इतो—निम्बादिरसमधिकृत्यानिष्ट-तरिकैवेत्यादि प्राग्वत् । ‘नीललेसाए’ इत्यादि, भङ्गी—वनस्पतिविशेषः तस्या एव रजो भङ्गीरजः पाठा—चित्रमूलके लोकप्रतीते पिप्पलीपिप्पलीमूलपिप्पलीचूर्णमरिचमरिचचूर्णशृङ्गेरशृङ्गेरचूर्णान्यापि प्रसिद्धानि । ‘काउलेस्साए’ इत्यादि, आम्राणां फलानामेवं सर्वत्रापि भावनीयम् ‘अवाड्याण वा’ इति आम्राटकाः—फलविशेषाः मानुलिङ्गचित्त्व-पिथपनसदाडिमानि प्रतीतानि पारावताः—फलविशेषाः

अत्तोडवृत्तफलानि अत्तोडानि वारवृत्तफलानि वाराणि—वदराणि तिन्दुकानि च प्रतीतानि, एतेषां फलानामपक्वानाम्, तत्र सर्वथाऽपि अपक्वं फलमुच्यते तत आह—अपरिपाकानां न विद्यते परिपाकः—परिपूर्णः पाको येषां तान्यपरिपाकानि तेषामीप्यपक्वानामित्यर्थः, एतदेव वर्णादिभिः कथयति—वर्णेनानिर्विशिष्टेन गन्धेन घ्राणेन्द्रियनिर्वृतिकरेण स्पर्शेन विशिष्टपरिपाकाविनाभाविना अनुपपन्नानाम्—असम्प्राप्तानां यादृशो रसः, अत्र गौतमः पृच्छति—एतद्रूपा—एवंरूपरसोपेता भवेत् कापोतलेश्या ?, भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थः, किं तु इतः—अपरिपक्वाप्रफलादेरनिष्टतरिकैवेत्यादि प्राग्वत् ॥ ‘तेउलेस्सा णं भंते !’ इत्यादि, तेषामेव आम्रफलादीनां पक्वानां तत्रैव यत् किमपि पक्वं लोके पक्वं व्यवह्रियते तत आह—पर्यायापन्नानां—परिपूर्णपाकपर्यायप्राप्तानाम्, एतदेव वर्णादिभिर्निरूपयति—वर्णेन प्रशस्तेन—एकान्ततः प्रशस्येन तथा प्रशस्तेन गन्धेन प्रशस्तेन स्पर्शेनोपेतानां यादृग् रसः, एतावत्युक्ते गौतम आह—रसमधिकृत्य एतद्रूपा—पक्वाप्रफलरूपा तेजालेश्या भवेत् ?, भगवानाह—नायमर्थः समर्थः, किं तु—परिपक्वाप्रफलादीरनिष्टतरिकैवेत्यादि प्राग्वत् ‘पम्हलेसाए पुच्छा’ सूत्रपाठोऽक्षरगमनिका च प्राग्वत्, नवरं ‘से जहानामए’ इति सा लोकप्रसिद्धा यथा—येन प्रकारेण नाम यस्याः सा यथानामिका पुंस्त्वं सूत्रे प्राकृतलक्षणवशात्, प्राकृते हि लिङ्गमनियते, यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे—‘लिङ्गं व्यभिचार्यपी’ ति ‘चन्द्रप्रभा इति वे’ ति चन्द्रस्यैव प्रभा—आकाशे यस्याः सा चन्द्रप्रभा, मणिशिलाकं मणिशिलाका वरं च तन् सीधु च वरसीधु वरा चासौ वारुणी च वरवारुणी पत्नैः—धातकीपत्नैर्निष्पाद्य आसवः पत्राऽऽसवः एवं पुष्पासवः, फलासवश्च परिभाचनीयः, चोयो—गन्धद्रव्यं तन्निष्पाद्य आसवः चोयासवः, पत्रादिविशेषेण व्यतिरिक्त आसव आसव इति गीयते, मधुमेरुकापिशायनानि मद्यविशेषाः, मूलदलखजूरसारनिष्पन्न आसवः खजूरसारः, मृद्वीका-द्राक्षा तत्सारनिष्पन्नो मृद्वीकासारः सुपक्कलुरसमूलदलनिष्पन्नः—सुपक्कलुरस अष्टभिः शास्त्रप्रसिद्धैः पिष्टैः निष्ठिता अष्टपिष्टनिष्ठिता जम्बूफलवत् कालेव कालिका जम्बूफलकालिका वरा चासौ प्रसन्ना च वरप्रसन्ना, एते सर्वेऽपि मद्यविशेषाः पूर्वकाले लोकप्रसिद्धा इदानीमपि शास्त्रान्तरतो लोकतो वा यथास्वरूपं वदितव्याः, वरप्रसन्नाविशेषणान्याह—मांसला—उपचित्रसा पेशला—मनोज्ञा मनोज्ञत्वादिव ईषत्—मनाक् ततः परम्परमास्वादतया भूतित्येवाप्रतो गच्छति ओष्ठेष्वलम्बते—लगतीत्येवं शीला ईषदोष्ठावलम्बिनी तथा ईषत्—मनाक् पानव्यवच्छेदे सति तत ऊर्ध्वं कटुका एलादिव्यसम्पर्कतः उपलब्ध्यमाणातिक्लवीर्येति यावत् तथा ईषत्—मनाक् ताम्रे अक्षिणी क्रियेते अनयेति ईषत्ताम्राक्षिकरणी मद्यस्य प्रायः सर्वस्यापि तथास्वभावत्वात् ‘उक्कोसमयपत्ता’ इति उत्कर्षतीति उत्कर्षः स चासौ मदश्च उत्कर्षमदः तं प्राप्ता उत्कर्षमदप्राप्ता, एतदेव वर्णादिभिः समर्थयते—वर्णेनोत्कृष्टमदाविनाभाविना प्रशस्येन गन्धेन घ्राणेन्द्रियनिर्वृतिकरेण रसेन परमसुखासिकाजनकेन स्पर्शेन मद-

परिपाकाव्यभिचारिणा अत एवास्वादनीया विशेषतः
स्वादनीया विस्वादनीया प्रोणयतीति प्रीणनीया " कृद्
बहुल " इति वचनान् कर्तव्यनीयप्रत्ययः, एवं दर्पय-
नीति दर्पणीया मृदयतीति मृदनीया सर्वोणान्द्रियाणि
सर्वं च गात्रं प्रह्लादयति इति सर्वेन्द्रियगात्रप्रह्लादनीया
एतावन्मुक्ते भगवान् गौतम आह—' भवेयारूपा ' भगवन् !
एतद्रूपा-एवंरूपस्मोपेता पञ्चलेश्या भवेत् । भगवानाह—
' नो इण्डु समुद्र ' इत्यादि प्राग्वत् ॥ ' सुकलेस्मा एं भे-
ते ! ' इत्यादि . गुडखण्ड प्रसिद्ध शर्करा-काशादिप्रभवा
मन्स्यगङ्गी-खण्डशर्करा पप्टमोदकादयः सम्प्रदायादव-
सेयाः, शेषे सुगमम् ॥ तदेवमुक्तं लेश्याद्रव्याणां रसः ।
प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० ।

सम्प्रति प्रकारान्तरण रसमाह—

जह कटुय(य)तुवग्मो, निवग्मो कटुयराहिरिस्मो वा ।
इतो वि अणंतगुणो, रसो उ कणहाइ नायव्वो ॥१०॥
जह तिकटुयस्स यग्मो, तिकस्सो जह हत्थिपिप्पलीए वा ।
इतो वि अणंतगुणो, रसो उ नीलाइ नायव्वो ॥११॥
जह तरुणअंयग्मो, तुवग्मवित्थस्स वावि जारिमओ ।
इतो वि अणंतगुणो, रसो उ काऊइ नायव्वो ॥१२॥
जह परिणयंयग्मो, पक्कवित्थस्स वावि जारिमओ ।
इतो वि अणंतगुणो, रसो उ तेऊइ नायव्वो ॥ १३ ॥
वग्मारुणीइ व रसो, विविहाणं व आसवाण जारिमओ ।
महुमेरगस्स व रसो, इतो पम्हाइ परएणं ॥ १४ ॥
खज्जूरमुदियग्मो, खीरग्मो खंडमकरग्मो वा ।
इतो उ अणंतगुणो, रसो उ सुक्काइ नायव्वो ॥ १५ ॥

' यथे ' ति सादृश्यं ततश्च यादृक् कटुकतुम्बकस्य रसः—
आस्वादः कटुकतुम्बकस्यः निम्बस्यः—प्रतीतः कटुका
चासो रोहिणी च त्वरितशेषः कटुकरोहिणी कटुकत्वाद्व्य-
भिचारित्वेऽपि तद्विशेषणमतिशयख्यापकं तद्रसो वा, ओ-
पधीविशेषो वा कटुकेह गृह्यते, ' यथे ' ति सर्वत्रापेक्षते,
इतोऽपि कटुकतुम्बकसादेरनन्तेन—अनन्तराशिना गुणं
गुणो यस्यास्मावनन्तगुणो रसस्तु—आस्वादः कृष्णायाः—
कृष्णलेश्यायाः—ज्ञातव्यः—अवयोज्यः, अतिकटुक इति ता-
त्पर्यम् । यथा—यादृशः त्रिकटुकस्य—प्रसिद्धस्य रसस्ती-
क्ष्णः—कटुर्यथा हस्तिपिप्पल्या वा—गजपिप्पल्या वा, अतोऽ-
प्यनन्तगुणो रसस्तु नीलाया, ज्ञातव्योऽतिशयतीक्ष्ण इति ह-
ृदयम् । यथा तरुणम्—अपरिपक्वं तच्च तदाम्रकं च—आम्रफलं
तद्रसः, तुवग्मम्—सकपायम्, पाठान्तरलः—आद्रव्याद्, उभयत्र
चार्थादपक्वं तच्च तत्कपिस्थं च—कपिस्थफले तस्य, वा—
विकल्पे, अपि—पुष्पे, यादृशको रस इति प्रक्रमः । अतो-
ऽप्यनन्तगुणो रसस्तु ' काऊए ' ति कापोताया ज्ञातव्यः, अ-
तिशयकपाया इत्याशयः । यथा परिणतं—परिपक्वं यदाभ्रकं
तद्रसः पक्कपिप्पल्यस्य वाऽपि यादृशको रसोऽतोऽप्यनन्त
गुणो रसस्तु ' तेऊए ' ति तेजोलेश्याया ज्ञातव्यः, आम्लः
किञ्चिन्मधुरश्चैवदप्यर्थः । वग्मारुणी—प्रधानसुरा तस्या वा
रसो यादृशक इति योगः, विविधानां वा—नानाप्रकारा-
णाम् आस्वानाम्—पुष्पप्रसवगद्यानां वा यादृशको रस

इति सम्बन्धः, ' महुमेरगस्स व रसो ' ति मधु—मद्यवि-
शेषो मेरगं—सर्गस्तयोः समाहारं मधुमेरगं तस्य वा रसो
यादृशकोऽतो वग्मारुण्यादिरसान्ध्यायाः प्रक्रमाद्रसः पर-
केणं ' ति अनन्तानन्तगुणत्वात्तदतिक्रमणं वर्त्तते इति ग-
म्यते, अयं च किञ्चिदम्लकपाया माधुर्यवाञ्छति भावनी-
यम्, पाठान्तरतोऽप्यनन्तगुणो रसस्तु पद्मायाः ज्ञातव्यः ।
खज्जूरं च—पिण्डखज्जूरं गदि मृद्वीका च—द्राक्षा एतद्रसः
तथा क्षीररसः—प्रतीतः खण्डं च—इक्षुविकारः शर्करा
च—काशादिप्रभवा तद्रसो वा यादृश इति शेषः, अतोऽप्य-
नन्तगुणो रसस्तु शुक्लाया ज्ञातव्योऽप्यनन्तमधुर इति गर्भ
इति सूत्रपदकार्थः । उक्तं ३४ अ० ।

(१४) सम्प्रति लेश्यानां गन्धमाह—

कइ एं भेंते ! लेस्माओ दुब्धिगंधाओ पन्नत्ताओ ? ,
गोयमा ! तओ लेस्माओ दुब्धिगंधाओ पप्पत्ताओ, तं
जहा—कणहलेस्सा नीलेस्सा काउलेस्सा । कइ एं भेंते !
लेस्माओ सुब्धिगंधाओ पन्नत्ताओ ? , गोयमा ! तओ
लेस्माओ सुब्धिगंधाओ पप्पत्ताओ, तं जहा—तेउलेस्सा
पम्हलेस्सा सुक्कलेस्सा । (सू० २२८ +)

' कइ एं भेंते ! ' इत्यादि.सुगमम् । नवरम्—कृष्णनीलकापोतले-
श्या दुर्गन्धगन्धाः मृतगवादिकलेवग्मयोऽप्यनन्तगुणदुर्ग-
न्धिगन्धोपेतत्वात्, तेजःपद्मशुक्कलेश्याः सुर्गन्धिगन्धाः पि-
प्यमाणगन्धवाससुर्गन्धिकुसुमादिभ्योऽनन्तगुणपरमसुर्गन्धि-
गन्धोपेतत्वात् । प्रज्ञा० १७ पद ।

कीदृगन्धः लेश्यानामत्र दृष्टान्तः—

जह गोमडस्स गंधो, सुणगमडस्स व जहा अहिमडस्स ।

इतो वि अणंतगुणो, लेसाणं अप्पसत्थाणं ॥ १६ ॥

जह सुर्गहिकुसुमगंधो, गंधवासाण पिस्समाणाणं ।

इतो वि अणंतगुणो, पसत्थलेसाण तिहं पि ॥१७॥

यथा गवां मृतकं—मृतकशरीरं तस्य गन्धः श्वमृतकस्य
वा तथा यथा अहिः—सर्पस्तन्मृतकस्य गन्ध इति सम्ब-
न्धः, सूत्रव्यान्मृतकशब्दे कलोपः अतोऽपि—एतत्प्रकाराद-
पि गन्धादनन्तगुणोऽतिदुर्गन्धतया लेश्यानाम्, अप्रशस्त्वा-
नाम्—अशुभानाम्, कोऽर्थः ?—कृष्णनीलकापोतानाम्, गन्ध
इति प्रक्रमः, इह च लेश्यानामप्रशस्तत्वं गन्धस्याशुभ-
त्वं हेतुर्गति तद्विशेषादनुक्तोऽप्यस्य विशेषोऽवगम्यत इ-
ति नोक्तः । यथा सुर्गहिकुसुमानां—जातिकतक्यादिसम्ब-
न्धिनां सुगन्धपुष्पाणां गन्धः—परिमलः सुर्गहिकुसुमगन्धः,
तथा गन्धाश्च—कोष्ठपुष्पाकनिष्पन्ना वासाश्च—इतरं ग-
न्धवासाः, इह चैतदङ्गान्येवोपचारादेवमुक्तानि, तेषाम्, पा-
ठान्तरतश्च गन्धानां च पिप्यमाणानां—संचूर्ण्यमानानां य-
था गन्ध इति प्रक्रमः, तथा चातिप्रबलतरोऽतो प्रादु-
र्भवतीत्येवमभिधानम्, अतोऽपि—एतत्प्रकारादपि गन्धा-
द् अनन्तगुणः अतिशयसुगन्धितया प्रशस्तलेश्यानाम् ति-
सृणामपि—नैजसीपद्मशुक्कानां गन्ध इति प्रक्रमः, इहापि
प्रशस्तत्वविशेषाद्वन्धविशेषोऽनुमीयत इति नोक्त इति
सूत्रद्वयार्थः ॥ उक्तं ३४ अ० ।

(१५) अधुना शुद्धाशुद्धत्वप्रतिपादनार्थमाह—

एवं तत्रो अविमुद्धाओ, तत्रो विमुद्धाओ, तत्रो अप्प-
मत्थाओ, तत्रो पसत्थाओ, तत्रो संकिलिद्धाओ, तत्रो अमं-
किलिद्धाओ । (सू० २२८ +)

‘ एवं तत्रो अविमुद्धाओ तत्रो विमुद्धाओ ’ इति . एवम-
उक्तं प्रकारेण आद्यास्तिस्रो लेश्या अविमुद्धा वक्तव्याः .
अप्रशस्तवर्णगन्धरसोपेतत्वात् . उत्तगस्तिस्त्रो लेश्या वि-
मुद्धाः . प्रशस्तवर्णगन्धरसोपेतत्वात् . ततश्चैवं वक्तव्याः—
“ कइ गं भेंते ! लेस्माओ अविमुद्धाओ पणत्ताओ ?
गोयमा ! तत्रो लेस्माओ (अप्पसत्थाओ) अविमुद्धा-
ओ पणत्ताओ . तं जहा—कण्हलेस्मा नीललेस्मा काउ-
लेस्मा ॥ कइ गं भेंते ! लेस्माओ विमुद्धाओ पणत्ताओ ?
गोयमा ! तत्रो लेस्माओ विमुद्धाओ पणत्ताओ . तं
जहा—तेउलस्मा पडमलेस्मा मुक्कलेस्मा ” इति . उक्ते
शुद्धत्वाशुद्धत्वे . सम्प्रति प्राशस्त्याप्राशस्त्ये प्रतिपादयति—
‘ तत्रो अप्पसत्थाओ तत्रो पसत्थाओ ’ आद्यास्तिस्रो
लेश्या अप्रशस्ता वक्तव्याः . अप्रशस्तद्रव्यत्वेनाप्रशस्ताध्य-
वसायहेतुत्वात् . उत्तगस्तिस्त्रो लेश्याः प्रशस्ताः . प्रशस्त-
द्रव्यतया प्रशस्ताध्यवसायकारणत्वात् . सूत्रपाठः प्राग्वद-
वनेयः . ‘ कइ गं भेंते ! लेस्माओ अप्पसत्थाओ पत्तत्ता-
ओ ’ इत्यादि . उक्ते प्राशस्त्याप्राशस्त्ये . अधुना संक्लिष्टाऽसं-
क्लिष्टत्वे प्रतिपादयति— ‘ तत्रो संकिलिद्धाओ तत्रो अमंकि-
लिद्धाओ ’ इति आद्यास्तिस्रो लेश्याः संक्लिष्टाः . संक्लिष्टा-
र्गद्रव्यानानुगताध्यवसायस्यानेहेतुत्वात् . उत्तगस्तिस्त्रो
लेश्या असंक्लिष्टाः . असंक्लिष्टधर्मशुक्लद्रव्यानानुगताध्यवसाय-
कारणत्वात् . अत्रापि पाठः प्राग्वत्—‘ कइ गं भेंते ! लेस्माओ
संकिलिद्धाओ पत्तत्ताओ ’ इत्यादि . प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० ।
जम्बूद्वान्तं भावयति—प्रतिक्रमामि पडमिलेश्याभिः करण-
भूताभिर्यो मया देवमिकोऽतिचारः कृतः . तद्यथा—कृष्णले-
श्येत्यादि—“ कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात् . परिणामो य
आत्मनः । स्फुटिकस्यैव तत्रायं . लेश्याशब्दः प्रयुज्यते ॥१॥ ”
कृष्णादिद्रव्याणि न सकलप्रकृतिविषयन्दभूतानि . आत्मा
च स्वरूपे जम्बूद्वान्तकद्वान्तन . ग्रामघातकद्वान्तन च
प्रतिपादयते—

“ जह जंयुतरुवेगो . सुपक्कफलभरियनमियसालगो ।
दिट्ठो छुहि पुरिमहिं . ते धिती जंयुमक्येमो ॥ १ ॥
किह पुण ? ते धैनेक्को . आरुहमण्णो जीवमंदहे ।
तो छिदिऊण मूलं . पाडेमु ताहे भक्खेमो ॥ २ ॥
यितिआह पहेहेणं . किं छियेणं तरुण अमहे ति ? ।
साहामहल्लोद्धह . तइओ धैती पसाहाओ ॥ ३ ॥
गोच्छं चउत्थओ उण . पंचमओ वति गेगहह फलाइ ।
छुट्ठो वेती पडिया . एणं छियं माह धेमुं जे ॥ ४ ॥
दिट्ठेत्तस्सोवणओ . जो धैति तरुं विं छिन्नमूलाओ ।
सो वट्ठइ किण्हाण . सालमहल्लो उ नीलाण ॥ ५ ॥
हवइ पसाहा काउ . गोच्छो तेऊ फला य पसाह ।
पडियाण मुक्कलेस्मा . अहवा अगणं उदाहरणं ॥ ६ ॥
चोगा गामवहत्थे . विणिग्गया पॅगो धैति घाण्ह ।
जे पच्छह मत्थे वा . दुपयं च चउणयं वावि ॥ ७ ॥
विदियो माणुसपुरिमं . य . तइओ साउहे चउत्थे य ।

पंचमओ जुज्झंते . छुट्ठो पुण तत्थिमं भण्ह ॥ ८ ॥
एक्कं ता हरह धणे . वीयं मांरह मा कुण्ह एवं ।
केवलं हरह धणेती . उवमंहाणे इमो तेमि ॥ ९ ॥
मत्थे मांरह जी . वट्ठइ सो किण्हेल्लेसपरिणामो ।
एवं कमेणं सेस्मा . जा चरमो मुक्कलेसाण ॥ १० ॥
आदिह्म तगिण एत्थे . अप्पसत्था उवग्गिमा पसत्था उ ।
अप्पसत्थासुं वट्ठिय . न वट्ठियं जे पसत्थासुं ॥ ११ ॥
एस्सइयारो एया—सु होइ तस्स य पडिक्रमामि ति ।
पडिकुलं वट्ठामी . जे भणियं पुणो न मेवमि ॥ १२ ॥ ”
आध० ४ अ० ।

(१६) अधुना शीतोष्णस्पर्शप्रतिपादनार्थमाह—
जह करगयस्स फामो . गोजिहभाणं व मागपत्ताणं ।
एत्तो वि अणंतगुणो . लेमाणं अप्पसत्थाणं ॥ १८ ॥
जह वूरस्स वि फामो . नवणीयस्स व भिगीमकुमुमाणं ।
एत्तो वि अणंतगुणो . पमत्थलेमाणं तिण्हं पि ॥ १९ ॥
व्याख्या—यथा ‘ करगयस्स ’ इति ककचस्य—करप-
त्रस्य स्पर्शो गोर्जिह्मा गोर्जिह्मा तस्या वा . यथा वा
शाको—वृक्षविशेषस्तत्पत्राणां स्पर्श इति प्रक्रमः . अतोऽ-
पि—एतत्प्रकारादपि स्पर्शादनन्तगुणः अत्यतिशायितया
यथाक्रमं लेश्यानामप्रशस्तानामाद्यानां तिसृणां प्रक्रमास्पर्-
शाऽतिक्रमकेश इति हृदयम् । यथा वूरस्य वा प्रतीतस्य
स्पर्शः तथनीतस्य—अन्नगस्य यथा वा शिरीषो—वृक्षवि-
शेषस्तत्कुमुमानामुभयत्र यथा स्पर्श इति प्रक्रमः . अतोऽपि—
एतत्प्रकारादपि स्पर्शाद् अनन्तगुणः—अतिसुकुमारतया
यथाक्रमं प्रशस्तलेश्यानां तिसृणामपि—उत्तरूपाणां स्पर्श
इति प्रक्रमः . इह च यदनेकद्वान्तोपादाने तत्रानादेशजविने-
यानुप्रदार्थम् . क्वचिद्धि किञ्चिन्प्रतीतमिति . यद्वा—निर्गदिता-
दाहरणेषु वर्णादिवाग्तस्य सम्भवो लेश्यानां स्वस्थानेऽपि व-
र्णादिर्वाच्यज्ञापनार्थमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ उक्त० ३४ अ० ।

तत्रो मीतलुक्खाओ, तत्रो निडुग्हाओ । (सू० २२८ X)
‘ तत्रो मीतलुक्खाओ तत्रो निडुग्हाओ ’ इति . आद्या-
स्तिस्रो लेश्याः शीतरूक्षाः—शीतरूक्षस्पर्शोपताः . उत्तग-
स्तिस्त्रो लेश्याः स्निग्धोष्णस्पर्शाः . इहान्येऽपि लेश्याद्र-
व्याणां ककशादयः स्पर्शाः सन्ति (प्रज्ञा०) तथापि
शीतरूक्षो स्पर्शो आद्यानां तिसृणां लेश्यानां चित्ता-
स्वस्थजनने स्निग्धोष्णस्पर्शो . उत्तगमां तिसृणां लेश्यानां
परमसंतोषोपादानं साधकतमानिति तावच्च पृथक् पृथक्
साक्षादुक्तावित्यदोषः . सूत्रपाठः प्राग्वत् . ‘ कइ गं भेंते !
लेस्माओ मीतलुक्खाओ पत्तत्ताओ ’ इत्यादि ।

(१७) सम्प्रति गतिद्वारमभिव्यक्तुमाह—

तत्रो दुग्गतिगामिणी (गि) ओ, तत्रो सुगतिगामि-
णीओ । (सू० २२८ X)

‘ तत्रो दुग्गतिगामिणीओ तत्रो सुगतिगामिणीओ ’ इति .
आद्यास्तिस्रो लेश्या दुग्गतिगामिन्यः—दुर्गतिं गमयन्तीत्येव
शीला दुग्गतिगामिन्यः . संक्लिष्टाध्यवसायहेतुत्वात् . उत्त-
गस्तिस्त्रो लेश्याः सुगतिं गमयन्तीत्येवेशीलाः सुगतिगामि-
न्यः . प्रशस्ताध्यवसायकारणत्वात् . उभयत्रापि गमयन्ती-
तिप्रत्ययः . सूत्रपाठः प्राग्वत् . ‘ कइ गं भेंते ! लेस्माओ
दुग्गतिगामिणीओ पत्तत्ताओ ’ इत्यादि . प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० ।

पुनरपि ग्रन्थान्तरतो गतिद्वारमाह—

किण्हा नीला काऊ, तिन्नि वि लेस्साउऽहम्मलेसाउ ।

एयाहि तिहि वि जीवो, दुग्गइं उववज्जई ॥ ५६ ॥

तेऊ पम्हा सुक्का, तिन्नि वि एयाउ धम्मलेसाउ ।

एयाहि तिहि वि जीवो, सुग्गइं उववज्जई ॥ ५७ ॥

कृष्णानीलाकापोतास्तिस्त्रोऽप्येता अधर्मलेश्याः, पापोपा-
दानहेतुत्वात्, पाठान्तरतोऽधर्मलेश्या वा, तिसृणामप्य-
विशुद्धत्वेनाप्रशस्तत्वात्, यद्येवं ततः किमित्याह—एताभिः-
अनन्तरोक्ताभिः ‘ तिसृभिरपि—कृष्णादिलेश्याभिः जीवः—
जन्तुः दुर्गतिम्—नरकतिर्यग्गतिरूपाम् उपपद्यते—प्राप्नो-
ति, सुख्यत्ययाद्वा दुर्गतौ उपपद्यते—जायते, संक्लिष्टत्वेन
तत्प्रायोग्यायुष एव तद्वतां बन्धसम्भवादिति भावः । तथा
तैजसीपद्माशुक्लास्तिस्त्रोऽप्येताः धर्मलेश्याः—प्रधानलेश्याः,
विशुद्धत्वेनासां धर्महेतुत्वात्, तथा चागमः—“ तत्रो लेसा-
ओ अविमुद्धाओ तत्रो विसुद्धाओ तत्रो पसत्थाओ तत्रो
अपसत्थाओ तत्रो संक्लिष्टाओ तत्रो असंक्लिष्टाओ तत्रो
दुग्गतिगामियाओ तत्रो सुग्गतिगामियाओ ” । अत एव
एताभिस्तिस्त्रुभिः—तैजस्यादिलेश्याभिर्जीवः ‘ सुगति ’
ति सुगतिम्—देवमनुष्यगतिलक्षणां मुक्तिं बोधयते, यद्वा-
प्राग्वत्सुगतौ उपपद्यते—जायते, तथाविधायुर्वन्धतः सकल-
कर्मापगमतश्चेति सूत्रद्वयभावार्थः । उक्तं ३४ अ० ।

(१८) अधुना परिणामद्वारमभिधत्तुमाह—

कण्हलेस्सा णं भंत ! कतिविहं परिणामं परिणमति ?,
गोयमा ! तिविहं वा नवविहं वा सत्तावीसविहं वा एक्का-
मीतिविहं वा वि तेयालदुमवविहं वा बहुयं वा बहुविहं वा
परिणामं परिणमइ, एवं ० जाव सुक्कलेसा । (सू० २२६+)

‘ कण्हलेस्सा ण ’ मित्यादि, अत्र ‘ कइविहं परिणामं ’
इत्यत्र प्राकृतत्वात् तृतीयाथं द्वितीया द्रष्टव्या, यथा आ-
चारार्ङ्ग—“ अगणि (च खलु) पुट्टा ” इत्यत्र, ततोऽयमर्थः—
कृष्णलेश्या णमिति वाक्यालङ्कार भेदन्त ! कतिविधेन प-
रिणामेन परिणमति ?, भगवानाह—‘ गोयमा ! तिविहं
वा ’ इत्यादि, इह त्रिविधो—जघन्यमध्यमोन्मृष्टभेदेन नव-
विधो यदैषामपि जघन्यादीनां स्वस्थानतारतम्यचिन्तायां
प्रत्येकं जघन्यादित्रयेण गुणता, एवं पुनः पुनस्त्रिकगुणनया
सप्तविंशतिविधन्वम् एकाशीतिविधन्वं त्रिचत्वारिंशद-
धिकशतद्वयविधन्वं बहुत्वं—बहुविधन्वं भावनीयम्, स-
र्वत्र च तृतीयाथं द्वितीया, ततस्त्रिविधेन वा परिणामेन
परिणमति नवविधेन वा इत्येवं पदानां योजना कर्तव्या ।
‘ एवं ० जाव सुक्कलेसा ’ इति एवं—कृष्णलेश्यागतेन प्र-
कारेण नीलादयोऽपि लेश्यास्तावद्वक्तव्याः यावत् शुक्कले-
श्याः । सूत्रपाठस्तु सुगमत्वात् स्वयं परिभाषनीयः । प्रश्ना०
१७ पद ४ उ० ।

तिविहो व नवविहो वा, सत्तावीसइविहिकसीओ वा ।

दुमओ तेयालो वा, लेसाणं होइ परिणामो ॥ २० ॥

त्रिविधो नवविधो वा ‘ सत्तावीसइविहिकसीओ व ’ इति
विधशब्दो वाशब्दश्चाभयत्र संबध्यते, ततश्च सप्तविंशति-

विध एकाशीतिविधो वा ‘ दुसओ तेयालो व ’ इति अत्रापि
विधशब्दस्य सम्बन्धात् त्रिचत्वारिंशद्विंशतिविधो वा ले-
श्यानां भवति, परिणामः—तत्तद्रूपगमनात्मकः, इह च ‘ त्रि-
विधः ’ जघन्यमध्यमोन्मृष्टभेदेन नवविधः—यदैषामपि ज-
घन्यादीनां स्वस्थानतारतम्यचिन्तायां प्रत्येकं जघन्यादि-
त्रयेण गुणता एवं पुनस्त्रिकगुणनया सप्तविंशतिविधन्व-
मेकाशीतिविधन्वं त्रिचत्वारिंशद्विंशतिविधन्वं च भावनी-
यम् । आह—एवं तारतम्यचिन्तायां कः संख्यानियमः ?,
उच्यते एवमेतत्, उपलक्षणं चैतत्, तथा च प्रश्ना-
पनायाभू—“ कण्हलेसा णं भंत ! कतिविधपरिणामं परिणम-
ति ?, गोयमा ! तिविहं वा नवविहं वा सत्तावीसइविहं
वा एक्कासीइविहं वा वि तेयालदुसयविहं वा बहुयं वा बहु-
विहं वा परिणामं परिणमति, एवं ० जाव सुक्कलेसा ” इति
सूत्रार्थः ॥ उक्तः परिणामः । उक्तं ३४ अ० ।

(१९) ज्यादिपरिणतिश्च जीवानां लेश्यावशतो भवतीति
तन्निवन्धनकर्मकारणत्वात् तासामिति नारकादिपदेषु ले-
श्यास्त्रिस्थानकावतारेण निरूपयन्नाह—

णेरइयाणं तत्रो लेस्साओ पप्पत्ताओ, तं जहा—कण्ह-
लेस्सा नीललेस्सा काउलेसा १, असुरकुमाराणं तत्रो
लेस्साओ संक्लिष्टाओ पप्पत्ताओ, तं जहा—कण्हलेस्सा
नीललेस्सा काउलेस्सा २ एवं ० जाव थणियकुमाराणं
११, एवं पुढवीकाइयाणं १२, आउवणस्सइकाइयाणं वि
१३—१४, तेउकाइयाणं १५, वाउकाइयाणं १६, वेइं-
दियाणं १७, तेइंदियाणं १८, चउरिंदियाणं वि १९, तत्रो
लेस्सा जहा णेरइयाणं । पंचेदियतिरिक्खजोणियाणं तत्रो
लेस्साओ संक्लिष्टाओ पप्पत्ताओ, तं जहा—कण्हलेस्सा
नीललेसा काउलेसा २० । पंचेदियतिरिक्खजोणियाणं तत्रो
लेसाओ असंक्लिष्टाओ पप्पत्ताओ, तं जहा—तेउलेस्सा
पम्हलेस्सा सुक्कलेसा, २१, एवं मणुस्साणं वि २२, वा-
णमंतराणं जहा—असुरकुमाराणं २३, वेमाणियाणं तत्रो
लेस्साओ पप्पत्ताओ, तं जहा—तेउलेस्सा पम्हलेस्सा सु-
क्कलेस्सा २४ । [सू० १३२]

‘ नेरइयाणं ’ इत्यादि, दण्डकसूत्रं कण्ठ्यम्, नवरम् । ‘ नेर-
याणं तत्रो लेस्साओ ’ इति एतासामेव तिसृणां सद्भावाद्विशे-
षणो निर्देशः, असुरकुमाराणान्तु चतसृणां सद्भावात् संक्लिष्टा
इति विशेषितं चतुर्थी हि तेषां तेजोलेश्याऽस्ति, किन्तु—सा न
संक्लिष्टेति पृथिव्यादिष्वसुरकुमारसूत्रार्थमतिदिशन्नाह—
‘ एवं पुढवी ’ इत्यादि पृथिव्यव्यवस्थितिषु देवान्पादसम्भ-
वाच्चतुर्थी तेजोलेश्याऽस्तीति सविशेषणो लेश्यानिर्देशोऽति-
दिष्टः, तेजोवायुद्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु तु देवानुपपत्त्या तद-
भावान्निर्विशेषण इति, अत एवाह—‘ तत्रो ’ इत्यादि, पञ्च-
न्द्रियतिरिक्खां मनुष्याणां च षडपीति संक्लिष्टाऽसंक्लिष्टवि-
शेषणतश्चतुःसूत्री नवरं मनुष्यसूत्रेतिदेशेनोक्त इति व्य-
न्तरसूत्रं संक्लिष्टा वाच्या अत एवोक्तम् । ‘ वाणमंतरं ’ त्या-
दि । वेमानिकसूत्रं निर्विशेषणमेव, असंक्लिष्टसूत्रैव त्रयस्य
सद्भावात्, व्यपच्छेद्याभावेन विशेषणायोगादिति ज्योति-

कमुत्रं नोक्तम् । तेषां तेजोलेश्याया एव भावेन विस्था-
नकानवतारादिति । स्था० ३. ३. १. ३० ।

(२०) लक्षणद्वारम्—

पंचामवप्पमत्तो , तीहि अगुत्तो लस्सु अविग्गो य ।

तिव्वारंभपरिणामो, खुदो साहस्सिओ नरो ॥ २१ ॥

निद्वंधमपरिणामा , निस्संमो अजिंदिओ ।

एयजोगममाउत्तो, कण्हलंमं तु परिणं ॥ २२ ॥

इम्माअमग्गिमत्तंवा, अविज्जमाया अहीरिया ।

गेही पओसे य मंदे, रमलोलुए मायगंवसए य ॥ २३ ॥

आरंभा अविग्गो, खुदो साहस्सिओ नरो ।

एयजोगममाउत्तो, नीललंमं तु परिणं ॥ २४ ॥

वंके वंकममायोर, नियडिल्ले अणुज्जुए ।

पलिउंचग ओवहिण, मिच्छदिट्ठी अणारिए ॥ २५ ॥

उप्फालगदुडुवाइ य, तेणे अविष मच्छरी ।

एयजोगममाउत्तो, काउलंमं तु परिणं ॥ २६ ॥

नीआविच्ची अचवलं, अमाई अकुउहले ।

विणीयविणए दंतं, जोगवं उवहाणवं ॥ २७ ॥

पियधम्मं ददधम्मं, वज्जभीरूहिण ए ।

एयजोगममाउत्तो, तेउलंमं तु परिणं ॥ २८ ॥

पयणुक्कोहमाणो य, मायालोभे य पयणए ।

पमंतचित्ते दंतप्पा, जोगवं उवहाणवं ॥ २९ ॥

तहा य पयणुवाइ य, उवमंतं जिइदिए ।

एयजोगममाउत्तो, पम्हलंमं तु परिणं ॥ ३० ॥

अट्टरुद्दणि वज्जित्ता, धम्मसुक्काणि साहए ।

पमंतचित्ते, दंतप्पा, समिए गुत्ते य गुत्तिमु ॥ ३१ ॥

मरागे वीयरारो वा, उवमंतं जिइदिए ।

एयजोगममाउत्तो, सुक्कलंमं तु परिणं ॥ ३२ ॥

पञ्चाश्रवाः—हिंसाद्यस्तैः प्रमत्तः—प्रमादवान् पञ्चाश्रवप्र-
मत्तः पाठान्तरतः पञ्चाश्रवप्रवृत्ता वा अर्ताश्रवः प्रस्तावा-
न्मनोवाक्कायैः अगुमः—अनियन्त्रिता मनोगुण्यादिरहित इ-
त्यर्थः, तथा—पटसु—पृथ्वीकायादिषु अविगतः—अनिवृत्तस्त-
दुपमर्दकत्वादिति गम्यते, अयं चान्तीव्रारम्भोऽपि स्या-
दत आह—तांवा—उत्कटाः स्वरूपतोऽध्यवसायतो वा आर-
म्भाः—साधयद्यापारास्तत्परिणतः—तत्प्रवृत्त्या तदात्मतां-
गतः, तथा—जुट्टः—सर्वस्यैवाहितैर्षी कार्पण्ययुक्तो वा, स-
हसा—अपर्यालोच्य गुणदोषान् प्रवर्त्तते इति साहसिकः,
चौर्यादिकृदिति योऽर्थः, नरः—पुरुषः उपलक्षणत्वात्स्थ्या-
दिर्वा 'णिज्जंधस' इति अत्यन्तमैहिकामुष्मिकापाय-
शङ्काविकलोऽत्यन्तं जन्तुवाधानपेक्षो वा परिणामोऽध्य-
वसायो वा यस्य स तथा 'णिस्संमो' इति नृशंसः—
निस्तृशो जीवान् विहिंसन् मनागपि न शङ्कते, निःशंशो
वा—परप्रशंसारहितः । अजितेन्द्रियः—अनिगृहीतेन्द्रियः अ-
न्ये तु पूर्वमुत्रोत्तराद्विस्थान इदमधीयते तच्चेहेति, उपसं-
धारमाह—एतं च ते अनन्तरोक्ता योगाश्च—मनोवाक्कायव्यापा-

रा एतद्योगाः—पञ्चाश्रवप्रमत्तत्वादयस्तैः समिति—भृशमा-
डित्यभिधायित्या युक्तः—अश्वितः एतद्योगसमायुक्तः, कृष्ण-
लेश्यां तुः—अवधारणे कृष्णलेश्यामिव परिणमेत—तदद्रव्य-
साचिचयेन तथाविधद्रव्यसम्पर्कात्स्फटिकवत्तदुपरजनात्त-
द्रूपतां भजेत्, उक्तं हि—'कृष्णादिद्रव्यसाचिचया—न्यागणामो
य आत्मनः । स्फटिकस्यैव तत्रायं, लेश्याशब्दः प्रयुज्यते
॥ १ ॥' एतेन पञ्चाश्रवप्रमत्तत्वादीनां भावकृष्णलेश्यायाः
सद्भावोपदर्शनादमीपां लक्षणत्वमुक्तम्, यो हि यन्मद्भावेन
भवति स तस्य लक्षणं यथाप्यश्वमेतः, एवमुत्तरत्रापि लक्षण-
त्वभावेनाकार्यो । नीललेश्यालक्षणमाह—इत्यां च परगुणास-
हनम्, अमर्षश्च—अत्यन्ताभिनिवेशः, अतपश्च—तपोविपर्ययः
अमीपां समाहारनिर्देशः, 'अविज्ज' इति अविद्या—कुशास्त्ररूपा
माया—वज्रनात्मिका अहीकता च—असमाचारविषया निल-
ज्जता गृह्यः—अभिकाङ्क्षा विषयव्यति गम्यते, प्रहपश्च—प्रह-
पः मतुलोपादभेदोपचाराद्वा सर्वत्र तद्भान् जन्तुरुच्यते अत
एव शब्दः अर्लिकभाषणात् प्रमत्तः प्रकर्षेण जात्यादिमदस्यैव-
नान् पाठान्तरतः शब्दश्च मत्तः, तथा रसेषु लोलुपां—लम्प
टो रसलोलुपः, सान्ते—सुखं तद्व्यपकश्च—कथं मम सुखं
स्यादिति बुद्धिमान्, आरम्भात्—प्रागुपमर्दान् अविगतः—
अनिवृत्तः जुट्टः—साहसिको नरः, एतद्योगसमायुक्तो नील-
लेश्यां परिणमेत्, तुः—प्राग्वत् पुनरर्थो वा 'उ वक्तः—वचसा
'वक्तृसमाचारः' क्रियया, निवृत्तिमान्—मनसा, अनृजुः—कथं-
चिदजुक्कलंमं शक्यतया 'पलिउंचग' इति प्रतिकुञ्चकः—स्व-
दापप्रच्छादकतया उपधिः—छद्म तेन चरित्यौपधिकः, सर्व-
त्र व्याजतः प्रवृत्तेः, एकाधिकानि वैनानि नानादेशेज-
विनेयानुप्रहायापात्तानि, मिथ्यादृष्टिनार्यश्च प्राग्वत्, 'उ-
प्फालग' इति उप्रासकं यथा पर उप्रास्यते दुष्टं च रागा-
दिदोषवद्यथा भवत्येवं वदनशील उप्रासकदुष्टवादी, चः—
समुच्चये स्तनः—चौरः चः—प्राग्वत् अपि च—इति पूरणे
मन्सरः परसम्पदसहनं सति वा वित्ते त्यागाभावः, तथा
चाहुः शाब्दिकाः—'परसम्पदामसहनं, वित्ताऽत्यागश्च
मन्सरो ज्ञेयः' इति, तद्भान् मन्सरी, एतद्योगसमायुक्तः
कापोतलेश्यां 'तुः' इति पुनः परिणमेत् ॥ 'णीयावित्ति' इति
नीचैर्वृत्तिः—कायमनोवाग्भिर्गनुत्सिक्तः अचपलः—चापलानु-
पेतः अमार्थी—शाठ्यान्विनः अकुतूहलः—कुहकादिध्व-
कौतुकवानत एव विनीतविनयः—स्वभ्यस्तगुर्वागुचितप्र-
तिपत्तिः, तथा दान्तः इन्द्रियदमेन योगः—स्वाध्या-
यादिव्यापारस्तद्भान्, उपधानवान्—विहितशास्त्रोपचारः
प्रियधर्मा अभिरुचितधर्मानुष्ठानः द्रवधर्मा—श्रद्धीकृतव-
तादिनिर्वाहकः, किमित्येधम्?, यतः 'वज्ज' इति वज्र्यम् प्रा-
कृतत्वादकारलोपे अवयवं चोभयत्र पापं तद्गीकः हितै-
पकः—मुक्तिगवेपकः, पाठान्तरतो—हिताशयो वा—परोपका-
रचेताः पठ्यते च—'अणासवे' इति तत्र च न विद्यन्ते
आश्रवा—हिंसादयो यस्यासाधनाश्रवः, एतद्योगसमायुक्त-
स्तेजोलेश्यां तु परिणमेत् । प्रतनू—अतीवार्थो क्रोधमा-
नो यस्य स तथा, चः—पूरणं, माया लाभश्च उक्तरूपः ।
प्रतनुको यस्येति शेषः, अत एव प्रशान्तं—प्रकर्षेणोप-
शमवाञ्छितमस्येति प्रशान्तचित्तः, दान्तः—अहितप्रवृत्तिनि-
वारणतो वशीकृत आत्मा येन स तथा, योगवानुपधान-
वानिति च प्राग्वत्, तथा प्रतनुवादी—स्वल्पभाषकश्चश-

यो भिन्नकर्मो योऽव्यतः, उपशान्तः अनुद्धतयोपशान्ता-
कृतिः जितेन्द्रियश्च-वशोऽकृतात्तः एतद्योगसमायुक्तः पञ्च-
लेश्यां तु परिगमन् ॥ आर्चगैत्रे-उक्तरूपे ध्याने-वर्जयित्वा-
परिहृत्य धर्मशुक्ले-प्रागुक्त एव शुभध्याने साधयेत्-सतता-
भ्यासतो निष्पादयेत्, यः कीदृशः सन् ? इत्याह-प्रशान्त-
चित्तो दान्तात्मैति च प्राग्वत्, पाठान्तरतश्च ध्यायति यो
विनीतविनयो दान्तः समितः-समितिमान् गुप्तश्च-निरुद्ध-
समस्तव्यापारः गुप्तिभिः-मनोगुप्त्यादिभिः, तृतीयायै सप्त-
मी, स च सगराः-अत्रीणानुपशान्तकपायतया वीतरागो
वा ततोऽन्य उपशान्तः, पाठान्तरतः शुद्धयोगो वा-निर्दोष-
व्यापारो जितेन्द्रियः प्राग्वत्, स एतद्योगसमायुक्तः शुक्ल-
लेश्यां तु परिगमति, इह च शुभलेश्यासु केषांश्चिद्विशेष-
णानां पुनरुपादानेऽपि लेश्यान्तरविपर्यव्यादौ नरुक्त्यम्,
पूर्वपूर्वापन्नयोत्तरांतरेषां विशुद्धितः प्रकृष्टत्वं च भावनीय-
म्, विशिष्टलेश्या वाऽपेक्ष्यैवं लक्षणमभिधानमिति न देवा-
दिभिर्व्यभिचार आशङ्कनीय इति द्वादशम्वार्थः ॥ उत्त०
३४ अ० ।

(२०) सम्प्रति प्रदेशद्वाराभिधित्वया प्राह-

कणहलेस्मा णं भंते ! कतिपदमिया पन्नत्ता ?, गायमा !
अणंतपदमिया पन्नत्ता, एवं० जाव मुक्कलस्मा ॥ (सू० २२६+)
'कणहलेस्मा णं भंते ! कटिपणमिया' इत्यादि सुगमम्, नवरम-
नन्तप्रदेशिकति-अनन्तानन्तसंख्योपताः प्रदेशाः-तद्योग्याः
परमाणवो यस्याः कृष्णलेश्यायाः कृष्णलेश्याद्रव्यसंघातस्य
सा अनन्तप्रदेशिका, अन्यथा-अनन्तप्रदेशव्यतिरेकेण स्कन्ध-
स्य जीवग्रहणयोग्यताया एवाभावात्, 'एवं नीलादयोऽपि
लेश्या वक्रव्याः, तथा चाह- 'एवं० जाव मुक्कलस्मा' इति ॥
प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० ।

अवगाहनाद्वारमाह-

कणहलेस्मा णं भंते ! कतिपणमोगाढा पप्पत्ता ?,
गायमा ! अस्मंखेज्जा पणमोगाढा पप्पत्ता, एवं० जाव
मुक्कलस्मा । (सू० २२६ X)

'कणहलेस्मा णं भंते !' इत्यादि इह प्रदेशाः-क्षेत्रप्रदेशाः
प्रतिपत्तव्यास्तत्त्ववाचगाहप्रसिद्धेः तं चानन्तानामपि वर्गणा-
नामाधारभूता असंख्येया एव द्रष्टव्याः सकलस्यापि लो-
कस्य प्रदेशानामसंख्यातत्वात् ।

वर्गणाद्वारमाह-

कणहलेस्माए णं भंते ! केवतियाओ वग्गणाओ पप्प-
त्ताओ ?, गायमा ! अणंताओ वग्गणाओ, एवं० जाव
मुक्कलस्माए । (सू० २२६ X)

'कणहलेस्मा णं भंते ! केवदियाओ वग्गणाओ पणत्ताओ'
इत्यादि इह वर्गणा औदारिकशरीरप्रायोग्यपरमाणुवर्गणाव-
त् कृष्णलेश्यायोग्यद्रव्यपरमाणुवर्गणा गृह्यन्ते ताश्च वर्णादि-
भेदेन सामानजानाया नामकसद्भावादन्ताः प्रत्येतव्याः, एवं
नीललेश्यादीनामपि वर्गणाः प्रत्येकं वक्रव्यास्तथा चाह-
'एवं० जाव मुक्कलस्माए' इत्यादि । प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० ।

(२१) अधुना स्थानद्वारमभिधित्वुराह-

केवतिया णं भंते ! कणहलेस्माणं ठाणा पन्नत्ता ?,

गोयमा ! अस्मंखेज्जा कणहलेस्माणं ठाणा पन्नत्ता, एवं०
जाव मुक्कलस्मा ।

'केवदिया णं भंते ! कणहलेस्माणं ठाणा पन्नत्ता' किय-
न्ति भदन्त ! कृष्णलेश्यास्थानानि-प्रकर्षापकर्षकृताः
स्वरूपभेदाः प्रज्ञमानि ?, सूत्रं च पुंस्त्वं प्राकृतत्वात्, इह
यदा भावरूपाः कृष्णादयो लेश्याश्चिन्त्यन्ते तदा एकैकस्या
लेश्यायाः प्रकर्षापकर्षकृतस्वरूपभेदरूपाणि स्थानानि काल-
तोऽसंख्येयोन्मर्षिण्यवसर्पिणीसमयप्रमाणानि क्षेत्रतोऽसं-
ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि, उक्तं च-"अस्मंखेज्जाणु-
स्स-प्पिणीण अवसप्पिणीण जे समय । संखाईया लोगा,
लेस्माणं ह्वंति ठाणाइ ॥ १ ॥" नवरमशुभानां संक्लेशरू-
पाणि शुभानां च विशुद्धरूपाणि, एतेषां च भावलेश्यागता-
नां स्थानानां यानि कारणभूतानि कृष्णादिद्रव्यवृन्दानि
तान्यपि स्थानान्युच्यन्ते तान्येव चेह ग्राह्याणि, कृष्णादि
द्रव्याणामेवोद्देशकं चिन्त्यमानत्वात्, तानि च प्रत्येकम-
संख्येयानि, तथाविधकपरिणामनिबन्धनानामनन्तानामपि
द्रव्याणामेकाध्यवसायहेतुत्वेनैकत्वात्, तानि च प्रत्येकं
द्विविधानि, तद्यथा-जघन्यान्युत्क्रष्टानि च, जघन्यलेश्या-
स्थानपरिणामकारणानि जघन्यानि, उत्क्रष्टलेश्यास्थानपरि-
णामकारणान्युत्क्रष्टानि, यानि तु मध्यमानि तानि जघन्य-
प्रत्यासन्नानि जघन्येष्वन्तर्भूतानि, उत्क्रष्टप्रत्यासन्नानि तत्क्र-
ष्टेषु, एकैकानि च स्वस्थाने परिणामगुणभेदतोऽसंख्येयानि,
अत्र दृष्टान्तो-यथा स्फटिकमणेरलक्ककवशेन रक्ता भवति,
सा च जघन्यरक्तागुणालक्ककवशेन जघन्यरक्ता, एकगुणा-
(धिका) लक्ककवशेनकगुणाधिकजघन्या, एवमेकैकगुण-
वृद्ध्या जघन्यायामेव रक्तायामसंख्येयानि स्थानानि भव-
न्ति, तानि च व्यवहारतः स्तोकागुणत्वात् सर्वाण्यपि जघ-
न्यान्येवोच्यन्ते, एवमान्मनोऽपि जघन्यैकगुणाधिकद्विगुणा-
धिकलेश्याद्रव्योपधानवशतो लेश्यापरिणामविशेषा असं-
ख्येया भवन्ति, ते च सर्वेऽपि व्यवहारतोऽल्पगुणत्वात् जघ-
न्यद्रव्यप्रदेशं लभन्ते, तत्कारणभूतानि च द्रव्याणामपि स्थाना-
नि जघन्यानि, एवमुत्क्रष्टान्यपि स्थानान्यसंख्येयानि भाव-
नीयानि । प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० ।

ग्रन्थान्तरतः पुनः स्थानद्वारमाह-

अस्मंखिज्जाणोम-प्पिणीण उस्सप्पिणीण जे समय ।

मंखाईया लोगा, लेमाण ह्वंति ठाणाइ ॥ ३३ ॥

असंख्येयानां-संख्यातीतानाम् अवसर्पन्ति-प्रतिममयं
कालप्रमाणं जन्तूनां वा शरीरायुःप्रमाणानिदमपेक्ष्य हा-
समनुभवन्न्यवश्यमित्यवसर्पिण्यो दशसागरपमकोटीको-
टिपरिमाणास्तासां तथा तत्परिमाणानामेव उन्मर्षन्ति-
उक्तन्यायतो वृद्धिमनुभवन्ति अवश्यामन्युन्मर्षिण्यस्तासां
ये समयाः परमनिरुद्धकाललक्षणाः कियन्ते इत्याह-सं-
ख्यातीताः पाठान्तरतोऽसंख्येया वा लोका असंख्येयलो-
कप्रमितत्वेन यथा दशप्रस्थप्रमितत्वेन ब्रौह्मो दशप्रस्थाः,
ततोऽयमर्थः-असंख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणानि लेश्या-
नां भवन्ति स्थानानि प्रकर्षापकर्षकृतानि, अशुभानां सं-
क्लेशरूपाणि, शुभानां च विशुद्धरूपाणि तत्परिमाणानीति
शेषः, यद्वा-असंख्येयोन्मर्षिण्यवसर्पिणीनां ये समया ग-

म्यमानत्वात्तावन्ति लेश्यानां भवन्ति स्थानानीति कालतोऽ-
संख्याता लोका इति च क्षेत्रतः स्थानमानमेवोक्तमिति सू-
त्रार्थः ॥ उक्तं स्थानम् ।

(२२) इदानीं स्थितिमाह—

मुहुत्तद्वं तु जहन्ना, तिचीसा सागरा मुहुत्तऽहिया ।

उक्तासा होइ ठिई, नायव्वा किएहलेसाए ॥ ३४ ॥

मुहुत्तद्वं तु जहन्ना, दस उदहिपलियमसंखभागमब्भहिया ।

उक्तासा होइ ठिई, नायव्वा नीललेसाए ॥ ३५ ॥

मुहुत्तद्वं तु जहन्ना, तिण्णुदही पलियमसंखभागमब्भहिया ।

उक्तासा होइ ठिई, नायव्वा काउलेसाए ॥ ३६ ॥

मुहुत्तद्वं तु जहन्ना, दोएहुदही पलियमसंखभागमब्भहिया ।

उक्तासा होइ ठिई, नायव्वा तेउलेसाए ॥ ३७ ॥

मुहुत्तद्वं तु जहन्ना, दसउदही होइ मुहुत्तमब्भहिआ ।

उक्तासा होइ ठिई, नायव्वा पम्हालेसाए ॥ ३८ ॥

मुहुत्तद्वं तु जहन्ना, तिचीसं सागरा मुहुत्तहिया ।

उक्तासा होइ ठिई, नायव्वा सुक्कलेसाए ॥ ३९ ॥

मुहुत्तस्याद्धौ मुहुत्ताद्धः, तत्कालात्यन्तसंयोगे द्वितीया, इह च समप्रविभागस्याविवक्षितत्वादन्तर्मुहुत्तमित्युक्तं भवति, तुः—अवधारणे, ततो मुहुत्ताद्धमेव जघन्या 'त-
चीस' ति—त्रयस्त्रिंशत् 'सागरा' इति पदैकदेशेऽपि पद-
प्रयोगदर्शनात्सागरोपमाणि 'मुहुत्तऽहिया' ति इहोत्तरत्र
च मुहुत्तशब्देन मुहुत्तैकदेश एवाहुः, समुदायेषु हि प्रवृ-
त्ताः शब्दा अवयवेष्वपि वर्तन्ते, यथा—ग्रामा दग्धः पटो
दग्धः इति, ततश्चान्तर्मुहुत्ताधिकान्युक्त्या भवति स्थि-
तिज्ञानव्यापकणलेश्यायाः । इह चान्तर्मुहुत्तस्यासंख्येयभे-
दत्वादन्तर्मुहुत्तशब्देन पूर्वोत्तरभेदसम्बन्धवन्तमुहुत्तद्वयमुक्तं
दृष्टव्यमेवमुत्तरत्रापि । मुहुत्ताद्धस्तु जघन्या 'दश' ति
दशसंख्यानि उदधय इत्युक्तन्यायेनोदधुपमानि, कोऽर्थः ?—
सागरोपमाणि 'पलिय' ति तथैव पल्योपमं तस्यासंख्य-
भागस्तेनाधिकानि पल्योपमासंख्येयभागाधिकान्युक्त्या भ-
वति स्थितिज्ञानव्यापकणलेश्यायाः नन्वस्या धूम्रप्रभो-
परितनप्रस्तट एव सम्भवः तत्र च 'अतो मुहुत्तमि गण'
न्यादिवच्यमाणन्यायतः पूर्वोत्तरभवान्तर्मुहुत्तद्वयपल्योपमा-
संख्येयभागाभ्यधिकदशसागरोपमपरिमाणैवासां किं ना-
ह्ना ? उच्यते, उक्तैव, पल्योपमासंख्येयभाग एव तस्या-
प्यन्तर्मुहुत्तद्वयस्यान्तर्भावात्, तदसंख्येयभागानां चासं-
ख्येयभेदत्वादिद्वैतावर्ण्यमाणस्यैवास्य विवक्षितत्वाच्च वि-
गंधः, एवमुत्तरत्रापि भावनीयम् । अक्षरसंस्कारस्तुत्तरेषु
कृत एव, नवरं त्रय उदधयः सागरोपमाणि ङाबुद्धी-द्व-
सागरोपमं, दशोदधयो—दशसागरोपमाणि, 'तचीसं'
ति, त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, पठन्ति च सर्वत्र 'मुहुत्त-
डाउ' ति तत्र मुहुत्त (तार्थ) शब्देन प्राग्वदन्तर्मुहुत्तस्या-
ह्नादन्तर्मुहुत्तकालमिति सूत्रपट्यर्थः ॥

सम्प्रति प्रकृतमुपसंहरन्नुत्तरग्रन्थसम्बन्धमाह—

एसा खलु लेसाणं, ओहेण ठिई उ वप्पिया होइ ।

चउमु वि गईमु इत्तां, लेसाणं ठिई उ वुच्छामि ॥४०॥

स्पष्टमेव, नवरम् आधेन इति—सामान्येन गतिभेदावि-
वक्ष्येति यावत्, चतसृष्वपि गतिषु—नरकगत्यादिषु
प्रत्येकमिति शेषः, 'अतः' इत्याद्यस्थितिवर्णनानन्तरमि-
ति सूत्रार्थः ॥

प्रतिज्ञातमेवाह—

दसवामसहस्माई, काऊइ ठिई जहन्निया होइ ।

तिन्नादहि पलियमसं—खज्जभागं च उक्तासा ॥ ४१ ॥

तिण्णुदहीपलिआवम—मसंखभागो जहन्ननीलठिई ।

दसउदहीपलिआवम—मसंखभागं च उक्तासा ॥ ४२ ॥

दसउदहीपलिआवम—मसंखभागं जहन्निया होइ ।

तिचीससागराई, उक्तासा होइ किएहाए ॥ ४३ ॥

एसा नेरइयाणं, लेसाणं ठिई उ वप्पिया होइ ।

तेण परं वुच्छामि, तिरियमणुस्साण देवाणं ॥ ४४ ॥

अतोमुहुत्तमद्वं, लेसाणं ठिई जहिं जहिं जा उ ।

तिरियाणं नराणं वा, वज्जिता केवलं लेसं ॥ ४५ ॥

मुहुत्तद्वं तु जहन्ना, उक्तासा होइ पुव्वकाडी उ ।

नवहिं वरिसंहिं ऊणा, नायव्वा सुक्कलेसाए ॥४६॥

एसा तिरियनराणं, लेसाणं ठिई उ वप्पिया होइ ।

तेण परं वुच्छामि, लेसाणं ठिई उ देवाणं ॥ ४७ ॥

दसवाससहस्माई, किएहाए ठिई जहन्निया होइ ।

पलियमसंखज्जइमां, उक्तासा होइ किएहाए ॥ ४८ ॥

जा किएहाइ ठिई खलु, उक्तासा सा उ समयमब्भहिया ।

जहन्नेणं नीलाए, पलियमसंखं च उक्तासा ॥ ४९ ॥

जा नीलाइठिई खलु, उक्तासा सा उ समयमब्भहिया ।

जहन्नेणं काऊए, पलियमसंखं च उक्तासा ॥ ५० ॥

तेण परं वुच्छामि, तेउलेसा जहा सुरगणाणं ।

भवणवइवाणमंतर—जाइसवेमाणियाणं च ॥ ५१ ॥

पलिआवमं जहन्ना, उक्तासा सागरा उ दुहहऽहिया ।

पलियमसंखज्जेणं, होई भागेण तेऊए ॥ ५२ ॥

दसवाससहस्माई, तेऊए ठिई जहन्निया होइ ।

दुन्नुदही पलिआवम—असंखभागं च उक्तासा ॥ ५३ ॥

जा तेऊए ठिई खलु, उक्तासा सा उ समयमब्भहिया ।

जहन्नेणं पम्हाए, दसमुत्ताऽहियाई उक्तासा ॥ ५४ ॥

जा पम्हाइ ठिई खलु, उक्तासा सा उ समयमब्भहिया ।

जहन्नेणं सुक्काए, तिचीसमुहुत्तमब्भहिया ॥ ५५ ॥

दशवर्षसहस्राणि कापोतायाः स्थितिर्जघन्यका भवति,

त्रय उदधयः 'पलियमसंखज्जभागं च' ति सूत्रवान्

पल्योपमासंख्येयभागं चोक्त्या, पठन्ति च—'उक्तासा

तिन्नुदही, पलियमसंखज्जभागाऽहिया' ति स्पष्टम्, इयं

च जघन्या रत्नप्रभायाम्, तस्यां हि जघन्यतोऽपि दशव-

र्षसहस्राण्यायुगिति, उक्त्या च बालकाप्रभायाम्, तत्रा-

प्युपरितनप्रस्तटनाकाणामेव, तेषामेतावन्स्थितिकानामस्ति-

विति भावनीयम् । त्रय उदधयः पल्योपमासंख्येयभागश्च, मकारस्यालक्षणिकत्वात् तस्य गम्यमानत्वाज्जघन्या नीलायाः स्थितिर्दशोदधयः पल्योपमासंख्येयभागश्चात्कृष्टा, इहापि जघन्या बालुकाप्रभायामेतावन्स्थितिकानामेव, उक्तृष्टा च धूमप्रभायामुपरितनप्रस्तनारकाणाम्, तत्रापि येपामेतावती स्थितिर्गिति मन्तव्या, इदोत्तरत्र च पाठा-न्तरं दृश्यते, तत्र च जघन्यस्थितिः समयाधिक्यमुक्तं तच्च न बुध्यत इति, न तदुपस्थाया, दशोदधयः पल्योपमासंख्येयभागो जघन्यिका भवति प्रक्रमान्स्थितिः कृष्णाया इति सम्बन्धः, अस्याश्च धूमप्रभायामेतावन्स्थितिकेष्वेव नारकेषु सम्भवः, त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि उक्तृष्टा भवति कृष्णायाः स्थितिर्गितिहापि प्रक्रमः, इयं च महान्तःप्रभायाम्, तच्चैतावत्प्रमाणस्यायुषः संभवान्, इह च नारकाणामुत्तरत्र च देवानां द्रव्यलेश्यास्थितिर्येव चिन्त्यते तद्भावलेश्यानां परिवर्त्तमानतया अन्यथाऽपि स्थितेः सम्भवात्, उक्तं हि—“ देवाण नारकाण य, द्रव्यलसा भवन्ति एयाश्च । भावपरवर्त्तण, सुरणेरइयाण लुल्लसा ॥ १ ॥ ” पूर्वोक्तं निगमयन्नुत्तरं च ग्रन्थे प्रस्तावयन्नितिमाह—एषा—अनन्तरोक्ता निगये भवा नैरयिका-स्तेषां संवन्धिनीनां लेश्यानां स्थितिः—अर्वास्थितिः तुः—पूरणे, वर्णिता—आख्याता भवति ‘तेण’ ति सूत्रत्वात् ततः परमिति—अग्रतो वक्ष्यामि प्रक्रमाल्लेश्यानां स्थितिम्, तिर्यग्मनुष्याणां तथा—देवानाम् ॥ यथाप्रतिज्ञानमेवाह—‘अतोमुहुत्तमजं’ ति अन्तर्मुहूर्त्ताज्जाम्—अन्तर्मुहूर्त्तकाले लेश्यानां स्थितिर्जघन्यात्कृष्टा चेति शेषः, कतराऽसौ ? इत्याह—यस्मिन् इति—पृथिवीकायादां समूहमनुष्याणां च याः कृष्णायाः तुः—पूरणे निगृह्यां मनुष्याणां मध्ये संभवन्ति तासाम्, एता हि क्वचिन्काश्चित्संभवन्ति, यत आगमः—“ पुहवीकाइया ण भंते ! कइ लिसातो पञ्चत्ताओ ? , गायमा ! चत्तागि लेसाओ, ते जहा—कण्हलसा जाव तेउलसा, आउवणण्फइकाइयाण वि एव चव, तेउवाउवडाइयेतइदिचउरिदिद्याण जहा नेरइयाण, पंचेदिद्यतिरिक्खजोगियाण पुच्छा, गायमा ! छु लेसाओ कणहा जाव सुक्कलेसा । मणुस्साण पुच्छा, गायमा ! छु एयाओ चव सेमुच्छिममणुस्साण पुच्छा, गायमा ! जहा नेरइयाण ” ॥ नन्वेवं शुक्ललेश्याया अप्यन्तर्मुहूर्त्तमेव स्थितिः प्रतित्याशङ्क्याह—वर्जयन्वा केवलां शुद्धां लेश्यां शुक्ललेश्यामिति यावत् अस्याश्च यावती स्थितिस्तत्तामाह—‘मुहुत्तऽडं तु’ ति प्राग्वदन्तर्मुहूर्त्तमेव जघन्या उक्तृष्टा भवति पूर्वकोटी तुः—विशेषण, स च जघन्यस्थित्यपेक्षयाऽस्या उक्तमेव विशेषं द्यातयति, नवभिर्वैर्न्युना ज्ञातव्या शुक्ललेश्यायाः स्थितिर्गिति प्रक्रमः, इह च यद्यपि कश्चिद्वर्चकोट्यायुग्मवार्षिक एव व्रतपरिणाममाप्नोति तथाऽपि नैतावद्वयःस्थस्य वर्षपर्यायादवाक् शुक्ललेश्यायाः सम्भव इति नवभिर्वैर्न्युना पूर्वकोटिरुच्यते । ‘एसा’ सूत्रे स्पष्टमेव । प्रतिज्ञातानुक्रममाह—दशवर्षसहस्राणि कृष्णायाः स्थितिर्जघन्यिका भवति, भवनपतिव्यन्तरपुचास्याः सम्भवस्तेषामेव । जघन्यतोऽप्येतावन्स्थितिकत्वात्, उक्तं च—“ दसभयवणवणराणं वाससहस्सा ठिई जहवणं’ ति, ‘पलियमसेवेजजइयो’ ति पल्योपमासं-

ख्येयतमः प्रस्तावाद् भाग उक्तृष्टा भवति कृष्णायाः स्थितिर्गिति प्रक्रमः, एवंविधविमध्यमायुषामेव भवनपतिव्यन्तराणामियं द्रष्टव्या । सम्प्रति नीलायाः स्थितिमाह—या कृष्णायाः स्थितिः खलुः—वाक्यालङ्कारे उक्तृष्टा—अनन्तरमुक्तरूपा ‘सा उ’ ति सैव ‘समयमभ्यहिय’ ति समयाभ्यधिका जघन्येन नीलायाः, ‘पलियमसंखज’ ति प्राग्वदपल्योपमासंख्येयश्च भाग उक्तृष्टा स्थितिर्नैव-मुहूर्त्ततोऽपि बृहत्तरोऽयमसंख्येयभागो गृह्यते । या नीलायाः स्थितिः खलुः—‘सा उ’ ति सैव समयाभ्यधिका जघन्येन कापोतायाः पल्योपमासंख्येयश्च भाग उक्तृष्टा स्थितिः, एतावदायुषामेव भवनपतिव्यन्तराणामियं मन्तव्यं, इहाप्युहूर्त्ततोऽपि पूर्वस्माद् बृहत्तरोऽसंख्यातभागः परिगृह्यते । इत्थं निकायद्वयभाविनीमाधलेश्यात्रयस्थितिमुपदर्श्य समस्तनिकायभाविनीं तजोलेश्यास्थितिमभिधातुं प्रतिज्ञासूत्रमाह—‘तेण’ ति ततः परं प्रवक्ष्यामि तजोलेश्याम्, ‘यथे’ ति—यनावस्थानप्रकारेण सुरगणानां भवति तथैत्युपस्कारः, किमन्यतरनिकायानामेवार्मापामुतान्यथेत्याह—भवनपतिवारणमन्तरज्यातिर्धैमानिका-नां चतुर्निकायानामिति योऽर्थः, चः—पूरणे, प्रतिज्ञातमेवाह—पल्योपमे जघन्या उक्तृष्टा ‘सागर’ ति सागरोपमे तुः—प्राग्वत् द्वे—द्विसंख्ये अधिके—अर्गले, कियतेत्याह—पल्योपमासंख्येयेनेति योगः, भवति तैजस्याः स्थितिर्गिति प्रक्रमः, इयं च सामान्योपक्रमेऽपि वैमानिकनिकायविषयतयैव नेया, तत्र च सौधमेशानंदेवानां जघन्यत उक्तृष्टतश्चैतावदायुषः सम्भवात्, उपलक्षणं चैतच्छेषपति-कायतेजोलेश्यास्थितेः, ततश्च भवनपतिव्यन्तराणां जघन्यतो दशवर्षसहस्राणि, उक्तृष्टतस्तु भवनपतीनां सागरोपममधिकं, व्यन्तराणां च पल्योपमे, ज्योतिष्काणां तु जघन्यतः पल्योपमाष्टभागः, उक्तृष्टतस्तु वर्षलक्षाधिकं पल्योपमम्, एतावन्मात्राया एवेषां जघन्यत उक्तृष्टतश्चायुः स्थितेः सम्भवात् । ‘दसवाससहस्साइ’, इत्यादि स्पष्टमेव, नवरमनेन निकायभेदमनङ्गीकृत्यैव लेश्यास्थितिरुक्ता । इह च दशवर्षसहस्राणि जघन्या तैजस्याः स्थितिरभिहिता, प्रक्रमानुरूपेण तु योक्तृष्टा कापोतायाः स्थितिरसावेवास्याः समयाधिका प्राप्नोति, अधीयते च कंचनानन्तरसूत्रप्रयस्थाने ‘जा काऊइ ठिई खलु उक्कोसे’ त्यादि तदत्र तत्त्वं न विद्यः । पञ्चायाः स्थितिमाह—या तैजस्याः स्थितिः खलुः—‘सा उ’ ति सैव समयाभ्यधिका जघन्येन पञ्चायाः स्थितिर्गिति प्रक्रमः, ‘दश तु’ इति दशैव प्रस्तावात्सागरोपमाणि मुहूर्त्ताधिकान्युक्तृष्टा, इयं च जघन्या सनकुमार उक्तृष्टा च ब्रह्मलोकं, तयोरेवैतावदायुष्कसंभवात्, आह—यदीहान्तर्मुहूर्त्तमधिकमुच्यते ततः पूर्वत्रापि किं न तदधिकमुच्यते ? देवभवलेश्याया एव तत्र विवक्षितत्वात्, प्रतिज्ञातं हि ‘तेण परं वोच्छामि, लेसाण ठिई तु देवाणं’ ति, एवं सतीहान्तर्मुहूर्त्ताधिकत्वं विरुध्यते, न अभिप्रायापरिज्ञानात्, अत्र हि प्रागुत्तरभवलेश्याऽपि “ अन्तोमुहुत्तमि गण ” ति वचनादेवमयसमर्थाधन्येवेति प्रदर्शनार्थमन्यमुक्रमिति न विरोध इति भावनीयम् । शुक्ललेश्यास्थितिमाह—या पञ्चायाः स्थितिः खलुः—‘सा उ’ ति सैव समयाभ्यधिका जघन्येन शुक्लायाः स्थितिर्गिति प्रक्रमः, त्रयस्त्रि-

शतं मुहुत्तमम्बहिये' ति प्राग्वन्मुहुत्ताभ्यधिकानि सागरो-
पमाणमुक्तेति गम्यते अस्याश्च लान्तकाभिधानपष्ठेदेव-
लाकाप्रभृति यावन्मर्यादसिद्धस्तावत्संभवः । अत्रैवाताव-
दायुषः सद्भाव इति कृतेति पञ्चदशमूत्रार्थः । उक्तं २४ अ० ।

(२३) संप्रति अल्पबहुत्वमाह—

एमि णं भंते ! कएहलेस्साठाणाणं ० जाव सुक्कलेसा-
ठाणाणं य जहन्नगाणं दव्वट्टयाए, पएसट्टयाए, दव्वट्ट-
पएसट्टयाए, कतरे कतरेहिंते अप्पा वा बहुया वा तुल्ला
वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थावा जहन्नगा
काउलेस्साठाणा दव्वट्टयाए जहन्नगा नीललेसाठाणा द-
व्वट्टयाए अमंखेज्जगुणा जहन्नगा कएहलेसाठाणा दव्व-
ट्टयाए अमंखेज्जगुणा जहन्नगा पम्हलेसाठाणा दव्वट्टयाए अमं-
खेज्जगुणा जहन्नगा सुक्कलेसाठाणा दव्वट्टयाए अमंखे-
ज्जगुणा पएसट्टयाए सव्वत्थावा जहन्नगा काउलेसाठाणा
पएसट्टयाए अमंखे ० जहन्नगा नीललेसाठाणा पएसट्टयाए
अमंखेज्जगुणा जहन्नगा कएहलेसाठाणा पएसट्टयाए अ-
मंखेज्जगुणा जहन्नगा पम्हलेसाठाणा पएसट्टयाए अमं-
खेज्जगुणा जहन्नगा सुक्कलेसाठाणा पएसट्टयाए अमं-
खेज्जगुणा ॥ दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थावा जहन्नगा
काउलेसाठाणा दव्वट्टयाए जहन्नगा नीललेसाठाणा द-
व्वट्टयाए अमंखेज्जगुणा ॥ एवं कएहलेसाठाणा तेउले-
साठाणा पम्हलेसाठाणा जहन्नगा सुक्कलेसाठाणा दव्व-
ट्टयाए अमंखेज्जगुणा जहन्नगाहिंते सुक्कलेसाठाणाहिंते
दव्वट्टयाए जहन्नगाउलेसाठाणा पएसट्टयाए अमंखेज्ज-
गुणा जहन्नगा नीललेसाठाणा पएसट्टयाए अमंखेज्ज-
गुणा एवं ० जाव सुक्कलेस्साठाणा । एतेसि णं कएहले-
स्साठाणाणं ० जाव सुक्कलेस्साठाणाणं य उक्कोमगाणं
दव्वट्टयाए पएसट्टयाए दव्वट्टपएसट्टयाए कयरे कयरे-
हिंते अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?,
गोयमा ! सव्वत्थावा उक्कोमगा काउलेसाठाणा दव्व-
ट्टयाए उक्कोमगा नीललेसाठाणा दव्वट्टयाए अमंखेज्ज-
गुणा, एवं जहव जहन्नगा तहव उक्कोमगा वि नवरं
उक्कोस ति अभिलावा । एतेसि णं भंते ! कएहलेस्सा-
ठाणाणं ० जाव सुक्कलेस्साठाणाणं य जहन्नउक्कोम-
गाणं दव्वट्टयाए पएसट्टयाए दव्वट्टपएसट्टयाए कयरे क-
येहिंते अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया
वा ?, गोयमा ! सव्वत्थावा जहन्नगा काउलेसाठाणा
दव्वट्टयाए जहन्नगा नीललेसाठाणा दव्वट्टयाए अमंखे-
ज्जगुणा । एवं कएहतेउपम्हलेसाठाणा जहन्नगा सुक्कले-

सद्भाणा दव्वट्टयाए अमंखेज्जगुणा जहन्नगाहिंते सुक्कले-
सद्भाणाहिंते दव्वट्टयाए उक्कोमा काउलेसाठाणा दव्वट्ट-
याए अमंखेज्जगुणा उक्कोमा नीललेसाठाणा दव्वट्टयाए
अमंखेज्जगुणा एवं कएहतेउपम्ह ० उक्कोमा सुक्कलेसाठाणा
दव्वट्टयाए अमंखेज्जगुणा । पएसट्टयाए सव्वत्थावा
जहन्नगा काउलेसाठाणा पएसट्टयाए जहन्नगा नीललेम
ठाणा पएसट्टयाए अमंखेज्जगुणा एवं जहव दव्वट्टयाए
तहव पएसट्टयाए वि भाणियव्वं, नवरं पएसट्टयाए ति
अभिलावविसेसा, दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थावा जहन्नगा
काउलेसाठाणा दव्वट्टयाए जहन्नगा नीललेसाठाणा दव्व-
ट्टयाए अमंखेज्जगुणा एवं कएहतेउपम्ह ० जहन्नगा सु-
क्कलेसाठाणा दव्वट्टयाए अमंखेज्जगुणा, जहन्नगाहिंते
सुक्कलेसाठाणाहिंते दव्वट्टयाए उक्कोमा काउलेसा-
ठाणा दव्वट्टयाए अमंखेज्जगुणा उक्कोमा नीललेसाठाणा
दव्वट्टयाए अमंखेज्जगुणा एवं कएहतेउपम्ह ० उक्को-
मगा सुक्कलेसाठाणा दव्वट्टयाए अमंखेज्जगुणा उक्को-
मगाहिंते सुक्कलेसाठाणा ० दव्वट्टयाए जहन्नगा काउलेसा-
ठाणा पएसट्टयाए अमंखेज्जगुणा, जहन्नगा नीललेसाठाणा
पएसट्टयाए अमंखेज्जगुणा एवं कएहतेउपम्ह ० जह-
न्नगा सुक्कलेसाठाणा अमंखेज्जगुणा, जहन्नगाहिंते सुक्क-
लेसाठाणाहिंते पएसट्टयाए उक्कोमगा काउलेसाठाणा
पएसट्टयाए अमंखेज्जगुणा उक्कोमगा नीललेसाठाणा पएस-
ट्टयाए अमंखेज्जगुणा, एवं कएहतेउपम्ह ० उक्कोमगा
सुक्कलेसाठाणा पएसट्टयाए अमंखेज्जगुणा । (सू० २३०)

‘एमि णं भंते ?’ इत्यादि, इह त्रीणि अल्पबहुत्वानि,
तद्यथा—जघन्यस्थानविषयम्, उक्कपृथानविषयम्, उभ-
यस्थानविषयं च । एकैकमपि त्रिविधम्, तद्यथा—द्रव्यार्थतया
प्रदेशार्थतया उभयार्थतया च । तत्र जघन्यस्थानविषये द्र-
व्यार्थतया प्रदेशार्थतया च प्रत्येकं कापोतनीलकृष्णतज-
पद्मशुक्ललेश्यास्थानानि क्रमेण यथोत्तरमसंख्येयगुणानि
वक्रव्यानि, उभयार्थतया प्रथमतो द्रव्यार्थतया कापोतनी-
लकृष्णतजःपद्मशुक्ललेश्यास्थानानि क्रमेण यथोत्तरमसंख्ये-
यगुणानि वक्रव्यानि, ततः शुक्ललेश्यास्थानानन्तरं प्रदेशा-
र्थतया कापोतलेश्यास्थानानि अनन्तगुणानि वक्रव्यानि,
तदनन्तरं नीलकृष्णतजःपद्मशुक्ललेश्यास्थानानि क्रमेण
प्रदेशार्थतया यथोत्तरमसंख्येयगुणानि, एवमुक्कपृथान्यपि
स्थानानि द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया उभयार्थतया च चि-
न्तयितव्यानि, तथा चाऽऽह—‘एवं जहव जहन्नगा तहव
उक्कोमगा वि नवरमुक्कोस ति अभिलावा इति । जघन्यान्कृ-
पस्थानममुदायविषयं त्वल्पबहुत्वं प्रथमतो जघन्यानि द्रव्या-
र्थतया कापोतनीलकृष्णतजःपद्मशुक्ललेश्यास्थानानि क्रमेण
यथोत्तरमसंख्येयगुणानि वक्रव्यानि, तदनन्तरं जघन्यशुक्ल-
लेश्यास्थानेभ्य उक्कपृथानि कापोतनीलकृष्णतजःपद्मशुक्लले-
श्यास्थानानि क्रमेण द्रव्यार्थतया यथोत्तरमसंख्येयगुणानि

धाच्यानि, एवं प्रदेशार्थतयाऽपि जघन्यान्कृष्टस्थानविषयम-
ल्पबहुत्वं भावनीयम्, तथा चाह—' एवं जहव दच्चदुयाए
तंहव पएसदुयाए वि भाणियच्चं, तवरं ' पएसदुयाए ' ति
' अभिलावे विसेसो ' इति, द्रव्यार्थप्रदेशार्थतयां प्रथमतो
द्रव्यार्थतया जघन्यानि कापोतनीलकण्ठजःपद्मशुक्ल-
श्यास्थानानि क्रमेण यथोत्तरमसंख्ययगुणानि वक्तव्यानि
नतो जघन्येभ्यः शुक्लेश्यास्थानेभ्यः उक्तक्रमेणैव चोक्तृष्ठा-
नि स्थानानि द्रव्यार्थतया यथोत्तरमसंख्ययगुणानि वा-
च्यानि तत उत्कृष्टेभ्यः शुक्लेश्यास्थानेभ्यो जघन्यानि का-
पोतलेश्यास्थानानि प्रदेशार्थतया अनन्तगुणानि वक्तव्या-
नि ततः प्रदेशार्थतयैव जघन्यानि नीलकण्ठजःपद्मशुक्ल-
लेश्यास्थानानि यथोत्तरमसंख्ययगुणानि एवमुक्तृष्टस्था-
नान्यपि उक्तक्रमेणैव यथोत्तरमसंख्ययगुणानि वक्तव्या-
नीति । प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० ।

(२४) साम्प्रतमायुर्जगावसरः, तत्र च यस्या लेश्याया यदा-
युगो मानं तत्स्थितिद्वार एवार्थतोऽभिहितम्, इह त्विदमुच्य-
ते अवश्यं हि जन्तुयंल्लेश्येपपद्यते तल्लेश्य एव स्त्रियंत, यत
आगमः—' जहलेसाइं दव्वाइं परियाइत्ता कालं कंगइ
तल्लेसो उववज्जइ ' ति, तथैव वक्ष्यति " अंतो मुहुत्तम्मि
गण, " इत्यादि तत्र जन्मान्तरभाविलेश्यायाः किं प्रथमसमयं
परभावयुष उदय आहोस्विच्चरमसमयऽन्यथा वेति संशया-
पनोदनायाह—

लेसाहिं सव्वाहिं, पढमे समयम्मि परिणयाहिं तु ।

न हु कस्सइ उववत्ति, परं भवे अत्थि जीवस्स ॥ ५८ ॥

लेसाहिं सव्वाहिं, चरमे समयम्मि परिणयाहिं तु ।

न हु कस्मइ उववत्ति, परं भवे अत्थि जीवस्स ॥ ५९ ॥

अंतमुहुत्तम्मि गण, अंतमुहुत्तम्मि मेसए चव ।

लेसाहिं परिणयाहिं, जीवा गच्छन्ति परलोयं ॥ ६० ॥

लेश्याभिः—उक्तृष्ठाभिः सर्वाभिः इति—पंडितैः प्रथमं स-
मयं तत्प्रतिपत्तिकालोपेत्या परिणताभिः—प्रस्तावादात्मरू-
पतामापन्नाभिः, लक्षणं तृतीया, तुः—पूरणे, न हु—नैव क-
स्यापि 'उववत्ति' ति उत्पत्तिः—उत्पादः, पठ्यते—न वि कस्स
वि उवववाओ' ति सुगमम्, परं—अन्यस्मिन् भवे—जन्मनि भ-
वति—विद्यते जीवस्य—जन्ताः, तथा लेश्याभिः सर्वाभिः चरमे
भवे इति—अन्तसमयं परिणताभिस्तु न हु—नैव क-
स्याप्युत्पत्तिः परं भवे भवति जीवस्य । कदा नहिं ? इत्याह-
अन्तमुहुत्तं गत एव—अतिक्रान्त एव, तथाऽन्तमुहुत्तं
शेषकं चैव—अवशिष्टमान एव लेश्याभिः परिणताभिरुपल-
क्षिता जीवा गच्छन्ति परलोकम्—भवान्तरम्, इत्थं चैतन्मृ-
तिकालं भाविभवलेश्याया उत्पत्तिकालं वाऽनीतभवलेश्या-
या अन्तमुहुत्तमवश्यं भावान्, न त्विह विपरीतमवधार्यते—
अन्तमुहुत्तं एव गत इत्यन्तमुहुत्तं एव शेषक इति च, देव-
नारकाणां स्वस्वलेश्यायाः प्रागुत्तरभवान्तमुहुत्तद्वयमहित-
निजायुःकालं यावदवस्थितत्वात्, उक्तं हि प्रज्ञापनायाम्—
" जल्लसाइं दव्वाइं आरयत्तिता कालं कंगति तल्लेससु
उववज्जइ ' ति, तथा 'कगहलेसं एरतिण, कगहलेससु एरइण-
सु उववज्जति कगहलेससु उववट्ठइ ' " जल्लेस उववज्जइ
तल्लेस उववट्ठति " एवं नीललेसं वि, काउलेसं वि, एवं—असुर-

कुमारा० जाव वेमाणियं ' ति, अनेनान्तमुहुत्तविशेष आयु-
पि परंभवलेश्यापरिणाम इत्युक्तं भवतीति सूत्रवार्थः ।
इत्थं लेश्यानां नामाद्यभिधाय साम्प्रतमध्ययनार्थ—

मुपसंजिहीषुरूपदेशमाह—

तम्हा एयासि लेमाणं, अणुभावं वियाणिया ।

अप्पसन्धा उ वज्जित्ता, पसत्थाओऽहिट्टुए मुणी ॥ ६१ ॥

' तम्ह ' ति यस्मादन्ता अप्रशस्ता दुर्गतिहेतवः प्रशस्ताश्च
सुर्गतिहेतवस्तस्मात् एतासाम्—अनन्तरमुक्तानां लेश्या-
नाम् अनुभागम्—उक्तरूपं विज्ञाय—विशेषणावबुध्य अप्रश-
स्ताः—कृष्णाद्यास्तिस्रो वर्जयित्वा प्रशस्ताः—तैजस्याद्या-
स्तिस्रः अधितिष्ठत्—भावप्रतिपत्त्याऽऽश्रयेन्मुनिगति शेष
इति सूत्रार्थः । उक्तं ३४ अ० ।

(२५) कृष्णलेश्या नीललेश्यां प्राप्य न तद्रूपतया—

परिणमतीत्याह—

कइ णं भंते ! लेस्साओ पन्नत्ताओ ? , गोयमा ! छ
लेस्साओ पन्नत्ताओ, तं जहा—कणहलेसा० जाव सुक्केसा ।
से नूणं भंते ! कणहलेसा नीललेसं पप्प तारूवत्ताए ताव-
न्नत्ताए तागंधत्ताए तारसत्ताए ताफासत्ताए भुजो भुजो
परिणमति, इत्तो आठत्तं जहा चउत्थओ उदेसओ तहा
भाणियव्वं० जाव वेरुलियमणिदिट्ठतो ति ॥ से नूणं भंते !
कणहलेसा नीललेसं पप्प णो तारूवत्ताए० जाव णो ता
फामत्ताए भुजो भुजो परिणमइ ? , हंता गोयमा !
कणहलेसा नीललेसं पप्प णो तारूवत्ताए णो तावन्न-
त्ताए णो तागंधत्ताए णो तारसत्ताए णो ताफामत्ताए
भुजो भुजो परिणमति, से केणट्ठणं भंते ! एवं वुच्चइ ? ,
गोयमा ! आगारभावमायाए वा से सिया पलिभाग-
भावमायाए वा से सिया कणहलेस्सा णं सा णो
खलु नीललेसा तत्थ गया ओसकइ उस्सकइ वा, से
तेणट्ठणं गोयमा ! एवं वुच्चइ कणहलेसा नीललेसं प-
प्प णो तारूवत्ताए० जाव भुजो भुजो परिणमति,
से नूणं भंते ! नीललेसा काउलेसं पप्प णो तारू-
वत्ताए० जाव भुजो भुजो परिणमति ? , हंता गोयमा !
नीललेसा काउलेसं पप्प णो तारूवत्ताए० जाव भुजो
भुजो परिणमति, से केणट्ठणं भंते ! एवं वुच्चइ—नीलले-
सा काउलेसं पप्प णो तारूवत्ताए० जाव भुजो भु-
जो परिणमति ? , गोयमा ! आगारभावमायाए वा
भिया पलिभागभावमायाए वा सिया नीललेस्सा णं
सा णो खलु सा काउलेसा तत्थ गया ओसकइ
उस्सकति वा, से एणट्ठणं गोयमा ! एवं वुच्चइ
नीललेसा काउलेसं पप्प णो तारूवत्ताए० जाव भु-
जो भुजो परिणमति, एवं काउलेसा तेउलेसं पप्प
तेउलेसा पम्हलेसं पप्प पम्हलेसा सुक्केसं पप्प, से

नृणं भेंट ! सुकलेसा पम्हलेमं पण्ण णो तारुवचाए० जाव परिणमति ? , हंता गोयमा ! सुकलेसा तं चव, मे केणद्वेणं भेंट ! एवं वुच्चति-सुकलेसा ० जाव णो परिणमति ? , गोयमा ! आगारभावमायाए वा० जाव सुकलेसा णं सा णो खलु मा पम्हलेसा तन्थ गया ओमकड् , मे तेणद्वेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ० जाव णो परिणमड् । (सु० २३१)

‘ कइ णं भेंट ! लेसाओ पन्नत्ताओ ’ इत्यादि . चतुर्थोद्देशकवत् तावद्वक्तव्यं यावद्वैदूर्यमणिद्वयान्तः , व्याख्या च प्राग्वदेव निरवशेषा कर्तव्या , प्रागुपन्यस्तस्याप्यस्य सूत्रस्य पुनरुपन्यासोऽग्रतनसूत्रसम्बन्धार्थः , तदेव सूत्रमाह—‘ से नृणं भेंट ! ’ इत्यादि . इह तिर्यङ्मनुष्यविषयं सूत्रमन्तरमुक्कम् . इदं तु देवनैरग्निकविषयमवसेयम् , देवनैरग्निका हि पूर्वभगवत्तन्मन्तमुहूर्तं तावदवस्थितलेश्याकाः , ततोऽर्मापां कृष्णादिलेश्याद्रव्याणां परस्परसम्पर्केऽपि न परिणम्यपरिणामकभावा घटते ततः सम्यगधिगमाय प्रश्नयति—‘ से नृणं भेंट ! ’ इत्यादि , संशब्दोऽथशब्दार्थः , स च प्रश्ने, अथ नूनम्—निश्चितं भदन्त ! कृष्णलेश्याः कृष्णलेश्याद्रव्याणि नीललेश्या नीललेश्याद्रव्याणि प्राप्य , प्राप्तिगृह प्रत्यासन्नत्वमात्रं गृह्यते न तु परिणम्यपरिणामकभावाऽन्येऽन्यसंश्लेषः , तद्वृत्तया—तदेव—नीललेश्याद्रव्यगतं रूपम्—स्वभावो यस्य कृष्णलेश्यास्वरूपस्य तत्तद्रूपं तद्भावस्तद्रूपता तथा , एतदेव व्याचष्टे—न तद्वर्णितया न तद्गन्धतया न तद्रसतया न तत्स्पर्शतया भूयो भूयः परिणमते , भगवानाह—हन्तेत्यादि , हन्तं गौतम ! कृष्णलेश्येत्यादि , तदेव . ननु यदि न परिणमते तर्हि कथं सप्तमनरकपृथिव्यामपि सम्यक्त्वलाभः , स हि तेजोलेश्यादिपरिणामे भवति सप्तमनरकपृथिव्यां च कृष्णलेश्येति , कथं चैतद् वाक्यं घटते ? ‘ भावपरगवर्त्ताए पुण्ण सुरेणेरइयाणं पि छल्लेसा ’ इति लेश्यान्तरद्रव्यसम्पर्कतत्तद्रूपतया परिणामाऽसम्भवेन भावपरगवर्त्तगवायोगात् . अत एव तद्विषये प्रश्ननिर्वचनसूत्रे आह—‘ से केणद्वेणं भेंट ! ’ इत्यादि तत्र प्रश्नसूत्रं सुगमं निर्वचनसूत्रम्—आकारः—तच्छायामात्रमाकारस्य भावः—सत्ता आकारभावः स एव मात्रा आकारभावमात्रा तथा आकारभावमात्रया , मात्राशब्द आकारभावातिरिक्तपरिणामान्तरप्रतिपातित्वयुदासार्थः , ‘ से ’ इति—सा कृष्णलेश्या नीललेश्यारूपतया , स्यात् , यदि वा—प्रतिभागः—प्रतिविम्बमादर्शादाविव विशिष्टः प्रतिविम्बवस्तुगत आकारः प्रतिभाग एव प्रतिभागमात्रा तथा , अत्रापि मात्राशब्दः प्रतिविम्बातिरिक्तपरिणामान्तरव्युदासार्थः स्यात् , कृष्णलेश्या नीललेश्यारूपतया , परमार्थतः पुनः कृष्णलेश्यैव नो खलु नीललेश्या सा , स्वस्वरूपापरित्यागात् न खल्वदशोदयो जपाकुसुमादिमन्निधानतत्प्रतिविम्बमात्रमादधाना नादर्शादय इति परिभाषनीयेमेतत् , केवलं सा कृष्णलेश्या तत्र—स्वस्वरूपे गता—अवस्थिता सती उन्वयकते तत्राकारभावमात्रधारणतत्प्रतिविम्बमात्रधारणतो यो-

तत्स्पर्शतीत्यर्थः . कृष्णलेश्यातो हि नीललेश्या विशुद्धा ततस्तदाकारभावं तत्प्रतिविम्बमात्रं वा दधाना सती मनाक् विशुद्धा भवतीत्युन्वयकतेति व्यपदिश्यते ‘ उपसंहारवाक्यमाह—‘ से पण्णद्वेण ’ मित्यादि , सुगमम् । एवं नीललेश्याया कापोतलेश्यामधिकृत्य कापोतलेश्यायास्तेजोलेश्यामधिकृत्य तेजोलेश्यायाः पद्मलेश्यामधिकृत्य पद्मलेश्यायाः शुक्ललेश्यामधिकृत्य सूत्राणि भावनीयानि , सम्प्रति पद्मलेश्यामधिकृत्य शुक्ललेश्याविषयं सूत्रमाह—‘ से नृणं भेंट ! सुकलेसा पम्हलेसं पण्ण ’ इत्यादि , एतच्च प्राग्वद् भावनीयम् , नवरं शुक्ललेश्यापत्त्या पद्मलेश्या हीनपरिणामा ततः शुक्ललेश्या पद्मलेश्याया आकारभावं तत्प्रतिविम्बमात्रं वा भजन्ती मनाविशुद्धा भवति , ततोऽवप्यवकते इति व्यपदिश्यते . एवं तेजःकापोतनीलकृष्णलेश्याविषयाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि . ततः पद्मलेश्यामधिकृत्य तेजःकापोतनीलकृष्णलेश्याविषयाणि तेजोलेश्यामधिकृत्य कापोतनीलकृष्णविषयाणि कापोतलेश्यामधिकृत्य नीलकृष्णलेश्याविषयं नीललेश्यामधिकृत्य कृष्णलेश्याविषयमिति , अमूनि च सूत्राणि साक्षात् पुस्तकेषु न दृश्यन्ते केवलमर्थतः प्रतिपत्तव्यानि , तथा मूलटीकाकारेण व्याख्यानात् , तदेव यद्यपि देवनैरग्निकाणामवस्थितानि लेश्याद्रव्याणि तथापि तत्तदुपादीयमानलेश्यान्तरद्रव्यसम्पर्कतः तान्यपि तदाकारभावमात्रां भजन्ते इति भावपरावृत्तियोगः पडपि लेश्या घटन्ते , ततः सप्तमनरकपृथिव्यामपि सम्यक्त्वलाभ इति न कश्चिदोपः । प्रश्ना० १७ पद ५ उ० ।

(२६) मनुष्यादिगतलेश्यासंख्यामाह—

कति णं भेंट ! लेसा पन्नत्ता ? , गोयमा ! छ लेसा पन्नत्ता , तं जहा—कण्हलेसा ० जाव सुकलेसा , मणुस्साणं भेंट ! कइ लेसा पण्णत्ता ? , गोयमा ! छ लेसाओ पण्णत्ताओ , तं जहा—कण्हलेसा ० जाव सुकलेसा , मणुस्सीणं भेंट ! पुच्छा , गोयमा ! छल्लेसाओ पण्णत्ताओ , तं जहा—कण्ह ० जाव सुक्का , कम्मभूमयमणुस्साणं भेंट ! कइ लेसाओ पण्णत्ताओ ? , गोयमा ! छ लेसाओ पण्णत्ताओ , तं जहा—कण्ह ० जाव सुक्का , एवं कम्मभूमयमणुस्सीण वि । भरहेरवयमणुस्साणं भेंट ! कति लेसाओ पण्णत्ताओ ? , गोयमा ! छ लेसाओ पण्णत्ताओ , तं जहा—कण्ह ० जाव सुक्का , एवं मणुस्सीण वि , अकम्मभूमयमणुस्साणं पुच्छा , गोयमा ! चत्तारि लेसाओ पण्णत्ताओ , तं जहा—कण्ह ० जाव तेउलेसाओ एवं अकम्मभूमिगमणुस्सीण वि , एवं अंतरदीवमणुस्साणं , मणुस्सीण वि , एवं हेमवयएरन्नवयअमम्मभूमयमणुस्साणं , मणुस्सीण य कइ लेसाओ पण्णत्ताओ ? , गोयमा ! चत्तारि , लेसाओ पण्णत्ताओ , तं जहा—कण्ह ० जाव तेउलेसा , हरिवासरम्मयअकम्मभूमयमणुस्साणं मणुस्सीण य पुच्छा , गोयमा ! चत्तारि , तं जहा—कण्ह ० जाव तेउलेसा , देवकुरुउत्तर-

कुरुत्रकम्मभूमयमणुस्सा एवं चैव, एतस्मिं चैव मणु-
स्मीणं एवं चैव, धायस्मंडपुरिमऽद्धं वि एवं चैव, प-
च्छिमऽद्धं वि एवं पुक्खरदीवे वि भाणियव्वं । कएहले-
मं एं भंते ! मणुस्से कएहलेमं गव्वं जा (जाणज्जा) ?, हंता
गोयमा ! जाणज्जा, कएहलेमा मणुस्से नीललेमं
गव्वं जाणज्जा ?, हंता गोयमा ! जाणज्जा, ० जाव सु-
क्कलेमं गव्वं जाणज्जा, नीललेसा मणुस्से कएहलेमं
गव्वं जाणज्जा ? हंता गोयमा ! जाणज्जा, एवं नी-
ललेसा मणुस्से ० जाव सुक्कलेमं गव्वं जाणज्जा, ए-
वं काउलेसेणं छप्पि आलावगा भाणियव्वा, तेउले-
साण वि, पम्हलेसाण वि, सुक्कलेमाण वि, एवं छ-
त्तीमं आलावगा भाणियव्वा, कएहलेसा इत्थिया क-
एहलेमं गव्वं जाणज्जा ?, हंता गोयमा ! जाणज्जा, एवं
एते वि छत्तीमं आलावगा भाणियव्वा कएहलेमा एं
भंते ! मणुस्से कएहलेमाए इत्थियातो कएहलेमं गव्वं
जाणज्जा ?, हंता गोयमा ! जाणज्जा, एवं एते छत्तीसं
आलावगा, कम्मभूमगकएहलेसे एं भंते ! मणुस्से क-
एहलेमाए इत्थियाए कएहलेसं गव्वं जाणज्जा ?, हंता
गोयमा ! जाणज्जा, एवं एते छत्तीमं आलावगा भाणि-
यव्वा, अकम्मभूमयकएहलेसा मणुस्सा अकम्मभूमयकएह-
लेमाए इत्थियाए अकम्मभूमयकएहलेमं गव्वं जाण-
ज्जा ?, हंता गोयमा ! जाणज्जा, नवरं चउमु लेसासु
मोलम आलावगा, एवं अंतर्गदीवगाण वि । (मू० २३२)
' कइ एं भंते ! लेस्साओ पन्ननाओ ' इत्यादि. सुगमम्
उद्देशकपरिणामाणि यावत्, नवरमुत्पद्यमानो जीवो ज-
न्मान्तरं लेश्याद्रव्याग्यादायान्पद्यते तानि च कस्यचि-
त्कानिचिदिति । कृष्णलेश्यापरिणमेऽपि जनके जन्यस्य
विचित्रलेश्यासंभवः, एवं शेषलेश्यापरिणतेऽपि भावनीय-
यम् ॥ प्रज्ञा० १७ पद ६ उ० । (ध्यानिनां लेश्याः
' रुहज्झाण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५६८ पृष्ठे उक्ताः ।)
किरणे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । तेजस्मि, भ० १४ श० ६ उ० ।
देहवर्णसुन्दरतायाम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ' अंतमुहु-
त्ताडिओ, तिरियनराणं हवन्ति लेसाओ ' एवं युगलिनामपि
तथैव लेश्यास्थितिकालोऽन्यथा वेति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-
युगलिनामप्यन्यतिर्यङ्मनुष्यवदान्तमौहृत्तिको लेश्यास्थि-
तिकालो ज्ञेयः, प्रज्ञापनावृत्त्यादिष्वविशेषेण तथाऽभिधाना-
दिति ॥ ६० ॥ सन० २ उक्ता० ।

विषयसूची—

- (१) लेश्यानिक्षेपः ।
- (२) लेश्यासंख्या ।
- (३) नैरयिकादीनां लेश्याः ।
- (४) असुरकुमारादीनां, देवानां च लेश्याः ।
- (५) कृष्णादिलेश्यावन्तः केऽल्पजिह्वाः के महजिह्वाः ।
- (६) कृष्णलेश्यां प्राणिधाय अर्वाधना कियन्तव पश्यन्ति ।

- (७) का लेश्या कतिपु स्थानेषु लभ्यते ।
- (८) का लेश्या केन परिणामेन परिणमति ।
- (९) लेश्यानां वर्णाधिकारः ।
- (१०) विशेषतो वर्णाधिकारः ।
- (११) कृष्णादिलेश्याकनागकाणां स्थित्याऽल्पमहत्त्वम् ।
- (१२) लेश्यानां वर्णस्थानम् ।
- (१३) लेश्यानां रसाधिकारः ।
- (१४) लेश्यानां गन्धाधिकारः ।
- (१५) लेश्यानां शुद्धाशुद्धत्वाधिकारः ।
- (१६) लेश्यानां शीताष्णस्पृशाधिकारः ।
- (१७) लेश्यानां गतिद्वारम् ।
- (१८) लेश्यानां परिणामसंख्यानिरूपणम् ।
- (१९) लेश्यानां त्रिस्थानकावतारः ।
- (२०) लेश्यानां प्रदेशाः ।
- (२१) लेश्यानां स्थानानि ।
- (२२) का लेश्या कियन्कालं तिष्ठति ।
- (२३) लेश्यास्थानानामल्पवहुत्वम् ।
- (२४) लेश्यानामायुर्द्वारम् ।
- (२५) लेश्यानां परस्परपरिणामनिरूपणम् ।
- (२६) मनुष्यादिगतलेश्यासंख्यानिरूपणम् ।

लेस्सापरिणाम-लेश्यापरिणाम-पुं० । जीवानां लेश्यापरिण-
तां. प्रज्ञा० १३ पद । स्था० ।

लेस्साभिताव-लेश्याभिताप-पुं० । तेजसोऽभितापे, भ० =
श० ८ उ० ।

लेस्मि (गु)-लेस्मिन्-त्रि० । लेश्या विद्यते येषां ते लेस्मि-
नः । शिखोदराकृतिगणत्वादिन्प्रत्ययः । लेश्यावति, वृ० १
उ० १ प्रक० ।

लेह-लेख पुं० लेखने लेखः । " ख-प्र-थ-ध-भाम् " ॥ ८ ॥
१ । १८७ ॥ इति खस्य हः । प्रा० । अक्षरविन्यासे, स० ७२
सम० । आ० चू० । प्रव० । आ० म० । वृ० । ज्ञा० । लिपिप-
रिज्ञानं, न० । तद्विषये कलाभेदः, ज० २ वक्त० । लिख्यते इति
लेखः । ग्रन्थे, आच० ६ अ० ।

लेह(लिख)ग-लेख्यक-न० । व्यवहारादिसम्बन्धनि पत्र-
चयं. प्रव० ३८ द्वार ।

लेहड-देशी-लम्पट, दे० ना० ७ वर्ग २५ गाथा ।

लेहणा-लेखना-स्त्री० । सत्पुस्तकेषु अक्षरविन्यसने, " तथा
सिद्धान्तमाश्रित्य, विधिना लेखनादि च । " द्वा० २१ द्वा० ।

लेस्सागइ-लेश्यागति-स्त्री० । तिर्यङ्मनुष्याणां कृष्णादिले-
श्याद्रव्याणि संप्राप्य तद्रूपादितया परिणमतीति लेश्याग-
तिः । गतिभेदः, प्रज्ञा० १६ पद ।

लेस्माणुवायगइ-लेश्यानुपातगति-स्त्री० । लेश्याया अनुपातो-
ऽनुसरणं तेन गतिलेश्यानुपातगतिः । गतिभेदः, प्रज्ञा० १६ पद ।

लेहना-स्त्री० । आस्वादेन, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

लेहणी-लेखनी-स्त्री० । लेखनसाधने, (कलमे) रा० ।

लेहसाला-लेखशाला-स्त्री० । अक्षरविन्यसनशिक्षणशाला-
याम्, आ० चू० १ अ० ।

वीरस्य लेखशालाप्रवेशः—

" अथ तं मातापितरौ, विश्वौ ब्रान्वाऽष्टवर्षमतिमोहात् ।

वर्ममितालङ्कारै-रुपनयतो लेखशालायाम् ॥ १ ॥

लग्नदिवसव्यवस्थिति-पुरस्सरं परमहर्षसम्पन्नौ ।

प्रादोन्सवान्महार्घान्, वितेनतुर्धनधनव्ययतः ॥ २ ॥

तथाहि—

गजतुरगसमूहैः स्फारकेयूरहारैः,

कनकघटितमुद्राकुरङ्गैः कङ्कणाद्यैः ।

रुचिरतरदुकूलैः पञ्चवर्णैस्तदानीं,

स्वजनमुखनरेन्द्राः सत्क्रियन्ते स्म भक्त्या ॥ ३ ॥

तथा—

पण्डितयोग्यं नाना, वस्त्रालङ्कारनालिकेरादि ।

अथ लेखशालिकानां, दानार्थमनेकवस्तूनि ॥ ४ ॥

तथाहि—

पूर्णाफलशृङ्गाटक-खड्गूरसितोपलास्तथा खण्डा ।

चारुकुलीचारुवीजा-द्राक्षादिसुखाशिकावृन्दम् ॥ ५ ॥

सौवर्णरत्नराजत-मिश्राणि च पुस्तकापकरणानि ।

कमनीयमयीभाजन-लेखनिकापट्टिकादीनि ॥ ६ ॥

वाग्देवीप्रतिमार्चा-कृतये सौवर्णभूषणं भक्ष्यम् ।

नव्यबहुगन्तव्यचिन्तं, छात्राणां विविधवस्त्राणि ॥ ७ ॥

इत्यादि समग्रपठनसामग्रीसहितः, कुलवृद्धादिभि-

स्तीर्थादकैः स्नपितः, परिहितप्रचुरालङ्कारभासुरः

शिरोधृतमघाडम्बरच्छत्रश्चतुरङ्गसैन्यपरिवृता वाद्यमाना-

ऽनेकवादित्रः पण्डितगेहमुपाजगाम । पण्डितोऽपि

भूपालपुत्रपाठनोचितां पर्यपरिधेयस्त्रीरोदक-धार्तिकहे-

मयशोपवीतकेसरतिलकादिसामग्रीं यावत् करो-

ति तावत् पिप्पलपर्णवत्, गजकर्णवत्, कपटिध्यानवत्,

नृपतिमानवत् चलाचलमिहासनः शक्रोऽर्वाधना ब्रान्त-

स्वरूपो देवान् इत्थमवादीत—अहो ! महच्चित्रम्, यद्-

गद्यतोऽपि लेखशालायां मोचनम् ।

यतः—

" साम्र वन्दनमालिका स मधुरीकारः सुधायाः स च,

ब्राह्म्याः पाठविधिः स शुभ्रिमगुणारण्यः सुधादीधितौ ॥

कल्याणे कनकच्छटाप्रकटने पावित्र्यसंपत्तये,

शास्त्राध्यापनमहर्तोऽपि यदिदं सल्लेखशालाकृतं ॥ १ ॥

मातुः पुरो मातुलवर्णनं तत्, लङ्कानगर्यां लहरीयकं तत् ।

नत्प्राभृतं लावणमम्बुगणैः, प्रभोः पुरो यद्वचसां विलासः ॥ २ ॥

यतः—

" अनध्ययनविद्वांसो, निर्द्वयपरमेश्वराः ॥

अनलङ्कारसुभगाः, पान्तु युष्मान् जिनेश्वराः ॥ १ ॥ "

इत्यादि वदन् कृतब्राह्मणरूपस्वरितं यत्र भगवांस्ति-

ष्ठितं तत्र पण्डितगेहे समाजगाम, आगत्य पण्डितयो-

ग्य आसने भगवन्तमुपवेश्य पण्डितमनोगतान् संदेहान्

पृच्छ, श्रीवीरोऽपि वालोऽयं किं वक्ष्यतीत्युत्कर्षेषु सकल-

लोकेषु सर्वाणि उत्तराणि ददा, ततो जैनन्दं व्याकरणं जज्ञे ।

यतः—

" सक्रो अ तस्समकथं, भगवन्तं आसणे निवेशिता ॥

सह(स्म) लक्ष्मणं पुच्छे, वागमरं श्रवयथा इदं ॥ १ ॥ "

यत्र जना चिन्मयं प्रापुः, अहो वालेनापि वक्ष्यमानकुमारं

१३४

एतावती विद्या कुप्राधीता, पण्डितोऽपि चिन्तयामास—

" आवालकालादपि मामकीनान्,

यान् संशयान् कोऽपि निरासयन्न ।

विभेदं तांस्तान्निखिलान् स एव,

वालोऽपि भोः पश्यत चित्रमंतत् ॥ १ ॥ "

किंच—अहो ईदृशस्य विद्याविशारदस्यापि ईदृशं गाम्भी-

र्यम् । अथवा—युक्तमेवदम् ईदृशस्य महान्मनः ।

यतः—

" गर्जेति शरीरं न वर्पति, वर्पति वर्पासु निःस्वतो मेघः ।

नीचा वदति न कुरुते, न वदति साधुः कगत्येव ॥ १ ॥

तथा—

असारस्य पदार्थस्य, प्रायेणाडम्बरो महान् ।

न हि स्वर्णे ध्वनिस्तादृग्, यादृक् कांस्ये प्रजायते ॥ २ ॥

इत्यादि चिन्तयन्तं पण्डितं शक्रः प्रोवाच—

" मनुष्यमात्रं शिशुरेव विप्र !, न शङ्कनीया भवता स्वचिन्ते ।

विश्वत्रयीनायक एव वीरो, जिनेश्वरो बाहुमयपादध्याशे । "

इत्यादि, श्रीवर्द्धमानस्तुतिं निर्माय शक्रः स्वस्थानं जगाम ।

भगवानपि सकलज्ञानक्षेत्रियपरिकलितः स्वगृहमागात्, इति

श्रीलेखशालाकरणम् । कल्प० १ अधि० ५ क्षण ।

लेहायरिय-लेखाचार्य-पुं० । उपाध्याय, आ० म० १ अ० ।

लेहडु-देशी-लोष्टवाचके, दे० ना० ७ वर्ग २४ गाथा ।

लोअ-लोच-पुं० । " क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो-

लुकु " ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति चकारस्य लुकु । प्रा० । केशानामु

त्पाटने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

लोक-पुं० । जगति, " भुअणं जयं च लोअो " पाइ० ना०

१०० गाथा ।

लोअण-स्त्री० । न० । लोचन-न० । नेत्रं, " वाऽज्यर्थवचनायाः "

॥ ८ । १ । ३३ ॥ इति प्राकृतं स्त्रीत्वं वा । लोअणा । लोअ-

णाइ । प्रा० १ पाद ।

लोइय-लौकिक-पुं० । लोकं भवा, लोकं वा विदिता इति

लौकिका अध्यात्मादित्वादिकण । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

इतिहासादिकर्तृपु, दश० ४ अ० । लोकार्चणं, उच्च० । अनु० ।

सामान्यलोकाश्रयं, स्था० ३ ठा० ३ उ० । सू० प्र० । न० ।

लोइयकहा-लौकिककथा-स्त्री० । असंविग्रलोकसम्बन्धिन्यां

कथायाम्, प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

लोइयमग-लौकिकमार्ग-पुं० । यथावास्थतशब्दार्थानभिज्ञ-

मुखजनव्यवहारं, अन० १ अधि० ।

लोउज्जाय-लोकाद्योत-पुं० । लोकप्रकाश, स्था० ।

चउहिं ठाणेहिं लोउज्जांते सिता, तं जहा-अरहंतेहिं जाय-

माणेहिं अरहंतेहिं पव्वतमाणेहिं अरहंताणं णाणुप्पायमहि-

मामु अरहंताणं परिनिब्बानमहिमामु ४ । (सू० ३२४)

चउही ' त्यादि, सुगमश्चायं, नवरं लोकाद्योतश्चतुर्थपि

स्थानेषु देवागमात्, जन्मान्त्रिये नृ स्वरूपेणापि । स्था० ४

था० ३ उ० ।

लोउत्तर-लोकोत्तर-न० । लोकस्योत्तरम्—प्रधानं लोकोत्तरम् । जिनशासने, अनु० । नि० चू० ।

लोउत्तरिय-लोकोत्तरिक-न० । लोकोत्तरं—जिनप्रवचने भवं लोकोत्तरिकम् । जिनप्रवचनभवे, लोकोत्तराणि यानि न लोके प्रसिद्धानि, किंतु-प्रवचन एव कृतानि तानि लोकोत्तराणि । शास्त्रमात्रप्रसिद्धे, सू० प्र० १० पादु० । व्य० । नि० चू० ।

लोक-(ग)(य)-लोक-पुं० । लोकयत इति लोकः । लोकं दर्शन इत्यस्माद् धातोः । “ अकर्त्तरि च कारकं संज्ञायाम् ” इति घञ् । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । लोकयते दृश्यते केवलज्ञानभास्यत इति लोकः । आच० ५ अ० । चतुर्दशरज्ज्वात्मके (आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।) धर्माधर्मास्तिकायव्यवच्छिन्ने अंशपद्रव्याधारं वैशाखस्थानकटिन्यस्तकरगुग्म-पुरुषोपलक्षितं आकाशखण्डं, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । पञ्चास्तिकायात्मके, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । लोकयते-प्रमाणेन दृश्यत इति भावः । आच० ६ अ० । आचा० । ल० । विशेष० । आच० । सू० प्र० । आ० म० । “ धर्मादीनां वृत्ति-द्रव्याणां भवति यत्र तत् क्षेत्रम् । तैर्द्रव्यैः सह लोक-स्तद्विपरीतं ह्यलोकाख्यम् ” ॥ १ ॥ आच० ५ अ० । अनु० । विशेष० । ल० ।

चतुर्दशरज्जुप्रमाणं चेत्थम्—

(१) तत्र कियन्प्रमाणो लोक इत्याह—

चउदसरज्जु लोओ, बुद्धिकओ होइ सत्तरज्जुघणो (६७)

चतुर्दश रज्ज्वा यस्य स चतुर्दशरज्जुः, रज्जुप्रमाणं तु स्वयंभूगमणसमुद्रस्य पौरस्त्यपाश्चात्यवेदिकान्तं यावद्वह्निर्लो-त्तरवेदिकान्तं वा यावदवसेयम्, उच्छ्रयमानमिदमस्य-अधस्तादेशानसत्तरज्जुविस्तरः, तिर्यग्लोकमध्ये एकरज्जुविस्तरः ब्रह्मलोकमध्ये पञ्चरज्जुविस्तीर्णः, उपरि तु लोकान्ते एकरज्जुविस्तृतः, शेषस्थानेषु पुनः कोऽपि कियानस्य विस्तर इति । तदेव रूपो लोको बुद्धिकृतो—मतिपरिकल्पनया विहितो भवति—संपद्यत, किरूपो भवतीत्याह—सप्त रज्जवः प्रमाणतया यस्य स सत्तरज्जुः स चासौ घनश्च समचतुरस्र आयामविष्कम्भवाहल्यस्तुल्यत्वात् सत्तरज्जुघनः । स चेत्थं बुद्ध्या विधीयते—इह रज्जुविस्तीर्ण-यास्त्रसनाड्या दक्षिणादिगत्वधोलोकखण्डमधोऽंशानरज्जुत्रयविस्तृतम्, क्रमेण हीयमानावस्तारं तावद्यावदुपरिष्ठा-द्रज्जुमन्त्र्ययभागविस्तारं सातिरेकसत्तरज्जुच्छ्रयं गृहीत्वा त्रसनाडिकाया एवोत्तरदिग्भागे विपरीतं योजयते, उपरितन-भागमधःकृत्वाऽधस्तनं चापरि विधाय संघात्यते इत्यर्थः । एवं च कृतधस्तनं लोकस्यार्थं सातिरेकसत्तरज्जुच्छ्रयं किञ्चिद्गुणरज्जुचतुष्टयविस्तीर्णं वाहल्यतोऽप्यधः किञ्चिद्देशानसत्तरज्जुमानमन्यत्र पुनर्गनयतवाहल्यं जायते । इदानीमुपरितनलोकार्थं संघात्यते-तत्रापि रज्जुविस्तरगयास्त्रसनाडिकाया दक्षिणादिगत्वतिनी ब्रह्मलोकमध्याधस्तनमुपरितनं च द्वे अपि खण्डे ब्रह्मलोकमध्ये प्रत्येकं द्विरज्जुविस्तरं उपर्य-लोकसमीपेऽधस्तु रत्नप्रभातुल्लकप्रतरगमीषुऽङ्गुलसहस्रभागावस्तव्यती देशानसार्धत्रयरज्जुच्छ्रिते बुद्ध्या गृहीत्वा त्रसनाडिकाया एवोत्तरपार्श्वे पूर्वोदितस्वरूपेणैव विपरीत्येन संघात्यते, एवं च कृतं उपरितनं लोकस्यार्थं द्वाभ्यामङ्गुल-

सहस्रभागाभ्यामधिकरज्जुत्रयविष्कम्भम्, इह चतुणा खण्डानां पर्यन्तेषु चत्वारोऽङ्गुलसहस्रभागा भवन्ति, केवलमेकस्यां दिशि याजित्वाभ्यां द्वाभ्यामप्येक एवाङ्गुलसहस्रभाग एकदिग्वर्तिन्यादेवमपरमपि द्वाभ्यामित्थमेवेत्यतस्तद्बुद्ध्याधिकत्वमुक्तं देशानसत्तरज्जुच्छ्रितम् । वाहल्यतस्तु ब्रह्मलोकमध्ये पञ्चरज्जुवाहल्यमन्यत्र त्वनियतवाहल्यम् । इदं च सर्वं गृहीत्वा आधस्त्यसंचर्तितलोकार्धस्यात्तरपार्श्वे संघात्यते । एवं च योजितं आधस्त्यखण्डस्योच्छ्रये यदि तरोच्छ्रयाधिकं तत् खण्डवित्त्वोपरितनसंघातितखण्डस्य वाहल्यं ऊर्ध्वायते संयोज्यते, एवं च सातिरेकाः पञ्चरज्जवः क्वचिद्वाहल्यं सिध्यति । तथा—आधस्त्यखण्डमधस्ताद्यथासंभवं देशानसत्तरज्जुवाहल्यं प्रागुक्तम्, अत उपरितनखण्डवाहल्यदेशानरज्जुद्वयमत्राधस्त्यखण्डेऽतिरिच्यते इत्यस्मादतिरिच्यमानवाहल्यार्धं देशानरज्जुरूपं गृहीत्वोपरितनखण्डवाहल्ये संघात्यते, एवं च कृतं वाहल्यतस्तावत् सर्वमप्येतच्चतुरस्त्रीकृतनभःखण्डं कियत्यपि प्रदेशे रज्ज्वसंख्येयभागाधिकाः पञ्च रज्ज्वा भवन्ति । व्यवहारतस्तु सर्वं सत्तरज्जुवाहल्यमिदमुच्यते । व्यवहारनयो हि किञ्चिद्गुणसहस्तादिप्रमाणमपि पट्टादिष्वस्तु परिपूर्णसहस्तादिमानं व्यपदिशति, देशतोऽपि च दृष्टं वाहल्यदिधर्मं परिपूर्णंऽपि वस्तुन्यध्यवस्यति स्थूलदृष्टिवादिति भावः । अत एव तन्मतेनैवात्र सत्तरज्जुवाहल्यता सर्वगता द्रष्टव्या । आया-मविष्कम्भाभ्यां तु प्रत्येकं देशानसत्तरज्जुप्रमाणमिदं जातम् । व्यवहारतस्तु तत्रापि सत्तरज्जुप्रमाणात्ता द्रष्टव्या, तदेवं लोको व्यवहारनयमतेन । अत्रायामविष्कम्भवाहल्यैः प्रत्येकं सत्तरज्जुप्रमाणो घनो भवतीति समुदायार्थः । एतच्च वैशाखस्थानस्थितपुरुषाकारं सर्वत्र वृत्तस्वरूपं लोकं संस्थाप्य सर्वं भावनीयमिति ॥ कर्म० ५ कर्म० । दश० ।

(२) कोऽयं लोकः—

किमियं भंते ! लोए त्ति पवुच्चइ ? गोयमा ! पंचत्थिकाया, एस गं पवत्तिए लोए त्ति पवुच्चइ, तं जहा-धम्म-त्थिकाए अधम्मत्थिकाए ० जाव पोग्गलत्थिकाए (सू० ४८१) भ० १३ श० ४ उ० । (धर्मास्तिकायादीनां व्याख्या स्वस्वस्थाने ।)

(३) लोकस्यैकत्वं नामादितश्चाष्टविधत्वं निरूपयति—एगे लोए । (सू० ५)

एको लोकः, त्रिविधोऽप्यसंख्येयप्रदेशोऽपि वा द्रव्यार्थतया । स० १ सम० । एकः अविचक्षितसंख्यप्रदेशार्थस्तिर्यगादिदिग्भेदतया लोकयते—दृश्यते केवलालोकेनातं लोकः—धर्मास्तिकायादिद्रव्याधारभूत आकाशविशेषः, तदुक्तम्—“ धर्मादीनां वृत्ति-द्रव्याणां भवति यत्र तत् क्षेत्रम् । तैर्द्रव्यैः सह लोक-स्तद्विपरीतं ह्यलोकाख्यम् ” ॥ १ ॥ ” इति, अथवा-लोको नामादिद्रव्या । स्या० १ ठा० ।

आह च—

नामं ठवणा दविए, खित्ते काले भवे य भावे य ।

पञ्चवलं ए य तहा, अट्ठविहो लोयनिकखेवो ॥ १०५॥

आच० २ अ० । नामस्थापने सुज्ञाने, द्रव्यलोको—जीवाजीवद्रव्यरूपः । क्षेत्रलोकः—आकाशनात्रमनतप्रदेशात्म-

कम्, का तलोकः—समयावलिकादिः, भवलोकः—नारका-
दिः, स्वोन्मन् स्वस्मिन् भवे वर्तमाना यथा मनुष्यलोको दे-
वलोक इति । भावलोकः—पण्डोदयिकादयो भावाः । पर्यव-
लोकस्तु—द्रव्याणां पर्यायमात्ररूप इति, एतेषां चैकत्वं
केवलज्ञानालोकनीयत्वसामान्यादिति । (स्था० १ ठा० १)
नामलोकः १, स्थापनालोकः २, द्रव्यलोकः ३, क्षेत्रलोकः ४,
काललोकः ५, भवलोकः ६, भावलोकः ७, पर्यायलोकश्च
८, तथा, एवमष्टविधा लोकनिर्लेप इति गाथासमासार्थः ॥

व्यासार्थं तु भाष्यकार एव वक्ष्यति, तत्र नामस्थापने
अनादृत्य द्रव्यलोकमभिधत्सुराह—

जीवमजीवे रूपम—रूपी सपणसमप्पणमे अ ।

जाणाहि दव्वलोगं, णिच्चमणिच्चं च जं दव्वं ॥१६५॥

जीवाजीवावित्यत्रानुस्वारोऽलान्तर्णिकः, तत्र सुखदुःख-
ज्ञानोपयोगलक्षणो जीवः, विपरीतस्त्वजीवः, एतौ च द्वि-
भेदौ—रूप्यरूपिभेदाद्, आह च—' रूप्यरूपिणावि' ति तत्रा-
नादिकर्मसन्तानपरिगता रूपिणः—संसारिणः, अरूपिण-
स्तु—कर्मरहिताः सिद्धा इति, अजीवास्वरूपिणो—धर्मा-
धर्माकाशास्तिकायाः, रूपिणस्तु—परमाणवादय इति, एतौ
च जीवाजीवाद्योघनः सप्रदेशाप्रदेशावधगन्तव्यौ, तथा
चाह—' सप्रदेशाप्रदेशावि' ति, तत्र सामान्यविशेषरूपत्वा-
त्परमाणुव्यतिरेकेण सप्रदेशाप्रदेशावधं सकलास्तिकायाना-
मेव भावनीयम्, परमाणुवस्त्वप्रदेशा एव, अन्ये तु व्या-
चक्षते—जीवः किल कालादेशेन नियमात् सप्रदेशः, ल-
ब्ध्यादेशेन तु सप्रदेशो वाऽप्रदेशो वेति, एवं धर्मास्तिका-
यादिष्वपि विष्वस्तिकायेषु परापरनिमित्तं पक्षद्वयं वा-
च्यम्, पुद्गलास्तिकायस्तु द्रव्याद्यपेक्षया चिन्त्यः, यथा-
द्रव्यतः परमाणुप्रदेशो, द्रव्यणुकादयः सप्रदेशाः, क्षेत्रतः
एकप्रदेशावगाढाऽप्रदेशो द्रव्यादिप्रदेशावगाढाः सप्रदेशाः, ए-
वं कालतोऽप्येकान् समयस्थितिभावतोऽप्येकानेकगुणकृ-
ष्णादिरिति कृतं विस्तरेण । प्रकृतमुच्यते—इदमवस्थभूतं जी-
वाजीवव्रातं जानीहि द्रव्यलोकम्, द्रव्यमेव लोको द्रव्य-
लोक इति कृत्वा, अस्त्यैव शेषधर्मोपदर्शनायाऽऽह—नित्या-
नित्यं च यद् द्रव्यम्, चशब्दादभिलाष्याभिलाष्यादिसमु-
च्चय इति गाथार्थः ॥ १६५ ॥

साम्प्रतं जीवाजीवयोर्नित्यानित्यतामवोपदर्शयन्नाह-
भाष्यकारः—

गइ १ सिद्धा २ भविआ य ३,

अभविअ ४—१ पुग्गल १ अणागयद्धा य २ ।

तीअद्ध ३ तिच्चि काया ४—२,

जीवा १ जीव २ द्विइ चउहा ॥ १६६ ॥

अस्याः सामायिकवद् व्याख्या कार्येति, भङ्गास्तु सा-
दिसपर्यवसानाः साद्यपर्यवसाना अन्यादिसपर्यवसाना अ-
नाद्यपर्यवसानाः, एवमजीवेषु जीवाजीवयोरष्टौ भङ्गाः ।

हाम्—अधुना क्षेत्रलोकः प्रतिपाद्यते, तत्र भाष्यम्—

आगामम्म पणसा, उड्डं च अहे अ तिरियलोए य ।

जाणाहि खित्तलोगं, अणंत जिणंदेसिअं सम्मं ॥१६७॥

आकाशस्य प्रदेशाः—प्रकृष्टा देशाः प्रदेशास्तान् ऊर्ध्वं च
इति—ऊर्ध्वलोके च अधश्च इति—अधोलोके च तिर्यग्लो-
के च, किं ?—जानीहि क्षेत्रलोकम्, क्षेत्रमेव लोकः क्षेत्रलोक
इति कृत्वा, लोकयत इति च लोक इति, ऊर्ध्वादिलोक-
विभागस्तु सुज्ञेयः, अनन्तमिति—अलोकाकाशप्रदेशापेक्षया
चानन्तम्, अनुस्वारलोपोऽव द्रष्टव्यः, जिनंदशितमिति—जि-
नकथितम् सम्यक्—शोभनेन विधिनेति गाथार्थः ॥ १६७ ॥

साम्प्रतं काललोकप्रतिपादनायाह भाष्यकारः—

समयावलिअमुत्ता, दिवसमहोरत्तपक्खमासा य ।

संवच्छरजुगपलिआ, सागरओसप्पिपरिअट्टा ॥१६८॥

इह परमनिकृष्टः कालः—समयोऽभिधीयते, असंख्ययस-
मयमाना त्वावलिका, द्विघटिका मुहूर्तः, षोडश मुहूर्ता दि-
वसः, द्वाविंशद् अहोरात्रम्, पञ्चदशाहोरात्राणि पक्षः द्वौ प-
क्षौ मासः, द्वादश मासाः संवत्सरमिति, पञ्चसंवत्सरं युगम्,
पल्यापममुद्गागादिभेदं यथा अनुयोगद्वारेषु तथावसेयम्,
सागरोपमं तद्वदेव, दशसागरोपमकोटाकोटिपरिमाणोऽस-
र्पिणी, एवमवसर्पिण्यपि द्रष्टव्या, परावर्तः—पुद्गलपराव-
र्तः, स चानन्तोऽसर्पिण्यवसर्पिणीप्रमाणो द्रव्यादेभेदः, ते
ऽनन्ता अतीतकालः अनन्त एवमिति गाथार्थः ॥ १६८ ॥
उक्तः काललोकः । लोकयोजना पूर्ववद् ।

अधुना भवलोकमभिधत्सुराह भाष्यकारः—

शेरइअदेवमणुआ, तिरिक्खजोणीगया य जे सत्ता ।

तम्मि भवे वडुंता, भवलोगं तं विआणाहि ॥ १६९ ॥

नारकदेवमनुष्यास्तथा तिर्यग्योनिगताश्च ये सत्त्वाः—प्राणि-
नः ' तम्मि ' ति तस्मिन् भवे वर्तमाना यदनुभावमनुभवन्ति
भवलोकं तं विजानीहि, लोकयोजना पूर्ववदिति गाथा-
र्थः ॥ १६९ ॥

साम्प्रतं भावलोकमुपदर्शयति—

ओदइए १ ओ वसमिए २,

खइए अ ३ तथा खओवसमिए अ ४ ।

परिणामि ५ सन्निवाए अ ६,

छव्विहो भावलोगो उ ॥ २०० ॥

उदयेन निर्वृत्त औद्यिकः कर्मण इति गम्यते, तथोपश-
मेन निर्वृत्त औपशमिकः क्षयेण निर्वृत्त क्षायिकः, एवं
शेषेष्वपि वाच्यम्, ततश्च क्षायिकश्च तथा क्षायोपशमि-
कश्च पारिणामिकश्च सान्निपातिकश्च एवं षड्विधा भाव-
लोकः, तत्र सान्निपातिक औद्यतोऽनेकभेदोऽवसेयः, अ-
विरुद्धस्तु पञ्चदशभेद इति, उक्तं च—

"आदइअ—खओवसमे, परिणामेकको (क) गइ चउकेऽवि ।
खयजोगेण वि चउरो, तदभावे उवसमेण पि ॥ १ ॥
उवसमसही एक्को, केवालणेऽवि य तंहेव भिद्धस्स ।
अविरुद्धसन्निवाइय—भया एमव पणरस ॥ २२ ॥ " ति
इति गाथार्थः ॥ २०० ॥

भाष्यम्—

तिव्वो रागो अ दोसो अ, उड्डा जस्स जन्तुणो ।

जाणाहि भावलोगं, अणंतजिणंदेसिअं सम्मं ॥२०१॥

नीत्रः—उत्कटः रागश्च द्वेषश्च, तत्राभिध्वङ्गक्षणां-रागः अप्रीतिलक्षणां-द्वेष इति, एतावुदीर्णां यस्य जन्तोः-यस्य प्राणिन इत्यर्थः, तं-प्राणिनं तेन-भावेन लोक्यत्वाजानीहि भावलोकमनन्तजिनदेशितम्-एकवाक्यतया अनन्तजिनकथितम् 'सम्यग्' इति क्रियाविशेषणमित्यर्थः गाथार्थः ॥ २०१ ॥

द्वाग्-साम्प्रतं पर्यायलोक उच्यते. तत्रौघतः पर्याया धर्मा उच्यन्ते. इह तु किल नैगमनयदर्शनं मूढनयदर्शनं वाऽधिकृत्य चतुर्विधं पर्यायलोकमाह भाष्यकारः—

द्वयगुणं १ खित्तपञ्चव २ भवगुणभावे अ ३ भावपरिणामे ४ ।

जाणं चउच्चिहमेअं, पञ्चवलोमं समासेणं ॥ २०२ ॥

द्रव्यस्य गुणाः-रूपादयः, तथा क्षेत्रस्य पर्यायाः-अगुरु-लघवः भग्नादिभेदा एव चान्ये, भवस्य च नारकादगुरु-भावः-तीव्रतमदुःखादिः, यथाकाम्—

“अच्छिणिमिलीयमेत्तं, एत्थि सुहं दुक्खमेव अणुबंधं ।

गरणं गेरइआणं, अहोणिस्सि पच्चमाणाणं ॥ १ ॥

असुभा उच्चियणिज्जा, सदरसा रुवगंधफासा य ।

गरणं गेरइआणं, दुक्खकम्मोवलित्ताणं ॥ २ ॥ ”

इत्यादि एषं शेषानुभावोऽपि वाच्यः तथा भावस्य जीवाजीवसम्बन्धिनः परिणामस्तेन अज्ञानाद् ज्ञानं नीलालोहितमित्यादिप्रकारेण भवनमित्यर्थः, जानीहि-अवबुध्यस्व चतुर्विधमनमोघतः पर्यायलोकं समासेन-संक्षेपेणेति गाथार्थः ॥ २०२ ॥

तत्र यदुक्तं द्रव्यस्य गुणा इत्यादि तदुपदर्शनेन—

निगमयन्नाह भाष्यकारः—

वन्नरसगंधसंठा-णफासद्वाणगइवन्नभेए अ ।

परिणामे अ बहुविहे, पञ्चवलोमं विआणाहि ॥ २०३ ॥

वर्णरसगन्धसंस्थानस्पर्शस्थानगतिवर्णभेदाश्च, चशब्दाद्—रसादिभेदपरिग्रहः, अयमत्र भावार्थः—वर्णादयः संभेदा गृह्यन्ते, तत्र वर्णः—कृष्णादिभेदान् पञ्चधा, रसो—ऽपि तिक्तादिभेदात्पञ्चधा, गन्धः—सुगन्धिरित्यादिभेदाद् द्विधा, संस्थानं—परिमण्डलादिभेदात्पञ्चधैव, स्पर्शः—कर्कशादिभेदाद्दृष्ट्या, स्थानम्—अयगाहनालक्षणं तदाश्रयभेदादनेकधा, गतिः—स्पर्शवद्गतिरित्यादिभेदाद् द्विधा, चशब्द उक्तार्थ एव, अथवा—कृष्णादिवर्णादीनां स्वभेदापन्नया एकगुणकृष्णाद्यनेकभेदोपसङ्ग्रहार्थ इति, अनेन किल द्रव्यगुणा इत्येतद्व्याख्यातम् । परिणामांश्च बहुविधानित्यनेन तु चरमद्वाग्, शेषं द्वाग्द्वयं स्वयमेव भावनीयम्, तच्च भावितमेवत्यन्तरगमनिका । भावार्थस्त्वयम्—परिणामांश्च बहुविधान् जीवाजीवभावगोचरान्, किं?—पर्यायलोकं विजानीहि इति गाथार्थः ॥ २०३ ॥ अन्तरयोजना पूर्ववदिति द्वारम् ।

साम्प्रतं लोकपर्यायशब्दाभिरूपयन्नाह निर्युक्तिकारः—

आलुक्कइ अ पलुक्कइ, लुक्कइ संलुक्कइ अ एगट्ठा ।

लोगो अट्ठविहो खलु, तेणेमो वुच्चई लोगो ॥ १०५८ ॥

आलोक्यत इत्यालोकः, प्रलोक्यत इति प्रलोकः, लोक्यत इति लोकः, संलोक्यत इति च संलोकः, एत एकार्थिकाः शब्दाः, लोकः अष्टविधः खल्वित्यत्र आलोक्यत इत्यादि योजनायम्, अत एवाऽऽह तेनैव उच्यते लोको

येनाऽऽलोक्यत इत्यादि, भावनीयमिति गाथार्थः ॥ १०५८ ॥ आब० २ अ० ।

(४) त्रिविधो लोकः—

तिविहे लोगे पणत्ते, तं जहा-णामलोगे, ठवणालोगे, दव्वलोगे । (सू० १५३×)

लोक्यतेऽवलोक्यते केवलावलोकनेति लोकः, नामस्थापनं इन्द्रमूत्रवद्, द्रव्यलोकोऽपि तथैव नवरं जशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यलोको धर्मास्तिकायादीनि-जीवाजीवरूपाणि रूप्यरूपाणि—सप्रदेशाप्रदेशानि द्रव्याण्येव, द्रव्याणि च तानि लोकश्चेति विग्रहः । उक्तञ्च—“जीवमर्जीयं रूवम-रूची सपपस अप्पपसे य । जाणाहि दव्वलोयं, णिच्चमणिच्चं च जं दव्वं ॥ १ ॥

भावलोकं त्रिधाऽऽह—

तिविहे लोगे पणत्ते, तं जहा-णालोगे, दंसणलोगे, चरित्तलोगे । (सू० १५३×)

‘तिविहे’ त्यादि, भावलोको द्विविधः—आगमतो नो-आगमतश्च । तत्रागमतो लोकपर्यालोचनोपयोगस्तदुपयोगानन्यत्वाद् पुरुषो वा, नोआगमतस्तु-सूत्राक्तो ज्ञानादिः, ना शब्दस्य मिश्रवचनत्वात् इदं हि त्रयं प्रत्येकमितरेतरसव्यपेक्षं नागम एव केवलो नाप्यनागम इति । तत्र ज्ञानं चासौ लोकश्चेति ज्ञानलोकः, भावलोकता चास्य क्षायिकक्षायोपशमिकभावरूपत्वात् क्षायिकादिभावानां च भावलोकत्वेनाभिहितत्वाद्, उक्तञ्च—“ओदइए उवसमिए, खइए य तहा खओवसमिए य । परिणामसन्निवापे य, छुव्विहो भावलोओ उ ॥ १ ॥ ” इति । एवं दर्शनचारित्रलोकावपीति । स्था० ३ टा० २ उ० ।

(५) प्रकारान्तरेण चतुर्विधत्वं तद्देदांश्चाह—

रायगिहे० जाव एवं वयासी-कतिविहं णं भंते ! लोगे पणत्ते ?, गोयमा ! चउच्चिहे लोगे पणत्ते । तं जहा-दव्वलोगे खेत्तलोगे काललोगे भावलोगे ॥ खेत्तलोगे णं भंते ! कतिविहे पणत्ते ?, गोयमा ! तिविहे पणत्ते, तं जहा-अहोलोयखेत्तलोगे ?, तिरियलोयखेत्तलोगे २, उड्डोलोयखेत्तलोगे ३ ॥ अहोलोयखेत्तलोगे णं भंते ! कतिविहे पणत्ते, गोयमा ! सत्तविहे पणत्ते, तं जहा-रयणप्पभापु-ठविअहोलोयखेत्तलोगे० जाव अहेसत्तमा पुढवी अहोलोयखेत्तलोगे ॥ तिरियलोयखेत्तलोगे णं भंते ! कतिविहे पणत्ते ?, गोयमा ! असंखेजविहे पणत्ते, तं जहा-जंबुदीवि तिरियखेत्तलोगे० जाव सयंभूरमणसमुदे तिरियलोयखेत्तलोगे ॥ उड्डूलोगे खेत्तलोगे णं भंते ! कतिविहे पणत्ते ?, गोयमा ! पन्नरसविहे पणत्ते, तं जहा-सोहम्मकप्पउड्डूलोगे खेत्तलोगे० जाव अच्चुयउड्डूलोगे गोवज्जविमाणउड्डूलोगे अणुत्तरविमाणउड्डूलोगे ईमिपन्नभारपुढविउड्डूलोगे खेत्तलोगे । (सू० ४२० ×)

‘रायगिहे’ इत्यादि ‘दव्वलोगे’ इति द्रव्यलोक आगमतो, नोआगमतश्च । तत्रागमतो द्रव्यलोको लोकशब्दार्थः

ब्रह्मवानुपयुक्तः " अनुपयोगो द्रव्य " मिति वचनात्, आह च मङ्गलं प्रतीत्य द्रव्यलक्षणम्— " आगमश्चाऽणुव-
उत्तो, मंगलसहाणुवासिश्चा वत्ता । तन्नाणलङ्घिजुत्तो, उ-
नोवउत्तोत्ति द्रव्यं ति ॥१॥ " नोआगमतस्तु ब्रह्मशरीरभ्यशरी-
रतद्रव्यतिरिक्कभेदात्त्रिविधः, तत्र लोकशब्दार्थस्य शरीरं
मृतावस्थं ज्ञानापेक्षया भूतलोकपर्यायतया घृतकुम्भवल्लो-
कः, स च ब्रह्मशरीररूपो द्रव्यभूतो लोको ब्रह्मशरीरद्रव्यलोकः,
नोशब्दश्चेह सर्वनिषेधे, तथा लोकशब्दार्थं ज्ञास्यति य-
स्तस्य शरीरं सचेतनं भाविलोकभावश्चेन मधुघटवद् भ-
व्यशरीरद्रव्यलोकः, नोशब्द इहापि सर्वनिषेध एव, ब्रह्म-
शरीरभ्यशरीरव्यतिरिक्कश्च द्रव्यलोको द्रव्याण्येव धर्मास्ति-
कायादीनि, आह च— " जीवमजीवि रूचिम—रूचि सप-
णस अप्पणस य । जाणाहि द्रव्यलोयं, निञ्चमणिञ्चं च जं
द्रव्यं ॥ १ ॥ " इहापि नोशब्दः सर्वनिषेधे, आगमशब्दवा-
च्यस्य ज्ञानस्य सर्वथा निषेधात्, ' खेत्तलोए ' ति क्षेत्ररूपो
लोकः क्षेत्रलोकः, आह च— " आगासस्स पणसा, उहुं च
अहे य तिरियलोए य । जाणाहि खेत्तलोयं, अणेतजिण-
दमियं सम्मं ॥ १ ॥ " " काललोए ' ति कालः—समयादिः
तद्रूपो लोकः काललोकः, आह च— " समयावली मुहुत्ता,
दिवसअहोरत्तपक्खमासा य । संवच्चरजुगपलिया, सा-
गरउस्सप्पपरियट्ठा ॥ १ ॥ " " भावलोए ' ति भावलोको
द्रव्या-आगमतो, नोआगमतश्च । तन्नागमतो लोकशब्दार्थ-
ब्रह्मश्च चोपयुक्तः, भावरूपो लोको भावलोक इति । नोआग-
मतस्तु भावा—श्रौदयिकादयस्तद्रूपो लोको भावलोकः,
आह च— " आदइए उवसमिणं, खइए य तहा खओव-
समिणं य । परिणामसन्निवारणं य, छुव्विहं भावलोगो उ
॥ १ ॥ " इति, इह नोशब्दः सर्वनिषेधे मिश्रवचनो वा,
आगमस्य ज्ञानत्वात् ज्ञातिकज्ञायापशमिकज्ञानस्वरूपभाव-
विशेषणं च मिश्रत्वादौदयिकादिभावलोकस्येति, ' अहे-
लोयखेत्तलोए ' ति, अधोलोकरूपः क्षेत्रलोकोऽधोलोकक्षेत्र-
लोकः, इह किलाष्टप्रदेशो रुचकस्तस्य चाधस्तनप्रतर-
स्याधो नवयोजनशतानि यावत्तिर्यग्लोकस्ततः परेणाधः
स्थितत्वादधोलोकः साधिकसप्तगज्जुप्रमाणः, ' तिरियलो-
यखेत्तलोए ' ति रुचकापल्लयाऽधो उपरि च नव नव योजन-
शतमानस्तिर्यगरूपत्वात्तिर्यग्लोकस्तद्रूपः क्षेत्रलोकस्तिर्य-
ग्लोकक्षेत्रलोकः ' उहुलोयखेत्तलोए ' ति तिर्यग्लोकस्या-
परि देशानसप्तगज्जुप्रमाण ऊर्ध्वभागवत्तिन्वादूर्ध्वलोकस्त-
द्रूपः क्षेत्रलोकः ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकः, अथवा-अधः-अशुभः
परिणामो बाहुल्येन क्षेत्रानुभावाद् यत्र लोके द्रव्याणाम-
सावधोलोकः, तथा—निर्यङ्मध्यमानुभावं क्षेत्रं नातिशुभं
नाप्यत्यशुभं तद्रूपो लोकास्तिर्यग्लोकः, तथा—ऊर्ध्व—शुभः
परिणामो बाहुल्येन द्रव्याणां यत्रासावूर्ध्वलोकः, आह च—
" अहव अहो परिणामो, खेत्तणुभावेण जणं ओससं ।
असुहो अहो ति भणिओ, दव्वाणं तेणऽहोलोगे ॥ १ ॥ "
इत्यादि । भ० ११ श० १० उ० ।

(६) ऊर्ध्वादितो लोकस्त्रिधा तद्यथा—

तिरिहं लोगे पन्नत्ते, तं जहा—उहुलोगे, अहोलो-
गे, तिरियलोगे । (सू० १५३×)

' तिरियं ' इत्यादि. इह च बहुसमर्भमभागे रत्नप्रभाभागे मेरु-

मध्ये अष्टप्रदेशो रुचको भवति, तस्यापरितनप्रतरस्यापरिष्ठा-
ध्वयोजनशतानि यावत्तिर्यग्लोकस्ततः परत ऊर्ध्वभागस्थितत्वात् ऊर्ध्वलोको देशानसप्त-
गज्जुप्रमाणो रुचकस्याधस्तनप्रतरस्याधो नवयोजनशतानि
यावत्तार्वात्तिर्यग्लोकः, ततः परतोऽधोभागस्थितत्वादधोलो-
कः सातिकरुसप्तगज्जुप्रमाणः, अधोलोकोऽध्वलोकयोर्मध्य
अष्टादशयोजनशतप्रमाणस्तिर्यग्लोकस्थितत्वात् तिर्यग्लोक
इति, प्रकारान्तरेण चायं गाथाभिर्व्याख्यायते—

" अहवा अह परिणामो, खेत्तणुभावेण जणं ओससं ।

असुहो अहो ति भणिओ, दव्वाणं तेणऽहोलोगे ॥ १ ॥

उहुं उवर्णि जं ठिय, मुहुंखेत्तं खेत्तणो य दव्वगुणा ।

उप्पज्जति सुभावा, तेण तओ उहुलोगे ति ॥ २ ॥

मज्झणुभावं खेत्तं, जं तं तिरियं ति वयणपज्जवओ ।

भरणं तिरियविसालं, अओ य तं तिरियलोगे ति ॥ ३ ॥ "

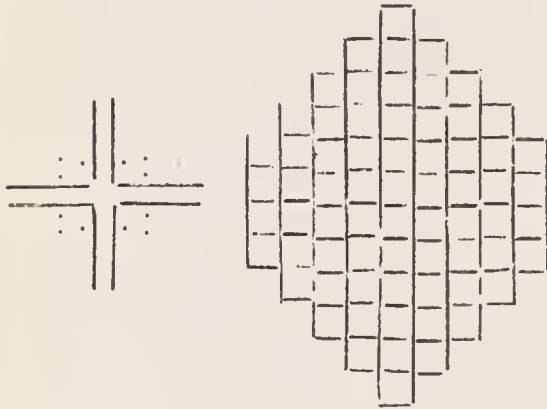
(७) लोकमध्यद्वाराणि—

कहि णं भंते ! लोगस्स आयाममज्जे पणत्ते ?, गो-
यमा ! इमीसं णं रयणप्पभाए उवा (आगा) संतरस्स अ-
संखेज्जतिभागं ओगाहिता एत्थ णं लोगस्स आयाम-
मज्जे पणत्ते ॥ कहि णं भंते ! अहेलोगस्स आया-
ममज्जे पणत्ते ?, गोयमा ! चउत्थीए पंकप्पभाए पुढ-
वीए उवासंतरस्स सातिरेगं अट्ठं ओगाहिता एत्थ णं
अहेलोगस्स आयाममज्जे पणत्ते, ॥ कहि णं भंते !
उहुलोगस्स आयाममज्जे पणत्ते ?, गोयमा ! उप्पि
सणंकुमारमाहिंदाणं कप्पाणं हेट्ठिं वंभलोए कप्पे रिट्ठ-
विमाणे पत्थडे एत्थ णं उहुलोगस्स आयाममज्जे प-
णत्ते ॥ कहि णं भंते ! तिरियलोगस्स आयाममज्जे प-
णत्ते ?, गोयमा ! जंबुदीव दीवे मंदरस्स पव्वयस्स व-
हुमज्जंदेसभाए, इमीसं रयणप्पभाए पुढवीए उव-
रिमहेट्ठिल्लेसु खुट्ठागपयरेसु एत्थ णं तिरियलोगस्स मं-
ज्जे अट्ठपणसिए रुयए पणत्ते, जओ णं इमाओ द-
सदिसाओ पवहंति, तं जहा—पुरच्छिमा पुरच्छिमदाहि-
णा एवं जहा दसमसए नामधेजं ति । (सू० ४७६)

' चउत्थीए पंकप्पभाए ' इत्यादि, रुचकस्याधो नवयोज-
नशतान्यतिक्रम्याधोलोको भवति लोकान्तं यावत्, स च
सातिरेकाः रुत रज्जवः, तन्मध्यभागः चतुर्थ्याः पञ्चम्या-
श्च पृथिव्या यदवकाशान्तरं तस्य सातिरेकमर्द्धमतिवाह्य
भवतीति, तथा रुचकस्यापरि नवयोजनशतान्यतिक्रम्यो-
र्ध्वलोको व्यपदिश्यते लोकान्तमेव यावत्, स च सप्त-
रज्जवः किञ्चिन्म्यूनास्तस्य च मध्यभागप्रतिपादनायाह— ' उ-
प्पि सणंकुमारमाहिंदाणं कप्पाणं ' मित्यादि । तथा— ' उव-
रिमहिंट्ठिल्लेसु खुट्ठागपयरेसु ' ति लोकस्य वज्रमध्यत्वाद्-
न्तप्रभाया रत्नकाण्डे सर्वजुल्लकं प्रतरद्वयमस्ति, तयोश्चा-
परिमो यत आरभ्य लोकस्योपरिमुखा वृद्धिः ' हेट्ठिल्ले ' ति
अधस्तनो यत आरभ्य लोकस्याधोमुखा वृद्धिः तयोः कप-

रिमाधस्तनयोः 'खड्गपयंसु' इति कुल्लकप्रतयोः—सर्व-
लघुप्रदेशप्रतयोः 'पत्यगं' इति प्रक्षापकनोपायतः प्रदर्श्य-
माने तिर्यग्लोकमध्येऽष्टप्रदेशका रुचकः प्रक्षमः . (रुच-
कपर्वतस्य विश्वस्मादिः 'रुचग' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५७१
पृष्ठ उक्तः) यश्च तिर्यग्लोकमध्ये प्रक्षमः स सामर्थ्यान्तिर्य-
ग्लोकायाममध्ये भवत्येवेति, किम्भूताऽसावष्टप्रदेशिका रुच-
कः ? इत्याह—'जम्भा गं इमाश्च' इत्यादि ॥ भ० १३ श० ४ उ०।

तस्य चयं स्थापना—

(२) लोकस्य महत्त्वम्—

'तेषां कालेण तेषां समणं ० जाव एवं वयामी-के म-
हालणं गं भंते ! लोण पन्नते ? , गायमा ! महतिमहालण
लोण पन्नते, पुगच्छिमेणं असंखेजाओ जोयणकोडाको-
डीओ, दाहिणेणं असंखिजाओ, एवं चैव, एवं पच्चच्छि-
मणं वि, एवं उचरेण वि, एवं उड्डं पि अहे असंखेजाओ
जोयणकोडाकोडीओ आयामभिकखंभेणं । (सू० ४५७X)

भ० १२ श० ७ उ०। (नास्ति कोऽपि लोकस्य एतादृशः प्रदे-
शः यथायं जीवो न जातां न मृतो वा इति 'जीव' शब्दे
चतुर्थभागे १५४५ पृष्ठ गतम् ।)

(३) लोकस्य संस्थानम्—

किंसंठिए गं भंते ! लोण पन्नते ? , गायमा ! सुपड्डु-
गमंठिए लोण पन्नते, हेट्टा विन्थिन्ने ० जाव उप्पि उड्डं
मुड्डंगागारमंठिए , तेषि च गं सामयंमि लोणंमि हेट्टा
विन्थिन्नेमि ० जाव उप्पि उड्डं मुड्डंगागारमंठियंमि उपपन्न-
नाणदंमणधरे अरहा जिणे केवली जीवे वि जाणइ पा-
मइ अजीवे वि जाणइ पासइ तओ पच्छा मिज्झति ०
जाव अंतं कंइ । (सू० २६१)

'सुपड्डुगमंठिए' इति, सुप्रतिष्ठकम्—शरयन्त्रकं तच्चेह उप-
स्थापितफलशादिकं ग्राह्यम्, तथाविधेनैव लोकसाह-
चर्यापपत्तेरिति । एतस्यैव भावनार्थमाह—'हेट्टा विन्थिन्ने'
इत्यादि, यावत्कर्णान् 'मज्जे सखित्ते उप्पि विस्साले अहे
पलियंकेलंठाणंमंठिए मज्जे वरयदरविगाहिए' इत्यम्,

व्याख्या चास्य प्राग्वादिति । अनन्तरं लोकस्वरूपमुक्तम्, तत्र
च यत्केवली कर्णेति तदृश्यन्नाह—'तेसो' इत्यादि, 'अ-
तं कंइ' इति अत्र क्रियाङ्गा । भ० ७ श० ३ उ० । चन्द्रादीना-
मेवार्थानामाधारभूतस्य लोकस्य स्वरूपमभिधीयते ।
स्था० ३ टा० ३ उ० ।

किंसंठिए गं भंते ! लोण पन्नते ? , गायमा ! सुप-
ड्डियमंठिए लोण पन्नते, हेट्टा विन्थिन्ने मज्जे जहा
मत्तमसणं पढमुदंमे ० जाव अंतं कंइति । (सू० ४८७+)
भ० १३ श० ४ उ० ।

(१०) अधोलोकक्षेत्रादिसंस्थानम्—

अहंलोणखेत्तलोण गं भंते किंसंठिए पणणत्ते ? , गो-
यमा ! तप्पागारमंठिए पन्नते । तिरियलोणखेत्तलोण गं
भंते ! किंसंठिए पन्नत्ते ? , गायमा ! भल्लरिसंठिए पन्नत्ते
उड्डलोणखेत्तलोणपुच्छा उड्डमुड्डंगागारमंठिए पन्नत्ते । लो-
ण गं भंते ! किंसंठिए पन्नत्ते ? , गायमा ! सुपड्डुगमंठिए
लोण पन्नत्ते, तं जहा-हेट्टा विन्थिन्ने मज्जे संविच्चे जहा
मत्तमसणं पढमुदंमे ० जाव अंतं कंइति । अलोण गं भं-
ते ! किंसंठिए पन्नत्ते ? , गायमा ! भुमिरगोलमंठिए प-
न्नत्ते । [सू० ४२०)

'तप्पागारमंठिए' इति तप्तः—उड्डपकः, अधोलोकक्षेत्रलो-
कः अधोमुखशरावाकारसंस्थान इत्यर्थः, स्थापना चयम्—
'भल्लरिसंठिए' इति अलपेच्छायन्वान्महाविस्तारत्वाच्च ति-
र्यग्लोकक्षेत्रलोका भल्लरीसंस्थितः, स्थापना चाव—
'उड्डमुड्डंगागारमंठिए' इति ऊर्ध्वः—ऊर्ध्वमुखो यो
मृदङ्गस्तदाकारेण संस्थितो यः स तथा शगवसंपुटाकार
इत्यर्थः, स्थापना चयम्—'सुपड्डुगमंठिए' इति सुप्र-
तिष्ठकम्—स्थापनकं तच्चेहारेणितवारकादि प्रहंत, तथावि-
धेनैव लोकसाहचर्यापपत्तेरिति, स्थापना चयम्—
'जहा मत्तमसणं' इत्यादौ यावत्कर्णान्दं दृश्यम्,
'उप्पि विस्साले अहे पलियंकेलंठाणमंठिए मज्जे वर-
यदरविगाहिए उप्पि उड्डमुड्डंगागारमंठिए तेषि च गं सामयं-
मि लोणंमि हेट्टा विन्थिन्नेमि ० जाव उप्पि उड्डमुड्डंगागारमंठि-
यंमि उपपन्ननाणदंमणधरे अरहा जिणे केवली जीवे वि जाणइ
अजीवे वि जाणइ तओ पच्छा मिज्झइ वुज्झइ' इत्यादीति,
'भुमिरगोलमंठिए' इति अन्तः शुषिरगोलकाकारे यतोऽ
लोकस्य लोकः शुषिरमिवाभाति, स्थापना चयम्—
भ० १३ श० १० उ० ।

(११) मरणादिस्वरूपं भगवता लोके प्ररूपितमिति
लोकस्वरूपप्ररूपणाय प्रश्नं कारयन्नाह—

के अयं लोण ? , जीव चैव अजीव चैव, के अणंता
लोण ? जीव चैव अजीव चैव, के सामया लोण ? ,
जीव चैव अजीव चैव (सू० १०३)

'क' इति प्रश्नार्थः, 'अय' इति देशतः प्रत्यक्ष आस-
न्नश्च यत्र भगवता मरणादिप्रशस्तानाममन्तवस्तुस्तानामन्तव-

मभ्यधायि, लोक्यत इति लोक इति प्रश्नः, अस्य निर्वचनम् जीवाश्चाजीवाश्चेति, पञ्चास्तिकायमयत्वाल्लोकस्य, तेषां च जीवाजीवरूपत्वादिति, उक्तञ्च—“ पञ्चस्तिकायमद्वयं, लोग-मणाइणिहणं जिणक्खायं ” ति । लोकस्वरूपभूतानां च जावाजीवानां स्वरूपं प्रश्नपूर्वकेण सूचयन्नाह—‘ के अणंते ’ त्यादि के अनन्ताः लोकं इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—जीवा अजीवाश्चेति, अत एव च शाश्वता द्रव्यार्थतयेति ॥ स्था० २ भा० ४ उ० ।

(१२) अधोलोकान्निर्देशलोकः किं जीवोऽजीवो वा—

अहे(हो)लोगखेत्तलोए णं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा ? एवं जहा इंदा दिमा तहेव निरवसेसं भाणि-यव्वं० जाव अद्वासमए ॥ तिरियलोगखेत्तलोए णं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा ?, एवं चेव, एवं उड्डु-लोगखेत्तलोए वि, नवरं अरूवि छविहा अद्वासमओ नत्थि ॥ लोए णं भंते ! किं जीवा जहा वितियसए अन्धि उदेसए लोयागामे नवरं अरूवी सत्त वि० जाव अहम्मत्थिकायस्स पएसा नोआगामत्थिकाए आगाम-त्थिकायस्स देसे आगामत्थिकायपएसा अद्वासमए सेसं तं चेव । (सू० ४२० +) ।

‘ अहेलोगखेत्तलोए णं भंते ! ’ इत्यादि, ‘ एवं जहा इंदा दिमा तहेव निरवसेसं भाणियव्वं ’ ति दशमशते प्रथमोद्देश-के यथा एम्हा दिगुक्ता तथैव निरवशेषमधोलोकस्वरूपं भ-णितव्यम्, तथैवम्—“ अहेलोगखेत्तलोए णं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा अजीवा अजीवदेसा अजीव-पएसा ?, गोयमा ! जीवा वि जीवदेसा वि जीवपएसा वि अजीवा वि अजीवदेसा वि अजीवपएसा वि ” इत्यादि, नव-गमित्यादि, अधोलोकान्तिर्यग्लोकयोरूपिणः सप्तविधाः प्रागुक्ताः धर्माधर्माकाशास्तिकायानां देशाः ३ प्रदेशाः ३ कालश्चेत्येवम्, ऊर्ध्वलोके तु रविप्रकाशाभिव्यङ्ग्यः कालो नास्ति, तिर्यग्धोलोकयोरेव रविप्रकाशस्य भावाद्, अतः पदेव त इति ॥ ‘ लोए णं ’ मित्यादि, ‘ जहा वीयसए अ-न्धिउदेसए ’ ति यथा द्वितीयशते दशमोद्देशक इत्यर्थः । ‘ लोयागामे ’ ति लोकाकाशे विषयभूत जीवादय उक्ताः एवमिहापीत्यर्थः, ‘ नवरं ’ मिति केवलमयं विशेषः—तत्रा-रूपिणः पञ्चविधा उक्ताः, इह तु सप्तविधा वाच्याः, तत्र हि-लोकाकाशमाधारतया विवक्षितमत आकाशभेदास्तत्र नो-स्यन्ते, इह तु लोकोऽस्तिकायसमुदायरूप आधारतया विवक्षितोऽत आकाशभेदा अप्याधेया भवन्तीति स्म, ते चैवम्—धर्मास्तिकायः, लोकं परिपूर्णस्य तस्य विद्यमानत्वात्-धर्मास्तिकायदेशन्तु न भवति, धर्मास्तिकायस्यैव तत्र भा-वान् । धर्मास्तिकायप्रदेशाश्च सन्ति : तदूपाद्धर्मास्तिका-यस्येति द्वयम् । २। एवमधर्मास्तिकायऽपि द्वयम् । ३। तथा नो आकाशास्तिकायो, लोकस्य तस्यैतद्देशत्वान्, आकाश-देशस्तु भवति; तदंशत्वात् लोकस्य, तत्प्रदेशाश्च सन्ति ६, कालश्च ३ ति सप्त ।

(१३) अलोकः किं जीवोऽजीवो वा ?—

अलोए णं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा ?

एवं जहा अत्थिकायउदेसए अलोयागामे तहेव निरवसेसं० जाव अणंतभागूणे ॥ अहेलोगखेत्तलोगस्स णं भंते ! एगम्मि आगामपएसे किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा, अजीवा अजीवदेसा अजीवपएसा ? गोयमा ! नो-जीवा जीवदेसा वि जीवपएसा वि अजीवा वि अजीवदेसा वि अजीवपएसा वि, जे जीवदेसा ते नियमा एगिदियदेसा १, अहवा-एगिदियदेसा य वेइंदियस्स देसे २, अहवा-एगिदियदेसा य वेइंदियाणं य देसा ३, एवं मज्झिमविरहिओ० जाव अणिदिण्णु० जाव, अहवा-एगिदियदेसा य अणिदियदेसा य, जे जीवपएसा ते नियमा एगिदियपएसा १, अहवा-एगिदियपएसा य वेइंदियस्स पएसा २, अहवा-एगिदियपएसा य वेइंदि-याणं य पएसा ३, एवं आइल्लविरहिओ० जाव पंचिदि-एसु अणिदिण्णु तियभंगो । जे अजीवा ते दुविहा पन्नत्ता, तं जहा-रूवी अजीवा य, अरूवी अजीवा य, रूवी तहेव-जे अरूवी अजीवा ते पंचविहा पणत्ता, तं जहा-नो धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे १ धम्मत्थिकायस्स पएसे २, एवं अहम्मत्थिकायस्स वि ३, -४, अद्वासमए ५। तिरियलोगखेत्तलोगस्स णं भंते ! एगम्मि आगामपएसे किं जीवा० ?, एवं जहा अहोलोगखेत्तलोगस्स तहेव, एवं उड्डुलोगखेत्तलोगस्स वि, नवरं अद्वासमओ नत्थि, अरूवी चउव्विहा, लोगस्स जहा अहेलोगखेत्तलोगस्स एगम्मि आगामपएसे ॥ अलोगस्स णं भंते ! एगम्मि आगामपएसे पुच्छा, गोयमा ! नोजीवा नोजीवदेसा तं चेव० जाव अणंतेहि अगुरुयलहुयगुणेहि संजुत्ते सव्वा-गासस्स अणंतभागूणे ॥ दव्वओ णं अहेलोगखेत्तलोए अणंताइं जीवदव्वाइं अणंताइं अजीवदव्वाइं अणंता जीवाजीवदव्वा एवं तिरियलोगखेत्तलोए वि, एवं उड्डु-लोगखेत्तलोए वि, दव्वओ णं अलोए णेवत्थि जीवदव्वा नेवत्थि अजीवदव्वा नेवत्थि जीवाजीवदव्वा, एगे अजीव-दव्वदेसे० जाव सव्वागासअणंतभागूणे । कालओ णं अहेलोगखेत्तलोए न कयाइ नासि० जाव निच्चं, एवं० जाव अहेलोगे । भावओ णं अहेलोगखेत्तलोए अणंता वन्नपज्जवा जहा खंदए० जाव अणंता अगुरुयलहुयप-ज्जवा एवं० जाव लोए, भावओ णं अलोए नेवत्थि वन्नपज्जवा० जाव नेवत्थि अगुरुयलहुयपज्जवा एगे अजीवदव्वदेसे० जाव अणंतभागूणे । (सू० ४२० +) ।

‘ अलोए णं भंते ! ’ इत्यादि, इदं च ‘ एवं जहे ’ त्याद्यति-देशादेवं दृश्यम्—अलोए णं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा, अजीवा अजीवदेसा अजीवपएसा ?, गोयमा ! नो जीवदेसा नो जीवपएसा, नो अजीवदेसा नो अजीवप-

एसा, एगे अजीवद्वयदेसे अणेतहि अगुरुलहयगुणेहि संजु-
त्त सव्वागासे अणेतभागुणे 'त्ति-तत्र सवाकाशमनन्तभा-
गानमित्यस्यायमथः-लोकलक्षणं समस्ताकाशस्यानन्तभा-
गेन न्यूनं सर्वाकाशमलोक इति ॥ ' अहोलोगखल्लोयस्स
णं भंते ! एगस्मि आगासपणसे, ' इत्यादि. नो जीवा एकप्र-
देशे तेषामनवगाहनात्. बहुनां पुनर्जीवानां देशस्य प्रदेशस्य
चावगाहनात् उच्यते- ' जीवदसा वि जीवपणसा वि ' त्ति.
यद्यपि धर्मास्तिकायाश्चजीवद्वयं तैकत्राकाशप्रदेशेऽवगाह-
ते तथापि परमाणुकादिद्रव्याणां कालद्रव्यस्य चावगाह-
नादुच्यते- ' अजीवा वि ' त्ति, द्रव्यगुणादिस्कन्धदेशानां
त्ववगाहनादुक्तम्- ' अजीवदसा वि ' त्ति, धर्माधर्मास्ति-
कायप्रदेशयोः पुद्गलद्रव्यप्रदेशानां चावगाहनादुच्यते- ' अजी-
वपणसा वि ' त्ति, एवं ' मज्झिक्खविग्गिहो ' त्ति दशमशत-
प्रदर्शितत्रिकभङ्गे ' अहवा एगिदियदसा य वेदियदसा य ' इत्येवंरूपा यो मध्यमभङ्गस्तद्विग्रहितोऽसौ त्रिकभङ्गः, ' एव ' मिति सूत्रप्रदर्शितभङ्गद्वयरूपोऽध्यतव्यो मध्यमभङ्गस्येहास-
म्भवात्, तथाहि-द्वीन्द्रियस्यैकस्थैकत्राकाशप्रदेशे बहवो देशा
न सन्ति, देशस्यैव भावात्, एवं आइल्लविग्गिहो ' त्ति, ' अहवा
एगिदियस्स पणसा य वेदियस्स पणसा य ' इत्येवंरूपायभङ्ग-
कविग्रहितस्त्रिकभङ्गः, ' एव ' मिति सूत्रप्रदर्शितभङ्गद्वयरूपो-
ऽध्यतव्य आद्यभङ्गकस्येहासम्भवात्, तथाहि-नास्त्यैक-
त्राकाशप्रदेशे केवलिसमुद्घाते चिनेकस्य जीवस्यैकप्रदे-
शसम्भवोऽसंख्यातानामेव भावादिनि, ' अणिदिणसु ति-
यभंगा ' त्ति अनिन्द्रियेपूकभङ्गकत्रयमपि सम्भवतीति क्त्वा
तेषु तद्व्याच्यमिति । ' रूपा तहेव ' त्ति स्कन्धाः देशाः
प्रदेशा अणवध्वन्यर्थः, ' नो धम्मन्थिकाय ' त्ति नो धर्मा-
स्तिकाय एकत्राकाशप्रदेशे संभवत्यसंख्यातप्रदेशावगाहि-
त्वात्तस्येति, ' धम्मन्थिकायस्स देसे ' त्ति यद्यपि धर्मा-
स्तिकायस्यैकत्राकाशप्रदेशे प्रदेश एवास्ति तथाऽपि देशो-
ऽवयव इत्यनर्थान्तरत्वेनावयवमात्रस्यैव विवात्तत्वात् नि-
रंशतायाश्च तत्र सत्या अपि अविचक्षितत्वाद्दर्मास्तिकायस्य
देश इत्युक्तम्, प्रदेशस्तु निरुपचरित एवास्तीत्यत उच्यते
' धम्मन्थिकायस्स पणसे ' त्ति ' एवमहम्मन्थिकायस्स
वि ' त्ति ' नो अहम्मन्थिकाय अहम्मन्थिकायस्स देसे
अहम्मन्थिकायस्स पणसे ' इत्येवमधर्मास्तिकायसूत्रं वाच्य-
मित्यर्थः, ' अडासमओ नन्थि त्ति अरूयी चउव्विह ' त्ति ऊ-
र्ध्वलोकोऽडासमयो नास्तीति अरूपणश्चतुर्विधाः-धर्मा-
स्तिकायदेशादयः ऊर्ध्वलोक एकत्राकाशप्रदेशे सम्भव-
न्तीति । ' लोगस्स जहा अहोलोगखल्लोयस्स एगस्मि
आगासपणसे ' त्ति अधोलोकक्षेत्रलोकस्थैकत्राकाशप्रदेशे
यद्वद्रव्यमुक्तं तल्लोकस्याप्येकत्राकाशप्रदेशे वाच्यमित्यर्थः,
तच्चदम्- ' लोगस्स णं भंते ! एगस्मि आगासपणसे किं जीवा
जीवदसा जीवपणसा ? पुच्छा गोयमा ! नो जीवे ' त्यादि
भागवत् । ' अहेलोगखल्लोय अणेत वत्तपज्जव ' त्ति अ-
धोलोकक्षेत्रलोक अनन्ता वर्णपर्ययाः, एकगुणकालकादीनां
मनन्तगुणकालाद्यवसानानां पुद्गलानां तत्र भावात् । अलो-
कसूत्रे ' नेवन्थि अगुरुलहयपज्जव ' त्ति अगुरुलघुपर्यवोप-
तद्रव्याणां पुद्गलादीनां तत्राभावात् ।

(१५) लोकः कति महालयादिः—

लोण णं भंते ! के महालए पन्नत्ते ? , गोयमा ! अयन्नं

जंबुदीवे दीवे सव्वदीवा ० जाव परिकखेवेणं, तेणं कालेणं
तेणं समएणं छ देवा महिड्डीया ० जाव मंहसक्खा, जंबुदीवे
दीवे मंदर पव्वए मंदरचूलियं सव्वओ समंता संपरिकखि-
त्ता णं चिड्डेज्जा, अहे णं चत्तारि दिसाकुमारीओ महत्त-
रियाओ चत्तारि बलिपिंडे गहाय जंबुदीवस्स दीवस्स
चउसु वि दिसासु बहियाभिमुहीओ ठिच्चा ते चत्तारि व-
लिपिंडे जमगसमगं बहियाभिमुहे पक्खिवज्जजा, पभू णं
गोयमा ! ताओ एगमेगे देवे ते चत्तारि बलिपिंडे धर-
णितलमसंपत्ते खिप्पाभेव पडिसाहरित्तए, ते णं गोयमा !
देवा ताए उक्किट्टाए ० जाव देवगइए एगे देवे पुरच्छा-
भिमुहे पयाते एवं दाहिणाभिमुहे एवं पच्चथाभिमुहे एवं
उत्तराभिमुहे एवं उट्टाभिमुहे ० एगे देवे अहोभिमुहे पयाए ।
तेणं कालेणं तेणं समएणं वामसहस्साउए दारए पयाए,
तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियगे पहीणा भवन्ति, णो
चेव णं ते देवा लोगंतं संपाउणंति, तए णं तस्स दारगस्स
आउए पहीणे भवति णो चेव णं ० जाव संपाउणंति, तए णं
तस्स दारगस्स अट्ठिमिजापहीणा भवन्ति णो चेव णं ते देवा
लोगंतं संपाउणंति, तए णं तस्स दारगस्स आयत्तमे वि
कुलवंसे पहीणे भवति णो चेव णं ते देवा लोगंतं संपा-
उणंति, तए णं तस्स दारगस्स नामगोए वि पहीणे भवति
णो चेव णं ते देवा लोगंतं संपाउणंति, तेसि णं भंते देवा-
णं किं गए बहुए अगए बहुए ? , गोयमा ! गए बहुए नो
अगए बहुए, गयाउ से अगए असंखेज्जइभागो अगयाउ मे
गए असंखेज्जगुणे लोए णं गोयमा ! एमहालए पन्नत्ते ।

(१५) अलोकः कतिमहालयः—

अलोए णं भंते ! के महालए पन्नत्ते ? , गोयमा ! अयन्नं
समयखेत्ते पणयालीमं जोयणसयसहस्साइ आयामवि-
क्खंभेणं जहा खंदए ० जाव परिकखेवेणं । तेणं कालेणं
तेणं सयएणं दम देवा महिड्डीया तंहव ० जाव संपरि-
क्खित्ता णं संचिड्डेज्जा, अहे णं अट्ठ दिसाकुमारीओ मह-
त्तरियाओ अट्ठ बलिपिंडे गहाय माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स
चउसु वि दिसासु चउसु वि विदिसासु बहियाभिमुहीओ
ठिच्चा अट्ठ बलिपिंडे गहाय माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स जम-
गसमगं बहियाभिमुहीओ पक्खिवज्जजा, पभू णं गोयमा ! तओ
एगमेगे देवे ते अट्ठ बलिपिंडे धरणितलमसंपत्ते खिप्पाभेव
पडिसाहरित्तए, ते णं गोयमा ! देवा ताए उक्किट्टाए ० जाव
देवगइए लोगंसि ठिच्चा असवभावपट्टवणाए एगे देवे पुरच्छा
भिमुहे पयाए, एगे देवे दाहिणपुरच्छाभिमुहे पयाए, एवं ०
जाव उत्तरपुरच्छाभिमुहे एगे देवे उट्टाभिमुहे एगे देवे अ-
होभिमुहे पयाए, तेणं कालेणं तेणं समएणं वामसयस-
हस्साउए दारए पयाए, तए णं तस्स दारगस्स अम्मा-

पियरो पहीणा भवन्ति नो चैव शं ते देवा अलोयंतं मं-
पाउण्ति, तं चैव०, तेसि शं देवाणं किं गणं बहुणं अ-
गणं बहुणं ?, गोयमा ! नो गणं बहुणं अगणं बहुणं ग-
याउ मे अगणं अणंतगुणं, अगयाउ मे गणं अणंतभागे
अलोणं शं गोयमा ! एमहालणं पन्नेत्ते । (सू० ४२१)

‘सच्चदीव’ इति इह यावत्कर्णादिदं दृश्यम्—‘समु-
दाणं अमंतरणं सच्चच्चुद्धाणं वट्टं तेल्लापूपसंठाणसंठिणं च-
ट्टं गहचक्रवालसंठाणसंठिणं वट्टं पुक्खरकन्नियासंठाणसं-
ठिणं वट्टं पडिपुत्तचंदसंठाणसंठिणं एकं जायणसयसह-
स्सं आयासविकसंभणं तिस्सि जायणसयसहस्साइ सोलस य
सहस्साइ दांसि य सत्तावीसं जायणसणं तिस्सि य कां-
मे अट्ठावीसं च धणुसयं तेरस अंगुलाइ अट्ठंगुलं च
किंचि विसेसाहिणं’ इति ‘ताणं उक्किट्ठाणं’ इति इह याव-
त्कर्णादिदं दृश्यम्—‘तुरियाणं चवलाणं चंडाणं सिहा-
णं उड्डयाणं जयणाणं छयाणं दिव्याणं’ इति तत्र त्वरि-
तया—आकुलया नपलया—कायचापलेयनं चण्डया—गैदया
गन्धुर्कपयोगान् सिहया—दाक्ष्यस्थिरतया उड्डतया—दर्पा-
तिशयनं जायन्त्या—विपत्तजत्वेन छेकया—निपुण्या दि-
व्यया—दिवि भवयेति, ‘पुच्छाभिमुहं’ इति मवेपेक्षया,

आसत्तमे कुलधंसं पहीणे’ इति कुलरूपो वंशः प्रहीणे
भवति आसत्तमादपि वंश्यात्, संसममपि वंश्यं यावदि-
त्यर्थः, ‘गयाउ मे अगणं असंखेज्जभागं अगयाउ मे ग-
णं असंखेज्जगुणं’ इति, ननु पूर्वादिषु प्रत्येकमर्द्धज्जु-
प्रमाणव्याल्लोकस्योर्ध्वाधश्च किञ्चिन्न्युनाधिकसमर्द्धज्जुप्रमा-
णव्याप्तुल्यया गत्या गच्छन्तां देवानां कथं पदस्वर्पापि दिक्षु
गतादगन्ते क्षेत्रमस्स्यात्तभागमात्रम्, अगताच्च गतमस्-
स्यात्तगुणमिति ?, क्षेत्रवेपस्यादिति भावः, अत्रोच्यते—
घनचतुरस्रीकृतस्य लोकस्थैव कल्पितव्याघ्रं दापः, ननु
यद्युक्तरूपयाऽपि गत्या गच्छन्तो देवा लोकान्ते बहु-
नापि कालेन न लभन्ते तदा कथमच्युताजिनजन्मादि-
षु द्रागवतरन्ति ?, बहुत्वान्नेत्रस्याल्पत्वादवतरणकालस्थै-
रिति, सत्यम्, किन्तु—मन्दैव गतिः, जिनजन्मावतरण-
गतिस्तु शीघ्रतमेति, ‘असम्भावपट्टवणाणं’ इति असम्भूता-
र्थकलपनेत्यर्थः । पूर्वं लोकालोकवस्तुत्वात् ।

(१६) अथ लोकैकप्रदेशगतं वस्तुविशेषं दर्शयन्नाह—

लोगस्स शं भंते ! एगम्मि आगामपणं जे एगिदियप-
एसा० जाव पंचिदियपएसा अणिदियपदेमा अन्नमन्नव-
द्धा, अन्नमन्तपुट्ठा० जाव अन्नमन्नममभरघडत्ताए चिट्ठंति,
अन्थि शं भंते ! अन्नमन्नस्स किञ्चि आवाहं वा वावाहं
वा उप्पायंति छविच्छेदं वा करंति ?, शो तिण्ठे समट्ठे,
मे केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ लोगस्स शं एगम्मि आगा-
मपणं जे एगिदियपएसा ० जाव चिट्ठंति शन्ति शं भं-
ते ! अन्नमन्नस्स किञ्चि आवाहं वा० जाव करंति ? गोय-
मा ! मे जहानापणं नट्टिया सिया मिमागागारचारुवमा
जाव कलिया रंगट्ठाणंमि जणमयाउलंमि जणमयसह-

स्साउलंमि वत्तीसइविहस्स नट्टस्स अन्नयरं नट्टविहिं उव-
दंसेजा, मे नूणं गोयमा ! ते पच्छगा तं नट्टियं अणिमि-
साए दिट्ठीए सव्वओ समंता समभिलोणंति ?, हंता सम-
भिलोणंति, ताओ शं गोयमा ! दिट्ठीओ तंमि नट्टियंमि
सव्वओ समंता मन्निपडियाओ ?, हंता मन्निपडियाओ,
अन्थि शं गोयमा ! ताओ दिट्ठीओ तीसं नट्टियाए किं-
चि वि आवाहं वा वावाहं वा उप्पायंति छविच्छेदं वा
करंति ?, शो तिण्ठे समट्ठे, अहवा—मा नट्टिया तामि
दिट्ठीणं किञ्चि आवाहं वा वावाहं वा उप्पायंति छविच्छेदं
वा करंति ?, शो तिण्ठे समट्ठे, ताओ वा दिट्ठीओ अन्नम-
न्नाए दिट्ठीए किञ्चि आवाहं वा वावाहं वा उप्पायंति
छविच्छेदं वा करंति ?, शो तिण्ठे समट्ठे, मे तेणट्ठेणं
गोयमा ! एवं वुच्चइ तं चैव० जाव छविच्छेदं वा करंति॥
(सू० ४२२)

लोगस्स शं भंते ! ‘अन्थि शं भंते !’ इति अस्य
भदन्त ! पत्तः इह च न इति शेषो दृश्यः, ‘जाव क-
लिय’ इति इह यावत्कर्णादिदं दृश्यम्—‘संगयगयहसि—
यभणियचिद्वियधिलासललियसंलाचनउणजुनोवयारक—
लिय’ इति, ‘वत्तीसइविहस्स नट्टस्स’ इति द्वाविंशद्
विधा—भेदा यस्य तत्तथा तस्य नास्त्वस्य, तत्र ईहा-
सृगकृपभतुरगनरमकर्गवहगव्यालकाकिन्नरादिभक्तिचित्रो—
नामैको नास्त्वविधिः, एतच्चिन्ताभिनयनमिति संभाव्य-
ते, एवमन्येऽप्येकविंशद्विधयो गजप्रश्नकृतानुसारतो वा-
च्याः ।

लोकैकप्रदेशाधिकारद्वयमाह—

लोगस्स शं भंते ! एगम्मि आगामपणं जहन्नपए जीवप-
एमाणं उक्कोसपए जीवपएमाणं सव्वजीवाणं य कयं
कयंरहितो० जाव विसेसाहिणं वा !, गोयमा ! सव्व-
त्थोवा लोगस्स एगम्मि आगामपणं जहन्नपए जीव
पएसा, सव्वजीवा असंखेज्जगुणा, उक्कोसपए जीवप-
एसा विसेसाहिणं सवं भंते ! भंते ! इति । (सू० ४२३)

‘लोगस्स शं भंते !’ अस्य व्याख्या—यथा किलेतेषु त्र-
योदशसु प्रदेशेषु त्रयोदश प्रदेशकानि दिग्दशकस्पर्शानि त्र-
योदश द्रव्याणि स्थितानि तेषां च प्रत्याकाशप्रदेशं त्र-
योदश त्रयोदश प्रदेशा भवन्ति, एवं लोकाकाशप्रदेशोऽ-
नन्तजीवावगाहनैकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽनन्ता जीवप्रदेशा
भवन्ति लोकं च मुहमा अनन्तजीवात्मका निगोदाः पृ-
थिव्यादिसर्वजीवान्तर्ययकतुल्याः सन्ति, तेषां चैकैक-
स्मिन्नाकाशप्रदेशं जीवप्रदेशा अनन्ता भवन्ति तेषां च ज-
यन्त्यपदे एकत्राकाशप्रदेशे सर्वस्तोका जीवप्रदेशाः, तेभ्य-
श्च सर्वजीवा असंख्यगुणाः, उक्कपदे पुनस्तेभ्यो
विशेषाधिका जीवप्रदेशा इति ॥ अयं च सूत्रार्थोऽसूचित्व-
द्भोक्तायाभिर्भावनीयः—

“लोगस्संगपणं जहन्नपपर्यामि जियपएमाणं ।

उक्तासपय य तथा, स्वर्वाजिवाण्येकवहुया ? । । इति प्रश्नः ।

उत्तर पुनश्च—

योत्रा जहन्नपय, जियपयसा जिया असेखगुणा ।
उक्तासपयपयसा, तत्रो विसेसाहिया भणिया ॥ २ ॥

अथ जघन्यपदमुत्कृष्टपदं चाचर्यते—

तत्थ पुण जहन्नपयं, लोभेता जत्थ कामसा तिदिमि ।

छुदिसिमुकासपयं, समस्तगोलस्मि, गुणगुत्थ ॥ ३ ॥

तत्र-तयो जघन्यतरपदयो जघन्यपदं लोकान्ते भवति 'ज-
त्थ' 'त्ति' यत्र गोलके स्पर्शना निगोददेशस्ति सृष्टेयं दिक्षु
भवति शेषदिशामलोकनाद्युत्पत्त्यात्, सा च खण्डगोल
एव भवतीति भावः 'छादिसि' 'त्ति' यत्र पुनर्गोलके पद-
स्वपि दिक्षु निगोददेशः स्पर्शना भवति तत्रोत्कृष्टपदं भवति
तच्च समस्तगोलः परिपूर्णगोलके भवति, नान्यत्र, खण्ड-
गोलके न भवतीत्यर्थः, सम्पूर्णगोलकश्च लोकमध्य एव
स्यादिति ।

अथ परवचनमाशङ्कमान आह—

उक्तासमसंखगुणं, जहन्नयात्रो पयं हवइ किनु ? ।

नणु तिदिमि कुसणात्रो, छुदिसि कुसणा भव दुगुणा ॥ ४ ॥

उत्कर्षम्—उत्कृष्टपदमसंख्यातगुणं जीवप्रदेशोपेत्या जघन्य-
कात्पदादिति गर्भं भवति, किन्तु-कथं तु, न भवतीत्यर्थः,
कस्मादेवम् ? इत्याह—ननु—निश्चितम्, अन्तमायां वा
ननुशब्दः, विदिक्स्पर्शनायाः सकाशात् पददिक्स्पर्शना
भवेद् द्विगुणं, इह च काकुपाटाङ्गुत्वं प्रतीयत इति, अ-
त्रो द्विगुणमवोत्कृष्टं पदं स्यादसंख्यातगुणं च तदिष्यते,
जघन्यपदाधित जीवप्रदेशोपेत्याऽसंख्यातगुणसर्वजीवभ्यो
विशेषाधिकजीवप्रदेशोपेत्यात्तस्येति । इहोत्तरम्—

योत्रा जहन्नपय, निगोयमिन्नावगाहणाकुसणा ।

कुसणासंखगुणता, उक्तासपय असेखगुणा ॥ ५ ॥

स्तोका—जीवप्रदेशा जघन्यपदे कस्मान् ? इत्याह—नि-
गोदमात्रे क्षेत्रवगाहना येषां ते तथा, एकावगाहना इत्य-
र्थः, तत्रैव यत्स्पर्शनम्—अवगाहनं जघन्यपदस्य तन्निगो-
दमात्रावगाहनस्पर्शनं तस्मात्, खण्डगोलकनिष्पादकनि-
गोदैलस्यासंस्पर्शनादित्यर्थः, भूम्यासन्नापवरककोणान्ति-
मप्रदेशसदृशा हि जघन्यपदाख्य, प्रदेशः, तं चालोकसम्ब-
न्धादकावगाहना एव निगोदाः स्पृशन्ति; न तु खण्डगो-
लनिष्पादकाः, तत्र किल जघन्यपदं कल्पनया जीवशनं
स्पृशति, तस्य च प्रत्येकं कल्पनयैव प्रदेशलक्षं तत्रावगा-
हमित्येवं जघन्यपदे कोटी जीवप्रदेशानामवगाहत्वेवं स्तो-
कास्तत्र जीवप्रदेशा इति । अथोत्कृष्टपदजीवप्रदेशपरिमाण-
मुच्यते—'कुसणासंखगुणत्' 'त्ति' स्पर्शनायाः—उत्कृष्टपदस्य
पूर्णगोलकनिष्पादकनिगोदः संस्पर्शनाया यदसंख्यातगुण-
स्य जघन्यपदापेत्या तत्तथा तस्माद्धेतोः उत्कृष्टपदेऽसंख्या-
तगुणा जीवप्रदेशा जघन्यपदापेत्या भवन्ति, उत्कृष्टपदं
हि सम्पूर्णगोलकनिष्पादकनिगोदैरकावगाहनैरसंख्यैः त-
थोत्कृष्टपदाविमोचननैकैकप्रदेशपरिहानिभिः प्रत्येकमसंख्ये-
यैरेव स्पृष्टम्, तच्च किल कल्पनया कोटीमहस्येण जी-
वानां स्पृश्यते, तत्र च प्रत्येकं जीवप्रदेशलक्षस्यावगाह-
ना जीवप्रदेशानां दशकोटीकोट्योऽवगाहः स्युरित्येवमुत्कृ-
ष्टपदं तसंख्येयगुणा भावनीया इति ।

अथ गोलकप्ररूपणाय आह—

उक्तासपयमोचुं, निगोयत्रोगाहणाए सच्चन्तो ।

निष्पादज्जइ गोत्तो, पएसपरिबुद्धिहाणीहि ॥ ६ ॥

उत्कृष्टपदं-विवर्जितप्रदेशम् अमुञ्चद्भिः निगोदावगाहनाया
एकस्याः सर्वतः—सर्वासु दिक्षु निगोदान्तराणि स्थापयद्भि-
निष्पाद्यन्ते गोलः, कथम् ? प्रदेशपरिवृद्धिहानिभ्यां—काश्चित्-
प्रदेशान् विवर्जितावगाहनाया आक्रामद्भिः काश्चिद्विमुञ्च-
द्भिर्गित्यर्थः, एवमेकगोलकनिष्पत्तिः । स्थापना चेयम्—

गोलकान्तरकल्पनायाह—

तत्तो चिय गोलात्रो, उक्तासपयं मुइत्तु जो अत्रो ।

होइ निगोत्रो तस्मि चि, अत्रो निष्फज्जती गोला ॥ ७ ॥

तमेवोक्कलक्षणं गोलकमाश्रित्यान्या गोलका निष्पद्यन्ते,
कथम् ? उत्कृष्टपदं प्राक्तनगोलकनस्थस्थि विमुच्य योऽन्यो
भवति निगोदस्तस्मिन्नुत्कृष्टपदकल्पनेनात् ।

तथा च यन्स्यात्तदाह—

एवं निगोयमेत्ते, खत्ते गोलस्स होइ निष्फत्ती ।

एवं निष्पज्जन्ते, लोगे गोला असेखिजा ॥ ८ ॥

एवम्—उत्कर्षमेण निगोदमात्रे क्षेत्र गोलकस्य भवति
निष्पत्तिः, विवर्जितनिगोदावगाहानिर्गन्तिनिगोददेशानां गो-
लकान्तरानुपवेशान्, एवं च निष्पद्यन्ते लोके गोलका
असंख्ययाः, असंख्येयत्वात् निगोदावगाहनानाम्, प्रतिनिगो-
दावगाहनं च गोलकनिष्पत्तेरिति ।

अथ किमिदमेव प्रतिगोलकं यदुक्तमुत्कृष्टपदं तदेवह

ग्राह्यमुतान्यत् ? इत्यस्यामाशङ्कयामाह—

ववहारनण इमं, उक्तासपया वि एत्तिनया चैव ।

जं पुण उक्तासपयं, नेच्छइ यं होइ तं वोच्छइ ॥ ९ ॥

व्यवहारनयेन—सामान्येन इदम्—अनन्तरात्कृष्टपद-
मुक्तम्, काका चेदमध्ययम्, तेन नेहदं ग्राह्यमित्यर्थः
स्यात्, अथ कस्मादेवम् ? इत्याह—'उक्तासपया वि एत्ति-
नया चैव' 'त्ति' न केवलं गोलका असंख्ययाः उत्कर्ष-
दान्यपि परिपूर्णगोलकप्ररूपितानि एतावन्त्येव—असंख्ये-
यान्येव भवन्ति यस्मात्ततो न नियतमुत्कृष्टपदं किञ्चन-
स्यादिति भावः, यत्पुनरुत्कृष्टपदं नैश्चयिकं भवति सर्वो-
त्कर्षयोगाद् यदिह ग्राह्यमित्यर्थः तद्वदेव ।

तदेवाह—

वायरनिगोयविग्गह-गइयाई जत्थ समहिया अत्रे ।

गोला हुज्ज सुवहुला, नेच्छइ पयं तदुक्तासं ॥ १० ॥

वादरनिगोदानां—कन्दादीनां विग्रहगतिकादयो वादरनिगो-
दविग्रहगतिकादयः, आदिशब्दश्चाविग्रहगतिकाद्योधा-
र्थः, यत्रोत्कृष्टपदं समधिका अन्य—सूक्ष्मनिगोदगोलके-
भ्योऽपरे गोलका भवेयुः सुबहवो नैश्चयिकपदं तदुत्कर्षम्,
वादरनिगोदा हि पृथिव्यादिषु पृथिव्यादयश्च स्वस्थानेषु
स्वरूपतो भवन्ति न सूक्ष्मनिगोदाद्यन्तर्वैयत्यतो यत्र क-
चित्ते भवन्ति तदुत्कृष्टपदं तात्त्विकमिति भावः ।

एतदेव दर्शयन्नाह—

इहरा पडुच्च सुहुमा, बहुतुला पायसो मगजगोला ।

तो वायराइगहणं, कीरइ उक्तासपयस्मि ॥ ११ ॥

'इहर' 'त्ति' वादरनिगोदाश्रयणं विना सूक्ष्मनिगोदान्
प्रतीत्य बहुतुलाः—निगोदसंख्यया समानाः प्रायशः, प्रा-

यो ग्रहणमेकादिना न्यूनाधिकत्वे व्यभिचारपरिहारार्थम् । क
एत ? इत्याह—सकलगोलाः , न तु खण्डगोलाः , अतो
नान्यतः किञ्चिदुत्कृष्टपदं लभ्यते , यत एव ततो वा-
दगतिगोदादिग्रहणं कियते उत्कृष्टपदं ।

अथ गोलकादीनां प्रमाणमाह—

गोला य संखेजा, ह्येति निगोया अखेखया गोले ।
एकैका उ निगोयो, अणंतजीवो मुण्येखो ॥ १२ ॥ (भ०)
(जीवप्रदेशपरिमाणप्ररूपणापूर्वेकं निगोदादीनामवगाहना-
मानादिप्ररूपणा 'ओगाहणा' शब्दे तृतीयभागे २३ पृष्ठ
गता)

अथ सर्वजीवभ्य उत्कृष्टपदजीवप्रदेशा विशेषाधिका इति
विभक्तिपुस्तैषां सर्वजीवानां च तावत्समतामाह—
गोला जीवो य समा, एणसथो जे च सखजीवा चि ।
ह्येति समोगाहण्या, मडिभूमओगाहणं पण ॥ २३ ॥

गोलको जीवश्च समो प्रदेशतः—अवगाहनाप्रदेशानाश्रि-
त्य, कल्पनया द्वयोर्गण प्रदेशदशसहस्र्यामवगाहत्वात् , 'जे
च' इति यस्माच्च सर्वजीवा आप सृज्मा भवान्त समावगा-
हना मध्यमावगाहनामाश्रित्य, कल्पनया हि जग्रन्त्याव-
गाहना पञ्चप्रदेशसहस्राणि उत्कृष्टा तु पञ्चदशेति द्वयोश्च
मीलनेनार्द्धीकरणेन च दश सहस्राणि मध्यमा भवतीति ।

तेण फुडे चिय लिङ्गं, एगपणसम्मि जे जियपण्णा ।
ते सखजीवतुल्ला, मुण्यसु पुणो जह चिसंसहिया ॥ २४ ॥

इह किलासद्भावस्थापनया कोटीशतसंख्याप्रदेशस्य जी-
वस्याकाशप्रदेशदशसहस्र्यामवगाहस्य जीवस्य प्रतिप्रदेशं
प्रदेशलक्षं भवति, तच्च पूर्वोक्तप्रकारतो निगोदवर्तिना
जीवलक्षेण गुणितं कोटिसहस्रं भवति, पुनरपि च तद-
कगोलवर्तिना निगोदलक्षेण गुणितं कोटीकोटीदशकप्रमाणं
भवति, जीवप्रमाणमप्येतदेव । तथाहि—कोटीशतसंख्यप्र-
देशलोकं दशसहस्रावगाहिनां गोलानां लक्षं भवति, प्रति-
गोलकं च निगोदलक्षकल्पनात् निगोदानां कोटीसहस्रं
भवति, प्रतिनिगोदं च जीवलक्षकल्पनात् सप्तजीवानां
कोटीकोटीदशकं भवतीति ।

अथ सप्तजीवभ्य उत्कृष्टपदगतजीवप्रदेशा विशेषाधिका
इति दर्शयते—

जे संति केद खंडा, गोला लोगंतवर्तिणो अचे ।
वायगविगहणहिय, उक्कोसपयं जमम्महिये ॥ २५ ॥

यस्माद्विद्यन्ते केचित्खण्डा गोला लोकास्तद्वर्तिनः 'अचे'
इति पूर्णगोलकभ्यामपेक्षतो जीवराशिः कल्पनया कोटी-
कोटीदशकरूप ऊना भवति, पूर्णगोलकतायामेव तस्य—यथो-
क्तस्य भावान्, ततश्च येन जीवराशिना खण्डगोलका
पूर्णाभूताः न सर्वजीवराशेरपनीयते असङ्गतत्वात्तस्य, स
च किल कल्पनया कोटीमानः, तत्र चापनोते सप्तजीवरा-
शिः स्तोक्ततरो भवति, उत्कृष्टपदं तु यथोक्तप्रमाणमेवेति
तच्चतो विशेषाधिकं भवति, समता पुनः खण्डगोलानां
पूर्णताविवक्षणादुक्तं, तथा वादविग्रहकेश्च वादगतिगो-
दादिजीवप्रदेशोत्कृष्टपदं यद्—यस्मान्नवजीवराशेरप्यधिका
तत्र सप्तजीवभ्य उत्कृष्टपदं जीवप्रदेशा विशेषाधिका भव-

तीति । इयमेव भावना—वादविग्रहगतिकादीनामनन्तानां
जीवानां सृज्मजीवासेख्यभागवर्तिनां कल्पनया कोटीप्राय-
संख्यानां पूर्वोक्तजीवराशिप्रमाणे प्रक्षेपणतः समताप्राप्तावपि
तस्य वादगतिजीवराशेः कोटीप्रायसंख्यस्य मध्यादुत्कर्षतो-
ऽसंख्येयभागस्य कल्पनया शतसंख्यस्य विवक्षितसृज्मगो-
लकावगाहनायामवगाहनात् एकैकस्मिन् प्रदेशे प्रत्येकं
जीवप्रदेशलक्षस्यावगाहत्वात् लक्षस्य च शतगुणत्वेन को-
टीप्रमाणत्वात् तस्याथोत्कृष्टपदं प्रक्षेपात्पूर्वोक्तमुत्कृष्टपदजी-
वप्रदेशमानं कोट्यधिकं भवतीति ।

यस्मादेवम—

तम्हा सखेहिनो, जीवाहिनो फुडे गहेयव्वं ।
उक्कोसपयपण्णा, ह्येति चिसंसाहिया नियमा ॥ २६ ॥

इदमेव प्रकारान्तरेण भावयते—

अहवा जेण बहुसमा, सुहुमा लेणऽवगाहणाण य ।
तेणैकैकं जीव, बुद्धीणं विगल्लण लेण ॥ २७ ॥

यतो बहुसमाः—प्रायेण समाना जीवसंख्यया कल्पनया
एकैकावगाहनायां जीवकोटीसहस्रस्यावस्थानात् , ख-
ण्डगोलकव्यभिचारपरिहारार्थं चेह बहुग्रहणं सृज्माः—
सृज्मनिगोदगोलकाः कल्पनया लक्षकल्पाः लोक—चतुर्द-
शखण्डात्मके, तथाऽवगाहनायां च समाः, कल्पनया दशसु
दशसु प्रदेशसहस्रस्यावगाहत्वात्, तस्मादेकप्रदेशावगाहजी-
वप्रदेशानां सर्वजीवानां च समतापारज्ज्ञानार्थमेकैकं जीवं-
बुद्ध्या 'विगल्लण' इति केवात्मसमुद्घातगत्या विस्तार्य-
ल्लोकः । अयमेव भावाथः—यावन्तो गोलकस्यैकत्र प्रद-
श जीवप्रदेशा भवन्ति, कल्पनया कोटीकोटीदशकप्रमा-
णास्तावन्त एव विस्तारितेषु जीवेषु लोकस्यैकत्र प्रदेशे
ते भवन्ति, सप्तजीवा अप्येतत्समाना एवेति ।

अत एवाह—

एवं पि समा जीवा, एगपणसगयजियपणसंहि ।
वायगवाहुल्ला पुण, ह्येति पण्णा चिसंसहिया ॥ २८ ॥

एवमपि न केवलं 'गोला जीवो य समा' इत्यादिना पू-
र्वोक्तन्यायिन रुमा जीवा एकप्रदेशगतजीवप्रदेशरिति, उ-
त्तरार्द्धस्य तु भावना, प्राग्वद्वस्येति ।

अथ पूर्वोक्तगतीनां निदर्शनाभ्यभिधितुः प्रस्तावयन्नाह—

तेमि पुण रामीणं, निदर्शिसणमिणं भणामि एच्चखं ।
सुहगहणगाहणत्थं, ठवणा रमिणपमाणंदि ॥ २९ ॥

गोलानां लक्षसंकेतं, गोलं गोलं निगोयलक्षं तु ।

एकैकं य निगोण, जीवाणं लक्षसंकेतं ॥ ३० ॥

कोटिसंख्यमेगजीव—एगणसमाणं तमेव लोगस्स ।

गोल—निगोय जियाणं, दस उ सहस्सा समोगाहो ॥ ३१ ॥

जीवसंकेतकस्स य, दससाहस्रावगाहिणो लोग ।

एकैकस्मि पणनं, पणलक्षं समोगाहो ॥ ३२ ॥

जीवसंख्यस्त जहणं, पणम्म कोटी जियपण्णा ॥

ओगाहो उक्कोसं, पणम्म वाच्छे पणम्म ॥ ३३ ॥

कोटिसहस्रावगाहिणं, कोडाकोडादसपण्णाणं ।

उक्तासि ओगाढा, सव्यजियाऽवेत्तिया चेव ॥ ३४ ॥

कोडी उक्तासपय-स्मि वायगजियप्पणसपस्सेवो ।

साहणयमेत्तियं चिय, कायध्वं खड्गोलाणं ॥ ३५ ॥

उक्तपुण्ड्रे सूक्ष्मजीवप्रदेशांशरुपरिकोटीप्रमाणे वादर-
जीवप्रदेशानां प्रक्षेपः कार्यः, शतकल्पवादिर्वाजितसूक्ष्मगो-
लकावगाढवादरजीवानाम्, तेषां च प्रत्येकं प्रदेशलक्षस्यो-
क्तपुण्ड्रेऽवस्थितत्वात्, तन्मीलेन च कोटीसङ्ख्यावदिति,
तथा सर्वजीवराशेर्मध्याच्छेधनकम्—अपनयनम् 'एत्तियं
चिय' इति एतावतामिव—कोटीसंख्यानामिव कर्त्तव्यम्,
खड्गोलाणाम् खड्गगोलकपूर्णताकरणे नियुक्तजीवानां त-
यामसङ्ख्याविकत्वादिति ।

एणानि जहासंभव-मन्थावण्यं केरुज्ज रासाणं ।

सव्भावया य जाणि-उज ते अणंता असंखा वा ॥ ३६ ॥ "

इहाथापदयो यथास्थाने प्रायः प्राग् दर्शित एव 'अणंत'
इति निर्गोद जीवा यद्यपि लक्षमाना उक्तास्तथाऽप्यनन्ताः,
एवं सर्वजीवा अपि, तथा निर्गोदादयो ये लक्षमाना उक्तास्त-
ऽप्यसंख्यया अवसेया इति । भ० ११ श० ११ उ० ।

(१७) असंख्येषु लोकेषु अनन्तानि रात्रिन्दिवानित्याह-

तेणं कालेणं तेणं समणं पामावच्चिज्जा (ते) थेग
भगवंतो जेणव समणं भगवं महावीरं तेणव उवागच्छंति
उवागच्छित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अदृग्गामंते
ठिच्चा एवं वदामी-मे नूणं भंते ! अयंखेज्जे लोए
अणंता राइंदिया उप्पज्जिमु वा उप्पज्जंति वा उप्पजि-
स्मंति वा विगच्छिमु वा विगच्छंति वा विगच्छिस्मंति वा
परीत्ता राइंदिया उप्पज्जिमु वा उप्पज्जंतिमु वा उप्पजिस्मंति
वा विगच्छिमु वा विगच्छंति वा विगच्छिस्मंति वा ?, हेता
अज्जो? अयंखेज्जे लोए अणंता राइंदिया तं चेव, मे केणहुणं
० जाव विगच्छिस्मंति वा ?, मे नूणं भंते ! अज्जो ! पामणं
अग्रहया पुग्गिमादाणीणं मामए लोए वुड्ढए, अणादी-
ए अणवदग्गं परिंते परिवुड्ढं हेट्ठा विन्थिएणं मज्जे
संखित्ते उप्पि विमाले अहे पलियं कमंठिए मज्जे वरवड्ढ-
विग्गहिते उप्पि उद्धमुड्ढाकारंमंठिए तमिं च णं माम-
यंसि लोगमि अणादियंमि अणवदग्गंमि परिंत्तंसि
परिवुड्ढंसि हेट्ठा विन्थिन्तंसि मज्जे संखित्तंमि उप्पि
विमालंमि अहे पलियं कमंठियंमि मज्जे वरवड्ढविग्ग-
हितंमि उप्पि उद्धमुड्ढाकारंमंठियंमि अणंता जीवघणा
उप्पज्जिता उप्पज्जित्ता निलीयंति परिंत्ता जीवघणा उप्प-
ज्जिता उप्पज्जित्ता निलीयंति । मे नूणं भूणं उत्पन्ने विगए
परिणए अज्जोविहिं लोकति पलोक्कइ, जे लोकइ मे लोए ?,
हेता भगवं [ते] !, मे मेणहुणं अज्जो ! एवं वुच्चइ
अयंखेज्जे तं चेव । तप्पभित्तिं च णं ते पामावच्चिज्जा थेग
भगवंतो समणं भगवं महावीरं पच्चभिज्जाणंति मव्वन्नु
सव्वदग्गिमी, तए णं ते थेग भगवंतो समणं भगवं महा

वीरं वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वदामी-
इच्छामि णं भंते ! तुव्वं अतिए चाउज्जामाओ धम्माओ
पंच महव्वइयं सप्पडिकमणं धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विह-
रित्तिए, अहामुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिवंधं केरुह, तए णं
ते पामावच्चिज्जा थेग भगवंतो ० जाव चग्गिमेहिं उस्सा
सनिस्सासेहिं मिट्ठा ० जाव मव्वदृक्खप्पहीणा अन्थेगति-
या देवा देवल्लोएमु उववन्ना । (मू० २२६)

'तेणं कालेणं' इत्यादि, नत्र 'अयंखेज्जे लोए' इति असं-
ख्यातेऽसंख्यानप्रदेशात्मकत्वात् लोके—चतुर्दशरज्ज्यात्मके
क्षेत्रलोके आधाराभूतं 'अणंता राइंदिय' इति अनन्तपरिमा-
णानि रात्रिन्दिवानि—अहोरात्राणि 'उप्पज्जिमु वा' इत्या-
दि, उत्पन्नानि वा उत्पद्यन्ते वा उत्पत्स्यन्ते वा, पृच्छ-
तामयमभिप्रायः—यदि नामासंख्यातो लोकस्तदा तदा-
नन्तानि तानि कथं भवितुमर्हन्ति ? , अल्पवादाधारस्य
महत्वाच्चाधेयस्यति, तथा 'परित्ता राइंदिय' इति परित्ता-
नि—नियतपरिमाणानि नानन्तानि, इहायमभिप्रायः—यद्यन-
न्तानि तानि तदा कथं परित्तानि ? इति विरोधः, अत्र
हन्तेत्याद्युत्तरम्, अत्र चायमभिप्रायः—असंख्यानप्रदेशेऽपि
लोकेऽनन्ता जीवा वर्त्तन्ते, तथाविधस्वरूपत्वाद्, एकत्रा-
श्रयं सहस्रादिसंख्यप्रदीपप्रभा इव, ते चैकैवैव समयादिके
कालेऽनन्ता उत्पद्यन्ते विनश्यन्ति च, स च समयादिकाल-
स्तेषु साधारणशरीरावस्थायामनन्तेषु प्रत्येकशरीरावस्थायां
च परित्तेषु प्रत्येक वर्त्तन्ते, तस्मिन्निर्गतलक्षणपर्यायरूपत्वा-
त्तस्य, तथा च कालोऽनन्तः परित्तश्च भवतीति, एवं चा-
संख्येऽपि लोके रात्रिन्दिवान्यनन्तानि परित्तानि च का-
लत्रयेऽपि युज्यन्ते इति । एतदेव प्रश्नपूर्वकं तत्संमतजि-
नमतेन दर्शयन्नाह—'मे नूणं' इत्यादि, 'मे' इति भवतां
सम्बन्धिना 'अज्जो' इति हे आयाः ! 'पुग्गिमादाणीणं'
इति पुरुषाणां मध्ये आदानीयः—आदेयः—पुरुषादानीयस्तेन
'सामए' इति प्रतिज्ञास्थायि, स्थिर इत्यर्थः 'वुड्ढए' इति
उक्तः, स्थिरश्चात्पत्तिज्ञादाारभ्य स्यादित्यत आह—'अ-
णाइए' इति अनादिकः, स च सान्तोऽपि स्याद्भव्यवच-
दित्याह—'अनवयग्गं' इति अनवदग्रः—अनन्तः 'परिंते'
इति परिमितः प्रदेशतः, अनन्त लोकस्यासंख्ययत्वं पार्थ्वज-
नस्यार्थं संमतमिति दर्शितम् । तथा—'परिवुड्ढं' इति अ-
लोकेन परिवृतः 'हेट्ठा विन्थिन्ते' इति सतरज्जुविस्तृ-
त्वात् 'मज्जे संखित्तं' इति एकरज्जुविस्तारत्वात् 'उप्पि
विमालं' इति ब्रह्मलोकदेशस्य पञ्चरज्जुविस्तारत्वात्, एत-
देवोपमानतः प्राह—'अहे पलियं कमंठिए' इति उपरि म-
ङ्गीण्वाधोविस्तृतत्वाभ्यां 'मज्जे वरवड्ढविग्गहितं' इति
वरवज्रवद्विग्रहः—शरीरमाकारो मध्यक्षामत्वेन यस्य स तथा,
स्वार्थिकश्चेद्द कप्रत्ययः, 'उप्पि उद्धमुड्ढाकारंमंठिए' इति
ऊर्ध्वो न तु तिरश्चीना यो मृद्वस्तस्याकारेण संस्थितो
यः स तथा, मल्लकसंयुटाकार इत्यर्थः, 'अणंता जीवघणा'
इति अनन्ताः—परिमाणतः सूक्ष्मादिसाधारणशरीराणां वि-
वाजितत्वात्, सन्त्यपक्षया वाऽनन्ताः, जीवसन्तर्तानाम-
पर्यवसानत्वात्, जीवाश्च ते घनाश्रान्तनपर्यायसमूहरूप-
त्वादसंख्येयदेशापरूपत्वाच्च जीवघनाः, किमिदं—

'उपपज्जते' 'त्ति उत्पद्ये' पद्य विलीयन्ते-विनश्यन्तः, तथा परीक्षाः—प्रत्येकशरीरा अन्तर्पञ्चितातीतानागतसन्तानतया वा संक्षिप्ताः, जीवघना इत्यादि तथैव, अनेन च प्रश्नेन यदुक्तम् 'अणुता गदादया' इत्यादि तस्यान्तरं सूचितम्, यतोऽ-नन्तपरीक्षितजीवसम्बन्धात्कालविशेषा अप्यनन्ताः परीक्षाश्च व्यपदिश्यन्तेऽतो विरोधः परिहृतो भवतीति । अथ लो-कमेव स्वरूपत आह—'स (नृणं) भूए' 'त्ति यत्र जी-वघना उत्पद्य उत्पद्य विलीयन्ते स लोका भूतः—सद्गतो भवतधर्मयोगात्, स चानुत्पत्तिकोऽपि स्याद् यथा नय-मन्तनाकाशमत आह—उत्पन्नः, एवंविधश्चानश्वरोऽपि स्यात् यथा विवर्तितघटाभाव इत्यत आह—विगतः, स चान-न्वयोऽपि किल भवतीत्यत आह—परिणतः—पर्यायान्त-राणि आपन्नो न तु निरन्वयनाशेन नष्टः । अथ कथमय-मवैविधो निश्चीयते ? इत्याह—'अजीविहि' 'ति अजी-वैः—पुद्गलादिभिः सचां विभ्रद्विरूप्यमानवैरिगच्छद्भिः परिणमिद्भिश्च लोकानन्यभूतैः लोकयते—निश्चीयते प्र-लोकयते—प्रकर्षेण निश्चीयते, भूतादिधर्मकोऽयमिति, अत एव यथार्थनामाऽस्माविति दर्शयन्नाह—'जे लोकइ' 'जे लोए' 'त्ति ये लोकयते—विलोकयते प्रमाणेन स लोका—लोकशब्दवाच्यो भवतीति, एवं लोकस्वरूपाभिधायक-पाश्वजिनवचनसंस्मरणेन स्ववचनं भगवान् समर्थितवा-निति । 'सर्पाडिक्कमणे' 'ति आदिमान्तिमजिनयोगवाच-श्येकरणीयः सप्रतिक्रमणो धर्मोऽन्येषां तु कदाचित्प्रति-क्रमणम्, आह च—'सर्पाडिक्कमणो धर्मो, पुग्गिस्स य पच्छिद्धमस्स य जिणस्स । मज्झिमगाए जित्ताणं, का-रणजाए पडिक्कमणे ॥ १ ॥' 'ति ॥ अनन्तरं 'देवलोएसु उच्चत्ता' इत्युक्तम् । भ० ५ श० ६ उ० । (स्वकीयैः स्वकीयैः पर्यायैः कृतोऽयं लोक इति 'कडवाइ' शब्दे ३ भागे २०४ पृष्ठे गतम्) (लोकवादं 'लोगवाय' शब्दे चक्ष्यामि)

(१८) लोकसम्मतो लोकः—

अस्ति लोकः स्थावरजङ्गमात्मकः, तत्र नवखण्डा पृथ्वी, समुद्रापा वसुंधरति वा । अपरेषां तु—ब्रह्माण्डान्तर्वर्ती, अपरेषां तु—प्रभूतान्येवभूतानि ब्रह्माण्डान्युदकमध्ये प्लव-मानानि सेतिष्ठन्ते । आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० (पृथिव्याः चलाचलत्वविचारः । सर्वा अपि पृथ्व्यः अलोकं न स्पृशन्तीति च 'पुढवी' शब्दे पञ्चमभाग ६७२ पृष्ठे 'भूगोल' शब्दे १५६४ पृष्ठे च दर्शितम्) अनेकेषामत्र मतम्—'लोकक्रियात्मतत्त्वं, विवदन्तं वादिनो विभिन्नार्थम् । अविदितपूर्वं येषां स्याद्वादिनिश्चितं तत्त्वम् ॥ १ ॥' 'येषां तु पुनः स्याद्वादमते निश्चितं तेषाम-स्तिव्यतास्तिव्यद्वैतार्थस्य नयामिप्रायेण कथंचिद् वा श्रयणा-द्विवादाभाव इत्यादि । (आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ०) 'भूगोल' शब्दे पञ्चमभाग ६५६४ पृष्ठे सर्वेषां मते प्रतिपादितम्—अस्ति लोका त्वास्ति वेत्यादि, ध्रुवो लोकः अध्रुवो लोक इत्यादि च । (अस्ति लोकः इति 'अन्थिवाय' शब्दे प्रथमभाग ५१६ पृष्ठे उक्तम्) (नास्ति लोक इत्यस्य खण्डनम् 'भूगोल' शब्दे पञ्चमभाग ६५६४ पृष्ठे विस्तरतो दर्शितम् । ध्रुवो लोकः अस्य खण्डनम् 'पुढवी' शब्दे ६७२ पृष्ठे उक्तम् । अध्रुवो लोकः इति भरणीनिरूपण 'मरण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०८ पृष्ठे उक्तम् । सा-दिको लोक इति 'कम्म' शब्दे तृतीयभाग २४३ पृष्ठे दर्शितम्) ।

(१९) कुत्र लोको बहुसमः—

कहि णं भंते ! लोए बहुसमं ? कहि णं भंते ! लोए सच्च-विग्गहिए पप्पत्ते ? , गायमा ! इमीमे ग्यरणपभाए पुढ-वीए उवग्गिमहंदिह्ल्लसु खुड्ढागपयंगसु एत्थ लोए बहुसमं एत्थ णं लोए सच्चविग्गहिए पप्पत्ते । कहि णं भंते ! विग्गहविग्गहिए लोए पप्पत्ते ? , गायमा ! विग्गहकंडए एत्थ णं विग्गहविग्गहिए लोए पप्पत्ते । (सू० ४८६)

'कहि णं' मित्यादि, 'बहुसमं' 'त्ति अत्यन्तं समः, लोका हि कचिद्वदमानः कचिज्जीयमानोऽतस्तान्नपधाद्-हुसमो वृद्धिहानिवर्जित इत्यर्थः, 'सच्चविग्गाहए' 'त्ति विग्रहो वक्त्रं लघुगित्यर्थः, तदस्यास्तीति विग्रहि—कः सर्वथा विग्रहिकः सर्वविग्रहिकः—सर्वसंज्ञित इत्यर्थः, 'उवग्गिमहंदिह्ल्लसु खुड्ढागपयंगसु' 'त्ति उवग्गिमो यमवधी-कृत्योर्ध्वं प्रतगृद्धिः प्रवृत्ता, अधस्तनश्च यमवधीकृत्याधः प्रतगृद्धिः प्रवृत्ता, ततस्तयोरुपरितदाधस्तनयोः जुल-कप्रतयोः शेषापक्षयो लघुतरयो रज्जुप्रमाणायामविष्क-म्भकयोस्तिर्यग्ग्लोकमध्यभागवर्तिनोः 'एत्थ णं' 'ति एतयोः—प्रक्षापकेनोपदर्श्यमानतया प्रत्यक्षयोः 'विग्गहविग्गहिए' 'त्ति विग्रहो—वक्त्रं तदुक्तो विग्रहः—शरीरं यस्यास्ति स विग्रहविग्रहिकः 'विग्गहकंडए' 'त्ति विग्रहो—वक्त्रं कण्ड-कम्—अवयवो विग्रहरूपं कण्डकं विग्रहकण्डकं तत्र ब्र-ह्मलोककृष्ण इत्यर्थः यत्र वा प्रदेशवृद्ध्या हान्या वा वक्त्रं भवति तद्विग्रहकण्डकम् तच्च प्रायो लोकान्तेष्वस्तीति । भ० १३ श० ४ उ० । 'अनन्तो नित्यश्च लोक' इति यद्-भिहितं, तत्रैवमभिधीयते—यदि स्वजात्यनुच्छेदनास्य नि-त्यताऽभिधीयते ततः परिणामानित्यत्वमस्मदधीष्टमेवाभ्यु-पगतं न काचित्क्षतिः, अथाप्रच्युतानुत्पत्ताभ्यामेकस्वभाव-त्वेन नित्यत्वमभ्युपगम्यते तत्र घटते, तस्याध्यक्षत्वाधि-तत्वात्, न हि क्षणभाविपर्यायानालिङ्गितं किञ्चिदस्तु प्र-त्यक्षेणावसीयते, निष्पर्यायस्य च स्वरूपस्थेवासदृष्टते-व स्यादिति । तथा शश्वद्धवनं कार्यद्रव्यस्याऽऽकाशात्मा-दश्चाविनाशित्वम् यदुच्यते—द्रव्यविशेषापक्षयो तदप्यसद्व, यतः सर्वमेव वस्तुपादव्ययधौव्यदुक्तत्वेन निर्विभाग-मेव प्रवर्तते, अन्यथा विषयविन्दस्यैव वस्तुवमेव ही-यतेति । तथा यदुक्तम्—'अन्तर्वाल्लोकः समुद्रापावच्छि-न्नत्वा' 'दित्येतन्निरन्तराः सुहृदः प्रत्येप्यन्ति, न प्रेक्षापूर्व-कारिणः, तद्वाहकप्रमाणाभावादिति । तथा यदुक्तम्, 'अपुत्रस्य न सन्ति लोका' इत्यादित्येतदपि वा-लभाषितम्, तथाहि—किं पुत्रसत्तामात्रेणैव विशिष्टलोकावा-प्तिरुत तत्कृतविशिष्टानुष्ठानात् ? तद्यदि सत्तामात्रेण तत इन्द्रमहकामुकगर्त्तावगाहादिभिर्व्याप्ता लोका भवेयुः, तेषां पुत्रवहुत्वसंभवात्, अथानुष्ठानमाश्रीयते तत्र पुत्रद्वय संय-केन शोभनमनुष्ठितम्, अपरेण अशोभनमिति तत्र का वा-र्ता ? स्वकृतानुष्ठानं च निष्फलमापद्येत्येवं यकिंचिदत-दिति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

(२०) धर्मास्तिकायादिभिलोकः स्पृष्टः—

चउहि अत्थिकाएहि लोगे फुडे पप्पत्ते, तं जहा-थम्मन्थि-काएणं अथम्मन्थिकाएणं जीवन्थिकाएणं पुग्गलत्थिकाए-

गं चउहिं वादरकाएहिं उववज्जमाणेहिं लोगे फुडे पण्णं,
तं जहा-पुढविकाइएहिं आउकाइएहिं वाउकाइएहिं वण-
स्मडकाइएहिं । (सू० ३३३)

'चउहिं' इत्यादि गतार्थम्, केवलम् 'फुडे' ति स्पृष्टः-
प्रतिप्रदेशं द्यातः । सूत्रमाणां पञ्चानामपि सर्वलोकान् सर्वलो-
के उत्पादन् वादरतेजसतां तु सर्वलोकादुद्गत्य मनुष्येभ्यः
अनुगत्या वक्रगत्या चोत्पद्यमानानां द्वयोरुर्ध्वकपाटयोर-
व वादरतेजसव्यपदेशस्येष्टत्वाच्च 'चउहिं वादरकाएहिं'
इत्युक्तम्, वादरा हि पृथिव्यस्त्वुवायुवनस्पतयः सर्वतो लो-
कादुद्गत्य पृथिव्यादिघनोदध्यादिघनवातचलयादि घनोदध्या-
दिषु यथास्वमुत्पादस्थानेष्वन्यतरगत्योत्पद्यमाना अपयासका-
वस्थायामतिबहुत्वात् सर्वलोकं प्रत्येकं स्पृशन्ति, पर्याप्तास्त्वे-
ते वादरतेजस्कायिकास्त्रयाश्च लोकासंख्येयभागमेव स्पृश-
न्तीति, उक्तञ्च प्रज्ञापनायाम्-"एत्थं एं वादरपुढविकाइयाणं
पज्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइ-
भागं" तथा-"वादरपुढविकाइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा
पन्नत्ता, उववाएणं सव्वलोए" एवमव्यायुवनस्पतीनाम्, तथा-
"वादरतेज्जकाइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता, उववाएणं
लोयस्स असंखेज्जइभागं" "वादरतेज्जकाइयाणं अपज्जत्तगाणं
ठाणा पन्नत्ता, लोयस्स दोसु उहकवाडिं सुं तिरियलोयतद्वेय" ति
द्वयोरुर्ध्वकपाटयोरुर्ध्वकपाटस्थतिर्यग्लोकं चेत्यर्थः, तिर्य-
ग्लोकस्थालेकं चेत्यर्थः, तथा-"कहिं एं भंते ! सुहुमपुढवि-
काइयाणं पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणं य ठाणा पन्नत्ता ?
गोयमा ! सुहुमपुढविकाइया जे पज्जत्तगा जे य, अपज्जत्तगा
ते सव्वे एगविहा अविमसमणात्ता सव्वलोगपरियाव-
ज्जगा पन्नत्ता समणीउमा ! " ति, एवमन्येऽपि, "एव वेइंदि-
याणं पज्जत्ताऽपज्जत्ताणं ठाणा पन्नत्ता, उववाएणं लोयस्स
असंखेज्जइभागं" ति, एवं शेषाणामपीति । चतुर्भिलोकः
स्पृष्ट इत्युक्तमिति । स्था० ४ टा० ३ उ० ।

(२१) लोकस्य चरमान्तो जीवोऽजीवो वेत्याह-

लोयस्स गं भंते ! पुरच्छिमिल्ले चरिमंते किं जीवा जीवदे-
मा जीवपएसा, अजीवा अजीवदेसा अजीवपएसा, गोयमा !
गो जीवा जीवदेमा वि जीवपएसा वि अजीवा वि अजीवदे-
मा वि अजीवपएसा वि ॥ जे जीवदेसा ते शियमं एगिंदिय-
देसा य, अहवा-एगिंदियदेसा य वेइंदियस्स य देसे एवं
जहा दममसए अग्गेयी दिमा तेहव एवरं देसेसु अणि-
दियाणं आइल्लविरहिआ, जे अरुयी अजीवा ते छुविहा
अट्टा ममयो णत्थि मंमे तं चव शिरवमंमे ॥ लोयस्स गं भं-
ते ! दाहिणिल्ले चरिमंते किं जीवा० एवं चवा ॥ एवं पच्चिल्लिमिल्ले
वि ॥ एवं उत्तरिल्ले वि ॥ लोयस्स गं भंते ! उवरिल्ले
चरिमंते किं जीवा० पुच्छा, गोयमा ! गो जीवा जीवदे-
मा वि० जाव अजीवपएसा वि । जे जीवदेसा ते शि-
यमं एगिंदियदेसा य अणिंदियदेसा य, अहवा-एगिंदिय-
देसा य अणिंदियदेसा य, वेइंदियस्स य देसे, अहवा-
एगिंदियदेसा य अणिंदियदेसा य वेइंदियाणं य देसा एवं

मज्झिल्लविरहिआ० जाव पंचिंदियाणं । जे जीवपएसा ते
शियमं एगिंदियपएसा य अणिंदियपदेसा य, अहवा-
एगिंदियपदेसा य अणिंदियपदेसा य वेइंदियस्स पदेसा य,
अहवा एगिंदियपदेसा य अणिंदियपदेसा य वेइंदियाणं
य पदेसा, एवं आदिल्लविरहिआ० जाव पंचिंदियाणं ।
अजीवा जहा दममसए तमाए तेहव शिरवमंमे ।
लोयस्स गं भंते ! हेट्टिल्ले चरिमंते किं जीवा० पुच्छा,
गोयमा ! गो जीवा जीवदेसा वि० जाव अजीवपदेसा वि,
जे जीवदेसा ते शियमं एगिंदियदेसा, अहवा-एगिंदियदे-
सा य वेइंदियस्स देसे, अहवा एगिंदियदेसा वेइंदियाणं य
देसा, एवं मज्झिल्लविरहिआ० जाव अणिंदियाणं पदेसा
आइल्लविरहिया सव्वेसिं जहा पुरच्छिमिल्ले चरिमंते तेहव
अजीवा जहव उवरिल्ले चरिमंते तेहव । (सू० ५८३ +)

'चरिमंते' ति चरमरूपोऽन्तश्चरमान्तः तत्र चासंख्या-
तप्रदेशावगाहिन्वा जीवस्यासम्भव इत्यत आह-"नो जीव"
ति जीवदेशादीनां त्वेकप्रदेशोऽवगाहः संभवतीत्यत उ-
क्तम्-"जीवदेसा वो" त्यादि । 'अजीवा वि' ति पुद्गलस्कन्धाः
'अजीवदेसा वि' ति । धर्मास्तिकायादिदेशाः स्कन्धदेशा-
श्च तत्र सम्भवन्ति, एवमजीवप्रदेशा अपि । अथ जीवा-
दिदेशादिषु विशेषमाह-"जे जीवे" त्यादि ये जीवदेशास्ते पृ-
थिव्याद्येकान्द्रियजीवानां देशास्तेषां लोकान्तेऽवश्यं भा-
वादित्येको विकल्पः । 'अहव' ति । प्रकारान्तरदर्शना-
र्थः एकेन्द्रियाणां बहुत्वादहवस्तत्र तद्देशा भवन्ति, द्वी-
न्द्रियस्य च कादाचित्कत्वात्कदाचिद्देशः स्यादित्येको द्वि-
कयोगविकल्पः । यद्यपि हि लोकान्तं द्वीन्द्रिया नास्ति
तथापि यो द्वीन्द्रिय एकेन्द्रियेषूपनिप्सुमरणान्तिकसमुदातं
गतस्तमाश्रित्यायं विकल्प इति 'एवं जहं' त्यादि यथा
दशमशते आग्नेयीं दिशमाश्रित्योक्तम्, तथैव पूर्वचरमान्त-
माश्रित्य वाच्यम्, तच्चैदम्-"अहवा एगिंदियदेसा य वेइंदियस्स
य देसा, अहवा-एगिंदियदेसा य वेइंदियाणं देसा, अहवा-
एगिंदियदेसा य तेइंदियस्स य देसे" इत्यादि, यः पुन-
रिह विशेषस्तदर्शनायाह-"नवरं अणिंदियाणं" मित्या-
दि अनिन्द्रियसम्बन्धिनि देशविषये भङ्गकत्रये "अह-
वा एगिंदियदेसा य अणिंदियस्स य देसे" इत्येवंरूपः प्र-
थमभङ्गको दशमशते आग्नेयीप्रकरणेऽभिहितोऽपीह न वा-
च्यः, यतः-केवलिसमुद्घाते कपाटाद्यवस्थायां लोकस्य पूर्व-
चरमान्ते प्रदेशवृद्धिर्हानिकृतलोकदन्तकसङ्घावेनानिन्द्रिय-
स्य बहूनां देशानां सम्भवा न त्वेकस्येति, तथा आग्नेय्यां
दशविधेष्वरूपद्रव्येषु धर्माधर्मकाशास्तिकायद्रव्याणां
तस्यामभावात्तदविधा अरूपिण उक्ता लोकस्य पूर्वच-
रमान्तेष्वङ्गात्मयस्यायमभावात् षड्विधास्ते वाच्याः,
अङ्गात्मयस्य तु तत्राभावः समयक्षेत्र एव तद्भावादन
एवाह-"जे अरुयी अजीवा ते छुविहा अङ्गात्मयो
नऽन्ति" ति ॥ 'उवरिल्ले चरिमंते' ति अनन
मिद्रोपलक्षितः उपरितनचरमान्तो विवक्षितः, तत्र च एके-
न्द्रियदेशा अनिन्द्रियदेशाश्च स्मृतीति कृत्वाऽऽह-"जे जीवे"

त्यादि, इहायमेका द्विकसंयोगः त्रिकसंयोगेषु च द्वौ द्वौ कार्यौ तेषु हि मध्यमभङ्गः, 'अहवा एगिदियदेसा य अगिदियदेसा य वेइदियस्स य देसा' इत्येवंरूपो नास्ति द्वीन्द्रियस्य च देशा इत्यस्याऽसम्भवाद्यतो द्वीन्द्रियस्योपरितनचरमान्ते मार-
णान्तिकसमुद्धानेन गतस्यापि देश एव तत्र सम्भवतिः न पुनः प्रदेशवृद्धिहानिकृतलोकदन्तकवशादेनैकप्रतरात्म-
कपूर्वचरमान्तवद्देशाः, उपरितनचरमान्तस्यैकप्रतररूपत-
या लोकदन्तकाभावेन देशानेकत्वाहनुत्वादिति, अत ए-
वाह—' एवं मज्झिक्कविग्गिहो ' ति । त्रिकभङ्गक इति प्रक्रमः, उपरितनचरमान्तापेक्षया जीवप्रदेशप्ररू-
पणायामेवम्, ' आइक्कविग्गिहो ' ति यदुक्तं तस्या-
यमर्थः—इह पूर्वोक्तं भङ्गकत्रयं प्रदेशापेक्षया, " अहवा-एगि-
दियपदेसा य अगिदियपदेसा य वेइदियस्स पदेसे " इत्ययं प्रथमभङ्गको न वाच्यः, द्वीन्द्रियस्य च प्रदेश इत्यस्याऽसम्भवात्तदसम्भवश्च लोकव्यापकावस्थानि-
न्द्रियवर्ज्यजीवानां यत्रैकप्रदेशस्तत्रासंख्यातानामेव तेषां भा-
वादिति, ' अजीवा जहा दसमसए तमाए ' ति अजी-
वानाश्रित्य यथा दशमशते, ' तमाए ' ति तमाभिधानां दिशमाश्रित्य सूत्रमधीतं तथेहोपरितनचरमान्तमाश्रित्य वाच्यम्, तच्चैवम्—' जे अजीवा ते दुविहा पणत्ता, तं जहा-
रुवि अजीवा य, अरुवि अजीवा, य जे रुवि अजीवा ते चउद्विहा पणत्ता, तं जहा—संधा० ४ जे अरुवि अजीवा ते छुद्विहा पणत्ता, तं जहा—ना धम्मत्थिकाए, धम्मत्थि-
कायस्स देसे धम्मत्थिकायस्स पणसा ' एवमधर्माकाशा-
स्तिकाययोरपीति । ' लोगस्स ए भंते ! हिट्ठिले ' इत्यादि, इह पूर्वचरमान्तवद्भङ्गाः कार्याः, तवरं तदीयस्य भङ्गकत्रयस्य मध्यात् "अहवा एगिदियदेसा य वेइदियस्स य देसा" इत्येवं रूपो मध्यमभङ्गकोऽत्र वर्जनीयः, उपरितनचरमान्तप्रकर-
णाक्युक्तस्तस्याऽसम्भवादत् एवाह—' एवं मज्झिक्कविग्गिहो ' ति देशभङ्गका दर्शिताः । अथ प्रदेशभङ्गकदर्शनायाह—' प-
एसा आइक्कविग्गिहो सव्वेसि जहा पुरच्छिमिल्लं चरिमेते ' ति, प्रदेशाचिन्तायामाद्यभङ्गकरहिताः प्रदेशा वाच्या इत्यर्थः, आद्यश्च भङ्गक एकवचनान्तप्रदेशशब्दोपेतः, स च प्रदेशा-
नामधश्चरमान्तेऽपि बहुवाच्य सम्भवति, सम्भवति च—
' अहवा-एगिदियपदेसा य वेइदियस्स पदेसा, ' अहवा-
एगिदियपदेसा य वेइदियाणं य पदेसा ' इत्येतद् द्वयम् । ' स-
व्वेसि ' ति । द्वीन्द्रियादीनामनिन्द्रियान्तानाम् । ' अजीवे ' त्यादि व्यक्रमेव । भ० १६ श० ८ उ० ।

(२२) ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्लोकानामल्पबहुत्वम्—

एयस्स एं भंते ! अहेलोअस्स तिरियलोअस्स उड्डलो-
यस्स य कयेर कयेरहितो ० जाव विसेसाहिया वा ?
गोयमा ! सव्वत्थोवे तिरियलोए उड्डलोए असंखेज्जगुणे,
अहेलोए विसेसाहिए । (सू० ४८७ ×)

' सव्वत्थोवे तिरियलोए ' ति अष्टादशयोजनशतायाम-
त्वात्, ' उड्डलोए असंखेज्जगुणे ' ति किञ्चिन्न्यूनसप्तर्ज्जु-
च्छ्रितत्वात् । ' अहेलोए विसेसाहिए ' ति किञ्चित्समाधि-
कसप्तर्ज्जुच्छ्रितत्वादिति । भ० १३ श० ४ उ० ।

(२३) त्रीणि लोके समानि—

ततो लोके समा सपक्खि सपडिदिमि पणत्ता, तं जहा-
अप्पडिद्वारेण णरणं जंबुद्वीवे दीवे सव्वड्डुमिद्वे महाविमाणे
तत्रो लोके समा सपक्खि सपडिदिमि पणत्तं, तं जहा—सी
मंतए णं णरणं समयक्खंते ईसीपब्भारा पुढवी । (सू० १४८)

त्रीणि लोके समानि—तुल्यानि योजनलक्षप्रमाणत्वात् ।
न च प्रमाणत एवात्र समन्वयमपि तु औत्तराध्वयव्यवस्थि-
ततया समर्थस्थितयाऽपीत्यत आह—' सपक्खि ' मित्यादि,
पक्षाणां—दर्शितवामादिपार्श्वानां सदृशता—समता सपक्ष-
मित्यव्ययीभावस्तेन समपार्श्वतया समानीत्यर्थः, इकारस्तु
प्राकृतत्वात्, तथा प्रतिदिशां—विदिशां सदृशता सप्रतिदिक्
तेन समप्रतिदिक्त्वैत्यर्थः, अप्रतिष्ठानः सप्तम्यां पञ्चानां
नरकावासानां मध्यमः, तथा—जम्बूद्वीपः सकलद्वीपमध्यमः,
सर्वार्थसिद्धं विमानं पञ्चानामनुत्तराणां मध्यममिति । सी-
मन्तकः प्रथमपृथिव्यां प्रथमप्रस्तं नरकेंद्रकः पञ्चचत्वारिं-
शयोजनलक्षाणि, समयः—कालः तत्सप्तोपलक्षितं क्षेपं स-
मयन्तं मनुष्यलोक इत्यर्थः, ईपद्—अल्पो योजनाष्टकवाह-
त्यपञ्चचत्वारिंशलक्षत्रयिष्कम्भात् प्राग्भारः—पुद्गलनिचया
यस्याः—सप्तप्राग्भारा—अष्टमपृथिवी, शेषपृथिव्या हि रत्नप्र-
भाया महाप्राग्भाराः, अशीत्यादिसहस्राधिकयोजनलक्षवा-
हल्यत्वात्, तथाहि—' पदमाऽसीइसहस्सा, वत्तीसा
अट्टवीसवीसा य । अट्टारस सोलस य, अट्टसहस्सलक्खो-
वरि कुज्जा ॥ १ ॥ ' इति । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

(२४) लोकानां निःशीलत्वादिकमाह—

तत्रो लोके शिस्सीला शिव्वता शिग्गुणा निम्मेरा शि-
प्पचक्खाणपांसहोववासा कालमासे कालं किच्चा अहे
सत्तमाए पुढवीए अप्पडिद्वारेण णरणं णेरइयत्ताए उववजं-
ति, तं जहा—रायाणो मंडलिया जे य महारंभा कोडुंधी।
तत्रो लोए सुसीला सुव्वया सग्गुणा समेरा सपचक्खा-
णपांसहोववामा कालमासे कालं किच्चा सव्वड्डुमिद्वे
महाविमाणे देवत्ताए उववत्तारो भवंति, तं जहा—रायाणो
परिचत्तकामभोगा संणावत्ती पसत्तारो । (सू० १५०)

' तत्रो ' इत्यादि, निःशीला—निर्गतशुभस्वभावाः दुः
शीला इत्यर्थः, एतद्वै प्रपञ्च्यते—निर्वृताः—अविरताः
प्राणानिपातादिभ्या निर्गुणा—उत्तरगुणाभावात् ' निम्मेर '
ति निर्मर्यादाः—प्रतिपन्नापरिपालनादिना, तथा प्रत्याख्यानं
च—नमस्कारसहितादि पौषधः—पर्वदिनमष्टम्यादि तत्रो-
पवासः—अभिक्रार्थकरणं स च तौ निर्गतौ येषां ते निष्प्र-
त्याख्यानपौषधोपवासाः कालमासे—मरणमासे कालम्—
मरणमिति, ' णेरइयत्ताए ' ति पृथिव्यादिव्यवच्छेदार्थम्,
तत्र ह्येकेन्द्रियतया तदन्येऽप्युत्पद्यन्ते इति, तत्र राजानः—
चक्रवर्तिवासुदेवाः, मार्गडालकाः—शेया राजानः, ये च
महारम्भाः—पञ्चेन्द्रियादिव्यपरोपणप्रधानकर्मकारिणः कु-
टुम्बिन इति, शेषं कण्ठ्यम् ॥ अप्रतिष्ठानस्य स्थित्यादिभिः
समाने सर्वार्थे ये उत्पद्यन्ते तानाह—' तत्रो ' इत्यादि सुगम-

म. केवलं राजानः—प्रतीताः पणित्यक्रकामभोगाः—सर्ववि-
रताः, एतच्चोत्तरपदयोरपि सम्बन्धनीयम्, सेनापतयः—
सैन्यनायकाः प्रशास्ताः—लेखाचार्यादयः, धर्मशास्त्रपाठ-
का इति कश्चित् । स्था० ३ ठा० १ उ० । लोकयत इति लोकः ।
लोकालोकस्वरूपे समस्तवस्तुस्त्वाम्, भ० १ श० १ उ० । क्षेत्रं,
सूत्र० २ श्रु० २ अ० । स्थानं, यथा—देवलोकः । सूत्र० १ श्रु०
२ अ० ३ उ० । लोकयतीति लोकः । एकद्वित्रिचतुःपञ्च-
न्द्रियजीवराशौ, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । चतुर्दशभूत-
ग्रामे, आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । नित्यग्नरनार्गकलक्षण-
जीवलोकं, स० १ सम० । चतुर्गतिकसंसारं, भवाद् भवा-
न्तरगतौ च । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । प्रजायाम्, उक्त०
३ अ० । लोकयते पणित्ययते इति लोकः । रूपरसगन्धस्पर्-
शध्यात्मके विषये, लोको बाह्योऽभ्यन्तरश्च, तत्र बाह्यो धन-
हिंस्रयमातापित्रादिः, आन्तरस्तु रागद्वेषादिस्तत्कार्यं वा
अष्टप्रकारं कर्मेति । आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । दत्तज-
नसमूहे, अष्ट० ३२ अष्ट० । जन्मनि, स्था० ८ ठा०
३ उ० । पाश्चाटिके, पौराणिके, सूत्र० १ श्रु० १ अ०
४ उ० । लोकान्तरे, वृ० ३ उ० । लोकशास्त्रं, स्था० ३ ठा० ४
उ० । परदर्शने, जीवा० ७ अधि० । पृष्ठदेवलोकविमानभेद-
तत्र हि—लोक—सुलोक—लोकवर्त्त—लोकप्रभ—लोकान्त—
लोकवर्ण—लोकलेश्य—लोकैरूपादीनि विमानानि सन्ति ।
स० १३ सम० । भुवने, सेन० । यथा—प्रस्थादिना वक्ष्यन्स-
व्यध्यान्यानि मिथ्यादिवमरुद्धावप्रज्ञापनाङ्गीकरणात्लोकं कु-
ड्दीकृत्याजग्रन्थोक्तृष्टावगाहनान् पृथिवीकायिकान् जीवान्
यदि मिनोति ततः पृथिवीकायिका असंख्येयान् लोकान्
पूरयन्तीत्याचाराङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धप्रथमाध्ययनद्वितीयोद्देश-
कवृत्तां, स्थावरचतुर्णां तु अद्भुतासंख्येयभागप्रमितिरव-
गाहनोक्ता, अत एतं पृथिवीकायिकाः कथं पूरयन्ति? इति प्रश्नः,
अत्रोत्तरम्—प्रस्थद्वयान्ते सामान्योक्तावपि प्रत्याकाशमेकै-
कपृथिवीकायिकजीवकल्पनया लोकरूपपदयभरणं सम्भा-
व्यत, अन्यथा प्रज्ञापनासूत्रवृत्त्यादिग्रन्थान्तरविरोध इति
॥८॥ सेन० २ उल्ला० । जने, सेन० । लोका जिनकल्पने
नग्नं पश्यन्ति न वा? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—लोकान्ते नग्नं
पश्यन्ति, यतः शास्त्रं लज्जाजना जिनकल्पमङ्गीकरोतीति
॥ ६० ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

विषयसूची—

- (१) कियन्प्रमाणो लोक इति रज्जुप्रमाणेन दर्शयति ।
- (२) कोऽयं लोकः ।
- (३) लोकस्यैकव्यं नामादिभेदतश्चाष्टविधव्यं च ।
- (४) लोकान्निविधः ।
- (५) लोकश्चतुर्विधः ।
- (६) ऊर्ध्वादिभेदान्निविधो लोकः ।
- (७) लोकमध्यद्वाराणि ।
- (८) लोकस्य महत्त्वम् ।
- (९) लोकस्य संस्थानम् ।
- (१०) अधोलोकक्षेत्रादिसंस्थानम् ।
- (११) मरणादस्वरूपे लोक एवातो लोकस्वरूपनिरूपणम् ।
- (१२) अधोलोकादिक्षेत्रलोकः किं जीवाऽजीवा वा ।
- (१३) अयं लोकः किं जीवाऽजीवा वा ।

- (१४) लोकः कति महालयः ।
- (१५) अलोकः कतिमहालयः ।
- (१६) लोकैकप्रदेशगते वक्रव्यविशेषनिरूपणम् ।
- (१७) असंख्येयेषु लोकेषु अनन्तानि रात्रिन्दिवानि ।
- (१८) लोकसम्पत्ता लोकः ।
- (१९) कुत्र लोको बहुसमः ।
- (२०) लोको धर्मान्तिकायादिभिः स्पृष्टः ।
- (२१) लोकस्य चरमान्तो जीवाऽजीवा वा ।
- (२२) ऊर्ध्वाध्वान्तरगतलोकानामल्पबहुत्वम् ।
- (२३) त्रीणि लोके समानि ।
- (२४) लोकानां निःशीलत्वादिकम् ।

लोगंत-लोकान्त-पुं० । लोकान्तलक्षणे निजस्थाने, स्था० ६
ठा० ३ उ० । लोको लोकशास्त्रं तत्कृतत्वात्तदध्ययत्वाच्चाथ-
शास्त्रादि तस्मादन्तो निर्णयस्तस्य वा परमरहस्यं पर्यन्तो
वेति लोकान्तः । लौकिकनिजान्ते, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।
ईष-प्राग्भागाख्यायां पृथिव्याम्, आ० म० १ अ० ।

चउहिं ठाण्हिं जीवा य पुग्गला य णो मंचातेति बहिया
लोगंता गमणानते, तं जहा-गइअभावेणं ? णिरुवग्गइयाए
२, लुक्खताए ३, लोगाणुभावेणं ४ । (मु० ३३७)

'चउही' त्यादि, व्यक्रम्, परमन्थेपां गतिरव नास्तीति 'जीवा
य पाग्गला यं इयुक्कम्, 'ता संचाए' ति न शक्नुवन्ति नाल-
म' इति यं ति बहिस्ताल्लोकान्तादलोके इत्यर्थः गमनतायै
गमनाय गन्तुमित्यर्थः गत्यभावेन लोकान्तान्परतस्तेषां गति-
लक्षणस्वभावाभावादधोदीपशिखावचन्या निरुपग्रहतया धर्मा-
स्तिकायाभावेन तज्जनितगत्युपपृग्गभावात्, गन्त्यादिग-
हितपङ्क्तवत्, तथा स्रजतया सिकतामुष्टिवल्लोकान्तेषु हि-
पुद्गला स्रजतया तथा परिणमन्ति यथा परतो गमनाय नालं
कर्म पुद्गलानां तथा भावे जीवा अपि सिद्धास्तु निरुपग्रहत-
यैवेति लोकानुभावेन-लोकमर्यादया विषयक्षेत्रादन्यत्र मा-
रुण्डमण्डलवदिति । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

लोगंतिय-लोकान्तिक-पुं० । लोकान्तिकविमानवास्तव्येषु
सारस्वतादिकेषु, स्था० ।

तेहिं ठाण्हिं लोगंतिया देवा माणुमं लोगं हव्व-
मागच्छिजा, तं जहा-अरहंतेहिं जायमाणेहिं अरहंतेहिं पव्व-
यमाणेहिं अरहंताणं णाणुप्पायमहिमासु । (मू० १३४)

'तही' त्यादि कण्ठ्यम्, नवरं लोकस्य ब्रह्मलोकस्यान्तः—
समीपं कृष्णराजीलक्षणं क्षेत्रं-निवासो येषां ते, लोकान्ते
वा—औदयिकभावलोकावसाने भवा अनन्तरभवे मुक्तिः
गमनादिति लोकान्तिकाः, सारस्वतादयोऽष्टधा वक्ष्यमाण-
रूपा इति । स्था० ३ ठा० १ उ० । (तं च देवाः 'कणहरा-
शब्दे तृतीयभागे २१७ पृष्ठे दर्शिताः) (अष्टानामपि लो-
कान्तिकदेवानां स्थितिः 'ठिइ' शब्दे चतुर्थभागे १७२-
पृष्ठे गता) लोकान्तिकदेवानां यथा—'पढमजुअलम्मि सत्तस-
याणी' ति सर्वेषां लोकान्तिकानां पण्डाङ्कतः 'पत्तेअ पत्ते-
अ चउहिं सामाणिअग्गहम्महिं' इत्यादिपरिग्राहः ? किं
वा विमानाधिपतेः ? परं सामान्यतो लोकान्तिका देव-
भगवन्ते विषोषयन्तीति दृश्यते न तु ह्यपि तत्स्थायि-

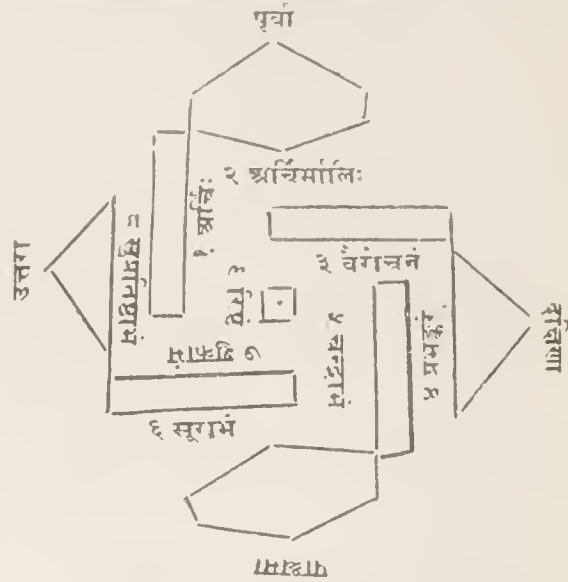
इति, तथा तत्परिवारभूतानां तेषामिव भवस्थितिः किं वा विशेषो वा ? इति प्रश्नः अत्रोत्तरम्—सप्ताधिकमसशता-
दीनां लोकान्तिकानां देवानां ज्ञाताधर्मकथाहोक्तः, सा-
मानिकादिकः परिवारः प्रत्येकं सम्भाव्यते नवेकस्य
विमानाधिपतेः, तत्प्रतिपादकव्यक्रशास्त्राक्षरानुपलम्भा-
दिति, तथा परिवारभूतानां देवानां भवस्थितिः पृथगु-
क्ता नास्तीति लोकान्तिकानामिव सम्भाव्यते, तत्त्वं तु
सर्वविदो विदन्ति इति ॥ ५५ ॥ सेन० १ उल्ला० । लोका-
न्तिकाः किमेकावतारिण उत नेति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—
लोकान्तिका देवा एकावतारिण एवेत्येकान्तो ज्ञातो
नास्तीति ॥ ५२ ॥ सेन० २ उल्ला० । संग्रहयन्तर्वाच्यादि-
षु लोकान्तिकदेवानां नव निकाया उत्तमचरित्रे दश निका-
याः कथिताः, तत्र किं प्रमाणम् ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—ब-
हुग्रन्थेषु तेषां नव निकाया उक्ताः, उत्तमचरित्रे यदि दश
नदा मतान्तरमिति ज्ञेयम् ॥ १८८ ॥ सेन० २ उल्ला० ।

लोगंतियविमाण—लोकान्तिकविमान—पुं० । लोकस्य ब्रह्मलो-
कस्यान्ते—समीपे भवानि लोकान्तिकानि तानि च ता-
नि विमानानि चेति समासः । लोकान्तिका वा देवा-
स्तेषां विमानानीति समासः । सारस्वतादिलोकान्तिकदे-
वावासविमानेषु, भ० ७ श० ८ उ० ।

लोगंतियविमाणां शं भंते ! किं पतिद्विष्या पणत्ता ?,
गोयमा ! वाउपहृद्विष्या तदुभयपतिद्विष्या पणत्ता, एवं
नेयव्वं, “विमाणां पतिद्विष्यां, वाहल्लुच्चतमेव संठाणं” ।
वंभलोपवत्तव्वया नेयव्व्या । (जहा जीवाभिगमे देवुद्देस-
ए) ० जाव हंता गोयमा ! असति अदुवा अणंतखुत्तो ।
नो चेव्वं देवित्ताए । लोगंतियविमाणेषु शं भंते ! के-
वतियं कालं ठिती पणत्ता ? गोयमा ! अट्ट सागरोविमा-
इं ठिती पणत्ता । लोगंतियविमाणेहितो शं भंते ! केव-
तियं अवाहाए लोगंते पणत्ते ? , गोयमा ! असंखेजाइं
जोयणसहस्साइं अवाहाए लोगंते पणत्ते । (मू० २४३०)

‘ एवं नेयव्वं ’ ति पूर्वोक्तप्रश्नोत्तराभिलापेन लोका-
न्तिकविमानव्यक्रयताजातं नेतव्यम्, तदव पूर्वोक्तेन
सह दर्शयति—‘ विमाणां ’ मित्यादि गाथाद्धम्,
तत्र विमानप्रतिष्ठानं दर्शितमेव, बाहल्यं तु विमाननां
पृथिवीबाहल्यं तच्च पञ्चविंशतिर्योजनशतानि, उच्चत्वं तु
सप्त योजनशतानि, संस्थानं पुनरेषां नानाविधमनावलिकाप्र-
विष्टत्वात्, आवलिकाप्रविष्टानि हि घृत्यस्रचतुरस्रभेदा-
त् त्रिसंस्थानान्येव भवन्तीति । ‘ वंभलोप ’ इत्यादि, ब्र-
ह्मलोके या विमानानां देवानां च जीवाभिगमोक्ता वक्रव्य-
ता सा तेषु नेतव्या—अनुसर्तव्या, कियद् दूरम् ? इत्यत
आह—‘ जाव ’ न्यादि, सा चैवं लेशतः—‘ लोगंतियवि-
माणां शं भंते ! कति वृण्णा पणत्ता ? , गोयमा !, तिवण्णा
पणत्ता लोहिया हालिहा सुक्किहा, एवं पभाए निच्चा-
लोया गंधेणं इट्ठगंधा एवं इट्ठफासा एवं सव्वरयणमया
तेसु देवा समचउरंसा अल्लमहुगवन्ना पम्हलेसा । लोगं-
तियविमाणेषु शं भंते ! सव्वं पाणां ४ पुढविकाइयत्ताए ५
१७६

देवत्ताए उववन्नपुट्ठा ? , हंते ’ न्यादि लिखितमेव, ‘ के-
वतियं ’ ति छान्दसत्वात् कियत्ता ‘ अवाधया ’ अन्तरेण
लोकान्तः प्रज्ञप्त इति । भ० ६ श० ५ उ० । (अष्टानां कृष्ण-
राजीनामष्टस्वकाशान्तेरपु राजीद्वयमध्यलक्षणेष्वष्टा लो-
कान्तिकविमानानि तानि च ‘ कण्ठराट ’ शब्दे तृतीयभागे
२१७ पृष्ठं दर्शितानि ।) तन्स्थापना चैयम्—

लोगंधयार—लोकान्धकार—पुं० । लोके अयमेवान्धकारो
नान्योऽस्तीदृश इति लोकान्धकारः । तमस्काये, स्था० ४
ठा० २ उ० ।

तिहिं ठाणेहिं लोगंधयारं मिया, तं जहा—अरिहंतंतिहिं
वोच्छिजमाणेहिं अरिहंतपन्नते धम्मं वोच्छिजमाणे पु-
व्वगते वोच्छिजमाणे ? । (सू० १३४ ×)

कण्ठ्या चैयम्, नवरं लोके—तत्रलोके अन्धकारम्—तमो
लोकान्धकारं स्याद्—भवंत्, द्रव्यतो लोकानुभावाद्भावतो
वा प्रकाशकस्वभावज्ञानाभावादिति, तद्यथा—अहन्तिः अ-
शोकाद्यप्रकारां परमभक्तिपरसुरासुरावसरविरचितां ज-
न्मान्तरमहालवालविरूढानवद्यवासनाजलाभिषिक्तपुण्यम्—
ह्यतस्त्वल्याणफलकल्पां महाप्रातिहार्यरूपां पूजां निखिल-
प्रतिपन्थिप्रक्षयात् सिद्धिसौधशिखरारोहणं चेत्यहन्तः ।
उक्तं च—“अरिहन्ति वंदणं नमं—सणाणि अरिहन्ति पूयसक्का-
रं । सिद्धिगमणं च अरिहा, अरिहन्ता तेषु बुचन्ति ॥ १ ॥”
नि, तेषु व्यवच्छिद्यमानेषु निर्वाणं गच्छन्सु, तथाऽहं प्र-
ज्ञप्त धर्मं व्यवच्छिद्यमाने तीर्थव्यवच्छेदकाले, तथा पू-
र्याणि दृष्टिवादाङ्गभागभूतानि तेषु गतं—प्रविष्टं तदभ्य-
न्तरीभूतं तत्स्वरूपं यच्छ्रुतं तत्पूर्वगतं तत्र व्यवच्छिद्यमा-
ने, इह च राजमरणदशनगरभङ्गादावपि दृश्यते विशाम-
न्धकारमात्रं रजस्यलतयति, यत्पुनर्भगवत्स्वर्हदादिषु नि-
खिलभुवनजनानवद्यनयनसमानेषु विगच्छन्सु लोकान्ध-
कारं भवति तत्किमद्भुतमिति ? । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

चउहिं ठाणेहिं लोगंधयारं मिया, तं जहा—अरिहंतंतिहिं
वोच्छिजमाणेहिं अरिहंतपन्नते धम्मं वोच्छिजमाणे पु-

व्यगते चोच्छिन्नमाणे जायते ते चोच्छिन्नमाणे (सू० ३२४×)
'चउही' त्यादि व्यक्रम—किन्तु लोके अन्धकारम्—त-
मिम्हं द्रव्यतो भावतश्च, यत्र यस्यान्धभावेन हर्हदा-
दिव्यवच्छेदं द्रव्यतोऽन्धकारम्, उत्पातरूपत्वात् तस्य,
क्षुब्धभावाद् रजउद्धातादिवर्धितं, बहिर्व्यवच्छेदोऽन्धकारं
द्रव्यत एव, तथा स्वभावात् दीपादेर्भावाद्भावा, भावतोऽ-
पि वा एकान्तदृष्ट्यमादावागमादेर्भावादिति । स्था० ४
डा० ३ उ० ।

लोगकृत-लोककान्त-न० । लान्तककल्पे पण्डितलोकाधिमा-
न, सू० ६३ सम० । भ० ।

लोगगरिहणिज-लोकगर्हणीय-वि० । जघन्ये, पं० व० ३३ दार ।

लोगग-लोकाग्र-न० । ईषप्राग्भागाख्ये (आव० ५ अ० ।)

ऊर्ध्वलोकस्याग्रे (आ० च० ५ अ० ।) सिद्धानां स्थाने, औ० ।

लोगगचूलिया-लोकाग्रचूलिका-स्त्री० । लोकस्य चतुर्दश

उच्चात्मकस्य चूलिका शिखररूपा लोकाग्रचूलिका । ईषप्रा-
ग्भागाख्यायां पृथिव्याम्, सू० ६२ सम० ।

लोगगपड्डाण-लोकाग्रप्रतिष्ठान-पुं० । ईषप्राग्भागाख्यपृथि-
वीस्थिते सिद्धे, औ० ।

लोगजता-लोकयात्रा-स्त्री० । लोकव्यवहारं, डा० ११ डा० ।

लोकचित्तानुवृत्तिरूपे व्यवहारं, ध० १ अधि० ।

लोगट्टिड-लोकस्थिति-स्त्री० । लोकव्यवस्थायाम्, स्था० ।

लोकस्थितिनिरूपणयाह-

तिविहा लोगट्टिड पप्पत्ता, तं जहा-आगामपड्डिए वाए,
वातपतिडिए उदही, उदहिपड्डिया पुढवी । (सू० १६३×)

'तिविह' त्यादि कण्ठ्यम्, किन्तु लोकस्थितिः-लोकव्यवस्था
आकाशे-व्योमे तत्र प्रतिष्ठितोऽव्यवस्थित आकाशप्रतिष्ठितः,
वातो-घनवाततनुवातलक्षणः सर्वद्रव्याणामाकाशप्रतिष्ठि-
तत्वात्, उदधिः-घनोदधिः पृथिवी-तमस्तमःप्रभादिकेति ।
स्थ० ३ डा० ३ उ० ।

स्वाध्यायप्रवृत्तस्य लोकस्थितिपरिज्ञाने भवतीति

प्रतिपादयन्नाह-

चउविहा लोगट्टिड पप्पत्ता, तं जहा-आगामपतिडिए,
वाते, वातपतिडिए उदधी, उदधिपतिडिया पुढवी, पुढविप-
ड्डिया तसा थावरा पाणा ४ । (सू० २८६)

'चउविह' त्यादि, लोकस्य-क्षेत्रलक्षणस्य स्थितिः-व्यव-
स्था लोकस्थितिः, आकाशप्रतिष्ठितो वातो-घनवाततनुवा-
तलक्षणः, उदधिः-घनोदधिः, पृथिवी-रत्नप्रभादिका, प्रसाः-
हान्द्रियादयस्ते पुनर्ये रत्नप्रभादिपृथिवीष्वप्रतिष्ठितान्तेऽपि
विमानपर्वतादिपृथिवीप्रतिष्ठितत्वात् पृथिवीप्रतिष्ठिता एव,
विमानपृथिवीनां आकाशादिप्रतिष्ठितत्वे यथासम्भवमवस-
यम्, आविष्यन्ता वेह विमानादिगतद्वाराद्विज्ञानाभिनि, स्था-
वरास्त्वह वादव्यतरूपत्यादयो प्राणाः, सूक्ष्माणां सकललो-
कप्रतिष्ठितत्वात्, शेषं सुगममिति । स्था० ४ डा० २ उ० ।

क्षुविहा लोगट्टिड पप्पत्ता, तं जहा-आगामपड्डिए वाए,
वायपड्डिए उदही, उदधिपड्डिया पुढवी, पुढविपड्डिया त-

सा थावरा पाणा, अजीवा जीवपड्डिया, जीवा कम्मपड्डिया।
(सू० ४६८)

'क्षुविह' त्यादि इदं पूर्वमेव व्याख्यातम्, नवरमजीवा
आंदागिकादिपुद्गलास्ते जीवेषु प्रतिष्ठिता-आश्रिताः, इदं चा-
नवधारणं वाञ्छ्यम्, जीवविरहणापि बहुतराणामजीवानाम-
वस्थानात्, पृथिवीविरहितोऽपि प्रसस्थावरवदिति, तथा
जीवाः कर्मसु ज्ञानवरणादिषु प्रतिष्ठिताः प्रायस्तद्विरहितानां
तेषामभावादिति । स्था० ६ डा० ३ उ० ।

लोकान्तादिलोकपदार्थप्रस्तावाद् गौतममुखेन लोकस्थि-
तिप्रज्ञापनायाह-

भगवं गोयमे समणं ० जाव एवं वयासी-कतिवि-
हा णं भंते ! लोयट्टिती पणत्ता ? गोयमा ! अट्टविहा
लोयट्टिती पणत्ता, तं जहा-आगामपड्डिए वाए १, वायपड्डि-
ए उदही २, उदहिपड्डिया पुढवी ३, पुढविपड्डिया तसा
थावरा पाणा ४, अजीवा जीवपड्डिया ५, जीवा कम्मपड्डि-
या ६, अजीवा जीवसंगहिया ७, जीवा कम्मसंगहिया ८ ।
सेकेण्डुणं भंते ! एवं वुच्चइ ? अट्टविहा ० जाव जीवा कम्म-
संगहिया ?, गोयमा ! से जहानामए-केइ पुरिसे व-
त्थिमाडेवेइ वत्थिमाडेवित्ता उप्पि सितं बंधइ बंधत्ता
मज्जेणं गंठि बंधइ बंधत्ता उवरिल्लं गंठि मुयइ मुयइ-
त्ता उवरिल्लं देसं वामइ उवरिल्लं देसं वामत्ता उवरिल्लं
देसं आउयायस्स पूरेइ पूरेइत्ता उप्पि सितं बंधइ बंधइ-
त्ता मज्जिक्कलं गंठि मुयइ । से नूणं गोयमा ! से आउयाए
तस्स वाउयायस्स उप्पि उवरितले चिट्ठइ ?, हंता चिट्ठइ-
से तेण्डुणं ० जाव जीवा कम्मसंगहिया, से जहा वा केइ
पुरिसे वत्थिमाडेवेइ वत्थिमाडेवेइत्ता कडीए बंधइ बंधइ,
त्ता अन्धाहमतारमपारसियंसि उदगंसि ओगाहज्जा, से
नूणं गोयमा ! से पुरिसे तस्स आउयायस्स उवरितले
चिट्ठइ ?, हंता चिट्ठइ, एवं वा अट्टविहा लोयट्टिड पण-
त्ता ० जाव जीवा कम्मसंगहिया । (सू० ५४)

अयं सूत्राभिलाषः आकाशप्रतिष्ठितो वायुः-तनुवात-
घनवातरूपः, तस्यावकाशान्तरोपरिस्थितत्वात्, १। आका-
शे तु स्वप्रतिष्ठितमेवेति न तत्प्रतिष्ठाचिन्ता कृतंति । तथा
वातप्रतिष्ठित उदधिः-घनोदधिस्तनुवातघनवातोपरिस्थि-
तत्वात् २। तथा उदधिप्रतिष्ठिता पृथिवी, घनोदधीनामु-
परिस्थितत्वात्, रत्नप्रभादीनां बाहुल्यापेक्षया चेदमुक्तम् ।
अन्यथा-ईषप्राग्भागा पृथिवी आकाशप्रतिष्ठितेव ३ । त-
था पृथिवीप्रतिष्ठितास्त्रसा स्थावराः प्राणाः, इदमपि प्रा-
यिकमेव, अन्यथा आकाशपर्वतविमानप्रतिष्ठिता अपि ते
सन्तीति ४ । तथा अजीवाः-शरीरादिपुद्गलरूपा जीव-
प्रतिष्ठिताः, जीवेषु तेषां स्थितत्वात् ५ । तथा जीवाः
कर्मप्रतिष्ठिताः कर्मसु अनुदयावस्थकर्मपुद्गलतमुदायरूपे-
षु संसारजीवानामाश्रितत्वात्, अन्ये त्याहुः-जीवाः क-
र्मभिः प्रतिष्ठिताः-नारकादिभावेनावस्थिताः ६ । तथा

अजीवा जीवसंगृहीताः, मनोभाषादिपुद्गलानां जीवैः संगृहीतत्वात्, अथ अजीवा जीवप्रतिष्ठितास्तथा अजीवा जीवसंगृहीता इत्येतयोः को भेदः ?, उच्यते, पूर्वस्मिन् वाक्ये आधाराधेयभाव उक्तः, उत्तरे तु संग्राह्यसंग्राहकभाव इति भेदः, यच्च यस्य संग्राह्यं तत्तस्याधेयमप्यर्थोपपत्तितः स्याद्, यथा—अपूपस्य तैलमित्याधाराधेयभावोऽप्युत्तरवाक्ये दृश्य इति ७ । तथा जीवाः—कर्मसंगृहीताः, संसारिजीवानामुदयप्राप्तकर्मवशवर्त्तितत्वात् ये च यद्वशास्ते तत्र प्रतिष्ठिताः, यथा—घटे रूपादय इत्येवमिहाप्याधाराधेयता दृश्येति । 'सं जहानामप' केइ' ति, स यथानामकः—यत्प्रकारनामा, देवदत्तादिनामेत्यर्थः, अथवा—'सं' इति स 'यथा' इति दृष्टान्तार्थः 'नाम' इति संभावनायाम् 'ए' इति वाक्यालङ्कारे, 'वर्त्ति' ति यस्तिम् इतिम् 'आडोवेइ' ति, आटोपयेत्—वायुना पूरयेत्, 'उप्पि सियं बंधइ' ति उपरि सितम्—'पिञ्च बन्धने' इति वचनात् कृत्यस्य च भावार्थत्वात् कर्मार्थत्वाद्वा बन्धम्—ग्रन्थिमित्यर्थः बध्नाति—करोतीत्यर्थः, अथवा—'उप्पिसि' ति उपरि 'त' मिति यस्तिम्—'सं आउयाए' ति, सोऽकायस्तस्य—वायुकायस्य 'उप्पि' ति उपरि, उपरिभावश्च व्यवहारतोऽपि स्यादित्युत आह—उपरितले सर्वोपरीत्यर्थः, यथा—वायुराधारे जनस्य दृष्ट एवमाधाराधेयभावो भवति आकाशघनवातादीनामिति भावः । आधाराधेयभावश्च प्रागेव सर्वपदेषु व्यञ्जित इति । 'अन्थाहमतारमपोरुसियंसि' ति, अस्ताधम्—अविद्यमानस्ताधम्—अगाधमित्यर्थः, अस्ताधो वा निरस्ताधस्तलमिवेत्यर्थः अत एवातारम्—तरीतुमशक्यम्, पाठान्तरेणापारम्—पारवर्जितं पुरुषः प्रमाणमस्येति पौरुषेयं तत्प्रतिषेधादपौ रयम् ततः कर्मधारयोऽतस्तत्र, मकारश्चेद्वालाक्षणिकः, 'एवं वा' इत्यत्र वाशब्दो दृष्टान्तान्तरतासूचनार्थः । भ० १ श० ६ उ० । आव० । स्या० ।

दसविधा लोगट्टिती पणत्ता, तं जहा—जम् जीवा उदा—इत्ता उदाइत्ता तत्थेव तत्थेव भुजो भुजो पच्चायंति एवं एगा लोगट्टिती पणत्ता १, जम् जीवाणं सता समियं पावे कम्म कज्जति एवप्पेगा लोगट्टिती पणत्ता २, जम् जीवा सया समितं मोहणिज्जे पावे कम्मे कज्जति एवप्पेगा लोगट्टिती पणत्ता ३, ण एवंभूतं वा भव्यं वा भविस्सति वा जं जीवा अजीवा भविस्संति अजीवा वा जीवा भविस्संति एवप्पेगा लोगट्टिती पणत्ता ४, ण एवं भूतं वा भव्यं वा भविस्सं वा जं तसा पाणा वोच्छिज्जिस्संति थावरा पाणा वोच्छिज्जिस्संति तसा पाणा भविस्संति वा एवप्पेगा लोगट्टिती पणत्ता ५, ण एवं भूतं वा भव्यं वा भविस्सं वा जं लोगे अलोगे भविस्सति, अलोगे वा लोगे भविस्सति एवप्पेगा लोगट्टिती पणत्ता ६, ण एवं भूतं वा भव्यं वा भविस्सं वा जं लोगे अलोए पविस्सति अलोए वा लोगे पविस्सति एवप्पेगा लोगट्टिती ७, जाव ताव लोगे

ताव ताव जीवा जाव ताव जीवा ताव ताव लोगे एवप्पेगा लोगट्टिती ८, जाव ताव जीवाण ता पोग्गलाण ता गतिपरिताते ताव ताव लोगे जाव ताव लोगे ताव ताव जीवाण य पोग्गलाण ता गतिपरिताते एवप्पेगा लोगट्टिती ९, सव्वेसु वि णं लोगंतेसु अवद्धपामपुट्ठा पोग्गला लुक्खत्ताते कज्जति जेण जीवा ता पोग्गला ता नो संचायंति वहिना लोगंता गमणयाते एवप्पेगा लोगट्टिती पणत्ता १० । (मू० ७०४)

'दसविधा लोगे' त्यादि, अस्य च पूर्वसूत्रेण सहाय-मभिसम्बन्धः—पूर्वं नवगुणरूपाः पुद्गला अनन्ता इत्यु-क्तं ते चासंख्येयप्रदेशे लोकं समान्तीति लोकस्थितिरतः संवेहोच्यते इत्येवं सम्बन्धस्यास्य व्याख्या, इहापि संहितादिचर्चः प्रथमाध्ययनवत् केवलं लोकस्य-पञ्चास्ति-कायात्मकस्य स्थितिः—स्वभावः लोकस्थितिर्यदित्युद्देशेणमिति वाक्यालङ्कार 'उदाइत्त' ति अपद्राय—मृ-त्येत्यर्थः, 'तत्थेव' ति लोकदेशे गतो—यानां कुले वा सान्तरं निरन्तरं यौचित्येन भूयो भूयः—पुनः पुनः प्रत्याजायन्ते—प्रत्युत्पद्यन्ते इत्येवमप्येका लोकस्थितिर्गति, अपिशब्द उत्तरवाक्योपेक्षया । अयिः क्वचिन्न दृश्यते १। अथ द्वितीया—'जम्' मित्यादि, सदा प्रवाहोऽनाद्यपर्यवसितं कालं 'समियं' ति निरन्तरं पापं कर्म-ज्ञानावगणादिकं सर्व्वप्रपि मोक्षविवन्धकत्वेन सर्व्वस्यापि पापत्वादिति क्रियते—बध्यते इत्येवमप्येका अन्येत्यर्थः, सततं कर्मबन्धनमिति द्वितीया २, 'मोहणिज्जे' ति मोहनीयं प्रधानतया भेदेन निर्दिष्टमिति सततं मोहनीयबन्धनं तृतीया ३, जीवाजीवानामजीवजीवन्याभावश्चतुर्थी ४, वसनां स्यावराणां चाव्यवच्छेदः पञ्चमी ५, लोकलोकयोरलोकलोकत्वेनाभवनं षष्ठी ६, तयोर्गवान्योऽन्याप्रवेशः सप्तमी ७, 'जाव ताव लोगे ताव ताव जीव' ति यावन्लोकस्तावजीवाः, यावान् क्षेत्रे लोकव्यपदेशस्तावति जीवा इत्यर्थः, 'जाव ताव जीवा ताव ताव लोगे' ति, इह यावज्जीवास्तावत्ताव-लोकः, यावति यावति क्षेत्रे जीवास्तावत्क्षेत्रं लोक इति भावार्थः, 'जाव तावे' त्यादि वाक्यरचना तु भाषामात्रमित्यष्टमी ८, यावज्जीवादीनां गतिपर्यायस्तावन्लोफ इति नवमी ९, सर्व्वेषु लोकान्तेषु 'अवद्धपामपुट्ठा' ति बद्धा-गाढ-श्लेष्वाः पार्श्वस्फृष्टाः—लुप्तमात्रा ये न तथा तेष्ववद्धपार्श्वस्फृष्टाः रूक्षद्रव्यान्तरेणेति गम्यते तत्सम्पर्काद्जातरूक्षपरिणामाः सन्त इति भावः, लोकान्ते स्वभावात् पुद्गलाः रूक्षतया क्रियन्ते रूक्षतया परिणमन्ति, अथवा—लोकान्तरस्वभावाद् या रूक्षता भवति तया ते पुद्गला अवद्धपार्श्वस्फृष्टाः—परस्परमसम्बन्धाः क्रियन्ते, किं सर्व्वथा ?, नैवम्, अपि तु—तेनन्यस्य गम्यमानत्वा-त्तत्र रूपेण क्रियन्ते येन जीवाः सकर्मपुद्गलाः, पुद्गलाश्च-परमाद्यादयः, 'नो संचायंति' ति न शक्नुवन्ति वहिस्ता-ल्लोकान्ताद् गमनतार्ये—गन्तुमिति, छान्दसत्वेन तुर्गै युद-प्रत्ययविधानादिति, एवमप्यन्या लोकस्थितिर्दशमी १०, शणं कण्ठ्यामिति । स्था० १० उ० ३ उ० ।

अन्थि णं भंते ! मया समियं मुहुमे सिणेहकाये पव-

इह ? , हंता अस्ति । मे भंते ! किं उद्धे पवडइ अहे पवडइ तिगिए पवडइ ? , गोयमा ! उद्धे वि पवडइ अहे वि पवडइ तिगिए वि पवडइ, जहा-मे वादरे आउयाए अ-
न्नमन्नममाउत्ते चिरं पि दीडकालं चिट्ठइ तहा खं मे वि ? ,
ना इण्ठे ममडुं, मे खं खिप्पामेव विडुंसमागच्छइ ॥
मेवं भंते ? मेवं भंते ! ति । (सू० ५६)

सदा—सर्वदा 'समियं' ति सपरिमाणं न वादराप्का-
यवदपरिमितमपि, अथवा—'सदा' इति सर्व्वर्त्तुपु 'स-
मित' मिति रात्रौ दिवसस्य च पर्यापरयोः प्रहरयोः,
तत्रापि कालस्य स्निग्धतरभावमपेक्ष्य बहुत्वमल्पत्वं चा-
वसयमिति, यदाह—'पटमचरिमा उ त्सिरं, गिम्हे अ-
उं तु नासि वज्जेत्ता । पायं ठवेसि णेहाइ, रक्खण्हा
पवंभे वा ॥ १ ॥' लेपितपात्रं वह्निर्न स्थापयन् स्नेहादि-
रक्षणाधायति, 'स्नेहः स्नेहकाय' इति अक्कायविशेष
इत्यर्थः 'उद्धे' ति ऊर्ध्वलोके वर्त्तुलवैताख्यादिषु 'अहं'
ति अधोलोकप्रामेयु 'तिगियं' ति तिर्यग्लोके 'दीडकालं
चिट्ठइ' ति तडागादिपूरणान्, 'विडुंसमागच्छइ' ति
स्वल्पव्याप्त्ययति । भ० १ श० ६ उ० ।

लोगणाभि-लोकनाभि-पुं० । लोकस्य तिर्यग्लोकस्य स्था-
लप्रत्यस्थ नाभिरिव स्थालमध्यगनसमुन्नतं वृत्तचन्द्रक इवे-
ति लोकनाभिः । भेरुपर्व्वते, च० प्र० ५ पाहु० । सू० प्र० ।

लोगणाह-लोकनाथ-पुं० । लोकस्य संक्षिप्तव्यलोकस्य नाथः
प्रभुलोकनाथः । स० १ सम० ग० चतुर्दशरज्जुप्रमाणलोकप्रभौ,
उत्त० २२ अ० । भव्याना नाथ, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।
" लोकनाथेभ्य " इति । इह तु लोकशब्देन तथैतरभेदा-
दिशिष्ट एव । तथा तथा रागाद्युपद्रवरक्षणीयतया बीजाधा-
नादिसंविभक्ता भव्यलोकः परिगृह्यते अनीदृशि नाथत्वा-
नुपपत्तेः योगक्षेमकृदयमिति विद्वत्प्रवादः न तदुभयत्या-
गादाश्रयणीयोऽपि परमार्थेन तल्लक्षणायोगान्, इत्थ-
मपि मदभ्युपगमेति प्रसङ्गात्, महत्त्वमात्रस्येहाप्रयो-
जकत्वात् विशिष्टोपकारकृत एव तत्त्वतो नाथत्वान् ।
आपचारिकवाग्बृत्तेश्च पारमार्थिकस्तवत्वान् सिद्धिः,
नादृष्ट येषामेव बीजाधानाद्विदपोपलैर्योगः क्षेमं च
तत्तदुपद्रवाद्यभावेन त एवेह भव्याः परिगृह्यन्ते न चेते
कस्यचित्स्वकलभर्याविषये ततस्तत्प्राप्त्या सर्वेषामेव मुक्ति-
प्रसङ्गान्, तुल्यगुणा ह्येते प्रायेण ततश्च चिरतरकालाती-
तादन्यतरस्माद्भगवतो बीजाधानादिसिद्धेरूपेनैव कालेन
सकलभयभुक्तिः स्यात् बीजाधानमपि ह्युपनिर्वन्धकस्य,
न चास्यापि पुञ्जतपगवर्त्तः संसार इति कृत्वा तदेवं
लोकनाथाः ॥ ११ ॥ ल० । जी० । भ० । ध० । स० । स्था० ।

लोगणीड-लोकनीति-स्त्री० । लौकिकन्याये, पञ्चा० ८ वि० ।

लोकनम-लोकनमम्-न० । लोक इदमेव तम इति लोकतमः ।
तमस्काय, स्था० ५ डा० २ उ० ।

लोगद्वय लोकद्वय-न० । लोकस्यांशभूतं द्वयं लोकद्वय-
म् । पञ्चास्ति न्यायैः, यत उक्तम्—'पञ्चस्थिकायभयं,
लोगपण' इतिह इति । स्था० ५ डा० २ उ० ।

लोगादिहि-लोकदृष्टि-स्त्री० । सामान्यजनदर्शने, डा० २६
अष्ट० ।

लोकपईव-लोकप्रदीप-पुं० । लोकस्य-विशिष्टनिर्यगजन्म-
जगमरणरूपस्यान्तरतिमिरनिकरनिराकरणेन प्रकृष्टपदार्थ-
प्रकाशकारित्वात्प्रदीप इव प्रदीपो लोकप्रदीपः । स० १ सम० ।
लोकस्य सम्यग् दर्शनादेर्योगकरणेन लब्धस्य परिष्कार-
नेति भ० १ श० १ उ० । मिथ्यात्वध्वान्तनाशकत्वात् । क-
ल्प० १ अधि० १ क्षण । लोकस्य-दर्शनायोग्यस्य विशिष्टस्य
प्रदीपदर्शनांशुना यथार्थास्थितवस्तुप्रकाशको लोकप्रदीपः ।
जिने, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । " लोकप्रदीपेभ्यः " अत्र लो-
कशब्देन विशिष्ट एव तद्देशनाद्यंशुभिर्मिथ्यात्वतमोपनयने-
न यथाह प्रकाशितज्ञेयभावः संक्षिप्तलोकः परिगृह्यते, यस्तु
नैवंभूतस्तत्र तत्त्वतः प्रदीप-वायोगाद्, अन्धप्रदीपदृष्टा-
न्तेन, यथा—ह्यन्धस्य प्रदीपस्तत्त्वतोऽप्रदीप एव तं प्रति
स्वकार्याकरणात्तत्कार्यकृत एव च प्रदीपव्योपपत्तेः, अन्य-
थाऽतिप्रसङ्गात् । अन्धकल्पश्च यथोदितलोकव्यतिरिक्तस्त-
दन्यलोकः, तद्देशनाद्यंशुभ्योऽपि तत्त्वोपलम्भभावात्, सम-
वसरणेऽपि सर्वेषां प्रबोधाश्रवणात्, इदानीमपि तद्वचनतः
प्रबोधादर्शनात्, तदभ्युपगमवतामपि तथाविधलोकदृष्ट-
नुसारप्राधान्यादनेपेक्षितगुरुलाघवं तत्त्वोपलम्भशून्यप्रवृ-
त्तिसिद्धिरिति । तदेवंभूतं लोकं प्रति भगवन्तोऽपि अप्रदी-
पा एव तत्कार्याकरणादित्युक्तमेतत् । नचैवमपि भगवतां
भगवत्त्वायोगः, वस्तुस्वभावविषयत्वादस्य, तदन्यथाकरणे
तत्त्वत्वायोगात्, स्वाभावः स्वभावः—आत्मीया सत्ता, स
चान्यथा चेति व्याहृतमेतत्, किं च—एवमचेतनानामपि चे-
तनाकरणे समानमेतद्व्येवंमेव भगवत्त्वायोगः, इतरेतरक-
रणेऽपि स्वात्मन्यपि तदन्यविधानाद् यत्किंचिदेतदिति य-
थोदितलोकोपलैव लोकप्रदीपाः । ल० । रक्षा० । ध० ।

लोगपएस-लोकप्रदेश-पुं० । चतुर्दशरज्ज्वात्मकक्षेत्रखण्डस्य
निर्विभागभागपु, कर्म० ५ कर्म० ।

लोगपंति-लोकपङ्क्ति-स्त्री० । लोकसदृशभावे, यो० वि० ।

लोकाराधनहेतोर्था, मलिनेनान्तरात्मना ।

क्रियते सत्क्रिया सा च, लोकपङ्क्तिरुदाहृता ॥ ६ ॥

डा० १० डा० (व्याख्या 'जोग' शब्दं चतुर्थभागे १६१८
पृष्ठं गता ।)

लोगपगत-लोकप्रकृत-पुं० । बहुलोकसम्भूते, बृ० ३ उ० ।

लोगपञ्चोत्तर-लोकप्रद्योतकर-पुं० । लोकयते इति लोकः,
इति व्युत्पत्त्या लोकालोकरूपस्य समस्तवस्तुस्तोमस्य
भावस्याखण्डमार्तण्डमण्डलमिव निखिलभावस्वभावा-
वभासनसमर्थः केवलालोकपूर्वप्रवचनप्रभापटलप्रघर्त्तनेन
प्रद्योत—प्रकाशं करोतीत्येवं शीलो लोकप्रद्योतकरः ।
स० १ सम० । लोकस्योत्कृष्टमेतद्व्यसत्त्वलोकस्य प्रद्योतन-
प्रद्योतकत्वं विशिष्टा-ज्ञानशक्तिस्तत्करणशीलो लोकप्रद्यो-
तकरः । रा० । जी० । सूर्यवत्सर्ववस्तुप्रकाशकत्वाद् जिने,
कल्प० १ अधि० १ क्षण । " लोकप्रद्योतकरेभ्यः " । इह
यद्यपि लोकशब्देन प्रकृमाद्भ्यलोक उच्यते—'भव्याना-
मालोको, वचनांशुभ्योऽपि दर्शने यस्मात् । एतेषां भवति

तथा, तदभावे व्यर्थ आलोकः ॥ १ ॥ इति ध्वनात्, तथाप्यत्र लोकध्वनिनोक्तप्रमतिः भव्यसत्त्वलोक एव गृह्यते तत्रैव तत्त्वतः प्रद्योतकरणीशीलत्वापपत्तेः, अस्ति च चतुर्दशपूर्व-विदामपि स्वस्थानं महान् दर्शनभेदः, तेषामपि परस्परं यदस्थानपतितत्वध्वयणान् । न चायं सर्वथा प्रकाशाभेद-अभिधो ह्येकान्तनैकस्वभावः तन्नास्य दर्शनभेदहेतुतेति, स हि येन स्वभावैकस्य सहकारी तत्तुल्यमेव दर्शनम-कुर्वन् तेनैवापरस्य तत्तत्त्वविरोधादिति भावनीयम्, इतरे-तरापेक्षो हि वस्तुस्वभावः, तदायत्ता च फलसिद्धिरिति उक्तचतुर्दशपूर्वविज्ञाकमेवाधिकृत्य प्रद्योतकरा इति लो-कप्रद्योतकराः ॥ १४ ॥ प्रद्योत्यं तु सप्तप्रकारं जीर्वादिनत्त्वम्, सामर्थ्यगम्यमेतन्, तथा शाब्दन्यायात्, अन्यथा अन्तर्तन्पु प्रद्योतनाऽऽयगः, प्रद्योतनं प्रद्योत इति भावसाधनस्यासंभवा-त्, अतो ज्ञानयोग्यतैवेह । प्रद्योतनमन्यापेक्षयेति तदेवं स्वैष्वपि एवमेव वाचकप्रवृत्तिरितिस्थितम् । एतेनस्त्व 'अपुष्कलशब्दः प्रत्यवायाय' इति प्रयुक्तम्, तत्त्वेनेदृशस्याऽ-पुष्कलत्वायगादिति । लोकप्रद्योतकराः ॥ १४ ॥ ल० ।

लोगपरिपूर्णा-लोकपरिपूर्णा-स्त्री० । ईष्यमाग्भागाख्यायां पृथिव्याम्, स० १२ सम ।

लोगपाल-लोकपाल-पुं० । शक्रादीनां पूर्वादिदिक्पालेषु सो-मादिषु, स्था० ३ टा० १ उ० ।

रायगिहे नगरे ० जाव पञ्जुवासमाणे एवं वयासी-स-कम्प गं भेंत ! देविदस्स देवरन्नो कति लोगपाला प-षत्ता?, गोयमा ! चत्तारि लोगपाला पषत्ता, तं जहा-सोमे, जमे, वरुणे, वेसमणे । एएसि गं भेंत ! चउएहं लोगपालाणं कति विमाणा पषत्ता?, गोयमा ! चत्तारि विमाणा पषत्ता, तं जहा-संभप्पभे, वरमिद्धे, मयंजले, वग्गू । कहि गं भेंत ? सक्कस्स देविदस्स देवरन्नो सोम-स्स महारन्नो संभप्पभे णामं महाविमाणे पषत्ते?, गोयमा ! जंबुदीवि दीवि मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं गं इमीसे रयण-प्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिजाओ भूमिभागाओ उड्डं चं-दिमसुरियगहगणणक्खत्तारारूवाणं वहुइं जोयणाइं ० जाव पंच वडिमया पषत्ता, तं जहा-असोयवडेंसए सत्तवन्नवडिं-सए चंपयवडिंसए चूयवडिंसए मज्जे सोहम्मवडिंसए, तस्स गं सोहम्मवडेंसयस्स महाविमाणस्स पुरच्छिमे गं सोहम्म-कप्पे असंखेजाइं जोयणाइं वीतिवडत्ता एत्थ गं सक्क-स्स देविदस्स देवरन्नो सोमस्स महारन्नो संभप्पभे नामं महाविमाणे पषत्ते, अद्धेतस्स जोयणसयसहस्साइं आ-यामविक्रंभेणं उयालीसं जोयणसयसहस्साइं वावन्नं च महस्साइं अद्ध य अडयाले जोयणसए किंचि विभे-माहिए परिक्रंभेणं पणत्ते, जा सूरियाभविमाणस्स व-त्तव्वया सा अपरिसेसा भाणियव्वा ० जाव अभिसेयो नवरं सोमे देवे ॥ संभप्पस्स गं महाविमाणस्स अहे सपकिंय

सपडिदिमिं असंखेजाइं जोयणसयसहस्साइं ओगाहिच्चा एत्थ गं सक्कस्स देविदस्स देवरन्नो सोमस्स महारन्नो सोमा नामं रायहाणी पषत्ता, एगं जोयणसयसहस्सं आयामवि-क्रंभेणं जंबुदीवपमाणेण वेमाणियाणं पमाणस्स अद्धं नेयव्वं ० जाव उवरियलेणं सोलस जोयणसहस्साइं आयाम-विक्रंभेणं पन्नामं जोयणसहस्साइं पंच य सत्ताणउए जोय-णसते किंचि विमेसूणे परिक्रंभेणं पषत्ते, पामायाणं चत्तारि परिवाडीओ नेयव्वाओ, सेसा नत्थि । सक्कस्स गं देविदस्स देवरन्नो सोमस्स महारन्नो इमे देवा आणाउववायवयणनि-हेमे चिद्धंति-तं जहा-सोमकाइयाति वा सोमदेवकाइयाति वा विज्जुकुमारा विज्जुकुमारीओ अग्गिकुमारा अग्गिकु-मारीओ वाउकुमारा वाउकुमारीओ चंदा सूरा गहा ण-क्खत्ता तारारूवा जे यावन्ने तहप्पगारा मव्वे ते तव्व-त्तिया तप्पक्खिया तव्वभारिया मक्कस्स देविदस्स देवरन्नो सोमस्स महारन्नो आणाउववायवयणनिहेमे चिद्धंति ॥ जंबुदीवि दीवि मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं जाइं इमाइं समुप्पज्जंति, तं जहा-गहदंडाति वा गहमु-सलाति वा गहगज्जियाति वा, एवं गहयुद्धाति वा गहसिंघाडगाति वा गहावसव्वाइ वा अवभाति वा अवभ-रुक्खाति वा मंज्झाइ वा गंधव्वनगराइ वा उक्कापायाति वा दिसीदाहाति वा गज्जियाति वा विज्जुयाति वा पंसुवु-ड्ढाति वा जूवे त्ति वा जक्खालिच्च त्ति वा धूमयाइ वा म-हियाइ वा रयुग्घायाइ वा चंदावरागाति वा सूगेवरागाति वा चंदपरिवेमाति वा मूरपरिवेमाति वा पडिचंदाइ वा पडि-सूगाति वा इंदधणूति वा उदगमच्छकपिहसियअमोहा-पाइणवायाति वा पडीणवाताति वा ० जाव संवड्डयवाताति वा गामदाहाइ वा ० जाव मन्निवंसदाहाति वा पाणक्खया जणक्खया धणक्खया कुलक्खया वसणव्वभूया अणारिया जे यावन्ने तहप्पगारा ण ते मक्कस्स देविदस्स देवरन्नो सोमस्स महारन्नो अणणाया अदिद्धा असुया अमुया अविण्णया तेमिं वा सोमकाइयाणं देवाणं, मक्कस्स गं देविदस्स देवरन्नो सो-मस्स महारन्नो इमे आहावच्चा अभिन्नाया होत्था, तं जहा-इंगालए वियालए लोहियक्खे मणिच्चंरं चंदे सूर सुक्के वुहं वहस्सती राह् ॥ मक्कस्स गं देविदस्स देवरन्नो सोमस्स महारन्नो सत्तिभागं पलिओवमं टिठी पणत्ता, अहावच्चा-भिन्नायाणं देवाणं एगं पलिओवमं टिई पणत्ता, एवं म-हिद्धीए ० जाव महाणुभागे सोमे महाराया । (सू० १६५) ।

'रायगिहे' इत्यादि, 'वहुइं जोयणाइं' इह यावत्करणा-दिदं दृश्यम्-वहुइं जोयणसयाइं वहुइं जोयणसहस्साइं वहुइं जोयणसयसहस्साइं वहुओ जोयणकांडीओ वहुओ जोयण-

कोडाकोडीआ उहं दुं वाइवत्ता एत्थ एं सोहम्मं णामं कप्पे पणत्ते, पाइणपडीणायण, उदीणदाहिणविन्थिअं अरुचंद-
सेठाणसंठिणं आचवमालिभासगांसवन्नाहे अंसवेजाओ जो-
यणकोडाकोडीआ आयामविक्खंभणं अंसवेजाओ जो-
यणकोडाकोडीआ पाण्णंवेवणं, एत्थ एं सोहम्मं देवाणं
यत्तासं विमाणायसयसहस्साइं भवन्तीति अक्खाया .
ते एं विमाणा सव्वयणामया अरुद्धा ० जाव पडिरू-
वा, तस्स एं सोहम्मकप्पस्स बहुमज्जेसभाए इति,
'वीइवत्त' ति व्यतिप्रत्यय—व्यतिक्रम्य 'जा सरिया-
भविमाणस्स' ति भूरिकामविमानं राजप्रस्थीयोपाहोक्त-
स्वरूपं तद्वत्त्वं नह वाच्या, तन्समानलक्षणत्वादस्येति । कि-
यती सा वाच्या ? , इत्याह—यावदभिषेकः—अभिनवा-
पक्षस्य सोमस्य राज्याभिषेकं यावदिति, सा चेहानि-
अहुत्वाअ लिखितेति ॥ 'अहे' इति तिर्यग्लोके 'वेमा-
णियाण पमाणस्स' ति वैमानिकानां सौधर्मविमानसत्क-
भासादप्राकारद्वारादीनां प्रमाणस्येह नगर्यामर्द्धं ज्ञातव्यम्
'वेसा नांथ' ति सुधर्मादि (काः) सभा इह न स-
न्ति, उत्पत्तिस्थानेष्वेव तासां भावात्, 'सोमकाइय' ति
सोमस्य कायो—निकायो येषामस्ति ते सोमकायिकाः—
सोमपरिवारभूताः 'सोमदेवकाइय' ति सोमदेवताः—
तन्सामानिकादयस्तासां कायो येषामस्ति ते सोमदेवता-
कायिकाः—सोमसामानिकादिदेवपरिवारभूता इत्यर्थः, 'ता-
राक्ख' ति तारकाक्षाः 'तव्वत्ति' ति तत्र—सोम भ-
क्किः—मेवा बहुमानो वा येषां ते तद्वत्क्रियाः 'तण-
क्खिय' ति सोमपात्रिकाः—सोमस्य प्रयोजनेषु सहायाः,
'तव्वत्ति' ति तद्वर्त्याः—तस्य सोमस्य भार्या इव
भार्या अत्यन्तं वश्यत्वानुपपत्तीयत्वाच्चेति तद्वर्त्याः, तद्वर्-
ता वा येषां बोधव्यतयाऽस्ति ते तद्वर्तिकाः ॥ 'गहदंड'
ति दण्डा इव दण्डाः—तिर्यगायताः श्रेण्यः ग्रहाणां-
मङ्गलादीनां त्रिचतुर्गादीनां दण्डा ग्रहदण्डाः, एवं ग्रह-
मशलादीनि नगरमूर्ध्वायताः श्रेण्यः, 'गहगज्जिय' ति
ग्रहसञ्चालादां गर्जितानि—स्वनितानि ग्रहगर्जितानि प्र-
त्युद्धानि—ग्रहयोरैकत्र नक्षत्रं दक्षिणाक्षरेण समश्रेणित-
याऽवस्थानानि, ग्रहसिंहाटकानि—ग्रहाणां सिंहाटक-
फलाकारावस्थानानि, ग्रहापसव्यानि—ग्रहाणामपसव्य-
गमनानि प्रतीपगमनानीत्यर्थः, अश्वात्मका वृत्ता अभ्रवृ-
त्ताः, गन्धर्वनगराणि—आकाशे व्यन्तरकृतानि नगरा-
कारप्रतिबिम्बानि, उल्कापाताः—सरेखाः सोदघोता वा
तारकस्येव पाताः दिग्दाहाः—अन्यतमस्यां दिशि अभ्योऽ-
न्धकारा उपरि च प्रकाशात्मका दह्यमानमहानगरप्र-
काशकल्पाः 'जूवय' ति शुक्रपक्षे प्रतिपदादिदिनत्रयं
यावद्यः सन्ध्याज्जुदा आययन्ते ते युपकाः 'जक्खालि-
य' ति यत्ताहीमानि आकाशे व्यन्तरकृतज्वलनानि,
धूमिकामहिकयोर्वेणकृतो विशेषः, तत्र धूमिका—धूमव-
गा धूसरा इत्यर्थः, महिका त्वापाण्डुरेति, 'रउग्वाय'
ति दिशां रजस्वलत्त्वानि 'चंदोवगगा मूगेवगगा' च-
न्द्रसूर्यग्रहणानि 'पडिचंद' ति द्वितीयचन्द्राः 'उदग-
मच्छ' ति इन्द्रधनुःखगडानि 'कविहमिय' ति अनधे-
या त्वयुत्सहसा तत् कपिहसितम्, अन्यं त्वाहुः—क-
पिहसितं नाम यदाकाशे यानमुत्पद्यमानं विकृतमुख-

स्य हसनम् 'अमोह' ति अमोवा—आदिन्योदयास्तमयो-
रादिन्यकिरणधिकारजनिताः आतामाः कृष्णाः श्यामा
वा, शकटोर्ध्वमंस्थिता दण्डा इति, 'पाइणवाय' ति पूर्व-
दिग्वाताः 'पडीणवाय' ति प्रतीचीनवाताः, यावत्कर्णा-
दिदं दृश्यम्—दाहिणवायाइ वा उदीणवायाइ वा उह्वायाइ
वा अहोवायाइ वा तिरियवायाइ वा विदिमीवायाइ
वा वाउम्भामाइ वा वाउकलियाइ वा चायमंडलियाइ
वा उकलियावायाइ वा मंडलियावायाइ वा गुंजावायाइ वा
भम्भावायाइ व' ति, इह वातोद्भवाः—अनवस्थितवाताः
घातोत्कलिकाः—समुद्रोत्कलिकावत् वातमण्डलिका—वाता-
लयः उत्कलिकावाताः—उत्कलिकाभिर्यं वान्ति, मण्डलिका-
वाताः—मण्डलिकाभिर्यं वान्ति, गुञ्जवाताः—गुञ्जन्तः सश-
ब्दं ये वान्ति, भम्भावाताः—अशुभनिस्तुराः संवर्त्तकवाताः—
तृणादिसंवर्तनस्वभावा इति । अधानन्तरोक्तानां ग्रहद-
ण्डादीनां प्रायिकफलानि दर्शयन्नाह—'पाण्णक्खय' ति
बलक्षयाः 'जण्णक्खय' ति लोकमरणानि, निगमयन्ना-
ह—'वसण्णभूया अणारिया जे यावन्ने तहप्पगार' ति
इद्वयमक्षरघटना—न केवलं प्राणक्षयादय एव, ये चाप्ये-
तद्व्यतिरिक्तास्तत्प्रकाराः—प्राणक्षयादितुल्याः व्यसनभू-
ताः—आपद्रवाः अनार्याः—पापात्मकाः न तेऽज्ञाता इति
योगः 'अणाय' ति अनुमानतः 'अदिट्ट' ति प्र-
त्यक्षापेक्षया 'असुय' ति परवचनद्वारेण 'अमुय, ति अ-
स्मृता मनोऽपेक्षया 'अयिणाय' ति अवध्यपेक्षयति ।
'अहावच्च' ति यथा अपत्यानि तथा ये ते यथाऽपत्याः—
देवाः पुत्रस्थानीया इत्यर्थः, 'अभिरणाय' इति अभिमता
अभिमतवस्तुकारित्वादिति 'होत्थ' ति अभवन्, उप-
लक्षणत्वाच्चास्य भवन्ति भविष्यन्तीति द्रष्टव्यम्, 'अहाव-
च्चाभिन्नायाणं' ति यथाऽपत्यमेवमभिज्ञाता—अवगता यथा-
ऽपत्याभिज्ञाताः, अथवा—यथाऽपत्याश्च तेऽभिज्ञाताश्चेति
कर्मधारयः, ते चाङ्गारकादयः पूर्वोक्ताः, एतषु च यद्यपि
चन्द्रसूर्ययोर्वर्षलक्षाधिकं पल्योपमं तथाऽप्याधिक्यस्या-
विवक्षितत्वादङ्गारकादीनां च ग्रहत्वेन पल्योपमस्यैव स-
ङ्गावान् पल्योपममित्युक्तमिति ।

कहि णं भंते ! सकस्स देविदस्स देवरत्तो जमस्स म-
हारत्तो वरमिद्धे णामं महाविमाणे पणत्ते ? , गोयमा ।
सोहम्मवर्डिसयस्स महाविमाणस्स दाहिणेणं सोहम्मं
कप्पे असंखेजाइं जोयणसहस्साइं वीइवत्तित्ता एत्थ एं
सकस्स देविदस्स देवरत्तो जमस्स महारत्तो वरमिद्धे
णामं महाविमाणे पणत्ते, अद्वेत्तेरसजोयणसयसहस्साइं
जहा सोमस्स विमाणे तहा० जाव अभिसेओ राय-
हाणी तेह्वं जाव पाप्पायपंतीओ ॥ सकस्स एं देवि-
दस्स देवरत्तो जमस्स महारत्तो इमे देवा आणाए-
जाव चिट्ठंति, तं जहा—जमकाइयाति वा जमदेवका-
इयाइ वा पेयकाइयाइ वा पेयदेवकाइयाति वा असुर-
कुमारा असुरकुमारीओ कंदप्पा निरयवाला आभिओ
गा जे यावन्ने तहप्पगारा मन्थे ते तव्वत्तिगा तण्णक्खि-

या तव्भाग्या, सकस्म देविदस्स देवरन्नो जमस्स महार-
न्नो आण्ण ० जाव चिद्धंति ॥ जंबुदीवे दीवे मंदरस्स प-
व्वयस्म दाहिणेणं जाइं इमाइं ममुप्पजंति, तं जहा-
डिवाति वा उमराति वा कलहाति वा बोलाति वा
खाराति वा महायुद्धाति वा महासंगामाति वा महास-
त्थनिवडणाति वा एवं पुरिसनिवडणाति वा महारु-
धिरनिवडणाइ वा दुब्भूयाति वा कुलरोगाति वा गाम-
रोगाति वा मंडलरोगाति वा नगररोगाति वा सीसवेयणाइ
वा अच्छिवेयणाइ वा कन्ननहदंतवेयणाइ वा इंदग्ग-
हाइ वा खंदग्गहाइ वा कुमारग्गहाइ वा जक्खग्गहाइ वा
भूयग्गहाइ वा एगाहियाति वा वेआहियाति वा तेआहियाति
वा चाउत्थहियाति वा उव्वेगाति वा कासाति वा सासाति
वा मोमेति वा जराइ वा दाहाति वा कच्छकोहाति वा
अजीरया पंडुरगा हरिसाइ वा भगंदराइ वा हियय-
मूलाति वा मत्थयमूलाति वा जोणिमूलाति वा पास-
मूलाति वा कुच्छिमूलाति वा गाममारीति वा नगरमारी-
ति वा खंडमारीति वा कव्वडमारीति वा दोणमुहमारीति-
मंडवमुहमारीति वा पट्टणमुहमारीति वा आसमसंवाहमुह-
मारीति वा संनिवेसमारीति वा पाणक्खया धणक्खया
जणक्खया कुलवसणम्भूयमणारिया जे यावन्ने तहप्पगारा न
ते सकस्म देविदस्स देवरन्नो जमस्स महारन्नो अण्णा-
या ० ५ तेमिं वा जमकाइयाणं देवाणं । सकस्म
देविदस्स देवरन्नो जमस्स महारन्नो इमे देवा
अहावच्चा अभिप्पाया हात्था, तं जहा—“ अंवे १ अंवे-
रिमे चव २, सामे ३ सवले त्ति यावरे ४ ।
रुहो ५-वरुदे ६ काले य ७, महाकाले त्ति यावरे ८ ॥१॥
असिपत्ते ९ धणू १० कुंभे ११, वालू १२ वेयरणीति य १३ ।
खरस्सरे १४ महाघोमे १५, एए पन्नरसाहिया ॥ २ ॥”
सकस्म णं देविदस्स देवरन्नो जमस्स महारन्नो सत्तिभागं
पलिओवमं ठिती पणत्ता, अहावच्चाभिण्णायाणं देवाणं
एगं पलिओवमं ठिती पन्नत्ता, एवं महिद्धिण ० जाव जमे
महाराया ॥ २ ॥ (सू० १६६)

‘पेयकाइय’ त्ति प्रेतकायिकाः व्यन्तरविशेषाः ‘पेयदेवतकाइ-
य’ त्ति प्रेतसत्कंद्वतानां सम्प्रन्धिनः ‘कंदप्प’ त्ति ये कन्दप-
भावनाभावितत्वेन कान्दर्पिकंदेवपूतपन्नाः कन्दर्पशीलाश्च, क-
न्दर्पश्च-अतिकलिः. ‘आहियोग’ त्ति येऽभियोगभावनाभावि-
तत्वेनाभियोगिकंदेवपूतपन्ना अभियोगवर्त्तिनश्च, अभियोगश्च-
आदेश इति ॥ ‘डिवाइ व’ त्ति डिम्वा—विष्ठाः ‘उमर’ त्ति
पकराज्य एव राजकुमारादिकृतापद्रवाः ‘कलह’ त्ति वचन-
राटयः ‘बोल’ त्ति अव्यक्ताक्षरध्वनिसमूहाः ‘खार’ त्ति पर-
व्ययमन्त्राः ‘महायुद्ध’ त्ति महायुद्धानि-व्यवस्थाविहीन-

महागणाः ‘महासंगाम’ त्ति सव्यवस्थन्त्रादिव्यवस्थानोपेत-
महारणाः ‘महाशस्त्रनिपातनादयस्तु त्रयो महायुद्धादिकार्य-
भूताः. ‘दुब्भूय’ त्ति दुष्टा—जनधान्यादीनामुपद्रवहेतुत्वाद्
भूताः—सत्त्वाः यूका-मत्कुणान्दुरतिदुप्रभृतयो दुभृता-इत-
य इत्यर्थः, इन्द्रप्रहादयः उन्मत्तनाहेतवः. एकाहिकादयो-
ज्वरविशेषाः. ‘उव्वेयग’ त्ति उद्देगका—इष्टवियोगादिजन्या
उद्देगाः उद्देजका वा लोकोद्देगकारिणश्चोरादयः ‘कच्छ-
कोह’ त्ति कक्षाणां—शरीरगवयवविशेषाणां वनगहनानां वा
कोथाः—कुथितन्यानि शटितानि वा कक्षाः कोथाः कक्षको-
था वा । ‘अम्ब’ इत्यादयः पञ्चदशासुरनिकायान्तर्वर्त्तिनः प-
रमाधार्मिकनिकायाः, तत्र यो देवो नारकानम्बरतले नीत्वा
विमुञ्चत्यसौ अम्ब इत्यभिधीयते १, यस्तु नारकान् कल्प-
निकाभिः खण्डशः कृत्वा भ्राष्टपाकयोग्यान् करणीत्यसा-
वम्बरीपस्य—भ्राष्टस्य सम्बन्धादम्बरीप एवाच्यते २, यस्तु
तेषां शातनादि करोति वर्णतस्तु श्यामः स श्याम इति
३, ‘सवले त्ति यावरे’ त्ति शबल इति चापरो देव इति प्रक्रमः.
स च तेषामन्त्रहृदयादीन्युत्पादयति वर्णतश्च शबलः—क-
र्तुर इत्यर्थः ४, यः शक्तिकुन्तादिषु नारकान् प्रोतयति स
रौद्रत्वादौद्र इति ५, यस्तु तेषामेवाङ्गोपाङ्गानि भनक्ति सोऽ-
त्यन्तरौद्रत्वादुपरोद्र इति ६, यः पुनः कण्ठादिषु पचति
वर्णतश्च कालः स काल इति ७, ‘महाकाले त्ति यावरे’
त्ति महाकाल इति चापरो देव इति प्रक्रमः, तत्र यः श्रद्धण-
मांसानि खण्डयित्वा खादयति वर्णतश्च महाकालः स महा-
काल इति ८, ‘असी य’ त्ति यो देवोऽसिना तान् त्रिनाचि
सोऽसिरेव ९, ‘असिपत्ते’ त्ति अस्याकारपत्रवद् वनविकु-
र्वणादसिपत्रः १०, ‘कुंभे’ त्ति कुम्भादिषु तेषां पचनात्कु-
म्भः १, कच्चिपठ्यते—‘असिपत्ते धणू कुंभे’ त्ति तत्रामिप-
त्रकुम्भौ पूर्ववत्, ‘धणू’ त्ति यो धनुर्विमुक्ताद्रचन्द्रादिभि-
र्वाणैः कर्णादीनां छेदनभेदनादि करोति स धनुरिति ११.
‘वालु’ त्ति कदम्बपुष्पाद्याकारवालुकासु यः पचति स वालु-
क इति १२, ‘वेयरणीति य’ वैतरणीति च देव इति प्रक्रमः.
तत्र पूयरुधिरादिभूतवैतरण्यभिधाननदीविकुर्वणाद्वैतरणी-
ति १३, ‘खरस्सर’ त्ति यो वज्रकण्टकाकुलशात्मलीवृत्तमा-
रोप्य नारकं खरस्वरं कुर्वन्तं कुर्वन् वा कर्पत्यसौ खरस्वरः
१४, ‘महाघोसि’ त्ति. यस्तु भीतान् पलायमानान्नारकान्
पशनिव वाटकेषु महाघोषं कुर्वन्निरुणद्धि स महाघोष इति
१५, ‘एए पन्नरसाहिय’ त्ति ‘एवम्’ उक्तन्यायेन-एतं यम-
यथाऽपत्यं देवाः पञ्चदश आख्याता इति । भ० ३ श० ७ उ० ।
(शतजलमहाचिमानस्य वक्तव्यता । ‘सयंजल’ शब्दे वक्ष्यामि)

मकस्म णं वरुणस्स महारन्नो इमे देवा आण्ण ० जाव
चिद्धंति, तं जहा—वरुणकाइयाति वा वरुणदेवयकाइयाइ
वा नागकुमारा नागकुमारीओ उदहिकुमारा उदहिकुमा-
रीओ थणियकुमारा थणियकुमारीओ जे यावन्ने तहप्प-
गारा सव्वे ते तव्भत्तिया ० जाव चिद्धंति । जंबुदीवे दीवे
मंदरस्स पव्वयस्म दाहिणेणं जाइं इमाइं समुप्पजंति,
तं जहा—अतिवासाति वा मंदवासमाति वा सुवुद्धीति वा
दुव्वुद्धीति वा उदब्भेयाति वा उपप्पीलाइ वा उदवाहाति वा

पञ्चाहाति वा गामवाहाति वा ०जाव सन्निवेशवाहाति
वा पाणक्खया ०जाव तेसिं वा वरुणकाइयाणं देवाणं,
सकस्म णं देविंदस्स देवरन्नो वरुणस्स महारन्नो ०जाव
अहावच्चाभिन्नाया होत्था, तं जहा-कक्कोडए कदमए अं-
जणे संखवाले पुंडे पलासे मोएजए दहिमुहे अयंपुले
कायरिए । सकस्म देविंदस्स देवरन्नो वरुणस्स महार-
न्नो देसुणाई दो पलिआवमाई ठिती पएणत्ता, अहाव-
च्चाभिन्नायाणं देवाणं एगं पलिआवमं ठिती पएणत्ता,
एवं महिड्डीए ०जाव वरुणे महाराया । ३ । (मू० १६७)

‘ अतिवास ’ ति अतिशयवर्षा-वेगवद्वर्षणानीत्यर्थः, ‘ म-
न्दवाम् ’ ति शैतन्यवर्षणानि ‘ सुवुड्ढि ’ ति धान्याद्यनिष्प-
त्तिहेतुः ‘ दुवुड्ढि ’ ति धान्याद्यनिष्पत्तिहेतुः ‘ उदम्भेय ’
ति उदकाद्भवाः गिरितटादिभ्यो जलोद्भवाः ‘ उदर्पाळ ’
ति उदकादर्पाळाः-तडागादिषु जलसमूहाः ‘ उदवाह ’ ति
अपकृष्टान्यल्पान्युदकवहानानि, तान्येव प्रकर्षन्ति प्रवाहाः,
इह प्रागुक्त्यादयो जलकुना द्रष्टव्याः, ‘ कक्कोडए ’ ति क-
कौटकाभिधानोऽनुवेलन्धरनागराजावासभूतः पर्वता ल-
वणसमुद्रे पेशान्यां दिश्यस्ति तन्निवासी नागराजः ककौ-
टकः, ‘ कदमए ’ ति आग्नेय्यां तथैव विद्युत्प्रभपर्वतस्तत्र
कदमका नाम नागराजः ‘ अंजणे ’ ति वेलम्बाभिधानवा-
युकुमारगजस्य लोकपालोऽञ्जनाभिधानः ‘ संखवाले ’ ति
धरणाभिधाननागराजस्य लोकपालः शंखपालको नाम,
शेषास्तु पुण्ड्रादयोऽप्रतीता इति ।

कहि णं भंते ! सकस्म देविंदस्स देवरन्नो वेसमणस्स
महारन्नो वग्गू णामं महाविमाणं पएणत्ते ? , गोयमा !
तस्म णं मोहम्मवडिमयस्स महाविमाणस्स उत्तरेणं जहा
मामस्म विमाणरायहाणिवत्तव्वया तहा नेयव्वा ०जाव
पामायवडिमया । सकस्म णं देविंदस्स देवरन्नो वेस-
मणस्स महारन्नो इमे देवा आणाउववायवयणनिहेसे चि-
ट्ठंति, तं जहा-वेसमणकाइयाति वा वेसमणदेवकाइयाति वा
सुवन्नकुमारा सुवन्नकुमारीओ दीवकुमारा दीवकुमारीओ
दिमाकुमारा दिमाकुमारीओ वाणमंतरा वाणमंतरीओ
जे यावन्ने तहप्पगारा मव्वे ते तट्ठमत्तिया ०जाव, चिट्ठंति ।
जंजुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वथस्स दाहिणेणं जाइं इमाइं
ममुप्पजंति, तं जहा-अयागगाइं वा तउयागगाइं वा तंव-
यागगाइं वा एवं मीमागगाइं वा हिरन्नमुवन्नगयणवडगगाइं
वा वसुहागाति वा हिरन्नवामाति वा सुवन्नवामाति वा गयण
०-वड्ढं-आभरणं-पत्तं-पुप्फं-फलं-वीयं-मल्लं-
वामं-चुन्नं-गंधं-वन्थवामाइ वा, हिरन्नवुड्ढीति वा सुवम्भ
०-गयणं-वड्ढं-आभरणं-पत्तं-पुप्फं-फलं-वीयं-
मल्लं-वामं-चुन्नं-गंधं-वन्थवुड्ढीति वा भायणवुड्ढीति वा
मीरवुड्ढीति वा सुयालाति वा दुक्कालाति वा अप्पगघाति वा
मदग्घाति वा मुभिक्क्याति वा द्दुक्किक्याति वा कयनिक्या-

ति वा सन्निहियाति वा संनिचयाति वा निहीति वा णिहा-
णाति वा चिरपोरणाइं पहीणसामियाति वा पहीणमेउ-
याति वा (पहीणमग्गाणि वा) पहीणगोत्तागाराइं वा
उच्छिन्नसामियाति वा उच्छिन्नमेउयाति वा उच्छिन्नगो-
त्तागाराति वा सिंघाडगतिगचउक्कचच्चरउम्मुहमहापहप-
हेसु नगरनिद्धमणेषु वा सुसाणगिरिकंदरसंतिसलोवट्ठा-
णभवणगिहेसु संनिक्खित्ताइं चिट्ठंति, एताइं सकस्स
देविंदस्स देवरन्नो वेसमणस्स महारन्नो (ण) अएणा-
याइं अदिट्ठाइं असुयाइं अविन्नायाइं तमिं वा वेसमणका-
इयाणं देवाणं, सकस्स देविंदस्स देवरन्नो वेसमणस्स
महारन्नो इमे देवा अहावच्चाभिन्नाया होत्था, तं जहा-पु-
न्नभंदे साणिभंदे सालिभंदे सुमणभंदे चक्के रक्खे पुन्नर-
क्खे सव्वाणे (पव्वाणे) मव्वजसे सव्वकामे समिद्धे
अमोहे असंगे, सकस्स णं देविंदस्स देवरन्नो वेसमणस्स
महारन्नो दो पलिआवमाणि ठिती पएणत्ता, अहावच्चा-
भिन्नायाणं देवाणं एगं पलिआवमं ठिती पएणत्ता, एवं महि-
ड्डीए ०जाव वेसमणे महाराया सेवं भंते ! रत्ति । (मू० १६८)

‘ वसुहागाइ व ’ ति तीर्थकरजन्मा दिव्याऽऽकाशाद् द्रव्यवृ-
ष्टिः, ‘ हिरण्यवास ’ ति हिरण्यं रूप्यं घटितसुवर्णमित्यन्य
वर्षोऽल्पतरो वृष्टिस्तु महतीति वर्षवृष्टयोर्भेदः, माल्यं तु
ग्रथितपुष्पाणि वर्णः—चन्दनं चूर्णं—गन्धद्रव्यसम्बन्धी ग-
न्धाः—कोष्ठपुटपाकाः ‘ सुभिक्खाइ व ’ ति सुकाले दुष्का-
ले वा भिक्षुकाणां भिक्षासमृद्धयः दुर्भिक्षास्तृक्कविपरीताः
‘ संनिहियाइ ’ ति घृतगुडादिस्थापनानि ‘ संनिचयाइ ’
ति धान्यसञ्चयाः ‘ निहीइ व ’ ति लज्जादिप्र-
माणद्रव्यस्थापनानि ‘ निहाणाइ व ’ ति भूमिगतसहस्रा-
दिसंख्यद्रव्यस्य सञ्चयाः, किंविधानि ?, इत्याह—‘ चिर-
पोरणाइ ’ ति चिरप्रतिष्ठितत्वेन पुराणानि चिरपुराणानि
अत एव ‘ पहीणसामियाइ ’ ति स्वल्पीभूतस्वामिकानि
‘ पहीणमेउयाइ ’ ति प्रहीणाः—अल्पीभूताः सत्कारः—सच-
काः—धनप्रक्षेपागे येषां तानि तथा, प्रहीणमार्गाणि वा,
‘ पहीणगोत्तागाराइ ’ ति प्रहीणं—चिरलीभूतमानुषं गो-
त्रागारं—तत्स्वामिगोत्रगृहं येषां तानि तथा, ‘ उच्छिन्नसा-
मियाइ ’ ति निःसत्ताकीभूतप्रभूणि ‘ नगरनिद्धमणेषु ’
ति नगरनिद्धमनेषु—नगरजलनिर्गमनेषु ‘ सुसाणगि-
रिकंदरसंतिसलोवट्ठाणभवणगिहेसु ’ ति गृहशब्दस्य प्र-
त्येकं सम्बन्धात् श्मशानगृहम्—पितृवनगृहम्, गिरिगृह-
म्—पर्वतोपरिगृहम् कन्दरगृहम्—गुहा शान्तिगृहम्—शा-
न्तिकर्मस्थानम् शैलगृहम्—पर्वतमुत्कीर्य यत्कृतम् उपस्था-
नगृहम्—आस्थानमण्डपं भवनगृहम्—कुटुम्बिवसनगृह-
मिति । भ० ३ श० ७ उ० ।

रायगिहे नगरे ०जाव पज्जुवासमाणे एवं वदामी-असुरकु-
माराणं भंते ! देवाणं कति देवा आहेवच्चं ०जाव विहरंति ?,
गोयमा ! दम देवा आहेवच्चं ०जाव विहरंति, तं जहा-चमरे

असुरिदे असुरराया सोमे जमे वरुणे वेसमणे वली वडोय-
णिदे वडोयणराया सोमे जमे वरुणे वेसमणे । नागकु-
माराणं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! दसः देवा आहेवचं जाव
विहरंति, तं जहा—धरणे नागकुमारिदे नागकुमारराया
कालवाले कोलवाले सेलवाले संखवाले भूयाणंदे ना-
गकुमारिदे नागकुमारराया कालवाले कोलवाले संखवाले
सेलवाले, जहा नागकुमारिदाणं एयाए वत्तव्वयाए शेय-
व्वं एवं इमाणं नेयव्वं, सुवन्नकुमाराणं वेणुदाली चित्ते
विचित्ते चित्तपक्खे विचित्तपक्खे, विज्जुकुमाराणं
हरिकंतं हरिस्सह पभ १ सुप्पभ २ पभकंत ३ सुप्पभ-
कंत ४, अग्गिकुमाराणं अग्गिसीहे अग्गिमाणवतेउ
तेउसीहे तेउकंते तेउप्पभे, दीवकुमाराणं पुष्पविमिद्धं रूय-
सुरूय-रूयकंत-रूयप्पभा, उदहिकुमाराणं जलकंते जलप्पभ
जल-जलरूय-जलकंत-जलप्पभा, दिसाकुमाराणं अमिय-
गति अमियवाहरणं तुरियगति विप्पगति सीहगति
सीहविक्रमगति, वाउकुमाराणं वेलं वपभंजणं कालं महाकालं
अंजणगिद्धा, थणियकुमाराणं घोसं महाघोसं आवत्तं विया-
वत्तं नंदियावत्तं महानंदियावत्ता, एवं भाणियव्वं जहा अ-
सुरकुमाराणं सो० १ का० २ चि० ३ प्प० ४ ते० ५ रु० ६ ज० ७ तु०
८ का० ९ आ० १०, पिसायकुमाराणं पुच्छा, गोयमा !
दो देवा आहेवचं जाव विहरंति, तं जहा—“ कालं य
महाकालं, सुरूवपडिरूवपुत्तभदे य । अमरवडं माणिभंदं,
भीमं य तहा महाभीमं ॥ १ ॥ किंनरं किंपुरिसे खलु,
सप्पुरिसे खलु तहा महापुरिसे । अतिकायं महाकाए,
गीयगती चैव गीयजमे ॥ २ ॥ ” एतं वाणमंतराणं
देवाणं । जातिसियाणं देवाणं दो देवा आहेवचं जाव
विहरंति, तं जहा—चंदं य खेरं य । सोहम्मीसाणेसु णं
भंते ! कप्पेसु कइ देवा आहेवचं जाव विहरंति ?
गोयमा ! दस देवा जाव विहरंति, तं जहा—सकं देविदे
देवराया सोमे जमे वरुणे वेसमणे, इमाणं देविदे दे-
वराया सोमे जमे वरुणे, वेसमणे एया वत्तव्वया सव्वे-
सु वि कप्पेसु, एए चैव भाणियव्वं, जे य इंदा ते य
भाणियव्वं सव्वं भंते ! ति । (सू० १६६)

देववक्कव्यताप्रतिवद्ध एवाष्टमोद्देशकः, स च सुगम एव,
नवरं सो १ का २ चि ३ प्प ४ ते ५ रु ६ ज ७ तु ८
का ९ आ १० इत्यनेनाक्षरदशकेन दक्षिणभवनपतीन्द्रा-
णां प्रथमलोकपालनामानि सूचितानि, वाचनास्तरे च-
तान्येव गाथायाम्, सा चैयम्—“ सोमे य १ महाकालं
२ चित्तं ३ प्पभ ४ तेउ ५ तह रूपं चैव ६ । जलं ७ तह
तुरियगइ य ८, कालं ९ आउत्तं १० पढमाउ ॥ १ ॥ ”
एवं द्वितीयाद्याऽप्यभ्यूहाः, इह च पुस्तकान्तरेऽयमर्थो
१८१

दृश्यते—दाक्षिणात्येषु लोकपालेषु प्रतिसूत्रं यौ तृतीयच-
तुर्थी तावौदीच्येषु चतुर्थतृतीयाविति, ‘ एसा वत्तव्वया
सव्वेसु वि कप्पेसु एए चैव भाणियव्वं ’ ति, एया—
साधर्मेशानोक्ता वक्कव्यता सर्वेष्वपि कल्पेषु इन्द्रनिवास-
भूतेषु भणितव्या—सनत्कुमारादीन्द्रयुग्मेषु पूर्वोन्नापेतयो-
त्तरन्द्रसम्यन्धिनां लोकपालानां तृतीयचतुर्थयोर्व्यत्ययो
वाच्य इत्यर्थः, तथैत एव सोमादयः प्रतिदवलोकं वा-
च्या न तु भवनपतीन्द्राणामिवापरापरं, ‘ जे य इंदा ते
य भाणियव्वं ’ शक्रादयो दशेन्द्रा वाच्याः, अन्तिमे दे-
वलोकचतुष्टयं इन्द्रद्वयभावादिति ॥ तृतीयशतेऽष्टमोद्देश-
कः ॥ ३—८ ॥

देवानां चावधिज्ञानसद्भावेऽपीन्द्रियोंपयोगोऽप्यस्ती-
त्यन इन्द्रियविषयं निरूपयति—

रायगिहं जाव एवं वयामी— कतिविहं णं भंते !
इंदियविसए पणत्ते ?, गोयमा ! पंचविहं इंदियविसए
पणत्ते, तं जहा—मोतिंदियविसए जीवाभिगमे जाति-
मिय उहेमो नेयव्वो अपग्गिमेसो ॥ (सू० १७०)

‘ रायगिहं ’ इत्यादि, ‘ जीवाभिगमे ’ जाइमिय उहेसओ
णैयव्वो ति । भ० ३ श० ६ उ० ।

मोतिंदियविसए जाव कामिंदियविसए । मोतिंदिय-
विसए णं भंते ! पोग्गलपरिणामे कतिविहं पणत्ते ?,
गोयमा ! दुविहं पणत्ते, तं जहा—सुद्धिमहपरिणामे य
दुद्धिमहपरिणामे य, एवं चक्खिंदियविसयादिणहि वि
सुरूवपरिणामे य दुरूवपरिणामे य । एवं सुरभिगंध-
परिणामे य दुरभिगंधपरिणामे य, एवं सुग्मपरिणामे य
दुग्मपरिणामे य, एवं सुफासपरिणामे य दुफासपरिणा-
मे य ॥ से नूणं भंते ! उच्चावएसु महपरिणामेसु उच्चा-
वएसु रूवपरिणामेसु एवं गंधपरिणामेसु रसपरिणामेसु
कामपरिणामेसु परिणममाणा पोग्गला परिणमंतीति व-
त्तव्वंमिया ?, हंता गोयमा ! उच्चावएसु महपरिणामेसु
परिणममाणा पोग्गला परिणमंति ति वत्तव्वं मिया,
से नूणं भंते ! सुद्धिमह पोग्गला दुद्धिमहत्ताए परि-
णमंति, दुद्धिमह पोग्गला सुद्धिमहत्ताए परिणमंति ?,
हंता गोयमा ! सुद्धिमह पोग्गला सुद्धिमहत्ताए परिणमंति,
दुद्धिमह पोग्गला सुद्धिमहत्ताए परिणमंति, से नूणं भंते ! सुरूवा
पोग्गला दुरूवत्ताए परिणमंति, दुरूवा पोग्गला सुरूव-
त्ताए परिणमंति ?, हंता गोयमा ! एवं सुद्धिमगंधा पो-
ग्गला दुद्धिमगंधत्ताए परिणमंति दुद्धिमगंधा पोग्गला सु-
द्धिमगंधत्ताए परिणमंति ?, हंता गोयमा ! एवं सुफामा
दुफामत्ताए परिणमंति ?, सुरमा दुरमत्ताए परिणमंति ?,
हंता गोयमा ! ० । (सू० १६१)

‘ कइविहं णं भंते ! ’ इत्यादि, कतिविधो भदन्त ! इन्द्र-
यविषयः पुद्गलपरिणामः प्रज्ञतः ?, भगवानाह—गौतम !

पञ्चविध इन्द्रियविषयः पुद्गलपरिणामः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-
‘श्रोत्रेन्द्रियविषय इत्यादि सुगमम्’, ‘सुखिसदपरिणामे’
इति शुभः शब्दपरिणामः ‘दुःखिसदपरिणामे’ इति अशुभः
शब्दपरिणामः ॥ ‘से नूणं भंते’ ! इत्यादि, अथ ‘नूनम्’
निश्चितमेतद् भदन्त ! उच्चावचैः—उत्तमाधमैः शब्दप-
रिणामैर्यावत्स्पर्शपरिणामैः परिणमन्तः पुद्गलाः । परिण-
मन्तीति वक्तव्यं स्याद् ?, परिणमन्तीति ते वक्तव्या भवेयु-
न्त्यर्थः, भगवानाह—‘हंता गोयमा’ ! इत्यादि, हन्तेति प्र-
त्ययधारणे स्यादेव वक्तव्यमिति भावः, परिणामस्य
यथावस्थितस्य भावात्, तथा तथा द्रव्यक्षेत्रादिसामग्री-
वशतस्तत्तद्रूपास्कन्दनं हि परिणामः, स च तत्रास्तीति
न कश्चित्थाऽभिधानं दोषः ॥ ‘से नूणं भंते’ ! इत्यादि,
अथ नूनम्—निश्चितमेतद् भदन्त ! शुभशब्दाः शुभशब्द-
रूपाः पुद्गला अशुभशब्दतया परिणमन्ति अशुभशब्दा वा
पुद्गलाः शुभशब्दतया ?, भगवानाह—‘हन्त गौतम ! इ-
त्यादि सुप्रतीतम् । एतेन सान्वयं परिणाममाह, अन्यथा
तद्योगादसतः सत्तानुपपत्तेरतिप्रसङ्गात् । एवं रूपरसग-
न्धस्पर्शेष्वप्यात्मीयात्मीयाभिलापेन द्वौ द्वावालापकौ वक्त-
व्यौ । जी० ३ प्रति० २ उ० ।

रायगिहे नगरे ०जाव एवं वयामी—ईसाणस्स णं भंते !
देविंदस्स देवरणो कति लोगपाला पणत्ता ?, गोयमा !
चत्तारि लोगपाला पणत्ता, तं जहा—सोमे जमे वेसमणे
वरुणे । एएसि णं भंते ! लोगपालाणं कति विमाणा
पणत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि विमाणा पणत्ता, तं जहा—
सुमणे सव्वओभंद् वग्गू सुवग्गू । कहि णं भंते ! ईसा-
णस्स देविंदस्स देवरणो सोमस्स महारणो सुमणे नामं
महाविमाणे पणत्ते ?, गोयमा ! जंजुदीवे दीवे मंदरस्स
पव्वयस्स उत्तरेणं ईमीसं रयणप्पभाए पुढीए ०जाव
ईमाणे णामं कप्पे पणत्ते, तत्थ णं ०जाव पंचवडेंसया
पणत्ता, तं जहा—अकवडेंसए फलिहवडेंसए रयणवडें-
सए जायरुवडेंसए, मज्जे य तत्थ ईसाणवडेंसए,
तस्स णं ईसाणवडेंसयस्स महाविमाणस्स पुरच्छिमेणं
तिरियमसंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं वीतिवत्तिता एत्थ णं
ईसाणस्स देविंदस्स देवरणो सोमस्स महारणो सुमणे
नामं महाविमाणे पणत्ते अद्धेतरसजोयणं जहा सकस्स
वत्तव्वया ततियसए तहा ईसाणस्स वि ०जाव अच्चणिया
समत्ता । चउएह वि लोगपालाणं विमाणे वितियउदेस-
ओ, चउसु विमाणेसु चत्तारि उदेसा अपरिसेसा, नवरं
ठितिए नाणत्तं—“आदिदुय विभागूणा, पलिया ध-
णयस्स होति दो चेव । दो मतिभागा वरुणे, पलिय-
महावच्चंदाणं ॥ १ ॥ ” (सू० १७२)

‘चत्तारीत्यादि’ व्यक्ताः ‘अच्चणिय’ न्ति निज्जायतने जिन-
प्रतिमावर्चनमभिनवात्पन्नस्य सोमाख्यलोकपालस्येति । भ०
४ श० ४ उ० । (राजधानीवक्तव्यता ‘रायदानी’ श-

ब्देऽस्मिन्नेव भागे ४५६ पृष्ठे गता ।) सूर्यवत्सर्ववस्तुप्रकाश-
कत्वात् । स्था० ४ ठा० १ उ० । पञ्चा० । प्रज्ञा० । भ० ।

लोगप्पिय—लोकप्रिय—पुं० । लोकस्य सर्वजनस्य इह
परलोकविरुद्धविचर्जनेन दानशीलादिगुणश्च प्रियो वल्लभो
लोकप्रियः । प्रथ० २३६ द्वार । सदाचारचारिणि, ध०
२० १ अधि० १ गुण । अथमभिप्रायः—एतानि कर्माणि
लोकवैमुख्यकारणानि परिहरन्नेव शिष्टजनप्रिया भवति-
धर्मस्यापि स एवाधिकारीति । तथा दानम्—त्यागो
विनयः—उचितप्रतिपत्तिः शीलम्—सदाचारपरता एभि-
राध्यः—परिपूर्णा यः स लोकप्रियो भवति ।

उक्तं च—

दानेन सत्त्वानि वशीभवति, दानेन वैराग्यपि यान्ति नाशम् ।
परोऽपि बन्धुत्वमुपैति दाना—तस्माद्वि दानं सततं प्रदंयम् ॥१॥
विणएण नरो गंधे—ए चंदणे सोमयाइ रयणियरो ।
महुररसेणं अमयं, जणप्पियत्तं लहइ भुवणे ॥ २ ॥
सुविसुद्धसीलजुत्तो, पावइ किन्ति जसं च इह लोए ।
सव्वजणवल्लहो वि य, सुहगइभागी य परलोए ॥३॥ ” इति ।
एतस्य धर्मप्रतिपत्तौ फलमाह—एवंविधो लोकप्रियो
जनानां सम्यग्दृशामपि जनयन्त्युत्पादयति धर्मे—यथावस्थि-
तमुक्तिमार्गे बहुमानम्—आन्तरप्रति धर्मप्रतिपत्तिहेतुं बोधि-
वीजं वा । विनयंधरवत्, तथा चोक्तम्—“युक्तं जनप्रिय-
त्वं, शुद्धं सद्धर्मसिद्धिफलदमलम् । धर्मप्रशंसनादे—वी-
जाधानादिभावेन ॥१॥ ” इति । ध० २० १ अधि० ४ गुण ।
(लोकप्रियत्वं विनयन्धरकथा ‘विणयंधर’ शब्दे वक्ष्यते)
सदा सदाचारत्वेन सम्मते, दर्श० २ तत्त्व ।

लोगप्पइअ—लोकप्राकृत—पुं० । विजगता अर्चिते, उत्त० २३ अ० ।
लोगफुड—लोकस्पष्ट—पुं० । लोकेन—लोकाकाशेन सकलस्वप्र-
देशः स्पृष्टो लोकस्पष्टः । तथा लोकमेव च सकलस्वप्र-
देशः स्पृष्टा तिष्ठति । सकललोकपरिमिते आत्मनि, भ० २
श० १० उ० ।

लोगवाह—लोकवाध—पुं० । लोकः प्रामाणिकलोकः सामा-
न्यलोकश्च तेन बाधो विरोधो लोकवाधस्तदप्रतीतव्यवहा-
रसाधनात् बाधशब्दस्य । लोकविरोधे, स्या० ।

लोगविन्दुसार—लोकविन्दुसार—पुं० । अस्मिन् लोके श्रुतलो-
के विन्दुरिवाक्षरस्य सर्वोत्तममिति, सर्वाक्षरसन्निपातप्र-
तिष्ठितत्वेन लोकविन्दुसारम् । चतुर्दशे पूर्व, तत्प्रमाणमर्द्धत्र-
योदशपदकांक्ष्य इति । स० । न० ।

लोगविन्दुसारस्स णं पुव्वस्स पणवीसं वत्थू पणत्ते ।
स० २६ सम० ।

लोगमज्झ—लोकमध्य—पुं० । लोकस्य तिर्यग्लोकस्य सम-
स्तस्यापि मध्ये वत्तते इति लोकमध्यः । मेरुपर्वते, च०
प्र० ४ पाहु० । सू० प्र० । संपूर्णगोलकश्च लोकमध्य एव
स्यादिति । भ० ११ श० ११ उ० । दर्श० । “ जे मंदरस्स
पुव्व—ए मणुस्सा दाहिणेण अवरेणं । जे वावि उत्त-
रेणं, सव्वेसि उत्तरो मेरु ” ॥ ४६ ॥ आचा० १ श्रु० १ अ०
१ उ० । (व्याख्याऽस्या गाथायाः ‘दिता’ शब्दे चतुर्थभागे
२५२३ पृष्ठे गता ।)

लोगमज्झवामिय-लोकमध्यवासिक-न० । अभिनयभेदः, स्था०
४ ठा० ४ उ० ।

लोगमज्झवामिणिय-लोकमध्यावमानिक-न० । अभिनय-
भेदः, रा० । एतच्च नाट्यकुशलभ्यो वेदितव्यम् । आ० म०
१ अ० । एतं नाट्यविधयोऽभिनयविधयश्च भरतादिसङ्गी-
तशास्त्रभ्योऽवसेयाः । ज० ५ वत्त० ।

लोगमत्थयत्थ-लोकमस्तकस्थ-पुं० । त्रैलोक्योपरिवर्तिनि
सिद्धे, दश० ४ अ० ।

लोगगिमि-लोकऋषि-पुं० । तापसे, व्य० १० उ० ।

लोगरूढिनिराकय-लोकरूढिनिराकृत-पुं० । मिथ्याभेदे, यथा
शुचि नगशिरःकपालमिति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

लोगववहारविरय-लोकव्यवहारविरत-पुं० । लोकयात्रानिवृ-
त्ते, पञ्चा० १० विव० ।

लोगवाइ-लोकवादिन्-त्रि० । लोकयतीति लोकः प्राणिगण-
स्तं वदितुं शीलमस्येति । बहुन्मवादिनि, आचा० १ श्रु०
१ अ० १ उ० ।

लोगवाय-लोकवाद-पुं० । पाखण्डिनां पौराणिकानां वा वादे,
सूत्र० ।

लोगवायं णिसामिज्जा, इहमेगेमि माहियं ।

विपरीयपन्नसंभूयं, अन्नउत्तं तयाणुयं ॥ ५ ॥

'लोगवायमि' त्यादि, लोकानां पाखण्डिनां पौराणिकानां
वा वादो लोकवादः । यथा-स्वाभिप्रायेणाऽन्यथा वाऽभ्युप-
गमस्ते निशामयेत्-शृणुयात् जानीयादित्यर्थः । तदेव
दर्शयति-इह-अस्मिन्संभारं एकपां केषांचिदिदमाख्यातम्-
अभ्युपगमः । तदेव विशिनष्टि । विपरीता-परमार्थादन्यथा-
भूता या प्रज्ञा तथा संभूते-समुत्पन्ने तत्त्वविपर्यस्तद्वुद्धिप्र-
थितमिति यावत्, पुनरपि विशेषयति-अन्यैर्गविवेकिभि-
र्यदुक्तं तदनुगं यथावास्थतार्थावपरीतानुसारिभिर्यदुक्तं वि-
पर्यतार्थाभिधायितया तदनुगच्छनीत्यर्थः ।

तमेव विपर्यस्तवुद्धिरहितं लोकवादं दर्शयितुमाह-

अणंते निहए लोए, सासए ण विणस्सति ।

अंतवं णिइए लोए, इति धीरो ऽतिपासइ ॥ ६ ॥

'अणंते निहए लोए' इत्यादि, नाऽस्यान्तोऽस्तीत्यनन्तः ।
न निगन्वयनाशनं नश्यतीत्युक्तं भवतीति । तथाहि-यो
यादृगिह भवे स तादृगेव परभवेऽप्युपपद्यते पुरुषः-पुरुष
एव, अङ्गना-अङ्गनैवेत्यादि । यदि वा-अनन्तः-अपरिमितो
निगद्यधिक इति यावत् । तथा नित्य इति-अप्रच्युतानुत्प-
न्नास्थिरैकस्वभावो लोक इति । तथा-शश्वद्भवतीति शश्वतो
ह्यणुकादिकार्यद्रव्यापन्नया शश्वद्भवन्नपि न कारणद्रव्यं प-
रमाणुत्वं परित्यजतीति । तथा न विनश्यतीति दिग्गमा-
काशाद्यपन्नया, तथा-अन्तोऽस्यास्तीत्यन्तवान् लोकः 'स-
मर्द्धापा वसुधंरति' परिमाणोक्तेः, स च तादृक्परिमाणो
नित्य इत्येव धीरः कश्चित्साहसिकोऽन्यथाभूतार्थप्रतिपा-
दनात् व्यासादिस्वातिपश्यतीत्यतिपश्यति । तदेवभूत-
मनेकभेदभिन्नं लोकवादं निशामयेदिति प्रकृतेन संबन्धः ।
तथा-"अपुत्रस्य न सन्ति लोकाः, ब्राह्मणा देवाः, श्वानो

यक्षाः, गोभिर्हतस्य गोधनस्य वा न सन्ति लोकाः" इत्येव-
मादिकं निर्युक्तिकं लोकवादं निशामयेदिति ।

किञ्च-

अपरिमाणं विद्याणाइ, इहमेगेमिमाहियं ।

सच्चत्थ सपरिमाणं, इति धीरोऽतिपासइ ॥७॥

अपरिमाणमिति-न विद्यते परिमाणमियत्ता क्षेत्रतः कालतो
वा यस्य तदपरिमाणं तदेवभूतं विजानाति कश्चित्तीर्थिकः-
तीर्थिकृत्, एतदुक्तं भवति-अपरिमितज्ञोऽसावतीन्द्रियद्रष्टा
न पुनः सर्वज्ञ इति । यदि वा-अपरिमितज्ञ इत्यभिप्रेतार्था-
तीन्द्रियदर्शीति, तथा चोक्तम्-"सर्वं पश्यतु वा मा वा, इष्ट-
मर्थं तु पश्यतु । कीदृशं व्यापारिज्ञानं, तस्य नः कोपयुज्यते ?
॥ १ ॥" इति । इह अस्मिन् लोके एकैषां-सर्वज्ञाऽपहववा-
दिनाम्, इदमाख्यातम्-अयमभ्युपगमः, तथा सर्वज्ञ-
ब्रमाश्रित्य कालं वा परिच्छेद्यं कर्मनापन्नमाश्रित्य सह
परिमाणेन सपरिमाणम्-सपरिच्छेद्यं धीः-बुद्धिस्तया राजत
इति धीर इत्येवमसौ अतीव पश्यतीत्यतिपश्यति । तथा-
हि-ते ब्रुवते-दिव्यं वर्षसहस्रमसौ ब्रह्मा स्वपिति, तस्यामव-
स्थायां न पश्यत्यसौ, तावन्मात्रं च कालं जागर्ति, तत्र च
पश्यत्यसाविति तदेवभूतो बहुधा लोकवादः प्रवृत्तः ॥ ७ ॥

अस्य चोत्तरदानायाह-

जे केइ तसा पाणा, चिद्धंति अदु थावरा ।

परियाए अत्थि से अंजु, जेण ते तसथावरा ॥ ८ ॥

(जे के इति) ये केचित्त्रसाः-प्राणिनस्तिष्ठन्ति अथवा-स्था-
वराः तेषां स्वकर्मपरिणत्याऽयं पर्यायोऽस्ति (अंजु इति)
प्रगुणोऽयमिचारी तेन पर्यायेण ते त्रसाः स्थावराः स्युः ।
त्रसत्त्वमनुभूय कर्मपरिणत्या स्थावराः स्थावरत्वमनुभूय त्र-
साश्च भवन्तीति । ततो यो यादृगिह भवे स परभवेऽपि तादृ-
गिति नियमो न युक्तः ॥ ८ ॥ सूत्र० दी० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।
ये केचन त्रस्यन्तीति त्रसा-हीन्द्रियादयः प्राणाः-प्राणिनः
सत्त्वाः तिष्ठन्ति-त्रसत्त्वमनुभवन्ति, अथवा-स्थावराः-
स्थावरनामकर्मोदयात् (याः) पृथिव्यादयस्ते, यद्ययं लोक-
वादः सत्यो भवेत् यथा-यो यादृगसिन् जन्मनि मनु-
ष्यादिः सोऽन्यस्मिन्नपि जन्मनि तादृगेव भवतीति, ततः
स्थावराणां त्रसानां च तादृशत्वे सति दानाध्ययनजप-
नियमतपोऽनुष्ठानादिकाः क्रियाः सर्वा अप्यनर्थिका आ-
पद्येरन् । लोकनापि चान्यथात्वमुक्तम्, तद्यथा-"स वै ए-
ष शृगालो जायते यः सपुरीषो दहते" तस्मात् स्था-
वरजङ्गमानां स्वकृतकर्मवशात् परस्परसंक्रमणाननिवार-
तमिति । (सूत्र०) लोकव्यवस्था 'लोक' शब्देऽस्मिन्ने-
व भागेऽनुपदमेव दर्शिता । तथा 'श्वानो यक्षा' इत्या-
दि युक्तिविरोधित्वाद्नाकर्तव्यमिति । यदपि चोक्तम्-
'अपरिमाणं विजानाती' ति, तदपि न घटामियति, यतः-
सत्यव्यपरिमितज्ञत्वे यद्यसौ सर्वज्ञो न भवेत् ततो हे-
योपादयोपदेशदानविकल्पाच्चासौ प्रज्ञापूर्वकारिभिरादि-
येत, तथाहि-तस्य कीदृशं व्यापारिज्ञानमप्युपयोग्येव,
यतो यथैतद्विषयेऽस्यापरिज्ञानमेवमन्यत्रापीत्याशङ्कया हे-
योपादये प्रज्ञापूर्वकारिणः प्रवृत्तिर्न स्यात्, तस्मा-
त्सर्वज्ञत्वमेष्टव्यम् । तथा यदुक्तम्-'स्यापयोधविभागेन

परिमितं जानानी ' त्येतदपि सर्वजनसमानत्वे यत्किञ्चिदिति । यदपि च कैश्चिदुच्यते—यथा “ ब्रह्मणः स्वप्नावयोधयोर्लोकस्य प्रलयोदयो भवत ” इति, तदप्ययुक्ति-संगतमेव, प्रतिपादितं चैतन् प्रागेवेति न प्रतन्यते । न-चान्यन्ते सर्वजगत उन्पादविनाशौ विद्यन्ते ' न कदाचिदनीदृशं जगदि ' ति वचनात् । तदेवमनन्तादिकं लोक-वादं परिहृत्य यथावस्थितवस्तुस्वभावाविर्भावेन पञ्चा-ङ्गेन दर्शयति—ये केचन त्रसाः स्थावरा वा तिष्ठन्त्यस्मिन् संसारे तेषां स्वकर्मपरिणत्याऽऽस्त्यसौ पर्यायः ' अ-जु ' इति प्रगुणाऽव्यभिचारी तेन पर्यायेण स्वकर्मपरि-णतिजनितेन ते त्रसाः सन्तः स्थावराः संपद्यन्ते, स्था-वरा अपि च त्रसत्वमश्नुवते । तथा त्रसास्त्रसत्वमेव स्था-वराः स्थावरत्वमेवाऽऽनुवन्ति, न पुनर्यो यादृगिह स तादृगेवामुत्रापि भवतीत्ययं नियम इति ॥

एवं मूलगुणानभिधायेदानीमुत्तरगुणानभिधानुकाम आह—

युमि ए य विगयगेही, आयाणं सम्म रक्ख ए ।

चरिआसणमेजासु, भत्तपाणे अ अंतसो ॥ ११ ॥

विविधम्—अनेकप्रकारमुपितः—स्थितो दशविधचक्रवाल-समाचार्यो व्युपितः, तथा विगता-अपगता आहारादौ गृह्ण्यस्यासौ विगतगृद्धिः साधुः एवंभूतश्चादीयते स्वी-क्रियते प्राप्यते वा मोक्षो येन तदादानीयम् ज्ञानदर्शन-चारित्र्यत्रयं तत्सम्यग् रक्ष्येद्—अनुपालयेत्, यथा यथा त-स्य वृद्धिर्भवति तथा तथा कुर्यादित्यर्थः । कथं पुनश्चा-रित्रादिपालितं भवतीति दर्शयति—चर्यासनशय्यासु-चरणं चर्या—गमनं साधुना हि सति प्रयोजने युगमात्रदृष्टिना गन्तव्यम्, तथा सुप्रयुपेक्षिते सुप्रमार्जिते चासनं उपेक्ष्यम्, तथा शय्यायाम्—वसती संस्तारके वा सुप्रयु-पेक्षितप्रमार्जिते स्थानादि विधेयम्, तथा भङ्ग पाने चान्त-शः सम्यगुपयोगवता भाव्यम्, इदमुक्तं भवति—ईर्याभा-पेपणाऽऽदाननिक्षेपप्रतिष्ठापनासमितिपूपयुक्तेनान्तशो भङ्ग-पाने यावदुद्दमादिदोषरहितमन्वेपणीयमिति ॥ ११ ॥

पुनरपि चारित्रशुद्ध्यर्थं गुणानधिकृत्याह—

एतेहि तिहि ठाणेहिं, संजए सततं मुणी ।

उक्कमं जलणं रूमं, मज्झमं च विगिंचए ॥ १२ ॥

एतानि—अनन्तगङ्गानि त्रीणि स्थानानि, तद्यथा—ईर्यासमि-तिरित्येकं स्थानम्, आसनं शय्येत्यनेनादामभाण्डमात्रनिक्षे-पणासमिति रित्येतच्च द्वितीयं स्थानम्, भङ्गपानमित्यनेनैप-णासमिति रूपात्ता भङ्गपानार्थं च प्रविष्टस्य भाषणसंभवाद्वा-यासमिति रक्षिता, सति चाहार उच्चारप्रस्त्रवणादीनां स-द्भावान्प्रतिष्ठापनासमिति रण्ययातित्येनच्च तृतीयं स्थानमि-ति. अत एतेषु त्रिषु स्थानेषु सम्यग यतः संयत आमोक्षाय परिव्रजेदित्युत्तरश्लोकान्ते क्रियेति । तथा—सततम्—अनवर-तम् मुनिः—सम्यक् यथावस्थितजगन्त्रयवेत्ता उत्कृष्यते आ-त्मा दर्पाध्मातो विधीयतेऽनेनैत्युत्कर्षा—मानः, तथा—आत्मानं चारित्रं वा ज्वलयति—दहतीति ज्वलनः—क्रोधः, तथा रूम-मिति गहनं मायेत्यर्थः, तस्या अलब्धमध्यन्वादेवमभिधी-यते, तथा आसंसारमसुमतां मध्ये—अन्तर्भवतीति म-

ध्यस्था—लोभः, चशब्दः समुच्चये, एतान् मानादींश्च-तुर्गोऽपि कषायांस्तद्विपाकाभिज्ञो मुनिः सदा ' विगिंचए ' त्ति विवेचयेद्—आत्मनः पृथक्कुर्यादित्यर्थः । ननु चान्य-त्रागमे क्रोध आदावुपन्यस्यते, तथा क्षपकथेयामारूढो भगवान् क्रोधादीन्व संज्वलनान् क्षपयति, तत् किमर्थं—मागमप्रसिद्धं क्रममुल्लङ्घ्यादौ मानस्योपन्यास इति ?, अत्रा-च्यते—माने सत्यवश्यंभावा क्रोधः, क्रोधे तु मानः स्याद्वा न वेत्यस्यार्थस्य प्रदर्शनायान्यथाक्रमकरणमिति ॥ १२ ॥

तदेवं मूलगुणानुत्तरगुणांश्चोपदर्श्याधुना सर्वो-
पसंहारार्थमाह—

समि ए उ सया साह, पंचसंवरसंवुडे ।

सिएहिअसिएभिकस्व, आमोक्खायपरिव्वए ॥ १३ ॥ त्ति वेमि-
तुरवधारणे, पञ्चभिः समितिभिः समित एव साधुः, तथा प्राणानिपातादिपञ्चमहाव्रतोपेतत्वात्पञ्चप्रकारसंवर-संवृतः, तथा मनोवाक्कायगुमिगुमः, तथा गृहपाशादिषु सिता—बद्धाः अवसक्ता गृहस्थास्तेष्वसितः—अनवबद्ध-स्तेषु मूर्च्छामकुर्वाणः पङ्काधारपङ्कजवत्तत्कर्मणाऽद्विह—मानो भिक्षुः—भिक्षणशीलो भावभिक्षुः आमोक्षाय अ-शेषकर्मपगमलक्षणमोक्षार्थं परि-समन्तात् व्रजः—संयमानु-ष्ठानरतो भवेत्स्वमिति विनयस्योपदेशः । इति अध्ययन-समाप्तौ ब्रवीमीति गणधर एवमाह, यथा तीर्थकृतोक्तं त-थैवाहं ब्रवीमि, न स्वमनीषिकयेति गतोऽनुगमः । साम्प्र-तं नयास्तेषामयमुपसंहारः “ सच्चसि पि नयाणं, बहु-विधवत्तव्वयं निसामित्ता । तं सव्वण्यविसुद्धं, जं चर—
णगुणद्विओ साह ॥ १॥ ” ॥ १३ ॥ सूत्रं १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

लोगविजय—लोकविजय—पुं० । भाविलोकस्य रागद्वेषलक्ष-णस्य विजयो निराकरणं यत्राभिधीयते स लोकविजयः । आचाराङ्गस्य द्वितीयाध्ययने, स्था० ६ दा० ३ उ० । प्रश्न० ।

लोकविजयेऽधिकाराः ।

तथाहि—अधिगतशस्त्रपरिज्ञासूत्रार्थस्य तत्प्रतिपादितैक-न्द्रियपृथिवीकायादिश्रद्धानस्य सम्यक् तद्वृत्तापरिणामवतः सर्वोपाधिषुद्धस्य तद्योग्यतयाऽऽरोपितपञ्चमहाव्रतभारस्य साधोयेथा रागादिकषायलोकस्य शब्दादिविषयलोकस्य वा विजयो भवति तथाऽनेनाध्ययनेन प्रतिपाद्यते । तथा च निर्युक्तिकारणाध्ययनार्थाधिकारः शस्त्रपरिज्ञायो प्राग् नि-रदेशि—“ लोओ जह वज्झइ जह य ते विजहियव्वं ” ति, इत्यनेन सम्वन्धनायातस्याऽस्याऽध्ययनस्य चत्वार्य-नुर्योगद्वाराणि भवन्ति । तत्र सूत्रार्थकथनमनुर्योगः, त-स्य द्वाराणि उपाया व्याख्याज्ञानीत्यर्थः, तानि चोपक्र-मादीनि, तत्रोपक्रमो द्वेधा—शास्त्रानुगतः शास्त्रीयः लोकानुगतो लौकिक इति, निक्षेपस्त्रिधा—आधनाम-सूत्रालापकनिष्पन्नभेदात्, अनुगमो द्वेधा—सूत्रानुगमो नि-र्युक्त्यनुगमश्च, नया—नैगमादयः तत्र शास्त्रीयोपक्रमान्त-गताऽर्थोधिकारो द्वेधा—अध्ययनार्थाऽधिकार उद्देशार्था-धिकारश्च, तत्राध्ययनार्थाधिकारोऽध्ययनसम्बन्धे शस्त्र-परिज्ञायो प्रागेव निरदेशि, उद्देशार्थाधिकारं तु स्वयमेव निर्युक्तिकारः प्राचिकटयिपुराह—

सयणे य अदहत्तं, वीयगम्मि माणो अ अत्थसारो अ ।

भोगसु लोगनिस्साई, लोगे अममिजिया चेव ॥१६३॥

तत्र प्रथमोद्देशकाधिकारः—स्वजने—मातापित्रादिके अभिष्वङ्गोऽधिगतमृगार्थेन न कार्य इत्यध्याहारः, तथा च सूत्रम्—‘माया मे पिया मे’ इत्यादि, १, अद-
दत्तं वीर्यगमि’ इति । द्वितीय उद्देशके अददत्तं सं-
यमे न कार्यमिति शेषः, विषयकपायादौ चाददत्तं
कार्यमिति, वक्ष्यति च—‘अरुं आउं मेहावी’
२, तृतीय उद्देशके ‘माणो अ अन्धमारे अ’ इति जान्या-
नुपेतेन साधुना कर्मवशाद्विचित्रतामवगम्य सर्वमदस्था-
नानां मानो न कार्यः, आह च—‘के गोआवादी ? के
माणवादी’ इत्यादि, अर्थसारस्य च निस्सारता वर्यते,
तथा च—‘तिविहेण जा अवि से तन्ध मत्ता अण्णा वा
बहुगा वे’ इत्यादि ३, चतुर्थे तु ‘भोगसु’ इति भोगेष्वभि-
ष्वङ्गो न कार्य इति शेषः, यतो भोगिनामपायान् वक्ष्यति,
सर्वं च—‘थीहि लोए पव्वहिण’ ४, पञ्चमे तु ‘लोगाणि-
स्साए’ इति त्यक्तस्वजनधनमानभोगेनापि साधुना संयमदे-
हप्रतिपालनाय स्वार्थारम्भप्रवृत्तलोकनिश्रया विहर्तव्यमि-
ति शेषः, तथा च सूत्रम्—‘समुट्टिए अण्णारे इत्या-
दि० जाव परिव्वए’ ५, षष्ठोद्देशके तु—‘लोए अममिज-
या चेव’ लोकनिश्रयाऽपि विहरता साधुना तस्मिन् लोके
पूर्वापरसंस्तुतेऽसंस्तुते च न ममत्वं कार्यम्, पङ्कजवत्त-
दाधारस्वभावानभिष्वङ्गिणा भाव्यमिति, तथा च सूत्रम्—
“जे ममाईयमई जहाति से जहाति ममातियं” इति गाथा-
तात्पर्यार्थः ॥ आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

किम्भूतः सन् ? प्रमत्तः । प्रमादश्च रागद्वेषात्मको, द्वेषश्च
प्राये न रागमृत, रागोऽप्युत्पत्तरारभ्यानादिभवाभ्यासान्मा-
तापित्रादिविषयो भवतीति दर्शयति—

जे गुणे से मूलट्टाणे, जे मूलट्टाणे से गुणे, इति से
गुणद्वी महया परियावेणं पुणो पुणो रसे पमत्ते माया मे
पिया मे भज्जा मे पुत्ता मे भूआ मे एहुसा मे सहिसयण-
संगथसंधुआ मे विवित्तुवगरणपरिवट्टणभोयणच्छायणं मे ।
इच्चत्थं गट्टिए लोए अहो य रात्रो य परितप्पमाणे काला-
कालसमुट्टाई संजोगद्वी अट्टालोभी आलुं पे सहसाकारे
विणिविट्ठचित्ते, एत्थ सत्थे पुणो पुणो । (सू० ६२ +)

(गुणव्याख्या ‘गुण’ शब्दे तृतीयभागे ६०८ पृष्ठे गता ।)
‘माया मे’ इत्यादि, तत्र मातृविषयो रागः संसारस्व-
भावादुपकारकर्तृत्वाद्गोपजायते, रागे च सति मदीया मा-
ता क्षुत्पिपासादिकां वेदनां ना प्रापदित्यतः कृपिवाणिज्य-
सेवादिकां प्राण्युपघातरूपां क्रियामारभते, तदुपघात-
कारिणि वा तस्यां वा अकार्यप्रवृत्तायां द्वेष उपजायते, त-
द्यथा—अनन्तवीर्यप्रसङ्गायां रेणुकायां रामस्येति, एवं पिता
मे पितृनिमित्तं रागद्वेषौ भवतः, यथा—रामेण पितरि रा-
गरादुपहन्तरि च द्वेषात् सप्तकृत्वः क्षत्रिया व्यापादिताः,
सुभूमेनापि त्रिःसप्तकृत्वा ब्राह्मणा इति, भगिनीनिमित्तेन च
क्षेममनुभवति प्राणी, तथा भार्यानिमित्तं रागद्वेषोद्भवः,
तद्यथा—चाणक्येन भगिनीभगिनीपत्याद्यवज्ञातया भार्यया
चोदितेन नन्दान्तिकं द्रव्यार्थमुपगतेन काषाप्रन्दकुले क्षयं
१८२

नित्ये, तथा—पुत्रा मे न जीवन्तीति आरम्भे प्रवर्तते, एवं
दुहिता मे दुःखिनीति रागद्वेषोपहन्तृताः परमार्थमजाना-
नस्तत्तद्विधत्तं येन ण्हिकामुष्मिकान् अपायान् अवाप्नोति,
तद्यथा—जगन्मन्धा जामातारि कंसे व्यापादिते स्वयलाव-
लेपादपसृतवासुंदवपदानुसारी सवलवाहनः क्षयमगान्,
स्तुषा मे न जीवन्तीत्यारम्भादौ प्रवर्तते, ‘सखिस्वजनसं-
ग्रन्थसंस्तुता मे’ सखा मित्रं स्वजनः पितृव्यादिः संग्रन्थः
स्वजनस्यापि स्वजनः पितृव्यपुत्रश्यालादिः संस्तुता—भूया
भूया दर्शनेन परिचितः, अथवा—पूर्वसंस्तुता मातापित्रादि-
रभिहितः पश्चात्संस्तुतः श्यालकादिः स इह प्राह्यः, स च
मे दुःखित इति परिगृह्यते, विविक्तं शोभनं प्रचुरं वा उप-
करणं—हस्त्यश्वरथासनमञ्जुकादिर्पाशवर्त्तनं द्विगुणत्रिगु-
णादिभेदभिन्ने तदेव, भोजने—मादकादि आच्छादने—पट्यु-
ग्मादि तच्च मे भविष्यति नष्टं वा । ‘इच्चत्थं’ इति इ-
त्येवमर्थं गृह्यते लोकः तेष्वेव मातापित्रादिगणादिनिमि-
त्तस्थानेष्वामरणं प्रमत्तो ममेदमहमस्य स्वामी पापको वेत्येवं
माहितमना वसेत्—तिष्ठेदिति, उक्तं च—‘पुत्रा मे भ्राता
मे, स्वजना मे गृहकलत्रवर्गो मे । इति कृतमेमेशब्दं, पशुमिव
मृत्युर्जने हरति ॥१॥ पुत्रकलत्रपरिग्रह—ममत्वदेपिनेरो व्रजति
नाशम् । कृमिक इव काशकारः परिग्रहाद् दुःखमाप्नोति ॥२॥”

अमुमेवार्थं निर्युक्तिकारो गाथाद्वयेनाह—

संसारं छेत्तुमणो, कम्मं उम्मूलए तदट्टाए ।

उम्मूलिज कसाया, तम्हा उ चइज सयणाई ॥१८५॥

माया मे त्ति पिया मे, भगिणी भाया य पुत्तदारा मे ।

अत्थम्मि चेव गिट्ठा, जम्ममरणाणि पावंति ॥१८६॥

संसारम्—नारकतिर्यग्गरामरलक्षणं मातापितृभार्यादिस्ने-
हलक्षणं वा छेत्तुमना—उन्मूलयिपुरष्टप्रकारं कर्म्मोन्मूल-
येत्, तदुन्मूलनार्थं च तत्कारणभूतान् काषायानुन्मूलयेत्,
काषायापगमनाय च मातापित्रादिगतं स्नेहं जहात्, यस्मा-
न्मातापित्रादिसंयोगाभिलाषिणोऽर्थे—रत्नकुल्यादिकं गृह्यते—
अध्युपपन्ना जन्मजरामरणादिकानि दुःखान्यनुभूतः प्रा-
प्नुवन्तीति गाथाद्वयार्थः । तदेवं कषायेन्द्रियप्रमत्ता मातापि-
त्राद्यर्थमर्थोपाज्जनरक्षणतत्परो दुःखमेव केवलमनुभवतीत्या-
ह—‘अहो’ इत्यादि, अहश्च सम्पूर्णं रात्रिं च, चशब्दात्पलं
मासं च, निवृत्तशुभाध्ययसायः परि—समन्तात्तप्यमानः प-
रितप्यमानः सन् तिष्ठति, तद्यथा—“कइया वच्चइ सत्थो,
किं भण्डं कत्थं किञ्चित्ता भूमी । को कयविक्रयकालो, नि-
व्विसइ किं कहिं केण ? ॥१॥” इत्यादि, स च परितप्यमानः
किम्भूतो भवतीत्याह—‘काले’ इत्यादि कालः—कर्त्तव्यावसरे-
स्तद्विपरीतोऽकालः सम्यगुत्थातुम्—अभ्युद्यन्तुं शीलमस्ये-
ति समुत्थार्यति पदार्थः । वाक्यार्थस्तु काले—कर्त्तव्यावसरे
अकालेन—तद्विपर्यासेन समुत्तिष्ठते—अभ्युद्यतमनुष्ठानं क-
रोति तच्छीलश्चेति, कर्त्तव्यावसरे न करोत्यन्यदा च वि-
दधानीति, यथा वा काले करोत्येवमकालेऽपीति, यथा वा
अनवसरे न करोत्येवमवसरेऽपीति, अन्यमनस्कत्वादपगत-
कालाकालविवेक इति । भावना—यथा प्रद्योतेन सृगापति-
रपगतभर्तृका सती ग्रहणकालमतिवाह्य कृतप्राकारादिर-
क्षा जिघृक्षतेति, यस्तु पुनः सम्यकालोत्थायी भवति

स यथाकालं परस्परानावाधया सर्वाः क्रियाः करोतीति, तदुक्तम्—“ मासैरष्टभिर्हृद्वा च, पूर्वेण वयसाऽऽयुषा । तत् कर्त्तव्यं मनुष्येण, यनान्ते सुखमधत्ते ॥ १ ॥ ” धर्म्मोनुष्ठानस्य च न कश्चिदकालो मृत्योर्गन्ति । किमर्थं पुनः कालाकालसमुत्थायी भवतीत्याह—‘ संजोगद्वी ’ संयुज्यते संयोजनं वा संयोगोऽर्थः—प्रयोजनं संयोगार्थः सोऽस्यास्तीति संयोगार्थी, तत्र धनधान्यहिरण्यद्विपदचतुष्पदराज्यभार्यादिः संयोगस्तेनार्थी—नन्प्रयोजनी, अथवा—शब्दादिविषयः—संयोगो मातापित्रादिभिर्वा तेनार्थी कालाकालसमुत्थायी भवतीति । किं च—‘ अट्टालोभी ’ अर्थो ग्निकुप्यादिस्तत्र आ—समन्ताल्लोभोऽथालोभः स विद्यते यस्येत्यस्यैव कालाकालसमुत्थायी भवति, मम्मणवणिवत्, तथाहि—असावतिकान्तार्थोपाज्जनसमर्थयौवनवया जलस्थलपथप्रपितनानादशभागदभृतवाहित्थगन्त्रीकोष्ठमण्डलिकासम्भृतसम्भारोऽपि प्रावृषि समगत्रावच्छिद्यमुशलप्रमाणजलधारावर्षिनिरुद्धसकलप्राणिगणसञ्चारमनोरथायां महानदीजलपूरातीतकाष्ठानि जिघृक्षुरूपभोगधर्म्मावसरं निवृत्तापराशेषशुभपरिणामः केवलमर्थोपाज्जनप्रवृत्त इति, उक्तं च—“ उक्खण्णइ खण्ण निहण्णइ, रत्ति ण सुअति दिया वि य ससंका । लिंपइ ठण्णइ सययं, लेल्लियपडिल्लियं कुण्णइ ॥ १ ॥ भुंजसु न ताव रिक्को, जेमेउं न वि य अज्जमज्जीहं । नऽवि य वसीहामि घेर, कायव्वमिणं बहु अज्जं ॥ २ ॥ ” पुनरपि लोभिनोऽशुभव्यापारानाह—‘ आलुपे ’ आ—समन्ताल्लुम्पतीत्यालुम्पः, स हि लोभाभिभूतान्तःकरणोऽपगतसकलकर्त्तव्याकर्त्तव्यविवेकोऽर्थलोभैकदत्तदृष्टिरैहिकामुष्मिकविपाककारिणीर्निर्लाञ्छनगलकर्त्तनचौर्यादिकाः क्रियाः करोति, अन्यच्च—‘ सहसकारे ’ करणं कारः, असमीक्षितपूर्वापरदेशं सहसा करणं सहसाकारः, स विद्यते यस्येति “ अशं आदिभ्यो ऽच् ” (पा० ४-२-१२७) अथवा—छान्दसत्वात्कर्त्तयैव घञ्, करोतीति कारः, तथाहि—लोभान्तिमिराच्छादितदृष्टिर्यैकमनाः शकुन्तवच्छराघानमनालोच्य पिशिताभिलाषितया सन्धिच्छेदनादिना विनश्यति, लोभाभिभूतो ह्ययैकदृष्टिस्तन्मनास्तदर्थोपयुक्तोऽर्थमेव पश्यति नापायान्, आह च—‘ विणिविट्ठचित्ते ’ विविधम्—अनेकधा निविष्टं स्थितमवगाढमर्थोपाज्जनोपाये मातापित्राद्यभिष्वङ्गं वा शब्दादिविषयोपभोगे वा चित्तम्—अन्तःकरणं यस्य स तथा, पाठान्तरं वा—‘ विणिविट्ठचित्ते ’ त्ति विशेषेण निविष्टा कायवागमनसां परिस्पन्दात्मिकाऽर्थोपाज्जनोपायादौ चेष्टा यस्य स विनिविष्टचेष्टः । तदेवं मातापित्रादिसंयोगार्थी अर्थालोभी आलुम्पः सहसाकारो विनिविष्टचित्तो विनिविष्टचेष्टो वा किम्भूतो भवतीत्याह—‘ इत्थं ’ इत्यादि, अत्र—अस्मिन्मातापित्रादौ शब्दादिविषयसंयोगे वा विनिविष्टचित्तः सन् पृथिवीकायादिजन्तूनां यच्छुस्त्रम्—उपघातकारि तत्र पुनः पुनः प्रवर्त्तते, एवं पौनःपुन्येन शस्त्रं प्रवृत्तो भवति, यदि—पृथिवीकायादिजन्तूनामुपघातं वर्त्तते, तथाहि—‘ शसु ’ हिंसायाम्, इत्यस्माच्छस्यत—हिंस्यत इति कर्णे षट्न् विहितः, तच्च स्वकायपरकायादिभेदभिन्नमिति । पाठान्तरं वा ‘ एत्थं सत्ते पुणो पुणो ’ अत्र—मातापितृशब्दादिसंयोगे लोभार्थी सन् सक्को—गृहः

अध्युपपन्नः पौनःपुन्येन विनिविष्टचेष्ट आलुम्पकः सहसाकारः कालाकालसमुत्थायी वा भवतीति । (आचा०) (एतच्च साम्प्रतन्निष्ठामपि युज्येत ययजगमरन्वं दीर्घायुष्कं वा स्यात् । इत्यादि ‘ आउ ’ शब्दे द्वितीयभागे ६ पृष्ठं गतम्) (येऽपि दीर्घायुष्कस्थितिकाः उपक्रमणकारणाभावे आयुःस्थितिमनुभवन्ति तेऽपि मरणादप्यधिकां जगऽभिभूतविग्रहां जघन्यतमामवस्थामनुभवन्तीति ‘ आ-तट्टु ’ शब्दे द्वितीयभागे १५६ पृष्ठं दर्शितम् ।)

अत्र हि चारित्रमोहनीयत्तयोपशमादवाप्तचारित्रस्य पुनरपि तदुदयादवदिधाविषागनेन सूत्रेणोपदेशो दीयते, तच्चावधाने संयमाद् यैहेतुभिर्भवति तास्त्रियुक्तिकारो गाथयाऽऽचष्ट-

विहउदेमे अदहो, उ संजमे कोइ हुज्ज अरईण ।

अन्नाणकम्मलोभा-इएहि अज्जत्थदोसहिं ॥ १६७ ॥

इह हि प्रथमोद्देशके यद्वयो निर्युक्तिगाथाः अस्मिन्स्वयमेवैक्यतो मन्दबुद्धेः स्यादारेका, यथा-इयमपि तत्रत्यैवेत्यतो विनेयसुखप्रतिपत्त्यर्थं द्वितीयोद्देशकग्रहणमिति । कश्चिन्कण्डरीकदेशीयः संयमे—समदशभेदभिन्ने अदहः—शिथिलो मोहनीयोदयादरन्त्युद्भवाद्भवेत्, मोहनीयोदयोऽप्याध्यात्मिकैर्दोषैर्भवेत्, तच्चाध्यात्मदोषा अज्ञानलोभादयः, आदिशब्दादिच्छामदनकामानां परिग्रहः, मोहस्याज्ञानलोभकामाद्यात्मकत्वात्तेषां चाध्यात्मिकत्वादिति गाथार्थः । ननु चारित्रमतो मेधाविनोऽनेन सूत्रेणोपदेशो दीयते, यथा-संयमारगतिमपवर्त्तते, मेधावी चात्र विदितसंसारस्वभावां विवर्त्तितः, यश्चैवंभूतो नासावर्गतिमान् तद्वाञ्छेन्न विदितवेद्य इत्यनयोः सहानवस्थानलक्षणेन विरोधेन विरोधाच्छायातपयोगिव नैकत्रावस्थानम्, उक्तं च—“ तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिने विभाति रागगणः । तमसः कुतोऽस्ति शक्तिर्दिनकरकिरणग्रतः स्थातुम् ? ॥ १ ॥ ” इत्यदि, यो ह्यज्ञानी मोहोपहतंचताः स विषयाभिष्वङ्गात्संयमे सर्वद्वन्द्वप्रत्यनीके रत्यभावं विदध्याद्, आह च—“ अज्ञानान्धाश्चटुलवनिनापाङ्गविक्षेपनास्तं, कामं सक्तिं दधति विभवाभागतुक्काजने वा । विद्वच्चित्तं भवति हि महन्मोक्षमार्गैकतानं, नात्पस्कन्धे विटपिनि कषयंसभिन्ति गजेन्द्रः ॥ १ ॥ ” नैतन्मृष्यामहे, यतो ह्यवाप्तचारित्रस्यायमुपदेशो दिन्सितः, चारित्रवातिश्च न ज्ञानमृते, तत्कार्यत्वाच्चारित्रस्थ । न च ज्ञानारत्ययोर्विरोधः, अपि तु-रत्यरत्याः, ततश्च संयमगता रतिरेवारत्या बाध्यते न ज्ञानम्, अतो ज्ञानिनोऽपि चारित्रमोहनीयोदयात्संयमे स्यादेवारतिः, यतो ज्ञानमप्यज्ञानस्यैव बाधकम्, न संयमारतेः । तथा चोक्तम्—“ ज्ञानं भूरियथार्थवस्तुविषयं स्वस्य द्विपो बाधकं, रागारातिशमाय हेतुमपरं युङ्क्ते न कर्तृस्वयम् । दीपो यत्तमसि व्यनक्ति किमु नो रूपं स एवेक्षतां, सर्वः स्वं विषयं प्रसाधयति हि प्रासङ्गिकोऽन्यो विधिः ॥ १ ॥ ” तथेदमपि भवतां न कर्णविवरमगाद् यथा—“ बलवानिन्द्रियग्रामः, पण्डितोऽप्यत्र मुह्यतीत्यतो यत्किञ्चिदन्त, अथवा-नारत्यापन्न एवैवमुच्यते, अपि त्वयमुपदेशो मेधावी संयमविषये मा विधादगतिमिति । संयमारगतिनिवृत्तश्च सन् के गुणमवाप्नोतीत्याह—‘ खणंसि मुक्के ’ परमनिरुद्धः कालः-क्षणः जरत्पट्टशटिकापाटनदृष्टान्तसमयप्रसाधितः, तत्र मुक्तो विभक्ति-

विपरिणामाद्वा क्षणन-अष्टप्रकारेण कर्मणा संसारबन्धनैर्वा विषयाभिष्वङ्गस्नेहादिभिर्मुक्तो भरतवदिति ।

ये पुनरनुपदेशवर्तिनः कण्डरीकाद्यास्ते चतुर्गतिकसं-
सारान्तर्वर्तिनो दुःखसागरमधिवसन्तीत्याह—

अणाणाए पुट्टा वि एगे नियडुंति, मंदा मोहेण पाउडा,
अपरिगहा भविस्सामो समुट्टाय लद्धे कामे अभिगाहड,
अणाणाए मुण्णिणो पडिलेहंति, इत्थ मोहे पुणो पुणो
सन्ना नो हव्वाए नो पाराए । (सू० ७३)

आह्लाप्यत इत्याज्ञा—हिताहितप्राप्तिपरिहाररूपतया सर्वत्रोपदेशस्तद्विपर्ययोऽनाज्ञा तथा अनाज्ञया सत्या स्मृष्टाः परीपहोपसर्गाः, अपिशब्दः सम्भावनायां स च भिन्नक्रमो निवर्त्तन्त इत्यस्मादनन्तरं द्रष्टव्यः, 'ए-
के—' मोहनीयोदयात्कण्डरीकादयो न सर्वे संयमा-
त्मस्तद्वन्द्वोपशमरूपात् निवर्त्तन्ते अपीति सम्भाव्यत
एतन्माहोदयस्यत्यपिशब्दार्थः । किंभूताः सन्तो निव-
र्त्तन्त इत्याह—मन्दा—जडा अपगतकर्तव्याकर्तव्यविवे-
काः, कुत एवंभूताः ? यतो 'मोहेन प्रावृताः' मोहः—अज्ञा-
ने मिथ्यात्वमोहनीयं वा तेन प्रावृता—गुणितताः, उक्तं च—
"अज्ञानं खलु कष्टम्, क्रोधादिभ्योऽपि सर्वपापभ्यः । अर्थ
हितमहितं वा, न वेत्ति येनाऽऽवृता लोकाः ॥ १ ॥" इत्यादि,
तदेवमवाप्तचारित्र्योऽपि कर्मोदयात्परीपहोदयेऽङ्गीकृत-
लिङ्गः पश्चाद्भावतामालम्ब्य इत्युक्तम् । अपरे तु—स्वरुचि-
विरचितवृत्तयो नानाविधैरुपायैर्लोकादर्थं जिघृक्षुः किल
वयं संसारोद्विग्ना मुमुक्षवस्तु तेषु आरम्भविषयाभिष्व-
ङ्गेषु प्रवर्तन्त इति दर्शयति—'अपरिगहा' इत्यादि, परिः-
समन्तान् मनोवाक्कायकर्मभिर्गृह्यत इति परिग्रहः स येषां
नास्तीत्यपरिग्रहाः एवंभूता वयं भविष्याम इति शाक्या-
दिमतानुसारिणः स्वयूथ्या वा 'समुत्थाय' चीवरादिग्र-
हणं प्रतिपद्य, ततो लब्धान् कामान् अभिगाहन्ते—सेव-
न्ते, तिङ्बन्धन्येन चैकवचनमिति, अत्र चान्यत्रतोपादानात्
शेषाण्यपि ग्राह्याणि । अहिंसका वयं भविष्याम एवममृ-
त्यावादिन इत्याद्यप्यायाज्यम् । तदेवं शैलूषा इवान्यथावा-
दिनाऽन्यथाकारिणः कामार्थमेव तांस्तान् प्रव्रज्याविशेषा-
न्विभ्रात, उक्तं च—“स्वेच्छाविरचितशास्त्रैः, प्रव्रज्यावेषधा-
ग्निभिः जुष्टैः । नानाविधैरुपायै—रनाथवन्मुष्यते लोकः ॥ १ ॥”
इत्यादि । तदेवं प्रव्रज्यावेषधारिणो लब्धान्कामानवगाहन्ते
तत्तत्कार्थं च तदुपायेषु प्रवर्त्तन्ते इत्याह—'अणाणाए'
इत्यादि, अनाज्ञया—स्मरणेणा बुद्ध्या 'मुनय' इति—
मुनिवेषविडम्बनः कामोपायान् प्रत्युपेक्षन्ते—का-
मोपायारम्भेषु पौनःपुन्येन लगन्तीति, आह च—
'एत्थ' इत्यादि, अत्र—अस्मिन् विषयाभिष्वङ्गाज्ञान-
मये भावमोहे पौनःपुन्येन सन्नाः—विषयाः नि-
मग्नाः पङ्कावमग्ना नागा इवात्मानमाकण्डुं नालभित, आह च—
'नो हव्वाए नो पाराए' यो हि मध्ये महानदी-
पूरं निमग्नो भवत्यसौ नारातीयतीराय नापि पारे महा-
नदीपूरमिति, एवमत्रापि कुतश्चिन्मितात्यक्लृप्तगृहगृहिणीषु
ब्रधनधान्यद्विरारक्तकुप्यदासीदासादिविभवः आकिञ्च—
न्यं प्रतिष्ठायारातीयतीरदेश्याद् गृहवाससौख्याभिर्गतः सन्

'नो हव्वाए' ति भवति, पुनरपि वान्तभोगाभिलाषितया
यथोक्तसंयमाभावेन तन्क्रियाया विफल्वात् 'नो पाराए'
ति भवति, उभयतो मुक्तबन्धनामुक्तप्रतोलीवाभयभ्रष्टं न गृह-
स्थो नापि प्रव्रजित इत्युक्तं भवति । उक्तं च—“इन्द्रियाणि
न गुमानि, लालितानि न चेच्छ्रया । मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य, न
भुक्तं नापि शोषितम् ॥ १ ॥” इति ।

ये पुनरप्रशस्तरतिनिवृत्ताः प्रशस्तरतिमधिशयानास्ते—
किंभूता भवन्तीत्याह—

विमुत्ता हु ते जणा जे जणा पारगामिणो, लोभमलो-
भेण दुगुंछमाणे लद्धे कामे नाभिगाहड । (सू० ७४)

विविधम्—अनेकप्रकारं द्रव्यतो—धनस्वजनानुपङ्गाङ्गा-
वतो—विषयकपायादिभ्योऽनुसमयं मुच्यमाना एव भा-
विनि भूतवदुपचारान्मुक्ता—विमुक्ताः ते जना ये
जनाः सर्वस्वजनभूता निर्ममत्वाः पारगामिनो भव-
न्ति, पारा—मातुः संसारार्णवतटवृत्तित्वात्तत्कार-
णानि—ज्ञानदर्शनचारित्र्याण्यपि पार इति, भवति हि
तादर्थ्यात्ताच्छब्दव्यम्, यथा—'तन्दुलान् वर्पति पर्जन्यः'
अतस्तत्पारम्—ज्ञानदर्शनचारित्र्याख्यं गन्तुं शीलं येषां ते
पारगामिनः, ते मुक्ता भवन्तीति पूर्वण सम्बन्धः । कथं
पुनः सम्पूर्णपारगामित्वं भवतीत्याह—'लोभं' इत्यादि,
इह हि लोभः सर्वसङ्गानां दुस्त्यजो भवति, तथाहि—क्ष-
पकश्चेत्यन्तर्गतस्यापगताशेषकपायस्यापि खण्डशः क्षि-
प्यमाणोऽप्यनुबध्यत इति, अतस्तं—लोभम्, तद्विपक्षेण
अलोभेन जुगुप्समानो—निन्दन्परिहरन् किं कर्तेतीत्याह—
'लद्धे' इत्यादि, लब्धान्—प्राप्तानिच्छामदनरूपान् कामा-
न् नाभिगाहते—न सेवते, यो हि शरीरादावपि निवृत्त-
लोभः स कामाभिष्वङ्गवाप्त भवति, ब्रह्मदत्तामन्त्रितचि-
वदिति, प्रधानान्त्यलोभपरित्यागेन चोपसर्जनाधस्त-
नपरित्यागो द्रष्टव्यः, तथा—क्रोधं ज्ञान्त्या जुगुप्समा-
नो, मानं माद्वेन, मायामार्जवेनत्याद्यप्यायाज्यम्, लोभोपा-
दानं तु सर्वकपायप्राधान्यख्यापनार्थमुपाददे, तथाहि—त-
त्प्रवृत्तः साध्यासाध्यविवेकविकलः कार्याकार्यविचाररहि-
तः सन्नैकैकदत्तदृष्टिः पापोपादानमास्थाय सर्वाः क्रियाः
अधितिष्ठतीति, तदुक्तम्—“धावेइ रोहणं तरइ सायरं,
भमइ गिरिणिगुंजसुं । मोरेइ वंधवं पि हु, पुरिसो जो हो-
इ धणलुज्जो ॥ १ ॥ अडइ वहुं वहइ भरं, सहइ लुहं
पावमायरइ धिटो । कुलसीलजाइपच्चय-धिइ च लोभहुओ
चयइ ॥ २ ॥” इत्यादि, तदेवं कुतश्चिन्मितात्सहापि
लोभादिना निष्क्रम्य, पुनर्लोभादिपरित्यागः कार्यः ।

अन्यस्तु लोभं विनापि प्रव्रज्यां प्रतिपद्यत इति दर्शयति—

विणा वि लोभं निक्खम्म एस अकम्मे जाणइ पासइ,
पडिलेहाए नावकंसइ, एस अणगारि ति पव्वुच्चइ,
अहो य राओ परितप्पमाणे कालाकालसमुट्टाई संजो-
गट्ठी अट्टालोभी आलुंप्पे सहसक्कारे विणिविट्ठचित्ते इत्थ
सत्थे पुणो पुणो से आयवले से नाइवले से मित्त-
वले से पिच्चवले से देववले से रायवले से चोर-

बले से अतिथिवले से किविणबले से समणबले इ-
च्चेएहिं विरूवरूवेहिं कजेहिं दंडसमायाणं मंपेहाए
भया कज्जइ , पावमुक्खु ति मन्नमाणे , अदुवा आ-
समाए । (सू० ७५)

कश्चिद्भरतादिनिःशेषतो लोभापगमाद्विनाऽपि लोभे ' नि-
ष्कम्प्य ' प्रव्रज्यां प्रतिपद्य . पाठान्तरं वा ' विणइत्तु लो-
भे ' संज्वलनसंज्ञकमपि लोभे विनीय-निर्मूलतोऽपनीय ए-
ष एवंभूतः सन् अकर्मा-अपगतघातिकर्मचतुष्टयाविभू-
तानावरणज्ञानो विशेषतो जानाति सामान्यतः पश्यति,
एतदुक्तं भवति-एवंभूतो लोभो येन तच्छेद्य-मोहनोयज्ञ्यं
चावश्यं घातिकर्मक्षयस्तस्मिंश्च निरावरणज्ञानसद्भावस्त-
तोऽपि भयोपग्राहिकर्मापगम इत्यनो लोभापगमे अकर्मे-
त्युक्तम् । यतश्चैवंभूतो लोभो दुरन्तस्तद्वानौ चावश्यं
कर्मक्षयस्ततः किं कर्त्तव्यमित्याह—' पडिलेहाए '
इत्यादि , प्रत्युपेक्षण्या-गुणदोषपर्यालोचनयोपपन्नः सन्
अथवा-लोभविपाकं प्रत्युपेक्ष्य-पर्यालोच्य तदभावे गुणं
च लोभे नावकाङ्क्षति-नाभिलषतीति , यश्चाज्ञानोपह-
तान्तःकरणोऽप्रशस्तमूलगुणस्थानवर्ती विषयकपाया-
द्युपपन्नस्तस्य पूर्वोक्तं त्वपरीततया सर्वं संतिष्ठते ।
तथाहि—अलोभे लोभेन जुगुप्समानो लब्धान् कामान-
वगाहते , लोभमनपनीय निष्कम्प्य पुनरपि लोभैकमनाः
सकर्मो न जानाति नापि पश्यति , अपश्यंश्चाप्रत्युपेक्ष-
ण्याऽभिकाङ्क्षति । यच्च प्रथमोद्देशकेऽप्रशस्तमूलगुणस्था-
नमवाचि तच्च वाच्यमिति , आह च—' अहो य राओ '
इत्यादि , अहोरात्रं पणित्यमानः कालाकालसमुत्थायी
संयोगार्थी अर्थालोभी आलुम्पः सहभाकारो विनिविष्ट-
चित्तः अत्र शस्त्रे पृथिवीकायाद्युपघातकारिणि पौनःपु-
न्येन व्रजते । किं च—' से आयवले ' आत्मनो बले—श-
क्युपचय आत्मबले तस्मै भावीति कृत्वा नानाविधैरुपायै-
रात्मपुष्टये तास्ताः क्रियाः ऐहिकामुष्मिकोपघातकारिणी-
विधेन , तथाहि—' मांसं पुण्यते मांस ' मिति कृत्वा पञ्च-
न्द्रियघातादावपि प्रवर्त्तते , अपराश्च लुम्पनादिकाः—सूत्रेण-
वाभिहिताः , एवं च-ज्ञातिबलम् स्वजनबलं मे भावीति , तथा
तन्मित्रबलं मे भविष्यति येनाहमापदं सुखं नैव निस्तरिष्यामि,
तत्प्रेत्य बलं भविष्यतीति वस्तादिकमुपहन्ति , तद्वा-देवव-
लं भावीति पचनपाचनादिकाः क्रिया विधत्ते , राजबलं वा
मे भविष्यतीति राजानमुपचरति , चौरग्रामे वा वसति चौ-
रभागं वा प्राप्स्यामीति चौरानुपचरति , अतिथिवले वा
मे भविष्यतीत्यतिथीनुपचरति , अतिथिर्हि निःस्पृहोऽभि-
धीयते इति , (आचा०) (अतिथिलक्षणम् ' अइहि '
शब्दे प्रथमभागे ३३ पृष्ठ गतम् ।) एतदुक्तं भवति-तद्वला-
धर्मपि प्राणेषु दण्डो न निक्षेप्य इति , एवं कृपणधर्म-
णार्थमपि वाच्यमिति—एवं पूर्वोक्तैः विरूपरूपैः—नाना-
प्रकारैः पिण्डदानादिभिः कार्यैः ' दण्डसमादान ' मिति
दण्डजन्ते-व्यापाद्यन्ते प्राणिनो येन स दण्डस्तस्य सस्य-
मादाने-ग्रहणे समादानम् , तद्वत्त्वलादिकं मम नाभविष्य-
त् यद्यहमेतदकारिष्यमित्येव संप्रत्यया-पर्यालोचनया एवं
संप्रत्यय वा भयान् क्रियते , एवं तावदिह भयमाश्रित्य द-

ण्डसमादानकारणमुपन्यस्तम् , आमुष्मिकार्थमपि परमा-
धमजानानैर्दण्डसमादानं क्रियत इति दर्शयति—' पावमो-
क्खो ' ति इत्यादि , पातयति पासयतीति वा पापं तस्मा-
न्मोक्षः पापमोक्षः , इति—' हेतौ , यस्मान्स मम भविष्य-
तीति मन्यमानः दण्डसमादानाय प्रवर्त्तते इति । तथाहि-
हुतभुजि षड्जीवोपघातकारिणि शस्त्रे नानाविधोपायप्रा-
ण्युपघातान्तपापविध्वंसनाय पिप्पलशमीसमित्तिलाज्यादिकं
शङ्खयुद्गाहितमतयो जुहुति , तथा—पितृपिण्डदानादौ व-
स्तादिमांसोपस्कृतभोजनादिकं द्विजातिभ्य उपकल्प-
यन्ति , तद्गुरुशेषानुज्ञानं स्वतोऽपि , भुञ्जते . तदेवं ना-
नाविधैरुपायैरज्ञानोपहतयुद्धयः पापमोक्षार्थं दण्डोपादानेन
तास्ताः क्रियाः प्राण्युपघातकारिणीः समारम्भमाणाः अ-
नेकभवशतकोटीदुर्माचमघमवोपाददत इति । किञ्च—
' अदुवा ' इत्यादि , पापमोक्ष इति मन्यमानो दण्डमाद-
त्त इत्युक्तम् , अथवा-आशंसनम् आशंसा-अप्राप्तप्राणा-
भिलाषस्तदर्थं दण्डसमादानमादत्त । तथाहि—ममैतत् प-
रुपरारि वा प्रेत्य वोपस्थास्यते इत्याशंसया क्रियासु
प्रवर्त्तते , राजानं वाऽर्थाशाविमोहितमना अवलगति , उ-
क्तं च—' आराध्य भूपातिमवाप्य ततो धनानि , भोक्ष्या-
महे किल वयं सततं सुखानि । इत्याशया धनविमोहि-
तमानसानां , कालः प्रयाति मरणावधिरेव पुंसाम् ॥ १ ॥
एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ , वद मौनं समाचार । इत्याद्याशा-
ग्रहप्रस्तैः , श्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः ॥ २ ॥ ' इत्यादि ॥

तदेवं ज्ञात्वा किं कर्त्तव्यमित्याह—

तं परिष्णाय मेहावी नेव सयं एएहिं कजेहिं दंडं समारंभिजा,
नेव अन्नं एएहिं कजेहिं दंडं समारंभाविजा, एएहिं कजेहिं
दंडं समारंभंतं पि अन्नं न समणुजाणिजा, एस मग्गे
आरिएहिं पवेइए, जहेत्थ कुसले नावल्लिपिजासि ति वेमि ।
(सू० ७६)

' तदि ' ति सर्वनामप्रक्रान्तपरामर्शि . ' तन् ' शस्त्रप-
रिक्षोक्तं स्वकायपरकायादिभेदभिन्ने शस्त्रम् , इह वा यदुक्त-
म्—अप्रशस्तगुणमूलस्थानं-विषयकपायमातापित्रादिकम् ,
तथा—कालाकालसमुत्थानक्षणेपणिज्ञानश्रोत्रादिविज्ञानग्रहा-
णादिकं तथाऽऽत्मबलाधानार्थं च दण्डसमादानं क्षपरिज्ञया
ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत् मेहावी-मर्यादावर्ती ।
ज्ञातहेयोपादयः सन् किं कुर्यादित्याह—' नेव सयं ' इत्यादि,
नेव स्वयम्—आत्मना एतैः—आत्मबलाधानादिकैः
कार्यैः—कर्त्तव्यैः समुपस्थितैः सद्भिः दण्डम्-सत्त्वा-
पघातं समारंभेत् , नाप्यन्यमपरमेभिः कार्यैर्हिंसासृतादिकं
दण्डं समारम्भयेत् , तथा—समारम्भमाणमप्यपरं योगात्रि-
केण न समनुज्ञापयद् । एष चोपदेशस्तार्थक्यद्विर्भाहत
इत्येतत् सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमाहेति दर्शयति—
' एम ' इत्यादि , ' एय ' इति ज्ञानादियुक्ता भावमार्गो
योगात्रिककरणत्रिकेण दण्डसमादानपरिहारलक्षणो वा
आर्थैः—आराद्याताः सर्वदेयधर्मैश्च इत्यार्याः—संसा-
रणवतटवर्त्तिनः क्षीणघातिकर्माशाः संसारेदग्विधर-
वर्त्तिभावविदः—तीर्थकृतस्तैः प्रकपेण—संदेयमनुजायां
पणदि सर्वस्वभागानुगामिन्या वाचा योगपद्याशेषसंशी-

तिच्छेदया प्रकर्षेण वेदितः- कथितः प्रतिपादित इति या-
वत्, एवम्भूतं च मार्गं ज्ञात्वा किं कर्त्तव्यमित्याह- 'ज-
हेत्थ' इत्यादि, तेषु तेष्वान्वयलोपधानादिकेषु कार्येषु
सम्पत्तिषु सन्तु दण्डसमुपादानादिकं परिहरन् 'कु-
शला-निपुणः अवगततरवो यथैतस्मिन् दण्डसमुपा-
दाने स्वमानमानं नोपलिम्पये-न तत्र संश्लेषं कुर्या इति,
विभक्तिविपरिणामाद्वा एतेन दण्डसमुपादानजनितकर्मणा
यथा नोपलिम्पये तथा सर्वैः प्रकारैः कुर्यास्त्वम् । इति-
शब्दः परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् । उक्तो द्वितीयोद्दे-
शकः । साम्प्रतं तृतीय आरभ्यते । अस्य चायमभिसम्बन्धः-
इहानन्तरादशके संयमे दृढत्वं कार्यमसंयमे चा-
दृढत्वमुक्तम्, तच्चोभयमपि कपायव्युदासेन सम्पद्यते, त
त्रापि मान उत्पत्तरारभ्य उच्चैर्गोत्रेत्थापितः स्यात् अत-
स्तद्व्युदासार्थमिदमभिधीयते । अस्य चानन्तरसंयम स-
म्बन्धः- 'जहेत्थ कुसले नोवलिपेज्जासि' कुशलो नि-
पुणः सन्नस्मिन्नुच्चैर्गोत्राभिमानं यथाऽऽत्मानं नोपलि-
म्पयेत्तथा विदध्यास्त्वम् ।

किं मन्वा ?, इत्यतस्तदभिधीयते-

स असई उच्चागोए असई नीआगोए, नो हीणे नो
अइरित्ते, नो अभीहए, इय संखाय को गोयावाई ? को
माणावाई ?, कंसि वा एगे गिज्झा, तम्हा नो हरिसे
नो कुप्पे, भूएहिं जाण पहिलेइ सायं । (सू० ७७)

'स' इति संसार्यसुमान् असकृद्-अनकशः उच्चैर्गोत्रे
मानसत्काराहं उत्पन्न इति शेषः, तथा-असकृन्नीचैर्गोत्रे
सर्वलोकावगीतं, पौनःपुन्यनोपपन्न इति । तथाहि-नीचै-
र्गोत्रोदयादनन्तमपि कालं तिर्यन्वास्ते, तत्र च पर्य-
टन् दिनयतिनामोत्तरप्रकृतिसत्कर्मणा सन् तथाविधाध्यव-
सायोपपन्नः आहारकशरीरगतसंघातबन्धनाङ्गोपाङ्गद्वयग-
त्यानुपूर्वाद्द्वयनरकगत्यानुपूर्वाद्द्वयवैक्रियचतुष्टयरूपा एता
द्वादश कर्मप्रकृतीर्निलेप्याशीतिसत्कर्मणा तेजोवायुषूतपन्नः
सन् मनुजगत्यानुपूर्वाद्द्वयमपि निलेप्य तत उच्चैर्गोत्रमु-
द्वलयति पत्न्योपमासंख्येयभागन, अतस्तजोवायुष्वाद्य
एव भङ्गकः, तद्यथा-नीचैर्गोत्रस्य बन्ध उदयोऽपि तस्यैव
सत्कर्मताऽपीति, ततोऽप्युदवृत्तस्यापरैकेन्द्रियगतस्यायमेव
भङ्गः, त्रसंख्येयपर्याप्तकावस्थायामयमेव, अनिलेपितं तूच्चै-
र्गोत्रे द्वितीयचतुर्थी भङ्गौ, तद्यथा-नीचैर्गोत्रस्य बन्ध उद-
योऽपि तस्यैव सत्कर्मता तूभयरूपस्यैवेति द्वितीयः, तथा
उच्चैर्गोत्रस्य बन्धा नीचस्योदयः सत्कर्मता तूभयरूप-
स्यैति चतुर्थः, शेषास्तु चत्वारो न सन्त्येव, तिर्यच्छूचैर्गो-
त्रस्योदयाभावादिति भावः । तदेवमुच्चैर्गोत्रोद्वलनेन कलं-
कलीभावमापन्नोऽनन्तं कालमेकन्द्रियेष्वास्ते, अनुद्वलिते
वा तिर्यन्वास्तेऽनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिणीः, आवलिका-
कालासंख्येयभागसमयसंख्यान् पुद्गलपरावर्त्तानिति । कीदृशः
पुनः पुद्गलपरावर्त्त इति ? उच्यते, यदौदारिकवैक्रियतैज-
सभाषानापानमनःकर्मसहकेन संसारोदरविचरवर्त्तिनः पु-
द्गलाः आत्मसात्परिणामिता भवन्ति तदा पुद्गलपरावर्त्त
इत्येकं, अन्ये तु-द्रव्यद्योत्रकालभावबन्धाच्चतुर्धा वर्णयन्ति,
प्रत्येकमसावपि वादरसूत्रभेदात् द्विविध्यमनुभवति, तत्र

द्रव्यतो वादरो यदौदारिकवैक्रियतैजसकर्मण्यचतुष्टयेन
सर्वपुद्गला गृहीत्वोक्तिरुक्तास्तदा भवति, सूक्ष्मः पुनर्यदैक-
शरीरेण सर्वपुद्गलाः स्पर्शिता भवन्ति तदा द्रव्यः १. ले-
वतो वादरो यदा क्रमोक्तमाभ्यां प्रियमाणेन सर्वे लोका-
काशप्रदेशाः स्पृष्टा भवन्ति तदा विज्ञेयः, सूक्ष्मस्तु तदा
विज्ञेयो यदैकस्मिन् विवर्तिताकाशखण्डके सृतः पुनर्यदा
तस्यानन्तरप्रदेशवृद्ध्या सर्वे लोकाकाशं व्याप्नोति तदा
ग्राह्यः २, कालतो वादरो यदोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयाः
क्रमोक्तमाभ्यां प्रियमाणेनालिङ्गिता भवन्ति तदा विज्ञेयः,
सूक्ष्मस्तुत्सर्पिणीप्रथमसमयादारभ्य क्रमेण सर्वसमया प्रि-
यमाणेन यदा लुप्ता भवन्ति तदाऽवगन्तव्यः ३, भावतो
वादरो यदाऽनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि क्रमोक्तमाभ्यां
प्रियमाणेन व्याप्तानि भवन्ति तदाऽभिधीयते, अनुभाग-
बन्धाध्यवसायप्रमाणं तु संयमस्थानावासंरं प्रांगवाभ्यधा-
र्याति, सूक्ष्मस्तु जघन्यानुभागबन्धाध्यवसायस्थानादारभ्य
यदा सर्वेष्वपि क्रमेण सृता भवन्ति तदाऽवसंय इति । तदेव
कलंकलीभावमापन्नोऽन्यो वा नीचैर्गोत्रोदयादनन्तमपि का-
लं तिर्यन्वास्ते, मनुष्येष्वपि तदुदयादेव चावगीतेषु स्था-
नेषूपपद्यते, तथा-कलंकलीसत्त्वोऽपि दीन्द्रियादिषूतपन्नः
सन् प्रथमसमये एव पर्याप्त्युत्तरकालं वोच्चैर्गोत्रं वध्ना
मनुष्येष्वसकृदुच्चैर्गोत्रमास्कन्दति, तत्र कदाचिचतुर्थीयभ-
ङ्गकस्थः पञ्चमभङ्गोपपन्नो वा भवति, तांविमौ-नीचैर्गोत्रं
वध्नान्युच्चैर्गोत्रस्यादयः सत्कर्मता तूभयस्यैति, तृतीयः,
पञ्चमस्तूच्चैर्गोत्रं वध्नाति तस्यैवोदयः सत्कर्मता तूभयस्य,
षष्ठसमभङ्गो तूपरतबन्धस्य भवतः, अविपयत्वात् ताभ्या-
मिहाधिकारः, तौ चमौ बन्धोपरमे उच्चैर्गोत्रोदयः सत्क-
र्मता तूभयस्यैति षष्ठः, सप्तमस्तु शैलेश्यवस्थायां द्विचरम-
समयेनीचैर्गोत्रे क्षपिते उच्चैर्गोत्रोदयस्तस्यैव सत्कर्मतेति ।
तदेवमुच्चावचेषु गोत्रेषु असकृदुत्पद्यमानेनासुमता पञ्चभ-
ङ्गकान्तवर्त्तिना न मानो विधेयो नापि दीनन्तेति । तयो
श्चोच्चावचयोः गोत्रयोर्बन्धाध्यवसायस्थानकण्डकानि तु-
ल्यानीत्याह-'णो हीणे णो अइरित्ते' यावन्नुच्चैर्गोत्रोऽनुभाव-
बन्धाध्यवसायस्थानकण्डकानि नीचैर्गोत्रेऽपि तावन्त्येव,
तानि च-सर्वाण्यप्यसुमताऽनादिसंसारे भूया भूयः स्पर्शि-
तानि, तत उच्चैर्गोत्रकण्डकार्थतयाऽसुभृत् हीनो नाप्यति-
रिक्तः, एवं नीचैर्गोत्रकण्डकार्थतयाऽपीति । नागाज्जुनीया-
स्तु पठन्ति-" एगमेगे खलु जीव अईअइए अ-
सई उच्चागोए असई नीआगोए, कडगट्टयाए नो
हीणे नो अइरित्ते" एकैको जीवः खलुशब्दो वा-
क्यालङ्कार अतीते कालेऽसकृदुच्चावचेषु गोत्रेषूपपन्नः,
स चोच्चावचानुभागकण्डकोपपत्त्या न हीनो नाप्यतिरि-
क्त इति । तथाहि-उच्चैर्गोत्रकण्डकेभ्य एकभविक्केभ्योऽनेकभ-
विक्केभ्यो वा नीचैर्गोत्रकण्डकानि न हीनानि नाप्यति-
रिक्तानीत्यनोऽवगम्योक्तप्रापकयो न विधेयो, अस्य चो-
पलक्षणावधानात् सर्वेष्वपि मदस्थानेष्वेतदायोज्यम् । य-
तश्चोच्चावचेषु स्थानेषु कर्मवशादुत्पद्यन्ते, बलरूपला-
भादिमदस्थानानां चासमञ्जसतामवगम्य किं कर्त्तव्य-
मित्याह-'नोऽपीहए' अपिः सम्भाषने स च भिन्न-
क्रमः, जान्यादीनां मदस्थानानामन्यतमदपि नो ईहेता-
पि-नामिलेपेर्दापि, अथवा-नो स्पृह्येत-नावकाङ्क्षादि-

ति । तत्र यद्युच्चावचेषु स्थानेष्वसकृदुत्पन्नोऽसुमांस्ततः किमित्याह—' इय संखाय ' इत्यादि, इतिरूपप्रदर्शने, इति—एतत्पूर्वोक्तनीत्याच्चावचस्थानान्पादादिकम् परिसंखाय—ज्ञात्वा को गोत्रवादी भवेत् ? यथा—ममोच्चैर्गोत्रं सर्वलोकमाननीयं नापरस्येत्येवादी को बुद्धिमान् भवेत् ? तथाहि—मयाऽन्यैश्च जन्तुभिः सर्वाण्यपि स्थानान्यनेकशः प्राप्तपूर्वाणीति, तथोच्चैर्गोत्रनिमित्तमानवादी वा को भवेत् ? न किञ्चित्संसारस्वरूपपरिच्छेदीत्यर्थः, किं च—' कस्मि वा एगे गिज्जे ' अनेकशोऽनेकस्मिन् स्थानेऽनुभूते सति तन्मध्ये कस्मिन्वा एकस्मिन्नुच्चैर्गोत्रादिकेऽनर्वास्थितस्थानके रागादिविह्वलकः कथं गृह्येत् ? तात्पर्यम्—आसिवां विदितकर्मपरिणामो विदध्यान् गुज्यत गादर्थं यदि तन्स्थानं प्राप्तपूर्वं नाभविष्यत्, तच्छानेकशः प्राप्तपूर्वम्, अतस्तल्लाभालाभयोः नाकपापकरीं विधेयाविति, आह च—' तम्हा ' इत्यादि, (आचा०) (मदस्थानसंबन्धः ' मयट्ठाण ' शब्दं पञ्चमभागे १०७ पृष्ठ गतः ।) तदेवमुच्चनीचगोत्रनिर्विकल्पमनाः अन्यदपि अविकल्पेन किं कुर्यादित्याह—' भूएहि ' इत्यादि, भवन्ति भविष्यन्त्यभूवन्निति च भूतानि—असुभृतस्तेषु प्रत्युपेक्ष्य—पर्यालोच्य विचार्य कुशाग्रीयया शेषुष्या जानीहि—अवगच्छ, किं जानीहि ?—सातम्—सुखं तद्विपरीतमसातमपि जानीहि, किं च कारणं साताऽसातयोः ? एतज्जानीहि, किं चाभिलषन्त्यविगानेन प्राणेन इति, अत्र जीवजन्तुप्राणयादिशब्दानुपयोगलक्षणद्रव्यस्य मुख्यान् वाचकान्विहाय सत्तावाञ्छितो भूतशब्दस्योपादानेन दमविर्भावयति यथा—अयमुपयोगलक्षणपदार्थोऽवश्यं सत्तां विभक्तिं, साताभिलाषसातं च जुगुप्सते, साताभिलाषश्च शुभप्रकृतित्वाद् अतोऽपरासामपि शुभप्रकृतीनामुपलक्षणमेतद्व्यसेयम्, अतः शुभनामगोत्रायुगाद्याः कर्मप्रकृतीरनुधावत्यशुभाश्च जुगुप्सते सर्वोऽपि प्राणी ।

एवं च व्यवस्थिते सति किं विधेयमित्याह—

समिण् एयाणुपस्मी, तं जहा—अन्धत्तं वहिरत्तं भूयत्तं काणत्तं कुटत्तं खुजत्तं वडभत्तं मामत्तं सबलत्तं सह पमाणं अणेरुवाओ जाणीओ संधायइ विस्वरूवे फामे परिसंवेयइ । (सू० ७८)

अथवा—भूतेषु शुभाशुभरूपं कर्म प्रत्युपेक्ष्य यत्तेषामप्रियं तत्र विदध्यात्, इत्ययमुपदेशः, नागाजुनीयास्तु पठन्ति—“ पुग्गिसेणं खलु दुक्खुव्वअसुहेसण ” पुरुषा—जीवः गर्गमति—धाक्यालङ्कार, खलु—अवधारण, दुःखान् उद्देगो यस्य स दुःखोद्देगः, सुखस्यैकः सुखैकः, याजकादित्वात्समाशब्दान्दसत्त्वाद्वा, दुःखोद्देगश्चासौ सुखैकश्च दुःखोद्देगसुखैकः, सर्वोऽपि प्राणी दुःखोद्देगसुखैक एव भवत्यतो जीवप्रकरणं कार्यम्, तच्चावनिवनपयनानलवनस्पातमृदवाद्गविकल्पञ्चन्द्रियसंज्ञीतरपर्याप्तकार्यात्तरूपं शस्त्रपरिग्राह्यामकार्येव, तेषां च दुःखपरिजिहीर्षणां सुखालिप्सुनामात्मोपभ्यमाचरता तदुपमर्दकानि हिंसादिस्थानानि परिहरताऽऽत्मा पञ्चमहाव्रतत्त्वास्थयः, तत्परिपालनार्थं चोत्तरगुणा अप्यनुशीलनीयाः, तद-

धमुपादिश्यते—' समिण् एयाणुपस्मी ' पञ्चभिः समितिभिः समितः सन् एतन्—शुभाऽशुभे कर्म वक्ष्यमाणं चाऽन्धत्वादिकं द्रष्टुं शीलं यस्येत्यतदनुदर्शा भूतेषु सानं जानीहीति सण्टङ्कः । तत्र ' समिति ' रिति ' इण गता ' वित्यस्मान्स्पूर्वात् क्लिन्नन्ताद्भवति, सा च पञ्चधा, तद्यथा—इयांभापैयणाऽऽदाननिक्षेपात्सर्गरूपाः, तत्रेयांसमितिः—प्राणव्यपरोपणव्रतपरिपालनाय, भाषासमितिर्गमसदभिधाननियमसंसिद्धये, एषणासमितिरस्तेयव्रतपरिपालनाय, शेषद्वयं तु समस्तव्रतप्रकृष्टस्याहिंसाव्रतस्य संसिद्धये व्याप्रियते इति, तदेवं पञ्चमहाव्रतोपेतस्तद्वृत्तिकल्पसमितिभिः समितः सन् भावत एतद्भूतसातादिकमनुपश्यति, अथवा यदनुदर्श्यसौ भवति तद्यथेत्यादिना सूत्रेणैव दर्शयति—' अन्धत्तमित्यादिना यावत् ' विरूपरूपे फामे परिसंवेयइ ' संसारादरे पर्यटन् प्राणी अन्धत्वादिका अवस्था बहुशः परिसंवेदयते । (आचा०) (अन्धः कतिविध इति ' अन्ध ' शब्दे प्रथमभागे १०४ पृष्ठे गतम् ।) (' बहिर ' शब्दे पञ्चमभागे १२६७ पृष्ठे वधिरवक्त्रवता गता । मूकभेदाः ' जड ' शब्दे चतुर्थभागे १३८७ पृष्ठे गताः ।) (काणत्तं महदुःखमिति ' काण ' शब्दे तृतीयभागे ४३० पृष्ठे गतम् ।) कुण्टत्तं—पाणिवक्त्रादिकं कुञ्जत्तं वामनलक्षणं वडभत्तं—विनिर्गतपृष्ठी वडभलक्षणं श्यामत्तं—कृष्णलक्षणं शबलत्वम्—श्वित्रलक्षणं सहजं पञ्चाङ्गावि वा कर्मवशगो भूरिशो दुःखराशिदर्शयं परिसंवेदयते । किं च—सह प्रमादेन—विषयप्रीडाभिष्वङ्गरूपेण श्रेयस्यनुद्यमानमकेन अनेकरूपाः—सङ्कटविकटशीतोष्णादिभेदाभिज्ञा योनीः संदधानि—संधत्ते च तुरशीतियोनिलक्षसम्बन्धाविच्छेदं विदधातीति भावः सभ्यग् धावतीति वा, तासु तास्वायुष्कवन्धोत्तरकालं गच्छतीत्यर्थः, तासु च नानाप्रकारासु योनिषु विरूपरूपान् नानाप्रकारान् स्पर्शान्—दुःखानुभवान् परिसंवेदयते, अनुभवतीत्यर्थः ।

तदेवमुच्चैर्गोत्रात्थापितमानोपहतचेता नीचैर्गोत्रविहितदीनभावा वाऽन्धवधिरभूयं वा गतः सन्नावबुध्यते, कर्त्तव्यं न जानाति—कर्मविपाकं नावगच्छति, संसारापसदतां नावधारयति, हिताहिते न गणयति, औचित्यमित्यनवगततत्त्वां मूढस्तत्रैवाच्चैर्गोत्रादिके विपर्यासमुपैति । आह च—

से अबुज्झमाणे हओवहए जाईमरणं अणुपरियट्टमाणं जीवियं पुढो पियं इहमेगेसिं माणवाणं खित्तवत्थुममायमाणं आरत्तं विरत्तं मणिकुंडलं सह हिरण्येण इत्थियाओ परिगिज्झति तत्थेव रत्ता न इत्थ तवो वदमो वा नियमो वा दिस्सइ, मंपुणं वाले जीविउकां लालप्पमाणे मूढे विप्परियासमुवेइ । (सू० ७९)

' से ' इत्युच्चैर्गोत्राभिमाना अन्धवधिरादिभावसंवेदकं वा कर्मविपाकमनवबुध्यमानो हतोपहतो भवति, नानाव्याधिसङ्गादवज्ञातशरीरत्वाद्धतः, समस्तलोकपरिभूतत्वादुपहतः, अथवा—उच्चैर्गोत्रगर्वाध्मातन्यक्कोचितविधेयविद्वज्जनयदनसमुद्भूतशब्दापयशःपटहहतत्वाद्धतः, अभिमानोत्पादि

तानेकभयकोटिनीचैर्गोत्रोदयादुपहतः, मूढो विपर्यासमुपैती-
त्युत्तरेण सम्बन्धः, तथा जातिश्च मरणं च समाहारद्वन्द्वस्तद्
अनुपरिवर्त्तमानः—पुनर्जन्म पुनर्मरणमित्येवमरहदृष्टीयन्त्र-
न्यायन संसारादंगं विवर्त्तमानः, आचीवीमरणाद्वा प्रतिक्षणं
जन्मविनाशावनुभवन् दुःखसागरावगाढो विशरारुण्यपि
नित्यताकृतमतिः हितेऽप्यहिताध्यवसायो विपर्यासमुपैति
(जीवितस्वरूपम् 'आउ' शब्दे द्वितीयभागे ८ पृष्ठे गतम्) तथा-
संश्रम-शालिक्षेत्रादि वास्तु-धवलगृहादि मम इदमित्येवमा-
चरतां सतां तत्क्षेत्रादिकं प्रयो भवति, किं च-आरम्भम्-ईष-
द्रक्तं वस्त्रादि विरक्तम्-विगततरागं विविधगगं वा मणिः-इति
गन्तव्येन्द्रनीलादि कुण्डलम्-कर्णाभरणं हिरण्येन सह
स्त्रीः परिगृह्य तत्रैव-क्षेत्रवास्वार्क्तविरक्तवस्त्रमणिकुण्डल-
रज्यादौ रक्ता-गृद्धा अधुपपन्ना मूढा विपर्यासमुपयान्ति,
वदन्ति च-नात्र तपो वा-अनशनादिलक्षणम् दमो वा-
इन्द्रियनोइन्द्रियोपशमलक्षणां नियमो वा-अहिसाव्रत-
लक्षणः फलवान् दृश्यते, तथाहि-तपोनियमोपपेतस्यापि
कायक्लेशभोगादिवञ्चनां विहाय नान्यफलमुपलभ्यते, ज-
न्मान्तरं भविष्यतीति चेद् व्युद्ग्राहितस्योपलभः । किं च-
दृष्टानिर्दृष्टकल्पना च पापीयसीति, तदेवं साम्प्रतेक्षी
भोगसङ्गविहितैकपुरुषार्थबुद्धिः संपूर्णं यथावसरसंपादित-
विपर्यासभोगं बालः-अज्ञः जीवितुकामः-आयुष्कानुभव-
नमभिलषन् लालष्यमानः-भोगार्थमत्यर्थं लपन् वाग्दण्डं
करोति, तद्यथा-अत्र तपो दमो नियमो वा फलवान्
न दृश्यते इत्येवमर्थं ब्रुवन् मूढः अवुध्यमानो हतोपहतो
जातिमरणमनुपरिवर्त्तमानो जीवितक्षेत्ररज्यादिलोभपरिमो-
हितमनाः विपर्यासमुपैति-तत्त्वेऽतत्त्वाभिनिवेशम्, अतत्त्वे
च तत्त्वाभिनिवेशं हितेऽहितबुद्धिमित्येवं सर्वत्र विपर्ययं
पिदधाति । उक्तं च—“ दाराः परिभवकारा, बन्धुजना ब-
न्धनं विपं विपर्याः । कोऽयं जनस्य मोहो ? , यं रिपव-
स्तेषु सुहृदाशा ॥ १ ॥ ” इत्यादि ।

ये पुनरुन्मज्जन्तुभकर्मापादिताध्यवसायपुरस्कृतमो-

क्षास्ते किंभूता भवन्तीत्याह—

“इणमेव नावकं खंति, जे जणा धुवचारिणो । जाई-
मरणं परिचाय, चेर संक्रमणे देह ॥ १ ॥ ” नऽतिथि का,
लम्प णागमो, (आचा०) तं परिगिज्झ दुपयं चउ-
प्पयं अभिजुंजिया णं संसिंचिया णं तिविहेण जाऽ
वि से तत्थ मत्ता भवइ अप्पा वा बहुया वा, से त-
त्थ गङ्गिणं चिट्ठइ भोअणाए, तत्रो से एगया विविहं
परिमिट्ठं संभूयं महोवगरणं भवइ, तं पि से एगया
दायाया वा विभयंति, अदत्तहारो वा मे अवहरति,
गयाणो वा से विलुपंति, नस्सइ वा से विणस्सइ वा से,
अगारदाहेण वा से उज्झइ, इयं से परम्मऽट्ठाए कूरा-
इं कम्माइं बाले पकुवमाणे तेण दुक्खेण संमूढे वि-
परियासमुवेइ, मुणिणा हु एयं पवेइयं, अणोहंत-
ग एए नो य ओहं तरित्ते, अतीरंगमा एए नो य
तीरं गमित्ते, अपारंगमा एए नो य पारं गमित्ते,

आयाणिजं च आयाय तम्मि ठाणे न चिट्ठइ, वितरं
प्पप्पऽखेयन्ने तम्मि ठाणम्मि चिट्ठइ । (सू० ८०)

‘इणमेव’ इत्यादि, इदमेव पूर्वोक्तं सम्पूर्णजीवितं क्षे-
त्राङ्गनापरिभोगादिकं वा नावकाङ्क्षन्ति-नाभिलषन्ति, ये
जना धुवचारिणो ध्रुवो-मोक्षस्तत्कारणं च ज्ञानादि ध्रु-
वं तदाचरितुं शीलं येषां ते तथा, धुवचारिणो वा धु-
नानीति धुतं-चारित्रं तच्चारिण इति । किं च-‘ जाई’
इत्यादि, जातिश्च मरणं च समाहारद्वन्द्वः, तत् परिक्षा-
य-परिच्छिद्य ज्ञान्वा चरेत्-उद्युक्तो भवेत्, क ?—सं-
क्रमणे—संक्रम्यतेऽनेनेति संक्रमणं-चारित्रं तत्र दृढो-
विश्रोतसिकारहितः परीपदोपसर्गैः निष्प्रकम्पो वा, य-
दि वा-अशङ्कमनाः सन् संयमं चर, न विद्यते शङ्का
यस्य मनसस्तदशङ्कम् : अशङ्कं मनो यस्यासावशङ्कमनाः-
तपोदमनियमनिष्फलत्वाशङ्कारहित आस्तिक्यमन्युपपेत-
स्तपोदमादौ प्रवर्त्तते, यतस्तद्वान् राजराजादीनां पूजा-
प्रशंसाहो भवति, न चोपशमिकसुखावाप्तफलस्य तप-
स्विनः समस्तद्वन्द्वद्वीयसोऽसत्यपि परलोके किञ्चित्
क्षुयते । उक्तं च-“ संदिग्धेऽपि परं लोके, त्याज्यमेवाशु-
भं बुधैः । यदि नास्ति ततः किं स्या—दस्ति चेन्नास्ति-
को हतः ॥ १ ॥ ” इत्यादि । तस्मात् स्वायत्ते संयमसुखे
दृढेन भाव्यम्, न चैतद्भावनीयम्, यथा-परुपरारि वृद्धाव-
स्थायां वा धर्मं करिष्यामीति, यतः-‘ नत्थि’ इत्या-
दि नास्ति—न विद्यते कालस्य—मृत्योरनागमः—
अनागमनमनवसर इति यावन्, तथाहि-सोपक्रमायुषोऽसु-
मतो न काचित्साऽवस्था यस्यां कर्मपावकान्तर्वर्त्ती जन्तु-
र्जुगोलाक इव न विलीयेत इति । उक्तं च-“ शिशुम-
शिशुं कठोरमकठोरमपरिडतमपि च परिडतम्, धीरमधी-
रं मानिनममानिनमपगुणमपि च बहुगुणम् । यतिमयति
प्रकाशमवलीनमचेतनमथ संचेतनं, निशि दिवसेऽपि
सान्ध्यसमयेऽपि विनश्यति कोऽपि कथमपि ॥ १ ॥ ” त-
देवं सर्वं कर्तव्यं मृत्योरवधार्याहिसादिषु दत्तावधानेन
भाव्यम्, (आचा०) (‘ सत्त्वे पाणा पियाउया’ इत्या-
दीनां व्याख्या-पियजीवि’ शब्दे पञ्चमभागे ६३६ पृष्ठे । ‘आउ’
शब्दे द्वितीयभागे ८ पृष्ठे च गता) तं परिगिज्झ ‘ तद्-अ-
संयमजीवितं परिगृह्य आश्रित्य किं कुर्वन्तीत्याह—’ दुप-
यं’ इत्यादि, द्विपदम्—दासीकर्मकरादि चतुष्पदम्—गवा-
श्वानादि अभियुज्य-योजयित्वा अभियोगं ग्राहयित्वा व्या-
पारयित्वेत्युक्तं भवति, ततः किमित्यत आह-‘ संसि-
ंचियाणं’ इत्यादि प्रियजीवितार्थमर्थोभिवृद्धये द्विपदच-
तुष्पदादिव्यापारणं संसिंच्य--अर्थनिचयं संचय्य त्रि-
विधेन—योगत्रिककरणत्रिकेण याऽपि काचिदल्पा परमा-
र्थचिन्तायां बह्वपि फलपुद्गेश्या (से) तस्यार्थारम्भणः
सा चार्थमात्रा । तत्र इति-द्विपदाधारम्भे मात्रा इति-
सोपस्कारत्वात्सूत्राणाम्, अर्थमात्रा-अर्थोल्पता भवति-
सत्तां विभक्तिं, किं भूता ? सा, सूत्रेणैव कथयति-अल्पा
या बह्वी या, अल्पबहुत्वं चापेक्षिकमतः सर्वाऽप्यल्पा
सर्वाऽपि बह्वी ‘ स’ इत्यर्थवान् तत्र-तस्मिन्नर्थे गृह्यः-
अधुपपन्नस्तिष्ठति, नालोचयत्यर्थस्यापाजंनंक्रयम्, न गण-
यति रक्षणपरिश्रमम्, न विवेचयति तरलताम्, नावधारय-

ति फल्गुताम्, उक्तं च—“कामिकुलचितं लालाङ्गिर्न विगन्धि
जुगुप्सितं, निरुपमरसप्राप्त्या स्वादन्नगस्थानराभिपम् । सु
रपतिमपि श्वा पार्श्वस्थं सशङ्कितमीक्षते, न हि गणयति
जुष्टो लोकः परिग्रहफलुताम् ॥ १ ॥” इत्यादि, स च
किमर्थमर्थमर्थयत इत्यत आह—‘ भोग्याण ’ भोजनम्
उपभोगस्तस्मै अर्थमर्थयते, तदर्थी च क्रियासु प्रवर्तते,
क्रियावतश्च किं भवतीत्याह—‘ तस्मात्स ’ इत्यादि, ततः
(स) तस्यावलगनादिकाः क्रियाः कुर्वतः एकदा—ला-
भान्तरायकर्मक्षयोपशमं विविधम्—नानाप्रकारम् परिशि-
ष्टम्—प्रभूतत्वाद्भूकोद्धरितम्, सम्भूतम्—सम्यक्परिपालनाय
भूतं—संवृत्तं, किं तत् ? महत्त्वं तत्परिभोगाङ्गत्वादुपकरणं
च महापकरणं—द्रव्यनिचय इत्यर्थः, स कदाचिन्नाभोधये
भवति, असावप्यन्तरायोदयान्न तस्यापभोगायेत्याह—‘ तं
पि स ’ इत्यादि, तदपि समुद्रोत्तरणरोहणखननविलप्रवे-
शारसेन्द्रमर्दनराजावलगनरूपीवलादिकाभिः क्रियाभिः स्व-
परोपतापकारिणीभिः स्वोपभोगायां पार्जितं सन् ‘ स ’
नस्यार्थोपार्जनोपायक्लेशकारिणः एकदा—भाग्यक्षयं दायादाः-
पितृपितृडोदकदानयोग्याः विभजन्ते—विलुम्पति, अदत्त-
हारो वा—दस्युर्वा अपहरति, राजानो वा विलुम्पन्ति—अव-
च्छिन्दन्ति नश्यति वा—स्वत एवाटवीतः, ‘ स ’ तस्य वि-
नश्यति वा जीर्णभावापत्तेः अगारदाहेन वा—गृहदाहेन
वा दहान्, क्रियन्ति वा कारणान्यर्थनाशे वक्ष्यन्ते इत्युपसं-
हरति—इति—एवं बहुभिः प्रकारैरुपादिजनोऽप्यर्थो नाश-
मुपैति, नैवोपार्जयितुरुपतिष्ठत इत्युपदिश्यते । सः—अर्थस्यो-
त्पादयिता परस्मै—अन्यस्मै अर्थाय—प्रयोजनाय अन्यप्रयो-
जनकते कृपाणि—गलकर्त्तनादीनि कर्माणि—अनुष्ठानानि
यातः—अन्नः प्रकुर्वाणः—विदधानः तेन—कर्मविपाकापादि-
तेन दुःखेन—असातां देयेन समूहः—अपगतविधेयः वि-
पर्यासमुपैति—अपगतसदसद्विवेकत्वात्कार्यमकार्यं मन्यते व्य-
न्ययं चेति । उक्तं च—“ रागद्वेषाभिभूतत्वात्कार्याकार्य-
पराङ्मुखः । एष मूढ इति ज्ञेयो, विपरीतविधायकः ॥ १ ॥”
तदेवं मोक्षान्धतमसाच्छादिनालोकपथाः सुखार्थिनो दुः-
खमृच्छन्ति जन्तव इति ज्ञान्वा सर्वज्ञवचनप्रदीपमशेषपदा-
र्थस्वरूपाविर्भाविकमाललम्बिरे मुनयः, अदश्च मया न स्व-
मनीषिकयोच्यते सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमाह, यदि
स्वमनीषिकया नोच्यते कौतस्यं तर्हीदमित्यत आह—‘ मु-
णिणा ’ इत्यादि, मनुते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिः-
तीर्थरुक्तेन एतद्—असकृदुच्चैर्गोत्रभवनादिकं प्रकर्षणादौ
वा सर्वस्वभावाद्युगामिन्या वाचा वेदितं—कथितं वक्ष्यमाणं
च प्रवादितम्, किं तदित्याह—‘ अणोहं ’ इत्यादि, आघो द्विधा,
द्रव्यभावभेदान्, द्रव्यौघो नदीपूगादिको, भावौघोऽष्टप्रकारं
कर्म संसारो वा, तेन हि प्राणयन्तमपि कालमुह्यते, तम्-
आघं ज्ञानदर्शनचारित्र्यबोहिन्धस्थाः तर्न्तीत्योघन्तरा न आ-
घन्तरा अनाघन्तराः, तर्नेच्छान्दसन्वात् खश, खित्वाप्सु-
मागमः, एते कुनीर्थिकाः पार्श्वस्थादयो वा ज्ञानादियानवि-
कलाः, यद्यपि तेऽप्योघन्तरायाद्यनास्तथापि सम्यगुपाया-
भावात् न आघन्तरणसमर्था भवन्तीति । आह च—‘ नो य
आहं तरिष्ये ’ न च—नैव आघं—भावौघं तरितुं समर्थाः,
संसारोघन्तरणप्रयत्ना न भवन्तीत्यर्थः, (आचा०) (‘ अ-
तीरंगमा ’ इत्यादिकस्य व्याख्या ‘ अतीरंगम ’ शब्दे प्रथम-

भागे ४६८ पृष्ठे । अपारंगम ’ इत्यादिकस्य व्याख्या च
‘ अपारंगम ’ शब्दे तस्मिन्नेव भागे ६०६ पृष्ठे गता ।)
अथ तीरपारयोः को विशेष इति, उच्यते—तीरम्—मोह-
नीयक्षयः, पारं—शेषघातित्ययः, अथवा—तीरं—घातित्वतुष्ट-
यापगमः, पारं भयोपग्राह्यभाव इत्यर्थः, स्यात्—कथमो-
घतारी कुतीर्थादिको न भवति तीरपारगामी चेत्याह—
‘ आयाणिजं ’ इत्यादि, आदीयन्ते—गृह्यन्ते सर्वभावा अ-
नेनेत्यादानीयं—श्रुतं तदादाय तदुक्तं तस्मिन् संयमस्थानं
न तिष्ठति, यदि वा—आदानीयम्—आदानव्यं भोगाङ्गं द्वि-
पदचतुष्टयधनधान्यहिरण्यादि तदादाय—गृहीत्वा, अथ
वा—मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगैरादानीयं—कर्मादाय,
किंभूतो भवतीत्याह—तस्मिन्—ज्ञानादिमये मोक्षमार्गे स-
म्यगुपदेशे वा प्रशस्तगुणस्थाने न तिष्ठति—नात्मानं वि-
धत्ते, न केवलं सर्वज्ञोपदेशस्थाने न तिष्ठति, विपर्यया-
नुष्ठायी च भवतीति दर्शयति—‘ वितहे ’ इत्यादि, वित-
थम्—असद्भूतं दुर्गतिहेतुं तत्तथाभूतमुपदेशं प्राप्य अखद-
ज्ञः—अकुशलः खेदज्ञो वाऽसंयमस्थानं तस्मिन् सांम-
तेक्ष्याचरित उपादष्टे वा तिष्ठति, तत्रैवासंयमस्थानेऽप्यु-
पपन्नो भवतीति यावत्, अथवा—वितथमिति आदानी-
यभोगाङ्गव्यतिरिक्तं संयमस्थानं तत्प्राप्य खेदज्ञो निपुणस्त-
स्मिन्स्थाने आदानीयस्य हन्तृणि तिष्ठति, सर्वज्ञाज्ञायामा-
त्मानं व्यवस्थापयतीत्यर्थः ।

अयं चोपदेशोऽनवगततत्त्वस्य विनेयस्य यथोपदेशं प्रवर्त्त-
मानस्य दीयते, यस्त्ववगतहयोपादयविशेषः स यथाऽ-
वसरं यथाविधेयं स्वत एव विधत्त इत्याह—

उदेमोपासगस्म नऽत्थि, बाले पुण निहे कामसमणुणे
अममियदुक्खे दुक्खी दुक्खमाणमेव आवडुं अणुपरियडुइ ।
त्ति वेमि । (सू० ८१)

उद्दिश्यते इत्युद्देशः—उपदेशः सदसत्कर्तव्यादेशः स प-
श्यतीति पश्यः स एव पश्यकस्तस्य न विद्यते, स्वत
एव विदितवद्यत्वात्तस्य, अथवा—पश्यतीति पश्यकः—
सर्वज्ञस्तदुपदेशवर्त्ता वा तस्य, उद्दिश्यत इत्युद्देशो—नाग-
कादिव्यपदेशः उच्चावचगोत्रादिव्यपदेशो वा स तस्य न
विद्यते, तस्य द्रागेव मोक्षगमनादिति भावः । कः पुनर्य-
थोपदेशकारी न भवति, इत्याह—‘ बाले ’ इत्यादि, बालो
नाम रागादिमोहितः सः पुनः कपायैः कर्मभिः परी-
यहोपसर्गैर्वा, निहन्यत इति निहः निपूर्वाद्धन्तेः कर्मणि
ङः । अथवा—स्निह्यत इति स्निहः स्नेहवान् रागीत्यर्थः,
अत एवाह—‘ कामसमणुणे ’ कामाः—इच्छामदनरूपा
सम्यगमनोक्षा यस्य स तथा, अथवा—सह मनोहर्षवर्त्तत
इति समनोहो गमकत्वात्सापेक्षस्यापि समासः, कामैः सह
मनोहः कामसमनोहः, यदि वा—कामान् सम्यगनु-प-
श्चात्स्नेहानुबन्धाज्जानाति सेवत इति कामसमनोहः, एवं-
भूतश्च किंभूतो भवतीत्याह—‘ अममियदुक्खे ’ अशमितम्-
अनुपशमितं विषयाभिध्वङ्गकपायोऽन्धं दुःखं येन स तथा,
यत एवाशमितदुःखं अत एव दुःखी शारीरमानसाभ्यां
दुःखाभ्याम्, तत्र शरीरं कण्टकशस्त्रगण्डलूतादसमुत्थम्
मानसं प्रियविषयागाप्रियसंप्रयोगेऽपिस्तालाभद्रारिद्र्यदौर्भा-
ग्यदौर्मनस्यकृतं तद्विरूपमपि, दुःखं विद्यते यस्याऽसौ

दुःखी, एवंभूतश्च सन् किमवाप्नोतीत्याह—'दुःखाणं' इत्यादि. दुःखानां शारीरमानसानामावर्त्तं पौनःपुन्यभवनमनुप-
रिवर्त्तते दुःखावर्त्ताविमशो बंध्रम्यत इत्यर्थः । इति: परिस्-
मार्मां ब्रवीमोति पूर्ववत् । आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।
(भागसुखवक्रव्यता ' भागसुहृ ' शब्द पञ्चमभागे १६०६
पृष्ठ गता ।) (" जमिणं " इत्यादीनि सूत्राणि ' आरंभ '
शब्दे द्वितीयभागे ३६५ पृष्ठ गतानि ।)

परिग्रहादात्मानमपस्पृश्यदित्युक्तं. तच्च न निदानोच्छेदम-
न्तरेण, निदानं च शब्दादिपञ्चगुणानुगामिनः कामाः, तेषां
चोच्छेदोऽमुकरः यत आह—

कामा दुर्गतिकामा, जीवियं दुष्पडिबूहगं, कामकामी ख-
ड् अयं पुग्मि, मे सोयइ जूइ तिप्पइ परितप्पइ । (सू० ६२)

कामा द्विविधाः—इच्छाकामा, मदनकामाश्च । तत्रेच्छाका-
मा मोहनीयभेदहास्यगत्युद्भवाः, मदनकामा अपि मोह-
नीयभेदवेदादयात् प्रादुःप्यान्त, ततश्च द्विरूपाणामपि का-
मानां मोहनीयं कारणम्, तत्सद्भावे च न कामोच्छेद-
इत्यतो दुःखेनातिक्रमः—अतिलङ्घने विनाशो येषां ते
तथा, ततश्चदमुक्तं भवति—न तत्र प्रमादवता भाव्यम् । न
केवलमत्र जीवितंऽपि न प्रमादवता भाव्यमिति, आह च—
' जीवियं ' इत्यादि, जीवितम्—आयुष्कं तत् क्षीणं सन्
' दुष्प्रतिबृहणीयं ' दुर्भावार्यं, नैव वृद्धिं नीयते इति याव-
त्, अथवा—जीवितं—संयमजीवितं तदुष्प्रतिबृहणीयम्,
कामानुपक्रजनान्तवर्तिना दुःखेन वृद्धिं नीयते दुःखेन नि-
ष्प्रवृद्धः संयमः प्रतिपाल्यते इति, उक्तं च—' आगाने गंग-
मोउ ध्व, पडिसोउ ध्व दुत्तगे । वाहाहिं चैव गंभीरो, तर्गिअ-
व्यो महोअही ॥१॥ वालुगाकवलो चैव, निगासाए हु संजमो ।
जवा लोहमया चैव, चापेयच्चा सुदुक्करं ॥ २ ॥ ' इत्यादि,
येन चाभिप्रायेण कामा दुर्गतिकामा इति प्रागभ्यर्थाय तम-
भिप्रायमाधिष्णुर्वन्नाह—' कामकामी ' इत्यादि कामान्
कामयितुम्—अभिलापितुम् शीलमस्येति कामकामी ' ख-
लुः ' वाक्यालङ्कार ' अयम् ' इत्यध्यक्षः पुरुषः—जन्तुः, य-
स्त्वेवंविधोऽविरतचेताः कामकामी स नानाविधान् शारी-
रमानसान् दुःखविशेषाननुभवतीति दर्शयति—' मे सो-
यइ ' न्यादि, स इति—कामकामी इमित्यस्यार्थस्याप्रामां
तद्विधोः च स्मृत्यनुपपन्नः शोकस्तमनुभवति, अथवा-
शोचत इति काममहाज्वरगृहीतः सन् प्रलपतीति, उक्तं च—
' गते प्रेमावन्धे प्रणयवहुमाने च गलिते, निवृत्ते सद्भावे
जन इव जने गच्छति पुरः । तमुत्प्रेक्ष्यतेप्रक्ष्य प्रियसखि !
गतांस्तांश्च दिवसान्, न जानं को हेतुर्दलति शतधा यच्च
हृदयम् ? ॥ १ ॥ ' इत्यादि शोचते, तथा ' जूइ ' ति हृद-
येन खिद्यते, तच्चथा—' प्रथमतरमथेदं चिन्तनीयं तवास्मा-
द्बहुजनदर्यतेन प्रेम कृत्वा जनेन । हृतहृदय ! निराश !
क्लेश ! संतप्यसे किं ?, न हि जडगततोये संतुवन्धाः क्रिय-
न्ते ॥ १ ॥ ' इत्येवमादि, तथा ' तिप्पइ ' ति तिष्ठतेपृ प्रक्षर-
णार्थी, तपते—क्षरति सञ्चलति मर्यादातां भ्रश्यति निर्म-
र्यादां भवतीति यावत्, तथा शारीरमानसैर्दुःखैः पीड्यते-
तथा पीरः—समन्ताद्बहिर्गन्तश्च तप्यते—परितप्यते, पश्चा-
त्तापं वा करोति, यथेष्टं पुत्रकलत्रादीं कोपात् कचिद्गते स
मया नानुवर्त्तित इति परितप्यते, सर्वाणि चैतानि शोच-

नादीनि विषयविषयवृत्तान्तःकरणानां दुःखावस्थामस्म-
चकानि, अथवा—शोचत इति योचनधनमदमोहाजिभूत-
मानसां विरुद्धानि निषेव्य पुनर्वयःपरिणामेन मृत्युकालो-
पस्थानेन वा मोहापगमे स्नान किं मया मन्दभाग्येन पुन-
मंशपशिष्टाचीर्णः सुगतिगमनेकहेतुर्दुर्गतिद्वारपरिग्रो धर्मो
नाचीर्णः ? इत्येवं शोचत इति । उक्तं च—' भावित्वा भूतानां
परिणाममनालोच्य नियतां, पुरा यद्यत् किञ्चिद्विहितमशुभं
योचनमदात् । पुनः प्रत्यासक्ते मदति परलोकिकगमने, तद-
वैकं पुंसां व्यथयति जगज्जाणवपुषाम् ॥ १ ॥ ' तथा
जूर्नीत्यादीन्यपि स्वबुद्ध्या योजनीयानि । उक्तं च—
' सगुणमपगुणं वा कुर्वता कार्यजानं, परिणतिग्यधार्था
यन्ततः पण्डितन । श्रान्तरभसकृतानां, कर्मणामाविपत्ते-
भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥ १ ॥ ' इत्यादि ।

कः पुनरेवं न शोचत इत्याह—

आययचक्खू लोगविपस्सी, लोगस्स अहो भागं जाणइ
उड्डं भागं जाणइ तिरियं भागं जाणइ, गड्डिए लोए अ-
णुपरियड्डमाणे संधिं विडित्ता इह मच्चिएहिं, एम वीरे
पसंसिए जे वड्डे पडिमोयए, जहा अंतो तहा वाहिं, जहा
वाहिं तहा अंतो, अंतो अंतो पूइ देहंतगणि पासइ पुढो-
वि सवंताइ पंडिए पडिलेहाए । (सू० ६३)

आयतं—दीर्घमैहिकामुष्मिकापायदर्शि चक्षुः—ज्ञानं यस्य
स आयतचक्षुः, कः पुनरित्येवंभूतो भवति ? यः कामा-
नेकान्तेनानर्थभूयिष्ठान् परित्यज्य शमसुखमनुभवति, किं
च—' लोगविपस्सी ' लोकं—विषयानुपल्लवेषात्तदुःखाति-
शयं तथा त्यक्तकामावाप्तप्रशमसुखं विविधं द्रष्टुं शीलम-
स्येति लोकविदर्शी, अथवा—लोकस्य ऊर्द्धाधस्तियग्भा-
गगतिकारणायुष्कसुखदुःखविशेषान् पश्यतीति, एतद्दर्श-
यति—' लोगस्स ' इत्यादि, लोकस्य—धर्माधर्मास्तिका-
यावच्छिन्नाकाशखण्डस्याधोभागं जानातीति, स्वरूपतोऽव-
गच्छति, इदमुक्तं भवति—येन कर्मणा तत्रोत्पद्यन्तेऽसुम-
न्तः यादृक् तत्र सुखदुःखविपाका भवन्ति ते जानाति, ए-
वमूर्द्धतिर्यग्भागयोरपि वाच्यम्, यदि वा—लोकविदर्शी-
ति—कामार्थमर्थोपार्जनप्रसक्तं गृहमध्युपपन्नं लोकं पश्य-
तीति । एतदेव दर्शयितुमाह—' गड्डिए ' इत्यादि, अयं हि
लोको गृहः—अध्युपपन्नः कामानुपपन्नं तदुपायं वा तत्रै-
वानुपरिवर्त्तमानो भूयो भूयस्तेदेवाचरस्तज्जानेन वा क-
र्मणा संसारचक्रेऽनुपरिवर्त्तमानः—पर्यटन्नायतचक्षुषो गो-
चरीभवन् कामाभिलाषनिवर्त्तनाय न प्रभवति ?, यदि
वा—कामगृहान् संसारेऽनुपरिवर्त्तमानानसुमतः पश्यत्ये-
वमुपदेशः, अपि च—' संधिम् ' इत्यादि, इह मत्थेषु—मनु-
जेषु यो ज्ञानादिको भावसन्धिः, स च मर्त्येष्वेव सम्पू-
र्णो भवतीति मर्त्यग्रहणम् ; अतस्ते विदित्वा यो विषय-
कषायादीन् परित्यजति स एव वीर इति दर्शयति—' ए-
स ' इत्यादि, एषः—अनन्तरोक्तः आयतचक्षुष्यथावस्थित-
लोकाविभागस्वभावदर्शी भावसन्धेर्वेत्ता परित्यक्तविषयतर्पा
वीरः कर्मविदारणात् प्रशंसितः—स्तुतः विदिततत्त्वै-
रिति । स एवंभूतः किमपरं करोतीति चेदित्याह—' जे
वड्डे ' इत्यादि यो वृद्धान् द्रव्यभावबन्धनेन स्वतो विमु-
क्तोऽपगानपि मोचयतीत्येतदेव द्रव्यभावबन्धनाविमोक्षं वा-

चोयुक्त्याऽऽचण्—' जहा अतो तहा वाहि ' इत्यादि, य-
थाऽन्तर्भावबन्धनमप्रकारकर्मनिगडने मोचयति एवं पु-
नकलत्रादि बाधमपि, यथा वा बाह्यं बन्धुबन्धने मोच-
यति एवं मोक्षगमनविघ्नकारणमान्तरमपीति, यदि वा-
क्यमसौ मोचयतीति चेन्नवाविर्भावेन, स्यादन्त-त-
देव किंभूतमित्याह—' जहा अतो ' इत्यादि । यथा—स्व-
कायस्यान्तः—मध्ये अन्धकललपिशितासृक्पृथ्यादिपूर्ण-
त्वेनासाग्वामित्येवं वहिरत्यस्मार्ता द्रष्टव्या, अन्धपूर्ण-
वद्वति । उक्तं च—' यदि नामास्य कायस्य, यदन्तस्त-
द्रहिर्भवेत् । दग्दमादाय लोकोऽयम्, शुनः काकाश्च वार-
यन् ॥ १ ॥ ' इति, यथा वा वहिरत्यस्मार्ता तथाऽन्तरे-
पीति । किं च—' अतो अतो ' इत्यादि, देहस्य मध्ये मध्ये
पृथगन्तराणि—पूर्तिवशेषान्, देहान्तराणि—देहस्यावस्था-
विशेषान् इह मांसमिह रुधिरमिह मेदो मज्जा चेत्येवमा-
दिपूर्तदेहान्तराणि पश्यति—यथावस्थितानि परिच्छिन्नानि
इत्युक्तं भवति । यदि वा—देहान्तराण्येवंभूतानि पश्यति—' पु-
दो ' इत्यादि, पृथगपि—प्रत्येकमपि अपिशब्दाद्—कुष्टाद्य-
नस्थायां यौगपदेनापि स्वयन्त तर्थाभिः श्रोताभिः—कर्णा-
न्निमलश्लेष्मलालाप्रश्रयणोच्चारार्दान् तथा—अपरव्याधि-
विशेषापादितव्यमुत्पत्तिशोणितर्गसकार्दानि चेति । यद्य-
तानि ततः किम् ?—' पौडण् पडिलेहाण् ' एतान्येवंभूता-
नि गलच्छ्रोतोव्रणरोमकृपानि पाण्डितः—अवगततत्त्वः प्रत्यु-
पेक्षेत—यथावस्थितमस्य स्वरूपमवगच्छेदिति । उक्तं च—
' मंसद्विरुहिरगहाकव-णद्धकलभलयमेयमज्जासु । पुष्मि
चम्पकोस, दुग्धे असुहवीभच्छे ॥ १ ॥ संचारिमज्जतगले-
तवच्चमुनेतस्यपुष्मि । देहे हुज्जा किं ग-गकारणं अ-
सुहोऽस्मि ? ॥ २ ॥ ' इत्यादि ।

तदेवं पूर्तिदेहान्तराणि पश्यन् पृथगपि स्त्र-

वर्तन्त्येवं प्रत्युपेक्ष्य किं कुर्यादित्याह—

मे महं परिज्ञाय मा य हु लालं पचामी, मा तेसु तिरि-
च्छमप्पाणमावायण्, कामे कामे खुलु अयं पुग्गिं, बहुमाडे
कडेण मूढे, पुणो तं केइ लेहं वैरं वेड्डेइ अप्पणो । (सू० ६४)

स—पूर्वाक्लो यतिर्मतिमान्—अतस्मिन्कृतवृद्धिर्यथावस्थितं
देहस्वरूपं कामस्वरूपं च द्विविधयाऽपि परिज्ञया परिज्ञाय
किं कुर्यादित्याह—' मा य हु ' इत्यादि, मा—प्रतिषेधे चः स-
मृच्छयं ह्यर्थाभ्यालङ्कारं, ललतीति लाला—अशुश्रूयन्मुख-
श्लेष्मसन्ततिः तां प्रत्याशितुं शीलमस्येति प्रत्याशी, वाक्या-
धस्तु यथा हि बालो निर्गतामपि लालां सदसद्विधका-
भावान् पुनरप्यश्रातीत्येवं त्वमपि लालावस्यकत्वा मा भो-
गान् प्रत्यशान्, वान्तस्य पुनरप्याभिलाषं मा कुर्वित्यर्थः ।
किं च—' मा तेसु तिरिच्छं ' इत्यादि संसारश्रोतांसि अज्ञा-
नाविर्गतमिथ्यादर्शनादीनि प्रतिक्रमेण वा तिरश्चीनेन वा
अतिक्रमणीयानि, निर्वाणश्रोतांसि तु ज्ञानादीनि तत्रानु-
कूल्ये विधेयम्, मा तेषां मानं तिरश्चीनमापादये, ज्ञानादि-
कार्यं प्रतिक्रमेण मा विदध्याः, तत्राप्रमादवता भाव्यम्,
प्रमादवाश्च हेव शान्तिं न लभते, यत आह—' कामे कामे '
इत्यादि, यो हि ज्ञानादिश्रोतांसि तिरश्चीनवर्ती भोगाभि-
लाषतां स एवभूतोऽयं पुरुषः सवेदा किं कर्त्तव्यताकुल

इदमहमकार्यमिदं च करिष्ये इत्येवं भोगाभिलाषक्रियाव्या-
पृतान्तःकरणो न स्वास्थ्यमनुभवति, खलुशब्दोऽवधारणं,
वतमानकालस्यातिस्मृत्तत्वाद्संव्यवहारिन्वमतीतानागतयो-
श्चदमहमकार्यमिदं च करिष्ये इत्येवमातुरस्य तास्येव
स्वास्थ्यमिति । उक्तं च—' इदं तावत् करोम्यद्य, श्वः कर्त्ता-
ऽस्मीति चापरम् । चिन्तयन्निह कार्यणि, प्रेत्यार्थं नावबु-
ध्यते ॥ १ ॥ ' अत्र दधिघटिकाद्रमकदृष्टान्तो वाच्यः, स
चायम्—द्रमकः कश्चित् कचिन्महिषीरक्षणावामदुग्धः तदधी-
कृत्य चिन्तयामास, ममानो घृतवतनादि यावद्भायां
अपत्योत्पत्तिस्ततश्चिन्ता, कलहे पाणिप्रहारणेव दधिघ-
टिकाव्यापत्तिरित्येवं चिन्तामनोरथव्याकुलीकृतान्तःकरण
इति, तद्वद्व्यानयनं शिरोविण्टलिकाचीवं अदीयमानं इव
शिरो विधूयास्फोटिता दधिघटिकेत्येवं यथा तेन न तदाथ
भलितं नापि कस्मैचित्पुण्याय दत्तम्, एवमन्याऽपि कासं-
कसः—किं कर्त्तव्यतामूढो निष्फलारम्भो भवतीति । अथवा—क-
स्यतेऽस्मिन्निति कासः—संसारस्तं कथतीति—तदभिमुखो या-
तीति कासंकपः, यो ज्ञानादिप्रमादवान्, वक्ष्यमाणो व्याह-
' बहुमार्थी ' कासंकपो हि कथयैर्भवति, तन्मध्यभूताया मा-
याया ग्रहणं तेषामपि ग्रहणं द्रष्टव्यमिति, ततः कौपी मानी
मार्थी लोभीति द्रष्टव्यमिति । अपि च—' कडेण मूढं ' क-
रणं कृते तेन मूढः—किं कर्त्तव्यताकुलः सुखार्थी दुःख-
मश्नुते इति । उक्तं हि—' सोऽं सेवणकालं, मज्जणकालं य
मज्जिउं लोलो । जेमउं च वराश्रो, जेमणकालं ए चाए-
इ ॥ १ ॥ ' अत्र मम्मणवणिगदृष्टान्तो वाच्यः, स चैवम्—
कासंकपः बहुमार्थी कृतेन मूढस्तत्तत्करोति येनात्म-
नो वैराणुपेक्षा जायते इति । आह च—' पुणो तं केइ-
इत्यादि, मायावी परवञ्चनबुद्ध्या पुनरपि तल्लोभानुप्राणे
तथा करोति येनात्मनो वैरं वर्द्धते । अथवा—तं लोभं
करोतीति—अर्जयति येन जन्मशतंत्वपि वैरं वर्द्धते इति ।
उक्तं च—' दुःखार्त्तः सेवते कामान्, सेवितान्ते च दुः-
खदाः । यदि ते न प्रियं दुःखं, प्रसङ्गस्तेषु न ज्ञमः ॥ १ ॥ '

किं पुनः कारणमसुमास्तिकरोति येनात्मनो वैरं
वर्द्धते ? इत्याह—

जमिणं परिगहिज्जइ इमस्म चव पडिवृहणयाए, अ-
मराय महामङ्गी अट्टमयं तु पेहाए अपरिमाए कंदइ ।
(सू० ६४ ×)

' जमिण ' मित्यादि, यदिति यस्मादस्यैव विशगरोः
शरीरकस्य परिवृंहणार्थं प्राणघातादिकाः क्रियाः करो-
तीतिः ते च तेनापहताः प्राणिनः पुनः शतशो घ्नन्ति, त-
तो मयेदं कथ्यते कासंकपः खल्वयं पुरुषो बहुमार्थी
कृतेन मूढः पुनस्तत्करोति येनात्मनो वैरं वर्द्धयतीति,
यदि वा—यदिदं मयोपदेशप्रायं पौनःपुन्येन कथ्यते
तदस्यैव संयमस्य परिवृंहणार्थम्, इदं चापरं कथ्यते—
' अमराय ' इत्यादि, अमरायते—अनमरः सन् द्रव्ययो-
वनप्रभुस्वरूपावसक्लोऽमर इवाचरति अमरायते, कोऽ-
सौ ?—महाश्रद्धा—महती चात्मी श्रद्धा च महाश्रद्धा सा
विद्यते भोगेषु तदुपायेषु वा यस्य स तथा अवादा-
हरणम् । (मगधंभना गणिका तद्वृत्तम् ' मगधंभना
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३३ पृष्ठे गतम् ।) यथाप्रायपाणः

कामभोगाभिलाषुकः स किंभूतो भवतीत्याह- 'अदृ' इत्यादि, आर्त्तिः-शारीरमानसीपीडा तत्र भव आर्त्तस्त-मार्त्तममगवमाणं कामार्थं महाश्रद्धावन्तं प्रेक्ष्य-दृष्ट्वा पर्यालोच्य वा कामार्थयानं मनो विधेयमिति, पुनर-मरायमाणभोगश्रद्धावतः स्वरूपमुच्यते- 'अपरिज्ञाय' इत्यादि, कामस्वरूपं तद्विपाकं वा अपरिज्ञाय तत्र दत्तावधानः कामस्वरूपापरिज्ञया वा क्रन्दते भोगेष्व-प्राप्तनेष्टेषु काङ्क्षाशोकावतुभवतीति । उक्तं च- 'चिन्ता-गते भवति साधवसमन्तिकस्य, मुक्ते तु तृप्तिरधि-कारमितिऽप्यतृप्तिः । द्वेषोऽन्यभाजि वशवर्तिनि दग्ध-मानः, प्राप्तिः सुखस्य दयिते न कथंचिदस्ति ॥ १ ॥ ' इत्यादि ॥

तद्वचनकथा कामविपाकमुपदर्श्य उपसंहरति-

मे तं जाणह जमहं वेमि, तेइच्छं पंडिए पवयमाणे मे हंता छित्ता भित्ता लुपित्ता विलुपित्ता उह्वइत्ता अकडं करिस्सामि त्ति मण्णमाने, जस्स वि य णं कंइ अलं बालस्स संगेणं, जे वा मे कारइ बाले, ण एवं अण्णगरस्स जायति त्ति वेमि । (सू० ६५)

'मे' त्ति तदर्थे तदपि हेत्वर्थे, यस्मात्कामा दुःख-कहेतवः तस्मात्तज्जानीत यदहं ब्रवीमि, मदुपदेशं कामप-रित्यागविषयं कर्णे कुरुतेति भावार्थः, । ननु च काम-निग्रहोऽत्र चिकीर्षितः स चान्योपदेशादपि सिद्धयन्त्येवैतदा-शङ्क्याह- 'तेइच्छं' इत्यादि, कामचिकित्सां पण्डितः प-ण्डिताभिमानो प्रवदन्नपरित्यागचिकित्सामिवोपदिशन् अपरस्मीर्थिको जीवोपमर्दे वर्त्तते इत्याह- 'मे हंता' इत्यादि, 'मे' इत्यविदिततत्त्वः कामचिकित्सोपदेशकः प्राणिनां हन्ता द-गडादिभिश्छित्ता कर्णादीनां, भेत्ता मूलादिभिलुम्पयिता प्र-स्थिच्छेदनादना, विलुम्पयिता अवस्कन्दादिना, अपद्रावयि-ता प्राणव्यपरोपणादिना, नान्यथा कामचिकित्सा व्याधि-चिकित्सा वा अपरमार्थदशां संपद्यते । किं च-अकृतं यदपरेण न कृतं कामचिकित्सनं व्याधिचिकित्सनं वा त-दहं करिष्ये इत्येवं मन्यमानः हननादिकाः क्रियाः करो-ति, ताभिश्च कर्मबन्धः, अतो य एवंभूतमुपदिशति य-स्याप्युपदिश्यते उभयोरप्येतयोरपश्यन्वादर्थाभिमत । आह च- 'जस्स वि य णं' इत्यादि, यस्याप्यसाधिवेभृतां चि-कित्सां करोति न केवलं स्वस्यैवपिशिद्दार्थस्तथाह्योरपि कर्तुः कारयितुश्च हननादिकाः क्रियाः, अतोऽलम्-पर्याप्तं बालस्य-अस्त्रस्य सङ्गेन कर्मबन्धहेतुना कर्तुरिति, योऽप्य-तत्कारयति बालः-अस्त्रस्तस्याप्यलमिति संदृक्कः । एतच्चैवं-भूतमुपदेशदानं विधानं वा अवगततत्त्वस्य न भवती-त्याह- 'ण एवं' इत्यादि, एवंभूते प्राण्युपमर्देन चिकि-त्सोपदेशदानं करणे वा अनगारम्य-साधोः ज्ञातसंसा-म्बभावस्य न जायते-न कल्पते, ये तु कामचिकित्सां व्याधिचिकित्सां वा जीवोपमर्देन प्रतिपादयन्ति ते बालाः-अविज्ञाततत्त्वाः तेषां वचनमवधीरणीयमेवेति भावार्थः । इतिः परिसमाप्त्यर्थे ब्रवीमि पूर्ववदिति । उक्तः पञ्चमोद्देशकः ।

संयमदेहयावार्थं लोकमनुसरता साधुना लोके म-

मत्वं न कर्तव्यमित्युद्देशार्थाधिकारोऽभिहितः, सोऽधुना प्रतिपाद्यते, अस्य चानन्तरसूत्रसंबन्धो वाच्यो नैवमनगा-रम्य जायते इत्यभिहितम्, एतदेवात्रापि प्रतिपादायि-पुराह-

मे तं संवुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाये तम्हा पावकं-म्मं नेव कुजा न कारयेज्जा । (सू० ६६)

यस्यानगारस्यैतत्पूर्वोक्तं न जायते सोऽनगारस्तत् प्रा-ण्युपधानकारि चिकित्सोपदेशदानमनुष्ठानं वा संवुज्झमानः-अवगच्छन् अपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहरन्नादात-व्यम-आदानीयम् : तच्च परमार्थतो भावादानीयं ज्ञानदर्श-नत्तारिखरूपं तद् 'उत्थाये' त्यनेकार्थत्वादादाय-गृहीत्वा, अथवा-सोऽनगार इत्येतदादानीयम्-ज्ञानाद्यपवर्गेककार-णमित्येवं सम्यगवबुद्धयमानः सम्यक् संयमानुष्ठानेनोप-य सर्वं सावद्यं कर्म न मया कर्तव्यमित्येवं प्राज्ञाप-न्दिग्मारुह्य, क्त्वाप्रत्ययस्य पूर्वकालाभिधायित्वान् किं कु-र्यादित्याह- 'तम्हा' इत्यादि यस्मात् संयमः-सर्वसावद्या-रम्भनिवृत्तिरूपः तस्मात्तत्मादाय पापं पापहेतुत्वात्, कर्म-क्रियां न कुर्यात् स्वतो मनसाऽपि न समनुजानीयादित्यव-धारणफलम्, अपरेणाऽपि न कार्येदिति 'आह च- 'न कार-ये' इत्यादि, अपरेणापि कर्मकरादिना पापसमारम्भं न कार-येदित्युक्तं भवति, प्राणानिपातमृपावादादत्तादानमैश्वर्यप-रिवादादतिरतिमायासृपावादमिथ्यादर्शनशल्परूपमप्राद-शप्रकारं पापं कर्म स्वतो न कुर्यात्ताप्यपरेण कार्येद् एवकाराच्च अपरं कुर्वन्ते न समनुजानीयाद्योगविक्रेणापीति भावार्थः ।

स्यादेतत्-किमेकं प्राणानिपातादिकं पापं कुर्वतोऽपरम-पि दोकते आहोस्मिन्नित्याह-

सिया तन्थ एगयरं विपगमुभइ छसु अन्नयरम्मि, कप्पइ सुहट्ठी लालप्पमाणे, सण्ण दुक्खेण मूढे विपरियासमु-वेइ, सण्ण विप्पमाणेण पुढो वयं पकुव्वइ, जंमि मे पाणा पव्वहिया, पडिलेहाए नो तिकरण्याए, एस परिज्जा पवुचइ, कम्मोवमंति । (सू० ६७)

स्यात्तत्र-कदाचित्तत्र पापारम्भे एकतरं पृथिवीकाया-दिसमारम्भं विपगमृशति-पृथिवीकायादिसमारम्भं करोति, एकतरं वाऽऽश्रवद्धारं पगमृशति-आरभते स पदस्व-न्यतरस्मिन् कल्पयते, यस्मिन्नैवालोच्यते तस्मिन्नेव प्रवृत्तो द्रष्टव्यः, इदमुक्तं भवति-पृथिवीकायादिषु पदसु जीव-निकायेष्वाश्रवद्धारेषु वा मध्येऽन्यतरस्मिन्नपि प्रवर्त्तमानो यस्मिन्नेव पर्यालोच्यते तस्मिन्नेव कल्पयते, सर्वस्मिन्नेव वर्त्तते इति भावार्थः । कथमन्यतरस्मिन् पृथिवीकायादिस-मारम्भे वर्त्तमानोऽपरकायसमारम्भे सर्वपापसमारम्भे वा वर्त्तते इत्येवं मन्यते ? कुम्भकारशालोदकप्लावनदृष्टान्तेन क-कायसमारम्भकोऽपरकायसमारम्भको भवति । अथवा-प्राणानिपातास्रवद्धारविषयनादेकजीवातिपातादेककायाति-पाताद्वा अपरजीवातिपाती द्रष्टव्यः, प्रतिज्ञालोपाच्चानृतः । न च तेन व्यापाद्यमानेनामुमनाऽऽत्मा व्यापादकाय दत्त-

स्तीर्थकरणे चानुज्ञानाऽतः प्राणिनः प्राणान् गृह्यन् दत्तग्राही, सावद्योपादानाच्च पारिप्रादिकः, परिग्रहाच्च मैथुनगात्र-भोजनं अपि गृहीते, यतो नापरिगृहीतमुपभुज्यते परिभुज्य-ते चेत्यतोऽन्यतरगर्भे परणामप्यारम्भः । अथवा--अना-वृतचतुराश्रवहारस्य कथं चतुर्थपप्रवृत्तावस्थानं स्याद् ? अतः पदस्वन्यतरस्मिन् प्रवृत्तः सर्वेष्वपि प्रवृत्त इति, अथ वैकतरमपि पापसमारम्भे य आरभते स पदस्वन्यतर-स्मिन् कल्पते-योग्यो भवति, अकर्तव्यप्रवृत्तत्वाद्, अथ वा-एकतरमपि यः पापारम्भं करोत्यस्यावप्रकारं क-र्मादयः पदस्वन्यतरस्मिन् कल्पते--प्रभवति, पानः पु-न्येनाल्पयत इत्यर्थः, स्यात्--किमर्थसंबन्धे पापकं क-र्म समारभते ? तदुच्यते--' सुहृद्वा लालपमाणे ' सु-खेनार्थः सुखार्थः स विद्यते यस्याभाविता मन्वर्थी-यः, स एवमभूतः सन्नत्यर्थं लपति पुनः पुनर्या लपति लालयते वाचा कायेन धावनवल्लगनादिकाः क्रियाः करोति मनसा च तत्साधनोपायाश्चिन्तयति । तथाह--सुखार्थी सन कृष्यादिकर्मभिः पृथिवीं समारभते, स्नानार्थमुदकं, वितापनार्थमग्नि, धर्मापनोदार्थं वायुम्, आहाराार्थं वनस्पति, व्रसकायं वा इति अग्रेयतः संयतो वा रसमुखार्थी सचित्तं लवणवनस्पतिफलादि गृह्णान्येवमन्यदपि यथासंभवमायो-ज्यम् । स चैवं लालयमानः किञ्चनो भवतीत्याह--' स एण ' इत्यादि, यत्तदुपमन्यजन्मनि दुःखतरुकर्मवीजं तदात्मीयं दुःखतरुकार्यमाविर्भावयति, तच्च तेनैव कृतमित्यात्मीय-मुच्यते, अतस्तेन स्वकीयेन दुःखेन--स्वकृतकर्मोदयज-नितेन मूढः--परमार्थमज्ञानतो विपर्यासमुपैत--सुखा-र्थी प्राण्युपघातकारणमारम्भमारभते, सुखस्य च विपर्या-सो दुःखे तदुपैत । उक्तं च--' दुःखद्विद सुखलिप्सु--मोहान्धत्वाददृष्टगुणदोषः । यां यां करोति चेष्टां, तथा तथा दुःखमादत्ते ॥ ६ ॥ ' यदि वा--मूढो--हितहितप्राप्तिप-रिहाररहितो विपर्यासमुपैत-हितमप्यहितवृद्ध्याऽधितिष्ठ-न्यहितं च हितवृद्ध्यात्, एवं कार्यकार्यपथ्यापथ्यवा-च्यावाच्यादिष्वपि विपर्यासो योज्यः । इदमुक्तं भवति-मोहोऽज्ञानं मोहनीयभेदो वा, तेनोभयप्रकारेणापि मोहेन मूढोऽल्पसुखकृते तत्तदारभते येन शरीरमानसदुःखव्य-सनोपनिपातानामनन्तमपि कालं पात्रतां व्रजतीति । पुनर-पि मूढस्थानर्थपरम्परां दर्शयितुमाह--' स एण ' इत्यादि-स्वकीयानामना कृतेन प्रमादेन मद्यादिना विविधमिति मद्य-विषयकषायविकथानिद्राणां स्वभेदग्रहणम्, तेन पृथग्-विभि-न्ने ग्रन्थं करोति । यदि वा-पृथु विस्तीर्णम् ' वय ' मिति-व-यन्ति-पर्यटन्ति प्राणिनः स्वकीयेन कर्मणा यस्मिन् स वयः-संसारस्ते प्रकरोति, एकैकस्मिन् कार्ये दीर्घकालावस्थानाद् । यदि वा--कारणं कार्योपचारात् स्वकीयेन नानाविधप्रमादकृतेन कर्मणा वयः--अवस्थाविशेषस्त-मकेन्द्रियादिकललायुदादितदहर्जातवालादिव्याधिगृहीत--दारिद्र्यदोषाभ्यव्यसनोपनिपातारूपं प्रकर्षेण करोति-वि-धत्त इति । तस्मिन् संसारेऽवस्थाविशेषे वा प्राणिनः पीड्यन्ते इति दर्शयितुमाह--' जमि मे ' इत्यादि, अ-स्मिन् स्वकृतप्रमादापादिककर्मविपाकजनिते चतुर्गति-कसंसारे एकेन्द्रियाद्यवस्थाविशेषे वा इमे--प्रत्यज्ञागच-मिष्टानाः ' पाणा ' इत्यभेदोपचारात्प्राणिनः प्रव्यथिताः--

नानाप्रकारैर्व्यसनोपनिपातैः पीडिताः, सुखार्थभित्तरम्भ-प्रवृत्तैर्मोहाद्विपर्यस्तैः प्रमादवृद्धिश्च गृहस्थैः पापरिडकै-र्यत्याभासैश्चेति वा । यदि नाम अत्र प्रव्यथिताः प्राणि-नस्ततः किमित्याह--' पडि ' इत्यादि एतत् संसारच-क्रवाले स्वकृतकर्मफलेश्वराणामसुमतां गृहस्थादिभिः परस्परतो वा कर्मविपाकतो वा प्रव्यथने प्रत्युपेक्ष्य विदितवेद्यः साधुनिश्चयेन नितरां वा नियतं वा क्रिय-न्ते नानादुःखावस्था जन्तवो येन तन्निकरणं निकारः--शा-रीरमानसदुःखात्पादने तस्मै नो कर्म कुर्याद्, येन प्रा-णिनां पीडापद्यते तमारम्भे न विदध्यादिति भावार्थः । एवं च सति किं भवतीत्याह--' एस ' इत्यादि, येन सावद्ययोगानिवृत्तिरेषा परिहृता--एतत्तत्त्वतः परिज्ञानं प्र-कर्षेणोच्यते प्रोच्यते, न पुनः शैलूपस्येव ज्ञानं निवृत्ति-फलरहितमिति । एवं द्विविधयाऽपि ज्ञपरिज्ञया प्रत्या-ख्यानपरिज्ञया च प्राणिनिकारपरिहारं सति किं भव-तीत्याह--' कम्मोवसंति ' त्ति कर्मणाम्--अशेषद्वन्द्व-वातात्मकसंसारतरुवीजभूतानामुपशान्तिः--उपशमः कर्म-तयः प्राणिनिकारक्रियानिवृत्तैर्भवतीत्युक्तं भवति ।

अस्य च कर्मक्षयप्रत्युद्देश्य प्राणिनिकरणस्य

मूलमात्मात्मीयग्रहः, तदपनोदार्थमाह--

जे ममाइयमइं जहाइं से चयइ ममाइयं, मे हु दिट्ठपहे मुणी जस्स नऽत्थि ममाइयं, तं परिन्नाय मेहावी वीइत्ता लोगं वंता लोगसच्चं मे मइमे परिकमिज्जासि त्ति वेमि ॥ " नागइं महई वीर, वीर न सहई रतिं । जम्हा अविमणे वीर, तम्हा वीर न रज्जइ ॥ १ ॥ " (सू० ६८)

ममायितं--मामकं तत्र मतिर्ममायितमतिस्त्तां यः परिग्रह-विपाकज्ञो जहाति--परित्यजति स ममायितं--स्वीकृतं परिग्रहं जहाति--परित्यजति । इह द्विविधः परिग्रहो-द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र परिग्रहमतिनिषेधादान्तरो भावपरि-ग्रहो निषिद्धः, परिग्रहवृद्धिविषयप्रतिषेधाच्च बाह्यो द्रव्यप-रिग्रह इति । अथवा-काका नीयते, यो हि परिग्रहाध्यवनाय-कलुषितं ज्ञानं परित्यजति स एव परमार्थतः सवाह्याभ्यन्तरं परिग्रहं परित्यजति, ततश्चैदमुक्तं भवति-सत्यपि सम्बन्धमात्रं चित्तस्य परिग्रहकालुष्याभावात्तगगादिसम्बन्धः पृथ्वीस-म्बन्धेऽपि जिनकल्पिकस्येव निषपरिग्रहतत्त्व । यदि नामैवं ततः किमित्याह--' से हु ' इत्यादि, यो हि मोक्षकविग्रहतोः संसारभ्रमणकारणान् परिग्रहाच्चित्तवृत्ताध्यवसायः, हु-अव-धारणे, स एव मुनिः, दृष्टा ज्ञानादिको मोक्षपथो येन स दृष्टपथः, यदिवा-दृष्टभयः--अवगतसप्तप्रकारभयः शरीरादः परिग्रहान्साक्षात्पारम्पर्येण वा पर्यालोच्यमाने सप्तप्रकारमपि भयमापनीयद्यत इत्यतः परिग्रहपरित्यागे ज्ञातभयत्वमवसा-यत इति । एतदेव पूर्वोक्तं स्पर्शयितुमाह--' जस्स ' इत्यादि यस्य ममायितं--स्वीकृतं परिग्रहो न विद्यते स दृष्टभयो मुनिरिति संबन्धः । किं च--' तं ' इत्यादि, तम्--पूर्वव्याव-र्णिनस्वरूपं परिग्रहं द्विविधयाऽपि परिज्ञया परिज्ञाय मधा-वी--ज्ञानज्ञेयो विदित्वा लोकम्--परिग्रहाग्रहयोगविपाकि नमकेन्द्रियादिप्राणिगणं वान्वा-उद्गीर्य लोकस्य--प्राणिग-

लक्ष्य संज्ञा दशप्रकारा अनस्ताम् ' स ' इति-मुनिः, किं-भूतो ? , मतिमान्-सदसद्विवेकज्ञः ' पराक्रमेथाः-संयमानु-ष्ठाने समुद्यच्छेः , संयमानुष्ठानोद्योगं सम्यग्विदध्या इति यावद् । अथवा-अप्रप्रकारं कर्म्मरिपङ्गुर्गं वा विषयकपायान् वा पराक्रमस्वेति । इतिरधिकारसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् । स एव संयमानुष्ठानं पराक्रममाणस्यरूपग्रहाग्रहयोगां मुनिः किंभूतो भवतीत्याह-तस्य हि त्यक्कृगृहगृहिणीधन-हिरण्यादिपरिगृहस्य निष्किञ्चनस्य संयमानुष्ठानं कुर्वतः साधोः कदाचिन्माहनीयोदयादरतिराविः स्यात् , तामुत्पन्नां संयमविषयां न सहते-न क्षमते, कोऽसौ ? विशेषणेरयति-प्रैरयति अप्रप्रकारं कर्म्मरिपङ्गुर्गं वेति वीरः-शक्तिमान् , स एव वीरोऽसंयमे विषयेषु परिग्रहे वा या रतिरुपपद्यते ताम् न सहते न मर्षति, या चारतिः संयमे, विषयेषु च रतिस्ता-भ्यां विमनीभूतः शब्दादिषु न रज्यति, अतो रत्यरतिपरि-न्यागाच्च विमनस्को भवति नापि रागमुपयानीति दर्शयति-यस्मात्परत्यरतिरविमना वीरस्तस्मात् कारणाद्वीरो न रज्यति-शब्दादिविषयग्रामं न गादर्थं विदधाति ।

यत एव ततः किमित्याह-

सदं फासे अहियासमाणे, निर्विन्द नदिं इह जीवियस्स ।

मुणी माणं ममायाय, धुणे कम्मसरीरगं ॥ २ ॥

पतं लूहं सेवंति वीरा, समत्तदंसिणो एस ।

ओहंतरे मुणी तिन्ने मुत्ते विरेण वियाहिए त्ति वेमि ॥

(सू० ६६)

यस्माच्छीरो रत्यरती निगकृत्य शब्दादिषु विषयेषु मनोजेषु न रागमुपयानि, नापि द्विष्टेषु द्वेषम्, तस्माच्छब्दान् स्पर्शाश्च मनोजेतर्भदभिमान् ' अहियासमाणे ' त्ति सम्यक् सहमानो निर्विन्द नन्दीयुत्तरसुत्रेण सम्वन्धः, एतदुक्तं भवति-मनो-ज्ञान शब्दान् ध्रुत्वा न रागमुपयानि, नापीतरान् द्वेष्टि आद्यन्तग्रहणाच्चन्तरेषामभ्युपादानं द्रष्टव्यम् , तत्रा-प्यतिसहनं विधेयमिति । उक्तञ्च-" सदं फासे अ भद-यपा-वपसु सोयविसयमुवगणसु । तुट्ठेण व रुट्ठेण व , समणेण सया न होअव्वं ॥ १ ॥ एवं रुवसु अ भदयपा-व-एसु० । तहा गंधेसु अ० ॥ " इत्यादि वाच्यम् , ततश्च श-ब्दादीन्विषयानतिसहमानः किं कुर्यादित्याह-" निर्विन्द " इत्यादि, इहोपदेशगोचरापन्नो विनयोऽभिधीयते , सामा-न्येन वा मुमुक्षोरयमुपदेशः, निर्दिन्दस्व-जुगुप्सस्व ऐश्व-र्यविभवात्मिका मनसस्तुष्टिर्नन्दिस्ताम् इह-मनुष्यलोके यज्जीवितमसंयमजीवितं वा तस्य या नन्दिः-तुष्टिः प्र-मोदो यथा ममैतत्समुद्भवादि कर्मभूद्भवात् भविष्यति वे-त्येवंविकल्पजनितां नन्दीं जुगुप्सस्व-यथा किमनया पापो-पादानहेतुभूतयाऽस्थिरयेति ? , उक्तं च-" विमय इति किं मदस्ते ? , च्युतविमयः किं विपादमुपयासि ? । करनिहि-तकन्दुकसमाः, पातोत्पाता मनुष्याणाम् ॥ १ ॥ " एवं रु-पयलादिष्वपि वाच्यम् , सनत्कुमारदृष्टान्तेनेति, अथवा-पञ्चानामप्यतीचागणामतीतं निन्दति प्रत्युत्पन्नं संवृणा-त्यनागतं प्रत्याचष्टे । स्यादतत्-किमालम्ब्य करोतीत्याह-" मुणी " त्यादि , मुनिस्त्रिकालवेदी यतिरित्यर्थः, मुनेरयं मौनः-संयमः , यदि वा-मुनेर्भावः मुनित्वं तदप्यस्वावेव,

मौनं वा वाचः संयमनम् , अस्य चापलक्ष्यार्थत्वात् का-यमनसोरपि, अतः सर्वथा संयममादाय, किं कुर्यात् ?-धुनीयात् कर्म्मशरीरकम् आदारिकादिशरीरं वा, अथ-वा-" धुनीहि " विवेचय पृथक्कृत-तदुपरि ममत्वं मा वि-धत्स्वेति भावार्थः । कथं तच्छरीरकं धृतं, ममत्वं वा तदुपरि न कृतं भवतीत्याह-" प्रान्तं-स्वाभाविकरसरहितं स्वल्पं वा रूक्षम्-आगन्तुकस्नेहादिग्रहितं द्रव्यतो भावतो-ऽपि प्रान्तम्-द्वेषरहितं विगतधूमं रूक्षम्-रागरहितमप-गताङ्गारं सेवन्ते-भुञ्जते, के ? वीराः-साधवः । किंभूताः ? समत्वदर्शिनः रागद्वेषरहिताः सम्यक्त्वदर्शिना वा-सम्यक् तत्त्वं सम्यक्त्वं तद्दर्शिनः परमार्थदृष्टाः , तथाहि-इदं श-रीरकं कृतघ्नं निरुपकारि, एतत्कृतं प्राणिनः ऐहिकामु-ष्मिकक्लेशभाजो भवन्ति, अनेकादेशं चैकादेश इति कृ-त्वा, प्रान्तरूक्षसेवी समत्वदर्शी च कं गुणमवाप्नोतीत्या-ह-" एस " इत्यादि, एष इति प्रान्तरूक्षाहारमेवनेन क-र्म्मदिशरीरं धुनानो भावतो भवौघं तरतीति । कोऽसौ ? मुनिः-यतिः , अथवा-क्रियमाणं कृतमिति कृत्वा तीर्णं एव भवौघम् । कथं भवौघं तरति ?-यो मुक्तः-स-वाह्याभ्यन्तरपरिग्रहरहितः, कश्च परिग्रहान्मुक्ता भव-ति ?-यो भावतः शब्दाऽऽदिविषयामिष्वङ्गाद्विरतः, ततश्च यो मुक्त्वेन विरतत्वेन वा विख्यातो मुनिः स एव भवौ-घं तरति, तीर्ण एवेति वा स्थितम् । इतिः अधिका-रपरिसमाप्तौ , ब्रवीमीति पूर्ववत् । यश्च मुक्तत्ववि-रतत्वाभ्यां न विख्यातः स किंभूतो भवतीत्याह-(" दुव्वसुमुणी " इत्यादि सूत्राणि ' धम्मकहा ' शब्दे चतुर्थभागे २७१२ पृष्ठे प्रसङ्गाद् गतानि ।) तद्व्याख्या-चैयम्-वसु-द्रव्यमेतच्च भव्येऽर्थं व्युत्पादितं ' द्रव्यं च भव्य ' इत्यनेन, भव्यश्च-मुक्तिगमनयोग्यः ततश्च मुक्तिगमनयोग्यं यद् द्रव्यम् तद् वसु, दुष्टं वसु दुर्वसु, दुर्वसु चासौ मुनिश्च दुर्व-सुमुनिः-मोक्षगमनाऽयोग्यः । स च कुतो भवति ?-अना-ज्ञया-तीर्थकरोपदेशशून्यः स्वैरीत्यर्थः, किमत्र तीर्थकरो-पदेशे दुष्करं येन स्वैरित्वमभ्युपगम्यते ? , तदुच्यते-उद्-शकादेगारभ्य सर्वं यथा सम्भवमायोज्यम् , तथाहि-मिथ्या-त्वमोहिते लोके सेवोद्दे दुष्करं व्रतं प्यात्मानमध्यारोपयितुं रत्यरती निगृहीतुं शब्दादिविषयेष्विष्टानिष्टेषु मध्यस्थतां भावयितुं प्रान्तरूक्षाणि भोक्तुम् , एवं यथोद्दिष्टया मौनीन्द्रा-ज्ञया असिधारकल्पाया दुष्करं सञ्चरितुं तथाऽनुकूलप्रतिकू-लांश्च नानाप्रकारानुपसर्गान् सोढुम्, असहने च कर्म्मोदयो-ऽनाद्यतीतकालमुखभावना च कारणम् , जीवो हि स्वभा-वतो दुःखभीरुनिरोधमुखप्रियः, अतो निरोधकल्पाया-माज्ञायां दुःखं वसति, अवसंश्च किंभूतो भवतीत्याह-" तु-च्छ " इत्यादि, तुच्छो-गिक्तः, स च द्रव्यतो निधेनो घटा-दिर्वा जलादिग्रहितो, भावतो ज्ञानादिग्रहितः, ज्ञानादिग्रहि-तो हि कचिन्संशीतिविषये केनचित्पृष्टोऽपरिज्ञानात् ग्ला-यति वक्रम्, ज्ञानसमन्वितो वा चाग्निरिक्तः पूजासत्कार-भयान् शुद्धमार्गप्ररूपणावसरं ग्लायति यथावस्थितं प्रज्ञा-पयितुम, तथाहि-प्रवृत्तसन्निधिः सन्निधेर्निर्दीपनामाचष्टे, एव-मन्यत्रापीति । यस्तु कषायमहाविषागदकल्पभगवदाज्ञोप-जायकः स सुवसुमुनिर्भवत्यगिक्तो न ग्लायति च वक्रम् , यथावस्थितवस्तुपरिज्ञानाद् अनुष्ठानाच्च । शाह च-

' एष ' इत्यादि, ' एष ' इति सुवस्तुनिर्जानावरिक्तो यथावस्थितमार्गप्ररूपको वीरः कर्मविदारणात् प्रशंसितः तद्विद्धिः श्लाघित इति । किञ्च—' अर्धे ' इत्यादि, स एवं भगवदाज्ञानुवर्तको वीरोऽत्येति—अतिक्रामति, कं लोकसंयोगम्—लोकनासंयतलोकित संयोगः—सम्बन्धः मगत्वकृतस्तमत्येति, अथवा—लोको बाह्योऽभ्यन्तरश्च, तत्र बाह्यो—धनद्विगमातापित्रादिः, आन्तरस्तु—गणद्वेषादि-स्तकार्यं वा अप्रकारं कर्म तेन साद्रे संयोगमत्ये-ति—अतिलङ्घयतीत्युक्तं भवति । यदि नामैवं ततः किमि-त्याह—' एष ' इत्यादि, योऽयं लोकसंयोगातिक्रमः एष न्यायः—एष सम्मार्गः मुमुक्षुणामयमाचारः प्रोच्यते—अभिधीयते, अथवा—परम्—आत्मानं च मोक्षं नयतीति छान्दसत्वात्कर्त्तरि घञ्-नायः, यो हि त्यक्तलोकसंयोग एष एव परात्मनो मोक्षस्य नायः प्रोच्यते—मोक्षप्राप्तोऽभिधीयते स दुर्पदेशात् । स्यादेतत् किंभूतोऽसावुपदेश इत्यत आह—यददुःखं दुःखकारणं वा कर्मलोकसंयोगात्मकं वा प्रवेदितम्—तीर्थकाङ्क्षादिप्रवेदितम् इह—अस्मिन् संसारे मानवानाम्—जन्तूनाम्, ततः किम् ?—तस्य दुःखस्य—अस्मात्-लक्षणस्य कर्मणा वा कुशला—निपुणा धर्मकथालब्धिसम्पन्नाः स्वसमयपरसमयविद् उद्युक्ताविहारिणः यथावादि—नस्तथाकारिणो जितनिद्रा जितेन्द्रिया देशकालादि-क्रमज्ञास्त एवभूताः परिज्ञाम्—उपादानकारणपरिज्ञानं निरोधकारणपरिच्छेदं चोदाहरन्ति—ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्या-नपरिज्ञया च परिहरन्ति परिहारयन्ति च । किं च—' इ-तिकर्म ' इत्यादि, इति—पूर्वप्रक्रान्तपरामर्शको यत्तदुःखं प्रवेदितं मनुजानाम्, यस्य च दुःखस्य परिज्ञां कुशला उदाहरन्ति तदुःखं कर्मकृते तत्कर्माप्रकारं परिज्ञाय तदा—श्रवद्वाराणि च । तद्यथा—ज्ञानप्रत्यनीकतया ज्ञानावरणीय-गिन्यादि, प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याख्याय तदाश्रवद्वाराणु सर्वशः—सर्वैः प्रकारैर्योगत्रिकरणत्रिकरूपेण वृत्तैः, अथवा—सर्वशः परिज्ञाय कथयति, सर्वशः परिज्ञानं च केवलिनो गणधरस्य चतुर्दशपृथिविदो, वा यदिवा—सर्वशः कथयति, आक्षेपण्याद्या चतुर्विधया धर्मकथयति । सा च कीदृक्कथ्याह—' जे ' इत्यादि, अन्यद् द्रष्टुं शीलमस्येत्यन्यदर्शी यस्तथा नासावनन्यदर्शी—यथावास्थितपदार्थदृष्टा, कथं वंभूतो ?—यः सम्यगदृष्टिर्मानिन्द्रप्रवचनाविर्भूततत्त्वार्थः, यश्चानन्यदृष्टिः सोऽनन्यागमो—मोक्षमार्गादन्यत्र न रमते । हेतुहेतुमद्भावेन सूत्रं लगयितुमाह—' जे ' इत्यादि, यश्च भगवदुपदेशादन्यत्र न रमते सोऽनन्यदर्शी, यश्चैवभूतः सोऽन्यत्र न रमते इति । उक्तं च—' शिवमस्तु कुशास्त्राणां, वैशेषिकप्रतिपत्तिन्वयौद्धानाम् । येषां दुर्विहितत्वा-द्भगवत्य-नुरज्यते चेतः ॥ १ ॥ ' इत्यादि । तदयं सम्यक्त्वस्वरूपमाख्यानम्, कथञ्चाङ्गादिः कथयतीति दर्शयति—' जहा पुगणस्स ' इत्यादि, तीर्थकगणधराचार्यादिना येन प्रकारेण पुगयचतः—सुरेश्वरचक्रवर्तिमार्गदलिकादः कथ्यते—उपदेशो दीयते तथा—तेनैव प्रकारेण तुल्यस्य—द्रमकस्य काष्ठहाकादः कथ्यते, अथवा—पूर्णा—जातिकुलरूपाद्युपेतस्तद्विपरीतस्तुच्छः, विज्ञानवान् वा पूर्णस्ततोऽन्यस्तुच्छः

इति, उक्तं च—' ज्ञानेश्वर्यधनोपेतो, जात्यन्वयबलान्वितः । तेजस्वी मतिमान् ख्यातः, पूर्णस्तुच्छो विपर्ययात् ॥ १ ॥ ' एतदुक्तं भवति, यथा—द्रमकादस्तदनुग्रहबुद्ध्या प्रत्युपकारनिर्गत्तः कथयत्येवं चक्रवर्त्यादिरपि, यथा वा चक्रवर्त्यादेः कथयत्यादरेण संसारात्तरणहेतुमवमितरस्यापि । अत्र च निरीहता विवक्षिता । न पुनरयं नियमः—एकरूपतयैव कथनीयम्, तथाहि—यो यथा बुध्यते तस्य तथा कथ्यते, बुद्धिमतो निपुणं स्थूलबुद्धेस्त्वन्यथेति, राज्ञश्च कथयता तदभिप्रायमनुवर्त्तमानेन कथनीयम् ; किमसावभिगृहीतमिध्यादृष्टिरनभिगृहीतो वा संशीत्यापन्नो वा ?, अभिगृहीतोऽपि कुर्तायि-कैद्युदप्राहितः स्वत एव वा ?, तस्य चैवभूतस्य यथेवं कथयेद्यथा—' दशसूनासमश्चक्री, दशचक्रिसमो ध्वजः । दशध्वजसमा वेश्या, दशवेश्यासमो नृपः ॥ १ ॥ ' तद्भक्तिविषयकृदादिदेवताभयनचरितकथने च मोहोदायात्तथा-विधकर्मोदये कदाचिदसौ प्रद्वेषमुपगच्छेद्, द्विष्टश्चैतद्विदध्यादित्याह च—अपिः सम्भावेन, आस्तां तावद्वा-चा तज्जेनम्, अनाद्रियमाणो हन्यादपि, चशब्दादन्यदप्येवं जातीयक्रोधाभिभूतो दण्डकशादिना ताडयेदिति । उक्तं च—' तत्थेव य निद्रुणं, बंधणनिच्छुभणकडगम-हो वा । निव्विसयं व नरिद्वा, करेज्ज संघे पि सो कु-च्छो ॥ १ ॥ ' तथा तत्त्वनिर्लोपासको नन्दवलात्त बुद्धो-त्पत्तिकथानकाङ्क्षागवतो वा भक्तिगृहापाख्यानाद्रीदो वा पेढालपुत्रसत्यक्युमाध्यतिकराकर्णेनात् प्रद्वेषमुपगच्छेत्, द्रमककाणकुटादिर्वा कश्चित्तमेवोद्दिश्योद्दिश्य धर्मफलोपदर्शनेनेति । एवमविधिकथनेनैव तावद्वाधा, आमुष्मि-कोऽपि न कश्चिदगुणोऽस्तीत्याह च—' एत्थं पि ' इत्यादि, मुमुक्षोः परहितार्थं धर्मकथां कथयतस्तावत्पुण्यमस्ति, परिपदं त्वविदिवाऽनन्तरपवर्णितस्वरूपकथने अत्रापि-धर्मकथायामपि श्रेयः—पुण्यमित्येतन्नास्तीत्येवं जानीहि, यदिवा असौ—राजादरनाद्रियमाणस्त—साधु धर्म-कथिकर्माप हन्यात् । कथमिन्याह—' एत्थं पी ' इत्यादि, यद्यदसौ पशुवधतर्पणादिकं धर्मकारणमुपन्यस्यति तत्तद-सौ धर्मकथिकोऽत्रापि श्रेयो न विद्यते इत्येवं प्रतिहन्ति, यदिवा—यद्यदविधिकथने तत्र तत्रदमुपतिष्ठते—अत्रापि श्रेयो नास्तीति, तथाहि—अक्षरकोविदपारिषदि पत्तेहेतुदृष्टान्तान-नाहत्य प्राकृतभाषया कथनमविधिरितरस्यां चान्यथे-ति । एवं च प्रवचनस्य हीलनैव केवलं कर्मबन्धश्च, न पुनः श्रेयो, विधिमजानानस्य मोनमेव श्रेय इति । उक्तं च—' सावज्जणवज्जाणं, वयणाणं जो न याणइ विसेसे । बुत्तुं पि तस्स न खमे, किमंग ? पुण्ण देमणं काउं ? ॥ १ ॥ ' स्यादेतत्—कथं तर्हि धर्मकथा कार्येन्युच्यते—कोऽयम-इत्यादि, यो हि वश्येन्द्रियो विषयविषयगङ्मुखः संसा-गादिभ्रमना वैराग्याकृत्यमाणहृदयो धर्मं पृच्छति, तेना-चायादिना धर्मकथकेनासौ पर्यालोचनीयः—कोऽयं पुरुषः ?, मिथ्यादृष्टिक भद्रकः, केन वाऽऽशयेनाऽयं पृच्छ-ति, के च देवताविशेषं नतः, किमेनेन दर्शनमाश्रिताम-न्येवमालोच्य यथायोगमुत्तरकालं कथनीयम्, एतदुक्तं भ-वति—धर्मकथाविधिक्षो ह्यात्मना परिपूर्णः श्रुतारमालो-चयति द्रव्यतः, क्षेत्रतः—किमिदं क्षेत्रं तस्मान्कभागवतर-

यैर्वा तज्जातीयैः पाश्वत्यादिभिर्योगैर्हविभिर्वा भावितम् ।
कालतो-दुष्पमादिकं कालं दुर्लभद्रव्यकालं वा, भावतो-अर-
क्षद्विष्टमध्यस्थभावापन्नमेवं पर्यालोच्य यथा यथा असौ
बुध्यते तथा तथा धर्मकथा कार्या, एवमसौ धर्मकथा-
वाग्यः, अपरस्य त्वधिकार एव नास्तीति । उक्तं च—
“ जो हे उवाचपक्व-स्मि हे उवाच आगमस्मि आगमिष्ये । सो
सममयपणववा, भिद्वंतविराहयो अणो ॥ १ ॥ ” य एवं
धर्मकथाविधिज्ञः स एव प्रशस्त इत्याह च—‘ एस ’
इत्यादि, यो हि पुण्यापुण्यवतो धर्मकथासमदृष्टिर्विधिज्ञः
ध्यातुविधचकः एषः—अनन्तगोक्ता वीरः—कर्मविदा-
रकः प्रशंसितः—श्लाघितः । किंभूतश्च यो भवतीत्याह—
‘ जे वद्ध ’ इत्यादि, यो ह्यष्टप्रकारेण कर्मणा स्नेहनि-
गडादिना वा वद्वानां जन्तूनां प्रतिमोचकः धर्मकथाप-
देशदानादिना स च तीर्थकृद्गणधर आचार्यादिर्वा यथो-
क्तधर्मकथाविधिज्ञ इति । क पुनर्व्यवस्थितान् जन्तून् मो-
चयतीत्याह—‘ उद्ध ’ इत्यादि, ऊद्ध-ज्योतिष्कादीन् अधो-
भवनपत्यादीन् तिर्यक्तु—मनुष्यादीनिति । किं च—‘ से
सव्वओ ’ इत्यादि, ‘ स ’ इति-वीरो वद्धप्रतिमोचकः
सर्वतः—सर्वकालं सर्वपरिज्ञया द्विविधयाऽपि चरितुं शी-
लमस्यति सर्वपरिज्ञाचारी—विशिष्टज्ञानान्वितः सर्वसंव-
रचारित्रोपेतो वा, स एवंभूतः कं गुणमवाप्नोतीत्याह—
‘ न लिप्पई ’ इत्यादि, न लिप्यते—नावगुण्यते, केन ?
क्षणपदेन—हिंसास्पदेन प्राण्युपमर्दजनितेन, क्षणं हिंसा-
यामित्यस्यैतद्वपम् । कोऽस्तौ ? , वीर इति । किमेताव-
देव वीरलक्षणमुतान्यदप्यस्तीत्याह—‘ से मेधावी ’
इत्यादि, स मेधावी—बुद्धिमान् यः अणोद्घातनस्य
खेदज्ञः—अणत्येन जन्तुगणश्चतुर्गतिकं संसारमित्यणं—
कर्म तस्य उत्-प्रावर्त्येन घातनम्-अपनयनं तस्य तत्र
वा खेदज्ञो-निपुणः, इह हि कर्मक्षणेणयतानां मुमुक्षूणां
यः कर्मक्षणेणविधिज्ञः स मेधावी कुशलो वीर इत्युक्तं
भवति, किं चान्यत्—‘ जे य ’ इत्यादि, यश्च प्रकृतिस्थि-
त्यनुभागप्रदेशरूपस्य चतुर्विधस्यापि बन्धस्य यः प्रमोक्तः
तदुपायो वा तमन्वेष्टुं-मुगयितुं शीलमस्येत्यन्वेष्टुं, यश्च-
वम्भूतः स वीरो मेधावी खेदज्ञ इति पूर्वेण सम्बन्धः,
‘ अणोद्घातनस्य खेदज्ञ ’ इत्यनेन मूलोत्तरप्रकृतिभेदाभ्रस्य
योगनिमित्तायातस्य कपायस्थितिकस्य कर्मणा बध्यमा-
नावस्थां वद्धस्पृष्टनिधत्तनिकाचितरूपां तदपनयनोपायं च
वेत्तीत्येतदभिहितम्, अनन चापनयनानुष्ठानमिति न पु-
नरुक्तोपायानुष्ठानः प्रसजति । स्यादतत्—याऽयमणोद्घात-
नस्य खेदज्ञो-बन्धमोक्षान्वेषको वाऽभिहितः स किं बुद्ध-
स्थ आहोस्विन् केवली ? , केवलिनो यथोक्तविशेषणास-
म्भवाच्छ्रुत्यग्रहणम्, केवलिनस्तर्हि का वात्तंति ? , उ-
च्यते—‘ कुसल ’ इत्यादि । (आचा०) (आ-
रम्भविषयः ‘ आरंभ ’ शब्दे २ भागे ३७२ पृष्ठगतः ।)
यद्यद्भवदनाचार्यं—परिहार्यं तन्नामग्राहमाह—‘ लुण-
लुण ’ इत्यादि, लणु हिंसायाम्, लणुनं लणो-हिंसने
कारणे कार्योपचारात्, येन येन प्रकारेण हिंसोत्पत्त्यां
तत्तज्जपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेद्,
यदिवा—लणुः—अवसरः कर्तव्यकालस्तं तं जपरिज्ञया
ज्ञात्वा आसेवनापरिज्ञया च आचरेदिति । किं च—‘ लो-

यमन्नं ’ इत्यादि, लोकस्य गृहस्थलोकस्य संज्ञानं संज्ञा-
विषयामिष्वङ्गजनितसुखदुःखा पारप्रदं संज्ञा वा, तां च जपरि-
ज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहरेन्, कथं ?—सर्वशः
सर्वैः प्रकारैर्योगत्रिककरणत्रिकेणैव । तस्यैवविधस्य
यथोक्तगुणावस्थितस्य धर्मकथाविधिज्ञस्य वद्धप्रतिमा-
चकस्य कर्मोद्घातनखेदज्ञस्य बन्धमोक्षान्वेषिणः सत्प-
थव्यवस्थितस्य कुमार्गनिर्गात्रिकोपोर्हिमाद्यष्टादशपापस्था-
नविरतस्यावगतलोकसंज्ञस्य यद्भवति तदृश्यति—उद्दि-
श्यते नारकादिव्यपदेशेनयुद्धशः, स पश्यकस्य—परमा-
र्थदृशो न विद्यते इत्यादीनि च सूत्राण्युद्देशकपरिस्-
माप्तिं यावत्तृतीयादेशके व्याख्यातानि, तत्र एवार्थो—
ऽवगन्तव्यः, आक्षेपपरिहारो चेति । तानि चामूनि—
वालः पुनर्निहः कामसमनुजः अशमितदुःखः दुःखो—
दुःखानामवावर्त्तमनुपरिवर्त्तनं । इतिः परिसमाप्तौ ब्रवी-
मीति पूर्ववत् । उक्तः पप्रोद्देशकः ॥ तत्परिसमाप्तौ
चोक्तः सूत्रानुगमः सूत्रालापकनिष्पन्नः, निक्षेपश्च ससूत्र-
स्पर्शनिर्मुक्तिकः । साम्प्रतं नैगमादयो नयाः, ते चान्यत्र
न्यक्षेण प्रतिपादिता इति नेह प्रतन्यन्ते, संक्षेपतस्तु
ज्ञानक्रियानयद्वयान्तर्गतत्वात्तेषां तावैव प्रतिपाद्येत, तयो-
रप्यात्मीयपक्षसावधारणतया मोक्षाङ्गत्वाभावात् प्रत्येकं म-
थ्यादष्टित्वम् ; अतः पङ्ग्वन्धवत् परस्परसापेक्षतयेष्टका-
र्यावाप्तिव्यवगन्तव्येति उपगम्यते । आचा० १ थु० २ अ०
६ उ० । लोककपायविजये, संथा० ।

लोगविजयस्मि (न)—लोकविदर्शिन—त्रि० । लोकं विप-
यानुपज्ञावाप्तदुःखातिशयं तथा त्यक्तकामावाप्तप्रशम-
सुखं विविधं द्रष्टुं शीलमस्येति लोकविदर्शी, अ-
थवा—लोकस्योर्ध्वाधस्तिर्यग्भागगतिकारणानुपसुखदुः-
खविशेषान् पश्यतीति लोकविदर्शी । लोकस्य विशेषतां
द्रष्टुमि, आचा० १ थु० २ अ० ४ उ० ।

लोगवित्त—लोकवृत्त—न० । आहारभयमैधुनपरिग्रहोक्त-
संज्ञात्मके लोकस्य वृत्तं, आचा० १ थु० ४ अ० २ उ० ।

लोगविरुद्ध—लोकविरुद्ध—न० । बहुजनविरोधहेतुभूतानुष्ठान-
विशेष, पञ्चा० २ विव० । जननिन्द्यं, जीवा० १३ अधि० ।
लोकविरुद्धं लोकस्य निन्दाविशिष्टस्य च गुणसमृद्धस्येयम्,
आत्मोत्कर्षश्च, यतः—“ परपरिभवपरिवादा-दात्मोत्कर्षाच्च
वध्यते कर्मानिन्वेर्गोत्रं प्रतिभव-मनकभवकोटिदुर्मोचम् ॥१॥ ”
तथा-ऋजूनामुपहासः, गुणवत्सु मन्सरः, कृतघ्नत्वं च,
बहुजनविरुद्धः सह सङ्गतिः, जनमान्यानामवज्ञा, धर्मिणां
स्वजनानां वा व्यसनं तोषः, शत्रौ तदप्रतीकारः, देशाशुचि-
ताचारलङ्घनम्, विचायननुसारेणान्युद्धातिमलिनवेषादिक-
रणम्, एवमादिलोकविरुद्धमिदानीपक्षकीर्त्यादिकृत् । यदाह वा-
चकमुच्यते—‘ लोकः खलवाधारः, सर्वेषां धर्मचारिणां यस्मात्
तस्मात्लोकविरुद्धं, धर्मविरुद्धं च संत्याज्यम् ॥१॥ ” तस्यांगं च
जनानुगमस्वधर्मनिर्वाहरूपा गुणः । आह च—“ एवाहं परिहरे-
तो, सव्यस्य जणस्स वल्लहो होइ जणवल्लहत्तणं पुण, नरस्स
सम्मत्तनरुवीथं ॥ १ ॥ ” थ० २ अधि० ।

लोगविरुद्धन्वाय—लोकविरुद्धत्यग-पुं० । सर्वजननिन्दादि-
लोकविरुद्धानुष्ठानवर्जने, थ० २ अधि० । ल० ।

लोगमस्या-लोकसंज्ञा-स्त्रा० । मतिज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमनात् शब्दार्थगोचरायां सामान्यावबोधक्रियायाम्, प्रज्ञा० १० पद । लोकसंज्ञा-स्वच्छन्दप्रतिविकल्परूपा लौकिका-चरिता, यथा-न सन्त्यनपत्यस्य लोकाः, श्वानो-यक्षाः, विप्रा-देवाः, काकाः-पितामहाः । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । अथ निर्वेदी जीवः मोक्षसाधनेद्यमवर्ती लोकसंज्ञायां न मुह्यति, लोकसंज्ञा हि धर्मसाधनव्याघातकरा आत्मस्त्याज्या इति, तदुपदेशरूपं लोकसंज्ञात्यागाष्टकं विस्तार्यते । लोकः, सप्तविधः-नामलोकः-शब्दालापरूपः, स्थापनालोकः-अक्षरः, लोकनालित्यन्वयासरूपः, रूप्यजीवाजीवात्मकः-द्रव्यलोकः, ऊर्ध्वाधस्तित्यगलक्षणः-क्षेत्रलोकः, समयावल्यादिकालपरिमाणलक्षणः-काललोकः, नरनारकादिचतुर्गतिरूपः-भवलोकः, औदयिकादिभावपरिणामः-भावलोकः, द्रव्यगुणपर्यायपरिणामनरूपः-पर्यवलोकः । इदं च सर्वमपि आवश्यकनिर्युक्तितो ज्ञेयम् । अथवा-द्रव्यलोकः-संसाररूपः अप्रशस्तभावलोकः-परभावकत्वजीवसमूहः, अत्र भवलोकाप्रशस्तभावलोकस्य संज्ञा त्याज्या, लोकसंज्ञा च नयसत्कृत धर्मार्थिभिः परिहरणीयाः-

प्राप्तः पष्टं गुणस्थानं, भवदुर्गाद्रिलङ्घनम् ॥

लोकसंज्ञारतो न स्यान्, मुनिर्लोकोत्तरस्थितिः ॥ १ ॥

प्राप्त इति-मुनिः-संयमी आसन्नवर्गितः पष्टम्-स-वर्गितलक्षणं प्रमत्ताख्यं प्राप्तः, लोकसंज्ञा-लोकैः कृतं तत्कर्तव्यम् गतानुगतिकतार्तातिरिक्त्यत्र रतः-रागी गृहीतप्रदः न स्यान्, लोकैः कृतं तदेव करणीयम् इति मतिं निवार्य आत्मसाधनोपायगतः स्यान् । किंभूते पष्टं गुणस्थानम्?, भवः संसारः-स एव दुर्गाद्रिः-विषमपर्वतः तस्य लङ्घनम्, किं विशिष्टः मुनिः? लोकोत्तरस्थितिः-लोकातीतभार्याद्या स्थितः, लोको हि विषयाभिलाषी मुनिः-निष्कामः, लोकः पुद्गलसंपञ्चयेष्टत्वमानी मुनिर्ज्ञानादिसंपदा श्रेष्ठः, अतः किल लोकसंज्ञया किं तेषाम्? ॥ १ ॥

यथा चिन्तामणिं दत्ते, वटुरां वदरीफलैः ।

हहा जहाति सद्धर्मं, तथैव जनरञ्जनैः ॥ २ ॥

यथा चिन्तामणिमिति-यथा येन प्रकारेण कश्चित् वटुरः-मर्मः वदरीफलैः चिन्तामणिं दत्ते तथैव मूढः जनरञ्जनैः-लोकश्लाघाभिलाषैः सद्धर्मं द्रव्याचरणतत्त्वानुभवलक्षणं 'हहा' इति खेदं, जहाति-त्यजति, इत्यनेन जिनर्माक्रियुत-श्रवणाहारगत्यागादिकं यशःपूजादिना हान्यति । उक्तं च-"त्वत्तः सुदुष्पारमिदं मयाम्, रत्नत्रयं भृग्भिवश्रमेण । प्रमाद-निद्रावशनां गते तत्, कस्याग्रतो नायक ! पूरकगोमि ॥ १ ॥ वैराग्यरङ्गः परवञ्जनाय, धर्मोपदेशो जनरञ्जनाय । वादाय विद्याभ्ययने च मेऽभू-न्क्रियद् भुव हास्यकरं समीश ! ॥ २ ॥

लोकसंज्ञामयानद्या-गुण्यतोऽनुमा न के ।

प्रतिज्ञातोऽनुगम्वको, राजहंसे महामुनिः ॥ ३ ॥

लोकसंज्ञा-लोकसंज्ञा-लोकगतिरूपा महानदी, तस्याः अनुस्रोतः-प्रवाहः तस्य अनुगाः अनुयायिनः के न भवन्ति? अनेके इत्यर्थः, तत्र प्रतिज्ञातोऽनुगः स-न्मुखप्रवाहचारी तु एक एव महामुनिः शुद्धश्रमणः राज-हंसनामा इति, तेन लोककृदिरुडा शब्दो जीवा, नि-

ग्रन्थः स्फुरद्रत्नत्रयसाधनोद्यतः स एव स्वरूपातुगामी । उक्तं च दशवैकालिके-"अणुसोयपिट्टिण बहु-जगन्मि पडिसोयलद्धलक्खेण । पडिसोयमेव अण्णा, दायव्वा हाउ कामेण ॥ १ ॥ अणुसोयसुहो लोगो, पडिसोओ आसमो सु-विहयाणं । अणुसोओ संसारो, पडिसोओ तस्स उत्तागे ॥ २ ॥ " तेन मुनिर्लोकसंज्ञानुयायी न स्यात् ॥ ३ ॥

लोकमालम्ब्य कर्तव्यं, कृतं बहुभिरेव चेत् ।

तदा मिथ्यादृशां धर्मो, न त्याज्यः स्यात्कदाचन ॥ ४ ॥

लोकमिति-चेत्-यदि यद् बहुभिः कृतं तत् कर्तव्यं लोकमालम्ब्य एवं क्रियते तदा मिथ्यादृशां धर्मः कदाचन कदापि न त्याज्यः स्यात्, तच्च बहुभिः क्रियमाणत्वान्, स्वच्छाचरणे लोको बहुतरः, यतः-अनार्येभ्यः आर्याः स्तोकाः, आर्येभ्यः जैनाचाराः स्तोकाः, जैनाचारवर्तिषु जैनपरिणतिपरिणताः स्तोकाः, अतः बहुलोकानुयायी न भवनीर्यामिति ॥ ४ ॥

श्रेयोऽर्थिनो हि भूयांसो, लोके लोकोत्तरे न च ।

स्तोका हि रत्नवणिजः, स्तोकाश्च स्वात्मसाधकाः ॥ ५ ॥

श्रेयोऽर्थिनो हि भूयांस इति-लोके-वाह्यप्रवाहं श्रेयो-ऽर्थिनः-धनस्वजनभुवनवनतनुकल्याणार्थिनः भूयांसः-प्रचुराः सन्ति, च-पुनः लोकोत्तर-अमूर्ता-त्मस्वभावा-विर्भावलक्षणे प्रवर्त्तमानाः न च-नैवति हीनिनिश्चितम्, रत्नवणिजः स्तोकाः, तथा च-पुनः स्वात्मसाधकाः-स्व आत्मा तस्य साधकाः निरावरणत्वान्पादकाः स्तोका इति ॥ ५ ॥

लोकसंज्ञाहता हन्त !, नीचैर्गमनदर्शनैः ।

शंसयन्ति स्वसत्याग-मर्मघातमहाव्यथाम् ॥ ६ ॥

लोकसंज्ञा-हन्त-इति खेदं, लोकसंज्ञाहता-लोकसंज्ञा-व्याकुलाः नीचैर्गमनदर्शनैः-वक्त्रीभूतशरीरभूयस्तदृष्ट्या गमनस्य दर्शनैः, स्वसत्यागमर्मघातमहाव्यथां स्वीया यः सत्यागः जैनवृत्तित्यागः स च लोकरञ्जनाध्यवसायबहु-लेन मर्मणि घातं लभते, तस्य घातस्य महाव्यथाम्-महापीडां शंसयन्ति-ज्ञापयन्ति, ' वयं पीडितेन वक्-शरीरा भवामः ' इति शंसयन्ति-कथयन्ति वेति उत्प्रेक्षा, लोकोक्तिमिति त्यागवन्तो जीवा आत्मस्वरूपघातका इति ॥ ६ ॥

आत्मसाक्षिकसद्धर्म-सिद्धौ किं लोकयात्रया ? ।

तत्र प्रसन्नचन्द्रश्च, भरतश्च निदर्शनम् ॥ ७ ॥

आत्मेति-हे उत्तम ! आत्मसाक्षिकाः-आत्मा एव साक्षिकः आत्मसाक्षिकः, स चासौ सन्-शोभनः धर्मः, तस्य सिद्धौ-निष्पत्तौ लोकयात्रया किं ? न किमपि, लोकानां ज्ञापनेन किमित्यर्थः, तत्र प्रसन्नचन्द्रः च-पुनः भग्न इति निदर्शनं दृष्टान्तः, सति द्रव्यलिङ्ग कार्यान्स-गं प्रसन्नचन्द्रस्य नरकगतियन्धः, अमति लिङ्ग मोहक-लोकोलभूतवर्तनताव्यूहपरिवृतोऽपि भरतः संप्राप्तात्मसाक्षि-कत्वैकत्वरूपधर्मपरिणतः केवलं प्राप, इति आत्मसाक्षिको धर्मः-धर्म इति दृष्टान्तः, अतः आत्मसाक्षिक एव धर्मः करणीय इति ॥ ७ ॥

लोकसंज्ञोक्तिः साधुः, परब्रह्मसमाधिमान् ।

मुखमास्ते गतद्रोह-ममतामत्सरज्वरः ॥ ८ ॥

लोकनि-साधुः-परमात्मसाधनोद्यतः, सुखम् आस्ते-ति-
प्राप्ति, कथंभूतः साधुः ? लोकसंज्ञोक्तिः-लोकसंज्ञारहितः,
पुनःकिंभूतः ? परब्रह्मणः-शुद्धात्मस्वरूपस्य समाधिः-स्वा-
स्थ्यं तद्वान्-तन्मयः, आत्मज्ञानानन्दमग्नः, पुनः कथंभूतः ?
गतः-नष्टः द्रोहः-मोक्षशीलो ममता परभावेषु ममका-
रणा, मत्सरः-अहंकारः एव ज्वरः-तापो यस्य स, इत्यनेन
कषायकालुष्यरहितः स्वात्मारामः स्वात्मज्ञानी तत्त्वानुभ-
वयुक्तो मुक्तिः सुखे तिष्ठति । लोकसंज्ञात्यागेन स्वरूपयो-
गभागमुखमग्नौ निग्रन्था औदयिकामिन्द्रियमुखं दह्यमान-
स्वगृहप्रकाशवद् मन्यन्ते न सुखमस्ति ॥ ८ ॥ इति व्याख्याते
लोकसंज्ञायागाष्टकम् ॥ अष्ट० २३ अष्ट० ॥ लोकस्य-गृहस्थलो-
कस्य, संज्ञानं-संज्ञा । विषयानिष्यद्भजनितसुखच्छायायाम्,
आचा० १ थु० २ अ० ६ उ० । विषयविषयानायाम्, आचा०
१ थु० ३ अ० १ उ० ।

लोगमहाहय-लोकमंज्ञाहृत-पुं० । लोकसंज्ञाव्याकुल, अष्ट०
२३ अष्ट० ।

लोगमहावभावणा-लोकस्वभावभावना-स्त्री० । लोकस्वभा-
वपरिगच्छन्तं, ध० ३ अधि० । प्रव० । (लोकस्वभावभावना-
'भावणा' शब्द पञ्चमभागे १५०६ पृष्ठे गता ।)

लोगनार-लोकमार-पुं० । चतुर्दशगज्ज्वात्मकस्य लोकस्य
परमार्थे, आचा० १ थु० ४ अ० १ उ० ।

अपराधप्रकर्षातिरस्तीति दर्शयन्नुपलक्षमाह-

लोगस्म उ को मारो, तस्म य सारस्म को हवइ मारो ? ।

तस्म य सारो सारं, जइ जाणसि पुच्छिओ माह ॥ २४४ ॥

लोगस्य-चतुर्दशगज्ज्वात्मकस्य कः सारः ? , तस्यापि
सारस्य कोऽपरः सारः ? , तस्यापि सारसारस्य सारं यदि
जानासि ततः पृष्टो मया कथ्येति गाथार्थः ।

प्रश्नप्रतिवचनार्थमाह-

लोगस्स सारधम्मो, धम्मं पि य नाणमारियं विति ।

नाणं संजमसारं, संजमसारं च निव्वाणं ॥ २४५ ॥

ममस्तस्याऽपि लोकस्य तावद्धर्मः सारः, धर्ममपि ज्ञा-
नसारं ब्रुवते, ज्ञानमपि संयमसारं संयमस्यापि सारभूतं
निर्व्याणमिति गाथार्थः ।

उक्तो नामनिषेधो निक्षेपः, साम्प्रतं सूत्रानुगमे

सूत्रमुच्चारयितव्यम्, तच्चेदम्-

आवंती केयावंती लोयंसि विपरामुमंति अट्टाए अ-
ण्डाए, एणसु चेव विपरामुमंति, गुरु से कामा,
तत्रो से मारंते, जत्रो से मारंते तत्रो से दूरं, नेव
से अंतो नेव दूरं । (सू०-१४१)

'आवंती' ति यावन्तो जीवा मनुष्या असंयता वा
स्युः, 'के आवंति' ति केचन लोके चतुर्दशगज्ज्वा-
त्मके गृहस्थान्यतीर्थिकलोके वा पृथजीवनिकायान् आ-
रम्भप्रवृत्ता विविधम्-अनेकप्रकारम् विषयाभिन्नापित-
या परामृशन्ति-उपतापयन्ति, दण्डकशान्ताङ्गनादिभिर्घात-
यन्तीत्यर्थः, किमर्थं विपरामृशन्तीति दर्शयति-अर्थाय-

अर्थार्थम् अर्थाद्वा अर्थः-प्रयोजनं धर्मार्थकामरूपम्, व-
र्त्मणि ल्यञ्जोप पञ्चमी, अर्थमुद्दिश्य-प्रयोजनमुप-
प्राणिनो घातयन्ति, तथाहि-धर्मनिमित्तं शौचाथ ए-
थिवीकायं समारम्भन्ते, अर्थार्थं कृष्याद कुर्वन्ति, का-
मार्थमाभरणादि, एवं शेषेष्वपि कायेषु यथायागे च-
र्यम्, अतर्थाद्वा-प्रयोजनमुद्दिश्यैव तच्छीलतयैव स-
गयाद्याः प्राण्युपघातकारिणीः क्रियाः कुर्वन्ति, तदेवम-
र्थादनर्थाद्वा प्राणिनो हत्वा एतेष्वेव पृथजीवनिकाय-
स्थानेषु विविधम्-अनेकप्रकारं मृत्तमवादर्पयामकापर्याप्त-
कार्दनेन्दनं तानि केन्द्रियादीन् प्राणिनस्तदुपघातकारिणः
परामृशन्ति, तान् प्रपीड्य तेष्वेवानेकश उपयन्त इति
यावत्, यदिवा-तत्पृथजीवनिकायवाद्याऽवाप्तं कर्म ते-
ष्वेव कायेष्वप्ययं ते तैस्तैः प्रकीर्यदीर्घं विपरामृशन्ति-
अनुभवन्तीति । नागाज्जुनीयास्तु पठन्ति-"जावंति के
लोणं लुक्कायवहं समारंभोत अट्टाए अण्डाए वा" इत्यादि-
गतार्थम्, स्याद्-असौ किमर्थमवविधानि कर्म्मणि कुरु-
यान्यस्य कायगतस्य विपच्यन्ते ? तदुच्यते 'गुरु मे
कामा' 'मे' तस्य-अपरमार्थविद्ः काम्यन्त इति कामाः
शब्दादयस्ते गुर्वो दुस्त्यज्ज्वात्, कामा हलपसत्त्वर-
वाप्तपुण्योपचर्यैरुल्लङ्घयितुं दुष्कर्मित्यतस्तदर्थं-कायेषु प्र-
वर्तन्ते, तत्प्रवृत्तौ च पापोपचयस्तदुपचयाच्च यस्यात्तदा-
ह-ततः-पृथजीवनिकायविपरामृशन्ति परमकामगुरु-
त्वाच्चान्तो मरणं मारः-आपुपः क्षयस्तस्यान्तर्वर्त्तते,
मृतस्य च पुनर्जन्म जन्मनि चावश्यंभावी मृत्युर्ग्रेवं जन्म-
मरणात् संसारादन्वति मज्जनात्मज्जनरूपान्न मुच्यते ।
ततः किमपरमित्याह-'जत्रो मे' इत्यादि, यतोऽसौ
मृत्योर्गन्तस्ततोऽसौ दूरं परमपदोपायात् ज्ञानादिव्रयात्
तत्कार्याद्वा मोक्षाद्, यदि वा-मुखार्थी कामान्न परित्य-
जति, तदपरित्यागे च मार्गान्तर्वर्त्ती, यतश्च मार्गान्तर्वर्त्ती
ततो जातिजगामरणगोशोकाभिभूतत्वादसौ सुखाद् दूरं ।
यस्मादसौ कामगुरुस्तद्गुरुत्वान्मारान्तर्वर्त्ती तदन्त-
र्वर्त्तिन्वात्किम्भूतो भवतीत्यत आह-'नेव से' इत्यादि,
नैवासौ विषयसुखस्यान्तर्वर्त्तते, तदभिलाषापरित्यागाच्च
नैवासौ दूरं, यदि वा-यस्य गुर्वः कामाः स कि-
कर्मणोऽन्तर्वर्त्तिवैति प्रश्नावसरं स्याह-'एव से' इत्यादि,
नैवासौ कर्मणोऽन्तः-मध्ये भिन्नग्रन्थित्वान्संभावितावश्यंभा-
विकर्मक्षयोपपत्तेः, नाप्यसौ दूरं देशानकाटीकाटिकर्म-
स्थितिकत्वात्, चाग्निवातावापि नैवान्तर्नेव च दूरं इत्य-
तच्छक्यं वक्तुम्, पूर्वोक्तादेव कारणादिति । अथवा-येन
दं प्राणायि किमसाधन्तर्भूतः संसारस्याहोस्विर्द्वाहवर्त्तते
इत्याशङ्क्याह-'एव से' इत्यादि, नैवासौ संसारान्तः
घातिकर्मक्षयात्, नापि दूरं अद्यापि, भवोपग्राहिकर्मस-
द्भावादिति ।

यो हि भिन्नग्रन्थिको दुर्गापावाप्तसम्यक्त्वः संसारारा-
तीयनीरवर्त्ती स किमध्यवसायी स्यादित्याह-

से पासइ फुसियमिव कुसग्गे पणुन्नं निवइयं वाए-
रियं, एवं बालस्स जीवियं मंदस्स अरियाणओ,
कूराइं कम्माइं बाले पकुव्वमाणे तेण दुक्खेण मूढे

विपरिआसमुवद, मोहेण गव्वं भरणाइ एइ, एत्थ मोहे पुणो पुणो । (सू०-१४२)

स पासई 'त्यादि, सः—अपगतमिथ्यात्वपटलः सम्यक्त्वप्रभावावगतससागरासारः पश्यति- दृष्टिपलब्ध-क्रिय इत्यत उपलभते—अवगच्छति, किं नत्?—'कृमि-यमिव, ति—(इत्यादिपदानां व्याख्या 'जीविय शब्द च-तुर्थभागे १४२४ पृष्ठे गता ।) नाप्यसौ तदभिकाङ्क्षति अ-नो बालग्रहणम्, बालो—ह्यङ्गः, स चाज्ञानत्वादेव जोयितं बहु मन्यते यत एव बालोऽत एव मन्दः सदस्योऽवकापटुः, यत एव बुद्धिमन्दोऽत एव परमार्थं न जानाति, अतः पर-मार्थमविजानत एवभूतं जीवितमित्येवं पश्यति । परमार्थम-जानंश्च यत्कुर्यात्तदाह—' कुराणि ' इत्यादि, कुराणि—निर्दयानि निरनुक्राशानि कर्माणि—अनुष्ठानानि हि-सानुतस्तेयादीनि सकललोकचमत्कृतिकार्याणि अष्टादश वा पापस्थानानि बालः—अज्ञः प्रकपेण कुर्याणः, " कर्त्र-भिप्राये क्रियाफले " आत्मनपदविधानात्तस्यैव तत्क्रिया-फलविपाकं दर्शयति—तेन-कुरकर्मविपाकापादितेन दुः-खेन सहः—किंकर्तव्यताऽऽकुलः केन कृतेन ममेत-ददुःखमुपशमं यायादिति मोहमोहितो विपर्यासमुपैति—यदेव प्राग्युपवातादि दुःखोत्पादेन कारणं तदुपशमाय त-देव विदधातीति । किञ्च—' मोहेण ' (इत्यादि पदानां व्या-ख्या ' मोह ' शब्द पञ्चमभागे ४२६ पृष्ठे गता ।) ततश्च न यावद्विशिष्टज्ञानोत्पत्तिः संवृत्ता न तावत्कर्मशमनाय प्रवृ-त्तिः स्यात्, नैव दोषः, अर्थसंशयनापि प्रवृत्तिदर्शनादिति ।
आह च—

संसयं परिआणओ संसारं परिआण भवइ, संसयं अपरियाणओ संसारं अपरिआण भवइ । (सू०-१४३)

संसय ' मिथ्यादि, संशयः संशयः—उभयांशावलम्बा प्रतीतिः संशयः, स चार्थसंशयोऽनर्थसंशयश्च । इह चार्थो—मोक्षो मोक्षोपायश्च, तत्र मोक्षे न संशयोऽस्ति, परमपदमिति प्रतिपादनात्, तदुपायं तु संशयऽपि प्रवृत्तिर्भवत्येव, अर्थसंशयस्य प्रवृत्त्यङ्गत्वात् । अनर्थस्तु संसारः संसारकारणं च, तत्सन्देहोऽपि निवृत्तिः स्यादेव, अनर्थसंशयस्य निवृत्त्यङ्गत्वात्, अतः संशयमर्थानर्थगतं परि-जानतो हेयोपादेयप्रवृत्तिः स्यादित्येतदेव परमार्थतः संसा-रपरिज्ञानमिति दर्शयति—तेन संशयं परिजानता संसार-अनुगीतकः तदुपादाने वा मिथ्यात्वाविरत्यादि अनर्थरूप-तया परिज्ञातं भवति अपरिज्ञया, प्रत्याख्यानपरिज्ञया तु परिहृतमिति । यस्तु पुनः संशयं न जानाति स संसारमपि न जानातीति दर्शयतुमाह—' संसयं ' इत्यादि, संशयं—सन्देहं द्विविधमप्यपरिजानतो हेयोपादेयप्रवृत्तिर्न स्यात्, तदप्रवृत्तौ च संसारेऽनित्याशुचिरूपो व्यसनापनिपातबहु-लो निःसारे न ज्ञातो भवति ।

कुतः पुनरेतन्निश्चीयते ? यथा तेन संशयवेदिता संसारः—परिज्ञात इति ? किमत्र निश्चयः ?, संसारपरिज्ञानका-याश्चर्युपलब्धः, तत्र सर्वविरतिप्रदां विरतिं निर्दि—

दिशुगह—

ते ज्ञेयं पे पागारियं न मेवड, कट्ट एवमवियाणओ

विइया मंदस्म वालया, लद्धा हुरत्था पडिलेहाए आग-मिआ आणविजा अणांसवणय ति वेमि । (सू०-१४४)

' जे ज्ञेय ' इत्यादि यश्चुको—निपुण उपलब्धपुण्यपापः सः ' सागारियं ' ति मैथुनं न संवतं मनोवाङ्मायकर्मभिः, स एव यथावस्थितसंसारवदी, यस्तु पुनर्मोहनीयादयात्पाश्वे-स्थादिः तन्नेवते, सेवित्वा च सातगौरवभयान् किं कुर्या-दित्याह—' कट्ट ' इत्यादि, रहसि मैथुनप्रसङ्गे कृत्वा पुन-र्गुर्वोदिना पृष्ठः सन्नपलपति तस्य चैवमकार्यमपलपतोऽपि-ज्ञापयतो वा किं स्यादित्याह—' विइया ' इत्यादि, मन्द-स्म-अबुद्धमत एकमकार्यासेवनमियं बालता-अज्ञानता, द्वितीया तदपहयने मृषावादः तदकरणतया वा पुनरनुत्था-नमिति, नागाजुनीयास्तु पठन्ति—' जे खलु विसण, सेवइ सेवित्ता वा णालोणइ, पेण वा पुट्ठा निगहवइ, अहवा-तं पं सण वा दोसेण पविट्टयंण वा दोसेण उवलि-पिज्ज ' ति " सुगमम् । यद्येवं ततः किं कुर्यादित्याह—' लद्धा हु ' इत्यादि, लब्धानपि कामान् ' हुरत्थे ' ति बहिश्चरन्तुलकादिवत्तद्विपाकं प्रत्युपेक्ष्य चित्ताद्विहिः कुर्यात्, यदि वा—हुशब्दः—अपिशब्दार्थे, रेफागमः सु-व्यत्ययेन द्वितीयार्थे प्रथमा, ततोऽयमर्थो—लब्धानप्यथे-ने—अभिलपन्त इत्यर्थाः—शब्दादयस्तानुपनतानपि त-द्विपाकद्वारेण प्रत्युपेक्ष्य—पर्यालोच्य ततः आगम्य ज्ञा-त्वा दुरन्ते शब्दादिविषयानुपङ्गम्, क्त्वाप्रत्ययस्योत्तरक्रि-यासम्यपेक्षत्वात्तां दर्शयति—तदनांसेवनतया परानाज्ञापये-त्, स्वतोऽपि परिहरति, एतदहं ब्रवीमि येन मया पूर्वार्थे व्यावर्णनमकारि स एवाहमव्यवच्छिन्नसम्यग्ज्ञानप्रवाह, शब्दादिविषयस्वरूपोपलम्भात् समुपजनितजिनवचनसंमद इति । एतच्च वक्ष्यमाणं ब्रवीमीति ।

तदाह—

पासह एगे रूवेसु गिद्वे परिणिज्जमाणे, इत्थ फामे पुणो पुणो, आवंती केयावंती लोयंसि आरंभजीवि, एएसु चव आरंभजीवी, इत्थ वि वाले परिपच्चमाणे रमई पावेहि कम्महिं असरणे सरणे ति मन्नमाणे । (सू०-१४५ ×)

' पासह ' इत्यादि, हे जनाः ! पश्यत ययमेकान्तपृष्ठ-र्माणो, बहुवचननिर्देशादाद्यर्थो गम्यते, रूपपु—रूपादि-ष्विन्द्रियविषयेषु निःसारकटुफलेषु गृहान—अध्युपपन्नान् सतः इन्द्रियविषयाभिमुखं संसारोभिमुखं वा नरकादयात्-नास्थानकेषु वा परिणीयमानान् प्राणिन इति । ते च विषय-गृहणव इन्द्रियवशगाः संसारार्णवे किमाप्नुयुरित्याह—' एत्थ फामे ' इत्यादि, अत्र—आस्मिन् संसारं हृषीकवशगः सन् कर्मपरिणतिरूपान् स्पृशान् पौनःपुन्येन—आवृत्त्या तानेव तेषु तेष्वेव स्थानेषु प्राप्नुयादिति । पाठान्तरं वा—' एत्थ मोहे पुणो पुणो ' अत्र—आस्मिन् संसारं मोहे-अज्ञाने चारित्रमोहे वा पुनः पुनर्भवतीति । कोऽसावेवभूतः स्यादित्यत आह—' आवंती ' त्यादि, यावन्तः केचन लोके-गृहस्थलोके आरम्भजीविनः—सावद्यानुष्ठानस्थितिकाः, ते पौनःपुन्येन दुःखान्यनुभवेयुगिति । येऽपि गृहस्थाश्रिताः सागम्भास्तीर्थिकादयस्तंऽपि तदुःखभाजिन इति दर्शयति—' एएसु ' इत्यादि, एतेषु सावद्यान्मप्रवृत्तेषु गृहस्थेषु शरी-

स्यापनार्थं वर्तमानस्तीर्थिकः पार्श्वस्थादिर्वा आरम्भजीवी-
सावधानुष्ठानवृत्तिः पूर्वोक्तदुःखभागे भवति । आस्तां ताव-
द् गृहस्थः तार्थिको वा, योऽपि संसाराण्यवतद्वैशमवस्थ
सम्यक्वर्तते लब्ध्वाऽपि मौलिककारणं विगर्तपरिणामं
सफलतामनात्वा कर्मोदयान् सोऽपि सावधानुष्ठायी स्या-
दित्याह— 'एतथ वि बाले' इत्यादि अत्र-अस्मिन्नपह-
त्तर्णानसंयमाभ्युपगमे बालो-रागद्वेषाकुलितः परिणम्यमा-
नः पारपच्यमानो वा विषयविपासया रमते कैः ?-पार्पः
कर्मभिः, विषयार्थं सावधानुष्ठानं धृतिं विधत्ते, किं कुर्वण
इत्याह— 'असरणं' मित्यादि, कामाग्निना पार्प्या कर्मभिः
परिपच्यमानः सावधानुष्ठानमशरणमेव शरणमिति मन्यमा-
नो भोगेच्छाऽज्ञानतमिस्राच्छादितदृष्टिविपर्ययः सन् भूयो
भूयो नानारूपा वेदना अनुभवंति । आस्तां तावदन्ये
प्रव्रज्यामप्यभ्युपेत्य केचिद्विषयविपासात्तास्तास्तान् कल्का-
चागनाचरन्तीति दर्शयितुमाह— 'इहमेगसि' मित्यादि,
(आचा०) (सूत्रम् 'एगचारिया' शब्दे तृतीयभागे ७ पृष्ठ
गतम् ।) (अत्रस्था चारवक्क्यतानियुक्तिः 'चार' शब्दे तृती-
यभागे ११७२ पृष्ठ गता ।)

एकचर्याप्रतिपक्षोऽपि सावधानुष्ठानाद्विरेतभावाच्च न
मुनिरित्युक्तम् . इह तु तद्विपर्ययेण यथा मुनिभावः स्यात्त-
थाच्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम्-

आवन्ती केयावन्ती लोए अणारंभजीविणो तेसु,
एत्थेवरणं तं भोममाणे, अयं संधीति अदक्खु, जे इमस्स
विगहस्स अयं खणे त्ति अन्नमी एस मग्गे आरिएहिं
पवेइए, उट्टिए नो पमायए, जाणित्तु दुक्खं पत्तयं सायं,
पुढो छेदा इह माणवा पुढो दुक्खं पवेइयं से अविहिंममाणे
अणवयमाणे, पुढो फासं विपणुन्नए । (सू० १४६)

यावन्तः—केचन लोके—मनुष्यलोके अनारम्भजीविनः-
आरम्भः—सावधानुष्ठानं प्रमत्तयोगो वा, उक्तं च— 'आदा-
णे निकम्बेवे, भासुस्सग्गे अट्ठाणमण्णइ । सव्वो पमत्तजोगो,
समणस्स चि होइ आरम्भो ॥ १ ॥ ' तद्विपर्ययेण त्वनार-
म्भस्तेन जीवितुं शीलं येषामित्यनारम्भजीविना-यतयः स-
मस्तारम्भनिवृत्ताः तेष्वेव-गृहिषु पुत्रकलत्रस्वशरीराद्य-
र्थमारम्भप्रवृत्तपञ्चनारम्भजीविनो भवन्ति, एतदुक्तं भवति-
सावधानुष्ठानप्रवृत्तेषु गृहस्थेषु देहसाधनार्थमनवधारम्भ-
जीविनः साधवः पट्टाधारपट्टजघन्निलेषा एव भवन्ति ।
यद्येवं ततः किमित्याह—अत्र-अस्मिन् सावधारम्भे कर्त्त-
व्ये-उपरतः—संक्षुचितगात्रा, वाऽऽर्हते धर्मे व्यवस्थितपा-
पारम्भात्, किं कुर्यात् सः ?-तत्-सावधानुष्ठानायानं कर्म
भोषयन्—क्षपयन् मुनिभावं भजत इति । किमभिसन्धाया-
त्रोपरतः स्यादित्याह— 'अयं संधी' इत्यादि, अविर्वर्जित-
कर्मका अप्यकर्मका धातवः, यथा पश्य मुगो धावति,
एवमत्राप्यद्राक्षीदित्येतत्क्रियायोगेऽप्ययं सन्धिर्गति प्रथमा
हन्तेति, 'अय' मिति प्रत्यक्षगोचरापन्न आर्यक्षेत्रसुकुलो-
त्पत्तीन्द्रियनिर्जृत्तिश्रद्धासंवेगलक्षणः सन्धिः—अवसरो मि-
थ्यान्वक्षानुदयलक्षणो वा सम्यक्त्वावार्त्तहेतुभूतकर्मवि-
वरलक्षणः सन्धिः, शुभाध्यवसायसन्धानभूतो वा सन्धि-

गित्येवं स्वात्मनि व्यवस्थापितमद्राक्षीद्वानित्यतः क्षणम-
प्येकं न प्रमादयेत् न विषयादिप्रमादवशगा भूयान् । कश्च
न प्रमत्तः स्यादित्याह— 'जे इमस्स' इत्यादि, य—इति उप-
लब्धतत्त्वः अस्य—अध्यक्षस्य विशेषणं गृह्यते अननाष्ट-
प्रकारं कर्म तद्वैतशरीरार्थशिष्टं बाह्येन्द्रियेण गृह्यत इति
विग्रहः—आदागिकं शरीरं तस्य अयम-वाच्यमानिकक्षणः
एवम्भूतः सुखदुःखान्यतररूपश्च गतः एवम्भूतश्च भावी-
त्येवं यः क्षणान्विषणशीलः सोऽन्वयी सदाऽप्रमत्तः स्या-
दिति । स्वमनीषिकापरिहाराधर्माह— 'एस मग्गे' इत्यादि,
एषः—अनन्तराग्रे मागो—मोक्षपथः आर्यैः—सर्वहयधर्म्मो-
तीयतीर्णवर्तिभिस्तीर्थिकरगणधरैः प्रकपेणादौ वा वेदि-
तः—कथितः प्रवेदित इति । न केवलमनन्तराग्रे वक्ष्य-
माणश्च तीर्थिकरैः प्रवेदित इति, तदाह— 'उट्टिए' इत्यादि,
सन्धिमधिगम्यसन्धितो धर्मचरणाय क्षणमप्येकं न प्रमादयेत्
किं चापरमधिगम्येत्याह— 'जाणित्तु' इत्यादि, ज्ञात्वा प्रा-
णिनां प्रत्येकं दुःखं तदुपादानं वा कर्म तथा प्रत्येकं सानं
च-मन आह्लादि ज्ञात्वा समुत्थितो न प्रमादयेत् न केवलं
दुःखं कर्म वा प्रत्येकम्, तदुपादानभूतोऽध्यवसायोऽपि प्रा-
णिनां भिन्न एवेति दर्शयितुमाह— 'पुढो' इत्यादि, पृथग्—
भिन्नः छन्दः—अभिप्रायो येषां ते पृथक्छन्दाः, नानाभूतव-
न्धाध्यवसायस्थाना इत्यर्थः, 'इह' इति संसारे संज्ञिलोके
वा के ते ?—मानवाः—मनुष्याः, उपलक्षणाध्ववादन्त्येऽपि
संज्ञिनां पृथक्संकल्पत्वाच्च तत्कार्यमपि कर्म पृथगेव, त-
त्कारणमपि दुःखं नानारूपमिति । कारणभेदे कार्यभेदस्य
अवश्यभावितादितिः अतः पूर्वोक्तं स्मारयन्नाह— 'पुढो इ-
त्यादि, दुःखोपादानभेदाद् दुःखमपि प्राणिनां पृथक्प्रवेदितम्,
सर्वस्य स्वकृतकर्मफलश्वरत्वात् नान्यकृतमन्य उपभुङ्क्ते
इति, एतन्मत्वा किं कुर्यादित्याह— 'से' इत्यादि, सः—अना-
रम्भजीवी प्रत्येकसुखदुःखाध्यवसायी प्राणिनां विविधैरुपा-
यैर्गृह्णन् तथा—अनपवदन्—अन्यथैव व्यवस्थितं वस्त्वन्यथा
वदन्नपवदन् नापवदन् अनपवदन्, मृषावादमवृत्तिरित्यर्थः,
पश्य च त्वं तस्यापि प्राकृतत्वादापेत्वाद्वा लोपः, एवं प-
रस्वमगृह्णन्नित्याद्यप्यायोऽयम् । एतद्विधायी च किमपरं
कुर्यादित्याह— 'पुढो' इत्यादि, स पञ्चमहाव्रतव्यवस्थितः
सन् यथागृहीतप्रतिज्ञानिर्वहणायतः स्पृष्टः परीपहोपस-
र्गैस्तान्-तत्कृतान् शीतोष्णादिरुपर्शान् दुःखरुपर्शान् वा त-
त्सहिष्णुतया अनाकुलो विविधैरुपायैः—प्रकारैः संसारासा-
रभावनादिभिः प्रयत्नैः, तत्प्रेरणं च सम्यक् सहनम्, न त-
त्कृतया दुःखासिकयाऽऽत्मानं भावयेदिति यावत् ।

यो हि सम्यक्करणतया परीपहान्स्वेत स किं गुणः स्यादित्याह-

एस समिया परियाणं वियाहिए, जे असत्ता पावेहिं
कम्मेहिं उदाहु ते आयेका फुमंति, इति । (सू०—१४७+)

एषः—अनन्तराग्रे यः परीपहणां प्रणोदकः, 'समिया'
सम्यक् शमिता वा, शमोऽस्यास्तीति शमी तद्वाच्यः शमिता,
पर्यायः—प्रव्रज्या सम्यक् शमितया वा पर्यायः—प्रव्रज्याः स्थिति
विगृह्य बहुव्रीहिः स सम्यक्पर्यायः शमितापर्यायो वा व्या-
ख्यातो नापर इति । तद्वै पटीपहोपवर्गाक्षोभ्यतां प्रतिपाद्य
व्याधिसहिष्णुतां प्रतिपादयन्नाह— 'जे असत्ता' इत्यादि, ये
अप्राकृतमदनतया समतृणमणिलेप्टुकाश्चनाः समतापन्नाः

पापेषु कर्मस्वसक्ताः—पापापादानुष्ठानारता 'उदाहु'-
कदाचित्तान् तथाभूतान् साधून् आनङ्गा-आशुजीविताप-
हार्णिणः शूतादयो व्याधिविशेषाः स्पृशन्ति-अभिभवन्ति
पीडयन्ति । यदि नामैवं ततः किमित्याह— इति उदाहु '
इत्यादि (मूत्रमूत्रम् ' तिथ्यर ' शब्दे चतुर्थभागे २-६२
पृष्ठ गतम् ।) इति एतद्वच्यमाणमुदाहृतवान् व्याकृतवान् ,
कोऽसौ ?—धीरा-धी-बुद्धिः तथा राजन्, स च तीर्थरुद्-
गणधरो वा, किं तदुदाहृतवान् ? तैगनङ्कैः स्पृष्टः सन् तान्
स्पृशान्-दुःखानुभवान् व्याधिविशेषापादानुष्ठानाध्यासयेत्-
सहति । किमाकलयत्य्याह— ' स पुत्र ' मित्यादि, स स्पृष्टः
पीडितः आशुकागभिरानङ्कैरेतद्भावयेत्, यथा-पूर्वमप्येतद्-
अनातावेदनीयविपाकजनितं दुःखं मयैव मोहव्यम्, पश्चाद्
प्येतन्मयैव सहनीयम् : यतः-सत्पारादगविवर्त्तनी न विद्यते
एवाभौ यस्यानातावेदनीयविपाकापादिता रोगातङ्का न
भवयुः, तथाहि-केवलिनोऽपि मोहनीयादिघातिचतुष्टयज्ञ-
यादुःखज्ञानस्य वेदनीयसद्भावेन तदुदयास्तस्मभ्य इति, य-
तश्च-तीर्थकरं प्येतद्द्वस्फुटनिधत्तिकाचनावस्थायानं क-
र्मविष्यं वेद्यं नान्यथा तन्मोक्षः, अतोऽन्यथाप्यनातावेद-
नीयादयः सन्तकुमारदृष्टान्तन मयैवेतस्याद्वयमित्याकलय-
नोऽङ्गिजनव्यमिति । उक्तं च— " स्वकुतपाङ्गणतानां दुर्नयानां
विपाकः, पुनरपि सहनीयोऽन्यत्र ते निगुणस्य । स्वयमनुभव-
तोऽसौ दुःखमोक्षाय सदा, भवशतगान्तेतुजोयतेऽनिरुद्ध-
तस्ते ॥ १ ॥ " अपि च-एतदौदारिकं शरीरं सुचिरमप्योप-
ध्वसायनाशुपधृष्टितं मृतमयाऽऽजघटादाप निःसाग्नरे भवे-
था सदा विशद्विषति दर्शयन्नाह— ' भिदुग्धम् ' मित्या-
दि, यदि वा-पूर्वं पश्चादप्येतदौदारिकं शरीरं वक्ष्यमाणधर्म-
स्वभावमित्याह— ' भिदुग्धम् ' मित्यादि, स्वयमेव भिद्यत-
इति भिदुः स धर्मोऽस्य शरीरस्योत भिदुग्धम्, इद-
मौदारिकं शरीरं सुपापितमाप-वेदनादयाच्छिङ्गादश्चक्षुः-
प्रभृत्ययवेपु स्वत एव भिद्यत इति भिदुग्धम्, तथा विध्वंस-
नधर्मं पणिपादायवयवविध्वंसनात्, तथा अवश्यंभावसं-
भाविनं त्रियामाने सूर्योदयवत् पुवं न तथा यत्तदधुवम् त-
था अप्रच्युतानुपन्नस्थिरैकस्वभावतया कृटस्थितित्येन
व्यवस्थितं सन्धियम् : नैवं यत्तदनिव्यमिति, तथा तेन तेन
रूपेणादकारावच्छेदवद्भवतीति शाश्वतम्, ततोऽन्यदशाश्व-
तम्, तथाष्टाहारोपभोगतया धृत्युपष्टम्भादादरिकशरीरवर्ग-
णापरमाणुपचयाच्चयः, तदभावेन तद्विचटनादपचयः, चयाऽ-
पचयौ विद्यते यस्य तच्चयापचयिकम्, अत एव विविधः परि-
णामः-अन्यथाभावान्मको धर्मः-स्वभावो यस्य तद्विपरिणा-
मधर्मः । यतश्चैवमभूतमिदं शरीरकमतोऽस्योपरि कोऽनुव-
न्धः का मूर्च्छा ? नास्य कुशलानुष्ठानमुनेऽन्यथा साफल्यमि-
त्येतदेवाह— ' पासह ' इत्यादि, पश्यतेने—पूर्वोक्तं रूपसन्धि
भिदुग्धमोद्याघातौदारिकं पञ्चेन्द्रियनिवृत्तिलाभावसरात्म-
कम्, दृष्ट्वा च विविधानङ्गजनितान् स्पृशन्तध्यासयेदिति ॥
एतदपश्यतश्च यस्यात्तदाह-सम्यगुपेक्षमाणस्य—पश्यतो-
ऽनित्यताघातमिदं शरीरगम्येवमवधारयतो नास्ति मार्ग
इति सम्बन्धः, किं च—आङ् आभिधिधौ समस्तपापार-
म्भेभ्य आत्मा आयत्यने-आनित्यम्यते यस्मिन् कुशलानु-
ष्ठाने वा यन्नवान् क्रियन् इत्यायतने-ज्ञानादिव्ययम् एकम्
अद्वितीयमायतनमेकायतनं तत्र रतस्तस्य, किं च—इ-

ह-शरीरे जन्मनि वा विविधं परमार्थभावनया शरीरा-
नुबन्धात् प्रमुक्तो-विप्रमुक्तस्तस्य नास्ति—न विद्यते,
कोऽसौ ?—मार्गो-नरकान्तयङ्गमुप्यगमनपद्धतिः, वर्त्तमान-
सामीप्य वर्त्तमानदर्शनाच्च भविष्यतीति नास्तीत्युक्तम्,
यदि वा—तस्मिन्नेव जन्मनि समस्तकर्मक्षयोपपत्तेर्नास्ति
नरकादिमार्गः, कस्येति दर्शयति—विरतस्य-हिंसायाश्च-
वद्वारेभ्यो निवृत्तस्य, इतिगधिकारपरिसमाप्तौ, ब्रवीमा-
ति पूर्ववत्, सुधर्मस्वाभ्यासानमाह, यद्भगवता वीरव-
र्द्धमानस्वामिना दिव्यज्ञानेनार्थानुपलभ्य वाग्योगेनोक्तं तद-
हं भवतां ब्रवीमि, न स्वमतिविरचनेनोति । (आचा०)
(अविरतवादी परिग्रहवानिति ' पारगहावन्त ' शब्दे
पञ्चमभागे १६७ पृष्ठ गतम् ।)

आवंती केयावंती लोयमि अपरिग्रहावंती एणमु चैव
अपरिग्रहावंती, मोच्चावई मेहावी पंडियाण निमाभि-
या समियाए धम्मे आरिणहिं पवइए जहिय्थ मए
संधी भोसिए एवमन्नंथ संधी दुजोसए भवइ, त-
म्हा वेमि नो निहणिज वीरियं । (सू०-१५१)

यावन्तः केचन लोकेऽपरिग्रहवन्तो विरता यतय इत्यर्थः,
ते सर्वे एतदप्येव अल्पादिषु द्रव्येषु त्यक्तेषु सत्स्वपरिग्रह-
वन्तो भवन्ति, यदि वेतप्येव पदसु जायन्तिकांषु ममत्वा-
भावादपरिग्रहा भवन्ति । स्यात्, कथमपरिग्रहभावः स्या-
दित्याह— ' मोच्चा ' इत्यादि, ' वइ ' ति सुच्यत्येन हि-
तीयाथै प्रथमा, अतो वाचं—तीर्थकराज्ञामागमरूपां धृ-
त्वा—आकर्ण्य मेधावी—मर्यादाव्यवस्थितः सश्रुतिको
हयोपादेयपरिग्रहप्रवृत्तिज्ञः, तथा पण्डितानां गणध-
राचार्यादीनां विधिनियमात्मकं वचनं निशम्य सचि-
त्ताचित्तपरिग्रहपरित्यागादपरिग्रहो भवति । स्यादेतत् '
कदा पुनरुपन्ननिगवरणज्ञानानां तीर्थकृतां वाग्योगा भ-
वति येनासावाकर्ण्यते ? उच्यते-धर्मकथाऽवनरे, कि-
म्भूतस्तेः पुनर्धर्मः प्रवेदित इत्यारोकापनोदार्थमाह ' स-
मिय ' ति समता—समशुचिमतया तथाऽऽर्थधर्मः प्रवे-
दित इति । उक्तं च— " जो चंदेण वाहुं, आलिपइ
वा भिणावतच्छेत्ति । संथुणइ जो अ णिदति, महोसि-
णो तत्थ समभावा ॥ १ ॥ " यदिवा—आयंसु—देशभाषाच-
रित्राऽऽयेषु समतया भगवता धर्मः प्रवेदितः, तथा
चोक्तम्— " जहा पुणस्स कथइ तहा तुच्छस्स क-
थइ " त्यादि, अथवा—शमिनो भावः शमिता तथा स-
र्वहयधर्मागतीयवृत्तिभिः आर्थैः प्रकण्ठेणादौ वा धर्मो
वेदितः—प्रवेदितः, इन्द्रियोऽन्द्रियोपशमनं तीर्थकृद्धर्मः
प्रज्ञापित इति यावत् । स्याद्—अन्येगपि स्वाभिप्रायेण
धर्माः प्रवेदिता एधेत्यतस्तद्व्युदासार्थं भगवानेवाह—
' जहंथ ' त्यादि, सदेवमनुजायां पर्यदि भगवानेवमाह-
यथाऽत्र मया ज्ञानादिको मोक्षसन्धिः ' भोसिआ ' ति सं-
वित इति, यदिवा-अत्र-अस्मिन् ज्ञानदर्शनचारित्र्यात्म-
कं मोक्षमार्गं समभावान्मके इन्द्रियोऽन्द्रियोपशमरूपे
मया—मुमुक्षुणा स्वत एव सन्धानं सन्धिः कर्मसन्त-
तिः, सन्धीयत इति वा भवाद्वयान्तरमनेनोति सन्धिः-
अष्टप्रकारकर्मसन्ततिरूपः, स भोपितः—क्षपितः अतो

य एव तीर्थकृद्भूमौऽभिहितः स एव मोक्षमार्गो नाऽ-
पर इत्येतदवाह—यथाऽत्र मया सन्धिर्भोषितः एवमन्यत्र
अन्यतीर्थिकप्रणीतिं मोक्षमार्गे सन्धिः कर्मसन्धिरूपः
दुर्भोषो भवति—दुःक्षयो भवति . अनर्माचीनतया त-
दुपायाभावात् , यदि नाम भगवताऽत्र कर्मसन्धिर्भोषि-
तस्ततः किमित्याह—यस्मादस्मिन्नेव मार्गे व्यवस्थितेन
मयाऽपि विकृष्टतरणं तपसा कर्म क्षपितं ततोऽ-
न्योऽपि मुमुक्षुः संयमानुष्ठानं तपसि च वीर्यं नो निह-
न्यात् नो निगूह्येद् अनिगूहितबलवीर्यो भूयाद् एतदहं
ब्रवीमि परमकारुण्यकृद्ब्रह्मदयपरहितकोपदेशदायीत्येतद्दी-
र्घवर्द्धमानस्वाभ्याहः सुधर्मस्वामी स्वशिष्याणां कथयति स्म ।
(आचा०) (अग्रतनसूत्राणि ' धम्म ' शब्दे चतुर्थ-भागे
२६७३ पृष्ठं गतानि ।)

सदाऽऽचार्यत्वेना भवितव्यम् , आचार्येण च हृदोपमे-
न भाव्यम् , तदन्तेवासिना च तपःसमयगुप्तेन निःसंज्ञेन
च विहर्त्तव्यमिति , एतत्प्रतिपादनसम्बन्धेनायातस्यास्यो-
द्देशकस्यादिमूत्रम्—

मे वेमि, तं जहा—अविहरणं पडिपुणे समंसि भोमे
चिट्ठइ उवसंतरणं साग्गवमाणं, मे चिट्ठइ सोयमज्झ-
णं मे पासं सुव्वथो गुणे, पासं लोए महेसिणो जे य
पन्नाणमंता पवुद्धा आरम्भोवरया सम्ममेयंति पासह,
कालस्स कंखाए परिव्वयंति नि वेमि । (सू०-१६०)

' से ' शब्दस्तच्छब्दार्थः, यद्गुण आचार्यो भवति तदहं
तीर्थकरोपदेशानुसारं ब्रवीमीति , तद्यथेति वाक्योप-
न्यासाथं, अपिशब्दो भङ्गमुच्चयार्थः , तं चामी भङ्गाः
एको हृदो— जलाशयः परिगलत्स्रोताः पर्यागलत्स्रो-
ताश्च , सीतासीतादाप्रवाहहृदवन् , अपरस्तु परिगलत्स्रो-
ताः नो पर्यागलत्स्रोताः, पद्महृदवन् , तथा अपरो नो
परिगलत्स्रोताः पर्यागलत्स्रोताश्च, लवणादधिधन् , अ-
परस्तु नो परिगलत्स्रोता नो पर्यागलत्स्रोताश्च, मनुष्य-
लोकाद्वहिः समुद्रवन् । तत्राऽऽचार्यः श्रुतमङ्गीकृत्य प्रथम-
भङ्गपतितः, श्रुतस्य दानग्रहणसद्भावात् , सांप्रगायिक-
कर्मापेक्षया तु द्वितीयभङ्गपतितः , कपायोदयाभावेन
ग्रहणाभावात्तपःकायोत्सर्गादिना क्षपणोपपत्तेश्चति , आ-
लोचनामङ्गीकृत्य तृतीयभङ्गपतितः आलोचनाया अप्र-
तिश्रावित्वान् , कुमारो प्रति चतुर्थभङ्गपतितः, कुमारस्य
हि पेशनिर्गमाभावात् , यदिचा— धर्मिभेदेन भङ्गा यो-
ज्यन्ते—तत्र स्थिरकल्पिकाचार्याः प्रथमभङ्गपतिनाः ,
द्वितीयभङ्गपतितस्तीर्थकृत् , तृतीयभङ्गपत्यस्त्वहानन्दिकः ,
स च कचिदर्थपरिसमाप्तावाचायाद्विनिर्णयसद्भा-
वान् , प्रत्येकबुद्धास्तुभयाभावाच्चतुर्थभङ्गस्था इति , इह
पुनः प्रथमभङ्गपतितेनोभयसद्भाविनाऽधिकारः , तथा-
भूतस्यैवायं हृदष्टान्तः , स च हृदो निर्मलजलस्य
प्रतिपृष्णो जलजः सर्वबुद्धेःपशोभितः समं भूभागं विद्य-
मानोदकनिर्गमप्रदेशो नित्यमेव तिष्ठति , न कदाचिच्छो-
षमुपयाति , सुखोत्तारावतारसमन्वितः , उपशान्तम-अ-
पगतं रजः कालुष्यापादकं यस्य स तथा , नानाविधोऽथ
यादसां गणान् संवृज्जन् सह वा यादोर्गणैरामानमागन्त

प्रतिपालयन् सारत्तन् तिष्ठतीत्येषा क्रिया प्रकृतैव । यथा
चासौ हृदस्तथाऽऽचार्योऽपीति दशयति—सः—आचार्यः
प्रथमभङ्गपतितः पञ्चविधाचार्यसमन्वितोऽष्टविधाचार्यस-
म्पदुपेतः, तद्यथा—आचार्यं सुअं सर्गरे, वणं वायणमं
पञ्चोगमइ । एण सुसंपया खलु, अट्टमिआ सङ्कटपरिहा
॥ १ ॥ " पदत्रिंशद्गुणगणाधारे हृदकल्पो निर्मलज्ञानप्रति-
पूर्णः समं भूभाग इति संसृष्टादिदोषग्रहेण सुखविहारं
क्षेत्रं समो वा ज्ञानदर्शनचारित्राख्यो मोक्षमार्गः उपशम-
वतां तत्र तिष्ठति—समध्यास्ते , किंभूतः , उपशान्तरजः
उपशान्तमोहनीय इति, किं कुर्वन् ? , जीवनीकामान् र-
क्षन् स्वतः परतश्च सदुपदेशदातॄणां नरकादिपाताङ्घ्रि-
' श्रोतोमध्यगत ' इत्यनेन प्रथमभङ्गपतितं स्थविराचार्य-
माह—तस्य हि श्रुतार्थदानग्रहणसद्भावात् श्रोतोमध्यग-
तव्यम् , स च किंभूतः स्यादित्याह—सः—आचार्योऽ-
क्षोभ्यहृदकल्पः , सर्वतः—सर्वप्रकाशतयैन्द्रियतोऽहोन्द्रियरूप-
या गुण्या गुप्त इत्येतत्पश्य आचार्यव्यतिरेकेणान्येऽन्ये-
वम्भूता बहवः साधवः सम्भवन्तीत्येतच्चिर्दिदुल्लुगह-इह-
मनुष्यलोकां पूर्वव्यावर्णितस्वरूपाः महर्षयो—महामुनयः स-
न्ति इत्येतत्पश्य, किंभूतास्ते महर्षय इत्यत आह—न के-
वलमाचार्या हृदकल्पा ये चान्ये साधवस्तेऽपि हृदकल्पा-
किंभूताः ? , प्रकरणे ज्ञायतेऽनेनेति प्रज्ञानम्—स्वप्राप्त-
भासकत्वादागमस्तदन्तः—प्रज्ञानवन्तः आगमस्य वेत्तार
इत्यर्थः , तज्ज्ञा अपि मोहादयात् कचिद्धेनराहण्या-
सम्भवं ज्ञेयगहनतया संशयानाः न सम्पक्कं श्रद्धानं वि-
दधुरित्यतो विशिष्यति, प्रबुद्धाः—प्रकरणे यथैव तीर्थ-
कृदाह तथवावगततत्त्वाः प्रबुद्धाः , तथाभूता अपि कर्म-
गुरुत्वाच्च सावधानुष्ठानधिराते कुर्वुरित्यतो विशिष्यति-
आरम्भोपरताः आरम्भः—साधयो यागस्तस्मादुपरता आ-
रम्भोपरताः , एतच्च न मदुपगमेन ग्राह्यम् अपि तु स्वतः
एव कुशाग्रीयया बुद्ध्या विचार्यमित्याह—एतच्चमया
प्राक्कं तत्त्वमयं मध्यस्था भूत्वा समर्थादं व्ययमपि पश्यतः
अपि चैतत्पश्यत—कालः—समाधिग्रहणकालस्तदभिका-
ङ्क्षया साधवो मोक्षाध्वनि-संयमे परिः—समन्नाद् व्रजन्ति
परिव्रजन्ति—उपगच्छन्ति, इतिरतिशयपरिसमाप्तौ, ब्रवीमी-
त्येतत्प्रकरणोद्देशकाध्ययनश्रुतरुक्त्वाङ्गपरिसमाप्तौ प्रयुज्यते,
तदिहाधिकारपरिसमाप्तौ द्रष्टव्यमिति ।

आचार्याधिकारं परिसमाप्य विनियवत्कृत्यतामाह—

वितिगिच्छममाधत्तेणं अप्पाणेणं नो लहइ समाहिं,
मिया वेगे अणुगच्छंति अमिना वेगे अणुगच्छंति .
अणुगच्छमाणेहि अणुगच्छमाणे कहे न निविजे ? ।
(सू०-१६१)

विचिकित्सा या चित्तनिष्पत्तिः यथा—इदमप्यस्तीत्येव-
माकारा, युक्त्या समुपपत्तेऽप्यर्थं मतिविधयो मोहादयाद्
वति , तथाहि—अस्य महत्तपःकेशस्य निकृताकणक-
वर्णनिःस्वादस्य स्थानं सफलता न वेति ? , कुपीयला
दिक्रियाया उभयथाऽप्युपलब्धिरिति , इयं च मतिर्मे-
ध्यावांशानुव्याज्जति ज्ञेयगहनत्वाच्च , तथाहि—अध-
स्त्रिविधः सुप्ताधिगमो, दुरधिगमो—अधिगमश्च, श्रोतारं

ति भिद्यते, तत्र सुखाधिगमो यथा चक्षुष्मतश्चित्रकर्म-
निपुणस्य रूपसिद्धिः, दुर्गधिगमस्त्वनिपुणस्य, अनधिग-
मस्त्वन्धस्य, तत्रानधिगमरूपोऽवस्थेव, सुखाधिगमस्तु
विचित्रिकित्साया निपय एव न भवति, देशकालस्वभाव-
विप्रकृष्टस्तु विचित्रिकित्सागोचरीभवति । तस्मिन् धर्माध-
र्माकाशादौ या विचित्रिकित्सेति, यदि वा—' विद्विगच्छ '
त्ति विद्वज्जुगुप्सा, विद्वांसः—साधवो विदितसंसारस्वभा-
वाः परित्यक्तमस्तसङ्गास्तपां जुगुप्सा—निन्दा अस्नानात्
प्रस्वेदजलक्लिन्नमलत्वाद्दुर्गन्धवपुस्तान्निन्दति—को दापः
स्यार्थादि प्रासुकेन वारिणाऽङ्गुष्ठालने कुर्वीरघ्नित्यादिजुगु-
प्सा तां विचित्रिकित्सां विद्वज्जुगुप्सां वा सम्यगापन्नः—प्रा-
प्तः आत्मा यस्य स तथा तेन विचित्रिकित्सासमापन्ना-
त्मना नोपलभते समाधिम्—चित्तस्वास्थ्यं ज्ञानदर्शनचा-
रित्रात्मको वा समाधिस्ते न लभते, विचित्रिकित्साकलुषि-
तान्तःकरणो हि कथ्यनोऽप्याचार्यस्य सम्यक्वाक्यां
बोधिं नावाप्नोति । यश्चावाप्नोति स गृहस्थो वा स्याद्य-
तिवेति दर्शयितुमाह— सिताः— पुत्रकलत्रादिभिरव-
कङ्काः, वाशब्द उत्तरापन्नया पत्नान्तरमाह— एके ल-
घुकर्मणः सम्यक्त्वं प्रतिपादयन्तमाचार्यमनुगच्छन्ति-
आचार्योक्तं प्रतिपद्यन्ते, तथा अमिता वा गृहवासविमुक्ता वा
एके-विचित्रिकित्सादिगहिता आचार्यमार्गमनुगच्छन्ति । ते-
षां च मध्ये यदि कश्चित् कङ्कटुकदेश्यः स्यात् स तान्
प्रभूताननपाचीनमार्गप्रतिपन्नानवलोक्यासावपि कम्मवि-
रतः प्रतिपद्यतापीति दर्शयितुमाह—आचार्योक्तं सम्य-
क्त्वमनुगच्छद्भिर्विरताविरतैः सह संवसेस्तेर्वा चोद्यमानोऽ-
ननुगच्छन्-अप्रतिपद्यमानः कथं न निर्वेदं गच्छेद्? असदनुष्ठा-
नस्य मिथ्यात्वादिरूपां विचित्रिकित्सां परित्यज्याऽऽचार्योक्तं
सम्यक्त्वमव प्रतिपद्यन्त्यर्थः, यदि वा-सितासितैराचार्यो-
क्तमनुगच्छद्भिर्विरगच्छद्भिर्विधुष्यमानैः सद्धिः कश्चिदज्ञानोद-
यान्मतिजाड्यतया क्षपकार्दश्वप्रव्रजिनोऽप्यननुगच्छन्-
अनवधारयन् कथं न निर्विद्यते?, न निर्वेदं तपःसंयमयोग-
च्छेत्? निर्विलेश्वेदमपि भावयेत्, यथा-नाहं भव्यः स्यां न च
मे संयतभावोऽप्यस्तीति, यतः-स्फुटविकटमपि कथितं ना-
वगच्छामि, एवं च निर्विण्णस्याचार्याः समाधिमाहुः—
यथा—भोः साधो ! मा विपादमवलम्बिष्ठाः, भव्यो भवान्,
यतो भवता सम्यक्त्वमभ्युपगतम्, तच्च न ग्रन्थिभेदमुत्,
तद्भेदश्च न भव्यत्वमुत्, अभव्यस्य हि भव्याभव्यशङ्काया
अभावादेति भावः ।

किं चायं विरतिपरिणामो द्वादशकपायत्तयोपशमाद्य-
न्यतमसङ्गावे सति भवति, स च भवताऽवाप्तः, तदेव द-
शनचारित्रमोहनीयं भवतः क्षयोपशमं समागतं, दर्शनचा-
रित्रान्यथापुपन्नं, यत्पुनः कथ्यमानोऽपि समस्तपदार्थाव-
गतिर्न भवति तज्ज्ञानावरणीयावजुम्भतम्, तत्र च ध्रुजान-
रूपं सम्यक्त्वमालम्ब्यनामत्याह—

तमेव सच्चं नीमकं, जं जिणेहि पवेइयं । (मू०-१६२)

यत्र क्वचित्स्वसमयपरसमयज्ञाऽऽचार्याभावान् मूढमन्यव-
हितार्तान्द्रियपदार्थपूर्यमाणजट्टप्रान्तसम्यग्हेत्वभावाच्च—
ज्ञानावरणीयोदयेन सम्यग्ज्ञानाभावेऽपि शङ्काविचित्रि-
त्सादिगहित इदं भावयेत्, यथा—तदेव सत्यम्—अवि-

तथम्, निःशङ्कमिति—अहं दुक्तावत्यन्तसूक्ष्मत्वतीन्द्रियेषु
केवलागमग्राह्यत्वेनैवेव स्यात्, एवं वा इत्यवमाकारा सं-
शान्तिः—शङ्का निर्गता शङ्का यस्मिन् प्रवेदने तन्निःशङ्कम्, य-
त्किमपि धर्माधर्माकाशपुद्गलादिप्रवेदिनम्, कैः?—जिनैः-
तीर्थकरैः रागद्वेषजयनशीलैः, तत्तथ्यमेवेत्येवम्भूतं ध्रुजानं
विधेयं सम्यक्पदार्थानवगमेऽपि, न पुनर्विचित्रिकित्सा कारयेति।
किं यत्तरेपि विचित्रिकित्सा स्याद्येनदमभिधीयते?, संसा-
रान्तर्वर्तिनो मोहोदयात्तत्किं? यत्र स्यादिति, तथा चागमः—
—“ अन्धि णं भेत ! समणा वि निग्गंथा कंखामोहणिज्जं
कम्मं वेदंति !, हंता अन्धि, कहंनं समणा वि निग्गंथा कं-
खामोहणिज्जं कम्मं वेयंति !, गोयमा ! तेसु तेसु नाणन्तरे—
सु चरित्तंतरेसु संकिया कंखिया विद्विगच्छासमावन्ना भेय-
समावन्ना कलुनसमावन्ना, एवं खलु गोयमा ! समणा वि
निग्गंथा कंखामोहणिज्जं कम्मं वेदंति, तत्थालंवरं 'तमेव सच्चं
णीसकं जं जिणेहि पवेइयं,' से णूणं भेत ! एवं मणं धारेमाणे
आणाण आराहण भवति ?, हंता गोयमा ! एवं मणं धारेमाणे
आणाण आराहण भवति " किं चान्यत्?—“ वीतरागा हि
सर्वन्ना, मिथ्या न वुवन्ते कच्चिन् । यस्मात्तस्माद्वचस्तेषां,
तथ्यं भूतार्थदर्शनम् ॥ १ ॥ ” इत्यादि ।

सा पुनर्विचित्रिकित्सा प्रविशजिपोभवत्यागमा-
परिकर्मितमतेः, तत्राप्यन्तःपूर्वोक्तं
भावयितव्यमित्याह—

सद्धिस्स णं समणुवस्स संपव्वयमाणस्स समियं ति
मन्नमाणस्स एगया समिया होइ १, समियं ति मन्नमाणस्स
एगया असमिया होइ २, (मू०-१६३+)

श्रद्धा—धर्मेच्छा सा विद्यते यस्यासौ श्रद्धावांस्तस्य
समनुज्ञस्य—संविश्रविद्वाग्भिर्भावितस्य संविश्रादिभिर्वा
गुणैः प्रव्रज्यार्हस्य संप्रव्रजतः—सम्यक्प्रव्रज्यामभ्युपगच्छतो
विचित्रिकित्सा-शङ्का भवेत्, तत्रैतस्य सम्यग्जीवादपदार्था-
वधारणाशक्त्येवमुपदेष्टव्यम्, यथा—तदेव सत्यं निःशङ्कं य-
ज्जिनैः प्रवेदिनमिति, तदेवं प्रव्रज्यावसरे तदेव सत्यं निःशङ्कं
यज्जिनैः प्रवेदिनमित्येव यथोपदेशं प्रवर्तमानस्य प्रवर्द्धमान-
कण्डकस्य सत उत्तरकालमपि तदधिकता तत्समता त-
न्यूनता तदभावो वा स्यादित्येवंरूपां विचित्रपरिणामतां
दर्शयितुमाह—तस्य श्रद्धावनः समनुज्ञस्य संप्रव्रजतस्तदेव
सत्यं निःशङ्कं यज्जिनैः प्रवेदिनमित्येतत्सम्यगित्येव मन्यमान-
स्य एकदा—इति उत्तरकालमपि शङ्काकाङ्क्षाविचित्रिकित्सादि-
हिततया सम्यगेव भवति—न तीर्थकरभाषणे शङ्काद्युत्पद्यत
इति ? । कस्यचित्तु प्रव्रज्यावसरे श्रद्धानुसारितया सम्य-
गिति मन्यमानस्य तदुत्तरकालमधीतान्वीजिकीकस्य दुर्ग-
हीतहेतुदृष्टान्तलेशस्य ज्ञयगहनताव्याकुलितमतेः 'एकदे' ति
मिथ्यात्वांशोदयेऽसम्यगिति भवान्, तथाहि—असौ सर्वन-
यसमूहाभिप्रायतया अनन्तधर्माध्यासितवस्तुप्रसाधने स-
ति मोहादिकनयाभिप्रायैकांशसाधनाय प्रक्रमते, यदि नि-
त्यं कथमनित्यमनित्यं चकथ नित्यमिति, परस्परपारहार-
लक्षणतयाऽनयोरवस्थानात्, तथाहि—अप्रच्युतानु-पन्नस्थि-
रेकस्वभावं हि नित्यम् अतोऽन्यप्रतिक्षणविशगरूपमनि-
त्यमित्येवमादिकमसम्यग्भावमुपयाति, न पुनर्विवेचयति,

यथा—अनन्तधर्माध्यासितं वस्तु सर्वतयसमूहात्मकं च दृशतमतिगहनं मन्दधिषां श्रद्धागम्यमेव न हेतुतोभ्यसिति । उक्तं च—“ सर्वतयैरित्येतनैगमसंप्रदायै—रेकैकशा विहितती-
थिकशास्त्रैर्यत् । निष्ठां गते बहुवधगमपर्ययैः, श्रद्धय-
मेव वचने न तु हेतुगम्यम् ॥ १ ॥ ” इत्यादि, यतो हेतुः प्र-
वर्तमानः एकनयामिप्रायेण प्रवर्तते, एकं च धर्मं साधयत्, सर्वधर्मप्रसाधकस्य हेतारसम्भवादिति २ । (‘ असमिय ’
शब्दे प्रथमभागं ८४४ पृष्ठे सूत्रं गतम् ।) व्याख्या चैयम् यदि
हि पौष्टलिकः शब्दो न स्यात् ततस्तत्कृतावनुग्रहोपघातो श्र-
वणन्द्रियस्य न स्याताम्, अमूर्तत्वादाकाशवदित्यादिकं
सम्यग् भवति ३ । कस्यचित्वागभाषागमिलितमतः कथ-
मेकैव संयमेन परमाणोलोकान्तगमनमित्यादिकमसम्य-
गिति मन्यमानस्यैकदन्ति—कुहेतुवितर्काविभावावसरे नित
रामसम्यगैव भवति, तथाहि—चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य लोक-
स्याद्यन्ताकाशप्रदेशयोः समयाभेदतया यौगपद्यसंस्पर्शान्
तावन्मात्रता परमाणोः स्यात्, प्रदेशयोलोकान्तद्वयगतयो-
र्वैक्यमित्यादिकमसम्यगिति भवति, न त्वसौ स्वाप्रहावपृ-
णत् भावयति, यथा—विस्त्रसा परिणामेन शीघ्रगतिव्यान्
परमाणोरिक्तमयेनासंख्येयप्रदेशातिक्रमणम्, यथाहि—अङ्गु-
लिद्वयमेकसमयेनासंख्येयानप्याकाशप्रदेशानतिलहयति
एतदेव कुत इति चेत्, न हि दृष्टेऽनुपपन्नं नाम, न च सकल-
प्रमाणप्रत्यक्षसिद्धे अर्थेऽनुमानमन्वेष्टव्यम्, तथाहि—यद्यने-
कप्रदेशातिक्रमणं सामयिकं न भवत् ततोऽङ्गुलमात्रमपि
क्षेत्रमसंख्येयसमयातिक्रमणीयं स्यात्, तथा च सति दृष्टे-
ष्टवाधाऽऽपद्यतेति, यत्किञ्चिदन्त ४ ।

साम्प्रतं भङ्गकोपसंहारद्वारेण परमार्थमाविर्भावयन्नाह—

ममियं ति मन्त्रमाणस्स समिया वा असमिया वा समि-
आ हाइ उवेहाए ५, असमियं ति मन्त्रमाणस्स समिया
वा असमिया वा असमिया हाइ उवेहाए ६, उवेहमाणो
अणुवेहमाणं बूया—उवेहाहि समियाए, इच्चं तत्थ संधी
भोमिआ भवइ, से उड्डियस्स ठियस्स गइं समणुपासह,
इत्थ वि बालभावे अप्पाणं नो उवदंसिजा । (सू० १६३+)

सम्यगित्येवं मन्यमानस्य शङ्काविचिकित्सादिगहितस्य स-
तस्तद्वस्तु यत्नेन तथारूपतयैव भावितं तत्सम्यग्वा स्या-
दसम्यग्वा, तथापि तस्य तत्र सम्यगुत्प्रेक्षया—पर्यालो-
चनया सम्यगैव भवति, ईर्यापथोपयुक्तस्य क्वचित्प्राणयु-
पमदवत् ५ । साम्प्रतमेतद्विपर्ययमाह—असम्यगिति कि-
ञ्चिद्वस्तु मन्यमानस्य शङ्का स्यादर्वादर्शितया द्रष्टव्यस्य
सतस्तद्वस्तु सम्यग्वा स्यादसम्यग्वा, तस्य तदसम्यगयो-
त्प्रेक्षया असम्यक्पर्यालोचनतयाऽशुद्धाध्यवसायतयेति—
यावत् ‘ यद्यथा शङ्क्येनतत्तथैव समापद्यते ’ ति व-
चनादिति ६ ॥ यदि वा—“ समियं ति मन्त्रमाणस्स ” इत्या-
द्यन्यथा व्याख्यायते—शमितो भावः शमिता इति—उ-
पप्रदेशेन, तामेतां शमितां मन्यमानस्य शुभाध्यवसायि-
नः ‘ एकदं ’ न्युत्तरकालमपि शमितैव भवति—उपशम-
वत्तैवोपजायते, अन्यस्य तु शमितामपि मन्यमानस्य-
कथायोदयादशमितोपजायते इति, अनया दिशोत्तरभङ्ग-
वपि सम्पुण्ययुज्या—योज्यमिति । तदेवं सम्यगसम्यगित्ये-

वं पर्यालोचयन्नपरम्याप्युपदेशानायाजमिति, आह च—
आगमपरिक्लिप्तमतिव्याध्यायस्थितपदार्थस्यभावदर्शित—
या सम्यगसम्यागति चोत्प्रेक्षमाणः—पर्यालोचयन्नपरमनु-
त्प्रेक्षमाणं गङ्गिकायुधप्रवाहप्रवृत्तं गतानुगतिकन्यायानु-
सारिणं शङ्कया वाऽपधावन्तं दृष्ट्वात्, यथा—उत्प्रेक्षस्व—प-
र्यालोचय सम्यग्भावेन माध्यस्थ्यमवलम्ब्य किमेतदहं दुः-
जीवादितत्त्वं घटामियस्याहोर्वाश्वेन्नैत्यक्षणीं निर्मात्य चि-
न्तयेति भावः, यदिवा—उत्प्रेक्षमाणः संयमम् उत्—प्राच-
ल्येनेत्तमाणः—संयमे उद्यच्छन्ननुत्प्रेक्षमाणं दृष्ट्वात्, यथा—
सम्यग्भावापन्नः सन् संयममुत्प्रेक्षस्व—संयमे उद्योगं कु-
रु । किमवलम्ब्येत्याह—इत्येवं—पूर्वोक्तं प्रकरणं तत्र—
तस्मिन् संयमे सन्धिः—कर्मसन्ततिरूपा भोषतः—
क्षपितो भवति, यदि संयमे सम्यग्भावे चोत्प्रेक्षणे स्या-
त्, नान्यथेति । सम्यगुत्प्रेक्षमाणस्य च यस्यात्तदाह—
(से) तस्य—सम्यगुत्थानेनास्थितस्य निःशङ्कस्य श्रद्धावतः
स्थितस्य गुरुकुलं गुरोराज्ञायां वा या गतिर्भवति—या-
पदवी भवति तां सम्यगनुपश्यत यूयम्, तद्यथा—सक-
ललोकश्लाघ्यता ज्ञानदर्शनस्थैर्यं चारित्र्यं निष्प्रकम्पता
श्रुतज्ञानाधारता च स्यादिति, यदिवा—स्वर्गापवर्गादिका
गतिः स्यात्, तां पश्यन्ति सम्यग्धः, अथवा—उत्थित-
स्य—संयमोद्यागवतः तदभावेन च स्थितस्य पार्श्वस्थाद-
र्गतिम् सकलजनेपहास्यरूपाधमस्थानगतिं वा पश्यन्-
ति । तदेवमुक्ततरयेगतिमुपलभ्य पञ्चविधाचारसारं प्र-
कमितव्यम्, यदि नामानुपस्थितस्य विरूपा गतिर्भवति
ततः किमित्याह—अत्रापि—अन्येमे—बालभावरूपे इतर-
जनाचारिते आत्मानं सकलकल्याणास्पदं नोपदर्शयेत्,
बालानुष्ठानविधायी मा भूदिति यावत्, तथाहि—या-
लाः शाक्यकापिलादयस्तद्भाविनो बालभावमाचरन्ति, व-
क्ति च—नित्यत्वाद्मूर्त्तत्वाच्चात्मनः प्राणानिपात एव
नास्याकाशस्येव, न हि वृक्षादिच्छेदे दाहं वाऽऽकाश-
स्य भिदा प्राणो वा स्यात् एवमात्मनोऽपि शरीरविकारेऽ-
विकारित्वम् । उक्तं च—“ न जायते म्रियते वा कदाचि-
न्नायं भूत्वा भवितेति ॥ ” “ नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि,
नैनं दहति पावकः । न चैनं क्लेदयन्त्यापो, न शोषय-
ति मारुतः ॥ १ ॥ अच्छेद्योऽयमदाहोऽयमक्लेयोऽशोष्य एव
च । नित्यः सर्वगतः स्थाणु—गचलोऽयं सनातनः ॥ २ ॥ ”
इत्यादि ॥

अध्यवसायात्तदननादौ प्रवृत्तस्य तत्प्रतिषेधार्थमाह—

तुमंसि नाम मच्चं जं हंतव्यं ति मन्नमि, तुमंसि नाम
मच्चं जं अजावियव्वं ति मन्नमि, तुमंसि नाम मच्चं
जं परियावेयव्वं ति मन्नमि, एयं जं परिधित्तव्वं ति मन्न-
मि, जं उद्वेयं ति मन्नमि, अज्जू चैयपडिबुद्धजीवी,
(सू०—१६४X)

योऽयं हन्तव्यत्वेन भवताऽध्यवसितः स त्वमेव, नाम-
शब्दः सम्भावनायाम्, यथा—भवान् शिखरपाणिपादपार्श्व-
पृष्ठोरुद्रवान् एवमसार्वाप यं हन्तव्यमिति मन्यसे, यथा
च भवतो हननोद्यते दृष्ट्वा दुःखमुपपद्यते एवमन्येवामपि,
तद्दुःखापादनाच्च कालवपानुपङ्गः । इदमुक्तं भवति—

नात्रान्तरात्मनः आकाशदेशस्य व्यापादनेन हिंसा . आप
तु शरीरात्मनः . तस्य हि यत्र क्वचिन्वाधारं शरीरं नि-
तरां दयितं तद्विद्योर्जाकरणमेव हिंसति । उक्तं च—
“ पञ्चेन्द्रियाण्यत्रिविधं बलं च . उच्छ्वासनिःश्वासमथान्य-
दायुः । प्राणा दर्शते भगवद्भिरुक्ता-स्तेषां वियोजीकरणं
तु हिंसा ॥ १ ॥ ” न च संसारस्थस्य सर्वथा अमूर्त्त-
त्वावामिः . येनाकाशस्येव विकारो न स्यात् . सर्वत्रैव
च प्राण्युपमर्दचिकीर्षितायामात्मनुत्पत्ता भावयितव्यस्ये-
तदुत्तरमूर्त्तदर्शयितुमाह—त्वमपि नाम स एव यं प्रेषणा-
दिना आत्मापयितव्यमिति मन्यसे . तथा त्वमपि नाम
स एव यं परितापयितव्यमिति मन्यसे . एवं यं परिग्र-
हानव्यमिति मन्यसे . यमपद्रावयितव्यमिति मन्यसे . अस्मा-
त्त्वमेव . यथा भवतोऽनिष्टापादनेन दुःखमुत्पद्यत एवम-
स्थापीत्यर्थः . यदिवा-यं कार्यं हन्तव्यादितयाऽध्यवस्यसि
तत्रानेकशो भवतोऽपि भावात्त्वमेवासौ . एवं सृष्टावादा-
दावप्यायोऽयम् । यदि नाम हन्तव्यघातकयोरुक्तक्रमेण-
कथं ततः किमन्याह—‘ अञ्जु ’ गति ऋजुः-प्रगुणः सा-
धुगति यावत् . चशब्दोऽवधारणे . एतस्य-हन्तव्यघात-
ककल्पस्य प्रतिशोधः प्रातबुद्धमेतन्प्रातबुद्धं तेन जीवितुं
शीलमस्येत्येतन्प्रातबुद्धजायां साधुत्वेन तत्परिज्ञानेन जीवति
नापर इत्युक्तं भवान् । (आचार्य) (‘ तस्मा ’ इत्यादिमुत्राणि
सव्याख्यानि ‘ आता ’ शब्दं द्वितीयभागे २०० पृष्ठे गतानि ।)

अवधार्य च किं कुर्यादित्याह—

निर्देमं नाददृष्ट्वा मेढावी सुपडिलेहिंया सव्वओ सव्व-
प्पणा मम्मं समभिन्नाय . इह आगमो परिच्छाए णिट्ठि-
यड्ढी धीरे आगमेण सया परकमे । (सू० १६८)

निर्दिश्यत इति निर्देशः तीर्थकराद्युपदेशस्ते नातिवर्तेत
मेढावी—मर्यादायामितं । किं कृत्वा निर्देशं नातिव-
र्तेत्यत आह—सुपडु प्रत्युपेक्ष्य हेयोपादेयतया तीर्थि-
कवादान् सब्रजवादे च सधेतः—सर्वैः प्रकारैर्द्रव्यज्ञत्र-
कालभावस्वरूपैः सर्वात्मना सामान्यविशेषात्मकतया पदा-
र्थान् पर्यालोच्य सह सम्मन्यादिकेण परिच्छिद्य सदाऽऽ-
चार्यनिर्देशवर्ती तीर्थिकवादिनाकरणं कुर्यात् . किं च-
कृत्वेत्यत आह—सम्यगेव स्वपरतीर्थिकवादान् समभि-
न्नाय—बुद्ध्वा ततो निराकरणं कुर्यात् । किं च—इह—
अस्मिन् मनुष्यलोके आरमणनारागो रतिरित्यर्थः . स चा-
रामः परमार्थाचन्तायामात्यन्तिकैकान्तिकरतिरूपः संयमः
तमात्यवनपरिहृत्या परिहृत्या आलीनो गुप्तश्च परिमंजु-
संयमानुष्ठानं विहंत् . किंभूत इत्याह—निष्ठितो-मोक्ष-
स्तनार्थी . यदि वा—निष्ठितः—परिसमाप्तः अथा—प्रयोजनं
यस्य स निष्ठितार्थः वीरः—क्रमविदारणसहितः सन्
आगमेन—सर्वज्ञप्रणीताचारादिना सदा—सर्वकालम् परा-
क्रमेणः क्रमेणैव प्रति मोक्षार्थं वा गच्छेत् . इति—
अधिकारपरिसमाप्तो ब्रवीमीति पूर्ववत् ।

किमर्थं पुनः पोत पुन्येनोपदेशदानमित्याह—

उट्ठं सोया अदे मोवा . तिरियं मोया वियाहिया ।

एण मोया वि अक्खाया . जेहिं संगति पामह ॥ १ ॥

श्रोतांसि—कर्मास्त्रवद्वागणि तानि च प्रतिभवाभ्यासा-

द्विषयानुबन्धादीनि गृह्यन्ते . तत ऊर्ध्वं श्रोतांसि—वैमा-
निकाङ्क्षनाऽभिलाषच्छ्वा वैमानिकसुखनिदानं वा . अधो-
भवनपातसुखाभिलाषिता . तिर्यग्—व्यन्तरमनुष्यनिर्याग-
पयेच्छ्वा . यदि वा—प्रज्ञापकापत्तयोर्ध्वं—गिरिशिखरप्राग्भार-
नितम्बप्रपातोदकादीनि अधोऽपि—श्वधनर्दीकूलगुहालय-
नादीनि . तिर्यग्प्रागमसभाऽऽवसथादीनि प्राणिनां विष-
योपभोगस्थानानि विविधमाहितानि—प्रयागविश्रसाभ्यां स्व-
कर्मपरिणत्या वा जनितानि व्याहितानि . पतानि च
कर्मास्त्रवद्वागणीति कृत्वा श्रोतांसीव श्रोतांसि . एभि-
श्च त्रिभिः प्रकारैरप्यन्यैश्च पापोपादानहेतुभूतैर्यैः सङ्गम-
प्राणिनामासक्तिं कर्मानुपहं वा पश्यत . इति—हेतौ . त-
स्मात्कर्मानुपह्नात् कारणादेतानि श्रोतांसीत्यतोऽपि दर्शय-
ते . आगमेन सदा पराक्रमेण इति ।

आवट्ठं तु पेहाए इत्थ धिरमिज वेयवी . विणइत्तु सोयं
निकखम्म एसमहं अक्खमा जाणइ पासइ पडिलेहाए ना-
वकंखइ इह आगइ गइ परिन्नाय । (सू०-१६९)

रागद्वेषकपायविषयावर्त्तं कर्मवन्धावर्त्तं वा तुशब्दः
पुनःशब्दार्थे . भावावर्त्तं पुनरुपेक्ष्य अत्र—अस्मिन् भा-
वावर्त्तं विषयरूपं वेदयिद्—आगमयिद् धिरमेद्—आन्त्र-
वद्धारनिर्गमे विदध्यात् . पाठान्तरं वा “ विवेकं किट्ठ
वेदधी ” आस्त्रवद्धारनिर्गमेन तज्जनितकर्मविवेकम्—अ-
भावं कीर्त्तयति—प्रतिपादयति वेदविदिति । आस्त्रवद्धार-
निर्गमेन च यत्स्यात्तदाह—स्रोतः—आस्त्रवद्धारं तद्वि-
नेतुम्—अपनेतुं निष्क्रम्य—प्रवज्य एष इति—प्रत्यक्षः
प्रस्तुतार्थस्य चावश्यंभावितादेष इति प्रत्यक्षवाचिना स-
र्वनाम्नाङ्का यः कश्चादित्यर्थः महान्—महापुरुषः अति-
शयिककर्मविधायी . एवम्भूतश्च किंविशिष्टः स्यादिति दर्-
शयति—अकर्मा—नास्य कर्म विद्यत इत्यकर्मा . क-
र्मशब्देन चात्र घातिकर्मविचक्षितम् . तद्भावाच्च जाना-
ति विशेषतः . पश्यति च सामान्यतः . सर्वाश्च लक्ष्यो
विशेषोपयुक्तस्य भवन्तीत्यतः पूर्वं जानाति पश्चाच्च प-
श्यति । अनेन च क्रमोपयोग आविष्कृतः . स चोपपन्न-
दिव्यज्ञानस्त्रलोकायललामचूडामणिः सुरासुरनन्दैकपूज्यः
संसारार्णवपारवर्त्ती विदितवेद्यः सन् किं कुर्यादित्याह-
स हि—ज्ञातश्चेयः सुरासुरनरपहितां पूजामुपलभ्य
कृत्रिमामनित्यामसारां सोपाधिकां च प्रत्युपेक्ष्य—पर्या-
लोच्य हृषीकविजयजनितसुखानिःस्पृहतया तां नाका-
ङ्क्षति—नाभिलषतीति । किं च—इह—अस्मिन् मनुष्य-
लोके व्यवस्थितः सन् उत्पन्नज्ञानः प्राणिनामागतं गतिं
च संसारभ्रमणं तत्कारणं च ज्ञपरिहृत्या ज्ञान्वा प्रत्या-
ख्यानपरिहृत्या निराकरोति ।

तस्मिन्निगकरणे च यत्स्यात्तदाह—

अच्च जईमरणस्स वट्ठमर्गं विक्खायरए . सव्वे स-
रा निपट्ठन्ति . तक्का जत्थ न विज्जइ . मई तत्थ न
गाहिया . ओए . अप्पइट्ठाणस्स खेयमे . से न दीहे
न हस्से न वट्ठे न तंमे न चउरंमे न परिमंढले न
किण्हे न नीले न लोहिण न हालिदे न सुक्खिजे

न सुरभिगंधे न दुरभिगंधे न तिक्ते न कटुए न कसाए न
अंघ्रिले न महुरे न कक्षखंडे न मउए न गरुए न ल-
हुए न उएह न निद्रे न लुक्खे न काऊ न रुहे न
मंगे न इथी न पुरिमे न अन्नहा परिन्ने सन्ने उव-
मा न विज्जए , अरूवी सत्ता , अपयस्म पयं नऽ-
त्थि । (सू०-१७०)

अत्येति—अतिक्रामति जानिश्च मरणं च जानिमरणं
तस्य 'वट्टमभा'ति पन्थानम्—मार्गम् उपादानं कर्म्म-
ति यावत् । तदत्येति—अशेषकर्मक्षयं विधत्ते । तन्त्रया-
च किं गुणः स्यादित्याह—विविधम्—अनेकप्रकारं प्रधान-
पुरुषार्थतयाऽऽग्नेयशास्त्रार्थतया तपःसंयमानुष्ठानार्थत्वेन
(व्याख्याता) मोक्षः—अशेषकर्मक्षयलक्षणो विशिष्टाकाशप्र-
वेशाख्यो वा तत्र गतो—व्याख्यातरतः , आत्यन्तिकैका-
निकानावाधसुखक्षायकज्ञानदर्शनसंपदुपेतोऽनन्तमपि का-
लं संतिष्ठते । किम्भूत इति चेत् , न तत्र शब्दानां प्रवृ-
त्तिः , न च सा काचिदवस्थाऽस्ति या शब्दैरभिधीयते इ-
त्येव प्रतिपादयितुमाह—सर्वे—तिग्वशेषाः स्वर्ग-ध्वनय-
स्तस्माच्चिर्वर्त्तन्ते , तद्वाच्यवाचकत्वमन्धे न प्रवर्त्तन्ते , त-
थाहि—शब्दाः प्रवर्त्तमाना रूपरसगन्धस्पर्शानामन्यतमं
विशेषं संज्ञेतकालगृहीते न तुल्ये वा प्रवर्त्तेरन् , न चैत-
त्तत्र शब्दादीनां प्रवृत्तिर्निमित्तमस्ति , अतः शब्दानभिधे-
या मोक्षावस्थिति । न केवलं शब्दानभिधेया , उपेक्षणी-
याऽपि न सम्भवतीत्याह—सम्भवत्पदार्थविशेषास्तिन्वाध्य-
वसायः , ऊहस्तर्कः—एवमेवं चैतन्म्यात् । स च यत्र न
विद्यते ततः शब्दानां कुतः प्रवृत्तिः स्यात् ? । किमिति
तत्र तर्काभाव इति चेदाह—मनने मतिः—मनसो व्या-
पारः पदार्थचिन्ता सौत्पत्तिकयादिका चतुर्विधाऽपि म-
तिस्तत्र न ग्राहिका , मोक्षावस्थायाः सकलविकल्पाती-
तत्वात् , तत्र च मोक्षे कर्म्मशसमन्वितस्य गमनमाहो-
षिवाक्षकर्मणः ? , न तत्र कर्म्मसमन्वितस्य गमनमस्ती-
त्येतद्दर्शयितुमाह—आजः—एकोऽशपमलकलङ्काङ्कगृहितः , किं
च—न विद्यते प्रतिष्ठानमौदारिकशरीरादः कर्मणो वा य-
त्र सोऽप्रतिष्ठानो—मोक्षस्तस्य खेदज्ञो—निपुणो , यदि वा-
अप्रतिष्ठानो नरकस्तत्र स्थित्यादिपरिज्ञानतया खेदज्ञः ,
लोकनाडिपर्यन्तपरिज्ञानावेदनेन च समस्तलोकखेदज्ञता
आवेदिता भवति । सर्वस्वरनिवर्त्तने च येनाभिप्रायणो-
क्तवांस्तमभिप्रायमाविष्कुर्वन्नाह—सः—परमपदाध्यासी लोका-
न्तक्रोशपङ्कभागक्षेत्रावस्थानोऽनन्तज्ञानदर्शनोपयुक्तः संस्था-
नभाश्रित्य—न दीर्घो न ह्रस्वो न वृत्तो न व्यञ्जो न चतु-
रङ्गो न परिमण्डलो , वर्णमाश्रित्य—न कृष्णो न नीलो न
लोहतो न हारिद्रो न शुक्लो , गन्धमाश्रित्य—न सुरभि-
गन्धो न दुरभिगन्धो , रसमाश्रित्य—न तिक्तो न कटुको
न कषायो नासलो न मधुरः , स्पर्शमाश्रित्य—न कर्कशो न
मृदुर्न लघुर्न गुरुर्न शीतो नाणो न स्निग्धो न रूक्षो , 'न का-
ऊ' इत्यनेन लक्ष्या गृहीता , यदि वा—न कायवान यथा वे-
दान्तवादिनाम्—'एक एव मुक्तात्मा तन्कायमपरं क्षीण-
क्लेश अनुप्रविशन्ति आदित्यरश्मय इवांशुमन्तमिति ,
तथा न रुहः 'रुह बीजजन्मान प्रादुर्भावे च' रोहतीति

रुहः , न रुहोऽरुहः , कर्म्मबीजाभावादपुनर्भावन्यर्थः ,
न पुनर्यथा शाक्यानां दर्शननिकागतो मुक्तात्मनोऽपि पु-
नर्भावापादानमिति । उक्तं च—'दग्धेन्धनः पुनरुपैति भ-
वं प्रमथ्य , निर्वाणमप्यनवधारतभीरुनिष्ठम् । मुक्तः स्व-
यंकृतभवश्च परार्थशून्यस्त्वच्छासनप्रतिहतोऽप्यहं मोहगात्र-
म् ॥ १॥ ' तथा च—न विद्यते सङ्कोऽमृतं व्यायम्य स त-
था , तथा न स्त्री न पुरुषो नान्यथानि—न नपुंसकः , के-
वलं सर्वैरगमप्रदेशः पांगः—समन्तार्द्रशेषतो जानानीति
परिज्ञः , तथा सामान्यातः सम्यग्जानाति—पश्यतीति संज्ञः ,
ज्ञानदर्शनयुक्त इत्यर्थः , यदि नाम—स्वरूपतो न ज्ञायते
मुक्तात्मा तथाऽव्युपमाहोर्णादव्यगर्तागच ज्ञायते एव दानं
चेत् , तत्र यत आह—उपमीयते सादृश्यात् परिच्छिद्यते यथा
सोपमा—तुल्यता सा मुक्तात्मनस्तज्ज्ञानमुखयोर्वा न विद्यते ,
लोकातिगन्वात्तेषाम् , कुत एतदिति चेदाह—तेषां मुक्तात्मनां
या मत्ता सा अरूपिणी , अरूपित्वं च दीर्घादिप्रतिपन्धन
प्रतिपादितमेव । किञ्च—न विद्यते पदम्—अवस्थाविशेषो
यस्य सोऽपदः , तस्य पद्यते—गम्यते येनार्थस्तत्पदम्—अभि-
धानं तच्च नास्ति—न विद्यते , वाच्यविशेषाभावात् ।

तथाहि—योऽभिधीयते स शब्दरूपगन्धरसस्पर्शान्यतरविशे-
षणाभिधीयते , तस्य च तदभाव इत्येतद्दर्शयितुमाह—यदि
वा—दीर्घ इत्यादिना रूपादिविशेषनिगकरणं कृतम् । इह तु
संस्सामान्यनिगकरणं कर्तुंकाम आह—

स न महे न रुवे न गंधे न रसे न फांय , इच्चैव चि
वेमि । (सू० १७१)

स—मुक्तात्मा न शब्दरूपः न रूपात्मा न गन्धः न रसः न स्पर्श
इत्येतावन्त एव वस्तुनो भेदाः स्युः , तन्प्रतिपेधाच्च नापरः
कश्चिद्विशेषः सम्भाव्यते येनासौ व्यपदिश्येतेति भावार्थः ।
इतिगधिकारपरिसमाप्तौ , प्रवीमिति पूर्ववत् । आचा० १ श्रु०
५ अ० ६ उ० ।

लोगमारत्थ—लोकसारार्थ—पुं० । वैलोक्ष्यप्रधानविजये , वृ० २
उ० ।

लोगसिद्धिवासि—लोकसिद्धिवासिन्—पुं० । चतुर्दशरज्ज्वात्मके
लोकान्ते या सिद्धिः प्रशस्तोत्तररूपा तद्वासिनः ईषत्प्राग्भारा-
वासिषु सिद्धेषु , पं० सू० ५ सूत्र ।

लोगसिरी—लोकश्री—स्त्री० । स्वर्नामख्याते ज्योतिष्कग्रन्थे ,
स्था० ६ टा० ३ उ० ।

लोगहित—लोकहित—पुं० । लोकस्यैकेन्द्रियादिप्राणिगणस्य
हित आत्यन्तिकतद्रत्ताप्रकर्षप्ररूपणेनानुकूलवृत्तिलोकहित-
तः । स० १ सम० । 'लोकहितेभ्यः' इह लोकशब्देन सकल
एव सांध्यवहारिकादिभेदभिन्नः प्राणिवर्गो गृह्यते तस्मै
सम्यग्दर्शनप्ररूपणगृह्ययोगेन हितो लोकहितः । ध० २
अधि० । रा० । लोकस्य प्राणिलोकस्य पञ्चास्तिकायान्मक-
स्य वा हितोपदेशेन सम्यक्प्ररूपणतया हितो लोकहितः ।
जीवानां हितकारके दयाप्ररूपके , जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
कल्प० । लोकशब्देन सकलव्यवहारिकादिभेदभिन्नप्राणिना-
को गृह्यते पञ्चास्तिकायान्मको वा । ल० । जिने , कल्प०
१ आष० १ जण । रुचकपर्वतस्य दक्षिणकूटे , द्वी० ।

लिंगागमणीः-लोकागमनीति-स्त्री० । लोकन्याये, पञ्चा० १७ विव० ।

लिंगाणुविति-लोकानुवृत्ति-स्त्री० । लोकाच्चित्तागमनायाम्, डी० ।

लिंगायन-लोकायन-न० । प्रत्यक्षकप्रमाणवादिनां जडमात्र-पदाथवादिनां वार्हस्पत्यानां शास्त्रे, तस्य लोके विस्तीर्णत्वा-ल्लोकायनं नाम । अनु० । सम्म० । दश० ।

लिंगायतिग-लोकायतिक-पुं० । चावोकं बृहस्पतिशिष्ये, सृ-व० १ श्रु० १ अ० १ उ० । "पिब स्वाद च चारुलोचने ! यदनीते चरगात्रि ! तन्न ते । त हि भीरु गते निवर्त्तते, समुदयमात्र-मिदं कलेवरम् ॥ १ ॥ " आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । ('पु-डगीय' शब्दे पञ्चमभागे ६४६ पृष्ठ एतन्मतं खण्डितम्)

लिंगालोपप्रमाण-लोकालोकप्रमाण-न० । लोकालोकयो-स्तद्व्यक्त्यर्थप्रमाणमन्ताः प्रदशास्तेदेव परिमाणमस्येति लोकालोकप्रमाणः । लोकालोकप्रदेशपरिमिते आत्मनि, स्था० ४ डा० ३ उ० ।

लिंगालोपपंच-लोकालोकप्रपञ्च-पुं० । लोके चतुर्दशज्ज्वा-त्मके आलोको लोकालोकस्तस्य प्रपञ्चः । पर्याप्तापर्याप्तकनु-भगादिद्वन्द्वविकल्पे, तद्यथा-नारको नारकत्वेनावलोक्यते एकेन्द्रियादिकेन्द्रियत्वेनैव पर्याप्तापर्याप्तकाद्यपि वाच्यम् । आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

लिंगालोगावलोकनाभाग-लोकालोकावलोकनाभाग-त्रि० । लोकालोकयोः समयाप्रसिद्धयोरवलोकनम् आभाग उपयो-गाऽस्येति लोकालोकावलोकनाभागः । लोकालोकनार्तर, पा० १५ विव० ।

लिंगावाङ्-लोकापातिन-त्रि० । लोकश्चतुर्दशज्ज्वात्मकः प्रा-णिगणो वा तत्रापातितुं शीलमस्येति । काकाकाशमध्यवर्ति-तः, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

लिंगुजोय-लोकोद्योत-पुं० । लोकप्रकाशे, स्था० ।

तिहिं ठाणेहिं लिंगुज्जाए मिया, तं जहा-अग्रहंतेहिं जायमाणेहिं अग्रहंतेसु पवयमाणेसु अग्रहंताणं णाणुप्पाय-महिमामु ।

लोकोद्योतो लोकानुभावान्, मनुष्यलोके देवागपाद्वा । 'णाणुप्पा०' इति । केवलज्ञानोत्पादे देवकृतमहोत्सवेषु । स्था० ३ डा० १ उ० ।

लिंगुजोयगर-लोकोद्योतकर-पुं० । लोकप्रकाशकरं, पात्तिक-दिने द्वादशानां चतुर्मासक विशतेः सांवत्सरिकदिने चत्वारिंशते लोकोद्योतकराणां कायोत्सर्गः क्रियते, तत्किमिति ? अत्रोत्तरम्-पात्तिकदिनैरेव यन्कायोत्सर्गः क्रियते तत्तु प्रतिक्रमणे कुर्वन्तां यदनीचारशुद्धिर्नाभूतदतीचारशुद्धिनि-मित्तम्, दिनप्रतिबद्धसंख्यानियमे त्वान्नाप्रमाणमिति ॥१५३॥ सन० ४ उल्ला० । सांवत्सरिकप्रतिक्रमणकायोत्सर्गे च-त्वारिंशल्लोकोद्योतकरान् कथयित्वा तत्प्रान्ते एको नम-स्कारो वक्तव्यः पश्चात् कायोत्सर्गः पारम्यः कश्चिदिति बार्क, काश्चिच्च-प्रान्ते नमस्कारं वक्तव्यं न दत्तं, तेन किं प्रमाणमिति प्रश्नः ? अत्रोत्तरम्-सांवत्सरिकप्रतिक्रमणे

सनमस्कारश्चत्वारिंशल्लोकोद्योतकरकायोत्सर्गः प्रतिक्र-मणहेतुगर्भादावुक्तोऽस्ति, पारम्येणापि तथैव क्रियते इति ॥ २८६ ॥ सन० ३ उल्ला० ।

लिंगुत्तम-लोकोत्तम-पुं० । लोको-भ्यस्तत्त्वलोकास्तस्य स-कलकल्याणैकनिबन्धनतया भव्यसत्त्वभावेनोत्तमः लो-कोत्तमः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ग० । लोकस्य सकल-कल्याणनिबन्धनतया भव्यत्वभावेनोत्तमः लोकोत्तमः । ध० २ अधि० । लोकस्योत्तमश्चतुस्त्रिंशद्वद्वान्तिशयाद्यसाधा-रणगुणोपेततया सकलसुगसुखचरानिर्गन्तमस्यतया च प्रधानो लोकोत्तमः । स० १ सम्म० । लोकस्य भव्यसमूहस्य चतुस्त्रिंशदतिशययुक्तत्वाद्वा उत्तमो लोकोत्तमः, सकलसुग-सुगादिवन्धमानेषु जनादिषु, कल्प० १ अधि० १ क्षण । भ० । लोकश्रेष्ठ, आव० ४ अ० । आ० च० ।

चत्वारि लिंगुत्तमा अरिहंता लिंगुत्तमा मिद्धा लिंगुत्तमा साह लिंगुत्तमा केवलपन्नतो धम्मो लिंगुत्तमा ।

('पडिकमण' शब्दे पञ्चमभागे २७० पृष्ठ चेतद् व्याख्यात-म ।) तन्निक्षेपस्यापि तन्निबन्धनत्वाच्चिश्चयमतभेदाद-तिमूल्मवुद्धिगम्यमिति लोकोत्तमः । ल० ।

लिंगुत्तमदेव-लोकोत्तमदेव-पुं० । लोकस्य त्रिभुवनान्तर्वर्ति-जनस्योत्तमा लोकोत्तमाः साधवस्तंषां देव आराध्यः । अथ-वा-लोकानामुत्तमा लोकोत्तमाः, स चासौ देवश्च लोकोत्तम-देवः । जिनं, वीतरगे, दर्श० ४ तत्त्व ।

लिंगुत्तममइ-लोकोत्तममति-स्त्री० । सत्यजनप्रधानबुद्धयाम्, जिनप्रवचनानुसागिधियाम्, पञ्चा० ३ विव० ।

लिंगुत्तगड्डि-लोकोत्तरस्थिति-स्त्री० । लोकातीतमर्यादायाम्, अष्ट० २३ अष्ट० ।

लिंगुत्तरतत्त्वमपत्ति-लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्ति-स्त्री० । परमार्थस्य लाभ, पा० ।

अधुना लोकोत्तरतत्त्वसंप्राप्तिमाह-

एवं मिद्धे धर्मे, सामान्येनेह लिङ्गसंयुक्ते ।

नियमेन भवति पुंसां, लोकोत्तरतत्त्वसंप्राप्तिः ॥१॥

एवं मिद्धे धर्मे-पूर्वाक्रीनीत्या सामान्येन लोकलोकोत्तरा-प्रविभागेनेह प्रक्रमे लिङ्गसंयुक्ते-प्रतिपादितनीत्या नियमेन-नियोगेन भवति-जायते पुंसां-पुरुषाणां लोकोत्तरस्य-लो-कोत्तमस्य तत्त्वस्य-परमार्थस्य संप्राप्तिः-लाभ इति ।

इयं च यदूपा यस्मिंश्च काले संभवति तदेतदभिधातुमाह-

आद्यं भावारोग्यं, बीजं चैषा परस्य तस्यैव ।

अधिकारिणां नियोगा-चरम इयं पुद्गलावर्त्ते ॥ ३ ॥

आद्यं भवमाद्यं भावारोग्यम्-भावरूपमारोग्यं तच्चेह सम्यक्त्वं तद्वत्त्वाल्लोकोत्तरतत्त्वसंप्राप्तेर्बीजं चैषा-लो-कोत्तरतत्त्वसंप्राप्तिः, परस्य-प्रधानस्य तस्यैव-भावारोग-स्य मोक्षलक्षणस्य रागद्वेषमोहानां तन्निमित्तानां च जा-तिजगमरणादीनां भावरोगरूपत्वात्तदभावरूपत्वाच्च निश्चे-यस्य, अधिकारिणः-क्षीणप्रायसंसारस्य नियोगान्नियमेन चरमे पर्यन्तभववात्तेन इयम्-प्रस्तुता पुद्गलावर्त्ते-पुद्गलप-रावर्त्ते समयप्रसिद्ध औदारिकवैक्रियतैजसकाम्मणप्राणापा-नभाषामनाभिरेतत्परिणामपरिणतसर्व्वपुद्गलग्रहरूपे ॥ २ ॥

कुतः पुनर्हेतोश्चरमपुद्गलावर्तौ भवतीत्याशङ्क्यामिदमाह--

स भवति कालादेव, प्राधान्येन सुकृतादिभावेऽपि ।

ज्वरशमनौपधसमय-वदिति समयविदो विदुर्निपुणम् ॥३॥

सः--चरमपुद्गलावर्तौ भवति स्वरूपतः कालादेव प्राधान्येन हेतुविवक्षायां कालप्राधान्यमाश्रित्य शेषकर्ममहिम्न-
न्तरेणपमर्जनीभावप्रतिपादनेन सुकृतादिभावेऽपि-सुकृत-
दुःकृतकर्मपुरुषकारनियत्यादिभावेऽपि । " कर्ममहिम्नादेऽपि
पी " ति पाठान्तरम्, नाश्रितं छन्दोभङ्गभयात् । नि-
दर्शनमाह--ज्वरशमनौपधसमयवत्, ज्वरं शमयति इति
ज्वरशमनं तच्च तदौपधं च तस्य समयः--प्रस्तावो
देशकालस्तद्वद्वति चरमः । ज्वरशमनीयमप्यौपधं प्रथ-
मापातं दीयमानं न कञ्चनगुणं पुष्पाति प्रत्युत दो-
षानुदीरयति, तदेव चावसरं जीर्णज्वरादौ विनिर्यमाणं
स्वकार्यं निर्वर्त्तयति । एवमयमप्यवसरकल्पो वर्त्तते चरम-
इति भावः । इत्येवं समयविदो-सिद्धान्तज्ञाः विदुः-जानान्त
क्रियाविशेषणं निपुणमिति ॥ ३ ॥

कस्मात् पुनश्चरमपुद्गलावर्त्तः प्राधान्येन लोकोत्तरतत्त्वसंप्रा-
प्तेर्हेतुग्राहीयत इत्याह-

नागमवचनं तदधः, सम्यक् परिणमति नियम एषोऽत्र ।

शमनीयमिवाभिनवे, ज्वरोदये काल इति कृत्वा ॥४॥

नेति--प्रतिषेधे, आगमवचनमप्यवचनं तदधस्तस्याधस्ताद्
पुद्गलपरावर्त्तादभ्याधिकसंसारस्य सम्यग् विषयविभागेन
परिणमति न परिणमन्त्येवेत्यर्थः । नियम एष प्रस्तुतोऽत्र
प्रथमं शमनीयमप्यौपधम्, अभिनवे ज्वरोदये प्रत्यग्र-ज्वरप्रा-
दुभावे किमित्यकाल इति कृत्वा अप्रस्ताव इति कृत्वा ॥ ४ ॥

नागमवचनं तस्याधस्तात् परिणमतीत्युक्तं तदेव

दर्शयति-

आगमदीपेऽध्यारो-पमण्डलं तत्त्वतोऽमदेव तथा ।

पश्यन्त्यपयादात्मक-मविषय इह मन्दधीनयनाः ॥५॥

आगमप्रदीपे अध्यारोपमण्डलम्--भ्रान्तिमण्डलम् अ-
ध्यारोपो-भ्रान्तिस्तथा मण्डलं मण्डलाकारं दीपं, अपरे
तु-भ्रान्तिसमूहम्, तत्त्वतः-परमार्थेन, वस्तुवृत्त्या असदेव-
विद्यमानमेव, तथा तेन रूपेण तैमिरिकं दृश्येन प्रदीप-
स्यापवर्त्तितया पश्यन्ति दृष्टिदोषात् अपवादात्मकम् अपवादा-
स्वरूपम् अविषये योऽपवादास्य कथंचिन्न विषयस्तस्मिन्नावि-
द्यमानमेव पश्यन्ति इह लोकं मन्दधीनयनाः--मन्दबुद्धिच-
क्षुः । यथोक्तम्--" मयूरचन्द्रकाकारं, नीललोहितभासुरम् ।
प्रपश्यन्ति प्रदीपादे-मण्डलं मन्दचक्षुः ॥ १ ॥ " ॥ ५ ॥

यत एवागमदीपेऽध्यारोपमण्डलं तत्त्वतोऽसंदेह

पश्यन्ति-

तत एवाविधिमेवा, दानादौ तत्प्रसिद्धफल एव ।

तत्त्वदृशामेषा, पापा कथमन्यथा भवति ॥ ६ ॥

तत एव--अध्यारोपादेव भ्रान्तिरेवेत्यर्थः । अध्यारोप-
मण्डलदर्शनादेव वा अविधिसेवा--अविधेर्विधिविपर्यय-
स्य सेवा--सेवनं दानादौ विषये । आदिशब्दाच्छीलत-
पोभावनापरिग्रहः । तत्प्रसिद्धफल एव-तस्मिन्नागमं प्रसिद्धं
फलं यस्य दानादेस्तस्मिन् । तस्यागमस्य तत्त्वं-परमार्थत्वे

पश्यन्तीति तत्त्वदृशामेषा अविधिसेवा पापा स्वरूपेण
कथमन्यथा भवति, न भवतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अविधिसेवागतमेवाह-

वेषामेषा तेषा-मागमवचनं न परिणतं सम्यक् ।

अमृतरमास्वादज्ञः, को नाम विषे प्रवर्त्तते ॥ ७ ॥

वेषां--जीवानामेषा-अविधिसेवा तेषामागमवचनं-सर्वज्ञ-
वचनं न परिणतं सम्यग्-क्षयविषयविभागेन चेतस्मिन् व्यव-
स्थितम् । आगमवचनापरिणतौ कारणमाह-अमृतरमास्वाद-
ज्ञः पुमान् को नाम-न कश्चिद्विष-मागमात्मके प्रवर्त्तते-
भक्षयितुं प्रवृत्तिं विदधीत, विषप्रवृत्तिकल्पा अविधिसेवा
ततो विज्ञायते नागमवचनं सम्यक्परिणतमिति ॥ ७ ॥

प्रतिषेधमुखेनोक्तमर्थं विधिमुखेन नानागमवचनपरि-

णामाश्रयमाह-

तस्माच्चरमे नियमा-दागमवचनमिह पुद्गलावर्त्ते ।

परिणमति तत्त्वतः खलु, स चाधिकारी भवत्यस्याः ॥८॥

तस्माच्चरमे-अवसानवृत्तौ नियमात्-नियमेनागमवचनं पू-
र्वोक्तमिह पुद्गलावर्त्ते प्रागुक्तं परिणमति-उत्तरोत्तरपरिणाम-
विशेषमासादयति, स्वरूपेण परिष्फुरतीत्यर्थः । तत्त्वतः
खलु तत्त्वत एव यस्मैतदागमवचनं परिणमति स चाधि-
कारी-आधिकारवान् भवत्यस्या-लोकोत्तरतत्त्वसंप्राप्तेः,
शेषस्त्वनधिकारीति ॥८॥ (पो०) ('आगम०' (६) श्लोकः
'आगमवचनपरिणमि' शब्दे द्वितीयभागे ८२ पृष्ठे गतः ।)

कथं पुनः सद्वाधादनुष्ठानं परिपूर्णं भवतीत्याह-

दशसंज्ञाविष्कम्भेण-योगे सत्यविकलं ह्यदो भवति ।

परहितनिरतस्य सदा, गम्भीरोदात्तभावस्य ॥ १० ॥

दश च ताः संज्ञाश्च तासां विष्कम्भेण-यथाशक्तिनिरोध-
स्तद्योगे-तत्संबन्धे सति तन्निरोधात्माह वा, अविकले-
ह्यखण्डम्, अदः-एतत्सदनुष्ठानं भवति परहितनिरतस्य परो
पकाराभिरतस्य सदा-सर्वकालम्, गम्भीरोदात्तभावस्य गा-
म्भीर्योदात्तयुक्तमनसः ॥ १० ॥ (पो०) (" सर्वज्ञवचन० "
(११) इत्यादिश्लोकः 'आगमवचन' शब्दे द्वितीयभागे
८२ पृष्ठे गतः ।)

अध्यारोपादविधिसेवा दानादावित्युक्तं तद्विपर्यये-

णाह-

विधिमेवादानादौ, सूत्रानुगता तु सा नियोगेन ।

गुरुपारतन्त्र्ययोगा-दौचित्याच्चैव सर्वत्र ॥ १२ ॥

विधिसेवा-आगमाभिमतन्यायमेवा, दानादौ विषये, ज्ञेया
सूत्रानुगता तु आगमानुगता तु विधिसेवा, नियोगेन-नियमन
गुरुपारतन्त्र्ययोगाद्-गुरुपरतन्त्रसंबन्धान्, औचित्याच्चैव
अनौचित्यपरिहारेण सर्वत्र-दीनादावविशेषेण ॥१२॥ (पो०)
(" न्यायात्त० (१३) " इत्यादिश्लोकः 'दान' शब्दे चतु-
र्थभागे २४६० पृष्ठे गतः ।)

एवं महादानं दानं चाभिधाय देवार्चनमाह-

देवगुणपरिज्ञाना-तद्भावानुगतमुत्तमं विधिना ।

स्यादादरादियुक्तं, यत्तदेवार्चनं चेष्टम् ॥ १४ ॥

देवगुणपरिज्ञानात्-देवगुणानां वीतरागत्वादीनां परिज्ञान-

म—अथवाधस्तस्मान् . तद्वाचानुगतमुत्तमं विधिना तेषु गुणेषु भावो बहुमानस्तनानुगतं युक्तम् . उत्तमम्—प्रधानम् . विधिना—शास्त्रोक्तं, स्यादादृगदियुक्तं यत् आदृगकरणप्रीत्या-दिमभिव्यते यत् स्यात् तद्वचनं चेष्ट—तच्च देवार्चन-मिष्टम् ॥ १३ ॥

प्रस्तुत एव संबन्धार्थमिदमाह—

एवं गुरुमेवादि च, काले मद्योगविघ्नवर्जनया ।

इत्यादिकृत्यकरणं, लोकोत्तरतत्त्वमंप्राप्तिः ॥ १४ ॥

एवं गुरुमेवादि च—एवं विधिनय गुरुणा—धर्माचार्यप्रभृ-तीनाम् . सेवा आदिशब्दान्—पूजनादिप्रभः काले—अवसरे, मद्योगविघ्नवर्जनया . सन्तश्च—ते योगाश्च मद्योगा-धर्म-व्यापाराः स्वाध्यायध्यानादयस्तेषु विघ्नः—उपरोधो विघात-स्तस्य वर्जनया गुरुमेवादि विधेयम् . इत्यादिकृत्यकर-णम् . एवमादीनां कृत्यानाम्—कार्याणामागमोक्तानां करणम्—विधानम् . लोकोत्तरतत्त्वमंप्राप्तिरुच्यते इति ॥ १४ ॥

इयं च कथं संपद्यत इत्याह—

इतरेतरसांपन्ना, त्वेषा पुनरावचनपरिणत्या ।

भवति यथोदितनीत्या, पुंसां पुण्यानुभावेन ॥ १५ ॥

इतरेतरसांपन्ना तु—इतरेतरसांपन्नैश्च परस्परविरोधिनी । एषा पुनरावचनपरिणत्या—एषा—पुनर्लोकोत्तरतत्त्वमंप्रा-प्तिगतस्य यद्वचनं तत्परिणत्या—आगमपरिणत्या भवति-यथोदितनीत्या जायते यथोक्तन्यायेन पुंसां पुण्यानुभावेन-पुरुषाणां पुण्यविपाकिन ॥ १५ ॥ पा० ४ वि० ।

लोगोमणा—लोकैषणा—स्त्री० । प्राणिगणसंवेष्टणा—अन्वेष्टणा ।

इष्टेषु शब्दादिषु प्रवृत्तौ अनिष्टेषु च हेयवृद्धौ, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

लोगोवेयारविणय—लोकोपचारविनय—पुं० । लोकानामुपचा-रा व्यवहारस्तन स एव वा विनयो लोकोपचारविनयः । विनयभेदः, स च सप्तविधः । स्था० ७ ठा० ३ उ० । (स च 'विणय' शब्दं दर्शयिष्यते ।)

लोढु—स्वप्—धा० । शयने, " स्वपः कमवस-लिस-लोढाः " ॥ ८ । ४ । १४६ ॥ इति स्वपः लोढादेशः । लोढुइ, स्वपिति, प्रा० । अस्मत्थोचदतो आमे अचयणं, तदुलं लोढो भणति । अशस्त्रोपहते आमे अचतने तगडले, नि० चू० ४ उ० ।

लोढुण—लोढुन—न० । अवधावेन, ध्य० १ उ० ।

लोढुय—लोढुक—पुं० । कुमागवस्ये हस्तिनि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । लोढुयन्—वि० । मुने, " लोढुयं सुवतं च " पाइ० ना० २२६ गाथा ।

लोढुश्च—देशी—उपविष्टे, दे० ना० ७ वर्ग २५ गाथा ।

लोढ—लोष्ट—पुं० । शिलापुत्रके, दश० ५ अ० । स्मृतं, शयिते च । दे० ना० ७ वर्ग २८ गाथा ।

लोढग—लोढक—पुं० । पद्मिनीकन्दे, ध० २ अधि० ।

लोढयेनी—लोढयन्ती—स्त्री० । स्फुटितवर्नाफलात् कार्पासनि-ज्यमने कुर्वत्याम् ध० ३ अधि० ।

लोण—लवन—न० । " न वा मयूख-लवण-चतुर्गुण-चतुर्थ-चतुर्दश-चतुर्वार-सुकुमार कुतूहलोदृखलोत्सले " ॥ ८ ॥ १ । १७१ ॥ इत्यादः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनं सह ओङ्ग-वति । प्रा० । सामुद्रादिके लोण, प्रज्ञा० १ पद । सैन्धवसौवर्च-लादिकेषु, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० । खनि-विशेषोत्पत्तेः, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० । लवण-पञ्चकं चेदम् . तद्यथा—सैन्धवे सौवर्चले चिडे रोमं सामु-द्रं चेति । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । (सच्चित्तलवणप्रदं 'मूलगुणपडिसंघना' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३४६ पृष्ठे पृथि-वीकायप्रतिमं वनायां प्रर्तिपद्धम् ।)

लोणग—लवणक—पुं० । वनस्पतिविशेषः, प्रच० ४ डार ।

लोणदेवी—लवणदेवी—स्त्री० । नन्दस्तृपानां चतुर्मुखं खनेने स-ति शिलीमयगोरूपदेवोत्पत्त्यायां देव्याम् . " नाम्ण लोण-देवी रुचये नाम अदितुच्छा । धरणि यला उभूया, दीसि सि-लामयी गावी । " ति० ।

लोणभाव—लवणभाव—पुं० । ज्ञाग्भावे, आच० ३ अ० ।

लोणासायण—लवणास्वादन—न० । लवणस्य प्राप्तेने प्रक्षेपे, " एता दत्ता लोणासायणां मत्तमवि पडिगाहिया । " कल्प० ३ अधि० ८ ज्ञण ।

लोतुरली—लोटुरली—स्त्री० । वादनायै अपर्धवैश्वर्ये, मालि-यत्ति अपच्वा भवति सा पुण लोतुरली भसति । नि० चू० १ उ० ।

लोढ—लोभ्र—पुं० । वृत्तिविशेषः, जी० । स० । ज्ञा० । तद्वत्त्वय रूपं हृद्भव्यं, न० । नि० चू० १ उ० ।

लोढय—लुढक—पुं० । व्याध, " लोढयं वाहं " पाइ० ना० २४८ गाथा ।

लोभ—लोभ—पुं० । लोभनमभिकाङ्क्षणं लुभ्यते अनेनेति वा लोभः । कपायभेदे, स्था० ४ ठा० १ उ० । (अनन्तानु-बन्धिप्रभृतयोऽप्यत्र भेदाः ' कपाय ' शब्दे तृतीयभागे ३६६ पृष्ठे दर्शिताः ।)

लोभश्चतुर्विधः—कर्मद्रव्यलोभो योग्यादिभेदाः पुद्गला इति, नोकर्मद्रव्यलोभस्त्वाकर्मुक्तिश्चक्रणिकेत्यर्थः , भावलोभ-स्तु तत्कर्मविपाकः, तद्देवाश्चते—" लोहो हलिद्वज्जणकद्-मकिमिरायसामाणो " सर्वेषां क्रोधादीनां यथायोगं स्थि-तिफलानि—" पक्खचउमासवच्छुर-जावजीवाणुगामिणो क-मसो । देवनरतिगियनारग-गइसाहणं हयवो नेया ॥ १ ॥ " लोभे लुब्धनन्दादाहरणम्—पाडलिपुत्तं लुब्धं दे वाणिज्यश्चो , जियदत्ता सावश्चो , जियसत्तं गया, सो तलागं खणावइ , फाला य दिट्ठा कम्मकरं हिं सृया मोल्लंति दो गहाय वी-हीए सावगस्स उवणीया, तेण ते णेच्छिया, गंदम्म उ-पनीया, गहिया, भणिया य—अरणे वि आणे जइ, अहं चेव गेहिहस्सामि दिवसे दिवसे गिरहइ फाले । अणया अ-व्महिण सयणिज्जामंतण वलामोडीए णीओ , पुत्ता भ-णिया—फाले गेहह, सो य गश्चो , ते य आगया , तेहि फाला ण गहिया , अक्कुट्टा य गया पूविचत्तलं, तेहि ऊ-णं मोल्लंति एगे ते एडिया, किट्टं पडियं , रायपुरिसोहि गहिया , जहा वत्तं गत्तो कहियं । सो नंदा आगश्चो भणइ गहिया ण च ति, तेहि भणइ—किं अहं वि गेहण गहिया ? ,

तेषु अइलोलयाए पत्तियस्स लाभस्स फिट्ठोऽहंति पा-
दाण दोसेण एक्काए कुम्भीए दो वि पाया भग्गा, सयणो
विलवइ । तओ रायपुरिसेहि सावओ णंदो य घेत्तण रा-
उलं नीया, पुच्छिया, सावओ भणइ-मउभ इच्छापरिमा-
णातिरित्तं, अवि य कूडमाणं ति, तेषु न गहिया, साव-
ओ पूणऊण विसज्जिओ, नंदो मूलाए भिओ, सकुलो य
उच्छाइओ, सावओ सिग्गिग्गिओ ठवियओ । एरिसो दुरंतो
लोभो ॥ एवंविधं लोभं नामयन्त इत्यादि पूर्यन्त । आ० १
अ० । (दण्डकः 'कसाय' शब्दे तृतीयभाग ३६७ पृष्ठ गतः ।)
मूर्च्छास्वभावे, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । विशेष० (वस्त्र-
दृष्टान्तेन लोभचानुविध्यम् 'कसाय' शब्दे तृतीयभाग
३६६ पृष्ठ दर्शितम् ।)

अतिलोभे उदाहरणम्—

“ जो जहा वड्डए कालो ” इत्यादि श्लोकः । अस्य चार्थः
कथानकादवसंयस्तच्चेदम्—कस्मिंश्चिद्वटवीप्रदेशे सरोवर-
मकमासीत् । तच्च लौकिकेषु कामिकतीर्थमुच्यते । तस्य हि
तीर्थे वज्जुलनामा वृक्षोऽभूत्तच्छायामारुह्य यदि तीर्थेक सरो-
वरजले निपतति तदा तीर्थमाहात्म्यात्किल मनुष्यो भवति ।
यस्तु मनुष्य एव संनिपतति अस्मां देवो जायते, । यस्तु
लोभाधिक्याद् द्वितीयमपि वारं निपतति स यादृशः प्रागा-
भीपुनरपि तादृश एव संपद्यते, एवं चान्यदा वानरमिथु-
नस्य पश्यतो नर्ममिथुने वज्जुलवृक्षशाखायां निपतितं तस्म-
न्वावरजले । संजाते च भास्वरशरीरं देवमिथुनम् । ततो वानर-
मिथुनमपि तथैव तत्र पतितं जाते च प्रवररूपधरं नर-
मिथुनम् । ततो वानरेण प्राक्रम—पुनरपि तथैव निपतायः,
यत्न देवरूपो भवायः, ततोऽस्मां निपिडो योपिता—” यद्
न ज्ञायते, पुनरपीत्थं कुतं किं संपद्यते ? पर्याप्तं चाननेव
प्रवरमानुष्येन, निपिडो ह्यतिलोभः सर्वेशस्त्रेणवाप ” इति ।
इत्थं निवार्यमाणोऽपि तथाऽस्मां पुरुषो द्वितीयमपि वारं
तथैव तत्र निपतान्, जातश्च पुनरपि वानरः । ततो गृहीता
या प्रवररूपा योपित्वायातन केनापि राज्ञा, संजाता च
तस्य वल्लभा पत्नी । वानरस्तु गृहीतो मायेन्द्रजालिकैः, शिञ्जि-
तश्च नर्त्तयितुम् । नातश्चास्मां सकलत्राणविष्टस्य राज्ञः पुनः ।
प्रत्यभिज्ञाता च तेन सा राज्ञी, तथाऽप्युपलक्षिताऽस्मां वा-
नरो धार्यात च पुनर्निगृह्यमाणोऽपि राज्ञः सम्मुखग्रह-
णार्थम्, अतो राज्ञा पठितम्—

जो जहा वड्डए कालो, तं तहा मेव वानर ! ।

मा वंजुलपरिभट्ठो, वानरा ! पडणं सर ॥ ८६३ ॥

उत्तानार्थश्चायं श्लोकः । तदेव यथा अधिको लोभाऽभि-
प्रायः कृतो वानरस्याऽनर्थाय जातस्तथा मात्रार्थाधिकं
सुखमर्पाति भावनीयमिति । विशेष० । आ० म० ।

अथ लोभे उदाहरणम् ।

“ नगरं पाटलीपुत्रं, जितशत्रुनराधिपः ।

आयको जिनदत्तोऽभू-द्विगुणनन्दश्च लोभनः ॥ १ ॥

भृशुजा खन्यमानेन, तडागे स्थानके क्वचित् ।

दृष्टाः कर्मकरैः फाला, मृत्लेपकलुपान्मकाः ॥ २ ॥

१८६

फालद्वये गृहीत्वा ते-जिनदत्तस्य दौकितम् ।

विलोक्य तेन मुक्तं त-द्वत्तं नन्दस्य तैस्ततः ॥ ३ ॥

ज्ञानतत्त्वं स जग्राह, स्माह चाऽऽनयताऽपराम् ।

अयःकुशानां मूल्येन, तनात्ता शतशोऽपि ते ॥ ४ ॥

नात्ताः फालाः सुतेस्तेऽथ, वलिन्वाऽगुनिजाश्रये ।

तान् घातेनाऽमुचद्भूमौ, लेपः स्तोकोऽपतत्ततः ॥ ५ ॥

राजपुंभिर्गृहीतास्ते, राज्ञः सर्वे निवेदितम् ।

इतश्चायातवाघ्नन्दः, पुत्रानाह स्म किं कृतम् ॥ ६ ॥

उचुस्ते ग्रहिलाः स्मो न, कार्यं किन्तु क्रयाणकैः ।

नन्दाऽथ कुपितः स्वाङ्गी, कुशामादाय भग्नवान् ॥ ७ ॥

इयल्लोभो ममाद्यागा-देतयोरिव दोषतः ।

व्यलपन् स्वजनाश्चैवं, किमिदं नन्द ! निर्ममे ॥ ८ ॥

राजपुंभिस्ततो नन्द-जिनदत्तो नृपान्तिक ।

धृत्वा नीतौ नृपोऽप्राचीन्, आद्यानात्ताः कथं कुशाः ॥ ९ ॥

सोऽवदन्नियमो मेऽहं, कुर्वे कृतक्यं न तत् ।

सोऽथ संमान्य संभूष्य, मुक्तो राज्ञाऽगमद् गृहम् ॥ १० ॥

लोभनन्दः पुनः शूला-रोपदण्डेन दण्डितः ।

लोभो दुरन्त इत्येवं, नमोर्हाणामतो मतः ॥ ११ ॥

आ० क० १ अ० । विशेष० ।

अथ लोभद्वारमाह—

लब्धंते पि न गिणहड, अन्ने अमुगं ति अज्ज घेच्छामि ।

भदग्गं ति व काउं, गिणहड खड्दं मिणिद्वाइ ॥ ४८१ ॥

अथाहममुकं सिंहकेसरगादिकं ग्रहीष्यामीति बुद्ध्याऽन्यद्-
लक्षणकादिकं लभ्यमानमपि यत्र गृह्णाति, किं तु-तदेवैप्सि-
तम् स लोभपिण्डः । अथवा-पूर्वं तथाविधबुद्धयभावोऽपि
यथाभावं लभ्यमानम् खड्गं-प्रचुरम् । स्निग्धादि-ल-
पनश्रीप्रभृतिकं भद्रकर्ममिति कृत्वा यद् गृह्णाति स लोभ-
पिण्डः ।

तत्र प्रथमभेदमाश्रित्यादाहरणं गाथाद्वयेनाह-

चंपा छणम्मि घिच्छामि, मोयए ते वि मीहकेसरए ।

पडिमेहधम्मलाभं, काऊणं मीहकेसरए ॥ ४८२ ॥

सड्डुङ्गत्तकंसर-भायण भरणं च पुच्छ पुरिमड्डु ।

उवओग मंत चायण, माहु ति विगिंचणे नाणं ॥ ४८३ ॥

चम्पा नाम पुरी, तत्र सुवता नाम साधुः । अन्यदा च
तत्र मोदकोत्सवः समजनि, तस्मिंश्च दिने सुवतोऽचिन्त-
यत्-अथ मया मोदका एव ग्रहीतव्याः तेऽपि सिंहकेस-
रकाः । तत इत्थं संप्रधाय भिक्षां प्रविष्टो लोलुपतया अ-
न्यत्प्रतिपक्षेन सिंहकेसरमोदकोश्चालभमानस्तावत्परिभ्रम-
ति स्मः यावत् सार्द्धं प्रहरद्वयम्, ततो न लब्धा मोदका
इति प्रनष्टचित्तो बभूव, ततो, गृहद्वारे प्रविशन् वक्रव्यस्य
धर्मलाभस्य स्थाने सिंहकेसरा इति वदति । एवं च सक-
लमपि दिने भ्रान्त्वा रात्रौ तथैव परिभ्रमन् प्रहरद्वयसमयं
श्रावकस्य गृहे प्रविशेत् । धर्मलाभभरणस्थाने सिंहकेसरा
इत्युवाच, सोऽपि च श्रावकोऽतीव गीतार्थो दक्षश्च ।
ततस्तन् परिभावयामासे—नूनमेतन् कापि न लब्धाः सिं-
हकेसरा मोदका इति चिन्तितस्य प्रनष्टम् । ततस्तस्य चि-
न्तसंस्थापनाय सिंहकेसराणां भुने भाजनमुपदौकितम्,
भगवन् ! प्रविष्ट्वाण सर्वावस्थितान् सिंहकेसरमोदकानि-

ति, सुव्रतेन च परिगृहीताः ततः स्वस्थीभूतं तस्य चित्तम्, आचक्रणं चोक्तम्—भगवन् ! अद्य मया पूर्वाङ्गः प्रत्याख्यातः स किं पूर्णो न वा ? इति, ततः सुव्रत उपयोगमूर्ध्वं दत्तवान्, पश्यति गगनमण्डलमनेकतारानि करपरिक्लिप्तमङ्गरात्रोपलक्षितम्, ततो ज्ञातवानात्मनो भ्रमम्, हा ! मूढेन मया विरूपमाचरितम्, धिग मे लोभाभिभूतस्य जीवितम्, भोः आचक्र ! सम्यक् कृते न्वया, यदहं सिंहकेसरप्रदानपूर्वं पूर्वाङ्गप्रत्याख्यानपरिपूर्णताप्रश्नेन संसारनिमज्जन् राजतः, सती मे तव चोदना, तत आत्मानं निन्दन् विधिना च मोदकान् परिष्ठापयन् तथा कथमपि ध्यानानले प्रज्वालयितुं प्रवृत्तः यथा क्षणमात्रेण सकलान्यपि घातिकर्माण्युद्योप, ततः प्रादुर्भूतं तस्य केवलज्ञानम् । सूत्रं सुगमम् । उक्तं लोभद्वारम् । पि० । कषायभेद, स० ४ सम० । गौणमोहनीयकर्मणि, स० ५१ सम० । भ० ।

लोभंभाण-लोभध्यान-न० । लोभशब्देऽस्मिन् सिंहकेसरमुग्धसुव्रतसाधारिणं दुर्ध्यानं, आनु० ।

लोभणिस्मिय-लोभनिश्चित-न० । वणिक्प्रभृतीनामन्यथा-कीर्तनमेवंत्यं कीर्तमित्यादिरूपे मिथ्यावचनं, स्था० १० डा० ३ उ० ।

लोभदंड-लोभदण्ड-पुं० । लोभनिबन्धनप्राणिहंसायाम्, प्र० ५ संव० द्वार ।

लोभपडिसंलीण-लोभप्रतिसंलीन-पुं० । लोभं प्रति उभयनिर्गन्धेनादयप्राप्तविकलीकरणेन प्रतिसंलीनः लोभप्रतिसंलीनः । प्रतिसंलीनभेद, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

लोभपिंड-लोभपिण्ड-न० । लोभेन पिण्डग्रहणे, पि० । (अत्रोदाहरणं सुव्रतसाधोः ' लोभ ' शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेव गतम् ।)

लोभभय-लोभभय-न० । लोभश्च भयं च समाहारद्वन्द्वः, लोभाद्वा भयम् । लोभभयद्वयं, लोभरूपं भयं च । " सन्तोपिणो लोभभयावर्तनाः " लोभभयादनीताः लोभश्च भयं च समाहारद्वन्द्वः, लोभाद्वा भयं तस्मादनीताः । स्था० ७ डा० ३ उ० ।

लोभवत्तिय-लोभप्रत्ययिक-न० । लोभदण्डे लोभप्रत्ययिकाभिधानं द्वादशं क्रियास्थानं, सूत्र० ।

इदं द्वादशं क्रियास्थानं पाखण्डिकानुद्दिश्याह—

अहावरे वारममे किरियद्वाणे लोभवत्ति ए ति आहिज्ज-इ, जे इमे भवन्ति, तं जहा—आरंभितया आवसहिंया गामंतिया कणहुई रहस्मिया णो बहुमंजया णो बहुपडिविरिया मच्चपाणभूतजीवमत्तेहि ते अप्पणो सच्चा-मोमाई एवं निउंजंति, अहं ए हंतव्यो अन्ने हंतव्या, अहं ए अज्जावेयव्यो अन्ने अज्जावेयव्या, अहं ए परिघेतव्यो अन्ने परिघेतव्या, अहं ए परितावेयव्यो अन्ने परितावेयव्या, अहं ए उदवेयव्यो अन्ने उदवेयव्या, (सूत्र०) एवं खलु तम्म तम्म तप्पत्तिं

सावज्जंति आहिज्जइ, दुवालममे किरियद्वाणे लोभवत्ति-ए ति आहि ए । (सू० २८ +)

द्वादशं क्रियास्थानं लोभप्रत्ययिकमाख्यायते, तद्यथा—य इमे वक्ष्यमाणा अरण्ये वसन्तीत्यारण्यकाः, ते च कन्दमूलफला-हागाः सन्तः केचन वृक्षमूले वसन्ति, केचनावसथेषु-उट्टजा-काणेषु गुह्येषु, तथा अपरं—ग्रामादिकमुपजीवन्तो ग्रामस्यान्ते—समीपे वसन्तीति ग्रामान्तिकाः, तथा—कचिन्कार्ये मण्डलप्रवेशादिके रहस्यं येषां ते कचिद्ग्राहांसकाः, ते च न बहुसंयता—न सर्वसावधानुष्ठानभ्यां निवृत्ताः । एतदुक्तं भवति—न बाहुल्येन व्रंसेषु दण्डसमागमं विदधति, एकेन्द्रियोपजीविनस्त्वविगानेन तापसादयो भवन्तीति, तथा न बहुचिरता न सर्वेध्वपि प्राणानिपातविगमणादिषु व्रतेषु वर्तन्ते, किन्तु ?—द्रव्यतः कतिपयव्रतवर्तिनो न भावतः, मनागपि तत्कारणस्य सम्यग्दर्शनस्याभावादित्यभिप्रायः । इत्येतदाविर्भावयितुमाह—' सच्चपाण ' त्यादि, ते ह्यारण्यकादयः सर्वप्राणिभूतजीवसत्त्वेभ्य आत्मना—स्वतः अविरताः—तदुपमर्दकारम्भादविरता इत्यर्थः । तथा ते पापण्डिका आत्मना-स्वतो बहूनि सत्या-मृषाभूतानि वाक्यानि, एवम्—वक्ष्यमाणनीत्या विशेषणं युज्जन्ति—प्रयुज्जन्ति, ब्रुवत इत्यर्थः । यदि वा—सत्यान्यपि तानि प्राण्युपमर्दकत्वेन मृषाभूतानि सत्या-मृषाणि, एवं ते प्रयुज्जन्तीति दर्शयति—तद्यथा—अहं ब्राह्मणत्वाद्दण्डादिभिर्न हन्तव्योऽन्ये तु शूद्रत्वाद्दन्तव्याः, तथाहि तद्वाक्यम्—' शूद्रं व्यापाद्य प्राणायामं जपेत्, किञ्चिद्वा दद्यात्, तथा क्षुद्रसत्त्वानामनस्थिकानां शकटभरमपि व्यापाद्य ब्राह्मणं भोजये ' इत्यादि, अपरं च अहं वर्णोत्तमत्वात् नाज्ञापयितव्योऽन्ये तु मत्तोऽधमाः समाज्ञापयितव्याः, तथा नाहं परितापयितव्योऽन्ये तु परितापयितव्याः, तथाऽहं वेतनादिना कर्मकराय न ग्राह्योऽन्ये तु शूद्रा ग्राह्या इति, किं बहुनोक्तेन ?, नाहमुपद्रावयितव्यो—जीवितादपरोपयितव्योऽन्ये तु अपरोपयितव्या इति । तदेवं तेषां परपीडोपदेशततोऽतिमूढतयाऽसंवद्धप्रलापिनामज्ञानावृत्तानामात्मस्मरिणां विपमदृष्टीनां न प्राणानिपातविरतिरूपं व्रतमस्ति, अस्य चोपलक्षणार्थत्वात् मृषावादादत्तादानविरमणाभावोऽप्यायोज्यः । अधुना त्वनादिभवाभ्यासाहुस्त्यज्ज्वेन प्राधान्यात् सूत्रैरेवाब्रह्माधिकृत्याह—' एवमेव ' इत्यादि, एवमेव-पूर्वोक्तेनैव कारणेनातिमूढत्वादिना परमार्थमजानानास्ते, तीर्थिकाः स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः । (सूत्र०) (तेषां व्याख्या ' इत्थिकाम ' शब्दे द्वितीयभागे ५८६ पृष्ठे गता ।) तदेवंभूतं खलु तेषां तीर्थिकानां परमार्थतः सावधानुष्ठानादनिवृत्तानामाधार्म्यादिप्रवृत्तस्तत्प्रायोग्यभोगभाजां—' तत्प्रत्ययिकं—लोभप्रत्ययिकं सावयं कर्माधीयते । तदन्तलोभप्रत्ययिकं द्वादशं क्रियास्थानमाख्यातमिति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । स० । आ० चू० ।

लोभवत्तियदंड-लोभप्रत्ययिकदण्ड-पुं० । लोभप्रत्ययिको दण्ड इति, लोभनिमित्ते द्वादशं क्रियास्थानं, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

लोभविजय-लोभविजय-पुं० । लोभादयनिरोधे, उक्त०
२६ अ० ।

लोभविजयफलम्—

लोभविजयणं भेंट ! जीवि किं जणयइ ?, लोहविज-
एणं मंतोमिभावं जणयइ लोभंययणिजं कम्मं न वन्धइ
पुव्ववद्धं च कम्मं निज्जेइ ॥ ७० ॥

ह भगवन् ! लोभविजयेन जीवः किं जनयति ?, गुरु-
राह—हे शिष्य ! लोभविजयेन जीवः सन्तोषिभावं स-
न्तोषिणा भावः सन्तोषिभावस्तम् उत्पादयति लोभंयदनीयं
कम्मं न वध्नाति पूर्वनिबद्धं च कम्मं निर्जरयति ॥ ७० ॥
उक्त० २६ अ० ।

लोभमण्णा-लोभसंज्ञा-स्त्री० । लोभादयात्प्रधानभवकार-
णमिष्वङ्गपूर्विकासचित्ततर्द्रव्योत्पादनक्रियैव संज्ञायतेऽन-
येति । भ० ७ श० ८ उ० । स्था० । लोभंयदनीयोदयतो ला-
लसत्वेन लोभादयाल्लोभसत्त्वान्विता सचित्ततर्द्रव्यप्रार्थनैव
संज्ञायतेऽनयेति लोभसंज्ञा । स्था० १० ठा० ३ उ० । सचि-
त्ततर्द्रव्यप्रार्थनायाम्, प्रज्ञा० ८ पद ।

लोभा-लोभा-स्त्री० । लोभानुगतायां क्रियायाम्, आच०
३ अ० । वागणस्यामुदितादयराजभार्यायाम्, आ० चू० ५ अ० ।

लोभाणु-लोभानु-पुं० । लोभलक्षणकपायसूक्ष्मकिट्टिकाया-
म्, भ० ५ श० ७ उ० ।

लोभि-लोभिन्-त्रि० । लुब्धे, अनु० ।

लोम-लोम-न० । लुनाति, निलीयन्ते वा अस्मिन् यूका
इति लोमम् । कक्षादिजातं केशाकारं रोमाख्ये द्रव्ये, प्र-
श्न० १ संव० द्वार ।

लोमडिया-लोमडिका-स्त्री० । शिवायाम्, ज्ञा० १ श्रु०
१ अ० ।

लोमपक्खि-लोमपक्खिन्-पुं० । सारसराजहंसकाकवकादिके
पक्षिभेदे, सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । स्था० । प्रज्ञा० ।

मे किं तं लोमपक्खी ?, लोमपक्खी अणंगविहा पणत्ता,
तं जहा-ढंका कंका जे यावन्ने तहप्पगारा । से तं लोमपक्खी ।

" से किं तं लोमपक्खी ? लोमपक्खी अणंगविहा पण-
त्ता, तं जहा—ढंका कंका कुरला वायसा चक्रवागा हं-
सा कलहंसा पोयहंसा गयहंसा अडा सेडविडा वेलागया
कौचा सारसा मेसरा मयूरा सेवयगा गहरा पोंडरिया कामा
कामयगा वंजुलागा तित्तिरा वट्टगा लावगा कपोया क-
पिजला पांगवया चिडगा घोसा कुक्कुडा सुगा वरहिगा
मयणसलागा कोकिला सरहावरणममादी । से तं लोमप-
क्खी । " जी० १ प्रति० ।

लोममिया-लोममिका-स्त्री० । वल्लीभेदे, व्य० १ उ० ।

लोमहन्थ-लोमहस्त-पुं० । लोममयप्रमार्जनके, औ० ।

लोमहर्मि-लोमहर्ष-पुं० । लुनानि निलीयन्ते वा तेषु यूका
इति लोमानि तेषां हर्षो लोमहर्षः । रोमाश्चे, उक्त० ५ अ० ।
ज्ञा० । रोमादमे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

लोमावहार-लोमावहार-पुं० । लोमान्यवहरन्ति ये ते लोमा-
वहाराः । लोमकर्त्तृकेषु, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

लोमाहार-लोमाहार-पुं० । शरीरपर्याप्त्युत्तरकालं बाह्या
त्वचा लोमाभगहाणे लोमाहारः । आहारभेदे, सूत्र० २ श्रु०
३ अ० । प्रच० ।

लोय-लोच-पुं० । हस्तेन केशलुञ्जने, पञ्चा० १० विव० । आ०
म० (लोचकर्ममुहूर्तः ' लोचवत् ' शब्दे चतुर्थभागे १७६२
पृष्ठे गतः ।) (पर्युपणायां लोचकरणं ' पञ्जुसवणाकण '
शब्दे पञ्चमभागे २५७ पृष्ठे उक्तम् ।)

लोयग-लोचक-न० । विगुणे अत्रे, यन्पुनरज्ञादि स्वभावादेव
लुप्तमाहारगुणैरनुपेतं तल्लोचकं नाम । वृ० २ उ० ।

लोयग-लोकाग्र-न० । मोक्षे, " लोयगं परमपयं मुक्ती सि-
द्धी सिधं च निव्वरणं " पाइ० ना० २० गाथा ।

लोयण-लोचन-न० । अवलोकने, दर्शने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
उक्त० । नेत्रे, " अच्छी नयने च लोअणं नित्तं " पाइ० ना०
१११ गाथा ।

लोयणविहाण-लोचनविधान-न० । लोचकरणे, पो० १ विव० ।

लोयणा-लोचना-स्त्री० । उज्जयिन्यां देवलासुतराजभार्या-
याम्, आ० चू० ४ अ० ।

लोयवज्झ-लोकावह-त्रि० । वहिर्भूते, जनवर्जिते च । प्रश्न०
३ आश्र० द्वार ।

लोयसार-लोकसार-न० । लोकप्रधाने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

लोयाणी-लोकानी-स्त्री० । वनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

लोयायार-लोकाचार-पुं० । प्राण्युपमर्दादिकपायहेतुके कर्मो-
पादाने, येन पुनः पुनः संसारं जन्म भवति तथाभूतानुष्ठानं,
आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

लोल-लोल-पुं० । चपले, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । स्था० ।

लोभे च । " लोला लालस-लोलुअ-उल्लहड-लेपडा लुद्धा । "
पाइ० ना० ७५ गाथा । लम्पटे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । रत्न-
प्रभायां पृथिव्यां मध्यनरकेन्द्रकात्सीमन्तकान्पूर्वावलिकायां
नरकेन्द्रके, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

लोलंठिअ-देशी-चाटुनि, दे० ना० ७ वर्ग २२ गाथा ।

लोलण-लोलन-न० । परतो लोलने, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १
उ० । भूमौ हस्ते वाऽवज्रया लोलयति, ध० ३ अधि० ।

लोलमज्झ-लोलमध्य-पुं० । रत्नप्रभायामुत्तरस्यामावलिका-
यां नरकेन्द्रके, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

लोलावट्ट-लोलावर्त्त-पुं० । रत्नप्रभायां पश्चिमायामावलिका-
यां नरकेन्द्रके, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

लोलावमिट्ट-लोलावशिष्ट-पुं० । रत्नप्रभायाः पृथिव्याः दक्षि-
णायामावलिकायां नरकेन्द्रके, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

लोलिक-लोल्य-न० । चाञ्चले, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

लोलुअ-लोलुप-त्रि० । लोभे, लुब्धे च । " लोला लालस
लोलुअ-उल्लहड-लेपडा लुद्धा " । पाइ० ना० ७५ गाथा ।

लोलुप

लोलुप-लोलुप-पुं० । लम्पट, उत्त० २ अ० । पिशिते, उत्त० ७ अ० । गृद्धौ, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । रत्नप्रभायां पूर्वावलि-
कायां नरकन्दके, स्था० ७ ठा० ३ उ० । आ० म० ।

लोलुवावित्र-देशी-रचिततुण्ण, दे० ना० ७ वर्ग २५ गाथा ।

लोव-लोप-पुं० । अदर्शने, अनु० ।

लोह-लोभ-पुं० । द्रव्याद्यभिकाङ्क्षायाम्, उत्त० ६ अ० । अ-
भिषेङ्गे, पा० । "दुस्मं हयं जस्स न होइ मोहो, मोहो हय्वा
जस्स न होइ तएहा । तएहा हय्वा जस्स न होइ लोहो,
लोहो हय्वा जस्स न किञ्चणाऽपि ॥ १ ॥" उत्त० ३२ अ० ।

"जहा लोहो तहा लोहो, लाहा लोहो पवहुई । दोमासकयं
कज्जे, कोडीए वि न निट्ठिय ॥ १ ॥" उत्त० ७ अ० । गृद्धौ,
प्रव० ४१ द्वार । असंतोषात्मके भावपरिणामे, प्रव० २१६
द्वार । "एग लोभे" स्था० १ ठा० । मूर्च्छायाम्, अधि० ३ अधि० ।
लोलतापरिणामे, अष्ट० ३ अष्ट० । लुब्धतायाम्, निग्रहशील
त्वे ममत्वबुद्धौ, दर्श० १ तत्त्व । (मायालोभौ 'कसाय'
शब्दे तृतीयभागे ३६८ पृष्ठे व्याख्यातौ ।) (अनिलोभनो
यत्तत्वावाप्तिगार्यमङ्गोः सा च 'अज्जमेगु' शब्दे प्रथ-
मभागे २११ पृष्ठे उक्ता । (अत्र कथा दृष्टान्ताश्च 'लोभ'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे गताः ।)

लोह-न० । अयमि, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । "लोहागरधम्म-
माणधमधमेतिघोसे" लोहस्येवाकरे ध्मायमानस्याग्निना
ताप्यमानस्य धमधमायमानो धमधमेति वर्णव्यक्लिमिवोत्पा-
द्यन् घोषः शब्दो यस्य सः । भ० १५ श० । "लोहे कालायसे"
पा३० ना० २३० गाथा ।

लोहकडाह-लोहकटाह-न० । बृहत्कुण्डिले (अनु०) भाजन-
विशेषे भ० ८ श० ६ उ० ।

लोहकडाही-लोहकटाही-स्त्री० । कवल्याम्, भ० ५ श० ७ उ० ।

लोहगल-लोहार्गल-न० । पुष्कलावतीविजये स्वनामख्याते
नगरं, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । वज्रजङ्घस्य राज्ञः स्वनाम-
ख्याते पुरं च । आ० क० १ अ० ।

लोहजंघ-लोहजङ्घ-पुं० । उज्जयिनीनगरं चण्डप्रद्योतराजदूते,
उत्त० ६ अ० । "लोहजङ्घो लेखहारी, अग्निभीरुस्तथा
ग्यः । स्त्रीरत्ने च शिवा देवी, गजो नलगिरिस्तथा ॥ १ ॥"
आ० क० ४ अ० । द्वितीयवासुदेवप्रतिशर्षौ, स० । ती० ।

लोहजंघवण-लोहजङ्घवन-न० । मथुरायां स्वनामख्याते
वनं, ती० ८ कल्प ।

लोहज-लोहार्य-पुं० । उत्पन्नकवलज्ञानवीरस्य भिक्षादायके
माधौ, आ० म० १ अ० ।

लोहविलीणतन-लोहविलीनतन-त्रि० । लोहमयस्तडत्तमम्-
अनितापविलीनलोहमदृशे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

लोहागरिय-लोहाकरिक-पुं० । लोहाकरेऽस्यास्तीति लोहा-
करिकः । लोहवर्तनस्वामिनि, आ० ७ ।

लोहारंगीस-लोहकाराम्बरी-पुं० । लोहकारभ्राष्ट्रं, स्था०
८ ठा० ३ उ० ।

लोहिआअ-लोहिताय-नामधातुः । लोहितस्येवाचरणे,
"क्यङ्कार्यलुक्" ॥ ८३ । १३८ । इति यस्य लुक् । लोहिआइ ।
लोहिआअइ । लोहितायते, प्रा० ३ पाद ।

लोहिच्च-लोहित्य-पुं० । लोहितर्ष्यपत्ये, जं० ७ वक्ष० ।
स्था० । भूतदत्ताचार्य्यशिष्ये, "सम्भावुम्भावण्या तन्थं
लोहिच्चणामाणं ॥ ४० ॥" न० । शत्रुञ्जयपर्वते, ती० १५
कल्प ।

लोहिच्चायण-लोहित्यायन-न० । लोहितर्षिर्गान्नापत्यं, सू०
प्र० १० पाहु० ।

लोहिणी-लोहिनी-स्त्री० । कन्दविशेषे, उत्त० ३६ अ० । भ० ।
वादरचनस्पतिकायभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

लोहिय-लोहित-न० । रुधिरं, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।
'लोहियपूयपाइणी' लोहिते-रुधिरम्, पूयम्-रुधिरमेव
पक्वे ते द्वे अपि पक्वे शीले यस्यां सा लोहितपूयपा-
चिनी । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । सूत्र० । हिङ्गु-
लादिवत् लोहितवर्णपरिणते रङ्गे, प्रज्ञा० १ पद । स्वनाम-
ख्याते महाग्रहे, "एग लोहिण ।" स्था० १ ठा० ।

लोहियकुंथु-लोहितकुन्धु-पुं० । आरक्तस्वरूपे कुन्धौ, जी० ३
प्रति० १ अधि० २ उ० ।

लोहियकख-लोहिताक्ष-पुं० । स्वनामख्याते महाग्रहे, कल्प० १
अधि० ६ क्षण । "दो लोहियकखा ।" स्था० २ ठा० ३ उ० ।
स्वनामख्याते रत्नविशेषे, रा० । जी० । जं० । प्रज्ञा० । ज्ञा० ।
सूत्र० । आ० म० । "लोहियकखपइवसग" लोहिताक्षमयाः
प्रतिवंशा येषां तानि लोहिताक्षप्रतिवंशकानि । जी० ३
प्रति० ४ अधि० । चमरस्य असुरेन्द्रस्य महिषानीका-
धिपनौ, स्था० ५ ठा० १ उ० । शक्रस्य देवेन्द्रस्य अप-
त्यस्थानीये, भ० ३ श० ७ उ० । रत्नप्रभायाः पृथिव्याः
स्वनामख्याते कारुण्डे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

लोहियकखकूड-लोहिताक्षकूट-पुं० । जम्बूद्वीपे द्वीपे ग-
न्धमादने वत्सस्कारपर्वते स्वनामख्याते पष्ठे कूटे, स्था०
८ ठा० १ उ० ।

लोहियकखविंवउट्ट-लोहिताक्षविम्बोष्ठ-त्रि० । लोहिताक्ष-
रत्नवत् विम्बवच्च-विम्बाफलवत् आण्डौ येषां ते लोहि-
ताक्षविम्बोष्ठाः । आरक्तोष्ठेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

लोहियगंगा-लोहितगङ्गा-स्त्री० । गोशालकपरिभाषिते
परिमाणभेदे, भ० १५ श० ।

लोहियणाम-लोहितनामन्-न० । यदुदयाज्जन्तुशरीरं लो-
हितं रङ्गे हिङ्गुलकादिवद्भवति तल्लोहितनाम । वर्णनामभेदे,
कर्म० १ कर्म० ।

लोहियपत्त-लोहितपत्र-पुं० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, प्र-
ज्ञा० १ पद ।

लोहियपाणि-लोहितपाणि-त्रि० । प्राणिवत्कत्तनेन लो-
हितो रक्तारक्ततया पाणी हस्तौ यस्य । प्राणिहिंसया लोहि-
तहस्ते, विपा० १ श्रु० २ अ० । ज्ञा० । सूत्र० ।

लोहित-लोभयत्-त्रि० । मत्वर्थे इलप्रत्ययः । लोभिनि, वृ०
१ उ० । लम्पट, दे० ना० ७ वर्ग २५ नाथा ।

लोही-लोही-स्त्री० । मण्डकादिपत्रनिकायाम्, भ० ५
श० ७ उ० । अनु० । आयसभाजनविशेषे, सूत्र० १ श्रु० ५
अ० १ उ० । कन्दविशेषे, जी० १ प्रति० । वनस्पतिविशेषे,
आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

लहस-संस-धा० । अधःपतनं, "संसेलहस-डिम्भौ" ॥ ८ । ४ ।
१६७ ॥ इति संसधातोर्लहसादेशः । लहसइ । संसति । प्रा० ।

लहसुण-लशुन-न० । कन्दविशेषे, प्रव० ४ द्वार ।

ल्हादि-ह्लादि-स्त्री० । ह्लादनं ह्लादिः, औणादिक इप्रत्ययः ।
प्रहत्तौ, व्य० १ उ० ।

ल्हादिजण्ण-ह्लादिजनन-न० । ह्लादेजननमुत्पत्तिर्ह्ला-
दिजननम् । प्रमोदोत्पादेन, व्य० १ उ० । मनःप्रवृत्तिज-
नके, व्य० ३ उ० ।

लिहक-निली०-धा० । निरोधानं, निलीङोर्णिलीअ-णि-
लुक्-णिरिग्य-लुक्-लिक्-लिहकाः " ॥ ८ । ४ । ५५ ॥
इति निपूर्वस्य लीधातोर्लिहकादेशः । लिहकइ । निली-
यन् । प्रा० ४ पाद ।

नष्ट-त्रि० । "क्लेनाप्फुरणादयः" ॥ ८ । ४ । २५८ ॥ इति
निपूर्वस्य लीधातोः लिहकादेशः । लिहको-नष्टः । निलीनं,
निराहितं, प्रा० ४ पाद ।

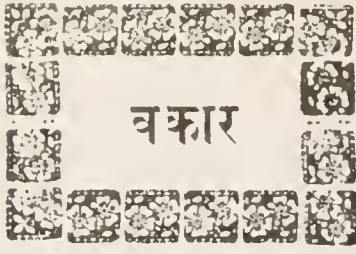
—०:२०:०—

इति श्रीमत्सौधर्मवृद्धतपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-
श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराऽऽचार्य श्री श्री १००० श्रीम-
द्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरविरचिते 'अभिधानराजेन्द्रे'
लकाराऽऽदिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ॥

अभिधानराजेन्द्रः ।

वकार

व-व-पुं० । दन्त्यौष्ठयोऽयमन्तस्थसञ्ज्ञको वर्णः । वाच० ।
वा-डः । सान्त्वने , वाते , वरुणे , संयमे , दरे , प्रबोधे ,
वन्दने , एका० । वायौ , राहौ , मन्त्रेण , कल्याणे ,
बलवति , वसन्तौ , समुद्रे , व्याघ्रे , वसने , शालूके ।
सादृश्ये , अव्य० । “ मणी वोष्टस्य लभ्यते ” वाच० ।
आवकं , वपति गुणवन्मसनेत्रेषु धनवीजानि निक्षि-
पतीति वा इति व्युत्पत्तेः । “ धनानि पात्रेषु वप-
त्यनारतम् ” इति आवक-शब्दघटक ‘व’ शब्दार्थनिर्व-
चनात् । स्था० ४ टा० ४ उ० । उः-शम्भुः अः-विष्णुश्चा-
नयोः समाहारः । हरिहरद्वन्द्वे , गा० । एका० ।

व-इव-अव्य० । इवशब्दार्थे , आचा० । “ मित्रं पिव विव
व विव इवाऽर्थे वा ” ॥ ८ । २ । १२२ ॥ इति इवार्थे वशब्दप्र-
योगः । “ सेसस्म व निम्माओ ” प्रा० २ पाद ।

वअ-व्रज-पुं० । गोष्ठे , “ गुह्ये तह गोउले वओ घासो ”
पाइ० ना० १४२ गाथा । गृहे , “ गहरो वओ अ गिहो ”
पाइ० ना० १२६ गाथा । दे० ना० ।

वअण-पुं० न० । वचन-न० । “ क-ग च ज-त-द-प-य-वां प्रायो
लुकु ” ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति चलुकु । “ नो गुः ” ॥ ८ । १ । २२८ ॥
इति नस्य णः । प्रा० । “ वाच्यर्थवचनाद्याः ” ॥ ८ । १ । ३३ ॥
इति वा पुस्त्वम् । उक्तौ , वअणा । वअणाई । प्रा० १ पाद ।

वअस्म-वयस्य-पुं० । मित्रे , स्वयस्कं , “ ही ही संपन्ना
मे , मनोलथा पियवअस्मस्स ” प्रा० ४ पाद ।

वइ-वाच्-स्त्री० । वच-परिभाषणे , वचनमुच्यत इति ।
वाच० । वचने , श्रुते , वृ० ।

अथ वाग्नितेपमाह—

दव्ववती दव्वाइं, जाइं गहियाइं मुंचइ न ताव ॥

आराहणि दव्वस्म वि, दोहि वि भावस्म पडिवक्खो ॥

यानि भाषायोग्यानि द्रव्याणि भाषात्वेन गृहीतानि न
तावदद्यापि मुञ्चति सा नोऽग्रागमतो व्यतिगृह्णा द्रव्य-
वाक् । अथ द्रव्यस्याराधनी यथार्थरूपप्रतिपादिका सा
द्रव्यवाग् , ढाभ्यामपि प्रकाशाभ्यां भावस्य प्रतिपत्ता
वक्रव्यः । किमुक्तं भवति—यानि भाषायोग्यानि द्रव्या-
णि भाषात्वेन परिणमस्य मुञ्चति सा नोऽग्रागमतो भा-
ववाक् । अथवा—या जीवस्य भावे ज्ञानादिकगाराधय-
त्यजीवस्य घटादिवर्णादिकं सा नोऽग्रागमतो भाववाक् ।
वृ० १ उ० । आ० म० । आचा० । आ० चू० । सू० ।

“ परिसा जावई एसा , अग्गवेणु व्व करिमिता ” सू-
त्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

व्रतिन्-पुं० । व्रत-नियमविशेषो विद्यते यस्य स व्रती । आ-
वके , प्रव० २४२ द्वार । हिंसादिविगतत्वान्साधौ , दश० १०
अ० । टा० ।

वइअ-देशी-पिहिते , “ पच्छाइअ नूमिआइ वइआइ ”
पाइ० ना० १७६ गाथा । पीते , दे० ना० ७ वर्ग ३४ गाथा

वइआयार-वागाचार-पुं० । वाच्याचारे वागाचारः । वागो-
चरे , वाच्याचारे , आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० १ उ० । “ वइ-
आयाराइ सोच्चा णिसम्म । ” आचा० २ श्रु० १ चू० ४
अ० १ उ० ।

वइआलिय-वैतालिक-पुं० । “ वैराऽऽदौ वा ” ॥ ८ । १ । १४२ ॥
इति ऐकारस्य अइ आदेशः । वैतालोपासके , प्रा० १ पाद ।

वइस्म-वैश्य-पुं० । ‘अइर्देत्यादौ च’ ॥ ८ । १ । १४१ ॥ इत्येतः स्थाने
अइ इत्यादेशः । वर्णाजि , प्रा० १ पाद ।

वइकलिअ-वैकल्य-न० । वैकल्ये , “ चलिअं वइकलिअं ”
पाइ० ना० २३६ गाथा ।

वइकुंठ-वैकुण्ठ-पुं० । उपेन्द्रे , “ सउरी दसारनाहो वइकुं-
ठो महुमहो उविंदो य ” पाइ० ना० २१ गाथा ।

वइकंत-व्यतिक्रान्त-त्रि० । गते , “ बहुसुहेण भे दिवसो
वइकंतो ” आव० ३ अ० । कल्प० ।

वइक्कम-व्यतिक्रम-पुं० । विशेषणपदभेदकरणतोऽतिक्रमणं
व्यतिक्रमः । आतु० । प्रमादोद्भवे विपरीतकार्ये , आव० ३ अ० ।
अवश्ये करणीयानां योगानां विगधने , आ० चू० ४ अ० ।
ध० । प्रव० । व्य० । प्रति० । आव० । (आधाकर्माश्रित्य
व्यतिक्रमस्वरूपम् ‘अइक्कम’ शब्दे प्रथमभागे २ पृष्ठे गतम् ।)
(ज्ञानादिविविधो व्यतिक्रमः ‘संकिलेस’ शब्दे वक्तव्यः ।)

वइक्खलिय-वाग्विस्खलित-न० । वाचि विविधमनेकैः प्रका-
रैर्लिङ्गभेदादिभिस्खलिते , दश० ८ अ० ।

वइगा-व्रजिका-स्त्री० । गोकुलिकायाम् , वृ० ३ उ० ।
नि० चू० ।

वइगुण-वैगुण्य-न० । विधर्मतायाम् , विपरीतभावे , आ०
चू० ४ अ० ।

वइगुत्त-वाग्गुप्त-त्रि० । वाचि वाचा वा गुप्तो वाग्गुप्तः । मौ-
नव्रतिनि , सपर्यालोचितधर्मसम्बन्धभाषिणि , सूत्र० १ श्रु०
१० अ० । आचा० ।

को भवति वाग्गुप्तः ।

वयणविभत्तीकुसलो, वओगयं बहुविहं विआणंतो ।

दिवसं पि भासमाणो, तथा वि वइगुत्तयं पत्तो ॥ २६१ ॥
वचनविभक्तीकुशलो—वाच्येतरप्रकाशाभिन्नः वाग्गतं बहु-
विधमुत्सर्गादिभेदभिन्नं विज्ञानं दिवसमपि भाषमाणः
मिळान्तविधिना तथापि, वाग्गुप्ततां प्राप्तः, वाग्गुप्त एवा-
साविति गाथार्थः । दश० ७ अ० । सू० प्र० ।

वङ्गुत्तया-वाग्गुप्ता-स्त्री० । वचसोऽशुभप्रदार्थत्वात् गोपने,
उत्त० २६ अ० । वाग्गुप्तिमत्तायाम्, उत्त० ।

अथ वचोगुप्तिफलमाह—

वङ्गुत्तयाए णं भेंट ! जीवि किं जणयइ वङ्गुत्तयाए णं
निव्विकारत्तं जणयइ निव्विकारणं जीवि वङ्गुत्तं अज्झ-
प्पजोगमाहणजुत्ते आऽवि भवइ ॥ ५४ ॥

हे भदन्त ! वचोगुप्तिमत्तया जीवः किं फलं जनयति ? गुरु-
माह—हे शिष्य ! वचोगुप्तिमत्तया निर्विकारित्वं—विगगभावम्
उत्पादयति. निर्विकारो जीवः वाग्गुप्तः—गुप्तवचनश्च सर्वावक-
थात्यागात्, वाङ्निरोधे वाग्गुप्तिमत्तः सन् अध्यात्मयोग-
साधनयुक्तश्चापि भवति । आत्मनि अधिनिष्ठतीति अध्यात्म-
मनस्तस्य योगः—शुभव्यापारा धर्मध्यानादयः तेषां साधनम्-
एकाग्र्यम् अध्यात्मयोगसाधने तेन युक्तः अध्यात्मयोगयुक्त-
स्तादृशश्चापि स्यादित्यर्थः ॥ ५४ ॥ उत्त० २६ अ० ।

वङ्गुत्ति-वाग्गुप्ति-स्त्री० । गुप्तिभेदः. वाग्गुप्तिर्द्विधा—मुखन-
यनभ्रूविकाराङ्गुल्याच्छादनलेपदुत्तेपहंकृतादिसंज्ञावर्जनन मौ-
नावलम्बनम्, संज्ञादिना हि प्रयोजनानि सूचयतो मौनं निष्फ-
लमेवेत्येका १, वाचनप्रच्छन्नपरपृष्टव्याकरणादिषु लोकाऽऽग-
माऽविरोधेन मुखवस्त्रिकाच्छादितमुखस्य भाषमाणस्यापि
वागानियन्त्रणे द्वितीया २, तदुक्तम्—“ संज्ञादिपरिहारेण,
यन्मौनस्यावलम्बनम् । वाग्वृत्तेः संवृतिर्वा या, सा वा-
ग्गुप्तिरिहाच्यते ॥ १ ॥ ” आभ्यां भेदाभ्यां वाग्गुप्तेः सर्व-
था वागनिरोधः सम्यग्भाषणं च स्वरूपं प्रतिपादितं भवति,
भाषासमितौ तु सम्यग् वाक्प्रवृत्तिरेवेति वाग्गुप्तिभाषास-
मित्यभेदः. यदाह—“ समिञ्चो नियमागुत्तो, गुत्तो समिञ्च-
णम्मि भयणिज्जो । कुसलवयमुद्धरेतो, जं वङ्गुत्तो वि समि-
ञ्चो वि ॥ १ ॥ ” इति । ध० ३ अधि० ।

उदाहरणं वाग्गुप्तौ—

“साधुः संज्ञातिकान् द्रष्टुं, गच्छन् पत्नीं मलिम्लुचैः ।
गृहीताऽमोचि चैत्युक्त्वा, मा ख्यः कस्यापि नाऽवगान् ॥ १ ॥
तस्याग्रे मिलिता माता-पितृभ्रात्रादयोऽखिलाः ।
आयान्तो जन्ययात्रायां, वचले सोऽपि तैः सह ॥ २ ॥
तस्करैर्मुपितः सार्थो, दृष्ट्वा ने मुनिमूर्चिर ।
साधुः सैष गृहीन्वहा-स्माभिर्मुक्ताऽधुनैव यः ॥ ३ ॥
तच्छ्रुत्वाऽम्बाऽवदच्चौरान्, समर्पयत मे लुगीम् ।
स्तनौ ज्विनन्नि येनाऽसौ, किमिच्छेयून्नेऽथ चौरपः ॥ ४ ॥
दुष्पुत्रोऽपात् ययोः क्षीरं, नाख्यद्युष्मान् सतोऽपि यः ।
चौराऽवकु तं कथं नाऽख्यः, पित्राराख्यादथो मुनिः ॥ ५ ॥
खधर्मं चौरगो बुद्धः, सर्वं तन्मुष्टमार्पयत् ॥ ” आ० क० ४ अ० ।

वङ्गुत्तल-वाक्कुल-न० । असाधारणे शब्दे प्रयुक्ते वक्रुरभि-
प्रतादर्थान्तररूपनया तन्निषेधे, स्या० (‘ कुल ’ शब्दे तृती-
यभागे १३२३ पृष्ठे वाक्कुलं व्याख्यातम् ।)

वङ्गजोग-वाग्गोग-पुं० । वागविषये योगो वाग्गोगः । वा-

ग्निर्गोविषये व्याप्रियमाणे योगे, विश० । वाक्परिस्पन्दे,
वाग्गीये, विश० । औदारिकवैक्रियादारकशक्तिव्यापार-
हतवागद्रव्यसमूहमाचिद्याज्जावद्यापारं, स्या० १ टा० ।
दश० । ने० । दश० । कर्म० । जीत० । ‘ वङ्ग ’ इति । वाग्गोगो-
ऽपि चतुर्धा—द्रष्टव्यः । तथा हि—सत्यवाग्गोगः १, असत्य-
वाग्गोगः २, सत्यासत्यवाग्गोगः ३, असत्याऽमृतवाग्गोगः ४,
तत्र सतां हिता सत्या, सत्या चासौ वाक् च सत्यवाक्, तथा
सहकारिकाग्नभूतया योगो—सत्यवाग्गोगः । अथवा—वच-
नगतं सत्यत्वं तत्कार्यत्वा—योगोऽप्युपचर्यते, ततश्च स-
त्यश्चासौ वाग्गोगश्च सत्यवाग्गोगः । भावार्थः सत्यमनोयो-
गवद्वाच्यः । असत्या—सत्यादिपरीता सा चासौ वाक् च
असत्यवाक् ; तथा योगोऽसत्यवाग्गोगः । तथा—सत्या चा-
सावसत्या चेत्यादि पूर्ववत्कर्मधारयो बहुव्रीहिया, सा
चासौ वाक् च सत्यासत्यवाक्, तत्प्रत्यया योगः सत्या-
सत्यवाग्गोगः । न विद्यते सत्यं यत्र सोऽसत्यः, न विद्यते
मृषा यत्र सोऽमृतः, असत्यश्चासावमृतश्च असत्यामृतः, स
चासौ वाग्गोगश्च असत्याऽमृतवाग्गोगः, शपे मनोयोगवत्सर्वं
वाच्यम् । अत्र तृतीयचतुर्थौ मनोयोगौ वाग्गोगौ च—परिस्थु-
लव्यवहारनयमतेन द्रष्टव्यौ । निश्चयनयमतेन तु मनोज्ञानं
वचनं वा सर्वमदृष्टविवक्षापूर्वकं सत्यम्, आत्मानादिदृष्टि-
ताशयपूर्वकं । त्वसत्यम्, उभयानुभयरूपं तु नास्त्येव
सत्यासत्यराशिद्वयेऽन्तर्भावादिति भावनीयम् ॥ कर्म० ४
कर्म० ।

वङ्गभीरु-वृजिनभीरु-पुं० । वृजिनम्—पापं तस्माद् भीरु-
वृजिनभीरुः । पापभीरौ, यो निर्गुवन्धदोषाच्छाब्दो नाभो-
गवान् वृजिनभीरुः । पा० १२ वि० ।

वङ्गणी—व्रतिनि—स्त्री० । साध्याम्, पं० व० ४ द्वार ।

वक्तृ-त्रि०। कथयितरि, “मुसं वहता भवइ” स्या० ३ टा० १ उ० ।

वङ्गुलिय-वैतुलिक-पुं० । विगतास्तुल्यभावे वैतुलिकाः । ना-

स्तिःवादिषु, नि० चू० ११ उ० ।

वङ्गेण-वाक्स्तेन-पुं० । धर्मकथिकादितुल्यरूपं वाक्चौरे,
दश० ५ अ० ।

वङ्गता-उदित्वा-उक्त्वा-अव्य० । कथयित्वेत्यर्थे, स्या० ३
टा० १ उ० । भ० ।

वङ्गदंड-वाग्दण्ड-पुं० । सावधभाषायाम्, आ० चू० । तत्रो-
दाहरणम्—साधू सस्त्राभूमिञ्चो आगतो ॥ अविधीप आ-
लोपति । जघा सूर्यवन्दं दिदृत्ति, पुरिसेहि सुतं, गंतुं मा
रितं । अथवा—कोट्टिञ्चो सामिं दड्ढं भणति । जदि दिव-
सो होंतो । सर्वे समणगा हलं वाहावेन्तो ॥ आ० चू० ४ अ० ।
वङ्गदंभ-वैदर्भ-त्रि० । “अइदैत्यादौ च ” ॥ ८ । १ । १५६ ॥

इति एतोऽइः । विदर्भदेशादिभवे, प्रा० १ पाद ।

वङ्गदिस-वैदिश-न० । विदिशाया अदूरभवे नगरे, “वदिश-
गांचरगामे, खल्लाडगधुनकोलियो धेगे ” । वैदिशनगरासन्ने
गोचरग्रामे धूर्तः कोलिकः । वृ० ६ उ० । आ० म० । (‘ खि-
सियवयण ’ शब्दे तृतीयभागे ७४० पृष्ठे विस्तरता व्याख्या
गता ।)

वड्डुकडा-वाग्दुष्कृता-स्त्री० । असंभ्यपरपादिवचनानिमि-
त्तायां भाषायाम् , ध० २ अधि० ।

वड्डुप्पणिहाण-वाग्दुष्पणिधान-न० । वर्णसंस्काराभावे अ-
र्थानवगमे, चापले च । ध० २ अधि० ।

वड्डुहिया-वाग्दुःखिता-स्त्री० । वचसो वचसा वा दुःखका-
रित्वे, द्रोहकत्वे च । स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

वड्डम्म-वैधर्म्य-न० । विधर्मनायाम् , विपरीतभावे च ।
आ० चू० ४ अ० ।

वड्डपाडव-वाक्पाटव-न० । वागविषयकपटुतायाम् , कल्प०
१ अधि० ७ त्थण ।

वड्डप्पआग-वाक्प्रयोग-पुं० । प्रयुज्यन्त इति प्रयोगाः व्यापा-
रा धर्मकथाः प्रवन्धा वा । वाग्यापारंपु, सूत्र० १ थु० १३ अ० ।

वड्डप्पआगपरिणय-वाक्प्रयोगपरिणत-त्रि० । भाषाद्रव्यं
काययोगेन गृहीत्वा वाग्योगेन निःसृज्यमानं, भ० ८ श० १ उ० ।

वड्डभट्ट-वाग्भट्ट-पुं० । आत्रयादिसंहिताप्रकसंप्रहामकाऽ-
ष्टाङ्गायुर्वेदप्रभृतिग्रन्थकारके स्वनामख्याते विदुषि, स्वनामप्र-
सिद्धे मन्त्रिप्रवरं, गुर्जरदेशाधिपतिः तिस्रः—काटीस्त्रिलो-
ना व्ययित्वा मन्त्रीश्वरं युगादीशप्रासादमुददीधरन् ।
ती० १ कल्प ।

वड्डभत्त-वाड्डमात्र-न० । वागेव वचनमेव वाड्डमात्रम् । वचन-
मात्रं, " वड्डमेत्तं णिव्विसंयं दोसा य " पञ्चा० १२ चिव० ।

वड्डमय-वाड्डमय-न० । व्यञ्जनाक्षरमयं, " पश्यन्ति ब्रह्म निर्द-
ष्टं, निर्दष्टानुभवे चिन्ता । कथं लिपिमयी दृष्टि—वाड्डमयी
वा मनोमयी ॥ ६ ॥ " अष्ट० २६ अष्ट० । स्वगादिवागाम्भके,
" सहजं केटप वड्डमयं कक्षसं संपुज्जं " दश० ६ अ० ।

वड्डमादिय-वागादिक-पुं० । वचनकार्यावकार्यविशेषपु, " व-
ड्डमादिपहिं समं गुरुणा आलोयं य " पञ्चा० १५ चिव० ।

वड्डयव्व-व्रजितव्य-न०, आगन्तव्ये, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

वड्डर-वज्र-न० । " श-प-तप्त-वज्रं वा " ॥ ८ । २ । १०५ ॥

श-प-योस्तप्तवज्रयोः संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वं इकारो वा
भवति । इति मध्य इकारः । वज्रं । वड्डरं । प्रा० । हीरके,
अनु० । सूत्र० । स्था० । प्रज्ञा० । जी० । आ० म० । रा० ।
संज्ञा० । सर्वेषां रुचकादीनां गन्तव्यानि कृत्वा नि रत्नानीत्यु-
च्यन्ते । ङी० । आर्यवज्रनाम्ना प्रसिद्धे दशपूर्विके
स्थविरिन्द्रे, " वेदामि अज्जधम्मं, तत्तो वेदे य भद्गुत्तं च ।
तत्तो य अज्जवड्डरं, तव नियमगुणेहि वड्डरसं " ॥ १ ॥
न० । (' अज्जवड्डर ' शब्दे प्रथमभागे २१६ पृष्ठे कथोक्ता ।)
(श्रीवज्रस्वामिना पटविद्यया सहः सुभिक्षदेशे नीत इति
' संघ ' शब्दे वच्यते ।) शरीरावयवकीलिकायाम् , जी० १
प्रति० । स्था० । प्रव० ।

वैर-न० । " वैरादी वा " ॥ ८ ॥ १ । १५२ ॥ इति वैरशब्दे पेत
इगदेशः । प्रा० । शत्रुतायाम् , " हन्तिस्तीसयं नगरं तत्थ
दमदंतो नाम राया, इतो य पंचपंडवाणं परेण्णं वड्डरं "
आ० म० १ अ० । महा० । अतीतायां त्रयोविंशतितमायां चतु-
विंशतिकायां जाते पञ्चशतगच्छाधिपनौ, महा० ४ अ० ।

वड्डरउमभनागयसंधयण-वज्रपभनाराचसंहनन-न० । वज्र-
कीलिका ऋषभः परिवेषणपट्टः नागचर्म-उभयतो मर्कटवन्धः
ततश्च द्वयोरस्थनोरुभयतो मर्कटवन्धेन वड्डयोः पदाकृतिक-
च्छन्ता तृतीयतास्थापरिवेष्टितयोरुपरितदस्थिव्यभेदकीलि-
काख्यं वज्रनामकमस्थि यत्र भवति तद् वज्रपभनाराचसंह-
ननम् । प्रथमसंहननं, जी० १ प्रति० । कल्प० । पं० सं० ।
स्था० । कर्म० । तं० । वज्रपभनाराचसंहननं येषां ते वज्रप-
भनाराचसंहननितः । प्रथमसंहननितः, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
वड्डरकंड-वज्रकाण्ड-न० । गन्तव्यायाः पृथिव्याः वज्ररत्नमये
काण्डे, स्था० १ ठा० ३ उ० ।

वड्डरकंत-वज्रकान्त-न० । पट्टदेवलोकीयं विमानभेदे, स० १३
सम० ।

वड्डरकंद-वज्रकन्द-पुं० । कन्दभेदे, दश० ३ अ० । जी० ।

वड्डरकूड-वैरकूट-न० । मन्दरपर्वतस्य नन्दनस्य वलाहकाया
देव्या आवासभूते कूटे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

वड्डरजंघ-वज्रजङ्घ-पुं० । श्रीऋषभस्वामिनः पूर्वविदेहे पुष्क-
लावतीविजये लोहागलनगरं जाते पूर्वभवर्जीव, आ० म० १
अ० । कल्प० । आ० क० । (' उसभ ' शब्दे द्वितीयभागे
१११६ पृष्ठे कथा ।)

" तेणे कालेणे तेणे समयेणे अवरविदेहे वासे धणो नाम
सन्धवाहो हांथा (आच०) तेण साहणं ग्रयं फासुयं विउलं
दाणं दिरणं, सो य अहाउयं पालंता कालमाये कालं कि-
द्या तेण दाणफलं उत्तरकुराण मणूसा जाओ, तयो आ-
उक्खणं सोहम्मं कणं देवा उप्पण्णा, ततो चइऊण इहेव
जंभुदीवे अवरविदेहे गंधिलावतीविजये वेयहपच्चणं गंधा-
रजणवणं गंधसमिद्धे विजाहरणगरं (आच०) महाबला
नाम राया जाओ । (आच०) मणूऊण ईसाणकणं म्मिण्णं
विमाणं ललियंगओ नाम देवो जाओ, ततो चइऊण इहेव
जंभुदीवे दीवे पुक्खलावड्डविजणं लोहागलणगरं सामी वड्ड-
जंघो नाम राजा जाओ । " आच० १ अ० ।

वड्डरणाभ-वज्रनाभ-त्रि० । वज्रमयी नाभिर्यस्य सः । मध्ये
वज्ररत्नमये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० ।

वैरनाभ-पुं० । स्वनामख्यातं राजनि, (७० गाथा) आच० १ अ० ।
श्रीऋषभस्वामिनः पूर्वभवर्जीव जम्बूद्वीपस्य पूर्वविदेहे
पुष्कलावतीविजये पुण्डरीकिण्यां नगर्यां वज्रसेनस्य केव-
लिनः पुत्रे चक्रवर्तितां प्राप्ते जीवे, आ० क० १ अ० । ति० ।
कल्प० । आ० म० । आ० चू० ।

" कुरुजणपदे गयपुरणगरं शहवलिपुत्तो सोमण्णो, तस्म
पुत्तो सेजं सो जुवगाया, सो सुमिणे मंदरं पच्चयं सामवणं
पासति, ततो तेण अमयकलसेण अभिमित्तो अम्भदिअं
सोभितुमाहत्तो । नगरसेट्ठी सुवुद्धिनामा, सो सूरस्स रस्सी-
सहस्सं ठाणाओ चलियं पासति, नवरं मिजंसेण हेक्खुत्तं
सो य अहिअथरं तेयसंपुष्पो जाओ । राइणा सुमिणे एक्को
पुरिसो महण्णमाणो महया रिउवलेण सह जुअंको दिट्ठो,
सिजंसेण साहजं दिरणं, ततो तेण तं बलं भग्गं ति । ततो
अत्थाणीए एगओ मिलिया, सुमिणे साहति, न पुण

जाणति-किं भविस्मइ त्ति, तवरं राया भणइ-कुमारस्स महेतो कोऽपि लाभो भविस्मइ त्ति भण्णुण उट्ठिआ अत्थाणीआ, सिज्जेसो वि गत्तो नियगभवणे, तत्थ य ओलोयण-ट्ठिआ पेच्छति मामि पविसमाणे, सो चिंतेइ-कहि मया एगिंसे नेवत्थं दिट्ठपुच्चं ? जागिंसे पपितामहस्स त्ति, जाती-संभरिता-सो पुच्चभवे भगवओ सारही आसि, तत्थ तेण वडस्सेणतिथ्यगरे तिथ्यगर्लिंगेण दिट्ठो त्ति, वडरणाभे य पच्चयंते सो अवि अणुपच्चइओ, तेण तत्थ सुयं, जहा-एस वडरणाभो भणं पढमतिथ्यगरे भविस्मइ" त्ति । आव० १ अ० ।

"वडरजेधो नाम राजा (आव०) मग्गुण उत्तरकुण स-भारिओ मिहुणगो जाओ, तओ सोहम्मे कणं देवो जाओ, ततो चइऊण महाविंदेह वासे विइपइट्ठिण, एगरे वेज्जपुत्तो आयाओ (आव०) से इमं चत्तारि वयंसगा, तं जहा-राय-पुत्तं, सेट्ठिपुत्तं, अमचपुत्तं, सत्थवाहपुत्तं त्ति, (आव०) ते पच्छा साहू जाता, अहाउयं पालइत्ता तम्मू-लागे पच वि जणा अच्चुण उवयण्णा, ततो चइऊण इहव जेवुदीव पुच्चविंदेह पुक्खलावइविजण पुंडरीगिणीए नयरीए वेग्गेणस्स ग्गणा धारिणीए, देवीए उयं पढमो वडरणाभो गाम पुत्तो जाओ, जो से वेज्जपुत्तो चक्रवर्ती आगता, अयंसेसा कमेण वाहुसुवाहुपीढमहापीढ त्ति, वडर-सेणो पच्चइओ, सो य तिथ्यंकेरो जाओ ।" आव० १ अ० ।

वडरतुंड-वज्रतुण्ड-त्रि० । वज्रवर्तीज्जतुण्ड, कल्प० १ अधि० ६ ज्ञण । (' वंभी ' शब्दे पञ्चमभागे १२८४ पृष्ठ-कथा ।)

वडरदंड-वज्रदण्ड-पुं० । वज्रगन्तमये रूप्यपट्टमध्यवर्तिनि दण्डे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वडरपाडिरूव-वज्रप्रतिरूप-त्रि० । वज्रसदृशे, भ० ७ श० ६ उ० ।

वडरपाणि-वज्रपाणि-पुं० । वज्रं पाणौ अस्य वज्रपाणिः । जी० ४ प्रति० २ उ० । करधृतवज्रं, कल्प० १ अधि० १ ज्ञण ।

वडरभूइ-वज्रभूति-स्त्री० । भरुकच्छुतगरे तरवाहननृपस-मये एकदा समवसुते स्वनामख्याते आचार्ये, व्य० ३ उ० ।

वडरभूमि-वज्रभूमि-स्त्री० । अङ्गदेशीये नगरीभेदे, यत्र श्रीवी-गे नवमं वर्षागात्रं कृतवान् । कल्प० १ अधि० ६ ज्ञण ।

वडरमज्जमचंदपडिमा-वज्रमध्यचन्द्रप्रतिमा-स्त्री० । वज्रेणोपमा चन्द्रेण च । वज्रस्यैव मध्यं यस्याः सा वज्रमध्या । चन्द्रा-कारा प्रतिमा चन्द्रप्रतिमा । प्रतिमाभेदे, यस्या हि कृष्णप्रतिपदि पञ्चदश कलान् भुक्त्वा ततः प्रतिदिन-मेकहान्या अमावास्यायामेकं शुक्लप्रतिपदि अत्येकमेव ततः पुनरेकैकवृद्धया पौर्णमास्यां पञ्चदश भुङ्क्ते, सा तनुमध्यत्वाद् वज्रमध्या । स्था० २ डा० २ उ० । (चन्द्रप्रतिमाप्राकृतमधि-कृत्य वज्रशब्दस्य पर्यायेण व्याख्यातम् ' पडिमा ' शब्दे पञ्चमभागे ३३४ पृष्ठे गतम् ।) (" किरुह " (२०) इत्यादि पञ्चाशकैकानविंशतिविचरणाथया वज्रमध्याप्रतिपादनम् ' वेदायण ' शब्दे तृतीयभागे १०६६ पृष्ठे गतम् ।)

वडरमुदा-वज्रमुद्रा-स्त्री० । मान्त्रिकप्रसिद्धे मुद्राविशेषे, सहा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

वडरयण-वज्रगन्त-न० । वज्राभिधानगन्तं, भ० १५ श० ।

वडरगिमि-वैरपि-पुं० । वैराभिधानं मुनिपतेः, पञ्चा० ७६ विव० ।

वडरमामि-वैरम्बामिन्-पुं० । आर्यवज्रंति प्रसिद्धे, सिंहगिरि-शिष्ये, स्था० ४ डा० १ उ० । (' अजवडर ' शब्दे प्रथम-भागे २५६६ पृष्ठे कथाक्ता ।) आर्यसमितस्मृगिमानुले, कल्प० २ अधि० ८ ज्ञण ।

वडरमार-वज्रमार-न० । कुण्डलहीनस्थकुण्डलाख्यपर्वतस्य पृथस्यां दिशि स्वनामख्याते कूटं, डी० ।

वडरसूरि-वज्रसूरि-पुं० । दशपूर्विणि स्वनामख्याते आचार्ये, कल्प० २ अधि० ८ ज्ञण ।

वडरमेण-वैरमेन-पुं० । ऋषभदेवपूर्वभवर्जिवे वज्रनाभपतिरि, स च पूर्वविंदेह-पुण्डरीकगयां नगर्यां राजा भूत्वा प्रव-जितस्तोत्रकः सञ्जातः । पञ्चा० १६ विव० । आ० क० । आ० म० । आ० चू० । (' वंभी ' शब्दे पञ्चमभागे १२८४ पृष्ठे किञ्चिद् वृत्तमस्य ।) (' उसह ' शब्दे द्वितीय-भागे १११७ पृष्ठे वृत्तम् ।) आर्यवज्रसूरिशिष्ये, ग० ३ अधि० । (तदीजोक्ता ' अजवडर ' शब्दे प्रथमभागे २१६ पृष्ठे ।) अयं पूर्वधर आचार्यः वैक्रमीये १६५ संवत्सरं विद्यमान आ-सीत् । ज० ६० ।

वडरमेणसूरि-वज्रमेनसूरि-पुं० । नागपुरीयतपागच्छोद्भवे हेमतिलकसूरिशिष्ये, सीहडमन्त्रिप्रशंसया अलाउद्दीनना-म्ना दिक्षीपतिनाऽस्मै हारादिक उपहारो दत्तः । ज० ६० ।

वडरागर-वज्राकर-पुं० । वज्रानि रत्नानि तेषामाकरा वज्रा-करः । वज्राख्यरत्नोत्पत्तिस्थाने, औ० । नि० चू० ।

वडराड-वैराट-न० । मन्स्यदेशराजधान्याम्, प्रज्ञा० १ पद । सूत्र० । " वडराडमच्छा " वैराटो देशो मन्स्यराजधानी । अन्य तु-मन्सदेशो वैराटपुरं नगरमित्याहुः । प्रव० २७५ हार ।

वडरामय-वज्रमय-त्रि० । वज्रशब्दस्य दीर्घत्वं प्राकृत-त्वात् । वज्रगन्तमये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । भ० । औ० । " वडरामया संधी " ज० १ वृत्त० । प्रश्न० । रा० । " वड-रामया णमा । " रा० ।

वडरामयपासाणा-वज्रमयपापाणा-स्त्री० । वज्रमयाः पापा-णाः यासान्ता वज्रमयपापाणाः । वज्रमयपापाणै रचित-तटिकायां नद्याम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० ।

वडरामण-वज्रामन-न० । प्रधानयोगिप्रतीति आसनविशेषे, वज्रासनं प्रकर्षप्रोप्तं सति नियमाद् दिव्यज्ञानं समुत्पद्यते । अने० ३ अधि० ।

वडरित्त-व्यतिरिक्त-त्रि० । तदन्यस्मिन्, आ० म० १ अ० । " वडरित्तो णाम जहाभिहितकालाओ अणो अकालो भव-ति " । नि० चू० १ उ० ।

वडरय-व्यतिरेक-पुं० । अभावे, पो० ३ विव० । साध्याभावे साधनाभावरूपे, विशेष० । उपमानादन्यस्मिन्, प्रति० । प्रक-मविपर्यये, पञ्चा० १२ विव० ।

वडरोयण-वैरोचन-पुं० । विविधे रोचन्ते दीप्यन्ते इति
विरोचनास्ते एव वैरोचनाः । स्था० ४ टा० १ उ० । द्वा-
त्रिणाव्यासुरकुमारेभ्यः सकाशाद् विशिष्टे रोचन्ते दीपन्ते
येषामस्ति ते वैरोचनाः । आदीच्यासुरकुमारेषु, भ० ३ श०
१ उ० । प्रजा० । अशौ, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । कृष्णराज्य-
वकाशान्तर्गे वाङ्मनामकदेवायामभूतं, स्था० ८ टा० ३
उ० । भ० । बुद्धे, दे० ना० ७ वगे ४१ गाथा ।

वडरोयणिद्-वैरोचनन्द्र-पुं० । वैरोचना-आदीच्यासुरास्तेषु
मध्ये इन्द्रः-परमेश्वरे वैरोचनन्द्रः । वली, प्रा० । भ० । वै-
रोचनोऽग्निः स एव प्रज्वलितत्वात् इन्द्रः । विभावसौ,
सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

वडल्ल-वलीवर्द-पुं० । " गोणादयः " ॥ ८ । २ । १७४ ॥ इति
निपातः । पुङ्गवे, प्रा० २ पाद । आ० भ० ।

वड(ई)वाय-व्यतीपात-पुं० । रविशशितप्रयुक्तयोगभेदे,
ज्यो० ।

सम्प्रति व्यतिपातं विवजुगह—

अयणाणं संबंधे, रविसोमार्णं तु बहि य जुगम्भि ।

जं हवइ भागलद्धं वडवाया तत्तिया होंति ॥ २६१ ॥

वावत्तरीपमाणो, फलरासी

इह सूर्याचन्द्रमसौ स्वकीयस्येन वत्तमानौ यत्र परस्परं
व्यतिपाततः स कालो व्यतिपातः, तत्र ' रविसोमयोः ' सू-
र्याचन्द्रमसोः ' युगे ' युगमध्येऽयनानि तेषां परस्परं ' स-
म्यन्धे ' एकत्र मीलने कृते सति द्वाभ्यां भागो ह्रियते, हतं
च भागं यद् भवति भागलब्धे ' तावन्तः ' नावत्प्रमाणा ए-
कस्मिन् युगे व्यतिपाता भवन्ति, स च भागलब्धकराशिर्द्वा-
रुमतप्रमाणः, तथाहि-सूर्यस्यायनानि दश चन्द्रस्यायनानां
चतुस्त्रिंशदधिकं शतं, तयोरेकत्र मीलने जातं चतुश्चवारि
शदधिकं शतं १४४, तस्य द्वाभ्यां भागो ह्रियते, लब्धा द्वा-
सन्तिरेव, तावत्प्रमाणा युगमध्ये व्यतिपाताः ॥ २६१ ॥

साम्प्रतमीप्सितव्यतिपाताऽऽनयनाय करणमाह—

..... इच्छिते उ जुगभेए ।

इच्छियवडवायं पि य, इच्छं काऊण आणेहि ॥ २६२ ॥

जं भवइ भागलद्धं, तं इच्छं निदिमाहि मन्वत्था ।

मेसेऽपि तस्म भेए फलरामिस्माणए सिग्धं ॥ २६३ ॥

' ईप्सिते ' विवक्षिते ' युगभेदे ' युगविशेषे इच्छाम्-ईप्सि-
तव्यतिपातविषयां कृत्वा इप्सितं व्यतिपातमप्यानय । कथ-
मित्याह तत्र यद् भवति भागेन-द्वासप्तत्यादिभागहारेण लब्धं
तन्तन्मुख्यम् ' इच्छं ' ति ईप्सितं व्यतिपातं निर्दिशत् । शेषा-
नपि युगभेदान् मुहूर्तादिरूपान् ' फलरामिस्म ' ति तृती-
यार्थे पृष्टा फलराशिना द्वालमतिलक्षणेन शीघ्रमानय । एष
करणगाथाज्ञार्थः,

सम्प्रति भावना क्रियते—

यदि द्वासप्ततिसङ्ख्यैव्यातपतेश्चतुर्विंशत्यधिकं पर्वशतं
लभ्यते तत एकस्मिन् व्यतिपाते किं लभामहे ? राशि-
त्रयस्थापना-७२-१२४-१ अत्रान्येन राशिना एककलक्षणे-
न मध्यराशिश्चतुर्विंशत्यधिकशतप्रमाणो गुर्यते, जातं तदेव

चतुर्विंशत्यधिकं शतं १२४, तस्य द्वासप्तत्या भागो ह्रियते,
लब्धमकं पर्व, पश्चादवतिष्ठते द्विपञ्चाशत्, सा पञ्चदशभि-
र्गुण्यते, जातानि सप्तशतान्यशीत्यधिकानि, तेषां द्वासप्तत्या-
भागहारं लब्धा दश तिथयः, शेषा षष्टिः, सा मुहूर्तकरणा-
र्थं त्रिंशता गुर्यते, जातान्यष्टादश शतानि १८००, तेषां द्वा-
सप्तत्या भागहारेण लब्धाः परिपूर्णाः पञ्चविंशतिमुहूर्ताः, प-
श्चात् किमपि तिष्ठति, आगतमकस्मिन् पर्वणि दशसु च ति-
थिषु गतास्वेकादश्यां पञ्चविंशतो मुहूर्तेषु प्रथमो व्यतीपातः
समाप्त इति, तथा यदि द्वासप्ततिसङ्ख्यैव्यातपतेश्चतुर्विंश-
त्यधिकं पर्वशतं लभ्यते ततः पञ्चभिर्यतिपातैः किं लभ्यम् ?
इति, राशित्रयस्थापना-७२-१२४-४, अत्रान्येन राशिना पञ्च-
कलक्षणेन मध्यराशिगुणने, जातानि षट् शतानि विंशत्यधि-
कानि ६२०, तेषां द्वासप्तत्या भागो ह्रियते, लब्धान्यष्टौ पर्व-
णि ८, शेषास्तिष्ठन्ति चतुश्चवारिंशत् ४४, सा तिथ्यानयना-
य पञ्चदशभिर्गुण्यते, जातानि षट् शतानि पञ्चव्यधिकानि-
६६०, तेषां द्वासप्तत्या भागहारं लब्धा नव ६, शेषास्तिष्ठन्ति
द्वादश १२, ते मुहूर्तानयनाय त्रिंशता गुर्यन्ते, जातानि त्रिंश-
शतानि पञ्चव्यधिकानि ३६०, तेषां द्वासप्तत्या भागो हतं लब्धाः
परिपूर्णाः पञ्च मुहूर्ताः, पश्चात् किमपि तिष्ठति, आगतमष्ट-
सु पर्वसु गतेषु नवमस्य च पर्वणो नवसु तिथिषु गतासु द-
शस्यां तिथौ पञ्चसु मुहूर्तेषु पञ्चमो व्यतीपातः समाप्तः, एवै-
सर्वेऽपि व्यतीपाताः । (सम्प्रति चन्द्रनक्षत्रव्यतिपातं) परि-
ज्ञानार्थमुपक्रम्यन्ते- यदि द्वासप्ततिसङ्ख्यैव्यातपतैः सप्तप-
ष्टिश्चन्द्रनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते तत एकस्मिन् व्यतिपाते किं
लभ्यमिति, राशित्रयस्थापना-७२-६७-१, अत्रान्येन राशिना
एककलक्षणेन मध्यमराशेः सप्तषष्टिरूपस्य गुणानात् जातः स-
प्तषष्टिरेव, तस्या द्वासप्तत्या भागो ह्रियते, सा च स्तोकात्वा-
द्भागं न प्रयच्छति, ततो नक्षत्रानयनार्थमष्टादशभिः शतैस्त्रि-
शदधिकैर्गुणयिष्याम इत्यस्य गुणकारराशेश्छेदराशेश्च द्वासप्त-
तिरूपस्य षट्केनापवर्त्तना, तत्र जातो गुणकारराशिर्द्वात्रिंश-
शतानि पञ्चात्तराणि ३०४, छेदराशिर्द्वादश, गुणकारराशि-
ना च सप्तषष्टिर्गुण्यते, जातानि विंशतिसहस्राणि चत्वारि
शतानि पञ्चविंशदधिकानि २०४३४, छेदराशिर्गपि द्वादशलक्ष-
णः सप्तपञ्चा गुर्यते, जातान्यष्टौ शतानि चतुरश्रतराणि—
८०४, ये चाभिजितः सप्तषष्टिभागा एकविंशतिस्तपि द्वादश-
भिर्गुण्यन्ते, जाते द्वे शते द्विपञ्चाशदधिके २५२, ते उपरितन-
राशेः शोधयन्ते, स्थितानि पञ्चाद्विंशतिः सहस्राणि शतमकं
इयशीत्याधिकं २०१८३, तेषामष्टाभिः शतैश्चतुरश्रतैर्भागो ह्रिय-
ते, लब्धा पञ्चविंशतिः, शेषास्तिष्ठन्ति इयशीतिः सम्प्रति मुह-
ूर्ता आनतव्याः, मुहूर्ताश्च अहोरात्रे त्रिंशत्, तस्याः षट्के-
नापवर्त्तनायां जाताः पञ्च, छेदराशिर्गपि षट्केनापवर्त्तितो
जातश्चतुस्त्रिंशदधिकं शतं ६३४, तत्र इयशीतिः पञ्चभिर्गुणिता
जातानि चत्वारि शतानि पञ्चदशोत्तराणि ४१४, तेषां चतु-
स्त्रिंशदधिकेन शतेन भागहारेण, लब्धास्त्रयो मुहूर्ताः, शेषा-
स्तिष्ठन्ति त्रयोदश, तत्र द्वाविंशत्या श्रवणादीनि विशाखाप-
र्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, शेषास्तिष्ठन्ति त्रयः, तैश्चानुराधा-
ज्येष्ठामूलरूपाणि नक्षत्राणि शुद्धानि, परं ज्येष्ठानक्षत्रमर्द्धे-
त्रमिति तत् पञ्चदशभिर्मुहूर्तैः शुद्ध्यति, शेषाः पञ्चदश ति-

प्रति, ते मुहूर्तराशौ प्रक्षिप्यन्ते, तत आगतं-पूर्वापादान-
नक्षत्रस्याष्टादश मुहूर्तानेकस्य मुहूर्तस्य च त्रयोदश चतुस्त्रि-
शदधिकशतभागानवगाह्य प्रथमो व्यतिपातो गत इति, त-
था यदि द्वासप्ततिसंख्यैर्व्यतिपातैः सप्तपष्टिश्चन्द्रनक्षत्रपर्या-
या लभ्यन्ते ततः पञ्चभिर्व्यतिपातैः किं लभामहे ? राशित्रय-
स्थापना-७२-६७-४, अत्रान्येन राशिना मध्यराशेर्गुणनं, जा-
तानि त्रीणि शतानि पञ्चविंशदधिकानि ३३५, तेषां द्वासप्त-
त्या भागे हृतं लब्धाश्चत्वारः पर्यायाः, न तैः प्रयोजनं, शेषा-
स्तिष्ठन्ति सप्तचत्वारिंशत्, सा नक्षत्रानयनार्थमष्टादशभिः
शतैस्त्रिंशदधिकैर्गुणयितव्येति गुणकारश्चन्द्रराशयोः पद-
केनापवर्तनाज्जातो गुणकारराशिस्त्रीणि शतानि पञ्चा-
स्रराणि—३०५, छेदराशिर्द्वादश, तत्र गुणकारराशि-
ना पञ्चाक्षरविंशतप्रमाणेन सप्तचत्वारिंशद् गुणयते,
जातानि चतुर्दश सहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चविंशद-
धिकानि १४३३५, छेदराशिना च द्वादशप्रमाणेन सप्तपष्टिर्गु-
णयते, जानान्यष्टौ शतानि चतुस्त्रिंशत्, अभिजितोऽप्य-
कविंशतिः सप्तपष्टिभागा द्वादशभिर्गुणिता जाता द्वे शतं
द्विपञ्चाशदधिके २५२, ते प्राकृतराशेः शोधयन्ते, स्थितानि
पश्चाच्चतुदश सहस्राणि व्यशीत्यधिकानि १४०८३, तेषामष्ट-
भिः शतैश्चतुस्त्रिंशदधिकैर्गुणयितव्येति, लब्धाः सप्तदश १७, शेषं तिष्ठति
चत्वारिंशत् शतानि पञ्चदशाधिकानि ४१५, एतानि च मुहूर्त-
नयनाय त्रिंशता गुणयितव्यानि, त्रिंशतश्च पदकेनापवर्तना-
यां जाताः पञ्च, छेदराशेर्गुणयते पदकेनापवर्तनं जातं चतुस्त्रि-
शदधिकं शतं, तत्र चतुर्णां शतानां पञ्चदशोत्तराणां पञ्चभिर्गु-
णनं जातानि विंशतिशतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि २०७५, तेषां
चतुस्त्रिंशदधिकशतेन भागो ह्रियते, लब्धाः पञ्चदश मुहूर्ताः,
शेषाः तिष्ठन्ति चतुस्त्रिंशदधिकशतभागाः पञ्चपष्टिः, तत्र ये
पूर्वलब्धाः सप्तदश तन्मध्यराशेर्गुणयते, श्रवणादीनि पुनर्वसु-
पर्यन्तानि शुद्धानि, शेषास्तिष्ठन्ति चत्वारि, तेषां पुष्यादीनि
पूर्वफाल्गुनीपर्यन्तानि चत्वारि नक्षत्राणि शुद्धानि, परमश्रे-
ष्ठानक्षत्रमङ्गलक्षत्रमिति तत् पञ्चदशभिर्मुहूर्तैः शुद्ध्यतीति
शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चदश, ते मुहूर्तराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातास्त्रि-
शन्मुहूर्ताः, आगतमुत्तरफाल्गुनीनक्षत्रस्य त्रिंशन्मुहूर्तान्
एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चपष्टि चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानाम-
वगाह्य पञ्चमो व्यतिपातो भूदिति, एवं सर्वेष्वपि व्यतिपातेषु
भावनीयम् ॥ सम्प्रति सूर्यनक्षत्रानयनार्थमुपक्रम्यते—यदि द्वा-
सप्ततिसंख्यैर्व्यतिपातैः पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया भवन्ति तत
एकस्मिन् व्यतिपाते किं भवति ? राशित्रयस्थापना ७२-५-१,
अत्रान्येन राशिना मध्यराशेर्गुणनं, जाताः पञ्च, तेषामाद्येन
राशिना द्वासप्ततिलक्षणेन भागो हार्यः, ते च स्तोकात्वाद्भागं
न प्रयच्छन्ति, ततो नक्षत्रानयनार्थमष्टादशभिः शतैस्त्रिंशद-
धिकैः सप्तपष्टिभागैर्गुणयितव्या इति छेदराशिर्गुणराशयोः
पदकेनापवर्तनाः, जातश्छेदराशिर्द्वादश, गुणकारराशिस्त्रीणि
शतानि पञ्चास्रराणि ३०५, तथापरिततो राशिः पञ्चकलक्षणे
गुणयते, जातानि पञ्चदश शतानि पञ्चविंशत्यधिकानि १५२५,
छेदराशिना च द्वादशकलक्षणेन सप्तपष्टिर्गुणयते, जानान्यष्टौ
शतानि चतुस्त्रिंशत् ८०४, पुष्यस्य च सप्तपष्टिभागाश्चतुश्च-
त्वारिंशद् द्वादशभिर्गुणयन्ते, जातानि पञ्च शतानि अष्टाविं-
शत्यधिकानि ५२८, तानि पूर्वराशेः शोधयन्ते, स्थितानि प-

श्चाष्टव शतानि सप्तनवत्यधिकानि ६६७, तेषामष्टभिः शतै-
श्चतुस्त्रिंशदधिकैर्गुणयितव्येति, लब्धमेकं नक्षत्रमश्रेष्ठारूपं, स्थितं
पश्चाच्चतुस्त्रिंशदधिकं शतम्, एतच्च नक्षत्रभागं न प्रयच्छतीति
सप्तपष्टिभागानयनाय छेदराशिर्मूल एव द्वादशलक्षणः परं
पञ्चभिः सप्तपष्टिभागैर्गुणयितव्येति स पञ्चभिर्गुणयते,
जाता पष्टिः, तथा भागो ह्रियते, लब्धास्त्रयोऽष्टोत्तराः, शेषा-
स्तिष्ठन्ति त्रयोदश, ते मुहूर्तानयनाय त्रिंशता गुणयन्ते, जा-
तानि त्रीणि शतानि नवत्यधिकानि ३६०, तेषां पष्ट्या भागं
हृतं लब्धाः साङ्गः पञ्च मुहूर्ताः, अश्रेष्ठानक्षत्रमिति तद्गता
अष्टोत्तरा एकविंशतिश्च मुहूर्ता उद्भूयन्ति, ते अत्र प्रक्षिप्यन्ते,
आगतमश्रेष्ठानक्षत्रमतिक्रम्य मघानक्षत्रस्य त्रिंशदष्टोत्तरा
गतेषु चतुर्थस्य अष्टोत्तरस्य साङ्गेषु च सप्तविंशतिषु मुह-
र्तेषु गतेषु प्रथमो व्यतिपातो गत इति, तथा यदि द्वासप्तति-
संख्यैर्व्यतिपातैः पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते ततः पञ्चभि-
र्व्यतिपातैः किं लभ्यम् ? इति राशित्रयस्थापना-७२-५-२,
अत्रान्येन राशिना मध्यराशेर्गुणनं, जाता पञ्चविंशतिः २५,
तस्या आद्येन राशिना भागहरणं, सा च स्तोकात्वाद् भागं
न प्रयच्छति ततो नक्षत्रानयनार्थमेनामष्टादशभिः शतैस्त्रि-
शदधिकैः सप्तपष्टिभागैर्गुणयितव्या इति छेदराशि-
गुणकारराशयोः पदकेनापवर्तना, जातो गुणकाररा-
शिस्त्रीणि शतानि पञ्चास्रराणि—३०५, छेदराशिर्द्वा-
दशप्रमाणः—१२, गुणकारराशिना च पञ्चविंशतेर्गुणेन जाता-
नि पदसप्ततिः शतानि पञ्चविंशत्यधिकानि ७६२५, छेदराशि-
नाऽपि च द्वादशलक्षणेन सप्तपष्टिर्गुणयते, जानान्यष्टौ शतानि
चतुस्त्रिंशत् ८०४, पुष्यस्य च सप्तपष्टिभागाश्चतुश्चत्वारिंश-
त्, सा द्वादशभिर्गुणयते, जातानि पञ्च शतानि अष्टाविंशत्य-
धिकानि, तानि पूर्वराशेः शोधयन्ते, स्थितानि पश्चात् सप्त-
विंशतानि सप्तनवत्यधिकानि ७०६७, तेषामष्टभिः शतैश्चतु-
स्त्रिंशदधिकैर्गुणयितव्येति, लब्धान्यष्टौ नक्षत्राणि, शेषाणि तिष्ठन्ति पद
शतानि पञ्चपष्ट्यधिकानि ६६५, एतानि नक्षत्रभागं न प्रय-
च्छन्ति ततः सप्तपष्टिभागानयनार्थं छेदराशिर्मूल एव द्वाद-
शप्रमाणः परं पञ्चभिः सप्तपष्टिभागैर्गुणयितव्येति सप्तपष्टि-
भिर्गुणयते, जाता पष्टिस्तथा भागो ह्रियते, लब्धा एका-
दशाष्टोत्तराः, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्च, ते मुहूर्तानयनार्थं त्रिंशता
गुणयन्ते, जातं साङ्गशतं, तस्य षष्ट्या भागे हृतं लब्धौ द्वौ
साङ्गौ मुहूर्तौ, यानि च पूर्वलब्धान्यष्टौ नक्षत्राणि तान्यश्रे-
ष्ठादीनि विशाखापर्यन्तानि द्रष्टव्यानि, तत आगतमनुगाधा-
नक्षत्रप्रविष्टस्य सूर्यस्य एकादशसु दिवसेषु गतेषु द्वादशस्य
च दिवसस्य द्वयोः साङ्गयोर्मुहूर्तयोर्गतयोः पञ्चमो व्यतिपा-
तो गत इति, एवं सर्वेष्वपि व्यतिपातेषु सूर्यनक्षत्राणि परि-
भावनीयानि ॥ सम्प्रति लग्नपरिज्ञानार्थमुपक्रम्यते—यदि
द्वासप्ततिसंख्यैर्व्यतिपातैर्गुणयितव्या द्वादश शतानि पञ्चविंशदधिकानि
लग्नपर्यायाणां लभ्यन्ते ततः प्रथमं व्यतिपातं किं लभ्यते ?
राशित्रयस्थापना-७२-१-३५-१, अत्रान्येन राशिना मध्यरा-
शेर्गुणयते, स च तावानेव भवति, तत आद्येन राशिना
द्वासप्ततिलक्षणेन भागहरणं, लब्धाः पञ्चविंशतिः लग्नपर्यायाः
शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चविंशत्, एतां नक्षत्रानयनार्थमष्टादशभिः
शतैस्त्रिंशदधिकैः सप्तपष्टिभागैर्गुणयितव्या इति छेदराशिर्गु-

गुणकारगण्योः पदकनापवर्त्तना, ततो जातश्छेदराशिर्द्वादश-
करूपो गुणकारराशिर्त्राणि शतानि पञ्चात्तराणि ३०४, तेन
पञ्चत्रिंशद्गुणयते, जातानि दश सद्व्याणि पद शतानि पञ्च-
सप्तत्यधिकानि १०६७४, छेदराशिर्द्वादशकलक्षणः सप्तपष्ठ्या
गुणयते, जातान्यष्टौ शतानि चतुरस्रराणि ८०४, अस्य राशे-
श्च प्राक्तनैः पञ्चभिः शतैरष्टाविंशत्यधिकैः पुष्यः शुद्धः, स्थि-
तानि पश्चादश सद्व्याणि शतमेकं सप्तचत्वारिंशदधिकं
१०१४७, तेषामष्टभिः शतैश्चतुरस्रैर्भौतद्व्याणि, लब्धा द्वादश
१२, शेषाणि तिष्ठन्ति चत्वारि शतानि नवतत्त्व्यधिकानि
४६६, द्वादशभिश्चाष्टपादनि पूर्वाषाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि
शुद्धानि, परं ज्येष्ठानक्षत्रमर्धेक्षत्रमिति तच्चतुर्भिः शतैर्द्व्यु-
त्तरैः शुद्धयति, शेषाणि चत्वारि शतानि द्व्युत्तराणि तिष्ठ-
न्ति, तान्युद्धरितराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातानि नव शतान्येको-
त्तराणि ६०१, आगतमुत्तराषाढानक्षत्रस्य लग्नप्रवर्त्तकस्य
चतुरस्रराष्ट्रशतभागानां नवसु शतैरेकोत्तरैः गतेषु मकर-
लग्ने प्रथमो व्यतिपातोऽभवदिति । तथा यदि द्वादशमतिसे-
र्यैर्व्यतिपातैरष्टदश शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि लग्नपर्या-
याणां भवन्ति ततः पञ्चमिर्व्यतिपातैः किं भवति ? राशिच-
यस्थापना-७२-१=३४-४ अत्रान्येन राशिना मध्यराशे-
गुणयते, जातान्येकनवतिशतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि ६१७४,
तेषामाद्येन राशिना द्वादशमतिलग्नेन भागो ह्रियते, लब्धं
सप्तविंशत्यधिकं लग्नपर्यायाणां शतं, शेषास्तिष्ठन्त्येकविंशत्
तान् नक्षत्रानयनार्थेष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैः सप्तपष्टि-
भागैर्गुणायित्वा इति गुणकारश्छेदराशयोः पदकनापवर्त्तना,
तत्र जातो गुणकारराशिर्त्राणि शतानि पञ्चात्तराणि ३०४,
छेदराशिर्द्वादश, गुणकारराशिना चैकत्रिंशद् गुणयते, जातां-
नि चतुर्नवतिशतानि पञ्चपञ्चाशदधिकानि ६४४४, एत-
द्भ्यश्च पञ्चभिः शतैरष्टाविंशत्यधिकैः पुष्यः शुद्धः, स्थितानि
पश्चात्तत्राशीतिशतानि सप्तविंशत्यधिकानि ८६२७, छेदराशि-
ना च द्वादशकलक्षणेन सप्तपष्टिगुणयते, जातान्यष्टौ शतानि
चतुरस्रराणि, तैर्भागो ह्रियते, लब्धा एकादश, पश्चात्तिष्ठान्त
त्र्यशीतिः, एकादशभिश्चाष्टपादिषु मूलपर्यन्तानि शुद्धानि,
नवरं ज्येष्ठानक्षत्रमर्धेक्षत्रमिति चतुर्भिः शतैर्द्व्युत्तरैः शुद्ध-
मिति चत्वारि शतानि द्व्युत्तराणि शेषाणि तिष्ठन्ति, तान्य-
शराशौ प्रक्षिप्यन्ते जातानि चत्वारि शतानि पञ्चा-
शीत्यधिकानि ४८४, तत आगतमष्टपादिषु मूलपर्यन्तेष्टका-
दशसु नक्षत्रेषु गतेषु पूर्वाषाढानक्षत्रस्य चतुरस्रराष्ट्रशतभा-
गानां चतुर्षु शतेषु पञ्चाशीत्यधिकेषु गतेषु धनलग्ने पञ्चमो
व्यतिपातो गत इति, एवं सर्वेष्वपि व्यतिपातेषु लग्नानि प-
रिभावनायानि ॥ २६२-३ ॥ ज्यो० १६ पादु० ।

वडवीरिय-वारवीर्य-त० । 'वीरिय'शब्दे वडयमाणस्वरूपं वा-
ग्विषयकं प्रकरणं, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

वडवैभव-वारवैभव-त० । विभव एव वैभवम्, प्रजादि-
व्याप्त्यर्थेऽण विभोर्भावः कर्म वा वैभवम् । वाच्या वैभवं
वारवैभवम् । वचनसंज्ञप्रकरणं, वाच्या विभोर्भावः च । स्या० ।
वडमपायण-वैशम्पायन-पुं० । "वैराऽऽदौ वा" ॥ ८ । १ । १५२ ॥

वरादिस्त्रिदंताऽईत्यादेशः । व्याप्त्यर्थे चिन्मप्यर्थपत्ये, प्रा० ।
वडमदेव-वैश्वदेव-पुं० । विश्वेभ्यो देवेभ्यो देवो वनि-

अण । वैश्वदेवोद्देशेन दीयमानं बलौ, । ती० ४४ कल्प ।
वडममाहारणा-वचःसमाधारणा-स्त्री० । वचनस्य शु-
भकार्ये स्थापने, उक्त० ।

वचःसमाधारणया अपि फलमाह-

वडममाहारणयाए णं भेंट ! जीवे किं जस्यइ ? वडममा-
हारणयाए णं वडममाहारणदंमणपज्जेवे विमोहइ वडम-
माहारणदंमणपज्जेवे विमोहिता सुलहवोहियत्ते निव्वत्ते-
इ, दुल्लहवोहियत्ते निज्जेइ ॥ ५७ ॥

हे भगवन् ! निष्ठान्तोक्तमार्गे वचनसमाधारणया स्वा-
ध्याय एव वाग्विषयसनेन जीवः किं फलं जनयति, तदा
गुरुगह-हे शिष्य ! वचःसमाधारणया-वाक्यसाधारणया
दर्शनपर्यवान् विशेषयति वाचः साधारणया-वाक्यसाधार-
णया वाच्या कथयितुं योग्याः ये पर्यवाः-शब्दविशेषाः,
तथा-दर्शनस्य-सम्यक्त्वस्य ये पर्यवा-भेदास्तान् वि-
शेषयति-निर्मलीकराणि, यतो हि -वाक्यसाधारणां
कुर्वन् स्वाध्यायं करोति, स्वाध्यायं कुर्वन् द्रव्यानुयोगाद्य-
भ्यामं विदधत् अनकयज्ञो भूत्वा शङ्कादिदोषान् निवारय-
ति ; अतः सम्यक्त्वं निर्मलं करोति यतो वाक्यसाधारणदर्श-
नपर्यवान् विशेष्य सुलभबोधित्वं निर्वर्त्तयति । सुलभा वा-
चिः परमं वै जैनधर्मप्राप्तिर्यस्य स सुलभबोधित्वस्तस्य भावः
सुलभबोधित्वं तत् उत्पादयति, दुर्लभबोधित्वं निज्जयति ।
॥ ५७ ॥ उक्त० २६ अ० ।

वडमवण-वैश्रवण-पुं० । "वैराऽऽदौ वा" ॥ ८ । १ । १५२ ॥ एतो-
ऽइ । प्रा० १ पाद ।

वडमाह-वैशाख-पुं० । "वैराऽऽदौ वा" ॥ ८ । १ । १५२ ॥ इति
अइ । विशाखानक्षत्रयुतपौर्णमासीपर्यन्ते मासभेदे, स० २६
सम० । याधस्थानभेदे, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।
आ० म० ।

वडमाही-वैशाखी-स्त्री० । वैशाखमासभाविन्याममायाम्, पृ-
णिमायां च । जं० ७ वक्त० ।

वडसिय-वैशिक-पुं० । "अईदैंत्यादौ च" ॥ ८ । १ । १५१ ॥
एतोऽइ । वैशाखजीविनि, प्रा० १ पाद ।

वडगुहया-वचःशुभता-स्त्री० । वचसः शुभभावः, तस्याः सा-
तानुभावकारणत्वात् । सातानुभवभेदे, स्या० ७ ठा० ३ उ० ।

वडमेमिय-वैशेषिक-पुं० । विशेषाख्यातिरिक्तपदार्थाभ्युपग-
न्तरि कणादाशये, वैशेषिकाणां शास्त्रं कणादमुनिना-द्र-
व्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायाः पद पदार्था इति, पदप-
दार्थानङ्गीकृत्य प्रपञ्चनम् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।
अत्र पदार्थविभागव्यवस्थानुपपन्नत्वाह-नापि वैशेषिको-
क्तं तत्त्वमिति, तथाहि-द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवा-
याभावास्तत्त्वमिति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । द्रव्यादीनां
विवरणं स्वस्थानं ।) ('इस्सर' शब्दे द्वितीयभागं
६३६ पृष्ठे वैशेषिकाभ्युपगतेश्वरखण्डनमकारि ।)

वहस्माणर-वैश्वानर-पुं० । " अइदेंत्यादौ च " ॥ ८ । १ । १ ।

४१ ॥ पेटाऽऽ । अग्नौ , प्रा० १ पाद ।

४३-वपुष्-न० । शरीरे , विशेष० । अनु० ।

४३-वकुल-पुं० । मुकुलश्रीनामके वनस्पतिभेदे . वि-
श० । स० । कर्मणे , प्रज्ञा० १ पाद । कल्प० । धवलपुष्पास्त-
व्य स्वनामख्याते गृहपतौ , (पञ्चा०) " चतुर्गधिकविंशतियु-
ते, वर्षसहस्रे शते च सिद्धयम् । धवलकपूर वसत्यै, धनपत्या-
वकुलचन्द्रिकायाः ॥ ॥ अणहिलपाटकनगरं, सङ्गवरेर्वर्त्तमान-
बुधमुच्चैः । श्रीद्वाराचार्याद्यैर्विद्वद्भिः शोभिता चेति । "
पञ्चा० १६ वि० ।

वउम्-वकुश-त्रि० । शवल, कर्बुरे, भ० २५ श० ६ उ० । वकुशसं-
यमयोगाद् वकुशः । भ० २५ श० ६ उ० । शरीरपकरणविभूपा-
दिना शवलचार्गिचपटे, स्था० ३ ठा० २ उ० । निर्ग्रन्थभेदे, भ० ।

वउम् एं भंते ! कइविहे पम्पत्ते !, गोंयमा ! पंचविहे
पम्पत्ते, तं जहा-आभोगवउसे अणाभोगवउसे संबुडवउसे
असंबुडवउसे अहासुहुमवउसे णामं पञ्चमे । (सू०-७५१×)

वकुशा द्विविधा भवति-उपकरणशरीरभेदान्, तत्र वस्त्रपा-
त्राद्युपकरणविभूपानुवर्त्तनशील उपकरणवकुशः, कर्चरण-
नखमुखादिदेहावयवविभूपानुवर्त्ती शरीरवकुशः । स चा-
य द्विविधाऽपि पञ्चविधः, तथा चाह- ' धउसे एं ' इत्यादि ।

' आभोगवउसे ' ति आभोगः-साधूनामकृत्यमेतच्छरीरा-
पकरणविभूपणमित्येवं ज्ञानं तत्प्रधानं वकुश आभोगव-
कुशः, एवमन्येऽपि, इहाप्युक्तम्- " आभोगं जाणंते, को-
इ दासे अज्जाणमणभोगे । मूलुत्तेहि संबुड-विवरीआऽसं-
बुडा होइ ॥ १ ॥ अचिच्छुमुहमज्जाणा , होइ अहासुहुमआ
तहा वउसा । अहवा जाणिजेतो, असंबुडा संबुडा इय-
गे ॥ २ ॥ " भ० २५ श० ६ उ० । स्था० । ज्ञा० । ध० । वकु-

शः शवलः कर्बुर इति पर्यायाः, सातिचारत्वादवभूतः
संयमोऽत्र वकुशस्त्वसंयमयोगात्माधुरपि वकुशः , सा-
तिचारत्वात् मुडयशुद्धिव्यतिकीर्णचरण इत्यर्थः , स च
द्विविधः-उपकरणशरीरविषयभेदान् , तत्र-अकाल एव
प्रक्षालितचालपट्टकान्तरकल्पादिश्चाक्षयासः प्रियः पात्रद-
गडकाद्यपि भूपाथं तैलमात्रया उज्ज्वलीकृत्य धारयन्नुप-
करणवकुशः, तथा-अनागुमव्यतिरेकेण हस्तपादधावन-
मलापनयनादि देहविभूपाथमाचरन् शरीरवकुशः, अयं च
द्विविधोऽपि आभोगाऽनाभोगसंवृताऽसंवृतसूक्ष्मवकुशभेदा-
पञ्चविधः, यतः- ' उवगरणशरीरेसु, बहुसां दुविहो दुहा वि
पञ्चविहो । आभोग अणाभोगे, संबुड असंबुड सुहुमे ॥ १ ॥ "

इति, तत्राभोगः पूर्वोक्तद्विविधभूषणमकृतामित्येवंभूतं ज्ञानं
तत्प्रधानं वकुश आभोगवकुशः १, द्विविधविभूषणस्य च
सदस्या कारी अनाभोगवकुशः २, संवृतां लोकऽविज्ञातदापः
संवृतवकुशः ३, प्रकटकारी त्वसंवृतवकुशः ४, मूलोत्तरगु-
णाश्रितं वा संवृताऽसंवृतवकुशः, नेत्रमलापनयनादि किञ्चि-
त्प्रमादवान् सूक्ष्मवकुशः ५ । ध० ३ अधि० । प्रव० । पं० ५० ।

(' लिंगार्थ ' शब्दे चतुर्थभागे २०३४ पृष्ठे वक्तव्यतोक्ता) । मलच्छु-
विशेष, तद्देशे च । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । प्रज्ञा० । तद्देश-
जाताः स्त्रियो वकुशिकाः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । भ० ।

वउमत्तण-वकुशन्व-न० । शरीरपकरणविभूपाकरणे, व्य०
३ उ० ।

वऊ-देशी-लावण्ये, दे० ना० ७ वगे ३० गाथा ।

वअंगय-व, गत-न० । वचनगते, " वयणविभर्त्ताङ्क
सलो, वअंगयं बहुविहं विअण्णंता " दश० ७ अ० ।

वंक-वक्र-त्रि० । " वक्रादावन्तः " ॥ ८ । १ । २६ ॥ इति
प्रथमस्वरात्परोऽनुस्वागगमः । प्रा० । कुटिल, स्था० ४ ठा०
१ उ० । अन्तर्मायिकत्वे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । महा० । औ० ।
रा० । स्था० । असंयम, आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

वंकगड-वक्रगति-स्त्री० । वक्रा चासौ गतिः । गतिभेदे,
वंकवलीविगयभक्षणमुद्रा-वक्रं पाटान्तरेण व्यङ्ग्यम्
सलाच्छ्रुते वलिभिर्विकृतं वीभत्सं भरणं-भयजनकं मुखं
येषां त तथा । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

अथ वक्रगतिभेदानाह-

से किं तं वंकगती ?, वंकगती चउच्चिहा पम्पत्ता, तं
जहा-घट्टणता थंभणता लसणता पवडणया । से तं वं-
कगती । (सू० २०५+)

वक्रा-वक्रा सा चासौ गतिश्च वक्रगतिः । सा चतुर्धा, तद्यथा-
घट्टनता स्तम्भनता स्तेरपणता (प्र) पतनता । तत्र घट्टनशब्द-
स्य भावः-प्रवृत्तिनिमित्तं घट्टनमेवति । एवं शेषपदशब्दाश्चोऽ-
पि साधनीयः । तत्र त्वात्-स्वजायतिः, स्तम्भनम्-प्रीदायां
धन्यादीनां निष्ठता आत्मनोऽङ्गभेदाभावात्, स्तेरपणम्-
अर्थदीनां जानुप्रवृत्तिः । सम्पत्तयः, (प्र) पतनम्-तिष्ठत एव
गच्छते वा यत्पुण्यम्, एतानि च घट्टनादीनि जीवित्यानी-
पितृत्वाद्दशस्यत्वाच्च वक्रगतिशब्दाच्चायानि । प्रज्ञा० २ पद ।

वंकचूल-वक्रचूड-पुं० । भारतवर्षे विमलयशखो भूपतेः
सुमङ्गलादेव्याः पुष्पचूलापरनामके पुत्र, ती० २२ कल्प । (वक्र-
चूडकथा ' टिपुगी ' शब्दे चतुर्थभागे २६५६ पृष्ठे गता ।)

वंकजड-वक्रजड-पुं० । वक्रश्चासौ जडश्च वक्रजडः । कुटि-
लाप्राज्ञे, वीरतीर्थे हि साधवो वक्रजडाः । कल्प० । त-
था-कश्चिद् व्यवहारिसुतः पित्रा बहुशः शिक्षमाणो जनका-
दीनां गन्तुं जलपते न कर्त्तव्यम्, इति पितृवचनं वक्र-
तया मनसि दधार । अथैकदा सर्वेषु स्वजनेषु वहिर्गतेषु
पुनः पुनः ' शिष्यन्ते पितरम्, अथ शिक्षयामीति विचि-
न्त्य कपाटं त्वा स्थितः, आगतेषु च पित्रादिषु द्वागेद-
घाटनाथं बहुशब्दरणेऽपि न वक्रि, न चोद्धाटयति । भिर्यु-
ल्लङ्घनेन मध्ये प्रविष्टेन च पित्रा हसन् दृष्ट उपालब्धश्च
कथयामास, भवद्भिरेवोक्तं वृद्धानामुत्तरं न देयम् । इति
द्वितीयः । कल्प० १ अधि० १ क्षण । वृ० । ति० चू० ।

वंकगया-वङ्कनता-स्त्री० । वक्तीकरणे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

वंकमसागर-वक्रमसागर त्रि० । वक्रः समाचारे यस्य स
तथा । असंयमानुष्ठायिनि, आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।
मायानिनि, आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।

वंकामिकेय-वक्रानिकेत-पुं० । असंयमाश्रये, " इच्छा पूर्णाया
वंकामिकेया " (सू० १३२) । आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० (व्या-
ख्यां ' धम्म ' शब्दे चतुर्थभागे २६६७-२६६८-पृष्ठे गता ।)

वंग-वङ्ग-पुं० । ऋषभदेवस्य त्रयोविंश पुत्र, कल्प० १ अधि०
७ क्षण । तच्छासितं देशविशेषं, यत्र तार्जिली राजधान्या-
सीत् । प्रज्ञा० १ पद । कल्प० । प्रव० ।

व्यङ्ग-त्रि० । विगताङ्गे, क्षतिग्रस्ते, ध० २ अधि० । प्रश्न० ।
वंगण-व्यङ्गन-न० । क्षत, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । व्य० ।

वंगाल-देशी-वङ्गदेश, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

वंगिय-व्यङ्गिन-त्रि० । जुह्विताङ्गे, स्था० ५ डा० ३ उ० ।

वंचइत्ता-वञ्चयित्वा-स्त्री० । प्रभूतं त्याजयित्वाऽल्पं ग्राहयित्वर्थे, सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० १ उ० ।

वंचग-वञ्चक-त्रि० । प्रतारके, पो० १५ विच० । द्वा० ।

वंचण-वञ्चन-न० । प्रतारणे, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । ज्ञा० ।
दशा० । भ्रंशने, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० । रा० ।

वंचणया-वञ्चनता-स्त्री० । प्रतारणतायाम्, औ० । प्रश्न० ।
स० । उपघाते, विशेष० ।

वंचित्र-वञ्चित-त्रि० । प्रतारिते, "पयारित्रं वंचित्रं च वञ्च-
लित्रं" पाइ० ना० १=७ गाथा ।

वंचिय-वञ्चित-त्रि० । व्यामोहं प्रापिते, प्रति० ।

वंच्छा वाञ्छा-स्त्री० । इच्छायाम्, "ईहा इच्छा वंच्छा स-
द्वा कामो य आसंसा" पाइ० ना० ७० गाथा ।

वंच-वन्द्य-त्रि० । वन्दनाहं, ध० २ अधि० । आव० ।

वंचग-व्यञ्जक-त्रि० । प्रकाशके, विशेष० ।

वंचण-व्यञ्जन-न० । व्यज्यतेऽनेनार्थः प्रदीपेन घट इयेति
व्यञ्जनम् । विशेष० । ककाराद्यक्षरं, अनु० । प्रव० । न० । व्यञ्ज-
यति व्यनक्ति वा-अर्थमिति व्यञ्जनम् । सम्म० १ काण्ड ।
घटादौ वाचकशब्दे, विशेष० । अनु० । आव० । आचा० ।
नि० चू० । प्रधा० । कर्म० । आ० म० । पदं, तस्यार्थाभिधा-
यकत्वात् । वृ० ४ उ० । आ० म० । सूत्रं, सुतं कम्हा वंचणं
भक्तिः, उच्यते-वंचति त्ति-व्यक्तं करोति जहादणरसो वंच-
णसंयोगाद् व्यक्ता भवति एवं सुत्ता अथो वत्तो भवति
त्ति वंचणं सुतं । नि० चू० १ उ० । पुद्गले, तेषां क्षेत्राभि-
व्यञ्जकत्वात् । आ० म० १ अ० । उपकरणेन्द्रियस्य शब्दा-
दिपरिणतद्रव्याणां च परस्परं संपर्के, आ० म १ अ० ।
न० । स्था० । वटिकाभर्जिकापत्रशाकतीमनतक्रसुपदिके
शालनके, स्था० ३ डा० १ उ० । रसाभिव्यञ्जकत्वात्तपाम् ।
च० प्र० २० पाहु० । भ० । पि० । वृ० । मपतिलकादिके
शरीरे शुभाशुभमूलके चिह्ने, अनु० । विशेष० । स्था० । ज्ञा० ।
सदृजे, जन्मना सहैव जाते शरीरे चिह्ने, भ० २ श० १
उ० । कल्प० । स० । नि० । वंचणभेयं-मपतिलगादी, सह
जायं लक्ष्यणं, पच्छा जायं-वंचणं । नि० चू० १७ उ० । भ० ।
आव० । रा० । विपा० । नि० आ० चू० इह वंचणं मपादि ।
प्रव० २२४ द्वारं । इहास्मिन् शास्त्रे व्यञ्जनम्-मपादि । प्रव०
२५७ द्वार । मसाहं वंचणं । अहवा जं शरीरण सह समु-
पपन्नं न लक्ष्यणं, पच्छा उपपन्नं वंचणमिति । प्रव० २५७
द्वार । मपादिद्व्यञ्जनफलोपदेशके शास्त्रे, स० २६ सम० प्रश्न० ।
दशा० । वस्तिर्कृत्कक्षादिगमणि, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।
उपस्थगमणि, व्य० १ उ० ।

वंचणअत्यतदुभयभेद-व्यञ्जनार्थतदुभयभेद-पुं० व्यञ्जनार्थ
तदुभयान्याश्रित्य भेदरूपे दर्शनातिचारं, दश० । व्यञ्जनार्थत-
दुभयान्याश्रित्य भेदो न कार्य इति वाक्यशेषः । एतदुक्तं भवति

अतप्रवृत्तं तत्फलमभीप्सता व्यञ्जनभेदोऽर्थभेदः उभयभेद-
श्च न कार्य इति, तत्र व्यञ्जनभेदो यथा- 'धम्मो मङ्गलमुक्किट्टे'
इति वक्तव्यं 'पुणं कल्लणमुक्को स' मित्यादिः अर्थभेदस्तु यथा-
"आवेत्ती केयावेत्ती लोकांसि विपगामुसंती" इत्यत्राचार-
सूत्रं यावन्तः केचन लोके-अस्मिन्पापरिण्डलोके विपगामुश-
न्तीत्येवंविधार्थाभिधाने अवन्तिजनपदे केया-रज्जुर्वान्ता-
पतिना लोकः पगामुशति कूप इत्याह, उभयभेदस्तु द्वयोरपि
याथात्म्योपमर्देन यथा- 'धर्मो मङ्गलमुक्कपुः अहिंसा पर्वत-
मस्तकं' इत्यादि, दोषश्चात्र व्यञ्जनभेद अर्थभेदस्तद्भेदे क्रिया-
या भेदस्तद्भेदे मोक्षाभावस्तदभावे च निगर्थिका दीक्षति । उ-
दाहरणं चात्राधीयतां कुमार इति सर्वत्र योजनीयम् । लुष्-
त्वादनुयोगाद्वारेषु चोक्तत्वाच्चेह दर्शितमिति । दश० ३ अ० ।
व्य० । ग० । ध० ।

इदानीं तदुभयं त्ति द्वारं-

दुमुपुष्पि पदमसुत्तं, अहागडरीयंति रसो भत्तं व ।

उभयसुवकरणेणं, मीमगपच्छित्तुभयदोमा ॥ २० ॥

दोसुवमाओ दुमो पुष्पविकसणे-दुमस्स पुष्पं दुमपुष्पं,
तेण दुमपुष्पेण जत्थ उवमा कीरइ तमज्झयणं दुमपुष्पिया
आदाणपदणं च से णामं, धम्मो मंगलं, तत्थ पदमसुत्तं
पदमसिलोणो, तत्थ उभयभेदो दरिसिज्जति-"धम्मो मंग-
लमुक्किट्टे," एवं सिलोणो पढियव्वोः सो पुण एव पढति-
"धम्मो मंगलमुक्किट्टे, अहिंसा डोगरमस्तकं । देवा वि त-
स्त नासंति जस्स धम्मे सया मती ॥१॥ " 'अहागडरीयंति'
त्ति 'अहाकंडेलु रीयंति' त्ति, एत्थ सिलोणो पढियव्वो अत्थ
उभयभेदो दरिसिज्जति-"अहाकंडेहि रंथेति, कट्टेहि रहका-
रिया । लोहारसमावुट्ठा, जे भवंति अणीसरा ॥१॥ "
रसो भत्तंति-एत्थ वि उभयभेदो दरिसिज्जति-"रायभत्ते-
सिण्णं य" सिलोणो कट्टो-"रसो भत्ते सिण्णं य, गह्हा
जत्थ खड्जति । सल्लभती गिही जत्थ, राया पिंडं किमत्थती
॥१॥ " उभयं सुत्तत्थे तमण्णहा कुणति, सुत्तमसुहा
पढति, अत्थमसुहा वक्खाणति, एवमसुहा सुत्तं अत्थ
कण्णयंतस्स मीमगपच्छित्तं । मीसं णाम वंचणभेदे अर्थभेदे
य जे पच्छित्ता भणिया ते दो वीह दट्ठव्वा, हु-हु । उभय-
दोसा य, व्यञ्जनभेदार्थभेदः, अर्थभेदाच्च चरणभेदः, इह तु
चरणभेद-एव द्रष्टव्यः । यतः-श्रुतार्थप्रधानं चरणं तस्मा
उभयभेदो-चरणभेदो दट्ठव्वो ॥ नि० चू० १ उ० ।

वंचणक्खर-व्यञ्जनाक्षर-न० शब्दरूपे अक्षरश्रुतविशेषे, विशेष० ।

अथ व्यञ्जनाक्षरमाह-

वंचिजइ जेणुत्थो, षडो व्व दीवेण वंचणं तो तं ।

भम्मइ भासिजं तं, सव्वमकाराइ तक्कालं ॥ ४६५ ॥

व्यज्यतेऽनेनार्थः प्रदीपेनैव घट इति, अतस्तद् व्यञ्जने
भग्यते, व्यञ्जने च तदक्षरे च व्यञ्जनाक्षरम्, तच्चेह सर्वमेव
भाष्यमाणमकारादिहकारान्तम्, तस्याः भाषायाः कालो यत्र
तत्तत्कालं वदितव्यम्, भाष्यमाणः शब्दो व्यञ्जनाक्षरमिति
हृदयम् : अर्थाभिव्यञ्जकत्वाच्छब्दस्येति ॥४६५॥ विशेष० वृ० ।
(तत्र सूत्रम् 'अक्खर' शब्दं प्रथमभागे १४० पृष्ठ उक्तम् ।)
वंचणणियय-व्यञ्जननियत-त्रि० । शब्दनयनियन्धनं, "सांज-
ण समासओ णिय, वंचणणियओ य अत्थणियओ य" । स-
म्म० १ काण्ड ।

वज्रण(पञ्चव)परियाय-व्यञ्जनपर्याय-पुं० । कालान्तरस्था-
। यद्वादानां संकेतविषयेषु, द्रव्या० = अर्था० ।

वज्रणभेद-व्यञ्जनभेद-पुं० । व्यञ्जनमाश्रित्य भेदरूपे ज्ञानाचा-
रे, ग० १ आधि० । दश० । व्य० । ध० । व्यञ्जयतीति व्यञ्जनं
न च अक्षरं अक्षरं हि सुत्तं णिञ्जुति चि काउं सुत्तं वं-
जने तन्मगणहा करेति । कहे ?

मकयमत्ता विद्, अणभिमिधाणेण वा वि तं अत्थं ।

वज्रज्जइ चि सुत्तं, वज्रणमिति भणन्ते लहुगो ॥१७॥

पाडने सुत्तं सकयं करेति, जहा-‘धम्मो मङ्गलमुत्तमम्’ अभूतं
वा मत्तं देति फेडंति वा, जहा-‘सव्यं सावज्जे जोगे पच्चक्खामि
एव वत्तव्येः सव्यं सावज्जे जोगे पच्चक्खामि चि भणति । एवं
विद्भूतं वा फेडंति अभूतं वा देति, जहा-‘णमो अरहंताणं ति
वत्तव्यं पंचविंसाणुस्सराणगागा वत्तव्या सो पुण-‘नमो अरहं-
ताण भणति अभिधीयते जेण तमभिहाणं, जहा-‘घडो पडो वा,
अण्ण अभिहाणं अण्णभिहाणं ततो तेण अण्णेण अभिहाणं-
ण तस्मि न चैव अत्थं अभिलवति, जहा-‘‘ पुण्फं कल्लाण-
मुक्कांस दयासंवर्णज्जग ’’ । अभिभट्टो चिकण्ठे पयन्थ-
सभावेण वा, किं पुण पदन्थं संभावयति—अक्षरपणहि
वा हीणार्तागतं करति अण्णहा वा सुत्तं करेति: एवं पयं
पयन्थं संभावयति । सुत्तं कम्हा वंजणं भणति ? उच्यते-वं-
जति चि—व्यक्ते करेति जहादण्णसो वंजणसंजागा व्य-
क्ता भवति एवं सुत्ता अत्थो वत्ता भवति जेण ति तम्हा
कारणा वंजति चि अत्थो, एवं वज्रणसामत्थातो वंजणमि-
ति वुच्चं सुत्तं । णिगमणवयणं, तं वंजणं सकयवयणादिभिः
कपियं तस्स पच्छिञ्चं भवति—

तदेव प्रायश्चित्तमाह—

लहुगो वंजणभेद, आणादी अत्थभेअचरणे य ।

चरणम्म य भेदणं, अमोक्खदिक्खवा य अफला तु ॥२॥

सकयमत्ताविन्दूअक्षरपयंभणसु वट्टमाणस्स मासलह,
अण्णं सुत्तं करेति चउलहुं आणाअणवत्थं मिच्छन्नविग-
हणा य भवति । एवं सुत्तत्थभेओ, सुत्तत्थभेया अत्थभेओ,
अत्थभेया चरणभेओ, चरणभेया अमोक्खो, मोक्खभावा
दिक्खादयो किग्गिया भेदा अफला भवति । तम्हा वंजणभेदा
ण कायवो । नि० चू० १ उ० ।

वज्रणाऽवगमह-व्यञ्जनावग्रह-पुं० । व्यज्यतेऽनेनार्थः । प्रदी-
पेनैव घट इति व्यञ्जनम् । तच्चोपकरणेन्द्रियस्य श्रो-
त्रादः शब्दादिपरिणतद्रव्याणां च परस्परं सम्बन्धः, स-
म्बन्धे हि सति सोऽर्थः शब्दादिरूपः श्रोत्रादीन्द्रियेण व्य-
ञ्जयितुं शक्यते, नान्यथा । ततः सम्बन्धो व्यञ्जने च । त-
था चाह भाष्यकृत्—“ वंजिज्जइ जेणत्थो, घडो व्व दी-
वेण वंजणं तं च । उवगरणिदियसहा—इ परिणण दव्वसं-
वंधो ॥ १ ॥ ” व्यञ्जने—संबन्धनावग्रहणं सम्यग्गमा-
नस्य शब्दादिरूपस्यार्थस्याव्यक्तरूपः परिच्छेदो व्यञ्जनाव-
ग्रहः, अथवा—व्यज्यन्ते इति व्यञ्जनानि ‘कृद्बहुल’ मिति व-
चनात् कर्मण्यनन्द, व्यञ्जनानां—शब्दादिरूपतया परिणता-
नां द्रव्याणाम्—उपकरणेन्द्रियसंप्राप्तानामवग्रहः—अव्यक्तरूपः
परिच्छेदो व्यञ्जनावग्रहः, अथवा—व्यज्यतेऽनेनार्थः प्र-
दीपेनैव घट इति व्यञ्जनम्—उपकरणेन्द्रियं तेन स्वस-

म्बन्धस्यार्थस्य—शब्दादेरवग्रहणम्—अव्यक्तरूपः परिच्छेदो
व्यञ्जनावग्रहः । ते० । ततश्च—व्यञ्जनेनोपकरणेन्द्रिये (आ०
म० । ध०) प्रतिज्ञानरूपे अवग्रहविशेषे, भ० = श० २
उ० । ते० । उपकरणेन्द्रियशब्दादिपरिणतद्रव्यसम्बन्धे प्रथ-
मसमयादारभ्यार्थावग्रहात्प्राक् या सुप्तसमत्तमूर्च्छितादि—
पुरुषाणामिव शब्दादिद्रव्यसंबन्धमात्रविषया काचिद्—
व्यक्ता ज्ञानमात्रा सा व्यञ्जनावग्रहः, स चान्तमूर्धन-
प्रमाणः । अत्राह—ननु व्यञ्जनावग्रहवेलायां न किमपि
संवेदनं संवेद्यं तत्कथमसौ ज्ञानरूपो गीयते ? उच्यते—
अव्यक्तावाचं संवेद्यं, ततो न कश्चिदोपः, तथाहि—यदि
प्रथमसमयेऽपि शब्दादिपरिणतद्रव्यरूपकरणेन्द्रियस्य सं-
पृक्तौ काचिदपि न ज्ञानमात्रा भवेत् ततो द्वितीयेऽपि
समये न भवेत् विशेषाभावात् : एवं यावच्चरमसमये-
ऽपि, अथ चरमसमये ज्ञानमर्थवग्रहरूपं जायमानमु-
पलभ्यते ततः प्रागापि कापि कियती ज्ञानमात्रा द्रष्टव्या ।
अथ मन्यथाः सा भूत् प्रथमसमयादिषु शब्दादिपरिणत-
द्रव्यसंबन्धेऽपि काचिदपि ज्ञानमात्रा, शब्दादिपरिणत-
द्रव्याणां तेषु समयेषु स्तोकात्वाच्चरमसमये तु भविष्य-
ति, शब्दादिरूपपरिणतद्रव्यसमूहस्य तदानीं भूयसा
भावात्, तदयुक्तम्, यतो—यदि प्रथमसमयादिषु शब्दा-
दिद्रव्याणां स्तोकात्वात्संपृक्ता वक्रव्याऽपि काचिदपि ज्ञान-
मात्रा न समुल्लसन् तर्हि प्रभूतसमुदायसम्पर्केऽपि न भवे-
त्, न खलु सिकताकणेषु प्रत्येकमस्ति तैललंशे समुदायेऽपि
तैलं समुद्भवदुपलभ्यते । अस्ति च चरमसमये प्रभूतश-
ब्दादिद्रव्यसंपृक्तौ ज्ञानम्, ततः प्राक्तेन्यपि समयेषु स्तोका-
स्तोकातरैरपि शब्दादिपरिणतद्रव्यैः सम्बन्धे काचिद्व्य-
क्ता ज्ञानमात्राऽभ्युपगन्तव्या, अन्यथा चरमसमयेऽपि ज्ञा-
नानुपपत्तेः । तथा चोक्तम्—“ जं सव्वहा न वीसुं, सव्वेसु
वि तं न रेणुतल्लं व । पत्तयमणिच्छुंते, कहमिच्छुसि स-
मुदंय नाणं ? ॥ ३ ॥ ” ततः स्थितमतत्—व्यञ्जनावग्रहो
ज्ञानरूपः, केवलं तेषु ज्ञानमव्यक्तेव बोद्धव्यम् । चशब्दो
स्वगतानेकभेदसंस्पर्शकौ, ते च स्वगतानेकभेदाः अग्रे स्वयं-
व सूचकता वर्णयिष्यन्ते । आह—प्रथमं व्यञ्जनावग्रहो भवति
ततोऽर्थवग्रहः, ततः कस्मादिह प्रथममर्थवग्रह उपन्यस्तः?,
उच्यते—स्पष्टतयापलभ्यमानत्वात्, तथाहि—अर्थवग्रहः स्प-
ष्टरूपतया सर्वैरपि जन्तुभिः संवेद्यते, शीघ्रतरगमनादौ स-
कृत्स्नत्वरमुपलभ्ये मया किञ्चित् दृष्टं परं न परिभाषितं स-
म्यगिति व्यवहारदर्शनात्, अपि च—अर्थवग्रहः सर्वेन्द्रि-
यमनोभावी व्यञ्जनावग्रहस्तु नेति प्रथममर्थवग्रह उक्तः ।
संप्रति तु व्यञ्जनावग्रहादूर्द्धमर्थवग्रह इति क्रममाश्रि-
त्य प्रथमं व्यञ्जनावग्रहस्वरूपं प्रतिपिपादयिषुः शिष्यः प्र-
श्ने काग्यति—“ से किं तं वंजणुगंह ” (सू०-२८) (इत्या-
दिसूत्रम् ‘उगंह’ शब्दे द्वितीयभागे ६६८ पृष्ठे गतम् ।)
व्याख्या चयम्—अथ कोऽर्थं व्यञ्जनावग्रहः ? आचार्य आह-
व्यञ्जनावग्रहः—चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—‘ श्रोत्रेन्द्रियव्यञ्ज-
नावग्रह ’ इत्यादि, अत्राह—संसु पञ्चस्विन्द्रियेषु पष्ठे च
मनसि कस्मादर्थं चतुर्विधो व्याचर्यते ? उच्यते—इह व्यञ्ज-
मुपकरणेन्द्रियस्य शब्दादिद्रव्याणां च परस्परं सम्बन्ध उ-
च्यते संतन्धश्चतुर्णामिव श्रोत्रेन्द्रियादीनाम्, न नयनघनताः
तथोरप्राप्यकारित्वान् । न० । व्यञ्जनावग्रहस्य मल्लकट-

एतन्नेन प्ररूपणा 'आभिनिवाहियणा' शब्दे द्वितीयभागे २७१ पृष्ठे द्रष्टव्या ।)

वंजिय-व्यञ्जित-त्रि० । व्यञ्जीकृते, ग० ३ अधि० । " यथा-
व्यञ्जिता-व्यञ्जीकृता यथा गङ्गत्यादि " ग० ३ अधि० ।

वञ्जुल-वञ्जुल-पुं० । वेतसे, दश० २ अ० । विशेष० । स्था० ।

" वञ्जुलो वडसा य वाणीरो " पाद० ना० १४४ गाथा ।
लोमपत्तिविशेष, स्त्री० । जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

वंटग-वण्टक-पुं० । विभागे, नि० चू० १६ उ० ।

वंट-वंशी-वन्धे, दे० ना० ७ वर्ग २६ गाथा ।

वंत-वान्त-न० । नपुंसके भावे क्तः । वमने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
कर्मणि-क्तः परित्यक्ते, द्वा० २७ हा । दश० ।

वंता-वान्ता-अव्य० । उद्गीर्येत्यर्थे, " वंता लोपसणे से मइमे
परिक्रमेज्जासि " आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० । सूत्र० ।
वमितृ-त्रि० । उद्गारके, " से वंता कोहं च मारं च " (सू० १२१+)

वमिता, दुवमुद्गारेण इत्यस्मात्तच्छीलिकस्तृन्, तद्योगे च प-
ष्ठथाः प्रतिपद्ये कोधशब्दाद् द्वितीया, लुडन्ते चैतम्, यो हि
यथोक्तमेयमानुष्टायी सोऽचिरात्कोधं वमिष्यत्येवमुत्तरत्रापि
आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

वंतपडिआया(य)ण-वान्तप्रत्यादान-न० । भुक्त्वाऽभक्तपरि-
भागे, दश० । " वंतस्स पडिआयाणं ६ " दश० १ चू० । (इदं सू-
त्रम् 'अट्टागस्सट्टाण' शब्दे प्रथमभागे २४६ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

वंतामव-वान्ताश्रव-पुं० । वान्तं-वमनं तद्वाश्रवन्तीति, वा-
न्ताश्रवाः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । वान्ताशिषु, अष्ट० १८ अष्ट० ।
(कारणे वान्ताशनमपि 'गाइमोयण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५३६
पृष्ठे प्रतिपादितम् ।) (वान्ताशिव्योन्मुखो गथंनमी गजीम-
त्या यथा प्रतिबोधितस्तथोक्तं ' रहणमि ' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे ४६८ पृष्ठे ।)

वंद-वन्द्य-त्रि० । वन्दनीये, स्तुत्ये, पो० १४ विव० । विशेष० ।

वंदण-वन्दन-न० । वाचा स्तुता, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० स्था० ।
आचा० । उत्त० । संथा० । नि० । विधिना कायवाङ्मनःप्र-
णिधानं, प्रव० १ द्वा० । दश० । जी० । संथा० । प्रति० ।
सूत्र० । शिग्माऽभिवादनं, ध० २ अधि० । आव० । आ० म० ।
आ० चू० । वादं अभिवादनस्तुत्योः इति । कायेनाभिवादनं,
वाचा स्तवनं, आ० चू० १ अ० । द्वादशावर्त्तादिना
(स्था० ४ टा० १ उ० । ल०) प्रशस्तकायवाङ्मनःप्रवृत्तौ, आ-
व० ५ अ० । " वंदणे जिणमुद्गाण " ल० । प० चू० । वन्दनं नि-
रूपयन्त-वदि अभिवादनस्तुत्योः, इत्यस्य " कर्णाधिकर-
णयोश्च " (पा० । ३ । ३ । १३७ ।) इति ल्युट् " युवोरना-
कौ " (पा० । ७ । १ । १ ।) इति अनादेशः । " इदितो
नुमधातोः " (पा० । ७ । १ । १७८ ।) इति नुमागमः । ततश्च व-
न्द्यन्तं स्तुयन्तं एतेन प्रशस्तमगोवाक्कायदयापारजालेनेति वन्द-
नम् । आव० ३ अ० ।

कतिदोमविपमृष्टं, कतिक्कम्मं कीम कीरई वा वि० ? १०३ ।

अवनतिः-अवनतं कस्यवनतं तद्वन्दनं कर्त्तव्यम्, कति शिग्मः,
कति शिगंमि तत्र भवन्तीत्यर्थः, कतिभिर्गवशक्यैर्गवर्त्तादि-
भिः परिशुद्धम्, कतिदोमविपमृष्टं टोलगन्थादयो दायाः कु-
तिकर्म-वन्दनकर्म 'कीम कीरई ति' किमिति वा कियत

इति । आव० ३ अ० । प्रव० । ('किइक्कम्म' शब्दे तृतीयभागे
५०७ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

पर्यायशब्दान् प्रतिपादयन्निदं गाथाशकलमाह-
निर्युक्तिकारः—

वंदणचिइ किइक्कम्मं, पूयाक्कम्मं च विणयक्कम्मं च ।

वन्दनकर्म द्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । द्रव्यतो—मिथ्यादृष्ट-
रूपयुक्तसम्यग्दृष्टश्च, भावतः—सम्यग्दृष्टरूपयुक्तस्य । आ-
व० ३ अ० ।

तत्र कृतिकर्मणि शीतलकट्टपान्तमाह—

" एगस्स रगणा पुत्ता सीयलो णाम, सो य णिविगणकाम-
भागे पव्वतिओ, तस्स य भगिणी अगणस्स रगणा दिग्गा,
तीसे चत्तागि पुत्ता, सो तेसि कहंतंस्सु कहं कहइ, जहा-तुम्भ-
मातुलओ पुव्वपव्वइओ, एवं कालो वच्चइ । ते वि अन्नया
तहारुवाणं थराणं अंतिण पव्वइया चत्तागि, वहुस्सुया जा
या आयरियं पुच्छिउं माउलणं वंदगा जंति, एगस्मि णयरं
सुओ, तत्थ गया वियालो जाउ त्ति काउं बाहिरियाणं ठिया ।
सावगा य णयरं पव्वसिउकामो सो भणिओ—सीयलाय-
मियाणं कहंदि—जे तुम्भं भाइणिज्जा ते आगया वियालो
त्ति न पच्छिइ, तेणं कहिये, तुंहा, इमंमि पि रत्ति सुंहेण
अउमवसाणं चउगह वि केवलनाणं समुपपंसे । पभाए आ-
यरिया दिसाउ पत्ताएति, एत्ताहे न तणं एहिंति, पेरिगि-
मुत्तं मरणं करेति अच्छेति । उग्ग जण अन्धपोरिगिन्ति त्ति,
अतिचिगाविणं य ते देवकुलियं गया, ते वीयरगा ण आ-
हायेति, वंदओसेण ठविओ, पडिक्कंता आलोएण भणइ-क-
ओ वंदामि ?, भणंति-जओ भे पडिहायइ । सो चिंनइ-अहो
हुड्डसेहा तिहज्जा त्ति, तह धि रोमेण वंदइ, चउमु वि ये-
दिएसु, केवली किर पुव्वपउत्तं उवयारं न भेजइ, जाव न
पडिभिज्जइ, एव जीयक्कप्पो तेसु नऽत्थि पुव्वपव्वत्तो उवयारं
त्ति, भणंति—द्वव्वंदणणं वंदिया, भाववंदणणं वंदा-
हि । ते च किर वंदनं कसायकंडणं हि लुट्ठाणपडियं पच्छेति,
सो भणति—एयं पि नज्जति ?, भणंति—वाटं, किं अति-
सओ अत्थि ? आमे । किं छाउमत्थिओ, केवलित्तो ? केवली
भणति-केवलित्तो । सो किर तहव उड्डलियरोमकुंवा अहो
मणं मंदभंगणं केवली आमातिय त्ति, संवगमागओ । ते
हिं चव कंडगट्ठाणं हि नियत्तो त्ति जाव अपुव्वकरणं
अणुपविट्ठो, केवलनाणं समुपपंसे । चउत्थं वंदंतस्स समत्ति ।
सा चव काइया चिट्ठा एगस्मि वंधाय एगस्मि मोक्खाय ।
पुव्वं द्वव्वंदणं आसि, पच्छा भाववंदणं जाये । " आव० ३
अ० । आ० चू० । वन्दनं चैत्यवन्दनम्, गुरुवन्दनं च । तत्र
गुरुवन्दनं, (ध० ३ अधि०) वन्दनं कस्य केन केन कुत्र क-
तिकृत्वः ४ कृत्यवनतं ५ कति शिरः ६ कतिभिर्गवशक्यैश्च
परिशुद्धं कर्त्तव्यमिति (' किइक्कम्म ' शब्दे तृतीयभागे ५०७
पृष्ठे व्याख्यातम् ।) (कृतिकर्म च द्विप्रकारं, वन्दनकर्म अशु-
न्याने चेति 'अशुट्ठाण' शब्दे प्रथमभागे ६६३ पृष्ठे उक्तम् ।)

अथ वन्दनकमभिधित्तुगाह—

देमिय-गाइय-पक्खिय, चाउम्मासा तंहव वरिमे य ।

लहुगुरु लहुगा गुरुगा, वंदणणं जाणिय पदाणि ७७८ ।

दैवसिकं गतिकं वा आवश्यकं वन्दनकं न ददात माम-
लघु, पालिकं वन्दनकं न प्रयच्छन्ति भावगुरु । चातु—

मासिकं वन्दनकमददातां चतुर्लघु, सांवत्सरिकं वन्दनकाऽ-
वाने चतुर्गुरु । चशब्दाद्विपरीतं न्यूनाधिकं च कुर्वतां लघु-
मामः । योऽभिवन्दनकं द्वयवन्तः यथा जानादीनि पदानि
तेषामप्यकरणे असमाचारीनिष्पन्नं मासलघु ।

अथैतदेव प्रायश्चित्तं विशेषयन्नाह—

आयरियाइचउएहं, तवकालविसेसियं भवे एयं ।

अहवा पडिलोमे यं, तवकालविसेसिओ होइ ॥७७६॥

आचार्यादीनां चतुर्गुणामप्येतदनन्तरोक्तं प्रायश्चित्तं तपः-
कालविशेषितं भवति, तत्राचार्यस्य द्वाभ्यामपि तपःकाला-
भ्यां गुरुकम्, वृषभस्य तपोगुरुकम्, भित्तोः कालगुरुकम्, लुल्ल-
कस्य तपसा कालेन चतुर्लघुकम् । अथवा-तपःकालविशेषित
एतदेव प्रतिलोमं पश्चादनुपूर्व्यां वक्तव्यम् । आचार्यस्य द्वा-
भ्यामपि लघुकम्, वृषभस्य कालगुरुकम्, भित्तोस्तपोगुरु-
कम्, लुल्लकस्य द्वाभ्यामपि गुरुकम् ।

अथ 'देसियराइय' इति पदद्वयं विशेषो भवयति—

दुगसत्तगकिइकम्म-स्स अकरणे होइ मासियं लहुगं ।

आवासगविवरीए, उण्हिए चेव लहुओ उ ॥७८०॥

'दुगसत्तग' इति द्वे सप्तके चतुर्दश भवन्तीति कृत्वा पूर्वाह्नप-
राह्यांश्चतुर्दश वन्दनकानि भवन्ति । कथमिति चेद् ? उच्य-
ते—इह रात्रिकप्रतिक्रमणे चत्वारि वन्दनकानि । तत्रैक-
मालो न्नायाम्, द्वितीयं जामणके, तृतीयं पाणमासिकम्-त-
पश्चिन्ननकायोत्सर्गाय च, चतुर्थं प्रत्याख्यानग्रहणार्थमिति ।
यथास्वाध्यायं त्रीणि वन्दनकानि, तत्र च वृद्धसंप्रदायः—
"सज्जाए वंदित्ता पढवेइ एयं पढमं पावयं तस्स विइयं पच्छा
उडिट्ठे, नमुदिट्ठे पढइ उहेस्समुदेसवंदणाणमिदेव तवभा
यो । तत्रा जाह चउभागावसेसा पोरिसी ताह पाए पडि-
लेहइ जइ न पडिलेहिउकामो तो वंदइ, अह पडिलेहिउकामो
ताह पडिलेहइ, अवादिता पाए पडिलेहइ पाए पडिलेहिता
नस्थ पढइ कालेलाए च ठिओ पडिक्कमइ एयं तइयं"। एवं पू-
वाहं सप्त वन्दनानि, अपराह्णेऽप्येवमेव सप्त भवन्ति । तत्र-च-
त्वारि दैवसिकप्रतिक्रमणे, त्रीणि स्वाध्याये, अनुज्ञावन्द-
नानां स्वाध्यायवन्दनायामेवान्तर्भावादिति सर्वसंख्यया
चतुर्दश वन्दनकानि भवन्ति । एतच्चाभक्तार्थिकमङ्गी-
कृत्याक्रमम् । यस्तु भक्तार्थिकस्तस्य भोजनानन्तरभावप्रत्या-
ख्यानवन्दनकमहितानि पञ्चदश भवन्ति, तेषां मध्यादकत-
रस्यापि कृतकर्मणोऽकरणे मासिकं लघुकं प्रायश्चित्तं भव-
ति, तथा आवश्यकं कुर्वन् विपरीतमालापकोच्चारणं क-
रोति । तद्यथा-दैवसिके आर्वाश्यके क्षमयामि क्षमाश्रमण !
रात्रिकं व्यतिक्रममित्युच्चरति, रात्रिके वा दैवसिकमा-
लापं करोति । एवं पाक्षिकचानुर्मासिकसांवत्सरिकेष्वपि
प्रतिक्रमणेषु वक्तव्यम्, अत्र सर्वत्राप्यसमाचारीनिष्पन्नं मा-
सलघु 'उण्हिए चेव' इति ऊनानि वा एकद्वयादिभिर्व-
न्दनकैर्हीनानि अधिकानि च यथोक्तप्रमाणादतिरिक्तानि
दैवसिकादिप्रतिक्रमणेषु वन्दनकानि प्रयच्छता मासलघु ।

अथ 'वंदणए जाणि य पयाणि' इति पंदन यानि

द्वयवन्तादीनि पञ्चविंशतिवन्दनकस्यावश्य-

कपदानि सूचितानि तानि दर्शयति—

दुयोणय अहाजायं, किइकम्म वारसावयं होइ ।

चउसिरंति गुत्तं च, दुपवेसं एगणिकखमणं ॥७८१॥

अवनौ अवगतम् उत्तमाङ्गप्रधानं प्रणमता-द्वे अवन्ते य-
स्मिन् तद् द्वयवन्तम्, एकम्-यदा प्रथममेव "इच्छामि ख-
मासमणो वंदितुं जाव एिजाए निमीहियाए" इत्यभि-
धाय छन्दोऽनुज्ञापनायावन्तमिति । द्वितीयं पुनरेवमेव द्वि-
तीयप्रवेशे इति । यथाजातं नाम यथा प्रथमतो जननी-
जटराग्निर्गतो यथा च श्रमणो जानस्तथैव वन्दनकं दा-
तव्यम्, तत्र रजोहरणमुखवस्त्रिकाचोलपट्टकमाश्रया श्रव-
णः संजातो रचितकरसंपुटस्तु योन्या विनिर्गतः एवंभूत
एव वन्दनकं दत्ते ३, कृतिकर्मवन्दनकं 'वारसावयं'
इति द्वादशावर्त्तं भवति । इह प्रथमतः प्रविष्टस्य "आहो
कायं कायं जुत्ता भे जयणिज्जं च भे" इति सूत्राभिधानगर्भा-
गुरुचरणन्यस्तहस्तशिरःस्थापनरूपाः पडावर्त्ता भवन्ति ।
अवग्रहान्निर्गत्यापुनःप्रविष्टस्याप्येवमेव पडिति द्वादशाव-
र्त्तवन्दनकमुच्यते १५, चत्वारि शिरांसि उपचाराच्छिरो-
नमनानि यस्मिन् तच्चतु शिरः तत्र "संफासनमणेंगं
खामणा नमणं सीसस्स वीयं एवं वीए पवेसे वि दोन्नि"
इति १६ । यथा त्रयो वा-मनोवाक्काययोगा गुप्ताः-सुप्रणिहि-
ता यस्मिन् तन्निगुप्तम् । इयमत्र भावना-मनसा सम्यक्
प्रणिहितो, वाचा अस्खलितानि तत्र पदानि विकथादि-
निरोधेनोच्चारयन्, कायेनावर्तान् सम्यक् प्रयुज्जानो वन्दन-
कं ददाति २२, द्वौ प्रवेशौ गुरोरेवग्रहेऽनुज्ञाप्य प्रविशतो
यस्मिन् तद् द्विप्रवेशम् २३, एकं निष्क्रमणं गुरोरेवग्रहा-
दावश्यकान्निर्गच्छतो यत्र तत्रैकनिष्क्रमणम् २५, एतेषां प-
ञ्चविंशतगावश्यकानामकरणे प्रत्येकं मासलघु प्रायश्चित्तम्,
अथवा-वन्दनके यानि पदानीत्यत्र नोद्धृतादीनि द्वाविंशन्
संख्याकानि दापपदानि मन्तव्यानि । ७० ३ ३० ।

तानि चामूनि—

अणाठियं च थद्वं च, पव्विद्वं परिपिडियं ।

टोलगइ अंकुसं चेव, तहा कच्छभरिगियं ॥ १२०७ ॥

अनादृतम्—अनादरं सम्भ्रमरहितं वन्दते १, स्तब्ध-
जात्यादिमदस्तब्धो वन्दते २, प्रविद्धं-वन्दनकं दददेव न-
श्यति ३, परिपिण्डितं-प्रभूतानेकवन्दनेन वन्दते आवर्तान्
व्यञ्जनाभिलाषान् वा व्यवच्छिन्नान् कुर्वन् ४, 'टोलगति' इति
तिडुवदुप्लुप्त्योत्प्लुत्य विसंस्थुलं वन्दते ५, अङ्कुशं-रजोहरण-
मङ्कुशवत्करद्वयेन गृहीत्वा वन्दते ६, कच्छभरिगियं-कच्छप-
वत् रिङ्गितं कच्छपवत् रिङ्गन् वन्दते इति गाथार्थः ॥१२०७॥

मच्छुवत्तं मणसा, पउट्टं तह य वेइयावद्धं ।

भयसा चेव भयंतं, मित्ती गारवकारणा ॥ १२०८ ॥

मत्स्योद्धृतम्—एकं वन्दित्वः मत्स्यवद् द्रुतं द्वितीयं साधुं
द्वितीयपाश्वेन रत्नकावर्त्तेन पगावर्त्तते ८, मनसा प्रदुष्टम्, वन्द्यो
हीनः केनचिदगुणेन, तंगव च मनसि कृत्वा सामूया वन्दते
९, तथा च वेदिकावद्धं जानुनोरुपरि हस्तौ निवेश्याधो वा
पार्श्वयोर्वा उत्सङ्गे वा एकं वा जानुं करद्वयान्तः कृत्वा
वन्दते १०, 'भयसा चेव' इति भयेन वन्दते, मा भूद्वच्छादि-
भ्यो निर्घाटनमिति ११, 'भयंतं' इति भजमानं वन्दते 'भज-
त्ययं मामतो भक्तं भजस्वेति तदार्थवृत्तम्' इति १२, 'मेत्ति'
इति मैत्रीनिमित्तं प्रीतिमिच्छन् वन्दते १३, 'गारव' इति गार-
वनिमित्तं वन्दते, विदन्तु माम्, यथा-सामाचारीकुशलायम्
१४, 'कारण' इति क्षान्नादित्यतिरिक्तं कारणमाश्रित्य वन्दते,

वस्त्रादि मे दास्यतीति १५, अयं गाथार्थः ॥ १२०८ ॥

तेणियं पडिणियं चव, रुद्धं तज्जियमेव य ।

सठं च हीलियं चव, तहा विपलिउंचियं ॥ १२०९ ॥

सैन्यमिति-परिभ्यः खलवात्मानं गृहयन् स्तेनक इव वन्द-
ते, मा (ममैवं) लाघवं भविष्यति १६, प्रत्यनीकम्-आहारा-
दिकाले वन्दते १७, रुष्ट-क्रोधाध्मातं वन्दते क्रोधाध्मातो
वा १८, तर्जितं-न कुप्यसि नापि प्रसीदसि काष्ठशिव
इवेत्यादि तर्जयन्-निर्भर्त्सयन् वन्दते, अङ्गुल्यादिभिर्वा
तर्जयन् १९, शठं-शास्त्र्येन विश्रम्भाय वन्दते, ग्लानादि-
व्यपदेशं वा कृत्वा न सम्यग् वन्दते २०, हीलितं हे गणिन् !
वाचक ! किं भवतो वन्दितेनेत्यादि हीलयित्वा वन्दते २१,
तथा विपरिकुञ्चितम्-अर्द्धवन्दित एव देशादिकथाः करोति
२२, इति गाथार्थः ॥ १२०९ ॥

दिट्ठमदिट्ठं च तहा, रिंमं च करमोअणं ।

अलिट्ठमणालिट्ठं, उणं उत्तरचूलियं ॥ १२१० ॥

दृष्टाऽदृष्टं तमसि व्यवहितो वा न वन्दते २३, शृङ्गम्-उत्त-
माङ्गैकदेशेन वन्दते २४, करमाचनं-करं मन्यमानो वन्दते
न निर्जरा, 'तहा मोघणं नाम न अन्नहा मुखो, एण
पुण दिन्नेण मुञ्चेमि त्ति वंदणं देइ २५-२६-'आश्लिष्टाऽ-
नाश्लिष्ट' मित्यत्र चतुर्भङ्गकम्-रजोहरणं कराभ्यामाश्लि-
ष्यात् शिरश्च १, रजोहरणं न शिरः २, शिरः न रजोहरणम् ३,
न रजोहरणं नाऽपि शिरः ४, अत्र प्रथमभङ्गः-शोभनः, शेषेषु
प्रकृतवन्दनावतारः २७, ऊनं-व्यञ्जनाभिलाषावश्यकैरसम्पू-
र्णं वन्दते २८, उत्तरचूडं-वन्दनं कृत्वा पश्चान्महता शब्देन
मस्तकेन वन्दे इति भणति २९, इति गाथार्थः ॥ १२१० ॥

मूयं च ढडुरं चव, चुडुलिं च अपच्छिमं ।

वत्तीसदोसपरिसुद्धं, किङ्कम्मं पउंजइ ॥ १२११ ॥

मूकम्-आलापकाननुच्चारयन् वन्दते ३०, ढडुरं-
महता शब्देनाच्चारयन् वन्दते ३१, 'चुडुली' ति उल्का-
मिव पर्यन्तं गृहीत्वा रजोहरणं भ्रमयन् वन्दते ३२, अ-
पश्चिमम्-इदं चरममित्यर्थः, एतं द्वाविंशदोषाः, एभिः
परिशुद्धं कृतिकर्म कार्यम्, तथा चाह-द्वाविंशदोषपरिशुद्धं
कृतिकर्म-वन्दनं प्रयुज्जीत-कुर्यादिति गाथार्थः ॥ १२११ ॥

यदि पुनरन्यतमदोषदुष्टमपि करोति ततो न

तत्फलमासादयतीति, आह च-

किङ्कम्मं पि करितो, न होइ किङ्कम्मनिजराभागी ।

वत्तीसामन्नयरं, साहू ठाणं विराहितो ॥ १२१२ ॥

कृतिकर्मापि कुर्वन्न भवति कृतिकर्मनिजराभागी, द्वाविंश-
दोषाणामन्यतरत्साधुः स्थानं विराधयन्निति गाथार्थः ॥ १२१२ ॥

दोषविप्रसृक्तकृतिकर्मकरणे गुणमुपदर्शयन्नाह-

वत्तीसदोसपरिसुद्धं, किङ्कम्मं जो पउंजइ गुरुणं ।

सो पावइ निव्वाणं, अचिण्ण विमाणवासं वा ॥ १२१३ ॥

द्वाविंशदोषपरिशुद्धं कृतिकर्म यः प्रयुङ्क्ते-करोति गुरवे स
प्राप्नोति निर्वाणम् अचिण्ण विमानवासं वति गाथार्थः ॥ १२१३ ॥

आह-दोषपरिशुद्धावन्दनात्को गुणः ? येन तत्

एव निर्वाणप्राप्तिः प्रतिपाद्यत इति, उच्यते-

आवस्सएसु जह जह, कुणइ पयत्तं अहीणमइरिचं ।

विविहकरणं वउत्तो, तह तह से निजरा होइ ॥ १२१४ ॥

आवश्यकेषु-अवनतादिषु दोषत्यागलक्षणेण च यथा यथा
करोति प्रयत्नम्, अहीनातिरिक्तं-न हीनं नाप्यधिकम्, कि-
म्भूतः सन् ?-त्रिविधकरणोपयुक्तः, मनोवाक्यैरुपयुक्त इ-
त्यर्थः, तथा तथा 'से' तस्य-वन्दनकर्तुर्निर्जरा भवति-कर्म-
क्षयो भवति, तस्माच्च निर्वाणप्राप्तिरिति, अतो दोषपरिशु-
द्धादेव फलावाप्तिरिति गाथार्थः ॥ १२१४ ॥ आव० ३ अ० ।

साम्प्रतमेतत्प्रेव प्रायश्चित्तमाह-

थद्वे गारवतेणिय, हीलियरुद्ध लहुगा सदे गुरुगो ।

दुद्ध पडिणीय तज्जित, गुरुगा सेसेसु लहुगो उ ॥

स्तब्धगौरवस्तेनितहीलितरुष्टेषु प्रत्येकं चतुर्लघवः । शठे-
मायादोषप्रत्यये मासगुरुकम्, दुष्टप्रत्यनीकतर्जितेषु चत्वारो
गुरुकाः, शेषेषु अनादृतप्रविद्धपरिपिण्डतादिषु त्रयोविंशती
दोषेषु प्रत्येकं सामाचारीनिष्पन्नं मासलघु । वृ० ३ उ० प्रब० ।
वन्दनफलम्-

वन्दणएणं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ? वन्दणएणं नीया-
गोयं कम्मं खवेइ, उच्चागोयं निवन्धइ, सोहग्गं च अप्पाडि-
हयं आणाफलं निव्वत्तेइ दाहिणभावं च एणं जणयइ ॥ १० ॥

हे भदन्त ! पुज्य ! वन्दनकेन गुरुणां द्वादशावर्त्तविधिव-
न्दनेन जीवः किं जनयति, हे शिष्य ! श्रीगुरुणां वन्दन-
केन नीचैर्गौत्रं कर्म क्षपयति गुरुणां वन्दनकारी नीचै-
र्गौत्रं न अवतरतीत्यर्थः, पूर्ववद्धं च क्षपयति उच्चैर्गौत्रक-
र्म बध्नाति उच्चैर्गौत्रे अवतरतीत्यर्थः । पुनरुच्चैर्गौत्रावती-
र्षः सन् सौभाग्यं सर्वलोकेषु बल्लभत्वं पुनरप्रतिहतं केना-
पि निवारयितुमशक्यम् आज्ञाफलम्-आज्ञासारं प्रभुत्वं
निर्वर्तयति-उत्पादयति, च-पुनर्दाक्षिण्यभावं सर्वलोकानाम-
नुकूलत्वं जनयति ॥ १० ॥ उत्त० २६ अ० । स्तुत्वाऽपि तीर्थक-
रान् गुरुवन्दनपूर्विकैव तत्प्रतिपत्तिरिति, तदाह-वन्द-
नकेनाचार्याद्युचितप्रतिपत्तिरूपेण नीचैर्गौत्रम् अधमकुलात्प-
त्तिनिवन्धनम् कर्म क्षपयति, उच्चैर्गौत्रं-तद्विपरीतरूपं निव-
ध्नाति, सौभाग्यं च सर्वजनस्पृहणीयनारूपमप्रतिहतं स-
र्वत्राप्रतिस्खलितमत एवाज्ञा-जननं यथादितवचनप्रतिपत्ति-
रूपा फलम्-निर्वर्तयति-जनयति, तद्वतो हि प्राय आ-
देयकर्मणोऽप्युदयसम्भवादादेयवाक्यताऽपि संभवती-
ति, दक्षिणभावं च अनुकूलभावं जनयति लोकस्येति
गम्यते, तन्माहात्म्यतोऽपि सर्वः सर्वावस्थास्वनुकूल
एव भवति ॥ १० ॥ उत्त० पार्श्व० २६ अ० । या च
सुरासुराधिपतिचक्रवर्तिबलदेववासुदेवादिवन्दना तां न
याचेत । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । (वन्दमानं न याचेत-इत्थियं
पुरिसं वा) (२६) इत्यादि । दश० ५ अ० २ उ० । गाथ
'गोयरचरिया' शब्दे तृतीयभागे ६६० पृष्ठे गता ।) (काररे
धिग्जातीयानामपि वन्दनं क्रियते, इति 'पडिसेवणा' शब्दे
पञ्चमभागे ३६७ पृष्ठे उक्तम् ।) पार्श्वस्थादिविषयवन्दनादि
पूत्सर्गापवादौ प्रदर्श्येत, तत्र पार्श्वस्थादीनां वन्दननिषेधः प्रा-
ग्वगुरुवन्दनाधिकारः-''पासत्थाइवन्दमाणस्स'' इत्यादिना प्र-
दक्षित एव, एतेषामभ्युत्थानादौ च प्रायश्चित्तमप्युक्तम्, तद्यथा

"अहंजुं दब्भुट्ठाणं, अंजलिकरणं य हुंति चउगुरुआ ।

अण्णेसुं चउलहुआ, एवं दाणाइसु वि सेयं ॥ १ ॥"

व्याख्या-एतेषामभ्युत्थानादौ प्रायश्चित्तमाह यथाञ्जल्य-
स्याभ्युत्थानाञ्जलिकरणयोर्भवन्ति प्रत्येकं चत्वारो ५

हकाः प्रायश्चित्तम् । तत्राभ्युत्थानं षोढा—अभिमुखो-
त्थानम् १ आसनोपदौकनम् २, किं करोमीति भणनम्
३, धर्मच्युतस्य पुनर्धर्मस्थापनारूपमभ्यासकरणम् ४, अभेदरू-
पाऽविभक्तिरेतन्पञ्चपदरूपः संयोगः ५—६ चेति । तत्राभिमु-
खोत्थानादिपञ्चकं कृते अभ्यासकरणे पुनः सामर्थ्यं सत्यकृतं
प्रायश्चित्तम् । अञ्जलिकरणमपि षोढा, पञ्चविंशत्यावश्यकयु-
क्त्वन्दनम् १, शिरसा प्रणामकरणम् २, एकस्य द्वयंवा
हस्तयोर्योजनम् ३, बहुमानरसभरणं सरभसम्—“नमो स्वमा-
समणाय” इति भणनम् ४, निषद्याकरणम् ५, एतेषां पदानां
योगश्च ६, एतेषु सर्वेष्वपि कृत्येषु प्रायश्चित्तम्, अन्येषु पार्श्व-
स्थादिषु नवसु गृहस्थसहितेषु कृतिकर्माञ्जलिकरण्याः प्र-
त्येकं चतुर्लघुकाः प्रायश्चित्तम् । ध० ३ अधि० ।

मुद्रजणहिययसंथिय, दंसणवररणलूडणं सजडा ।

अन्नायसाहुसावय—जोगा अन्ने भणन्ते वं ॥ १ ॥

मुग्धः—स्वल्पप्रतियोगं जनो—लोकस्तस्य हृदयम्—मानसं
तत्र संस्थितमाश्रितं दर्शनं—सम्यक्त्वं तदेव वररत्नं
प्रधानमाश्रित्यं तस्य लूडणं देशीभाषया प्रहरणम्, तत्र
सदृढा—बद्धाग्रहाः अज्ञातसाधुश्रावकयोगाः—अविहित-
श्राद्धव्यापारा भणन्ति—जल्पन्ति एवं—वक्ष्यमाणनीत्या अयमा-
शयः—वक्ष्यमाणकथने हि मुग्धश्रावकाणां दर्शनपक्षपाता-
भावेन सम्यक्त्वध्वंशो भवतीति गाथार्थः ।

तदेवाह—

पासत्थाई सावय—जणस्स नो होंति वंदणि जा उ ।

तं नो जम्हा कुत्थ इ, नो दीसइ भणियंमेवेत्ति ॥ २ ॥

पार्श्वस्थादयस्समयप्रसिद्धाः श्रावकजनस्य—श्राद्धलोकस्य
नो—नैव भवन्ति—जायन्तं वन्दनीया—नमस्कृत्तव्याः, तुः-
पुण्ये । तद्वन्दनाकरणं, नो—नैव यस्मात् कुत्रापि कस्मि-
न्निदं शास्त्रे नो दृश्यते,—नावलोक्यते भणितमुक्तेभ्यं
पूर्वोक्तप्रकारेण इति—वाक्यसमाप्तौ इति गाथार्थः ।

यद्भाषितं तत्पूर्वपक्षगाथाद्वयेनाह—

वदावहविभागो, संविगोयरजईण सव्वत्थ ।

जं पुण दंसणसत्ति—गे ण भणियं नमस्संति ॥ ३ ॥

अङ्गमु अणंगेमु, छेयगंथसु पयरणेसु च ।

संवाओ ता कहं तं, भवे पमाणं पमाणीणं ॥ ४ ॥

वधावहविभागो—नमस्करणीयानमस्करणीयविशेषो भ-
णितः संविगन्तरयतीनां—सुविहितेतरसाधूनां सर्वत्र—सर्व-
स्मिन् सूत्रं इति शेषः, यन्पुनर्दर्शनसम्प्रतिकावचनम् एतन्ना-
म कारणगदितम्, “समणाय साधयाण य अवंदणिज्जा जि-
णमयम्मी” त्यादिलक्षणं न—नैव तस्य—सम्प्रतिकाभणित-
स्यास्ति—विद्यते अङ्गपु—आचाराङ्गादिषु अन्तङ्गपु—औपपाति-
कादिषु; छेदग्रन्थेषु निशीथशास्त्रादिषु प्रकरणेषु—उपदेशमाला-
दिषु च—समुच्चयेः संवादस्तत्तादृशभणनं तस्मात्कथं केन
प्रकारेण तत्सम्प्रतिकाभणनं भवेत्—जायेत प्रमाणं—व्यवस्थाप-
कम्; प्रमाणानां यथाऽवस्थितवस्तुवेदिनामिति गाथार्थः ।

किमित्यत आह—

पयरण जम्हा संविइ—यं खलु भवे पमाणमिह ।

सिद्धंतिययणेहि, नो इहरा अइपसङ्गाउ ॥ ५ ॥

प्रकरणवचनमर्याचीनसाधुविरचितं शास्त्रं यस्मात्संविदित-
मेव अवितथम्; खलुः—अवधारणे; स च योजित एव भवेत्—
जायेत प्रमाणं व्यवस्थापकमिह—मौनीन्द्रप्रवचनं । अनुस्वारः
पुण्यवत् । सिद्धान्तवचनैरागमभणितेनां—नैव, इतरथा स
वैथाभावे कुतोऽतिप्रसङ्गात्, स्वाभिप्रायवशतोऽन्योऽन्यथा
अन्यश्चान्यथाकरणतोऽनवस्थापात इति गाथार्थः ।

अथ यतिवत् श्रावकाणामपि दृश्यं तदित्याह—

जइ जइकिचं सव्वं, पि सावयाणं पि हुज करणीयं ।

तो इक्को पि य धम्मो, हवेज्ज दुविहो विरुद्धेज्ज ॥ ६ ॥

यदीत्यभ्युपगमे यतिकृत्यं—साधुनुष्ठानं सवमपि निःशेषं
श्रावकाणामपि—श्राद्धानां न केवलं यतीनामित्यपिशब्दार्थः,
भवेत्—जायेत करणीयं—कृत्यं तत एक एव धर्मो भवेत् छि-
विधो—द्विप्रकारो विरुध्येत—विघटेतेति गाथार्थः ।

अत्रैवार्थे कारणान्तरमाह—

तह संपुसगुणे वि हु, न वंदिओ वज्जपाणिणा भरहो ।

तो नजइ सङ्गाणं, वेसो चिय होइ नमणीओ ॥ ७ ॥

तथा—अभ्युच्चयाथः । सम्पूर्णगुणोऽपि—सुविशुद्धज्ञानादि-
रपि हुः—पूरणं, न वन्दिता—न नमस्कृतो वज्जपाणिना—इन्द्रण
भरतः—प्रथमचक्री, वेपरहित इति शेषः, तस्माज्ज्ञायते—बुध्यते
श्रावकाणां वेप एव रजोहरणादिको भवति—जायते
नमनीयो—वन्द्य इति गाथार्थः ।

सूत्रकृत् सम्यग्गाथाद्वयमाह—

किं च जइ सावयाणं, नमणं नो सम्मयं भवे एयं ।

पासत्थाईयं तो, कह उवएसमालाए ॥ ८ ॥

सिरिधम्मदासगणिणा, न वारियं वारियं च अन्नेसिं ।

परतित्थियाण पणमण, इच्चाइवयणओ पयडं ॥ ९ ॥

किं च—अभ्युच्चये, यदि—विकल्पाथः, श्रावकाणाम्—श्राद्धानां
नमनं—नतिः नां—नैव सम्मतं भवेत्—जायते, एतत्पूर्वोक्तं के-
नामित्याह—पार्श्वस्थादीनां—प्रतीतानां ततः कथं—केन प्रका-
रणोपदेशमालायां श्रीधम्मदासगणिना एतन्नाम्ना तत्कर्त्ता
न वारितं, वारितं पुनर्निषिद्धम् अन्येषां शाक्यादीनां परतीर्थि-
कानां प्रणमनमित्यादिवचनतः, प्रकटम्—प्रसिद्धम्—आदिग्रह-
णात्—“उभावयणथुण्णभत्तिरागं च सक्कारसम्माणं दाणं-
विण्यं च वज्जेइ” इति दशावबोधं चेति गाथार्थः ।

पराभिप्रायमाशङ्क्याह—

आलावो संवासो, इच्चाइयं तु मुणिजणस्सेव ।

एवं नो जइ तो वं, पुण्वभणिया उ पासत्थो ॥ १० ॥

आलापः—स्तोकभणनं संवासस्तु—एकत्र निवसनमित्यादिकं
पुनर्मुनिजनस्यैव साधुलोकस्यैव तेन हि तेषां निष्कारणं
न कर्त्तव्यम्—वन्दनादिकम्, कारणं तु कर्त्तव्यमिति प्रागेव
चर्चितम्, आदिग्रहणेन—“वीसंसोसंघवोपसङ्को पहीणायाणे
हिं समं सव्वा जिणिदेहिं पडिकुट्ठा” इति दृश्यम्, तथा च
तत्रोक्तं बलाद्यतिव्याकुलीभवतीति, किं च—इतः श्रावकधर्म-
वक्ष्ये इति भणता वृत्तिकृता भिन्नाधिकारिता दर्शिता,
स च—“वंदइ पडिपुच्छइ” इत्यादि गाथाभिरुक्तः
सूत्रे एवमिच्छन्तो नैव यदि ततस्तेऽपि एवं प्रतिपा-
दयन्ति पूर्वभणितान्—“सुत्तत्थं पोरिसिं नो करेइ”

इत्यादिकारे पार्श्वस्थाः शिथिला उपलक्षणत्वादवसन्नादय-
श्चेति गाथार्थः ।

ततः किमित्याह—

तं वदंतु वराया, धम्मत्थी सावया तत्रो तुम्भे ।

सयभमडिया हु मूढा, अन्ने वी मा भमाडेह ॥ ११ ॥

तं-साधुं वन्दन्तु-नमस्कुर्वन्तु वराका-अनुकम्पनीया धर्मा-
र्थिनो-वृषलम्पटाः, श्रावकाः-श्रद्धाः, तस्मात् 'तुम्भे' यूयमा-
त्मना भ्रान्ता-नष्टसद्बोधाः मूढा-ज्ञानविकलाः अन्यान्-श्राव
कादीन् मा-निषेधे, भ्रामयत-नष्टसद्बोधान् कुरुतेति गाथार्थः ।

ननु यद्येवं ततः काऽप्यवन्द्यो नास्तीत्याह—

संघेण पुणो बाही, जो विहिओ होज सो उं नो वंदो ।

पामत्थाइ सढाणं, सव्वहा एस परमत्थो ॥ १२ ॥

संघेन-प्रतीतेन पुनर्वहिस्ताद्यो निर्दिष्टतया विहितः—
कृतो भवेत्-जायत स पुनर्नैव घन्द्यो नमस्करणीयः पा-
र्श्वस्थादिः-प्रतीतः श्राद्धानां-श्रावकाणां सर्व्वथा-सर्व्वैः
प्रकारैरेष-निर्दिष्टरूपः परमार्थतत्त्वमिति गाथार्थः ।

सूत्रकृत्संवन्धगाथामाह—

किं च सिरिपंचकप्पे, दव्वलिङ्गस्स धारणे भणिओ ।

एस गुणो सूरीहिं, इमाहिं गाहाहि पयडत्थो ॥ १३ ॥

किञ्चैत्यभ्युचये श्रीपञ्चकल्पे-छुदग्रन्थे दव्वलिङ्गस्य-रजोह-
रणंदिः धारणे-स्वीकारे भणितः-उक्तः, एष-वक्ष्यमाणो गुणो-
लष्टत्वं सूरिभिस्तत्कारकैरिमाभिवक्ष्यमाणभिर्गाथाभिः-छ-
न्दोविशेषरूपाभिः प्रकटार्थो-निश्चिताभिधेय इति गाथार्थः ।

ता एवाऽऽह—

एयं तु दव्वलिङ्गं, भावे समणत्तणं तु नायवं ।

को उ गुणो दव्वलिङ्गे, भन्नइ णमो सुहं वोच्छं ॥ १४ ॥

मकारवन्दननमं-सणा, पूयणकहणा य लिङ्गकप्पम्मि ।

पत्तयवुद्धमाई, लिङ्गं छउमत्थओ गहणं ॥ १५ ॥

दट्ठण दव्वलिङ्गं, कुव्वंते पाणिइंदमाई वि ।

लिङ्गम्मि अविज्जंते, न नज्जई एस विरओ त्ति ॥ १६ ॥

पत्तयवुद्धो जाव उ, गिहिलिङ्गी अह व अन्नलिङ्गी वा ।

देवा वि नानोपूए, मा पुज्जं होहिइ कुलिङ्गं ॥ १७ ॥

लिङ्गकल्पः पञ्चकल्पभणितः प्रकटार्थश्च, विशेषावश्यकेऽपि
लिङ्गस्य पूज्यता, सपूर्वपक्षोत्तरा भणिता, अमूर्भिर्गाथाभिः,
“ नणु मुणिवेसवन्नं, निस्सीले वि मुणिवुत्तुपट्टितो पावइ ।
मुणिदाणफलं तद्ध, किन्न कुलिङ्गदाया वि ॥ १ ॥ आयरि-
याजंघाणं, मुत्तेते, तेण पडिम व्व । पुज्जं प्पाणं मई य वि,
न कुलिङ्गे सव्वहा सुत्तं ॥ २ ॥ ” परः प्राह—“ नणु केवलकुलिङ्गे
वि, दउते दव्वभावओ । ” आचार्यः न वयम्—“ मुणिलिङ्गं
मग्गभावं, जाइ तओ तेण तं पुज्जं ” ॥ ३ ॥

एवं स्थितं जीवस्योपदेशमाह—

नित्थयरदंमणोवरि, जह जीव ! तुह तिथ निचला भत्ती ।

मुद्राण सावयाणं, ता मा लाएसु कुग्गाहं ॥ १८ ॥

तं, प्रदर्शनोपरि-सर्व्वज्ञप्रवचनोपरिष्ठात् यदि जीव ! त-
वास्तं निश्चला-दृढा भक्तिगस्तिश्रयम् मुग्धानाम्—मुग्ध-
मतीनां श्रावकाणां तस्मात् मा इति—निषेध, ‘ लाएसु ’

विगलय-संवन्धय कुग्गाहं कुत्सितबोधं श्रावकैः-पार्श्वस्थाद-
यो न वन्द्याः एवरूपं पूर्वं साधूपेक्षया मुख्यतो वन्दनं भणि-
तम्—उक्तमत्र तु श्रावकोपेक्षया इति न पौनरुक्त्यमिति
गाथार्थः । जीवा० २५ अधि० ।

जे भिक्खु पासत्थं वंदइ वन्दंतं वा साइजइ । नि० चू० ।

मैथुनप्रतिसेवी अवन्ध्यः—

से भयवं ! जे णं केइ साहु वा साहुणी वा मेहुणमासे-
विजा से णं वंदेजा, गोयमा ! जे णं साहु वा साहुणी वा
मेहुणं सयमेव अप्पणा णं सेवेज वा, परंहि उवदिसत्तुं मे-
व विजा, सेविजमाणं समणुजाणिज वा, दिव्वं वा माणु-
सं वा तिरिक्खजोणियं वा० जाव णं करकम्माइं सचित्ता-
चित्तवत्थुविसयं वा वि अज्भवसाएणं कारिमाकारिमोव-
गरणेणं मणसा वा वयसा वा काएणं से णं समणो वा
समणी वा दुरंतपंतलक्खणे अ दट्ठवे अमग्गसमायारी म-
हापावकम्मे णो णं वंदेजा, णो णं वंदोवेजा, णो णं वं-
दिजमाणं वा समणुजाणेजा, तिविहं तिविहेणं० जाव णं
विसोहिकालं ति, से भयवं ! जे वंदेज्जा से किं लभेज्जा?,
गोयमा ! जे तं वंदेज्जा से अट्ठासएहं सीलंगसहस्सधारी-
णं महाणुभावणं महती वा आसायणं कुज्जेज्जा, जे णं
तित्थयरादीण आसायणं कुज्जा से णं अज्भवमाणं प-
डुच्च ० जाव णं अणंतसंमारियत्तणं लभेजा विपहि-
त्थियं सम्मं सव्वहा मेहुणं पि य । महा० २ अ० ।

(न वेषमात्रेण वन्द्यो भवतीति सर्व्वत्रानाश्वासवनामाव्य-
क्तिकनिहवानाम इति ‘ अव्यक्तिय ’ शब्दे ८१४ पृष्ठे प्रतिज्ञाप
उक्तः ।) (चैत्यवन्दनविधिः ‘ चैत्यवन्दण ’ शब्दे तृतीयभागे
१३१२ पृष्ठे उक्तः ।)

वन्दनप्रकीर्णोक्तश्चैत्यगुरुवन्दनविधिः—

तित्थयरे मुणिनाहे, मुक्खपहपएसए व सौंडीरे ।

खायगभावे वंदे, कम्मरयरहिय-जिणवीरे ॥ १ ॥

नमिऊण गणहराई, सुयनाणसमत्थपारगाईणं ।

पूया विहि जह भणिया, तह वंदणविहिं भणिस्सामि ॥ २ ॥

दव्वाभावे सड्डो, करेइ णिच्चं जिणिंदपाडिमाणं ।

पुरओ ठिच्चा भावा, पूआ साहु व्व संसुद्धा ॥ ३ ॥

अट्ठविहं कम्मरयं, बहुएहिं भवेहिं संचियं जम्हा ।

तवसंजमेण धोवइ, तम्हा भावं पहाणं वि ॥ ४ ॥

आवस्सयं काऊणं, गोमे सुहजोगभाणसंजुत्तो ।

पेहतो भूभागं, गच्छिजा जिणवरे मेहे ॥ ५ ॥

कयआवस्सए साहु, जइ वि इयाणि अच्छती गोसे ।

णियमा उ वंदिअव्वा, पच्छित्तं होइ अवंदिए ॥ ६ ॥

पर्योहीण उ पणामा, तिदिसि निरिक्खण निवारइ अवत्था

आलंबण तिक्खुत्तो, तह किं मुदा य पणिहाणं ॥ ७ ॥

एए अट्टा तिविहा, सविण्ड वि करेइ आवस्सं ।
 पूआ निसीहि एगा, भणिआ किर साहुअहिगारे ॥८॥
 अच्चा उ अचित्ताणं, मणुएगत्तं पुणो वि जिणदिट्ठे ।
 अंजलिमत्थे तिन्नि, उ, साहुणो अहिगमा नेआ ॥९॥
 पूयणंनिमित्तं वज्जं, सावज्जं सावओ वि जयणाए ।
 उत्तरसंगं वीअं, तिन्नि य सेसाणि साहु व्व ॥ १० ॥
 अकमिणपवत्तगाणं, दव्वत्थं सविहि पुव्वमक्खायं ।
 तेणह सचित्ताणं, अच्चाओ अत्थि लाहस्स ॥ ११ ॥
 तंबोलभत्तपाण-सयणउवाणहजुयं च निट्ठिवणं ।
 मेहुणमुत्तुच्चारं, वज्जइ जिणगेहसीमासु ॥ १२ ॥
 काऊण पयाहीणं, भूमिं पमज्जइ सुहेण जोएण ।
 भणइ इरियाविहिअं, उस्सग्गो जाव लोगस्स ॥ १३ ॥
 दो जाणू दोप्पि करा, पंचमगं होइ उत्तमगं तु ।
 पणिवाओ पंचंगो, भणिओ सुत्तइदिट्ठीहिं ॥ १४ ॥
 पणामत्तियं किच्चा, भणइ सुत्तत्थ संथवणं ।
 दाहिणजाणुणि तओ, ठवेइ भूभागदेसम्मि ॥ १५ ॥
 सजलनयेणो य पडिमा, पिक्खइ इग(गा)दाहिणे पासं ।
 भाव विसुद्धीइ भणइ, सक्खयं जोगमुदासु ॥ १६ ॥
 अण्णोअंतरि अंगुलि, कोसागारहिं दोहिं हत्थेहिं ।
 पिट्ठेवरि कोप्पर सं-ठिएहिं जह जोगमुद चि ॥१७॥
 महुरद्धुणिमक्खलिअं, संपत्तं मुक्ख जाव जे अ जिणा ।
 ठवणावंदणहेऊ, भावविसुद्धीसुइह(रात्र्यो)याओ ॥१८॥
 काऊण उट्टकायं, अरिहंतचेइअदंडयं पढइ ।
 वंदणयाइफलट्ठे, उस्सग्गो (पुण) होइ जिणमुदा ॥१९॥
 चत्तारि अंगुलाई, याउ पुरो हीणपच्छिमो जत्थ ।
 वित्थोर जिणमुदा, उवओगट्ठं अणुट्ठाणं ॥ २० ॥
 उगणीसदोसवज्जं, भाण्डुरुद्विमुक्कसज्जभाणं ।
 विग्गोसग्गे ठिच्चा, अट्टस्सासा जहन्नणं ॥ २१ ॥
 पूरइ णमुयारणं, एगो सुद्धक्खरेण संथुत्ति ।
 एगसिलोंगिय अहवा, वट्ठंति य मूलणाहस्स ॥ २२ ॥
 निउणोवमाइ कित्ति, सब्भूअगुणासु जे अलंयारा ।
 ललियक्खरेण पएणं, संरण वट्ठुण सा थुत्ति ॥ २३ ॥
 अन्ने सुणंति सब्बे, एगगमणा उसग्गमज्जम्मि ।
 भायंति धम्मसुक्कं, तस्सट्ठ धरंति वा एगे ॥ २४ ॥
 नामत्थयं च पच्छा, कट्ठइ समग्गसुवन्नअक्खलिओ ।
 सब्बं लाए अरिहं-तंचइयाणं समग्गं वि ॥२५॥(वंद०)
 मुत्तासुत्तियमुदा, धरेइ सुहजोगसंपन्ना ॥ २६ ॥
 दो वि हत्था उ सुसमा, उन्नयसुत्तीव संठिया मज्जे ।
 मुत्तासुत्तियमुदा, ललाडदेसेसु सा किच्चा ॥ ३० ॥

दो पणिहाणा थवणं, सुमेरुण सुहोवमाइमंजुत्तं ।
 जपवीयरायपाठां, मुदापुव्वं च मव्वं वि ॥ ३१ ॥
 मुणिवमहा य निगीहा, इच्छा जेमिं वि नत्थि मुक्खस्म ।
 कम्मा जायण तेमिं, पुणरुत्तदोमो कहं नत्थि ॥३२॥
 नत्थि पुणरुत्तदोमो, भत्तियरांगण भाममाणम्म ।
 जिणजायणविहारो, करेइ तहा वि ण मां दुट्ठो ॥३३॥
 उक्कामा विहि एमा, नययारेण च जहन्नमंकहिया ।
 मज्झिमअण्णेगभेया, रेया सुत्ताणुमांरणं ॥ ३४ ॥
 उभओ कालजिणहेर, उक्कामा वंदणा य णायव्वा ।
 जहन्नो कारणवमओ, पणवारं मज्झिमा दिव्वं ॥३५॥
 चेइयवंदणविहिणा, करंति जेमिं च णिज्जगविउत्ता ।
 अविहिकए पच्छित्तं, उवहाणविणा विनिहिट्ठं ॥ ३६ ॥
 चेइयहेर न गच्छंति, पमायजोएण साहु सट्ठो वा ।
 तस्सम्मत्तं मल्लिणं, उवएसो तित्थणाहस्स ॥ ३७ ॥
 चेइयवंदणभणियं, अह गुरुवंदणं ममासओ वुच्छं ।
 तिविहा फिट्ठा थोभं, दुवालयावत्तओ णयं ॥ ३८ ॥
 सिरनमणाइसु पढमं, खमासमणदुन्नि दाणओ वीयं ।
 वंदणदुग्गण तइयं, पडिवत्ती गुणवओ एमा ॥ ३९ ॥
 मूलं विणयं धम्मस्म, पढमा सट्ठेसु कारणे हवइ ।
 तह वि ह विसिट्ठकज्जे, वीया रयणाधिके तइया ॥४०॥
 पञ्चएहं कायव्वा, पामत्थाणं च नत्थि पंचएहं ।
 वंदणववहारो वि य, णिज्जरहेऊ जिणो दिमति ॥४१॥
 गुणनिहिगुरू अभावे, ठवणा ठावंति सुद्धअक्खाणं ।
 सव्भावमसव्भावं, दुविहाऽऽवकहा य इत्तरिया ॥४२॥
 रत्ते अक्खे नीला-रहे सा णीलकंठणामाणं ।
 बहु सुह विजा आउ, वट्ठइ ठवणा न संदेहो ॥ ४३ ॥
 मोहणयादिसु रत्ता, अट्ठरत्ताद्वयी य सा ठवणा ।
 कुट्ठं फेडइ अत्थि, दुहनासणी य अइरम्मा ॥ ४४ ॥
 सुक्का य सव्ववाहि, खल्लरोमहरा मुण्येव्वा ।
 नीली हलिइ तिलया, विमहरणी सुहा सुधयवन्नी ॥४५॥
 इगदुतियण यावत्ता, गुआइरोगा विसं भयं हंति ।
 चउआवत्ता णिट्ठा, संता वत्ता सुहा रेया ॥ ४६ ॥
 मंतक्खरेण वासो, किच्चा ठवणा य याव कहिया वा ।
 पुव्वुत्तरासु दिसासु, टाइत्ता उग्गहो जाव ॥ ४७ ॥
 आसायणपरिहारो, धिणयविउत्तं सुहेण जोएण ।
 इरियाविहिणं पुव्वं, करेइ संविग्गचित्तेण ॥ ४८ ॥
 पडिलेहइ मुहपोत्ति, वंदण अणुजाणहाइ सब्बं पि ।
 गोसे पच्चक्खाणं, वंदणचउ थोभसिज्जायं ॥४९॥
 सेमे दिवसे वि पुणो, वंदित्ता चरिमवंदणा सब्बं ।
 खमावइत्ता जीव-रासिं ममभावनासहिओ ॥ ५० ॥

अणया चंदणविहिणा, चंदनो तम्म शिञ्जराणंता ।
 अविहिकए पच्छिन्ते, अदिहए तह विमंसेण ॥ ५१ ॥
 किङ्कम्म कर्त्ता वि य, ए होइ तह वि ह सणिज्जगभागं ।
 पणवीसा मन्थरं, विराहइ द्वाण जो साह ॥ ५२ ॥
 अणइ निहणे लाण, अविहिएणुद्वाणवसेण जीवोवि ।
 भमिआ अणंतकालं, तम्हा भासंति विहिमग्गं ॥ ५३ ॥
 आलोइऊण एव, मव्वं पुव्वावरंण किरिया वि ।
 विहिणा उकिरमाणं, लंहइ मुक्खं न संदहो ॥ ५४ ॥
 चंदणपररण एमो, समयआं विहियवायपुव्वाआं ।
 संखेवणुद्धरिआं, रइआं मुणिभदवाहुणा एमो ॥ ५५ ॥
 चंद० ।

चन्दनकावसरे गुरुपादचिन्तने क विधेयम्—?, चन्दनका-
 वसरे मुखवस्त्रिकायां रजोहरणं वा यत्र चन्दनकं ददाति,
 तत्र गुरुपादौ चिन्तयति ॥ ३ ॥ ही० २ प्रका० । चन्दनका-
 वसरे मुखवस्त्रिका कुत्र मुच्यते—?, चन्दनकावसरे मुख-
 वस्त्रिका साधुभिर्वा मज्जानुति मुच्यते, श्रावकैस्तु गुरुपाद-
 योर्चन्दनावसरे जानुनि, अन्यथा तु भूमौ रजोहरणे वेति ॥३॥
 ही० २ प्रका० । अष्टापदगिरौ स्वकलध्याये जितप्रतिमा
 चन्दने ते तद्गुर्वस्मिद्धिगामिन इत्यङ्गराणि सन्ति, तथा
 च सति ये विद्याधर्यमिनस्तथा राक्षसवानरचारणभेदभिन्ना
 अनेके ये तपस्विनस्तत्र गन्तुं शक्तास्तेषां सर्वेषामपि तद्गु-
 र्वस्मिद्धिगामिन्वमापद्यन्ते, ततः सा का लब्धिर्यथा तत्र गमने
 गीतमादिवत्तद्गुर्वस्मिद्धिगामिनो भवन्तीति ॥१॥ ही० २ प्रका० ।
 श्रावको चन्दनकानि ददन् मुखवस्त्रिकया गुरुपादं प्रमा-
 र्जयति तदाऽऽशानना लगति न वा? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—
 मुखवस्त्रिकया गुरुपादप्रमार्जने आशानना ज्ञाना नास्ति,
 प्रत्युत तत्प्रमार्जने युज्यते, यथा—शिष्या गुरुपादौ रजोहरणे
 न प्रमार्जयन्ति तद्गुर्दिदमपि ज्ञेयमिति ॥१०॥ सन० ३ उल्ला० ।
 श्राद्धाः प्रतिक्रमणं कुर्वाणा चन्दनकदानावसरे किं मुख-
 वस्त्रिकां शुद्धभूमौ मुञ्चन्ति? किमुत पादप्रोच्छन्नोपरि मुख-
 वस्त्रिकां मुक्त्वा चन्दनकानि ददाति? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—
 प्रतिक्रमणं कुर्याणाः श्राद्धा चन्दनकदानावसरे मुख-
 वस्त्रिकां शुद्धभूमौ रजोहरणोपरि वा मुञ्चन्ति नान्यत्रेति
 विधिरिति ॥ ६६ ॥ सन० १ उल्ला० । साध्वीनां कालिक-
 योगक्रियायां श्रावकदत्तानि चन्दनकानि शुद्धन्ति न वा?
 इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—साध्वीनां कालिकयोगक्रियायां
 श्राद्धदत्तानि चन्दनकानि शुद्धन्तीति वृद्धाः ॥ ६१ ॥
 सन० ३ उल्ला० । कृष्णेनाऽष्टादशसहस्राधूनां चन्दनकानि
 दत्तानि तानि किं लब्ध्या, अन्यथा वा? यदि लब्ध्या तदा
 वीरासालविकस्यापि तथैवान्यथा वा? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—
 कृष्णेन सहस्रादिपरिचारसहितथावन्त्यापुत्रादीनामग्रमरा-
 णां चन्दनकानि दत्तानि, तदनुयायिस्मस्तपरिचारस्यापि
 तानि समागतान्येव, तदा मनसा त्वष्टादशसहस्राधू-
 नां दत्तान्येव, यदीदं न कथ्यते तदा चेला न प्राप्नोति,
 चेतो दिनमानं तदा महत्त्वाभूतथा कृष्णस्यापि चन्दन-
 कदानाद्विज्ञाना नास्ति, तस्माद्वीरासालविकस्य चन्द-
 नकदाने क कीदृश्याशङ्केति ध्येयम् ॥ ११६ ॥ सन० ३ उल्ला० ।

सामायिकादिषु उपवस्त्रमध्ये सन्ध्याप्रतिलेखनायां मु-
 खवस्त्रिकां प्रतिलिख्य प्रत्याख्यानं क्रियते, एकाशनादि-
 प्रत्याख्यानं च चन्दनकानि दत्त्वा तत् क्रियते, तत्कथ-
 म्? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—समाचारीप्रभृतिग्रन्थेषु भो-
 जनदिवसे चन्दनकानि दत्त्वा प्रत्याख्यानं क्रियते इत्यङ्ग-
 राणि सन्ति, उपवस्त्रदिवसे चन्दनकाधिकारो नास्ति,
 मुखवस्त्रिका तु प्रतिलिख्यते यतस्तां विना प्रत्याख्यानं न शु-
 द्ध्यतीति सामाचार्येति, तथापि ध्यानमध्येऽपि तथैव प्रत्या-
 ख्यानं कार्यत इति ॥१३६॥ सन० ४ उल्ला० । (देवान् चन्द-
 त्वा क्षमाश्रमणानि संवद्धानि नवम्यादि प्रश्नः,
 उत्तरञ्च— 'समासमण' शब्दे तृतीयभागे ७१५ पृष्ठे गतम् ।)
 'आयगियउवज्जाए' इत्यादिगाथात्रयं केचन न पठन्ति,
 वदन्ति च योगशास्त्रवृत्तौ " काऊण चंदणं तो " इत्यत्र
 श्राद्धानामेव प्रोक्तमस्ति न यतीनामिति? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—
 योगशास्त्रवृत्तिर्जीर्णपुस्तकपटकं विलोकितम्, तत्र सर्वत्रा-
 पि 'काऊण चंदणं तो' इति गाथायाः पाठः 'सदा'
 इति पदेनैव संयुक्तो दृश्यते, तत्र-अशटा इति व्या-
 ख्यानेन साधुश्राद्धयोः समानमेवावश्यककर्तव्यं दृश्यते
 तथापि भावदेवसुरिकृतसमाचार्या अवचूर्णावेतद्गाथा—
 त्रयं केषांचिन्मते साधवो न पठन्तीति प्रोक्तमस्ति त-
 न्मतान्तरम् ॥ १४५ ॥ सन० ३ उल्ला० । उद्धाटितमु-
 खजल्पने ईयापथिकी समायाति चन्दनकदानावसरे-
 तु कथं नायाति? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—चन्दनक-
 दानावसरे विधिसन्ध्यापनार्थमुद्धाटितमुखस्याऽपि जल्पनः
 प्रमादाभावाच्चैर्यापथिकी समायातीति ध्येयम् ॥ ४३० ॥
 सन० ३ उल्ला० । दिगम्बरादिप्रासादे आत्मीयाचार्यप्रति-
 ष्ठितप्रतिमाऽस्ति सा चन्द्यते न वा? इति प्रश्नः, अत्रो-
 त्तरम्—सा एकान्ते चन्द्यते, परं तत्समुदायमध्ये चन्दने
 कुर्वतस्तन्मतस्थिरीकरणं यथा न भवति तथा कर्वावि
 द्रव्यक्षेत्रकालादिकं विचार्य इति ॥ ४३६ ॥ सन० ३ उल्ला० ।
 पूर्वनिष्पन्नं जितगृहं कदाचित्किञ्चित्पतितं तावन्मात्रं द्र-
 व्यलिङ्गिद्रव्येण कृतं तत्रस्थप्रतिमा चन्द्यते न वा? इति
 प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—तत्रस्थजितप्रतिमा चन्द्यते इति ज्ञायते
 ॥ ६२ ॥ सन० ४ उल्ला० । साध्वी केवलज्ञानोत्पत्त्यनन्तरं द्र-
 व्यस्थसाधून् चन्दते न वा? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—केवल-
 ज्ञानवर्ति साध्वी द्रव्यस्थसाधून् न चन्दते, यतः केवली
 ज्ञानस्सन् द्रव्यस्थसाधून् चन्दते इत्येवं शास्त्रे न दृश्यते
 तथा केवलज्ञानवर्तीनां द्रव्यस्थसाधून् चन्दते इत्यपि सम्भव-
 चास्ति, यतः पुरुषः स्त्रियं चन्दते तदा लौकिकमार्गे अ-
 नुचितं दृश्यते, परमाथनस्तु केवली सर्वेषां चन्दनीय ए-
 वेति ॥ ४० ॥ सन० ४ उल्ला० । यन्सर्वान्धुप्रतिष्ठितं जि-
 नविश्वं चन्द्यं, तर्हि, ते कथं न चन्द्या? इति प्रश्नः, अ-
 त्रोत्तरम्—" पान्थो आसगणे, कुन्नीलनेसत्तश्रो अहा-
 च्छंदो । दुग दुग ति दुणेनविहा, अवंदो जा जिणमय-
 म्मि ॥ १ ॥ " इत्यादिवचनान्तपामचन्द्यत्वम्, प्रतिमानां च-
 न्दनीयैर्गुणपरिगृहीतप्रतिमाद्यतिरेकेणान्यासां चन्द्यत्वम-
 स्तीति ॥ १३० ॥ अभिनिवेशमिथ्यादृक्प्रतिष्ठितं जितविश्वं
 चन्द्यतां प्राप्तं तत्र किं बीजम्? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—आ-
 त्मपूर्वगुणिभस्तच्चन्दनादौ अनिवातमेव बीजम्, किञ्च-शा-

स्त्रोऽभिनवेशमिथ्यादिष्टं विहवानां प्राक्कम्, साम्प्रताना-
स्तु माननां दिग्भरं विहाय निहवा इति न व्यवहियन्ते ।
तथैव गुर्वादीनामाज्ञासङ्गादिति ॥१३१॥ सेन० २ उल्ला० ।
पौषधदिनं धादः प्रतिक्रमणं कृत्वा देवान् वन्दित्वा प-
श्चात् पौषधं करोति तथा कुतः पौषधः शुद्धयति न वा ?
इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—पौषधं कालवेलायां कृत्वा प्रति-
क्रमणं च कृत्वा देवान् वन्दत इति विधिः कालातिक्रमा-
दिकारणवशात् पूर्वं देवान् वन्दित्वा पश्चात्पौषधं गृह्णा-
तीति ॥ १२४ ॥ सेन० ३ उल्ला० । साधूनां सप्त चैत्यवन्द-
नानि प्राक्कानि तेषां मध्ये प्रतिक्रमणयोगे चैत्यवन्दने कुत्र
स्थानं क्रियेत ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—प्राभातिकप्रतिक्रमणे
' इच्छामो अणुसष्टि ' इति कथनानन्तरं यदेववन्दनं क्रिय-
ते तत्रैकं चैत्यवन्दनम् । सन्ध्याप्रतिक्रमणे तु दैवविक्रप्रति-
क्रमणस्थापनादर्वागं यदेववन्दनं क्रियेत तच्चैत्यवन्दनं
द्वितीयमित्युत्तराणि सङ्गाचारवृत्तौ सन्तीति ॥१२६॥ सेन०
३ उल्ला० । पौषधकेन जिनालये गत्वा प्रहरे सार्द्धं प्र-
वादेवा वन्दितास्तस्य कालवेलायां पुनर्देववन्दनं युज्य-
ते न वा ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—यनाऽकाले देवा वन्दितास्त-
स्य कालवेलायां पुनर्देववन्दनं युज्यते यतः कालवेलाका-
र्यं कालवेलायामेव कर्तव्यम्, परम्पराऽप्येवमेव दृश्यते
इति ॥ १२० ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

वन्दनकर्म-वन्दनकर्मन्-न० । ' वदि ' अभिवादनस्तुत्योः,
इत्यस्य वन्द्यते स्तुयतेऽनेन प्रशस्तमनोवाक्याव्यापारनि-
करणं गुरुरिति वन्दनं तदेव कर्म वन्दनकर्म । कृतिकर्मक-
रणं, प्रव० २ द्वार ।

वन्दनकलश-वन्दनकलश-पुं० । माङ्गल्यघट, ज्ञा० १ श्रु० ।
अ० । आ० म० ।

वन्दनग-वन्दनक-न० । वन्द्यन्ते पूज्या गुरवोऽनेनेति वन्दनं
तदेव वन्दनकम्, स्वार्थे कन् । प्रव० १ द्वार । आचार्यादिप्र-
तिपत्तौ, वन्दनकमपि पञ्चमावश्यकानामन्यतमं सा-
धोवश्यकार्यम् आचकस्यापि कर्तव्यम् । गुणवत्प्रतिप-
त्तिरूपत्वान् । तस्य गुणवत्प्रतिपत्तेश्च आचकस्याप्यविह-
ङ्गत्वात् । ध० २ अधि० । शा० म० । गुणवत्प्रतिपत्तिप्रधाने
अध्ययनविशेषे, पा० । ध० । आ० श्रु० । आच० ।

वन्दनघड-वन्दनघट-पुं० । वन्दनकलश, आ० म० १ अ० ।

वन्दनपद्मय-वन्दनप्रकीर्णक-न० । गुरुदेववन्दनवक्रव्यताके
भद्रबाहुस्वामिकुंठे स्वनामख्याते प्रकीर्णकप्रत्ये, वन्द० ।

वन्दनवत्तिया-स्त्री० । वन्दनप्रत्यय-न० । वन्दनं प्रशस्तमनोवा-
क्याप्रवृत्तिस्तत्प्रत्यय-तन्निमित्तम् । वन्दनार्थे, " वन्दनवत्ति-
याए कर्मि काउस्सगं " यादृक् वन्दनात् पुण्यं स्यात्ताड-
कायोत्सर्गः कार्यः । प्रति० । औ० । रा० । वश० ।

वन्दनविधि-वन्दनविधि-पुं० । चैत्यवन्दनाधिपौ, सङ्घा० १
अधि० १ प्रस्ता० ।

वन्दनशुद्धि-वन्दनशुद्धि-स्त्री० । अस्त्रालिपणपातादिदण्ड
कममुच्चारणामभ्रान्तकायोत्सर्गादिकरणे, ध० २ अधि० ।

वन्दनीय-वन्दनीय-त्रि० । वन्द्यन्ते स्तुयन्तेऽभिधाद्यन्ते च भक्ति-
भरनिर्भरान्तःकरणैः सुरासुरनरनायकगणैरेते वन्दनीयाः ।

सङ्गा० १ अधि० १ प्रस्ता० । स्तुत्येषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
औ० । उपा० । स्तोतव्ये, तं० । त्रिविधयोगेन सम्यक्स्तुते,
ध० २ अधि० । कर्म० । ल० । कल्प० । आच० । ज्ञा० । भ० ।
वन्दनीय-वन्दनीयोदक-न० । आचमनोदकप्रवाहभूमौ,
" गौ गाहावतिस्म वन्दनीयादयं पवित्रेज्जा " आचा० १ श्रु० १
चू० १ अ० ६ उ० ।

वन्दारय-वन्दारक-पुं० । देवे, " अमरा नित्यसा वंदा-रया य
विवुहा सुरा देवा " पाद० ना० २२ गाथा ।

वन्दि-वन्दिन्-त्रि० । स्तुतिपाठोपजीविनि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

वन्दिऊण-वन्दित्वा-अव्य० । नमस्कृत्येत्यर्थे, च० प्र० १ पाहु० ।

वन्दित्तण-वन्दितुम्-अव्य० । अभिवादनं कर्तुमिति, प्रति० ।
उपा० । स्था० । रा० ।

वन्दितु-वन्दित्वा-अव्य० । ' वदि ' अभिवादनस्तुत्यांगित्य-
र्थद्वयाभिधायी धातुः । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

" कवस्तुमत्तुण-नुआणाः " ॥ ८ । २ । १४६ ॥ इति क्त्वास्था-
ने तुम् आदेशः । वन्दितु इत्यनुस्वारलोपात् । प्रा० । अभि-
वाद्य स्तुत्वा चेत्यर्थे, औप० । ध० । " काऊण सामर्ह्यं, इरि-
अं पाडिक्कमिथ गमणमालोण । वन्दितु मूर्गमाई, मज्झायाव-
स्तये कुणई " ॥ १ ॥ इति श्राद्धदिनकृत्य-१३१ गाथायाः कोऽ
ऽर्थः ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—गाथाया अर्थो वृत्तौ सुप्रसि-
द्ध एव, यत्तु सूत्रपाठमात्रेण सामायिकानन्तरमैर्वापार्थकीप्र-
तिक्रमणं प्रतिभाति तत्र सर्वास्तगणयावश्यकचूर्णयत्तग-
गयनुमगणीयानि येन संशयापनादो भवन्ति, सर्वेषामेवावध-
पाठानां अन्मूलकत्वादिति ज्ञायते ॥ २२४ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

वन्दितुसुत्त-वन्दितुसूत्र-न० । वन्दितुशब्दादिके आचकप्रति-
क्रमणसंज्ञे, ही० १ प्रका० । प्रति० । (सहालपुत्रकुम्भकार-
कृतप्रतिक्रमणसूत्रमिति प्रयोगः । सत्यो नवा ? कस्य कृतिर्वा
सा ? इति प्रश्नस्योत्तरम्, ' पडिक्कमण ' शब्दे पञ्चमभागे ३१७
पृष्ठे दृश्यम् ।)

वन्दितुवृत्ति-वन्दितुवृत्ति-स्त्री० । आचकप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तौ,
सेन० । वन्दितुवृत्तौ ' संखा कंखा ' इति गाथावृत्तौ एकोना-
शीतिमिथ्यात्वस्थानकेषु यदपष्टितमस्थानं सर्वमालेषु वा
तासुपवासादीनि सर्वास्वेकादशीषु उपवासकरणे कथं मि-
थ्यात्वम् ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—चतुर्दश्यष्टमीशानपञ्च-
मीषु नियततापोदिनेषु उपवासमकृत्वा यदि सर्वास्वेकाद-
शीषु उपवासी करोति तदा मिथ्यात्वस्थानं भवतीति ज्ञाय-
ते इति ॥ ३५३ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

वन्दिम-वन्द्य-त्रि० । वन्दनीये, " जया य वन्दिमो होइ, पच्छा
होइ अवंदिमो " यदा वन्द्या भवति अमणपयायस्थो नर-
न्दादीनाम् । वश० १ चू० ।

वन्दिय-वन्दित-त्रि० । शुणस्तुतिकरणेन नमनीये, कल्प०
१ अधि० १ द्वार ।

वंक-काङ्क्ष-धा० । शार्धे, " काङ्क्षगाहाहिलङ्गाहिलङ्ग
वच्च-वंक-मद-सिह-चिलुपाः " ॥ ८ । ४ । १६२ ॥ इ-
ति काङ्क्षेर्वम्भादेशः । प्रा० । " ए वंफज्ज " नामिल्ले-
त् । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

वंकिअ-काङ्क्षित-त्रि० । कवलितं, “ घत्थं कवलितं अ-
स्मिअं विलुपिअं वंकिअं खड्गं ” पा० ना० ७७ गाथा ।
भुक्तं, दे० ना० ७ वर्ग ३५ गाथा ।

वंस-वंश-पुं० । परम्परयात्पत्तिप्रवाहे, विशेषः । आ० म० । प्र-
ज्ञा० । क्रमभाविपूर्वपुरुषप्रवाहे, न० । पुत्रपौत्रादिपरम्परा-
याम्, स्था० १० ठा० ३ उ० । अन्वयं, संथा० । सन्तानं,
स्था० ६ ठा० ३ उ० । हरिवंशादिकं, ज्ञा० १ थु० १६ अ० ।
वेणीं, ज्ञा० १ थु० १७ अ० । प्रज्ञा० । औ० । आचा० । छित्त्वा-
राधारभूतं, भ० दश० ६ उ० । महति पट्टवंशे, रा० । “ जो-
ई रसमथा वंसकवेल्लुका य ” जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० ।
वाद्यभेदं, न० । आचा० । प्रश्न० । “ अट्टसयं वंसाणं अट्ट-
सयं वंशवायगाणं ” रा० । वेणीं, “ वंसो वेणु वेल्लु य ” पा०
ना० १४४ गाथा ।

जंबुदीवे दीवि भरहरवणसु वामेसु एगमेगाते ओसप्पिणी
उम्मप्पिणीए तओ वंसाओ उप्पज्जिसु वा उप्पज्जंति वा
उप्पज्जिस्संति वा, तं जहा-अग्रिहतवंसे, चकवट्टिवंसे, द-
सारवंसे २१, एवं० जाव पुक्खरवरदीवदुपच्चत्थिमद्ध
२५ । (सू०-१४३×) स्था० ३ ठा० १ उ० ।

वंसकरिल्लय-वंशकरीलक-न० । कामलाभितववंशावयववि-
शेषः, रा० ।

वंसकवेल्लुय-वंशकवेल्लुक-न० । उभयतस्तिर्यक्स्थाप्यमाने
वंशे, रा० । जी० ।

वंसग-व्यसक-पुं० । व्यसयति परं व्यामोहयति शकटति-
त्तिरीप्राहकधृत्तवद् यः स व्यसकः । दुर्हंतुभेदः, स्था० ।
तथाहि—कश्चिदन्तगाललब्धमृत्तनित्तिरीयुक्तेन शकटेन न-
गरं प्रविष्टः, उक्ता धृत्तेन, यथा—शकटतित्तिरी कथं लभ्य-
ते ?, स च किलायं शकटसत्कां तित्तिरीं याचत इत्यभिप्रा-
यादवाचन् तर्पणालोडिकेयति, सक्तवालोडनेन जलाद्यालो-
डितसक्तुभिरित्यर्थः, ततो धूर्त्तः साक्षिण आहृत्य सतित्तिरी-
कं शकटं जग्राह, उक्त्वांश्च मदीयंमतद्, अनेनैव शकटतित्ति-
रीति दत्तत्वाद्, मया तु शकटसहिता तित्तिरी शकटति-
त्तिरीति गृहीतत्वादिति, ततो विपणः शाकटिक इति, अत्रो-
क्तम्—“ सा सगडतित्तिरी वंसगम्मि हेउम्मि होइ नायक्वा ”
इति, स चैवम्—अस्ति जीवोऽस्ति घट इत्यभ्युपगमे जीव-
घटयोरस्तिव्यमविशेषेण वर्तते ततस्तयोरैकत्वं प्राप्तमभिन्न-
शब्दविषयत्वादिति व्यसको हेतुः, घटशब्दविषयघटस्वरूप-
वत्, अथाऽस्तिव्यं जीवादौ न वर्तते; ततो जीवाद्यभावः
स्यादास्तत्त्वाभावादिति व्यसकः प्रतिवादिनो व्यामोहक-
त्वादिति । स्था० ४ ठा० ३ उ० । नि० चू० । दश० ।

साम्प्रमं व्यसकमाह—

सा सगडतित्तिरीवं सगम्मि हेउम्मि होइ नायक्वा ।

अस्य व्याख्या—सा शकटतित्तिरी व्यसकहेतोर्
भवति ज्ञानव्यत्यक्तार्थः ॥ भावार्थः कथानकाद-
वत्तयः, तत्त्वैवम्—“ जहा एगो गामिल्लगो सगडं
कट्टण भण्णन नगरं गच्छइ, तेण गच्छंतेण अनग एगो
ति. नगं पइया दिट्ठा सो न गिगट्ठण सगडस्स उवर्णि

पक्खिविज्जण नयरं पचिट्ठो, सो एगेण नयरधुत्तेण पुच्छिओ-
कहं सगडतित्तिरी लब्धइ ?, तेण गामिल्लण भण्णइ तप्पणा
दुयालियाए लब्धति, तओ तेण साक्खण उआहणित्ता
सगडं तित्तिरीए सह गहियं, एत्तिलगो चैव किल
एस वंसगु ति, गुरवो भणंति—ततो सो गामिल्लओ दी-
णमणसो अच्छइ, तथ य एगो मूलदेवसरिसो मणुस्सो
आगच्छइ, तेण सो दिट्ठो, तेण पुच्छिओ किं भियायसि
अरे देवाणुप्पिया ! ?, तेण भणियं—अहमेगेण गोहेण इमेण
पगारेण छलित्तो, तेण भणियं—मा वीहिह, तप्पणा दुया-
लियं तुमं सोवयारं भग्ग, माइट्ठाणं सिक्खाविओ, एवं भवउ
त्ति भणिऊण तस्स सगासं गओ, भणियं चऽण्ण-मम
जइ सगडं हियं तो मे इयाणि तप्पणा दुयालियं सोवयारं
दवावेहि, एवं होउ ति, घरंणीओ महिला संदिट्ठा, अलं-
कितविभूसिया परमेण विणणए अयस्स तप्पणा दुयालियं
देहि सा वयणसमं उवट्ठिया, तओ सो सागडिओ भणति-
मम अंगुली छिन्ना इमा चीरेणावादिद्या ए सक्केमि उद्धिया-
लउं, तुमं अदुयालिउं देहि, अदुआलिया तेण हत्थेण ग-
हिया गामे तेण संपट्ठिओ, लोयस्स य कहंति—जहा मए
सतित्तिरीगेण सगडेण गहिया तप्पणादुयालिया, ताहे तेण
धुत्तेण सगडं विसज्जियं, तं च पसाएऊण भज्जा णियत्तिया,
एस पुण लूसओ चैव कहाणयवसेण भाणओ । एस लो-
इओ, लोगुत्तरं वि-चरणकरणाणुयोगं कुस्सुतिभाविस्स
तस्स तहा वंसगो पउज्जति जहा सम्मं पाडवज्जति । द-
व्वाणुओगे पुण कुप्पानयणियो चाइज्जा जय-जति जि-
णणोए मग्गे अत्थि जीवो अत्थि घडो, अत्थित्तं जीव
वि, घडं वि, दोसु वि अविमंसण वट्ठइ ति, तेण अत्थित्त-
सदतुल्लत्तणेण जीवघडाणं एगत्तं भवति । अह अत्थि भा-
वाओ घतिरित्तो जीवो, तेण जीवस्स अभावो भवइ ति एस
किल एहहमेत्तो चैव वंसगो, लूसगण पुण पथ इमं उत्तरं
भाणियव्वं—जदि जीवघडा अत्थित्तं वट्ठति तम्हा तेस-
मेगत्तं संभावेहि, एवं ते सव्वभावाणं एगत्तं भवति,
कहं ?, अत्थि घडो अत्थि पडो अत्थि परमाणु, अत्थि
दुपएसिए खंधं, एवं सव्वभावेसु अत्थि भावो वट्ठइ ति काउं
किं सव्वभावा एगी भवन्तु, पथ सीसो भणति—कहं पुण
एतं जाणियव्वं ?, सव्वभावेसु अत्थिभावो वट्ठति, ए य ने
एगीभवन्ति । आयरिओ आह—अणेगंताओ एतं सिज्झइ
इत्थ दिट्ठो—खइरो वणस्सती, वणस्सई पुण खदिरो, पालासो
वा, एवं जीवो वि णियमा अत्थि, अत्थिभावो पुण जीवो
व होज्ज अओ या धम्माधम्मागासादीणं ति । उक्ता व्यसकः ।
दश० १ अ० ।

वंशक-पुं० । दण्डकं, दण्डकाकुट्टेण, पं० घ० ४ द्वार । ज० ।
वंसफाल-वंशी-प्रकटं ऋजौ, चुल्लीमूलं, दे० ना० ७ वर्ग ४ गाथा ।

वंसा-वंशा-स्त्री० । शर्कराप्रभायां नरकपृथिव्याम्, तृतीय-
नरकपृथिवी हि गोत्रेण शर्करप्रभा नाम्ना वंशा । जी० ३
प्रति० १ अधि० १ उ० । स्था० ।

वंसालय-वंशालय-पुं० । वैताल्यनगे उत्तरध्रेण्यां खनाम-
ख्यातं नगरं कल्प० १ अधि० ७ क्षण । आ० चू० ।

वंकिअ-व्यंग्र-त्रि० । छलिते, अनयंप्राप्तं, ज्ञा० १ थु० १३ अ० ।

वांशिक-पुं० “ मांसादिघ्वनुस्वारे ” ॥ ८ । १ । ७० ॥ इति

आतोऽत् । वंशवादनशीले, प्रा० १ पाद ।

वंशी-वंशी-स्त्री० । मुगलिकाख्ये वाद्यभेदे, वृ० २ उ० ।

वांशी-स्त्री० । वंशकरीलनिष्पन्ने सुराभेदे, वृ० २ उ० । आ० म० । आ० ।

वंशीकलंका-वंशीकलङ्का-स्त्री० । वंशजालमय्यां वृत्त्याम्, ज्ञा० १ थ्रु० १८ अ० । नि० । आ० चू० ।

वंशीणहिया-वंशीनिखिका-स्त्री० । कुहणाख्यवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

वंशीपत्तिया-वंशीपत्रिका-स्त्री० । वंश्या वंशजात्याः पत्रक-मिव या सा वंशीपत्रिका । योनिभेदे, स्था० ३ ठा० १ उ० । (व्याख्या ‘ जोणि ’ शब्दे चतुर्थभागे १६५२ पृष्ठ दर्शिता ।)

वंशीपासाय-वंशीप्रासाद-पुं० । वंशगहनं तदुपलक्षितं प्रासादं वंशीप्रासादम् । स्वनामख्याते सन्निवेशे, यतः प्रचलितस्य ब्रह्मदत्तचक्रिणः समकटकान्तरवर्तिन्यामटव्यां तृडतिशयः संजातः । उत्त० १३ अ० ।

वंशीमुहा-वंशीमुखा-स्त्री० । द्वान्द्रियजीवविशेषे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

वंशीमूल-वंशीमूल-न० । गृहाद् वहिः स्थिते अलन्दकादिके, वृ० २ उ० । स्था० । (अत्र व्याख्या ‘ वसहि ’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे दृष्टव्या)

वकुल-वकुल-पुं० । केसरे, यः स्त्रीमुखसीधुसिक्को विकसितः । ज० ३ वत्त० ।

वकुम्-वकुश-पुं० । शवलचारित्रे निर्ग्रन्थे, स्था० ५ ठा० ३ उ० । उत्त० ।

वक्त्र-वाक्य-न० । वचने, दश० ।

वाक्यनिष्पेपाभिधानायाह—

निकसेवो अ (उ) चउको, वक्त्रे दव्वं तु भासदव्वाइं ।

भावे भासासदो, तस्स य एगट्ठिआ इणमो ॥ २६६ ॥

निलेपस्तु चतुष्को नामस्थापनाद्रव्यभावलक्षणो वाक्य-वाक्यविषयः, तत्र नामस्थापने क्षणाय, ‘ द्रव्यं ’ तु—द्रव्यवाक्यं पुनर्लेशरीभव्यशरीरव्यतिरिक्तं भाषाद्रव्याणि भाषकेण गृहीतान्यनुचर्यामाणानि, भाव इति भाववाक्यम्, भाषा-शब्दः—भाषाद्रव्याणि शब्दत्वेन परिणतान्यनुचर्यामाणानि नान्यर्थः । तस्य तु वाक्यस्य एकर्थिकानि अमूनि वच्यमाणलक्षणानीति गाथार्थः ॥ दश० ७ अ० २ उ० । (तानि एकार्थिकानि ‘ भासा ’ शब्दे पञ्चमभागे १५२२ पृष्ठे गतानि ।)

वक्त्र-पुं० । त्वचि, स्था० १० ठा० ३ उ० । आचा० ।

वक्त्र-त्रि० । कुटिले, आ० क० १ अ० । पा० ।

वक्त्र-व्युत्क्रान्त-त्रि० । उत्पन्ने, कल्प० १ अधि० १ क्षण । ज्ञा० ।

वक्त्र-व्युत्क्रान्ति-स्त्री० । उत्पत्तौ, स्थानान्तरात्स्थान्पादे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । निष्क्रमणे, प्रज्ञा० १ पद । स्था० । १६५

प्रज्ञापनायाः पष्ठे पदे, व्युत्क्रान्तिलक्षणाधिकारयुक्तत्वात्तस्य । प्रज्ञा० १ पद । स्था० । भ० ।

वक्त्र-वाक्य-पुं० । गुरुनिर्देशकरणीले, “ वाइओ वा-यवं वक्त्रं सपुञ्जो ” दश० ६ अ० ३ उ० ।

वक्त्र-पुं० । चर्मकोर, आच० ४ अ० ।

वक्त्र-वाक्य-न० । वाक्ये वचनरचनात्मनि गते वाक्यगतम् । उत्त० पाद० १ अ० । वाक्यविषयं, उत्त० १ अ० ।

वक्त्रमेतद्विषय-वाक्यार्थमात्रविषय-पुं० । सकलशास्त्रगत-वचनाविरोधिनिर्णीतार्थं वचनं वाक्यं तस्यार्थमात्रं प्रमाणं नयाधिगमरहितं तद्विषयस्तद्गोचरो, वाक्यार्थमात्रविषयः । केवलवाक्यार्थगोचरे, पा० १६ विव० ।

वक्त्र-वक्त्र-पुं० । शण्प्रभृतिकवलकलबन्धनं, विपा० १ थ्रु० ८ अ० ।

वक्त्र-वाक्य-पुं० । मुख्यविशेषताद्वयप्रयोजके वाक्यस्य तन्त्रेणावृत्त्या वा कल्पिते खण्डद्वये, आचा० १ थ्रु० १ अ० ५ उ० ।

वक्त्र-व्युत्क्रामत्-त्रि० । उत्पद्यमानं, ज्ञा० १ थ्रु० ।

वक्त्र-वक्त्र-न० । शण्प्रभृतिके, वक्त्रजानि, आ० म० १ अ० ।

वक्त्र-वक्त्र-न० । “ सर्वत्र ल-व--रामचन्द्रे ” ॥ ८ । २ ।

७६ ॥ इति लकारस्य लुक् । प्रा० । तस्त्वचि, प्रति० ।

ऋषीणामुपकरणभेदे, भ० ११ श० ६ उ० । सूत्र० ।

“ ताव सखुवं विडवित्ता वक्त्रे णियन्था ” आ० म० १ अ० ।

वधे, सूत्र० १ थ्रु० ५ अ० १ उ० ।

वक्त्र-वक्त्र-पुं० । वक्त्रे स्थापितत्वाद् वक्त्रलचीरिति । स्वनामख्याते तापसं, तं० । आ० म० । आ० चू० ।

तत्कथानकं चेदम्—

अणुभूते जहा वक्त्रलचीरिस्म । को य वक्त्रलचीरी—तेणं कालेण तेणं समयेणं चंपाण्यरीणं सुहम्मो गणहरो समोसदो, कोणियो राया वंदितुं निजाते कतप्पणामो य, जेवू (नाम) रुवदंसणविभिदतो गणहरं पुच्छति—भगवं ! इमीसं महईए परिसाए एस सदे घतसित्तो व वणिहदिन्तो मणोहरसरीरो य किं मणं एतेण सीलं सेवितं, तवो वा आचिस्सं दाणं वा दिस्सं, जतो एरिसी तेयसंपत्ती । ततो भगवता भणियो—सुणाहि एयं जहा तव पितुणा सेणिएण रणा पुच्छित्तणं सामिणा कहितं—तेणं कालेण तेणं समयेणं गुणविलए जेतिए सामी समोसरित्तो, सेणियो राया तित्थगरदंसणसमुस्सुओ वंदउं णिज्जाइ, तस्स य अग्गाणीए दुवें पुणिसा कुटुंबसंयदं कहं करेमाणा पस्संति एगं साधुं एगच्चलणपरिदित्तं समूसवियवाहुजुयलं आनावित्तं, तत्थेक्कणं भणित्तं, अहो एस महणा रिसी मृगभिमुदो तप्पतिः एतस्स सग्गो मोक्खो वा हत्थगतां नि । वितिएण पच्चभिण्णाओ । ततो भणति—किं ण याणमि एस राया पस्सणचंदो । कतो एसस्स धम्मो, पुत्तोऽण्णं वालो रज्जे ठवित्तो सो य मंतीहि रज्जाओ मोइज्जति । सोऽण्णं वंसो विण्णामिओ । अंतउरजणो वि ण ज्जति किं पाविहिनि । तं स स घयणं भाणवाधानं

करंमाणं सुतिपहमुवगतं, ततो सो चितितुं पयत्तो अ-
होत्तं, अण्जा ते अमच्छा मया संमाणिया निच्चं, पुत्त-
स्स मे वि पडिबण्णा जदि हं होतो एवं च वट्टंते तो णसु
तामितं करेतामि । एवं च से संकप्पयंतस्स तस्स
तं कारणं वट्टमाणमिव जानं । तेहि य समं जुडजोणि
मणसा चव काउमारडो । पत्तो य सेणियां राया तं
पदेसं, वेदिताऽण्ण विण्णण पुच्छति । ण भाणनिच्च-
लतं अहो अचच्छरीरं तं परिसं तवस्सिसामत्थं रायरिसि-
णो पमच्चंदस्स त्ति चिन्तयेतो पत्तो तित्थगरसमीवं, वे-
दिता विण्णण पुच्छति—भगवं ! पसण्णचंदो अण्णा-
रो जम्मि समण ता वेदिओ जदि तम्मि समण कालं करे-
ज्ज का से गती भवेज्जा ?, भगवता भणितं—सत्तमपुहविग-
मणजोगो । ततो चिन्तेति, साधुणो कहं नरकगमणं ति ।
पुणो पुच्छति—भगवं ! पसच्चंदो जइ इदाणि कालं करे-
ज्ज कं गतिं वञ्छज्जति ?, भगवता भणितं—सव्वट्टमिद्धिगम-
णजोगो इदाणि ति । ततो भणति—कहं इमं दुविहं वा-
गरणं ति ? नरगाऽमरेसु तवस्सिणो त्ति । भगवता भणि-
तं—भाणविससेण । तम्मि य इमम्मि समण, परिमितस्स अ-
सातसातकम्मादाणता । सो भणति—कहं ? भगवता
भणितं । तव अग्गाणीतपुरिसमुहनिगतं पुत्तपम्भ-
वयणं सोत्तुण उज्झितपसत्थभाणो तुमे वेदिज्जमाणो
मणसा जुज्झति निच्चं पगणीणण समं । तथो सो तम्मि
समण अहरगतिजोगो आसि, तुमम्मि य उवगतजातकर-
ण्वन्ति सीसावरणण पहरामि परं तिलोइते सीसे हत्थं
निक्खिन्नन्तो पडिबुडो, अहो अकज्जं कज्जं पयहितूण प-
रत्थे जदि जणविरुद्धं मग्गमवतिण्णो त्ति चितितूण निद-
ण्णगरहणं करेतां ममं पणमितूण तत्थ गतो चव आलोइय-
पडिक्कतो पसत्थभाणी संपतंतं वऽण्ण कम्मं खचितं अमु-
भं, पुण्णमज्जितं, तेण कालविभागण दुविहगतनिदेसा ।
ततो कोणियां पुच्छति—कहं वा भगवं ! बाले कुमारं उव-
त्तेण पसण्णचंदो राया पव्वइतो, सोत्तुमिच्छं । ततो भण-
ति—पोतणपुरं ण्णरो सोमच्चंदो राया; तस्स धारिणी देवी,
सा कदाइ तस्स रण्णो ओलोयणगतस्स केसे रण्णि पजि-
तं ददट्ठणं भणति—सामि ! दूतो आगतो त्ति, रण्णो दिट्ठी
चितारिया ण य पस्सति अपुव्वजणं, ततो भणति—
दिवि दिव्वं ते चक्खुती य पलियं दंसितं भम्मदूतो एसो
त्ति, तं च ददट्ठणं दुम्मणभितो राया । तं नाऊण देवी
भणति—लज्जह बुहभावेण निवारिज्जही जिणो, ततो भ-
णति देवी—न एवं, कुमारो बालो असमत्थो पयालणं
होज्जति, मे मणं जानं पुच्चपुरिसाणुचियण्ण मग्गेण ग-
तोऽहं ति न निवारितुं मे पसच्चंदं सा रक्खमाणी अ-
च्छसु त्ति । स णिच्छित्ता गमणे । ततो पुत्तस्स रज्जं
दाऊण धानिदेविसहिता दिवा पेक्खिय भावसत्ताए
दिक्खितो, चिस्सुणं आसमपदं ठितो देवीए पुव्वाइ-
तो गम्भो पगिव्हति । पसण्णचंदस्स य चारपुरिसेहिं
निवेदितो । पुण्णसमण सूता कुमारं वक्त्रलसु ठयितो
त्ति वक्त्रलचीरि ति । देवी चिसूइया रांगण मता, वणम-
हिंसीदुड्ढेण य कुमारो वट्ठाविज्जति धातां वि थोवेण का-
लेण कालगता किंइण्ण वट्ठति गिस्सी वक्त्रलचीरि प-

गिव्हितो य लिहिऊणं दंसितो चित्तकोरहिं पसच्चंदस्स ।
तेण विण्णेण गणिका दारियाओ रुवस्सिणी खंडमय-
विधिहफतेहिं णं लेभहि ति । पच्छा वि ताओ णं फलांहं
मधुंगहिं य वयणहिं य सुकुमालपीणुण्णतघणसेपिलसोहिहिं
य लेभन्ति, सो कतमममवातो गमणं जाव अतिगतो
सभंडगं संटवतुं ताव रुक्खासुद्धिं चारपुरिसेहिं तामि म-
णा दिष्ठा गिस्सी आगतो त्ति ताओ उत्तमवक्त्रताओ सो ता-
सि बोधिमणुसज्जमाणो ताओ अपस्समाणो अण्णतो गतो,
सो अडवीए परिभमंतो रहगतं पुरिसं ददट्ठण तात ! अभि-
वादयामि त्ति भणंतो रहिणा पुच्छितो, कुमार ! कत्थं ग-
तव्वं ? सो भणति—पोतणं नाम आसमपदं तस्स य पुरिस-
स्स तत्थेव च गंतव्वं । तेण समयं वच्चमाणो रथिणा भणि-
तं तात त्ति आलवति तीए भणितो को इमो उवयारो, र-
थिणा भणितं सुंदरि ! इत्थिविरहिते ण्णं एस आसमपदं व-
ह्मितो ण याणति विससे, न मे कुप्पतव्वं, कुमारो य भणति-
किं इमे मग्गे वाहिज्जति ? ततो रथिणा भणितं—कुमार ! एतं
एतम्मिणं चव कज्जति । तं एत्थ दोसो तेण वि से मोदगा
दिष्ठा । सो भणति—पोयणसमवासीहिं मे कुमारहिं एता-
गिस्सा चव फलाणि दत्तपुव्वारण त्ति । वच्चताणं य से एकक-
चोरण सह जुद्धं जातं । रथिणा गाढपहारो कतो सिक्खा-
गुणपरितोसिओ भणति—अत्थि विउलं धणं तं गेहसु सू-
र त्ति । तहिं तीहिं वि जणेहिं रहां भगितो कमेण पत्ता पो-
तणं, मोल्लं गहाय विसज्जितो उदयं मग्गसु त्ति । सो भमंतो
गणियाघरं गतो, अभिवादये देह इमेण मुल्लेण उदयं ति ।
गणियाए भणिया—दिज्जति निविस त्ति, तीए कासवओ सहा-
विओ, ततो अण्णिच्छंतस्स कतं ण्णपरिकम्मं । अवणीयवक्त्रो
य वत्थाभरणविभूंसितो गणिया दारिया य पाणि गाहितो
गहयितो य, मा मे गिसिसेसं अवणेहि त्ति जेपमाणो ताहिं
भणतो—जे उदगत्थी इहमागच्छंति तामि परिसो उवयारो
कीर त्ति । ताओ उवगणियाओ उवगायमाणीओ वधुवरं
चिट्ठति । जो य कुमारविलोभणनिमित्तं गिसिसेसो जणो पे-
सितो सो आगतो कहति, रण्णो कुमारो अडवि अतिगतो
अहंहि गिस्सिस्स भण्ण ततो णो सहाविओ, ततो राया वि-
सण्णमानसो भणति—अहो अकथं न य पितुसमीवं जातो, न
य इहं नाणज्जति, किं पत्तो होहिति त्ति चिन्तापरो अचच्छति
सुणति य मुत्तिगसणो सहाविओ । ततो राया विसण्ण-
मानसो भणति—अहो अकथं दत्तं च सेसुतिपवहमाणं
भणति—मंतं दुस्सिखेत को मणं सुहितो गंधवेण रमति
त्ति । गणियाए अहितेण जाणए कहितं । सा आगता पाद-
पडिता रायं पसच्चंदं विचवेति । देव ! नेमित्तसंदेसो देज्जो
ताव सरूवो तरुणो गिहमागच्छंज्जा । तस्स मे व दारियं
देज्जामि सो—उत्तमपुरिसो । तं संसित्ता विउलसोक्ख-
भागिणी होहिति त्ति । सो य जहा भणियाओ णेमिणिणा
अज्ज ! मे गिहमागतो । तं च संदंसं पमाणं कारंती पदत्ता
से मया दारिया, तन्निमित्तं उस्सवो नयाणं कुमारं पण्ठं
पच्छ मे अवगहं मगिस्सिहि त्ति, रण्णो संदिट्ठा मणुस्सा ।
जेहिं आसमे दिट्ठपुव्वो कुमारो तेहिं परगतंहि पच्छभियाणि-
उं निवेदितं च पियं रण्णो परमपीतिमुवगतं य वधूस-
हितो समीवमुवणीओ । सगिस्सकुलरूपा जोव्वणगुणाय य
रायकण्णयाणं य पाणि गाहितो, कतरज्ज संविभागो य

जहासुहमभिगदगदितो य चारदत्तं दत्तं विक्रिणोता सय-
पुरिसेहि चारो ति गहितो चारिणा मोइतो । पसण्णचंद-
विदितं । सोमचंदो वि आसमे कुमारे अपसममाणो सोम-
सागरावगाढो पसन्नचंदसंपेसितं हि पुरिसेहि नगरगतव-
क्त्रलचीरि निवेदितं हि कहि वि संठविता पुत्तमणुसंभरंतो
अंधो जातो, रिसीहि स्याणुक्कं पेहि कतफलसंविभागो त-
त्थेव आसमे निवसति । गंतसु य चारससु वासेसु कुमारो
अद्धग्ने पडिविबुद्धो पितरं चिंतितुमारद्धो, किह मणं ना-
तो मया णिगिण्ण मताणि विरहितो अच्छति ति पितु-
दंमणसमुत्सुगो पसन्नचंदसमीवं गंतूण विण्णवेति । देव !
विमज्जेह मे उक्कठितो हं तातस्स । तेण भणितो समयं
वच्चांमो गता य आप्तमपदं निवेदितं च रिमिणो पसण्ण-
चंदो पणमति ति चलणोवगतो य रेण पाणिणा पगमुद्धो
पुत्त ! निगमयोऽसि ति वक्त्रलचीरी पुणो अवदासिओ
चिरकालवरियं च सेवाहं तस्स उमिज्झाणि लयणाणि पस्स
ते दो वि जणा परमतुद्धो पुच्छति य सव्वगतं कालं ।
वक्त्रलचीरी वि कुमारो अतिगतो उदयं पस्सामि ताव
तातस्स तावसभंडयं अणुवेक्खिज्जमाणं केरिसं जातं ति ।
तं च उत्तरियं तेण पडिलेहि उमारद्धे जति वि च पत्तं पायं
केसपगियाण । कथं मणं मया परिसं करणं कतपुव्वं ति
यिधिमणुसरंतस्स तदावरणक्खण पुव्वजातिस्सरणं जातं ।
सुमरती य देवमाणुसलभं य सामणं पुरा कतं संभरि-
तूण वरगमगं समुत्तिणो धम्मभाण्ण विमयातीतो वि वि-
सुज्झमाणपरिणामो य विनियसुक्कभाणभूमिमतिक्कंता नट्ट-
मोहावरणविग्घो केवली जातो य परिकहितो धम्मो जिण-
पणीतो पितुणो पसन्नचंदस्स य रणो, ते दो वि लज्जस-
म्भत्ता पणता भिरेहि केवलिणो सुद्धं मे दंसितो मग्गो ति
वक्त्रलचीरी पंतयबुद्धो गतो, पितरं गंहतूण महावीरवज्ज-
माणभानिणो पासं पसन्नचंदो नियकपुरं गतो, जिणो य भगवं
समणा विहरमाणो पेतणपुरं मणोरमे उज्जाणं समोसरितो
पसन्नचंदो वक्त्रलचीरिवयणजणितवरगगो परमणहरति-
त्थगग्गभावितमतिवाहितुच्छाहो वालं पुत्तं रज्जे ठविऊ-
ण पवइतो, अधिगतसुत्तन्धो तवसंजमभावितमती मगह-
पुरमागतो । तत्थ य सेणिएण सादरं वंदितो आतावैतो
पत्रं तिकखातो जाव भगवं नग्गाऽमरगतीसु उक्कोसद्धि-
तिजोगं तं भाणुक्कयं पसण्णचंदस्स वण्णति । ताव
य देवा तम्म पंदसे उवट्ठिता, पुच्छितो य अग्गहा सेणि-
एण रण्णा । किण्णिमित्तो एम देवसंपादो ति । सामिणा
भणितं—पसण्णचंदस्स अणुगारस्स णाणुपत्ती हं सिता
देवा उवागत-ति । ततो पुच्छति । एय महाणुभावं केवल-
ताणं कथं मणं वोच्छिज्जहिति । तं समयं वभिदसमाणो
विज्जुमाली देवा चउहि देवादि सहितो वंदितुमुवगतो उज्जो
वैतो दस दिसाओ । सो दंसिओ भगवता । एवमादि जहा
“दसुदेवहिंडीए” एत्थ पुण वक्त्रलचीरिणो अदिगारो । आ०
चू० १ अ० । आ० क० । आ० म० ।

वक्त्रलवाम-वक्त्रलवाम-पुं० । वक्त्रलवाससि वानप्रस्थ,
नि० १ थु० ३ वर्ग ४ अ० । भ० ।

वक्त्र-वक्त्र-न० । मुद्रमापादिनखकानिपत्रे अतिनि-
पीडितरत्ने तुपे, उत्त० ८ अ० ।

वक्त्रसुद्धि-वाक्यशुद्धि-स्त्री० । संयमशुद्धिनिमित्तं वाक्योक्ता,
दश० ।

जं वक्त्रं वयमाणस्स, संजमो सुज्झई न पुण हिमा ।

न य अत्तकलुमभावो, तेण इहं वक्त्रसुद्धि ति ॥२८८॥

यद्-यस्माद्वाक्यं शुद्धं वदतः सतः संयमः शुद्ध्यति, शुद्ध्य-
तीति निमल उपजायते, न पुनर्हिंसा भवति कौशिकोदेग्वि न-
चात्मनः कलुषभावः, कालुष्यं दुष्टाभिसंधिरूपं संजायते, तेन
कारणेन इह-प्रवचने वाक्यशुद्धिः भावशुद्धिर्निमित्तमित्यन्ता-
त्र प्रयतितव्यमिति गाथार्थः । दश० ७ अ० २ उ० ।

वक्त्र-व्याघ्र-पुं० । प्राकृते व्याघ्रशब्दस्य वग्घः । “चूलिका
पेशाच्चिके तृतीयतुर्ययोगाद्यद्वितीयौ” ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति
घस्य खः । आटव्यजन्तुविशेषः, प्रा० ४ प्रा० ।

वक्त्रसंग-व्याख्याङ्ग-न० । गौणव्याख्यारूपं अध्याहारगदो-
अध्याहारो विपरिणामो व्यवहितकल्पना गुणकल्पना लक्ष-
णा वाक्यभेदश्चेति । आचा० १ थु० १ अ० ४ उ० ।

वक्त्रा-व्याख्या-स्त्री० । व्याख्यानं, उत्त० १ अ० । स्था० ।

वक्त्राण-व्याख्यान-न० वि-आङ्-ख्या-ल्युद । यकारलोपः ।

“द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः” ॥ ८ । २ । ६० ॥ इति खकारोपरि
ककारः । प्रा० । अनुयोगे, विधिप्रतिषेधाभ्यामर्थप्ररूपणे,
विशे० । आ० चू० । (अस्य निक्षेपकार्थनिरुक्तविधिप्रवृत्ति-
प्रभृतिद्वारेः प्ररूपणा ‘अणुश्राव’ शब्दे प्रथमभाग ३४१ पृष्ठ-
ऽकारि)

गवाद्युदाहरणान्याश्रित्य व्याख्यानविधिमाह—

गोणी चंदण कंथा, चेडीओ सावए बहिरगोदोहे ।

टंकणओ ववहारो, पडिवक्खे आयरिय-सीसे ॥१४२४॥

आचार्यशिष्ययोर्योग्यायोग्यविचारं-गोणी-गौस्तदुदाहर-
णं वक्त्रव्यम् । तथा,—वन्दनकन्थानिदर्शनम् । तथा—
चैट्यौ-जीर्णाभिनवश्रेष्ठिपुत्रिके, तददृष्टान्तो वाच्यः ।
तथा—आवकोदाहरणम् । तथा—वधिरगोदाहनिदर्शनम् ।
तथा—टङ्कणकव्यवहारः पष्ठमुदाहरणम् । एतेषु पदस्वयुदाह-
रणेषु-शिष्याचार्ययोः साक्षादयोग्यत्वमभिधाय ततः प्रतिपत्तं
योग्यत्वं योजनीयम् । अथवा—एषां पणामप्युदाहरणानां
मध्ये योग्याऽयोग्ययोर्विकल्पनैकमुदाहरणमाचार्यस्य, एकं
तु शिष्यस्य, इत्येवं योजनीयम् ॥ इति नियुक्ति-
गाथासंक्षेपार्थः ॥ १४३४ ॥ विशे० । “संहिता च पदं
चैव, पदार्थः पदविग्रहः । चालना प्रत्यवस्थानं, व्या-
ख्याया लक्षणानि पद ॥ १ ॥ ” अनु० ।

व्याख्यालक्षणमाह

संहिया य पयं चैव, पयत्थो पयविग्रहो ।

चालणा य पसिद्धी य, छव्विहं विद्धि लक्खणं ॥३०४॥

संहिता १, पदम् २, पदार्थः ३, पदविग्रहः ४, चा-
लना ५, पसिद्धिश्च ६, एवं पडिधम्—पदप्रकारं व्याख्या-
लक्षणं विद्धि-जानीहि ।

तत्र संहितेति कोऽर्थ इत्याह—

सन्निकरिमां परो होइ, संहिया संहिया व जं अत्था ।

लोगुत्तरं लोगमि य, हवइ जहा धूमकेउ ति ॥३०५॥

यो द्वयोर्वहनां वा पदानां परः—अस्खलितादिगुणोपेतो विविक्लाक्षरो भट्टिति मेधाविनामर्थप्रदायी सन्निकर्षः—सम्प-
क्तः संहिता, एषा संहिता सा द्विधा—लौकिकी, लोको-
त्तरा च । तत्र लौकिकी—यथा धूमकेतुरिति, यथा इति प-
दम्, धूम इति पदम्, केतुरिति पदम् ।

तिपर्यं जह श्रोवम्मे, धूमऽभिभवे केउउस्सए अत्थो ।

कोऽसु त्ति अग्नि उत्ते, किंलक्खणो दहणपयणाई ॥३०६॥

यथा धूमकेतुरिति संहिता । तत्र विपदम्, सम्प्रति पदा-
र्थ उच्यते—यथेत्यापस्ये, धूम इति अभिभव 'धू' विधूनेन
इति वचनात्, केतुरित्युच्छेदे एष पदार्थः । धूमः केतुरस्ये-
ति धूमकेतुरिति पदविग्रहः । कोऽसाविति चेत्—अग्निः, ए-
वमुक्तं पुनराह—स किंलक्षणः ? सूरिराह—दहनपचनादिः—
दाहनपाचनप्रकाशनसमर्थोऽर्चिष्मान् ।

अत्र चालनां प्रत्यवस्थानं चाऽऽह—

जइ एव सुत्तसेवी—रगाइ वी होंति अग्निमक्खेवो ।

न वि ते अग्नि पइन्ना, कसिणग्निगुणन्निओ हेऊ ॥३०७॥

दिट्ठतो घडगारो, न वि जे उक्खेवणाइतक्कारी ।

जम्हा जहुत्तहेउ—समन्निओ निगमणं अग्गी ॥३०८॥

यदि नाम—दहनपचनादिस्तर्हि शुक्रिसौवीरकादयोऽपि दह-
न्ति, करीपादयोऽपि पचन्ति, कथ्योतमणिप्रभृतयोऽपि प्र-
काशयन्ति ततस्तेऽप्यग्निर्भवितुमर्हन्ति एष अक्षेपः—चालना ।
अत्र प्रत्यवस्थानमाह—नैव शुक्रत्यादयोऽग्निर्भवन्तीति प्रति-
ज्ञा, कृत्स्नगुणसमन्वितत्वादिति हेतुः, दृष्टान्तो घटकारः ।
यथाहि—घटकर्ता मृत्पिण्डदण्डचक्रसूत्रादेकप्रयत्नहेतुकस्य
घटस्य कान्तेनाभिनिर्वर्तकाभिनिवृत्तस्य चोत्क्षेपणाद-
हनसमर्थो यथाऽन्ये पुरुषाः, न च ये घटस्योत्क्षेपणादय-
स्तत्कारी घटस्याभिनिर्वर्तक एवमत्राऽपि । यो दहति प-
चति प्रकाशयति च; यथा—स्वगतेन लक्षणेन साधारणः
स एव यथोक्तहेतुसमन्वितः परिपूर्णोऽग्निर्न शुक्रत्यादय इति
निगमनम् ।

सम्प्रति लोकोत्तरं संहितादीनि दर्शयति—

उत्तरिणं जह दुमाई, तहत्य हेऊ अविग्गाहो चव ।

को पुण दुम त्ति वुत्तो, भण्णइ पत्ताइउववेओ ॥३०९॥

लोकोत्तरं—'जहा दुमस्स पुप्फेसु भमरो आवियइ रसे' इति
संहिता । अत्र पदानि—यथा इति, दुम इति, पुप्फेष्विति,
भमर इति, आपिबन्तीति, रसमिति । अधुना पदार्थ उच्यते—
यथेति—आपस्ये, द्रु गतौ, द्रवति गच्छति अध उपरि चे-
ति दुमः, आणादिको मक्षप्रत्ययः, तस्य दुमस्य, पुष्प विक-
सनं, पुष्पन्ति—विकसन्तीति पुष्पाणि अचू तेषु, ध्रम
अनवस्थानं भ्राम्यति निरन्तरमिति भ्रमरः आणादिकोऽरः
प्रत्ययः, पा पांन आङ् मर्यादायामभिधायी या, तस्य
तिपि आपिबन्तीति रूपम्, रस आस्वादनं, रस्यते आस्वाद्य-
ते इति रसः कर्मण्योणादिकोऽकारप्रत्ययस्तम्, अत्र
व्यस्तपदत्वाद्भिप्रदाभायः । तथा चाह—'तदर्थहेऊ अ-
विग्गाहो चव' तेषां पदानामर्थस्य हेतुविग्रह एव, न वि-
ग्रहद्वारात्र पदार्थ इत्यर्थः, अत्र चालना । नोदक आह—कः
कीदृग्लक्षणो द्रुम उक्तः, सूरिराह भण्यते—पत्राद्युपेतः—

पत्रपुष्पफलादिसमन्वितः । उक्तं च—'पत्रपुष्पफलोपेतो,
मूलस्कन्धसमन्वितः । एष वृक्ष इति ज्ञेयो, विपरीतस्त-
तोऽन्यथा ॥ १ ॥'

तदभावेन—

तदभावे न दुम त्ति य, तदभावे वि स दुम त्ति य पइन्ना ।

तग्गुणलद्धी हेऊ, दिट्ठतो होइ रहकारो ॥३१०॥

यदि पत्राद्युपेतो द्रुमस्तर्हि तदा परिशदितपाण्डुपत्रा-
दिद्रुमो भवति, तदा तस्याऽद्रुमत्वं प्राप्नोति, एषा चा-
लना । अत्र प्रत्यवस्थानम्—तदभावेऽपि स द्रुम इति
प्रतिज्ञा, तद्गुणलब्धित्वादिति हेतुः, दृष्टान्तो रथकारः, य-
थाहि—रथकारस्य रथकरणे प्रयत्नमकुर्वीणस्यापि रथ-
कर्तृत्वं तद्गुणलब्धित्वात् : एवं परिशदितपाण्डुपत्रस्यापि
द्रुमस्य तद्गुणलब्धेरनिवृत्तत्वादव्याहनं द्रुमत्वमिति ।

सम्प्रति मतान्तराण्यन्यथा व्याख्यालक्षणमाह—

सुत्तं पर्यं पयत्थो, पयनिक्खेवो य निन्नयपसिद्धी ।

पंच विगप्पा एए, दो सुत्ते तिन्नि अत्थम्मि ॥३११॥

प्रथमतोऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयम्, ततः
पदम्—पदच्छेदो विधेयः, तदनन्तरं पदार्थः कथनीयः,
ततः पदनिक्षेपः—पदार्थनादना, तदनन्तरं निर्णयप्रसि-
द्धिः—निर्णयविधानम्, पदनिग्रहः पदार्थान्तर्भूतः । एवमेतं
पञ्च विकल्पाः व्याख्यायां भवन्ति । अत्र—सूत्रम् पदमिति
द्वौ विकल्पौ सूत्रे प्रविष्टौ, त्रयः—पदार्थाः तदाक्षेपनिर्ण-
यः प्रसिद्ध्यात्मकः अर्थ इति । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

अथ पदस्य किं परिमाणमत आह—

अथवसा हवइ पर्यं, अत्थो इच्छियवसेण विन्नेओ ।

इच्छा य पकरणवसा, पकरणओ निच्छओ समत्थे ॥

यत्रार्थोपलब्धित्वस्तत्पदमतोऽर्थवशाद्भवति पदम्, अर्थस्य
किं प्रमाणमत आह—अर्थ ईप्सितवशेन विज्ञेयः, इच्छा-
याः किं प्रमाणमत आह—इच्छा च प्रकरणवशात्—प्रकार-
णानुरोधत इच्छायाः प्रमाणम्, प्रकरणस्य च निश्चयः शा-
स्त्रे—शास्त्रानुसारतः । गतं लक्षणद्वारम् । वृ० १ उ० १ प्रक० ।
नामस्थापनाद्रव्यभावैरपि व्याख्या भवति । तथा चाह—
"संहितादिपद्यतो व्याख्या-विधिः सर्वत्र दृश्यते ।

नामादिविधिनाऽऽरब्धुं, न व्याख्या युज्यते ततः ॥१॥

इत्याहुरपि भाव्यैव, स्याद्वादो वादिनाऽपरे ।

यत्तदत्र निराकार्यं—माचक्ष्णाणेन तद्विधिम् ॥ २ ॥

स्यादस्तीत्यादिको वादः, स्याद्वाद इति गीयते ।

नथौ न च विमुच्यायं, द्रव्यपर्यायवादिनौ ॥ ३ ॥

अतश्चेतद् द्वयोपेतं, स्वं मतं समुदाहृतम् ।

सञ्ज्ञाततत्त्वसंविद्धिः, स्याद्वादः परमेश्वरः ॥ ४ ॥

ते हि तीर्थविधौ सर्व्वे, मातृकाख्यं पदत्रयम् ।

उत्पत्तिविगमप्रौढ्य-ख्यापकं संप्रसक्तं ॥ ५ ॥

उत्पत्तिविगमावत्र, मतं पर्यायवादिनः ।

द्रव्यार्थिकस्य तु ध्रौव्यं, मातृकाख्यपदत्रयं ॥ ६ ॥

द्रव्यत्वमन्वयित्वेन, मृदो यद्वद्वटादिषु ।

तद्वद्देशान्वयित्वेन, नामस्थापनयोरपि ॥ ७ ॥

अन्वयित्वं तु सर्व्वत्र, सङ्केताद्यास्य उच्यते ।

स्थापनायाश्च तद्रूप—क्रियातो बुद्धितोऽपि वा ॥ ८ ॥

तन्नामस्थापनाद्रव्य—निक्षेपेरनुवर्तितः ।

द्रव्यार्थिकनयो भाव—निक्षेपादितरः पुनः ॥ ६ ॥

तथा च महामतिः—

निक्षेपरवयवसंग्रह—विशेषपदार्थमूलवागरणी ।

द्वर्वाटुत्रो वि पञ्जव—नत्रो य सेसा वियप्पासि ॥ १० ॥

तथा—

नामं ठवणा दविय—त्ति एस दव्वट्टियस्स निकम्बो ।

भाव त्ति पञ्जवट्टिय—परुवणा एस परमत्थो ॥ ११ ॥

यद्वा किञ्चः किल्लेताभ्यां, किञ्चप विधिग्राथितः ।

यद्व्याख्या वस्तुतत्त्वस्य, बोधायैव विधीयते ॥ १२ ॥

तच्च नामादिरूपेण, चतुरूपं व्यवस्थितम् ।

नामाद्यकान्तवादाना—मयुक्त्वेन संस्थितेः ॥ १३ ॥ उक्त०

पाई० १ अ० । नयाः व्याख्यानाङ्गानि—“ ऐन्दवीव विमला

कलाऽनिशं, भव्यकैरविकाशेनाद्यता । तन्वती नयविचक-

भारती भारती जयति विश्वेवादिनः ” ॥ १ ॥ नयो० । (अत्र

विशेषः ‘ लय ’ शब्दे चतुर्थभागे १८५३ पृष्ठ गतः ।)

सूत्रं विगृहीतार्थो व्याख्येयः—

संवन्धो दरिसिद्धे, उस्सुत्तो खलु न विज्जेते अत्थो ।

उच्चारितल्लिखपदे, विगृहीतं च अत्थो उ ॥ ६४ ॥

सूत्रं उच्चारितं सति सम्बन्धोऽनन्तरसूत्रादिभिः सह

दृश्यते, यतः—संवन्धोऽर्थतो भवति वर्णानां स्वतः संवन्धा-

भावात् । स चार्थः खलु उत्सूत्रः—सूत्ररहितो न विद्यते, सं-

वन्धे चोपदर्शिते, उच्चारितसूत्रस्य लिखितानि पदानि कर्त्त-

व्यानि, पदच्छेदो विधातव्य इत्यर्थः । ततो यानि पदानि

विग्रहभाजं तेषु विग्रह उपदर्शनीयः । विगृहीते च सूत्रतोऽ

र्थो व्याख्येयः । व्य० ५ उ० ।

गुरुणा यथा व्याख्यातव्यं तदाह—

सुत्तत्थो खलु पढमो, वीत्थो निज्जुत्तिमीसत्थो भणित्थो ।

तद्वा यो निरवसेमो, एस विही होइ अणुअंगे ॥ ५६६ ॥

सूत्रस्याऽर्थो यत्रासौ सूत्रार्थः । खलुरवधारणे । ततश्च

सूत्रार्थ एव—सूत्रार्थमात्रप्रतिपादनपर एव प्रथमः—प्रथमवा-

गयामनुयोगो गुरुणा कर्त्तव्यः, द्वितीयस्तु—द्वितीयवा-

गयां सूत्रस्पर्शकनिर्युक्तिमिश्रक कर्त्तव्यतया भणित-

स्तार्थकरणधरैः । तृतीयस्तु—तृतीयवागयां प्रसङ्गानुप्र-

सङ्गमप्युच्यते यस्मिन् स एवेल्लक्षणो निरवशेषो भणितः ।

एव उल्लेखणो विधानं—विधिर्भवति । क ? इत्याह, सूत्रस्य

निज्जनाभिधेयेन सार्द्धमनुकूलो योगोऽनुयोगः सूत्रस्यार्था-

व्याख्यानमित्यर्थः तस्मिन्नुपयोगे—अनुयोगविषये इति

निर्युक्तिगार्थः । विशेषः । उल्लेखणो विधिर्भवत्यनुयो-

गव्याख्यायाम्, आह परिनिष्ठा सप्तमे इत्युक्तम्, त्रयश्चा-

नुयोगप्रकारास्तदेव कथम् ? उच्यते—त्रयाणामनुयोगप्रका-

रामन्यतमेन केनचित् प्रकारेण भूयो भूयो भाव्यमानेन स-

प्तवारं श्रवणे कथ्यते ततो न कश्चिदोपः, अथवा—कंचिन्मन्द-

मतिचिन्तनमधिकृत्य तदुक्तं द्रष्टव्यम्, न पुनरेव एव सर्व-

श्रवणविधिनियमः, उद्धटिततज्ज्ञविनेयानां सकृदश्रवणं

पवाशेषग्रहणदर्शनादिति कृते प्रसङ्गेन । आ० म० १ अ० ।

यथा व्याख्यातव्यं तथाह—

अह वक्खाणेअव्वं, जहा जहा तस्स अयगमो होइ ।

आगमिअमागमणं, जुत्तीगमं तु जुत्तीए ॥ ६६१ ॥

अथ व्याख्यानयितव्यं किमपि श्रुते कथमित्याह—
यथा यथा श्रोतुम्वगमो भवति पात्रज्ञेत्यर्थः, तत्रापि स्थिति-
माह—आगमिकं वस्त्वागमनं, यथा—स्वर्गोऽन्तराः, उत्तराः
कुर्वन् इत्यादि, युक्तिगम्यं पुनर्युक्त्यैव, यथा—देहमात्रपरिणा-
म्यात्मत्यादीनि गार्थार्थः ।

किमित्येतद्वमित्याह—

जम्हा उ दाएह वि इहं, भणित्थं पन्नवगकहणभावणं ।

लक्खणमणधमएहिं, पुच्चारिएहिं आगमतो ॥ ६६२ ॥

यस्माद् द्वयोरप्यत्र—प्रवचने भणितं प्रज्ञापककथनभाव-

योः पदार्थयोगिन्यर्थः, लक्षणं—स्वरूपम्, कैरित्याह—अनघम-

तैः—अवदानवृद्धिभिः पूर्वाचार्यैः, कुत इत्याह—आगमात्तु

स्वमनीपिकयैवनि गार्थार्थः ।

किं भूते नदित्याह—

जो हेउवात्थो पक्ख—म्मि हेउत्थो आगमे अ आगमिअो ।

सो ममयपक्खत्थो, सिद्धंत विगहत्थो अन्नो ॥ ६६३ ॥

यो हेतुवादः पक्षे युक्तिगम्यं वस्तुनि हेतुको—हेतुना चरति,

आगमे चागमिको न तत्रापि मतिमोहनी युक्तिमाह । ‘ स ’

एवंभूतः स्वसमयप्रज्ञापका भगवदनुमतः, सिद्धान्तविरो-

धकोऽन्यः तज्ज्ञाप्रवापादनादिति गार्थार्थः ।

आणामिज्झो अत्थो, आणए चव सो कहेयव्वो ।

दिट्ठंतिअदिट्ठंता, कहणविहिविराहणा इहरा ॥ ६६४ ॥

आज्ञाग्राहोऽर्थः—आगमग्राहः आक्षेपवासौ कथयितव्यः

आगमनैवत्यर्थः । दाष्टान्तिको ‘ दृष्टान्तात् ’ दृष्टान्तेन कथन-

विधिरेव सूत्रार्थः । विरोधनेतरथा कथननास्थिति गार्थार्थः ।

तो आगमहेउगमं, सुअम्मि तह गोरवं जणंतणं ।

उत्तमनिदंसणजुअं, विचित्तणयगव्वमारं च ॥ ६६५ ॥

तत्तस्मादागमहेतुगतं—यथाविषयमुभयोपयोगेन व्याख्या-

नं कर्त्तव्यमिति योगः श्रुते, तथा गोरवं जनयता—न यथा

तथाभिधानं न हेतुवृद्धिं कुर्वता, तथा उत्तमनिदर्शनयुतम्

अहीनोदाहरणवत्, तथा विचित्रनयगोसारं च निश्चयाद्येन

कथयार्थप्रधानमिति गार्थार्थः ।

भगवन्ते सव्वसे, तप्पच्चय—कारिगंभीरसारभणित्थं ।

संवगकरं निअमा, वक्खाणं होइ कायव्वं ॥ ६६६ ॥

भगवति—सर्वज्ञं तत्प्रत्ययकारिता—सर्वज्ञ एवमाहृत्येव-

गम्भीरसारभणितिभिः न तुच्छप्राप्त्योक्तिभिरिति संवगकरं

नियमाच्छ्रोतृणामौचित्येन व्याख्यानं भवति कर्त्तव्यं—नान्य-

धेति गार्थार्थः ।

एतदेवाह—

होति उ विषयज्जम्मि, दोमा एत्थं विपज्जयादेव ।

ता उवसंपन्नाणं, एवं चिअ वुद्धिमं कुज्जा ॥ ६६७ ॥

भवन्ति तु विषय्ये—अन्यथाकरणे दोषाः अत्र, कुत इत्या-

ह—एतद्विषययादेव कारणात् तत्तस्मादुपसंपन्नानां सतां

शिष्याणामेव यथोक्तवृद्धिमान् कुर्याद्वाख्यानमिति गार्थार्थः ।

कालादन्यथाकरणे अदोषाशङ्कां परिहरन्नाह—

कालो वि धितह करणे, णेगंतणेह होइ मरणं तु ।

गहि एअस्मि वि काले, विमाइ मुदयं अमेतजुअं ॥६६८॥
कालोऽपि वितथकरणे-विपरीतकरणे नैकान्तेन इह-प्रक्रमे
भवति शङ्कापत्रं, कृत इत्याह—न होतस्मिन्नपि काले
दुःपमालक्षणं विपादि प्रकृतदुष्टं तन्नुवदमन्त्रयुक्तं तु भ-
वतीति गाथार्थः ।

एत्थं च वितहकरणं, नेअं आउट्टिआ उ मव्वं पि ।

पायं विसायतुल्लं, आणाजंगो अ मेतसमो ॥६६९॥

अत्र च प्रक्रमे वितथकरणं क्षयमाकुट्टिकयापत्यकरणेन
सर्वमपि पापं निवृत्तं विपादितुल्यं विपाकदारुणत्वा-
दाज्ञायामश्च—सूत्रव्यापारश्च अत्र मन्त्रसमः तद्वापाप-
नयनादिति सूत्रार्थः ।

उपसंहरन्नाह—

ता एअस्मि वि काले, आणाकरणे अमूढलक्षणेहि ।

सत्तीए जइअव्वं, एत्थ विही हंदि एमो अ ॥१०००॥

यस्माद्वयं तस्मादन्तस्मिन्नपि काले-दुःपमारूपे आक्षारणे
सौख्यविधिसंपादने अमूढलक्षणेः सद्भिः शक्यता यनितव्यमुपसं-
पदादौ, अत्र विधिरेव व्याख्यानकरणे, हंदीत्युपप्रदर्शने एव
च—वन्द्यमाणलक्षण इति गाथार्थः ।

मज्झनिमिज्जअक्खा, किङ्कम्मुस्सग्गवन्दणं जिट्ठे ।

भायंतो होइ जिट्ठा, न उ परिआएण तो वंदे ॥१००१॥

मार्जनं व्याख्यास्थानस्य, निपद्या-गुर्वादेः, अज्ञाः-वन्दनका
उपनीयन्ते । कृतिकर्म-वन्दनमाचार्याय कार्यान्सर्गोऽनुयोगार्थं
वन्दनं-ज्येष्ठविषयमिह भाषमाणो भवति, ज्येष्ठः न तु पर्या-
येण ततो वन्दन्त तमेवेति गाथार्थः ।

व्यासार्थं व्याह—

ठाणं पमज्जिऊणं, दाञ्चि निमिज्जाउ होति कायव्वा ।

एक्का गुरुणो भणिआ, वीआ पुण होइ अक्खाणं ॥१००२॥

स्थाने प्रमुज्य व्याख्यास्थाने द्वे निषये भवतः कर्तव्ये स-
म्यगुचितकल्पेस्तत्रैका गुणेर्भाषिता निरीदनानमित्तम्, द्वि-
तीया पुनर्भवति मनागुच्चतया अज्ञाणां समवसरणोपल-
क्षणमेतदिति गाथार्थः ।

विधिशेषमाह—

दो चैव मत्तगाइ, खले काइअमदोमगस्सुचिए ।

एवंविहो वि णिच्चं, वक्खाणिज्ज ति भावत्थो ॥१००३॥

द्वे एव मात्रके भवतः, श्रेष्ठमात्रकं, कार्याकमात्रकं च । स-
दोषकस्य गुरोर्न सर्वस्य, उचितं भूभागे भवतः । एवंपर्यमा-
ह—एवंविधोऽपि सदोषः सन्नित्यं स व्याख्यानयदिति प्र-
स्तुतभावार्थ इति गाथार्थः ।

भावावो उ मुणंती, मव्वं वि हु ते तथो अउवउत्ता ।

पडिलेहिऊण पोत्ति, जुगव्वं वंदंति भावणया ॥१००४॥

भावतः शृंगवन्ति व्याख्यानं सर्वेऽपि साधवः सर्वेऽपि ते
ततश्च तदन्तर्गमुपयुक्ताः सन्तः प्रत्युपेक्ष्य पोत्ति तथा कार्यं
च युगपद्वन्दन्ते गुरुं न विषमं भावयन्ताः सन्त इति गाथार्थः ।

मव्वं वि उ उम्मगं, कर्गिणि मव्वं पुणो वि वंदंति ।

नामन्ने नाइदूरे, गुरुवयणपडिच्छगा होति ॥१००५॥
सर्वेऽपि च भूयः कार्यान्सर्गं कुर्वन्ति अनुयोगप्रारम्भाथं
तन्ममाप्तौ च सर्वे पुनरपि वन्दन्ते गुरुमेव ज्येष्ठार्थमिति ।
अन्ये तदनु नामन्ने नातिदूरे गुरुवयग्रहं विहाय गुरुवचन-
प्रतीच्छुक्ता भवन्त्युपयुक्ता इति गाथार्थः । पं० व० ४ द्वार ।
(अथवर्णविधिम् ' सवर्ण ' शब्दे वक्ष्यामि)

वक्खाणममत्तीए, जोगं काऊण काइअइणं ।

वंदंति तथो जिट्ठे, अस्म पुव्वच्चिअ भणंति ॥१००६॥

व्याख्यानसमामौ सत्यां किमित्याह—योगं कृत्वा कार्याका-
दीनामादिशब्दाद्—गुरुविश्रमणादिपरिग्रहः, वन्दन्ते ततो
ज्येष्ठ-प्रत्युच्चारकं अथवा अन्ये पूर्वमेव भणन्ति, यदुतादा-
वच ज्येष्ठे वन्दन्त इति गाथार्थः ।

चोणइ जइ उ, जिट्ठो, कहिं, वि सुत्तत्थधारणाविकलो ।

वक्खाणलद्धिहीणो, निरत्थयं वंदणं तम्मि ॥१०१०॥

चोदयति कश्चिद्-यदि तु ज्येष्ठः पर्यायवृद्धः कथंचिन्सूत्रार्थ-
धारणाविकलो जडतया कर्मदोषात्ततश्च व्याख्यानलब्धि-
हीनोऽसौ वर्तते, एवं च निरर्थकं वन्दनं तस्मिन्निति गाथार्थः ।

अह वयपरिआएहिं, लहुगो वि हु भासगो इह जिट्ठो ।

रायणिणवंदणं पुण, तस्स वि आसायणा भंते ॥१०११॥

अथ वयःपर्यायाभ्यां लघुः यदि कश्चिद्भाषक इह ज्येष्ठो
गृह्यते, रत्नाधिकं वन्दन्ते पुनस्तस्यापि लघोः आशातना भ-
वन्त ! भवतीति गाथार्थः ।

अत्राह—

जइ वि वयमाइएहिं, लहुओ सुत्तत्थधारणापडुओ ।

वक्खाणलद्धिमं जो, सो चिअ इह धिप्पई जिट्ठो ॥१०१२॥

यद्यपि वयमादिभिः-वयसा पर्यायेण च लघुकः सन् सूत्रार्थ-
धारणापटुदेक्षः व्याख्यानलब्धिमान् यः कश्चिन्स एवह
प्रक्रमे गृह्यते ज्येष्ठः, न तु वयसा पर्यायेण वेति गाथार्थः ।

आसायणाऽवि नेवं, पडुच्च जिणवयणभासगं जम्हा ।

वंदणं रायणिओ, तेण गुणेणं पि सो चैव ॥१०१३॥

आशातनाऽपि नैवं भवति प्रतीत्य जिनवचनभाषकं य-
स्माद्वन्दनकं तद्वत्नाधिकस्तेन गुणेनापि भाषणलक्षणेन स
एवेति गाथार्थः ।

एतदेव भावयति—

ण वओ एत्थ पमाणं, ण य परिआओ उ निच्छयणएणं ।

ववहारओ उ जुज्जइ, उभयणयमयं पुण पमाणं ॥१०१४॥

न वयोऽत्र प्रक्रमे सामान्यगुणचिन्तायां वा प्रमाणम्, न च
पर्यायोऽपि प्रवक्ष्यालक्षणः निश्चयनयमनेन व्यवहारतस्तु
युज्यते । वयः पर्यायश्च । उभयनयमतं पुनः प्रमाणं सर्वत्रै-
वेति गाथार्थः ।

यतः—

निच्छयओ दुत्तेअं, को भावे कम्मि वट्ठई समणो ।

ववहारओ उ कीरइ, जो पुव्वठिओ चरित्तम्मि ॥१०१५॥

निश्चयतो दुर्विज्ञेयमेतत्को भावे कस्मिन् शुभाशुभतयादौ
वर्तते श्रमणस्ततश्चाकस्तेत्यमेवैतत्प्राप्नोति, व्यवहारतस्तु

क्रियते एवैतद्यः पूर्वमादौ स्थितश्चाग्निं आदौ प्रवर्जित इति गाथार्थः ।

युक्तं चैतदित्याह—

ववहारो पि हु वलथं, जं छउमत्थं पि वंदई अरहा ।

जा होई अणभिन्नो, जाणंतो धम्मयं एयं ॥ १०१६ ॥

व्यवहारोऽपि निश्चयेन वलवान् वर्त्तते यत् छद्मस्थमपि सन्ते चिरप्रवर्जिते वन्दते अहं केवली, यावद्भवत्यनभिन्नः स चिरप्रवर्जितः, जानानो धर्मतामनाम् व्यवहारगोचरमिति गाथार्थः ।

यद्येवं कः प्रकृतोपयोग इत्याह—

एत्थ उ जिणवयणाओ, सुत्तासायणवहुत्तदोसाओ ।

भासंति जिह्मगस्स उ, कायव्यं होइ किइकम्मं ॥ १०१७ ॥

अत्र तु 'जिनवचनाद्' 'भासन्तो' 'होती' 'त्यादिः' सूत्रात् सूत्राशाननायां दोषबहुलत्वात्कारणाद्भाषमाणज्येष्ठस्यैव कर्त्तव्यं भवति—'कृतिकम्मं' वन्दनं नेतरस्येति गाथार्थः ।

व्याख्येयमाह—

वक्त्राणेअव्वं पुण, जिणवयणं णंदिमाइमुपमत्थं ।

जं जम्मि जम्मि काले, जावइअं भावसंजुत्तं ॥ १०१८ ॥

व्याख्यानयितव्यं पुनस्तन जिनवचनं, नान्यत् । नन्त्यादि, सुप्रशस्तं—संवेगकारि, यत् यस्मिन् यस्मिन् काले यावत्प्रचरति 'भावसंयुक्तं भावार्थसारमिति गाथार्थः ।

मिस्से वा णाऊणं, जागयरे केइ दिट्ठिवायाइ ।

ततो वा निज्जूढं, सेसं ते चेव विअरंति ॥ १०१९ ॥

शिष्यान् वा ज्ञात्वा योग्यतरान् कांश्चन दृष्टिवादादि—व्याख्यानयितव्यम्, ततो वा दृष्टिवादादिः निर्यूढमाकृष्टं शेषं नन्त्यादि, तं एव योग्याः वितरन्ति तद्व्यभ्यां ददतीति गाथार्थः ।

निर्यूढलक्षणमाह—

सम्मं धम्मविसेसो, जहि य कसच्छेअतावपरिसुद्धो ।

वप्पिज्जइ निज्जूढं, एवंविहमुत्तमसुआइ ॥ १०२० ॥

सम्यग् धर्मविशेषः—पारमार्थिकः यत्र-ग्रन्थरूपे कपच्छेदतापपरिशुद्धः त्रिकोटीदोषवर्जितः वर्ण्यते—सम्यक् निर्यूढ—मेवविधं भवति, ग्रन्थरूपं तच्चोत्तमश्रुतादि, उत्तमश्रुतं सत्यपरिद्धा इत्येवमादीति गाथार्थः ॥ पं० व० ४ द्वार । (श्रोतृणामभावेऽपि व्याख्यानं दातव्यमिति 'अणुआग' शब्दे प्रथमभागे ३५१ पृष्ठे गतम् ।) व्याख्यानाङ्गं च व्याख्यानविधिः—अनुयोगेऽन्तर्भवति । विशेषः ।

वक्त्राणविहि—व्याख्यानविधि—पुं० । व्याख्यानस्य विधिः

व्याख्यानविधिः । शिष्याचार्यपरीक्षाभिधाने, आ० म० १ अ० । वक्त्राणयव्व—व्याख्यानयितव्यं—न० । कर्त्तव्यं व्याख्यानं, पं० व० ४ द्वार ।

वक्त्रायय—व्याख्यातरत—पुं० । विविधम्—अनेकप्रकारं प्रधानपुरुषार्थतयाऽऽरब्धशास्त्रार्थतया तपःसंयमानुष्ठानार्थत्वेन व्याख्यातो व्याख्यातो मोक्षः अशेषकर्मक्षयलक्षणा विशिष्टाकाशप्रदेशाख्यो वा तत्र रतो व्याख्यातरतः ।

आचार्यैकैकान्निमानायाधमुख्यतायिकज्ञानदर्शनसंपदुपेतं । "वहुमगं वक्त्राययंतं सच्चैव सगं गियइति तक्का जत्थं ण चिउज्जति" आचा० १ शु० ५ अ० ६ उ ।

वक्त्रार—वक्त्रार—पुं० । अपवर्गके, व्य० ६ उ० ।

वक्त्रारपञ्चय—वक्त्रार(वक्त्रार)वक्त्रारपर्वत—पुं० । वक्त्रार मध्ये गोप्यं क्षेत्रं द्वौ संभूय कुर्वन्तीति वक्त्रारकाः । तज्जातीयोऽयमिति वक्त्रारपर्वतः । गजदन्तापरपर्याये पर्वतः, ज० ४ वक्त्रार० । च० प्र० ।

मेरुर्दक्षिण द्वौ वक्त्रारका—

जम्बूद्वीपस्य पञ्चयस्य दाहिणं देवकुराण पुष्पावरं पामे एत्थं आसक्खंधगमरिमा अद्रचंदमंठाणमंठिया दा वक्त्रारपञ्चया पञ्चत्ता, तं जहा—वहुममा० जाव सोमणसे चैव, विज्जुप्पमे चैव । जम्बूद्वीपस्य उत्तरं उत्तरकुराण पुष्पावरं पामे एत्थं आसक्खंधगमरिमा अद्रचंदमंठाणमंठिया दा वक्त्रारपञ्चया पञ्चत्ता, तं जहा—वहुममतुल्ला० जाव गंधमायणे चैव मालयंते चैव । (मू०—८७ ×)

'जम्बू' इत्यादि 'पुष्पावरं पामे' ति पार्श्वशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धान् पूर्वपार्श्वं च, किंभूतं?—'एत्थं' ति प्रश्नापेक्षानापदश्यमानेन क्रमेण सामनस्यवित्युत्प्रभौ प्रश्नौ, किं भूतौ? अश्वस्कन्धसदृशावादौ निम्नौ पर्यवसानं उच्यते, यतो निषधसमीपं चतुःशतोच्छ्रितौ मेरुसमीपं तु पञ्चशतोच्छ्रिताविति । आह च—

वासहर गिगि तेणं, रुंदा पञ्चैव जोयणसयाइ ।

चत्तारि सउव्विद्धा, ओगाढा जोयणाण सयं ॥ १ ॥

पञ्चसण उव्विद्धा, ओगाढा पंच गाउयसयाइ ।

अंगुलअसंखभागा, विन्थिन्ना मंदरंतेणं ॥ २ ॥

वक्त्रारपञ्चयाणं, आयामो तीव्रजोयणसहस्सा ।

दोत्रि सया य नवहिया, लुच्च कलाओ चउएहं पि ॥ ३ ॥

इति, 'अवज्जचंद' ति अपकृष्टमर्द्धं चन्द्रस्यापार्द्धचन्द्रस्तस्य यत्संस्थानम् आकारो गजदन्ताकृतिरित्यर्थः, तेन संस्थितावपार्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितौ, अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थिताविति क्वचित्पाठः, तत्रार्द्धशब्देन विभागमात्रं विवक्ष्यते, न तु समप्रविभागतेति, ताभ्यां चार्द्धचन्द्राकारा देवकुरावः कृताः, अत एव वक्त्रारकारक्षेत्रकारिणौ पर्यंतौ वक्त्रारपर्वताविति 'जम्बू' इत्यादि तथैव नवरमपरपार्श्वं गन्धमादनः पूर्वपार्श्वं मालयवानिति । स्था० २ ठा० ३ उ० । (एकशैलवक्त्रारकूटवक्त्रारता 'एगसलकूड' शब्दे तृतीयभागे ३१ पृष्ठे गता ।)

जम्बूद्वीपे सीताया उभयकुले—

जम्बूद्वीपे दीवे मंदरस्य पञ्चयस्य पुरत्थिमेणं सीआए महाणईए उत्तरकूले चत्तारि वक्त्रारपञ्चया पञ्चत्ता, तं जहा—चिचकूडे पम्हकूडे णलिणकूडे एगसंलं । जम्बूद्वीपे दीवे मंदरपुरत्थिमेणं सीआए महाणईए दाहिणकूले चत्तारि वक्त्रारपञ्चया पञ्चत्ता । तं जहा—तिकूडे वेममणकूडे अजणे मायंजणे । (मू० ३०२ ×)

सीतोदाया उभयकूले—

जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पच्चत्थिमे णं सीओआए महाण्णिए दाहिणकूले चत्तारि वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-अंकावई पम्हावई आसीविसे सुहावहे । जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पच्चत्थिमे णं सीओआए महाण्णिए उत्तरं कूले चत्तारि वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-चंदपव्वए सूरपव्वए देवपव्वए णागपव्वए । (सू०-३०२×)

मन्दरस्य चतुर्विंश—

जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स चउसु वि दिमासु चत्तारि वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-सोमण्णं विज्जुप्पभे गंध-मायणे मालवंते । (सू०-३०२+) स्था० ४ ठा० २ उ० ।

जम्बूदीप सीताया महानद्याः—

जम्बूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमे णं सीयाए महान्दीए उत्तरं णं पञ्च वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-मालवए चित्तकूडे पम्हकूडे नल्लिणकूडे एगसेले (सू०-४३४+)

सीताया दक्षिण—

जंबूमन्दरस्स पुरओ सीयाए महाण्णिए दाहिणे णं पंच वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-तिकूडे वेसमण्णकूडे अंजणे मायंजणे सोमण्णं । (सू०-४३४ +)

सीतोदाया उभयकूले—

जंबूमंदरस्स पच्चत्थिमे णं सीओआए महाण्णिए दाहिणे णं पंच वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-विज्जुप्पभे अंका-वई पम्हावई आसीविसे सुहावए । जंबूमंदरस्स पच्चत्थिमे णं सीओआए महाण्णिए उत्तरं णं पञ्च वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-चंदपव्वए सूरपव्वए णागपव्वए देवपव्वए गन्ध-मायणे । (सू० ४३४ +)

कण्ठ्यश्चायं नवरं मालवन्तो गजदन्तकात् प्रदक्षिण्या मूत्रचतुष्टयोक्ता विंशतिर्वत्सकारगिरयोऽवगन्तव्या इति । स्था० ५ ठा० २ उ० ।

जम्बूदीप सीताया नद्या उभयतटे—

जंबूमंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमे णं सीयाए महान्दीए उभयतो कूले अट्ट वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-चित्तकूडे पम्हकूडे नल्लिणकूडे एगसेले तिकूडे वेसमण्णकूडे अंजणे मायंजणे । (सू०-६२७ +)

सीतोदाया उभयकूले—

जंबूमंदरस्स पच्चत्थिमे णं सीओआए महाण्णिए उभयतो कूले अट्ट वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-अंकावई पम्हा-वई आसीविसे सुहावहे चंदपव्वए सूरपव्वए नागपव्वए देवपव्वए । (सू०-६३७ +) स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

सीताया महानद्या उत्तरं—

धायइयण्डे दीवे पुरच्छिमइ णं मंदरस्स पव्वयस्स

पुरच्छिमे णं सीयाए महाण्णिए उत्तरे णं पञ्च वक्खार-पव्वया पप्पत्ता, तं जहा-मालवंते एवं जहा जम्बूदीवे तहा० जाव पोक्खरवरदीवड्डपच्चत्थिमइ वक्खारा । (सू० ४३४×) स्था० ५ ठा० २ उ० ।

सीताया उभयकूले—

जम्बूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमे णं सीयाए महान्दीए उभयओ कूले दस वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा--मालवंते चित्तकूडे विचित्तकूडे वंभकूडे० जाव सोमण्णं । जंबूमंदरस्स पच्चत्थिमे णं सीओआए महान्दी-ए उभयो कूले दस वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-विज्जुप्पभे० जाव गंधमायणे । एवं धायइयण्डपुरच्छिमइ वि वक्खारा भाणियव्वा० जाव पुक्खरवरदीवड्डपच्चत्थिम-इ । (सू०-७६८) स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सर्वेषां वत्सस्काराणामुच्चत्वादि—

सव्वे वि णं वक्खारपव्वया सीआसीओआ महान्दीओ मंदरपव्वयंते णं पंच पंच जोयणसयाइ उड्डं उच्चत्तेणं पंच पंच गाउयसयाइ उव्वेहेणं पप्पत्ता । (सू० १०८×)

‘सव्वे वि णं वक्खारं’ इत्यादि शीतादिनदीप्रत्यासत्तौ मरु-प्रत्यासत्तौ च पञ्चशतोच्चा इति. तथा—(स०) तत्र वर्ष-धरकूटानि शतद्वयमशीत्यधिकम् कथम् ? “लहुहिमवँ हिमवँ निसहं, एक्कारस् अट्ट नव य कूडाइ । नीलाडसु तिसु नव-गं, अट्टेक्कारस् जहासंखं ॥ १ ॥ ” एतेषां च पञ्च गुण-त्वात् वत्सस्कारकूटानि त्र्यशीत्यधिकचतुःशतीमंख्यानि । कथम् ? “विज्जुपद्ममालवंते, नव नथ संभसु सत्त सत्तेव । सोलसवक्खारंसु, चउरो चउरो य कूडाइ ॥ १ ॥ चत्वारि-एतेषां पञ्चगुणत्वात्, पञ्चगुणत्वं च जम्बूदीपादिमरूपल-क्षितक्षेत्राणां पञ्चत्वात्, सर्वाण्येतानि पञ्चशतोच्छ्रितानि । एवं मानुषोत्तरादिर्षाप, वैताड्यकूटानि तु सक्रोशपद्मयोजनो-च्छ्रयाणि, वर्षकूटानि तु ऋषभकूटादीन्यष्ट योजनोच्छ्रितानी-ति, हरिकूटहरिसहकूटवर्जनं विवह तयोः सहस्रोच्छ्रयत्वाद् । आह च—“विज्जुप्पमहगिकूडे, हरिस्सहो मालवंतवक्खारं । नंदणवणवलकूडे, उव्विद्धा जोयणसहस्सं ॥ १ ॥ ”

अथोच्चत्वादिकमाह—

सोमणसगंधमादणविज्जुप्पभमालवंताणं वक्खारपव्व-याणं मंदरपव्वयंतेणं पंच पंच जोयणसयाइ उड्डं उच्चत्ते-णं पंच पंच गाउयसयाइ उव्वेहेणं पप्पत्ता, सव्वे वि णं वक्खारपव्वयकूडा हरिहरिसहकूडवज्जा पंच पंच जोयण-सयाइ उड्डं उच्चत्तेणं मूले पंच पंच जोयणसयाइ आयाम-विकखंभेणं पप्पत्ता । (सू०-१०८) स० ५०० सम० ।

शीतासीतोदे प्रति वत्सस्कारमाह—

सव्वे वि णं वक्खारपव्वया सीयासीओआओ महाण्णिओ मंदरं वा पव्वयंतेणं पंच जोयणसयाइ उड्डं उच्चत्तेणं पंच गाउयसयाइ उव्वेहेणं । (सू०-४३४×)

‘सव्वे वि णं’ इत्यादि, सर्वेऽपि जम्बूदीपादिसम्बन्धिनः

'तेणं नि' शीताशीतोदं महानद्यौ प्रतीति लक्षणकृत्य न-
दीदिशीत्यर्थः, मन्दरं वा मेरुं वा पर्वतं प्रति तदिशीत्यर्थः,
तत्र मालवन्सौमनसविद्युत्प्रभगन्धमादनाः गजदन्ताकारप-
र्वता मेरुं प्रति यथाकृत्वरूपाः, शेषास्तु वक्षस्कारपर्वता महा-
नद्यौ प्रतीति । स्था० ५ ठा० २ उ० ।

वक्त्रवत्त-व्याप्तिम्-त्रि० । कर्मणि कर्त्तव्ये व्याकुले, व्य० ६
उ० । धर्मकथादिना (आच० ३ अ० ।) प्रयोजनान्तरोपगु-
ह्यं ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । " वाक्त्रवत्तचित्तेण न सुदु नार्यं,
सकुडले वा वयणं न वति " आचा० ।

वक्त्रवत्त-व्यापत्त-पुं० । चित्तैकतानताविच्छेदे, व्य० । (व्याप्ति-
पेण कार्यहानिप्रदर्शने तत्र दृष्टान्ताश्च ' अइंसस ' शब्दे,
प्रथमभागे २८ पृष्ठे उक्ताः ।)

वग-वक्-पुं० । वक्-अच् । वृ० नलोपः । स्वनामख्याते वि-
हग, स्वनामख्याते पुष्पवृक्षे कुर्वे, राक्षसभेदे, यो भीमेन ह-
तः । औषधादिपाचनयन्त्रभेदे, श्रीकृष्णेन हते दैत्यभेदे,
वाच० । अनन्तकायवनस्पतिभेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।
वृग-पुं० । शृगालाकृतौ हिंस्रजन्ता, आ० म० १ अ० ।

वगडा-वगडा-स्त्री० । परिच्छेप, व्य० ६ उ० ।
अथ वगडाया निक्षेपः कर्त्तव्यः, तमेवातिदेशेनाह—
एमेव होइ वगडा, चउव्विहा सा उ वत्तिपरिखेवो ।

दव्वम्मि तिप्पगारा, भावे समणेहि भुज्जंती ॥ ७ ॥
एवमेवापाश्रयवद्गडाऽपि नामादिभेदाच्चतुर्विधा भवति,
तत्र द्रव्यवगडा गृहसंबन्धी वृत्तिपरिक्षेपो मन्तव्यः, सा च
त्रिप्रकारा, तद्यथा—सचित्ता, अचित्ता, मिश्रा च । इयं
त्रिप्रकाराऽपि, यथा मासकल्पप्रकृते द्रव्यपरिक्षेप उक्तस्तथे-
व वक्तव्यः, भावे-भाववगडा श्रमणैः—साधुभिर्यो वृत्तिपरिक्षे-
पः परिभुज्यते सा मन्तव्या । वृ० २ उ० । (अत्रत्या 'तद्दोस'
शब्दे गाथा गता, तद्द्रव्याख्यां ' वसाहि ' शब्दे वक्ष्यामि ।)
(' परिक्खेव ' शब्दे पञ्चमभागे ५५२ पृष्ठे तन्निक्षेप उक्तः ।)

वगलग-अवलगक-पुं० । अलोपः । कुटुम्बानि, रा० ।

वगोडायक-वकोडायक-पुं० । स्यादेशप्रयुक्तस्वसंज्ञाप्रसिद्धे,
पुरुषविशेषे, पि० । (एष वकोडायकः 'माणपिंड' शब्देऽस्मि-
न्नव भागे २४१ पृष्ठे उक्तः ।)

वग-वर्ग-पुं० । वृजि वर्जने, वृज्यन्ते दूरतः परिह्रियन्ते रा-
गादयो दोषा अनेनेति वर्गः । विशेष० । " सर्वत्र लवरा-
चन्द्र " ॥ ८ । २ । २७६ ॥ इति रलोपः । प्रा० । आवश्यकं
समूहं, स० । न० । समुदायं, नि० १ श्रु० १ वर्गं १
अ० । अन्त० १ स्था० । कर्म० । समानजातीयवृन्दे, औ० ।
स० । जातीयप्रकृतीनां समुदाये, कर्म० ५ कर्म० । राशौ,
विशे० । आ० म० । अध्ययनानां समूहं, यथाऽन्तकृद्दशास्व-
ष्टौ वर्गा इत्यादि । न० । स्था० । गोवर्गवत् वर्गः ।
अनु० । तेनैव राशिना गुणेन, आच० ४ अ० । ज्ञा० ।
अ-क-च-ट-त-प-य-श-वर्गा इति परिभाषितेषु स्वरा-
दिषु हकारान्तेषु अक्षरसमूहेषु, नि० चू० १ उ० । पुरुषा-
पत्न्या स्त्रीपुत्रं, नि० चू० २० उ० ।

वल्क-पुं० । वंशादिवन्धनभूतायां वटादिन्वचि, भ० ८ श०
६ उ० । विशेष० ।

वर्गंत-वल्गत-त्रि० । वल्गनं कुर्वणं, " वर्गंततुंगरहपहा-
वियसमरभडा " वल्गतुरङ्गै रथैश्च प्रधाविताः वेगेन प्रवृ-
त्ता ये ते समरभटाश्चेति । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

वर्गचूलिया-वर्गचूलिका-स्त्री० । वर्गोऽध्ययनानां समूहो य-
थाऽन्तकृद्दशास्वष्टौ वर्गा इत्यादि, तेषां चूलिका । सांक्षिपिकद-
शानां प्रथमं अध्ययनं उत्कालिकश्रुतविशेषे, स्था० १० ठा०
३ उ० । न० । पा० ।

वर्गण-वल्गन-न० । उत्कृद्देन, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० । स्था० ।
आ० म० । औ० । उल्लङ्घनेन, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । मल्लवद्
(नि० चू० १ उ०) उल्लङ्घनेन, भ० ११ श० ११ उ० । आ० म० ।
वर्गणा-वर्गणा-स्त्री० । सजातीयवस्तुसमुदायं वर्गराशौ,
विशे० । आ० म० । क० प्र० । कर्म० । अष्ट० । विशे० ।

उदारवैक्रियादिवर्गणाः—

ओराल विउव्वा हा-र तेय-भासा ण्णाण-मण कम्मे ।

अह दव्ववर्गणाणं, कमो विवज्जासओ खेत्ते ॥ ६३१ ॥

एतां निर्युक्तिगाथां भाष्यकारः ' कुविकर्णगोप ' इत्युदा-
हरणपूर्वकं विस्तरतः स्वयमेव व्याख्यास्यतीति ।

तथा च भाष्यम्—

कुड्यप्पगोविससो-वलक्खणो वम्मओ विणेयाणं ।

दव्वाइवर्गणाहिं, पोगलकायं पयंमेति ॥ ६३२ ॥

आह—किमर्थं पुनरेता वर्गणाः प्ररूप्यन्ते ?, उच्यते—कुविकर्ण-
स्य गोमण्डलाधिपतेर्गावस्तासां परस्परं विशेषस्य यदुपलक्ष-
णं परिज्ञानं तदौपम्यात्तददृष्टान्ताद्विनयानामसंमोहार्थं द्रव्या-
दिवर्गणाभिः, आदिशब्दात्-क्षेत्रवर्गणाभिः, कालवर्गणाभिः,
भाववर्गणाभिश्च समस्तमपि पुद्गलास्तिकायं विभज्य तीर्थकर-
गणधराः प्रदर्शयन्तीति गाथाऽन्तरार्थः । अथ भावार्थ उच्यते—
इह भरतक्षेत्रे मगधजनपदे प्रभूतगोमण्डलस्वामी कुविकर्णो
नाम गृहपतिरासीत् । स च तासां गवामतिबहुत्वात् सह-
स्रादिंसख्यापरिमितानां पृथक् पृथक् अनुपालनार्थं प्रभू-
तान् गोपालांश्चेक । ते च तासु परस्परं मीलितान्सु गोष्वा-
त्मीया आत्मीयाः सम्यग्जानन्तः सन्तो नित्यं कलहमका-
रुः । तांश्च तथाऽन्योन्यं विवदमानानुपलभ्यासौ तेषामव्या-
मोहार्थं कलहव्यवच्छिन्नये शुक्लकृष्णरक्तकुर्वारादिभेदभिन्नानां
गवां प्रतिगोपालं सजातीयगोसमुदायरूपा भिन्ना वर्गणा
व्यवस्थापितवानिति एष दृष्टान्तः । अथोपनय उच्यते—इह
गोमण्डलप्रभुकल्पस्तीर्थकरो गोपतुल्येभ्यः स्वशिष्येभ्यो
गोसमूहमानं पुद्गलास्तिकायं तदसंमोहार्थं परमाणवादिवर्ग-
णादिविभागेन निरूपितवानिति ।

एता एव वर्गणाः " ओरालविउव्व " इत्यादि-

गाथां व्याचिख्यासुर्निरूपयितुमाह—

एगा परमाणूणं, एगुत्तरवड्डिया तओ कमसो ।

संखेज्जपएसणं, संखेज्जा वर्गणा होंति ॥ ६३३ ॥

ततो संखाईआ, संखाईयप्पएसमाणूणं ।

ततो पुणो अणंता-णंतपएसण गंतूणं ॥ ६३४ ॥

ओरालियम्म गहण-प्पाओग्गावर्गणा अणंताओ ।

वर्गणा एकोत्तरवृद्ध्या निरन्तरमेव लोके सदैव प्राप्यन्ते, न पुनरेकोत्तरवृद्धिरेतास्वन्तराले कदापि शुभ्रतीति भावः ।

“ चउधुवणंतरं ” इत्यादि व्याचिख्यासुराह—

धुवणंतराह चत्ता-रि जं धुवाई अणंतराई च ।

भेयपरिणामओ जा, मरीरजोग्गत्तणाभिपुहा ॥६४७॥

संधदुग्देहजोग्ग-त्तणेण वा देहवर्गणाउ त्ति ।

सुहुमोदरगयवायर-परिमाणो मीसयस्संधो ॥६४८॥

ततोऽशून्यान्तरवर्गणानामुपरि ध्रुवानन्तराणि चत्वारि वर्गणाद्रव्याणि भवन्ति, यद्यस्मात्तानि ध्रुवाणि सर्वकालभार्यानि, अनन्तराणि च निरन्तरैकोत्तरवृद्धिभाज्यीति । इदमुक्तं भवति—आद्या ध्रुवानन्तरवर्गणा अनन्ता भवन्ति, एवमेतावत्यो द्वितीयाः, तृतीयाः, चतुर्थ्यश्च वाच्याः । ध्रुववर्गणाः प्रागप्युक्ताः, परं ताभ्य एता भिन्ना एव न पुनस्तास्वन्तर्भवन्ति, अतिसूक्ष्मपरिणामत्वाद्बहुद्रव्योपचितत्वाच्चेति पृथगुक्ताः । आह—ननु भवत्वेवम्, केवलं यद्येता निरन्तरमेकोत्तरवृद्धिभाजस्तर्हि चातुर्विधे किं कारणम् ? सत्यम्, किंतु चतसृणामपि वर्गणानां मध्येष्वेव निरन्तरैकोत्तरवृद्धिः प्राप्यते, अन्तरालेषु पुनस्तस्यास्त्वृत्तिसंभवे सत्येव भिन्नवर्गणारम्भः, अन्यद्वा—किंचिद्वर्णादिपरिणामवैचित्र्यं तद्देवारम्भे कारणम्, इति बहुश्रुता विदन्तीति । एवं वक्ष्यमाणतनुवर्गणास्वपि वाच्यमिति । एतासां चतसृणां ध्रुवानन्तरवर्गणानामुपरि प्रत्येकमेकोत्तरवृद्धियुक्तानन्तरवर्गणात्मिकाश्चतस्र एव तनुवर्गणा भवन्ति, एताश्च तनूनामौदारिकादिशरीराणां भेदाऽभेदपरिणामाभ्यां योग्यत्वाभिमुखा इति तनुवर्गणा-देहवर्गणा उच्यन्ते । अथवा-वक्ष्यमाणमिश्रस्कन्धाच्चित्तस्कन्धद्वयस्य तनुर्देहः शरीरं मूर्तिरिति यावत् तद्योग्यत्वाभिमुखा वर्गणाः । अथ मिश्रस्कन्धस्वरूपं विवरीपुराह—‘ सुहुमो ’ इत्यादि । ‘ दग्गय ’ चिद्वर्गण इदं प्रासस्तद्योग्यत्वाभिमुख्येन वादरः परिणामो येषां-ऽसां दग्गतवादरपरिणामः, अनन्ताऽनन्तपरमाणुप्रचितः सूक्ष्मपरिणाम एवपद्वादरपरिणामाभिमुखः स्कन्धा मिश्र इत्यर्थः । (विशेषः) (‘ संध ’ शब्दे तृतीयभागे ६६६ पृष्ठे चित्तमहास्कन्धवृत्तव्यता गता ।)

अथ ‘ विवज्जासओ सन्ते ’ एतद्व्याचिख्यासुः

क्षेत्रादिवर्गणास्वरूपमाह—

एगपएमोगाढा-ण वर्गणंगा पएसवुद्धीए ।

संखेजोगाढाणं, संखेजा वर्गणा ततो ॥६४७॥

ततो संखाईया, ऽसंखाईयप्पएसमाण्णाणं ।

गंतुमसंखेजाओ, जोग्गाओ कम्मणो भणिया ॥६४८॥

ततो संखाईया, तस्सेद पुणो हवंति जोग्गाओ ।

माणमदव्वाईण वि, एवं तिविगप्पमेक्केक्कं ॥६४९॥

विपर्यासतो-विपर्यासेन पश्चान्मुखः क्षेत्रविषयो वर्गणाक्रमो वेदितव्यः, न तु द्रव्यवर्गणावदिति भावः । इदमुक्तं भवति-परमाणूनां ह्यणुकाद्यनन्तराणुकपर्यन्तस्कन्धानां चैकाकाशप्रदेशावगाहिनां सर्वेषामप्येका वर्गणा, द्रव्यणुकाद्यनन्तराणुकपर्यन्तस्कन्धानामेव द्विप्रदेशावगाहिनां द्वितीया वर्गणा, त्र्यणुकाद्यनन्तराणुकपर्यन्तरस्कन्धानामेव त्रिप्रदेशावगाहिनां

तृतीया वर्गणा, एवमेकैकप्रदेशवृद्ध्या संख्येयप्रदेशावगाहिनां स्कन्धानां संख्येया वर्गणाः, ततोऽसंख्येयप्रदेशावगाहिना-मपि स्कन्धानां प्रदेशवृद्ध्या ऽसंख्येया वर्गणा गत्वा ऽतिलङ्घ्या-संख्येयप्रदेशावगाहिस्कन्धानामेव एकैकाकाशप्रदेशवृद्ध्या वर्द्धमानाः कर्मणा ग्रहणयोग्या असंख्येया वर्गणास्तीर्थकर्म-भणितः । ततोऽनन्तरमल्पपरमाणुनिष्पन्नत्वाद्वादरपरिणा-मत्वेन बहुकाशप्रदेशावगाहित्वाच्च तस्यैव कर्मणाऽग्रह-णयोग्या एकैकाकाशप्रदेशवृद्ध्या वर्द्धमाना असंख्येया वर्गणा भवन्ति । ततश्चैवमेकैकाकाशप्रदेशावगाहवृद्ध्या वर्द्धमाना मनसोऽप्यसंख्येया अग्रहणवर्गणाः पुनरेतावत्य एव तस्यैव ग्रहणवर्गणाः पुनरेतावन्प्रमाणा एव तस्यैवाग्रहणवर्गणा वाच्याः । एवमानापानयोः, भाषायाः, नैजसस्य, आहार-कस्य, वैक्रियस्य, औदारिकस्य चायोग्ययोग्यायोग्यवर्गणानां क्षेत्रतोऽपि प्रतिलोमे त्रयं त्रयं प्रत्येकमायोजनीयमिति । ध्रुवादिवर्गणास्कन्धा अपि प्रत्येकमङ्गुलामसंख्येयभागप्रदेशा-वगाहिनाऽवगन्तव्याः, परं तच्चिन्तेह न कृता, जीवैः शरी-रादौ कचिदप्यनुपयुज्यमानत्वेन ध्रुवादिवर्गणानामग्रहणाद् । अथवा—कर्मणाऽग्रहणवर्गणानां मध्ये तासामप्यन्तर्भायो द्रष्टव्यः । द्रव्यवर्गणाधिकारो तु पृथगेतस्त्वरूपमात्रज्ञापनार्थं विस्तरेण कृता तच्चिन्तेति मन्तव्यमिति । कालभावव-र्गणास्तु समयापमयादिस्थितिमात्रं वर्णनादिमात्रं चार्हो-कृत्य सामान्येन वक्ष्यन्ते । अतस्ताभिः सर्वोऽपि पुद्गलास्ति-कायः संगृह्यते इति भावनीयामिति । तदेवमभिहिताः क्षेत्र-वर्गणाः ।

अथ कालवर्गणाः प्राह—

एगा समयटिईणं, संखेजा संखममयटिइयाणं ।

होति असंखेजाओ, तओ असंखेजममयाणं ॥६५०॥

विवक्षितपरिणामेन य एकैकसमयमात्रस्थितयस्तेषां स-र्वेषामप्येका वर्गणा, ते पुनरविशेषण परमाणवः स्कन्धाश्च मन्तव्याः, एवमेकैकसमयवृद्ध्या संख्येयसमयस्थितीनां पर-माणवादीनां संख्येया वर्गणाः, असंख्येयसमयस्थितीनां त्व-संख्येया वर्गणा भवन्ति । एवमेतानिः सर्वोऽपि पुद्गलास्ति-कायः संगृह्यते, एकसमयाद्यसंख्येयसमयान्तायाः स्थिते-र्वहिः पुद्गलानां स्थितरेवाभावादिति ।

अथ भाववर्गणाः प्राह—

एगाएगगुणाणं, एगुत्तरवड्डिया तओ कमसो ।

संखेजगुणाणं तओ, संखेजा वर्गणा होति ॥६५१॥

संखाईयगुणाणं, संखाईया य वर्गणा ततो ।

होति अणंतगुणाणं, दव्वाणं वर्गणाऽणंता ॥६५२॥

वण्णरमगन्धफासा, ण होति वीसं समासभेएणं ।

गुरुलहुअगुरुलहूणं, वायरसुहुमाण दो वर्गणा ।

एकगुणानामेकगुणकृष्णानामित्यर्थः, परमाणूनां स्कन्धा-नां च सर्वेषामप्येका वर्गणा, कृष्णवर्णगुणद्वययुक्तानां तु-परमाणवादीनां द्वितीया वर्गणा, कृष्णवर्णगुणत्रययुक्ता-नां तु तेषां तृतीया वर्गणा । एवमेकैकगुणवृद्ध्या संख्ये-यकृष्णवर्णगुणानां संख्येया वर्गणाः, असंख्येयकृष्णवर्णगु-णानामसंख्येया वर्गणाः, अनन्तकृष्णवर्णगुणानामनन्ता व-

गणा भवन्ति । एवमेकगुणनीलानाम्, संख्येयगुणनीला-
नाम्, असंख्येयगुणनीलानाम्, अनन्तगुणनीलानामपि
वाच्यम् । एवं कृष्ण-नील-लोहित-हारिद्र-शुक्ललज्जणाः पञ्च
वर्णाः, सुरभीतगै ह्यो गन्धाः, निष्क-कटु-कषाया-ऽऽम्ल-म-
धुराः पञ्च रसाः, कर्काश-मृदु-गुरु-लघु-शीतो-ष्ण-स्नि-
ग्ध-रूक्षास्त्वष्ट्रा स्पर्शाः, एवमेतेषु वर्णगन्धादिगत-
विंशतिभेदेषु प्रत्येकं सर्वत्रैकगुणानामेका, संख्येयगुणानां
संख्येयाः, असंख्येयगुणानामसंख्येयाः, अनन्तगुणाना-
मनन्ता वर्गणा वाच्याः । नवरं यो यत्र वर्णगन्धादि-
भेदस्तत्र तदेभिलाषः कार्ये इति । तथा गुरुलघुपर्यायाणां
बादरपरिणामान्वितवस्तुनामेका वर्गणा, अगुरुलघु-
पर्यायाणां तु सूक्ष्मपरिणामपरिणतवस्तुनामेका वर्गणा,
एवमेतौ द्वावेव वर्गौ भवतः । तद्वमेताभिर्भाववर्ग-
णाभिः सर्वोऽपि पुद्गलास्तिकायः संगृह्यते, यथोक्त-
वर्णादिभावभ्योऽन्यत्र पुद्गलानामभावादिति । विंश० ।

सम्प्रति प्रदेशबन्धस्यावसरः, ते च प्रदेशाः कर्मवर्ग-
णास्कन्धानां सम्बन्धिनो जीविनात्मसात्क्रियन्ते अतः क-
र्मवर्गणास्वरूपं वक्तव्यम् । तच्च प्राचीनवर्गणास्वरूपं
निगदिते ज्ञातुं शक्यमतः प्रसङ्गतः शेषवर्गणास्वरूप-
मपि निगदनीयम् । शेषाः पुनरौदारिकाद्याः, ताश्च ग्रह-
णप्रायोग्याऽग्रहणप्रायोग्यभेदाद् द्विधा, अत एकाणुकद्वय-
णुकादिस्कन्धनिष्पन्ना अग्रहणवर्गणाद्याः कर्मवर्गणाव-
साना वर्गणाः सजानीयद्रव्यसमुदायरूपा निरूपयन्नाह—

सेसम्मि दुहा इग दुग-गुगाइ जा अभवणंतगुणियाणु ।
खंधाउरलो चिय व-गणाउ तह अग्रहणंतरिया ॥७५॥

‘सेसम्मि दुह’ति पदम् अनुबन्धबन्धाधिकारे बहुभिः प्रका-
रैर्व्याख्यातमित्यनुभागबन्धः समर्थितः । अणुकशब्दः प्रत्ये-
कं सम्बध्यते । ततः केवलोऽणुवाणुकः—परमाणुरित्य-
र्थः । एकोऽणुको यत्र स एकाणुः, द्वौ अणुकौ
यत्र स द्व्यणुकः, एकाणुकद्व्यणुकस्कन्धा आदियेषां त्र्य-
णुकादीनां ते एकाणुकद्व्यणुकादयः । “ मयूरख्यंसकेत्या-
दयः ” (३—१—११६) इति मध्यमपदलोपी समासः ।
विभक्तिलोपश्च प्राकृतत्वात् । किमवसाना इत्याह—“ जा-
अभवणंत ” त्यादि । यावदित्यवयवं पर्यवसानार्थं अभव्ये-
भ्योऽनन्तगुणिताः, उपलज्जन्त्वात् सिद्धानामनन्तभागेऽ-
णवो येषां ते अभव्यानन्तगुणिताणवः । गमकत्वात्समासः ।
स्कन्धाः द्विपरमाणवादिरूपाः । अयमर्थः—एकाणुकद्व्यणु-
कादयः स्कन्धाः एकैकपरमाणुवृद्ध्या तावन्नया यावदभव्ये-
भ्योऽनन्तगुणैः सिद्धानन्तभागवर्तिभिः परमाणुभिर्निष्पन्ना-
स्ते स्कन्धा एवभूताः । किमित्याह—औदारिकोचितवर्गणाः
भवन्ति । तत्रोदाराः स्फारतामात्रसारा वैक्रियादिशरीरपु-
द्गलापेक्षया स्थूला इत्यर्थः । तैरित्थंभूतैः पुद्गलैर्निष्पन्नमौदारि-
कशरीरं तस्यौदारिकस्य निष्पत्तौ कर्तव्यायामुचिता-योग्या
औदारिकोचिताः, ताश्च ता वर्गणाश्च समानजातीयपुद्गलस-
मूहामिका औदारिकोचितवर्गणा भवन्तीत्युक्तार्थः । भावा-
धस्त्वयम्—इह समस्तलोकाकाशप्रदेशेषु ये केचन एकाकिनः
परमाणवो विद्यन्ते तत्समुदायः सजानीयत्वादेका वर्गणा,
एवं द्विप्रदेशिकानामनन्तानामपि स्कन्धानां सजानीयत्वा-

त् द्वितीया वर्गणा, त्रिप्रदेशिकानामनन्तानामपि स्कन्धा-
नां सजानीयत्वात् तृतीया वर्गणा, एवमेकैकपरमाणु-
वृद्ध्या संख्येयप्रदेशिकानामनन्तानामपि स्कन्धानां सजा-
तीयसमुदायरूपाः संख्याता वर्गणाः, असंख्यातप्रदेशिक-
स्कन्धानामेकैकपरमाणुवृद्धानामसंख्येया वर्गणाः, अनन्त-
परमाणुनिष्पन्नस्कन्धानामनन्ता वर्गणाः, अनन्तानन्तप्रदे-
शिकानां स्कन्धानामनन्तानन्तवर्गणाः, सर्वा अप्येता
अल्पपरमाणुमयत्वेन स्थूलपरमाणुतया च स्वभावाज्जी-
वानां ग्रहं न समागच्छन्तीत्यग्रहणा वर्गणा एताः सर्वा
अप्युच्यन्ते । एताश्च सर्वाः समतिक्रम्य अभव्यानन्तगुणैः
सिद्धानन्तभागवर्तिभिः परमाणुभिर्निष्पन्नाः स्कन्धाराख्या
ग्रहणप्रायोग्या जघन्यादौदारिकवर्गणा भवन्ति । तत आर-
भ्येकैकपरमाणुवृद्धस्कन्धारब्धा औदारिकशरीरयोग्योक्तु-
ष्टवर्गणा यावदेता अपि जघन्याोक्तुष्टमध्यवर्तिन्योऽन-
न्ता वर्गणा भवन्ति । यतो जघन्यायाः सकाशादुक्तुष्टा-
या अनन्तभागाधिकत्वं वच्यते, अनन्तभागश्चानन्तपर-
माणुमयः, तत एकांतरप्रदेशोपचयं सति मध्यवर्तिनीना-
मानन्त्यं न विरुध्यते । “तह अग्रहणंतरिया” ति तथा तेनैक-
कपरमाणुपचयरूपेण प्रकारेणाग्रहणान्तरिता अग्रहणवर्ग-
णान्तरिता वर्गणा भवन्ति । एतदुक्तं भवति—औदारिक-
शरीरोक्तुष्टवर्गणाभ्यः परत एकपरमाणुसमधिकस्कन्धरू-
पा वर्गणा औदारिकशरीरस्यैव जघन्याऽग्रहणप्रायोग्या,
ततो द्विपरमाणुवधिकस्कन्धरूपा द्वितीया अग्रहणप्रायो-
ग्या, एवमेकैकपरमाणुवधिकस्कन्धरूपा वर्गणास्तावद्वाच्या
यावदुक्तुष्टा अग्रहणप्रायोग्या वर्गणा भवन्ति । जघन्याया-
श्च वर्गणायाः सकाशादुक्तुष्टा वर्गणा अनन्तगुणा । गु-
णकारश्चाभव्यानन्तगुणसिद्धानन्तभागकलपर्याशिप्रमाणो द्र-
ष्टव्यः । एतासां चाग्रहणप्रायोग्यतादौदार्िकं प्रति प्रभूतपर-
माणुनिष्पन्नत्वात् सूक्ष्मपरिणामत्वाच्च वेदितव्यंति ।

एमेव विउव्वाहा-गतेयभासाणुपाणमणकम्मे ।

सुहुमा कम्मविगाहा, उणूणंगुलअमंखंसा ॥ ७६ ॥

एवमेव, वकारलोपः “ यावत्तावज्जीवितवत्तमानावट-
प्रावारकंदेवकुलैवमेव वः ” ॥२११७१॥ इति प्राकृतसूत्रे-
ण, पूर्वोक्तौदारिकशरीरग्रहणप्रायोग्याग्रहणप्रायोग्यवर्गणा-
न्यायेन वैक्रियाहारक-तेजस-भाषाऽऽना-पान-मनः-कर्म-
विषया वर्गणा भवन्ति । तत्र विधिना—नानाप्रकारा क्रिया
विक्रिया, तथा च तज्जेतुभूतायाः क्रियायाः वैक्रियसमुद्धान-
कण्णदण्डनिसर्गादिर्विवधत्वं प्रक्षप्यादिषु निर्दिष्टमेव, औ-
दारिकाद्यपेक्षया वा विशिष्टा-विलज्जणा वा क्रिया विक्रिया,
तस्यां भवं वैक्रियं शरीरम्, तथा अपूर्वार्थग्रहणादिनिमित्त-
मुत्कृष्टतो हस्तप्रमाणं चतुर्दशपूर्वविदाऽऽह्रियन्ते-गृह्यन्ते यत्त-
दाहारकम्, “कृद्धुलम्” (५ । १ । २) इति कर्मणि णकः यथा
पादहारक इत्यादौ । यद्वा—आह्रियन्ते—गृह्यन्ते सूक्ष्मा जी-
वादयः पदार्थाः केवलिसमीपेऽनेनेति निपातनादाहारकम् ।
तथा आहारपाककारणभूतास्तेजोनिर्गतेतवश्चोष्णाः पुद्ग-
लास्तेज इत्युच्यन्ते, तेजसा निवृत्ते तेजसं शरीरं सूक्ष्मादि-
लिङ्गमयम्, तथा—भाषणं भाषा । तथा आनापाना-
च्छ्वासनिःश्वासः । तथा—मन्यते-चिन्त्यत वस्त्वेनैर्न मनः ।
तथा—कामेणा नाम कर्मोत्तरप्रकृत्या निवृत्तं कामेण ज्ञानात्त-

र्णयाद्यष्टविधकर्मस्वप्रायोग्यपुद्गलानां गृहीतानां तत्तद्रूपेण परिणामजनकमित्यर्थः । ततो वैक्रियादिनिष्पत्तिरयोग्याः पुद्गलवर्गणा अपि वैक्रियादिशब्दैः प्रोच्यन्ते, यावज्ज्ञानाव-
रणाद्यष्टविधकर्मपरिणामहेतुकं दलिकमपि कर्मणवर्गणं ततो वैक्रियं चाहारकं च तैजसं च भाषा चाऽऽनापानश्च मनश्च कर्मणं चेति समाहारद्वन्द्वस्तस्मिन् वैक्रियाहारकतैजसभा-
षाऽऽनापानमनः कर्मणः । एता वैक्रियाद्या वर्गणा अग्रहणवर्ग-
णान्तरिता भवन्ति इत्युत्तरार्थः । भावार्थस्त्वयम्-तत्र या पू-
र्वमौदारिकं प्रति प्रभूतपरमाणुनिष्पन्नत्वात्सूक्ष्मपरिणामत्वा-
च्चाग्रहणप्रायोग्या वर्गणा उक्तास्ता एव वैक्रियं प्रति स्वल्प-
परमाणुनिष्पन्नत्वात् स्थूलपरिणामत्वाच्चाग्रहणप्रायोग्या
वर्गणा वदितव्याः । ततोऽग्रहणप्रायोग्यात्कृष्टवर्गणापेक्षया च
एकपरमाणुवधिकस्कन्धरूपा वर्गणा वैक्रियशरीरप्रायोग्या
जघन्या वर्गणा, ततो द्विपरमाणुवधिकस्वरूपा द्वितीया
वैक्रियशरीरस्य ग्रहणप्रायोग्या वर्गणा, एवमेकैकपरमाणुव-
धिकस्कन्धरूपा वैक्रियशरीरप्रायोग्या वर्गणास्तावद्वाच्या
यावदुत्कृष्टा ग्रहणप्रायोग्या वर्गणा भवति, जघन्यायाश्चोत्कृष्टा
अनन्तगुणंति । एवं सर्वत्र वैक्रियशरीरोत्कृष्टवर्गणापेक्षया
चैकपरमाणुवधिकस्कन्धरूपा जघन्या अग्रहणप्रायोग्या च—
र्गणा । ततो द्विपरमाणुवधिकस्कन्धरूपा द्वितीया अग्रहणप्रा-
योग्या । एवमेकैकपरमाणुवधिकस्कन्धरूपा अग्रहणप्रायोग्या-
वर्गणास्तावद्वाच्या यावदुत्कृष्टा अग्रहणप्रायोग्या वर्गणाः ।
एताश्च प्रभूतद्रव्यनिष्पन्नत्वात् सूक्ष्मपरिणामोपेतत्वाच्च
वैक्रियशरीरस्य अग्रहणयोग्याः । आहारकस्याप्यल्पपरमाणु-
निष्पन्नत्वाद्वादर्पणिणामोपेतत्वाच्चाग्रहणयोग्या, एवमुत्तर-
त्रापि भावना कार्या । अग्रहणप्रायोग्यात्कृष्टवर्गणापेक्षया चै-
कपरमाणुवधिकस्कन्धरूपा वर्गणा आहारकशरीरप्रायोग्या
जघन्या वर्गणा, जघन्याया उत्कृष्टान्ताः । एता अपि यथोत्तर-
मेकांत्तरपरमाणुवृद्धिमत्स्कन्धारब्धा अनन्ता भवन्ति, तत-
स्तदुपरि रूपाधिकस्कन्धारब्धा आहारकतैजसयोरुक्तादेव
हेतोरयोग्या जघन्या अग्रहणवर्गणा, जघन्याया उत्कृष्टान्ताः ।
एता अप्येकांत्तरपरमाणुवृद्धिमत्स्कन्धारब्धा अनन्ता एव
मन्तव्याः । तदुपरि च रूपाधिकस्कन्धारब्धा तैजसशरीर-
निष्पादनहेतुजघन्या तैजसशरीरवर्गणा, जघन्याया उत्कृष्टां
यावदेता अप्येकांत्तरपरमाणुवृद्धिमत्स्कन्धारब्धा अनन्ता एव म-
न्तव्याः । तदुपरि चैकांत्तरपरमाणुवारब्धाः स्कन्धाः प्रागुक्त-
हेतोरिव तैजसभाषयोरयोग्यत्वादनन्ता अग्रहणवर्गणा वा-
च्याः । तदुपरि रूपाधिकस्कन्धारब्धा जघन्या भाषाव-
र्गणा यां भाषार्थं जीवोऽवलम्बन्ते, यां च गृहीत्वा चतुर्विध-
भाषात्वेन परिणमस्य विसृजतीति भावः । जघन्याया उत्कृष्टां
यावदेता अप्येकांत्तरपरमाणुवृद्धिमत्स्कन्धारब्धा अनन्ता
ज्ञेयास्तदुपरि च रूपाधिकस्कन्धारब्धा जघन्या अग्रह-
णवर्गणा जघन्यामादौ कृत्वोत्कृष्टां यावदेता अप्येकांत्तर-
परमाणुवृद्धिमत्स्कन्धारब्धा अनन्ता अवसेयाः । तदुपरि
रूपाधिकस्कन्धारब्धा जघन्या आनापानवर्गणा भवति,
यां गृहीत्वा आनापानभावं नयति, जघन्याया आरभ्योत्कृष्टां
यावदेता अप्येकांत्तरपरमाणुवृद्धिमत्स्कन्धारब्धा अनन्ता मन्त-
व्याः । ततस्तदुपरि पुनरेकांत्तरस्कन्धारब्धा जघन्याया
उत्कृष्टान्ता अनन्ता एवाग्रहणवर्गणा वाच्याः । तदुत्कृष्टा अ-
ग्रहणवर्गणापरि रूपे प्रक्षिप्तं जघन्या मनोनिष्पत्तिहेतुमनो-

वर्गणा भवति, यां गृहीत्वा जीवः सत्यासत्यादिचतुर्विधमनो-
योगभावेन परिणमस्य चिन्तयति, जघन्याया उत्कृष्टा-
न्ताः, एता अप्येकांत्तरपरमाणुवृद्धिमत्स्कन्धारब्धा अन-
न्ता अवसेयाः । ततस्तदुपरि एकैकपरमाणुवृद्धिमत्स्कन्धा-
रब्धा जघन्याया उत्कृष्टवर्गणान्ता अनन्ता अग्रहणवर्गणाः ।
तत उत्कृष्टाग्रहणवर्गणापरि रूपे प्रक्षिप्तं जघन्या ज्ञाना-
वर्गणादिहेतुभूता कर्मणवर्गणा भवति जघन्याया उत्कृष्टां
यावदेता अप्येकांत्तरपरमाणुवृद्धिमत्स्कन्धारब्धा अनन्ता
मन्तव्याः । औदारिकादिवर्गणा आदौ कृत्वा जघन्यमध्य-
मोत्कृष्टा अग्रहणग्रहणप्रायोग्या वर्गणाः । औदारिकाग्रहणव-
र्गणाः १ औदारिकग्रहणवर्गणाः २ अग्रहणवर्गणाः ३ वैक्रिय-
ग्रहणवर्गणाः ४ अग्रहणवर्गणाः ५ आहारकवर्गणाः ६ अग्रहण-
वर्गणाः ७ तैजसग्रहणवर्गणाः ८ अग्रहणवर्गणाः ९ भाषावर्गणाः १०
अग्रहणवर्गणाः ११ आनापानवर्गणाः १२ अग्रहणवर्गणाः १३
मनोग्रहणवर्गणाः १४ अग्रहणवर्गणाः १५ कर्मणग्रहणवर्गणाः
१६ एवमेता औदारिकाद्याः कर्मणवर्गणावसाना वर्गणाः
प्ररूपिताः । इत ऊर्द्धमन्यत्र कर्मप्रकृत्यादिष्वन्या अपि भूवा-
चित्ताद्या वर्गणा निरूपिताः, ताश्चैवानुपयोगित्वेन नोक्तास्तत्र
एवावसेयाः, संक्षेपसूचिसत्त्वानुग्रहाद्यत्वात्प्रस्तुतप्रारम्भस्ये-
ति । उक्ता वर्गणाः, एताश्च बहुतरपरमाणुनिचयरूपा अभि-
हिताः, अतः कियन्मात्रं क्षेत्रं ता व्याप्नुवन्तीत्याह—“सुदुमा-
कम्मे”त्यादि एता औदारिकाद्या वर्गणाः कमात् कमेणात्तरो-
त्तरपरिपाट्या सूक्ष्मा ज्ञातव्याः । अयमर्थः—प्रथममग्रहण-
वर्गणा औदारिकस्य सूक्ष्माः, ततस्तस्यैव ग्रहणवर्गणाः
सूक्ष्माः, ततस्तस्यैव अग्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः । ततो वैक्रिय-
स्य ग्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः, ततस्तस्यैवाग्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः ।
तत आहारकग्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः, ततस्तस्यैवाग्रहणव-
र्गणाः सूक्ष्माः । ततस्तैजसस्य ग्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः, तत-
स्तदग्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः । ततो भाषाग्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः,
ततस्तदग्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः, । तत आनापानग्रहणवर्गणाः
सूक्ष्माः, ततस्तदग्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः । तत आनापानग्र-
हणवर्गणाः सूक्ष्माः, ततस्तदग्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः, त-
तो मनोग्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः, ततस्तदग्रहणवर्गणाः सू-
क्ष्माः, ततः कर्मणग्रहणवर्गणाः सूक्ष्मा इति । “अवगाहो
ऊर्णगुलसंख्यसु” चि अवगाहन्ते अवस्थानं कुर्वन्ति
वर्गणा यस्मिन्नावगाहोऽवस्थानक्षेत्रम्, स च कियन्मात्र
इत्याह—ऊर्णानाङ्गुलासंख्ययांशो न्यूनो न्यूनतरोऽङ्गुलस्या-
संख्ययांशोऽङ्गुलासंख्ययांशो यत्र स तथा । एतदुक्तं भवति
पुद्गलद्रव्याणां हि यथा यथा प्रभूतपरमाणुनिचयः संप-
द्यत तथा तथा सूक्ष्मसूक्ष्मतरः परिणामः संजायते, तत
औदारिकवर्गणाः स्कन्धानामवगाहनाङ्गुलासंख्यभागः, स
एव तदग्रहणवर्गणानां न्यूनः । स एव वैक्रियग्रहणवर्गणा-
नां न्यूनः, तदग्रहणवर्गणानां स एव न्यूनः । आहारकग्रह-
णवर्गणानां स एव न्यूनः, तदग्रहणवर्गणानां स एव न्यूनः
तैजसग्रहणवर्गणानां स एव न्यूनः, तदग्रहणवर्गणानां स
एव न्यूनः । भाषाग्रहणवर्गणानां स एव न्यूनः, तदग्रहणव-
र्गणानां स एव न्यूनः । आनापानग्रहणवर्गणानां स एव
न्यूनः, तदग्रहणवर्गणानां स एव न्यूनः । मनोग्रहणवर्गणानां
स एव न्यूनः, तदग्रहणवर्गणानां स एव न्यूनः । कर्मणग्र-

हणवर्गणानां स एवाङ्गुलाम्बयभागो न्यूनतर इति । उक्तं
वर्गणानां स्वरूपमवगाहनेत्रमानं च ।

अधुनेकादिबुद्ध्या वर्द्धमानानामग्रहणवर्गणानां परि-
माणनिरूपणयाह—

इकिक्कहिया मिट्टा-णंतं मा अंतंस्सु अग्रहणा ।

सव्वत्थ जहन्नुचिया, नियणंतंमाहिया जिट्ठा ॥७७॥

एकैकपरमाणुः प्रतिस्कन्धमात्रक उत्तरप्रवृद्धो यासु
ता एकैकाधिका एकैकपरमाणुवृद्धा इत्यर्थः । अग्रहण-
वर्गणा भवन्तीति योगः । कियत्थ इत्याह-सिद्धानन्तांशाः
सिद्धानामनन्तांशो भागो यासां ताः सिद्धानन्तांशाः सि-
द्धानन्तभागवर्तिन्यः । उपलक्षणत्वादभ्ययानन्तगुणाः । आ-
सामाधारनिरूपणयाह—अन्तरपु—अन्तरालेष्वौदारिकवै-
क्रियादिवर्गणामध्येष्वित्यर्थः अग्रहणा-अग्रहणवर्गणाः । एत-
दुक्तं भवति-निजनिजजघन्याग्रहणवर्गणैकस्कन्धे ये परमाण-
वस्तेऽभ्ययगशिप्रमाणानन्तकेन गुणिता यावन्तो भव-
न्ति तावत्योऽग्रहणवर्गणा एकैकपरमाणुवृद्धा अन्तरपु
मन्तव्याः । अधुना ग्रहणयोग्यवर्गणासु निजनिजजघन्यवर्ग-
णायाः सकाशात् स्वस्योक्तपुवर्गणायां यावन्मात्राधिक्यं
तदाह—सव्वत्थ जहन्नुचिया नियणंतंमाहिया जिट्ठा ' स-
र्वत्र-सर्वाम्बन्धौदारिकवैक्रियाद्वारकतैजसभाषापापानमनः-
कार्मणवर्गणासु, जघन्या चासावुचिता च योग्या च जघन्या-
चिता योग्यजघन्येत्यर्थः । तस्याः सकाशात्प्राकृतत्वात्पञ्च-
स्यैकवचनस्य लुप । निजेन स्वकीयनानन्तांशिनानन्तभा-
गेनाधिका समगता भवति । काऽसावित्याह-ज्येष्ठा उक्त्या ।
किमुक्तं भवति-औदारिकजघन्यग्रहणवर्गणारम्भकस्कन्ध-
स्यानन्तभाग यावन्तोऽणवस्तत्प्रमाणेन विशेषणोक्तपुवर्ग-
णारम्भक एकैकस्कन्धोऽधिको मन्तव्यः । अत एवान-
न्तभागलक्ष्यपरमाणुतामनन्तत्वेनैकैकपरमाणुवृद्धा जाय-
माना जघन्योक्तप्रान्तरालवर्तिन्य औदारिकवर्गणा अप्य-
नन्ताः सिद्धा भवन्ति, एवं वैक्रियाद्वारकतैजसभाषाऽऽता-
पानमनःकार्मणवर्गणास्यपि ग्रहणप्रायोग्यासु निजनिजज-
घन्यवर्गणारम्भकस्कन्धस्यानन्तभागे ये अनन्तपरमाणुव-
स्तावन्मात्रेणानन्तभागेन स्वस्योक्तपुवर्गणारम्भक एकैकः
स्कन्धोऽधिको वाच्यः, तस्य चानन्तभागस्यानन्तपरमा-
णुमयत्वेनैकैकपरमाणुवृद्धाः सर्वग्रहणवर्गणा अप्यनन्ता अव-
स्योः, केवलमुत्तमोत्तरवर्गणा स्कन्धानामनन्तगुणपरमा-
णुपश्चितत्वेनानन्तभागोऽप्युत्तरानुप्रवृद्धप्रवृद्धतरप्रवृद्धतमा-
दिभेदेन नानाविधो दृश्य इति । कर्म० ५ कर्म० । क० प्र० ।
प० सं० । शा० सू० । आचा० ।

द्वगडस्कमेण वर्गणा उच्यन्ते—

एगा शेण्डियाणं वर्गणा, एगा असुरकुमाराणं वर्ग-
णा, चउवीमं देडओ० जाव एगा वेमाणियाणं वर्ग-
णा, एगा भवसिद्धियाणं वर्गणा, एगा अभवसिद्धि-
याणं वर्गणा, एगा भवसिद्धियाणं शेण्डियाणं वर्गणा,
एगा अभवसिद्धियाणं शेण्डियाणं वर्गणा, एवं ० जाव
एगा भवसिद्धियाणं वेमाणियाणं वर्गणा, एगा अभ-
वसिद्धियाणं वेमाणियाणं वर्गणा, एगा सम्महिद्धियाणं

वर्गणा, एगा मिच्छदिद्धियाणं वर्गणा, एगा सम्मा-
मिच्छदिद्धियाणं वर्गणा, एगा सम्महिद्धियाणं शेण-
डियाणं वर्गणा, एगा मिच्छदिद्धियाणं शेण्डियाणं वर्गणा
एगा सम्मामिच्छदिद्धियाणं शेण्डियाणं वर्गणा, एवं
जाव थणियकुमाराणं वर्गणा, एगा मिच्छदिद्धिया-
णं पुढविकाइयाणं वर्गणा, एवं ० जाव वणस्सइकाइ-
याणं, एगा सम्महिद्धियाणं वेडंदिद्याणं वर्गणा, एग
मिच्छदिद्धियाणं वेडंदिद्याणं वर्गणा, एवं तेडंदिद्याणं
वि, चउरिंदियाणं वि, मेसा जहा नेण्डिया ० जाव
एगा सम्मामिच्छदिद्धियाणं वेमाणियाणं वर्गणा, । एग
कएहपक्खियाणं वर्गणा, एगा सुक्कपक्खियाणं वर्ग-
णा, एगा कएहपक्खियाणं शेण्डियाणं वर्गणा, एग
सुक्कपक्खियाणं शेण्डियाणं वर्गणा, एवं चउवीमदं-
डओ भाणियव्वो । एगा कएहलेस्साणं वर्गणा, एग
णीलेस्साणं वर्गणा, एवं ० जाव सुक्कलेस्साणं वर्-
गणा, एगा कएहलेस्साणं नेण्डियाणं वर्गणा ० जाव
काउलेस्साणं नेण्डियाणं वर्गणा, एवं जस्स जति
लेस्साओ, भवणवइयाणमंतरपुढविआउवणस्सइका-
इयाणं च चत्तारि लेस्साओ, तेउवाउंवेडंदिद्यतीदि-
यचउरिंदियाणं तिन्नि लेस्साओ, पंचिंदियतिरिक्ख
जोणियाणं मणुम्माणं छल्लेस्साओ, जोइसियाणं एग
तेउलेस्सा वेमाणियाणं तिन्नि उवरिमलेस्साओ, एग
कएहलेस्साणं भवसिद्धियाणं वर्गणा, एवं छसु दि
लेस्सासु दां दां पयाणि भाणियव्वणि । एगा कएह-
लेस्साणं भवसिद्धियाणं नेण्डियाणं वर्गणा, एगा क-
एहलेस्साणं अभवसिद्धियाणं शेण्डियाणं वर्गणा, एवं
जस्स जति लेस्साओ तस्स तति भाणियव्व-
ओ ० जाव वेमाणियाणं । एगा कएहलेस्साणं सम्महि-
द्धियाणं वर्गणा, एगा कएहलेस्साणं मिच्छदिद्धियाणं
वर्गणा, एगा कएहलेस्साणं सम्मामिच्छदिद्धियाणं
वर्गणा, एवं छसु वि लेसासु ० जाव वेमाणियाणं
जमिं जति दिट्ठीओ । एगा कएहलेस्साणं कएहपक्खि-
याणं वर्गणा, एगा कएहलेस्साणं सुक्कपक्खियाणं
वर्गणा ० जाव वेमाणियाणं, जस्स जति लेस्साओ
एए अट्ट चउवीमदंडया । (सू० ५१×)

तत्र 'नेण्डियाणं' इति निर्गतम्—अविद्यमानमयम्—इष्टफले
कर्म येभ्यस्ते निर्ग्यास्तेषु भवा नेण्डिकाः—क्षिप्रसत्त्वावि-
शेषाः, ते च पृथ्वाप्रस्तटनरकावात्मस्थितिभ्यन्वादिभे-
दादनेकविधास्तेषां च सर्वेषां वर्गणा वर्गः—समुदायः
तस्याश्चैकत्वं सर्वत्र नारकत्वादपिपर्यायसाध्यादिति । तथा
अधुनाश्च ते नवयौवनतया कुमारा इव कुमाराश्चेत्यसुर-

कुमागन्तेषामेका वर्गेणेति, 'चउवीनदंडउ' ति चतुर्विंशतिपदप्रतिपद्यो दण्डको वाक्यपद्धतिश्चतुर्विंशतिदण्डकः, स इह वाच्य इति शेषः, (स्या०) एतदनुसारेण सूत्राणि वाच्यानि, यावच्चतुर्विंशतिमम् । ' एषा वमाणियाणं वर्गणा ' ति, एष सामान्यदण्डकः १: ननु नारकसत्त्वैव दुरुपपादा आस्तां तद्धर्मभूताया वर्गणाया एकत्वमेकत्वं चेति, तथाहि—न सन्ति नारकाः तन्साधकप्रमाणाभावात्, व्योमकुसुमवत् । अत्रोच्यते—प्रमाणाभावादित्यसिद्धो हेतुः, तन्साधकानुमानसद्भावात्, तथाहि—विद्यमानभोक्तृकं प्रकृष्टपापकर्मफलम् कर्मफलत्वात्, पुण्यकर्मफलवत् । न च तिर्यङ्मनस एव प्रकृष्टपापफलभुजः, तस्यांदासिकशरीरवता वेदयितुमशक्यत्वात्, विशिष्टसुरजन्मनिबन्धनप्रकृष्टपुण्यफलवत् । आह च—' पावफलस्स पण्डितु—स्स भोइणा कम्मओऽवसेस व्व । संति धुवे तेऽभिमया, नेइया अह मई हाज्जा ॥ १ ॥ अचच्चत्थदुक्खिया जे, तिरियनरा नारग ति तेऽभिमया । ते न जओ सुरसोक्ख-पगरिससरिसे न ते दुक्ख ॥ २ ॥ ' इति । "अवसेसव्व" ति यथा नारकेभ्योऽन्ये तिर्यङ्मनस इत्यर्थः, अथ सुराणामपि विवादास्पदीभूतत्वात् विशिष्टसुरजन्मनिबन्धनप्रकृष्टपुण्यफलवत् इत्यसिद्धा दृष्टान्तः । अत्रोच्यते—देव इति सार्थकं पदम्, च्युतव्युत्पत्तिम्, शुद्धपदत्वात्, प्रटाभिधानवदिति । ततः सन्ति देवा इति प्रत्येनव्यम् । अथ मनुष्येण गुणैर्द्विसंपन्नेनार्थवद् भविष्यति देवपदमिति न विवक्षितदेवसिद्धिरिति । अत्रोच्यते—यदिदेवगर्वाशेषे देवत्वं तदौपचारिकम्, उपचारश्च तथार्थतदौ सत्यां भवति । यथा—निरुपचरितसिंहसद्भावं माणवके सिंहोपचार इति, आह च—

" देव ति सत्थयमिदे, सुद्धत्तणओ बडाभिहाणं व ।
अह व मनी मणुओ चिय, देवो गुणरिद्धिसंपन्नो ॥ १ ॥
ते न जओ तच्चत्थे, सिद्धे उवयारओ मया सिद्धी ।
तच्चत्थ सीहानिद्धे, माणवसीहोवयारो व्व ॥ २ ॥ " इति
अपि च—

" देवसु न संदेहो, जुत्तो जं जोइसा सपच्चक्खे ।
दीसेति तक्कया वि य, उपघायाणुगहा जगओ ॥ १ ॥
आलयमेत्ते च मई, पुं च तव्वासिणो तह वि सिद्धा ।
जे ते देव ति मया, न य निलया निच्चपडिसुण्णा ॥ २ ॥
का जाणइ व किंमयं, ति होज्ज रिस्सेसयं विमाण्णइ ।
रयणमयनभोगमणा—दिह जह विज्जाहरादीणं ॥ ३ ॥ "
इति, तेषामसुरादिविशेषः पुनरागतवचनादवसेस इति । अथ पृथिव्यन्तेजोवायुवनस्पतिकायिकाः कथमिह जीवन्ते प्रतिपत्तव्याः ?, उच्छ्वासादिप्राणिधर्माणां तेऽप्यप्रतीयमानत्वाद् । अत्रोच्यते—आप्तवचनादनुमानतश्च । तत्राप्तवचनमिदमेव । अनुमानं त्विदम्—वनस्पतयो विद्रुतलवणोपलादयः स्वस्वाश्रये वर्तमानाः साम्यकाः, समानजातीयाऽङ्कुरसद्भावाद्, अशौचिकाङ्कुरवत् । आह च—' मंसंकुरो व्व समाणं, जाईरूवेऽङ्कुरोवलंभाओ । तरुणविहमलवणो—पलादयो सासयावत्था ॥ १ ॥ " इति, इह समानजातिग्रहणं शृङ्गाङ्कुरव्यवच्छेदार्थम्, स हि न समानजातीयो भवतीति । तथा—साम्यकमम्भो भोमं,

भूमिजनं स्वाभाविकसम्भवाद्, ददुग्वत् । अथवा—साम्यकमन्तरिज्ञादकम्, स्वभावतो व्योमसम्भूतस्य पातान्, मत्स्यवत् । आह च—' भूमिकवयसामाविय-संभवओ दहुगं व्व जलमुत्तं । " [साम्यकत्वेनेति] अहवा मच्छो व सहा-ववोमसंभूयपायाओ ॥ १ ॥ " इति तथा साम्यको वायुरपरप्रेरिततिर्यगनियतदिग्गतित्वाद् गोवत् । इह चापरप्रेरितग्रहणेन लेष्टादिना व्यभिचारः परिहृतः, एवं तिर्यग्ग्रहणेनोर्ध्वगतिना धूमनानियमितग्रहणेन च नियमितगतिना परमाणुनेति । तथा तेजः साम्यकमाहारापादानात् तद्विशिष्टोपलब्ध्यस्तद्विकारदर्शनाच्च पुरुषवद् । आह च—' अपरण्णरियतिरिया, नियमियदिग्गमणओऽनिलो गो व्व । अनलो आहागाओ, विद्धिविगारोवलंभाओ ॥ १ ॥ " इति, अथवा—पृथिव्यन्तेजोवायवो जीवशरीराणि, अत्रादिविकारवर्जितमूर्तेर्जातीयत्वात्, गवादिशरीरवदिति । अत्रादिविकारा हि मूर्तेर्जातीयत्वे सत्यापि न जीवतनवस्तेन तत्परिहारो हेतुविशेषणम् । आह च—' तणओ ऽण्णभाइविगा—रमुत्तजाइत्तओऽनिलेताइ । (भूतानि—ति प्रक्रमः) सत्थासत्थहयाओ, निज्जीवसजीवरूपाओ ॥ १ ॥ " इति ।

वनस्पतीनां विशेषणं संचेतनत्वं भाष्यगथाभिगमिषीयते—
" जम्मजराजीवणमर-णोहणाहारदाहलामयओ ।
रोगतिगिच्छाईहि य, णारि व्व सच्चयणातरवो ॥ १ ॥
छिक्कणरोइयाछि—कमित्तसंकोयओ कुलिगि व्व ।
आसयसंचाराओ, वियत्तं ! वल्लीवियाणाहि ॥ २ ॥
सम्मादयो व साव-प्पवोहसंकोथणादिओऽभिमया ।
वउलादयो य सहा-इ विसयकालोवलंभावो ॥ ३ ॥ " इति ।
सम्मादओ ' ति शम्यादयः, ' विसयकालोवलंभाओ ' ति विषयाणां—गीतसुरागणद्वूपकामिनीचरणताडनादीनां कालो वसन्तादिरिति, ' रागाभवसिद्धिये ' त्यादि, भविष्यतीति भवा—भाविनी सा सिद्धिः—निवृत्तिर्येषां ते भवनिद्रिका—भव्याः, तद्विरीतास्त्वभवसिद्धिका अभव्या इत्यर्थः । ननु जीवन्ते समाने सन्ति को भव्याभव्ययोर्विशेषः ?, उच्यते—स्वभावकृता, द्रव्यत्वेन समानयोर्जीवन-भसारिव । आह च—' दवाइत्ते तुल्ले, जीवनभाणं सभावओ भेदो । जीवाजीवाइगओ, जह नह भव्वेयरविसेसो । १ " इति, आभ्यां विशेषितोऽन्यो दण्डकः २ । ' एषा सम्म-दिद्धियाण ' मित्यादि, सम्यग्—अविपरीता दृष्टिः—दर्शनं रुचिस्तरवानि प्रति येषां ते सम्यग्दृष्टिकाः, ते च मिथ्यात्वमोहनीयक्षयक्षयापशमेभ्यो भवन्ति, तथा मिथ्या—विपर्यायवती जिनाभिहितार्थसार्था श्रद्धानवती दृष्टिः—दर्शनं श्रद्धानं येषां ते मिथ्यादृष्टिकाः—मिथ्यात्वमोहनीयकर्मोदयादरुचिजनितवचना इति भावः, । उक्त्वा—
अ—' सूत्रोक्कस्यैकस्या—प्यरोचनादत्तस्य भवति न—रः । मिथ्यादृष्टिः सूत्रं, हि नः प्रमाणं जिनाभिहितम् ॥ १ ॥ " इति । तथा सम्यक् मिथ्या च दृष्टिर्येषां ते सम्यग्मिथ्यादृष्टिका—जिनोक्तभावात् प्रत्युदासीनाः । इह च गम्भीरभवादधिमध्यविपरिवर्ती जन्तुरनाभोगतिर्यति-नेन गिरिमिदुपलघोलनाकल्पेन यथाप्रवृत्तिकरणेन सपा-

दितान्तःसागरोपमकोटाकोटीस्थितिकस्य मिथ्यात्ववदनीयस्य कर्मणः स्थितेरन्तर्मुहूर्तमुदयक्षणादुपर्यतिक्रम्यापूर्वकरणानिवृत्तिकरणसंज्ञिताभ्यां विशुद्धिविशेषाभ्यामन्तर्मुहूर्तकालप्रमाणमन्तरकरणं करोति, तस्मिन् कृते तस्य कर्मणः स्थितिद्वयं भवति, अन्तरकरणादधस्तनी प्रथमस्थितिरन्तर्मुहूर्तमात्रा, तस्मादेवापरितनी शेषा । तत्र प्रथमस्थितौ मिथ्यात्वदलिकवेदनादसौ मिथ्यादृष्टिः, अन्तर्मुहूर्तेन तु तस्यामपगतायामन्तरकरणप्रथमसमय एवौपशमिकसम्यक्त्वमाप्नोति, मिथ्यात्वदलिकवेदनाऽभावात् । यथा हि—
दवानलः पूर्वदग्धेन्धनमूपरं वा देशमवाप्य विध्मापयति तथा मिथ्यात्ववदनाग्निरन्तरकरणमवाप्य विध्मापयतीति तदेवं सम्यक्त्वमौपधिविशेषकल्पमासाद्य मदनकोद्रवस्थानीयं दर्शनमोहनीयम्, अशुद्धं कर्म त्रिधा भवति—अशुद्धमर्द्धविशुद्धं विशुद्धं चेति । त्रयाणां तेषां पुञ्जानां मध्ये यदाऽर्द्धविशुद्धः पुञ्ज उदेति तदा तदुदयवशादर्द्धविशुद्धमर्द्धदृष्टतत्त्वश्रद्धानं भवति जीवस्य, तेन तदाऽसौ सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्भवति अन्तर्मुहूर्तं यावत् तत ऊर्ध्वं सम्यक्त्वपुञ्जं मिथ्यात्वपुञ्जं वा गच्छतीति सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिमिथ्यावशेषितोऽन्यो दण्डकः, तत्र च नारकादिष्वेकादशसु पदेषु दर्शनत्रयमस्ति । अत उक्तम्—
' एवं जाव थणिए ' त्यादि पृथिव्यादीनां मिथ्यात्वमेव, तेन तेषां तेनैव व्यपदेशः । उक्तञ्च—' चादस तस सेसया मिच्छे ' ति चतुर्देशगुणस्थानकवन्तस्त्रसाः, स्थावरास्तु मिथ्यादृष्टय एवत्यर्थः । इन्द्रियादीनां मिथ्रं नास्ति, संज्ञिनामव तद्भावात्, ततस्तेषु सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टितयैव व्यपदेशः । एवं ' तेइदियाण वि चउरिदियाण वि ' ति इन्द्रियवद् व्यपदेशद्वयेन वर्गणैकत्वं वाच्यम्, पञ्चेन्द्रियतिर्यगादीनां दर्शनत्रयमप्यस्ति ततस्त्रिधाऽपि तद्व्यपदेशः । अत एवोक्तम्—' सेसा जहा नेरइय ' ति, तथा वाच्या इति शेषः । दण्डकपर्यन्तसूत्रं पुनरिदम्—' एगा सम्महिद्वियाणं वेमाणियाणं वर्गणा, एवं मिच्छाहिद्वियाणं एवं सम्मामिच्छादिद्वियाणं ' एतत्पर्यन्तमाह—' जाव एगा सम्मामिच्छे ' त्यादि ३ । ' एगा कएहपक्खियाणं ' इत्यादि कृष्णपक्षिकेतरयेल्लक्षणम्—' जेसिमवहो पोग्गल—परियहो सेसओ उ संसारो । ते सुक्कपक्खिया खलु, अहिप पुण किएहपक्खीओ ॥ १ ॥ ' इति, एतद्विशेषितोऽन्यो दण्डकः ॥ ४ ॥ ' एगा कएहलेसाण ' मित्यादि, लिख्यते प्राणी कर्मणा यथा सा लेश्या, यदाह—' श्लेष इव वर्णवन्धस्य कर्मवन्धस्थितिविधाव्यः ' तथा—' कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात्, परिणामो य आत्मनः । स्फटिकस्येव तत्रायं, लेश्याशब्दः प्रयुज्यते ॥ १ ॥ ' इति । इयं च शरीरनामकर्मपरिणतिरूपा योगपरिणतिरूपत्वात्, योगस्य च शरीरनामकर्मपरिणतिविशेषत्वात्, यत उक्तं प्रज्ञापनावृत्तिकृता—' योगपरिणामो लेश्या, कथं पुनर्योगपरिणामो लेश्या ?, यस्मात् सयोगिकवली शुक्ललेश्यापरिणामेन विहृत्यान्तर्मुहूर्ते शेष योगनिरोधं करोति ततोऽयोगित्वमलेश्यत्वं च प्राप्नोति; अतोऽवगम्यते ' योगपरिणामो लेश्ये ' ति, स पुनर्योगः शरीरनामकर्मपरिणतिविशेषः, यस्मादुक्तम्—' कर्म हि कार्मणस्य कारणमन्येषां च शरीराणाम् ' ति, तस्मादौदारिकादिशरीरगुह्यस्यात्म-

नो वीर्यपरिणतिविशेषः काययोगः १, तथौदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहतवाग्द्रव्यसमूहसाचिव्यात्—जीवव्यापारो यः स वाग्योगः २, तथौदारिकादिशरीरव्यापाराहतमनोद्रव्यसमूहसाचिव्यात् जीवव्यापारो यः स मनोयोग इति ३, ततो यथैव कायादिकरणयुक्तस्यात्मनो वीर्यपरिणतियोगी उच्यते—तथैव लेश्यापीति । अन्ये तु व्याचक्षते—' कर्मनिस्त्यन्दा लेश्ये ' ति सा च द्रश्यभावभेदात् द्विधा, तत्र—द्रव्यलेश्या कृष्णादिद्रव्याण्येव, भावलेश्या तु तज्जन्या जीवपरिणाम इति । इयं च षट्प्रकाशजम्भूपलखादकपुरुषपददृष्टान्ताद् ग्रामघातकचौरपुरुषपददृष्टान्ताद्वा आगमप्रसिद्धादवसेयति । तन्मूत्राणि सुगमानि नवरं कृष्णवर्णद्रव्यसाचिव्यात्, जाताऽशुभपरिणामरूपा कृष्णा, सा लेश्या येषां ते तथा, एवं शेषाण्यपि पदानि, नवरं नीला ईषःसुन्दररूपा, एवमिति—अनेनैव क्रमेण यावत्करणात्—' एगा कावायलेस्साण ' मित्यादि सूत्रत्रयं दृश्यम्, तत्र कपोतस्य—पक्षिविशेषस्य वर्णेन तुल्यानि यानि द्रव्याणि धूम्राणीत्यर्थः, तस्माद्वाय्वाज्जाता कपोतलेश्या मनाक् शुभतरा, सा लेश्या येषां ते तथा, तेजः—अग्निज्वाला तद्वर्णीनि यानि द्रव्याणि लोहितानीत्यर्थः, तस्माच्चिद्व्याज्जाता तेजालेश्या शुभस्वभावा, पद्मगर्भवर्णीनि यानि द्रव्याणि पीतानीत्यर्थः तस्माच्चिद्व्याज्जाता पद्मलेश्या शुभतरा, शुक्लवर्णद्रव्यजनिता शुक्ला, अत्यन्तशुभेति । एतासां च विशेषतः स्वरूपं लेश्याध्ययनादवसेयमिति । ' एवं जस्स जइ ' ति नारकाणामिव यस्यासुरादेयां यावत्यो लेश्यास्तदुद्देशेन तद्वर्णैकत्वं वाच्यम्, ' भवणे ' त्यादिना तल्लेश्यापरिमाणमाह । अत्र संग्रहणीगाथाः—

"काऊ नीला किएहा, लेसाओ तिन्नि होति नरएसु ।

तइयाए काउनीला, नीला किएहा पण्डाए ॥ १ ॥

किएहा नीला काऊ, तेऊ लेसा य भवणवतरिया ।

जाइससाहंभीसा—ए तेउलेसा मुण्येयवा ॥ २ ॥

कण्ठे सणकुमारो, माहिदे चेव वंभलोए य ।

एएसु पम्हलेसा, तेण परं सुक्कलेसा उ ॥ ३ ॥

पुढवी आउ वणस्सइ, वायर पत्तेय लेस चत्तारि ।

गम्भयतिरियनरेसुं, छेलेसा तिन्नि सेसाण ॥ ४ ॥

अयं सामान्या लेश्यादण्डकः ५ । अयमेव भव्याभव्यविशेषणादन्यः, ' एगा कएहलेसाणं भवसिद्धियाणं वर्गणं ' त्यादि, ' एवमिति कृष्णलेश्यायामिव ' छसु वि ' ति कृष्णया सह पदसु, अन्यथा अन्या पञ्चैवातिदेश्या भवन्तीति, द्वे द्वे पदे प्रतिलेश्यं भव्याभव्यलक्षणे वाच्ये, यथा—' एगा नीललेसाणं भवसिद्धियाणं वर्गणं ' त्यादि ६, लेश्यादण्डक एव दर्शनत्रयविशेषितोऽन्यः, ' एगा कएहलेसाणं सम्महिद्वियाणं ' मित्यादि, ' जेसि जइ दिद्विओ ' ति येषां नारकादीनां या यावत्यो दृष्टयः सम्यक्त्वाद्यास्तेषां ता वाच्या इति । तत्र एकैन्द्रियाणां मिथ्यात्वमेव, विकलेन्द्रियाणां सम्यक्त्वमिथ्यात्वे, शेषाणां तिस्रोऽपि दृष्टय इति ७, लेश्यादण्डक एव कृष्णशुक्लपक्षिविशेषोऽन्यः, ' एगा कएहलेसाणं कएहपक्खियाणं ' मित्यादि, एते ' अट्टचउवीसदंडय ' ति, एते चैवम्—' ओहा १ भव्याइहि, विसेसिओ २ दंसणेहि ३ पक्ख-

हि ४ । लेसाहि ५ भव ६ दंसण ७, पक्खेहि ८ विसिद्धले-
साहि ११ ॥ ” इति ॥

इतः सिद्धवर्गणा अभिधीयते—तत्र सिद्धा द्विधा—
अनन्तरसिद्ध-परस्परसिद्धभेदात् । तत्रानन्तरसिद्धाः
पञ्चदशविधाः, तद्वर्गणैकत्वमाह—

एगा तिथ्यसिद्धाणं वग्गणा, एवं ०जाव एगा एक-
सिद्धाणं वग्गणा, एगा अणिकसिद्धाणं वग्गणा, एगा
पढममयसिद्धाणं वग्गणा, एवं ०जाव अणंतसमयसि-
द्धाणं वग्गणा । एगा परमाणुपोग्गलाणं वग्गणा, एवं ०
जाव एगा अणंतपएसियाणं खंधाणं वग्गणा । एगा एग-
पएसोमाढाणं पोग्गलाणं वग्गणा, ०जाव एगा असं-
खेज्जपएसोमाढाणं पोग्गलाणं वग्गणा । एगा एगसमयट्ठि-
तियाणं पोग्गलाणं वग्गणा, ०जाव असंखेज्जसमयट्ठिति-
आणं पोग्गलाणं वग्गणा, एगा एगगुणकालगाणं पो-
ग्गलाणं वग्गणा ०जाव एगा असंखेज्ज ०एगा अणंतगुण-
कामयाणं पोग्गलाणं वग्गणा । एवं वप्पा गंधा रसा फासा
भाणियव्वा ०जाव एगा अणंतगुणलुक्खाणं पोग्गलाणं
वग्गणा । एगा जहन्नपएसियाणं खंधाणं वग्गणा, एगा उ-
क्कस्मपएसियाणं खंधाणं वग्गणा, एगा अजहन्नुक्कस्मप-
एसियाणं खंधाणं वग्गणा, एवं जहन्नोमाहणयाणं उक्को-
सोमाहणगाणं अजहन्नुक्कोसोमाहणगाणं जहन्नट्ठितिया-
णं उक्कस्मट्ठितियाणं अजहन्नुक्कोमट्ठितियाणं जहन्नगुण-
कालगाणं उक्कोसगुणकालयाणं अजहन्नुक्कोसगुणकाल-
गाणं एवं वप्पगंधरसफासाणं वग्गणा भाणियव्वा, ०जाव
एगा अदजन्नुक्कोसगुणलुक्खाणं पोग्गलाणं वग्गणा ।
(मू० ५१)

‘एगा तिथ्य’ त्यादिना, तत्र तीर्यतेऽनेनेति तीर्थम्, द्र-
व्यतो नद्यादीनां समोऽनपायश्च भूभागो भौतादि प्रवचनं
वा, द्रव्यतीथता त्वस्याप्रधानत्वाद्, अप्रधानत्वं च भा-
वनस्तरणीयस्य संसारसागरस्य तेन तरीतुमशक्यत्वात्,
सावयन्त्वादस्येति, भावनीर्थं तु सङ्घः, यतो ज्ञानादि-
भावेन तद्विपक्षादज्ञानोदितो भवाच्च भावभूतात् नारय-
तीति, आह च—“ जं एणाणंदसण्णरि-त्तभावओ तन्विच-
क्खभावाओ । भवभावओ य तरे-इतेण तं भावओ ति-
त्थं ॥ १ ॥ ” इति, त्रिषु वा—कोधाग्निदाहोपशमलोभतृष्णा-
निगमकर्ममलापनयनलक्षणेषु ज्ञानादिलक्षणेषु वा अर्थेषु
तिष्ठतीति त्रिस्थम्, प्राकृतत्वात् तिथ्यं, आह च—“ दा-
हावसमादिसु वा, जं तिसु थियमह व दंसणाईसु । तो ति-
त्थं सङ्घो चित्रय, उभयं च विखेसणविसेसं ॥ १ ॥ ” इति,
‘विशेषणविशेष्य’ मिति तीर्थं सङ्घ इति, सङ्घो वा तीर्थ-
मिति । त्रयो वा कोधाग्निदाहोपशमादयोऽर्थाः—फलानि
यस्य तत् व्यर्थम्, ‘तिथ्यंति’ पूर्ववत्, आह च—“ कोह-
ग्निदाहसमणा-दआ व ते चव तिन्नि जस्सऽत्था । होइ ति-
त्थं तिथ्यं, तमत्थसङ्घो फलत्थोऽयं ॥ १ ॥ ” अथवा—त्रयो

ज्ञानादयोऽर्थाः—वस्तूनि यस्य तत्त्वर्थम्, आह च—“ अह-
वा सम्महंसण-नाणचरित्ताई तिन्नि जस्सऽत्था । तं तिथ्यं
पुव्वोदिय--मिहमत्थो वत्थुपज्जाओ ॥ १ ॥ ” इति ॥ तत्र
तीर्थं सति सिद्धाः—निवृत्तास्तर्थासिद्धाः, ऋषभसेनगणध-
रादिवत् तेषां वर्गणेति १, तथा अतीर्थे-तीर्थान्तरे सा-
धुव्यवच्छेदे जातिस्मरणादिना प्राप्तापवर्गमार्गा मरुदेवी-
वत् सिद्धा अतीर्थसिद्धास्तेषाम् २, एवं करणात्—“ एगा
तिथ्यगगसिद्धाणं वग्गणं ” त्यादि दृश्यम्, तीर्थमुक्कलक्षणं
तत्कुर्वन्त्यानुलोभ्येन हेतुत्वेन तच्छीलतया वेति तीर्थकराः,
आह च—“ अणुलोमहउतस्सी-लया य जे भावतिथ्यमेयं
तु । कुव्वंति पगासांत उ, ते तिथ्यगग हियत्थकरा ॥ १ ॥ ”
इति, तीर्थकराः सन्तो ये सिद्धास्ते तीर्थकरसिद्धा ऋष-
भादिवत्, तेषाम् ३, अतीर्थकरसिद्धाः सामान्यकेवलिनः
सन्तो ये सिद्धा गौतमादिवत् तेषाम् ४, तथा स्वयम्-आ-
त्मना बुद्धाः—तत्त्वं ज्ञातवन्तः स्वयंबुद्धास्ते सन्तो ये सि-
द्धास्ते तथा तेषाम् ५, तथा प्रतीत्यैकं किञ्चित् वृषभा-
दिकम् अनित्यतादिभावनाकारणं वस्तु बुद्धाः—बुद्धवन्तः
परमार्थमिति प्रत्येकबुद्धास्ते सन्तो ये सिद्धास्ते तथा ते-
षाम् ६, स्वयम्बुद्धप्रत्येकबुद्धानां च बोधुपधिभ्रुतलिङ्गक-
तो विशेषः, तथाहि—स्वयम्बुद्धानां बाह्यानिमित्तमन्तराण्येव
बोधिः प्रत्येकबुद्धानां तु तदपक्षया, करकण्डादीनामिवे-
ति, उपधिः स्वयम्बुद्धानां पात्रादिर्द्वादशविधः, तद्यथा-
“ पत्तं १ पत्तावंधो २, पायट्ठवणं ३, च पायकेसरिया ४।
पडलाइ ५ रयत्ताणं, च ६ गोच्छुओ ७ पायनिज्जोगो ॥ १ ॥
तिन्नेव य पच्छागा १०, रयहरणं ११ चव होइ मुहपोत्ति
॥ १२ ॥ ” इति, प्रत्येकबुद्धानां तु नवविधः प्रावरणवज्जं
इति, स्वयम्बुद्धानां पूर्वाधीते भ्रुतं अनियमः, प्रत्येकबुद्धानां तु
नियमतो भवत्येव, लिङ्गप्रतिपत्तिः स्वयम्बुद्धानामाचार्यसन्नि-
धावपि भवति, प्रत्येकबुद्धानां तु देवता प्रयच्छतीति । बुद्धयो-
धिताः—आचार्यादियोधिताः सन्तो ये सिद्धास्ते बुद्धयो-
धितसिद्धास्तेषाम् ७, एतेषामेव स्त्रीलिङ्गसिद्धानां ८ पुंलिङ्ग-
सिद्धानां ९ नपुंसकलिङ्गसिद्धानां १० स्त्रीलिङ्गसिद्धानां रजा-
हरणाद्यपक्षया ११ अन्यलिङ्गसिद्धानां परिव्राजकादिलि-
ङ्गसिद्धानां १२ गृहिलिङ्गसिद्धानां मरुदेवीप्रभृतीनाम् १३
एकसिद्धानामेकैकस्मिन् समये एकैकसिद्धानाम् १४ अने-
कसिद्धानामेकसमये ह्यादीनाम् अप्रशनान्तानां सिद्धाना-
मेका वर्गणेति १५ । तत्रानेकसमयसिद्धानां प्ररूपणागथा—

“ वत्तीसा अडयाला, सट्ठी वावत्तरी य बोधव्वा ।

चुलसीई लुत्तउई, दुग्गहियअट्ठोत्तरसयं च ॥ १ ॥ ”

एतद्विवरणम्—यदा एकसमयेन एकादय उक्तेषु हा-
त्रिंशत् सिध्यन्ति तदा द्वितीयेऽपि समये हात्रिंशद्, एवं
त्रैतन्येण अष्टौ समयान् यावत् हात्रिंशत् सिध्यन्ति, तत
ऊर्ध्वमवश्यमेवान्तरं भवतीति । यदा पुनस्त्रयस्त्रिंशत आरभ्य
अष्टचत्वारिंशदन्ताः एकसमयेन सिध्यन्ति तदा निरन्तरं सप्त
समयान् यावत् सिध्यन्ति, ततोऽवश्यमेवान्तरं भवतीति ।
एवं यदा एकोनपञ्चाशतमादि कृत्वा यावत् पष्टिकसमयेन
सिध्यन्ति तदा निरन्तरं षट् समयान् सिध्यन्ति, तदुपरि
अन्तरं सप्तमादिभवेति, एवमन्यत्रापि योज्यम् । यावत् अ-
ष्टशतमेकसमयेन यदा सिध्यन्ति तदाऽवश्यमेव समयाय-

न्तरं भवतीति । अन्ये तु व्याचक्षते—अष्टौ समयान् यदा नैरन्तर्येण सिद्धिस्तदा प्रथमसमये जघन्येनैकः सिध्यत्युत्कृष्टतो द्वविंशदिति, द्वितीयसमये जघन्येनैकः उत्कृष्टतोऽष्टत्वारिंशत्, सर्वत्र जघन्येनैकः समयः, उत्कृष्टतः—“गाथा-थोऽयं भावनीयः” “वर्त्तसे” त्यादि । एवमनन्तरसिद्धानां तार्थादिना भूतभावेन प्रत्यासत्तिव्यपदेश्यत्वेन पञ्चदशविधानां वर्गगणैकत्वमुक्तम् । इदानीं परम्परसिद्धानामुच्यते, तत्र—‘अप्रथमसमयसिद्धाणाम्’ मित्यादि, त्रयोदशम्वी, न प्रथमसमयसिद्धाः अप्रथमसमयसिद्धाः सिद्धत्वाद्वितीयसमयवर्त्तिनः तेषाम्, ‘एवं जायंति कर्णाद्’ दुसमयसिद्धाणि तिचउपंचञ्चसत्तदुत्तवदससंखेज्जासंखेज्जसमयसिद्धाणि मिति दृश्यम्, तत्र सिद्धत्वस्य तृतीयादिषु समयेषु द्विसमयसिद्धादयः प्रोच्यन्ते, यद्वा—सामान्येनाप्रथमसमयाभिधाने विशेषतो द्विसमयाद्यभिधानमिति, अतस्तेषां वर्गणा, कश्चित् ‘प्रथमसमयसिद्धाणि’ ति पाठः, तत्र अनन्तरपरम्परसमयसिद्धलक्षणं भेदमकृत्या प्रथमसमयसिद्धा अनन्तरसिद्धा एव व्याख्यातव्याः, द्वादिसमयसिद्धास्तु यथा श्रुता एवेति । इतो द्रव्यक्षेत्रकालभावानाश्रित्य पुद्गलवर्गगणैकत्वं चिन्त्यते—पूरणमलनधर्माणः पुद्गलाः, ते च स्कन्धा अपि स्युरितं विंशपयति—परमाण्वो निष्प्रदेशास्ते च ते पुद्गलाश्चेति विग्रहस्तेषाम्, एवं कर्णात् ‘दुपणसियाणं खंधाणं तिचउपंचञ्चसत्तदुत्तवदससंखेज्जपणसियाणं असंखेज्जपणसियाणं’ मिति दृश्यमिति । कृता द्रव्यतः पुद्गलचिन्ता । अतः क्षेत्रतः क्रियते—‘एगा एगपणसे’ त्यादि, एकस्मिन् प्रदेशे क्षेत्रस्यावगाढाः—अवस्थिता एकप्रदेशावगाढास्तेषाम्, ते च परमाणवादयोऽनन्तप्रदेशिकस्कन्धान्ताः स्युः, अचिन्त्यत्वात् द्रव्यपरिणामस्य, यथा पारदस्यैकेन कर्पणचारिताः सुवर्णस्य ते समाप्येकीभवन्ति, पुनर्वाभिन्ताः प्रयोगतः सन्तैव न इति । ‘जाय एगा असंखेज्जपणसोगाढा र्ण’ ति अनन्तप्रदेशावगाहित्वं तु नास्ति पुद्गलानाम्, लोकलक्षणस्यावगाहक्षेत्रस्याप्यसंख्येयप्रदेशत्वादि-ति । कालत आह—‘एगा एगसमय’ त्यादि । एकं समयं यावत् स्थितिः—परमाण्वादित्ना एकप्रदेशावगाढाद्वित्वेन एकगुणकालादित्वेन वाऽवस्थानं येषां ते एकसमयस्थितकास्तेषामिति । इह च अनन्तसमयस्थितः पुद्गलानामभावाद्—असंखेज्जसमयद्वितीयाणाम् मित्युक्तमिति । भावतः पुद्गलानाह—एकेन गुणे—गुणेन ताडने यस्य स एकगुणः, एकगुणः कालो—वर्गो येषां ते एकगुणकालकाः, तान्तरम्येन कृष्णतरकृष्णतमादीनां यभ्यः आरभ्यप्रथममुत्कर्षपवृत्तिर्भेदवर्त्तति भावस्तेषाम् । एवं सर्वाण्यपि भावसूत्राणि पण्ड्यधिकाद्विंशतप्रमाणानि (२६०) वाच्यानि विंशतः कृष्णादिभावाणां त्रयोदशभिर्गुणनादिति । साम्प्रतं भङ्ग्यन्तरेण द्रव्यादिविशेषितानां जघन्यादिभेदभिन्नानां स्कन्धानां वर्गगणैकत्वमाह—‘एगा जहक्षपणसियाणं’ इत्यादि जघन्याः सर्वाल्पाः प्रदेशाः परमाणवस्ते सन्ति येषां ते जघन्यप्रदेशिकाः—द्वय-गुणादय इत्यर्थः, स्कन्धाः अणुसमुदयास्तेषाम्, उत्कर्षन्तीत्युत्कर्षा—उत्कर्षयन्तः उत्कृष्टसंख्याः परमानन्ताः प्रदेशाः—अणवन्तं सन्ति येषां ते उत्कर्षप्रदेशिकास्तेषाम्, जघन्याश्च उत्कर्षाश्च जघन्यात्कर्षाः, न तथा ये ते अजघन्यात्कर्षाः, मध्यमा इत्यर्थः, ते प्रदेशाः सन्ति येषां ते अज-

घन्यात्कर्षप्रदेशिकास्तेषाम्, एतेषां चानन्तवर्गणव्य-जघन्यात्कर्षशब्दव्यपदेश्यत्वादुत्कर्षगणत्वमिति ‘जहक्षणा-हणगाणं’ ति अवगाहन्ते आसन्ते यस्यां सा अवगाहनाक्षेत्रप्रदेशरूपा सा जघन्या येषां ते स्वार्थिककप्रत्ययाज-घन्यावगाहनकास्तेषाम्, ‘एकप्रदेशावगाढानामित्यर्थः, उत्कर्षावगाहनकानामसंख्यातप्रदेशावगाढानामित्यर्थः, अज-घन्यात्कर्षावगाहनकानां संख्येयासंख्येयप्रदेशावगाढानामित्यर्थः । जघन्या—जघन्यसंख्या समयापेक्षया स्थितिर्येषां ते जघन्यस्थितिकाः, एकसमयस्थितिका इत्यर्थः, तेषाम्, उत्कर्षा उत्कर्षवत्संख्या समयापेक्षया स्थितिर्येषां ते तथा तेषामसंख्यातसमयस्थितिकानामित्यर्थः । तृतीयं कण्ठ्यम्, जघन्येन जघन्यसंख्याविशेषणैकेनैव-र्थः गुणो—गुणेन ताडने यस्य स तथा, तथाविधः कालो-वर्गो येषां ते जघन्यगुणकालकास्तेषाम्, एवमुत्कर्षगुण-कालकानामनन्तगुणकालकानामित्यर्थः, तृतीयं कण्ठ्यम्, एवं भावसूत्राणि षष्टिर्भावनीयानीति । स्था० १ ठा० प्रज्ञा० ।

वर्गगतव-वर्गतपम्—न० । यदा घनः चतुःषष्टिपदात्मको घनै-व-चतुःषष्टिपदात्मकेनैव गुण्यते तदा वर्गो भवति, तदुपल-क्षितं तपो वर्गतप उच्यते । तपोभेदः उक्त० ३० अ० । त-था भवति वर्गश्चेतीहापि प्रकमाद्वर्ग इति वर्गतपः, तत्र च घन एव घनेन गुणितो वर्गो भवति, ततश्चतुःषष्टिश्चतुःषष्टैव गुणिता जातानि परणवत्यधिकानि चत्वारि सहस्राणि एतदुपलक्षितं तपो वर्गतपः । उक्त० ३० अ० ।
वर्गाय-देशी-वार्तायाम्, दे० ना० ७ वर्ग ३८ गाथा ।

वर्गावर्ग-वर्गवर्ग-पुं० । वर्गगुणितो वर्गो धर्गवर्गो भवति । वर्गगुणितवर्गो, उक्त० ३० अ० । पृथक्सजातीयसमूहे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । स्था० । “अणेतार्हि वर्गावर्गार्हि” अनन्ता-भिरपि वर्गवर्गाभिः—वर्गवर्गवर्गितमपि, तत्र तद्गुणो वर्गो यथा—द्वयोर्वर्गश्चत्वारः । तस्यापि वर्गो वर्गवर्गः, यथा—षोडश एवमनन्तशो वर्गितमपि । चूर्णिकारस्त्वाह—अनन्तरपि वर्ग-वर्गः—खण्डखण्डैः । औ० ।

वर्गावर्गतव-वर्गवर्गतपम्—न० । वर्गवर्गोपलक्षिते तपोभेदः, उक्त० । वर्गवर्गतपः, तुः समुच्चये पञ्चमं पञ्चसंख्यापूरणमत्र वर्ग एव यदा वर्गेण गुण्यते तदा वर्गवर्गो भवति, तथा च चत्वारि सहस्राणि परणवत्यधिकानि तावतैव गुणितानि जातैका कोटिः सप्तषष्टिलक्षाः सप्तसप्ततिसहस्राणि द्वे शते षोडशाधिके अङ्कनाऽपि १६७७७२१६, एतदुपलक्षितं तपो वर्गवर्गतप इत्युच्यते । उक्त० ३० अ० ।

वर्गासंख्या-वर्गसंख्या-स्त्री० । वर्गः संख्याने यथा द्वयोर्वर्गश्चत्वारः “सदशद्विराशिघात” इति वचनात् । संख्याभेदः, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

वर्गासीह-वर्गसिंह-पुं० । सप्तदशस्य जिनस्य प्रथमभिज्ञादा-यकं, स० ।

वर्गु-वर्गु-वि० । शोभने, सूत्र० १ श्रु० ४ श्र० २ उ० आ० म० । शक्रयेन्द्रलोकपालवैश्रवणस्य स्वनामख्याते विमाने, नपुं० । भ० ३ श० ७ उ० (वर्गव्यता‘लोगपाल’शब्देऽस्मिन्नेव भागे ७१६ पृष्ठे गता ।) “दो वर्गु” । स्था० २ ठा० ३ उ० । चक्रपुराण्यपुरी-विभूषितविजयक्षेत्रयुगले, स्था० २ ठा० ३ उ० । तच्च ज-

मृद्धीपे मन्दरस्य पश्चिमायां शीतोदाया उत्तरेऽस्तीति ।
आ० = ठा० ३ उ० । मधुरं, “ ललितं वग्गुं मंजुं मंजुलं
पंसलं कलं महुरं ” पा० ना० ८८ गाथा ।

वाच्-स्त्री० । वचने, “ वग्गुं ति वा वयं ति वा वयं ति वा
पगट्टा ” आ० चू० १ अ० ।

वग्गुफल-वल्गुफल-न० । शोभने, नारिकेरादिके फले, सूत्र०
१ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

वाक्फल-न० । धर्मकथारूपाया व्याकरणादिव्याख्यानरूपा-
या वाचां वस्त्रादिलाभरूपे फले, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

वग्गुर-वागुर-पुं० । पुरिमताले नगरं जातिवन्ध्याया भद्रायाः
पत्न्यौ श्रेष्ठिनि, आ० म० १ अ० ।

वग्गुरा-वागुरा-स्त्री० । मृगवन्धने, विपा० १ श्रु० २ अ० ।
भ० । “ पुरिसवग्गुरा परिकिञ्चत्ता ” वागुरा मृगवन्धनम् ।
वागुरेव वागुरा समुदायः । ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० । आ० चू०
ज्ञा० । औ० ।

वग्गुरिय-वागुरिक-पुं० । पाशप्रयोगेण मृगघातके, वृ० १
उ० । नर्तकभेदे, पं० चू० । मृगजालजीविनि, व्य० ३ उ० ।

वग्गुली-वल्गुली-स्त्री० । चर्मपक्षिविशेषे, भ० १३ श० ६
उ० । स० । प्रश्न० । जी० । चर्मजलूकायाम्, आचा० १ श्रु०
१ अ० ६ उ० ।

वग्गुलीकिञ्चगय-वल्गुलीकृत्यगत-पुं० । वल्गुलीलक्षणं कृ-
त्यं कार्यं गते प्राप्तं येन स तथा । वल्गुलीरूपतां गते,
भ० १३ श० ६ उ० ।

वग्गुवाइ-वल्गुवादिन्-त्रि० । वल्गु-शोभनं-वदतीत्येवं शी-
लो वल्गुवादी । शोभनवादिनि, व्य० ८ उ० ।

वग्गू-वाच्-स्त्री० । वाण्याम्, औ० । स्थ० । विशेष० । भ० ।

वग्गोज्ज-देशी-प्रचुरं, दे० ना० ७ वर्ग ३८ गाथा ।

वग्गोअ-देशी-नकुलं, दे० ना० ७ वर्ग ४० गाथा ।

वग्गोरसमय-देशी-रुक्ते, दे० ना० ७ वर्ग ५२ गाथा ।

वग्गोल-रोमन्थ-नामधातुः । उद्गीर्य चर्वणे, “ रोमन्थे रो-
ग्गाल-वग्गोलौ ” ॥ ८ । ४ । ४३ ॥ इति रोमन्थयतेध्वग्गो-
लादेशः । वग्गोलइ रोमन्थइ । रोमन्थयते । प्रा० ४ पाद ।

वग्ग-व्याघ्र-पुं० । “ सर्वत्र लवरामचन्द्रे ” ८ । २ । ७६ ॥ इति
रलोपः । “ द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः ” ८ । २ । ६० ॥ इति घकारोपरि
गकारः । प्रा० शार्दूले, जी० १ प्रति० जं० प्रा० । प्रश्न० । प्र-
ज्ञा० । नि० चू० । स्था० । आचा० । (वाघ) इति ख्या-
ते सनखपदे जन्तौ, प्रज्ञा० १ पद । “ इल्लो पुल्ली वग्गो
सहूलो पुंडरीओ य ” पा० ना० ४४ गाथा ।

वग्गमुह-व्याघ्रमुख-पुं० । गोमुखद्वीपस्य परतोऽन्तरद्वीपे,
स्था० ४ ठा० २ उ० । उत्त० । प्रश्न० । प्रज्ञा० । नं० । प्र-
व० । (‘ अन्तरद्वीप ’ शब्दं प्रथमभागे ६७ पृष्ठं व्याख्योक्ता ।)

वग्गमीह-व्याघ्रमिह-पुं० । सप्तदशतीर्थकरस्य कुन्धुनाथस्य
प्रथमभिजादायके आ० म० १ अ० ।

वग्घाअ-देशी-साहाय्ये, विकसिते च । दे० ना० ७ वर्ग
८६ गाथा ।

वग्घाडिया-व्याघ्राटिका-स्त्री० । उपहासार्थरुतविशेषे, ज्ञा०
१ श्रु० ८ अ० । उद्घट्टककारिण्याम्, वृ० ६ उ० ।

वग्घारिय-देशी-प्रलम्बिते, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । औ० ।
प्रज्ञा० । जी० । “ गलति सीओदगवग्घारियहन्थमेत्तणं ग-
लंतेण ति भणियं होइ ” आव० ४ अ० । ज्ञा० ।

वग्घारियपाणि-वग्घारियपाणि-त्रि० । प्रलम्बितभुजं, भ०
३ श० २ उ० । दशा० । ज्ञा० । अन्त० । पञ्चा० । ज्ञा० । प्रल-
म्बितभुजद्वये, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

वग्घारियमल्लदामकलाव-वग्घारियमाल्यदामकलाप-त्रि० ।
अवलम्बितपुष्पमालासमूहे, रा० ।

वग्घारियवुट्टिकाय-वग्घारियवृष्टिकाय-पुं० । अच्छिन्नधारा-
वृष्टौ, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

वग्घावच्च-व्याघ्रापत्य-पुं० । स्वनामख्याते व्याघ्रपैरपत्ये, जं०
७ वत्त० । यद्गोत्रे उत्तरापादनक्षत्रम् । चं० प्र० १०
पाहु० ।

वग्घी-व्याघ्री-स्त्री० । स्त्रीत्वविशिष्टे व्याजघ्रातौ, आ० क०
१ अ० । तं० । प्रज्ञा० । अनेकेषां व्याघ्राणां विकुर्वणालि-
कायाम् परिव्राजकविद्याविशेषपरिपन्थिन्यां जैनविद्यायाम्,
कल्प० २ अधि० ८ क्षण । विशेष० । आ० म० । ल० प्र० ।

व्याघ्रीकल्पमाह—

“ यः स्यादाराधको जन्तुः, श्रेयस्तत्कीर्तनाद् ध्रुवम् ।
इत्यालोच्य हृदा किञ्चिद्, व्याघ्रीकल्पं वदाम्यहम् ॥ १ ॥

श्रीशत्रुञ्जयनाभेय-चैत्रवप्रस्य कर्हिचिन् ।

प्रतोलीद्वारमावृत्य, काचिद् व्याघ्री समस्थिता ॥ २ ॥

निरीक्ष्य निश्चलाङ्गी ता-मातङ्कातुरमानसाः ।

जैनाः श्राद्धा जिनं नन्तुं, वहिस्तो न दूढौकिरे ॥ ३ ॥

राजन्यसाहस्री कोऽपि, तस्याः पार्श्वमुपासृपत् ।

सा तु तं प्रति नाकार्षीत्, हिसाचष्टां मनागपि ॥ ४ ॥

विश्वस्य बाहुजस्तस्य, कुतोऽप्यानीय तत्पुरः ।

आमिपं मुमुचे सा च, दशाऽपि न तदस्पृशत् ॥ ५ ॥

अथ श्राद्धजनोऽप्येत्य, त्यक्त्वाभीस्तत्पुरः क्रमात् ।

तरसा सरसं भक्ष्यं, पानीयं चोपनीतवान् ॥ ६ ॥

तदप्यनिच्छृतीं दृष्ट्वा, तां दध्यां जनता हृदि ।

नूनं जातिस्मरेणाऽत्र, तीर्थेऽनशनमाददे ॥ ७ ॥

श्लाघ्यस्तिर्यग्भवोऽप्यस्या-श्चतुर्द्धाहारमुक्तिः ।

एकाग्रचक्षुषा चैषा, देवमेव निरीक्षते ॥ ८ ॥

अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैः, सार्धाः साधर्मिका धिया ।

संभावयां वभूवुस्तां, स्फीतसङ्गतिकोत्सवैः ॥ ९ ॥

निराकारं प्रत्याख्यानं, तथा तस्या अचीकथन् ।

मनसैव श्रद्धावाना, साध्वी चक्रं च तन्मुदा ॥ १० ॥

इत्थं सा तीर्थमाहान्या-त्समृद्धाचक्षुःप्रवासाना ।

दिनान्युपोष्य सप्ताष्ट, नष्टपापा यया दिवम् ॥ ११ ॥

चन्द्रनागुरुभिस्तस्या, वपुः संस्कार्यं संज्ञितः ।
प्रत्याख्या दक्षिणे पक्षे, शैलीं मूर्तिं न्यवीविशत् ॥ १२ ॥
तीर्थचूडामणिर्जयात्, सैष श्रीविमलाचलः ।
भवेयुर्वत्र तिर्यञ्चोऽप्यवमाराधकाग्रिमाः ॥ १३ ॥
व्याघ्रीकल्पमिव कृत्वा, श्रीजितप्रभसूयः ।
पुण्यं यदार्जयंस्तेन, श्रीसंघोऽस्तु सुखास्पदम् ॥ १४ ॥

ती० ४६ कल्प । “व्याघ्रा तत्रैवाकारः कण्टकोऽ-
स्त्यस्या अच् गौ० डीप् । कण्टकारिकायाम्, जातौ
डीप् । व्याघ्रयोपिति, वाच० ।

वङ्क-वक्र-त्रि० । कुटिले, “कुडिलं वङ्कं भंगुरं ।” पाइ० ना० १७३
गाथा । कलङ्के, देशी-७ वर्ग ३० गाथा ।

वङ्गच्छा-देशी-प्रमथेषु, दे० ना० ७ वग ३६ गाथा ।

वच्च-वज्र-धा० । गतौ, “वज-नृत-मदां चः” ॥ ८ । ४ । २२५ ॥

इत्यन्त्यस्य द्विरुक्तश्च । वच्चइ । वजति । प्रा० ४ पाद ।
काङ्क्ष-धा० । गार्ध्वे, “काङ्क्षराहाहिलङ्गाहिलङ्गे-वच्च-वङ्क-
मह-सिह-विलुम्पाः” ॥ ८ । ४ । १६२ ॥ इति काङ्क्षतेर्वच्चादे-
शः । वच्चइ । काङ्क्षते । प्रा० ४ पाद ।

वर्चस्-न० । तेजसि, प्रभावे, ज्ञा० १ थु० १ अ० । पुरीषे,
ध० ३ अधि० । वृ० । उक्त० । सूत्र० । गृथे, तं० । आचा० ।
“वच्चं विद्वा पुरीसे उच्चारो ।” पाइ० ना० ११४ गाथा ।
गृहस्य समन्ततः स्थाने, यत्र वा वर्चः करोति । गिहस्स
समंततो वच्चं भणति । पुरोहडं वा वच्चं पच्छते ति वुत्तं
भवति, जं वा करोति, तं वच्चसण्णाभूमिं भणति । नि० चू० ३
उ० । ‘वच्चसमुच्छिन्नज्जा’ वर्चः-वर्चःप्रधानानि समुच्छिता-
न्यन्त्राण्यङ्गानि वा येषां ते तथा । सूत्र० १ थु० ५ अ० १ उ० ।
वाच्य-त्रि० । अभिधेये, स्या० ।

वच्चंसि-वर्चस्विन्-त्रि० । शरीरकलोपेतत्वात् (स०) वि-
शिष्टप्रभावापेते, भ० २ श० ५ उ० । रूपवति, आचा० २ थु०
१ चू० २ अ० १ उ० । वचा-वचने सौभाग्याद्युपेतं यस्यास्ति
स वर्चस्वी । ज्ञा० १ थु० १ अ० । विशिष्टवचनपुङ्ग, भ० २ श० ५ उ० । रा० ।

वच्चकिमि-वर्चस्कृमि-पुं० । विष्टालग्रहमौ, उदरमध्य-
स्थविष्टायामुत्पन्ने द्वीन्द्रियजन्तुविशेषे, तं० ।

वच्चकुंडी-वर्चस्कुण्डी-स्त्री० । विष्टाकुण्ड्याम्, तं० ।

वच्चकूव-वर्चस्कूप-पुं० । विष्टाभूतकूपे, तं० ।

वच्चग-वर्चकू-न० । दर्भाकारे तृणविशेषे, वृ० २ उ० ।
आचा० । तृणरूपवाद्यविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वच्चघर-वर्चोगृह-न० । पुरीषोत्सर्गस्थाने सूत्र० १ थु० ४
अ० २ उ० ।

वच्चमंघाय-वर्चःमंघात-पुं० । परमपवित्रविष्टासमूहे, तं० ।

वच्चामेलिय-व्यत्याग्रेडित-न० । अस्थाननिवृजपठने, स्वम-
तिचर्चितसूत्रं प्रक्षिप्य पठने च । अस्थानविरतिस-
हितं, आ० म० १ अ० । आव० । आ० सू० ।
एकस्मिन्नेव शास्त्रे यान्यस्थाननिवृजान्येकार्थानि सूत्रा-
ण्येकत्र स्थाने समानीय पठनो व्यत्याग्रेडितम्, अथवा—

आचारादिसूत्रमध्ये स्वमतिचर्चितानि तत्सदृशानि सूत्राणि
कृत्वा प्रक्षिपतो व्यत्याग्रेडितम् । अस्थानविरतिकं वा व्य-
त्याग्रेडितम् । अनु० । विशेष० ।

वच्चाविष्पय-वल्कविष्पक-न० । वल्ककस्तृणविशेषस्तस्य
विष्पकः कुट्टितत्वद्रूपस्तेन निष्पन्नं वल्ककविष्पकम् । तृ-
णविशेषविष्पकजे, “पंचरयहरणाइं पण्णत्ताइं । तं जहा—
उण्णयंर उट्टिण साणाण वच्चाविष्पय मुंजविष्पय ।” वृ० २ उ० ।
वच्चीसग-वर्चीसक-पुं० । तन्त्रीवाद्यविशेषे, अणु० । आचा० ।
वच्छ-वक्षस्-न० । “ह्योऽद्यादौ” ॥ ८ । २ । १७ ॥ इति सं-

युक्तस्य छः । प्रा० । उरसि, ज्ञा० १ थु० ८ अ० । उपा० ।
जं० । औ० । स० । “वच्छे उरं” । पाइ० ना० २५१ गाथा ।
गोपुत्रे, “तण्णओ वच्छे” । पाइ० ना० २३५ गाथा ।
वत्स-पुं० । पुत्र, डिम्भे, स्या० १० ठा० ३ उ० । श्रीऋषभदेवस्य
पुत्रशतक्रान्तर्गते सप्तदशे पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।
स्या० । तच्छासिते कौशाभ्यानाम नगरीप्रतिवद्धे जनपदे,
ती० १० कल्प । प्रव० । प्रश्न० । सूत्र० ।

अथ पूर्वसूत्राङ्गेष्वपि वत्सविजयदिप्रियमे विचि-
त्रत्वात् सूत्रप्रवृत्तेरित्यन्तरमाह—

वच्छस्स विजयस्स णिसहे दाहिणेणं सीआ उत्तरेणं दा-
हिणिस्ससीदामुहवणे पुरत्थिमेणं तिउडे पच्चत्थिमेणं सु-
सीमारायहाणीपमाणं तं चेवेति । (सू० ६६)

‘वच्छस्स’ इत्यादि, वत्सस्य विजयस्य निषधो दक्षिणेन
तथा तस्यैव शीता उत्तरेणेत्यादि स्पष्टम्, न चैवं निषधा-
दयो लक्ष्याः लक्षणं वत्सविजय इति वाच्यम्, लक्ष्यलक्ष-
णभावस्य कामचारात् । प्रस्तुते च प्रकरणबलात् वत्स एव
लक्ष्यत इति सुसीमाराजधानीप्रमाणम्, तदेव-अयोध्यासम्ब-
न्धेयं, प्रमाणाभिधानाय राजधान्याः पुनरुपन्यासेन न पुन-
रुक्तिदोषः । जं० ४ वक्ष० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्वे सीताया
महानद्या दक्षिणे चक्रवर्तिविजये, स्या० ८ ठा० ३ उ० ।

दो वच्छा (सू०-६२ +) ।

मेगोर्द्धित्वात् वत्सानां द्वित्वम् । स्या० २ ठा० ३ उ० । स्व-
नामख्याते ऋषिविशेषे, यो हि प्रसिद्धगोत्रविशेषप्रवर्तको
ऽभूत् । कल्प० २ अधि० ८ क्षण । स्या० ।

जे वच्छा ते सत्तविहा पण्णत्ता, तं जहा-ते वच्छा ते
अगिगया ते मिच्छिया ते सामलिणो ते सेलयया ते अट्ठिसे-
णा ते वीयकम्हा ।

वत्सस्थापत्यानि वत्साः-शर्यभवादयः, स्या० ७ ठा० ३ उ० ।
वात्स्य-पुं० । वत्सस्थापत्यं वात्स्यः । गर्गादेर्यजित
यऽप्रत्ययः । वत्सापत्ये वत्सगोत्रीये पुरुषे, “पभवं कच्चा-
यणं वंदे वच्छं सिज्जंभवं तथा” । न० ।

वृक्ष-पुं० । “वृक्षक्षिप्तयोः रुक्खल्लूढौ” ॥ ८ । २ । १२७ ॥ इति
रुक्खादेशाभावे, वच्छः । चूतादौ, प्रा० । पार्श्वे, दे ना० ७
वर्ग ३० गाथा । “साही विडवी वच्छो महीरुहो पायवो दुमो
य तरू” । पाइ० ना० ५४ गाथा ।

वच्छग-वत्सक-पुं० । शुद्रवृक्षभेदे, “एलगदारगसाणं वच्छगं
वावि कोट्टण” दश० ५ अ० । आ० म० । आव० ।

वच्छगावई-वत्सकावती-स्त्री० । जम्बूद्वीप मन्दरस्य पूर्वे सा-
ताया महानद्या दक्षिणे स्वनामख्यते विजयक्षेत्रयुगले, जं०
४ वत्त० "वच्छावई विजय पभंकरा रायहाणी" जं०४ वत्त० ।
दो वच्छगावई (सू०-६२×) ।

मेगहिन्वाद् वत्सावतीद्वित्वम् । स्था० २ डा० ३ उ० ।

वच्छण्यरी-वत्सनगरी-स्त्री० । कौशाम्याम्, आ० म० १
अ० । आ० चू० ।

वच्छभूमि-वत्सभूमि-स्त्री० । काशलायाः पूर्वविषये, आ० म०
१ अ० । आ० चू० ।

वच्छवाली-वत्सपाली-स्त्री० । गोप्याम्, " तथेव वच्छ-
वाली परमज्ञे " आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

वच्छमिता-वत्समित्रा-स्त्री० । अधोलोकवासिदिकुमारीम-
हत्तरिकायाम्, स्था० ७ डा० ३ उ० । आ० क० । आ० म० ।
आ० चू० । जम्बूद्वीप मन्दरे पर्वते नन्दनस्य वनस्य रुचककूट-
देव्याम्, स्था० ६ डा० ३ उ० । आ० चू० । ऊर्ध्वलोकवासिन्यां
दिकुमारीमहत्तरिकायाम्, जं० ५ वत्त० ।

वच्छगाय-वत्सगाज-पुं० । वत्सदशमहागजे, आ० क० १
अ० । वत्सन्तपुनगरे रुक्मिणीपतेर्जिनदासश्रावकस्य गो-
पाले, पि० ।

वच्छल-वत्सल-त्रि० । रत्नके, आव० ४ अ० । वत्सलस्तु
पुत्रादिस्नेहान्ता । रतिभेदे, हेम० ।

वच्छलया-वत्सलता-स्त्री० । वत्सलभावे, अनुगंगे, प्रव०
१० द्वार । वात्सल्ये, अनुगंगयथावस्थितगुणैर्कीर्तिनरुपा-
चारे, ज्ञा० १ थु० ७ अ० । प्रज्ञा० । आ० म० । हितकारि-
तायाम्, स्था० १० डा० ३ उ० ।

वच्छलिज्ज-वत्सलीय-न० । श्रीगुप्ताभिर्गतस्य चारुणगणस्य
प्रथमकुले, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

वच्छल्ल-वात्सल्य-न० । आचार्यग्लानप्राधूर्णकासहवालवृ-
द्धादीनामाहागे पथ्यादिना समाधिसम्पादने, जी० १ प्रति० ।
व्य० । प्रव० । साधर्मिकाणां भक्तपानीयैर्भक्तिकरणे, उत्त०
२८ अ० । दश० । ग० । ध० ।

इदानीं वच्छले त्ति दारं-

साधर्मियवच्छल्लं, आहाराऽऽतीहि होइ सव्वत्थ ।

आएसु गुरुगिलाणे, तवस्सिवालादिमेहे य ॥ २६ ॥

समाणधम्मो साहम्मिओ तुल्लधम्मो, सो य साह साहु-
णी वा । चसहा—खेतकालमासज्ज सावगो वि घेप्पति, व-
च्छल्लभायो वच्छल्ले पुत्रादेरित्यर्थः । कहे केण वा कस्स वा
कायव्वे ? साहुणे साहुणा सव्वथामेणं एयं कायव्वं आहा-
रादिणा दव्वेण, आहारो आदी जेसि ताणि इमाणि आहा-
रादीणि । आदिसहाता वत्थ-पत्त-भेसज्जोसह-पादसोया-
व्वङ्गणविससामणादिसु य एवं ताव सव्वेसि साहम्मियाणं
वच्छल्लं कायव्वे, इमेसि तु विसेसिओ आपसो—पाहुणशो
गुरु सूरि गिलाणे जरादिगहितो विमुक्को वा तवस्सी—वि-
किटुतवकारी वालो, आदिसहाता बुद्धो सेहो महोदरो
य । मेहो-अभियणवपव्वइतो । महोदरो-जा बहु भुंजति । स
विसेसंति एएणि आपसादिआणं जहाऽभिहितानं सह वि-

सेसेण सविसेसं सादरं साहिययरं सातिसययगमिति ।
जो एवं वच्छल्लं पवयणेण कंरति तस्मिं पच्छित्तं भण्णति
सामण्येण साहम्मियवच्छल्लं कंरति तो मामलह ।

विसेसये भण्णति—

आयणि य गिलाणे, गुरुगो लहुगा य खमगपाहुणणं

गुरुगो य वालवुद्धु, मेह य महोदले लहुआ ॥ ३० ॥

आयणियगिलाणाणं वच्छल्लं कंरति चउगुरुग पत्तेयं, ख-
मगस्स पाहुणगस्स य वच्छल्लं कंरति चउलहुगा पत्तेयं
वालवुद्धाणं पत्तेयं मामगुरुगो, मेहमहोयराणं पत्तेयं
मामलहुगो । वच्छल्लं त्ति दारं गतं । नि० चू० १ उ० । दृष्टान्तः ।
वच्छल्लं वड्डे दिट्ठं तो—भगवं वड्डे—वड्डसामी उत्तगावहे
गआ, तत्थ य दुट्ठिमक्खं जायं, पंथा वोच्चिगणा । तांहे सङ्घो उ
वागओ 'णिथांगहि' त्ति तांहे पडविज्जा आवाहिता संघा
चडिओ उप्पतितो, मेज्जायरां य चार्गीण गतो पामति
चिन्तइ य कांइ विणासो भविस्समि जेण संघो जायति
इलण्ण विहलिज्जिदित्ता भण्णति भगवं साहम्मिओ त्ति तांहे
भगवया विलइतो इमे सुत्ते सग्गेण साहम्मियवच्छल्लाम्म
उज्जुत्ता उव्वत्ता य सज्झाते चरणकणम्मि य तथा तित्थ-
स्स पभावणाणं य जहा वड्डेण कयं एवं साहम्मियवच्छ-
ल्लं कायव्वं । अहवा—एदिमणो वच्छल्लं उदाहरणं । नि०
चू० १ उ० ।

अथाधिकागन्ध्यान्मल्यकारिणामतिस्तोकतामाह-

भूए अन्थि भविस्सं-ति केइ तेलुककनमिअकमजुअला

जेसिं परहियकरणि-कवड्डलक्खाणं वोलिही कालो ॥ ३६ ॥

भूते—अतीतकाले 'अन्थि' स्ति सन्ति—विद्यन्ते व-
त्तमानकाले भविष्यन्ति—भविष्यत्काले केचिदतिस्तोका-
एव ते पुरुषाः किंभूताः ? त्रैलोक्येन—स्वर्गमर्त्यपाताल-
लक्षणेन तन्निवासिप्राणिगणेनत्यर्थः । नतं क्रमयुगलं-
येषां ते त्रैलोक्यनतक्रमयुगलाः । ते के ? येषां पर-
हितकरणैकवड्डलक्षणां, परेषाम्—अन्येषां हितं वात्स-
ल्यं परहितं-परहितस्य करणं परहितकरणं तस्मिन् एकम-
द्वितीयं वड्डं लक्षं वध्यं तस्य लयहेतुत्वेन कारणे कार्यो—
पचाराज्यो यैस्ते परहितकरणैकवड्डलक्षास्तेषां परहित-
करणैकवड्डलक्षणां एवंविधानां सताम्, 'वोलिहि' स्ति
प्राकृतत्वात् व्यतिचक्राम व्यतिक्रामति व्यतिक्रमिष्यति वा
कालः समयादिलक्षण इति । गीतिच्छन्दः । ग० २ अधि० ।

वच्छवाल-वत्सपाल-पुं० । गोवत्सरत्नके, " स्वाम्यस्थात्क-
पया तस्य, दृष्टा प्रभुमुपागमत् । गोपालवत्सपालाद्या, वृ-
क्षाद्यन्तरिताः स्थिताः ॥ १ ॥ " आ० क० १ अ० । " वच्छो
वा वच्छवाला अ " पाइ० ना० १०३ गाथा ।

वच्छसुत्त-वत्तःसूत्र-न० । हृदयाभरणभूतसुवर्णसङ्कलके,
भ० ६ श० ३३ उ० ।

वच्छण-उत्तन-पुं० । वृषभे, " उक्खा वसहा य वच्छ-
णा " पाइ० ना० १४१ गाथा ।

वच्छाणुबंधिया-वत्सानुबंधिका-स्त्री० । वत्सः पुत्रस्तदनुब-
न्धो यस्यां सा वत्सानुबंधिका । वैरस्वामिमानुः प्रव्रज्या-
याम्, स्था० १० डा० ३ उ० । पं० भा० । पं० चू० ।

वच्छायाण-वात्मायन-पुं० । वत्सगोत्रापत्य साहित्यशास्त्रा-
चार्ये, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

वच्छावर्ज-वत्मावर्ती-स्त्री० । प्रभङ्गख्यराजधानीविभूषित-
विजयनयनयुगेन, ज० ४ वज्र० । स्था० ।

वच्छामुत्त-वत्तःसूत्र न० । उत्तरासङ्गपरिधानीये, भ० ६
श० ३३ उ० ।

वच्छी-वार्त्ती-स्त्री० । चारुदत्तकन्यायां ब्रह्मदत्तचक्रि-
भार्यायाम्, उक्त० १३ अ० ।

वच्छीउत्त-वात्मीपुत्र-पुं० । वात्मीपुत्रे, “ वच्छीउत्तं जाण-
त य चांडलं गहाविश्रं च रत्नीश्रं । ” पाइ० ना० ६१ गाथा ।

वच्छीवा-वत्माजीवि-त्रि० । वत्सपालके, “ वच्छीवा वच्छ-
पाला य । ” पाइ० ना० १०३ गाथा ।

वज्र त्रस्-धा० । उडेगे, “ त्रसेडेर-वोज-वज्राः । ” ॥ ८ । ४ ।
१६८ ॥ इति त्रसेडेरजादेशः । प्रा० ४ पाद ।

वज्र-न० । कुलिशे, “ असणी वज्रं कुलिसं । ” पाइ० ना०
६६ गाथा ।

वज्र-धा० । गतौ, मागध्याम् । “ वजेजः ” ॥ ८ । ४ । १६४ ॥ इ-
ति जकारः आदेशभूतत्वात् द्विवचम् । वज्रइ । वज्रति । प्रा० ।

वज्र-न० । द्वीके, ज० ३ वज्र० । कुलिशे, पञ्चा० १७ वि-
व० । कीलिकायाम्, स० । उक्त० । गुरुत्वादधः पातकत्वे-

न वा वज्रवद् वज्रम् । पापे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।
आचा० । स्था० । पण्डितलोकविमानभेदे, स० ।

वर्ज-त्रि० । वर्जनीये वर्ज्यते इति वर्जम् । पापे, विशेष० । आ०
म० । अकृत्ये, आव० ४ अ० । तं० । वर्जं तन् द्वि-
धा लौकिकं, लोकोत्तरिकं च (तच्च ‘ परिहार ’ शब्दे पञ्च-
मभागे ६६० पृष्ठ दर्शितम् ।)

वर्ज्य-त्रि० । वर्ज्यते विवेकिभिर्गिति वर्ज्यम् । व्य० १ उ० । क-
र्मणि, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

वर्जनीयवस्तुन्याह—

पंचुम्वरि चउविगई ४,

हिम १० विम ११ करगे य १२ मन्वमट्टी य १३ ॥

रयणीभोयणगं चिय १४,

बहुवीय १५ अणंतमंघाणं १६ ॥ ५० ॥

पञ्चानामुदुम्बरगाणां समाहारः पञ्चादुम्बरी, वटपिण्डयोदु-
म्बरसूक्तकाकादुम्बरीफलरूपा समयप्रसिद्धा, सा मशका-
कारसूक्ष्मबहुजीवभूतवाहर्जनीया, तथा चतस्रो विकृत-
यो—मद्यमांसमधुनयनीतरूपा वर्ज्याः, सद्य एव तत्र तद्वर्णा-
नेकजीवसंमूर्द्धनाम्, तथा हिमं शुद्धासंख्याष्कारूपत्वात्,
तथा विषं मन्त्रापहतवीर्यमपि उदरान्तवर्तिगण्डालकादि-
जीवविघातहृतत्वात् मरणसमये महामाहोपादकत्वाच्च,
तथा कर्का अण्यसंख्याष्कारूपत्वात्, तथा सर्वापि मृ-
त्तिका दर्दुरादिपञ्चै द्वयप्राण्युत्पत्तिनिमित्तत्वात्, सर्वग्रहणं
मृत्तिकादि तद्भेदपरिग्रहार्थं तद्भक्षणस्यापि आमाशयादि-
दायजनकत्वात्, तथा रजनीभोजनं बहुविधजीवसंघातसं-
घेन इहलौकिकागलौकिकदोषदुष्टत्वात् तथा बहुधीजं परंपा-
टकादि प्रतिशीजं जीवापमर्दसंभवात्, अनन्तान्यनन्तका-

यिकानि, अनन्तजन्तुसन्ताननियातननिमित्तत्वात्, तथा
संधानमस्यानकं द्रव्यकादीनां जीवसंस्क्रिहेतुत्वात्,
तथा घोलवटकानि उपलक्षणत्वादामगोरससंपृक्तद्विदला-
नि च केवलित्वात्सूक्ष्मजीवसंस्क्रिपंभवात्, तथा वृन्ता-
कानि निद्राबाहुल्यमदनेहीपनादिदोषदुष्टत्वात्, तथा स्व-
यं परेण वा येषां नाम न ज्ञायते तान्यज्ञातनामानि पु-
ष्पाणि फलानि, अज्ञानतो निषिद्धफलप्रवृत्तौ व्रतभङ्गसं-
भवान्, विषफलेषु प्रवृत्तौ जीवितविनाशात्, तथा तु-
च्छमसारं फलं मधूकवित्वादः, उपलक्षणत्वाच्च पुष्प-
मण्डलशिष्टमधूकादेः, पत्रं प्रावृषि तण्डुलिकादेः, बहुजी-
वसंमिश्रत्वात्, यद्वा—तुच्छफलमर्धनिष्पन्नकोमलचवल-
कशिम्बादिकम्, तद्भक्षणं हि तथाविधा तृप्तिरपि ना-
पजायते, दोषाश्च बहवः संभवन्ति, तथा चलितरस-
कुथिताश्रमं, उपलक्षणत्वात् पुष्पितौदनादि, दिनद्वया-
तीतं च दधि वर्जनीयम्, जीवसंस्कृत्या प्राणानिपातादि-
लक्षणदोषसंभवात्, एतानि द्वाविंशतिसंख्यानि वर्जनी-
यानि वस्तूनि कृपापरीतचेतसः सन्तो हेमव्यजनाः ! वर्ज-
यत परिहरन्ति । प्रव० ४ द्वार ।

वर्ज्य-त्रि० । “ व्य-व्य-र्या जः ” ॥ ८ । २ । २४ ॥ इति र्यभागस्य
जः । प्रा० । ज० । प्रधाने, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

वाद्य-न० । वादनकर्मीभूते ततादौ, स्था० ।

चउट्टिवहे वजे पणत्ते । तं जहा—तेते वितते घणे सु-
सिरं १, (सू० ३७४)

‘ वजे ’ ति वाद्यं तत्र—“ ततं वीणादिकं ज्ञेयं, विततं
पटहादिकम् । घनं तु कांस्यतालादि, वंशादि शुषिरं म-
तम् ॥ १ ॥ ” इति । स्था० ४ ठा० ४ उ० । आ० म० । कल्प० ।
आ० चू० ।

अवद्य-न० । प्राकृतत्वात् अकारलोपः । संथा० । पापे, बृ० १
उ० २ प्रक० ।

वज्रकंद-वज्रकन्द-पुं० । कन्दविशेषे, प्रव० ४ द्वार । ध० । भ० ।

वज्रकर-अवद्यकर-त्रि० । अवद्यं पापं वज्रं वा गुरुत्वादधः
पातकत्वेन पापमेव तत्करणशीलोऽवद्यको वज्रकरो वा ।
पापकृति, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

वज्रकिरिया-वर्जक्रिया-स्त्री० । आत्माार्थं गृहं निर्वर्त्य सा-
धुभ्यो दत्त्वाऽन्यद् गृहं निर्वर्त्य तत्रोपित्वा निवसति । शय्या-
तरं तद्भूतगृहवसतौ, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० २ उ० ।
(‘ कालाङ्कतकिरिया ’ शब्दे तृतीयभागे ४६५ पृष्ठ सू-
त्राणि ।)

वज्रकुमार-वज्रकुमार-पुं० । यादववंशस्यान्तिमपुरुषे, स च
द्वैपायनेन दग्धायां द्वारवत्यामुच्छिन्नप्राये यदुवंशे स्वभार्या-
यां दृढप्रहारिणे नाम पुत्रमजीजनत् । ती० २७ कल्प ।

वज्रण-वर्जन-न० । व्यजने, आव० ५ अ० । विशेष० । प्रव० ।

वज्रणञ्च-वदितृ-त्रि० । वद-कर्तरि तृत् । “ भक्त्यादीनां
वोक्ताऽऽद्यः ” ॥ इति वदस्थाने वज्राऽऽदेशः । “ तृनः अ-
णञ्चः ” ॥ ८ । ४ । ४४३ ॥ इति तृनः स्थाने अ-

एअ आदेशः । वज्ररि , “ पडहु वज्जणउ सुणउ भ-
सणउ ” प्रा० ४ पाद ।

वज्जणाभ-वज्जनाभ-पुं० । अभिनन्दनस्य चतुर्थकुलकरस्य
प्रथमभिज्ञादायक , स० । ति० ।

वज्जणिज्ज-वर्जनीय-त्रि० । वर्ज्यत इति वर्जनीयम् । परि-
हरणीयं , प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । पापं , विशेष० ।

वज्जतुंड-वज्जतुण्ड-त्रि० । वज्रवद्धदमुखे , “ कीलियाओ
वज्जतुंडियाओ विउव्वइ ” आ० म० २ अ० ।

वज्जधूली-वज्जधूली-स्त्री० । वज्रवर्त्तादणकणकरेणौ , “ सा-
मिस्स उवरि वज्जधूली वरिसं वरिसइ ” आ० म० १ अ० ।

वज्जपरिवज्जि-वर्ज्यपरिवर्जिन्-त्रि० । वर्जनीयं वर्ज्यमकृत्यं
परिगृह्यते तत्परिवर्जि । अप्रमत्ते , आव० ४ अ० ।

वज्जपाणि-वज्जपाणि-पुं० । वज्रं वज्राभिधानायुधं पाणाव-
स्येति वज्रपाणिः । प्रज्ञा० २ पद । उत्त० । कुलिशकरं , उ-
त्त० २ अ० । आ० म० ।

वज्जबंध-वज्जबन्ध-पुं० । वज्रवेष्टे , वज्रकालके , आ० चू०
१ अ० ।

वज्जबहुल-वज्जबहुल-त्रि० । वज्रवद्भ्रं गुरुवात्कर्म तद्बहु-
लस्तत्करणप्रचुरस्तथा । वध्यमानकर्मगुणे , सूत्र० २ श्रु०
२ अ० ।

वज्जभीय-वज्जभीत-त्रि० । वज्रं-पापं कलमपमित्यर्थः । त-
स्माद् भीतो वज्रभीतः । असंयमभीते , पं० चू० १ कल्प ।
आ० चू० । व्य० । आ० म० । प्रश्न० ।

वज्जभीरु-अवद्यभीरु-त्रि० । अकारलोपादवद्यं-पापं तद्भी-
रुः । पापभीते , वृ० १ उ० २ प्रक० ।

वज्जभूमि-वज्जभूमि-स्त्री० । लाटदेशस्थे खनामख्याते गर्त-
कण्टकादिप्रधाने नगरे , आ० म० १ अ० । आचा० ।

वज्जमाण-वाद्यमान-त्रि० । वादनं कार्यमाणे , “ छिप्पतरेण
वज्जमाणेण ” द्रुततुर्येण वाद्यमाने , विपा० १ श्रु० ३ अ० ।

वज्जयंत-वर्ज्ययत्-त्रि० । परित्यजति , सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।
कचिद्यलोपः । “ वज्जंतो वीयहरियाइ ” वर्ज्ययन्-परिह-
रन् । दश० ५ अ० ।

वज्जर-कथ-धा० । वाक्प्रबन्धे , “ कथेर्वज्जर-पज्जरोपाल-
पिसुण-संव-वोह्ल-चव-जम्प-सीस-साहाः ” ॥ ८ । ४ । २ ॥
इति कथेर्वज्जरादेशः । अयं चासंदेशीषु पठितोऽप्यस्माभि-
धात्वादेशीकृतो विविधेषु प्रत्ययेषु प्रतिष्ठित इति । तथा
च-वज्जरिओ-कथितः , वज्जरिऊण-कथयित्वा , वज्जरण-
कथनम् , वज्जरंतो-कथयन् , वज्जरिअव्वं-कथयितव्यमिति
रूपसहस्राणि सिध्यन्ति संस्कृतधातुवच्च प्रत्ययलोपागमा-
दिविधिः । प्रा० ४ पाद ।

वज्जरिसभनारायसंधयण-वज्जर्पभनाराचसंहनन-न० । ना-
राचम्-उभयतो मर्कटवन्धः , ऋषभः-तदुपरिवेष्टनपट्टः , की-
लिका अस्थि उभयस्यापि भेदकमस्थि एवं रूपं संहननं य-
स्य सः तथा । प्रथमसंहनिनि , सू० प्र० १ पाहु० । आ० चू० ।

वज्जलाढ-वज्जलाट-पुं० । लाटदेशवास्तव्येषु म्लेच्छविशेषेषु ,
आ० म० १ अ० ।

वज्जवित्ति-वर्यवृत्ति-स्त्री० । प्रधानजाविकायाम् , अनु० ।
स्था० ।

वज्जसामि(ण्)-वज्जस्वामिन्-पुं० । आर्यवज्जं , ति० चू० १ उ० ।

वज्जवेढ-वज्जवेष्ट-पुं० । वज्रकीलिकायाम् , आ० चू० १ अ० ।

वज्जा-वज्जा-स्त्री० । ‘ परिणामिया ’ शब्दे पञ्चमभागे ६१७
पृष्ठे उदाहृतस्य काष्ठश्रेष्ठिभार्यायाम् , आ० म० १ अ० ।

“ अत्तट्टकडं दाउं , जईण अस्सं कंइ वज्जाओ । जम्हा नं
पुव्वकयं , वज्जं ति अओ भवे वज्जा ॥ १ ॥ ” इत्युक्तलक्षणं
दापयुगुपाश्रये , आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० २ उ० ।
ग० । पं० व० । दे० ना० । (‘ वमहि ’ शब्दे विशेषं वक्ष्यामि)

वज्जायरिय-वज्जाचार्य-पुं० । आर्यवज्जस्वामिनि , प्रतन० ।

वज्जि (ण्)-वज्जिन्-पुं० । शकेन्द्रं , भ० ७ श० ६ उ० ।

वज्जित्ता-वर्जयित्वा-अव्य० । अपहृत्येत्यर्थे , पं० व० ३ द्वार ।

वज्जिय-वर्जित-त्रि० । रहिते , परित्राणविकले , सूत्र० १
श्रु० १ अ० २ उ० । त्यक्ते , सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । उत्त० ।
आव० ।

वज्जियावग-पुं० । देशी० । इत्तौ , “ वज्जियावगो नाम उच्छ्रू ”
इति वचनात् । व्य० १ उ० ।

वज्जेत्ता-वर्जयितुम्-अव्य० । मोक्षमित्यर्थे , ति० चू० २० उ० ।

वज्जेयव्व-वर्जयितव्य-त्रि० । त्याज्ये , सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
स्था० । परिहार्ये , सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

वज्ज-वध्य-त्रि० । वध्यं , “ वज्जो वद्धा । ” पाइ० ना० २३६ गाथा ।

वज्ज-वज्ज-धा० । प्रलम्बने , “ वज्जेव्हव-वेलव-जूरवोमच्छाः
॥ ८ । ४ । ६३ ॥ ” इति वज्जंतरेने चत्वार आदेशा भवन्ति । इति
वज्जेतरादेशत्रयादेशः । वेहवइ । वेलवइ । जूरवइ । उमच्छइ ।
वज्जइ । वज्जति । प्रा० ४ पाद ।

वट्ट-वृत्त-त्रि० । “ वृत्त-प्रवृत्त-मृत्तिका-पतन-कदर्थिते टः ”
॥ ८ । २ । २६ ॥ इति संयुक्तस्य टः । प्रा० । अयोगोलकवत्
(अनु०) वृत्तं , ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । स्था० । सूत्र० । विशेष० ।
स्था० । आ० म० । प्रज्ञा० । भ० । अन्तःशुषिररहिते परिम-
ण्डलरूपे , भ० १४ श० ७ उ० ।

एगे वट्टे । (सू०-४७)

वृत्तसंस्थानं मादकवत् , तच्च घनप्रतरभेदाद् द्विधा । पुनः
प्रत्येकं समविषमप्रदेशावगाढमिति चतुर्धा ; स्था० १ ठा० ।
जी० । औ० । रा० । जे० । ध० । आचा० । आ० म० ।

वट्टे-तेलापूयसंठाणसंठिए , वट्टे-रहंकवालसंठाणसंठिए ,
वट्टे-पुक्खरकप्पियासंठाणसंठिए , वट्टे-पडिपुप्पचंदसंठाण-
संठिए ।

(‘ जंव्दीव ’ शब्दे चतुर्थभागे १३७३ पृष्ठे इदं सूत्रं व्याख्या-
तम् ।) विधिप्रतिषेधरूपे वर्तने , पो० १ विव० । समाचारे ,
आ० म० १ अ० ।

वन्मन्-न० । मागे, ' वट्टं गाहे ' इति वन्मे प्राहयति या-
नानि मागे स्थापयतीत्यर्थः । औ० ।

वट्टअ-वर्तक-पुं० । नित्तिरजातीय, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १
उ० । वृहत्तरं रक्तपादे (नि० चू० ६ उ० ।) (वटर) इति,
ख्याते पत्तिणि, आ० भ० १ अ० । प्रश्न० । उत्त० । नि०
चू० । जत्वादिमयगोलके, ज्ञा० १ श्रु० १८ अ० । सू० प्र० ।
वालरमणकविशेष, अणु० ।

वट्टंत-वर्तमान-त्रि० । विद्यमानं, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।
वर्तयत्-त्रि० । परिवर्तयति, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

वट्टसुर-वृत्तसुर-पुं० । सुरङ्गमं, वृ० ३ उ० । अश्वप्रधाने,
आश्र० । नि० चू० ।

वट्टखेडु-वृत्तखेड-पुं० । न० । कन्दुककीडायाम्, स० ७२
सम० । औ० ।

वट्टचणम-वृत्तचणक-पुं० । मसूरधान्ये, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

वट्टणा-वर्तना-स्त्री० । वर्ततेऽनवच्छिद्यन्त्वेन निरन्तरं भवती-
ति वर्तना । कालकार्ये, आत्मधारणे, " वट्टणालकखणो
कालो, जीवो उवओगलकखणो " उत्त० २८ अ० ।

वट्टभावपरिणय-वृत्तभावपरिणत-त्रि० । वर्तुलाकृतौ, जं०
१ वज्र० ।

वट्टमाण-वर्त्तमान-त्रि० । व्यवस्थितं, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।
व्याप्रियमाणे, पञ्चा० १६ वि० । पं० सू० । तपोऽर्हं प्रायश्चित्तं
वदति, व्य० १ उ० ।

वट्टमाणसुहेमि (ण्)-वर्त्तमानमुखेपिन्-त्रि० । वर्त्तमान-
मुखमेव मुखमिह लोकसुखमाधाकर्मिकाद्युपभोगजमेपितुं
शीले येषां ते वर्त्तमानमुखेपिण । समुद्रचायसवन् तत्काला-
वामसुखलवामकृत्तस्सु, अनालोचिताधाकर्मोपभोगजनि-
तानिकटुकदुःखौघानुभवन्तपु, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

वट्टमाणी-वर्त्तमानी-स्त्री० । वार्तायाम्, वर्त्तन्यां च । " कुस-
लस्स वा वट्टमाणीति " आ० म० १ अ० ।

वट्टलोह-वृत्तलोह-न० । त्रिकुटीत्यभिधाने गोलायसि, औ० ।

वट्टवेयडूपव्वय-वृत्तवैताड्यपर्वत-पुं० । वृत्तः पल्याकारत्वात्
वैताड्यो नामतो वृत्तवैताड्यः । स च पर्वतश्चेति वृत्त-
वैताड्यपर्वतः । स्वनामख्याते पर्वते, स्था० ।

जंबूमंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेण हेमवएरन्नवएसु
वासेसु दो वट्टवेयडूपव्वया पन्नत्ता, तं जहा-बहुस-
मउल्ला अविसेममणत्ता ० जाव सहावाई चेव, वियडा-
वाई चेवात्थ णं दो देवा महड्डिया ० जाव पलियोवमड्डितिया
परिवसंति, तं जहा-साई चंय, पभासे चेव । जंबूमंदरस्स उत्तर-
दाहिणेण हरिवामरम्मएसु वासेसु दो वट्टवेयडूपव्वया पन्न-
त्ता, तं जहा-बहुसमतुल्ला ० जाव गंधावाई चेव, मालवंतपरि-
याए चेव । तत्थ णं दो देवा महड्डिया चेव पलिवओ-
मड्डिया परिवसंति, तं जहा-अरुणं चंय, पउमे चेव ।
(म० ८७ +)

' जंबू ' इत्यादि " दो वट्टवेयडूपव्वय " त्ति द्वौ वृत्तौ प-
ल्याकारत्वात् वैताड्यौ नामतः तौ च तौ पर्वतौ चेति वि-
ग्रहः, सर्वतः सहस्रपरिमाणौ रजतमयौ, तत्र हेमवते
शब्दापाती उत्तरतस्तु एरण्यवते विकटापातीति ।
' तत्थ ' त्ति तयोर्वृत्तवैताड्ययोः क्रमेण स्वातिप्रभासौ
देवौ वसतः, तद्भवनभावादिति । एवं हरिवर्षे गन्धा-
पाती रम्यकवर्षे माल्यवन्पर्यायो देवौ क्रमेणैवति ।

चतुर्थस्थाने चत्वारि—

सव्वं वि णं वट्टवेयडूपव्वया दस जोयणमयाई उडुं उ-
चत्तेणं दम गाउयसयाई उव्वेहेणं सव्वत्थ ममा पल्लगसंठा-
णसंठिया दस जोयणसयाई विक्खंभेणं पसत्ता । (म० ७२२)

सर्वेऽपि वृत्तवैताड्यपर्वताः विंशतिः प्रत्येकं पञ्चसु हेमव-
तेरण्यवतहरिवरम्यकेष्वेपां शब्दावती विकटावती गन्धा-
वती माल्यवत्पर्यायाख्यानां भावादिति, वृत्तग्रहणं दीर्घवै-
ताड्यव्यवच्छेदार्थमिति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

वट्टावरय-वर्तावरक-पुं० । लोष्टकप्रधानं, भ० १६ श० ३ उ० ।

वट्टि-वर्ति-स्त्री० । गुटिकायाम्, औ० ।

वट्टिजमाणचरय-वर्त्यमानचरक-पुं० । परिवर्त्यमाणचरके, औ० ।
वट्टिम-देशी-अतिरिक्ते, दे० ना० ७ वर्ग ३४ गाथा ।

वट्टिय-वर्तित-त्रि० । वृत्तं, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । आचा० ।
औ० । ज्ञा० । वज्रस्वभावानुपचितकण्ठिन्वभावे, रा० ।

वट्टु-वट्टु-न० । अष्टकमये भाजने, वृ० १ उ० । कमठके, वृ० १ उ० ।

वट्टुकर-वट्टुकर-पुं० । यक्षभेदे, विद्यामन्त्रिभेदे, स्त्री० ।
आ० क० १ अ० ।

वट्टुल-वर्तुल-त्रि० । वर्तुले, " पेढालनिअकल वट्टुलाई परि-
मंडलऽन्थम्मि " । पाइ० ना० ८४ गाथा ।

वट्टुलिखेटक-वट्टुलि(ली)खेटक-पुं० । अर्बुदगिरिसविधे स्वनाम-
ख्याते ग्रामे, यत्र वटगच्छः प्रथममजनि । व्य० २ उ० । " अथ
युगनवनन्दमिते, वर्षे विक्रमनृपादतिक्रान्ते । पूर्वार्वावनिता
विहरन्, सोऽर्बुदसुगिरः सविधमागात् ॥ १६ ॥ तत्र वट्टुलि-
खेटक-सीमावनि संस्थवरवटाधः । सुमुहते स्वपदेऽष्टौ, सूरीन्
संस्थापयामास ॥ २० ॥ " ग० ३ अधि० ।

वट-वट-पुं० । वृत्तभेदे, प्रज्ञा० १ पद । प्रा० । औ० । आ० म० ।
वटके, विभागे, आ० चू० ५ अ० । अनु० । मत्स्यभेदे,
प्रज्ञा० १ पद । वटवृत्ताधा दीक्षा भवति । वृ० १ उ० २ प्रक० ।
वटग-वटक-न० । त्रिसरीमये निकृष्टकौशयसूत्रे, ज्ञा० १ श्रु०
१ अ० ।

वटगच्छ-वटगच्छ-पुं० । वट्टुलीखेटकसीमावनि संस्थवरव-
टाधः संस्थापिते वृद्धगच्छे, ग० ३ अधि० । (' वट्टुलीखेटग'
शब्दा यीज्यः ।)

वटगर-वटकर-पुं० । मत्स्यभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

वटपायव-वटपादप-पुं० । वटनामके वृत्तविशेषे, उत्त० १३ अ० ।

वडप्पय-वडप्पक-पुं० । काष्ठयन्त्रविशेषे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

वडभ-वडभ-त्रि० । मडहकोष्ठे, दशा० १० अ० । एकपार्श्व-
हीने, प्रव० ११० द्वार । नि० चू० । आच० । वृ० । वामने, वि-
निर्गतपृथिवीवडभे, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

डभिया-वटभिका-स्त्री० । वक्राधः कायायाम्, औ० । म-
डहकोष्ठाधिपत्यां दास्याम्, रा० ।
डर-वटर-पुं० । मूखे, अष्ट० २३ अष्ट० ।
डरुक्ख-वटवृत्त-पुं० । वटवृत्ते, " नगोहं वडरुक्खं " पाइ०
ना० २५७ गाथा ।
डवड-विलप-धा० । विलपने, " विलपेर्भेख-वडवडौ "
॥ ८ । ४ । १५ ॥ इति विपूर्वकस्य लंपर्वडवडादेशः । वड-
वडइ । विलपति । प्रा० ४ पाद ।
डवा-वडवा-स्त्री० । घोटक्याम्, " तुरंगिआ वडवा "
पाइ० ना० २२६ गाथा ।
डवामुह-वडवामुख-न० । चतुर्षु महापातालेषु मध्ये प्रथमे
महापाताले, स्था० ४ ठा० २ उ० ।
वलय[य]मुख-पुं० । चतुर्षु महापातालेषु मध्ये प्रथमे म-
हापाताले, स्था० ४ ठा० २ उ० ।
वड-देशी-पत्तिभेदे, दे० ना० ७ वर्ग ३३ गाथा ।
डार-वटाचार-पुं० । वडो वण्टगो वा एगडुं । आरितो आय-
रितो वडागो इति । विभागव्यवहारे, नि० चू० २ उ० । आ० चू० ।
डाली-देशी-पङ्क्तौ, दे० ना० ७ वर्ग ३६ गाथा ।
डिसय-अवतंसक-पुं० । शिखरे, कर्णपूरं च । अवतंसकं
इवावतंसकः । प्रधाने, स० २०० सम० । रा० । औ० । ज्ञा० ।
स्था० । अष्ट०, जे० १ वत्त० ।
डिसा-अवतंस[सि]का-स्त्री० । किन्नरनाम्नः किन्नरेन्द्रस्या-
ग्रमाह्वयाम्, स्था० ४ ठा० १ उ० । भ० ।
डिया-वटिका-स्त्री० । वरी इति ख्याते पदार्थे, प्रज्ञा० १ पद ।
भव० । वर्धपट्टिकायाम्, औ० ।
डिम-वडिश-न० । प्रातन्यस्तामिषे लोहकीलके, उक्त० ३ अ० ।
डिमामिस-वडिशामिष-न० । मत्स्यगलमांसं, द्वा० २३ द्वा० ।
डु-वटु-पुं० । ब्राह्मणे, ब्रह्मचारिणि, विशे० ।
डुअ-वटुक-न० । कमठके, वृ० ३ उ० । स्वनामख्याते वाणा-
रसीराजं, आ० म० १ अ० ।
डुकर-वटुकर-पुं० । गुडाकरपुरजाते स्वनामख्याते वाद-
पराजितपरिव्राजकजीवं, आ० क० १ अ० । आ० म० ।
वडसग-अवतंसक-पुं० । अवतंसक इवावतंसकाः । शिखरे,
ज्ञा० १ अ० १ अ० ।
वड-वृद्ध-त्रि० । " शीघ्रादीनां बहिष्तादयः " ॥ ८ । ४ । ४२२ ॥
इति वृद्धस्थाने वडुदेशः । प्रा० । महति, आव० ४ अ० ।
वडुअ-वृहत्तर-त्रि० । गोणादिन्वाद्पसिद्धिः । अतिशयन-
महत्तरं, प्रा० । दे० ना० ।
वडुकुमारी-वृद्धकुमारी-स्त्री० । विन (ण) यशस्वे उदाहरि-
ष्यमाणे मालिने आत्मसमर्पयति स्त्रीभेदे, नि० चू० १ उ० ।
दश० । कामयवस्थायां भव वार्द्धक्यमनुभवन्त्यां स्त्रियाम्,
नि० चू० १ उ० ।
वडु-वृद्ध-पुं० । वृद्धौ, " कथं वर्धो ढः " ॥ ८ । ४ । २२० ॥ इति
धस्य ढः । वडइ । वर्धते । प्रा० ४ पाद ।

वडुड-वर्धकि-पुं० । सूत्रधारः, स्था० ७ ठा० ३ उ० । सूत्र० ।
रथादिनिर्माणयितरि, स० १४ सम० । न० । " रहयाग वड-
इणो " पाइ० ना० १०३ गाथा ।
वडुइरण-वर्धकिरत्न-न० । अत्युत्कृष्टे सूत्रधारः, स्था० ७
ठा० ३ उ० ।
वडुंतय-वृद्धयन्तक-पुं० । क्रमशो वृद्धिं प्राप्ते विहारं, पं० चू० ।
" वडुंतउं ति जहा भट्टारओ एगागी पव्वज्जइओ पव्व्या केव-
लनाणाइविभूइं पत्तो इदभूइप्पमुहा चोइससमणसाह-
स्सीसंपारवुडा " । पं० चू० २ कल्प ।
वडुणी-वार्धनी-स्त्री० । गलन्तिकायाम्, जे० २ वत्त० ।
वडुप्पण-वृद्धत्व-न० । त्वस्थाने-प्पणादेशः । महत्त्वे,
" त्वतलोः प्पणः " ॥ ८ । ४ । ४३७ ॥ अष्टमं प्पण-
लोः प्रत्यययोः प्पण इत्यादेशो भवति । " वडुप्पणु परिपावि-
अइ " प्रायोऽधिकाराद्-" वडुत्तणहो तणेण " प्रा० ४ पाद ।
वडुमाण-वर्धमान-पुं० । उत्पत्तेरारभ्य ज्ञानादिभिर्वर्धते इति
वर्द्धमानः । ध० २ अधि० । कल्प० । " वडुइ नायकुलं ति य,
तेण जिणो वडुमाणो ति " । ध० २ अधि० । स्वकुलं स-
मृद्धिहेतुतया पितृभ्यां कृतवर्धमानाभिधानं, पा० । वीरजि-
नेन्द्र, अस्यामवमर्पिण्यां जाते चतुर्विंशे तीर्थकरे, स० । न० ।
आ० चू० (' वीर ' शब्दे सर्वा वक्रव्यतां वक्ष्यामि ।) स्वना-
मख्याते चान्द्रकुलीये, आचार्ये, " चान्द्र कुले सद्धनकज-
कलेप, महादुभो धर्मफलप्रदानात् । छायाभिन्नाशस्तविशा-
लशाखः, श्रीवर्धमानो मुनिनायकोऽभूत् ॥ १ ॥ " भ० ४१
श० । द्वापष्टितमे महाग्रहे, स्था० २ ठा० ३ उ० । च० प्र० । कल्प० ।
वडुअ-देशी-कूपतुलायाम्, दे० ना० ७ वर्ग ३६ गाथा ।
वडुय-वर्धित-त्रि० । वृद्धिसुपनति, भ० ६ श० ३३ उ० ।
वडुयग-वर्द्धितक-पुं० । कृत्रिमनपुंसकं, यस्य हि आयत्यां-
राजान्तःपुरमहलकपदप्राप्त्यादिनिमित्तं यस्य बालत्वेऽपि
छेदं दत्त्वा वृषणी गालितौ भवतः । ग० १ अधि० । ध० । पं०
भा० । पं० चू० ।
वण-वन-न० । एकजातीयवृक्षसमुदाये, भ० १ श० ८ उ० ।
कल्प० । जी० । अनु० । ज्ञा० । स्था० । उद्याने, न० " खंडं
वणं । " पाइ० ना० २६६ गाथा । नगरविप्रकृष्टे गहने,
सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । भ० । ज्ञा० । अटव्याम्, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० २ उ० । तरुविशेषे, जी० ३ प्रति ४ अधि० । वन-
स्पतौ, कर्म० ४ कर्म० । सलिले, न० " अंबु सलिलं वणं वा-
रि नीरं उदयं दयं पयं तोयं " पाइ० ना० २८ गाथा ।
वण-पुं० । वणति गच्छतीति वणः । अनु० । विस्फोटकादि-
क्षते, जे० २ वत्त० । दश० । (द्रव्यवणभाववणयोर्विस्तरः
' पच्छित्त ' शब्दे पञ्चमभागे १२६ पृष्ठे गतः ।) (' काउस्सग '
शब्दे तृतीयभागे वणचिकित्सायां व्याख्यातोऽयं वणः ।)
(वणमालिम्पति अत्र सूत्राणि ' कायवण ' शब्दे तृतीय-
भागे ४६३ पृष्ठे गतानि ।) लाङ्छने, अनु० । वण इत्यङ्गद्विष्टेन
वणलेपादानवद् भोक्तव्यमित्यर्थः । सूत्रकत्वाद् द्रुमपुष्पिका-
ध्ययने, दश० १ अ० १ उ० । प्रहारे, " वणं पढागे " पाइ०
ना० २२४ गाथा ।

वर्णन--वनान्त-पुं० । वनविभागे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

वर्णकर्म--वनकर्मन्-न० । वनविषये कर्म वनकर्म । वनच्छेद-
नविक्रयस्वरूपं कर्मत उपभोगपरिभोगव्रतानिचारे, भ० ८
श० ४ उ० । यच्छिन्नानामच्छिन्नानां च तस्मिन्मृगानां पत्राणां
पुष्पाणां फलानां च विक्रयणं वृत्तिकृतेन । प्रव० ६ द्वार ।
यत्र वा समुद्दिने वने क्रीया ततश्चिन्त्या विक्रीय च तल्लभेन
जीवति, ध० १० २ अधि० । आच० । आच० । छिन्नाच्छिन्न-
वनपत्रपुष्पफलकन्दमूलतृणकाष्ठकं वा वंशादिविक्रयः कण-
दलेपणं वानकच्छादिकरणं च । तस्मिन्, ध० २ अधि० ।
आ० चू० । उपा० ।

वर्णकर्मन्त--वनकर्मन्त-न० । यत्र वनकर्म क्रियते तादृशे गृहे,
आच० २ श्रु० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

वर्णकर--वर्णकर-पुं० । वर्णं देहे जने स्वयं करोति रुधि-
रगदिनिर्गलनार्थमिति वर्णकरः । वर्णजनके, स्था० ४
ठा० ४ उ० ।

वर्णखण्ड--वनखण्ड-पुं० । एकजातीयवृक्षसमूहे, भ० ४ श० ७
उ० । अनेकजातीयोत्तमवृक्षेषु, स्था० २ ठा० ४ उ० । जं० ।
(वनखण्डवर्णकः लवणसमुद्रवनखण्डवर्णनावसंरऽस्मिन्नेव
भागे ६०४ पृष्ठ गतः ।)

वर्णग्नि--वनाग्नि-पुं० । वनाग्नी, " दावो देवो वर्णग्नी । "
पाइ० ना० १४१ गाथा ।

वर्णचर--वनचर-पुं० । पुलिन्द्रशवगादिकं आग्नयके मनु-
ष्ये, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

वर्णचिन्ता--वर्णचिन्ता-स्त्री० । ज्ञतनिरूपणे, पञ्चा० १६ विव० ।

वर्णण--वनन-न० । वनस्यान्यमातरि योजने, प्रश्न० २ आ-
श्र० द्वार ।

वर्णनिगिच्छा--वर्णचिकित्सा-स्त्री० । वर्णति गच्छतीति व-
र्णः, वर्णस्य चिकित्सा । चारित्र्यपुरुषस्य योऽतिचाररूपो
भाववर्णः । दशविधप्रायश्चित्तभेदजनकं कार्यान्तर्गध्ययने प्र-
तिपादितेऽधिकारविशेषे, अनु० ।

वर्णतल्ल--वर्णतैल-न० । वर्णसंग्रहके तैले, व्य० ४ उ० ।

वर्णद्वय--वनद्वय-पुं० । वनाग्नौ, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० आ० चू० ।

वर्णपञ्चय--वनपञ्चय-पुं० । वनमध्यपर्वते, आच० २ श्रु० १
चू० ३ अ० ३ उ० ।

वर्णपिमाय--वनपिशाच-पुं० । पिशाचभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

वर्णप्प(स्म)इ--वनस्पति-पुं० । " वृहस्पति-वनस्पत्याः सो
वा " ॥ ८।२।६६ ॥ इति संयुक्तस्य सो वा । वर्णस्मई ।
वर्णफट्ट । प्रा० । लताद्वये एकैन्द्रियजीवशरीरे, प्रज्ञा०
१ पद ।

अथ वनस्पतिकार्यप्रतिपादनार्थमाह—

मे किं तं वर्णस्मइकाइया?, वर्णस्मइकाइया दुविहा पप्पत्ता,
तं जहा-मुहुमवर्णस्मइकाइया य, वादवर्णस्मइकाइया य ।
(सू० १६) मे किं तं मुहुमवर्णस्मइकाइया?, मुहुमवर्ण-
स्मइकाइया दुविहा पप्पत्ता, तं जहा-पञ्चतमुहुमवर्णस्मइ-

काइया य, अपञ्चतमुहुमवर्णस्मइकाइया य । मेत्तं मुहु-
मवर्णस्मइ काइया । (सू० २०) मे किं तं वादवर्णस्म-
इकाइया? वादवर्णस्मइकाइया दुविहा पप्पत्ता, तं जहा-
पत्तेयमरीरवादवर्णस्मइकाइया य, माहारणमरीरवाद-
वर्णस्मइकाइया य । (सू०-२१) प्रज्ञा० १ पद ।

वनस्पतिकार्यस्तु समस्तलोकप्रत्यक्षपरिस्फुटजीवलिङ्गक-
लापपतः, अतः मे एव तावत्प्रतिपाद्यते इत्यनेन संबन्ध-
नायातस्यास्य चत्वार्यनुयागद्वागणि वाच्यानि यावन्नाम-
निष्पन्ने निक्षेपे वनस्पत्युद्देशकः, तत्र च वनस्पतेः स्व-
भेदकलापप्रतिपादनाय पूर्वप्रसिद्धार्थानिदेशद्वारेण निर्युक्ति-
कदाह—

पुढवीए जे दागा, वर्णमइकाए वि हुंति ते चव ।

नाणत्ती उ विहाणे, परिमाणुवभागसन्धे य ॥१२६॥

यानि पृथ्वीकायसमाधिगतये द्वाराण्युक्तानि तान्येव
वनस्पतौ द्रष्टव्यानि नानात्वं तु प्ररूपणापरिमाणोपभोगश-
स्त्रेषु चशब्दाल्लक्षणे च द्रष्टव्यमिति ।

तत्रादौ प्ररूपणास्वरूपविज्ञापनायाह—

दुविह वर्णस्मइजीवा, मुहुमा तह वायग य लोगम्मि ।

मुहुमा य सव्वलोए, दो चव य वायरविहाणा ॥१२७॥

वनस्पतयो द्विविधाः-सूत्मा, वादराश्च । सूत्माः सर्व-
लोकापन्नाश्चक्षुर्ग्राह्याश्च न भवन्त्येकाकारा एव, वाद-
राणां पुनर्द्वे विधाने ।

के पुनस्ते वादरविधाने इत्यत आह—

पत्तेया माहारण, वायरजीवा ममामओ दुविहा ।

वागसविहणंगविहा, ममासओ ल्लविहा हुंति ॥१२८॥

वादराः समासतः द्विविधाः-प्रत्येकाः, साधारणाश्च । तत्र
पत्रपुष्पमूलफलस्कन्धादीन् प्रति प्रत्येका जीवा येषां ते प्रत्ये-
कजीवाः, साधारणास्तु परस्परगनुविद्वानन्तर्जिवसंघातरू-
पशरीगवस्थानाः, तत्र प्रत्येकशरीरा द्वादशविधानाः सा-
धारणास्त्वेनकभेदाः, सर्वेऽप्येत समासतः षोढा प्रत्ये-
तव्याः । आच० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

प्रत्येकतरुद्वादशभेदप्रत्यायनायाह—

मे किं तं पत्तेयमरीरवादवर्णस्मइकाइया?, पत्तेयमरी-
रवादवर्णस्मइकाइया दुवालसविहा पप्पत्ता, तं जहा-
(सू० २२) प्रज्ञा० १ पद ।

रुक्म्या गुच्छा गुम्मा, लया य वल्ली य पव्वगा चव ।

तणवल्लयहरियओसहि-जलरुहकुहणा य बोधव्वा ॥१२६॥

वृक्ष्यन्त इति वृक्षास्ते द्विविधाः-एकास्थिका, बहुयोज-
काश्च । तत्रैकास्थिकाः-पिचुमन्दाप्रकोशमवशालाङ्गोली-
लुशल्लक्यादयः, बहुयोजकास्तु उदुम्बरकपित्थास्तिकति-
न्दुकविल्वामलकपनसदाडिममानुतिङ्गादयः, गुच्छास्तु-
वृन्ताकीकर्पासीजपाऽऽदकीतुलसीकुस्तुम्भरीपिप्पलीनी-
ल्यादयः, गुल्मानि तु—नवमात्रिकासंयिकको—

गिण्टकवन्धु जीवकवाणकरवीरमिन्दुवागविचकिलजानि—
युधिवादयः, लतास्तु—पद्मनागाऽशोकचम्पकचूतवास—
न्यतिमुकुककुन्दलतायाः, वल्लयस्तु—कुष्माण्डीकालि—
ह्वात्रपुपीतुम्भीवालुङ्गेयलुकीपटोल्यादयः, पर्वगाः पु—
नः—इक्षुवीरणशुण्डशरवेत्रशतपर्ववंशनलवणुकादयः, तृणानि
तु—श्वेतिकाकुशदर्भपर्वकाज्जुनमुग्भिकुरुविन्दादीनि, वल-
यानि च—तालतमालतकलीशालमरुलकैतकीकदलीकन्द-
ल्यादीनि, हरितानि—तन्दुलीयकाभूयारुहवस्तुलवदरकमाजरी-
पादकाचिल्लीपालक्यादीनि, औषध्यस्तु—शालीघ्रीहिगोधूमय-
वकलमममृगतिमुद्गमापनिष्पावककुलन्थाऽतसीकुसुम्भको-
द्रवकङ्गवादयः, जलरुहा—उदकावकपनकशैवलकलम्बुकापा-
वककशरकोपलपद्मकुमुदनीलिनपुण्डरीकादयः, कुहुणास्तु-
भूमिस्फोटकाभिधानाः आयकायकुहुणकुण्डकोदहलि—
काशलाकासर्पच्छत्रादयः, एषां हि प्रत्येकजीवानां वृ-
त्ताणां मूलस्कन्धकन्दन्वकृशालप्रवालादिष्वसंख्येयाः प्रत्ये-
कं जीवाः, पत्राणि पुष्पाणि चैकजीवानि मन्तव्यानि,
साधारणास्त्वनैकविधाः, तथा—लोहीनिहुस्तुभायिका-
ऽश्वकर्णीमिहकर्णीशृङ्गेरमालुकामूलककृष्णकन्दमूरणक—
न्दकाकोलीतीरकाकोलीप्रभृतयः । सर्वेऽप्येते संज्ञेपात् पोढा
भवन्तीत्युक्तम् ।

के पुनस्ते भेदा इत्याह—

अगविद्या मूलविद्या, खंधविद्या चैव पोरवीया य ।

वीयरुहा संमुच्छिम—ममामत्रा वणप्फइ जीवा ॥ १३० ॥

तत्र कोगिण्टकादयोऽग्रवीजाः, कदल्यादयो मूलवीजाः,
निहुशल्लक्यगणिकादयः स्कन्धवीजाः, इक्षुवंशवेत्रादयः,
पर्ववीजाः, वीजरुहाः शालीघ्रीहादयः, सम्मुद्गनजाः पद्मि-
नाष्टह्वाटकपाटशैवालादयः, एवमेते समासात्तरुजीवाः
पोढा कथिताः, नान्ये सन्तीति प्रतिपत्तव्यम् ।

किलक्षणः पुनः प्रत्येकतरुयो भवन्तीत्यत आह—

जह मगलमरिमवाणं, मिलेममिस्माणवत्तिया वट्टी ।

पत्तेयमरीराणं, तह होंति मरीरसंघाया ॥ १३१ ॥

यथैति—द्रष्टान्तोपन्यासार्थः, यथा—सकलसर्पपाणां श्रेष्ठय-
तीति श्रेष्ठः—सर्जरसादिस्तेन मिश्रितानां वर्तिता-
वलिता वर्तिः तस्याश्च वर्ती प्रत्येकप्रदेशाः क्रमेण सि-
द्धार्थका स्थिताः, नान्योन्यानुबंधन, चूर्णितास्तु कदा-
चिदन्योऽन्यानुबंधभाजोऽपि स्युर्गित्यतः सकलग्रहणम्, य-
थाऽस्मां वर्तिस्तथा प्रत्येकतरुशरीरसंघातः, यथा च
सर्पपास्तथा तदधिष्ठायिनो जीवाः, यथा श्रेष्ठविमि-
श्रितास्तथा रागद्वेषप्रचिन्तकर्मपुद्गलोदयमिश्रिता जीवाः,
पश्चिमाद्धेन गाथाया उपन्यस्तदृष्टान्तेन सह साम्यं प्रति-
पादितं तथैति शब्दोपादानादिति ।

अस्मिन्नेवाथे दृष्टान्तान्तरमाह—

जह वा तिलसकुलिया, बहुएहि तिलेहि मेलिया संती ।

पत्तेयमरीराणं, तह हुंति मरीरसंघाया ॥ १३२ ॥

यथा वा तिलशकुलिका—तिलप्रधाना पिष्टमयपोलिका व-
हुभिस्तिर्लैनिष्पादिता सती भवति, तथा प्रत्येकशरीराणां
तरुणां शरीरसंघाता भवन्तीति द्रष्टव्यमिति ।

साम्प्रतं प्रत्येकशरीरजीवानामेकानैकाधि—

प्रितन्वप्रतिपिपादीयपयाऽह—

नाणाविहमंठाणा, दीमंती एगजीविया पत्तां ।

खंधा वि एगजीवा, तालमरुलनालिण्णीणं ॥ १३३ ॥

नानाविधम—भिन्नं संस्थानं येषां तानि नानाविधसंस्था-
नानि, पत्राणि यानि चैवभूतानि दृश्यन्ते तान्येकजीवाधि-
ष्ठितान्यवगन्तव्यानि, तथा स्कन्धा अप्येकजीवाधिष्ठिता-
स्तालमरुलनालिकेयादीनाम्, नात्रानेकजीवाधिष्ठितान्वं सं-
भवतीति अवशिष्टानां न्वेकजीवाधिष्ठितान्वं सामर्थ्यान्प्रति-
पादितं भवति ।

साम्प्रतं प्रत्येकतरुजीवराशिपरिमाणाभिधिसंस्थाऽह—

पत्तेयापज्जत्ता, मंठीएँ अमंखभागमिन्ता ते ।

लोगासंखप्पज्ज—तगाण साहारणाऽण्णता ॥ १३४ ॥

प्रत्येकतरुजीवाः पर्याप्तकाः संवर्तितचतुरस्राकृतलोकश्च—
एयसंख्येयभागवर्त्याकाशप्रदेशराशितुल्यप्रमाणाः, एतं च पु-
नर्वादरेतेजस्कायपर्याप्तकशरीरसंख्येयगुणाः, ये पुनरपर्या-
प्तकाः प्रत्येकतरुजन्तवः ते ह्यसंख्येयानां लोकानां यावन्तः
प्रदेशास्तावन्त इति, एतेऽप्यपर्याप्तका वादरेतेजस्कायजी-
वरशरीरसंख्येयगुणाः, सूक्ष्मास्तु वनस्पतयः प्रत्येकशरीरिणः
पर्याप्तका अपर्याप्तका वा न सन्त्येव, साधारणास्त्वनन्ता
इति विशेषानुपादानात् साधारणाः सूक्ष्मवादपर्याप्तका-
पर्याप्तकभेदेन चतुर्विधा अपि पृथक् पृथगन्तानां लोकानां
यावन्तः प्रदेशास्तावन्त इति, अयं तु विशेषः—साधारण
वादपर्याप्तकभ्यो वादरा अपर्याप्तका असंख्येयगुणाः वाद-
रापर्याप्तकभ्यः सूक्ष्माः अपर्याप्तका असंख्येयगुणास्तभ्योऽपि
सूक्ष्माः पर्याप्तका असंख्येयगुणा इति ।

सम्प्रत्येषां तरुणां यो जीवन्त्वं नेच्छति तं प्रति जीवन्वप्र-
तिपादनेच्छया निर्युक्लिङ्गदाह—

एएहि मरीरहि, पच्चक्खं ते पस्सविया जीवा ।

सेसा आणागिज्झा, चक्खुणां जे न दीमंति ॥ १३५ ॥

एतैः पूर्वप्रतिपादितैस्तुल्यशरीरैः प्रत्यक्षप्रमाणविषयैः प्रत्य-
क्षम्—साक्षात् तं वनस्पतिजीवाः, प्ररूपताः—प्रमाधिताः
तथा हि—न हेतानि शरीराणि जीवव्यापारमन्तर्गमेववि-
धाकारभाजि भवन्ति, तथा च प्रयोगः—जीवशरीराणि वृ-
क्षाः, अन्नाद्युपलब्धिभावात्, पाण्यादिसंघातवत्, तथा क-
दाचित् सचित्ता अपि वृक्षाः, जीवशरीरत्वात् पाण्यादिसं-
घातवदेव, तथा मन्दविज्ञानसुखादिमन्तर्गवः, अव्यक्त्व-
तनानुगतत्वात् सुप्तादिपुरुषवत्, तथा चोक्तम्—“ वृक्षाद-
योऽन्नाद्युपलब्धिभावात्, पाण्यादिसंघातवदेव देहाः ।
तद्वत्सजीवा अपि देहतायाः, सुप्तादिवत् ज्ञानसुखादिमन्तः
॥ १ ॥ ” शेषा इति—सूक्ष्मास्ते च चक्षुषा नोपलभ्यन्त इ-
त्याजया ग्राह्या इति, आज्ञा च भगवद्वचनमवितथमरुक्कहि-
ष्टप्रणीतमिति श्रद्धानव्यमिति । आचा ०१ अ० १ अ० ४ उ० ।
(साधारणवनस्पतिकायलक्षणम् ‘साधारण’ शब्दे वक्ष्यामि ।)

अथ ये बीजात्प्ररोहन्ति वनस्पतयस्तेषां कथं—

माविर्भाव इत्यत आह—

जोणिवभूण वीए, जीवो वक्कमइ सो व अणो वा ।

जो वि य मूले जीवो, सो चिय पत्ते पढमयाए ॥१३८॥

अत्र भूतशब्दोऽवस्थावचनः, योन्यवस्थे बीजे योनपरि-
णाममजहतीत्यर्थः, बीजस्य हि द्विविधाऽवस्था-योन्यवस्था
अयोन्यवस्था च, यदा योन्यवस्था न जहाति बीजमुज्झितं
च जन्तुना तदा योनिभूतमुच्यते, योनिस्तु जन्तोरुत्पत्तिस्था-
नमविनष्टमिति, तस्मिन् बीजे योनिभूते जीवो व्युत्क्रामति-
उत्पद्यते, स एव पूर्वको बीजजीवोऽन्यो वाऽऽगत्य तत्रोत्पद्य-
ते । एतदुक्तं भवति—यदा जीवेनायुषः क्षयाद्वीजपरित्यागः
कृता भवति, तस्य च यदा बीजस्य क्षित्युदकादिसंयोगस्त-
दा कदाचित्स एव प्राक्तनो जीवस्तत्रागत्य परिणमते कदा-
चिदन्य इति । यश्च मूलनया जीवः परिणमते स एव प्रथम-
पत्रतयाऽपीति, एकजीवकर्तृके मूलपत्रे इति यावत्, प्रथम-
पत्रकं च । याऽसौ बीजस्य समुच्छूनावस्था भूजलकालापेक्षा
संबोध्यत इति नियमप्रदर्शनमेतत्, शेषं तु किशल्यादि
सकलं न मूलजीवपरिणामाविर्भावितमेवेत्यवगन्तव्यमिति ।
यत् उक्तम्—“ सव्यो वि किशलश्रो खलु, उगममाणो अणं-
तश्रो भणिश्रो । ” इत्यादि । आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।
(अनन्तजीवलक्षणम्—‘ अणंतजीवं ’ शब्दे प्रथमभागे २६३
पृष्ठ उक्तम् ।)

जे यावणे तहप्पगारा, ते समासश्रो दुविहा पणत्ता, तं
जहा-पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, तत्थ णं जे ते अप-
ज्जत्ता ते णं असंपत्ता, तत्थ णं जे ते पज्जत्ता
तेसि णं वन्नादेसेणं गंधाएसेणं रसाएसेणं फासादेसेणं
महस्सग्गसो विहाणाइं, संखिज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्सा-
इं, पज्जत्ताणीसाए अपज्जत्ता वक्कमंति, जत्थ एगो
तत्थ मिय संखिज्जा मिय असंखिज्जा मिय अणंता,
एणमि णं इमाश्रो गाहाश्रो अणुगंतव्वाश्रो । तं जहा-

“ कंदा य कंदमूला य, रुक्खमुलाइयावरे ।

गुच्छा य गुम्मवल्ली य, वेणुयाणि तणाणि य ॥१०३॥

पउमुप्पलमंघाडे, हडे य सेवालकिण्हए पणए ।

अवए य कच्छभाणि, कंदुकैंगूणवीसइमे ॥ १०४ ॥

तयल्लिपवालेसु य, पत्तपुप्फफलेसु य ।

मूलग्गमज्झवीएसु, जोणी कस्स वि कित्तिया ॥१०५॥”

(सू० १६+)

‘ जे यावन्न तहप्पगारा ’ इति येऽपि चान्ये अनुक्रूरुपा-
स्तथाप्रकाराः—प्रत्येकतरुकाः साधारणरूपाश्च, तेऽपि वन-
स्पतिकायत्वेन प्रतिपत्तव्याः, ‘ ते समासश्रो ’ इत्यादि प्राग्वत् ।
नवरं यत्रैका वादरपर्याप्तस्तत्र तन्निश्रया अपर्याप्ताः कदाचि-
त्संख्येयाः कदाचिदसंख्येयाः कदाचिदनन्ताः, प्रत्येकतरवः
संख्येया असंख्येया वा, साधारणास्तु नियमादनन्ता इति
भावः । एतेषां साधारणप्रत्येकतरुरूपाणां वनस्पतिविशेषाणां
वक्ष्यमाणानामिमाः—विशेषप्रतिपादिका वक्ष्यमाणा गाथा
अनुगन्तव्याः प्रतिपत्तव्याः, ता एवाह ‘ तं जहा ’ तद्यथा ‘ कंदाये ’
त्यादि गाथात्रयम्, कन्दाः—सूरणकन्दादयः, कन्दमूलानि
वृक्षमूलानि च साधारणवनस्पतिविशेषाः, गुच्छा—गुल्माः

वल्ग्यश्च प्रतीताः, वेणुका-वंशास्तृणानि-अर्जुनादीनि ॥१०३॥
पश्रोत्पलशृङ्गाटकानि—प्रतीतानि हृदो—जलजवनस्पति-
विशेषः, सेवालः—प्रसिद्धः कृष्णकपनकाचकच्छभाणि
कन्दुकाः—साधारणवनस्पतिविशेषाः ॥ १०४ ॥ एते—
पामेकोनविंशतिसंख्यानां त्वगादिषु मध्यं कस्यापि काऽपि
योनिः । किमुक्तम्भवति—कस्यापि त्वग्योनिः कस्यापि छ-
ल्ली यावत्कस्यापि मूलं कस्याप्यग्रं कस्यापि मध्यं कस्यापि-
बीजमिति ॥ १०५ ॥

परिमाणमभिधीयते—तत्र प्रथमं सूत्रमानन्तजीवानां द-
र्शयितुमाह—

पत्थेण व कुडवेण व, जह कोइ मिणिज्ज सव्वधएणाइं ।

एवं मविज्जमाणा, हवन्ति लोया अणंताश्रो ॥ १४४ ॥

प्रस्थकुडवादिना यथा कश्चित्सर्वधान्यानि प्रमिणुया-
न्मिन्वा चान्यत्र प्रक्षिपेद् एवं यदि नाम कश्चित्साधारणजी-
वराशिं लोककुडवेन मिन्वाऽन्यत्र प्रक्षिपेत् तत एवं मीयमा-
ना अनन्ता लोका भवन्तीति ।

इदानीं वादरनिगोदपरिमाणाभिधित्वस्याऽऽह—

जे बायरपज्जत्ता, पवरस्स असंखभागमेत्ता ते ।

सेसा असंखलोया, तिप्पि वि साहारणाऽणंता ॥१४५॥

ये पर्याप्तकवादरनिगोदास्ते संवर्तितचतुरस्त्रीकृतसकल-
लोकप्रतरासंख्येयभागवर्तिप्रदेशराशिपरिमाणा भवन्ति,
एते पुनः प्रत्येकशरीरवादरवनस्पतिपर्याप्तकजीवभ्योऽसं-
ख्येयगुणाः, शेषास्त्रयोऽपि राशयः प्रत्येकमसंख्येयलो-
काकाशप्रदेशपरिमाणाः । के पुनस्त्रय इति ?, उच्यते—अप-
र्याप्तकवादरनिगोदा अपर्याप्तकसूत्रमनिगोदाः पर्याप्तकसू-
त्रमनिगोदाः । एते च क्रमशो बहुतरका द्रष्टव्या इति । सा-
धारणजीवास्तेभ्योऽनन्तगुणाः, एतच्च जीवपरिमाणम्, प्राक्-
नं तु राशिचतुष्टयं निगोदपरिमाणमिति ।

परिमाणद्वारानन्तरमुपभोगद्वारमभिधित्सुराह—

आहारे उवकरणे, सयणासणजाणजुगकरणे य ।

आवरणपहरणेसु य, सत्थविहाणेसु य बहुसु ॥१४६॥

आहारफलपत्रकिशलयमूलकन्दत्वगादीनिर्वर्त्यः, उपकर-
णं व्यजनकटककवलकार्गलादि, शयनम्—खट्वाफलकादि
आसनम्—आसन्दकादि, यानम्—शिविकादि, युग्मम्—गान्त्रका
दि, आवरणम्—फलकादि, प्रहरणम्—लकुटिभुशुण्ड्यादि, शस्त्र-
विधानानि च बहूनि तन्निर्वर्त्यानि, शरदात्रसङ्गलुरिकादि,
गण्डोपयोगिन्वादिति ।

तथा परोऽपि परिभोगविधिस्तद्दर्शनायाह—

वनस्पतिपरिभोगः—

आउज्जकट्टकम्मे, गंधंगे पत्थमल्लजोए य ।

भावरण वियावणेसु य, तेलविहाणे य उज्जोए ॥१४७॥

आतोद्यानि—पटहभेरीवंशवीणाभल्लर्यादीनि, काष्ठकर्म-प्र-
तिमास्तम्भद्वारशाखादीनि, गन्धाङ्गानि—बालकप्रियङ्गुपत्रक-
दमनकत्वक्चन्दनोशीरदेवदार्वादीनि, वस्त्राणि—वल्कलकार्पा-
समयादीनि, माल्यायोगा—नवमालिकाचकुलचम्पकपुष्पागा-
शोकमालतीविचकिलादयः, ध्मापनं—दाहो भस्मस्नानकरण-
मिन्धनैः, चितापनं—शीताभ्यर्चितस्य शीतापनयनाय काष्ठ-

प्रज्वालनात्, तैश्च विधानं-ति जानन्ती सर्वे गुरु उगोतिष्मती-
करादिभिः, उद्योतो—वर्तितृणचूडाकाष्ठादिभिरिति ।

एवमेतान्युपयोगस्थानानि प्रतिपाद्य तदुपसंजि-
हीर्षुराह—

एहँ कारणेहिं, हिंमंति वर्णम्भइ बहु जीवं ।

सायं गेवममाणा, परस्म दुक्खं उदीरंति ॥ १४८ ॥

एतर्गथादयोपात्तैः कारणैः-प्रयोजनैर्हिंसन्ति-व्यापादय-
न्ति प्रत्येकसाधारण्यवत्तत्पतिजीवान् बहून् वनस्पतिसमा-
ग्निभ्यः पुरुषाः, किं भूतास्त इति दर्शयति-सानं-सुखं तद-
न्वयिणः परस्य च वनस्पत्याद्येकेन्द्रियादेर्दुःखं बाधामुत्पा-
दयन्ति ।

साम्प्रतं शस्त्रमुच्यते-तच्च द्विधा द्रव्यभावभेदात्-

द्रव्यशस्त्रमपि समासविभागभेदात् द्विधैव

तत्र समासद्रव्यशस्त्राभिधित्वयाऽऽह—

कप्पणि-कुहाणि-यसियग-दत्ति-कुहालि-वसि फरसू य ।

मत्थं वर्णम्भइए, हत्था पाया मुहं अग्गी ॥ १४९ ॥

कल्पयेत्-द्विधं यथा सा कल्पनी शस्त्रविशेषः, कुडागी
प्रसिद्धैव, अशियगं दात्रं, दात्रिका-प्रसिद्धा, कुहालकवाभि-
परश्वश्च, एते वनस्पतः शस्त्रम् । तथा हस्तपादमुलाग्रयश्च
इत्येतन्नामान्यशस्त्रमिति ।

विभागशस्त्राभिधित्वयाऽऽह—

किंची सकायमत्थं, किंची परकाय तदुभयं किंची ।

एयं तु दव्वमत्थं, भावे य अमेज्जमो मत्थं ॥ १५० ॥

किंचिन् स्वकायशस्त्रं लकुटादि, किंचिच्च परकायशस्त्रं
पाषाणशस्त्रादि, तथा भयशस्त्रं—दात्रद्विकाकुडागादि, एतद्
द्रव्यशस्त्रम्, भावशस्त्रं पुनरन्वयमः । दुष्प्रसिद्धतमलोचाक्राय-
लक्षण इति ।

सकलानियुक्त्यर्थपरिसमाप्तिं प्रविकटयिष्याऽऽह—

मेमाइं दागाइं, ताइं जाइं हवंति पुढवीए ।

एयं वर्णम्भइए, निज्जुत्ती कित्तिया एया ॥ १५१ ॥

उक्तव्यतिरिक्तशेषाणि ताभ्येव द्वागणि यानि पृथिव्यामभि-
हितानि ततस्तद् द्वागभिधानाद्वनस्पती निर्युक्तिः कीर्तिता-
व्यावर्तिनिति । आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । ('आ-
हार' शब्दे द्वितीयभागे ४६२ पुष्टं तदाहारप्रकारः ।)
साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्मालतादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयम्,
तच्चेदम्—

तं णो करिस्सामि समुट्ठाए, मत्ता मइमं, अभयं विदिता,
तं जे णो करण, एमोवरण, एत्थोवरण, एम अणगारे ति
पवुचई । (सू० ३६)

अस्य चानन्तरपरस्परादिमूत्रैः सम्बन्धः प्राग्बुद्धाद्यः, उक्तं-
प्राक् 'सातान्वेपिणो हि वनस्पतिजन्तूनां दुःखमुदीरयन्ति',
ततश्च तन्मूलमेव दुःखगहने संभारसागरे भ्राम्यन्ति स-
स्याः ' इत्येवं विदितकटुकविपाकः सतस्तवनस्पतिसन्वावि-
पर्यावर्तननिर्वातमात्यन्तिकीमात्मनि दर्शयन्नाह-तन्-वनस्प-
तीनां दुःखमहं दृष्टव्यपायो न करिष्ये, यदिवा—तद्-दुः-
खोपतिनिमित्तभूतं वनस्पताद्यारम्भं छेदनभेदनादिरूपं नो
करिष्ये मनोवाक्यायैः, तथाऽपरेण करिष्ये, तथा कु-

र्वतश्चान्यान्नानुमंस्ये, किं वृत्त्येति दर्शयति—सर्वज्ञोप-
विष्टमार्गानुसृत्या, सस्यक प्रवृत्त्यो-पान्तो-पथाय समुत्थाय, प्र-
वृत्त्यां प्रतिपद्येत्यर्थः, तद्वै चर्जितसकलसावधारम्भकला-
पः संस्तुतनस्पतिदुःखं तदारम्भं वा नो करिष्यामीति, अ-
नेन च संयमक्रिया दर्शिता, न च क्रियात एव मोक्षा-
वाप्तिः, किं तर्हि ? ज्ञानक्रियाभ्याम्, तदुक्तम्—' नाणे
किरियारहितं, किरियामेत्तं च दोऽवि एगन्ता । न स-
मत्था दाउं जे, जम्ममरणदुक्खदाहाइ ॥ १ ॥ ' यत्
एवमेतो विशिष्टमोक्षकारणभूतज्ञानप्रतिपिपादयिष्याऽऽ-
ह—' मत्ता मइमं ' मत्ता—ज्ञात्वा—अद्यबुध्य यथावत्
जीवान्, मतिरस्यास्तीति मतिमान् मतिमानंयापदेशाहो भ-
वर्तात्यतस्तद् द्वागणैव शिष्यामन्त्रणम्, हे मतिमन् ! प्रवृत्त्यां
प्रतिपद्य जीवादिपदार्थाश्च ज्ञात्वा मोक्षमवाप्नोतीति, सम्यग्-
ज्ञानपूर्विका हि क्रियाफलवर्तीति दर्शितं भवति । पुनरैवाह-
'अभयं विदिता' अविद्यमानं भयमस्मिन् सूत्रानामित्यभयः-
संयमः, स च समदशविधानस्तं चाभयं सर्वभूतपरिपालना-
त्मकं संसारसागराद्विवाहकं विदित्वा वनस्पत्यारम्भा-
द्विवृत्तिर्दिश्यति । एतद्वै दर्शयितुमाह—' तं जे नो
करण ' इत्यादि, तं—वनस्पत्यारम्भं यो विदिततदार-
म्भकटुकविपाकः नो कुर्यात् तस्य प्रतिविशिष्टेष्टफलावा-
प्तिनान्यस्यान्वमूल्या प्रवर्तमानस्य, अभिलपितविप्रकृष्ट-
स्थानप्राप्तिप्रवृत्तान्धक्रियाद्याघातवदिनि मन्तव्यम्, ज्ञानमपि
क्रियाहीनं न माज्ञाय, श्रुदान्तदेखमाननिनहुपहुचलुजानय-
दिति, एवं ज्ञात्वा अभ्युपेत्य च तत्परिहारः कर्तव्य इति दर्शितं
भवति । एतैः यः सम्यग्ज्ञानपूर्विकां निवृत्तिं करोति स एव
समस्तारम्भनिवृत्ति इति दर्शयति—' एमोवरण ' इति एष एव
सर्वसाधारणमोक्षनस्पतिविषयादुपगतो यो यथायज्ज्ञात्वा—
ऽऽरम्भं न करोतीति, स पुनरंवाद्यधिवृत्तिर्भाक्किं शाक्या-
दिष्वपि संभवत्युतैव प्रवचन इति दर्शयति—' एत्थोवरण ' इति
एतस्मिन्नेव जेनेन्द्रे प्रवचने परमार्थत उपगतो नान्यत्र । य-
थाप्रतिज्ञानतन्त्रयानुष्ठायित्वादुपगतव्यपदेशभागभवति, न
शेषाः शाक्यादयः, तद्विपरीतत्वाद् । एष एव च ससंपूर्णनगर-
व्यपदेशमनुते इति दर्शयति—' एम अणगारे ' इति पवुचई '
एषो—ऽतिक्रान्तसूत्रार्थव्यवस्थितः, अविद्यमानागारोऽनगारः
प्रकर्षेण उच्यते प्रोच्यते इति, किं कुतः प्रकर्षः, अनगारव्य-
पदेशकारणभूतगुणकलापसंबन्धकृतः प्रकर्षः, इति शब्दोऽ-
नगारव्यपदेशकारणपरिसमाप्तिद्योती, एताच्चदनगारलक्षणं
नान्यादिति । ये पुनः प्रोचिभूतपारमार्थिकानगारगुणाः शब्दा-
दीन्विषयानङ्गीकृत्य प्रवर्तन्ते ते तु नापेक्षन्ते वनस्पतीन् जी-
वान्, यतो भूयांसः शब्दादयो गुणाः वनस्पतिभ्य एव निष्पद्य-
न्ते, शब्दादिगुणेष्वेव वर्तमाना गगणद्विषयविषयविधूर्षमा-
नलोललोचना नरकादिचतुर्विधैर्गन्तव्यतःपातिनां वोज्ज्वला-
स्तदन्तःपातिन एव च शब्दादिविषयाभिष्वङ्गिणा भवन्ती-
ति । आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

वर्णम्भइं न हिंमंति, मणमा वयगो कायमा ।

तिहिंहेण करणजोएणं, मेजया सुयमाहिआ ॥ ४० ॥

वर्णम्भइं विहिंमंता, हिंमइं अ नयस्मिण ।

तमे अ विविहे पाणे, चक्रुमे अ अचक्रुमे ॥ ४१ ॥

तम्हा एअं विआणिता, दोमं दुग्गइवड्डुणं ।

वणस्सइसमारंभं, जाव जीवाइ वज्जए ॥ ४२ ॥

'वणस्सइ' इत्यादि सूत्रत्रयं वनस्पतेरभिधानेन ज्ञेयम् . ततश्चैकादशस्थानाविधिगप्युक्त एव ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ दश० ६ अ० २ उ० । (अस्यार्थस्य प्रसिद्धये गतप्रत्यागतलक्षणमितरेतरावधारणफलं सूत्रम्—तच्च सव्याख्यं 'गुण' शब्दे चतुर्थभागे ६०८ पृष्ठ गतम् ।) अत्र कश्चिच्चोद्यच्चञ्चुगह-यो गुणेषु वर्तन्ते स आवर्ते वर्तन्ते इति साधु. यः पुनर्गवर्ते वर्तन्ते नामो नियमत एव गुणेषु वर्तन्ते यस्मात्साधवो वर्तन्ते आवर्ते न गुणेषु . तदेतत्कथमिति ? अत्रोच्यते—सत्यम् आवर्ते यतयो वर्तन्ते न गुणेषु. किं तु-रागद्वेषपूर्वकं गुणेषु वर्तन्मिहाधिक्रियते, तच्च साधूनां न संभवति तदभावात् . आवर्तोऽपि संस्मरणरूपो दुःखात्मको न संभवति. सामान्यतस्तु संसागन्तःपातित्वं सामान्यशब्दादिगुणोपलब्धिश्च संभवत्येवातो नोपलब्धिः प्रतिपद्यते, रागपारेणामो द्वेषपरिणामो वा यस्तत्र स प्रतिपद्यते, तथा चोक्तम्—
" कचसोक्खेहि सदेहि. पेम्मं नाभिनिवेसए " इत्यादि तथा " न शक्यं रूपमद्रु. चच्चुगोचरमागतम् । रागद्वेषौ तु यौ तत्र. तौ बुधः परिचर्जेयन् ॥ १ ॥ " कथं पुनर्गुणभूयस्त्वं वनस्पतिभ्य इति प्रदर्शयते-वेणुवीणापटहमुकुन्दादीनामातोद्यविशेषाणां वनस्पतेरुत्पत्तिः, ततश्च मनोहराः शब्दा निष्पद्यन्ते. प्राधान्यमत्र वनस्पतेर्विवक्षितम् . अन्यथा तु तन्त्राचर्मपाण्यादिन्येयासाच्छब्दनिष्पत्तिरिति. रूपं पुनः काष्ठकर्मस्त्रीप्रतिमादिषु गृहतेरुणवदिकास्तम्भादिषु च चञ्चूर्मणीयम् . गन्धा अपि हि कर्पूरपाटला-लवलीलवङ्गकतकीसरस्यन्दनागुरुकक्रोलेकलाजातीफलप-त्रिकाकसरमांसीन्धूपवादीनां सुगन्धयो गन्धेन्द्रियाह्लादकारिणः प्रादुर्भवन्ति. रसास्तु विसृज्जालमूलकन्दपुष्पफलपत्रकण्टकमञ्जरीन्वगङ्गुरकिमलयारविन्दकेसरगदीनां जिह्वेन्द्रियप्रह्लादना निष्पद्यन्ते अतिवहव इति . तथा स्पर्शाः पद्मिनीपत्रकमलदलमृणालवल्कलदुक्कलशटकोप-धानतूलिकप्रच्छादनपटादीनां स्पर्शान्द्रियसुखाः प्रादुष्यन्ति, एवमेतेषु वनस्पतिनिष्पन्नेषु शब्दादिगुणेषु यो वर्तन्ते स आवर्ते वर्तन्ते, यश्च आवर्तवर्ती स रागद्वेषात्मकत्वात् गुणेषु वर्तन्ते इति । स आवर्तो नामादिभेदाच्चतुर्धा । नाम-स्थापने चतु. द्रव्यावर्तः । (अत्रस्थपाठ 'आवट्ट' शब्दे द्वितीयभागे ४३६ पृष्ठ गतः ।) इह च भावावर्तेनाधिकारो न शैषेति । (अथ य एते गुणाः संसागवर्तकारणभूताः शब्दादयो वनस्पतेरभिनिवृत्तास्ते किं नियतादन्दशभाजः उत सर्वदिक्षु इति. सूत्रम्-(४१) 'गुण' शब्दे चतुर्थभागे ६०८ पृष्ठ गतम् ।)

एवं विषयलोकमाख्याय विवक्षितमाह—

एस लोए वियाहिए एत्थ अगुत्ते अणाणाए । (सू० ४२)

'एए इति'—रूपरसगन्धस्पर्शशब्दविषयाख्यो लोको व्याख्यातः. लोक्यते—परिच्छिद्यते इति कृत्वा. एतस्मिन् प्र-स्तुतं शब्दादिगुणलोके गुणो यो मनोधाक्यैर्भनसा द्वेष्टि-रम्यते वा. तादा प्रार्थने शब्दादीनां कर्णेति. कायेन शब्दा-

दिविषयदेशमभिसर्पति . एवं यो ह्यगुप्तो भवति सोऽ-नाज्ञायां वर्तते . न भगवत्प्रणीतवचनानुसारीति यावदिति । एवंगुणश्च यत् कुर्यात्तदाह—

पुणो पुणो गुणामाए वंक्कमायार । (सू० ४३)

ततश्चासावसकृच्छब्दादिगुणलुब्धो न शक्नोत्यात्मानं शब्दादिगुणैर्निवर्तयितुम् . अनिवर्तमानस्य पुनः पुनर्गुणा-स्वादो भवति . क्रियासातत्येन शब्दादिगुणानास्वादयतीत्यर्थः . तथा च यादृशो भवति तदृशयति—वक्कः—असंयमः कुटिलो नरकादिगत्याभिमुख्यप्रवणत्वात्समाचरणं—समाचारः अनुष्ठानम्. वक्कः समाचारे यस्यासौ वक्कसमाचारः—असंयमानुष्ठायीत्यर्थः. अवश्यमेव शब्दादिविषयाभिलाषी भूतोपमर्दकारीत्यनो वक्कसमाचारः । प्राक् शब्दादिविषयलवस-मास्वादानाद् गृह्यः पुनरात्मानमाचारयितुमसमर्थत्वाद्वापश्या-प्रफलभोजिगजवद्विनाशमाशु संश्रयत इति ।

एवं चासौ नितरां जितः शब्दादिविषयसमास्वादानात्
'खंतपुत्तो व्व' इदमाचरति—

पमत्ते अगारमावसे । (सू० ४४)

प्रमत्तो विषयविषमूर्छितः अगारं—गृहमावसति . योऽपि द्रव्यलिङ्गसमन्वितः शब्दादिविषयप्रमादवान् असावपि विगतिरूपभावलिङ्ग-हितत्वात् गृहस्थ एवेति ।

अन्यतीर्थिकाः पुनः सर्वदा सर्वथाऽन्यथावादिनोऽन्यथा-कारिण इति दर्शयितुमाह—

लज्जमाणा पुढो पास , अणगारामो ति एगे पवद-माणा जमिणं विरूवरूवेहि सत्थेहि वणस्सइक्कम्म-समारम्भेणं वणस्सइमत्थं समारभमाणा अस्से अणेगरूवे पाणे विहिंसंति, तत्थ खलु भगवया परिप्पा पवदि-ता, इमस्स चव जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जातीमरणमोयणाए दुक्खपडिवायहेउं मे सयमेव व-णस्सइमत्थं समारंभइ अस्सेहि वा वणस्सइमत्थं समा-रंभावेइ अस्से वा वणस्सइमत्थं समारंभमाणे समणु-जाणइ, तं मे अहियाए तं मे अबोहिए मे तं संवुज्झ-माणे आयाणीयं समुट्टाए सोच्चा भगवओ अणगाणां वा अंतिए इहंमेगेसि णायं भवति । एस खलु गंध एस खलु मोह एस खलु मोर एस खलु णारण इत्थं गहिए लोए जमिणं विरूवरूवेहि सत्थेहि वणस्सइक्कम्म समारंभेणं वणस्सइमत्थं समारंभमाणे अस्से अणेगरूवे पाणे विहिंसंति । (सू० ४५)

प्राग्वत् ज्ञेयम् . त्वरं वनस्पत्यालापो विधेय इति ।

साम्प्रतं वनस्पतिजीवास्तित्वं लिङ्गमाह—

से वेमि इमं पि जाइधम्मयं एयं पि जाइधम्मयं, इमं पि बुद्धि-धम्मयं एयं पि बुद्धिधम्मयं, इमं पि चित्तमेतयं एयं पि चित्तमेतयं, इमं पि छिपं मिलाइ एयं पि छिपं मिलाइ, इमं पि आहारगं एयं पि आहारगं, इमं पि अणिच्चयं एयं पि अणिच्चयं, इमं पि अमासयं एयं पि अमासयं, इमं पि

चओवचइयं एयं पि चओवचइयं, इमं पि विपरिणामधम्मयं
एयं पि विपरिणामधम्मयं । (सू० ४६)

‘संवधी’ त्यादि सोऽहम्—उपनधत्तवो ब्रवीमि, अथवा-
वनस्पतिचैतन्यं प्रत्यक्षप्रमाणसमधिगम्यमानस्वरूपं यत्तद-
हं ब्रवीमि, यथाप्रतिज्ञातमर्थं दर्शयति—‘इमं पि
जाइधम्मयं ति’ इहोपदेशदानाय सूत्रारम्भस्तद्यो-
ग्यश्च पुरुषो भवत्यतस्तस्य सामर्थ्येन संनिहितत्वात्त-
च्छरीरं प्रत्यक्षासन्नवाचिनेदमा परामृशति । इदमपि—मनुष्य-
शरीरं, जननं—जातिरूपतिसिद्धमकम् । एतदपि वनस्पति-
शरीरं तद्वर्त्मकं—तत्त्वभावमेव, इतिपूर्वकाऽपिशब्दः
सबत्र यथाशब्दार्थे, द्वितीयस्तु समुच्चये व्याख्येयः, ततश्चा-
यमर्थः—यथा मनुष्यशरीरं बालकुमारयुववृद्धतापरिणामवि-
शेषवत् चेतनावत् सदाधिष्ठितं प्रस्पष्टचेतनाकमुपलभ्यते,
तथेदमपि वनस्पतिशरीरम्, यतो जातः केतकतरुयालको
युवा वृद्धश्च संवृत्त इति, अतस्तुल्यत्वादेतदपि जातिधर्मकम्,
न च कश्चिद्विशेषोऽस्ति, येन सत्यापि जातिधर्मत्वे मनुष्यादि-
शरीरमेव संचेतनं न वनस्पतिशरीरमिति । ननु च जातिध-
र्मत्वं केशनखदन्तादिष्वप्यस्ति अव्यभिचारी च लक्षणं
भवत्यस्ति च व्यभिचारः तस्मादयुक्तं कल्पयितुं
जातिधर्मत्वं जीवलिङ्गमिति, उच्यते—सत्यमस्ति
जननमात्रम्, किं तु—मनुष्यशरीरप्रसिद्ध-बालकुमारका-
यवस्थानामसंभवः केशादिष्वस्ति स्फुटः, तस्मादस-
मञ्जसमेतद्, अपि च—केशनखं चेतनावत्पदार्थाधिष्ठि-
तशरीरस्थं जातमित्युच्यते, वर्द्धते इति वा, न पुनस्त्वयैवं
तत्रोऽपि चेतनावत्पदार्थाधारस्था इष्यन्ते, त्वन्मतं भुवोऽ
चेतनत्वात्तस्मादयुक्तमिति । अथवा—जातिधर्मत्वादीनि समु-
दितानि सूत्रोक्तान्येक एव हेतुः, न पृथक् हेतुता, न च
समुदायहेतुः केशादिष्वस्ति तस्माददोष इति । तथा यथेदं
मनुष्यशरीरकमनवगतं बालकुमारायवस्थाविशेषैर्वर्द्धते,
तथैतदपि वनस्पतिशरीरमङ्कुरकशलयशाखाप्रशाखादिभि-
र्विशेषैर्वर्द्धते इति । तथा यथेदं मनुष्यशरीरं चित्तवद्वं वन-
स्पतिशरीरमपि चित्तवत् । कथम्?, चेतयति येन तच्चित्तम्-
ज्ञानम्, ततश्च यथा मनुष्यशरीरं ज्ञानेनानुगतमेवं वनस्पति-
शरीरमपि, यतो धात्रीपुत्राणादीनां स्वापविवोधमद्भावः,
तथाऽधोनिम्बानद्रविणगणैः स्वप्ररोहणावपटनं प्रावृज्जल-
धरिनादशिशिगवायुसंस्पृशोद्गुणैर्गद्गवः तथा—मदमदन-
सङ्गमस्त्रलङ्घतिविधूर्णमानलोललोचनविलासिनीसन्नूपुर—
सुकुमारचरणाडनदशोक्तयोः पल्लवकुसुमाद्रमः, तथा
सुगमिसुगणगण्डर्पसंकाटकुलस्य स्पष्टप्रगेहिकादीनां च
हस्तादिसंस्पृशोत्संकाचिकादिका परिस्फुटा क्रियोपल-
ब्धिः । न चैतदभिहिततरुसंवन्धिक्रियाजालं ज्ञानम-
न्वरेण घटते, तस्मात्सिद्धे चित्तवत्त्वं यनस्पतेरिति ।
तथा—यथेदं छिन्नं म्लायति तथैतदपि छिन्नं म्लायति, म-
नुष्यशरीरं हि हस्तादिच्छिन्नं म्लायति—शुष्यति, तथा—त-
रुशरीरमपि पल्लवफलकुसुमादिच्छिन्नं शोषमुपगच्छत् इष्टम्,
न चांचेतनानामयं धर्म इति । तथा—यथेदं मनुष्यशरीरं
स्तनन्तारव्यञ्जनादनाद्याहाराभ्यवहारादाहारकं तथैतदपि व-
नस्पतिशरीरं भूजलाद्याहाराभ्यवहारकम्, न चैतदाहारक-
त्वंचेतनानां इष्टम्, अतस्तद्भाषास्त्वैतत्तत्त्वमिति । तथा

यथेदं मनुष्यशरीरमनित्यकं न सर्वदाऽवस्थायि तथैतदपि व-
नस्पतिशरीरमनित्यं नियतायुक्तत्वात्, तथा हि—अस्य द-
शवर्षसहस्राणि उत्क्रष्टमायुः । तथा यथेदं मनुष्यशरीर-
मशाश्वतं—प्रतिक्षणमावीर्चामरणेन मरणात्तथैतदपि वन-
स्पतिशरीरमिति । तथा यथेदमिष्टानिष्टाहारादिप्राप्त्या च-
यापचयिकं वृद्धिहान्यान्मकं तथैतदपि इति । तथा यथेदं
मनुष्यशरीरं विविधपरिणामः, तत्तद्भागसंपर्कात् पाण्डुत्वो-
दरवृद्धिशाफकृशत्वाङ्गुलिनाशिकाप्रवेशादिरूपो बालादिरूपो
वा, तथा—रसायनस्नहाद्युपयोगाद्विशिष्टकान्तबलोपचया-
दिरूपो विपरिणामः तद्वर्त्मकम्—तत्त्वभावकं तथैतदपि
वनस्पतिशरीरं तथाविधरोगोद्धवात्पुष्पपत्रफलत्वगाद्यन्यथा
भवनात्, तथाविशिष्टाद्बृहदप्रदानेन पुष्पफलाद्युपचयाद्विपरि-
णामधर्मकम् । एवमनन्तरोक्तधर्मकलापसद्भावादसंशयं गृहा-
णेतत्—संचेतनास्तरव इति ।

वणस्सई चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता अन्न-
त्थ सत्थपरिणएणं ॥

वनस्पतिश्चित्तवानाख्यातः, इत्याद्यपि द्रष्टव्यम् । विशेष-
स्त्वभिधीयते—सात्मकं जलम्, भूमिखातस्वाभाविकसंभवात्
दंदुरवत् । सात्मकाऽग्निः आहारेण वृद्धिर्दशनात्, बालकव-
त् । सात्मकः पवनः, अपरंप्रतिनित्यगनित्यमितदिग्गम-
नाद्, गावत् । चेतनास्तरवः सर्वत्वगपहरेण मरणाद् गर्द-
भवत् ।

वनस्पतिजीवविशेषप्रतिपादनायाह—

तं जहा—अग्गवीया १ मूलवीया २ पोरवीया ३ खं-
धवीया ४ वीयरुहा ५ सम्मुच्छिमा ६ तण—लया—वण-
स्सइकाइया सवीया चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढो-
सत्ता अन्नत्थ सत्थपरिणएणं ॥ ६ ॥

‘तं जहा—अग्गवीया’ इत्यादि तद्यथेयुपन्यासार्थः, अग्र-
वीजा इति—अग्रं बीजं येषां ते अग्रवीजाः कोरिण्टकाद-
यः, एवं मूलं बीजं येषां ते मूलवीजाः उत्पलकन्दादयः,
पर्वं बीजं येषां ते पर्ववीजाः इच्छादयः, स्कन्धा बीजं येषां
ते स्कन्धवीजाः सल्लक्यादयः, तथा बीजाद्रोहन्तीति बीज-
रुहाः शाल्यादयः, संमूच्छन्तीति संमूर्द्धिमाः प्रसिद्धवीजा-
भावेन पृथिवीवर्षादिसमुद्भवास्तथाविधास्तृणादयः । न चैत-
न संभवन्ति दग्धभूमावपि संभवात्, तथा तृणलतावनस्प-
तिकायिका इति, अत्र तृणलताग्रहणं स्वगतानेकभेदसं-
शानार्थम्, वनस्पतिकायिकग्रहणं सूच्यमादराद्यशेषवनस्प-
तिभेदसंग्रहार्थम्, एतेन पृथिव्यादीनामपि स्वगताः भेदाः
पृथिवीशर्करादयस्तथाऽवस्था ये महिकादयः, तथा—अङ्गार-
ज्वालादयः तथा—भङ्गामण्डलिकादयो भेदाः सूचिता इति ।
सवीजाश्चित्तवन्त आख्याता इति, एतं ह्यनन्तरादिता व-
नस्पतिविशेषाः सवीजाः—स्वस्वनिबन्धनाश्चित्तवन्तः—आ-
त्मवन्त आख्याताः—कथिताः । एते च अनेकजीवा इत्यादि
ध्रुवगण्डिका पूर्ववत् । सर्वाजाश्चित्तवन्त आख्याता इत्यु-
क्तम् । अत्र च भवत्याशङ्का किं बीजजीव एव मूलादिजीवा
भवत्युतान्यस्तस्मिन्नुक्तान्ते उत्पद्यत इति ?

अस्य व्यपोगायाऽऽह—

वीए जाणिव्भूए, जीवो वुक्कमइ सो य अन्नो वा ।

जो वि य मूले जीवो, सो वि य पत्ते पढमयाए ॥२३२॥
 बीजे योनिभूत इति—बीजे हि द्विविधं भवति योनिभू-
 तम्, अयोनिभूतं च । अविध्वस्तयोनि, विध्वस्तयोनि
 च । प्रगेहसमर्थं तदसमर्थं चेत्यर्थः । तत्र यो-
 निभूतं संचेतनमचेतनं च, अयोनिभूतं तु निय-
 मादचेतनमिति । तत्र बीजे योनिभूते इत्येतेन योनिभूत-
 स्य व्यवच्छेदमाह—तत्रोत्पत्त्यसंभवाद्, अवीजत्वादित्यर्थः ।
 योनिभूते तु योन्यवस्थे बीजे, योनिपरिणाममत्यजनीत्यु-
 क्तं भवति । किमित्याह—जीवो व्युत्क्रामति उत्पद्यते स ए-
 व पूर्वको बीजजीवः बीजनाम गोत्रे कर्मणि वेदयित्वा
 मूलोदनामगोत्रे चापनिवध्य, अन्यो वा पृथिवीकायिकादि-
 जीव एवमेव, 'योऽपि च मूले जीव' इति य एव मूलतया प-
 रिणमते जीवः सोऽपि च पत्रे प्रथमतयेति-स एव प्रथमपत्र-
 तयाऽपि परिणमत इत्येकजीवकर्तृके मूलप्रथमपत्रे इति ।
 आह—यद्येवम्—“ सद्यो वि किसलयो खलु, उगममाणो
 अणेत्यो भणिश्रो ” इत्यादि कथं न विरुध्यते? इति,
 उच्यते—इह बीजजीवोऽन्यो वा बीजमूलत्वेनोत्पद्य त-
 दुच्छन्नावस्थां करोति, ततस्तदनन्तरमाविर्त्ती किशल्या-
 वस्थां नियमेनानन्ता जीवाः कुर्वन्ति, पुनश्च तेषु स्थि-
 तिज्ञानात्परिणतेष्वभावेव मूलजीवोऽनन्तजीवतनुं परिण-
 मस्य स्वशरीरतया तावद्वर्द्धते यावत् प्रथमपत्रमिति न वि-
 रोधः । अन्ये तु व्याचक्षते—प्रथमपत्रकमिह याऽसौ बीज-
 स्य समुच्छन्नावस्था, नियमप्रदर्शनमेतत्, शेषं किसल-
 यादि सकले नावश्यं मूलजीवपरिणामाविर्भावितमिति
 मन्तव्यम् । ततश्च—“ सद्यो वि किसलयो खलु, उ-
 गममाणो अणेत्यो भणिश्रो ” इत्याद्यप्यविरुद्धं मूलप-
 त्रनिर्वर्तनारम्भकाले किसलयत्वाभावादिति गाथार्थः ।

एतदेवाह भाष्यकारः—

विद्वन्थाऽविद्वन्था, जोणी जीवाण होइ नायव्वा ।

तन्थ अधिद्वन्थाए, वुक्कमई सो य अन्नो वा ॥ ५८ ॥

विध्वस्ताऽविध्वस्ता-अप्रगेहप्रदोहसमर्था योनिर्जीवानां
 भवति ज्ञानव्या, तत्राविध्वस्तायां योनी व्युत्क्रामति स-
 चान्यो वा, जीव इति गम्यत इति गाथार्थः ।

जो पुण मूले जीवो, सो निव्वनेइ जा पढमपत्ते ।

कंदाइ जाव वीर्यं, मेमं अन्ने पकुव्वन्ति ॥ ५९ ॥

यः पुनर्मूले जीवो बीजगतोऽन्यो वा स निर्वर्त्तय-
 ति यावत् प्रथमपत्रं तानदेक एवेति, अत्रापि भावार्थः
 पूर्ववदेव । कन्दादि यावद्बीजं शेषमन्ये प्रकुर्वन्ति, वनस्प-
 त्तिजीवा एव, व्याख्याद्वयपक्षेऽप्येतद्विरुद्धि, एकतः स-
 मुच्छन्नावस्थाया एव प्रथमपत्रतया विवर्त्तितत्वाच्चदनु क-
 न्दादिभावतः अन्यत्र कन्दादेर्वनस्पतिभेदत्वात्तस्य च प्र-
 थमपत्रोत्तरकालमेव भावादिति गाथार्थः ।

अतिदेशमाह—

मेमं मुत्तप्फामं, काण काण अहकमं वृया ।

अज्झयणन्था पंच य, पगरणपयवज्जणविमुद्धा ॥६०॥

शेषं सूत्रस्पर्शम् उक्तलक्षणं कायं कायं—पृथिव्यादा य-
 शाकमम-यथापरिपाटि, वृथात् अनुयोगश्च एव, न केवलं मु-

त्रस्पर्शमेव, किं तु-अध्ययनार्थान् पञ्च च प्रागुपन्यस्ता-
 न् जीवाजीवाभिगमादीन् प्रकरणपदव्यञ्जनविशुद्धान् वृ-
 यात्, सूत्र एव जीवाभिगमः कायं कायं इत्यनेनैव ल-
 ध्य इति पञ्चग्रहणम्, अन्यथा पडिहार्याधिकारा इति ।
 प्रक्रियन्तेऽर्थोऽस्मिन्निति प्रकरणम्, अनेकार्थाधिकारवत्का-
 यप्रकरणादि, पदम्—सुवन्तादि, कादीनि-व्यञ्जनानि, ए-
 भिविशुद्धान् वृथादिति गाथार्थः । दश० ४ अ० । विशेष० ।
 स्या० । दर्श० आचा० । सूत्र० । व्य० । ध० ।

एवं वनस्पतेश्चैतन्यं प्रदर्श्य तदारम्भे वन्यं तत्परिहार-
 पविगत्या सेवनेन च मुनिव्यं प्रतिपादयन्नुपसंजिही—

पुंगव—

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा अपग्गिमाता
 भवंति, एत्थ सत्थं अममारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा
 परिप्पाया भवंति, तं परिणणाय मेहावी रेणव
 सयं वणस्सइमत्थं समारंभेज्जा रेणवऽण्णेहि वणस्सइ-
 सत्थं समारंभावेज्जा रेणवऽण्णे वणस्सइमत्थं समा-
 रंभेते समणुजाणज्जा जम्मेते वणस्समत्तिमत्थसमारं-
 भा परिप्पाया भवंति ते हु मुणी परिप्पाय कस्से ति वेमि ।
 (सू० ४७)

'एत्थमत्थं' मित्यादि एतस्मिन् वनस्पतौ शस्त्रं द्रव्य-
 भावाख्यमारम्भमाणस्येत्येत आरम्भा अपग्गिमाता अप-
 त्याख्याता भवन्ति, एतस्मिन्श्च वनस्पतौ शस्त्रमसमा-
 रम्भमाणस्येत्येत आरम्भाः परिप्पायाः प्रत्याख्याता भव-
 न्तीति पूर्ववच्चर्चः यावत् स एव मुनिः परिज्ञातकमेति
 ब्रवीमि पूर्ववदिति । आचा० १ थु० १ अ० ४ उ० । (वन-
 स्पतिकायप्रतिसेवना 'मूलगुणपाडिसवणा ' शब्दे अस्मि-
 न्नैव भागे ३५८ पृष्ठे उक्ता ।) (वनस्पतयः कं कानं सर्वा-
 ल्पाहारकाः इति 'आहार' शब्दे द्वितीयभागे ५१७ पृष्ठे उक्तम् ।)

उत्पलाद्वर्जजीवानाम्—

उत्पल मालु पलामे, कुंभी नाली य पउमकमी य ।

नलिण भिव लोग काला, लंभि य दस दो य एक्कारि ।५।

'उत्पले' त्यादि, उत्पलाथः प्रथम उद्देशकः १, 'मालु'
 ति-सालूकम्-उत्पलकन्दस्तदर्थो द्वितीयः २, 'पलामे' ति-
 पलाशः—किशुकस्तदर्थस्तृतीयः ३ 'कुंभि' ति-
 वनस्पतिविशेषस्तदर्थश्चतुर्थः ४ 'नाली य' ति नाडीव-
 दस्य फलानि सनाडीका-वनस्पतिविशेष एव तदर्थः पञ्च-
 मः ५ 'पउम' ति पद्मार्थः षष्ठः ६, 'कगणी य' ति काणि-
 कार्थः सप्तमः ७ 'नलिण' ति नलिनाथोऽष्टमः, यद्यपि चो-
 त्पलपद्मनलिनानां नाम कोशे एकार्थतयाच्यते तथाऽपीह रुढे
 विशेपोऽवसेयः, 'सिव' ति शिवराजपर्विकृत्यतार्थो
 नवमः ८, 'लोग' ति लोकार्थो दशमः १०, 'कालालामए'
 ति कालार्थे एकादशः ११ आलभिकायां नगर्यां यत्प्ररूपि-
 तं तत्प्रतिपादक उद्देशकोऽप्यालभिक इत्युच्यते, ततोऽसौ द्वा
 दशः १२ 'दस दो य एक्कारि' ति द्वादशोद्देशको एकादशे
 शब्ते भवन्तीति । तत्र प्रथमोद्देशकद्वाराग्रहणाया वाचना-
 न्तरे दृष्टान्ताश्चमाः—

'उववाओ १ परिमाणं २, अवहार ३ च्चत्त ४ दंथ ५ वेद पादि

उदये ७ उदीरणाए ८, लेसा ६ दिद्वी य १० नाणी य ११॥१॥
जोगु १२ वओग १३ वण १४ र—समाइ १५ ऊसासंग य
१६ आहांग १७ । विरई १८ किगिया १९ वंधे २०, सण २१
कसायि २२ न्थि २३ वंधे य २४ ॥ २ ॥ सणि २५ दिय २६
अणुवंधे २७, संवहा २८ हा २९ डिड ३० समुग्घाए ३१ ।
चयण ३२ मूलादीमु य, उववाओ सव्वजीवाण ॥ ३ ॥

एतासां चार्थ उद्देशकार्थाधिगमगम्य इति । आचा० १ श्रु०
१ अ० ४ उ० ।

उत्पलजीवानाम्—

तेणं कालेणं तेणं समएणं गयगिहं० जाव एवं वयासी-
उत्पलेणं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे अणगजीवे ? ,
गोयमा ! एगजीवे णो; अणगजीवे, तेण परं जे अणे
जीवा उववज्जंति ते णं णो एगजीवा अणगजीवा । तेणं
भंते ! जीवा कओहिंतो उववज्जंति, किं णेरइएहिंतो उव-
वज्जंति, तिगियमणुम्मदेवहिंतो उववज्जंति ?, गोयमा ! णो णे-
रइएहिंतो उववज्जंति, तिगियमणुम्मदेवहिंतो वि उववज्जंति
मणुम्महिंतो वि उववज्जंति देवहिंतो वि उववज्जंति, एवं
उववाओ भाणियव्वो जहा वक्कंतीए वणस्मइकाइयाणं
० जाव ईमाणेति ? । तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं केव-
इया उववज्जंति ?, गोयमा ! जहमणं एको वा दो वा तिप्पि
वा उकोमणं मंखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति २ । तेणं
भंते ! जीवा समए समए अवहीरमाणा २ केवइकालेणं अव-
हीरंति ?, गोयमा ! तेणं अमंखेज्जा समए समए अवहीरमा-
णा अवहीरमाणा अमंखेज्जाहिं उम्मप्पिणीओमप्पिणीहिं
अवहीरंति णो चव णं अवहिया सिया ३ ।

'उत्पलेणं भंते एगपत्तए' इत्यादि, उत्पले'नीलोत्पलादि एकं
पत्रं यत्र तदेकपत्रकम्, अथ च एकं च तत्पत्रं चैकपत्रं तदेव-
कपत्रकं, तत्र सूति, एकपत्रकं चेह किसलयावस्थाया उपरि
द्रष्टव्यम्, 'एगजीवे' ति । यदा हेकपत्रावस्थं तदेकजीवं
तद्यदा तु द्विर्तायादिपत्रं तेन समारब्धं भवति तदा नैकप-
त्रावस्था तस्येति बहवो जीवास्तत्रोत्पद्यन्त इति, एतदे-
वाह—'तेण परमि' त्यादि । 'तेण परं' ति ततः प्रथम-
पत्रापरतः । 'जे अमं जीवा उववज्जंति' ति । येऽन्ये प्रथ-
मपत्रव्यतिरिक्ता जीवा जीवाश्रयत्वात् पत्रादयोऽवयवाः
उत्पद्यन्ते ते नैकजीवाः—नैकजीवाश्रयाः किं त्वेनैकजीवा-
श्रया इति । अथवा—'तेण' त्यादि । तत एकपत्रापरतः
अपत्रादिष्वित्यर्थः, ये अन्ये जीवा उत्पद्यन्ते ते नैकजीवा-
नैककाः किं त्वेनैकजीवाः—अनेक इत्यर्थः ।

अपहारवन्धङ्गारं—

तेमि णं भंते ! जीवा णं के महालया मरीगेगाहणा पप्प-
त्ता, गोयमा ! जहमणं अणुलस्म अमंखेज्जइभागं उकोमणं
साइरेगं जोअणमहम्मं ४ । ते णं भंते ! जीवा णाणावर-
णिज्जस्म कम्मस्म किं वंधगा अवंधगा ?, गोयमा ! णो
अवंधगा वंधए वा वंधगा वा एवं ० जाव अंतराइयस्म

णवरं आउयस्म पुच्छा, गोयमा ! वंधए वा अवंधए वा
बंधगा वा अवंधगा वा, अहवा—बंधए य अवंधए य,
अहवा—बंधए य अवंधगा य, अहवा—बंधगा य अव-
ंधगे य, अहवा—बंधगा य अवंधगा य ८, एए अट्ट भंगा ५ ।

'ते णं भंते ! जीव' ति ये उत्पले प्रथमपत्रावस्थाया-
मुत्पद्यन्ते 'जहा वक्कंतीए' ति प्रज्ञापनायाः पप्रपदं स चैव-
मुपपातः—'जइ तिगियमणुम्मदेवहिंतो उववज्जंति' किं
एगिदियतिगियमणुम्मदेवहिंतो उववज्जंति० जाव पंचिदियति-
गियमणुम्मदेवहिंतो उववज्जंति ?, गोयमा ! एगिदियति-
गियमणुम्मदेवहिंतो वि उववज्जंति 'इत्यादि एवं मनुष्यभेदाः
वाच्याः—'जइ देवहिंतो उववज्जंति किं भवणवासी'
त्यादि प्रश्नो निर्वाचने च ईशानान्तदेवभ्य उत्पद्यन्त इत्यु-
पयुज्य वाच्यमिति, तदंतनोपपात उक्तः । 'जहंएण एको वे'
त्यादिना तु परिमाणम् २ । 'ते णं अमंखेज्जा समए' इत्या-
दिना त्वपहार उक्तः, एवं हारयाोजना कार्या ३ । उच्चवद्धारं
'साइरेगं जोअणमहम्मं' ति तथाविधसमुद्गोर्ताथिकादा-
विदमुच्चवत्पलस्यावसेयम् ४, वन्धङ्गारं—'वन्धए वं-
धया व' ति । एकपत्रावस्थायां वन्धक एकत्वात्, व्यादिप-
त्रावस्थायाञ्च वन्धका बहुत्वादिति, एवं सवकर्मसु, आयुष्के
तु तदेवन्धावस्थाऽपि स्यात्, तदपन्त्या च अवन्धकोऽपि अव-
न्धका अपि च भवन्तीति । एतदेवाह—'नवरमि' त्यादि
इह वन्धकावन्धकपदयोरेकत्वयोगे एकवचनेन द्वौ विकल्पा,
बहुवचनेन च द्वौ, द्विकयोगे तु यथायोगमेकत्वबहुत्वाभ्यां
चत्वार इत्येवमष्टौ विकल्पाः । स्थापना—

१ वन्धकः	१	४ वन्धकोऽवन्धकः	१
२ अवन्धकः	१	६ वन्धकोऽवन्धकाः	३
३ वन्धकाः	३	७ वन्धकाः अवन्धकः	१
४ अवन्धकाः	३	८ वन्धकाः अवन्धकाः	३
एकसंयोगिभङ्गाः	४	द्विकसंयोगिभङ्गाः	

वेदनङ्गारं—

तेणं भंते ! जीवा णाणावरणिज्जस्म कम्मस्म किं वेद-
गा अवेदगा ?, गोयमा ! णो अवेदगा वेदए वा वेदगा
वा एवं ० जाव अंतराइयस्म, ते णं भंते ! जीवा किं मा-
यावेदगा अमायावेदगा ?, गोयमा ! मायावेदए वा अ-
सातावेदए वा अट्ट भङ्गा ६ ॥

ते भदन्त ! जीवा ज्ञानवरणीयस्य कर्मणः किं वेदका
अवेदकाः ?, अत्रापि एकपत्रतायामेकवचनान्तता अ-
न्यत्र तु बहुवचनान्तता, एवं यावदन्तरायस्य वेदनीय
सातासाताभ्यां पूर्ववेदष्टौ भङ्गाः, इह च सर्वत्र प्रथमपत्राप-
क्षयकवचनान्तता, ततः परन्तु बहुवचनान्तता, वेदने चा-
नुक्रमोदितस्योदीरणादीनित्यस्य वा कर्मणोऽनुभवः । उदय-
श्चानुक्रमोदितस्यैवेति वेदकत्वप्ररूपेणऽपि भेदोदित्यन्वप्ररू-
पणमिति । स्थापना—

१ सातावेदकः	१	४ सातावेदकोऽसातावेदकः	१
२ असातावेदकः	१	६ सातावेदकोऽसातावेदकाः	३
३ सातावेदकाः	३	७ सातावेदका असातावेदकः	१
४ असातावेदकाः	३	८ सातावेदकाः असातावेदकाः	३
एकसंयोगिभङ्गाः	४	द्विकसंयोगिभङ्गाः	

तेमि णं भंते ! जीवा णाणावरणिज्जस्म कम्मस्स किं उदई अणुदई ? , गोयमा ! णो अणुदई, उदई वा उदइणो वा एवं ० जाव अंतराइयस्स ७ । ते णं भंते ! जीवा णाणावरणिज्जस्म कम्मस्स किं उदीरगा अणुदीरगा ? , गोयमा ! णो अणुदीरगा उदीरण वा उदीरगा वा एवं ० जाव अंतराइयस्स णवरं वेदणिज्जाउवण्णु अट्ट भङ्गा ८ ।

‘नो अणुदीरगा’ न्ति तस्यामवस्थायां तेषामनुदीरकत्वस्यासम्भवात् । ‘वेयणिज्जाउवण्णु अट्ट भङ्ग’ न्ति वेदनीयं साताऽसातापेक्षयाऽऽयुप पुनरुदीरकत्वानुदीरकत्वोपेक्षयाऽष्टौ भङ्गाः, अनुदीरकत्वं चायुप उदीरणायाः कादाचित्कत्वादिति ।

लेश्याद्वारे अशीनिर्भङ्गाः कथम्—

ते णं भंते जीवा किं कणहलेस्सा नीललेस्सा काउलेस्सा तेउलेस्सा ? , गोयमा ! कणहलेम वा ० जाव तेउलेम वा कणहलेस्सा वा नीललेस्सा वा काउलेस्सा वा तेउलेस्सा वा, अहवा—कणहलेस्से य नीललेस्से य एवं एण दयासंयोगतियामंजोगचउकमंजोगेणं अमीतिभङ्गा भवन्ति । ६ । ते णं भंते ! जीवा किं सम्मदिट्ठी मिच्छदिट्ठी मम्मामिच्छदिट्ठी ? , गोयमा ! , णो सम्मदिट्ठी णो मम्मामिच्छदिट्ठी मिच्छदिट्ठी वा मिच्छादिट्ठी णो वा १०, ते णं भंते ? जीवा किं नाणी अण्णाणी ? , गोयमा ! णो णाणी अण्णाणी वा अण्णाणिणो वा ११ ।

एककयोगं एकवचनेन चत्वारो बहुवचनेनापि चत्वार एव, द्विकयोगं तु यथायोगमेकवचनबहुवचनाभ्यां चतुर्भङ्गा, चतुर्णां च पदानां षड्विकयोगास्ते च चतुर्गुणाश्चतुर्विंशतिः, त्रिकयोगं तु त्रयाणां पदानामष्टौ भङ्गाः, चतुर्णां च पदानां चत्वारस्त्रिकसंयोगास्ते चाऽष्टाभिर्गुणिता द्वाविंशत्, चतुष्कसंयोगं तु पांडश भङ्गाः, सर्वमीलेन चाशीतिरिति । अत एवाक्रमम्—‘गोयमा कणहलेम वे’ त्यादि । भ० ११ श० ।

वर्णाऽऽदिद्वारे—

तेमि णं भंते ! जीवाणं सरीरमा कइवण्णा कइगंधा कइरसा कइफामा पणत्ता ? , गोयमा ! पञ्चवणा दुगंधा पञ्चरमा अट्टफामा पणत्ता, ते पुण अप्पणा अवण्णा अगंधा अरमा अफामा पणत्ता १४१ । १५ ॥

‘ते पुण अप्पणा अवण्ण’ न्ति शरीराण्येव तेषां पञ्चवर्णादीनि ते पुनरुपपन्नजीवाः ‘अप्पणा’ न्ति स्वरूपेण, अवर्णा-वर्णादिवर्जिता अमूर्तत्वात्तेषामिति ।

उच्छ्वासाऽऽदिद्वारे—

ते णं भन्ते ! जीवा किं उस्सामा निस्सामा णो उस्सामणिस्सामा ? , गोयमा ! उस्सामण वा १, णिस्सामण वा २, णो उस्सामणिस्सामण वा ३, उस्सामणा वा ४, णिस्सामणा वा ५, णो उस्सामणिस्सामणा वा ६, अ-

हवा—उस्सामण य णिस्सामण य, अहवा—उस्सामण य, णो उस्सामणिस्सामण य । अहवा—णिस्सामण य, णो उस्सामणिस्सामण य ४, अहवा—उस्सामण य, नीमामण य, णो उस्सामणिस्सामण य । अट्ट भंगा एण छवीसं भंगा भवन्ति २६ ॥

‘नो उस्सामणिस्सामण’ न्ति अपर्याप्तावस्थायाम् इह च षड्विंतिर्भङ्गाः, कथम् ? , एककयोगं एकवचनान्ताभ्यः, बहुवचनान्ता अपि त्रयः, द्विकयोगं तु यथायोगमेकवचनबहुवचनाभ्यां तिस्रश्चतुर्भङ्गिका इति द्वादश, त्रिकयोगं त्वष्टाविति । अत एवाह—‘एते छवीसं भङ्गा भवन्तीति’ ।

आहारकद्वारे—

ते णं भंते ! जीवा किं अहारगा अणहारगा ? , गोयमा ! णो अणहारगा, आहारण वा अणहारण वा, एवं अट्ट भङ्गा १७ । ते णं भंते ! जीवा किं विरया अविरया विरयाविरया ? , गोयमा ! णो विरया णो विरयाविरया अधिरण वा अविरया वा १८ ते णं भंते ! जीवा किं मकिरिया अकिरिया ? , गोयमा ! णो अकिरिया मकिरिण वा सकिरिया वा १९ । ते णं भंते ! जीवा किं मत्तविहवंधगा अट्टविहवंधगा ? , गोयमा ! मत्तविहवंधण वा अट्टविहवंधण वा अट्ट भंगा २० ॥

‘आहारण य अणहारण वन्ति’ नियमगतावनाहारकोऽन्यदात्वाहारकस्तत्र चाष्टौ भङ्गाः पूर्ववत् ।

ते णं भंते ! जीवा किं आहारमन्नोवउत्ता भयगन्नोवउत्ता मेहुणमन्नोवउत्ता परिगहमन्नोवउत्ता ? , गोयमा ! आहारमन्नोवउत्ता वा अमीती भंगा २१ । ते णं भंते ! जीवा किं काहकमाई माणकमाई मायाकमाई लेभकमाई ? , अमीती भंगा २२ । ते णं भंते ! जीवा किं इत्थीवेदगा पुरिसवेदगा नपुंसगेदगा ? , गोयमा ! नो इत्थीवेदगा नो पुरिसवेदगा नपुंसगेदण वा नपुंसगेदगा वा २३ । ते णं भंते ! जीवा किं इत्थीवेदवंधगा पुरिसवेदवंधगा नपुंसगेदवंधगा ? , गोयमा ! इत्थीवेदवंधण वा पुरिसवेदवंधण वा नपुंसगेदवंधण वा, छवीसं भंगा २६ ।

संज्ञाद्वारे—

ते णं भंते ! जीवा किं मणी अमणी ? , गोयमा ! णो मणी अमणी वा अमणिणो वा २५ । ते णं भंते ! जीवा किं मइंदिया अण्णंदिया ? , गोयमा ! णो अण्णंदिया मइंदिए वा मइंदिया वा ॥ २६ ॥ मे णं भंते ! उप्पलजीवि न्ति कालत्रां केव चिरं होइ ? , गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कामेणं असंखजं कालं ॥ २७ ॥ मे णं भंते ! उप्पलजीवे पुठ्ठीजीवे पुणरवि उप्पलजीवे न्ति केवतियं कालं सेवजा ? , केवइयं-

कालं गतिरागतिं करेज्जा ?, गोयमा ! भवादेमेणं ज-
हमेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अमंखेज्जाइं, भवग्गह-
णाइं, कालादेमेणं जहमेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं अ-
मंखेज्जा कालं, एवतियं कालं सेवेज्जा एवतियं कालं गइ-
रागतिं करेज्जा । (सू०—२८ ×)

‘ मे णं भंते ! उप्पलजीवे ’ ति इत्यादिना उप्पलत्वस्थितिर-
नुबन्धपर्यायतयाक्ता ।

मे णं भंते ! उप्पलजीवे आउजीवे एवं चेव एवं ज-
हा पुढवीजीवे भणिते तथा ० जाव वाउजीवे भाणिय-
व्वे । मे णं भंते ! उप्पलजीवे मे वणस्सइजीवे से पुण-
रवि उप्पलजीवे ति केवइयं कालं सेवेज्जा केवइयं कालं
गइरागतिं कज्जइ रेज्जा, गोयमा ! भवादेमेणं जहमेणं दो
भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अणंताइं भवग्गहणाइं, कालादेमे-
णं जहमेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं अणंतं कालं त-
रुक्कालं एवतियं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गतिराग-
तिं करेज्जा, मे णं भंते ! उप्पलजीवे वेइंदियजीवे पुण-
रवि उप्पलजीवे ति केवइयं कालं सेवेज्जा केवइयं का-
लं गइरागतिं कज्जइ ?, गोयमा ! भवादेमेणं जहमेणं
दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं संखेज्जाइं भवग्गहणाइं,
कालादेमेणं जहमेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं संखे-
ज्जा कालं, एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गइराग-
तिं कज्जइ, एवं तेइंदियजीवे, एवं चउरिंदियजीवे
वि, मे णं भंते ! उप्पलजीवे पंचिंदियतिरिक्खजोणि-
यजीवे पुणरवि उप्पलजीवे ति पुच्छा, गोयमा ! भ-
वादेमेणं जहमेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भ-
वग्गहणाइं, कालादेमेणं जहमेणं दो अंतोमुहुत्ताइं उ-
क्कोसेणं पुव्वकोटिमुहुत्ताइं, एवइयं कालं सेवेज्जा ए-
वइयं कालं गइरागतिं करेज्जा, एवं मणुस्सेण वि-
समं ० जाव एवइयं कालं गइरागतिं करेज्जा २८ ।
ते णं भंते ! जीवा किमाहारमाहरेति ?, गोयमा ! दव्व-
ओ अणंतपएमियाइं दव्वाइं, एवं जहा आहारुदेमए व-
णस्सइकाइयाणं आहारो तंहेव ० जाव सव्वप्पणयाए
आहारमाहरेति एवरं णियमा छुदिमिं समं तं चेव २९ ।
तेमि णं भंते ! जीवाणं केवइयं कालं ठिइं पणत्ता ?,
गोयमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दमवामसहस्साइं
३० । तेमि णं भंते ! जीवाणं कइ समुग्घाया पप्पत्ता ?,
गोयमा ! तओ समुग्घाया पप्पत्ता, तं जहा-वेयणासमुग्घाए
कमायममुग्घाए माग्गंतियममुग्घाए ३१ । (सू० ४०६+)
‘ मे णं भंते, उप्पलजीवे पुढवीजीवे ’ ति इत्यादिना तु सं-
वेधस्थितिरुक्ता, तत्र च ‘ भवादेमेणं ’ ति भवप्रकारेण
भवमाश्रित्येत्यर्थः, ‘ जहमेणं दो भवग्गहणाइं ’ ति ए

पृथिवीकायिकत्वे ततो द्वितीयमुत्पलत्वे ततः परं मनु-
ष्यादिगतिं गच्छेदिति ‘ कालादेमेणं जहमेणं दो अंतो-
मुहुत्तं ’ ति, पृथिवीत्वेनान्तमुहुत्तं पुनरुत्पलत्वेनान्तमुहुत्तं-
मित्येवं कालादेशेन जघन्यतो द्व अन्तमुहुत्तं इति । एवं द्वी-
न्द्रियादिषु नेयम् । ‘ उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं ’ ति चत्वा-
रि पञ्चेन्द्रियतिरश्चत्वारि चोत्पलस्येत्येयमष्टौ भवग्रहणा-
न्युत्कर्षत इति । ‘ उक्कोसेणं पुव्वकोटीमुहुत्तं ’ ति चतुर्षु प-
ञ्चेन्द्रियतिर्यग्भवग्रहेषु चतस्रः पूर्वकोट्यः, उक्तपृक्कालस्य
चिवाक्षितत्वेनोत्पलकायोदुत्तजीवयोग्योत्कृष्टपञ्चेन्द्रियतिर्यक्-
स्थितग्रहणात्, उप्पलजीवितं त्वेनास्वाधिकमित्यवमुत्कृष्टतः
पूर्वकोटीपृथक्त्वं भवतीति । ‘ एवं जहा आहारुदेमए व-
णस्सइकाइयाणं ’ इत्यादि अनेन च यदतिदिष्टं तदिदम्—
‘ खेत्तओ असंखेज्जापएमोगाढाइं कालओ अस्सतरका-
लट्ठिइयाइं, भावओ वस्समेताइं ’ इत्यादि, ‘ सव्वप्पणयाए ’ ति
सर्वात्मना ‘ नवरं नियमा छुदिमिं ’ ति पृथिवीकायिकादयः
सूत्रमतया निष्कुटगतत्वेन स्यादिति स्यात् तिसृषु चतसृषु
दिक्षु वेत्यादिनाऽपि प्रकारेणाहारमाहार्यन्ति, उप्पलजीवास्तु
वादरत्वेन तथाविधनिष्कुटप्वभावाच्चियमाव्यटसु दिव्याहार-
यन्तीति ।

ते णं भंते ! जीवा मारणंतियममुग्घाएणं किं समोहया
मरंति असमोहया मरंति ?, गोयमा ! समोहया वि मरंति
असमोहया वि मरंति ३२ । (सू०—४०८+)

ते णं भंते ! जीवा अणंतरं उव्वट्ठित्ता कहिं गच्छन्ति
कहिं उव्वजंति, किं गेइएसु उव्वजंति तिरिक्खजोणिएसु
उव्वजंति एवं जहा वक्कंतीए उव्वट्ठणाए वणस्सइकाइया-
णं तथा भाणियव्वं । अहं भंते ! सव्वं पाणा सव्वं भूया सव्वं
जीवा सव्वे सत्ता उप्पलमूलत्ताए उप्पलकंदत्ताए उप्पल-
णालत्ताए उप्पलपत्तत्ताए उप्पलकेसरत्ताए उप्पलक-
स्मियत्ताए उप्पलथिभुगत्ताए उप्पलपुव्वा ? इंता गोयमा !
असति अट्ठवा अणंतसुत्तो सेवं भंते ! भंते ! ति । (सू० ४०९)

‘ वक्कंतीए ’ ति प्रज्ञापनायाः षष्ठपदे ‘ उव्वट्ठणाए ’ ति उ-
द्वृत्तनाधिकारे तत्र चेदमेवं सूत्रम्—‘ मणुस्सेसु उव्वजंति
देवसु उव्वजंति ?, गोयमा ! नो नेइएसु उव्वजंति
तिंगएसु उव्वजंति मणुस्सेसु उव्वजंति नो देवसु उ-
व्वजंति ’ ‘ उप्पलकेसरत्ताए ’ ति इह केसराणि क-
र्णिकायाः परितोऽवयवाः ‘ उप्पलकस्मियत्ताए ’ ति इह
तु कर्णिका-बीजकोशः ‘ उप्पलथिभुगत्ताए ’ ति ॥
थिभुगा च यतः पत्राणि प्रभवन्ति । भ० ११ श० १ उ० ।

मालुए णं भंते ! एगपत्ताए किं एगजीवे अणंगजीवे ?,
गोयमा ! एगजीवे एवं उप्पलुद्दमगवत्तव्वया अपरिसेमा
भाणियव्वा ० जाव अणंतसुत्तो, एवरं मरिगेगाहणा ज-
हन्नेणं अंगुलस्स अमंखेज्जाभागं उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं ।
समं तं चेव सेवं भंते ! भंते ! ति । (सू० ४१०) (भ० ११ श०)
पलांमेणं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे अणंगजीवे ?, एवं
उप्पलुद्दमगवत्तव्वया अपरिसेमा भाणियव्वा, एवरं

सरीरोगाहणा जहमेणं अंगुलम्म अमंखेज्जभागं उक्को-
मणं गाउयमुहुत्तं, देवा एएसु चैव न उववज्जंति ।
लेसासु तेणं भंते ! जीवा किं कएहलेमे वा नीललेमे
काउलेमे?, गोयमा! कएहलेस्मे वा नीललेस्मे काउलेस्मे वा
ल्लव्वीमं भङ्गा मयं तं चैव सेवं भंते ! भंते ! त्ति । (सू०-४११)
(भ० ११ श० ३ उ० ।) कुंभि य र्णं भंते ! जीवे एगपत्तए
किं एगजीवे अणेगजीवे एवं जहा पलासुदेमए तहा भा-
णियव्वं, णवरं ठिती जहमेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोमणं वामपु-
हुत्तं मेसं तं चैव । सेवं भंते ! भंते ! त्ति । (सू० ४१२) (भ०
११ श० ४ उ० ।) नालिए र्णं भंते ! एगपत्तए किं एग-
जीवे अणेगजीवे ?, एवं कुंभिउदेमगवत्तव्वया णिरवसेसं
भाणियव्वा सेवं भंते ! भंते ! त्ति । (सू०-११३) (भ० ११
श० ५ उ० ।) पउमे र्णं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे
अणेगजीवे ?, एवं उप्पलुदेमगवत्तव्वया णिरवसेसा भाणिय-
व्वा मयं भंते ! भंते ! त्ति । (सू० ४१४) (भ० ११ श० ६ उ० ।)
कम्मिए र्णं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे, अणेगजीवे ?,
एवं चैव णिरवसेसं भाणियव्वं । सेवं भंते ! भंते ! त्ति ।
(सू० ४१५) (भ० ११ श० ७ उ० ।)
नल्लिए र्णं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे अणेगजीवे ? ,
एवं चैव णिरवसेसं जाय अणंतखुत्तो सेवं भंते ! भंते !
त्ति । (सू० ४१६) भ० ११ श० ८ उ० ।

सालूकोद्देशकादयः समोद्देशकाः प्राय उत्पलोद्देशकसमान-
गमाः, विशेषः पुनर्यो यत्र स तत्र सूत्रमिदं एवं, नवरं
पलाशोद्देशकं यदुक्तम्, ' देवेषु न उववज्जंति ' त्ति तस्यायम-
र्थः-उत्पलोद्देशकं हि देवस्य उद्वृत्ता उत्पल उत्पद्यन्त इत्यु-
क्तम्, इह तु पलाशेनात्पद्यन्ते इति वाच्यम्, अप्रशस्तत्वात्तस्य,
यतस्ते प्रशस्तेष्वेवात्पलादिवनस्पतिपूष्यन्त इति । तथा
' लेसासु ' त्ति लेश्याहारं इदमध्ययमिति वाक्यशेषः, तदेव
दर्शयते- ' तेणमि ' त्यादि । इयमत्र भावना-यदा किल तेजो-
लेश्यायुतो देवो देवभवादुद्भूय वनस्पतिपूष्यते तदा तेषु
तेजोलेश्या लभ्यते न च पलाशे देवत्वादुत्त उत्पद्यते, पूर्वोक्त-
युक्तः, एवं चेह तेजोलेश्या न सम्भवति तद्भावादाया एव
तिस्रो लेश्या इह भवन्ति, एतासु च पड्डिशतिर्भङ्गकाः, त्रया-
णां पदानामेतायतामेव भावार्दिति । एतेषु चांद्देशकेषु नाना-
त्वसंग्रहार्थास्तिस्रो गाथाः—

' सालीम्म धणुपुहुत्तं, होइ पलासे य गाउयपुहुत्तं ।

जाअणसहम्मसहिंयं, अवसेसाणं तु झुहं पि ॥ १ ॥

कुम्भीण नालियाण, वामपुहुत्तं ठिई उ बोधव्वा ।

दमवामसहस्साई, अवसेसाणं तु झुहं पि ।

कुम्भीण नालियाण, होति पलासे य तिमिण लेसाओ ।

चत्तारि उ लेसाओ, अवसेसाणं तु पञ्चगहं ॥ ३ ॥

एकादशशतं द्वितीयादयोऽष्टमान्ताः शाल्याद्युद्देशकाः ।

भ० ११ श० ८ उ० ।

सालि कल अयमि वंसे, इक्खु दग्गे य दग्भतुलमी य ।

अहुंते दस वग्गा, असीति पुण होति उद्दमा ॥ १ ॥

' साली ' त्यादि सूत्रम्, ' सालि ' त्ति शाल्यादिधान्यवि-
शेषविषयोद्देशकदशकान्तकः प्रथमो वर्गः शालिगोचर्यते,
एवमन्यत्रापीति । उद्देशकदशकं चैवम्—' मूल १ कंद २ खेध
३, तथा य ४ साल ५ पवाल ६ पत्ते य ७ । पुष्प ८ फल ९
वीण वि य १०, एकोको होइ उद्दमो ' ॥ १ ॥ इति । ' कल '
त्ति, कलायादिधान्यविषयो द्वितीयः २, ' अयमि ' त्ति
अनसीप्रभृतिधान्यविषयस्तृतीयः ३, ' वंसे ' त्ति वंशादिपर्व-
गविशेषविषयश्चतुर्थः । ' इक्खु ' त्ति इच्छादिपर्वगविशेष-
विषयः पञ्चमः, ' दग्गे ' त्ति दर्भशब्दस्योपलक्षणाध्वान्त-
' सेहिय-भंडिय-कोतियदग्गे ' इत्यादितृणभेदविषयः षष्ठः ६,
' अग्गे ' त्ति वृत्ते समुत्पन्नो विजानीयो वृत्तविशेषोऽध्यव-
गाहकस्तत्प्रभृतिशाकप्रायवनस्पतिविषयः सप्तमः, ' तुलसीय '
त्ति तुलसीप्रभृतिवनस्पतिविषयोऽष्टमो वर्गः ८ । ' अहुंते दस
वग्ग ' त्ति अष्टावन्ते अनन्तगोक्ता दशानाम्—दशानामुद्देशका-
नां सम्बन्धिनां वर्गाः—समुदाया दशवर्गाः असीतिः पुनरुद्दे-
शका भवन्ति, वर्गे वर्गे उद्देशकदशकभावाद्दिति ।

रायगिहं जाव एवं वयामी-अह भंते ! माली वीही-
गोधूमजवजवाणं एएसि र्णं भंते ! जीवा मूलत्ताए व-
कमंति, ते र्णं भंते ! जीवा कओहिंतो उववज्जंति?, किं णेग-
इएहिंतो उववज्जंति?, तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति?,
मणुस्सेहिंतो उववज्जंति?, देवहिंतो उववज्जंति?, जहा वकंतिए
तेहव उववाओ णवरं देववज्जं, ते र्णं भंते ! जीवा एगम-
मएणं केवइया उववज्जंति?, गोयमा ! जहमेणं एक्को
वा दो वा तिणिए वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा
वा उववज्जंति, अवहारो जहा उप्पलुदेमए । एएसि र्णं
भंते ! जीवाणं के महालया सरीरोगाहणा पएणत्ता ?,
गोयमा ! जहमेणं अंगुलम्म अमंखेज्जभागं उक्कोसेणं
धणुपुहुत्तं । (सू०-६८८)

' रायगिहं ' त्यादि ' जहा वकंतिए ' त्ति यथा प्रजापतायाः प-
ष्ठपदे तत्र चैवमुत्पादो नो नारकस्य उत्पद्यन्ते, किन्तु-
तिर्यग्मनुष्येभ्यः तथा व्युत्क्रान्तिपदे देवानां वनस्पतिपू-
ष्यता इह तु सा न वाच्या मूल देवानामनुपत्तेः पुष्पा-
दिष्वेव शुभेषु तेषामुत्पत्तरत एवाकम्—' नवरं देववज्जं ' ति
' एक्को वे ' त्यादि यद्यपि सामान्येन वनस्पतिषु प्रतिममय-
मनन्ता उत्पद्यन्त इत्युच्यते तथाऽपीह शाल्यादीनां प्रत्ये-
कशरीरत्वादेकाद्युत्पत्तिर्न विरुद्धेति । ' अवहारो जहा उप्प-
लुदेमए ' त्ति उत्पलोद्देशकः एकादशशतस्य प्रथमस्तत्र
चापहार एवम्—' ते र्णं भंते ! जीवा समये समये अवहीरमा-
णा २ केवतिकालेण अवहीरंति ?, गोयमा ! ते र्णं असं-
खज्जा समए समए अवहीरमाणा २ असंखज्जाहिं उस्माप्प-
गीहिं अवसप्पिणीहिं अवहीरंति ना चैव र्णं अवाहया
सिय ' त्ति ।

धन्वकाः—

ते र्णं भंते ! जीवा णाणावरणिज्जस्य कम्मस्स किं वं-
धगा अवंधगा ?, जहा उप्पलुदेमे, एवं वेद वि उदए

वि उदीरणाए वि । ते णं भेंत ! जीवा किं कएहलेस्मा-
णीलेस्मा काउलेमा छवीमं भंगा दिट्ठी० जाव वेइंदि-
या जहा उप्पलुंदेमए, ते णं भेंत ! माली वीही गोभूमा
० जाव जवजवगमूलगजीवे कालायां केवचिं हाइ?, गोय-
मा ! जहणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं असंखेज्जं कालं ।
मे णं भेंत ! माली वीही गोभूमा० जाव जवजवगमूलगजीवे
पुढवीजीवे पुणरवि माली वीही० जाव जवजवगमूलगजीवे
केवइयं कालं मेवेजा?, केवइयं कालं गतिरागतिं करे-
जा?, एवं जहा उप्पलुंदेमए, एणं अभिलावणं ० जाव
मणुम्मजीवे आहारो जहा उप्पलुंदेम ठिती जहणं अं-
तोमुहुत्तं उकोसेणं वामपुहुत्तं समुग्घाया ममोहया य उव्व-
ट्ठणा य जहा उप्पलुंदेम । अह भेंत ! मव्वपाणा० जाव
मव्वमत्ता माली वीही० जाव जवजवगमूलगजीवत्ताए उ-
व्वमपुव्वा हंता, गोयमा ! अमतिं अदुवा अणंतखुत्तो
सेवं भेंत ! भेंत ! त्ति । (म० ६८८)

‘ते णं भेंत ! जीवा नाणावर्णिज्जस्स कम्मस्स किं वंधगा
अबंधगा?’ इतः परं यदुक्तम्-‘जहा उप्पलुंदेमए’ त्ति अनेनर्दं
सूचितम्-‘गोयमा!’ नो अबंधगा बंधण वा बंधगा वा’ इत्यादि ।
एवं वेदादयोदीरणा अपि वाच्याः । लेश्यासु तु तिरुपु पड्डि-
शतिर्भङ्गाः, एकवचनान्तत्वे बहुवचनान्तत्वे तथा त्रयाणां
पदानां त्रिपुट्टिकसंयोगेषु प्रत्येकं चतुर्भङ्गिकाभावाद् द्वादश
एकत्र च त्रिकसंयोगः प्रतीयति पड्डिशतिर्गतिः । दिट्ठी
त्यादि दृष्टिपदादारभ्य इन्द्रियपदे यावदुपलोद्देशकवचनम्,
तत्र दृष्टो मिथ्यादृष्टयस्ते ज्ञाने अज्ञानिनः, योगे काययोगि-
निः, उपयोगे द्विविधापयोगाः, एवमन्यदपि । तत एव
वाच्यम्, ‘मे णं भेंत !’ इत्यादिना असंखेज्जं कालमित्येतदन्ते-
नानुबन्ध उक्तः । अथ कायसंवेधमाह ‘मे णमि’ त्यादि
‘एव जहा उप्पलुंदेमए’ त्ति, अनेन चेदं सूचितम्, ‘गोयमा!’
भवादेशेण जहणं देवो भवग्गहणाइं उकोसेणं असंखेजाइं
भवग्गहणाइं कालादेशेण जहणं देवो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं
असंखेज्जं कालमि’ त्यादि ‘आहारो जहा उप्पलुंदेम’ इति
एवं चासौ ‘ते णं भेंत ! जीवा किमाहारमाहरति गोयमा !
दव्वया अणंतपणमियाइं’ त्यादि ‘समुग्घाये’ त्यादि
अनेन च यत्सूचितं तदर्थलेशोऽयम्-तेषां-जीवनामाद्याख्यः
समुद्धान्तस्तथा मार्णान्तकसमुद्धान्तेन समवहता म्रियन्ते
असमवहता वा, तथादवृत्तास्ते तिर्यक्तु मनुष्येषु चोत्पद्यन्ते
इति । म० २१ श० १ वर्ग १ उ० ।

अह भेंत ! माली वीही० जाव जवजवाणं एएसि णं जे
जीवा कंदत्ताए वक्कमंति ते णं भेंत ! जीवा कयोहिंतो
उव्वज्जंति एवं कंदाहिगारण सो चेव मूलुंदेमो अपरिसे-
पो भाणियव्वो० जाव अमतिं अदुवा अणंतखुत्तो सेवं
भेंत ! भेंत ! त्ति । (म० २१ श० १ वर्ग १ उ० ।)
एवं खंधे वि उंदेमो णेतव्वो । (म० २१
श० २ वर्ग ३ उ० ।) एवं तयाए वि उंदेमो

णेतव्वो । (म० २१ श० १ वर्ग ४ उ० ।) माले वि
उंदेमो णेतव्वो । (म० २१ श० १ वर्ग ५ उ० ।) पयाले वि
उंदेमो भाणियव्वो । (म० २१ श० १ वर्ग ६ उ० ।)
पत्ते वि उंदेमो भाणियव्वो । (म० २१ श० १ वर्ग ७
उ० ।) एए मत्त वि उंदेमगा अपग्गिमं जहा मूले तहा
णेतव्वो एवं पुप्फं वि उंदेमगा णवरं देवा उव्वज्जंति,
जहा उप्पलुंदेम चत्तागि लेस्माया अमीतिभंगा आगा-
हणा जहणं अज्जुलम्म असंखेज्जभाणं उक्कोमेणं
अज्जुलपुहुत्तं मेसं तं चेव मेवं भेंत ! भेंत ! त्ति ।
(म० २१ श० १ वर्ग ८ उ० ।) जहा पुप्फं एवं फ-
ले वि उंदेमगा अपग्गिमो भाणियव्वो । (म० २१ श०
१ वर्ग ९ उ० ।) एवं बीए उंदेमगा एए दस उंदेम-
गा पढमो वग्गो समत्तो (म०—६८९) (म० २१
श० १ वर्ग १० उ०) अह भेंत ! कलायममूरतिलमुग्ग-
मामनिप्फावकुलत्थआलिमंदगमडिणपलिपंथगाणं एए-
सि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते णं भेंत ! जीवा
कयोहिंतो उव्वज्जंति ? एवं मूलादीयां दस उंदेमगा
भाणियव्वो जहेव मालीणं णिरवसेमं तं चेव वितिआ
वग्गो समत्तो । अह भेंत ! अयमिक्कुंभकोदवकं गु-
गलगतुवग्गिकोदमामणसग्गिमवमूलगवीयाणं एएसि णं जे
जीवा मूलत्ताए वक्कमंति तेणं भेंत ! जीवा कयोहिंतो
उव्वज्जंति ? एवं एत्थ वि मूलादीया दस उंदेमा जहेव
मालीणं णिरवसेमं तहेव भाणियव्वं । तइओ वग्गो समत्तो ।
अह भेंत ! वंसवणुकणगकक्कावंसवारुवंसदंडाकुंडाविमानचं-
डावणुयाकल्लाणीणं एएसि णं जीवा मूलत्ताए वक्कमंति-
एवं एत्थ वि मूलादीया दस उंदेमगा जहेव मालीणं णवरं दे-
वो सव्वत्थ वि ण उव्वज्जइ, तिमि लेस्माया सव्वत्थ वि
छवीसं भङ्गा । सेसं तं चेव । चउत्थो वग्गो समत्तो ।
अह भेंत ! उक्खुइक्खुवाडियावीरणाइक्कडभमाससुंठिसत्तेव
त्तमिरसयपोग्गनलाणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए
वक्कमंति एवं जहेव वंसवग्गो तहेव एत्थ वि मूलादीया दस
उंदेमगा णवरं खंधुंदेमो देवो उव्वज्जति चत्तागि लेस्माया
पणत्ताया, मेसं तं चेवं । पंचमो वग्गो समत्तो । अह
भेंत ! सेमियमंडियदब्भकोतियदब्भकुमदब्भगयाइद (इत)
लअज्जुणआसादगरोहिंसमुअवक्खीग्गभूमएरंडकुरुभकुंद-
कवरसुंठविभंगमुहवयणधुरगमिप्पियसुंकलितणाणं । ए-
एसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति एवं एत्थ
वि दस उंदेमगा णिरवसेमं जहेव वंसस्स । छट्ठो
वग्गो समत्तो । अह भेंत ! अब्भरुहवोयाणहरि—

तगतदुलेज्जातणुत्थु न वाग्गमज्जा रयाइ चिल्लियालकदग-
पिप्पलियद्विमेत्थिकमायमंडुकिमूलगमरिसवअंथिलमा-
गजीवंतगाणं एएमि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति, एवं
एत्थ वि दम उद्दमगा जंडा वंमस्म । मत्तमो वग्गो स-
मत्तो । अह भंते ! तुलमीकएहदलफंज्जा अज्जाचू-
यणाचोगाजीरादमणा मरुयाइंदीवरमयपुप्फाणं एएसि णं
जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति एत्थ वि दम उद्दे-
सगा शिरवसेमं जहा वंमणां । एवं एएसु अट्टसु वग्गसु
अवीति ८० उद्दमगा भवन्ति । (सू० ६६०)

एवं समस्तोऽपि वर्गः सूत्रमिदं एवमन्येऽपि नवरमशीति-
भेदाः, एवं चतसृषु लेश्यास्वेकत्वे ४ बहुत्वे ४ तथा पदच-
तुष्टये पदसु द्विकसंयोगेषु प्रत्येकं चतुर्भङ्गिकासङ्ख्यात्
२४, तथा चतुर्द्विकसंयोगेषु प्रत्येकमष्टादां सङ्ख्यात् ३२,
चतुष्कसंयोगे च १६, एवमशीतिरिति । इह त्रयमवगाहना-
विशेषाभिधायिका वृद्धोक्ता गाथा—“ मूलं कंदं खंधे, तथा
य सालं पवाल-पत्ते य । सत्तसु वि धणुपुहुत्तं, अंगुलिमो
पुप्फफलवीण ॥ १ ॥ ” इति । भ० २३ श० ८ वर्गः ।

तालादिकानाह—

“ तालेगाद्वियवहुवी-यगा य गुच्छा य गुम्भवल्ली य ।
छदम वग्गा एए, सट्ठि पुण होंति उद्दमा ॥ १ ॥ ”
रायगिहे ० जाव एवं वयासी-अह भंते ! तालतमालतक्क-
लिततलमालिभरलामारगल्लाणं ० जाव केयतियकदलच-
म्हरुक्खगुंदरुक्खहिं गुरुक्खलवंगरुक्खपूयफलाखज्जुरिना-
लिपरीणं, एएमि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते णं भंते!
जीवा कओहिंतो उववज्जंति? एवं एत्थ वि मूलादीया दम
उद्दमगा कायव्वा जहेव सालीणं, रावरं इमं गाणत्तं मूलं
कंदं खंधे तथाए साले य एएसु पञ्चसु उद्दमएसु देवा ए
उववज्जइ तिणिण लम्माओ ठिंती जहण्णं अंतोमुहुत्तं
उक्कोसेणं दम वासमहस्माइ उवगिल्लेसु पञ्चसु उद्दमएसु
देवा उववज्जइ, चत्तारि लम्माओ ठिइ जहण्णं अंतो-
मुहुत्तं उक्कोसेणं वासपुहुत्तं आगाहणा, मूलं कंदं धणुहपु-
हुत्तं । खंधे तथा य साले य गाउयपुहुत्तं, पवाले पत्ते
धणुपुहुत्तं, पुप्फं हत्थपुहुत्तं, फले धीए य अंगुलपुहुत्तं,
मव्वमिं जहण्णं अंगुलस्म अमंखेज्जभागं मेमं जहा
सालीणं । एवं एए दम उद्दमगा वावीसइमस्म पढमो
वग्गो । अह भंते ! शिम्भस्मजंजुकोसंवतालअङ्गोल्लपीलुमे-
लुमल्लइमोयइमालुयचउलपलामकरंजवुत्तं जीवगरिद्वहेडं-
गहरियगभल्लायउंदरियभरियखीरणिधायइपियालुपूइयणि-
वायगमेएहयपामियमीसवअयमिपुण्णामगा मरुक्खदीय-
णअमांगाणं, एएमि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमं-
ति एवं मूलःऽऽदीया दम उद्दमगा कायव्वा शिरवसेमं
जहा तालवग्गो । वितिआ वग्गो समत्तो । अह भंते ! अ-

त्थियातिंदुयवोरकविद्वअंवाडगमाउलिङ्गविल्लआमलगफण
मदालिमआमत्थउंवरवडणग्गोहणंदिरुक्खपिप्पलिसमत्त-
पिलक्खगुरुक्खकाउंवरियकुच्छुंभरियंदवदालितिलगलउय-
छत्तोहयिरीभमत्तवप्पदधियणल्लोद्धवचंदणज्जुणणीव-
कुडुगकलंवाणं, एएमि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते
णं भंते ! एवं एत्थ वि मूलादीया दम उद्दमगा ताल-
वग्गमरिसा णेयव्वा ० जाव वीयं, तइओ वग्गो समत्तो ।
अह भंते ! वातिगणे अल्लइ पांडइ एवं जहा पप्पवणाए
गाहाणुमारण णेयव्वं ० जाव गंजपाडणा वामिअङ्गोल्ला-
णं, एएमि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति एवं एत्थ वि
मूलादीया दम उद्दमगा तालवग्गमरिसा नेयव्वा जाव वीयं
ति शिरवसेमं जहा वंमवग्गो चउत्थो वग्गो समत्तो । अह
भंते ! मिरियकाणवनालियकोरंरटगवंधुजीवगमणाज्जा जहा
पप्पवणाए पढमपदे गाहाणुमारण ० जाव णलणीयकुं-
दमहाजातीणं, एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति
एवं एत्थ वि मूलादीया दम उद्दमगा शिरवसेमं जहा
सालीणं । पञ्चमो वग्गो समत्तो । अह भंते ! पूसफली-
कालिगीतुंवीतउसीएलावालुंकी एवं पदाणि छिदि-
यव्वाणि पप्पवणागाहाणुमारण जहा तालवग्गो ० जाव
दधिकोल्लईकाकलिसोक्कलिअक्कोदीयं, एएसि णं जे जीवा
मूलत्ताए वक्कमंति एवं मूलादीया दम उद्दमगा काय-
व्वा जहा तालवग्गो रावरं फलउद्दमे आगाहणाए जह-
सेणं अज्जुलस्म अमंखेज्जभागं उक्कोसेणं धणुहपुहुत्तं ठि-
ई सव्वत्थ जहण्णं अन्तोमुहुत्तं उक्कोसेणं वामपुहुत्तं मेमं
तं चेव । छट्ठो वग्गो समत्तो । एवं छसु वि वग्गसु सट्ठि
उद्दमगा भवन्ति । (सू० ६६१)

‘ ताले ’ त्यादि तत्र ‘ ताले ’ ति तालतमालप्रभृतिवृत्तवि-
शेषविषयेऽदशकदशकात्मकः प्रथमो वर्गः, उद्दशकदशके च
मूलकन्दादिविषयभेदात्पूर्ववत् । ‘ एगट्ठिय ’ ति एकमस्थि-
कं फलमध्ये येषां ते तथा, ते च-निम्बाऽऽम्रजम्बूकांशाभ्या-
दयः, ते द्वितीयं वाच्याः । ‘ बहुवीयगा य ’ ति बहुनि वा-
जानि फलेषु येषां ते तथा, ते च-अस्थिकंतन्दुकवदरकपि-
त्यादयो वृत्तविशेषास्ते तृतीयं वाच्याः । ‘ गुच्छा य ’ ति
गुच्छा-वृन्ताकीप्रभृतयस्तं चतुर्थे वाच्याः । ‘ गुम्भ ’ ति
गुल्माः-मिरियकनवमालिकाकारण्टकादयस्तं पञ्चमे वा-
च्याः । ‘ वल्ली च ’ ति वल्लयः-पुष्पफलीकालिङ्गीतुर्माप्रभृत-
यः, ताः षष्ठं वर्गे वाच्याः । इत्येवं षष्ठ्यर्धो वल्लीत्याभिधी-
यन्ते छदसवग्गा एए ’ ति षट्दशोद्दशकप्रमाणा वर्गा एते
अत तगंक्ताः, अत एव प्रत्येकं दशोद्दशकप्रमाणंवाडगोणमि-
दं पण्डितदेशका भवन्तीति । इदं च शतमनन्तरशतघसंख्यं व्या-
ख्ययम्, यस्तु विशेषः स सूत्रमिदं, एवम इयं चेह वृद्धोक्ता
गाथा—“ पत्तपवाले पुप्फे, फले य वीए य होइ उववाओ ।
रुक्खेसु मुरगणाणं, पमत्थरसवप्पगंधेसु ॥ १ ॥ ” ति । भ० २३ श० ।

आलुकाऽऽदि—

“आलुयलोहोअया, पाढी तह मासवप्पिवल्ली य ।

पञ्चेते दस वग्गा, पप्पासा होंति उद्देसा ॥१॥”

रायगिहे ०जाव एवं वयासी—अह भंते ! आलुयमू-
लगमिगवेरहालिदरुखकंडेरियजारुच्छीरविरालीकिट्टिकुं—
दुकरहकडडसुमधुपयलडमहुसिगिणिरुहासप्पसुगंधाच्चिन्न-
रुहावीयरुहाणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति
एवं मूलादीया दस उद्देसगा कायव्वा वंसवग्गसरिसा
णवरं परिमाणं जहण्णं एक्को वा दो वा तिणिए
वा उक्कोमेणं संखेजा असंखेजा वा अणंता वा
उववज्जंति अवहारा, गोयमा ! ते णं अणंता समए
अवहीरमाणा २ अणंताहिं उस्सप्पिणीहिं आसप्पिणी-
हिं एवतिकालेण अवहीरंति णो चैव णं अवहरिया सिया
ट्टिई जहण्ण वि उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं, सेसं तं चैव
पढमा वग्गो समत्तो ॥ अह भंते ! लोहिणीहूथीहूथिवगा अ-
स्मकप्पीसीउंहीमुसंहीणं एएसि णं जीवा मूल ० एवं एत्थवि-
दस उद्देसगा जहव आलुयवग्गे णवरं ओगाहणा नालव-
ग्गमरिमा, सेसं तं चैव सेव भंते ! भंते ! त्ति । त्तिओ वग्गो
समत्तो ॥ अह भंते ! आयकायकुहुणकुंदुरुक्कउव्वेहलिया-
सफामज्जात्तावंणाणियकुमाराणं एएसि णं जे जीवा
मूलत्ताए एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसया
णिरवसेमं तं चैव सेव भंते ! भंते ! त्ति । त्तिओ वग्गो समत्तो ।
अह भंते ! पाढामियवालुंकिमहुररमारायवल्लिपउमामोढ-
गिंदित्तिचंडीणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति,
एवं एत्थ वि मूलादीया दस उद्देसगा आलुयवग्गसरिसा
णवरं ओगाहणा जहा वल्लीणं, सेसं तं चैव सेव भंते !
भंते ! त्ति । चउत्थो वग्गो समत्तो । अह भंते मामपप्पीमु-
ग्गपप्पीजीवगसरिवक्कएणुयकाअंलिखीरकाकोलिभंगि-
णेहिं किमिगमिभद्मुच्छणंगलइपओयकिष्सापउलपा—
देहंगुयालोहीणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए व० एवं
एत्थ वि दस उद्देसगा णिरवसेसं आलुयवग्गसरिसा ।
पञ्चमो वग्गो समत्तो ॥ एएसु पञ्चसु वग्गेषु पप्पासं
उद्देसगा भाणियव्वां सव्वन्थ देवा ण उववज्जंति त्ति तिणिए
लम्भाअं सेव भंते ! भंते ! त्ति । (सू०-६६२)

‘आलुये’ त्यादि तत्र ‘आलुय’ त्ति आलुकमूलकादिमा-
धारणशरीरचनस्पतिभेदविषयोद्देशकदशकात्मकः प्रथमो
वर्गः ॥ ‘लोही’ त्ति ॥ लोहीप्रभृत्यनन्तकायिकविषयो द्विती-
यः । ‘अवइ’ त्ति अवककवकप्रभृत्यनन्तकायिकभेदविषयस्तृ-
तीयः । ‘पाढ’ त्ति पाढा-मृगवालुङ्गीमधुररसादिचनस्पति-
भेदविषयश्चतुर्थः । ‘मासवप्पणीमुग्गवप्पणी य’ त्ति मापपप्पणीं
मुद्गपप्पीप्रभृतिवल्लीविंशविषयः पञ्चमः तन्नामक एवे-

ति पञ्चेते अनन्तरोक्ता दशोद्देशकप्रमाणा वर्गा दशवर्गाः यत्र
एवमतः पञ्चाशदुद्देशका भवन्तीह शत इति । भ० २३ श० ।

शालवृक्षवृक्षव्यता—

एम णं भंते ! सालरुक्खए उएहाभिहंत तएहाभिहए
दवग्गिजालाभिहंत कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छि-
हिति कहिं उववज्जिहिइ ?, गोयमा ! इहेव रायगिहे णयरं
सालरुक्खत्ताए पच्चायाहिति, से णं तत्थ अच्चियवंदियपूइ-
यसकारियसंमाणिये दिव्वे सच्चे सच्चोवाए सप्पिहियपाडिहं
लाउल्लोइयमहिं याऽवि भविस्सइ । से णं भंते ! तआंदिंतो
अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गमिहिति कहिं उववज्जिहि-
ति, गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ ०जाव अंत-
काहिति, एस णं भंते ! साललट्टिया उएहाभिहया तएणा-
भिहया दवग्गिजालाभिहया कालमासे कालं किच्चा ०जाव
कहिं उववज्जिहिति ?, गोयमा ! इहेव जम्बुदीवे दीवे भार-
हे वासे विज्झगिरिपायमूलं महेमरिणं णयरिणं सामलि-
रुक्खत्ताए पच्चायाहिति, सा णं तत्थ अच्चियवंदियपूइय
०जाव लाउल्लोइयमहिं याऽवि भविस्सइ, से णं भंते !
ततोहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता सेसं जहा सालरुक्खस्स ०
जाव अंतं काहिति । एम णं भंते ! उवरलट्टिया उएहाभि-
हया तएहाभिहया दवग्गिजालाभिहया कालमासे कालं
किच्चा ०जाव कहिं उववज्जिहिति ?, गोयमा ! इहेव जम्बु-
दीवे दीवे भारहे वासे पाडलिपुत्ते णामं णगरं पाडलिरुक्ख-
त्ताए पच्चायाहिति से णं तत्थ अच्चियवंदिय ०जाव
भविस्सइ । से णं भंते ! अणंतरं उव्वट्टित्ता सेसं तं चैव ०
जाव अंतं काहिति । (सू०-५२८)

‘एस णमि’ त्यादि ‘दिव्वे’ त्ति प्रधानः ‘सच्चोवाए’ त्ति
सत्यावपातः—सफलसेवः कस्मादेवमित्यत आह—‘सप्पिहिय-
पाडिहं’ त्ति । सत्तिहितम्—विहितं प्रातिहार्यम्—प्रतिहार-
कर्म सान्निध्यं देवेन यस्य स तथा, ‘साललट्टियं’ त्ति । सालय-
ष्टिका इह च यद्यापि शालवृक्षादावनेके जीवा भवन्ति तथापि
प्रथमर्जावापत्तं सूत्रत्रयमभिनैतव्यम्, एवंविधप्रश्नाश्च वन-
स्पतीनां जीवत्वमश्रद्धाधानं श्रोतागमपक्ष्य भगवता गौतमं न
कृता इत्यवसेयमिति । भ० १४ श० ८ उ० ।

वर्णपङ्क(स्म)इकाइय—वनस्पतिकायिक—पुं० । वनस्पतिर्लता-
दिरूपः स एव कायः शरीरं येषां ते वनस्पतिकायाः, त एव
वनस्पतिकायिकाः । वनस्पतिशरीरेषु एकैन्द्रियजीवभेदेषु,
प्रश्नो १ पद । जी० । दश० । स्था० । ग० । स० ।

वर्णपङ्क(स्म)इकाल—वनस्पतिकाल—पुं० । अनन्तात्सर्पिण्यव-
त्सर्पिणीलक्षणं कालभेदः आ० म० १ अ० ।

वर्णपङ्क(स्म)इगण—वनस्पतिगण—पुं० । वनस्पतीनां समुदाये,
प्रश्नो ४ आश्र० द्वार ।

वर्णमाला—वनमाला—स्त्री० । रत्नादिमये आपदीने आभरण-
विशेषे, स्था० ८ टा० ३ उ० । (वनमालावर्णकः ‘लवण-
समुद्’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६१८ पृष्ठे गतः ।)

वणमालापीडमउलकुंडलमच्छंदविउविव्याभरणचारुभू-
सणधरा ।

वनमाला—वनमालामयानि आमेलमुकुटकुण्डलानि, आ-
मेल इति—आपीडशब्दस्य प्राकृतलक्षणवशान् आपीडः—शेख-
रकः तथा स्वच्छन्दं विकुर्वितानि यानि आभरणानि तैर्यत्
चारु भूषणं—मण्डनं तद्गन्तीति वनमालापीडमुकुटकुण्डल-
स्वच्छन्दविकुर्विताऽऽभरणचारुभूषणधराः । लिहादिन्वादच ।
जी० ३ प्रति० ४ अधि० । तं० । जं० । रा० । श्री० । वनस्पतिस्त्राजि
च । स० । श्री० । द्वादशदेवलोकीयविमानभेदे, नपुं० । स० ।

वणमुह—वणमुख—न० । वणाग्रं, “ वणमुहकिमिउत्तयंतप-
गलंतपूरुहिरं ” वणमुखानि कृमिभिरुत्तुयमानानि ऊर्ध्वं
व्यथ्यमानानि प्रगलन्पूरुधिराणि यस्य सः । विपा० १
श्रु० ७ अ० ।

वणयरय—वनचरक—पुं० । शवरादौः ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

वणराज—वनराजि—स्त्री० । एकजातीयानामितरेषां वा तरूणां
पङ्क्तौ, अत्रु० । ज्ञा० । एकजातीयोत्तमवृत्तसमूहे, जी० ३ प्र-
ति० ४ अधि० । प्रज्ञा० । भ० । रा० ।

वणराय—वनराज—पुं० । वैक्रमसंवत्सराणि २०८ अणहिलपत्त-
नस्य निवेशके चोल्लुकवंशीये राजानि, ती० २५ कल्प ।

वणलया—वनलता—स्त्री० । अशोकादिलतासु, प्रज्ञा० १ पद ।
जं० । रा० । जी० । भ० । कल्प० । ज्ञा० । एकशाखेषु तरु-
विशेषेषु, वणा-द्रुमविशेषाः द्रुमाणां च लतान्वमेकशाखाका-
नां द्रष्टव्यम्, ये हि द्रुमा ऊर्ध्वगतैकशाखा न तु दिग्विदि-
कप्रवृत्तबहुशाखास्तं लता इति प्रसिद्धाः । रा० ।

वणवास—वनवास—पुं० । अरण्यवासे, वृ० । लौकिका हि
वानप्रस्थाश्रमे वर्तमाना वनवासमेव श्रेयसे मन्यन्ते । तत्रा-
प्राशुकादिपरिभोगदोषः । वृ० १ उ० ३ प्रक० । (स च ' सं-
खाडि ' शब्दे दर्शयिष्यते ।)

वणवासी—वनवासी—स्त्री० । दक्षिणार्द्धभग्नक्षेत्रीये नगरीभेदे,
“ इहैव अज्जभरहं वणवासीनगरीए वासुदेवस्स जेढुभाउं-
जरकुमारपुत्तो जियसत्तं रोया ” ग० २ अधि० ।

वणविदुग—वनविदुर्ग—पुं० । नानाविधवृत्तसमूह, भ० १ श०
८ उ० । द्य० । एकं वनं वनम्, नानारूपं वनम्, वनविदुर्गः ।
द्य० ६ उ० । सूत्र० ।

वणविरोह—वनविरोध—पुं० । लोकोत्तररीत्या द्वादशे मासे,
कल्प० १ अधि० ६ क्षण । जं० । ज्यो० । सू० प्र० । चं० प्र० ।

वनमंड—वनपण्ड—पुं० । अनैकजातीयोत्तमवृत्तसमुदाये, क-
ल्प० १ अधि० ४ क्षण । अनैकजातीयानामुत्तमानां महीरुहा,
गां समूहे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० । जी० । अत्रु० ।
एकजातीयवृत्तसमूहे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । ज्ञा० । स्था० ।

वणमवाई—स्त्री० । कालिलायाम्, “ पियमाहवी परहुआ कल-
येंडी कोइला वणमवाई ” पाइ० ना० ४२ गाथा ।

वणहन्ति (ण्)—वनहन्ति—पुं० । आरण्यगजे, उक्त० १३ अ० ।

वणहार—वनाहार—पुं० । वन्यवस्तूपभोक्तारि यत्तभेदे, प्रज्ञा० १
पद ।

वणादिवड—वनाधिपति—पुं० । यत्तभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

वणि (ण्)—वणिन्—त्रि० । वणिऽस्यास्तीति वणि । रौद्रत-
रे शल्ये, श्राव० ५ अ० ।

वणिथा—वनिता—स्त्री० । स्त्रियाम्, उक्त० ।

पुरिसे नाणाविहेदि, भावहिं वणंति ति वणिथात्रा ।

‘ पुरिसे ति—पुरुषान् नानाविधैः भावैरभिप्रायविलासादि-
भिर्योगयन्ति—कामोद्दीपनगुणान् विस्तारयन्तीति वनिताः ।
तं० । तथा च हारिलः—“ वानोद्गता दहति हुतभुग ददमेकं
नराणां, मत्तो नागः कुपितभुजकश्चैकदेहं तथैव । ज्ञानं शीलं
विनयविभवौदार्यविज्ञानंदहान्, सर्वानर्थान् दहति वनिता-
ऽऽमुष्मिकानैहिकाश्च ॥ १ ॥ ” उक्त० ८ अ० ।

वणी—वनी—स्त्री० । कर्पासनिष्पादके फलीभेदे, सूत्र० १
श्रु० १ अ० १ उ० । स्था० । दायकाभिमतजनप्रशंसोपायतो
लब्धार्थे, पञ्चा० १३ विव० ।

वणीमक—वनीपक—पुं० । परंपरामात्मदुस्त्वदर्शनेनाकूल-
भाषणतो यत्नभ्यन्ते द्रव्यं सा वनी—प्रतीता, तां पिबति—आ-
स्वादयति पातीति वेति वनीपः । स एव वनीपकः । याचके,
स्था० ५ ठा० ३ उ० । पञ्चा० । कृपणे, दश० ५ अ० । वनु या
चनं, वनुते प्रायो दायकाभिमतेषु श्रमणादिष्वाम्मानं भक्तं
दर्शयित्वा पिरुडं याचते । प्रव० ६७ द्वार । पि० । अर्भीष्टजनप्रशं-
सने, ग० १ अधि० ।

प्रथमतो वनीपकस्य भेदाभिरुक्तिं च शब्दस्याह—

समणे माहणि किवणे, अतिही साणे य होइ पंचमण ।

वणिजायण ति वणिमत्रो, पायप्पाणं वणउ चि॥४३॥

वनीपकः पञ्चधा, तद्यथा—श्रमणे—श्रमणविषयः ब्राह्मण
कृपणे अतिथौ शुनि च पञ्चमो भवति, तत्र वनीपक इति । व-
निरित्ययं धातुर्याचनं, वनु याचनं इति वचनात् । ततो वनु-
ते—प्रायो दायकसम्मतं श्रमणादिष्वाम्मानं भक्तं दर्शयित्वा
पिरुडं याचते इति ‘ वणउ ’ ति वनीपकः श्रोणादिक
ईपकप्रत्ययः ।

संप्रति प्रकारान्तरेण वनीपकशब्दभिरुक्तिं प्रतिपादयति—

मयमाइ वच्छगं पि व, वणइ आहारमाइलोभेण ।

समणेसु माहणेसु य, किविणातिहिसाणभत्तेसु ॥४४॥

मृता—पञ्चत्वमुपगता माता यस्य वनसकस्य—तर्णकस्य
तमिव गोपालकोऽन्यस्यां गवि इति शेषः, आहारादिलोभेन-
भक्ष्यावस्तुलुब्धतया ब्राह्मणेषु श्रमणेषु कृपणातिथिष्व-
वभक्तेषु वनति—भक्षमात्मानं दर्शयतीति वनीपकः । पूर्वव-
दौणादिक ईपकप्रत्ययः ।

सम्प्रति यावन्तः श्रमणशब्दवाच्यास्तावतो दर्शयित्वा

तेषु वनीपकत्वं यथा भवति तथा दर्शयति—

निगंथसकतावम—गेरुयआजीवपंचहा समणा ।

तेसि परिवेसणाए, लोभेण वणिज्जको अप्पं ॥ ४४५ ॥

निगंथाः—साधवः, शाक्या—मायामूनवीयाः—तापसाः
वनवासिनः पाखगिडनः, गेहकाः—गेरुकरज्जितवासिनः प-
रिव्राजकाः, आजीवकाः—गोशालकशिप्या इति पञ्चधा—

पञ्चप्रकाराः श्रमणा भवन्ति. एतेषां च यथायोगं गृहिगृहेषु समागतानां परिचेषणं—भोजनप्रदानं क्रियमाणे स्मृतं को-
ऽप्याहारलम्पटः साधुलोभित्नाहारादिलुब्धतया वनति-शा-
क्यादिभक्षमात्मानं दर्शयति तद्भक्षणादणः पुनरिति सा-
मर्थ्यगम्यम् ।

इह प्रायः शाक्या गैरुका वा गृहिगृहेषु भुञ्जन्तं ततस्तान्
भुञ्जानानाधकृत्य यथा साधुवर्णापकत्वं कुरुते तथा-
दर्शयन्त—

भुञ्जन्ति चित्तकम्मं, ठिया व कारुणियदाणरुडणो वा ।

अभिकामगदहेसु वि, न तस्मई किं पुण जईसु ॥४४६॥

एवं नाम निश्चला भगवन्तोऽमी शाक्यादयो भुञ्जन्ते
यथा चित्रकर्मलित्वता इव भुञ्जाना लक्ष्यन्ते. तथा—
परमकारुणिका एते दानरुचयश्च. तत एतेभ्योऽवश्यं भो-
जने दानव्यम् । अपि च—कामगदहेष्वपि मैथुने गदहेष्वि-
वातिप्रसङ्गेषु ब्राह्मणेष्विति गम्यते । दत्तं न नश्यति किं पु-
नरमीषु शाक्यादिषु एतेभ्यो दत्तमतिशयेन बहुफलमिति
भावः । तस्माद्दानव्यमेतेभ्यो विशेषतः ।

अत्र दोषान् दर्शयन्ति—

भिच्छत्तथिरीकरणं, उग्गमदोषा य तेसु वा गच्छे ।

चट्टकार दिन्नदाणा, पच्चत्थिमा मा पुणो इंतु ॥४४७॥

एवं हि शाक्यादिप्रशंसने लोके मिथ्यात्वं स्थिरीकृतं
भवति. तथाहि—साधवोऽप्यमूनं प्रशंसन्ति तस्मादेतेषां
धम्मः सत्य इति । तथा यदि भक्ता भद्रका भवेयुः तत
इत्थे साधुप्रशंसामुपलभ्य तदयोग्यमाधाकर्मिकादिसमा-
चरेयुः । ततस्तल्लुब्धतया कदाचित् साधुवपमपहाय तेषु-
शाक्यादिषु गच्छेयुः । तथा लोके चाट्टकरणयुतं जन्मान्त-
रेऽप्यदत्तदाना आहाराद्यर्थं श्वान इवात्मानं दर्शयन्ति-
इत्यवर्णवादः. यदि पुनः शाक्यादयः शाक्यादिभक्ता वा
प्रत्यर्थिकाः—प्रत्यनीका भवेयुस्ततः प्रद्वेषतः प्रशंसावचनम-
वज्ञायित्वं श्रूयुः सा पुनश्च भवन्त आयान्तिवति ।

ब्राह्मणभक्तानां पुनरित्वा ब्राह्मणप्रशंसारूपं वर्णापकत्वं य-
था करोति तथा दर्शयति—

लोयाणुग्गहकारिसु, भूमीदेवसु बहुफलं दाणं ।

अवि नाम वंभवंधुसु, किं पुण लक्कम्मनिरण्णसु ॥४४८॥

पिण्डप्रदानादिना लोकोपकारिषु भूमिदेवेषु ब्राह्मणेषु
अपि नाम ब्रह्मवन्धुष्वपि जातिमात्रब्राह्मणेष्वपि दानं दीय-
मानं बहुफलं भवति. किं पुनर्यजनयाजनादिरूपपद्वर्त्म-
निरण्णेषु तेषु विशेषतो बहुफलं भविष्यतीति भावः ।

संप्रति कृपणभक्तानां पुनरित्वा कृपणप्रशंसारूपं वर्णापक-
त्वं यथा समाचरति तथा प्रतिपादयति—

किविण्णसु दुम्मण्णसु य, अवंधवायंकजुंगियंगेसु ।

पूयाहिजे लोण, दाणपडागं हरइ देतो ॥ ४४९ ॥

इह लोकः पूजाहार्यः—पूजया हियते—आवश्यते इति
पूजाहार्यः. पूजितपूजको न कोऽपि कृपणादिभ्यो ददाति.
ततः कृपणेषु तथा इष्टवियोगादिना दुर्मन्तस्सु तथा
अयान्धवेषु तथा आनङ्को-ज्वरादिस्तयोगादातङ्कितोऽप्या-
नङ्कान्तेषु. तथा जुह्मिताङ्गेषु च कर्तितदस्तपादावयवेषु
२०४

निगकाङ्कतया ददद्दस्मिन् लोके दानपताकां हरति-गृह्णाति ॥
साम्प्रतमतिथिभक्तानां पुनरित्वा मतिप्रशंसारूपं वर्णापक-
त्वं यथा साधुचिद्विधानि तथा दर्शयन्ति—

पाण्ण देइ लोणो, उवगाग्गिमु परिचिण्णसु भुमिण् वा ।

जो पुण अद्राग्विन्नं, अतिहि पूण्ड तं दाणं ॥ ४५० ॥

इह प्रायेण लोक उपकारेषु. यद्वा—परिचिन्तेषु यदि-
वा अधुपते—आश्रितं ददाति भक्तादि. यः पुनरध्वस्विन्न-
मतिथि पूजयति तदेव दानं जगति प्रधानमिति शपः ।

अधुना शुनां भक्तानां पुनरित्वा शुकप्रशंसारूपं वर्णापकत्वं कु-
र्वन् यद्वाक्ति तदुपदर्शयति—

अवि नाम होज सुलभो, गोणाईगं तणाइ आहारो ।

छिच्छिक्काग्गहाणं, ग हु सुलहो होइ सुगगाणं ॥४५१॥

केलासभवणा एण, आगया गुज्झगा महि ।

चरंति जक्खरूवेण, पूयाऽपूया हियाऽहिया ॥ ४५२ ॥

अपि नाम गवादीनां तृणदिक आहारो भवेत् सुलभः.
छिच्छिक्काग्रहणानां त्वर्माणां शुनां न तु कदाचनाऽपि भवति
सुलभः. तत एतेभ्यो यदीदं तदेव बहुफलमिति भावः.
अपि च—नेने श्वानः श्वान एव. किं तु—गुह्यका देवविशेषाः
केलासभवनात्—केलासपर्यन्तरूपादाश्रयादागत्यमर्हो—पृथि-
वी यत्नरूपेण श्वाकृत्या चरन्ति तत एतेषां पूजाऽपूजा च
यथामेख्ये हिता अहिता चेति ।

संप्रति ब्राह्मणादिविषयवर्णापकत्वं दोषानाह—

एण्ण मज्झभावा, दिट्ठा लोण्ण पणामहेज्जस्मि ।

एकैकं पुव्वुत्ता, भद्गपताइणो दोसा ॥ ४५३ ॥

एतेन—अनेन साधुना 'मज्झ' मदीयो भावो—भक्तत्वल-
क्षणो दृष्टोऽवगतो लोके—ब्राह्मणादौ. किं विशिष्टं ? इ-
त्याह—प्रणामहार्ये प्रणामः—प्रणमने तेन. उपलक्षणमेत-
त् दानादिना च हाये—आवर्जनीये. तत एकैकास्मिन्
ब्राह्मणादिविषये वर्णापकत्वं पञ्चोक्ता भद्रकप्रान्तादयो दो-
षा भावनीयाः । किमुक्तं भवति—यदि भद्रकस्तर्हि प्रशं-
सावचनतो वशीकृत आधाकर्मादि कृत्वा प्रयच्छति. अथ
प्रान्तस्तर्हि गृहनिष्काशनादि करोति । इह प्राक् 'साणं पुण
होइ पचमण' इत्युक्तम्. तत्र साणप्रहणे काकादीनामुपलक्ष-
णम्. तेन काकादेष्वपि वर्णापकत्वं द्रष्टव्यम् ।

तथा चाऽऽह—

एमेव कागमाइ, साणग्गहणेण सुइया होति ।

जो वा जस्मि पसत्तो, वणाइ तहिं पुट्टुडुट्टो वा ॥ ४५४ ॥

एवमेव वर्णापकत्वप्ररूपणावयवध्वेन श्वप्रहणेन काकाद-
योऽपि मृचिना भवन्ति. ततस्तत्रापि वर्णापकत्वं भावनी-
यम् । एतदेव धर्माभिपूरस्सरमाह—यो वा यत्र काकादौ
पूजकत्वेन प्रसक्तस्तत्र काकादिस्वरूपं पृष्टोऽपृष्टो वा वनति-
प्रशंसाहोरात्रात्मानं भक्ते दर्शयति ।

सम्प्रति वर्णापकत्वं कुर्वन्तः साधवार्थक्या
दोषगरीयस्त्वं प्रकटयति—

दाणं न होइ अफलं, पतमपत्तेसु मन्निजुजंतं ।

इय विभणिण् वि दोसा, पमंसयो किं पुण अपत्तं ॥४५५॥

इह पात्रेष्वपात्रेषु वा सन्निपुण्यमाने दाने न भवत्यफलमि-
त्यपि भणितं दोषः । अपात्रदानस्य पात्रदानसमनया प्रशं-
सनं सम्यक्त्वातीत्यारम्भवान् । किं पुनरपात्राण्येव सा-
क्षात्प्रशंसतः ? तत्र सुतर्गं महान् दोषो मिथ्याव्यभिचारीक-
णादिदोषभावादिति । पि० । व्य० । जीत० । आचा० । स्था० ।

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा ० जाव समारणे से जं पुण जा-
णिजा अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा वहवे समणा
माहणा अतिथिक्किवणवणीमणं पगणिय पगणिय समुहि-
म्म पाणाइं वा० ४ समारम्भ ० जाव नो पडिग्गाहिजा ॥
(सू०-७)

स भावभिजुर्भावत् गृहपतिकुले प्रविष्टस्तद्यत् पुनरेव-
भूतमशनादि जानीयात्तथा-वहन् श्रमणानुद्दिश्य, ते च प-
ञ्चविधाः-निर्ग्रन्थ-शाक्य-तापस-गैरिका-ऽऽजीविका इति ।
ब्राह्मणान् भोजनकालोपस्थायपूर्वो वाऽतिथिस्तानिति कृप-
णा दग्दिस्तान वर्णामका-वन्दिप्रायास्तानपि श्रमणा-
दीन् वहनुद्दिश्य प्रगणय्य प्रगणय्योद्दिशति, तद्यथा-द्विधाः
श्रमणाः पञ्चपाः ब्राह्मणा इत्यादिना प्रकारेण श्रमणादीन् ।
परिस्ख्यातानुद्दिश्य, तथा प्रागयादीन् समारम्भ्य यदश-
नादि संस्कृतं तदाम्भितमनाम्भितं वाऽप्राप्तुकमनेप-
णीयमाध्याकर्म, एवं मन्यमानो लाभे सति न प्रतिगृही-
यादिति ।

विशेषाधिकोटिमधिकृत्याऽऽह—

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा ० जाव पविट्ठे
समारणे मेज्जं पुण जाणिजा अमणं वा पाणं वा
खाइमं वा साइमं वा वहवे समणा माहणा अतिथि-
क्किवणवणीमणं समुहिम्म ० जाव चेण्डं तं तहप्पगारं अमणं
वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अगुग्गिमेतर्गकडं वा अ-
वहियाणीहडं अणत्तद्वियं अपग्गिभुत्तं अणामेवितं अफा-
सुयं अणमणिज्जं ० जाव णो पडिग्गाहिजा, अह पुण एवं
जाणंजा पुग्गिमेतर्गकडं वहियानीहडं अत्तद्वियं पग्गिभुत्तं
अमेवियं फामु एमणिज्जं जाव० पडिग्गाहिजा ॥ (सू०-८)

स भिक्षुर्यत्पुनरशनादि जानीयात्, किंभूतमात्रं दर्शय-
ति-वहन् श्रमणब्राह्मणातिथिकृपणवणीमकान् समुद्दिश्य
श्रमणाद्यधामति यावत्, प्राणादींश्च समारम्भ्य यावदाहृत्य
कश्चिद् गृहस्थो ददाति, तत्तथाप्रकारमशनाद्यपुरुषान्तर-
कृतमवहिर्निर्गतमनाम्भितमपग्गिभुत्तमनाम्भितमप्राप्तुक-
मनेपणीयं मन्यमानो लाभे सति न प्रतिगृहीयात् । इयं
च—“ जावतिथा भिक्षु ” ति, एतद्व्यत्ययन ग्राह्यमाह-
अथशब्दः पूर्वापेक्षा, पुनःशब्दो विशेषणार्थः, अथ स
भिक्षुः पुनरेव जानीयात्, तद्यथा—पुरुषान्तरकृतम्-अ-
न्यार्थं कृतं वहिर्निर्गतमनाम्भितं पग्गिभुत्तमनाम्भितं प्राप्-
कमपणीयं च ब्रान्वा लाभे सति प्रतिगृह्यायात्, इदमुक्तं
भवति—अविशेषाधिकोटियेथा तथा न कल्पते, विशेषाधिको-
टिस्तु पुरुषान्तरकृतान्भित्यकृतादिविशिष्टा कल्पत इति ।
आचा० २. भु० १. चू० १. अ० १. उ० ।

जे भिक्षु वा भिक्षुणी वा वर्णमगपिण्डं भुज्जं भुज्जं
वा साइज्ज ॥ ६३ ॥

जे भिक्षु वर्णियपिण्डं, भुज्जं अहवा वि जो तु मातिजा ।
मे आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविगहणं पावे ॥ १५६ ॥

नि० चू० १. उ० । तर्कुं, प्रश्न० ४ संघ० द्वार । (वर्णपकपिण्ड-
ग्रहणनिषेधः ‘ गयपिण्ड ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५५३ पृष्ठे गतः ।)

अमणं पाणमं वा धि, खाइमं साइमं तहा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, वर्णमट्ठा पण्डं इमं ॥ ५१ ॥

दश० ४ अ० १. उ० । (व्याख्यातेषां ‘ उदंसिय ’ शब्दे द्वि-
तीयभागे ८२० पृष्ठे ।)

वणे-वणे-अव्य० निश्चयादिपु. प्रा० “ वणे-निश्चयविकल्पानु-
कल्पसंभावनेषु ” ॥ ८२१. ०६। वणे इति, निश्चयादां संभावने
च प्रयोक्तव्यम् । ‘ वणे देमि ’ निश्चयं ददामि । विकल्प-
होइ वणे न होइ । भवति वा न भवति । अनुकल्प-
दासो वणे न मुच्यइ । दासोऽनुकल्पो वने न न्यज्यते । सं-
भावने-नऽपि वणे जं न देइ विहिपरिणामो । संभाव्यते ए-
तदित्यर्थः । प्रा० २. पाद ।

वरण-वर्ण-पुं० । वर्यते-प्रकाशयतेऽर्थो अनेनेति वरं
अकारककागदौ, विंश० । आचा० ।

वरणस्वरूपं तत्र वर्णं वर्णयन्ति—

अकारादिः पौद्गलिको वर्ण इति ॥ ६ ॥

रत्ना० ४ परि० आ० म० । प्रश्न० । (‘ आगम ’ शब्दे द्वि-
तीयभागे ७१ पृष्ठे व्याख्या गता ।) निपादपञ्चमादिपु, दश०
२ अ० । सङ्गा० । वर्यते अलोक्यते चर्यन्तेनेति वर्णः
अनु० । श्यामादौ पुद्गलपरिणामे, उत्त० ३३ अ० । आ०
दशा० । प्रज्ञा० । स च पञ्चधा-श्वेतपीतगन्धर्वालकालभेदान्
प्रव० २. ५६ द्वार । प्रज्ञा० । आ० ।

पंच वरेणा पणत्ता, तं जहा-किण्हा नीला लोहिया हा
लिदा सुक्किला (सू० ३६०×) म्था० ५ टा० ।

एग वरणं (सूत्र) ।

स्था० १. टा० । उत्त० । भ० । आ० म० । म० । आचा० ।

प्राणातिपातादिः कतिवर्यः कतिगन्ध इत्यादि—

गयगिहं ० जाव एवं वयासी-अह भंते ! पाणाइवा
मुसावाए अदिग्गणादाणे मेहुणे पग्गिगंह एम णं कइवप
कइगंधे कइरमे कइफामे पणत्ते ? गोयमा ! पंचवणे पंच
रमे दुग्धे चउफामे पणत्ते । अह भंते ! कोहे कोवे गो
दामे अक्खमे मंजलणे कलहे चेडिके भंडणे वि
वांदे १० एम णं कइवप ० जाव कइफामे पणत्ते ?
गोयमा ! पंचवणे पंचरमे दुग्धे चउफामे पणत्ते
अह भंते ! माणे मंदे दप्पे थंभे गव्वे अणुक्कामे परपि
वाए उक्कामे अवक्कामे उप्पामे दुप्पामे १२ एम
कइवप ० ४ पणत्ते ? गोयमा ! पंचवणे जहा को
तंहव । अह भंते ! माया उवही नियडी वलए गहणे ए
मे कक्के कुरुए जिम्हे किन्विसे १० आयरण्या गुहण
वंचण्या पलिउंचण्या मातिजोगे य १५ एम णं कइवप ०

पणत्ते ? , गायमा ! पंचवसे जहव कोह । अह भंते !
लांभे इच्छा मुच्छा कंवा गेही तएहा भिज्झा अभिज्झा
आमामणया पन्थणया १०, लालप्पणया कामासा भोगा-
मा जीवियामा मरणामा नंदीगणे १६, एम गं कइवसे
४ पणत्ते ? , गायमा ! जहव कोह । अह भंते ! पेज्जे
दोम कलह ० जाव भिच्छादंसणमल्ले एम गं कइवसे !
जहव कोह तहव चउफामे । (सू०-४४६)

' गायमिहे ' इत्यादि ' पाणाइवाण ' ति प्राणानिपातजनितं
तज्जनकं वा चाग्निमोहनीयं कर्मोपचारात् प्राणानिपात
एव, एवमुत्तरत्रापि तस्य च पुद्गलरूपत्वाद्गुणादयो भवन्ती-
त्यत उक्तम्—' पंचवसे ' इत्यादि आह च—' पंचरसपंचवसे-
हि परिणयं दुविहगंधचउफासं । दवियमणंतपणसं, सि-
द्धेहि अणंतगुणीगं ॥ १ ॥ ' इति ' चउफामे ' ति स्निग्धरू-
क्षशीतोष्णारुच्यश्चत्वारः स्पर्शाः सूक्ष्मपरिणामपरिणतपुद्गला-
नां भवन्ति, सूक्ष्मपरिणामं च कर्मेति । ' कोह ' ति कोधप-
रिणामजनकं कर्म, तत्र कोध इति सामान्यं नाम कोपाद-
यस्तु तद्विशेषाः, तत्र कोपः कोधोदयान् स्वभावाच्च-
लनमात्रम्, रोषः कोधस्यैवानुबन्धो, दोषः आत्मनः पर-
स्य वा दूषणमेतच्च कोधकार्यम्, द्वेषो वाऽप्रीतिमात्रम्, अ-
क्षमा-परकृतापराधस्यासहनम्, संज्वलनो-मुहुर्मुहुः क्रोधाऽ-
ग्निना ज्वलनम्, कलहो-महता शब्देनान्यान्यमसमञ्जसभाष-
णम्, एतच्च कोधकार्यम्, चाग्निद्वयं-रौद्राकारकरणम् एतदपि
क्रोधकार्यमेव, भगडनं-दण्डादिभिर्युद्धम् एतदपि क्रोधकार्य-
मेव, विवादो-विप्रतिपत्तिसमुत्पद्यन्नानि, इदमपि तत्कार्यमे-
वेति क्रोधैकार्थश्चेत शब्दाः । ' माणे ' ति मानपरिणामजनकं
कर्म, तत्र मान इति सामान्यं नाम, मदादयस्तु तद्विशेषा-
स्तत्र मदा-हर्षमात्रं, दुर्पो-दृप्तता, स्तम्भो-ऽनघ्रता, गर्वः-
शोण्डीयम्—' अतुक्कोमे ' ति आत्मनः परेभ्यः सकाशाद् गु-
णैरुत्कर्षणमुत्कृष्टताभिधानम्, परपरिवादः-परेषामपवदनं प-
रिपातो वा गुणेभ्यः परिपातनमिति । ' उक्कासं ' ति ।
उत्कर्षणमात्मनः परस्य वा मनाकृत्क्रिययोत्कृष्टाकरणम्, उ-
क्कासनं वा प्रकाशनमभिमानात्स्वकीयसमुद्भादेः ' अवक्कासं,
ति अपकर्षणमवकर्षणं वा अभिमानादात्मनः परस्य वा क्रि-
याग्भात् कुतोऽपि व्यावर्त्तनमिति, अप्रकाशो वा अभिमा-
नादेवेति । ' उन्नणं ' ति । उच्छिष्टं नतं पूर्वप्रवृत्तं नमनमभि-
मानादुन्नतम्, उच्छिष्टो वा नयो नीतिरभिमानादेवोन्नयो
नयामाव इत्यर्थः, ' उन्नामं ' ति प्रणतस्य मदानुप्रवेशादु-
न्नमनमुन्नामः । ' दुन्नामं ' ति मदादुदुष्टं नमनं दुन्नामं इति ।
इह च स्तम्भादीनि मानकार्याणि मानवाचकाश्चेत ध्वनय
इति, ' मायं ' ति सामान्यमुपध्यादयस्तद्गुदास्तत्र ' उवहि ' ति
उपधायेन येनासावपधिः वञ्चनीयसमीपगमनहेतुरिति भावः
' निर्याडं ' ति नितरां करणं निकृतिगदकरणेन परवञ्चनं
पूर्वकृतमायाप्रच्छादनार्थं वा मायान्तरकरणम् " वलयं " ति
येन भावेन वलयमिव वक्रं वचनं चेष्टा वा प्रवर्तते स भावो
वलयम् ' गहणे ' ति परध्यामोहनाय यद्वचनजालं तद्—
गहनमिव गहनम् ' एमं ' ति परवञ्चनाय निम्नताया निम्न-
स्थानस्य वा आश्रयणं तन्मूलमिति कक्कंति कलक हिंसादिरूपं

पापं तन्निमित्तो यो वञ्चनाभिप्रायः स कलकमेवाच्यते ' कुरूपं
त्ति ' कुत्सितं यथाभवत्येवं रूपयति—विमोहयति यत्त-
त्कुरूपं भागडादिकर्म मायाविशेष एव जिम्हे ' ति येन पर-
वञ्चनाभिप्रायेण जहयं क्रियासु मान्यमालम्ब्यते, स भावो
जहयमेवेति ' किच्चिमे ' ति यतो मायाविशेषाज्जन्मान्ते
अत्रैव वा भवे किल्विपः—किल्विपिको भवति स किल्विप
एवेति । ' आयरणयं ' ति यतो मायाविशेषादादरणम्—अ-
भ्युपगमं कस्यापि वस्तुनः करोति अस्मादादरणम्, ताप्रत्य-
यस्य च स्वार्थिकत्वादायरणया आचरणं वा परप्रतारणाय
विविधक्रियाणामाचरणम्, ' गूढनयां ' गूढनं-गोपायनं स्वरू-
पस्य ' वञ्चणया ' वञ्चने-परस्य प्रतारणम् । ' पलिउच्चणया '
प्रतिकुञ्चने सरलतया प्रवृत्तस्य वचनस्य खण्डनम्, ' साइजोंगं '
ति अविश्रम्भसम्बन्धः सानिश्येन वा द्रव्येण निर्गतशय-
स्य योगस्तत्प्रतिरूपकरणमित्यर्थः, मायैकार्थो वेत ध्वनय
इति ' लोभं ' ति सामान्यम् इच्छादयस्तद्विशेषाः, तत्र चच्छा-
अभिलाषमात्रम् ' मुच्छा कंवा गेही ' ति मूच्छा-संज्ञणानुब-
न्धः, काह्वा—अप्राप्तार्थोऽंशा ' गेहि ' ति । गूढिः—प्राप्तार्थो-
ष्वासक्रिः । ' तणहं ' ति तृष्णा-प्राप्तार्थानामव्ययच्छा ' भिज्झं '
ति अभिव्याप्त्या विषयाणां ध्यानम्, तदेकाग्रत्वमभिध्यापि-
धानादिवद्-अकारलोपाद्भिध्या ' अभिज्झं ' ति न भिध्या
अभिध्या, भिध्यासदृशं भावान्तरम्, तत्र दृढाभि-
निवेशो भिध्याध्यानलक्षणत्वात्तस्याः, अदृढाभिनि-
वेशस्तु अभिध्याचित्तलक्षणत्वात् तस्याः, ध्यानचि-
त्तयोस्त्वयं विशेषः—' जं थिरमञ्जवसाणं, तं भाणं
जं चलं तयं चित्तं ' ति ' आसासणयं ' ति आ-
शासनं मम पुत्रस्य शिष्यस्य वेदमिदं च भूयादित्यादिरूपा
आशीः, ' पन्थणयं ' ति प्रार्थनं—परं प्रति इष्टार्थाञ्चा
' लालप्पणयं ' ति प्रार्थनमेव भृशं लपनतः ' कामासं ' ति
शब्दरूपप्राप्तिसंभावना, ' भोगासं ' ति गन्धादिप्राप्तिसंभा-
वना, ' जीवित्तासं ' ति जीवितव्यप्राप्तिसंभावना, ' मरण-
सं ' ति कस्यांचिदवस्थायां मरणप्राप्तिसंभावना, इदं च
क्वचिन्न दृश्यते ' नन्दिगणे ' ति समुद्भौ सत्यां रागो-दोषो नन्दि-
रागः ' पेज्जे ' ति प्रेम-पुत्रादिविषयः स्नेहः ' दोसं ' ति अप्रतिः,
कलहः—इह प्रेमहास्यादिप्रभवं युद्धं यावत्करणान् ' अम्भक्का-
णं ' पेमुच्चे अगइइपरपरिवाण मायामोमे ' ति दृश्यम् ।

अथोक्तानामेवाष्टादशानां प्राणानिपातादिकानां पाप—
स्थानानां य विपर्ययास्तेषां स्वरूपाभिधानायाह—

अह भंते ! पाणाइवायंवरमणे ० जाव परिग्गहवेरमणे
कोहविंसे ० जाव भिच्छादंसणमल्लविंसे एम गं कइव-
से ० जाव कइफामे पणत्ते ? , गायमा ! अवणणे अगंधे
अरमे अफामे पणत्ते । अह भंते ! उप्पत्तिया वेसइया
कम्मिया परिणामिया, एम गं कइवण्णा ० ४ पणत्ता,
तं चव ० जाव अफमा पणत्ता । अह भंते ! उग्गह
इहा अवाण धारणा एम गं कइवप्पा पणत्ता ? एवं
चव ० जाव अफामा पणत्ता । अह भंते ! उट्ठाणे कम्मे वले
वीणिं पुग्गिसक्कारपरक्कं एम गं कइवसे ० ४ पणत्ते ? , त

चैव० जाव अफामे पणत्ते । सत्तमे णं भंते ! उवासेतरे कइवणे ४ पणत्ते ? एवं चैव ० जाव अफामे पणत्ते । सत्तमे णं भंते ! तणुवाए कइवणे ? जहा पाणाइवाए, णवरं अट्टफामे पणत्ते, एवं जहा सत्तमे तणुवाए तहा सत्तमे घणवाए घणादही पुढवी छंद्दु. उवासेतरे अवणत्ते तणुवाए० जाव छट्ठी पुढवी एयाई अट्टफामाई एवं जहा सत्तमे पुढवीए वत्तव्वया भणिया तहा० जाव पढमाए पुढवीए भाणियव्वं । जंहुदीवे दीवे ० जाव सयंभुरमणे समुदे सोहम्मं कंप्पे० जाव ईमिप्पभारा पुढवी णेरइयाSS-वामा० जाव वेमाणियावामा, एयाणि सव्वाणि अट्टफा-साणि । णेरइया णं भंते ! कइवणा० जाव कइफामा पणत्ता ?, गायमा ! वेउव्वियतेयाई पडुच्च पंचवम्मा दुग-न्धा पंचरमा अट्टफामा पणत्ता, कम्मगं पडुच्च पंच-वम्मा दुगन्धा पंचरमा चउफामा पणत्ता । [सू०-४५० X]

‘अहं’ त्यादि ‘अवर्णे’ ति वधादिविगमणानि जीवो-पयोगस्वरूपाणि जीवोपयोगश्चासूतोऽमूर्तत्वाच्च तस्य वधादिविगमणानाममूर्तत्वं तस्माच्चान्वयार्थादित्यमिति । जीवस्वरूपविशेषमत्राधिकृत्याह—“उत्पत्तिय” ति उ-त्पत्तिरेव प्रयोजने यस्याः सा औत्पत्तिकी, ननु क्षयो-पशमः प्रयोजनमस्याः ? सत्यम्, स खल्वन्तरङ्गत्वात्सर्व-बुद्धिमाधारण इति न विवक्ष्यते, न चान्यच्छास्त्रकर्मभ्या-सादिकमपेक्षते इति, ‘वेणइय’ ति विनयो—गुरुशुश्रूषा स कारणमस्यास्तत्प्रधाना वा वैतयिकी, ‘कम्मय’ ति अनाचार्यकं कर्म, साचार्यकं शिल्पम्, कादाचित्कं वा कर्म, शिल्पं तु नित्यव्यापारः, ततश्च कर्मणो जाना कर्मजा, ‘पा-रिणामिय’ ति परि—समन्ताद्यमने परिणामः—सुदीघेका-लपूर्वापरार्थावलोकनादिजन्य आत्मधर्मः, सः कारणं यस्याः सा पारिणामिकी बुद्धिर्गति वाक्यशेषः, इयमपि वर्णार्थादि-रहिता जीवधर्मत्वेनामूर्तत्वात् । जीवधर्माधिकारादवग्रहा-दिमुत्रं कर्मादिमुत्रं च, अमूर्ताधिकारादवकाशान्तरसूत्रम्, अमूर्तत्वविपर्ययात्तनुवातादिमुत्राणि चाह तत्र च ‘सत्तमे णं भंते ! उवासेतरे’ ति प्रथमद्वितीयपृथिव्योर्ध्वदन्त-राले आकाशवर्णं तत्प्रथमे तदपेक्षया सप्तमे सप्तम्या अध-स्तात्तस्योपरिष्ठात्सप्तमस्तनुवातस्तस्योपरि सप्तमे घन-वातस्तस्याप्युपरि सप्तमे घनोदधिस्तस्याप्युपरि सप्तमी पृ-थिवी, तनुवातादीनां च पञ्चवर्णादिव्यं पौद्गलिकत्वेन मूर्त-त्वाद्, अपृष्पशब्दं च वादपरिणामत्वाद्, अष्टौ च स्पष्टाः शान्तोष्णस्निग्धरुजमुदुर्काठिनलघुगुरुभेदादिति ।

नैर्गयकादयः कतिवर्णाः—

‘णेरइया णं भंते ! कइवणा० जाव कइफामा पणत्ता ?, गायमा ! वेउव्वियतेयाई पडुच्च पंचवम्मा दुगंधा पंच-रमा अट्टफामा पणत्ता, कम्मगं पडुच्च पंचवम्मा पंच-रमा दुगंधा चउफामा पणत्ता, जीवं पडुच्च अवन्ना० जाव अफामा पणत्ता, एवं ० जाव थणियकुमारा । पुढवीकाइ-

यपुच्छा, गायमा ! ओरालियतेयगाई पडुच्च पंचवम्मा ० जाव अट्टफामा पणत्ता, कम्मगं पडुच्च जहा णेरइया णं जीवं पडुच्च तहेव एवं ० जाव चउरिंदिया, णवरं वाउक्काइया ओरालियवेउव्वियतेयगाई पडुच्च पंचवम्मा ० जाव अट्टफामा पणत्ता, सेमं जहा णेरइया, पंचिंदियतिरिक्खजोणिया जहा वाउक्काइया । मणुस्माणं पुच्छा, ! आरा— लियवेउव्वियआहारगतेयगाई पडुच्च पंचवम्मा ० जाव अट्टफामा पणत्ता, कम्मगं जीवं च पडुच्च जहा णेरइयाणं, वाणमंतरजोडिमियवेमाणिया जहा णेरइया । धम्मत्थिकाए ० जाव पोम्मलत्थिकाए । एए सव्वे अवम्मा णवरं पोम्मलत्थिकाए पंचवम्मे पंचरमे दुगन्धे अट्टफामं पणत्ते, णाणावरणिजे ० जाव अंतगइए एयाणि ० जाव चउफामाणि ।

जम्बूद्वीप इत्यत्र यावत्कर्णाल्लवणममुद्रादीनि पदानि वाच्यानि ‘जाव वेमाणियावामा’ इह यावत्कर्णाल्लवण-कुमारावासादिपरिग्रहाः, ते च भवनानि नगराणि विमा-नानि तिर्यग्लोके तद्वर्ग्यश्चेति । ‘वेउव्वियतेयगाई प-डुच्च’ ति वैक्रियतेजसशरीरे हि वादपरिणामपुद्गलरूपे ततो वादरत्वात्तयानां कालामपृष्पशब्दम्, ‘कम्मगं पडुच्च’ ति । कर्मणो हि सूक्ष्मपरिणामपुद्गलरूपमतश्चतुःस्पशम् ते च शान्तोष्णस्निग्धरुजाः ‘धम्मत्थिकाए’ इह यावत्क-र्णादेवं दृश्यम्—‘अधम्मत्थिकाए आगामत्थिकाए पोम्मल-त्थिकाए अट्टासमए आवलिया मुहुत्ते’ इत्यादि ।

वर्णलेश्यापुच्छा—

कएहलेस्मा णं भंते ! कइवणा ? पुच्छा, गायमा ! दव्व-लेस्मं पडुच्च पंचवम्मा ० जाव अट्टफामा पणत्ता, भाव-लेस्मं पडुच्च अवणणा ३ एवं ० जाव सुक्कलेस्मा, सम्म-दिट्ठी ३ चक्खुदंसणे ४ आभिणिवेहियणाणे ० जाव विभंगणाणे, आहारसप्पा ० जाव परिगहमणणा एयाणि अवणणाणि ४, ओरालियसरीरे ० जाव तेयगमरीरे ए-याणि अट्टफामाणि, कम्मगमरीरे चउफामे, मणजोणे व-यजोणे य चउफामे, कायजोणे अट्टफामे सागारोवओणे य अणागारोवओणे य अवणणा । सव्वदव्वा णं भंते ! कतिवन्ना ? पुच्छा, गायमा ! अत्थंगतिया सव्वदव्वा पंचवन्ना ० जाव अट्टफामा पणत्ता, अत्थंगतिया सव्वद-व्वा पंचवन्ना चउफामा पणत्ता, अत्थंगतिया सव्वद-व्वा एगमंधा एगवम्मा एगरमा दुफामा पणत्ता, अत्थ-ंगतिया सव्वदव्वा अवन्ना ० जाव अफामा पणत्ता, एवं सव्वपण्मा वि सव्वपज्जवा वि, तीयद्वा अवन्ना ० जाव अफामा पणत्ता, एवं अणागयद्वा वि, एवं सवद्वा वि । (सू०-४५०)

‘दव्वलेसं पडुच्च’ ति । इह द्रव्यलेश्यावर्णः । ‘भावलेसं-

पुद्गलं 'ति । भावलेखा अनन्तरः परिणामः, इह च कृ-
णनश्यादीनि परिग्रहसंज्ञावसानानि अवस्थादीनि जीव-
परिणामत्वात्, औदारिकादीनि चत्वारि शरीराणि पञ्च-
वर्णाद्विशेषणानि अष्टस्पर्शानि च वादपरिणामपुद्गल-
रूपत्वात्, सर्वत्र च चतुःस्पर्शत्वे सूक्ष्मपरिणामः कारण-
म्, अष्टस्पर्शत्वे च वादपरिणामः कारणं वाच्यमिति ।
'सच्चदध्वं' 'ति सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि 'अ-
त्यगइया सच्चदध्वं पंचवक्त्रे' 'त्यादि वादपुद्गलद्रव्या-
णि प्रतीत्योक्तं सर्वद्रव्याणां मध्ये कानिचिन्पञ्चवर्णादी-
नानि भावार्थः । 'चउफामा' इत्येतच्च पुद्गलद्रव्याण्येव सू-
क्ष्माणि प्रतीत्योक्तम्, 'एगगंधं' 'त्यादि च परमाणुवादि-
द्रव्याणि प्रतीत्योक्तम्, यदाह परमाणुद्रव्यमाश्रित्य—कार-
णमव तदन्त्यं, सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः । एकर-
सवर्णगन्धो, द्विस्पर्शः कार्यलिङ्गश्च ॥ १ ॥ इति, स्पर्शद्व-
यश्च सूक्ष्मसम्बन्धिनां चतुर्णां स्पर्शानात्यन्तरद्विरुद्धं
भवति, तथाहि—स्निग्धोष्णलक्षणं स्निग्धशीतलक्षणं वा
रूक्षशीतलक्षणं रूक्षोष्णलक्षणं वेति, 'अवक्त्रे' 'त्यादि च
धर्मास्तिकायादिद्रव्यागयाश्रित्याक्रमं, द्रव्याश्रितत्वात्प्रदे-
शपर्यवाणां द्रव्यसूत्रानन्तरं तन्मूत्रं तत्र च प्रदेशाः—द्र-
व्यस्य निर्विभागा अंशाः पर्यवास्तु धर्मास्ते चैवं कर-
णादेवं वाच्याः—'सच्चपणसाणे' भंते ! कइ वर्णा पुच्छा,
गोयमा ! अत्यगइया सच्चपणसा पंचवक्त्रा ० जाव अट्ट
फामा' इत्यादि एवं च पर्यवसूत्रमपि, इह च मूर्तद्रव्याणां
प्रदेशाः पर्यवाश्च मूर्तद्रव्यवत्पञ्च वर्णादयः, अमूर्तद्रव्याणां
चामूर्तद्रव्यवद्वर्णादय इति । अतीताद्वादित्रयं चामूर्त-
व्यादवर्णादिकम् ।

वर्णाद्यधिकारादेवेदमाह—

जीवे गंधं भंते ! गन्धं वक्त्रममाणे कइवक्त्रं कइगंधं कइरसं
कइफामं परिणामं परिणमइ ? गोयमा ! पंचवक्त्रं दुग्ंधं पंच-
रसं अट्टफामं परिणामं परिणमइ । (सू० ४५१)

'जीवे गंधं' 'त्यादि परिणामं परिणमइ' 'ति इति स्वरूपं ग-
च्छति कतिवर्णादिना रूपेण परिणामतीत्यर्थः । 'पंचवक्त्रं'
'ति गर्भव्युत्क्रमणकाले जीवशरीरस्य पञ्चवर्णादित्वात्—गर्भ-
व्युत्क्रमणकाले जीवपरिणामस्य पञ्चवर्णादित्वमवसेयमि-
ति । भ० १२ श० ५ उ० ।

फाणियगुले गंधं भंते ! कतिवक्त्रे कतिगंधे कतिरसे कति-
फामे पप्पत्ते ? गोयमा ! एत्थं गंधं दो नया भवंति, तं
जहा—निच्छइयनयं य, वावहारियनयं य, वावहारियनय-
स्म गोडु फाणियगुले, नेच्छइयनयस्म पंचवक्त्रे दुग्ंधं
पंचरसे अट्टफामे पणत्ते । भमेरं गंधं भंते ! कतिवक्त्रे ?
पुच्छा, गोयमा ! एत्थं गंधं दो नया भवंति, तं जहा—निच्छ-
इयनयं य, वावहारियनयं य, वावहारियनयस्म काले
भमेरं नेच्छइयनयस्म पंचवक्त्रे ० जाव अट्टफामे पप्पत्ते ।
सुयपिच्छे गंधं भंते ! कतिवक्त्रे एवं चेव, नवरं वावहारिय-
नयस्म नीले सुयपिच्छे, नेच्छइयनयस्म पंचवक्त्रे । भेमं
तं चेव, एवं एणं अभिलावेणं लोहिया मंजिट्टिया पीतिया

हालिदा सुकिल्लेणं मंखे सुविभगंधे काट्टु दुविभगंधे मय-
गमरीरे तित्ते निवे कइया सुंटी कमाणे कविट्टु अंशा अं-
विलिया महुरं खंडे कक्खंड वडं मउणं नवणीणं गरुणं
अणं लहुणं उलुपत्ते मीणं हिभे उमिणं अगमिकाणं
णिट्टे तेल्ले, छारिया गंधं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! एत्थं दो
नया भवंति, तं जहा—निच्छइयनयं यं वावहारियनयं य,
वावहारियनयस्म लुक्खा छारिया नेच्छइयनयस्म पंच
वक्त्रा ० जाव अट्ट फामा पप्पत्ता । (सूत्र०-६३०)

'फाणिय' 'त्यादि 'फाणियगुलेणं' 'ति द्रवगुडः 'गोडु'
'ति गौल्यं—गौल्यगुप्तेन मधुगुप्तेनमिति यावत्, व्यव-
हारे हि लोकसंख्यवहारपरत्वात् तदेव तत्राभ्युपगच्छ्यात्
शेषस्ववर्णादीस्तु सतेऽप्युपपन्नं इति, 'नेच्छइयनयस्म'
'ति तैश्चयिकनयस्य मतेन पञ्चवर्णादिपरमाणूनां तत्र विद्य-
मानत्वात् पञ्चवर्णादिरिति ।

परमाणुपोगले गंधं भंते ! कतिवक्त्रे ० जाव कतिफामे
पप्पत्ते ? गोयमा ! एगवक्त्रे एगगंधे एगरसे दुफामे पप्पत्ते ।
दुपणमिणं गंधं भंते ! खंधे कतिवक्त्रे पुच्छा, गोयमा ! मिय
एगवक्त्रे मिय दुवक्त्रे मिय एगगंधे मिय दुगंधे मिय एगरसे
मिय दुग्ंधे मिय दुफामे मिय तिफामे मिय--
चउफामे पप्पत्ते, एवं तिपणमिणं वि, नवरं मिय एगवक्त्रे
मिय दुवक्त्रे मिय तिक्त्रे, एवं रमेसु वि, मेसं जहा दुप-
एसियस्म, एवं चउपणमिणं वि नवरं मिय एगवक्त्रे ० जाव
मिय चउवक्त्रे, एवं रमेसु वि मेसं तं चेव, एवं पंचपण-
सिणं वि, नवरं मिय एगवक्त्रे ० जाव मिय पंचवक्त्रे, एवं
रमेसु वि गंधफामा तंहव, जहा पंचपणमिणो एवं ० जाव
अमेखेज्जपणमिणो । सुहुमपरिणं गंधं भंते ! अणंत-
पणमिणं खंधं कतिवक्त्रे जहा पंचपणमिणं तंहव निरवमेसं ।
वादपरिणं गंधं भंते ! अणंतपणमिणं खंधं कतिवक्त्रे पु-
च्छा, गोयमा ! मिय एगवक्त्रे ० जाव मिय पंचवक्त्रे मिय
एगगंधे मिय दुग्ंधे मिय एगरसे ० जाव मिय पंचरसे मिय
चउफामे ० जाव मिय अट्टफामे पप्पत्ते । सेवं भंते ! भंते !
ति । [सू०-६३१]

'परमाणुपोगले गंधं' 'मित्यादि, इह च वर्णगन्धरसेषु पञ्च
द्वौ पञ्च च विकल्पाः 'दुफामे' 'ति स्निग्धरूक्षशीतोष्णस्पर्श-
नामन्यतगविरुद्धस्पर्शद्वययुक्त इत्यर्थः, इह च चत्वारो विक-
ल्पाः शीतस्निग्धयोः शीतरूक्षयोः उष्णस्निग्धयोः उष्णरूक्ष-
योश्च सम्बन्धादिति । 'दुपणमिणं गंधं' 'त्यादि, 'मिय
एगवक्त्रे' 'ति द्वयैरपि प्रदेशयोरेकवर्णत्वात्, इह च पञ्च
विकल्पाः, 'मिय दुवक्त्रे' 'ति प्रतिप्रदेशं वर्णान्तरभावात्,
इह च दश विकल्पाः, एवं गन्धादिष्वपि, 'मिय दुफामे'
'ति प्रदेशद्वयस्यापि शीतस्निग्धत्वादिभावात्, इहापि त
एव चत्वारो विकल्पाः, 'मिय तिफामे' 'ति इह चत्वारो
विकल्पास्तत्र प्रदेशद्वयस्यापि शीतभावात्, एकस्य च तत्र

स्निग्धभावात्, द्वितीयस्य च रुक्मभावादकः, 'एवम्' - अतः
नैव न्यायेन प्रदेशद्वयस्याप्यभावाद् द्वितीयः, तथा प्रदेशद्वय-
स्यापि स्निग्धभावात्, तत्र चकस्य शान्ताभावादकस्य चाप्य-
भावात्तृतीयः, एवम्-अतः नैव न्यायेन प्रदेशद्वयस्य रुक्मभावा-
च्चतुर्थ इति, 'सिय चउफामे' ति इह 'देमे सीए देमे
उमिणे देमे निद्रे देमे लुक्खे' ति वक्ष्यमाणवचनादकः,
एवं त्रिप्रदेशादिष्वपि स्वयमभ्युह्यम् । सुहुमपरिणए ण मि-
त्यादि अनन्तप्रदेशिका वादपरिणामोऽपि स्कन्धो भवति
इत्यणुकादिस्तु सूक्ष्मपरिणाम एवत्यनन्तप्रदेशिकस्कन्धः
सूक्ष्मपरिणामत्वेन विंशतिपतस्तत्राद्याश्चत्वारः स्पर्शाः सूक्ष्मेषु
वादेषु चानन्तप्रदेशिकस्कन्धेषु भवन्ति, सुदुकाठिनगुरुलघु
स्पर्शास्तु वादेष्वेवेति । भ० १८ श० ६ उ० । पभा-
वणा वगणा भगणति तं करोति तिथ्यस्म, तिथ्यं चउवणो
समणसंघो दुवालसंगं वा गणिपडगं । ति० चू० १ उ० ।
(वर्णाचार्येण लघुत्वगुरुत्वादिविचारः तत्प्रतिपादिका प्राणि-
धानं त्रिकवर्णसंख्याख्यापनाय गीतिगाथा 'चइयवंदण'
शब्दे तृतीयभागं १३२१ पृष्ठगता ।) तद्व्याख्याचर्यम्-क्रमा-
द्यथाक्रममेषु नमस्कारं १ लमाश्रमणं २ र्यापथिकी ३ शकस्तव
४ चेत्यस्तव ५ नामस्तव ६ श्रुतस्तव ७ सिद्धस्तव ८ प्राणिधा-
नेषु ९ नवसु स्थानेषु गुरुवर्णा ज्ञातव्या इति शेषः । 'कियन्त'
इत्याह-सप्त १ त्रयः २ चतुर्विंशतिः ३ त्रयस्त्रिंशत् ४ एकोनत्रिं-
शत् ५ अष्टाविंशतिः ६ चतुस्त्रिंशत् ७ एकोनत्रिंशत् ८ द्वात्रिं-
शत् ९ गुरुवो द्विगुणितरूपा न तु संयोगं पूर्वो गुरुत्वा-
दिलक्षणलक्षिता वर्णा अन्नगाण । सङ्ख्या ०१ अधि० ३ प्रस्ता० ।

परमाणुपुद्गलः कतिवर्णः--

परमाणुपोग्गले णं भंते ! कतिवन्ने कतिगंधं कतिरसे कति
फामं पन्नत्ते ? गायमा ! एगवन्ने एगगंधं एगरसे दुफामे प-
न्नत्ते, तं जहा-जइ एगवन्ने सिय कालए भिय नीलए मिय
लोहिए सिय हालिदं सिय सुक्खि, जइ एगगंधं सिय सुद्धिभ-
गंधं सिय दुद्धिभगंधं, जइ एगरसे सिय नित्ते सिय कडुए
सिय कसाए सिय अविळे सिय महंग, जइ दुफामे सिय
सीए य निद्रे य १ सिय सीए य लुक्खे य २ सिय उमिणे
य निद्रे य ३ सिय उमिणे य लुक्खे य ४ दुपणमिए णं भंते !
खंधे कतिवन्ने ? एवं जहा अट्टारममए छट्ठेदसए० जाव
सिय चउफामे पन्नत्ते, जइ एगवन्ने सिय कालए० जाव
सिय सुक्खिए जइ दुवन्ने सिय कालए नीलए य १
सिय कालए य लोहिए य २ सिय कालए य हालि-
दए य ३ सिय कालए य सुक्खिए य ४ सिय नीलए य
लोहिए य ५ सिय नीलए य हालिदए य ६ सिय नीलए य
सुक्खिए य ७ सिय लोहिए य हालिदए ८ सिय लोहि-
ए य सुक्खिए य ९ सिय हालिदए य सुक्खिए य
१० एवं एए दुयामंजोगे दस भंगा । जइ एगगंधं सिय
सुद्धिभगंधं सिय १ दुद्धिभगंधं य २ जइ दुगंधं सुद्धिभगंधं य
दुद्धिभगंधं य ३ रसे जहा वन्नेसु जइ दुफामे सिय सीए य निद्रे
य एवं जहव परमाणुपोग्गले ४, जइ तिफामे मव्वे सीए

देमे निद्रे देमे लुक्खे १ मव्वे उमिणे देमे निद्रे लुक्खे
२ मव्वे निद्रे देमे सीए देमे उमिणे ३ मव्वे लुक्खे देमे
सीए देमे उमिणे ४ जइ चउफामे देमे सीए देमे उमिणे
देमे निद्रे देमे लुक्खे १ एए नव भंगा फामसु ।
तिपणमिए णं भंते ! खंधे कतिवन्ने जहा अट्टारममए
छट्ठेदसं० जाव चउफामे पन्नत्ते, जइ एगवन्ने सिय कालए०
जाव सुक्खिए ५ जइ दुवन्ने सिय कालए य सिय
नीलए य १ सिय कालए नीलए य २ सिय कालए
य नीलए य ३ सिय कालए य लोहिए य १ सिय
कालए य लोहिए य २ सिय कालए य लोहिए य ३
एवं हालिदं ण वि समं भंगा ३ एवं सुक्खिए ण वि समं
३ सिय नीलए य लोहिए य एत्थं पि भंगा ३ एवं हा-
लिदए ण वि समं भंगा ३ एवं सुक्खिए ण वि समं भंगा ३
सिय लोहिए य हालिदए य भङ्गा ३ एवं सुक्खिए ण
वि समं ३ सिय हालिदए य सुक्खिए य भंगा ३ एवं
सव्वं ते दस दुयामंजोगा भंगा तीसं भवन्ति, जइ तिवन्ने
सिय कालए य नीलए य लोहिए य १ सिय कालए
य नीलए य हालिदए य २ सिय कालए य नीलए य
सुक्खिए य ३ सिय कालए य लोहिए य हालिदए य
४ सिय कालए य लोहिए य सुक्खिए य ५ सिय
कालए य हालिदए य सुक्खिए य ६ सिय नीलए य लो-
हिए य हालिदए य ७ सिय नीलए य लोहिए य सुक्खि-
ए य ८ सिय नीलए य हालिदए य सुक्खिए य ९
सिय लोहिए य हालिदए य सुक्खिए य १० एवं
एए दस तियामंजोगा । जइ एगगंधं सिय सुद्धिभ-
गंधं १ सिय दुद्धिभगंधं २ जइ दुगंधं सिय सुद्धिभगंधं य दुद्धिभ-
गंधं य भंगा ३ रसा जहा वन्ना । जइ दुफामे सिय सीए य
निद्रे य एवं जहव दुपणमियस्म तहव चत्तारि भंगा ४, जइ
तिफामे मव्वे सीए देमे निद्रे देमे लुक्खे १ सव्वे सीए
देमे निद्रे देमा लुक्खा २ मव्वे सीए देमा निद्रा देमे
लुक्खे ३ सव्वे उमिणे देमे निद्रे देमे लुक्खे ३ एत्थं वि भंगा
तिन्नि, सव्वे निद्रे देसे सीए देसे उमिणे भंगा तिन्नि ६ मव्वे
लुक्खे देसे सीए देसे उमिणे भंगा तिन्नि एवं १२, जइ चउ-
फामे देसे सीए देसे उमिणे देमे निद्रे देमे लुक्खे १ देसे
सीए देसे उमिणे देमे निद्रे देमा लुक्खा २ देसे सीए
देसे उमिणे देमा निद्रा देसे लुक्खे ३ देसे सीए देमा
उमिणे देसे निद्रे देमे लुक्खे ४ देसे सीए देमा उमिणे
देमे निद्रे देमा लुक्खा ५ देसे सीए देमा उमिणे देमा
निद्रा देसे लुक्खे ६ देमा सीया देसे उमिणे देमे निद्रे
देमे लुक्खे ७ देमा सीया देसे उमिणे देमे निद्रे देमा

लुक्खा ८ देसा मीया देसे उमिणे देसा निद्रा देसे लु-
क्खे ६ एवं एए तिपणमिए फामेसु पणवीसं भंगा । चउ-
पणमिए णं भंते ! खंधे कतिवन्ने जहा अट्टारमममए०
जाव मिय चउफामे पन्नत्ते, जइ एगवन्ने मिय कालए य०
जाव सुक्किल्लए य ५ जइ दुवन्ने मिय कालए य नीलगे य १
मिय कालगे य नीलगा य २ मिय कालगा य नीलगे य
३ मिय कालगा य नीलगा य ४ मिय कालए य लोहियए
य एत्थ वि चत्तारि भंगा ४ मिय कालए य हालिदए य ४
मिय कालए य सुक्किल्लए य ४ मिय नीलए य लोहियए य
४ मिय नीलए य हालिदए य ४ मिय नीलए य सुक्कि-
ल्लए य ४ मिय लोहियए य ४ हालिदए य ४ मिय लो-
हियए य सुक्किल्लए य ४ मिय लोहियए य हालिदए य
४ मिय लोहियए य सुक्किल्लए य ४ मिय हालिदए य
सुक्किल्लए य ४ एवं एए दस दुयासंजोगा भंगा पुण
चत्तालीसं ४०, जइ तिवन्ने मिय कालए य नीलए य
लोहियए य १ मिय कालए नीलए लोहियगा य २
मिय कालगा य नीलगा य लोहियए य ३ मिय कालगा
य नीलए य लोहियए य, एए भंगा ४ एवं कालनील-
हालिदएहि भंगा ४ कालनीलसुक्किल्ल ४ काललोहियहालि-
द ४ काललोहियसुक्किल्ल ४ कालहालिदसुक्किल्ल ४ नी-
ललोहियहालिदगाणं भंगा ४ नीललोहियसुक्किल्ल ४ नी-
लहालिदसुक्किल्ल ४ लोहियहालिदसुक्किल्लगाणं भंगा ४ एवं
एए दस तियासंजोगा एकेकके संजोए चत्तारि भंगा सव्वे
ते चत्तालीसं भंगा ४०, जइ चउवन्ने मिय कालए नील०
लोहियहालिदए य १ मिय काल० नील लोहि० सुक्किल्लए
२ मिय का० नील० हालि० सुक्किल्ल ३ मिय का० लो०
हा० सुक्कि० ४ मिय नी० लोहि० हा० सु० ५ एवमेते
चउक्कगमंजोए पंच भंगा, एए सव्वे नउइभंगा । जइ एग-
गंधे मिय मुट्ठिभगंधे मिय दुट्ठिभगंधे य, जइ दुगंधे मिय
मुट्ठिभगंधे य मिय दुट्ठिभगंधे य । रसा जहा वन्ना । जइ
दुफामे जहेव परमाणुपोग्गलं ४, जइ तिफासे सव्वे सीए
देसे निद्रे देसे लुक्खे १ सव्वे सीए देसे निद्रे देसा लु-
क्खा २ सव्वे सीए देसा निद्रा देसे लुक्खे ३ सव्वे सीए
देसा निद्रा देसा लुक्खा ४ सव्वे उमिणे देसे निद्रे देसे
लुक्खे एवं भंगा ४ सव्वे निद्रे देसे सीए देसे उमिणे ४
सव्वे लुक्खे देसे सीए देसे उमिणे ४ एए तिफासे सो-
लम भंगा । जइ चउफासे देसे सीए देसे उमिणे देसे निद्रे
देसे लुक्खे १ देसे सीए देसे उमिणे देसे निद्रे देसा लु-
क्खा २ देसे सीए देसे उमिणे देसा निद्रा देसे लु-
क्खे ३ देसे सीए देसे उमिणे देसा निद्रा देसा

लुक्खा ४ देसे सीए देसा उमिणा देसे निद्रे देसे लुक्खे ५
देसे सीए देसा उमिणा देसे निद्रे देसा लुक्खा ६ देसे सीए
देसा उमिणा देसा निद्रा देसे लुक्खे ७ देसे सीए देसा
उमिणा देसा निद्रा देसा लुक्खा ८ देसा मीया देसे उ-
मिणे देसे निद्रे देसे लुक्खे ६ एवं एए चउफामे सोलम
भंगा भाणियव्वा ० जाव देसा मीया देसा उमिणा देसा
निद्रा देसा लुक्खा सव्वे एते फामेसु छत्तीसं भंगा ॥ पं-
चपणसिए णं भंते ! खंधे कतिवन्ने जहा अट्टारमममए०
जाव मिय चउफामे पन्नत्ते, जइ एगवन्ने एगवन्नदुवन्ना ज-
हेव चउपणमिए, जइ तिवन्ने मिय का० नीलए लोहियए
य १ मिय काल० नीलए लोहिया य २ मिय काल० नी-
लगा य ३ लोहिण य ३ मिय कालए नीलगा य लोहिय-
गा य ४ मिय काल० नीलए य लोहियए य ५ मिय कालगा
य नीलगे य लोहियगा य ६ मिय कालगा य नीलगा य
लोहियए ७ मिय कालए नीलए हालिदए य एत्थ वि
सत्त भंगा ७, एवं कालगनीलगसुक्किल्लएसु सत्त भंगा,
कालगलोहियहालिदेसु ७ कालगलोहियसुक्किल्लेसु ७ का-
लगहालिदसुक्किल्लेसु ७ नीलगलोहियहालिदेसु ७ नीलग-
लोहियसुक्किल्लेसु सत्त भंगा ७ नीलगहालिदसुक्किल्लेसु ७
लोहियहालिदसुक्किल्लेसु वि सत्त भंगा ७ एवमेते तियासं-
जोए एए सत्तरि ७० भंगा, जइ चउवन्ने मिय कालए य
नीलए लोहियए हालिदए य १ मिय कालए य नीलए य
लोहियए य हालिदए य २ मिय कालए य नीलए य
लोहियगा य हालिदगे य ३ मिय कालए य नीलगा य
लोहियगे य हालिदगे य ४ मिय कालगा य नीलए य
लोहियए य हालिदए य ५ एए पंच भंगा, मिय कालए
य नीलए य लोहियए य सुक्किल्लए य एत्थ वि पंच भंगा,
एवं कालगनीलगहालिदसुक्किल्लेसु वि पंच भंगा, कालग-
लोहियहालिदसुक्किल्लेसु वि पंच भंगा ५, नीलगलोहिय-
हालिदसुक्किल्लेसु वि पंच भंगा, एवमेते चउक्कगमंजोएणं
पणवीसं भंगा, जइ पंचवन्ने कालए य नीलए लोहियए
हालिदए सुक्किल्लए सव्वमेते एककगदुयगतियगचउक्कपंच
यसंजोएणं ईयालं भंगसयं भवति । गंधा जहा चउपणसि-
यस्स । रसा जहा वन्ना । फामा जहा चउपणसियस्स ॥
छपणमिए णं भंते ! खंधे कतिवन्ने ? एवं जहा पंचपण-
सिए ० जाव मिय चउफामे पन्नत्ते, जइ एगवन्ने एगवन्नदु-
वन्ना जहा पंचपणमियस्स, जइ तिवन्ने मिय कालए य
नीलए य लोहियए य एवं जहेव पंचपणमियस्स सत्त भं-
गा ० जाव मिय कालगा य नीलगा य लोहियए य ७
मिय कालगा य नीलगा य लोहियगा य ८ एए अट्ट-
भङ्गा एवमेते दस तियासंजोगा एकेकके संजोए अट्ट भंगा

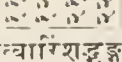
एवं सव्वं वि तियगसंजोगं असीति भंगा, जइ चउवप्पे
मिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदए य १
मिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदया य २ सि
य कालए य नीलए य लोहिया य हालिदए य ३ मिय
कालगे य नीलगे य लोहियगा य हालिदए य ४ सिय कालगे
य नीलगा य लोहियए य हालिदगा य ५ मिय कालए य
नीलगा य लोहियए य हालिदगा य ६ मिय कालगे य नी-
लगा य लोहियगा य हालिदए य ७ मिय कालगा य नी-
लए य लोहियए य हालिदए य ८ मिय कालगा य नी-
लगे य लोहियगा य हालिदगे य १० मिय कालगा
य नीलगा य लोहियए य हालिदए य ११ एए
एकारस भंगा । एवमेते पंचचउक्का संजोगा कायव्वा ।
एकैकसंजोए एकारस भंगा । सव्वं ते चउक्कसंजोएणं प-
णपन्नं भंगा । जइ पंचवन्ने मिय कालए य नीलए य
लोहियए य हालिदए य सुक्किल्लए य १ मिय कालए य नी-
लए य लोहियए य हालिदए य सुक्किल्लगा य २ सिय कालए
य नीलए य लोहियए य हालिदगा य सुक्किल्लए य ३ सिय
कालए य नीलए य लोहियगा य हालिदए य सुक्किल्लए य ४
मिय कालए य नीलगा य लोहियए य हालिदए य सुक्किल्लए
य ५ मिय कालगा य नीलगे य लोहियगे य हालिदए य सु-
क्किल्लए य ६ एवं एए छव्वं भाणियव्वा । एवमेते स-
व्वं वि एककदुयगतियगचउक्कपंचगसंजोगेमु छासीयं भंग-
सयं भवति । गंधा जहा पंचपएसियस्स । रमा जहा
एयस्सेव वन्ना । फासा जहा चउप्पएसियस्स । सत्तपए-
सिए णं भंते ! खंधे कतिवन्ने ० ? , जहा पंचपएसिए
० जाव मिय चउफासे प०, जइ एगवन्ने-एवं एगवन्नदुव-
एणतिवन्ना जहा छप्पएसियस्स, जइ चउवन्ने सिय
कालए य नीलए य लोहियए य हालिदए य १ सिय
कालए य नीलए य लोहियए य हालिदगा य २ सिय
कालए य नीलए य लोहियगा य हालिदए य ३ एवमेते च-
उक्कसंजोगेणं पन्नरस भंगा भाणियव्वा ० जाव सिय
कालगा य नीलगा य लोहियगा य हालिदए य १५
एवमेते पंचचउक्कसंजोगा नेयव्वा, एकैके संजोए पन्नरस
भंगा । सव्वमेते पंचसत्तरि भंगा भवन्ति । जइ पंचवन्ने-सि-
य कालए य नीलए य लोहियए य हालिदए य सुक्किल्लए य १
मिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदगे य सुक्किल्लगा
य २ मिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदगा य
सुक्किल्लए य ३ मिय कालए य नीलए य लोहियए य हालि-
दगा य सुक्किल्लगा य ४ मिय कालए य नीलए य लोहियगा

य हालिदए य सुक्किल्लए य ५ मिय कालए य नीलए
य लोहियगा य हालिदगे य सुक्किल्लए य ६ मिय का-
लए य नीलए य लोहियगा य हालिदगा य सुक्किल्लए
य ७ सिय कालए य नीलगा य लोहियगे य हालिदए
य सुक्किल्लए य ८ मिय कालगे य नीलगा य लोहियए
य हालिदए य सुक्किल्लगा य ९ मिय कालगे य नीलगा
य लोहियगे य हालिदगा य सुक्किल्लए य १० सिय कालए
य नीलगा य लोहियगा य हालिदए य सुक्किल्लए य ११
सिय कालगा य नीलगे य लोहियए य हालिदए य सुक्कि-
ल्लए य १२ मिय कालगा य नीलगे य लोहियगे य
हालिदए य सुक्किल्लगा य १३ सिय कालगा य नीलए
य लोहियए य हालिदगा य सुक्किल्लए य १४ मिय
कालगा य नीलगा य लोहियगा य हालिदए य सुक्किल्लए
य १५ मिय कालगा य नीलगा य लोहियए य हालि-
दए य सुक्किल्लए य १६ एए सोलस भंगा । एवं सव्व-
मेते एककदुयगतियगचउक्कपंचगसंजोगेणं दो सोलस
भंगसया भवन्ति । गंधा जहा चउप्पएसियस्स, रमा जहा
एयस्स चैव वन्ना, फासा जहा चउप्पएसियस्स ॥ अट्ट-
पएसियस्स णं भंते ! खंधे पुच्छा, गोयमा ! मिय
एगवन्ने जहा सत्तपएसियस्स ० जाव मिय चउफासे पण्णं,
जइ एगवन्ने एवं एगवन्नदुवन्नतिवन्ना जहेव सत्तपएसिए,
जइ चउवन्ने-सिय कालए य नीलए य लोहियए य
हालिदए य १ सिय कालए य नीलए य लोहियए य
हालिदगा य २ एवं जहेव सत्तपएसिए ० जाव सिय काल-
गा य नीलगा य लोहियगा य हालिदगे य १५ सिय
कालगा य नीलगा य लोहियगा य हालिदगा य १६
एए सोलस भंगा , एवमेते पंचचउक्कसंजोगा , एवमेते
असीति ८०, भंगा जइ पंचवन्ने-सिय कालए य नीलए
य लोहियए य हालिदए य सुक्किल्लए य १ सिय कालए
य नीलगे य लोहियगे य हालिदगे य सुक्किल्लगा य २
एवं एएणं कमेणं भंगा उचारयव्वा ० जाव मिय कालए य
नीलगा य लोहियगा य हालिदगा य सुक्किल्लगे य १५
एसो पन्नरसमो भंगो सिय कालगा य नीलगे य लोहि-
यगे य हालिदए य सुक्किल्लए य १६ सिय कालगा य
नीलगे य लोहियगे य हालिदगे य सुक्किल्लगा य १७
सिय कालगा य नीलगे य लोहियगे य हालिदगा य
सुक्किल्लए य १८ सिय कालगा य नीलगे य लोहियगे य
हालिदगा य सुक्किल्लगा य १९ सिय कालगा य नीलगे
य लोहियगा य हालिदए य सुक्किल्लए य २० सिय
कालगा य नीलगे य लोहियगा य हालिदए य सुक्कि-

लगा य २१ मिय कालगा य नीलगे य लोहियगा य
हालिदगा य सुक्लिण य २२ मिय कालगा य नीलगा
य लोहियगे य हालिदए य सुक्लिण य २३ मिय का-
लगा य नीलगा य लोहियगे य हालिदए य सुक्लिणगा
य २४ मिय कालगा य नीलगा य लोहियगे य हालि-
दगा य सुक्लिण य २५ मिय कालगा य नीलगा य लो-
हियगा य हालिदए य सुक्लिण य २६ एए पंचमंजोएणं
लुव्वमिं २६ भंगा भवति, एवामेव सपुव्वावरेणं एक-
गदुयगतियगचउक्कगपंचगमंजोएहिं दो एककतीसं भंगसयं
भवति, गंधा जहा सत्तपएसियस्म, रसा जहा एयस्म
चेव वन्ता, फामा जहा चउप्पएसियस्म । नवपएसिय-
स्म पुच्छा, गोयमा ! मिय एगवन्ने जहा अट्टपएसिए०
जाव मिय चउफामा पप्पत्ता, जइ एगवन्ने-एगवन्नदुन्नति-
वन्नचउवन्ता जहेव अट्टपएसियस्म, जइ पंचवन्ने मिय
कालए य नीलए य लोहियए य हालिदए य सुक्लिण य १
मिय कालगे य नीलगे य लोहियए य हालिदए य
सुक्लिणगा य २ एवं परिवाडीए एककतीसं भंगा भाणि-
यव्वा, एवं एकगदुयगतियगचउक्कगपंचगमंजोएहिं दो
लुत्तीसं भंगमया भवति, गंधा जहा अट्टपएसियस्म,
रसा जहा एयस्म चेव वन्ता, फामा जहा चउप्पएसियस्म ।
दमपएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा, गोयमा ! मिय एग-
वन्ने-जहा नवपएसिए० जाव मिय चउफामे पप्पत्ते, जइ
एगवन्ने एगवन्नदुवन्नतिवन्नचउवन्ता जहेव नवपएसियस्म,
पंचवन्ने वि तंहेव नवरं वत्तीमतिमो भंगो भन्नति, एवमेते ए-
कगदुयगतियगचउक्कगपंचगमंजोएसु दोन्नि सत्ततीसा भंग
मया भवति, गंधा जहा नवपएसियस्म, रसा जहा एयस्म
चेव वन्ता, फामा० जाव चउप्पएसियस्म । जहा दमपएसिओ
एवं मंखेजपएसिओ वि, एवं असंखेजपएसिओ सुद्धमप-
रिणओ वि अणंतपएसिओ वि एवं चेव ॥ (सू०-६६८)

'परमाणु' इत्यादि, 'एगवन्ने' इति कालादिवर्णानामन्यतरयो-
गान्, एवं गन्धादिर्व्याप वाच्यम्, 'दुफामे' इति शीतोष्णस्नि-
ग्धरूपाणामन्यतरस्याविकृष्टस्य द्वितीयस्य योगाद् द्विस्पर्शः,
तत्र च विकल्पाश्चत्वारः, शीतस्य स्निग्धेन रूतेण च क्रमेण
योगाद् द्वौ, एवमुष्णस्यापि द्वाविति चत्वारः, शेषास्तु स्पर्शा-
द्वादशाणामेव भवन्ति ॥ 'दुपर्णसिए णं' मित्यादि, द्विप्रद-
शिकस्यैकवर्णता प्रदेशद्वयस्याप्येकवर्णपरिणामात्, तत्र च
कालादिभेदेन पञ्च विकल्पाः, द्विवर्णता तु प्रतिप्रदेशं वर्णभे-
दान्, तत्र च द्विकसंयोगजाता दश विकल्पाः सूत्रमिद्धा
एव, एवं गन्धरसेष्वपि, नवरं गन्धे एकत्वे द्वौ द्विकसंयोग
त्वकः, रसेष्वेकत्वे पञ्च द्वित्वे तु दश, स्पर्शेषु द्विस्पर्श-
तायां चत्वारः प्रागुक्ताः, 'जइ तिफामे' इत्यादि 'सन्धे-
र्माण' इति प्रदेशद्वयमपि शीतम् १, तस्यैव द्वयस्य देश एक
इत्यर्थः स्निग्धः २ देशश्च रूतः ३ इत्येको भङ्गकः, एवम-

न्यऽपि त्रयः सूत्रमिद्धा एव, चतुःस्पर्शे त्वक एव, एवं
चेत स्पर्शभङ्गा भव्येऽपि मीलिते नव भवन्तीति ॥ 'ति-
पर्णसिए' इत्यादि, 'सिय कालए' इति त्रयाणामपि प्रदेशा-
नां कालत्वादित्वेनैकवर्णत्वे पञ्च विकल्पाः, द्विवर्णतायां
चैकः प्रदेशः कालः, प्रदेशद्वयं तु तथाविधैकप्रदेशावगा-
हादिकारणमपेक्ष्यैकत्वेन विवर्जितमिति स्यान्नील इत्येको
भङ्गः, अथवा-स्यात्कालस्तथैव प्रदेशद्वयं तु भिन्नप्रदेशा-
वगाहादिना कारणेन भेदेन विवर्जितमतो नीलकाविति
व्यर्षादष्टमिति द्वितीयः, अथवा-द्वौ तथैव कालकावि-
त्युक्तौ एकस्तु नीलक इत्येवं तृतीयः, तद्वचमकत्र द्विकसं-
योग त्रयाणां भावादशसु द्विकयोगेषु त्रिशद्भङ्गा भवन्ति ।
एते च सूत्रमिद्धा एवंति, त्रिवर्णतायां त्वकवचनस्यैव
सम्भवादश त्रिकसंयोगा भवन्तीति, गन्धे त्वकगन्धत्वे
द्वौ द्विगन्धतायां त्वकत्वात्कत्वाभ्यां पूर्ववत्त्रयः, 'जइ
दुफामे' इत्यादि समुदितस्य प्रदेशत्रयस्य द्विस्पर्शतायां
द्विकप्रदेशिकवचनत्वारः, त्रिस्पर्शतायां तु सर्वः शीतः प्रद-
शत्रयस्यापि शीतत्वात् देशश्च स्निग्धः एकप्रदेशात्मको
देशश्च रूतो द्विप्रदेशात्मको द्वयोरपि तयोरैकप्रदेशावगा-
हनादिना एकत्वेन विवर्जितत्वात् । एवं सर्वत्रत्येको भ-
ङ्गः १, तृतीयपदस्यानेकवचनान्तत्वे द्वितीयपदस्यानेकव-
चनान्तत्वे तृतीयः, तद्वे सर्वशीतेन त्रयो भङ्गाः ३ एवं सर्वा-
ण्येनापि ३ एवं सर्वस्निग्धेनार्पि ३ एवं सर्वरूतेणार्पि ३ तद्वचनं
द्वादशः २, चतुःस्पर्शतायां तु देसे र्माणे' इत्यादि, एकवचनान्त-
पदचतुष्टये आद्यः । स्थापना चैवम्- : अन्त्यपदस्यानेक-
वचनान्तत्वे तु द्वितीयः, स चैवम्-द्वयरूपो देशः शीत ए-
करूपस्तुष्णः पुनः शीतयोरैकः स्निग्धः द्वितीयश्चाष्णः,
एतौ रूताविति रूतपदोऽनेकवचनम्, तृतीयस्त्वेनेकवचना-
न्ततृतीयपदः, स चैवम्-एकरूपो देशः शीतो द्विरूपस्तु-
ष्णः, तथा यः शीतो यश्चाष्णयोरैकस्तौ स्निग्धौ इत्येवं
स्निग्धपदोऽनेकवचनं यश्चैक उष्णः स रूत इति, चतु-
र्थस्त्वेनेकवचनान्तद्वितीयपदः, स चैवम्-स्निग्धरूपस्य द्व-
यस्यैकः शीतो यश्च तस्यैव द्वितीयोऽन्यैको रूतः एता-
वुष्णावित्युष्णपदोऽनेकवचनम्, स्निग्धे तु द्वयोरैकप्रदेशा-
श्रितत्वादिकवचनं रूतं त्वकत्वादिति, पञ्चमस्तु द्विती-
यचतुर्थपदयोरनेकवचनान्ततया, स चैवम्-एकः शीतः
स्निग्धश्च अन्यौ च पृथग्व्यवस्थितावुष्णौ चेत्युष्णरूतयो-
रनेकवचनम्, षष्ठस्तु द्वितीयतृतीयपदयोरनेकवचनान्तत्वे,
स चैवम्-एकः शीतो रूतश्च अन्यौ च पृथग्व्यवस्थितावु-
ष्णौ स्निग्धौ चेत्युष्णस्निग्धयोरनेकवचनम्, सप्तमस्त्वेनेकव-
चनान्ताष्टपदः, स चैवम्-स्निग्धरूपस्य द्वयस्यैकोऽन्य-
श्चैक एतौ द्वौ शीतावित्यनेकवचनान्तव्यमाद्यस्य, अष्टमः
पुनरनेकवचनान्तादिमान्तिमपदः, स चैवम्-पृथक्स्थितयोः
शीतत्वरूतत्वे चैकस्य वाष्णत्वे स्निग्धत्वे च, नवमस्त्वेनेक-
वचनान्तत्वे आद्यतृतीययोः, स चैवं द्वयोर्भिन्नदेशस्थयोः
शीतत्वे स्निग्धत्वे च एकस्य चाष्णरूतत्वे चेति, 'एण-
वासं भंग' इति, द्वित्रिचतुःस्पर्शसम्वन्धिनां चतुर्द्वादशनवा-
नां मीलनान् पञ्चविंशतिभङ्गा भवन्ति । 'चउप्पएसिए ण'
मित्यादि 'सिय कालए य नीलए य' इति द्वौ द्वाविकप-
रिणामपरिणताविति कृत्वा स्यात्कालको नीलकश्चेति प्रथमः,
अन्ययोरनेकवचपरिणामे सति द्वितीयः आद्यस्तृतीयः

उभयोश्चतुर्थः, स्थापना चैयम्— एवं दशसु द्वि-
कयोगेषु प्रत्येकं चतुर्भङ्गीभावाच्चत्वारिंशद्भङ्गाः । ' जइ ति—
वन्न ' इत्यादि तत्र प्रथमः कालको द्वितीयो नीलकः अ-
न्ययोश्चैकपरिणामत्वात्तद्विहितकः १११ इत्येकः तृतीयस्या—
नेकपरिणामतयाऽनेकवचनान्तत्वे द्वितीयः ११२, एवं द्वि-
तीयस्यानेकतायां तृतीयः १२१ अथस्यानेकत्वे चतुर्थः
२११ एवमेते चत्वारः एकत्र त्रिकसंयोगे, दशसु चैतपु
चत्वारिंशदिति । ' जइ चउवन्न ' इत्यादि, इह पञ्चानां वर्णा-
नां पञ्च चतुष्कसंयोगा भवन्ति, ते च सूत्रासद्धा एव,
' सव्वे नउइ भेग ' ति एकद्वित्रिचतुर्वर्णेषु पञ्चचत्वारिं-
शत् २ पञ्चानां भङ्गकानां भावाच्चयतिस्ते स्युर्गति । ' जइ
एगगंभ ' इत्यादि प्राग्वत् । ' जइ तिफामे ' इत्यादि, ' सव्वे
सीए ' ति चतुर्णामपि प्रदेशानां शीतपरिणामत्वात् १ ' देसे
निद्धे ' ति चतुर्णां मध्ये द्वयोरैकपरिणामयोः स्निग्धत्वात् २
' देसे लुक्खे ' ति तथैव द्वयो रूतत्वात् ३ इत्येकः द्वितीय-
स्तु तथैव नवरं भिन्नपरिणामतयाऽनेकवचनान्ततृतीयप-
दः तृतीयस्त्वेनेकवचनान्तद्वितीयपदः, चतुर्थः पुनस्तथैवा-
नेकवचनान्तद्वितीयतृतीयपद इत्येते सर्वशीतेन चत्वारः,
एवं सर्वोष्णत सर्वस्निग्धेन सर्वरूक्तेणेत्येवं षोडश । ' जइ
चउफामे ' इत्यादि तत्र ' देसे सीए ' ति एकाकारप्रदेश-
द्वयलक्षणो देशः शीतः तथाभूत एवान्यो देश उष्णः, तथा
य एव शीतः स एव स्निग्धः यश्चाष्णः स रूक् इत्येकः,
चतुर्थपदस्य प्रागिवानेकवचनान्तत्वे द्वितीयः तृतीयस्य च
तृतीयः, तृतीयचतुर्थयोरेकवचनान्तत्वे चतुर्थः, एवमेते
षोडश, आनयनोपायगाथा चैयमेवाम्— " अंतलहुयस्स
हेट्ठा, गुरुये टावह सेसमुधरिसमं । अंतं लहुएहि पुणो,
पूरज्जा भेगपत्थारे ॥ १ ॥ "

स्थापना चैयम्—

११	११	१२	११	२१	११	२२	११
११	१२	१२	१२	२१	१२	२२	१२
११	२१	१२	२१	२१	२१	२२	२१
११	२२	१२	२२	२१	२२	२२	२२

' छत्तीसे भेग ' ति द्वित्रिचतुःस्पर्शेषु चतुःषोडश षोड-
शानां भावादिति । इह वृद्धगाथ—

" वीसहमसउदेसे, चउणएसाइए चउणफामे ।

एगवहुवयणमीसा, वीयाईया कहं भेगा ? ॥ १ ॥ "

एकवचनवहुवचनमिथा द्वितीयतृतीयादयः कथं भङ्गका
भवन्ति ? यत्रैव पदे एकवचने प्रागुक्ते तत्रैव बहुवचने
बहुवचने त्वेकवचनम्, एतच्च न भवतीति कृत्वा विरोध
उद्भावितः । अत्रोत्तरम्—

" देसो देसा व मया, दव्वक्खेत्तवमओ विवक्खाए ।

संघायभेयतदुभय-भावाओ वा वयणकाले ॥ १ ॥ "

अयमर्थः—देशो देशा वेत्ययं निर्देशो न दुष्टः एका—
नेकवर्णादिधर्मयुक्तद्रव्यवशेनैकानेकावगाहक्षेत्रवशेन वां दश-
स्यैकत्वात्नेकत्वविचक्षणान् । अथवा-भग्नप्रस्ताव सङ्घातविश-
पभावेन भेदावशपभावेन वा तस्यैकत्वात्नेकत्वविचक्षण, दव्वेति ।

पञ्चप्रदेशिके— ' जइ तिवन्न ' त्यादि, त्रिषु पदेष्वथै
भङ्गाः कवलमिह समैव ग्राह्याः, पञ्चप्रदेशिकेऽष्टम-
स्यासम्भवात्, एवं च दशसु त्रिकसंयोगेषु समतिरिति ।
' जइ चउवन्न ' इत्यादि, चतुर्णां पदानां षोडश भङ्गान्तेषु
चह पञ्च सम्भविनस्ते च सूत्रासद्धा एव, पञ्चसु वर्णेषु
पञ्च चतुष्कसंयोगा भवन्ति, तेषु चैषां प्रत्येकं भावात्पञ्च-
विंशतिरिति, ' ईयाले भेगसयं ' ति पञ्चप्रदेशिके एकद्वि-
त्रिचतुःपञ्चवर्णसंयोगजानां पञ्चचत्वारिंशत्सतिपञ्चविंश-
त्येकसंख्यानां भङ्गानां मीलनादकोत्तरचत्वारिंशदधिकं भङ्ग-
कशते भवतीति । ' छुण्णएसिए ण ' मित्यादि, इह सर्वं
पञ्चप्रदेशिकस्येव, नवरं वर्णत्रयेऽष्टौ भङ्गा वाच्याः, अष्ट-
मस्याप्यत्र सम्भवात्, एवं च दशसु त्रिकसंयोगेष्वशीति-
भङ्गका भवन्तीति, चतुर्वर्णं तु पूर्वोक्तानां षोडशानां भङ्ग-
कानामष्टदशान्तिमत्रयवर्जितानां शेषा एकादश भवन्ति,
तेषां च पञ्चसु चतुष्कसंयोगेषु प्रत्येकं भावात्पञ्चपञ्चा-
शदिति । ' जइ पंचवन्न ' इत्यादौ षड् भङ्गाः, ' छामीयं
भेगसयं ' ति एकद्विसंयोगसम्भवानां पञ्चचत्वारिंशदशी-
तिपञ्चाधिकपञ्चाशत्पदसंख्याभङ्गकानां मीलनान् षडुत्तरा-
शीत्यधिकं भङ्गकशते भवति । ' सत्तपणसिय ' इत्यादि,
इह चतुर्वर्णत्वे पूर्वोक्तानां षोडशानामन्तिमवर्जाः शेषाः पञ्च-
दश भवन्ति, एषां च पञ्चसु चतुष्कसंयोगेषु प्रत्येकं भावा-
त्पञ्चसप्ततिरिति । ' जइ पंचवन्न ' इत्यादि, इह पञ्चानां
पदानां द्वाविंशद्भङ्गा भवन्ति, तेषु चेहाद्यानां षोडशानाम-
ष्टमद्वादशान्यत्रयवर्जिताः शेषा उत्तरेषां च षोडशाना-
माद्यास्त्रयः पञ्चमनवमौ चेत्येवं सर्वेऽपि षोडश संभ-
वन्तीति, ' दे सोला भेगसयं ' ति एकद्वित्रिचतुःपञ्च
कसंयोगजानां पञ्चचत्वारिंशदशीतिपञ्चाधिकसत्तिषोडश-
संख्यानां भङ्गकानां मीलनाद् द्वे शते षोडशान्ते स्थाना-
मिति । ' अट्टपणसिए ' इत्यादि, इह चतुर्वर्णत्वे पूर्वोक्ताः
षोडशापि भङ्गा भवन्ति, तेषां च प्रत्येकं पञ्चसु चतुष्कसं-
योगेषु भावादशीतिभङ्गका भवन्ति, पञ्चवर्णत्वे तु द्वाविंशतो
भङ्गानां षोडशचतुर्विंशाष्टविंशाष्टविंशान्यत्रयवर्जाः शेषाः
षड्विंशतिभङ्गका भवन्तीत्यर्थः, ' दे इक्कतीसाइ ' ति पू-
र्वोक्तानां पञ्चचत्वारिंशदशीत्यशीतिषडुत्तरविंशतिसंख्यानां
भङ्गकानां मीलनाद् द्वे शते एकविंशदुत्तरे भवत इति । ' नव-
पणसियस्से ' त्यादि, इह पञ्चवर्णत्वे द्वाविंशतो भङ्गकाना-
मन्य एव न भवति, शेषे तु पूर्वोक्तानुसारं भावनीयमिति ।

वायरपरिणए णं भेंते ! अणंतपणसिए खंधे कतिवन्नं,
एवं जहा अट्टागसमसए० जाव सिय अट्टफामे पन्नत्ते, वन्न-
गंधरमा जहा दमपणसियस्स, जइ चउफामे सव्वे ककखडे
सव्वे गरुए सव्वे सीए सव्वे निद्धे १ सव्वे ककखडे सव्वे
गरुए सव्वे सीए सव्वे लुक्खे २ सव्वे ककखडे सव्वे ग-
रुए सव्वे उमिणे सव्वे निद्धे ३ सव्वे ककखडे सव्वे गरुए
सव्वे सीए सव्वे लुक्खे ४ सव्वे ककखडे सव्वे लहुए सव्वे
सीए सव्वे लुक्खे ५ सव्वे ककखडे सव्वे लहुए सव्वे
सीए सव्वे लुक्खे ६ सव्वे ककखडे सव्वे लहुए सव्वे उ-
मिणे सव्वे निद्धे ७ सव्वे ककखडे सव्वे लहुए सव्वे

द्वि भंगा कायव्वा ० जाव मवे लुक्खे देसा कक्खडा देसा मउया देसा गुरुया देसा लहुया देसा सीया देसा उसिणा, एवं सत्तफासे पंचवारसुत्तरा भंगसया भवंति । जइ अट्टफासे देसे कक्खडे देसे मउए देसे गुरुए देसे लहुए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ देसे कक्खडे देसे मउए देसे गुरुए देसे लहुए देसे सीए देसा उसिणा देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ देसे कक्खडे देसे मउए देसे गुरुए देसे लहुए देसा सीया देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ देसे कक्खडे देसे मउए देसे गुरुए देसे लहुए देसा सीया देसा उसिणा देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ एए चत्तारि चउका सोलस भंगा, देसे कक्खडे देसे मउए देसे गुरुए देसा लहुया देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे । एवं एते गुरुएणं एगत्तणं (लहुएणं) पुहत्तणं सोलस भंगा कायव्वा । देसे कक्खडे देसे मउए देसा गुरुया देसे लहुए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ एए वि सोलस भंगा कायव्वा । देसे कक्खडे देसे मउए देसा गुरुया देसा लहुया देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे एते वि सोलस भंगा कायव्वा । सवेऽवि ते चउमट्ठि भंगा कक्खडमउएहिं एगत्तएहिं, ताहे कक्खडेणं एगत्तएणं मउएणं पुहत्तेणं एते चैव चउसट्ठि भंगा कायव्वा । ताहे कक्खडेणं पुहत्तएणं मउएणं एगत्तएणं चउमट्ठि भंगा कायव्वा, ताहे एतेहिं चैव देहिं वि पुहत्तेहिं चउमट्ठि भंगा कायव्वा ० जाव देसा कक्खडा देसा मउया देसा गुरुया देसा लहुया देसा सीया देसा उसिणा देसा निद्धा देसा लुक्खा एमो अपच्छिमो भंगो, सवेते अट्टफासे दो छप्पन्ना भंगसया भवंति । एवं एते वादरपरिणए अणंत-पण्णिए खंध सवेसु संजोएसु वारस छन्नउया भंगसया भवंति । (सू०-६६६)

‘वायरपरिणए ण’ मित्यादि, सर्व एव कर्कशो गुरुः शीतः स्निग्धश्च एकदेवाविरुज्जानां स्पर्शानां सम्भवादित्येका भङ्गाः, चतुर्थपदव्यत्यये द्वितीयः, एवमेते एकादिपदव्यभिचारिणो षोडश भङ्गाः । ‘पंचफासे’ इत्यादि, कर्कश-गुरुशीतैः स्निग्धरुज्जयोरैकत्वात्तत्त्वकृता चतुर्भङ्गी लब्धा, एते च कर्कशगुरुशीतैर्लभ्यन्ते इत्येवमष्टौ, एते चाष्टौ कर्कशगुरुभ्याम्, एवमन्ये च कर्कशलघुभ्याम्, एवमेते षोडश कर्कशपदेन लब्धा एतानेव च मृदुपदे लभन्ते इत्येवं द्वाविंशत् । इयं च द्वाविंशत् स्निग्धरुज्जयोरैकत्वादिना लब्धा, अन्या च द्वाविंशत् शीतोष्णयोरन्या च गुरुलघ्वोरन्या च कर्कशमृद्वोरित्येवं सवे एवैते मीलिता अष्टाविंशत्युत्तरं भङ्गकशन्तं भवतीति । ‘छफासे’ इत्यादि, तत्र सर्वकर्कशो १ गुरुश्च २ देशश्च शीतः ३ उष्णः ४ स्निग्धो ५ रुज्जश्च ६ ति । इह च देशशीतादीनां चतुर्णां पदानामेकत्वादिना षोडश भ-

ङ्गाः, एते च सर्वकर्कशगुरुभ्यां लब्धाः, एते एव कर्कशलघुभ्यां लभ्यन्ते तदेवं द्वाविंशत् । इयं च सर्वकर्कशपदेन लब्धा इयमेव च सर्वमृदुना लभ्यन्ते इति चतुःषष्टिभङ्गाः । इयं च चतुःषष्टिः सर्वकर्कशगुरुलक्षणैर्लभ्यते द्विकसंयोगेन सविपर्ययेण लब्धा, तदेवमन्योऽप्येवंविधो द्विकसंयोगस्तान् लभन्ते, कर्कशगुरुशीतस्निग्धरुज्जयोरन्यां च चतुर्णां पदानां पद द्विकसंयोगास्तदेवं चतुःषष्टिः पदभिर्द्विकसंयोगैर्गुणितास्त्रीणि शतानि चतुर्गुणीत्याधिकानि भवन्तीति । अत एवाह-‘सवे वने छफासे’ इत्यादि । ‘जइ सत्तफासे’ इत्यादि, इहायं कर्कश-शाख्यं पदं स्कन्धव्यापकत्वाद्धिपन्नगृहितं शेषाणि तु गुर्वदी-नि पदं स्कन्धदेशाश्रितत्वात् सविपक्षाणीत्येवं सत स्पर्शाः । एषां च गुर्वादीनां पक्षां पदानामेकत्वात्तत्त्वाभ्यां चतुःषष्टिभङ्गका भवन्ति, ते च सर्वशब्दविशेषितनादिन्यस्तन्तं कर्कशपदेन लब्धाः । एवं मृदुपदेनापीत्येवमष्टाविंशत्यधिकं शतम्, एवं गुरुलघुभ्यां शेषः पदभिः सह १२८, शीतोष्णाभ्यामप्येवमेव १२८, एवं स्निग्धरुज्जाभ्यामपि १२८, तदेवमष्टाविंशत्युत्तरशतस्य चतुर्भिर्गुणैः पञ्च शतानि द्वाद-शोत्तराणि भवन्तीति । अत एवाह-‘एवं सत्तफासे पंच वार-सुत्तरा भंगसया भवंती’ति । ‘अट्टफासे’ इत्यादि, चतुर्णां कर्कशादिपदानां सविपर्ययाणामाश्रयणादष्टौ स्पर्शाः । एते च वादरस्कन्धस्य द्विधा विकल्पितस्यैकत्र देशे चत्वारो विरु-द्धास्तु द्वितीयं इति, एषु चैकत्वात्तत्त्वाभ्यां भङ्गका भवन्ति । तत्र च रूतपदेनैकवचनान्तेन बहुवचनान्तेन द्वौ, एतौ च स्निग्धैकवचनेन लब्धावेतावेव स्निग्धबहुवचनेन लभन्ते, एते चत्वारः, एते च सूत्रपुस्तके चतुष्फकेन सूचिताः । तथैत-त्वेवाष्टसु पदेषूपपदेन बहुवचनान्तेनाकचतुर्भङ्गीरुज्ज-नान्ये चत्वारः ४, एवं शीतपदेन बहुवचनान्तेनैव ४, तथा शीतोष्णपदाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यामेत एव ४ एवं चैत १६, तथा लघुपदेन बहुवचनान्तेनैव एव ४, तथा लघुशीतपदाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यामेत एव ४, एवं लघूष्णपदाभ्याम् ४, एवं लघुशीतोष्णपदेरिति ४, एवमेतेऽपि षोडश १६, एतदेव दशयति-‘एवं गुरुएणं एगत्तएणं’ मित्यादि, तथा-कर्क-शादिनैकवचनान्तेन गुरुपदेन च बहुवचनान्तेनैव एव, तथा गुरुष्णाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यामेत एव ४, एवं गुरुशीता-भ्याम् ४, एवं गुरुशीतोष्णैः ४, एवं चैत षोडश, तथा गुरु-लघुभ्यां बहुवचनान्ताभ्यामेत एव ४, एवं गुरुलघूष्णैः ४, एवं गुरुलघुशीतैः ४, एवं गुरुलघुशीतोष्णैः ४, एतेऽपि षोडश, सर्वेऽप्यादित एते चतुःषष्टिः ‘कक्खडमउएहिं एगत्तेहिं’ ति कर्कशमृदुपदाभ्यामेकवचनवद्भ्यां चतुःषष्टिर्गते भङ्गा लब्धा इत्यर्थः, ‘ताहे’ ति तदनन्तरम् ‘कक्खडेणं एगत्त-एणं’ ति कर्कशपदेनैकत्वगेन एकवचनान्तेनैत्यर्थः ‘मउएणं पुहत्तएणं’ ति मृदुपदेन पृथक्त्वगेनानेकवचनान्तेनैत्यर्थः ‘एते चैव’ ति एते एव पूर्वोक्तक्रमाच्चतुःषष्टिभङ्गकाः क-र्त्तव्या इति, ‘ताहे कक्खडेणं’ मित्यादि, ‘ताहे’ ति ततः कर्कशपदेन बहुवचनान्तेन मृदुपदेन चैकवचनान्तेन चतुः-षष्टिभङ्गकाः पूर्वोक्तक्रमेणैव कर्त्तव्याः, ततश्चैतानेव कर्कशमृ-दुपदाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यां पूर्ववच्चतुःषष्टिभङ्गाः कर्त्तव्याः एताश्चादितश्चतस्रश्चतुःषष्टयो मीलिता इ- शन्ते पदपञ्चाश-दधिकं स्थातामिति, एतेदेवाह-‘सवे ते अट्टफासे, दो छ-प्पन्ना भंगसया भवंति’ति ।

एतेषां च सुखतरप्रतिपत्तये यन्त्रकमिदम्—

देस क.कम्	देस म.	देस ग.	देस ल.	देस सी	देस उ.	देस नि.	देस रु.
१	१	१	१	१	१	१	१
३	३	३	३	३	३	३	३
२५८	१२८	६४	३२	१६	८	४	२

'वारसल्लघुया भंगमया भवन्ति' इति वादस्कन्धे चतु-
गदिकाः स्पर्शा भवन्ति । तत्र च चतुः स्पर्शादिषु क्रमेण
षोडशानामष्टाविंशत्युत्तरशतस्य चतुर्शीत्यधिकशतत्रयस्य
द्वादशोत्तरशतपञ्चकस्य पदपञ्चाशदधिकशतद्वयस्य च भा-
वाद्यथाङ्गं मानं भवतीति । भ० २० श० ५ उ० ।
वर्णयते अलंकियते शरीरमनेननि वर्णः । पं० सं० ३ द्वार ।
शरीरच्छवौ, जं० ३ वल० । प्रज्ञा० । गौरवाद्गौ, उत्त० २०
अ० । वर्णने वर्णः । श्लाघने, प्रश्न० २ सम्ब० द्वार । प्रव० ।
अर्द्धदिव्यापिनि साधुवाद्, भ० १५ श० । यशसि, स्था० ३
टा० ३ उ० । नि० चू० । सर्वदिव्यापिनि साधुवाद्, स्था० १०
टा० ३ उ० । नि० चू० । युक्तानल्लघु, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।
ब्राह्मणत्वादौ, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । (ब्राह्मणत्वादिजा-
तिप्रकाराः 'वंभ' शब्दे पञ्चमभागे १२५८ पृष्ठे उक्ताः ।)
श्रमणादिषु, श्रमणः श्रमणी आचकः आचिका चेति,
वन्दने, ध० ३ अधि० । संयमे, मोक्षे च । आचा० १ श्रु० ८
अ० ८ उ० । ('विमाण' शब्दे विमानवर्णानि वक्ष्यन्ते ।)
वाम्र(ग)-वर्णक-न० । वर्णरूप, वृ० १ उ० २ प्रक० ।
पिलपने, औ० । आ० म० । चन्दने वर्णनके, विपा० १ श्रु० १
अ० । ज्ञा० । कम्पिलकादौ, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १
उ० । वस्रत्रो जा सुगंधो चंदणादि । नि० चू० १ उ० । हिङ्गुल-
कन्तलादौ, वस्रो पुण हिङ्गुलादी तेजमादी । तन० चू० १४ उ० ।
वाम्र(र)-वर्णान्तर-न० । अपान्तरालेषु नवसु वर्णेषु, आचा०
१ श्रु० १ अ० १ उ० । ('वंभ' शब्दे पञ्चमभागे १२५७ पृष्ठे
दर्शितम् ।)

वाम्रकर-वर्णकर-न० । एकदिव्यापिनि साधुवादकरे, तं० । व-
पुष गौरवादिचर्णकरे, तं० ।

वाम्रकरण-वर्णकरण-न० । विशेषेषु भोजनादिषु विशिष्टव-
र्णापादने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

वाम्रकाल-वर्णकाल-पुं० । वर्णश्चासौ कालश्च वर्णकालः ।
कालभेदे, विशेष० ।

अथ निर्युक्तिकृद् वर्णकालमाह—

पचरहं वाम्रणं, जो खलु वनेण कालत्रो वमो ।

मो हाइ वाम्रकालो, वमिजइ जो व जं कालं॥२०७३॥

शुक्लादीनां पञ्चानां वर्णानां मध्ये यो वर्णेन—छायया कृष्ण
एव वर्णः स भवति वर्णकालः । अथवा—यः कोऽपि
जीवादपदार्थो यत्कालं—यस्मिन् काले वर्णयते—प्ररूप्यते स
वर्णनं—वर्णस्तत्प्रधानकालो वर्णकालः । यदिवा—शुक्लादि-
वर्ण एव वर्णयते यत्र काले स शुक्लादिवर्णप्ररूपणस्य कालो
वर्णकाल इत्यादि स्वधियाऽभ्यूह्य वाच्यमिति ॥ २०७३ ॥

अथ भाष्यम्—

पञ्चायकालभेदो, वर्णो कालो ति वाम्रकालोऽयं ।

ननु एम नामउ च्चिय, कालो नानियमतो तस्मा॥२०७४॥

योऽयं कालः कृष्णो वर्णः स वर्णश्चासौ कालश्च वर्णकाल
इति भग्यते । स च कथंभूतः ? । पर्यायकालभेदः । इदमुक्तं
भवति—यथा द्रव्यस्य कलने कालो द्रव्यकालः प्रागुक्तः, तथा
पर्यायाणां कलने कालः पर्यायकाल इत्यपि द्रव्यम् । ततश्च
कृष्णवर्णस्य द्रव्यपर्यायत्वादयं वर्णकालः पर्यायकालभेद
एव मन्तव्यः । ननु यदि पर्यायकालोऽपि कश्चिदस्ति, तर्हि
'द्वे अद् अद्वाउय' इत्यादौ किमयं नोपन्यस्तः ? । स-
त्यम्, किन्तु—द्रव्यात् पर्यायाणां कथञ्चिदभिन्नत्वाद् द्रव्य-
कालभेदेन द्वारेणैवोक्तत्वाद् न पृथगत्रायमुक्तः । अथवा—त-
द्भेदभूतस्याऽस्य वर्णकालस्याभिधानात् सोऽप्यभिहित एव
द्रव्यः । अत्राह—नन्वेव कृष्णो वर्णो नामत एव कालो
भग्यते, ततश्च नामकाल एवायं किमितीहोपन्यस्तः ? इति
भावः । अत्रोत्तरमाह—नानियमतस्तस्येति, तस्य कालना-
म्नः संकेतवशाद् गौराऽपि विधीयमानत्वादनियतत्वम्, अतो
ऽन्यस्माद् व्यवच्छिद्य वर्ण एव यः कालः स इह वर्णकालो-
ऽभिधीयते, नान्यत् । इत्येतावता नामकालादस्य भेदाविशे-
वाम्रगपेमिया-वर्णकपेपिका-स्त्री० । चन्दनपेपिकायाम्, भ०
१६ श० ३ उ० ।

वाम्रगुणपमाणा-वर्णगुणप्रमाणा-न० । स्वनामख्याते प्रमाण-
भेदे, अनु० । (अत्र सूत्रम्—'पमाण' शब्दे, पञ्चमभागे ४७२
पृष्ठे गतम् ।)

वाम्रचउक-वर्मचउक-न० । वर्णेनोपलक्षिते चतुष्के वर्णच-
तुष्कम् । वर्णगन्धरसस्पर्शचतुष्टये, कर्म० ५ कर्म० ।

वाम्रण-वर्णन-न० । सङ्गतगुणात्कीर्तने, ज्ञा० २६ ज्ञा० ।

वाम्रणा-वर्णना-स्त्री० । प्ररूपणायाम्, विशेष० ।

वाम्रणाम-वर्णनामन्-न० । वर्णयते अलंकियते शरीरमनेननि
वर्णः । स च पञ्चप्रकारः—श्वेतपीतरक्तनीलकृष्णभेदान् । त-
न्निबन्धने नाम । नामकर्मभेदे, तच्च पञ्चधा—तत्र यदुदयवशा-
जन्तुशरीरे श्वेतवर्णप्रादुर्भावो यथा वलाकादीनाम् तन् श्वेत-
वर्णनाम, एवं शेषाण्यपि वर्णनामानि भावनीयानि पं० सं०
३ द्वार । सं० । कर्म० । श्रा० । वर्णरूपेऽर्थे, अनु० ।
(अत्र सूत्रम्—'गुणणाम' शब्दे तृतीयभागे ६२८ पृष्ठे गतम् ।)

वाम्रणिवृत्ति-वर्णनिवृत्ति-स्त्री० । वर्णसंमिद्धौ, भ० १६ श०
८ उ० । (वर्णनिवृत्तिसूत्रम् 'णिवृत्ति' शब्दे चतुर्थभागे
२१२० पृष्ठे गतम् ।)

वाम्रपञ्चव-वर्णपर्यव-पुं० । तत्तदन्यसमुत्पद्यमानवर्णविशेषे,
जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वाम्रपणव-वर्णपञ्चक-न० । वर्णेनोपलक्षिते पञ्चावयवे समुदा-
य, क० प्र० ५ प्रक० ।

वर्मपरिणय-वर्णपरिणत-त्रि० । वर्णतः परिणतो वर्णपरिण-
तः । वर्णभाजि, प्रज्ञा० १ पद ।

वाम्रपरिणाम-वर्णपरिणाम-पुं० । पञ्चानां श्वेतादीनां वर्णानां

परिणतिः । द्रव्यादिन्यागपरिणता, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । स्था० ।

वर्णकरिमज्जुत-वर्णस्पर्शयुक्त-त्रि० । प्रधानवर्णस्पर्शे, भ० ६ श० ३३ उ०

वर्णमंत-वर्णवत्-त्रि० । प्रशंसायामतिशयेन वा मनुष्य । प्रश-
स्तवर्णे, अतिशयितवर्णे च । स्था० ४ डा० ४ उ० । सूत्र० ।
आचा० ।

वर्णय-देशी-श्रीगण्डे, दे० ना० ७ वर्ग ३७ गाथा ।

वर्णवाङ् (ण्)-वर्णवादिन्-त्रि० । श्लाघावादिनि, व्य०
१ उ० ।

वर्णवाय-वर्णवाद-पुं० । श्लाघायाम्, पञ्चा० ६ विव० । गुण-
ग्रहणं, ध० ३ अधि० । प्रव० । (अधर्मस्य वर्णवादे न कर्त्तव्य
इति 'अहम्' शब्दे प्रथमभागे ८६२ पृष्ठे उक्तम् ।)

पंचहिं ठाण्हिं जीवा सुलभयेधियत्ताए कम्मं पगंति,
तं जहा-अरहंताणं वन्नें वदमाणे० जाव विवक्कतवग्गं-
चैराणं देवाणं वन्नें वदमाणे । (सू०-४२६)

अर्हतां वर्णवादे यथा—“ जियगगदासमोहा, सच्चन्नु
नियमनाहकयपूया । अच्चंतसच्चययणा, सिवगइगमणा जयंति
जिणा ॥ १ ॥ ” इति अर्हप्रणीतधर्मवर्णो यथा—“ वंधु-
पयासणसूरा, अइसययणोण सायरा जयइ । सच्चजयजीव-
बंधुर—बंधु दुविहोऽपि जिणधम्मो ॥ १ ॥ ” आचार्यवर्ण-
वादे यथा—“ तेमि नमो तेमि नमो, भावेण पु-
णो वि तेमि चैव नमो । अणुवकयपगंहेयरया, जे नारे
देति भव्वाणे ॥ १ ॥ ” चतुर्वर्णधर्मणसंघवर्णो यथा—
“ एयम्मि पूइयम्मि य, नत्थि तये जे न पूइयं होइ । भुवणे वि
पूअणिज्जो, न गुणी संघाउ जे अचो ॥ १ ॥ ” देववर्ण-
वादे यथा—“ देवाण अहो मीले, विसयावसमोहिया वि
जिणभवणे । अच्चइरसाहिं पि समं, हासाई जेण न क-
रिंति ॥ १ ॥ ” स्था० ४ डा० २ उ० ।

वर्णवीमङ्-वर्णविंशति-स्त्री० । वर्णेनोपलक्षिता विंशतिरिति ।
वर्णाः ४ गन्धो २ रसाः ४ स्पर्शाः ८ इत्येवं विंशती, कर्म० ५
कर्म० । (वर्णादीनां भेदाः स्वस्वस्थाने)

वर्णमंजलणा-वर्णमंज्वलना-स्त्री० । तीर्थकगादीनां सद्भूत-
गुणोत्कर्षितनायाम्, दश० ६ अ० १ उ० ।

साम्प्रतं वर्णमंज्वलनतां पिपृच्छपुग्दिमाह—

मे किं तं वर्णमंजलणता?, वर्णमंजलणता चउत्तिहा प-
प्पता, तं जहा-आह-भव्वाणं वर्णवायी भवति, अवप्पवा-
तिं पडिहणित्ता भवति, वर्णवातिं अणुवंहिता भवति, आ-
यवुड्ढमेयी याऽपि भवति । मेनें वर्णमंजलणता ।

‘से किं तं’मि त्यादि, प्रश्नसूत्रं व्यक्रम आचार्य आह-वर्णमं-
ज्वलनता चतुर्विधा प्रज्ञता, तद्यथा—यथा भव्यानां वर्णवादा
भवति १, अवर्णवादिने प्रतिहन्ता भवति २ वर्णवादिनम
अनुवृहयिता भवति ३ आत्मवृद्धसेवी चापि भवति ४, तत्र य-
था भव्यानामग्रे आचार्यस्य गुणजात्यादयस्तेषां वर्णवादी प्र-
शंसाकथको भवति १, अवर्णवादी आचार्यादीनामयशोवादी

यो भवति तं प्रतिहन्ता भवति युक्त्यादिभिस्तं निपधयिता
इत्यर्थः २, वर्णवादिने प्रति आचार्यादीनां गुणग्राहकं प्रति वृ-
हयिता प्रशंसाकर्तृर्हपवृद्धिकरो भवति यथा—“जे जाणइ ज-
स्स गुणं, सो लेण तस्स आयरं कुणइ ।” तथा—गुणिनि
गुणज्ञो रमंत, नागुणशीलस्य गुणिनि परितापः । अतिरति
वनात् कमलं, न दंदुरस्त्वेकवांसोऽपि ॥ १ ॥ तथा—“ गुणि-
नि गुणज्ञो रमंत, इतरः—“कस्तु वराकः । सर्गसज्जपरि-
मलरमिको, मधुपयुवा ननु वकः काकः ॥ १ ॥ ” इत्यादिभिः,
आत्मनः स्वयं वृद्धा आचार्यादयस्तेषां सेवी इङ्गितोकारः त-
थाविधं ज्ञात्वा कारकः । ‘सत्तामि’ त्यादि व्यक्रम । दशा० ४ अ०
वर्णादमि (ण्)-वर्णादिशिन्-पुं० । वर्णयेत प्रशस्येत येन स
वर्णः । साधुकारादेशिनि वर्णाभिलाषिणि, आचा० १ श्रु० ४
अ० ३ उ० ।

वर्णावास-वर्णावास-पुं० । वर्णः—श्लाघा यथावस्थितस्वरू-
पकीर्त्तने तस्यावासो—निवासो ग्रन्थपद्धतिरूपो वर्णावासः ।
वर्णकनिवेशे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० । रा० ।
प्रति० । भ० ।

वर्णकव्यास-पुं० । वर्णकविस्तरे, भ० १४ श० ६ उ० ।

वर्णिय-वर्णित-त्रि० । प्ररूपिते, उक्त० ४ अ० । उपदिष्टे, आ-
व० १ अ० । कथिते, दश० १० अ० । व्याख्याते, विशेष० । नि०
चू० । सूत्र० । अनु० । स्था० । आचा० ।

वर्णोत्तर-वर्णयित्वा-स्त्री० । व्याख्यायैत्यर्थे, व्य० ३ उ० ।

वर्णयितुम्-अव्य० । प्रतिपादयितुमित्यर्थे, आ० म०
१ अ० ।

वर्णिह-वृष्णिह-पुं० । “ सूक्ष्म-अ-ण-स्न-ह-ह-ह-णां गहः ”
॥ ८ । २ । ७५ ॥ इति संयुक्तस्य ण्यभागस्य णकाराप्रान्तो
हकारः । प्रा० । अन्धकवृष्णिनराधिप, पा० ।

वर्णिह-पुं० । अभ्यन्तरदक्षिणायाः कृष्णराजवैराग्यचनविमानवा-
सिनि, लोकान्तिकेदेवे, स्था० ८ डा० ३ उ० । अमौ, ना० ।
आ० म० । प्रव० । “ धूमद्वयो हुअवहो विहावसू पावओ
सिही वग्ही ” पाइ० ना० ६ गाथा ।

वर्णिहदमा-वृष्णिदशा-स्त्री० । “ नाम्युत्तरपदस्य वे ” ति
लक्षणवशादादिपदस्यान्धकशब्दरूपस्य लोपः । ततोऽयं
परिपूर्णः शब्दः अन्धकवृष्णिदशा इति, अयं चान्वर्थः—
अन्धकवृष्णिनराधिपकुले ये जातास्तेऽपि अन्धकवृष्णयः
तेषां दशाः अवस्थाश्रितगतिमिज्जिगमनलक्षणा यासु
ग्रन्थपद्धतिषु वर्ण्यन्ते ता अन्धकवृष्णिदशाः, अथवा-अन्धक-
वृष्णिवक्त्रव्यताप्रतिपादिका दशाः—अध्ययनानि अन्धकवृ-
ष्णिदशाः, आह च चूर्णिगृत्—“ अंधकवर्णिहणा
जे कुले अन्धमहलोवाओ वर्णिहणा भणिगा, तेमि
चरियं गती मिज्जणा य जन्थ भणिगा ता वर्णिहदमा-
ओ, दस ति अवस्था अज्जयणा वा ” इति । ने० । अन्ध-
कवृष्णिनराधिपवक्त्रव्यताप्रतिपादके ग्रन्थविशेषे, पा० । नि-
यावलिकाश्रुतस्कन्धान्तर्गते स्वनामक्यान्ते पञ्चमवर्गे, नि०
वर्णिहपुंगव-वृष्णिपुङ्गव-पुं० । यदुप्रधानं, शा० १ श्रु० ११

अ० । " भवणाश्रोणिगम्यो वसिष्ठपुंगवो " वृष्णिपुंगवो ने-
मिकुमारः । उक्त० २२ अ० ।

वतन-वदन-न । " तदोस्तः " ॥ ८ । ३०७ ॥ इति
पेशाच्यां दस्य तः । मुखे, प्रा० ४ पाद ।

वति-वाच्-स्त्री० । द्रव्यश्रुतं, भ० १६ श० ३ उ० ।

वतिमिस्म-व्यतिमिश्र-त्रि० । सम्मिलितं, " वतिमिस्सं
हु रथा " आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० ।

वतु-देशी-निबद्धं, दे० ना० ७ वर्ग ३२ गाथा ।

वत्त-वपक्क-त्रि० । प्रकटं, द्वा० ११ द्वा० । प्रति० । स्फुटं, विशेष० ।
आ० म० । स्पष्टं, जी० १ प्रति० । सूत्र० । अभि-
व्यक्तार्थं, प्रतिपादितार्थं, पा० १ विव० । अक्षरस्वरस्फुटक-
गणत्वान् । (स्था० ७ टा० ३ उ० ।) स्फुटार्थं सूत्रार्थं, अनु० ।
पञ्चमहाभूतं प्रति सन्निहितानि श्रीवीरजिनन्द्रसर्माप प्रव-
र्जिते स्थनामख्यातं चतुर्थे गणधरे, विशेष० ।

अथ चतुर्थस्य व्यक्कगणधरस्य वक्कव्यतामभिधित्सुराह-
ते पव्वइए सोउं, वियत्तु आगच्छई जिणसगासं ।

वच्चाभि ण वंदामि, वंदित्ता पज्जुवासामि ॥ १६८७ ॥

एवं विचिन्त्य व्यक्कनामा द्विजोपाध्यायः समागतो भगवतः
समापम, ततो भगवता किं कृतम् ? इत्याह—

आभट्ठा य जिणेणं, जाइ-जरा-मरणविप्पमुक्केणं ।

नामेण य गोत्तेण य, सव्वएणू सव्वदरिप्पिणं ॥ १६८८ ॥
व्याख्या पूर्ववदिति ॥ १६८८ ॥

अथ भाष्यम्—

भूएमु तुज्झ संका, सुविणय-माओवमाई होज्ज चि ।

न विपरिज्जंताई, भयंति जं सव्वहा जुत्ति ॥ १६८९ ॥

भूयाइमंसयाओ, जीवाइमु का कह चि ते बुद्धी ।

तं सव्वमुष्ममंकी, मन्नमि मायोवमं लोयं ॥ १६९१ ॥

आयुष्मन् ! व्यक्क ! भूतेषु भवतः संदेहः, यतः स्वप्नोपमानि
मायोपमानि चैतानि भवयुरिति त्वं मन्यसे । यथा हि स्वप्ने
किल कोश्वद् निः स्वोऽपि निजगृहाङ्गणे गजघटा—तुरगनि-
वह-माणकनकराश्यादिकमभूतमपि पश्यति, मायायां चन्द्र-
जालविलसितरूपायामविद्यमानमपि कनक-मणि-मौक्तिक-
रजत-भाजनाऽऽराम-पुष्प-फलादिकं दृश्यते, तथैतान्यपि
भूतान्येवं विधान्येवेति मन्यसे, यद्-यस्माद् विचार्यमाणा-
न्यतानि सव्वथैव न काञ्चिद् युक्तिं भजन्ते—सहन्ते । भूतेषु
च संशये जीव-पुण्य-पापादिषु किल का वार्ता, भूतविका-
राधिष्ठानत्वात् तेषाम् ? इति तव बुद्धिः । तस्मात् सर्वस्यापि
भूत-जीवादिवस्तुनस्त्वदभिप्रायेणाभावान् सर्वशून्यताशङ्की
त्वं निग्वशेषमपि लोकं मायोपमं स्वप्नेन्द्रजालतुल्यं मन्यस
इति ॥ १६८९ ॥ १६९१ ॥ विशेष० । (युक्तिश्चात्र व्यक्कचेतना-
ना भाव शब्दे पञ्चमभागे ४६१ पृष्ठे व्यक्कीकृता ।)

तदेवं युक्तिभिः शून्यतामपाकृत्य भगवान्

व्यक्कं शिष्यग्राह—

पच्चखेसु न जुत्ता, तुह भूमि-जला-ऽनलेसु संदेहो ।

अनिलाऽऽगामेसु भवे, सोऽपि न जुत्ताऽणुमाणाओ ॥ १७४८ ॥

तस्माद् भूमि-जल-वह्निषु प्रत्यक्षेषु तव नोभ्य ! संशयो न
युक्तः, यथा स्वस्वरूपे । तथा, अनिलाऽपि प्रत्यक्ष एव, गुण-
प्रत्यक्षत्वात्, घटवत्, न तस्तत्रापि न संशयो युक्तः । भव-
तु वा, अनिला-ऽऽकाशयोऽप्यप्रत्यक्षत्वेन संशयः, तथाऽप्यसौ
न युक्तः, अनुमानमिदं न्याय्यतया र्गितं ॥ १७४८ ॥

तत्रानलविषयं तावदनुमानमाह—

अत्थि अदिस्सापाइय, फरिमणोईणं गुणी गुणत्तणओ ।

रूवस्स घडो व्व गुणी, जो तेमि सोऽनिलां नाम ॥ १७४९ ॥

य एतददृश्येन केनाप्यापादिता-जनिताः स्पर्शादयस्ते वि-
द्यमानगुणिनः, गुणत्वात्, आदिशब्दाच्छब्दस्वास्थ्य-कम्पा
गृह्यन्ते, एतदपि हि वायुप्रभवाद् वायुगुणा एव । इह यं
गुणास्ते विद्यमानगुणिनो दृष्टाः, यथा घटरूपादयः, यश्चैषां
स्पर्शशब्दस्वास्थ्यकम्पानां गुणो स वायुः, तस्मादस्य सा-
विति ॥ १७४९ ॥

आकाशमाधकमनुमानमाह—

अत्थि वसुहाइमाणं, तोयस्स घडो व्व मुत्तिमत्ताओ ।

जं भूयाणं माणं, तं वोमं वत्त ! सुव्वत्तं ॥ १७५० ॥

अस्ति वसुधा—जला—ऽनल-वायूनां भाजनेमाधारः, मू-
र्तिमत्त्वान्, तोयस्य घटवत्, यच्च तेषां भाजने तदायुष्मन् !
व्यक्क ! सुव्वक्कं व्योमेति । यदि च—साध्यैकदशतां दृष्टान्तस्य
कश्चित् प्ररयति, तदन्त्ये प्रयोगः—विद्यमानभाजना पृथिवी-
मूर्तत्वात्, तोयवत् । तथा—आपः, तेजोवत् । तेजश्च,
वायुवत्, वायुश्च, पृथिवीवदिति ॥ १७५० ॥ विशेष० ।

वृत्त-त्रि० । अनिक्रान्ते, दश० १ अ० । प्रव० ।

व्याप्त-त्रि० । पूर्णे, आ० म० १ अ० ।

वत्तक्खा-व्यक्त्यख्या-स्त्री० । एकस्याहंतः प्रतिप्रायाम्,
ध० २ अधि० ।

वत्तण-वर्त्तन-न० । पालने, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । अन्यत्र पाल-
ने, आचा० २ श्रु० ३ चू० ।

वत्तणय-वर्त्तनक-न० । बालानामधीयानानां वार्ताकरणे,
विशे० ।

वत्तणा-वर्त्तना-स्त्री० । नवपुगणादिना रूपेणाभवने, विशेष० ।

पं० चू० । प्राग्गृहीतस्यैव सूत्रादेरस्थिरस्य गुणं, आ० म० १
अ० । आ० चू० ।

वत्तणी-वर्त्तनी-स्त्री० । मार्गे, विशेष० ।

वत्तणुवत्त-वृत्तानुवृत्त-न० । वृत्तिमनिक्रान्तमनुवर्त्तमानेन
ज्ञायत इति वृत्तानुवृत्तम् । वर्त्तमानं हेतुके भूतानुमाने,
दश० १ अ० ।

वत्तद्ध-देशी—सुन्दरे बहुशिक्षिते च, दे० ना० ७ वर्ग ८५ गाथा

वत्तव्व-वक्कव्य-त्रि० । कथयितव्यं, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।
विशे० । प्रज्ञा० । प्रश्न० ।

वत्तव्वया-वक्कव्यता-स्त्री० । अध्ययनादिषु प्रत्यवयवं यथा
सम्भवं प्रतिनियतार्थकथने ।

अनुवक्कव्यताद्वारं निरूपयितुमाह—

से किं तं वत्तव्वया ?, वत्तव्वया तिविहा पस्सा, तं जहा—

मममयवत्तव्या, परममयवत्तव्या, मममयपरममयवत्त-
व्या । मे किं तं मममयवत्तव्या ?, २ जत्थ णं मममए
आधविज्जइ पप्पविज्जइ परुविज्जइ दंमिज्जइ निदंसिज्जइ
उवदंमिज्जइ मेतं मममयवत्तव्या । से किं तं परममयव-
त्तव्या?, परममयवत्तव्या जत्थ णं परममए आधविज्जइ
०जाव उवदंमिज्जइ, मेतं परममयवत्तव्या । मे किं तं
मममयपरममयवत्तव्या ?, मममयपरममयवत्तव्या ज-
त्थ णं मममए परममए आधविज्जइ ०जाव उवदंसिज्जइ,
मेतं मममयपरममयवत्तव्या । (सू०-१५१ ×)

‘ मे किं तं वत्तव्या ’ इत्यादि, तत्राध्ययनादिषु प्रत्ययवयं
यथासम्भवं प्रतिनियताथकथने वक्तव्यता इयं च त्रिविधा-
स्वसमयादिभेदात्, तत्र यस्यां णमिति वाक्यालङ्कारे स्वस-
मयः-स्वसिद्धान्तः आख्यायते यथा पञ्च अस्ति कायाः, तद्य-
था—धर्मास्तिकाय इत्यादि, तथा प्रज्ञायते यथा गतिलक्ष-
णा धर्मास्तिकाय इत्यादि, तथा—प्रकृत्यते यथा स एवासं-
ख्यातप्रदेशात्मकादिस्वरूपः, तथा दर्शयते दृष्टान्तद्वारेण यथा
मन्यानां गन्धुपष्टम्भकं जलमित्यादि, तथा निर्दिश्यते उपन-
यद्वाङ्मयं यथा तथैवैषां जीवपुद्गलानां गन्धुपष्टम्भक इत्या-
दि, तदेवं दिग्मात्रप्रदेशेन व्याख्यातमिदम्, सूत्राविरोधतो-
ऽन्यथाऽपि व्याख्येयमिति । सेयं स्वसमयवक्तव्यता । परसम-
यवक्तव्यता तु यस्यां परसमय आख्यायते इत्यादि, यथा सू-
त्रकृताङ्गप्रथमाध्ययने—

“ सन्ति पञ्च महद्भूया, इहमेगसि आहिया ।

पुढवी आऊ तेऊ (य), वाऊ आगासपञ्चमा ॥ १ ॥

एए पञ्च महद्भूया, तेओ एगां ति आहिया ।

अह तेसि विणासेण, विणासो होइ देहिणो ॥२॥ ” इत्यादि,

अस्य च श्लोकद्वयस्य सूत्रकृदवृत्तिकारलिखित एवायं भावा-
र्थः। एकपां नास्तिकानां स्वकीयात्तेन आहिताभ्याख्यातानि इह-
लोके सन्ति-विद्यन्ते पञ्च समस्तलोके व्यापकत्वान्महाभूता-
नि तान्येवाह-पृथिवीत्यादि पञ्चभूतव्यतिरिक्तजीवनिपेधार्थ-
माह—‘एए पंच’ इत्यादि एतानि-अनन्तरोक्तानि पृथिव्यादानि
यानि पञ्च महाभूतानि ‘तेभ्य’ इति तेभ्यः-कायाकारपरिण-
तेभ्यः एकः-कश्चिन्किञ्चिद्गो भूताव्यतिरिक्तः आत्मा भवति,
नतु भूतव्यतिरिक्तः परलोकयार्थान्येवं ते ‘आहिय’ इति
आख्यातवन्तः । अथ तेषां भूतानां विनाशेन देहिनां—जी-
वस्य विनाशा भवति तदर्थान्तरिक्तत्वादेवेत्येवं लोकायत-
मतप्रतिपादनपरत्वात् परसमयवक्तव्यतेयमुच्यते—आ-
ख्यायते इत्यादि । पदानां तु विभागः पूर्वोक्तानुसारेण स्वबु-
द्ध्या कार्यः । सेयं परसमयवक्तव्यता । स्वसमयपरसमयवक्त-
व्यता पुनरत्र स्वसमयः परसमयश्च आख्यायते, यथा—

“ आगारमावसन्ता वा, आरण्णा वावि पव्वया ।

इमे दग्गिणमावघ्ना, सव्वदुक्खा विमुच्चइ ॥१॥ ” इत्यादि,
व्याख्या—आगारं—गृहं तत्राऽऽवसन्ता गृहस्था इ-
त्यर्थः, आरण्या वा-नापलादयः ‘पव्वइय’ इति प्रव्रजिताश्च-
शाक्यादयः इदम्-अस्मदीयं मतमापन्ना-आश्रिताः सर्वदुः-
खेभ्यो विमुच्यन्त इत्येवं यदा साख्यादयः प्रतिपादयन्त
तदेवं परसमयवक्तव्यता, यदा तु जैनास्तदा स्वस-

मयवक्तव्यता, ततश्चासौ स्वसमयपरसमयवक्तव्यताच्यते ।

अथ वक्तव्यतामेव नैयैर्विचार्यमाह—

इयाणि को णओ के वत्तव्यं इच्छइ ?, तत्थ णेगम-
संगहववहारा तिविहं वत्तव्यं इच्छंति, तं जहा—मममयव-
त्तव्यं परसमयवत्तव्यं ससमयपरसमयवत्तव्यं, उज्ज-
मुओ दुविहं वत्तव्यं इच्छइ, तं जहा—ससमयवत्तव्यं
परसमयवत्तव्यं, तत्थ णं जा सा ससमयवत्तव्या सा
ससमयं पविट्ठा, जा सा परसमयवत्तव्या सा परसमयं
पविट्ठा, तम्हा दुविहा वत्तव्या, नत्थि तिविहा वत्तव्या,
तिणि सद्दणया एगं ससमयवत्तव्यं इच्छंति, नत्थि परसमय
वत्तव्या, कम्हा ?, जम्हा परसमए अण्णु अहेऊ, असम्भावे
अकिरिए उम्मगे अणुवएमे मिच्छादंसणमिति कट्टु, तम्हा
सव्वा ससमयवत्तव्या, णत्थि परसमयवत्तव्या णत्थि
मसमयपरसमयवत्तव्या । सेतं वत्तव्या । (सू०-१५१)

‘ इयाणि को नओ ’ इत्यादि, अत्र नैगमव्यवहारौ त्रिवि-
धमपि वक्तव्यतामिच्छन्तः, नैगमस्यानैकगमत्वाद् व्यवहा-
र(पर)स्य तु लोकव्यवहारपरत्वात्तान्त्रिके च सर्वप्रकाराणां
रूढत्वादिति भावः । ऋजुस्त्वस्तु विशुद्धतत्त्वादानाद्यामेव
द्विविधां वक्तव्यतामिच्छन्ति, स्वपरसमयवक्तव्यतानभ्युपगमे
युक्तमाह ‘तत्थ णं जा सा’ इत्यादि, तृतीयवक्तव्यताभेदे
याऽसौ स्वसमयवक्तव्यता गीयते सा स्वसमयं प्रविष्टा, को
ऽर्थः ?, प्रथमे वक्तव्यताभेदे अन्तर्भूता इत्यर्थः । या तु परस-
मयवक्तव्यता सा परसमयं प्रविष्टा । इदमत्र हृदयम्-द्वितीय
वक्तव्यताभेदे अन्तर्भाविता इत्यर्थः, ततश्चाभयरूपव-
क्तव्यतायाः प्रस्तुतनयमतेऽसत्त्वात् द्विविधैव वक्तव्यता न
त्रिविधमिति भावः । संग्रहस्तु सामान्यवादिनैगमान्तर्ग-
तत्वेन विवक्षितत्वात् सूत्रगतित्वेच्चिन्त्याह न पृथ-
गुक्त इति । त्रयः शब्दनयाः—शब्दसमभिरूढैवभूताः
शुद्धतत्त्वादिकां स्वसमयवक्तव्यतामिच्छन्ति, नास्ति परस-
मयवक्तव्यता इति मन्यन्ते, कस्मादित्याह—यस्मात्परसमयो
नर्थः, इत्यादि । इत्थं चेह योजना कार्या—नास्ति परसमयव-
क्तव्यता, परसमयस्यानर्थत्वादित्यादि, अनर्थत्वं परसमयस्य
नास्त्येवात्मन्यनर्थप्रतिपादकत्वाद्, आत्मना नास्त्यस्य
चानर्थत्वमात्माभावे तत्प्रतिपदानुपपत्तेः । उक्तं च—“जा चि-
तेइ सरीरे, नत्थि अहे स एव होइ जीवो ति । न हु जीवमि
असेते, सेसयउण्णयाओ अण्णो ॥ १ ॥ ” इत्याद्यन्यदण्यभ्यु-
क्तम् । अहेतुत्वं च परसमयस्य हेत्वाभासत्वेन प्रवृत्तेः, यथा
नास्त्येवात्मा अत्यन्तानुपलब्धः । हेत्वाभासश्चायं ज्ञानादस्त-
द्गुणस्यापलब्धेः, उक्तं च—“ नारुणं गुणं, अणुभवओ
होइ जंतुणो सत्ता । जह रुवाइगुणं, उवलंभाओ घडाणं
॥ १ ॥ ” इत्यादि प्राग्वोक्तमिति । असद्भावत्वं चैकान्तक्षण-
भङ्गासद्भूतार्थाभिधायकत्वाद्, एकान्तक्षणभङ्गादश्चासद्भूत-
त्वं युक्ताविरोधात्तथाहि—“ धम्माधम्मवएसा, कयाकयं
एगंभाइगमणं च । सव्वा वि हु लोयडिइ, न घडइ एगंतवि-
णयमि ॥ १ ॥ ” इत्यादि, आक्रियत्वं चैकान्तशून्यताप्रतिपा-
दनात्, सर्वशून्यतायां च क्रियाघनोऽभावेन क्रियाया अस्म-
भवाद्, उक्तं च—“ सव्वं सुघंति जयं, पडिबन्नं जहि तेऽवि

वत्तव्या । सुत्राभिधानाङ्गिरिया, कचुरभावेण कइ घडई ॥१॥
 इत्यादि, उन्मागन्त्वं परस्परविरोधस्यागवाद्याकुलत्वात्,
 तथाहि— " न हि स्यात्सर्वभूतानि, स्थावरगणि चराणि च ।
 आन्मयत्सर्वभूतानि, यः पश्यति स धार्मिकः ॥ १ ॥ " इ-
 त्यादिभिधाय पुनरपि— " पद सहस्राणि युज्यन्ते, पशूनां म-
 ध्यमेऽहनि । अश्वमंधस्य वचना—न्यूनानि पशुभिस्त्रिभिः
 ॥२॥ " इत्यादि, प्रतिपादयन्तीति अनुपदिशन्त्वं चैकान्तक्षण-
 भङ्गादिवादिनामहितेऽपि प्रवर्तकत्वात्तदुक्तम्— " सर्वे क्ष-
 णिकामन्यन्तद्, ज्ञान्वा को न प्रवर्तते । विषयादौ विपाका-
 म, न भावीति विनिश्चयाद् ॥ १ ॥ " इत्यादि, यतश्चैवं ततो
 मिथ्यादर्शनम्, इति ततश्च मिथ्यादर्शनमिति कृत्वा नास्ति
 परममयवक्रव्यवर्तति वर्तते, एवं सांख्यादिसमयानामप्यनर्थ-
 न्यादियोजना स्वच्छया कार्येति । तस्मान्स्वा स्वसमयवक्रव्य-
 तैव, लोके प्रमिडानापि परसमयान् स्यात्पदलाच्छ्रुतिर-
 पत्तनया दुर्नयत्वादसर्वेनैते नयाः प्रतिपद्यन्ते इति भावः ।
 स्यात्पदलाच्छ्रुतसापत्ततायां तु स्वसमयवक्रव्यवर्तनार्थं
 एव । प्रोक्तं च महामतिना— " नयास्तव स्यात्पदलाच्छ्रुता-
 इमे, रसादीदृशा इव लोहधातवः । भवन्त्याभिप्रेतगुणा यत-
 स्तता, भवन्तमर्याः प्रणता हितैषिणः ॥ १ ॥ " इत्यादि, सैयं
 वक्रव्यवर्तति निगमनम् । अनु० । व्य० । आ० म० । नि० चू० ।

वत्ता-वार्ता-स्त्री० । " तस्याऽधूर्तादौ " ॥ ८ । २ । ३० ॥ इति
 तस्य चो धूर्तादिवात् पर्युदस्तः । प्रा० । न० । वृत्ति-अण ।
 आगोम्ये, निगमये, वृत्तिशील च । त्रि० । दुर्गायाम्, कृपिक
 मणि, वृत्तौ, जनश्रुतौ, कालकर्तृके, भूतनाशने च । स्त्री० ।
 अस्मिन् महामोहमये कटाहे, सूर्याग्निना रात्रिदिनेन्धनेन ।
 मासतुर्द्वीपरिघट्टनेन भूतानि कालः पचतीति वार्ता ॥ १ ॥
 इति भारतम् । वाच० । दिव्यगन्धानुभवं वार्ता-गन्धसंविद्धिः
 वृत्तिशब्देन तान्त्रिकया परिभाषया घ्राणेन्द्रियमुच्यते,
 वर्तमानं गन्धविषयं प्रवर्तते इति कृत्वा वृत्तौ—घ्राणेन्द्रिये
 भवा वार्ता यन्त्रकर्पादिभ्यो गन्धोऽनुभूयते । द्वा० २६ द्वा० ।
 स्रवचलनके, तं० । वृत्तान्ते, ' वृत्तंता य उञ्चंता, वत्ता य प-
 उन्ति नामाह ' । पाइ० ना० ६६ गाथा ।

वक्तु-त्रि० । व्याख्यातरि, विपा० २ श्रु० १ अ० ।

वत्तार-देशी-गर्धितं, दे० ना० वर्ग ४१ गाथा ।

वत्ति-व्यक्ति-स्त्री० । भावः विशेष० । भेद, भेदो—विशेष इत्य-
 नर्थान्तरम् । स्या० १० डा० ३ उ० । सामान्याश्रये वस्तुति,
 आ० म० १ अ० । सम्म० ।

वृत्ति-स्त्री० । वर्तने, स्या० ४ डा० १ उ० । सूत्र० ।

उक्ता-स्त्री० । अभिहितायाम्, " असमिक्खा वत्ती कता "
 सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

वर्ति-स्त्री० । दशायाम्, भ० ८ श० ६ उ० ।

वत्तिअ-वर्तित-त्रि० । " तस्याधूर्तादौ " ॥ ८ । २ । ३० ॥ इति
 धूर्तादिपर्युदासाम् टः । प्रा० । पुञीकृते, आव० ४ अ० । धृ-
 त्याभ्यगित च । विशेष० ।

वार्तिक-न० । वृत्तेः सूत्रविवरणस्य व्याख्यानं भाष्यम् वा-
 र्तिकम् । सूत्रविवरणे, विशेष० ।

अथ वार्तिकस्वरूपमाह—

विचीए वक्खाणं, वत्तियमिह मव्वपज्जेहि वा ।

विचीओ वा जायं, जम्मि व जह वत्तए मुत्तं ॥१४२२॥

वृत्तेः सूत्रविवरणस्य व्याख्यानं भाष्यं, वार्तिकमुच्यते ।
 यथैव विशेपावश्यकम् । अथवा—उक्तपृथुतवना गण-
 धगदर्भगवतः सर्वपर्यायैयद् व्याख्यानं तद्वार्तिकम् । वृत्तेयां
 सूत्रविवरणादयातं सूत्रार्थानुक्तधनरूपं तद्वार्तिकम्, य-
 दि वा—यस्मिन्सूत्रे यथा वर्तते सूत्रस्यैवोपरि गुरुपाठम्प-
 र्येणायतं व्याख्यानं तद्वार्तिकमिति ।

एवं च सति यस्य संबन्धि व्याख्यानं वार्तिकमुच्यते,

तदाह—

उक्तासयसुयनाणी, निच्छयओ वत्तियं वियाणाइ ।

जो वा जुगप्पहाणा, तओ व जो गिएहए मव्वं ॥१४२३॥

उक्तपृथुतज्ञान्येव निश्चयनयमनेन तावद्वार्तिकं कर्तुं
 विजानाति, नान्यः । यो वा यस्मिन् युगे प्रधानो भद्र-
 बाहुस्याभ्यादिर्भवति, ततो वा युगप्रधानाद्यः स्थूलभद्र-
 स्वाभ्यादिः सर्वे श्रुते गृह्णाति स वार्तिककृदिति । विशेष० ।
 आव० । आ० म० । आ० चू० । वृ० । तं० ।

संप्रति मङ्खवहप्रान्तापेते वार्तिकद्वारमाह—

सामाइयस्स अत्थं, पुव्वधर समत्तमो विभामेइ ।

चउरो खलु मंखमुया, वत्तीकरणम्मि आहरणे ॥२०२॥

यः सामायिकस्यार्थं पूर्वधरश्चतुर्दशपूर्वधारी सन् समस्तम्
 इति पादपूर्णे विभाषते यतः परं किमपि न वक्रव्यमस्ति स
 व्यक्तिकरा वार्त्तिककर इत्येकार्थः, तस्मिन् व्यक्तिकरणे चत्वा-
 रः खलु मङ्खपुत्रा आहरणानि ।

तान्येवाह—

फलभिकेगे होहिं, विइओ तइओ य वाइयत्थेणं ।

तिन्नि वि अकुडुवभरा, तिगजोगचउत्थ भरई य ॥२०३॥

चत्वारो मङ्खास्तेषामेकः फलकं गृहीत्वा हिण्डते न गाथा
 उच्चरति नापि वाचकमप्यर्थं भाषते स न किञ्चिन्नभते,
 द्वितीयो न फलकं गृह्णाति केवलं गाथाः पठन् हिण्डते सोऽ-
 पि न किञ्चिन्नभते, तृतीयो न फलकं गृह्णाति न गाथा उच्चरति
 परं वाचकमप्यर्थं भाषते सोऽपि न किञ्चिन्नभते, चतुर्थस्तु
 फलकं गृहीत्वा गाथाः पठेत् तस्मात्तर्थाभावे च भाषमाणो हि-
 ण्डते स सर्वत्र लभते । आद्याख्ये, कुटुम्भाभराश्चतुर्थस्त्रिक-
 योगे त्रिकयोगत्वेप्रयुक्तः कुटुम्बभरः, एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपन-
 यः व्यक्तावपि चत्वारो भङ्गा एकस्य सूत्रमायाति नार्थः, द्विती-
 यस्यार्थो न सूत्रम्, तृतीयस्य सूत्रमप्यायाति अर्थोऽपि चतुर्थ-
 स्य न सूत्रं नाप्यर्थः । अत्र द्वावाद्यौ चतुर्थस्याद्यत्रिमङ्ख-
 पुरुषवत् न मोक्षलक्षणस्वकार्यप्रसाधकाः, तृतीयस्तु चतु-
 र्थमङ्खवत् आत्मनो मोक्षप्रसाधकः ।

आह संप्रति कीदृशो व्यक्तिकारक इत्यत आह—

जे जम्मि युगे पवरा, तेमि सगासम्मि जेण उग्गहिअं ।

परिवाडीण पमाणं, वुच्छं विचीकरो म खलु ॥२०४॥

यं यस्मिन् युगे प्रवराः—प्रधानास्तेषां सकाशे—समीपे येन
 प्रहणा—धारणासमर्थेनावगृहीते कतिभिः परिपाटीभिर्व्यन-

आह परिपाटीनां परिमाणमत्रे वक्ष्ये स खलु तदा व्यक्तिकरः ।
वृ० १. ३० १. प्रक० ।

वनिञ्चयः वार्तिककः-पुं । प्रज्ञानिशयवन्त्या व्याख्यानाद-
धिकं भाषमाणे, विशेषः ।

व्यतिकर-पुं० । निगमशेषैर्गपि व्याख्याप्रकारैर्व्याख्येयप्रति-
पादनकृतिः विशेषः ।

वत्तिणी-वत्तिर्नी-स्त्रो० । मागे, " मग्गे पंथो मग्गी अद्धानं
वत्तिणी पहे पयवी " । पाइ० ना० ५२ गाथा ।

वत्तिपइद्वा-व्यक्तिप्रतिष्ठा-स्यो० । यस्मिन्मार्थक्यदा किल तस्य
तदाद्येति समग्रविद् अत्युक्तत्वे ए वर्तमानमार्थकरप्रतिष्ठाप-
ने, जी० १. प्रति० । पं० ।

वन्तिय-वन्तिन-त्रि० । वृत्तीभूते, " तए णं साली पत्तिया
 वन्तिया र्गन्धिया पणूया " वन्तिय 'न्ति व्रीहीणां पत्राणि
 मध्यशलाकार्पण्येष्टनत नालरूपतया वृत्तानि भवन्ति,
 तद्वृत्ततया ज्ञातवृत्तत्वाद् वन्तिताः, शाखादीनां वा समतया
 वृत्तीभूताः सन्तां वन्तिता अभिधीयन्ते । शा० १, श्रु० ७ अ० ।

वत्तियामय-वार्तिकामृत-न० । स्वनामख्याते अध्यात्मग्रन्थे-
 वित्तात्पुत्रः प्रियः पुत्रा-पिण्डाः पिण्डात्तेयन्द्रियम् । इन्द्रियेभ्यः
 परः प्राणः प्राणादात्मा परः स्मृतः ॥ इति तत्रत्यं वचनमूर्ती० ।
 वत्ती-देशी-सीसि, दे० ना० ७ वर्ग ३१ गाथा ।

वत्तुल-वर्तुल-वि० । वृत्ते, म्या० ४ टा० २ उ० ।

वर्त्तन्त-वर्तयन्-त्रि० । श्रद्धाणां नयति, भ० ८ श० ७ उ० ।

वन्थ-वन्तम्-न० । हृदये .। " हारविगइयगइयवन्था "
 हांगण विराजमानेन. रचितं-शोभिने वन्तो यस्य स हारवि-
 राजमानरर्चितवन्ताः । ग० ।

यस्य न०। वस्तेऽनेनेति वस्त्रम्। वाग्मसि, स्था० ६ ठा३ उ०।
साट्कादौ, उत्त० २ अ०। जीनांशुकादौ, सूत्र० १ श्रु० ३
अ० २ उ०। आ० म०। अस्त्रे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ०।
" वत्थगन्धमलंकाशे इत्थीश्रो मयणाणि य " अनु०। दश०।

(६) एषणास्मितिर्वस्त्रगता प्रतिपाद्यते, इत्यनेन सम्बन्धना-
यातस्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगाङ्गाणि उपक्रमादीनि
भवन्ति, तत्रोपक्रमान्तर्गता अध्ययनार्थाधिकारे वस्त्रेषणाप्र-
तिपाद्येति, उद्देशार्थाधिकारदर्शनार्थं तु त्रिर्युक्तिरार आह—

पठमे गहगं व्रीण्, ध्रगणं पगयं तु दृव्यवत्थेगं ।

एमेव होइ पायं, भावे पायं तु गुणधारी ॥ ३१५ ॥

प्रथमं उद्देशके वस्त्रप्रहणविधिः प्रतिपादितः, द्वितीयं तु धर्म्मविधिरिति । नामनिष्पन्नं तु निज्ञेय वस्त्रं पण्येति, तत्र वस्त्रस्य नामादिश्चतुर्थियो निज्ञेयः, तत्रापि नामस्थापने लु-
गणे । द्रव्यवस्त्रं त्रिधा, तत्रथा—एकेन्द्रियनिष्पन्नं कार्पास-
कादिः, विकेन्द्रियनिष्पन्नं चीनांशुकादिः, पञ्चेन्द्रियनिष्पन्नं कम्बलम्नादिः । भाववस्त्रं त्वष्ट्रदशशीलाङ्गमहत्वाणांति ।
इह तु द्रव्यवस्त्रेणाधिकारः, तदाह नियुक्तिकारः—‘पण्यं
तु द्रव्यवस्त्रेण’ इति । वस्त्रस्यैव पात्रस्यापि निज्ञेय इति म-
न्यमानोऽत्रैव पात्रस्यापि निज्ञेय इति निर्देशं नियुक्तिकारां गा-
थापश्चाद्धेनाह—‘पण्यमेव’ इति वस्त्रस्यापात्रस्यापि चतुर्थि-

धां निक्षेपः, तत्र द्रव्यपात्रमेकेन्द्रियादिनिष्पन्नम्, भावपात्रं
साधुमेव गुणधारीति । आच्चा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० १ उ० ।

अथ भूयोऽपि परः प्रेरयति—

किं लक्ष्मणेन अम्हं, सव्याणियत्ताण पावविग्गयाणं ।

लक्ष्मणमिच्छन्ति गिही, धणधनं कामपग्विद्वद्भिः ॥२७६॥

अस्माकं सर्वस्माद्धनधान्याद्यभावात्तत्पग्रहान्निवृत्तानां प्रापदप्राणानिपातादिनिवृत्तानां किं वस्त्रादिलक्षणेनान्यपि तेन किञ्चिदित्यर्थः, ये तु गृहिणः सारम्भाः सर्पाग्रहान्ते न धनधान्याद्यभावाच्च किमपि वृद्धिं प्रापणीयमश्नुवन्ति ।

परस्याभिप्रायं सूत्रिणाह—

लक्ष्मणहीणो उवही, उवहणती गणदंमचरित्त ।

तम्हा लक्ष्मणजुत्तो, गच्छे दमएण दिट्ठतो ॥ २७७ ॥

लक्षणैः-प्रशस्तवर्षसंस्थानादिभिर्हीन उपधिः साधूनां ब्रह्म-
नदर्शनचाग्रगण्यमुपहन्ति, तस्माल्लक्षणयुक्तोऽसौ धारयि-
तव्यः, तेन हि धार्यमाणेन गच्छेत् महती ब्रह्मादिस्फूर्तिरुप-
जायते । तथा चात्र द्रमकेण दृष्टान्तः । वृ० ३ उ० । (पुंसां
वस्त्रद्वयं स्त्रीणां च वस्त्रत्रयं विना देवपूजादि न कल्पते इति
'चइय' शब्द तृतीयभागे ६२७६ पृष्ठे गतम् ।)

(२) वस्त्राणि जङ्गिकादीनि—

कप्पति निग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा तत्रो वन्थाइ धा-
रित्तण वा परिहरित्तते वा, तं जहा-जंमिते भंमिते स्वा-
मिते । (सू०- १७०×) स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

कृष्णं निग्गथाण वा निग्गथीण वा पञ्च वत्थाइं धारि-
त्तए वा परिहरित्तए वा, तं जहा-जंगिए भङ्गिए साणए
पोत्तिए तिरीडपट्टए णामं पंचमए । (सू० ४४६) स्था०
५ ठा० ३ उ० ।

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह—

उवगरणं वि य पगयं, तस्य विभागो उ वितियच्चरिमम्मि।

आहारो वा वृत्तो, इदाणि उग्रहिस्स अधिकारो ॥ ६१ ॥

पूर्वसूत्रे तावदुपकरणमेव कृतम्, अतस्तस्योपकरणस्य विभागां विशेषप्ररूपणं द्वितीयोद्देशकस्य चरमे—अन्तिमे सूत्रद्वये कियते । अथवा—पूर्वसूत्रेषु सप्रपञ्चमाहार—उक्ताः इदानीं त्वस्मिन् सूत्रे उपधेयधिकारा यादृश उपधिप्रहीतुं कल्पते तादृक् प्रतिपाद्यते इति भावः ।

ताडं विरूवरूवाइ, देति वत्थाणि ताणि वा घेत्तुं ।

मेमे जतीण देजा, तत्थ इमे पंच कप्पंति ॥ ६२ ॥

अथवा—तानि परिधानप्रावरणकम्बलादीनि—रूपाणि वस्त्राणि यदा सागारिकप्रान्ताहारिकतया ददाति तदा गृहो-
त्वा पूज्यकलाचायांदिशेषाणि भक्ताङ्गरितानि यतीनां दद्यात्,
तत्र तेषु दीयमानेषु अमूनि पञ्च वस्त्राणि कल्पन्ते अनेन
सम्बन्धेनायातस्यास्य (मृ० ४४६) व्याख्या कल्पने निर्ग्र-
न्थानां वा निर्ग्रन्थानां वा इमानि पञ्च वस्त्राणि धारयितुं वा
परिग्रहे धत्तुं परिभोक्तुं तद्यथा—जहमाः—व्रसास्तदवयव-
निष्पन्नत्वाज्जाङ्गमिकम्, सूत्रं प्राकृतत्वात् मकारलोपः । भक्ता-
अतसी तन्मयं भाङ्गि तम्, सनकसूत्रमयं-खानकम्, पोतकम्

कार्पासिकम् तिरीडो-वृत्तविशेषस्तस्य यः पट्टो बलकल्लणं
तन्निष्पन्नं तिरीडपट्टकं नाम पञ्चकम् । एष सूत्रसंज्ञेपार्थः ।

अथ विस्तर्गर्भे भाष्यकारो विभक्तिपुराह—

जंगमजायं जंगिय, तं पुण विगलिंदियं व पंचिदी ।

एकैकं पि य एत्तो, होति विभागेण णेगविहं ॥ ६३ ॥

जङ्गमेभ्यो जातं जाङ्गिकम्, तत्पुनः विकलेन्द्रियनिष्पन्नं पञ्च-
न्द्रियं वा अन्तर्गर्भे एकेकमपि विभागेन विद्यमानमेतक-
विधं भवति ।

तद्यथा—

पट्टं सुवन्नमलप, असुगचीणमुके य विगलिंदी ।

उत्तोडियमियलोमे, कुतवे किट्टुअ पंचिदी ॥ ६४ ॥

'पट्टं' ति पट्टसूत्रजम् 'सुवन्नं' च्छि सुवर्णवर्णं सूत्रं केषां-
चित् कृमीणां भवति, तन्निष्पन्नं सुवर्णसूत्रजम्, मलयो नाम-
देशस्तत्सम्भवं मलयजम्, अशुकः-शृङ्गणपट्टः तन्निष्पन्न
मशुकम्, चीनांशुको नाम कोशिकरोमाणि तस्माद्यातं चीनां-
शुकम्, यद्वा—चीनो नाम जनपदस्तत्र शृङ्गणतरः पट्टस्त-
स्माद्यातं चीनांशुकम् । एतानि विकलेन्द्रियनिष्पन्नानि । तथा-
और्गिकम्, औष्टकम् उपरोगमजं च्छि प्रतीतानि । कुतपो-
जिणं किट्टु तेषामेवाणी रोमादीनामवयवास्तन्निष्पन्नं वस्त्र-
मपि किट्टुम् एतानि पञ्चन्द्रियनिष्पन्नानि द्रष्टव्यानि ।

अथ भाङ्गिकादीनि चत्वार्यप्येकगथया व्याचष्टे—

अतमीधंसीमादिउ, भङ्गियं साणकं तु सणवकं ।

पोत्तय कप्पासमयं, तिरीडरुक्खा तिरीडपट्टो ॥ ६५ ॥

अतसीमयं वा 'वंसि' च्छि वंशकरीलस्य मध्याद्यन्नि-
ष्पद्यते पट्टो एवमादिकं, भाङ्गिकम् यत्पुनः सन्वृत्तबलकात्
जातं तद्वस्त्रं सानकम्, 'पोतकं' कार्पासमयम्, तिरीडवृत्तव-
ल्काज्जातं तिरीडपट्टकम् ।

पञ्च परूवऊणं, पत्तये गेएहमाणसंतम्मि ।

कप्पामिगा य दोप्पि उ, उप्पिय एको य परिभोगे ॥ ६६ ॥

एवं पञ्च वस्त्राणि प्ररूप्य सम्प्रति ग्रहणविधिरभिधीयते
प्रत्येकमेकैकस्य साधोः प्रयोग्याणि वस्त्राणि गृह्णतः सवि-
द्यमानं लाभं द्वौ कल्पौ कार्पासिकौ, एकस्त्यौर्गिक-
इत्येवं यत्रः कल्पाः ग्रहीतव्याः, परिभोगश्चासीपां
वक्ष्यमाणविधिना विधातव्यः । यथा पुरातनगाथा ।

अथैनामेव विवृणोति—

एकोन्नि मोत्ति दुन्नी, तिमि विगेएहज ओप्पिए लहुओ ।

पाउरमाणा चवं, अतो मज्जे व जति ओप्पि ॥ ६७ ॥

एक और्गिकः कल्पो, द्वौ वा सौत्रिकौ प्रत्येकं ग्रहीतव्यौ ।
अथ त्रानपि कल्पते, सौत्रिकानौर्गिकान् वा गृह्णाति ततो
मासलघु, प्रावृणवन्नपि यद्येकमौर्गिकं प्रावृणोति तत एवमेव
मासलघु, अन्तश्च शरीरानन्तरितं मध्ये तावद् द्वयोः सौ-
त्रिकयोर्मध्ये भागे यद्यौर्गिकं प्रावृणोति तदापि मासलघु ।

इदमेव भावयति—

अट्ठिभतरं च वाहिं, वाहिं अट्ठिभतरं करेमाणे ।

परिभोगविचच्चां, आवज्जइ मामियं लहुयं ॥ ६८ ॥

अभ्यन्तरपरिभोग्यं सौत्रिकं कल्पं वाहिं कुर्वन् प्रावृणवन् व-

हः परिभोग्यं चाँगिकमभ्यन्तरं कुर्वन् परिभोगव्यभ्यासं क-
रोति; तत्र चापद्यते मासिकं लघुकम् । अतः सौत्रिकमन्तः
प्रावृणुयात् और्गिकं तु वाहिः, एष विधिपरिभोग उच्यते
अथ विधीयमाने गुणानुपदर्शयति—

छप्पइयपरणगरक्खा, भूमा उज्झायणा य परिहगिया ।

सीतत्ताणं च कतं, खेम्मिय अट्ठिभतरं व ॥ ६९ ॥

और्गिकं ह्यन्तःपरिभुज्यमाने पटपटिकाः संगच्छन्तु ततः
सौत्रिकमन्तः प्रावृण्वता पटपटिका रक्षिता भवन्ति, और्गिकं
चान्तःपरिभुज्यमानं मलीमसं भवति, तत्र च पनकः
संसृज्यते, अतो विधिपरिभोगे पनकस्यापि रक्षा कृता
भवति, सौत्रिकेण च वाहिः प्रावृतेन विभूया न भवेत्, तथा
वस्त्रमहर्निशमपि परिभुज्यमानं न मलीमसंभवति, क-
न्दली तु परिभुज्यमाना मलीमसा जायते, मलीमसतया
च दुर्गन्धा । अतो विधिपरिभोगे 'उज्झायणा' दुर्गन्धतः
साऽपि परिहृता, सौत्रिककल्पगर्भेया च कश्चलिकया प्रा-
व्रियमाणया शीतत्राणं कृतं स्यात्, एतेन कारणकलापेन
लौमिकं कार्पासिकं वस्त्रमभ्यन्तरे प्रावर्णीयम् ।

अथ कार्पासिकं न प्राप्यते ततः किं कर्तव्यमित्याह—

कप्पामियस्म अमती, वागयपट्टे य कोमिवारे य ।

असती य उप्पियस्म, वागतकोसेयपट्टे य ॥ ७० ॥

कार्पासिकस्याभावे—बलकजम्, तस्याभावे पट्टवस्त्रम्,
तदप्राप्तौ कौशिकवस्त्रमपि ग्रहीतव्यम्, अथौर्गिकं न
प्राप्यते तत और्गिककस्य स्थाने प्रथमं बलकजम्,
ततः—कौशियम्, ततः पट्टमपि ग्राह्यम्, यद्वा—पट्टशब्द-
नात्र तिरीडपत्रकमुच्यते । चशब्दादन्तसीवंशमयमपि ग्रही-
तव्यम् ।

अथ प्रावर्णे गणनाविधिमाह—

ण उप्पियं पाउरते तु पक्कं,

दोप्पि जतो खेम्मिय उप्पियं च ।

दो मुत्ति अतो वाहि उप्पिती तो,

दुगाहि ओप्पि व वाहिं परेणं ॥ ७१ ॥

और्गिकं कल्पमेकं न प्रावृणुते अर्थादापन्नं सौत्रिकमपि
प्रावृणुयात्, यदा तु द्वौ कल्पौ प्रावृणोति तदा लौमिकमन्तः,
द्वितीयं पुनरौर्गिकं वाहिः प्रावृणुयात् । त्रिषु कल्पेषु प्रावर्ण-
तुमिष्टेषु द्वौ सौत्रिकावन्तः एकं चाँगिकं वाहिः प्रावृणुयात्,
अथौर्गिकान् द्वादीनपि प्रावर्णीतुमिच्छति, ततो त्रिप्रभृत-
योऽप्यौर्गिका वाहिः सौत्रिकावन्तः प्रावर्णीयाः ।

अथ वस्त्रप्रदणे विधिमाह—

पञ्चएहं वत्थाणं, परिवामिगए य होइ गहणं तु ।

उप्परिवाडीगहणे, पच्छिन्ने मग्गणा होइ ॥ ७२ ॥

पञ्चानां जाङ्गिकादीनां वस्त्राणां परिवाट्या ग्रहणे कर्तव्यम्,
परिवाटी नाम कार्पासकर्मौर्गिकं च, तदभावे बलकजपट्टका-
दिकमित्यादिगन्तराक्रःकमः, तमुल्लङ्घ्योत्पागपाट्या ग्रहणे
प्रायश्चित्तस्य मार्गणा भवात्, तद्यथा—जघन्यमुपधिमुत्परि-
पाट्या गृह्णाति पञ्च रात्रिन्दिवाति, मध्यमे मासलघु उक्लृष्ट
चतुर्गुरुकम् ।

एतद्वै भावयते—

अलंभकम्मस्स तु अप्पकम्म, भावेय तस्सावि तु जं सकम्मं
एवं अकाउं चउरो उ मामो, भवन्ति वत्थे परिवाडिहीणे ७३
तच्छेदनस्वीवनसन्धानादिकमपि पणिकर्म यत्र न भवति,
तद्यथाकृतम् । यस्य तु दशिका वा केवलं छेत्तव्या, सन्धानं
वा द्वयोःखण्डयोर्विधयम्, वृत्तं वा कर्त्तव्यम्, तदल्पपरिक-
र्म । यत् बहुधा छिद्यमानं संधीयमानतयाप्रमाणप्राप्ते भवति,
यद्वा-बहुधा सीवितव्यम्, तद्वत् बहुकर्मोच्यते, तत्र प्रथमं
यथाकृतं मार्गयितव्यम्, तस्याभावे यत्सत्कर्म तस्याप्यभावे
बहुपरिकर्मकम् । अथैवविधं योगमकृत्वा प्रथमेमेवाल्पपरिक-
र्म बहुपरिकर्म वा गृह्णाति ततश्चत्वारो मासा लघवः । तुश-
ब्दा विशेषणं । तल्लब्धश्चायमर्थः—उत्कृष्टवस्त्रं यथाकृतादि-
विपर्यासग्रहणे चतुर्लघवः, मध्यमस्य विपर्यासे मासिकम्,
जघन्यस्य व्यत्यासे पञ्चकम्, एवं परिपाटीहीने यथोक्तग्रह-
णकमरहिते वस्त्रे गृहमाणे प्रायश्चित्तम् ।

अथ द्वितीयपदमाह—

अद्वाणमाईसु उ कारणेसुं,

कुजा अलंभम्मि उ उक्कमं पि ।

गेलन्नमादीसु विवज्जियं वा,

ऽसती य कुजा खलु खुम्मियस्स ॥

अध्वा-विप्रकृष्टा मार्गस्ते प्रपन्नानां ततो वा निर्गतानां दुर्ल-
भं वस्त्रं भवेत् एवमादिषु कारणेषु वस्त्रस्यालाभे उत्कर्ममपि
कुर्यात्, यथाकृतादिकमव्यत्यासेनापि गृहीयादिति भावः ।
तथा ग्लानत्वानात्मवशतादिषु कारणेषु विपर्ययमपि कुर्यात्
अन्तः परिभाग्यं बहिः परिभाग्यं वा अन्तः प्रावृणुयादिति
भावः । जौमिकस्य वा कल्पस्याभावे खल्वेकमप्यौर्णिकं प्रा-
वृणुयात् । वृ० २ उ० । पं० भा० । पं० चू० ।

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा अभिकंखेजा वत्थं एमित्त-
ए, मे जं पुण वत्थं जाणेजा, तं जहा-जंगियं वा भंगियं
वा साणियं वा पोत्तियं वा खोमियं वा तूलकडं वा, तह-
प्पगारं वत्थं वा जे णिग्गंथे तरुणे जुगवं बलवं अप्पायं-
के थिरसंघयणे से एगं वत्थं धारजा, णो वितियं । जा णि-
ग्गंथी सा चत्तारि संघाडीओ धारजा । एगं दृहत्थवित्थारं,
दा तिहत्थवित्थाराओ, एगं चउहत्थवित्थारं, तहप्पगारेहिं
वत्थेहिं अमंथिज्जमाणेहिं । अह पच्छा एगमंगं संसीविजा ।
(सू०-१४१)

स भिजुग्गभिकाङ्गद्वयमन्वेष्टुं तत्र यत् पुनरेवंभूतं वस्त्रं जा-
नीयात्तद्यथा—'जंगियं' इति जङ्गमाप्रादूर्णानिपपन्नम्, तथा
'भङ्गियं' इति नानाभङ्गिकविकलेन्द्रियलालानिपपन्नम्, त-
था—'साणियं' इति शण्वहकलनिपपन्नम्, 'पोत्तियं' इति ताड्या-
दिपत्रसङ्घातनिपपन्नम्, 'खोमियं' इति कार्पासिकम् 'तूलक-
डं' इति अर्कादितूलनिपपन्नम्, एवं तथाप्रकारमन्यदपि वस्त्रं
धारयेदित्युत्तरणं संवन्धः । येन साधुना यावन्ति धारणीया-
नि तद्दर्शयति—तत्र यस्तरुणा न प्रपन्थः—साधुर्योचने वर्तते,
बलवान्-समर्थः अलपातङ्कः—अगंगी स्थिरसंहननः—दृढकायः
दृढभृतिश्च, स एवंभूतः साधुरेकं वस्त्रम्—प्रावरणं त्वक्-

प्राणार्थं धारयेन्नो द्वितीयमिति । यदपरमाचार्यादिकृतं
विभर्ति तस्य स्वयं परिभागं न कुरुते । यः पुनर्बाह्यो दुर्बलो
वृद्धो वा यावदल्पसंहननः स यथासमाधि ह्यादिकर्माणि
धारयेदिति, जिनकल्पिकस्तु यथाप्रतिज्ञमेव धारयेत न
तत्रापवादोऽस्ति । या पुनर्निर्ग्रन्थी सा चतस्रः सङ्घाटिका
धारयेत्, तद्यथा—एकां द्विहस्तपरिमाणं यां प्रतिश्रयं ति-
ष्ठन्ती प्रावृणोति, द्वे त्रिहस्त-परिमाणं, तत्रैकामुज्ज्वलां
भिक्षाकाले प्रावृणोति, अपरां बहिर्भूमिगमनावसर इति,
तथा अपरां चतुर्हस्तविस्तरां समवसरणादौ सर्वशरीरप्रच्छा-
दिकां प्रावृणोति, तस्याश्च यथाकृताया अलाभे अथ पथा-
देकमंकनं सार्द्धं सीदयेदिति । आचा० २ शु० १ चू० ५ अ० १ उ० ।

(३) सम्प्रति वस्त्रकल्पिकमभिधिस्तुगह-

नामं ठवणा वत्थं, दव्वे भावे य होइ नायव्वं ।

एसो खलु वत्थस्स उ, निक्खेवो चउविहो हाइ । ६०६ ।

वस्त्रं खलु चतुर्विधम्, तद्यथा—नामवस्त्रम्, स्थापनाव-
स्त्रम्, द्रव्यवस्त्रम्, भाववस्त्रं च । एष खलु वस्त्रस्य निज-
पश्चतुर्विधो भवति । तत्र नामस्थापनं प्रतीति ।

द्रव्यवस्त्रमाह—

दव्वे तिविहं एगिं-दियविगलपचिदिएहिं निप्फन्नं ।

सीलंगाइ भावे, दव्वे पगयं तदद्वाए ॥ ६१० ॥

द्रव्यवस्त्रं त्रिविधम्, तद्यथा—एकेंद्रियनिपपन्नं विकले-
न्द्रियनिपपन्नं पञ्चेन्द्रियनिपपन्नं च । तत्रैकेंद्रियनिपपन्नं कार्पा-
सिकादि विकलेन्द्रियनिपपन्नं कौशेयकादि, पञ्चेन्द्रियनिपपन्न-
मौर्षिकौष्टिकादि भावे-भाववस्त्रमष्टादशीलाङ्गसहस्राणि ।

अथ कान्यष्टादशीलाङ्गसहस्राणीति ? उच्यते—

करणे जोगं सखा-इंदियमेमादि समणधम्मं य ।

सीलंगसहस्साणं, एता उ भवं समुप्पत्ती ।

अस्या अक्षरगमनिका-करणं त्रिविधम्, तद्यथा-करणम्, का-
रणम्, अनुमोदनं च । त्रिविधो योगो-मनोयोगो, वागयोगः,
काययोगश्च । संज्ञाश्चतस्रः, तद्यथा—आहारसंज्ञा भयसंज्ञा,
मैथुनसंज्ञा, परिग्रहसंज्ञा च । इन्द्रियाणि पञ्च, तद्यथा—श्रो-
त्रेन्द्रियम्, चक्षुरिन्द्रियम्, घ्राणेन्द्रियम्, जिह्वेन्द्रियम्, स्पर्-
शेन्द्रियम् । 'भोमादी' इति भौमः—पृथिवीकायविषयसमारम्भः
आदिशब्दाद्-अपकायसमारम्भः तजस्कायसमारम्भः वायु-
कायसमारम्भः द्वीन्द्रियसमारम्भस्त्रीन्द्रियसमारम्भश्चतुरि-
न्द्रियसमारम्भः पञ्चेन्द्रियसमारम्भो जीविकायसमारम्भश्च ।
धर्मोऽपि दशधा ज्ञान्तिमार्दवमाजवमलोभतातपःसत्य-
संयमस्त्यागोऽकिञ्चनता ब्रह्मचर्यश्चाणैः स्थानैरष्टादशानां शी-
लाङ्गसहस्राणामुत्पात्तस्तद्यथा—'न करेइ सयं साहु, मणसा
आहारसन्नउवउत्तो । सोइंदियसंवरणो, पुढविजिए खंति स-
म्पन्नो ॥ १ ॥ न करेइ सयं साहु, मणसा आहारसन्नउवउत्तो । सो
इंदियसंवरणो, पुढविजिए महवपवत्तो ॥ २ ॥ एवं तावद्वक्तव्यं या-
वदशस्यां गाथायां 'बंधेचरगण' इति, एते दशभङ्गाः पृथिवीका-
यसमारम्भपरिहारणं लब्धाः । एवमपकायादिपरिहारणापि प्र-
त्येकं दश दश लभ्यन्ते इति सङ्कलनया जातं शतम् । एतच्च
श्रोत्रेन्द्रियेण लब्धमेवं शैर्षेण इन्द्रियैः प्रत्येकं शतं ल-
भ्यते, इति जानानि पञ्च शतानि । एतानि चाहारसंक्षोप-
कृतं लब्धानि, एवं शेषाभिरपि संज्ञाभिः प्रत्येकं पञ्चशता-

नानि सर्वसंख्यया जाते द्वे सहस्रे । एते च न करोतीत्यनेन
पदेन लब्धे । एवम्—'न, कारवेइ' इत्यनेन 'नो अणुमन्नइ' इत्य-
नेन च प्रत्येकं लभ्येत इति, सर्वमीलेन जातानि षट् स-
हस्राणि, तानि लब्धानि मनोयोगेन एवं वाग्यागेन काय-
योगेनार्पति सर्वसंख्यया जातान्यष्टादशसहस्राणि । एतै-
रष्टादशभिः शालाङ्गसहस्रैर्नित्यप्रावृताः साधवोऽवतिष्ठन्ते ।
तत एतानि भाववस्त्रम् । 'द्वे पगइ' मित्यादि अत्र द्रव्यव-
स्त्राधिकारो यतस्तत् द्रव्यवस्त्रं तदर्थीय-भाववस्त्राय भव-
ति भाववस्त्रस्यापग्रहं करोतीत्यर्थः ।

(४) ततः प्रकृतमत्र द्रव्यवस्त्रेण—

पुणरपि द्वे निविहं, जहम्मं मज्झिमं च उक्कोमं ।

एकं तन्ध तिहा, अहाकडऽप्यं सपरिकम्मं ॥६१॥

यत् द्रव्यवस्त्रमेकैन्द्रियादिनिष्पन्नतया त्रिविधमुक्तं तत्पुनर-
पि प्रत्येकं त्रिधा, तद्यथा—जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं च । तत्र
कार्पासिकम्—जघन्यम्—मुखपात्तिकादि, मध्यमम्—पटल-
कादि, उत्कृष्टम्—कल्पादि, एवं शेषे अपि कौशिक्यादिकं
यथायोगं भावनीये । एतेषामेकैकं त्रिधा—त्रिप्रकारम्,
तद्यथा—यथाकृतमल्पपरिकर्म, सपरिकर्म च ।

एवमुत्पादने यथाकृतविषयकरणे प्रायश्चित्तमाह—

चाउम्मासुक्कोमे, मामियमज्जे य पञ्च य जहन्ने ।

वाञ्छन्थगहणकरणे, तन्ध त्रि मट्ठाण पच्छित्तं ॥६२॥

उत्कृष्ट—उत्कृष्टवस्त्रविषये विपर्यस्तग्रहणे च—विपर्ययसं-
ग्रहणे प्रायश्चित्तं चतुर्मासाः, मध्यमे मासिकम्, जघन्ये पञ्च-
गात्रिदिवानि । इयमत्र भावना—उत्कृष्टस्य यथाकृतस्य व-
स्त्रस्यात्पादनाय निर्गतस्तस्य विषये योगमकृत्वा यद्य-
ल्पपरिकर्मोत्कृष्टं गृह्णाति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्लघु,
यदा किल यथाकृते योगे कृतोऽपि न लभ्यते तदाऽल्पपरि-
कर्मं ग्रहीतव्यं नान्यदा न तु विपर्यय इत्युक्तरूपं प्रायश्चित्तम् ।
यथाकृष्टमेव सपरिकर्मं गृह्णाति तदाऽपि चतुर्लघु । अथ
यथाकृतमुत्कृष्टं वस्त्रं कृतोऽपि योगे न लब्धे तत उत्कृष्टस्या-
ल्पपरिकर्मणो मार्गेण कर्तव्यमेव, तत्करणाय निर्गतस्तस्य
योगमकृत्वा सपरिकर्मोत्कृष्टं वस्त्रमादातस्य चतुर्लघु, एव-
मुत्कृष्टविषये त्रीणि चतुर्लघुकानि । तथा—मध्यमस्य वस्त्र-
स्यात्पादनाय निर्गतस्तस्य योगमकृत्वाऽल्पपरिकर्म मध्यमे
गृह्णाति तदा मासलघु । अथ सपरिकर्म मध्यमे गृह्णाति त-
दाऽपि मासलघु, यदा यथाकृतं न लभ्यते तदाऽल्पपरिकर्म
मध्यमे याचनीयमिति वचनता यथाकृतस्य योगे कृतोऽ-
स्यालाभे अल्पपरिकर्मण उत्पादनाय निर्गतस्तस्य विषये
योगमकृत्वा यदि सपरिकर्म मध्यमे गृह्णाति तदाऽपि मासल-
घु, एवं मध्यमविषये त्रीणि मासिकानि । तथा जघन्यस्य य-
थाकृतस्यात्पादनाय निर्गतस्तस्य योगमकृत्वाऽल्पपरि-
कर्म जघन्ये गृह्णाति तदा गात्रिदिवपञ्चकम्, अथ सपरिकर्म
जघन्यमादातं तदापि पञ्चकम्, यदाऽनुयोगे कृतोऽपि यथा-
कृतं न लभ्यते तदाऽल्पपरिकर्मं मार्गयितव्यमिति तस्या-
त्पादनाय निर्गतस्तद्विषये योगमकृत्वा सपरिकर्मं गृह्णानस्य
पञ्चकमेव जघन्यविषये त्रीणि पञ्चकानि । एतच्च प्रायश्चि-
त्तमधिकृत्य विषये योगकरणे, योगे तु कृतं लाभाभावत-

स्तथा ग्रहणेऽपि दोषाभावः । तथाहि—यथाकृताय निर्गत-
स्तस्य योगे कृतोऽपि न लब्धे ततोऽल्पपरिकर्मोऽपि गृह्णन् शुद्धः,
अल्पपरिकर्मणो वा निर्गतस्तस्य योगे कृतोऽप्यनुभूयमानः सपरि-
कर्मं गृह्णन् शुद्धः, न केवलमेतत्, विपर्यस्तग्रहणे प्रायश्चित्तं
किं कुत्वाऽपि विपर्यस्तग्रहणे स्वस्थानमपि, तद्यथा—उत्कृ-
ष्टस्यात्पादनाय निर्गतो मध्यमं गृह्णान मासिकम्, जघन्यं
गृह्णाति गात्रिदिवपञ्चकम्, मध्यमस्य निर्गते उत्कृष्टं गृह्णाति
चतुर्लघु, जघन्यं गृह्णाति पञ्चकम् । जघन्यस्य निर्गते उत्कृष्टं गृ-
ह्णाति मासलघु । सर्वत्र चाज्ञादयो दोषाः । तद्वं ग्रहणे प्राय-
श्चित्तं स्वस्थानमुक्तम् । एवं करणेऽपि—उत्कृष्टादिकरणेऽपि
स्वस्थानप्रायश्चित्तमवसातव्यम् । तद्यथा—उत्कृष्टं वस्त्रं क्षित्वा
सीदित्वा च मध्यमकं करोति मासलघु, जघन्यं करोति
गात्रिदिवपञ्चकम् । मध्यमे क्षित्वा सीदित्वा वा उत्कृष्टं करोति
चतुर्लघु, जघन्यं करोति गात्रिदिवपञ्चकम् । जघन्यं सीदित्वा
क्षित्वा वा उत्कृष्टं करोति चतुर्लघु, मध्यमे करोति मासिकम् ।
यत एवं स्वस्थाने प्रायश्चित्तं ततो विपर्यस्तग्रहणकरणे
न विधेयं । वृ० १ उ० १ प्र० । साम्प्रतं वस्त्रकल्पिको
भाव्यते, तत्रापि गाथाचतुष्टयं श्रीमलयगिर्यैव व्याख्या-
तमितः प्रभृति विव्रियते । तत्र यदुक्तमन्तरगाथायाम्—
"वाञ्छन्थगहणकरणे तन्ध त्रि मट्ठाण पच्छित्तं" इति ।

तद्वं भावयति—

जोगमकाउमहागडं, जं गिएहइ दंनि तेसु वा चरिमं ।

लहुगा उ निन्नि मज्झिम्म मामिआ अंतिमं पंचा ॥६३॥

योगम—व्यापारमुद्यममकृत्वा यथाकृतं—यथाकृतवस्त्रविषये
साधुः द्वे अल्पपरिकर्मसपरिकर्मणो गृह्णाति, तद्यथा—यथा
कृतस्यार्थीय निर्गतस्तस्य योगमकृत्वा प्रथमेवाल्पपरिक-
र्मसपरिकर्मणो योगमकृत्वा प्रथमत एव तयोर्अल्पपरिक-
र्मसपरिकर्मणोर्ध्वं चरमम्—अन्यं सपरिकर्मं गृह्णाति, तस्यै-
तेषु त्रिषु स्थानेषु उत्कृष्टमध्यमजघन्यान्वधिकृत्य यथाक्रमं
प्रायश्चित्तम्, तद्यथा—उत्कृष्टं त्रिषु स्थानेषु त्रयश्चतुर्लघु-
वः, मध्यमे त्रीणि मासिकानि, अन्तिमे जघन्ये त्रीणि पञ्च-
गात्रिदिवानि । अत्र च भावना पूर्वगाथायां कृतं न भूयो
भाव्यते । उक्तं यथाकृतादिविपर्ययग्रहणे प्रायश्चित्तम् ।

अन्त्युत्कृष्टादिविषये विपर्ययसंग्रहणे च तदाह—

एगयरनिग्गओ वा, अन्नं गिएहइ तन्ध मट्ठाणं ।

क्षित्वा सीदित्वा, जं कुणइ तं गं जं छिंदे ॥६४॥

जघन्यादीनामकतरस्यायाय निर्गतो वाञ्छदो वैपरीत्ये स च
प्रकारान्तरयोजने । अन्यत् यत न प्रयोजने तत् गुणहीयान्तः
स्वस्थानं प्रायश्चित्तम्, तद्यथा—उत्कृष्टस्य निर्गतो मध्यमे
गृह्णाति मासिकम्, जघन्यं गृह्णाति पञ्चकम् । मध्यमस्य निर्गतः
उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लघु, जघन्यं गृह्णाति पञ्चकम् । जघन्यस्य
निर्गते उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लघु, मध्यमे गृह्णाति मासलघु ।
तथा आज्ञाभङ्गादयश्च दोषाः । यत्नेन विवर्जितवस्त्रेण कार्यं
तस्यान्येनाप्रतिपुण्यम्, जघन्येन प्रयोजने समापितं मध्यमे
उत्कृष्टो गृह्णामाणयोगनिर्गतापकरणदोषस्तथाऽपि उत्कृष्टादिकं क्षि-
त्वा सीदित्वा वा यन्मध्यमादिकं करोति, तत् तन्निषेधं प्रा-
यश्चित्तम् । पुनर्यच्छित्तं तन्निषेधम् । तथाहि—उत्कृष्टं
क्षित्वा मध्यमे करोति मासलघु, जघन्यं करोति पञ्चकम् ।

मध्यमानि क्षित्वा सीविन्वा च उत्कृष्टं करोति—चतुर्लघु-
जघन्यं करोति पञ्चरुम । जघन्यानि सीविन्वा उत्कृष्टं करो-
ति चतुर्लघु, मध्यमं करोति मासलघु इति । एवं यत्करोति
तन्निष्पन्नमेव प्रायश्चित्तमापद्यते न पुनः क्षित्यमानसीव्यमा-
नवस्त्रानपन्नम्—अन्येऽप्याज्ञाभङ्गादयो दोषाः द्रष्टव्याः, न
चरं विग्राधना द्विधा-संयमावग्राधना, आत्मविग्राधना च ।
संयमविग्राधना-वस्त्रं क्षित्यमाने सीव्यमाने वा तद्गता पद-
पदिकादयो विनाशमापद्यन्ते । आत्मविग्राधना-हस्तोपग्राना-
दिका । तथा यावद्वस्त्रं क्षित्यते सीव्यते वा तावत्स्वार्थपारि-
मन्थ इत्यादयो दोषा अभ्यूह्य वक्ष्यन्ते । यत एव दोषजा-
लमुपदौकते ततः करणाभावे क्षुद्रतसीवनादि न कर्तव्य-
म् । कारणे तु यतनया कुर्वाणः शुद्धः । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

(४) कियद्दं गवेषणायां वस्त्रस्य गन्तव्यम्—

मे भिक्षु वा भिक्षुगुणी वा परं अद्रजोयणमेगए वन्धप-
डियाए णो अभिमंधारिज्ज गमणाए । (सू०-१४२)
मे भिक्षु वा भिक्षुगुणी वा मे जं पुण अस्मि पडि-
याए एगं माहम्मियं समुद्दिस्स पाणाइं जहा पिंडमणाए
भाणियव्वं ॥ एवं बहवे माहम्मिया एगं माहम्मिणि ।
बहवे माहम्मिणीआ बहवे समणमाहणं तंहेव पुग्गिंमंतर-
कडा जहा पिंडमणाए । (सू०-१४३)

‘मे’ इत्यादि स भिक्षुस्त्रार्थमर्ह्योजनात् परतो गमनाय म-
नो न विदध्यादिति सूत्रद्वयमाध्यात्मिकोद्देशेन पिण्डेयणाव-
श्रयमिति । आचा० २ ध्रु० १ चू० ४ अ० १ उ० ।

(६) अथ वस्त्रस्य गवेषणे कति प्रतिमा गच्छवांसिनां

कति गच्छन्तिगीतानामित्यत आह—

उद्दिह पेहि अन्तर, उज्झियधम्मं चउन्धए होइ ।

चउपडिमा गच्छजिण, देएहग्गहभिग्गहणयरं ॥६१५॥

इह यद्वस्त्रं गुरुसमन्तमुद्दिष्टं-प्रतिज्ञानं यथा-अमुकं जघन्यं
मध्यममुत्कृष्टं वा आनेत्य तदेव गृहीभ्यो याचमानस्यादिष्ट-
वस्त्रमिति प्रथमा । तथा-‘पेहि’ति प्रज्ञा—आलोकनम् तत्पुर-
स्सरं यद्वस्त्रं याच्यते तत्प्रेक्षावस्त्रम्, तथाऽभितव्यं वस्त्रयुगलं
परिधाय प्रावृत्त्य च पुरातन स्थापयितुकामो न तावदद्यापि
स्थापयति इत्यत्रान्तरा-अपान्तरालं यथाच्यते तदन्तरावस्त्र-
म्, तथा ‘उज्झियं’ उज्झितं परित्याग इत्यर्थः, धर्मशब्दश्च यद्यपि
“धर्मोपमयोपमापुण्यस्वभावाचारधनवसुसम्पत्तिर्ह्येत्यहिंसा-
दौर्न्यायोपनिषदोऽपि” ति वचनादनेकधर्थेषु रुढः, तथा-
पीह-प्रकृतत्वात् स्वभावार्थो द्रष्टव्यः । तत उज्झितमेव धर्मः
स्वभावो यस्य तदुज्झितधर्मं परित्यागादिति मित्यर्थः, एतच्च व-
स्त्रपणासूत्रक्रमप्रमाणयाच्यतधर्मेव चतुर्थकं भवति, एताश्चत-
स्रः प्रतिमाप्रतिपत्तयोः-वस्त्रस्य ग्रहणप्रकारा इत्यर्थः । ‘गच्छ’
ति सूत्रकत्वात्सूत्रस्य गच्छवांसिनामन्ताश्चतस्रोऽपि भवन्ति,
‘जिणं’ ति जितकल्पिणानां यावज्जीवं द्वयोरुपरितनयोः
आज्जयादयो ग्रहणं स्वीकार आग्रहो द्वयोरुपेतयोर्ग्रहणं नाध-
स्तनयोर्द्वयोरित्यर्थः । तत्राप्यन्तरस्यामभिग्रहः, किमुक्तं भव-
ति-यदा तृतीयस्यां ग्रहणं न तदा चतुर्थ्याम्, यदा चतुर्थ्यां न
तदा तृतीयस्यामिति निर्वृत्तिगाथासमासार्थः ।

अर्थेनामेव विवृणोति—

उद्दिहतिगेगयरं, पेहा पुण ददु एरिसं भणइ ।

अन्ननियन्धच्छुरिण, इतरऽवणितो उ तइयाए ॥६१६॥

उद्दिष्टं—गुरुसमन्तं प्रतिज्ञानं यत् जघन्यमध्यमोत्कृष्टलक्षण-
स्य त्रिकस्यैकान्द्रियविकलान्द्रियपञ्चेन्द्रियनिष्पन्नवस्त्रविक-
स्य वा एकतरं तदेव वादृष्टं सन्धाव्यमानमुद्दिष्टमिति भाविता
प्रथमा प्रतिमा । अथ द्वितीया भाव्यते-‘पेहा पुणं’ ति प्रेक्षा-
वस्त्रं यदि पुनरिदम्, यथा कोऽपि साधुः कस्याप्यागारिणः
सत्कं वस्त्रं दृष्ट्वा भणति—यादृशमेतद्वस्त्रं दृश्यते तादृशमिदं
मे प्रयच्छति भणन् तदेव वस्त्रं हस्तप्रान्तेन दर्शयति तत् प्रेक्षा-
वस्त्रमिति द्वितीया प्रतिमा । तृतीया भाव्यते-तस्याश्चान्तरी-
योत्तरीयवस्त्रयुगलद्वारणं प्ररूपणा कर्तव्या, तथा—श्री-
मदाचारार्ङ्ग द्वितीयं श्रुतस्कन्धे प्रथमं अध्ययने प्रमोद्देश-
के सूत्रमिदम्—‘अहावरा तच्चा पडिमा से भिक्षु वा भिक्षु-
णी वा से जं पुण वन्धं जाणंजा, तं जहा—अंतरिज्जगं वा
उत्तरिज्जगं वा’ अथ किमिदमन्तरीयं किं वा उत्तरीयम्? उच्य-
ते-अन्तरीयं नाम निवसने परिधानमित्यर्थः, उत्तरीयं नाम
प्रावरणं प्रच्छदपटीत्यर्थः, अथवा-अन्तरीयं यच्छ्रय्यायाम-
धस्तनं वस्त्रमास्तीर्यते, उत्तरीयं पुनः-यत्तदुपरि प्रस्तीर्यते
तस्मिन्नन्तरीयोत्तरीयवस्त्रयुगले-अन्यस्मिन्नभिनेवे नियच्छ-
ति निवसिते परिहिते वृत्ते वा इत्यर्थः, द्वितीयव्याख्याना-
पत्त्या शय्याया उपरि ‘अच्छुरिण्य’ ति अस्तीर्य इतरत्
पुराणमन्तरीयोत्तरीययुगलम् अपनयतश्चापनयितुमना इत्य-
त्रान्तरा यन्मायते तदन्तरावस्त्रमिति तृतीया प्रतिमा ।

संप्रति चतुर्थी व्याख्यानयति—

दव्वाइ उज्झिय द-व्वओ उ मूलं मए न धेत्तव्वं ।

दोहि वि भावनिस्सिद्धं, तमुज्झिओ भट्ठणो भट्ठो ॥६१७॥

इह चतुर्थी प्रतिमा उज्झितधर्मवस्त्रं गवेषणीयं तच्चतुर्दो-
द्रव्याज्झितम्, आदिशब्दान्नेत्रकालभावाज्झितपरिग्रहः । तत्र
द्रव्याज्झितम्, यथा-केनचिदगारिणा प्रतिज्ञानं मया स्थूलव-
स्त्रं न गृहीतव्यम्, अन्यदा तस्य तदेव केनापि वयस्या-
दिनापदौकितम्, स च वृत्ते-पर्याप्तमेतेन नाहं गृह्णामि, इत-
रोऽपि वृत्ते-ममाप्यलमेतेन नाहमात्मना दत्तं पुनः स्वीक-
रोमि इत्येव द्वाभ्यामपि दायकग्राहकाभ्यां भावतः परमा-
र्थतोऽपि स्पष्टं परित्यक्तममुष्मिन् देशकाले यदि जितकलिप-
कादिमाधुगवभापितमनवभापितं वा लभेत तदा द्रव्याज्झितं
ज्ञातव्यम् । इह चावभापितं-याचितम्, अनवभापितं वस्त्रं
विना याचनेन स्वयमेव ताभ्यां प्रदत्तम् ।

अथ त्रैवाज्झितमाह—

अमुगिच्चगं न भुंज, उवणीयं तं च केणइ तस्म ।

जं उज्जे कप्पडिया, सदेमवहुवन्धदेम वा ॥ ६१८ ॥

‘अमुगिच्चगं’ अमुकदेशोद्धवं वस्त्रं न भुञ्जे-न परिधा-
नप्रावरणोपभोगमानयामि, तथाऽज्ञातविषयाद्धवं वस्त्रं म-
या न परिभोक्तव्यमिति केनचिःप्रतिज्ञा कृता भवेत्, अ-
थ कदाचित्तस्य ‘तं च’ ति चशब्दस्यावधारणाधेवात्त-
देवापनीतमुपदौकितं केनचित्ततः पूर्वोक्तनीत्या ताभ्यामुभा-
भ्यामपि परित्यक्तं तत्रप्राधान्यविवक्षया त्रैवाज्झितं ज्ञात-

व्यम्, ' जे तुम्हे कर्पाडिय ' ति वाशब्दः प्रकारान्तरेण पद-
शेन । प्रकारान्तरेण क्षेत्राज्झितं प्रकृत्यते इत्यर्थः । यद्वस्त्र-
जातमुज्झेयुः-परित्यजेयुः कार्पटिकाः स्वदेशं प्रति व्याघृत्या
गच्छन्तः स्वदेशाद्वा देशान्तरं प्रस्थिता अपान्तर्गले बहु-
पापामरण्यानीं मत्वा किं तस्कराणां हेतोर्निरर्थकं वस्त्र-
भारं वहाम इति कृत्वा यदुज्झन्ति, यद्वा--बहुवस्त्रे--वस्त्र-
प्रचुरं देशेऽन्यत् सुन्दरतरं वस्त्रं लब्ध्वा पुरातनं परिहरेयुः
एतत्सर्वमपि क्षेत्राज्झितम् ।

कालोज्झितमाह—

कामाडमाइ जं पु-व्वकालजोग्गं तदन्नहि उणेह ।

हाहि वि एस्मइ काले, अजोग्गयमणागयं उज्झे ॥६१६॥

कपायण रक्ता कापायी गन्धकपायिकेत्यर्थः, सा हि स्वभा-
वन एवातिशीतला श्रीष्मर्तुभेरेऽपि सकलसंतापनिर्वापणी
शास्त्रेषु पश्यन्ते, यत उक्तम्—“सरसा चंदणपंका, अग्घइ
सरसाइ गंधकासाई । पाडलिसिरीससमधिय—पियाई का-
ले निदाहम्मि” आदिप्रद्वेण शीतकालोच्चितवस्त्रपरिग्रहः ।
ततश्च कापाय्यादिकं द्वयं वस्त्रं पूर्वस्मिन् श्रीष्मादौ काले
योग्यमुपयोगि तदन्यास्मिन् वर्षाकालादावुज्झेत्-परित्यजेत् ।
इयमत्र भावना-गन्धकापाय्यादिकं शीतवीर्यादिष्वपि भाव-
ना कार्या । अथ प्रकारान्तरेणैतदवाह—‘हाहि व’ इत्यादि
‘भव’ इत्यादि भविष्यति वा गन्धकापायिकामेव एष्यति-
आगामिन काले वर्षादावयोग्यमित्यभिसंधायानागतं वर्षा-
कालादवागिव उज्झेत्तदपि कालोज्झितम् ।

भावोज्झितमाह—

लङ्गण अन्नवन्धे, पोगाणि य ते उ देइ अन्नस्स ।

मो वि अ निच्छइ ताई, भावुज्झियमेवमाईयं ॥६२०॥

कोऽपि कस्यापि पार्श्वे लब्ध्वा—प्राप्य अन्यान्यपि अभि-
नवानि वस्त्राणि ततः स पुराणानि अन्यस्य कस्यचिद्ददाति
सोऽपि च तानि दीयमानानि जीर्णानीति कृत्वा नेच्छति
तदतन् भावं जीर्णतापर्यायमाश्रित्याज्झितं भावोज्झितमेव-
मादिकं ज्ञातव्यम् । नदेवं समर्थिता तुरीयाऽपि प्रतिमा । ग-
च्छ्यामिनश्चतसृभिः प्रतिमाभिर्वस्त्रं गवेषयन्तीत्युक्तम् ।

(७) तत्र परः प्रश्नयति-कथा समाचार्या ते गवेषयन्ति ?

इति उच्यते—

जं जस्स नन्थि वत्थं, सो उ निवेदेइ तं पवत्तिस्स ।

मो वि गुरुणं साहइ, निवेइ वावारण वाऽवि ॥ ६२१ ॥

तद्वर्षाकल्पान्ते कल्पादिकपायस्य साधोर्नास्ति—न वि-
धत्ते वस्त्रं स तद्विवक्षितवस्त्राभावस्वरूपं निवेदयति प्र-
वर्तितः—प्रवर्तकाभिधानस्य तृतीयपदस्य गीतार्थस्य, स हि
सकलस्यापि गच्छस्य चिन्तानियुक्तः, सर्वेऽपि साधवः स्व-
स्वं प्रयोजनं तस्याग्रे निवेदयन्ति । ततः सोऽपि प्रवर्तको
गुरुणामाचार्याणां ‘साहइ’ ति कथयति-विज्ञपयतीत्यर्थः,
यथा--भट्टारकाः ? नास्त्यमुकस्य साधोरमुकं वस्त्रमिति-
गच्छे चेयं सामाचारी यदुताभिग्रहिकाणामस्माभिः सक-
लस्यापि गच्छस्य वस्त्राणि वा पात्राणि वा पूरणीयानि,
अपरेण वा येन प्रयोजनमिति प्रतिपन्नाभिग्रहाः । तेषामा-
चार्यो निवेदयति, यथा आर्याः ! नास्त्यमुकस्यामुकं वस्त्रं

तेऽप्यनुग्रहोऽप्यस्माकमित्यभिधाय स्वामिग्रहपरिपालनाय
स्वयमेवात्पादयन्ति । अथ न संप्रत्याभिग्रहिकाः ततः स र्याद-
वस्त्रार्थं साधुः स्वयमस्मर्थः उत्पादयितुं ततोऽन्यं वस्त्रो-
त्पादनमस्मर्थं गुरुवो व्यापार्येयुः यथा-वस्त्राणि गवेषय । वा-
शब्दः पदान्तरघातने, अपिः संभावनायाम् ।

तत्राभिग्रहिकेण व्यापारितेन वा केन विधिना वस्त्रमुत्पाद-
यितव्यम् ? उच्यते—

भिक्षवं चिय हिंडंता, उप्पायंतऽमइ विइअ-पढमासु ।

एवं पि अलम्भंत, संघाडेकैकवावारं ॥ ६२२ ॥

सूत्रपौरुषीमर्थपौरुषीं च कृत्वा भिक्षामेव हिण्डमाना
वस्त्रमुत्पादयन्ति । अथ भिक्षामन्तं न लभन् नतः—अस्म-
ति-अलाभे, द्वितीयस्यां पौरुष्यामर्थग्रहणं द्वापयित्वा तस्या-
मप्यभावं प्रथमायां सूत्रपौरुष्यामुत्पादयन्ति । अथैकः प-
र्यटन्न लभेत बहूनां वा साधूनामुत्पादनीयानि ततः को-
विधिगित्याह—एवमेव सूत्रपौरुषीहापनेऽन्यकसंघाटकैना-
लभ्यमाने बहूनां चात्पादयितव्यं संघाटकमकैकं व्यापार्यन्त,
तेऽपि तथैव याचन्ते ‘भिक्षवं चिय हिंडंता’ इत्यादि । अ-
थ तथापि न प्राप्नुयुस्ततो वृन्दसाध्यानि कार्याणीति वच-
नात् वृन्देन पर्यटन्ति ।

आह च—

एवं पि अलम्भंते, मुत्तूण गणिं तु मेमगा हिंडे ।

गुरुगमणे गुरुआह-मभियोगे मेहदीला य ॥६२३॥

एवमपि बहुभिः संघाटकैरप्यलभ्यमाने गणिनमाचार्यमेकं
मुक्त्वा शेषाः सर्वेऽपि वृन्देन हिण्डन्ते, यदि गुरुवः स्वयमेव
पर्यटन्ति तदा तेषां गुरुणां गमने चत्वारो गुरुकाः ‘आहमि’
ति यदमी आचार्या अपि सन्त एवमितरभिजुवन्पर्यटन्ति नू-
नमेतेषामाचार्यकमपीदृशमेवेति महतां गुरुणामपभ्राजना भ-
वेत् । तथा काचिद्विरतिका सर्वाङ्गीणलावण्यश्रियाऽलंकृत-
माचार्यमवलोक्य मदनपरवशा सती ‘अभियोग’ ति कार्मणं
कुर्यात्, अन्यतीर्थिका वा आचार्याणां प्रतापमसहमाना विष-
प्रयोगं प्रयुञ्जीरन् अवभाषितेषु शिष्याणामाचार्यविषया हीला
स्यात्, दृष्ट्वा आचार्याणां लब्धीः स्वयमपि याचमानाः श्रीव-
रायपि न लभन्त यस्मादेते दोषास्तस्मादाचार्यैर्न पर्यटनीय-
म्, शेषाः सर्वेऽपि पर्यटन्ति—

सव्वं वा गीयत्था, मीमा व जहन्न एकगीयत्थो ।

इक्कस्म वि असईए, करिंति तो कप्पियं एकं ॥ ६२४॥

ते च वृन्देन पर्यटन्तः सर्वेऽपि गीतार्थाः केचनागीतार्थाः न
प्राप्यन्ते तदा जघ्न्यत एको गीतार्थः सर्वेषामगीतार्थाना-
मग्रणीभूय पर्यटति, अथ नास्त्याचार्यं मुक्त्वा परः कोऽपि
गीतार्थस्तत एकस्याऽपि गीतार्थस्याऽसत्यभावे यः प्रगल्भः
सलब्धिकश्च तमेकं वस्त्रेणामुत्सर्गापवादसहितां कथयि-
त्वा कल्पिकं कुर्वन्ति गुरुव इति ।

अथ तैः केन विधिना गन्तव्यम् ? उच्यते—

आवस्स सोहिअखलं-त समगउम्सग्ग दंडग न भूमी ।

पुच्छा देवपलंभे, न किं पमाणं धुवं दाहि ॥ ६२५ ॥

इह समथपरिभाषया कायिकी संज्ञा व्युत्सर्जनमवश्यं कि-

यत इति व्युत्पत्तेरावश्यकमभिधीयते; तस्य शोधः—शोधन कार्यं वस्त्राणामुत्पादनाय गतानां भविष्यति नैवति प्रथममेवावश्यकं शोधनीयमित्यर्थः, 'अखलं' चि उच्यते—प्रतां पादयोः शिर्षसि वा स्थलं यथा न भवति तथोत्थातव्यम् । यद्वा गुरुवचनमखलद्विग्विकृत्यद्विरुत्थातव्यम् सममिति सर्वेण समकमुत्थानं कर्तव्यं न पुनरेकं उत्थिताः प्रतीक्षन्ते, अन्येऽद्याप्युपधिष्टाः । अथवा समकं सर्वैरुपयोगसम्बन्धो कार्यान्तर्गः कर्तव्यः, दण्डकाः कार्यान्तर्गदागम्य यावन्नाद्यापि प्रथमलाभस्तावन्न भूमौ स्थापयितव्याः । अपरं पुनर्यावदावृत्त्य न प्रतिश्रयमागताः तावदिति वृत्ते । पृच्छति शिष्यः किं निमित्तं कार्यान्तर्गः क्रियते किं देवताराधनार्थं यदसाधारणधिता सती वस्त्राण्युत्पादयति ? आहोष्वत् तत्कार्यान्तर्गप्रभावादेव वस्त्राणां भूयान् लाभो भूयादिति लाभनिमित्तम् । अत्र सूरिः प्रत्युत्तरयति—'न' चि न भवति तद्देवताराधननिमित्तं किंतूपयोगनिमित्तम्, उपयोजनमुपयोगश्चिन्ता विमर्श इत्यनर्थान्तरम् । स च गणनाप्रमाणेन प्रमाणप्रमाणेन वा, किंप्रमाणं वस्त्रं ग्रहीतव्यं को वा याचितः सन् ध्रुवमवश्यं दास्यति यो ह्यायते निश्चितमेव दास्यति स एव प्रथमं याच्यते ।

(८) अथ प्रथमं कार्यान्तर्गः केनान्तरणीयः ?

इति उच्यते—

गयणिओ उस्मां, तस्सऽमतोमो वि गीतो लद्धीओ ।

अगीतो वि सलद्धीओ, मग्गइ इअरं परिच्छंति ॥६२६॥

यो राल्लिको रत्ताधिकः सोऽपि यदि सलद्धिकस्तदा स एव प्रथमं कार्यान्तर्गमुत्सारयति, तस्य रत्ताधिकस्य सलद्धिकस्य अस्ति—अभाव अवमोऽपि-पर्यायलघुरपि गीतार्थो यः सलद्धिकः स प्रथमं पारयति । अथ नास्ति गीतार्थः सलद्धिकस्तत आह—अगीतार्थोऽपि यः सलद्धिकः स प्रथमं पारयति, स एव वाऽग्रणीत्वं कुर्वन् वस्त्राणि मार्गयति इतरं गीतार्थः परीक्षन्ते—किं कल्पते न वेत्येवं पृष्ठतो लक्षा वस्त्रेणणाविधि विचारयन्तीत्यर्थः ।

(९) अनन्तरोदितसामाचारीवैपरीत्यकरणे प्रायश्चित्तमाह—

उस्मग्गाई वितेहं, खलंत अस्सोऽस्यो य लहुओ उ ।

उग्गमविपरिणामो, आभावणसावगं न तओ ॥६२७॥

उन्तर्गः—कार्यान्तर्गस्तमादि कृत्वा सर्वेषु पदेषु सामाचारी चित्थां कुर्वणस्य लघुमासः प्रायश्चित्तम्, तद्यथा—कार्यान्तर्गं न कुर्वन्ति, आवश्यकं न शोधयन्ति, यमकसमकं कार्यान्तर्गं न कुर्वन्ति, दण्डकं भूमौ लगयन्ति, पृथक् पृथक् गुरुणामादेशं मार्गयन्ति, 'इच्छाकारेण संदि-सहोति न भणन्ति, आचार्याः 'लाभो' चि न भणन्ति, साधवः 'किं गिगहामो' चि न भणन्ति, आचार्या 'जह-गाहयं पुच्चमाहुदि' चि न भणन्ति, साधवः 'जस्स य जोगं' न भणन्ति, एतेषु सर्वेषु असमाचारीनिष्पन्नं मासलघु, आवाश्यकं न कुर्वन्ति, लघुरात्रिन्दिवपञ्चकम् । 'खलंत' चि स्थलन्तः उत्तिष्ठन्ति गुरुवचनं वा स्थलयन्ति मासलघु । 'अस्सोऽस्यो' चि अन्योन्यतश्च व्रजन्ति न परस्परामवङ्कया ऋजुश्चेवा तत्रापि लघुको मासः, इत्थं

सामाचारी सम्पूर्णा कृत्वा यदि निर्गताः श्रावकमवभाषन्त मासलघु । य तस्मिन्नवभाषमाणे बहवो दोषास्तानेवाह—'उग्गम' इत्यादि, कोऽपि श्रावकः साधुभिर्वस्त्रं याचितः । स चिन्तयति—अहो अमी महान्मानस्तावद्यतस्ततः कारणं विना न वस्त्राणि याचन्ते, न वा गृहान्ति, मद्भाग्यसंभारंप्रगिता एव सन्तोषपोषितवपुषोऽपि मामित्थं याचन्ते तत्प्रयच्छामि यथेच्छममीषां वस्त्राणि, मम पुनरन्येऽपि भविष्यन्तीति विभाव्य सर्वाण्यपि हर्षप्रकर्षारूढः प्रदद्यात् । ततोऽभिनववस्त्रनिर्माणकयणादि-नोद्गमदोषो भवेयुः, विपरिणामो वा तवधर्मणः कस्यचिदुपासकस्य स्यात्, यथा हुं—ज्ञातममीषां श्रमणानां रहस्यम्—य एतेषामुपासको भवति तमेवमेव याच्चाभिरुद्धं जयन्तीति ततश्चाधर्मं प्रतिपद्यत । यद्वा—'आहावणा' अप्रधाजना भवेत् । इयमत्र भावना—तस्य-श्रावकस्य कदाचिद्वस्त्राणि न भवेयुः, तदा मिथ्यादृष्टयो ब्रवीरन्—अहो अमीषां प्रतिबोधप्रसादः, यदेतद्याग्यान्येतदीयोपासका वस्त्राणि न संपाद्यन्ते । लोको वा ब्रूयात्—यद्येतेषां स्वकीया अपि श्रावका न प्रयच्छन्ति तदाऽन्यः को नाम दास्यतीति ततः श्रावकं नावभाषेत ।

दाउं च उडुरुस्से, फासुच्चरियं तु मेमयं देइ ।

भाविक्कुलओभामण, नीणिइ कस्से य किं आसी ॥६२८॥

स श्रावको लोकलजया तदानीं दत्त्वा च 'उडुरुस्से' चि प्रद्वेषं यायात्, किमेतरेतदपि न ज्ञातं श्रावकस्य यत् वस्त्रादि स्वार्थानं तदयाचितमेव ददाति किं तेन याचितेन, अतः परं न गच्छाम्यमीषां सकाशमिति । यत एते दोषास्ततः श्रावकं नावभाषेतति पूर्वगाथाया—अन्यपदेन संबन्धः । यस्मादुपासकस्यैषा सामाचारी यस्याशुकमेपणीयमुद्गरितमधिकं वस्त्रं तत् स्वयमेवायाचितोऽपि निमन्य ददाति तेन तं मुक्त्वा यान्यन्यानि भावितानि साधुसंसर्गवासितानि सम्यक्त्वाद्यव्युत्पन्नमतीति यथा भद्रकाणि कुलानि तेष्वेव भाषणं कर्तव्यम् । कथमिति चेदुच्यते—तत्र यः प्रमाणभूतः पुरुषस्तं स्वधर्मं लाभयित्वा वृत्ते, श्रावक ! साधवस्तव सकाशमागताः सन्ति प्रयोजनमस्माकमीदृशैर्वस्त्रैरिति, यदि पुनर्धन्यस्त्वं श्लाघ्यं ते जन्मजीवितमनर्थम् सुपात्राय वस्त्रपात्रादिदानमिति तद्गुणविकथनवस्त्रदानफलोत्कीर्तनादि करोति, तदा मासलघु । ततः स याच्यमान एव ब्रूयात्—अहो मे धन्यता यस्य गृहाङ्गणं जङ्गमा इव कल्पपादपा अमी भगवन्तः स्वपादपङ्क्तैः पवित्रितवन्तः इत्यादिभाषय स्वयमन्येन वा गृहमध्याद्वस्त्रमानयेत्, आनाययद्वा, तत्तस्मिन् नीणिइति आनीति पृच्छयते—कस्येतद्वस्त्रम्, किं वा आसीत् । उपलक्षणत्वात् किं भविष्यति । क्व च स्थापितमासीत् । यदि कस्येतदिति न पृच्छन्ति तदा मासिकम् । सू० १ उ० १ प्र० । प्रति० ।

(१०) सांप्रते वस्त्रग्रहणाभिग्रहविशेषमधिकृत्याह—

इच्छयाइ आयतणाइ उवाइकम्म अहा भिक्खु जाणे-ज्जा चउहि पडिमाहि वन्थं एमित्तण, तन्थ खलु इमा प-दमा पडिमा, मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा उदिमिय वन्थं जाणज्जा, तं जहा-जज्जियं वा भज्जियं वा माण्यं

वा पोतयं वा खोमियं वा तूलकमं वा तहप्पगारं वत्थं
मयं वा णं जाणेज्जा परो वा णं देज्जा फासुयं एमणीयं लाभे
मंतं पडिग्गहेज्जा पडिमा पडिमा । १ । अहावग दोच्चा प-
डिमा-से भिक्खू वा भिक्खुणी वा पेहाए वत्थं जाणेज्जा,
तं जहा-गाहावती वा ० जाव कम्मकरी वा से पुत्तामेव
आलोएज्जा आउमो ति वा भगिणीति वा दाहिमि मे
एत्ता अम्पतरं वत्थं ? , तहप्पगारं वत्थं मयं वा णं जा-
णेज्जा परो वा से देज्जा ० जाव फासुयं एमणीयं लाभे
मंतं पडिग्गहेज्जा दोच्चा पडिमा । २ । अहावग तच्चा पडि-
मा-से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सेज्जं पुण वत्थं जाणेज्जा,
तं जहा-अंतरिज्जं वा उत्तरिज्जं वा तहप्पगारं वत्थं मयं वा
णं जाणेज्जा ० जाव पडिग्गहेज्जा तच्चा पडिमा । ३ । अहावग
चउत्था पडिमा-से भिक्खू वा भिक्खुणी वा उज्झियध-
म्मियं वत्थं जाएज्जा जं चउत्थं वहेव समणमाहणा अ-
तिहिकिवणवणीमगा णावकंखंति तहप्पगारं उज्झियध-
म्मियं वत्थं मयं वा णं जाणेज्जा परो वा से देज्जा
फासुयं ० जाव पडिग्गहेज्जा चउत्था पडिमा । ४ । इच्चयाणं
चउएहं पडिमाणं जहा पिंडसणाए । (सू०-१४६ ×)

‘ इच्छेइयाइं ’ इत्यादि इत्येतानि-पूर्वोक्तानि वक्ष्यमाणानि वा
यतनान्यतिक्रम्याथ भिक्षुश्चतसृभिः प्रतिमाभिर्वक्ष्यमाणैर्ग-
मिग्रहविशेषैर्वस्त्रमन्त्रेषु जानीयात् . तद्यथा-उद्दिष्टं-प्राक् स-
ङ्कल्पितं वस्त्रं याचिष्ये, प्रथमा प्रतिमा १, तथा प्रक्षितं-दृष्टं
सद् वस्त्रं याचिष्ये नापरमिति द्वितीया २, तथान्तरपरिभो-
गेन उत्तरायपरिभोगेन वा शय्यातरेण परिभुक्तप्रायं वस्त्रं
ग्रहाण्यामीति तृतीया ३, तथा तदेवात्सृष्टधार्मिकं वस्त्रं
ग्रहाण्यामीति चतुर्थी प्रतिमिति ४ । सूत्रचतुष्टयसमुदायार्थः ।
आमां चतसृणां प्रतिमानां शेषा विधिः परिण्डेणवचन इति ।
आचा ० २ थु ० १ चू ० ५ अ ० १ उ ० ।

(११) अथ को दोषो यद्येवं न परिपृच्छयेत् ? उच्यते—

कस्म त्तिऽपुच्छियम्मि, उग्गमपक्खेवगाइणो दोमा ।

किं आमिऽपुच्छियम्मि, पच्छाकम्मं पवहणं च ॥ ६२६ ॥

कस्य सम्बन्धीत्येवमपृष्टं उद्गमदोषाः प्रक्षेपकादयश्च दोषा
भवेयुः । आदिग्रहणाघ्नक्षेपकपरिग्रहः । किमासीदित्यपृष्टं प-
श्चात्कर्मदोषाः प्रवहनदोषो वा संभवेत् । एतच्चोत्तरत्र भाव-
यिष्यते ।

अथ कस्येति पृच्छायामविधीयमानायां कथमुद्गमदोषा
भवेयुः ? उच्यते—

कीम न नादिह तुब्भे, तुब्भट्टकयं व कीयधोयाई ।

अमुण्ण व तुब्भट्टं, ठवियं गेहे न गिएहह मे ॥ ६२७ ॥

कस्येदमिति पृष्टः कोऽपि द्रव्यात् . कस्माच्च बास्यथ यूयम ?
बास्यथैव, तथाप्यस्मान् पृच्छथ पृच्छतां च कथयामः, युष्म-
दर्शमेव कीर्तयामहे इत्यर्थः । वाशब्द उत्तरापेक्षया विकल्पार्थः यु-
ष्मदर्शमेव कीर्तयामहे इति तस्मादिग्रहणादपितर्वातिनादिग्रहः । अ-

मुकेन वा युष्मदर्शमस्मद्गृहे स्थापितं यतः (से) त-
स्यामुकस्य गेहे न गृहीतं यूयमांति । अथ यदुक्तम्—‘ तुब्भ-
ट्टकयं ’ इति तत्र मूलगुणकृतं वा स्यादुत्तरगुणकृतं वा ।

अथ के मूलगुणाः ? के चोत्तरगुणाः ? इत्याह—

तणविणणमंजयट्ठा, मूलगुणा उत्तरा उ पज्जमया ।

गुरुगा गुरुगा लहुगा, विमेषिया चरमए सुट्ठे ॥ ६३१ ॥

इह संयतार्थं वस्त्रानिष्पत्तिहेतोयत्तनं तानपरिकर्म वित-
ननं च चितानपरिकर्म क्रियते एतन्मूलगुणा मन्तव्याः, उत्तरा-
उत्तरगुणरूपा आयतनता यद्वस्त्रं निष्पन्नं सन्त्वलिकां प्रा-
प्यते उपलक्षणमिदं तेन यन्मोडयित्वा सलेपा प्रक्षिप्यते
तदादयो धावनधूपनादयश्च वस्त्रस्योत्तरगुणा द्रष्टव्याः । अत्र
चतुर्भङ्गी तननचितननं संयतार्थं, आयतनमपि संयतार्थम्,
तननचितननं संयतार्थम्, आयतनं स्वार्थम् २, तननाचितननं
स्वार्थं आयतनं संयतार्थम् ३, तननचितननं स्वार्थं आयतन-
मपि स्वार्थम् ४, अत्राद्येषु गुरुका लघुकाश्च तपःकाला-
भ्यां विशेषिताः प्रायश्चित्तम्, तद्यथा-प्रथमं भङ्गे चत्वारो
गुरुकास्तपसा कालेन च गुरवः, द्वितीयेऽपि चतुर्गुरुकाः,
तपसा गुरवः, कालेन लघवः, तृतीये चत्वारो लघुकाः, का-
लेन गुरवस्तपसा लघवः, चरमे-चतुर्थे भङ्गे द्वयोरपि मू-
लोत्तरगुणयोः स्वार्थत्वात् शुद्धः ।

अथ प्रक्षेपकादयो दोषाः कथं भवेयुः ? इत्यत आह—

समणे समणी मावग, साविगां संवंधि इड्ढि मामाए ।

राया तेण व वक्खेव, एअ निक्खेवगं जाण ॥ ६३२ ॥

पट्टीसप्तम्योर्ार्थं प्रत्यभेदात् श्रमणस्य श्रमण्याः श्रावक-
स्य श्राविकायाः संबन्धितं ऋद्धिमता मामकमन्काया भा-
र्याया राज्ञः स्तेनस्य च संबन्धो प्रक्षेपको भवति । प्रक्षेपणं प्र-
क्षेपकः “ नास्ति पुंसि वे ” इति भावं गृह्यप्रत्ययः, यथा अ-
रोचनम् अरोचक इत्यादि । निक्षेपकमप्येतेष्वेव च स्थानेषु
जानीयादिति संग्रहगाथासमासार्थः ।

सांप्रतमेनामेव व्याख्यानयति—

लिगन्थेसु अकप्पं, मावगनीएसु उग्गमासंका ।

इड्ढि अपवेमसाविग, इड्ढिस्स च उग्गमासंका ॥ ६३३ ॥

एमेव मामगम्म वि, सट्ठी भज्जा उ अन्नहिं ठवए ।

निवतप्पिडविवज्जी, मा हेज्ज तदाहडं तेण ॥ ६३४ ॥

ये श्रमणश्रमणीजना लिङ्गमात्रधारिणस्ते उद्गमादिभिर्दोषैर-
शुद्धानि वस्त्राणि गृह्णन्ति । स्वयमेव वा तन्तु-
वायेर्वाययन्ति लिङ्गतः प्रवचनतोऽपि सार्धमि-
काश्च ते इति, तेषु लिङ्गेषु अकल्पनीयमिति हेतोः
साधवो न गृह्णन्ति, ततस्तं लिङ्गस्थाः संविग्नबहुमानिनः
सन्तो वस्त्राण्यन्यत्र यथा भद्रककुलादीं प्रक्षिपेयुः, यदि
साधवो वस्त्राणि गवेपयेयुः तदा प्रदद्धमिति कृत्वा, य-
था श्रावकेषु उपलक्षणत्वात् श्राविकासु निजकेषु संव-
न्धिषु भ्रातृमगिनीत्यादिषु उद्गमदोषाशङ्कया साधवो न गृ-
हीयुरिति, तेऽपि तथैवान्यत्र स्थापयेयुः, ऋद्धिमतः श्रोष्ठ-
साधवाद्वादगृहे यतस्ततः प्रवेशो लभ्यते तस्य पत्नी
श्राविका सा भक्तिवशादन्यत्र प्रक्षिपेत्, यद्वा-स ऋ-
द्धिमान पापगिडतां श्रमणानां वा पुण्यार्थं वस्त्राणि दद्यात्,

तेषु साधूनामुद्गमाशङ्का, ततो निमन्विता अपि न स्वी-
कुर्युः । ततः सोऽपि दानश्रद्धालुस्तथैवान्यत्र प्रतिपत् ।
एवमव ऋद्धिमत्प्रकारेणैव मामकस्यापि प्रान्तव्येनर्था-
लुत्वेन वा कस्यापि स्वगृहं प्रवेशं न ददातीत्येवेलक्षण-
स्य भार्या श्राद्धिभर्यप्रणिता सती तथैवान्यस्मिन् गृहे स्था-
पयन्, नृपो-राजा सोऽप्यन्यत्र स्वपुरुषैः प्रक्षेपयन् य-
तस्तस्य राज्ञः पिण्डमाहारवस्त्रादिलक्षणं वर्जितुं शीलं
येषां ते तन्पिण्डविवर्जितः साधवः । किमुक्तं भवति—को-
ऽपि राजा स्वभावत एव एकः श्रावको वा ततः साध-
वोऽत्यर्थमभ्यर्थिता अपि न कल्पते राजपिण्ड इति हेतोर्य-
दा न गृह्णन्ति तदा स यथा तथा पुण्यमुपाजयामीति वि-
चिन्त्यान्यत्र वस्त्राणि स्थापयन् । स्तनस्यापि वस्त्रं न गृ-
ह्णन्ति, मा भूत् तदाहृतं तदीयं वस्त्रमिति ततः सोऽपि
भद्रको 'मदीयं न स्वीकुर्वन्ती' त्यन्यत्र प्रतिपत् ।

उपसंहारमाह—

ए ए उ अधिपन्ते, अन्नहि संनिखिवेति समण्डा ।

निखिवेति वि एव, छिन्नमल्लिन्नो उ कालेण ॥६३५॥

एतं श्रमणादयोऽनन्तराङ्गकारणैरगृह्यमाणं वस्त्रेऽन्यस्मि-
न् भावितकुलादौ श्रमणार्थं—साधूनामर्थाय सान्निधि-
यन्ति इत्युक्तः प्रक्षेपकः । सम्प्रातः निक्षेपकः प्रकुर्यते । अथ
प्रक्षेपकनिक्षेपकयोः कः प्रतिविशेषः ? उच्यते—साधूनामे-
वार्थाय या वस्त्रस्य स्थापना स प्रक्षेपकः, यत्पुनः प्रथमं
स्वार्थं निक्षेप्य पश्चात् साधूनामनुज्ञाप्यतः स निक्षेपकः ।
सोऽप्येवं प्रक्षेपकवहपृष्ठ्यः । इयमत्र भावना—यथा प्रक्षेपकः श्र-
मणादिस्थानेषु भावितः तथा निक्षेपकोऽपि भावनीयः । यस्तु
विशेषस्तं दर्शयति—'छिन्न' इत्यादि स निक्षेपकः कालेन छिन्नो
वा स्यादच्छिन्नो वा, छिन्नो नाम निर्द्धारितः यदि वयं दे-
शान्तरं गताः सन्त एतावतः कालादव्यागं न प्रत्यागच्छा-
मः ततो युष्माभिर्मूनि वस्त्राणि श्रमणेभ्यः प्रदातव्या-
नीति । अच्छिन्नः पुनः प्रतिनियतकालविवक्षागहितः ।

अत्र विधिमाह—

अमुगं कालमणाग, दिज्जह समणाण कण्ड च्छिणे ।

पुण समकालं कण्ड, वियगदोमा अईअस्मि ॥६३६॥

देशान्तरं जिगमिषुः कोऽपि कस्यापि गृहे किञ्चिद-
स्त्रजाननिक्षेपकामो वृत्तः, अमुकं विवर्जितं कालं म-
यनागतं यूयं मदीयं वस्त्रं श्रयणेभ्यो दद्यात इत्य-
भिधाय निक्षेपकं निक्षेप्य गतोऽसौ देशान्तरं नाया-
तस्तावतः कालावधेः अर्वाक् ततः कल्पते तद्वस्त्रम्, एवं
विधिच्छिन्नं निक्षेपकं किं सर्वदेव नेत्याह—पूषेस्यावधेः स-
मकालं कल्पते न परतः । कुत इति ? आह—स्थापनेव
स्थापितकं तस्य दोषा अतीतं विवर्जितकालावधौ भवन्ति
अच्छिन्नं तु यदा प्रयच्छन्ति तदा कल्पते ।

अथ साधूनिक्षेपवस्त्रविधिमाह—

अमिवाङ्कारगहिं, पुण्डिण मणुणनिखेवे ।

परिभुञ्जति ठविंति व, छड्ढेति व ते गण नाउं ॥६३७॥

आश्वम्—व्यन्तरकृतोपद्रवविशेषः, आदिग्रहणाद् अत्र-
मौदर्यादिपरिग्रहः, तैर्गणिवदिभिः कारणैः पूषेऽतीते वा

काले मनोहाः—संभोगिकास्तेषां निक्षेपके यद्वस्त्रजानं तन्प-
रिभुञ्जते । इयमत्र भावना—साम्भोगिकसाधुभिर्गणिवदिभिः
कारणैर्देशान्तरं व्रजद्विग्लानादिप्रतिवन्धस्थितानां साधूनां
समीपं यद्वस्त्रजानं निक्षेपे तन्पूषे अतीते काले यद्यात्मनो
वस्त्राणामसर्वतो वास्तव्यसाधवः परिभुञ्जते न तत्र कश्चित्
स्थापनादिदोषः । अथ नास्ति वस्त्राणामसत्ता गृहीतानि वा ये
प्रयोजनं त्स्थैव स्थापयन्ति, अथ ज्ञायते यथा ते ततोऽ-
पि वयं सामान्यं देशं गता ततस्तान् गताम् ज्ञात्वा छुट्णन्ति
परिग्रापयन्तीत्यर्थः । तदेवं कस्येति पृष्टे प्रक्षेपकादयो दायाः
सुनिर्णीता भवन्तीत्यावेदितम् ।

(१२) अथ कस्येति पृष्टे यो यादशमाशङ्कावचनं

व्यात् तदेतदभिधानसुराह—

दमए दूभगे भट्टे; समणच्छेने अ तेणए ।

न य नाम न वत्तव्वं, पुट्टे रुट्टे जहा वयणं ॥ ६३८ ॥

द्रमके-दरिद्रे दुर्भगे-ऽनिष्टे भ्रेष्टे राज्यच्युते 'समणच्छेने'
स्ति भावप्रधानत्वात् श्रमणशब्दस्य श्रमण्येत श्रमणवेषस्य
छेने आच्छादिते गार्हस्थ्येस्तनके—चौरं प्रथमं कस्येति पृष्टे
ततः स्वहृदयसमुत्थया शङ्कया संप्र कर्णायितं तस्य समा-
धानविधानार्थं न च नाम न वक्तव्यं किं तु वक्तव्यमेव वच-
नस्यानतिक्रमेण यथावचनं यथायोगमाशङ्कापनोदकं वाक्य-
मित्यर्थः, तच्च यथावसरं पुरस्तादुच्यते ।

तत्र प्रथमं द्रमकटारं विवृणोति—

किं दमओ हं तं ते, दमगस्स वि किं मे चीवगा नत्थि ।

दमएण वि कायव्वो, धम्मो मा णरिसं पावे ॥ ६३९ ॥

कस्येति पृष्टे कोऽपि व्यात्-भदन्त ! भवद्भिः किमहं द्रमकः
संभावितो येनैवं पृच्छत, यद्वा—यद्यप्यहं द्रमकस्तथापि
किं मे चीवगायपि न सन्ति किंतु सन्त्येव । किञ्च—द्रमके-
णापि धर्मः कर्तव्यः, कुतः इत्याह—मा ईदृशं दारिद्र्योपद्रव-
लक्षणं दुःखं भूयः प्राप्नुयामिति कृत्वा तस्य पुरतः साधुभि-
रभिधातव्यम्, भद्र ! न वयं भवन्ते द्रमकं भाणत्वा कस्येति
पृच्छामः किन्तु सार्वज्ञोऽस्माकमयमुपदेशः, यतः—कदाचित्तव
स्वजनमित्रादीनां सत्कामिदं भवेत्, यथा यस्य तथाविध-
स्याभावंऽप्रीतिकं कुर्युः, अभिनवं वा वस्त्रं समूलयेयुः क्री-
णायुयां । अस्माकं तु तृतीयव्रतानिचारः, यथा—श्रमणा-
दिभिः स्तनपर्यन्तैर्द्रमस्मदर्थं स्थापितं भवेदित्यादयो
दोषाः कस्येति पृच्छया परिहर्तुं शक्यन्ते । इत्युक्तं
यदि स व्यात् ममेवैतन्नान्यस्येति तदा निर्दोषं म-
त्वा गृह्यते एवं दुर्भगादिष्वपि पदेषु यथायोगमुपयुज्य
भावना कार्या ।

दुर्भगटारमाह—

जइ रत्तो भज्जाण, व दूभगा दूभगो व जइ पइणो ।

किं दूभगा मि तुज्झ वि, वत्था विव दूभगा किं मा ॥६४०॥

दुर्भगो व्यात्—यद्यहं राज्ञो, भार्याया वा दुर्भगो द्रव्यम-
न्तिकं युष्माकमपि दुर्भगः, याद वा—काचदविगतिका दात्रा-
तदा व्यात्—यद्यहं पत्न्यदुर्भगा तन्तिकं युष्माकमपि दुर्भगा,
वस्त्राण्यपि वा किममूनि मे दुर्भगाणि, यदेवं दीयमानान्यपि
कस्य सत्कानीति पृच्छन्ते ।

अथ श्रद्धमण्यच्छन्नहारद्वयमाह—

जइ गजाओ भट्टो, किं चीरेहिं पि पिच्छ एयाणि ।

अच्छिहं माभरगा, मा हिरिज ति पवइओ ॥६४१॥

राजपदच्युतः प्राह—यद्यहं राज्यादभ्रष्टः तत् किं चीरे-
भ्याऽपि, नैवेत्यर्थः । पश्यत-अवलोकयत एतानि मदगृहे भू-
यांसि वासांसीति ब्रुवन् हस्तसंज्ञया दर्शयति । श्रमणः पृ-
च्छन्नोऽथाह—सन्ति मम पार्श्वे बहवः ' साभरग ' ति
दर्शावचनम् । रूपकास्तेऽवमा राजकुलादिना हियेग्नित्यहं
प्रव्रजितः—शाक्यतापसपरिव्राजकाजीवकाख्यानां श्रमणा-
नामन्यतमः संवृत्त इत्यर्थः ।

अथ स्तनको यद् ब्रूयात्, तदाह—

अच्छि मे घरे वि वत्था, नाहं वत्थाई साहु चोगेमि ।

मुद्दु मुणिअं व तुम्भे, किं पुच्छह किं च हं तेणो ॥६४२॥

सन्ति मे मम-गृहे वस्त्राणि अत एव हे साधो! नाहं वस्त्राणि
चोरयामि, यद्वा-सुष्ठु-शोभने मुणितम्-परिज्ञानं युष्माभिः,
यथाऽहं स्तनः! को नाम साधून् मुक्त्वाऽपरो ब्रूयति, तद-
हं सन्यं स्तनः, न पुनः साधूनामर्थाय चोरयामि । अथवा—
युयं किं पृच्छथ, यस्य वा तस्य वा भवतु युयं गृह्णीत । यद्वा-
किमहं स्तनो येन युयं कस्येति पृच्छथ । अत्रापि समाधानं
प्राग्वत् ।

अथ कस्येति पृच्छति—प्रवृद्धामेव द्वारान्तरप्रतिपादि-
कामिमां गाथामाह—

इत्थी-पुरिम-नपुंसग, धाई-मुएहा य होइ बोधच्वा ।

बाले अ वृद्धयुगलं, तालायर-मावए तेणे ॥ ६४३ ॥

स्त्रीपुरुषनपुंसकधात्रीसन्तुपा च भवति बोद्धव्या ततो बा-
लयुगलं वृद्धयुगलं तालाभिश्चरन्तीति तालाचरा—नटाः
सचकः स्तनश्च प्रतीतः, इति द्वारगाथासमासार्थः ।

व्यासार्थं प्रतिद्वारे विभक्तिपुराह—

तिविहिथी थेरहिं, भणंति मा होइ तुज्झ जायाणं ।

मज्झिमया पइंदेवर-कसं मा थेरभाईणं ॥ ६४४ ॥

त्रिविधा स्त्री, तद्यथा—स्थविरा, मध्यमा, कन्या च । तत्र
स्थविगादिस्त्री भणन्ति—मा भूयाज्जातानां-पुत्राणां सत्कमिदं
वस्त्रं तेन वयं कस्येति पृच्छामः इति योजना सर्वत्र कर्तव्या ।
मध्यमा भण्यन्ते—मा भूतव पतिदेवगयाः सत्कम्, कन्या—कु-
मारी भणन्ति, मा भूतव स्थविरः—पिता भ्राता प्रतीतः
तयोरिति ।

एमेव य पुरिमाण वि, पंडगपडिमेविमानि आणं ते ।

मामियकुलस्म धाई, मुएहं जह मज्झिमा इत्थी ॥६४५॥

एवमेव च यथा स्त्रीणां तथा पुरुषाणामपि स्थविरमध्यमत-
रूपभेदस्त्रैविध्ये द्रष्टव्यम् । स्थविरपुरुषो भण्यते, मा तव पु-
त्राणां कलत्रस्य वा सत्कं वस्त्रं भवेत् । मध्यमोऽभिधीयते,
मा भूतव भ्रातृणां पत्न्या वा संवन्ध । तरुण उच्यते
मा तव पितृमातृभ्रातृणां चास्वार्थानं भवेत्, पण्डको-नपुंसकः
' पडिमेवि ' ति अकारप्रत्ययादप्रतिपद्यो तृतीयवेदादय-
रहितोऽसंस्क्रिय इत्यर्थः, तस्य ग्रहीतुं कल्पते । स चाभिधी-
यते मा ते निजानां सम्बन्धनामिदं वस्त्रं भवेत् यः पुन-

स्तृतीयवेदादयो भुक्तस्य हस्तात् गृह्णतां चत्वारो लघुकाः
आश्वाभक्तादय आत्मपरोभयसमुत्थाश्च दोषाः । या धात्री सा-
ऽभिधीयते, मा ते स्वामिकुलस्य स्वामिनो गृहस्य सत्कं भवे-
त् । स्तुपां-वधू भणन्ति, यथा मध्यमा स्त्री भाणिता मा ते
पत्युर्देवरस्य वा सम्बन्धि भवेत् ।

दोएहं पि अ जुयलाणं, जहारिहं पुच्छिऊण जइ बहुणां ।

गिएहंति तओ तेमि, मुच्छा सुद्धे अणुनायं ॥ ६४६ ॥

इह द्वे युगलं नाम बालयुगलं वृद्धयुगलं च । बाल-
युगलं बालो बालिकाः, वृद्धयुगलं वृद्धो वृद्धा वा तयोद्वयो-
रपि युगलयोर्यथाह—यथायोग्यं स्वरूपं पृष्ट्वा प्रत्ययिकपुरुष-
मुखेन च निश्चित्य यदि प्रभवस्ते बालादयस्ततो गृह्णन्ति
तेषां हस्तात् । अथ न प्रभवस्तदा यापितपुत्रादिप्रभुस्तस्य
समीपं यथाऽऽपृच्छथ किं गृह्णतां न वेति तथा शुद्धं गृह्णतां
निर्विकल्पमित्यनुमत्या निःसन्दिग्धं कृतं ग्रहणमनुज्ञातम् ।

तूपति देते मा ते, कुमीलते तेमु तूरिण मा ते ।

एमेव भोगिसेवग, तेणा उ चउच्चिहो इणमो ॥६४७॥

तूर्यपतिनंतमहत्तरस्तासन् ददति भण्यते, मा ते कुशील-
वानां सत्कं भवेत्, तेषु कुशीलेषु ददन्तु मा यु-
ष्माकं तूर्यिकस्य तूर्यपतेभवेत्, एवमेव-तूर्यपतिकुशीलपुरु-
प्रकारेणैव भोगिकसंवकयोगापि वाच्यम्, याद संवको—
ददाति तदा वक्तव्यम्, मा ते भोगिकस्य स्वामिनः स्वार्थानं
भवेत् । भोगिके दातारि वाच्यम्, मा युष्माकं नवकस्य सम्ब-
न्धि भवेत् । स्तनस्वरूपमाह—स्तनः पुनश्चतुर्विधाऽयं वक्ष्यमा-
णलक्षणः ।

चातुर्विध्यमवाह—

सग्गामपग्गामं, संदेम पग्देम होइ उड्ढाओ ।

मूलं छेत्रां छम्मा-समेव गुरुगा य चत्तारि ॥ ६४८ ॥

यास्मिन् ग्रामे साधवः स्थिताः सन्ति स स्वग्रामस्तस्मिन्
यः सैन्यं कर्तानि स स्वग्रामस्तेन, तदपेक्षया अपरस्मिन्
ग्रामे सैन्यं कुर्वन् परग्रामस्तेनः । स्वदेशे—विचिन्तितसाधु-
विहारविषयभूते विषये चौर्यं कुर्वाणः स्वदेशस्तेन, तदपे-
क्षया अपरत्र देशे चौरिकां विदधानः परदेशस्तेनः । एतेषु
गृह्णतामुदाहः प्रवचनलाघवं भवति, अहो अमी लुब्धशिरो-
मणयस्तपस्विनो यदेवं स्तनाहृतानि वस्त्राणि गृह्णताः रा-
जविहङ्गमपि तथाऽपेक्षन्ते इति । तेषु प्रायश्चित्तमाह—मूलमि-
त्यादि स्वग्रामस्तेन गृह्णतां मूलम्, परग्रामस्तेन छेत्रं, स्वदेश-
स्तेन परमासा गुरुकाः, परदेशस्तेन चत्वारो गुरुकाः, यथा-
क्रमदूरतरमस्तैन्यदोषत्वादिनि भावः । तदेवं व्याख्याता इत्थी-
पुरिम इत्यादिद्वारगाथा । तद्व्याख्यातं च समर्थितं कस्येति
पृच्छाद्वारम् ।

अथ किमासीदिति पृच्छाद्वारमाह—

एवं पुच्छा सुद्धे, किं आमि इमं तु जं तु परिभुत्तं ।

किं होहिइ ति अहं तं, कत्थामि अ पुच्छणे लहुगा ॥६४९॥

एवं—अमुना प्रकारेण कस्येति पृच्छया शुद्धं निर्दीप्य नि-
र्णीतं सति यत्परिभुक्तं भुक्तपूर्वं तत् पृच्छयते, किंम-
दं वस्त्रमासीत् युष्माकं कीदृशमुपयोगमागतवदित्यर्थः,
यत्पुनरिह अपरिभुक्तं तत्पृच्छयते, किमतद्भवित्यतीति ' क-

स्थासि' त्ति कं पेटायां-मञ्जूपायामपरस्मिन् वा स्थाने इद-
मासीत्, तत्र यदि पेटायां किं पृथिव्यादिषु सकायेषु पे-
टा प्रतिष्ठिता अप्रतिष्ठिता वा, इत्याद्युपयुज्य वाच्यम्-कस्येदं
किमासीत्, कुत्रासीत्, किं भाविष्यतीत्यप्रच्छेने चतसृ-
णामपि पृच्छानामकरणे प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः ।

तत्र किमासीदिति पृष्टे ते गृहस्था अभिदध्युः—

निचनियंमण-मज्जण-छणुस्मवे रायदारिणं च व ।

मुत्तत्थजाणिणं, चउपरियट्ठे तत्रो गहणं ॥ ६५० ॥

नित्यनिवसने—नित्यापभोग्यमेतदासीत् मज्जनकं नाम
स्तानान्तरं यत्पिधीयते धौतवस्त्रमित्यर्थः तदासीत् ।
तथा क्षणः—प्रतिनियतः कौमुदीशकमहादिकः, उत्सवः—
पुनर्नियतो नामकरणचूडाकरणपाणिग्रहणादिकः । अ-
थवा—यत्र पक्काक्षविशेषः क्रियते स क्षणः, यत्र तु पका-
क्षं विनाऽपरो भक्ताक्षविशेषः स उत्सवः । क्षणं उत्सवे च परि-
भुज्यते यत्क्षणात्सविकं तद्वाऽऽसीत् । तथा राजामा-
त्यमहतमादिभवनेषु गच्छद्भिर्भृत्यं परिभुज्यते तद् रा-
जद्वारिकं तद्वाऽऽसीत् । तत्रैवमुक्ते सूत्रार्थज्ञेन गीतार्थेन च-
तुर्णां—नित्यनिवसनीयादीनां परिवर्तनानां वस्त्रयुगलानां स-
माहारश्चतुःपरिवर्तने यथा दृश्यं परिवर्तनेमेकतरं वा च-
स्त्रं ददाति तादृशे अन्यस्मिन् व्याप्रियमाणे सति ततो प्र-
हणं कर्तव्यम् ।

एतदेव भावयति—

णिचनियंमणियं ति य, अस्मास्मइ पच्छकम्म वहणाई ।

अत्थि व हंतं घिण्णइ, इयरफुसट्ठो य गण ययी ॥ ६५१ ॥

यदि गृहस्था व्रयात् नित्यनिवसनीयमिदमासीत् ततो
यदि तस्यापरं नित्यनिवसनीयमस्ति ततः कल्पते, यतोऽ-
न्यस्य नित्यनिवसनीयस्यासत्यभावे पश्चात्कर्मवहनाद-
यो दोषा भवन्ति, पश्चात्-विवर्तितवस्त्रग्रहणानन्तरं कर्मा-
भिनयवस्त्रस्य काराणं-पश्चात्कर्मवहने नाम-अव्याप्रियमा-
णं वस्त्रं तद्ग्रहमानकं क्रियते, आदिग्रहणात्-क्रीतकृतप्रा-
प्त्यादयो दोषाः, अतो यद्यपरं नित्यनिवसनीयमिति तदपि
यदि वहमानं व्याप्रियमाणे तदा गृह्यात् । कुत इत्याह-इतर-
स्मिन् अवहमाने स्पर्शनाधौतप्रक्षालनादयो दोषाः । इयमत्र
भावना--यद् वहमानं तस्योपभोगार्थमप्यकार्येनोपस्पर्शने
कुर्यात्, धावने वा विदध्यात्, तस्य परिभोगप्रार-
म्भमुद्दिश्य प्रक्षालनं वा कुर्यात्, आदिग्रहणात्-धूपनवासना-
दीनि वा विदधीत । यत एव ततोऽन्यस्मिन् वहमाने प्र-
हीतव्यम् ।

अपरिभुक्तमधिकृत्य किमेतद् भविष्यतीति पृष्टः सन्नेवं
व्रयात्--

होहिइ व नियंमणियं, अस्मासइगहणपच्छकम्माई ।

अत्थि न वेविउ गिणहइ, तहि तुल्लपवाहणा दोमा ॥ ६५२ ॥

वाशब्दः परिभुक्तादपरिभुक्तस्य पक्षान्तरद्योतकः, भवि-
ष्यति नित्यनिवसनीयमेतदित्यभिहिते यद्यपरं तादृशं ना-
स्ति ततोऽन्यस्य तादृशस्यासति ग्रहणे एव पश्चात्कर्मा-
दयो दोषाः । अथास्यन्यत् तादृशं ततः कल्पते, तच्च यद्य-
पि नवमवहमानकं तथापि गृह्याति, कुत इत्याह--तुल्या-

स्तत्र प्रवहनादोषाः । किमुक्तं भवति—यदि साधवो गृह-
न्ति न गृह्णन्ति वा तथापि स गृहीतयोरपरिभुक्तवस्त्रयो-
रेकतरमात्मप्रयोगेणैव प्रवहयिष्यति ततः साधूनां गृह्णामपि
न काश्चिदोप इति ।

एमेव मज्जणाई, पुच्छा सुद्धे तु सव्वओ पहा ।

मणिमाई दाइति व, अभिट्ठे सहस्सुवादाणं ॥ ६५३ ॥

एवमेव यथा नित्यनिवसनीयमभिहितं तथा मज्जनिक-
क्षणात्सविकराजद्वारिकाण्यभिधानव्यानि, यदा पृच्छया
शुद्धमिति निर्धारितं तदा सर्वतः—समन्तात् प्रेक्षत—नि-
भालयेत्, प्रत्यमाणे च यदि मण्यादिकं—मणिहिरण्यसुव-
र्णादिकं किञ्चिदर्थजातमुपनिवद्धमुपलभ्यते तदा भग्यन्ते
गृहस्थाः । यथा-निरीक्षध्वं समन्तादपि वस्त्रमिदम्, यदि नि-
रीक्षमाणेस्तेः स्वयमेव दृष्टं तदा लष्टम्, नो चेत् ततः सा-
धवो 'दाइति' त्ति दर्शयन्ति इदं यौष्माकीणं किमप्युप-
निवद्धमस्ति । आहैवमभिधीयमानं कथमधिकरणे दोषो न
भवतीत्युच्यते, अल्पीयानेवायं दोषाः, अशिष्टे-अकथिते पुनः
शैक्षस्यावधावितुकामस्य तत् द्रव्यमुपादानं भवेत् गृहीत-
त्वात् प्रव्रजेदित्यर्थः, आगागिणो वा महान्तमुद्वाहं कुर्युः,
यथा वस्त्रेण सार्द्धं स्तनितमस्मद्द्रव्यमेभिः श्रमणैः, तत
एवं प्रभूततरो दोषो मा भूदिति कथ्यते ।

उपसंहरन्नाह—

एवं तु गविट्ठेसुं, आयरिया दिति जस्स जं नत्थि ।

समभागेसु कएसु व, जह राइणिया भवे वीओ ॥ ६५४ ॥

एवमुक्तप्रकारेणैव वस्त्रेषु गवेपितेषु यथासंभवं लब्धेषु च
गुरुणां समीपमागम्य, यथावदालोच्य वस्त्राणि विधिवदृश-
यति, ततः आचार्या यस्य साधार्यज्जग्रन्थं मध्यमम् उत्कृष्टं
वा वस्त्रं नास्ति तस्मै तद्दतीति प्रथमः प्रकारः । पश्चार्थे
द्वितीयस्सः समेषु—तुल्येषु भागेषु कृतेषु साधूनां संख्या-
मनुमाय प्रेमाशङ्कतया वस्त्रेषु विभक्तेष्विति भावः । वाश-
ब्दः प्रकाशान्तरद्योतितं यथा रत्नाधिकः तस्मै प्रथमं दी-
यते इत्ययं भवेत् द्वितीयो दानप्रकारः, इत्युक्तो वस्त्रकल्पिकः ।
वृ० १ उ० १ प्रक० । नि० चू० । दर्श० । प० भा० । प० चू० ।

(१३) साम्प्रतमुत्तरगुणानधिकृत्याह—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा से जं पुण वत्थं जाणेजा
अयंजए भिक्खुपडियाए कीयं वा धोयं वा रत्तं वा घट्टं वा
मट्ठं वा संमट्ठं सम्पभूमितं वा तहप्पगारं वत्थं अपुरिसंतरक-
डं जाव णो पडिग्गाहंजा अह पुण एवं जाणेजा पुरिसं-
तरकडं जाव पडिग्गाहंजा । (सू०-१४४)

'से' इत्यादि, साधुप्रतिज्ञया—साधुमुद्दिश्य गृहस्थेन क्रीत-
धौतदिकं वस्त्रमपुरुषान्तरकृतं न प्रतिगृहीयात्, पुरुषा-
न्तरस्वीकृतं तु गृहीयादिति पितृदार्थः । आचा० २ श्रु० १ चू०
५ अ० १ उ० । याज्ञवल्क्ये निमन्त्रणावस्त्रं वा याचेत इति ।
(" निग्गंथा णं च गाहावइकुलं " ३६ इत्यादि सूत्र-
म् ' उवहि ' शब्दे द्वितीयभागे १०५८ पृष्ठे सामान्यतो
व्याख्यातम् ।)

अथ विस्तृतार्थं विभक्तिपुगाह—

दुविहं च होइ वन्धं, जायगवन्धं निमंतणाए य ।

णिमंतणवन्धं ठप्पं, जायणवन्धं तु वोच्छामि ॥६५१॥

द्विविधं भवति वस्त्रं याश्चावस्त्रम्, निमन्त्रणावस्त्रं च । तत्र निमन्त्रणावस्त्रं व्याप्यम्, पश्चादभिधास्यते इत्यर्थः, याश्चावस्त्रं पुनः साम्प्रतमेव वक्ष्यामि ।

यथाप्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

नामं ठवणावन्धं, दव्ववन्धं च भाववन्धं च ।

एमो खलु वन्धस्म, निक्खंवो चउविहो होइ ॥६५२॥

इत्यादिका—“ एवं तु गविट्ठुं, आरगिया दैति जस्स जं नत्थि । समभागसु कणसु व, जह राइणिया भवे वीओ ॥ २ ॥ ” इति पर्यन्ताः पटचत्वारिंशदाथाः पीठिकायां वस्त्र-कल्पिकद्वारं तथैवात्र द्रष्टव्याः ।

उपसंहरन्नाह—

एयं जायणवन्धं, भणियं एत्तो निमंतणं वोच्छं ।

पच्छा दुगपरिसुद्धं, पुणरवि पुच्छेज्जिमा मेरा ॥६५३॥

एतदाश्चावस्त्रं भणितम्, इत ऊर्ध्वं निमन्त्रणावस्त्रं वक्ष्यामि, तच्च तथा—कस्यैतद्वस्त्रं किं वा नित्यनियमनीयादिकामदमासीदिति पृच्छाद्वयेन परिशुद्धं भवति, तदा पुनर्गपि तृतीयया पृच्छया पृच्छेत् । तत्र चयं वक्ष्यमाणा मर्यादा-सामाचारी ।

तामेवाह—

विउमगजोगमंघा—उए य नाइअकुले तिविहपुच्छा ।

कस्म इमं किञ्च इमं, कस्स व कजे लहुगआणा ॥६५४॥

व्युत्सर्गो नाम-उपयोगसंबन्धिकायांस्सर्गः, नं कृत्वा यस्य च योग इति भणित्वा संघाटकेन भिक्षार्थं निर्गतस्ततो भोगिककुले उपलक्षणत्वादित्यत्रापि यथा प्रधानं कुले प्रविष्टः कयाचिदीश्वरया महता संभ्रमेण भक्षपानेन प्रतिलाभ्य वस्त्रेण निमन्त्रितः, तत्र त्रिविधा पृच्छा प्रयोज्यया, तद्यथा—कस्य सत्कमिदं वस्त्रम्, किं चेदमासीत्, अनेन पृच्छाद्वयेन परिशुद्धं यथा भवति तथा प्रष्टव्यम् । कस्य वा कार्यस्य हेतोः प्रयच्छन्तीति यद्येवं न पृच्छति ततश्चत्वारो लघवः, आश्वादाश्च दोषाः ।

तानभिधिस्तुगाह—

मिच्छत्त सोच्च संका, विराहणा भोइए तहिँ गए वा ।

चउत्थं च वेटलं व, वन्धगदाहणं च ववहारो ॥६५५॥

भोगिन्या दीयमानं वस्त्रं यदि केन कार्येण प्रयच्छन्तीति न पृच्छयेत् तदा भोगिको मिथ्यात्वं गच्छेत् । अथामो देशान्तरं गतस्तत आगतश्च महत्तरादिमुखात् श्रुत्वा शङ्का भवति, भोगिके तत्र स्थिते गते वा देशान्तरप्राप्ते पश्चादपेते सति विराधना वक्ष्यमाणा भवति । सा वाऽविरतिका चतुर्थं वा-मैथुनमवभाषत, वैगटलं-वर्षाकरणादिप्रायोग्यं पृच्छेत्, ततश्च वक्तव्यम्, वैगटलमहेन जानामि उपलक्षणत्वाच्चतुर्थं च सेवितुं न कल्पते । ततो यदि सा वस्त्रं याचेत् तदा दानं कर्त्तव्यं-भूयोऽपि तस्या एव तद्वस्त्रं समर्पणीयमिति भावः । अथ तद्वस्त्रं छिन्नं वा प्राघृष्टकादीनां दत्तं वा भवेत्, सा च

तदेव वस्त्रं मागयेत्, तदा राजकुले गत्वा व्यवहारः कर्त्तव्य इति द्वारगाथासमाप्तार्थः ।

अथेनामेव विवर्गपुगाह—

वन्धम्मि नीणियम्मि, किं दलामि अपुच्छिऊण जइ गेएहो ।

अन्नस्म भोगिस्म व, संका घडिया गु किं पुत्वा ॥६५६॥

वस्त्रं भोगिन्या निष्काशितं सति यदि किमर्थं ददामीत्य-पृष्टं च गृह्णाति तदा भोक्तृत्तदीयस्यैव भर्तुः अन्यस्य वा श्व-शुभ्रदेवगादंशङ्का भवति, किं-मन्ये एतो परस्परं पूर्वमेव घटितौ यदेवं तृणीकौ दानग्रहणं कुरुतः । अथवा-किमेषा मैथुनार्थिनी भूत्वा वस्त्रमस्मै प्रयच्छति, ततो वैगटलार्थिनीति ।

मिच्छत्तं गच्छेज्जा, दिज्जंतं ददु भोइओ तीमे ।

वोच्छेयपदामं वा, एगमणेगाण सो कुजा ॥ ६५७ ॥

तद्वस्त्रं दीयमानं दृष्ट्वा तस्याः सम्बन्धी भोजको-भर्ता मिथ्यात्वं गच्छेद् वा यस्मिन्समं प्रवचनमर्पयामित्यादिप्रति-पक्षमिथ्यात्वश्च तस्य वा एकस्य साधारणकेषां वा साधूनां तद्वद्व्याप्त्यद्रव्यव्यवच्छेदं कुर्यात्, प्रद्वेषं वा गच्छेत् ।

एमेव पउच्छं-तो, इयम्मि तुमिणीयदाणमहणे तु ।

महतर्गादीकहिण, एगतर्पदामवोच्छेदो ॥ ६५८ ॥

मेहुणसंकमसंके, गुरुगा मूलं च वेटले लहुगा ।

संकमसंके गुरुगा, सविसेसतर्गपउच्छम्मि ॥ ६५९ ॥

एवमेव योपिति देशान्तरगतं भोगिके दोषा वक्तव्याः, तथा तेन-भोगिकेन देशान्तरं गच्छता ये महत्तरकाः स्था-पितास्तैरादिशब्दान्महत्तरिकया द्व्यक्षरिकया कर्मकरणे वा तयोराविरतिकासंयतयोस्तृणीकदानग्रहणे दृष्ट्वा भोगिकस्य पूर्वसमागतस्य कथितम्, ततश्च स एकतरस्य आविरतिकायाः संयतस्य वा उपरि प्रद्वेषं गच्छेत्, प्रद्विष्टश्चाविरतिकां संयतं वा हन्याद्विष्काशयद्वा, वधनीयाद्वा, विमानयेद्वा, व्यवच्छेदमेकस्यानेकेषां वा कुर्यात् । अथ मैथुनशङ्कायां चत्वारो गुरुकाः, निःशङ्कितं मूलम्, वैगटलशङ्कायां चत्वारो लघुकाः, निःशङ्कितं चत्वारो गुरुवः, सविशेषतर्गश्च दोषाः प्रापिते भोगिके भवन्ति । ते च यथास्थानं प्रागेवोक्ताः ।

एवं ता गेएहंतं, गहिणं दोमा पुणो इमे होंति ।

घरगयमुवस्सए वा, ओभासइ पुच्छए वावि ॥ ६६० ॥

एवं तावद् गृह्णतो दोषा उक्ताः, गृहीते पुनर्वस्त्रे एते वक्ष्यमाणा दोषा भवन्ति, तस्मिन् गृहे यदा स एव साधु-रन्यस्मिन् दिवसे गतो भवति, सा च अविरतिका तस्य साधारुणाश्रये आगता भवति, तदा मैथुनमवभाषत । त्वं म-मोद्भ्रामको भवेः, वैगटलं वा सा पृच्छति, कथय किमपि तादृशं वर्णनं येन भोगिको मे वशी भवति ।

इदमेव स्पष्टयति—

पुच्छाहीणं गहियं, आगमणं पुच्छणा निमित्तस्म ।

छिपं पि हु दायव्वं, ववहारो लम्भए तन्ध ॥६६१॥

ग्रहणकाले केन कार्येण मे प्रयच्छन्तीत्येवं पृच्छया हीने वा

वस्त्रं गृहीतम्, गृहीतं च तस्याः संयतप्रतिश्रेय आगमनम्, आगता च सा पुत्रो मे भविष्यति तदेत्यादिकं निमित्तं पृच्छ-
ति, येन वाहे भोगिकस्यातिरुचिता भवामि तत्किमप्युपदिश।
ततः साभुना वक्रव्यं न कल्पते मैथुनं प्रतिमवितुं साभुना विर-
ले निमित्तं वा तादृं जानामि, एवमुक्ते यदि सा वस्त्रं भूयोऽपि
मार्गयेत ततः प्रतिदानव्यम् । अथ तेन वस्त्रेण लिप्त्वा पात्र-
वन्धादिकं किमपि परं कृतं तन्निरुद्धमपि तदा दानव्यम् ।
अथ न लिप्ते गृह्णाति प्रवर्तति च मम सकलमेव प्रयच्छ ततो
राजकुले गत्वा व्यवहारं प्रारब्धे कारुणिका अभिधातव्याः ।
यथा कर्नाच्चिद् वृत्तस्वामिता वृत्तो विकीर्तः, क्रयकेण च मूल्यं
दत्त्वा च स गृहे नीतः, ततो विक्रयकः पश्चात्तापितो भवति
प्रतिग्रहाण मूल्यं प्रत्यर्पय मदीये वृत्तम् । क्रयकः प्राह—मया स
वृत्तिश्चिह्त्वा पृथक् काष्ठानि कृतः । अथ कथं तमेव वृत्तम-
स्यगृहमेते समपयामिः एवं विवदमानौ नौ राजकुलमुप-
स्थिता । ततः कथयत कारुणिकाः किं स क्रयको युष्माभि-
वृत्तं दाप्यते, अथवा काष्ठानि दाप्यन्ते । ततः काष्ठान्येव न
पूर्वावस्थे वृत्तमिति व्यवहारो लभ्यते ।

पाहण एणऽण्ण व, गीयं वहि हो इ हयं व डड्ढं वा ।
तहि य अणुमड्डु, अन्नं वा ददुमात्तुणं ॥ ६६२ ॥

अथ वस्त्रं प्रावृणक्तान्येन वा साभुनाऽन्यत्र नीतं भवेत
स्तेनेन वा हतं प्रदीपनकेन वा दग्धम्, तत्र चानुशिष्टादिकं
कर्तव्यम्, अनुशिष्टिनाम सद्भावकथनपुरस्सरप्रज्ञापना तथा
व्यनुपगतायां धर्मकथा कर्तव्या, विद्यया मन्त्रेण वा निराक-
रणीया । तदभावेऽन्यद्वस्त्रं तस्या दानव्यम् । परिदग्धं वस्त्रं
मुक्ता दग्धे हते वा न किंचिद्दीयते इति भावः । यदि सा रा-
जकुलमुपतिष्ठेत् ततस्तत्रापि व्यवहारो लभ्यते, दत्तादानम्
नीधवर इति । अथ दानकाले साभुना पृष्टं किं निमित्तं ददा-
मि, तत्र सा तृणीका स्थिता न वहिश्चेष्टया तथाविधः कोऽ-
पि भाव उपदर्शितः परं ग्रहणान्तरे काचिदुपाश्रयमागत्य
वेगदले पृच्छति चतुर्थमवभाषते ।

तथा तत्राभिधातव्यम्—

न विजाणामो निमित्तं, न य मे कप्पड पडंजिउं गिहिणो ।
परदाग्दामकहणं, तं मम माया य भगिणी य ॥ ६६३ ॥
ययं निमित्तं न जानामः, न वाऽस्माकं जानतामपि गृहि-
णां पुरतो निमित्तं प्रयोक्तुं कल्पते, ततः संयमा—
विकृतिप्रसङ्गान् । या चतुर्थमवभाषते तस्याः परदाग्दामक-
थनं क्रियते । यथा—परपुरुषपरदाग्दामप्रसङ्गयोः स्त्रीपुंनयोरिहैव
भेदहृदयभगदन्तजनता उनादयः । परभवे—तरकगतौ गतानां
तथाऽयः पुर्तलकाललङ्घमाश्रय तत उद्वृत्तानां तिर्यग्मु-
ख्य भवग्रहण भूयोऽपि नपुंसकत्वज्ञाभासप्रभृतयो वा ।

एकस्मि व एकस्मि व, कज्जे दिज्जेत गेएहइ जो उ ।

ते चैव तन्ध दोसा, वालिस्मि य भावमंवेधो ॥ ६६४ ॥

एकस्य वा पूर्वस्य—यस्य एकस्य वा—पश्चात्सम्बन्धस्य
यं दीयमानं वस्त्रं यः साभुगृह्णाति तस्य ते एव शङ्कादयः
सागुक्ता दोषा बालि—बालावपय—भावसम्बन्धो वक्ष्यमाणो
भवतीति समानार्थः ।

अथेनामेव गाथां विवृणोति—

अह मा पुट्टा पुट्ठे—ए तन्ध वन्धेण वा सगिसमाह ।

मंकाइया उ तन्ध वि, कडगा य बहुमाहिलियाणं ॥ ६६५ ॥

अथ—सा दात्री पृष्टा सती पूर्वसम्बन्धेन यादृशो मम भ्राता
तादृश एव त्वं वर्तसे, पश्चात्सम्बन्धेन तु श्वशुर इव भर्तृव-
न्मिज्जस्यं विलोक्यसे अतोऽहं भवतो वस्त्रं प्रयच्छामि इत्या-
ह एवमभ्यन्तरेण सम्बन्धकार्येण दीयमानं यदि गृह्णाति त-
दा एवं शङ्कादयो दोषाः, यदि तस्या अविरक्तिकाया वा-
लमपत्यं किमपि विद्यते तदा स साभुस्तया सह सम्बन्धभा-
वेन प्रतिपन्नः सन् चिन्तयति—इदं मे भार्गवियम् । अथ भ-
र्तृतया प्रतिपन्नस्ततश्चिन्तयति—इदं मे पुत्रभागडम्, एवमा-
दिको भावे वन्धो भवति, ततश्च प्रतिगमनादयो दो-
षाः । किञ्च—महिलिकानां बहुभिज्ञणकानि कृतवानि भव-
न्ति, तेन देवगादिग्रहणोपायेन सम्बन्धमानीय चागित्वान्
परिश्रेशयन्तीति भावः ।

यत एवमतः—

एयदोमविमुक्कं, वन्धग्गहणं तु होइ कायव्वं ।

स्वमउ त्ति दुव्वलो त्ति य, धम्मो त्ति य होति निदोमं ६६६
एतैरनन्तरेणैकदोषविमुक्कं वस्त्रग्रहणे साभुना कर्तव्यं भ-
वति, कथमित्याह—स्वमउ त्ति इत्यादि, यदि सा दा-
त्री पृष्टा सती दयात् जपकस्तपस्यां त्वम्, अथवा दु-
र्वलोऽसि जपकतया स्वभावेन वा ततस्ते प्रयच्छामि, य-
तस्तपस्विने दीयमाने धर्मो भवतीति कृत्वा ददामि, एवं
ब्रुवति दायकेन तद्वस्त्रं लभ्यमानं निर्दोषं भवति ।

किञ्च—

आग्ग्मनियत्ताणं, अक्किणत्ताणं अकारधित्ताणं ।

धम्मट्ठा दायव्वं, गिहिहि धम्मं य कयमणाणं ॥ ६६७ ॥

आग्ग्मः—पटकायमहंस्तस्माच्चवृत्तानां तथा अक्कीणतां-
वस्त्रादिक्रयमकुर्वाणानाम् अकारयताम्—आग्ग्मकयकारणे
परमव्यापाग्यताम् एवंविधानां धर्मे—श्रुतचारित्र्यभेदभि-
न्ने कृतमनसां—साधूनां गृहिभिः—सर्वाग्ग्मप्रवृत्तैर्धर्माथ
कुशलातुर्वन्धपुण्योपार्जनार्थं वस्त्रपत्रादिकं यथायोग्यं दा-
तव्यमिति बुद्ध्या यत्रोपासकादिवस्त्रेणोपनिमन्त्रयति तस्य
ग्रहीतव्यमिति प्रक्रमः ।

तदेवं वस्त्रमुपपन्नं यावद्गुरूणां समीपे न गम्यते ताव-

त्कस्यावग्रहे भवतीति । उच्यते—

संघाटणं पविट्टुं, गयणिणं तह य आमगाइणिणं ।

जं लब्धमिति पायांमं, गइणिणं उग्गहो होइ ॥ ६६८ ॥

उपयोगे कायात्मनो कृत्वा भिन्नार्थं संघाटकः प्रविष्टः
तत्रैको गान्तिको द्वितीयोऽवमगान्तिकः । तत्र च यन् प्रा-
योग्यं संघाटकेन लभ्यते तथावदाचार्यपादमूलं न गम्य-
ते तावत्सर्वं गान्तिकस्य ज्येष्ठार्यस्यावग्रहो भवति, ज्येष्ठार्य-
स्तस्य स्वामी इति भावः ।

अथ यदुक्तम् “कप्पडं मे सागारकडं गहा य दोपि उग्गहं
अणुत्तचित्ता परिहारं परिहरित्ता” इति तदेतत् । यथा
केचिदाचार्यदेशायाः स्वच्छन्दबुद्ध्या व्याचक्षते तथा प्रति-
पादयति—

दोअं पि उग्गहो त्ति य, केइ गिहत्थेसु दोअमिच्छंति ।

मावय गुरूणां नयोमो, अणिच्छे पच्छा दग्गिमाहो ॥ ६६९ ॥

स भिन्नः यथैषणीयानि-अपस्मिकर्माणि वस्त्राणि यात्रे-
त यथा पस्मिगृहीतान च धारयेत्, न तत्र किञ्चिदुक्त्या-
दिनि दर्शयति, तद्यथा— न तद्वस्त्रं गृहीतं सन् प्रक्षालयेत्
नापि गच्छयेत्, तथा नापि वाकुशिकतया धौतरक्रान्ति धा-
रयेत्, तथाभूतानि न गृह्णायादत्यर्थः, तथाभूताधोता-
गृह्यवस्त्रधारी च ग्रामान्तरं गच्छन्, अपलिङ्ग्यमाणो न
अगोपयन् मुखेनैव गच्छेद्, यतोऽर्मा—अवमचेतिकः-
असागवस्त्रधारी, इत्येतत्तस्य भिक्षोर्वस्त्रधारिणः साम-
र्थ्यं—सम्पूर्णा भिक्षुभावः यदेवंभूतवस्त्रधारणमिति । एतच्च
सूत्रं जिनकाल्पकौदेशे न द्रष्टव्यं, वस्त्रधारिण्वावशेषणाद् ग-
च्छान्तगतेऽपि चाविरुद्धमिति । किञ्च—'स' इत्यादि पि-
गृह्यैषणावन्नेयम्, नवरे तत्र सर्वमुपाधिम्, अत्र तु सर्वं जी-
वगमादायति विशेषः ।

(१६) इदानीं प्रातिहारिकोपहतवस्त्रविधिमधिकृत्याह-

से एगइओ मुहुत्तगं मुहुत्तगं पाडिहारियं वन्धं जाइ-
ज्जा ० जाय एगाहेण वा दुयाहेण वा तियाहेण वा च-
उयाहेण वा पंचाहेण वा विप्पवमिय विप्पवमिय उ-
वागच्छिज्जा, नो तह वन्धं अप्पणो गिहिज्जा, नो अ-
न्नमन्नस्म दिज्जा, नो पामिच्चं कुज्जा, नो वन्धेण वन्ध-
परिणामं करिज्जा, नो परं उवसंकमिच्चा एवं वइज्जा-
आउ० ममणा ! अभिकंखमि वन्धं धारित्तेण वा परिह-
रित्तेण वा ? , थिरं वा मंतं नो पलिच्छिदिय पलिच्छि-
दिय परिह्विज्जा, तहप्पगारं वन्धं समंधियं वन्धं तस्स
चेव निमिगिज्जा नो णं साइज्जिज्जा ॥ से एगइओ ए-
यप्पगारं निग्घामं मुच्चा निमस्स जे भयंतारां तहप्पगा-
राणि वन्धाणि समंधियाणि मुहुत्तगं मुहुत्तगं ० जाव ए-
गाहेण वा दुयाहेण वा तियाहेण वा चउयाहेण वा पं-
चाहेण वा विप्पवमिय २ उवागच्छंति, तह० पन्थाणि
नो अप्पणा गिहंति नो अन्नमन्नस्म दलयंति तं चेव०
जाव नो माइज्जंति, बहुवयणेण भाणियव्वं, से हंता
अहमपि मुहुत्तगं पाडिहारियं वन्धं जाइज्जा ० जाव
एगाहेण वा दुयाहेण वा तियाहेण वा चउयाहेण वा
पंचाहेण वा विप्पवमिय विप्पवमिय उवागच्छिस्सामि,
अवियाइं एयं ममेव मिया, माइड्डाणं संफासे नो एवं
करिज्जा ॥ (सू०-१५०)

स-कश्चिन्साधुरपरं साधुं मुहूर्त्तादिकालोद्देशेन प्रतिहारि-
कं वस्त्रं याचेत्, याचित्वा त्रैकाक्ष्येव ग्रामान्तर्गतां गतः-
तत्र चासांवकाहं यावत्पञ्चाहं वोपित्वाऽऽगतः, तस्य त्रैका-
क्षित्वात्स्वपतोः वस्त्रमुपहतम्, तच्च तथाविधं वस्त्रं तस्य
समर्पयतोऽपि वस्त्रस्वामी न गृहीयात्, नापि गृहीत्वाऽन्य-
स्मै दद्यात्, नान्युच्छिन्नं दद्यात्, यथा गृहाणंदम्, त्वं पुनः-
कतिभिर्गृहेभिर्ममान्यद्दद्याः, नापि तदेव वस्त्रेण परि-
वर्त्तयेत्, न चापरं साधुमुपसंक्रम्यैतद्वदेत्, तद्यथा आयु-
ष्मन् ! श्रमण ! अभिकाङ्क्षसि इच्छस्येवभूतं वस्त्रं धार-
यितुं परिभोक्तुं चेति ? , यदि पुनर्त्रैकाक्षी कश्चिद्रच्छेत्तस्य
तदुपहतं वस्त्रं समर्पयेत् न स्थिरं-दृढं सत् परिच्छिद्य
परिच्छिद्य- खण्डशः खण्डशः कृत्वा परिष्ठापयेत्-
त्यजेत्, तथाप्रकारं वस्त्रं 'समंधियं' ति उपहतं स्वतो
वस्त्रस्वामी नास्वादयेत्-न परिभुञ्जीत, अपि तु तस्यै-
वोपहतन्तुः समर्पयेत्, अन्यस्मै त्रैकाक्षिनो गन्तुः समर्पये-
दिति । एवं बहुवचनेनापि नेयमिति । किञ्च-सः-भि-
ज्जुः एकः- कश्चिदेवं साध्वाचारमवगम्य ततोऽहमपि प्रा-
तिहारिकं वस्त्रं मुहूर्त्तादिकालमुद्दिश्य याचित्वाऽन्यत्रैकाहा-
दिना ग्रामेनोपहनित्स्यामि, ततस्तद्वस्त्रं ममैवं भविष्यतीत्येवं
मातृस्थानं संस्पृशन्, न चैतत्कुर्यादिति ।

तथा—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा नो वण्णमंताइं वन्धाइं

विवण्णाइं करिज्जा, विवण्णाइं न वण्णमंताइं करिज्जा,
अन्नं वा वन्धं लभिस्सामि त्ति कट्टु नो अन्नमन्नस्म दि-
ज्जा, नो पामिच्चं कुज्जा, नो वन्धेण वन्धपरिणामं कुज्जा,
नो परं उवसंकमिच्चा एवं वंदेज्जा, आऊमो ! ० समभिकंख-
सि मे वन्धं धारित्तेण वा ?, परिहरित्तेण वा ?, थिरं वा मंतं
नो पलिच्छिदिय पलिच्छिदिय परिह्विज्जा, जहा मेयं वन्धं
पावगं परो मन्नइ, परं च णं अदत्तहारी पडिपहं पेहाए
तस्म वन्धस्म नियाणाय नो तेमिं भीओ उम्मग्गेणं
गच्छिज्जा, ० जाव अप्पुस्सुण, तओ मंजयामेव गामाणु-
गामं दुइज्जिज्जा । से भिक्खु वा० गामाणुगामं दुइज्जमाणं
अंतरा से विहं मिया, से जं पुण विहं जाणिज्जा इमंमि
खलु विहंमि बहेव आमोमगा वन्धपडियाए मंषिडिया
गच्छेज्जा, णो तेमिं भीओ उम्मग्गेणं गच्छेज्जा० जाव
गामाणुगामं दुइज्जिज्जा ॥ से भि० दुइज्जमाणं अंतरा से आ-
मोमगा पडियागच्छेज्जा, ते णं आमोमगा एवं वंदेज्जा-
आउमं० ! आहरंयं वन्धं देहि णिक्खिवाहि जहा गियाए
णाणत्तं वन्धपडियाए, एयं खलु० सया जइज्जासि ।
(सू०-१५१)

स भिक्षुर्वर्णवन्ति वस्त्राणि चौरादिभयाच्चो विगतवर्णानि
कुर्यात्, उत्सर्गतस्तादृशानि न ग्राह्याण्येव, गृहीतानां वा
परिकर्म न विधेयमिति तात्पर्यार्थः । तथा विवर्णानि न शो-
भनवर्णानि कुर्यादित्यादि सुगममिति । नवरं 'विहं' ति अट-
वीप्रायःपन्थाः । तथा तस्य भिक्षोः पथि यदि आमोपका-
चौरा वस्त्रग्रहणप्रतिज्ञया समागच्छेयुर्गित्यादि पूर्वोक्त याव-
देतत्तस्य भिक्षोः सामर्थ्यमिति । आचा० २ श्रु० १ चू० ५
अ० २ उ० ।

याश्चावस्त्रं निमन्त्रणावस्त्रं वा ब्रान्वा पृथग्वा धरेत्--

जे भिक्खु वा भिक्खुणी वा जायणावन्धं वा णिमंतणा-
वन्धं वा अजाणिय अपुच्छिय अगवंसिय पडिग्गाहं प-
डिग्गाहंतं वा साइज्जइ ॥ ६६ ॥

जायणावन्धं जं मग्गिज्जति, कस्सेयं ति अपुच्छिय, कस्सट्ठा
कडं ति अगवंसिय, णिच्चणियेसणं जं दिया गतो य परिह-
रिज्जति मज्झिउ तिग्हातो जं परिहेति, देवग्रपवेसं वा क-
रंतो तं मज्जणजयं । जत्थ एक्केण विसेसो कज्जति सो छुणो, ज-
त्थ सामसभत्तविसेसो कज्जति सो ऊमवो । अहवा छुणो च-
व ऊमवो छुणोमवो तम्मि जं परिहिज्जति तत्थ णं सन्निय-
रायकुलं पविसेतो जं परिहेति तं गयदारियं । एवं वन्धं जां
अपुच्छिय अगवंसिय गेगहति तस्स चउलहु, आणादिया
य दासा । एस सुत्तथो । नि० चू० १५ उ० ।

(१७) निमन्त्रणीनां वस्त्रग्रहणम्--

निमन्त्रं च णं ग्रहिया वियारभूमिं वा विहारभूमिं वा नि-
कयंतं समानं, केइ वन्धेण वा पडिग्गाहेण वा केवलं
वा पायपुल्लेणेण वा उवनिमंतंजा कप्पई मे मागाकडं ग-

हाय आयरियपायमूले ठवेत्ता दोच्चं पि उग्गहमणुन्नवेत्ता
परिहारं परिहरित्ते ॥ ४० ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् ।

अथ भाष्यम्—

बहिया व निग्गयाणं, जायणवत्थं तेहव जयणाए ।

निमंतणे वत्थं तेहव, सुद्धमसुद्धं च खमगादी ॥६७२॥

बहिर्विचारभूमौ-वा संज्ञासु विहारभूमौ-च स्वाध्याय-
भूमिकायां निर्गतानां याश्चावस्त्रं न चैव यतनया प्रहीतुं
कल्पते यथा भित्तान्तर्यायामुक्तं निमन्त्रणं वस्त्रमपि तथैव
शुद्धमशुद्धं च वक्तव्यम् । शुद्धं नाम यत् क्षपक इति वा
धर्म इति वा कृत्वा दीयते, अशुद्धं यच्चतुर्थेन वा वेण्टला-
दिकार्येण वा दीयते ।

निग्गन्धिं च णं गाहावड्कुलं पिंडवायपडियाए अणुप्प-
विट्ठं केइ वत्थेण वा पडिग्गहेण वा कंचलेण वा पायपुंछ-
णेण वा उवनिमंतेजा, कप्पइ से सागारकडं गहाय पवि-
त्तिणीपायमूले ठवेत्ता दोच्चं पि उग्गहं अणुन्नवित्ता
परिहारं परिहरित्ते ॥ ४१ ॥ निग्गन्धिं च णं
बहिया वियारभूमिं वा विहारभूमिं वा निक्खंति
समाणिं केइ वत्थेण वा पडिग्गहेण वा कंचलेण वा
पायपुंछणेण वा उवनिमंतेजा कप्पइ से सागारकडं
गहाय पवित्तिणीपायमूले ठवेत्ता दोच्चं पि उग्गहमणुन्न-
वित्ता परिहारं परिहरित्ते ॥ ४२ ॥

अस्य सूत्रद्वयस्यापि व्याख्या प्राग्वत् ।

अथ भाष्यविस्तरः—

निग्गन्धिवन्धगहणे, चउरो मासा हवन्तिऽणुग्घाया ।

मिच्छते संकाई, पसज्जणा जाव चरिमपदं ॥ ६७३ ॥

निर्ग्रन्थीनां गृहस्थेभ्यो वस्त्रप्रहणं कुर्वतीनां चत्वारो मासा
अनुदानाः प्रायश्चित्तम्, ताश्च वस्त्रं गृह्णीतृषु कश्चिदभिन-
वधाजो मिथ्यान्वं गच्छेत्, प्रसज्जना नाम-भोजिका घटिका-
दिप्रसङ्गपरम्परा, तत्र चरिमपदं पाराञ्चिकं यावत्प्रायश्चित्तम् ।

इदमेव भाषयति—

पुग्गिसेहितो वत्थं, गिणहंतिं दिस्स संकमादीया ।

आभासणं चउत्थं, पडिसिद्धं करेज्ज उड्डाहं ॥६७४॥

पुरुषेभ्यः सकाशाद्वस्त्रं गृह्णीती निर्ग्रन्थी दृष्ट्वा शङ्कादयां
दोषाः, किमेया भाटिं गृह्णाति एवं शङ्कायां चतुर्गुरु, भोजि-
कायाः कथिते पङ्कलघु, घटिकस्य कथने पङ्कगुरु, क्षातीनां
कथने छेदः, आरत्तिकेण श्रुते मूलम्, श्रेष्ठिसाध्याहपुरोहित-
श्रुते अनवस्थाप्यम्, अमात्यनृपतिभ्यां श्रुते पाराञ्चिकम्, स
वा गृहस्थो वस्त्राणि दत्त्वा चतुर्थविषयमेव भाषणं चरेत्,
तथा प्रांतपिडे उड्डाहं कुर्यात्, एषा मदीयां भाटिं गृहीत्वा
संप्रति मदुक्तं न करोति ।

।क चान्यत्—

लोभे अ अभिप्रागे, विराहणापट्टेण दिट्ठंतो ।

दायवो गणहंणं, तं पि परिच्छित्तु जयणाए ॥६७५॥

‘लोभे यं ति येन वा तेन वा वस्त्रादिना स्त्रीमुखेनैव प्रलो-
भ्यते ‘अभियोगे’ ति कोऽप्युदात्तशरीरां संयतीं दृष्ट्वा
तस्याः वशीकरणमभियोगं कुर्यात् ततश्चारित्रविराधना,
अत्र च पट्टकेन दृष्टान्तः । यत एषमन्तः संयतीनां गणधरेण
वस्त्राणि दानव्यानि, तदापि वस्त्रदाने सप्त दिवसानि परी-
क्ष्य परीक्षां कृत्वा यतनया वक्ष्यमाणया कर्त्तव्यमात्रं संप्रह-
गाधासमासार्थः ।

अथ विस्तरार्थमाह—

पग्गिपेलवमन्ना, लोभिज्जइ जेण तेण वा इत्थी ।

अवि य हु मोहो दिप्पइ, सुइरं तामिं सरींसु ॥६७६॥

प्रकृत्या-स्वभावेनैव स्त्री प्रायः ‘पलघसन्ना’ तुच्छभृतिव-
ला ततो येन वा वस्त्रादिना लोभ्यते, अपि च ताः स्वभावे-
नैव बहुमोहा भवन्ति अतस्तासां पुरुषः सह संलापं कुर्व-
तीनां शरं गृह्णीतीनां स्वरं-स्वच्छ्रया शरीरं मोहो दीप्यते ।
अभियोगं वा तस्या विद्याभिमन्त्रितवस्त्रप्रदानव्याजेन कु-
यात्, अभियोगिता च सती चाग्रिचं विग्राधयेत् ।

तथा चात्र दृष्टान्तमाह—

वियरिग सोवारमे, समरक्खे पुप्फदाणपट्टकया ।

जिसि वेल दारपिट्टेण, पुच्छा गामेण निच्छुभणं ॥६७७॥

एगन्थ गामे वियरिया सो य आगमसमीवे ऽततो, ततो य
इत्थिजणो पाणियं वहइ । तस्मि आरामे एगो ससरक्खो
सो वियरियो आगलं अविग्गयं ददं तुं तीए विज्जाभि-
मंनित्याणि पुप्फाणि देइ । तीए ग्रं गंतुं नीसापट्टे ता-
णि ठवियाणि, ततो ते पुप्फा पट्टेण आविसिउं अहरत्त-
वेलाए घरदारे पिट्ठेति । ततो आगारे निग्गओ, पेच्छइ प-
ट्टेण सपुप्फं तेण आगारी पुच्छिता । तीए सध्भावो कहि-
ओ, तेण वि गामस्स कहियं, गामेण सो ससरक्खो निच्छ-
ढा । अथात्तरगमनिका—विद्विकः क्वापि कामञ्चचारारा-
मसमीपे ततः सज्जस्कां वाटिकानटे काञ्चिदविरतिकां
दृष्ट्वा विद्याभिमन्त्रितपुष्पदानं करोति, तथा च गृहं ग-
त्वा तानि पट्टके कृतानि, ततो निशि-रात्रौ वेलायामज्जरात्रौ
गृहद्वारस्य पिट्टेन तैः कृतम्, ततस्तेन तस्याः पुच्छा
कृता सद्भावे च कथिते ग्रामस्य कथयित्वा तेन निष्काशनं
सज्जस्कस्य कृतम्, यत एते दोषा अतो निर्ग्रन्थीभिरान्म-
ना गृहस्थेभ्यो वस्त्राणि न प्रहीतव्यानि किं तु गणधरेण
तासां दानव्यानि ।

(१८) कः पुनश्च विधिरित्यत आह—

सत्त दिवसे ठवेत्ता, थेरपरिच्छाऽपरिच्छणे गुरुगा ।

देइ गणी गणिणीए, गुरुगा सय दाण अट्टाणे ॥६७८॥

संयतीप्रायोग्यमुपधिमुत्पाद्य सप्त दिवसान् स्थापयति-प-
रिवासयति, ततः कल्पे कृत्वा स्थविरं धर्मश्रद्धावान् प्र-
वार्यते, यदि नास्ति कोऽपि विकारः सुन्दरम् । एवं परीक्षा
कर्त्तव्या, यद्यपरीक्ष्य प्रयच्छति ततश्चत्वारो गुरुयः, एवं
परीक्षितो गणी-गणधरो गणिन्याः—प्रवर्तिन्याः प्रयच्छति,
साऽपि गणिनी संयतीनां यथाक्रमं ददाति । अथाचार्य आ-
त्मना प्रयच्छति ततश्चतुर्लघुकम् । काचिन्मन्दधर्मा वृथान्
एतस्याः सुन्दरतरं दत्तं न मम, यस्माद्विषयमर्थप्राप्ता, ए-
वं स्वयं दानं विधीयमानं आचार्यस्यास्थानं स्थापनं भ-

वति यत एवमनः प्रवर्तिन्या तासां दातव्यम् । नोदकः प्राह—यद्येवं तर्हि सूत्रं निरर्थकं तत्र निर्ग्रन्था वस्त्रग्रहणस्यानुज्ञातत्वात् ।

आचार्यः प्राह—

असौ समणाय चोयग, जायनिमंतणे वत्थ तह चेव ।

जायंति घरे असई, विमिस्सिया मोत्ति सेठाणे ॥६७६॥

हे नोदक ! निरर्थकं न भवति किं तु श्रमणानामस्ति यदा स्थविरा निर्ग्रन्थो वस्त्राणि गृह्णन्ति तद्विषय-
मन्तस्त्रम्, यथा याश्चावस्त्रे निमन्त्रणावस्त्रे च तथैव स-
र्वोऽपि विधिद्वन्द्वः, ताश्च प्रथमतः स्थविराः एव केवला
याचन्ते, तासामस्मिन् तदुक्तं विमिश्रितः । स्थविराः परमि-
तानि स्थानानि मुक्त्वा ।

तान्येव दर्शयति—

कावालिए य भिक्खु, सुइवादी कुच्चिए अ वेमिच्छी ।

वाणियगतुरुण संस-ट्ट मेहुणे भोयए चेव ॥ ६८० ॥

माता पिया य भगिणी, भाउगमम्बन्धिणो अ तह सक्की ।

भावितकुलेसु गहणं, असई पडिलोमजयणाए ॥६८१॥

कापालिकोऽस्थिरजस्कः भिक्षुकः-सौगतः शुचिवादी-दक-
सौकरिकः कुचिका-कुचधराः वेश्यास्त्रीवर्णजकाश्च प्रती-
ताः तरुणा—युवा संसृष्टः—पूर्वपरिचित उद्भ्रामकः ।
मैथुनो-मातुलपुत्रः भोक्ता-भर्ताः माता, पिता, भगिनी, भ्राता,
एते चत्वारोऽपि प्रसिद्धाः । संबन्धी-सामान्यतः सन्नतिकः
सक्की-श्रावकः एतान् कापालिकादीन् मुक्त्वा यानि भा-
वितानि यथा प्रधानानि मध्यस्थानानि कुलानि तेषु संयती-
भिर्वस्त्रग्रहणं कर्त्तव्यम् । अथ भावितकुलानि न प्राप्यन्ते
ततस्तेषामभावं प्रतिलोमं-प्रतिक्रमणं प्रतिपिद्धस्थानेष्वेव
यतनया यथा वक्ष्यमाणा दोषा न भवन्ति तथा गृहीयादिति
सङ्ग्रहगाथाद्वयसमासार्थः ।

अथैनदेव प्रतिपदं भावयति—

अट्ठी विज्जा कुच्छित्त-भिक्खु निरुद्धा लज्जे ऽत्तथ ।

दगमोगरि य कुच्चिय-सुयरा त्ति यवंभचारित्ता ॥६८२॥

'अट्ठि' ति सर्जस्काः ते विभूत्या मन्त्रेण वा संयतीनां व-
स्त्रदानव्याजेनाभियोगं कुर्युः, अपि च ते कुत्सिता भवन्ति
ये तु भिक्षुकाः सौगतास्ते प्रायो निरुद्धवस्त्राः । ये अन्यत्र
च ह्यक्षरिकादिषु गच्छन्तो लज्जन्ते, गाथायां प्राकृतत्वात्
एकवचननिर्देशः । एवं दकसौकरिका परित्राजकाः कुचि-
काश्च कुचधरा वक्ष्याः ते चोभयेऽप्येवं मन्यन्ते, एताः श्र-
मण्यो ब्रह्मचारित्वादप्रसवाः अप्रसवत्वात् शुचयः-पवित्रा
एता इति ।

अन्नद्वयणज्जुआ, अनिओगो जाव रुविणी गणिया ।

भाइगचोरियदिन्नं, दट्ठं समणीसु उडाहो ॥ ६८३ ॥

या जीर्णा गणिका सा स्वयं स्थापयितुमसमर्था रूपवती सं-
यती दृष्ट्वा अन्यस्थापनार्थमपरगणिकास्थापनार्थम्-अभियो-
गयन्, या वा रूपवती गणिका साऽप्येवमेवाभियोगं कुर्यात्,
तेषां या मातुलपुत्रस्तेन संभोगिकाया वस्त्रं चौरिकया सं-
यत्या दत्तां तच्च तथा प्रावृत्तं दृष्ट्वा सा भोगिनी बहुजनमध्ये
उडाहं कुर्यात्, एषा मे गृहभङ्गं करोति ।

देसिय वाणियलोभा, सह दिक्खेण उवरिं पि होहिंति ।

तरुणभामग भोयग, संकादी आतयसमुत्था ॥६८४॥

देशिका-देशान्तरायातो वाणिजश्चिन्तयति साक्षादकवारं द-
त्तेन दानेन मनये चिरमपि भविष्यति इति विचिन्त्य लोभा-
द्भ्यासि वस्त्राणि दत्त्वा प्रलोभयेत्, यस्तु सुरुपः स वि-
कारबहुल उत्कटमोहश्च भवति, संसृष्टपूर्वं उद्भ्रामकः भो-
क्ता-प्राक्तनो भर्ता एव तेषां हस्तादादीयमाने वस्त्रे शङ्कादय
आत्मसमुत्थाश्च दोषा भवन्ति ।

दाहामो णि य कस्सइ, निययो मो होहिई सहाओऽस्से ।

सक्की वि संनियणं, दाहिइ इति विप्परीणामो ॥६८५॥

पितामातृप्रभृतयो निजकाश्च जनाश्चिन्तयन्ति कस्याप्येनां
वयं दास्यामः, सोऽस्माकं सहायो भविष्यति, यस्तु संक्की भ्रा-
वकः सोऽप्येषामे धर्मसहायो भविष्यति अन्यच्च संयतानाम्
एषा विपुलं भक्षणं मदीये गृहे वसन्तभाना दास्यति, एवं
चिन्तयित्वा विपरिणम्य चोन्निष्क्रमणं कारयेत्, यत एवमत
एतानि स्थानानि वज्जयित्वा यानि भावितकुलानि तेषु प्र-
हीतव्यम्, भावितकुलानामभावे प्रतिपिद्धस्थानेष्वेव पञ्चानु-
व्यां गृहीयात् । प्रथमं यः संभोगिकः श्रावकस्तस्य सकाशा-
द् ग्रहीतव्यम्, तस्याभावे अभोगिकश्रावकहस्तादपि, एवं
प्रतिप्रक्रमेण तावद्वक्तव्यं यावद्भिक्षुकानामभावे कापालिका-
नां सकाशादपि यतनया वस्त्रग्रहणं कर्त्तव्यम् ।

यतनामेवाह—

मग्गंति थिविरियाओ, लद्धं पि य थेरिया उ गेण्हंति ।

आगारदट्ठतरुणी-ण व दंते तं न गिण्हंति ॥ ६८६ ॥

या स्थविरा धर्मश्रद्धा वयो वृद्धा गीतार्थाश्च ता वस्त्राणि
मार्गयन्ति, लब्धमपि च वस्त्रदायकसकाशात् स्थविरा गृह्णाति ।
अथासौ दाता कारणाक्षिप्रभृतीनां आकारान् करोति, स्थवि-
रया वा हस्ते प्रसारिते ख्याति न तव ददामि एतस्यास्तरुण्याः
प्रयच्छामीति एवमाकारान् दृष्ट्वा तरुणीनां वा ददते दायकं
विज्ञाय तद्वस्त्रं न गृह्णति ।

एवमादिदोषविप्रमुक्तं वस्त्रमुत्पाद्य वसतिमाप्तानामयं विधिः ।

सत्त दिवसे ठवित्ता, कप्पे कते थेरिया परिच्छंति ।

सुदस्स होइ धरणा, असुहे छेत्तं परिट्ठवणा ॥ ६८७ ॥

सप्त दिवसान् वस्त्रं स्थापयन्ति यद्यस्थापयित्वा परिभु-
जन्ते तदा चत्वारो गुरुव आज्ञादयश्च दोषाः । यत एवं ततः
स्थापयित्वा कल्पं-प्रक्षालनं कुर्वन्ति, कृते च कालस्थविराः
तद्वस्त्रं प्रावृत्य परीक्षन्ते, यदि शुद्धं ततस्तस्य धारणम्, अ-
थाशुद्धमशुद्धभावात्पादकं तद्वस्त्रं ततस्तच्छिन्त्वा परिष्ठापनं
कर्त्तव्यम् ।

(१६) वस्त्रोत्पादननिर्गतानां निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां च

सामान्यतो लाभालाभादिनिमित्तपरिज्ञाने पायमाह—

जं पुण पढमं वत्थं, चउकोणा तस्स होति लाभाय ।

वित्तिरिच्छंताममे य, गरहिया चउगुरुआणा ॥६८८॥

यत्पुनः प्रथमं वस्त्रं लभ्यते तस्य ये चत्वारः कोणक्ते
वक्ष्यमाणा अनखअनलेपादिचिह्नोपलक्षिता यदि भवन्ति उप-
लक्षणमिदं तेन यो चञ्चलमध्यभागौ तावपि लाभाय यौ
तु वित्तिरिच्छीनौ कर्णपट्टिकायां अन्यौ विभागौ यच्चैतयो-

मध्यवर्ती विभागः एते त्रयोऽप्यञ्जनलेपादिचिह्नापलक्षिता
गहिताः-अप्रशस्ताः, एतेषु चान्मविराधनासद्भावाच्चतुर्गु
हकम्, आत्मा च भगवतां विराधिता भवति ।

अमुमेवार्थमन्याचारपरिपाठ्याऽभिधायोच्यते—

नवभागकए वत्थे, चउसु वि कोणेषु होइ वत्थस्स ।

लाभो विणासमन्ने, अन्ते मज्जे य जाणाहि ॥ ६८६ ॥

इह यतो वत्थं मार्ग्यते ततः प्रथमतस्त्रयो भागाः कल्पन्ते
भूयाऽप्येकैको भागस्त्रिधा विभज्यते, एवं नवभागीकृते
वत्थे ये चत्वारः कोणकाः अपिशब्दात्—कोणकमध्यवर्ति-
नो द्वौ भागौ तेषु वत्थस्याञ्जनलेपादिसम्भवे लाभो भवति,
ये पुनरन्ये वत्थमध्यवर्तिनस्त्रयो भागास्तद्यथा—द्वावन्त्य-
विभागौ, एकः सर्वमध्यवर्तिविभागस्तेषु विनाशो ग्लानत्वा-
दिकं जानीहि ।

अथ यैश्चिह्नेषु लाभो विनाशो वा अनुमीयते
तानेवाह—

अञ्जणखंजणकदमलिते, मूसगभक्खिअग्गिविददे ।

तुन्नियकुट्टियपजव लीढे, होइ विवागो सुहो असुहे ॥ ६८७ ॥

अञ्जन-सौवीराञ्जनादि खञ्जन-दीपमलः कदम्बः-पङ्कस्तैलित
खण्डिते तथा मूषिकरूपलक्षणत्वात् कंसारिकादिभिश्च
भलिते अग्निना वा विशेषेण दग्धे तथा तुन्नकांरणे तुन्निते
स्वकलाकांशलतः पूरिते छिद्रं कुट्टिते—रजः कुट्टनेन पतित-
च्छिद्रं पर्यवेः पुराणादिभिः पर्यायैर्लीढे जीर्णे अतिजीर्णतया
कुम्भितवर्णान्तरादिसंयुक्ते स्फुटित इत्यर्थः । एवंविधे वत्थे
गृहीते सति शुभोऽशुभो वा विपाकपरिणामो भवति ।
तत्र ये शुभविभागस्तेषु शुभो विपाकः, ये त्व-
शुभास्तेष्वशुभ इति ।

(२०) अथ नवानामपि भागानां स्वामिनः प्रतिपादयति—

चउरो य दिव्विया भा-गा माणुमा दुवे भाया य ।

असुरा य दुवे भागा, मज्जे वत्थस्स रक्खमआ ॥ ६८१ ॥

चत्वारः कोणका दिव्या-देवसंवन्धिना भागाः, द्वावञ्जलम-
ध्यभागौ मनुष्यौ-मनुष्यस्वामिकौ, द्वौ भागौ च कर्षपादि
कामध्यलक्षणावासुरावसुरसम्बन्धिना, सर्वमध्यगतः पुनरेकौ
भागो गल्लसस्वामिक इति ।

अर्थेनपु विभागेषु शुभाशुभफलमाह—

दिव्वेसु उत्तमो लाभो, माणुस्सेसु य मज्झिमो ।

आसुरसु य गेलन्नं, मज्जे मस्समाइसे ॥ ६८२ ॥

दिव्येषु विभागेषु यज्जनादिभिर्दृषितं वत्थं तदा तस्मि-
न् गृहीते साधूनामुत्तमो वत्थपात्रादीनां लाभो भवति, मा-
नुष्याणां मनुष्याणां मनुष्यस्वामिकौ, द्वौ भागौ च कर्षपादि
कामध्यलक्षणावासुरावसुरसम्बन्धिना, सर्वमध्यगतः पुनरेकौ
भागो गल्लसस्वामिक इति ।

जे किंचि होइ वत्थं, पमाणं रुद्धं धिरं निद्रं ।

परदोसे निरुवहत्तं, तारिमणं सु भवं धन्नं ॥ ६८३ ॥

यत्किंचिद्रश्मे प्रमाणवत्—सूक्ष्मप्रमाणोपेतं स एवा-
न्यत्र स्थूलमन्यत्र श्लक्ष्णं रुचिकारकं स्थिरं—दृढं स्मिन्धं
सर्वत्राभिः पञ्चभिः परैश्चिह्नाद्भक्ता भवन्ति एव नवमो भक्ता गृ-
हीतः । परदोषा आसुरगल्लसभागेष्वञ्जनप्रभृतयस्तैर्विकृष्टाः

वर्जितम्, यद्वा-परो दायकस्तस्य दोषा क्रीतकृतत्वादयस्तै-
र्विवर्जितं तादृशं वत्थं खुरवधारणे, धन्यं ज्ञानादिधनप्रापकं
लक्षणोपेतमित्यर्थः । वृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० चू० । ग० ।

अनलमधुवमलक्षणम्—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण वत्थं जाणेजा
अपण्डं जाव संताणं अणलं अथिरं अधुवं अधार-
णिजं रोइजंतं ए रुच्चइ तहप्पगारं वत्थं अफासुयं जाव
पडिगाहेजा । से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण वत्थं
जाणेजा अपण्डं जाव संताणं अलं धिरं धुवं धारणिजं
रोइजंतं रुच्चइ तहप्पगारं वत्थं फासुयं जाव पडिगाहेजा ।
(मू०-१४७+)

‘से भिक्खू’ इत्यादि, स भिक्षुर्यत् पुनरेवंभूतं वत्थं जानी-
यात्, तद्यथा—अल्पाण्डं यावदल्पसंतानकं किं तु अ-
नलम्—अमीष्टकार्यासमर्थं हीनादित्वात्, तथा अस्थिरं-
जीर्णम् अधुवम्—स्वल्पकालानुज्ञापनात्, तथा अधारणीय-
म्—अप्रशस्तप्रदेशखजनादिकलङ्काङ्कितत्वात्, तथा चो-
क्कम्—चत्वारि देविया भागा, दो य भागा य माणुसा । असुरा
य दुवे भागा, मज्जे वत्थस्स रक्खसो ॥ १ ॥ देविएसुत्तमो
लाभो, माणुसेसु य मज्झिमो । आसुरसु अगेलणा, मरणं
जाण रक्खसं ॥ २ ॥ किञ्च—“लक्खणहीणो उवही, उवहणइ
णाणदंसणचरित्तं” इत्यादि, तदेवंभूतमप्रायोग्यं गच्छमानं
प्रशस्यमानं दीयमानमपि वा दात्रा न गच्छत—साधवं न क-
ल्पत इत्यर्थः । एतेषां चानलादीनां चतुर्णां पदानां षोड-
श भक्ता भवन्ति, तत्राद्याः पञ्चदश अशुद्धाः शुद्धसंवेकः
षोडशस्तमधिकृत्य सूत्रमाह—स भिक्षुर्यत् पुनरेवंभूतं
वत्थं चतुष्पदविशुद्धं जानीयात् न च लाभे सति गृहीया-
दिति पिण्डार्थः । आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० १ उ० ।

(२१) पर्युपणायाः चातुर्मास्यं वत्थग्रहणम्—

नो कप्पइ निग्गन्थाणं वा निग्गन्धीणं वा पढमसमोस-
रणुदंसपत्ताइं चेलाइं पडिग्गाहित्थं ॥ १७ ॥ कप्पइ
निग्गन्थाणं वा निग्गन्धीणं वा दाच्चसमोसरणुदंसपत्ताइं
चेलाइं पडिग्गाहित्थं ॥ १८ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध इत्याह—

दिट्ठं वत्थग्गहणं, न य वुत्ता तस्स गहणकालो उ ।

ओसरणम्मि अगज्झं, तेण समोसरणमुत्तं तु ॥ १४६ ॥

पूर्वसूत्रे वत्थग्रहणं दृष्टं न च तस्य ग्रहणकाल उक्तः, कदा
कल्पते कदा च नेति, अतो वर्षाकालाख्ये प्रथमे ‘ओसरणे’
समवसरणे अग्राह्यं तद्वत्त्वम्, द्वितीये तु ऋतुवद्वाख्ये ग्राह्य-
मिति निरूपणाय इदं समवसरणसूत्रमागम्यते ।

अहवा वि सञ्चोवधिओ, सेहो दव्वं तु एममक्खायं ।

तं काले सित्तम्मि य, गज्झं कहियं अगज्झं च ॥ १४७ ॥

अथवा पूर्वसूत्रे सोपधिकं शैललक्षणं द्रव्यमन्तदाख्यातम्, तद्
द्रव्यं कुत्र काले क्षेत्रे वा ग्राह्यम्, कुत्र वा अग्राह्यमित्यधुना प्र-
तिपाद्यते । अनेन सम्बन्धनायातस्यास्य (सूत्र-१७-१८)
व्याख्या—“नो कप्पइ”ति आपन्त्यादेक्यचनम्, नो कल्पते नि-
ग्रन्थानां निग्रन्थानां वा प्रथमसमवसरणे वर्षाकाले उद्देशः—

क्षेत्रकालविभागस्तं-प्राप्तानि प्रथमसमवसरणोद्देशप्राप्तानि ,
चेलानि—वस्त्राणि प्रतिग्रहीतुम् , किमुक्तं भवति-इह साध-
वा यत्र वर्षावासं चिकीर्षिवस्तन्त्रं यावताऽपि प्राप्नु-
वन्ति प्राप्ता वा परं नाद्याप्यापादपूर्णिमा लगति तावत्
कल्पन्ते वस्त्राणि प्रतिग्रहीतुम् । अथ वर्षावासप्रायोग्य-
क्षेत्रं प्राप्ताः आपादपूर्णिमा च संजाता तत इत्यन्तं क्षेत्र-
कालविभागं प्राप्तानि वस्त्राणि न कल्पन्ते । द्वितीयसमव-
सरणोद्देशप्राप्तानि तु कल्पन्ते-इति सूत्रसंक्षेपार्थः ।

साम्प्रतं विस्तरार्थमभिधत्सुः प्रत्यमुत्थापयन्नाह-
पठमं सि समोसरणे, उद्देशकडं ण कप्पती जस्स ।

तस्स व किं कप्पंती, उगमदोसा उ अवसेसा ॥५४८॥

इह परः प्रस्तुतसूत्रस्योपरि परम्पराघातमनन्तराक्रमार्थम-
नवबुद्ध्यमानः प्रेरयति । ननु च सूत्रे ' उद्देशपत्ताइ ' ति
यत्पदं तस्यायमर्थः । उद्देशनमुद्देशः आदेशिकाख्यो द्वितीय
उद्गमदोषस्तं प्राप्तानि वस्त्राणि न कल्पन्ते , एतच्च न यु-
ज्यते, यतो-यस्य साधोः प्रथमसमवसरणे उद्देशकृतं वस्त्रा-
दि न कल्पते तस्य च शेषाः कर्मादयः पञ्चदशोद्गमदोषाः
किं कल्पन्ते ? यदेवमुद्देशकृतमेव प्रतिपिध्यते ।

पर एव सूत्रेणामभिप्रायमाशङ्क्य परिहरति—

उद्देशगहणेण व, उगमदोसा उ सव्वे जति गहिता ।

उत्पादणादिसेसा, तम्हा कप्पंति किं दोसा ॥ ५४९ ॥

अथैकग्रहणे तज्जातीयग्रहणमिति न्यायादुद्देशग्रहणेन स-
र्वेऽप्युद्गमदोषा गृहीताः । एवं तर्हि उत्पादनादयः शेषा
दोषाः किं कल्पन्ते येनोद्गमदोषा एव गृह्यन्ते ।

पर एवाचार्यं शिक्षयमाण इदमाह—

अहवा उद्दिस्सकता, एसणदोसा वि होंति गहिता तु ।

आदीयंतग्गहणे, गहिया उत्पादणा वि तर्हि ॥५५०॥

अथवा—यस्मादेषणादोषा अपि साधूनुद्दिश्य-प्रणिधाय
कृताः , अत उद्देशग्रहणेन तेऽपि गृहीताः । एवं चाद्यस्याद्ग-
मदोषकलापस्यान्यस्य चेषणादोषजालस्य ग्रहणे उत्पादना
दोषा अपि गृहीता अत्र मन्तव्याः । आद्यन्त-
ग्रहणे मध्यस्थ्यापि ग्रहणमिति न्यायात् । अतो द्वा-
चत्वारिंशदपि दोषा न कल्पन्ते इति सिद्धम् ।

एवमाचार्यस्याकृत्यमाशङ्क्य दृष्टान्तरमाह—

एए अ तस्स दोसा, उडुवद्धे जं च कप्पते घेत्तुं ।

कोई भणिज्ज दोसु वि, ण कप्पत्ति सुत्तं तु मूएति ॥५५१॥

यथैवं सामर्थ्याक्षिप्ता द्वाचत्वारिंशदपि दोषाः प्रथमसमव-
सरणे प्रतिपिडास्तर्हि ऋतुवद्धाख्ये द्वितीयसमवसरणे एतं
सर्वेऽपि दोषास्तस्य साधोः कल्पन्ते? यथाऽत्रैव सूत्रे अभि-
हितम्-कल्पन्ते द्वितीयसमवसरणे उद्देशप्राप्तानि चेलानि प्र-
तिग्रहीतुमतोऽपि ज्ञाप्यते द्वितीयसमवसरणे द्वाचत्वा-
रिंशदोषवृष्टमपि कल्पते, एवं कश्चिन्नपरो भवेत् । तत्र सूत्रि-
राह-द्वयोरपि समवसरणयोरनं कल्पते । योऽपि परः प्राद-
यद्यं द्वितीयऽपि समवसरणे प्रतिपिध्यत तत्र युज्यते । यतः
धृतं सत्त्वमेव कल्पते इति श्रुवाणमनुज्ञां सूत्रयति ।

अपि वा—

एवं सुत्तविरोधो, दोच्चमि य कप्पतीति जं भणितं ।

सुत्तणिवातो जम्मि तु, तं पुण वोच्छं समासेण ॥५५२॥

एवं भवतां सूत्रेण समं विरोधः प्राप्नोति, यतः सूत्रे द्वितीय
समवसरणे कल्पते इति भणितम् । अथ गुरुराह-सर्वमप्य-
तदाकाशकुसुममिव लक्ष्यते । सूत्राभिप्रायमनवबुध्यैव यथा
प्रलपनान् । कः पुनः सूत्राभिप्राय इति चेदत आह-यस्मिन्नर्थे
सूत्रस्य निपातोऽवनारस्तं शृणु समासेन-संक्षेपेण वक्ष्येऽहम्-

समो सरणे उद्देमे, छव्विधिपत्ताण दोएह पडिसेधो ।

अपत्ताण उ गहणं, उवधिस्स उ सातिरेगस्स ॥५५३॥

प्रथमसमवसरणं ज्येष्ठाग्रहो वर्षावास इति चैकार्थम्, द्वि-
तीयसमवसरणम् । ऋतुवद्ध इति चैकार्थम् , तत्र य उद्देशस्त-
द्विपयः पड्विधो निक्षेपः कर्त्तव्यः । ' पत्ताण दुएह पडि-
सेधो ' ति आर्पित्वाद्विभक्तिव्यत्ययः, द्वाभ्यां—क्षेत्रकालाभ्यां
प्राप्तानां वस्त्रादिग्रहणे प्रतिपेधो भवति, अप्राप्तानां तु साति-
रेकस्योपधेर्ग्रहणं भवतीति निर्गुक्तिगाथासमासार्थः । (अथ
विस्तरार्थ ' उद्देस ' शब्दं द्वितीयभागे ७६५ पृष्ठे गतः ।)
तत्र क्षेत्रोद्देशेन कालोद्देशेन वाऽधिकारः । शेषास्तु विनयव्यु-
त्पादनार्थमुच्चरितार्थसदृशा इति कृत्वा प्ररूपिताः, तद्वत् प-
रेण यदुद्गमोद्देशिकं प्रतिपादितं तत्राधिकृतमिति स्थितम् ।

अथ प्राप्तानामिति पदं व्याख्याति—

खित्तेण य कालेण य, पत्तापत्ताण हुंति चउभङ्गा ।

दोहि विपत्तो ततिओ, पठमो वित्तिओ य एक्कणं ॥५५७॥

क्षेत्रेण कालेण च प्राप्तानां चतुर्भङ्गा भवन्ति । क्षेत्रेण
प्राप्ता न कालेन १, कालेन प्राप्ता न क्षेत्रेण २, क्षेत्रेण
कालेन च ३, प्राप्ताः, नापि क्षेत्रेण नापि कालेन ४, अ-
त्र तृतीयो भङ्गो द्वाभ्यामपि क्षेत्रकालाभ्यां प्राप्तः । चतुर्थः
पुनरुभाभ्यामप्यप्राप्तः ।

अथामूनेव भङ्गान् भावयति—

वासाखित्तपुरोक्खड-उडुवद्धठियाण खित्तओ पत्तो ।

अद्धानमादिएहि, दुल्लभखित्ते च वीओ उ ॥ ५५८ ॥

वर्षाक्षेत्रे पुरस्कृतं प्रथमतः ऋतुवद्धकाले स्थितानां क्षे-
त्रतः प्राप्ता इति प्रथमो भङ्गो भवति । इयमत्र भाव-
ना—ऋतुवद्धे चरमो मासकलपो यत्र कृतः । अन्यच्च व-
र्षावासप्रायोग्यं क्षेत्रं नास्ति ततस्तत्रैव वर्षावासं कर्तुका-
म आपादपूर्णिमामद्याप्यप्राप्नुवन्तः प्राप्ता न काल इत्या-
द्यो भङ्गो भवति, अथ्वप्रतिपन्नतादिभिः कारणैर्दुर्लभे वा
वर्षावासप्रायोग्यं क्षेत्रं अपान्तराल एव आपादपूर्णिमा संजा-
ता एवं द्वितीयो भङ्गो भवति ।

आसादपुष्मिमाए, ठिया उ दोहि पि होंति पत्ताउ ।

तत्थेव य पडिसिज्झइ, गहणं ण उ सेसभङ्गेषु ॥५५९॥

वर्षाक्षेत्रे आपादपूर्णिमायां ये स्थिता ते द्वाभ्यामपि क्षे-
त्रकालाभ्यां प्राप्ता भवन्ति, आपादपूर्णिमामासप्राप्तानामन्त-
रा अध्वनि वर्त्तमानानाम् ऋतुवद्धे मासकलपो भवा अ-
न्यत्र क्षेत्रे स्थितानां चतुर्थो भङ्गो भवति । अथ च तृथ-
य तृतीयभङ्ग एव वस्त्रादीनां ग्रहणं प्रतिपिध्यते, न शे-
पेषु—प्रथमद्वितीयचतुर्थभङ्गेषु एकतरणे द्वाभ्यां वा अप्रा-
प्तत्वात् । एतेन ' दोएह पडिसेधो ' ति व्याख्यातम् । अ-

य 'अप्यत्ताणउ गहणं उवहिस्स साइरगस्से' ति प-
श्चाद्धं व्याचिख्यासुराह—

दुएहं जा उवगरणा, णिप्फज्जति जं व होति वासासु ।

अगगहणम्मि वि लहुगा, तत्थ वि आणादिणो दोसा ५६०
इह वर्षाकालक्षेत्रकालाभ्यामप्राप्तौ सान्तिरेक उपधि-
ग्रहीतव्यः । कियत्प्रमाण इति चेदुच्यते—द्वयोर्जनयोः
संबन्धिना यावतोपकरणेन एकस्य साधेय्योऽपि प-
रिपूर्णः प्रत्यवतारोऽतिरिक्तो निष्पद्यते, येन वपासु
वपाकल्पादिकमुपयुज्यते तदन्तर्गतो योग्यं द्विगुणं भवति ।
इयत्प्रमाणं ग्रहीतव्यम् । इदमुक्तं भवति—एकैकसाधुर-
द्धर्तृतीयान् प्रत्यवतारान् गृह्णाति, किं कारणं कदाचि-
द्व्यवनिर्गताः साधवो विविक्ता आगच्छन्त्युः, ततो द्वौ साधू
एकस्य साधेयः संपूर्णं प्रत्यवतारं प्रयच्छन्तः, तयोश्चात्मनः
प्रत्येकं द्विगुणाः प्रत्यवतारास्तिष्ठन्ति । यद्येवं न गृह्णाति
ततश्चतुर्लघुकाः तत्राप्याज्ञादयो दोषा भवन्ति । वृ० ३ उ० ।
(वर्षासु अतिरिक्तोपकरणग्रहणकारणोपदर्शनदृष्टान्तः 'उव-
हि' शब्दे द्वितीयभागे १०६५ पृष्ठे गतः ।)

(२२) अथ निर्गतानां सामाचारीमुपदर्शयति —

पुष्पम्मि णिग्गयाणं, माहम्मियखेत्तवज्जिते गहणं ।

संविग्गाण सकासं, इयरे गहियम्मि गेएहंति ॥५६८॥

पूर्णे—वर्षावासावग्रहं निर्गतानां यत्र साधर्मिकैर्वर्षावासः
कृतस्तत् क्षेत्रं वर्तयित्वा अन्येषु ग्रामनगरादिषूपकरणस्य
ग्रहणं भवति । ये संविग्गाः सांभोगिका असांभोगिका वा
तेषां यद्वर्षाक्षेत्रं तत् सक्रोशयोजनं परित्यज्य गृह्णाति, इतरे
पार्श्वस्थादयस्तेषां वर्षावासक्षेत्रं तत्र तैर्गृहीतं उपकरणे
पश्चात् संविग्गा गृह्णाति । तेषां च क्षेत्रं मासद्वयं न परिहि-
यते ।

कुत इति चेदुच्यते—

वासासु वि गिएहंति, णेव य स्सियमेण इतरे विहरंती ।

तेहि इ सुद्धमसुद्धे, गहिए गिएहंति जं सेसं ॥५६९॥

इतरे—पार्श्वस्थादयो वर्षास्वपि वस्त्राणि गृह्णाति, न च निय-
मेनैव चतुर्मासानन्तरं ते विहरन्ति, अतस्तैः शुद्धेऽपि अशु-
द्धेऽपि वा उपकरणे गृहीते यच्छुद्धं वस्त्रादिकं आद्याः प्रय-
च्छन्ति तन्मासद्वयमध्येऽपि गृह्णाति ।

सक्खेत्ते परक्खेत्ते वा, दो मासा परिहरेउ गेएहंति ।

जं कारणं ण णिग्गय, तं पि वहिज्झोमियं जाणे ॥५७०॥

स्वक्षेत्रे—यत्रात्मना वर्षाकल्पः कृतः परक्षेत्रं—यत्रापरसंविग्गा
वर्षाकल्पे स्थिताः, तत्र स्वक्षेत्रे वा द्वौ मासौ परिहृत्य तृतीयं
मासं गृह्णाति । अथ चतुर्मासानन्तरं कर्दमादिभिः कारणै-
र्न निर्गतास्ततो यावन्तं कालं कारणमपेक्ष्य न निर्गतास्तम-
पि कालं बहिर्भीषितम्—बहिः क्षिप्तं जानीयात्—गणयित्वा ताव-
न्तमाप कालं बहिर्निर्गता इव मन्त्रव्या इति भावः ।

कैः पुनः कारणेन निर्गता इत्याह—

चिक्खल्लावासअसिवा—दिएसु जहिं कारणेसु उवण्णंति ।

दिन्ते पडिसोधिन्ता, गेएहंति उ दोसु पुप्पेमुं ॥ ६०१॥

चिक्खल्लः—कर्दमस्तदाकुलाः प्रतिपिध्य द्वयोस्तु मासयोर्नौ

परमते, अशिवदुर्भिक्षादीनि वा बहिर्गम्यमानानि एवमा-
दिभिः कारणैः पदे न निर्गच्छन्ति, तत्र यदि कंचिद्वस्त्रादिना
निमन्त्रयन्ति तदा तान् दत्तः प्रतिपिध्य द्वयोस्तु मासयोः
पूर्वयोर्वस्त्रादिकं गृह्णाति ।

कुत इत्याह—

भावो उ णिग्गंतहिं, वंचिच्छज्जइ देति ताउ अपम्म्य ।

अत्तंठंति व ताई, एमेव य कारणमिणंते ॥ ६०२ ॥

ये साधव इह क्षेत्रे वर्षावासं स्थितास्तेषां वस्त्राणि दाम्या-
मः, इत्येव यः श्राद्धानां भावः स निर्गतेषु साधुषु व्यव-
च्छिद्यते । यानि वस्त्राणि दातुं संकल्पितानि अन्यस्य—पा-
र्श्वस्थादः प्रयच्छन्ति, स्वयमेव वाऽऽत्मासार्थयन्ति—पार्श्वभुज्जत
इत्यर्थः । अथ चतुर्मासानन्तरं कारणमपेक्ष्य न निर्गच्छन्ति,
ततो मासद्वयमध्ये श्राद्धानामभ्यर्थनायामप्यगृह्णातेष्वेवमेव
भावो व्यवच्छिद्यते, ततो द्वौ मासौ परिहृत्य ग्रहीतव्यम् ।
कारणं मासद्वयमध्येऽपि गृहीयान् ।

तद्वद दर्शयति—

गच्छे सवालवुद्धे, असती परिहरदिवहुमामं तु ।

पणतीसा पणवीसा, पम्मम दमेव एकं च ॥ ६०३ ॥

सवालवुद्धे गच्छे वस्त्राभावं शीतं सादृशमस्यं सादृशमासं
परिहर—वर्जय, परिहृत्य च ततः सादृशं गृहीयान् । अथ सादृ-
शमासमपि परिहर्तुं न शक्तिस्ततः पञ्चविंशति दिनानि परिह-
र । अथैवमपि गच्छे न संस्तरति ततः पञ्चविंशति दिनानि,
तथाऽप्यसंस्तरणे पञ्चदश दिनानि, तथाप्यशक्तौ दश दिव-
सान्, तथाऽप्यसामर्थ्ये एकमपि दिने परिहरदिति संग्रहगा-
थासमासार्थः ।

अथेनामेव चित्रणंति—

वालासहवुद्धुअतरं—तखमगसेहाउलम्मि गच्छम्मि ।

सीतं अविमहमाणे, गेएहंति इमाए जयणाए ॥ ६०४॥

तथाविधवस्त्राभावाद्वालासहवुद्धुलानक्षपकश्चाकुलं
गच्छे सीतमविमहमाणे—सादृशमशक्तं साधवः अनया
यतनया स्वक्षेत्रे वा वस्त्राणि गृह्णाति ।

पञ्चूणे दो मासे, दसदिवसूणे दिवहुमामं वा ।

दसपञ्चाहिय मासं, पणवीसदिणे व वीसं वा ॥ ६०५॥

पन्नरस दम य पञ्च व, दिणाणि परिहरिय गेएह एगं वा ।

अहवा एकैकदिणं, अउण्णदिदिणाइ आरव्व ॥ ६०६॥

अगाढे कारणे पञ्चभिर्दिवसैरुनौ द्वौ मासौ परिहृत्य वस्त्रं ग्र-
हीतव्यम्, तथा तावन्तं कालं यावद्वालवुद्धादयः शीतेन परि-
ताप्यमाना न संस्तरन्ति, ततो दशदिवसानां द्वौ मासौ परि-
हृत्य वस्त्रं ग्राह्यम् । एवं सादृशमासं दशदिवसाधिकं वा मास-
पञ्चविंशति दिनानि दश दिनानि पञ्च वा दिनानीति यथाक-
मं परिहृत्य वस्त्रं गृहीयान्, अथ पञ्च दिवसानपि वस्त्राभावं
वालवुद्धादयो नात्मानं निर्वाहयितुर्माशास्ततश्चत्वारि त्रीणि
द्वे यावदेकमपि दिने परिहृत्य ग्रहीतव्यम् । अथ एकैव दि-
नहानिर्दृष्टव्या, तद्यथा—यत्र वर्षावासं स्थितास्तत्र पट्टि-
दिनानि परिहृत्य उत्सर्गतां वस्त्रग्रहणं कर्तव्यम् । कारणं पु-
नरकानपट्टिदिनान्यारभ्यैकैकदिनं हापयता तावद्गृह्यं ग-

वन्दकर्मपि दिने परिहृत्य वस्त्रग्रहणं कार्यम् । व्याख्यातं
प्रथमसमवसरणसूत्रम् । वृ० ३ उ० ।

जे भिक्षु पढमसमोसरणुदमपत्ताइं चीवराइं पडिग्गाहं
पडिग्गाहंतं वा माइज्जइ । ५३ । नि० वृ० १० उ० ।

(२३) ऋतुवज्रे वस्त्रग्रहणमिति द्वितीयसमवसरणसूत्रं
व्याख्याति—

विद्यमि ममोसरणे, मामा उक्कोमगा दुवे होंति ।

ओमंथगपरिहाणी, पञ्च य पञ्चैव य जहंसे ॥ ६०७ ॥

द्वितीयं समवसरणं नाम ऋतुवज्रकालस्तत्र मासकल्पेन
स्थिता वस्त्रादिकमुपकरणमुत्पादयन्ति, मासकल्पानन्तरं च
तत्र द्वौ मासावुत्कल्पेन परिहर्तव्यौ भवतः । कारणे तु तत्र-
वासुखपरिहाणय पञ्च दिनानि हापयता तावन्नयं यावत्
जघन्यत एकं दिने परिहर्तव्यम् ।

अमुमेवार्थं स्फुटतरमाह—

अपरिहर्तस्मिन्, दोसा ते चैव कारणे ग्रहणं ।

वालवुद्धाउलं गच्छं, अमती दस पञ्च एका या६०८ ।

यत्र क्षेत्र मासकल्पः कृतस्तत्र द्वौ मासावपरिहारस्त एव
दोषा मन्तव्याः, ये वर्षावासं मासद्वयमपि परिहरन् उक्ताः,
कारणे तु ग्रहणं कर्तव्यम् । कथमित्याह-वालवुद्धाकुले गच्छं
वस्त्राभावे पञ्चकपरिहाण्या एकैकपरिहाण्या वा तावद्वक्त-
व्यं यावद्दश वा पञ्च वा एका वा दिवसः परिहर्तव्यः । यत्र
संविश्रमसकल्पो वर्षाकल्पः कृतस्तत्र मासद्वयादुपरि पञ्चसु
दिवसेष्वपूँषु अन्येषां न कल्पते किञ्चिदपि ग्रहीतुम् ।

यो गृह्णाति तस्य दोषानुपदर्शयति—

करणाणुपालयणं, भगवतो आणं पडिच्छमाणं ।

जा अंतग उ गेएहति, तद्वाणारोवणमदत्तं ॥ ६०९ ॥

कारणस्य-परिहृतिशुद्ध्यादेः अनु-पश्चात् पूर्वऋषिपरंपरा-
क्रमेण पालकाः कारणाणुपालकान्तेषां करणस्य च चरणा-
विनाभावित्वाच्चरणानुपालकानामित्यपि द्रष्टव्यम् । एतेन
शातलविहारतादोषस्तेषां परिहृतो भवति । भगवतो
वर्द्धमानस्वामिनो या आज्ञा तां तथेति प्रतिपस्या प्रती-
च्छताम्, अनेन यथाच्छुद्धतादोषास्तेषां नास्तीत्युक्तं भव-
ति, एवंविधानां साधूनां क्षेत्रमन्तरा तैर्गृहीतं उप-
करणं यो वस्त्रादि गृह्णाति, तस्य तत्त्वज्ञानारोपण-
प्रायश्चित्तम् । तद्यथा-उत्कृष्टं चतुर्लघवः, मध्यमे मासिकम्,
जघन्ये पञ्चकम् । सूत्रादेशेन वा साधर्मिकस्तैन्यमिति कृत्वा
अनवस्थाप्यम्, 'अदत्तं' इति भगवता नानुज्ञातमिति कृत्वा
तीर्थकरदत्तमपि न भवति ।

उत्तं पञ्चमपुष्पे, ग्रहणमदत्तं गतं ति गेएहंति ।

अणपुच्छा दुपुच्छा, तं पुणमगत्ति गेएहंति ॥ ६१० ॥

परक्षेत्रे द्वयोर्मामयोरुपरि पञ्चसु दिनेषु अपूँषु यदि ग्रह-
णं करोति तदा अदत्तादानदोषः प्रसज्यते । अथ जानन्ति
गता अन्यदेशे क्षेत्रस्वामिनः ततोऽपूँष्वपि पञ्चगात्रिदिव-
सेषु गृह्णन्ति । अथ शङ्कितं ततो न गृह्णन्ति । अथ ते
परदेशं न गतास्ततो यथानापुच्छया वा वस्त्रं गृह्णन्ति त-
तस्तथैवादत्तादानदोषं प्राप्नुवन्ति । यत एवमतस्तद्वस्त्रा-

दिकमुपकरणं गता निःशङ्कितमन्यदेशे क्षेत्रिका इति विज्ञाय
पूर्णं मासद्वये गृह्णन्ति । अत्रानापुच्छा नाम क्षेत्रकैवस्त्रग्रहणं
कृतं न वेति न पृच्छति । दुपुच्छा पुनरविधिना प्रच्छन्नम् ।

सा चैवम्—

गोपालवत्सपालकपकाः प्रभाते निर्गताः सन्तो भूयः ग्रामं

अविधी विधी तु सावग, महत्तरधुवम्मि लिंगत्था ॥ ६११ ॥

ये गोपालवत्सपालकपकाः प्रभाते निर्गताः सन्तो भूयः ग्रामं
प्रविशन्ति तत्रादेशः प्राधूसका अन्यग्रामादायाता ये वाल-
वृद्धादयोऽत्यन्तमुग्धा विस्मरणशीलाश्च तान् पृच्छति, किं
श्रमणैः कृतं वस्त्रग्रहणं भवति ? एषा अविधिपृच्छा । वि-
धिपृच्छा पुनरियम्—श्रावका वा महत्तरा वा पृच्छनीयाः ।
येषु साधूनां वस्त्रग्रहणसंभवो भवति, ये वा ध्रुवकर्मिका
लोहकाररथकारादयो ये वा लिङ्गधारिणस्तान् पृच्छति,
वस्त्रादग्रहणं साधुभिः कृतं न वेति ।

परक्षेत्रे वस्त्रग्रहणविधिमभिधिसुगाह—

गंतूण पुच्छिऊण य, तेसि वयणे गवेसणा होति ।

तेमागंतसु सुद्धे-सु जत्तियं सेस अग्रहणं ॥ ६१२ ॥

क्षेत्रस्वामिनां समीपे गत्वा विधिवदापृच्छय तेषां
साधूनां वचनं अनुज्ञायां तदीये क्षेत्रे गवेसणा कर्त्तव्या
भवति । अथ न ज्ञायते न कुत्रापि गता अस्मीभिः साधु-
भिस्तत्र वस्त्रग्रहणं कियदपि कृतम्, ते च क्षेत्रस्वामिन
आगताः ! ततस्तेषु शुद्धेषु विधिना आगतेषु यावद्वस्त्रा-
दि गृहीतं तावत्तेषां प्रत्यर्पयितव्यम् ।

इदमेव सविशेषमाह—

उप्पन्नकारणा सं-तु पुच्छिउं तेहि देएह गेएहंति ।

तेसागंतसु सुद्धे-सु जत्तियं सेस अग्रहणं ॥ ६१३ ॥

वालवुद्धे शत्रादीनां शीतपरितापनालक्षणे वस्त्रग्रहण-
कारणे उत्पन्ने स्वक्षेत्रे वस्त्रदुर्लभतां सम्यग निश्चित्य परक्षेत्रे
वस्त्रग्रहणं कर्तुं कामाः क्षेत्रस्वामिनामन्तके गत्वा पृष्ट्वा
च तैर्दत्तमभ्यनुज्ञातं यावत्प्रमाणं वस्त्रादि तावदेव गृह्णन्ति,
नार्तिरिक्तम् । अथ न ज्ञायन्ते कुत्रापि गतास्ततो विधिपृच्छ-
या उपकरणं गृहीतं यदि ते क्षेत्रकाः शुद्धाः समागच्छन्तुः,
ततः शुद्धेषु तेष्वगतेषु ततो यावद् गृहीतं तावत्तेषां प्रत्यर्प-
यन्ति शेषस्य च ग्रहणम् ।

कथं पुनस्ते क्षेत्रिका आगताः शुद्धा अशुद्धा वा

भवन्तीत्युच्यते—

पडिजगंति गिलाणं, ओसहहेऊहिं अहव कजेहिं ।

एतेहि होंति सुद्धा, अहं संखडिमादि तह चैव ॥ ६१४ ॥

क्षेत्रिका मासद्वये पूर्णेषुपि अस्मीभिः कारणेन समागन्तुं
शक्नुयुः । ग्लानं प्रति जाग्रतः स्थिताः, ग्लानस्य वा औप-
धमगदं तन्मालनंहतोः स्थिताः, कुलगणसङ्कायेषु वा व्या-
पृताः, एवमादिभिः कारणैरनागच्छन्तः शुद्धाः । अथ सं-
खडिनिर्मत्तं स्थिता मज्जिकादिषु वा प्रतिबध्यमाना आग-
ताः ततः तथैव मासद्वयं यावत्तदीयं क्षेत्रम्, उपरि तु पञ्च-
गार्धं न ते प्रभवस्ततो यत्तैस्तत्र क्षेत्रे गृहीतं तद्गृहीतमेव न
क्षेत्रिकाणाम् ।

प्रायश्चित्तम्, अमूनि तु विशुद्धकारणानि—

तेणभयमावयभया, वामेण गदीए वा विरुद्धाणं ।

दायव्वमदेताणं, चउगुरु तिविहं च एवमं च ॥६१५॥

स्तेनभयाद्वा श्वापदभयाद्वा वपेण वा नद्या वा निरुद्धानां चि-
गदागमनमभूत्ततो यद् गृहीतं तत्तेषां गतानां दातव्यम् अथ न
ददति ततश्चतुर्गुणकम् उपकरणनिष्पन्ने वा ध्रिविधं पञ्चकमा-
सिकं चतुर्लघुकलक्षणम्, नवमं वा सूत्रादेशेनानवस्थाप्यम् ।

परदेशगते णाउं, मयं व मेजातरं व पुच्छिता ।

गेएहंति असहभावा, पुप्पेसु तु दोसु मामेसु ॥६१६॥

स्वयमपि ज्ञेयिकान् परदेशगतान् निश्चित्य द्वयार्मासयोः
पूर्वयोगशठभावाः शुद्धपरिणामा गृह्णन्ति ।

विइयपदमणाभोगं, सुद्धा देता अदेते ते चेव ।

आउट्टिया गिलाणा, दिज्जति यं मेस अग्गहणं ॥६१७॥

द्वितीयपदमत्रोच्यते । अनाभोगो नाम किमत्र साधया व-
यारूपं कृतघन्तो नवति न सम्यक् परिज्ञातम् । ततः परं ज्ञे-
यऽपि गृहीतुः पश्चात् ज्ञात ज्ञेयिकानां प्रयच्छन्तः शुद्धाः । अ-
थ अप्रयच्छन्तां त एव दोषाः । अथाकुट्टिकया अभोगेन गृहीतं
परं ग्लानादीनामर्थं ततो यावत्तेषामुपयुज्यते तावद् गृह्णन्ति,
शेषमतिरिक्तं न गृह्णन्ति । वृ० ३ उ० ।

जे भिक्खु तिहिं वन्धेहिं परिवुमिए पायचउत्थेहिं तस्म
णं नो एवं भवइ-चउत्थं वन्धं जाइस्सामि, से अहेस-
णिजाइं वन्थाइं जाइजा अहापरिगगहियाइं वन्थाइं धारिजा,
नो धोइजा नो रणजा, नो धोयरत्ताइं वन्थाइं धारिजा,
अपलिअवमाणे गामंतंसेसु आमंचेलिए, एयं खु वन्धधा-
रिस्स सामगियं । (सू०-२११)

इह प्रतिमाप्रतिपन्ना जिनकल्पिका वा अचिच्छुद्रपाणिः, त-
स्य हि पात्रनिर्योगसमन्वितं पात्रं कल्पत्रयं चायमेवांशो-
पधिर्भवति नौपष्टिकः, तत्र शिशिरादौ जौमिकं कल्पत्रयं-
सार्वभौमस्तद्व्याधामधिकम् तृतीयस्त्वौगिकः, स च सत्य-
पि शीते नापरमाकाङ्क्षतीत्येतद्विशयि-यो भिक्षुः त्रिभिर्वस्त्रैः
पर्युषित-व्यवस्थितः, तत्र शीते पतत्येकं जौमिकं प्रावृणो-
ति, ततोऽपि शीतासहिष्णुतया द्वितीयं जौमिकम् पुनरपि
अतिशीततया जौमिककल्पद्वयोपयोगिकमिति, सर्वथौग-
कस्य बाह्याच्छादनता विधया । किम्भूतैस्त्रिभिर्वस्त्रैरिति
दर्शयति-पात्रचतुर्थैः-पतन्तमाहारं पातीति पात्रम्, तद्ग्रह-
णेन च पात्रनिर्योगः समप्रकारोऽपि गृहीतः, तत्र द्वि-
ता तद्ग्रहणाभावात् । स चायम्-“ पत्तं पत्तावंधो, पायट्टवणं च
पायकेसगिआ । पडलाइ रयत्ताणं, च गोच्छुओ पायणिज्जा-
गो ॥ १ ॥ ” तदेवं समप्रकारं पात्रं कल्पत्रयं रजोहरणम् ।
‘सुखवास्त्रका २ चेत्येवं द्वादशधोपधिः, तस्यैवम्भूतस्य भि-
क्षोः ‘खं’ इति वाक्यालङ्कारं नेवं भवति, नायमध्यव-
सायो भवति, तद्यथा-न ममास्मिन् काले कल्पत्रयेण अ-
स्यक् शीतापनोदो भवत्यतश्चतुर्थं वस्त्रमहं याचिष्ये, अ-
ध्यवसायनिषेधे च तद्याचनं दूरेत्सादितमेव । यदि पुनः
कल्पत्रयं न विद्यते शीतकालश्चापतितस्ततोऽस्मां जिनक-
ल्पिकादियथेष्टेणानि वस्त्राणि याचेत-उत्कर्षणापक-

पेणगदितान्यपरिकर्माणि प्रार्थयेदिति । तत्र “ उट्टु १
पहं २ अंतर ३ उट्टुभयधम्मा ४ य ” चतस्रो वस्त्रपणा
भवन्ति, तत्र चाधस्तन्योद्धयोगग्रहः, इतरग्यास्तु ग्रहः,
तत्राध्यन्यतरस्यामभिग्रह इति, याज्ञावाप्तानि च वस्त्रा-
णि यथापरिगृहीतानि धारयेन्, न तत्रोत्कर्षणधाव-
नादिकं परिकर्म कुर्यात् । एतदेव दर्शयितुमाह-नो
धावेन्-प्रासुकोदकेनापि न प्रक्षालयेत्, गच्छुयांसनो
ह्यप्राप्तवर्षादो ग्लानावस्थायां वा प्रासुकोदकेन यतनया
धावनमनुज्ञातम्, न तु जिनकल्पिकस्येति, तथा-न
धांतरक्ताणि वस्त्राणि धारयेन्, पूर्वं धातानि पश्चाद्रक्ता-
नीति, तथा ग्रामान्तरेषु गच्छन् वस्त्रागयगोपयन् व्रजद् ।
एतदुक्तं भवति-तथाभूतान्यसावन्तप्रान्तानि विभर्ति आ-
नि गोपनीयानि न भवन्ति, तदेवमसावयमचालिकः, अयमं
च दक्षेले चायमचलं प्रमाणतः परिमाणतो मूल्यतश्च, तद्य-
स्यास्यसावयमचालिक इत्येतत् पूर्वोक्तम्, खु-अवधारणे ।
एतदेव वस्त्रधारिणः सामर्थ्यं भवति-एषेव त्रिकल्पात्मिका
द्वादशप्रकारौघिकोपध्यात्मिका वा सामग्री भवति नापंगति ।

(५४) शीतापगमे तान्याप वस्त्राणि

त्याज्यानीत्येतद्विशयितुमाह-

अह पुण एवं जाणिजा-उवाइकेते खलु हेमंते गिम्हं
पडिवन्ने अहापरिजुन्नाइं वन्थाइं परिट्टुगिजा, अदुवा
संतरुत्तरं अदुवा अमंचेले अदुवा एगमाडे अदुवा अ-
चेले । (सू० २१२)

यदि तानि वस्त्राण्यपरग्रहेमन्तस्थितिमहितपण्णि तत उभय-
कालं प्रत्युपेक्षयन् विभर्ति, यदि पुनर्जीर्णदृश्यानि जीर्णा-
नीति जानीयात् ततः परित्यजति, इत्यनेन सूत्रेण दर्शयति ।
अथ पुनरेव जानीयाद्यथाऽपकान्तः स्वत्वयं हेमन्तो श्रीमः
प्रतिपन्नः, अपगता शीतपीडा, यथा परिजीर्णान्येतानि
वस्त्राणि, एवमवगम्य ततः परिष्ठापयेत्-परित्यज-
दिति । यदि पुनः सर्वाण्यपि न जीर्णानि ततो यद्य-
जीर्णं तत्तत्परिष्ठापयेत्, परिष्ठाप्य च निस्सङ्का विहरेत् ।
यदि पुनरतिक्रान्तेऽपि शिशिरं क्षत्रकापुरुषगुणाद्भवे-
च्छीतं ततः किं कर्तव्यमित्याह-अपगते शीते वस्त्राणि
त्याज्यानि । अथवा-क्षत्रादिगुणाद्धमकणिनि वाते वात
सन्ध्यात्मपरितुलनार्थं शीतपरिज्ञार्थं च सान्तराजगं भवेत्-
सान्तरमुत्तरम्-प्रावर्णीयं यस्य स तथा, क्वचित्प्रावृणोति
क्वचिन्पार्श्ववर्त्ती विभर्ति शीताशङ्कया नाद्यापि परित्यजति ।
अथवा-अवमंचले एककल्पपरित्यागात् द्विकल्पधारीत्यर्थः ।
अथवा-शनैः शनैः शीतेऽपगच्छति सति द्वितीयमपि क-
ल्पं परित्यजेत् तत एकशट्कः संवृतः, अथवा-आन्यन्तिके
शीताभावे तर्हापि परित्यजदतोऽचेलो भवति, अस्मां मुखव-
स्त्रिकारजोहरणमात्रोपधिः ।

किमर्थमसावकैके वस्त्रं परित्यजेदित्याह-

लाघवियं आगममाणे, तं से अभिसमन्नागए भवइ ।

(सू०-२१३)

लघाभावो लाघवं लाघवं विद्यते यस्यासौ लाघविक (स्त)
मात्मानमागमयन्-आपादयन् वस्त्रपरित्यागं कुर्यात्, श-
रीरोपकरणकर्मणि वा लाघवमागमयन् वस्त्रपरित्यागं कु-

यादिनि । तस्य चैवम्भूतस्य किं स्यादित्याह—'मे' तस्य वस्त्रपरित्यागं कुर्वतः साध्यान्तपोऽभिसमन्वागतं भवति, कायकेशस्य तपोभेदत्वात्, उक्तं च—'पंचादिं टाणेहि सम-
राणां निगमंथाणं अंचलगतं पसन्थं भवति, तं जहा—अप्या पडिलहा ? वेमासिए रुं २ तं अणुमए ३ लायं पसन्थं ४ विउले इंदियनिग्गे ५' ।

एतच्च भगवता प्रवेदिनमिति दर्शयितुमाह—

जमेयं भगवता पवेइयं तमेव अभिममिच्चा मव्वओ स-
न्वत्ताणं मम्मत्तमेव समभिजाणिजा । (मू०-२१४)

यदेतद्भगवता—वीरवर्द्धमानस्वामिना प्रवेदितं तदेवाभि-
समन्त्य-ज्ञात्वा सर्वतः—सर्वैः प्रकारैः सर्वात्मतया सम्यक्त्व-
मेव समत्वं वा—संचलांचलानस्थयोस्तुल्यतां समभिजानी-
यात् आमेयनापरिज्ञया आमेयेतेति । आचा० १ श्रु० ८
अ० ४ उ० ।

(२५) अचार्यानुज्ञया निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थानां वस्त्रग्रहणम्—
कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अहागइणियाए
चलाइं पडिग्गाहितए ॥ १६ ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

दिट्ठं वन्धग्गहणं, तेमि परिभायणं इमं सुत्तं ।

अविणय्य अयंविभागा, अधिकरणादीमु शेवं तु ॥ ६१८ ॥

द्वितीयसमवसरणे दृष्टं तावद्वस्त्रग्रहणं संप्रति तेषां—वस्त्राणां
परिभाजनं—विभज्य प्रदानं या विधिस्तदभिधायकमिदं सूत्र-
मारभ्यत । इत्थं विभज्य प्रदानं किं प्रयाजनमित्यतः चदनं आह—
एवं यथा रत्नाधिकं वस्त्राणां विभज्य दानं अविनयाऽसंवि-
भागोऽधिकरणादयश्च दोषा न भवन्तीत्यनेन सम्बन्धनायात-
स्यास्य (१६ सूत्रस्य) व्याख्या—कल्पन्ते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थी-
नां वा यथारत्निकं यो यो रत्निको भवेत् रत्नैर्गधिकस्तदन-
तिक्रमेण चलानि प्रतिग्रहीतुमिति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः—

संघाडणए एक-त्तो हिंउंति वंदएण जयणाए ।

साधारणऽप्रापुच्छा, अदत्तं ता इक्कओ भागा ॥ ६१९ ॥

संघाटकेनैकतः—एकस्यां दिशि साधवो वस्त्रग्रहणार्थं हि-
ण्डन्ते, अथ संघाटकेन न प्राप्यते ततो वृन्देनापि यतनया
पर्यटन्ति । अथ साधारणं बहूनामाचार्याणां सामान्यं तत्
यदि तत्रापेक्षामाचार्याणामनापुच्छया गृह्णन्ति तदा 'अद-
त्तं' इति साधर्मिकस्तेनैव भवति । अतस्तानापुच्छय गृहीत्वा
च तेषां वस्त्राणामेकतः—एकमदृशा भागाः कर्त्तव्याः न वि-
सदृशा इति ग्रहणगाथासमासार्थः ।

सास्त्रप्रतमनामेव विवर्णानि—

निम्माधारणवेत्तं, हिंउंते चैव गीतमंघाडो ।

उत्पादयते वन्धे, अमती तिगमादिवंदेण ॥ ६२० ॥

निम्माधारणे एकाचार्यप्रतिवेद्धं क्षेत्रे गीतार्थसङ्घाटको
भिन्नां तिगडमानं पव वस्त्राण्युत्पादयति, अथ संघाटके-
न दिग्गडमानं न प्राप्नुवन्ति तत्तन्त्रिकादिवृन्देन त्रिचतुः-
वर्षादिभूतं उत्पादयन्ति ।

साधारणं पुनर्यं विधिः—

अमती भासणे, अणुण्णं विधिं मंथि गण्डमं वा ।

संभोइयसामणे, तह चैव जहेकगच्छम्मि ॥ ६२१ ॥

द्विकादीनां—द्वित्रिप्रभृतीनामाचार्याणां सामान्ये क्षेत्रे तेषा-
मनापुच्छया गृह्णन्तस्त्रिविधा शोधः—प्रायश्चित्तम्, जघन्ये प-
ञ्चकम्, मध्यमे मासिकम्, उत्कृष्टे चतुर्नवः नवमे वा सू-
त्रादेशेनानवस्थाप्यम् । ते चाऽऽचार्याः परस्परं सांभोगिका-
स्ततः, सामान्ये क्षेत्रे वस्त्रग्रहणे तथैव विधिरवसानव्यः । एक-
स्मिन् गच्छे संघाटकादिक्रमेण अनन्तरगाथायामुक्तः ।

असांभोगिकेषु विधिमाह—

अमणुस्स कुलविरेगो, साही पडिवसह मूलगामे वा ।

अहवा जो जं लाभी, टायंति जहा समाधीए ॥ ६२२ ॥

अमनोहा—असांभोगिकास्तैः सह यत् क्षेत्रं साधारणं तत्र
कुलादीनां विरेको—विभजनं कर्तव्यम्, यथा—एतेषु कुलेषु यु-
ष्माभिर्वस्त्राणि ग्रहीतव्यानि, एतेषु पुनरस्माभिः । यद्वा—
अस्यां साहिकायां गृहपङ्क्तिरूपायां भवद्भिः, अस्यां पुनर-
स्माभिः । अथवा—प्रतिवृषभग्रामेषु यूयं ग्रहीष्यथ, वयं मू-
लग्रामे ग्रहीष्यामः । मूलग्रामे वा यूयम्, वयं प्रतिवृषभ-
ग्रामेषु, अथवा—यो यद्वस्त्रं कुलादौ पर्यटन् लाभी—लप्स्य-
ते, तेन तस्य ग्रहणं कर्तव्यम् । एतेषामन्यतमं प्रकरणं
व्यवस्थां स्थापयित्वा यथा समाधिना तत्र तिष्ठन्ति ।

एवं साधारणाऽसाधारणे क्षेत्रे वस्त्राणि गृहीत्वा किं
कर्तव्यमित्याह—

यग्गेहिं धाणिते-हि देति जह रातिणि तिहिं वसभा ।

अदारेण गुरुणो लहु-गा सेसे लहु इमे हौति ॥ ६२३ ॥

वस्त्रेषु समानीतेषु ये वृषभास्ते यथारत्नाधिकं तत्र व-
स्त्राणि प्रयच्छन्ति । यदि तत्र गुरुणां प्रथमतो वस्त्रदानं
न कुर्वन्ति तदा चतुर्लघुकः, शेषाणां यथा रत्नाधिकं वि-
भज्य न प्रयच्छन्ति लघुमासः । ते च रत्नाधिका इमे व-
द्यमाणा भवन्ति ।

तत्र गुरुणां यादृशानि वस्त्राणि दीयन्ते । तदेतत्प्र-
तिपादयति—

विदु कखमा जे य मणोऽणुकूला,

जे यो व जुजंति असंथरंते ।

गुरुस्स साणुग्गहमप्पिणित्ता,

भायंति सेसाणि उ भंभहीणा ॥ ६२४ ॥

साधुभिर्गृहीतविधि गृहीत्वा भूयांसि वासांसि वृषभाणां सम-
र्पितानि, ततो वृषभा 'विदु' इति विदित्वा सुन्दरा सुन्दरतावि-
भागं विज्ञाय यानि क्षमाणि—दद्यानि यानि च मनोऽणुकूलानि
गुरुणां मनसोऽभिरुचिनानि यानि वा संस्तरन्ति गच्छे गुरुप-
रिभुक्तान्यपि शेषसाधूनामुपयुज्यन्ते, तानि गुरुः सानुग्रहम्-
सविशेषं यथा भवति एवमर्पयित्वा शेषाणि वस्त्राणि
भंभूता—कलहस्तेन हीना—विरहिताः सन्तो यथारत्नाधिक प-
रिभाजयन्ति ।

अथ तानेव रत्नाधिकानाह—

अवसंपज्ज गिलाणे, परिन्नमुतसोयअत्थवयजाती ।

तवभासालदीए, ओमे दुविहम्स अरिहाओ ॥ ६२५ ॥

'उवसंपञ्ज' ति यस्तत्र प्रथमतया उपसंपदं प्रतिपद्यते ।
ग्लानो-मन्दः । स च द्विधा आगाढोऽनागाढश्च । यस्तु परि-
मितापधिः 'सुत' ति बहुश्रुतः 'सायग्रन्थ' ति यो व्याख्या-
नमण्डल्या उन्थितानां सूत्रार्थधोतव्ये ज्येष्ठतया व्यवहिय-
ते 'जाइ' ति जातिस्थावरः परिपूर्णपर्यायः 'तव' ति तप-
स्वी 'भास' ति य आभाषिकः स्वदेशभाषायामभिज्ञः 'ल-
ङ्गी' ति यस्य लब्ध्या वस्त्राणि लभ्यन्ते, एतन्नामुपसंप-
द्यमानादीनां यथाक्रमं दत्त्वा ततो यो यः पर्यायरत्नाधिकः
स स प्रथमं गृह्णाति 'आमि' ति अवमरान्तिकः पश्चाद् गृ-
ह्णाति । एतं यथाक्रमं द्विविधस्य उपधेयैरुपग्राहकोपधेय-
प्रकरणे अर्हाः-योग्या मन्तव्याः ।

एषि परुवण्या, जा य विणा तेहि होति परिहाणी ।
अहवा एकेकस्स उ, अद्वोक्तिकमो होति ॥ ६२६ ॥

एतन्नामुपसंपद्यमानादीनां प्ररूपणा—व्याख्या कर्त्तव्या, सा
चानन्तरमेव कृता । यद्येतेषां यथाक्रमं वृषभा न प्रयच्छु-
न्ति ततो या तेषां तैर्वस्त्रैर्विना परिहाणिः संयमविग-
धनादिका भवन्ति तन्निष्पन्नं प्रत्यक्षतम् । अथवा-एकै-
कस्यापसंपद्यमानां प्रत्येकं ग्लानादिविषयोऽयमर्द्धापका-
न्तिक्रमा भवति ।

तद्यथा—

उवसंपजगिलाणो, अगिलाणो वाऽपि दंमि वि गिलाणे ।
तत्थ वि य जां परित्तो, एस गमो सेसगेसुं पि ॥ ६२७ ॥

उपसंपद्यमानो द्विविधः-ग्लानोऽग्लानश्च । तत्र यो ग्लान-
स्तस्य दातव्यम् । अथ द्वावपि ग्लानावग्लानौ वा, ततो
यस्तत्र परीक्षापधित्तस्मै दातव्यमेवमप गमः—प्रकारः
शेषर्षाप बहुश्रुतादिपदेषु मन्तव्यः । तद्यथा—द्वावपि परी-
क्षोपधी अपरीक्षापधी वा ततो यो बहुश्रुतस्तस्मै देयम् ।
अथ द्वावपि बहुश्रुतौ ततो यश्चिन्तनिकाकारकस्तस्मै दात-
व्यम् । अथ द्वावपि चिन्तनिकाकारकौ ततो यस्तत्र जा-
तिस्थविरस्तस्य दातव्यम् । अथ द्वावपि जातिस्थविरौ
ततो यस्तपस्वी तस्य दातव्यम् । अथोभावपि तपस्विनौ
ततो यो भाषिकस्तस्मै दातव्यम् । अथ द्वावप्यभाषिकौ
भाषिकौ वा ततो यो लब्धिमान् तस्मै प्रदातव्यम् ।

प्रकारान्तरं यथाग्लानाधिकपरिपाटिमाह—

आयरिण य गिलाणे, परित्त-पूया-पवति-थेर-गणी ।

सुत-भासा-लद्विवओ, ओमे परियागरातिणिण ॥ ६२८ ॥

आचार्यस्य पूर्वं विशिष्टानि वस्त्राणि दत्त्वा ततो ग्लानस्य
दातव्यानि, ततः परीक्षापधस्ततः 'पूयं' इति चूर्ण्यभिप्राये-
ण पूजनार्हस्य उपाध्यायस्य, बृहद्भाष्याभिप्रायेण तु पूजना-
र्हस्य गुरुसंबन्धिपितृव्यादः, ततः प्रवर्तिनस्तदनन्तरं स्थवि-
रस्य, ततो 'गणि' ति गणावच्छेदकस्य, ततः श्रुतसम्पन्नस्य,
ततो भाषिकस्य, ततो लब्धिमतः, यथाक्रमं दातव्यम् ।
अर्द्धापकान्तिचारणिका प्राग्वत् कर्त्तव्या । तदनन्तरं यो यः
पर्यायराल्लिकः तस्य प्रथमम्, अवमराल्लिकस्य तु पश्चाद् यथा-
क्रमं दातव्यम् । एवं तावत्संग्राहकेनानां विधिरूढः ।

अथ वृन्दनानां तानां यो विधिस्तदभिधिसुगह-
णेहि आणियाणं, परित परियाग खुभिय पिडेत्ता ।
आवलिया मण्डलिया, लुद्धस्स य ममता अक्खा ॥ ६२९ ॥
अनेकैः साधुभिर्गानीतानां वस्त्राणां पारभाजनाविधिरुच्यते,
आचार्यादिक्रमेण परीक्षापधीनां यावत् दत्त्वा ततो ये पर्या-
यरान्तिकास्तेषामहिण्डमानानामपि प्रथमतो दातव्यम् ।
तत्र च येस्तानि वस्त्राणि समानीतानि ते पिण्डित्वा-संभूय
जुभितं-क्षोभं कुर्वीरन् कलहमिति यावत्, युवीरन् "आवतिक-
या मण्डलिकया वा" विभजनं विधीयतां, "लुद्धस्स य ममता
अक्ख" ति कस्यापि पुनर्लुब्धस्य अत्रान् पातयित्वा वस्त्रवि-
भजनमभिमतमेव संग्रहगाथासंज्ञार्थः ।

साम्प्रतमनामेव विवरीपुगह-

गेहंतु पुजा गुरवो जदिट्ठं ,

सर्वं भणामऽम्ह वि एयदिट्ठं ,

अणुसंवादियऽककसङ्गा ,

गिरहन्ति जं अत्ति न तं सहामो ॥ ६३० ॥

अहिण्डमानानां वस्त्रेषु दीयमानेषु ये वस्त्राणामन्तरास्ते
युवीरन् । 'जदिट्ठं' मनोऽनुकूलं वस्त्रं गुरवो गृह्णाति तत्र
सकलगच्छस्वामितया पूज्या इति कृत्वा गृह्णन्तु । यद् गु-
रूणामुत्कृष्टं वस्तु दीयते तत् सत्यमवितथामिति वयमपि
भणामः । न केवलं दत्तमेव भणामः, किंतु-मनसाऽप्यस्माक-
मेतदिष्टमेव । परमनुष्ण-भिक्षापिभ्रमणाभावादुष्णलग्ना-
भावेन सवर्तिनानि-वर्तुलीभूतानि अत एवाकर्कशाणि अ-
ज्ञानि पाणिपादपृष्ठोदरप्रभृतीनि येषां ते अनुष्णसंवर्तिताऽ-
कर्कशाङ्गाः, एवंविधाः सन्तो यदन्ये अहिण्डमानाः प्रथमं गृ-
ह्णाति न तद्वयं सहामहे ।

आगंतुगमादीणं, जइ दायव्वाइं तो किणं अम्हे ।

कम्हारभिक्षुयाणं, गाहिजामेण गइमसिग्घा ॥ ६३१ ॥

आगन्तुका—उपसंपत्तारस्तेषामादिशब्दाद्-ग्लानादीनां च
यदि दातव्यानि वस्त्राणि ततः 'किणं' ति केन
कारणेन वयं कर्मकारभिक्षुकाणां देवद्रोणीवा—
हकभिक्षुविशेषाणां गतिमश्लाघ्यां—निन्दनीयां प्राह्या-
महे । किमुक्तं भवति—यदि नामास्मदानीतानां वस्त्रा-
णामन्ते आगन्तुकादयः स्वामिभावं भजन्ते, ततः किमेवं व-
यं देवद्रोणीवाहकभिक्षुकवन्मुधैव वस्त्राद्यानयनकर्म कार्या-
महे इति वस्त्राण्यन्तराश्चिन्तयेयुः ।

ततः--

विविच्चमाणे अहवा विरक्के ,

खोभं विदित्ता बहुगाण तत्थ ।

आमणं कारितं गुरुविरंणं ,

विमज्झिमो जा व तहि पटू य ॥ ६३२ ॥

एवं विविच्यमाने, अथवा-विरक्त उपकरणे बहुनामनन्तरो-
क्तं क्षोभं विदित्वा यस्तत्रावमः सर्वेषामपि पर्यायलघुयां वा
विमध्यमोऽपि तत्र वस्त्रविभजनं पटुः कुशलस्तेन गुरवो
विभजनं कारयन्ति ।

अथ कोऽपि लुब्ध एव कमप्यपरितुष्यन् ब्रूयात्-आव-
लिकया मण्डलिकया वा वस्त्राणि विभज्यतां ततः

को विधिरित्याह—

आवलियाएँ जतिहुँ, तं दाऊणं गुरूण तो सेसं ।

गेएहंति क्रमेण जअं, उप्परिवाडिं न पूर्येति ॥ ६३३ ॥

मंडलियाण विसेसां, गुरुगहिते सेभगा जहावुहुँ ।

भागे समे करेत्ता, गेएहंति अणंतरं उभओ ॥ ६३४ ॥

आवालिका नाम ऋज्वायतश्रेण्या वस्त्राणां व्यवस्थापनं त-
या समभागीकृत्य वस्त्रेषु स्थापितेषु यदिष्टं वस्त्रं तत् गुरू-
णां दत्त्वा शेषाणि यथारत्नाधिकं गृह्णन्ति यावदावलिका
निष्ठाभुपगच्छति । उत्पगिपात्र्या ग्रहणं न पूजयन्ति—न प्र-
शंसन्ति तीर्थकरादय इति गम्यते । मण्डलिकायामप्येव-
मेव नवरं तेषां विंशोऽयमुपदर्शयते—पूर्वं गुरुभिर्गृहीते—ततः
शेषाः यथावृद्धं यो यः पर्यायवृद्धस्तदनतिक्रमेण समान्
भागान् कृत्वा उभयोरप्यायातलक्षणयोरनन्तरमव्यवहितं
वस्त्राणि गृह्णन्ति । इयमत्र भावना-मण्डलिकया वस्त्रेषु स्था-
पितेषु प्रथममाचार्येण गृहीते ततो यः शेषाणां मध्ये रत्ना-
धिकः स मण्डलिकाया धुरि स्थापितं वस्त्रं गृह्णाति । अ-
वमरान्निकस्तु पर्यन्तस्थापितं सर्वान्तमम् । ततोऽपि योऽ-
वमपर्यायस्साधुभिस्स्थापितः स तदनन्तरं गृह्णाति, तदपेक्षया
लघुतरपर्यन्तपार्श्वदुपान्त्यं गृह्णाति एवं तावद् गृह्णन्ति याव-
न्मण्डलिका निष्ठिता भवति । एवमपि विभज्यमानं कोऽपि
लोभाभिभूतमानसो ब्रूयात् अज्ञानं पातयित्वा यद्यस्य भागे
समायाति तत्तस्य दीयताम्, एवं वृथाणांऽसौ प्रज्ञापयितव्यः ।

कथमिति चेदुच्यते—

जइ ताव दलंति गालिणो,

धम्माऽधम्मविमेषवाहिला ।

बहुसंजयविंदमज्झके,

उवकलणेऽसि किमेव मुच्छिओ ॥ ६३५ ॥

यदि तावद्गारिणो धर्माधर्मविशेषवाह्या अपि मूर्च्छां प-
रित्यज्य साधूनामिव चान्मीयानि वस्त्राणि दलन्ति—प्रयच्छ-
न्ति ततो बहुसंयतवृन्दमध्यकं—प्रभूतसाधुजनमध्यविभागे
त्वमेवैकोपकरणे । कमयं सम्यक्परिज्ञातजिनवचनांऽपि मू-
च्छितोऽसि । नैतद्भवतो गुज्यत इति भावः ।

एवमप्युक्ता यद्यसौ नोपशम्यति ततो वक्तव्यम्—

अज्जो ! तुमं चेव करेहि भागे,

ततोऽणुधिच्छामो जहक्कमेणं ।

गिएहाहि वा जं तुह एत्थ इहुँ,

विणासधम्मीसु हि किं ममत्तं ॥ ६३६ ॥

आर्थ ! त्वमेव समान् भागान् कुरु ततो यथाक्रमेण वयं
प्रदीप्यामः, यद्वा—गृहाण यत्तवामीषां वस्त्राणां मध्ये इष्ट-
मभिरुच्यतम्, विनाशधर्मीण हि विनश्वरस्वभावानि वस्त्रा-
दानि वस्तूनि अतः किं नाम तेषु ममत्वं विधीयते ।

एवमप्युक्ता यदि नोपरतः ततः को विधिरित्याह—

तह वि अवियस्स दाउं, विगिचणावट्टिए खरंटाणया ।

अक्खेसु होति गुरुगा, लहुगा सेसेसु ठाणेसु ॥ ६३७ ॥

तथाऽप्यस्थितस्य तस्य तदभीष्टं वस्त्रं दत्त्वा विवेचनं कर्त-
व्यम् । निर्गच्छ मदीयाद् गच्छादिति भक्षणीयमिति भा-
वः । ततो यदि भूयोऽप्युपतिष्ठते, मिथ्या मे दुष्कृतं न
पुनरेवं विधास्यामीति, ततः खरंटाणी वक्ष्यमाणा कर्त्त-
व्या, प्रायश्चित्तं च दानव्यम् । किमित्याह—अत्रेषु गुरुका भ-
वन्ति । यो ब्रवीति अज्ञानं पातयित्वा विभजत तस्य
चतुर्गुरुकम् । शेषेषु स्थानेषु क्षोभकरणावलिकामण्डलिको-
विभाजनलक्षणेषु चतुर्लघुकम् ।

अथ खरंटाणामुपदर्शयति—

हिरन्नदारं पमुपेसवग्गं,

जदा च उज्झितु दमे ठितोऽसि ।

किलेसलदेसु इमेसु गिद्धी,

जुत्ता न कत्तुं तव खिसणेवं ॥ ६३८ ॥

हिरण्यं-सुवर्णं दाराश्च-कलत्रं हिरण्यदारं, पशवश्च गोमहिषी-
प्रभृतयः प्रेक्षाश्च कर्मकरास्तेषां वर्गः-समूहस्तमेवमादिकं परि
ग्रहमुज्झित्वा-तृणवत् परित्यज्य यदा किल त्वमेवंविधे दमे
संयमे स्थितोऽसि, तदा साम्प्रतमेतेषु वस्त्रेषु क्लेशलक्ष्मेषु—
प्रभूतगृहपरिश्रमणादिप्रयासप्राप्तेषु तव गृद्धिः कर्तुं न युक्ता,
एवं खिसना तस्य कर्त्तव्या ।

सम्मं विदिता समुवट्ठियं तु,

थेरासि तं चेव कदाइ देज्जा ।

अन्नेसि गाहे बहुदोसले वा,

छोदूण तत्थेव करिंति भाए ॥ ६३९ ॥

वत्थेव गए कोई, वत्थं लद्धं निवेयध गुरूणो ।

देहि तुमं चिय हणिओ, भाएइ शिगइ शिमो सो य ॥ ६४० ॥

सम्यग् पुनः करणेन समुपस्थितं तं विदिता स्थविराः-
सूरयः कदाचित्तस्यैव तद्वस्त्रं दद्युः । अथान्येषामपि बहूनां
तद्वस्त्रग्रहणे प्राप्ते मोहनिर्वन्धः 'बहुदोसले वा' प्रभूतदाप-
वानसौ यतः बहुभिः सह द्वेषवान् विरोधविधायी स बहु-
द्वेषवानिति, ततस्तस्य दीयमाने अन्येषां महदप्रीतिक-
मुपजायते, एवंविधं कारणं विचिन्त्य तत्रैव तेषु वस्त्रेषु
मध्ये प्रक्षिप्य एकसदृशान् भागान् कुर्वन्ति । ततो यथा
रत्नाधिकं गृह्णन्ति । एवं तावद्देनेकेषामानीतानां वस्त्राणां प-
रिभाजनं विधिरुक्कः ।

अथ क्षपकेषानीतानां तेषामेव विधिमभिधित्सुराह—

खमए लद्धण अंचले,

दाउं गुरुए य सांवलित्तए ।

वेइ गुलुं एमेव सेसए,

देह जईणं गुलूहिं बुच्चई ॥ ६४१ ॥

सयमेव य देहि अंचले,

तव जे लोयइ इत्थ संजए ।

इय छंदिय पेसिउं तहि,

खमओ देइ निसीलअंचले ॥ ६४२ ॥

कोऽपि क्षपकः कुत्रापि भावितकुलादौ अम्बराणि लब्ध्वा या-
नि वरिष्ठानि-सर्वप्रधानानि वासांसि तानि दत्त्वा ततो गुरुं ब्र-

वर्ति—एवमेव शेषाण्यपि मदीनीतानि वस्त्राणि यतीनां प्र-
यच्छत, ततो गुरुभिरसाबुच्यते—स्वयमेवामूनि अम्बराणि
देहि । यस्तवात्र संयतो रोचते वस्त्रदानयोग्यतया रुचि-
गात्रगीभवति, इत्यमुना प्रकारेण वन्दितः—प्रार्थितः पूर्वं छु-
न्दितो यस्य रोचते, तस्मै दातव्यानीत्येवमनुज्ञातच्छुन्दः ।
ततः प्रेषितो—मुकलितः सन् स क्षपकस्तत्रावसरं ऋषीणाम-
म्बराणि प्रयच्छति । इह सर्वत्रापि रकारस्य लकारादेशो
' रसालशौ ' ॥ ८४४ ॥ २८८८ । इति मागधभाषातत्त्वणवशात् ।

ततश्च—

खमण्य आणियाणं, दिज्जतेगस्स वारणे वयणं ।

गहणं तुमं न याणसि, तिविदिय पुच्छा ततो कहणं ६४३ ।

क्षपकणातीनानां तेनैव दीयमानानां वस्त्राणां कस्यचि—
ल्लुब्धस्य वारणे वचनम् । एवममीषां रत्नाधिकानां दीयमा-
नानि मा यावन्न समागमिष्यन्तीति बुद्ध्या वस्त्रग्राहक-
साधून् मा आर्या गृहीध्वमित्येवं कोऽपि निवारितवानि
ति भावः । ततः क्षपकः प्राह—किं मदीयानि वस्त्राणि न ग्राह्य-
न्ते । इतरः प्राह—ग्रहणमेव यावन् त्वं न जानीयाः । क्षपको
प्रवीति—जानामि इत्थम् । इतरो भणति—यद्येवं ततः की-
दृशम्, क्षपक आह—' वंदित्ता वि न पुच्छा ' येनाहं कथयामि
ततस्तेन क्षपको वन्दित्वा पृष्ठः सन् कथयितुमारब्धवान् ।
वृ० ३ उ० । (इतोऽय एतद्वक्तव्यता 'गहणं' शब्दं तृतीयभागे
८५६ पृष्ठे गता ।)

निर्ग्रन्थ्या प्रवर्तिनीनिश्रया चैलानि ग्रहीतव्यानि—

निर्गन्धीए गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए अणुपवि-
ट्ठाए चेलइ समुपज्जज्जा, नो से कप्पइ अप्पणो
नीसाए चेलाई पडिग्गाहित्तए, कप्पइ से पवित्तिणी नीसा-
ए चेलं पडिग्गाहित्तए ॥ १३ ॥ णो जत्थ पवित्तिणी
समाणी सिया जे तत्थ समाणो आयरिए वा उव-
ज्झाए वा पवित्तिणी वा थेरे वा गणी वा गणधरे वा
गणावच्छेइए वा कप्पइ से तन्नीसाए चेलाई पडिग्गाहि-
त्तए ॥ १४ ॥

अथास्य (१३) सूत्रस्य कः सम्बन्ध इत्याह—

नियमा संचेल इत्थी, वातिज्जति संयमा विणा तेणं ।

उग्गहणमाइ चेला, ण गेएइणा तेण जोगा य ॥ ४६१ ॥

नियमाद्—अवश्यतया स्त्री—निर्ग्रन्थी संचेला भवात्, तत-
स्तेन चलेन विना सा संयमाश्चात्यते, इत्यनन्तरसूत्रे उक्तम्,
तेन कारणेनावग्रहानन्तकादीनां चलानां ग्रहणे विधिरभि-
धीयते । अयं योगः प्रकृतसूत्रस्य सम्बन्धः ।

अथवा—

चेलेहि विणा दोसं, णाउं मा ताणि अप्पणा गेएहे ।

तत्थ वि ते चिय दोसा, तव्वारणकारणात्तुत्तं ॥ ४६२ ॥

चेलार्थिना भिक्षामटन्त्याः संयन्त्याः महान् दोषा भवतीति
ज्ञात्वा मा तानि चलानि आत्मना गृहीयात् । कुत इत्याह—त
त्राप्यात्मना चलग्रहणेऽपि त एष दोषा भवन्ति ये पूर्वं
चैतस्याग्रहणे प्रागुक्ताः । अतस्तद्वारणकारणात् स्वयं ग्रहण-
शतयथार्थमिदं सूत्रमारभ्यते ।

इदमेव सोपयुक्तिकमाह—

सयगहणं पडिसेहति, चेलग्गहणं तु सव्वसो तार्ति ।

संडासतिरो वएही, ण डहति कुरुए य किच्चाइ ॥ ४६३ ॥

स्वयं ग्रहणमत्र सूत्रं सूत्रकृत् प्रतिषेधयति न पुनः सर्वथा
तासां संयतीनां चलग्रहणम् । यतः संदंशकेन निर्गोहितो वहि-
र्गृह्यमाणो न दहति । कृत्यानि च धान्यपाकादीनि कार्याणि
कुरुते, एवं संयतीनामपि साधुभिस्तिरोहितं चलग्रहणं न
दुष्यति, कार्यं च संयमपालनात्मकं करोति । अत इदमार-
भ्यते । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य (सूत्रस्य—१३—१४)
व्याख्या—निर्ग्रन्थ्या गृहपतिकुलं पिण्डपातप्रतिज्ञया अनुप्र-
विष्टायाः चलेनार्थः प्रयोजनं चेत्तार्थः । स समुप्येत । न
' से ' तस्याः कल्पते आत्मनो निश्रया चेलं प्रतिग्रहीतुं किं
तु कल्पते ' से ' तस्याः प्रवर्तिनीनिश्रया चेलं प्रतिग्रहीतुम् ।
अथ न तत्र प्रवर्तिनी 'समाणी' सन्निहिता ततो यस्तत्राचा-
र्यो वा उपाध्यायो वा प्रवर्तको वा स्थविरो वा गणी वा ग-
णधरो वा गणावच्छेदको वा सन्निहितो वा भवेत्, गणी-
गणाधिपतिराचार्यो—गणधरः संयतः—परिवर्तकः । शेषाः स-
र्वेऽपि प्रतीताः । एतेषां निश्रया यं वा अभ्यङ्गीकृतार्थः साधुः
पुरः कृत्वा विहरति । तन्निश्रया कल्पते ' से ' तस्याश्चेलं प्र-
तिग्रहीतुमिति सूत्रसंज्ञेपार्थः ।

अथ विस्तरार्थं भाष्यकारो विभक्तिपुराह—

चेलट्ट पुव्वभणिते, पडिसेहो कारणे जहा गहणं ।

णवरं पुण णाणत्तं, णीसागहणं णऽणीसाए ॥ ४६४ ॥

चेलार्थं पूर्व—प्रथमोद्देशके “ निगमन्धीणं केइ वत्थण वा
पाणण वा निमंतिज्जा ” इत्यादिसूत्रे यथा भणितो यथा च
तत्र संयतानां स्वयं वस्त्रग्रहणप्रतिषेधो यथा च कारणे ग्रह-
णमुक्तं तथैवात्रापि वक्तव्यम् । नवरं केवलं पुनरत्र नानात्वं
विशेषः, वस्त्रग्रहणं ताभिर्निश्रया कर्त्तव्यं न पुनरनिश्रया । नि-
श्रयोपसंज्ञानकादिना वस्त्रं दीयमानं प्रवर्तिन्या निवेदयति ।
प्रवर्तिनी गणधरस्य निवेदयति, ततो गणधरः स्व-
यमागत्य परीक्ष्य शुद्धं कृत्वा गृह्णाति । अथ नास्ति
तत्र प्रवर्तिनी ततस्तद्वस्त्रं वरणेन रूपेण चिह्नेन चाप-
लक्ष्य गणधरस्य कथयति, स चागत्य स्वयं गृह्णाति ।
एतन्निश्रयाग्रहणमुच्यते ।

आयरिओ गणिणीए, पवित्तिणी भिक्खुणी ण कत्थेति ।

गुरुणा लहुणा लहुणो, तारिं अप्पडिसुणंतीणं ॥ ४६५ ॥

आचार्य एतत्सूत्रं गणिन्या न कथयति चत्वारो गुरवः ।
प्रवर्तिनी भिक्षुणीनां न कथयति चत्वारो लघवः, तासां भि-
क्षुणीनामप्रतिश्रुतवन्तीनां मासलघु ।

अथ स्वयं वस्त्रग्रहणे दोषानाह—

मिच्छते संकादी, विराहणा लोभ आभियोगे य ।

तुच्छा ण सहति गारव—भंडण अट्ठाण ठवणं च ॥ ४६६ ॥

पुरुषेण संयत्या वस्त्रं दीयमानं दृष्ट्वा अभिनवधर्माणो मि-
थ्यात्वं गच्छेयुः । दुर्दृष्टधर्माणोऽमी इति शङ्कादयश्च दोषा
भवन्ति । विराधना च संयमात्मविषया । लोभे हि स्तोकेनापि
वस्त्रादिप्रदानेन स्त्री लाभ्यते । ' आभियोगे ' ति आभियो-

गिकवस्त्रप्रदानेन कश्चित्कार्मणं कुर्यात् । स्त्री च प्रायेण तु-
च्छा भवति, तुच्छत्वेन च गौरवं लब्धिमाहात्म्यं न सहते ।
ततश्च भण्डन-कलहोऽऽस्थानस्थापनं च भवतीति संग्रह-
गाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवरीपुराह—

इत्थी वि ताव देती, संकिज्जइ किं ण केणऽपि पउत्ता ।

किं पुण पुरिसो देतो, परिजुष्साइं पि जुष्साए ॥४६७॥

स्त्री-अचिरतिका साऽपि वस्त्रं संयत्याः प्रयच्छन्ती शङ्क्यते,
किं केनापि प्रयुक्ता सती प्रयच्छति उत स्वयमेव धर्माधर्मिति,
किं पुनः पुरुषः परिजीर्णान्यपि वस्त्राणि जीर्णानि अपि आर्यि-
कायाः प्रयच्छन् स सुतरां शङ्क्यते इति भावः । तत्र शङ्कायां च-
तुर्गुरुचतुर्थार्थमेवेति निःशङ्किते मूलम्, एवं मिथ्यात्वं शङ्काद-
यश्च दोषा भवेयुः । विराधना च संयमात्मविषया अभ्यूह्य
वक्तव्या ।

(२६) लोभद्वारमभियोगद्वारं चाह—

णाभिज्जइ थोवेणं, जच्चसुवणं च सारणी वावि ।

अभियोगियवत्थेणं, कट्टिज्जइ पट्टए जातं ॥ ४६८ ॥

यथा जात्यं सुवर्णं सारणी वा कुल्या स्तोकेनापि प्रयत्नेन
नाम्यते तथा संयत्यपि स्तोकेनापि वस्त्रादिप्रदानेन मा-
न्यते । यद्वा—तद्वस्त्रं केनापि विद्यामन्त्रादिवलेनाभियोगि-
कं वशीकरणकर्म कृतमस्ति, ततस्तेन स आकृष्यते येन
कार्मणं कृतं तदभिमुखं नीयते । पट्टकेन वाऽत्र जातं-दृष्टान्तो
भवति, स च यथा प्रथमोद्देशके ।

अथ गौरवादिद्वारद्वयं युगपदाह—

वत्थेहि वच्चमाणी, दाएन्ती वावि उयह वत्थे मे ।

मच्छरियाओ वेंती, धिरत्थु वत्थाण तो तुज्झं ॥४६९॥

हिंडयमाणसल्लंदा, णेव सयं गेएहमो ण पभवामो ।

ण य जंजणो वियाणति, कम्मं जाणामो तं काउं ॥४७०॥

कान्चिदार्थिका तुच्छतया गौरवमसहिष्णुवस्त्रेभ्यो व्र-
जन्ती आत्मानं ख्यापयति-अहमीदृशानि ईदृशानि वस्त्राणि
गृहीत्वा समागमिष्यामि । यद्वा—स्वयमानीतानि वस्त्राणि
दर्शयन्ती ब्रूयात्, 'उयह' पश्यत मदीयानि वस्त्राणि इति ।
तत इतगाः संयत्या मत्सरिता ब्रुवन्ते । धिगस्तु भवदी-
यान वस्त्राणि भवन्ती च यदेवमात्मानं कथयसि । अपि-
च—यथा यूयं स्वच्छन्दाः पर्यटथ, न तथा वयं हिरण्मयः ।
नैव च स्वयं गृह्णामः । नचात्मानं प्रभवामः—प्रकर्षेण
श्लाघामहे । न च यत् कुण्डलादिकं कर्म कर्तुं युष्मादृशो
जनो जानाति तद्वयं कर्तुं जानीमः ।

जम्हा य एवमादी, दोसा तेसिं तु गिणहमाणीणं ।

तम्हा तासि णिमिद्धं, वत्थग्गहणं अणीसाए ॥ ४७१ ॥

यस्माद्वचमादयो दोषास्तासां गृह्णीनां भवन्ति, तस्मात्ता-
सामनिश्रया वस्त्रग्रहणं निषिद्धम् ।

परः प्राऽऽह—

सुत्तं निरत्थगं खलु कारणियं तं च कारणमिणं तु ।

असती पाउग्गे वा, मच्चक्खोवाइ जतणाए ॥ ४७२ ॥

यदि संयतीनामनिश्रया वस्त्रग्रहणं न कल्पते । ततः सूत्रं
निरर्थकं प्राप्नोति । सूरिग्राह-कारणिकं सूत्रम्, तच्च कारण-
मिदम्-न सन्ति संयतीनां वस्त्राणि, सन्ति वा परं न प्रा-
योग्याणि । 'मच्चक्खो वा'—महादौर्मनस्यं संज्ञातकादीनां
संयतीभिर्वस्त्रे अगृह्यमाणे भवति । तत्रयं यतना ।

तामेवाभिधत्सुराह—

तरुणी य पव्वमाणी, नियएहि णिमंतणा य वत्थेहिं ।

पडिसेहणणिव्वंधं, लक्खणं गुरुणा णिवंदेज्जा ॥४७३॥

कस्याप्याचार्यस्य पार्श्वे महर्द्धिकानां बहुजनपाक्षिकाणां
प्रव्रज्या समजनि । ताश्च कियन्तमपि कालमन्यस्मिन् देशे
विहृत्य सूरिभिः सार्द्धं तत्रैव समायाताः । ततो नि-
जकैः-संज्ञातिकैस्तासां वस्त्रनिमन्त्रणा कृता, ततो न कल्प-
ते अस्माकं वस्त्रग्रहणं कर्तुमिति प्रतिषेधः कर्त्तव्यः । अथ
गाढतरं निर्वन्धं कुर्वन्ति, तदेतद् वक्तव्यम्—अस्माकं गुरुव
एव वस्त्रलक्षणं जानन्ति, ततो गुरुणा निवेदयाम इत्यनुज्ञाते
तेषां निवेदयेयुः ।

इदमेव व्याख्याति-

थेरा पडिच्छंति कथेमु तेसिं,

जाणेंति ते दिस्स अजुग्गजोगं ।

पिच्छामु ता तस्स पमाणवप्पे,

तो णं कथेस्सामु तहा गुरुणं ॥ ४७४ ॥

सागाऽकडे लहुगो, गुरुगो पुण होति चिंधऽकरणम्मि ।

गणिणी असिद्धे लहुगा, गुरुगा पुण आयनीसाए ॥४७५॥

स्थविरा—आचार्या अस्मत्प्रायोग्यं वस्त्रं परीक्षन्ते अतः
कथयामस्तेषाम्, ह्यस्यन्ति तद् दृष्ट्वैव वस्त्रमयोग्यं योग्यं वा
वयं परं तावदिदानीं तस्य वस्त्रस्य प्रमाणं वर्षं च पश्यामः ।
ततो 'ण' मिति तद्वस्त्रं तथा तेन प्रमाणवर्णादिना प्रकारेण
गुरुणा कथयिष्यामः । एवं यद्वस्त्रं साकारत्वेन यथाऽवस्था-
पितं तत् साकारकृतम्, तच्च यदि न कुर्वन्ति ततो मासलघु,
साकारकृतं कृत्वा प्रमाणवर्णाभ्यां चिह्नं न कुर्वन्ति ततो
मासगुरु, यदि गणिन्या तद्वस्त्रप्रमाणादि न कथयन्ति तत-
श्चतुर्लघवः । अथ आत्मनिश्रया स्वयमेव गृह्णन्ति ततश्चतु-
र्गुरुवः ।

अथ गृहस्था एवं ब्रूयुः—

जइ भे रोयति गेएहध, ण वयं गणिणिं गुरुं च जाणामो ।

इय विभणिया वि गणिणें, कथेंति ण य तं पडिच्छंति ॥४७६॥

यदि 'भे' भवतीनां रोचते ततो गृह्णीध्वमेतद्वस्त्रं न वयं ग-
णिनीं-प्रवर्तिनीं गुरुं वाऽऽचार्यं जानीमः, इत्यापि भणिताः स-
न्त्यः गणिन्यः सूरिणः कथयन्ति न पुनस्तद्वस्त्रं प्रतीच्छन्ति
सूरिभिश्च संयतीमुखाद्वस्त्रवृत्तान्तं श्रुत्वा इत्थं वक्तव्यम्-
कतरो भे णत्थुवधी, जा दिज्ज भणाहमो विमूर्तितो ।

पुव्वुप्पसो दिज्जति, तस्सऽसतीए इमा जयणा ॥ ४७७॥

भणत-प्रतिपादयत वर्षाकल्पान्तरकल्पादीनां मध्याक्त-
ने 'भे' भवतीनां नास्त्युपधियः साम्प्रतं दीयताम् । मा यूय-

मुपधिना विसूरयथ-खेदमुद्धहथ, इत्युक्त्वा यस्या उपधेरभावस्तां निवेदयन्ति । स यदि पूर्वोत्पन्नो वर्तते ततो दीयते । अथ पूर्वोत्पन्नो नास्ति, ततस्तस्याभावे इयं यतना—

नाऊण यं परित्तं, वावारं तत्थ लद्धिसम्पन्ने ।

गन्धेड्डे परिभुत्ते, कप्पकते दाणमहणं वा ॥ ४७८ ॥

परीत्तं-स्तोकमभावोपलक्षणं चेदम्, ततोऽयमर्थः—परीत्तं नाम न संयतीनां वस्त्राणि इति ज्ञात्वा ये तत्र लब्धिसम्पन्नाः साधवस्तान् व्यापारयेत् । यथा-आर्याः ! संयतीनां प्रायोग्याणि वस्त्राणि गवेपयत, ततस्ते वस्त्राणि गृहीत्वा गुरुणां समर्पयन्ति । तानि च गन्धाढ्यानि-परिभुक्तानि भवेयुः, ततः कल्पे कृते सति दानं ग्रहणं वा कर्त्तव्यम् । किमुक्त्वं भवति-तानि वस्त्राणि प्रक्षाल्य सप्त दिवसानि स्थापयित्वा यदि नास्ति कोऽपि विकार उद्भूतस्ततो गणधरेण प्रवर्त्तिन्या दातव्यानि । प्रवर्त्तिनीहस्ताश्च संयतीभिर्ग्रहीतव्यानि इति संग्रहगाथासमासार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

गुरुस्स आणाएँ गवेसिऊणं,

वावारिता ते अह छंदिया वा ।

दुधा पमाणेण जहोइयाई,

गुरुणमासंसु णिवेदयन्ति ॥ ४७९ ॥

ये व्यापरिता गुरुभिर्वस्त्रग्रहणाय प्रवर्त्तिताः, ये वा यथा-च्छन्दिका अव्यापारिता एव गुरुणां पुरतो भणन्ति वयं वस्त्राणि गवेपयिष्यामः, आभिग्रहीका इति भावः । ते द्वयेऽपि गुरोराज्ञया वस्त्राणि द्विधाप्रमाणेन—वर्णेन प्रमाणेन च यथा भगवद्भिस्तीर्थकरैरुदितानि-भणितानि तथा गवेपयित्वा गुरुणां पादयोः पुरतस्तान्निवेदयन्ति-निक्षिपन्तीत्यर्थः ।

ततश्च—

गंधड्ड अपरिभुत्ते, विसोधिउं देंति किमु अपडिपक्खे ।

गणिणी य णिवेदेज्जा, चतुगुरु सयदाणअट्ठाण ॥ ४८० ॥

यानि गन्धाढ्यानि तानि यद्यप्यपरिभुक्तानि तथापि धावित्वा प्रक्षाल्य संयतीनां ददाति, 'किमु'त्ति किं पुनः अप्रतिपक्षणि परिभुक्तानीत्यर्थः, तानि सुतरां प्रक्षालनीयानीति भावः । उपलक्षणमिदम्, तेन यद्यपि तानि गन्धाढ्यानि तथापि धावनीयान्येव, धावयित्वा च सप्त दिवसानि स्थापयित्वा स्थविरः प्रावरणं कार्यते, यदि नास्ति कोऽप्यभियोगविकारस्ततो गणधरा गणिन्याः प्रवर्त्तिन्यास्तानि निवेदयेत्-अर्पयेदित्यर्थः । सा च संयतीनां ददाति । अथ गणधरः स्वयं तासां ददाति ततश्च-तुगुरु, अस्थाने च शेषसंयतीभिः स्थाप्यते । शुद्धभावनाऽपि हि यदि काचिदार्थिकाविशेषो लभ्यते तथापि काचिदपरा संयती तत्र निरूपणाभिः प्रपातनया शङ्कां करोति, किं पुनः स्वयं वस्त्रप्रदाने ।

अपि च—

इहरह वि ताव मेहा, माणं भंजंति पणइणिजणस्स ।

किं पुण बलागसुरवा, विज्जुपज्जोदिया संता ॥ ४८१ ॥

इतरथाऽपि च बलाकासुरवापादिविशेषमन्तरेणापि तावन्मेघा गगनमण्डलमापूर्य गर्जयन्तः प्रणयिनीजन—

स्य—मानवतालोकस्य मानं भङ्गन्ति । किं पुनर्व—लाकासुरवाः विद्युत्प्रद्योतिताः सन्तः, एवंविधाः सुनरां मानमुन्मूलयन्ति । एवमप्यतिप्रौढा—समर्था वाऽहर्माति कृत्वा अस्माकं मानभङ्गं पुनऽपि करोति । साम्प्रतं तु गुरुभिः स्वयं पूजितः सन् करान्यविशेषतः करिष्यतीति शेषसाध्यश्चिन्तयेयुः ।

दुल्लभवर्त्थे वसिया, आसप्पणिवाण वा वि णिव्वंधं ।

पुच्छंतजं थेरा, वन्धपमाणं च वप्पं च ॥ ४८२ ॥

अथ स देशो दुर्लभवस्त्रो भवेत् ततो ये व्यापारितास्तै—रपि न लब्धानि वस्त्राणि, अथवा-यैर्निजैः सन्नातिकेस्ता निमन्त्रितास्ते समासन्नाः अतीव प्रत्यासन्नाः-अतीव प्रत्यासन्नसंबन्धास्ततो न तन्निबन्धोऽप्रमाणीकर्तुं शक्यते, एवमादौ कारणे समुत्पन्ने स्थविरा-आचार्या आर्या-प्रवर्त्तिनीं वस्त्रस्य प्रमाणं वर्णं च पृच्छन्ति, कीदृशैर्वस्त्रैर्युज्यं निमन्त्रिताः, किं वा तेषां प्रमाणम् ।

ततः संयत्यो ब्रुवते—

सेयं च सिंधवप्पं, अहवा मइलं च ततियगं वत्थं ।

तस्सेव होति गहणं, विवज्जए भाव जाणिन्ता ॥ ४८३ ॥

एकं वस्त्रं श्वेतं-शरदिन्दुसुधावदातम्, द्वितीयं सैन्धववर्ष्णं-पाण्डुरम् । अथवाशब्दो वर्षप्रकारान्तरताद्योक्तः । तृतीयं परिमलितत्वान्मलिनम्, प्रमाणमपि च तस्य वस्त्रस्य इदंशमस्तीति ताभिरुक्ते गुरुभिस्तत्र गत्वा तस्यै वस्त्रस्य ग्रहणं कर्त्तव्यम् । अथ ते गृहस्थास्तत्र गतानामाचार्याणामन्यानि वस्त्राणि दर्शयन्ति तत एवं विपर्यये भावं भद्रकप्रान्तगतमभिप्रायं ज्ञात्वा ग्रहणं कर्त्तव्यं न वा ।

इदमेव स्पष्टयन्नाह—

पुव्वगता ते पडिच्छह, अम्हे वि य पस्सुता तहिं गंतुं ।

गुरुआगमणकधेंता, णीणावेंता गते तम्मि ॥ ४८४ ॥

सूरयः प्रवर्त्तिनीं भणन्ति—यूयं तत्र पूर्वगताः प्रतीक्षत वयमपि युष्माकमनुमार्गत एवागच्छामः । ततस्तास्तत्र गृहस्थकुले गत्वा गुरुणामागमनं कथयन्ति । ततस्तस्मिन् गुरावागते संयत्यो भणन्ति-निष्काशयत तानि वस्त्राणि यैर्वयं निमन्त्रिताः, एवमुक्ते यदि तान्येव दर्शयन्ति ततो गृह्णन्ति ।

अथान्यानि ततः सूरिभिरिदं वक्तव्यम्—

अन्नं इदं ति पुट्ठा, भणंति किह तुज्झ तारिसं देमो ।

इति भद्रे पंतेसु तु, भणंति सीसं ण तं एतं ॥ ४८५ ॥

येन भवद्भिः संयत्यो निमन्त्रिता नेदं तद्वस्त्रम्, किं तु प्रमाणेन वर्णेन वा अन्यादृशत्वेन अन्यदिदमिति पृष्टाः सन्तो ते गृहस्था यदि भद्रकास्तत इदं भणन्ति-कथं वयं युष्माकं स्वयमेवागतानां तादृशं सामान्यं वर्णादियुक्तं प्रयच्छामः, इदं तु ततो विशिष्टरवर्णादिगुणोपेतम्, अत इदं गृहीत इति भद्रका ब्रूयुः । ये तु प्रान्तास्तेषु सूरयः शीघ्रं धूनयन्ति । इदं वचनं ब्रुवते-येन संयत्या निमन्त्रितास्तदिदं वस्त्रं न भवति ।

एवमुक्ते ते चिन्तयेयुः—

बहु जाणिया ण सक्का, तं वेउं तेसि जाणिओ भावं ।

णिच्छंति भद्रेसु तु, पहड्डभावेसु गेएहंति ॥ ४८६ ॥

अथ अर्माभिगन्तार्येवहु-प्रभृतं ज्ञाता-उपलक्षिता वयम्, य-
देन अर्माभ्यागिकानि वस्त्राणि प्रयच्छन्तीति अतो न शक्या
अर्मा वञ्चयितुम्, इत्यादिकं तेषां भावम्—अभिप्रायं मुख-
विकार्यादिभिर्गकारिणां न च्छन्ति । भद्रकेषु तु प्रहृष्टभा-
वेषु गृह्णन्ति ।

भद्रकेष्वेव विशेषमुपदर्शयति—

न वि एयं तं वत्थं, जं तं अज्जाण णोणियं भे त्ति ।

तुज्जे इमं पडिच्छह, तं चिय एताण दाहामो ॥४८७॥

नाप्येतद्वस्त्रं यत्तदार्थिकाणामर्थाय निष्काशितं भवद्भिरि-
त्युक्ते यदि गृहस्था वृद्धानि—तावदिदं वस्त्रं प्रतीच्छते । ए-
तासां तु वयं तदेव दास्यामः ।

ततो वक्तव्यम्—

अस्सण म्हे ण कज्जं, एतद्वा चेव गेहिहमो अम्हे ।

जति ताणि वि देति दुवे, णीरेति दुवे वि गेहंति ॥४८८॥

अन्येन-वस्त्रेण अस्माकं न कार्यम्, एतास्मांस्वार्थाय वयं
सम्प्रति गृहीमः, इत्युक्ते यदि तान्यपि प्राक्तनानि वस्त्राणि
आनयन्ति ततो इयान्यपि प्राक्तनपश्चात्तनानि गृह्णन्ति ।

ताणि वि उवस्मर्याम्म, मत्त दिणे ठविय कप्प काऊणं ।

थेरा परिच्छिऊणं, विहिणा अप्पेति तेणेव ॥ ४८९ ॥

तान्यपि-वस्त्राणि गृहीत्वा उपाश्रयं आनीय सप्त दिनानि
स्थापयित्वा कल्पं कृत्वा स्थविरप्रावरणद्वारेण परीक्ष्य यदि
नास्ति कोऽप्यभियोगविकारस्ततः स्थविरा आचार्या-
स्तेनैव विधिना संयतीनामर्पयन्ति । एवमाचार्यनिश्रया
ग्रहणमुक्तम् ।

अथोपाध्यायनिश्रया तदेवाऽऽह—

आयरिय उवज्झाए, पवत्ति थेर गणी गण्हेर य ।

गणवच्छेइयणीमा, पवत्तिणी तन्थ आणेइ ॥ ४९० ॥

आचार्यस्याभावे उपाध्यायस्य प्रवर्तिनः स्थविरस्य गणितो
गणधरस्य गणावच्छेदिनो वा निश्रया वस्त्रग्रहणं कर्तव्यम् ।
एतयामभावे प्रवर्तिनी तत्र गृहस्थकुलं गत्वा स्वयमानयति ।

इदमेव व्याख्यानयति—

आयरिएऽमाधीणे, साहीणे वाऽपि वाउलगिलाणे ।

एक्किगपरिहाणी, एमादीकारणेहिं तु ॥ ४९१ ॥

यदि तत्राचार्योऽस्वाधीनः स्वार्थिनो वा परं व्याकुलः,
कुलादिकार्येषु व्यापृतः, ग्लानो वा तत उपाध्यायनिश्रया
ग्रहणं विधेयम् । तत्रापि स एव विधिः । अथोपाध्यायः
अस्वाधीनो व्याकुलो वा तत एकैकपरिहाण्या तावधेयं
यावत् प्रवर्तिनीनिश्रयाऽपि ग्रहीतव्यम् । एवमादिभिः का-
रणैः संयतीनां वस्त्रग्रहणं भवतीति ।

मुत्तणिवते थेरा, गहणं तु पवत्तिणीए नीमाए ।

तरुणीण य अगगहणं, पवत्तिणी तन्थ आणेति ॥४९२॥

अथ पुनः सूत्रनिपात इत्थं मन्तव्यः । आचार्यादीनां ग-
णावच्छेदकान्तानामभावे प्रवर्तिन्या निश्रया स्थविरा
आर्थिकाः स्वयं वस्त्रग्रहणं कुर्वन्ति, तरुणीनां तु सर्वथै-
व वस्त्रस्याग्रहणम् । उत्सर्गतः प्रवर्तिनी स्वयं तत्र गत्वा
आनयति ।

इदमेव भावयति सा च—

जयाऽऽरिया तत्थ न होज कोई,

छेदेज्ज णीया तरुणी जया य ।

पवत्तिणी गंतु सयं तु गेहं,

आसंकभीया तरुणिं न नेति ॥ ४९३ ॥

यदा तत्राचार्यादीनां मध्यात्कोऽपि गीतार्थः साधुर्न भ-
वति, यदा च निजकाः सञ्ज्ञातकास्तरुणी छन्देययुतिमन्त्र-
पेरन् तदा प्रवर्तिनी तत्र स्वयं गत्वा गृह्णाति, आशङ्काभी-
ता च प्रत्यपायशङ्कया चकिता तरुणी नात्मना तं नयति ।

असती पवत्तिणीए, आयरियादी व जं व णीमाए ।

आगाढकारणम्मि उ, गिहिणीसाए वसंतीण ॥४९४॥

अथ नास्ति प्रवर्तिनी तत आचार्योपाध्यायादीन् यं वा
सामान्यसाधुमपि निश्रयं-निश्चयं कृत्वा विहरति, तन्निश्रया
ग्रहणं कर्तव्यम् । आगाढे तु कारणे गृहिनिश्रया वसन्तीनां
स्वयमपि ग्रहणं भवतीति वाक्यशेषः ।

इदमेव सविशेषमाह—

असति य पवत्तिणीए, अभिसेगादी विवज्जणीसाए ।

गेहंति थेरिया पुण, दुगमादी दोएह वी असती ॥४९५॥

प्रवर्तिन्या अभावे अभिषेका—गणावच्छेदिकाप्रभृतयो या
गीतार्थाः संयत्यस्ताः स्वयं गत्वा गृह्णन्ति । 'विवज्जणीसा-
ए' ति विपर्ययो नाम अभिषेकादयोऽपि न सन्ति ततः पर-
स्परनिश्रया स्थविरा आर्थिका गृह्णन्ति । ताश्च द्विकादयो
द्वित्रिप्रभृतिसंख्याकाः पर्यटन्ति । अथ द्वे अपि न भवतस्त-
तो वक्ष्यमाणविधिना ग्रहीतव्यम् ।

कथं पुनर्द्वयोरप्यभाव इत्याशङ्क्याह—

दुब्भूड्माईमु उ कारणेसुं,

गिहतथनीसा वडणी वसंती ।

जे नालवद्धो तह भाविया वा,

निहोमसन्ती व तहिं वसेज्जा ॥ ४९६ ॥

दुर्भूतिरिणिवम् आदिशब्दादवमौर्दर्यादिपरिग्रहः, तेषु कार-
णेषु गृहस्थनिश्रया एकाकिनी व्रतिनी वसन्ती ये नालव-
द्धास्तस्याः ये सञ्ज्ञातका ये वा अनालवद्धा अपि भाविताः
साधुसामाचारीपरिकर्मितमतयो यथा भद्रका ये वा निर्दोषा
हास्यकन्दर्पादिदूषणरहिताः संज्ञिनस्तेषां गृहे वसेत्, तत्र च
स्थितां भिक्षां पयटन्तीं यदा कोऽपि वस्त्रेण निमन्त्रयेत् त-
दा वक्ष्यम् ।

सजायरो व सणी, व जाणती वत्थलक्खणं अम्हं ।

तेण परिच्छियमेत्तं, तदणुष्सातं परिग्धेत्तुं ॥ ४९७ ॥

शय्यातरो वा संज्ञी वा अस्माकं प्रायोग्यस्य वस्त्रस्य लक्षणं
जानाति, अतस्तेन परीक्षितं तदनुज्ञातं च सदहमिदं परिग्र-
हीष्यामि ।

पंतो दट्ठण गतं, संकाए अवणयं करेज्जाहि ।

अस्सामिं वा दिण्णं, वडत्तं णीयं व हसिता वा ॥ ४९८ ॥

ततः संयत्या भवन्तीति शय्यातरो संज्ञिनं वा दट्ठा
प्रान्तः शङ्कया अपनयं वस्त्रस्यैकान्तं स्थापनं कुर्यात्, यत्रा-
वृथा—अन्यासां संयतीनां दत्तं व्रजिकां चानीतम्, हसेज्जा ।

अथवा—

तुभेऽवि कहे विमुहे, काहामो तेण दाम मे अन्नं ।

इति पंतं वज्जणता, भंदेसु तथैव गेएहंति ॥ ४६६ ॥

युष्मानपि कथं विमुखान् करिष्यामः . अतस्तस्याः—अपग-
म्याः संयत्या अन्यद्वस्त्रं दास्यामः । इदं तु युयं गृहीत इति
ब्रुवाणं प्रान्ते वज्जं कर्त्तव्यम् . न तदीयं वस्त्रं ग्रहीतव्यमिति
भावः । भंदेषु तथैव पूर्वोक्तप्रकारेण गृह्णन्ति ।

अवा वि होंति सित्ता, पियरो वि य तप्पिया वदे भंदो ।

धम्मो य म्हे भविस्समि, तुज्झं व पियं अतो अस्मि ॥ ५०० ॥

भद्रकः इत्थं वदेत्—आम्ना अपि मिक्का भवन्ति. पितरोऽपि
च तर्पिता भवन्ति । एवमस्माकं धम्मो भविष्यति, युष्माकं
च प्रियः, अतोऽन्यद्वस्त्रं दास्याम इत्युक्ते गृह्यंत ।

अथ ये चतुर्थविभाषणनिमित्तं प्रयच्छन्ति

ते कथं ज्ञातव्या इत्याह—

वेवहु चला य दिट्ठी, अस्मांणिरक्खियं खलति धाया ।

दिस्सं मुहवेवण, णयाणुरागोऽनु कारीणं ॥ ५०१ ॥

ये कारिणश्चतुर्थनिमित्तं वस्त्रदायिनस्तेषां शरीरं वेपथुः-
कम्पश्चला च दृष्टिर्भवति । अन्योन्यनिरीक्षितं कम्पो नाम मां
जानातीति बुद्ध्या अन्योन्यस्य च संमुखं निरीक्षन्ते इति भावः ।
वाक् च तेषां खलति ज्ञाते वदन्ति प्रायः तेषां दैन्यं मुखै-
वर्ण्यं चोपजायते न च तेषां वस्त्रं ददानानामनुरागो हृष्टप्रह-
णमालङ्गणो भवति । वृ० ३ उ० ।

(२७) विभूषाद्वारमाह—

उडाहडा जे हरिया हडीए,

परेहि धोयाइय याउ वन्थे ।

भूमानिभित्तं खलु ते करेते,

उग्धातिमा वत्थ सवित्थराओ ॥ ३०८ ॥

प्रथमोद्देशकं हताहतिक्काम्बुम्, परं स्तेनैः हतानि गौ-
तानि पटानि यानि वस्त्रं उदाहृतानि तानि यद्यात्मनो विभू-
षितास्ततश्चत्वार उद्घातिमा मासा भवन्ति । इयमत्र भावना-
विभूषानिमित्तं यद्यात्मीयं वस्त्रं प्रक्षालयति रज्जति धूर्त-
पृष्ठं वा करोति पटवासनादिना वा वासयति, तदा वतु-
लघुकं सविस्तरग्रहणादधौतानि पटानि कुर्वन्तो या आत्म-
विराधना तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तम् ।

किमर्थं पुनर्विभूषामांसवते इत्याह—

मलेण् घन्थं बहुणा उ वत्थं,

उज्झाड्वाऽहं विमिणा भवामि ।

हं तस्म धोवस्मि करेमि तत्ति,

वरं न जोगो मलिणा ण जोगो ॥ ३०९ ॥

इदं मदीयं वस्त्रं बहुना मलेन अस्तमापूरितमनोऽहम् 'उ-
ज्झाड्वा' विरूपा भवामि—तैश्चाहं विरूप उपलभ्ये ।
ततस्तस्य धौतव्यं तस्मिहं करोमि, ये भागा मूवादिना-
शुष्यन्ति, तदानयानीत्यर्थः । कुत इत्याह—वरं मे वस्त्रेण सह
न योगः, परिमलितवस्त्राणां योगो न वरम् । मलिनवस्त्रप्राप-
णादप्रावरणमवाश्रय इति भावः । कारणे तु वस्त्रं धावच्छि-
द्युः । परः प्राह—ननु वस्त्रधावने विभूषा भवति । सा च सा-

धूनां कर्तुं न कल्पते । 'विभूषा इत्थमनुराग' इत्यादि वचनात् ।

मृगिराह—

कामं विभूषा खलु लोभदोमो,

तहा वि तं पाउण्णयो न दोमो ।

मा हीलणिज्जो इमिणा भविस्सं,

पुत्विट्ठिमाइ इय मंजई वि ॥ ३१० ॥

कामम्—अनुमतमनन्तम् । खलुग्वधारणे येषां विभूषा सा लो-
भदोष एव तथापि तथाभूतं कारणे कृत्वा प्रावृण्वतो न दोषः ॥
कस्येत्याह—यः पूर्वं राजादिकं ऋद्धिमानासीत् स तादृशीम्
ऋद्धिं विहाय प्रवर्जितः सन् चिन्तयति, अमुना मलक्लिन्न-
वाससा असुख्य जनस्य इह लोकप्रतिपक्षस्य हीलनीया भ-
विष्यामि । यथा—नूनं केनापि देवादिना शापतमोऽयं यद्वं
तादृशीं विभूतिं विहाय साम्प्रतमोदृशीमवस्थां प्राप्तः । आ-
दिशब्दाद्—आचार्यादिगण्यवमेतदशुचिभूतं वस्त्रं प्रावृणोति
संयन्यपि ऋद्धिमत् प्रवर्जिता नित्यं पांसुरपटप्रावृता तिष्ठति
पर्यटति वा ।

शुचिभूतं वस्त्रं प्रावृण्वतस्तस्य कथं रागो भवतीत्याह—

न तस्स वत्थाइसु कोइ भंगो,

रज्जं तणं चेव जहं तु तेणं ।

जो सोउ उज्झाड्वा वत्थजोगो,

तं गाव्वा सो भवण ति मोत्तुं ॥ ३११ ॥

योऽसौ ऋद्धिमान् प्रवर्जितस्तस्य वस्त्रादिषु कोऽपि स्वरूपो-
ऽपि भङ्गो—रागो नास्ति, य वस्त्रेण महान्मना राज्यं तृणमिव
परिगृह्णति । यः पुनरसौ 'उज्झाड्वा' विरूपोऽहममुना मलेन वि-
रूपां वामसि इत्यवमनिप्रायेण धौतादिगुणोपेतस्य वस्त्रस्य
योगवन्ममो विभूषादि यः संयतो 'गाव्वा' ति ऋद्धो
गौरवाच्च मोक्षं शक्नोति अतस्तत्प्रायश्चित्तमुक्तामिति भावः ।
गतं विभूषाद्वारम् ।

मूर्च्छाद्वारमाह—

महद्वरेण अप्पधरणं व वन्थे,

मुच्छिज्जती जो आवेचित्तभावा ।

संतं पि नो भुंजति मा ह्मु भिजे,

वांगेति वन्नं कणिणा दुगाओ ॥ ३१२ ॥

महाधने—महामूल्ये अल्पधनं वा—अल्पमूल्ये वस्त्रे पा-
त्रे विविक्तभावं विविक्तविलाशयः मूर्च्छति—मूर्च्छां करोति ।
कथमेतज्ज्ञायते इत्याह—स्वयमपि तत्प्रधानं वस्त्रं न परि-
भुङ्क्ते मा जीयतां न परिभुज्यमानं सन् परिजायतामिति कृ-
त्वा अन्यं परिभुज्जानं च वासयति । तस्य प्रायश्चित्तं कृत्वाः
सम्पूर्णा 'दुगाओ' ति चत्वारो मासाः । चतुर्गुरुकमित्यर्थः ।

अथ किमर्थं वस्त्रं मूर्च्छां करोतीत्याह—

देसिल्लं वत्थुं मसुभं,

चिरंतणं कोइ मियेइत्था वा ।

लव्थं च अत्तं पि इमप्पभावा,

मुच्छिज्जती इय भित्तं कुमत्तो ॥ ३१३ ॥

देशल्लगं—देशविशेषाद्भूतं वस्त्रयुतं वस्त्राणां स्वदेशीयं पण्डशी-

यं वा शृङ्गं स्थूलं वा यन्मनसो रुच्यते तन्मनोबलं चिरन्तनं
नाम यदाचार्यपरंपरागतम् 'देइ'ति निपातो विकल्पार्थो येन
वा तन्प्रदत्तं तस्योपरि महान् स्नेहो. यद्वा—अमुता वस्त्रेण
तिष्ठता अहमन्यदपि वस्त्रमेतत्प्रभावादेव लप्स्ये एवमेतैः
कारणैः भृशमन्यर्थं कुम्भस्त्वस्तुच्छदृष्टिवलो मूर्ध्नि मूर्च्छा
तस्य न विचिन्तितं वस्त्रं परिभुङ्क्तु. उक्ता वस्त्रविषयो विधिः ।
वृ० ३ उ० ।

जे भिक्खू वन्थस्स परं तिण्हं पडियाणियाणं देयइ दे-
याणं देयंतं वा साइज्जइ ॥ ४६ ॥

जे भिक्खू वन्थेणं परं तिण्हं देति दंतस्स मासगुरुं पच्छि-
त्तं. दिट्ठा एगा पडियाणिया या कारणे पसंगा बहुइ उदा-
हिति तण्णिमं सुत्तं भणति ।

पडियाणियाणि तिण्हं, परंण वन्थम्मि दंति जे भिक्खू ।
पंचएहं अस्मत्तरं, सो पावति आणमादीणि ॥ २७२ ॥

कारणे—जाव तिण्णि ताव देया. तिण्हं परतो चउत्था ए
देया । जंगियादि पञ्च किण्हवस्सति वा पंच दंतस्स आणा-
दया दोसा. कारणतो पुण तिण्हं परतो वि दिज्जा ।

किं कारणं उच्यते—“ संतासेनसतीण. दुव्वलहीण अ-
लभमाणे वा ॥ २७३ ॥ ” “अस्मि ॥ २७४ ॥ ” “ सच्छुसे ॥
॥ २७५ ॥ ” एताउ गाहाउ “संतास १२० एह ॥ २७६ ॥ ” गाहा-

जे भिक्खू अविहीए वन्थं सिव्वइ सिव्वंतं वा साइज्जइ ॥ ५० ॥

दिट्ठा पडियाणिया सा असिच्चिया ए भवति एवं सिव्वणं
दिट्ठं. तं पुण काए विहीए. एतेणाभिसंवंधेणिमं सुत्तं—जे भि-
क्खू अविहीए. वन्थं सिव्वति तस्स मासगुरुं पच्छित्तं ।

पंचविधम्मि वि वन्थे, दुविधा खलु सिव्वणा तु णातव्वा।
अविधोए सिव्वणया, अविधी पुण तत्तिमा होति ॥ २७७ ॥
दुविहा सिव्वणा—अविधिसिव्वणा, विधिसिव्वणा य ।

तन्थ अविधिसिव्वणा इमा-

गग्गरगदंडिज्जित, जल्लिगसराकसादुखील एका य ।
गोमुत्तिगा य अविधी, विहिक्कसकंटायिसग्गो य ॥ २७८ ॥
गग्गरगनिव्वणी जहा—संजतीणं, डंडिसिव्वणी जहा गा-
रत्थाणं, जालगनिव्वणी जहा—वरक्खाइसु, एगसरा जहा
संजतीणं, पयालणी कसासिव्वणी णिब्भेण वा दिज्जति ।
दुक्खीला संधिज्जंत उ तआ खीला देति. एगखीला एगत्तो
इति, गोमुत्ता संधिज्जंतइआ एक्कसि वन्थं विधइ एसा अ-
विधी. विधी भसकंटा सा संधेण भवति एक्कतो वा उक्कुइते
संभवति विसांग्या ।

सग्गो भणति—

एगा एगतीण, अविधिविधीएसु जो उ सीव्वजा ।
पंचएहं एगतरं, सो पावति आणमादीणि ॥ २७९ ॥
चउरा ता गाहाओ, अन्थ वि कोमण भविचाउ ।
दुव्वल दुव्वह वन्थं, अविधिविधीसिव्वणं कुज्जा ॥ २८० ॥
पुत्तआणतमंथो जे स एक्कलण मज्झति संजमविगह-
ण कारणे पुण विधो पुच्छा वि विधीए वि सीव्वजा ।

जे भिक्खू वन्थस्स परं तिण्हं फालियगंठियाणं कोइ
करंतं वा साइज्जइ ॥ ५१ ॥

जे भिक्खू वन्थे एगमणि फालियगंठि देति दंतस्स मास-
गुरुं पच्छित्तं ।

पंचएहं अस्मत्तरं, वन्थे जो फालियं छियं देजा ।
सीव्वणगंध मगधी, सो पावति आणमादीणि ॥ २८१ ॥
गहणं तु अधाकडए, तस्सज्जतीए उ अप्पपरिकम्मे ।
तस्स सइ सपरिकम्मे, गहणं तु अफालिए होति ॥ २८२ ॥
तस्स सति फालितम्मि, गहणं जं एगगंठिया वज्झी ।
तस्स सति दुगतिगं पी, तस्स सती तिण्ह वि परेण ॥ २८३ ॥
कंठा ।

जे भिक्खू वन्थस्स परं तिण्हं फालियगंठियाणं कोइ
करंतं वा साइज्जइ ॥ ५२ ॥

जे भिक्खू वन्थे तिण्ह परं दें (ति) तस्स मासगुरुं आणा-
दिया दोसा ।

जे भिक्खू वन्थं अविहीए गंठइ गंठंतं वा साइज्जइ ॥ ५३ ॥
तिण्ह परं फालियाणं, वन्थं जो फालियं तु संसिच्चं ।
पंचएहं एगयेरं, सो पावति आणमादीणि ॥ २८४ ॥

संतासेत ॥ ताओ चव गाहाओ सव्वाओ कंठाओ
वस्सगंजातं न दहन्ति ।

जे भिक्खू वन्थं अतिज्जायाएण गाहति गाहंतं वा सा-
इज्जइ ॥ ५४ ॥

तं पुण गहणं दुविधं, तज्जातं चव तह अतज्जातं ।
तं एक्केकं तज्जा—तंति चतुरो अतज्जातं ॥ २८५ ॥

जंगमादि एक्केके सामणजातीयं एक्केकं तज्जायं, असामणं
चउरो अतज्जाता वरणतो वा तज्जातमतज्जातं तं ।

जं जारिसयं वन्थं, वन्थं वप्पेण जारिसं होति ।
तारिसतज्जातेणं, गहणेणं तं गहेतव्वं ॥ २८६ ॥
कंठा ।

वितियपदमणप्पज्जे, गेहज्ज अवि कोऽवि चव अप्पज्जे ।
जाणंतं वा वि पुणो, असती सरिसस्स दोरस्स ॥ २८७ ॥

खित्तादिचित्तो अणप्पवसो सेहो वा अवि कोविओ जा-
णओ वा गीयथो. असति मग्गिसदोरस्स अतज्जाएणं गेह-
ज्जा । नि० चू० १ उ० । (रात्रौ वस्त्रगहणम् ' उवहि ' शब्दे
द्वितीयभागे १०७२ पृष्ठे निषिद्धम् ।)

अथातिरिक्कहीनद्वारमाह—

पेहाऽपेहा दोसा, भारो अहिकरणमेव अतिरित्तं ।
एए भवंति दोसा, कज्जविवर्त्ता य हीणम्मि ॥ ३०५ ॥

अतिरिक्कमुपधि यदि प्रत्युपपन्नं तदा सूत्रार्थयोर्महान् परि-
मन्थः । अथ न प्रत्युपपन्नं तत उपधिर्निष्पन्नम्, एवं प्रज्ञाप्र-
ज्ञयोरपि दोषाः. भारश्च महान् मार्गं गच्छतां भवति । अपरि-
भोग्यस्य चापधिधारणे मन्थातिरिक्कदोषा भवन्ति । अथ हीनं

यथाक्रममाणा न्यूनमुपकरणं भवति ततः कार्यस्य विपत्ति-
यन्तन कल्पादिना कार्यं तत्र सिध्यतीति भावः ।

अथ परिकर्मणि द्वारमाह—

परिकर्मणि चउभंगो, कारणविधि वितिओ कारणे अविही
निकारणम्मि य विधी, चउत्थो निकारणे अविही । ३०६ ।
परिकर्मणायां चतुर्भङ्गा. गाथायां पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् सा च-
यम् कारणे विधिना परिकर्मणमित्येको भङ्गः. कारणे विधिना-
ति द्वितीयः. निष्कारणे विधिनाति तृतीयः. निष्कारणेऽवि-
धिनाति चतुर्थः ।

कारणेऽणुवविहिता, सुद्धां मेमसु मामिका तिन्नि ।

तवकालेसु विमिद्धा, अन्ने गुरुगा य दोहिं पि ॥ ३०७ ॥

कारणे विधिना परिकर्मणमनुज्ञातम्, अत एवायं प्रथमो
भङ्गः शुद्धः । शेषेषु त्रिषु भङ्गेषु त्रीणि मासिकानि भवन्ति न-
वरं तपःकालयोर्विशिष्टानि । तत्र द्वितीयभङ्गे काले गुरुकम्,
तृतीये तपोगुरुकम् अन्ते—चतुर्थभङ्गे द्वाभ्यामपि तपःका-
लाभ्यां गुरुकम् । अथ च गगरीसीवनादिकमविधिपरिक-
र्मणं मन्तव्यम् . एकमगादिसराभूपकण्टकवसंनिका—
विधिपरिकर्मणमनुज्ञातम् । वृ० ३ उ० ।

अतिरगगृहीतं वस्त्रं धरति—

जे भिक्खू अइरगगहिंयं वत्थं परं दिवड्डमासाउ धा-
रैड धारंतं वा साइज्ज ॥ ५५ ॥

जे भिक्खू अतिरगगहिंयं वत्थं परं दिवड्डमासानो धरेज्जा
तस्स आणाइ. (दोसा) मासगुरुं च से पच्छित्तं ।

अवलकखणेरगगहितं, दुगतिगअतिरगगण्डिगहिंयं वा ।

जो वत्थं परियड्ढति, परं दिवड्डाउ मासाउ ॥ २२८ ॥

कंठा । जो धरति ।

मो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविगधणं तहा दुविधं ।

पावति जम्हा तेणं, अणं वत्थं विमग्गेज्जा ॥ २२९ ॥

कंठा । अवलकखणस्स इमे दोसा ।

दुज्वलकखणे उ उवधी, उवहणती गाणदंमणचरित्ते ।

तम्हा ण धरंतव्यो, कारणं विमग्गणे य इमा ॥ २३० ॥

कारणे पुण धरंतव्यो, इमाण विहीण । सलकखणो उवधी
मग्गियव्वो ।

अवलकखणेरगगहिते, सुत्तन्थकरेति मग्गणं कुज्जा ।

दुगतिगवंधं मुत्तं, तिण्हुवगिं दो वि वज्जेज्जा ॥ २३१ ॥

दुगतिगगहिते सुत्तं करंति अत्थं वज्जेति, चउरो दिसु गहि-
तेसु सुत्तन्थं दो वि वज्जित्ता मग्गति ।

इदानीं अहाकडप्पवहुपरिकर्माणे कालो भक्षति-

चत्तारि अधाकडए, दो मासा होंति अप्पपरिकम्मे ।

तेण परंऽवि मग्गेज्जा, दिवड्डमासं सपरिकम्मं ॥ २३२ ॥

एवं वि मग्गमाणो, जदि वत्थं तारिसं णऽवि लभेज्जा ।

तं चेव ण कंठुज्जा, जाव मऽणं लभति वत्थं ॥ २३३ ॥

गाहा पूर्ववत् । नि० चू० १ उ० ।

कृत्स्नवस्त्रं धरति—

जे भिक्खू कसिणाइं वत्थाइं धरैड धरंतं वा साइज्ज ॥ २२ ।

जे भिक्खू अभिद्धाइं वत्थाइं धरैड धरंतं वा साइज्ज ॥ २३ ।
सदसं प्रमाणातिरिक्तं कृत्स्नं भवति एष सूत्रार्थः । नि०
चू० २ उ० ।

(२८) कृत्स्नवस्त्रनिषेधमाह—

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा कमिणाइं व-
त्थाइं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ॥ ७ ॥

कप्पइ निग्गन्थाण वा निग्गंथीण वा अकमिणाइं वत्थाइं
धारित्तए वा परिहरित्तए वा ॥ ८ ॥

अस्य (सूत्रद्वयस्य) सम्बन्धमाह—

पडिमिद्धं खलु कमिणं, मम्मं वत्थकमिणं पि नेच्छामो ।

अववादियं तु चम्मं, ण वत्थमिति जोगणाणत्तं ॥ २०३ ॥

प्रतिषिद्धं खल्वनन्तरस्मिन् चम्मं कृत्स्नं यथा चैतन्न क-
ल्पते तथा वस्त्रकृत्स्नमपि नेच्छामः प्रतिग्रहीतुम् . यद्वा-
पूर्वसूत्रे चर्म अपवादिकमुक्तम् इदं तु वस्त्रं नापवादिकं किं
तु सदैव साधुभिः परिभुज्यमानत्वेनौत्सर्गिकम्, अत इदं प्र-
तिपक्षतया सूत्रमागम्यते इति योगसंबन्धस्य नानात्वं प्र-
कारान्तरं त्यर्थः । अनेन सम्बन्धनायातस्यास्य (सूत्रद्वयस्य
७-८) व्याख्या—' नो कप्पइ ' इति । आपत्त्यादेकचनम् । नो
कल्पन्ते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थानां कृत्स्नानि—सकलरूपाणि व-
स्त्राणि धारयितुं वा—परिग्रहे धर्तुं परिभोक्तुम्, अकृत्स्नानि
तु कल्पन्ते धर्तुं परिभोक्तुमित्येतन्मूलसंज्ञार्थः ।

अथ निर्युक्तिगाथाभाष्यविस्तरः—

कसिणस्स उ वत्थस्म, णिक्खेवो छव्विहो उ कायव्वो ।

नामं ठवणा दविण, खंतं कालं य भावं य ॥ २०४ ॥

कृत्स्नवस्त्रस्य निक्षेपः षड्विधः कर्त्तव्यः । तद्यथा—नाम-
कृत्स्नं स्थापनाकृत्स्नं द्रव्यकृत्स्नं क्षेत्रकृत्स्नं कालकृत्स्नं भाव-
कृत्स्नं चेति । ते च नामस्थापनं गतार्थं ।

द्रव्यकृत्स्नमाह—

दुविहं तु दव्वकसिणं, सकलं कसिणं पमाणकसिणं च ।

एतंसि दोएहं पी, पत्तेयपरूवणं वोच्छं ॥ २०५ ॥

द्विविधं—द्विप्रकारं द्रव्यकृत्स्नम्, तद्यथा—सकलकृत्स्नं प्रमाण-
कृत्स्नं चेति । एतयोर्द्वयोरपि प्रत्येकं पृथक् २ प्ररूपणां वक्ष्ये ।
प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

घणमसिणं णिरुवहयं, जं वत्थं लब्धते सदसियाणं ।

एयं तु सकलकसिणं, जहण्णं मज्झिमुक्कोसं ॥ २०६ ॥

घनं तन्तुभिः सान्द्रं मसृणं—सुकुमारस्पर्शं निरुपहतमज्ज-
नादिदोषरहितम्, एवंविधं यद्वस्त्रं सदृशकं लभ्यते,
एतत् सकलकृत्स्नमुच्यते । तच्च जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं वा
ज्ञातव्यम् । जघन्यं—मुखपोत्तिकादि. मध्यमे पटलकादि. उ-
त्कृष्टं कल्पादि ।

विस्तरायामेणं, जं वत्थं लब्धए समतिरेणं ।

एयं पमाणकसिणं, जहण्णं मज्झिमुक्कोसं ॥ २०७ ॥

विस्तरश्च—विस्तीर्णत्वम् आयामश्च—दैर्घ्यम्, विस्तरायायाम-
म् । द्वन्द्वैकवद्भावः, तेन यद्वस्त्रं यद्योक्तप्रमाणासमतिरिक्तं
लभ्यते एतत्प्रमाणकृत्स्नं भण्यते । तच्च जघन्यमध्यमोत्कृष्ट-
भेदात् त्रिविधं प्राग्वद् द्रष्टव्यम् ।

जेनकृन्समाह—

जं वन्धं जम्मि देम-म्मि दुल्लहं अच्चियं व जं जन्थ ।

तं ग्विच्चजुयं कमिणं, जहम्मयं मज्झिमुक्कामं ॥ २०८ ॥

यद्वस्त्रं यस्मिन् देशे दुल्लभं यत्र यदचित्तम् सुमहाद्यं
यथा पूर्वदेशजं वस्त्रं लाटविषयं प्राप्य महाध्यं तत्-
जेनयुतं कृन्समुच्यते जेनकृन्समित्यर्थः । तदपि जव-
न्यमध्यमोत्कृष्टभेदान्निविधम् ।

कालकृन्समाह—

जं वन्धं जम्मि काल-म्मि अग्गितं दुल्लभं व जं जन्थ ।

तं कालजुतं कमिणं, जहम्मयं मज्झिमुक्कामं ॥ २०९ ॥

यद्वस्त्रं यस्मिन् काले अचित्तं बहुमूल्यं यच्च यत्र दुर्ल-
भम् । यथा—ग्रीष्मे काषायिकादि शिशिरे प्रादारादिवर्षामु
कुङ्कुमव्यचितादि तदन्तकालकृन्सम्, एतदपि जघन्य-
मध्यमोत्कृष्टभेदान्निविधम् ।

भावकृन्समाह—

द्विविहं च भावकमिणं, वप्पजुतं चेव होति मोल्लजुयं ।

वप्पजुयं पञ्चविहं, तिविहं पुणं होइ मुल्लजुतं ॥ २१० ॥

द्विविधं च भावकृन्सं तद्यथा—वर्षयुतं, मूल्ययुतं च । वर्ण-
तो मूल्यतश्चैवार्थः । तत्र वर्षयुतं पञ्चविधम् कृन्सादि-
वर्षभेदान् । पञ्चधा—पञ्चप्रकारम्, मूल्ययुतं पुनस्त्रिविधं जघ-
न्यादिभेदान्निप्रकारम् ।

इदमेव स्पष्टयति—

पञ्चएहं वप्पमाणं, अस्सतगण्णं जं तु वप्पड्डं ।

तं वप्पजुयं कमिणं, जहन्नयं मज्झिमुक्कामं ॥ २११ ॥

पञ्चानां कृन्सादीनां वर्णानामन्यतरेण वर्णेन यदाकृत्य-समु-
द्धं तद्वर्षयुतं कृन्समुच्यते । इदमपि जघन्यं मध्यममु-
त्कृष्टं चेति । मूल्ययुतं संभेदमप्युपरि वक्ष्यते ।

अथानन्तराङ्गकृन्सपु प्रायश्चित्तमाह—

चाउम्मासुक्कामे, मामो मज्झे य पञ्च य जहम्मे ।

तिविहम्मि वि वन्धम्मि, तिविधा आगेवणा भणिंया २१२

उत्कृष्टं कलपादौ कृन्सं चतुर्लघवः, मध्यमे पटलकादौ
लघुमासः । जघन्ये मुखवस्त्रिकादौ पञ्चगान्दिद्यानि । एवं
त्रिविधेऽपि कृन्सं वस्त्रं यथाक्रमं त्रिविधा आगेवणा भ-
णिता ।

द्व्याइतिविहकमिणे, एमा आगेवणा भवे तिविहा ।

एमेव वप्पकमिणे, चउरो लहुगा च तिविधे वि ॥ २१३ ॥

एषा च त्रिविधाऽप्यारेवणा द्रव्यादौ त्रिविधकृन्सं काल-
कृन्सं चेत्यर्थः । एषेव च वर्णकृन्सेऽपि मन्तव्या । अथवा
वर्णकृन्से जघन्यादिभेदान्निविधेऽपि चतुर्लघुकमेव, न-
वरं तपःकालविशेषोऽत्र क्रियते, उत्कृष्टं यच्चतुर्लघु तन-
द्व्या कालेन च गुरुकम्, मध्यमे तद्वय तपोगुरुकम्, ज-
घन्ये कालगुरुकम् । यदौ—उत्कृष्टं द्वाभ्यां गुरुकम्, मध्यमे अ-
न्यतरगुरुकम् ।

अथ मूल्ययुतं व्याख्यानयति—

मुल्ले जुयं पि तिविहं, जहम्मयं मज्झिमं च उक्कामं ।

जहम्मणऽट्टारमणं, सत्तमदस्सं च उक्कामं ॥ २१४ ॥

मूल्ययुतमपि कृन्सं त्रिविधं जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं च । यस्य
रूपकागामप्रादशकमूल्यं तत् जघन्यम्, शतसहस्ररूपकम्-
ल्यमुत्कृष्टम्, शेषमप्रादशकादृश्यं शतसहस्रादवाकं मूल्य-
लभ्यं सर्वमपि मध्यमम् ।

अथ किं नाम तद्वपकभेदप्रमाणं निरूपयत इत्याह—

दो माभरगादादि—व्वगा तु सो उत्तरापथे एको ।

दो उत्तरापहा उण, पाडलिपुत्ते हवति एको ॥ २१५ ॥

द्वीपं नाम सुराष्ट्राया दक्षिणस्यां दिशि समुद्रमवगाह्य यद्
वर्तते तदीयौ द्वौ साभरकौ स उत्तरापथे एको रूपको
भवति, द्वावुत्तरापथरूपकौ पाटलिपुत्रक एको रूपको भवति
अथवा—

दो दक्खिणावहाओ, कंचीए गेलओ मदुगुणो य ।

एगो कुसुमणगरगो, तेण पमाणं इमं होति ॥ २१६ ॥

दक्षिणापथे द्वौ रूपकौ काञ्चीपुर्यान्ध्रविषयप्रतिवद्धयोः
एको नेलको रूपको द्विगुणितः सन् कुसुमनगरसत्करूप-
को भवति । कुसुमनगरं पाटलिपुत्रमभिधीयते तेन च रू-
पकेण इदमनन्तराङ्गमप्रादशकादिप्रमाणं प्रतिपत्तव्यं भवति ।

अथ मूलवृद्धया प्रायश्चित्तवृद्धिमुपदर्शयति—

अट्टारमवीसाया, अगुणा पप्पामं पंच य मयाइं च ।

एगूणगं सहस्सं, दम पप्पामं सतसहस्सं ॥ २१७ ॥

चत्तारि छच्चलहुगुरु, छेदो मूलं च होइ बोधव्वं ।

अणवट्टप्पो य तहा, पावति पारं चियं ठाणं ॥ २१८ ॥

अप्रादशरूपकमूल्यं वस्त्रं गृह्णाति चत्वारो लघवः । विंशति-
रूपमूल्ये चत्वारो गुरुवः, एकोनपञ्चाशन्मूल्ये षडलघवः, पञ्च
शतमूल्ये षड्गुरुवः, एकोनसहस्रमूल्ये अनवस्थाप्यम्, शत-
सहस्रमूल्ये पाराञ्चिकं स्थाने प्राप्नोति ।

प्रकारान्तराङ्गात्रैव प्रायश्चित्तमाह—

अट्टारम वीसाया, सहमट्टाइजपंचयमयाइं ।

सहस्सं दमसहस्सा, पप्पामतथा सतसहस्सं ॥ २१९ ॥

लहुगो लहुगा गुरुगा, छम्मामा होति लहुग गुरुगा य ।

छेदो मूलं च तहा, अणवट्टप्पो य पारं चि ॥ २२० ॥

अप्रादशरूपकमूल्यं वस्त्रं गृह्णामाणं लघुमासः, विंशतिमू-
ल्ये चतुर्लघवः, शतमूल्ये चतुर्लघवः, अर्द्धतृतीयशत-
मूल्ये षडलघवः, पञ्चशतमूल्ये षड्गुरुवः, सहस्रमूल्ये छेदः,
दससहस्रमूल्ये मूलम्, पञ्चशतसहस्रमूल्ये च अनवस्थाप्य-
म्, शतसहस्रमूल्ये पाराञ्चिकम् ।

अथवा—

अट्टारम वीसाया, पप्पामसतथा य सयसहस्सं च ।

पण्णा पञ्चमहस्सा, ततो य भवे मयसहस्सा ॥ २२१ ॥

चउगुरुगा छल्लहुगुरु, छेदो मूलं च होति बोधव्वं ।

अणवट्टप्पा य तहा, पावति पारं चियं ठाणं ॥ २२२ ॥

अप्रादशरूपकमूल्ये चतुर्गुरुवः, विंशतिमूल्ये षड्गुरुकः,
शतमूल्ये छेदः, सहस्रमूल्ये मूलम्, पञ्चाशत्सहस्रमूल्ये अन-
वस्थाप्यम्, शतसहस्रमूल्ये पाराञ्चिकम् ।

प्रकारान्तरेण भावकृत्स्नमुपदर्शयति—

अहवा रागमहगतो, वन्धं धारति दोससहितो वा ।

एवं तु भावकमिणं, तिविहं परिणामिण्युष्णं ॥२२३॥

अथवा—अहो रमणीयं वस्त्रमित्येवं रागमहगतो, यद्वा-
अहो मे मलिनं—कुथितं वस्त्रमित्येवं द्वेषसहितो यद्वास्त्रं
धारयति । तदेतद्भावकृत्स्नं मन्तव्यम् । इदं च परिणाम-
निष्पन्नं त्रिविधम्, तद्यथा—जघन्येन रागद्वेषपरिणामेन
जघन्यम्, मध्यमेन मध्यममुत्कृष्टेनोत्कृष्टम् ।

अथ द्रव्यादिकृत्स्नेषु दोषानाह—

भारो भय परियावण, मारण अहिगरण दव्वकसिणम्मि।
पडिलहणणै लोवो, मेणसंतावो उवायाणं ॥ २२४ ॥

प्रमाणतिरिक्तं वस्त्रं वहत आत्मन एव भारो भवति, अ-
ध्वप्रपन्नानां सकलकृत्स्नादौ स्तेनभ्यो भयं भवेत्, ते च
साधूनां बन्धनादिरूपे परितापने मारणं वा कृत्वा तादृशं
वस्त्रमपहरेयुः । अविरतकैश्च गृहीते अधिकरणं भवेत् ।
एते द्रव्यकृत्स्ने गृह्यमाणे दोषास्तथा क्षेत्रकालकृत्स्नो-
पधि मा सागारिकोऽद्राक्षीदिति कृत्वा यदि न प्रत्युपेक्षन्ते
तत उपधिनिष्पन्नं तीर्थकृतां चाज्ञाया लोपः कृतो भवति ।
अथ प्रत्युपेक्षन्ते ततस्त तादृशं वस्त्रं दृष्ट्वा हरेयुः । पन्था-
नं वा वद्धा तिष्ठेयुः । हते च महान्मनःसंतापो भवति ।
यद्वा—तत् कृत्स्नवस्त्रं शैलस्योत्प्रेजितुकामस्यापादानं भव-
ति तदपहृत्याप्रवर्जदित्यर्थः ।

गहणं च गोमिण्हि, परितावणधोवकम्मबंधो य ।

अन्ने वि तन्ध रुंभइ, तेण कते वा अहव अन्ने ॥२२५॥

कृत्स्नवस्त्रनिमित्तं गौलिमकैः शुल्कपालैर्ग्रहणं प्राप्नुवन्ति
कुतोऽमीपामीदृशानि वस्त्राणि, नूनं कस्यापि गृहादपह-
तानीति कृत्वा ते च गृहीत्वा बन्धनादिभिः परितापनां कु-
र्वन्ति । ततस्तानि वस्त्राण्यपहृत्य प्रावृण्वन्ति । मलिनीभू-
तानि च तानि धावन्ति । तत्र कर्मबन्धसद्भावो यावत्त-
स्मान् स्थानान् न प्रतिक्रामति । यद्वा—' परितावणधा-
वकम्मबंधो य ' इति प्रमाणतिरिक्तवस्त्राणि धावनकाले म-
हता प्रयासेन धाव्यन्ते तत्र परितापनादयो दोषाः प्राभृतेन
च पानकेन च वस्त्रधावनेऽनुपदेशः कोऽपि तथा कर्मबन्धो
भवति । तथा गौलिमका अन्यान् वा साधून् निरुन्धन्ति, स-
र्वेषामपि ईदृशानि वस्त्राणि सन्तीति कृत्वा त एव गौलिमका
अपरमाणेण गत्वा स्तेनका भवन्ति । अथवा तैः प्रेरिताः
सन्तोऽन्ये अपहर्णन्ति ।

भावकसिणम्मि दोमा, ते चेव नवरि तेणदिहंतो ।

देसीगिलाण जावो—ग्गहो उदव्वम्मि वित्तिपयं ॥२२६॥

भावकृत्स्नेऽपि वर्णयुतमूल्यलक्षणे न एव भारभयपरि-
तापनादयो दोषाः, नवरं केवलमत्र स्तेनदृष्टान्तो भवति, स
चानन्तरमेव वक्ष्यते । कारणे तु प्राप्तं कृत्स्नमपि गृहीयान् ।
कथमित्याह ' देसी '—इत्यादि । देशविशेषं ग्लानं वा प्रतीत्य
सकलकृत्स्नं प्रमाणकृत्स्नं वा गृहीयात् । आचार्या वा कुला-
दिकार्येषु निर्गतास्ततो ' जावोग्गहो ' इति यावत्तेषां समीपं
वस्त्रस्यावग्रहो नानुज्ञापितः तावत्तस्य दशिका न छिद्यन्ते ।

इत्येवमत्र द्रव्यकृत्स्ने द्वितीयपदे मन्तव्यमिति संग्रहगाथा-
समासार्थः ।

अथेतामेव त्रिवर्गपुः स्तेनदृष्टान् पाह—

उवमामिओ नग्गिदो, केवलगयणेहि छंदण गच्छं ।

णिव्वंधे एगगहणं, णिववयणे पाउतां गेत्त ॥२२७॥

णीलोगो य णिमिज्जा, रत्तिं तेणागमां गुरुगहणं ।

दंमणमपत्तिं पत्तिं, मिच्चावगवायगे मे णं ॥ २२८ ॥

" एगगे आयरिणं धम्मकहालादिसंपत्तेणं राया उ-
वमामिओ । सो मव्वं गच्छं केवलगयणेहि पाड-
लाभिउं, उव्वदिओ । आयरिणहि निमिज्जा, न वट्ट-
एयरिसं मुल्लकसिणं गिगिहउं ति । तद्वा वि अतिनि-
व्वंधेण एगं गहिउं । राया भणइ—पाउया हट्टमग्गेणं
गच्छं तद्वा कयं । तेणगेण दिट्ठा । तेहि वसहि आगंतुं मे-
ज्जाओ कयाओ । सो तेणओ रत्तिं आगंतुं आयरियाणं उव्वि-
लुरियं काहुइण भणइ—देहि मे तं वन्धं अन्नहा माग्गिस्सामि ।
ते भणन्ति—इमाणि खण्डाणि अन्थि, सो भणइ—सीवित्ता मे
देह अन्नहा ओवदविस्सामि । तेहि सीवित्ता दिन्नं । " अथ
गाथाद्वयस्याक्षरार्थः—' केनचिदाचार्येणोपशामितो नेरेन्द्रः ।
कम्बलरत्नेर्गच्छं छन्दयति—निमन्त्रयते । तत आचार्यो मह-
ति निर्वन्धे एकस्य कम्बलरत्नस्य ग्रहणं कृत्वा नृपवच-
नात्तेन प्रावृत्तो निर्गच्छति । ततस्तेन ' नीलोको '—अवलोकनं
कृत्वा आचार्यैश्च वसतिमागम्य कम्बलरत्नेन निपट्टा कृता ।
रात्रौ स्तेनस्यागमः । गुणैश्च तेन लुरिकामाकृत्य ग्रहणं
कृत्वा भणितम्—प्रयच्छत मम तत्कम्बलरत्नम्, सुरिभिरुक्तम्-
खण्डितं तदस्माभिः । स प्राह—दर्शय । ततस्तत्राप्रत्ययविप्र-
त्ययमकुर्वाणं खण्डानां दर्शनम् । गेषाच्च तेन भूयः सीवने
कारयित्वा कम्बलरत्नं गृहीतम्, यत एवमादयः कृत्स्ने दोषाः
अतो द्रव्यतः स्थूलमदशाकं यथोक्तप्रमाणोपेतम्, क्षेत्रतः काल
तश्च सर्वजनभोग्यं भावतो वर्षहीनमल्पमूल्यं च वस्त्रं ग्रही-
तव्यम् ।

अथ द्वितीयपदे विभावयिषुः संग्रहगाथोक्तं

देशीपदे व्याख्यानयति—

परे न दोचा गरिहा वलो य, भूणाइएमुं विहरिज्ज एवं ।

भोगातिरित्तारभडा विभूया, कप्पिज्जमिजेव दसा उतन्ध २२९

' परेदोच ' इति चौरभयं तद्यत्र नास्ति यत्र च तथाविधं
वस्त्रं प्राविश्यमाणं लोके गर्हा नोपजायते । तत्र स्थूणादिवि-
षयेष्वेवं कृत्स्नमपि वस्त्रं प्रावृत्त्य विहरेत् । परं तस्य दशाः छि-
त्तव्याः—न इत्याह—' भोग ' इति तासां दृष्टानां सुपिरतया
परिभोगः कर्तुं न कल्पते । अतिरिक्त्योपधिर्भवति प्रत्युपेक्ष-
माणे च दशिकाभिरारभडा दोषा विभूया च सदशाकं वस्त्रं
प्राविश्यमाणं भवति इत्येवमेभिः कारणैस्तत्र वस्त्रं दशाः
कल्पयेत्—छिन्त्यात् ।

कारणतो न छिन्त्यादपीति दर्शयति—

पासंगतेसु बद्धसु, दहं होहि ति तेण तु ।

णातिदिग्घदसं वा वि, णं तं छिदिज्ज देसओ ॥२३०॥

किञ्चिद्वस्त्रं प्रथमत एव दुर्बलं ततः पार्श्वान्तेषु दशिका-
भिर्यङ्गेषु दहं चिरकालवहनकृतं भविष्यतीति कृत्वा तेन
कारणेन दशिकास्तस्य न कल्पयेत् । यद्वा—देशतः सिन्धवा-

दिदेशमाश्रित्य यत्र तद्दीर्घदशाकं वस्त्रं तत्र छिन्द्यात् । तस्य दशिका न कर्तयितव्या इति भावः ।

अथ ग्लानद्वारं व्याचष्टु—

अमंफुगिलाणऽट्टा, तेण माणाधियं मिया ।

सदसं वेज्जकजे वा, विमकुंभट्टयानि वा ॥२३०॥

अमंफुगे नाम—ग्लानो यः क्षीणवलयया संकुचितपादः स्वप्नुं न शक्नोति, तस्य प्रमाणशुतं वस्त्रं प्राविश्यमाणं कसति, एतदर्थं मानाधिकमपि—प्रमाणान्तिरिक्तमपि वस्त्रं स्यात् । यद्वा—ग्लानचिकित्सको यो दैव्यस्पर्शकार्यं—तस्य दानार्थम् । अथवा—दीर्घजातीयन कश्चिद्दृष्टो भवति, ततस्तस्य विद्या-कार्यं विद्यायां प्रयुज्यमानायाम् अपमार्जनाय सदशवस्त्र-मुपजायते । विपकुम्भः—स्फाटिकाविशेषस्तस्यापमार्जनाय सदशवस्त्रं ग्रहीतव्यम् ।

अथ यावदवग्रहद्वारमाह—

अविभत्ता ण छिजंति, लाभो छिज्जि मा खलु ।

पारदोच्चाववादस्म, पडिपक्खो व होज उ ॥२३१॥

आचार्याः कुलादिकार्येषु निर्गतास्ततो यावदद्यापि तैः प्रतर्निवृत्य वस्त्राणि न विभक्तानि तावत्तानि प्रमाणान्ति-रिक्तान्यपि न छिद्यन्ते, मा खलु लाभः छिद्यत—मा भूया वस्त्र-लाभव्यवच्छेदो भवेदिति भावः । तथा न 'पारदुच्चा' इत्यादिना स्थूणादौ विषये यत्कृत्स्नवस्त्राणां प्रावणमनु-ज्ञातमेव 'पारदोच्चापवादो' भूयते । यत्तु तेषां कृत्स्नव-स्त्राणां दशाः परिभोगान्तिरिक्ताददोपपरिहारार्थं छेत्तव्या इत्युक्तम् एष तस्य—पारदोच्चापवादस्य प्रतिपक्ष उच्यते । स चात्र यावदवग्रहद्वारं भवेत् । अविभक्तानामपि तेषां वस्त्राणां दशिका छेत्तव्या इति भावः ।

अथवा यत्र—

अववादाववादो वा, एत्थ जुज्जइ कारणे ।

सच्छाणं वा समग्नेति, अच्छिजं जं उदाहरं ॥२३२॥

अपवादापवादो वा अत्र कारणे युज्यते । किमुक्तं भवति—स्थूणाविषयादिप्रतीत्य यत्कृत्स्नं वस्त्रं न कल्पते, एवं तावदपवादः । यत्तु तत्र दशिका छेत्तव्या इत्युक्तम्, एष भूयोऽपि तत्रापवादो उत्सर्गो ज्ञेयः । अयमप्यापाद्यते यदा तत्पार्श्वान्तेषु दशिकाभिर्वेदेषु दृढं भविष्यतीति मन्वा, सिन्धुविषये वा नानिदीर्घदशाकस्य वस्त्रस्य यदृशा अपि न छिद्यन्ते, एतेनापवादेन य उत्सर्गः सोऽपि अपवा-दापवाद उच्यते, सोऽप्यत्र घटते । एवं च स्वस्थानं वा कृ-त्स्नमेव तद्वस्त्रमभ्येति—प्राप्नोति यदच्छेद्यमच्छेदनीयमुदा-हृतमुक्तम् । इयमत्र भावना—प्रमाणान्तिरिक्तं दशिकाश्च यस्य न छिद्यन्ते तत्कृत्स्नमेव ज्ञातव्यं नाकृत्स्नमिति । गतं द्रव्य-कृत्स्नं द्वितीयपदम् ।

अथ भावकृत्स्ने द्वितीयपदमाह—

देसीगिलाणजावो—ग्गहो उ भावमि होति वितियपदं ।

तवभावितं य तत्तो, ओमादि उपगगह्वा वा ॥ २३३ ॥

देशीग्लानं यावदवग्रहविषयं भावविषयं भावकृत्स्ने द्विती-

यपदं भवति । ततस्तदनन्तरं तैर्भावकृत्स्नेर्गृहवासे भावित-स्तद्भावितस्तद्विषयं द्वितीयपदम् । सोऽपि भावकृत्स्नानि परि-भुङ्क्ते इत्यर्थः । अवमौदर्यादिषु वा गच्छस्योपग्रहणार्थं तानि धारयेदिति संग्रहगाथासमासार्थः ।

अथेनामेव विवृणोति—

देसीगिलाण जावो—ग्गहो उ दव्वकमिणम्मि जं वुत्तं ।

तह चव होति भावे, तं पुण सदसं व अदसं व ॥२३४॥

देशीग्लानं यावदवग्रहद्वारेषु यदव द्रव्यकृत्स्नं द्वितीयप-दमुक्तं तदव भावकृत्स्नेऽपि वर्षादौ बहुमूल्यं वा वस्त्रं मन्त-व्यम् । नवरं न पुनः सदशमदशं वा भवेत्, उभयमप्य-पवादपदेन ग्राह्यमिति भावः ।

अथ क्षेत्रकृत्स्नमपवादति—

नेपालतामलिची य, सिन्धुसौवीरमादिसु ।

मव्वलोकोवभोजाई, धरिज कसिणाइ वि ॥ २३५ ॥

नेपालविषये तामलिप्यां सिन्धुसौवीरादिषु च विषयेषु स-र्वलोकोपभोज्यानि कृत्स्नान्यपि च वस्त्राणि धारयेत् ।

कुत इत्याह—

आइन्नता ण चोरादी, भयं ऐव य गारवो ।

उज्झाइवत्थवं चव, सिन्धुमादिसु गरहितो ॥ २३६ ॥

नेपालादौ देशे सर्वलोकेनापि तादृग्वस्त्राणामाचीर्षता, नच तत्र चोरादिभयम्, नैव च गौरवमहो अहमीदृशानि वस्त्राणि प्रावृणोमीत्येव लक्षणमपि 'उज्झाइवत्थवं' विरूपं यद्वस्त्रं तद्वान् सिन्धुसौवीरकादिषु गरहितो भवति । अ-तस्तत्र कृत्स्नान्यपि परिभाक्कयानि ।

अथ कालकृत्स्नमपवादति—

नीलकम्बलमादिचु, उस्सियं होति अच्चियं ।

सिमिरं तं पि धारेज्झा, सीतं जप्पेण रुज्ज्जति ॥ २३७ ॥

नीलकम्बलादिकमौर्णिकं महाराष्ट्रविषये अर्चितं महार्घ्यं भवति, तदपि तत्र प्राप्तः शिशिरे—शीतलं धारयेत् । प्रा-वृणुयादित्यर्थः । शीतं यतो नान्येन वस्त्रेण निरुध्यते ।

अथ तद्भावितपदं व्याख्याति—

न लभइ खगेहि निहं, अरतिं च करेति स दिवसतो वि ।

उज्झाइयं व मन्नति, सुलेहिँ अभावितो जाव ॥ २३८ ॥

खगेः—स्थूलतया कठिनस्पर्शशीघ्रै राजादिः प्रव्रजितः क-श्चिन्निद्रां न लभते, तानि च तस्य दिवसतोऽप्यरतिं कु-र्वन्ति 'उज्झाइयं वा' जुगुप्सां मन्यते तैस्ततः स्थूलैर्या-वदद्याप्यभावितस्तावत्तस्य भावकृत्स्नवस्त्रमनुज्ञातम् ।

अवमादिषु गच्छस्योपग्रहार्थमिति भावयति—

ओमासिवदुहेसुं, सीमदुहेसुं तं अमंथरणे ।

गच्छो निन्थारिजति, जाव पुणो होति संथरणं ॥२३९॥

अवमौदर्याशिवगजद्विष्टेषु भक्षणानाहारे गच्छस्यासंस्त-रणं भवेत्ततः शतसहस्रमूल्यं वस्त्रं 'सीमदुहेसुं' ति चू-र्णिकारवचनान्, विक्रीय गच्छो निस्तार्यते, यावन्पुन-रपि संस्तरणं भवति । विशेषचूर्णौ तु—'सीमदुहेसुं' इत्यस्य स्थाने 'ओवकमदुवा' ति, पाठस्त्वोपक्रमः । कालगगनं तदर्थम्, किमुक्तं भवति—कस्यापि साधारणकितं कालगमनं

भवेत् । तस्याच्छादनार्थं भावकृत्स्नं वर्षाद्यं वस्त्रं प्रागेव ग्र-
हीतव्यम् ।

अथवा द्रव्यकृत्स्नं भावकृत्स्नं चेति द्विविधमेवेह कृत्स्नं क-
थामिति चेदुच्यते-

माणाहियं दमाहिय, दुवे वि निपडंति दव्वकसिणम्मि ।

तस्सेव य जो वन्नो, मुल्लं व गुणो य तं भावे ॥२४०॥

क्षेत्रकृत्स्नं कालकृत्स्नं च यन्मानाधिकं—यथाकृत्स्नप्रमाणाति-
रिक्तं यच्च दशाधिकं—सदशकं वस्त्रम्, एते द्वे अपि द्रव्य-
कृत्स्ने निपततः, यस्तु तस्यैव वस्त्रस्य वर्णः—कृष्णत्वादि-
को, यच्च मूल्यमष्टादशरूपकादि, यश्च गुणो मृदुत्वादि, त-
देतत्सर्वमपि भावकृत्स्नं भवतरति ।

(२६) न कल्पन्ते अभिन्नानि वस्त्राणि—

नो कप्पइ निगन्धाण वा निगन्धीण वा अभिन्नाइं
वत्थाइं धारित्तेण वा परिहरित्तेण वा ॥ ६ ॥

नो कल्पन्ते, निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा अभिन्नानि अ-
च्छिन्नानि वस्त्राणि धारयितुं वा परिहर्तुं वेति ।

भाष्यम्—

अकसिणभिन्नमभिणं, व होज्ज भिन्नं तु अकसिणे भइतं ।

कसिणाकसिणे य तहा, भिन्नमभिन्ने य चउभङ्गा ॥२४१॥

यत्पूर्वसूत्रे अकृत्स्नमुक्तं तद्विज्ञमभिन्नं वा स्यात् । अभिन्न-
मपि अकृत्स्ने भक्तं—विकल्पितम् अकृत्स्नं वा भवतीत्यर्थः ।
अत एव कृत्स्नाकृत्स्नपदाभ्यां—भिन्नाभिन्नपदाभ्यां चतुर्भङ्गी ।
गाथायां पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, सा चैयम्—कृत्स्नमभिन्न-
म् १, कृत्स्नं भिन्नम् २, अकृत्स्नमभिन्नम् ३, अकृत्स्नं भि-
न्नम् ४, तत्राद्यभङ्गे कृत्स्नपदेन द्रव्यक्षेत्राद्यविशिष्टं सामा-
न्यतः कृत्स्नं गृहीतमभिन्नपदेन तु सकलम् ।

आह च बृहद्भाष्यकृत्—

दव्वाई अविंसिटुं, कसिणग्गहणेण होइ गहियं तु ।

गहणेण अभिन्नस्स उ, सगलग्गहणं कयं होइ ॥२४२॥

एवं द्वितीयभङ्गे द्रव्यक्षेत्राकृत्स्नमसकलं गृहीतम्, तृतीयभङ्गे
तु क्षेत्रकालभावैरकृत्स्नं परं सकलं, चतुर्थभङ्गे क्षेत्रादिभि-
रकृत्स्नमसकलम् ।

अत्र विधिगतं दिशन्नाह—

तम्मि वि सो चेव गमो, उस्सग्गववादतो जहा कसिणो ।

भिस्सग्गहणं तम्हा, असती य सयं पि भिदिज्जा ॥२४३॥

तस्मिन्नप्यभिन्ने स एवोत्सर्गतः, अपवादतश्च गमः—प्रकारः
यथा कृत्स्ने भणितः । तथाहि—कृत्स्नवद् द्रव्याभिन्नमपि चतुर्धा ।
तत्र द्रव्याभिन्नं गणनया प्रमाणतश्चातिरिक्तम्, क्षेत्राभिन्नं यद्य-
स्मिन् क्षेत्रे महार्घ्यम्, कालाभिन्नं यद्यस्मिन् काले अर्चितम्, भा-
वाभिन्नं तथैव वर्षयुतं मूल्ययुतं च, यावत्कृत्स्ने आरोपणा सै-
वाभिन्नेऽपि द्रव्या, परमिदं चतुर्विधं द्रव्यादिषु सकलमेव
प्रतिपत्तव्यमायत एवं तस्माद्विघ्नस्य वस्त्रस्य ग्रहणं कर्तव्यम् ।
अथ भिन्नं न प्राप्यतं ततः स्वयमपि भिन्नात्, यावता-
प्रमाणेनातिरिक्तं तावच्छ्रुत्वा प्रमाणयुक्तं कुर्यादिति भावः ।
परः प्राह—यदि पूर्वसूत्राक्त एव गम इहापि सूत्रं वक्तव्यः,
ततः—

पुणरुत्तदोस एवं, पिट्ठस्से व पीसणं णिरत्थं तु ।

कारणमेवेकवति सुत्तं, दुविहपमाणं इमं सुत्ते ॥ २४४ ॥

पुनरुक्तं प्राप्नोति—एतच्च पुनर्भरणं पिष्टस्यैव पेय-
णं निरर्थकं परिफल्गुप्रायमेव पर्याम्यहम्, अतो नदं सूत्र-
मारम्भणीयमिति भावः । सूरिराह—सूत्रमिदं कारणमपे-
क्षते । किं पुनस्तत्कारणमपेक्षते ? इह सूत्रं वस्त्राणां द्विविधं
प्रमाणम्—गणनालक्षणं प्रमाणप्रमाणम्, नियम्यते—कियन्ति
किं प्रमाणाणि वा तानि ग्रहीतव्यानि—इत्येवं निरूप्यत
इत्यर्थः ।

तम्हाउ भिदियव्वं, केई पणहेहि अहव तह चेव ।

लोगंते पाणादी, विराधणा तेसि पडिघाता ॥ २४५ ॥

यस्मादभिन्नस्य धारणे पूर्वसूत्राक्ता दोषाः तस्मात्प्रमाणा-
तिरिक्तं वस्त्रं भेत्तव्यं—छेदनीयम्, न तदवस्थं धारयितव्यम् ।
अथवाऽत्र केचिन्नोदकाः प्रेरयन्ति—वस्त्रे छिद्यमाने यानि प-
द्माण्युद्गीयन्ते तैर्लोकान्तं यावद्गच्छन्निर्वहन्तां प्राणादीनां व-
सप्राणिप्रभृतीनां सूक्ष्मजन्तूनां विराधना भवति, अतो
'तह चेव' इति यथालब्धं तथैवाधितिष्ठेत् । एवं वदतां
तेषां नोदकानां प्रतिघातो—निराकरणं विधेयमिति पुरातन-
गाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवरीषुः परः प्रेर्यमेव प्रपञ्चयन्नाह—

सदो तहिं मुच्छति छेदणा वा,

धावंति ते दो वि सुजाव लोगो ।

वत्थस्स देहस्स य जो विकंपो,

ततो विहातादि भरंति लोगं ॥ २४६ ॥

भो आर्य ! तत्र वस्त्रे छिद्यमाने शब्दः संसृज्यते । छेदनका वा
सुपद्मावयवा उद्गीयन्ते । एते च द्वयेऽपि निर्गता लोकान्तं
यावत्प्राप्नुवन्ति । तथा वस्त्रस्य देहस्य च यो विकम्पश्चलनं
ततोऽपि विनिर्गता वातादयः प्रसरन्तः सकलमपि लोकमा-
पूरयन्ति ।

अहिच्छसी जंति न ते उ दूरं,

संखोभिता ते अवरे वयंति ।

उड्डं अधो याऽवि चउदिसि पि,

पूरंति लोगं तु खणेण सर्वं ॥ २४७ ॥

अथाचार्य ! त्वमित्थं मन्यसे ते च वस्त्रछेदनसमुत्थाः शब्द-
पद्मवातादिपुद्गला न दूरं—लोकान्तं यान्ति तर्हि नैः संक्षोभि-
ताश्चालिताः सन्तोऽपरं व्रजन्ति, एवमपरापरपुद्गलप्रेरिताः
पुद्गलाः प्रसरन्तः क्षणेनार्धमधस्तिर्यक् चतुर्विधं दिक्षु
सर्वमपि लोकमापूरयन्ते ।

यत एवमतः—

विन्नाय आरंभमिणं सदोसं,

तम्हा जहा लद्धमधिद्धिहिजा ।

उत्तं म एओ खलु जाव देही,

ण होति अंतंतकरी तु ताव ॥ २४८ ॥

इममनन्तरोक्तं सर्वलोकपूर्णात्मकमागमं सदोपं सूक्ष्मजीव-
विराधनया सावचं विज्ञाय तस्मात्कारणायथालब्धं वस्त्रम-

धितिष्ठन् । न छेदनादिकं कुर्यान्, यत उक्तम्-भणिनं व्याख्याप्रज्ञप्तौ यावदयं देही-जीवः स्वयं संक्रम्य चेष्टावानित्यर्थः तावदसौ कर्मणो भवस्य वा अन्तकारी न भवति । तथा च तदालापकः-“जाव ण्ण एस जीवो सयं संक्रमिय एयइ वेयइ चलइ फंदइ घडइ वज्झइ दीरइ तं तं भावं परिणमइ ताव णं तस्स जीवस्स अनेकिया न भवति ” अथेत्थं भणिप्यथ एवं तर्हि भित्तादिनिमित्तमपि चेष्टा न विधेया इति ।

नैवम्-यतः-

जाओ वि चिट्ठा इरियाइयाओ,

संपस्सहेताहि विणा न देहा ।

संचिट्ठए नेवमल्लिजमाणे,

वत्थम्मि संजायइ देहनामो ॥ २४६ ॥

याश्चापि चेष्टा ईर्यादिकाः संपश्यत ततः तत्करणमीर्या भित्ता भूम्यादौ गमनम्, आदिशब्दाद्-भोजनशयनादयो गृह्यन्ते एताभिर्विना देहः पौद्गलिकत्वाच्च सन्तिष्ठते-न निर्वहति । देहमन्तरेण च संयमस्यापि व्यवच्छेदः प्राप्नोति । वस्त्रं पुनरच्छिद्यमानं नैवं देहनाशः संजायते अतो न तच्छेदनीयम् ।

किंच-

जहा जहा अप्पतरा मे जोगा,

तहा तेहा अप्पतरो मे वंथा ।

निरुद्धजोगिस्स व जो ण हेति ,

अल्लिहपोतस्म य अम्बुणोधे ॥ २४७ ॥

यथा यथा‘से’तस्स जीवस्य अप्पतरा योगास्तथा तथा‘से’ तस्याप्यपतरो बन्धो भवति, या वा निरुद्धयोगी-शैलेश्यवस्थायां सर्वथा मनोवाक्कायव्यापारविरहितः तस्य कर्मबन्धो न भवति । दृष्टान्तमाह-अच्छिद्रपोतस्येव, अम्बुधिना, यथा किल निश्छिद्रप्रवहणं सलिलसंचयसंपूर्णं ऽपि जलधौ वर्त्तमानं स्वल्पमपि जले नास्त्विति एवं निरुद्धयोग्यापज्जन्तुकर्मवर्गणापुद्गलैरञ्जनचूर्णसमुद्रकवाचिरन्तरमिवैतं ऽपि लोके वर्त्तमानाः स्वर्णीयाऽपि कर्म नोपाददन्ते । अतः कर्मबन्धस्य योगान्वयव्यतिरेकानुविधायितया तत्परिजिहीर्षुणा वस्त्रच्छेदनादिव्यापारो न विधेयः ।

इत्थं परेण स्वप्ने स्थापिते सति सुरिराह-

आरंभमिट्ठो जति आसवा य ,

गुत्ती य सैआय तथा तु साधु ! ।

मा फंद वारंहि व ल्लिजमाणं ,

पतिप्पहाणी वअणोवघातो ॥ २४१ ॥

‘आरंभमिट्ठो’ मकारोऽलाक्षणिकः हे नोदक ! यथाऽऽरम्भस्तथाऽऽथवाय-कर्मोपादानाय इष्टः-अभिप्रेतः गुप्तश्च-तत्परिहाररूपा श्रेयसं-कर्मानुपादानायाभिप्रेता, तथा च सति हे साधो ! मा स्पन्दं मा वा वस्त्रं छिद्यमानं वारय । किमुक्तं भवति-यदि वस्त्रच्छेदनमारम्भतया भवता कर्मबन्धनिवन्धनमप्युपनम्यते, ततो येयं वस्त्रच्छेदनप्रतिषेधाय हस्तस्पर्शनादिका चेष्टा क्रिया तथा वा तत्प्रतिषेधको ध्वनिरुच्चार्यते ता-वत्पारम्भतया भवता न कर्तव्या, अतो मदुक्तापदेशादन्यथा

चेत्करोपि ततस्ते प्रतिज्ञाहानिः-स्ववचनविरोधलक्षणं दूषणमापद्यते इत्यर्थः । अथ ब्रवीथाः योऽयं मया वस्त्रच्छेदनप्रतिषेधको ध्वनिरुच्चार्यते स आरम्भप्रतिषेधकत्वात् निर्दोष इति ।

अत्रोच्यते-

अदोमयंते जति एस महे ,

अप्पो वि कएहा ण भवे अदोसो ।

अथिच्छया तुज्झ सदोम एको ,

एवं सती कस्स भवे न सिद्धी ॥ २४२ ॥

यद्यप त्वदीयः शब्दोऽदोषवान् ततोऽन्योऽपि वस्त्र-च्छेदनादिसमुत्थः शब्दः कस्माददोषो न भवेत् । तस्याऽपि प्रमाणातिरिक्तपरिभोगविभूपादिदोषपरिहारहेतुत्वात्, अथेच्छया-स्वाभिप्रायेण चेको वस्त्रच्छेदन-शब्दः सदोषः अपरस्तु निर्दोषः । एवं सति कस्य तत्स्वपक्षसिद्धिर्भवेत्, सर्वस्यापि वा गाढं वचनमात्रेण भवत इव स्वाभिप्रेतार्थसिद्धिर्भवेदिति भावः । ततश्चास्माभिरप्येवं वक्तुं वा शक्यम् । योऽयं वस्त्रच्छेदनसमुत्थः शब्दः स निर्दोषः शब्दत्वात् भवत्परिकल्पितनिर्दोषशब्दवदिति ।

किंच-

तं छिदओ होज्ज सतिं तु दोसो ,

खोहादि तं चेव जतो करेति ।

जे पीह तो होंति दिणे दिणे तु,

संपावणंते य णिवुज्झ ते वि ॥ २४३ ॥

यतस्तदेव वस्त्रं छिद्यमानं पुद्गलानां क्षोभादि करोति, अतस्तद्वस्त्रं छिन्दतः सकृदेकवारं दोषो भवति । अच्छिद्यमाने तु वस्त्रे प्रमाणानिरिक्तं तत्प्रत्युपेक्षमाणस्य ये भूमिलोलनादयः अप्रत्युपेक्षणादोषास्ते दिने दिने भवन्ति । ये च तद्वस्त्रसंप्राप्तौ विभूपादयो बहवो दोषास्तानपि विबुध्यस्व अक्षिणी निमील्य सम्यक् निरूपयेति भावः । आह-यदि वस्त्रच्छेदने गुप्सन्मतेनापि सकृदोषः संभवति, ततः परिहियतामसौ गृहस्थैः स्वयोगेनैतद्विज्ञे वस्त्रम्, तदेव गृह्यताम् ।

उच्यते-

धेतव्वगं भिन्नमहिच्छितं ते ,

जा मग्गतो हाणिसुतादि ताव ।

अप्पेस दोसो गुणभूतिजुत्तो,

पमाणमेवं तु जतो करेति ॥ २४४ ॥

अथ ते-तवष्टं मतम् । यथा-चिरमपि गवेष्य भिन्नं ग्रहीतव्यम्, तत उच्यते-यावद् भिन्नं वस्त्रं मार्गयति तावत्तस्य सूत्रादौ सूत्रार्थपौरुष्यादौ हानिर्भवति । अपि च-य एष वस्त्रच्छेदनलक्षणा दोषः स प्रत्युपेक्षणाशुद्धिविभूपापरिहारप्रभृतीनां गुणानां भूत्या-संपदा युक्तो बहुगुणकलित इति भावः । कुत इत्याह-यतः प्रमाणमेव वस्त्रस्य तदानीं साधवः कुर्वन्ति, न पुनस्तत्राधिकं किमपि सूत्रार्थव्याघातादिकं दूषणमस्तीति ।

अथ जाया विविधा ‘इरियाइया उ’ इत्यादि

परोक्तं परिहरन्नाह-

आहारणीहारविहीसु जोगो ,

सर्वो अदोमाय जहा व तस्म ।

विया य सस्सम्मि व सस्सियस्म,

भंडस्म एवं परिकम्मणं तु ॥ २५५ ॥

यथा यत्तस्य प्रयत्नपरस्य साधाराहारीहारादिविधिवि-
पयः सर्वोऽपि योगो भवन्मतेनाप्यदोषाय भवति , तथा
भाण्डस्योपकरणस्य परिकर्मणमपि छेदनादिकमेव यत्तनया
क्रियमाणं निर्दोषं दृष्टव्यम् । दृष्टान्तमाह—'विया य सस्सम्मि
व सस्सियस्म' इति सस्येन चरतीति सास्यिकः—कृपीयल-
स्तद्विषयं परिकर्मणं निन्दणनादिकं हिताय भवति, तथे-
दमपि भाण्डपरिकर्मणः , तथाचोक्तम्—यद्वत् सस्यहि-
तार्थं सस्याकीर्णोऽपि विचरतः क्षेत्रे या भवति सम्यपीडा
यन्तवतः साऽल्पदोषाय तथा जीवहिताय जीवाकीर्णोऽपि वि-
चरतो लोके या भवति जीवपीडा यन्तवतः साऽल्पदोषाय ।

किंच—

अप्येव सिद्धंतमजाणमाणो ,

तं हिंसयं भाससि जोगवंतं ।

दव्वेण भवेण य संविभत्ता,

चत्तारि भङ्गा खलु हिंसगत्ते ॥ २५६ ॥

अपीत्यभ्युच्चये । अस्यन्यदपि वक्तव्यमिति भावः ।
यदेव योगवन्तं—वस्त्रच्छेदनादिव्यापारवन्तं जीवहिंसकं त्वं
भाषसि—स्थापयसि सम्यक् सिद्धान्तमजानान एवं प्रलपसि,
सिद्धान्ते योगमात्रप्रत्ययादेव हिंसोपवर्त्यते । अप्रमत्तसंय-
तादीनां संयोगिकेवलपर्यन्तानां योगमतामपि तद्भावात् ।
कथं तर्हि सा प्रवचनैः प्ररूप्यत—इत्याह, द्रव्येण भावेन च
सुविभक्ताश्चन्वारो भङ्गाः खलु हिंसकत्वे भवन्ति । तथा-
हि-द्रव्यतो नामैका हिंसा न भावतः , भावतो नामैका हिं-
सा न द्रव्यतः, एका द्रव्यतोऽपि भावतोऽपि, एका न द्र-
व्यतो नापि भावतः ।

अथैनामेव यथाक्रमं भावनां कुर्वन्माह—

आहच्च हिंसा समितस्स जा उ,

सा दव्वतो होति ण भावतो उ ।

भावे न हिंसा तु असंजतस्स,

जं वाऽवि सत्तेण स दाव चेति ॥ २५७ ॥

संपत्ति तस्सेव जदा भविज्जा,

सा दव्वहिंसा खलु भावतो य ।

अज्झत्थसुदुस्स जदा ण होज्जा,

वंधं ण जोगो दुहतोऽप्पहिंसा ॥ २५८ ॥

समितस्येयांसमितावुपयुक्तस्य या तु 'आहच्च' कदाचिदपि
हिंसा भवेत् सा द्रव्यतो हिंसा । इयं च प्रमादयोगाभावा-
त्तत्त्वतोऽहिंसैव मन्तव्या, 'प्रमत्तयोगात्प्राणव्यपरोपणं हिंसे'
ति वचनाद्भावेन—भावतो वा हिंसा न तु द्रव्यतः, सा अ-
संयतस्य—प्राणातिपातादेरनिवृत्तस्योपलक्षणत्वात् संयत-
स्य वा अनुपयुक्तगमनादि कुर्वतो यानपि सत्त्वानसौ सदैव
न हन्ति तानप्याश्रित्य मन्तव्या । 'जे विज्जंति नियमा ते-
सि पि हिंसयो सो उ' इति वचनात् तु तस्यैव प्राणि-
व्यपरोपणसंप्राप्तिर्भवति तदा सा द्रव्यतो हिंसा प्रनिपत्त-

व्या । यस्य पुनरात्मनः चेतःप्राणिधानेन शुद्ध-उपयुक्तगमना-
गमनादिक्रियाकारित्वार्थः . तस्य यदा वधेन—प्राणव्यप-
रोपणेनेह योगः—सम्बन्धो न भवति तदा हिंसाऽपि द्र-
व्यतो भावतोऽपि हिंसा न भवतीति भावः । तदेवं भग-
वत्प्राणिं प्रवचनं हिंसाविषयाश्चन्वारो भङ्गाः उपवर्त्यन्ते ।
अत्र चाद्यभङ्गं हिंसायां व्याप्रियमाणकाययोगेऽपि भावत
उपयुक्तं तथा भगवद्भिरहिंसक एवोक्तः, ततो यदुक्तं भव-
ता च अल्लेखनव्यापारं कुर्वतो हिंसा भवतीति तत्प्रवचन-
रहस्यानभिज्ञतासूचकमिति ।

किंच—

रागो य दोसो य तंहेव मोहो,

ते बंधुहेतु तु तत्रो विजाणं ।

णाणत्तगं तेसि जधा य होति ,

जाणाहि वन्धस्म तथा विमसं ॥ २५९ ॥

रागश्चाभिध्वङ्गलक्षणः , द्वेषश्चाप्रीतिकरूपकः , तथैव मोहो
ऽज्ञानलक्षणः । एतान् त्रीनपि बन्धहेतून् जानीहि नानात्व-
विशेषो यथा तेषां रागादीनां भवति तथा कर्मबन्धस्यापि
विशेषं जानीहि ।

इदमेव विभावयिषुरिदमाह—

तिव्वे मंदे णायमनाते, भावाधिकरणविरिण य ।

जह दीसति णाणत्तं, तह जाण सुकम्मबंधेऽवि ॥ २६० ॥

हिंसादिपापं कुर्वतो रागादिपरिणामस्तीव्रो वा भवेत् म-
न्दो वा 'नायमनाय' इति एका हिंसादिफलविपाकव्यपायं वा
जीवे जीवतया ज्ञाते हिंसादि करोति, अपरस्तु न जाना-
ति परमेवमेव जानन् हिनस्ति । तथा भाव औदयिकादि-
अधिकरणं—निवर्तनादिरूपं प्रागुक्तम् वीर्यं—देहबलं बाल-
पण्डितादिसामर्थ्यं वा, एवं तीव्रमन्दादिकं नानात्वम् , य-
था—रागादिषु दृश्यते तथा कर्मबन्धेऽपि नानात्वं जानी-
हि इति द्वारगाथासमासार्थः

अथैनामेव विवरीपुगाह—

तिव्वेहि होति तिव्वो, रागादीएहि उपचयो कम्मे ।

मंदेहि होति मंदो, मज्झिमपरिणामतो मज्झो ॥ २६१ ॥

विधानस्य यदि तीव्राः संक्लिष्टपरिणामा रागादयो भव-
न्ति ततस्तीव्रकर्मण्युपचयो भवति, यदाभूत एव मन्दः—
प्रतनुपरिणामस्तदा कर्मोपचयोऽपि मन्दो भवति, यदा तेषां
मध्यमपरिणामो नातितीव्रो न वातिमन्द इत्यर्थः , तदा म-
ध्यमः कर्मोपचयो भवति ।

अथ ज्ञानाऽज्ञानद्वारमाह—

जाणं करोति एक्को, हिंसमजाणं पुणो अविरतो य ।

तत्थ वि बंधविसेसो, महंतरं देसितो समए ॥ २६२ ॥

इह द्वावविरतौ तत्रैकस्तं जानन् हिंसां करोति, विचिन्त्ये-
त्यर्थः । अपरः पुनरजानन् । तत्रापि तयोर्गप बन्धविशेषं
'महंतरं' इति महता अन्तरेण देशितः समये—सिद्धान्ते । त-
थाहि—यो जानन् जीवहिंसां करोति स तीवानुभावं बहुत-
रं पापकर्मोपचिनोति, इतरस्तु मन्दतरविपाकमल्पतरं तद-
वोपादत्तं ।

विरतो पुण जो जाणं, कुणति अजाणं च अप्पमत्तो य ।
तत्थ वि अज्झत्तममा, संजायति णिज्जरा ण चओ ॥२६२॥

यः पुनर्विरतः—प्राणानिपानादेर्निवृत्तः स जानानोऽपि स-
द्दोषमिदमित्यनुध्यामानोऽपि गीतार्थेनया द्रव्यक्षेत्राद्यागा-
हेषु प्रलम्बादिग्रहणेन हिंसां करोति । यद्वा—न जानाति
परम्, अप्रमत्तो—विकथादिप्रमादरहितः, उपयुक्तः सन् यत्क-
दाचित्प्राण्युपघातं करोति, तत्राप्यध्यात्मसमा चित्तप्रणि-
धानतुल्या निर्जरा संजायते । यस्य यादृशः तीव्रो मन्दो म-
ध्यमो वा शुभाध्यवसायस्तस्य तादृश्यं कर्मनिर्जरा भव-
तीति भावः । 'न चओ'ति न पुनश्चयः कर्मबन्धः सूक्ष्मो भ-
वति प्रथमस्य भगवदाज्ञया यतनया प्रवर्त्तमानत्वात्, द्विती-
यस्य तु प्रमादरहितस्याजानतः कथं प्राण्युपघातनं, तद्वाधा-
ऽदुष्टत्वात् ।

अथ भावद्वारमाह—

एगो खओवसमिए, वडुति भावेऽपरो उ ओदइए ।

तत्थ वि बंधविसेसो, संजायति भावणाणत्तं ॥२६३॥

एकः कोऽपि क्षायोपशमिके भावे वर्त्तते अपरओदयिके त-
त्रापि बन्धविशेषः संजायते भावनानात्वात् । तथाहि—
य ओदयिके भावे वर्त्तते स तीव्रतरं कर्मोपचिनोति, यस्तु क्षा-
योपशमिके स मन्दतरमिति ।

एमेव ओवसमिए, खओवसमिए तेहव खइए य ।

बंधाऽबंधविसेसो, ण तुल्लबंधा य जे वन्धा ॥२६४॥

एवमेवोपशमिके—क्षायोपशमिके तथैव क्षायिके च भावे
बन्धा—बन्धविशेषाः सम्यगुपयुज्य वक्तव्याः । येऽपि बन्धिनः—
कर्मबन्धका जीवास्तेऽपि नातुल्यबन्धकाः, किं तु—प्रकृ-
तिस्थित्यनुभावप्रदेशैः परस्परविसदृशकर्मबन्धकाः ।

अथाधिकरणद्वारमाह—

अहिकरणं पुव्वुत्तं, चउव्विहं तं समासओ दुविधं ।

णिच्चत्तणया एया, संयोगे चैव णेगविधं ॥ २६५ ॥

अधिकरणं पूर्वं—प्रथमोद्देशके यथा निर्वर्त्तनानिर्लेपणा-
संयोजनानिर्लेपनाभेदाच्चतुर्विधमुक्तं तथैव ज्ञातव्यम्, नवरं
तदधिकरणं समासतो द्विविधं भवति । तद्यथा—निर्वर्त्तनायां
संयोगे चैव, संयोजनायां च पुनरैकैकमनेकविधं भवति ।

तत्र निर्वर्त्तनाधिकरणमनेकविधमुपदर्शयति—

एगो करोति परसुं, णिच्चत्तेति णख्खेदनं अवरो ।

कुंतकखगे या वजे, आरियसुई अ अवरो तु ॥२६६॥

एकां लोहकारः पशुं—कुठारं करोति । अपरस्तु लोहकार
आरिकां सूत्रीं वा करोति । तत्र यः कुठारकुन्तकरणका-
दीनि करोति स तीव्रकर्मबन्धभाक्, यस्तु नख्खेदनारिका-
सूत्रीनिर्वर्त्तयति स स्वल्पकर्मबन्धक इति ।

सुईसुं पि विमंसे, कारणसुईसुं सिव्वणीसुं च ।

भंगामियपरियाणिय, एमेव य जाणमादीसुं ॥ २६७॥

सूत्रीष्वपि विशेषो विद्यते, एकाः कारणसूच्यः अपराः स्ती-
वनसूच्यः । तत्र याः परव्यपरोपणादिकारणमुद्दिश्य कारयि-
न्या परस्य नखमूलादौ कुन्तन्ते ताः कारणसूच्य उच्यन्ते, ता-
सु विधीयमानासु महान् कर्मबन्धो भवति । यास्तु वस्त्रसीव-

नार्थं क्रियन्ते तासु स्वल्पतरः कर्मबन्धः । एवमेव च या-
नादिष्वपि वक्तव्यम् । तथाहि—किमपि यानं सांप्रामिकं
भवति, यत्रारूढैः संग्रामः क्रियते, अपरं तु पारियानिकम् ।
परियानं—गमनं तत्प्रयोजनमस्येति पारियानिकम्, उद्यानदौ
यस्मिन्नारूढैर्गम्यते । तत्र सांप्रामिकयानादीनि कुर्वतो महान्
कर्मबन्धः । पारियानिकानि तु कुर्वाणस्याल्पतरः ।

आह—यदि नामाधिकरणं नैकविधं तत्तस्मिन्निमित्तः कर्मब-
न्धविशेषः कथमुपपद्यते ?, यावता परिणामवैचित्र्यप्रत्यय ए-
वासाविध्यत इत्याह—

कारगकरंतमाणं, अधिकरणं भव तं तथा कुणति ।

जह परिणामविसेसो, संजायति तेसु वन्धूसु ॥ २६८ ॥

उपकाराय कुर्वन्नसौ तदधिकरणमेव तथा तेन रूपेण करो-
ति—बुद्धिमुपजनयति, यथा तेषु पशुनखच्छेदनादिषु वस्तुषु
कार्यमाणेषु च परिणामविशेषः संक्लिष्टासंक्लिष्टरूपमध्यवसा-
यवैचित्र्यं संजायते, यथा कारयाम्यहमिदं पशुकुन्तवाण-
कादिकं ततोऽनेन तत्राध्यासितं बधमेव, यत् वस्त्रादेर्ग्रहणं
पुराणस्य—प्राग्गृहीतस्य चोलपट्टकादः कूर्परादिना ग्रह-
णं पुराणग्रहणम्, तच्च द्विधा—उपस्थापनाग्रहणमुपस्थितिग्र-
हणं च । तत्रोपस्थापनायां विधीयमानायां हस्तिदन्ताऽऽका-
रहस्तादिभिर्भेद रजोहरणादि गृह्यते तदुपस्थापनाग्रहणम्,
द्वितीयम्—उपस्थिपितस्याच्छेदोपस्थापनीयचरित्रं प्रापि-
तस्य यदुपधिधारणं परिभोगो वा तदुपस्थितिग्रहणम् ।

एनामेव गाथां व्याख्यानयति—

ओहोवहियेवगहियं, अभिनवगहणं तु होइ अच्चित्तं ।

इयरस्स वि होइ दुहा, गहणं तु पुराणउव्वहिस्स ॥२६९॥

अचित्तस्य वस्त्रपात्रादेरभिनवग्रहणं द्विधा—ओघोपधिवि-
धेयम्, औपग्रहिकोपधिविधेयं च । इतरस्यापि पुराणोप-
धिग्रहणं द्विधा—उपस्थापनाग्रहणमुपस्थितग्रहणं चेत्यर्थः, ।

अथवा अभिनवग्रहणमिदमनेकविधम्—

जायणनिमैतणुवस्सय, परियावन्नं परिट्ठवियनट्ठं ।

पम्हट्ठपडियगहियं, अभिनवगहणं अणेगविहं ॥२७०॥

याच्ञा—अवभाषणं निमन्त्रणा—गृहस्थानामभ्यर्चनापुरस्स-
रं यद्वस्त्रावग्रहणं यश्चोपाश्रये पर्यापन्नस्योपध्यादिभिर्वि-
स्मृत्य परित्यक्तस्य वस्त्रादेर्ग्रहणं यच्च परिष्ठापितस्य भूषः
कारणे ग्रहणं तथा नष्टे—हारियं 'पम्हट्ठं'—विस्मृतं पतितं
हस्तान्परिभ्रष्टं गृहीतं प्रत्यनीकेन यत्नादाच्छिद्य स्वीकृत-
म्, एतेषां पुनर्लेधानां यद्ग्रहणमेवमादिकमनेकविधमभिन-
वग्रहणं मन्तव्यम् ।

अथवा याच्ञानिमन्त्रणाग्रहणयोर्विधिमतिदिशन्नाह—

जो चैव गमो हेट्ठा, उत्सग्गाई उ वसिओ गहणे ।

दुविहोवहिम्मि सो चिय, कास त्तिय किं न कीस त्ति २७१

य एव गमः—प्रकारोऽधस्तात्पीठिकायाम्, उत्सर्गादिः—का-
योत्सर्गादिको वस्त्रग्रहणविषयो वर्णितः स एवात्र द्विवि-
धोपधेरौपधिकौपग्रहिकलक्षणस्य ग्रहणं कस्य सत्कमेत-
द्ग्रहणपात्रादिकं वा पूर्वमासीद्भविष्यति वा कस्माद्वा प्रयच्छ-
सीति पृच्छात्रयपरिशुद्धो द्रष्टव्यः । उपाश्रयपर्यापन्नवस्त्रा-
दिग्रहणविषयस्तु विधिरिहोद्देशके पुरस्तादभिधास्यते

परिष्ठापनादेस्तु यथा कारणतो भूयोऽपि ग्रहणं क्रियते
तथा व्यवहाराध्ययने भणियते । गतमभिनवग्रहणम् ।

अथ पुगणग्रहणमुपस्थापितग्रहणं च वस्त्राद्यं तावदाह-
काप्परपट्टगगहणं, वामकरनामियाए मुहपोत्ती ।

रयहरणहस्तिवतु-न्नएहिँ हत्थेहुवट्टाणं ॥ २७२ ॥

कुर्पराभ्यां चोलपट्टकस्य ग्रहणं कृत्वा वामकरसन्कया
अनामिकया मुखपोत्तिकं गृहीत्वा रजोहरणं हस्तिदन्तो-
न्ननाभ्यां हस्ताभ्यामादाय उपस्थापनं कर्त्तव्यं—शैलस्य
व्रतस्थापना विधेयेत्यर्थः ।

अथोपस्थापितग्रहणमाह—

उवठावियस्स गहणं, अहभावे चेव तह य परिभोगे ।

एकेकं पायादी, नेयव्वं आणुपुव्वीए ॥ २७३ ॥

उपस्थापितस्य यदुपकरणग्रहणं तत् द्विधा-यथाभावः
परिभोगश्च, अनेन च द्विविधेनापि ग्रहणेन एकैकं पात्रादि-
कमानुपूर्व्या-परिपाद्या नेतव्यम् ।

इदमेव भावयति—

पडिसामियं तु इच्छइ, पायाई एस होंति जहभावो ।

सद्व्यपाणभिक्षा, निल्लेवण पायपरिभोगे ॥ २७४ ॥

यत्पात्रादिकं प्रतिस्वामिकं विवक्षितसाधुलक्षणेन स्वामि-
प्रतिगृहीतं सत् आस्ताम् तदानीं परिभुज्यते एव यथा—
भावो भवति, स्वपरिग्रहे धारणीयमित्यर्थः । परिभोगो
नाम यत्पात्रादि यस्यां वेलायां परिभुज्यते तत्र सत् शोभन-
माचार्यादिप्रायोग्यं यद् द्रव्यं यच्च पानकं भैक्षं चान्मनो
योग्यं तत्र गृह्यते, निल्लेपनं च आचमनं तेन विधीयते
एव पात्रस्य परिभोगः । इह च पात्रशब्देन प्रतिग्रहो मात्र-
कं वा गृहीतम् ।

तथा—

पाणिदयासीयमत्थुय, मपज्जचिलिमिलिनिमिज्ज कालगते ।

गेलन्नमज्जअमहु, च्छेअणसागारिए भोगो ॥ २७५ ॥

वर्षाकल्पादिकं प्राणिदयार्थमपकायादिजीवरक्षानिमित्तं प-
रिभोगे वैरिणं व्यापाद्यात्मनः सुखमुत्पादयिष्यामीत्यादि,
अतस्तत्त्वतः परिणामवैचित्र्यप्रत्यय एवात्रापि कर्मबन्ध-
विशेष इति न किञ्चिदनुपपन्नम् । उक्तं निर्वर्त्तनाधिकरणम् ।

अथ संयोजनाधिकरणमाह—

संयोजना य कूडे, हलं पडे ओसहं य अणोरणे ।

भोयणविहिं च अण्णे, तत्थ वि णाणत्तं बहुहा ॥ २७६ ॥

कश्चिल्लुब्धको भृगादीनां बन्धनाय कूटं रज्ज्वादिकमासंयो-
जयति । अपरो हालिकादिक्षेत्रकर्षणाय हलं युगादिना योज-
यति । अन्यस्तु पटं पटान्तरं सह सीधनप्रयोगेण संयुन-
क्ति । कश्चित्तु वैद्यादिगोपधानि हरीतकीपिप्पलीप्रभृतीनि
अन्योऽन्यानि परस्परेणैकमेकत्र मीलयति । अन्यस्तु भोजन-
विधिं शालिदालिघृतशालनकादिकं संयुनक्ति । तत्रापि कर्म-
बन्धविशेषश्च बहुधा नानात्वं प्रतिपत्तव्यम्, तथाहि-यः कूटं
संयोजयति तस्य संक्लिष्टपरिणामतया तीव्रतरः कर्मबन्ध-
स्तदपेक्षया हलं संयोजयतः स्वल्पतरः, पटं संयोजयतः स्व-
ल्पतमः, इत्यादि स्वबुद्ध्या सम्यगुपयुज्य वक्तव्यम् ।

अथ निर्वर्त्तनासंयोजनं हे अपि यत्र सम्भवतः तान्यु-
पदर्शयति—

निव्वत्तणा य संजो-जणा य मगडाइएसु अ भवंति ।

आमज्जुत्तगकरणं, णिव्वत्ती मूलकरणं तु ॥ २७७ ॥

निर्वर्त्तना च संयोजना च शकटादिषु हे अपि भवतः । त-
थाहि—शकटाङ्गानां द्विचक्रप्रभृतीनां या प्रथमतो घ-
टना सा निर्वर्त्तना, पुनस्तस्यामेव निर्वर्त्तिनानामेकत्र संघा-
तना सा संयोजना । अत्र चोत्तरकरणं संयोजनारूपामुत्तर-
क्रियामासाद्य-प्रतीत्य निर्वृत्तिः—प्रथमतो निर्वर्त्तना मूलकरणं
प्रतिपत्तव्यम् । गतमधिकरणद्वारम् ।

अथ वीर्यद्वारमाह—

देहवलं खलु विरियं, बलमरिसो चेव होति परिणामो ।

आसज्ज देहविरियं, छट्ठाणगया तु सव्वत्तो ॥ २७८ ॥

यदेहवलं संहननजनितं शरीरसामर्थ्यं तत् खलु वीर्यं
मन्तव्यम्, तस्य च बलस्य सदृश एव प्राणिनां परिणामो भ-
वति, तथाहि—यः सेवार्त्तसंहननो जघन्यबलो जीवस्तस्य
परिणामः शुभोऽशुभो वा मन्द एव भवति न तीव्रः, ततः
शुभाशुभकर्मबन्धोऽपि तस्य स्वल्पतर एव । अत एवास्या-
ध्वगतौ कल्पचतुष्टयादूर्ध्वमधोगतौ नरकपृथ्वीद्वयादध उप-
पाते भवतीति प्रवचनेन प्रतिपाद्यते, एवं कीलिकासंहननेष्वपि
भावना कार्या । इदं च देहवर्षमासाद्य-प्राप्य पदस्थानगताः
सर्वतः सर्वेष्वपि संहननेषु प्राणिनः परस्परं भवन्ति । तथा-
हि-सेवार्त्तसंहननेषु ये सर्वजघन्यबलास्तदपेक्षया अपरेऽन-
न्तभागवृद्ध्या असंख्यातभागवृद्ध्या संख्यातभागवृद्ध्या
अनन्तगुणवृद्ध्या असंख्यातगुणवृद्ध्या संख्यातगुणवृद्ध्या
वा भवन्ति, एवं कीलिकादिष्वपि । यतः पद-
स्थानपतिताः प्राणिनः अतो देहबलवैचित्र्येण परिणामवैचि-
त्र्यात् कर्मबन्धोऽपि विचित्रो भवतीति स्थितम् ।

बलद्वारमेव प्रकाशान्तरेण व्याचष्टे—

अथवा बालाऽऽदीयं, तिविहं विरियं समासतो होति ।

बंधविसेसो तिहह वि, पंडियबंधी अबंधी वा ॥ २७९ ॥

अथवा-वीर्यं बालादिभेदात् त्रिविधम्, तत्र बालस्यासंयत-
स्य प्राणातिपाताद्यसंयमकरणे यद्दीर्यं तद्बालवीर्यम्, बालप-
ण्डितस्य देशविरतस्य संयमासंयमविषयं वीर्यं बालपण्डित-
वीर्यम्, पण्डितस्य सर्वविरतस्य सर्वसंयमविषयं वीर्यं पण्डित-
वीर्यम्, एतत्त्रिविधं वीर्यं समासतो भवति, एषां त्रयाणामपि
बन्धविशेषस्तद्यथा-बालवीर्यवान् प्रभूततरं कर्म बध्नाति, बा-
लपण्डितवीर्यवान् अल्पतरम्, पण्डितवीर्यवान् अल्पतमम् ।
स च पण्डितो द्विधा-बन्धः, अवन्धो वा । प्रमादादीनां कर्म-
बन्धेनूनां कापि कियतां सद्भावादवश्यं बध्नातीति बन्धी,
“ णिन् चावश्यकाधमण्ये ” इति णिन् प्रत्ययः । न बन्धी
अवन्धी, तत्र प्रमत्तसंयतमादौ कृत्वा संयोगिकेवलिनं या-
वत् बन्धकः, अयोगिकेवली तु नियमादबन्धकः । गतं वीर्य-
द्वारम् ।

अथोपसंहरन्माह—

तम्हा ण सव्वजीवा, उ बंधणइ णेव बंधणा तुम्हा ।

अधिकिच्च संपरायं, इरियावहिवंधगा तुम्हा ॥ २८० ॥

यत एवं तस्मान्न सर्वेऽपि जीवा बन्धकाः, येऽपि बन्धका-
स्तेषामपि सम्परायं कषायप्रत्ययं कर्माऽधिकृत्य बन्धने नैव
तुल्यं रागादिवैचित्र्यतः कर्मबन्धविशेषस्यान्तरमेव प्रसाधि-
तन्यात्, ये नृपशान्तमोहजीगमोहाः सयोगिकैवलिनैर्याप-
थस्य योगमात्रप्रत्ययस्य कर्मणा बन्धकास्ते परस्परं तुल्याः
एकस्यैव स्मार्तवदनाकस्य द्विसमयस्थितिकस्य सर्वेषामपि
बन्धनादेवं न योगप्रत्ययकर्मबन्धस्यालपवदुत्वविशेषः-किन्तु,
रागादिर्नात्रमन्दताप्रत्ययः, ततो बन्धच्छेदने विधिना कुर्वतां
न कश्चिदोपः ।

अपि च-

मंजमहेऊ जोगो, पंउजमाणो अदोसयं होइ ।

जह आरोगगनिमित्तं, गंडच्छेदो व विज्जस्म ॥ २८१ ॥

संयमः-प्रन्युपेक्षादिशुद्धिरूपस्तद्धेतोयोगो-बन्धच्छेदना-
द्विधापारः प्रयुज्यमानोऽदोषवान् भवति, यथा आरोग्यनि-
मित्तं रोगिणो रोगव्यपनयनार्थं वैद्यस्य गण्डच्छेदोऽदुष्ट
इति । परः प्राऽऽह-यद्येवं ततो यथाऽहं भणामि तथा वस्त्रं
क्षिपताम् ।

कथमिति चेदुच्यते-

भिन्नम्मि माउगंते-म्मि केइ अहिकरणगहियपडिमेहो ।

एवं खु भिज्जमाणं, अलक्खणं होइ उड्डं च ॥ २८२ ॥

इह वस्त्रं यतो व्ययंत तदादिभूतत्वान् मात्रिकेव मात्रिका
अन्तश्चह दशान्त उच्यंत मात्रिका चान्तश्च मात्रिकान्तं
द्वन्द्वैकवद्भावः, तस्मिन् भिन्ने क्षिप्ते सति वस्त्रं यद्यपि स्तनै-
रपहियेत तथापि नैर्गृहीते सति नाधिकरणं भवति, उभय-
पार्श्वयोः क्षिप्त्वेन परिभोगाभावादित्यभिप्रायः, एवं के-
चिदाचार्यदेशीया भणन्ति तेषामेवं वदतां प्रतिपद्यः कर्त्त-
व्यः, कथम् ? इत्याह-एवम्-अमुना प्रकारेण खुखभृताथं
अवधारितोऽयमर्थः-परमेवं भिद्यमानं वस्त्रमलक्षणं भवति ।
भूयाऽपि परः प्राह-तद्येवं तत ऊर्ध्वं कृत्वा तद्वस्त्रं द्विधा
क्षिपताम् । सूरिग्राह-एवमप्यलक्षणदोषाश्चापरं बहवा भव-
न्ति, अतो नैवं छेदनीयमिति संग्रहग्राथासमासार्थः ।

अर्थनामेव विवृणोति-

उभयो पासिं छिज्जउ, मा दमिया उकिरिज्ज एगत्तो ।

अहिगरणं णेवं खलु, उड्डं फालो व मज्झम्मि ॥ २८३ ॥

परः प्राऽऽह-उभयपार्श्वयोर्वस्त्रं क्षिप्यतां किं कारणमिति
चेदत आह-यद्येकपार्श्वतः क्षिप्यंत तदा कदाचित् स्तनैरप-
हियेत ततस्तत्रैकतः क्षिप्ते दशिका उत्किरण्युः, उत्की-
र्य च तद्वस्त्रं विकीर्यन्तः सदशाकतया प्रभूतं मूल्यं
प्राप्नुयुः, स्वयं वा तत्परिशुद्धीन्, ततो द्वयोरपि पार्श्वयोः
छेदनीयम् । एवं विधीयमानं अधिकरणं न भवति । अथ नैवं
भवतां विचारचर्याय संगच्छन्ते ततो मध्ये गृहीत्वा ऊर्ध्वफा-
लो विधीयताम्-ऊर्ध्वं द्विधा फालयतामिति भावः ।

अथ सूरिः प्रथमं पराक्रमाद्यप्रकारमङ्गीकृत्य-

परिहरन्नाह-

भन्नइ दहयो भिन्ने, उभयो दमियाइं किएह जायंति ।

कप्पामप कंति व, अदमाणि व किं ण भुजंते ॥ २८४ ॥

भण्यते अत्रोत्तरम्-त्वदुक्तनीत्या द्विधा क्षिप्तं वस्त्रं किमु-
त्कीर्यमाणा उभयतो दशिका न जायन्ते एव । अथवा-तेनो-
भयतः क्षिप्तेन वासस्मा तैः स्तेनाः कापांसकान् कुर्वन्ति । अथ-
वा-ते किमदशिकानि वस्त्राणि न भुजंते, येनैवमुच्यते उभ-
यतश्छेदव्यमिति ।

अथ द्वितीयं प्रकारमङ्गीकृत्य परिहरन्नाह-

उड्डं फालानि कंति, अणिहुताउ दुव्वलं च तं होति ।

कजं तं च ण पुस्सति, अमिब्वमिब्वंत दोसा य ॥ २८५ ॥

इह अनिभृता नाम त्रिदण्डिनस्त एव प्राय ऊर्ध्वं फालानि
वस्त्राणि वसितुं प्राचरितुं वा कुर्वन्ति नान्य, तथा तदूर्ध्व-
फालितं वस्त्रं दुर्वलत्वादेव च तद्विवक्षितं कार्यं प्राचरणादिकं
न पुष्यति-न पूरयति परिभुज्यमानमस्त्रिगदेव स्फटनीति
भावः । स्फटितं च यदि न सीध्यते ततो बहुतरं स्फटति ।
ततश्च वस्त्राभावे यन्त्रणग्रहणादयो दोषास्तान् प्राप्नुवन्ति,
अथ सीध्यते ततः सूत्रार्थपरिमन्थाऽऽदयो दोषाः ।

अपि च-

क्षिन्नम्मि माउगंते, अलक्खणं मज्झफालियं चैव ।

गुणवुड्डा जं गहियं, न केइ गुणं अलंभणं ॥ २८६ ॥

ज्ञानादीनामुपघाता भवति, न पुनः कोऽपि गुणः । अतो गु-
णवुड्डया यद्वस्त्रं गृहीतं सत्तमेव गुणं न करोति, अलं तेन
वस्त्रेण, न तद् गृहीतमुचितमिति भावः । वृ० ३ उ० ।

तथा चात्र द्रमकण दण्डान्तः कियते, तमेवाह-

थाइणि वलवा वरिसं, दमयो पालेति तस्स भाएणं ।

चेडीघडण निकायण, उवविट्ठुदुमग्गममणया ॥ २८७ ॥

दुएह वि तेमिं गहणं, अलम्मि अस्सेहि अस्सिगं भणइ ।

वड्डुभायुयधूया-पयाखकुलएण ओवम्मे ॥ २८८ ॥

इह पार्श्वविषये कस्यचिद् गृहे प्रभूताः प्रतिवर्षप्रसविन्यो
वडवाः सन्ति, तत एव च तुरङ्गमा अपि तस्य बहवः सम-
जायन्ते । तेन चाश्वस्वामिना एतावदश्वसमूहमध्ये त्वया व-
पान्ते अश्वद्वयमस्सत्तो ग्राह्यमित्युक्त्वा कश्चिद्रमकोऽश्ववड-
वारक्षणार्थं भूतः, तस्य वडवास्वामिदुहिद्वया सार्द्धं संगतिर्भू-
त्, भूतिकाले च समायांत तेनाश्वरक्षकेण सा तद्दुहिता पृष्टा,
कथय अमीपां मध्ये किमपि लक्षणयुक्तमश्वद्वयं येन तद् गृहा-
मि, ततस्तयाऽभिहितोऽसौ सर्वेष्वश्वेषु अरण्ये वृत्तच्छायायां
विरुपेष्टपूर्वादिषु चर्ममयः कुतुपः पापाणमगडानां भूत्वा वृक्ष-
शिखरमारुह्य ततः स चर्मकुतुपः खण्डं खण्डं कुर्वन्नध-
स्तनं मोक्षय्यः, पटहश्च तदग्रतो वादनीयः, एवं कुतं यो
न त्रम्यंत तस्य खुरकेण चर्ममयेण पापाणमगडभूतेन पृष्ट-
तो बाह्यमानेन सर्वानपि बाहय, यो शेषाश्ववाहनिकातोऽधि-
कं निर्वहतः तौ डावपि गृहाणेति, तेन सर्वं तथैव कृतमासूत्य-
काले च तेनाश्वस्वामी याचिता ममामुक्तावश्वौ ददि । तु-
रङ्गमस्वामी तु समस्तलक्षणयुक्ताविमावश्वौवति कृत्वा ब्र-
वीति शेषान् द्वौ त्रीन् सर्वान् वा गृहाणेति, किमेताभ्यां क-
रिष्यामि? सोऽपि तदश्वद्वयवर्जमपरं कथमपि नेच्छति, ततश्चा-
श्वस्वामिना स्वभार्याऽभिहिता प्रदीयतामस्मै स्वपुत्रिका, येन
गृहजामातृत्वं प्रतिपन्नो न सलक्षणवश्वौ गृहीत्वाऽन्यत्र वज-

नि।सा च हीनोऽसाविति नेच्छत्यमुमर्थम् । ततोऽश्वस्वामी भार्यावबोधाय वर्जकिसुतं दृष्टान्तीकरोति । यथा केनापि वर्जकिना भागिनेयः स्वसुतां दत्त्वा गृहजामाता कृतः । स च किमपि व्यवसायं न करोति, ततो वर्जकिदुहित्या प्रेरितः किमिति पुरुषव्रतगृहीतः परदत्तमुपजीवंस्तिष्ठसि ? विधेहि किं चिन्कर्मान्तरमिति । ततः कुठारं गृहीत्वा काष्ठकर्त्तनार्थमटवीं गतः, स्वाभिलषितकाष्ठप्राप्त्यभावाच्च प्रतिदिवसं रिक्त एव निवर्त्तते, पष्ठे च मासं लब्धं कृष्णचित्रककाष्ठम्, घटितस्ततः कुलकः कलसिकाचतुर्थीशरूपो धान्यमानविशेषः । ततः प्रेषिता स्वभार्या द्रव्यलक्षणे यो गृह्णाति तस्मै प्रदातव्य इत्युक्त्वा, हट्टमार्गे विक्रयार्थं सा च तन्मूल्यलक्षं याचमाना लोकैरुपहस्यते । समायातश्च तत्र कश्चिद् बुद्धिमान् वणिक्, परिभाषितं च तेन स्वचतसि नूनमत्र कारणेन भवितव्यम्, यदेवमियमस्य काष्ठस्य मूल्यं लक्षं याचते, ततो यावत्तेन धान्यं मिमीते तावत्त कथंचित्तीयते अतो धान्याद्यक्षयनिमित्तं लक्षमपि दत्त्वा गृहीतस्तेन कुलकः । ततः प्रभृति तेन सल्लक्षणजामातृकेण गृहे धृतं सर्वमपि वर्जकिकुटुम्बं धनधान्यादिना वृद्धिमुपययौ । तथा त्वमपि निजदुहितरं यशस्मै प्रयच्छासि ततोऽनन असद्गृहे तिष्ठता समस्तलक्षणेन तमश्वद्वयमपि तिष्ठति, ततोऽश्वद्वयमाहात्म्येन च सर्वाः संपदः कस्या एवास्माकं भवन्तीत्यादि बहुविधमुक्त्वा दापिता तस्मै दुहिता । अथ गाथाद्वयस्याक्षरार्थः—स्थापिन्यो नाम वडवाः ता उच्यन्ते या वर्षे वर्षे विजनयन्ते ताश्च वर्षमेकं कश्चिद्रमकः पालयति, उपलक्षणमिदं तेनाश्वानपि पालयतीत्यादि द्रष्टव्यम् । कथम् पालयति ? इत्याह—तस्याधिपतर्भामेन चेतनभूताश्च द्रव्यलक्षणेन ततश्च वडवं पालयति चेदिका समं घटना, तथा च स निकर्गितः एवंविधलक्षणेपेतमेवाऽश्वद्वयं ग्रहीतव्यं नान्यदिति, किं पुनस्तल्लक्षणमित्याह—उपविष्टेष्वश्वेषु हुममारुह्य चर्मकुतपस्य घोषणा कर्त्तव्या यौ न त्रस्यतस्तौ लक्षणयुक्तौ, ततो भृतिकाले द्वयोरपि तयोः सलक्षणयोरसौ ग्रहणं करोति, अले मे परैरश्वैः इदमेव च द्वयं समर्पयेत्येवमाश्विकमश्वस्वामिने भणति, स च स्वकार्यावबोधाय वर्जकः—रथकारस्य भाषुको भागिनेयस्तस्य यद्वर्जकिना दुहितुः प्रदानं ततः स्वभार्या प्रेरितेन कृष्णचित्रकाष्ठमानीय यत् कुलकोद्धाटितस्तेनोपलक्षितमौपम्यं दृष्टान्तवान् । एवं गच्छति लक्षणयुक्तोपधिना ज्ञानादीनां वृद्धिरुपजायते । ततश्च स्थितमेतत्—विधनेन तथा वस्त्रं छेदनीयं यथा प्रमाणयुक्तं भवति । ४० ३ उ० । (अथ प्रमाणादिस्थरूपानिरूपणद्वारागाथा 'उवहि' शब्दे द्वितीयभागे १०६० पृष्ठं गता ।)

महाधनवस्त्राणि—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा से जाई पुण वत्थाई जाणि जा विरूवरूवाइं महद्वणमुल्लाई, तं जहा—आइणगाणि वा सहिणाणि वा सहिणकल्लाणाणि वा आयाणि वा कायाणि वा खंमियाणि वा दुगुल्लाणि वा पट्टाणि वा मलयाणि वा पन्नुनाणि वा अमुयाणि वा चीणंऽमुयाणि वा देमरागाणि वा अमिलाणि वा गज्जफलाणि वा फालियाणि वा कोयवाणि वा कंवलपाणि वा पावराणि वा,

अन्नयराणि वा तहप्पगाराई वत्थाई महग्घमुल्लाई लांभ मन्ते नो पडिगाहिजा । (सू०—१४५ ×)

स भिक्षुगानि पुनर्महाधनमूल्यानि जानीयान्, तद्यथा—आजिनानि—मृषकादिचर्मनपपत्रानि श्लक्ष्णानि—सूत्रमाणि च तानि वर्णच्छद्व्यादिभिश्च कल्याणानि—शोभनानि वा सूत्रमकल्याणानि, 'आयाणि' नि कचिद्देशविशेषे अजाः सूत्रमरोमवत्या भवन्ति तन्पत्रमनिपपत्रानि आजकानि भवन्ति, तथा कचिद्देशे इन्द्रनीलवर्णः कर्पासो भवति तेन निपपत्रानि कायकानि, क्षौमिकम्—सामान्यकार्पासिकम्, दुकूलम्—गौडविषयविशिष्टं कार्पासिकम्, पट्टसूत्रनिपपत्रानि पट्टानि मलयानि—मलयजसूत्रोपपत्रानि 'पन्नुत्तं' नि चल्कलतन्तुनिपपत्रम् अंशुकर्त्तानांशुकार्पासि नानादेशेषु प्रसिद्धाभिधानानि, तानि च महार्घमूल्यानीति कृत्वा ऐहिकामुष्मिकापायभयाल्लाभं सति न प्रतिगृह्णीयादिति । आचा० २२५० १ चू० ५ अ० १ उ० ।

कल्पन्ते निर्ग्रन्थानां भिन्नानि वस्त्राणि—

कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा भिन्नाइं वत्थाइं धारित्तेण वा परिहरित्तेण वा ॥ १० ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् ।

आह किमेतन् सूत्रेण प्रयोजनं पूर्वसूत्रे—

एव गतार्थत्वान् ? , उच्यते—

अन्नो गडो य भणितो, उवधिविभणगा उ आदिसुत्तेसु ।

सो पुण विभजमाणे, उवरि म एगो गडो हांति ॥ ३६२ ॥

अन्यकृतोऽयं जिनकल्पिकानामयं स्थविरजिनकल्पिकानामयमार्थिकाणामित्येवमविशेषित एवोपधिविभाग आदिसूत्रेषु अनन्तरांशेषु भणितः, स पुनरुपधिविभागो जिनकल्पिकादिविभागो भज्यमानोऽस्मिन् प्रस्तुते उपरिसूत्रं व्याकृतः स्फुटो भवति । अत इदं सूत्रमारभ्यते ।

तमेवोपधिविभागं प्रचिकटयिषुगह—

चोदमसपम्पवीसो, ओहो व धुवग्गहो अणमविधो ।

संधारपट्टमादी, उभयोपक्खम्मि णेयव्वो ॥ ३६३ ॥

इह जिनकल्पिकानामौघिक एवोपधिर्भवति नौपग्रहिकः, स्थविरकल्पिकानां तु द्विविधोऽपि भवति, तत्रौघोपधिर्यथा चतुर्दशविधः पञ्चविंशतिविधः, चतुर्दशविधः साधूनां, पञ्चविंशतिविधस्तु साध्वीनाम् । उपग्रहोपधिः पुनरनेकविधः । स च संस्तरपट्टादिके उभयपक्षे—साधुसाध्वीजनलक्षणे ज्ञातव्यः । तत्र स्थविरकल्पिकानां चतुर्दशविध औघोपधिः प्रागनन्तरसूत्रे प्रयोक्तः । ४० ३ उ० । ('उवहि' शब्दे द्वितीयभागे १०६० पृष्ठं प्रथमं प्रव्रजतो वस्त्रग्रहणं प्रतिपादितम् ।)

जुगुप्सापरीपहं प्रत्यधिकं वस्त्रं धरेत्—

तिहिं ठाणेहिं वत्थं धेरज्जा, तं जहा—हिरिवत्तिं दुगंल्लावत्तिं परीमहवत्तिं । (सू०—१७१)

'तिही' त्यादि. हीः—लज्जा संयमा वा प्रत्ययो—निमित्तं यस्य धारणस्य तत्तथा, जुगुप्सा—प्रवचनस्त्रिमा विकृतार्हदर्शनेन मा भूदित्येवं प्रत्ययो यत्र तत्तथा, एवं परी-

पदाः—शीतोष्णदेशमशकाऽऽद्यः, प्रत्ययो यत्र तत्तथा ।
स्या० ३ टा० ३ उ० ।

(३०) गृहपतिकुले वस्त्रप्रदणसामाचार्य—

मिया रं एताए एमणाए एसमाणं परो वड्जा-आउ-
संतो समणा ! इज्जाहि तुमं माभेण वा दसराएण वा
पंचराएण वा सुते वा सुततेरे वा तो ते वयं आउमो अप्पयरं
वत्थं दाहामो, एयप्पगारं शिग्घोसं सुच्चा शिमम्म मे
पुव्वामेव आलोइज्जा, आउमो चि वा भइणी चि वा
णो खलु मे कप्पति एयप्पगारं संगारं पडिसुणेत्तए, अ-
भिकंखसि मे दातुं इयाणिमेव दलयाहि से सेवं वदंतं
परो वड्जा-आउसंतो समणा ! अणुगच्छाहि तो ते वयं
अप्पयरं वत्थं दाहामो से पुव्वामेव आलोइज्जा आउमो
चि वा भइणी चि वा, णो खलु मे कप्पइ एयप्पगारं सं-
गारवयणे परिमुणेत्तए अभिकंखसि मे दातुं इयाणिमेव
दलयाहि मे सेवं वदंतं परो णेत्ता वड्जा आउमो चि
वा भइणी चि वा आहारे तं वत्थं समणस्म दाहामो
अधियाइं वयं पच्छा वि अप्पणो सयट्ठाए पाणाइं० ४
समारंभं समुदिस्स० जाव वेएस्सामो, एयप्पगारं शिग्घोसं
सोच्चा शिसम्म तहप्पगारं वत्थं अफासुयं० जाव णो प-
डिगाहेज्जा । (सू०-१४६+)

‘ सिया रं ’ मित्यादि स्यात्-कदाचित् णमिति वाक्या-
लङ्कारे, एतयाऽनन्तराक्रया वस्त्रपणया वस्त्रमन्वेपन्तं सा-
धुं परो वदेद्यथा—आयुष्मन् श्रमण ! त्वं मासादौ गते
समागच्छ ततोऽहं वस्त्रादिकं दास्यामि, इत्येवं तस्य न
शृणुयाच्छ्रयं सुगमम्, यावदिदानीमेव ददस्वेति एवं वदन्तं
साधुं परो व्रयाद्यथा अनुगच्छ तावत् पुनः स्तोकेवलायां
सनागताय दास्यामीत्येतदपि न प्रतिशृणुयाद्वेदं ददानीमेव
ददस्वेति तदेवं पुनरपि वदन्तं साधुं परो गृहस्थो नेता अ-
परं भगिन्यादिकमाह्वय वदेत्, यथा-आनयैतद् वस्त्रं येन श्र-
मणाय दीयते वयं पुनरात्मार्थं भूतोपमर्देतापरं करिष्याम इत्ये-
तत्प्रकारं वस्त्रं पश्चात्कर्मभयाज्ज्ञाभे सति न प्रतिगृह्णीयादिति ।
मिया रं परो णेत्ता वएज्जा आउमो चि वा भइणी ति वा आ-
हर एयं वत्थं मिणाणेण वा० जाव पधंसित्ता वा पधंसित्ता
वा समणस्म ण दास्सामो, एयप्पगारं शिग्घोसं सोच्चा शिस-
म्म मे पुव्वामेव आलोएज्जा आउमो चि वा भइणीति वा मा
एयं तुमं वत्थं मिणाणेण वा० जाव पधंमाहि वा, अभिकंखसि
मे दातुं एमेव दलयाहि, से सेवं वदंतस्म परो मिणाणेण
वा० जाव पधंसित्ता दलएज्जा तहप्पगारं वत्थं अफासुयं०
जाव णो पडिगाहेज्जा । से रं परो णेत्ता वदेज्जा
आउमो चि वा भइणीति वा आहर एतं वत्थं सीओ-
दगवियडेण वा उमिणोदगवियडेण वा उच्छोलेत्ता वा
पधंवेत्ता वा समणस्म रं दाहामो, एयप्पगारं शिग्घोसं

तहेव, णवरं मा एयं तुमं वत्थं सीओदगवियडेण वा
उमिणोदगवियडेण वा उच्छोलेहि वा पच्छोलेहि वा,
अभिकंखसि सेमं तहेव० जाव णो पडिगाहेज्जा । (सू०-
१४६ ×)

‘ सिया रं ’ मित्यादि, तथा स्यात्पर एवं वदेत्, यथा-स्नाना-
दिना सुगन्धद्रव्येणाश्रयणादिकां क्रियां कृत्वा दास्यामि, तद-
तन्निशम्य प्रतिपद्ये विदध्याद्, अथ प्रतिपद्योऽप्येवं कुर्या-
त्ततो न परिगृह्णीयादिति । एवमुदकादिना धावनादि-
सूत्रमपि ।

से रं परो णेत्ता आउमो चि वा भइणीति आह-
रेति तं वत्थं कंदाणि वा० जाव हरियाणि वा विसो-
हिता समणस्म रं दाहामो, एयप्पगारं शिग्घोसं
सोच्चा शिमम्म० जाव भइणीति वा एयाणि तुमं कं-
दाणि वा० जाव विसोहेहि, णो खलु मे कप्पति, एयप्पगारे
वत्थं पडिग्गाहित्तए, से मेवं वदंतस्य परो जाव० विसोहि-
त्ता दलएज्जा, तहप्पगारं वत्थं अफासुयं० जाव णो पडि-
ग्गाहेज्जा । (सू०-१४६ +)

‘ से रं ’ मित्यादि, स परो वदेद्याचितः सन् यथा कन्दा-
दीनि वस्त्रादपनीय दास्यामीति अत्रापि पूर्ववन्निषेधादिक-
श्चर्च इति ।

किञ्च—

सिया से परो णेत्ता वत्थं शिमिरेज्जा, से पुव्वामेव
आलोइज्जा आउमो चि वा भइणीति वा तुमं चेव रं
संतियं वत्थं अंतो अंतेण पडिलेहिस्सामि, केवली बूया-
आयाणमयं वत्थं तेण वद्धे सिया कुंडले वा गुणे वा हिरस्से
वा सुवस्से वा मणी वा० जाव रयणावली वा पाणे वा
वीए वा हरिए वा अह भिक्खू रं पुव्वोवदिट्ठा० ४ जं
पुव्वामेव वत्थं अंतो अंतेण पडिलेहिज्जा । (सू०-१४६)

स्यात्परो याचितः सन् कदाचिद्वस्त्रं निस्तृजेदद्यात्, तं च
ददमानमेवं व्रयाद्यथा त्वदीयमेवाहं वस्त्रमन्तोपान्तेन प्रत्युपे-
क्षिष्ये, नैवाप्रत्युपक्षितं गृह्णीयाद्यतः केवली ब्रूयात्-कर्मोपा-
दानमंतर्कमिति यतस्तत्र किञ्चित् कुण्डलादिकमाभरणजा-
तं वज्रं भवेत्, सचित्तं वा किञ्चिद् भवेत् अतः साधूनां पूर्वो-
पदिष्टमेतत्प्रतिज्ञादिकं यद्वस्त्रं प्रत्युपेक्ष्य गृह्णीयादिति ।

किञ्च—साण्डं सपरिकर्म वस्त्रम्—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण वत्थं जाणेज्जा
सअंडं० जाव ससंताणं तहप्पगारं वत्थं अफासुयं० जाव णो
पडिग्गाहेज्जा । (सू०-१४७+)

‘ से ’ इत्यादि, स भिक्तुर्यत् पुनः साण्डादिकं वस्त्रं जानीया-
त्तत्र प्रतिगृह्णीयादिति । आं० २ श्रु० १ चू० ५ अ० १ उ० ।
गृहपतिकुले सर्वजीवरमादाय गोचरचर्याये गच्छेत्

एकेन वस्त्रेण परिवर्णितः स्यात्—

जं भिक्खू एगेणं वत्थेणं परिवुमिए पायवितिएणं, नस्म

खो एवं भवति वित्तिं वत्थं जाइस्सामि से अहंमणिजं
वत्थं जाएज्जा अहापरिगहियं वत्थं धारज्जा ० जाव गिम्हे प-
डिवणे अहापरिजुमं वत्थं परिद्वेज्जा परिद्विजित्ता
अदुवा एगमाडे अदुवा अवेले लाघवियं आगममाणे
० जाव समत्तमेव समभिजाणीया । (सू०-२१८) आचा ०
१ श्रु० ८ अ० ६ उ० ।

(३१) इदानीं परिभोग उच्यते—

अवभंतरं च बाहिं, बाहिं अविभंतरं करमाणो ।

परिभोग विवचासे, आवज्जति मासियं लहुयं ॥ २६१ ॥

बाहिं दो पाउणमाणस्स कप्पाभियमभन्ते परिभुजति, उ-
स्सियं बाहिं परिभुजति, एस्स विहिपरिभोगो । अविहिपरिभोगो
पुण कप्पाभियं बाहिं उस्सियं अतो एस्स परिभोगविवचासो ।
असमायारिण्णस्स च से मासलहुयं ।

एकं पाउरमाणो, तु खोमियं उस्सिए लहु मासो ।

दोस्सि य पाउरमाणे, अंते खोमी बाहिं उस्सी ॥ २६२ ॥

एकं खोमियं पाउणति, उस्सियमेगं ए पाउणज्जति । अह
पाउणति मासलहुं च से पायाच्छ्रुतं । पच्छुद्धं कंठं । खोमि-
यस्स अतो उस्सियस्स य बाहिं परिभोग इमो गुणो ।

छप्पइय पणगरक्खा, भूसा उज्झातिया य पडिगज्जा ।

सीतचारुं च कतं, तेण तु खोमं ए बाहिरतो ॥ २६३ ॥

कप्पासिएण छप्पतिया ए भवन्ति, इतरहा बहु भवन्ति । पण-
ओ उल्ली अतो उस्सिए वा उस्सिज्जमाणे मलीमसं तत्थ मली-
मसे उल्ली भवति, सा विहिपरिभोगेण रक्खिता भवति । बाहिं
खोमिएण पाउणण विभूसा भवति, विधिपरिभोगेण सावि
परिहिया । वत्थं मलक्खमं ए । कंवली मलीमसा य । कंव-
ली दुग्गंधा विहिपरिभोगेण सावि उज्झातिया-परिहरि-
या पडिगज्जा, कंवलीति सीयत्ताणं कयं भवति । एतेहिं का-
रणेहिं खोमं ए बाहिं पाउणज्जति त्ति विकप्पंतं पुणो वि
एककति एयस्स इमं वक्खमाणं ।

जं बहुधा छेजं तं, पमाणवं होति संधिजं तं वा ।

सिक्खंतं जं बहुहा, तं वत्थं सपरिकम्मं तु ॥ २६४ ॥

जं बहुहा छिजं तं वा पमाणपत्तं भवति, बहुहा वा जं सि-
क्खियवं तं वत्थं बहुपरिकम्मं ।

जं छेदेणगेणं, पमाणवं होति छिजमाणं तु ।

संधणसिक्खणरहितं, तं वत्थं अप्पपरिकम्मं ॥ २६५ ॥

जं एगच्छेदेण पमाणवं भवति, दसा उ वा परिच्छिदिय-
व्वा तं अप्पपरिकम्मं । संधणं दोएह खंधाणं सिक्खणं, उ-
क्खयइयं तुण्णति ।

जं एव छिदियवं, संधेयवं ए सीवियवं च ।

तं होति अधाकडयं, जह्मयं मज्झिमुक्कोसं ॥ २६६ ॥

जं पुण छिदणसिक्खणसंधणरहितं तं अहाकडं बहुपरिक-
म्मादि एकेकं जह्ममज्झिमुक्कोसयं भवति ।

पहमे पंचविधम्मि वि, दुविहा पडिताणिता मुण्येयव्वा ।

तज्जातमतज्जाता, चतुरो तज्जाति इतरंगा ॥ २६७ ॥

इह पत्रवणं प्रति बहुपरिकम्मं, तं च जगभंगादी पंचविधं ।
तत्थ कारणमासज्ज गाहंतं दुविधं पाडयाणि य देज्जा, त-
मतज्जायजंगियस्स भंगियादि चउरो अतज्जाता, जंगिय
असमाणज्जातितणओ एगा तज्जाया, एवं ससमाणमवि-
चउरोऽतज्जाया । इतरा एगा तज्जाता । अट्ठा—एकेकं व-
त्थं वस्सओ पंचविधं, तत्थ तमाणवज्जा तज्जाया, चउरो
अतज्जाता ।

एतेसामप्पतरे, वत्थे पडियाणियं तु जो देज्जा ।

तज्जातमतज्जातं, सो पावति आणमादीणि ॥ २६८ ॥

एतेसि जंगियादिवत्थाणं किण्हादिवत्थाणं वा अप्पतरे त-
ज्जातमतज्जातं जो पडियाणियं देति सो आणादि पाव-
ति । तम्हा आणादिदोसपग्गिहणत्थं अहाकडं वत्थं । अ-
हाकडस्स सता “संतासंतसती” गाहा ॥ २६९ ॥ “आसि
च्छिण्णा एतेण ” ॥ २७० ॥

संतासंतसतीए, कप्पति पडियाणिता तु तज्जाता ।

असती तज्जाताए, पडियाणियभेत्तरं देज्जा ॥ २७१ ॥

संतासंतसतिमादिकारणेहिं कप्पति तज्जाया पडियाणिया
दाउं, अस्सति तज्जातं इतरा अतज्जाता साऽपि दायव्वा ।
नि० सू० १ उ० । (अन्ययूथिकपार्श्वस्थादिभ्यो वस्त्राणि द-
दातीति ‘दाण’ शब्दे चतुर्थभागे २४६ पृष्ठे गतम् ।)
(मृतसाध्यं वस्त्रपरिष्ठापना ‘साहु’ शब्दे वच्यते ।)
(वस्त्रं यतना यथा वि तल्लिन्द्रिया न हन्येरन्, इति ‘मूलगुण-
पडिसेवणा’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे २६३ पृष्ठे उक्तम् ।)

न वस्त्राणि धावेत्—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा णो णवए मे वत्थे त्ति कट्टु
णो बहुदेसिएण सिण्णाणेण वा ० जाव पधसेज्ज वा । से
भिक्खु वा भिक्खुणी वा णो णवए मे वत्थे त्ति कट्टु णो
बहुदेसिएण सीतोदगवियडेण वा ० जाव पधोएज्जा । से
भिक्खु वा भिक्खुणी वा दुब्बिगंधे मे वत्थे त्ति कट्टु णो
बहुदेसिएण सिण्णाणेण वा तेहव बहुसीतोदगवियडेण वा
उसिणोदगवियडेण वा आलावओ । (सू०-१४७)

‘से’ इत्यादि स भिच्छुर्नवम्—अभिनवं वस्त्रं मम ना-
स्तीति कृत्वा ततो बहुदेशेन ईषद् बहुना स्नानादिकेन
सुगन्धिद्रव्येणाघृष्य—प्रघृष्य वा नो शांभनत्वमापादयेद-
ति । तथा—‘से’ इत्यादि स भिच्छुर्नवम्—अभिनवं वस्त्रं
मम नास्तीति कृत्वा ततस्तस्यैव (नो) नैव सीतोदकेन बहु-
शो न धावनादि कुर्यादिति । अपि च—‘से’ इत्यादि स
भिच्छुर्वपि मलोपचितत्वात् दुर्गन्धिवस्त्रं स्यात् तथापि
तदपनयनार्थं सुगन्धिद्रव्योदकादिना नो धावनादि कुर्यात्,
गच्छन्निर्गतः—तदन्तर्गतस्तु यतनया प्रासुकोदकादिना लो-
कोपघ्नानसंस्क्रिभयात्मलापनयनं कुर्यादपीति । आचा ० २ श्रु०
१ चू० ५ अ० १ उ । (मलिनानां वस्त्राणां धावनमाचार्यस्य
कल्पत इति ‘अइसय’ शब्दे प्रथमभागे २८ पृष्ठे उक्तम् ।)
(वर्गादौ वस्त्रधावनप्रकारः ‘धावण’ शब्दे चतुर्थभागे
२७२१ पृष्ठे उक्तः ।)

वस्त्रग्रहण कारणमाह—

निहिं ठाणेहिं वन्धं धोज्ञा, तं जहा-हिरिपत्तिं दुग्ंझा-
वत्तिं परीसहवत्तिं ।

‘निहिं’ स्थादि, हीलेज्ञा संयमो वा प्रत्ययो निमित्तं यस्य
धारणस्य तत्तथा, जुगुप्सा अन्तरिक्षा विकृताङ्गदशनेन
मा भूदित्येवं प्रत्ययो यत्र तत्तथा, एवं ‘परीपहाः’ शान्तपद-
शमशकादयः प्रत्ययो यत्र तत्तथा । आह च—

“वेउंस्वपाउंउ वा-इण य ही खड पजणणे चव ।

पमि अणुगहट्टा, लिगुदयट्टा य पट्टा उ ॥ १ ॥”

‘वे उन्विय’ति विकृते तथा अप्राचुरे वस्त्राभावे सति वातिके
च उच्छ्रितवभाजेन हियां सत्यां खडे वृद्धप्रमाणे प्रजनने-मेहने
‘लिगुदयट्ट’ति । स्त्रीदर्शने लिङ्गादयश्चार्थमित्यर्थः । तथा
“तणगहट्टणानलमेवा, निवारणधम्मसुक्कभाणट्टा । दिट्ठं कप्प-
पहाणं, गिलाणमरणट्टया चव ” ॥ १ ॥ इति । स्था० ३ ठा० ।
(वस्त्रप्रत्युपेत्या ‘पडिलेहणा’ शब्दे पञ्चमभागे ३४४ पृष्ठे
उक्ता ।) (अवग्रहानन्तकम् ‘उवहिं’ शब्दे द्वितीयभागे १०६३
पृष्ठे उक्तम् ।) (वस्त्रस्य पुटलोपचये सायनादिचतुर्भङ्गा
‘उवचय’ शब्दे द्वितीयभागे ८८१ पृष्ठे गता ।)
‘जिनकल्पिकानामेकावतारित्वप्रघोषस्मृत्योऽसृत्यो वा ?
तथा तेषामेव वस्त्राभावे नाग्न्यदर्शनाभावसूचकाक्षराणि
भवन्ति तानि प्रमायान्ति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—जिनकल्प-
कानामेकावतारित्वप्रघोषमाश्रित्य तथा च तेषां वस्त्राभावे
नाग्न्यदर्शनाभावमाश्रित्याक्षराणि तु शास्त्रे दृष्टानि न स्मर-
न्तीति ॥ ४२ ॥ सेन० १ उक्ता० । यथाऽऽहोरे हस्तशतादूर्ध्व-
मानीतमभ्याहृतं भवति, वस्त्रादिषु तथैवान्यथा वेति ?
प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—‘आइचं तुक्कोसं, हत्थसयातो घरे उ तिचि
तहि ।’ इत्यादि पिण्डविशुद्ध्यादिगाथानुसारेण वस्त्रपणाया-
मापेक्ष्यम्, य एवाहारदापास्त एव वस्त्रदापा इति ॥ १५२ ॥
सेन० ३ उक्ता० । शरीरोद्धर्तनमले तथा स्नानपानीये तथा
परिस्वेदपिण्डाकृतवस्त्रादिषु च सम्मूर्च्छिमपञ्चेन्द्रिया उत्प-
द्यन्ते न वा इति? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—प्रज्ञापनासूत्रमध्ये—‘सर्वेषु
चैव अणुदृष्टाणामु वा संमुच्छिममणुस्मा संमुच्छति’
इत्येतच्चतुदशालापकवृत्तिमध्येऽन्यानि यानि मनुष्यसंसर्गा-
दणुचिस्थानानि सन्ति तेषु सम्मूर्च्छिममणुष्या उत्पद्यमानाः
कथितास्मन्ति, एतदनुसारेण भवत्स्तिष्ठितस्थानेष्वपि उत्प-
द्यमानास्मम्भाव्यन्ते इति ॥ १७ ॥ सेन० ४ उक्ता० । तथा-
अस्वद्विधावकेणादत्तवारि प्रत्याख्यातमस्ति दत्तवारि तु
वस्त्रपूतमर्पाय किं वाऽन्यथेति? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—अपपाति-
कोपाङ्गानुसारेणाम्बुडो वस्त्रपूतं वारि-गीतवानिति ॥ ४७५ ॥
सेन० ३ उक्ता० ।

विषयसूची—

- (१) पण्णामभितर्वस्त्रगता तत्रानुयोगहारवक्रव्यता ।
- (२) वस्त्राणि जङ्घिकादीनि ।
- (३) वस्त्राकल्पिकाऽभिधानम् ।
- (४) द्रव्यवस्त्रवक्रव्यता ।
- (५) वस्त्रगवेषणायां क्रियहर्गं गन्तव्यम् ।
- (६) वस्त्रगवेषणे प्रतिमाः ।
- (७) कया समाचारां वस्त्रं गवेषणीयम् ।
- (८) प्रथमं कार्यान्तर्गः केनोन्मा-र्गायः ।

(९) सामाचारीवैपरीत्यकरणे प्रायश्चित्तम् ।

(१०) वस्त्रग्रहणाभिग्रहविशेषाः ।

(११) कस्य संवन्धीत्येवमपृष्टे उद्गमादिदोषाः ।

(१२) कस्यति पृष्टे आशङ्कनादिप्ररूपणा ।

(१३) वस्त्रविषये उत्तरगुणानधिकृत्य प्ररूपणा ।

(१४) धौतवस्त्रस्य प्रतापनविधिः ।

(१५) वस्त्रवस्त्रविधिः ।

(१६) प्रातिहारिकोपहतवस्त्रविधिः ।

(१७) निर्ग्रन्थिनां वस्त्रग्रहणम् ।

(१८) संयतीप्रायोग्यमुपधिमुत्पाद्य परीक्षणम् ।

(१९) वस्त्रोत्पादननिर्गतानां लाभालाभपरिज्ञानम् ।

(२०) नवानामपि वस्त्रभागानां स्वामिनः ।

(२१) पर्युपणायाः चातुर्मास्ये वस्त्रग्रहणम् ।

(२२) निर्गतानां सामाचारी ।

(२३) ऋतुवद्धे वस्त्राऽग्रहणम् ।

(२४) शीतापर्णमे तान्यपि वस्त्राणि त्याज्यानि ।

(२५) आचार्यानुज्ञया निर्ग्रन्थिनां निर्ग्रन्थिनां वस्त्रग्रहणम् ।

(२६) लोभहार्गमभियोगद्वारं च ।

(२७) विभूषाहारम् ।

(२८) कृत्स्नवस्त्रनिषेधः ।

(२९) अभिन्नवस्त्रग्रहणप्रतिषेधः ।

(३०) गृहपतिकुले वस्त्रग्रहणसामाचारी ।

(३१) वस्त्रपरिभोगविधिः ।

वन्धकृष्णिय-वस्त्रकल्पिक-पुं० । वस्त्रग्रहणसामाचारीज्ञातरि,
वृ० १ उ० १ प्रक० । (तद्विधिः ‘वन्ध’शब्देऽनुपदमेव उक्तः ।)

वन्धकमेड्ड-वस्त्रखल-न० । खलशब्दस्य खट्वादेशः । वस्त्रकी-
डायाम्, तत्परिज्ञानरूपे कलाभेदे, ज्ञा० १ थ्रु० १ अ० १ जं० ।

वन्धगंध-वस्त्रगन्ध-पुं० । वस्त्र-चीनांशुकादि-गन्धाः काष्ठ-
पुटपाकादयो वस्त्राणि च गन्धाश्च वस्त्रगन्धम्, समाहार-
द्वन्द्वः । वस्त्रगन्धोभये, “वन्धगंधमलंकार-मिन्धीश्चो सय-
णाणि य ।” सूत्र० १ थ्रु० ३ अ० २ उ० ।

वन्धगहण-वस्त्रग्रहण-न० । वस्त्रपणायाम्, प्रव० १२५ द्वार ।
(तच्च ‘वन्ध’ शब्देऽनुपदमेव प्रत्यपादि ।)

वन्धमयाणुमारि(ण्)-वस्त्रवन्धयानुमारिन्-पुं० । वस्तुनो
धूमादेरन्वयः कार्येऽनुगमो वस्त्रवन्धयस्तमनुमगति अनुया-
नीत्येवं शीलो वस्त्रवन्धयानुसारी । वस्तूनामन्वयं साक्षात्कु-
र्वाण, अने० ३ अधि० ।

वन्धधारि(ण्)-वस्त्रधारिन्-पुं० । सचेलं, “इच्छेयं खु
वन्धधारिस्स सामगिय ” आचा० १ थ्रु० ८ अ० ५ उ० ।

वन्धधोवग-वस्त्रधावक-पुं० । वस्त्रप्रक्षालके रजके, सूत्र० १
थ्रु० ४ अ० २ उ० ।

वन्धधोवण-वस्त्रधावन-न० । वासःक्षालने, प्रश्न० १ आथ०
द्वार । (‘धावन’ शब्दे चतुर्थभागे २७५१ पृष्ठे दर्शितं वस्त्राणां
धावनम् ।)

वन्धपडिमा-वस्त्रप्रतिमा-स्त्री० । अभिग्रहविशेषे, स्था० ।

चत्तरि वन्ध पडिमाओ पञ्चाओ ।

वस्त्रग्रहणविषये प्रतिज्ञाः—कार्पासिकादीत्येवमुद्दिष्टं वस्त्रं याचिष्ये इति प्रथमा, प्रेक्षितं वस्त्रं याचिष्ये, नापरमिति द्वितीया, तथोत्तरपरिभोगेन उत्तरीयपरिभोगेन वा शय्या-तरेण परिभुक्तप्रायं वस्त्रं ग्रहीष्यामीति तृतीया, तथा तदेवा-स्तृप्पधर्मिकं ग्रहीष्यामीति चतुर्थी । स्था० ४ टा० ।

वत्थपडिया-वस्त्रप्रतिज्ञा-स्त्री० । वस्त्रग्रहणप्रतिज्ञाने, “वहवे आमोसगा वत्थपडियाए संपिडिया ” आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

वत्थपणग-वस्त्रपञ्चक-न० । अस्त्युपेदय-दुप्पत्युपेदय-लक्षणे, द्विधा वस्त्रपञ्चकं, पा० ।

“अप्पडिलेहिय दूमे, तूली उवहाणं च नायव्वं ।

गंडुवहाणासिद्धिणि, मसुरणं चव पोत्तमए ॥ ६ ॥

पल्लविकोयविपावा, रनवयए तह दादिगाली य ।

दुप्पडिलेहिय दूमे, एयं वीयं भवे पणगं ॥ ७ ॥

पल्लविहत्थुत्थरणं, कोयवओ रूवपूरिओ पडओ ।

दहगालि धोयपोत्ती, सेसपमिद्धा भवे भेया ॥ ८ ॥”

अत्र वृद्धसम्प्रदायः—“हत्थुत्थरणं खरडं, १, कोयविओ चू-गडिया (वृद्धिया) २, पावा रोसलोमपडओ ३ नवओ जीणं ४ दहगाली धोयपोत्ती मदमवत्थं ति भणियं होइ।” पा० स्था० । वत्थपरिवट्ट-वस्त्रपरिवर्त-पुं० । वस्त्रपरिवर्तनं, विपा० १ श्रु० १ अ० ।

वत्थपाउरण-वस्त्रप्रावरण-न० । और्णादौ महामूले वस्त्रं, नि० चू० ८ उ० ।

वत्थपुसमित्त-वस्त्रपुष्पमित्र-पुं० । दशपुस्नगरे आर्यरक्षित-सूरः स्वनामख्यातं शिष्यं, विशेषं । “वत्थपुस्समित्तस्स पु-ण एनेव लज्जी, वत्थसु उप्पाइयव्वएसु, दव्वता वत्थं, खेत्तता वइदिस्स महुसार वा, कालता वासामु सीतकालं वा, भाव-ओ जहा एका कावि रंडा, तीए दुक्खदुक्खेण, छुट्ठाए भरं-तीए कत्तिऊण एक्का पोत्ती वुणाविया, कल्ल नियं सहानि ति, एत्थंतेर सा पुस्समित्तेण जाइया, दट्टतुट्ठा दिज्जा, परिमाण-ओ सव्वस्स गच्छस्स उप्पाएति ।” आच० १ अ० ।

वत्थभोग-वस्त्रभोग-पुं० । देवदूत्यक्षीरोदकादिवस्त्राणां परि-भोगं, औ० ।

वत्थव-वास्तव-न० । वस्त्वैव वास्तवम् । सत्यभूते पदार्थे, वाच० । वस्तोर्गिदम् वास्तवम् । वस्त्वन्त्यतस्त्वं, “अवास्तव-विकल्पः सा, पूर्णिताब्धिर्गोमिभिः ।” अष्ट० १ अष्ट० ।

वत्थविज्ञा-वस्त्रविद्या-स्त्री० । वस्त्रविषयायां विद्यायाम्, यथा पारिजपितं वस्त्रं वा प्रसृज्यमानः आतुरः प्रगुणो भवति । द्य० ४ उ० ।

वत्थविलेखणमल्लाङ्ग-वस्त्रविलेखणमाल्यादि-पुं० । वासोऽनुले-पनपुष्पप्रभृती, पञ्चा० ६ विव० ।

वत्थविहि-वस्त्रविधि-पुं० । वस्त्रस्य परिवारनीयादिरूपस्य न वकाणदैविकादिभागवथास्थानविशेषादिविज्ञानं, जं० २ वत्त० । ज्ञा० । औ० । वस्त्रकारं, स० २ सप्त० । “तथाणुतं च णं वत्थविहिपरिमाणं कंरइ गुणगुत्थ एगेण सोमयजुय-लेणं अव्वेस्सं वत्थविहि पञ्चव्वामि ” उपा० १ अ० ।

वत्थव-वास्तव्य-त्रि० । वसतीति वास्तव्यः । वसेस्तव्यत्क-र्त्तरि णिच्चेति तव्यः, णित्वाद्-वृद्धिः । वामिनि, “तत्थ य वारवतीए वत्थव्वस्स चेव अन्नस्स रण्णो,” आ० म० १ अ० ।

वत्थाणी-स्त्री० । वल्लीभेदे, पञ्चा० १ पद० ।

वत्थामिल-अम्लतवस्त्र-न० । यानि शीघ्रं न म्लायन्ति तेषु वस्त्रेषु, नि० चू० २ उ० ।

वत्थि-वस्ति-स्त्री० । दत्तौ, भ० ।

वत्थी णं भंते ! वाउकाएणं फुडे, वाउकाए वत्थिणा फुडे !, गोयमा ! वत्थी वाउकाएणं फुडे णो वाउकाए व-त्थिणा फुडे । (सू० ६४४ ×)

‘वत्थी’ त्यादि, वस्तिर्दतिः वायुकायेन स्पृष्टो—व्यामः सामस्येन तद्विवरपरिपूर्णात्तो वायुकाथो वस्तिना स्पृष्टो वस्त्वर्वायुकायस्य परित एव भावान् । भ० १८ श १० उ० । चर्ममय्यां खल्ल्याम्, आच० । उपस्थे, गुदे च । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । “वत्थी अवाणां” पाइ० ना० २२५ गाथा ।

वत्थिकम्म-वस्तिक्कम्म-न० । चर्मवेष्टनप्रयोगेण शिरःप्रभृती-नां स्नेहपूरणे, विपा० १ श्रु० १ अ० । गुदे वस्त्यादिक्षेपणे, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । पुट्कनाधिष्ठाने, स्नेहदाने, दश० ३ अ० । अनुवासने, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । शलाकानिवेशनस्था-ने, औ० ।

वत्थिणिरोह-वस्तिनिरोध-पुं० । उपस्थसंयमे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

वत्थिपुडग-वस्तिपुट्क-न० । उदरान्तवर्त्तिनि प्रदेशे, नि० १ श्रु० १ वर्गं १ अ० ।

वत्थिप्पणम-वस्तिप्रदेश-पुं० । गुह्यप्रदेशे, जं० २ वत्त० ।

वत्थिभाय-वस्तिभाग-पुं० । नाभेरधो मूत्राधारस्थाने, वाच० ।

“मणिरयणं, छुत्तरयणं वत्थिभाण ठवेइ,” आ० म० १ अ० ।

वत्थिय-वास्त्रिक-पुं० । वस्त्रं शिल्पमस्येति वास्त्रिकः । वस्त्र-

निर्माणोपयोगिनि, अनु० । जीवाजीवरूपे, आ० म० १ अ० ।

वत्थु-वस्तु-न० । वसतीति वस्तु । द्रव्यं, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

विश० । आच० । औ० । स्था० । पदार्थे, अष्ट० १ अष्ट० ।

(उत्पादव्ययधौव्यर्गहते वस्तु न संभवतीति ‘ओहि’

शब्दे तृतीयभागे १४६ पृष्ठे चिन्तितम् ।) अथवा-त्रिवि-

धे वस्तु—ग्राह्यं, हेयम्, उपेक्षणीयं चेति । तत्र ज्ञान्यादयो

ग्राह्याः, कोधादयो हेयाः । अतो निवर्त्तनीयत्वास्त इत्येव-

मर्थमिन्धमुपन्यस्ता इति स्यात्साधु सर्वमेवेतद्वाच्यमूत्रमि-

ति । आच० । वसन्त्यास्मिन् गुणा इति । विश० । आचार्या-

दिपुरुषरूपेषु तमस्कागर्हेषु, विशेष० । स्था० ६ टा० ३ उ० । नि०

चू० । आ० चू० । आ० म० । पूर्वान्तर्गतेषु अध्ययनस्थानीयेषु

ग्रन्थविशेषेषु, न० । स्था० । अनु० । कर्म० । स० । वसतः सा-

ध्यधर्मसाधनधर्मौ अत्रेति वस्तु । प्रकृष्टान् पक्षे, स्था० १०

टा० ३ उ० । वस्तुनि, “भावो वत्थु पयत्थो” । पाइ० ना०

१५५ गाथा । “वत्थुसहाया एतेो अचित्तितामणीमहाभागा

थोऊणं तित्थयंग, सेवणं जह तंइहं प ॥ १ ॥” (६ श्लोक टी०)

वास्तु-न० । वनन्यन्मित्रिति वास्तु, उक्त० ३ अ० । गृहे,
उपा० १ अ० । व्य० । प्रज्ञा० । नि० चू० । उक्त० । ध० । आच० ।
सूत्र० । वास्तुवापि सेतुकुतुभदात् उद्धा—भूमिगृहं सेतु, प्रा-
सादगृहादिकं केतु । तत्र नरेन्द्राध्यामिनः सप्तभूमादिरा-
वासाविशेषः—प्रासादः, गृहं—शेषजनाधिष्ठितमेकभूमादिकम्,
आदिग्रहणात्—कुटीमण्डकापवरादिकं परिगृह्यते ।

तिविहं च भवे वधुं, खायं तह उचियं च उभयं च ।

भूमिघरं पासाओ, संवद्वघरं भवे उभयं ॥

अथवा—वास्तु त्रिविधं भवेत्, तद्यथा—खातं च, उच्छिन्नं च,
उभयं च; खातेच्छिन्नमित्यर्थः । त्रिविधमपि क्रमशोदाहरति—
'भूमिघर'मित्यादि, खातं—भूमिगृहमुच्छिन्नं—प्रासादः, उपलक्ष-
णादन्यदप्येकभूमिर्माद्विभूमादिकं गृहमुच्छिन्नम्, यत्पुनः प्रासा-
दगृहादिकं भूमिगृहेण संघट्टं तद्भवेदुभयं—खानेच्छिन्नम् ।
वृ० १ उ० २ प्रक० । आच० । " गृहमध्ये हस्तमितं, खातं प-
रिपूरितं पुनः श्वधम् । यदूनमनिष्टं तत्समे समं धान्यम-
धिकं तत् ॥ १ ॥ " ज० ३ वृत्त० ।

वधुकुरुड-वस्तुकुरुड-न० । शटितपटितगृहे, तद्धि उक्त-
मिति कृत्वा वास्तुकुरुडमुच्यते । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

वधुगयवोह-वस्तुगतवोध-पुं० । जीवाजीवादिपदार्थस्वरूप-
गतवोधे, दर्श० ३ तत्त्व ।

वधुजीवग-वस्तुजीवक-पुं० । गुल्मवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

वधुणाण-वस्तुज्ञान-न० । किमिदं राजाऽमात्यादि सभास-
दादि वा वस्तु दारुणमदारुणं भद्रकमभद्रकं चेति निरूपणे,
उक्त० १ अ० ।

वधुत्त-वस्तुन्य-न० । जातिव्यक्तीरूपे गुणभेदे, द्रव्या० ११
अध्या० । (वस्तुतत्त्वं च तथा जातिव्यक्तीरूपत्वमिति 'गुण'
शब्दे तृतीयभागे ६११ पृष्ठे गतम् ।)

वधुदोस-वस्तुदोष-पुं० । वस्तु-प्रकरणात् पक्षस्तस्य दोषः । प्र-
त्यक्षनिराकृतत्वादिके पक्षदोषे, यथा—आचणः शब्दः शब्दे
हि आचणत्वं प्रत्यक्षनिराकृतमिति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

वधुधम्म-वस्तुधम्म-पुं० । वस्तुस्वरूपे, अने० १ अधि० ।

वधुल-वस्तुल-पुं० । स्वनामख्याते शाकभेदे, स्था० ३ ठा०
१ उ० । आच० । स च गुच्छुवनस्पतिषु परिगण्यते ।
प्रज्ञा० १ पद ।

वधुविज्ञा-वास्तुविद्या-स्त्री० । प्रासादादिलज्जणाभिधायि-
शास्त्र, उक्त० ।

“ कुटिला भूमिजाश्चैव, वैनीका इन्द्रजास्तथा ।

लतितो नागराश्चैव, प्रासादाः क्षातमण्डनाः ॥ १ ॥

सूक्ताः पदविभागतः, कर्मभारिण सुन्दराः ।

फलावाप्तिकरा लोकं, भङ्गमदयुता विभोः ॥ २ ॥

अण्डकैस्तु विविक्तास्ते, निर्गमेश्वाररूपकैः ।

त्रिपत्रैर्विचित्रैश्च, विविधाकाररूपकैः ॥ ३ ॥ ”

इत्यादि । उक्त० १५ अ० । स्था० । आच० । वास्तुतो गृहभू-
मेर्विद्या वास्तुविद्या । वास्तुशास्त्रप्रतिष्ठे गुणदोषविज्ञानरूपं
कलाभेदं, ज० २ वृत्त० ।

वधुमंत-वस्तुमत्-त्रि० । परमार्थतो विद्यमाने, ध० १ अधि० ।

वधुसच्च-वस्तुसत्य-न० । परमार्थसत्ये, पो० १६ विव० ।

वधुसमाम-वस्तुसमाम-पुं० । वस्तुसंज्ञकानां पूर्वान्तर्वर्त्य-
धिकारविशेषाणां द्रव्यादिसंयोगे, कर्म० १ कर्म० ।

वधूल-वस्तूल-पुं० । गुच्छुवनस्पतिकायभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

हणितवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । नि० चू० ।

वधेसणा-वधैसणा-स्त्री० । वस्त्रगतैसणासमितौ, सा च आ-
चाराङ्गस्य द्वितीयश्रुतस्कन्धे पञ्चमाध्ययने प्रतिपादिता,
तत्र द्वा उद्देशकौ, प्रथमोद्देशके तावत् वस्त्रग्रहणविधिः प्रति-
पादिता । द्वितीये तु धरणविधिर्गतिः तदध्ययनमपि वस्त्रे
पलेति । आच० २ ध्रु० १ चू० ५ अ० १ उ० ।

वदमाण-वदत्-त्रि० । वाक्यं वृवाणे, प्रज्ञा० ११ पद ।

वदित्ता-वदित्वा-अध्य० । उक्त्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

वदलय-वार्दलक-न० । वाः—पानीयं तस्य दलानि वार्दलानि
वार्दलान्येव वार्दलकानि । मेघेषु, रा० स्था० आ० म० आच० ।

वदलियाभक्त-वार्दलिकाभक्त-न० । वार्दलिका—मेषाडम्बरं
तत्र दीयमानं भक्तम् । दुर्दिने दीयमाने भक्ते, वार्दलिकायां हि
वृष्ट्या भिक्षाभ्रमणाऽक्षमो भिक्षुको भवतीति गृहीतमर्थं वि-
शेषतो भक्तं दानाय निरूपयतीति । स्था० ६ ठा० ३ उ० । औ० ।

वद्वमाण-वर्द्धमान-पुं० । राधमाने, वर्द्धमानः सुभूपोऽथ यो-
वनाभिमुखोऽभवत्, आ० क० १ अ० । उत्पत्तेरारभ्य ज्ञाना-
ऽऽदिभिवर्धत इति वर्द्धमानः, उत्पत्ते वा यस्मिन् ज्ञात-
कुले विशेषणं धनेन धान्येन च वर्द्धत इति वर्द्धमानः ।
आच० २ अ० । श्रीवीरजनेन्द्रे, “ द्वादशे चाहि नामा-
स्य, वर्द्धमान इति व्यधात् । जन्मतोऽपि यतः सौख्यं, राज्याद्यं
सर्वमैधत ॥१॥ ” आ० क० १ अ० । प० व० । कल्प० ।
आ० म० । आ० चू० । स० । (सर्वा वृक्षव्यताऽस्य 'वीर'
शब्दे वक्ष्यते) “ यद्वापितार्थलवमाण्य दुरापमाशु, श्रीगौ-
तमप्रभृतयः शमिनामधीशाः । सूक्ष्मार्थसार्थपरमार्थविदो बभू-
वुः, श्रीवर्द्धमानविभुरस्तु स वः शिवाय ॥१॥ ” कर्म० ४ कर्म० ।
“ यो विश्वविश्वभविनां भववीजभूतं, कर्मप्रपञ्चमवलोक्य
कृपापरीतः । तस्य क्षयाय निजगाद सुदर्शनादि-रत्नत्रयं स
जयतु प्रभुवर्द्धमानः ॥१॥ ” कर्म० ५ कर्म० । “ जयति सक-
लकर्मक्लेशसम्पर्कमुक्त-स्फुरितचिन्तविप्रज्ञानसम्भारलस्मीः ।
प्रतिविहृतकुतीर्थाशेषमार्गप्रवादः, शिवपदमधिरूढो वर्द्ध-
मानो जिनन्दः ॥ १ ॥ ” प० स० ५ द्वार । “ अशेषकर्मा-
शतमः समूह-क्षयाय भास्वानिव दीप्ततेजाः । प्रकाशिता-
शेषजगत्स्वरूपः, प्रभुः स जीयाज्जिनवर्द्धमानः ॥१॥ ” कर्म० ५
कर्म० । “ दिनेश्वरद्वयानकरप्रतापै-रनन्तकालप्रचितं सम-
न्तात् । योऽशोषयत्कर्मविपाकपङ्कं, देवः सुदेवोऽस्तु सवर्द्ध-
मानः । ” कर्म० १ कर्म० । अशेषकर्मदुमदाहदायं, समस्तविज्ञान-
जगत्स्वभावम् । विधूतनिःशेषकुतीर्थात्मानं, प्रणामि देवं जिनव-
र्द्धमानम् । प० स० १ द्वार । अस्यामवसर्पिण्यां जाते चतुर्विंशतीर्थ-
को, स० सिद्धयं वर्द्धमानः स्तात्, ताम्रा यन्त्रमण्डली । प्र-
त्यृहशलभसोप, दीप्रदीपाङ्कुरायत । रत्ना० १ परि० स्फुरद्वागं-
शुविध्वस्त-मोहोन्धतमसोदयम् । वर्द्धमानाकर्मभ्यर्च्य, यते स-

ममतिवृत्तये । सम्म० काण्ड । “ जो देवाण वि देवो, जे देवा पं-
जली नमंसंति । तं देवदेवमहियं, सिरसा वंदेमहावीरं ॥१॥ ”
ल० “ नमः श्रीवर्द्धमानाय, वर्द्धमानाय पर्ययः । उक्ताचारप्रपञ्चा-
य, निप्रपञ्चाय तापिने ॥१॥ ” आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।
“ इको वि नमुक्कांग, जिणवग्वसहस्स वद्धमाणस्स । संसार-
सागराओ, तरिइ नरे व नारि वा ॥१॥ ” आच० ७ अ० १ स्कन्धा-
गोपितपुरुषे, भ० ६ शं० ३३ उ० कल्प० । त्रि० । कृताभिमाने,
श्रौ० । नपुं० । अनन्तजितनार्थकरस्य प्रथमभित्तालाभस्थाने,
आ० म० १ अ० ।

वद्धमाणगणि-वर्द्धमानगणिन्-पुं० । कुमारविहारप्रशस्ति-
ग्रन्थकर्तारि हेमचन्द्राचार्यशिष्ये, जै० इ० ।

वद्धमाण्य-वर्द्धमानक-न० । वर्द्धत इति वर्द्धमानं तदेव वर्द्ध-
मानकम् । संज्ञायां कन्प्रत्ययः । बहुबहुतेर वन्धनप्रज्ञाद-
भिवर्द्धमानज्वलनज्वालाकलाप इव पूर्वावस्थातो यथा-
योगं प्रशस्तप्रशस्ततराध्यवसायिनो वर्द्धमाने अवधिज्ञाने,
एतत्किलाकुलासंख्ययभागादिविषयमुत्पद्य पुनर्वृद्धिविषय-
विस्तरेणात्मिकां याति, यावदलोकं लोकप्रमाणान्यसंख्ये-
यानि खण्डानीति । कर्म० १ कर्म० ।

मे किं ते वद्धमाण्यं ओहिनाणं ? वद्धमाण्यं ओहिना-
णे पसन्थेसु अज्झवमाणङ्गणेषु वद्धमाणस्स वद्धमाण-
चरित्तस्स विसुज्झमाणस्स विसुज्झमाणचरित्तस्स सव्व-
आ समंता ओही वड्ढि ।

“ जावइअतिसमयाही-रेगस्स सुहुमस्स पणगजीवस्स ।
ओमाहणा जहन्ना, ओहीखित्तं जहन्नं तु ॥ ४८ ॥
सव्ववहुअगणिजीवा, निरंतरं जतियं भरिजंसु ।
खित्तं सव्वदिमागं, परमोही खित्तनिहिट्ठं ॥ ४९ ॥
अंगुलमावलिआणं, भागमंसणिज्ज दोसु संखिजा ।
अंगुलमावलिअंतो, आवलिआ अंगुलपुहुत्तं ॥ ५० ॥
हत्थम्मि सुहुत्तंतो, दिवसंतो गाउअम्मि वोद्धव्वा ।
जोयणदिवसपुहुत्तं, पक्खंतो पन्नवीमाओ ॥ ५१ ॥
भग्गम्मि अ दूमाओ, जंवुदीवम्मि साहिओ मासो ।
वामं च मणुअलोए, वामपुहुत्तं च रुअगम्मि ॥ ५२ ॥
संखिजम्मि उ काले, दीवसमुदा वि हुंति संखिजा ।
कालम्मि असंखिजे, दीवसमुदा उ भइअव्वा ॥ ५३ ॥
काले चउण्ह वुड्ढी, कालो भइअव्वुखित्तवुड्ढीए ।
वुड्ढीए दव्वपज्जव-भइअव्वा खित्तकाला उ ॥ ५४ ॥
सुहुमो अ होइ कालो, ततो सुहुमयरं हवइ खित्तं ।
अंगुलसेदीमिचे, आमप्पिणिआ असंखिजा ॥ ५५ ॥ ”
सेत्तं वद्धमाण्यं ओहिनाणं ॥ (सू०-१२)

अथ किं वर्द्धमानकमवधिज्ञानम् ? सूरिगह-वर्द्धमानक-
मवधिज्ञानं प्रशस्तेष्वध्यवसायस्थानेषु वर्तमानस्य, इह सा-
मान्यतो द्रव्यलक्ष्योपरिज्ञितं चित्तमध्यवसायस्थानमुच्यते,
तच्चानवस्थितम्, तत्तल्लक्ष्यद्रव्यसाचिष्यं विशेषसम्भवात्,
२२२

ततो बहुवचनमुक्त्वा ‘ प्रशस्तेष्व ’ इति, अनेन चाप्रशस्त-
कृष्णादिद्रव्यलक्ष्योपरिज्ञितव्यवच्छेदमाह-प्रशस्तेष्वध्यवसा-
येषु वर्तमानस्येति । किमुक्तं भवति ?-प्रशस्ताध्यवसायस्था-
नकलितस्य सर्वतः-समन्तादवधिः परिवर्द्धते, इति
सम्यग्बोधः । अनेनाविरतसम्यग्दृष्टेर्गपि परिवर्द्धमानकोऽवधि-
र्भवतीत्याख्यायते, तथा-‘ वद्धमाण्यचरित्तस्स ’-प्रशस्तेष्व-
ध्यवसायस्थानेषु वर्द्धमानचरित्तस्य, एतेन देशविरतसर्व-
विरतयोर्वर्द्धमानकमवधिर्भवति । वर्द्धमानकश्चावधिरुक्ते-
रान्तर्गतं विशुद्धिमासादयतो भवति नान्यथा, तत आह-
विशुध्यमानस्य-तदावरणकमलकलङ्कविगमत उत्तरो-
त्तरविशुद्धिमासादयतः, अनेनाविरतसम्यग्दृष्टेर्वर्द्धमानकाव-
धेः शुद्धिजन्यत्वमाह, तथा-‘ विशुध्यमानचरित्तस्य च, ‘ इदं
च विशेषणं देशविरतसर्वविरतयोर्वर्द्धितव्यम् सर्वतः-स-
र्वासु दिक्षु समन्तादवधिः परिवर्द्धते । स च कस्यापि सर्व-
जघन्यादारभ्य प्रवर्द्धते । ततः प्रथमतः सर्वजघन्यमवधिं
प्रतिपादयति-त्रिसमयाहारकस्य आहारयति । आहारं
गृह्णातीत्याहारकः, त्रयः समयाः समाहृतास्त्रिसमयम्, त्रिस-
मयमाहारकास्त्रिसमयाहारकः । ‘ नामताम्नैकार्थं समासो ब-
हुल ’ इति समासः, तस्य त्रिसमयाहारकस्य सूक्ष्मस्य-
सूक्ष्मनामकमोदयवर्त्तिनः, पनकजीवस्य-पनकश्चासौ जीवश्च
पनकजीवश्च, पनकजीवो वनस्पतिविशेषः, तस्य ‘ यावती ’
यावत्परिमाणा अवगाहन्ते क्षेत्रे यस्यां स्थिता जन्तवः साऽ-
वगाहना-तनुरित्यर्थः, जघन्या-त्रिसमयाहारकशेषस्-
क्ष्मपनकजीवापेक्षया सर्वस्तोका, एतावत्परिमाणमवधेर्जघ-
न्यं क्षेत्रम्, तुशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, तस्य चैवं प्र-
योगः जघन्यमवधिक्षेत्रमेतावदेवेति । अत्र चायं सम्प्रदायः-
यः किल योजनसहस्रपरिमाणायामो मत्स्यः स्वशरीरवाह्यै-
कदंश एवोपयमानः प्रथमसमये सकलनिजशरीरसम्बद्ध-
मात्मप्रदेशानामायामं संहृत्याकुलासंख्ययभागवाहल्यं स्वदे-
हविष्कम्भायामवित्तरं प्रतरं करोति, तमपि द्वितीयसमये
संहृत्याकुलासंख्ययभागवाहल्यविष्कम्भां मत्स्यदेहविष्क-
म्भायाममात्मप्रदेशानां सूचिं विरचयति, ततस्तृतीयसमये
तामपि संहृत्याकुलासंख्ययभागमात्र एव स्वशरीरवाह्यैः प्रदेशं
सूक्ष्मपरिणामपनकरूपतयापच्यते, तस्यापचातसमयादारभ्य
तृतीये समये वर्तमानस्य यावत्परमाणं शरीरं भवति ताव-
त्परिमाणं जघन्यमवधेः क्षेत्रमालम्बनवस्तुभाजनमवसेयम्,
उक्तं च-

“ योजनसहस्रमानो, मत्स्यो मृत्वा स्वकायदेशे यः ।
उत्पद्यते हि पनकः, सूक्ष्मत्वेनेह स ग्राह्यः ॥ १ ॥
संहृत्य चाद्यसमये, स ह्यायामं करोति च प्रतरम् ।
संख्यातीताख्याकुल-विभागवाहल्यमानं तु ॥ २ ॥
स्वकतनुपृथुत्वमात्रं, दीर्घत्वेनापि जीवसामर्थ्यात् ।
तमपि द्वितीयसमये, संहृत्य करोत्यसौ सूचिम् ॥ ३ ॥
संख्यातीताख्याकुल-विभागविष्कम्भमाननिर्दिष्टम् ।
निजतनुपृथुत्वदीर्घां, तृतीयसमये तु संहृत्य ॥ ४ ॥
उत्पद्यते च पनकः, स्वदेहदेशे स सूक्ष्मपरिणामः ।
समयत्रयेण तस्या-वगाहना यावती भवति ॥ ५ ॥
तावज्जघन्यमवधेः-रालम्बनवस्तुभाजनं क्षेत्रम् ।
इदमित्यभेद्यं मुनिगण-सुसम्प्रदायान् समवसेयम् ॥ ६ ॥ ”

आह—किमिति योजनसहस्रायामो मन्थ्यः ? , किं वा तस्य तृतीयसमये स्वदेहदेशे सूक्ष्मपनकस्थानोत्पादः ? , किं वा त्रिसमयाहारकस्य परिगृह्यत ? , उच्यते—इह योजन-सहस्रायामो मन्थ्यः, स किल त्रिभिः समर्थैरामाने संज्ञि-पति महतः प्रयत्नविशेषात्, महाप्रयत्नविशेषात्सहस्राप-तिदेशेऽवगाहनामारम्भमाणोऽतीव सूक्ष्ममागते, ततो महा-मन्थस्य ग्रहणम् । सूक्ष्मपनकश्चान्यजावापन्नया सूक्ष्मतमाऽ-वगाहनो भवति, ततः सूक्ष्मपनकग्रहणम् । तथा उत्पत्तिस-मये द्वितीयसमये चार्तिसूक्ष्मो भवति, चतुर्थादिषु च स-मयेष्वतिस्थुरः त्रिसमयाहारकस्तु योग्यः ततः त्रिसमया-हारकग्रहणम् । उक्तं च—

“ सूक्ष्मो महत्तयाया, संवेतो जो उ तीहि समपदि ।

स किर पयत्तविसेस-ण सगहमोगाहणे कुणइ ॥ १ ॥

सगहयरोऽसगहयरो, सुहुमो पणओ जहन्नदेहो य ।

स बहुविसेसविमिद्धो, सगहयरो सव्वदेहसु ॥ २ ॥

पहमयीपऽतिसगहो, जायइ थूलो चउत्थयईसु ।

तइयसमयमि जोगो, गहिओ तो तिसमयहारो ॥ ३ ॥ ”

अन्ये तु व्याचक्षते—‘ त्रिसमयाहारकस्य ’ इति आयाप्र-सरसंहरणे समयद्वयं तृतीयश्च समयः सूचीसंहरणो-त्पत्तिदेशागमनविषयः, एवं त्रयः समया विग्रहगत्यभावाच्च-तेषु त्रिष्वपि समयेष्वधारकः, ततः उत्पादसमये एव त्रि-समयाहारकः सूक्ष्मपनकजीवो जघन्यावगाहनश्च । ततः त-च्छरीरमानं जघन्यमवधेः क्षेत्रम्, तच्चायुक्तम्, यतस्त्रिसमया-ऽऽहारकस्येति विशेषणं पनकस्य, न च मत्स्यायामप्रसर-संहरणसमयो पनकभवस्य सम्बन्धिनौ, किन्तु-मन्थ्यभवस्य, ततः उत्पादसमयादारभ्य त्रिसमयाहारकस्येति द्रष्टव्यम्, नान्यथा । एतावत्प्रमाणं जघन्यं क्षेत्रमवधेः तैजसभाषा-प्रायोग्यवर्गणापान्तगतवर्तिद्रव्यमालम्बते ‘ तयाभासाद्व्या-णमेतरा एत्थ लहइ पट्टयओ ’ इति वचनान्, तदीयं चाल-म्भ्यमानं द्रव्यं द्विधा—गुरुलघु, अगुरुलघु च । तत्र तैजस-प्रत्यासन्ने गुरुलघु, भाषाप्रत्यासन्ने चागुरुलघु, तद्वतांश्च प-र्यायान् चतुःसंख्यान्वयं वर्णगन्धरसस्पर्शलज्जगान् पश्यति न शेषान् । यत आह—“ द्वावई अंगुलावलि-संवेज्जातीतभा-गविसयाई । पेच्छइ चउग्गुणाई, जहन्नओ मुत्तिमेताइ ॥ १ ॥ ” अत्र ‘ जघन्यत ’ इति जघन्यावधिज्ञानी । तदेवं जघन्यमव-धेः क्षेत्रमभिधाय साम्प्रतमृच्छ्रमभिधातुकाम आह—यतः ऊर्ध्वमन्थ एकोऽपि जीवो न कदाचनपि प्राप्यते सर्ववह-वः, सर्ववहवश्च ते अग्निजीवाश्च सूक्ष्मवाटरूपाः सर्वव-हग्निजीवाः, कदा सर्ववहग्निजीवा इति चेद्, उच्यते, यदा सर्वासु कर्मभूमिषु निर्व्याघातमग्निकायसमागम्भकाः स-र्ववहवो मनुष्याः, ते च प्रायोऽजितस्वामिनीर्थकरकाले प्राप्यन्ते, यदा चोत्कृष्टपदवर्तिनः सूक्ष्मानलजीवाः तदा सर्ववहग्निजीवाः । उक्तं च—“ अच्चावाए सव्वासु, कम्म-भूमिसु जया नयाग्ग्मा । सव्ववहवो मणुस्सा, हातिऽजि-र्याजिगिदकालम्म ॥ १ ॥ उक्कोसया य सुहुमा, जया तथा सव्ववहुअग्गिजीवा । ” इति, ‘ निरन्तरमिति ’ क्रियावशेष-णे यावत्परिमाणं क्षेत्रं भूतवन्तः । एतदुक्तं भवति—नैर-न्तरेण विशिष्टसूचिचूनया यावद् भूतवन्तः, भूतवन्त इ-ति च भूतकालान्तरेण आज्ञास्वामिकाल एव प्रायः स-

वैवहवोऽनलजीवा अस्यामवसर्पिण्यां सम्भवन्ति स्मेति ख्यापनार्थम् । इदं चानन्तरादिनं क्षेत्रमेकदिक्रमपि भवति तत आह सर्वदिक्रम, अनेन सूचिभ्रमणप्रमितत्वं क्षेत्रस्य सूचयति, परमश्चासावर्धश्च परमावधिः, एतावदनन्तरादिनं सर्ववह-नलजीवसूचीपरिज्ञेपप्रमितं क्षेत्रमङ्गीकृत्य निर्दिष्टः—प्रतिपादि-तो गणधरादिभिः क्षेत्रनिर्दिष्टः, एतावत्क्षेत्रं परमावधेर्वर्तनीत्य-र्थः । किमुक्तं भवति ?—सर्ववहग्निजीवा निरन्तरं यावत् क्षेत्रं सूचीभ्रमणेन सर्वादकं भूतवन्तः एतावति क्षेत्रे यान्यव-स्थितानि द्रव्याणि तत्परिच्छेदसामर्थ्ययुक्तः परमावधिः क्षेत्रमधिकृत्य निर्दिष्टो गणधरादिभिः । अयामह सम्प्रदायः—सर्ववहग्निजीवाः प्रायोऽजितस्वामिनीर्थकरकाले प्राप्यन्ते, तदागम्भकमनुष्यवाहुल्यसम्भवान्, सूक्ष्माश्चोत्कृष्टपदवर्तिनः तत्रैव विवक्ष्यन्ते, ततश्च सर्ववहवोऽनलजीवा भवन्ति, तेषां स्वबुद्ध्या पाठाऽवस्थानं परिकल्प्यते । एकैकक्षेत्रप्रदेशे एकैकजीवावगाहनया सर्वतश्चतुरस्रो घन इति प्रथमम्, स एव घनो जीवैः स्वावगाहनादिभिर्गति द्वितीयम्, एवं प्रतरोऽपि द्विभेदः, श्रेणिर्गपि द्विधा, तत्राद्या पञ्चप्रकारा अनादेशाः, तेषु क्षेत्रस्याल्पीयस्तथा प्राप्यमाणत्वात्, पट्टस्तु प्रकारः सूत्रादेशः, उक्तं च—“ एकैकागासपए—सजीवग-णार्ण सावगाहं य । चउरंसं घणपयरं, सेढी छुटो सुयादेसो ॥ १ ॥ ” ततश्चान्नो श्रेणिः स्वावगाहनासंस्थापितसकला-नलजीवावलीरूपा अवधिज्ञानिनः सर्वासु दिक्षु शरीरपर्य-न्तेन आभ्यते, सा च आभ्यमाणा असंख्येयात् लोकमात्रान् क्षेत्रविभागानलोके व्याप्नोति, एतावत्क्षेत्रमवधेरुत्कृष्टमिति । उक्तं च—“ निययावगाहणागणि—जीवसरीरावलीसमेतणं भाभिजइ आहनाणि, देहपज्जंतओ सा य ॥ १ ॥ अइगंतूणमलोणे, लोणागासपमाणमेत्ताई । ठाई अ—संवेज्जाई, इदमोहिक्खन्तमुक्कोसं ॥ २ ॥ ” इदं च सामर्थ्यमात्रमुपवर्णयते, एतावति क्षेत्रे यदि द्रष्टव्यं भवति तर्हि पश्यति, यावता तत्र विद्यते, अलोके रूपिद्रव्याणाम-सम्भवान्, रूपिद्रव्यविषयश्चावधिः, केवलमयं विशेषो यावदद्यापि परिपूर्णमपि लोके पश्यति तावदिह स्कन्धानेव पश्यति, यदा—पुनरलोके प्रसरमवधिर्गन्धरोहति तदा यथा यथाऽभिवृद्धिमासादयति तथा तथा लोके सूक्ष्मान् सूक्ष्म-रान् स्कन्धान् पश्यति, यावदन्ते परमाणुमपि । उक्तं च—“ सामर्थ्यमेत्तमुत्तं, दट्टव्वं जइ हवेज्ज पेच्छेज्जा । न उ तं तन्थऽन्थि जओ, सो र्वाविनिवेधणो भणिओ ॥ १ ॥ वड्ढंतो पुण वाहि, लोणन्थे चैव पासई दव्वं । सुहुमयरं सुहुमयरं, परमोही जाव परमाणू ॥ २ ॥ ” परमावधिकलितश्च नियमादन्तर्मुह-त्तमात्रेण केवलालोकलक्ष्मीमालिङ्गति । उक्तं च—“ परमोहि-न्नाणठिओ, केवलमेत्तो मुहुत्तमेत्तणं । एवं तावज्जयन्थमु-त्कृष्टं चावधिक्षेत्रमुक्तम् । सम्प्रति मध्यमे प्रतिपिपाद्यिपुरं-तावत्क्षेत्रापलम्भे एतावत्कालापलम्भः, एतावत्कालापल-म्भे चैतावत्क्षेत्रापलम्भ इत्यस्यार्थस्य प्रकटनार्थं गाथाच-तुष्टयमाह—अङ्गुलमिह क्षेत्राधिकारात् प्रमाणाङ्गुलगमिगृह्यते, अन्यं त्वाहुः—अवध्याधिकारादुत्संथाङ्गुलमिति । आवातिका असंख्येयसमयात्मिका, अङ्गुलं आवातिका चाङ्गुलावलि-के तयोरङ्गुलावलि-कयोर्भागसंख्येयमसंख्येयं पश्यत्यवधिज्ञा-नी, इदमुक्तं भवति—क्षेत्रतोऽङ्गुलासंख्येयभागमात्रं पश्यन् का-लत आवातिकाया असंख्येयमेव भागमतीतमनागतं च

पश्यति । उक्तं च—“खेत्तमसंख्येज्जंगुल—भागं पासंतमेव-
कालं । आवलियाए भागं, तीयमणायं च जाणाइ ॥ १ ॥”
आवलिकायाश्चासंख्येयं भागं पश्यन् क्षेत्रताङ्कुलासंख्येयभा-
गं पश्यति, एवं सर्वत्रापि क्षेत्रकालयोः परस्परं योजना
कर्तव्या । क्षेत्रकालदर्शने चोपचारेण द्रष्टव्यम्, न साक्षात् । न
खलु क्षेत्रं कालं वा साक्षादवधिज्ञानी पश्यति, तयोर्गमूर्त-
त्वान्, रूपद्रव्यविषयश्चावधिः, तत एतदुक्तं भवति—क्षेत्रं
कालं च यानि द्रव्याणि तेषां च द्रव्याणां ये पर्यायास्मान्
पश्यतीति । उक्तं च—“तस्यैव यं जं द्वा, तस्मिं चियं जं
हवंति पज्जाया । इयं खेत्तं कालमिं य, जणज्जा द्वापज्जाए
॥ १ ॥” एवं सर्वत्रापि भावनीयम् । क्रिया च गाथा-
चतुष्टयं स्वयमेव योजनीया । तथा द्वयोर्ङ्कुलावलिक-
योः संख्येयो भागौ पश्यति, अङ्गुलस्य संख्येयभागं पश्यन्
आवलिकाया अपि संख्येयमेव भागं पश्यतीत्यर्थः । तथा
अङ्गुलम्—अङ्गुलमात्रं क्षेत्रं पश्यन् आवलिकान्तः—कि-
ञ्चिद्दूतामावलिकां पश्यति, आवलिकां चेत् कालतः पश्य-
ति तर्हि क्षेत्रतोऽङ्गुलपृथक्त्वम्—अङ्गुलपृथक्त्वपरिमाणं क्षेत्रं
पश्यति । उक्तं च—“संख्येज्जंगुलभागं, आवलियाए विमुण्णइ
तइभागं । अंगुलमिह पेच्छंता, आवलियंतो मुण्णइ कालं
॥ १ ॥” आवलियं मुण्णमाणं, संपुच्छं खेत्तमंगुलपुहुत्तं” मिति,
पृथक्त्वं द्विप्रभृतिः आनवभ्य इति, तथा हस्तं—हस्तमात्रं
क्षेत्रं ज्ञायमानं कालतो मुहूर्तान्तः पश्यति, अन्तमुहूर्तप्र-
माणं कालं पश्यतीत्यर्थः । तथा कालतो दिवसान्तः—कि-
ञ्चिद्दूतं दिवसं पश्यन् क्षेत्रतो गव्यूतं—गव्यूतविषयो द्र-
ष्टव्यः, तथा योजनं—योजनमात्रं क्षेत्रं पश्यन् कालतो
दिवसपृथक्त्वं पश्यति, दिवसपृथक्त्वमानं कालं पश्यतीत्य-
र्थः । तथा पत्तान्तः किञ्चिद्दूतं पक्षं पश्यन् क्षेत्रतः पञ्च-
विंशतियोजनानि पश्यति, भरतं—सकलभरतप्रमाणक्षेत्रा-
वधौ कालतोऽर्द्धमासं उक्तं, भरतप्रमाणं क्षेत्रं पश्यन् काल-
तोऽतीतमनागतं चार्द्धमासं पश्यतीत्यर्थः, एवं जम्बूद्वीप-
विषयेऽवधौ साधिकां मासः कालतो विषयत्वेन बोद्धव्यः ।
तथा—मनुष्यलोके—मनुष्यलोकप्रमाणक्षेत्रविषयेऽवधौ वर्ष-
पृथक्त्वं पश्यति । तथा संख्यायत इति संख्येयः, स च वर्षमात्रोऽपि भ-
वति, ततः तुशब्दो विशेषणार्थः, किं विंशतिपि ?, संख्येय-
कालो वर्षसहस्रात् परं वेदितव्यः, तस्मिन् संख्येये काल-
ऽवधिगोचरे सति क्षेत्रतः तस्यैवावधेर्गोचरतया द्वीपाश्च
समुद्राश्च द्वीपसमुद्राः तेषां संख्येया भवन्ति, अपिशब्दा-
त्—महान्तकोऽपि महत् एकदेशोऽपि । किमुक्तं भवति ?—सं-
ख्येये कालेऽवधिना परिच्छिद्यमाने क्षेत्रमप्यत्रत्यप्रज्ञापका-
पक्षतया संख्येयद्वीपसमुद्रपरिमाणं परिच्छेद्यं भवति, ततो
यदि नामात्रत्यस्यावधिरुपपद्यते तर्हि जम्बूद्वीपादारभ्य सं-
ख्येया द्वीपसमुद्रास्तस्य परिच्छेद्याः । अथवा—वाहो द्वीप-
समुद्रं वा संख्येययोजनविस्तृते कस्यापि तिरश्चः संख्येय-
कालविषयोऽवधिरुपपद्यते तदा स यथोक्तक्षेत्रपरिमाणं
तमेवैकं द्वीपं समुद्रं वा पश्यति, यदि पुनरसंख्येययोजन-
विस्तृते स्वयम्भूरमणादिके द्वीपे समुद्रं वा संख्येयकाल-
विषयोऽवधिः कस्याप्युपपद्यते तदानीं स प्रागुक्तपरिमा-
णं तस्य द्वीपस्य समुद्रस्य वा एकदेशं पश्यति । इत्यमनु-

प्यवाह्यावधिर्गोचरे कश्चित्, तथा कालऽसंख्येयं पक्षोपमा-
दिलक्षणे अवधेर्विषये सति तस्यैव संख्येयकालपरिच्छेद-
कस्यावधेः क्षेत्रतया परिच्छेद्या द्वीपसमुद्राः भाज्या-विकल्प-
नीया भवन्ति, कस्यचिदसंख्येयाः कस्यचित्संख्येयाः कस्यचि-
देकदेश इत्यर्थः, यदा इह मनुष्यस्यासंख्येयकालविषयोऽवधि-
रुपपद्यते तदानींमसंख्येया द्वीपसमुद्रास्तस्य विषयः, यदा पुन-
र्वाहद्वीपं समुद्रं वा वर्तमानस्य कस्यचित् तिरश्चोऽसं-
ख्येयकालविषयोऽवधिरुपपद्यते तर्हि तस्य संख्येया द्वीप-
समुद्राः, अथवा—यस्य मनुष्यस्य संख्येयकालविषयो
वाहोद्वीपसमुद्रालम्बनो वाह्यावधिरुपपद्यते तस्य संख्ये-
या द्वीपाः, यदा पुनः स्वयम्भूरमणे द्वीपं समुद्रं वा कस्य-
चित्तिरश्चोऽवधिरुपपद्यते तदा तस्य संख्येयकालविषयो जायते तदानीं तस्य
स्वयम्भूरमणस्य द्वीपस्य समुद्रस्य वा एकदेशो विषयः,
स्वयम्भूरमणविषयमनुष्यवाह्यावधेर्वा तदेकदेशो विषयः । क्षे-
त्रपरिमाणं पुनर्योजनोपक्षतया सर्वत्रापि जम्बूद्वीपादारभ्या-
संख्येयद्वीपसमुद्रपरिमाणमवस्यम् । तदेव यथा क्षेत्रवृद्धौ
कालवृद्धिः कालवृद्धौ च यथा क्षेत्रवृद्धिः तथा प्रतिपादितम् ।
सम्प्रति द्रव्यक्षेत्रकालभावानां मध्ये यद्वृद्धौ यस्य वृद्धिरुप-
जायते यस्य च न तदभिधिसुगह-कालं अवधिगोचरं वर्द्ध-
मानं चतुर्णां—द्रव्यक्षेत्रकालभावानां वृद्धिर्भवति तथा क्षेत्रस्य
वृद्धिः क्षेत्रवृद्धिस्तस्यां सत्यां कालो भजनीयो—विकल्पनीयः,
कदाचिद्वर्द्धते कदाचिन्न । क्षेत्रं हात्यन्तसूक्ष्मं, कालस्तु तद-
पक्षतया परिस्थूरः । ततो यदि प्रभृता क्षेत्रवृद्धिस्ततो
वर्द्धते शेषकालं नान्तं, द्रव्यपर्यायो तु नियमतो वर्द्धते । आह
च भाष्यकृत्—“कालं पवहुमाणे, सूखे द्वादाशो पवहुति ।
खेत्तं कालो भइओ, वहुति उ द्वापज्जाया ॥ १ ॥” तथा
द्रव्यं च पर्यायश्च द्रव्यपर्यायो तयोर्वृद्धौ सत्याम्, सूत्रे विभ-
क्तिलोपः प्राकृतशैल्या, भजनीयावेव क्षेत्रकालौ, तुशब्द एवका-
रार्थः, स च भिन्नक्रमस्तथैव च योजितः । विकल्पश्चायं—क-
दाचित्तयोर्वृद्धिर्भवति कदाचिन्न, यतो द्रव्यं क्षेत्रादपि सूक्ष्मम्,
एकस्मिन्नपि तभःप्रदेशेऽनन्तस्कन्धावगाहनान्, द्रव्यादपि
सूक्ष्मः पर्यायः, एकस्मिन्नपि द्रव्येऽनन्तपर्यायसम्भवात्, त-
तो द्रव्यपर्यायवृद्धौ क्षेत्रकालौ भजनीयावेव भवतः, द्रव्यं च
वर्द्धमानं पर्याया नियमतो वर्द्धते, प्रतिद्रव्यं संख्येयानामसं-
ख्येयानां चावधिना परिच्छेदसम्भवात्, पर्यायतो वर्द्धमाने
द्रव्यं भाज्यम्, एकस्मिन्नपि द्रव्ये पर्यायविषयावधिवृद्धिसं-
म्भवात् । आह च भाष्यकृत्—“भयणाए खेत्तकाला, परि-
वहुतेसु द्वापभांसु । द्वावे वहुइ भावो, भावे द्वावे तु भयणि-
उज्जे ॥ १ ॥” अत्राह—तनु जघन्यमध्यमोऽकृष्टभेदभिन्नयोः
अवधिज्ञानसम्बन्धिनोः क्षेत्रकालयोर्ङ्कुलावलिकाऽसंख्येय-
भागादिरूपयोः परस्परं समयप्रदेशसंख्येयोः किं तुल्यत्वमुत
हीनाधिकत्वम् ?, उच्यते—हीनाधिकत्वम्, तथाहि—आवल-
िकाया असंख्येयभागं जघन्यावधिर्विषयं यावन्तः समयाः
तदपक्षतया अङ्गुलस्यासंख्येयभागं जघन्यावधिर्विषय एव ये
नभःप्रदेशास्तं असंख्येयगुणाः, एवं सर्वत्रापि अवधिविषया-
त् कालादसंख्येयगुणत्वमवधिविषयस्य क्षेत्रस्यावगन्तव्यम् ।
उक्तं च—“सद्वमसंखेज्जंगुणं, कालाओ खेत्तमोहि विवसं
तु । अवरोण्णसंखेज्जं, समयपण्णमाणं ॥ १ ॥” अथ
क्षेत्रस्यैव कालादसंख्येयगुणता कथमवसीर्यते ?, उच्यते—
सूत्रप्रामाण्यात्, तदेव सूत्रमुपदर्शयति—सूक्ष्मः—श्लक्ष्णो भ-

यति कालः, चशब्दो वाक्यभेदकमोपदर्शनार्थः, यथा सूत्र-
मन्वाचकालो भवति यस्मादुत्पलपत्रशतभेद प्रतिपत्रमसंख्ये-
याः समयाः प्रतिपाद्यन्ते ततः सूत्रमः कालः, तस्मादपि का-
लात् सूत्रमन्तरं क्षेत्रं भवति, यस्मादङ्गुलमात्रं क्षेत्रं-प्रमाणाङ्गु-
लैकमात्रं श्रेणिरूपे नभःखण्डे प्रतिप्रदेशं समयगणनया अ-
संख्यया अवसर्पिण्यस्तीर्थकृद्गणयताः । इदमुक्तं भवति-
प्रमाणाङ्गुलैकमात्रे एकैकप्रदेशश्रेणिरूपे नभःखण्डे यावन्तो
ऽसंख्ययावसर्पिण्यस्तीर्थगण्य समयाः तावन्प्रमाणाः प्रदेशा व-
र्तन्ते, ततः सर्वत्रापि कालादसंख्येयगुणं क्षेत्रं, क्षेत्रादपि
चानन्तगुणं द्रव्यं, द्रव्यादपि चावधिधिययाः पर्यायाः संख्ये-
यगुणा असंख्येयगुणा वा । उक्तं च—“येतत्पणसेहिता, द्रव्य-
मणतगुणितं पणसेहि । द्रव्येहिता भवो, संख्यगुणोऽसंख्यगु-
णश्चो वा ॥ १ ॥ ” तदेतद्वर्द्धमानकमर्वाधजानम् । न० ।
शरावसंपुटे, ग० । ज० । आ० म० । आ० । पुरुषा-
रुहे पुरुषे, इत्यन्ये । स्वस्तिकपञ्चके, इत्यन्ये । ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । प्रासादविशेषे, इत्यन्ये । भ० ६ श्रु० ३३ उ० । आस्थिक-
ग्रामं, “तस्म पुण अट्टियगामस्स पढमं वद्धमाणं ति ना-
म होत्था, ” आ० म० १ अ० । आ० चू० । स्वनामख्यातं न-
गरं, तत्र हि अज्जुत्तियभिधाना कन्या विजयराजपरिणीता
यानिशुलेन कृच्छ्रं जीविन्वा नरकं गता । स्था० १० ठा० ३
उ० । द्विषष्टिमे महाप्रदे, स्था० ।

दो वद्धमाणगा (मू०) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

वद्धमाणसुरि-वर्द्धमानसुरि-पुं० । चान्द्रकुलीये स्वनामख्याते
विदुषि, “यस्मिन्नतीति धृतसंयमार्थिया-वप्राप्नुवन्त्यावपरे
तथाविधम् । स्वस्याश्रये संवसतोऽतिदुःस्थितः, श्रीवर्द्ध-
मानः स यतीश्वरोऽभवत् ॥१॥ ” पञ्चा० १६ वि० । अयमा-
चार्यः विक्रमसंवत् १०८८ अयुर्दनिर्गं विमलशाहकृतजिना-
यतने प्रतिष्ठामकारयन्, प्रथममयं चैत्यवासी जिनचन्द्रसुरि-
शिष्य आसीत् । ज० इ ।

वद्धमाणा-वर्द्धमाना-स्त्री० । चतसृणां शाश्वतजिनप्रतिमाना-
मन्यतमस्यां शाश्वतजिनप्रतिमायाम्, ग० । ती० ।

वद्धवहता-वर्द्धयिन्वा-अव्य० । जयादिशब्दै-वर्द्धस्वेत्याद्युक्ते-
त्यर्थे, “जणं विजणं वद्धवेति ” जयं वर्द्धयिष्यते-जय त्वं
देव ! विजयस्व त्वं देवेत्येवं वर्द्धयिष्यन्तीत्यर्थः । ग० । विपा० ।

वपु-वपुष-न० । शरीरे, स० ।

वप्प-वप्प-पुं० । समुद्रते भूभागे, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ५
उ० । जलभूते केदारं, नि० चू० २० उ० । जी० । जं० ।
प्रश्न० । “केआगे वप्पिणं वप्पो ” । पाइ० ना० १३१ गाथा ।
पितरि, दश० ७ अ० । तटे, ज्ञा० १ श्रु० ४ अ० ।
“गेहो वप्पो य तडो ” । पाइ० ना० १३१ गाथा । स्था० ताडक-
प्रेतावचमन्कारजनके, डा० ३ डा० । जम्बुद्वीपे मन्दरस्य
पश्चिमायां शीतोदाया महानद्या उत्तरस्यां चक्रवर्तिविजयं,
स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

दो वप्पा । स्था० २ ठा० ३ उ० । वप्पो विजये विजया
गयहाणी चंदे वक्खारपव्वए ।

वप्पो विजयो विजया राजधानी चन्द्रो वज्रस्कारपर्वतः ।
जं० ६ वल्० ।

वप्पगा-वप्पका-स्त्री० । धर्मजिननिष्क्रमणोद्याने, आ० म०
१ अ० । भरतक्षेत्रेऽस्यामवसर्पिण्यामेकादशचक्रिणा जयस्य
मानरि, स० । आ० ।

वप्पगावई-वप्पकावती-स्त्री० । जम्बुद्वीपे शीतोदाया महानद्या
उत्तरे समुद्रप्रत्यासन्ने विजये वर्तमानायां नद्याम्, स्था० ६
ठा० ३ उ० ।

दो वप्पगावई । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

वप्पद्वार-वप्पद्वार-न० । द्वारविशेषे, स० । तथा—समव-
सर्गणे तृतीयवप्पद्वारेषु द्वारपालमाश्रित्य—“प्रतिवप्पे प्रति-
द्वारे, तुम्बरप्रमुखाः सुराः । दग्गिडो । इ प्रतीहाराः, स्फार-
शृङ्गारिणोऽभवन् ॥ १ ॥ ” इति वृद्धश्रीशत्रुञ्जयमाहात्म्ये ।
तथा—“द्वारेषु गैष्यवप्रस्य, प्रत्येकं तुम्बरः स्थितः । नृमु-
गडमाली खट्वाङ्गी, जटामुकुटभूपितः ॥ १ ॥ ” इति श्रीशा-
न्तिनाथचारित्रे ॥ तथा—“अन्यद्वारे प्रतिद्वारे, तस्थौ,
डास्थस्तु तुम्बरः । खट्वाङ्गी नृशिरःस्वर्गी, जटामुकुट-
मण्डितः ॥ १ ॥ ” इति हैमवीरचरित्रे । तथा—“तइय-
वहिंसुरा तुम्बरु, खट्वाङ्गि कवालि जडोमउडधारी । पुव्वाइ-
दारवाला, तुम्बरुद्वो अ पडिहारो ॥ १ ॥ ” इति
‘थुणिमो केवालवन्धे’ इति स्तोत्रे इति मतान्तराणि दृश्य-
न्ते, तेन नवीनप्रारब्धसमवसरणं किनामानः किमायुधा-
श्च प्रतीहारा विधीयन्ते ? तथा प्रतिद्वारमेको द्वौ वेति
व्यक्त्या प्रसाद्यमिति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरं—नवीनप्रारब्धसम-
वसरणे समवसरणस्तोत्रानुसारं प्रतीहाररूपाणि विधि-
यानि, प्रतिद्वारे च “वीर देवी जुअत्ता ” इति पदस्योपल-
क्षणपरत्वेन प्रतीहाररूपद्वयं समानाऽऽयुधं भवतीति समव-
सीयत इति ॥ ३० ॥ स० १ उ० ॥

वप्पहट्ट-वप्पहट्ट-पुं० । स्वनामख्याते सुरा, अनेन मथुराया
अन्तिमो राजा प्रतिबंधितः । कलाकलितः शिलास्तम्भश्च
कारितः । ती० ६ कल्प ।

वप्पा-वप्पा-स्त्री० । भरते वप्पेऽस्यामवसर्पिण्यामेकविंशजिन-
नमेर्मानरि, स० । नि० । आ० । प्र० ।

वप्पि(ण्)-वप्पिन्-पुं० । केदारं, ग० । ज्ञा० । प्रश्न० । “केआगे
वप्पिणं वप्पो ” । पाइ० ना० १३१ गाथा । क्षेत्रे, सुपिते च ।
दे० ना० ७ वर्ग ८५ गाथा ।

वप्पिय-वाप्पिक-त्रि० । पैतृकं, “पुत्ते जाण कवणु गुणु, अ-
वगुणु कवणु मुणु । जा वप्पी की भूहडी, चंपिजइ अवरण
॥१॥ ” जातेन पुत्रेण को गुणः, मृतं पुत्रेण कोऽवगुणः । येन
पुत्रेण स नेति गम्यते, या पैतृकी भूमिः परेणाक्रम्यते । प्रा०
दु० ४ पाद ।

वप्पीडिअ-देशी-क्षेत्रे,—दे० ना० ७ वर्ग ४८ गाथा ।

वप्फ-वाप्फ-पुं० । “वाप्फे होऽश्रुणि” ॥ ८ । २ । ७० ॥ इत्यनश्रु-
वाचके न हकारादेशः । ऊर्ध्वणि, प्रा० २ पाद ।

वप्फड-वराक-पुं० । हीने, श्रेष्ठे, “प्रिय एवहिं करे सेल्लुकरि,
हडुहिं तुहुंकरवालु । जं कार्यालअ वप्फडा, लेहि अमग्गु
कवालु ॥ १ ॥ प्रा० ४ पाद ।

वभियार-व्यभिचार-पुं० । विकल्पे, व्याहतौ, भजनायाम्,
अनियमे, विशेषे ।

वभियारि(ण्)-व्यभिचारिन्-त्रि० । नियमभङ्गके, जारे, व्य०
६ उ० । स्वैरिणि, व्य० ७ उ० ।

वमण-वमन-न० । मदनफलादिना (दश० ३ अ० ।) छुर्दन.
ओघ० । आचा० । विपा० । उद्दिरणे, उत्त० पाई १५ अ० ।
ऊर्ध्वविरेके, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० । त्यजनं, उत्त० ११ अ० ।
स्था० । वमनविरेचनं करोति । नि० चू० ।

जे भिक्खु वमणं करेइ करंतं वा साइज्जइ ॥ ३७ ॥
जे भिक्खु विरेयणं करेइ करंतं वा साइज्जइ ॥ ३८ ॥
जे भिक्खु वमणविरेयणं करेइ करंतं वा साइज्जइ ॥ ३९ ॥
उद्दिरणे वमणं, अहोदरेण विरेयं ।

गाहा—

वमणं विरेयणं वा, जे भिक्खु आइए अणुद्वाए ।
सो आणाअणवन्थं, मिच्छत्तविग्राहणं पावे ॥ ७० ॥
णिप्पयोयणं अणुद्वा च उल्लुह च पच्छित्तं पावेति । समतिरित्ते
नन्थ पदग्गहणं इमीए गाहाए ।

गाहा—

वमणं विरेयणं वा, अब्भंगो बोलणं सिण्णणं वा ।
नेहादि तप्पणरसा-वायणं नन्थि च वत्थी वा ॥ ७१ ॥
अब्भंगो तेज्जादिणा फामुंगण देसं, उच्छोलणं । सच्चगान-
स्स सिण्णणं, वरणवलादिणिमित्तं घयादिणहणं तप्पणं,
आदिग्गहणान्तो—अब्भंगो तप्पणं च । वयर्थेभणं एग-
मणगद्वेहि रसायणं, गामासरसादिगणगामणार्थं गाम-
करणं, नन्थ कडिवायआरसविण्णमणन्थं च अपाणहारेण
वन्थिणा तेज्जादिपदन्थाणं वत्थिकम्मं । किं चान्यत्-विविधा
णं दव्वाणं एगणगयुत्ताणं वीरियविवागफलं एगविहं
जाणऊण दव्वाणं अब्भवहारं करंति । जतो वन्नति ।

वरणरसगाहा—

वप्परमरूवमेहा-वगपलितपणासणुद्वा वा ।
दीहाउ तदट्टा वा, धूलिकिमट्टा व तं कुज्जा ॥ ७२ ॥
सरीरेसु वन्नया भवति महुरत्तरो पडिपुण्णेदिआ रूववं मा-
हाभ्यधारणाजुतो भवति । चंगा गंडे भवन्ति सुकुचियगत्ता
वलीपलितयाणयणासणुद्वा उवउज्जति, दव्वं, अहवा-दीहाउ
भंयामि ति तदट्टा वोचयुज्जति, धूलो वा किसो वा भवामि
किसो वा धूलो वा भवामीति एतदट्टा तद्विधदव्वाचयामं
करोति । एवमादि करोतस्स आणादिया दासा ।

इमे य दासा—

उभयधरणम्मि दासा, अह करणे कयो य जं च उड्डाहो ।
पत्थणमग्गणं पि य, अगिलाणगिलाणकरणं य ॥ ७३ ॥
उभए त्ति वमणं विरेयणं । अतीव वमणं मरज्ज, अह उभयं
धरेति तो उड्डाहिणे कोहो, वन्ननिरोहे य सुखेनैव
मरणं । अध अतिवेगण अत्थंडिलादिसु छुट्टुणा णित्तिरिणं वा
एत्थ कार्याविराहणा । जं च अप्पाणं अगिलाणं गिलाणं करोति
तणिणप्पणं, चत्तसरीरा वि सरीरकम्मं करोति, त्ति उड्डाहो ।
तम्मि कंतं पत्थं अणुं मग्गियव्वं पत्थभोजनमित्यर्थः, अह-
वा-पत्थणं करोतंहि अप्पसागारितो पडिस्सतो मग्गियव्वं ।

इमे वित्तियपदं । गाहा—

ठाण वुप्पतियं दुवखं, अभिभूतो वेदणाए तिव्वाए ।
अदीणो य अब्बहितो, तं दक्खदियाए मम्मं ॥ ७४ ॥

अव्वोच्छित्तिनिमित्तं, जीवद्वाए समाहिहेउं वा ।

वमणविरेयणमादी, जयणाए आदिते भिक्खु ॥ ७५ ॥
देहि गाहातो ततिए उद्देसकगमणं पूर्ववत् । नि० चू० १३ उ० ।

वमाल-पुञ्जि-धा० । एयन्तः । चयनं, " पुञ्जरागेल-वमाली "
॥ ८ । ४ । १०२ ॥ इति पुञ्जयन्तस्य वमालादेशः । वमालइ ।
पुञ्जयति । प्रा० । कलकलं, " गेलो रावो वयलो हलवेलो
कलयलो वमालो य " पाइ० ना० ३४ गाथा ।

वमालइ-देशी-पुञ्जयति, दे० ना० ७ वर्ग ४६ गाथा ।

वम्फ-काङ्ग-धा० । पृच्छायाम्, खादते च । " धातवोऽर्था-
न्तेऽपि " ॥ ८ । ४ । २४६ ॥ इत्यन्तर्गणमूत्रेण काङ्गतेर्वम्फा-
देशः । प्राकृतं—वम्फइ । अस्यार्थः—पृच्छति, खादति वा ।
प्रा० । " दलिवलयोर्विस्मट्-वम्फौ " ॥ ८ । ४ । १७६ ॥ इति व-
लेर्वम्फादेशः । वम्फइ । वलइ । वलते । प्रा० । " वर्गेऽन्यो वा "
॥ ८ । १ । ३० ॥ इति चाबुस्वारः । वम्फइ । वफइ । प्रा० १ पाद ।

वम्म-वर्मन्-न० । वृणोति-आच्छादयति शरीरकमिति वर्मा
अश्वतनुवाणं, उत्त० ४ अ० ।

वम्मधारि-(ण)-वर्मधारिन्-त्रि० । वर्म सप्ताहं धरतीति ।
सप्ताहधारके, उत्त० ४ अ० ।

वम्मह-मन्मथ-पुं० । " मन्मथे वः " ॥ ८ । १ । २४२ ॥ इति
मन्मथे मस्य वः । प्रा० । " न्मो मः " ॥ ८ । २ । ६१ ॥ इति
मस्य न्मः । कामदेवे, " मयग्गुओ अणंगो, रइणाहो
वम्महो कुसुमवाणो । कंदणो पंचमणे, मयणो सेकण-
जाणी य । " पाइ० ना० ७ गाथा ।

वम्मीअ-वल्मीक-न । वल्मीकं, " रण्फा—वम्मीअ-वामलूग
य " पाइ० ना० १७१ गाथा ।

वम्मिय-वर्मित-त्रि० । वर्मीकृते, औ० । सन्नद्धे, ग० । अङ्ग-
रक्षीकृते, ज्ञा० १ ध्रु० २ अ० ।

वल्मीक-न० । पृथ्वीविकाररूपे स्तूभे, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।

वम्मीसर-देशी-कामे, दे० ना० ७ वर्ग ४२ गाथा ।

वय-वचस्-न० । वचनं, विशेषं । आचा० । उत्त० । स्था० ।
ज्ञा० । प्रव० ।

व्रज-पुं० । गोकुले, भ० ११ श० ११ उ० । ज्ञा० । उपा० ।
वृ० । ओप० ।

व्रत-न० । नियमे, हा० १३ अपृ० । नि० । घने, उपा० २
अ० । आचा० । स्थूलप्राणतिपातविरमणे, स्था० ४ टा० ।
ग० । " सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं १, सव्वाओ
मुसावायाओ वेरमणं २, सव्वाओ अदिक्खादाणाओ वेरमणं
३, सव्वाओ मेहुणाओ वेरमणं ४, सव्वाओ परिग्गहाओ
वेरमणं ५ " इति व्रतानि । ग० १ अधि० । महाव्रतेषु, कल्प०
१ अधि० १ जण । तं० । मूलगुणेषु, स० । प्रव० ।

पञ्चयामन्नतुर्यामवक्रव्यता । तत्र व्रतद्वारमाह—

पंचायामो धम्मो, पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स ।
सज्जिममाणं जिणायं, चाउज्जामो भवे धम्मो ॥ ३२३ ॥

पञ्च यामो व्रतानि यत्र स पञ्चयामः, "दीर्घह्रस्वौ मिथोवृत्तावि" ति प्राकृतलक्षणवशाच्चकारस्य दीर्घत्वम् । एवंविधो धर्मः पूर्वस्य च पश्चिमस्य च जितस्य, मध्यमकानां जिना-नां पुनश्चतुर्यामो धर्मो भवति, मैथुनव्रतस्य परिग्रहवत् ए-वान्तर्भावविवक्षणात् ।

कुत एवमिति चेद् ? उच्यते—

पुरिमाणं दुर्विषमोऽङ्गे, चरिमाणं दुरणुपालयो कप्पो ।
मज्झिममाणं जिणारणं, मविमुज्जे सुअणुपालो य । ३२४।
पूर्वेषां साधूनां दुर्विशोध्यः कल्पचरमाणं पश्चिमानां दुरनुपाल्यः, मध्यमकानां तु जिनानां तु तीर्थे साधूनां सुविशोध्यः सुखानुपाल्यश्च भवति । इयमत्र भावना-पूर्वे साधव ऋजुजडास्ततः परिग्रहव्रत एवान्तर्भावं विवक्षित्वा यदि मैथुनव्रतं साक्षाद्योपदिश्यते ततस्ते जडतया नेदमवबुध्यन्ते, यथा-मैथुनमपि परिहर्तव्यम्, यथा तु पृथक् परिस्फुटं मैथुनं प्रतिपि-ध्यते ततः पर्यवस्यति परिहरति च, पश्चिमस्था वक्ता जडास्ततो मैथुने साक्षादप्रतिपिद्धे परिग्रहान्तस्तदन्तर्भावं जानन्तोऽपि वक्तव्या परपरिगृहीतायाः स्त्रियाः प्रतिसेवनां कुर्वीरन्, पृष्टाश्च ब्रवीरन्, नैवास्माकं परिग्रह इति, तत एतेषां पूर्वपश्चिमानां पञ्चयामो धर्मो भगवता ऋपभस्वामिना वर्द्धमानस्वामिना च स्थापितः । ये तु मध्यमाः साधवस्ते ऋजुप्रज्ञास्ततः परिग्रहे प्रतिपिद्धे प्राज्ञत्वेनोपदेशमात्रादप्यशप-हेयोपादेयविशेषान्पुनः पट्टीयस्तया चिन्तयेयुः, नापरिगृहीता स्त्री परिभुज्यन्ते, अतो मैथुनमपि न वर्तते सेवितुम्, एवं मैथुनपरिग्रहे अन्तर्भावं तथैव परिहरन्ति । ततस्तेषां चतुर्यामो धर्मो मध्यमजिनैरुक्त इति ।

अस्मेवार्थं समर्थयन्नाह—

जडुत्तणेण हंदि, आइक्खविभागउवणता दुक्खं ।

सुहममुदयदंताण य, तितिकवअणुमासणा दुक्खं । ३२५।
सर्वेषां साधूनां जडतया 'हंदि' न्युपदशने, वस्तुतत्त्वस्या-ख्यानं दुःखं कृच्छ्रेण महता वचनादौ प्रयासेन कर्तुं शक्य-मित्यर्थः । एवमाख्यातेऽपि वस्तुतत्त्वं विभागः—पार्थक्येन व्यवस्थापनं महता कष्टेन कर्तुं शक्यते, विभक्तेऽपि वस्तु-तत्त्वं उपनयो हेतुदृष्टान्तैः प्रतीतावारोपणं कर्तुं दुःशक्यम्, तच्च प्रथमतीर्थकरसाधवः सुखसमुदिताः कालस्य स्निग्ध-तया शीतोष्णादीनां तथाविधदुःखदृष्टान्तमाभावात् । सुखेन सम्पूर्णास्ततस्ते भिक्षापरीपहादराधिसहनं तेषां दुःखं दुष्क-रम् । तथा दाता एकान्तनोपशान्तास्ते ततः काचिन्प्रमाद-स्खलितादौ शिष्यमाणानामनुशासनाऽपि कर्तुं दुःशकाः ।

मिच्छत्तभाविदाराणं, दुवियदृगतीण वाममीलाणं ।

आइक्खियउ विभइउं, उवणाउं वा वि दुक्खं तु ॥ ३२६॥

दुक्खं हि भजितारणं, तणुधितिअवभत्तआ य दुतिलिक्खं ।

एमेव दुरणुमामं, तारुक्कडओ य चरिमाणं ॥ ३२७॥

ये तु चरमतीर्थकरसाधवस्ते प्रायण मिथ्यात्वमादिता दुर्विदग्धमतयो वा अशीलाश्च, ततस्तेषामपि च श्रुतत्वमाख्यातुं विभक्त्युपनेतुं दुःखं दुःश्वतरम् । तथा कालस्य रूक्षतया च दुःखं विविधाधिध्याधिप्रभृतिभिः शारीरमानसैर्भक्षिता-नामप्यन्तमुपनापितानां तनुः शरीरं धृतिः मानसोपप्लवस्त-

द्विपयाऽवलम्ब्य-वलाभावस्ततः कारणात् दुस्तिष्ठं तेषां परीपहादिकं भवति । एवमेव मानस्याहंकारस्यापलक्षणत्वात् क्रोधाद्रेषात्कटतया दुरनुशासने चरमाणं भवति । उत्कट-कषायतया दुःखेनानुशासनं तं प्रतिपद्यन्ते इत्यर्थः । अत एषां पूर्वेषां च पञ्चयामो धर्म इति प्रक्रमः—

एए चव य दुद्धा-मुप्पन्नुज्जुत्तणेण मज्झमाणं ।

सुहदुहउभयवलाण य, विमिस्सभावा भवे सुगमा ॥ ३२८॥

एतन्मन्ये व्याख्यानादीनि स्थानानि मध्यमानां सुगमाति-सुकर्माणं भवयुगिति सम्बन्धः । कुतः ? इत्याह-सुप्राज्ञ-ऋजुत्वेन प्राज्ञतया ऋजुतया चेत्यर्थः, स्वल्पप्रयत्नेनैव प्रज्ञापनीयास्ते, तत आख्यातविभङ्गनोपनयनानि सुकर्माणि 'सुहिदुहि' ति कालस्य स्निग्धरूक्षतया सुखदुःख उभे अपि तेषां भवतः । तथा 'उभयवलाणय' ति शारीरं मानसिकं वा उभयमपि बले तेषां भवति । 'विमिस्सभाव' ति नैकान्तनोपशान्ता, न वा उत्कटकषायास्ते ततो विमिश्र-भावात् अनुशासनमपि सुकरमेव तेषां भवति । ततश्चतु-र्यामस्तेषां धर्म इति । गतं व्रतद्वारम् । वृ० ६ उ । प्राणाति-पातदिनिवृत्तिलक्षणेपु, आव० १ अ० । पं० भा० । पं० चू० प्रव० । पञ्चा० । व्रता-नियमा इति भागवताः । द्वा० ८ द्वा० । "अहिंसा-सत्यमस्तेयं, ब्रह्माऽकिञ्चन्यमेव च । महाव्रतानि पष्टं च, व्रतं रात्रौ च भोजनम्" ॥ १॥ ध० ३ अधि० । महा० ।

तिविहं तिधिहेण समणेहिं, सवसावज्जमुज्झियं ।

जावज्जीवं वयं धोरं, पडिवज्जिय मोक्खसाहणं ॥

दुविहंगविहं वा धूलसावज्जमुज्झियं ।

उदिदुक्कालियं तु, वयं देसे ण संवसे ॥ महा० २ अ० ।

"वरं प्रवृत्तं ज्वलितं हुताशनं, न चापि भग्नं चिरसञ्चित-व्रतम् । वरं हि मृत्युः परिशुद्धकर्मणां, न शीलवृत्तस्खलित-स्य जीवितम् ॥ १ ॥" आ० चू० ४ अ० । वृ० ।

तवसंजमं वएसु य, नियमो दंडनायगो ।

तमेव खंडमाणस्स, ण वए खोवसंजमे ॥ १॥ महा० ६ अ० ।

वयस्-त० । पुं० । "स्नम-दाम-शिरो नमः" ॥ ८ । १ । ३२ ॥

इति वा पुंस्त्वम् । देहावस्थाविशेषे, आ० म० १ अ० ।

तत्रो वया पणत्ता, तं जहा—पढे वए मज्झिमे वए, पच्छिमे वए । (सू०-१५५ ×)

'तत्रो वए' इत्यादि स्फुटम्, किन्तु प्राणिनां कालकृतावस्था वय उच्यते, तत् त्रिधा बालमध्यमवृद्धत्वेभ्योऽदिता । वय उपल-क्षणं चेदम्—"आपोऽशाद्भवेद्बालो, यावत् क्षीरावधर्तकः । म-ध्यमः सप्ततिं यावत्, परतो वृद्ध उच्यते ॥ १ ॥" इति, शेषं प्राग्वत् । स्या० ३ ठा० ३ उ० । तं० । प्रश्न० ।

तिहि वएहि आया केवलपणत्तं धम्मं लभेज्जा, सवण-याण, तं जहा—पढे वए मज्झिमे वए, पच्छिमे वए, एसां च व गमो णेयव्वो, जाव केवलणाणं ति । (सू० १५५ ×) स्या० ३ ठा० ३ उ० ।

कुमारयौवनमध्यमवृद्धत्वे, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । पञ्चा० । आव० । सूत्र० । द्वा० । रा० ।

वय-पुं० । त्वयस्य प्रलेशेति० चू० १ उ० । व्ययं चायेचितं कुर्यात्, यतः—“पादमायान्निधिं कुर्यात्, पादं” वित्ताय कल्पयेत् । यमोपभोग्याः पादं, पादं भर्तव्यपौषणे ॥ १ ॥ “केचित्त्वाहुः—“आयादङ्गं नियुज्जीत, धर्मे समधिकं ततः । शेषेण शेषं कुर्यात्, यत्नतस्तुच्छमैतिकम् ॥ १ ॥ “निर्द्रव्यसद्रव्ययोरयं विभाग इत्येकं । ध० २ अधि० ।

वाक्य-न० । वचने, “पच्छा वयमुयाहरे” दश० ७ अ० २ उ० । वयन्त-वदत्-त्रि० । वृत्तांशे, “वादाश्च प्रतिवादाश्च, वदन्तो निश्चिन्तास्तथा । तत्त्वान्तं नैव गच्छन्ति, तिलपाडकवद्गतौ ” ॥ १ ॥ ङा० २३ ङा० ।

वयंस-वयस्य-पुं० । स्त्री० । “वक्रादावन्तः ” ॥ ८ । १ । २६ ॥ इति मध्येऽनुस्वारः । प्रा० । मित्रे, आ० म० १ अ० । “पियवयंसा हिग्माणुजो, ” प्रा० २ पाद । “मित्तो सही वयंसा ” । पाइ० ना० १०० गाथा ।

वयंमि (ग्)-वचस्विन्-पुं० । वचने सौभाग्याशुपेते यस्य-स्ति स वचस्वी । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । नि० । वक्रादित्वादनुस्वारः । वचनसौभाग्योपेतं, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० ।

वयगुत्त-वचोगुप्त-त्रि० । वचनगुप्त्या गुप्तं, उक्त० १२ अ० । निरुद्धवाक्प्रसरे, उक्त० पाई० १२ अ० ।

वयगुत्ति-वागुत्ति-स्त्री० । “सच्चा तद्वय मोसा य, सच्चा मोसा तद्वय य । चउत्थी अमचमोसा उ, वयगुत्ती चउत्थिहा ॥१॥” (उक्त० छ० २४ अ० ।) इति चतुर्विधं वचोगोपनं, नि० चू० १ उ० ।

वयग्गाम-व्रजग्राम-पुं० । गोकुले, “ततो सामी वयग्गामं गोउलं पत्तो, तत्थ य दिवसे लुणो सव्वत्थ परमं उवक्खडि-यं ” आ० चू० १ अ० । आ० म० ।

वयल्लुक्-व्रतपट्ट-न० । प्राणातिपातादीनां रात्रिभोजनविर-तिपट्टानां व्रतानां पदके, दश० ६ अ० । आव० । दर्श० ।

अधुना द्वितीयस्थानविधिमाह—

अप्पगट्ठा परट्ठा वा, कोहा वा जइ वा भया ।

हिंसयं न मुमं वृत्रा, नो वि अन्नं वयावए ॥ ११ ॥

मुसावाओ उ लोगम्मि, सव्वमाहहिं गरहिओ ।

अधिस्सामो अभूआणं, तम्हा मोमं विवज्जए ॥ १२ ॥

‘अप्पगट्ठ’ इति सूत्रम् । आत्मार्थम्-आत्मनिमित्तमग्लान एव ग्लानोऽहं ममानेन कार्यमित्यादि, परार्थं वा—परनिमित्तं वा एवमेव, तथा क्रोधाद्वा त्वं दास इत्यादि, एकग्रहणे तज्जातीयग्रहणमिति, मानाद्वा अवहुश्रुत एवाहं वहुतश्रुत इत्यादि, मायातो भिन्नाटनपरिजिहीर्षया पादपीडा ममेत्यादि, लोभाच्छ्रोभनतराश्रलाभे सति प्रान्तस्यैषणीयत्वेऽप्यनेषणीयमिदमित्यादि, यदि वा—भयात्—किञ्चिद्धितथं कृत्वा प्रायश्चित्तभयाच्च कृतमित्यादि, एवं हास्यादिष्वपि वाच्यम्, अत एवाह—हिंसकं—परपीडाकारि सर्वमेव न मृषा व्रूयान् स्वयम्, नाप्यस्यं वादेयं एकग्रहणे तज्जातीयग्रहणात्—वृत्ततोऽप्यन्याच्च समनुजानीयादिति सूत्रार्थः ॥११॥ किमन्यतन्द्वामित्याह—‘मुसावाउ’ इति सूत्रम्, मृषावादो हि लोके सर्वस्मिन्नेव सर्वमाधुमिं गहिंता—निन्दितः सर्व-

व्रतापकारित्वान्-प्रतिज्ञातापालनान् । अविश्यामश्च-अविश्वसनीयश्च भूतानां मृषावादो भवन्ति, यस्मादेवं तस्मान्मृषावादेऽप्यवजयेदिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ उक्तो द्वितीयस्थान-विधिः ।

साम्प्रतं तृतीयस्थानविधिमाह—

चित्तमंतमचित्तं वा, अप्पं वा जइ वा वहुं ।

दंतमोहणमित्तं पि-उग्गहंमि अजाइया ॥ १३ ॥

तं अप्पणा न गिएहंति, नोऽवि गिएहावए परं ।

अन्नं वा गिएहमाणं पि, नाणुज्जाणंति संजया ॥ १४ ॥

‘चित्तमंत’ इति सूत्रम्, ‘चित्तवद्’—द्विपदादि वा अचित्तवद्वा—हिरण्यादि, अल्पं वा मूल्यतः प्रमाणतश्च, यदि-वा-वहु मूल्यप्रमाणाभ्यामेव, किं बहुना ?—दन्तशोधनमात्रमपि तथाविधं तृणादि अवश्रद्धे यस्य तत्तमयाचित्वा न गृह्णन्ति साधवः कदाचनेति सूत्रार्थः ॥१३॥ एतदेवाह—‘तं’ इति सूत्रं, तत्—चित्तवदादि आत्मना न गृह्णन्ति विरतत्वात्, नापि ग्राहयन्ति परं विरतत्वादेव, तथा अन्यं वा गृह्णन्तमपि स्वयमेव नानुजानन्ति—नानुमन्यन्ते संयता इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ दश० ६ अ० २ उ० । (व्रतपट्टमध्यगतो मैथुनविषयः ‘मेहुण’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ४२६ पृष्ठे गतः ।) प्रतिपादितस्तृतीयस्थानविधिः ।

इदानीं पञ्चमस्थानविधिमाह—

विडमुब्भे इमं लोणं, तिष्ठं सर्पि च फाणिअं ।

न ते संनिहिमिच्छंति, नायपुत्तवओरया ॥ १७ ॥

लोहस्सेस अणुफामे, मन्ने अन्नयरामवि ।

जे मिया सन्निहिं कामे, गिही पव्वइए न से ॥ १८ ॥

जं पि वत्थं व पायं वा, केवलं पायपुंछणं ।

तं पि संजमलज्जट्ठा, धारंति परिहरंति अ ॥ १९ ॥

न सो परिग्गहो वुत्तो, नायपुत्तेण ताइणा ।

मुच्छापपरिग्गहो वुत्तो, इअ वुत्तं महेमिणा ॥ २० ॥

सव्वत्थुवहिणा वुट्ठा, मंरक्खणपरिग्गहे ।

अवि अप्पणाऽवि देहम्मि, नायरंति ममाइयं ॥ २१ ॥

‘विड’ इति सूत्रम्, विडं—गोमूत्रादिपक्वम्, उद्भेद्यं—सामुद्रादि, यद्वा—विडं—प्रासुकम्, उद्भेद्यम्—अप्रासुकमपि एवं द्विप्रकारं लक्षणम् । तथा तैलं सर्पिश्च फाणितम्, तत्र तैलं—प्रनीतम्, सर्पि—घृतम्, फाणितं—द्रवगुडः, एतल्लक्षणयोर्वै प्रकारमन्यच्च न ते साधवः संनिधिं कुर्वन्ति—पर्युषितं स्थापयन्ति, ज्ञानपुत्रवचोऽरताः—भगवद्द्वयमानवचलि निःसङ्गताप्रतिपादनपरैः सङ्गा इति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ संनिधिरदो-पमाह—‘लोभस्स’ इति सूत्रम्, लोभस्य-चाग्निविघ्नका-ग्निश्चतुर्थकपायस्य ‘एम् अणुफाम’ इति एषोऽनुस्पर्शः—एषोऽनुभाषो यदेतत्संनिधिकरणमिति, यतश्चैवमतो मन्ये-मन्यन्ते, प्राकृतशैल्या एववचनम्, एवमाहुस्तीर्थकर्मणधराः अन्यतरामपि—स्तोकामपि यः स्यात्—यः कदाचित्संनिधिं कामयन्ते—सर्वे, गृही—गृहस्थाऽसौ भावतः प्रव्रजितो नेति, दुर्गतिनिमित्तानुष्ठानप्रवृत्तेः, संनिधीयते नरकादि-प्याप्ताऽनयेति, संनिधिः, इतिशब्दार्थात् प्रव्रजितस्य च

दुर्गतिगमनाभावादिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ आह-यद्येवं वस्त्रा-
दि धारयतां साधूनां कथमसंनिधिगित्यत आह-' जेपि ' न्ति
सूत्रम् । यदप्यागमोक्तं वस्त्रं वा-चोलपट्टकादि, पात्रं वा-अला-
बुकादि, कम्बलं-वर्षाकल्पादि, पादपुञ्जने-रजोहरणम्,
तदपि ' संयमलज्जाय ' मिति पात्रादि, तद्व्यतिरेकेण पु-
रुषमात्रेण गृहस्थभाजने सति संयमपालनाभावान्न लज्जा-
यं वस्त्रम्, तद्व्यतिरेकेणाङ्गनादौ विशिष्टश्रुतपरिणत्यादिर-
हितस्य निर्लज्जतापपत्तेः, अथवा-संयम एव लज्जा तदर्थं
सर्वमेतद्वस्त्रादि धारयन्ति, पुष्टालम्बनविधानेन परिहरन्ति
च परिभुञ्जते च मूर्च्छागहिता इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥
यतश्चैवमतः-' न सो ' ति सूत्रम्, नात्मा निर्गमिष्वङ्गस्य
वस्त्रधारणादिलक्षणः परिग्रह उक्तो बन्धेनतुत्वाभावात्,
केन ?, ' ज्ञातपुत्रेण ' ज्ञात-उदारक्षत्रियः सिद्धार्थः, तत्पुत्र-
ण-वर्धमानेन त्रात्रा-स्वपरपरित्राणसमर्थेन, अपि तु-मू-
र्च्छा अमत्स्वपि वस्त्रादिधर्माभिवृद्धः परिग्रह उक्तो बन्धेनतु-
त्यात्, अर्थतस्तीर्थकरणे, ततोऽवधार्य इति-एवमुक्तो मह-
र्षिणा-गणधरेण, सूत्र ' संजंभव आह ' ति सूत्रार्थः ॥ २० ॥
आह-वस्त्राद्यभावमाविन्याप मूर्च्छा कथं वस्त्रादिभावे सा-
धूनां न भविष्यति ?, उच्यते-सम्यग्बोधेन तद्वीजभूतायो-
धापयानाद्, आह च-' सच्चन्थ ' ति सूत्रम्, सर्वत्र-उचि-
ते क्षेत्रे काले च उपधिना-आगमोक्तेन वस्त्रादिना सहा-
पि बुद्धा-यथावद्विदितवस्तुत्वाः साधवः-संरक्षणपरि-
ग्रहाः इति, संरक्षणाय पक्षां जीवनिकायानां वस्त्रादिपरिग्रहे
सत्यपि नाचरन्ति ममत्वमिति योगः । किं चानेन ? ते
हि भगवन्तः अप्यात्मनोऽपि देहे इत्यात्मनो धर्मकाय-
ऽपि विशिष्टप्रतिबन्धनसंगतिं न कुर्वन्ति । ममत्वम्-
आत्मीयाभिधाने, वस्तुतत्त्वावबोधान्, तिष्ठतु तावदन्यत्,
ततश्च देहवदपरिग्रह एव तदिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ उक्तः
पञ्चमस्थानविधिः । (पट्टस्थानविधिस्तु ' राहभोग्य ' श-
ब्दऽस्मिन्नेव भागे ४१० पृष्ठे दर्शितः ।) उक्तं व्रतपट्टम् ।
दश० ६ अ० २ उ० ।

ययल्लकं कायल्लकं, अकण्ठो गिहिभायणं ।

पलियंकनिमेज्जा य, सिण्णाणं सोहवज्जणं ॥ २६८ ॥

व्रतपट्टं-प्राणतिपातनिवृत्त्यादीनि रात्रिभोजनविरति-
पट्टानि पट्टं व्रतार्तन, कायपट्टं-पृथिव्यादयः पट्टजीवनिकायाः
अकल्पः-शिक्षकस्थापनाकल्पादिवर्च्यमाणः गृहिभाजने-
गृहसम्बन्धि कांस्यभाजनार्थं प्रतीते पर्यङ्कः-शयनविशेषः
प्रतीतः । निषद्या च-गृहे एकानकरूपा स्नाने-देशसर्व-
भेदाभिन्नं शाभावजने-विभूषापरित्यागः, वर्जनमिति च
प्रत्येकमभिषेवध्यते, शाभावजने स्नानवर्जनमित्यादीति
गथायः ॥

तन्धिर्मं पढमं ठाणं, महावीरेण देसिअं ।

अहिंसा निउणा दिट्ठा, सव्वभूएसु संजयो ॥ ८ ॥

जावंति लोए पाणा, तसा अदुव थावरा ।

ते जाणयमजाणं वा, न हणे णो विघायए ॥ ९ ॥

सव्वे जीवाऽवि इच्छंति, जीविउं न मरिजिउं ।

तट्ठा पाणिवहं घोरं, निगंथा वज्जयंति णं ॥ १० ॥

सूत्रस्पर्शनिर्मुक्तिः, अधुना सूत्रान्तरं व्याख्यायते । अस्य
चायमभिसम्बन्धः, गुणा अष्टादशसु स्थानेषु अखण्डास्फुटि-
ताः कर्तव्याः, तत्र विधिमाह-'तन्धिर्मं' ति सूत्रम् । तत्र-
अष्टादशविधे स्थानगणे व्रतपट्टे वा अनासेवनाद्वारेण इदं-
वक्ष्यमाणलक्षणे प्रथमं स्थानं महावीरेण-भगवता अपश्चि-
मतीर्थकरणे देशितं-कथितं यदुताहिंसति । इयं च सामा-
न्यतः प्रभूतैर्देशितेत्यत आह-निपुणा-आध्याकर्माद्यपरिभा-
गतः कृतकारितादिपरिहारेण सूत्रमा, न आगमद्वारेण देशि-
ता अपि तु दृष्टा-साक्षाद्वैमनाध्रकत्वेनोपलब्धा, किमिती-
यमेव निपुणेत्यत आह-यतोऽस्यामेव महावीरदेशितायां
सर्वभूतेषु सर्वभूतविषयः संयमो, नान्यत्र, उद्दिश्यकृतादिभो-
गविधानादिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ एतदेव स्पष्टयन्नाह-'जावंति' सू-
त्रम्, यतो हि भागवत्याज्ञा याचन्तः केचन लोके, प्राणिनस्त्रसा-
होन्दित्र्यादयः, अथवा-स्थावराः-पृथिव्यादयः तान् जानन्
रागार्थाभूतो व्यापादनबुद्ध्या अजानन्वा प्रमादपाततन्धेण
न हन्यात् स्वयम्, नापि घातयेदन्यैः एकग्रहेण तज्जातीयग्रह-
णात् ' व्रतोऽप्यन्यान् समनुजानीयाद्, अतो निपुणा दृष्टात
सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ अहिंसैव कथं साध्वीत्यतदाह-'सच्चं' ति
सूत्रम्, सर्वे जीवा अपि दुःखितादिभेदभिन्ना इच्छन्ति जीवितुं
न मर्तुं प्राणवत्त्वमन्वात्, यस्मादेवं तस्मात्प्राणवधं घोरं
रौद्रे दुःखहेतुत्वाद् निग्रन्थाः-साधवो वर्जयन्ति भावतः ।
णमिति वाक्यालङ्कार इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ दश० ६ अ० २ उ० ।

वयजुय-व्रतजुत-त्रि० महाव्रताणुव्रतादिसमन्विते, कर्म० १
कर्म० ।

वयजोग-वाग्योग-पुं० । निस्तृज्यमानभाषापुद्गलसमूहरूपे
(विशे०) वाग्व्यापारं, सूत्र० २ श्रु० ४ अ० । औ० । ('जोग'
शब्दे चतुर्थभागे १६१५ पृष्ठे अस्य वक्तव्यता उक्ता ।)

वयद्ववणा-व्रतस्थापना-स्त्री० । हिंसानृतास्तेयाब्रह्मपरिग्रहे-
भ्यो विरतयो व्रतानि तेषु स्थापना । सामायिकसंयतस्यो-
पस्थापनायाम्, पं० व० । ननु व्रतानां स्थापनेति न युक्तं तत्र
तेषामागम्यमाणत्वाद्, उच्यते-सामान्येन व्रतानामनादित्वा-
त्तेषु तस्योपस्थाप्यमानत्वादित्थमप्यदोष एव । पं० व० १ द्वार ।
(सा च 'उवद्ववणा' शब्दे द्वितीयभागे ८८३ पृष्ठे प्रत्यपादि ।)

वयण-वचन-न० । भरणे, स्था० ३ ठा० ३ उ० । अनु० ।
वाक्यक्रियायाम्, प्रव० २ द्वार । ग० । प्रश्न० । " वग्गु त्ति
वा वय त्ति वा वयण त्ति वा एगट्ठा " आ० चू० १ अ० ।

वचनभेदानाह-

तिविहे वयणे पणत्ते, तं जहा-तव्वयणे, तदन्नवयणे,
णोअवयणे । (सू०-१७५)

'तिवहे' त्यादि, अयमस्य गमनिका-तस्य विवक्षितार्थ-
स्य घटादेर्वचने-भरणं तद्वचने घटार्थापेक्षया घटवचना-
त् । तस्माद्विवक्षितघटादेरन्यः घटादिस्तस्य वचनं तदन्य-
वचने घटार्थापेक्षया घटवचनवत्त्वानेववचनम्-अभरणनिवृत्ति-
वचनमात्रं द्वित्यादिवदिति । अथवा-स-शब्दव्युत्पत्तिनिमित्त-
धर्मविशिष्टोऽर्थोऽनेनोच्यते इति तद्वचनं यथार्थनामेत्य-
र्थः, ज्वलनतपनादिवत् । तथा तस्माच्छब्दव्युत्पत्तिनिमित्तध-
र्मविशिष्टादन्यः शब्दपवृत्तिनिमित्तधर्मविशिष्टोऽर्थ उच्यते अ-

नेनेति तदन्यवचनमयथार्थमित्यर्थः, मण्डपादिवत् । उभय-
व्यतिरिक्तं नोअवचनम्, निरर्थकमित्यर्थोऽङ्गिधादिवत् । अथ
वा-तस्याच्चायादैर्वचनं तद्वचनम्, तद्व्यतिरिक्तवचनं तदन्य-
वचनम्, अविवक्षितप्रणेतृविशेषम्, नोअवचनम्—वचन-
मात्रमित्यर्थः । त्रिविधवचनप्रतिषेधस्त्ववचनम् । स्था० ३
ठा० ३ उ० । आ० म० ।

एकद्विवहुवचनानि—

तिविहे वयणे पम्पते, तं जहा—एगवयणे दुवयणे बहु-
वयणे । (सू०—१६३ ×)

‘तिविहे’ त्यादि, एकोऽर्थ उच्यतेऽनेनोक्तिर्वेति वचनमे-
कस्यार्थस्य वचनभेकवचनमेवमितरेऽपि । अत्र क्रमेणो-
दाहरणानि—देवः, देवौ, देवाः, वचनाधिकारे । स्था० ३
ठा० ४ उ० । आ० म० ।

स्त्रीपुंनपुंसकवचनानि—

अहवा तिविहे वयणे पम्पते, तं जहा—इत्थिवयणे पुं-
वयणे णपुंसगवयणे । (सू० १६३ ×)

‘अहवे’ त्यादि सुबोधमाउदाहरणानि तु स्त्रीवचनादीनां नदी,
नदः, कुण्डमित्यादि । स्था० ३ ठा० ४ उ० । (‘सामास्य’
शब्दे तद्गतवचनविचारं वक्ष्यामि ।)

अतीतानागतप्रत्युत्पन्नवचनानि—

अहवा तिविहे वयणे पम्पते, तं जहा—तीतवयणे पडु-
पन्नवयणे अणामयवयणे । (सू० १६३ ×)

अतीतादीनां कृतवान् कर्गेति करिष्यति, वचनं हि जीव-
पर्यायस्तदधिकारात्तत्पर्यायान्तराणि त्रिस्थानकेऽवतारय-
न्नाह—‘तिविहे’ त्यादि (स्पष्टम् ।) स्था० ३ ठा० ४ उ० ।
(बहूनि वचनानि ‘भासा’ शब्दे पञ्चमभागे १५५० पृष्ठे वि-
शेषतः प्रतिपादितानि ।) (कथं भाषा भाषणीयेति ‘अन्थिवा-
य’ शब्दे प्रथमभागे ५२३ पृष्ठे गतम् ।) (पञ्चत्रिंशत्सत्यवच-
नातिशयाः ‘अइसेस’ शब्दे प्रथमभागे ३२ पृष्ठे दर्शिताः ।)
अभियोगपूर्वके आदेशे, भ० ३ श० १ उ० । राजादेशे, औ० ।
आभाषितस्य इच्छाकारभणने, गृहीतमौनव्रतस्य वचनवि-
षये केनाप्याभाषणे कृते तस्योत्तरभणने, व्य० ३ उ० ।
(उच्यते इति वचनम् । वचनं त्रिधा—मधुरकटुरूक्षभेदादि-
त्यादि । (ध० १ अधि० ।) ‘भरह’ शब्दे पञ्चमभागे १४२० पृष्ठे
गतम् ।) आगमे, ध० १ अधि० । ज्ञा० । वक्तव्ये, ज० ३ वक्त० ।
भाषापरिणामापन्ने प्रतिपादने, सूत्रं १ श्रु० ११ अ० । पुद्गल
द्रव्यसमूहे, कर्म० ४ कर्म० ।

वदन—न० । करणे ल्युट् । मुखे, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । स्था० । “सारयससंकसोमवयणा” प्रज्ञा० १ पद ।
विषा० । प्रश्न० ।

वयणकल्प—वचनकल्प—पुं० । वचनवक्तव्यताप्रतिबद्धे कल्पे,
पं० भा० ।

.....एतो वोच्छं वयणकल्पं ।

आहारउवहिसेजा, तिकरणसोहीए जाहँ परितंतो ।

पग्गहितविहारातो, तो चैव तिविसयपडिबद्धो ।

को तिविसेसं बुज्झति, पसन्थट्ठाणा अहं परिब्भट्ठो ।

अंधत्तेणं को वी, ण बुज्झए मंदधम्मत्ता ।

दव्वे भावे अंधो, दव्वे चक्खूहिँ भावे आमएहो ।

संविग्गतं रोयति, ण तियाइ पहाणमिच्छंता ।

जत्तो चउच्चिहारा, तं चैव पमंमंतं सुलभवाही ।

ओसएहविहारं पुण, पसंसए दीहंसमारी ।

आहागेवहिसेजा, णीयावासो वि तिकरणविमोही ।

तह भावम्मि वि कई, इमं पहाणं ति घोमंति ।

णीया विवहारम्मि वि, जदि कुणती णिग्गहं कमायाणं ।

तस्स हु भवंति मिद्धी, अवितहमुत्ते भणियमवं ।

बहुमोहे वि हु पुच्चि, विहरित्ता संवुडे कुणति कालं ।

सो सिज्झति अवि य इमे, पुरिमज्जाता भवे चउरो ।

णाणेणं संपप्पो, णाणचरित्तेण एत्थ चउभंगो ।

णाणं चैव पहाणां, एवं भासंति णिद्धम्मा ।

तम्हा तु न एत्ताइं, कुज्जा आलंवरणाइमतिमंतो ।

कुज्जाहि य सन्थाइं, इमाइं आलंवरणाइं तु ।

तिन्थगराण चरित्तं, कसिणंगं पारगाणं च ।

जो जाणति सदहती, ओसएहं सो णरो एति ।

धुवसिज्झितव्वगम्मि वि, तिन्थगरो जदि तवम्मि उज्जमति ।

किं पुण तवउज्जोगो, अवसंसेहिं न कायव्वो ? ।

चोइसपुच्चि कसिणंगं—गपारगा तेमि जो उ उज्जोगो ।

तं जो जाणति सो खलु, संविग्गविहारसदहतो ।

एमादी आलंवरण, काउं संविग्गं तु रोएति ।

को पुण सएहतरोए—ति भएणति इमो तु सुत्तत्थं ।

तदुभए अकरजोगि—ओससं रोयओ अओ होजा ।

अहवा दुग्गहियत्थो, अहवा वी मंदधम्मत्ता ।

अस्साणी कडजोगी, दुग्गहियत्था तु जेण अववादो ।

गहिओ ण वि उस्सग्गो, गहिते वा मंदधम्मो तु ।

सो रोए उस्सग्गे, इति एसो वणिग्गओ वयणकप्पो ।

पं० भा० ५ कल्प ।

वयणखंति—वचनक्षान्ति—स्त्री० । वचनक्षान्तौ, पो० । “धृत-
मयमात्रापोहा—चिन्तामयभावनामये भवतः । ज्ञाने परे
यथार्हं, गुरुभक्तिविधानसंज्ञिके” पो० १० विव० । (‘णाण’
शब्दे चतुर्थभागे १६८१ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

वयणजोग—वचनयोग—पुं० । उच्यते इति वचनं भाषापरि-
णामापन्नः पुद्गलद्रव्यसमूह इत्यर्थः । तेन वचनेन सह
करणभूतेन योगो वचनविषयो वा योगः । वाग्व्यापारे,
कर्म० ४ कर्म० ।

वयणत्तिय—वचनात्रिक—न० । एको द्वौ बहव इत्येकत्वाद्यभि-
धायकशब्दत्रये, विश० । प्रश्न० ।

वयणपञ्चाय—वचनपर्याय—पुं० । वचनरूपा वस्तुनः पर्याया
वचनपर्यायाः । ये शब्दाः सर्वे वस्तु सम्पूर्णं प्रतिपादयन्ति ।

तेषु सर्वेषामपि वस्तूनामभिलाषवाचकेषु शब्देषु , विशेष० ।
वयणपभूय-वचनप्रभूत-त्रि० । वचनैर्नयभेदाः प्रभूता वच-
नप्रभूताः । अल्पाक्षरपु, उक्त० १३ अ० ।

वयणभिरण-वचनभिन्न-न० । यत्र वचनव्यत्ययो भवति
नादृशं सूत्रदोषं, यथा-वृत्ता ऋतौ पुष्पिता इत्यादि । अनु० ।
विशे० । आ० म० ।

वयणमाला-वदनमाला-स्त्री० । मुखपुञ्ज , जं० २ वक्त० ।

वचनमाला-स्त्री० । उक्तिसमूहः । " वयणसहस्रेहि अभिधु-
णिजमाणे , " जं० २ वक्त० ।

वयणमिक्त-वचनमात्र-न० । निर्हेतुके केवलवचने, यथा क-
श्चिद्यथच्छ्रया कश्चित् प्रदंशं लोकमध्यतया जनेभ्यः प्ररूपयति ।
अनु० । विशे० । आ० म० । वृ० ।

वयणरुद्-वदनरौद्र-त्रि० । वदनेन भीषणे, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार ।

वयणविगप्प-वचनविकल्प-पुं० । भाषणभेदे, स्था० ७ ठा०
३ उ० ।

सचविहे वयणविकल्पे पण्यते, तं जहा-अणालावे उ-
ल्लावे अणुल्लावे संलावे पलावे विप्पलावे । (सू०-५८४)

' सचविहे ' त्यादि, सप्तविधा वचनस्य-भाषणस्य विक-
ल्पा-भेदा वचनविकल्पः प्रज्ञप्तस्तथा-आइ ईपदर्थत्वादी-
प्लपनमालापो नञः कुत्सार्थत्वादशीलत्यादिवत् कुत्सित
आलापोऽनालाप इति, उल्लापः-काका वर्णनम् । " काका-
वर्णनमुल्लाप " इति वचनात् स एव कुत्सितोऽनुल्लापः कचि-
त्पुनरनुलाप इति पाठस्तत्रानुलापः, पौनःपुन्यभाषणम्,
" अनुलापो मुहुर्भाषे " इति वचनात्, संलापः-परस्परभा-
षणम्, " संलापो भाषणं मिथ " इति वचनात्, " प्रलापो-नि-
रर्थकवचनम्, " प्रलापोऽनर्थकं वच " इति वचनात्, स एव वि-
विधा विप्रलाप इति । एतेषां च वचनविकल्पानां मध्ये केचि-
द्विकल्पा विनयेयार्था अपि स्युरिति ॥ स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

वयणविभक्ति-वचनविभक्ति-स्त्री० । उच्यते एकत्वाद्विव-
दुत्वलक्षणोऽर्थो यैस्तानि वचनानि, विभज्यते कर्तृत्वादिल-
क्षणोऽर्थो यथा सा विभक्तिर्वचनानां विभक्तिर्वचनविभक्तिः ।
प्रथमादिषु व्याकरणपरिभाषितेषु प्रत्ययेषु, स्था० ।

अट्टविधा वयणविभक्ती पण्यता, तं जहा-

" णिहंसे पढमा होइ, चिइया उवदेमणे ।

तइया करणम्मि कया, चउत्थी संपदावणे ॥ १ ॥

पंचमी तु अवायाणे, छट्ठी सस्मांमिवायण ।

सत्तमी सन्निहाणन्थ अट्टमी आमंतणे भवे ॥ २ ॥

तत्थ पढमा विभक्ती, निहंसे सो इमो अहं वत्ती ।

चित्तिया उण उवण्मे, भण कुण व इमं व तं वत्ती ॥ ३ ॥

तइया करणम्मि कया, णियं च कयं च तेण व मए वा ।

हंदि णमो माहाए, हवइ चउत्थी पयाणम्मि ॥ ४ ॥

अवणं गिएहमु तत्ता, इथो त्ति वा पंचमी अवादाणे ।

छट्ठी तस्म इमस्म व, गयस्स वा मामिसंयं ॥ ५ ॥

हवइ पुण सत्तमीयं, इयम्मि आधारकालभावे य ।

आमंतणे भवे अ-ट्टमी उ जह हेइ जुवाण त्ति ॥ ६ ॥

(सू०-६०६)

उच्यन्ते इति वचनानि-वस्तुवाचीनि विभज्यते-प्रकटीक्रि-
यते अर्थोऽनयेति विभक्तिः, वचनानां विभक्तिर्वचनविभक्तिः,
नाख्यातविभक्तिरपि तु नाम विभक्तिः, प्रथमादिकेति भावः । सा
चाष्टविधा तीर्थकरणधरैः प्रज्ञप्ता, का पुनरियमित्याशङ्क्य
यस्मिन्नर्थे या विधीयते तत्सहितामष्टविधामपि विभक्तिं
दर्शयितुमाह- ' तद्यथे ' त्यादि ' निहंसे ' इत्यादि श्लोकद्वयं
निगदसिद्धम्, नवरं-लिङ्गार्थमात्रप्रतिपादनं निर्देशः, तत्र सि-
औ-जसिति प्रथमा विभक्तिर्भवति । अन्यतरक्रियायाः प्र-
वर्तनेच्छोत्पादनमुपदेशस्तस्मिन् अस्-औ-शस्-इति द्वि-
तीया विभक्तिर्भवति, उपलक्षणमात्रं चेदम्, कटे करोती-
त्यादिषूपदेशमन्तरेणापि द्वितीयाविधानाद्, एवमन्यत्रापि
यथासम्भवं वाच्यम् । विवक्षितक्रियासाधकतमं करणं तस्मिन्-
स्तृतीया कृता-विहिता । सम्प्रदीयते यस्मै तद्वदादिदा-
नविषयभूतं सम्प्रदानं तस्मिन्श्चतुर्थी विहिता । अपादीयते
वियुज्यते यस्मात् तद्वियुज्यमानावधिभूतमपादानं तत्र
पञ्चमी विहिता, स्वम्-आत्मीयं सचिन्तादि स्वामी-राजा-
दिः तयोर्वचनं तत्सम्बन्धप्रतिपादनं षष्ठी विहितेत्यर्थः । सं-
निधीयते-आधीयते यस्मिन्स्तत्सन्निधानम्-आधारस्तदवा-
र्थस्तस्मिन् सप्तमी विहिता । अष्टमी सम्बुद्धिः-आमन्त्रणी
भवेद्, आमन्त्रणार्थं विधीयते इत्यर्थः । एवमेवार्थं सो-
दाहरणमाह- ' तत्थ पढमे ' त्यादिगाथाश्चतस्रो गतार्था
एव, नवरं प्रथमा विभक्तिर्निर्देशः, क्व ? यथेत्याह- ' सो '
त्ति स तथा ' इमो ' त्ति अयं ' अहं ' इति अहं वाशब्द
उदाहरणान्तरसूचकः । उपदेशे द्वितीया, क ? यथेत्याह-
भण कुरु वा, किं तदित्याह-इदं-प्रत्यक्षं तद्वा परो-
क्षमिति । तृतीया करणे, क ? यथेत्याह-भणितं वा कृतं
वा, कनेत्याह-तेन वा मया वेति, अत्र यद्यपि-
कर्तरि तृतीया प्रतीयते, तथापि विवक्षार्थानत्वात् कार-
कप्रवृत्तस्तेन मया वा कृत्वा भणितं कृतं वा, देवदत्तेनति
गम्यते इति, एवं करणविचक्षाऽपि न दुष्यतीति लक्ष्या-
मः, तत्त्वं तु बहुश्रुता विद्वन्तीति । ' हंदि नमो साहाए ' इ-
त्यादि, हन्दीत्युपदेशेन, नमो देवभ्यः स्वाहा अग्नये इत्या-
दिषु सम्प्रदानं चतुर्थी भवतीत्येकं । अन्यं तूपाध्यायाय गां द-
दातीत्यादिष्वेव सम्प्रदानं चतुर्थीमिच्छन्ति । अपनय गृहो-
ण एतस्मादितो वेत्येवमपादानं पञ्चमी । तस्यास्य गत-
स्य, कस्य?-भृत्यादेरिति गम्यते, इत्येवं स्वस्वामिसम्ब-
न्धे षष्ठी । तद्वस्तु वदगादिकमस्मिन् कुण्डादौ तिष्ठतीति ग-
म्यते, इत्येवमाधारे सप्तमी भवति । तथा ' कालभावे अ'-
त्ति कालभावयोश्चयं द्रष्टव्या, तत्र काले यथा-मधो रमते,
भावं तु चाग्निरेवतिष्ठते । आमन्त्रणे भवेदष्टमी, यथा-हेऽयु-
वन्निति, वृद्धवैयाकरणदर्शनेन चैयमष्टमी गम्यते । पदयु-
गीनानां त्वसौ प्रथमैवेति मन्तव्यमिति । अनु० ।

विशेषं दर्शयति-

वचनविभक्तिस्वरूपमाह- ' अट्टविधा वयणविभक्ती ' त्या-
दि, उच्यते एकत्वाद्विवदुत्वलक्षणोऽर्थो, यैस्तानि वचनानि,

विभज्यते कर्तृत्वकर्मत्वादिलक्षणोऽर्थो यथा सा विभक्तिः वचनात्मिका विभक्तिर्वचनविभक्तिः, 'सु-औ-जसि' त्यादि, "निहेमं सिलोगां" निर्देशेन निर्देशः—कर्मादिकारकशक्तिभिरनधिकस्य लिङ्गार्थमात्रस्य प्रतिपादनं तत्र प्रथमा भवति, यथा-स वा अयं वाऽऽस्ते अहं वा आसेऽ, तथा-उपदिश्यत इत्युपदेशनम्-उपदेशक्रियाया व्याप्यमुपलक्षणत्वादस्यः क्रियाया यद्वाप्यं तत् कर्मैत्यर्थस्तत्र द्वितीया, यथा-भण इमं श्लोकम्, कुरु वा तम्, ददाति तम्, याति ग्रामम्, तथा-क्रियते येन तत्करणे—क्रियां प्रति साधकतमं करोमीति वा करणे—कर्ता "कृत्यल्युटो बहुलम्" (पा० ३-३-११३) इति वचनादिति, तत्र करणे तृतीया कृता—विहिता, यथा—नीतं सस्यमनेन शकटं, कृतं कुण्डं मयेति ३, तथा—'संपदावणे' ति सत्कृत्य प्रदाप्यते यस्मै उपलक्षणत्वात् संपदीयते वा यस्मै स सम्प्रदापने सम्प्रदानं वा तत्र चतुर्थी, यथा—भिक्षवे भिक्षां दापयति ददाति वेति, सम्प्रदापनस्योपलक्षणत्वादेव नमःस्वस्तिस्वाहस्वधाऽलंबपड्युक्ताच्च चतुर्थी भवति, नमः शाखायै—वैरादिकायै, नमःप्रभृतियोगोऽपि कैश्चित्सम्प्रदानमभ्युपगम्यते इति चतुर्थी ४, 'पञ्चमी' ति श्लोकः, अपादीयते अपायतो—विश्रुत—आ—मर्यादया दीयते 'दा अवखगडने' इति वचनात् खण्ड्यते—भिद्यते आदीयते वा—गृह्यते यस्मात्तद्पादानमवधिमात्रमित्यर्थः, तत्र पञ्चमी भवति, यथा—अपनय ततो गृहाह्वान्यमितो वा कुशलाद् गृहाणेति ५, 'लुट्ठी सस्सामिवायणे' ति स्वं च स्वामी च स्वस्वामिनो तयोर्वचनं—प्रतिपादनं तत्र स्वस्वामिवचने—स्वस्वामिसम्बन्धे इत्यर्थः, षष्ठी भवति, यथा—तस्यास्य वा गतस्य वाऽयं भूयः । 'वाये' ति इह प्राकृतत्वाददीर्घत्वम्, ६, सन्निधीयते क्रिया असिद्धिति सन्निधानम्—आधारस्तदेवार्थः सन्निधानार्थस्तत्र सप्तमी, विषयोपलक्षणत्वाच्चास्य काले भावे क्रियाविशेषणे च । तत्र सन्निधानं तद्भूमिह पात्रे, तत्सप्तच्छदवनमिह शरदि पुष्पति, पुष्पनक्रिया शरदा विंशतिता, तत्कुटुम्बकमिह गवि दुह्यमानायां गतम्, इह गमनक्रिया गोदोहनभावेन विशेषितेति ७, अष्टम्यामन्त्रणी भवेदिति, 'सु-औ-जसि' ति, प्रथमाऽर्पायं विभक्तिरामन्त्रणलक्षणस्यार्थस्य कर्मकरणादिवत् लिङ्गार्थमात्रातिरिक्तस्य प्रतिपादकत्वेनाष्टम्युक्ता । यथा—हे ३ युवन्निति श्लोकद्वयार्थः । उदाहरणगाथास्तु व्याख्यातानुसारेण भावनीयाः, 'तत्थ' गाथा 'तदया' गाथाः इह 'हंदी' त्युपदर्शने 'पयाणम्मि' ति सम्प्रदाने, 'अवणे' गाथा 'अवणे' ति अपनयत्यर्थः इदं चानुयोगद्वारानुसारेण व्याख्यातम् । आदर्शेषु तु 'अमणे, इति दृश्यते, तत्र च स्त्र्यामन्त्रणतया गमनीयम्, हे ३ अमनस्के ! इत्यर्थः ॥ स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

वयणविभक्तिअकुसल-वचनविभक्त्यकुशल-पुं० । वाच्येतरप्रकारानभिज्ञे, दश० ।

वयणविभक्तिअकुसलो, वओगयं बहुविहं अयाणंतो ।

जइ वि न भासइ किंची, न चव वयगुत्तयं पत्तो ॥२६०॥

वचनविभक्त्यकुशलो-वाच्येतरप्रकारानभिज्ञः वागगतं बहुविधं—उत्सर्गादिभेदभिन्नमजानानः यद्यापि न भायते कि-

ञ्चित् मौनेनैवास्ते, न चैव वाग्गुप्ततां प्राप्तः, तथाऽप्यसौ अवाग्गुप्त एवेति गाथार्थः । दश० ७ अ० २ उ० ।

वयणविभक्तिकुसल-वचनविभक्तिकुशल-पुं० । वाच्येतरवचनप्रकाराभिज्ञे, दश० ।

वयणविभक्तिकुसल-स्म संजमम्मी समुज्जुयमइस्म ।

दुर्भासिएण हुज्जहु, विराहणा तन्थ जइअव्वं ॥२८६॥

वचनविभक्तिकुशलस्य वाच्येतरवचनप्रकाराभिज्ञस्य न केवलमित्थंभूतस्यापि तु संयमे समुद्यतमतः—अहिंसायां प्रवृत्तचित्तस्यत्यर्थः, तस्याप्येवंभूतस्य कथंचिद् दुर्भाषितेन कृतेन भवेत् विराधना-परलोकापीडा, अतः तत्र-दुर्भाषितवाक्यपरिज्ञाने यतितव्यं—प्रयत्नः कार्य इति गाथार्थः । दश० ७ अ० २ उ० । ('वइगुत्त' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ७५८ पृष्ठे विशेषो गतः ।)

वयणसंथव-वचनसंस्तव-पुं० । वचनमात्रहेतुके परिचये, नि० चू० २ उ० ।

वयणसंपया-वचनसंपद्-स्त्री० । गणिसंपद्भेदे, प्रव० ।

वचनसंपच्चतुर्धा, तद्यथा—

वाइमहुरत्तऽमीसिय-फुडवयणो संपया य वयणे ति ५४८

'वाइमहुरत्तऽमिस्सिय, फुडवयणा संपया य वयणे' ति, वादी मधुरवचनः, अमिश्रितवचनः, स्फुटवचनश्चेत्येषा वचने—वचनविषया संपद्, तत्र—वदनं वादः, सोऽतिशायी वा विद्यते यस्य स वादी आदयवचन इत्यर्थः । तथा—प्रकृष्टार्थप्रतिपादकमपकृष्टं सुस्वरतागम्भीरतादिगुणोपेतमत एव श्रोतृजनमनःप्रीणकं वचनं यस्य स मधुरवचनः, तथा—रागद्वेषादिभिरमिश्रितमकलुषं वचनं यस्य सोऽमिश्रितवचनः, स्फुटम्—सर्वजनसुबोधं वचनं यस्य स स्फुटवचनः । अन्यत्र तु आदयवचनता मधुरवचनता अमिश्रितवचनता असंदिग्धवचनता चेति पठ्यते, अर्थः प्राग्वद् । प्रव० ६४ द्वार । दश० । उत्त० । स्था० । व्य० ।

वयणानुओग-वचनानुयोग-पुं० । धर्मकथानुयोगादिरूपानुयोगभेदे, आचा० ।

वयणानुट्ठाण-वचनानुष्ठान-न० । वचनस्मरणनियतसंप्रवृत्तिकत्वे, ध० १ अधि० । (अस्य स्वरूपम्—'अणुट्ठाण' शब्दे प्रथमभागे ३७७ पृष्ठे गतम् ।)

वयणाभिधाय-वचनाभिघात-पुं० । खरादिवचनप्रहारे, दश० ६ अ० ।

वयणिज्ज-वचनीय-त्रि० । बालवचनैर्गर्ह्यं, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

वयणिरोह-वाङ्निरोध-पुं० । अकुशलवाचोऽकरणे, आच० ४ अ० ।

वयणिज्जविगप्प-वचनीयविकल्प-पुं० । अभिलष्यस्य प्रतिपादके अभिधानभेदे, सम्म० १ काण्ड ।

वयदंड-वाग्दण्ड-पुं० । दुष्प्रयुक्तवाचि, स० ३ सम० ।

वयदुग्गह-व्रतदुर्ग्रह-पुं० । व्रतानामसम्यगङ्गीकारे, "विषात्र-त्तांसदहशम्, तद्यतो व्रतदुर्ग्रहः । उक्तः शास्त्रेषु शस्त्राऽग्नि-व्यालदुर्ग्रहसन्निभः" ॥ द्वा० १२ द्वा० ।

वयसमिह-वयःसमित-त्रि० । वाचा समिते, अकुशलवाङ्-
ानवृत्तं, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

वयसुहया-वचःसुखता-स्त्री० । वाचि सुखे यस्याऽसौ वाक्-
सुखस्तस्य भावो वाक्सुखता । सर्वेषां श्रोत्रमनःप्रसादकारि-
ण्यां वाचि, प्रज्ञा० २३ पद ।

वयस्स-वयस्य-पुं० । समानवयसि गाढतरस्नहविषये, जी०
३ प्रति० ४ अधि० । " वयस्याश्चिन्तयामासुः, स्नेहः सत्यो-
ऽनयोर्न वा, " आ० क० १ अ० ।

वया-वचा-स्त्री० । उग्रायाम्, ल० प्र० ।

वयाङ्-वयआदिक-पुं० । कालकृतावस्थाप्रभृतिषु वयोवैल-
क्षण्यरूपसौभाग्यैश्वर्यादिषु, पञ्चा० ६ विव० ।

वयी-वाचा-स्त्री० । वचने वाक्, वाग्योगे । स्था० १ ठा० ।

एगा वई । (सू० २०)

' एगा वई ' ति वचनम्-वाक् योगः-श्रौदारिकवैक्रियाहा-
रकशरीरव्यापाराहतवाग्द्रव्यसमूहसाचिव्याजीवव्यापारो,
वाग्योग इति भावः । इयं च सत्यादिभेदादनेकाऽप्येकैव,
सर्ववाचां वचनसामान्येऽन्तर्भावादिनि । स्था० १ ठा० ।

वर-वर-त्रि० । प्रधाने, उत्त० १ अ० । ज्ञा० । स्था० । कल्प० ।

सूत्र० । अनु० । आ० म० । जी० । प्रज्ञा० । औ० । उत्तमे, प्र-
ज्ञा० १ पद । श्रेष्ठे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । सू० प्र० । रा० । आव० ।
ज्ञा० । ने० । " वरकुण्डलुजोह्याणं " --वराभ्यां कुण्डला-
भ्यामुद्योतितं भास्वरीकृतमाननं येषां ते वरकुण्डलोद्योति-
ताननाः । जी० ४ प्रति० २ उ० । वरिष्ठे, आ० चू० २ अ० ।
भवे, " वरं मे अप्पा दंतो, सज्जमण तं वण य । " उत्त० १
अ० । परिणेतारि, ज्ञा० २ श्रु० १ वर्ग १ अ० । जारं, जामानरि
च । पुं० । कुङ्कुमं, मनागर्भाष्टं, न० । भाव अप्-अच् वा ।
इच्छायाम्, याचने, आवरणे, वेष्टने च । वच० ।

वरअ-वराक-पुं० । दीने, " दीणो वरओ । " पाइ० ना० २६१
गाथा ।

वरइअ-देशी-धान्यविशेष, दे० ना० ७ वर्ग ४६ गाथा ।

वरइत्त-देशी-अभिनववेर, दे० ना० ७ वर्ग ४४ गाथा ।

वरउण्फ-देशी-मृतं, दे० ना० ७ वर्ग ४७ गाथा ।

वरंक-वगङ्क-पुं० । प्रधानलक्षणे, औ० ।

वरंकुर-वगङ्कुर-पुं० । कर्मधारयसमासः । प्रथममुद्भिद्यमा-
नेऽङ्कुरे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । बहुव्रीहिः समासः । त्रि० ।
वराङ्कुरोपेतं, रा० ।

वरंग-वगङ्क-न० । गण्डे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वरंड-देशी-प्राकारं, दे० ना० ७ वर्ग ८६ गाथा ।

वरंतिया-वरान्तिका-स्त्री० । श्रेष्ठदिशि, यस्यां दिशि तीर्थकर-
कैवल्यमनःपर्यायज्ञानावाधिज्ञानिचतुर्देशपूर्वधरादयो यावत्
युगप्रधाना विहरन्ति । आ० म० १ अ० ।

वरकडग-वरकटक-पुं० । वरकङ्कणे, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

" वरकडगतुडियथंभियभुयं " वरैः-प्रधानैः कटकैः-वल्लैः तु-
टकैश्च बाह्याभरणैः स्तम्भित इव भुजो यस्य स तथा । क-
ल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

वयदुष्पणिहाण-वाग्दुष्पणिधान-न० । कृतसामायिकस्य नि-
ष्ठुरसावयवाकूप्रयोगे, आव० ६ अ० ।

वयधर-व्रतधर-पुं० । भरतक्षेत्रजपञ्चप्रभतीर्थकरसमकालिकं
पेरवतपष्ठजिनं, प्रव० ७ द्वार । व्रतधारिशब्दोऽप्यत्र यथा-" पउ-
मप्पभो भरहे वयधारिजिणो य एरवयवासे, " ति० । स० ।

वयपडिमा-व्रतप्रतिमा-स्त्री० । " दंसणपडिमाजुत्तो, यततो
णुच्चणं निग्इयारं । अणुकंपाडुगुणजुत्तो, जीवो इह होइ व-
यपडिमा ॥ १ ॥ " इत्युक्तलक्षणे उपासकप्रतिमाभेदे, उपा०
१ अ० ।

वयपडिवत्ति-व्रतप्रतिपत्ति-स्त्री० । अणुवतादीनामङ्गीकरणे,
पञ्चा० १ विव० ।

वयपत्त-वयःप्राप्ति-त्रि० । यौवने प्राप्ते, पि० ।

वयपरिणाम-वयःपरिणाम-पुं० । वृद्धत्वे, " वयपरि-
णामो य जग । " पाइ० ना० १०७ गाथा ।

वयपुस-वाक्पुण्य-न० । वाचा तीर्थकरादिप्रशंसनलभ्ये पु-
ण्ये, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

वयप्पहाण-व्रतप्रधान-पुं० । व्रतं-यतित्वं प्रधानमुत्तमं
शाक्यादियतित्वापेक्षया निर्ग्रन्थयतित्वात्, येषां व्रतेन वा
प्रधाना ये ते तथा । निर्ग्रन्थश्रमणेषु, औ० ।

वयभंग-व्रतभङ्ग-पुं० । नियमभङ्गे, पञ्चा० ५ विव० । आ-
व० । " वरमग्गिम्मि पवेसो, वरं विसुद्धेण कम्मणा मरणे ।
मा गहियव्वयभंगो, मा जीअं खलु असीलस्स ॥ १ ॥ " क-
ल्प० १ अधि० १ क्षण ।

वयमंत-व्रतवृत्-त्रि० । रात्रिभोजनविरमणपष्ठपञ्चममहाव्रत-
धारिणि, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० ।

वयमाण-वदत्-त्रि० । वाचं ब्रुवति, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।
व्रजत्-त्रि० । गच्छति, " आपारिमाणमवतं वयमाणे " अ-
वर्णमश्लाघामवज्ञां वा वदन्-व्रजन् कुर्वन्नित्यर्थः । स्था० ६
ठा० ३ उ० ।

वयर-वंदर-पुं० । " वोर " इति प्रसिद्धे वृत्तभेदे, आचा० १
श्रु० १ अ० ५ उ० । आ० म० ।

वयरी-वैरी-स्त्री० । कोटिककाकन्दिकाभ्यां निर्गतस्य को-
टिकगणस्य तृतीयशाखायाम्, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

वयल-देशी-पुं० । कलकले, " रोलो रावो वयलो हलबोलो क-
लयलो वमालो य " पाइ० ना० ३४ गाथा । विकसने, दे०
ना० ७ वर्ग ८४ गाथा ।

वयली-देशी-स्त्री० । निद्रायाम्, करनारलतायां च । " पोअ-
इआ य वयली य । " पाइ० ना० १४८ गाथा ।

वयविणय-वाग्विनय-पुं० । वाचो विनयाहंषु कुशलप्रवृ-
त्तौ, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

वयसंकिलेस-वचःसंकलेश-पुं० । संकलेशभेदे, स्था० ५ ठा०
२ उ० ।

वयसमिह-वचःसमिति-स्त्री० । वचोऽकुशलत्वनिरोधे, स्था०
१० ठा० ३ उ० ।

वरकणग-वरकनक-न० । जात्यसुवर्णे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । वरं-प्रधानं सुवर्णम् वरसुवर्णम् । पीतसुवर्णे, जं० १ घत्त० । रा० ।

वरकणगणिधस-वरकनकनिधर्ष-पुं० । वरकनकस्य जात्यसुवर्णस्य यः कषपट्टको निधर्षः स वरकनकनिधर्षः । पीतसुवर्णस्य कषपट्टके रेखायाम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वरकणगथूभियाग-वरकनकस्तूपिकाक-न० । वरकनका वरकनकमयी स्तूपिका-शिखरं यस्य तत् वरकनकस्तूपिकाकम् । स्वर्णमयशिखरं, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० ।

वरकमल-वरकमल-पुं० । प्रधानहरिणे, श्रेष्ठकमले च । जं० २ घत्त० ।

वरकमलगम्भ-वरकमलगर्भ-पुं० । श्रेष्ठकमलमध्यभागे, वरकमलस्य प्रधानहरिणस्य गर्भ इव गर्भो जठरसंभूतत्वसाधर्म्यात्, वरकमलगर्भः । कस्तूरिकायाम्, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

वरकमलगम्भगौरी-वरकमलगर्भगौरी-स्त्री० । वरकमलगर्भः-कस्तूरिका तद्गुं गौरी-अवदाता वरकमलगर्भगौरी श्यामवर्णकन्वाकस्तूरिकायाः । श्यामच्छायायाम्, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । वरकमलगम्भवर्णा-वरकमलगर्भवर्णा-स्त्री० । श्यामवर्णायाम्, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

वरकमलपट्टाण-वरकमलप्रतिष्ठान-त्रि० । वरं-प्रधानं यत्कमलं तत्प्रतिष्ठानमाधारो येषां ते वरकमलप्रतिष्ठानाः, उत्तमकमलाहितेषु, रा० ।

वरकम्म-वरकर्मन्-न० । विवाहसमये वरपत्नीये कर्मणि, भगवत् ऋषभस्य वरकर्मदेवेन्द्रोऽकार्षीत्, द्वयोर्वरमहितकयोर्नन्दासुमङ्गलयोर्वधूकर्मदेव्योऽकार्षुः । आ० म० १ अ० ।

वरकलस-वरकलश-पुं० । माङ्गल्ये प्रवरघटे, आ० चू० १ अ० ।

वरकहा-वरकथा-स्त्री० । परिणेतृकथायाम्, प्रश्न० ४ सं० द्वार ।

वरकुसुमदाम-वरकुसुमदामन्-न० । प्रधानपुष्पमालावलौ, पञ्चा० ४ वि० । "वरकुसुमदामुज्ज्वलं" वराश्च ताः कुसुमदाममालाश्च वरकुसुममालास्ताभिरुज्ज्वलं देदीप्यमानत्वाद् वरकुसुमदाममालोज्ज्वलम् । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वरकोउय-वरकौतुक-न० । श्रेष्ठकुतूहले, "वरकोउयमंगलोवयारकयसंतिकम्मं" वराणि यानि कौतुकानि भूतिरक्षादीनि मङ्गलानि च सिद्धार्थकादीनि तद्रूप उपचारः-पूजा तेन कृतं शान्तिकर्म-दुरितोपशमक्रिया यस्य सः । भ० ११ श० ११ उ० ।

वरग-वरक-पुं० । वरं, धान्यविशेषे, जं० २ घत्त० । भ० । मण्यादिमहामूल्ये, आचा० १ श्रु० ७ अ० ७ उ० ।

वरगंध-वरगन्ध-पुं० । प्रधानवासं, स० । औ० । प्रज्ञा० ।

वरगंधपुष्पदाण-वरगन्धपुष्पदान-न० । सुगन्धिकुसुमानां प्रधानवासानां पुष्पाणां वितरणे, पञ्चा० २ वि० ।

वरगंधिय-वरगन्धिक-त्रि० । वरं गन्धं वरगन्धः सोऽस्यास्तीति वरगन्धिकम् । ततोऽनेकस्वरादितीकप्रत्ययः । सुगन्धयुक्तं, सू० प्र० २० पाहु० । चं० प्र० ।

वरगवेमिय-वरगवेपित-त्रि० । ग्रामनगरादिषु प्रमाणीकृतं न ग्राममहत्तरादिना गवेपितं, नि० चू० ।

जे भिक्खू वरगवेमियपडिग्गहयं धरं धरंतं वा साइज्झ । नि० चू० २ उ० ।

('पत्त' शब्दे पञ्चमभागे ४०३ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

वरचंदणवंदिय-वरचन्दवन्दित-त्रि० । वरचन्दनं वन्दितं ललाटे निवेशितं येनति । चन्दनलिप्तमस्तके, भ० १ श० ३३ उ० ।

वरचंपय-वरचम्पक-पुं० । राजचम्पके, जं० ३ घत्त० ।

वरचम्म-वरचर्मन्-न० । प्रधानचर्मविशेषे, प्रश्न० ३ आ० द्वार ।

वरचार-वरचार-पुं० । पाण्डवसमकालिके मथुरागजे, "छुं द्रुयं महुगनयरे तत्थ णं तुमं वरचारं करमलं जाव समोरयह ।" ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० ।

वरचीणपट्ट-वरचीनपट्ट-न० । दुकूलवृत्तवल्कवृत्तस्यैव यान्यभ्यन्तरहीरतया निष्पाद्यन्ते मूढमतराणि भवन्ति तानि चान्देशान्पद्मानि वा चीनान्युच्यन्ते पट्टमूत्रमयानि पट्टानि । वस्त्रभेदेषु, प्रश्न० ४ आ० द्वार ।

वरजोह-वरयोध-पुं० । प्रधानयोधे, "निच्छियवरजोहजु-द्धसद्धा य" प्रश्न० ४ आ० द्वार ।

वरट्ट-वरट्ट-पुं० । धान्यविशेषं, प्र० १५४ द्वार । प्रज्ञा० ।

वरडी-देशी-तैलाद्र्याम्, दंशभ्रमरं, दे० ना० ७ वर्ग ८४ गाथा ।

वरण-वरण-न० । ग्रहणे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

वरणा-वरणा-स्त्री० । वाणारस्या नगर्याः समीपे नद्याम्, ती० ३७ कल्प । वैराटनगरप्रतिवद्धे जनपदे, वन्म-देशराजधान्यां च । स्त्री० । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

वरतरुणीसंपुत्त-वरतरुणीसंप्रयुक्त-त्रि० । सुरमणीसंप्रयुक्तं, विपा० २ श्रु० १ अ० ।

वरतालियंट-वरतालवृन्त-न० । व्यजनविशेषे, प्रश्न० ४ आ० द्वार ।

वरतुरग-वरतुरग-पुं० । जात्याश्वे, जं० २ घत्त० । रा० । औ० ।

वरत्ता-वरत्रा-स्त्री० । रज्ज्वाम्, "रज्जू वरत्ता य" पाइ० ना० २१० गाथा ।

वरदरिसि(ण्)-वरदर्शिन-पुं० । चरमव्यभिचारित्वेन वस्तुस्वरूपं द्रष्टुं शीलं येषां ते वरदर्शिनः । सम्यग्ज्ञानदर्शनवत्सु, उक्त० २८ अ० । ज्ञायिकदर्शिनः । स० ३० सम० ।

वरदत्त(दिक्)-वरदत्त-पुं० । अरिघ्नेनेः प्रथमगणधरे, प्र० ८ द्वार । आ० म० । कल्प० । स० । नि० । आ० चू० । ['अरिघ्नेने' शब्दे प्रथमभागे ७६५ पृष्ठे कथोक्ता ।] साकेतमि-त्रनन्दिनः पुत्रे, विपा० ।

तद्वक्तव्यता चेयम्—

जइ शं दसमस्स उक्खेवओ एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं साएयं णामे णयंरं होत्था, उत्तर-
कुरुउज्जाणे पासमियो जकखो मित्तणंदी राया, सिरिकं-
ता देवी वरदत्ते कुमारे वीरमेणपामोक्खा शं पंच देवी
सया तित्थगरागमणं सावगधम्मं पुव्वभवो पुच्छा, मणु-
स्साउए निवद्धे सयदुवारे णयंरं विमलवाहणे राया धम्म-
रुई णामं अणगारं एज्जमाणं पासति पासित्ता पडिलाभिण
समाणे मणुस्साउए निवद्धे इहं उप्पसे सेसं जहा
सुवाहुस्स कुमारस्स चिंता० जाव पव्वज्जा, कप्पंतरीओ०
० जाव सव्वदुसिद्धे, तओ महाविदेहे० जाव सिज्झिहि-
ति बुज्झिहि० सव्वदुक्खाण अंतं करोति एवं खलु
जंबू ! समणेणं० जाव संपत्तेणं सुहविवागाणं दसमस्स
अज्झयणस्स अयमद्धे पप्पत्ते, सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ।
(सू० ३४) । विपा० २ श्रु० १ अ० ।

वरदाम-वरदामन्-न० । खनामव्याते जलतीर्थे, तच्च भारते
वर्षे दक्षिणस्यामैरवते तत्रत्यापेक्षया दक्षिणस्यां विजयक्षेत्रेषु
मध्यमभागेषु इत्येवं चतुर्विंशद्विजयक्षेत्रयुगलानि । ज० ६
वत्त० । आ० म० ।

वरधनु-वरधनुष्-पुं० । ब्रह्मदत्तराजमन्त्रिणो धनुर्नाम्नः सुते,
येन ब्रह्मदत्तमातृव्यभिचारो ब्रह्मदत्तं प्रति कथितः । उक्त०
१३ अ० । आ० क० । आ० म० । आ० चू० । व्य० । ('परिणा-
मिया' शब्दे पञ्चमभागे ६१८ पृष्ठे अस्य वृत्तमुक्तम् ।)

वरधम्मतित्थमग्ग-वरधर्मतीर्थमार्ग-पुं० । धर्मस्य जिनाक्रूरूप-
स्य तीर्थे-पवित्रकरणस्थानकं तस्य मार्गो-ज्ञानदर्शनचा-
रित्ररूपः, वरश्चासौ धर्मतीर्थमार्गश्चेति तथा । मोक्षमार्गं, तं० ।
वरधम्मसिरी-वरधर्मश्री-पुं० । अतीतायां चतुर्विंशतिकाया-
मन्तिमतीर्थकरे, महा० ।

तेणं कालेणं जा अतीता अन्ना चउव्वीसिगा तीए जा-
रिसो अह य (श्रीवीरः) तारिसो चेव सत्तरयणीपमाणेणं
जगच्छेरयभूओ देविद्वंदियए वरधम्मसिरी नाम चरिमति-
त्थं करो अहेमि । महा० ।

वरधूव-वरधूप-पुं० । प्रधानधूपे, पञ्चा० ४ विव० ।

वरपट्टण-वरपत्तन-न० । प्रधानपत्तने, औ० । वरवस्त्रोत्पत्ति-
स्थानं, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

वरपायव-वरपादप-पुं० । प्रधानदृमे, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

वरपुंडक-वरपैण्डुक-पुं० । विशिष्टे पुण्ड्रदेशोद्भवे, जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

वरपुरिस-वरपुरुष-पुं० । वासुदेवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
ज० । रा० । आ० म० । पञ्चा० ।

वरपुरिसवसण-वरपुरुषवसन-न० । वरपुरुषो वासुदेवस्तस्य
वसनम् । वासुदेववस्त्रं, तच्च किल पीतमेव भवतीति, पी-
तापमायां वर्ण्यते । आ० म० १ अ० । जी० । रा० ।

वरपोय-वरपोत-पुं० । बोहिन्ध, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

वरप्पसन्ना-वरप्रसन्ना-स्त्री० । सुराविशेष, जी० ३ प्रति०
४ अधि० ।

वरफलग-वरफलक-न० । प्रधानफलके, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

वरफलिह-वरस्फटिक-न० । प्रवलागलायाम्, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार ।

वरबोहे-वरबोधि-स्त्री० । विशिष्टसम्यग्दर्शनलाभे, हा० ३ अष्ट० ।

वरबोहिलाभ-वरबोधिलाभ-पुं० । वरः—प्रधानोऽप्रतिपाति-
त्वाद् बोधिलाभः—सम्यग्दर्शनावान्तिर्यस्य स वरबोधिलाभ-
कः । अप्रतिपातिसम्यग्दर्शिनं, “ वरबोहिलाभओ सो,
सव्वुत्तमपुप्फसंजुओ भगवं ” पञ्चा० ७ विव० ।

वरबोहिलाभपरूवणा-वरबोधिलाभप्ररूपणा-स्त्री० । वरस्य
तीर्थकरलक्षणफलकारणतया शेषबोधिलाभेभ्योऽतिशयिनो
बोधिलाभस्य प्ररूपणा-प्रज्ञापना, अथवा-वरस्य-द्रव्यलाभ-
व्यतिरेकिणः पारमार्थिकस्य बोधिलाभस्य प्ररूपणातीर्थकर-
त्वस्य फलतो हेतुतश्च प्ररूपणायाम्, ध० । हेतुतः स्वरूपतः
फलतश्चेति । तत्र हेतुतस्तावदाह-तथा भव्यत्वादितोऽसावि-
ति । भव्यत्वं नाम सिद्धिगमनयोग्यत्वमनादिपरिणामिभाव
आत्मस्वतत्त्वमेव । तथा भव्यत्वं तु भव्यत्वस्य फलदानाभिमु-
ख्यकारि वसन्तादिवद्वनस्पतिविशेषस्य कालः कालसद्भावं-
ऽपि न्यूनाधिकव्यपोहेन नियतकार्यकारिणी नियतिः, अपची-
यमानसंकेलशनानाशुभाशयसंवेदनहेतुः कुशलानुबन्धिक-
र्मसमुपचितपुण्यसंभारो महाकल्याणाशयः प्रधानपरिज्ञा-
नवान् प्ररूप्यमाणार्थपरिज्ञानकुशलः पुरुषः ततस्तथा भव्य-
त्वमादौ येषां ते तथा, तेभ्यः असौ वरबोधिलाभः प्रादुर-
स्ति, स्वरूपं च जीवादिपदार्थभ्रद्धानमस्य । ध० १ अधि० ।

वरभवण-वरभवन-न० । सामान्यतो विशिष्टे गृहे, जी०
३ प्रति० ४ अधि० । औ० । “ वरभवणविसिद्धसंठाणसंठिण ”
वरभवनविशिष्टसंस्थानसंस्थिताः । वरभवने सामान्यतो
विशिष्टे गृहे तस्येव यत् विशिष्टं संस्थानं तेन संस्थिताः ।
जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वरमउड-वरमुकुट-न० । प्रवरशेखरे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।
वरमल्लधर-वरमाल्यधर-त्रि० । घराभरणधारिणि, सू० प्र०
२० पाहु० ।

वरमहिस-वरमहिष-पुं० । प्रधाने सौरभेये, जी० ३ प्रति० ४
अधि० । औ० । ज० ।

वरमुत्तम-वरमोत्तम-त्रि० । वराश्रेष्ठा मा-लक्ष्मीस्तया उत्त-
मम् । सुश्रीके, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

वरमुरय-वरमुरज-पुं० । महामर्दले, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

वररुह-वररुचि-पुं० । नवमनन्दसमकालिके काव्यकर्त्तारि,
आ० क० ४ अ० । (' भूलभट्ट ' शब्दे चतुर्थभागे २४१६ पृष्ठे
कथोक्ता ।) वररुचिकृतं प्राकृतव्याकरणमपि अस्ति, तथा
चाह स्वप्राकृतलक्षणं—'इजराः पादपूरणे' ॥ ८ । २ । २१७ ॥ इति
लेखात् । आ० म० १ अ० ।

वरला-वरला-स्त्री० । इस्याम्, “वरलाओ इंसीओ ।” पा-
१० ना० १२५ गाथा ।
वरवइरविगहिय-वरवज्जविग्रहिक-पुं० । वरवज्जस्येव ग्रह
आकृतियस्य स स्वार्थिकप्रत्यये वरवज्जविग्रहिकः । मध्य-
ज्ञाम्, भ० २ श० ८ उ० ।
वरवस्-वरवर्ण-पुं० । प्रधानचन्दने, औ० ।
वरवराह-वरवराह-पुं० । श्रेष्ठशूकरे, तं० ।
वरवरिया-वरवरिका-स्त्री० । समयपरिभाषया, वरं याचध्वं
वरं याचध्वमित्येवं घोषणायाम्, आ० म० १ अ० । आच० ।
(‘महादाण’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १६१ पृष्ठे स्वरूपमस्याः
प्रतिपादितम् ।)
वरवारण-वरवारण-पुं० । प्रधानगजेन्द्रे तं० औ० प्रश्न० जी० ।
“वरवारणमत्ततुल्लविक्रमविलासियगई” अस्य व्याख्या-
अत्रापि मत्तशब्दस्य विशेष्यात् परनिपातः प्राकृतत्वात् ।
मत्तो-मदान्मत्ता यो वरः-प्रधानो भद्रजातिको वारणो हस्ती
तस्य तुल्यः सदृशो विक्रमः-पराक्रमो विलासिता-विलासः
संजातोऽस्या विलासिता तारकादिदर्शनादितप्रत्ययः । वि-
स्वासवती गतिर्गमनं येषां ते वरवारणमत्ततुल्यविक्रमविला-
सितगतयः । जी० ३ प्रति० २ उ० ।
वरवारुणी-वरवारुणी-स्त्री० । वरा चासौ वारुणी वरवा-
रुणी । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । उत्तमवारुणीनामके मदि-
राभेदे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्रश्न० ।
वरसमाहि-वरसमाधि-पुं० । परमस्वास्थ्यरूपे भावसमाधौ,
ध० २ अधि० । ल० ।
वरसासण-वरशासन-न० । अनुत्तरे शासने, क० प्र० १० प्रक० ।
वरसिद्ध-वरसिष्ट-न० । शकलोकपालस्य वरशिष्टस्य विमाने,
भ० ३ श० ७ उ० । (वक्रव्यता ‘लोगपाल’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागं गता ।)
वरसीधु-वरसीधु-न० । वरं च तत्सीधु वरसीधु, जी० ३
प्रति० ४ अधि० । मदिराविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
वरहाड-निरसू-धा० । बहिर्देशसंयोगानुकूले व्यापारे, “नि-
स्सरं-र्णोहर-नील-धाड-वरहाडाः” ॥ ८ । ४ । ७६ ॥ इति
निस्सरतेवरहाडादेशः । वरहाडइ । निस्सरति । प्रा० ४ पाद ।
वरहिण-वर्हिण-पुं० । मयूर, जी० १ प्रति० । नि० चू० । जं० ।
रा० । प्रश्न० । आच० । प्रज्ञा० ।
वराग-वराक-पुं० । तपस्विनि, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । तं० ।
दुःस्वमोक्षार्थमभ्युद्यते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । अपुष्टधर्मिणि,
दशा० ६ अ० । अशक्ते, यः सर्वथाऽशक्तः पङ्कप्रायः स वराक
उच्यते, वृ० १ उ० २ प्रक० । आ० म० ।
वराडय-वराटक-न० । दक्षिणापथीये जनपदविशेषे, दर्श० २
तत्त्व । कपर्देके, । उत्त० ३६ अ० । जी० । प्रज्ञा० । आच० ।
अनु० । आ० म० । पि० ।
वराह-वराह-पुं० । शूकरे, औ० । जं० । रा० । प्रव० । जी० ।
प्रज्ञा० । “कोलो किडी वराहो” । पा१० ना० १२७ गाथा ।
वराहमिहिर-वराहमिहिर-पुं० । भद्रबाहुस्वामिभ्रातरि, वा-
गव्याः संहितायाः कारके स्वनामख्याते द्विजे, कल्प० २ अ-

धि० ८ क्षण । ग० । (वर्णवादे गुरुप्रत्यनीकवाराहमिहिर-
सम्बन्धो ‘भद्रबाहु’ शब्दे पञ्चमभागे १३६६ पृष्ठे गतः ।)
वराहरुहिर-वराहरुधिर-न० । वराहः शूकरस्तस्य रुधिरम्-
शूकरशोणितम्, तद्धि अतिशोणितं भवति । अतिलोहिते
वराहरक्ते, रा० ।
वराही-वराही-स्त्री० । परित्राजकसम्यग्धन्यां वराहविकुर्वणा-
त्मिकायां विद्यायाम्, आ० क० १ अ० । आ० म० ।
विशे० । कल्प० ।
वरिद्ध-वरिष्ठ-न० । प्रधाने, औ० । आच० ।
वरिम्ह-वर्ष्मन्-न० । काये, द्वा० २६ द्वा० ।
वरिय-वर्य-त्रि० । “स्याद्-भव्य-चैत्य-चौर्यसमेषु यात्”
॥ ८ । २ । १०७ ॥ इति संयुक्तस्य यान्पूर्व इकारः । प्रा० ।
प्रधाने, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ३ उ० ।
वरिस-वृष्-धा० । वर्षणे, “वृषादीनामरिः” ॥ ८ । ४ । २३५ ॥
‘वृष्’ इत्येवं प्रकाराणां धातूनामृवर्णस्यारि इत्यादेशो भव-
ति । वरिसइ । वर्षति । प्रा० ४ पाद ।
वर्ष-न० । “श-र्ष-तप्त-वज्रे वा” ॥ ८ । २ । १०५ ॥ इति
संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व इकारः । वरिसं । प्रा० । “वत्स सं-
वत्सर संवदित्यादि पर्यायाः” है० । वत्सरे, उत्त० ७ अ० ।
वरिसकण्ह-वर्षकृष्ण-पुं० । काश्यपगोत्रावान्तरगोत्रप्रवर्त्तके
ऋषिभेदे, तद्गोत्रपुरुषेषु च । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।
वरिसगंधि-वर्षग्रन्थि-स्त्री० । जन्मदिनोत्सवे, यत्र वर्षं वर्षं
प्रतिसंख्याह्नापनार्थं ग्रन्थिवन्धः क्रियते । द्वा० १ श्रु० ८ अ० ।
वरिसधर-वर्षधर-पुं० । वर्द्धितकीकरणेन नपुंसकीकृते अन्तः-
पुरमहन्नके, भ० ६ श० ३३ उ० । क० प्र० । औ० ।
वरिसा-वर्षा-स्त्री० । “श-र्ष-तप्त-वज्रे वा” ॥ ८ । २ । १०५ ॥
इतीकारः । प्रा० । श्रावणभाद्रपदमासयोः, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।
वरिसारत्त-वर्षारात्र-पुं० । भाद्रपदाश्वयुग्मासद्वयरूपे ऋतुभेदे,
द्वा० १ श्रु० १ अ० । स्था० । सू० प्र० । चं० प्र० । आ० म० ।
वरिह-वर्ह-पुं० । “ह-थो-ही-कृत्स्न-क्रिया-दिष्ट्वादिष्वित्”
॥ ८ । २ । १०४ ॥ इति संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व इकारः । मयूरक-
लाप, प्रा० २ पाद ।
वरुंट-वरुण्ट-पुं० । विच्छिन्ने, शिल्पविशेषोपजीवके, प्रज्ञा०
१६ पद । अनु० । स्था० ।
वरुण-वरुण-पुं० । स्वनामख्याते नागनप्टके, भ० ५ श० ६ उ० ।
(‘रहमुसल’ शब्दे ५०० पृष्ठे वक्रव्यता ।) शकस्य पश्चि-
मदिग्गलोकपाले, (वक्रव्यता ‘लोगपाल’ शब्देऽस्मिन्नेव भा-
गे ७१७ पृष्ठे गता ।) (वरुणस्य शताञ्जलं विमानं वरुणकायिका
वरुणदेवकायिका नागकुमारा नागकुमार्य उदधिकुमारा उद-
धिकुमार्यः स्तनितकुमाराः स्तनितकुमार्यश्च वंश तिष्ठन्तीति
‘लोगपाल’ शब्दे ७१७ पृष्ठे उक्तम् ।) शतभिषजा नक्ष-
त्रस्य देवयोः, स्था० ।
दो वरुणा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।
जं० । अनु० । चमरस्य पश्चिमदिक्पालो वरुणः । स्था० ४ ठा०
१ उ० । वलेरुत्तरदिक्पालो वरुणः, ईशानस्य पश्चिमदिक्पः

एवं यावदच्युतस्यास्था० ४ ठा० १३० । दक्षिणयोः कृष्णरा-
ज्योर्मध्ये शुभंकरं विमानं, लोकान्तिकदेवे च । स्था० ८ ठा० ३
३० । भ० । आ० म० । आ० । श्रीमुनिसुव्रतस्य शासनयत्ने, स च
चतुर्मुखस्त्रिनेत्रः असितवर्णो वृषभवाहनो जटामुकुटभूषितो-
ऽष्टभुजो यीजपूरकगदावाणशक्तियुक्तदक्षिणकरकमलचतुष्को
नकुलपद्मधनुः परशुयुजवामपाणिचतुष्टयश्च । प्रव० २६ द्वार ।
भोगपुरवास्तव्ये स्वनामख्यातं श्रावके, ५० २० ।

तद्वर्णनं चैवम्—

“वरमलयजतरव इव, प्रासादा यत्र भोगिजनकलिताः ।
सततं संतापहरा, भोगपुरं नाम त्रिदशपुरम् ॥ १ ॥
वरुणस्तत्र महेश्वरः, सर्वेश्वरः पुरजनेभ्य आढ्यतरः ।
गमसंगमसुभगागम-निगदितविधिविशदपदपथिकः ॥ २ ॥
तस्य च नितान्तकान्ता, श्रीकान्ता संज्ञिताऽभवत्कान्ता ।
तनयः सुलसः सुलस-द्विनयादिगुणाम्भसः कलशः ॥ ३ ॥
अथ नगरं भवचक्रं, चक्रेश्वरशक्रचक्रवलदलनः ।
निवसति वसतिर्दुस्तर-तरतमसां मोहभूभर्ता ॥ ४ ॥
सहसा सोऽन्येयुरभू-चिन्ताचयचुम्बितः समासीनः ।
अथ रागकेशरी स्मा-ह विस्मितस्तात ! ननु किमिदम् ? ॥ ५ ॥
यत्त्वयि कुपिते शम्भ-व विद्यया खचरी त्रिलोकीयम् ।
चिन्तामन्तानाव-तर्गतपरिवर्तिनी भवति ॥ ६ ॥
कृतनिखिलशत्रुबलभर-शातस्तातस्तु वहति यच्चिन्ताम् ।
तत् किमपि महश्चित्रं, मोहोऽथ जगाद हे ३ वत्स ! ॥ ७ ॥
चारित्रधर्मनामा, वामात्मा ननु सदागमोऽप्यस्ति ।
उद्दामसदागमदुष्ट-दुष्टसाहाय्यदुर्ललितः ॥ ८ ॥
गगः प्राह विरूपक-मसाधुना किमधुनाऽमुना चक्रे ।
मोहः स्माह न सम्प्रति, वत्स ! कृतं किन्तु कर्त्ताऽसौ ॥ ९ ॥
भोगपुरेऽस्ति सदागम-वचनैकरुचिः शुचिर्वरुण इभ्यः ।
तस्य तनूजः सुलसः, प्रज्ञाविज्ञानकुलभवनम् ॥ १० ॥
तं यदि सदागमोऽयं, व्युद्गाहयिता निजं मतं दुष्टः ।
निश्चितमस्मत्कन्दा-घ्निकन्दयिता स एव तदा ॥ ११ ॥
गगोऽभ्यधादहं लघु, कुदृष्टिरागेण निजकरूपेण ।
तमधिष्ठाय विधास्ये, वशंवदं तातपादानाम् ॥ १२ ॥
मोहा जगाद दुष्टः, साधून् साधुवच्च तव भवतु ।
कुशलं पथ्यनुजोऽयं, द्वेषगजेन्द्रः सहायस्ते ॥ १३ ॥
पित्रा ताविन्युक्ता-वृषसुलसं जग्मतुस्तदा तत्र ।
नगरं कश्चिच्चक्रकः, सुदुस्तपं तप्यते हि तपः ॥ १४ ॥
तं नन्तु भूमिमुदा-ऽऽगच्छन्तं वीक्ष्य पुरजने सर्वम् ।
सुलसः कौतुकितमना-स्ते गत्वा प्रतिपपातोच्चैः ॥ १५ ॥
लब्धायसरेणाथो, कुदृष्टिरागेण सुदृढमधितष्ठे ।
तममन्यत तत्त्वधिया, गुरुमिव देवामिव जनकमिव ॥ १६ ॥
प्रतिदिवसमसमभक्ति-स्ते प्रणमति नौति पर्युपास्ते च ।
कृतकृत्यं मन्वानः, परिहृतसकलान्यकर्त्तव्यः ॥ १७ ॥
अथ विज्ञाय सदागम-निषिद्धविधिलालसं सुतं सुलसम् ।
वरुणः स्फुजेत्करुण-स्तम्प्रति हितमिति निगदतिस्म ॥ १८ ॥
रागादिवीर्यविजयी, कृतसुरसेवः सदा जिनो देवः ।
शक्त्या जिनगदिनागम-विधिकरणपरः स साधुगुरुः ॥ १९ ॥
गतसकलदृष्टगणं, विलसन्निशेषभूषणं परमम् ।
आगमनत्वं नित्यं, यस्य गृहे ज्ञायते वत्स ! ॥ २० ॥
स हि कथमयथातथ-दक्षि दक्षिणे पापकुञ्जरनिकुञ्जे ।

आगमविधिविपरीते, तत्त्वाभ्यासेऽपि रज्येत ? ॥ २१ ॥
किं वत्स ! सरसविसिनी-विसविसरोत्पन्नपतनसौहित्यः ।
कादम्बो हि कदम्बे, लिम्बे वाऽऽलम्बते कापि ? ॥ २२ ॥
जलमुग्विमुक्तमुक्ता-फलनिर्मलसलिलविन्दुपानचरणः ।
कस्मलनङ्गलनीरं, वप्पीहोऽपीहते किं नु ? ॥ २३ ॥
बहुनिष्कृत्रिमपात्रिम-फलभरसारं विलोक्य सहकारम् ।
चनोऽपि दधीत कदापि, किं शुक्रः किंशुकसत्प्लवम् ? ॥ २४ ॥
दुस्तपतपसः कर्तुं-भर्तुः समतां सदापि जैनमुनेः ।
कोऽन्यत्र मुनौ सुमनाः, स्वमनः कुर्वीत वीततमाः ? ॥ २५ ॥
अथ विहितसन्निधानो, द्वेषगजेन्द्रेण सुलस इत्यूच ।
किं तात ! पातकादपि, न विभेषि महात्मनो निन्दन् ? ॥ २६ ॥
मासक्षरणविधाता, निर्दोषसमस्ततत्त्वविज्ञाता ।
अमुना मुनिना सदृशः, कोऽन्यः सकलैऽपि भूमितले ॥ २७ ॥
अहह गुणेष्वपि रागं, निवारयन् धारयन् मनो मलिनम् ।
का जगति गतिस्तव पाप-भाविनी भाव्यकल्याण ! ॥ २८ ॥
श्रुत्वैवं विच्छायो, वरुणो ह्यरुणोदये प्रदीप इव ।
दध्यौ धिग् धिग् विलसित-मसममिदं दृष्टिरागस्य ॥ २९ ॥
अपि कामस्नेहाख्यौ, रागौ भव्याङ्गिना सुखनिवार्यौ ।
विदुषाऽपि दुरुच्छेदः, पापीयान् दृष्टिरागस्तु ॥ ३० ॥
कलिकालविलसितं त-न्न वाऽकूनुलं पचेलिमं कर्म ।
यदपन्नं जनोऽयं, सदागमार्थेऽपि मूढमनाः ॥ ३१ ॥
किं वातकी जनोऽयं, पिशाचकी वाऽथवा किमुन्मत्तः ? ।
आगमविधिं विना यत्, कुरुतेऽन्यत्रापि तत्त्वधियम् ॥ ३२ ॥
भवितो भवे भवेयुः, कथमेते दुःखमागलितमतयः ? ।
तीर्थाधिनाथगदिनो, यदि न स्यादागमो भगवान् ॥ ३३ ॥
प्रथितानयेन तनयेन, किमधुना किममुनाऽपि विभवेन ? ।
श्रीमन्तमागममहं, सेविष्ये सङ्गनिर्मुक्तः ॥ ३४ ॥
एवं ध्यात्वा वरुणः, स्वधनं पात्रे ददौ प्रविमज्जिषुः ।
तत्र तदानीमागा-ऽर्म्मवसुर्नाम मुनिराजः ॥ ३५ ॥
इभ्यस्तन्मनार्थं, प्रययौ नत्वा गुरुन् समयविधिना ।
निपसाद यथास्थानक-मथ सूरिर्देशनां चक्रे ॥ ३६ ॥ ” ध०
२० २ अधि० ६ लक्ष० । चतुःकरप्रमाणदेवावासैकरदेवा-
लयनिर्मापके मधुपुरवास्तव्ये श्रावके, उत्त० ६ अ० । अहोरा-
त्रस्य पञ्चदशे मुहूर्ते, सू० प्र० १० पाहु० । द० प० । ज्यो० ।
पुष्कलावतीविजये पुष्कलावतिनगरेऽतिरूपेण सार्धवाहे,
दशे० १ तत्त्व ।

वरुणकाड्य-वरुणकायिक-पुं० । शक्रलोकपालस्य वरुणस्या-
भियोग्येषु देवेषु, भ० ३ श० ७ उ० ।

वरुणार्णव-वरुणनदी-स्त्री० । कालिञ्जराटव्यां स्वनामख्यातायां
नद्याम् । कालिञ्जराटव्यां वरुणनदीतीरे ऋषभजिनभवनम् ।
सङ्गा० १ प्रस्ता० १ अधि० ।

वरुणदेवकाड्य-वरुणदेवकायिक-पुं० । स्वनामख्यातेषु श-
क्रलोकपालस्य वरुणस्याभियोगिकदेवेषु, भ० ७ श० ३ उ० ।
वरुणदेवा-वरुणदेवा-स्त्री० । मत्तार्थस्य वीरदशमगणधरस्य
मानरि, आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

वरुणपभ-वरुणप्रभ-पुं० । वरुणद्वीपदेवे, सू० प्र० १६ पाहु० ।
द्वी० । शक्रादिलोकपालस्य वरुणस्य उत्पत्तपर्वते, स्था० १०
ठा० ३ उ० ।

वरुणप्रभा-वरुणप्रभा-स्त्री० । वरुणप्रभर्तृपस्य दक्षिण-
जधान्याम्, द्वी० । (अत्रत्या गाथाः 'रायहाणी' शब्देऽस्मि-
न्नेव भागे ५५६ पृष्ठे गताः ।)

वरुणवर-वरुणवर-पुं० । पुष्करोदसमुद्रस्य सर्वतो द्वीपे, जी० ।

पुष्करोदेणं समुद्रे वरुणवरेणामं दीवे वट्टे वलयागारे०
जाव चिद्धति, तदेव समचक्रवालसंस्थिते केवड्यं चक्रवाल-
विक्रवंभेणं केवड्यं परिक्रवेणं ?, पम्पत्ता, गोयमा ! संखे-
जाइं जोयणसयसहस्साइं चक्रवालविक्रवंभेणं संखेजाइं जो-
यणसयसहस्साइं परिक्रवेणं पम्पत्ते, पउमवरवेड्या वणसं-
डवम्पत्तो दारंतरं पदेसा जीवा तदेव सव्वं । (सू०-१८०)

'पुष्करोदेणं' मिति पूर्ववत्, समुद्रं वरुणवरो नाम द्वी-
पो वृत्ता वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्सं-
रिक्तोऽपि तिष्ठति । अत्रापि पुष्करोदसमुद्रवत्, चक्रवालविक्र-
म्भपरिक्रवेणं दिकावनखण्डद्वारतदन्तरप्रदेशजीवोपपातवक्र-
व्यता वक्रव्या ।

संप्रति नामान्वर्थमभिधत्सुराह—

से केणऽद्वेणं भंते ! एवं वुच्चइ वरुणवरे दीवं वरुणवरे
दीवे ?, गोयमा ! वरुणवरेणं दीवे तत्थ तत्थ देसं
तहिं तहिं बहवे खुड्डा खुड्डियाओ० जाव विलपंतियाओ
अच्छाओ पत्तेयं पत्तेयं पउमवरवेड्यापरिक्रवेणं वणमंडप-
रिक्रवेणं वरुणवरोदगपडिहत्थाओ पामाड्याओ, तासु
णं खुड्डाखुड्डियासु० जाव विलपंतियासु बहवे. उप्पायप-
व्वया० जाव खडहडगा सव्वफलिहामया अच्छा, तदेव
वरुणवरुणप्रभा एत्थ दो देवा महिड्डिया० जाव परिव-
संति, से तेणऽद्वेणं० जाव णिच्चे । जोहंसं सव्वं संखेज-
गुणं० जाव तारागणकोडिकोडीओ । (सू०-१८०)

'से केणद्वेणं' मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्य-
ते वरुणवरो द्वीपो वरुणवरो द्वीपः ?, भगवानाह—
गौतम ! वरुणवरस्य द्वीपस्य तत्र तत्र देशे तस्य तस्य
देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवो 'खुड्डाखुड्डियाओ० जाव
विलपंतियो' यावत्करणात्—'पुष्करिणीओ गुंजालियाओ
दीहियाओ सगओ सरपंतियाओ सरसरपंतियाओ०
जाव महुरसरणिचयाओ' 'विलपंतियो अच्छाओ' इति,
यावत्करणात्—'सगहाओ रयणमयकुलाओ समतीराओ
वड्डामयपासाणाओ तवाणिज्जतलाओ सुवणसुज्झर-
यववाल्याओ वरुलियमणिफालियपडलपच्चोयडाओ सु-
होयाराओ सुहत्तागओ नाणामणित्थसुवड्डाओ वाउक्का-
णाओ आणुपुव्वसुजायवपगंभोरसीयलंजलाओ संलुअपत्त-
म्भिसमुणालाओ बहुउप्पलकुमुयनल्लिणसुभगसोगंधियाओ
पुंडरीयसयपत्तसहस्सपत्तकेसरकुल्लोवचियाओ लुण्णयपरिभु-
ज्जमाणकमलाओ अच्छाधिमलसलिलपडिपुआओ पडिहत्थ-
गभमेतमच्छकच्छभअण्णसउण्णगणमिहुणविचरियसदुम्भ—
इयमहुरसरनाड्याओ" अस्य व्याख्यानं प्राग्वत् । 'वरुणि-
वरोदगपडिहत्थाओ' इत्यादि, वरुणवरे च वरवारुणीव
यत् उदकं तेन 'पडिहत्थाओ' प्रतिपूर्णाः 'पत्तेयं पत्तेयं पउ-

मवरवेड्यापरिक्रवेणं पामाड्याओ दग्गिणिज्जाओ अ-
भिरूवाओ पडिरूवाओ' इति पाठमिदम् 'तिसोवाणंतोरणा'
इति तासां तिसोपानानि तोरणानि च प्रत्येकं वक्रव्यानि
तानि चैवम्—'तासि णं खुड्डाखुड्डियाणं वावीणं पुक्खरिणीं
णं दीहियाणं गुंजालियाणं सरगियाणं सरपंतियाणं सरस-
रपंतियाणं विलपंतियाणं पत्तेयं पत्तेयं चउड्डिंशं चसारि
तिसोवाणपडिरूवगा पम्पत्ता, तेसि णं तिसोवाणपडिरूव-
गाणं इमे प्यासवे वप्पावासं पम्पत्ते, तं जहा—वड्डामया
नेमा गिट्टामया पड्डाणा वरुलियामया संभा सुवणरूपमया
फलगा वड्डामया संधी लोहियक्खमड्डाओ मुईओ नाणा
मणिमया अवलम्बणा अवलंबणवाहाओ पामाड्या दग्गि-
णिज्जा अभिरूवा पडिरूवा, तेसि णं तिसोवाणपडिरू-
वगाणं पुरतो पत्तेयं पत्तेयं तोरणा पम्पत्ता, ते णं तोरणा
नाणामणिमया नाणामणिमयेसु खंभेसु उवनिविट्ठा विवि-
हमुत्तंनारोचिया विविहतागारूवाववया इहामिगउस-
भतुरगनरमगरविहगवालगाकिन्नरुक्खमभचमरुंजवणल-
यपउमलयभत्तिचिन्ता खंभुग्गयवरवेड्यापार्गगयाभिगमा वि-
ज्जाहरजमलजुयलजंतजुत्ता विव अचीसहस्समालिणीया स-
वगसहस्सकलिया तिसमाणा भिम्भिसमाणा चक्रवुल्लायण-
लेसा सुहफासा सस्सिरीया पामाड्या दग्गिणिज्जा अभि-
रूवा पडिरूवा, तेसि णं तोरणाणं उवरिं अट्टुमंगलगा
पम्पत्ता, तं जहा—सोत्थियमिगिक्खुत्तंनदियावत्तवड्डामाणगभ-
हासणकलसमच्छदप्पणा सव्वगयणामया अच्छा० जाव प-
डिरूवा । तेसि णं तोरणाणं उवरिं बहवे किण्हचामरज्झ-
या नीलचामरज्झया लोहियचामरज्झया हालिहचामर-
ज्झया सुक्खिचामरज्झया अच्छा सगहा रूपपट्टा वड्डा-
मयदंडा जलथामलगन्धया सुरम्मा पामाड्या दग्गिणि-
ज्जा अभिरूवा पडिरूवा तेसि णं तोरणाणं उवरिं बहवे छु-
त्ताइल्लुत्ता पडागाइपडागा घंटाजुयला उप्पलहत्थगा कुमु-
यहत्थगा नल्लिहत्थगा सुभगहत्थगा सोगंधियहत्थगा पौ-
डरीयहत्थगा महापौडरीयहत्थगा सतपत्तहत्थगा सहस्स-
पत्तहत्थगा सयसहस्सपत्तहत्थगा सव्वरयणामया अच्छा
सगहा लण्हा घट्टा मट्ठा नीरया निम्मला निप्पंका निक्कं-
कडल्लया सप्पमा सस्सिरीया सउज्जोया पामाड्या द-
ग्गिणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा" अस्य व्याख्या पूर्ववत् ।
"तासि णं खुड्डाखुड्डियाणं वावीणं पुक्खरिणीणं० जाव वि-
लपंतियाणं तत्थ तत्थ देसं तहिं तहिं बहवे उप्पायपव्व-
गा निययपव्वगा जगतीपव्वगा दारुपव्वगा मंडवगा दग-
मंडवगा दकमालगा दगपासाया उसडगा खडखडगा
अंदोलगा पक्खंदोलगा सव्वरयणामया अच्छा० जाव पडि-
रूवा" इत्यपि प्राग्वत् । 'तेसु णं पव्वयगसु० जाव पक्खंदोलगसु
बहवे हंसासणाइं उन्नयासणाइं पणयासणाइं दीहासणाइं
भहासणाइं पक्खासणाइं मगरासणाइं पउमासणाइं सी-
हासणाइं दिसासोवन्धियासणाइं सव्वफालियामयाइं अच्छा-
इं० जाव पडिरूवाइं वरुणवरस्स णं दीवस्स तत्थ तत्थ देसे
तहिं तहिं बहवे आलीघरगा मालीघरगा केइयवरगा अच्छा-
णघरगा पच्छणघरगा मज्जणघरगा मंडणघरगा पसाहण-
घरगा गत्तघरगा मोहणघरगा चित्तघरगा मालघरगा जा-
लघरगा कुसुमघरगा सव्वफालियामया अच्छा० जाव प-
डिरूवा । तेसु णं आलीघरगसु० जाव कुसुमघरगसु बह-

वे हंसासनाइ० जाव दिवासावस्थियासनाइ० सच्चफालिया-
मयाइ अचछाड० जाव पांडुरवाइ० वरुणवरे गे दीवे तन्थ
तन्थ देमे तहिं तहिं वहवे जातिमंडवगा जुहियामंडवगा म-
ल्लियामंडवगा नवमालियामंडवगा वासांतयमंडवगा द-
दिवासइमंडवगा मूर्च्छियामंडवगा तंवाल्लमंडवगा अफ्फा-
यामंडवगा अइमुत्तमंडवगा मुहियामंडवगा मालुयामंडवगा
गा [नां] मल्लियामंडवगा सच्चफालिहामया अचछा० जाव प-
डिरुवा, तसु गे जाइमंडवसु० जाव सा [सां] मल्लियामंडवसु
वहवे पुढाविं नलापट्टा पत्तता, अप्पगइया हंसासनासंठिया
अप्पगइया कौचासनासंठिया० जाव अप्पगइया दिवासा
वस्थियासनासंठिया अप्पगइया वरुणयणविभिद्रुसंठा-
गसंठिया सच्चफालिहामया अचछा० जाव पडिरुवा ।
तन्थ गे वहवे वाणमंतरा देवा देवीआ य आसयंति
सयंति चिट्ठंति निसीयंति तुयट्ठंति रमंति ललंति
कीलंति पुरा पोरणाणं सुचिस्साणं सुप्पकंताणं सु-
भाणं कडाणं कम्माणं कज्जाणाणं फलविनिविंसं पच्चणु-
वममाणा विहरंति० एतस्सर्वं प्राग्वत् व्याख्येयम् । नवरं
पुस्तकेअन्यथा अन्यथा पाठ इति यथावस्थितपाठप्रति-
पत्त्यर्थं सूत्रमपि लिखितमस्ति । तावदेवं यस्माद्वरुणा
वा-त्र वाण्यादिषु उदकं तस्मादपि ह्रीपो वरुणवरः । अ-
न्यच्च वरुण-वरुणप्रभौ चात्र वरुणवरे ह्रीपो ह्रीं देवीं म-
हर्दिकौ यावत्पल्यापमस्थितिकौ परिवसतस्तस्माद्वरुणवरा
वरुणदेवप्रधानः, तथाचाह-‘स एणोदुणं’ नित्यादि चन्द्रादि-
संख्याप्रतिपादनार्थमाह ‘वरुणवरे गे दीवे कइ चंदा प-
भासिसु’ इत्यादिपाठनिष्ठम् सर्वत्र संख्ययतयाऽभिधानात् ।
जी० ३ प्रति० २ उ० । अनु० । सू० प्र० । च० प्र० ।

वरुणा-वरुणा-स्त्रा० । अचछजनपदप्रधाननगर्याम्, वरुणा
अचछा यं वरुणा-नगरी, अचछा-देशः । अन्य तु-वरुणा
अचछा-पुरीत्याहुः । प्रव० २५५ द्वार ।

वरुणोद-वरुणोद-पुं० । वरुणवरह्रीपस्याभितः समुद्र, जी० ।

वरुणवरं गे दीवे वारुणोदे णामं समुदे वट्टे वलया०
जाव चिट्ठति, ममचक्कवाल० विमम० तंहव मव्वं भाणियव्वं
निकव्वं भणिकव्वं गे मंखेजाइ जायणमहम्माइ दारंतरं च
पउमवरवणमंडे पण्मा जीवा अन्थो गोयमा ! वारुणोदस्म
णं समुहस्म उदयं न जहानाम् चंदप्पभाए वा मणि-
मिलामाइ वा वग्गीधुवरवारुणीइ वा पत्तामंवेइ वा पु-
फ्फामंवेइ वा चोयामंवेइ वा फलामंवेइ वा महंभग्गइ
वा जातिप्पमन्नाइ वा खज्जग्गमांइ वा मुहियागंइ वा
कापियायणाइ वा सुपक्कस्सोयग्गंइ वा पभूतमंभग्गं-
चिता पोममाममतभिमयजोगोवचिता निरुवहतविभिद्रुदि-
प्फाकालोवयाग मुधोता उक्कामगअट्टपिट्टपुट्टा मुसुइतव-
किमदिप्फकदमा कंप्पमन्ना अचछा वग्गवारुणी अतिग्गा
जंवृफलपुट्टवणा मुजाता इमी उट्टावलंविणी अहियमहुर-
पेजा इमाभित्तणंता कंमलकवालकग्गी० जाव आ-
सादिता विमदिता अग्गिदुयमंलापकग्गहग्गिपीतिज्जण

णी संतो सततविब्वोः कहावविब्वमविलासवेल्लहलगमणक-
ग्गी विग्गअहियमत्तजग्गी य होति संगामदेमकाले क-
यग्गममरपमरकग्गी कहियाणविज्जुपयतिहिययाणमउ-
यकग्गी य होति उववेमिता ममाणा गतिं खलावेतिय
सयलम्मि वि सुभामवुप्पालिया ममभग्गवणोमहयार-
सुग्गभिसदीविया सुग्गंधा आसायणिजा विस्मायणिजा प-
णिजा दप्पणिजा मयणिजा सत्विदियगातपल्हातणिजा
आमला मांमला पेमला (ईमी ओट्टावलंविणी ईमी तंविच्छि-
करणी ईमी वोच्छेया कइआ) वग्गं उववेता गंधंणं उववे-
या रमेणं उववेया फासेणं उववेया भवे एयास्वे मिया ?,
गोयमा ! नो तिणट्टे समट्टे वरुणोदस्स गं समुहस्म उदये
एतो इट्टरे ० जाव उदए । स एणोदुणं एवं वुच्चति० त-
न्थ गं वारुणिवारुणकंता देवा महिड्डिया ० जाव परिव-
मंति, स एणोदुणं ० जाव णिच्चे, सव्वं जातिममंखेज-
केण णायव्वं वारुणवरे गे दीवे कइ चंदा पभासिसु वा
पभासंति वा पभासिसंति वा (सू०-१८०)

‘वरुणवरं गे दीवे’ मित्यादि वरुणवरमिति पूर्ववत्, वरु-
णोदः-समुद्रो वृत्तो-वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः-
समन्तान् संपरिक्षिप्य तिष्ठति, यथैव पुष्करोदसमुद्रस्य
वक्रव्यता तथैवास्यापि यावज्जीवोपपानमृचद्वयम् । संप्रति
नामतिवन्धनमभिधिसुराह-‘सैकणोदुणं’ मित्यादि, अ-
थ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-वरुणोदः-समुद्रो वरुणोदः
समुद्रः इति, भगवानाह-गौतम ! वरुणोदस्य-समुद्रस्योदकम्,
सा लोकप्रसिद्धा यथा नाम चन्द्रप्रभेति वा-चन्द्रस्येव प्र-
भा-आकारो यस्याः सा चन्द्रप्रभा-सुराविशेषः, इति श-
ब्द उपमाभूतवस्तुपरिस्मृतिद्योतकः, वाशब्दः समुच्चये,
एवमन्यत्रापि, मणिशलाकेव मणिशलाका, वरं च तत् सीधू
च वग्गीधू, वरा चाग्नौ वारुणीव वग्गवारुणी, धातकीपत्र-
रस्सार आसवः पत्रासवः, एवं पुष्पासवः फलासवश्च प-
रिभावनीयः, चायो-गन्धद्रव्यं तत्सार आसवः चायासवः,
मधुमर्कौ लोकादवत्पातव्यौ मद्यविशेषौ जातिपुष्पा-
मिता प्रसन्ना जातिप्रसन्ना, मूलदलखर्जूरसार आसवः ख-
र्जूरसारः, मृद्रीका-द्राक्षा तत्सारनिष्पन्न आसवो मृद्रीका-
सारः, कापिशयनं मद्यविशेषः सुपक्कः-सुपरिपाकागता यः
जादग्म इक्षुगन्धनिष्पन्न आसवः सुपक्कचुग्गः, अप्रवार-
पिष्टप्रदाननिष्पन्ना अप्रपिष्टनिष्ठिता जम्बूफलकालिवरप्र-
सन्ना सुराविशेषः, उत्कर्षेण मद् प्राप्ता उत्कर्षमद्राप्ता
आमला-आस्वादनीया मांमला-वहला पेसला-मनो-
क्षा ईपत् ओष्ठमवलम्बते ततः परमतिप्रकृष्टास्वाद-
गुणरसोपेतत्वात्, भट्टिति परतः प्रयाति ईपदोष्ठावलम्बि-
नी, तथा-ईपत्ताप्राप्तिकग्गी, तथा-ईपत्-मनाक् व्यव-
च्छेद-पानोत्तरकाले कट्टका तीक्ष्णेति भावः, एलाद्युपवृंहक-
द्रव्यसमायोगात्, तथा वर्णेनातिशायिना एवं गन्धेन स्प-
शेन उपपत्ता आस्वादनीया-महतामप्यास्वादयितुं योग्या,
विस्वादनीया विशेषत आस्वादयितुं योग्या अतिपरमास्वा-

दनीयरसोपेतत्वात् दीपयति जाडगग्निमिति दीपनीया, "कु-
द बहुल" मिति वचनात् कर्त्तर्यनीयप्रत्ययः, एवं मद्यतीति
मदनीया मन्मथजननी बृंहयतीति बृंहणीया धातूपचयका-
गित्वात् सर्वेन्द्रियाणि गात्रं च प्रह्लादयतीति सर्वेन्द्रियगात्र
प्रह्लादनीया । एवमुक्ते गौतम आह—भगवन् ! भवेदेतद्रूपं
वरुणोदकसमुद्रस्योदकम् ? भगवानाह—नायमर्थः समर्थः
वरुणोदस्य णामिति यस्मादर्थे निपातानामनेकार्थत्वात्, स-
मुद्रस्योदकम् । इतः पूर्वस्मात् सुगादिविशेषसमूहादि-
ष्टतरमेव कान्ततरमेव प्रियतरमेव मनोज्ञतरमेव मनआप-
तरमेव आस्वादनं प्रज्ञप्तम्, ततो वारुणीवोदकं यस्यासौ
वारुणोदः, तथा वारुणिवारुणकान्तौ चात्र-वारुणोद समुद्र-
यथाक्रमं पूर्वापरगार्हाधिपती महर्द्धिकौ देवौ यावन्पल्योपम-
स्थितौ परिवसतः, ततो वारुणवोरुणकान्तस्य च संवन्धि
उदकं यत्रासौ वारुणोदः पृषोदगादिवादिष्टरूपनिष्पत्तिः ।
तथा चाह—' से एरण्डेण ' मित्याद्युपसंहारवाक्यम्,
चन्द्रादिमूत्रं प्राग्वत् । जी० ३ प्रति० २ उ० । सू० प्र० । छी०
जं० । स्था० ।

वरुणोववाय-वरुणोपपात-पुं० । वरुणो नाम देवस्तत्समय-
निबद्धो ग्रन्थस्तदुपपातहेतुर्वरुणोपपातः । संक्षेपिकदशानां
समेतमध्ययने, स्था० ।

वरुणोववाय (सू० ७५५५)

यदा तदध्ययनमुपयुक्तः सन् श्रमणः परिवर्त्तयति तदाऽसौ
वरुणो देवः स्वसमयनिबद्धत्वाच्चलितासनः सम्भ्रमोदभ्रा-
न्तलोचनः प्रयुक्तावधस्तद्विज्ञाय कृष्टोऽवपतति, अवपत्य
च तदा तस्य श्रमणस्य पुरतः स्थित्वाऽन्तर्हितः शृण्वन्ति-
ष्ठति, समामे च भणति सुस्वाध्यायितमिति वरं वृणीष्वेति ।
ततोऽसाविहलोकनिष्पिपासः प्रतिवदति न मे वरेणार्थ इति
ततोऽसौ वरुणो देवः प्रदक्षिणां कृत्वा प्रतिगच्छति । स्था०
१० टा० ३ उ० । पा० । व्य० ।

वरुहिणी-वरुथिनी-स्त्री० । सेनायाम्, "सेना वरुहिणी वा-
हिणी अणीञ् चमू सिञ्च" पाइ० ना० ३४ गाथा ।

वरेण-वरेण्य-त्रि० । प्रधानतरे, तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गः । जै०गा० ।
वरोद्विया-वरोद्विका-स्त्री० । ब्राह्मया लिपिरन्यतमं लेख्यविधा-
नं, प्रज्ञा० १ पद । आ० म० । स० ।

वरोरु-वरोरु-त्रि० । वरः प्रधान ऊरुर्विशालश्च यस्य सः ।
प्रधानोरुयुजि, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

वल-देशी-आरोपणे, ग्रहणे च । दे० ना० ७ वर्ग ८६ गाथा ।

वलअंगी-देशी-वृत्तिमत्याम्, दे० ना० ७ वर्ग ४३ गाथा ।

वलंगणआ-देशी-वृत्तिमत्याम्, दे० ना० ७ वर्ग ४३ गाथा ।

वलक्ख-वलक्ख-त्रि० । श्वेतं, "सअं सिअं वलक्खं, अवदायं
पेहु धवलं च" । पाइ० ना० ६२ गाथा ।

वलगय-अवलगक-त्रि० । पश्चाल्लगित्वा वार्ताश्रावके, "प्रा-
न्तग्राम कच्चिकाश्च-देकोऽवलगकः पुमान्" आ०क० १ अ० ।

वलग-आरुह-धा० । उच्चैर्गमने, "आरुहेश्चड-वलगौ" ।
॥ ८ । ४ । २०६ ॥ इति आङ्पूर्वकस्य रुढधातोर्वलगादशः ।
वलगइ । आरुहइ । आरुहति । प्रा० ४ पाद ।

वलगइ-देशी-आरोपणे, दे० ना० ७ वर्ग ४६ गाथा ।
पाइ० ना० ।

वलगंगणी-देशी-वृत्तिवाचके, दे० ना० ७ वर्ग ४३ गाथा ।

अवलग्र-त्रि० । आरुहं, "वलगं आरुहं" । पाइ० ना० २४७
गाथा ।

वलमय-देशी-शीघ्रं, दे० ना० ७ वर्ग ४६ गाथा ।

वलय-वलक-न० । वलयानि-पृथिवीनां वेष्टनानि । वनोदधि-
घनवाततनुवातलक्षणे, स्था० २ टा० ४ उ० । क्षेत्रं, गृहं च ।
दे० ना० ७ वर्ग ८४ गाथा ।

वलयणी-देशी-वृत्तिवाचके, दे० ना० ७ वर्ग ४३ गाथा ।

वलयवाहु-वलयवाहु-पुं० । चूडकाख्यं भुजाभरणं, दे० ना०
७ वर्ग ४२ गाथा । पाइ० ना० ।

वलयवाडी-देशी-वृत्तिवाचके, दे० ना० ७ वर्ग ४३ गाथा ।

वलयमरण-वलन्मरण-न० । मरणभेदः, उक्त० पाइ० ४ अ० ।
(व्याख्या 'मरण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०६ पृष्ठं गता ।)

वली-वली-स्त्री० । द्वितीयं असुरकुमारं, स्था० २ टा० ३ उ० ।

वलविअ-देशी-शीघ्राथे, दे० ना० ७ वर्ग ४८ गाथा ।

वलुण-वरुण-पुं० । हरिद्रादिवाद् रस्य लः । पश्चिमदिक्-
पालं, प्रा० १ पाद ।

वल्लई-वल्लकी-स्त्री० । वीणायाम्, "विवंचिआ वल्लई वीणा"
पाइ० ना० १२२ गाथा । गवि, दे० ना० ७ वर्ग ३६ गाथा ।

वल्लर-वल्लर-न० । गहने, "गुविलं कलिलं च वल्लरं गहने" । पाइ०
० ना० १४१ गाथा । अरण्यक्षेत्रं, "वल्लरं अरण्यक्षित्तं" । पाइ०
ना० १४३ गाथा । अरण्यादौ, दे० ना० ७ वर्ग ८६ गाथा ।

वल्लरी-वल्लरी-स्त्री० । मञ्जर्याम्, "वल्लीउ वल्लरीआ" । पाइ०
ना० १३६ गाथा ।

वल्लव-वल्लव-पुं० । गोपाले, "गोवाला वल्लवा गोवा" । पाइ०
ना० १०४ गाथा ।

वल्लआ-देशी-श्येने, नकुले च । दे० ना० ७ वर्ग ८४ गाथा ।

वल्ली-वल्ली-स्त्री० । मञ्जर्याम्, "वल्लीउ वल्लरीआ" । पाइ० ना०
१३८ गाथा । कृतानन्तवनस्पतिप्रत्याख्यानिनां भूमिकूपमागडं
तापादिव्यतिरेकेण शुष्कं वाऽऽर्द्रं वा कल्पते, किं वा-आ-
द्धविध्युक्तं संस्कृताद्रिकवदकल्प्यम् ? यतस्तद्वल्लीपत्राण्येवा-
ध्वं दृश्यन्ते फलानि भूमिगतान्येवेति प्रश्नः, अत्रोक्तं भू-
मिकूपमागडं सम्यक्तया शुष्कं सदनन्तवनस्पतिप्रत्याख्या-
निनामौपधादिकारणे ग्रहीतुं कल्पत इति व्यवहारो दृश्यते,
परं तद्वानपि चिना सम्पूर्णतया शुष्कं न भवतीति तत्स्वरू-
पविदो विदुर्गति ॥ ४२ ॥ सेन० १ उल्ला० ।

वव-वव-न० । ज्यातिपप्रसिद्धे अभुवृक्कणभेदे, उक्त० ४ अ० ।
विशे० । जं० । आ० चू० । आ० म० । प्रव० ।

ववगम-व्यपगम-पुं० । व्यवच्छेदने, आ० म० २ अ० ।

ववगय-व्यपगत-त्रि० । अविद्यमानं, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४
उ० । "ववगयइद्विसक्कारा" व्यपगता ऋद्धिर्विभवेवयं
सक्कारश्च सेव्यतालक्षणो येभ्यस्तं तथा । जं० २ वक्त० । आ० ।

" ववगयस्मीरदहिण्वणीयसपिनेल्लगुललोणमहुमज्जमंसप-
गिचत्तकयाहाराओ " ति । औ० । [' आराहगा ' शब्दे
द्वितीयभागे ३७६ पृष्ठे व्याख्यातमेतत् ।)

ववगयगहचंदसरनक्खत्तजोइसियपहा ।

व्यपगतः-परिभ्रष्टो ग्रहचन्द्रसूरनक्षत्ररूपाणामुपलक्षणमेत-
त्तारारूपाणां च ज्योतिष्काणां पन्थाः-मार्गो येभ्यस्ते व्यप-
गतग्रहचन्द्रसूरनक्षत्रज्योतिष्कपथाः । प्रश्ना० २ पद । " वव-
गयच्युच्चावियचत्तदेहं जीवविपजडं " अनु० । [' आव-
स्मय ' शब्दे द्वितीयभागे ४४८ पृष्ठे व्याख्यातमेतत् ।]
" ववगयच्युच्चइयचत्तदेहं " भ० ७ श० १ उ० ।
[' आहार ' शब्दे द्वितीयभागे ५२३ पृष्ठे व्याख्यातमेतत् ।]
" ववगयजराभरणभया " जरा-वयोहानिलक्षणा मरणं प्रा-
णत्यागरूपं भयम्-इहलोकादिभेदात्सप्तप्रकारम्, उक्तं च-
" इहपरलोकादाणं, अकम्हआजीवमरणमसिलोए " इति,
विशेषतोऽपुनर्भावत्यगरूपतया, अपगतानि-भ्रष्टानि ज-
रामरणभयानि येभ्यस्ते तथा तान् । प्रश्ना० १ पद । " ववगय
दुब्भिकस्वदोसमारि " व्यपगतं दुर्भिक्षं दोषमारिश्च यत्र तत्
व्यपगतदुर्भिक्षदोषमारि । रा० । " ववगयपमरागदोसमो-
हं " । व्यपगतम्-नष्टम् प्रेम च-अभिष्वङ्गलक्षणं रा-
गश्च-विषयानुगागलक्षणं द्वेषश्च अनिष्टऽप्रीतिरूपो मोह-
श्च अज्ञानरूपो वा यस्य स तथा । औ० । " ववगयमा-
लायसगविलेवणं " भ० ७ श० १ उ० । [' आहार ' शब्दे
द्वितीयभागे ५२३ पृष्ठे व्याख्यातमेतत् ।]

ववच्छिन्ति(वोच्छिन्ति) शय-व्यवच्छिन्नितनय-पुं० । अनित्य-
वादिनि पर्यायास्तिकनयं, विशेषः ।

ववट्टावण-व्यवस्थापन-न० । निक्षेपः, अनु० ।

ववण-वपन-न० । तूलं, "पलही वपणं तूलो रूवो" । पाइ०
ना० २५५ गाथा ।

ववणीयदोहला-व्यपनीतदोहदा-स्त्री० । सर्वथाऽसदोहदा-
याम्, यस्याः सर्वे दोहदाः पूरिताः । कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

ववन्था-व्यवस्था-स्त्री० । मर्यादायाम्, वृ० ६ उ० । स्था० ।
स्थितिः समयो व्यवस्था मर्यादित्यनर्थान्तरम् । आ० चू० २
अ० । स्था० ।

ववदम-व्यपदेश-पुं० । प्रतिपादनं, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।
आचा० । तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशो, यथा-मञ्जाः क्रोशन्ति ।
आ० म० १ अ० ।

ववरोवण-व्यपरोपण-न० । विनाशो, ध० ३ अधि० । प्र-
व्यावर्तनं, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

ववरोविता-व्यपरोपायिता-स्त्री० । भ्रंशयितृ, स्था० ४
टा० ४ उ० ।

ववरोविथ-व्यपरोपित-त्रि० । मारितं, ध० २ अधि० । "जी-
विथाओ ववरोविथा " आ० म० १ अ० ।

ववमायि(ण्)-व्यवमायिन्-त्रि० । अनलसे उद्योगवति,
व्य० ३ उ० ।

ववमाय-व्यवमाय-पुं० । दुष्करणाध्यवसाये, पा० । ध० ।
व्यापायं, उक्तं ३ अ० । विविष्टोऽवसायो-निर्णयः । तं० ।

निश्चये, प्रश्न० १ संव० द्वार । सूत्र० । इच्छायाम्, वृ० १
उ० २ प्रक० । आ० म० । विशेषनिश्चये, विशेषः । रा० । आ०
चू० । अनुष्ठानेत्साहे, स० । सद्व्यापारे, औ० ।

व्यवसायभेदानाह-

तिविहे ववसाये पण्त्ते, तं जहा-धम्मिए ववसाये,
अहम्मिए ववसाये, धम्मियाधम्मिए ववसाये ४ । अ-
हवा-तिविहे ववसाये पण्त्ते, तं जहा-पच्चक्खे पच्चइए
आणुगामिए ५ । (सू० १८५ ×)

व्यवसायो-वस्तुनिर्णयः पुरुषार्थमिदमर्थमनुष्ठानं वा, स
च व्यवसायिनां धार्मिकाऽधार्मिक २ धार्मिकाऽधा-
र्मिकाणां ३-संयतासंयतदेशसंयतलक्षणानां सम्य-
न्धित्वादभेदेनोच्यमानस्त्रिधा भवतीति, संयमाऽसंयम-
देशसंयमलक्षणविषयभेदाद्वा ४, व्यवसायो-निश्चयः
स च प्रत्यक्षोऽवधिमनःपर्यायकेवलत्वात् प्रत्ययात्-इन्द्रिया-
निन्द्रियलक्षणान्निमित्ताज्जातः प्रात्ययिकः, साध्यम्-अ-
ग्न्यादिकमनुगच्छति साध्याभावे न भवति यो धूमादिहेतुः
सोऽनुगामी, ततो जानमानुगामिकम्-अनुमानं तद्रूपो व्यव-
साय आनुगामिक एवेति । अथवा-प्रत्यक्षः-स्वयंदर्शनलक्ष-
णः प्रात्ययिकः-आप्तवचनप्रभवः तृतीयस्तथैवेति ५ ।

अहवा-तिविहे ववसाये पण्त्ते, तं जहा-इहलोइए पर-
लोइए इहलोइयपरलोइए ६ । इहलोइए ववसाये तिवि-
हे पण्त्ते, तं जहा-लोइए वेइए सामइए ७, लोइए ववसा-
ये तिविहे पण्त्ते, तं जहा-अत्थे धम्मे कामे ८ । वेइए वव-
साए तिविहे पण्त्ते, तं जहा-रिउव्वेए जउव्वेए सामवे-
ए ९ । सामइए ववसाए तिविहे पण्त्ते, तं जहा-णाणे
दंसणे चरित्ते ॥१०॥ (सू० १८५ ×)

इह लोके भव ऐहलौकिकः, य इह भवे वर्तमानस्य निश्च-
योऽनुष्ठानं वा स ऐहलौकिको व्यवसाय इति भावः । यस्तु प-
रलोके भविष्यति स पारलौकिकः, यस्मिन्नेव परत्र च स ऐह-
लौकिकपारलौकिक इति ६ । लौकिकः-सामान्यलोकाश्रयो
निश्चयो-ऽनुष्ठानं वा, वेदाश्रितो वैदिकः, समयः-सांख्यादीनां
सिद्धान्तस्तदाश्रितस्तु सामयिकः ७ । लौकिकादयो व्यवसा-
याः प्रत्येकं त्रिविधास्तं च प्रतीता एव, नवरम्-अर्थधर्मका-
मविषयो निर्णयो यथा-" अर्थस्य मूलं निरुक्तिः क्षमा च,
धर्मस्य दानं च दया दमश्च । कामस्य चित्तं च वपुर्वयश्च, मो-
क्षस्य सर्वोपरमः क्रियासु ॥१॥ " इत्यादिरूपस्तदर्थमनुष्ठानं
वा अर्थादिरेव व्यवसाय उच्यते इति ८ । ऋग्वेदाद्याहितां नि-
र्णयो व्यापारो ऋग्वेदादिरेवेति ९ । ज्ञानादीनि सामायिको व्य-
वसायः, तत्र ज्ञानं व्यवसाय एव पर्यायशब्दत्वात् दर्शनमपि,
श्रद्धानलक्षणं, व्यवसायः, व्यवसायांशत्वात् तस्येति प्रति-
पादितमेव । चारित्रमपि समभावलक्षणो व्यवसाय एव, बो-
धस्वभावस्यात्मनः परिणतिविशेषत्वात् । यश्चोच्यते-"सञ्च-
रणमणुद्वाणं, विहिपिडिसेहाणुगं तत्थ " ति तत्र तद्वाहवा-
रित्रापेक्षमवगन्तव्यमिति । अथवा-ज्ञानादौ विषये यो व्य-
वसायो बाधोऽनुष्ठानं वा स विषयभेदान्निविध इति-
सामायिकता तस्य सम्यग्विध्याशब्दाज्जित्तस्य ज्ञानादि-

प्रयस्य सर्वसमयेऽपि भावादिति । ॥१०॥ स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

ववसायसभा—व्यवसायसभा—स्त्री० । व्यवसायनिबन्धनभूता सभा व्यवसायसभा । रा० । व्यवसायार्थसभायाम्, यत्र पुस्तकवाचनता व्यवसायं—तत्त्वनिश्चयं करोति देवेन्द्रादिः । स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

तसि एं अलंकारियसभाए उत्तरपुरत्थिमे एं महेगा ववसायसभा पसुत्ता, जहा ववसायसभा ० जाव सीहासणं सपरिवारमणिपेठिया । रा० ।

ववसिय—व्यवसित—न० भावः क्लः । व्यवसाये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सौधमे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । कर्तरि क्लः । त्रि० अभ्युपगतवति, व्य० ३ उ० ।

ववहरण—व्यवहरण—न० । व्यवहारे, व्यवहियत इति व्यवहरणम् । बहुलवचनात् कर्मण्यनद् । व्यवहरणीये, द्रव्यादौ, व्य० १ उ० ।

ववहरियच्च—व्यवहर्त्तव्य—त्रि० । व्यवहर्त्ता निष्पाद्ये कार्ये, व्य० । (भाष्यम्)—

ववहरियच्चं कज्जं, कुम्भादितियस्स जह सिद्धी ॥ २ ॥

व्यवहारेण—हेतु (करण) भूतेन व्यवहरन् कर्ता यन्निष्पादयति कार्यं तद् व्यवहर्त्तव्यमित्युच्यते, तथा चाह—“ववहरियच्चं कज्जं” यत्कार्यं कर्तव्यं व्यवहारेण तद् व्यवहर्त्तव्यं, व्यवहर्त्तव्यकार्ययोगात् पुरुषा अपि व्यवहर्त्तव्याः, ततः प्रागुक्तम्—“ववहरियच्चा य जे जहा पुरिसा” इति । अथ कथं व्यवहारग्रहणेन व्यवहारी व्यवहर्त्तव्यश्च सूच्यते, न खलु देवदत्तग्रहणे यज्ञदत्तस्य सूचा भवतीति । तत आह—“कुम्भादितियस्स जह सिद्धी” कुम्भ आदिरेषामिति कुम्भादयस्तेषां त्रिकं कुम्भादित्रिकम्, तस्य यथा सिद्धिः, कुम्भग्रहणेन तथा कुम्भ इत्युक्तं सकृतकः इति तस्य कर्ता कुलालः, करणं मृच्छकादि सामर्थ्यात् सूच्यते (तन्यते), कृतकस्यासतः कर्तृकरणव्यापारेणैकणासंभवात् । एवमत्रापि, व्यवहार इत्युक्ते व्यवहारी, व्यवहर्त्तव्यश्च सूच्यते । करणस्यापि सकर्मकक्रिया साधकतमरूपस्य कर्मकर्तृव्यतिरेकेणासंभवादिति त्रितर्यासिद्धिः । तदेवमेकग्रहणे सामर्थ्यादितरस्य द्वयस्य ग्रहणं भवतीत्येतन्सामान्येन स्निदर्शनमुक्तम् ।

सम्प्रति करणग्रहणेऽवश्यं कर्तृकर्मग्रहणं भवतीत्यर्थे निदर्शनमाह—

नाणं नाणी नेयं, अन्ना वि य मग्गणा भवे तितए ।

विविहं वा विहिणा वा, ववहरणं चेव ववहारो ॥ ३ ॥

मार्गणा भवति । तामवाह—‘नाणं नाणी नेयं’ इति । तत्र ज्ञायते वस्तु परिच्छिद्यते अनेनेति ज्ञानम्, तत्र यथा ज्ञानमित्युक्तं ज्ञानिनो ज्ञानक्रिया कर्तृज्ञेयस्य च—ज्ञानक्रियाविषयस्य परिच्छिद्यस्य सिद्धिर्भवति । नद्वितर्यासिद्धिमन्तरेण ज्ञानस्य ज्ञानत्वस्यैवासंभवादवमत्रापि व्यवहारग्रहणेन व्यवहारी व्यवहर्त्तव्यश्च सूच्यते इति; भवति त्रितयस्याप्युपक्षेपः । एका ताम्नामार्गणा त्रितयविषया—कुम्भादित्रिकासिद्धिदृष्टान्तेन प्रागभिहिता । वाशब्दः प्रकारान्तरं । अथवा—हयमन्या त्रितयविषया तदेवं संज्ञपनो व्यवहारादिपदत्रयस्य प्ररूपणा कृता । व्य० १ उ० १ प्रक० । (“आभवेति य पच्छित्ते, ववहरियच्चं समसतो दुविदं” । व्य० १ उ० । इति ‘ववहार’ शब्दे व्याकरणस्य—

ते) निक्षेपः—संप्रति व्यवहर्त्तव्याः—ते च नामादिभेदाश्चतुर्धा । तद्यथा—नामव्यवहर्त्तव्याः, स्थापनाव्यवहर्त्तव्या, द्रव्यव्यवहर्त्तव्या, भावव्यवहर्त्तव्याश्च । तत्र नामस्थापने प्रतीति । द्रव्यव्यवहर्त्तव्याः अपि द्विधा—आगमतो, नोआगमतश्च । तत्राऽऽगमतो व्यवहर्त्तव्यशब्दार्थज्ञास्ते चानुपयुक्ता नोआगमतोऽपि त्रिधा—शरीरभव्यशरीररूपाः प्रतीताः । तद्व्यतिरिक्तास्तु द्विधा—लौकिकाः, लोकोत्तरिकाश्च । भावव्यवहर्त्तव्या द्विधा—आगम—नोआगमभेदात् । तत्र आगमतो व्यवहर्त्तव्यपदार्थज्ञाः सूत्रे चापयुक्ताः, नोआगमतो, लौकिका लोकोत्तरिकाश्च ।

तत्र लौकिकद्रव्यभावव्यवहर्त्तव्यप्रतिपादनार्थमाह—

लोए चोराईया, दव्वे भावे विसोहिकामाओ ।

जायमयसूतकादिसु, निज्जूढा पायकहयाओ ॥ १७ ॥

लोकं—लोकविषया व्यवहर्त्तव्या द्विधा, तद्यथा—द्रव्यव्यवहर्त्तव्याः, भावव्यवहर्त्तव्याश्च । तत्र द्रव्यं—द्रव्यव्यवहर्त्तव्याः—चौरादयः, चांगः—तस्कराः, आदिशब्दान्—पारदारिकघातकेहरिकादिपरिग्रहः । ते हि चौर्यादिकं कृत्वाऽपि न सम्यक् प्रतिपद्यन्ते । यत्नात् प्रतिपाद्यमानाः, अपि न भावतो विशोधिमिच्छन्ति, ततस्ते द्रव्यव्यवहर्त्तव्याः । भाव—भावविषया व्यवहर्त्तव्या विशोधिकामा पय । तुशब्दस्य एवकारार्थत्वात् विशोधौ कामाऽभिलाषा येषां ते विशोधिकामाः, कथमस्माकमेतत्कुकर्म्मविषया विशुद्धिर्भवतिपतीति विशुद्धिं प्रत्यभ्युद्भूतभावा व्यवहर्त्तव्या इति भावः । न केवलं द्रव्यव्यवहर्त्तव्याश्चौरादयः, किं तु—‘जायमयसूतगादिसु निज्जूढा’ इत्यादि सूतकशब्दः प्रत्यकर्मभिर्सेव्यते । जानसूतके नाम जन्मानन्तरं दशाहानि यावत्, सूतकसूतकं नाम—मृतानन्तरं दश दिवसान् यावत् । तत्र जातकसूतके सूतकसूतके वा आदिशब्दान्—तदन्येषु तथाविधेषु शूद्रगृहादिषु ये कृतभोजनाः सन्तो धिग्जान्तीयैर्निर्व्यूढा असंभाष्याः कृतास्तथा ये पातकहनाश्च—पातकेन ब्रह्महत्यालक्षणेन मातापित्रादिघातलक्षणेन वा हनाः पातकहताः । एते हि द्वयेऽपि यदा न स्वदेवं प्रतिपद्यन्ते, प्रतिपद्यमाना वा न सम्यगालोचयन्ति; किन्तु—व्याजान्तरेण कथयन्ति तदा द्रव्यव्यवहर्त्तव्या द्रष्टव्याः । तथाहि—“एगो धिज्जाइतो उरालाए एहुसाए चंडालीए वा अज्झाववसो, ततो तं काएण फासेत्ता पायच्छित्तनिमित्तं चतुवेयमुवट्ठितो भणइ—सुमिणे एहुसं चंडालं वा गतेमि” इति । एवमादयोऽपि द्रव्यव्यवहर्त्तव्याः ।

तथा चाह—

फासेऊण अगम्मं, भणइ सुमिणे गओ अगम्मं ति ।

एमादिलोयदव्वं, उज्जू पुण होइ भावमि ॥ १८ ॥

स्पृष्टा कांयेनेति गम्यते । अगम्यां—स्तुतां चाण्डाल्यादिकां वा स्त्रियमिति शेषः । भणति प्रायश्चित्तनिमित्तं चतुर्वेदमुपस्थितः सन्, यथा—स्वप्ने गतोऽगम्यार्मात, एवमादयः । आदिशब्दान्—अपेयम्—सुरादिकं पीत्वा प्रायश्चित्तनिमित्तं चतुर्वेदमुपस्थितो धृत—स्वप्ने अपेयपानं कृतवानहमित्यादिपरिग्रहः । ‘लोयदव्व’ इति लौकिका द्रव्यव्यवहर्त्तव्याः ‘उज्जू पुण होइ भावमि’ अत्र सामान्याविवक्षायां मकवचनम् । ततोऽयमर्थः—त एव जानसूतसूतकादिनिर्व्यूढादय ऋजवः सन्तो यदा सम्यगालोचयन्ति तदा भाव—भावविषया लौ-

किका व्यवहर्त्तव्याः भवन्ति । उक्ता लौकिकद्रव्यभावव्यवहर्त्तव्याः ।

सम्प्रति लोकोत्तरिकद्रव्यभावव्यवहर्त्तव्यप्रतिपादनार्थमाह—
परपचण्ण सोही, दन्वुत्तरिओ उ होइ एमादी ।

गीतो व अगीतो वा, सवभाव उवडिओ भावे ॥ १६ ॥

यस्य शोधिः परप्रत्ययेन, पर आचार्यादिकः स एव प्रत्ययः कारणं परप्रत्ययस्तन, किमुक्ते भवति—नूनमहं प्रतिसेवमान आचार्येण उपाध्यायेन अन्येन वा साधुना ज्ञातोऽस्मि, ततः सम्यगालोचयामीत्येवं परप्रत्ययेन यस्य शोधिः प्रतिपत्तिरेवमादिः, आदिशब्दान्—यो गुरुं दोषं सेवित्वा अल्पं कथयति, स्वकृतं वाऽन्यकृतं ब्रवीति तदादिपरिग्रहः । लोकोत्तरिको द्रव्यव्यवहर्त्तव्यो भवति । भावे—भावविषयः, पुनर्लोकोत्तरिको व्यवहर्त्तव्यो गीतो वा गीतार्थो वा, अगीतो वेति अगीतार्थो वा प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यर्थं सद्भावेनोपस्थितः, स च वक्ष्यमाणगुणैरुपेतः सन् भवतीति ।

तानेव गुणानुपदर्शयति—

अवंके अकुडिले यावि, कारणपडिसेवि तह य आहच्च ।

पियधम्मे य बहुमुण, विइयं उवदेसपच्छित्तं ॥ २० ॥

वक्रः—असंयतः न वक्रोऽवक्रः, संयतो—विरत इत्यर्थः । अकुटिलः—अमार्थी, चशब्दादकोधी अमानी अलोभी चेति परिग्रहः । अपिः पदार्थसंभावने, स चामून् पदार्थान् संभावयति । कारणे समापतिते सति नामैको यतनया प्रतिसेवने इत्येको भङ्गः १, कारणे अयतनयेति द्वितीयः २, अकारणे यतनयेति तृतीयः ३, अकारणे अयतनयेति चतुर्थः ४ । अत्र प्रथमो भङ्गः शुद्ध इति तत्प्रतिपादनार्थमाह—कारणप्रतिसेवीति, कारणे—अशिवादिलक्षणे विशुद्धेनालम्बनेन बहुशो विचार्य शुल्कादिपरिशुद्धिलाभाकाङ्क्षिवणिगृष्टान्तेनाकृत्यं यतनया प्रतिसेवने इत्येवंशीलः कारणप्रतिसेवी 'तह य आहच्चे' ति । तथाचेति समुच्चये, कारणेऽप्यकृत्यप्रतिसेवी, न यदा तदा वा किं तु 'आहच्च' कदाचिदन्यथा दीर्घसंयमस्फातिमनुपलक्षमाणः । अथवा—आहच्चेति कदाचिदकारणेऽपि प्रतिसेवी 'पियधम्मे य बहुमुण' इति आद्यन्तयोर्ग्रहणं मध्यस्यापि ग्रहणमिति न्यायात् । प्रियधर्म्मा—दृढधर्म्मा संविशोऽवद्यभीरुः सूत्रार्थतदुभयविद इत्यपि द्रष्टव्यम् । एते सर्वेऽपि व्यवहर्त्तव्याः । 'विइयं' ति, अत्र द्वितीयं मनान्तरं केचिदाहुर्गवकादीनामपि प्रतिपत्ता व्यवहर्त्तव्या इति । 'उवदेसपच्छित्तं' इह द्विविधः साधुगीतार्थः, अगीतार्थश्च । तत्र यो गीतार्थः स गीतार्थत्वादेवानाभावेन न गृह्णातीति न तस्योपदेशः । यः पुनर्गीतार्थस्तस्यानाभावं गृह्णातीति उपदेशो दीयते, यथा न युक्तं नवानाभवत् ग्रहीतुम्, यदि पुनर्ज्ञाभवत् ग्रहीष्यसि ततस्तन्निमित्तं प्रायश्चित्तं भविष्यति इत्युपदेशदानम् । तत एवमुपदेशे दत्ते सति दानप्रार्थाश्चित्तं दीयते, इति गाथासमासार्थः । अत्र शिष्यः प्राह—कारणसेवी भावव्यवहर्त्तव्य उक्ताः, स कथमुपपद्यते ? प्रतिपिद्धं हि यतनयाऽपि सेवमानो जिनाऽऽज्ञाप्रद्वेषकारी ननु स दुष्टभाव इति, कथं भावव्यवहर्त्तव्यः । नैष दोषो जिनाऽऽज्ञाप्रद्वेषकारित्वाभावात्सति कारणे प्रतिसेवायामपि वर्तते । जिनाऽऽज्ञामवलम्ब्यैव य-

थाऽस्यामवस्थायां दीर्घसंयमस्फातिनिमित्तमकृत्यप्रतिसेवायामपि प्रवर्तितव्यमिति ततो न कश्चिदोषः । अपि च—भगवन्तो वीतरागा न मिथ्या कदाचनापि वृण्वते वीतरागतया तेषां मिथ्यावचनकारणाभावात् । उक्तं च—“ रागाद्वा द्वेषाद्वा, मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतम् । यस्य तु नैते दोषा—स्तस्याऽनृतकारणं किं स्यात् ॥ १ ॥ ” भगवता वा यतनयाऽपि कारणे प्रतिसेविनो भावव्यवहर्त्तव्या उक्ताः, तथादि भगवद्वचनात् द्वितीयभङ्गवर्तिनोऽपि भावव्यवहर्त्तव्यास्ततः प्रथमभङ्गवर्तिनः सुतरां भावव्यवहर्त्तव्या भवेयुः ।

तथा चाह—

आहच्च कारणम्मि, सेवतो अजयणं सिया कुज्जा ।

एसो वि होइ भावे, किं पुण जयणाए सेवते ॥ २१ ॥

आहच्च—कदाचिदन्यगत्या कारणे—अशिवादिलक्षणे अकृत्यं सेवमानः स्यात्कदाचिदयतनां कुर्यात्—अयतनया प्रतिसेवितेति भावः । एषोऽपि भगवद्वचनाद्वा भवति भावे व्यवहर्त्तव्यः, किं पुनर्यतनया प्रतिसेवमानः प्रथमभङ्गवर्ती, स सुतरां भवेद्भावे व्यवहर्त्तव्य इत्यर्थः । न केवलं प्रथमभङ्गवर्ती वा भगवद्वचनाद् भाव व्यवहर्त्तव्यः, किं तु तृतीयभङ्गवर्त्यपि ।

तथा चाह—

पडिसेवियम्मि सोहिं, काहं आलंबणं कुणइ जो उ ।

सेवतो वि अकिच्चं, ववहरियव्वो स खलु भावे ॥ २२ ॥

कारणमन्तरेणापि यतनया प्रतिसेवितं अकृत्यं पश्चात् शोधिं प्रायश्चित्तमहं करिष्यामीत्येवंरूपमालम्बनं यः करोति । किमुक्ते भवति—एवंरूपेणालम्बनेनाकृत्ये यः प्रवृत्तिं चिकीर्षति स तथारूपमालम्बनं कृत्वा प्रतिसेवमानोऽप्यकृत्यं खलु निश्चितं भावं व्यवहर्त्तव्यः । अन्तःकरणविशुद्धिपुरस्सरं यतनया प्रवर्त्तमानत्वेन भावतो व्यवहारयोग्यत्वात् । किमुक्ते भवति—अकारणे यतनयेति तृतीयभङ्गवर्त्यपि भगवद्वचनाद्भावव्यवहर्त्तव्यो वेदितव्य इति । तदेवं चतुर्भङ्गकायामाद्यभङ्गत्रयवर्तिनो भावव्यवहर्त्तव्या उक्ताः ।

संप्रति चतुर्भङ्गिकामनपेक्ष्यान्यथैव भावव्यवहर्त्तव्यलक्षणमाह—

अहवा कज्जाऽकजे, जताऽजतो वा वि सेविउं साहू ।

सवभावममाउड्डो, ववहरियव्वो हवइ भावे ॥ २३ ॥

अथवेति—प्रकारान्तरे, तच्च प्रकारान्तरमिदम् । प्राक् चतुर्भङ्गिकां प्ररूप्य भावव्यवहर्त्तव्या उक्ताः, संप्रति तु तामनपेक्ष्यैव भावव्यवहर्त्तव्योऽभिधीयते । कथमिति चेदत आह—'कज्जाकजे'—कार्ये—अशिवादिनिस्तरणलक्षणे—प्रयोजने, अकार्ये—तथाविधपुष्टप्रयोजनाभावे 'जयाजयो व' ति । यतमानो वा अयतमानो वा साधुरकृत्यं सेवित्वा सद्भावेन पुनरकरणलक्षणया तात्त्विकया वृत्त्या समावृत्तोऽकृत्यकरणान् प्रत्यावृत्तः सन् गुरोः समीपे य आलोचयतीति शेषः, स भावं भवति व्यवहर्त्तव्यः, भावतोऽकृत्यकरणतः प्रत्यावृत्तत्वात् ।

संप्रति प्राक् प्ररूपितायां चतुर्भङ्गिकायां यश्चतुर्थो भङ्ग-
स्तत्प्ररूपणार्थमाह—

निकारणपडिसेवी, कजे निद्धंघसो व्व अणवेक्खो ।

देसं वा सव्वं वा, गूहिस्सं दव्वतो एस ॥ २४ ॥

यो निष्कारणे-कारणमन्तरेण प्रतिसेवी अकृत्यप्रतिसेवन-
शीलः। 'कजे निद्धंघसो'ति। अत्र अपिशब्दोऽनुक्रांऽपि गम्यते
सामर्थ्यात् । ततोऽयमर्थः-कार्येऽपि तथाविधे समुत्पन्ने
'निद्धंघसो' देशीवचनमेतत् । अकृत्यं प्रतिसेवमानो नाधि-
कृतारम्भविराध्यमानप्राण्यनुकम्पापर इत्यर्थः । चः-समुच्च-
ये, स भिन्नक्रमोऽनपेक्ष्यश्चेत्येवं योजनीयः । न विद्यते अपे-
क्षा-वैरानुबन्धो मे विराध्यमानजन्तुभिः सह भविष्यति
संसारो वा दीर्घतर इत्येवंरूपां यस्यासावनपेक्षः, हा दु-
ष्टं कृतं मयेति पश्चादनुतापराहित इति भावः । तथा यः प्र-
तिसेवित्वा देशं गूहिष्यामि न सर्वमिति भावः । 'सव्वं व'
ति सर्वं वा गूहिष्यामि न किञ्चिदालोचयिष्यामीत्यर्थः ;
इति चिन्तयति, चिन्तयित्वा च तथैव करोति । एष द्रव्यतो
व्यवहर्त्तव्यो वेदितव्यः ।

किं वा नेत्यत आह—

सो वि हु ववहरियव्वो, अणवत्था वारणं तदन्ने य ।

घटगारतुल्लमीलो, अणुवरओसन्नमज्झत्थी ॥ २५ ॥

सोऽप्यनन्तराकृत्स्वरूपो द्रव्यव्यवहर्त्तव्य एव, किं कारणमत
आह-'अणवत्थावारणं तदन्ने य' इति । तस्मिन्-व्यवहियमा-
णे अनवस्थावारणं भवति, तदन्ने च निषिद्धा जायन्ते । कि-
मुक्तं भवति-सोऽप्यनवस्थया मा पुनः पुनरकृत्यं कार्पात् ।
तदन्ने च तं तथा प्रवर्त्तमानं दृष्ट्वा मा तथा प्रवृत्तिं का-
पुंगिति । स च व्यवहर्तुमिष्यमाणः पूर्वमेव चक्रव्यो, यथा-
आलोचय महाभाग ! स्वकृतमपराधमनालोचिताप्रतिका-
न्ता दीर्घसंसारभाग् भवतीति । एवं च भणिते यो ज्ञायते-
प्रातपत्स्यते शिक्षावचनं प्रतिपद्य वा अकृत्यकरणात् विर-
तो, विरम्य च न भूयः प्रतिसेवति । यस्तु तथा भण्यमा-
नोऽपि न सम्यगकृत्यकरणादुपरमते सोऽनुपरतो घटकार-
तुल्यशीलः-कुम्भकारसदृशस्वभावोऽवसन्नमध्ये द्रष्टव्यो
न तु व्यवहर्त्तव्यः । अथ कोऽसौ कुम्भकारो यत्सदृशस्व-
भावः सन्नव्यवहर्त्तव्यः, उच्यते-"कुम्भगारसालाए साह्ठ डिया,
तत्थ आयरिण्ण साह्ठ वुत्ता । अज्जो ! एणसु कुम्भगारभायणं-
सु अपमादी भवेज्जाह, मा भंजिहह । तत्थ पमादी चेज्जगो
कुम्भगारभायणं भंजिऊण मिच्छादुक्कडं करेइएवमभिकवरं दि
णे दिणे । तथो सो कुम्भगारो रुद्धो तं चेज्जं कियाडियाए घेणुं
सीसं खड्कं दाउं खड्को नाम-टोल्लओ'मिच्छा मि दुक्कडं भणइ
सीसो भणइ-किं ममं निरवराहं पिट्टेति ? कुम्भगारो भणइ-
भाण्णगारिण तए भग्गारि । चेज्जओ भणइ-मिच्छा दुक्कडं कयं ।
कुम्भगारो भणइ-मए धि मिच्छादुक्कडं कयं । नऽत्थि कम्म-
वधा मम तव पहारं देतस्स । एसो कुम्भगारमिच्छादुक्कडस-
गिसमिच्छादुक्कडो अव्ववहरियव्वो" तदेवं तद्व य आहयेति
व्याख्यातम् ।

संप्रति 'प्रियधम्मो य बहुस्सुए' इत्यस्य व्याख्यानमाह—

प्रियधम्मो जाव सुयं, ववहारं नाउ जे समक्खाया ।

सव्वे धि जहा दिट्ठा, ववहरियव्वया य ते हुंति ॥ २६ ॥

इहाद्यन्तग्रहणे मव्यस्यापि ग्रहणमिति न्यायान् प्रियधम्मव-
हुश्रुतग्रहणे तदन्तरालवर्त्तिनामपि दृढधर्मादीनां ग्रहणम् ।
ततः प्रियधर्मेण आरभ्य यावत् श्रुतं सूत्रार्थतदुभयविद-
इति पदम्, तावत् ये व्यवहारज्ञा व्यवहारपरिच्छेदकर्त्ता-
रः प्राक् समाख्यातास्ते सर्वेऽपि यथादिष्टा-यथाकृत्स्वरू-
पा व्यवहर्त्तव्या-भावव्यवहर्त्तव्या भवन्ति, प्रत्येतव्या इति-
शेषः । प्रियधर्मादितया सूत्रार्थतदुभयविदः, यावत्तयां प्रज्ञाप-
नीयत्वादिति । व्यवहारप्रायश्चित्तव्यवहार आभवत्सचि-
त्तादिव्यवहारश्च, तत्र द्विविधेऽपि व्यवहारे व्यवहर्त्तव्यः,
प्रायो गीतार्थेन सह नागीतार्थेन ।

तथा वाऽऽह—

अग्गीएणं सद्धि, ववहरियव्वं न चेव पुरिमेणं ।

जम्हा सो ववहारे, कयम्मि सम्मं न सदहई ॥ २७ ॥

यः स्वयं व्यवहारमवबुध्यते प्रतिपाद्यमानो वा प्रतिपद्यते व्य-
वहारं स गीतार्थः इतरस्त्वगीतार्थः । तत्रागीतन अगीतार्थेन
सार्द्धं नैव पुरुषेण व्यवहर्त्तव्यम्, कस्माद्?, इत्याह-यस्मात्सो-
ऽगीतार्थो व्यवहारे यथोचितं कृतंऽपि न सम्यक् श्रद्धा-न
परिपूर्णं व्यवहारं कृतं तथेति कृतं प्रतिपद्यते इति । तस्मा-
द् गीतार्थेन सह व्यवहर्त्तव्यम् ।

यत आह—

दुविहम्मि वि ववहारे, गीयत्थो पट्टविज्जई जं तु ।

तं सम्मं पडिवज्जइ, गीयत्थम्मी गुणा चेव ॥ २८ ॥

द्विविधेऽपि प्रायश्चित्तलक्षणे आभवत्सचित्तादिव्यवहार-
लक्षणे च व्यवहारे गीतार्थो यत्प्रत्यापद्यो पाठान्तरम्-'प-
रणविज्जइ' प्रज्ञाप्यते तत्सम्यक् प्रतिपद्यते गीतार्थत्वात्
तथा चाह—'गीयत्थम्मी गुणा चेव' गीतार्थे गुणा एव
नागुणाः, अगुणवतो गीतार्थत्वायोगात् ।

यथा च गीतार्थः सम्प्रतिपद्यमानः सम्यक् प्रतिपद्यते

तथा प्रतिपाद्यन्नाह—

सच्चित्ताऽऽदुप्पन्ने, गीयत्था सइ दुवेण्ह गीयाणं ।

एगये उ नियत्ते, सम्मं ववहारसदहणा ॥ २९ ॥

गीओ अणाइयंतो, छिंद तुमं चेव छिंदितो संतो ।

कहमंतरम्मि ठविओ, तित्थयराणंतरं संघं ॥ ३० ॥

"दोषि जणा गीयत्था विणओवसंपयाए विहरंति, तेमि
सच्चित्ताई किञ्चि उप्पन्ने, तन्निमित्तं ववहारो जाओ । एगो भ-
णइ-ममाऽऽभवइ, वीओ भणइ-ममाऽऽभवइ, तस्य य समी-
पे अओ गीयत्था नऽत्थि, जस्स सगामे गच्छंति । ततो एगेण
वीओ भणितो-अज्जो ! तुमं चेव ममं पमाणं भणादि, कस्सा-
ऽऽभवइ ?, तथो सो एव निउत्तो चिंतइ-नित्थयराणंतरं
संघं अहं ठवितो ना कहमहं तित्थयराणंतरं संघमइकमा-
मि त्ति । भणइ-तुमं चेवाऽऽभवति न ममं ति ।" एव भा-
वार्थः, अज्ञग्योजना त्वेवम्-सच्चित्ताद्युत्पन्ने आदिशब्दा-
दचित्तमिश्रपरिग्रहः । समासश्च कर्मधारयस्ततोऽयमर्थः, स-
चित्तं शिष्ये अचित्तं वस्त्रादी मिश्रे नोपकरणं शिष्ये उत्पन्नं
सति द्वयोर्गीतार्थयोः परस्परं विवदमानयोः अन्यस्मिन्समीपे
व्यवहारपरिच्छेदकर्त्तरि गीतार्थे असति, कथमप्येक इतरस्मिन्
गीतार्थतया निवृत्ते-विवादाप्रत्यावृत्ते प्रागुक्तनीत्या व्य-

वद्वाग्रज्ज्ञानं भवति, सम्यग्व्यवहारप्रतिपत्तिरूपज्ञायते । कथम् ? इत्याह—‘गीत्रो अणाइयंते’ इत्यादि, गीतो-गीता-र्थोऽनतिक्रामन् यद्विवादादनतिक्रामन् द्वितीयेन गीतार्थेन सचित्ताद्युपादनसहवर्तिना व्यवहारममुं त्वमेव छिन्धि न-न्वमगीतार्थो, नापि युक्तमयुक्तं वा त्वं न जानासि इत्येवं छ-न्दिता-निर्मन्त्रितः सन् चिन्तयति—अहमेनेनास्मिन् व्य-वहारं प्रमाणीकुर्वता तीर्थकरानन्तरसंघमध्यवर्त्ती स्थापितः, संघश्च भगवद्ज्ञाननिर्वर्त्तितया यथावस्थितार्थवक्त्रा अन्य-था तीर्थकरानन्तरत्वायोगात् । तद्यदि लोभादिनया कथम-पि व्यवहारं विलोपयामि; ततो मयैव तीर्थकरानन्तरः सत्संघोत्तारितः कृतो भवेत्, तत एव तद्व्यवहारवि-लोपेन कथमहं तीर्थकरानन्तरं संघमन्तरं स्थापयामि अन्तरयामीति चिन्तयित्वा सोऽवादीत्-तवैवेदमाऽऽभव-ति न ममेति । तस्माद् द्विविधोऽपि व्यवहारो गीतार्थेन सह कर्त्तव्यो नाऽगीतार्थेन । गीतार्थश्च प्रियधर्मत्वादिगु-णोपेत इति प्रियधर्मादयो भावा व्यवहर्त्तव्याः । ननु ये प्रियधर्मादयस्ते प्रियधर्मत्वादिगुणैरेवाकल्यं न किमपि प्रतिसेविष्यन्ते इति कथं व्यवहर्त्तव्या निर्दिश्यन्ते ? व्यवहा-रहन्त्वकल्यप्रतिसेवनासम्भवान् । नैष दोषः, प्रमादवशत-स्तेषामपि कदाचिदकल्यप्रतिसेवनापत्तेः । अन्यच्च प्रमा-दाभावेऽपि कदाचिदशिवाद्युत्पत्तौ गुरुलाघवं पर्यालोच्य दीर्घसंयमस्फातिनिमित्तमकल्यमपि प्रतिसेवन्ते, ततो भ-वति तेषामपि व्यवहारयोग्यतेति व्यवहर्त्तव्या निर्दिष्टाः । अथ ये प्रियधर्मादिगुणोपेता अपि प्रमादिनस्ते कथं व्यवहि-यन्ते, प्रमादिनया तेषां व्यवहारयोग्यताया अभावात् ।

तत आह—

पियधम्मं ददधम्मं, संविग्गं चेव जे उ पडिवक्खा ।

ते वि हु ववहरियव्वा, किं पुण जे तेसि पडिवक्खा ॥ ३१ ॥

प्रियधर्मा ददधर्मसंविग्गो च ये प्रतिपत्ता अप्रियधर्मः अ-ददधर्मः असंविग्गश्च तेऽप्यनवस्थाचारणाय तदन्यनिषेधाय हु-निश्चितं व्यवहर्त्तव्या भगवाद्भक्ताः, किं पुनर्ये तेषामप्रिय-धर्मादीनां प्रतिपत्ताः प्रियधर्मददधर्मसंविग्गाः ते सुतरां व्य-वहर्त्तव्याः, प्रियधर्मादितया तेषां भावतो व्यवहारप्रवृत्तेः । तदेवं ‘पियधम्मं य बहुसुण’ इत्येतद् व्याख्यातम् ।

सम्प्रति ‘वितिय’ मित्यवयवं व्याचिख्यासुराह—

विड्य मुवप्सअवका-इयाण जे होंति ते उ पडिवक्खा ।

ते वि हु ववहरियव्वा, पायच्छित्ताऽऽभवन्ते य ॥ ३२ ॥

द्वितीय उपदेश आदेशो मकारोऽलाक्षणिकः, द्वितीयम्-मन्ता-न्तरमित्यर्थः, अवकादीनां ये भवन्ति प्रतिपत्ताः वक्रः-कुटिलो-निष्कारणप्रतिसेवी, तथा सततप्रतिसेवनशीलोऽप्रियधर्मा या-घदबहुश्रुतस्तेऽपि केचित् व्यवहारयोग्यतया अपरं अनवस्था-चारणाय तदन्यनिषेधाय आभवति प्रायश्चित्ते व्यवहर्त्तव्याः ।

सम्प्रति ‘उपदेशपच्छित्त’ मित्येतद् व्याचिख्या-

सुराह—

उवणसो उ अगीण, दिज्जइ विइओ उ सोधिववहारो ।

गहिण वि अणाभव्वं, दिज्जइ विययं तु पच्छिन्नं ॥ ३३ ॥

माधुर्द्धिविधो-गीतार्थः, अगीतार्थश्च । तत्र यो गीतार्थः स स्वयमेव जानति, जानानस्य च नोपदेशः । यस्त्वगीतार्थः-

स युक्तायुक्तपरिज्ञानविकलतया अनाभाव्यमपि गृह्णाति, तत-स्तस्मै अगीतार्थो उपदेशो दीयते, यथा—न युक्तं त-वानाभाव्यं ग्रहानुम्, यो ह्यनाभाव्यं गृह्णाति तस्य तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमाभवति । एवमुद्दिश्य तस्यानाभाव्यग्रहणप्रवृत्ति-निमित्तं दानप्रायश्चित्तं दीयते, प्रथमत उपदेश इति आभाव्य ग्रहणप्रवृत्तिनिमित्तं दानप्रायश्चित्तं दीयते । तथा चाह—‘विइ ओ उ सोधिववहारो’ शोधिः-प्रायश्चित्तम्, अनाभाव्यं गृह्णाति प्रथमत उपदेश आदीयते, द्वितीयः शोधिदानव्यवहारः तदेतदनाभाव्यं गृह्णन्तं प्रयुक्तम् । सम्प्रति गृहीतानाभाव्यं प्रत्याह—‘गहिण वी’ न्यादि, अपिशब्दः समुच्चयः, न केवल-मनाभाव्ये गृह्यमाणे किं तु गृहीतेऽप्यनाभाव्ये दीयते, प्रथमतः उपदेश इति गम्यम्, तदनन्तरं सूत्रमुच्चयं प्रायश्चित्तं यथा-वस्थितं कथयित्वा एतत्तथाऽऽभवति प्रायश्चित्तमिति प्रथमं ततो दानप्रायश्चित्तं दीयते इति द्वितीयम् । व्य० १ उ० ।

ववहार-व्यवहार-पुं० । व्यवहियते यस्यस्य प्रायश्चित्तमाभव-ति स तद्दानविपर्याक्रियतेऽनेनेति व्यवहारः । “ऋतो भावात् समश्च हलः” इति करणे घञ् प्रत्ययः । व्य० १ उ० । कथंचिदापन्नदोषव्यपोहाय प्रायश्चित्तलक्षणं, दश० ३ अ० । स्था० । प्रायश्चित्तसमाचारं, पञ्चा० १६ विव० । व्यवहियन्ते जीवादयोऽनेनेति व्यवहारः । अथवा—व्यवहरणं व्यवहारः मुमुक्षुप्रवृत्तिनिवृत्तिरूपेऽर्थे तत्कारणं, ज्ञानविशेषं च । प्रव० १२५ द्वार । व्यवहारप्ररूपणा कर्त्तव्या, तत्र व्यवहारग्रहणेन व्यवहारी व्यवहर्त्तव्यं चेति द्वितयं सूचितमेव तद्व्यतिरेकेण व्यवहारस्यासंभवान्, न खलु करणं सकर्मकक्रियासाधकतम-रूपं कर्म कर्त्तारं च विना कचित्सम्भवदुपलब्धम् । व्य० १ उ० ।

[१] व्यवहारं व्यवहर्त्तव्यम्, ततो यथा व्यवहारस्य प्ररू-पणा कर्त्तव्या, तथा व्यवहारिव्यवहर्त्तव्ययोरपीति त्रया-णामपि प्ररूपणां चिकीर्षुः, भाष्यकृदन्तदाह—

ववहारो ववहारी, ववहरियव्वा य जे जहा पुरिसा ।

एणमिं तु पयाणं, पत्तेयपरुवणं वुच्छं ॥ १ ॥

व्यवहार—उक्तशब्दार्थः व्यवहरतीत्यवशीतो व्यवहारी-व्यवहारक्रियाप्रवर्त्तकः । प्रायश्चित्तदायीति यावत् । तथा ये पुरुषाः पुरुषग्रहणं पुरुषोत्तमो धर्म इति ख्यापनार्थम्, अ-न्यथा स्त्रियोऽपि द्रष्टव्यास्तासामपि प्रायश्चित्तदानविषयत-या प्रतिपादयिष्यमाणत्वान् । यथा ये वक्ष्यमाणेन प्रकारेण व्यवहर्त्तव्याः-व्यवहारक्रियाविपर्याकर्त्तव्याः । पाठान्तरम्—‘जे जहा काले’ अस्यायमर्थः—ये यथा-यस्मिन्काले व्यवहर्त्त-व्यास्तद्यथा-यदा आगमव्यवहारिणः सन्ति, तदा तदुपदे-शेनैव व्यवहर्त्तव्यास्तेषु व्यवच्छिन्नेषु श्रुतज्ञानव्यवहार्युपदेशेन तदैव चाज्ञयाऽपि तदैव धारणया तदैव तु जीतव्यवहारेणापि व्यवहर्त्तव्या इति । एतेषां व्यवहारव्यवहारिव्यवहर्त्तव्यरूपाणां त्रयाणां पदानाम्, तुर्धिशरणे सचेतद्विशिनष्टि, संक्षेपतो वि-स्तरतश्च । प्रत्येकमिति प्रत्येकशब्दः यथेत्यादिना अव्ययीभा-वः । एकैकस्येत्यर्थः, प्ररूपणां—व्याख्यां वक्ष्ये ।

तत्र संक्षेपप्ररूपणार्थमिदमाह—

ववहारी खलु कत्ता, ववहारो होइ करणभूतो उ ।

ववहरियव्वं कजं, कुंभादितियस्स जह सिद्धी ॥ २ ॥

‘ववहारी खलु कत्त’ नि व्यवहारस्य कर्त्ता; व्यवहारस्य

छेत्ता अभिधीयते इति शेषः । व्यवहारः पुनर्भवति करण-
भूतः । व्यवहारच्छेदकियां प्रति करणत्वं प्राप्तः । तुशब्दः
पुनरर्थे व्यवहितमन्वन्धश्च, स च यथास्थानं योजितं एव । स
च व्यवहारः करणभूतः पञ्चधा-आगमः, श्रुतम्, आज्ञा, धा-
रणा, जीतश्च । आह च चूर्षिकृत्-‘पञ्चविधो व्यवहारः करण-
मिति तेन च पञ्चविधेन व्यवहारेण करणभूतेन व्यवहरन् क-
र्त्ता यन्निष्पादयति कार्यम् तद्व्यवहर्त्तव्यमित्युच्यते । व्य० १
उ० । प्रथमतो व्यवहारपदस्य निरुक्तं वक्तुकाम इदमाह—
‘विधिं वा’ इत्यादि, विविधं तत्तद्योग्यतानुसारेण विचित्रं
विधिना वा सर्वज्ञात्वेन प्रकारेण वपनं तपःप्रभृत्यनुष्ठानविशे-
पस्य दानम्-‘दुवप्’-वीजतन्तुसन्ताने इति वचनात् । हरणम्-
तीचारदापाज्जातस्य । अथवा-संभूय द्विव्यादिसाधूनां कचि-
त्प्रयोजने प्रवृत्तौ यत् यस्मिन्नाभवति, तस्य तस्मिन्वपन-
मितरस्माच्च हरणमिति व्यवहारः किमुक्तं भवति-विविधो
विधिना वा हारो व्यवहारः “पृषोदरादयः” इति विवाप-
शब्दयोर्व्यव आदेशः ।

सम्प्रति वपनहरणशब्दयोरर्थं वक्तुकामस्तदेकार्थिकान्याह-

ववणं ति रोवणं ति य, पकिरणपडिसाडणा य एगडुं ।

हारो ति य हरणं ति य, एगडुं हीरणव वति ॥ ४ ॥

दुवप्-वीजतन्तुसन्ताने, उप्यते, वपनं इतिशब्दः शब्दस्वरू-
पपरिसमाप्तिद्योतकः, एवमुत्तरं ऽपि । रोपणमिति रुह-जन्मनि,
रोहति कश्चित्तमन्यः प्रयुङ्क्तं प्रयोक्तव्यापारं णिच् रुहेः
‘पो वा’ इति हकारस्य पकारः । रोप्यते इति रोपणं भाव
अनद, वा समुच्चये ‘पकिरणे’ ति । कृ-विज्ञेय, प्रपूर्वः प्र-
शब्दोऽत्र दाने, प्रदानं कीर्यते-विज्ञिष्यते इति पकिरणम् ‘प-
रिसाडणा य’ इति, शब्द रुजायाम् परिपूर्वः परिशटिति प-
रिभृश्याति, तमन्यः प्रयुङ्क्तं पूर्ववत् णिच् । परिशाट्यते इ-
ति परिशाटनानि वत्यादि अनदप्रत्ययः, आप् । चः समुच्चये ।
‘एगडुं’ मिति एतत् शब्दचतुष्टयमेकार्थम्, एकार्थप्रवृत्ताः पर-
स्परमते पर्याया इति भावः । तेन यदुक्तं भवति-रोपणमिति
प्रकरणमिति परिशाटनेति वा तदुक्तं भवति, वपनमिति ।
एतावता वपनशब्दस्य प्रदानलक्षणार्थः समर्थितः । ‘हा-
रो ति वे’ त्यादि । हरणं हारः, हतिर्हरणम्, ह्रियते
इति वा एकार्थाः त्रयोऽप्येते शब्दा एकार्थिका इत्यर्थः ।
तदेव वापशब्दस्य हारशब्दस्य च प्रत्येकमर्थोऽभिहितः ।

सम्प्रति तयोरैव समुद्दितायोरर्थं जिज्ञापयिषुर्दिमाह—

अर्थी पञ्चर्थीणि, हाउं एकस्स ववइ विइयस्स ।

एएण उ ववहारो, अहिगारो एत्थ उ विहीए ॥ ५ ॥

अर्थी-याचको यः परस्मान्मयेदं लभ्यमिति याचते । प्रत्य-
र्थी अर्थिनः प्रतिकूलः । किमुक्तं भवति—यः परस्य गृहीत्वा
न किमपि तस्मै प्रयच्छति, तयोरर्थिप्रत्यर्थिनोर्विवदमान-
योर्व्यवहारार्थं स्थैर्यपुरुषमुपस्थितयोः स व्यवहारपरिच्छेद-
कुशलो व्यवहारविधापनमर्थश्च स्थैर्यो यस्मात् ‘हाउं ए-
कस्स’ ति । सूत्रे पृष्टी पञ्चमर्थे प्राकृतत्वात् । प्राकृते हि-
विभक्तिव्यत्ययोऽपि भवति । यदाह पाणिनिः स्वप्राकृत-
लक्षणं-व्यत्ययोऽप्यासामिति । यस्य यन्नाऽऽभवति तस्मान्
तत् हत्वा-आदाय यस्याऽऽभवति तस्मै द्वितीयाय वपति-
प्रयच्छति ‘एएण उ ववहारो’ इति एतेन-अनन्तरोदितेन
कारणेन स स्थैर्यव्यापारो व्यवहारः । किमुक्तं भवति—य-

स्मादेव स्थैर्यपुरुषो विवादनिर्णयाय एकस्माद्गतिरति अ-
न्यस्मै प्रयच्छति, तस्मात्तद्व्यापारो वपनहरणात्मकत्वात्
व्यवहार इति । एतावता समुदायार्थकथनं कृतम्, स च व्य-
वहारो विधिव्यवहारोऽविधिव्यवहारश्च । तत्रापि अविधिव्य-
वहारपरित्यागेन विधिव्यवहार एव कर्त्तव्य इति प्रतिपादना-
र्थमाह-‘अहिगारो एत्थ उ विहीए’ । अत्र-एतस्मिन् शास्त्रे
अधिकारः—प्रयोजनं व्यवहारेण विधिनैव—विधिपूर्वकैरेव
तुशब्द एवकारार्थो भिन्नक्रमश्च, नाविधिना अविधिमोक्षप्रति-
पत्तिन्वात् । तदेवमुक्तं व्यवहारशब्दस्य निर्वचनम् । तच्च कि-
यामात्रमपेक्ष्यक्रममधिकृतग्रन्थयोजनायां तु करणव्युत्पत्तिरा-
श्रयणीया । विधिना उप्यते ह्रियते च येन स व्यवहार इति ।

(२)संप्रति व्यवहारस्य नामादिभेददर्शनार्थमाह—

ववहारस्मि चउक्कं, दव्वे पत्तादि लोइयादी वा ।

नोआगमतो पणगं, भावे एगडुइया तस्स ॥ ६ ॥

व्यवहारो—व्यवहारविषये श्रुतुष्कम् । किमुक्तं भवति—चतु-
र्द्धा व्यवहारः । तद्यथा—नामव्यवहारः, स्थापनाव्यवहारो,
द्रव्यव्यवहारो, भावव्यवहारश्च । तत्र नामस्थापने सुप्रतीते,
द्रव्यव्यवहारो द्विधा—आगमतो, नोआगमतश्च आगमतो-
व्यवहारपदार्थज्ञाता, तत्र चानुपयुक्तो नोआगमतस्त्रिधा-
ज्ञशरीरभव्यशरीरतद्व्यतिरिक्तभेदात्, तत्र ज्ञशरीरभव्यशरी-
रव्यवहारो गतौ, ज्ञशरीरभव्यशरीरयोरन्यत्रानकशोऽभिहित-
त्वात् तद्व्यतिरिक्तमाह—‘दव्वे पत्तादि लोइयादी वा’ द्र-
व्य-द्रव्यविषये व्यवहारो नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्य-
तिरिक्तः पत्रादिः, आधाराधेययोगभेदविवक्षणादर्थं निर्देशः ।
ततोऽयमर्थः—ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यव्यवहारः ख-
ल्वेव एव ग्रन्थः पुस्तकपत्रलिखितः, आदिशब्दात्-काष्ठसंपुट-
फलकपट्टिकादिपरिग्रहः । तत्राप्येतद्ग्रन्थस्य लेखनसम्भवा-
त् लौकिकादिवेति । यदि वा—ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो
द्रव्यव्यवहारस्त्रिविधः, तद्यथा—लौकिकः कुप्रावचनिको, लां-
कोत्तरिकश्च । तत्र लौकिको यथा—आनन्दपुरं खड्गादाबुद्धीर्णं
रूपकाणामर्शानिसहस्रं दण्डो, मारितेऽपि तावानेव । प्रहारं
तु पतिते यदि कथमपि न मृतस्तर्हि रूपकपञ्चको दण्डः, उ-
त्कृष्टं तु कलेहं प्रवृत्ते अर्द्धत्रयादशरूपको दण्डः । कुप्रावचनि-
को यथा—यत्कर्म यो न करोति न ततः कर्मणस्तस्य कि-
ञ्चिदिति । लोकोत्तरिको यथा—एते पाण्डुरपटप्रावरणा जि-
नानामनाज्ञया स्वच्छन्दं व्यवहरन्तः परस्परमशनपानाविप्र-
दानरूपं व्यवहारं कुर्वन्ति । भावव्यवहारो द्विधा-आगमतो,
नोआगमतश्च । आगमतो व्यवहारपदार्थज्ञाता तत्र चोपयुक्तः
‘उपयोगो भावनिक्षेप’ इति वचनात् । नोआगमतः पञ्चवि-
धो व्यवहारः । तथा चाह—‘नोआगमतो पणगं’ ‘भावे’ इ-
ति भावे विचार्यमाणे नोआगमतो व्यवहारो व्यवहारपञ्चक-
म्-आगमः श्रुतम् आज्ञा धारणा जीतमिति । नोशब्दो दशव-
चनः, तस्य पञ्चविधस्यापि नोआगमतो भावव्यवहारस्य-
सामान्येन एकार्थिकान्यमूनि ।

तान्येवाह—

मुत्ते अत्थे जीए, कप्पे मग्गे तहेव नाए य ।

ततो य इच्छियव्वे, आयरिणं चेव ववहारो ॥ ७ ॥

तत्तदर्थमूचनान् सूत्रम् औणादिकी शब्दव्युत्पत्तिः, तच्च
पूर्वाणि छेदमूत्राणि वा । तथा अर्थ्येन-प्राप्येन मोक्षमभिल-

पद्मिगित्यर्थः, सूत्रस्याभिधेयम् । तथा जीतं नाम प्रभूतानेक-
गीतार्थकृता मर्यादा तन्प्रतिपादको ग्रन्थोऽप्युपचारान् जीत-
म् । तथा कल्पन्ते समर्था भवन्ति संयमाध्वनि प्रवर्त्त-
माना अनेनेति कल्पः । मृजूप-शुद्धौ, मृजन्ति शुद्धीभवन्त्यने-
नार्तिचारकलमपप्रक्षालनादिति मार्गः “ उभयत्र व्यञ्जनात्
घञ् ” इति घञ्प्रत्ययः । तथा—इण—गतौ, निपूर्वाञ्जितरा-
मीयते गम्यते मोक्षोऽनेनेति न्यायः, तथा सवैरपि मुमुक्षुभि-
रीष्यते प्राप्तुमिष्यते इतीप्सितव्यः, आचर्यते स्म वृद्धपुरुषे-
रप्याचरितम् । व्यवहार इति पूर्ववत्, उक्तान्येकार्थिकानि ॥

सम्प्रत्यत्रैवाक्षेपपरिहारावभिधिस्तुराह—

एगाद्विया अभिहिया, न य ववहारपण्यं इहं दिहं ।

भण्ड इत्येव तयं, ददुव्वं अंतगम्यमेव ॥ ८ ॥

नन्वभिहितान्येकार्थिकानि परमेतेष्वेकार्थिकेषु व्यवहा-
रपञ्चकमागमश्रुताज्ञाधारणाजीतलक्षणं न दृष्टम्—नोपात्तं जी-
तस्यैव केवलस्यापात्तत्वात्, अत्र सूरिराह—भण्यते—अत्रो-
त्तरं दीयते । अत्रैव—एतेष्वेव एकार्थिकेषु तत्-व्यवहारपञ्च-
कमन्तर्गतमेव द्रष्टव्यम् ।

कथमित्याह—

आगममुया उ सुत्तेण, सूड्या अत्थतो उ तिचउत्था ।

बहुजणमाइन्नं पुण, जीवं उचिगं ति एगदं ॥ ९ ॥

सूत्रेण—सूत्रशब्देन सूचिने आगमश्रुते—आगमश्रुतव्यवहा-
रौ, तथाहि—आगमव्यवहारिणः पद । तद्यथा—केवलज्ञानी मनः-
पर्यायज्ञानी अवाधिज्ञानी चतुर्दशपूर्वी दशपूर्वी नवपूर्वी च ।
श्रुतव्यवहारिणोऽप्यशेषपूर्वधरा एकादशाङ्गधारिणः कल्प-
व्यवहारादिसूत्रार्थतदुभयविदश्च । ततो भवति सूत्रग्रहेणाग-
मश्रुतव्यवहारयोर्ग्रहणं चतुर्दशपूर्वादीनां कल्पव्यवहारा-
दिच्छेदग्रन्थानामपि च सूत्रान्मकत्वात् । तथा अर्थतः—अर्थ-
शब्देन सूचितौ त्रिचतुर्थी—तृतीयचतुर्थावाज्ञाधारणाल-
क्षणौ व्यवहारौ । व्य० १ उ० । (आज्ञाव्यवहारः ‘ आणा ’
शब्दे द्वितीयभागे १२२ पृष्ठे गतः ।) (धारणाव्यवहारः ‘ धा-
रणाव्यवहार ’ शब्दे चतुर्थभागे २७४६ पृष्ठे गतः । जीतव्य-
वहारश्च ‘ जीयव्यवहार ’ शब्दे चतुर्थभागे १५१३ पृष्ठे गतः ।)

(३) व्यवहारा धारणादयः—

कइविहे णं भंते ! ववहारे पण्णत्ते ?, गोयमा ! पंचविहे
ववहारे पण्णत्ते, तं जहा—आगमे, सुए, आणा, धार-
णा, जीए । जहा से तत्थ आगमे सिया आगमेणं वव-
हारं पट्टवेज्जा णो य से तत्थ आगमे सिया । जहा से
तत्थ सुए सिया सुएणं ववहारं पट्टवेज्जा, णो वा से
तत्थ सुए सिया । जहा से तत्थ आणा मिया आणाए
ववहारं पट्टवेज्जा, णो य से तत्थ आणा मिया । जहा से
तत्थ धारणा सिया धारणाए णं ववहारं पट्टवेज्जा, णो
य मे तत्थ धारणा सिया । जहा से तत्थ जीए मिया
जीएणं ववहारं पट्टवेज्जा, इच्चएहिं पंचविहं ववहारं पट्ट-
वेज्जा, तं जहा—आगमेणं सुएणं आणाए धारणाए
जीएणं । जहा जहा से आगमे सुए आणा धारणा जीए
तहा तहा ववहारं पट्टवेज्जा । से किमाहु भंते ! आगमवलिया

समणा शिग्गंथा इच्चयं पंचविहं ववहारं जहा जहा जहिं जहिं
तहा तहा तहिं तहिं अणिस्सिओवमितं मम्मं ववहारमाणे
समणे शिग्गंथे आणाए आराहए भवइ । (सू०—३४०)

‘ कइविहे ण ’ मि त्यादि, व्यवहरणं व्यवहारो—मुमुक्षुपशु-
चिनिवृत्तिरूपः इह तु तन्निवन्धनत्वात् ज्ञानविशेषोऽपि व्य-
वहारः, तत्र आगम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते अर्था अनेनेत्यागमः—
केवलमनःपर्यायावधिपूर्वचतुर्दशकदशकनवकरूपः, तथा
श्रुतं—शेषमाचारप्रकल्पादिनवादिपूर्वाणां च श्रुतत्वेऽप्यती-
न्द्रियायैषु विशिष्टज्ञानहेतुत्वेन सातिशयव्यादागमव्यपदेशः
केवलवदिति, तथा आज्ञा—यद्वीतार्थस्य पुरतो गृहार्थपदैर्द-
शान्तग्रन्थगीतार्थनिवेदनायातीचारालोचनमितरस्यापि त-
थैव शुद्धिदानम् । तथा धारणा—गीतार्थसंविग्नेन द्रव्या-
द्यपेक्षया यत्रापराधे यथा या विशुद्धिः कृता तामवधार्य यद-
गुप्तमेवाल्लोचनदानस्तत्रैव तथैव तामेव प्रयुङ्क्ते इति वैयर्थ्य-
स्यकरादेर्वा गच्छोपग्रहकारिणोऽशेषानुचितस्य प्रायश्चित्त-
त्तपदानां प्रदर्शितानां धरणमिति, तथा जीतं—द्रव्यक्षेत्र-
कालभावपुरुषप्रतिसेवानुवृत्त्या संहननधृत्यादिपरिहारिम-
वेक्ष्य यत्प्रायश्चित्तदानं, या वा यत्र गच्छे सूत्रातिरिक्तः का-
रणतः प्रायश्चित्तव्यवहारः प्रवर्तितो बहुभिरन्यैश्चानुवर्तित
इति । आगमादीनां व्यापारेण उत्सर्गापवादावाह—‘ जहं ’
त्यादि, यथेति—यथाप्रकारः केवलादीनामन्यतमः ‘ से ’
तस्य व्यवहृतुः स चोक्तलक्षणे व्यवहारस्तत्र तेषु पञ्चसु
व्यवहारेषु मध्ये तस्मिन् वा प्रायश्चित्तदानादिव्यवहारका-
ले व्यवहर्त्तव्यं वा वस्तुनि विषये आगमः—केवलादिः—स्याद्-
भवेत् तादृशेनेति शेषः । आगमेन व्यवहारं प्रायश्चित्तदाना-
दिकं प्रस्थापयेत्—प्रवर्त्तयेत् न शेषः आगमेऽपि पद्धिधे के-
वलेनावन्ध्यबोधत्वात्तस्य तदभावे मनःपर्यायेण एवं प्रधा-
नतराभावे इतरणति । अथ ना—नैव चशब्दा—यदिशब्दार्थः,
‘ से ’ तस्य स वा तत्र व्यवहर्त्तव्यादावागमः स्यात् यथा-
यत्प्रकारम् ‘ से ’ तस्य तत्र व्यवहर्त्तव्यादौ श्रुतं स्यात्, ता-
दृशेन श्रुतेन व्यवहारं प्रस्थापयेदिति, ‘ इच्चएहिं ’ इत्यादि
निगमनम्, सामान्येन—‘ जहा जहा से ’ इत्यादि तु विशेष-
निगमनमिति, एतैर्व्यवहृतुः फलं प्रश्नद्वारणाह—‘ से किमि-
त्यादि, अथ किं हे भदन्त ! भट्टारका आहुः—प्रतिपादय-
न्ति ?, ये आगमवलिकाः—उक्तज्ञानविशेषबलवन्तः श्रमणा-नि-
ग्रन्थाः केवलप्रभृतयः ‘ इच्चयं ’ ति इत्येतद् वक्ष्यमाणम्, अ-
थवा—इत्येवमिति—एवं प्रत्यक्षं पञ्चविधं व्यवहारं प्रायश्चित्त-
दानादिरूपम् ‘ सम्मं ववहरमाणे ’ त्ति सम्बध्यन्त, व्यवहर-
न् प्रवर्त्तयन्तित्यर्थः, कथम् ?, ‘ सम्मं ’ ति—सम्यक् तदेव कथम् ?,
इत्याह—यदा यदा यस्मिन्सिद्धवसरे यत्र यत्र प्रयोजने वा
क्षेत्रे वा यो य उचितस्तं तमिति शेषः तदा तदा काले तस्मिन्-
स्मिन् प्रयोजनादौ, कथम्भूतम् ?, इत्याह—(‘ अणिस्सिओ-
वसितं ’ इत्यादिसूत्रावयवम् ‘ अणिस्सिओवस्सिय ’ शब्दे
प्रथमभागे ३३८ पृष्ठे व्याख्यातम्) आज्ञाया जिनोपदेशस्या-
राधको भवतीति, हन्त ! आहुर्वति गुरुवचनं गम्यमिति ।
अन्ये तु—‘ से किमाहु भंते ’ इत्याद्यं व्याख्यान्ति—अथ कि-
माहुर्भदन्त ! आगमवलिकाः श्रमणा निर्ग्रन्थाः पञ्चविधव्य-
हारस्य फलमिति शेषः । भ० ८ श० ८ उ० ।

पंचविहे वचहारे पष्ठत्ते, तं जहा-आगमे १, सुए २, आणा ३, धारणा ४, जीए ५ । (सू०-४२१×) स्था० ५ ठा० २ उ० ।

अस्य सम्बन्धप्रतिपादनार्थमाह-

बहुआगमितो पडिमं, पडिवज्जइ आगमो इमो वि खलु ।

सव्वं व पवयणं पव-णीया ववहारविसयत्थं ॥ ४६ ॥

खलियस्म वि पडिमाए, ववहारो को त्ति सो इमं सुत्तं ।

ववहारविहिएणू वा, पडिवज्जइ सुत्तसंवंधो ॥ ५० ॥

अनन्तरसूत्र प्रतिमाभिहितानां च प्रतिमां प्रतिपद्यते व-
हागमिकः, अयमपि पञ्चविधोऽपि व्यवहारः खल्वगमस्तत
आगमप्रस्तावान्प्रतिमासूत्रादनन्तरं व्यवहारसूत्रमवादि ।
'सव्वं व' त्यादि वाशब्दः संबन्धस्य प्रकारान्तरोपदर्शनेन सर्व-
प्रवचनं प्रावचनिकश्च व्यवहारविषयस्थं व्यवहारविषयान्त-
र्गतोऽवश्यं व्यवहारो वक्तव्य इति व्यवहारसूत्रम् । अथ-
वा-प्रतिमायां स्थितस्य प्रतिमायाः स्थितस्य को व्यवहारः
किं कर्तव्यमिति प्रश्नमाशङ्क्य स व्यवहारः पञ्चविध इत्या-
दिकमिदं सूत्रमुपन्यस्तम् । यदि वा-अनन्तरसूत्र प्रतिमाः प्र-
तिपद्यते इत्युक्तं ताश्च प्रतिपद्यते व्यवहारो विधिक्षो नेतर
इति प्रतिमासूत्रादनन्तरं व्यवहारसूत्रस्य संबन्धः । सूत्रा-
न्तरसंस्कारः सुप्रतीतो विशेषव्याख्यां तु भाष्यकृत्करिष्यति ।
व्य० १० उ० ।

तत्र—

जहा मे तत्थ आगमे सिया आगमेण ववहारं पड्वेजा ।
(सू०-४२१) स्था० ५ ठा० ।

अस्य व्याख्यामाह—

सो पुण पंचविगण्णो, आगम सुय आण धारणा जीते ।

सेतम्मि ववहरंते, उप्परिवाडी भवे गुरुगा ॥ ५१ ॥

सः-पुनर्व्यवहारः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-आगमः श्रुतम्
आज्ञा धारणा जीतमिति । तत्र सति आगमादौ व्यवहारे यदि
उत्परिपाठ्या-उत्क्रमेण व्यवहरति तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो
गुरुकाः । इयमत्र भावना-आगमे विद्यमाने यद्यन्येन सू-
त्रादिना व्यवहरति तदा चतुर्गुरुकम् । यदा पुनरागमो न वि-
द्यते तदा श्रुतेन व्यवहर्तव्यम् । श्रुते वर्तमाने यथाज्ञादिभि-
र्व्यवहरति तदा चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तम् । यदा तु श्रुतमपि
न विद्यते तदाऽऽज्ञया व्यवहर्तव्यम् । आज्ञायां विद्यमानायां
यदि धारणया प्रस्थापयति तदा चतुर्गुरुकम् । आज्ञाया
अभावे धारणया व्यवहर्तव्यम् । यदि पुनर्धारणायां सत्यां
जीतेन व्यवहरति तदा चतुर्गुरुकम् । धारणाया अभावे
जीतेन व्यवहर्तव्यमिति । तत्र 'स तत्थ आगमे सिया' इत्या-
दिकस्य (स्थानाङ्क ४२१×) सूत्रावयवस्यायमर्थः-तत्र त-
स्मिन्व्यवहारपञ्चकमध्ये 'से' तस्य साधोरागमः स्यात्तर्हि
आगमेन व्यवहारं प्रस्थापयेत् व्यवहारो न शयैः सूत्रादिभिः ।

एतदेवाह—

आगमववहारी आ-गमेण ववहरेइ सो न अन्नेण ।

न हि सूरस्स पगासं, दीवपगासो विसेमंइ ॥ ५२ ॥

स आगमव्यवहारी आगमेन व्यवहरति । नान्येन-श्रुतादिना
तस्य ततो हीनत्वादन्तदेव प्रतिवरतुमया दर्शयति-न हि

सूर्यस्य प्रकाश दीपप्रकाशो विशेषयति-न सूर्यप्रकाशात्
दीपप्रकाशोऽधिकतरः, किंतु-हीन इत्यर्थः । एवमिहापि यादृ-
शो विषय आगमस्य न तादृशः शेषाणां व्यवहाराणामिति ।
आह-यस्मिन् काले गौतमादिभिरिदं सूत्रं कृतम् । 'ववहारो
पंचविहे पचत्ते' इत्यादि तदा आगमो विद्यते, ततः किं
कारणमाज्ञादयोऽपि सूत्रे निवृत्ताः ।

अत्राह—

सुत्तमप्पायविसयं, खेत्तं कालं च पप्प ववहारो ।

होहिंति न आइल्ला, जो तित्थं जाव जीतां उ ॥ ५३ ॥

सूत्रमज्ञातविषयं भविष्यति स तादृशः कालो यस्मिन्ना-
गमो व्युच्छेत्स्यति, ततः शेषैर्व्यवहारैर्व्यवहर्तव्यम्, तथापि
व्यवहारः । क्षेत्रं कालं च प्राप्य यो यथासंभवति तेन तथा
व्यवहरणीयम् । किमुक्तं भवति-यस्मिन् काले यो व्यवहा-
रो व्यवच्छिन्नः अव्यवच्छिन्नो वा तदा तदा प्रागुक्तेन क्रमेण
व्यवहर्तव्यम् । तथा यत्र यत्र क्षेत्रं युगप्रधानैराचार्यैर्या गा
व्यवस्था कृता तथा अनिश्रोपश्रितं व्यवहर्तव्यम् । अन्यच्च-
आद्याश्चत्वारो व्यवहारा न यावत्तीर्थं च भविष्यन्ति जीत-
स्तु व्यवहारो यावत्तीर्थं तावद्भविष्यति जीतापादानम् । व्य०
१० उ० । ("आणाए अणाणाए आगाहेइ" इत्यस्य व्या-
ख्यानम्—'आणा' शब्दे द्वितीयभागे १२३ पृष्ठे गतम् ।)

सांप्रतमाराधनामाह—

आराहणां उ तिविहा, उक्कोसा मज्झिमा जहणा उ ।

एग दुग तिग जहन्ने, दु तिग द्दु भवा उ उक्कोसा ॥ ५५ ॥

आराधना त्रिविधा—उत्कृष्टा, मध्यमा, जघन्या च । त-
त्रोत्कृष्टाऽऽराधनायाः फलमेको भवः, मध्यमाया द्वौ भवौ,
जघन्यायास्त्रयो भवाः । अथवा—यदि तद्धवे मोक्षाभावः
तदा उत्कृष्टाऽऽराधनायाः फले जघन्यं संस्मरणं द्वौ भवौ,
मध्यमायास्त्रयो भवाः, जघन्याया उत्कृष्टा अष्टौ भवाः । तदेव
भाष्यकृता सूत्रव्याख्या कृता ।

संप्रति निर्युक्तिविस्तरः—

जेण य ववहरइ मुणी, जं पिय ववहरइ सो वि ववहारो ।

ववहारो तहिँ व ठप्पो, ववहरियव्वं तु वुच्छामि ॥ ५६ ॥

येन मुनिर्व्यवहरति स आगमादिव्यवहारः, व्यवहरितेऽनेनेति
व्यवहारः इति व्युत्पत्त्येदपि च व्यवहर्तव्यं मुनिर्व्यवहरति ।
सोऽपि व्यवहारः कर्मणि घञ् । समापन्नान् तत्र यो व्यव-
हारः करणपक्षरूपः स स्थाप्यः पश्चाद्व्ययत इति भावः । व्य-
वहर्तव्यं तु वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञानमेव निर्वाहयति—

आभवंते य पच्छित्ते, ववहरियव्वं समाप्तो दुविहं ।

दोसु वि पणमं पणमं, आभवणाए अहीगारो ॥ ५७ ॥

व्यवहर्तव्यं समाप्तो द्विविधम्, तद्यथा-आभवत्, प्राय-
श्चित्तं च । तत्र द्वयोरपि आभवति प्रायश्चित्ते च प्रत्येकं
पञ्चकम्, तत्राधिकारः प्रयोजनमिदानीमाभवनया एव द्वार-
गाथासंक्षेपार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव व्याचिख्यासुगढ । तत्र प्रथमतः

'दोसु वि पणमं पणमं' मित्यस्य व्याख्यानमाह—

खेत्तेसु य सुहदुक्खं, मग्गे विणए य पंचहा होइ ।

सच्चित्ते अच्चित्ते, खेत्ते काले य भावे य ॥ ५८ ॥

आभवत्पञ्चधा—पञ्चप्रकारं भवति । तद्यथा—क्षेत्रं श्रुते सुखदुःखे मार्गे विनये च । प्रायश्चित्तमपि पञ्चधा, तद्यथा—सचित्ते अचित्ते क्षेत्रे काले भावे च । एष प्रति-
द्वारगाथासमासार्थः । व्य० १० उ० । [तत्र क्षेत्रं तावदा-
भवद्व्यवहारः 'खेत्त' शब्दे तृतीयभागे ७५८ पृष्ठे गतः]

अधुना श्रुतद्वारमाह—

दुविहा सुतोवसंपय-अभिधारंते तहा पढंते य ।

एकैकाऽपि य दुविहा, अणंतरपरंपरा चेव ॥ १२६ ॥

द्विविधा श्रुतसंपत्, तद्यथा—अभिधारयति, पठति च ।
एकैका द्विविधा-अनन्तरा, परम्परा च । तत्राभिधारय-
त्यनन्तरा नाम—एकः साधुः कञ्चिदाचार्यमभिधारयति ।
योऽसावभिधार्यमाणः सन् कञ्चिदन्यमभिसंधारयति परं-
परा नाम एकः साधुः कञ्चिदाचार्यमभिसंधारयति सोऽ-
प्यभिधार्यमाणोऽन्यमभिधारयति, सोऽप्यन्यम्, सोऽप्यन्य-
मेवमनियतं परिमाणम् ।

तदवाह—

एत्थं सुतं अहीहम्मि, सुत्तवं सो य अन्नहिं ।

वच्चंतो सो भिधारंतो, सो वि अन्नत्तमेव वा ॥ १२७ ॥

दोएहं अन्नतरा होति, तिगमादी परम्परा ।

सट्ठाणं पुणरेतस्स, केवलं तु निवेयणा ॥ १२८ ॥

अत्र अस्य पार्श्वे श्रुतमध्येत्ये इति कञ्चिदभिधारयन् व-
जति, सोऽपि श्रुतवान् अन्यत्राभिधारयन् व्रजति, सो-
ऽप्यन्यम् । यदि वा-तमेवाभिधारयति । तत्र द्वयोरनन्तरा
श्रुतोपसंपन्नवति त्रिकादीनां तु परम्परा स्वस्थानं पुरागच्छ-
तः केवलं तस्याभिधारितस्य निवेदना कर्त्तव्या । यथाऽहं
स्वस्थानं गमिष्यामीति ।

[४] साम्प्रतमनन्तरायां परम्परायां वाऽभिधारणायामाभ-
वन्तमाह—

अल्लिन्नोवसंपयाए, गमणं सट्ठाण जत्थ वा ल्लिन्नं ।

मगण कहण परंपर, छम्मासं चेव वल्लिदुगं ॥ १२९ ॥

अल्लिन्नोपसंपदमभिधार्यमाणो यदन्यं वाऽभिधारयति
तस्य हि लाभो न ल्लिद्यते । तस्मादभिन्नोपसंपदि योऽ-
भिधारयतां लाभः स स्वस्थानं गच्छति, योऽभिधारि-
तस्तस्यान्यनाल्लिन्नः सन् गच्छतीत्यर्थः । अथ ल्लिन्ना
उपसंपत् तत आदित आरभ्य यत्र सर्वेषां लाभो ग-
च्छति इहाभिधारयन् योऽभिधारितस्तं प्रति संप्रस्थितः
स चापान्तराले यदन्यमभिधारयति आत्मीयं वा गच्छे
प्रतिनिवर्तते, तदा यदभिधारयता पथि लब्धं सचि-
त्तं तदभिधारितस्य स्वयं वा गत्वा समर्पयति, अन्य-
स्य वा हस्ते प्रेषयति । अथ नार्पयति स्वयमन्यप्रेरणेन वा
तत्राह—'मगण' त्यादि । तत्र 'कहणपरम्पर' ति यैः
स दृष्ट आगच्छन् तैर्यः पूर्वमभिधारितस्तस्य परम्परकेणा-
ख्यातम् । यथा-युष्मानभिधारयत । तेन संप्रस्थितेन सचि-
त्तं लब्धम्, ततः युष्माकं तेन न प्रेषितम् 'मगण'
ति स चैतन् श्रुत्वा तं मार्गयति, क गतो भवेन्मम स-
चित्तहारीति मृगयमाणश्च स्तानादिसमवसरणे दृष्टः पृष्ट-
श्च । यथा-अमुककाले अस्मानभिधारयता समागच्छता स-
चित्तं लब्धं नन्महं देहि, यदि न ददाति तदा वलात्

व्यवहारेण दाप्यते । मायानिष्पन्नश्च तस्य गुरुको मासः
प्रायश्चित्तम् । सचित्ते चत्वारो गुरुकाः, अचित्ते उपधिनि-
ष्पन्नम्, स पुनरभिधारयन् यैः सचित्तैः सोऽभिधार्यते तेषां
मध्ये किं लभते इत्याह—'छम्मासं चेव वल्लिदुगं' मिति पदं
नालवद्धानि निर्मिथ्राणि लभंत १ मिश्रं च २ एवं रूपं नि-
र्मिथ्रलक्षणं वल्लिद्विकं लभते ।

साम्प्रतमेनामेव गाथां विवृण्वन्नाह—

अभिधारंते पढंते वा, ल्लिन्नाए ठाति अंतए ।

मंडलीए उ सट्ठाणं, वयतो न उ मज्झिमे ॥ १३० ॥

अभिधारयति पठति वा यो लाभः स ल्लिन्नायामुपसंप-
दि अन्तके—पर्यन्ते तिष्ठति सर्वेषां लाभस्तत्र विश्राम्यती-
त्यर्थः । मण्डल्यां तु यो लाभः स स्वस्थानं लभते व्या-
ख्यातुरुपतिष्ठत इत्यर्थः, न तु मध्यमे मण्डलीमध्यवर्तिनि ।

कस्मादित्याह—

जो उ मज्झिछए जाति, नियमा सो उ अंतमं ।

पावते निन्नभूमिं तु, पाणीयं च पलोठियं ॥ १३१ ॥

यो मण्डलीमध्यवर्तिनि लाभो याति सोऽपि नियमाद-
न्तिमं व्याख्यातुलक्षणं प्राप्नोति, निन्नभूपानीयं प्रलोठितम् ।
पूर्वं पदं निर्मिथ्राण्ययुक्तानि तानि सम्प्रति दर्शयति—
माया पिया य भाया, भगिणी पुत्तो तेहव धूया य ।

एमा अणंतरा खलु, निम्मिस्सा होति वल्ली उ ॥ १३२ ॥

माता पिता भ्राता भगिनी पुत्रो दुहिता च, एषा खलु
अनन्तरा निर्मिथ्रा भवति वल्ली ।

सेमाण उ वल्लीणं, परलाभो होइ दोन्नि चउरो वा ।

एवं परंपराए, विभासतत्तो य जा परतो ॥ १३३ ॥

शेषाणां तु वल्लीनां यो लाभो भवति द्वे-पुत्र-दुहितरौ,
यदि वा-चत्वारि-मातापितृभ्रातृभगिनीरूपाणि स सम-
स्तोऽपि परलाभोऽभिधारितस्य लाभ इत्यर्थः । एवं पर-
म्परायामपि विभाषा कर्त्तव्या । ततोऽपि याः परतो वल्ली
तस्य या परतः ताः सर्वा अपि परलाभः । व्य० १० उ० ।
(मिश्रवल्ली 'मिस्सवल्ली' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता ।)

दुविहो अभिधारंतो, दिट्ठमदिट्ठो य होति नायव्वो ।

अभिधारजंतगसं-तएहिं ऽदिट्ठो य अन्नेहिं ॥ १३६ ॥

अभिधारयन् द्विविधो द्रष्टव्यस्तद्यथा-दृष्टोऽदृष्टश्च । तत्र
दृष्टोऽभिधार्यमाणसत्कैः साधुभिरन्यैर्वा, अदृष्टो-न केना-
पि दृष्टः ।

सचित्ते अंतरालद्वे, जो उ गच्छति अन्नहिं ।

जो तं पेसे सयं वावि, नेइ तत्थ अदोसवं ॥ १३७ ॥

सचित्ते अन्तरा पथि लब्धं यः अभिधारयन् अन्यत्र गच्छ-
ति, स्वगच्छं वा प्रतिनिवर्तते, तत्र यस्तन् सचित्तं लब्ध-
मभिधारितस्य प्रेषयति, स्वयं वा नयति, सोऽदोषवान् ।

जो उ लज्जं वए अस्सं, सगणं पेसवेइ वा ।

दिट्ठो व अदिट्ठो वा, मायती होंति दोएहि वि ॥ १३८ ॥

यस्तु सचित्तं लब्ध्वा अन्यमाचार्यं व्रजति, स्वगणं वा त-
त्सचित्तं प्रेषयति । दृष्टोऽदृष्टो वा सन् तौ दृष्टादृष्टरूपौ द्वाव-
पि मायिनौ भवतः ।

एहाणाइएसु तं दिस्मा, पुच्छा सिद्धे हरंति से गुरुगो ।

गुरुगा चेव अचित्ते,तिविहं पुण सम्म तग्गहणा॥१३६॥

परम्परया कथमपि श्रुतं यथा अमुकोऽस्मानभिधार्य समा-
गच्छन् अन्तरा पथि सचित्तं लब्धवान् परं सोऽन्यत्र गतः,
स्वगणं वा गतवान्, ततस्तं मृगयमाणैस्तैः स्नानादिभिः
समवसरणेषु तं दृष्ट्वा पृच्छा कृता, यथा—त्वममुककालेऽ-
स्माकमभिधार्य समागच्छन्नन्तरा सचित्तमुत्पादितवान्? तेन
च यथावस्थितं शिष्टं, ततः स तस्य सकाशात् तत्सचित्तं
हरति । अथ स न ददाति तर्हि बलात् व्यवहारेण दाप्यते,
मायाप्रत्ययश्च तस्य गुरुको मासः प्रायश्चित्तम् । अचिताप-
हरणे चत्वारो गुरुकाः, अचित्ते पुनस्त्रिविधे जघन्यापधि-
निष्पन्नं मध्यमोपधिनिष्पन्नमुक्त्युपधिनिष्पन्नं च ।

अत्रैवान्यकर्तृकं किञ्चिद्विशेषसूचकं गाथाद्वयम्—

दुविहो अभिधारैतो, दिट्ठमदिट्ठो व होइ नायव्वो ।

अभिधारिजंतगसं—तिएहिं दिट्ठो व अन्नेहिं ॥ १४० ॥

दिट्ठो माइ अमाई, एवमदिट्ठो वि होइ दुविहो उ ।

अमाई उ अप्पिण्णती, मायी उ न अप्पिणे जो उ ॥ १४१ ॥

आद्यगाथाव्याख्यानं प्राग्वत् । दृष्टो द्विविधः—मायी, अमा-
यी च । एवमदृष्टोऽपि द्विविधो भवति—मायी, अमायी च ।
तत्र अमायी लब्धं सचित्तादिकमर्पयति, यस्तु मायी स नार्प-
यति, ततः स बलात् व्यवहारेण दाप्यते । शेषं तथैव ।

एवं ता जीवंते, अभिधारैतो उ एइ जो साहू ।

कालगते एयम्मि उ, इणम्मन्तो होइ व्यवहारो ॥ १४२ ॥

एवं तावत् जीवत्यभिधार्यमाणे योऽभिधारयन् साधुराग-
च्छति तस्य व्यवहारः, कालगते पुनरेतस्मिन्नभिधार्यमाणे
अयमन्यो भवति व्यवहारः ।

तमेवाह—

अप्पत्ते कालगते, सुद्धमसुद्धे अदेंत देंते य ।

पुर्वि पच्छा निग्गय, संतमसंतेसु ते बलिया ॥ १४३ ॥

कश्चिदाचार्यमभिधारयन् संप्रस्थितस्तत्र यं गच्छन्मभि-
धार्य संप्रस्थितस्तमप्राप्ते एव स आचार्यः कालगतः, अत्र च
त्रयः प्रकाराः—“पुर्वं पच्छा निग्गय” ति । यदैवाभिधारयन्
निर्गतस्तदैव कालगत आचार्यः १, अथवा—पूर्वमभि-
धारयन् निर्गतः पश्चादाचार्यः कालगतः २, यदि वा—पूर्व-
माचार्यः कालगतः स पश्चादभिधारयन् निर्गतः ३ । अत्र
प्रथमे प्रकारे यत्तेनाभिधारयता पथि सचित्तादि लब्धं त-
त्कालगताचार्यशिष्याणामाभवति । द्वितीये प्रकारे लब्धं अ-
लब्धे वा सचित्तादिके यद्युपरताः स्थविरास्तदाऽपि तत्स-
चित्तादि तच्छिष्याणामाभवति । तृतीये प्रकारे अभिधारय-
ता दूरादागच्छता तावन्न ज्ञानं यावत् गच्छं प्राप्तस्ततो य-
न्निमित्तं स तत्रागतस्तत् श्रुतं यदि तस्य शिष्यस्यास्ति तदा
स तत् श्रुतं तस्मै दानुमिच्छति ततः कालगताचार्यस्य
लभते शिष्याः सचित्तादिकम् । यद्यपि सोऽभिधारको विपरि-
णतो न गृह्णाति शिष्यस्य सकाशात् श्रुतं ग्रहीतुं तत्रापि
कालगताचार्याणामेव तत्सचित्तादि आभवति । अथ तत्
श्रुतं नास्ति, न वा ददाति, तदा न लभते कालगताचार्यशि-

ष्यः सचित्तादिकम् । आह—किं कारणं तृतीयोऽपि प्रकारे
कालगताचार्यशिष्याणामेवाऽऽभवतीत्यन आह—‘बलिय’ ति
वलवती श्रुताज्ञा, तत् श्रुतं तदवस्थमेव याज्ञमित्तं तेनाभि-
धारितम् ‘सुद्धमसुद्धे अदेंत देंते य’ इति यत् कालगता-
चार्यस्य शिष्याणामाभवति तद्यद्यभिधारको ददाति, त-
दा शुद्धः—अप्रायश्चित्तोत्तरः । अथ न ददाति तदा अशुद्धः—
प्रायश्चित्तभाग भवतीत्यर्थः । तत्र सचित्तस्यादानं प्राय-
श्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, आदेशान्तरेणानवस्थाप्यम् । अचित्तं
उपाध्निमित्तं योऽपि चानाभाष्य न दत्तं तस्याप्येवमेव प्राय-
श्चित्तम् ।

संप्रति ‘पुर्वि पच्छा निग्गत संतमसंते’ इत्यस्य किञ्चि-
द्व्याख्यानमाह—

लद्धे उवरया थेरा, तस्स सिस्माण सो भवे ।

मए वि लभते सीसो, जइ से अत्थि देइ वा ॥ १४४ ॥

तत्र प्रथमे प्रकारेऽभिहिते प्राक् तथैव द्वितीये प्रकारे लब्ध-
उपलक्षणमेतत् अलब्धं वा सचित्तं स्थविरा उपरतास्ततः
स सचित्तादिको लाभस्तस्य शिष्याणामाभवति । तृतीयं पु-
नः प्रकारे मृतोऽप्यभिधारिते लभते शिष्यो यदि ‘से’ तस्य
श्रुतमस्ति, ददाति वा । अथवा—नास्ति, न ददाति वा, तदा न
लभते । एतावता ‘संतमसंते’ इत्यपि व्याख्यातम् ।

उपसंहारमाह—

एवं नाणे तह दं—सणे य सुत्तथ तदुभए चेव ।

वत्तणसंधणगहणे, नव नव भेया य एक्के ॥ १४५ ॥

एवमुक्तप्रकारेण ज्ञाननिमित्तमभिधार्यमाणे यद् आभवति
तत् भणितम्, तथा तेनैव प्रकारेण दर्शनेऽपि दर्शनप्रभावक-
शास्त्राणामप्यर्थ्याभिधार्यमाणे आभवत्प्रतिपत्तव्यम् । तत्र
ज्ञानार्थं दर्शनार्थं वा योऽभिधार्यते स ‘सुत्तथ तदुभए चेव’
ति सूत्रार्थतया अर्थार्थतया तदुभयार्थतया च । तत्र च
सूत्रार्थतया अभिधारणं तद्वर्त्तनार्थतया संधानार्थतया ग्रह-
णार्थतया च । तत्र पूर्वगृहीतस्य पुनरुज्ज्वलनं वर्तना,
विस्मृतस्याऽपान्तराले वृद्धितस्य पुनः संधानकरणं सं-
धना । अपूर्वस्य ग्रहणं ग्रहणमिति । एवं त्रयो भेदाः—सूत्रा-
र्थतया अर्थार्थतया तदुभयार्थतया च प्रत्येकं द्रष्टव्याः । स-
र्वसंख्यया ज्ञाने दर्शने च प्रत्येकं नव नव भेदाः । तथा चाह—
‘नव नव भेया य एक्के’ ।

(५) संप्रति चरणार्थमभिधारयन्तमधिकृत्याह—

पासत्थमगीयत्था, उवसंपज्जंति जे उ चरणेऽट्ठा ।

सुत्तोवसंपयाए, जो लाभो सो उ तेसिं तु ॥ १४६ ॥

ये पार्श्वस्थादयोऽगीतार्थाश्चरणार्थमुपसंपद्यन्ते तेषां चरणो-
पसंपन्नमित्तं कमप्यभिधारयन्समागच्छतां श्रुतोपसंपदि
चान्तरायां लाभो भवति स स तेषामभिधार्यमाणानां भव-
ति । नालवद्धबल्लिद्विकं तु तेषामभिधारयतामिति ।

गीयत्था ससहाया, असमत्ता जं तु लहति सुहदुक्खी ।

सुत्तथ अतक्केता- समत्तकप्पी उ न दलंति ॥ १४७ ॥

ये पुनः पार्श्वस्थादयो गीतार्थाः ससहायाः संभोगनिमित्त-
मालोचनां दास्याम इत्यभिधारयन्तः सूत्रार्थान् अतर्कयन्तोऽ-
नपेक्षमाणा आगच्छन्तोऽन्तरा यं लभन्ते सचित्तमचित्तं

वा येऽपि च गीतार्था अस्मात्मा-अस्मात्कल्पा आगच्छन्तो लभन्ते यच्च एकाकी एकाकिदोषपरिवर्जितार्थमुपसंपत्तुकामो लभते ये च समाप्तकल्पिकास्तपामेवाऽऽभवति । न तु येषां समीपं प्रस्थिताः तेषामेवं-निग्रन्थीनामपि द्रष्टव्यम् ।

अभिधोरिज्जंत अप्पत्ते, एम वुत्तो गमो खलु ।

पठंते उ विहिं वुच्छं, सो य पाठो इमो भवे ॥१४८॥

एषः-अनन्तरादितः खलु गमः-प्रकारोऽभिधार्यमाणे अप्रोक्ते उक्तः, अत ऊर्ध्वं तु प्राप्तं सति पठति विधिं वक्ष्यामि । स च पाठोऽयं वक्ष्यमाणो भवति ।

तमेवाह—

धम्मकहा मुत्ते य, कालिणं तह दिट्ठिवाएँ अर्थे य ।

उपसंपयमंजोग, दुगमाइ जहुत्तरं वलिया ॥१४९॥

धर्मकथायां सूत्रे कालिके तथा दृष्टिवादं अर्थं च पाठार्थ-मुपसंपदं भवति । तत्र सूत्रतोऽर्थतश्च सूत्रार्थयोश्च स्वस्थाने द्विकादिसंयोगे यथोत्तरं वलिका-वलवन्तः, सूत्रचिन्तायां परम्परसूत्रं पाठयन्, अर्थचिन्तायां परम्परमर्थं व्याख्यानयन्, सूत्रार्थयोगे च परम्परचिन्तायामर्थप्रदाता वलीयानिति भावः ।

आवलियमंडलिकमो, पुव्वुत्तो छिम्मऽछिम्मभेदेण ।

एमा सुओवसंपय, एत्तो सुहदुक्खसंपयं वोच्छं ॥१५०॥

या सा श्रुतोपसंपयपरम्परगता आवलिका ज्ञातव्या, या-त्यनन्तरा सा मण्डली, सा च अचिच्छन्ना कथमिति चेदु-च्यते-यस्मादभिधारकस्य लाभोऽन्येन छिन्नः सन्नभिधा-र्यमाणं मार्गयति, ततोऽचिच्छन्नलाभयोगात् सा उपसंपदच्छि-न्नमुच्यते । या चावलिका सा छिन्ना यतस्तस्यां यो लाभ आदित आरभ्य परम्परया छिद्यमानोऽन्तिमेऽभिधार्येऽन्य-मभिधारयति-विधास्यति ततः सा छिन्नोपसंपत् । एवं छिन्नाच्छिन्नभेदनावलिकामण्डलिकाक्रमः पठत्यपि पूर्वोक्तं दृष्टव्यः, तदवमुक्त्या श्रुतोपसंपत् अत ऊर्ध्वं सुखदुःखोपसं-पदं वक्ष्ये ।

तमेवाह—

अभिधारे उववप्पो, दुविहो सुहदुक्खितो मुणेयव्वो ।

तस्म उ किं आभवती, मच्चित्ताऽचित्तलाभस्म ॥१५१॥

सुखदुःखिनो द्विविधो ज्ञातव्यस्तद्यथा-अभिधारयतीत्य-भिधारेऽभिधारयन्, उपपन्नः-सुखदुःखोपसंपदं प्राप्तः । तस्य द्विविधस्यापि सच्चित्ताचित्तलाभस्य वा मध्ये किमा-भवतीति च वक्ष्ये ।

अथ कः सुखदुःखोपसंपदमुपपद्यते । इत्यत आह-

सहायगो तस्म उ नऽन्धि कोती,

मुत्तं च तक्केइ न सो परत्तो ।

एमाणिणं दोमगणं विदित्ता,

सो गच्छमग्गेइ समत्तकप्पं ॥ १५२ ॥

तस्य सहायकः कोऽपि न विद्यते, न च परस्मात् सूत्रमपेक्षते स्वयं सूत्रार्थपरिपूर्णं वा । केवलमेकाकी स दोषगणं विदि-त्या स गच्छे समाप्तकल्पमभ्यर्ति-अभ्युपगच्छति ।

तत्रोपसंपन्नमधिकृत्याऽऽभवदव्यवहारमाह—

खेत्ते सुहदुक्खीओ, अभिधारंतेइं दोणि वी लभति ।

पुग्गच्छसंधुयाइं, हेठिल्लाणं च जो लाभो ॥ १५३ ॥

सुखी-सुखदुःखोपसंपदमुपसंपन्नः क्षेत्र-परक्षेत्रेऽपि ए-तदर्थमेव क्षेत्रग्रहणमन्यथैतन्निरर्थकं स्यात् । इयान्यपि पूर्वसंस्तुतानि पश्चात्संस्तुतानि वाऽभिधार्यन्ते लभन्ते ये च तेन दीक्षिताः तेषामधस्तनानां यो लाभः सोऽपि तस्याऽऽ-भवति ।

संप्रति क्षेत्रे इत्यस्य विवरणमाह—

परखेत्तस्मि वि लब्धति, सो दंतण गहणखेत्तस्स ।

जस्म वि उवसंपन्ना, सो वि य से न गिएहए ताइं ॥१५४॥

मातापितृप्रभृतीनि श्वश्रुश्वशुरप्रभृतीनि च यदि तं सु-खदुःखोपसंपन्नमभिधारयन्त्युपतिष्ठन्ते व्रतग्रहणाय परक्षेत्रेऽपि लभन्ते इति प्रतिपत्तिः स्यादित्येवं लक्षणेन कारणेन क्षेत्रस्य ग्रहणं कृतमन्यथा न कमप्यर्थं पुष्पाति, यस्यापि स-मीपे स उपसंपन्नः सोऽपि तानि न गृह्णाति सूत्रादेशतो-ऽनाभाव्यत्वात् ।

परखेत्ते वसमाणो, अतिक्रमन्तो व न लभति असप्पी ।

छंदेण पुव्वसप्पी, गाहियसम्मादि सो लभई ॥१५५॥

परक्षेत्रे तिष्ठन् व्यतिक्रामन् वा यस्तस्य सुखदुःखोपसंपन्न-स्य उपतिष्ठते स यदि असप्पी-अविदितपूर्वस्तदा तमसंज्ञिनं न लभते केवलं स क्षेत्रिकस्याऽऽभवति । यः पुनः पूर्वसंज्ञी-पूर्वविदितस्वरूपस्तं पूर्वसंज्ञिनं छन्देन लभते, यदि स वल्ली-संवन्धो भवति, तं च सुखदुःखितमभिधारयति तदा लभते । अथ तं नाभिधारयति, अभिधारयन्नपि च वल्लीसंवन्धो न भवति ततो यस्य समीपे सुखदुःखोपसंपदं जिघृक्षुः सं-प्रस्थितस्तस्याऽऽभवति । 'गाहियसम्मादि सो लभते' इति । यदि स सुखदुःखेन सम्यक्त्वं ग्राहित आदिशब्देन मयमां-सविरति वा ततः पश्चात् प्रव्रज्यापरिणामपरिणतः स यद्य-पि वल्लीद्विकसंवन्धो न भवति, तथापि यदि तस्य सुख-दुःखितस्य समीपे उपतिष्ठते तदा स तं लभते ।

एतदेव सविशेषमभिधिनसुगाह—

सुहदुक्खिएण जइ, परखेतुवसामितो तहिं कोइ ।

वेति अभिनिक्खमामि, सो ऊ खेत्तिस्स आभवइ ॥१५६॥

तेन सुखदुःखितेन यदि तत्र परक्षेत्रे कोऽप्युपशामितः सम्यक्त्वं ग्राहितो भवति, तत्कालमेव च ह्येतं अभिनिष्क्रमा-मि-प्रव्रज्यां प्रतिपद्ये तदा स क्षेत्रिणः क्षेत्रिकस्याऽऽभवति न तु सुखदुःखितस्य ।

अह पुण गहितां दंमण, ताहे सो होति उवसमंतस्म ।

कम्हा जम्हा मावएँ, तिप्पि वरिसाणि पुव्वदिमा ॥१५७॥

अथ पुनर्दर्शने सम्यक्त्वं तेन सुखदुःखितेन पूर्वं ग्राहितस्त-तः स तस्य उपशमयतः संदेशनया प्रतिबोधितः, स आभ-वति । कस्मादिति चेदत आह-यस्मात् श्रावकं त्रीणि वर्षा-णि पूर्वदिक् भवति-पूर्वासन्नता भवति ।

एएण कारणेणं, सम्माहिट्ठी तु न लभई खेत्ती ।

एसो उवसम्पन्नो, अभिधारंतेइं इमो होइ ॥१५८॥

एतन् कारणेन सम्यग्दृष्टिं पूर्वाग्राहितसम्यग्दर्शने क्षेत्रि-को न लभते एष सुखदुःखोपसंपदमुपसम्पन्न उक्तः ।

साम्प्रतमभिधारयन्वक्तव्यः सोऽयं वक्ष्यमाणो
भवति । तमेवाह—

मग्गणकहणपरम्पर—अभिधारेतेण मंडली छिन्ना ।

एवं खलु सुहदुक्खे, सच्चित्तादी उ मग्गण कया ॥१५६॥

सुखदुःखानामित्तमन्यं गच्छुमुपसंपद्यमानस्य मार्गणा भव-
ति । कुत्र स गच्छो विद्यते गवेषयन् गच्छति, ततः केना-
पि तस्य कथनं भवति, यथा—अमुकस्थाने स गच्छोऽस्तीति ।
ततस्तेनाभिधारयता परम्परा आवली छिन्ना, अनन्तरा
मगडली अचिच्छिन्ना प्रागिव परिभाष्या । परिभाष्य च यथ-
स्याऽऽभवति तत्तस्मै दातव्यम् । इयमत्र भावना-आवलिका-
यां मगडल्यां वा बह्वैकिकमभिधारयत आभवति, शेषं तु
यत्स लभते तत्तनाभिधारितस्य न भवति । तदपि च पर-
म्परया व्रजदन्तिमस्याभिधार्यमाणस्य विश्राम्यति भगडल्या-
मन्येनाच्छिद्यमानो लाभोऽनन्तरस्याभिधार्यमाणस्यापतिष्ठ-
ते, एवमुक्तं प्रकारेण सुखदुःख-सुखदुःखोपसंपदमभिजि-
घृक्षोरभिधारयतः सच्चित्तादौ मार्गणा कृता ।

सम्प्रति प्रकारान्तरेण सुखदुःखोपसंपदमुपसंपन्ने अभिधा-
रयति सच्चित्तादौ मार्गणां करोति ।

जइ से अत्थि सहाया, जइ वा वि करेति तस्स तं किञ्च ।

सो लभते तं इहरा, पुण तेसिमणुन्नाणमाहारं ॥ १६० ॥

यदि 'से' तस्य-सुखदुःखोपसम्पन्नस्य सहायाः सन्ति, यत्र
वा त एव येषां समीपे उपसंपन्नास्तस्य तत्कृत्यं वैयाचु-
र्यादि कुर्वन्ति तदा यत्तस्यापतिष्ठते तं लभते इतरथा पु-
नस्तत्पुनः समनोक्षानां साम्भोगिकानां साधारणं तद् भवति ।

अप्पुण्णकप्पिया जे उ, अन्नोन्नमभिधारण ।

अन्नोन्नम य लाभो उ, तेसि साहारणो भवे ॥ १६१ ॥

अपूर्णाकल्पिका नाम गीतार्थी असहाया ये अपूर्णाकल्पि-
का अन्योन्यमभिधारयन्ति अन्योन्यस्य सुखदुःखोपसंपदं
प्रतिपद्यन्ते, तेषां यो लाभः सोऽन्योन्यस्य—परस्परस्य
साधारणो भवति ।

जाव एक्केकगो पुन्ना, ताव तं सारवेइ उ ।

कुलादिथेगगाणं व, देति जो वाऽवि सम्मतो ॥ १६२ ॥

यावत्तेषामेकैकस्य पूर्णो गच्छो भवति । किमुक्तं भवति-
यावदेकैकस्य प्रत्येकं गच्छो नोपजायते तावत्तमभ्युपपन्नग-
च्छोमेकतरे सारयन्ति येषामवग्रहं वर्तते । अथ ते सारयन्तः
परिताम्यन्ति तदा कुलस्थविराणाम् आदिशब्दात्-गणस्थवि-
राणां संघस्थविराणां वा तान् ददति-अर्पयन्ति । यो वा को
ऽपि तेषां सम्मतस्तस्य समर्पयन्ति । गता सुखदुःखोपसंपत् ।

(६) संप्रति मार्गोपसंपदव्याख्या । तथा चाह—

सुहदुक्खे उवमंपय, एमा खलु वस्सिया समामेणं ।

अहं पत्तो उवमंपय, मग्गोमहवज्जिए वुल्लं ॥ १६३ ॥

एषा-अनन्तरादिता खलु उपसंपद्वर्णिता समासेन सुखदुः-
खे, अथानन्तरमत उद्धं, मार्गे अवग्रहवर्जिते वक्ष्ये-मार्गोपसं-
पदं वक्ष्ये इत्यर्थः । अत्र चेयं व्युत्पत्तिः—मार्गे देशनायोपसंपत्
मार्गोपसंपत् ।

मग्गोवसंपयाए, गीयत्थेणं परिग्गहीयस्स ।

अगीयस्सावि लाभो, का पुण उवमंरया मग्गे ॥ १६४ ॥

मार्गोपसंपदि प्रतिपन्नायागीतार्थस्यापि सतो गीतार्थेन
परिगृहीतस्य लाभो भवति, अन्यथा अगीतार्थस्य न किञ्चि-
दाभवतीति वचनाच्च कोऽपि लाभः स्यात् ।

का पुनरुपसंपत् मार्गे ? इति चेदन आह—

जह कोई मग्गन्, अन्नं देमं तु वच्चती माह ।

उवमंपज्जइ उ तगं, तत्थऽस्सो गंतुकामो उ ॥ १६५ ॥

यथेति मार्गोपसंपदप्रदर्शनं, यथा—कश्चित् साधुमार्गज्ञा
ऽन्यं देशं व्रजति, तत्र देशे अन्या गन्तुकामस्तं साधुमु-
पसंपद्यते, अहमपि युष्माभिः सह समागमिष्यामि ।

अथ कीदृशो मार्गोपदर्शननिमित्त-

मुपसंपद्यते, तत आह—

अव्वत्तो अविहाडो, अदिट्ठेसो अभाभिगो वाऽवि ।

एगमणेगे उवमं-पयाए चउमंणो जा पंथो ॥ १६६ ॥

अव्यक्ता—वयसा अविहाडः—अप्रगल्भः अदृष्टदेशोऽदृष्टपूर्व-
देशान्तरः भाषिको-देशभाषापरिज्ञानविकलः सा चापसंपत्
एकस्यानेकस्य च । अत्र चतुर्भङ्गी, तद्यथा—एकमेकः संपद्यते
१, एकमेकः २, अनेकमेकः ३, अनेकमेकः ४, सा चा-
संपत् तावत् यावत् पन्थाः । किमुक्तं भवति—यावत्पन्थानं
व्रजति ततो वा प्रत्यागच्छतीति ।

एतदेव सविशेषमभिधत्सुराह—

गयागेते गयनियते, फिडिय गविट्ठे तेहव अविगिट्ठे ।

उब्भामगसन्नायग-नियदुअदिट्ठभासी य ॥ १६७ ॥

अव्यक्तोऽविहाडोऽदेशिकोऽभाषिको वा अन्यं साधु-
मुपसंपद्यते, अस्मान् अमुकप्रदेशे नयत । अथवा—यत्र
तेषां गन्तव्यं तत्र ये विवर्तितसाधोग्न्ये व्यक्ताविहाडादयो
गन्तुकामास्तान् घ्रुवते, वयं युष्माभिः सह समागमिष्याम-
स्तत्र यत्र गन्तुकामाः । ततो यदि प्रत्यागच्छन्ति ततः गताग-
तमिष्युच्यते । तस्मिन्मार्गोपसंपत् ' गयनियते ' इति । अनुप-
संपन्ना एवास्मीयेन व्यक्ताविहाडादिना समं गतास्तस्य च का-
लगततया प्रतिभग्नत्वादिना वा कारणेन प्रत्यागन्तव्यं नाऽऽ-
भवत्ततः प्रत्यागच्छन्तं सुसाधुमुपसंपद्यन्तं । एषा गतनिवृत्ते
मार्गोपसंपत् । तथा ' फिडियगविट्ठे तेहव अविगिट्ठे ' इति
स्फिटितो नाम नष्टः, कथं नष्टस्तत आह—' उब्भामगे ' त्यादि
उब्भामकः भिक्षार्चयित्वा अदृष्टपूर्वविषये गतस्ततो न जानाति
कुतो गन्तव्यमिति स्फिटितः । अथास्य ज्ञातयो गवेषमाणाः
समागतास्ततस्तस्मात् स्थानाददृष्टपूर्वं विषये नष्टः, ततः स्फि-
टितः । तथा अभाषकोऽदृष्टपूर्वं विषये पृष्ठतो लग्नो याति
परं मिलितुं न शक्नोति, स च दृष्टाऽपि प्रातःप्रच्छदीयं देश-
भाषामजानन् प्रतिपृच्छति ततो यथावत् परिभ्रष्टा नश्य-
ति, स च नष्टो गवेषणीयः । तत्र स्फिटितं गवेषितं तथैव
चागवेषिते अभवेन मार्गणा कर्तव्या ।

तत्र तदेव गवेषयतां वा अगवेषयतां वा भवनमनाभवनमाह—

उवण्णदु अन्नपंथे, ए वा गयं अगवेमंते न लभंति ।

अगवेमंतेतिपरिणते, गवेसमाणा खलु लभंति ॥ १६८ ॥

उपेत्य—स्वज्ञातिकान् दृष्ट्वा नष्टः उपनष्टः, अन्येन वा यथा
स विवर्तितं स्थानं गतो भविष्यतीत्येवंसंकल्पा ये मार्गो-
पदर्शनायोपसंपन्नास्ते यदि त न गवेषयन्ति तदा ते अग-

वैपयन्तस्तस्य सत्कं न किञ्चिन्नभन्ते । यदि पुनरद्यापि न गन्धपित इति परिणते चेतसि प्रयत्ने त्रिधाय गन्धपयन्ति तदा तस्याऽदर्शनेऽपि खलु तन्मत्कं लभन्ते ।

अथोपसंपद्यमानानां किमाभवति किं वा नेत्यत आह—

अस्मापितिसंवद्धा, मित्रा य वयंसगा य जे तस्स ।

दिट्ठा भट्ठा य तहा, मग्गुवमंपन्नतो लभति ॥१६६॥

व्रजन्तः—प्रत्यागच्छन्तो वा यत्ते उपसंपद्यमानाः सच्चित्तादिकमुत्पादयन्ति तत्सर्वं मार्गोपदेशकस्य—नेतुगभवति । ये पुनर्मातापितृसंवद्धाः—नालवद्भवल्लीद्विकमिति भावः । मित्राणि—वयस्या दृष्टा भाविताश्च ये तमभिधायन्ति तान् मार्गोपसंपदं प्रतिपन्नो लभते । तदेवं गता मार्गोपसंपत् ।

(७)संप्रति विनयोपसंपदमाह—

विणओवमंपयातो, पुच्छण साहण अपुच्छगहणे य ।

नायमनाए दांनि वि, नमंति पक्खिसाली वा ॥१७०॥

अत ऊर्ध्वं विनयोपसंपदं, वक्तव्या इति शेषः । सा चैवम्—कारणतो वा केचिद्विहरन्तोऽकारणतो वा केचिद्विहरन्तोऽदृष्टपूर्वं देशं गताः । तैर्वास्तव्यानां सांभोगिकानां समीपं प्रच्छन्ते कर्तव्यम् । यथा—कानि मासप्रायोग्याणि क्षेत्राणि, कानि वर्षावासप्रायोग्याणि, एवं पृष्टेरपि साधनं—कथनं कर्तव्यम् । अन्यथा वक्ष्यमाणप्रायश्चित्तम् । अशक्तेरथ तथैवागन्तुका न पृच्छन्ति तदा तेषामपि प्रायश्चित्तम् । 'गहणे य' इति सच्चित्तादिकस्य ग्रहणे सति परस्परं निवेदने कर्तव्यम् । यथैतत्सच्चित्तमचित्तं वा लब्धम्, यूयं गृह्णीतेति अनिवेदने अस्माचारी । तथा 'नायमनाए' इति ते आगन्तुका वास्तव्याश्च परस्परं जानन्ति, तथा यतन्ते न प्रमादितः 'अनाए' इति न जानन्ति, कियन्तस्ते, किं वा—प्रमादितस्तत्र ज्ञाता न ज्ञाता वा द्रव्यादिभिः परीक्ष्योपसंपद्येरन् नान्यथा 'दुद्धि वि नमंति' इति । ते च परीक्षापूर्वकमुपसंपद्यमाना द्वयोरपि परस्परं नमन्ति । किमुक्तं भवति—रत्नाधिकस्य प्रथमतोऽवमरत्नाधिकेनालोचना दातव्या, पश्चात् रत्नाधिकस्य । अत्र पक्षशालयो दृष्टान्ताः । यथा—पक्षाः शालयः परस्परं नमन्ति तथाऽत्रापीति भावः ।

सांप्रतमेनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतः 'पुच्छण साहण अपुच्छ' इति व्याख्यानार्थमाह—

कारणमकारणे वा, अदिद्विदेसं गया विहरमाणा ।

पुच्छा विहारखेत्ते, अपुच्छलहुगो य जं वा वि ॥१७१॥

कारणे—अशिवादिलक्षणे अकारणे—विहारप्रत्यये सुखविहागे भविष्यतीति बुद्ध्या विहरन्तो यथा—सुखमङ्गशेन मूर्त्तार्थान् कुर्वन्तोऽदृष्टपूर्वं देशं गताः, तत्र च तेषां सांभोगिकाः सन्ति ततस्तैरागन्तुकैस्ते वास्तव्याः सांभोगिकाः 'पुच्छा विहारखेत्ते' इति मासकल्पप्रायोग्याणि वर्षाकल्पप्रायोग्याणि वा विहारक्षेत्राणि प्रष्टव्यास्तानि च तैः कथयितव्यानि । यदि न पृच्छन्ति, पृष्टा वा यदि ते न कथयन्ति, तदा द्वयानामपि प्रत्येकं प्रायश्चित्तं लघुको मासः । यच्च पृच्छामन्तेरग वा स्तेनश्वापदादिभ्योऽनर्थ साधवः प्राप्नुवन्ति तन्निष्पन्नमपि तेषां द्वयानामपि प्रायश्चित्तम् ।

अधुना 'गहणे य' इत्यस्य व्याख्यानमाह—

सच्चित्तमि उ लद्धे, अस्मास्स स्स वि अणिवेयणे लहुयो ।

ववहारेण उ हाउं, पुणरवि दाणं नवरमासो ॥१७२॥

यत्ते आगन्तुका वास्तव्या वा सच्चित्तं लभन्ते उपलक्षणेमेतदचित्तं वा तस्मिन् लब्धे अन्योन्यस्य निवेदना कर्तव्या । यथैतत् मया सच्चित्तमचित्तं वा लब्धं यूयं प्रतिगृह्णीत, एवं निवेदने कृते द्वितीया न गृह्णीति परं सामाचारी एषेत्यवश्यं निवेदने कर्तव्यम्, अनिवेदने प्रायश्चित्तं लघुको मासः । एतदेव सविशेषमाह 'ववहारेण उ' इत्यादि न निवेदयति तदा अस्माचारीप्रतिपेधनार्थं व्यवहारेणागमप्रसिद्धेन तत् हत्वा मासलघु प्रायश्चित्तं दत्त्वा तस्यैव पुनः प्रतियच्छन्ति ।

सम्प्रति 'जायमनाए' इत्यस्य व्याख्यानमाह—

नाए व अनाए वा, होइ परिच्छाविही जहा हेट्ठा ।

अपरिच्छणम्मि गुरुगा, जो उ परिच्छाए अविमुद्धो ॥१७३॥

ज्ञाते अज्ञाते वा भवति द्रव्यादिभिः परीक्षाविधिर्यथा—अधस्ताद्वर्णितस्तथा कर्तव्यः । यदि पुनरपरीक्ष्योपसंपद्यते योऽपि च गच्छुः परीक्षायामविशुद्धः प्रमादीति कृत्वा तस्माप्ये उपसंपद्यन्ते तेषां प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।

संप्रति 'देन्नि वि नमंती' इत्यत्र मतान्तरमाह—

केई भणंति ओमा, नियमेण निवेइ इच्छ इयरस्स ।

तं तु न जुज्जइ जम्हा, पक्खिगसालिदिट्ठतो ॥१७४॥

केचित् ब्रुवते नियमेनावमोऽवमरत्नाधिको न निवेदयति इतरस्य रत्नाधिकस्य इच्छा यदि प्रतिभासते ततो निवेदयति नो चेन्नेति, तच्च न युज्यते यत् पक्षशालिदृष्टान्तः उपपन्नस्तः, स चोभयनमनसूचक इति ।

सम्प्रति द्वयैर्नमनमाह—

वंदणा लोयणा चैव, तथेव य निवेयणा ।

सेहेण ओयरत्तम्मि, इयरो एत्थ पुव्वतो ॥१७५॥

शैलेण अवमरत्नाधिकेन वन्दने—आलोचनायां तथैव च निवेदने सच्चित्तादेः कृते पश्चात् इतरा रत्नाधिकस्तस्य पुरतो वन्दनमालोचनां निवेदने च करोति ।

संप्रति, क्षेत्रश्रुतसुखदुःखमार्गविनयोपसंपत्सु यदाभावं तदुपदेशयति—

सुयसुहदुक्खे खेत्ते, मग्गे विणओवसंपयाए य ।

वावीसपुव्वसंथुए, वयंस दिट्ठा य भट्ठे य ॥१७६॥

श्रुतोपसंपदि उपसंपद्यमानो द्वाविंशति लभते । तद्यथा—पदमिश्रवल्यां माता पिता भ्राता भगिनी पुत्रो दुहिता इत्येवं रूपां, षोडश मिश्रवल्यां तद्यथा—मातुर्माता पिता भ्राता भगिनी, एवं पितुरपि भ्रात्रादीनां चतुर्णां प्रत्येकं द्वौ द्वौ । तद्यथा—पुत्रो दुहिता च । सुखदुःखोपसंपदि पूर्वं संस्तुतान् मातापितृसंवद्धान्, उपलक्षणमेतन् मिश्रवयस्यप्रभृतीनि च क्षेत्रोपसंपदि । वयस्यान् इदमप्युपलक्षणं पूर्वसंस्तुतान् पश्चात्संस्तुतान् नालवद्भवल्लीद्विकं च लभते, मार्गोपसंपदि दृष्टान् भाषितान् चशब्दान्—वल्लीद्विकं मित्राणि च विनयोपसंपदि सर्वान् लभते नवरं निवेदयति ।

एतदेवाह—

खेत्ते मित्रादीया, सुतोवसंपन्नओ उ छल्लभते ।

अस्मापितसंवद्धो, सुहदुक्ख इयरो वि दिट्ठतो ॥१७७॥

क्षेत्रे उपसंपद्यमानो मित्रादीन् लभते, आदिशब्दात्-पूर्वप-
श्चात्संस्तुतान् नालवर्त्तादिकमाहारं मात्रकविकं संस्तारं व-
सति चेति परिग्रहः, श्रुतोपपन्नो लभते, पदं मात्रादिकान्
मित्रां च वर्त्ति मातृपितृसंबन्धां, सुखदुःखो-सुखदुःखोपसं-
पन्नो मातापितृसंबन्धान् लभते । वयस्यादींश्च, इतरो-मा-
गोपसंपन्नो दृष्टान् दृष्टाऽऽभाषितान्, उपलक्षणमेतत्—व-
र्त्तिद्विकं मित्राणि च लभते । विनयोपसंपन्नस्याभाव्यं सुप्र-
तीतमिति न व्याख्यातम् ।

इच्छेयं पंचविहं, जिणाण आणाएँ कुणइ सट्ठाणं ।

पावइ धुवमाराहं, तच्चिवरीए विवच्चासं ॥ १७८ ॥

इत्येवं पञ्चविधं क्षेत्रश्रुतादिभेदतः पञ्चप्रकारमाभव-
द्व्यवहारं स्वस्थाने—आत्मीये स्थाने यथा क्षेत्रोपसंपदि-
यत् उपसंपद्यमानस्य वाऽऽभवति तत्तथैव व्यवहरति । एवं
शेषेष्वपि स्थानेषु वक्तव्यं जिनाणामाज्ञया करोति-परिपाल-
यति स ध्रुवमन्ते आराधनां प्राप्नोति जिनाज्ञया परिपालित-
त्वात् । तद्विपरीते आभवद्व्यवहारविपर्यासकारी विपर्यासं
प्राप्नोति नाराधनामन्तकालं प्राप्नोतीति भावः ।

इच्छेसो पञ्चविहो, व्यवहारो आभवंतितो नाम ।

पच्छित्ते व्यवहारं, सुण वच्छ ! समासतो वोच्छं ॥ १७९ ॥

इत्येष आभवंतिको नाम व्यवहारः पञ्चविध उक्तः । व्य०
१० उ० । पं० भा० । नि० चू० । व्य० १ (प्रायश्चित्तव्यवहारः
'पच्छित्तं' शब्दे पञ्चमभागं १८६ पृष्ठे उक्तः ।)

प्रतिज्ञातमव करोति—

पंचविहो व्यवहारो, दुग्गतिभयतारंगहिं पन्नत्तो ।

आगम सुय आयरणा, कप्प य जीए य पञ्चमए ॥ १८४ ॥

येन व्यवहियते स व्यवहारो-दुग्गतिभयतारकैर्दुग्गतिभय-
विध्वंसकैः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः । तद्यथा-आगमः श्रुतमाचरणा
कल्पो जीतं च पञ्चमः । व्य० १० उ० । (आगमव्यवहारः
'आगमव्यवहार' शब्दे द्वितीयभागं ८२ पृष्ठे दर्शितः ।)

नवरं परिशिष्टोऽत्र—एतदेव गाथाद्वयं व्याचिरूयासुराह-

अट्ठायारवमादी, वय छक्कादी हवंति अट्ठरस ।

दसविहपायच्छित्ते, आलोयण दोसदसहिं वा ॥ १९७ ॥

अष्टौ-स्थानानि आचारवत्त्वादीनि, तानि च प्रागभिहितानि
चाऽऽलोचनाहंत्वनिबन्धनानि । तथा चोक्तं स्थानाङ्ग—'अ-
ट्ठहिं जति सम्पन्ने भवति, तो आलोयणारिहो, तं जहा—
आयारव' मित्यादि अष्टादश स्थानानि वतपट्टादीनि भव-
न्ति, पुनरष्टादशग्रहणमेतेषु ये अपराधास्तेषु प्रायश्चित्त-
विधिपरिज्ञानप्रतिपत्त्यर्थं दश स्थानानि 'दसविधमालोयण-
पडिक्कमणे' त्यादिरूपं प्रायश्चित्तम् । आलोचनादोषेषु दशसु
आ (अ) कम्पयिता इत्यादिरूपेषु । तथा—

छहिं काएहिं वतेहिं, गुणेहिं आलोयणाए दसहिं वा ।

छट्ठाणावडिण्हिं, छहिं चैव जे उ अपरोक्खा ॥ १९८ ॥

पट्टाभरिति कायेषु व्रतेषु वा तथा आलोचनायाः संबन्धेषु
गुणेषु दशसु जातिसंपन्नप्रभृतिषु, उक्तं च स्थानाङ्ग—'दसहिं
ठाणेहिं सम्पन्ने अरिहद अत्तदोम्ममालोइत्तण, तं जहा—जानि

संपन्ने कुलसंपन्ने' इत्यादि तथा पदसु स्थानोपधिति पदस्था-
नपतितेषु स्थानेषु ये अपरोक्ताः साक्षाद्विदितारः ।

कियन्ति पदस्थाने पतितानि-स्थानानीत्यत्र आह—

संखादीया ठाणा, छहिं ठाणेहिं पडियाणा ठाणाणं ।

जे संजया सरागा, सैसा एकम्मि ठाणम्मि ॥ ३१६ ॥

पदसु स्थानेष्वनन्तभागवृद्धान्तगुणवृद्धासंख्यातभाग-
वृद्धासंख्यातगुणवृद्धसंख्यातभागवृद्धसंख्यातगुणवृद्धेषु या-
नि पतितानि स्थानानि तेषां सम्बन्धना ये सरा-
गाः संयतास्ते वेदितव्याः, पदस्थानपतितेषु स्थानेषु
सरागमसंयता वर्तन्ते इति भावः । तेषां च तानि पद-
स्थानानि पतितानि स्थानानि संयमस्थानानि संख्यातीतानि
असंख्ययालोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि । अत एव सरागसं-
यतानां केषांचित् वर्द्धते, केषांचित् हीयते, केषांचित् वर्द्धते
हीयते च । ये तु शेषा वीतरागसंयतास्ते एकस्मिन् स्थाने ।
तथाहि—न तेषां चारित्र्यं वर्द्धते, नापि हानिमुपगच्छति
कषायाणामभावात्किं त्ववस्थितमेकमेव परमप्रकर्षप्राप्तं सं-
यमस्थानमिति एतेषां वस्तूनां ये साक्षाद्वेदिनस्ते आगम-
व्यवहारिणः ।

तथा चाह—

ए. आगमव्यवहारी, पसत्ता रागदोसनीहया ।

आणाएँ जिणिदाणं, जे व्यवहारं व्यवहरंति ॥ ३२० ॥

रागद्वेषनिभृता-रागद्वेषव्यापाररहिता आगमव्यवहारिणः
प्रज्ञप्ताः । जिनन्द्राणामाज्ञया व्यवहारं व्यवहरन्ति ।

एवं भणिते भणती, ते वोच्छिन्ना उ संपयं इहं ।

तेसु अवोच्छिन्नेसुं, नऽत्थि विसुद्धी चरित्तस ॥ ३२१ ॥

दैता वि न दीसंति, न वि य करंतो उ संपयं केइ ।

तित्थं च नाणदंसण, निज्जग्गा चैव वोच्छिन्ना ॥ ३२२ ॥

एवं-प्रागुक्तं प्रकरणेण भणितं चोदको भणति-व्यवच्छिन्ना
खल्विह भगवत्क्षेत्रे साम्प्रतमागमव्यवहारिणस्तेषु च व्यव-
च्छिन्नेषु चारित्र्यस्य विशुद्धिर्नास्ति, सम्यक्पारिज्ञानाभावतो
यथावस्थितशुद्धिदायकाभावात् । अन्यच्च मासिकं पात्तिक-
मित्यादि प्रायश्चित्तं ददताऽपि न केचित् दृश्यन्ते, नापि के-
चित्तथारूपं प्रायश्चित्तं कुर्वन्तस्ततो ददतां कुर्वतां चाभावं
सम्प्रति तीर्थ-ज्ञानदर्शनं ज्ञानदर्शनात्मकमनुवर्तते, न तु चा-
रित्रात्मकम्, यतश्चारित्र्यस्य पर्यन्तसमयं निर्योपका एव यथा
वस्थितशोधिप्रदानत उत्तरात्तरचारित्र्यनिर्वाहका एव व्यव-
च्छिन्नाः ।

संप्रत्येतदेव विभावयिषुः प्रथमतश्चारित्र्यस्य

शुद्धिर्नास्तीति भावयति—

चोइसपुव्वधराणं, वोच्छेदो केवलीण वुच्छेए ।

केसिंचिय अदेसो, पायच्छित्तं पि वोच्छिन्नं ॥ ३२३ ॥

केवलित्वां व्यवच्छेदं सति तदनन्तरं स्तोकेन कालेन चतुर्दश-
पूर्वधराणामपि व्यवच्छेदो भवति, ततः शोधिदायकाभावा-
न्नास्ति शुद्धिश्चारित्र्यस्य । अन्यच्च केषांचिदयमादेशो, यथा—
प्रायश्चित्तमपि व्यवच्छिन्नम् ।

एतदेव भावयति—

जं जत्तिण सुज्झइ, पायं तस्म तह दैति पच्छित्तं ।

जिणचोदमपुव्वधरा, तच्चिवरीया जहिल्लए ॥ ३२४ ॥

जिनाः-केवलप्रभृतयश्चतुर्दशपूर्वधरा यत्पापं यस्य यावता प्रायश्चित्तेन शुद्ध्यति, तस्य तावन्मात्रं प्रायश्चित्तं ददति । ये तु तद्विपर्यताः-कल्पव्यवहारनिशीथधरास्ते आगमव्यवहाराभावान् यदृच्छ्या प्रायश्चित्तं दद्युः कदाचिन्मृतं, कदाचिदधिकं वा । ततः परमार्थतः सम्प्रति प्रायश्चित्तं व्यवच्छिन्नं तद्व्यवच्छेदं निर्यापका अपि चारित्रस्य व्यवच्छिन्नाः ।

एतदेव स्पष्टयति—

पारगमपारगं वा, जाणंते जस्म जं च करणिजं ।

देइ तहा पच्चक्खी, घुणक्खरसमो उ पारोक्खी ॥ ३२५ ॥

एव-संवर्गतुकामः पारगामी भविष्यति, एव नेति, पारगमपारगं वा प्रत्यक्षागमव्यवहारिणः सम्यग् जानते । यच्च यस्य करणीयं-कर्तुं शक्यं तस्य तज्ज्ञान्वा तदेव तथा ददति, तथा ते पाराऽपारगादिज्ञाने संमस्थितास्तादृशमुपायमुपदिशन्ति, येन स पारगामी भवति, यतश्चागधक उपजायते । यस्तु परेच्छी-परेक्षज्ञानी स घुणाक्षरसमः । किमुक्तं भवान्-घुणाक्षरवत् यदृच्छ्या ततः कदाचित्पापशुद्धिर्नावश्यमिति । अन्यच्च तस्य परेक्षज्ञानिनः प्रायश्चित्तं ददतो महत्प्रायश्चित्तं-पापम् ।

तथा चाह—

जा य ऊणाहिते दाणे, वुत्ता मग्गविराहणा ।

ण मुज्जे इति दिंतो उ, असुद्धो कं च सोहए ॥ ३२६ ॥

स हि-परेक्षज्ञानी यदृच्छ्या व्यवहर्न् कदाचिदूनमधिकं वा प्रायश्चित्तं दद्यात् । ततो य ऊनाधिकं प्रायश्चित्तदाने मार्गविगधना—मोक्षपथसम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रविराधना जिनैरुक्ता, तथा स दाता न शुद्ध्यति । स्वयमशुद्ध्यश्च कथमन्यं शोधयेदिति भावः । अथ सोऽपि सूत्रबलेन प्रायश्चित्तं ददाति तत्कथं न शोधयति, तदप्यसम्यक् सूत्रस्याप्यपरिज्ञानात् ।

तथा चाह—

अत्थं पडुच्च मुत्तं, अणागयं तं तु किंचि आमुसति ।

अत्थो वि कोइ मुत्तं, अणागयं चेव आमुसति ॥ ३२७ ॥

अर्थं प्रतीत्य किंचित्सूत्रमनागतमेव आमृशति, किंचित्पुनः मूत्रं स्वस्थानं गते वा अर्थमामृशति । विचित्रा सूत्रस्य प्रवृत्तिरिति वचनादर्थोऽपि काश्चित्सूत्रमनागतमेवामृशति । एतच्च सम्यग् जानाति चतुर्दशपूर्वधरा नान्ये । ततः संप्रति सूत्रार्थस्यापरिज्ञानाच्च तत्प्रायश्चित्तदानशुद्धिस्तद्भावाच्च निर्यापकाणामप्यशुद्धिः ।

संप्रति 'देतावि न दीमंति' इत्यादिव्याख्यानार्थमाह—

देता वि न दीमंति, माम चउमासिया उ सोहिं तु ।

कुणमाणे य वि सोहिं, न पासिमो जो वि तं देजा ॥ ३२८ ॥
मासिकी चातुर्मासिकी, उपलक्षणमतन् पञ्चमासिकीमाप वा शोधि सम्प्रति केचिन् ददतोऽपि न दृश्यन्ते, नापि काश्चित् तां मासिकीं वा कुवाणान् संप्रति पश्यामः ।

सोहीए य अभवे, देताण करेताण य अभवे ।

वड्डइ संपइ कालं, नित्थं मम्मत्तनाणेहिं ॥ ३२९ ॥

उक्तप्रकारेण शोधयन्मात्रे शोधि ददतां-कुर्वतामभावः । संप्रति कालं तीर्थं व्रजते सम्यक्त्वज्ञानाभ्याम् ।

एवं तु चोडयस्मी, आयारितो भणइ न हु तुमे णायं ।

पच्छित्तं कहियं तु, किं धरती किं च वोच्छिन्नं ॥ ३३० ॥

एवम्-उक्तं प्रकारेण चोदिते-प्रश्ने कृते सति आचार्यो वृत्ते, न हु-नैव त्वया ज्ञातम्, यथा-प्रायश्चित्तं प्रथमतः उक्तम्, किं वा संप्रति प्रायश्चित्तस्य धरते विद्यते किं वा व्यवच्छिन्नम् । व्य० १० उ० ।

तत्र प्रथमतः सापेक्षेण दातव्यम्—

संघयणधित्तीहीणा, असंतविभवेहिं हांति तुल्लाओ ।

निग्गेक्खो जइ तेसिं, देति ततो ते विणस्संति ॥ ३३१ ॥

ये पुनर्भूतिसंहननाभ्यां हीनास्ते असद्विभवैस्तुल्यास्तेषां यदि निरपेक्षाः सन् यन्निग्वशेषं प्रायश्चित्तं ददाति, ततस्तं विनश्यन्ति । तथाहि-ते तत्प्रायश्चित्तं निरवशेषं बोद्धुमशक्नुवन्तस्तपसा कृशीकृता जीवितादपगच्छन्त्युः ।

ते तेण परिच्चत्ता, लिङ्गविवेगं तु काउं वञ्चति ।

तित्थुच्छेदो अप्पा, एगाणि य तेण गच्छो य ॥ ३३२ ॥

यदि ते प्रायश्चित्तभग्ना लिङ्गविवेकं कृत्वा व्रजन्ति, ततस्तं जनन-निरविशेषप्रायश्चित्तदात्रा परित्यक्ताः । यथैवमेकः एवमन्येऽप्येवमपरेऽपि । ततः सर्वसाधुव्यपगमतस्तीर्थस्या-च्छेदस्तथा तेनाचार्येण निरविशेषं प्रायश्चित्तं साधूनां ददता प्रायश्चित्तभग्नभयात्साधूनामपगमत आत्मा एकाकीकृतः । एकाकिना यावत्त्यक्तश्चशब्दात्-गच्छोऽपि त्यक्तः । तथाहि-साधूनामपगमे बालवृद्धग्लानादीनामुपग्रहे न कोऽपि व्रजते । ततस्तोऽपि तेन तत्त्वतः परित्यक्ताः । तथा अवधाविताः सन्तो ये दीर्घकालं संसारमाहिरेडप्यन्ते सोऽपि तान्भित्त इति तस्य महत्पापम् । तदेवं निरपेक्षस्य दाप उक्तः ।

सम्प्रति सापेक्षस्य गुणमाह—

सावेक्खेण पवयणम्मि, अणवत्थपसंगवारणाकुसलो ।

चारित्तरक्खणट्ठा, अव्वोच्छित्ती य उ विमुज्झो ॥ ३३४ ॥

यः पुनराचार्यः प्रवचनं सापेक्षः अनवस्थाप्रसङ्गवारणाकुशलः स चारित्रस्य रक्षार्थं भवति । तीर्थस्य चाव्यवच्छेदस्तथापापेन शोधयति इत्यर्थः ।

उपायमेवाह—

कल्लाणगमावच्चे, अतरंते जहकमेण काउं जे ।

दम कारेति चउत्थे, तद्दुण्णाऽऽयंबिलतवे वा ॥ ३३५ ॥

एकामणपुरिमट्ठा, निव्विगती चेव विगुणविगुणाओ ।

पत्तेया बहुदाणं, करेइ वा सन्निकालं तु ॥ ३३६ ॥

पञ्च अनर्क्यार्थाः, पञ्च आचाम्लानि, पञ्च एकाशनकानि पञ्च पूर्वार्जानि पञ्च निर्विकृतिकानि एतन्पञ्च कल्याणकम्, तन् शिष्टापन्ना यथाक्रमेण च कर्तुमशक्नुवन्तस्तान् दश चतुर्थान् कारयन्ति, तथाऽप्यशक्नुवन्तस्तद्विगुणा आचाम्लतपः कारयन्ति, विंशतिमायामाम्लानि कारयन्तीत्यर्थः । एवमेकाशने पूर्वार्जनिर्विकृतिविगुणाः कारयन्ति । किमुक्तं भवति-विंशत्यायामाम्ले करणांशकौ अशीतिपूर्वार्जानि कार-

यन्ति । तत्राप्यशक्तौ पृष्टिशनं निर्विकृतिकानां कारयन्ति । एतत्पञ्चसु कल्याणेष्वेकैकं कल्याणं प्रत्येकमव्यवस्थित्य कर्तुमसहस्यासमर्थस्य दातुमुक्तम् । अथवायमन्यो विकल्पः । 'करंति वा सन्निकासं' सन्निकाशं-सन्निभं वा कारयन्ति । इयमत्र भावना-यत्तत्पञ्चकल्याणमापन्नः तन्मध्यादाद्यं द्वितीयं तृतीयं वा कल्याणकर्तारं यथाक्रमेण वहति । शेषमायामास्तादिभिः प्रदर्शयति ।

पुनरन्यथाऽनुग्रहप्रकारमाह-

चउ तिय दुग कल्लाणं, एगं कल्लाणं च कारेती ।

जं जो उ तरति तस्म, देती अमहस्म भासेति ॥३६७॥

यदिवा पञ्चकल्याणकमुक्तस्वरूपं यथाक्रमेण व्यवच्छिद्यत्या कर्तुमशक्नुवन्तं चतुःकल्याणकं कारयन्ति । तदप्यशक्नुवन्तं त्रिकल्याणकं तत्राऽप्यसमर्थनया द्विकल्याणकं तत्राप्यशक्नुवन्तमेकं कल्याणकं कारयन्ति । किं बहुना, यत्तपः कर्तुं शक्नोति तस्य तद्वदन्ति नाधिकमावाधासंभवात् । अथैकमपि कल्याणं कर्तुं न शक्नोति, तदा तस्य सर्वं भाषयित्वा एकमकृतार्थं दीयते । अथवा-एकमायामास्तम्, यदि वा-एकमकाशनकम्, अथवा-एकं पूर्वाह्नम्, अथवा-निर्विकृतिकम्, अथ न किञ्चिद्ददति तदा अनवस्थाप्रसङ्गः ।

एतदेव स्पष्टयति-

एवं सदयं दिज्जति, जणं सो संजमे थिरो-होति ।

न य सव्वहा न दिज्जति, अण्वत्थपसंगदोसातो ॥३६८॥

एवममुना प्रकारेण सदयं सानुकम्पं दीयते प्रायश्चित्तम्, येन स संयमे स्थिरो भवति न च सर्वथा न दीयते अनवस्था-प्रसङ्गदोषात् । अत्र दृष्टान्तो-बालकतिलस्तेनकद्वयेन "एगो पि दृतो अङ्गोअलि काऊण रमेतो तिलरासिमि निमज्जितो, बालो त्ति काऊण न केण वारितो, तिला सरीरमि लग्गा । ततो सो सलीलो घरमागतो । जणणीए तिला दिज्जे । कोडिया गहिया य । ततो तिललोभेण पुणो अंगोअलि-काऊण दारगं पेसइ कालेण तिलोवतिषो वेइ, ततो सो पसंगदोसेण तेणो जातो । रायपुरिसेहिं गहितो मारितो माउदोसेण । बालो वि पसंतो णो जातो त्ति माऊए थण्ण्हे-याहमवराहं पाविय वेति । तो कप्पट्टुगो तहेव अङ्गोअलि काऊण रमेतो तिलरासिमि निमज्जितो । माऊए वारितो मा पुणो एवं कुज्जा, तिला य पक्खोडेऊण तिलरासिमि य पक्खत्ता । सो कालेतरण जीवियभोगाण अभोगी जातो नेव जणणी थण्ण्हेयादियमवराहं पत्ता । "

एतदेवाह-

दिट्ठतो तेणएणं, पसंगदोभेण जह-वहं पत्तो ।

पावंति अणंताइ, मरणाइ अवारियपसङ्गा ॥ ३६९ ॥

अनवस्थाप्रसङ्गदोषे दृष्टान्तः, स्तेनकेन-बालकेन तिलापहारिणा यथा स प्रसङ्गदोषात् वधे प्राप्तस्तथा साधवोऽप्यनिवारितप्रसङ्गा अनन्तानि मरणानि प्राप्नुवन्ति ।

निव्वभच्छणाए वितिया, वारेंतो जीवियाण य अभागी ।

नेव य थण्ण्हेयादी, पत्ता जणणी य अवराहं ॥ ३७० ॥

इय अणिवारियदोसा, संसारे दुक्खसागरमुवेंति ।

विणियत्तपसङ्गा खलु, करेति संसारोच्छेय ॥३७१॥

द्वितीयया बालकमित्तलानशरीरं लग्नानादाय समागतो निर्भस्वनया वारितः, ततः स जीवितानां जीवितसुखानामाभागी जातो, नैव च जननी स्तनच्छेदादिकमपराधं प्राप्ता । इत्येवममुना दृष्टान्तद्वयगतेन प्रकारेण अनिवारिता दोषाः संसार दुःखसागरमुपयन्ति । विनिवृत्तप्रसङ्गाः पुनः खलु कुर्वन्ति संसारव्यवच्छेदम् ।

एवं धरती सोही, देत करेता वि एव दीमंति ।

जं पि य दंमण्णणो हि, जातिं तिन्थंति तं मुण्णसु ३७२

एवम्-अमुना प्रकारेण धरते विद्यते शोधिः । तदा ददतः कुर्वन्तश्च शोधिमेवमुक्तप्रकारेण दृश्यते । यदपि चोक्तं दर्शनजानाभ्यां तीर्थं जानाति तदप्यमुक्तं यथा भवति तथा शृणुता इत्येव ३७० उ० । (यथा लघुस्वकव्यवहारः 'अहालहुस्वप' शब्दे प्रथमभाग ८७० पृष्ठ गतः) (श्रुतव्यवहारः 'सुपववहार' शब्दे वदयते) (आज्ञाव्यवहारः 'आणा' शब्दे द्वितीयभाग १२३ पृष्ठ उक्तः) ।

सम्प्रति द्विकादिपदज्ञानस्य व्याख्यानं किञ्चित्तदव दर्शयति-

दुविहं ति दप्पकप्पं, तिविहं नाणाइणं तु अट्टाए ।

दव्वे खत्ते काले, भावं य चउत्विहं एयं ॥ ६०४ ॥

तिविहो अतीतकाले, पच्चुप्पन्नं वि मेवियं जं तु ।

सेविसं वा एस्से, पागडभावो विगडभावो ॥६०५॥

द्विविधां शोधिं करोति दप्पे-दर्पविषयां कल्प-कल्पविषयां, त्रिविधां-ज्ञान-दर्शन-चारित्र्याणामर्थोपाति-चारविशुद्धिलाभाय करोति । प्रशस्ते-द्रव्ये प्रशस्ते च प्रशस्ते काले प्रशस्ते भावे एतच्चतुर्विधं विधा-धनं द्रव्यम् । तथा त्रिविधं-अतीतं, प्रत्युत्पन्नं च कालं यत्संविनं यत् पृथगिति कालं सेवियंऽहमित्य-ध्ववसितं यच्च चटितभावः प्रकटभाव आलोचयति ।

किं पुण आलोएई, अतियारं सो इमो य अतियारो ।

वयल्लक्कादीयो खलु, नायव्वो अणुपुच्चीए ॥ ६०६ ॥

किं पुनस्तदानोचयति । सूरिराह-अतीचारम्, पुनरती-चारोऽयं वक्ष्यमाणो व्रतपट्टादिको-व्रतपट्टादिविषयः खल्वानुपूर्व्या ज्ञातव्यः ।

तमेव दर्शयति-

वयल्लक्ककायल्लक्कं, अकप्पो गिहिभायणं ।

पलियंकणिमंज्जा य, मिण्णणं सोभवज्जणं ॥ ६०७ ॥

व्रतपट्टं-प्राणानिपातनिवृत्त्यादि रात्रिभोजनविरमणपर्यन्तं कायपट्टं-प्राणव्यायकल्पापण्डादिको, गृहिभाजनं-कांश्यपा-द्यादि पल्यङ्कः-प्रनीतो निषया-गोचरप्रविष्टस्य निषदनम् । अस्तानं देशतः सर्वतो वा स्तानस्य वर्जनं, शोभावर्जनं-भू-पापरित्यागः, एतन् विधेयं प्रायः प्रतिषेध्यतया यत् यथाक्तं नाचरितं तत् आलोचयति ।

तं पुण होज्जा सेविय दप्पेणं अहव होज्ज कप्पेणं ।

दप्पेण दसविहं तु, इणमो वोच्छं समासेणं ॥ ६०८ ॥

तत्पुनर्विरुद्धं संवितं दर्पेण, अथवा-कल्पेन । तत्र यद्-पेण संवितं तदिदं वक्ष्यमाणं दशविधं तावत् समासेन वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमेव करोति—

दप्प अकप्पनिरालं—व चियत्ते अप्पसत्थ वीसत्थे ।

अपरिच्छि अकडजोगी, अण्णाणुतावी य णिस्संको॥६०६॥

दर्पान्त्रिकारणधावनबलेन वीरयुद्धादिकरणम् १, अकल्पः—अपरिणतपृथ्वीकायादिग्रहणमगीतार्थानीतोपधिशय्याहाराद्युपभोगश्च २ । निरालम्बो—ज्ञानाबालम्बनरहितप्रतिसेवनाकः ३ 'चियत्ते' ति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात्यक्कृत्यः संस्तरन्नपि सन्नकृत्यप्रतिसेवी त्यक्कचारित्र इत्यर्थः ४, अप्रशस्तो—वलवर्षादिनिमित्तं प्रतिसेवी ५, विश्वस्तः—स्वपक्षतः परपक्षतो वा निर्भयं प्राणान्तिपातादिसेवी ६, अपरीक्षी युक्ताऽयुक्तः—परीक्षाविकलः ७ अकृतयोगी—अगीतार्थः त्रीन् चारान् कल्पमेषणीयं वा परिभाष्य प्रथमवेलायामपि यतस्ततोऽकल्पान्वेषणीयमपि ग्राही ८, अननुतापी—अपवादपदेन कायानामुपद्रवेऽपि कृते पश्चान् अनुतापरहितः ९, निःशङ्को—निर्दयः इहपरलोकशङ्कारहित इत्यर्थः ।

एयं दप्पेण भवे, इणमन्नं कप्पियं मुणेयव्वं ।

चउवीसइअभिहारं, तमहं वुच्छं समासेण ॥ ६१०॥

एतदनन्तरोक्तं प्रकारेण सेवितं दर्पेण भवति । इदमन्यतु-कल्पिकं चतुर्विंशतिविधानं ज्ञातव्यं तदहं समासेन वक्ष्ये ।

तदेवाह—

दंसण्णाणचरित्ते, तवपवयणसमितिगुत्तिहेउं वा ।

साहम्मिय वच्छल्ले,ण वा वि कुलतो गणस्सेव ॥६११॥

संघस्सायरियस्स य, असहस्स गिलाण बालवुड्डस्स ।

उदयग्गिचोरसावय, भयकत्तागे वतीमवणो ॥ ६१२॥

दर्शने—दर्शनप्रभावकं शास्त्रग्रहणं कुर्वन्नसंस्तरणे १, ज्ञाने-सूत्रमर्थं वा अधीयमानोऽसंस्तरणे २, चारित्रे—अनपणा-दापतः स्त्रीदापता वा चारित्ररक्षणाय ततः स्थानादन्यत्र गमने ३, तपसि—विकृष्टतपोनिमित्तं धृतपानादि, विष्णुकु-मारादिवद् वैक्रियविकुर्वणादि ४, प्रवचनं—द्वादशाङ्गे गणिपि-टकादौ ग्रहणादि ५, समितौ वीर्यसमित्यादिरक्षणनिमित्तं चक्षुःसावयचिकित्साकरणादि ६, गुप्तौ—भाविनकारणतो विकटपानं कृते मनोगुण्यादिरक्षणनिमित्तमकल्यादि ७, सा-धर्मिकवात्सल्यनिमित्तम् ८, कुलतः कार्यनिमित्तम् ९, एवं गणकार्यनिमित्तम् १०, सङ्गकार्यनिमित्तम्, ११, आचार्यनि-मित्तम् १२, असहनिमित्तम् १३, ग्लाननिमित्तम् १४, प्रति-पिडबालदीक्षितसमाधिनिमित्तम् १५, प्रतिपिडबुद्धदीक्षितस-माधिनिमित्तम् १६, उदके-जलसंवे १७, अग्नी-द्वाग्न्यादौ १८, चौर-शरीरगोपकरणापहारिणि १९, श्वापदं—सिंहव्याघ्रा-दावापतति यद्वृत्तारोहणादि २०, तथा भयं—म्लेच्छादिसमुत्थं २१, कान्तारं—अज्यमानभक्षणं अध्वनि २२, आपदि—द्रव्या-द्यापत्सु २३, व्यसनं—मद्यपानगीतगानादिविषये पूर्वाभ्यास-तः प्रवृत्तिः २४, तत्र यद्यतनया प्रतिसेवते स कल्पः ।

एतदेवाह—

एयम्भरारागहे, दंसण्णाणो चरण सालंवे ।

परिमेतिउं कयाई, होइ ममन्थो ममन्थेसु ॥ ६१३ ॥

एतेषामन्तरोदितानामन्यतरस्मिन् आगाढं समुत्थितं दर्श-नज्ञानचरणसालम्बे प्रतिसेव्याकल्पप्रतिसेवनां कृत्वा क-दाचित्प्रशस्तेषु शुभेषु प्रयोजनेषु कर्तव्येषु समर्थो भवति । ततः एषा कल्पिका प्रतिसेवना ।

ठावेउ दप्पकप्पे, हेट्ठा दप्पस्स दसपए ठावे ।

कप्पाधो चउवीसति, तेसिमह ऽट्ठारस पयाई ॥६१४॥

प्रथमतो दर्पकल्पौ स्थापयित्वा तदनन्तरं दर्पस्याधस्तात् दर्पादीनि पदानि स्थाप्य—कल्पस्याधा दर्शनादीनि चतुर्विंश-तिपदानि तेषां दशचतुर्विंशतिपदानामधो व्रतपट्टादीन्यष्टाद-शपदानि स्थापयेत् ।

(८) संप्रत्यालोचनाक्रममाह—

पढमस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।

पढमे छक्के अढ्भि—तरं तु पढमं भवे ठाणं ॥ ६१५ ॥

इह प्रथमं कार्यं दर्पलक्षणे तस्य प्रथमतः स्थापितत्वा-त्तस्य प्रथमकार्यस्य सम्बन्धिना प्रथमेन पदेन—दर्पलक्षणेन यत्सेवितम्, कथंभूतमित्याह—प्रथमं पट्टे—व्रतपट्टरूपे अ-भ्यन्तरमन्तर्गतम् । तत्कतरदित्याह—प्रथमं—प्राणान्तिपातलक्ष-णे भवेत् स्थानम् । एवं मृगवादे अदत्तादाने मैथुने परिग्रहे रात्रिभोजने च वक्तव्यम् । पाठोऽप्येवमुच्चारणीयः ।

पढमस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।

पढमे छक्के अढ्भि—तरं तु वीयं भवे ठाणं ॥ ६१६ ॥

एवं तदयं भवे ठाणं, जाव छट्ठं भवे ठाणं ।

एतदेव कथयन्नाह—

पढमस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।

पढमे छक्के अढ्भि—तरं तु सेसेसु वि पएसु ॥ ६१७ ॥

अक्षरगमनिका प्राग्वत् । नवरं 'सेसेसु वि पएसु' इति आद्यं पादत्रयममुञ्चता शेषेष्वपि मृगवादादिषु पदेषु 'वि-इयं भवे ठाणं, तदयं भवे ठाणं' मित्यादि पदसंचारतो वक्तव्यम् ।

पढमस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।

विइए छक्के अढ्भि—तरं तु पढमं भवे ठाणं ॥ ६१८ ॥

प्रथमस्य कार्यस्य दर्पलक्षणे तस्य प्रथमेन पदेन दर्परूपे-ण यत् 'सेवियं जं तु' सेवितं द्वितीये पट्टे कायपट्टे अभ्य-न्तरमन्तर्गतं तत्कतरदित्याह—प्रथमं पृथिवीकायलक्षणं भवे-त् स्थानम् । एवमप्याये तेजस्काये वायुकाये वनस्प-तिकाये व्रसकाये च यथाक्रमं 'विइयं भवे ठाणं, तदयं भवे ठाणमि' त्यादि पदसंचारतः पूर्वक्रमेण पञ्च गाथा वक्तव्याः ।

एतदेवाह—

पढमस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।

विइए छक्के अढ्भि—तरं तु सेसेसु वि पएसु ॥ ६१९ ॥

इयमपि प्राग्वत् । नवरं 'सेसेसु वि पएसु' इति शेषेष्वप्य-प्यायादिपदेषु ।

पढमस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।

तइए छक्के अढ्भि—तरं तु पढमे भवे ठाणं ॥ ६२० ॥

प्रथमस्य कार्यस्य दर्पलक्षणस्य प्रथमेन पदेन दर्परूपेण यत्सेवितम्, कथंभूतमित्याह—तृतीये पट्टे—अकल्पगृहिभाजनादिलक्षणे अभ्यन्तरमन्तर्गतम्, कतरदित्याह—प्रथमकल्पलक्षणं भवेत् स्थानम् एवं गृहिभाजने पत्यङ्के निषद्यायां स्नाने शोभायां च यथाक्रमं च 'विश्यं भवे ठाणमि' त्यादिपदसंचारतः पञ्च गाथा वक्तव्याः ।

तथा चाह—

पढमस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।

तइयं छक्के अट्ठिभ-तरं तु सेसेसु वि पएसु ॥ ६२१ ॥

अक्षरगमनिका प्राग्वत् । तदेवं प्रथमस्य कार्यस्य प्रथमं पदं दर्पलक्षणममुञ्चता अष्टादश पदानि एवमकल्पादिभिरपि द्वितीयादिभिः पदैः संचारणीयानि । पाठोऽप्येवम्—“पढमस्स य कज्जस्स य, यीएण पएण सेवियं जं तु । पढमे छक्के अट्ठिभ-तरं तु पढमं भवे ठाणमि”त्यादि सर्वसंख्याभङ्गानामशीतिशतम् १८० ।

तदेवं प्रथमं दर्परूपं विशुद्धमिदानीं द्वितीयं

कल्पपदमधिकृत्याह—

विइयस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।

पढमे छक्के अट्ठिभ-तरं तु पढमे भवे ठाणं ॥ ६२२ ॥

द्वितीयस्य कार्यस्य कल्पलक्षणस्य सम्बन्धिना प्रथमेन पदेन दर्शनलक्षणेन यत्सेवितम्, कथंभूतमित्याह—प्रथमे पट्टे उभयपट्टरूपं अभ्यन्तरमन्तर्गतं कतरत्तदित्याह—प्रथमं—प्राणातिपातलक्षणं भवेत् स्थानम्, एवं मृषावादे अदत्तादाने मैथुने परिग्रहे रात्रिभोजने च पूर्वप्रकारेण यथाक्रमं पञ्च गाथा वक्तव्याः ।

तथा चाह—

वीयस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।

पढमे छक्के अट्ठिभ-तरं तु सेसेसु वि पएसु ॥ ६२३ ॥

अक्षरगमनिका प्राग्वत् ।

द्वितीयं पट्टं कामरूपमधिकृत्याह—

विइयस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।

विइये छक्के अट्ठिभ-तरं तु पढमं भवे ठाणं ॥ ६२४ ॥

अत्र प्रथमं स्थानं पृथिवीकायलक्षणमेवमपकाये अग्निकाये वायुकाये वनस्पतिकाये व्रसकाये प्रागुक्तप्रकारेण पञ्च गाथा वक्तव्याः ।

तथा चाह—

विइयस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।

विइए छक्के अट्ठिभ-तरं तु सेसेसु वि पएसु ॥ ६२५ ॥

प्राग्वत् ॥

तृतीयमकल्पादिपट्टमधिकृत्याह—

विइयस्स य कज्जस्स य पढमेण पएण सेवियं जं तु ।

तइए छक्के अट्ठिभ-तरं तु पढमं भवे ठाणं ॥ ६२६ ॥

अत्र प्रथमं स्थानं कल्पलक्षणमेवं गृहिभाजने पत्यङ्के निषद्यायां स्नाने शोभायां च प्रागुक्तप्रकारेण पञ्च गाथा वक्तव्याः ।

एतदेव सूचयति—

विइयस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।

तइए छक्के अट्ठिभ-तरं तु सेसेसु वि पएसु ॥ ६२७ ॥

व्याख्या प्राग्वत् । तदेवं द्वितीयस्य कार्यस्य कल्प—

लक्षणस्य प्रथमं दर्शनरूपं पदममुञ्चता अष्टादशपदानि संचारितान्येवं ज्ञानादिलक्षणे द्वितीयादिभिरपि पदैस्त्रयोविंशतिसंख्याकैः प्रत्येकमष्टादश पदानि संचारयितव्यानि, सर्वसंख्याया भङ्गानां द्वाविंशदधिकानि चत्वारि शतानि ४३२ । अष्टादशानां चतुर्विंशत्या गुणेन एतावत्याः संख्याया भावात् ।

संप्रति 'पढमस्स य कज्जस्स य' इत्यादिपदव्याख्या-
नार्थमाह—

पढमं कज्जं नामं, निकारणं दप्पओ पढमपयं ।

पढमे छक्के पढमं, पाणोइवाए मुणेयव्वो ॥ ६२८ ॥

अत्र निष्कारणं नाम दर्पः, प्रथमं पदं दर्पिकां दर्पः । शेषं सुगमम्—

एवं तु मुसावादो, अदिन्नेमेहुणपरिग्गहो चैव ।

विइछक्के पुढवादी, तइये छक्के अकप्पादी ॥ ६२९ ॥

एवमुक्तप्रकारेण मृषावादेऽदत्तमदत्तादानं मैथुनं परिग्रहश्चशब्दान्—रात्रिभोजनं च । संचारणं—द्वितीये पट्टे क्रमेण पृथिव्यादयः संचारणीयास्तृतीये पट्टे अकल्पादयः ।

निकारणदर्पेण, अट्टान्म चारियाई एयाइं ।

एवमकप्पादीसु वि, एकेका होंति अट्टारस ॥ ६३० ॥

एवं निष्कारणस्य दर्पलक्षणस्य कार्यस्य सम्बन्धिना प्रथमेन पदेन दर्पेण एतानि व्रतपट्टप्रभृतीनां अष्टादश पदानि संचारितानि । एवमकल्पादिर्घाप नवसु पदेषु एकैकस्मिन् प्रत्येकमष्टादश पदानि संचारितव्यानि भवन्ति ।

विइयं कज्जं कारण—पढमपयं तत्थ दंसणनिमित्तं ।

पढमं छक्क वयाइं, तत्थ वि पढमं तु पाणवहो ॥ ६३१ ॥

द्वितीयं कार्यं नाम कारणं कल्प इत्यर्थः । तत्र प्रथमं पदं दर्शननिमित्तं प्रथमं पट्टं—व्रतानि, तत्र प्रथमं पदं—प्राणवधः ।

दंसणममुयंतेणं, पुव्वकमेणं तु चारखीयाइं ।

अट्टारस ठाणाइं, एवं णाणाइ एकेको ॥ ६३२ ॥

दर्शनं—तद्दर्शनपदं प्रथमममुञ्चता पूर्वक्रमेणाष्टादश स्थानानि चारणीयानि, एवं ज्ञानादिरेकैको भेदः संचारयितव्यः ।

चउवीसऽट्टारसगा, एवं एए हवंति कप्पम्मि ।

दस होंति अकप्पम्मि, सव्वममासेण मुण संखं ॥ ६३३ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण कल्पे चतुर्विंशतिरष्टादशका भवन्ति । चत्वारि शतानि द्वाविंशानि ४३२ । भङ्गानां भवन्तीति भावः । अकल्पे दर्पे दश अष्टादशका भवन्ति । अशीतिः शतम्—१८० । भङ्गानां भवन्तीति भावः । एतां कल्पे दर्पे च समासेन च संख्यां जानीहि ।

सोऊण तस्स पडिसे—वणं तु आलोचणाकमविहिं च ।

आगमपुरिसजायं, परियागबलं च खेत्तं च ॥ ६३४ ॥

श्रुत्वा तस्यालोचनकस्य प्रतिसेवनाम्, अलोचनाकभाविधि च—आलोचनाक्रमपरिपाटीं चावधार्य तथा तस्य यावानागमोऽस्ति तावन्तमागमम्, तथा पुरुषजातमष्टमादिभिर्भावितमभाविता वा, पर्यायं गृहस्थपर्यायो यावानासीत्, यावानाश्च तस्य व्रतपर्यायः तावन्तमुभयं पर्यायम्, बलं—शारीरकं

तस्य तथा यादृशं नन्त्रमेतत् सर्वमालोचकाचार्यकथनतः
स्वतो दर्शनतश्चावधार्य स्वदेशं गच्छति ।

तथा चाह—

आहारोऽं सर्वं, सो गंतुं गुरुमगासमि ।

तेमि निवेदेइ तथा, जहाणुपुर्वि गतं सर्वं ॥ ६३५ ॥

स आलोचनाचार्यप्रेषितः सवमनन्तरोदितम् आ-समन्तान्
धारयित्वा पुनरपि स्वदेशागमनेन गुरुसकाशं गत्वा तेषां
गुरुणां सर्वं तथा निवेदयति, यथा-आनुपूर्व्यां परिपाठ्या
गनम्—अवधारितम् । व्य० १० उ० । (अत्र-प्रायश्चित्तं
'पच्छिन्नं' शब्देऽस्मिन्नैव भागे १३५ पृष्ठे गनम् ।)
(धारणाव्यवहारो 'धारणाववहार' शब्दे चतुर्थभागे
२७४ पृष्ठे गतः ।)

उपसंहारमाह—

जीएणं ववहारं, मुण वोच्छे जहकमं वच्छ ! ॥ ६६० ॥

साम्प्रतं जीतव्यवहारं यथाक्रमं वक्ष्ये तं च वत्स ! वक्ष्य-
माणं शृणु ।

तथा चाह—

वत्तऽणुवत्तपवत्तो, बहुसो अणुवत्तिओ महजणेणं ।

एसो उ जीयकप्पो, पंचमओ होइ ववहारो ॥ ६६१ ॥

यो व्यवहारो वृत्त-एकवारं प्रवृत्तः, शतवृत्तो-भूयां भूयः
प्रवृत्तो, चारद्वयं प्रवृत्त इति भावः । तथा बहुशोऽनेकवारं
प्रवृत्तः महाजनेन चानुवर्तितः, एष पञ्चमको जीतकलो
व्यवहारो भवति ।

वृत्तादिपदानां व्याख्यानमाह—

वत्तो नामं एकमि, अणुवत्तो जो पुणो वितियवारं ।

तइयं वार पवत्तो, परिग्गहीतो महजणेणं ॥ ६६२ ॥

(एकसि) एकमकवारं यः प्रवृत्तः स वृत्तो नाम, यः पुनर्द्वि-
तीयवारं, प्रवृत्तः सोऽनुवृत्तः, तृतीयवारं वृत्तः प्रवृत्तोऽनु-
वृत्तः प्रवृत्तोऽनुवर्तितः स परिगृहीतो महाजनेन ।

अत्र परस्य प्रश्नमाह—

चोदेती वोच्छिजे, मिद्धपहे तइयमि पुरिसजुगे ।

वोच्छिजे तिविहे सं-जममि जीएण ववहारो ॥ ६६३ ॥

पश्चादयति-किं तृतीये पुरुषयुगे जम्बूस्वामिनामि सि-
द्धिपथे व्यवच्छिन्नं च त्रिविधं संयमे परिहारविशुद्धिप्रभृति-
कं जीतेन व्यवहारः ।

अत्र केचिदुत्तरमाहुः—

संघयणं मंठाणं, च पढमं जो य पुव्वउवओगो ।

ववहारचउकं पि य, चोदमपुव्वमि वोच्छिजे ॥ ६६४ ॥

प्रथमसंहननम्-वज्रपभनाराचं, प्रथमसंस्थानम्-समचतुरस्रं
यश्चान्तमुहूर्तं चतुर्दशानामपि पूर्वाणामुपयोगोऽनुप्रज्ञं
यच्चादिमम् आगमश्रुताज्ञाधारणालक्षणं व्यवहारे चतुष्कमे-
तन्मयं चतुर्दशपूर्विणि-चतुर्दशपूर्वधरे व्यवच्छिन्नम् ।

एतन्निगकुर्यन् भाष्यकृदाह—

आहाऽऽरियो एव, ववहारचउकं जे उ वोच्छिजे ।

चउदमपुव्वधम्मि, घेसं ती तेमिअणुवाया ॥ ६६५ ॥

एवं पर्याप्तं कृतं आचार्य आह-ये एवं-प्रागुक्तप्रकारे-
ण व्यवहारचतुष्कं चतुर्दशपूर्वधरे व्यवच्छिन्नं प्रापयन्ति,

तेषां प्रायश्चित्तं चत्वारो मासा अनुद्धाता गुरुका मिथ्यावा-
दिवात् ।

मिथ्यावादित्वमेव प्रचिकटयिपुरिदमाह—

जे भावा जहि यं पुण, चोदमपुव्वमि जंजुनामे य ।

वोच्छिजे ते इणमो, मुणसु समासेण सीसंतो ॥ ६६६ ॥

ये भावा यस्मिन् चतुर्दशपूर्विणि ये जम्बूनामि व्यवच्छि-
न्नास्तान् समासेन शिष्यमाणान् इमान् शृणुत ।

तानवाह—

मणपरमोहिपुलाए, आहारगखवगउवसमे कप्पे ।

संजमतियकेवलिसि-ज्झणा य जंजुमि वोच्छिजे ॥ ६६७ ॥

मनःपर्यायज्ञानिनः—परमावधयः पुलाको—लब्धिपुलाकः
आहारकशरीरलब्धिमान् क्षपकः-क्षपकशरीररूपशमं-उपश-
मश्रेणिः कल्पो—जिनकल्पः संयमत्रिकं शुद्धपरिहारविशुद्धि-
सूत्रमसंपराययथाख्यातलक्षणं केवलिनः सिद्धिगमनंमे भा-
वा जम्बूस्वामिनि व्यवच्छिन्नाः, इह 'केवलि' ग्रहणेन 'सि-
ज्झणा' ग्रहणेन वा गते यत् उभयोपादानं ततः यः केवली स
नियमात् सिध्यति, यश्च सिध्यति स नियमात्केवली सन्निहितं
व्याख्यापनार्थम् ।

संघयणं संठाणं, च पढमं जो य पुव्व उवओगो ।

एते तिन्नि वि अत्था, चोदसपुव्वमि वोच्छिजे ॥ ६६८ ॥

प्रथमं संहननं, प्रथमं संस्थानं, यश्चान्तमुहूर्तिकः समस्त-
पूर्वविषय उपयोगः, एते त्रयोऽप्यर्था न जम्बूस्वामिनि तृ-
तीये पूर्वयुगं व्यवच्छिन्नाः, किं तु-चतुर्दशपूर्विणि भद्रवाहौ ।
व्यवहारचतुष्कं पुनः पश्चादप्यनुवृत्तम् ।

यत आह—

केवलमणपज्जवना-णिणो य तत्तो य ओहिनाणजिणा ।

चोदस दस नवपुव्वी, आगमववहारिणो धीरा ॥ ६६९ ॥

सुत्तेण ववहरंते, कप्पववहारधारिणो धीरा ।

अत्थधर ववहरंते, आणाए धारणे य पथा ॥ ६७० ॥

ववहारचउकस्स, चोदसपुव्वमि छेदो जं भणिंयं ।

तं ते मिच्छा जम्हा, सुत्तं अत्थो य धरए उ ॥ ६७१ ॥

केवलिनो मनःपर्यायज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्चतुर्दशपूर्विणो
दशपूर्विणः नवपूर्विणश्च, एते पदं धीरा आगमव्यवहारिणः ।
ये पुनः कल्पव्यवहारधारिणो धीरास्ते सूत्रेण-कल्पव्यवहार-
गतेन व्यवहरन्ति । ये पुनः छेदश्रुतस्यार्थधरास्ते अनया धा-
रण्या च व्यवहरन्ति, छेदश्रुतस्य च सूत्रमर्थज्ञायापि धर-
तो विद्यन्ते दशपूर्वधराः । अपि च-आगमव्यवहारिणस्ततो
व्यवहारचतुष्कस्य चतुर्दशपूर्विणि व्यवच्छेद इति यद् भणि-
तं तत् मिथ्या ।

अन्यच्च—

तिथुग्गाली एत्थं, वत्तवा होइ आणुपुव्वीए ।

जे जस्स आगमस्स, वुच्छेदो जहि विणिदिट्ठो ॥ ६७२ ॥

तेषां मिथ्यावादित्वप्रकटनायाह-यो यस्यां यस्यागमस्य वा
यत्र व्यवच्छेदो विनिर्दिष्टः सा तीर्थोद्गालिगत्रानुपूर्व्या-क्रम-
ण वक्तव्या, येन विशेषतस्तेषां प्रत्यय उपजायेत । व्य० १० उ० ।

(को जीतव्यवहारं प्रयुञ्जीत इति 'जीवववहार' शब्दे-
चतुर्थभागे १५१४ पृष्ठ उक्तम् ।)

निगमनम्—

एवं जहोवादिद्व-स्स धीरविओ देसिओ पसत्थस्स ।

नीसंदो ववहार-स्स को इ कहिओ समासेणं ॥६६०॥

एवम्-उक्तेन प्रकारेण पञ्चविधस्य धीरैः तीर्थकरगणधैर्य-
थाकमनः सूत्रतश्च देशितां विदः—चतुर्दशपूर्वधरास्तैः प्रश-
स्तः—प्रशंसितस्तस्य निष्पन्दः कोऽपि कथितः समासेन
विस्तरेणाभिधानमुपशङ्क्यत्वात् ।

तथा चाह—

को वित्तरेण वुतू-ण समत्तो णिरवसेसिण एत्थ ।

ववहार जस्म मुहे, हवेज जीहामयसहस्सं ॥ ६६१ ॥

किं पुण गुणोवएसो, ववहारस्स उ विओ पसत्थस्स ।

एसो भे परिकहिओ, दुवालसंगस्स णवणीयं ॥६६२॥

यस्य मुखं जिह्वाशतसहस्रं जिह्वालक्षं भवेत्, सोऽपि को नाम
व्यवहार-व्यवहारसूत्रस्य निरवशेषितान् गुणान् वक्तुं समर्थो
नैव कश्चित्, किंत्वेष्ट व्यवहारस्य-व्यवहारसूत्रस्य किञ्चित्
प्रशस्तस्य-चतुर्दशपूर्वधरभद्रवाहुस्वामिना दत्तस्य गुणोपदे-
शो-गुणोत्पादननिमित्तमुपदेशो, (भे) भवतां कथितः । किं
विशिष्ट इत्याह-दशाङ्गस्य नवतीतमिव सारमित्यर्थः । व्य०
१० उ० ।

सङ्ख्यवहारो यथाऽऽचार्येण कर्तव्यस्तदाह—

किह पुण कज्जमकजं, केज आहारमादिसंगहितो ।

जह कम्मि वि नगरम्मि, उप्पणं संघकजं तु ३०३॥

कथं पुनराहारादिसंगृहीतः सन् कार्यमुपलक्षणमेतत् अ-
कार्यमपि करोति । अत्र सूरिर्निर्दर्शनमाह-यथा—कस्मि-
श्चिन्नगरे किमपि सङ्ख्यकार्यमुत्पन्नं सचित्तादिनिमित्तं वास्त-
व्यसङ्ख्यस्य व्यवहारो जात इत्यर्थः । स च वास्तव्यसङ्ख्येन
छेत्तुं न शक्यते ।

बहुसुयपरिवारो य, आगतो तत्थ कोइ आयरितो ।

तेहि य नागरगेहि, सो उ नियुतो उ ववहारे ॥३०४॥

अन्यदा कोऽप्याचार्यो बहुश्रुतो बहुपरिवारस्तत्र नगरं स-
मागतः, स च तैर्नागरकैः-नगरवास्तव्येन सङ्ख्येत्यर्थः । नि-
युक्तो व्यवहारो बहुश्रुतस्त्वम्, अत एव व्यवहारं छिन्धि ।

नायेण छिन्ने ववहारं, कुलगणसंघेण कीरइ पमाणं ।

तो सेविउं पवत्ता, आहारादीहि कजी य ॥ ३०५ ॥

एवमुक्तं तेन न्यायेन श्रुतेर्नपदेशेन व्यवहारश्छिन्नः ।
ततः कुलगणसंघेन स प्रमाणं क्रियते । एष बहुश्रुतो न च-
श्रुतोत्तीर्णो किमपि वदति, तस्माद्यदेव भाषते तत्प्रमाणमि-
ति, एवं च प्रमाणीकृतं तस्मिन् श्रावकसिद्धपुत्रादयः का-
र्यिकादयस्तत्कार्यान्तः सन्तस्तमाहारादिभिः सेवितुं प्र-
वृत्ताः स च तान्याहारादीनि दीयमानानि गृह्णाति ।

तो छिदिउं पउत्तो, निस्माए तत्थ सो उ ववहारं ।

पचन्थीहिं नायं, जह छिदइ एम निस्माए ॥ ३०६ ॥

ततः आहारादिग्रहणानन्तरं स तत्र नगरं व्यवहारं तिष्ठ-
या-पक्षपातेन छेत्तुं प्रवृत्तः, ततो ये आहारादिकं न दत्तवन्त-
स्ते तस्य प्रत्यर्थिनस्तैः प्रत्यर्थिभिर्ज्ञातम्, यथा एष व्यवहारं
निश्चया छिन्नति ।

को णु हु हवेज अन्नो, जो नाएणं नएज ववहारं ।

अह अन्नय समवाओ, घुटो आयो य तत्थ विऊ ॥३०७॥

ततस्तं प्रत्यर्थिनश्चिन्तयन्ति । को 'नु' 'हु' निश्चितं भवेदन्त्या
गीताथो यो न्यायेन व्यवहारं नयेत् । अथान्यदा सचित्ता-
दिव्यवहारच्छेदनायै संघसमवायो घुष्टो-घोषितः, संघस-
मवायघोषणां श्रव्या तथा संघसमवायविदः विद्वान् सू-
त्रार्थतदुभयकुशलोऽन्यः प्राधूर्ल्लिकः कोऽपि समागतः ।

(६)इह समवायघोषणामाकर्ण्य धूलीधूमैर्गपि वादे अवश्य-
मागन्तव्यमन्यथा प्रायश्चित्तमित्येतदधुना प्रतिपादयति—

घुटम्मि संघकजे, धूलीजंघो वि जो न एजाहि ।

कुलगणसंघसमवाए, लग्गति गुरुगे चउम्मामे ॥३०८॥

जं काहिंति अकजं, तं पावइ बले अगच्छंतो ।

अस्साइ ताव तो हा-ण मादि जं कुज तं पावे ॥३०९॥

घुष्ट-घोषिते संघकार्ये-संघसमवाये धूलीजङ्घोऽपि आ-
स्तामन्य इत्यपिशब्दार्थः । धूल्या धूमरे जङ्घे यस्य स धू-
लीजङ्घः, शाकपार्थिवाददर्शनान्मध्यमपदलोपी समासः ।
सङ्ख्यसमवायघोषणामाकर्ण्य प्राधूर्ल्लिकेनापि पादलशायामपि
धूलावप्रमत्ततया त्वरितमवश्यमागन्तव्यमिति ज्ञापनार्थम् ।
धूलीजङ्घोऽपीत्युपादाने सति बले यो न आगच्छेत्, कुल-
समवाये गणसमवाये सङ्ख्यसमवाये वा गुरुकं चतुर्मासे लग-
तिः तस्य गुरुकाश्चत्वारो मासाः प्रायश्चित्तमिति भावः । न
केवलेमेतत्, किं त्वदन्यदपि । तथा चाह—' जं काहि ' इ-
त्यादि, सति बले आगच्छेत् व्यवहारोच्छेदाकार्यकरणतो वा-
न्यैरन्यथा छिन्न व्यवहारं यत् अकार्यं ते व्यवहारार्थिनः क-
रिष्यन्ति तत्प्राप्नोति, तन्निमित्तमपि प्रायश्चित्तं तस्याप-
द्यते इत्यर्थः । अन्यदपि चापमानवशतो यदवधावनादि कु-
र्यात्तदपि प्राप्नोति ।

तम्हा उ संघसदे, घुट्टे गंतव्व धूलिजंघेणं ।

धूलीजंघनिमित्तं, ववहारो उट्ठितो सम्मं ॥ ३१० ॥

यत एवमनागमेन दोषास्तस्मात्सङ्ख्यशब्दे घुष्ट-घोषिते धू-
लीजङ्घेनाप्यवश्यं सति बले गन्तव्यम् । यतः कदाचित् धू-
लीजङ्घनिमित्तं व्यवहारः सम्यगुत्थितो भवेत्, यथा-प्रा-
धूर्ल्लिको गीताथो धूलीजङ्घः समागतः सन् यद् भणिष्य-
ति तत्प्रमाणमिति ।

तेण य सुयं जहेमो, तेल्लघयादीहि संगहीतो उ ।

कजाइ नेति तहिं, माई पावोवजीवी उ ॥३११॥

तेन च धूलीजङ्घेनाऽऽगच्छेत्तव कस्यापि पापं श्रुतम्,
यथैष-वास्तव्यो व्यवहारच्छेत्ता तैलघृतादिभिः संगृहीतः
सन् माथी अमीक्ष्य मायाप्रतिमं यो पापं पञ्जीवी काण्ट-
लायुपजीवी वितथमुत्सृजे कार्यणि नयति ।

सो आगतो उ संतो, वितहं दट्ठण तत्थ ववहारं ।

समएण निवारेई, कीम इमं कीरइ अकजं ॥ ३१२ ॥

एवं श्रुत्वा समागतः सन् तूष्णीकस्त्वावदान्ते यावत्सू-
त्रेण निर्दिश्यमानं व्यवहारं पश्यति, तं च तथाभूतं वि-
तथं व्यवहारं दृष्ट्वा समयेन-विज्ञानेन निवारयति, य-
दकस्माद्विदस्य कार्यं क्रियते ।

न केवलमेवं निवारयति, किंत्वेतदपि वक्ति—

निद्रमहुरं निवारयं, विणीयमविजाणसु जपंतो ।

सच्चित्तखेत्तमीसे, अत्थधर निहोडणा विहिणा ॥३१३॥

सच्चित्तनिमित्तव्यवहारे 'खेत्त' 'त्ति' क्षेत्रनिमित्ते व्यवहारे ये दुर्व्यवहारिणस्तेषां प्रतिदिवसनिमित्तम् 'अविजाण-
सु' 'त्ति' येऽपि च साधवो न जानन्ति, यथा-घृता-
द्यनुवृत्ता वितथमेते व्यवहरन्ति, तेष्वपि विजानत्सु
विज्ञाननिमित्तमेवं जल्पति-अहो स्निग्धो व्यवहारः । कि-
मुक्तं भवति-तैलघृतादिसंगृहीता एवमेत अन्यथा व्यवह-
रन्तीति । अथ गुडशर्करादिभिर्गृहीता वितथव्यवहारि-
णः, ततो—जल्पति—अहो मधुरो व्यवहारः । यदि पु-
नरुपाश्रयो निर्वातो लब्धः, शीतप्रावरणानि वेति वित-
थं व्यवहरन्ति, तत आह-निर्वातो व्यवहारः । अथ कृ-
तिकर्मचिन्तादिभिः संगृहीतास्ततो ब्रूते—अहो विनी-
तो व्यवहारः । एवं स्निग्धमधुरनिवातविनीतव्यवहारं
जल्पन् सोऽर्थधरस्तेषां दुर्व्यवहारिणां विधिना सूत्रोपदेशे-
न निहोडणां—निवारणं करोति ।

एयं चेव य मुत्तं, उच्चोरुं दिमं अवहरंति ।

अप्पावराह आउ-ट्ट दाण इयरे उ जा जीयं ॥ ३१४ ॥

एवं निहोडणं कृत्वा एतदेवाधिकृतं सूत्रं—सप्तसूत्रात्म-
कमुच्चार्य दिशमाचार्यत्वादिकमपहरन्ति-उद्दालयन्ति । अ-
थ सोऽल्पापराधः पत्यावृत्तश्च तदा 'दाण' 'त्ति' तस्य
दिक् पुनर्दीयते 'इयरे उ' इति सप्तमी पष्ठर्थे, इतरस्य
त्वनावृत्तस्य आवृत्तस्य वा बहुदोषस्य यावज्जीवमाचार्य-
त्वादिकं न दीयते ।

एवं ताव बहुसुं, मज्झत्थेसुं तु सो उ व्यवहरति ।

अह हाज वली इयरे, ठायइ उ तत्थिमं वयणं ॥ ३१५ ॥

एवमनन्तरोदितेन प्रकारेण तावद्बहुषु मध्यस्थेषु सत्सु
सोऽर्थधरो व्यवहरति । अथ भवेयुगितरे दुर्व्यवहारिणो
बहुत्वेन वलीयांसः, ततस्तत्रान्यथा व्यवहारच्छेदे क्रिय-
माण इदं वक्ष्यमाणं ब्रूते ।

तदेवाह—

रागेण व दोमेण व, पक्खग्गहणेण एकमेकस्स ।

कज्जम्मि कीरमाणे, किं अच्छति संघमज्झत्थो ॥३१६॥

रागेण वा एकस्य पक्षस्य ग्रहणेन द्वेषेण वा—एकस्य पक्ष-
स्याग्रहणेन, द्वेषेण वा कार्यं क्रियमाणे वितथं व्यवहारे छिद्य-
मानं किं संघो मध्यस्थस्तिष्ठति ।

रागेण व दोमेण व, पक्खग्गहणेण एकमेकस्स ।

कज्जम्मि कीरमाणे, अस्सो विभणाउ ता किंचि ॥३१७॥

रागेण वा एकस्य पक्षस्य ग्रहणेन द्वेषेण वा पक्षाग्रहणेन
कार्यं क्रियमाणे ततस्तस्मात् किंचिदन्योऽपि भणतु ।

वलवंतेमेवं वा, भणान्ति अस्सो वि लभति को एत्थ ।

वत्तुं जुत्तमजुत्तं, उयाहु न वि लब्भतेऽस्सस्स ॥३१८॥

वलवन्सु दुर्व्यवहारिण्येवं वक्ष्यमाणरीत्या भणन्ति, तामेवाह-
अत्र अस्मिन् संघसमवाये युक्तमयुक्तं वा वक्तुमन्योऽपि कश्चित्
लभते उताहो अन्यस्य वक्तुं न लभ्यते, अन्यो न लभते इत्यर्थः ।

जति वेति लब्भते तु, ब्रूहि तुमं जं तु जाणसी जुत्तं ।

तो अणुमाणेऊणं, वेति तर्हि नायतो सो उ ॥ ३१९ ॥

यदि वृत्ते लभते अन्योऽपि नावक्तुमनः त्वमपि यज्जाना-
सि वक्तुं तत् ब्रूहि । ततः एवमुक्ते तां पर्यदमनुमान्य सम्यक्
क्षमयित्वा तत्र न्यायतः स ब्रूत ।

कथमनुमात्यतदनुमानप्रकारमाह—

संघो महाणुभावो, अहं तु वेदेसिओ इहं भयवं ।

संघसमिति न जाणे, तो भे सव्वं खमावेमि ॥३२०॥

संघो महाननुभावः—अचिन्त्यशक्तिरस्येति महाननुभावः ।
अहं च वेदेशिका-विदेशवर्ती, इह—अस्मिन् स्थाने 'संघस-
मिति' भागवतीं सहस्रमर्यादां न जाने, ततो युक्तमयुक्तं वा वक्तुं
सर्वं 'भे' भवतः क्षमयामि ।

यतः—

देसे देसे ठवणा, अस्सो अस्सत्थ होइ समितीणं ।

गीयत्थेहोइस्सा, अदेसिओ तं न जाणामि ॥ ३२१ ॥

समितीनां—संघमर्यादानां स्थापना गीताथैराचीर्णा, अत्र ज-
गति देशे अन्या भवति । ततोऽहमदेशिक इह तां—संघम-
र्यादां—स्थापनां न जानामि, ततः क्षमयत ।

श्रुतोपदेशेनाहमपि किंचिद्वक्ष्ये—

अणुमाणेउं संघं, परिसग्गहणं करेइ तो पच्छा ।

किह पुण गेएहइ परिसं, इमेणुवाएणं सो कुमलो ॥३२२॥

एवं सहस्रमनुमान्य सम्यक् क्षमयित्वा ततः पश्चात्पर्यदम-
हणं करोति । शिष्यः प्राह—कथं पुनः पर्यदं गृह्णाति । सूरि-
राह—कुशलो—दत्तोऽनेनोपायेन गृह्णाति सर्वाङ्गीनामसर्वाङ्गी-
नां वा जानाति ।

तमेवोपायमाह—

परिसा व्यवहारीया, मज्झत्था राग-दोस-नीहूया ।

जइ होंति दो धि पक्खा, व्यवहरिउं तो सुहं होइ ॥३२३॥

पर्यन्तमव्यवहारार्थं द्वावपि पक्षौ तौ ब्रूत, यदि द्वावपि
पक्षौ मध्यस्थौ भवतः, मध्यस्थता-रागद्वेषाऽकरणतो भवति
तत आह—निभृतौ—निर्व्यापारौ रागद्वेषौ ययोस्तौ रागद्वे-
षनिभृतौ, क्लान्तस्य पाक्षिकः परनिपातः सुखादिदर्शनात् ।
ततः सुखं व्यवहर्तुं व्यधहरणं भवति ।

एवं पर्यदमहणं कृत्वा ये दुर्व्यवहारिणस्ताभिलिपिनिद्रमाह—

ओसन्नचरणकरणे, सच्चव्ववहारयादुसइहिया ।

चरणकरणं जहतो, सच्चव्ववहारयं जहइ ॥ ३२४ ॥

अवसन्नं शिथिलतां गते चरणकरणे व्रतश्रममध्यममादिपि-
ण्डविशोधिषमित्यादिरूपे यस्य सोऽवसन्नचरणकरणः त-
स्मिन्सत्यव्यवहारता यथावस्थितव्यवहारकारिता दुःश्रद्धेया
यतश्चरणकरणं जहत्—त्यजन् सत्यव्यवहारतामपि जहाति ।

जइ याऽणेणं चत्तं, अप्पणतो नाणदंसणचरित्तं ।

ताहे तत्थ परेसुं, अणुकंपा नऽत्थि जीवेसुं ॥ ३२५ ॥

यदाऽनेनात्मनः संबन्धि ज्ञानदर्शनचरित्रं त्यक्तम्, तदा त-
स्य परेषु जीवेष्वनुकम्पा नास्ति, यस्य ह्यात्मनो दुर्गतौ प्रपत-
तो नानुकम्पा तस्य कथं परेष्वनुकम्पा भवेदिति भावः ।

भवसयसहस्सलद्धं, जिणवयणं भावतो जहतस्स ।

जस्स न जायं दुक्खं, न तस्स दुक्खं परे दुहिते ॥३२६॥

यस्य भवशतसहस्रैः कथमपि लब्धं जिनवचनं भावतः
परमार्थतो जहतः—त्यजतो दुःखं न जातम्, न तस्य परं दुः

खिते दुःखम् । यस्य ह्यात्मन्यपि दुःखिते न पीडा, तस्य परे दुःखिते कथं स्यादिति भावः ।

आयारे वट्टतो, आयारपरुवणो असंकीओ ।

आयारपरिभट्टो, सुद्धचरणदेशणे भट्टो ॥ ३२७ ॥

आचारं वर्तमानः खल्वाचारप्ररूपणा अशङ्क्योऽ—शङ्कनीयो भवति । यः पुनराचारपरिभ्रष्टः स शुद्धचरणदेशनं—यथावस्थितचरणप्ररूपणासु भङ्गा—विकल्पितः, शुद्धचरणप्ररूपणां करोति वा न वेत्यर्थः । एवं दुर्व्यवहारिणामाक्षेपं कृते ते द्यूर्व्ययमप्रमाणीकृता युष्माभिः ।

ततः स गीतार्थः प्राह—

तित्थयेरं भगवन्ते, जगजीववियाणए तिलोयगुरू ।

जो ण करइ पमाणं, न सो पमाणं सुयहराणं ॥ ३२८ ॥

तीर्थकरान् भगवतो जगजीवविज्ञायकान्सर्वज्ञानित्यर्थः, त्रिलोकगुरून् यो न करोति प्रमाणं न स प्रमाणं श्रुतधराणाम् ।

तित्थयेरं भगवन्ते, जगजीववियाणए तिलोयगुरू ।

जो उ करइ पमाणं, सो उ पमाणं सुयहराणं ॥ ३२९ ॥

तीर्थकरान् भगवतो जगजीवविज्ञायकान् त्रिलोकगुरून्सर्वज्ञानित्यर्थः, यस्तु करोति प्रमाणं स प्रमाणं श्रुतधराणाम् । एवं धृतीजडघन दुर्व्यवहारिपूपालब्धेषु ते द्यूयुः, एवं संघमप्रमाणीकुरुष्व यूयमिति ।

ततः प्राह—

संघो गुणसंघातो, संघायविमोयगो य कम्माणं ।

रागदोसविमुक्को, होइ समो सव्वजीवाणं ॥ ३३० ॥

संघो नाम—गुणानां मूलगुणानामुत्तरगुणानां च संघातः—संघातात्मकः, गुणसंघातात्मकत्वादव च कर्मणां—ज्ञानाऽऽवरणीयादीनां संघाताद्विमोचयति प्राणिन इति संघातविमोचकः । रागद्वेषविमुक्तः—आहारादिकं ददत्सु रागाऽकारी, तद्विपरीतेषु द्वेषाकारीत्यर्थः । अत एव भवति समः सर्वजीवानाम्, स इत्यभूतो नाप्रमाणीकर्तुं शक्यते श्रुतोपदेशेन व्यवहरणान् ।

किं चान्यन्—

परिणामियवुद्धीए, उव्वेतो होइ समणसंघो उ ।

कज्जे निच्छियकारी, सुपरिच्छियकारगो संघो ॥ ३३१ ॥

परिणामिकी चासौ बुद्धिश्च परिणामिकबुद्धिस्तथा उपेतो—युक्तो भवति श्रमणसंघः । तथा कार्ये दुर्गेऽपि समापनिते यत् श्रुतोपदेशवलेन सम्यग्निश्चितं तत्करणशीलः कार्ये निश्चितकारी, तथा सुष्ठु देशकालपुरुषांचित्येन श्रुतवलेन च सुपरीक्षितं तस्य कारकः संघो, न यथाकथंचनकारी ।

किह सुपरिच्छियकारी, एक्कसि दो तिप्पि वावि पेमावि ।

न वि उक्खियए सहसा, को जाणइ नागतो केणं ॥ ३३२ ॥

कथं—केन प्रकारेण सुपरीक्षितकारी । उच्यते—इहार्थिना संघप्रधानस्य समीपे संघसमवायो निमन्त्रितस्तेन चाक्षतः संघमेलापककारी, संघस्त्वया मेलनीयः । तत्र च प्रत्यर्था कुतश्चित्कारणान्नागच्छति । ततो मानुषः प्रेषणीयः, संघस्त्वां शब्दयति । स नागतस्ततो द्वितीयमपि वारं मानुषं प्रेषयति । तथापि नागच्छति, तत्रापरिणामका ब्रूयते—उद्धाट्यतामेपः । गीतार्थास्त्वाहुः—पुनः प्रेष्यतां गीतार्थं मानुष्यम् । केन कारणेन नागच्छति । किं परिभवेन, उत

भयेन । तत्र यदि भयेन नाऽऽगच्छति ततो बह्व्यम्—मा भैषीस्त्वम्, परित्राणकारी खलु भगवान् श्रमणसंघ इति । अथ परिभवेन तत उद्धाट्यते । एवं सुपरीक्षितकारी । तथा चाह—एवं द्वौ त्रीन् वारान् मानुषं प्रेषितेऽपि—तमनागच्छन्तं सहसा संघो न क्षिपति—न संघवाह्यं करोति । येन एवं पर्यालोचयति । को जानाति न ज्ञायते इत्यर्थः । केन कारणेन नागत इति ।

नाऊण परिभवेणं, नागच्छन्ते ततो य निज्जुहणा ।

आउट्टे ववहारो, एवं सुविनिच्छकारी अ ॥ ३३३ ॥

परिभवेण नागच्छतीति ज्ञात्वा तस्मिन्ननागच्छति ततः संघात्त्रियुद्धा—निष्कासनं कर्तव्यम् । अथ शठनामपि कृत्वा स प्रत्यावर्तते । प्रत्यावृत्तश्च संघं प्रसादयति । ततस्तस्मिन्नावृत्ते व्यवहारो दातव्यः । एवं सुविनिश्चितकारी संघः ।

यस्तु भीतो नागच्छति तं प्रति इदं वक्तव्यम्—

आमासो विस्सासो, सीयघरसमो य होइ मा भाहि ।

अम्मापित्तियमाणो, संघो सरणं तु सव्वेसिं ॥ ३३४ ॥

आश्वासयतीति आश्वासो भीतानामाश्वासनकारी—भगवान् श्रमणसंघः । विश्वासयतीति विश्वासो व्यवहारो वञ्चनायाः अकर्ता, सर्वत्र समतया शीतगृहेण समः शीतगृहसमः । तथा मातापितृभ्यां समानो मातापितृसमानः—पुत्रेषु मातापितृगविव व्यवहारादिष्वविषमदर्शी, तथा सर्वेषां प्राणिनां शरणं भगवान्संघः, तस्मात् मा भैषीस्त्वमिति । इदं च परिभावयन् संघो व्यवहारं न करोति ।

सीसो पडिच्छतो वा, आयरितो वा न सुग्गइ नेई ।

जे सच्चकरणजोगा, ते संसारा विमोएन्ति ॥ ३३५ ॥

शिष्यः—स्वदीक्षितः प्रतीच्छकः—परगणवर्ती सूत्रार्थतदुभयग्राहकः, अचार्यो वाचनाचार्यादिको न सुगतिं नयति—किं तु ये सत्यकरणयोगाः—संयमानुगतमनोवाक्याव्यापारास्ते संसाराद्विमोचयन्ति ।

सीसो पडिच्छओ वा, आयरितो वा वि एते इह लोए ।

जे सच्चकरणजोगा, ते संसारा विमोएन्ति ॥ ३३६ ॥

शिष्यः प्रतीच्छको वा आचार्यो वा एते सर्वेऽपि इह लोके परलोके पुनः ये सत्यकरणयोगास्ते संसाराद्विमोचयन्ति ।

सीसो पडिच्छओ वा, कुलगणसंघो न सुग्गतिं नेति ।

जे सच्चकरणजोगा, ते संसारा विमोएन्ति ॥ ३३७ ॥

शिष्यः प्रतीच्छको वा कुलं वा गणो वा संघो वा न सुगतिं नयति, किं तु—ये सत्यकरणयोगास्ते संसाराद्विमोचयन्ति ।

सीसो पडिच्छओ वा, कुलगणसंघो व एते इह लोए ।

जे सच्चकरणजोगा, ते संसारा विमोएन्ति ॥ ३३८ ॥

सुग्गमा ।

शीतगृहसमः संघ इत्युक्तम्, तत्र शीतगृहसमतं व्याख्यानयति—

सीसे कुलव्वए वा, गणव्वए संघव्वए य समदरिसी ।

ववहारसंघेसु य, सो सीयघरोवमो संघो ॥ ३३९ ॥

शिष्यः—स्वदीक्षिते 'कुलव्वए' त्ति स्वकुलसम्बन्धिनि गणसंबन्धिनि संघसंबन्धिनि च जाते व्यवहारो समदर्शी । किमुक्तं भवति शिष्याणां कुलगणसंघसंबन्धिनां च परस्परं व्यवहारं जाते

समदर्शी । तथा संस्तवेषु पूर्वसंस्तुतेषु—पश्चात्संस्तुतेषु चान्यैः समं व्यवहारं जानं समदर्शी, अतः स संघः शीतगृहोपमः, यथा शीतगृहमाश्रितानां स्वपरिवेशपाकरणतः परितापहारी, तथा व्यवहारार्थमागतानां संघोऽपि स्वपरिवेशपाकरणतः परितापहारीति भावः ।

(१०) संप्रति संघशब्दस्य व्युत्पत्तिमाह—

गिहिसंघायं जहिउं, संयमसंघाययं उवगएणं ।

णाणचरणसंघायं, संघायंतं हवइ संघो ॥ ३४० ॥

गृहिणां—संसारिणां मानापित्रादीनां संघातं हिन्वा—परित्यज्य संयमसंघातमुपगतः सन्, एमिति वाक्यालङ्कारो यो ज्ञानचरणसंघातं संघातयति—आत्मनि स्थितं करोति, स ज्ञानचरणे संघातयन् भवति संघः । संघातयतीति संघ इति व्युत्पत्तेर्विपरीतस्तु संघो न भवति ।

नाणचरणसंघायं, रागदोमेहिं जो विसंघाए ।

अबुहो गिहिसंघायम्मि, अप्पाणं मेलितो न सो संघो ॥ ३४१ ॥

यो ज्ञानचरणसंघातं रागद्वेषैरेकैर्द्वयकृत्योपेत्या बहुवचनं विसंघातयति, विघटयति सोऽबुहो—मूर्खो गृहिसंघातं आत्मानं संघातयति—मेलयति स परमार्थतो न संघः । ज्ञानचरणसंघातनलक्षणप्रवृत्तिनिमित्ताभावात् ।

तस्यापापरूपं फलमाह—

णाणचरणसंघायं, रागदोमेहिं जो विसंघाए ।

सो भमिही संसारं, चउरंगंतं अणवदग्गं ॥ ३४२ ॥

यो ज्ञानचरणसंघातं रागद्वेषैः विसंघातयति—विघटयति चतुर्षु अंगेषु—नारकतिथ्यग्रामरगातिरूपेष्वन्तः पयन्तो यस्य स चतुर्द्वान्तः, तम् 'अणवदग्गं' कालतोऽपरिमाणं भविष्यति तस्य च संसारं परिभ्रमतो वितथव्यवहारकारित्योन्मागदेशनया च तीर्थकराऽऽशान्तनया बोधिरपि भवान्तरे दुर्लभा ।

तथा चाह—

दुक्खेण लहइ बोहिं, बुद्धो वि य न लब्धमिति चरितं तु ।

उम्मग्गदेसणाए, तित्थकरासायणाए य ॥ ३४३ ॥

वितथं हि व्यवहारं कुर्वता तेनोन्मागदेशिना तीर्थकरश्चाशान्तिनः, तत् उन्मागदेशनया तीर्थकराशान्तनया च संसारं परिभ्रमन् दुःस्वप्नं लभते बोधिम्, बुद्धोऽपि च न लभते चारित्र्यम् ।

कस्मान्न लभते इत्याह—

उम्मग्गदेसणाए, संतप्स य छायाणाए मग्गस्स ।

बंधति कम्मग्गमलं, जरमरणाणंतकं घोरं ॥ ३४४ ॥

उन्मागदेशनया सन्तो मार्गस्याच्छादनया—स्थगनेन बध्नाति कर्म । किं विशिष्टमित्याह—रज इव रजः संक्रमणोद्धतनापवर्तनादियोग्यम्, मल इव मलो निधत्तनिकाचितावस्थाम्, तथा जगामरणान्तानि यस्मान्तं जगामरणान्तकम् । प्राकृतत्वाद्द्विशेषणस्य परानपातो मकारोऽलात्तल्लिङ्गः । अत एव घोरं—रौद्रमनो न लभते बोधिम्, नापि चारित्र्यमिति ।

कीदृशेन पुनर्व्यवहारश्रुतव्यस्तं आह—

पंचविहं उवमंपय, नाऊणं खेत्तकालपव्वजं ।

तो मंघमज्झगांरं, व्यवहरियव्वं अणिस्साए ॥ ३४५ ॥

यत् एवं वितथव्यवहारकरणे दोषास्तनस्तस्मात् पञ्चविधां ज्ञानदर्शनचार्गित्रनपेक्षयावृत्त्यभेदतः पञ्चप्रकारामुपसंपदं क्षेत्रं कालं प्रवज्यां च ज्ञान्या संघमध्ये व्यवहर्त्तव्यम्, किमुक्तं भवति—यः पञ्चविधायामुपसंपदि आभवन्तमनाभवन्तं जानाति, यश्च क्षेत्रमक्षेत्रं वा बुध्यते क्षेत्रेऽपि च क्षेत्रिकस्य यदा भवति तज्जानाति तथा क्षेत्रं यावन्तं कालमवग्रहोऽनुव्रजति तावन्तं कालमवबुध्यते, तथा प्रव्रजयितुं यो जानाति प्रव्रजितोऽपि केनापि तस्य यत् आभवति यच्च नाभवति तत् जानाति, तेन संघमध्ये अनिश्चया आहारप्रदायिषु स्वकुलसम्बन्धादिषु रागाकरणत इतरं घामद्वेषाकरणतो व्यवहर्त्तव्यम् ।

अत्र परस्याशङ्कामाह—

उम्मुत्तं व्यवहरंतो, उ वारितो नेव होइ व्यवहारो ।

वेति जइ बहुमुपहिं, वुत्तो ततो भणइ इणमो ॥ ३४६ ॥

उत्सूत्रं—सूत्रोत्तीर्णं व्यवहरतो बहुश्रुतस्य बहुश्रुतैः कृतव्यवहारो नैवान्यैर्वारितस्ततः स प्रमाणमिति यदि वृत्तं, तत् इदं भण्यते—द्विविधाः खलु व्यवहारच्छेदकाः । तद्यथा—प्रशंसनीया अप्रशंसनीयाश्च ।

तथा चोभयानेव सनिर्दर्शनमभिधित्सुराह—

तगराए नगरीण, एयायरियस्स पासे निप्फल्सा ।

सालस सीसा तेसि, सब्बवहारीउ अट्ट इमे ॥ ३४७ ॥

तगरायां नगर्यामकस्याचार्यस्य पाश्वे पांडश शिष्या निष्पन्नास्तेषां च मध्येऽष्टौ व्यवहारिणः, अष्टौ चाव्यहारिणः । तत्र व्यवहारिणोऽष्टाविमे ।

तानेवाह—

मा किने कंकडुयं, कुणिमं पक्कुत्तरं च चव्वायं ।

वहिरं च गुंठसमाणं, अंबिलसमाणं च निद्धम्मं ॥ ३४८ ॥

मा कीर्त्तय—प्रशंसय व्यवहारिणम्, कं कमित्याह—कङ्कटुकम् १, कुणपं—कुनपनखम् २, पक्कम् ३, उत्तरम् ४, चार्वाकम् ५, बधिरम् ६, गुण्ठसमानं—लाटमायाविसमानम् ७, अम्लसमानं च निर्द्धर्माणम् ८ ।

तत्र कङ्कटुकं कुणपं च प्रतिपादयति—

कंकडुओ विव मासो, मिद्धिं न उवइ जस्स व्यवहारो ।

कुणिमणहो व न सुज्झति, दुक्खेजो जस्स व्यवहारो ॥ ३४९ ॥

यस्य व्यवहारः कङ्कटुकः माप इव न सिद्धिमुपयाति, स कङ्कटुकव्यवहारयोगात् कङ्कटुकः । यस्य पुनर्व्यवहारो दुःश्लेषो न च क्षिप्तोऽपि सर्वथा निरवशेषः शुद्ध्यति । तथा कुणपं—मांसे सूक्ष्मो नखो—नखावयवः यस्य स कुणपनखावयवतुल्यव्यवहारकरणयोगात् कुणपः । व्य० ३ उ० । (पक्कव्याख्या 'पक्क' शब्दे पञ्चमभागे ६६ पृष्ठं गता ।) (उत्तरचार्वाकवधिरव्याख्या 'उत्तर' शब्दे द्वितीयभागे ७४७ पृष्ठं गता ।) (गुण्ठसमानं—व्याख्या 'गुंठसमाण' शब्दे तृतीयभागे ६०४ पृष्ठं गता ।) येषु वचनेषूपरस्य शरीरं विडविडायते तानि अम्लानि, अम्लैः पुरुषैश्च वचनैर्व्यवहारं न सिद्धिं नयति । सोऽम्लवचनयोगादम्ल इति ।

उपसंहारमाह—

एए अकजकारी, तगराए आसितम्मि उ जुगम्मि ।

जेहिं कया व्यवहारा, खोडिअंतं मग्गजेसुं ॥ ३४५ ॥

एते अनन्तरोक्तस्वरूपा अष्टौ कार्यकारिणो दुर्व्यवहारिण-
स्तस्मिन् गुणे तस्मिन्व्यवहिते काले तगरायामासीरन्
यैः कृता व्यवहारा अन्येषु राज्येषु क्षोभ्यन्ते ।

दुर्व्यवहारिणामिह परलोके च फलमाह—

इहलोए य अकिची, परलोए दुग्गती धुवा तेसिं ।

अणोणाए जिणिंदाणं, जे व्यवहारं ववहरंति ॥ ३५६ ॥

ये जिनेन्द्राणामनाश्रया व्यवहारं व्यवहरन्ति, तेषामिह-
लोके अकीर्तिः, परलोके ध्रुवा दुर्गतिः ।

तेण न बहुस्सुतो वी, होइ पमाणं अणायकारी उ ।

नाएण ववहरंते, होइ पमाणं जहा उ इमे ॥ ३५७ ॥

यत एवं दुर्व्यवहारिण इहलोके अपकीर्तिः परलोके दुर्ग-
तिस्तेन-कारणेन बहुश्रुतोऽप्यन्यायकारी न भवति प्रमा-
णम् । न्यायेन पुनर्व्यवहारं भवति प्रमाणम्, यथा-इमे-व-
द्यमाणाः तगरायां तस्यैवाऽऽचार्यस्याष्टौ शिष्याः ।

तानंवाह—

किंचेहि पूममिच्चं, वीरं सिवकोट्टुगं च अज्जामं ।

अस्सहन्नग-धम्मत्तग-खंदिल-गोविंद-दत्तं च ॥ ३५८ ॥

कीर्त्तय—प्रशंसय सुव्यवहारकारितया पुष्पमित्रम् १, वी-
रम् २, शिवकोट्टकम् ३, आर्याशम् ४, अहन्तकम् ५, धर्मा-
न्वगम् ६, स्कान्दिलम् ७, गोपेन्द्रदत्तं च ८ ।

एते उ कज्जकारी, तगराए आमिं तम्मि उ जुगम्मि ।

जेहि कया व्यवहारा, अक्खोन्भा अण्णज्जेसु ॥ ३५९ ॥

अनन्तरोदिताः तस्मिन् युगे तस्मिन्काले कार्यकारिणः सु-
व्यवहारिणः तगरायामासीरन्, यैः कृता व्यवहारा अक्षो-
भ्या वाच्या अन्यराज्येषु ।

(११) सुव्यवहारिणामिह परलोके च फलमाह—

इह लोगम्मि य किची, परलोमे सोगती धुवा तेसिं ।

आणाए जिणिंदाणं, जे व्यवहारं ववहरंति । ३६० ।

ये जिनेन्द्राणामाश्रया व्यवहारं व्यवहरन्ति, तेषामिह लोके
कीर्त्तिः परलोके सुगतिः ध्रुवा ।

केरिसगो व्यवहारी, आयरियस्स य जुगप्पहाणस्स ।

जेण सकासोगगहियं, परिवाडीहिं तिहिं असेसं ॥ ३६१ ॥

कीदृशो ननु व्यवहारी भवति ? एवं शिष्येण प्रश्ने कृतं
सुरिराह—येन युगप्रधानस्याचार्यस्य सकाशे-समक्षे ति-
सृभिः परिपाटीभिरंशेषु श्रुतं व्यवहारिकमवगृहीतम्—

ता एव परिपाटीराह—

सूय(ग)परायणं पढं, विइयं पडुब्भेदितं ।

तइयं च निरवेससं, जति मुज्झति गाहगे ॥ ३६२ ॥

प्रथमं सूचकपारायणम् । अथपरिसमाप्त्या पदच्छेदेन सू-
त्राच्चारणसंहितेति भावार्थः । द्वितीयं-पदोद्भेदकम्—पारा-
यणं पदविभागपदार्थमात्रकथनपरम्, विग्रहफला द्वितीया
परिपाटीति भावः । तृतीयं पारायणम्-निरवशेषं चालना-
प्रत्यवस्थानात्मिका तृतीया परिपाटीत्यर्थः । एवं श्रुते यदि
शङ्का भवति तर्हि ग्राहकः—आचार्यः शोधयति परीक्षते इ-
त्यर्थः । कथमिति चेदुच्यते—तिसृभिः परिपाटीभिः श्रुतेऽपि

व्यवहारादिके ग्रन्थे सूत्रिणा स विचारणीयः । किं सम्यक्
गृहीतं न वा । गृहीतेऽपि पुनः परीक्षणीयः । किं व्यवहारी
अव्यवहारी वा । तत्र यदि व्यवहारी तर्हि योग्यः । अथाऽ-
व्यवहारी अयोग्यः । अथवा-ग्राहको नाम शिष्यः स यदि ति-
सृभिः परिपाटीभिः शुद्ध्यति भावतो निःशेषसूत्रार्थपात्रगो-
भवति, ततः स व्यवहारीक्रियते ।

एतदेव व्याख्यानद्वयं विवर्गीषुग्राह—

गाहगो आयरिओ उ, पुच्छइ सो जाणि विममठाणाणि ।

जइ निव्वहती तहियं, तस्म हियं तु तो मुज्जे ॥ ३६३ ॥

ग्राहकः आचार्यः ग्राहयतीति ग्राहक इति व्युत्पत्तेः, स या-
नि विममाणि स्थानानि पृच्छति, तत्र यदि निर्वहति ।
किमुक्तं भवति—तस्य हृदयं सम्यग्भिप्राये जानाति त-
तः शुद्ध्यति व्यवहर्तुं व्यवहारकरणयोग्यः ।

द्वितीयं व्याख्यानमाह—

अहव गाहगो सीसो, तिहिं परिवाडीहिं जेण निस्सेसे ।

गहियं गुणियं अवधा-रियं च सो होइ व्यवहारी ॥ ३६४ ॥

अथवा ग्राहको नाम शिष्यः, गृह्णातीति ग्राहकः । इति व्यु-
त्पत्त्येन तिसृभिः परिपाटीभिर्निर्विशेषं व्यवहारादिकं गृ-
हीतं प्रथमतः, पश्चाद् गुणितमनेकवारमभ्यस्ताकृतम्, अव-
धारितं तात्पर्यग्रहणतो हृदये विश्रामितं स व्यवहारी ।

पारायणे सम्मत्ते, थिगपरिवाडी पुणो उ संविग्गे ।

जो निग्गओ वितिणो, गुरुहिं सो होइ व्यवहारी ॥ ३६५ ॥

पारायणे सूत्रकादिलक्षणे त्रिविधे समाप्तेऽपि पुनर्यः संवि-
ग्गे संविग्रसमाप्ते स्थिरपरिपाटीरभूद्, यश्च गुरुभिर्वितीक्षोऽनु-
ज्ञातः सन् निर्गतो विहारक्रमेण स भवति व्यवहारी न शेषः ।

तथा चाह—

पडिणीय-मंदधम्मो, जो निग्गतो अप्पणो मक्कमेहिं ।

न हु सो होइ पमाणं, असमत्तो देसनिग्गमणे ॥ ३६६ ॥

आत्मनः परेषां च प्रतिकूलः-प्रत्यनीकः, धर्मे मन्दो मन्द-
धर्मः, राजदन्तादिदर्शनात् धर्मशब्दस्य परिपातः, संय-
मे शिथिल इत्यर्थः । तथा यः आत्मनः स्वकर्मभिः स्वव्यापा-
रनिर्गतो विहारक्रमेण न तु गुरुभिरनुज्ञातः, स (नहु) नैव
भवति प्रमाणमसमाप्तश्च भवति देशनिर्गमनेन देशेषु वि-
हारक्रमकरणे ।

आयरियादेमाधा-रिण अन्थेण गुणियखरिण ।

सो संवमज्झयारे, व्यवहारियव्वं अणिस्माणं ॥ ३६७ ॥

यत एव विज्ञेयपदापास्तस्मात् संप्रमध्यकारि कारशब्दोऽत्र
रूपमात्रे संप्रमध्ये व्यवहर्तव्यम्, अर्थेन किं विशिष्टेनत्याह-
आचार्यादेशात्-आचार्यकथनादवधारितेन संप्रदायागतत्व-
मात्रेदितम्, तथा-गुणितेन-अनकशः परावर्तिनेन अक्षरितेन
कस्य लक्षणतः स्थिरतया अवस्थितसारेण । एवंभूतनाप्यर्थे-
न व्यवहर्तव्यमिति अथवा रागद्वेषाकरणेन नान्यथा, अर्थस्य
तत्त्वतः अक्षरित्वानुपपत्तेः ।

आयरिय अणाएसो, धारिणं सच्छंदवुद्धिरइणं ।

सच्चित्तखेत्तमीसे, जो ववहरते ण सो धणो ॥ ३६८ ॥

यः सन्नित्तव्यवहारे क्षेत्रव्यवहारे मिश्रव्यवहारे च प्रागु-
क्तरूपेऽर्थे न व्यवहरति आचार्यानां देशात् धारितेन आचा-
र्योपदेशमृत धारितेन, कथामत्याह—स्वच्छन्दबुद्धिरचितेन-
स्वेच्छया निजबुद्धिकलितेन न स धन्यः—श्रेयानिति ।

यतः—

सो अभिमुहेइ लुद्रो, संसारे कडिल्लगम्मि अप्पाणं ।

उम्मगगदेसणाए, तित्थयराऽऽसायणाए य ॥ ३६६ ॥

स उन्मार्गदेशनया तीर्थकराणामाशातनया चात्मानं संसा-
रगहनेऽभिमुखयति—अभिमुखं करोति, पातयतीत्यर्थः ।
तस्मान्न स धन्यः ।

अधुना अस्यैव प्रायश्चित्तमाह—

उम्मगगदेसणाए, संतस्स य छायाणाए मग्गस्स ।

ववहरिउमसकंते, मासा चत्तारि भारीया ॥ ३७० ॥

उन्मार्गदेशनया—सतो मार्गस्याद्यादनया च व्यवहरन् गी-
तार्थैः प्रतिषेधितोऽप्रतिषेधितश्च व्यवहरितुमशक्नुवति
प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका मासाः ।

गारवरहिण्ण तहिं, ववहरियव्वं तु संघमज्झयारम्मि ।

को पुण गारवो इणमो, परिवारादी मुण्येयव्वो ॥ ३७१ ॥

तत्रापि गौरवरहितेन संघमध्ये व्यवहर्तव्यम् । किं पुनर्गौर-
वमिति चेत्, सूरिराह—इदं वक्ष्यमाणं परिवारादिकं—परिवा-
रादिविषयं ज्ञातव्यम् । व्य० ३ उ० । (गौरवव्यख्या 'गौरव'
शब्दे तृतीयभागे ८७१ पृष्ठे गता ।)

बहुपरिवार—महड्डि, निक्खंतो वावि धम्मकह—वादी ।

जइ गारवेण जंपि—जइ अगीतो भणइ इणमो ॥ ३७३ ॥

बहुपरिवारो १, महड्डिको वा निष्क्रान्तो २, धर्मकथावान् ३,
वादी ४, उपलक्षणमतत् । क्षपको नैमित्तिको विद्यावान्
गत्तिको वा यदि गौरवेणागीतार्थः सन् जल्पेत्—यूयमस्मानेव
प्रमाणीकुरुतेति, तर्हि स इदं वक्ष्यमाणं भण्यते ।

तदेवाह—

जन्थ उ परिवारणं, पओयणं तत्थ भणिहह तुज्जे ।

इड्ढीमंतेसु तहा, धम्मकहा वायकजे वा ॥ ३७४ ॥

पवयणकजं खमगो, नेमिती चेव विज्जसिद्धे य ।

गयणिण्ण वंदणयं, जहिं दायव्वं तहिं भणेज्जा ॥ ३७५ ॥

परिवारगौरववानिदं भण्यते—यत्र संघस्य प्रेषणादिके का-
र्ये समुत्पन्नं परिवारेण प्रयोजनं भविष्यति, तत्र यूयं भणि-
ष्यथ, तत्र प्रमाणीकरिष्यध्वं यूयम्, नात्र प्रस्तुतं व्यवहार इति
भावः । तथा ऋद्धिमत्सु वक्तव्यम् । धर्मकथावान् धर्मकथाप्र-
योजनं, वादी वादकार्यं । इयमत्र भावना—ऋद्धिगौरवोपे-
तो महड्डिक एवमुच्यते—यदि लोकेन कृत्यं भविष्यति,
तदा त्वां प्रमाणीकृत्य त्वत्पाश्चात् लोकोऽनुवर्तयिष्यते । धर्म-
कथावान् भण्यते—यदि राजादीनां धर्मः कथयितव्यो भवि-
ष्यति, तदा युष्मान्वयमभ्यर्थयिष्यामो यथा—कथय कथानकं
संप्रति राजादीनामिति । वादी भण्यते—यदा परवादी
कथनाप्युत्थास्यति, तदा त्वद् व्यपरोधः करिष्यते । यथा-
निगृह्णीत कथमप्येनं वादिनमिति । तथा क्षपको नैमि-
त्तिको विद्यासिद्धो वा प्रवचनकार्ये उपालम्बनीयः । य-

था क्षपकः, यदा संघस्य कृत्ये देवतया प्रयोजनं भविष्य-
ति, तदा त्वया कायोन्सर्गं कारयित्वा सा आकम्पयिष्यते ।
नैमित्तिको भण्यते—यदि संघस्य निमित्तेन प्रयोजनं भविष्य-
ति, तदा त्वामभ्यर्थयिष्यसे । विद्यासिद्धो भण्यते—यदा संघ-
स्य कार्ये विद्यया साधनीयं भविष्यति, तदा त्वत्पाश्चात्साध-
यिष्यते । गत्तिको—रत्नाधिकः पुनरेव भण्यते—यत्र पात्तिका-
दिवन्दनकं दातव्यं भविष्यति, तत्र यूयं भणिष्यथ किमि-
दानीमायासं कुरुष्वेति ।

एतच्च स तान् प्रति प्राह—

न हु गारवेण सका, ववहरिउं संघमज्झयारम्मि ।

नासेइ अगीयत्थो, अप्पाणं चेव कजं तु ॥ ३७६ ॥

(न हु) नैव संघमध्ये गौरवेण शक्यं व्यवहर्तव्यमन्यैर्जिना-
राधकैर्गीतार्थैर्निवारणात्, केवलं सो गीतार्थतया दुर्व्यवहारं
कुर्वन् आत्मीयमेव कार्यं नाशयति । उत्सूत्रप्ररूपणातोऽथा-
धिफलनिविडकर्मबन्धनात् ।

तथा चाह—

नासेइ अगीयत्थो, चउरंगं सुव्वलोयसारंगं ।

नट्टम्मि उ चउरंगे, न हु सुलभं होइ चउरंगं ॥ ३७७ ॥

अगीतार्थो गौरवेण यो व्यवहरन् अवोधिफलकर्मबन्धनात्,
चतुर्णामङ्गानां समाहारश्चतुरङ्गं मानुषत्वम्, श्रुतिः श्रद्धा सं-
यमे च वीर्यमित्येवंरूपम्, कथंभूतमित्याह—सर्वस्मिन्नपि
लोके सारमङ्गं स्वरूपं यस्य तत्सर्वलोकसाराङ्गं नाशयति । न-
ष्टे च तस्मिन् चतुरङ्गे न हु—नैव भूयो भवति सुलभं चतुरङ्ग-
म्, निविडकर्मणाऽर्वाकपरं संसारे क्षिप्तत्वात् ।

थिरपरिवाडीएहिं, संविग्गेहिं अणिस्सियकरेहिं ।

कजेसु जंपियव्वं, अणुओगियगंधहत्थीहिं ॥ ३७८ ॥

स्थिराः सूत्रार्थपरिपाट्यो येषां ते स्थिरपरिपाटीकास्तैः,
संविग्नेः मोक्षाभिलाषिभिः अनिश्रितकरैः—रागद्वेषपरिहारतो
यथावस्थितव्यवहारकारिभगानुयोगिकगन्धहस्तिभिः—अ-
नुयोगधरप्रकाण्डैः कार्येषु जल्पितव्यं न शैपरिति ।

एतदंश भावयति—

एयगुणसंपउत्तो, ववहरइ संघमज्झयारम्मि ।

एयगुणविप्पमुक्के, आसायणो सुमहती होति ॥ ३७९ ॥

एतैरन्तरगाथयोक्तैः स्थिरपरिपाटीकत्वादिभिर्गुणैः संप्रयुक्तः
एतद्गुणसंप्रयुक्तः संघमध्ये व्यवहरति । एतद्गुणविप्रमुक्ते
पुनर्व्यवहरति सुमहती आशातना भवति न केवलमाशातना,
व्रतलोपश्च । व्य० ३ उ० । (अत्रावशिष्टम् 'उहेस' शब्दे
द्वितीयभागे ८११ पृष्ठे गतम् ।) विधिवद् व्यवहरणाद्
व्यवहारः । यदि वा—विधिवद्वपनात् हरणाच्च व्यवहारः ।
यस्य नाऽऽभवति तस्य हापयति, यस्याऽऽभवति तस्मै वदा-
ति । व्यवहाराध्ययनवत्तेति व्यवहार इत्यर्थः । उक्तं च—“अत्थि
य पच्चत्थीणं, हाउं एक्कस्स उवति वीयस्स । एएण उ
सवहारो, अहिगारो एत्थ उवहीण” वृ० १ उ० १ प्रक० ।
एतदर्थप्रतिपादकच्छेदश्रुतविशेषे, आ० चू० ४ अ० । तत्र
दर्शोद्देशकाः—

“प्रणमत नेमिजिनेश्वर—मखिलप्रत्यूहतिमिररविचिम्बम् ।

दर्शनपथमवतीर्णं, शशिवद् दृष्टेः प्रसक्तिकरम् ॥ १ ॥

नत्वा गुरुपदकमले, व्यवहारमहं विचित्रनिपुणार्थम् ।
विवृणोमि यथाशक्ति, प्रवाधहेतोर्जडमतीनाम् ॥ २ ॥

विषमपदविवरणेन, व्यवहर्त्तव्यो व्यधायि साधूनाम् ।
येनायं व्यवहारः, श्रीचूर्णिकृते नमस्तस्मै ॥ ३ ॥

भाष्यं क चेदं विषमार्थगर्भं, क चाहंमपोऽल्पमतिप्रकर्षः ।
तथापि सम्यगगुरुपर्युपास्ति-प्रसादतो जातदृढप्रतिज्ञः । ॥ ४ ॥

उक्तं कल्पाध्ययनम्, इदानीं व्यवहाराध्ययनमुच्यते तस्य
चायमभिसम्बन्धः—कल्पाध्ययने आभवत्प्रायश्चित्तमुक्तं, न
तु दानप्रायश्चित्तम् । दानव्यवहारे तु दानप्रायश्चित्तमालोच-
नाविधिश्चाभिधास्यते, तदनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्यव-
हाराध्ययनस्य व्याख्या प्रस्तूयते । व्य० १ उ० ।

“ देशक इव निर्दिष्टो, विषमस्थानेषु तत्त्वमार्गस्य ।
विदुषामतिप्रशस्यो, जयति श्रीचूर्णिकारोऽसौ ॥ १ ॥
विषमोऽपि व्यवहारो, व्यधायि सुगमो गुरुपदेशेन ।
यदवापि चात्र पुण्यं, तेन जनः स्यात्सुगतिभागी ॥ २ ॥

दुर्वोधातपकष—व्यपगमलब्धैकविमलकीर्तिभरः ।
टीकामिमामकार्पी—मलयगिरिः पेशलवचोभिः ॥ ३ ॥
व्यवहारस्य भगवतो, यथास्थितार्थप्रदर्शने दक्षम् ।
विवरणमिदं समाप्तं, श्रमणगणानाममृतभूतम् ॥ ४ ॥ ”

इति श्रीमलयगिरिविरचिता व्यवहारटीका समाप्ता ।
व्य० १० उ० । आच० । पा० ।

कल्पव्यवहारयोर्भेदमाह—

कप्पम्मि वि पच्छित्तं, व्यवहारम्मि वि तहेव पच्छित्तं ।
कप्पव्यवहाराणं, को णु विसेसो सि चोएइ ॥ १५२ ॥

ननु कल्पेऽपि प्रायश्चित्तमुक्तम्, व्यवहारेऽपि च तदेव प्रा-
यश्चित्तमभिधीयते, ततः कल्पव्यवहारयोः को नु विशेषः ;
नैव कश्चनार्पाति भावः । ‘ नु ’ शब्दस्याक्षेपघोतकत्वादिति,
चोदयति—प्रश्नयति शिष्यः, अपि वाऽभिधानतोऽपि कल्प-
व्यवहारयोर्विशेषानुपपत्तिः ।

तथा चाह—

जो अविहववहारी, सो नियमा वट्टए उ कप्पम्मि ।
इय वि हु नत्थि विसेसो, अज्झयणाणं दुवेएहं पि । १५३ ॥

यो नाम साधुगवितथव्यवहारी—अवितथव्यवहारकारी
स नियमादवश्यंभावेन वर्तते एव तुरेवकारार्थः कल्पे—आ-
चारे, आचारवर्तिन एव यथोक्तावितथव्यवहारकारित्वात् ।
यश्च वर्तते कल्पे—आचारे स नियमादवितथव्यवहारकारी,
अवितथव्यवहारकारिण एवाचारे वृत्तिसंभवात् । इत्थं च
परस्परमविनाभावित्वम्, कल्पव्यवहारशब्दयोरकार्थित्वा-
त् । तथाहि—कल्पो, व्यवहार आचार इत्यनर्थान्तरमिति ।
‘ इय वि हु ’ इति, इत्यपि—एवमपि अर्थगत्याभिधानाभेद-
तोऽपि आस्तां प्रागुक्तप्रकारेणाभिधेयाभेद इत्यपिशब्दा-
र्थः । हुः—निश्चितम्, द्वयोरपि कल्पव्यवहारयोरध्ययनयो-
नास्ति विशेषः ।

एवं परेणाभिधेयाभेदतोऽभिधानाभेदतश्चैक्यं
प्रतिपादिते सूरिरभिधेयभेदं दर्शयन् “ कप्पागावणे
सि ” अवयवं व्याख्यायति—

कप्पम्मि कप्पिया खलु, मूलगुणा चैव उत्तरगुणा य ।
ववहारे ववहरिया, पायच्छित्ताऽऽभवन्तं य ॥ १५४ ॥

कल्पे—कल्पाध्ययने कल्पितान्येव—प्रकल्पितान्येव, खलु-
शब्दस्यैवकार्थत्वात् । ननु दानव्यवहारे प्रवर्तितानि का-
नीत्याह—“ मूलगुणा चैव उत्तरगुणा य ” इति विषयेण
विषयिणो लक्षणात्, मूलगुणापराधप्रायश्चित्तानि उत्तर-
गुणापराधप्रायश्चित्तानि व्यवहारे—व्यवहाराध्ययने पुनर्व्यव-
हृतानि दानव्यवहारविषयीकृतानि । किमुक्तं भवति—कल्पा-
ध्ययने मूलगुणापराधे वा उत्तरगुणापराधे वा आभवति प्रा-
यश्चित्तान्युक्तानि, यस्मिंस्तु व्यवहाराध्ययने तेषामाभवतां
प्रायश्चित्तानां दानमुक्तमिति । यानि च कल्पाध्ययने आभ-
वन्ति प्रायश्चित्तानि नोक्तानि तानि व्यवहारेऽभिधीयन्ते
तेषां दानं च ।

किंच—

अविसेसियं च कप्पे, इहइं तु विसेमियं इमं चउहा ।

पडिसेवण- संजोयण-आरोवण-कुंचियं चैव ॥ १५५ ॥

चः समुच्चये, अन्यच्चेत्यर्थः, कल्पे—कल्पाध्ययने प्रायश्चित्तम-
विशेषितं विशेषपरहितमुक्तम् ‘ इहइं तु ’ त्ति इः पादपूरणे,
सानुस्वारता पूर्ववत् । तुः—पुनरर्थे, इह व्यवहाराध्ययने पुन-
रिदं प्रायश्चित्तं चतुर्धा—चतुर्भिः प्रकारैर्विशेषितम् । ता-
नेव प्रकारानाह—प्रतिषेचनं संयोजनमारोपणं कुञ्चनमिति
प्रतिकुञ्चनम् । एतानि अनन्तरमेव सप्रपञ्चं व्याख्याता-
नीति न भूया व्याख्यायन्ते । तद्वचमभिधेयाभेदतो नास्ति
विशेष इति यदुक्तं तदसिद्धमिति प्रतिपादितमभिधेयभे-
दस्य दर्शितत्वात् ।

यत्पुनरुच्यते—अभिधानाभेदतो नास्ति विशेष इति तदनै-
कान्तिकमिति दर्शयति—

नाणत्तं दिस्सए अत्थे, अभिन्ने वंजणम्मि वि ।

वंजणस्स य भेदम्मि, कोइ अत्थो न भिज्जए ॥ १५६ ॥

भिद्यते—प्रकटीक्रियतेऽर्थोऽनेन; प्रदीपेनैव घट इवेति व्यञ्ज-
नम्—शब्दस्तस्मिन्, अपिशब्दो भिन्नक्रमः, स चैवं योज-
नीयोऽभिन्नेऽपि—एकरूपेऽपि अर्थे—अर्थविषये नानात्वं दृश्य-
ते । यथा—सैन्धव इत्युक्ते तत् तदप्रस्तावादिना अश्वत्थव-
धस्त्रार्थं नानान्वम्, तथा व्यञ्जनस्य शब्दस्य भेदोऽपि च-
शब्दोऽपिशब्दार्थो भिन्नक्रमश्चत्यत्र संवध्यते । कश्चिदर्थो न
भिद्यते । यथा खं—व्याम—आकाशमिति । कस्माद्वं शब्दाऽ-
भेदोऽपि अर्थनानान्वमिति—चेत् ? उच्यते—शब्दार्थयोर्भेदा-
भेदविषये चतुर्भङ्गी कार्या भवति । तथाहि—अर्थस्याप्य-
भेदः शब्दस्याप्यभेद इति प्रथमो भङ्गः । अर्थस्याभेदः
शब्दस्य भेद इति द्वितीयः, अर्थस्य भेदः शब्दस्याभेद
इति तृतीयः, अर्थस्य भेदः शब्दस्य भेद इति चतुर्थः ।

एतेष्वेव चतुर्षु भङ्गकेषु क्रमेणादाहरणान्युपदर्शयति—

पढमो इंदो इंदो—त्ति विइयओ होइ इंदसको त्ति ।

तइओ गोपसुरस्सि—णो त्ति चरिमो घडपडो त्ति । १५७ ॥

प्रथमो भङ्गाऽर्थाभेदशब्दाभेद इत्येवंरूपः, यथा-इन्द्र इन्द्र इति । तथा होकेनापि इन्द्र इत्युक्तं द्वितीयेनापि इन्द्र इति । अत्र च द्वयोरपि शब्दयोः स्वरूपाभेदोऽर्थाभेदश्च । द्वितीयोऽर्थाभेदः शब्दस्य भेद इत्येवंरूपः, यथा-इन्द्रः शक्र इति । अत्र हि शब्दस्य नानात्वमर्थस्त्वभिन्न एव, द्वयोरपि एकार्थिकम्वान् । तृतीयोऽर्थस्य भेदः शब्दस्याभेद इत्येवंलक्षणः, यथा-भूपशुग्निमेषु पुरुषभेदेन कालभेदेन वा प्रयुज्यमाना गोशब्दाः । अत्र हि गौरिति सर्वत्राप्यभिन्नं रूपमर्थस्तु भिन्न इति । चरमो यथा-घटः पटः इति । अत्र हि द्वयोरपि शब्दयोः रूपभेदोऽप्यस्ति अर्थभेदोऽपि ततः उपपद्यते । शब्दाभेदोऽपि अर्थनानात्वम्, अर्थभेदोऽपि शब्दनानात्वम्, तेन यदुच्यते-अभिधानाभेदतो नास्ति विशेष इति, तदनैकान्तिकमुपदर्शितम् भूपशुग्निमेषां गोशब्दानामभिधानाभेदोऽप्यर्थविशेषदर्शनात्, स चार्थविशेषोऽत्राप्यस्ति । यच्चोक्तं प्राक् अभिधानाभेदे इति यदुक्तं तत्प्रत्यक्षाविरुद्धम्, व्यञ्जनभेदस्य साक्षादुपलभ्यमानत्वात्, तथा होकेन कल्प इति अपरत्र व्यवहार इति । अथाऽर्थगत्याऽभिधानाभेद उच्यते न स्वरूपतः, तदप्यसत्, अर्थविशेषस्याप्युभयत्र भावात् ।

तथा चाह—

वंजणेण य नासत्तं, अत्यतो य विकल्पियं ।

दिस्सए कप्पनामस्म, व्यवहारस्म तेहव य ॥ १५८ ॥

कल्पनामनोऽध्ययनस्य, तथैव च व्यवहारस्य-व्यवहाराध्ययनस्य दृश्यते, व्यञ्जनेन-व्यञ्जनभेदेन नानात्वं प्रत्यक्षत एव पृथग्विभिन्नानां व्यञ्जनानामुपलभ्यमानत्वात् । तथा-अर्थतोऽर्थमाश्रित्य अस्ति नानात्वम्, अविकल्पितं-निश्चितं प्रायश्चित्तभेदानां प्रतिषेधनाभेदाजनादीनां प्रायश्चित्तार्हादपुरुषे जानानां च कल्पाध्ययनानामुक्तानामिह व्यवहारोऽभिधानात् । तदेवम्-‘अउभयणेण विसंसां’ इति द्वारं व्याख्यातम् । व्य० १ उ० । वृ० । स्वकार्यनिर्णयार्थं राजकुलादौ न्यायकारणं, आ० तु० । विविधाभिधायकत्वेन (स०) व्यवहारो व्यवहारः । स्नानपानदहनपचनादिकार्या क्रियायाम्, द्वा० ८ द्वा० । ‘यवहारस्स परमनिपुणस्स’ अत्र परमग्रहणं मोक्षाङ्गत्वादिपुण्यग्रहणं त्वव्यसकत्वात्, न खल्वयं व्यवहारो मन्वादिप्रणीत-व्यवहार इव व्यसकः ‘सव्व पइप्पा खु ववहाग’ इति वचनात् । आ० म० १ अ० । मिश्रकव्यवहारश्रेणीव्यवहारादौ, पाटीगणितप्रसिद्धे संख्यानभेदे, स्था० १० ठा० ३ उ० । सूत्र० । व्यवहारो व्यवहारः । लोकस्यैहिकामुष्मिकयोः कार्ययोः प्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणेऽर्थे, “एणहि दोहि ठाणेहि ववहागं न विज्जइ” इति । सूत्र० २ थु० ५ अ० । ‘अणायार’ शब्दे १ भागे ३१६ पृष्ठे व्याख्यातम् । “अभवस्स ववहारो ण विज्जइ” आ० । ‘अकम्मस्स’ इत्यादि, न विद्यते कर्म अप्रप्रकारमस्य-त्यकम्मा तस्य ‘व्यवहारो न विद्यते’ नामौ नारकतिर्यग्नरांमर्प्याप्तकापर्याप्तकवालकुमादिसेसाग्नियपदेशभाग भवति । यश्च सकम्मा स नारकादिव्यपदेशन व्यपदिश्यते । आ० १ थु० ३ अ० १ उ० । अन्योन्यादानग्रहणादौ विवादः, स्था० ४ ठा० १ उ० । व्यवहारो नाम-विसंवादो सति राजकुलकरणे गत्वा निजनिजभाषालेखापनलक्षणः कार्यपरिच्छेदनार्थं वा पणमुक्लिलक्षणः । आ० म० १ अ० । पण्यविनिमये, सूत्र० १ थु० १२

अ० । विविधमवहरणम्—(उक्त० ७ अ० । सूत्र० ।) व्यवहारः । निक्षेपे, आ० ६ अ० । उपा० । विविधं विविधद्वा व्यवहरणमनेकार्थत्वादाचरणं व्यवहारः । यतिकर्तव्यतायाम्, उक्त० १ अ० । व्यवहियतेऽङ्गीक्रियते धर्मार्थभिरिति व्यवहारः । विशेषेणापहरति पापमिति व्यवहारः । प्राणातिपाताद्याश्रवनिवारके साध्याचारे, उक्त० ५ अ० । गीतार्थचरिते, ध० २ अधि० । व्यवहरणं व्यवहियते वा विशेषेण वा सामान्यमवहियते-निगक्रियतेऽनेनेति लोकव्यवहारपरो व्यवहारः । विशेषमात्राभ्युपगमपरं (स्था० ३ ठा० ३ उ० । विशे० । अनु० ।) नयविशेषः, द्वा० १७ द्वा० । प्रश्न० । व्यवहारवत् । मतुलोपाद् व्यवहारवान् । ध० २ अधि० । स्था० । आगमश्रुताङ्गाधारणाजीतलक्षणानां पञ्चानामुक्तरूपाणां व्यवहाराणां ज्ञातरि, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

विषयाः—

- (१) व्यवहारे व्यवहर्तव्यम् ।
- (२) व्यवहारस्य नामादिभेदनिर्दर्शनम् ।
- (३) व्यवहारा धारणाऽऽदयः ।
- (४) आभवद्व्यवहारनिरूपणम् ।
- (५) चरणार्थमभिधारयन्तमधिकृत्य वर्णनम् ।
- (६) व्यवहारं मार्गोपक्रमद्वर्णनम् ।
- (७) व्यवहारे विनयोपसंपद्वर्णनम् ।
- (८) व्यवहारे आलोचनाक्रमः ।
- (९) समवायघोषणामाकर्ष्य धूलीधूसरैरपि वादेऽवश्यमागन्तव्यम् ।
- (१०) व्यवहारं संघशब्दव्युत्पत्तिनिर्दर्शनम् ।
- (११) सुव्यवहारिणामिह परलोके च फलम् ।

व्यवहारउत्त-व्यवहारोक्त-त्रि० । छेदग्रन्थभणिते, “भणिओ नो तत्करणं, तदा य ववहारउत्तं च ” । जी० १ प्रति० ।

व्यवहारजभाण-व्यवहारध्यान-न० । व्यवहारः स्वकार्यनिर्णयार्थं राजकुलादौ न्यायकारणं तस्य ध्यानम् । पुत्रधनार्थं देशान्तराऽऽयातसार्थवाहपन्थोः-सपत्न्योरिव दुर्धर्मे, आ० तु० । व्यवहारकल्प-व्यवहारकल्प-पुं० । प्रायश्चित्तदानसामाचार्याम्, पं० भा० ।

व्यवहारकल्पमहृणा, गुरुवएसेण वोच्छामि ॥

ववहारे कोऽपि भिक्खू, सच्चित्तिणिवायणिद्धमहुरेहि ।

ववहरती ववहारं, वितहं सो संघमज्झम्मि ॥

कोऽपि बहुस्सुयभिक्षू, अपुव्वणगरम्मि किंचि ववहारं ।

णाएणं छिंदिसा, वत्थव्वेहि पमाणकतो ॥

अह पच्छा सच्चित्तं, खुड्ढादी तस्स केणवी दिण्हं ।

वसही पाउरणं वा, वरणहपक्खं ववहरे तु ॥

घनतेल्लादी णिद्धं, खंडगुलादीहिं वावि संगहितो ।

अच्छालिएहि ताहे, ववहरए पक्खवाएणं ॥

दुद्धववहारिए सं, को तु णिसिहिज्जतो वदे संघो ।

एतद्वा संघमेलो, कीरति इणमो य संपत्तो ॥

अएहो तहिं तु गीओ, संघसमिची य तिरिह वाराओ ।

उच्चारे सिद्धपुत्तो , तत्थ य मेरा इमा होति ॥
 पुट्टम्मि संघसदे, धूलीजंघो वि जो ण एज्जाहि ।
 कुलगणसंघसमाए, णग्गति गुरुओ चउम्मासो ॥
 जं काहिंति अकजं, तं पावति सति विले अगच्छन्तो ।
 अएहाई याव ओहा-वणादि तेसिं व जं कुज्जा ॥
 सोऊण संघसदं, धूलीजंघे वि होति आगमणं ।
 धूलीजंघनिमित्तं , ववहारो उवट्ठितो होति ॥
 सोऊण संघसदं , धूलीजंघो उ आगतो संतो ।
 वितहं ववहरमाणे, साहू समएण वारेइ ॥
 णिद्धं महुरनिवादं, किंतिकम्म विजाणएसु जंपंतो ।
 सच्चित्तेत्तमीसे, अत्थधरणिहोडदिसहरणं ॥
 भिक्खू य मुसावादी, ववहारे तइयगम्मि उदेसे ।
 सुत्तं उच्चारेति, य अह बहुपक्खो इमं होति ॥
 रागेण व दोसेण व, पक्खग्गहणम्मि एकमेकस्स ।
 कज्जम्मि कीरमाणे, किं अच्छति संघमज्झत्थो ।
 रागेण व दोसेण व, पक्खग्गहणेण एकमेकस्स ।
 कज्जम्मि कीरमाणे, अएहेव भणेतु ता कोइ ॥
 कुलगणसंघट्टवण, इहं ण याणामि देसिओ मि अहं ।
 अएहेण वि ता केण वि, कप्पति इह जंपितुं किंचि ॥
 संघेण अणुएहाए, अह जंपति सो तहिं गुणसमिद्धो ।
 ववहारनीतिकुसलो , अणुजाणंतो तयं संघं ॥
 संघो महाणुभावो, अहं च वेदेसिओ इहं भंते ! ।
 संघसमितिं ण जाणे, तुब्भे सव्वं खमावेमि ॥
 देसे देसे ठवणा, अएहं अस्सत्थ होति समिती य ।
 गीतत्थेहाचिष्सा, तं देसीओ ख जाणामि ॥
 अणुमाणेत्ता एवं, ताहं अणुएहाए जंपए इणमो ।
 परिसा ववहारीण य, इमे गुणे तू समासेणं ॥
 परिसा ववहारीया, मज्झन्था रागदोसनिहुया य ।
 जदि होंति दो हि पक्खा, ववहरितुं तो सुहं होति ॥
 वुत्ते वत्थधरेणं , जदि तु ववहारिणो तु जंपेज्जा ।
 नूणं तुम्हे मएहह, मज्झं सच्चिकवयणं ति ॥
 सेसा तु मुसावादी, सव्वपरिबभट्टगा तु किं सव्वे ।
 भएहति सुणेह एत्थं , भूतत्थमिमं समासेणं ॥
 ओसएहचरणकरणे, सव्वववहारता दुसइहिया ।
 चरणकरणं जहंतो, सव्ववहारितं पि जहे ॥
 जइया अणेण चत्तं अप्पणओ णाणदंसणचरितं ।
 तइया तस्स परेसुं, अणुकंपा णज्जि जीवेसुं ॥
 भवसतसहस्सदुलहं, जिणवयणं भावतो जहंतस्स ।
 जस्स ण जातं दुक्खं, ण तस्स दुक्खं परे वुहिते ॥
 आयारे वट्ठतो , आयारपरूवणे असंकीओ ।

आयारपरिबभट्टो, सुद्धचरणदेसणे भइओ ॥
 तित्थगरे भगवंते, जगजीववियाणए तिलोयगुरु ।
 जो ण करेइ पमाणं, ण सो पमाणं सुतधराणं ॥
 तित्थगरे भगवंते, जगजीववियाणए तिलोयगुरु ।
 जो तू करे पमाणं, सो उ पमाणं सुतधराणं ॥
 संघो गुणसंघातो, संघातविणयओ य कम्माणं ।
 रागदोसविमुक्को , होति ममो सव्वसाहूणं ॥
 परिणामियवुद्धीए, उववेओ होति समणसंघो तु ।
 कज्जे णिच्छित्तकारी, सुपरिच्छित्तकारओ संघो ॥
 एकसि दु तेव तिण्ह व, पेसविणं ति परिभवेणं तु ।
 आणानिकमणिज्जू-हणा तु आउट्टववहारो ॥
 आसासो वीसासो, सीतधरसमो य होति मा भायी ।
 अम्मापित्तिसमाणो, संघो सरणं तु सव्वेसिं ॥
 सीसो पडिच्छओ वा, आयरिओ वा ण सोग्गतिं णेति ।
 जे सच्चकरणजोगा, ते संसारा विमोएंति ॥
 सीसो पडिच्छओ वा, कुलगणसंघो ण सोग्गतिं णेति ।
 जे सच्चकरणजोगा, ते संसारा विमोएंति ॥
 सीसो पडिच्छओ वा, कुलगणसंघो व एते इह लोए ।
 जे सच्चकरणजोगा, ते संसारा विमोएंति ॥
 सीसे कुलववए वा, गणववए व संघववए व समदरिसी ।
 ववहारसंथवेसु य, सो सीतधरोवमो संघो ॥
 गिहिसंघातं जहिउं, संजमसंघाययं उवगएणं ।
 णाणचरणसंघातं, संघाएंतो भवति संघो ॥
 णाणचरणसंघातं, रागदोसेहि जो विसंघाते ।
 सो संघाए अनुदो, गिहिसंघातम्मि अप्पाणं ॥
 णाणचरणसंघातं, रागदोसेहि जो विसंघाते ।
 सो भमिही मंसारं, चतुंतं तं अणवदग्गं ॥
 दुक्खेण लभति बोहिं, वुद्धो वि य न लभति चरितं तु ।
 उम्मग्गदेसणाए, तित्थगराऽऽसायणाए य ॥
 उम्मग्गदेसणाए, संतस्स य ज्ञायणाए मग्गस्स ।
 बंधति कम्मरयमलं, जरमरणमणंतं घोरं ॥
 पंचविहं उवसंपद, णाऊणं खेत्तकालपव्वजं ।
 तो संघमज्झकारे, ववहरियव्वं अणिस्साए ॥
 सिद्धरिसणं तत्थ इमं, तगराणगरीए सोलसायरिया ।
 अएहो य नायकारी, वत्थववहार अट्ट इमे ॥
 मा कित्ते कंकडुयं, कुणिमं पकुत्तरं च चव्वायं ।
 बहिरं च गुंठसमणं, अंबिलसमणं च णिद्धम्मं ॥
 कंकडुओ विव मासो, सिद्धिं ण उवेति जस्स ववहारो ।
 कुणिमणहो व ण सुज्झति, दुच्छिज्जो एव वितियस्स ॥
 पकुल्ला व भयातो, कजं पि न सेसगं उदीरेति ।

पादस्य आह गुत्तिथ, उत्तरसो वाहणेणं ति ॥
 रोमंथयते कज्जं, चच्वादी नीरसं ववसणेति ।
 कहिते कज्जं संते, वहिरो व भणति ण सुतं मे ॥
 मरहट्टलाडपुच्छा, केसरिया लाडगुंठासाहिस्सं ।
 पावारभंडिच्छुभणं, दमियागणं पुणो दाणं ॥
 गुंठाहि एवमादी-हिं हरति मोहे तु तं तु ववहारं ।
 अंवफरसेहिं अप्पो, ण शेति सिद्धिं च ववहारो ॥
 एते अकज्जकारी, तगराए आसि तम्मि तु जुगम्मि ।
 जेहिं कता ववहारा, खोडिज्जंतऽप्परजेसुं ॥
 इहलोगम्मि अकित्ती, परलोगे दुग्गती धुवा तेसिं ।
 आणाए जिणिंदाण, जे ववहारं ववहारंति ॥
 किच्चेह पूममिच्चं, धीरं सिवकोट्टुतिं च अज्जासं ।
 अरहस्सधम्मराहण-खंदिल-गोविंददत्तं च ॥
 एते सुकज्जकारी, तगराए आसि तम्मि तु जुगम्मि ।
 जेहिं कता ववहारा, अक्खोब्भा अएहरजेसुं ॥
 इहलोगम्मि य कित्ती, परलोगे सुग्गती धुवा तेसिं ।
 आणाए जिणिंदाण, जे ववहारं ववहारंति ॥
 तहियं पुण केरिमए, ण जंपियव्वं तु होति समणेणं ।
 भएहति सुणसुं इणमो, जारिमएणं तु वोत्तव्वं ॥
 पारायणे ममत्ते, थिरपरिवाडी पुणो य संवेग्गे ।
 जो णिग्गतो विदिन्ने, गुरूहिं सो होति ववहारी ॥
 मूगपारायणं पढमं, वीयं पदुब्भतिमं ।
 ततियं च णिरवसेसं, जदि सुज्झति गाहगो ॥
 सुत्तत्थो खलु पढमो, वीओ निज्जुत्तिमीसओ भणिओ ।
 ततिओ य निरवसेसो, एस विही होइ अणुओगो ॥
 पडिणीय-मंदधम्मो, जो णिग्गओ अप्पणो सकम्महिं ।
 ण हु होति सो पमाणं, असमत्तो देसणिग्गमणे ॥
 आयरियादेसा धा-रिएण सत्थेण गुणितसरिएण ।
 तो संघमज्झयारे, ववहारियव्वं अणिस्साए ॥
 आयरियअणादेसा, धोरिएण सच्छंदबुद्धिरचिएणं ।
 सच्चित्तखित्तमीसे, जो ववहरती ण सो धनो ॥
 सो अभिमुहेति लुद्धो, संमारे कडिल्लगम्मि अप्पाणं ।
 उम्मग्गदेसणाए, तित्थगराऽऽसायणाए य ॥
 उम्मग्गदेसणाए, संतस्स य छायाणाए मग्गस्स ।
 उम्मग्गदेसगस्स, मासा चत्तारि भारीया ॥
 परिवार बुद्धधम्मक-ह वादिखमगे तहेव शेमिक्की ।
 विज्जाराइणियाइ-त्ति गारवा अट्टहा होंति ॥
 एमादिगारवेहिं, अक्काविया जे तु तत्थ भासेज्जा ।
 ते वत्तव्वा इणमो, ण तुज्झ भागे इहं वोत्तुं ॥
 बहुपरिवारो भएहति, जय परिवारेण होज्ज कज्जं तु ।
 तह परिवारं देज्जसु, बुद्धो पुण भएणई इणमो ॥

लोगेण जत्थ समयं, ववहारगयं तु तत्थ होज्जाहि ।
 तत्थ तुमं जंपेज्जसु, धम्मकही भएहति इमं तु ॥
 जहियं धम्मकहाए, कज्जं तहियं तुमं भणेज्जासि ।
 वादी जत्थ तु वादी, पओयसं तत्थ भासेज्जा ॥
 खमगो भएहति इणमो, देवयकज्जं जहिं भवेज्जाहिं ।
 असिवादिकारणेहिं, तत्थ तुमं तं करेज्जासि ॥
 विज्जासिद्धो भएहति, विज्जाए जत्थ संघकज्जम्मि ।
 कज्जं होज्ज करेज्जसु, वाइणिओ भएहति इमं तु ॥
 वेले कितिकम्मस्स तु, अणुवट्ठताण वंदणं अमहं ।
 क्खज्जाहि तुममिमं तु, इह पुण गीयस्स विसओ तु ॥
 ण हु गारवेण सका, ववहरितुं संघमज्झयारम्मि ।
 णासेति अगीयत्थो, अप्पाणं चैव कज्जं च ॥
 णासेइ अगीयत्थो, चउरंगं सव्वलोगसारंगं ।
 णट्टम्मि य चउरंगे, ण हु सुलभं होति चउरंगं ॥
 थिरपरिवाडीहिं बहु-स्सुएहिं संवेगणिस्सियकरेहिं ।
 कज्जम्मि भासियव्वं, अणुओयधरेहिं गंधहत्थीहिं ॥
 मायी य मुसावादी, वितियं वितियं वयं चलावेति ।
 मायी य पावजीवी, असुतीलित्ते कणगदंडे ॥
 आभवते पच्छित्ते, ववहारो समासतो भवे दुविहो ।
 दोसु य पणगं पणगं, आभवते अहीकारो ॥
 सच्चित्तो अच्चित्तो, य मीसओ खेत्तकालनिप्फणहो ।
 पञ्चविहो ववहारो, आभवतो तु णायव्वो ॥
 सेहम्मि तु सच्चित्तो, अच्चित्तो हवति वत्थमादीओ ।
 मीसो सभंडगाणं, सत्तम्मि तु गाममादीहिं ॥
 णगरादि अखित्ते पुण, वसहीए तत्थ मग्गणा होति ।
 काले उडुवासासु य, आभवणा होति णायव्वो ॥
 अहवा भवंतमएहो, उवसंपयखेत्तकालपव्वज्जा ।
 णाऊण संघमज्झे, ववहारियव्वं अणिस्साणं ॥
 सुतमुहदुक्खे खेत्ते, मग्गे विणएण पंचहा होंति ।
 सव्वे वि य एयाओ, सुयणाणमणुप्पवत्तीओ ॥
 जत्थ तु सुतोवसंपद, तत्थ तु सव्वा हवन्ति एयाओ ।
 अहवा सुतोवदिट्ठा, ण तु सेच्छाए ऽऽहवन्ते य ॥
 गुरूसीसपडिच्छाणं, तिण्हं वि को कस्स किं उवकरेति ।
 वेयावच्चगमागम-काले चित्तादिदव्वे य ॥
 सीसो आयरियस्स तु, वेयावच्चं तु कुणति जज्जीयं ।
 जहिं गच्छति तहिं वच्चति, पेसेइ व जत्थ तहिं जाति ।
 कज्जं समाणइत्ता, एती लद्धिं च सव्वमप्पेति ।
 कायव्वुवग्गहो तू, णाणादीएहिं गुरूणाऽवि ॥
 दव्वे सच्चित्तादी, लाभा सीसस्स जो तहिं होति ।
 सोऽवि य जावजीवं, सव्वो गुरूणो तु आभवति ॥

दारं-कुणती पाडिच्छो वि तु, वेयावच्चं तु असणमादीहि ।
 वच्चइ वइमाणेणं कालेणं रोयती जाव ॥
 गेएहइ वा जाव सुतं, ता कुणती सव्वमेव पाडिच्छो ।
 एत्तो दव्वे पुच्छं, जं अभवती तु पाडिच्छे ॥
 जं होति णाणवद्धं, अभिसंधारे तगं तगं एति ।
 संदेसदिहणं वा, णामे विवे य काले य ॥
 वल्लीं अणंतरसंतर-अणंतरा छज्जणा इमे होंति ।
 माया पिया य भाता, भगिणी पुत्तो य धूया य ॥
 मातुम्माया य पिता, भाता भगिणी य एव पितुणो वि ।
 भाओ भगिणीणवच्चा, धूता पुत्ताण वि तहेव ॥
 परंपरवलि एसा, जदि वारेंति पडिच्छगस्सेव ।
 अह णो अभिवारेंति, सुतगुरुणो तो उ आभव्वा ॥
 संगारो पुव्वकओ, पच्छा पाडिच्छओ तु सो जाओ ।
 तेण निवेदेयव्वं, उव्वट्ठिता पुव्व सेहा मे ॥
 एवतिएहिं दिण्हिं, तुज्झमगामं अवस्स एहामो ।
 संगारो एव कतो, विवाणि य चेसि चिंचेइ ॥
 कालेण य विवेदि य, अविसंवादीहिं तस्स गुरुनिहरा ।
 कालम्मि विसंवदिए, सुच्छिज्जति किएह आओसि ॥
 भिगारयदिवसेहिं, जदि गेलएहादी वयि तु तो तु ।
 तस्सेव अह तु भावो, विपरिणतो पच्छ पुणो जातो ॥
 तो हांति गुरुस्सेव तु, एवं सुतसंपदाए भणितं तु ।
 दारं-सुहदुक्खुवसंपएहे, एत्तो लाभं पवज्जामि ॥
 वट्टसु मम सुहदुक्खे, अहमवि तुव्वं तु एवमुपसंपे ।
 पुरपच्छसंधुयाउ, सो लभती जे य वावीसं ॥
 दारं-सुहदुक्खसंपेदसा, एत्तो खेत्तोवसंपदं वोच्छं ।
 खेत्तोग्गहो सकोसं, वाघाए वा अकोसं तु ॥
 पत्ते उग्गहसारण, वासावासे तहेव उडुवद्धे ।
 सव्वदिसासु सकोसं, णिव्वाघातेण पत्ते उ ॥
 अडविजलेतणसावद-वाघाते एगधुगतिचउसुं वा ।
 होज्जा अकोसो उग्गहो, अहुणा साहारणं वोच्छं ॥
 साहारणो होज्जाही, पडिलेहणपुव्वपच्छणिग्गमेणं ।
 पुव्वा पच्छा य परे, आयरिए वसह अज्जासु ॥
 दुग्गमादी गच्छाणं, पडिलेहणणिग्गताण समगं तु ।
 पत्ता खेत्तं एसो, पढमगभंगो मुण्येव्वो ॥
 समगं णिग्गयएके, पच्छा पत्ता य वितियओ भंगो ।
 पच्छा णिग्गयपुव्वं, पविट्ट पच्छा य दुण्णे वि ॥
 पढमगभंगे जो खलु, पुव्वि तु अणुएहवेति ते खेत्ती ।

समगं पुणो ऽणुएहविण, सामएहं होति दोएहं पि ॥
 वितियभंगे दप्पेण, पुव्वि पत्ता उ जदि णऽणुएहवन्ते ।
 इयरेसिं असढाण य, अणुएहवन्ताण खेत्तं तु ॥
 पुग्गणिग्गता कहं पुण, पच्छा पत्ता उ ते हवेज्जाहि ।
 गेलएहखमग प्रारण, वाघातो अंतर हवेज्जा ॥
 गेलएहे वाउलाणं तु, खेत्तमन्नस्म णोदए ।
 णिसिद्धो खमओ चव, तेण तस्स ण लब्धती ॥
 अंतर वाघाएणं, पच्छा पत्ताण पुव्वि जे पत्ता ।
 असढेहिं अणुएहवितं, पुव्वि पत्ता ण तं खेत्तं ॥
 अह समगमणुएहविण, कातु पमादं पि तो उ साहारं ।
 एवं तु वितियभंगो, अहुणा तइयम्मि वोच्छामि ॥
 पच्छा वि पत्थियाणं, सभावसिग्गगतिणो भवे खेत्तं ।
 एमेव य आसस्से, दूरद्धाणं व एयाणं ॥
 भंगे चउत्थभंगी, पुव्वाणुएहाएँ असढभावाणं ।
 पढमगभंगसरिच्छा, आभवणा तत्थ णायव्वा ॥
 पुव्वगहिओ वि उग्गहो, होति गिलाणट्टताए जहियव्वो ।
 अह होज्जा संथरणं, कालक्खेवो दुपक्खे वि ॥
 पुव्वट्टितकेत्तीणं, जदि आगच्छे गिलाणइत्तएहे ।
 जदि दोएह असंथरणं, ते णिग्गमो खेत्तियाणं तु ॥
 अह दोएहं वि संथरणं, दोएह वि अच्छंति जा गिलाणो उ ।
 एते य दोएहि पक्खा, अहवा समणा य समणीओ ॥
 गेलएण उवहि किच्चा, भत्तोवहि लद्धिता विहिग्गहितं ।
 पेल्लंती परखेत्तं, साहम्मियतेणिया तिविहा ॥
 उवही नियडी माया, गिलाणणिस्माए विज्जमाणे वि ।
 छेडेतु एति खेत्ते, भत्तोवहिलुद्धताए उ ॥
 लब्धंति सुंदराइं, गिलाणणियडिँ एति तो तत्थ ।
 इतरे वि गिलाणो ति य, काउ तओ णेंति खेत्ताओ ॥
 तेसिं तु णिग्गएसुं, सच्चिदादी उ तिविह जं गेएहे ।
 तं तेसि होंति तेएहं, पच्छिच्चं चव तिविहं तु ॥
 जे पुण असंथरंता, एति तहिं तेसिमा भवे मेरा ।
 आयरिए वसभअज्जा-ण चव वोच्छं समासेणं ॥
 अच्छंति संथरे सव्वे, वसभाणीति ऽसंथरे ।
 जत्थ तुल्ला भवे दो वि, तत्थिमा होति मग्गणा ॥
 णिप्पएहा तरुणे सेहे, जुंगितपादच्छिणामकरकएहा ।
 एते व संजतीणं, णवरं बुड्डीसु णाणत्तं ॥
 परिवारअणिप्फएहो, अच्छति णिप्फएहतो तु णिग्गच्छे ।
 अच्छंति बुड्ढतरुणा, य णिति सेहे असंहिहोणीति ॥
 अच्छंति जुंगिया तु, णिति अरे तुह व जुंगिता दोऽवि ।
 तत्थाऽऽइल्ला अच्छे, अच्छे समणीण तरुणीओ ॥

समणीण य समणीण य, अच्छंति य संजतीओ णियमेणं ।
 जेण बहुपच्चवाता, अणुक्कंपा तेण समणीणं ॥
 संथारभत्तमंतुद्धा, तम्म लोभम्मि अप्पइ ।
 जुंगियमादीएसु य, वयं तक्खंतीण ते जेसिं ॥
 दुयमादी गच्छाणं, खेत्ते माहारणम्मि वमियव्वं ।
 अप्पत्तियपडिसेह-डुताए मेरा इमा तत्थ ॥
 अन्थी बहुवमभगामा, कुंदमनगरो व मासु ववहारा ।
 बहुमच्चुगहकग, सीमच्छंदेण वमियव्वं ॥
 आयरियउवज्झाया, दुहि तिहि मेही तु पंचओ गच्छे ।
 एवं तिगिच्छतिगही, उदुयद्धे संथरे जत्थ ॥
 वासासुं ति चउ जुत्ता, आयरिय उवज्झ सत्तओ गच्छां ।
 एव तिगिच्छा तिगिह तु, वासासुं संथरे जत्थ ॥
 कालदुयम्मि वि एयं, जहणहयं होति वासंखेत्त तु ।
 वत्तीसं तु सहस्सा, गच्छा उक्कोस उसभम्मि ॥
 बहुगच्छुवगहकग, एत्तियंमत्ताण जत्थ संथरणं ।
 उणाअणुवगहिता, सीमच्छंदं अतो वोच्छं ॥
 तुज्झतो महयाहिं, तुज्झ सच्चित्तं ममेतरं वाऽवि ।
 आगंतुयवत्थवा, थीपुग्मि कुलेसु व विवेगो ॥
 सेसे सकोमजोयण-मूलणिबंधं अणुम्मयंतण ।
 सच्चित्ते अच्चित्ते, सीसे वि य दिन्नकालम्मि ॥
 संसेति निमाहरणं, मूलखेत्ते अणुम्मयं नाणं ।
 होति सकोसं जोयण-दिसि विदिसासुं तु सव्वत्तो ॥
 एवं खेत्तउ एमो, काले उदुवद्धे होति मामो तु ।
 वासासु चउम्मामो, एवति कालो विदिण्हो तु ॥
 एवति कालविदिण्हं, पुप्फे णिकारणम्मि तेण परं ।
 ण तु उग्गहो विदिण्हो, मोत्तूणं कारणमिमेहिं ॥
 अमिवादिकारणहिं, दुविहतिरेगे वि उग्गहो होति ।
 जा कारणं तु छिण्हं, तेण परं उग्गहो ण भवे ।
 जदि होति खेत्तकप्पो, अमती खेत्तं ण होज्ज बहुमा वि ।
 खेत्तेण य कालेण य, सव्वस्स वि उग्गहो णगरे ॥
 सलिलं भे खेत्ताणं, जोग्गाणं जो तु जत्थ संथरति ।
 सो तहिं तं संवक्खं, खेत्ताण सती पुणो बह्वीए ॥
 गच्छतु गामादीसुं, जहियं त् संथरंति तहि अत्थे ।
 सव्वेमिं तहिं उग्गहो, माहारणं होति जह णगरे ॥
 एसा खेत्तुवमंपद, पुग्गच्छा संथुए लभति एत्थ ।
 तह मत्तवय साया, जं जं लंभे सुतोवेसपप्पो ॥
 दारं-मग्गोवमंपदाण, मग्गं देमेति जाव सो तस्स ।

लभती दिट्ठा भट्ठा-दि जो य लाभो पुग्गिज्जाणं ॥
 दारं-विणओवमंपदा पुण, कुव्वति वीयं तु जो उ राइणिए ।
 सव्वं तस्माऽऽभवती, जो उ उवट्ठावती तस्स ॥
 उवमंपद इच्चेमा, पंचविहा वप्पिता समासेणं ।
 खत्तम्मि परक्खेत्ते, णिक्खमिओ जो तु होज्जाहि ॥
 काले उदुवामं वा, वसिऊणं णिग्गताण जो अएहो ।
 पढमवितियदिवेसं, णिक्खामे कालओ एमो ॥
 इच्चेसो पंचविहो, ववहारं आभवंतित्थो णामं ।
 पच्छित्तव्ववहारो, जह दममुदेस ववहारं ॥ पं० भा०
 ५ कल्प ।

इयाणि ववहारकल्पो-गाहा भिक्खू य मुसावाई एया-
 ओ गाहाओ-ववहारं सिद्धाओ, किंचि उल्लोय से तं भएहइ ।
 कोइ बहुम्सुओ आयरिओ एगं नगरं गओ, तेण समं ववहारो-
 छिओ । सो तत्थ प्रमाणीकृतो । ताहं सो सव्वानि णियायणि
 काउमारद्धो । सच्चित्तं खुट्ठो वा से केणइ दिने निवाया
 वसही दिगहा, महराणि वा खंडां केणइ दिग्गाणि । तेण
 सो वितहं ववहरिउमारद्धो । गाहा-सोऊणं कुलसदं गणसदं
 वा सोऊणं कहं पुण आणा विज्जइ, संघसमवाओ वा आण-
 त्तो, इहो वा मिलिएसु समिति तिग्गि वेला उच्चारिज्जइ ।
 गाहा-'सोऊण संघसदं धूली' तत्र कश्चिद्धलीजो तत्थेव न-
 गरियाओ वहियाए पडिक्कमइ । तदेव तेण आगंतव्वं, कजे नि-
 च्छियकारी सुपरिच्छियकारओ ति । एक्कंसि पायट्ठीए नए-
 ज्ज सो पञ्चथी विइए वि जं किंचि कारणं नऽत्थि, तए वा
 ताहं सक्खिणो घेत्तण प्रत्याचचीत एस णागच्छइ ति ।
 कोइ भणिज्जा-एस संघमरे भंजइ, किं किज्जेते न एइ । उ-
 ग्घाडिज्जाउ । तत्थ निच्छियकारी संघो भणइ, न जुज्जइ किं
 कारणं न एइ पुच्छिज्जउ । अज्जो ! जइ कारणं दीवेइ, जं नि-
 मित्तं न एइ ताहं न उग्घाडिज्जइ । अह परिभवेण न एइ ता-
 हं तिगिह वारा उच्चारिज्जइ । एस अज्जो ! नागच्छइ उव-
 ग्गहववहारी जाओ । भणउ-वच्छ ! कोइ किंचि ताहं उग्घाडि-
 ज्जइ एस निच्छियकारी संघो । एवं जाव न हु गारवेण सक्का
 तत्थ भणिज्जइ कोइ-तुमं उस्सुत्तं मंतेसि । सो भणइ-अग्गं
 ओमराइणिया, अणो भणइ-अग्गं लोगाओ सक्कारसम्माणं
 लभामो तुब्बं न लभामो उल्लावेउं । अओ भणइ-अग्गं प्राव-
 चनी धर्मकही.वादी वा एवमादी । तत्थ राइणिओ भणइ-
 जया वंदणए पओयणं तथा उवट्ठाएज्जसि, परिवारइतो
 भएहइ-जया किंचि परिवारेण कज्जं तथा तुमं परिवारं
 देज्जासि. तवस्सी भएहइ-तुमं जया किंचि पभावयव्वं देवया
 वा आकंपयव्वया तथा उवट्ठाएज्जासि । जो भणइ-लोगाओ हं
 सक्कारं लभामि, तो तुब्बं सगासे न लभामि । ववहारं तु-
 ल्लावेउं सो वि भएहइ-जया लोए किंचि पओजणं तथा उव-
 ट्ठाएज्जासि. जो वादी सो भएहइ-तुमं वादकाले सज्जो भवेज्जा-
 सि । इह-गीयत्थमउज्झत्थाणं विसओ, अरहंतेहिं भणियं जं
 तं कायव्वं । जेसिं पारायणं समत्तं, जे य थिरपडिवाडी पुणो-
 संविग्गा गुरुहि य विइक्षा सो ववहारी । जेण मूयं हुंकारं वा
 जाव परिनिट्ठ सेत्तमे एतेहिं भाणियव्वं । संघसमाए जेहि य
 " सुत्तरथो खलु पढमो, विइओ निज्जुत्तिमीसओ भणिओ ।

तइओ य निरवसेसो, एस विही होइ अणुओगे ॥१॥” ते पमा-
णा ववहारं जे पठणीयादओ ते अणुमाणा । सेसं गाहासिद्धं ।
तगराए एगस्स आयरियस्स सोलस सीसा । तत्थऽट्ट ववहा-
री अट्ट अववहारी । गाहा-मा किं ते कंकडुयं कंकडुयभूओ
नाम वल्लाइणं अग्गिणा वि न सिज्झइ, एवं तस्स ववहारो
कंकडुयभूओ न सिज्झइ । कुणिमो नाम जहा कुलिमनहो
घडिज्जंतो वि निम्मलत्तं न जाइ । एवं तस्स वि ववहारो
कुलिमनहभूओ निम्मलत्तं न जाइ । पको नाम जहा महिसो
पाणीए ओइओ, एवं सोऽवि महिसो विव आडुयालं करइ ।
उत्तरो नाम ववहारो छिगहे उत्तरं भणइ । चव्वाइ नाम वव-
हारं वचंतो अचछइ । वधिरो नाम-छिन्न ववहारं भणइ मया
न चव सुयं । लाडगुंठसमाणो नाम लाडगुंठाहि ववहारं ववह-
रइ । अबिलसमाणो नाम अंधं ववहारं करइ । एसेव निद्धम्मो ।
एए सव्वे ववहारी तगराए । गाहासिद्धं ‘इह लोए य अकित्ती’
गाहा सिद्धं । इमे ववहारी पूसमिन्नाइ गाहासिद्धं । सो पुण
दुविहो ववहारो-आभवणे य, पायच्छित्ते य । आभवणे ताव
पंचविहो, पायच्छित्ते वि पञ्चविहो । सचित्ते ताव सेहाइ,
अचित्ते से वत्थाइ । मीमे सभेडोवकरणे सेहे । खेत्तं वसहि-
माइ काले उउवासामु । अहवा-आभवणाइ पंचविहा गा-
हा पंचविहं उवसेपयं नाउं खेत्ताइकाले पवउज्जेतो संघ-
मज्झयाए ववहारियव्वं । अणिसमाणं गाहा सुयसुहदुक्खाइ
ण सा पंचविहा, सा पुण उवसेपया सुयाइ पंचविहा, सव्वाव-
याओ उवसेपयाओ सुयनाणे परूविज्जंति । अहवा-सुयना-
णे वा अणुपविसंति । अहवा-सुओवसम्पत्तस्स सव्वाऽवि
उवसेपयाओ भवन्ति । सो पुण सुयं गेहंति को सीसो वा,
होज्जा पडिच्छओ वा । गाहा दोन्नि य सीसायरिया तेसु
पुण सीसपडिच्छणसु किं केण कायव्वमायरियस्स सीसेण
ताव वेयावच्चे अहाराइ गुरुणो कायव्वाणि । आयरिएण
वि तस्स सुत्तथाणि दायव्वाणि । जहिं वा गुरुणो गच्छन्ति
पेसन्ति वा तहिं गंतव्वंऽणेण । केच्चिरं काले ? जावजीवाए
आगए उंटुइ, जइ किञ्चि सचित्ताइ इमे पि गुरुणो चव ।
इयाणि पडिच्छएण किं कायव्वं ? वेयावच्चे तंहव गुरुणो
वा तस्स गमणे तंहव दो वि काले० जाव रोयइ ० जाव पढइ
० जाव इयाणि पडिच्छगलाभो सचित्ताइद्वे । तत्थ गाहा जं
होइ नालवद्धं, पडिच्छगस्स जइ तं चव अभिधारयंति
मायापियभायभगिणीधीयपुत्तो वा ताहे तस्सेव । अह आय-
रियं अभिधारंति तो आयरियस्स । अहवा-संगारदिस्यं ज-
इ एताणि निवेणइ गुरुणो जहा मम सेहाणि वडिणल्लयाणि-
० जाव न चव तुव्वं पाया अभिधारंति ताणि एहिंति । अमुयं
अमुयं विधिं अमुयकाले आगया तस्सेव । अह कालविसंवा-
ओ वा ताहे भणंति । कीस नागओऽसि । सिङ्गारकाले जइ
किञ्चि कारणं निवेणइ गेलगहाइ तस्सेव ते । अह विपरिण-
यभायो आसिज्जइ, सङ्गारकालस्सऽवन्तरे पुणो वि पवज्जा-
परिणामो उप्पणो पडिच्छियस्सेव । अह सङ्गारकाले अइकं-
ते पच्छाभावे उप्पणो ताहे आयरियाण । एवं पडिच्छियस्स
सेसं सुयगुरुणोवसेपया सकोसं जायणं आयरियस्सोग्गहं
वाघायरहिणं वाघाओ, अडविजलसावयनेणएहिं एएणं
वाघाएणं अक्कोसं पि होज्जा । अणहयरीसु दिसासु एवं
वासउउवदे । एवं ताव एगस्स खेत्तियस्स जइ पुण
बहुगा होज्जा, एगमि खेत्ते संनिवइया एत्थ मग्गणा ।

अन्तरे पत्ता नाम गाहा । गेलगहमग्गसेत्तोग्गहो पुण वासा-
वासेसु आसाहमुद्धदसमीए, खेत्तपडिलेहिया पर्यट्टयव्वा ।
तेहिं य पर्यट्टिणहिं खेत्तं पडिलेहियं, विहिणा अणुहवत्ता ।
सारुवियमिद्धपुत्तसन्निभदमहत्तरंगडगहावियधुवकम्मिय-
अकराइणोवम्मिय वाह जा अणह एयं खेत्तं रुच्चियं अण्डे
एहामो । जे अण्डे पव्वइगा एज्जा तेसिं कहिज्जाह, जहा एयं
पव्वइएहिं पडिलेहियं तेसिं खेत्तं, जे अण्डे तेसिं ठियाण वा
अट्टियाण वा एंति ते खेत्तावसेपयया । ते खेत्ते पडिलेहेतुं
आगया आयरियसगासे, तेसिं आयरियाणं आलोइयं जहा
सुंदरं, खेत्तं गच्छपाउग्गं, तं च अण्णेण पाहुणएण सुयं सो-
गंतूण अण्णेण आयरियाणं कंहेइ-अमुयाणं पव्वइएहिं पडि-
लेहियं, तत्थ गच्छामो ॥ आयरिया सामर्थ्येति गंतव्वे
भिन्नए सो निम्मायहं वच्चामो मासलहुं, पच्छिया मासगुहं,
पंथे चउलहुं, पत्ताणं चउगुहं । तत्थ गथा सच्चित्ताइ दव्वं
गेहंति, सच्चित्ते-सेहाइ, चउगुहं । अचित्ते उवाहनिक्फणहं ।
अहवा-सचित्ते अणवट्टणो, पच्छा आगएहिं निच्छुब्धंति ।
वलो मोठीए कुलाइंथेगहिं निच्छुब्धंति चउगुयं दाऊण ।
अहवा-खेत्तपडिलेहया पत्थिया अमुयखेत्तं वच्चामो, अण्णेसिं
आयरियाणं पव्वइयगा । तं चव खेत्तं पडिलेहेउं पत्थिया ण पुण
आणंति, जहा अण्णे तत्थ पधाविया, दो वि समं पत्ता । दोहिं
वि विहिणा सारुवियाइ अणुगहविया दाणह वि सामग्गं खेत्तं ।
अह एगं खेत्तं पत्तं न्ति काऊणं नाणुगहवेंति । अण्हिं समं पत्तेहिं
पच्छा वा आगएहिं विहिया सारुवियाइ अणुगहविया, तेसिं
खेत्तं, जहिं पुव्वमणुगहवियं खेत्तं । अह तेहिं समं पत्तेहिं तेसिं
एगो गिलाणो जाओ तेण नाणुगहवियं सामग्गं खेत्तं । अह-
वा-खमगपारणए वाउलएहिं नाणुगहवियं अण्हं खेत्तं ।
अहवा-कुलाइकज्जेहिं वावडेहिं नाणुगहवियं सामग्गं, पुव्वं
पच्छा वा पत्ता हुंतुं । अहवा-दोहिं वग्गहिं समीहियं खेत्तं
वग्गंति दाण्हं आयरियाणं । तत्थेगो असदभावा सिग्गगइ ते-
हिं पत्तेहिं अणुगहविया सारुवियाइ तेसिं खेत्तं । अहवा-एगे
आसन्ने, एगेसिं दूरमज्जाणं । जे पढं पत्ता विहिणा य अणु-
गहवियं, अहवा-पुव्वं पच्छा वा आगयाणं आयरिया सु-
त्तथविसारदा जप्पसरीरा ते, अण्हं आयरिया ददसरीरा
जप्पसरीराण खेत्तमणुजाणन्ति । अहवा-समं पि पत्ताणं जेसिं
गिलाणो तेसिं अणुगहवइ खेत्तं आइग्गहणं अन्ना सा विसा-
रया वा विदेसिया वा जुंगा वा समं पि उग्गहिणं तेसिं अणुगह-
वइ खेत्तं । गाहा-पुव्वुग्गहिंओ विग्गहो त्ति पुव्वट्टिया खेत्तिया,
अण्णे य तत्थ आगया गिलाणाइपत्ता, तत्थागयाणं वा जाओ
गिलाणो ताहे ते पुव्वट्टिया वचंति । अह दाण्हं वि संथरणं
होज्जा ताहे दोहिंमि अचछियव्वं । अहवा-साह साहुणीओ
वा तत्थ वि साह अचछंति साहुणिओ अचछंति । गाहा गि-
लाणोवहिं जे पुण गिलाणं त्ति नियडिं काऊण अण्हाणं वि
गिलाणपाओग्गाणि खेत्ताणि छट्टिऊण एंति भत्ताइलोभण
परखेत्तं पल्लंति, ते य पुव्वट्टिया गिलाणो त्ति काऊण तं
ति । ताहे इयरेसिं जे सच्चित्ताइ उप्पज्जइ तं चव जीवंति ।
साहम्मियतेणिया दुविहा सचित्तमचित्तं वा । किञ्चन वि य पु-
व्वट्टियं वि भण्डमच्छुरियत्तणं कायव्वं । गाहा अत्थि हु व-
सभग्गामा जम्हा अत्थि वसभग्गामहायणपाउग्गमा तत्थ
महानिज्जरोपहीहिं होयव्वं । न होइ अट्टं भाइयव्वं । नगरे
वा बहवे साह वसंति । सव्वत्थं सकोसं मण्डलं, जत्थ

खेत्ता मूलनिबंधं अणुमुयतेणं सच्चिन्नाचित्तमीसणं य
अभ्यणुगहाया, कालमि उवासासु वा अक्खंते वस-
हीए मग्गणा, गाहा-जइ होइ, जइ पुण संपहाणाणि खेत्ताणि
मासकप्पपाउग्गणि न होति; ताह एगमि चंय खेत्ते बहु-
या वि अच्छंति, तत्थ सव्वेसि पि समं ठियाणं उग्गहो भ-
वइ । जहा-नगरं तगरिनगरं वसहीए उग्गहो खेत्तं न होइ,
नगरं जत्थ वा इंदुणां, जत्थ वा रीया एस खेत्तावसंपया ।
माओवसंपयाए गाहा-माया पिया जइ छु गहालवज्जा-
णि तं चंय अभिधारंताणि एंति लभइ । गाहा-सुह-
दुक्खियस्स सुहदुक्खिओ मायापिइपक्खे अभिधारंता य
सासुससुग्गपक्खे य पुव्वुहिट्ठो सव्वे वि लभइ । खेत्तावसंपया
ए मायापियाइ० जाव मित्तवयंसे वि लभइ । मग्गोव-
संपयाए गाहा-मग्गोवसंपयाए पुण जे म-
ग्गे निज्जंति देसिएण ते माया पियाइ० जाव सहदे-
सिए वि लभइ । जइ तेसि उवट्ठेति ते सेसं जो दिसि-
ओ सो लहइ जाव देसइ । जइ य नट्ठ मूढं च गवेसइ
विणओवसंपयाए, एवरिं विणयं उवचारार्थं दर्शयति-वि-
णओवसंपया नाम देसिया पव्वइया, अन्नविसयं जंति, ला-
डविसयाइ, तत्थ पुव्वट्ठियाणं आयरियाणं गीयत्थसंविग्गा-
णं अयं निवेपंति । जहा-अमह खेताणि दरिसेह । ते दरि-
सयंति, तेसि अणापुच्छाए अपुव्वेसु खेत्तेसु नट्ठंति । तत्थ
य ठिया जं पव्वोवैति तं तेसि । पुव्वट्ठियाणं निवेदयंति एस
विणयोवसंपया । गीयत्थसंविग्गा परोप्परं संवच्छुरियचा-
उम्मासिएसु आलोयणाविणयं पउंजंति, न पुण किंचि
तक्कयंति परस्परतः । केइ पुण भणन्ति जाव आलोचयति
ताव जं लभइ सच्चिन्ताइ सुत्तनालयजं सेसं जस्सालो-
एइ तस्साऽऽभवइ । पायच्छित्ते ववहारो दसमे उदेसे व्यव-
हारस्य वज्जामः । सव्वासु वि उवसंपयासु मायापियाइना-
लवज्जाणि सो लभइ । जस्स वा ओवज्जंति सो लभइ । अ-
ओ वि एस व्यवहारकण्ठो । पं० चू० ५ कल्प ।

व्यवहारकुदिट्ठि-व्यवहारकुट्टि-खी० । अनादिमत्यां वितथा-
गोचरायां विद्यापराभिधानायां कुव्यवहारवासनायाम्,
“ व्यवहारकुट्टप्रयोज्यै-रिष्टानिष्टेषु वस्तुषु । कल्पितेषु वि-
वेकेन, तत्त्वधीः समतोच्यते ” ॥ द्वा० १८ द्वा० ।

व्यवहारकुशल-व्यवहारकुशल-पुं० । देशादिव्यवहारानुरूपज्ञे,
ध० २० ।

सम्प्रति व्यवहारकुशल इति पष्ठं भेदं विवरीपुर्गाथोत्त-
रार्द्धमाह—

देसद्वादणुरुवं, जःणइ गीयत्थववहारं ॥ ५४ ॥

देशः—सुस्थितदुस्थितादिः, अद्वा—कालः—सुभित्तदुभि-
त्तादिः, आदिशब्दात्-सुलभदुर्लभादि द्रव्यम्, प्रहृष्टलाना-
दिभावश्च परिगृह्यते, तेषामनुरूपं जानाति गीतार्थव्य-
वहारं यो यत्र देश काल भावो वा, वर्तमानैर्गीतार्थैस्त-
र्गापवादयेदिभिर्गुणलाघवपरिज्ञानानिपुणैराचरितो व्यवहार-
स्तत्र दूषयतीति भावः । एवंविधव्यवहारकौशलं पष्ठं
कौशलं भवति, एतच्चोपलक्षणं ज्ञानादिप्रयप्रभृति-स-
र्वभावेष्वपि यः कुशलः स प्रवचनकुशलः, अभयकुमार-
वत् । ध० २० २ अधि० ६ लक्ष० । (अभयकुमारकथा च 'अ-
भयकुमार' शब्दे प्रथमभागे ७०४ पृष्ठे गता ।)

व्यवहारकसेवणी-व्यवहारक्षेपणी-खी० । कथाभेदे, स्था० ४
ठा० । ('अक्खवणी' शब्दे प्रथमभागे १५२ पृष्ठे व्याख्या गता)।
व्यवहारचूलिका-व्यवहारचूलिका-खी० । स्वनामख्याते प्र-
न्थावयवविशेषे, सेन० । व्यवहारचूलिका किंकर्तृकेति ?,
प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—सा अमुककर्तृकेति ज्ञाते नास्तीति
॥ १०१ ॥ सेन० १ उल्ला० ।

व्यवहारण्य-व्यवहारनय-पुं० । संग्रहेण गोचरीकृतानामर्थानां
विधिपूर्वकमवहरणं येनाभिसन्धिना क्रियते स व्यवहारः ।
व्यवहरणं व्यवहरतीति वा व्यवहियते वा अपलप्यते
सामान्यमनेन विशेषान् वाऽऽश्रित्य व्यवहारपरो व्यवहारः ।
स एव नयः । विशेषप्रतिपादनपरो नयभेदे, स्था०
७ ठा० ३ उ० । आ० । आ० चू० । विशे० ।
अथ व्यवहारनयमाह—व्यवहरणं व्यवहारः । यद्विवा-
विशेषतोऽवहियते—निराक्रियते सामान्यमनेनेति व्यवहारः
विशेषप्रतिपादनपरो व्यवहारनय इत्यर्थः । आ० म० १ अ० ।

व्यवहरणं व्यवहरण, सतेण व्यवहीरणं व सामन्नं ।

व्यवहारपरो व जओ, विसेसओ तेण व्यवहारो ॥ २२१२ ॥

व्यवहरणं व्यवहारः, व्यवहरति स इति वा व्यवहारः,
विशेषतोऽवहियते—निराक्रियते सामान्यं येनेति व्यवहारः,
लोके व्यवहारपरो वः विशेषतो यस्मान्नन व्यवहार इति ।

अयं च न यदुक्तसूक्तिकां प्रतिपद्यते “ वच्चइ विणिच्छिय-
त्थं, व्यवहारो सव्वदव्वसु ” इति (गाथा० २१८३) अस्य
व्याख्यामाह—

सदिति भणियामि गच्छइ, विणिच्छयं मदिति किं तदन्नं ति।

होअ विसेसेहिंतो, संववहारोदवेत्तं जं ॥ २२१३ ॥

सदिति भणिते सति विनिश्चयमसौ गच्छति, विचार्य
विशेषानेव वस्तुत्वेन व्यवस्थापयतीत्यर्थः । तथा ह्यवमयं
विचारयति—ननु सदिति यदुच्यते तद्वटपटादिविशेषे-
भ्यः किमन्यन्नाम यत्संव्यवहारादप्येते व्यवहारे न क-
चिदुपयुज्यते, वार्तामात्रप्रसिद्धं सामान्यं नास्त्येव कापि
तदित्यर्थः ।

अपि च—

उवलंभववहारा, भावाओ निव्विसेसभावाओ ।

तं नऽत्थि खपुप्फं पित्र, संति विसेसा सपच्चक्खं ॥ २२१४ ॥

नास्ति सामान्यम्, उपलम्भववहाराभावात्-उपलब्धिल-
क्षणप्राप्तस्यानुलब्धेरित्यर्थः । तथा निर्विशेषभावात्-विशेष-
व्यतिरिक्तत्वात्, खपुष्पवत् । विशेषास्तु सन्ति स्वप्रत्यक्ष-
त्वाद्वटादिवदिति ।

उपचयहेतुमाह—

जं च विसेसेहिं चिय, संववहारो वि कीरणं सक्खं ।

जम्हा सम्मत्तं चिय, फुडं तदत्थंतरमभावो ॥ २२१५ ॥

यस्माच्च जलाऽऽहरणवर्णपरिण्डप्रदानादिको लोकव्यव-
हारे घटनिष्ठपत्रादिविशेषैरेव साक्षात्क्रियमाणो दृश्यते, न
सामान्येन । तन्मात्रमेव च-विशेषमात्रं यस्मात्स्फुटमुपल-
भ्यत इति शेषः, तस्मात्तदर्थान्तरभूतं सामान्यमभाव
एव न तु भाव इति ।

किं च—

अन्नमण्नं व मयं, सामन्नं जइ विमेषओऽण्णं ।

तम्मत्तमन्नमहवा, नऽत्थि तयं निष्विसेसं ति ॥२२१६॥

विशेषेभ्यः सामान्यमन्यद् अनन्यद्वा मते भवतः ? ।
याद विशेषेभ्यस्तदनन्यद्-अभिन्नम्, तर्हि तन्मात्रं-विशेषमा-
त्रमेव तदिति । अथान्यद्विशेषेभ्यो भिन्नं सामान्यं तर्हि ना-
स्त्येव तन्निर्विशेषत्वात् खरभृङ्गवदिति ।

यदुक्कम्—“चूओ वणस्सइच्चिये”त्यादि १० तद्विपक्षमाह—

तह चूयाइविरहिओ, अन्नो को सो वणस्सई नाम ।

अवणस्सइ चिय तओ, घडो व चूयादभावाओ ॥२२१७॥

तथा चूताऽऽदिविरहितः चूतनिम्बकदम्बजम्बूप्रभृतिविशेष-
भ्योऽन्यः को नाम वनस्पतिर्यः सामान्यत्वेन गीयते ? ।
अथास्ति चूताऽऽदिभ्योऽपरः कोऽपि वनस्पतिः । ननु य-
द्येवम्, तर्हि ततोऽन्यः कोऽसाववनस्पतिरेव चूताद्यभावरू-
पत्वाद् घटादिवदिति ।तदेवं “वच्चइ विणिच्छियत्थं” (२१८३) इत्येतद्व्या-
ख्यायोपसंहरन्नाह—

तो व्यवहारो गच्छइ, विणिच्छियं को वणस्सई चूओ ।

हो ज वेउलाइरूवो, तह सव्वदव्वभेणसु ॥ २२१८ ॥

ततस्तस्मादुक्त्यानेन विचार्य विगतसामान्यानां विशेष-
णाणां निश्चयो विनिश्चयस्तं गच्छति-स्वीकरोति व्यव-
हारनयः । कथं विचार्य ? इत्याह—को नाम वनस्पतिर्भवेत् ?
इति चिन्तायां चूता वकुलादिर्वाऽसौ भवेन्न तु तदति-
रिक्त्वृत्तत्वसामान्यम् । तथा तेनैव प्रकारेण सर्वेष्वपि
द्रव्यभेदेषु वक्रव्यम्-गोतुरगरथादयो विशेषा एव गोत्वादि-
सामान्यं न पुनरन्यदित्येवं सर्वत्र वाच्यमित्यर्थ इति ।

अथवा-अन्यथा विनिश्चयशब्दार्थं व्याचिख्यासुराह—

अहिगो चओ ति वा नि-च्छओ ति सामन्नमस्स व्यवहारो ।

वच्चइ विणिच्छियत्थं, जाइ वि सामन्नभावं ति ॥२२१९॥

वा-अथवा अधिकश्चयो निश्चयः, यथा अधिको दाघो
निदाघः, स च निश्चयोऽत्र सामान्यम् । अस्य सामान्यस्य
व्यवहारनयो व्रजति—याति । किमर्थम् ? विनिश्चयार्थम् ।
कोऽर्थः ? विसामान्यभावं-विसामान्यभावार्थं तदभावाय
यतत इत्यर्थः ।अथवा-लोकव्यवहारो विनिश्चयस्तदर्थं व्रजति व्यवहार
इति दर्शयति—

भमराइ पंचवष्पाइ, निच्छए जत्थ वा जणवयस्स ।

अत्थे विणिच्छओ सो, विणिच्छयत्थो ति सो गज्जो ॥

बहुतरउत्तियतंचिय, गमेइ संते विंसेसए मुयए ।

सववहारपरतया, व्यवहारो लोगमिच्छंतो ॥ २२२१ ॥

वा-अथवा निश्चय-निश्चयनयमते विचिन्त्यमाने भ्रमरादेः
पञ्चवर्ष-द्विगन्ध-पञ्चरसाऽ-प्रस्पर्शत्वे सत्यपि यत्र कृ-
ष्णवर्षादावर्थे जनपदस्य निश्चयो भवति स विनिश्चयार्थ-
स्तं व्रजति व्यवहारनय इति प्रकृतम् । कोऽर्थः ? सत्स्वपि
वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शेषु यो यत्र जनपदस्य प्राह्यस्तमेव
व्यवहारनयो गमयति, मन्यते, प्ररूपयति च । सतोऽपिशेषान् वर्षादीन्मुञ्चति । कुतः ? स एव बहुतरः स्पष्ट इति
कृत्वा । किं कुर्वन् ? लोकव्यवहारमिच्छन्, कया ? व्यवहार-
परतया—व्यवहारप्रधानतयेति । तदेवमभिहितो व्यवहा-
रनयः । विशेषः । स्यात् । द्रव्यात् । आत्मात् । (व्यवहारनय-
व्याख्या 'ण्य' शब्दे चतुर्थभागे १८५६ पृष्ठे गता ।)

व्यवहारं लक्षयति—

उपचारेण बहुलो, विस्तृतार्थश्च लौकिकः ।

यो बोधो व्यवहाराख्यो, नयोऽयं लक्षितो बुधैः ॥ २५ ॥

‘उपचारेण’ इति उपचारेण-गौरवा वृत्त्या बहुलो-बाहुल्येन
व्यवहारकारी विस्तृतार्थो-नानाव्यक्तिशब्दसंकेतग्रहणप्र-
वणः, लौकिकः-शब्दतदुपजीविप्रमाणानिरिक्तप्रमाणपक्षपाती
यो बोधः सोऽयं व्यवहाराख्यो नयः बुधैर्लक्षितः, उपचारबहु-
लाद्यध्यवसायवृत्तिनयव्याप्यजातिमत्त्वं लक्षणं तेन ना-
ननुगम इत्यर्थः, “लौकिकसम उपचारप्रायो विस्तरतोर्थो
व्यवहार” इति तत्त्वार्थभाष्यमनुरुध्यत्वं लक्षितम् । ‘वच्चइ
विणिच्छियत्थं, व्यवहारो सव्वदव्वेसु’ इति निर्युक्तिप्र-
तीकपर्यालोचनायां तु विनिश्चितार्थप्रापकत्वमस्य लक्षणे
लभ्यते । विनिश्चितार्थप्राप्तिश्चास्य सामान्या न तूपगमे
सति विशेषाभ्युपगमात्, अत एव विशेषेणावहितं—
निराक्रियते सामान्यमनेनेति (निरुक्तं) युक्त्युपपत्तिः । जला-
हरणाद्युपयोगिनो घटादिविशेषानेवायमङ्गीकरोति, न तु
सामान्यं तस्यार्थक्रियाऽहेतुत्वात्, न हि गां बधनेत्युक्ते कश्चि-
द्भावं बद्धमध्यवस्यत्यनुगतव्यवहारश्चानपाहादिनाऽप्युपप-
त्स्यते, अखण्डाभावनिवेशाच्च नाऽन्योन्याभयोऽस्तु वा सर्वत्र
शब्दानुगमादेवानुगतत्वव्यवहारः, कारणत्वव्याप्त्यादावित्थ-
मेवाभ्युपगमादित्यादिकं प्रपञ्चितमन्यत्र ।

उपचारबाहुल्यं विवृणोति—

दह्यते गिरिध्वाऽसौ, याति श्रवति कुरिडका ।

इत्यादिरुपचारोऽस्मिन्, बाहुल्येनोपलभ्यते ॥ २६ ॥

‘दह्यते’ इति, असौ गिरिर्दह्यते, अत्र गिरिपदस्य गिरिस्थ-
तृणादौ लक्षणा, भूयो दग्धत्वप्रतीतिः प्रयोजनम् । असावध्वा
याति, अत्राध्वपदस्याध्वनि गच्छति पुरुषसमुदाये लक्षणा,
नैरन्तर्यप्रतीतिः प्रयोजनम् । कुरिडका स्ववतीत्यत्र कुरिडका-
पदस्य कुरिडकास्थजले लक्षणा, निविडत्वप्रतीतिः प्रयोजनम् ।
सर्वत्रोद्देश्यप्रतीतिर्लक्ष्यार्थं मुख्यार्थभेदाध्यवसायात्माक-
व्यञ्जनामहिम्ना व्युत्पत्तिममिम्ना वेति विवेचितमन्यत्रेत्या-
दिरुपचारो गौणोऽस्मिन् व्यवहारनये बाहुल्येनेतरनयापेक्ष-
या भूमनोपलभ्यते ।

विस्तृतार्थं विवृणोति—

विस्तृतार्थो विशेषस्य, प्राधान्यादेव लौकिकः ।

पञ्चवर्णादिभृङ्गादौ, श्यामत्वादिविनिश्चयात् ॥ २७ ॥

‘विस्तृतार्थ’ इति विशेषस्य प्राधान्यादेव विस्तृतार्थः, तत्प्रा-
धान्यं च व्यक्लिष्वेवोपयुक्ततया संकेताश्रयणादिना बोध्यम् ।
तथा वस्तुतः पञ्चवर्णावयवारब्धशरीरत्वेन पञ्चवर्णादिमति
भृङ्गादौ श्यामत्वादेरेव विनिश्चयादेव लौकिकः । यथा हि
लोको निश्चयतः पञ्चवर्षोऽपि भ्रमरे कृष्णवर्षत्वमेवाङ्गी-
करोति, तथाऽयमपीत्यस्य लौकिकसमत्वमिति नयविद्ः । न-

न कृष्णो भ्रम इत्यत्र विद्यमानतत्त्वस्य प्रतिषेधाद् भ्रान्तत्वमनुद्भूतत्वेन तद्विवक्षणात् । तद्व्युत्पत्तिरुत्पत्त्यादुद्भूतवर्णविवक्षाया एवाभिलाषादिव्यवहारहेतुत्वात् । कृष्णादिपदस्योद्भूतकृष्णादिपदत्वाद्वा अतात्पर्यज्ञे प्रत्येतस्यावोधत्वेनाप्रामाण्येऽपि तात्पर्यज्ञे प्रति प्रामाण्याल्लोकव्यवहाराऽनुकूलविवक्षाप्रयुक्तत्वेन च भावमत्यन्ताविरोधान् । अत एव पीतो-भ्रम इति न व्यवहारतो भावमत्यं लोकव्यवहाराननुकूलत्वात् । नापि निश्चयतः पञ्चवर्णपर्यामिति पञ्चवर्णप्रकारत्वाभावेनावधारणात्तन्मात्रादित्यसत्यमेवेति दिग् ॥ २७ ॥

ननु कृष्णो भ्रम इति वाक्यवत्पञ्चवर्णो भ्रम इति वाक्यमपि कथं न ? व्यवहारनयानुगोष्ठितस्यापि लोकव्यवहारानुकूलत्वादागमवोधितार्थेऽपि व्युत्पन्नलोकस्य व्यवहारदर्शनात् । लोकवाधितार्थवोधकवाक्यस्याव्यवहारकत्वे च आत्मा न रूपवानित्यादिवाक्यस्याप्यव्यवहारकत्वापातान्तस्याप्यात्मगौरवत्वादिवोधकलोकप्रमाणवाधितार्थवोधकत्वाद् । भ्रान्तलोकवाधितार्थवोधकत्वं चाभ्यत्र तुल्यं प्रत्यक्षनियतैव व्यवहारविषयता , न त्वागमादिनियतेति तु व्यवहारदुर्नयस्य चार्त्तिकमतप्रवर्त्तकस्य मतम् । ननु व्यवहारनयस्य जैनदर्शनस्पर्शिन इत्याशङ्क्यामाह—

पञ्चवर्णाभिलाषेऽपि, श्रुतव्युत्पत्तिशालिनाम् ।

न तद्वाधे विषयता, परांशे व्यावहारिकी ॥ २८ ॥

‘ पञ्च ’ इति पञ्चवर्णो भ्रमः इति शब्दाभिलाषेऽपि श्रुतव्युत्पत्तिशालिनां तत्तत्तयाभिप्रायप्रयुक्तः शब्दस्तत्र नयीयविषयतयैव शाब्दबोधक इति सिद्धान्तसिद्धकार्यकारणभावग्रहवतां तद्वाधे उक्ताभिलाषजन्यशाब्दबोधे परांशे कृष्णैतरवर्णोऽव्यवहारिकी विषयता नास्ति । तथा च—पञ्चवर्णो भ्रम इति शाब्दबोधे कृष्णांशे व्यावहारिक्या संवलितता, इतरांशे च शुद्धा नैश्चयिकी विषयता । अदृष्टार्थे सर्वत्र संवलनसंभवेऽपि लोकप्रसिद्ध (ज्ञार्थानु) नयवादस्थले कचिदिव संवलनाऽभ्युपगमादिति न कश्चिदप इति भावनीयम् । नयो० । सूत्र० । स्या० । (व्यवहारभेदाः ‘ लय ’ शब्दे चतुर्थभागे १८६४ पृष्ठे गताः ।

‘ द्ववद्विगुणनयपगडी, मुद्रा संगहपरुवणा विमत्रो ।

पडिरूवे पुण वयण-त्यनिच्छत्रो तस्म व्यवहारो ॥४॥

सम्म०१काण्डा(‘द्ववद्विगुण’शब्दे चतुर्थभागे २४६७ पृष्ठे व्याख्यातैषा ।) व्यवहारोऽपि प्रमाणम् । ननु विरतिपरिणामो भावतः प्रवर्ज्यति जिनोपदेशः, तत्रैव निर्भरः कर्त्तव्यः किमेतन् चैत्यवन्दनादिक्रियाकलापेन ? श्रूयते—तस्मन्तरेणापि भर्तादीनां विरतिपरिणामः, अन्यथा—केवलानुत्पत्तिप्रसङ्गात् । न च संपादितेऽपि तस्मिन् तत्परिणामो भवति, अभव्यानामप्येतेन विधिना प्रवर्ज्याग्रहणश्रवणात्, इत्यन्यथ-तिरस्कृत्यभिचाराभ्यां न युक्तं चैत्यवन्दनादि, इति चेन्मैवम्, प्रायो विरतिपरिणामहेतुत्वेन तदुपादानात्, न ह्येतावद्विधिरपत्तिमानकार्यं प्रायः सेवमानो दृश्यते, तेन कार्येण कारणमनुमीयते इति । न चोक्तव्यभिचारो दोषः तस्य कदाचित्कत्वात्, तथा च—कदाचिद्दृग्दं विनाऽपि हस्तादिनैव चक्रभ्रमणादृष्टोत्पादेषु घटे प्रति दृग्दृश्येव व्यवहारो विनाऽपि पूर्वार्थान्तकरणानां तथा भव्यत्वपरिपाकवतां भर्तारदीनां कदाचिद्विरतिपरिणामोत्पादेऽपि ते प्रति व्यवहारस्य न हेतुतात्तितः, इतरस्यान्यत एव सिद्धे, स्वप्रयो-

ज्यङ्गारसम्बन्धेनैव च हेतुत्वाद् । अभव्यानां च बाह्याव्यवहारसत्त्वेऽपि विरतिपरिणामानुत्पादो न दोषाय, अन्तरकरणाऽसत्त्वान्, सामर्थ्या एव कार्यजनकत्वाद् । अविवेकमूलव्यभिचारदर्शनस्य विवेकिनामविश्वासाऽजनकत्वात्, तादृशाविश्वासस्य महानर्थनिमित्तत्वादिति भावः । यत उक्तमावश्यकं—‘पञ्चवर्णकृष्णे, चरणं नास्ति जिणवर्गिदाणे । आहच्च भावकहणे, पंचहिं टाणहिं पामन्था ॥ १॥’ ‘ पंचहिं ’ इति प्राणातिपातादिभिरिति, तस्माद्व्यवहारनयादेशाच्चैत्यवन्दनादिरूपवर्णमानो युक्त एव, व्यवहारनिश्चययोर्द्वयोरेव तुल्यताया एव सूत्रं भणनात् । तदुक्तम्—‘ज-इ जिणमये पयज्जह, ता मा व्यवहारनिच्छण मुअह । व्यवहारणउच्छण, तिथुच्छणो जओऽवस्स ॥ १ ॥’ ‘ व्यवहारप्रवृत्त्या हि चैत्यवन्दनादिविधितया प्रवर्जितोऽहमित्यादिलक्षणया शुभपरिणामो भवति, ततः कर्मज्ञोपशमादिः, ततश्च निश्चयनयसम्मतो विरतिपरिणाम इति द्वयोरपि तुल्यत्वम् । न च निश्चयव्यवहारकार्ययोर्मुक्किलक्षणं कार्यं प्रति साक्षात्परिणामकारणतयाऽभ्यर्हितत्वाऽनभ्यर्हितत्वाभ्यां विशेषः, निश्चयकार्यस्य व्यापारतया व्यवहारकार्यस्य साक्षाद्वेतुताया अविरोधाद्, अभ्यर्हितत्वात्ततः, वदन्ति हि तान्त्रिकाः—‘न हि व्यापारो व्यापारिणोऽन्यथासिद्धिं गति, न चानति विरतिपरिणामे चैत्यवन्दनादिविधिसंपादने मृपावादोऽपि गुणोर्भगवदाज्ञासंपादनेन त्वं प्रवर्जितोऽस्मीत्यादिव्यवहारसत्यवचनस्याऽक्षतत्वात्, एतदकरणे तीर्थोच्छेदादयो दोषाः, परिणामस्य सिद्धयसिद्धिभ्यां व्याघातात् । आहत्य भर्तादिभावकथने चाऽशास्त्रार्थम् । ध० ३ अधि० । पं० सू० । आ० । वृ० ।

व्यवहारो वि हु वलये, जं छउमर्थं पि वंदई अरहा ।

जा होइ अणाभिणो, जाणंतो धम्मयं एयं ॥ २२६ ॥

व्यवहारोऽपि आस्तां निश्चय इत्यपिशब्दार्थः । हुः—निश्चितं वलवान् । यद्-यस्माच्छुद्धस्थमपि-स्वगुरुप्रभृतिकं वन्दते अरहा—केवली । कियन्ते कालमित्यादि, यावदसौ ‘ अणाभिणो ’ इति केवलितया अनभिज्ञानो भवति, तावदेतन् व्यवहारनयं वलवन्—वलवत्त्वलक्षणं धर्मतो जानन् शुद्धस्थमपि वन्दते इति । वृ० ३ उ० । (अस्मद्भूतव्यवहारः, सद्भूतव्यवहारश्च ‘ उवणय ’ शब्दे द्वितीयभागे ८६५ पृष्ठे वर्णितः । ‘ लय ’ शब्दे चतुर्थभागे १८६२ पृष्ठे विशेषतः प्रतिपादित एषः ।)

व्यवहारपरमाणु—व्यवहारपरमाणु—पुं० व्यवहारगते परमाणौ, सेन० । अनन्तसूक्ष्मपरमाणुभिरंका व्यवहारपरमाणुर्जायते, अष्टव्यवहारपरमाणुभिरंका उत्तशृङ्गशृङ्गिका जायते । ४२२ सेन० ३ उल्ला० । (‘ वमरेणु ’ शब्दे चतुर्थभागे २२१८ पृष्ठेऽवत्यविस्तरं गतः ।)

व्यवहारभणिय—व्यवहारेभणित-त्रि०छिदग्रन्थोक्ते, जी०१प्रति०।

व्यवहारभावकुशल—व्यवहारभावकुशल—पुं० । व्यवहारश्च भावश्च व्यवहारभावौ तत्र कुशलः । व्यवहारो भावश्च कुशलं, दर्श० । व्यवहारश्च भावश्च व्यवहारभावौ तस्मिन् कुशला व्यवहारभावकुशलाः । तत्र व्यवहारो-धर्मार्थकामलोक-रूपश्रुतिविधेः, धर्मकुशलो हि कर्तार्थिसंसर्गं न करोति कर्ता-

धिविम्बविक्रयं न करोति । अर्थकुशलः-पुनरर्थोपाज्जनं हस्त-
लाघवादिपरित्यागेन करोति ।) दर्श० । (कामकुशलव्याख्या
'कामकुशल' शब्दे तृतीयभागे ४३३ पृष्ठे गता ।) लोककुश-
लता पुनर्यदुत्तमलोकसंपर्कः क्रियते, राजाऽमात्यादीनां यत्सदा
सद्भाववसरमुपचरति । दर्श० ३ तत्त्व ।

व्यवहारगति-व्यवहारगति-पुं० । व्यवहाररूपे राशौ, सेन० ।

"जइआ होही पुच्छा, जिण्ण मग्गमि उत्तरं तइआ ।
इक्कस्स निगोअस्स य, अणंतभागे अ सिद्धिगत्तो ॥ १ ॥"

इत्येतद्वचः किं वादगनिगोदापेक्षिकमुत्तममनिगोदापेक्षि-
कम् ? सूक्ष्मनिगोदापेक्षायामपि सांख्यव्यवहारिकसूक्ष्मनिगो-
दापेक्षिकत्वे व्यवहारगतिमनुप्राप्ता अपि केचन जीवा न
मुक्तिं कदाचिदाप्स्यन्तीति महत्यनुपपत्तिः कथं निरस्यति ?
प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-एकस्य निगोदस्यानन्ततमो भागो मोक्षे
गत इति सामान्यनोक्तमस्ति, न तु सूक्ष्मनिगोदस्य वाद-
निगोदस्य वेति विवेकेन, परमुभयथाऽपि न कश्चिद्विरोधः,
यतो व्यवहारगतिं प्राप्ताः सर्वे जीवा मोक्षे यावन्तीति
नियमो नास्ति, तथा च सति श्रीमदुद्धाविताऽनुप-
पत्तिरप्यनवकाशेति ॥ ७४ ॥ सेन० १ उल्ला० । "मि-
ज्ज्मेति जतिआ किर, इह संववहारजीवरासीओ ।

जंति अणाइवणस्सइ-रासीओ नत्तिआ तम्मि" ति ॥ १ ॥
इति वचनानुसारेण यावन्तः सिध्यन्ति तावन्त एव जीवा
अनादिनिगोदा व्यवहारगतिं यावन्त्येवं सत्यनादिसंसारमा-
श्रित्य विचारं यावन्तः सिद्धाः तावन्त एव सदैव व्यवहारि-
णोऽपि मृग्यन्ते नाधिकाः, परम्-"जइआ होही पुच्छा, जि-
ण्णामग्गमि दंसणं तइआ । इक्कस्स निगोअस्स य, अणंत-
भागे अ सिद्धिगत्तो ॥ १ ॥" एतदनुसारेणैकस्य सूक्ष्मवादग-
न्यतर्गनिगोदस्यानन्ततमो भागः सिद्धिगतस्तथैव व्यवहा-
रिणोऽप्येकस्य निगोदस्यानन्ततम एव भागं युज्यन्ते दृश्यन्ते
च-"जीवाः सर्वे व्यवहार्य-व्यवहारितया द्विधा । सूक्ष्मनि-
गोदा एवान्त्या-स्तस्यैवपि व्यवहारिणः । १ ।" इत्येतद् व्यवहा-
रिलक्षणानुसारेण वादगनिगोदादौ सिद्धेभ्योऽनन्तानन्तगु-
णास्तस्माच्च ज्ञायन्ते सिद्धेभ्यो व्यवहारिजीवा अधिका वा
तुल्या वेति सम्यक् प्रसाद्यमिति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-सिद्धा
निगोदस्यानन्ततम भागे उक्ताः निगोदाश्च द्विधा-सूक्ष्मा वाद-
राश्च, यावन्तः सिध्यन्ति तावन्तः सूक्ष्मनिगोदभ्यो व्यवहार-
राशौ समायायन्ति, तथा च कथं सिद्धजीवानां व्यवहारराश-
जीवानां च तुल्यता, 'मिज्ज्मेति जत्तिय' त्यादिगाथार्थोऽपि
व्यवहारगतिस्तत्तदग्रस्थानुसारेणानादितया प्रतिभासात्त-
दनुगोधेनैव भावनीय इति ॥ २१० ॥ सेन० २ उल्ला० । (केचन
निगोदजीवा लघुकर्मभूय व्यवहारराशौ समायायन्तीति 'णि-
गोयजीव' शब्दे चतुर्थभागे २०३२ पृष्ठे, प्रतिपादितम् ।)
व्यवहारगतिं प्राप्ता जीवः पुनः सूक्ष्मनिगोदमध्ये याति न
वा ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-स जीवः सूक्ष्मनिगोदे याति, परं
व्यावहारिक एवोच्यते इति ॥ ११८ ॥ सेन० ४ उल्ला० ।

व्यवहारवं-व्यवहारवत्-त्रि० । आगमश्रुताज्ञाधारणजीनलक्षणा-

नां पञ्चानामुक्तरूपाणां व्यवहाराणां ज्ञातरि, स्था० ८ डा० ३
उ० । व्यवहार्यतत्पराधजातं प्रायश्चित्तप्रदानतो येन स व्यव-
हारः । आगमादिकः पञ्चप्रकारः, सोऽस्यास्तीति व्यवहा-

रवान् । यः सम्यगामादिव्यवहारं जानाति, ज्ञात्वा च स-
म्यक् प्रायश्चित्तदानतो व्यवहर्ति स व्यवहारवानिति भा-
वः । व्य० १ उ० । स च यथावच्छुद्धिसमर्थो भवति । ध० २
अधि० । भ० ।

व्यवहारमच्च-व्यवहारमत्य-न० । व्यवहारंण सत्यं व्यवहार-
मत्यम् । सत्यभेदः, यथा दहते गिरिर्गलति भाजनम्, अथश्च
गिरिगततृणादिदाहे व्यवहारः प्रवर्तते, उदके च गलिते सर्ता-
ति । स्था० १० डा० ३ उ० ।

व्यवहारमच्चा-व्यवहारमत्या-स्त्री० । व्यवहारतो लोकविवक्षितः
सत्या व्यवहारमत्या । लोकव्यवहारमपेक्ष्य साधारणं तथा
वृत्तं भाषायाम्, प्रज्ञा० ११ पद । ध० ।

व्यवहारमत्थ-व्यवहारशास्त्र-न० । लोकव्यवहारप्रतिपादके शा-
स्त्रे, "नग्रासं प्रापतायानः, सचेतो भुक् भूषितः । नैव स्नाया-
दनुव्रज्य, बन्धून् कृत्वा च मङ्गलम्" ॥ १ ॥ इत्यादि । ध० २
अधि० ।

व्यवहारमम्मत्त-व्यवहारमम्यक्त्व-न० । ज्ञानश्रद्धाचरणैः सस-
र्पाभेदशीलं च व्यवहारमात्रतः सम्यक्त्वं, ध० २ अधि० ।

व्यवहारमुद्धि-व्यवहारशुद्धि-स्त्री० । व्यवहारस्य शुद्धिः व्यव-
हारशुद्धिः व्यवहारशुद्धये च सर्वोऽपि धर्मः सफलः, यदाह-

"व्यवहारमुद्धि धम्मस्स, मूलं सच्चन्नुभासए ।

व्यवहारंणं तु सुद्धं, अन्धमुद्धिं तत्रो भवे ॥ १ ॥

सुद्धं च अन्धं, आहारां होइ सुद्धं ।

आहारंणं तु सुद्धं, देहसुद्धं जत्रो भवे ॥ २ ॥

सुद्धं च देहं, धम्मजुगो अ जायइ ।

जे जे कुणइ किञ्चे तु, ते ते से सफले भवे ॥ ३ ॥

असुहा अफले होइ, जे जे किञ्चं तु सो कर ।

व्यवहारमुद्धिरिहो, धम्मं खिमावए जत्रो ॥ ४ ॥

धम्मखिसं कुणंताणं, अप्पणो अ परस्स य ।

अवोही परमा होइ, इअ सुत्ते वि भासिअ ॥ ५ ॥

तम्हा सच्चपयत्तेणं, ते ते कुज्जा विक्कयणो ।

जेण धम्मस्स खिसं तु, न करं अवुहो जणो ॥ ६ ॥ "

अतो व्यवहारशुद्धये सम्यगुपक्रम्य इत्युक्तलक्षणे शुद्धिस्व-
रूपे, ध० २ अधि० ।

व्यवहारोऽऽभास-व्यवहारभास-पुं० । अयथार्थे व्यवहारे, यो-
ऽपारमार्थिकद्रव्यपर्यायप्रविभागमभिप्रैति । स्था० २ डा० ३
उ० । (अस्य स्वरूपम् 'णयाभास' शब्दे चतुर्थभागे
१६०३ पृष्ठे दर्शितम् ।)

व्यवहारि(ण्)-व्यवहारिन्-त्रि० । व्यवहारः पण्यकयविक्रय-
लक्षणे विद्यते यस्य सः । सांयात्रिके, सूत्र० १ थ्रु० ११ अ० ।
व्यवहारस्य कर्तरि, व्यवहारच्छेत्तरि, व्य० १ उ० ।

संप्रति व्यवहारिण(ण)इति द्वितीयं द्वारमभिधिसुगह-

दव्यमि लोइया खलु, लंचिल्ला भावतो उ मज्झत्या ।

उत्तरदव्यअगीया, गीया वा लंचपक्खेहि ॥ १३ ॥

व्यवहारिणश्चतुर्धा, तद्यथा-नामव्यवहारिणः, स्थापना-
व्यवहारिणः, द्रव्यव्यवहारिणो, भावव्यवहारिणश्च । तत्र
नामस्थापने सुज्ञाते द्रव्यव्यवहारिणो द्विधा-आगमतो, नां

आगमनश्च । तत्र-आगमतो व्यवहारिशब्दार्थज्ञाः ते चानु-
पयुक्ताः, नोआगमतस्त्रिविधाः-ज्ञशरीरभव्यशरीरतद्व्यति-
रिक्तेभेदात् । तत्र ज्ञशरीरभव्यशरीरद्वयव्यवहारिणः प्रती-
ताः । तद्व्यतिरिक्ता द्विविधाः-लौकिकाः, लोकोत्तरिका-
श्च । भावव्यवहारिणोऽपि द्विविधाः-आगमतो, नोआग-
मतश्च । आगमतो व्यवहारिशब्दार्थज्ञाः, तत्रैवोपयुक्ताः, नो-
आगमतो द्विधा-लौकिका, लोकोत्तरिकाश्च । तत्र पूर्वोद्धेन
नोआगमतो द्रव्यभावलौकिकव्यवहारिणः प्रतिपादयति-
द्रव्ये विचार्यमाणे नोआगमतो-ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरि-
क्ता लौकिका व्यवहारिणः । " खलु लेचिज्ञा " इति लज्जा
उत्कोच इत्यनर्थान्तरम्, तद्वन्तः । किमुक्तं भवति-परलज्जामु-
पजीव्य ये सापेक्षाः सन्तो व्यवहारपरिच्छेदकारिणस्ते द्र-
व्यतो लौकिकाः व्यवहारिणः । ' भावतो उ मज्झन्था ' इति ।
भावतः पुनः-नोआगमतो लौकिकाः व्यवहारिणो-म-
ध्यस्था-मध्ये-रागद्वेषयोरपान्तराले तिष्ठन्तीति मध्यस्थाः ।
ये परलज्जापचारमन्तरेणारक्तद्विष्टाः सन्तो न्यायैकनिष्ठ-
या व्यवहारपरिच्छेत्तारस्ते नोआगमतो लौकिका भावव्य-
वहारिण इति भावः । अधुना लोकोत्तरिकान् नोआगमतो
द्रव्यव्यवहारिणः प्रतिपादयति-' उत्तरद्वयअगीया ' इत्या-
दि । उत्तरे-लोकोत्तरे द्रव्ये विचार्यमाणा नोआगमतो
द्रव्यव्यवहारिणः, अगीता-अगीतार्थाः, ते हि यथावस्थितं
व्यवहारं न कर्तुमवबुध्यन्ते । ततस्तद्व्यवहारोऽद्रव्य-
व्यवहार एव, भावस्य यथावस्थितपरिज्ञानलक्षणस्याभावात् ।
द्रव्यशब्दोऽत्राप्रधानवाची, अप्रधानव्यवहारिणस्ते इत्यर्थः ।
' गीया वा लेचपक्खंहि ' इति । यदि वा-गीतार्था अपि
सन्तो ये परलज्जामुपजीव्य व्यवहारं परिच्छिन्दन्ति, तेऽपि
द्रव्यव्यवहारिणः । अथवा-वित्तादिलज्जया गीतार्था अपि
ये ममायं भ्राता ममायं निजक इति पक्षेण-पक्षपातेन
व्यवहारकारिणस्तेऽपि द्रव्यव्यवहारिणः, माध्यस्थ्यस्वरूपस्य
भावस्यासंभवात् ।

सम्प्रति नोआगमतो लोकोत्तरिकान् भावव्यव-
हारिणः प्राह-

प्रियधम्मा ददधम्मा, संविग्गा चेव उवज्जभीरू य ।

सुत्तत्थतदुभयविज्ज, णिस्सियववहारकारी य ॥ १४ ॥

प्रियो धर्मो येषां ते प्रियधर्माणः, धर्मे दृढा दृढधर्माः, राजदन्ता-
ऽऽदित्वात् दृढशब्दस्य पूर्वनिपातः । अत्र चतुर्भङ्गिका-प्रियध-
र्माणो नामैके नो दृढधर्मा इति प्रथमो भङ्गः । नो प्रियध-
र्माणो, दृढधर्मा इति द्वितीयः । अपरे प्रियधर्माणो
दृढधर्माश्चेति तृतीयः । अन्ये नो प्रियधर्माणो नो दृढधर्मा
इति चतुर्थः । अत्र तृतीयो भङ्गोऽधिकृतो न शेषा इति प्रति-
पत्त्यर्थे विशेषणान्तरमाह-संविग्गाः-संविग्गा नाम-उत्त्र-
स्तास्ते च द्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । द्रव्यतः संविग्गा मृगा-
स्तेषां यतस्ततो वा विभ्यतां प्रायः सदैवोत्त्रस्तमानसत्वात् ।
भावसंविग्गा ये संसारादुत्त्रस्तमानसतया सदैव पूर्वरात्रा-
दिष्वेतच्चिन्तयन्ति-" किं मे कडं किं च ममऽस्थि संसे, किं
सङ्कण्णं न समायरामि " इत्यादि, अत्र भावसंविगैरधिकारः ।
भावसंविगप्रतिपत्त्यर्थमेव विशेषणान्तरमाह-' उवज्ज-
भीरू ' अवयं-पापं तस्य भीरवः । ये च अवयभीरवस्ते भाव-
संविग्गा एवेति भवन्ति । अवयभीरुग्रहेण भावसंविगप्रतिप-

त्तिः । एतांश्च यथोक्तविशेषणं विशिनष्टि । अपि गीतार्थत्व-
मृते भावव्यवहारकारिणो भवन्तीति गीतार्थ (त्व) प्रतिपत्त्य-
र्थमाह-' सुत्तत्थतदुभयविज्ज'-सूत्रं च अर्थश्च तदुभयं चेति ।
तच्च तत्-सूत्रार्थलक्षणम्, उभयं च, तदुभयम् । सूत्रार्थतदु-
भयानि विदन्तीति सूत्रार्थतदुभयविदः । किमुक्तं भवति-सू-
त्रचिन्तायां सूत्रम्, अर्थचिन्तायामर्थं तदुभयचिन्तायां तदु-
भयं ये विदन्ति ते सूत्रार्थतदुभयविदः । इह सूत्रार्थवदने च-
तुर्भङ्गी, सूत्रविदो नामैके नार्थविदः १। नो सूत्रविदोऽर्थविदः
२। अपरे-सूत्रविदोऽपि अर्थविदोऽपि ३। अन्ये नो सूत्रविदो
नाप्यर्थविदः ४। अत्र तृतीयभङ्गेनाधिकारः, तत्रापि सूत्रवे-
लायां सूत्रविदिरर्थवेलायामर्थविदस्ते तदुभयवेलायां तदुभय-
विदिरिति सूत्रार्थतदुभयग्रहणम् । ' अणिस्सियववहारकारी
य ' इति निश्चा-रागः निश्चा संजाता अस्येति निश्चितः, न नि-
श्चितोऽनिश्चितः, स चासौ व्यवहारश्च अनिश्चितव्यवहारस्त-
त्करणशीला अनिश्चितव्यवहारकारिणः, न रागेण व्यवहार-
कारिण इति भावः । एकग्रहेण तज्जातीयस्याऽपि ग्रहणमिति
न्यायादनुपश्रितव्यवहारकारिण इत्यपि द्रष्टव्यम् । तत्र उप-
श्चा नाम-द्वेषः, उपश्चा संजाता अस्येति उपश्रितः, न
उपश्रितोऽनुपश्रितः स चासौ व्यवहारश्च तत्करणशीला
अनुपश्रितव्यवहारकारिणः, न द्वेषेण व्यवहारकारिण
इत्यर्थः । अथवा-एषोऽनुवर्तितः स न मद्यमाहारादिक-
मानीय दास्यतीत्यपेक्षया, निश्चा-एष मदीयः शिष्यः, यदि
वा-प्रतीच्छकः, अथवा-मदीयं मात्रादिकुलमेतत् मदीया वा
एते श्रावका इत्यपेक्षया उपश्चा । शेषं तथैव । अनिश्चितव्यव-
हारकारिण इति । किमुक्तं भवति-लज्जापचारनिरपेक्षव्यव-
हारकारिणः न रागेण व्यवहारकारिणः । किमुक्तं भवति-
पक्षपातनिरपेक्षव्यवहारपरिच्छेत्तार इति ।

अथ प्रियधर्मदृढधर्मसंविग्नसूत्रार्थतदुभयविदग्रहेण किं फ-
लमित्यत आह ।

प्रियधम्मं ददधम्मं य, पक्खो होइ गीयसंविग्गो ।

रागो उ होइ निस्सा, उवस्सितो दोससंजुत्तो ॥ १५ ॥

प्रियधर्म्मणि दृढधर्म्मं, चः समुच्चये, भिन्नक्रमश्च । गीते-गी-
तार्थे सूत्रार्थतदुभयविदि संविग्नं च प्रायश्चित्तं ददति प्रत्ययो-
विश्वासो भवति । यथाऽयं प्रियधर्म्मो दृढधर्म्मः गीतार्थः सं-
विग्नश्चेति नान्यथा प्रायश्चित्तव्यवहारेकारीति प्रियधर्म्मादि
पदानामुपन्यासः । तथा अनिश्चितव्यवहारकारिण इत्यत्र यो
निश्चाशब्दस्तदर्थमात्रेण-रागस्तु भवति निश्चा, अनुपश्रितव्य-
वहारकारिण इत्यत्रोपश्रितशब्दस्य व्याख्यानमाह-उप-
श्रितो द्वेषसंयुक्तः, उपश्चा-द्वेष इत्यनर्थान्तरमिति भावः ।

द्वितीयं व्याख्यानं निश्चा-पश्चाशब्दयोर्दर्शयति-

अहवा आहारादी, दाहिइ मज्जं तु एस निस्साओ ।

सीसो पडिच्छओ वा, होइ उवस्सा कुलादी वा ॥ १६ ॥

अथवेति-व्याख्यानान्तरोपदर्शने, एषोऽनुवर्तितः स न म-
द्यमाहारादिकं दास्यतीत्येषा अपेक्षा लज्जापजीवनस्वभावा,
निश्चा, तथा-एष मे शिष्य एष मे प्रतीच्छक इदं मे मातृकुल-
म्, इदं मे पितृकुलम् आदिशब्दाद्-इमे मम सद्वेशनिवा-
सिनः भक्ता वा इमे सदैव ममेत्यपेक्षाभ्युपगमस्वरूपा भवत्यु-
पश्चा, अस्यां हि व्यवहारिणो भवन्ति । ' गीया वा लेचप-
क्खंहि " इति वचनात्त एवायं प्रतिषेधः । उक्ता व्यवहा-

रिणः । व्य० १ उ० । जीत० । (अष्टौ व्यवहारिणः अष्टाव-
व्यवहारिणश्च 'ववहार' शब्दे पृष्ठेऽनुपदेमव दर्शिताः)

ववहिअ-देशी-मने, दे० ना० ७ वर्ग ४१ गाथा ।

ववहिय-व्यवहित-न० । शून्ये, विंश० । यत्र प्रकृतं मुक्त्वा
अप्रकृतं व्यासतोऽभिधाय पुनः प्रकृतमुच्यते तादृशे सूत्र-
दोषे, विंश० । अनु० । व्यवहितं नाम-अन्तर्हितम्, यत्र प्रकृत-
मुच्यते अप्रकृतं विल्लरतांऽभिधाय पुनः प्रकृतमधिक्रियते ।
यथा—हेतुकथामधिकृत्य सुमिहन्तपदलक्षणप्रपञ्चमर्थशास्त्रं
वाऽभिधाय पुनर्हेतुवचनम् । आ० म० १ अ० ।

ववहियकृष्णा-व्यवहितकल्पना-स्त्री० । साकाङ्क्षाणां व्यव-
हितानां पदानां साविध्यकल्पनालक्षणे व्याख्यानाङ्ग, आचा०
१ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

ववीलय-अपवीडक-पुं० । अपवीडयति-लज्जां मांचयतीति
अपवीडकः । आलोचकं लज्जायाऽतीचारात् गोपायन्तं यो वि-
चित्रमधुरादिवचनप्रयोगैस्तथा कथञ्चनापि वक्ति, यथास ल
ज्जामपहाय सम्यगालोचयति तादृशे आलोचनाहर्, व्य० १ उ० ।

वस-वश-त्रि० । पारतन्त्र्ये, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० । अस्वायत्ततायाम्,
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । ज्ञा० । औ० । स० । प्रश्न० । वले, ज्ञा० ।
१ श्रु० १ उ० । सामर्थ्ये, पा० १ ५ वि० । भ० । औ० ।

वस-पुं० । वसतीति वसः अच् प्रत्यये रूपम् । वासिति, जै० गा० ।
वृष-पुं० । वृषभे, कर्म० १ कर्म० ।

वसंत-वसन्त-पुं० । लोकोत्तरीत्या नवमे मासे, सू० प्र०
१० पाहु० । कल्प० । स्था० । ऋतुभेदे, स च चैत्रफाल्गुनौ ।
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । (इति जैनमतम् ।) चैत्रवैशाखाविति
लोकं, चं० प्र० १२ पाहु० । सू० प्र० । प्रश्न० । भ० । अनु० ।
वसन्तऋतौ, "सुरही मह वसंतो ।" पाइ० ना० १२६ गाथा ।
वसंतउर-वसन्तपुर-न० । मगधजनपदे स्वनामख्याते नगरे,
यत्र समाधिको नाम कुटुम्बी प्रतिवसति । सूत्र० २ श्रु० ६
अ० । आच० । विंश० । आ० म० । दर्श० । आ० क० । ज्यो० ।
आ० चू० ।

वसंतणिव-वसन्तनृप-पुं० । विडम्बप्रायचैत्रमासपरिहास-
कृतराजे, पा० १२ वि० ।

वसंतमास-वसन्तमास-पुं० । फाल्गुनमासे, चं० प्र० १० पाहु० ।

वसंतय-वसन्तक-पुं० । उज्जयिन्यां प्रयोजननृपतेर्हस्तिवाहके,
आ० क० ४ अ० । अमृष्टे, "एष प्रयाति सार्धः, काञ्चन-
माला वसन्तकश्चैव । भद्रवती घोषवति, वामवदन्ता उदयन-
श्च ॥ १ ।" आ० चू० ४ अ० । आच० । ('सेणिय' शब्दे कथा वच्यते)
वसंतसिरी-वसन्तश्री-स्त्री० । विराटदेशे धराधरनगरे व-
सन्तसेनगृहपतेर्भाष्यार्यायाम्, दर्श० २ तत्त्व । (रागे तदुदा-
हरणे दर्शनशुद्धिप्रस्थादावुक्तम् ।)

वसट्ट-वशार्त्त-त्रि० । वशेर्नान्द्रियपारतन्त्र्येण ऋताः—पीडि-
ताः वशार्त्ताः । वशं वा-विषयपारतन्त्र्यमृताः—प्राप्ताः वशा-
र्त्ताः । ज्ञा० १ श्रु० १ उ० । कर्मायत्तेषु, सूत्र० १ श्रु० ३
अ० १ उ० ।

वसट्टमयग-वशार्त्तमृतक-पुं० । वशेर्नान्द्रियपारतन्त्र्येण ऋतः—

पीडिता वशार्त्ताः, वशं वा—विषयपारतन्त्र्यमृताः—प्राप्ता व-
शार्त्ताः । वशार्त्ततया मृतं, औ० ।

वसट्टमरण-वशार्त्तमरण-न० । विषयपारतन्त्र्यतया दुःखम-
रणं, भ० २ श० १ उ० । स्था० । ज्ञा० । सू० । उत्त० । प्रव० ।
नि० चू० । (व्याख्या 'मरण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०६ पृष्ठे गता ।)

वसण-वसन-न० । वर्तने, आ० म० १ अ० । आवासं, जै०
२ वत्त० । चीनकादौ वस्त्रं, पा० भा० ५ कल्प । वस्त्रं,
"चैले वानं वसणं च, अंसुअं अम्वरं वत्थं" । पाइ० ना० ६६
गाथा । परिधानं, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । प्रज्ञा० । नि० चू० ।
वृषण-पुं० । अण्डं, औ० । विपा० । पात्रकं, उपा० २ अ० ।
व्यसन-न० । आयति, [आच० ४ अ० ।] दुःखं, द्यूतादिषु,
दर्श० ४ तत्त्व ।

अथ व्यसनसप्तकमाह—

इत्थी जूयं मज्जे, मिगयावमणं तहा वयणफरुया य ।

दंडफरुमत्तमत्थस्स, दूमणं सत्त वसणाइं ॥ १३४ ॥

यद्राजा अन्तःपुरस्त्रीषु नित्यमासक्तस्तिष्ठति तत् स्त्री-
व्यसनम्, यद् द्यूतं विनादिनानवरतं दीव्यति तत् द्यूत-
व्यसनम्, यत्पुनर्मद्यपानकेन नित्यं मूर्छितं ह्वास्ते तन्म-
द्यव्यसनम्, यत्तु मृगया आखंडकस्तत्राङ्गेपां मृगादिजन्त-
नां वधं करोति तन्मृगयाव्यसनम्, एतेषु चतुर्षु
व्यासक्तो राज्यकार्याणि न शील्यति । तथा यत् खरपरुष-
वचनैः सर्वानपि जनान्निर्दिश्यमाक्रोशति तद्वचनपरु-
षताव्यसनम्, अत्र वचनदोषेण दुर्धममनीयो भवति ।
यत्पुनरनपराधे स्वल्पे वाऽपराधे अन्युग्रदण्डं निर्वर्त्तय-
ति तद्दण्डपारुष्यव्यसनम् । अथ च-पाँरजानपदानामत्युग्र-
दण्डभयं नश्यतां क्रमेण च प्रजायाः अभावं कीदृशं
राज्यमिति । अर्थोन्पत्तिहेतवे येषामाद्युपायचतुष्टयप्रभु-
तयः प्रकाशस्तेषां यद्दूषणं तदर्थदूषणव्यसनम्, अत्र चा-
र्थोन्पत्तिहेतून् दूषयते न तथाविधाऽर्थं उपपन्नं, अर्थोन्प-
त्त्यभावे चाचिन्तये कोशः परिहीयते, परिहीनकोशस्य
वित्तप्रभवं राज्यम् । एतानि सप्त व्यसनानि । वृ० १ उ० ।
ज्ञा० । ध० २० । दुःखं, पाइ० ना० १७० गाथा । राजाद्युप-
संव, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । 'वसणे पुण वाइत्तगीतादि'
वसणं णाम तम्म वसतीति वसणं । तस्स वा वसे वट्टतीति
वसणं । नि० चू० १ उ० । व्यसनेन सामायिकलाभा भवति ।
आ० म० । आ० क० ।

व्यसने द्वौ भ्रातरावुदाहरणम्—

"कुताऽपि शकटंन द्वौ भ्रातरौ गच्छतः पथि ।

चक्रे मण्डलिनीं रथ्या-स्थितां दृष्ट्वाऽवदन्महान् ॥ १ ॥

शकटे टालयतस्त्वं, पापो नाटालयल्लघुः ।

ऊचे चास्यां विपन्नायां, भ्रातः ? किं भावि सूतकम् ॥ २ ॥

श्रुत्वा सा संज्ञिनी तत्र, चक्रच्छिन्ना मृता तदा ।

कुरुदेशे श्रीनिवेशे, हस्तिनागपुरं परे ॥ ३ ॥

कुले कापि बभूव स्त्री, तां धनः श्रेष्ठगुपायत ।

बृहच्छाकटिकस्यान्मा, पूर्वं तस्याः सुताऽभवत् ॥ ४ ॥

जीवितादप्यभीष्टं तं, परां पुष्टिं निनाय सा ।

द्विर्नार्योऽप्युदरे तस्याः, समुपन्नः स्वकर्मणा ॥ ५ ॥

निविष्ट इव पापाणो, नाभीष्टो गर्भगोऽपि सः ।

प्राज्यैः पाननमैपज्यैः , स कृतेरपि नाऽपतन् ॥ ६ ॥
 जातश्च वैग्विद् दृष्टा, दास्याऽष्टुर्विदुमर्पितः ।
 स दृष्टाऽऽनीय पित्रा तु , दास्याः कस्याश्चिदर्पितः ॥ ७ ॥
 अविज्ञातं जनन्या तं, जनकाऽवर्ज्यत्सुतम् ।
 महीयान राजलालितो, गङ्गदत्तस्तु कन्यसः ॥ ८ ॥
 सुखादिकादिकं ज्यायान् , यत्किञ्चिन्नभते ततः ।
 विश्राणयति तस्यापि , भागं भ्रातुः कनोयसः ॥ ९ ॥
 तं विज्ञाय कुतोऽप्यस्या , दृष्टा हन्ति यथा तथा ।
 अन्येन्द्रमहं जातं, भुञ्जते स्वजने जने ॥ १० ॥
 पित्राऽऽनीय निवेश्याऽथ-स्तुल्यं यावन्म भोज्यते ।
 सा तावत्प्रथमं वृत्ताऽथ, केशपाकपरित स्म तम् ॥ ११ ॥
 चंपदायैस्ताडयित्वा—ऽक्षिपच्छन्दनिकान्तरं ।
 नीत्वाऽन्यत्रारुद्रमोऽथ , स्नानं तानेन कारितः ॥ १२ ॥
 तदा च तत्र भिक्षार्थ-मेकः साधुः समाययौ ।
 श्रेष्ठी पप्रच्छ तं मातुः, पुत्रोऽनिष्टः प्रभो ? भवेत् ॥ १३ ॥
 मुनिस्त्वाच—
 यं दृष्ट्वा वर्द्धते कोपः , स्नेहश्च परिहीयते ।
 स विज्ञयो मनुष्येण, एष मे पूर्ववैरिणः ॥ १४ ॥
 यं दृष्ट्वा वर्द्धते स्नेहः , क्रोधश्च परिहीयते ।
 स विज्ञयो मनुष्येण , एष मे पूर्वबान्धवः ॥ १५ ॥
 ततः श्रेष्ठी तमाद्वैवं , दीक्षित्वा मुं सुतं मम ।
 नीतस्तेन गुरूपान्तं , गुरुभिः सोऽथ दीक्षितः ॥ १६ ॥
 समागत्य ततः सद्यः , पार्श्वे तस्यैव सद्गुरोः ।
 ज्यायानपि प्रवव्राज , भ्रातृस्नेहानुगतः ॥ १७ ॥
 जातौ साधू ततस्तौ द्वौ , तपोनिष्ठौ क्रियापरौ ।
 कृशयन्तौ भवं स्वं च , व्यदुषातामनिश्रया ॥ १८ ॥
 इतस्तपःप्रभावेन , भूयान्मं भाविजन्मनि ।
 जगदानन्दन इति , निदानं विदधे लघुः ॥ १९ ॥
 गन्वाऽथ त्रिदिवं पश्चा-न्निदानीं वसुदेवम् ।
 नवमो वासुदेवोऽभू—द्वलदेवोऽपरः पुनः ॥ २० ॥ ”
 आ० क० १ अ० । आ० । आ० । आ० म० ।
 वसणपत्त-व्यसनप्राप्त-त्रि० । इन्द्रियपरायत्तताकोडीकृत-
 त्वेनोन्मादं वा प्राप्तं, दर्श० ३ तत्त्व । शनु० ।
 वसणभूय-व्यसनभूत-त्रि० । आपद्भूतं, भ० ३ श० ७ उ० ।
 वसणविनाश-वृषणविनाश-पुं० । वर्द्धितकरणे, स० ।
 वसणसेल-व्यसनशैल-पुं० । कष्टपर्वते, अष्ट० २२ अष्ट० ।
 वसणि (ण)-व्यमनिन्-त्रि० । सप्तानां व्यसनानाम-
 न्यतरण व्यसनेन युक्ते, वृ० १ उ० २ प्रक० ।
 वसधि-वसति-स्त्री० । वसन्ति साधवोऽस्यामिति वसतिः ।
 उपाश्रये, वृ० २ उ० । आचा० ।
 वसभ (ह)-वृषभ-पुं० । वृषभ-पुण्यं तेन भातीति, वृषभः ।
 संथा० । गीतार्थे, वृ० ३ उ० । आ० । कल्पनागृहीतवसति-
 निवासिति गतिजनं, ध० ३ अधि० । उपाध्यायो वृषभानुग
 इति कृत्वा वृषभ इत्युच्यते । वृ० १ उ० २ प्रक० । महायूथा-
 िधेप, व्य० ३ उ० । गवि, ज० २ वज्र० ।
 वसभकरण-वृषभकरण-त० । वृषभमुद्दिश्य यत्र किञ्चित् क्रि-
 यन्तं तादृशं स्थानं, आचा० २ श्रु० २ चू० ३ अ० ।
 वसभक्त्वेन-वृषभक्त्वेन-त० । वर्षासु साऽऽचार्यगणावच्छेदक-

गच्छुवयावासभूते क्षेत्रे, नि० चू० १७ उ० । (तत्र वृषभक्त्वेन
 द्विविधमिति, 'क्वेत्त' शब्दे तृतीयभागे ७६२ पृष्ठे गतम् ।)
 वसभगाम-वृषभग्राम-पुं० । तादृशे वृषभावासे, समयपरिभा-
 पिते ग्रामे, वर्षासु एकविंशतिर्जना उपलक्षणत्वाद्दनुवर्द्धे प-
 ञ्चदश जना यत्र जघन्येन संस्तगन्ति स वृषभग्राम उच्यते ।
 उत्कर्षतस्तु द्वयोर्गपि कालयोर्द्वाविंशत्सहस्रसंख्याको गच्छे
 यत्र संस्तगति । वृ० ३ उ० । (गाथा ' उग्मह ' शब्दे द्वितीय-
 भागे ७६३ पृष्ठे गता ।)
 वसभ(ह)वाहण-वृषभवाहन-पुं० । गोवाहने ईशानेन्द्रे, जं०
 २ वज्र० ।
 वसभ(ह)वीहि-वृषभवीथि-स्त्री० । ज्योतिषप्रसिद्धे शुकादि-
 महाग्रहाणां सञ्चरणयोग्ये आकाशमार्गे, स्था० ६ डा० ३ उ० ।
 वसभा(हा)गुगत-वृषभानुगत-न० । वृषभस्य स्वस्थानानु-
 गतकल्पे, सत्त्वे, नि० चू० २ उ० ।
 वसभाणुजाय-वृषभानुजात-पुं० । अनुजातशब्दः सदृशव-
 चनो वृषभस्यानुजातः-सदृशो वृषभानुजातः । वृषभाकारेण
 चन्द्रसूर्यनक्षत्राणि यस्मिन् योगे एव तिष्ठन्ति, तादृशे योगे,
 सू० प्र० १२ पाहु० ।
 वसभी-वृषभी-स्त्री० । अभिषेकायाम्, नि० चू० १५ उ० ।
 वसभुद्ध-देशी । काके, दे० ना० ७ वर्ग ४६ गाथा ।
 वसमाण-वसत्-त्रि० । मासकल्पविहारिणि , आचा० २
 श्रु० १ चू० १ अ० ४ उ० । नि० चू० । वसमाणो उडुवद्विप
 अट्टमांसे वासावासं व एवमप य एवविहविहार्गंतो वसमा-
 णो भस्ति । नि० चू० २ उ० । वास्तव्ये, आचा० २ श्रु० १
 चू० १ अ० ११ उ० ।
 वसल-देशी । दीर्घे, दे० ना० ७ वर्ग ३३ गाथा ।
 वसवत्ति-वशवर्तिन्-त्रि० । आत्मवशं वर्तितुं शीलमस्येति
 वशवर्त्ती । वशेन्द्रिये, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।
 वसह-वृषभ-पुं० । वृषभे, " उक्त्वा वसहा य वच्छाणा "
 पाइ० ना० १५१ गाथा ।
 वसहि-वसति-स्त्री० । " वितस्ति-वसति-भरत-कानर-मातु-
 लिङ्गे हः " ॥ ८ । १ । २१४ ॥ इति तस्य हः । प्रा० । प्रश्न० ।
 निवासे, अनु० । स्थाने, स्था० १ डा० । आवासस्थाने, ज्ञा० १
 श्रु० १५ अ० । निलये, ग्रामे, जीत० । उपाश्रये, वृ० २ उ० । (तत्रो-
 पाश्रयनिलेपः 'उवस्सय' शब्दे द्वितीयभागे १०४७ पृष्ठे उक्तः ।)
 (१) इह यथा यादृगुपाश्रय आश्रयणीयस्तथोच्यते—
 सर्वोऽपि शय्याविषयः , इत्युद्देशार्थाधिकारप्रतिपादनाय
 निर्युक्तिरुदाह—
 सत्त्वे वि य मिज्विमो-हिकारगा तह वि अत्थि उ विसेसो।
 उदेमे उदेसे, वुच्छामि समासश्चो किञ्चि ॥ ३०२ ॥
 सर्वेऽपि-त्रयोऽप्युद्देशका यद्यपि शय्याविशुद्धिकारकास्तथा-
 ऽपि प्रत्येकमस्ति विशेषस्तमहं लेशतो वच्य इति ।
 एतदेवाह—
 उग्मदोपा पढमि-ल्लुयमि संसेत्तपच्चवाया १ य ।
 वीयमि सोअवाई, बहुविहसिज्जाविवेगो २ य ॥ ३०३ ॥
 तत्र प्रथमोद्देशकं वसंतरुद्रमदोपा आधाकर्माद्यस्तथा

गृहस्थादिसंस्कृतप्रत्ययायाश्च चिन्त्यन्ते, तथा द्वितीयोद्देश-
कं शौचवादिदोषा बहुप्रकाराः शय्याविवेकश्च—त्यागश्च
प्रतिपाद्यत इत्ययमर्थोधिकारः ।

तद्वत् जयंतल्लणा, सज्जमायस्सऽणुवरोहि जइयव्वं ।

समविममाईएसु य, समणं निज्जराट्ठाए ३ ॥ ३०४ ॥

तृतीयोद्देशकं यतमानस्योद्गमादिदोषपरिहारिणः साधो-
र्यां लज्जना स्यात् तत्परिहारे यतितव्यम् । तथा स्वाध्यायानु-
परोधिनी समविममादौ प्रतिश्रये साधुना निर्जराधिना स्या-
तव्यमित्ययमर्थोधिकारः । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

(२) साण्डं सपरिकर्माणमुपाश्रयं न मागयेत् ।

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा अभिकंखिज्जा उवस्सयं ए-
सित्तए अणुपविसित्ता गामं वा ० जाव रायहाणि वा,
से जं पुण उवस्सयं जाणिज्जा, सअंडं ० जाव समंताण-
यं तहप्पगारे उवस्सए नो ठाणं वा सिज्जं वा निसीहिं
वा चेइज्जा ॥ से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण
उवस्सयं जाणिज्जा अप्पंडं ० जाव अप्पसंताणयं तहप्पगारे
उवस्सए पडिल्लित्ता पमज्जित्ता तत्रो संजयामेव ठाणं
वा ० ३ चेइज्जा । (सू० ६४ ×)

स भिक्षुः उपाश्रयम्-वसतिमेपितुं यद्यभिकाङ्क्षन्ततो ग्रा-
मादिकमनुप्रविशेत्, तत्र च प्रविश्य साधुयोग्यं प्रतिश्रय-
मन्वेपयेत्, तत्र च यदि साण्डादिकमुपाश्रयं जानीयात्-
तस्तत्र स्थानादिकं न विदध्यादिति दर्शयति—सुगमम्, न-
वरम्, स्थानं—कायेत्सर्गः शय्या-संस्तारकः निर्वाधिका-
स्वध्यायभूमिः 'गो चेइज्ज' इति नो चेतयेत्-नो कुर्या-
दित्यर्थः । एतद्विपरिते तु प्रत्युपेक्ष्य स्थानादीनि कुर्यादिति ।

(३) सम्प्रति प्रतिश्रयगतानुद्गमादिदोषान् विभण्णिपुगाह-
से जं पुण उवस्सयं जाणेज्जा अस्सि पडियाए एगं साह-
म्मियं समुद्दिस्स पाणाइं ० ४ समारम्भ समुद्दिस्स कीयं पा-
मिच्चं अचिच्छं अणिसुद्धं अभिहणं आहट्टु चेएइ, तहप्पगारे
उवस्सए पुरिसंतरकडे वा अपुरिसंतरकडे वा ० जाव अ-
णासेविते वा णो ठाणं वा चेइज्जा एवं बहवे साहम्मिया
एगं साहम्मियं बहवे साहम्मिणीओ ॥ से भिक्खू वा भि-
क्खुणी वा से जं पुण उवस्सयं जाणेज्जा बहवे समणमा-
हणअतिहिक्किवणवणीमए पगणिय २ समुद्दिस्स तं चेव
भाणियव्वं ॥ से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण उ-
वस्सयं जाणेज्जा बहवे समणमाहणअतिहिक्किवणवणीमए
पगणिय २ अस्सि पडियाए एगं साहम्मियं समुद्दिस्स
पाणाइ ४ ० जाव चेतेइ, तहप्पगारे उवस्सए अपुरिसंत-
रकडे ३ ० जाव अणासेविए णो ठाणं वा ० ३ चेइज्जा ०, ३
अह पुणं जाणेज्जा पुरिसंतरकडे ० जाव सेविए पडिल्लित्ता
पमज्जित्ता तत्रो संजयामेव चेतज्जा । (सू० ६४ ×)

सः—भावभिक्षुर्न पुनरेवभूतं प्रतिश्रयं जानीयात्, न-
द्यथा—'अस्सि पडियाए' इति एतद्विपरित्याग एतान् साधू-
न् प्रतिज्ञायोद्दिश्य प्राण्युपमर्देन साधुप्रतिश्रयं कचिच्छादः

कुर्यादिति । एतदेव दर्शयति—एकं साधर्मिकं साधुमहत्प्र-
णीतधर्मानुष्ठायिनं सम्यगुद्दिश्य—प्रतिज्ञाय प्राणिनः समा-
रभ्य प्रतिश्रयार्थमुपमर्दं प्रतिश्रयं कुर्यात्, तथा—तमेव सा-
धुं सम्यगुद्दिश्य कीर्तं मूल्येनावाम्, तथा—'पामिच्चं'
इति अन्यस्मादुच्छिन्नं गृहीतम् 'आच्छेज्ज' इति आच्छेद्यमिति
भृत्यादेर्वलादाच्छिद्य गृहीतम् । अनिसुद्धं स्वामिनाऽनुत्स-
ङ्गलितम् । अभ्याहृतम्—निष्पन्नमेवान्यतः समानीतम् । एवं
भूतं प्रतिश्रयम् । आहृत्य—उपेत्य 'चेएइ' इति साधवे ददाति
तथा प्रकारे चोपाश्रये पुरुषान्तरकृतादौ स्थानादि न विद-
ध्यादिति । एवं बहुवचनसूत्रमपि नेयम् । तथा साध्वीसूत्रम-
प्येकवचनबहुवचनाभ्यां नेयमिति । आचा० २ श्रु० १ चू० २
अ० १ उ० ।

(४) औद्देशिकीं शय्यां न गृहीयात्—

जे भिक्खू उद्दिमियं सेज्जं अणुपविसति अणुपविसंतं
वा साइज्जइ ॥ ६३ ॥

उद्दिश्य कृता औद्देशिका उवागच्छति प्रविशति तस्स मा-
सलहं । गाहा—

ओहेण विभागेण य, दुविहा उद्दिमिया भवे मिज्जा ।

ओहेणैव तियाणं, वारसभेदे विभागम्मि ॥ ११८ ॥

ओही-संखेवो अविसेसियं समणाणं वा माहणाणं वा ए
णिद्दिमि, एवं वा अविसेसेति, पञ्चएहं वा जणाण अत्ता-
ए कता, पविट्ठा जा भवन्ति ताहे जा अणंगेण णातिकंता
पविसति तस्स कप्पति । एसा हु उद्दिमिया ।

वारसभेया विभागे भवन्ति—

जामातियमंडवओ, रसवति रमालआवणगिहादी ।

परिभोगमपरिभोगे, चउएहऽट्ठा कंडे संकप्पे ॥ ११६ ॥

जामातियणिमित्तं कायमाणं मंडवो कतो आसी, भत्तं
वा रसवती कता आसी, रहट्ठाए वा साला कता आसी, व-
वहरणट्ठा वा आवणो कतो आसी, अप्पणो वा गिट्ठं कतं
आसी, अप्पणा परिभूतं अपरिभूतं वा अप्पणो णिरुवभाजि
भूयं ए भुंजति ।

इमेसि चउएहं । गाहा—

उद्दिमगा समुद्दे-सगा य आदेस तह समादेसा ।

एमेव कामचउरो, कम्मम्मि वि होंति चत्तारि ॥ १२० ॥

एयस्स इमं वक्खानं । गाहा—

जावंतियमुद्देसा, पामंडाणं भवे समुद्देसा ।

समणाण नु आदेसा, निग्गंथाणं समादेसा ॥ १२१ ॥

आचंडाला जावंतियं उद्देसं भण्ति, सामण्येणं पामंडीण
समुद्देसं भण्ति, समणा निग्गंथमकृतावसंगेयआजीवा एते-
सि उद्दिट्ठे आदेसं भण्ति । निग्गंथा-साह, तस्मिं उद्दिट्ठे समा-
देसं भण्ति । कडेति एते चेव चतुरो भेगा ।

इमे विसेमलक्खणं । गाहा—

सडितपडिताण करणं, कुडुकडादीण संजतऽट्ठाए ।

एमादि कडं कम्मं, तुभं जं पुणां कुरणति ॥ १२२ ॥

कुडुकडातीणं सडियं संजयट्ठा करेति, कुडुकडातीणं प-
डियं संजयट्ठा करेति, कुडुकडातीणं खंडं प-
डियं संजयट्ठा करेति आदिग्गहणेणं छावणधु-

णादियाण एवमादी कडे भसति । कस्स पुब्बकयं भंजि-
त्ता तेणव दाहणा चोक्खतरं अरणं करेति तं कस्मं भरणति ।

गाहा—

उद्दिसियम्मि लहुगो, पत्तेयं होति चउसु ठाणेसुं ।

एमेव कमेगुरुओ, कम्मादिगलहुगतिसु गुरुगा॥१२३॥

उद्दसे मासलहुं । विभागुद्दसं चउसु वि भेगेसु मासलहुं ।
तवकालविसिद्धकडे चउसु वि भेदसु मासगुरुं तवकालविसि-
सियं । कस्मे जावंतियभेदे चउलहुयं । संससु तिसु चउगुरुं ।

गाहा—

मुत्तणिवातो ओहे, आदिविभागे य चउसु वि पदेसुं ।

एते मामसुतरा, पविमंताणादिणो दोमा ॥ १२४ ॥

असिवे ओमोयरिए, रायपदुट्टे भए व गेलणे ।

अद्वाणरोहए वा, जयणाए कप्पती वसितुं ॥ १२५ ॥

जयणा जादं पणगहणीए मासलहुं पत्ता । नि० चू० ५ उ० ।

(५) संयतार्थमसंयतः प्रतिश्रयं कुर्यात्—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण असंजए
भिक्खुपडिष्साए कंडइए वा उक्कंविए वा छप्पे वा लिच्चे वा घट्टे
वा मट्टे वा सम्मट्टे वा संपधूमिते वा तहप्पगारे उवस्सए
अ पुरिसंतरकुडे० जाव अणासेविए णो ठाणं वा सेजं वा
णिसीहिं वा चेतेजा, अह पुण एवं जाणेजा पुरिसंतरक-
डे० जाव आमेविए पडिलेहिच्चा पमाजित्ता तओ
संजयामेव० जाव चेतेजा । (सु० ६४ +)

‘ से भिक्खू वे ’ त्यादि (सूत्रद्वयं) पिण्डैषणानुसारेण नेयं
सुगमं च । तथा—‘ से ’ इत्यादि स-भिन्नुर्यदि पुनरवभूतं प्रति-
श्रयं जानीयात्, तद्यथा—भिन्नप्रतिज्ञया असंयतो—गृहस्थः
प्रतिश्रयं कुर्यात्, स चैवंभूतः स्यात्तद्यथा—कण्टकितः—
काष्ठादिभिः कुड्यादौ संस्कृतः, ‘ उक्कंविए ’ त्ति वंशादिक-
म्बाभिरववद्धः, ‘ छप्पे व ’ त्ति दर्भादिभिश्छादितः, लिप्पो—गोम-
यादिना, धृष्टः—सुधादिखरपिण्डेन, मृष्टः—स एव लेपनकादिना
समीकृतः, संसृष्टः—भूमिकर्मादिना संस्कृतः, संप्रधूपितः—दु-
र्गन्धापनयनार्थं धूपादिना धूपितः । तदेवंभूते प्रतिश्रये अपुरु-
षान्तरस्वीकृतं यावदनासंविदं स्थानादि न कुर्यात्, पुरुषा-
न्तरकृतानासंवितादौ प्रत्युपेक्ष्य स्थानादि कुर्यादिति ।

(६) प्रतिकर्म—

जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा सपरिकम्म से जं अणुपवि-
सति अणुपविसंतं वा साइज्ज ॥ ६५ ॥

सह परिकर्मेण सपरिकम्मा मूलगुणउत्तरगुणपरिकर्म
यस्यास्तीत्यर्थः, तस्स मासलहुं आणाइया य दासा । नि०
चू० ५ उ० ।

अथ कतिविधे मूलकरणमुत्तरकरणं वा शोधनीयमत आह—

सत्तेव य मूलगुणे, मोही सत्तेव उत्तरगुणेसुं ।

संसत्तम्मि य छक्कं, लहु गुरु लहुगा चरिम जाव॥५८८॥

सत्तेव—सप्तप्रकारैव शोधिमूलगुणेषु । गाथायामेकवचनमा-
यंत्वात्, सत्तेव—सप्तप्रकारैवात्तरगुणेषु शोधिः । किमुक्कं
भवति—मूलकरणं सप्तभेदं शोधनीयं वसतेः साधुभिः

उत्तरकरणमपि सप्तविधमिति । तथा संसक्के—उपाश्रये पदं-
पृथिव्यप्तेजोवनस्पतिवसकायसागारिकलक्षणं शोधनीय-
म् । किमुक्कं भवति—यथाक्करूपेण पदं संसक्कायामपि
न स्यात्तव्यम्, यदि तिष्ठति ततो लघु गुरु लघुका यावच्च-
रम पाराश्रितं तावत्प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—पृथिव्यादिभिः
कायैः संसक्कायां तिष्ठति चत्वारो लघुकाः, हरितैरन-
न्तैश्चत्वारो गुरुकाः, प्रत्येकबीजैः पञ्च रात्रिन्दिवा नि ल-
घुकानि, अनन्तबीजैस्तान्येव गुरुकाणि, मिश्रैरनन्तैर्मा-
सगुरु, बीजैः प्रत्येकैरनन्तैश्च मिश्रैः सचिच्चैरिव त्रैसैः संस-
क्कायां चतुर्गुरु । एवं तिष्ठतः प्रायश्चित्तम्, अथ तिष्ठन् पृथिवी-
कायादिसंप्रवृत्तादि करोति तदा लघुकगुरुकादि प्रायश्चित्त-
म् । ‘ छक्कायचउसु लहुगा ’ इत्यादिगाथया प्रागुक्तप्रकारे-
णाभिहितं तावदवसंयं यावच्चरमं पाराश्रितमिति ।

सप्तविधं मूलकरणं शोधनीयमित्युक्तमतः सप्तमूलभेदानाह-
पट्टीवंसो दो धा-रणाउ चत्तारि मूलवेलीतो ।

मूलगुणेहि उवहया, जा सा आहाकडा वसही ॥५८९॥

उपरितनस्तिर्यक्तया पृष्ठवंशः—द्वौ मूलधारणौ ययोरु-
परिपृष्ठवंशस्तिर्यग्निपात्यन्ते, चतस्रश्च मूलवेलयः । उभयोः
धारणयोरुभयतो द्विद्विवेलिसंभवात् । एते वसतेः सप्त
मूलभेदाः । एतैर्मूलगुणैः सप्तभिरुपहृता या वसतिः सा
आधाकृता भवति, साधूनाधाय—संप्रधार्य कृता आधा-
कृता, पृषोदरादिन्वादिष्टरूपनिष्पत्तिः । उत्तरकरणं पु-
नरिदं सप्तविधम् ।

वंसगकडणोक्कडणं, छावणलेवणदुवारभूमी य ।

सप्परिकम्मा वसही, एसा मूलोत्तरगुणेसुं ॥ ५९० ॥

वंशका ये वेलीनामुपरि स्थाप्यन्ते, पृष्ठवंशस्योपरितिर्यक्,
कटनम्—कटादिभिः समन्ततः पार्श्वानामाच्छादनम्, उत्क-
ण्टनम्—उपरि कण्टकानां बन्धनम्, छादनं—दर्मादिभिरा-
च्छादनम्, लेपनं—कुड्यानां कर्दमेन गोमयेन च लेपप्रदानम् ।
‘ दुवारि ’ त्ति संयतनिमित्तमन्यतो वसतेर्दूरीकरणम्, ‘ भूमि ’
त्ति समभूमिकरणम् । एतत्सप्तविधमुत्तरकरणम् । एषा स-
परिकर्मा वसतिर्मूलगुणैरुत्तरगुणैश्च । एषा नियमेनावि-
शोधिकोटिः, अन्येऽपि चोत्तरगुणा वसतेर्विद्यन्ते । कृता विशो-
धिकोटिः ।

के तेऽन्ये उत्तरगुणा इत्यत आह—

दूमिय-धूमिय-वासिय, उज्जोविय-वलिकडा-अवन्ना-य ।

सित्ता संमट्ठा वि य, विसोहिकोडीकया वसही ॥५९१॥

दूमिया—नाम सुकुमारलेपेन सुकुमारीकृतकुड्या सेंटिकया
धवलीकृतकुड्या वा, धूपिता—अगु(ग)रुप्रभृतिभिः, वासिता
पट्वासकुसुमादिभिः, उद्द्योतिता—अन्धकारेऽशिकायेन कृ-
तोद्द्योता, वलिकृता—यत्र संयतनिमित्तं वलिविधानं कृतम् ।
अवन्ना नाम—यत्र भूमिरुपलिप्ता सिक्ता—आवर्षणकरणतः, स
मृष्टा—सम्माजंन्या संयतनिमित्तम् । एवमुत्तरगुणैः कृता
यसनिविशोधिकोटीर्भवति ।

अत्रैव प्रायश्चित्तविधिमाह—

अप्फासुएण देसे, सव्वे वा दूमियादि चउलहुगा ।

अप्फासुगधूपजोती, देमग्गि वि चउलहु होंति ॥५९२॥

सेसेसु फासुएणं, देमे लहुसव्वहिं भवे लहुगा ।

संमज्जणसाहोकुया-दि छिन्नमेत्तं तु सच्चित्तं ॥५६३॥

यत्र देशतः सर्वतो वा अप्रासुकेन दूमितादि आदिश-
न्दात्ममस्तान्यपि पदानि गृहीतानि, तत्र तिष्ठतः प्रत्येकं
प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । यत्र पुनरगुरुप्रभृतिभिर्धू-
पनमन्धकारेऽग्निकायेन उद्योतनं तत्र नियमादप्राशुकस-
च्चित्तोऽग्निकाय इति देशेऽपि चत्वारो लघुकाः, किमुत स-
र्धतः । शेषेष्वपि तमुद्योतितं च मुक्त्वा अन्येषु दूमितवासि-
तवलीकृतवातासिकमृष्टरूपेषु भेदेषु प्राशुकेन देशतः-
करणे मासलघु, सर्वतश्चत्वारो लघवः । तथा संमार्जने
तत्र सचित्तशाखाकुशादिछिन्नमात्रं तत् यदि देशतः सर्व-
तो वा सम्मार्ज्यते तदा चतुर्लघु ।

मूलत्तर चउमङ्गो, पढमे विइए य गुरुगसविसेसा ।

तइयम्मि होइ भयणा, अत्तट्ठकडो चरिमसुद्धो ॥६६४॥

मूलगुणाः-पृष्ठवंशादयस्तेषु मूलोत्तरगुणेषु चतुर्भङ्गी । गा-
थायां पुंस्त्वं प्राकृतत्वात्, मूलगुणा अपि पृष्ठवंशादयः । सं-
यतनिमित्तं मूलोत्तरगुणा अप्यविशोधिकोटिगता वंशका-
दयः संयतनिमित्तमिति प्रथमो भङ्गः, अत्र प्रायश्चित्तं चत्वारो
गुरुकाः, द्वाभ्यां गुरुवस्तथा-तपसा कालेन च । मूल-
गुणाः संयतार्थम्, उत्तरगुणाः-अविशोधिकोटिगताः स्वार्थ-
मिति द्वितीयः । अत्र चत्वारो गुरुकास्तपोगुरुवः काललघु-
काः । 'तइयम्मि होति भयणा' इति मूलगुणाः स्वार्थमुत्तर-
गुणाः संयतार्थमिति तृतीयो भङ्गः । तस्मिन् भजना सा
चेयम्-यं अत्रोत्तरगुणास्तं यद्यविशोधिकोटिगतास्तदा
चतुर्गुरुवस्तपोलघवः कालगुरुवः । अथ विशोधिकोटिगता-
स्तत आप्राशुकेन देशे सर्वस्मिन् चापरिकर्मणि चत्वारो ल-
घवः । प्राशुकेन देशतो मासलघु, सर्वत्र चत्वारो लघुकाः आ-
त्मार्थं मूलगुणा आत्मार्थमेव चोत्तरगुणा इत्येवमात्मार्थकृत-
श्चरमभङ्गः शुद्धः । तदेवं द्विविधकरणोपघातं द्वारं व्या-
ख्यातम् । वृ० १ उ० १ प्रक० । नि० चू० ।

उपघायकारणा अस्से य इमे-

संठावणलिपणता, भूमिकम्मे दुवारमंथारे ।

थिग्गलकरणे पडिपुं-छणे य दग्गिग्गमे चेव ॥१५३॥

संकमकरणे य तहा, दग्गवातविलाणहोतपिहणे य ।

उच्छेव संधिकामा, ओवग्घा चउ उवस्स तस्सेते ॥१५४॥

दारगाहादयं चत्तारि दारगाहाए वक्खणंति ।

गाहा-

सडितपडिताण करणं, संठावणालिपभूमिकुलियाणं ।

संकोचणवित्थरणं, पडुच्च कालं तु दारस्स ॥ १५५ ॥

अवयवाणं संडणं, एगदेसखंडस्स पडणं । एतेसि संठावणा-
लिपभूमिकुलियाणं कुडुं भूमिए विसमाए समीकरणं, भू-
मिपरकम्मे सीतकालं पडुच्च वित्थरणदुवारा संकुडा क-
ज्जति णिवायऽट्ठा, गिम्हे पडुच्च संकुडा दुवारादिसाला
वात्थणसा कज्जति पवायट्ठा ।

गाहा-

तज्जातमतज्जाता, संथारा थिग्गला तु वातऽट्ठा ।

पडिपुच्छणा तु तेसि, वासा-गिसिरे णिवातट्ठा ॥१५६॥

संथारा तज्जाया उवट्ठाया करंति, अतज्जाया कंविया करे-
ति, 'थिग्गल' इति गिम्हे वातागमट्ठा गवक्खादिच्छिंइ करंति,
वासासु वा सिसिरेसु वा णिवातट्ठा तेसि चैव पडिपुच्छणा ।

गाहा-

दग्गिग्गमो पुव्वुत्तो, पुव्वुत्तो संकमो य दग्गवातो ।

तिएह परेणं लहुगा, वसिमे मूलं चउगुरु देमे ॥१५७॥

भूसगविलाण पिहणं, करेइ उच्छेवो संधिकम्मं पि ।

एग दुगतिग चउलहुगा, वागाओ जाव वा हंति ॥१५८॥

दग्गिग्गमो दग्गवीणिया सा य त्रितियउद्देसगे पुव्वुत्ता, सं-
कमो पयमग्गो सो वि तत्थेव पुव्वुत्ता, दग्गवातो सीतघग्ग सा-
ये उच्छेवणी भणति, भूसगातिकयविलाणं पिहणं करंति ।
परिपेलवत्थाति तेणोच्चगलणं उत्थेवा, कडगस्स य संधी अ-
संबुडा तीए संबुडकरणं संधिकम्मं एवं कुट्टस्स वि इमं पच्छि-
त्तं । एकं थिग्गलं करंति मासलहुं, दोसु दो मासा, तिसु
तिण्णमासा । तिहह परेण चउलहुगा । पडिपुच्छणे वि एवं
चैव । उच्छेवे जति वारा लिपति साहरति भंडगं वा उह-
ति, तति चउलहुगा । अएण भणंति-मासलहुं दग्गवाते
संधिकम्मे य एतेसु चउरा लहुगा । वसिमे मूलं, अव-
सिमे चउगुरुं, देसे इति संठावणलिपणभूमिकम्मे-य अफासु-
एण देस सव्वे वा चउलहुं । एतेसु चैव फासुएण देस
सव्वे वा चउलहुं, एतेसु चैव फासुएण देस मासलहुं,
सव्वे चउलहुं । संथारदुवारं चउलहुं । उदग्गवाहसंकमसु मा-
सलहुं । पच्छा एते मूलत्तरदोसा केवतिकालं परिहरियव्या ।
उत्तरमाह ।

गाहा-

कामं तदुविपरीतो, केइ पदा हंति आवरणजोग्गा ।

सव्वाणुवाइ केइ, केइ तक्कालुवट्ठाइ ॥ १५९ ॥

काममवधृतार्थे द्रष्टव्यः, किमवधृतं यथा वक्ष्यति 'उदुवि-
परीय' इति । पूर्वार्द्धस्य व्याख्या ।

गाहा-

हेमंतकडा वासा, सिमिरे कप्पंति अत्तपरिभुत्ता ।

तद्विसे केइ ण तु, केइ तक्कालट्ठाणइ ॥ १६० ॥

उत्तगुरणोवघाता हेमंतजोग्गा जे कया ते गिम्हे अजोग्गेति
काउं कप्पंति, गिम्हे जे कता पवातऽट्ठा ते सिसिरवासासु अ-
जोग्गेति काउं कप्पंति । केति दूमितादि गिहिहिं अत्तट्ठिया प-
रिभुत्ता तक्कालं चैव कप्पंति । सव्वाणुवातिके इति सव्वकालं
अणुजंति । तद्वसभावेन कदाचिन्कल्पंति ते समूलगुणा
इत्यर्थः । 'केइ तक्कालट्ठाण' इति अस्य व्याख्या-अत्तट्ठिया परि-
भुत्ता तद्विसे केइ गिहोहिं अत्तट्ठियपरिभुत्ता तद्विसे चैव
साधूण कप्पंति । अहवा-तं कालं तउडं वज्जउ अन्नकालं उ-
वट्ठायेति ण उक्तेति इति मूलगुणा गतार्थम् ।

गाहा-

सुत्तणिवाओ एत्थं, विसोहि कोडीं य णिवयई णियमा ।

एए सामसयरं, परिवसंताणाइणो दोसा ॥ १६१ ॥

दुवमितादि एसु सुत्तणिवातो भवे कारणे ।

गाहा-

असिवे ओमोयरिण, रायपट्टे भए व आगादे ।

गेलमउत्तमं, चरित्तमज्झाए अमती ॥ १६२ ॥

उत्तमपडिवसस्यो साह अस्मा य वसही ए लभति. जा य लभति सा उत्तमपडिवसगण पाउग्गा न भवति, चरित्त-
दोसा वा अगणामु वसहीसु अस्सिवमत्थि, अण्णा वसही
वाहिं च अस्मिवा तेण गच्छंति, अण्णं वा मासकप्पपाउग्गं
खत्तं गण्ठि ।

गाहा—

आलंबणे विसुद्धे, सत्तदुगं परिहग्ज्ज जतणाए ।

आसज्जतु परिभागे, जतणा पडिमेवणं कमेणं ॥ १६३ ॥

आलंबणं कारणं 'विशुद्धे' स्पष्टं कारणेत्यर्थः । 'सत्त-
दुगं' मूलगुणा पटिवंशादि सत्त. उत्तरगुणा वि वं-
सगादि सत्त एते व सत्तगा । परिहरणा गाम परिभुज्जे ज-
यणाए एगमपरिहाणीए । जहा मामलहुगादिपत्तो कारणं
पुण आसज्ज पडिमेदिय वसहीसु परिभागे काउकामो
अण्णवहुयजयणाए पणमपरिहाणीए जाहे चउगुरुं पत्तो
ताहे इमे अण्णवहुए य ।

गाहा—

एगा मूलगुणेहिं तु, अविमुद्धा इत्थिमारियो विनिया ।

तुद्धा दो पुण वसही, कारणे कहि तत्थ वसितव्वं ॥ १६४ ॥

एगा मूलगुणेहिं असुद्धा, अवरा सुद्धा । इत्थिपडिवद्धा ।
दोसु य चउगुरुं, कहि ठाओ एत्थ भण्णति ।

गाहा—

कम्मपमंसाणवत्था, अणुमदोसा व ते य ममतीता ।

कितिकरणभुत्तभुत्ते, संकातिपरियणोगविधा ॥ १६५ ॥

आहाकम्मिया सज्जपरिभागे आहाकम्मपसङ्को कतो
भवति । परिभुज्जति त्ति पुणो कर्गत एवं पसङ्गः । एगे-
ण आयग्गिण एगा आहाकम्मा सेज्जा परिभुत्ता, अण्णे
वि परिभुज्जंति त्ति अणवत्था कता भवति । परिभुज्जेण य
पाणवत्त अणुगणा कया भवति । एते उक्ता दोषाः । एते
साम्प्रतं अतिक्रान्ता भवन्ति । इत्तरी गाम—इत्थीपडि-
वद्धाए भुत्तभागीण कितिकरणं, अभुत्तमादीण काउअं
पाडगमणादी दोसा । गिहीण य संका—एते एत्थ ठिया
एणं पडिसेवंति । संकिते वा गिस्संकिण मूलं । इत्थि सागा-
रिए एवं अण्णेगे दोसा भवन्ति । तस्मा आहाकम्मए ठायंति ।

गाहा—

अथवा गुरुम्म दोसा, कम्म इत्तरिं होंति मव्वेमिं ।

जतिणो तवोवणंमुं, वसंति लेण य परिवातो ॥ १६६ ॥

आहाकम्मवसहीए गुरुम्म चव पच्छित्तं; ग सेमाणे । ज-
तो भणितं—कम्मसेयं पच्छित्तं गणिणो इत्तरीए इत्थीमा-
गारियाए सव्वसाहण संति भण्णादिया दोसा । लोणे य
परिवातो । साह तवोवणे वसंति । अतिशयवचनम् ।

गाहा—

अथवा पुरिमाइसा, णातायारे य पुरिम वालासु ।

पव्वुद्धासु य नातिमु, णं वज्जिज्जए आहाकम्मं ॥ १६७ ॥

जा इत्थी सागारी य सा द्वासाइसा—पुण्णवहुला इत्य-
र्थः । ते वि पुरिमा णातायारे—सीलवतः । इत्थिवा चावि

सीलवतो उभए पुरिमा ते । अथवा ताओ इत्थियाओ वाला-
अपत्तजोव्वणा अतीव बुद्धा । अथवा तरुणीओ वि तेसिं सा-
हणं णालवद्धा । अङ्गं माओ एरिसो आहाकम्मं वज्जिज्ज-
ति ए इति सागारियं ।

यतश्चैवं । गाहा—

तस्मा सव्वाणुस्सा, सव्वणिमेहो य ण्ठि समयम्मि ।

आयव्वयं तुलेंजा, लाभाकंखिज्ज वाणियओ ॥ १६८ ॥

तस्मात्कारणादेकस्य वस्तुनः सर्वथा—सर्वत्र सर्वकालम-
नुज्ञेति न भवति, नापि प्रतिषेधः । किं तु आयव्वयं तुलयेत् ।
यत्र बहुतरगुणप्राप्तिस्तद्भजन्ते वाणिजवत् ।

गाहा—

दव्वपडिवद्ध एवं, जावंतियमाइगासु भइयव्वा ।

अप्पाण अप्पकालं, हेद्धाओ मा अणुच्चम्मि ॥ १६९ ॥

एवं दव्वपडिवद्धसिज्जा जावंतियमातिसु सेज्जासु अण्ण-
वहुत्तण भइयव्वा । जत्थ अप्पतरा दोसा तत्थ ठाय-
व्वा । अहवा अप्पा ते साह अप्पे च कालं अच्चिओ का-
म ताहो दव्वपडिवद्धाए ठायंति न जावंतियासु । नि०
चू० ४ उ० ।

मूलोत्तरगुणशुद्धिमाह—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा से जं पुण उवस्सयं
जाणेज्जा, असंजए भिक्खुपडियाए खुडियाओ द्वा-
गियाओ, महल्लियाओ कुज्जा, जहा पिडेसणाए ० जाव
संधारणं संधारेज्जा, बहिया वा णिणक्खु तहप्पगारे उव-
स्सए अपुरिसंतरेकडे नो ठाणं ० ३ अह पुणेवं पुरिसंतर-
कडे० जाव आसेविए पडिलेहिता पमजित्ता तओ संजया-
मेव० जाव चेइजा । (सू०—६५ ×)

स भिक्खु पुनरेवंभूतं प्रतिश्रयं जानीयात्तद्यथा—असं-
यतो—गृहस्थः साधुप्रतिज्ञया लघुद्वारं प्रतिश्रयं महाद्वारं-
विदध्यात्, तत्रैवंभूते पुरुषान्तरस्वीकृतादौ स्थानादि न विद-
ध्यात्, पुरुषान्तरस्वीकृतानामेवितादौ तु विदध्यादिति । अत्र
सूत्रद्वयेऽप्युत्तरगुणा अभिहिताः, एतदोषदुष्टाऽपि (वसतिः)
पुरुषान्तरस्वीकृतादिका कल्पते, मूलगुणदुष्टा तु पुरुषा-
न्तरस्वीकृताऽपि न कल्पते । ते चामी मूलगुणदोषाः—
'पट्टी वंसो दो धा-रणाउ चत्तारि मूलवलीओ' एतैः पृ-
ष्ठवंशादिभिः साधुप्रतिज्ञया या वसतिः कियते सा मूल-
गुणदुष्टा । आत्ता० २ अ० १ चू० २ अ० १ उ० । (अविधि-
प्रमार्जने दोषाः 'पडिलेहणा' शब्दे पञ्चमभागे ३५४ पृष्ठ
दर्शिताः ।)

'अइरित्ताए चउप्पत्ता सेहेति द्वारं' प्राप्तम्, अस्य व्याख्या-
जुत्तप्पमाणअतिरे—गहीणमाणादि तिविधमंधातु ।

अण्णुममाणफुम्मा, मेवाधा चव णायव्वा ॥ ५३ ॥

वसहा तिविधा जुत्तप्पमाणा, अतिरिक्तप्पमाणा, जा सा-
धुहिं संधारणप्पमाणं गेहमाणहि अण्णुगणा वाविज्ज बुत्तं
भवति सा जुत्तप्पमाणा, जा अमाणफुम्मा सा अतिरेगा,
जत्थ सेवाहाए ठायंति सा हीणप्पमाणा णायव्वा ।

तीसुं वि वज्जवीसुं, जुत्तप्पमाणा य कप्पती ठाउं ।

तस्स अमतिहीणाए, अतिरेगाए म तस्स सती ॥५४॥
एतासु तिसु विवज्जंतीसु पढमं जुत्तप्पमाणाए ठायव्वं ।
तस्साऽसति हीणप्पमाणाए, तस्स असति अतिरेगप्पमा-
णाए ठायव्वं । तत्थ जुत्तप्पमाणाए हीणप्पमाणाए य सह-
स्स असंभवो, अइत्तिप्पमाणाए सहसंभवो । जतो भसति-
अतिरित्ताएँ ठिताणं, इत्थी पुरिसा य विसयधम्मट्ठी ।
उज्जुगमणुज्जुगा वा, एज्जाही तत्थिमे उज्जू ॥ ५५ ॥
पुरिसिन्धीआगमणे, आवरणे आणमादिणो दोसा ।
उप्पज्जंती जम्हा, तम्हा तु णिवारए ते उ ॥ ५६ ॥

अइत्तिप्पमाणाए ठिताणं इत्थीपुरिसो य विसयधम्मट्ठी
तत्थागच्छज्जा, स्त्रीपरिभोगार्थीत्यर्थः । सो पुण पुरिसो दु-
विहो—उज्जू, अणुज्जू वा, आगच्छज्जा मयावी
अमायावित्ति वुत्तं भवति । अतिरित्तवर्माहट्टिनाणं जइ
इत्थी पुरिसो य आगच्छेज्जइ तो इमा सामायारी । पु-
रिसिन्धी । गाहा । अइत्तिवसहीए, जइ इत्थी पुरिसो य
आगच्छंति तो वारेयव्वा । अह ए वारेति तो चउगुं
आणादिणो य दोसा भवन्ति । तम्हा दोसपरिहरणत्थं ता
णि वारेयव्वाणि ।

तत्थिमां ' उज्जू ' ति अस्य व्याख्या-

अम्हे मो आदेसा, रत्तिं वत्था पभाएँ गच्छामो ।

एमा य मज्झ भज्जा, पुट्ठाऽपुट्ठो व सो उज्जू ॥ ५७ ॥
जो सो इत्थिसहितो पुरिसो आगओ एवं भणंज्जा अ-
म्हे मो आदेसा, पाहुण ति वुत्तं भवति । इह वसहीए रत्तिं
वसिउं पभाए गच्छिस्सामो । एमा य इत्थिया मज्झं भज्जा
भवति, एवं पुच्छितो वा अपुच्छिओ वा कहंज्जा उज्जू ।

अहवा इमो उज्जू—

असो वि होति उज्जू, सवभावेणव तस्स सा भगिणी ।
तं पि हु भणंति चित्ते, इत्थी वज्जा किमु सचेट्ठा ॥५८॥
अणो ति अणेण पगारेण उज्जू भवति—सो वि पुच्छिओ
वा अपुच्छिओ वा भणति । एस मे इत्थिगा भगिणी भवति ।
सा य तत्थ परमत्थेणव भगिणी सवभावेणत्ति वुत्तं भवति।
पि हु ति तदिंति तं भगिनीवादिनं व्रवन्ति—अम्हं चित्तकम्मे
वि लिहिया इत्थी वज्जणिज्जा किं पुण जा संचयणातो तुमवि
उवागच्छाहि।अपिः पदार्थसंभावनां किं संभावयति यदि भगि-
नीवादिनं एवं व्रवीति किमिति भार्यावादिनं हुर्यस्मादित्यर्थः ।
स भज्जावादी भणति । एवट्ठए अम्हं सह गिहत्थेहि वसिउं ।

किंच—

वंभवतीए पुरतो, किह मोहिह पुत्तमादिसरिसाणं ।

ए वि भइणीई जुज्जति, रत्तिं विहरम्मि संवासो ॥५९॥

वंभवते धरंति जे ते वंभवती । ताण पुरओ अगउ ति
वुत्तं भवति । कहं केण प्पगारेण मोहिह—अणायारं पडिसे-
विस्सह । प्रायसो पिता पुत्रस्याग्रतो न अनाचारं सेवते माउं
वा । अहवा आदि ति आदिसहाओ भाउं माउं पिउं वा।एवं
तुमं पि पुत्तमादिसरिसाणं पुरतो कहं अणायारं पडिसेव-
सीत्यर्थः । जो णिवादी सो एवं पणविज्जति—ए वित्ति पच्छ-
ज्जं, भगिण्या सह रात्रौ विरहिते अप्पगासे वसिउं न यु-
ज्जतेत्यर्थः ।

इय अणुलोमेण तेमिं, चउक्कभयणा अणिच्छमाणेहिं ।

णिग्गमणपुव्वदिट्ठे, ठाणं रुक्कम्म वा हेट्ठा ॥ ६० ॥

इय—एवं अणुलोमेण अणुलवणाएण वसति तेसिं कीरइ
पसविज्जंता वि जति रेच्छति णिग्गंतुं तदा चउक्कभयणा-
चउभंगो कज्जति । पुरिसो भइणो इत्थी वि भइया । एवं च-
उभंगो जेतत्थ भइतरं तं अणुलोमिज्जति । जइ निग्गच्छंति
तो रमणिज्जं । अहं वितियततियभंगसु एगतग्गाहतो अणि-
ग्गंताणं, चउत्थं उभयतो अभद्रत्वात् अणिग्गच्छंताणं
णिग्गमणं वा साहणं, पुव्वदिट्ठे ति जे पुव्वदिट्ठसु—
सघराति तत्थ ठायंति । सुसघराऽभावओ गामवाहया रु-
क्खंहट्ठा वि ठायंति, ए य तत्थ इत्थिसंसत्ताए चिट्ठंति ।

अह वहिया इमे दोसा—

पुढवी—ओस मजोती, हरिततसा—तेणउवधि—वासं वा ।

सावयसरीरतेणग, फरसादी जाव ववहारे ॥ ६१ ॥

वहिया गामस्स रुक्खंहट्ठाओ आगासे वा सच्चित्तपुढवी-
ओसा वा पडति, अणो वा मजोतिया वसही अत्थि, हरि-
यकाओ वा तस्स बाधणा, तहा वि तेसु ठायंति, ए ते-
हिं सह वसंतं । अहवा—वहिता उवहितणा, वासं वा प-
डति, सीहादिसावयभयं वा, सरीरतेणा वा अत्थि, अणो-
य एत्थि वसही, ताहे ए वहिया वसंति तत्थव वसंति । फर-
सवयणेहिं णिट्ठरा वेंति जा ववहारो वि तेण समं ए क-
ज्जति । एवं वा विहावेंति ।

अम्हे दाणि विसहिमो, इड्ढिमपुत्तवल्लवं ए सहेज्जा ।

णीहि अणंते बंधणं, उवट्ठिते सिरिघराहरणं ॥६२॥

साह भणंति—अम्हं खमासीला इदानीं विविहं विशिष्टं वा
सहेमो विसहिमो । जो तत्थ आगारवं साह सो दाइज्जति ।
इमो साह कुमारपव्वतितो साहस्सजोही वा मा ते पंतो
वट्ठइ इड्ढिपुत्तो वा राजादीत्यर्थः । वल्लवं—सहस्रयोधी असह-
माणा रोसा बला णीणेहि ति । ततो वरं सयं चेव णिग्ग-
तो । जति णिग्गतो तो लट्ठं । अह ए णीति तो सव्वे वा
साह एणो वा वल्लवं तं बंधति । इत्थी वि जइ तडफंड-
ति तो सा वि वज्जति । उवट्ठिएति गोसे मुक्काणि राउले
करणे उवट्ठिताणि । तत्थ कारणियाण ववहारो दिज्जति ।
सिरिघराहरणदिट्ठतेण—जइ राणे सिरिघरयणा अवह-
रंतो चारो गहितो तो से तुज्जे कं दंडं पयत्थह ? ते भणंति-
सिरसे घणपति, सूलाए वा भिज्जइ । साह भणंति—अम्हं वि
एस रयणावहारं अव्वावातिओ मुहो मुक्का बंधणेण । कई भ-
णंति—के तुज्जे रतणा ? साह भणंति—णाणादी । कहं तेसिं अ-
वहारो ?, अणायारपडिसेवणातो अवध्यानगमनेनेत्यर्थः । ग-
तो उज्जू ।

इदानीं अणुज्जू भणन्ति—

अम्हे मो आएमा, मंमम, भगिणी तु वदति तु अणुज्जू ।

वसिया गच्छीहामो, रत्तिं आरद्ध निच्छुभणं ॥ ६३ ॥

ताए घंघसालाए ठिताणं स इत्थी पुरिसो आगतो भ-
णति—अम्हे मो आदेसा पाहुण । एमा म स्त्री भगिनी न
भार्या एवं व्रवीति अणुज्जू । इह वसित्तं र—
त्ति पभाए गमिस्सामो । एवं सो अणुकूलत्थं से णट्ठिओ

रन्ति आरुहेति रन्ति सो इन्धयं पडिसेविउमारद्धो, तो वा-
रिज्जति । तह वि अट्ठायमाणे रिच्छुभणं पूर्ववत् । रिच्छु-
भन्तो वा रुद्धा ।

आवरितो कम्महिं, सत्तु इव उट्ठिओ थरथरन्तो ।

मुंचति अ भेंडियाओ, एकैकं भे ति रिग्गमणं ॥ ६४ ॥

आवारिओ-प्रच्छादितः, क्रियन् इति कम्म-ज्ञानावरणादि,
अहितं करोति, कर्मणा प्रच्छादिनत्वात् । कथं जेन सो
साहणं उवरिं सत्तु इव उट्ठितो रोमण थरथरन्तो—कंपयन्त
न्यथः । वारिवज्जोगेणं मुंचति भेंडिया—उक्कोडिओ पोक्काउ
त्ति वुत्तं भवति 'भे'-युष्माकं एकैकं व्यापादयामीत्यर्थः ।

एवं तस्मि विरुद्धे—

रिग्गमणं तह चेव उ, रिद्दोससदोसरिग्गमे जतणा ।

सज्झाए भाणे वा, आवरणे सदकरणे य ॥ ६५ ॥

रिग्गमणं गताओ वसहीओ तह चेव जहा पुचं भणियं ।
जति ते वडिया रिद्दोसं अह सदासं अतो अरिग्गमा तन्धे-
व उच्छेत्ता जयणाए अच्छेत्ति । का जयणा? सज्झाए पच्छु-
द्धं पूर्ववत् कंठं । एवं पि जयणाणं कस्सवि कामोदओ भवे-
ज्जा । आइएणं य इमं कुज्जा ।

कोऊहलं व गमणं, भिगारे कुड्डिडुकरणे य ।

दिट्ठे परिणयकरणे, भिक्खुणं मूलं दुवे इतरे ॥ ६६ ॥

लहुओ लहुया गुरुगा, छल्लहु छगुरुयमेव छेदो य ।

करकम्मस्स तु करणे, भिक्खुणो मूलं दुवे तत्थ ॥ ६७ ॥

दां वि गाहाओ जुगवं गच्छंति । कोऊहलं स उपरणं कह-
मणायारं सेवन्ति त्ति । एत्थ मासलह । अह स अभि-
पाओ उपपज्जति, आसरणं गंतुं सुणेति अचलमाणस्स
मासगुरुं गमणं ति पदेभंद कए चउलहुअं । सिंगारसदे
कुड्डकडंतरे सुणेमाणस्स चउगुरुं । करणादि कुड्डि-
डुकरणे छल्लहु । तेण छिडुण अणायारं सेवमाणा दिट्ठा
छगुरुं । करकम्मं करमि त्ति परिणते छेदो । आरुद्धतो कर-
कम्मं कोउं मूलं भिक्खुणो भवति । दुवे त्ति अत्तिंसगाय-
गिया तस्मि इयं त्ति अणवट्ठपारंत्तिया अंतपायच्छित्ता भ-
वन्ति । हेट्ठा एकैकं हुस्सति । अहवा-कोउआदिसु सत्तसु प-
देसु मासगुरुं विवज्जित्ता, मासलहुगादि जहासंखं देया ।
मेसं तदेव कंठं ।

सासो पुच्छति कहं साह जयमाणो एवं अज्जेति । भणन्ति—

वडपादवउम्मूलण-तिक्खमिव विज्जले वि वच्चंतो ।

सदेहि हीरमाणो, कम्मस्स समज्जणं कुणति ॥ ६८ ॥

जहा वडपादपो अणेमूलपाडवद्धो वि लदीसलिलवेगेण
उम्मूलज्जति, एवं साह वि । लदीधरेण वा तिक्खेण कयप-
यत्तो वि जहा हरिज्जति । विगतं जलं विज्जले सिद्धिलकर्दमे-
त्यर्थः, तन्धे कयपयत्तो वि वच्चंतो पडति, एवं साह वि, सदेहि
पच्छुद्धं विसयसदेहि भावे हीरमाणे कम्मोवज्जणं करोति ।
तत एकं अतिरिक्खमहीए त्ति गतं । नि० चू० १ उ० ।

(७) पिण्डादिषु वसतिदोषानाह—

उवस्मयस्स अंतोवगडाए पिण्डए वा लोपिए वा खीरं वा
दहिं वा मप्पि वा नवणीए वा तेले वा फाणियं वा पूवे वा

सकुली वा सिहि (ह) रिणी वा उक्खिन्नाणि वा विक्खि-
न्नाणि विहकिन्नाणि वा विप्पइन्नाणि वा, नो कप्पइ निग्ग-
न्थाण वा निग्गंथीण वा अहालंदमवि वत्थए ॥ ८ ॥

अथाऽस्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध इत्याह—

‘देहोवहीण डाहो, तदन्नसंघट्टणा य जोतिस्मि ।

संगालचरणडाहो, एसो पिण्डस्सुवग्घाओ ॥ १८२ ॥

तेन शैक्षेण अन्येन वा श्वगवादिना ज्योतिषः संघट्टने
कृते देहस्य वा उपधेया दाहो भवतीति पूर्वसूत्रे उ-
क्तम्, अत्रापि पिण्डादियुक्तोपाश्रयं स्थितस्य, साङ्गारं सर्गा-
गं ‘रागेण सङ्गाले’ ति वचनात् । पिण्डादिकं समुद्दिशतश्च-
रणस्य दाहो भवतीत्येष पिण्डसूत्रस्य पूर्वसूत्रेण वा स-
होपाद्धातः—सम्बन्धः, अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य (८) सू-
त्रस्य व्याख्या—उपाश्रयस्यान्तर्वगडायां पिण्डको वा लोच-
को वा क्षीरं वा दधि वा नवनीतं वा सर्पिर्वा तैलं वा
फाणितं वा पूषो वा शङ्कुलिका वा शिखरिणी वा एतानि
उत्तिमानि वा व्यतिकीर्णानि वा विकीर्णानि वा भवेयुः नो
कल्पन्ते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थानां वा यथालन्दमपि वस्तुमिति
सूत्रार्थः । (पिण्डविषयः ‘पिण्ड’ शब्दे पञ्चमभागे ६१० पृष्ठे गतः॥)

अथ भाष्यम्—

पूषो अ उल्लखज्जं, बुट्टगुलो फाणियं तु दविओ वा ।

सकुलियाई सुकं, तु खज्जगं खयिअं सव्वं ॥ १८३ ॥

पूषः—खाद्यकविशेषः, तदग्रहणेन लपनश्रीप्रभृतिकं सर्वमप्या-
द्रखाद्यकं गृहीतम् । ‘बुट्टगुलो त्ति’ आद्रगुडः द्रविकपिण्ड-
गुड एव पानीये तद्भाविनः, एतदुभयमपि फाणितमुच्यते,
शङ्कुलिग्रहणेन मोदकादिकं सर्वमपि शुष्कखाद्यकं सूचितम् ।

जा दहिसरम्मि गालिय, गुलेण चउजायसुगयसंभारा ।

कूरम्मि छुभमाणी, वंधति सिहरं सिंहिरिणी उ ॥ १८४ ॥

दध्ना शरे गालितेन गुंडेन या निष्पन्ना अपरं च च-
तुर्जातकसुकृतसंभारा एलाव्यक्तमालपत्रनागकेशराख्यैश्च-
तुर्भिर्गन्धद्रव्यैराधिक्येनोपजनितवासा कूरमध्ये प्रक्षिप्यमा-
णा शिखरं बध्नाति सा शिखरिणीमुच्यते, उत्तिप्तादिप-
दव्याख्या प्राग्वत् ।

अथैतेषु तिष्ठतां प्रायश्चित्तमाह—

पिंडाई आइन्ने, निग्गन्थाणं न कप्पई वासो ।

चउरो य अणुग्घाया, तत्थ वि आणाइणो दासा ॥ १८५ ॥

पिण्डादिभिः शिखरिणीपर्यन्तैराकीर्णै प्रतिश्रये निर्ग्रन्थाना-
मुपलक्षणवार्त्तिर्ग्रन्थानां च न कल्पन्ते वासः । अथ तिष्ठन्ति
ततश्चत्वारोऽनुद्धाता मासाः, तत्राप्याज्ञादयो दोषा मन्तव्याः ।

चउरो विसेसिया वा, दोणह वि वग्गाण ठायमाणानं ।

अहवा चउगुरुगाई, नायव्वा छेयपज्जता ॥ १८६ ॥

अथवा द्वयोरपि निर्ग्रन्थनिर्ग्रन्थावर्गयोस्तत्र तिष्ठतोश्च-
तुर्गुरुकास्तपःकालविशेषिताः । तद्यथा—भिक्षाश्चतुर्गुरुकं
तपसा कालेन च, लघुवृषभस्य कालगुरु, उपाध्यायस्य
तपोगुरु, आचार्यस्य तपसा कालेन गुरुकम् । एवं भिक्षुणी-
प्रभृतीनामपि मन्तव्यम् । अथवा—चतुर्गुरुकमात्रौ कृत्वा छेद-
पर्यन्ता चतुर्गुरुमपि यथाक्रमं शोधिकांतव्या ।

अह पुण एवं जाणेज्जा णो उक्खिन्नाइं ०४ रासिकडाणि वा पुंजकडाणि वा कुलियकडाणि वा भित्तिकडाणि वा लंछि-
याणि वा मुहियाणि वा पिहियाणि वा कप्पइ निगन्थाण
वा निगन्थीण वा हेमंतगिम्हासु वत्थए ॥६॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत्, नवरं यत्र पिण्डादीनि राशीकृता-
दिरूपाणि तत्र गीतार्थानां कल्पने ऋतुवदे वस्तुमिति सूत्र-
हृदयम् । अत्र " पुंजे उ होइ वद्धो, सो चैव वईसि आयओ
रासी " इत्यादि भाष्यगाथापिण्डाद्यभिलापेन प्राग्वन्मन्त-
व्यम्, यावत्- का सा य इच्छा समुपपन्न ' ति ।

कीदृशी पुनरिच्छा समुपपन्नमुच्यते—

अणुभूया पिंडरसा, नवरं मुत्तूणममि पिंडाणं ।

काहामा कोउहलं, तेहव सेमा वि भणियव्वा ॥१८७॥

अनुभूतास्तावदन्येषां पिण्डानां रसाः, नवरमेतेषां
पिण्डानां रसान् मुक्त्वा अनः कर्णियामः—पूरयि-
ष्यामः कौतूहलमिति विचिन्त्य प्रसुप्तपेशेषाधुपु
तानि भोज्यानि भुङ्क्ते, शेषाद्यपि क्षीरादीनि ' अनुभू-
या खाररसा ' इत्याद्यभिलापेन तथैव भणितव्यानि यावत्
द्वितीयपदे तत्रापि प्रतिश्रयेऽपि स्थिताः अर्गीतार्थाः साधुपु
भित्ताचर्यादिनिर्गतेषु सूर्यः सागारिकमित्थं ब्रुवते ।

तेल्लगुलखंडमच्छं-डियाण महुपाणमकराईणं ।

दिट्ठ मए मंनिचया, अन्ने देसे कुटुंबीणं ॥१८८॥

तेल्लगुलखण्डमन्त्यण्डिकानां मधुपानशर्करादीनां संनिच-
या अन्यस्मिन् देशे कुटुम्बिनां गृहेषु दृष्टाः । शेषं सर्वमपि
पिण्डाभिलापेन प्राग्वदवसानव्यम् ।

अह पुण एवं जाणेज्जा नो रासिकडाइं ० जाव नो भि-
त्तिकडाइं कोट्टाउत्ताणि वा पल्लाउत्ताणि वा मंचाउत्ताणि
वा मालाउत्ताणि वा कुंभिउत्ताणि वा करभिउत्ताणि वा
ओलिताणि वा विलिताणि वा लंछियाणि वा मुहियाणि वा
पिहियाणि वा कप्पइ निगन्थाण वा निगन्थीण वा
वामावासं वत्थए ॥१९०॥

अस्य व्याख्या प्राग्वच्चवरं कुम्भी-मुखाकारा कोष्ठिका, कर-
भी-घटसंस्थानसंस्थिता तयोरागुप्तानि प्रक्षिप्य रक्षितानि
कुम्भ्यागुप्तानि वा ।

अस्य भाष्यम्—

कुंभीकरहीए तहा, पल्ले माले तेहव मंचे य ।

उल्लितपिहियमुहिय, एग्गिए ण कप्पती वामो ॥१८९॥

यत्रोपश्रये कुम्भ्यां वा करभ्यां वा पल्ले वा माले वा च-
शब्दोक्तकोष्ठे वा प्रक्षिप्तानि पिण्डप्रभृतीनि भवन्ति, तानि
चावलितानि पिहितानि मुद्रितानि वा भवेयुः ईदृशेन कल्पने
वस्तुम् ।

तथा चाह—

उडुवद्धम्मि अतीते, वामावामे उवद्धिए मंते ।

ठायंतगाण गुरुया, कस्म अर्गीतत्थमुत्तं तु ॥ १९० ॥

ऋतुवदे काले व्यतीते वर्षावामे चोपस्थिते यथापि सूत्रेण
तत्रोपाश्रये स्थातुमनुजाने तथापि न कल्पने, यदि तिष्ठन्ति

ततश्चतुर्गुरुकाः । शिष्यः पृच्छति-कस्य पुनरुत्तरप्रायश्चित्तम् ।
सूर्यागह-अर्गीतार्थस्य । सूत्र पुनः गानार्थमधिकृत्य प्रवृत्तम् ।
शेषं पिण्डाभिलापेन तथैव वक्तव्यम् ।

नो कप्पइ निगन्थीणं अह आगमणगिहंमि वा वि-
यडगिहंमि वा वंसीमूलंमि वा रुक्खमूलंमि वा अम्भा-
वगामियंमि वा वत्थए ॥ १९१ ॥

इह निगन्थानिगन्थीनां सामान्यतः सदीपा उपाश्रया उक्ताः ।
अथ केवलानामेव निगन्थीनामभिधीयत इत्यनेन संबन्धना-
यानस्यास्य व्याख्या-अथशब्दः इहेति शब्दार्थः । पथिकादी-
नामागमनोपने तदर्थं वा गृहमागमनगृहम्, विवृतमनावृते
गृहे विवृतगृहम्, वंशीमूलं नाम गृहाद्वहिः स्थितमलन्दकादि-
कम्, वृक्षमूलं तु वृक्षेऽप्यसहकारादमूलमधोभागः । अभाव-
काशमुच्यते एतेषु प्रतिश्रयेषु निगन्थीनां वस्तु न कल्पने इति
सूत्रसंक्षेपार्थः ॥ १९१ ॥

अथ भाष्यविस्तारः—

आगमणे वियडगिहे, वंसीमूलं य रुक्खमम्भांस ।

ठायंतगाण गुरुया, तत्थ वि आणादिणो दोमा ॥१९१॥

आगमनगृहे विवृतगृहे वंशीमूलं वृक्षमूलं अभावकाशं च
तिष्ठन्तीनां निगन्थीनां चत्वारो गुरुकाः, तत्राप्याज्ञादयो दीपा
मन्तव्याः ।

अथवा—

आगमगिहादिणुं, भिक्खुणिमादीण ठायमाणीणं ।

गुरुगादी जा छेदो, विसेसितं चउगुरु तासि ॥१९२॥

आगमनगृहादीनां भिक्कुयादीनां तिष्ठन्तीनां चतुर्गुरुक-
मादौ कृत्वा छेदं यावत्प्रायश्चित्तम् । तद्यथा-भिक्कुयाश्चतु-
र्गुरुकम्, अभिषेकायाः पङ्कलधुकम्, गणावच्छेदिन्याः पङ्क-
गुरुकम्, प्रवर्तिन्याः छेदः । यद्वा-आसां चतसृणामपि तपःकाल-
विशेषितं चतुर्गुरुकं भवति । तत्र भिक्कुयास्तपसा कालेन
लघुकम्, अभिषेकायाः कालेन गुरुकम्, गणावच्छेदिन्यास्त-
पसा गुरुकम्, प्रवर्तिन्यास्तपसा कालेन च गुरुकम् ।

अथागमनगृहे व्याचष्टे—

आगंतु ऽगारत्थजणो जहिं तु,

मंठाति जं वा गमणम्मि तेमिं ।

तं आगमो गंतु विदु वदंति,

सभाय वा देउलमादियं वा ॥ ६३ ॥

आगन्तुकः पथिकादिगारस्थजना यत्रागत्य संनिष्ठते, यच्च
तेषां पथिकादीनामागमने वसन्ते तदागमोक्तः आगमनगृहे
विद्वांसः—श्रुतधरा वदन्ति । तच्च सभा वा देवकुलादिकं
वा मन्तव्यम् ।

तत्र तिष्ठन्तीनां दीपानाह ।

आगमणगिहे अज्जा, जणेण परिवारिया अणज्जेणं ।

दट्ठं कुलप्पयता, मंजमकामा विग्गंति ॥ १९४ ॥

आगमनगृहे स्थिता आर्या अनार्येण जनेन च परिवारिता
दृष्ट्वा कुलप्रभृताः स्त्रियः संयमकामाः प्रव्रज्यां प्रतीतुमनसा
विरज्यन्ते ।

कथमन्याह—

उवस्मए एरिमए ठियारां,

ए सीलभारा सगला भवंति ।

को दाणि हंसेण कियेज्ज काकं ,

एवं नियत्तंति कुलप्पसूया ॥ १६५ ॥

इदंशे उपाश्रये स्थितानामार्यिकारं शीलं—ब्रह्मचर्यं तत्प्रधानभाराः संयमयोगधराः लक्षणाः सकलाः सम्पूर्णा न भवन्ति, किं तु—खण्डितविराधिताः । अस्माकं च सुसंवृतगृहमध्यमध्यासयन्तीनां प्रत्यपायाभावान्निष्कलङ्कं शीलमनुपालयन्तीनां हेसकल्पा गृहवासः । एवंविधं तु तरुणादिप्रत्युपायबहुले प्रतिश्रेय तिष्ठन्तीनां या प्रव्रज्या सा बहुदोषमलीमसतया काककल्पा । अत इदानीं हेसेन काकं कः क्रीणीयात्, एवं विचिन्त्य कुलप्रसूताः स्त्रियः प्रव्रज्या हृणाघ्नवर्तन्ते ।

अथात्रैव विशेषदोषानभिधिसुराह—

काइयपडिलेहसज्जा—य भुंजणे वियारमेव गेलएणे ।

साणादी उवगरणे, तरुणादी जे भणियदोसा ॥ १६६ ॥

कायिक्यां—प्रत्युपेक्षणायां स्वाध्याये भोजनं विचारे ग्लानत्वं च दोषा भवन्ति । श्वानादिना चोपकरणान्यपहियन्ते, तरुणादयश्च ये पूर्वमुद्देशकं भणितास्तं अत्र मन्तव्या इति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथ व्यासार्थं प्रतिद्वारं विभणिपुराह—

मोयस्स वायस्स य सन्निरोहे,

गेलएणीमदममसिरोहे ।

पलाट्टणे घाणसमदमत्ते ,

आतोभयत्था य भवंति कीवे ।

यद्यागमनगृहे स्थिताः सागारिकमिति कृत्वा मोकस्य वातस्य वा संनिरोधं कुर्वन्ति, ततो ग्लानं—ग्लानत्वं भवति, अथ न तयोः संनिरोधं कुर्वन्ते ततो निस्पृष्टा—निर्लज्जा भवेयुः । अथ मात्रके कायिकी व्युत्सृजन्ति, ततो मात्रकस्य प्रलोचनायां दुरभिगन्धघ्राणिः समुच्छलितमात्रके चशब्दः श्रवणमागच्छति, तं च श्रुत्वा सागारिका उड्डाहं कुर्वन्ति, आत्मपरोभयसमुत्थाश्च तत्र दोषाः । आत्मसमुत्था दोषा नाम—संयती स्वयं जुभ्येत, परसमुत्थास्तु—‘ कीव ’ इति शब्दद्वीवः संयत्याः कायिकीशब्दं श्रुत्वा जुभ्येत । उभयसमुत्था—द्वावपि जुभ्येत ।

पेहेति उड्डाह पंचं तेणो,

अपेहणे सोहनिहोवहिस्स ।

कीरंत कीरंतभुवेयदोसा,

ए णेति भिक्खस्स निरुद्धमग्गा ।

यदि संयत्यः सागारिकेऽपि पश्यति स्वकीयमुपकरणं प्रत्युपेक्षन्ते तत उड्डाहो भवति, प्रपञ्चं वा ते सागारिकाः कुर्वन्ति । तथैव स्वकीयं वस्तु प्रत्युपेक्षन्ते इत्यर्थः । स्तेना वा ते सागोपधिप्रत्युपेक्षमाणं दृष्ट्वा हंस्युः । अथैत—होपभयात्र प्रत्युपेक्षन्ते ततस्त्रिविधापथः प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—जघन्ये, पञ्चकम्, मध्यमे मासलघु, उत्कृष्टे चतुर्लघु, श्रुते स्वाध्यायमाने सागारिका आलापका नाम—यत्

तथैवाद्भुतेयुः । अथ स्वाध्यायो न क्रियते ततः सूत्रार्थनाशादयो दोषाः । तथा सागारिकैर्निष्क्रमणप्रवेशस्थानोपविष्टैर्निरुद्धमार्गाः सत्यो न भेत्ताय निर्गच्छन्ति—निर्गन्तुं शक्नुवन्तीति भावः ।

दुक्खं च भुंजंति सच्चितितेसु,

तत्किं न देते य अदेति दोसा ।

भुंजंति गुत्ता अविकारियाओ,

कुलुग्गया किं पुण जा अतोया ॥ १६६ ॥

सागारिकेषु तत्र सदा—नित्यमेव स्थितेषु संयत्या दुःखं भुञ्जते । अथ तेषां मध्यात् काश्चिद्रमकप्रायस्तर्कयति आहारयाज्ञां करोति, ततो यदि दीयते तदा असंयतपोपणादधिकरणम्, अथ न दीयते ततोऽसौ प्रद्वेषं गच्छेत् । प्रद्विष्टश्च प्रतापनमुड्डाहमभ्याख्यानप्रदानं वा कुर्यात्, एवमुभयथाऽपि दोषाः । किं च—कुलोद्भूताः स्त्रिया गुत्ताः—एकान्ते स्थिता अविकारिण्यश्च भुञ्जते, किं पुनर्या अतोयाः शीतोदकविरहिताः संयत्यः काञ्चिकेनाचमनकारिण्य इत्यर्थः, ताभिस्तु सततमेकान्ते भूत्वा भोक्तव्यमिति ।

वियारभोम्मे वहि दोसजालं,

णिमद्वीमच्छकता य अतो ।

कीरंति किच्चे य गिलाणदोसा,

कालादिपत्ती य तथोसहस्स ॥ २०० ॥

यदि सागारिकमिति मत्वा विचारभूमौ बहिर्गच्छन्ति, ततो दोषजालं मासकल्पकताभिहितं दृष्ट्वा निरुद्धमेव दौकते । अथैतदोपभयादन्तः संज्ञां व्युत्सृजेयुः ततः सागारिकैर्लोकं व्युत्सृजन्त्या निस्पृष्टा निर्लज्जा वीभत्साश्च ग—एयन्ते, तत्कृताश्च उड्डाहादयो दोषाः । ग्लानायाश्च संयत्याः कृत्ये, अकल्प्यपथ्यौपधप्रदानादौ क्रियमाणे सागारिका वंदेयुः, एतदमूपामकल्पनीयं परमेतदपि प्रतिषेवन्ते नूनं सर्वमप्यलीकमासामित्यादयो दोषाः । अथ सागारिकमिति मत्वा न क्रियते ततः आपधस्य कालातिपत्तिः स्यात्, कालातिक्रमेण चोपधे दीयमाने ग्लानः परितापमश्नुयात् ।

हरंति भाणाइ सुणादिया य,

सुयंति भीया व वसंति णिच्चं ।

णिच्चाउले तत्थ णिरुद्धचारे ,

णेगग्गया होति कओ सभाओ ॥ २०१ ॥

तत्रागमनगृहे शुनकादयः प्रविश्य भाजनादिकं हरन्ति । ततो नित्यमहोरात्रमपि तत्र श्वानादिभयभीताः शरते वा वसन्ति वा, नित्याकुले च सदैव सागारिकैराकीर्णं अत एव निरुद्धचारं—गमागमरहितं तत्र एकाग्रता न भवति कुतः स्वाध्यायोऽमूपां भविष्यति ।

तरुणांसिस्थिविवा—ह रायमाईसु होइ मइकरणं ।

इच्छमणिच्छे तरुणा, तेणा ताओ य उवहिं वा ॥ २०२ ॥

महतादिच्छेदं विधीयमानं राजानो वा निर्गच्छन्तः प्रविशन्तो विलोकयन्ते, ततः स्मृतिकरणकौतुके भुक्ताऽभुक्तानां जायन्ते । तथा यदि तरुणेन च भाषणानि इच्छति ततो व्रतविराधना । अथ नेच्छति ततस्ते उड्डाहं कुर्युः । स्तेना वा ताः

संयन्तरपहरेयुः, उपधि वा वस्त्रादिकं हरेयुः । तदेवं व्याख्या-
ता ' काश्यपडिलेह ' इत्यादिका निर्युक्तिगाथा ।

अथागमनगृह एव दोषान्तरायाह—

ओभायणा कुलधरे, ठाणं वेसिथिखंडरखाणं ।

उद्गमणे पश्यणे, चरितभासुंडणा सजो ॥ २०३ ॥

धूतैः परिवारितासु नासु कुलगृहस्थापभ्राजना स्यात् । अन्य-
थ तदागमनगृहं वेश्यास्त्राणां खण्डरक्षाणां च हिण्डिकाणां
स्थानं वर्त्तते, तत्र स्थितानां उद्धरणे—प्रवचनविषया हीला,
चारित्र्यस्य च भ्रंशना, मद्यः—शीघ्रं भवति । तथा तरुणादीन्
दृष्ट्वा कस्याश्चिद्दश कामावस्था भवेयुः ।

ते च सप्रायश्चित्ता अमी—

चिंताइ दडुमिच्छइ, दीहं णीसमति तह जेरे डाहे ।

भत्तारोयग मुच्छा, जडता उम्मत्त मरणे य ॥ २०४ ॥

मामां लहुओ गुरुओ, चउरो लहुगा य होंति गुरुगा य ।

छम्मासा लहु गुरुगा, छेदो मूलं तह दुगं च ॥ २०५ ॥

द्वे अपि प्राग्व्याख्याते । उक्ता आगमनगृह दोषाः ।

अथ विवृतगृहवंशीमूलयोर्दोषानाह—

एए चेव य दोसा, सविसेसतरा हवंति विगडगिहे ।

वंसीमूलङ्गाणे , पडिवद्दा जे भणियदोसा ॥ २०६ ॥

एत एवागमनगृहोक्ता दोषाः सविशेषतरा विवृतगृहे ति-
ष्ठन्तीनां भवन्ति । वंशीमूलस्थाने तु ते दोषा द्रष्टव्याः य द्रव्य-
तो भावतश्च प्रतिबद्धं प्रतिश्रये अप्काये यन्त्रप्रयोजनादथ
आत्मपरोभयसमुत्थाश्च दोषाः प्रथमोद्देशके भणिताः ।

अथैनामेव गाथां व्याख्यानयति—

अवाउडं जं तु चउदिसिं पि,

तीसुं दुगुच्छा वि तंहकतो वा,

अहे भवे तं वियडं गिहं तु,

उडुं अमालं व अछन्नगं वा ॥ २०७ ॥

विवृतगृहं द्विधा—अधोविवृतम्, ऊर्ध्वविवृतं च । यत्पार्श्वत-
श्चतस्रु वा दिक्षु द्वयोर्वा दिशोरैकस्यां वा दिशि अपावृतं—कु-
ड्यरहितं परमुपरिच्छन्नं तदधोविवृतगृहं भवेत् यत्पुनरमाल-
म्—मालरहितम् अछन्नं वा आच्छाद्यरहितम् परं पार्श्वतः
कुड्ययुक्तं तदूर्ध्वविवृतं भवति ।

अवाउडं तेणसुणा उवेंति,

गोणादि णिम्संकमभिदवंति ।

तेणादिया (तो चिलिए) तत्थ वि ते य दोसा,

कडादिकम्मं तु सजीवघातं ॥ २०८ ॥

तत्र—विवृतगृह अपावृते—कुड्याद्यभावादनिरुद्धप्रचारे
स्तेनशुनका उपयान्ति, ततश्चोपकरणादयो दोषाः, गवाद्यश्च
शृङ्गाद्यभिघातं निःशङ्कमाभद्रयन्ति । अथ तत्र पार्श्वतश्चि-
लिमिलिका दीयते ततः ' चिलिए ' त्ति सूचनात् सूत्रमिति
कृत्वा चिलिमिलिकायाः स्तेनादयो दोषाः । तमपहत्य-
गच्छेयुरिति भावः । ' कडाइ ' त्ति अथ कटे कीलितं वा
कारायन्त्या तत्र स्थापयन्ति तत आधाकर्मदोषनिष्पन्नं
प्रायश्चित्तम् । सजीवघातमिति, कटादौ निष्पाद्यमाने येषां
जीवानामुपघातो भवति तन्निष्पन्नं पृथक् प्रायश्चित्तम् ।

अथ वंशीमूलं व्याचष्टे—

जो ओवणे वी य बहिं घरस्स ,

अलिंदओ वा अवसारिगा वा ।

गेहस्स पासे पुरपिडुओ वा,

तं वंसिमूलं कुसला वदन्ति ॥ २०९ ॥

यो गृहाद् बहिर्द्वाराग्रवर्तिस्थण्डिकारूपः अलिन्दको वा
अपसारिका—पटोलिका कुत्रेत्याह—गेहस्य पार्श्वे वा पुरतो
वा पृष्ठतो वा तदंशी (मूलं) नाम गृहं कुशलास्तीर्थकरादयो
वदन्ति, अत्र तिष्ठन्तीनां पूर्वोक्ता दोषाः ।

अथ वृक्षमूलाभ्रावकाशयोर्दोषानाह—

अट्ठि व दारुकादी, सउणगनिहारपुष्फफलमादी ।

एवं तु रुक्खमूले, अब्भावासम्मि गिएहा य ॥ २१० ॥

अस्थि वा दारुकं वा आदिशब्दात्—पत्राणि पतयुः, एषु
यथायोगमात्मसंयमविराधना मन्तव्या, एवं वृक्षमूले वृक्षस्था-
धोवर्तिनि वा गृहं तिष्ठन्तीनां दोषाः । अब्रावकाशे तु
' गिएहा '—अवश्यायो भवेत्, आदिशब्दात्—सचित्तरजःप्रपाता-
दिपरिग्रहः । अवश्यायेनाभिभूतानां विसृष्टिकादिगन्धविना-
शनादि । यत एते दोषाः अत्रो नागमनगृहादिषु स्थानव्यम् ।

भवेत्कारणं येन तत्रापि स्थीयते । किमित्याह—

अट्ठाणनिग्गयादी, तिकखुत्तो मग्गिऊण असती य ।

वाडगआगमणगिहे, इयरम्मि य णिग्गहम्मत्थे ॥ २११ ॥

अध्वनिगतादयस्त्रिहस्तो निर्दोषा वसन्ति मार्गागित्वा यदि
न प्राप्नुवन्ति, ततो वाटकस्य मध्यवर्ति यदागमनगृहं देव-
कुलादिकं तत्र वसन्ति । कथमित्याह—इतरः—शय्यातरः स
यदि निग्रहसमर्थो—जितेन्द्रियः प्रत्यनीकनिवारणक्षमश्च भव-
ति तदा तत्र तिष्ठन्ति नान्यथा ।

अथेदमेव स्फुटतरमाह—

जं देउलादी तु णिवेसणस्स,

मज्झम्मि गुत्तं सुपुरोहडं च ।

अदुट्ठगम्मं ण य दुट्ठमज्जे,

अदूरगेहं तहि यं वसन्ति ॥ २१२ ॥

निवेशनवाटकमध्ये यद्वक्कुलादिगुप्तवृत्त्या फलद्रिकेन चा-
वृतं सुपुरोहडं—रमणीयसंयतीप्रायोग्यविचारभूमिकम्, अदु-
ष्टानां—शिष्टजनानां—गम्यमाश्रयो न च दुष्टजनमध्ये तद्व-
र्त्तते, अदूरगेहम्—प्रत्यासन्नप्रातिवेशिकगृहं तत्र प्रथ-
मतो वसन्ति ।

जुवाणगा जे सविगारगा य,

पुत्तादओ तुज्झ इहं वसन्ति ।

मा ते वि अम्हं इह संपयंतु ,

इच्छन्ति सत्ते य वसन्ति तत्थ ॥ २१३ ॥

एवमुक्तं यद्यसाविच्छन्ति प्रतिशृणोति, यदि च स्वयं श-
क्तः—तन्निवारणक्षमः ततस्तत्र वसन्ति ।

भोइयकुले व गुत्ते, दुज्जणवज्जे वसन्ति उ पउत्थे ।

महतरगादिमुत्तं, वंसीमूलम्मि ठायन्ति ॥ २१४ ॥

दुर्जनप्रवेशरहितं, यदि लिङ्गादि तत्र वसन्ति स च
भोजिकस्य—ग्रामस्याग्निः कुले च गुप्तं वृत्त्यादिफलह-

केन च सुसंवृतं दुर्जनवर्जै—दुःशीलजनप्रवेशगृहेते यदि-
लिङ्गकादि तत्र वसन्ति, स च भोजिको यदि प्रोषितस्तदा
महत्तरकादिभिः—प्रधानपुरुषैस्तद्गृहं यदि सुगुप्तं—सुराक्षितं
भवति तत एवविधे वंशीमूलगृहं तिष्ठति ।

तस्मज्जति उडुवियडे, वसन्ति कडगादिछायणं उवरि ।

तस्मज्जति पासवियडे, कडगादी पंतवत्थेहि ॥ २१५ ॥

तस्य—यथाङ्गुणेपेतस्य वंशीमूलगृहस्याभावे ऊर्द्धं वि-
वृतगृहं उपरि कटादिकं प्रतिष्य तिष्ठति, आदिशब्दाद्-
यस्त्रिचलिमलिकया वाऽऽच्छादने कुर्वन्ति । तस्याभावे पा-
र्श्वविवृतं इत्यर्थः, तत्र च किलिञ्जादिभिश्चलिमलिकां कृत्वा
पार्श्वतः प्रच्छादयत् । अथ कटादयो न प्राप्यन्ते ततः प्रान्त-
वस्त्रैः—परिजीर्णैश्चैवैः पार्श्वणि छादयितव्यानि ।

विहं पवन्ना घणुरुक्खहेट्टा,

वसन्ति उस्सावनिरक्खण्डा ।

तस्सासती अब्भगवासिणं वि,

सुवन्ति चिट्ठन्ति व ओषिळन्ना ॥ २१६ ॥

अथ विहम्—अध्वानं प्रपन्नास्ताः संयत्यस्तत्र चाऽथो विवृ-
तमपि गृहं न प्राप्यते ततो घनो—बहुलो निश्छिद्रो यो वृ-
त्तो यटादिस्तस्याधस्तादवश्यायस्य—अन्तरिक्षस्थस्याप्याय-
स्यावेनश्च सचित्तपृथिवीकायस्य रक्षणार्थं वसन्ति, तस्या-
प्यभावे अन्ध्रावकाशंकाऽप्याकाशे औष्णिककल्पच्छन्नाः स्व-
पन्ति वा तिष्ठन्ति वा ।

(८) वर्षावासयोग्यां वसन्तिमाह—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण उवस्सयं जा-
णैज्जा अमंजए भिक्खुपडियाए उदगप्पमूयाणि कंदाणि
वा मूलाणि वा पत्ताणि वा पुष्पाणि वा फलाणि वा
वीयाणि वा हरियाणि वा ठाणाओ ठाणं साहरइ वहिया
वा णिष्कम्बु तहप्पगारे उवस्सए अपुरिसंतरकडे० जाव
णा ठाणं वा०३ चेइज्जा, अह पुण एवं जणेज्जा पुरिसंत-
रकडे चेइज्जा ॥ (सू०—६५×)

स भिक्षुपुनरेवभूतं प्रतिश्रयं जानीयात्तद्यथा—गृहस्थः
साधुप्रतिपन्नया उदकप्रसूतानि कन्दार्दानि स्थानान्तरं संका-
मयति वहिर्वा ' णिगणक्खु ' नि—निस्सारयति, तथाभूते
प्रतिश्रयं पुरुषान्तरास्वीकृतं स्थानादि न कुर्यात्, पुरुषान्तर-
स्वीकृतं तु कुर्यादिति । आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० १ उ० ।

अह पुण एवं जाणिज्जा नो गमिकडाई नो पुंजकडाई नो
भिन्निकडाई नो कुलियकडाई कोट्टाउत्ताणि वा पल्लाउ-
त्ताणि वा मंचाउत्ताणि वा मालाउत्ताणि वा ओलित्ता-
णि वा विलित्ताणि वा पिहियाणि वा लंछियाणि वा मु-
दियाणि वा कप्पइ निग्गन्थाण वा निग्गन्थीण वा वामा-
वामं वत्थाए ॥ ३ ॥

अथ पुनरेव जानीयात् नो राशीकृतानि नो भित्तिकृतानि
नो कुलियाकृतानि कोष्ठागुप्तानि वा मञ्चागुप्तानि वा माला-
गुप्तानि वा अवलिप्तानि वा लिप्तानि वा पिहितानि वा ला-
ञ्छितानि वा मुद्रितानि वा तत्र कोष्ठे—कुम्भं आगुप्तानि प्र-
क्षिप्तानि रक्षितानि कोष्ठागुप्तानि एवमुत्तराणि भावनीयम्,
नवरं प्रलम्बं शकटकादिकृतो धान्यगणविशेषः, मञ्चः—स्थ-

णानामुपरिस्थापितवंशकटकादिमयो लोकप्रसिद्धः मालको-
गृहस्योपरितनो भागः अवलिप्तानि—द्वारदेशे पिधानेन सह
गोयमादिना कृतलेपानि लिप्तानि—मृत्तिकया सर्वतः
खरगिटानि पिहितानि—स्थगितानि लाञ्छितानि—
रेखाक्षरादिभिः कृतलाञ्छनानि मुद्रितानि—मृत्तिकादिमुद्रा-
युक्तानि एवंविधेषु धान्येषु न कल्पते निम्नस्थानां वा वषावा-
सं वस्तुमिति सूत्रार्थः । अथ भाष्यम्—

कोट्टाउत्ता य जहिं, पल्ले माले तेहव मंचे य ।

उल्लिप्तपिहियमुदिय, एरिमए ण कप्पती वासो ॥ १०२ ॥

यत्रोपाश्रये कोष्ठागुप्तानि पल्ल्यागुप्तानि मालागुप्तानि मञ्चा-
गुप्तानि अवलिप्तानि पिहितानि मुद्रितानि उपलक्षणान्यालि-
प्तानि लाञ्छितानि वा धान्यानि संभवन्ति ईदृशे न कल्पते
वासः । अथ सूत्रस्यैव विषमपदानि व्याचष्ट—

छगणादी ओलित्ता, लिप्ता मद्रियकता तु ते चेव ।

कोट्टिपमादी पिहिता, लिप्ता वा पल्लकडपल्ला ॥ १०३ ॥

ओलिपिऊण जहि अ—क्खए कया लंछियं तयं विति ।

जहियं मुदा पडिया, होति तगं मुदियं धमं ॥ १०४ ॥

द्वारदेशे छगणादिना लिप्तानि—अवलप्तानि यानि तु मृत्तिक-
या खरगिटानि तानि लिप्तानि कोष्ठाकादीनि, यानि द्वारदेशे
स्थगितानि तानि पिहितानि, पल्यकटपल्ल्यानि तु लिप्ता-
नि भवन्ति । इह पल्यकटपल्यमुच्चतरं भवतीति विशेषः ।
अवलिप्य यत्र धान्ये अक्षराणि कृतानि तल्लाञ्छितमिति
ब्रूते, यत्र तु धान्ये मुद्रा पतिता तन्मुद्रितं भवति ।

उडुवद्धम्मि अतीए, वासावासे उवड्ठिते संते ।

ठायंतगाण लहुगा, कासअगीअत्थमुत्तं तु ॥ १०५ ॥

ऋतुवद्धे काले अतीते वर्षावासे उपस्थिते सति यदि को-
ष्ठागुप्तादिधान्ययुक्ते प्रतिश्रये तिष्ठति तदा चतुर्लघवः, कस्य
पुनरंतप्रायश्चित्तम् ? सूरिगृह—अगीतार्थस्य सूत्रं तु कल्पते
कोष्ठागुप्तादिधान्येषु वर्षावासे वस्तुमिति लक्षणं गीतार्थवि-
षये मन्तव्यमिति वाक्यशेषः । इत ऊर्ध्वम् " एत्थि० " इत्या-
दिकाः गाथा पूर्वोक्ताः एतावदध्यतव्याः यावत् " तत्तत्थि०णा-
णा देसी० " इति । कीदृशी पुनरिच्छा तस्य समुद्भूतं युच्यते—

अणुभूता धन्नरसा, नवरं मोत्तूण गंधमालीणं ।

काहामि कोउहल्लं, थेरी पउरं धणं भणियं ॥ ११० ॥

अनुभूतास्तावत् सर्वेषामपि धान्यानां रसाः, नवरं गन्ध-
शालीनां रसं मुक्त्वा ते अद्यापि नास्वादिता इति भावः ।
अतः करिष्यामि—पूरयिष्यामि कौतूहलमिति विचिन्त्य ते-
न कोष्ठपल्ल्यादिशालीनाकृष्य स्थविराया अग्रे प्रचुरं धान्य-
पाकं कुरुष्वेति वचो भणितम् । इदमेव स्पष्टयति—

इहरा कहासु सुणिमो, इमे हु ते कलमसालिणो सुरभी ।

१- एत्थि अगीतत्थो वा, गीयो वा कोऽपि वासुओ सुते ।

जा पुण एगणुल्ला, सा सेच्छा कारणं किं वा ॥ १०६ ॥

एयारिसम्मि वासो, ख कप्पति जति वि सुत्तं णुएणाओ ।

अन्नोगडो तु भणितो आयरिउ उवेहती अत्थं ॥ १०७ ॥

जं जह सुत्ते भणितं, तथेवं जं जति विमाज्जणा एत्थि ॥

किं कालियाणुयोगो, दिट्ठो दिट्ठिपहाणेहि ॥ १०८ ॥

(ताओ चेव गाहाओ) जाव ते तत्थ सखि—गृहिता संथारणा वहिच्छाए ।

णाणादेसी साधू, कासर इच्छा समुप्पएणा ॥ १०९ ॥

थोवे वि णऽत्थि ततो, को य रसो अणमसाणं ॥१११॥
इतरथा यदि तावत्पूर्वं वयं गन्धशालीन् कथासु वार्त्ता-
न्तरु शृणुम इमं तु प्रत्यक्षमुपलभ्यमानाः ते कथान्तरश्रुताः
कलमशालयः सुरभयः, तथा स्तोकोऽप्यत्र कलमशाली म-
मास्तु तृप्तिकश्च रसाऽऽस्वादोऽन्योन्यामिश्रितानाममीषाम् ।
इत्थं विचिन्त्य पल्यात्तान् शालीनाकृष्य स्थविगयाः समर्प-
यति, साऽप्युपस्कृत्य तस्य संयतस्य दत्त्वा शेषमात्मना भुङ्के
ततोऽसौ लब्धाऽऽस्वादो दिवं दिवं एवमेव विदधानि ।

ततः किमभूदित्याह—

निग्धोलिय तप्पल्लं, कज्जे सागारियस्स अतिगमणं ।

सागारिओ विसन्नो, भीतो पुण पामए कूरं ॥ ११२ ॥

तेन संयतं नयं शालीनपहरता तत्पल्यं निर्घालितम्, रिक्कीकृ-
तम्, ततः क्वचिदात्मीयकार्यं सागारिकस्य तत्रातिगमनं प्रव-
शो भवेत्, ततः सागारिकः पल्यं रिक्कीकृतं दृष्ट्वा विपण्णो
विषादमुपगतवान् भीतश्च । किमु स्तनादयोऽत्र प्रविष्टा
भंवयुरिति शङ्कया तत्र परिभ्रमन् शालकूरमानीनं पश्यति ।

सो भणइ कतो लद्धो, एमो अमहं खु लद्धिसम्पन्नो ।

ओभावणं च कुजा, धिरत्थु ते एरिसो लाभो ॥ ११३ ॥

स सागारिको भणति—कुत एव शालिकूरो लब्धः, ततः
साधवस्तदीयं वृत्तान्तमजानानां ब्रुवन्—एव साधुरस्माकं ल-
ब्धिसम्पन्नः, अतः प्रतिदिनमीदृशं शालिकूरमानयति । ततः
सागारिकस्तं साधुं ब्रूत—धिगस्तु मुण्ड ! त्वेदृशं लाभं
येन प्रतिदिवसं शालीनपहृत्यास्माकं पल्यं रिक्कीकृतमिति,
अपभ्राजनं वा अस्मां लोकमध्ये कुर्यात् । यथा स्तनका
अमी अत्र च मदकप्रान्तकृता दोषा भवन्ति ।

भद्रकस्तावदिदमभिध्यात्—

इहरह वि ताव अमहं, भिक्खुं व पल्लि व गिणहइ न किंचि ।

इहिं खु तारिओ मि, ठोमि अन्नं वि जा धन्ने ॥ ११४ ॥

उक्ताया । यस्तु प्रान्तो भवति स व्रयात्, अहो धर्मकम्बु-
क ! प्रविष्टा अमी लोकं मुण्णन्तीत्यादि । अत्र “लहुगा अ-
णुगहम्मी, अण्णत्तिय धम्मकंठुए गुरुगा” । इत्यारभ्य “से-
जायरो य भणइ, अन्नं धन्नं पुणं वि होइ इणमो । एमो अणु
गहो मे, जा साहु न दुक्खिआ कोइ ॥ १ ॥” इति पर्यन्ता
गाथास्तदवस्था एवात्र द्रष्टव्याः ।

उवस्सयस्स अतोवगडाए सुगावियडकुंभे वा सोवीरिय-
वियडकुंभे वा उवनिक्खित्ते मिया, नो कप्पइ निगंथाण
वा निगंथीण वा अहालंदमधि वत्थए हुरन्था य उवस्सयं
पडिलहमाणे नो लभेज्जा, एवं से कप्पइ एगरायं वा
दुरायं वा वत्थए हुरन्थए, नो से कप्पइ परं एगरायाओ
वा वत्थए दुगायाओ वा वत्थए । जे तत्थ एगरायाओ वा
दुगायाओ वा परं वसेज्जा सेसंतरा छेए वा परिहारो वा ॥ ४ ॥

एवमुदकादिसूत्राण्युच्चारणीयानि ।

अथामीषां कः संबन्ध इत्याह—

एगंत उवस्सपेहिं, वाघाया तेसि होति अन्नोअा ।

साहारणपत्तेगा, जा पिंडो एम संबन्धो ॥ ११५ ॥

इहोपाश्रयं प्रकृतमधिकारं वर्त्तते, तेषां चोपाश्रयाणां
व्याघातदोषाः अन्योन्य अपगारे वा ये विकटोदकप्रतिवद्ध-
तादयो भवन्ति तेषु च यत्रालपतग दोषा भवन्ति तत्र
स्थानव्यमिति ज्ञापनार्थं साधारणसूत्रप्रत्येकसूत्राणां समा-
रम्भः क्रियते । ‘जा पिंडो न्ति उवस्स य, अतोवगडाए पिण्डए-
वा वि’ इत्यादिकं वक्ष्यमाणं पिण्डसूत्रं यावदेव सम्ब-
न्धो मन्तव्यः, साधारणसूत्राणि नाम यत्रैकसूत्रं द्वयादि—
प्रभृतीनि बहूनि पदानि भवन्ति, प्रत्येकसूत्राणि तु यत्रैक-
सूत्रं एकमेव पदं ततश्चात्र विकटसूत्रमुदकसूत्रं पिण्डसू-
त्रमित्येतानि त्रीणि साधारणसूत्राणि प्रदीपसूत्रं ज्यातिः—
सूत्रं च प्रत्येकसूत्रं एव पञ्चानामपि सूत्राणां सम्बन्धः
सामान्यत उक्तः ।

अथ विंशतः संबन्धमाह—

सालिच्छूहि वि कीरइ, विगडं भुत्ति मितोदयं पिवति ।

आहारिमम्मि दोसा, जह तह पेजेवि जोगो यं ॥ ११६ ॥

शालिभिरिक्षुभिर्वा विकटं क्रियते, अतो धान्यसूत्रानन्त-
रमिदं विकटसूत्रमारभ्यते शालिकूर्गादकमाहारं भुक्त्वा
तृप्तो भवेत्, तृप्तितश्चोदकं पिवतीत्युदकसूत्रं निरूपणी-
यम् । यद्वा—आहारिमे तिलादौ भुङ्क्ते मति यथा दोषा भव-
न्ति तथा पेयेऽपि मद्यादौ पीयमानं दोषा भवन्त्येवेति
तन्प्रतिश्रयेऽपि न स्थानव्यमित्येन संबन्धनायातस्या-
स्य सूत्रस्य (४) व्याख्या । सुरा-काष्ठपिष्टनिष्पन्नम्, सौवीरक-
विकटं तु पिष्टवर्जैर्गुडादिद्रव्यैर्निष्पन्नमाततस्सुगविकटकुम्भो
सौवीरविकटकुम्भो वा यत्रोपाश्रयस्यान्तर्गङ्गायाम्-उपनि-
क्षिप्तः स्यात्तत्र नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा यथालन्दकमपि कालं
वस्तुम् । ‘हुरन्थाय’ इति देशीपदं वहिरर्थाभिधायकम् । चशब्दो
वाक्यभेदात्तकः । ततोऽयमर्थः—अथ वहिरन्योपाश्रयं प्रत्यु-
पेक्षमाणो नो लभेत तत एवं (स) —तस्य साधोः कल्पते ए-
करात्रं वा द्विरात्रं वा तत्र वस्तुम् । यस्तत्रैकरात्राद्वा द्वि-
रात्राद्वा परम्—ऊर्ध्वं वसति (स) तस्य संयतस्य स्वान्त-
रा स्वस्वकृतं यदन्तरं त्रिगत्रादिकालावस्थारूपं तस्मात्
छेदो वा पञ्चगत्रिन्दिवादिः, परिहारो वा मासलघुकादि-
स्तपाविशेषो भवतीति सूत्रार्थः ।

अथ विस्तरार्थं भाष्यकृद्भिर्भणिपुराह—

देसीभासाइकयं, जा वहिया सा भवं हुरन्थाओ ।

बंधणुलोमण कयं, परिहारो होइ पुवं तु ॥ ११७ ॥

‘हुरन्थ’ इति यत्पदं तद्देशीभाषया कृतं निबद्धं वहिरर्थाभि-
धायकम् । ततो यो विवक्षितोपाश्रयाद्विर्हर्त्तनी वगडा सा-
‘हुरन्थ’ इति शब्देनोच्यते । अथ परः प्राह—परिहारस्ताव-
त्तपाविशेष उच्यते, छेदस्तु पर्यायच्छेदरूपः तत्सूत्रम्—‘से-
संतरा परिहारो वा छेए वा’ इति पठितुमुचितं किमर्थ-
व्यत्यासेन पाठ इत्याशङ्क्याह—बन्धानुलोम्येन सूत्रे परि-
हारपदान् पूर्व छेदपदं कृतम् । किमुक्तं भवति—एवंविधो हि-
पाठः सुललितपदविन्यासतया सुश्रिष्टो भवतीति कृत्वा
सूत्रकृता प्रथमं छेदपदमुपन्यस्तम् ।

अहवा वारिजंतो, निक्कारणओ वि तिएह वि परेणं ।

छेयं चिय आवज्जे, छेयमओ पुव्वमाहंसु ॥ ११८ ॥

अथ यदि तत्र विकटयुक्तापाश्रये गुर्वादिना वार्यमाणो निष्कारणं तावद्दृष्टस्तत्प्रति त्रयाणां चाहोरात्राणां परत-
स्तिष्ठति, तदा ह्येदाख्यमेव प्रायश्चित्तमसावापयते । तच्छेद-
पदं पूर्वं प्रथममुक्तवन्तो भगवन्तो भद्रबाहुस्वामिनः ।

अथ सुरासौवीरकपदं व्याचष्टे—

पिष्टेण सुरा हाति, मोयीरं पिष्टवज्रियं जाण ।

ठायंतगाण लहुगा, कास अगीयत्थमुत्ते तु ॥ ११६ ॥

ब्रीह्यादिना सम्वन्धिना पिष्टेन याद्विकटं भवति सा सुरा.
यन्तु पिष्टवज्रितं द्राक्षाखजूरादिभिर्द्रव्यैर्निस्पाद्यते तन्मद्य-
सौवीरकविकटं जानीयात् । एतद् द्विविधमपि यत्रोपनिर्जितं
भवति तत्रोपाश्रये तिष्ठतां चतुर्लघुकाः कस्य पुनरेतत्प्रायश्चित्त-
मिति व्याह—अगीयत्थस्य सूत्रं तु—“कपड एगगायं वा दुगायं
वा वत्थए” इत्यादिलक्षणं गीतार्थविषयं मन्तव्यम् । इत ऊर्ध्वं
“नऽपि अगीयत्थो व” इत्यादिकाः “का स इच्छा समुपपन्ना”
इति पर्यन्ता गाथास्तदवस्था एवात्र द्रष्टव्याः ।

अथ कीदृशी तस्येच्छा समुपपन्न्याह—

अणुभूया मज्जसा, णवीरं मुत्तणमेमि मज्जाणं ।

काहामि कोउहल्लं, पामुत्तंसु समारद्धो ॥ १२० ॥

अनुभूता मया बहवो मद्यरसाः परममीषां मद्यानां रसान्
मुक्त्वा अतः करिष्यामि कौतूहलमिति विचिन्त्य प्रसुप्तेषु सा-
धुषु समारब्धोऽसौ तद्भाजनमुद्धास्य विकटपानं कर्तुं ततश्च—
इहग कधामु सुणिमो, इमं खु भंकाविमायणं मज्जं ।

पीते वि जायति सती, तज्जुसिताणं किमु अपीते ॥ १२१ ॥

इतरथा अद्यदिनान्पूर्वं कथास्वेवं शृणुमः परमिदं तत्कथा-
न्तरश्रुतकतिशायिनं मद्यम्, एवं तन्मद्यं-जुपितं-सेवितं
यैस्ते तज्जुपिताः, गृहवासं विकटपायिन इत्यर्थः । तेषां पी-
तेऽपि विकटे स्मृतिरुपजाते । किं पुनरपीते ।

विगयम्मि कोउहल्ले, बहुवयविराहणं ति पडिगमणं ।

वेहाणस ओहाणं, गिलाणसोहाणं वा दिट्ठो ॥ १२२ ॥
गतार्था ।

उट्ठाहं च करिज्जा, विप्परिणामो पटुज्जं मेहस्स ।

गिएहंतेणं तेणं, खंडियविट्ठे व भिन्ने वा ॥ १२३ ॥

शैक्षस्तं संयतं विकटपानं कुर्वीणं दृष्ट्वा लोकस्य पुरत
उट्ठाहं कुर्यान्, विपरिमाणो वा शैक्षस्य भवेत् । विपरिणतश्च
सम्यग्दर्शनं चारित्र्यं लिङ्गं वा परित्यजेत्, तथा तेन संय-
तेन विकटभाजनं गृहता वाशब्दात्-मुञ्चता वा तद्भाजनं ख-
ण्डितम्-एकदेशभग्नम्, विट्ठे वा-पतितच्छिद्रम्, भिन्ने वा-द्विधा
कृतं भवेत् । इत ऊर्ध्वं ‘फडियमुट्ठा तेणं’ इत्यारभ्य “अस्महे डि-
एण्णंगीथिय, अट्ठापवत्ते बहह तुट्ठे” इति पर्यन्तं गाथाकद-
म्बं तथैवाध्यतव्यम्, नवरं मद्याभिलाषः कर्त्तव्यः ।

ततश्च—

आमं नि अरुवगण, भिक्खवियाराइनिगयमिएसु ।

भण्ह गुरु मार्गागियं, कहि मज्जं जाणणट्ठाए ॥ १२४ ॥

यदि शय्यातंरणापि अरुवतम्, ययं निश्चिन्तास्तिष्ठत
वयं यथा प्रवृत्तं व्यापारं चिन्तयाम इति । ततो गुरु-

राचार्यो भिक्षाविचारभूम्यादिनिर्गतेषु अगीतार्थसागारिकं
भणति कुत्र मद्यमस्तीत्येवं परिज्ञानार्थम् ।

किं भणनीत्याह—

गोडीणं पिट्ठीणं, वंसीणं चैव फलसुराणं च ।

दिट्ठं मए संनिचया, अन्ने देमे कुटुवीणं ॥ १२५ ॥

गौडीनां—गुडनिष्पन्नानां पिष्टीनां—ब्रीह्यादिधान्यक्षौद-
निष्पन्नानां वंशीनां—वंशकरीलकनिष्पन्नानां फलसुराणां
च तालफलद्राक्षाखजूरादिनिष्पन्नानाम् एवंविधानां सु-
राणां संनिचया अन्यस्मिन् देशे मया कुटुम्बिनां
गृहेषु दृष्टाः, “एवं च भणियमित्त-म्मि निष्कारणं सो
भणइ वेहिच्छं । अन्थिमहं संनिचया, पिच्छइ नाणा-
विहे मज्झ” इत्यादिका, दारं ‘ न होइ इत्ती ’ इति
पर्यन्ता गाथाः प्राग्वदत्र सव्याख्याना द्रष्टव्याः ।

अथात्रैव विशेषतो यतना कर्त्तव्या

तामभिधित्सुराह—

गहियम्मि व जा जयणा, गेलन्ने अथव तेणं गंधेणं ।

सागारियादिगहणं, णायव्वं लिङ्गभेयाइ ॥ १२६ ॥

शैक्षकेऽपि विकटे गृहीते पीते सति या यतना सा वक्त-
व्या । ग्लानत्वे वा वैद्योपदेशेन विकटे ग्रहीतव्यम् । अथ-
वा-तेन विकटसंवन्धिना गन्धेन कस्यापि गृहवासं विकट-
भाविनस्थाधुपपातो भवेत्, ततः सागारिकः शय्यातर-
आदिशब्दात्-श्रावको वा यो मातापितृसमानस्ततो विक-
टस्य ग्रहणं कर्त्तव्यम्, यदि स्थलिङ्गेन न प्राप्यते उट्ठाहो वा भ-
वति ततो लिङ्गभेदादिकमपि नेतव्यं-कर्त्तव्यमिति यावदप्य
निर्गुह्यगाथासमासार्थः ।

अथैनमेव विवरीपुराह—

पीयं जहा होज्ज वि गोविणं, तन्थाणइंताण रसं छुभंति ।

भिन्ने उ गोणादिपए करंति, तेसि पवसस्स तु संभवम्मि १२७

यदि कदाचित् कोविदेन शैक्षकेण शेषमाधुषु प्रसुप्तेषु त-
द्विकटे पीतं भवेत्तदा गीतार्थास्तत्र विकटभाजनं रसमिचुर-
सादिकमानीय प्रक्षिपन्ति । अथ कथमपि तद्भाजनं गृह्यमाणं
मुच्यमानं वा भिन्नम्, ततो भिन्ने सति तस्मिन् गवादीनां प-
दानि प्रतिश्रयप्राङ्गणे प्रविशन्ति निर्गच्छन्ति च कुर्वन्ति—
अलिखन्तीत्यर्थः । येन सागारिको जानीते, यथा-गवादिना
प्रविश्य भग्नमिदं भाजनमिति । परं यदि तेषां गवादीनां तत्र
प्रवेशः संभवति, अन्यथा हि सागारिकः प्रद्वेषं जायान् । एवं
तावदमी इत्थं कर्मकारिणः, अपरं च तदपह्नवनायेत्यर्थं
प्रपञ्चमुपरचयन्ति । धिगमीषां पाखण्डिनां धर्ममिति ।

छिंधिं तु पीए जउणा ठवेति,

मुट्ठा जहा चिट्ठइ अक्खुणमि ।

जाणम्मि दिट्ठम्मि भणंति पुट्ठा,

नूणं परिस्संदति भाणमेयं ॥ १२८ ॥

विकटे पीते तद्भाजनं द्वारदेशे वखादिना तद्वत् जतुना-
लान्तया स्थगयन्ति, तथा-‘सं’तस्य भाजनस्य मुट्ठा क्षता ति-

प्रति । अथ सागारिकस्तद्भाजनस्यन्दनं दृष्ट्वा पृच्छति किमर्थमिदं स्यन्दनमवलोक्यते, एवं पृष्टाः सन्तो भणन्ति-नूतनं भाजनामिदं परिस्यन्दति ।

सञ्चमि पीए अहवा बहुमि,
मंजोगयादी ठवयंति अन्नं ।

अन्नवमग्गी उं छुहंति तत्थ,

गीयं कयं वा गिहिलिङ्गमाई ॥ १२६ ॥

सर्वस्मिन्नथवा—बहुके विकटे पीते सति ये संयोगपातिनां तन्निष्पत्तियोग्यद्रव्यसंयोगेनस्ते तथाविधानि द्रव्याणि संयोज्य विकटे स्थापयन्ति । अथ न सन्ति संयोगपातिनस्ततोऽन्यत् विकटे मार्गयित्वा तत्र प्रक्षिपन्ति, तच्च प्रथमतः शुद्धम् । तदभावे पञ्चकपरिहाण्या चतुर्लघुके प्राप्तेन क्रीतकृतमपि ग्रहीतव्यम् । यदि खलिङ्गेन गृह्णतामुद्गाहो भवति, न वा तेन प्राप्यते ततो गृहिलिङ्गम् । आदिशब्दाद्-अन्यतीर्थिकलिङ्गं वा कर्त्तव्यम् ।

अथ ' गेलं अ अहव तेण गंधेण ' इत्यादि
पदानि व्याख्याति—

तन्भावियद्वा व गिलाणए वा,

पुराणसागारियसावए वा ।

वीसं भणीआण कुलाण भावा,

गिएहंति रूवस्स विवज्जिएणं ॥ १३० ॥

तेन विकटेन पूर्वं भावितस्तद्भावितः, स तत्र विकटे नाध्यापयितुं भवति, ग्लानो वा कश्चित्तेनैवोपयुक्तान् प्रगुणीभवति; नान्यथा । ततस्तदर्थं पुराणस्य-पश्चात्कृतस्य सकाशात्तद्व्ययं वा पितृसमानो यः सागारिकस्तस्य हस्तात्तदप्राप्तौ प्रतिपन्नाणुव्रतस्य मातापितृसमानस्य श्रावकस्य वा पार्श्वाद् ग्रहीतव्यम् । अमीषामभावे, यद्वा-भद्रकान्यपि यानि विश्रम्भणीयानि कुलानि नोद्गाहकारीणीत्यर्थः । तेषु ग्रहीतव्यम्, तेषामप्यभावे यदि खलिङ्गेन गृह्णाति ततः प्रयत्नोपघातो भवेत् । अतो रूपस्य विपर्ययेण गृह्णन्ति लिङ्गविवेकं कृत्वा विकटमुत्पादयन्तीति भावः ।

अच्चाउरं वा वि समिक्खिऊणं,

खिप्पं तओ धेतु दलितु तस्स ।

अन्नं रसं वा वि तहिं छुभंति,

संगं व सेतं हवयंति तत्तो ॥ १३१ ॥

अत्यातुरं वा तं ग्लानं समीक्ष्य क्षिपे—शीघ्रं ततः प्रतिश्रयवर्तिनो विकटभाजनाद् गृहीत्वा तस्य ग्लानस्य दत्त्वा गीताथोस्तत्रान्यं वारयन्ति प्रक्षिपन्ति, ततश्च ' स ' तस्य-ग्लानस्य तं विकटविषयं सहापयन्ति कार्यं तिष्ठति सति विकटप्रसङ्गं निवारयन्तीति भावः । गता स्वपक्षयतना ।

अथ परपक्षयतनामाह—

परपक्षयतमि दारं, पिधेति जयणाएँ दो वि वारेंति ।

तह वि य अड्ढायमाणे, उवेह पुड्ढा व साहंति ॥ १३२ ॥

इत्यादिका मद्याभिलाषविशेषिता गाथाः सर्वा अपि तथैवाऽत्र वक्तव्याः ।

उवस्सयस्स अंतोवगडाए मीओदगवियडकुंभे वा उमिणोदगवियडकुंभे वा उवनिक्खित्ते मिया, नो कप्पइ निग्गन्थाण वा निग्गन्थीण वा अहालंदमवि वत्थए हुरन्था य उवस्सयं पडिलेहमाणे नो लभेज्जा एवं से कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा वत्थए नो से कप्पइ परं एगरयाओ वा दुरयाओ वा वत्थए, जे तन्थ एगरयाओ वा दुरयाओ वा परं वसेज्जा सेसंतरा छेए वा परिहारे वा ॥ ५ ॥

अस्य संबन्धमाह—

छोहूण दगं पिज्जइ, गालिति दगं व छोहूणं वंतु ।

भातुं मुहं व धोवइ, तेणऽहिकारो मजीवं वा ॥ १३३ ॥

यतो दकं-पानीयं प्रक्षिप्य विकटे पीयते, ततो विकट-सूत्रानन्तरमुदकसूत्रम्, यद्वा—दकं प्रक्षिप्य तद्विकटे गालयन्ति । अथवा—विकटे पीत्वा तज्जानितदौर्गन्ध्यव्यपगमार्थं उदकेन मुखं धावन्ति, तेन कारणेन विकटानन्तरम् उदकाधिकारः प्रारभ्यते । यद्वा—तद्विकटे निर्जीवं वा भवेत् इत्यनेकस्मैवन्धैरायातस्यास्य (५) व्याख्या प्राग्वत्, नवरं विकृतं—शीतोष्णादिशस्त्रेण विकारप्रापितं प्राशुकीकृतमित्यर्थः शीतोदकं च तद्विकृतं च शीतोदकविकृतम् । तस्य कुतो घटः, एवमुष्णोदक विकृतकुम्भोऽपि ।

अथ भाष्यम्—

शीतोदे उसिणोदे, फासुगमप्फासुगे चउम्भङ्गी ।

ठायंतगाण लहुगा, कास अगीतत्थसुत्तं तु ॥ १३४ ॥

शीतोदकोष्णोदकमप्राशुकप्राशुकयोश्चतुर्भङ्गी भवति । गाथायां प्राकृतत्वात् पुंस्त्वनिर्देशः, तद्यथा—शीतोदकं प्राशुकम् १, शीतोदकमप्राशुकम् २, उष्णोदकं प्राशुकम् ३, उष्णोदकमप्राशुकम् ४, तत्र प्रथमभङ्गे उष्णोदकमेव शीतीभूतं तन्दुलधावनादिकं वा, द्वितीयभङ्गे शीतोदकमेव स्वभावस्थम् । तृतीयभङ्गे उष्णोदकमुद्वृत्तत्रिदण्डम् । चतुर्थभङ्गे ततोदकादिकं मन्तव्यम् । एवंविधोदकप्रतिबद्धं प्रतिश्रये तिष्ठतां चतुर्लघुकाः, एवमविशेषेणाक्तावप्ययं विशेषः—प्रथमतृतीययोर्लघु, द्वितीयचतुर्थभङ्गयोश्चतुर्लघु । आह च निशीथचूर्णिकृत्—' पदमतइयभंगे ठायंतस्स मासलहुं, वितियचउत्थेसु चउलहुं, ' आह—कस्य पुनरेतत् प्रायश्चित्तम्, गुरुगह—अगीतार्थस्य सूत्रं पुनरनुज्ञाविषयं गीतार्थमधिकृत्य प्रवृत्तमित्युपस्कारः इत ऊर्ध्वम् ' नन्थि अगीयत्था वा ' इत्यारभ्य ' का स इच्छा समुत्पन्ना ' इति पर्यन्तं भाष्यमुदकाभिलाषविशेषितं वक्तव्यम् ।

कीदृशी पुनरिच्छा तस्य समुत्पन्ना ? उच्यते—

अणुभूया उदगरसा, नवरं मुत्तुं इमेसि उदगाणं ।

काहामि कोउहल्लं, या सुत्तेसुं समारद्धो ॥ १३५ ॥

अनुभूता मया उदकानां रसाः, नवरं मुक्त्वा अमीषामुदकानां रसान्, अतः करिष्याम्यहंमतद्विषयं कृतहले सफलमिति विचिन्त्य प्रसुप्तेषु शेषेषु साधुषु समारब्धमुदकपानं कर्तुम् ।

कानि पुनस्तान्युदकानीत्याह—

धारोदप महामलि-लाजले मंभारिते व दवेहि ।

तएहा य तस्म व मनी, दिवा व रात्रौ व उप्पजे ॥१३६॥

धारोदकं नाम गिरिनिजरजन्म, यथा-उज्जयन्तादी, आन्त-
रित्तं वा, महामलिला-गङ्गाप्रभृतया महानद्यस्तासां जले महा-
मलिलाजन्म, द्रव्यैः-कर्पूरपाटलादिभिः संभारितं-वासितं
द्रव्यसंभारितम् । एष पानीयपु तृणयाऽपि तस्याभिलापो भ-
वति, पूर्वाभूतेषु तु दिवा वा रात्रौ वा स्मृतिः संस्मरणसु-
न्यते ।

ततश्चोदकमपि पिबन्नात्मनो हृदयस्य प्रत्यक्षमिदमाह—

इतरा कहासु सुणिमो, इमं खु तं विमलसीतलं तोयं ।

विगयस्स वि णऽत्थि रसो, इति सेवे धारतोयादी ॥१३७॥

इतरथा कथान्तरेषु शृणुमः, परमद्य विमलसीतलं तत्कथा-
ऽन्तरश्रुतं तत्तोयमास्वादितम्, मञ्चोष्णोदकादिकं विकृतं-
व्यपगतजीवमुदकं पिवामः तस्यापि शस्त्रोपहतत्वनान्यथा-
भूतस्य रसो नास्तीति मत्वा धारतोयादिकं जलं सेवते ।

विगतम्मि कोउतम्मि, छट्ठवयविराहणं ति पडिगमणं ।

वेहाणसओहाणा, गिलाणसेहेण वा दिट्ठो ॥१३८॥

विगते उदकपानकौतुके स संयतः षष्ठव्रतविराधना म-
या कृतेति मत्वा प्रतिगमनं वा वैहायसं वा मरणम् “ओ-
हायणं ति” अवधायनं कुरुते । ग्लानेन वा शैक्षेण वा स
दृष्टो भवेत् ।

ततश्च—

तएहाइओ गिलाणो, तं दट्ठु पिवेज जा विराहणया ।

एमेव सेहमादी, पियंति अप्पच्चओ वासिं ॥ १३९ ॥

ग्लानस्तृष्णायितस्तं संयतमुदकमापिवन्तं दृष्ट्वा पानी-
यं पिवेत् । तेन वा पथ्यतया तस्यानागाढपरितापादिका
विराधना, तन्निष्पन्नम् । एवमेव च शैक्षादयोऽप्यपरि-
णतास्तदुदकमापिवन्ति, अप्रत्ययो वा अमीषां भवेत् ।
यथैतन्मृषा तथाऽन्यदपि, सर्वममीषामुन्मत्तप्रलपितमिति
“उड्ढाहं च करिज्जा, विप्परिणामो व हुज्ज सेहस्स ।
गिहंतेण व तेण, खंडियवड्ढं च भिन्ने वा” इत्यार-
भ्य “उदकासन्नो य छणू-सवो कज्जं पि य तारिसे-
ण उदगेण । तेणाण य आगमणं, अच्छह तुगिहकया ते
वा” इति पर्यन्ता गाथा गतार्थाः ।

अथ यैः कारणैः स्तेना उदकमपहरन्ति तानि दर्शयति—

ऊसवळ्ळेणसु मंभा-गियं दगं तिसिय रोगियट्ठाए ।

दोहलकुतूहलण व, हरंति पडिवेमियाई य ॥ १४० ॥

उत्सवाः क्षणाश्च पूर्वोक्ताः तेषु प्रत्यासन्नेषु स्तेना उदकं
हरेयुः । यद्वा--तृपिताः सन्तः सूर्यपानार्थं संभारितं
कर्पूरपाटलादिवासितं चतुर्थमूलं पञ्चमूलकृतं वा तदु-
दकमपहरन्ति । यद्वा--रोगी कश्चित्तेषामस्ति, तस्य त-
पानीयं पथ्यं तदर्थम्, अथवा--गर्भिण्यास्तादृश-
उदकपाने तु दोहदं समुपपन्नम् । यदि वा--कुतूहलं ते-
षामुदपादि कीदृशोऽस्य पानीयस्य रसः, एवमभिः कार-
णैः प्रतिवेशिमकादयः स्तेना अपहरन्त्युः ।

गहियं च तेहि उदकं, घित्ठूण गया जहिंसि गंतव्वं ।
सागारिओ व भणई, सउणीवि य रक्खई तिणहं ॥१४१॥
उक्तार्थाः ।

दगभायणाणि दट्ठुं, सजनं वहियं दगं च परिसडियं ।

केण इमं तेणेहि, असिट्ठे भदेयर इमे उ ॥ १४२ ॥

सागारिको दकभाजनानि स्वजनं चाज्ञाजनमपहतं दकं
वा परिशदितं दृष्ट्वा पृच्छति-केनदं जलमपहतम् ?, साधवो
ब्रुवन्ते—स्तेनैः । ततोऽसौ भूयः प्रश्नयति—के पुनः स्तेनाः ?
ततो यदि नाम्ना वर्णनेन वा तान् कथयन्ति ततस्तेषां
बन्धनादयो दोषाः । अथ न कथयन्ति ततोऽशिष्ट-अकथितं
भद्रकप्रान्तकृता इमे दोषाः ।

लहुगा अणुगहम्मी, गुरुगा अप्पत्तियं च कायव्वा ।

लहुगुरू संकुणंते, छम्मासा करभरे छेओ ॥ १४३ ॥

इत ऊर्ध्वम् “आमन्ति अभुवगए, भिक्खवियाराइ निग्ग-
यमएसुं । भणइ गुरू सागारियं, कथं दगं जाणणट्ठाए ।”
इति पर्यन्तं गाथाकदम्बकं प्राग्वत् ।

कथं पुनः सूरयः सागारिकं प्रश्नयन्तीत्याह—

चउमूल पंचमूलं, तलोदगं तावतिलयतोयाणं ।

दिट्ठं मएँ ससिचया, अन्नयदसे कुडुवीणं ॥ १४४ ॥

चतुर्मूलं नाम—चतुर्भिः सुगभिमूलैर्भाषितमेवं यत्पञ्च-
भिर्मूलैर्भाषितं तत्पञ्चमूलम्, तलोदकानि यत्र तांसलिविष-
ये तलतोयानि राजगृहादौ एवंविधानामुदकानां सं-
निचया मयाऽन्यस्मिन् देशे कुटुम्बिनां गेहेषु दृष्टाः, “एवं
च भणियमन्न-म्मि कारणे सो भणइ आयरिए । अ-
त्थिमहं संनिचया, पच्छह नाणाविहे उदए” इति आरभ्य
“जाणंता वि य यतणं, मवन्नरूवेण सा होति” इति पर्य-
न्तं भाष्यं तथैवात्र वक्तव्यं नवरमुदकाभिलापः कर्त्तव्यः ।

ज्यातिःसूत्रम्—

उवस्सयस्स अन्तोवगडाए सव्वराई जेई भियाए-
जा, नो कप्पइ निग्गंथाण वा गिग्गन्धीण वा अ-
हालंदमवि वत्थए हुरत्थाय उवस्सयं पडिलेहमाणे नो
लभेज्जा, एवं से कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा व-
त्थए नो से कप्पइ परं एगरायाओ वा दुरायाओ
वा वत्थए । जे तत्थ एगरायाओ वा दुरायाओ वा
परं वसेज्जा सेसंतरा छेए वा परिहारे वा ॥ ६ ॥

एवं प्रदीपसूत्रमप्युच्चारणीयम् ।

अथास्य सूत्रद्वयस्य कः सम्बन्ध इत्याह—

उदगारणंतरमग्गी, सो उं पईवो व होज्ज जेई वा ।

पडिवक्खेणं व गयं, समागमो एस सुत्ताणं ॥ १४५ ॥

प्रवचनं ह्यप्यायप्ररूपणानन्तरं अशिकायः प्ररूप्यते, अतोऽ-
त्राप्युदकसूत्रानन्तरमग्निसूत्रमारभ्यते । स चाग्निः प्र-
दीपो वा स्यात्, ज्यातिर्वा । ‘पडिवक्खेणं व गयं’ति भावप्रधा-
नत्वान्निर्देशस्य, पक्षतया वा इदं सूत्रमागतम् । किमुक्तं भवति-
अप्यायस्याशिकायः शस्त्रम्, अशिकायस्याप्यायः, अत एतौ

परस्परं प्रतिपन्नौ, प्रतिपत्तत्वेन वा अप्कायानन्तरं साम्प्रत-
मग्निः प्ररूपणीयः, एष समागमसम्बन्धो द्वयोरपि सूत्रयो-
र्मन्तव्यः, इत्यनेन संबन्धेनायातस्य प्रथमसूत्रस्य (६) तावत्
व्याख्या । सा च प्राग्वत्, नवरं सार्वगात्रिकं ज्योतिर्गन्ध-
त्रोपाश्रये धमापयेत् धातूनामनेकार्थत्वात् प्रज्वलेत्, तत्र साधु-
साध्वीनां वस्तु न कल्पते ।

अथ भाष्यविस्तरः—

देसीभासाएँ कयं, जा बहिया सा भवे हुरत्थाओ ।
बंधणुलोभेण कयं, छेए परिहारपुव्वं तु ॥ १४५ ॥
अहव ण वारिजंतो, निक्कारणओ व तिणहं व परेणं ।
छेयं चिय आवजे, छेयमओ पुव्वमाहंसु ॥ १४६ ॥
गाथाद्वयमपि गतार्थम् ।

ज्योतिःस्वरूपं निरूपयति—

दुविहो य होइ जोई, असव्वराई य सव्वराई य ।
वायतमाणं लहुगा, कास अगीयत्थ सुत्तं तु ॥ १४७ ॥
ज्योतिर्गन्धकाय उद्दीप्तम्, तत् द्विविधम्-असार्वगात्रिकं कि-
यतीमपि रात्रि यत्प्रज्वलति, तद्विपरितं सार्वगात्रिकमुभयो-
रपि तिष्ठतां चतुर्लघुकाः । अथ कस्य पुनरेतत्प्रायश्चित्तम् ?,
उच्यते-अगीतार्थस्य, सूत्रं तु गीतार्थप्रवृत्तमिति ऊर्द्धम्-‘न-
स्थि अगीयत्थो वा’ इत्यारभ्य ‘रमणिज्ज भिक्खुगामो, छायां-
तह जोइसालाप’ इति पर्यन्तं भाष्यं तथैवात्र बह्वच्यम् ।

अथ तत्र स्थितानां दोषानुपदर्शयति—

उवगरणे पडिलेहा, पमज्जणा वा सपोरिसि मणे य ।
निक्खमणे य पवेसे, आपडणे चेव पडणे य ॥ १४८ ॥
वसतो स्थितानामुपकरणप्रत्युपेक्षणे वसतेः प्रमार्जने आव-
श्यकस्य सूत्रार्थपौरुष्योर्वा करणे, ‘मणे य’ इति मनसा रा-
गद्वेषगमनं, निष्क्रमणे च प्रवेशे चङ्क्रमणे नैपेधिक्यावश्य-
कयोः करणे अप्रपयेनैव गच्छता अणुष्वप्कायादिषु स्वलनं प-
तने च प्रतिति, एतेषु या तेजस्कायस्यात्मनो वा विराधना त-
न्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । अथैतद्दोषभयात्प्रतिलेखनाप्रमार्जनादि
न करोति ततोऽपि प्रायश्चित्तम् ।

किं पुनस्तदित्यत आह—

पणगं लहुओ गुरुया, चउरो मासा य चउसु ठाणेसु ।
लहुगा गुरुगा य मणे, सेसेसु वि होति चउलहुगा ॥ १४९ ॥
यदि ज्योतिःशालायां स्थिताः अग्निसंघट्टे मा भूदिति
कृत्वा वस्त्राद्युपकरणं न प्रत्युपेक्षन्ते ततो जघन्ये पञ्चकम्,
मध्यमे मासलघु, उत्कृष्टे चतुरो लघवः । वसति न प्रमार्ज-
यन्ति, यद्वा-निर्गच्छन्तः प्रविशन्तो वाऽग्निविराधनाभया-
न्न प्रमार्जयन्ति उभयत्रापि मासलघु । आवश्यकं न कुर्वन्ति
चतुर्लघु, सूत्रपौरुषी न कुर्वन्ति मासलघु । अर्थपौरुषी न
कुर्वन्ति मासगुरु । अथैतद्दोषभयादुपकरणप्रत्युपेक्षणां वसति-
प्रमार्जनामावश्यकसूत्रार्थपौरुष्यौ न कुर्वन्ति तत एतेषु चतु-
र्विधं स्थानेषु प्रत्येकं चत्वारो मासलघवः । यस्तु शोभनं
समजनि यदेवं प्रकाशे स्थाने स्थिता इत्येवं रागे क-
रोति, यस्य वा सुप्रदेशे निद्रा न गच्छति स यदि तत्र हे-
वं करोति तत एवं मनसा रागद्वेषकरणं यथाक्रमं

चतुर्गुणश्चतुर्लघवश्च । शेषेष्वप्यावश्यकीनैपेधिकीकरणा-
दिषु स्थानेषु प्रत्येकमग्निविगाधनानिष्पन्नं चतुर्लघु ।

अमुमवार्थं स्फुटतरमाह—

पहपमज्जणवामग,
अग्गी तारिणि अकुव्वओ जा (परि) हाणी ।
पोरिसिभं सजोई,
होति मणओ रतिमरतिं वा ॥ १५० ॥

उपकरणप्रत्युपेक्षां वसतिप्रमार्जनां वासयं इति आकारलोपा-
दावश्यकं च, यदिति तदग्निविराधनानिष्पन्नं चतुर्लघु, आकार-
लोपान् तद्दोषभयादेतानि न करोति ततः संयमपारहाणस्त-
न्निष्पन्नं सूत्रपौरुषीभङ्गे मासलघु, अर्थपौरुषीभङ्गे मासगुरु, ‘अ-
भंगि’ इति तथाकरणे अग्निविगाधना । अथ सज्योतिरुपाश्रय
इति मनसि रतिर्भवति तदा चतुर्गुरु, अरतिर्भवति तदा
चतुर्लघु ।

जइ उस्सग्गे न कुणइ, तइ मामा मव्व अकरणे चउलहुगा ।

वंदणथुई अकरणे, मामो मंडासकाईसुं ॥ १५१ ॥

आवश्यकं यावतः कायोऽस्मान् न करोति तावन्तो
लघुमासाः । अथ सर्वमप्यावश्यकं न करोति, ततश्चतुर्लघु ।
अथ वन्दनकं न ददाति स्तुतिमङ्गलं वा न करोति, ततो
यावन्ति वन्दनकानि यावतीः स्तुतीर्वा न प्रयच्छति तावन्ति
मासलघूनि । अथ यदि ददाति ततश्चतुर्लघु, उपवेशनसंज्ञाश-
कं न प्रमार्जयति मासलघु, अथ प्रमार्जयति ततश्चतुर्लघु ।

अथ निष्क्रमणादिपदेषु प्रायश्चित्तमाह ।

आवस्सिगानिमीहग-पमज्ज-आसज्ज-अकरणे इमं तु ।

पणगं पणगं लहु लहु, आवडणे लघुगजं वणं ॥ १५२ ॥

निष्क्रामन्तो यद्यावश्यकीं न कुर्वन्ति पञ्चकम्, प्रविशन्तो
नैपेधिकीं न कुर्वन्ति पञ्चकम्, निर्गमप्रवेशौ कुर्वाणा न प्रमा-
र्जयन्ति मासलघु । आवश्यकशब्दस्याकरणे मासलघु । आप-
तनम् यद्भूमिसेप्राप्तस्य वा जानुकूर्पराभ्यां प्रस्वलनम्, सर्व-
गात्रेण भूमौ प्रणतः द्वयोरपि चत्वारो लघुमासाः, यच्चापति-
तः यदि चात्मविराधनादिकमापद्यते तन्निष्पन्नम् । अथवा-
यच्चान्यदशौ प्रतापनादि करोति तदत्र द्रष्टव्यम् ।

तदेव दर्शयति—

सेहस्स विसीयणया, ओसकविसकअन्नहिं नयणं ।

विज्झविऊण तुअडुण, अहवाऽपि भवे पलीवणया ॥ १५३ ॥

शैक्षस्य शीतार्त्तस्य चाशातना स्यात्, अशौ प्रताप्य स
विगतशीतमात्मानं कुर्यादिति भावः । अत्र च यावन्तो वा-
गान् हस्तौ पादौ वा प्रतापयन् परावर्तयति तावन्ति चतु-
र्लघूनि । तथा विष्वक्करणं-शीघ्रविधमापनार्थं ज्वलदुल्मुकाना-
मपकरणम् । अचव्वक्करणे तु-तेषामेव प्रज्वलनार्थमुदीरणम्,
अन्यत्र नयनं नाम शयनस्थानाभावादग्नेः स्थानान्तरसंक्र-
मणम्, तथा प्रदीपनकभयादग्निं क्षारण धूल्या वा विधाम्य
त्वग्वर्त्तनम्, एतेषु प्रत्येकं चतुर्लघुकम् ।

अथवा-प्रतापयतः प्रमादतः प्रदीपनकं भवेत् ।

तत्रेदं प्रायश्चित्तम्—

गाउअदुगुणा दुगुणं, वत्तीसं जोयणाइ चरिमपदं ।

चत्तारि छच्च लहु गुरु, छेओ मूलं तह दुगं च ॥ १५४ ॥

गव्यूतादारभ्य द्विगुणाद् द्विगुणवृद्ध्या द्वात्रिंशद्योजनलक्षणं चरमपदं यावदिदं प्रायश्चित्तम् । यद्येकं गव्यूतं दह्यते ततश्च त्वारो लघुमासाः, अर्द्धयोजनं दह्यते चत्वारो गुरुमासाः, योजनं दह्यते षड् मासलघवः, योजनद्वये परमासा गुरुवः, चतुर्षु योजनेषु छेदः, अष्टसु मूलम्, षोडशसु अनवस्थाप्यम्, द्वात्रिंशद्योजनसु दग्धेषु पागाञ्चिकम् ।

तथा—

गोणे य साणमाई, वरणे लहुगा य जं व अहिगरणं ।

लहुगा आवरणम्मि, खंभतणाई पलीवेज्जा ॥१५५॥

तत्र प्रविशतो गोश्वा (ना) दीन् यदि वारयन्ति तदा चतुर्लघुकाः, एते वारिताः सन्तो हगितकायादिविराधनारूपमधिकरणं कुर्वन्ति तच्चिप्पन्नम् । अथ न वारयन्ति ततोऽपि चतुर्लघवः, प्रविष्टाश्च प्रज्वलदिन्धनचालनेन स्तम्भतृणादीनि प्रदीपयेयुः, तत्रापि गव्यूतादारभ्य द्विगुणाद् द्विगुणवृद्ध्या द्वात्रिंशद्योजनेषु पागाञ्चिकम् । यत एते दोषाः अतो न ज्योतिः-शालायां स्यातव्यम् । भवेत्कारणं येन तत्रापि तिष्ठेयुः ।

किं पुनस्तदिति चेदुच्यते—

अद्वाण निग्गयाई, तिक्खुचो मग्गिऊण असतीए ।

गीयत्था जयणाए, वसंति तो अगणिमालाए ॥१५६॥

अध्वा-महदग्न्यम् ततो निर्गताः, आदिशब्दाद्-अशिवाव-मौदर्यादिषु वर्तमाना विकालवेलायां ग्रामे प्राप्तास्त्रिकृत्यः-त्रान् वागान् शुद्धां वसन्ति मार्गयन्ति, यदि न प्राप्यते ततो गीतार्था यतनया अग्निशालायां वसन्ति ।

एतदेव स्पष्टयति—

अद्वाण निग्गयाई, तिण्हं अमई य फरुससालाए ।

गीयत्था जयणाए, वसंति तो पचणसालाए ॥१५७॥

अध्वनिर्गतादयस्त्रिगुणां—पणितशालाभागडशालाकर्मशालानामन्यतरस्याः परपशालाया अभावे ततो गीतार्था यतनया पचनशालायां-भाजनपाकशालायां वसन्ति ।

इह शालात्रयग्रहणादन्याऽपि कुम्भकारशालाः

सूचितास्तासां स्वरूपमुपदर्शयितुमाह—

पणिण् य भंडसाला, कम्मपयण् य वावरणसालाए ।

इंधणसाला गुरुगा, सेसासु विहोति चउलहुगा ॥१५८॥

पणितशाला भागडशाला कर्मशाला पचनशाला व्यावरणशाला इन्धनशाला चेति । अत्र निष्कारणे इन्धनशालायां तिष्ठतां चतुर्गुरुकाः, शेषासु पणितशालाप्रभृतिषु चतुर्लघुकाः ।

अर्थेनासामेव व्याख्यानमाह—

कालालियावणो खलु, पणिमाला भंडसालो जहि भंड ।

कुंभारघडीकम्म, पयणं वामासु आवासो ॥१५९॥

तामलिए वग्घरणा, अग्गीकुंडं तहि जलति निचं ।

तत्थ सयंवरहेतुं, चेडाचेडी य वुज्जेति ॥१६०॥

(पणितशालाव्याख्यानम् पणियमाला शब्दं पञ्चमभागे ३८० पृष्ठे गतम् ।) भागडशाला यत्र घटकरकादि भागडजातं संगोपितमास्ते । कर्मशाला—कुम्भका-घटी, यत्र कुम्भकारो

घटादि भाजनानि करोतीत्यर्थः । पचनशाला नाम-यत्र पाकस्थाने वर्षासु भाजनानि पच्यन्ते, इन्धनशाला तु-यत्र तृण-करीपकचवरास्तिष्ठन्ति, व्यावरणशाला नाम-वहुमते विषये ग्राममध्ये शाला क्रियते, तत्र अग्निकुण्डं स्वयं वरहेतोर्मित्यमेव ज्वलति, तत्र च बहवश्चेटकाः । एका च स्वयंवरा चेटिका प्रक्षिप्यन्ते—प्रवश्यन्ते इत्यर्थः । यस्तेषां मध्ये तस्यैव प्रतिभाति तमसौ वृणोते, एषा व्यावरणशाला । एतासु तिष्ठतां चत्वारो लघुकाः ।

नवरम्—

इन्धनसाला गुरुगा, आदित्ते तत्थ नाभिओ दुक्खं ।

दुविहविराहण भुसिरे, सेसा अगणी य सागरिए ॥१६१॥

इन्धनशालायां तिष्ठतां चत्वारो गुरुकाः, कुत इत्याह—तत्र तृणकरीपादावादीति-प्रदीपे सति नष्टे दुःखं दुष्करं सुचिरं च तत् तृणादि भवति । ततस्तत्र द्विधा विराधना, संयमात्मविषया, शेषासु-पणितशालादिषु भाजनविक्रयक्रयिकादि-भाजनेन सागारिकः पचनशालायां पुनरग्निदोषो भवति ।

एतासु द्वितीयपदे तिष्ठतां विधिमाह—

पढं तु भंडसाला, तहि सागरि नऽत्थि उभयकालं पि ।

कम्मापणि निसि नत्थी, सेसकमणिधणि जाव ॥१६२॥

शुद्धोपाश्रयालाभे प्रथमं भागडशालायां तिष्ठन्ति, यतस्तत्रोभयकालेऽपि दिवारात्रौ सागारिको नास्ति, तदभावे कर्मशालायाम्, तदप्राप्तौ आपणिशालायामपि यतस्तत्र निशि रात्रौ सागारिको नास्ति । तदभावे शेषासु पचनशालादिषु क्रमेण स्थातव्यं यावदिन्धनशाला । तद्यथा-प्रथमं पचनशालायाम्, ततो व्यावरणशालायाम्, तत इन्धनशालायामपि ।

तत्र स्थितानां यतनामाह—

ते तत्थ संनिविट्ठा, गहिया संधारणा विहीपुच्चं ।

जागरमाणा वसंति, सपक्खजयणाई गीयत्था ॥१६३॥

ते साधवस्तत्रोपाश्रये संनिविष्टाः सन्तः स्वाध्यायं कुर्वन्ति, विधिपूर्वम्, यथा रत्नाधिकम्, संस्तारकास्तैस्तत्र गृहीताः, ततश्च, गीतार्थाः स्वपक्षयतनां कुर्वाणाः जाग्रतः सन्तो वसन्ति तिष्ठन्तीत्यर्थः ।

कथमित्याह—

पासे तणाण सोहण, अहिसक्कोसक अन्नहिं नयणं ।

संवरणालिपणया, छुकारणवारणा कट्टी ॥ १६४ ॥

अत्र पार्श्वे यदि तृणानि भवन्ति ततस्तेषां शोधना कर्त्तव्या, श्वापदभये अनाक्रान्तिकस्तेनसंभवे अन्नरभिष्वक्कणं कुर्वन्ति, यदि तत्रोत्क्रान्तिकस्तेनानां संभवस्तदा तमग्निमव-ष्वक्कयन्ति, स्वप्नुकामा वा तमन्यन्नयन्ति बहिः संक्रामयन्तीत्यर्थः । कृते कार्ये क्षारेण मल्लेन वा तस्याग्रे संवरणमाच्छादनं कर्त्तव्यम् । ततो यथायुष्कमनुपालय स्वयमेव विधमापयति, प्रदीपनकभयात्र च स्तम्भस्य छुगणादिना लेपनं कर्त्तव्यम् । श्वा वा गौर्वा यदि तत्र प्रविशति ततो वा ढौकते, तदा छुकारयति छिच्छिक्कारः कर्त्तव्यः । अथ तथापि न तिष्ठन्ति ततो निवारणा तेषां कर्त्तव्या । सहसा च दीपनकं लेशे कटाहैराकर्षणं कर्त्तव्यम् । यद्वा-तत्प्रदीपनकं धूल्यादिना विधमापयितव्यम् ।

अथोपकरणप्रत्युपेक्षणादिषु ङारंषु यतनामाह—

कडओघचिलिमिणि वा, असता सभए व वाहिं जं अंतं ।

ठाणासती भयम्मि व, विज्झाएऽगणिम्मि पेहंति ॥ १६५ ॥

अंग्रेरन्तरं वंशमयः कटो वस्त्रमयी वा चिलिमिलिका न दा-
तव्या, ततः प्रत्युपेक्षणाप्रमाजनादीनि सर्वाण्यपि पदानि
कुर्वन्ति, कटकचिलिमिलिकयोरभावं प्रतिश्रयाद्वाहिरूपकरणं
प्रत्युपेक्षणीयम् । अथ वहिः सभयं-स्तेनभययुक्तं ततो यदन्त्यं
परिजीर्णमुपकरणं तद्वाहः प्रत्युपेक्षन्ते, सारोपकरणं तु
विध्मातं ज्योतिषि प्रत्युपेक्षितव्यम् । अथ वहिः स्थानं ना-
स्तिः यद्वा-अन्त्यापकरणस्यापि तत्रापहरणभयं ततः सर्वम-
प्युपधि विध्मातंऽग्नौ प्रत्युपेक्षन्ते ।

णिताण पमजंती, मूगावासं तु वंदणगहीणं ।

पोरिसि वाहि मणेर व, मेहाण य दिंति अणुसट्ठि ॥ १६६ ॥

निर्गच्छन्तः प्रविशन्तो वा तत्र प्रमाजयन्ति आवश्यकम-
पि मूकं वागयोगविरहितं वन्दनहीनं च कुर्वन्ते । सूत्रार्थ-
पारुष्यौ वहिर्विदधति, वहिःस्थानाभावे मनसैव सूत्रमर्थं वा
उपेक्षन्ते, ते च शैला ज्योतिःप्रकाशे रागमुपगच्छन्ति । ते-
षां गीतार्था अनुशिष्टिं प्रयच्छन्ति ।

कथमित्याह—

नाणुजोया साहु, दवुजोवम्मि मा हु गज्झत्था ।

जस्म वि न एह निदा, निर्मीलिओ वा सुवइ गिम्हे ॥ १६७ ॥

ज्ञानोद्योताः सकलजीवादिपदार्थसार्थप्रकाशकज्ञानलक्षण-
भावोद्योतकलिताः साधवो भवन्ति, अतो द्रव्योद्योतके-
ऽपि पदपदार्थप्रकाशे ज्योतिःप्रभृतिके मा गृध्यत—रागमु-
पगच्छत । यस्य वा साधोः सप्रकाश निद्रा न गच्छति सा-
कल्येन प्रावृतः स्वपिति, ग्रीष्मकाले प्रावृतस्य घर्मो भ-
वति, ततो निर्मीलितलोचनः स्वपिति ।

अथ स्वकावश्यकं वन्दनकहीनमिति पदं व्याचष्टे—

आवास वाहि असई, वंदणविगडणजयणथुतिहीणं ।

पोरिसि वाहि अंतो, चिलिमिलि कातूण व भरंति ॥ १६८ ॥

आवश्यकं वहिः कुर्वन्ति, अथ वहिः स्थानं नास्ति ततो
यो यत्र स्थितः स तत्रैव स्थितः मनसैव च करोति—द्वा-
दशवर्त्त वन्दनकं प्रयच्छति । विकटनामालोचनां यतनया
वर्णाकल्पप्रावृतानि श्रेष्ठा एव कुर्वन्ति, स्तुतिहीनं नाम-
स्तुतिमङ्गलं मनसैव कुर्वन्ति । अथ 'पोरिसिवाहि' ति
पदं व्याख्यायते—सूत्रार्थपारुष्यौ वहिः कुर्वन्ति । अथ वहिः
स्थानं नास्ति, ततः प्रतिश्रयस्याभ्यन्तरेऽपि चिलिमिलि-
कां कृत्वा क्षरन्ति—स्वाध्यायं कुर्वन्ति । 'वा' विकल्पोपद-
शेन, चिलिमिलिकाया अभावं मनसैव सूत्रमर्थं वाऽनुपे-
क्षन्ते इत्यर्थः ।

मूगा विसंति निंती, चउसगमाई कुओ वि अळिवेंता ।

मेहा य जोइदूरे, जयंति य जा घरइ जोई ॥ १६९ ॥

मूकाः—ये तूष्णीकाः प्रविशन्ति निर्गच्छन्ति, वा नैपेथिकीमा
वश्यिकी च मनसैव कुर्वन्तीत्यर्थः । उक्कुलकमलातपादि-
शब्दादसिंशकटिकां वा कचिदप्यस्पृशन्तः । तथा निर्गच्छ-
न्ति वा प्रविशन्ति, यथा आपतन-पतने न भवतः । ये च

शैला अगीतार्थाश्च निर्धर्माणस्ते ज्योतिषो दूरं स्थापयि-
तव्याः । गीतार्थवृत्तभाश्च तावन् जाग्रति यावन् ज्योतिरगतिः
धियते, न विध्मायतीति भावः । मा शैलादयः प्रनापयंयु-
रिति कृत्वा मनसैव ।

अद्वाणाई अइनि-इपिल्लओ गीओ उ सभिओ सुवइ ।

सावयभय उस्मके, तेणभये होइ भयणाओ ॥ १७० ॥

अध्वादिपरिधानतोऽतिनिद्राप्रेरितो वा गीतार्थस्तमग्निम-
पस्ये स्वपिति, सिंहव्याघ्रादिश्वापइभयं यतनया तान्यु-
ल्मुकान्युन्मर्षयति । स्तेनभयं तु भजना भवति । यद्याक्रा-
न्तिकस्तेनास्तेना मा ज्योतिः प्रज्वलदवलोक्य गमने
कार्युगिति कृत्वा तमग्निमपमर्षयति । अथ नाक्रान्ति-
कास्ततो ज्वलन्तमग्निं दृष्ट्वा जाग्रत्यमी इति बुद्ध्या ते
नाभिद्रवन्ति, अतस्तेषु तमग्निमुन्मर्षयतीति ।

अद्वाणविचित्ता वा, परकड असती सयं तु जालेंति ।

सूलाई व तवेउं, कयकजा छार अक्कमणं ॥ १७१ ॥

अध्वनि विविक्ताः—मुपिताः परकृतमन्यप्रज्वालितमग्निं मेव
न्ते, अथ परकृतो न प्राप्यते ततः स्वयमात्मनेव ज्वालय-
न्ति शीतार्तास्तत्रेन्धनं प्रक्षिपन्तोऽप्युक्तं भवति । शून्यमादि-
शब्दादिसूचिकां वा तापयितुम्, परकृताभावे स्वयं ज्वालय-
न्ति कृतकार्या निष्ठिते क्षारेणाक्रमणं कुर्वन्ति मा प्रदीपनकं
भविष्यतीति कृत्वा ।

सावयभयआणिंति व, मोउमणा वावि वाहि नीणिंति ।

वाहिं पलीवणभया, छारे तस्स ति निव्वावे ॥ १७२ ॥

श्वापदभयंऽन्यस्मात् स्थानादग्निमानयन्ति । स्वप्नुमनसो
वा तस्मात् स्थानात् वहिर्नयन्ति । अथ वहिः प्रदीपन-
कभयान्न नयन्ति ततस्तत्र स्थितमेव क्षारेण छ्वादयन्ति, त-
था क्षारस्याऽभावं निर्वापयन्ति—विध्मापयन्तीत्यर्थः ।

सूत्रम्—

उवस्सयस्स अंतो वगडाए सच्चराईए पईवे दीपेजा, नो क-
प्पइ निग्गन्थाण वा निग्गन्थीण वा अहालंदमवि वत्थए
हुत्था य उवस्सयं पडिलेहमाणे नो लभेजा, एवं मे
कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा वत्थए, नो से कप्पइ परं ए-
गरायाओ वा दुरायाओ वा वत्थए जे तत्थ एगरायाओ वा
दुरायाओ वा परं वसेजा सेसंतरा छेए वा परिहारे वा । ७।

अस्य व्याख्यानं ज्योतिःसूत्रवन्मन्त्रव्यम् ।

अथ भाष्यम्—

देसीभासाए कयं, जा वहिया भवे हुत्थाओ ।

बंधणुलंभेण कयं, छेया परिहारपुव्वं तु ॥ १७३ ॥

अह्वणं वारिजंतो, निष्कारण्यो व तिरह व परेणं ।

छेयं चिय आवज्जे, छेयमओ पुव्वमाहंसु ॥ १७४ ॥

गाथाद्वयमपि गतायम् ।

दुविहो य होइ दीवो, अमच्चराई य सच्चराई य ।

ठायंतं लहु लहुमा, काम अगीयत्थमुक्तं तु ॥ १७५ ॥

द्विविधश्च भवति दीपः, तद्यथा—सार्वगात्रकः, असात्रग-
त्रिकः । तत्र सार्वगात्रकप्रदीपयुक्तायां तु चत्वारो लघवः ।

कस्य पुनरेतन्प्रायश्चित्तम्, सुरिराह—अगीतार्थस्य । इत ऊ-
र्द्धम् “नऽस्थि अगीयन्थो वा” इत्यारभ्य “गच्छन्ति पर्ववसा-
लाए” इति पर्यन्तं भाष्यं प्राग्वदत्र वक्तव्यम् ।

अथ तत्रावस्थितानां दोषानाह—

उवगरणे पडिलेह, प्पमज्जणा वा सपोरिसि मणे य ।
निकखमणे य पवेसे, आवमणे चेव पडणे य ॥ १७६ ॥
पणगं लहुओ लहुगा, चउरो लहुगा य चउसु ठाणेसु ।
लहुगा गुरुगा य मणं, सेससु वि हांति चउलहुगा ॥ १७७ ॥
द्वे अपि गाथे व्याख्यातं ।

मानद्वारे विशेषमाह—

गुरुगा य पगासम्मि, लहुगा ते चेव अप्पगासम्मि ।
सातम्मि हांति गुरुगा, अस्साए हांति चउलहुगा ॥ १७८ ॥
प्रदीपस्य प्रकाशे अभिरोच्यमानं चत्वारो गुरुकाः, अप्रका-
शे चत्वारो लघुकाः । एतदेवोत्तरार्द्धेन व्याचष्ट—सातं सुखं
रतिरित्येकोऽर्थः । यदि प्रकाशं रतिं मन्यते तदा चत्वारो गु-
रवः । अथाऽसौ तमर्गतिं मन्यते ततश्चत्वारो लघुकाः ।

पडिमाणं भुसियाए,

उड्डाहो तणाणि वा भवे हट्टा ।

साणाइ चलणलोलं,

खंभ-तणाइं पलीवेज्जा ॥ १७९ ॥

देवकुलादौ प्रदीपे शालायां या स्कन्दमुकुन्दादिप्रतिमा त-
स्यां प्रदीपेन क्षुपितायां-दग्धायामुड्डाहो भवेत्, अमीभिः श्र-
मणैः प्रत्यनीकतया स्कन्दादिप्रतिमा दग्धेति । अथाधस्ता-
द्वा संस्कारकौ तृणानि भवेयुः नानि दह्यन्, शुनादिना चरणैः
पातितस्ततः प्रदीपस्य च ततः स्थानादवरोहणं विधेयम् । अ-
थ शृङ्खलादीपोऽसौ न ततः स्थानादवतारयितुं शक्यते त-
तो लोलाया अवसर्पणमुत्सर्पणं वा कुर्यात् श्वगवादीनां
“लुच्छुत्कारणं” लुच्छुदिति प्रतिषेधकरणेन वारणं वा द-
ण्डादिदशनेन अपकर्षणं वा वर्त्तव्यं कर्त्तव्यम् ।

अथावसर्पणमुत्सर्पणं च व्याख्यानयति—

संकलदीवे वत्ति उ, उव्वत्ते पीडए व मा उज्जे ।

रूएण व तं नेहं, घेत्तूण दिवा विगिंचिंति ॥ १८० ॥

गृह्णलादीपे स्थानान्तरं संक्रामयितुमशक्ते वर्तिमुद्धर्त्तयेद्वा
निपीडयेद्वा, मा दह्यतां—मा प्रदीप्यतामिति कृत्वा, स्तेन
घातं प्रदीपवर्त्तिनं स्नेहं—तैलं गृहीत्वा ततो दिवा विगि-
ञ्चन्तं-परिष्ठापयन्ति ।

हेट्टा तणाण सोहण, ओसकभिमक्क अन्नहिं नयणं ।

आगाढे कारणम्मि, ओसकभिसकणं कुज्जा ॥ १८१ ॥

प्रदीपस्याधस्तात् तृणानां शोधनं कर्त्तव्यम् । यद्वा—तं प्र-
दीपमवसर्पयति वा अभिसर्पयति । अथवा-नयन्ति-संक्रा-
मयन्तीत्यर्थः । एतच्चावसर्पणमभिसर्पणं वा आगाढकारणं
समुत्पन्ने गीतार्थः कुर्यात्, न अनागाढे ।

मज्जे व देउलाई, बाहिं ठवियाण होइ अतिगमणं ।

जे तन्थ मेहदोमा, ने इह आगाढे जणणए ॥ १८२ ॥

ते साधवो विकाले संप्राप्ताः सन्तः संप्रदीपं देवकुले स्थि-
ता भवेयुः । यद्वा—ग्रामादिमध्ये देवकुलम्, आदिशब्दात्-
प्रपासभादिकं वा । तच्च दिवा सागारिकाकुलं तत्र प्रभातं-
ऽपि समागता दिवा वहिः स्थित्वा सन्ध्यायां तत्र प्रविश-
न्ति । यद्वा—वहिः स्थितानां स्तेनश्वापदादिभयमत्र रा-
त्रौ भवतीति श्रुत्वा समस्येति गमनं प्रवेशो भवति । तत्र
च सप्रपायां वसतौ स्थितेयं पूर्वं शिष्यविषयाः प्रतापना-
दयो दोषा उक्ताः ते दह्यागाढे कारणे यतनया परिहर्त्तव्याः ।

यदि प्रमादतः प्रदीपनकं भवेत्, तत्र को विधिरित्याह—

अन्नाए तुसिणीया, नाए दट्टूण सविउलं बोलं ।

बाहिं देउल सट्टो, समागयाणं खरंटो य ॥ १८३ ॥

यदि केनापि न ज्ञातम्, यथा-संयताः स्थिताः सन्ति ततः
तूष्णीका भूत्वा पलायन्ते । अथ ज्ञातं संयता अत्र स्थिताः
सन्तीति, ततः प्रदीपं दट्टू महता शब्देन ‘सविउलं’ वो-
लं कुर्वन्ति यावद् भूयान् जनो मिलितः । ततो बहुजनस्य
पुरतः भणन्ति पश्यत पश्यत केनापि पापेन प्रदीपनकं कृत-
मिति । यद्वा-देवकुलाद्वहिर्निर्गत्य तथैव शब्दो—वालः क्रि-
यते । समागतानां लोकानां खरगटना कर्त्तव्या, तेन युष्मा-
भिरेवैतत्प्रदीपितं येनैतं श्रमणा दह्यन्ताम्, अस्माकं चोप-
करणं सर्वमप्यत्र दग्धम् । एवं खरगटताः सन्तो न किञ्चि-
दुल्लपन्ति । वृ० २ उ० ।

(६) अथ वसतौ पीठादिसञ्चालननिषेधमाह—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सेजं पुण उवस्सयं जाणे-
ज्जा, असंजए भिक्खुपडियाए पीठं वा फलगं वा णि-
स्सेणि वा उदूखलं वा ठाणाओ ठाणं साहरइ वहि-
या वा निष्पक्खू तहप्पगारे उवस्सए अपुरिसंतरकडे०
जाव णो ठाणं वा चेइज्जा, अह पुण एवं जाणेज्जा
पुरिसंतरकडे ० जाव चेइज्जा । (सू० ६५ ×)

एवमचित्तनिसारणसूत्रमपि नेयम्, अत्र च त्रसादिवि-
राधना स्यादिति भावः । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

साधूनामपि आगमनादिगृहेषु स्थातुं न कल्पते इत्याह—
कण्डि निगन्थाणं अहे आगमणगिहंसि वा विगडगि-
हंसिवा वंसीमूलंसि वा रुक्खमूलंसि वा अब्भावगासंसि वा
वत्थए ॥ १२ ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् ।

अथ भाष्यम्—

एसेव गमो नियमा, णिगन्थाणं पि णवरि चउ लहुगा ।

णवरि पुण णाणत्तं, अब्भागासम्मि ततियादी ॥ २१७ ॥

एष एव—निर्ग्रन्थीसूत्रोक्ते गम आगमनगृहादिवि-
षये नियमान्निर्ग्रन्थानामपि भवति, नवरं प्रायश्चित्तं चतुर्ल-
घुकाः, शेषं तु सर्वमपि दोषजालं तथैव वक्तव्यम् । नवरं
पुनश्च द्वितीयपदे तिष्ठतां नानात्वम् । किमित्याह—व्रजिका
गोकुले तस्यां ग्लानार्थं गताः सन्ति, आदिशब्दाद्ध्वनि वा
वर्त्तमाना अश्रावकाशे वसेयुः, उत्सर्गतस्तु निर्ग्रन्थानामप्या-
गमनगृहादिषु स्थातुं न कल्पते । आह—सूत्रेणानुज्ञातमव-
स्थानगतस्तेन सह विरोधः प्राप्नोति ।

सूरिराह—

सुत्तनिवाओ पुराणं, आगमे भोइयजणे व रक्खंते ।

आराम अहे विगडे, वंसीमूले च णिहोसे ॥ २१८ ॥

पुराणं-चिरन्तनं यदागमनगृहं तत्र सागारिकः संप्रति कोऽपि नागच्छति, यद्वा-तत्रागमनगृहे स्थितानां भोजिका-ग्राम-स्वामी जनमुपागच्छन्तं रक्षति । ईदृशे सूत्रनिपातः-सूत्रवि-स्तारो मन्तव्यः । यथा य आरामो नवमालिकागुल्मादिभिर्गु-प्तस्तत्राधो विवृते सूत्रमवतरति । वंशीमूलमपि यन्निर्दीपं तत्र सूत्रावतारः ।

अधैनामेव निर्युक्तिगाथां भाष्यकारः स्पष्टयति-

अभुजमाणी उ सभा पवा वा,

गामेगपासम्मि ण याऽणुपंथे ।

पभू निवारति जणं उवेतं ,

ण कुप्पती सो य तहिं व ठंति ॥ २१९ ॥

सभा प्रपा वा या अपरिभुज्यमाना ग्रामस्थैकपार्श्वे भव-ति, (न च) नैवानुपन्थे-मार्गाभ्यर्था । यद्वा-भुज्यमानायामपि यत्र स्थितानां प्रभुग्रीमस्वामी सम्यग्दृष्टिर्भद्रका वा जनमु-पयान्तं निवारयति, स च जना वार्यमाणः साधूनां ग्रामस्वा-मिनो वा न कुप्यति, तत्र ईदृशे आगमनगृहेऽपि तिष्ठन्ति ।

गुम्मेहि आगम्म घरम्मि गुत्ते ,

वईए तुंगाए व एगदारे ।

तहव गुत्ते छइतम्मि ठंति ,

ण जत्थ लोंगो बहु सप्पिलेति ॥ २२० ॥

गुल्मैर्नवमालिकाकोरगटकादिभिर्गुप्तवृत्त्या वा तुङ्गया उ-च्चैस्तरया परिच्छिन्ने एकद्वार आरामगृहे अधो गुप्तेऽप्यु-परिच्छादिते स्थगिते तिष्ठन्ति, परं यत्र बहुभूयान् लोको न सन्निलीयन्ते-न समायाति ।

जं वंसिमूलं ण मुहं च तेण,

पिहिदुवारं ण तओ व छिंडी ।

सुणेंति सइं ण परोप्परस्म,

ण काइयं रेव य दिट्ठिवाता ॥ २२१ ॥

यद्वंशीमूलम् अलिन्दकादि तेन मूलगृहेण सहान्यतो न मुखे पृष्ठं द्वारं च । अत एव ततस्तदभिमुखा छिरिडका न भव-ति । यत्र च परस्परं संयता अविरतिकाश्च शब्दं न शृण्व-न्ति, न चैकत्र कार्यकीं कुर्वन्ते, नैव च परस्परं दृष्टिपातः, केवलं मूलगृहेण महद्दृश्यं (हाट्ट)तः प्रतिवद्धं न वाष्काययो-जनादयो दोषाः । एवंविधे कल्पते वस्तुम् ।

असई य रुक्खमूले, जे दोसा तेहिं वजिग्रा ठंति ।

अट्ठाणमवभासे, गेलणागाढवइगादी ॥ २२२ ॥

एतेषामागमनगृहादीनामभावे ये पूर्वमस्थिदारुकादयो दो-षा उक्तास्तैर्वर्जितं वृक्षमूलं तिष्ठन्ति । तथा अध्वानं प्रतिपन्ना अपरप्रतिश्रयाभावे आगाढे वा ग्लानत्वे व्रजिकादौ संप्रा-प्ता अभावकाशं वसन्ति ।

अथ मूलं तिष्ठतां विशेषं दर्शयति-

कडं कुणेंते सति मंडवस्स ,

कडासती पौत्तिमतेणगम्मि ।

सदो व उग्गो धणुतामणा य,

सोड्ढादि पाडि ति य पुव्वलग्गे ॥ २२३ ॥

यत्र वृक्षमूलं अधस्तान्मण्डपो भवति ततः प्रथमतः स्यात्तद्व्यं तदभावे कटे कुर्वन्ति । कटच्चिलिमिलिकां ददतीति भावः । अथ कटा न प्राप्यन्ते ततः पौत्तं-वस्त्रं चिलिमिलिकां कुर्वन्ति, यदि स्तेनभयं न स्यात् । अथ स्तेनभयं तत्र वर्तते सागारिका वृत्ते-श्रमणक ! पटमण्डपं न कुर्वन्ति, ततः शब्दः कर्तव्यः पत्तिणां छिच्छिका इत्यादिना शब्देन निवारणं कार्य-मिति भावः । उपयोगो वा दानव्यः, धनुर्वैवा पापाणैर्वा पत्ति-णामुत्त्रासनां कुर्वन्ति-भयमुपजनयन्तीत्यर्थः । सोड्ढा नाम शु-ष्ककाष्ठानि तानि च आदिशब्दादिष्टकादीनि च पूर्वलग्नानि पानयन्ति । एषा वृक्षमूलं तिष्ठतां यतना भणिता ।

अथाभावकाशे तिष्ठतां प्रतिपाद्यते । आगाढे ग्लान-त्वे दुग्धादिना प्रयोजनं चेन् तत्राभावकाशे वसन्तं संभवत्

कथमित्याह—

विसोहिकोडी हवई तु गामे,

चिरं व कजं ति वयंति घासं ।

अवभामगामा सति तत्थ गंतुं,

पडालिरुक्खाऽसति ए अछरणे ॥ २२४ ॥

यदा स्वग्रामे शुद्धं दुग्धादि न प्राप्यन्ते तदा स्वग्राम एव च ये विशेषाधिकोऽदिपास्तान् पञ्चकादिप्रायश्चित्तक्रमेण दाप-यित्वा दुग्धादिकं गृह्णन्ति । अथ तथापि न लभ्यन्ते चिरं वा प्रभूतदिवसात् तेन ग्लानस्य कार्यमिति कृत्वा घापकुलं व्रजन्ति । कथमित्याह—अभ्यासे गोकुलप्रत्यासन्ने ग्रामे स्थित्वा गोकुलाद् दुग्धादिकमानेतव्यम् । अथ नास्ति प्रत्या-सन्नग्रामस्तत्र व्रजिकायां गत्वा पाटलिकायां तिष्ठन्ति, तस्या अभावे वृक्षमूलं तस्याप्यभावे अच्छुन्नं अभावकाशेऽपि ति-ष्ठन्ति । वृ० २ उ० ।

(१०) स्कन्धादिषु अन्तरिक्षे वसतिमाह—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा से जं पुण उवस्सयं जाणेज्जा, तं जहा-खंधंसि वा मेचंसि वा मालंसि वा पासायंसि वा ह-म्मियतलंसि वा अन्नयरंसि वा तहप्पगारंसि अंतलिकखजा-यंसि णस्सत्थ, आगाढागाढेहिं कारणेहिं ठाणं वा (नो) चेते-ज्जा । से आहच्च चेति ए मिया णो तत्थ सीतोदगवियडेण वा उसिणोदगवियडेण वा हत्थाणि वा पायाणि वा अच्छी-णि वा दंताणि वा मुहं वा उच्छंलेज्ज वा पधोएज्ज वा, णो तत्थ उसहं पगरेज्जा, तं जहा-उच्चारं वा पासवणं वा खेलं वा सिघाणं वा वंतं वा पित्तं वा पूयं वा सोणियं वा अस्सरं वा सरीरावयवं वा, केवली बूया-आयाणमेयं, से तत्थ उसहं पगरेमाणे पयलेज्ज वा पवडेज्ज वा, से तत्थ पयलमाणे वा पवडमाणे वा हत्थं वा० जाव सीसं वा अस्सरं वा कायंमि वा इंदियजायं लूमेज्जा, पाणाणि वा हु

अभिहणञ्ज वा ० जाव ववरोवेज्ज वा, अह भिक्खु णं पुव्वोवदिट्ठा हु जं तहप्पगारे उवस्सए अंतलिकखजाए नो ठाणंमि वा० ३ चेतेज्जा । (सू०—६६)

स भिचुर्यपुनरेवंभूतमुपाश्रयं जानीयात्, तद्यथा—स्कन्धः—
एकस्य स्तम्भस्यापराश्रयः मञ्जमालौ—प्रतीतौ, प्रासादौ—द्वि-
तीयभूमिका, हर्म्यतलम्—भूमिगृहम्, अन्यस्मिन् वा त-
थाप्रकारं प्रतिश्रये स्थानादि न विदध्याद्, अन्यत्र तथाविधप्र-
योजनादिति, स चैवंभूतः प्रतिश्रयस्तथाविधप्रयोजनं सति
यद्याहत्य—उपस्य गृहीतः स्यात्तदानीं यत्तत्र विधेयं तदशंय-
ति—न तत्र शीतोदकानि हस्तादिधावनं विदध्यात्, तथा न
च तत्र व्यवस्थित उत्सृष्टम्—उत्सृज्जनं त्यागमुच्चारणेः
कुर्यात्, केवली द्यात्—कर्मोपादानमेतद् आत्मसंयमवि-
गाधनातः । एतदेव दर्शयति—स तत्र त्यागं कुर्वन्निपतद्वा पतं-
श्चान्यतरं शरीरावयवमिन्द्रियं वा विनाशयेत् । तथा प्राणिन-
श्चाभिहन्यात्, यावज्जीविताद् व्यपरोपयेत्—प्रच्यावयेदिति ।
अथ भिक्षुणां पूर्वोपदिष्टमेतत् प्रतिज्ञादिकं यत्तथाभूतऽ-
न्तरिक्षजातं प्रतिश्रये स्थानादि न विधेयमिति । आचा०
२ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

(११) अथ निर्ग्रन्थीनां सागारिकवसन्तौ
निषेधमन्तिद्विशचाह—

एसेव कमो नियमा, निगगन्थीणं पि होइ नायव्वो ।

पुरिसपडिमा उ ताभि, माणम्मि य जं च अणुरागो । ४०८ ।

एष एव—द्रव्यभावसागारिकविषयः कमो निर्ग्रन्थीनाम-
पि भवति—ज्ञातव्यः । नवरं दिव्यद्वारं तासां पुरुषप्रतिमा
द्रष्टव्याः, मनुष्यद्वारं मनुजपुरुषाः, तैश्चद्वारि तिर्यकपुरु-
षा इति तिरश्चो वा ध्यानविषयो येष्वनुरागा बभूव । तद्
दृष्टान्तो भवति ' जहा एगा अविग्गइया अवाउडा काइ-
यं वोसिरत्ती विग्गहं साणण दिट्ठा । सो य साणो पच्छिं
लोलितो वां दूणिं कर्हेतो अलीणा । सा अगारी चित्ते प-
च्छामि ताव एम किं कंइ ति । तस्स पुरतो सागारियं अ-
भिमुहं काउं जाणुहिं हत्थेहि य अहोमुही ठिया । तेण
सा पडिसेविथा । ताए अगारीए तत्थेव साणो अणगा-
रो जातो । एवे मिगळुगलवानगदी वि अगारिं अभि-
लसंति " यत एतं दोषास्ततः सागारिके प्रतिश्रये न
वस्तव्यम् ।

अथ द्वितीयपदमाह—

अद्वाण निगगयादी, तिकखुत्तो मग्गिऊण अमईए ।

गीयत्था जयणाए, वसंति तो दव्वसागरिए ॥ ४०९ ॥

अध्वनिर्गतादयस्त्रिकृत्यः—त्रीन् वागान् निर्दोषां वसन्ति
मार्गेत्येवा यदि न लभते ततोऽन्यस्यां वसन्ता—असत्यां
गीतार्था यतनया द्रव्यसागारिकोपाश्रये वसन्ति ।

यतनमेवाह—

जहि अण्पतग दोसा, आहरणादीण दूरतो य मिगा ।

चिलिमिलि निस जागरणं, गीए सज्जायभाणादी ४१०

यत्र रूपाभरणादौ अल्पतरा दोषाः तत्र तिष्ठन्ति, मृगा इव
मृगा अन्नत्वादगीतार्थाः स्नानाभरणादीनां दूरतः कुर्वन्ति ।
चिलिमिलिकां च रूपादीनामपान्तरालं बध्नन्ति । निशि—रा-
त्रौ तत्र जागरणं कर्तव्यम्, मा स्तेनादिराभरणादिकमपहरे-
दिति कृत्वा गीतशब्दे च श्रूयमाणं महता शब्देन स्वाध्यायं
कुर्वन्ति । ध्यानलब्धिमप्नो वा ध्यानं ध्यायति । आदि-
शब्दादप्राप्तनाटकं वा विधीयमाने तदभिमुखमवलोकन्ते ।

भावसागारिके द्वितीयपदमाह—

अद्वाण निगगयादी, वासे सावयभए व तेणभए ।

आयरिया तिविहे वी, वासति जयणाए गीयत्था । ४११ ।

अध्वनिर्गतादयो ग्रामादीनामन्तः शुद्धां वसतिमलभमाना
बहिरप्युद्यानादौ वसन्ति । अथ बहिर्वसताविमे दोषाः 'वा-
सति' ति वर्धति—पतति सिंहव्याघ्रादीनां वा श्वापदानां
भयम्, स्तनानां वा शरीरोपधिहराणां भयम्, ततो ग्रामा-
दन्तर्भावसागारिके जघन्यमध्यमात्कृष्टभेदे (प्राजापत्यादि-
परिगृहीतभेदाद्वा) त्रिविधेऽपि वसन्ति । तत्र च प्रतिमा
यस्त्रादिभिरावृताः क्रियन्ते, मनुष्यतिर्यकस्त्रियश्च कटकचि-
लिमिलिकामपान्तराले दत्त्वा यथा न विलोक्यन्ते तथा
आवृताः सन्तो गीतार्था यतनया वसन्ति । वृ० १ उ० ३
प्रक० ।

सखीके उपाश्रये निषेधमाह—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा से जं पुण उवस्समं जाणेज्जा
मइत्थियं सखुडुं सपसुभत्तपाणं तहप्पगारे सागारिए उवस्स-
ए णो ठाणं वा० ३ चेतेज्जा । आयाणमेयं भिक्खुस्स गाहा-
वडकुलेण सद्धिं संवसमाणस्स अलसगे वा विग्गइया वा छड्डी
वा उव्वाहिज्जा अण्णयेरे वा से दुक्खे रोयातंके समुप्प-
प्पजेज्जा, अमंजए करुणपडियाए तं भिक्खुस्स गायं ते-
ल्लण वा घएण वा णवणीएण वा वसाए वा अब्भंगिज्ज वा
मक्खिज्ज वा सिणाणेण वा ककेण वा लोद्वेण वा वप्सेण
वा चुप्सेण वा पउमेण वा आधंसेज्ज वा पधंसेज्ज वा उव्वलेज्ज
वा उव्वट्टेज्ज वा सीओदगवियडेण वा उमिणोदगवियडेण
वा उच्छोलेज्ज वा पक्खालिज्ज वा सिणावज्ज वा सिंचेज्ज
वा दारुणा वा दारुणं परिणामं कट्टु अगणिकायं उज्जाले-
ज्ज वा पज्जालेज्ज वा उज्जालित्ता कायं आयावेज्ज वा प-
यावेज्ज वा, अह भिक्खु णं पुव्वोवदिट्ठा एम पतिष्ठा जं
तहप्पगारे सागारिए उवस्सए णो ठाणं वा० ३ चेतेति ।
(सू०—६७)

'से भिक्खु' वेत्यादि, स भिचुर्यपुनरेवंभूतमुपाश्रयं
जानीयात्, तद्यथा—यत्र स्त्रियं तिष्ठन्ती जानीयात्,
तथा—'सखुडुं' ति सयालम्, यदिवा—सह चुदैरववज्जः
सिंहश्वमाज्जारादिभिर्यो वर्तते, तथा पशवश्च भक्षणं
च । यदि वा—पशूनां भक्षणं तद्युक्तम्, तथा-
प्रकारं सागारिके गृहस्थाः कुलप्रतिश्रये स्थानादि न
कुर्यात्, यतस्तत्रामी दोषाः । तद्यथा—आदानम्—

कर्मापादानमेतद् भित्तोर्गृहपतिकुटुम्बेन सह संवसतो यत-
स्तत्र भोजनादिक्रिया निःशङ्का न संभवति । व्याधिविशेषो
वा कश्चित् संभवति दर्शयति—‘अलसगे’ ति हस्तपा-
दादिस्तम्भः शययथुर्वा, विशूचिकाङ्गुलीं प्रतीति, एते व्याध-
यस्तं साधुमुद्राधरन् अन्यतरद्वा दुःखं रोगो-ज्वरादिः आ-
तङ्कः—सद्यः प्राणहारि शलादिस्तत्र समुत्पद्येत, तं च त-
थाभूतं रोगानङ्गुलीडितं दृष्ट्वा असंयतः कारुणेन भक्त्या
वा तद्भित्तुगात्रं तैलादिना अभ्यञ्ज्यात्, तथा ईप्सु प्रक्ष-
येद्वा । पुनश्च स्नानं—सुगन्धिद्रव्यसमुदयः, कल्कः—कपा-
यद्रव्यकषाथः, लोघ्नं—प्रतीतम्, वर्षकः—कम्पिज्जकादिः, चूर्णं
यवादीनां पञ्चकं—प्रतीतम्, इत्यादिना द्रव्येण ईप्यपुनः पुन-
र्वा घर्षयेत्, दृष्ट्वा चाभ्यङ्गापनयनार्थमुद्धर्त्तयेत् । ततश्च
शीतोदकेन वा उष्णोदकेन वा ‘उच्छ्रोलज्ज’ ति ईष-
दुच्छ्रोलनं विदध्यात्, प्रक्षालयेत् पुनः पुनः स्नानं वा—सो-
त्तमाङ्गं कुर्यात्सिञ्चेदिति, तथा दारुणा वा दारुणां परिणामं
कृत्वा—संघर्षं कृत्वा अग्निमुज्ज्वालयेत प्रज्वालयेद्वा । तथा
च कृत्वा साधुकायमातापयत्—सकृत् प्रतापयेत् पुनः पुनः ।
अथ—साधूनां पूर्वोपदिष्टमेतत् प्रतिज्ञादिकं यत्तथाभूते
सागारिकं प्रतिश्रयं स्थानादिकं न कुर्यादिति ।

आयाणमेयं भिक्षुस्स सागारिए उवस्सए संवसमा-
णस्स इह खलु गाहावई वा ० जाव कम्मकरी वा अस्समणं
अक्रोसंति वा पचंति वा रुभंति वा उद्वेति वा, अह
भिक्षू णं उच्चावयं मणं णियंछेज्जा, एते खलु अ-
स्समणं अक्रोसंतु वा मा वा अक्रोसंतु ० जाव मा वा उद्वेतु,
अह भिक्षू णं पुव्वावदिट्ठा ० ४, जं तहप्पगारे सागारिए
तवस्सए णो ठाणं वा ० ३ चेज्जा (सू०-६८) आयाणमेयं
भिक्षुस्स गाहावईहिं सद्धिं संवसमाणस्स, इह खलु गाहा-
वई अप्पणो सअट्ठाए अगणिकायं उज्जालेज्ज वा पज्जा-
लेज्ज वा विज्जवेज्ज वा । अह भिक्षू उच्चावयं मणं
णियंछेज्जा, एते खलु अगणिकायं उज्जालेतु वा मा वा
उज्जालेतु, पज्जालेतु वा मा वा पज्जालेतु, विज्जालेतु वा
मा वा विज्जालेतु । अह भिक्षू णं पुव्वावदिट्ठा ० ४ जं
तहप्पगारे उवस्सए णो ठाणं वा ० ३ चेतेज्जा । (सू०-६९)
आयाणमेयं भिक्षुस्स गाहावईहिं सद्धिं संवसमाणस्स
इह खलु गाहावतिस्स कुंडले वा गुणे वा मणी वा मो-
त्तिए वा हिरण्णेषु वा सुवण्णेषु वा कडगाणि वा तुडिगाणि
वा तिसरगाणि वा पालंवाणि वा हारे वा अद्रहारे वा
एगावली वा कणगावली वा मुत्तावली वा रयणावली
वा तरुणीयं वा कुमारिं अलंक्रियविभूतियं पेहाए, अह
भिक्षू उच्चावयमणं णियंछेज्जा एरिसिया वा णो वा
एरिसिया इय वा णं वूया इति वा णं मणं साएज्जा ।
अह भिक्षू णं पुव्वावदिट्ठा ० ४ जं तहप्पगारे उवस्सए
नो ठाणं वा ० ३ चेतेज्जा । (सू०-७०)

‘आयाण’ मित्यादि कर्मापादानमेतद्भित्तोः ससागारिकं
प्रतिश्रयं वसतः, यतस्तत्र बहवः प्रत्यपायाः संभवन्ति ।
तानेव दर्शयति—इह—इत्थंभूतं प्रतिश्रयं गृहपत्यादयः पर-
स्परत आक्रोशादिकाः क्रियाः कुर्युः, तथा च कुर्वतो दृष्ट्वा
स साधुः कदाचिदुच्चावचं मनः कुर्यात्, तत्राच्च नाम-
मैवं कुर्वन्तु, अथच नाम—कुर्यान्विति, शेषं सुगममिति ।
‘आयाण’मित्यादि एतदपि गृहपत्यादिभिः स्वार्थमग्निसमार-
म्भे क्रियमाणे भित्तोरुच्चावचमनःसंभवप्रतिपादकं सूत्रं सु-
गमम् । अपि च—‘आयाण’ मित्यादि गृहस्थैः सह संव-
सतो भित्तोरिते च वक्ष्यमाणदोषाः । तद्यथा—अलंकारजातं
दृष्ट्वा कन्यकां वा अलंकृतां समुपलक्ष्य ईदृशी वा तादृशी वा
शोभना अशोभना वा मद्भार्यासदृशी वा तथाऽलङ्कारो वा
शोभनोऽशोभन इत्यादिकां वाचं ध्यात्, तथोच्चावचं शो-
भनाशोभनादौ मनः कुर्यादिति समुदायार्थः । तत्र गुणो-
रसना, हिरण्यम्—दीनारादिद्रव्यजातम्, वृष्टितानि—मृणा-
लिकाः प्रालम्बः आप्रदीपन आभरणविशेषः । शेषं सुग-
मम् । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

तत्र रुणस्य साधोः प्रतिक्रियामाह—

अन्नदृपगडं लयणं, भइज्ज मयणासणं ।

उच्चारभूमिसम्पन्नं, इत्थीपसुविवज्जियं ॥ ५२ ॥

अन्यार्थं प्रकृतम्—न साधुनिमित्तमेव निर्वर्तितम् लयन-
म्—स्थानं वसतिरूपं भजेत्—सेवेन, तथा शयनाशनमि-
त्यन्यार्थं प्रकृतं संस्तारपीठकादि सेवेत्यर्थः । एतदेव वि-
शेष्यते उच्चारभूमिसम्पन्नम्—उच्चारप्रथवणादिभूमियुक्तम्,
तद्गृहेते असकृत्—तदर्थं निर्गमनादिदोषात्, तथा स्त्रीपशु-
विवर्जितमित्येकग्रहणे तज्जातीयग्रहणात् स्त्रीपशुपण्डक-
विवर्जितम्—स्त्र्याद्यालोकनादिरहितमिति सूत्रार्थः ।

तदित्यभूतं लयनं सेवमानस्य धर्मकथाविधिमाह—

विवित्ता य भवे सिज्जा, नारीणं न लेवे कहं ।

गिहिसंथवं न कुज्जा, कुज्जा साहूहिं संथवं ॥ ५३ ॥

विवित्ता च तदन्यसाधुभौ रहिता च, चशब्दात्—तथाविध-
भुजङ्गप्रायैकपुरुषयुता च भवेत्, शय्या—वसतिः यदि त-
तो नारीणाम्—स्त्रीणां न कथयन्कथां शङ्कादिदोषप्रसङ्गात्,
औचित्ये विज्ञाय पुरुषाणां तु कथयत् । अविचिक्यायां ना-
रीणामपीति, तथा गृहिसंस्तवम्—गृहपरिचयं न कुर्या-
त् तस्नेहादिदोषसंभवात् । कुर्यात् साधुभिः सह संस्तव-
म्—परिचयं कल्याणमित्रयोगेन—कुशलपत्रवृद्धिभावा इति
सूत्रार्थः । दश० ८ अ० २ उ० ।

गृहपतिगृहं न वसेद्यत्र मैथुनार्थं गृहिरयोऽभिक्ताङ्गेयुः—

आयाणमेयं भिक्षुस्स गाहावईहिं सद्धिं संवसमाणस्स,
इह खलु गाहावतिणीओ वा गाहावइधूयाओ वा गाहावइसु-
एहाओ वा गाहावइधाईओ वा गाहावइदासीओ वा गाहा-
वइकम्मकरीओ वा तासिं च णं एयं वुत्तपुव्वं भवति, जे
इमे भवंति समणा भगवंतो ० जाव उवरता मेहुणाओ धम्मा-
ओ, णो खलु एएसि कप्पइ मेहुणधम्मं परियारणाए
आउट्ठिए ० जाव खलु एएहिं सद्धिं मेहुणधम्मं परि-
यारणाए आउट्ठाविज्जा । पुत्तं खलु सा लभिज्जा ओ—

यस्मि तेयस्मि वचस्मि जगस्मि संपराइयं आलोय-
णदरिमणिजं पयप्पगारं गिग्घोसं सोच्चा गिसम्म तासिं
च णं अस्सयरीसड्ढि तं तवस्मि भिक्खुं मेहुणधम्मपडि-
यारणाए आउट्टावेज्जा, अह भिक्खू णं पुव्वोवदिट्ठा जं-
तहप्पगारे सामारिए उवस्सए णो टाणं वा ० ३ चेतैज्जा
एवं खलु तस्स भिक्खुस्स वा भिक्खुणीए वा साम-
गियं । (सू०-७१)

‘आयाण’ मि त्यादि पूर्वोक्ते गृहे वसतौ भिक्षोरमी दोषाः,
तद्यथा-गृहपतिभार्यादय एवमालोचयेयुर्यथैते श्रमणा मैथु-
नादुपगतास्तदन्तेभ्यो यदि पुत्रो भवेत् ततोऽसौ आजस्वी-
बलवान् तेजस्वी-दीप्तिमान् वर्चस्वी-रूपवान् यशस्वी-
कीर्तिमानित्येवं संप्रधार्य तासां च मध्ये एवंभूतं शब्दं
काचित् पुत्रश्रद्धालुः श्रुत्वा तं साधुं मैथुनधर्मम् ‘प-
डियारणाए’ न्ति आसेवनाथम्-‘आउट्टावेज्ज’ न्ति अ-
भिमुखं कुर्याद्, अत एतदोपभयात् साधूनां पूर्वोपदिष्ट-
मेतन्प्रतिज्ञादिकम्, यत्तथाभूते प्रतिश्रेये स्थानादि न कार्य-
मित्येतत्तस्य भिक्षोर्भिच्छुण्या वा सामर्थ्य-सम्पूर्णां भिक्षुभा-
व इति । आचा० २ शु० १ चू० २ अ० २ उ० ।

‘जत्थ एए वहवो इत्थीयो य पुरिसा य पण्हावैति०’
इत्यादि अस्य संबन्धप्रतिपादनार्थमाह—

एगागियस्स दोमा, के ति य भवती उ सुत्तसंबंधो ।

कारणनिवासिणो वा, दुविहा मेविस्स पच्छित्तं ॥३५६॥

एकाकिनो दोषाः के इति शिष्यस्य प्रश्नावकाशमाशङ्क्याधि-
कृतसूत्रस्यापनिपातः, एष भवति सूत्रस्य संबन्धः । अथ-
वा-कारणनिवासिनो द्विविधामेविनः—सच्चित्तामेविनः,
अचित्तामेविनश्च किं प्रायश्चित्तमिति परप्रश्नभुपजांय्य
प्रायश्चित्तप्रतिपादनाय सूत्रद्वयमाहेति संबन्धः । अनेन
संबन्धनायातस्यास्य व्याख्या—यत्र—यस्मिन्प्रदेशे प्रत्यक्षत
उपलभ्यमानाः स्त्रियः पुरुषाश्च प्रश्नुवन्ति मैथुनकर्म प्रारभ-
न्ते, मैथुनकर्म दृष्ट्वा कश्चिदुदीर्णमाहः स श्रमणो निर्ग्रन्थोऽ-
न्यतरस्मिन्नचित्ते हस्तकर्म्मार्थुचिते युगच्छिद्रनलिकादौ
श्रोत्रवति शुकपुद्गलान् निर्घातयन्-शुकपुद्गलनिर्घाताय हस्त-
कर्मप्रवेशनाप्रसक्तो भवति, स च तथाप्रसक्त आपद्यते श्रु-
द्धातिकं मासिकं परिहारस्थानं प्रायश्चित्तस्थानम् । तथा
यत्रैते यहवः स्त्रियः पुरुषाश्च प्रश्नुवन्ति-मैथुनकर्म प्रारभन्ते
तत्र तत् दृष्ट्वा कश्चित् श्रमणो—निर्ग्रन्थोऽन्यतमस्मिन्नचित्ते
प्रतिमादौ श्रोत्रवति शुकपुद्गलान् निर्घातयन् मैथुनप्रतिसे-
वनाप्रसक्तो भवति । स च तथाप्रसक्त आपद्यते चातुर्मासि-
कमनुद्धातिकं गुरुक परिहारस्थानमित्येष सूत्रसंज्ञेपार्थः ।

अधुना भाष्यविस्तरः—

वाहिं वक्खारटिणं, महिलादागम अवारणे गुरुगा ।

वारणं वामं पेल्लणं, मुदए पडिसेवणा भणिया ॥३५७॥

बहिर्वक्षस्कारं अपरकं स्थिते त्वदोपवति तत्र निवेश-
नादौ वा कृतसंकेता स्त्री सखीको वा पुरुषः समागच्छेत्,
समागच्छन् वार्गयितव्यः । अवारणे प्रायाश्चित्तं चत्वारो
गुरुकाः । ‘वारणं’ त्यादि तत्र यथा वारणं तथा वक्ष्यम् ।

अथ बहिर्वर्षे गाढं पतिते उपलक्षणमेतत् स्तनाः स्वापदानि
वा बहिर्विद्यन्ते तेन ते, न निर्गच्छन्ति तदा तेष्वनिर्गच्छस्व-
धिकृत्य सूत्रस्यावकाशः । तथा साधोः स्त्रिया प्रेरणा क्रियते
तदा प्रेरणायां तथा उदये-वेदोदये सूत्रं प्रतिसेवना भाणता ।
किमुक्तं भवति—प्रेरणायामुदये वा अधिष्ठितसूत्रस्यापनिपातः ।

तत्र वारणप्रतिपादनार्थमाह—

पडिसेहो पुव्वुत्तो, उज्जुमणज्जुं तेहेव मिहुणे च ।

तत्थम्मि निग्गमे वि य, जहिं व सुत्तस्स पारंभो ॥३५८॥

वारणं प्रतिषेधः स च कल्पाध्ययने चतुर्थोद्देशके पूर्वमुक्तः ।
तथा तस्मिन् मिथुने ऋजु किं वा अन्जु इत्याद्यापि यद्
वक्ष्यम् तत्तत्रैवाभिहितम् । तथा सखीकस्य पुरुषस्य यथा
वसतिनिर्गमो भवति यथा वा अनिर्गम एतदपि तत्रैव
व्याख्यातम् । “जहिं व सुत्तस्स पारंभो” इत्येतत्पश्चाद्व्या-
ख्यास्यते । गतं व्यवहरणद्वारम् ।

अधुना उदये प्रतिसेवनेति व्याचिख्यासुस्तान् प्रतिसेव-

मानान् दृष्ट्वा कोऽपि वेदोदयवशात् येषु स्थानेषु

प्रतिसेवनामारभते तानि स्थानानि प्रति—

पादयति—

युगच्छिद्रनलिकादिषु, पद्मगजामादिसेवणा सोही ।

मूलादी कप्पम्मि य, पुव्वुत्ता पंचमे जामे ॥ ३५९ ॥

युगच्छिद्र नालिकायामादिशब्दात्तथाविधान्यवस्तुपरिग्रहः ।
तेषु युगच्छिद्रनलिकादिषु प्रथमयामे सेवने प्रथमयामादावा-
सेवनायां शाधर्ममूलादिका पूर्वं कल्पाध्ययने उक्ताः सा चैवम्-
यदि रात्रेः प्रथमे यामे युगच्छिद्रेण नलिकायां करकर्म
करोति तदा प्रायश्चित्तं मूलम्, द्वितीये यामे छेदः,
तृतीये यामे पद्मगुरु, चतुर्थे यामे चतुर्गुरु, प्रभाते दिवसस्य
प्रथमे यामे रात्रिगतप्रथमयामापेक्षया पञ्चमे यामे मास-
गुरुः । तथा चाह-पञ्चमे यामे भवति सूत्रम् । पञ्चयामविषय-
मधिकृतसूत्रमिति भावः । एतेन यदुक्तं प्राक् यत्र च सूत्रस्य
प्रारम्भस्तद्वच्ये इति, तद्भाष्यतम् ।

सम्प्रति द्वितीयसूत्रव्याख्यानार्थमाह—

दुविहच्चा पडिमेयर-सन्निहितेतरअचित्तसञ्चित्ते ।

वाहिं व देउलादिसु, सोही तेसिं तु पुव्वुत्ता ॥ ३६० ॥

अर्चा द्विविधा । तद्यथा—सच्चित्ता, अचित्ता च । तत्र अ-
चित्ता द्विविधा-प्रतिमा, इतरा च । इतरा नाम स्त्रीशरीरं नि-
र्जीवम् । एकैका पुनर्द्विधा-सन्निहिता, असन्निहिता च । एतेषु
प्रतिसेवनायां प्रथमे रात्रेर्यामे मूलम्, द्वितीये छेदः, तृतीये
पद्मगुरु, चतुर्थे चतुर्गुरु, पञ्चमेऽपि चतुर्गुरु । सच्चित्ता-स्त्रीशरी-
रम् । तत्रात्र विधिवच्च्यते । तत्र ग्रामादीनामन्तरुक्मम्, बहिर-
धिकृत्याह-बहिर्द्वेषकुलादिषु प्रतिमादिकमचित्तमासेवमान-
स्य करकर्म वा कुर्वतस्तेषां भावानां शोधिः पूर्वोक्ता-अनन्त-
रोक्ता द्रष्टव्या । करकर्म कुर्वतः पञ्चमे यामे मासगुरु, प्रति-
माचचित्तासेवने चतुर्गुरु इत्यर्थः ।

सम्प्रति या प्रेरणा पूर्वमुक्ता तां भावयति—

संकेय दिन एसो, संकेतं वच्चे हिं अपेच्छन्ती ।

पेल्लेज्ज व तं कुलडा, पुत्तडा देज्ज रूवं वा ॥ ३६१ ॥

साधुं कायिक्यादिनिमित्तं निर्गच्छन्तं दृष्ट्वा सा कुलटा चि-
न्तयेत्, स एष आगतो येन मम सङ्केतो दत्तः । एवं चिन्त-
यित्वा तं साधुं गृह्णीयात्, साधुश्च तत्तथाग्रहणमास्वादयेत् ।
तथा च सति धर्मविराधना । अथवा-तं दत्तसंकेतं पुरुष-
मप्रक्षमाणा तं कायिक्यादिविनिर्गते साधुं प्रेक्षयेत्, तत्रापि
धर्मविराधना । यदि वा-कापि महिला तस्य साधोः रूपं
रमणीयं दृष्ट्वा ईदृशो मम पुत्रो भूयादिति पुत्रार्थां सती सा-
धुमाददीत, यदि नेच्छति ततोऽहमुद्गाहं करिष्यामि, ततो
धर्मविराधना ।

अत्रैव प्रायश्चित्तविधिमाह—

जइ सेव पढमजामे, मूजं मेसेसु गुरुग सव्वत्थ ।

अहया दिव्वाइयं, सच्चित्तं हाइ नायव्वं ॥ ३६२ ॥

यदि प्रागुक्तप्रेरणावशात् स्त्रियं रात्रेः प्रथमयामे सेवते तदा
प्रायश्चित्तं मूलम्, द्वितीये यामे ज्ञेयः, तृतीये पङ्कगुरुकाः, चतुर्थे
चत्वारो गुरुकाः, पञ्चमेऽपि चत्वारो गुरुका इति । तदेवं प्रेरणा
व्याख्यानद्वारेण सचित्तमचित्तं व्याख्यातम् । अथवा-अन्यथा
सचित्तमचित्तम् । तथा चाह—सचित्तं दिव्यादिकं भवति-
ज्ञानव्यम्, दिव्यं तैर्यग्येन मानुषं च ।

तदेव प्रतिपिपादयिपुराह—

जं साऽसु तिधा तितयं, ता दिव्वं पायवं च संगीयं ।

जह वुत्तं उवहाणं, न तं न पुष्पं इहावणं ॥ ३६३ ॥

असवः-प्राणाः सह असवो यस्य येन वा तत् साऽसु-स-
चित्तमित्यर्थः । यत्तु साऽसु-सचित्तं तत्त्रिधा-त्रिप्रकारं भव-
ति-दिव्यम्, मानुषम्, पाशवं च । तत्र मानुषं त्रितयं सचि-
त्तम्, तद्यथा-जघन्यमध्यममुत्कृष्टं च । तत्र-जघन्यं प्राकृतम्
मध्यमं कौटुम्बम्, उत्कृष्टं दाण्डिमम् । यथा त्रिविधं मानुषं
दिव्यमपि जघन्यादिभेदभिन्नं त्रिधा, पाशवमपि च त्रिधा ज-
घन्यादिभेदतः । संगीतं व्याख्यातं यथा कल्पाध्ययने तथा
ऽत्रापि व्याख्येयम् । तथा चोक्तमत्रोपधानं प्रायश्चित्तम्, तद-
पि न तत् पूर्णमिहापन्नं न वक्तव्यम्, किंतु-वक्तव्यम् द्वयोर्न-
जोः प्रकृत्यर्थावगमनात् ।

अत्रैवापवादमाह—

वितियपदे तेगिच्छं, निव्वीइयमाइयं अतिकंते ।

ताहे इमेण विहिणा, जयणाए तत्थ सेवेज्जा ॥ ३६४ ॥

चिकित्सां निर्विकृतिकादिकां प्रागुक्तामतिकान्ते अस्थाने-
शब्दश्रवणतो हस्तकर्मकरणतो वा अनुपशाम्यति वेदो-
दये ततो द्वितीयपदेन-अपवादपदेन अनन वक्ष्यमाणेन वि-
धिना यतनया सेवते ।

तमेव विधिमाह—

खलखिलमदिदुविमया, विमत्त अव्वंग वंगणं काउं ।

ताहे इमम्मि लेमे, गीयन्थ जतो निलीएज्जा ॥ ३६५ ॥

खलं प्रतीतं यत्र सजी यस्य, पि सेवते वैराग्यमुपजायते, किं
पुनर्निर्जीवस्य सेवनं । तत्र निर्जीवप्रतिपादनार्थमाह—
खिलं—निर्जीवमित्यर्थः । तत्कथं सेवते इत्यत आह-अदृष्ट-
विषं यथा भवत्येवं सेवते रात्रौ सेवेतेति भावः । पुनः कथ-
मित्याह-विमत्तं—विगताः सत्त्वा यत्र तत् विनश्यं वि-

गतजनमित्यर्थः । अव्यङ्गं नाम-यस्य ज्ञतं न विद्यते तस्य
व्यङ्गं कृत्वा-ज्ञतं कृत्वा अन्यं वेतालोन्धानदोषप्रसज्जनात्
ततोऽस्मिन् निर्जीवं लेख्ये—संक्षेपे सूत्रविचार इत्यर्थः ।
गीतार्थो यतोऽग्राह्यः सन्, निलीयेत् शुक्रपुद्गलाभिप्रा-
शयेत् । व्य० ६ उ० ।

(६२) स्त्रीपुंससागारिकोपाश्रये वस्तुं कल्पते न वेत्याह—

नो कप्पइ निगंथाणं इत्थिसागारिणं उवस्सए वत्थए ॥ २७ ॥

कप्पइ निगंथाणं पुग्गिसागारिणं उवस्सए वत्थए ॥ २८ ॥

नो कप्पइ निगंथीणं पुग्गिसागारिणं उवस्सए वत्थए ॥ २९ ॥

कप्पइ निगंथीणं इत्थिसागारिणं उवस्सए वत्थए ॥ ३० ॥

अस्य सूत्रचतुष्टयस्य संबन्धमाह—

अविमिद्धं सागोरियं, वुत्तं तं पुण विभागतो इणमो ।

मज्जे पुरिससगारं, आदीयंते य इत्थीसु ॥ ४१६ ॥

पूर्वसूत्रे अविशिष्टं स्त्रीपुरुषविशेषगृहीतं सागारिकमु-
क्तम्, अधुना पुनः तदेव सागारिकं विभागतः—स्त्रीपुरुष-
विशेषात्, आस्मिन् सूत्रचतुष्टये अभिधीयते । अत्र च मध्यव-
र्तिसूत्रद्वयं पुरुषसागारिकं आदिमसूत्रं अन्यसूत्रे च स्त्रीसागा-
रिकमाश्रित्य विधिरभिधीयते, इत्यनेन संबन्धनायातस्यास्य
(२७-२८-२९-३०) सूत्रचतुष्टयस्य व्याख्या—नो कल्पते नि-
ग्रन्थानां स्त्रीसागारिके उपाश्रये वस्तुम् ॥ २७ ॥ कल्पते
निग्रन्थानां पुरुषसागारिके उपाश्रये वस्तुम् ॥ २८ ॥ नो
कल्पते निग्रन्थीनां पुरुषसागारिके उपाश्रये वस्तुम् ॥ २९ ॥
कल्पते निग्रन्थीनां स्त्रीसागारिके उपाश्रये वस्तुमिति सूत्र-
चतुष्टयाक्षरार्थः ।

अथ भाष्यकारो विस्तरार्थं विभक्तिपुराह—

इत्थीसागोरिय उव-स्सयम्मि सव्वे व इत्थिया होइ ।

देवी मणुय तिरिच्छी, सा चेव पमज्जणा तत्थ ॥ ४१७ ॥

स्त्रीसागारिके उपाश्रये वस्तुं न कल्पते, सा चानन्तरसू-
त्रे या देवी मानुषी तिरिच्छी च प्रतिपादिता सेवात्रापि
द्रष्टव्या । सेव च प्रसज्जना मिथ्यात्वशङ्का भोजिकादिरूपा,
तत्र च प्रायश्चित्तमपि तदेव मन्तव्यम् ।

अत्र परः प्राह—

जइ सचेव य इत्थी, मोही पमज्जणा य सचेव ।

मुत्तं तु किमाग्दं, नोदकं मुण कारणं इत्थ ॥ ४१८ ॥

यदि सैव स्त्री सैव शोभिः-प्रायश्चित्तं सैव प्रसज्जना त-
र्हि किमर्थमिदं-स्त्रीसागारिकसूत्रमाग्दम्, पुनरुक्तदोषदृष्ट-
त्वाच्चदमारब्धं गुज्यते इति भावः । सुगिराह—नोदक ! का-
रणमत्रास्ते येन नोदं सूत्रमाग्दम्, तत्र अर्वाहितः शृणु निशमय ।

पुण्यभणियं तु पुनरपि, जं भन्नइ तत्थ कारणं अत्थि ।

पडिमहोऽणुणणातो, कौणं विमसोवलंभो वा ॥ ४१९ ॥

तुशब्दोऽपिशब्दार्थः, पूर्वं भणितमपि यद्गगयते तत्र-
कारणमस्ति । किमित्याह—'पडिसेहो' इति यं पूर्वमनुज्ञां कु-
र्वता अर्था उक्तास्त एव भूयः प्रतिषेधद्वारेण भणितमपि
यद्गगयते 'अणुत्त' इति यं अर्थाः पूर्वं प्रतिषेधं कुर्वता भ-
णितान्तेपादवानुज्ञां कर्तव्यं य, योऽपि दर्शयति-तथा कार-

एण निमित्तं तद्दर्शनार्थं भूयोऽपि दर्शयति, स एवाथो भ-
णनीयः । अथवा-पूर्वं सामान्येन यः प्रतिपादितोऽर्थस्तस्यैव
विशेषोपलम्भार्थं प्राग् भणितमपि प्रतिपादनीयम् । एवं प्रा-
गुक्तभणने चत्वारि कारणानि सन्तीति ।

आह-यद्येवं ततः प्रस्तुते किमायातमित्याह--

ओहे सव्वनिसेहो, सरिसाणुत्ता विभागसुत्तेसु ।

जयणाहेउं भेदो, तह मज्झत्थादओ यावि ॥ ४२० ॥

आद्यसूत्रे सर्वस्यापि सागारिकस्य निबन्धः कृतः, इह
तु विभागसूत्रेषु सदृशानुज्ञा क्रियते । यथा पुरुषाणां पुरु-
षसागारिके स्त्रीणां स्त्रीसागारिके वस्तुं कल्पते तथा यतनया
यथा पुरुषेषु स्त्रीषु वा कर्तव्या तद्दर्शनहेतोर्विभागसू-
त्राणां भेदः । मध्यस्थादयो वा स्त्रीपुरुषाणां भेदा अ-
र्थतो दर्शयिष्यन्त इति विभागसूत्राणां पृथगारम्भः क्रियते ।

अथ द्वितीयसूत्रे विशेषोपलम्भं दर्शयन्नाह--

सागारिय उवस्सयम्मि, चउरो लहुगा य दोस आणादि ।

ते वि य पुरिसा दुविहा, सविकारा निव्विकारा य ॥ ४२१ ॥

कल्पते निग्रन्थानां पुरुषसागारिके उपाश्रये वस्तुमित्येवं
यद्यपि सूत्रानुज्ञानं तथाऽप्युत्सर्गतो न कल्पते, यदि य-
सन्ति ततः चत्वारो लघुकाः, आज्ञादयश्च दोषाः । तेऽपि
च पुरुषाः द्विविधाः-साविकारा, निव्विकाराश्च ।

तत्र सविकारान् व्याख्यानयति--

रुवं आभरणविही, वत्थालङ्कारभोयणे गंधे ।

आओज्जनट्ट नाडग, गीए अमणोहरे सुखिया ॥ ४२२ ॥

रूपम् उद्धर्तनस्तननखदन्तकशलंस्थापनादिना स्वशरीरे
जनयन्ति । आभरणविधिं मणिकनकादिमयनानाभरणभेदान्
वस्त्राणि च चीनांशुकादीनि परिदधते । अलङ्कारेण वा
केशमालयादिना आत्मानमलं कुर्वन्ति । भोजनं वा मह-
ता विस्तरेण भुञ्जते, चन्दनकर्पूरादिभिः कोष्ठपुटपाकादि-
भिर्गन्धैरात्मानमालिम्पन्ति, वासयन्ति वा । ततविततादिकं
चतुर्विधमानाद्यं वादयन्ति, नृत्तं वा कुर्वन्ति । नाटकं नाट-
यन्ति । मधुरध्वनिना वा गीतमुच्चरन्ति । एते सविकारा उ-
च्यन्ते । एतेषां रूपादीनि मनोहराणि दृष्ट्वा गीतादिशब्दा-
श्च श्रुत्वा-निशम्य तत्समुत्था दोषाः ।

एतेषु तिष्ठतः प्रायश्चित्तमाह--

एकेकम्मि उ ठाणे, चउरो मासा हयंति उग्घाया ।

आणादिणो य दोसा, विराधणा संयमाताए ॥ ४२६ ॥

लघव इत्यर्थः, आज्ञादयश्च दोषाः । विराधना च संयमे,
आत्मनि च द्रष्टव्या ।

एवं ता सविकारे, निव्विकारे य इमे भवे दोसा ।

मंसडेण विबुद्धे, अहिगरणं मुत्तपरिहाणी ॥ ४२४ ॥

एवं सविकारेषु पुरुषेषु दोषा उक्ताः, निव्विकारेषु पुरुषे-
षु अस्मी दोषा भवयुः । साधूनां स्वाध्यायसंक्रान्तावश्यकी-
नैषैधिकीसंवाधना वा शब्देन विबुद्धास्ते पुरुषाः साधु-
भिः सहाधिकारणमसंखडं कुर्युः । तत्रात्मविराधना सूत्रपरि-
हाणिश्च भवति ।

संयमविराधना त्रियम्--

आऊ जौवण वणिए, अगणि कुडुम्मी कुकम्म कुम्मरिए ।

तेणे मालागेरे, उब्भामगे पंथिए जं ते ॥ ४२५ ॥

(एषा गाथा ' पडिवद्धासिज्जा ' शब्दे पञ्चमभागे ३२७ पृ-
ष्ठे व्याख्याता ।)

नोदकः प्राह--

एवं सुत्तं अफलं, सुत्तनिवाओ उ असइ वसहीए ।

गीधत्था जयणाए, वसंति तो दव्वसागरिए ॥ ४२६ ॥

यद्येवं पुरुषेष्वपि निग्रन्थानां वस्तुं न कल्पते तर्हि सूत्रम्
' कल्पते पुरुषसागारिके वस्तुमि ' त्येवं लक्षणम्, अफलं प्रा-
प्नोति, पुनःसूत्रनिपातो विशुद्धायां वसतावसत्यां मन्त-
व्यः । तथा च यद्यसागारिका वसतिर्न प्राप्यते ततो गीतार्था
यतनया द्रव्यसागारिके वसन्ति, पुरुषसागारिके इत्यर्थः ।

ते वि य पुरिसा दुविहा, सन्नी अस्सन्निणो य बोधव्वा ।

मम्मत्थाऽऽभरणप्रिया, कंदप्पा काहिया चेव ॥ ४२७ ॥

तेऽपि च पुरुषा द्विविधाः--संज्ञिनः, असंज्ञिनश्च । संज्ञा-
नाम--देवगुरुधर्मतत्त्वानां यथा तत्परिज्ञानम् । सा विद्यते
येषां ते संज्ञिनः, आधका इत्यर्थः । तद्विपरीता असंज्ञिनः,
अआधका इत्यर्थः । एते प्रत्येकं चतुर्विधाः-मध्यस्थाः आभ-
रणप्रिया कान्दर्पिकाः काथिकाश्च ।

एतान् व्याचष्टे--

आभरणपिए जाणसु, अलंकरिते उ केसमादीणि ।

सइरहसियप्पललिया, सरीरकुडणो य कंदप्पा ॥ ४२८ ॥

अक्खाइया उ अक्खा-णाई गीयाई छलियक्खाइ ।

कहयंता य कहाओ, तिसमुत्था काहिया होंति ॥ ४२९ ॥

एएसिं तिएहं पि य, जे उ विगारा ण वाहिरा पुरिसा ।

वेरगुरुई निहुया, निसग्ग हिरिमं तु मज्झत्था ॥ ४३० ॥

केशादीनि मालयादिभिरलङ्कारैरलंकृतः पुरुषान् आभर-
णप्रियान् जानीहि । ये तु स्मरहसितप्रललिताः स्वेच्छया-
परस्परमदृहासादिना हसन्ति, यूनदोलनादिना च क्रीड-
न्ति ये च शरीरकौकुचिकाः विविधव्यङ्ग्येष्टाकारिणस्ते का-
न्दर्पिकाः । तथा आख्यायिकास्तरङ्गवती-सलयवतीप्रभृत-
यः आख्यानकानि--धूर्ताख्यानकादीनि गीतानि ध्रुवकादि
छन्दानिवद्धानि गीतपदानि, तथा ललितानि शृङ्गारका-
ख्यानि कथा-वासुदेवचरितचेटककथाः दन्तकथा याः किंव-
दन्तीत्युत्पन्ना इत्येतत्समुत्था धर्मकामार्थत्रयवक्त्रव्यताप्रभ-
वाः संकीर्णकथा इत्यर्थः, एता आख्यायिकादीनि कथ-
यन्तः काथिका उच्यन्ते । एतेषामाभरणप्रियादीनां त्रयाणा-
मपि संवाधनेन ये चिकागस्तेभ्यो बाह्या बहिर्वर्तिनो ये
पुरुषा वैराग्यरुचयः केवलवैराग्यश्रद्धालवो न शृङ्गारादि-
रमप्रियाः, निवृत्ताः करणन्द्रियेष्वसंलीनाः, निसर्गेण-स्व-
भावेनैव हीमन्तः--सलजा ईदृशा मध्यस्था ज्ञातव्याः ।

पुनरप्यमीषां प्रत्येकं भेदानाह--

एकेका ते तिबिहा, थरा तह मज्झिमा य तरुणा य ।

एवं सन्नी वारस, वारस अस्सन्निणो होंति ॥ ४३१ ॥

एकैके मध्यस्थादयस्त्रिविधाः स्थविराः तथा मध्यमाश्च तरुणाश्च । ततो मध्यमस्थादयश्चत्वारः स्थविरादिभेदत्रयं गुण्यन्ते जाता द्वादशभेदाः । एवं संज्ञिनः श्रावकाश्च ते द्वादशविधाः, असंज्ञिनोऽपि द्वादशविधा भवन्ति ।

एतेष्वेव प्रायश्चित्तमाह—

काहीया तरुणसुं, चउसु वि चउगुरुग ठायमाणस्स ।

सेसेसुं चउलहुगा, समणायं पुरिसवग्गम्मि ॥ ४३२ ॥

संज्ञिनामसंज्ञिनां च यः काथिकस्तरुणः एतौ द्वौ भेदौ ये वक्ष्यमाणा नपुंसकाः पुरुषनेपथ्याः तेषामपि संज्ञिनामसंज्ञिनां चैकैकाधिकस्तरुणः, एतं चत्वारो भेदाः । एतेषु चतुर्षु तिष्ठतां प्रत्येकं चत्वारो गुरुकाः । शेषेषु तिष्ठतां प्रत्येकं चतुर्लघु । एतत्प्रायश्चित्तं श्रमणानां पुरुषवर्गे भणितम् ।

कारणे पुनस्तिष्ठतां विधिमाह—

सन्नीसु पढमवग्गे, असती अस्सन्नि पढमवग्गम्मि ।

तेण परं सन्नीसुं, कम्मेण, अस्सन्निसुं चेव ॥ ४३३ ॥

वसतो निर्दोषायामसत्यां संज्ञिषु ये प्रथमवर्गे मध्यस्थाः पुरुषास्ते तत्र तिष्ठन्ति, तत्रापि प्रथमं स्थविरेषु, तेषामभावं मध्यमेषु, तदलाभे तरुणेषु । अथ संज्ञिनां प्रथमवर्गे न स्थाप्यन्ते ततोऽसंज्ञिनामपि प्रथमवर्गस्थविरमध्यमतरुणेषु यथाक्रमं तिष्ठन्ति । ततः परमेतेषामभावे द्वितीयादिवर्गेषु क्रमेण तिष्ठन्ति । द्वितीयवर्गो नाम—आभरणाप्रियाः तेषु प्रथमं संज्ञिषु स्थविरमध्यमतरुणेषु एतेष्वेवासंज्ञिषु तदभावं संज्ञिनां तृतीयवर्गे कान्दर्पिकपुरुषेषु, तेषामलाभे असंज्ञिनां तृतीयवर्गे स्थविरादिषु यथाक्रमं स्थातव्यम् ।

एवं एकैकतिगं, वोच्चत्थ कमेण होइ नायव्वं ।

मुत्तूण चरिम सन्नि, एमेव नुंसएहिं पि ॥ ४३४ ॥

एवं मध्यस्थादिषु एकैकस्मिन् विकं विपर्यस्तक्रमेण । प्रथमं स्थविरेषु, ततो मध्यमेषु, ततस्तरुणेषु इत्येवं लक्षणं ज्ञातव्यं परं मुक्त्वा चरमं संज्ञिनम् । किमुक्तं भवति—चरमो भेदः काथिकस्तत्र संज्ञिनि प्रथमतरुणं न वारयितव्यं किं तु द्विकम् । तद्यथा—यदा तृतीयवर्गो न प्राप्यन्ते तदा चतुर्थवर्गे प्रथमसंज्ञिषु काथिकस्थविरेषु, तदलाभे काथिकमध्यमेषु, तदप्राप्तावसंज्ञिषु काथिकस्थविरेषु, तदभावं काथिकमध्यमेषु तिष्ठन्ति । अथ तेऽपि न प्राप्यन्ते ततः संज्ञिषु काथिकतरुणेषु, तदभावे असंज्ञिष्वपि काथिकतरुणेषु तिष्ठन्ति । तत्राभ्येऽपि प्रज्ञापनया यथा कथां न कथयन्ति एवं पुरुषेषु स्थातव्यं विधिरुक्तः । एवमेव च नपुंसकेष्वपि वक्तव्यः । (वृ०) । (तत्रत्यविधिः ' नपुंसग' शब्दं चतुर्थभागे १८०६पृष्ठे द्रष्टव्यः)

एतेषु प्रायश्चित्तमाह—

जह चेव य पुरिससुं, सोही तह चेव पुरिसवेसेसुं ।

तेरासिएसु सुविहिय, पडिसेवगअपडिसेवीसुं ॥ ४३७ ॥

यथैव पुरुषेषु शोधिरुपवर्णिता, तथैव पुरुषेष्वपि त्रिराशिके नपुंसकेषु सुविहितप्रतिषेविकेषु वा शोधिं जानीहीत्युपस्कारः । सा चेयम्—पुरुषनपुंसकानां ये काथिकास्तरुणास्तेषु चत्वारो गुरुकाः, शेषेषु भेदेषु चतुर्लघुकाः । कारणे पुनरध्वनिर्गतादीनां वसतेरलाभे तिष्ठतां तथैव पुरुषनपुंसकेष्वपि यतनाकमो यथा पुरुषेषु प्रतिपादितः ।

जह कारणे पुरिससुं, तह कारणे इत्थियासु वि वसिज्जा ।
अद्धाण वास सावय, तेणसु व कारणे वसती ॥ ४३८ ॥

यथा कारणे पुरुषेषु पुरुषवपनपुंसकेषु वा वसन्ति तथा स्त्रीषु स्त्रीवपधारिषु वा नपुंसकेषु कारणे वसन्त्युः । किं पुनस्तत्कारणमित्याह—अध्वाने प्रतिपन्नास्ततो निर्गता वा शुद्धामरुपतरुणाः पदुष्टां वा वसन्ति न लभन्ते तत उद्यानादौ तिष्ठन्ति । अथ वपनपतति, वहिर्वा, श्वापदभयं शरीरोपधिस्तेनभयं वा तत ईदृशं कारणं स्त्रीसागारिके, तदभावे स्त्रीवपधारिषु नपुंसकेषु पूर्वोक्तक्रमेण वसन्ति ।

निष्कारणे तु तत्र तिष्ठतामिदं प्रायश्चित्तम्—

काहीया तरुणसुं, चउसु वि मूलं तु ठायमाणायं ।

सेसासु वि चउगुरुगा, समणायं इत्थिवग्गम्मि ॥ ४३९ ॥

स्त्रीषु स्त्रीवपधारिषु च नपुंसकेषु याश्चतस्रः काथिकतरुण्यस्तासु तिष्ठतां निर्ग्रन्थानां मूलम्, शेषासु संज्ञिनीषु असंज्ञिनीषु वा स्त्रीषु चतुर्गुरुकाः, एवं श्रमणानां स्त्रावर्गे तिष्ठतां प्रायश्चित्तमुक्तम् ।

जह चेव य इत्थीसुं, सोही तह चेव पुरिसवेसेसुं ।

तेरासिएसु विहिया, ते पुण नियमा उ पडिसेवी ॥ ४४० ॥

यथैव श्रमणानां स्त्रीषु तिष्ठतां शोधिरभिहिता तथैव स्त्रावपेषु त्रिराशिकेषु सुविहितशोधिमवबुध्यस्वेत्युपस्कारः । ते पुनः स्त्रीनपुंसका नियमाप्रतिषेविनः । प्रतिसंघना—कारापणशीला इति ।

अथ कारणे तिष्ठतां यतनामाह—

एमेव हीति इत्थी, वारस सन्नी तदेव अस्सन्नी ।

सन्नीण पढमवग्गो, असइ अस्सन्नीण पढमम्मि ॥ ४४१ ॥

एवंमव—पुरुषवत् स्त्रियः स्त्रीवपधारिणश्च नपुंसका मध्यस्थादिभिश्च भेदैः द्वादशसंज्ञिनो द्वादश वा असंज्ञिनः प्रत्येकं भवन्ति, तत्र प्रथमसंज्ञिनां प्रथमवर्गे मध्यस्थस्त्रीलक्षणे तदभावे असंज्ञिनां प्रथमवर्गे स्थविरादिक्रमेण स्थातव्यम् ।

एवं एकैकतिगं, वोच्चत्थ कमेण होइ नायव्वं ।

मोत्तूण चरिमसन्नि, एमेव नपुंसएहिं पि ॥ ४४२ ॥

एवमेकैकस्मिन्नाभरणाप्रियादौ वर्गे विकं तरुण्यादिभेदत्रयं विपर्यस्तक्रमेण नेतव्यम् । प्रथमं स्थविरासु ततो मध्यमासु ततस्तरुणीषु परं मुक्त्वा चरमां काथिकाख्यां संज्ञिनीम् । तत्र हि प्रथमं संज्ञिनीषु स्थविरासु, ततो मध्यमासु, तदलाभे असंज्ञिनीषु स्थविरामध्यमासु, ततः संज्ञिनीषु स्थविरामध्यमासु, ततः संज्ञिनीषु तरुणीषु, तदप्राप्ता संज्ञिनीषु तरुणीषु, तदप्राप्तावसंज्ञिनीषु तरुणीषु तिष्ठन्ति । एवमेव स्त्रीवपधारिषु नपुंसकेष्वपि द्रष्टव्यम् । भावितं निर्ग्रन्थसूत्रद्वयम् ।

संप्रति निर्ग्रन्थसूत्रद्वयं भावयति—

एसेव कमो नियमा, गिरगंथीणं पि होइ नायव्वो ।

जह तेसि इत्थियाओ, तह तासि पुमा मुणेयव्वो ॥ ४४३ ॥

एष च क्रमो—नियमो निर्ग्रन्थिनामाप भवति ज्ञातव्यः । परं यथा तेषां निर्ग्रन्थानां स्त्रियां गुरुकतरा ज्ञातव्याः ।

काहीया तरुणीसुं, चउसु वि चउगुरुग ठायमाणीणं ।

सेसासु वि चउलहुगा, समणीणं इत्थिवग्गम्मि ॥ ४४४ ॥

स्त्रीविपनपुंसकानां मध्ये काथिकतरुणीषु चतसृष्वपि ति-
ष्ठन्तीनां चतुर्गुरुकाः शेषास्वपि द्वाविंशतिसंख्याकासु स्त्रीषु
द्वाविंशतौ च स्त्रीनपुंसकेषु चतुर्लघुकाः । एवं श्रमणीनां
स्त्रीवर्गे प्रायश्चित्तं ज्ञातव्यम् ।

काहीया तरुणसुं, चउसु वि मूलं तु ठायमाणीणं ।

सेसेसुं चउगुरुगा, समणीणं पुरिसवग्गमि ॥४४५॥

पुरुषाणां पुरुषनपुंसकानां च संज्ञसंज्ञिनां ये चत्वारः का-
थिकास्तरुणास्तेषु तिष्ठन्तीनां निर्घ्रन्थीनां मूलम्, शेषेषु-पुरु-
षेषु पुरुषनपुंसकेषु प्रत्येकं चत्वारो गुरुकाः । एवं श्रमणीनां
पुरुषवर्गे प्रायश्चित्तं मन्तव्यम् ।

अथ परप्रायश्चित्तदोषमाह-

धेगाइएमु अहवा, पंचग पप्परस मासलहुओ उ ।

छेदो मज्झन्थादिमु, काहियतरुणीसु चउलहुओ ॥४४६॥

सन्नी य अमन्नीणं, पुरिसनपुंसेसु एस साहूणं ।

एएसु वि इत्थीसुं, गुरुओ समणीण विवरीओ ॥४४७॥

अथवा-स्थविरादिषु त्रिषु पदेषु पञ्चरूपञ्चदशको मासलघुः
छेदो दातव्यः । तद्यथा-मध्यस्थेषु स्थविरेषु तिष्ठन्ति लघु-
पञ्चकछेदः, मध्येषु-मध्यमेषु लघुपञ्चदशकः, मध्य-
स्थेषु तरुणेषु लघुमासिकछेदः । एवमाभरणप्रियेषु कान्द-
र्पिकेषु च त्रिविधेष्वपि मन्तव्यम् । काथिका अपि य स्थविरा
मध्यमाश्च तेष्वेवमवाचसातव्यम् । विंशये चूर्षिकृत्पुनराह-
'काहीणं घरं पनरस राइंदियाणि लहुओ छेदो, मज्झमं मास-
लहुओ छेद' इति ये तु काथिकास्तरुणास्तेषु चतुर्लघुमासिक-
छेदः, एवं पुरुषनपुंसका वा ये संज्ञिनस्तेषां समुदितानां ये
अष्टचत्वारिंशसंख्याका भेदास्तेषु यथाक्रमेणेषु पञ्चकछे-
दः साधूनां भवति । स्त्रीषु स्त्रीनपुंसकेषु चैतन्नेव मध्यस्थस्थ-
विरादिभेदेषु साधूनामपि एव छेदो गुरुकः कर्तव्यः । तद्यथा-
गुरुपञ्चको गुरुपञ्चदशको गुरुमासिको गुरुचतुर्मासिकश्चेति ।
श्रमणीनां पुनरेव एव छेदो विपरीतो दातव्यः, किमुक्तं भवति-
श्रमणीनां स्त्रीवर्गे तिष्ठन्तीनां लघुपञ्चकादिछेदः । पुरुषवर्गे
तु गुरुपञ्चकादिकः । शेषे सर्वमपि प्राग्वद् द्रष्टव्यम् । वृ० १
उ० ३ प्र० १ ।

(१३) इहापि घसतिदोषविशेषप्रतिपादनायाह-

गाहावती णामेगे सुतिसमायारा भवंति, मे भिक्खू य अ-
मिणाणए मोयसमायारं से तग्गंधं दुग्गंधं पडिकूले पडिलो-
मे यावि भवति, जं पुवं कम्मं तं पच्छा कम्मं जं पच्छाकम्मं
तं पुंरकम्मं, तं भिक्खुपडियाए वड्डमाणा करेजा वा णो करे-
जा वा । अह भिक्खू णं पुव्वोवदिट्ठा० ४ जं तहप्पगारे
उवस्सए णो ठाणं वा चेतेजा । (सू०-७२)

एक-केचन गृहपतयः शुचिः समाचारा येषां ते तथा, ते च
भागवतादिभक्ता भवन्ति, भोगिनो वा चन्दनागुरुकुङ्कुम-
कपूरादिभेषजिनः, भिक्षुश्चाऽस्नानतया तथा कार्यवशान् 'मो-
य' इति कायिका तन्ममाचरणान्म भिक्षुस्तद्वन्धो भवति,
तथा च दुर्गन्धः, एवंभूतश्च तेषां गृहस्थानां प्रतिकूलो

नानुकूलः अनभिमतः, तथा प्रतिलोमस्तद्वन्धाद्विपरीतगन्धो
भवति, एकार्थिकं चैतावतिशयानभिमतन्वाख्यापनार्थावुपा-
त्ताविति, तथा ते गृहस्थाः साधुप्रतिज्ञया यत्तत्र भोजन-
स्वाध्यायभूमौ स्नानादिकं पूर्वं कृतवन्तस्तत्तेषामुपरोधा-
त्पश्चात् कुर्वन्ति, यद्वा-पश्चात् कृतवन्तस्तत् पूर्वं कुर्वन्ति ।
एवमवसर्पणोत्सर्पणक्रियया साधूनामधिकरणसंभवः ।
यदिवा-ते गृहस्थाः साधुपरोधात्प्राप्तकालमपि भोजनादिकं
न कुर्युः, ततश्चान्तरायमनःपाडादिदोषसंभवः । अथवा-
त एव साधवो गृहस्थोपरोधाद्यत् पूर्व कर्म प्रत्युपेक्षणादि-
कं तत्पश्चात् कुर्युः, विपरीतं वा कालातिक्रमेण कुर्युर्न कुर्यु-
र्वा । अथ भिक्षुणां पूर्वोपदिष्टमेतत्प्रतिज्ञादिकं यत्तथाविधं
प्रतिश्रये स्थानादिकं न कार्यमिति (प्रतिवद्विश्यायाः सर्वो
विषयः 'पडिवद्वसिजा' शब्दे पञ्चमभागे ३२६ पृष्ठे गतः ।)

तत्र गृहपतिना भोजनं संस्कृतं स्यात्तदा दोषमाह-

आयाणमेयं भिक्खुस्स गाहावड्ढिं सद्धिं संवसमाणस्स
इह खलु गाहावड्ढस्स अप्पणो सयट्ठाए विरूवरूवे भोय-
णजाए उवक्खडिए सिया, अह पच्छा, भिक्खुपडियाए
असरणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा उवक्खडेज्ज वा
उवक्खेज्ज वा, तं च भिक्खू अभिक्खेज्जा भोत्तए वा
पायए वा वियट्ठित्तए वा । अह भिक्खू णं पुव्वोवदिट्ठा० ४।
जं णो तहप्पगारे उवस्सए ठाणं वा चेतेजा । (सू०-७३)
कर्मोपादानमेतद्विज्ञेयं गृहस्थावबद्धे प्रतिश्रये स्थान-
मिति, तद्यथा-'गाहावड्ढस्स अप्पणो' इति तृतीयाथे पट्ठी,
गृहपतिना आत्मना स्वार्थं विरूपरूपां नानाप्रकार आहारः
संस्कृतः स्याद् । अथ-अनन्तरं पश्चात्साधुनुद्दिश्याशनादिपा-
कं वा कुर्यादुपकरणादि वा ढौकयेत्तं च तथाभूतमाहारं
साधुभोक्तुं पातुं वाऽभिकाङ्क्षेत्, 'वियट्ठित्तए व' इति तत्रै-
वाहारगृहस्था विवर्तितुमासितुमाकाङ्क्षेत्, शेषं पूर्ववदिति ॥
एवं काष्ठाग्निप्रज्वालनसूत्रमपि नेयम् । तद्यथा-

यत्र गृहपतिः काष्ठं भिन्देत् अग्निं वा प्रज्वालयेत्तदाह-

आयाणमेयं भिक्खुस्स गाहावड्ढा सद्धिं संवसमाणस्स
इह खलु गाहावड्ढस्स अप्पणो सयट्ठाए विरूवरूवाइं दा-
रुयाइं भिन्नपुव्वाइं भवंति, अह पच्छा भिक्खुपडियाए
विरूवरूवाइं दारुयाइं भिदेज्ज वा किणेज्ज वा पा-
मिचेज्ज वा दारुणा वा दारुपरिणामं कट्ठ अगणि-
कायं उज्जालेज्ज वा पज्जालेज्ज वा तत्थ भिक्खू अभि-
कंखिज्जा आयावित्तए वा पयावित्तए वा वियट्ठित्तए
वा, अह भिक्खू वा भिक्खुणी वा जं नो तहप्पगारे
उवस्सए णो ठाणं चेतेजा । (सू० ७४) आचा० २
श्रु० १ चू० २ अ० २ उ० ।

अप्रावृत्तद्वारे निषेधमाह-

नो कप्पइ निग्गंथीणं अवंगुयदुवारिए उवस्सए वत्थए ।
एगं पत्थारं अंतो किच्चा एगं पत्थारं बाहिं किच्चा ओ-
हाडिय चिलिमिलियागंमि एव एहं कप्पइ वत्थए ॥१४॥

अस्य सूत्रस्य संबन्धमाह—

पडिसिद्धिर्विषयेषु, उवस्मएहिं तु संवसंतीणं ।

बम्हवतगुत्ति पगए, वारंति तेसु वि अगुत्ति ॥ १६५ ॥

पूर्वसूत्रे प्रतिपिद्धानामापणगृहादीनां विपत्ता ये उपाश्र-
याः कल्पनीया इत्यर्थः, तेषु संवसन्तीनां ब्रह्मवर्षगुप्तिः प्रकृ-
ता, तदर्थं तेषु वस्तुव्याप्ति भावः । अतस्तस्याः प्रकृते-
प्रक्रमे तेष्वप्यप्रानांपिद्देषु प्रतिश्रयेषु अप्रावृत्तद्वारतद्रूपाम-
गुत्ति वारयन्ति भगवन्ता भद्रवाहुत्वामिनः इत्यन्तं सम्ब-
न्धनायातस्यास्य (१४ सूत्रस्य) व्याख्या-नां कल्पने निर्ग-
न्थीनां साध्वीनां अप्रावृत्तद्वारके-उद्घाटद्वारे उपाश्रये वस्तु-
मित्येवं यदोपाश्रयालाभे च तत्रापि वसन्तीति तदा इत्थं
विधिविधेयः । तद्यथा—एकं प्रस्तरं कटमन्तः प्रतिश्रया-
भ्यन्तरे कृत्वा एकं प्रस्तरं वहिः कृत्वा, ततश्चिमिलिकयै-
वावघाटिते पिहितेऽपि द्वारं सूत्रं च अवघाटितशब्दस्य पूर्व-
निपातः प्राकृतत्वात् एवमनन्तराङ्केन एमिति वाक्यालङ्कारे
कल्पते वस्तुमिति सूत्रसंज्ञेपार्थः ।

विस्तरार्थं तु भाष्यकृदाह—

दारे अवंगुयम्मी, निगन्थीणं न कप्पए वासो ।

चउगुरु आयरियाई, तत्थ वि आणाङ्गो दोसा ॥ १६६ ॥

अप्रावृत्त-उद्घाटिते द्वारे निर्गन्थीनां न कल्पते वासः । अत्र
चैवं सूत्रमावायः प्रवर्तिन्या न कथयति चतुर्गुरु, प्रवर्तिनी
संयतीनां न कथयति चतुर्गुरु, आर्थिका यदि न प्रतिश्रय-
न्ति तदा तासां मासलघु । तत्राप्यकथनेऽश्रवणे चाज्ञादयो
दोषा द्रष्टव्याः

दारे अवंगुयम्मि, भिक्खुणिमादीण संवसंतीणं ।

गुरुया दोहि विसिद्धा, चउगुरुमादी व छेदंता ॥ १६७ ॥

द्वारे अप्रावृत्ते भिक्षुण्यादीनां संवसन्तीनां द्वाभ्यां तपः—
कालाभ्यां विशिष्टाः चतुर्गुरुकाः, तद्यथा—भिक्खुण्याश्चतुर्गुरुकं
तपसा कालेन च लघु, अभिषेकायास्तदेव कालगुरु, तपो-
लघु गणावच्छेदे तपांगुरु काललघु, प्रवर्तिन्या द्वाभ्यामपि
गुरुकं चतुर्गुरुकादयो वा छेदन्ता भवन्ति । तद्यथा—भिक्खु-
ण्या अप्रावृत्त द्वारे वसन्त्याश्चतुर्गुरुकम्, अभिषेकायाः षड्-
लघुकम् । गणावच्छेदिन्याः षड्गुरुकम्, प्रवर्तिन्याः छेद इति ।

अत्र दोषानाह—

तरुणा वेसितीओ, विवाहमादीसु होइ सङ्करणं ।

इच्छमणिच्छे तरुणा, तेणा ताओ व उवहिं वा ॥ १६८ ॥

अस्य व्याख्या अनन्तरसूत्रवत् द्रष्टव्या । तत्र गमनिका-
मात्रं तूच्यते—तत्राप्रावृत्तद्वारे उपाश्रये तिष्ठन्तीनां सं-
यतीनां तरुणान् वेश्यास्त्रियो वृद्धविवाहनुपतिप्रवेशादि-
षु वा दृष्ट्वा स्मृतिकरणमुपलक्षणत्वात्कौतुकनिदानगमनं वा
भवेत्, तरुणान् वा अवभाषमाणान् यदि सा प्रतिसेवितुमि-
च्छति ततो व्रतविराधना । अथ नेच्छति ततो वलाद-
पि ते संयतीं गृहीयुः, तथा स्तेनास्ता वा संयतीरपहरे-
युः, उपधि वा तासामपहरेयुः, इति ।

किंच—

अन्ने वि होंति दोसा, मावयतेणे य मेहुणादी य ।

वङ्गीसु अगारीसु य दोचं संद्धोभणादीया ॥ १६९ ॥

अन्यऽप्यभ्याधिका दोषा भवान्त, तत्राप्रावृत्तद्वारे श्वा-
पदो वा स्तेना वा चशब्दान्-श्वानो वा प्रावशेष्युः, तैश्च यद्विरा-
धनां प्राप्नुवन्ति तान्नप्पन्नं प्रायश्चित्तम् । मैथुनार्थो-उद्भ्रा-
मकः प्रावशेत्, स वलादप्युदारशरीरं संयतीं गृहीयात् । व-
तिनीषु वा मध्ये काचिद्याननो माहंयत्, कस्यापि गृहि-
णः पाश्वे दूतीः प्रक्षेपयेत् । गृहो वा कश्चित्तस्याः संयत्याः प्र-
सुप्तायाः सुप्तेषु साध्वेषु गत्रौ काञ्चदगारिणीं प्रेष्य-
दोष्यं कारयेत् । आगारीषु वा मध्ये काचन्मत्तोभणे प-
रायते कुर्यात् । संयतींस्तत्कालं वस्त्राण प्रावृत्त्य शरीत-
संयती तु तदीयानि वस्त्राणि प्रावृत्त्यागारस्य सकाशं ग-
च्छ्यादत्यर्थः, यस्मादेवमादयो दोषास्तस्मात् अप्रावृत्तद्वार-
प्रतिश्रये साध्वीभिर्न स्थानव्यम् ।

द्वितीये पदे तिष्ठतां किं कर्त्तव्यमित्याह—

पत्थारो अंतो वहि, अंतो वंधाहिं चिलिमिलिं उवरिं ।

परिहारि दारमूले, मत्तगमुषडं च जयणाए ॥ २०० ॥

प्रस्तार्थत इति प्रस्तारः कटः स च तयोः स्थानयोर्विधा-
तव्यः । तद्यथा—प्रस्तारः द्विधा-अन्तः, वहिश्च । अन्तरे
अभ्यन्तरप्रस्तारे-‘वन्धाहिं’ इति वधान नियन्त्रय चिलिमि-
लिषु परिविधिना कायिकीषु योजनीया । प्रतीहारी द्वारमूले
तिष्ठति, मात्रविमर्जनं स्वपनं च यतनया कर्त्तव्यमिति
निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथ विस्तरार्थमाह—

असई य क्वाडस्स, विदलकडादीउ दो कता उभओ ।

फरुगुट्टियस्स सरिसो, बाहिरकडयम्मि वंधो उ ॥ २०१ ॥

यदि द्वारं कपाटसहितं भवति, ततः सुन्दरमेव । अथ
नास्ति ततः कपाटस्यासति प्रस्तारः क्रियते । प्रस्तारः कटः
स च द्विदलकः । यदि द्विदलं वंशदलं तन्मयः कटो द्विद-
लकटः आदिशब्दात्-शरकटः परिगृह्यते, ईदृशो द्वौ कटौ
द्वारस्याभयतः क्रियते । एकोऽभ्यन्तरे, द्वितीयो वहिरि-
त्यर्थः । ततः स्फुरकस्य या मुष्टिग्रहणस्थानं तस्य सदृशो
वन्धो बाह्यकटे अभ्यन्तरतो दातव्यः ।

स च वन्धः किम्भयः कर्त्तव्य इत्याह—

मुत्ताइरज्जुबंधो, दुच्छिडु अभितरिल्लकडयम्मि ।

हेट्टा मज्जे उवरिं, तिन्नि वि दो वा भवे वंधा ॥ २०२ ॥

सूत्रस्यादिशब्दाद्—वलकलस्य वा ऊर्णाया वा यो रज्जुर्द-
वरकः परिस्थूणे दृढश्च, तस्य वन्धा बाह्यकटके स्फुरमुष्टि-
कसदृशो दातव्यः, अभ्यन्तरकटे च द्वे छिद्रे कर्त्तव्ये कथ-
मित्यत आह—‘हेट्टा मज्जे उवरिं’ इति मध्य स्फुरकमुष्टेरनु-
श्रेण्यामेवाधस्तादुपरि छिद्रद्वयं कर्त्तव्यम् । ततो बाह्यकटक-
स्फुरकमुष्टिदवरकं दृढं प्रवेश्य पश्चादभ्यन्तरकटस्य द्वयोरपि
छिद्रयोः प्रवेश्य ततोऽभ्यन्तरेण निष्कास्य निविडं वन्धनीयः ।
ईदृशो द्वौ वा प्रथो वा वन्धा वध्यन्ते । अभ्यन्तरप्रस्तारस्य
चोपरि चिलिमिली वध्यते, सा च तन्निवधनाति गोपयति,
तथा च ते वन्धा वध्यन्ते, यथा प्रतिहारिं मुक्त्वा अन्या
काचिच्च जानाति ।

आह-सा प्रतिहारी कीदृग्गुणान्विता
स्थापनीयेत्युच्यते—

काएण उवचिया खलु, पडिहारी संजईण गीयत्था ।

परिणयभुत्तकुलीणा, अभीरु वायामियसरीरा ॥२०३॥

कायनोचिता-न कृशशरीरा गीतार्थ-सम्यग्धिगतसूत्रार्थ
परिणता वयसा बुद्ध्या वा 'भुत्त' ति भुक्तभोगिनी कुलीना-
विशुद्धकुलोत्पन्ना-अभीरुः-कुतश्चिदापि स्तेनोद्भामकादिवि-
विधां विभीषिकां दर्शयतो न विभेति 'वायामियसरीर'
ति व्यायामा-दण्डशरीराः समर्थदेहा इत्यर्थः, ईदृशी
खलु संयतीनां प्रतिहारी स्थापयितव्या ।

सा च किं करोतीत्याह—

आवासगं करित्ता, परिहारी दंडहतथ दारम्मि ।

तिन्नि उ अप्पडिचरिउं, कालं घेत्तूण य पवेए ॥२७४॥

आवश्यकं—प्रतिक्रमणं कृत्वा प्रतिहारी दण्डकहस्ता अ-
त्रद्वारे तिष्ठति । ततश्च 'तिन्नि उ' ति तिस्रः संयत्यः
कालप्रत्युपेक्षणार्थं निर्गच्छन्ति 'अप्पडिचरियं' ति प्रादे-
पिककालं यथा साधवः प्रतिजागारतं गृह्णन्ति तत-
स्तथा नेति गृहीत्वा च कालं ततः प्रवर्त्तिन्या निवेद-
यन्ति, निवेद्य च स्वाध्यायं प्रस्थापिते सवो अपि स्वाध्यायं
कुर्वते ।

कथमित्याह—

ओहाडिय दाराओ, पेरिसि काऊण पढमए जामे ।

पडिहारि अगदारे, गणिणीउ उवस्सयमुहम्मि ॥२०५॥

अवघाटितं-त्रिलिम्बिकया पिहितं द्वारम्—अग्रद्वारं या-
सां ता अवघाटितद्वाराः, सर्वा अपि प्रथमे यामे सूत्रपौरुषीं
कृत्वा ततो मध्ये प्रविशन्तीति वाक्यशेषः, पौरुषीं कुर्वा-
णानां च प्रतिहारे अग्रद्वारे तिष्ठति गणिनी तु-प्रवर्त्तिनी तू-
पाश्र्वयस्य मुखे मूलद्वारे स्थिता स्वाध्यायं करोति ।

उभयविसुद्धा इयस, पविसंतीओ पवित्तिणी छिवइ ।

सीसे गंडे वच्छे, पुच्छइ नामं च काऽसि ति ॥२०६॥

उभयं—संज्ञा, कायिकी च । तद्विशुद्धं व्युत्सृष्टं याभिस्ता
उभयविसुद्धाः, आहिताभ्यांदः आकृतिगणत्वात् पूर्वापर-
निपातव्यत्ययः, इतराः संयत्यो यदा प्रविशन्ति ततः प्रव-
र्त्तिनी क्रमेणा संयती उभयविसुद्धा न वति परिज्ञानार्थं
शीघ्रं—शिरसि गण्डं—कपोले वक्षसि—हृदये एवं त्रिषु
स्थानेषु परिस्पृशति । नाम च पृच्छति, का किं नामाऽसि
त्वमांत । यावत्तत्र प्रवेशसमये विलम्बतं यस्मिंश्च प्र-
स्तावे निर्गच्छति सा वक्रव्या ।

किं तुज्झ इकियाए, धम्मो दारं न होइ एत्ता उ ।

न य निट्ठुरं पि भवइ, मा जियलज्जत्तणं हुज्जा ॥२०७॥

किं तवैकस्या एव धर्मो यद्वयं निर्गच्छन्ति, विलम्बतं वा ।
द्वारमिता न भवति । एवमन्यव्यपदेशेन सा वक्रव्या । न च
निट्ठुरं स्फुटमेव भण्यते । मा-जियलज्जत्तणं-ति जितलज्ज-
त्वं निर्लज्जानामेतदिति हेताः ।

ततश्च—

सव्वासु पडिडासु, पडिहारी पविसि बंधए दारं ।

मज्जे य ठाई गणिणी, मेसाओ चक्कवालेण ॥२०८॥

सर्वासु संयतीषु प्रविष्टासु प्रतिहारी प्रविश्य द्वारं
पूर्वोक्तविधिना वक्ष्णाति, मध्ये च—मध्यभागे गणिनी—
प्रवर्त्तिनी तिष्ठतिः संस्तारं प्रसृजानीत्यर्थः । शेषास्तु
संयत्यश्चक्रवालन मण्डलिकया प्रवर्त्तिनीं परिवार्य संस्तु-
रन्ति, यथा परस्परं सुप्तानां न संघट्टो भवति । आह-
किमर्थं न संघट्टः क्रियते ।

उच्यते—

मडक्कण कोउहल्ला, फामे कलहो य तेण तं मोत्तुं ।

कडितरुणी कडितरुणी, अभिक्खल्लिखणा य जयणाए २०९
स्पर्शे अन्यान्यं संघट्टनं भुक्तभुक्तानां स्मृतिकरणकौतूहले
भवतः । कलहश्च असंखड भवति, यथा अहं त्वया हस्तेन
वा पादेन वा संघट्टिता, अनेन हेतुना तं स्पर्शं मुक्त्वा काचित्
स्थायिना सा प्रथमतः संस्तारकं करोति, ततस्तदनन्तरिता
तरुणी, पुनस्तथैव, पुनर्वापि तरुणी इत्येवं संस्तारकप्रस्तारण-
विधिः । यतनया च यथा तस्मां स्मृतिकरणादि नापजा-
यते तथा अभीक्ष्णं पुनः पुनः स्पर्शना प्रवर्त्तितन्या कर्तव्या ।
प्रतिहारी च द्वारमूलं संस्तारयति ।

कथमित्यत आह—

तणुनिदा पडिहारी, गोविय घेत्तं च सुवइ तं दारं ।

जग्गंति वारणए व, नाउं आमोसि दुस्सीलो ॥२१०॥

तन्वी-स्तोका निद्रा यस्याः सा तथा एवंविधा प्रति-
हारी तथा ग्रन्थि गोपयित्वा स्वपितिः यथाऽन्याः
संयत्यो न जानन्त्युद्धाटितम् । हस्तेन वा तद्वचकप्रान्तं
गृहीत्वा स्वपिति । अथ तत्रामोपाः स्तेना दुःशीला अ-
भिपतन्ति; ततस्तान् ज्ञात्वा वारकेण जाग्रति ।

अथ मात्रके यतनामाह—

कुडमुह डगलेसु काउं, मत्तगं इड्डगाइदुरुढाओ ।

लाल मराव पलालं व, छेदुमायं तु मा मद्दो ॥ २११ ॥

कूटमुखध्वकण्डकेषु डगलेषु वा मात्रं कृत्वा स्थापायत्वा,
तस्य मात्रकस्योपरि शरावं-मल्लकं स्थाप्यते । तस्य च मू-
र्ध्नि छिद्रं क्रियते, तत्र छिद्रं वस्त्रमयी लाला-लम्बमानची-
रिका पलालं वा प्रक्षिप्यते । मा मोकं व्युत्सृजन्तीनां शब्दो
भवतिवति कृत्वा तत उभयपार्श्वत इष्टिकाः क्रियन्ते, आ-
दिशब्दात्—पीठिकादिपरिग्रहः । तत्रारूढाः सत्यो रात्रौ
मात्रकमेवं व्युत्सृजन्ति ।

अथ स्वपनयतनामाह—

सोऊण दोन्नि जामे, चरिमे उज्झित्तु मोयमंतं तु ।

कालपडिलेहयातो, ओहाडियचिलिमिली तम्मि ॥२१२॥

सुप्त्वा द्वौ यामौ—प्रहरो चरमे यामे उत्थाय मोकमात्र-
कमुज्झित्वा-परिष्ठाप्य ततः कालं वैरात्रिकं प्राभातिकं च
प्रत्युपेक्ष्य स्वाध्यायाय यतनया क्रियते । तस्मिंश्च चरमे यामे
अवघाटितत्रिलिम्बिकं त्रिलिम्बिकया अवघाटितं-पिहि-
तं द्वारं भवति, शेषमुत्कटद्वयमपनीयते इति भावः ।

ताश्च कालं गृहीत्वा न प्रतिजाग्रति, कुत इत्याह—

संकापदं तह भयं, दुविहा तेणा य मेहुणऽट्ठी य ।

देहट्टिइ दुव्वलओ, कालमओ ता ए जगंति ॥२१३॥
यदि ताः प्रातश्चयं द्वारं स्थित्वा कालं प्रतिजागृयुस्ततः
सागारिकमनसि आशङ्कापदं भवति । कम्पया कंचिदुद्भा-
मकं प्रतीक्षन्ति यदेवमेवा प्रविष्टा जागर्ताति । तथा भयं च
तासामल्पसञ्चयतयापजायते । द्विविधाश्च स्तेनाः—शरीरस्ते-
नोपधिस्तेनभेदात्, तत्रागच्छेयुः ते संयतीमुपधि वा अ-
पहरयुः । मैथुनार्थिनो वा संयतीमुपसर्पेयुः । देहं—शरीरेण
धृत्या च मानसावष्टम्भेन दुर्वलास्ताः, अतः ताः संयत्यः
कालं न जाग्रति न प्रतिचरन्ति ।

किं च—

कम्मेहि मोहियाणं, अभिद्वंताण कोऽत्थि जा भणइ ।

संकापदं व होज्जा, सागारियतेण ए वाऽवि ॥२१४॥

यदि कर्मभिर्मोहिता घनकर्मकं शतया समुदीर्णमोहाः
केचन पापीयांसः शीलाच्छयावयितुमभिद्वेष्युः, ततः को
विधिरित्यत आह—तपामभिद्वेषतां संयती कोऽयमिति
ब्रूते, ततः तस्याः चतुर्गुणाः प्रायश्चित्तम्, आज्ञादय-
श्च दोषाः, शङ्कापदं वा सागारिकस्य, अपिशब्दान्मैथुना-
र्थिनो वा भवन्ति ।

इदमेव भावयति—

अन्नोऽपि नूणमभिपडइ, एत्थ वीसत्थया तदट्ठीणं ।

सागारि सेज्जगा वा, मइत्थिगा वा उ संकेज्जा ॥ २१५ ॥

तदर्थिनो नाम तद्विवक्षितं स्तेन्यं मैथुनं वा सेवितुं ये
समायान्तास्तेषां संयतीमुखात् क इति वचनं श्रुत्वा शङ्कादयः
उपजायन्ते नूनमन्योऽपि कश्चिद्वेदभ्रामकोऽभिपतति, येनै-
वमेवा क इति प्रश्नयति । ततश्च तेषां तत्र प्रविशतां विश्वस्त-
ता भवति न भयमुत्पद्यते । ये सागारिकशय्यातरगसद्वका वा
प्रतिनयश्मकास्ते एकका वा सखीका वा शङ्कां कुर्युः किमन्य
एतासां संयतीनां दत्तसंकेतः कोऽप्युद्भ्रामकोऽत्रायति ।

तेणियरं व सगारो, गिएह मारेज्ज सो व सागरियं ।

पडिसेह ज्जोभम्मण, काहिंती य प्पदोसं च ॥२१६॥

अथवा क इति वचनं श्रुत्वा सागारिक उत्थाय स्तेनम्
इतरं वा मैथुनार्थिनं गृह्णीयात्, मारयेद्वा । स वा स्तेनो मैथु-
नार्थी वा सागारिकं मारयेत् । सागारिके च मारिते तदीयाः
संज्ञानकाः प्रतिषेधने द्रव्यान्यद्रव्यव्यवच्छेदं कुर्युः । स्तेना-
दयश्च शय्यातरणं गृहीतसंयतीनां 'ज्जोभ' इति अभ्याख्यानं
दद्युः अस्माकं भाटिरताभिर्गृहीता आसीत्, 'भम्मण' इति दुष्टा
वा सन्तः शय्यातरगृहे संयतीनां वा प्रतिश्रयं प्रदीपयेयुः ।
प्रद्वेषतो वा यदन्यदपि करिष्यन्ति तन्निष्पन्नमापद्यत ।
प्रायश्चित्तम् ।

कथं पुनस्तर्हि तद् वक्तव्यमित्याह—

संक्रियममंक्रियं वा, उभयट्ठिं णच्चयेति अहिलितं ।

लुत्ति हमिप्ति अणाहा, नत्थि ते माया पिया वा वि २१७

उभयं—स्तेन्यं, मैथुनं च । तदर्थिनं शङ्कितं वा ह्वात्वा अवगम्य
अभिलीयमानमायान्तमवे ब्रूते 'लु' इति 'हडि' इति अनुकर-
णशब्दावतौ 'लुरि' इति वा वक्तव्यमित्यर्थः । यद्वा—हे अना-
थ ! निःस्वामिक ! किं ते नास्ति माता वा पिता वा यदे-
तस्यां वेलायां पर्यटसीति ।

भंजंतुवस्सयं णो, छिन्नाला जरग्गवा मगोरहगा ।

नऽत्थि इहं तुह चारी, णस्ससु किं खाहिमि अहन्ना २१८

भञ्जन्ति—विध्वंसन्ते नः—अस्माकमुपाश्रयं—छिन्नालास्तथा-
विधा दुष्टजातीया जरद्गवा जीर्णवलीवर्द्धाः सगोरथकाः
अतो नास्त्यत्र त्वयाग्या चारिः, नश्य—एलायस्व त्वं कि-
मत्र खादयसे । अधन्य ! हे निभोग्य !, प्राकृतत्वात् गाथा-
यां दीर्घत्वम्, एतेनान्यापदेशभङ्ग्या 'तस्य' प्रविशतः
प्रतिषेधः कृतो भवति ।

द्वितीयपदमाह—

अट्ठाणनिग्गयादी, तिकखुत्तो मग्गिऊण असईए ।

दव्वस्स व असईए, ताओ व अपच्छिमा पिंडी ॥२१९॥

अध्वनिर्गतादयः संयत्यः । त्रिकृत्वः—त्रीन् वागान् वस-
ति मार्गयित्वा असत्यलभ्यमानं गुप्तद्वारे उपाश्रयं अप्रा-
वृत्तद्वारेऽपि वसन्ति । तत्र यदि कपाटमवाप्यते ततः
सुन्दरमेव । अथ न प्राप्यते ततो द्रव्यस्य कपाटस्यासति
कण्टकादिकमप्यानीय पिधातव्यं यावदपश्चिमा—सर्वान्तिमा
यतना 'ताओ व' इति ताः सर्वा अपि 'पिंडि' इति पिण्डीभूय
परस्परं करबन्धं कृत्वा दण्डकव्यग्रहस्तास्तिष्ठन्तीति ।

एनामेव नियुक्किगाथां व्याचष्ट—

अन्नत्तो व क्वाडं, कंडिय दंडेहि चिलिमिली वाहिं ।

कडिया पिंडि भवंति, सभए काऊण णोप्पकरवंधा ॥२२०॥

भूयः—परस्परं करबन्धं कपाटयुक्तस्य द्वारस्याभावे अन्य-
तोऽपि कपाटं याचित्वा द्वारं पिधानव्यम् । अथ याच्य-
मानमपि तत्र लब्धं ततो वंशकटो याच्यतव्यः । तस्य अ-
लाभे कण्टका कण्टकशिखाः, तासामप्राप्तौ दण्डकैस्तिर-
ध्वीनी चिलिमिलिका क्रियते । तावद्दण्डानामभावे वस्त्र-
चिलिमिलिका वध्यते । वहिर्द्वारमूले किलिका स्थावरा—क्रि-
यते । अथ कोऽपि तत्र तासामभिद्वेषणं करोति, ततस्तादृ-
शसमयापसर्गे सति अन्योन्यं करबन्धं कृत्वा पिण्डी-
भवन्ति ।

अतो हवंति तरुणी, सइं दंडेहि ते य तालिति ।

अह तत्थ होंति वसभा, वारंति मिही व ते होउ ॥२२१॥

अन्तर्मध्ये याः तरुण्यो अगृहीतदण्डकहस्तास्तिष्ठन्ति वहि-
स्तु स्थविराः ताश्चाभया अपि शब्दं बृहद्ध्वनिना वोले कुर्वते,
येन भूयान् लोको मिलति । ताश्च स्तेनमैथुनार्थिन उपद्रवतो
दण्डकैः प्रताडयन्ति । अथ तत्र वृषभाः सन्निहिताः ततस्ते
गृहिणो निवारयन्ति ।

निग्गंथ दारपिहणे, लहुओ मामो उ दोसु आणादी ।

अङ्गमणे निग्गमणे, संघट्टणमाइपलिमंथो ॥ २२२ ॥

निर्गन्था यदि द्वारपिधानं कुर्वन्ति ततो लघुको मासः
प्रायश्चित्तम् आज्ञादयश्च दोषाः । विराधना त्वियम्—को-
ऽपि साधुः निगमने प्रवेशं करोति, अन्येन च साधुना
द्वारपिधानाय कपाटं प्रेरितं तेन च तस्य शिरसोऽभिधानं
परितापादका ग्लालागोपणा । एवं निर्गमनेऽपि केनचिद्बहिः
स्थितेन पश्चान्मुखे कपाटं प्रेरिते शीघ्रं भिद्यतु । तत्र स
जन्तूनां संघट्टननादिशब्दात्—परितापनमपद्रावणं वा द्वारं

पिधीयमानं अपात्रियमाणे वा भवेत् । परिमन्थश्च सूत्रा-
ध्वयाघातो भूयो भूयः पिदधतामपावृण्वतां च भवति ।

एतामेव नियुक्किगाथां व्याख्यानयति—

घरकोइलिया सप्पो, व संचाराई य होति हेदुवरिं ।

ढक्कितवंगुरिते, अभिघातो णितयंताणं ॥ २२३ ॥

द्वारस्याधस्तादुपरि वा गृहकोकिला वा सर्पो वा संचा-
रिमा वा कीटिकां कुन्थुं सागिकादयो जीवा भव्युः, आ-
दिशब्दात्-कोकिलादयस्तत्र भव्युः, स्यान्-कदाचित्कारणं
पुष्टान्मयेन पिदध्यादपि द्वारम्, जिनाः-जिनकल्पिका ज्ञाय-
कास्तस्य कारणस्य सम्यग्बन्तारः, परं द्वारं न पिदधति ।

शिष्यः प्राह—

सति कारणे पिहेज्जा, जिन जाण गच्छे इच्छिमो नाउं ।

आगाढकारणम्मि तु, कप्पति जयणाए तं पिहितुं ॥ २२४ ॥

गच्छ-गच्छवासिनां सामाचार्याः, विधिं ज्ञातुं सूरिराह-आ-
गाढं प्रत्यनीकस्तेनादिरूपं यत्कारणं तत्र यतनया वक्ष्य-
माणलक्षणया गच्छवासिनां द्वारं स्थगितुं कल्पते । एष निर्यु-
क्किगाथासमासायः ।

अथैनामेव विवृणोति—

जाणंति जिणा कज्जं, पत्तं पिं तु तं न वेति सेवेति ।

थेरा वि उ जाणंति, अणागयं केइ पत्तं तु ॥ २२५ ॥

जिनाः-जिनकल्पिकास्तत्कार्यमनागतमेव जानन्ति, येन द्वारं
पिधीयन्ते । तच्च प्रत्यनीकस्तेनादिकं वक्ष्यमाणलक्षणं तस्मि-
न् प्रोक्तं तत्-द्वारपिधानं न भगवन्तो निषेवन्ते नि-
रूपवादानुष्ठानपरत्वात् । स्थविरा अपि-स्थविरकल्पिकाः सा-
तिशयश्रुतज्ञानाश्च प्रयोगवलेन केचिदनागतमेव जानन्ति ।
केचित्तु निरतिशयाः प्राप्तमेव तत्कार्यं जानन्ति, ज्ञात्वा च यत-
नया तत्परिहरन्ति ।

अहवा जिणप्पमाणा, कारणसेवी अदोसवं होइ ।

थेग वि जाणग चिय, कारणजयणाए सेवंता ॥ २२६ ॥

अथवा—'जिणप्पमाणा' इति पदमन्यथा व्याख्यायन्त-
जिनः-तीर्थकरः प्रामाण्यात् कारणे द्वारपिधानसेवी
अदोषवान् भवति । जिनानां हि भगवताभिषमाज्ञा-कारणे
यतनया द्वारं पिधातव्यम् । सेवमानाः स्थविरकल्पिका
अपि ज्ञायका एव-सम्यग् विधिज्ञा एव । आह-किं तत्कारणं
येन द्वारं पिधीयते ।

उच्यते—

पडिणीयेणसावय, उब्भामगगोणसाणसुणगादी ।

सीयं दुरद्वियासं, दीहा पक्खी च सागरिए ॥ २२७ ॥

उद्धाटितं द्वारे प्रत्यनीकः प्रविश्य आहननमपद्रावणं वा-
कुर्यात्, स्तेनाः शरीरस्तेना वा प्रविशेयुः । एवं श्वापदाः-
सिंहव्याघ्रादयः उद्धामकाः-पारदारिका गोवलीवर्दाः श्वान-
प्रायाः, तत एत वा प्रविशेयुः 'साण' इति-अनात्मयशः
क्षिप्तचित्तादिः स द्वारं अपिहिते सति निर्गच्छेत् । शीतं
दुर्गन्धसहं हिमकणानुपल्लवं निषेत् । दीघा वा सर्पाः
पक्षिणो वा काककपोतप्रभृतयः प्रविशेयुः । सागारिका वा
काश्चिन् प्रतिश्रयमुद्धाटकद्वारं दृष्ट्वा प्रविश्य शयीत वा वि-
श्रामं वा शुद्धीयान् ।

एकेकस्मि उ ठाणे, चउरो मासा हवंति उग्घाया ।

आणाइणो य दोसा, विराहणा संजमाऽऽयाए ॥ २२८ ॥

द्वारमस्थगयतामनन्तरोक्ता एकैकस्मिन् प्रत्यनीकप्रवेशादौ
स्थानं चत्वारो मासा उद्धाताः प्रायश्चित्तं भवति । आज्ञाद-
यश्चात्र दोषाः, विराधना च संयमान्मविषया भावनीया ।
यदुक्तं चत्वारो मासा उद्धाता इति तदेव तद्वाहुल्यमङ्गी-
कृत्य द्रष्टव्यम् ।

अनोऽपवदन्नाह—

अहिमावयपच्चत्थिसु, गुरुगा सेसेसु होति चउलहुगा ।

तणगोले लहुगुरुगा, आणाइविराहणा दुविहा ॥ २२९ ॥

अहिषु श्वापदेषु स्तेनेषु चतुर्गुरुकाः, उपधिस्तेनेषु चतुर्न-
घुकाः आज्ञादयश्च दोषाः । विराधना च द्विविधा-संयमवि-
राधना, आत्मविगधना च । तत्र संयमविगधना स्तेनैरुप-
धावपहने द्वार अपिहिते सन्नुपाश्रयं प्रविशत्सूपहने तृणग्रह-
णमग्निसेवनं वा कुर्वन्ति, सागारिकादयो वा तथा ये गो-
लकल्पाः प्रविष्टाः सन्तो निषेदनादि कुर्वाणा बहूनां
प्राणजानीयानामुपमर्दं कुर्युः । आत्मविगधना तु प्रत्यनीका-
दिषु परिस्फुटयन्ति । आह ज्ञातमस्माभिः द्वारमपिधानकार-
णम् । परं का पुनः यतनेति नाद्यापि वयं जानीमः ।

उच्यते—

उवओगं हेदुवरिं, काऊण वएत वंगुरंते अ ।

पेहा जत्थ न सुज्झइ, पमज्जितं तत्थ सारिंति ॥ २३० ॥

नेत्रादिभिरिन्द्रियैरधस्तादुपरि चोपशानं कृत्वा द्वारं स्थ-
गयन्ति वा आपवृण्वन्ति वा । यत्र चान्धकारे प्रेक्षा-चक्षुः
निरीक्षणं न शुद्ध्यति ततो रजोहरणेन दारुण्डकेन वा
रजन्यां प्रमृज्य सारयन्ति, द्वारं स्थगयन्तीत्यर्थः । उपतत्त-
त्वादुद्धाटयन्तीत्यपि द्रष्टव्यम् । वृ० १ उ० ।

उपाश्रयस्यान्तः शाल्यादीनि यत्र भवन्ति

तत्र दोषमाह—

उवस्सयस्स अन्तोवगहाए सालीणि वा वीहीणि वा
मुग्गाणि वा मासाणि वा तिलाणि वा कुलत्थाणि वा
गोभूमाणि वा जवाणि वा जवजवाणि वा उक्खिन्नाणि
वा विक्खिन्नाणि वा विडिगिस्साणि वा विप्पइस्साणि वा
नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अहालंदमवि
वत्थए ॥ १ ॥

अथास्य सूत्रस्य संबन्धमाह—

एरिसए खेत्तम्मि, उवस्सए केरिसम्मि वसितव्वं ।

पुव्वुत्तदोसरहिते, वितियादि जहेस संक्कधो ॥ १ ॥

ईदृशे प्रथमोद्देशकान्त्यस्तत्र धर्षिते आर्यक्षेत्रे विहगिद्धरु-
पाश्रये कीदृशे वस्तव्यमिति चिन्तायामनेन सूत्रेणोपवर्ण्यते ।
पूर्वमाद्योद्देशके ये उपाश्रयस्य दोषाः सागारिकत्वादय उ-
क्तास्तै रंहितो जीवादपारित्यक्तश्च यत्र उपाश्रयस्तत्र वस्त-
व्यमित्येव पूर्वसूत्रेण सहास्य संबन्धः ।

अहवा पढमे सुत्त-म्मि पलंवा वप्पिया ण भोत्तव्या ।

तेसिं चिय रक्खहुा, तस्सऽहवा संनिवारंति ॥ २ ॥

अथवेति संवन्धस्य प्रकारान्तरताद्योक्तके प्रथमादेशके प्रथमं प्रलम्बसूत्रं विस्तरणं प्रलम्बान्युपपन्नितानि तानि न भोक्तव्यानीति प्रतिषिद्धानि, अतो द्वितीयोद्देशकेऽपि प्रथमसूत्रं तेषामेव प्रलम्बानां रत्नार्थं तैर्योज्यैः प्रलम्बैः सह वा समवस्थानं निवारयति—

अथि य अणन्तरमुक्ते, उवस्सतो अधिकते णिमी जत्थ ।
समणण न निर्गंतुं, कप्पति अह तेण जोगो उ ॥३॥

अपि चेत्यभ्युच्ये, न केवलं पूर्वोक्तं सम्बन्धद्वयं तृतीयोऽपि सम्बन्धोऽस्तीति भावः । पूर्वसूत्रस्याधस्तादन्तरसूत्रे—“नो कप्पइ निग्गन्थस्स एमागियस्स राओ वा वि-याले वा” इत्यादिलक्षण उपाश्रयः, यत्रैकाकिनां निशि—राओ विचारभूम्याद्यर्थं न निर्गन्तुं कल्पते । अथायं तेन सूत्रेण सह योगः—संवन्धः, इत्यनेकैः संवन्धैर्गायानस्यास्य व्याख्या-उपाश्रयस्य या अन्तर्वगडा-वगडाया अभ्यन्तरम्, तच्च प्रतिश्रयमध्यं वा स्यात्, प्राङ्गणं वा । तत्रो मालीनि वंत्ति शालिवीजानि वा व्रीहिवीजानि वा । एवं मुद्रमापनिल-कुलस्थगोधूमयवयवयवैरपि तद्वीजान्युच्यन्ते । यवयवा-यवविशेषान्तद्वीजानि वा । एतानि वीजानि यत्रोपाश्रये उत्तिमानि वा विक्षिप्तानि वा व्यतिकीर्णानि वा विप्रकीर्णानि वा तत्र नो कल्पते तदा निर्ग्रन्थानां वा यथालन्दमपि वस्तुम् । इह यथालन्दं त्रिधा—जघन्यम्, मध्यमम्, उत्कृष्टं च । यावता कालेनादकाद्रौ हस्तः शुष्यति तज्जघन्यम्, पञ्चगविन्दिवात्कृष्टम्, तयोर्पान्तरालं सर्वमपि मध्यमम् । अत्र जघन्यमध्यमयोः सूत्रावतारः । अपिशब्दः संभावनायाम्, जघन्यमपि मध्यममपि यथालन्दं नो कल्पतं वस्तुम्, किं पुनः उत्कृष्टमिति भावः । अत्र चोत्तिप्तादीनि पदानि भाष्यगाथयैव व्याख्यास्यन्ते इत्यभिप्रायेण च व्याख्यातानीति सूत्रसंज्ञेपार्थः । वृ० २ उ० ।

अथ कोऽसावुपाश्रयो यस्यैषा वगडा वर्णिता । उच्यते—

वलया कोट्टागारा, हेट्ठा भूमी य होइ रमणिजा ।
वीएहिं विप्पमुक्को, उवस्सओ एरिमो होइ ॥ ८ ॥

वलयाणि-कटपल्ल्यादीनि कोट्टागाराणि च सुप्रतीतानि यत्र भवन्ति, अधस्ताच्च तत्र भूमिर्भवति रमणीया-वीजाद्यभावेन प्रशस्या, ईदृश उपाश्रयो वीजैर्विप्रमुक्को भवति ।

इदमेव व्याख्यानयति—

कडपल्लाणं मप्पा, तणपल्लाणं च देमीतो वलिया ।

णिप्पडिसाणिमभुजं-तगा य कयभूमिकम्मता ॥ ६ ॥

देशीतो देशीभाषामाश्रित्य कटपल्ल्यानां तृणपल्ल्यानां च वलयानीति संज्ञा तेषां मालेषु वृक्षेषु धान्यानि क्रियन्ते, तानि च यत्र निष्परिशायीनि परिशटरहितानि अभुज्यमानानि अव्याप्यमाणानि । तथा कृतं भूमिकर्म-छुगणलेपनादिकर्म अन्तेषु प्रान्तप्रदेशेषु येषु तानि कृतभूमिकर्मान्तानि, अधस्ताच्च भूमिकावीजादिविप्रमुक्कानि, ईदृश प्रतिश्रये वस्तुं कल्पते ।

अथ कोट्टागाराणि व्याचष्टे—

चाउस्मालधरुसु य, जत्थोवरि कोट्टएसु धणाई ।

मिच्चट्टउतमभागा, तेसु निवासं निवारिउ ॥ १० ॥

अथ—चतुःशालादिगृहषु यत्रोपाश्रयेष्वपवरकेषु वा ईष्टकादमयेषु वा काष्ठेषु वा मृत्तिकादमयेषु वा धान्यानि नित्यस्थगितानि तानि सदा पिहितानि अभोग्यानि—परिभोगरहितानि तिष्ठन्ति । तत्र ये शेषा अपवारकाः—कोष्ठकास्तेषु निवासं निवारयति ।

क पुनस्तर्हि वस्तुं न कल्पते इत्याह—

मालीहिं व्रीहीहिं, तिलकुलन्थेहिं विप्पकिन्नेहि ।

आइएणं वितिकिप्पे, अहलंदं ण कप्पती वामो ॥११॥

शालिभिः व्रीहिभिः तिलैः कुलन्थैरुपलक्षणान्वात् मुद्रमापादिभिश्च विप्रकीर्णैर्व्यतिकीर्णैरुपलक्षणान्वादिकीर्णैश्च संकुले उपाश्रये निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थानां च यथालन्दमपि काले न कल्पते वासः । एषा श्रीभद्रवाहुस्वामिकृता गाथा, अनया सूत्रपदानि संगृहीतानि आकीर्णग्रहणं च उन्दिमपदम्, विकीर्णग्रहणं तु विक्षिप्तपदं गृहीतं मन्तव्यम् । अत्र परः प्राह—ननु जातिवाचकाः शब्दास्तं चात्र शालिरित्यादिपदैरकवचननिर्देशेन व्यवहियमाणा उपलभ्यन्ते ततः किमयमत्र शालिभिव्रीहिर्मिगित्यादिवहुवचननिर्देशः कृतः ।

उच्यते—

मालीहिं व्रीहीहि व, इति उक्ते होति एतदुक्तं तु ।

मालीमादीयाणं, होति पमाग बहुविहा उ ॥ १२ ॥

शालिभिर्या व्रीहिभिर्या इत्युक्ते एवं बहुवचननिर्देश कृत एतदुक्तमभिहतं भवति, शाल्यादीनां धान्यानां बहुविधाः—बहुप्रकारा भवन्ति—तद्यथा—कलमशालिमहाशालिरित्यादि ।

उत्तिप्तादिपदानां व्याख्यानमाह—

उक्खित्तिभिन्नगामी, विक्खिप्पा तेमि होति संवंधो ।

वितिकिप्पो मम्मेलो, विवइप्पे संवडं जाण ॥ १३ ॥

उत्तिप्ताणि नाम येषां धान्यानां राशयो भिन्नाः, विक्षिप्तानि नाम ते एव धान्यराशयो भिन्नाः, परमेकतः संवृद्धाः, अत एवाह—विक्षिप्तपदं व्याख्यायमानं तेषां भिन्नराशीनां संबन्धो भवति । व्यतिकीर्णानि तु सर्वाण्यपि धान्यान्येकतः संमिलितानि । आह च—व्यतिकीर्णपदं तेषां धान्यानां समी लको भवति । विप्रकीर्णानि तु सर्वतः संस्तृतानि पुष्पप्रकरवत् । यत एवाह—विप्रकीर्णपदं संस्कृतं विप्रकीर्णं जानीयात् ।

अथात्र वीजाकीर्णं प्रतिश्रयं तिष्ठन्तीति प्रायश्चित्तमाह—

वीयाई आइल्ले, लहुओ मामो उ गायमाणस्स ।

आणादिणो य दोमा, विराधना संजमाऽऽताए ॥१४॥

‘वीयाइ’ इति आदिशब्दः—स्वगतानेकमेदमुचकः, ततश्च-वीजैः शाल्यादिभेदादनेकप्रकारैर्गीर्णैः उपाश्रये तिष्ठत आचार्यादिलघुमासः प्रायश्चित्तम् । अयं च तपःकालविशेषतः । तद्यथा—आचार्यस्य तपसा कालेन च गुरुकः, उपाध्यायस्य तपसा गुरुकः, वृषभस्य कालेन गुरुको, भिक्षोस्तपसा कालेन च लघुः, एतत्प्रत्येकवीजविषयं प्रायश्चित्तमुक्तम् । अनन्तवीजप्रत्ययमेव तवरं मासलघुस्थाने मासगुरुकम् । संयतीनामपि प्रवर्तिनीगणावच्छेदित्याभेका भिक्षुपीतामवमव वक्तव्यम् आज्ञादयश्च दोषा भवन्ति । तथा विराधना संयमं, आत्मनि च मन्तव्या ।

इयं द्विधाऽपि पुनस्तदभिधास्यते । प्रकारान्तरेण

प्रायश्चित्तमाह—

उक्त्विच्छमाइणुं, थिराथिगेहिं तु ठायमाणस्म ।

पणगादी जा भित्तो, विमेमितो भिक्खुमाइणं ॥ १५ ॥

माहारणम्मि गुरुणा, दमादिगं मामे ठाति ममणीं ।

मासो विमेसितो वा, लहुआ माहारणो गुरुणा ॥ १६ ॥

उत्तिमादिषु स्थिरास्थिरमदभिधेषु तिष्ठतां भिक्खुभृतीनां पञ्चकादारभ्य भिन्नमासे यावत्तप कालविशेषितं प्रायश्चित्तम् तद्यथा—उत्तिमेषु स्थिरसंहननिषु लघवः रात्रिन्दिवानि, विक्षिप्तेषु स्थिरेषु तिष्ठतो लघु दश रात्रिन्दिवानि, अस्थिरेषु लघु पञ्चदश रात्रिन्दिवानि, व्यतिकीर्णेषु स्थिरेषु तिष्ठतो लघु पञ्चदश रात्रिन्दिवानि, अस्थिरेषु लघु विंशती रात्रिन्दिवानि, विप्रकीर्णेषु स्थिरेषु लघु विंशती रात्रिन्दिवानि, अस्थिरेषु लघु पञ्चविंशती रात्रिन्दिवानि, एतन्सर्वमपि प्रायश्चित्तं भिक्षोस्तपसा कालेन च लघुकम् । वृषभस्य कालेन गुरुकम्, उपाध्यायस्य तपसा गुरुकम्, आचार्यस्य तपसा कालेन च गुरुकम् । एतन्प्रत्येकवीजविषयप्रायश्चित्तमुक्तम् । साधारणवीजेषु त्वेवंतदेव गुरुकं कर्तव्यम् । गुरुपञ्चकादारभ्य गुरुपञ्चविंशतिकान्तमित्यर्थः । श्रमणीनां तु लघुदशरात्रिन्दिवैभ्यः प्राग्बध्यं लघुमासे तिष्ठति । तत्रापि भिक्षुया उभयजघु रुन्, अमिपेकायाः कालगुरुकम्, गणावच्छेदिन्यास्तपोगुरुकम्, प्रवर्तिन्या उभयगुरुकम् । एवं प्रत्येकवीजावपयमुक्तम्, अनन्तवीजेषु तु एतद्गुरुदशरात्रिन्दिवैभ्यः प्राग्बध्यं गुरुमासान्तं वक्तव्यम् । अथवा—भिक्खुप्रभृतीनां चतुष्कामप्यविशेषणोक्तादिषु चतुर्विंशति तपः कालविशेषितं मासगुरुकः, उत्कीर्णेषु तपसा कालेन च लघुकः, विकीर्णेषु कालेन गुरुकः, व्यतिकीर्णेषु तपसा गुरुकः, अनन्तवीजेष्वप्युत्कीर्णादिवैभ्यः तपः कालविशेषितं मासगुरुकम् । द्विविधा च विगधना—संयमात्मविषया मन्तव्या । तत्र संयमविगधना निर्गच्छन् वा प्रविशन् वा बीजानां सङ्घट्टनं परितापनमपद्रावणं वा कुर्यात् । ये च तदाश्रिताः प्राणिनस्तेषामपि सङ्घट्टनादिकं कुर्यात् । तत्रिप्पचं प्रायश्चित्तम् ।

अथात्मविगधनां भावयति—

मालि जव अच्छि सालुग, निस्सरणं मासमुग्गमादीसुं ।

सुस्सु गुज्झकुतूहल-विप्पइरण मास निस्सरणं ॥ १७ ॥

तत्र स्थितानां साधूनां शालियवाः शालूकाश्चाङ्गोः प्रविशन्तीति प्रविष्टैश्चक्षुषी अनागादस्य वा अगादस्य वा परिताप्यते । तथा—मापादिषु विप्रकीर्णेषु गमनागमनं विगधना निस्सरणे प्रम्वलनं भवति, ततश्च हस्तभङ्गादयो दोषाः । अत्र दृष्टान्तः—“ एगो अगारां चिंतेइ—जइ सुस्सुगाए गुज्झोग्गाइ पच्छामि, तांहे माया आगमणनिग्गमणपंहे विप्पकिन्ना, सा तत्थ वच्चन्ती फिक्कलिया । गलियवमणाइ पडिया” इदमेवाह ‘सुस्सु’ इत्यादि श्वश्र्वमेवार्थं यद्गुह्यं तदयलो कंनं यन् कुतूहले नटशान्मापाणां विप्रकीर्णं तत्तस्याः श्वश्रवाः निस्सरणे प्रम्वलनमभवत् । एवं तत्र स्थितानां साधूनामप्यात्मविगधना भवन् ।

द्वितीयपदमाह—

विइयपयकारणम्मि, पुट्ठि वसभा पमज्ज जतणा ।

विकिखरणम्मि वि लहुआ, तत्थ वि आणादिणो दोसा ॥ १८ ॥

द्वितीयपदे—कारणं अध्वनिर्गमनादौ शुद्धोपाश्रयालाभे वा विप्रकीर्णेषु उपाश्रये तिष्ठन्ति । कथमित्याह—पूर्वं वृषभा दण्डप्रोच्छन्नकं गृहीत्वा तत्र गत्वा यतनया यथा तेषां बीजानां परितापनादि न भवति तथा प्रमृज्य ततः सञ्चाल-वृद्धमपि गच्छमानाय यथालन्दं तिष्ठन्ति । यदि प्रमाजनायां विविधानां बीजानां विकरणमितस्ततो विक्षेपणं कुर्यते तदा लघुमासः प्रायश्चित्तम्, तत्राऽप्यविधिप्रमाजने आज्ञादयो दोषाः ।

अथैतदेव स्पष्टयति—

गीया पुरा गंतु समिकिखयम्मि,

थिरे य मज्जे तु महाथिरे वा ।

साहट्टुमेगं तु वसंति लएहं,

उक्कोसयं जाणिय कारणं वा ॥ १९ ॥

केचिदध्वनिर्गतादयः साधवो विवर्तितग्रामं प्राप्ताः, तत्र च गीतार्थाः पुरतो गत्वा त्रिकृत्यः शुद्धां वसन्ति समीक्षन्ते—प्रत्युपेक्षन्ते । यदि तथा समीक्षितं न प्राप्यते तदा शा-ल्यादिवीजपूकीर्णेषु प्रथमं स्थिरसंहननिनः तिष्ठन्ति । तद्भावे अस्थिरसंहननिनः तिष्ठन्ति । तानि च बीजानि यतनया प्रमृज्य एकान्तं संहरन्ति—संस्थापयन्ति, संहृत्य च तत्र जघन्यं वा मध्यमं वा यथालन्दं वसन्ति । कारणं वा अध्वपरिश्रमादिकं ज्ञात्वा उक्कृष्टमपि यथालन्दं वसन्ति । अत्र पाठान्तरम्—‘साहट्टुमेगं तु’ इति तानि बीजानि संहृत्य तत एकामिति जघन्यं यथालन्दं वसन्ति । शेषं प्राग्बत् । उत्कीर्णानामभावे विकीर्णेषु, तेषामभावे व्यतिकीर्णेषु, तदप्राप्तौ विप्रकीर्णेष्वपि तिष्ठन्ति । तत्रापि प्रथमं प्रत्येकेषु, ततः साधारणेष्वपि अधः क्रमेण तिष्ठन्ति । ततो मासलघु संयतीनामप्येवमेव द्वितीयपदं मन्तव्यम् ।

अह पुण एवं जाणिजा, नो उक्खित्ताइं नो विकिखत्ताइं नो धिक्किन्नाइं नो विप्पकिन्नाइं रासीकडाणि वा पुंजकडाणि वा भित्तिकडाणि वा कुलियकडाणि वा लंछियाणि वा मुद्धियाणि वा पिहित्ताणि वा, कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा हेमंतगिएहासु वत्थए ॥ २ ॥

अथ पुनरयं जानीयात्, तानि शाल्यादीनि बीजानि तत्रोपाश्रये नोत्तिष्ठानि नो विक्षिप्तानि नो विकीर्णानि नो विप्रकीर्णानि किं तु राशीकृतानि वा पुंजीकृतानि वा भित्तीकृतानि वा कुलिकाकृतानि वा लांछितानि वा मुद्रितानि वा पिहितानि वा तत एवं कल्पते निग्रन्थानां वा निग्रन्थीनां वा हेमन्तग्रीष्मेषु वस्तुम्, इति सूत्राक्षरार्थः ।

अत्र भाष्यम्—

रासीकडा य पुंजे, कुलियकडा पिहितमुद्धिया चेव ।

ठायंतगाण लहुगा, काम अगीतत्थमुत्तं तु ॥ २० ॥

यत्रोपाश्रये राशीकृतानि कुलिकाकृतानि पिहितानि मुद्रितानि चशब्दाद-भित्तीकृतानि लांछितानि च बीजानि तत्र तिष्ठतां च चतुर्गुणकाः। कस्य पुनरतत्प्रायश्चित्तम्, उच्यते—अ-

गीतार्थस्य । सूत्रं तु पुनः गीतार्थविषयं द्रष्टव्यमिति वा-
क्यशेषः । वृ० २ उ० । (अथ राशीकृतादिपदानां व्याख्यानं
'रासि' शब्दोऽस्मिन्नेव भागं गतम् ।)

अनः—

अगीयस्स न कप्पइ, तिविहं जयणं तु सो न जाणाइ ।

अएणुण्णए जयणं, सपक्खपरपक्खजयणं च ॥४४॥

अगीतार्थस्य प्रस्तुतसूत्रविषयभूतं वस्तु न कल्पते, यतोऽसौ
त्रिविधां यतनां न जानीते । तद्यथा अनुज्ञापनायतनाम्, स्व-
पक्षयतनाम्, परपक्षयतनां चेति । तिस्रोऽप्येता वक्ष्यमाणस्व-
रूपाः । परः प्राह—अगीतार्थेनापि तावत्सूत्रमधीतम्, अतः
कथमसौ न जानीते ? उच्यते—इह सर्वेषामप्यागमानामर्थ-
रिज्ञानमाचार्यसहायकादयोपजायते, न यथाकथंचिद्, उक्तं
च—“सर्वस्वपि फलेषु यद्वन्, न ददाति फलान्यकम्पितो वृत्तः ।
तद्वत्सूत्रमवुद्धं-रकम्पितं नार्थवद्भवति ॥ १ ॥” ।

इहमेवाह—

निउणो खलु सुत्तथो, ए हु सको अपडिओधितो णाउं ।

ते सुणह तथ दोसे, जे तेसि तहि वसंताणं ॥ ४५ ॥

निपुणः—सूत्रमः खलु सूत्रस्यार्थो भवति, अन एव न शा-
स्त्रस्य वाऽऽचार्येणाप्रतिबोधितः सम्यग् परिज्ञातम्, अना-
गीतार्थः सूत्रमात्रेण पठितेन न यतनामवबुध्यते अथ तेषाम-
गीतार्थानां तत्र बीजाकीर्षोपाश्रये वसतां ये दोषा भवन्ति
तान् शृणुत ।

अगीयत्था खलु साहू—एवरि दोसे गुणे अजाणंता ।

रमणिज्जभिक्षगामो, ठायंतइ धम्मसालाए ॥ ४६ ॥

अगीतायोः खलु कंचन साधवः साधुं कयासु यताः नवरं के-
वलं सदापाया निदांपाया वा वसतेरनुज्ञापनं दोषान् गुणा-
न् अजानन्तः कापि ग्रामं भैक्षं प्रभूतं लब्ध्वा भिक्षया रमणी-
योऽयं ग्राम इति कृत्वा अथानन्तरं धान्यशालायां तिष्ठति ।

इदमेव स्पष्टतरमाह—

रमणिज्ज भिक्षगामो, ठायामो तेहव वसहिभोसेहि ।

धम्मधराणुत्तवणा, जाति रक्खह देसु तो भंते ॥ ४७ ॥

काश्चिद्गतायः गच्छे ग्रामानुग्रामिकं विरहन् कमाप
ग्रामं संप्राप्तः । तत्र बहिः-देवकुलादौ स्थित्वा भिक्षार्थं
पर्यटनं प्रभूतमिष्टं भैक्षं लब्धवान्, ततस्तैः साधुभिः प-
रस्परमुक्त रमणीयोऽयं ग्रामः, अत इहैव मासकल्पं तिष्ठा-
मः । परं वसतिरग्रापि न गवेषिता, अतस्तं 'भोसेहि'
त्ति दर्शयचनत्वाद्भवषयत । ततस्तैर्वसन्ति प्रत्युपपन्नमाणैः
कस्याप्यगारिणो धान्यगृहं दृष्टम् । ततस्तस्यानुज्ञापना कृ-
ता । गृहपतिः प्राह—याद् तदन्तर्मदीयं धान्यगृहं तस्करगवा-
दिभिरपाहयमाणं रक्षत ततोऽहं प्रयच्छाम, नान्यथा ।

अपि च—

वसही रक्खणविग्गा, कम्मं न करेमो णेव पवसामो ।

णिहियतो होहि तुमं, अम्हे रत्ति पि जग्गामो ॥ ४८ ॥

ययमस्या वसन्तधान्यशालारूपाया रक्षणे विग्नाः सन्तः
कृष्यादिकं कर्माप न कुमहे, न च सुहृदादिभिर्गामन्त्रिताः
कापि विवाहादौ कार्ये ग्रामान्तरे प्रवसामः । ततस्तं अ-

गीतार्थं वसत्यनुज्ञापनाविधिमजानन्तो ब्रुवन्ति, निश्चि-
न्तस्त्वमत्रार्थे भव, वयं रात्रिमपि प्रहरकेण जागरि-
ष्यामः ।

जोतिमणिमित्तमादी, छंदं गणयं च अम्ह साधेत्था ।

अक्खरमादी डिंभे, गधिस्स व अजतणा सुणणा ॥४९॥

उद्योतिपनिमित्तम्, आदिशब्दादन्यदपि गन्धर्वविद्यादिकम्,
तथा छन्दःशास्त्रम्, गणितशास्त्रं वा यद्यस्माकं कर्तव्यमप्यथा अ-
क्षराणि वा-लिपिविज्ञानम्, तन् आदिशब्दाद्-व्याकरणा-
दिकं वा यद्यस्माकम्, डिम्भानि-वालकानि ग्राहयिष्यथ, त-
तस्तिष्ठन्तु भवन्तः । इत्येवं वसन्तस्वामिनोक्तं सति याद्
ते अगीतार्थाः तत्प्रतिशृण्वन्ति, आमम् कर्तव्यमप्यमो ग्राह-
यिष्यामो वा इत्यनुमन्यन्ते, ततोऽनुज्ञापनया अयतना कृ-
ता भवति ।

तत्र चामी दोषाः—

अएणुण्णवण अजतणा, एर सागारिए धरे चेव ।

तेसि पि य वीयत्तं, सागारियवज्जियं जातं ॥ ५० ॥

एवमयतना अनुज्ञापनया, तत्र तेषु स्थितेषु सागारिकश्चि-
न्तयति, एते साधवस्तावन्मदीयं धान्यगृहं रक्षन्ति । अतः
अस्मादहं स्वजनादिकार्येण गच्छामीति परिभाष्य कुत्रचि-
द् ग्रामादौ प्रवसति । प्रोषितं च तस्मिन् गृह एव वा
निश्चिन्ततया धान्यानां व्यापारमवहमानं तेषामपि संय-
तानां प्रीतिकं भवति । साधुः सागारिकवर्जि जातम् ।

अस्या एव गाथायाः पूर्वार्द्धं व्याचष्ट—

तेसु ठिएसु पउत्थो, अत्थंते वाऽवि ण वहती तत्ति ।

जति वि य परिसितुकामो, तह वि य ण व एति अतिगंतुं ॥५१॥

तेषु-संयतेषु स सागारिको निश्चिन्ततया प्रोषितो गृह वा
तिष्ठन् धान्यानां तानि व्यापारं न वहति । यद्वा-धान्यं
संलाभयितुं यद्यप्यमो तत्र प्रवेष्टुकामः तथापि न गन्तुं-
न प्रवेष्टुं शक्नोति ।

कुत इति चेदुच्यते—

संथारएहि य तहिं, समंततो आभिकिस्स विइकिस्सं ।

सागारितो ण एतो, दोसे य तहिं ण जाणाति ॥५२॥

संस्तरकेस्तत्रोपाश्रये समन्ततः आभिकोस्सं परिपात्र्या प्र-
सूतेमालतम्, व्यतिकीस तरेवानुपूर्व्या प्रभूतव्याप्त दृष्ट्वा
सागारिको नैति-न आगच्छति, ततो य तत्र धान्यपरिशटना-
दयो दांपास्तानसो न जानीते । गता अनुज्ञापनया अयतना ।

अथ संयतलक्षणविषयां यतनामाह—

ते तत्थ सप्पिविद्धा, गेहिय मंथारगा जहिच्छाए ।

णाणदेमी साधू, कामइ चिंता समुप्पणा ॥ ५३ ॥

ते अगीतार्थास्तत्रोपाश्रये सान्निविष्टाः-स्थिताः यदृच्छया
च तैस्तत्र संस्तरका गृहीताः, न गणावच्छेदकं, यथा
रत्नादिकं प्रदत्ता इति भावः । नानादेशायाश्च तत्र साध-
वस्तपां मध्य 'कासइ' त्ति कस्यचिच्छब्दधर्माणः चिन्ता
समुत्पन्ना ।

यथाऽऽह—

अणुहृया धस्तरमा, एवरं मोत्तूण सडगतिलाणं ।

काहामि कोउहल्लं, पासुत्तंसुं समारद्धो ॥ ५४ ॥

अनुभूतास्तावदपरेषां धान्यानां रसाः, नवरं 'सडगतिलाणं' इति श्वेतकतिलानां रसं मुक्त्वा, अत एव तद्विषयं कौतुकमभिलाषं करिष्यामि, पूरयिष्यामीत्यर्थः । एवं विचिन्त्य शपसाधुषु प्रसुप्तेषु समारब्धवर्षास्तान् तिलान् भक्षयितुम् ।

ततश्च—

विगयम्मि कोउहल्लं, छुट्ठवतविराहणं त्ति पडिगमणं ।

वेहाणम ओहाणे, गिलाणं मेहेण वा दिट्ठो ॥ ५५ ॥

विगतं-व्यर्तते सति कौतुकं पट्टवतस्य विगधना मा भूत्, एकव्रतभङ्गे च सर्वव्रतभङ्ग इति कृत्वा प्रतिगमनं-भूयोऽपि गृहवासप्रश्रयं कुर्यात् । वेहायसं—विगमणमभ्युपगच्छेत्, अवधायनं संविघ्नविहारं कुर्वीत पार्श्वस्थादिविहारमाद्रियेत इत्यर्थः । अथवा-स संयतस्तिलभक्षणं विदधानो ग्लानो वा शैलेण वा दृष्टो भवेत् ।

ततश्च—

दट्ठणं वा गिलाणां, सुधितो भुंजेज्जा विराधणता ।

एमेव मेहमादी, भुंजे अप्पच्चयो वासि ॥ ५६ ॥

तं साधु तिलान् भक्षयन्तं दृष्ट्वा ग्लानः क्षुधितः सन् तान् तिलान् भुञ्जीत, ततश्चापश्यसेवनतया तस्य परितापनादि का विगधना, तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । एवमेव शैलादयोऽऽपि तं तिलान् भुञ्जानं दृष्ट्वा तथैव भुञ्जीरन् । अप्रत्ययो वा तेषां भवेत्, यथैतन्मृषा तथाऽन्यदप्यमीषामेवंविधमिति ।

उड्डाहं च कोरेज्जा, विप्परिणामो व होज्ज मेहस्स ।

गेएहंतेण व तेणं, सव्वो भुंजो समारद्धो ॥ ५७ ॥

स शैलस्तेन तिलान् भक्षयन्तं विलोक्य परापरजनेभ्यः कथयन् उड्डाहं कुर्यात्, विप्परिणामो वा शैलस्य भवेत्, विपरिणतश्च सम्यक्त्वं चारित्र्यं लिङ्गं वा परित्यजेत् । तेन च साधुना गृहता भक्षयता सर्वोऽपि तिलपुञ्जः खादितुं समारब्धः ।

ततश्च—

फेडिय मुदा तेणं, कजे सागारियस्स अतिगमणं ।

केण इमं तेणंहिं, तेणणं आगमो कत्तो ॥ ५८ ॥

तिलपुञ्जस्य या छगणलेपादिना मुद्रा कृताऽसीत् सा तेन तिलान् भक्षयता स्फटिता—अपनीता, तत्र क्वचित्कार्यं सागारिकस्य—शय्यातरस्यातिगमनं प्रवेशो भवेत् । दृष्टं च तेन खगिष्ठतश्निलपुञ्जः । ततः पृष्टं केनेदं धान्यं विलुप्तम् ? साधवो भणन्ति स्तनैः । सागारिकः प्राह—स्तनानामागमनं कृता मदगृहं संजातो येनास्माभिर्न ज्ञात इति । तेन सागारिकेण चेतसि निश्चितम्—नूनमेतरेव भुक्नुमिदं धान्यमिति । स च भद्रको वा स्यात्, प्रान्तो वा ।

भद्रकस्तावादिदं वृथान्—

इहरह वि ताव अम्हं, भिकयं व वल्लिं च गिएहह ण किंचिं ।

एण्हिं खु तारिओ मी, गिएहहं छंदेण ओ अट्ठो ॥ ५९ ॥

इतरथाऽपि च अस्माकं गृहं भिक्षां वा वल्लिं वा देवता-निवेदनमुद्धरितं न गृहीय, अत इदानीं संसारसागरगता-रिताऽस्म्यहम्, अन्यतोऽपि येन भवतामर्थः—प्रयोजनं तद्भवन्तः छन्देन-स्वच्छया गृहीध्वम् ।

लहुगा अणुगहम्मि य, अप्पत्तिग धम्मकंचुए गुरुगा ।

कडुगफरुसं भणंते, छम्मासा करभरे छेदो ॥ ६० ॥

यद्येवं भद्रकोऽनुग्रहं मन्यते तदा चतुर्लघवः । अथ प्रान्तोऽस्मिन् ततोऽप्रीतिकं कुर्यात्, एतं धर्मकञ्चुकप्रविष्टा लोके मुष्णन्ति एवमप्रीतिकं चतुर्गुरवः । अथासौ कटुकपरुषम्-चौरस्त्वं धिगु मुण्ड ! दुरात्मचित्त्यादि वचनं भणन्ति तदा पङ्गुरवः । अथैवं वृथान्—आहारं करभरभग्नैरस्माभिरिदानीं श्रमणकरो वोढव्यः तदा छेदः प्रायश्चित्तम् ।

मूलं सइज्झएसुं, अणवदुप्पो ति ए चउके य ।

रत्थामहापहेसु य, पावति पारंचियं ठाणं ॥ ६१ ॥

'सइज्झका' नाम सहवासिनः प्रार्तिवशिका इत्यर्थः, तैः परितो यथा श्रमणैर्व्याप्तं स्तन्येन भक्षितं ततो मूत्रम् । अथ त्रिकेषु वा चतुष्केषु वा साधूनां स्तनवादः प्रसरमुपगतः ततोऽनवस्थाप्यम् । अथ रत्थासु पथि वा स्तन्यापयशः समुच्छलितं ततः पाराश्रिकं स्थानं प्रायश्चित्तं प्राप्नोति ।

अथ कटुकपरुषकरभरपदानि व्याचष्टे—

चोरि त्ति कडुय दुम्भुं-डितो त्ति फरुसं हओ त्ति पव्वइओ ।

समणकरो वोढव्वो, जातो म्हेकरभरहताणं ॥ ६२ ॥

चौरस्त्वमित्यादि वचनं कटुकम्, यत्तु दुमुण्ड इति वा हतोऽसि प्रवाजित इति वा वचनं तत्परुषं मन्तव्यम्, तथा स शय्यातरं वृथात्—अस्माकं करभरहतानां संप्रति श्रमणानां करो वोढव्यः संजातः । एषा स्वपक्षाविषया अयतनाऽभिहिता ।

अथ परपक्षाविषयामयतनामाह—

परपक्खम्मि अजयणा, दोर उ अंगुतम्मि चउलहुगा ।

पिहणो वि होति लहुगा, जं ते तसपाणघातो य ॥ ६३ ॥

मनुष्यगवादयो ये असंयतास्ते परपक्षास्तद्विषया अयतना भाव्यन्ते । इह कालिकादि जीवविराधनाभयाद्यदि द्वारमपावृतं करोति; न स्थगयतीत्यर्थः ततश्चतुर्लघवः । अथ द्वारस्य पिधानं कुर्वन्ति तदाऽपि चतुर्लघु । यन्त्रे 'च' तदाकारकं वा संचारिमाणामुद्देहिकादीनां त्रसप्राणिघातो भवति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

गोणे य साणमादी, वारणलहुगा य जं च अधिकरणं ।

खरणं य तेणं य, गुरुगा य पदेसओ जं च ॥ ६४ ॥

अपिहिते द्वारे गोः प्रविष्टो धान्यं भक्षयत्, श्वानो वा आदिशब्दान् गाजारो वा प्रविश्य धान्यं विंकीरेत्, 'वारणं' त्ति ते च यदि वार्यन्ते तदा चतुर्लघवः, ते च वारिताः प्रतिनिवृत्त्य व्रजन्तो हरितमर्दनारूपं यदधिकरणं कुर्वन्ति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । चशब्दादन्तगयं च तेषां कृतं भवति । तथा शय्यातरस्य यद् द्व्यक्षरकम्-दासदासीरूपम्, यं च स्तनका धान्यं हतुकामा ते यदि वार्यन्ते तदा चतुर्गुरुकाः, ते च वारिताः प्रहंषतो यदश्याख्याजपरितापनादिकं करिष्यन्ति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

तेमि अ.वा.गणे लहुगा, गोसे सागारियम्म मिहम्मि ।
लहुगा य जं च रुढो, ऽमिह्मे संकापदं जं च ॥ ६५ ॥
अथैतद्दोषभयात्तेषां द्व्यक्षरकादीनां धारणं न करोति, त-
दा चतुर्लघवः ते वारिताः सन्तः प्रविश्य धान्यं भक्ष्यं—
युग्महरयुग्मां ततो यदि गोसे-प्रयुगे सागारिकस्य कथ-
यन्ति यथाऽमुकेनामुकेन रात्रौ धान्यमपहतं ततश्चतुर्लघुका-
नि । शिष्टे कथितं सति स रुष्टः सन् यद्व्यक्षरकादीनां परि-
तापनादि यतो बन्धनघातने च विशेषतः कथयति तन्निष्प-
न्नं प्रायश्चित्तम् । न कथयन्ति ततश्चतुर्लघुकाः । तच्च साधूना-
मुपरि शङ्कापदं शय्यातरः करोति नूनमेतत्पहतं यद्वे न
कथयन्ति तत्र चतुर्लघु । निःशङ्कितं चतुर्गुरु ।

गवादीनां वारणे दोषानुपदर्शयति—

तिरियनिवारण अभिहरण-मारणं जीवघातं खारांतो ।
खरिया छंभविसागणि-खरणं तावणादीया ॥ ६६ ॥
गवादीनां तिरश्चां निवारणे शृङ्गादिना संयतानामभिघातो
मारणं वा भवेत्, तेन च निवारिता नश्यन्तो जीवानामभि-
हननं विनाशनं च कुर्युः । द्व्यक्षरिका च निवारिता संयतानां
क्षोभमभ्याख्यानं दद्यात् : एष श्रमणो मां प्रार्थयते, विपं वा
दद्यात्, वसतिं वा अग्निं प्रज्वालयेत् । द्व्यक्षरको वा प्र-
द्विष्टः प्रतापनादिकं कुर्यात् ।

अथ स्तेनका येन कारणेन धान्यमपहरन्ति तदाह—

आमन्नो य छंगोसो, कजं पि य तारिमेण धमेणं ।
तेणाण य आगमणं, अच्छह तुहिहक्का तेणा ॥ ६७ ॥
क्षणकः दैवसिक उत्सवः बहुदैवसिको वा, क्षणयुक्त उत्सवः
क्षणोत्सवः शाकपार्थिवादिनामध्यपदलोपी समासः, क्षण
उत्सव इत्यर्थः । स स्तेनानां प्रत्यासन्नो वर्तते । तत्र च तेषां
तादृशेन धान्येन कार्यमस्ति । ततस्तेनानामागमनम्, ततश्च
गीतार्थाः भणन्ति, भदन्त ! स्तेनाः समायाताः सन्ति अत-
स्तूष्णीकास्तिष्ठत । न कल्पते साधूनामवे ज्ञातुम् श्रयं चा-
रक इति । अथवा—संयतः स्तेना आयाताः सन्तीत्यु-
क्ते स्तेना वृचते-संयताः ! तूष्णीकास्तिष्ठत अन्यथा युष्मान्,
अपद्रावयिष्यामः ।

एवमुक्तास्तैः किं कर्तव्यमित्याह—

गहियं च तेहि धम्मं, घेत्तूण गता जहिंसि गंतव्वं ।
सागारिओ य भणती, मउणी वि ति रक्खती णेहुं ॥ ६८ ॥
गृहीतं च तैः स्तेनैर्धान्यम्, गृहीत्वा च ते गतास्तत्र-
स्थानं यत्र तेषां गन्तव्यम् । सागारिकश्चात्मीयकार्येण प्रभा-
ते समागतो मुद्राभेदे दृष्ट्वा भणति-भगवन् ! शकुनिकाऽ-
पि पक्षिण्यपि तावदान्मनो नीडमाश्रयं रक्षति, भवद्भिः
पुनरेतदपि न रक्षितमिति भावः ।

रासी ऊणे दहुं, रुव्वं गीतं व धम्मखेरिं वा ।

केण इमं तेणेहि, ऽसिह्मे भदेतर इमं तु ॥ ६९ ॥

सन्-सागारिकस्तत्र धान्यरासी ऊनान्-तुच्छान् दृष्ट्वा सर्वं
धान्यं नीतमपहतं धिलोभ्य, यद्वा-धान्यस्य खरिं परिशार्ति-
दृष्ट्वा पृच्छति-केनदमपहतम् ? साधवो वृचते-स्तेनैः । स भूयः
पृच्छति, के पुनः स्तेनाः ?, ततो यदि नाम्ना वर्णेन वयसा वा
२४४

निर्दिश्य कथयन्त ततः स्तेनानां ग्रहणाकर्पणादयो दोषाः ।
अशिष्ट-अकथितं एतत्तत्र हतमिति शङ्का स्यात्, तत्र भद्र-
कैतरदोषा भवन्ति । यद्यसौ सागारिको भद्रकः तदा अनु-
ग्रहं मन्येत । अथेतरः प्रान्तस्ततोऽप्रान्तिकादयो दोषाः ।

तेषु च भद्रकप्रान्तदोषपिबद् प्रायश्चित्तम्—

लहुगा अणुगहम्मि, गुरुगा अप्पनियम्मि कायव्वा ।
कडुगफरुमं भणन्ते, छम्मामा करभं छेदो ॥ ७० ॥
मूलं सएज्झएमुं, अणवदुप्पो ति ए चउक्के य ।
रत्थामहापहेसु य, पावति पागंचियं ठाणं ॥ ७१ ॥

माथाद्वयस्य व्याख्या प्राग्वत् ।

एगमणेगे छेदो, दियगतो विणाम गरहमादीया ।

जं पाविहति विद्वणि-ग्गतादी वसधिं अलभमाणा ७२
सागारिकः प्रद्विष्टः सन्नकेषां-तेषामेवानेकेषां वा-सर्वस्मा-
धूनां वा, यद्वा-एकस्य द्रव्यस्यानेकेषां वा तद्द्रव्यान्यद्रव्या-
णां व्यवच्छेदं विदध्यात् । अथवा-दिवा निष्काशयति चतुर्ले-
घु, रात्रौ निष्काशयति चतुर्गुरु, निष्काशिताश्च स्तेनश्वाप-
दादिभिर्विनाशं लोकाद्वा गहोमासादयन्ति, एते स्तेना इति
कृत्वा निष्काशिताः । आदिग्रहणेन ग्रहणाकर्पणादयो दोषाः ।
यच्च व्यध्वम्—अध्वतो विनिर्गताः, आदिशब्दाद्-अशिवा-
दिनिर्गता वा तदीयदोषेण वसतिमलभमाना आत्मविराधना-
दिकं प्राप्स्यन्ति तन्निष्पन्नम् । एते अगीतार्थानां दोषा उक्ताः ।

अथ गीतार्थानधिकृत्य विधिमाह—

गीयन्थेसु वि एवं, णिक्कारणा कारणे अजतणाए ।

कारणं कडजोगिरस, कप्पति ति विहाए जतणाए ॥ ७३ ॥

गीतार्था अपि यदि निष्कारणं धान्यशालायां तिष्ठन्ति,
कारणे वा स्थिता यतनां न कुर्वन्ति, ततस्तेष्वप्येवमेव
दोषाः । अथ कृतयोगी गीतार्थः कारणे तिष्ठति तदा त-
स्य त्रिविधया यतनया अनुज्ञापनादिविषयया वक्ष्यमाण-
या तत्र स्थातुं कल्पते ।

इदमेव स्पष्टतरमाह—

निक्कारणम्मि दोसा, पडिबधे कारणम्मि निहोसा ।

ते चेव अजतणाए, पुणो वि सो लग्गती दोसे ॥ ७४ ॥

धान्यप्रतिबद्धे गृहे निष्कारणे तिष्ठतामेते दोषा मन्तव्याः ।
कारणे तु यतनया तिष्ठन्तो निर्दोषाः । अथ कारणे स्थितो यत-
नानां करोति ततस्ते एव पूर्वोक्ता दोषाः लगन्ति ।

किं पुनस्तत्कारणमित्याह—

अद्वाराणि निग्गतादी, तिकखुत्तो मग्गिऊण असतीए ।

गीतथा जतणाए, वसंति तो धम्मसालाए ॥ ७५ ॥

अर्धनिर्गतादयस्त्रिकृत्यः-त्रीन् वागान् विशुद्धां वसन्ति मा-
गयित्वा यदि न प्राप्नुवन्ति तदां गीतार्था यतनया धान्य-
शालायां वसन्ति ।

नामेव यतनामाह—

तुमधन्नाइं जहि यं, णिप्पडिपरिमाडियाइं वा होंति ।

तेसुं पढमं ठायति, तेमऽसती दंतखजेसुं ॥ ७६ ॥

येषूपपाश्र्वेषु तुपधान्यानि व्रीहियवादीनि निष्परिणतानि परि-
शदितानि वा भवन्ति, तेषु प्रथमतस्तिष्ठन्ति । तेषामभावे यत्र-
दन्तवाद्यानि तिलादीनि धान्यानि तत्र तिष्ठन्ति, ति-
ष्ठतां यदि वमन्तिस्त्वामी वृथा—यद्यस्मद्भालकानां वैद्य-
ज्योतिषादिकमन्त्रादिविज्ञानं वा कथयिष्यथ गृहादिकं
च रक्षिष्यथ ततो वमन्ति प्रयच्छाम इति ।

तत्र साधुभिर्वक्तव्यम्—

न वि जोड्मं ण गणिर्यं, ण अकखेरं ण वि य किंचि रक्खामो ।
अप्पस्मगा अगुणगा, भायणखंभोवमा वसिमो ॥ ७७ ॥

वयं नापि ज्योतिषं न गणितं नाक्षराणि शिष्यामः, न
वा जानीमः, नापि किंचिद् गृहादिकं रक्षामः, किं तु-भाज-
नस्तम्भोपमा वसामः । यथा भवतां भाजनं स्तम्भकुड्या-
दीनि सौख्यदौस्थ्यव्यापारं न वहन्ति; एवं वयमपि भव-
द्भिर्मन्तव्याः । अत एव गृहे कस्यापि कार्यस्याधिपति प-
श्यन्तोऽप्यपश्यकाः । यदा च कौऽपि वृथा—इदं शय्या-
तरस्य कथयत, तदा वयं शृण्वन्तोऽप्यश्रोतारो मन्तव्याः ।

यद्येवमभ्युपगच्छन्ति तदा स्थातव्यम्, अत एवाह—

निकाणम्मि एवं, कारणे दुलभे भण्णतिमं वसभा ।

अम्हं वि तेज्जगच्चियं, यथापवत्तं च इह तुज्जे ॥ ७८ ॥

निष्कारणे भावे एवं तिष्ठन्ति । अथ अशिवादां कारणे शु-
द्धा वसन्तिदुल्लभा ततो धान्यशालायां तिष्ठन्ति, इत्थं सा-
धारणवचने वृषभाः भणन्ति, वयं तावदत्र स्थिताः, एवं यू-
यमपि यथाप्रवृत्तं दिवसदेवासक्तं व्यापारं वहथ । एषा गता
अनुज्ञापना यतना ।

अथ स्वपक्षयतनामाह—

आमं ति अबुवगते, भिक्खवियारादिणिग्गतमियेसु ।

भण्णति गुरू मागरियं, णाउं जे कज्ज किं ध्वं ॥ ७९ ॥

आममित्यनुमतार्थोक्तम्, एवं यदि सागारिकेणानुमतं
मम निष्प्रयुपकारिणो भूत्वा यूयं तिष्ठत, ततस्तत्र स्था-
तव्यम् । स्थितानां च तत्रायं विधिः—ये सर्वेऽपि मृगा अ-
गीतार्था भिक्षायां विचारभूम्यादौ वा निर्गता भवन्ति;
तदा गुरुगचार्यः सागारिकमन्यव्यपदेशेन भण्णति, किम-
र्थमित्याह—तत्र किं धान्यं वर्तत इति ज्ञातुम् । 'जे' इति पा-
दपूर्णे ।

शालीणं व्रीहीणं, तिलकुलन्थाणं मुग्गमासाणं ।

दिट्ठं मए सप्पिचया, आण देमं कुडुंवीणं ॥ ८० ॥

शालीनां व्रीहीणां तिलकुलन्थानां—मुद्गानां माषाणां च स-
न्निचया अन्याम्मन्देशं कुटुम्बितां गृहेषु मया दृष्टाः ।

एवं च भणिय भित्त-म्मि कारणे सो भणामि आयरियं ।

अन्थि महं सप्पिचया, पेच्छहं णाणाविहं धण ॥ ८१ ॥

एवं चाऽऽचार्येण भागतमात्रेऽपि स सागारिकः कथनका-
रणे क्रमप्राप्ते सत्याचार्यं भण्णति, भगवन् ! सन्ति मे व-
हवः सन्निचयाः, पश्यत—मानादिधान्यानि । एवं वृत्तं ह-
स्तसंज्ञया निर्दिशति, यथा अत्र शालयः सन्ति, अत्र गो-
धमाः, अत्र तिला इत्यादि ।

उवलक्खिया य धण्णा, संधाराणं जहाविधिग्गहणं ।

जो जस्स उ पाउग्गो, सो तस्स तहिं तु दायव्वो ॥ ८२ ॥

आचार्येणोपलक्षितानि तानि धान्यानि, ततः संस्तारका-
णां यथाविधि-यथारम्भाधिकं ग्रहणं प्राप्तंऽपि तत्र स भूय-
श्रान्तिकीं सामाचार्यं स्थापयति, कथामत्याह—यो य-
स्य—शैलगतानादेगीतार्थादेवा धान्यस्य दूरे अदूरे वा यत्र
संस्तारकप्रायोग्यः स तस्य तत्रावकाशे दातव्यः ।

निकखमपवेमवज्जण, दूरे य अभाविता तु धण्णारं ।

धम्मतेण परिणता, चिलिमिलि दिवरत्तसुणं तु ॥ ८३ ॥

यत्र सागारिको धान्यग्रहणार्थं निष्कामति प्रविशति वा
तमवकाशं वर्जयित्वा साधुभिरासितव्यम्, ये वा पुनरभावि-
ताः—अगीतार्थास्ते धान्यानां दूरे स्थाप्यन्ते, परिणताः—धर्म-
श्रद्धालवः स्थिरचेतसश्च ते धान्यान्नेन पार्श्वेन क्रियन्ते,
धान्यानां वाऽपान्तराले चिलिमिलिका दातव्या । गीतार्थ-
परिणामकैश्च दिवा च रात्रौ चाशून्यं कर्तव्यम् ।

ते तत्थ सप्पिविद्धा, गहिया संधारणा विहीपुव्वं ।

जागरमाण वसंती, सपक्खजतणाए गीयत्था ॥ ८४ ॥

ते साधवस्तत्रोपाश्रये सन्निविष्टाः सन्तः स्वाध्यायादिकं कु-
र्वन्तीति वाक्यशेषः । तैश्च संस्तारकविधिपूर्वं यथा पूर्वोक्ता
दोषा न भवन्ति तथा गृहीताः—गृहीतार्थाः स्वपक्षयतनायै
स्वपक्षविषयगतार्थं जाग्रतः—सजागरा वसन्ति—स्वपन्ति ।

ठाणं वा ठायंती, णिसज्ज अहवा सजागर गुवंति ।

वहुसो अभिद्वंते, वयणमिणं वायणं देमि ॥ ८५ ॥

यथा दृढसंहननास्ते स्थानं तिष्ठन्तिः कार्यात्सर्गं कुर्वन्तीत्य-
र्थः । अथवा—'निसिज्ज' इति निष्कास्ते सूत्रार्थमनुग्रह्यमाणा-
स्तिष्ठन्ति, यश्च शैलादिपरिणतस्तेषां धान्यराशीनां समीपे व्र-
जति तत्र गुरुवो वृषभा वा सजागराः स्वपक्षस्तथा काशिता-
दिशब्दं कुर्वन्ति, यथाऽसौ प्रतिनिवर्तते । अथासौ बहुशो भू-
योऽपि द्रवति ततो गुरुभिः सामान्यत इदं वचने वक्तव्यम्—
आर्याः ! उत्तिष्ठत येन युष्मभ्यं वाचनां प्रयच्छामि, यद्वा—तमेव
साधुं भणन्ति । आर्य ! तुभ्यमहं वाचनां प्रयच्छामि ।

फिडियं धण्णट्ठिं वा, जतणा वारंति न उ फुडं वेति ।

माणं सोही अणो, णिच्छंको होज गमणादी ॥ ८६ ॥

फिट्ठन्ति दिग्मूढतया द्वारात्परिभ्रष्टं धान्यार्थिनं वा धा-
न्यभक्षणंऽभिलाषिणं साधुं यतनया वारयन्ति, न पुन-
स्तस्य संमुखं स्फुटं रुक्षवचने ब्रुवते । कुत इत्याह—मां
स्फुटमभिधीयमानमन्यः श्रोष्यति स च श्रुत्वा अन्येषां
कथयत्ततश्च परम्परया सर्वेऽपि साधुभिर्ज्ञातं—निःशङ्को-
निर्लज्जो भवेत्, यद्वा—ज्ञातोऽस्म्यहमिति लज्जया गम-
नवहालादीनि विदध्यात् ।

कथं पुनर्वारयन्ति इत्याह—

दारं न होइ एनो, णिहामत्ताणि पुंछ अच्छीणि ।

भण जं च संकियं ते, गिएहह वेरत्तियं भंते ॥ ८७ ॥

यः—स्फटितो धान्यार्थी वा साधुः स वक्तव्यः । आर्य !
यत्र भवान् गच्छति, इतो द्वारं न भवति, निद्राप्रमते वाऽ-

क्षिणी प्रोच्छ हस्तेन परिस्पृशोन्मीलयेत्यर्थः । यच्च किमपि ते सूत्रेऽथ वा शङ्कितं तदस्माकमग्रे भण, ते निःशङ्क—
तं कुर्महे । अन्य साधवो वक्रव्याः, भवन्त ! आर्या ! गृह्णाध्वं
वैरात्रिकालं येन स्वाध्यायः क्रियते । गता स्वपत्न्यतना ।

अथ परपत्न्यतनामाह—

परपत्न्यस्मि वि.दारं, पिहंति जतणा ए दो वि वारंति ।

तहऽपि य अठायमाणे, उवेह पुट्टा व साहंति ॥ ८८ ॥

परपत्ने—गोश्वानमार्जारादौ प्रतिश्रयं प्रविशति यतन-
या द्वारं पिदधन्त । अथ द्वारं पिधातव्यं न भवति ततो
द्वावपि-तिर्यग्मनुष्यौ, दासी दासी वा, स्त्रीपुरुषौ वा,
आक्रान्तिकानाक्रान्तिकौ स्तेनौ वा, प्रविशन्तौ निवारय-
न्ति । यदि तथापि न तिष्ठन्ति—धान्यग्रहाच्चोपरमन्ते त-
त उपेक्षां कुर्वन्ति, तूष्णीकास्तिष्ठन्तीति भावः । सागारि-
केण च केनेदं धान्यमानीतमिति पृष्टाः सन्तः कथयन्ति ;
अमुकेनामुकया वा, इति संग्रहमाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवरीपुराह—

पेहियमपजियाणं, उवओगं काउ सणिय ढक्केंति ।

तिरियणर दोन्नि एते, खरखरि पुंथी णिसिद्धितरो ॥ ८९ ॥

चक्षुषा प्रत्युपेक्ष्य, रजोहरणं प्रमृज्य, शनैर्यथा जीवानां
विराधनान स्यात्तथा द्वारं ढक्कयन्ति-स्थगयन्ति । अथ-
तदानीमचक्षुर्विषयं तत्र श्रोत्रादिभिरिन्द्रियरूपयोगं कृ-
त्वा द्वारपिधानं कुर्वन्ति । तथा द्वौ नाम-तिर्यङ्जनौ, अध-
वा-खरो-दासः खरिका-दासी एते, यद्वा-पुरुषः स्त्री,
अथवा-निस्पृष्ट इतरश्चानिस्पृष्टः, निस्पृष्टो नाम—यस्य श-
य्यातंरण प्रवेशोऽनुज्ञातः ।

गेएहंतेसु य दोसु वि, वयणमिणं तत्थ वेंति गीयत्था ।

अहुगं-णसि च धम्मं, किं पगतं होहिती कल्लं ॥ ९० ॥

स्त्रीपुरुषादरूपयोः द्वयोरपि धान्यं गृह्णानयोगीना—
र्था इदं वचनं ब्रुवते—भो भद्र ! पिधानमय धान्यं नयसि किं
कल्ये प्रकृतं-प्रकरणं भविष्यति ।

नीमड्डेसु उवेहं, सत्थेण व नासिताउ तुण्हक्का ।

बहुमो भणंति महिलं, जह तं वयणं सुणइ अण्णो ॥ ९१ ॥

निस्पृष्टा आक्रान्तिकस्तेना ये बलादपि हरन्तिः तेषु स-
मागतेषु उपेक्षां कुर्वन्ति, तूष्णीकास्तिष्ठन्ति । अन्यथा—
खद्वादिना शस्त्रेण नाशिताः सन्ति । महिलां वा भणन्ति
यथा तद्वचनम् अन्योऽपि शृणोति ।

इदमेव व्यक्तीकरोति—

साहणं वमहीए, रत्ति महिला ण कप्पती गंती ।

बहुगं व णेसि धम्मं, किं पाहुणगा विकालो य ॥ ९२ ॥

साधूनां वसंतौ रात्रौ महिला-स्त्री न कल्पन्त, संप्रति आ-
गच्छन्ती त्वं च बहिर्दं धान्यं गृह्णासि । किं प्राघूर्णकाः
समायाताः, तेनेदानीं ग्रहीतुमवसर इति । विकालश्च संप्रति
वर्तते ।

तेणेसु णिसड्डेसुं, पुन्नावररत्तिमल्लियंतेसुं ।

तेण वियरक्खण्डा, वयणमिणं वेंति गीयत्था ॥ ९३ ॥

निस्पृष्टेषु-आक्रान्तिकेषु स्तेनेषु पूर्वरात्रमपररात्रं वा त-

त्रालीयमाने तभ्यः सकाशाद्वाजानां रत्नार्थं गीतार्थाः
उच्चशब्देनदं । ब्रुवते ।

किं नदित्याह—

जागरह ण, निच्चं, जागरमाणस्म वड्डुते वुड्डी ।

जो सुवति मो धम्मो, जो जग्गति मो मया धम्मो ॥ ९४ ॥

भो नगः ! नि जाग्रत-जाग्रतस्तिष्ठत यतो जाग्रतो बुद्धिः
सूत्रार्थानुपेक्षा वड्डन्ते । अत एव यः स्वपिति नासां ध-
न्यां ज्ञानादिधनं । यस्तु जागर्ति स सदा धन्यः ।

सीतंति सुवंतं-गं, अन्था पुरुमाण लोममारन्था ।

तम्हा जागरमाणा, विधुण्ण पोरणयं कम्मं ॥ ९५ ॥

स्वपतां पुरुषाणामर्था ज्ञानादयो लोकसार्थाः त्रैलोक्यप्र-
धानप्रयोजनभूताः सीदन्ति-हानिमुपगच्छन्ति । यत एवं त-
स्मात् जाग्रतः सन्तः पुरातनकर्म विधूनयन्त ।

विसुरति सुवंतस्स स्मं संकितखलियं भवे पमत्तस्म ।

जागरमाणस्म सुतं, थिरपगिचितमपमत्तस्म ॥ ९६ ॥

स्वपतो-निद्रायमाणस्य श्रुतमाचाराद्वादिक् 'विसुरति' वि-
स्मरति, प्रमत्तस्य-विकथादिप्रमादनिमग्नस्य शङ्कितं किमत्र प्र-
देशे इदमालाप्यमिदमर्थमिदं वा भवत्युत नति, संशयकोडीकृ-
तम्, खलितं वा भवति, न परावर्तयतः शीघ्रमागच्छति, किं
तु-संस्मरणेनेति भावः । जग्रतस्तु विकथादिप्रमादनाप्रमत्त-
स्य श्रुतं स्थिरपरिचितं भवति । स्थिरं नाम—नितान्तम-
विस्मरणधर्मकम्, परिचितं नाम—परावर्त्यमानं क्रमणा-
त्क्रमेण वा समागच्छति, श्रुतं वा समाप्तिं याति ।

नालस्सेण समं सुक्खं, न विज्जा सह निदया ।

न वेरगं ममत्तेणं, नारंभेण दयालुया ॥ ९७ ॥

नालस्थन समं सौख्यम्, वैराग्यं न ममत्वेन, साऽऽरम्भेण
न दयालुतंति ।

अपि च—

जागरिया धम्मीणं, अहम्मियाणं च सुन्नया सेया ।

वत्थाहि व भगिणीए, अकहिंसु जिणो जयंतीए ॥ ९८ ॥

धार्मिकाणां जागरिका श्रेयसी, अधार्मिकाणां तु सुमत्ता
श्रेयसी । एवं विधवाधिपस्य शतानीकनृपतेर्भगिन्या जय-
न्तीनामकाया जिने वड्डमानस्वामी कथितवान् । अत्र क-
थानकम्—“ वच्छा जणवण कालंवीनयरीए सयाणीओ
राया । तस्स जयंती नाम भगिणी परमसाधिया । अन्नया त-
त्थ भगवं वड्डमाणसामी समोमड्डो । जयंती हट्ठा निग्गया
भगवंतं वंदित्ता पुच्छइ-सुत्तया भंत ! मया जागरिया वा ।
भगवया वागरियं । जयंती ! धम्मियाणं जागरिया मया, न
सुत्तया । अधम्मियाणं तु सुत्तया मया, न जागरिया । एवं
पन्नत्ताए आलावगा भणिया ” । (ते च 'जयंती' शब्दे ४ भागे
दर्शिताः)

किं च—

सुयइ य अयगग्भूओ, सुतं च मे नामइ अमयभूयं ।

होहिइ शोणग्भूओ, नड्डम्मि सुए अमयभूए ॥ ९९ ॥

स खलु अजगग्भूतः सन्नाश्चन्तो-निर्भगः स्वपिति नान्यः ।
तस्यैवं स्वपतः श्रुतमप्यमृतभूतं माधुयादिभिर्गुणैः सुधा-

सहोदरं नश्यति, नष्टं च श्रुतेऽमृतभूते गोभूतो-वर्त्तावर्द्ध-
कल्पोऽसौ भविष्यति, एवमादीनि वाक्यानि गीतार्थास्तत्र
महता शब्देनोद्घोषयन्ति ।

यद्येवमुपरताः स्तनास्ततो लष्टम् । अथ नोपरतास्ततः
किं कर्तव्यमिति आह—

तामेतूणं ऽवहिते, अवेति ऽपहिते व गोसे साहेति ।

जाणंता वि य तेणं, साहेति ए वप्सरूवेणं ॥ १०० ॥

यथाक्रान्तिकस्तेनैः साधून् खडादिशस्त्रेण व्रामयित्वा
धान्यमपहतम्, अनाक्रान्तिकस्तेनाः समागच्छन्तः सं-
यन्तर्जाताः एवं तैरप्यपहते गोसे—प्रभाते शय्यातरस्य
कथयन्ति, यथा—स्तेनैर्धान्यमपहतम् । अथाऽसौ भूयः
प्रश्नयेत्, के पुनः स्तेनाः ? ततो यद्यपि वर्षरूपादिभिर्जानन्ति
तथापि न कथयन्ति, सा भूवन् ग्रहणाकर्षणादयस्तेषामुपद्रवाः
अथ वर्णादिभिरकथितेषु तेषु साधवस्तेन्यार्थकारितया
शङ्कन्ते ततो यतनया कथयितव्याः ।

इदमेव भावयति—

सुण सावम जं वत्तं, तेणाणं संजयाण इह अज्ज ।

तेणेहि पविट्ठेहिं, जाहे नीएकमिं धन्नं ॥ १०१ ॥

हे श्रावक ! शृणु स्तेनानां संयतानां चेद्वाद्य यदुत्तमम् । यदा
किल स्तेनैः प्रविष्टैस्ते कोष्ठाद धान्यं नीतं-बहिर्निष्का-
शितम् ।

ताहे उवगरणाणि य, भिन्नाणि द्वियाणि चैव अन्नाणि ।

हरिआवही वि जाहे, तेणा न लभंति ते पसरं ॥ १०२ ॥

गहियाउहप्पहग्णा, जाध वधाए समुट्ठिया अम्ह ।

नऽत्थि अकम्म त्ति ततो, एतेमि ठिता सुतुण्हका ॥ १०३ ॥

तत उपकरणाभ्युपस्य संवन्धीनि तैः कार्तिचिह्नानि
अन्यानि पुनरपहतानि । ततो हतापधयोऽपि स्तेना यदा
द्वितीयं वारं धान्यं हर्तुकामा अप्यस्माकं पार्श्वतः प्रसरं न
लभन्ते तदा गृहीतायुधप्रहरणा अस्माकं वधाय ते समुन्थि-
ताः, अभिहितं च तैः—अमणास्तूष्णींभावमास्थाय प्रसरत
यूयम्, अन्यथा सर्वानुपद्रवायिण्याम इति, ततश्चिन्तितमस्मा-
भिर्नास्त्यमीषां पापकर्मकारिणामकर्मैति । ततो वयमेते
सुतूष्णीकाः स्थिताः ।

एवमानार्थैर्गोक्ते सति शय्यातरः

किमुक्त्वानित्याह—

सेज्जायरो य भएणति, असं धसं पुणो वि होहिंति ।

एसो अणुगमहो मे, जं साधू ण दुक्खविआं कोवि ॥ १०४ ॥

शय्यातरः सूत्रं भणति-भगवन्नस्माकमन्यदपि धान्यं पु-
नर्गप भविष्यति, परमं महाननुग्रहो मे संवृत्तः, यन् कोऽपि
युष्मदीयसाधुः स्तेनैर्न दुःखापित इति । वृ० २ उ० ।

(१३) तृणादिपुञ्जेषु वन्तिदोषाभिधिसंख्याऽऽह—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण उवस्सयं जा-
णेज्जा, तं जहा-तणपुंजेषु वा पलालपुंजेषु वा० सयंडे० जाव
सयंताणए तहप्पगारे उवस्सए णो ठाणं वा० ३ चेतेज्जा ।
से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण उवस्सयं जाणेज्जा

तणपुंजेषु वा पलालपुंजेषु वा अप्पंडेहिं ० जाव चेतेज्जा ।

(सू०-७६)

एतद्विपरीतं सूत्रमपि सुगमम्, नवरमलपशब्दोऽभाववा-
ची । आचा० २ ध्रु० १ चू० २ अ० २ उ० ।

से तणेषु वा तणपुंजेषु वा पलालेषु वा पलालपुंजेषु
वा अप्पंडेषु अप्पपाणेषु अप्पवीणेषु अप्पहरिणेषु अप्पो-
स्माणेषु अप्पुत्तिगणणगदगमट्टियामकडामंताणेषु अह
सवणमायाए नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा त-
हप्पगारे उवस्सए हेमंतगिण्हामु वत्थए ॥ २८ ॥

से तणेषु वा ० जाव संताणेषु उप्पि सवणमायाए क-
प्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीण वा तहप्पगारे उवस्सए हेमंत-
गिण्हामु वत्थए ॥ २९ ॥

से तणेषु वा ० जाव संताणेषु अहे रयणिमुक्कमउडे नो
कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीण वा तहप्पगारे उवस्सए
वासावासं वत्थए ॥ ३० ॥

से तणेषु वा ० जाव संताणेषु उप्पि रयणिमुक्कमउडे
कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीण वा तहप्पगारे उवस्सए
वासावासं वत्थए त्ति वेमि ॥ ३१ ॥

सूत्रचतुष्टयस्य संबन्धमाह—

अद्वाणातो निलयं, उवेति तद्विद्यं तु दो इमे सुत्ता ।

तत्थ वि उडुम्मि पढमं, उडुम्मि दूइज्जणा जेणं ॥ ७५८ ॥

पूर्वसूत्रे अध्वा प्रकृतस्तत उत्तीर्णा निलयम्-उपाश्रय-
मुपागच्छन्ति । तद्विषये च ऋतुवद्धवर्षावासयोः प्रत्येक-
मिमे द्वे सूत्रे आरभ्येते । तत्रापि प्रथमं सूत्रद्वयमृतवद्धवि-
षयम्, द्वितीयं वर्षावासविषयम्, कुत इत्याह—ऋतुवद्धे ये-
न कारणेन 'दूइज्जणा'—विहारो भवति, न वर्षावासे । पृ-
र्वसूत्रे च विहारोऽधिकृतः, अतः संबन्धानुलोम्येन पूर्वमृ-
तवद्धसूत्रद्वयम्, ततो वर्षावाससूत्रद्वयमिति ।

अहवा अद्वाणविही, वुत्तो वमहीविहिं इमं भणइ ।

साऽविय पुव्वं वुत्ता, इह उ पमाणं दुविहकाले ॥ ७५९ ॥

अथवा-अध्वविधिः पूर्वसूत्रे उक्तः, इदं तु प्रस्तुतसूत्रे व-
सतिविधिं भणति । साऽपि च वसतिः पूर्वं प्रथमोद्देशका-
दिष्वनेकशः प्रोक्ता, इह तु द्विविधेऽपि—ऋतुवद्धवर्षा-
वासलक्षण काले तस्याः प्रमाणमुच्यते । अनेन सम्बन्ध-
नायातम्यास्य व्याख्या—अथ तु तृणेषु वा तणपुंजेषु वा
पलालेषु वा पलालपुंजेषु वा अलपाण्डेषु वा अलपपाणेषु
अलपवीजेषु अलपहरितेषु अलपावश्यायेषु अलपौत्तिङ्गपन-
कदगमृत्तिकामर्कटसंतानकेषु इहाण्डकानि पिपीलिकादीनाम्
प्राणा—हीन्द्रियादयः, बीजमनकुरितम्, तदेवाङ्गुरेन्द्रिजं ह-
रितम् अवश्यायः—सहः, उत्तिङ्गः—कीटिकानगरम्, पन-
कः—पञ्चवर्षसङ्करोऽनकुरो वा अनन्तवनस्पतिविशेषः,
दकमृत्तिका—सचित्तो मित्रा वा कर्दमः, मर्कटकः—का-
लिकस्तस्य संतानकं जालकम् । अलपशब्दश्चेद्द रावञ्च

भाववचनः, ततोऽण्डरहितेषु प्राणरहितेषु इत्यादि मन्त-
व्यम् । आह—'सवणमात्राय' इति अधः श्रवणमात्रया श्रवण-
योगधस्ताद्यत्र हृदेन तृणादीनि भवन्ति, तथाप्रकारे उपाश्रये
नो कल्पते निग्रन्थानां वा निग्रन्थानां वा हेमन्तग्रीष्मेषु वस्तु-
म् । अष्टावृतुवृद्धमासानित्यर्थः । एवं प्रतिपद्यस्त्रमाभिधाय प्र-
पञ्चितजविनयानुग्रहार्थं विधिसूत्रमाह—अथ तृणं वा याव-
दल्पसन्तानकेषु उपरि श्रवणमात्रया युक्तेषु तथाविधोपाश्रयेषु
कल्पते हेमन्तग्रीष्मेषु वस्तुम् । एवमृत्ववृद्धसूत्रद्वयं व्या-
ख्यातम् ॥ अथ वर्षावाससूत्रद्वयं व्याख्यातम्—अथ तृणेषु
वा तृणपुञ्जेषु वा यावदल्पसन्तानकेषु 'अधोऽरयणि मुक्क-
मण्डेषु' इति । अञ्जलिमुकुलितं बाहुद्वयमुच्छ्रितं मुकुट उ-
च्यते, स च हस्तद्वयप्रमाणः । यदाह—वृहद्भाष्यकृत्—'मण्डो
पुण दोरयणी, पमाणतो हो' इति मुण्येवो' रत्निभ्यां हस्ताभ्यां
मुक्ताभ्यां यो निर्मिता मुकुटः स रत्निमुक्कमुकुटः । ए-
तावत्प्रमाणमधस्तादुपरि च यत्रान्तरालं न प्राप्यते तेष्व-
धोरत्निमुक्कमुकुटेषु तृणादिषु न कल्पते वर्षावासे वस्तु-
म्, अथ तृणेषु वा यावदल्पसन्तानके उपरि रत्निमुक्क-
मुकुटेषु यथाक्कप्रमाणेषु मुकुटोपरिवर्तिषु संस्तारके
निविष्टस्य साधारणद्वितीयहस्ताद्यपान्तरालयुक्तेष्वित्यर्थः ।
ईदृश्यां वसतो कल्पते वर्षावासे वस्तुमिति । सूत्रचतुष्ट-
यार्थः ।

अथ भाष्यकारः प्रथमसूत्रं विवरीयुगह—

तणमहणा रणतणा, सामागादी उ स्रह्या सवे ।

सालीमाति पलाला, पुंजा पुण मंडेषु कता ॥ ७६० ॥

तृणग्रहणादारण्यकानि श्यामाकादीनि सर्वाण्यपि तृणानि
सूचितानि, पलालग्रहणेन शाल्यादीनि पलालानि गृहीतानि,
पुंजाः पुनस्तृणानां पलालानां वापरिमण्डपेषु कृता भवन्ति ।
येषु हि देशेषु स्वल्पानि तृणानि तेषु पुञ्जरूपतया तानि
मण्डपेषु संगृह्यन्ते । अधस्ताद् भूमौ स्थापितानि मा वि-
नश्येयुर्गिति कृत्वा ।

पुंजा उ जहिं देसे, अप्पप्पाणा य होति एमादी ।

अप्प तिग पंच सत्त य, एणं वुच्चती सुत्तं ॥ ७६१ ॥

एवं यत्र देशे मण्डपेषु पुञ्जीकृता भवन्ति तत्र विवर्ति-
तायां वसन्तो ते पुंजा अल्पप्राणा अल्पबीजा एवमादिवि-
शेषण युक्ता भवेयुः । अत्र कस्याप्ययं बुद्धिः स्यात् । अ-
ल्पाः प्राणास्त्रयः पञ्च सप्त वा मन्तव्याः । अत आह—
नैतेन परोक्षनाभिप्रायेण सूत्रं व्रजति, किं तर्हि अल्पश-
ब्दोऽत्राभाववाचको द्रष्टव्यः । प्राणादयस्तेषु न सन्तीति भावः ।

अत्र परः प्राह—

वत्तच्चा उ अपाणा, वंधणुलोभेणिमं कयं सुत्तं ।

पाणादिमादिणसुं, वंते सट्ठाणपच्छित्तं ॥ ७६२ ॥

यद्यभावार्थोऽल्पशब्दस्तत एव सूत्रालापकाः वक्तव्याः—
“अपाणेषु अवीणेषु अहरिणेषु” इत्यादि । गुरुगह-व-
न्धानुलोभ्येनेत्यं सूत्रं कृतम् । ‘अपाणेषु’ इत्यादि । एवं-
विधौ हि पाठः सुललितः—सुखनैवाचरितुं शक्यते । यदि
पुनः द्वे त्रयः पञ्च वा क्रीन्द्रियादयः प्राणिन आदिशब्दात्—

अण्डादीनि वा यत्र भवन्ति तत्र निष्ठन्तिः ततस्तेषां विरा-
धनायां स्वस्थानप्रायश्चित्तं द्रष्टव्यम् ।

कथं पुनरल्पशब्दोऽभावं वर्त्तते, अत आह—

थोवम्मि अभावम्मि य, विणिओगो होति अप्पसहस्सा ।

थोवे उ अप्पमाणे, अप्पासी अप्पनिदा य ॥ ७६३ ॥

स्तोके अभावे च अल्पशब्दस्य विनियोगोऽव्यापारो भवति,
तत्र स्तोकार्थवाचको यथा—अल्पमानः अल्पासी अल्प-
निद्रोऽयम् ।

अभाववाचको यथा—

निस्सत्तस्म उ लोए, अभिहाणं होइ अप्पमत्तो ति ।

लोउत्तरे विसेसो, अप्पाहारा तुअट्टेजा ॥ ७६४ ॥

यः किल निःसत्त्वः पुरुषस्तस्य लोके अल्पसत्त्वोऽयमित्य-
भिधानं भवेति, लोकात्तरोऽप्ययं विशेषः समस्ति, यथा—
अल्पाहारो भवेत्, अल्पवस्त्ववर्त्तयेत् । अभावे दृश्यते । य-
था—अल्पातङ्कः—नीराग इत्यर्थः ।

अथ बीजादियुक्तेषु निष्ठानां प्रायश्चित्तमाह—

वियमट्टियासु लहुया, हरिण लहुगा व होति गुरुगा वा ।

पाणुत्तिगदणसुं, लहुगा पणए गुरु चउरो ॥ ७६५ ॥

बीजमृत्तिकायुक्तेषु तृणेषु निष्ठानां चतुर्लघु, हरिणेषु प्रत्येके-
षु चतुर्लघु, अनन्तेषु चतुर्गुरु, प्राणेषु क्रीन्द्रियादिषु उत्तिङ्को-
दकयोश्चतुर्लघु, पनके चतुर्गुरवः । उक्तः सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः—

सवणपमाणा वसही, अधिद्वते चउलहुं च आणादी ।

मिच्छअवाउडपडिले—हया य माणा य बाले य ॥ ७६६ ॥

श्रवणप्रमाणा वसतिः, कर्णयोगधस्तात् तृणादियुक्ता या
भवात्, तस्यामधः श्रवणमात्रायां निष्ठतश्चतुर्लघु, आज्ञा-
दयश्च दोषाः, मिथ्यात्वं च भवति । कथमिति चेदित्याह—
येषां—साधूनां सागारिकमपावृतं वैक्रियं वा तान् प्रवि-
शता दृष्ट्वा लोको ब्रूयात्, अहो हीप्रच्छादनमपि तीर्थ-
करणं नानुज्ञातम्, लज्जामयश्च पुरुष-स्त्रियोरलङ्कारः । स
नूनमसर्वज्ञ एवासौ, एवं मिथ्यात्वगमनं भवेत् ।
'पडिलेह' इति उपयुत्प्रसिद्धे शीर्षमास्फुटति । तत्र
प्राणविराधनानिष्पन्नम्, अवनतानां च प्रविशतां निर्ग-
च्छतां वा कटी पृष्ठे वा वातेन गृह्यते । अवनतस्य च प्र-
विशतः सागारिकं लम्बमानं पृष्ठतः श्वाना मार्जारो वा
चोटयन् 'बाले य इति' उपरि—शीर्षे आस्फिडते सप्पों वृ-
श्चिका वा दशन् । यत एते दोषाः अतोऽधः—श्रवणमात्रायां
वसतां, न स्थातव्यम् ।

द्वितीयपदे तिष्ठेयुरपि—

सवणपमाणा वसही, खेत्ते ठायेंते बाहि वोसग्गो ।

पाणादिमादिणसुं, धित्थिन्नाऽऽगाढजतणाए । ७६७ ॥

पुरुषे चतुर्लघुशिवदीन भवेयुस्ततः क्षेत्राभावे अधः श्रव-
णमात्रायामल्पप्राणादियुक्ताया निष्ठतामियं यतना । वस-
तेर्वाहिरावश्यकं कुर्वन्ति । अन्योऽपि यो व्युत्सर्गः कायो-
त्सर्गः स वहिष्कियते । द्वितीयपदे स प्राणेषु आदिश-
ब्दाद् बीजादिष्वपि वसतो विद्यमानेषु पुनस्तत्र यतनया वि-

स्तीर्षायां तिष्ठन्ति । सा येष्ववकाशेषु संसक्ता तान् क्षारेण लक्षयन्ति । कुटमुखेन वा हरितादिकं स्थगयन्ति । दगमु-
त्तिकावीजादीन्येकान्ते वृषभाः स्थापयन्ति । एवमागाढे
कारणे स्थितानां यतना विज्ञेया ।

वेउव वाउडाणं, वुत्ता जयणा णिसिज्जकप्पो वा ।

उवओगणितइते, हु छिंदणा णामणा वाऽवि ॥ ७६८ ॥

ये विकुर्विताः—प्राचुरसागारिकास्तेषां प्रथमोद्देशकोक्ता य-
तना अवधारणीया, प्रविशन्तो निर्गच्छन्तश्च पृष्ठतो निष-
द्यां कल्पं वा कुर्वन्ति । श्वानादीनामुपयोगं ददाना नित्यं
निर्गच्छन्ति प्रविशन्ति च । यान्युपरि तृणान्यवलम्बन्ते तेषां
प्रमाज्यं छेदनं नामनं वा कुर्वन्ति । व्याख्यातम् ऋतुवद्ध-
सूत्रद्वयम् ।

अथ वर्षावाससूत्रद्वयं विवृणोति—

अंजलिमउलिकयाओ, दोन्नि वि बाहू समुच्छ्रिया मउडो ।

हेह्ता उवरिं व भवे, मुक्कं तु तओ पमाणाओ ॥ ७६९ ॥

अजली मुकुलीकृतौ द्वावपि बाहू समुच्छ्रितौ मुकुट उ-
च्यते । मुक्कमुकुटे पुनस्ततः प्रमाणानावन्तमङ्गाकृत्य संस्त-
रकनिविष्टस्याध उपरि च यत्रान्तरालं प्राप्यते ईदृश्यामुपरि
रत्निमुक्कमुकुटायां वसन्तौ वर्षाकाले स्थातव्यम् ।

कुत इति चेदुच्यते—

हत्थो लंवइ हत्थं, भूमीओ सप्पो हत्थमुड्ढेति ।

सप्पस्स य हत्थस्स य, जह हत्थो अंतरा होइ ॥ ७७० ॥

फलकादौ संस्तारकस्तत्तस्य हस्तौ, हस्ताभ्यामेकम् अथो
लम्बते, भूमितश्च सप्पो हस्तमुत्तिष्ठति, ततः सप्पस्य च
यथा हस्तोऽन्तरा भवति तथा कर्तव्यम् ।

यथा—

माला लंवति हत्थं, सप्पो संधारण निविट्ठस्स ।

सप्पस्स य सीसस्स य, जह हत्थो अंतरा होइ ॥ ७७१ ॥

फलकादौ संस्तारकं निविष्टस्य मालासर्पो हस्तो लम्बते,
ततः सप्पस्य शीर्षस्य च यथा हस्तोऽन्तरा भवति तथा वि-
धेयम् । ईदृक्प्रमाण उपाश्रयो ग्रहीतव्य इत्यर्थः ।

काउस्सगं तु ठिए, मालो जइ हवइ दोसु रयणीसु ।

कप्पइ वासावासो, इय तणपुंजेसु सव्वेसु ॥ ७७२ ॥

कायोत्सर्गस्थितस्य मालो यदि द्वयो रत्नयोरुपरि भवति
तदा कल्पते तस्यां वसन्तौ वर्षावासः कर्तुम् । अयमेव
सर्वेष्वपि तृणपुञ्जेषु विधिर्दृष्टव्यः ।

उप्पि तु मुक्कमउडे, अहिरंते चउलहुं च आण्णइ ।

मिच्छन्ते बालाई, वीयं आगाढसंविग्गो ॥ ७७३ ॥

अत उपरि मुक्कमुकुटे प्रतिश्रयं स्थातव्यम् । अथाऽथो
मुक्कमुकुटे तिष्ठन्ति ततश्चतुर्लघु । आग्नादयो मिथ्यात्वं व्या-
लादयश्च दोषाः पूर्वसूत्रांक्ता भवन्ति । द्वितीयपदमप्यागाढे
कारणे तत्रैव मन्तव्यम् । यत्र च तिष्ठन् संविग्न एव भवति ।

अत्रयं यतना—

दीहाडजाईसु उ विज्जयंभं,

कुर्वन्ति उल्लोयकडं च पोत्ति ।

कप्पासई ए खलु सेसगाणं,

मुत्तुं जहण्ण गुरुस्स कुज्जा ॥ ७७४ ॥

दीर्घजातीयादिषु वसन्तौ विद्यमानेषु तेषां विद्यया बन्धं
कुर्वन्ति, विद्याया अभावे उपरिष्ठादुल्लोचं कुर्वन्ति, उल्लोचा-
भावे कटम्, कटाऽभावे पोत्ति—चिलिमलिकां सर्वसाधूना-
मुपरि कुर्वन्ति । अथ तावन्तः कल्पाः न विद्यन्ते ततः शषा-
णां मुक्त्वा जघन्येन गुरोरुपरिष्ठादुल्लोचं कुर्यात् । वृ० ४ उ० ।
(१५) अभीक्षणं साधर्मिकेष्ववपतत्सु वसन्त ।

से आगंतागारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावइकुलेसु वा
परियावसेहसु वा अभिक्खणं साहम्मिण्हि उवयमाणेहि
णो उवएज्जा । (सू०-७७)

‘से’ इत्यादि यत्र ग्रामादीर्घहिरागत्याऽऽगत्य पथिकादयस्ति-
ष्ठन्ति तान्यागन्तागाराणि, तथा आराममध्यगृहाण्यारामा-
गाराणि, पर्यावसथा—मठाः, इत्यादिषु प्रतिश्रयेष्वभीक्षण-
म्—अनवरतं साधर्मिकैः—अपरसाधुभिरवपतद्भिः आगच्छ-
द्भिर्मासादिविहारिभिश्चुर्हितेषु नावपतत्—नागच्छेत् । तेषु
मासकल्पादि न कुर्यादिति । आचा० २ शु० १ चू० २
अ० २ उ० ।

अधुना संसकृद्धारमाह—

पुढविदगअगणिहरिय-तसपाणसगारियादिसंसत्ता ।

बंभवय आदंसण, विराहगा पच्चवाया उ ॥ ५६४ ॥

पृथिव्या उदकेनाग्निना हरितकेन त्रसप्राणैः सागारिकादि-
भिश्च, सागारिकः—शय्यातरः । आदिशब्दादन्यस्त्रीपुरुषगृह-
स्थैः सम्मिश्रा संसक्ता, तथा प्रत्यपाययति प्रत्यपायं पा-
तयतीति प्रत्यपाया, ब्रह्मव्रतादीनां दर्शनस्य सम्यक्त्वस्य वि-
राधिका, यत्र ब्रह्मव्रतादीनां विराधनोपजायते सा सप्रत्य-
पाया; शय्या इत्यर्थः ।

अत्रोभयत्रापि प्रायश्चित्तविधिमाह—

काएसु तु संसत्ते, सचिच्चमीसेसु होइ सट्ठाणं ।

सागारियसंसत्ते, लहुगा गुरुगा य जे जत्थ ॥ ५६५ ॥

कायैः—पृथिवीकायादिभिः सचित्तैर्मिश्रैश्च संसक्ते उपाश्र-
ये तिष्ठतः प्रायश्चित्तं स्वस्थानं—स्वस्थाननिष्पन्नं भवति ।
तद्यथा—सचित्तैः—पृथिवीकायादिभिः संसक्ते चतुर्लघु, हरितै-
रनन्तैश्चतुर्गुरु, प्रत्येकबीजैः रात्रिदिवपञ्चकं लघु, अनन्तबीजै-
र्गुरुकम्, मिश्रैः—पृथिव्यादिभिर्मांसलघु, हरितैरनन्तैर्मिश्रैर्मा-
ंसगुरु, बीजैरनन्तैश्च मिश्रैः सचित्तैश्च त्रसकायैश्चत्वारो गु-
रुकाः । ‘सागारियं’ त्यादि पश्चिमाहम्, निर्गन्थानां पुरुष-
संसक्ते उपाश्रये तिष्ठतां चत्वारो लघुकाः, स्त्रीसंसक्ते चत्वा-
रो गुरुकाः । निर्गन्थानां स्त्रीभिः संसक्ते चतुर्लघु, पुरुषसंस-
क्ते चतुर्गुरु, ये च यत्राज्ञाभङ्गादयो दोषास्ते च तत्र सप्राय-
श्चित्तं वक्तव्याः ।

गुरुगा बंभावाए, आयाए चैव दंसणे लहुगा ।

आणादिणो विराहण, भवंति एक्केकगपयाउ ॥ ५६६ ॥

ब्रह्मापाये—ब्रह्मप्रत्यपायं आत्मनि—चैव आत्मप्रत्यपाये गु-

काश्चत्वारो गुरवः । दर्शने—दर्शनप्रत्यपाये चत्वारो लघवः । आज्ञादयश्च—आज्ञाभङ्गादयो विराधना एकैकपदात् भवन्ति—ज्ञातव्याः । द्विविधकरणोपघातादिषु सर्वेष्वपि पदेषु यथायोगमाज्ञाभङ्गादयो विराधना सप्रायश्चित्ता योजनीया इत्यर्थः ।

अथ—के ब्रह्मप्रत्यपाया, आत्मप्रत्यपाया, दर्शनप्रत्यपाया वा ? तत आह—

तिरियमणुयित्थियातो, बंभावातो उ तिविहपडिमातो ।

अहिविलचलंतकुडा—दि एवमादी उ आयाए ॥५६७॥

आगाढमिच्छदिद्दी, सच्चातिहि-मरुगवहुजणट्टाणे ।

पासंडा य बहुविहा, एसा खलु दंसणावाया ॥५६८॥

यत्र तिर्यक्स्त्रियो मनुष्यस्त्रियो वा, यदि वा—यत्र त्रिविधा प्रतिमा—तिर्यक्स्त्रीप्रतिमा मनुष्यस्त्रीप्रतिमा देवस्त्रीप्रतिमा वा सा ब्रह्मप्रत्यपाया । तस्यां स्थितानां ब्रह्मव्रतविनाशसंभवात् । यत्र पुनरहिविलानि चलन्ति—चलानि कुड्यानि आदिशब्दाच्चलनेलीधारणादिपरिग्रहः, एवमादिका आत्मनि आत्मप्रत्यपाया । तथा यत्रागाढमिच्छादृष्टिर्यत्र च सर्वेऽतिथयः समागच्छन्ति सर्वमित्यर्थः, यत्र मरुका-यटुकास्तिष्ठन्ति वटुशाला इति भावः, यच्च बहुनामागन्तुकानां जनानां स्थाने वैदेशिककुटीत्यर्थः, यत्र बहुविधाः पाषण्डाः—एवंप्रकारा वसतिः खलु दर्शनापाया दर्शनप्रत्यपाया ।

संप्रति शय्याविधिद्वारमाह—

कालातिक्रंता वा, ठाण अभिक्रंतअणभिक्रंता य ।

वज्जा य महावज्जा, सावज्ज महप्पकिरिया य ॥ ५६९ ॥

शय्या नवप्रकारा भवन्ति, तद्यथा—कालातिक्रान्ता १ उपस्थापना २ अभिक्रान्ता ३ अनभिक्रान्ता ४ वर्ज्या ५ महावर्ज्या ६ सावद्या ७ महासावद्या ८ अल्पक्रिया ९ च ।

तत्र कालातिक्रान्तादिषु प्रायश्चित्तविधिमाह—

कालातीते लहुगो, चउरो लहुगा य चउसु ठाणेसुं ।

गुरुगा तिसु जमलपया, अप्पकिरियाएँ शुद्धो उ ॥६००॥

ऋतुवद्धे काले कालातिक्रान्ते तिष्ठन्ते मासलघु, वर्षाकाले चत्वारो लघवः, चतुर्षु स्थानेषु उपस्थानायामभिक्रान्तायामनभिक्रान्तायां वर्ज्यायां चेत्यर्थः तिष्ठन्तः प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः, तथा—त्रिषु स्थानेषु महावर्ज्यायां सावद्यायां महासावद्यायां चेत्यर्थः प्रत्येकं चत्वारो गुरवः । परं तपः—कालविशेषिताः, तद्यथा—महावर्ज्यायां चत्वारो गुरुकाः तपोगुरवः, सावद्यायां तपोगुरवः, महासावद्यायां तपसा कालेन च गुरवः । 'जमलपया' इति तपःकालयोः संज्ञा । ततोऽयमर्थः । त्रिषु स्थानेषु गुरुका यमलपदा—यमलपद-यन्तस्तपःकालविशेषिता द्रष्टव्याः । अल्पक्रियायां तु तिष्ठन् शुद्धः ।

सांप्रतमेतासामेव कालातिक्रान्तादीनां व्याख्यानमभिधत्सुराह—

उदुवासा समतीता, कालातीया उ सा भवे सेज्जा ।

सच्चे च उवट्टाणा, दुगुणादुगुणं अवजेता ॥ ६०१ ॥

ऋतुवद्धे काले वर्षाकाले च यत्र स्थितास्तस्याऋतुवद्धे

काल मासे पूर्णे वर्षाकाले—चतुर्मासे पूर्णे—यत्र तिष्ठति सा कालातिक्रान्ता वसतिः । 'सच्चे' त्यादि. या कालमर्यादाऽनन्तरमुक्ता ऋतुवद्धे मासे वर्षासु चत्वारो मासा इति । तामेव द्विगुणां द्विगुणामवर्जयित्वा यत्र भूयः समागत्य तिष्ठन्ति सा उपस्थाना । किमुक्तं भवन्ति—ऋतुवद्धे काले द्वौ मासौ वर्षासष्ट मासान् अपारहृत्य यदि पुनरागच्छन्ति तस्यां वसन्तौ ततः सा उपस्थाना भवति । उप—सामीप्येन स्थानमवस्थानं यस्यां सा उपस्थानेति व्युत्पत्तेः, अन्ये पुनरिदमाचक्षते—यस्यां वसन्तौ वर्षावासं स्थिताः तस्यां द्वौ वर्षारात्रावन्यत्र कृत्वा यदि समागच्छन्ति ततः सा उपस्थाना भवति । अर्वाक् तिष्ठन्तां पुनरुपस्थापना ।

जावंतिया उ सेज्जा, अन्नेहिं सेविया अभिक्रंता ।

अन्नेहि अपरिभुक्ता, अणभिक्रंता उपविसेया ॥ ६०२ ॥

शय्या—आन्नागडालेभ्यां यावान्तकी, सा यदाऽन्यश्चरकादिभिः पापण्डस्थैर्गृहस्थैर्वा निषेविता, पश्चात् संयतास्तिष्ठन्ति सा अभिक्रान्ता, सैव यावान्तकी अन्यैः पापण्डस्थैर्गृहस्थैर्वा अपरिभुक्ता तस्यां यदि संयताः प्रविशन्ति, ततः सा अनभिक्रान्ता ।

अत्तऽट्ट कडं दाउं, जतीण अन्नं करेति वज्जा उ ।

जम्हा तं पुव्वकयं, वज्जेति ततो भवे वज्जा ॥ ६०३ ॥

आत्माधृक्तां वसतिं यतिभ्यो दत्त्वा पुनरग्न्यामात्मार्थं कुर्वन्ति यदि ततः सा यतिभ्यो दत्ता वर्ज्या भवति । कया व्युत्पत्त्येत्यत आह—यस्मात्तां पूर्वकृतां वसतिं गृहस्था वर्जयन्ति यतिभ्यः किल दत्तत्वात्, ततो वर्ज्यते इति वर्ज्या भवति सा पूर्वकृता ।

पासंडकारणा खलु, आरम्भो अभिणवो महावज्जा ।

समणऽट्टा सावज्जा, महोसावज्जा उ साहूणं ॥ ६०४ ॥

यत्र बहूनां श्रमणब्राह्मणभृतीनां पापण्डिनां कारणात्कारणेन खल्वारम्भोऽभिनवः कियते सा महावर्ज्या । श्रमणार्थपञ्चानां श्रमणानामर्थाय कृता सावद्या । या पुनरमीषामेव साधूनामर्थाय कृता सा महासावद्या । वृ० १ उ० १ प्रक० । (अल्पक्रियास्वरूपम् 'अप्पकिरिया' शब्दे प्रथमभागे ६१२ पृष्ठे व्याख्यानम् ।)

(१६) साम्प्रतं कालातिक्रान्तवसतिदोषमाह—

से आगंतागारेसु वा०४ जे भयंतारो उडुवद्वियं वा वासा-
वामियं वा कप्पं उवायणिता तत्थे भुज्जा संवसंति अ-
यमाउमो ! कालाऽतिक्रंतकिरियाऽपि भवति । (सू०-७८५)

तेष्वामन्तागारादिषु ये भगवन्त ऋतुवद्धमिति शीतोष्णकालयोर्ममसकल्पमुपनीय अतिवाह्य वर्षासु वा चतुरां मासान-
तिवाह्य तत्रैव पुनः कारणमन्तरणासन्त अयमायुष्मन् ! का-
लातिक्रमदोषः संभवति । तथा च ख्यादिप्रतिबन्धस्नेहा-
दुद्गमादिदोषसंभवा वेत्यतस्तथा स्थानं न कल्पत इति ।
(उपस्थानदोषाः 'कालाऽतिक्रंतकिरिया' शब्दे तृतीयभागे ४६४ पृष्ठे गताः)

अथ प्राभृतिकद्वारं विभावयिपुराह—

पाहुडिया वि य दुविहा, वायर-सुहुमा य होइ नायव्वा ।

एकेका वि य एत्तो, पंचविहा होइ नायव्वा ॥ ८३७ ॥

(अस्या व्याख्या ' पाहुडिया ' शब्दे पञ्चमभागे ६१४ पृष्ठ गता ।)

तत्र वादरां पञ्चविधामपि तावदाह—

विद्वंसणछावणले वण, भूमिकम्मे पडुच्च पाहुडिया ।

उस्सकण अहिमकण, देसे सव्वे य नायव्वा ॥८३८॥

विध्वंसनं-वसन्तर्भजनं छादनं दर्मादिभिराच्छादनं लेपनं-कुड्यानां कर्दमेन गोमयेन च लेपप्रदानं भूमिकर्म-समविप्रमाया भूमिः परिकर्मणम्, ' पडुच्च ' ति प्रतीत्य करणं-त्रिशालगृहं कर्तुकामः साधून् प्रतीत्य चतुःशालं करोति, आत्मीयं वा गृहं साधूनां दत्त्वा आत्मार्थमपरं कारयतीत्यादि । एषा पञ्चविधाऽपि वादप्राभृतिका प्रत्येकं द्विधा—अवष्वक्कणतः, अभिष्वक्कणतश्च । अवष्वक्कणं नाम विवर्जितविध्वंसनादिकालस्य हासकरणमर्थाकरणमित्यर्थः, अभिष्वक्कणं तस्यैव विवर्जितकालस्य संवर्द्धनं-परतः करणमित्यर्थः । पुनरेकैकं विध्वंसनादयो द्विधा-देशतः, सर्वतश्च ज्ञातव्याः । तत्र देशतः सर्वतो वा विध्वंसनमभिष्वक्कणतो भाव्यते । केनचिद् गृहपतिना चिन्तितम्-यथेदं गृहं ज्येष्ठमासे भङ्क्त्वा ततोऽभिनयं करिष्याम इति, इतश्च ज्येष्ठमासं तत्र साधवो मासकल्पेन स्थिताः ततोऽसौ चिन्तयति—

अच्छंतु ताव समणा, गणसु भंतूण एत्थ काहामो ।

ओभासितेण संते, न एति जा भंतूणं कुणिमो ॥८३९॥

इदानीं तावदासताम्-तिष्ठन्तु श्रमणाः । गतेषु पश्चादपादमासे भङ्क्त्वा करिष्याम इत्येतदभिष्वक्कणम् । अथावष्वक्कणमाह—'ओभासिपण' इत्यादि, क्षेत्रप्रत्युपलक्षैरवभाषितं प्रदत्तं चापाश्रये सति गृहपतिश्चिन्तयति ज्येष्ठमासे तावदत्र साधवः स्थास्यन्ते ततो यावत्त नागच्छन्ति तावद्वैशाखमासे भङ्क्त्वा कुर्म इति, एतदवष्वक्कणम् । भावितं विध्वंसनपदम् ।

अथ छादनादीन्यतिदिशन्नाह—

एसो व कमा नियमा, छजे लेवे य भूमिकम्मे य ।

तेसाल-चाउसालं, पडुच्च करणं जई निस्सा ॥ ८४० ॥

एष वा अवष्वक्कणतश्च क्रमो नियमात् मन्तव्यः, क इत्याह—'छजे' छादने लेपे-लिम्पने भूमिकर्मणि च । तद्वन्तु तावदिदानीं श्रमणाः पश्चादन्तेषु सन्तु गृहं छादयिष्यामो भूमिं वा परिकर्मिष्याम इति, एतदभिष्वक्कणम् । एतान्येव छादनादीनि यद्यनागतमेव करोति तदा चावष्वक्कणं भाव्यते । 'तेसाल' इत्यादि, त्रिशालं गृहं कर्तुकामो यतीनां निश्रया तान् प्रतोत्येति भावः चतुःशालं यः करोति तत्प्रतीत्य कारणमुच्यते ।

अथवा—

पुव्वघरं दाऊण व, जईण अन्नं करिति सद्दाए ।

काउमणा वा अन्नं, एहाणाइसु कालमोसके ॥ ८४१ ॥

पुव्वगृहं स्वार्थं पूर्वकृतं यद् ग्रहीतव्यं यतीनां दत्त्वा वाशब्दः प्रकारान्तरतायां स्वार्थमन्यदभिनयं यद्गारिणां कुर्वन्ति तद्वा प्रतीत्य कारणम् । अथवा—केऽपि श्राद्धाः स्वार्थ-

मन्यद् गृहं ज्येष्ठमासे कर्तुमनसः परं तत्र वैशाखमासि स्नानादिकं जिनचैत्येषु भाविताः, ततस्ते चिन्तयन्ति अनागतमेव गृहं कुर्मो येन तत्र साधवो वैशाखमासि स्नानादिषु समये हि स्थास्यन्ति एवं साधून् प्रतीत्य कालमवष्वक्कणयुः एतदवष्वक्कणतः प्रतीत्य कारणमुक्तम् ।

अथाभिष्वक्कणतस्तन्वाह—

एमेव य एहाणाइसु, सीयलकज्जड्ड कोइ उस्सकको ।

मंगलबुद्धी सो पुण, गणसु तहि यं वसिउकामो ॥८४२॥

एवमेवावष्वक्कणवत् कोऽपि श्राद्धः शीतकाले गृहं कर्तुकामश्चिन्तयति—वैशाखमासि स्नानं रथयात्रा चेह भविष्यति, तत्र च साधवः-समागमिष्यन्ति, तच्च तदानीमेव यत्कृतं नवगृहं शीतलं भवति । शीतलं च तस्मिन् साधवः सुखमाशिष्यन्ते-अतः स्नानादिप्रत्यासन्न एव समये करिष्यामीति साधून् प्रतीत्य स्नानादिषु शीतलकार्यार्थं यत्कोऽप्यवष्वक्कते एतदभिष्वक्कणतः प्रतीत्य करणा, स पुनरवष्वक्कणमभिष्वक्कणं वा मंगलबुद्धया करोति, यथा-पूर्वं साधवो मदीयं नवगृहं यदि परिभुञ्जते ततः पवित्रं भवतीति, गतेषु च तेषु तत्र नवगृहे स्वयमेव वस्तुकाम इति ।

अथात्रैव प्रायश्चित्तमाह—

सव्वम्मि उ चउलहुया, देसम्मी वायराएँ लहुओ उ ।

सव्वम्मि मासियं खलु, देसे भिन्ने य सुहुमाए ॥८४३॥

वादरायां प्राभृतिकायामनन्तरोक्तायामेव सर्वतः करिष्यमाणायां कृतायां वा तिष्ठति चत्वारो लघवः । देशतः करिष्यमाणायां कृतायां वा तिष्ठति मासलघु । सूदमायां वा प्राभृतिकायां वक्ष्यमाणायां भवति विधास्यमानायां विहितायां वा तिष्ठति मासलघु । देशतस्तस्यामेव भिन्नमासः ।

सा पुनः सूदमप्राभृतिका पञ्चविधा ।

तामेवाह—

संमज्जणावरिसणा, उवलेवणसुहुमदीवण चेव ।

उस्सकणहिसकण-देसे सव्वे य नायव्वा ॥ ८४४ ॥

संमार्जनं-बहुरिकया प्रमार्जनम् श्रावणम् उदकेन छुटकप्रदानम्, उपलेपनं-छुगणमृत्तिकया भूमिकाया लेपनम् । 'सुहुमे' ति सूदमाणि समयभाषया पुष्पाण्युच्यन्ते । तथा च दशवैकालिकनिर्युक्तौ पुष्पाणामेकार्थिकानि—'पुष्पा य कुसुमा चेव, फुल्ला य कुसुमादि य । सुमणा चव सुहुमा य, सुहुमाकाइया वि य ॥१॥' ततश्च पुष्पाणां प्रकररचनेत्यर्थः । 'दीवण चेव' ति दीपकप्रज्वालनम् । एतानि पूर्वमात्मार्थक्रियमाणान्येव विद्यन्ते, नवरं साधून् प्रतीत्य देशतः सर्वतो वा यदवष्वक्कणमभिष्वक्कणं वा क्रियते सा सूदमप्राभृतिका ज्ञातव्या ।

अथास्या एवावष्वक्कणमभिष्वक्कणे भावयति—

जाव न मंडलिबेला, ताव पवजामो होइ उस्सकका ।

उड्डं तु ताव पडिउं, उस्सककण एव सव्वत्थ ॥८४५॥

यावन्मण्डलीबेला स्वाध्यायमण्डलीकालो नोपहृत्कते तावत्प्रमार्जयाम इत्येव विचिन्त्यानागतमेव यदि प्रमार्ज-

यन्ति तदा अवप्यक्कणं भवन्ति । अथ साधवः स्वाध्यायं कुर्वाणास्तदानीं मण्डल्यामुपविष्टाः सन्ति, ततश्चिन्तयन्ति—उत्तिष्ठन्तु तावदमी पठित्वा, ततः पश्चात्प्रमार्जयिष्याम इति विचिन्त्य तथैव यदि कुर्वन्त तदा अभिष्वक्कणं भवन्ति । एवमेवावप्यक्कणमभिष्वक्कणं च सर्वत्र घर्षणापलेपनादावपि भावनीयम् ।

सा पुनः सूक्ष्मप्राभृतिका द्विविधा—

छिन्नमखिन्ना काले, पुणो य नियया य अनियया चेव ।

निर्दिष्टमनिर्दिष्टा, पाहुडिया अट्ट भङ्गा उ ॥ ८४६ ॥

काले—कालतः छिन्ना अचिच्छिन्ना वाः छिन्नकालिका अचिच्छिन्नकालिका चेत्यर्थः, यस्यामुपलेपनादिच्छिन्नं प्रतिनियते मासादौ काले क्रियते सा छिन्नकालिका । या तु यदा तदा वा क्रियते सा अचिच्छिन्नकालिका पुनरेकैका द्विविधा नियता अनियता चेव । नियता नाम—या पूर्वाह्णादावेव वेलायाम् अवश्यमेव वा क्रियते । विपरीता—अनियता—पुनरेकैका द्विविधा—निर्दिष्टा, अनिर्दिष्टा च । तत्र यः प्राभृतिकाकारकः स निर्दिष्टः इन्द्रदत्तादिनाम्नापलक्षितः तेन क्रियमाणा प्राभृतिकाऽपि निर्दिष्टा । तद्विपरिता अनिर्दिष्टा । अत्र च त्रिभिः पदैरष्टौ भङ्गा भवन्ति । तद्यथा—छिन्नकालिका नियता निर्दिष्टा, छिन्नकालिका अनियता अनिर्दिष्टा इत्यादि ।

अथ छिन्नकालिकां व्याख्यानयति—

मासे पक्खे व दमरा—तए य पणएगदिवसे य ।

वाघाडम्—पाहुडिया, होइ पवाया निवाया य ॥ ८४७ ॥

या प्राभृतिका मासे—मासस्यान्ते—पक्षे पक्षस्यान्ते दशरात्रे दशानामहोरात्राणां पर्यन्ते पञ्चके—पञ्चरात्रिदिवान्ते एकदिवसे एकान्तरात् दिने चशब्दाभिरन्तरे दिने दिने इत्यर्थः । एवं प्रतिनियते काले या क्रियते सा छिन्नकालिका । या तु पक्षस्य कस्मिंश्चिद्विवसे विधीयते सा अचिच्छिन्नकालिकेति । व्याघातिमप्राभृतिका नाम या सूत्रार्थपौरुषवेलायां क्रियते सा भवति प्रवाता, निवाता चेति । प्रवाता नाम या ग्रीष्मकाले अपराह्णे उपलेपनादिकरणेन घर्मं नाशयति । या तु शीतकाले पूर्वाह्णे उपलेपनकरणेन रात्रौ व्यपगतशीतेह जायते सा निवाता भण्यते ।

अथ कस्यां प्राभृतिकायां वस्तुं कल्पते कस्यां च नैत्यत आह—

पुव्वएहे अवरएहे, मूरम्मि अणुग्गए व अत्थमिए ।

मज्झन्तिए व वसही, मेसं कालं पडिक्कुट्ठा ॥ ८४८ ॥

पूर्वाह्णे—अनुव्रतं सूर्ये अपराह्णे—अस्तमिते मध्याह्णे वा—मध्याह्नवेलायां सूत्रार्थपौरुष्यामनुत्थितेषु इत्यर्थे एतेषु कालेषु यस्यां प्राभृतिका क्रियते सा वसतिरनुज्ञाता सूत्रार्थव्याघाताभावात् 'सेसं कालं' इति समग्र्यर्थे द्वितीया । शेषे उद्धतसूर्यादौ काले—यस्यां प्राभृतिका विधीयते सा

प्रतिकृष्टा न कल्पते तस्यां वस्तुम्, सूत्रार्थव्याघातसंभवात् ।

अथ निर्दिष्टानिर्दिष्टप्राभृतिके भावयति—

पुग्गिज्जाओ अमुगो, पाहुडियाकारओ उ निर्दिष्टा ।

सेसा उ अनिर्दिष्टा, पाहुडिया होइ नायव्वा ॥ ८४९ ॥

अमुकः—पुरुषो जातः—पुरुषप्रकारः प्राभृतिकाकारक इन्द्रदत्तादिनाम्ना यस्यां निर्दिष्टः, सा निर्दिष्टा, शेषा तु सर्वाऽप्यनिर्दिष्टा प्राभृतिका भवति—ज्ञातव्या ।

अथ पूर्वोक्तं भङ्गाष्टकविषयं विधिमाह—

काऊण मासकप्पं, वपंति जा कीरई उ मासस्स ।

सा खलु निव्वाघाया, तं वेलाएण निताणं ॥ ८५० ॥

इह प्रथमे भङ्गे या मासस्यान्ते क्रिया इति कृत्वा छिन्नकालिका, तत्राप्यपराह्णे एव विधीयमानत्वाभियता अमुकपुरुषकर्तृत्वेन च निर्दिष्टा । तस्यां कृतायां प्रथमतः प्रविष्टास्ततो मासकल्पं कृत्वा यदि व्रजन्ति, कथमित्याह—'तं वेलाएण निताणं' इति तस्याः प्राभृतिकाकरणवेलाया अर्वाक् निर्गच्छतां सा प्राभृतिका निव्याघाता मन्तव्या सूत्रार्थव्याघाताभावात्, कल्पते तस्यां वस्तुमिति भावः । शेषा द्वितीयादयो भङ्गाः क्वापि कथंचित् सव्याघाता इति कृत्वा तेषु न कल्पते ।

अथ प्रवातानिवातेति च पदद्वयं भावयति—

अवरएहे गिम्हकरणे, पवायो सा जण नासई घम्मं ।

पुव्वएहे जा सिमिरे, निव्वाय निव्वाय सा रत्ति ॥ ८५१ ॥

ग्रीष्मे अपराह्णे यदुपलेपनस्य करणं सा प्रवाता । कुत इत्याह—येन सा रात्रौ नाशयति—व्यपनयति घर्मं ग्रीष्मर्तुसंभावनायाम् । या शीतशरे—शीतकाले पूर्वाह्णे उपलेपनकरणेन दिवसस्य चतुर्भिः प्रहारैर्निवाता शुष्का इत्यर्थः सा रात्रौ निवाता भवति । एतयोः कारणतोऽवस्थानुं कल्पत इति ।

अथ निव्याघातिमां भङ्गयन्तरेणाह—

पुव्वएहेऽपट्टविण, अवरएहे उट्टिएसु य पसत्था ।

मज्झएहनिग्गएसु य, मंडलिसुतेपेहवाघाया ॥ ८५२ ॥

या पूर्वाह्णे अप्रस्थापिते सति स्वाध्याये, अपराह्णे पुनः समुद्दिश्यान्थितेषु साधुषु, मध्याह्णे तु भिक्षापयटनार्थं निर्गतेषु या प्राभृतिका क्रियते प्रशस्ता सा । कुत इत्याह—'मंडालसुतेपेह' इति येन सूत्रमण्डल्यामुपकरणेन प्रक्षणायाश्च 'वाघाय' इति अकारप्रश्लेषादव्याघाता—न व्याघातविधायिनी, अत एवा प्रशस्ता प्ररूपिता । वादरा सूत्रमा च पञ्चविधा प्राभृतिका एवंविधया सहितायां वसतो न स्थानव्यम् ।

अथ नास्ति तथाविधा अप्राभृतिका वसतिः । ततः

कारणतः सप्राभृतिकायामपि तिष्ठतां यतनामाह—

तं वेलसारवंती, पाहुडियाकारगं च पुच्छंति ।

मात्तूण चरिमभंगं, जयंति एमेव सेमेसुं ॥ ८५३ ॥

यस्यां वेलायां प्राभृतिकाकारकं च पुरुषं पृच्छन्ति कस्यां वेलायां भवान् सम्माजनादि करिष्यतीति एवं चरमम्—

अष्टमे भङ्गे मुक्त्वा शेषेषु समस्याऽपि भङ्गेषु यतन्ते-यतनां कुर्वन्ति ।

चरिमे वि होइ जयणा, वसन्ति आउत्तउवहिणो निचं ।

दक्खे य वसतिपाले, ठवंति थंगा पुणिन्थीसु ॥ ५४ ॥

चरमेऽप्यष्टमे भङ्गे आच्छन्नकलिका अनियता अनिर्दिष्टा चेत्यवलन्ते आगाढे कारणे निष्ठतां भवति यतना । कथमन्याह-नित्यमायुक्तोपधयो वसन्ति, उपधौ आयुक्ताः सावधाना आयुक्तोपधयः राजदन्तादङ्गाकृतिगणन्याद्—इत्यस्यामेन पूर्व-परतिपातः । मा गोमयादिना कोऽप्युपधिगणं मे प्राभृतिका-करणव्याजेनापहरेदिति सम्यगुपधिपयमवधानं ददतीत्यर्थः । दन्ताश्च वसतिपालान् स्थापयन्ति । यदि च तत्प्राभृतिकाकारिणः पुरुषा न स्त्रियस्ततस्तस्मिन् वसतिपालाः स्थापयितव्याः 'थंगा पुणिन्थीसु' इति यदि स्त्रियस्ततो ये स्थविराः-परिपाकप्राप्तब्रह्मचर्यास्ते वसन्तौ स्थापनीया इति । गते प्राभृतिकाद्वारम् । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

जे भिक्खु मपाहुडियं मेजं अणुपविमइ अणुपविमंतं वा माइजइ ॥ ६४ ॥

जस्मि वसहीणं टियाणं कम्मपाहुडियाणं भवति सा सपाहुडिया छावणलेवणादिकरणमित्यर्थः । नि० चू० ४ उ० ।

(१५) तथापिधकार्यवशाच्चरककार्पटिकादिभिः सह संवासं विधिमाह—

मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मे जं पुण उवम्मयं जाणेजा खुडियाओ खुडुदवारियाओ गिययाओ मंनिरुद्धियाओ भवंति तहप्पगार उवम्मण गओ वा वियाले वा णिकखममाणे वा पविममाणे वा पुग हन्थेण पच्छा पाएण ततो मेज-तामेव णिकखमेज वा पविमेज वा, केवली बूया-आयाणमेयं जे तन्थ ममणाण वा माहणाण वा छत्तए वा मत्तए वा दंडए वा लड्डिया वा भिमिया वा नालिया वा चिलं वा चिलिमिली वा चम्मण वा चम्मकोमण वा चम्मच्छेदणए वा दुव्वेदु द्दुमिक्खित्ते अणिकेपे चलाचले ।

(सू० ८८ +)

स भिक्षुर्यत् पुनर्ग्वंभूतं प्रतिश्रयं जानीयात्, तद्यथा—क्षुद्रिका लक्ष्यस्तथा क्षुद्रद्वारा—नीचा उच्चैस्त्वरहिताः सन्निभद्वाराः-गृहस्याकुला वसतयो भवन्ति, ताश्चैवं भवन्ति-तस्यां साधुवसन्तो शय्यान्तरंगान्येषामपि कतिपयदिवस-स्थायिनां चरकादीनामवकाशो दत्तो भवेत्, तेषां वा पूर्वस्थितानां पश्चात् साधूनामुपाश्रयो दत्तो भवेत् । तत्र—

(आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० ।)

रात्रौ न प्रविशेत्—

जन्थऽन्थमिण अणाउले,

समविममाइं मुणीऽहियामण ।

चरगा अदुवा वि भेग्वा,

अदुवा तन्थ सर्गिभवा मिया ॥ १४ ॥

तथा भिक्षुत्रैवास्तमुपात्तं सविना तत्रैव कार्यान्सर्गादि-ना तिष्ठतीति यत्रास्तमितः, यथाऽनाकुलः-समुद्रवज्रकादि-

भिः परिपहोपसर्गैरनुभूयन् समविममाणि—शयनासना-दीन्यनुकूलप्रतिकूलानि मुनिः—यथावस्थितसंसारस्वभाव-वेत्ता सम्यग—अगक्रद्विष्टनयाऽधिसंहेत, तत्र च शून्य-गृहादीं व्यवस्थितस्य तस्य चरन्तीति चरका—दंशमश-कादयः, अथवाऽपि-भेग्वा-भयानका, रत्तःशिवादयः, अथ-वा—तत्र सर्गिसृपाः स्युः—भवेयुः, तत्कृताश्च परीप-हान सम्यक् अधिसंहेतेति ॥ १४ ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

रात्रौ वसन्तौ गमनविधिमाह—

भिक्खु य रात्रौ वा वियाले वा णिकखममाणे वा पविममाणे वा पयलेज्ज वा पवडेज्ज वा मे तन्थ पयल-माणे वा पवडमाणे वा हन्थं वा पायं वा ० जाव इंदिय-जायं वा लूमेज्ज वा पाणाणि वा ०४ अभिहणेज्ज, ० जाव वव-रोवेज्ज वा अह भिक्खु णं पुच्चोवदिट्ठा ० ४ जं तहप्पगारे उवस्सए पुरा हन्थेण पच्छा पायेणं ततो संजयामेव णि-क्खमेज्ज वा पविसेज्ज वा । (सू०-८८)

तत्र कार्यवशाद्वसता रात्र्यादौ निर्गच्छता प्रविशता वा, यथा चरकाद्युपकरणोपघातो न भवति तदवयवोपघातो वा तथा पुरा हस्तकरणादिकथा गमनागमनादिक्रियया यतितव्यम्, शेषं करण्यं नवरं चिलिमिलिः—यमनिका चम्मकोशः-पाणित्रं खल्लकादिः । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० । (रात्रौ वसतिप्रवेशे आहारकल्पना 'रात्रिभोग्य' शब्दे अस्मिन्नेव भागे ५३७ पृष्ठे उक्ता ।) (वसतिमधिकृत्य भोजनविधिः 'गोयचरिया' शब्दे तृतीयभागे १००३ पृष्ठे गतः ।)

इदानीं वसतियाञ्चाविधिमधिकृत्याह—

मे आगंतागारेसु वा अणुवीय उवम्मयं जाइजा जे तन्थ ईमरे जे तन्थ समहिट्ठाए ते उवम्मयं अणुपविजा कामं खलु आउमो ! अहालंदं अहापग्निनातं वमिस्सामो ० जाव आउमंतो ० जाव आउमंतस्स उवम्मते ० जाव माहम्मियाइं ततो उवम्मय गिहिस्सामो तएण परं विहरिस्सामो । (सू०-८९)

स भिक्षुरागन्तागारादीनि गृहाणि पूर्वोक्तानि तेषु प्रविश्या-नुविचिन्त्य च किंभूतोऽयं प्रतिश्रयः ? कश्चात्रेश्वरः?, इत्येवं पर्यालोच्य च प्रतिश्रयं याचेत्, यस्तत्रेश्वरो गृहस्वामी यो वा तत्र समधिष्ठाना-प्रभुर्निगुक्तस्तानुपाश्रयमनुज्ञापयेत् । तद्यथा-कामम्, त्वच्छ्रुया आयुष्मन् ! त्वया यथा परिज्ञातं प्रतिश्रयं कालतो भूभागतश्च तथैवाधिवत्स्यामः, एवमुक्तः स कदाचिद् गृहस्थ एवं ब्रूयात् यथा-कियत्कालं भवताम-त्रावस्थानमित्येवं गृहस्थेन पृष्टः साधुवसतिप्रभुपक्षक एतद् ब्रूयात्, यथा कारणमन्तरंगं ऋतुवर्द्धं मासमेकं वर्षा-सु चतुरे मासानवस्थानमिति । एवमुक्तः कदाचित्परे ब्रूया-त्तनावन्ते कालं ममाऽत्रावस्थानं वसतिर्या, तत्र साधुः तथा-भूतकारणसद्भावे एवं ब्रूयात्—यावत्कालमिहायुष्मन्त आसते, यावद्वा-भवत उपाश्रयः तावत्कालमेवोपाश्रयं प्रहीष्यामस्ततः परेण विहरिष्याम इत्युत्तरणं सम्बन्धः । साधुप्रमाणप्रश्ने चोत्तरं दद्यात्, यथा-समुद्रसंस्थानीया मू-रयो नास्ति परिमाणम्, यतन्त्र कार्यार्थितः केवलागच्छन्ति

अपरं कृतकार्या गच्छन्ति अनो यावन्तः साधर्मिकाः समागमिष्यन्ति तावतामयमाश्रमः साधुपरिमाणं न कथनीयमिति भावार्थः । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० । (बहुषु सागारिकेषु एकं सागारिकं कुर्यात् इति 'सागारिय' शब्दं वक्ष्यते ।) सागारिकस्य नामगोत्रे जानीयात्—

मे भिक्षू वा भिक्षुणी वा जम्बुवस्सए संवसेज्जा तस्स पुव्वामव णाम गोत्तं जाणेज्जा, तस्सो पच्छा तस्स गिहं णिमंतमाणस्स वा अणिमंतमाणस्स वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अफामुयं० जाव णो पडिग्गाहेज्जा । (सू०-६०)

सुगमं नवरं साधूनां सामाचार्येषां, यदुत शय्यातरस्य नामगोत्रादि ज्ञातव्यम्, तत्परिज्ञानाच्च सुखं नैव; प्राघूर्णकादयो भिक्षामटन्तः शय्यातरगृहप्रवेशं परिहरिष्यन्तीति । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० ।

सागारिकस्य निश्रया अनिश्रया वा निवसेत्—

कप्पइ निगंथीणं सागारियनिस्साए वत्थए ॥ २३ ॥
कप्पइ निगंथाणं सागारियनिस्साए वा अनिस्साए वा वत्थए ॥ २४ ॥

अत्र भाष्यम्—कल्पते निर्ग्रन्थानां सागारिकनिश्रयैव वस्तुमिति ।

साहू निस्समनिस्सा, कारणे निस्सा अकारणेऽणिस्सा ।
निकारणम्मि लहुगा, कारणे गुरुगा अनिस्साए ॥ ३१७ ॥

साधवः सागारिकस्य निश्रया अनिश्रया वा वसन्ति । तत्र कारणे निश्रया, अकारणे त्वनिश्रया वस्तव्यम् । यदि निष्कारणे सागारिकनिश्रया वसन्ति ततश्चत्वारो लघुकाः । अथ कारणे अनिश्रया वसन्ति ततश्चत्वारो गुरुकाः ।

अथ निष्कारणे सागारिकनिश्रया तिष्ठतां दोषमाह—

उट्ठेति निवेमिंते, भुंजण-पेहासु सारिमोए अ ।

सज्जायवंभगुत्ती, असंगता तित्थऽवणे य ॥ ३१८ ॥

कोऽपि साधुरुत्तिष्ठन् वा निविशमानो वा अपावृत्तो भवेत् । तं दृष्ट्वा पुरुषाः स्त्रियो वा हसन्ति, उद्वृज्जकान् वा कुर्वन्ति । भोजनं—समुद्देशेन तत्र मण्डल्यां तुम्बकेषु वा समुद्दिशतो दृष्ट्वा ब्रवीरन्—अहो अमी अशुचय इति, प्रेक्षा—प्रत्युपपत्त्या तस्यां विधीयमानायां ते सागारिका उद्वृज्जकान् कुर्युः, 'मोय' इति निशि मोकेनाचमने कार्याकीव्युत्सर्जनं च उद्गाहं कुर्युः, स्वाध्यायमधीयमानं परावर्त्तमानं वा श्रुत्वा कर्णाहृतनागच्छन्तीनां स्त्रीणां चाङ्गप्रत्ययादीं-विलोकमाने ब्रह्मचर्यस्याऽगुमिर्भवेत्, 'असंगय' इति यैः किलाऽसंगताः प्रतिपन्नाः स्त्रीगृहेते प्रतिश्रये स्थानव्यमित्येतदप्येत न जानन्ति, तीर्थस्य वाऽवर्णो भवति—सर्वेऽप्येत एतादृशा इति । यत एते दोषा अत उन्सर्गतः सागारिकस्यानिश्रया वस्तव्यम्, कारणं तु निश्रया परिकल्पते वस्तुम् ।

तच्छेदम्—

तेणा मावय-ममगा, कारणनिकारणे व अहिगरणं ।

एएहि कारणेहि, वसन्ति निस्सा अनिस्सा वा ॥ ३१९ ॥

स्तेनाः श्वापदा वा यत्रोपद्रवन्ति तत्र ये गृहस्थाः परित्राणं कुर्वन्ते तत तन्निश्रया वस्तव्यम्, मशका वाऽन्यत्राभिद्रवन्ति ततो निश्रयाऽपि वस्तव्यम्, निष्कारणे तु निश्रया वसनामपकायं यत्र वाहनादिकमधिकरणं भवेत्, एतैः कारणे निश्रया अनिश्रया वा यथायोगं वसन्तीति । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

कः समागारिक उपाश्रय इत्याह—

मे भिक्षू वा भिक्षुणी वा मे जं पुण उवम्मयं जाणेज्जा मसागारियं सागारियं मउदयं णो पप्पम्म गिक्खमण-पवमणाए० जाव अणुचिताए तटप्पगारं उवम्मए णो ठाणं वा० ३ चेतज्जा । (सू०-६१)

स भिक्षुर्यत्पुंरवंभूतं प्रतिश्रयं जानीयात् तद्यथा—समागारिकं साऽग्निकं सोदकम्, तत्र स्वाध्यायादिकं स्था-नादि न विधेयमिति । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० ।

सागारिकोपाश्रयं वस्तुं कल्पते—

नो कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा सागारिए उवम्मए वत्थए ॥ २५ ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

निस्स त्ति अइपसंगे-ण साहू सागारियम्मि उ वसिज्जा ।

ते चेव निस्सदोसा, सागारिय नि(व)म्मअं मा हु । ३२० ।

निर्ग्रन्थीनां सागारिकनिश्रयैव निर्ग्रन्थानामपि कारणे निश्रया वस्तुं कल्पते इत्युक्ते अतिप्रसङ्गेन दोषेण सागारिकेऽपि प्रतिश्रय वसेयुः । कुत इत्याह—सागारिकोपाश्रये निवसन्तो मा तपःस्वस्थाननिवेशनादिविषया निश्रादोषा भयेयुः, अतः सागारिकसूत्रं प्रारभ्यते इत्यनेन सम्बन्धनायातस्यास्य (२५) व्याख्या—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा सागारिके, सागारिकं द्रव्यतां भावतश्च स वक्ष्यमाणलक्षणं तदत्रास्तीति व्युत्पत्तेरभ्रादित्वादप्रत्ययं सागारिकः । ईदृशे उपाश्रये वस्तुमिति सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः—

सागारियनिकखेवो, चउव्विहो होइ आणुपुव्वीए ।

नामं ठवणा दधिण, भावे य चउव्विहो भेओ ॥ ३२१ ॥

सागारिकपदस्य निक्षेपश्चतुर्विधः आनुपूर्व्या भवति । तद्यथा—नास्मि, स्थापनायां द्रव्यं, भावे, च, इत्येव चतुर्विधो भेदः । तत्र नामस्थापने गतार्थः ।

द्रव्यतो नांआगमनो जशगीरव्यतिगिक्कं द्रव्यसागारिकमाह—
स्वं आभरणविही, वत्थालंकारभोयणं मेधे ।

आउज नट्ट नाडग-गीए सयणं य दव्वम्मि ॥ ३२२ ॥

रूपम् आभरणविधिः वस्त्रालंकारो भोजनं गन्धः आताप्यं नृत्तं नाटकं गीतं शयनीयं च ; एतद् द्रव्यसागारिकम् ।

तत्र रूपपदं व्याख्यायते—

जं कट्टकम्ममाई-सरूवें मट्ठाणें तं भवे दव्वं ।

जीवाजीवविमुक्तं, विमरिमरूवं तु भावम्मि ॥ ३२३ ॥

यन्काष्ठकर्मणि वा लेपकर्मणि वा पुरुषरूपं वा निर्मितं तत् स्वस्थानं द्रव्यसागारिकं भवेत् । स्वस्थानं नाम नि-

ग्रन्थानां पुरुषरूपं निग्रन्थानां तु स्त्रीरूपम्, यत् विसदृशरूपं तद्वाचसागारिकम् । निग्रन्थानां तु स्त्रीरूपं निग्रन्थानां तु पुरुषरूपं भावस्य सागारिकामन्यथः । यद्वा—जीवविप्रमुक्तम्—पुरुषशरीरं स्त्रीशरीरं वा । तदपि स्वस्थाने द्रव्यसागारिकम्, परस्थाने तु भावसागारिकमिति । अथ 'आभरणविही' त्यादि व्याख्यायन्—आभरणं—कटकदि तस्य विधिर्भेदा आभरणविधिः, वस्त्रमवालङ्कारो वस्त्रालङ्कारः । यदि वा—वस्त्राणि—चीनांशुकादीनि, अलङ्कारो द्विधा—केशालङ्कारो माल्यालङ्कारभेदात् । भोजनम्—अशनपानखाद्यस्वाद्यभेदाच्चतुर्विधम्, गन्धः—कोष्ठपुटपाकादिः, आतोद्यं चतुर्विधम्—तनम्, वितनम्, घनम्, शुषिरम् । “ ततं—वीणाप्रभृतिकं, वितनं—मुरजादिकम् । घनं तु—कांस्यतालादि, वंशादि—शुषिरं मतम्” ॥१॥ नृत्तमपि चतुर्विधम्—आचिनम्, रिभितम्, आरभडम्, भसेलम् । एते चत्वारोऽपि भेदा अनदिशास्त्रप्रसिद्धाः । नाटकम्—अभिनयविशेषः ।

अथवा—

नट्टं होइ अगीयं, गीयजुयं नाडयं तु नायवं ।

आभरणादी पुरिसो—वभोगदवं तु सट्टाणे ॥ ३२४ ॥ इह अगीतं—गीताविरहितं नाट्यं भवति, यत् पुनर्गीतयुक्तं तद्घाटकं ज्ञातव्यम् । गीतं चतुर्धा—तन्त्रीसमम्, तालसमम्, ग्रहसमम्, लयसमं चेति । शयनम्—पल्यङ्गादि, यत्तदाभरणादिकं यत्पुरुषोपभोग्यं तत् स्वस्थाने द्रव्यसागारिकं निग्रन्थानामिति भावः । अत्र च भोजनगन्धानाद्यशयनानि द्वयोरपि स्त्रीपुरुषपक्षयोः साधारणत्वाद् द्रव्यसागारिकमेव, शेषाणि तु साधुसाध्वीनां स्वस्थानयोग्यानि द्रव्यसागारिकम्, परस्थानयोग्यानि तु भावसागारिकम् ।

एतेषु प्रायश्चित्तमाह—

एकैकस्मि य ठाणे, भोगवज्जाल चउलहू हुंति ।

चउगुरुगभोगवज्जाल वि, तन्थ वि आणाइणो दोसा ॥ ३२५ ॥ एकैकस्मिन्—रूपाभरणादौ द्रव्ये सागारिकभोजनवर्जं निष्ठां चतुर्लघवः । भोजनसागारिके चतुर्गुणः, केषांचिन्मतेनाभरणवस्त्रयोरपि चतुर्गुणः तत्राप्याज्ञादयो दोषाः ।

तथा—

को जाणइ को किर सो, कस्स य माहप्पया समत्थत्ते ।

धिइदुव्वला उ केई, देवेंति तत्रो अगारिजणं ॥ ३२६ ॥

को जानाति नानादेशीयानां साधूनां मध्य कः कीदृशः—कीदृक्परिणामः कस्य वा कीदृशा महात्मता—महाप्रभावता, समर्थत्वं—सामर्थ्यं लाभनिग्रहब्रह्मव्रतपरिपालनं वा प्रतीत्य विद्यते, परचेतोवृत्तीनां निर्गतशयैरनुपलब्धत्वात् । भूया ये केचित् धृतिदुर्बलास्ते तत्र रूपाभरणादभिराक्षिप्तचित्ताः—परित्यक्तसंयमधुग अगारीजनं 'देवेंति' गच्छन्ति परिभुञ्जते इत्यर्थः ।

तथा—

के इत्थं भुत्तभोगी, अभुत्तभोगी य केऽपि निकवंता ।

रमणिज्ज लोइयंति य, अम्हं पेटारिमा आमी ॥ ३२७ ॥

केचिदत्र गच्छमध्ये भुक्तभोगिनः केचिदभुक्तभोगिनः तेषां भोग्यपामित्येवं भावः समुत्पद्यते—रमणीयामदं लौकिकं

चरितं यत्रैवं वस्त्राभरणानि परिधीयन्ते, विविधस्वाद्यकादीनि यथेच्छं भुञ्जते । अस्माकमपि गृहाश्रमे स्थितानामेतादृशा भोगा आसीरन् ।

इदमेव व्यनक्ति—

परिसओ उवभोगे, अम्ह वि आसिप्पइ एह ओयल्ला ।

दुकर करेमि भुत्ते, कोउगमियरस्स दट्ठणं ॥ ३२८ ॥

इदं एव गन्धमाल्यताम्बूलाद्युपभोगः पूर्वमस्माकमप्यासीत्, 'एह' इति निपातः पादपूर्णे । इदानीं तु वयं उज्जलाः—प्रावलयन् मलिनशरीराः अलब्धसुखास्वादाश्च दुष्करं केशश्मश्रुलञ्छनभूमिशयनादि कुमहे, इत्थं भुक्तभोगी चिन्तयति, इतरोऽभुक्तभोगी तस्य रूपाभरणादिकं दृष्ट्वा कौतुकं भवेत् ।

को दोष इत्यन आह—

सतिकोउगेण दुन्नि वि, परिहेज्ज लइज्ज या वि आभरणं ।

अन्नेसि उवभोगं, करिज्ज वाएज्ज वुड्डाहो ॥ ३२९ ॥

स्मृतिश्च कौतुकं चेति द्वन्द्वैकवद्भावः, तेन स्मृतिकौतुकेन द्वावापि भुक्ताऽभुक्तभोगिनौ वस्त्राणि वा परिदध्यानाम्, आभरणं वा स्वशरीरे गृह्णायाताम्, अन्येषां वा गन्धशयनीयासनादीनामुपभोगं कुर्याताम्, आतोद्यं—वाद्यतामसंयतो वा असंयतमलंकृतविभूषितं दृष्ट्वा लोकमध्ये उड्डाहं कुर्यात् ।

किञ्च—

तच्चित्ता तल्लेसा, भिक्षवा—सज्जायभुक्ततीया ।

विकहाविस्सुतियमणा, गमणस्स अ उस्सुईभूया ॥ ३३० ॥

तदेव—स्त्रीरूपादिचिन्तनात्मकं चित्तं येषां ते तच्चित्ता, लेश्यानाम—तदङ्गपरिभोगाव्यवसायः, सा च लेश्या येषां ते तल्लेश्याः, भिक्षास्वाध्याययोर्भुक्ततन्मित्र्यापारो येषां ते भिक्षास्वाध्यायभुक्ततन्मिकाः, तथा संयमागधनीया वाग्योगप्रवृत्तिः सा कथा तद्विपक्षगता विकथा, विश्रान्तसिका नाम—स्त्रीरूपादिस्मरणजनिता विन्दुचिप्लुतिः तयोर्मनो येषां ते विकथाविश्रान्तसिकमनसः । एवंविधास्ते केचिद्भ्रमन—धावनं उत्सुका भवन्ति, केचिच्च उत्सुकीभूता उत्प्रवृजिता इत्यर्थः ।

तत्र विकथा कथं भवतीत्याह—

सुदु कयं आभरणं, विणामियं न वि य जाणसि तुमं पि ।

मुच्छुड्डाहो गंधे, विमुत्तिया गीयसदेसुं ॥ ३३१ ॥

एकः साधुव्रवीति—सुष्ठु—शोभनं कृतमिदमाभरणम्, द्वितीयः प्राह—विनाशितमतत्, त्वमप्यविशेषज्ञो न जानासि । एवमुत्तरप्रत्युत्तरिकां कुर्वतास्तयोरसंयममुपजायते । मूर्च्छा वा तत्र रूपादौ कोऽपि कुर्यात् । तथा वाऽसौ सपरिग्रहो भवति 'उड्डाहो गंधे' त्ति चन्दनादिगन्धेनात्मनं यदि कोऽपि विलिम्पति पटवासादिभिर्वा वासयति ततः उड्डाहो भवति, नूनं कामिनोऽमी अन्यथा कथमिन्धमात्मनं मण्डयन्तीति । आतोद्यगतशब्देषु श्रूयमाणेषु विश्रान्तसिका जायते ।

अपि च—

निच्चं पि दव्वकरणं, अवहियहिययस्स गीयसदेहिं ।

पडिलेहणसज्जाण, आवासगभुजते रत्ती ॥ ३३२ ॥

नित्यमपि-सर्वकालं गीतादिशब्दैरपहृतहृदयस्य प्रत्युपेक्षणा-
यां स्वाध्याये आवश्यकं भोजने वैराग्ये उपलक्षणान्वा-
न्वाभातिकादिषु च द्रव्यकरणमेव भवति, न भावकरणम् ।

भावकरणव्यापारपु-

ते सादितुमारद्वा, संजमजोगेसु वसहिदोसेण ।

गलति जतू तप्पंतं, एस चरित्तं मुणेतव्वं ॥ ३३३ ॥

जतु-लाक्षा यथा अग्निना तप्यमानं गलति, एवं रागा-
ग्निना तप्यमानं चारित्र्यमपि गलतीति ज्ञातव्यम् ।

उन्निक्खंता केई, पुणो वि संमेलणाएँ दोसेण ।

वच्चंति संभरंता, भंतूण चरित्तपागारं ॥ ३३४ ॥

तस्यां वसतौ स्त्रीपुरुषादिसंमेलनाया दोषेण केचिन्मन्द-
भाग्या उन्निष्कान्ता-उत्प्रव्रजितास्ततश्चारित्र्यमेव प्राकारो-
यत्र नगररक्षाार्थं तत्तत्प्राकारं भङ्ग्यत्वा तान्येव
स्त्रीरूपादीनि संस्मरन्तः पुनरपि गृहवासं व्रजन्ति ।

ततः किमभूदित्याह-

एगम्मि दोसु तीसुं, चउहा चिंतसु तत्थ आयरिओ ।

मूलं अणवद्वप्पो, पावइ पारंचियं ठाणं ॥ ३३५ ॥

यद्येक उन्निष्कामति ततो मूलम्, द्वयोरवधावतोः—अन-
वस्थाप्यम् । तेषु अवधावमानेषु तत्राचार्यः पाराश्रिकं स्थानं
प्राप्नोति, यस्य वा वशेन तत्र स्थितास्तस्येदं प्रायश्चित्त-
मिति । गतं द्रव्यसागारिकम् ।

अथ भावसागारिकमाह-

अट्टारसविहउव्वंभं, भावा ओरालियं च दिव्वं च ।

मणवयणकायगच्छण, भावम्मि य रूवसंजुत्तं ॥ ३३६ ॥

अष्टादशविधमब्रह्म भवति । तस्य चौदारिकदिव्यलक्षणौ
द्वौ मूलभेदौ । तत्रौदारिकं नवविधम्-औदारिकान् कामभो-
गान् मनसा गच्छति, मनसा गमयति, गच्छन्तमन्यं मन-
सेवानुजानीते । एवं वाचाऽपि त्रयो भेदाः प्राप्यन्ते, कायना-
पि त्रयः । एतैस्त्रिभिस्त्रिकैर्नवभेदा भवन्ति । एवं दिव्येऽप्य-
ब्रह्मणि नवभेदा लभ्यन्ते । एवमेव तदष्टादशविधमब्रह्म सा-
गारिकं भवति । अथवा-रूपं वा संयुक्तं वा रूपसहगतं
यदब्रह्म भावोत्पत्तिकारणं तदपि भावसागारिकम् ।

एतदेव स्पष्टयति-

अहवा अवंभजुत्तो, भावे रूवा उं सहगयाओ वा ।

भूसणजीवजुयं वा, सहगय तव्वजियं रूवं ॥ ३३७ ॥

अथवा-यतो रूपाद्वा अब्रह्मरूपो भाव उत्पद्यते तदपि का-
रणे कार्योपचारात् भावसागारिकम् । यथा-‘नङ्गलोदकं पाद-
रोग’ इति, तत्र यत् स्त्रीशरीरं भूषणसंयुक्तम्, अभूषितं
वा यज्जीवयुक्तं तद्रूपसहगतं मन्तव्यम् । यत्पुनः स्त्रीशरीरमेव
तद्वर्जितं भूषणविरहितं जीवयुक्तं वा तद्रूपमुच्यते ।

तं पुण रूपं तिविहं, दिव्वं माणुस्सयं तिरिक्खं च ।

पायावत्थकुट्टुविय, दंडिय पारिगहं चेव ॥ ३३८ ॥

तत्पुनरनन्तरोक्तं रूपं तत् त्रिविधम् दिव्यम्, मानुष्यम्, तैर-
श्च । पुनरुक्तं त्रिधा-प्राजापत्यपरिगृहीतम्, कौटुम्बिकपरि-
गृहीतम्, दण्डिकपरिगृहीतं चेति । प्राजापत्याः प्राकृतलोका
उच्यन्ते । एवं त्रिविधमपि प्रत्येकं त्रिधा, जघन्यमध्यमो-
त्कृष्टभेदात् ।

तत्र दिव्यस्य जघन्यादिभेदत्रयमाह-

वाणंतगिय जहन्नं, भवणवई जोइमं व मज्झिमगं ।

वेमाणिय उक्कोसं, पणयं पुण ताण पडिमासु ॥ ३३९ ॥

दिव्येषु यद्वाणव्यन्तरिकं रूपं तज्जघन्यम्, भवनपतिज्योति-
ष्कयोर्मध्यमम्, वैमानिकरूपम् उत्कृष्टम् । तत्र च तेषां वाण-
व्यन्तरादीनां याः प्रतिमास्ताभिः प्रकृतमधिकारः, सागारि-
कोपाश्रयस्य प्रस्तुतत्वात्, तत्र च प्रतिमानामिव सद्भावात् ।

प्रकारान्तरेण दिव्यप्रतिमानां जघन्यादिभेदानाह-

कट्ठे पोत्थे चित्ते, जहन्नयं मज्झिमं च दंतम्मि ।

सेलम्मि य उक्कोसं, जं वा रूवा तु निष्फन्नं ॥ ३४० ॥

या दिव्यप्रतिमा काष्ठकर्मणि वा पुस्तककर्मणि वा चि-
त्रकर्मणि वा क्रियते तज्जघन्यं दिव्यरूपम् । या तु द-
न्तिदन्तं क्रियते तन्मध्यमम्, च पुनः शैले वाशब्दात्-मणि-
प्रभृतिषु च या क्रियते, तदुत्कृष्टम् । यद्वा-रूपात्रिपन्नं ज-
घन्यादिकं तद् द्रष्टव्यम् । यद् द्रव्यप्रतिमा विरूपा तज्जघन्यं
दिव्यरूपम् । या तु मध्यमरूपा तन्मध्यमम् ।
या पुनः सुरूपा तदुत्कृष्टम् । अत्र चायतप्रतिमायुते
उपाश्रये तिष्ठतश्चत्वारो लघुकाः प्रायश्चित्तम् ।

अथात्रैव विभागतः प्रायश्चित्तमाह-

ठाणपरिसेवणाए, तिविहे वा दुविहेमेव पच्छित्तं ।

लहुगा तिन्नि वि सिट्ठा, अपरिग्गहेँ ठायमाणस्स ॥ ३४१ ॥

त्रिविधेऽपि जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिन्ने दिव्ये प्रतिमा-
युते तिष्ठतो द्विविधं प्रायश्चित्तम्, स्थानं, निष्फन्नं च । तत्र
निष्फन्नमिदम्—दिव्ये प्रतिमायुते परिगृहीते तिष्ठतस्त्रयश्चतु-
र्लघुकास्तपःकालविशिष्टाः । तद्यथा-जघन्यं चत्वारो लघु-
कास्तपसा कालेन च लघुकाः, मध्यमे त एव कालगुरुकाः
उत्कृष्टे त एव तपोगुरुकाः ।

अथ परिगृहीते प्रायश्चित्तमाह-

चत्तारि य उग्घाया, पढमे विडियम्मि ते अणुग्घाया ।

छम्मासा उग्घाया, उक्कोसे ठायमाणस्स ॥ ३४२ ॥

पायावच्चपरिग्गहेँ, दोहि वि लहु हुंति एतेँ पच्छित्ता ।

कालागुरु कोहुंवे, दंडियपारिग्गहे तवसा ॥ ३४३ ॥

प्रथमं-जघन्यं तत्र तिष्ठतश्चत्वार उद्धाता मासाः, लघवो मा-
सा इत्यर्थः, द्वितीयं-मध्यमे तत्र त एव चत्वारो मासा अनुद्धा-
ता गुरुका इत्यर्थः, उत्कृष्टे तु तिष्ठतः षड्मासा उद्धाताः षड्लघ-
व इत्यर्थः । एतानि च प्रायश्चित्तानि प्राजापत्यपरिगृहीते
द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां लघुकानि द्रष्टव्यानि । कौटु-
म्बिकपरिगृहीते वा एतान्येव कालगुरुकाणि, दण्डिकपरिगृ-
हीते एतान्येव तपसा गुरुकाणि । इदं च यस्माज्जघन्या-
दिविभागन निर्दिष्टं संनिहिताऽसंनिहितभेदेन न विशेषितं
तस्मादेतदोपविभागप्रायश्चित्तमभिधीयते । अथ विभाग-

प्रायश्चित्तं निरूपयितव्यम् , तत्र चैतान्येव जघन्यमध्यमो-
त्कृष्टानि संनिहिताऽसंनिहितभेदाभ्यां विशेषमाणानि पद-
स्थानानि भवन्ति ।

एतेषु प्रायश्चित्तमाह—

चत्तारि य उग्धाता, पदं विड्यमि तो अणुग्धाया ।
तड्यमि अणुग्धाया, चउत्थ छम्मासु उग्धाता ॥३४४॥
पंचमगमि वि एवं, छेदु छम्मास होति ऽणुग्धाया ।
संनिहिण् ऽसंनिहिण्, एस विही हाणमाणस्स ॥३४५॥

प्रथमं नाम-जघन्यमसंनिहितम् , द्वितीयं जघन्यं संनिहित-
म् , तृतीयं मध्यममसंनिहितम् , चतुर्थं मध्यमं संनिहितम् , प-
ञ्चममुत्कृष्टमसंनिहितम् , षष्ठमुत्कृष्टं संनिहितम् । अत्राऽयमु-
च्चारणविधिः । जघन्यकं असंनिहिते प्राजापत्यपरिगृहीते
तिष्ठति चत्वार उद्घाता मासाः, संनिहिते तिष्ठति त ए-
व चत्वारो मासा अनुद्घाताः । मध्यमकं असंनिहिते चत्वा-
रो मासा अनुद्घाताः, संनिहिते परमासा अनुद्घाताः । ए-
षोऽसंनिहिते सन्निहिते च तिष्ठतः प्रायश्चित्तविधिरूढः ।

अथ प्राजापत्यादिविशेषत एवमेव विशेषयति—

पढमिल्लुगमि ठाणे, दाहि वि लहुगा तवेण कालेण ।
विड्यमि अकालगुरु, तवगुरुगा होन्ति तड्यमि ॥३४६॥

प्रथमे स्थाने—प्राजापत्यपरिगृहीते एतानि प्रायश्चित्तानि
द्वाभ्यामपि लघुकानि, तद्यथा—तपसा कालेन च । द्वितीये
कौटुम्बिके परिगृहीते तान्येव कालगुरुकारिण, तृतीये द-
ण्डिकपरिगृहीते एतान्येव तपोगुरुकारिण ।

स्थानप्रायश्चित्तमेव प्रकारान्तरेणाह—

अहवा भिक्खुस्सेयं, जहन्नगाइमि ठाणपच्छित्तं ।
गणिणो उवरिं छेदो, मूलायरिण पयं हसति ॥३४७॥

अथवा यदेतज्जन्यादौ चतुर्लघुकादारब्धं पङ्गुगुरुकायसा-
नं स्थानप्रायश्चित्तमुक्तम् , तद्विज्ञोरेव द्रष्टव्यम् , गणी-उ-
पाध्यायस्तस्य पङ्गुगुरुकादुपरिच्छेदाख्यं प्रायश्चित्तपदं व-
र्जितम् । एकं पदं चतुर्लघुकाख्यमधो हसति चतुर्लघुकादा-
रब्धं छेदं तिष्ठतीत्यर्थः । आचार्यस्य पङ्गुलघुकादारब्धं मूलं
यावत्प्रायश्चित्तम् , अत्राप्येकं पदमुपरि वर्जितं, अधस्तादकं
पदं हसतीति । गतं स्थानप्रायश्चित्तम् ।

अथ प्रतिसेवनाप्रायश्चित्तमाह—

चत्तारि छ्व लहु गुरु, छम्मासितो छेदो लहु गुरुगा य ।
मूलं जहन्नगमि य, मेवंति पमज्जणं मोत्तुं ॥ ३४८ ॥

प्राजापत्यपरिगृहीते जघन्ये असंनिहिते-अदृष्टे प्रतिसेवमा-
ने चत्वारो लघवः, दृष्टे चत्वारो गुरुवः । संनिहिते अदृष्टे च-
तुर्लघवः, कौटुम्बिकपरिगृहीते जघन्ये असंनिहिते अदृष्टे प्र-
तिसेविते लघुपाणमासिकच्छेदः, दृष्टे पाणमासिकच्छेदः ।
संनिहिते अदृष्टे गुरुपाणमासिकच्छेदः, दृष्टे मूलम् । एतज्ज-
घन्यं दिव्यप्रतिमारूपं सेवमानस्य प्रायश्चित्तं भणितम् । प्र-
सज्जना नाम दृष्टे सति भोजिकाघाटिकादीनां ग्रहणाकर्ष-
णप्रभृतीनां वा दोषाणां परंपरया प्रसङ्गः, तं मुक्त्वा एतन्प्रा-
यश्चित्तम् , तन्निष्पन्नं तु पृथगापद्यते ।

अथ मध्यमे प्रायश्चित्तमाह—

चउगुरुग छ्व लहुगुरु, छम्मासितो छेदो लहुओ गुरुगो ।
मूलं अणवद्वप्पो, मज्झिमपमज्जणं मोत्तुं ॥ ३४९ ॥

मध्यमे प्राजापत्यपरिगृहीते असंनिहिते अदृष्टे प्रतिसेविते
चतुर्गुरुवः, संनिहिते अदृष्टे पङ्गुलघवः । दृष्टे पङ्गुगुरुवः । कौ-
टुम्बिकपरिगृहीते असंनिहिते अदृष्टे पङ्गुगुरुवः । सन्निहिते
दृष्टे लघुपाणमासिकच्छेदः, दृष्टे गुरुपाणमासिकच्छेदः । द-
ण्डिकपरिगृहीते असंनिहिते अदृष्टे गुरुपाणमासिकच्छेदः, द-
ष्टे मूलम् , सन्निहिते दृष्टे अनवस्थाप्यम् । एतन्मध्यमकं प्रस-
ज्जनां मुक्त्वा प्रायश्चित्तं द्रष्टव्यम् ।

उत्कृष्टविषयमाह—

तव छेदो लहु गुरुगो, छम्मासितो मूलसेवमाणस्स ।
अणवद्वो पारंचिय, उक्केसे पमज्जणं मोत्तुं ॥ ३५० ॥

उत्कृष्टे—प्राकृतपरिगृहीते असंनिहिते अदृष्टे प्रतिसेविते
लघुपाणमासिकं तपः, दृष्टे गुरुपाणमासिकं तपः । संनिहिते
अदृष्टे गुरुपाणमासिकं तपः, दृष्टे लघुपाणमासिकच्छेदः । कौ-
टुम्बिकपरिगृहीते असंनिहिते अदृष्टे लघुपाणमासिकच्छेदः,
दृष्टे गुरुपाणमासिकच्छेदः, संनिहिते दृष्टे मूलम् , दण्डिक-
परिगृहीते असंनिहिते अदृष्टे मूलम् , दृष्टे अनवस्थाप्यम् ,
दृष्टे पाराञ्चिकम् । एवमुत्कृष्टे दिव्यप्रतिमारूपां प्रसज्जनां मु-
क्त्वा प्रायश्चित्तमवसातव्यम् ।

अथ यथाचारणिकाया अभिलापः कर्तव्यस्तथा

भाष्यकृदुपदर्शयति—

पायावच्चपरिगहे, जहन्नसंनिहियए असंनिहिण् ।
दिट्ठादिट्ठे सेवइ, एसाऽऽलापो उ सव्वत्थ ॥ ३५१ ॥

प्राजापत्यपरिगृहीते जघन्ये असंनिहिते संनिहिते अदृष्टे
च सेवते, गाथायाम्-असंनिहिता दृष्टपादयोर्वन्धानुलोम्या-
न्पश्चान्निर्देशः । एष ईदृश आलापः—उच्चारणविधिः सर्वत्र
कौटुम्बिकपरिगृहीतादौ मध्यमादौ च कर्तव्यः ।

अत्र नोदक आह—

जम्हा पढमे मूलं, विइए अणवद्वो तइए पारंची ।
तम्हा ठायंतस्स य, मूलं अणवद्व पारंची ॥३५२॥

यस्मान् प्रथमे—जघन्ये प्रतिसेवमानस्य चतुर्लघुकादारब्धं
मूलं यावत्प्रायश्चित्तं भवति, द्वितीये—मध्यमे चतुर्गुरुक-
मादौ कृत्वा अनवस्थाप्यम् , तृतीये उत्कृष्टे लघुकादार-
ब्धं पाराञ्चिकं यावद्भवति, तस्मात्तिष्ठत एव स्थाननिष्प-
न्नानि । जघन्यमध्यमोत्कृष्टे तु यथाक्रमं मूलानवस्थाप्यपारा-
ञ्चिकानि भवन्तु ।

सुरिराह—

पडिमेवणा य एवं, पमज्जणा होइ तन्थ एकेके ।
चग्मिपए चरिमपदं, तं पि य आणाइनिप्फन्नं ॥३५३॥

जघन्यादि प्रतिसेवनायामेवं मूलानवस्थाप्यपाराञ्चिकं या-
वद्भवति । यच्चाहोदिदोर्निष्पन्नं चतुर्गुरुकं तदपि द्रष्टव्य-
मिति संग्रहगाथासमाप्तार्थः ।

अथैनामेव विवरीपुराह—

जइ पुण मव्यो विहितो, सेविजा होज चरिमपच्छित्तं ।
तम्हा पमंगरहियं, जं मेवइ तं न सेसाई ॥ ३५४ ॥

पुनः शब्दो—विशेषणं, किं विशिनष्टि येष नियमो भवेत्
तस्मान् प्रसङ्गरहितं यन् स्थानं सेवते तन्निष्पन्नमेव प्रा-
यश्चित्तं भवति, न शेषाणि मूलादीनि ।

अथ "चरमपदे चरमपद" मिति पदं भावयति—

अदिह्वाओ दिहुं, चरमं तहि मंकमाइ जा चरिमं ।

अहवण चरिमरोवण, ततो वि पुण पावण चरिमं ॥ ३५५ ॥

अदृष्टपदाद् दृष्टपदं चरमम्, तत्र चरमपदे शङ्का भोजिकाप्रा-
प्तिकादिक्रमण चरमपदे—पाराश्रिकं यावत् प्राप्नोति । आ-
ह—यद् दृष्टं ततः कथं शङ्का ननु निःशङ्कितमेव, उ-
च्यते—दृष्टं गच्छतो दृष्टेऽपि पदार्थे सम्यगविभाषिते
शङ्का भवति । अथवा—या यत्र चरमारोपणा यथा जघ-
न्ये चरममूलम्, मध्यमे चरममनवस्थाप्यम्, उत्कृष्टे चरमे
पाराश्रिकम्, तत्तत्र चरमपदम्, ततोऽपि चरमपदात् शङ्का-
दिभिः पदैश्चरमं पाराश्रिकं पुनः प्राप्नोति ।

अहवा आणाइविरा-हणाइ एकिकिया उ चरिमपदं ।

पावइ तेण उ नियमो, पच्छित्तिहारा अइपमङ्गो ॥ ३५६ ॥

अथवा आज्ञाऽनवस्थामिथ्यात्वविराधनापदानां मध्ये य-
द्विराधनापदं तच्चरमम्, सा च विराधना द्विधा—आ-
त्मनि, संयमे च । तस्या एकैकस्याः सकाशाच्चरमपदे—पा-
राश्रिकं प्राप्नोति । तत्र प्रतिमायाः स्वामी तेन दृष्ट्वा प्रतापि-
तस्यात्मविराधनायां परितापनादिक्रमण पाराश्रिकम्, संयम-
विराधनायां तु तस्याः प्रतिमायाः हस्ताद्यवयवे भङ्गे यतः सं-
स्थाप्यमानं सति 'लुक्काय चउसु लहुगा' इत्यादिक्रमण पारा-
श्रिकम्, यत एव प्रसङ्गः ततो बहुविधं प्रायश्चित्तम् । तेनायं
नियमनस्तिष्ठतः स्थानप्रायश्चित्तमेव न प्रतिसेवनाप्राय-
श्चित्तम्, इतरथा अतिप्रसङ्गो भवति ।

कथमिति चेदुच्यते—

नऽस्थि खलु अपच्छित्ती, एवं ण य दाणि कोइ मुचेजा ।

कारि-अकारिय-समया, एवं सइ रागदोसा य ॥ ३५७ ॥

यद्यप्रतिसेवमानस्यापि मूलादीनि भवन्ति तत एव नास्ति
कोऽप्यप्रायश्चित्ती, न च दानां कश्चिन्कर्मवन्धान्मुच्यताम् । यः
प्रतिसेवते तस्य कारिणः अकारिणश्च समता भवति, एवं
प्रायश्चित्तदाने सति रागद्वेषौ प्राप्नुत इति ।

नयऽपि चाज्ञादिनिष्पन्नमिति पदं व्याख्यानयति—

पुरिमादी आणाए, अणवन्थ परंपराए थिरिकरणं ।

मिलत्ते मंकादी, पसज्जणा जाव चरिमपदं ॥ ६५८ ॥

अपराधपदे वर्तमानस्तीर्थकृतामाज्ञाभङ्गं करोति तत्र च-
तुर्गुरु । अत्र च मौर्यैर्मयूरपोषकवंशोद्भवैः, आदिशब्दादप-
रश्चाज्ञासारैः राजभिर्दृष्टान्तः । ततश्च काले अनवस्था-
प्यं वर्तते, तत्र चतुर्लघु, अनवस्थातश्च परंपरया स्थि-
रीकरणं तदेवापराधपदमन्योऽपि करोतीत्यर्थः । तदा वा-
सौ देशो मिथ्यात्वमासेवते तत्र चतुर्लघु । अपराधप-

दे च वर्तमानो विराधनायां साक्षादेव वर्तते, परस्य च श-
ङ्कादिकं जनयति । यथेनन्मुखा तथाऽन्यदपि सर्वमर्माणां
सृष्टेव । प्रसज्जना चात्र भोजिकादिरूपा तत्र चरमं—पारा-
श्रिकं यावत्प्रायश्चित्तं भवति । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

अथानवस्थामिथ्यात्वविराधनापदानि व्याचष्टे—

अणवन्थाए पमंगो, मिच्छत्ते मंकमाइया दोसा ।

दुविहा विराहणा पुण, तहियं पुण मंजमं इणमो ॥ ३६२ ॥

यद्यप बहुश्रुतोऽप्येवं सागारिकं प्रतिश्रये स्थितः, ततः
किमित्याह—किमपि न तिष्ठामीत्येवमनवस्थाप्यम्, अन्यस्या-
पि प्रसङ्गो भवति, मिथ्यात्वं शङ्कादयो दोषाः । शङ्का नाम
किं मन्ये यथावादिनस्तथाकारिणोऽमी न भवन्ति । आदि-
शब्दाद्—विराधनादिधर्मं प्रतिपद्यमानानां विपरिणाम इत्या-
दिदोषपरिग्रहः । विराधना द्विविधा—संयमे, आत्मनि च ।

तत्र संयमविषया तावदियम्—

अणहुदंडो विकहा, वक्खेव विसोत्तिथाए सइकरणं ।

आलिगणादि दोसा, ऽसंनिहिण् टायमाणस्स ॥ ३६३ ॥

अर्थः—प्रयोजनं तद्भावाऽनर्थः तेन दण्डोऽनर्थदण्डः, स
च द्रव्यतो यदकारणे राजकुले दण्ड्यते, भावतस्तु नि-
ष्कारणं ज्ञानादीनां हानिः, सा सागारिके प्रतिश्रये स्थि-
तानां भवति । विकथा—वक्ष्यमाणरूपा, व्याक्षेपो नाम—तां
प्रतिमां प्रक्षमाणस्य द्वितीयसाधुना च सहोष्णापं कुर्वन्तः
सूत्रार्थपरिमन्थः । विश्रान्तसिका द्विधा—द्रव्यतः सारणी
पानीयं वहमानं तृणादिकचवरस्थानीयया चित्तविप्लुत्या
निरुद्धे सति चारित्र्यस्य विनाशो जायते सा विश्रान्तसिके-
त्युच्यते, तथा स्मृतिकरणं भुक्तभोगिनां कौतुकम्, आलि-
ङ्गनादयश्च दोषा भवन्ति । एते असंनिहिते प्रतिमारूपे
तिष्ठतो दोषाः ।

अथ विकथापदं विवृणोति—

सुट्टुकया अह पडिमा, विणामिया न वि य जाणसि तुमं पि ।

इय विकहा अहिगरणं, आलिगणे भंगे भदितरा ॥ ३६४ ॥

एकः साधुः प्रवीति—सुट्टुकुतेयं प्रतिमा, द्वितीयः प्राह—वि-
नाशितेयं नापि च जानासि त्वमपि, इत्येवं विकथा । तत-
श्चात्तरप्रत्युत्तरिकां कुर्वतोस्तयोरधिकरणं भवति । अथ को-
ऽप्युदीर्षमोहस्तां प्रतिमामालिङ्गत्, तत आलिङ्गनं प्रति-
माया हस्तपादादिभङ्गो भवेत्, सपरिग्रहायाश्च प्रतिमायां
भद्रकेतरदोषाः, भद्रका हस्तपादादिभङ्गे सञ्जाते सति पुनः
संस्थापनं विदध्यात्, प्रान्तः आकषेप्रहणादीनि कुर्यात् ;
एते असंनिहिते दोषा उक्ताः ! संनिहितेऽपि त एव वक्तव्याः ।

एते चान्येऽधिकाः—

वीमंसा पडिणीय-हुया व भोगिन्थिणी च संनिहिया ।

काणच्छी उक्कंपण, आलावनिमंतणपलोभे य ॥ ३६५ ॥

संनिहिता सा त्रिभिः कारणैः साधुं प्रलोभयेत्, विमृश्या-
द्वा, प्रत्यनीकार्थतया वा, भोगार्थिनया वा, विमर्शो नाम
किमेव साधुः शक्यः ज्ञोभयितुं नेवति, जिज्ञासा च—या प्र-
तिमामनुप्रविश्य कारणादिकं वा उत्कम्पने वा स्तनादीनां
विदधीत, आलापं वा कुर्यात् ।

काणच्छिमाइएहिं, खोभिय-ओद्राइयस्स भदाओ ।

नामइ इतरो मोहं, सुवण्णकारेण दिट्ठतो ॥ ३६६ ॥

यदा काणाक्षिप्रभृतिभिराकारैः क्षोभितपदा गृह्णास्येना-
मित्यभिप्रायेणोद्भाविनस्तस्य सा देवता यदि भद्रा त-
तो नश्यति । इतरः साधुस्तस्यां दर्शनीभूतायां मोहं ग-
च्छति, समूढश्च तां द्रष्टुमिच्छति । हा कुत्र गताऽसि, देहि
सकृदान्मीयदर्शनमित्यादिप्रलापांश्च करोति । अत्र च
सुवर्णकारेण चम्पानगरीवास्तव्येनानङ्गसेनाख्येन दृष्टा-
न्तः । स चावश्यकादिग्रन्थेषु प्रसिद्धः । (स च ' दसउर '
शब्दं चतुर्थभागे २४७७ पृष्ठे गतः ।)

प्रत्यनीकार्थतयेति व्याचष्टे—

वीमंसा पडिणीया, विद(द)रिसणसित्तमादिणो दोसा ।

असंपत्ति संपत्ती, लगगस्स य कड्डणादीणि ॥ ३६७ ॥

प्रत्यनीकान् विमर्शात् काणाक्षिप्रभृतिभिराकारैः क्षोभ-
यित्वा यदाऽसौ उत्थापितस्तदा ' असंपत्ति ' ति याव-
दसौ हस्तादिना नैव गृह्णाति, तावद्विदर्शनं—विव-
क्षितं रूपं दर्शयति । अथवा—विदर्शनं नाम—अलग्नमेव
लोको लग्नं पश्यति । यद्वा—सा तस्य साधोः क्षिप्तचित्ता-
दिदोषान् कुर्यात्, अथवा—परिभागसंपत्तिं कृत्वा तत्रैव
तस्य सागारिकं लापयेत्, श्वा (ना) दिवत् लग्नस्य च तस्य
लप्यकस्वामी अन्यो वा दृष्ट्वा ग्रहणाकर्पणादीनि कुर्यात् ।

एतदेव व्याचष्टे—

पंता उ असंपत्ती, इमेव मारिज्ज खेत्तमादी य ।

संपत्ती य वि लाए, तु कड्डणादीणि कारंजा ॥ ३६८ ॥

प्रान्तः पुनरसंपत्त्यामेव यावदद्याप्यसौ हस्तादिना न गृ-
ह्णाति तावन्मारयेद्वा, क्षिप्तचित्तम्, आदिशब्दाद्यक्षाविष्टं वा
कुर्यात् । संपत्त्यामपि सागारिकं लापयित्वा ग्रहणाऽऽकर्प-
णादीनि कारयेत् ।

अथ भोगार्थिनीपदं विवृणोति—

भोगन्थि विगए कोउ-कम्मि खित्ताइदित्तचित्तं वा ।

दड्डूण व सेवंतं, देउलसामी करेज्ज इमं ॥ ३६९ ॥

भोगार्थिनी देवता काणक्षिकादिभिराकारैः रूपैः प्रलो-
भ्य क्षुभितेन सह भोगान् भुक्त्वा, विगते भोगविषये
कौतुकं, मा अपरया सह भोगान् भुङ्क्तामिति कृत्वा तं
क्षिप्तचित्तं वा यक्षाविष्टं दम्भचित्तं वा कुर्यात् । अथवा
तां देवतां सेवमानं तं साधुं दृष्ट्वा देवकुलस्वामी यथा
भावेन दं कुर्यात्—

तं चेव निट्ठेवई, बंधण निच्छुभण कडगमहो य ।

आयरिए गच्छम्मि य, कुलगणसंघे य पत्थारो ॥ ३७० ॥

तमेव साधुं क्रुद्धः सन् देवकुलस्वामी निष्ठापयति—मार-
यतीत्यर्थः । यदि वा—प्रचुरंऽसौ ततः स्वयमेव तं साधुं
बध्नीयान् । अप्रचुरंऽपि प्रभुणा बन्धापयेत्, अथवा—
वसन्तः—ग्रामाग्नगरादृशाद्राज्याद्वा निष्काशयेत्, कटकः—स्क-
न्धावारः स यथा पर्वविषये तीर्णः कस्याप्येकस्य राज्ञः
ग्रहेण निरपराधान्यपि ग्रामनगरादीनि सर्वाणि सृष्ट्वा—

ति एवमेकेन साधुना कार्यं कृतं दृष्ट्वा यो यत्र दृश्यते स तत्र
वालवृद्धादिरपि सर्वो मार्यते, एवंविधं कटकमई कुर्यात् ।
यद्वा—यस्तस्याचार्यो गच्छुः कुलगणसंघो वा तस्य प्रस्तारो-
विनाशः क्रियते ।

तथा—

गहणे गुरुगा मासा, कड्डूणे छेदो य होइ ववहारे ।

पच्छाकडम्मि मूलं, कड्डूण विरूवणे नवमं ॥ ३७१ ॥

उद्धावण निच्चिसए, एगमणेगे पदोसपारंची ।

अणवड्डुप्पो दोसु य, दोसु य पारंचिओ होइ ॥ ३७२ ॥

स साधुः प्रतिसेवमानो यदि देवकुलस्वामिना गृहीतः
ततो ग्रहणं चत्वारो गुरुकाः, अथ हस्ते वा वस्त्रे वा
गृहीत्वा राजकुलाभिमुखमाकृष्टस्तत आकर्षणे पङ्क्तय-
वः, तेन साधुना प्रत्याकर्षितस्ततः परमासा गुरुवः, ध्यव-
हारं प्राग्बन्धं छेदः, पश्चात्कृतं पराजितं मूलम्, उद्धृ-
त्वा—रासभारोहणादिके विरूपणे वा—नासिकादिकर्तनेन
विरूपणाकरणं नवमम्—अनवस्थाप्यम्, एकस्मिन्ननेकेषु
वा साधुषु प्रद्वेषतोऽपद्रावणे कृते निर्विषये वा आज्ञप्तं
प्रतिसेवकं आचार्यं वा पाराञ्चिकम् । एवं च द्वयोरुद्धाहन-
विरूपणयोरनवस्थाप्यः, द्वयोस्तु अपद्रावणनिर्विषयतायां
द्वयोः पाराञ्चिको भवतीति ।

अथवा प्रदिष्टः सन्नेवं कुर्यात्—

एयस्स नऽत्थि दोसो, अपरिक्खियदिकखगस्स अह दोसो ।
इति पंतो निच्चिसए, उद्धवणविरूवणं व करे ॥ ३७३ ॥

एतस्य प्रतिसेवकसाधोर्नास्ति दोषः किंतु—एनमपरीक्षितं
यो दीक्षितवान् तस्यैव दोष इति विचिन्त्य प्रान्त आ-
चार्यं निर्विषये कुर्यात्, अपद्रावयेद् वा, कर्षणासानयना-
द्युत्पाटनेन विरूपणं वा कुर्यात् ।

अथासंनिहिते एते दोषाः—

तत्थेव य पडिबंधो, अदिट्ठगमणाइ वा अणिंतीए ।

एए अन्ने य तहिं, दोसा पुण होंति संनिहिए ॥ ३७४ ॥

तत्रैव—तस्यामेव देवतायां संयतस्य प्रतिबन्धो भवेत्, अ-
थवा—सा व्यन्तरी विगतकौतुका सती नागच्छति, ततस्त-
स्यामनायान्त्यां स प्रतिगमनादीनि कुर्यात् । एते चैव-
मादयो दोषा लप्यकस्वामिना अदृष्टेऽपि संनिहिते प्रति-
मारूपं भवन्ति ।

ताश्च संनिहिताः प्रतिमा ईदृश्यो भवेयुः ।

कट्टे पुच्छे चित्ते, दंतकम्मे य सेलकम्मे य ।

दिट्ठिप्पत्ते रूवे, खित्तचित्तस्स भंसणया ॥ ३७५ ॥

काष्ठमयी पुच्छमयी चित्रमयी दन्तकर्ममयी शैलकर्ममयी
प्रतिमा भवेत् । किं पुनस्तासामाश्रयस्थाने प्रतिसेवने वा ।

तासां पुनः संनिहितंदेवतानामिमे प्रकाराः—

सुहविन्नवणा सुहा, सुहविन्नवणा य होति दुहमोया ।

दुहविन्नप्पा य सुहा, दुहविन्नप्पा य दुहमोया ॥ ३७६ ॥

विज्ञापना नाम—प्रार्थना प्रतिसेवना वा, सा सुखेन यासां ताः,
सुखविज्ञापनाः, सुखेन मोच्यन्त इति सुखमोचाः—सुपरित्या-

ज्या इत्यर्थः, एष प्रथमो भङ्गः । सुखविज्ञपना दुःखमोचा
इति द्वितीयः, दुःखविज्ञप्या सुखमोचा इति तृतीयः । दुः-
खविज्ञप्या दुःखमोचा चतुर्थः ।

तत्र प्रथमभङ्गे दृष्टान्तमाह—

सोपागम्यस्मि नगरे, रत्ना किर मग्गितो उ निगमकरो ।

अकरो त्ति मग्गधम्मा, बालतेव धुत्तमंजोगो ॥३७७॥

पंचमय भोइ अगणी, अपरिग्गह सालिभंजि सिंदूरे ।

तुह मज्झ धुत्तपुत्ता, दिअवत्ते विज्जखीलणया ॥३७८॥

“ सोपागम्यं नगरं, तत्थ निगमा अकरो पग्गिसंति । ताण
य पंच कुट्टेवसयाणि । तत्थ राया मंतिणा वुग्गाहितो तेण
निगमा करं मग्गिता । ते पुत्ताण पुत्तियं करो एस भ-
विस्सइ त्ति काउं न दिंति । रत्ता भणिया-जइ न देह तो
इमस्मि गेहे अग्गिपवेस्सं करेह । ततो ते सव्वे अग्गि
पविट्ठा । तेस्मिं नेगमाणं पंच महिलासयाइ, ताणि वि अ-
ग्गि पविट्ठाणि । ताओ अतीए अकामनिज्जराए पंच विसयां-
ओ वाणमंतरियाओ जायाओ तेहि य निगमहिं तस्मिं चैव
नगरं देवलं कारिये अत्थि । तत्थ पंच सालिभंजिया सता,
ततो ताहिं देवताहिं परिग्गहियाओ ताओ अ देवताओ । न
कोइ अप्पोहओ वि देवा इच्छइ । ताहे धुत्तेहिं समं संप-
लग्गाओ । ते धुत्ता तस्स वंघेण भेडणं काउं माहत्ता, ए-
सा मज्झं न तुज्झं, इतरो वि भणेइ—मज्झं न तुज्झं । जा
य जण धुत्तेणं सह अच्छइ सा तस्स सव्वं पुच्चभवे
केहइ । ततो ते भणंति—अरे अमुकनामया एसा तुज्झं
माया भगिणी वा, इयाणि अमुगेण समं संपलग्गा । ता य ए-
गम्मि पीइ न वंघेति, जो जो पडिहाइ तेण सह अच्छंति ।
ते च सोउं तास्मिं पुच्चभविणहिं पुत्ताइएहिं अम्हे एस अय-
सो त्ति काउं विज्जावाइएण खीलावियाउ त्ति । ”
गाथाक्षरयोजना—सोपागम्यं नगरे राज्ञा किल मार्गितो नि-
गमानां-वर्णविशेषाणां समीपं करः । तैश्चाकर इत्यपूर्वक-
रो मा भूदिति कृत्वा मग्गधर्मो व्यवसितः । तासां च भो-
जिका-महिला पञ्च शतानि अग्निप्रवेशलक्षणेन बालनपसा
देवता अपरिगृहीताः संजाताः, धूर्तैश्च सह संयोगः । कथ-
मित्याह—सिन्दूरं—सिन्दूरारुणं यद्वक्त्रं तत्र शालिभञ्जि-
कानां पञ्च शतानि तस्मिन्निदंशिताः परिगृहीतानि । तत्र स्थि-
ताश्च धूर्तैः समं संपलग्गाः । तुह मज्झं त्ति नेयं तव ममेय-
मित्येवं ते धूर्ताः कलहायितवन्तः, ततस्तासां पूर्वभववृ-
त्तान्तं श्रुत्वा अवर्णाऽयमस्माकमिति कृत्वा पुत्रादिभिवि-
द्याप्रयोगेण तासां कीलना कारितेति । उक्तः प्रथमो भङ्गः ।

अथ शेषभङ्गत्रयं भावयति—

विइयम्मि रयणंदवय, तइए भङ्गम्मि मुइगविज्जाओ ।

गौरीगंधारीइं, दुहविण्णप्पा य दुहमोया ॥ ३७९ ॥

द्वितीयो भङ्गे रत्नदेवतानिदर्शनम्, सा ह्यल्पद्विकत्वात् कामा-
ऽऽतुरत्वाच्च सुखविज्ञपना सर्वसुखसंपादकतया च दुःखमो-
चा । तृतीयो भङ्गे शुचयो विद्यादेव्यस्ताः शुचिनया महर्द्धिक-
तया च दुःखविज्ञपना, उग्रतया नित्यमत्यन्ताप्रमत्तैरा-
राधनीयत्वात् पर्यन्तं सापायत्वाच्च सुखमोचाः । चतुर्थे पक्षे-
गौरीगान्धारीप्रभृतया मानङ्गविद्यादिदेवता द्रष्टव्याः तथा-

हि-ताः साधनकाले लोकगर्हिततया दुःखविज्ञप्याः या ह्य-
र्भाष्टसंप्रापकतया दुःखमोचाः, इति भावनाश्चत्वारो भङ्गाः ।

अथ प्राजापत्यादित्रिविधपरिगृहीतेषु गुणलक्षणमाह—

तिणह वि कतरो गुम्तो, पागइकांठुविदेडिए चैव ।

माहमअपरिक्खमए, इयं पडिपक्खिपभुगया ॥३८०॥

शिष्यः पृच्छति—त्रयाणां प्राजापत्यकौटुम्बिकदगिडकां तां
प्राकृतकस्य प्रतिपत्तभूता । किमुक्तं भवति—तां न सार्द्धासकौ
तावप्यपरीक्षितकारिणी, भयं च तयोर्भवति । अत्राचा-
र्यः प्राह—दगिडकां कौटुम्बिकौ गुम्तरो, प्राकृतं लघुतरः ।
यतो राजा उपलज्जन्वात्कौटुम्बिकप्रभुः प्रभुत्वाच्च स ए-
कस्य रुष्टः संप्रस्य प्रस्तारं कुर्यादिति ।

अथ कौटुम्बिकदगिडकानां यद्द्वयमुत्पद्यते तद्दर्शयन् परः

स्वपक्षं द्रढयन्नाह—

ईसरियत्ता रज्जा, व भंमए मच्चु पहरणा रिमओ ।

ते य समिक्खियकारी, अम्मावि ते मिं वह् अत्थि ॥३८१॥

ऐश्वर्यवत्ता मृत्युः पहरणाश्चापायुधयुताः कौपिताः सन्तो
मामंते अंशयेयुर्गतिः, कौटुम्बिकः चिन्तयेत्—राजानुगा-
अमी राज्यात् ध्वंशयेयुर्गतिं चिन्तयति । ते च राजादयः
समीक्षितकारिणो नाविमृश्य कार्यं कुर्वन्ति । अन्यच्च
तेषामन्या अपि बहवः प्रतिमाः सन्ति । अतस्तस्यापे-
कस्यामेव तेषां नाऽऽङ्गः ।

एवं परेण स्वपक्षे भाविने सति मृगिराह—

पत्थारदोमकारी, निवावगहो य वह्जणो फुमई ।

पागइओ पुण तस्स व, निवस्स व भया न पडिक्कजा ॥३८२॥

प्रस्तारः—कटकमर्दः एकस्य रुष्टः सर्वमपि यत्र व्यापादयती-
त्यर्थः, तद्दोषकारी राजा, नृपापराधश्च बहुजनान् स्पृ-
शति, जनमध्ये प्रकटीभवति इति भावः । एवं कौटुम्बि-
कस्याऽपि द्रष्टव्यम् । अत एवो द्वावपि गुम्तरो, प्रा-
कृतकापराधस्तु बहुजने न स्पृशति । अपि च—प्राकृत-
कस्तस्य वा—संयतस्य नृपस्य वा भयान्न प्रतिकुर्यात्-
न प्रत्यपकारं करोति ।

अविय हु कम्म दोणी, न य गुत्तीओ मि नेव दाग्गु ।

तेण कयं पि न नज्जइ, इतरेत्थ पुणो धुवा दोमा ॥३८३॥

अपि चेत्त्यभ्युच्चयं, प्राकृतकः क्षेत्रखलादिकर्मभिरक्षिणकस्त-
तस्तानां प्रतिमानामुदन्तं न वहति, न च तस्मैवन्धिनीषु
देवद्वोणीषु गुप्तिगत्वान्तकी रत्ता, न वा द्वारस्था—द्वारपा-
लास्ततः कृतमपि प्रतिमाप्रतिमैव न जायते, इतरत्र तु दगिड-
ककौटुम्बिकेषु पुनर्धुवा-अवश्यंभाविनः प्रस्तारादया दोषाः
द्वारपालादिरत्नासद्भावात् ; अत एव तेषां प्रतिमासु पूर्व
प्रभूततरं प्रायश्चित्तमुक्कम् ।

न केवलं प्रतिमासु, किं तु स्त्रीष्वपि तदीयासु गुरुतरं

प्रायश्चित्तं भवतीति प्रसङ्गतो दर्शयितुमाह—

रत्तो य इत्थियाए, संपत्ती कारणम्मि पारंची ।

असच्चि अणवट्ठप्पां, मूलं पुण पागयज्जणम्मि ॥३८४॥

राज्ञः स्त्रियामग्रमहिष्यां यन्मोथुनसम्पत्तिलक्षणं तत्र

पाराञ्चिको भवति । अमान्यायामनवस्थाप्यम्, प्राकृत-
जनस्त्रियां पुनर्मूलम् ।

शिश्यः प्राह—

तुल्ले मेहुणभावे, नाणत्तागेवणा तु कीस कया ।

जेण निवे पत्थारा, रागो वि य वत्थुमासजा ॥३८५॥

दण्डिकादिपरिगृहीतासु प्रतिमासु स्त्रीषु वा तुल्ये मैथुन-
भावे कस्मादागेपणायाः—प्रायश्चित्तस्य नानात्वं विशदशता
कृता । स्मृतिग्राह-येन-कारणेन नृपे-गच्छि प्रस्ताः—कटक-
मदो भवति, अतस्तत्राधिकतरं प्रायश्चित्तम् । तदपेक्षया
कुटुम्बिकं प्राकृतं च यथाक्रमं स्वल्पा स्वल्पतरा दोषाः । त-
तस्तयोः प्रायश्चित्तमपि हीनं हीनतरम् । रागोऽपि च वस्तु
आसाद्य भवति । यादृशं जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं वा वस्तु
रागोऽपि तत्र तादृशो भवतीति भावः ।

इदमेव भावयति—

जइ भागा तति मत्ता, रागादीणं तहा वओकस्मे ।

रागाइविहुरया वि हु, पायं वत्थूण विहुरत्ता ॥३८६॥

रागादीनां मात्रा जघन्यादिरूपासु त्रिषु यावत्संख्याकेषु
भागेषु गता-स्थिता कर्मण्यपि-ज्ञानावगणादौ च यो वन्धः
स तथैव दृष्टव्यः । अथ रागतया मात्रानानात्वं कथं भवती-
त्याह-रागादीनां विधुगताऽपि-मात्रावैषम्यमपि प्रायो वस्तु-
नां-स्त्रीप्रभृतीनां विधुगत्वान् सुन्दरसुन्दरतरसुन्दरतमविभा-
गाद्भवति । प्रायोग्रहणं कस्यापि कदाचिद्वस्तु वैसदृश्यमन्त-
रेणापि रागादिवैसदृश्यं भवतीति ज्ञापनार्थम्, यतश्चैवमनो
युक्तियुक्तं दण्डिकपरिगृहीतासु स्त्रीषु प्रतिमासु वा प्राय-
श्चित्तनानात्वम् । तदेवमुक्तं दिव्यप्रतिमायुतम्, अथ दिव्य-
स्यैव देहयुतस्यावसरस्तत्त्वचित्तं न संभवति, जीवस्त-
स्य—दिव्यशरीरस्य तन्त्रणादेव विध्वंसनान् । यत्तु स-
चित्तदेवीशरीररूपं देहयुतं तत्र स्थानप्रायश्चित्तं यथा
प्रतिमायुते । प्रतिसेवनाप्रायश्चित्तं तु यथा मनुष्यस्त्रीषु भ-
णित्यते । गतं दिव्यरूपम् ।

अथ मानुषरूपमाह—

माणुस्सयं पि तिविहं, जहन्नगं मज्झिमं च उक्कोसं ।

पायावचकुडुविय, दंडियपारिगहं चेव ॥ ३८७ ॥

मानुष्यकमपि रूपं त्रिविधम्—जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं च । पुन-
रेकैकं त्रिविधम्—प्राजापत्यपरिगृहीतं कौटुम्बिकपरिगृही-
तम्, दण्डिकपरिगृहीतं चेति ।

तत्रोत्कृष्टादिविभागमाह—

उक्कोस माउभजा, मज्झं पुण भगिणिधूतमादीयं ।

खरियादी य जहन्नं, पगयं सज्जिण्तेरे देहं ॥३८८॥

इह गृहिणा मात्रं भार्या वा नान्यस्य कस्यापि प्रयच्छु-
न्ति, अतो माता भार्या चोत्कृष्टं मानुष्यरूपम् । यास्तु भगि-
नीर्दुहितृपौत्र्यादयो अन्यस्मै स्वाभिरुचिताय दीयन्ते ताः
पुनर्मध्यमम् । खरिका-दासी तदादयः इतरत् जघन्यम्, एत-
न्नयमपि प्रत्येकं द्विधा-प्रतिमायुतं-देहयुतं च । प्रतिमायुतं
दिव्यवद्वक्तव्यम्, देहयुतेन तु सजीवेन इतरं वा अजी-
वेन प्रकृतमधिकारस्तद्विषयं प्रायश्चित्तं तावदाह—

पढमिल्लुगम्मि ठाणे, चउरो मामा हवंतऽणुग्घाया ।

छम्मासाऽणुग्घाया, विइए तइए भवे छेदो ॥ ३८९ ॥

प्रथमं नाम—जघन्यं मानुष्यरूपं तत्र प्राजापत्ये परिगृ-
हीतादौ भेदत्रयेऽपि तिष्ठतश्चत्वारोऽनुद्धाता मामाः, गुरव-
इत्यर्थः । द्वितीयं—मध्यमं तत्रापि त्रिष्वपि भेदेषु पणमासा
अनुद्धाताः, तृतीयमुत्कृष्टं तत्र भेदत्रयेऽपि तिष्ठतश्छेदः ।

अथ कीदृशश्छेद इति ज्ञापनार्थमाह—

पढमस्म तइयठाणे, छम्मासुग्घाइओ भवे छेदो ।

चउमामो छम्मामो, विइए तइए अणुग्घाओ ॥३९०॥

प्रथमं—प्राजापत्यपरिगृहीतम् । तस्य यत्तृतीयं स्थानमुत्कृष्ट-
मित्यर्थः, तत्र पाणमासिकः छेदः । द्वितीयं कौटुम्बिकपरिगृहीतं
तस्य तृतीयं स्थानं चतुर्गुरुकच्छेदः, तृतीयं दण्डिकपरिगृहीतं
तत्रापि यत् तृतीयं स्थानं तत्र पाणमासिक उद्धातच्छेदः ।

पढमिल्लुगम्मि तवोरिह, दोहि वि लहु होति एते पच्छित्ता ।

विइयम्मि य कालगुरु, तवगुरुगा होति तइयम्मि ॥३९१॥

प्रथमं—प्राजापत्यपरिगृहीतं तत्र जघन्यमध्यमयोः तपोऽहं
प्रायश्चित्ते चतुर्गुरु, ते षाभ्यामपि तपःकालाभ्यां लघुके क-
र्त्तव्ये, द्वितीयं कौटुम्बिकपरिगृहीतं ते एव कालगुरुके, तृती-
ये दण्डिकपरिगृहीते ते एव तपसा गुरुके, कालेन लघुके ।
उत्कृष्टमुक्तं स्थानप्रायश्चित्तम् ।

अथ प्रतिसेवनामाह—

चउगुरुगा छगुरुगा, छेदो मूलं जहन्नए होइ ।

छगुरुगल्लेअमूलं, अणवद्वप्पो य पारंची ॥ ३९२ ॥

(एवं दिद्वमदिद्वे, सेवते पमज्जणं मोत्तुं ।)

प्राजापत्यपरिगृहीतं जघन्यम् अदृष्टं प्रतिसेवते चत्वारो गु-
रवः, दृष्टे पणमासा गुरवः । कौटुम्बिकपरिगृहीतं जघन्यम-
दृष्टं प्रतिसेवते पणमासा गुरवः, दृष्टे छेदः । दण्डिकपरिगृ-
हीते उत्कृष्टे अदृष्टे मूलम्, दृष्टे अनवस्थाप्यम्, दण्डिकपरिगृ-
हीते उत्कृष्टे अदृष्टे, अनवस्थाप्यम्, दृष्टे पाराञ्चिकम् । दृष्टा-
दृष्टे प्रतिसेवमानस्य प्रसज्जना शङ्का भोजिकादिलक्षणं मुक्त्वा
प्रायश्चित्तं मन्तव्यम् ।

अत्र नोदकः प्राह—

जम्हा पढमे मूलं, विइए अणवद्वो तइए पारंची ।

तम्हा ठायंतस्म य. मूलं अणवद्व पारंची ॥ ३९३ ॥

अत्राचार्यः परिहारमाह—

पडिमेवणा य एवं, पमज्जणा तत्थ दोइ एक्केके ।

चरिमपदे चरिमपदे, तं पि य आणाइनिष्फन्नं ॥३९४॥

अनयोर्व्याख्या प्राग्वत् ।

ते चैव तत्थ दोसा, मोरियआणाए जे भणियपुत्थि ।

आलिगणाइ मोत्तुं, माणुस्से सेवमाणस्म ॥ ३९५ ॥

त एवानवस्थामिथ्यात्वादयस्तत्र मानुष्यकस्त्रीरूपं दोषा
ये पूर्वं ' स्मृतिग्राह आणाए ' इत्यादि गाथायां भणिताः, तवरं
दिव्यप्रतिमाया आलिङ्गनं ये भद्रदोषा भद्रकप्रान्तकृता उक्ता-
स्तान् मुक्त्वा शेषाः सर्वेऽपि मानुष्यकं सेवमानस्य भ-
णितव्याः ।

इदमेव स्पष्टतरमाह—

आलिङ्गते हत्था—इ भंजणे जे उ पच्छक्कम्माऽऽदी ।

ते इह नऽन्धि इमे पुण, नखादिविच्छेयणे सूया ॥३६६॥

लेप्यप्रतिमामालिङ्गमानस्य तस्य प्रतिमाया हस्तपादाद्य-
वयवभेदे सति ये पश्चात्कर्मादयो दोषाः उक्तास्ते इह-
मानुष्यके देहे युते न भवन्ति । इमे पुनर्दोषाः अत्र भव-
न्ति—सा स्त्री कामातुरगत्या तं साधु नयैर्विच्छिद्यत् ,
आदिशब्दादन्तत्तानि वा कुर्यात् , तैश्च तस्य श्रावकस्य
स्वपक्षेण वा परपक्षेण वा तथा क्रियते । यदेतस्य वपुषि
नखदन्तत्तानि दृश्यन्ते, तेषां निश्चितं प्रतिसेवक इति ।

अथ मानुषीषु चतुरो विकल्पान् दर्शयति—

सुहविन्नप्पा सुहमो—इया य सुहविन्न(प्पा)पा य दुहमोया ।

दुहविन्नप्पा य सुहा, दुहविन्नप्पा य दुहमोया ॥३६७॥

सुखविज्ञप्पाः सुखमोच्याः १, सुखविज्ञप्पा दुःखमोच्याः २,
दुखविज्ञप्पाः सुखमोच्या ३, दुःखविज्ञप्पा दुःखमोच्याश्चेति ४।

चतुर्ष्वपि भेदेषु यथाक्रमममूनि निदर्शनानि—

खरिया महिड्डिगणिया, अंतेपुरिया य रायमाया य ।

उभयं सुहविन्नवणा, सुहमोयां दो हिं पि दुहमोया ॥३६८॥

खरिका—द्वयक्षरिका सा सर्वजनसाध्यतया सुखविज्ञप्पा,
परिफल्गुसुखलवास्वादनहंतुव्याच्च सुखमोच्या १, या तु म-
हर्द्धिका गणिका साऽपि साधारणस्त्रीत्वेनैव सुखविज्ञप्पा,
यौवनरूपविभ्रमादिभावयुक्तत्वेन दुःखमोच्या २, या पुनर-
न्तः-पुरिका सा वर्षधगादिगन्तापालकैर्दुःप्रापतया दुःखविज्ञ-
प्पा प्रत्यपायबहुलतया च सुखमोच्या ३, या तु राज्ञः
संबन्धिनी माना सा सुगन्तितया सर्वस्यापि च गुरु-
स्थाने पूजनीयतया च दुःखविज्ञप्पा, प्राप्ता च सती सर्वसौ-
ख्यसंपत्तिकारिणी, प्राणाश्च तत्र राज्ञा विधीयमानान् प्रत्य-
पायान् रक्षितुं शक्नोतीति दुःखविज्ञप्पा ४ । उभयमिति
प्रथमा सुखविज्ञप्पा सुखमोच्या १, 'सुहविन्नवणं' चि द्विती-
या सुखविज्ञप्पा परं दुःखमोच्या २, 'सुहमोय' चि तृतीया
सुखमोचा परं दुःखविज्ञप्पा ३, चतुर्थी द्वाभ्यामपि दुःखा-
दुःखविज्ञप्पा दुःखमोच्या चेति ।

अथाऽऽक्षेपपरिहारौ प्राह—

तिएह वि कयरो गुरुओ, पागयकोंडुविदंडिए चैव ।

साहम असमिक्खभए, इयरे पडिपक्खपभुराया ॥३६९॥

ईसरियत्ता रज्जा, व भंसए मच्चु पहरणारिसओ ।

ते य समिक्खियकागी, अन्ना वि ते सिं वह् अत्थि ॥४००॥

पत्थारदासकागी, निवावराहो य बहुजणे फुमई ।

पागइओ पुण तस्म व, निवस्म व भया न पडिकुज्जा ।

अवि य हु कम्मदोणी, न य गुत्तीओ सि नेव दाग्गहा ।

तेण कयं पि न नज्जइ, इतरत्थ पुणो धुया दोसा ॥४०२॥

तुल्लं मेहुणभावे, नाणत्ताऽऽरेवणा उ कीम कया ।

जेण निवे पत्थारो, रागो वि य वत्थुमासज्ज ॥४०३॥

इदं गाथापञ्चकमपि दिग्द्वारवद् द्रष्टव्यम् । गतं मानुष्यकम् ।

तैरश्चमाह—

तेरिच्छगं पि तिविहं, जहन्नयं मज्झिमं च उक्कोसं ।

पायावच्च कुट्टुविय, दंडियपारिग्गहं चैव ॥ ४०४ ॥

तैरश्चमपि रूपं त्रिविधम्—जघन्यम्, मध्यमम्, उत्कृष्टञ्च ।
पुनरेकैकं त्रिधा—प्राजापत्यं, कौटुम्बिकं, दण्डिकपरिगृहीतं-
श्चेति ।

तत्र—

अइयाऽमिला जहन्ना, खरमहिसी मज्झिमा वलवमादी ।

गोणिकेरणुक्कोसा, पगयं मजिएतरे देहो ॥ ४०५ ॥

अजिकाः—लुगलिकाः, अमिलाः—पटकाः, एता जघन्या
जघन्यं तैरश्चरूपमित्यर्थः । एवं खरमहिषीवडवाऽऽदयो म-
ध्यमाः, गावः प्रतीताः, करेणवा—हस्तिन्यस्ता उत्कृष्टा उत्कृ-
ष्टं तिर्यग्रूपम्, एतन्नयमपि त्रिधा—प्रतिमायुतं, देहयुतं च ।
इह सर्जीवेनेतरणाजीवेन देहयुतेन प्रकृतम्, तद्विषयं प्रा-
यश्चित्तमभिधास्यते इत्यर्थः ।

तत्र स्थानप्रायश्चित्तमाह—

चत्तारि य उग्घाया, जहन्नए मज्झिमे अणुग्घाया ।

छम्मासा उग्घाया, उक्कोसं ठायमाणस्स ॥ ४०६ ॥

प्राजापत्यपरिगृहीतादौ जघन्यके तैरश्चदेहयुते तिष्ठति
चत्वार उद्धाताः । मध्यमे तिष्ठति चत्वारोऽनुद्धाताः, उत्कृष्टे
तिष्ठतः पणमासा उद्धाताः ।

पढमिल्लुगम्मि ठाणे, दोहि वि लहुगा तवेण कालेणं ।

विइयम्मि उ कालगुरु, तवगुरुगो हांति तइयम्मि ॥४०७॥

तान्येव गुरुकाणि तृतीयं दण्डिकपरिगृहीते गुरुकाणि । ग-
तं स्थानप्रायश्चित्तम् ।

अथ प्रतिसेवनाप्रायश्चित्तमाह—

चउरो लहुगा गुरुगा, छेदो मूलं जहन्नए होई ।

चउगुरुछेदमूलं, अणवडुप्पो य मज्झिमए ॥ ४०८ ॥

छेदो मूलं च तहा, अणवडुप्पो य होइ पारंची ।

एवं दिट्ठमादिट्ठे, सेवंते पसज्जणं मोत्तुं ॥ ४०९ ॥

प्राजापत्यपरिगृहीते जघन्ये दृष्टे प्रतिसेवने चत्वारो ल-
घवः, कौटुम्बिकपरिगृहीते जघन्ये अष्टौ चत्वारो गुरवः,
दण्डिकपरिगृहीते जघन्ये अष्टौ छेदः, दृष्टे मूलम् । प्राजा-
पत्यपरिगृहीते मध्यमे अष्टौ चत्वारो गुरवः, दृष्टे छेदः ।
कौटुम्बिकपरिगृहीते मध्यमे अष्टौ छेदः, दृष्टे मूलम् । दण्डि-
कपरिगृहीते मध्यमे अष्टौ मूलम्, दृष्टे अनवस्थाप्यम् । प्राजा-
पत्यपरिगृहीते उत्कृष्टे अष्टौ छेदः, दृष्टे मूलम् । कौटुम्बिकप-
रिगृहीते उत्कृष्टे अष्टौ मूलम्, दृष्टे अनवस्थाप्यम् । दण्डिकप-
रिगृहीते उत्कृष्टे अनवस्थाप्यम्, दृष्टे पाराञ्चिकम् । एवं दृष्टा-
दृष्टयोः प्रसज्जनां शङ्कां भोजिकादिरूपां मुक्त्वा प्रायश्चित्तं
ज्ञातव्यम् ।

अत्र प्रागुक्तमेवाक्षेपपरिहारप्रतिवज्जं गाथाद्वयमाह—

जम्हा पढमे मूलं, विइए अणवडु तइए पारंची ।

तम्हा ठायंतस्स य, मूलं अणवडु पारंची ॥ ४१० ॥

पडिसेवणाए एवं, पसज्जणा तत्थ होइ इक्किं ।

चरिमपदे चरिमपदं, तं पि य आणाइनिप्फन्नं ॥४११॥

गन्तव्यम् ।

ते चैव तन्त्र दोषा, मोक्षिण्याणां जे भणियपुत्रि ।

आलावणां मोक्षुं, तेरिच्छे मेवमाणम् ॥ ४१२ ॥

मोक्षदृष्टान्तद्वारेण या भगवतामाज्ञा वलीयन्ती प्रसाधि-
ता तस्या भङ्गे ये दोषाः पूर्वं दिव्यद्वारेण मनुष्यद्वारेण च
सांगताः, तेऽपि तथैवात्र द्रष्टव्याः, परम् आलापनादीन् सु-
कृत्वा शेषास्तत्र तैश्च देहयुतं सेवमानस्य भवन्ति ।

एतद्वालापनादिपदं व्याचष्टे—

जह हाममेवुआगार, विवममा होति मणुयइत्थीमुं ।

आलावणा बहुविहा, तह नऽन्थि तिगिक्खइत्थीमुं ॥ ४१३ ॥

यथा मनुष्यस्त्रीषु हास्यक्रीडा आकारविभ्रमालापश्च बहु-
विधा भवन्ति तथा तिर्यक्स्त्रीषु अभावात् मनुष्यस्त्रीभ्यः
तिर्यक्स्त्रीणां विशेषः ।

अथ चतुर्भङ्गीमाह—

सुहविन्नप्पा सुहसो-इया य सुहविन्नप्पो दुहसोया ।

दुहविन्नप्पा य सुहा, दुहविन्नप्पो य दुहसोया ॥ ४१४ ॥

गन्तव्यम् ।

अत्रोदाहरणानि—

अमिलिइ उभयमुहा, अरुणगभाइमकडि दुसोया ।

गोणाइ तइयभङ्गे, उभयदुहा मीहिगग्गीओ ॥ ४१५ ॥

अमिलाः—पटकाम्ना आदिशब्दाद्-अजागरिकादयश्च ति-
र्यक्स्त्रिय उभयमुक्ताः—तत्रानुप्रत्ययापर्याया सुखविज्ञप्ताः,
लोकमार्हितत्वेन तुच्छमुखास्वादेहतुत्वाच्च सुखमोक्ष्याः । 'अर-
हन्नगभाइमकडि' नि अरहन्नकस्य भ्रातृजाया तदनुगमात्
मुक्त्वा या मर्कटी जाता, तदाद्यान्तिगृह्यो दुःखमोक्ष्याः, परं
सुखविज्ञप्ताः । (अरहन्नकदृष्टान्तश्च 'अरहन्नग' शब्दादवसा-
नव्यः) २ । तृतीयभङ्गे तु गोमार्हिण्यादयः, ते स्वपत्नेऽपि दुःखेन
सङ्गमे कारयन्ति किं पुनः परपत्ने मनुजेषु, ततो दुःखविज्ञप्ताः ।
लोकजुगुप्सितश्च तासु संगम इति कृत्वा सुखमोक्ष्याः ३, यास्तु
मिहव्याघ्रीप्रभृतयस्ता उभयदुःखास्तत्र जीवितान्तकारिणी-
त्वाद् दुःखविज्ञप्ता, अनुगमाश्च सत्यः प्रतिबन्धवन्धुरतया
दुःखमोक्ष्याः ४ ।

अत्र नादकः प्रश्नयति—को नाम प्राकृतोऽप्येतास्तिर-
श्चीर्वा लोकजुगुप्सिताः प्रतिसंवेत विशेषतो जिनवचनपरि-
गलितमतिरिक्त्यचोचयते—

जइ ताव रागवईमुं, मेहुणभावं तु पावए पुरिमो ।

जीवियदोचं जहि यं, किं पुण ससासु जाईमु ॥ ४१६ ॥

यदि तावत् नरपतिपत्नीषु पुरुषो मैथुनभावं प्राप्नोति
यत्र 'जीवितदोचं' नि जीवितभयं प्रायः जीवने संदेहो यासु
भवतीत्यर्थः, किं पुनः शेषासु स्त्रिकादिजातिषु । तथा
आत्र दृष्टान्तः—'एका सीरिम्मी पिउकाले मेहुणचा सा
जाइमुं' अलमभाणी पंच वहेन इदं पुंसं वि-
न्तु गृहे पविट्ठा । बाहुं काउमादन्ता, सा य तेण पडिसेविता ।
तस्य तस्मिन् दोह वि सेवारागुभावतो अनुगमा जाता ।

गुहाए टियस्स सा दिणे दिणे पोम्गलं आण्ड देइ, सो वि
तं पडिसेवइ । किमेग ! पुण जासु जीवियभयं नऽन्थि ता-
सु न पडिसेवियव्वं" इति । यच्चोक्तम्—'विशेषतो जिनवचन-
परिगलितवृद्धिरिति तदप्ययुक्तम्, ततः किमेषोऽपि श्लोको
भवतो न कर्णकोटरमध्यमध्यामिष्ट—'मात्रा स्वस्त्रा दुहि-
वा वा, न विविक्तामनो भवेत् । वलवानिन्द्रियग्रामः, प-
गिडतोऽप्यत्र मुह्यति" ॥ १ ॥ उक्तं तैश्च रूपम् । तदुक्तौ
च समर्थितं भावसागारिकम् । एवं निग्रन्थानामुक्तम् ।
वृ० १ उ० ३ प्र० ।

(१८) गृहमध्यान्मार्गवत्युपाश्रये न निवसेत्—

मे भिकखू वा भिक्खुणी वा मे जं पुण जाणेजा गाहाव-
इकुलस्स मज्झं मज्जेणं गंतुं पंथए पडिवट्ठं वा नो पन्नस्स०
जाव चिंताए तह० उव्वस्सए नो ठाणं चेइजा । (सू०-६२)

'मे' इत्यादि यस्योपाश्रयस्य गृहस्थगृहमध्यन पन्थास्तत्र
बहुपापसंभवाच्च स्यादव्यमिति । तथा गृहपतिकुलस्य
मध्यन निर्गमप्रवेशे वस्तुम् । आचा० २ ध्रु० २ चू० २
अ० ३ उ० ।

कपपइ निगंथाणं गाहावइकुलस्स मज्झं मज्जेणं गंतुं
वन्थए ॥ ३५ ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् ।

अथ भाष्यम्—

एमेव गमो नियमा, निगंथीणं पि नवरि चउलहुगा ।

नवरं पुण नाणत्ते, सालाए छिडिमज्जे य ॥ ५२० ॥

एष एव निग्रन्थसूत्रोक्तकर्मो निग्रन्थीनामपि ज्ञातव्यः,
नवरं तासां तत्र तिष्ठन्तीनां चतुर्लघुकं प्रायश्चित्तम्, वैकि-
यापावृतादर्शविषयाश्च दोषा भवन्ति । शेषं सर्वमपि
प्राग्वद् द्रष्टव्यम्, नवरं पुननानात्वं विशेषः, शालायां छिण्डि-
कायां मध्ये त्रिष्वपि वक्तव्यम् ।

तत्र शालायां तावदाह—

मालाए कम्मकरा, उडुंचयगीयसयउवमहणं ।

वरखामणं च दाणं, बहुसो गमणं च संवेधो ॥ ५२१ ॥

शालायां स्थितानामार्थिकाणां कर्मकरा उडुञ्चकान् कुर्युः ।
यथा—यादृशी इयमार्थिका तादृशी मम शालिका मातुल-
दुहिता वा विदधेते गीतेन वा ते कर्मकरादयः ।
प्रपञ्चन्ते यथा—'चेदा सुखंति पडपंडरयं सुवेति, राजा ऐजेति
तरुणाण मणं हरेति' इत्यादि उपहसनं वा कश्चिन्करोति ।
ततश्च भिक्षार्थं गृहं गन्तायास्तस्याः क्षामणं दानं च वस्त्रपा-
त्रादंगमनं च बहु तस्याः समीपं करोति । ततश्चैवं संबन्ध-
स्तयोः परस्परं घटनं भवति ।

अथ पुनरेवोपहसनादीनि गाथात्रयेण भावयति—

पाणसमा तुज्झ मया, इमा य सरिमी सरिव्वेया तीसे ।

संसे खीरनिसेओ, जुज्जइ तत्तेण तत्तं च ॥ ५२२ ॥

सो तत्थ तीए अन्ना—हि वावि निव्वत्थिओ गओ गेहं ।

खामितो किल मुद्धियो, अक्खुवइ अगगहत्थेहि ॥ ५२३ ॥

पाएसु चेडरूवे, पाडेत्तु भण्णइ एम भे माता ।

जं इच्छइ ते दिज्ज वत्तुमं पि साइज्ज जायाई ॥ ५२४ ॥

वसन्ति

तत्र शालादौ कांचिदुदाररूपां संयतीं दृष्ट्वा कश्चित् पु-
रुषः स्वमुहदं वक्ति पत्नी सा तत्र मृता, अपरा च तथा-
विधा न विलोक्यते, इयं तु संयती समागता भिक्षार्थम्,
तस्याः सदृशी सदृगरूपा सदृगवयाः, अतस्तयाऽनया सह
सम्बन्धो-विधीयमानः क्षीरनीर्योरिव तथा च लोहमपरे-
णापि तप्तं सह संयोज्यमानमिव युज्यते, सुस्थिप्रीभव-
ति । एवं दृष्ट्वाणोऽसौ तथा संयत्या अन्याभिर्यो संयती-
भिर्गाढं निर्भर्तितः सन् स वयस्योऽपि स्वंगदं गतः ।
अन्यदा च स तदीयवयस्यः संयतीं भिक्षार्थं स्वगृहमा-
गतां शठतया मुदितः सुष्ठु अतीवाचुतः प्रयत्नपरः किल का-
ङ्क्षामयन्निव अग्रहस्तैराचुभति । तस्याः पादौ विलगतीत्य-
र्थः । चेट्ठरूपाणि च प्राकृतपत्न्याः संबन्धीनि तस्याः संय-
त्याः पादयोः पातयित्वा भणान-एषा (भे) भवतां माता य-
त्किमपीयमिच्छति तत्सर्वमाहारादिजातमस्यै दातव्यम्, सं-
यतीर्मापि भणति-एतत्स्वदीयं गृहम्, अमूनि च भवत्याः सं-
बन्धीनि जानान्यपत्यानि । अतस्त्वमेतानि सर्वाणि सङ्गा-
पेयः एवमुक्त्वा वस्त्राक्षपातादीनि बहुशस्तस्याः प्रयच्छति ।
सा च स्त्रीस्वभावतया तुच्छेनाप्याहारादिना वर्षाक्रि-
यत इत्यतो भूयो भूयस्तदीयगृहं गमनाऽगमनं कुर्वत्यास्त-
स्यास्तेन सह सम्बन्धो भवति, यत एतं दोषा अतो न त-
त्र स्थानव्यम् ।

आह-यद्येवं ततः सूत्रापार्थक्यम्, नैवम-

मुत्तनिवाओ पामे-ण गंतु विड्यपएकारणज्जाए ।

मालाए मज्झं छिंडी, मागारियनिग्गहममत्थे ॥५३५॥

यत्र पार्श्वेन गत्वा निर्गमप्रवेशः क्रियते तत्र निर्ग्रन्थी-
भिर्हितयपद-अध्वनिर्गमनादौ कारणजाते वास्तव्यमित्ये-
वमत्र सूत्रनिपातः । तत्र च शालायां वा मध्ये वा छिगिड-
कायां वा यदि सागारिको निग्रहसमर्थो जितेन्द्रियस्त-
रुणादीनां वा संयतीरुपस्पर्शनां खगटनादिना शिक्षाकरण-
दज्ञो भवति ततस्तत्र स्थानव्यम् ।

एतदेव व्याख्यातुमाह-

पामेण गंतु पामे, वजंतु तहि यं न होइ पच्छिन्नं ।

मज्जेण वज्ज गंतुं, पिह उचारं धरं गुत्तं ॥ ५३६ ॥

दुज्जणवज्जा माला, मागार अवत्तत्तणगजुया वा ।

एमेव मज्झं छिंडी, नियमावगमज्जण जणे वा ॥ ५३७ ॥

यत्र पार्श्वेन गत्वा निर्गम्यते प्रविश्यते वा, यद्वा गृहं गृह-
पतिकुलस्य मध्येन गत्वा प्रविश्यते, तद्यदि पृथक्त्वामका-
यिकाभूमिकागुप्तं च कुड्यकपाटादिभिः सुसंवृतं ततस्त-
त्रापि प्रायश्चित्तं न भवति, तत्र यदि शालायां स्थानव्यं स्या-
त्तदा सा दुर्जनवर्जा-दुःशीलरहिता, यद्वा-सागारिकस्य
संबन्धिनो ये अव्यक्ता अद्याप्यपरिणतवयसो भृङ्गा बालका-
स्तैर्युता या शाला तस्यां स्थानव्यम्, एवमेव चतुःशालका-
दिगृहमध्ये छिगिडकायां वा यत्र निजकास्तासामेव संयतीनां
नालवज्जाः पितृभ्रात्रादयः श्रावका वा मानापितृसमाना जि-
नवचनभाविता भवन्ति, यानि वा सज्जनानां स्वभावत एव-
मुशीलानां तथा भद्रकाणां गृहाणि तत्र स्थानव्यम् । वृ० १
उ० ३ प्रक० । (' अहिगरण ' शब्देऽपि प्रथमभागे ५७१ प्रष्टु
उक्ताऽयं विषयः)

(६६) यत्र गृहपतिजनाः कलहं कुर्वन्ति गात्राभ्यङ्गं वा
कुर्वन्ति तत्र निषेधमाह-

मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मे जं पुण उवस्सयं जाणेज्जा
इह खलु गाहावई वा० जाव कम्मकरीओ वा अम्ममणं अ-
क्कोमंति वा० जाव उदवंति वा णो पणम्म ० जाव मेवं नचा
तहप्पगारं उवस्सए णो ठाणं वा० ३ चेतेज्जा । (सू०-६३)
मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मे जं पुण उवस्सयं जाणेज्जा
इह खलु गाहावई वा० जाव कम्मकरीओ वा अम्ममण-
म्म गायं तेल्लेण वा घण्ण वा णवणीएण वा वसाए
वा अब्भंमेति वा मक्खंति वा णो पणम्म ० जाव चिताए
तहप्पगारं उवस्सए णो ठाणं वा० ३ चेतेज्जा । (सू०-६४)
मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मे जं पुण उवस्सयं जाणे-
ज्जा, इह खलु गाहावई वा० जाव कम्मकरीओ वा अम्म-
मणम्म गायंमि णाणेण वा कक्केण वा लोदेण वा वप्पेण
वा चुप्पेण वा पउप्पेण वा आधंमेति वा पधंमेति वा उव्वल्ले
ति वा उव्वट्ठिति वा णो पणम्म शिक्खमणपयंस ० जाव
णो ठाणं वा० ३ चेतेज्जा । (सू०-६५) मे भिक्खु वा भि-
क्खुणी वा मे जं पुण उवस्सयं जाणेज्जा इह खलु गाहा-
वती वा० जाव कम्मकरीओ वा अम्ममणम्म गायं सीओ-
दगवियडेण वा उमिणोदगवियडेण वा उच्छोलिति वा
पटोवेति वा मिंचति वा मिणावेति वा णो पणम्म ०
जाव णो ठाणं वा० ३ चेतेज्जा । (सू०-६६) मे भिक्खु
वा भिक्खुणी वा इह खलु गाहावई वा० जाव कम्म-
करीओ वा शिगिणा ठिया शिगिणा उल्लीणा मेहुण-
धम्मं विप्पंमेति रहस्मियं वा संतं मेतेति, णो पणम्म ०
जाव णो ठाणं वा० ३ चेतेज्जा । (सू०-६७) मे भिक्खु वा
भिक्खुणी वा मे जं पुण उवस्सयं जाणेज्जा आइप्पमंले-
खं० जाव पणम्म णो ठाणं वा० ३ चेतेज्जा । (सू०-६८)

' से ' इत्यादि, सुगमम्, नवरं यत्र प्रातिवेशिकाः प्रत्यहं क-
लहायमानास्तिष्ठन्ति तत्र स्वाध्यायानुपगन्धाच्च स्थयमिति ।
एवं तैलाद्यभ्यङ्गकल्पाद्युद्धत्तेनादकप्रक्षालनसूत्रमाप नैयमि-
ति । किञ्च-इहेत्यादि यत्र प्रातिवेशिकास्त्रियः ' शिगिणा '
त्ति, मुक्कपारिधाना आसन्त, तथापलीनाः-प्रच्छन्ना मैथुन-
धर्मविषयं किञ्चिद्रहस्यं रात्रिसंभोगं परस्परं कथयन्ति ।
अपरं वा रहस्यमकार्यमेवद्धं मन्त्रयन्त्रं मन्त्रयन्ते, तथा-
भूतं प्रतिश्रयं न स्थानादि विधेयम् । यतस्तत्र स्वाध्यायज्ञि-
तिचित्तविलुप्त्यादयो दोषाः समुपजायन्ते इति । अपि च-
' मे ' इत्यादि, कण्ठ्यम्, नवरं तत्रायं दोषः चित्तभित्तिदर्श-
नात् स्वाध्यायज्ञितिः, तथाविधचित्तस्थस्यादिदर्शनात् पूर्व-
कीर्तिनाकीर्तितस्मरणकान्तुकादिमेव इति । आचा० २ श्रु०
१ चू० २ अ० ३ उ० ।

(२०) अभिनिर्वगडायां वासमाह-

मे गार्ममि वा० जाव गयट्ठमिमि ता अभिनिर्वगडा

ए अभिनिद्वाराण अभिनिक्खमणप्पवेमाए कप्पइ नि-
ग्गन्थाण य निग्गन्धीण य एग्गं वत्थए ॥ ११ ॥

अथ ग्रामे वा यावद्वाजधान्यां वा अभिनिवगडाके निपा-
तानामनेकार्थत्वाद्भाष्येनकारानि नियता वगडाः परि-
क्षेपा अभिनिशब्दो पृथग् द्योतको दृष्टव्यो, ततश्च पृथगनेका-
वगडा यत्र तदभिनिवगडाकम्, तत्र। एवमभिनिद्वारके अभि-
निक्खमणप्पवेशके च कल्पते निग्रन्थानां निग्रन्थीनां च
एकतो वस्तुमिति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यम्—

एयदोसविमुक्के, विच्छिन्नविचारधंडिलविसुद्धे ।

अभिनिवगडद्वारं, वसन्ति जयणाए गीयत्था ॥ १६३ ॥

एतैः प्रथमसूत्रोक्तदोषैर्विमुक्ते विस्तीर्णे महाक्षेत्रे विचार-
स्थण्डिलविशुद्धे यत्र भिक्षाचर्या संज्ञाभूमिश्च परस्परमप-
श्यतां भवन्ति, तत्रैवविधे अभिनिवगडाके-अभिनिद्वार संय-
तीक्षेत्रे यतनया गीतार्था वसन्ति ।

कथमन्याह—

पिह गोअरउच्चार, जे अब्भासेऽवि होंति उ निओआ ।

वीसुं वीसुं वुत्तो, वासो तत्थोभयस्सावि ॥ १६४ ॥

ये अब्भासे मूलक्षेत्रप्रत्यासत्तौ नियोगा-ग्रामा भवन्ति तेऽपि
साधुसाध्वीनां पृथगोच्चरचर्याकाः पृथगुच्चारभूमिकाश्च पर-
स्परं भवन्ति, आस्तां मूलग्राम इत्यपिशब्दार्थः । उभयस्या-
पि च संयतानां संयतीनां तत्र पृथक् पृथगुपाश्रये वासः
प्राक्त इति ।

अत्र नोदकः प्रत्यक्षाह—

तं नऽत्थि गामनगरं, जन्थियरीओ न मंति इयरे वा ।

पुणरवि भणामोऽरस्से, वसाउ जइ मेलणे दोसा ॥ १६५ ॥

ग्रामाश्च नगराणि चेति ग्रामनगरम्, यत्रतः पार्श्वस्थादि-
संयन्त्यः, इतरं पार्श्वस्थादयो न सन्ति ततः पुनरपि वयं
भणामः, यथा अग्रयं उपयतां-वासः क्रियतां, यदि माल-
नायामेवविधा दोषाः ।

सुगिरह—

दिदंतो पुरिसपुंर, मुरुंडदूतेण हाइ कायव्वो ।

जह तस्स ते असउणा, तह तस्सितरा मुण्येव्वा ॥ १६६ ॥

दृष्टान्तोऽत्र—पुरुषपुंर रक्कपटदर्शनाकीरणं मुरुण्डदूतं न भ-
वति—कर्त्तव्यः । यथा तस्य मुरुण्डदूतस्य ते रक्कपटा अश-
कुना न भवन्ति, तथा तस्य साधारितराः पार्श्वस्थादयो भ-
णितव्याः, ता दोषकारिण्यो न भवन्तीत्यर्थः ।

इदमेव भावयति—

पाडलि मुरुंडदूते, पुरिसपुंर सचिवमेलणा वासो ।

भिक्षू असउण तइए, दिणम्मि रत्तो सचिवपुच्छा ॥ १६७ ॥

पाटलिपुंर नगरं मुरुण्डो नाम राजा, तदीयदूतस्य पुरु-
षपुंर नगरं गमनम्, तत्र सचिवेन सह मीलनम्, तत्र च त-
स्यावासो दापितः, ततो राजानं द्रष्टुमागच्छन्तां भिक्षवो
रक्कपटा अशकुना भवन्तीति कृत्वा स दूतो न राजभयने

प्रविशति । ततस्तृतीये दिने राजसचिवपाश्वे पृच्छा—कि-
मिति दूतो नाद्यापि प्रविशति ।

निग्गमणं च अमच्चं, मन्भावाइक्खिए भणइ दूयं ।

अतो वहि च रत्था, नऽरहिति इहं पवेमणया ॥ १६८ ॥

अमात्यस्य राजभवनान्निर्गमनम्, ततो दूतस्याग्रामे गत्वा-
सचिवो मिलितः, पृष्टश्च तेन दूतः । किं न त्वं प्रविशसि रा-
जभवनम् ? स प्राह—अहं प्रथमं दिवसे प्रस्थितः परं तत्र द-
ण्डिकान दृष्ट्वा प्रतिनिवृत्तः, अपशकुना एतं इति कृत्वा । त-
तो द्वितीये तृतीयेऽपि दिवसे प्रस्थितः, तत्रापि तथैव प्रति-
निवृत्तः । एवं सद्भावं आख्याते कथितं—सति दूतममात्यो
भणति—एते इह रथ्याया अन्तर्बहिर्वा नापशकुनत्वमर्हन्ति,
ततः प्रवेशना दूतस्य राजभवने कृता । एवमसंयताः कि-
मपि पार्श्वस्थादयः संयत्यश्च रथ्यादौ दृश्यमाना न दोषका-
रिणो भवन्ति ।

अपि च—

जह चेव अगारीणं, विवक्खवुद्धी जईसु पुव्वुत्ता ।

तह चेव य इयरीणं, विवक्खवुद्धी सुविहिएसु ॥ १६९ ॥

यथैवागारीणां वस्त्राभरणादिविभूषितानां पूर्वम् 'आगन्तु-
गद्वचविभूषिए' इत्यादिना यतिषु विपक्षबुद्धिरुक्ता तथैवत-
राणां पार्श्वस्थादिसंयतीनां हस्तपादधावनाविभूषितविग्र-
हाणां सुविहितेषु स्नानादिविभूषारहितेषु विपक्षबुद्धिर्भव-
तीति द्रष्टव्यम् ।

आपणगृहादिषु निग्रन्थीनां न वसतिः कल्पते—

नो कप्पइ निग्गन्धीणं आवणगिहंमि वा रत्थामुहंसि वा
सिंघाडगंसि वा तियंसि वा चउकंसि वा चच्चरंसि वा अं-
तरावणंसि वा वत्थए ॥ १२ ॥

अथास्य संबन्धमाह—

एयारिसखेत्तेसुं, निग्गन्धीणं तु संवसंतीणं ।

केरिसयम्मि न कप्पइ, वसिऊण उवस्सए जोगो ॥ १७० ॥

एतादृशेषु पृथग्वगडाकेषु-पृथग्वगडाेषु वा क्षेत्रे निग्रन्थीनां
च संयतीनां कीदृशे उपाश्रये वस्तुं न कल्पते इत्यनेन सूत्रेण
चिन्त्यते एष योगः-संबन्धः ।

प्रकारान्तरं संबन्धमाह—

दिदुमुयस्सवगहणं, तत्थुज्जाणं न कप्पइ इमेहि ।

वुत्ता सपक्खओ वा, दोसा परपक्खया इणमो ॥ १७१ ॥

दृष्टम् अनन्तरसूत्रे उपाश्रयग्रहणम्, तत्रार्याणाममीषु प्रति-
श्रयेषु वस्तुं न कल्पते, इत्यनेन सूत्रेण प्रतिपाद्यते । उक्ता वा
स्वपक्षतः स्वपक्षमाश्रित्य संयतानां संयतीनां च परस्परं
दोषाः, इदानीं तु परपक्षिकाः—गृहस्थाख्यपरपक्षप्रभवा
दोषा व्यावर्त्यन्ते, इत्यनेनैकैः संबन्धैरायातस्यास्य (१२) सूत्र-
स्य व्याख्या-नो कल्पते निग्रन्थीनां-साध्वीनामापणगृहं वा
रथ्यामुखे वा शृङ्गाटके वा चतुष्के वा चत्वरं वा अन्तरापणे
वा वस्तुमिति सूत्रसंज्ञेपार्थः ।

अथ।वस्तरार्थं प्रतिपदमभिधित्सुः प्रायश्चित्तमाह—

आवणगिहत्थाए, तिणं चउकंतरावणे तिहिहे ।

ठायेतिगण गुरुगा, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥१७२॥

आपणगृहे रथ्यामुखे त्रिके चतुष्के शन्तराणं त्रिविधे-त्रि-
प्रकारे वक्ष्यमाणस्वरूपे तिष्ठन्तीनां संयतीनां प्रत्येकं चत्वारो
गुरुकाः प्रायश्चित्तम् , तत्राप्याज्ञादयां दोषा द्रष्टव्याः ।

आपणगृहादीनां व्याख्यानमाह-

जं आवणमज्जम्मी, जं च गिहं आवणा य दुविहं वि ।

तं होइ आवणगिहं, रत्थामुहर्त्थपासम्मि ॥१७३॥

यद् गृहमापणमध्ये समन्तादापणैः परिचितं तदापणगृहम् .
यद्वा-मध्ये गृहम् 'दुविहं वि' त्ति द्वाभ्यामपि च पार्श्वीभ्यां य-
स्यापणं भवतः तदापणगृहं भवति । तथा रथ्यामुखं-रथ्यायाः
पार्श्वं भवति । तच्च त्रिविधम् ।

तद्यथा—

तं पुण रत्थमुहं वा, वाहिमुहं वा उभयतो मुहं वा ।

अहवा जत्तो पवहइ, रत्था रत्थामुहं तं तु ॥१७४॥

यत्पुनर्गृहं रथ्यायाः पार्श्वं वर्त्तमानं रथ्याया अभिमुखं वा भ-
वेत् . वहिमुखं वा रथ्या तस्य पृष्ठतो वर्त्तते इत्यर्थः , उभयतो
मुखं वा-यस्यैकं द्वारं रथ्यायाः पराङ्मुखम् , एकं तु रथ्या-
या अभिमुखमित्यर्थः ; अथवा-यतो-गृहात् रथ्या प्रवहति
तद् रथ्यामुखमुच्यते ।

सिंघाडगं तियं खलु, चउरत्थसमागमो चउकं तु ।

छपहं रत्थाण जहिं, पवहो तं चच्चरं वेति ॥ १७५ ॥

शृङ्गाटकं नाम-यत्त्रिकं-रथ्यात्रयमीलनस्थानम् , कच्चित्तु सू-
त्रादर्शे- 'तियंसि' वा इत्यपि पदं दृश्यते । तत्रैव व्याख्या-
शृङ्गाटकं-शृङ्गाटकाकारं त्रिकोणस्थानम् , त्रिकं-रथ्यात्रयमी-
लकः , चतुष्कं तु चतसृणां रथ्यानां सम्यग्गमः । तथा तत्र पक्षां
रथ्यानां प्रवहो-निर्गमन्वं चत्वरं ब्रुवते तीर्थकरणधराः ।

अह अंतरावणो पुण, वीही सा एगओ व दुहओ वा ।

तत्थ गिहं अंतरावण, गिहं तु सयमावणो चेव ॥१७६॥

अथेत्यानन्तर्ये, अन्तरापणो नाम-वीथी हट्टमार्ग इत्यर्थः ।
सा एकतो वा-एकपार्श्वेन 'दुहओ वि' त्ति द्वाभ्यां वा पा-
र्श्वीभ्यां भवेत् , तत्र यद् गृहं तदन्तरापणगृहम् । यद्वा-गृहं
स्वयमेवापणस्तदन्तरापणः । किमुक्तं भवति-यत्रैकेन द्वारेण
व्यवहियते द्वितीयं तु गृहं तदन्तरापणगृहम् , एतेषु प्र-
तिश्रयेषु संयतीनां न कल्पते स्थातुम् । अथ तिष्ठन्ति तदा
प्रागुक्तमेव चतुर्गुरुकाख्यं प्रायश्चित्तं प्राप्नुवन्ति ।

अथात्रैव प्रकारान्तरेण प्रायश्चित्तमाह—

आवणरत्थगिहे वा, तिगाइमुन्नंतरावणुज्जाणे ।

चउगुरुगा छल्लहुगा, छगुरुगा छेयमूलं च ॥१७७॥

आपणगृहे तिष्ठन्तीनां चतुर्गुरुकाः , रथ्यागृहे तिष्ठन्तीनां
पङ्कलधवः ' तिगाइ ' त्ति त्रिकेषु चत्वरेषु तिष्ठन्तीनां
पङ्कलधवः ' सुन्न ' त्ति अपरिगृहीते-शून्यगृहं अन्तरापणं वा
छेदः । उद्यानं तिष्ठन्तीनां मूलम् । एवं भिक्षुणीविषयमुक्तम् ।
गणावच्छेदिन्याः पङ्कलधुकादारब्धं नवमे तिष्ठति, प्रवर्त्तिन्याः
पङ्कलधुकादारब्धं प्रायश्चित्तं दशमे पर्यवस्यति, एतच्चापात्ति-

मङ्गीकृत्याक्रम . अन्यथा सर्वासामपि मूलमेव भवति । परतः
संयतीनां प्रायश्चित्तस्यैवाभावात् ।

सत्वेसु व चउगुरुगा, भिक्खुणिमाईण वा इमा सोही ।

चउगुरुविसेमिया खलु, गुरुगा विव छेदनिद्वयणा ॥१७८॥

अथवा सर्वेष्वपि-आपणगृहादिषु स्थानेषु चतुर्गुरुका-
ऽविशेषितं प्रायश्चित्तम् । अयं च प्रकारः प्रागुक्तेऽपि संय-
हार्थमिह भूयोऽप्युक्त इति न पुनरुक्ता । यदि वा-भिक्षुणी-
प्रभृतीनामयं शोधितं द्रष्टव्यम् । तद्यथा-चतुर्गुरुकास्तपःका-
लाभ्यां विशेषिताः । तत्र भिक्षुण्याश्चतुर्गुरुकम् उभयलघु । अ-
भिषेकायास्तदेव तपसा लघु कालेन गुरुकम् । गणा-
वच्छेदिन्याः, कालेन लघु , तपसा गुरु । प्रवर्त्तिन्याः का-
लेन चतुर्गुरुकम् । यदि-वा चतुर्गुरुकादारब्धं छेदं निष्ठापना
कर्तव्या । तद्यथा-भिक्षुण्याः सर्वेष्वपि स्थानेषु चतुर्गुरु-
कम् , अभिषेकायाः पङ्कलधुकम् , गणावच्छेदिन्याः पङ्कल-
कम् , प्रवर्त्तिन्याः छेदः ।

अथात्रैव दोषानुपदर्शयितुं द्वारगाथामाह-

तरुणा वेसिस्थिविवा-ह रायमादीसु होइ सइकरणं ।

इच्छमणिच्छे तरुणा, तेणा उवहिं व ताओ वा ॥१७९॥

आपणगृहादिषु स्थितानां सार्ध्वीनां तरुणान् वेश्यास्त्री-
विवाहं च दृष्ट्वा राजादीनां दर्शने भुक्तभोगानां स्मृ-
तिकरणं भवति , इतरासां कौतुकम् । तरुणां—
अथ प्रार्थयमानान् यदीच्छन्ति ततः संयमविग्राह-
ना । अथ नेच्छन्ति तत उद्वाहादिकं कुर्युः , स्तनाश्च त-
त्रोपधि वा ता वा-आर्थिकाः अपहरेयुरिते द्वारगाथास-
मासाथः ।

अथ विस्तरार्थं प्रतिपदमाह—

चउहाऽलंकारविउ-व्विए तहिं दिस्स सललिए तरुणो ।

लडहपयंपितपहसित-विलासगतिणेगविहकिड्डे ॥१८०॥

चतुर्द्धा-वस्त्रपुष्पगन्धाभरणाचतुर्विधा योऽलङ्कारस्तेना-
चित्तानलंकृतान् तरुणान् तत्रापणगृहादिषु दृष्ट्वा मोहादयो
भवन्तीति वाक्यशेषः । कथंभूतान्? सललितान् ललितं नाम,
हस्तपादाङ्गविन्यासविशेषः । उक्तं च-“ हस्तपादाङ्गविन्यासो-
भूतत्रौष्ठप्रयोजितः । सुकुमारो विधानेन, ललितं तत्प्रकी-
र्तितम् ॥ १ ॥ ” तेन सहितान् , तथा लडभमन्योन्यं प्रज-
लिप्तं-प्रकृष्टवचनं, प्रसहितं-हास्यम् विलासस्य , “ स्थाना-
सनगमनानां, हस्तभूतत्रकर्मणां चैव । उत्पद्यते विशेषो ,
यः श्लिष्टः स तु विलासः स्यात् ॥ १ ॥ ” इत्येवेलक्षण-
गतिश्च सुललितपदन्यासरूपा अनेकविधा. वहनां दोलना-
दिकाः क्रीडा येषां ते तथाविधास्तान् ।

अथ वेश्यास्त्रीद्वारमाह-

दिट्ठं विउव्वियाओ, कुलडा धुत्तेहि संपरिवुडाओ ।

विव्वांयपहसियाओ, आलिङ्गणमाइ संमोहो ॥ १८१ ॥

विकुर्विता-अलंकृताः कुलटाः—स्वैरिण्योः वेश्यास्त्रिय इ-
त्यर्थः , धूतैः सङ्गैः संपरिवृताः-समेततो वष्टिताः , विव्वाक-
प्रहसिताः-विव्वाकां नाम—“ इष्टानामर्थानां, प्राप्तावभिमा-

नगर्वसंभूतः । स्त्रीणामनादरकृतो, विव्वाको नाम विज्ञेयः ॥१॥” प्रहसितं-हास्यविधानो रसविशेषः अस्य च लक्ष-
णमिदम्-“हास्यो हास्यप्रकृतिः, हासो विकृताङ्गवेषवेष्टाभ्यः ।
भवति परस्थाभ्यः स च, भूम्ना स्त्रीनाञ्चालगतः ॥ १ ॥” ते
विव्वाक-प्रहसिते विद्येते यासां ता विव्वाकप्रहसितवत्यः ।
गाथायां प्राकृतत्वान्मतुप्रत्ययलोपः । एवंविधा आपणगता
दृष्टा तासां चालिङ्गनादिकाश्चेष्टाः क्रियमाणा निरीक्ष्य मोहः
समुद्दीप्स्यते ।

अथ विवाहद्वारमाह—

तत्थ चउरंतमादी, इब्भविवाहेसु वित्थरा रइया ।

भूमियमयणममागम, रहआमादी य निव्वहणे ॥१८२॥

तत्राऽऽपणगृहादौ स्थितानां संयतीनामभ्यविवाहपु ये च-
तुरन्तादयो विस्तरा रचिताः, चतुरन्ता नाम-चतुरिका आदि-
शब्दाद्वन्द्वनकलशतेरणादिपरिग्रहः, तथा यस्तत्र भूपितानां-
वस्त्रादिभिरलंकृतानां स्वजनानां समागमः, यच्च रथेन वा अ-
श्वेन वा आदिशब्दान्-शिविकया वा निर्वहणं वध्याः सर्व-
द्वयां श्वशुरगृहे नयनं तद्दर्शने भुक्कभोगिनीनां स्मृतिकरणम्,
अभुक्कभोगिनीनां तु कौतुकमुपजायते, ततः प्रतिगमनादयो
दोषाः ।

अथ राजद्वारमाह—

वलसमुदयेण महया, छत्तसिया वियाणिमंगलिपुरोगा ।

दीमंति रायमादी, तत्थ अंनिता य निंता य ॥ १८३ ॥

महता वलसमुदयेन आनयन्तः प्रविशन्तो निगच्छन्तो राजा-
दयो राजेश्वरतलवरप्रभृतयस्तत्र दृश्यन्ते, कथंभूताः ? ‘छत्त-
सिय’ इति प्राकृतं पूर्वापगनिपातस्यान्तवत्त्वात् सिन्-श्वेते छत्रं
येषां ते सितछत्राः ‘वियाणि’ इति बालवीजनिका मङ्गलानि-दर्प-
णपताकादीनि एतानि पुरोगाणि-पुरतो गानि येषां राजादी-
नां ते तथा ।

द्वारगाथायां ‘रायमाईसु’ इति यदादिग्रहणं कृतम् ।

तल्लब्धमर्थमाह—

‘ते नखि वलिमुह वा-मिजंघिणो दिस्म अट्टिया णट्टि ।

होसुं णे एरिसगा, न य पन्ना एरिमा इतरी ॥ १८४ ॥

तान्-पुरुषान् नखिबालिमुखवासिजङ्घिनो दृष्ट्वा भुक्कभो-
गिन्योऽब्रुवन्-‘णे’ अस्माकमपीदृशाः पतय इति स्मृतिम्,
इतरास्तु-अभुक्कभोगिन्यो नास्माभिरीदृशाः पूर्वं प्राप्ता इत्येवं
कौतुकं कुर्युः । तत्र नखाः-करजा विद्यन्ते येषां ते नखिनः
प्रशंसायामत्र मन्वर्थीयः, यथा रूपवतीति । विशेषणानामन्य-
थातुपपत्त्या ताम्रोत्तुङ्गत्वादिगुणोपेताः विशिष्टा एव नखाः,
तद्वन्तः । प्रशंसायामत्र मन्वर्थीयः, यथा-रूपवती कन्ये-
त्यादिषु एवं बालाः-केशास्ते श्यामलनिचिन्तकुञ्जितादिगु-
णोपेता येषां ते बालिनः, मुखवासः-कर्पूरादिभिर्मुखस्य
सौगंध्यापादनं तदस्ति येषां ते मुखवासिनः, जङ्घिनो-व-
तुलस्थूलजङ्घायुगलकलिताः, एतं अर्थिनो-मैथुनाभिलाषि-
णः, अनर्थिनो वा यथाभावेन समागच्छेयुः, तांश्च दृष्ट्वा
भुक्ताऽभुक्कसमुत्था दोषा भवन्ति ।

तानेव भावयति--

एयारिसए मोत्तुं, एरिसए विवाहिताएँ सहभुत्ते ।

इयरीण कोउहल्लं, निदानगमणादयो सज्जं ॥ १८५ ॥

एतादृशान् मुक्त्वाऽऽस्माभिर्दोषा गृहीता, ईदृशैर्वा सह
विवाहिता वयमपि पूर्वमिति स्मृतिकरणं भुक्कभोगिनीनाम्,
इतरासामभुक्कभोगिनीनां पुनः कौतुहलं-कौतुकं भवेत् । तत-
श्चाभयासामपि सद्यो निदानगमनादयो दोषाः । निदानम्-
अस्मात्--तपोनियमादिप्रभावाद्भवान्तरं ईदृशमेव पुरुषं ल-
भेयति लक्षणम्, गमनं-स्वगृहं प्रति भूयः प्रत्यावर्तनम् ।

अपि च--

आयाणनिरुद्धाओ, अकम्मसुकुमालविग्गहधरीओ ।

तेमिं पि होइ दट्ठं, वडणीओ समुब्भवो मोहो ॥१८६॥

आदानानि-इन्द्रियाणि निरुद्धानि याभिस्ता निरुद्धादानाः
गाथायां व्यन्यासेन पूर्वापरनिपातः प्राकृतत्वात् । अकर्म-
णा--कर्मकरणाभावेन सुकुमारं--कोमलं विग्रहं शरीरं धा-
रयन्तीति अकर्मसुकुमारविग्रहधराः एवंभूता व्रतिनीः
दृष्ट्वा तेषामपि नखिबालिप्रभृतीनां मोहस्य समुद्भवो भवति ।

अथ ‘इच्छमणिच्छं तरुण’ इति पदं विवृणोति-

मंजमविराहणा खलु, इच्छाए ऽणिच्छियं वहिं गेणहे ।

तेणोवहिनिप्फन्ना, सोही मूलाइ जा चरिमं ॥ १८७ ॥

यदि तत्रापणगृहादौ तरुणानवभाषमाणान् इच्छति ततः
संयमविराधना, अथ नेच्छति ततो बलादपि संयतीं वहि-
गृहीयुः, ‘तेणा उवहिं व ताओ वा’ इति पदं व्याख्याय-
ते--‘तेणोवहिनिप्फन्ना’ इत्यादि शस्यगृहादिषु स्थितानां
साध्वीनां स्तेना यद्युपधिमपहरयुः तत उपधिनिप्पन्ना शो-
धिः, तद्यथा--जघन्यमुपधिमपहरन्ति पञ्चकम्, मध्यमप-
हरन्ति मासिकम्, उत्कृष्टमपहरन्ति अनवस्थाप्यम्, तिष्ठो
ऽपहरन्ति पाराश्रिकम् ।

अपि च--

ओभावणा कुलधरे, ठाणं वेसित्थिखंडरक्खणं ।

उदंसणा पवयणे, चरित्तभासुंडणा सज्जो ॥ १८८ ॥

चारित्रिकाणां स्थानं तदापणगृहादि भवेत् । तत उद्धर्षणा
प्रवचनस्य, तथा सद्यश्चारित्रात्प्रभ्रंशना चोपजायते । एषा
द्वारगाथा । अथेयमेव व्याख्यायते-तत्र कुलगृहस्यापभ्राज-
ना भाव्यते, आपणगृहादौ स्थिताः ताः दृष्ट्वा कश्चित्तीय-
ज्ञातीनामन्तिके गत्वा वृथात् ।

किमित्यत आह--

समिपाया वि ससंका, जासिं गायानि संनिसेविंसु ।

कुलकंसणिओ ता भे, दोन्नि वि पक्खे विधंसैति ॥ १८९ ॥

यासां-शुष्मदीयसुतास्नुपादीनां प्रयत्नेन संरक्षमाणानां गा-
त्राणि शशिपादा अपि--चन्द्रमरीचयोऽपि सशङ्काश्चकिता
इव संनिषेवितवन्तः, तांश्चदानीमेवमापणगृहादौ वसन्त्यः
‘भ’ भवतां कुलस्य पांशवः--कुलमालिन्यकारिण्यो द्वावपि
पक्षौ-पैतृकश्वशुरलक्षणां विधर्षयन्ति--विनाशयन्तीत्यर्थः ।
एवं कुलगृहस्यापभ्राजना भवति ।

अथ ‘स्थानं वेश्यास्त्रीपण्डित्वाणा’ इति द्वारमाह-

छिन्नाइवाहिगणं, तं ठाणं जत्थ ता परिवसंति ।

इय सोउं दट्ठण व, सयं तु ता गेहमाणेति ॥ १९० ॥

यत्र ताः श्रमण्यः परिवसन्ति तत्र यदि द्वित्रादि-
ब्राह्मणां स्थानम् द्वित्रा—द्वित्राला आदिशब्दाद्विश्याम्-
गडरनविटवृत्तकारादयो ये बाह्या विशिष्टजनवहिवर्तिन-
स्तेषां स्थाने यदि तिष्ठन्ति ततस्तदीयाः सत्तातिका इत्येवं
वृत्तान्तं श्रुत्वा दृष्ट्वा वा ताः—संवन्धिस्वयंतीः स्वं-स्वकं गृह-
मानयन्ति । अलमनया प्रव्रज्यया यत्रैवंविधे स्थाने वासो
विधीयते ।

अथोद्धर्पणाप्रवचने इति द्वारमाह—

पेच्छह गरहियवासा, वडणीओ तवोवणा किर मियाओ ।
किं मन्ने एरिमओ, धम्मोऽयं मत्थु गरिहा य ॥ १६१ ॥
माभूणं पि य गरहा, तप्पक्खीणं च दुज्जणो हमइ ।
अभिमुह पुण्णावत्ती, वच्चंति कुलप्पसूयाओ ॥ १६२ ॥

ताश्चापणगृहं दृष्ट्वा कश्चिद् वृत्त्यान्—पश्यत लोकाः !
यदेवं गृहितवासाः—शिष्टजनजुगुप्सितं स्थानं स्थिता वति-
न्यस्तपोवनं किल श्रिताः । किं मन्ये एतत्तीर्थकृता ईदृशो-
ऽयं धर्मो दृष्ट इत्येवं शास्तुः—तीर्थकरस्य गृहा भवति । सा-
धूनामपि च गृहा जायते—अहो सदाचारवहिर्मुखा अमी ये
स्वकीयाः संयतीरस्मिन्नस्थाने स्थापयन्ति, तथा—ये तत्प्राप्ति-
काः—साधुपत्तवहुमानिनः श्रावकास्तेषां च पुरतो दुर्ज-
नो—मिथ्यादृष्टिर्लोको दसति, याश्च प्रव्रज्यायामभिमुखास्तासां
पुनरावृत्तिर्विपरिणामो वा भवति, कुलप्रसूताश्च याः प्रव्रजि-
तास्तास्तादृशस्थानावस्थानेन अभाविताः सत्या भूयो
गृहाणि व्रजन्ति ।

अथ चारित्रभ्रंशनाद्वारमाह—

तरुणादीये दङ्कु, मइकरणममुद्धवेहिं दोमेहिं ।
पडिगमणादी वसिया, चरित्तभासुंडणा वाऽत्रि ॥ १६३ ॥
तरुणादीन् दृष्ट्वा स्मृतिकरणसमुद्धवैरुपलक्षणत्वात्कान्तु—
कममुद्धवैः दोषैः प्रतिगमनादीनि वा पदानि तासां श्यु-
र्भवयुः । आदिशब्दादन्यतीर्थकगमनादिपरिग्रहः । स्वलिङ्गे
वा स्थिताः तरुणादिभिः प्रतिसेवनायाः चारित्रभ्रंशना भ-
वेत् । एते आपणगृहं तिष्ठन्तीनां दोषा द्रष्टव्याः ।

अथ रथ्यामुखादिषु ताननिदिशन्नाह—

एए चव य दोसा, मविसेसतरा हवंति सेमेसु ।
रत्थामुहमदीसुं, थिराथिरेहिं थिरे अहिया ॥ १६४ ॥
एत एव तरुणादयो दोषाः शेषेषु—रथ्यामुखशृङ्गाटकवि-
कादिष्वपि भवन्ति, नवरं सविशेषतरा उत्तरात्तरेषु द्रष्ट-
व्याः यावदुद्यानम् । तत्र तरुणादयो द्विधा—स्थिराः, अस्थिरा-
श्च । स्थिरा नाम—येषां तत्रैव गृहाणि, अस्थिरा येषामन्यत्र
गृहाणि । तत्र च स्थिरे अधिकतरा दोषाः प्रतिपत्तव्याः ।

द्वितीयपदे तिष्ठयुगपि । कथमित्याह—

अद्वारण—णिग्गयादी, तिकवुत्तो मग्गिऊण अमईए ।
रत्थामुहे चउके, आवण अतो दुहिं वाहिं ॥ १६५ ॥

उपलक्षणत्वात् शृङ्गाटकादीनामपि ग्रहणम्, ततोऽयमर्थः—
रथ्यामुखस्याभावे आपणगृहं स्थातव्यम्, तदप्राप्तौ शृङ्गा-
टके वा, तस्याप्यसत्त्वे चतुर्के, तस्यालाभे चत्वरं, तदप्रा-
प्तौ अन्तर्गपणोऽपि स्थातव्यमिति ।

अथ 'अतो दुहिं वाहिं' इति पदत्रयं व्याचष्टे—

अतोमुहस्स अमई, उभयमुहे तम्म वाहिं पिहए ।
तस्सऽसति वाहिग्गमुहे, मइ ठइए थेरिया वाहिं ॥ १६६ ॥

पूर्वमन्तमुखे—रथ्यामुखगृहं स्थातव्यम्, अन्तमुखस्याऽसति
उभयमुखे तस्य च यद्वहिर्द्वारं रथ्याभिमुखे तन्पिद-
ति—कटादिना स्थगयन्ति । द्वितीयेन द्वारेण निगमप्रवेशो
कुर्वन्ति । तस्योभयमुखस्याभावे वाहिर्मुखे—रथ्याभिमुखद्वारे
तिष्ठन्ति, तत्र च द्वारं सदा स्थागतमेव कुर्वन्ति, स्थाव-
रसाध्यश्च तत्र 'वाहिं' इति वहिर्द्वारप्रत्यागमनास्तिष्ठन्ति ।

अथ सामान्यत आपणगृहादिर्विधिमाह—

जत्थप्पयरा दोसा, जत्थ य जयणं तरंति काउं जे ।

निच्चमवि जंतिताणं, जंतितावासो तहिं वुत्तो ॥ १६७ ॥

यत्रालपतराः पूर्वोक्ता दोषास्तेषां दोषाणां परिहरणे यत्र
यतनां कर्तुं शक्नुवन्ति, तत्रापणगृहादीं तिष्ठन्तीत्याशयः
तत्र च स्थितानां तासां नित्यं यन्त्रितानामपि यन्त्रि-
तवासः प्रोक्तः । किमुक्तं भवति—यद्यपि संयत्यः प्रायोग्योप-
रणप्रावरणादिना ताः सर्वदेव सुर्यान्त्रितास्तथापि त-
त्रापणगृहादीं विशेषतो यथोक्तयतनया यन्त्रणा कर्तव्याः ।

का पुनर्यतनेति चेदुच्यते—

बोलें भायकरणं, ठाणं वत्थुं च पप्प भइयं तु ।

वंदेण इति निति च, अविणीयनिहोडणा चव ॥ १६८ ॥

बोलें—समुदायशब्देन स्वाध्यायकरणं येन पूर्वोक्ता दोषा
न भवन्ति, स्थानं वा वस्तु वा प्राप्य भाज्यम् ।
स्वाध्यायकरणं न कर्त्तव्यमित्यर्थः, वृन्देन च कायिकीस-
ञ्जाव्युत्सर्जनार्थमातर्यान्ति निर्यन्ति वा । अविनीतां च दुःखी-
लानां तरुणादीनां निवेदना कर्त्तव्या, न तत्र प्रवेष्टुं दातव्याम-
ति भावः ।

एवमि अमईए, सुन्ने वहिग्गिखयाउ वसहेहिं ।

तेमऽमती गिहिनीमा, वडगाइसु भोइए नाउं ॥ १६९ ॥

एतेषामापणगृहादीनामसति अप्रतिपत्तादयो वतिन्यो
वृषभैः—समर्थसाधुभिर्वहिः—समन्ततो रक्षिताः सत्यः शून्ये
उपाश्रये वसेयुः । अथ वृषभा न भवन्ति, ततस्तेषामभा-
वे गृहिणामगारिणां निश्रया भृत्यादिभिः सुगुप्तशून्येऽपि
प्रतिश्रये वसन्ति । कथमित्याह—ग्रामाधिपस्य—ग्रामस्वामिनो
ज्ञाते—विदिते कृत्वा वयमत्र भवदीयबाहुच्छायापरिगृहीताः
स्थिताः स्म, अतो भवता अस्माकं सारा करणीयेति ।

कप्पइ निग्गंथाणं आपणगिहंमि वा० जाव अंतरावणं-
सिं वा वत्थए ॥ १७० ॥

अत्र भाष्यम्—

एमेव क्रमो नियमा, निग्गंथाणं वि नवरि चउलहुगा ।

मुत्तनिवातो अतो—मुहम्मि तह चव जयणाए ॥ २०० ॥

एव एव क्रमो नियमान्निर्ग्रन्थानामपि भवति, तेषामप्यापण-
गृहादिषु वसतां पूर्वोक्ता दोषा भवन्तीति भावः । नवरं च-
तुर्लघुकाः प्रायश्चित्तम् । आह—यद्येवं तर्हि सूत्रं निरर्थकम् ।
तत्र साधूनामापणगृहादिषु वस्तुमनुज्ञातत्वात्, नैवं कार-

णिकसूत्रम्, यद्यन्यत्रोपाश्रये न प्राप्यते ततोऽन्तर्मुखे रथ्या-
मुखे गृहे स्थातव्यम् । अत्र सूत्रनिपातः-सूत्रमवतरति तस्या-
ऽभावे आपणगृहादिषु शेषेष्वपि तिष्ठद्भिस्तथैव-तैरेव विधि-
ना यतनया स्थातव्यम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

(२१) वर्षासु यादृशे उपाश्रये वसेत्तदाह—

से भिक्षु वा भिक्षुणी वा से जं पुण जाणेजा गामं वा
० जाव रायहाणि वा इमंमि खलु गामंमि वा० जाव राय-
हाणिमि वा णो महती विहारभूमी णो महती विहारभू-
मी णो सुलभे पीठफलगमेजासंधारण णो सुलभे फासुए
उंछे अहेसणिजे जत्थ वहवे समणमाहणअतिहिकिवणव-
णीमगा उवागया उवागमिस्संति य अच्चाइम्मा वित्ती णो
पस्सस्म णिक्खमणपवेसाए ० जाव धम्माऽणुओगचिच्चाए
मेवं णच्चा तहप्पगारं गामं वा णगरं वा० जाव रायहाणि
वा णो वामावासं उवल्लिएजा । से भिक्षु वा भिक्षुणी
वा से जं पुण जाणेजा गामं वा० जाव रायहाणि वा०
इमंमि खलु गामंमि वा ० जाव महती विहारभूमी
महती विहारभूमी सुलभे जत्थ पीठ० ४ सुलभे फासुए
उंछे अहेसणिजे णो जत्थ वहवे समण० जाव उवागया
उवागमिस्संति वा अच्चाइम्मा वित्ती० जाव रायहाणि वा
ततो संजयामेव वामावासं उवल्लिएजा । (सू०-११२)

स भिक्षुर्यत्पुनरेवं राजधान्यादिकं जानीयात्, तद्यथा-अस्मि-
न् ग्रामे यावद्राजधान्यां वा न विद्यते महती विहारभूमिः-
स्वाध्यायभूमिः, तथा विचारभूमिः-बहिर्गमनभूमिः, तथा नै-
वात्र सुलभानि पीठफलकशय्यासंस्तारकादीनि, तथा न
सुलभः प्रासुकः पिण्डपातः 'उंछे' ति एषणीयः । एतदेव दर्श-
यति 'अहेसणिजे' ति यथाऽसावुद्गमादिदोषरहित एषणीयो
भवति तथाभूतो दुर्लभ इति । यत्र च ग्रामनगरादौ बहवः
श्रमणब्राह्मणकृपणवर्णीमगादय उपागताः अपरं चोपागमि-
ष्यन्ति, एवं च तत्राऽत्याकीर्णो वृत्तिः, वर्त्तनं-वृत्तिः, सा च
भिक्षाटनस्वाध्यायध्यानबहिर्गमनकार्येषु जनसङ्कुलत्वादाकी-
र्णी भवति, ततश्च न प्राज्ञस्य तत्र निष्क्रमणप्रवशौ यावच्चि-
न्तनादिकाः क्रिया निरुपद्रवाः सम्भवन्ति । स साधुरेवं
ज्ञात्वा, न तत्र वर्षाकालं विदध्यादिति । एवं च व्यत्ययसूत्र-
मपि व्यत्ययनं नेयमिति । आचा० २ ध्रु० १ चू० ३
अ० १ उ० ।

वर्षावासं वसतिरशुभं कर्त्तव्यम् । सम्प्रति वर्षा-
कालविषयाणि प्रपञ्चयति—

नियमा होइ अमुष्मा, वसही नयणे य वसिया दोसा ।
दुस्मंचरवहुपाणे, वामावासं विउच्छेदो ॥ २१ ॥

वर्षावासं-वर्षाकालं नियमांश्च वसतिरशुभं कर्त्तव्यम्, किं कार-
णमिति चेत्, उच्यते-वर्षासूत्रकरणं सह नीयते । अथ
भिक्षादिगच्छन्नयति तर्हि वर्षप्रपातेन तिम्यते । तथा
चाह—“उपकरणस्य सह नीयते पूर्वं कल्पाध्ययने तेमनाद-
यो दांपा वर्णिताः ” । अन्यच्च शून्यायां वसतौ कृतायां ग-

वादिभिर्भजनं भटादिभिर्वा रोधनं भवेत् । तथा च स-
त्यन्यस्यां वसतौ गन्तव्यम्, तस्या अलाभेऽन्यद् ग्रामान्तरं
गमनीयम्, यत्र च दुस्मंचरा मार्गाः सलिलहरितादिभिरा-
त्मविराधना संयमविराधना भवेत् । तथा बहुपाणा मार्गा
द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियाणामनकजातीयानां सम्मृच्छन्तात्, तथा
शय्यांतरण शून्यां वसतिमालोक्याऽदाक्षित्या एते काऽप्य-
नापृच्छ्यगता इति प्रद्वेषतस्तथा सर्वेषां वा तद्द्रव्यस्यान्यद्-
व्यस्य वा व्युच्छेदः क्रियेत । इमे दांपास्तस्मान् शून्या वसतिः
कदापि न कर्त्तव्यति, जघन्यतोऽप्याचार्यस्योपाध्यायस्य चा-
त्मतृतीयस्य वर्षाकालं विहारः, अन्यथा प्रायश्चित्तम् ।

तथा चाह--

वासाण दोएह लहुया, आणादिविराहणा वसहिमादी ।
संधारण उवगरणे, गेलन्ने सल्लमरणे य ॥ २२ ॥

यदि पुनर्द्वौ जनौ वर्षाकालं वसतस्तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो
लघुका आह्लादयश्च दोषाः । तथा विराधना वसत्यादः आ-
दिशब्दादात्मसंयमप्रवचनपरिग्रहः । तथा संस्तारकविषये
उपकरणविषये च भूयांसो दोषाः तथा द्वयार्जन-
योविहरतोरकः कथञ्चनापि ग्लानो जायेत, ततो ग्लानं व-
सतौ मुक्त्वा अपरा भिक्षादिनिमित्तं बहिर्गतः, ये प-
श्चात् ग्लानस्य दोषा द्वितीयोद्देशकेऽभिहिताः । यच्च सश-
ल्यस्य सतो मरणे तदेतत्सर्वमत्रापि द्रष्टव्यम् । एष द्वार-
गाथासंक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतो विराधना वसत्याद-
रिति विवृण्वन्नाह--

सुसं मुत्तुं वसहिं, भिक्षादीकारणा उ जइ दो वि ।

वच्चंति ततो दोसा, गोणाईया हवंति इमे ॥ २३ ॥

यदि द्वावपि शून्यां वसतिं मुक्त्वा भिक्षादिकारणतो वज-
तस्तत इमे वक्ष्यमाणा दोषा गवादिका-गवादिनिमित्ता
भवन्ति ।

तानेवाह--

गोणे साणे छगले, सुगरमहिमे तेहव परिकम्मे ।

मिच्छत्तवडुगमादी, अच्छन्ते सलिंगमादीणि ॥ २४ ॥

गौः श्वा छगलः शूकरो महिषो वा शून्यां वसतिमवबुध्य
प्रविशेत् तथा परिकर्म गृहस्थः कुर्यात्, यदि वा-मिथ्यात्वो-
पहता वटुकादयः प्रविशेयुः, अथैको गच्छत्येकः पश्चात्तिष्ठति
ततः एकस्मिन्पश्चात्तिष्ठति खलिङ्गादीनि-खलिङ्गप्रतिसेवना-
दय आत्मपरोभयसमुत्था बहवो दोषाः । एषाऽपि द्वारगाथा ।

तत्र गवादिद्वारव्याख्यानार्थमाह--

गोणादिर् पविट्टे, धाडंतंमधाडने भवे लहुया ।

अहिगरणवसहिं भंगा, तह पवयणे संजमे दांसा ॥ २५ ॥

गवादिके-गोश्वछगलशूकरादिके प्रविष्टे यदि तान् गवा-
दीन् धाटयति ततस्तत्प्रायोऽयोगोलकल्पास्तिर्यञ्च इति
तद्भाटनेन भवति प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः, तथा ते
गवादयो निर्दाटिताः सन्तो हगितादीनि खादेयुस्ततो-
ऽधिकरणदोषसंभवः । 'अधाडणे' ति अथ न निर्दाटयति
तर्हि वसतिरशुभः, तथा प्रवचनं संयमे च दोषाः, प्रवचन-

विराधना, उपलक्षणमेतन्, आत्मविराधना चेत्यर्थः । तथा-
हि—यदि श्वाद्यो बालमृतकलेवरादि भक्त्यन्तस्तिष्ठन्ति
तदा महती प्रवचनस्य कुत्सेति प्रवचनविराधना । शूकरप्रभृत-
यश्च निष्काशयमानाः कदाचिन् संमुखा अपि वलेरन् तत आ-
त्मविराधना श्वाऽऽद्यश्च तिष्ठन्तो मार्जारमृषिकादिकमुप-
हन्त्युरिति संयमविराधना । तद्वं ' गोणे साणे ' त्यादि व्या-
ख्यातम् ।

अधुना 'परिकर्म' च व्याख्यानयति—

दुखं ठिण्णु वसही, परिकर्म कीरइ चि इति नाउ ।

भिक्षादिनिगणसुं, सअट्ट मीसुं विमं कुञ्जा ॥ २६ ॥

ते गृहस्थाः परिभावयन्ति-स्थितेषु साधुषु दुःखं महता क-
ष्टेन वसन्तः परिकर्म क्रियते स्वाध्यायभङ्गादिदोषभावात् । ग-
तेषु तु न कश्चिदोष इति ज्ञात्वा-परिभाव्य भिक्षादिनिमित्तं
निर्गतेषु साधुषु सद्वृत्तिस्वार्थं स्ववसतिवलिष्ठनाकरणार्थं
मित्रं वा संयता अपि सुखेन स्वाध्यायादिकं च कुर्यादिति
स्वार्थं संयमनिमित्तं च इदं वक्ष्यमाणं परिकर्म कुर्युः ।

तदवाह—

उच्छेव विलच्छगणे, भूमीकम्मे समज्जणाऽऽमज्जे ।

कुड्ढाण लिपणं दू-मणं च एयं तु परिकर्म ॥ २७ ॥

उच्छेवो नाम-यत्र पतितुमारब्धं तत्राभ्यस्यष्टकादः सं-
स्थापनं विलस्थगनं कोलादिकृतविलेष्विष्टकोपलादिप्रतिष्ठो-
परि गोमयमृत्तिकादिना पिधानम्, भूमिकर्म नाम विषमालि
भूमिस्थानानि भङ्कत्वा सन्मार्जन्या सन्मार्जनम्, आमर्जनं-
मृदुगोमयादिना लिपनम्, तथा कुड्यानां लेपनं कुड्याना-
मव च ' दूमणं ' ति धवलनम् एतत् परिकर्म कुर्युः ।

अत्रैव प्रायश्चित्तविधिमाह—

जइ ढकंतो छेया, तइमास विलेसु गुरुग सुद्वेसुं ।

पंचिंदिय उदाते, एगदुगतिगे उ मूलादी ॥ २८ ॥

'यति'यावन्त उच्छेवा ढक्किताः-समारचिताः 'तति'तावन्तो
लघुमासाः प्रायश्चित्तम् । विलेषु शुद्धेषु पञ्चन्द्रियजीवरहि-
तेषु स्थगितेषु गुरुग'त्ति चत्वारो गुरुमासाः । अथ पञ्चन्द्रिय-
व्याघातो विलस्थगनं अभूत् तत एकद्वित्रिपु व्याहतेषु यथा-
क्रमं मूलादि, एकस्मिन् पञ्चन्द्रियेऽपद्राविने मूलम्, द्वयोर-
नवस्थाप्यम्, त्रिषु-त्रिप्रभृतिषु पाराश्रिकमिति ।

भूमीकम्मादीसुं, फासुग देसे उ होइ मासलहुं ।

सव्वम्मि लहुग अफा-सुगेण देसम्मि सव्वं य ॥ २९ ॥

भूमिकर्मादिषु-भूमिकर्मसन्मार्जनमार्जनकुड्यलेपनधवल-
नेषु देशतः प्राशुकेषु कृतेषु प्रत्येकं प्रायश्चित्तं भवति मा-
सलघु । सर्वस्मिन् उपाश्रय प्राशुकेषु कृतेषु प्रत्येकं चत्वारो
लघुकाः । अप्राशुकेनापि जलादिना देशतः सर्वतो वा भू-
मिकर्मादिषु कृतेषु प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः ।

सम्प्रति शय्यातरमधिकृत्य प्रायश्चित्तविधिमाह—

सोच्चा गय चि लहुगा, अप्पत्तिय गुरुग जं च वोच्छेदो ।

वडुचारणभडमरणे, पाहुणनिकेयणा सुप्पे ॥ ३० ॥

शय्यातरो यदि शय्यां वसतिमालोक्य कस्यापि पार्श्वे
पृष्ठं श्रुत्वा च तद्वत् एतज्ज्ञानाति यथा गताः साधव इति
न चाप्रीतिरुत्पन्ना तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । अथा-

प्रीतिकं करोति यथा अदक्षिण्या एते अनापृच्छया गता
इति तर्हि 'गुरुग' चि चत्वारो गुरुका मासाः । अथैकानेकभे-
देन तद्द्रव्यान्यद्रव्यव्यवच्छेदस्तदा नन्निमित्तमापि चतुर्गुरुकं
प्रायश्चित्तम् । अधुना 'मिच्छुत्तवडुगमादीनि' व्याख्यानयति-
'वडुचारणे' त्यादि वडुकाः-द्विजातयः चारणाः-वैतालिकावि-
शेषाः-भटाः-प्रतीताः, ते गताः कापि साधव इति विज्ञाय
तस्मिन् शय्ये उपाश्रये आवस्युः, तत्र कलहादिप्रसङ्गः ।
तथा शय्यां वसतिमालोक्य कश्चित्तिर्यङ् मनुष्या वा समा-
गत्य श्रियत तत्र च राजप्रहादिदोषसंभवः । तथा केचि-
त् शय्यातरस्य प्राधूमकाः शय्ये वसतिरिति कृ-
त्वा शय्यातरानुज्ञया तत्र तिष्ठयुनेच ते निष्काशयि-
तुं शक्यन्ते, निष्काशिते निष्काशने वा प्रद्वेषादिप्रवृत्तिः,
तथा तिरश्ची मानुषी वा प्रसवितुकामा शय्यां वसन्ति
दृष्ट्वा तत्रागत्य प्रसुवीत, तस्या निष्काशनं-आश्रयत्याजेन
संयमविराधनादयो दोषाः । यथाक्ताः प्राक् एते शय्ये क्रि-
यमाणे दोषाः ।

सम्प्रति 'अच्छेते सति लिङ्गमादीणि' इति व्याख्यानयति-

अह चिद्धति तत्थेगो, एगो हिण्डइ उभयहा दोसा ।

सल्लिगसेवणादी, आतुत्थपरे उभयतो य ॥ ३१ ॥

अथ तत्रैकस्तिष्ठति एको हिण्डते तत उभयथा-उभ-
येन प्रकारेण यस्तिष्ठति गवाद्यश्च हिण्डन्ते तद्वताश्च-
त्यर्थः, खलिङ्गसेवनादयो दोषाः । खलिङ्गसेवना-संयता-
प्रतिसेवना आदिशब्दात्-परलिङ्गसेवना गृहिलिङ्गसेवना
च परिगृह्यते । कथंभूता इत्याह—आत्मनोत्थाः आत्मनैव
संयत्यादिकं कदाचित्प्रार्थयते इत्यर्थः । तथा परं परतः
संयत्यादिकृतज्ञोभनात्, उभयतः स्वतः परतश्च समुत्थाः ।
यदुक्तं प्राक् 'सोच्चा गयचि लहुगा' इत्यादि गाथापूर्वादे
तद्रव्याख्यानार्थमाह—

सुप्पे सागरि दहुं, संथारे पुच्छ कत्थ समणाओ ।

सोउं गय चि लहुगा, अप्पत्तियंछंदं चउगुरुगा ॥ ३२ ॥

संस्तरन्ति साधवाऽस्मिन्निति संस्तरः-उपाश्रयः सागा-
रिकः-शय्यातरः, सप्तमी प्राकृतत्वात् द्वितीयाथे, ततोऽय-
मर्थः-शय्यं संस्तरमुपाश्रयं सागारिको दृष्ट्वा पृच्छेत्-कु-
त्र गताः श्रमणा इति, तत्र प्रतिवचः श्रुत्वा गता इति
ज्ञाते अप्रीत्यकरणे प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । अप्रीतिके
समुत्पन्ने छंदं तद्द्रव्यान्यद्रव्यव्यवच्छेदे चत्वारो
गुरुकाः । तदेवं विराधना वसत्यादिरिति व्याख्यातम् ।

सम्प्रति 'संथारगउवगरणे' इति व्याख्यानयति—

कप्पट्टगसंथारे, खेलण लहुगो तुवाडि गुरुगो उ ।

नयणे डहणे चउलहु, एते उ महल्लए वुच्छं ॥ ३३ ॥

संस्तारे-उपाश्रये यदि 'कप्पट्टग' चि बालकः खेलति—
क्रीडति ततः खेलने प्रायश्चित्तं लघुको मासः । अथ त्व-
ग्वर्तनं कुर्यात्तर्हि त्वग्वर्तनकृतो गुरुको मासः । अथ स
बालकस्तत्र स्थितस्तेन नीयते प्रदीपनकेन वा लग्नेन द-
ह्यते, तदा चतुर्लघु । अत ऊर्ध्वं महति त्वग्वर्तनादि कु-
र्वति प्रायश्चित्तं वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

तुव्वट्टनयणउहणे, लहुगा गुरुगा हवंतऽणायां ।

अह उवहम्मति उवहे, चि धेत्तुणं हिण्ड मासलहुं ॥३४॥

उल्ले लहुग गिलाणा-दिगा य सुप्पे ठ्वेति चउलहुगा ।

अणरक्खितोवहम्मति, वहिते पावेति जं जत्थ ॥३५॥

महान् पुरुषः शून्यमुपाश्रयं दृष्ट्वा तत्र त्वग्वर्तनं करोति । यदि वा-उपकरणं नयति, दहति वा । तदा त्वग्वर्तनं नयने दहने वा प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । अथानाचारं करोति तत्रापि चत्वारो गुरुकाः । अथवा-उपकरणेति व्याख्यानार्थमाह- 'अहेत्यादि' अथ उपहन्यते उपधिरिति मत्वा तं सह नीत्वा भिक्षार्थं हिण्डते तदा प्रायश्चित्तं मासलघु । अथ कथमपि सह नीतं वर्षणाद्राकियते तदा चत्वारो लघुकाः । अथ तस्मिन्नुपाश्रये शून्यं सति ग्लानादिकान् आदिशब्दात्-प्राधूर्यकपरिग्रहः, गृहस्थाः स्थापयन्ति तदाऽपि चत्वारो लघुकाः । अथोपाधि सह न नयति तदाऽसौ अर्जितः सन् उपहन्यते, तस्क-र्वाऽपह्रियते । तदपहारं च जघन्यमध्यमोत्कृष्टापहारनिमित्तं प्रायश्चित्तम् । हेतुं च तस्मिन्नुपकरणे यत् अनपणादिक यत्रोपकरणविषये तां सेवां तन्निमित्तमपि प्रायश्चित्तं तां प्राप्नुतः ।

संप्रति 'गेलणं सल्लमरणं य' इति द्वारद्वयमाह-

गेलममरणमल्ला, विविउदमम्मि वप्पिया पुत्वि ।

ते चैव निरवमसा, नवरं इह इं तु वितियपयं ॥ ३६ ॥

ग्लान्यम् 'मरणसल्ल' इति सशल्यमरणमेते द्वे अपि पूर्व-द्वितीयोद्देशके प्रथमसूत्रे ये दापयता सविस्तरं वर्णिते ते एव निरवशेषे अत्रापि वक्तव्यं, नवरं तत्र द्वितीयपदमपवादपदे नोक्तमिह तु 'इकारः' पादपूर्णं, नदुच्यते ।

तदेवाह-

अमिवादिकारणेहि, अहवा फिडिया उ खेत्तमंक्रमणे ।

तत्तियमत्ता य भवे, दाएहं वामासु जयण इमा ॥ ३७ ॥

अशिवादिभिः कारणैः द्वावपि वर्षासु विहरतः । अथवा-एकस्मान् जत्रादन्यस्मिन् क्षेत्रे संक्रमणे कथमपि मार्गतः स्फिटितौ-परिभ्रष्टावकत्र वर्षासु विहरतः । उपलक्षणमेतत्तेनैतदापि, द्रष्टव्यम्-अशिवादिकारणतो गणे स्फोटं कृत्वाकाकिनो जाताः, संकेतवशाच्च कचिद्वर्षासु द्वौ मिलितार्थात् 'तत्तियमत्ता उ भवे' इति शेषाः प्रतिभग्ना मृता वा, अशिवादि तावन्मात्रावैव-द्वावैव भवन्तिष्ठतः, एवं द्वौ वर्षासु भवतः । ततस्तयोश्च द्वयोर्वर्षासु इयं वक्ष्यमाणा यतना ।

तामेवाह-

एप्पो रक्खति वसहिं, भिक्खवियागादि वितियओ जाति ।

मंथरमाणेऽमंथरं, निहोत्थुवरिं ठवितुवहिं ॥ ३८ ॥

एका वसति रक्षति, द्वितीयो भिक्षावेचारादौ-भिक्षायां विचारं-वर्द्धिभूमावादिशब्दादन्यस्मिन्वा प्रयाति । एवं यतना तदा भवति यदा तां संस्तरतः । 'असंथरे' इति

अर्थकाकिनो भिक्षाया अलाभादन्यतो वा कुतश्चिन्कारणात् न संस्तरतस्तदा असंस्तरं द्वावपि सह हिण्डते । तत्रयं यतना-यदि वसतां निर्दोऽस्थं-निर्भयं तदा उपाधिमुपाग वसतः स्थापयतो-वर्धनातः, यथा न कोऽपि पश्यतीति, एवं-भूतां च यतनां कुर्वन्तौ न प्रायश्चित्तविषयो । अथ न कुरु-तस्तदा यत् आपद्यते प्रायश्चित्तं तत् प्राप्नुत इति ।

सुत्तणं बुद्धारो, कारणियं तं तु होति सुत्तं ति ।

कप्पो ति अणुप्पातो, वामाणं केरिमे खेत्ते ॥ ३९ ॥

यत एवं दापास्ततो द्वयोर्विहारो वर्षासु साक्षात् पञ्चमन सूत्रेण प्रतिपिद्धस्त्रयाणां तु विहारस्योद्धारः, अनुज्ञातः सूत्रेण च पण्डित कृतः, सोऽप्युन्मर्गतो न कल्पते, ततस्तत्सूत्रे कारणिकमशिवादिकारणनिष्पन्नं भवतीति वेदितव्यम् । अथ कीदृशं क्षेत्रं, वर्षासु गाथायां पृथी समस्यर्थे प्राकृतत्वात् । त्रयाणां विहारः कल्पत इत्यनेन पदेनाऽनुज्ञातः ।

सृग्राह-

महती विचारभूमी, विहारभूमी य सुलभविची य ।

सुलभा वमही य जहि, जहण्यं वामखेत्तं तु ॥ ४० ॥

यत्र महती विचारभूमिः-पुर्णपोतसर्गभूमिर्यत्र च महती विहारभूमिः-भिक्षार्निमित्तं भ्रमणभूमिर्यत्र च वृत्तिभिक्षा-वृत्तिः सुलभा, वसतिश्च यत्र सुलभा तत् जघन्यं वर्षायोग्यं क्षेत्रम् उत्कृष्टं त्रयोदशगुणोपेतम् । व्य० ४ उ० ।

अधुना पञ्चकं व्याख्यानयति-

संगहुवग्गहनिज्जर-सुयपज्जवजायमव्ववच्छिती ।

पणममिणं पुव्वुत्तं, जे वायहि ताव लंभादी ॥ ४१ ॥

यत् पञ्चकं पूर्वमुक्तं तदिदम् । तद्यथा-संग्रह उपग्रहः निर्जरा श्रुतपर्यवजातमव्यवच्छिन्तिश्च । तत्र संग्रहः शिष्यादः तथा च श्रुत शिष्यादयः संगृह्यन्ते, उपग्रहः-उपग्रहः स च श्रुतज्ञानादिप्रदानतः, निर्जरा-ज्ञानावरणादिकर्मविनिर्जराणम्, श्रुतपर्यवजातं-प्रभूता प्रभूततया श्रुतज्ञानपर्यायवृद्धिरव्यवच्छिन्तिस्तीर्थस्य, ये चात्महितोपलम्भादय आत्महितोपलम्भः परहितोपलम्भ उभयहितोपलम्भश्च एकाग्र्यं बहुमानं चेति तद्वा पञ्चकं प्रतिपत्तव्यम् ।

एवं ठियाण पालो, आयरितो मेमं मासियं लहुयं ।

कप्पट्टिनीलकेशी, आयममुत्था पेरे उभये ॥ ४२ ॥

एवं त्रयोदशदापविमुक्ते त्रयोदशभिर्गुणैरुपेतं क्षेत्रं कारण-वशतस्त्रयाणां वर्षासु स्थितानां द्वयोर्भिक्षार्थं विनिर्गमे तृतीयः पश्चात्पालो-वसतिपालः आचार्यः स्थापनीयः । अथान्यं स्थापयति तत आह-शेषं तु आचार्यव्यतिरिक्ते वसतिपाले स्थाप्यमाने प्रायश्चित्तं मासिकं लघु । तथा यदि तरुणं श्रमणं च वसतिपालं पश्चात्स्थापयति तत इमे खलिङ्गासंवननादिका दापाः, तथा आत्मसमुत्थाः, (परे) परसमुत्थाः, उभयस्मिन्-उभयसमुत्थाः । कस्या इत्येवाह- 'कप्पट्टिनीलकेशी' इति कल्पस्थिता वालिका नीलकेशी-कृष्णकेशी तरुणीत्यर्थः । ततो विशेषणसमाप्तः तस्या इव, विभक्ति-लोपश्च प्राकृतत्वात् । इयमत्र भावना-यथा तरुणी वालिका तरुणानां महतां च प्रार्थनीया भवति । एवं तरुणो-

ऽपि तरुणीनां महतीनां च प्रार्थनीयः, तस्मिन्पश्चात्स्थाप्य-
मानं स्वलिङ्गगृहलिङ्गमेव न विषया आत्मसमुत्थाः परसमु-
त्था उभयसमुत्थाश्च मैथुनदोषाः संभवन्ति ।

एतदेवाह—

तरुणे वसहीपाले, कप्पट्टिसलिंगमादिआ उभया ।

दोसा उ पसजंती, अकप्पिए दोसिमे अण्ण ॥ ६० ॥

तरुणे वसतिपाले सति 'कप्पट्टि' ति तरुण्या बालिकाया
इव स्वलिङ्गादिकाः-स्वलिङ्गासवनगृहलिङ्गासवनरूपाः 'आ-
उभया' इति आत्मसमुत्था उभयसमुत्था उपलक्षणमेतत् प-
रसमुत्थाश्च दोषास्तस्य प्रसजन्ति ।

अकल्पिके च बालादाविमे दोषास्तानेवाह—

बलिधम्मकहा किड्ढा, पमज्जणा वरिसणा य पाहुडिया ।

खंधार अगणिभंगे, मालवतेणा य णाती य ॥ ६१ ॥

साधवः कदाचित् कारणवसतः सप्राभृतिकायां वसतो
स्थिता भवेयुः, तत्र यदि बालादिः वसतिपालः क्रियते तदा
बलिदोषः । तथाहि-तत्र बलिकारकाः स्वभावेन वा गच्छे-
युः कैतवेन वा । तत्रापि ये कैतवेन ते प्रथमत एवोपकर-
णहरणनिमित्तमागच्छन्ति, किं त्वागतानां बलिं कुर्वतां बाल-
मेकाकिनं दृष्ट्वा हरणबुद्धिरुपजायते ततोऽपहरन्ति । अ-
थवा-बाले चित्तिष्यमाणं उपकरणं कुरेण खरण्वते, त-
तो बालो जल्पति-बहिरुपकरणं निष्काशयामि, एवमुक्त्वा
सकलमप्युपकरणमादाय बहिर्निर्गतस्तदेतदभ्यन्तरे ते उप-
धिमपहरन्ति । ये तु कौतुकं समागच्छन्ति ते उपधिमप-
हर्तुकामा ब्रुवते-जुल्लक ! बलिरप समागच्छति ततस्त्वं ब-
हिर्निर्गच्छ, एवं ते बाले बहिर्निष्काशोपधिमपहरन्ति । अ-
थवा-ब्रूयुरिदं वयं बलिं करिष्यामस्ततस्त्वं बहिस्तिष्ठ अन्य-
था-कुरेण खरण्वता भविष्यति । एवमुक्ते बहिर्निर्गते बाले उ-
पधिमपहरन्ति । अथवेदमाचक्षते-उपधिमभ्यन्तराद्बहिरप-
नय, यावद्बलिं विदध्महे, स च बालस्तत्कार्यमजानानः स-
मस्तमुपकरणमेकवारं ग्रहीतुमशक्नुवन् स्तोके गृहीत्वा
बहिः संस्थाप्य यावदन्यस्य ग्रहणाय मध्ये प्रविशति ताव-
त्तं धूर्त्ता अपहरन्ति । 'धम्मकहा' ति धर्मकथाश्रवणाय
कचित् स्वभावतः आगच्छेयुः, अपरे कैतवेन । समागत्य चतु-
ब्रुवते-कथय जुल्लक ! अस्माकं धर्मकथाम्, स च तत्त्वम-
जानानः कथामारभते । ततः कथाप्रमत्ते केचित् तथैवो-
पविष्टाः शृण्वन्त्यपरे तूपधिमपहरन्ति । 'किड्ढ' ति ।
क्रीडानिमित्तमपि केचित्स्वभावतः समागच्छन्त्यपरे कैत-
वेन । तेषु च समागतेषु स बालकः स्वयं वा क्रीडति,
तान्वा क्रीडतः पश्यति, ततः क्रीडया व्याप्तिस्तस्य सतो-
ऽपहरन्ति । 'पमज्जणावरिसणा य' ति य एव बालाबु-
द्धौ गमः स एव प्रमार्जने वर्षणे च वेदितव्यः । 'पाहु-
डिया' इति प्राभृतिका इति भिक्षा अर्चनिका च । तत्र
केचित् कैतवेन स्वभावेन वा वदन्ति-जुल्लक ! गृहाण
भिक्षाम्, अथवा-बहिर्निर्याहि यावद्वयमर्चनिकां कुर्मः, त-
तो यावद्भिक्षार्थं याति, बहिर्वा निर्गच्छति, तावदपह-
रन्ति । 'खंधार' ति । अपरे कैतवेन स्वभावेन वा वदेयुः,
यथा-एष राज्ञा सह स्कन्धावारः समागच्छति । तत्र स्व-
भावेन ततो नश्यति, स नश्यन् बालस्तेरपन्धियते ।

कैतवेन समागच्छन्तो ब्रुवते-जुल्लक ! पलायस्व स्कन्धा-
वारः समागच्छति, ततः स नश्यति इतरेऽपहरन्ति । 'अ-
गणि' ति प्रदीपनकं लग्नम्, परतः स्वभावेन श्रुत्वा स्वयं वाऽ-
वलोक्य स बालक उपधिलोभाद्वा न स्वयं वसंतर्वाहर्निग-
च्छति, नापि किंचिदुपकरणं निष्काशयति, ततस्तस्य बालक-
स्यापकरणस्य च विनाशः । यदि वा-उपकरणनिष्काश-
नाय मध्ये प्रविष्टो गुप्तः सन् बालको दहते । कैतवेन केचि-
त् ब्रूयुर्मन्दभाग्य ! नश्य प्रदीपनकं लग्नं वर्तते, एवमुक्ते स उप-
करणं बहिर्निष्काशयितुमारभते, ततोऽपहरन्ति 'भङ्गे मालव-
तेण' ति । मालवा-म्लच्छविशेषाः शरीरापहारिणः स्तेनाः-
उपकरणहारिणस्तैर्भङ्गे, स बालको भयतो जनेन सार्द्धं
नश्यति न च सागमुपधिं गृह्णाति । यदि वा-उपधिप्रतिव-
द्धः सन् स वसतां व निष्ठेत्ततः स मालवैरपन्धियते, स्तेनै-
र्वा उपकरणमिति । अथवा-केचित् कैतवेन ब्रूयुर्मालवाः
स्तेना वा जुल्लक ! समापितास्तस्मान्पलायस्व जनेन सार्द्ध-
मिति, एवमुक्ते स बालकस्तत्त्वमजानानो नश्यति, इतरे उप-
करणमपहरन्ति । 'नानि' ति ज्ञातयः स्वजनास्ते समागता-
स्तैरेकाकी दृष्टस्ततो नीयते, अन्ये चापधिमपहरन्ति । अ-
थवा-अन्येन केनचिदागच्छन्तो दृष्टास्तेन कथितम्-जुल्लक !
तव ज्ञातयः समागच्छन्ति, ततः स पलायते इतरश्चापकरण-
मपहरति । अथवा-कोऽपि धूर्त्तः कैतवेन ब्रूयात्-जुल्लक ! क-
ते निजकाः ? , जुल्लकः प्राह-अमुकं ग्रामं नगरं वा । सो
ऽन्यस्मै कथयति, ततस्तेषां सजार्तायानां नाम चिह्नान्यवग-
म्य तस्य जुल्लकस्य समीपमागत्य भणति-अमुकस्य त्वं
निजकः, जुल्लकः प्राह-कथं त्वं जानामि?, ततः स तन्माता-
पित्रादीनां वर्णादि कथयति । ततः जुल्लकस्य प्रत्यय उप-
जायते । ततो वक्त्रि-सत्यमहं तेषां निजकः । ततस्ते धूर्त्ता
ब्रूते-आगतास्तव निमित्तम्, मया अमुकप्रदेशे दृष्टा इति ।
ततः स पलायते इतरे हरन्त्युपकरणम् । एवं यथा बाले अक-
ल्पिके दोषास्तथा अव्यक्तं निद्राप्रमत्तं कथाप्रमत्तं वा क-
ल्पिके वेदितव्याः ।

तम्हा पालेइ गुरू, पुव्वं काउं सरीरचित्तं तु ।

इहरा आयुवहीणं, विराहणा धरंतमधरंते ॥ ६२ ॥

ये तरुणे बालकादौ वा कल्पिके वसतिपाले स्थितेऽन-
न्तरोक्ता दोषा आचार्ये ते न भवन्ति, तस्मात् गुरुराचार्यो
वसतिपालं कथयति, कथमिति चेदत आह-पूर्वं शरीर-
चिन्तां कृत्वा; संज्ञाभूमिं गत्वा इत्यर्थः । अथ शरीरचिन्तां
न करोति ततः प्रायश्चित्तं मासलघु । 'इहरा' इत्यादि ।
इतरथा-शरीरचिन्ताया अकरणे यदि संज्ञां धारयति ततः
आत्मविराधना मरणं ग्लानत्वं चावश्यं तन्निराधाद् भ-
वति । अथ न याति किं तु मात्रकं व्युत्सृजति ततः आद्यादी-
नामागतानां गन्धागमन उद्वाहः । अथ बहिर्याति तत्रोपधि-
विराधना-तस्करापहाररूपा । ये चैकाकिना दोषास्ते च
भवन्ति एष संस्तरणे विधिरुक्ताः असंस्तरणे पुनराचार्यो वस-
ति प्रलोकमानस्तस्मिन्नेव वाटके प्रत्यासन्नेषु गृहेषु भिक्षार्थं
हिरण्ते ।

तथा चाह—

जइ मंधाडो तिण्ह वि, पज्जंत्तंत्तंत्तं तो गुरू न नीति ।

अह नेवाऽऽण ताहे, वसहीएऽऽलोमहिडणया ॥ ६३ ॥

यदि संघाटः-साधुयुग्मं त्रयाणामपि आत्मद्विकस्य गुणो-
श्चन्यर्थः, पर्याप्त-परिपूर्वमानयति ततो गुरुभिन्नायै न नीतिरिति
निर्गच्छति । अथ नैव त्रयाणां पर्याप्तमानयत्यलाभादशक्ते-
र्वा तदा वसतेरालोको यथा भवत्येवमाचार्यस्य प्रत्यासन्नपु
गृहेषु हिण्डनम् ।

किं यत्पुनस्तत्र गृह्णातीति चेदत आह—

आसंख्यसु गेएहइ, जत्तियमेत्तेण होइ पज्जत्तं ।

जावइएण य ऊणं, इयराणीयं तु तं गेएहे ॥ ६४ ॥

तस्मिन्नेव वाटके प्रत्यासन्नपु गृहेषु गृह्णाति । तावन्मात्रं या-
वन्मात्रेण पर्याप्तं भुञ्जेत, किं त्वल्पम् । तथा च सर्वेषां
परिपूर्वं भवति । अथ तावन्न लभ्यते तर्हि यावता ऊनं तत्
इतराभ्यामानीतं गृह्णाति । ते न च त्रयोऽपि परिपूर्वं भुञ्जेत,
किं त्वल्पम् ।

तथा चाह—

सव्वे अप्पाहारा, भवंति गेल्लसमादिदोसभया ।

एवं जयंति तहियं, वासावासे वंसता उं ॥ ६५ ॥

ग्लानादिदोषभयात्सर्वेऽपि तेऽल्पाहारा भवन्ति, एवं त-
त्र वर्षावासे-वर्षायोग्ये क्षेत्रे वसन्तो यतन्ते । इय० ४ उ० ।

सम्प्रति शय्याकल्पिकमाह—

दुविहा हवंति सेज्जा, दव्वे भावे य दव्वखातादी ।

साहूहिं परिग्गहिया, सच्चैव य भावओ सेज्जा ॥ ५५२ ॥

द्विविधा भवति शय्या-द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्य
तः खानादयः, खानमुच्छिन्नं च । एताः द्रव्यशय्याः साधु-
भिः परिगृहीताः भावनः शय्या भवन्ति ।

रक्खणगहणे तु तहा, सेज्जाकप्पो उ होइ दुविहो उ ।

मुत्ते बालगिलाणे, अव्वत्तारोवणा भणिया ॥ ५५२ ॥

शय्यायां कल्पाः, शय्याकल्पिक इत्यर्थः । स द्विविधस्तस्या-
भावशय्यायाः रक्तेण, ग्रहेण वा । तत्र रक्तेण प्रोच्यते-वस
तिनियमतस्तावत् रक्षयितव्या । यदि पुनर्भिन्नादिप्रयोजन-
तो गच्छन्तः शय्यायां यस्तौ बालं ग्लानमध्यक्रं वा वस-
तिपालं स्थापयन्ति तदा आरोपणाप्रायश्चित्तम् ।

भणितमेवोपदर्शयति—

पढमम्मि य चतुलहुयं, सेसेसुं मामियं मुणैयव्वं ।

दोहिं गुरु ईकेणं, चउत्थपए दोहि वी लहुयं ॥ ५५४ ॥

प्रथममिह गाथाक्रमप्राप्त्यात् शून्यमुच्यते । यदि शून्यां
वसतिं कुर्वन्ति तदाऽऽरोपणा-चत्वारो लघुकाः द्वाभ्यां गुरु-
वः । तद्यथा-तपोगुरुकाः, कालगुरुकाश्च । अथ बालं स्था-
पयन्ति तदा मासलघु । ग्लानं स्थापयन्ति मासलघु, त-
पोलघु कालगुरु । चतुर्थपदे-अव्यक्तस्थापनलक्षणे मास-
लघु-द्वाभ्यामपि लघुकम् । तद्यथा-तपसा, कालेन च । उक्ता-
ऽऽरोपणा ।

साम्प्रतमेतेष्वेव दोषा वक्तव्यास्तत्र प्रथमं तावत्

शून्ये दोषानाह—

मिच्छत्तवडुगचारण, भाडगमरणं तिरिक्खमणुयाणं ।

आदेम वालनिके-यणे य मुत्ते भवे दोसा ॥ ५५५ ॥

शून्यायां कदाचित् शय्यातरस्य मिथ्यात्वगमनं वटुकप्रवे-
शो भाटप्रवेशस्तिरश्चां मनुष्याणां वा तत्र मरणम् आदेशाः
प्राघूर्णकास्तन्प्रवेशो व्यालप्रवेशः । एते शून्ये उपाश्रये कृतं
दोषा भवन्ति । तथा निकेतने प्रभूतायास्तिरश्चया वा
निष्काशने दोषाः ।

तत्र प्रथमं मिथ्यात्वद्वारमाह—

सोच्चा पत्तिमपत्तिय, अकयं नु अदक्खिणा दुविह छेदो ।

भरियभरागमनिच्छुभ, गरिहा न लभंति वन्नत्था ॥ ५५६ ॥

भेदो य मासकप्पे, जह लंभे विहादि पाव तेयन्नं ।

बहितुत्थ निसागमणे, गरिहविणासाइ सविवेसा ॥ ५५७ ॥

ते साधवो भिक्षादिनिमित्तं सर्वमान्मीयं भाण्डमादाय शू-
न्यां च वसतिं कृत्वा गताः, शय्यातरश्चागतो दृष्टा तेन शू-
न्या-वसतिः । पृष्टं कस्यापि पाश्वे क गताः साधवः ?, गृह-
मानुषैरुक्तम्-दृश्यते शून्या वसतिः, तस्मादवश्यमन्यत्र गताः ।
इदं तेषां वचः श्रुत्वा यदि प्रीतिकमुपजायते, यथा हि-गता
नामिति, तदारोपणा-चत्वारो लघुकाः । अथ तस्याप्री-
तिकमुपपद्यते तदा अकृतज्ञा एते एवमप्युपचारं न जान-
न्ति यथा आपृच्छथ गन्तव्यम्, अथवा-अदाक्षिण्याः निस्ते-
हास्ततो नापृच्छथ गता इति तदा चतुर्गुरुकम् । तथा द्वि-
विधश्छेदः । तथाहि-स प्रद्विष्टस्तेषामन्येषां वा साधूनां त-
दद्रव्यस्य-वसतिलक्षणस्य अन्यद्रव्याणां वा-भक्षणाना-
दीनां व्यवच्छेदं कुर्यात्, ' भरियभरागमनिच्छुभ ' इति
ततः स कपायितः शय्यातरः, यदा ते साधवो भरि-
तभाजनभरेणावनमन्त आगच्छन्ति तदा स्थानं न दद्यात् ।
तत्र यदि दिवा निष्काशयति तदा चत्वारो लघवः, तथा
तैर्भरितैर्भाजनैः सहान्यां वसतिं याचमाना आगाढादिपरि-
तापनामाप्नुवन्ति, तेषां प्रायश्चित्तं चतुर्लघु, तथा-जन-
मध्ये गर्हामाप्नुवन्ति-किं यूयमकारुण्डे एवं निष्काशितास्त-
तो न भव्या एते इत्यन्यत्रापि ते वसतिं न लभन्ते । अन्यत्र
च वसतिमलभमाना ग्रामादौ व्रजन्ति, ततो मासकल्पभेदः ।
तत्र च विहारक्रमे या विराधना तन्निष्पन्नाऽपि तेषामारो-
पणा । तथाऽन्ये साधवो विहारादिनिर्गतास्तत्र समागता-
स्तत्र चान्या वसतिर्न विद्यते, स च शय्यातरस्तेषां दोषेणा-
न्येषामपि न ददाति, ततो विहारगता वसतेरलाभे यत्ते
श्वापदस्तेनादिभ्यांऽनर्थमाप्नुवन्ति तन्निष्पन्नमपि तेषां प्रा-
यश्चित्तम् । एवं तावत् कृतभिक्षाटनमात्राणामुक्ता दोषाः ।
अथ बहिरव भुक्त्वा रात्रावागता वसतिं न लभन्ते तदाऽऽ-
रोपणा चतुर्गुरु, सविंशत्तराश्च गर्हादयो दोषा विनाशश्च
श्वापदादिभ्यः । अथवा-शय्यातरः प्रथमं सम्यग्दृष्टिभूतः
पश्चादनापृच्छया गता इति भावविपरिणामतो मिथ्यात्वं
यायात् । गतं मिथ्यात्वद्वारम् ।

अधुना वटुकद्वारमाह—

मुन्नं दइं वडुगा, ओभोसिते ठाउ जइ गया समणा ।

आगमपवेस संखड-सागरिदिन्नं तिरियदियॉणं ॥ ५५८ ॥

संमिच्छेण व अच्छह, अलियं न करेमहं तु अप्पाणं ।

उहं चणाऽहिगरणं, उभयपदोसं च निच्छूढा ॥ ५५९ ॥

सागौरिसंजयाणं, निच्छूढा तेण अगणिमाईहि ।

जं काहिंति पटुद्धा, उभयस्स वि ते तमावजे ॥ ५६० ॥

शून्यां वसतिं दृष्ट्वा वटुकाश्च सागारिकमवभाषन्ते—या-
चन्ते अस्माकमुपाश्रयं प्रयच्छन्त । शय्यातरो वृत्ते-तत्र श्रम-
णास्तिष्ठन्ति । वटुकैरुक्तम्-गतास्ते । शय्यातरः प्राह-तर्हि ति
ष्ठत यूयं यदि गताः श्रमणाः । ते स्थिताः, आगताः साधवः ।
प्रवेष्टुं प्रवृत्ता वसतौ, वटुकैर्निवारिताः, मात्रं प्रविशथ, वयमग्रे
तिष्ठामः । ततोऽसंखडं—कलहः परस्परमुपजायते । वटुका
ब्रुवन्त वसतिरस्माकं स्वामिना दत्ता, किमत्र युष्माकम्,
इतरंऽपि वदन्ति-स्वामिर्नैवास्माकमपि वसतिरिदं । ततः
साधवः शय्यातरसकाशं गच्छन्ति । स ब्रूते-यूयमनापृच्छथ
शून्यं कृत्वा गताः, मया ज्ञाते गता यूयं येन शून्या कृता दृश्यते
वसतिः, अतो मया द्विजानां वटुकानां दत्ता वसतिरिति । त
स्मात् संवृत्येन परस्परं संचिन्त्य यूयं वटुकाश्चैकत्र स्थानं
निष्ठत नाहमात्मानमलीकं करोमि । तत्र यदि संवृत्येन तिष्ठ-
न्ति तत्र पठतां प्रतिलेखनां च कुर्वतां संयतभाषाभिश्च उडुञ्च-
कान्-दर्शपदमेतत् उपहासान् कुर्युस्ततोऽधिकरणमसंखडम् ।
अथवा-शय्यातरो भद्रकस्ततस्तान् वटुकान् निष्काशयेत्,
तथा च सत्यधिकरणं संयतप्रयोगेण वयं निष्कासितास्त-
स्मात् ज्ञातव्यं संयतानाम् । अथवा-निच्छूढा-निष्काशिताः
सन्त उभयेषामपि सागारिकस्य संयतानां चापरि प्रद्वेपं ग-
च्छेयुः, ततस्ते एवं निक्षिप्ता—निष्काशिताः सन्तः प्रद्वि-
ष्टास्तेन प्रयोगतोऽग्न्यादिप्रक्षेपतश्चाभयस्यापि सागारिकस्य
संयतानां च यदनर्थजातं कार्प्यन्ति तदपि—तन्निष्पन्नमपि
प्रायश्चित्तं ते—संयताः शून्यवसतिकारिण आपद्यन्ते । गतं
वटुकद्वारम् ।

इदानीं चारणद्वारं-भाटद्वारं चाह—

एमेव चारणभडे, चारणउडुचगा उ अहिगतरा ।

निच्छूढा च पदोसं, तेणाऽगणिमाइ जह वडुया ॥ ५६१ ॥

एवमेव-वटुकगतैर्नैव प्रकारेण चारणे, भाटे च दोषा वक्र-
व्याः, किमुक्तं भवति-ये वटुकेषु दोषा उक्तास्ते चारणे भाटे
च प्रत्येकमवसातव्याः । नवरं चारणा वटुकेभ्योऽधिकतराः,
यतस्ते उडुञ्चका याचकाः । इयमत्र भावना-ते चारणाः प्रप-
ञ्चबहुलास्ततः संयतान् प्रपञ्च्य तेभ्यो याचन्ते, ततस्ते सहै-
कनिवासेऽधिकतरा दोषाः । तथा चारणा भाटाश्च निष्का-
शिताः प्रद्वेपमापन्नास्तेनान्यादिभिरुभयेषामप्यनर्थं कुर्युः, य-
था वटुका इति ।

इदानीं तिर्यग्मरणद्वारं मनुष्यमरणद्वारमादेशद्वारं-

चाऽऽह—

छडुणिका उडुहो, घाणारिस मुत्तअत्थवोच्छेदे ।

इति उभयमरणदोसा, आएस जहा वडुगमाई ॥ ५६२ ॥

शून्यां वसतिं दृष्ट्वा गवादिस्तिर्यङ् अनाथमनुष्यो वा
प्रविश्यान्निषेत्, तं याद गृहस्थैरसंयतैः परिष्ठापयन्ति तदा
छर्दने—परिष्ठापने पण्णां कायानां पृथिव्यादीनां विराधना ।
अथात्मना परिष्ठापयन्ति तदा प्रवचनस्याङ्गाहः—उचिता
एतेऽस्य कर्मण इति । अथवा-कोऽप्येवं शङ्कत यथा एतैरेवा-
यं मारितः । अथवा—जुगुप्सा भवेत् अशुभवोऽमी यतो-

मृतमाकर्षयन्ति । अथैतद्दोषभयाच्च ते स्वयं परिष्ठापयन्ति
नाप्यन्यैस्त्याजयन्ति, तर्हि मृतकगन्धेन संयतानां नासाशो-
सि जायेरन् । तथा अस्वाध्यायिकमिति कृत्वा सूत्रपौरु-
षीं न कुर्वन्ति मासलघु । अर्थपौरुषीं न कुर्वन्ति मासगुरु ।
सूत्रपौरुषीमर्थपौरुषीमकुर्वतां यदि सूत्रं नश्यति तदा चतुर्ल-
घु, अर्थो नश्यति चतुर्गुरु । अवर्णश्च लोकेषूपजायते—ग्राम-
मध्येऽपि वसन्तः श्मशानं तिष्ठन्ति । इति—उपप्रदर्शने । एव
मुभयस्य तिरश्चो मनुष्यस्य वा मरणदोषागतं तिर्यग्मनुष्य-
मरणम्, अधुना आदेशद्वारमाह—' आदेश जहा वडु-
गमादी य ' आदेशाः प्राधूर्णकास्ते केचन शय्यातरस्य स-
मागताः, शून्यां च वसतिं दृष्ट्वा शय्यातरं तत्र मुक्ताः, ततो
वटुकचारणभटेषु ये दोषास्ते अत्रापि योजनीयाः । गतमां-
शद्वारम् ।

अधुना व्यालद्वारं निकेतनद्वारं चाह—

अहिगरणमारणाणी, णियम्मि अच्छंते वालियातवहा ॥

तिरितीय जहा बाले, सतिमणुस्सीए उडुहो ॥ ५६३ ॥

व्यालो नाम—सर्पः शून्यं दृष्ट्वा वसतौ प्रविशेत् । ततः
आगताः सन्तः श्रमणा यदि तं निष्काशयन्ति तदाऽधिकरणं
हरितकायादीनां मध्येन तस्य गमनात् । अथवा—स
निष्काशयमानः प्रद्वेपगमनतो दशेत्, ततो मरणम् । अथ-
वा—निष्काशने जनसंमेलनतः स सर्पों लोकेन मार्येत ।
अथैतद्दोषभयात्सा न तं सर्पं निष्काशयन्ति ततस्तिस्मिन् व्यालं
तिष्ठति आत्मविराधना तेन भक्षणात्, एते च व्याले दोषाः ।
अथ निकेतने तानाह ' तिरितीय ' इत्यादि, यदि तिर्यक्स्त्री
प्रसूता निष्काशयते ततः सा यथा व्यालस्तथैव निधमत
इतस्ततो गच्छन्ती हरितकायादीन् व्यापादयेत् । बालकानां
च तत्संवन्धिनां तां विना, तथा वाऽऽनीयमानानां मरणसं-
भवः । अथैतद्दोषभयात्सा न निष्काशयते, तदा सा तिष्ठन्ती
यदा तदा वा साधूनामनर्थं कुर्यात्, तत आत्मविराधना ।
अथ प्रसूता मानुषी निष्काशयते, तथा एतेषामियमिति प्र-
वचनोडुहः । साऽपि च निष्काशयमाना कायान् विराधयेत् ।
लोकां वा ब्रूयात्—निरनुकम्पा एते, यद् बालसहितामिमां
निष्काशयन्ति । सा च निष्काशयमाना प्रद्वेपतः साधूनां मालं
(कलङ्क) दद्यात्, चेटरूपं वा मारयेत् ।

छडेउं व जइ गया, उज्झमणुज्झंति होति दोसा उ ।

एवं ता मुच्चाए, बाले ठविते इमे दोसा ॥ ५६४ ॥

अथवा—सा तत्र प्रसूता सती तं चेटरूपं त्यक्त्वा गच्छेत् ।
ततस्ते यदि उज्झन्ति—परित्यजन्ति तदा निरनुकम्पता-
दोषाः । अथ नोज्झन्ति तदा उडुहः । एवमेते तावत् शू-
न्यायां वसतौ दोषाः ।

बाले स्थाप्यमाने पुनरिमे—

बलिधम्मकहा किड्डा, पमज्जणा वरिसणा य पाहुडिया ।

संधार अगणिभङ्गे, मालवतेणा य नाती य ॥ ५६५ ॥

बलिद्वारं धर्मकथाद्वारं क्रीडाद्वारं प्रमाज्जनाद्वारम् आव-
र्णणाद्वारं प्राभृतिकाद्वारं स्कन्धावारं यद् द्वारमग्निद्वारं भ-
ङ्गद्वारं मालवस्तनद्वारं ज्ञातिद्वारञ्च एतैर्द्वारैर्बाले रक्षकं स्था-
प्यमानं दोषा वक्रव्याः ।

तत्र प्रथमं बलिद्वारमधिकृत्य दोषानाह—
साभावियतनीसा-ए आगया भंडगं अवहरंति ।
नीणेमि ति व बाहिं, जा पविसइ ता हरंतऽन्ने ॥५६६॥

साधवः कदाचनापि कारणवशतः सप्राभृतिकायां श-
य्यायां स्थिताः । सप्राभृतिका नाम-सार्वजनिका यत्रागत्य
बलिः प्रक्षिप्यते । तत्र ये बलिकारकास्ते द्विधा तत्र समा-
गच्छेयुः । तद्यथा-स्वभावेन वा उपकरणं वा हरिष्या-
मीति कैतवेन वा । तत्र ये बलिकारकाः स्वाभाविका नो-
पकरणहरणप्रवृत्तास्ते तन्निश्रया-बलिनिश्रया आगताः स-
न्तो बलिं कुर्वन्तो बालमेकाकिनं दृष्ट्वा संजातहरणबुद्धयो
भाण्डकमपहरन्ति । अथवा-बलिना प्रक्षिप्यमाणेनोपकरणं
लेपयुक्तं क्रियते, ततः स बालो वक्त्रि बहिर्नयाम्युपकरणम्,
येन न लेपयुक्तं क्रियते । ततः स बालो यावद्बहिर्नि-
र्गतः प्रविशति तावदन्तरेऽपहरन्त्युपकरणमन्ये । स्वभावत
इति गतम् ।

कैतवमधिकृत्याऽऽह—

एमेव कइयवा ते, निच्छूढं तं हरंति से उवहिं ।
बाहिं च तुमं अछइसु, अवणहुवहिं व जा कुणिमो ॥५६७॥

एवमेव—अनेनैव प्रकारेण कैतवात्ते समागता उपधि-
मपहरयुः । तथाहि—केचन धूर्ताः उपधिं हर्तुकामाः कैतवा-
न् समागत्य जुल्लकं व्रुवते—जुल्लक ! एष बलिः समाग-
च्छति, ततस्त्वं बहिर्निर्गच्छ, एवं तं वनिर्निष्काश्य तस्यो-
पधिमपहरन्ति । अथ ते चैवं वदन्ति वयं बलिं करिष्यामः
ततो यावद्वयं बलिं कुर्मस्तावन् त्वं बहिस्तिष्ठ, अन्यथा कुरेण
खरगर्दपश्यते, एवं तं निष्काश्य तस्योपधिमपहरन्ति ।
यदि वा-ते एवं ब्रूयुः-यावद्वयं बलिं कुर्मः तावदभ्यन्तरा-
दान्मीयमुपधिमपनय, स च बालस्तत्कार्यमजानन् एकवारं
च सर्वमुपकरणं नेतुमशक्नुवन् स्तोकं गृहीत्वा निर्गत्य
बहिः स्थापयित्वा यावदभ्यन्तरे प्रविशति तावत्तदुपकरण-
मभ्यन्तरस्थितं धूर्तरपहियते । तद्वयं बलिद्वारं गतम् ।

अधुना धर्मकथाद्वारमाह—

कितण सभावेण व, कहापमत्ते हरंति से अन्ने ।
किड्ढातिसयं रिंखा, पासाति व तहेव किड्ढुदुगं ॥५६८॥

केचन पुरुषाः धर्मं शृणुम इति कैतवेन वा स्व-
भावेन वा समागच्छेयुः, तत्र स्वभावतः आगतानां बालक-
मेकाकिनं दृष्ट्वा हरणबुद्धिरुपजायते, इतरे तु प्रथमत एव
हरणबुद्धयैव समागताः । ते जुल्लकं व्रुवते-कथय धर्मकथा-
मस्माकमिति । ततः स कथां कथयितुं प्रवृत्तः, प्रबन्धेन
च कथयति । कथाप्रमत्ते केचिदग्रत उपविष्टाः शृण्व-
न्त्यन्ये तस्योपकरणमपहरन्ति । गते धर्मकथाद्वारम् । क्री-
डाद्वारमाह—'किड्ढा' इत्यादि क्रीडायामपि द्विकं वक्तव्य-
म् । किमुक्तं भवति-क्रीडानिमित्तमपि केचन स्वभावत
आगच्छेयुः कैतवेन वा । स्वभावतोऽप्यागतानां बालमेका-
किनं दृष्ट्वा हरणबुद्धिरुत्पद्यते । तत्र स स्वयं बालः क्री-
डति गोलादिना । अथ कदाचित्स जुल्लको ब्रूयात्-न व-
र्ततेऽस्माकं क्रीडा । ततस्ते वदन्ति यद्येवं तर्हि रिड्खाः

कुरु, कः कियतो वागन् रिड्धति, एवं स बालो रिड्खाः
करोति । अथ ब्रूते-न कल्पन्ते संयतानां रिड्खा अपि
कर्तुमिति । ततस्ते वदन्ति-यद्येवमस्मान् क्रीडतः पश्य । त-
तः सकौतुकेन क्रीडतः पश्यति । एवं स्वयं क्रीडया रि-
ड्खाभिर्वा पश्यन् वा क्रीडाप्रमत्त उपजायते । ततस्तथैवा-
न्ये तेन सह क्रीडन्त्यन्ये हरन्त्युपकरणमिति ।

संप्रति मार्जनद्वारमावर्षणद्वारं च युगपदाह—

जो चैव बलिए गमो, पमज्जणा वरिसणे वि सो चैव ।

य एवं बलिद्वारे गमः स एव प्रमाजनं आवर्षणे च द्रष्टव्यः ।
किमुक्तं भवति-प्रमार्जननिमित्तमावर्षणनिमित्तं वा केचित्
स्वभावेनापरे कैतवेन समागच्छन्ति, समागत्य च बलिद्वार-
रोक्तेन प्रकारेणोपकरणमपहरन्तीति ।

इदानीं प्राभृतिकाद्वारमाह—

पाहुडियं वा गेएहसु, परिसाडणियं च जा कुणिमो ॥५६९॥
प्राभृतिका-भिक्षाऽपि भण्यते, अर्चनिकाऽपि । तत्र उभयम-
प्यधिकृत्य दोषानाह-कैतवेन स्वभावेन वा केचन ब्रू-
युः जुल्लक ! भिक्षां गृहाण । अथवा-द्वारे निर्गच्छ, यावद्वयं प-
रिसाटनिकामर्चनिकां कुर्मः, एवमुक्तः स यावत् भिक्षा-
माददाति बहिर्वा निर्गच्छति तावत्तस्योपकरणं हरन्ती-
ति । गते प्राभृतिकाद्वारम् ।

अधुना स्कन्धावारद्वारमग्निद्वारं चाह—

खंधारभया नासति, एम व एति ति कइयेवेणस ।

अगणिभया व पलायति, नस्मगु अगणी व एमेति ॥५७०॥
कोऽपि स्वभावतः स्कन्धावारभयान्नश्यति, ब्रूते च-एष
सराजकः स्कन्धावारः समागच्छति । स च तथा स्वभाव-
तो नश्यन् बालमेकाकिनं दृष्ट्वाऽपहरन्, कैतवेन ब्रूते-एष
जुल्लक ! स्कन्धावारः समायाति, तस्माल्लघु पलायस्व । ततः
स बालो नश्यति, इतरे उपधिमपहरन्ति । अग्निभयादपि
कोऽपि स्वभावतः पलायते, स च पलायमानो वक्त्रि बहिरा-
गच्छति नश्यतामिति । केचित्पुनः कैतवेन ब्रूयुः-मन्दभाग्याः
नश्यत नश्यताग्निः समागच्छति ।

ततः किमित्याह—

उवहीलोभभया वा, अगणिभया वा ण किंचि नीणेइ ।
गुत्तो व सयं डज्झइ, उवहिं च विणा उ जा हाणी ॥५७१॥

उपधिलोभाद्-उपधिमध्ये तिष्ठति, तं मुक्त्वा कथमहं या-
मि मा कश्चिदपहरेदित्युपधिलोभतोऽग्निभयाद्वा स बालो व-
हिर्न निर्गच्छति, न च तत्र बहिः किञ्चिन्निष्काशयति, ततः
कथमप्यग्निसमागमने स मध्ये गुप्तः सन् स्वयं दहते कै-
तवेनाग्न्यागमं कथयित्वा बालं विप्रलम्भ्योपधिमपहरन्ति ।
उपधिं च धिना या हानिस्तां साधवः प्राप्नुवन्ति । गते
स्कन्धावारद्वारमग्निद्वारं च ।

सम्प्रति मालवद्वारं स्तेनद्वारं चाह—

मालवतेणा पडिया, इयेर वा नासती जणेण समं ।

न य गेएहइ सारुवहिं, तप्पडिवद्धो व हीरेजा ॥५७२॥
मालवा एव स्तेनाः, मालवग्रहणेन द्वारगाथायां सूचिताः,
इतरे-अन्ये स्तेनाः स्तेनग्रहणेन । केचित्तु कैतवेन स्वभा-

वेन च द्रुयुर्मात्वस्तेना इतरस्तेना वा पतिताः । तत्र ये कै-
तवेन द्रुवते ते पत्तनस्य ग्रामस्य चाभङ्गे जाते उपधिम-
पहरन्ति । स्वभावेन कथेन स बालो भयात् सारमुपधिं गृ-
ह्णाति । अग्रहणं च तदभावे महती हानिः । अथवा-स त-
स्मिन् उपधौ प्रतिबद्धः सन् मालवस्तेनैगितैर्या सोपधिर-
पहियेत । गतं मालवद्वारं, स्तेनद्वारं, च ।

संप्रति ज्ञानिद्वारमाह—

सन्नायगेहि नीति, एति व नीय चि नेट्टे जं उवहिं ।

कहि नीय चि कइतेवे, कहि ए अन्नस्स सो कहई ॥५७३॥

चिंहेहि आगमे उ, सो वि य साहेइ तुह निया पत्ता ।

नेट्टे उवहिग्गहणं, तेहि व हं पेसितो हरति ॥ ५७४ ॥

स्वज्ञातिकाः—स्वभावत आगतास्तैरेकाकी दृष्टः जुल्लकः,
तैर्नीतिऽन्ये पश्चादुपधिमपहरेयुस्तस्तन्निष्पन्नं तेषां साधूनां
प्रायश्चित्तम् । अथवा—अन्येन केनापि ते स्वज्ञातयः आग-
च्छन्तो दृष्टाः, तेनागत्य जुल्लकस्य कथितम्—निजकास्तव
समागच्छन्तीति । ततः स पलायितः । तस्मिन्नेष्टे
यमुपधिं जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं वाऽपहरन्तिः तन्नि-
ष्पन्नं तेषां प्रायश्चित्तम् । एवं तावत् स्वभावतः सज्ञा-
तीनामागमनदोषा उक्ताः । अधुना कैतवेन तदागमनकथन-
तो दोषानाह—कोऽपि कैतवेनागत्य धूर्तो ब्रूते—जुल्लक ! क ते
निजकाः सन्ति ?, तेन कथितममुके ग्रामे नगरे वा । तेनान्य-
स्य धूर्तस्य कथितम् । मा स्वयमहं द्रुवाणो लब्धे इति सोऽप्य-
न्यां धूर्तस्तेषां स्वज्ञातीनां चिह्नानि नामानि चावगम्य तस्य
जुल्लकस्य समीपमागच्छति । आगत्य ब्रूते—स त्वममुकानां नि-
जकः । जुल्लको वक्ति त्वं जानासि । इतरे ब्रूते—किं न जानामि ।
ते मातरममुकनामिकां पितरं चामुक्तामीदृशेन वर्णेन रूपेण
वा । एवं संवादे कृते स जुल्लको वदति, सत्यमहं तेषां निज-
कः । ततः स धूर्तो भाषते—ते निजकास्तव कृते समागताः,
मया अमुकप्रदेशं दृष्टाः । सम्प्रति अन्ये प्रविशन्ति वदन्ति
च । वर्यं तमात्मीयं नेष्याम इति । ततः स पलायते, इतरं
उपधिमपहरन्ति । अथवा—वक्ति—तैरहं तथोदन्तवाहकः प्रे-
षितस्ततः स विश्वासं गच्छति, विश्वस्तस्तस्य चोपधिमप-
हरत् । तयानयननिमित्तमहं तैः प्रेषितः, एवमुक्ते स बालः
पलायते, इतरे तूपधिमपहरन्ति ।

एते पदे न रक्खति, बालगिलाणे तहेव अव्वत्ते ।

निदाकहापमत्ते, वत्ते वि य ए भवे भिक्खू ॥ ५७५ ॥

एतानि—वलिप्रभृतीनि पदानि—स्थानानि बालो न रक्षति
स्वाभाविकेषु कैतवेषु स्थानेषु बालो विप्रतार्यत इति भा-
वः । तथा ग्लानोऽव्यक्तो वा गीतार्थः । यद्वा—व्यक्तो गीता-
र्थोऽपि च—यो भवेद्भिज्जुर्निद्राकथाप्रमत्तः सोऽप्येतानि प-
दानि न रक्षति । कथाः—तरङ्गवत्यादयो द्रष्टव्याः ।

ग्लानद्वारम्, व्यक्तद्वारं चाधिकृत्येतदेव विशेषयन्नाह—

एमेव गिलाणे वा, सयकिट्टाकहापलायणे मोत्तुं ।

अव्वत्तो तु अगीतो, रक्खणकप्पे परोक्खो उ ॥५७६॥

एवमेव—अनेनैव प्रकारेण ग्लानोऽपि दोषा वक्तव्याः, नवरं स्व-
यं क्रीडाकथापलायनानि मुक्त्वा । इयमत्र भावना—ये बाल-

दोषास्ते ग्लानोऽपि । नवरं यस्तस्यान्मसमुत्थो दोषः स्वयं
क्रीडात्मकः कथादोषो भयेन पलायनदोषश्च स न भवति,
किं तु—स वारयितुं समर्थो न वा तं कोऽपि गणयति ग्लान-
त्वात् । अन्यच्च—लुब्धापिपासया अन्यया वा वेदनया प-
रिताप्यमानः सन् कृजत् । ततो लोको द्रूयात्—अहो नि-
रनुकम्पाः साधवो यदमुं त्यक्त्वा हिएडन्ते । अपथ्यं वा
लोकानीतमकल्पिकं संप्रति संवेतेति । तथा अव्यक्तो नाम-
अगीतः—अगीतार्थः स रक्षणकल्पे परोक्षः । किमुक्तं भवति—
स स्वाभाविके कैतवे वा कथमुपकरणं रक्षणीयमिति न
जानाति । न वा स्वाभाविकेषु ग्लानत्वाद्विषु केन प्रकारे-
णात्मा निस्तारयितव्यः कथं वा उपकरणमतः प्रागुक्तं
ग्लानोऽव्यक्तश्चैतानि पदानि न रक्षति । योऽपि व्यक्तः सोऽ-
पि यदि निद्रालुर्भवति “तरङ्गवत्या” दिकथाकथनव्यसनी वा
तदा न रक्षति प्रमादबहुलत्वात् ।

तम्हा य खलु अवाले, अगिलाणे वत्तमपमत्ते य ।

कप्पइ य वसहिपालो, धिइमं तह वीरियसमत्थो ॥ ५७७ ॥

यस्माद्बालादीनामते दोषास्तस्माद्यः खल्ववालोऽग्लानो
व्यक्तो निद्राकथादिभिरप्रमत्तः । पुनः कथंभूत इत्याह—धृति-
मान् यः तृणा लुब्धया वा परितापितोऽपि न शून्यां वसतिं
कृत्वा भक्षणानाय गच्छति स इति भावः । वीर्यसम्पन्नो—
बलवान् यः स्तेनानां पतनो निरोद्धुं समर्थोऽन्यादिसंभवे
तूपधिमात्मानं च निस्तारयति ईदृशः कल्पते वसतिपालः ।

अथ कियन्त ईदृशा वसतिपालाः स्थापयितव्यास्तत आह—

सति लंभम्मि अणियया, पणणं वज्जतो व होति अच्छिन्ति ।

जहण्णेण गुरु चिट्ठइ, तस्संदिट्ठो विमा जयणा ॥५७८॥

सति भिक्षालाभे अनियता वसतिपालाः स्थापयितव्याः ।
अयमत्र भावः—यत्रैकः संघाटको भैक्षस्य प्रचुरस्य ला-
भतोऽन्येषां त्रयाणां चतुर्णां चात्मनश्च पर्याप्तमानयति त-
त्र यावद्विस्तिष्ठति तद्विर्गच्छस्य पर्याप्तं भवति तावन्तस्तिष्ठन्ति ।
अथवा—आचार्यादयः पञ्च तिष्ठन्ति यैर्गच्छः समस्तोऽपि
संगृहीतो वर्तते । अथवा—यो ज्ञायते एष सूत्रार्थग्रहणधार-
णसमर्थोऽव्यवच्छिन्ति करिष्यति स आचार्यस्य सहायोऽ-
स्ति । अथैवमपि न निस्तरन्ति ततो जघन्यतो गुरुरेक-
स्तिष्ठति शेषाः सर्वे हिएडन्ते । आचार्योऽपि कुलादिकार्येषु
निर्गच्छति, ततो य आचार्येण संदिष्टो मयि निर्गते सर्वम-
तस्य पुरत आलोचनादि कार्यं स तिष्ठति । ततो यत्र ता-
नि वलिप्रभृतीनि पदानि स्वभावतः कैतवेन वा प्राप्तानि
भवन्ति तत्र तेन वसतिपालेनेयं यतना कर्तव्या ।

तत्र वलिपाते तावदाह—

अ (पु) पुव्वमतिहि करणे, गाहाण य अस्स भंडगंछिविमो ।

भणइ व अठायमाणो, जन्नासइ तुज्झ तं उवरिं ॥५७९॥

साधवो हि कारणेन संप्राभृतिकायामपि शय्यायां स्थि-
ता भवयुः । साधूनां चयं समाचारी—ऋतुवद्धे काले वद्ध
उपधिस्तिष्ठति वर्षावद्धः तत्र संप्राभृतिकायां वसतौ व-
र्षास्वपि समस्तं भाण्डकमेकयोगं प्रकुर्वन्ति, ततो यदि
वलिकाराः समागच्छन्ति तथापि न कश्चिद् दोषः । अथ

ते कथमपहरणं कर्तुकामा ज्ञातव्याः ? उच्यते—अपूर्वान् दृष्ट्वा ये स्वाभाविकास्ते प्रतिदिवसमागच्छन्तः परिचिताः, ये त्वपूर्वास्ते हर्तुकामा विज्ञेयाः । ये वा अतिथौ—विशिष्टतिथ्यभावे बालकरणाय समागतास्तेऽपि हर्तुकामा द्रष्टव्यास्तेऽपि यदि द्यूनिर्गच्छन्त, वयं बालं करिष्यामस्तदा गाथा वक्तव्या ।

“ न वि लोणं लोणिज्जइ, न वि तुप्पिज्जइ धयं च तेल्लं च ।
किह नाम लोडणं भे, धम्ममि उविज्जए वट्ठो ॥१॥
अन्नं भंडेहि चणं, चणकुट्टग जन्थ ते वट्ठइ चंचू ।
भंगुरच्चणवुग्गहिते, मे खदिरा वहरसारा य ॥२॥ ”

ततो जानते अयं प्रत्यभिज्ञाता इति । अथवा—वक्तव्यं येषामेतदुपकरणं ते भैक्षस्यानयनाय गताः वयं त्वन्यभाण्डकमन्येषामुपकरणं न स्पृशामः । ततो यदि न तिष्ठन्ति तदा भूया भणति—शृणुत अस्माभिर्वारिता यूयं न तिष्ठथ ततो यदत्र नश्यति तत् युष्माकमुपरि, एवमुक्ते ते तिष्ठन्ति ।

कारणे सपाहुडियाए, वासा वि करिंति एगमायोगं ।

सन्नाविय दिट्ठा वा, भण्णइ जा सारवेमुवहिं ॥ ५८० ॥

कारणे सप्राभृतिकायां वसतौ स्थिता वर्षास्यपि समस्तस्यापि भाण्डकस्यैकमायोगं कुर्वन्ति, ततो न किञ्चित्पलायते । तत्र ये कैतवेन बलिकारकाः समागच्छन्ति तेषु यतनाविधिरुक्ताः । सम्प्रति स्वाभाविकेष्वाम्—‘सन्नाविये’ त्यादि, ये शय्यातरेणान्येन वा बलिकाराः संज्ञापिता दृष्टा वा स्वयमन्यदा वति कुर्वाणास्तान् प्रति भणति—वसतिपालास्तावत् प्रतीक्षध्वं यावदुपधि सारयामि एवमुक्ते प्रतीक्षन्ते ।

अपवरण कोणे वा, काऊण भण्णाति मा हु लेवाडे ।

बहुपेल्लणसारविण, तहेव जं नासती तुज्झं ॥ ५८१ ॥

ततो वसतिपालो यदि कश्चिदस्त्यपवरकस्तत्र तदुपकरणं प्रतिपत्ति । अथ नास्त्यपवरकस्ततः एकस्मिन् कोणे सर्वमुपकरणं स्थिरीकरोति, भणति च । शनैर्वलिविधानं कुरुत मा उपकरणं कूरसिक्खैः खण्टयथ । अथ ते बहवो उगाराः उन्मत्तकाः सहसैव प्रविष्टा नैव सार्यमाणमुपधिं प्रतीक्षन्ते ततस्तथैव वक्तव्यं यथाहुं प्राक्, यथा—यदत्र नश्यति तद् युष्माकमुपरीति ।

धर्मकथाद्वारयतनामाह—

नऽस्थि कहालद्धी मे, पुवं दिट्ठो व वेति गेलसं ।

दाणादि असंकाण व, आउज्जंतो परिकहेइ ॥ ५८२ ॥

यदि ते कैतवेन स्वभावेन वा समागत्य धर्मकथामापृच्छन्ति, तदा वक्तव्यम्—नास्ति मे कथालब्धिः । अथ धर्मं कथयन् स पूर्वं दृष्टः, ततो वदति—स्तानत्वं—शिरा मे दुःखयति, गलको वेति । अथ ते धर्मकथाप्रणारे दानश्रद्धाः, आदिशब्दादिभिर्गमश्च सम्यक्त्वादयश्च, सम्यग् ज्ञातारो वर्तन्तः ततस्तेषां दानादिश्रावकाणामशङ्कानां—शङ्काया अविषयाणां द्वारमूलं स्थित्वा आयाजयन् भाण्डकविषयमुपयोगं ददानः परिकथयति, मा कथाप्रमत्ते मयि कोऽपि हरेदिति हेतोः ।

सम्प्रति क्रीडाद्वारयतनामाह—

दट्ठुं पि णेनं लभामो, मा किडुह मा हरिजिहं को वि ।

संमज्जणा वरिसणे, पाहुडिया चैव बलिसरिसा ॥ ५८३ ॥

यदि केचित्तत्र कैतवेन स्वभावेन वाऽऽगत्य क्रीडन्ति तदा तान् प्रति वक्तव्यम्—वयमाचार्यादिपार्श्वतो द्रष्टुमपि क्रीडतां न लभामहे, तस्मादत्र मा क्रीडत एव । तच्चैवमुच्यते मा कश्चिद्धरेदिति कृत्वा प्रमार्जने आवर्षणे प्राभृतिकायां च यथा बलिद्वारे तथा यतना कर्तव्या ।

खमणं निमंति ते उ, खंधारे कइयवे ढमं भणति ।

किंसे निरागसाणं, गुत्तिकरा काहिई राया ॥ ५८४ ॥

भिक्षां यदि कोऽपि निमन्त्रयति तदा वक्तव्यम्—ममाद्यक्षपणमिति । कैतवे च स्कन्धावारे इदं भणति—किं नः—अस्माकं निरागसाम्—निरपराधानां गुत्तिकरो—रक्षाकरो राजा करिष्यति ।

यत्र तु स्वाभाविकः स्कन्धावारः समागच्छति ।

तत्रेयं भावना—

पभुऽणुप्पभुं निवेयण, देति व पेल्लंति जाव नीणेमि ।

तह वि य अठायमाणे, पासे जं वा तरति नेउं ॥ ५८५ ॥

प्रभुः नाम—राजा अनुप्रभुः—सेनाधिपतिप्रभृतिकस्तं गत्वा धर्मं लाभयति, विविक्कमस्माकमुपाश्रयं कुरुत । ततः स मनुष्यान् ददाति प्रेरयति समस्तानपि लोकानुपाश्रयप्रविष्टानिति । अथ स्कन्धावारे न व्रजति, किं तु—तथैव स्थितवान्, तत्र यदि कोऽपि वसति स्थाननिमित्तं प्रेरयेद्, अत्रापि प्रभोरनुप्रभोर्वा निवेदनं कर्तव्यं येन स वारयति । अथ प्रभुरनुप्रभोर्वा न वारयति अस्त्रार्थानां वा ते पुरुषास्ततो ब्रूते—यावदुपकरणं नयामि तावत्प्रतीक्षस्व । ततः कल्पे विस्तार्य सर्वमुपकरणं तत्र प्रतिष्ठाप्योपरि बद्ध्वा निष्काशयति । अथ प्रभूतमुपकरणं न शक्नोति सर्वमेकवारं नेतुं तदा त्रिषु चतुर्षु वा कल्पेषु बद्ध्वा कोल्लुकपरंपरकेण महाराष्ट्रप्रसिद्धकोल्लुकचक्रपरंपरान्यायेन निष्काशयति । अथ ते हरन्त्युपकरणं ततो यत्पार्श्वे सारं भाण्डमक्षादि, यद्वा—नेतुं शक्नोति तन्नयति ।

सम्प्रति स्वाभाविकोऽग्नौ यतनामाह—

कोल्लुपरंपरसंकलि, आगासं नेइ वायपडिलोमं ।

अच्छुल्लुढा जलणे, अक्खाई सारभंडं तु ॥ ५८६ ॥

चलने प्रवर्द्धमाने सर्वमुपकरणमेकवारमशक्नुवन् कल्पेषु चतुर्षु पञ्चसु वा बध्नाति, यद्वा च कोल्लुकचक्रन्यायेन परंपरया ‘संकलि’ त्ति तान् पोष्टलकान् दवरकेण संकलस्य यत्र न तृणादिसेभवस्तत आकाशं तदपि वा प्रतिलोमं तत्र नयति । अथ ज्वलनेनातिप्रसरता ते अच्छुल्लुढाः स्वस्थानं त्याजितास्ततो यत्सारं भाण्डमक्षादि तन्निष्काशयति ।

मालवस्तेनेषु यतनामाह—

असररीरेण भंगे, पवलाए जणे उ जं तरति नेउं ।

न वि धूमो न वि बोलो, न दवति जणो कइयवेसुं ॥ ५८७ ॥

अशरीरस्तेनभङ्गे ये शरीरं नापहरन्ति तैः स्तेनैर्भङ्गे प्रपलायमाने जने यन्नतुं शक्नोति तन्नयति, यदि पुनः कैतवेन

केचन ब्रुवते-अग्निः समुच्छलितः, स्तेना वा द्विविधाः समाप-
तिताः, तदा ते वक्रण्याः-न वै धूमो दृश्यते, 'न वि बोलो' ति
नापि जनस्य प्रपलायमानस्य बोलस्तस्मान्न द्रवति जनो द-
ग्धः कैतवंप्रति ।

स्वज्ञातिद्वारे यतनामाह—

अणकुलगोचकहणं, पत्तेसु विभीयपरिसो प्लेह ।

पुवं अभीडपरिसे, भण्णाति लज्जाए न भणामि । ५८८ ।

जा ताव ठवेमि वए, पत्ते कुड्ढादिछेयसंगारो ।

मासिं हीरे उवाहिं, अच्छह जासिं निवेएमि ॥ ५८९ ॥

यदि केचन स्वज्ञातय आगता वर्तन्ते, न च ते तं प्रत्यभि-
जानन्त तदा अन्यकुलगोचकथनं कर्तव्यम्, अन्यत् कुलमन्य-
ञ्च गोत्रमात्मनः कथयति, अथ ते सम्यग्ज्ञातारः समागता-
स्तत्र यदि ते भीतपर्यस्तदा तान् प्रेरयति-ईदृशास्तादृशा
यूयं वन्धयामि युष्मान् राजकुलेनेति । अथैवमुक्तास्ते न वि-
भ्यति तर्हि तान् अभीतपर्यदा वाक्त्रिममाप्येतत् अभिप्रेत-
मुन्निष्क्रमणं परं लज्जया न भणामि युष्मान्, यथाऽहमुन्नि-
ष्क्रमामीति, न वा शक्नोमि लज्जया युष्माकं समीपमागन्तुम्,
तद्वयं कृतं यद् यूयमागताः किं तु तिष्ठत क्षणमात्रं यावदा-
गच्छन्ति साधवः । ततस्तेषां समीपे व्रतानि निक्षिपामि, मा
वा तेषां भट्टारकाणामुपकरणं शन्ये उपाश्रये केनापि हियेत ।
यावच्च तेषां निवेदयामि-यथाऽहं गमिष्यामीतिः तावत्तिष्ठत ।
एवं केनोपायेन तावत्तिष्ठन्ति यावत् साधवः प्राप्ता भवन्ति,
ततः उपाश्रयकुड्यस्य छिद्रं पातयित्वा नश्यति, सङ्केतं च
करोति-अमुकस्थाने मां गन्धपयत आगत्य वा मम मिलितव्य-
मिति ।

खंधारादी णाउं, ह्यरेऽपि तर्हि दुयं समभिंति ।

अप्पाहेइ व तेसिं, अमुगं कजं दुयं एध ॥ ५९० ॥

इतरेऽपि भिन्नार्थमटन्तः साधवः स्कन्धावारमागमाभव-
स्तेनपतनं वा ज्ञात्वा द्रुतम्—सत्वरं समभियान्ति—समा-
गच्छन्ति, स वा वसतिपालो भिन्नार्थं गतानां सदृशं कथ-
यति, यथा-अमुकं कार्यमापतितमिति हरत मा गच्छत । गतं
रक्षणद्वारम् ।

इदानीं ग्रहणकल्पिकमाह—

दुविहकरणोपघाया, संसत्ता पच्चवायसिज्जविही ।

जो जाणति परिहरिउं, सो गहणे कप्पितो होति । ५९१ ।

वसन्तद्विविधं करणम्—मूलकरणमुत्तरकरणं च । तेन द्विवि-
धेन करणेनोपघातो यस्याः सा द्विविधकरणोपघाताः मू-
लकरणोपघाता, उत्तरकरणोपघाता चेत्यर्थः । तथा पृथिव्यु-
दकतेजोहरितत्रसप्राणसागारिकसंयुक्ता—संसक्ता ब्रह्मवता-
दिविराधनाकारिणी प्रत्यवाया, तथा विधिविधाने भेदः प्र-
कार इत्यनर्थान्तरम्, शय्याया विधिविधयमाणेन च शय्याया
भेदः एतैर्मूलकरणादिदोषैः सम्यक् परिहर्तुं जानाति स
शय्याग्रहणे कल्पिको भवति । वृ० १. ३० १ प्रक० । नि०
चू० । (परचक्रवेष्टितग्रामे वसतिद्वारम् 'उवरोह' शब्दे
द्वितीयभागे ६०८ पृष्ठे गतम् ।)

कदा कियन्ते कालं वसेदित्याह—अनुवज्जे एकं मासम्—

से गामंसि वा नगरंसि वा खेडंसि वा कव्वडंसि वा

मडवंसि वा पट्टणंसि वा आगरंसि वा दोणमुहंसि वा
निगमंसि वा रायहाणंसि वा आसमंसि वा संनिवेमंसि
वा संवाहंसि वा घोसंसि वा असियंसि वा पुडभेयणंसि
वा सपरिक्खेवंसि वा अवाहिरियंसि वा कप्पइ निगंथाणं
हेमंतगिम्हासु एगं मासं वत्थए ॥ ६ ॥

एवमग्रेतनमपि सूत्रत्रयमुच्चारणीयं तच्च यथास्थानमे-
वोच्चारयिष्यते ।

अथास्य सूत्रचतुष्टयस्य कः संबन्ध इत्याह—

वुत्तो खलु आहारो, इयाणि वसहीविहिं तु वत्तेइ ।

सो वा कत्थुवभुज्जइ, आहारो एम संबंधो ॥ २८१ ॥

उक्तः खल्वनन्तरसूत्रे आहारः, इदानीं त्वस्मिन् सूत्रे
वसन्तविधिं भगवान् भद्रबाहुस्वामी वर्णयति । यथा स
आहारो गृहीतः सन् क प्रामादौ उपभुज्यते इति निरू-
पणार्थमिदमारभ्यते, एव द्वितीयप्रकारेण संबन्धः ।

भूयोऽपि संबन्धमाह—

तेसु सपरिग्गहेसुं, खेत्तेसुं साहुविरहिणसुं वा ।

किच्चिरकालं कप्पइ, वसितुं अहवा विकप्पो उ ॥ २८२ ॥

तेषु-क्षेत्रेषु सपरिग्रहेषु—साधुपरिगृहीतेषु साधुविरहि-
तेषु वा कियन्ते कालं निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा वस्तुं
कल्पते इत्यास्मिन् सूत्रे चिन्त्यते । अयं सम्बन्धस्याऽपरां वि-
कल्प इत्यमीभिः संबन्धरायातस्यास्य (६) व्याख्या—अत्र च-
संहितादिक्रमेण प्रतिसूत्रं व्याख्याने महद्ग्रन्थगौरवमिति कृ-
त्वा पदार्थादिमात्रमेवाभिधास्यते । संहितादिर्वस्तु पूर्व-
वत् वक्रव्य इति । 'से' शब्दो मागघंशयप्रसिद्धः ; अथ-
शब्दार्थे, 'अथ' शब्दश्च प्रक्रियादिष्वर्थेषु वर्तते, यत उक्तम्—
अथ प्रक्रियाप्रश्नानन्तर्यमङ्गलोपन्यासप्रतिवचनसमुच्चयं वि-
ति इहोपन्यासार्थं द्रष्टव्यः । ततश्च यथा साधूनामकत्र क्षेत्रे
वस्तुं कल्पते; तथा उपन्यस्यते इत्यर्थः । ग्रामे वा नगरे वा
खेटे वा खर्वटे वा मडम्बे वा पत्तने वा आकरे वा दोणमु-
खे वा निगमे वा राजधान्यां वा आश्रमे वा संनिवेशे वा सं-
वाधे वा घोषे वा अंशिकायां वा पुडभेदेन वा सपरिक्षे-
पे-वृत्त्यादिरूपपरिक्षेपयुक्तं अवाहिरिक-वहिर्भवा वाहिरिका
'अध्यात्मादिभ्यः इकणि' ति इकणं प्रत्ययः, प्राकारव-
हिर्वर्तिनीं गृहपद्धतिरित्यर्थः । न विद्यते वाहिरिका यत्र
तदवाहिरिकं तस्मिन्, कल्पते निर्ग्रन्थानां हेमन्तग्रीष्मेषु
अनुवज्जकालसंबन्धिषु अष्टसु मासेष्वित्यर्थः, एकं मास
वस्तुमनवस्थातुम् । वाशब्दाः सर्वेऽपि विकल्पार्थाः स्वगताने-
कभेदसूचका वा द्रष्टव्याः । इति सूत्रसमाप्त्यर्थः । वृ० १. ३० २
प्रक० । (त्रिशदहोरात्रमानमकमृतुमासं कल्पत वस्तुमिति
'मासकप्प' शब्दोऽस्मिन्नेव भागे २६७ पृष्ठे गतम् ।) (अयं हि
अनुवज्जविहारो मासकल्प इत्युच्यते, स च जिनकल्पिकानां
'जिणकप्पिय' शब्दे चतुर्थभागे १४६३ पृष्ठे गतम् ।) (गच्छ-
वासिनां स्थविरकल्पिकानां वसतिद्वारम् 'जिणकप्प' श-
ब्दे चतुर्थभागे १४७४ पृष्ठे गतम् ।)

मासस्यापरि न वस्तव्यम् । अथोपरि दोषा अपवादश्चेति
द्वारद्वयमाह—

मासस्सुवरिं वसति, प्पायच्छिन्नं च होति दोसा य ।

विड्यपदं च गिलाणे, वसही भिक्षुं च जयणा ॥ १२११ ॥
मासस्यापलक्षणत्वाच्चतुर्णां वा मासानामुपरि यदि व-
सति तदा प्रायश्चित्तं दोषाश्च भवन्ति । द्वितीयपदं च ग्लान-
ने ग्लानार्थम्, उपलक्षणत्वादिशब्दादिभिश्च कारणैर्मोसस्यो-
र्ध्वमप्यवस्थानलक्षणं भवति । तत्र च वसतिर्भेदं च यत-
नया ग्रहीतव्यम् ।

अथेनामेव विवरीषुः प्रायश्चित्तापत्तिस्थानानि
तावदाह—

परिसाडिमपरिसाडी, संथाराहारदुविहउवहिम्मि ।

उगलगसरक्खमल्लग-मत्तगमादीण पच्छित्तं ॥ १२१२ ॥

ओमासे संथारं, वीयारुचारवसहिगामे य ।

मास चउम्मासाधिग-वसमाणे हो इमा सांही ॥ १२१३ ॥

संस्तारको द्विधा-परिसाटी, अपरिसाटी च । परिसाटी-
फलकादिरूपः । एवं द्विविधमपि संस्तारकं यत्र मासक-
ल्पं वासं वा कृतवान् तत्रैव ग्रामादौ गृह्णतः, एवमाहार-
मपि तेष्वेव कुलेषु गृह्णतः औघिकौपग्रहिकभेदात् द्विवि-
धा य उपधिस्त्वस्मिंश्च तत्रैव गृह्यमाणे, उगलकानि—पुनः
प्राञ्छनलष्टुकः सरजस्कः क्षारः मल्लकमात्रं प्रतीति त-
पामादिशब्दात्-काष्ठकिलिञ्चादीनां च तत्रैव ग्रहणे प्रा-
यश्चित्तं भवति । तथा अवकाशः-प्रतिश्रयैकदेशः संस्तारः-
संस्तारभूमिः एतैः पूर्वपरिभुक्तां चैव परिभुङ्क्ते, विचा-
रः-प्रश्रवणम् उच्चारः-संज्ञा एतौ तत्रैव स्थाण्डिलमाचरति
वसति प्राक् परिभुक्तां परिभुङ्क्ते ग्रामस्यापि ममत्वं करोति ।
यद्वा-अवकाशादिषु सर्वेष्वपि ममत्वं करोति, यथा-ऋतुवृद्ध
मामाधिकम्, वर्षामासे चतुर्मासाधिकं वसति । एतेषु स्था-
नैष्वप्यं वक्ष्यमाणा शोधिः ।

तामेवाऽऽह—

उक्कोसोवहिफलण, वामातीण य होति चउलहुगा ।

उगलगसरक्खमल्लग-पणणं समसु लहुआ उ ॥ १२१४ ॥

उत्कृष्ट-वर्षाकल्पादौ फलकं च-तत्रैव गृह्यमाणे वर्षाकाले
च चत्वारो लघवः, उगलकसरजस्कमल्लकेषु उपलक्षणत्वात्
काष्ठकिलिञ्चादौ च रात्रिदिवपञ्चकम्, शेषेषु-परिसाटीसं-
स्तारकादिषु सर्वेष्वपि लघुको मासः ।

अथ मासाद्युपरि तिष्ठतो दोषानाह—

संवासे इत्थिदोसा, उग्गमदोसा व नेह तो कुआ ।

चमदण गिलाण दुल्लभ-वारत्तिसिभासियाऽऽहरणं ॥ १२१५ ॥

ऋतुवृद्धे वर्षावासे वा यथोक्तकालावधेरुपरि संवासे-एक-
त्रावस्थानं संदर्शनसंभाषणादिना स्त्रीविषया आत्मपरोभय-
समुत्था दोषा भवेयुः । प्रभूतकालावस्थानतश्च साधूनामुपरि
भद्रकगृहिणां गाढतरः स्नेह उपजायते । ततश्च ते स्नेहत उ-
द्गमदोषान् आधाकर्मादीन् कुर्युः । ये तु प्रान्ताः गृहपतयस्ते
लघूः कियच्चिरमस्माभिरमीपामद्यापि दानव्यं तिष्ठतीति
अतिचमदणया च क्षेत्रं नीरसं भवति, ततो ग्लानस्य उपल-
क्षणत्वादाचार्यादीनां च प्रायोग्यं दुर्लभं भवेत् । अत्र च वा-
रत्तकमहर्षेः कृतस्वल्पमात्रगृहं संगम्य प्रद्योतनृपणोपद्रुसि-
तस्यादाहरणम् । अत एव तत्र भगवता ऋषिभाषितेषु य-

त्सप्तविंशमध्ययनं विरचितं तत्रादावेवेदमुपदेशसूत्रमभाणि-
“न चिरं जेतुं संवसे मुणी, संवासेण सिण्हेहु वड्ढई । भिक्षु-
स्स अणिच्चचारिणो, आयुदु कम्मा दुहायई ॥ १ ॥” इति गतमु-
परिदोषा इति द्वारम् ।

अथ द्वितीयपदं भावयति—

वहुदोसे वतिरित्तं, जइ लब्भइ वेज ओसहाणि जहिं ।

चउभागतिभागत्ते, जयंतणिजे अलंभे वा ॥ १२१६ ॥

ग्लानानिमित्तमतिरिक्तमपि कालं वसेत् । अथोद्गमादिभिर्दोषैर्ब-
हुदोषं तत्क्षेत्रं तत उपास्य ग्लानं वहिर्गन्तव्यम्, यदि वैद्योप-
धानि तत्र लभ्यन्ते । अथ ग्लानो वहिर्गन्तुं नेच्छति, वैद्योप-
धानि वा वहिर्न लभ्यन्ते ततोऽनिच्छति अलाभे वा तत्रैव प्रा-
मे चतुर्भागीकृते त्रिभागीकृतेऽर्द्धीकृते वा वसतौ भिक्षायां च
यतन्ते । इह च यद्यप्युत्सर्गतस्ते ग्राममष्टौ भागान् कृत्वा
जायन्ते तथा चात्र संस्तरन्ति, ततः सप्त भागान् एवं याव-
देकं भागमपि कृत्वा यतन्ते इति पुरस्ताद्वक्ष्यते । तथापि च-
तुर्भागीत्रिभागार्द्धग्रहणं तुलादण्डमध्यग्रहणन्यायेनाष्टभागा-
दीनामपि ग्रहणार्थम् ।

प्रकारान्तरेण द्वितीयपदमाह—

ओमाऽसिवदुट्ठसुं, चउभागा न करिति अच्छंता ।

पोरुसिमाई बुड्डी, करिति तवसो असंथरणे ॥ १२१७ ॥

अवमाऽशिवराजद्विष्टेषु वहिः संजातेषु तत्रैवातिरिक्तमपि
कालं तिष्ठन्ति यावद्बहिः सुभिक्षादीनि न जायन्ते । तच्च क्षेत्रं
यदि लघुतरं ततस्तत्र तिष्ठन्तोऽसंस्तरणे सति चतुर्भागादि-
रचनां न कुर्वन्ति, किं तु-तत्र पौरुष्यादितपसा वृद्धिं कुर्व-
न्ति । तथा-य पौरुषीप्रत्याख्यानिनस्ते पूर्वाद्धं प्रत्याचक्षते,
य पूर्वाद्धं प्रत्याख्यातारस्ते एकाशनं प्रत्याख्यान्तीत्यादि ।

अथ एनामेव स्पष्टयति—

मासे मासे वसही, तण्डगलादी य अन्ने गिण्हंति ।

भिक्षायरियवियारा, जहिद्विया तत्थ नऽन्नासु ॥ १२१८ ॥

मासे मासे वसतिरन्या, तण्डगलादीनि च पूर्वपरिभुक्तानि
परित्यज्याऽन्यानि गृह्णाति, यस्मिंश्च भागे मासकल्पं स्थिता-
स्तत्रैव भागे तस्मिन्मासे भिक्षाचर्या विचारभूमिं च गच्छ-
न्ति, नान्यासु-भिक्षाविचारभूमिषु ।

अथ भागकरणस्यैव विधिमाह—

अट्टाइजाव इक्कं, करिति भागं असंथरे गामं ।

अट्टा इच्चिय वसही, जयंति जा मूलवसही उ ॥ १२१९ ॥

कदाचिदष्टौ ऋतुवृद्धमासान् ग्लानकार्येण स्थातव्यं भवेत्,
अतो ग्राममष्टौ भागान् कुर्वन्ति ततः प्रथमेऽष्टभागे वसति
तण्डगलादीनि च गृह्णन्ति । मासे च यावत्प्रथम एवाष्टभागे
भिक्षाचर्या विचारभूमिगमनं च कुर्वन्ति । ततो यदि मध्ये
मासे सम्पूर्णं ग्लानः प्रगुणीभूतस्तदैव निर्गन्तव्यम् ।
अथ न प्रगुणीभूतस्ततः पूर्णं मासे द्वितीयेऽष्टभागे तिष्ठन्ति,
तत्राप्येवैव विधिर्मन्तव्यः । एवं तृतीयमष्टभागमादौ कृत्वा
अष्टभागं यावत् द्रष्टव्यम् । अथाष्टभिर्भागैर्विभक्तं ग्रामं न
संस्तरति ततः सप्त भागान् कृत्वा यथैव यतन्ते । एवमप्य-
संस्तरणे पद भागानादौ कृत्वा यावदेकमपि भागं कुर्वन्ति

एवं वसतीरपि प्रथमतः पृथक् पृथक् मासकल्पप्रायोग्या अष्टौ गृह्णाति, तदभावे सप्त पक्षदिकमेव यतन्ते यावत्तस्यामेव मूलवसतो तिष्ठन्ति ।

अथात्रैव भङ्गकानाह—

इत्थं पुण संजोगा, एकिककम्स उ अलंभे लंभे य ।

गोमविहाणं गुणिया, तुल्लातुल्लेसु ठाणेषु ॥ १२२० ॥

अत्र पुनः प्रक्रमेण एकैकस्य वसतिभागस्य वा अलाभे लाभे च यानि तुल्यानि तुल्यानि समानसंख्याकानि तेषु विधानेन—चारिकाविधिना गुणिताः सन्तोऽन्ये-बहवः संयोगा—भङ्गका भवन्ति । चारणिकाक्रमश्चायम्—अष्टौ वसतयोऽष्टौ भिक्षाचर्याः १, अष्टौ वसतयः सप्त भिक्षाचर्याः २, एवं पदं भिक्षाचर्याः ३, पञ्च भिक्षाचर्याः ४, चतस्रो भिक्षाचर्याः ५, तिस्रो भिक्षाचर्याः ६, द्वे भिक्षाचर्ये ७, एका भिक्षाचर्या ८, एवं सप्त वसतयोऽष्टौ भिक्षाचर्याः १, सप्त वसतयः सप्त भिक्षाचर्याः २, इत्यादि चारणिकया सप्तादिसंख्यास्वपि वसतिविषयासु प्रत्येकमष्टावष्टौ भङ्गकाः प्राप्यन्ते । सर्वसंख्यया लब्धा भङ्गकानां चतुःषष्टिरिति ।

अथैतत्पेव भङ्गकेषु विधिमाह—

एकाहं वि वसहीए, ठिया उ भिक्षाचरियाए पतंति ।

वसहीसु वि जयणें, अवि एक्काए वि चरियाए ॥ १२२१ ॥

येषु भङ्गकेष्वेकैव वसतिः प्राप्यते तेष्वेकस्यामपि वसतो स्थिता भिक्षाचर्यायां प्रयतन्ते । प्रथममष्टौ भागान् ग्रामं विभज्य भिक्षां पर्यटन्ति, असंस्तरणे यावदेकमपि भागं कृतेति भावः । अपिशब्दे इत्यादिसंख्यकासु वसतिषु तिष्ठन्तः सुतरां भिक्षाचर्यायां प्रयतन्ते इति सूचनार्थः । यत्र त्वर्कैव भिक्षाचर्या प्राप्यते तत्रैकस्यामपि भिक्षाचर्यायां पर्यटन्ते । एवमेव वसतिष्वपि यतना कर्तव्या । बृ० १ उ० २ प्रक० ।

(२२) हेमन्तग्रीष्मयोर्द्वौ मासौ वस्तुं कल्पते—

से गामंसि वा ०जाव रायहाणिसि वा सपरिक्खेवंसि सवाहिरियंसि कप्पइ निग्गन्थाणं हेमंतगिम्हासु दा मासे वन्थए, अंतो इकं मासं वाहिं एगं मासं । अंतो वसमाण्णं अंतो भिक्षायरिया वाहिं, वसमाण्णं वाहिं भिक्षायरिया ॥ ७ ॥

अस्य संबन्धो, व्याख्या च प्राग्वत् । नवरं सवाहिरिके प्राकारवहिवर्त्तिगृहपद्धतिरूपया वाहिरिकया सहिते कल्पते निर्ग्रन्थानां हेमन्तग्रीष्मेषु द्वौ मासौ वस्तुम् । कथमित्याह—अन्तः—प्राकाराभ्यन्तरे एकं मासम्, वाहिर्वाहिरिकायामप्येकं मासम्, अन्तर्बसतामन्तर्भिक्षाचर्या, वाहिर्वसतां वाहिर्भिक्षाचर्येति ।

अथ भाष्यविस्तरः—

एमेव क्रमो नियमा, सपरिक्खेवे य सवाहिरियम्मि ।

नवरं पुण नाणत्तं, अंतो मासो वाहिं मासो ॥ १२२२ ॥

एष एव—प्रथमसूत्रोक्तः क्रमः सपरिक्खेपे—सवाहिरिकेऽपि ग्रामादौ नियमाद्वक्तव्यः, नवरं पुनः नानात्वविशेषोऽयम् अन्तः—प्राकाराभ्यन्तरे मासो वाहिर्गपि मासः, इत्येवं मासद्वय-मृत्यवदे स्यात्तद्व्ययम् ।

पुणम्मि अंतो मासे, वाहिया संक्रमणं तं पि तह चेव ।

नवरं पुण नाणत्तं, तणेषु तह चेव फलएसु ॥ १२२३ ॥

अभ्यन्तरे मासकल्पे पूर्णं वाहिरिकायां संक्रमणं कर्तव्यम् । तदपि संक्रमणं तथैव—पूर्वसूत्रवत् द्रष्टव्यम् । नवरं पुनरत्र नानात्वं तणेषु तथा फलकेषु । तत्र यदि वाहिरिकायामेव तृणफलकानि प्राप्यन्ते ततस्तत्रैव ग्रहीतव्यानि । अथ तत्र तानि न लभ्यन्ते ततोऽन्यं ग्रामं व्रजन्तु । अथ तत्राशिवादीनि कारणानि ततो अभ्यन्तराख्येव तृणफलकानि वाहिरिकायां नेतव्यानि ।

तत्र विधिमाह—

अन्नउवस्सयगमणे, अणोपुच्छा नऽस्थि किंचि नेयव्वं ।

जइ नेइ अणापुच्छा, तत्थ उ दोसा इमे होंति ॥ १२२४ ॥

द्वितीये मासकल्पे वाहिरिकायामन्यमुपाश्रयं गच्छद्भिर्नापृच्छया नास्ति किञ्चित् तृणफलकादि नेतव्यम् । यद्यनापृच्छया नयति ततस्त्वमे दोषा भवन्ति ।

ताइ तणफलगाइ, तेणाहडगाइ अप्पणो वाऽवि ।

निजत्तयगहियाइ, सिद्धाइ तह असिद्धाइ ॥ १२२५ ॥

तृणफलकानि येन साधूनां दत्तानि तस्य स्तेनाहतानि वा भवेयुः, आत्मसंबन्धीनि वा भाति च प्रतिश्रयान्तरे नियमानि प्राप्यमाणानि गृहीतानि वा नीतानि सन्ति निशिष्टानि वा भवेयुः ।

शिष्टाशिष्टपदं व्याख्यानयति—

कस्मंते तणफलगा, मिट्ठे अमुगम्म तस्स गहणादी ।

गिएहइ वा सो भीओ, पच्चगिरलोममुट्ठाहो ॥ १२२६ ॥

स्तेनाहतानि तृणफलकान्यनापृच्छय नीयमानानि पूर्वस्वामिना राजपुरुषैर्वा दृष्टानि । ततः साधुः पृष्टः—कस्येतानि ?, साधुः प्राह—अमुकस्य गृहपतेरिति, शिष्टे—कथिते सति तस्य ग्रहणाकर्पणादयो दोषा भवन्ति । तथाऽसौ साधुर्भातिः सन् निहते—अपलपतिः न कथयतीत्यर्थः, ततोऽशिष्टे साधोः प्रत्यङ्गिरादोषो भवति—तृणफलकदायकगृहपतेः संबन्धी चौर्यकरणलक्षणे दोषः, स परकीयोऽप्यात्मनि लगतीत्यर्थः । लोकं चोड्ढाहो भवति—अहो साधवोऽपि परद्रव्यमपहरन्ति ।

अथ अत्रैव प्रायश्चित्तमाह—

नयणे दिट्ठे सिट्ठे, गिएहण ववहारमेव ववहारि ।

लहुगा लहुया गुरुगा, छम्मासा छेय मूल दुगं ॥ १२२७ ॥

स्तेनाहततृणानामपृच्छया वाहिरिकायां नयनं करोति लघुको मासः । अथ तानि नीयमानानि राजपुरुषैर्दृष्टानि ततश्चत्वारो लघुकाः । तैः पृष्टे साधुना शिष्टे—कथिते यथाऽमुकस्येति ततश्चत्वारो गुरुकाः । अथ गृही राजपुरुषैर्गृहीतस्तथाऽपि चत्वारो गुरुकाः । अथासौ तै राजकुलाभिमुखमाकर्षितस्ततः पणमासा लघवः । अथ राजकुलाभिमुखमाकर्षितस्तान् स गृहस्थः प्रतिलोममाकर्षति ततः पङ्क गुरुकाः । अथ राजकुले नीत्वा व्यवहारं कारितस्ततः छेदः व्यवहृतं सति यदि स गृहस्थः पश्चात्कृतस्ततो मूलम् । बहुलोकसमत्तमुद्गन्धे, हस्तपादाद्यवयवं व्याङ्गितं वा कृतं

अनवस्थाप्यम् । अपद्रावितं निर्विषये वा कृते पाराञ्चिकम् , सर्वत्र संयतस्यैतत् प्रायश्चित्तम् ।

अथ ' निगहव ' पदं व्याख्याति—

अहवा वि असिद्धस्मी, एमेव उ तेण मंकमे लहुगा ।

नीमंकियम्मि गुरुगा, एगमण्णे य महणादी॥१२२८॥

अथवा मम कथितं सत्येन तृणफलकदीना ग्रहणाकर्पणा-
दि प्राप्यते इति मत्वा यदि न कथयति ततोऽशिष्टे-अकथिते
एव एव स्तनः संभाव्यते इत्येवं शङ्किते चतुर्लघुकाः , निःश-
ङ्किते चत्वारो गुरवः । ततश्च तस्यैव एकस्यानकपां वा सा-
धूनां ग्रहणादयो दोषा भवन्ति ।

तद्यथा—

नयणे दिट्ठे गहिए, कड्डणववहारमेव ववहरिए ।

उड्डहणे य वियंगण, उड्डवणे चैव निव्विसए ॥१२२९॥

लहुओ लहुया गुरुगा, छल्लहु छगुरुगल्लयमूलं च ।

अणवट्ठपो दोसु य, दोसु य पारंछिओ हाइ॥१२३०॥

तृणानि प्रतिश्रयान्तरमनापृच्छया नयति लघुको मासः ।
राजपुरुषैरेषु चत्वारो लघवः । ततः पृष्टं साधुना च नि-
हुते साधोग्रहणे कुर्वति चत्वारो गुरवः । राजपुरुषैस्त्वं
चौर इत्युक्त्वा राजकुलाभिमुखमाकृष्टे परमासा लघवः ।
अथ ते राजकुलाभिमुखमाकर्षन्ति , साधुश्च तान् प्रतीप-
माकर्षति , एवं कर्पणाकर्पणे परमासा गुरवः । व्यवहार
प्रारब्धे छेदः , व्यवहृते यदि संयतः पश्चात् कृतस्ततो मूलम् ।
उड्डहनव्यङ्गनयोर्द्वयोरनवस्थाप्यः । अपद्रावणनिर्विषयाज्ञापन-
योर्द्वयोः पाराञ्चिकम् इति ।

आह-कथं पुनस्तृणानि स्तनाहृतानि

संभवन्तीत्युच्यते—

दंतपुरे आहरणं, तेनाहड्डवच्चगादिसु तणेषु ।

छावणमीराकरणे, अन्थिरफलकं व चंपादि ॥१२३१॥

आवश्यकं योगसंग्रहेषु ' दन्तपुरदन्तवक्त्रे ' इत्यस्यां गाथायां
यदाहरणं-निदर्शनमुक्तम् , तत्र यथा दन्ताः केनापि न गृहीत-
व्या इति राजाऽऽज्ञया प्रतिपिद्धत्वाङ्गनमित्रसार्थवाहमित्रेण
दृढमंत्रेण दर्भपूलकैराच्छाद्य प्रच्छन्नमानीताः स्तनाहृताः
संवृताः , एवं राजा प्रतिपिद्धानि संभवन्ति तृणान्यपि
स्तनाहृतानीति । नैश्च वस्त्रकादिभिस्तृणैर्गर्लानादीनां छा-
दनं प्रतिश्रयस्य वा मीराकरणं विधीयते । मीराक-
रणं नाम—कटैर्द्वीर्गदराच्छादनम् । उपलक्षणमेतत् , तेन
प्रस्तरणार्थमपि तृणानि गृह्यन्ते । फलकं तु प्रस्तर-
णार्थं मीराकरणार्थं वा तच्चास्थिरफलकं चम्पकपत्रादि म-
न्तव्यम् । अस्थिरफलकं नाम-उपविशतां यद्यो याति
तथैवविधे चम्पकपत्रादि ।

अस्तेनाहृततृणानां नयने दोषानाह—

अत्तेणाहड नयणे, लहुओ लहुया य हांति सिद्धम्मि ।

अप्पत्तियम्मि गुरुगा, वोच्छेदपयज्जणा सेमे ॥१२३२॥

अस्तेनाहृतानां तृणानामनापृच्छय वहिर्नयने लघुको मासः ।
अपरेण केनापि तस्य शिष्टे—कथितं स्वदीयानि तृणानि सं-

यतैर्वाहिरिकायां नीतानि, तदा चतुर्लघु । कथिते यद्यसा-
वनुग्रहं मन्यते ततोऽपि चतुर्लघु । अथाप्रीतिकं करोति तदा
चतुर्गुरु । व्यवच्छेदं वा तद्द्रव्यस्य तस्य साधोर्भूयः प्रदाने
कुर्यात् , ' पसज्जणा सेमे ' त्ति शेषाणामन्येषामप्यशनपानका-
दिद्रव्याणामपरेषां वा साधूनां प्रसज्जना—दानव्यवच्छेदं
कुर्यात् ।

एमेव गमो नियमा, फलएसु वि हांइ आणुपुव्वीए ।

नवरं पुण नाणत्तं, चउरो मासा जहन्नपदे ॥ १२३३ ॥

एव एव गमः—प्रकारः फलकेष्वपि भवत्यानुपूर्व्या, यस्तृ-
णेषु ' नयणे दिट्ठे सिट्ठे ' इत्यादिना भणितः , नवरं पुनरत्र
नानात्वं चत्वारो मासाः । जघन्यपदं नाम-यत्र तृणेषु ल-
घुमासिकमापद्यते तत्रानापृच्छया वहिर्नयनमिति द्रष्ट-
व्यम् , तत्र फलकेषु चतुर्लघु ।

अथ मासद्वयादूर्ध्वमवस्थाने दोषान् द्वितीयपदं चाह—

दोण्ह उवरिं वसती, पायच्छित्तं च हांति दोसा य ।

वितियपदं च गिलाणे, वसही भिक्खं च जयणाए ॥१२३४॥

सर्वाहिरिके क्षेत्रे द्वयोर्मासयोरुपरि यदि वसति ततः प्रा-
यश्चित्तं प्रागुक्तमेव मासलघुकाख्यम् , दोषाश्च त एवावसा-
तव्याः , ये अर्वाहिरिके क्षेत्रे संवासे इत्यादिना उक्ताः । द्वि-
तीयपदं च ग्लानविषयं तदेव वक्ष्यम् , तत्र च तिष्ठतां
वसतिभिर्ज्ञं च यतनया ग्रहीतव्यम् । वृ० १ उ० १ प्रक० ।
(ग्रामादिषु निर्ग्रन्थानां द्वौ मासौ वस्तुं न कल्पते इति
सम्ब्रूतो भाष्यविस्तरः , ' निगन्थी ' शब्दे चतुर्थभागे
२०४६ पृष्ठे गतः ।

(२३) एकवगडायामेकपरिक्षेपायां वसतौ निषेधमाह—

से गामंसि वा०जाव रागहारिंसि वा एगवगडाए एगदु-
वागाए एगनिक्खमणपवेसाए नो कप्पइ निगगन्थाए य
निगगन्थीए य एगयओ वत्थए ॥ १० ॥

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह—

गामनगराङ्गसुं, तेसु उ खेत्तेसु कन्थ वसियव्वं ।

जत्थ न वसंति समणी, अब्भासे निगगमपहे वा ॥ १ ॥

गामनगरादिषु तेषु—पूर्वसूत्रोक्तेषु क्षेत्रेषु कुत्र वस्तव्यमि-
ति चिन्तायामनेन सूत्रेण प्रतिपाद्यते । यत्राभ्यासे स्वनि-
श्रयाऽऽसन्ने निर्गमपथे वा निर्गमद्वारे श्रमण्यो न वसन्ति
तत्र वस्तव्यमिति ।

अथ प्रकारान्तरेण सम्बन्धमाह—

अहवा निगंथीओ, दड्डु ठिया तेसु गाममाईसु ।

मा पिळ्ळिज्जिहि कोई, तेणिमसुत्तं समुदियं तु ॥ २ ॥

अथवा-निर्ग्रन्थीस्तेषु ग्रामादिषु स्थिता दृष्ट्वा मा कश्चि-
दाचार्यादिस्तत्रागत्य प्रत्येकनिष्काशयेदित्यनेन कारणेन इदं
सूत्रं समुदितं समायातमनेन सम्बन्धनायातस्यास्य (१०) व्या-
ख्या—अथवा-ग्रामं वा यावद्वाजधान्यां वा, यावत्करणात्

नगरे वा खेटे वा इत्यादिपदपरिग्रहः । एकवगडाके—एक-
द्वारके एकनिष्क्रमणप्रवेशके च क्षेत्रं नो कल्पते, निर्ग्रन्थानां
निर्ग्रन्थानां च एकता मिलितानां वस्तुम्—अवस्थातुमिति
सूत्रसंज्ञेपार्थः ।

विस्तरार्थं तु भाष्यकृदाह—

वगडा उ परिक्रमेवो, पुन्युत्तो सो उ दव्वमाईसु ।

द्वारं गामस्स मुहं, सो च व य निग्गमपवेसो ॥ ३ ॥

वगडा नाम—ग्रामादः सम्बन्धी परिक्रमः, स पुनः परिक्रमो-
द्रव्यादिको द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदभिन्नः । यथा—पूर्वं 'पास-
णिट्ठमट्ठिगण्डगकडगकंटिगा पवेदव्वं' इत्यादिना मास-
कल्पे प्रकृतं उक्तस्तथैवात्रापि द्रष्टव्यः । द्वारं नाम—ग्रामस्य
मुखे ग्रामप्रवेश इत्यर्थः, स एव च निर्गमणोपलक्षितः प्रवेशो
निर्ग्रमप्रवेशोऽभिधीयते ।

इत्थं सूत्रं व्याख्याते सति शिष्यः प्राह—

दारस्स वा वि गहणं, कायव्वं अहव निग्गमपहस्स ।

जइ एगट्ठा दुन्नि वि, एगयरं बूहि मा दो वि ॥ ४ ॥

यदि तदेव द्वारं स एव च निर्ग्रमप्रवेशनस्ततो हे आचार्य !
द्वारस्य वा ग्रहणं कर्त्तव्यम्, अथ निर्ग्रमप्रवेशपदस्य यदि
नाम हे अपि पदे स्त एकार्थः तत एकनगरमेकद्वारपदम् ए-
कनिष्क्रमणप्रवेशपदं वा सूत्रे ब्रूहि—भणेत्यर्थः मा हे अपि ।

एवं शिष्येणोक्तं सुरिराह—

एगवगडेगदारा, एगमणेगा अणेगएगा य ।

चरिमो अणेगवगडा, अणेगदारा य भंगो उ ॥ ५ ॥

इह वगडाद्वारयोश्चत्वारो भङ्गाः । तद्यथा—एका वगडा ए-
कं द्वारम्, यथा—पर्वतादिपरिक्षिप्तं कचिद् ग्रामादौ १। एका
वगडा अनेकानि द्वाराणि, यथा—प्राकरादिपरिक्षिप्तं चतुर्धा-
रनगरादौ २। अनेका वगडा एकं द्वारम्, यथा—वज्रसरःप्र-
भृतिपरिक्षिप्तं बहुवा(पा)टके ग्रामादौ ३। अनेका वगडा अने-
कानि द्वाराणि, यथा—गुप्ती प्रकीर्णगृहे ग्रामादौ चतुर्थो भङ्गः ४।

यदि नामैव चत्वारो भङ्गास्ततः प्रस्तुते किमायात—

मित्याह—

तइयं पडुच्च भङ्गं, पउममराईहि संपरिक्खिते ।

अन्नोन्नदुवाराण वि, हवज्ज एगं तु निस्सुमणं ॥ ६ ॥

अत्र भङ्गचतुष्टये तृतीयं भङ्गं प्रतीत्य एकद्वारग्रहणमेक-
निष्क्रमणप्रवेशग्रहणं च सूत्रे कृतम्, कुत इत्याह—पद्मसर-
स्मा, आदिशब्दान्-गन्तपर्वतेन वा संपरिक्षिप्तं ग्रामादौ अ-
न्यान्यद्वारकाणामपि वा (पा) टकानामेकमेव निष्क्रमणं भवे-
त् । निस्पृष्टं दिक्षु पद्मसरःप्रभृतिव्याघातसंभवादिकस्यामेव
दिशि निष्क्रमणप्रवेशो भवतः ।

ततः किमित्याह—

तत्थ वि य होति दोमा, वीयारगयाण अहव पंथम्मि ।

संकादीए दोमे, एगवियाराण वोच्छिहिति ॥ ७ ॥

तत्रापि च—तृतीयं भङ्गं पृथक् पाटकेषु स्थितानामपि किं
पुनः प्रथमभङ्गे द्वितीयभङ्गे वा स्थितानामित्यादि—अपिश-
ब्दार्थः । विचारगतानां—संज्ञाभूमौ संप्राप्तानाम्, अथवा—तस्यां
च पथि—मार्गे गच्छतां दोपाः शङ्कादयो भवन्ति, तांश्च

शङ्कादीन् दोपान् एकविचारणामेकसंज्ञाभूमिकानां निर्ग्र-
न्थानां च सूरिः स्वयमेव निर्युक्तिगाथाभिर्ग्रन्थावसरमुत्तर-
त्र वक्ष्यति—भणिष्यति ।

तत्र प्रथमभङ्गे तावदोपानुपदिदर्शयिषुगह—

एगवगडे पडुच्चा, दोएह वि वग्गाण गगहितो वामो ।

जइ वमइ जाणओ तु, तत्थ उ दोमा इमे होति ॥ ८ ॥

एकवगडमुपलक्षणत्वादिकद्वारे च क्षेत्रं प्रतीत्य द्वयो-
रपि वर्गयोः—साधुसाध्वीलक्षणयोरेकत्र वामो गर्हितो—नि-
न्दितो; न कल्पते इत्यर्थः । यदि ज्ञापकः—संयत्योऽत्र सं-
गता इति जानानस्तत्रागत्य वसति तत इमे—वक्ष्यमाणा-
दोपा भवन्ति ।

इदमेव सविशेषमाह—

एगवगडेगदारे, एगयरद्वियम्मि जो तंहिं ठाइ ।

गुरुगा जइ वि य दोसा, न होज्ज पुट्ठा तह वि सो उ ॥ ९ ॥

एकवगडे एकद्वारे च क्षेत्रं यत्र पूर्वमेकतरः संयतवर्गः
संयतीवर्गो वा स्थितो वर्त्तते तत्र य आचार्यादिः प्रवर्त्ति-
न्यादिर्वा पश्चादागत्य तिष्ठति तस्य चत्वारो गुरुकाः । यद्यपि
च तत्र दोपा वक्ष्यमाणा न भवेयुस्तथाऽप्यसौ भावतस्ततः
स्पृष्टो मन्तव्यः ।

तत्र पूर्वस्थितसंयतीवर्गं क्षेत्रमङ्गीकृत्य तावदाह—

सोऊण य समुदाणं, गच्छं आणेत्तु देउले ठाति ।

ठाइयंतगाण गुरुगा, तत्थ वि आणाइणो दोमा ॥ १० ॥

श्रुत्वा च समुदानं भैक्षं सुलभप्रायोग्यं द्रव्यं ततो गच्छुमार्ग-
य दवकुले उपलक्षणत्वादपरस्मिन् वा सभाश्रयगृहादौ ति-
ष्ठति, तत्र च तिष्ठतामाचार्यादीनां चत्वारो गुरुकाः
तत्राप्याज्ञादयो दोपा द्रष्टव्याः ।

एनामेव निर्युक्तिगाथां व्याख्यानयति—

फड्ढगपइंसविया, दुविहोवहिकज्जनिग्गया वाऽवि ।

उवसंपज्जिउकामा, अतिक्रमाणा च ते साहू ॥ ११ ॥

संजइभावियखेत्ते, समुदा णेऊण बहुगुणं नच्चा ।

संपुत्तमासकप्पं, खिति गणिं पुट्ठुपुट्ठा वा ॥ १२ ॥

केचन स्वसाधवः केनापि स्पर्द्धकपतिना क्षेत्रप्रत्युपलक्षणार्थं
प्रेषिताः, यद्वा—द्विविधः—औघिकौपग्रहिकभेदभिन्नो य उप-
धिस्तस्योत्पादनार्थं कार्येषु वा कुलगणसङ्घसंबन्धिषु निर्ग-
ताः, उपसंपत्तुकामा वा—उपसंपदं जिघृक्षवः, अध्वानं वा
अतिक्रामन्तस्त्र ते साधवः प्राप्ता एते स्पर्द्धकपतिप्रेषिता-
दयः संयतीभाविते क्षेत्रे समुदायं नीत्वा भैक्षं पर्यट्य
प्रचुरप्रायोग्यलाभेन बहुगुणं तत्क्षेत्रं ज्ञात्वा गुरुणां समीप-
मायाताः संपूर्णमासकल्पं गणितमाचार्यं पृष्टा वा ब्रुवते ।

कुत इत्याह—

तुज्झं वि पुणो कप्पो, न य खेत्तं पेहियं म्हि जं जोग्गं ।

जं पि य रुइयं तुज्झं, न तं बहुगुणं जह इमं तु ॥ १२ ॥

क्षमाश्रमणाः ! शुष्माकमपि मासकल्पाः पूर्णा वर्त्तन्ते न
च तत् क्षेत्रं प्रत्युपलक्षितं यद्भवतां योग्यमनुकृतम् । यद्यपि च
क्षेत्रं शुष्माकं कञ्चित्तमभिप्रेतं न तद्बहुगुणं यथेदमस्मत्प्रत्यु-
पलक्षितं क्षेत्रम् ।

परम्—

एगोऽथ नवरि दोसो, संपइ सो वि य न वाहए किंचि ।

न य सो भावो विजइ, अदोसवं जो अनिययस्स ॥१४॥

नवरमेक एवात्र दोषो विद्यते, परं सोऽपि मां प्रति मदीये-
नाभिप्रायेण न किञ्चिद्वाधते, न चाऽसौ भावः पदार्थो जगति
विद्यते योऽनियतस्य—अनिश्चितस्यानुद्यमवतो पुरुषस्य अदो-
षवान् भवति, किं तु—सर्वोऽपि दोषवान् इति भावः ।

अहव ए किं सिद्धेण, सिद्धे काहिहे न वा वि एयं ति ।

खुदमुहा संति इहं, जे कोविजा जिणवयं पि ॥ १५ ॥

अथवा—किमस्माकमनेनार्थेन शिष्टेन—कथितेन कार्ये; न कि-
ञ्चिदित्यर्थः, यतो यूयं शिष्टे सति करिष्यथ वा न वा एतन्म-
स्मदभिप्रेतमर्थमिति वयं न विद्मः । कुत इत्याह—तौद्रमुखा-
मधुमुखा; मधुरभाषिण इत्यर्थः, सन्ति—विद्यन्ते इह—अस्मि-
न्मते भवतां वल्लभेश्वराः, ये जिनवाचमपि कोपययुः—अन्य-
था कुर्युः । आस्तां तावदसदादिवचनमित्यपिशब्दार्थः ।

इह सपरिहास निर्व्वन्ध पुच्छिओ वेइ तत्थ समणीओ ।

वलियपरिग्गहियाओ, होह दढा तत्थ य वयामो ॥१६॥

इत्येवं सपरिहासे तेनोक्ते आचार्यो महता निर्व्वन्धेन पृष्ठः ।
कथय भद्र ! कीदृशस्तत्र दोषो विद्यते, ततः स ब्रवीति—तत्र
श्रमण्यां वलिना—बलवता आचार्यादिना परिगृहीता वि-
द्यन्ते, परं तथापि वयं दढा भवन्तः, कामपि शङ्कां कुरुध्वम् ।
अत्रार्थे सर्वमप्यहं भणिष्यामि, अतस्तत्र ब्रजामो वयम् ।

एवं भणतः प्रायश्चित्तमाह—

भिक्षू साहइ सोउं, व भणइ जइ वावि तहिं मासो ।

लहुगा गुरुगा वसभे, गणिस्स एमेव वेहाए ॥ १७ ॥

यदि भिक्षुरनन्तरोक्तवचनं कथयति, श्रुत्वा वा भिक्षुरेवं
भणति वाढं ब्रजामः तत्र वयम्, ततो मासलघु प्रायश्चित्त-
म् । अथ वृषभ उपाध्यायम् एवं ब्रवीति, प्रतिश्रु-
णाति वा तनस्तस्य चत्वारो लघवः । गणिन आचार्यस्य
इत्थं भणतः प्रतिश्रुण्वतो वा चत्वारो गुरुकाः । एवमवो-
पेक्षायामपि द्रष्टव्यम् । किमुक्तं भवति—इत्थं तेनोक्ते ब्रजा-
मां वयमिति वा प्रतिश्रुते यदि भिक्षुरपेक्षां करोति तदा
तस्य लघुमासिकम् । वृषभस्योपेक्षमाणस्य चतुर्लघुआचार्य-
स्योपेक्षां कुर्वाणस्य चतुर्गुरु ।

अथवा—

सामन्थण परिवत्थो, गहणे पयभेदपंथसीमाए ।

गामे वसहिपवेसे, मासादी भिक्षुणो मूलं ॥ १८ ॥

भिक्षुस्तत्र गन्तव्यं न वेति 'सामन्थणं' पर्यालोचनं करोति
मासलघु 'परिवत्थि' त्ति देशीशब्दोऽयं निर्णये वर्तते ।
ततो गन्तव्यमेव तत्रेति निर्णयं करोति मासगुरु, 'गहणे'
त्ति निर्णाय यदुपधि गृह्णाति ततश्चतुर्लघु, पदभेदं कुर्वन्त-
श्चतुर्गुरुकम्, पथि व्रजतः पङ्कलघुकम्, ग्रामसीमायां मास-
च्छेदः, वसतो प्रवेशं कुर्वतो मूलम् । एवं भिक्षोर्लघुमासा-
दारभ्य मूलं यावत्प्रायश्चित्तमुक्तम् ।

गणिआयरिए सपदं, अहवा अविमेषिया भवे गुरुगा ।

भिक्षूमाइ चउएहं, जइ पुच्छमि तो सुणसु दोये ॥१९॥

गणिन उपाध्यायस्य मासगुरुकादारभ्य स्वपदमनवस्था-
प्यं यावत्, आचार्यस्य चतुर्लघुकादारभ्य स्वपदं पाराञ्चि-
कं यावत्प्रायश्चित्तं मन्तव्यम् । अथवा—भिक्षुवृषभोपाध्याया-
चार्याणां चतुर्लघुमपि तपःकालविशेषिताश्चतुर्गुरुकाः । तद्यथा—
भिक्षोर्द्वाभ्यामपि लघवः तपसा कालेन, वृषभस्य कालेन
गुरुवस्तपसा लघवः, उपाध्यायस्य तपसा गुरुवः कालेन
लघवः, आचार्यस्य तपसा कालेन च द्वाभ्यामपि गुरुवः ।
अथ केनां तत्र तिष्ठतां दोषा इति यदि पृच्छसि—ततः शृणु-
निशमय दोषान् मयाऽभिधीयमानान् ।

तानेवाभिधित्सुराह—

अन्नतरस्स निओगा, सव्वेसिं अणुप्पिएण वातेतु ।

देउले सभासुत्ते, निओयपमुहे ठिया गंतुं ॥ २० ॥

अन्यतरस्य भिक्षोः भिक्षुभावे नियोगान् सर्वेषां—साधूना-
मनुप्रियेण अनुपात्यते, आचार्यास्तत्र गत्वा देवकुले वा
सभायां वा शून्यगृहे वा नयोगस्य मुखे प्रवेशे एव स्थिताः,
ततो निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां चाभयेषां परस्परदर्शनं न बहवो
दोषा भवन्ति । (अत्र चाग्निदृष्टान्तः सूरिभिर्वर्णितः स च
अग्नि' शब्दे प्रथमभागे १७५ पृष्ठे गतः ।)

अथ 'किं पुण तासिं तयं नऽत्थि' त्ति पदं भावयन् शिष्ये-

ण प्रश्ने कारयति—

लुक्खमरसुण्हमनिका—मभोयिणं देहभूसविरयाणं ।

सज्जायपेहमादिसु, वावारेसुं कओ मोहो ॥ २० ॥

रूतम्—निःस्नेहम् 'अरसुण्ह' त्ति नञ् प्रत्येकमभिसं-
वध्यते अरसम्—हिङ्गवादिभिरसंस्कृतम् अनुष्णं—शीतलम्
अनिकामं—परिमितं भक्तं भोक्तुं शीलमेषां ते रूताऽऽरसाऽ-
नुष्णाऽनिकामभोजनस्तेषाम्, मकारावलाक्षणिकौ । तथा दे-
हभूपायाः—स्नानादिरूपायाः विरतानां—प्रतिनिवृत्तानां स्वा-
ध्यायः—पठनादिरूपः प्रेक्षा प्रत्युपेक्षणा तयोरादिशब्दाद्वै-
यावृत्त्यादिषु च व्यापारेषु व्यापृतानां साधुसाध्वीजनानां
कुतो मोहः—पुरुषवेदाद्युदयरूपः संभवति ।

अथ प्रतिवचनमाह—

नियणाइ लूणमदण, वावारे बहुविहे दिया काउं ।

सुक्खसुद्धिया वि रत्तिं, किसीबला किं न मोहंति ॥२१॥

'नियणं' त्ति निदानं निद्राणमित्यर्थः । आदिशब्द
उत्तरत्र योदयते । लवनं मर्दनं च प्रतीतम्, एवमादीन् व-
हुविधान् व्यापारान् दिया कृत्वा शुष्काः स्नानाद्यभावेन
शीतोष्णादिभिश्च परिस्नानाः 'सुद्धिया'—आन्ता एवंविधा
अपि कृषीवलाः, किमिति—परिप्रश्ने, भवानेवात्र पृच्छयते,
कथय—किं ते रात्रौ न मुह्यन्ति ? न मोहमुपगच्छन्ति; सु-
हृन्त्येवेति भावः ।

जइ ताव तेसि मोहो, उप्पजइ पेमणेहि सहियाणं ।

अव्वावारसुहीणं, न भविस्सइ किह णु विरयाणं ॥२२॥

यदि च तेषां—कृषीवलानां प्रेषणैः व्यापारैः सहितानां
मोह उत्पद्यते ततो विरतानां संयतानामव्यापारसुखिनां
तथाविधव्यापाररहिततया सुखिनां कथं नु नाम न मो-
होदयो भविष्यति ।

अथाऽत्रैव पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहरति—

कोई तत्त्व भण्डिजा, उप्पन्ने रुंभिउं समत्थो चि ।

मां य पभू न वि होई, पुरिसो व घरं पलीवेंतो ॥३३॥

कश्चित्तत्रानन्तरांशेऽर्थे व्यात् यद्यपि मोह उत्पद्यते तथा-
ऽप्यहमुत्पन्नेऽपि मोहे आत्मानं निरोद्धुं समर्थ इति । गुरु-
गह-स पुनर्येवं वक्ता तादृशे अवसरं न निरोद्धुं प्रभुः-समर्थो
भवति, पुरुष इव गृहं प्रदीपयन् ।

अर्थनामेव निर्युक्तिगथां व्याख्यानयति—

कामं अखीणवेदा, ए होई उदओ जहा वदह तुज्जे ।

तं पुण जिणसु उदयं, भावणतवणाणवावारा ॥ ३४ ॥

उप्पत्तिकारणाणं, सब्भावं वी जहा कसायाणं ।

ए हु णिग्गहो णिमेओ, एमव इमं पि पामामो ॥३५॥

यथे भावनातपोज्ञानव्यापारान्-भावनास्तु कलवरश्चेतच्छ-
र्वाचिन्तनादिकाः, तपश्चतुर्थादिकं ज्ञानव्यापारः सूत्रार्थचिन्त-
नात्मकः । अपि च—“ चउहिं ठाण्हिं कोहुप्पत्ती सिया, तं
जहा-खेत्तं पडुच्च, वत्थुं पडुच्च, सरीरं पडुच्च, उवहिं पडुच्च । ”
इत्यादिना स्थानाज्ञादीं प्रज्ञमानां कथायात्पत्तिकारणानां क्षत्र-
वस्त्वादीनां सद्भावोऽपि यथा कथायाणां निग्रहो न श्रेयान्?,
अपि तु-श्रेयानं एवमेव इदमपि प्रस्तुतं पश्यामः, मोहोदय-
कारणानां सद्भावोऽपि तन्निग्रहं करिष्याम इति भावः ।

अत्र सूरिः परिहारमाह—

पहरणज्जालममग्गो, सावरणो वि हु छलिजई जोहो ।

वालेन य न छलिजई, ओसहहन्थो न किं गाहो ॥३६॥

प्रहरणं-खट्वादि यानं-हस्त्यादि ताभ्यां समग्रः-सम्पूर्णः,
तथा सावरणः-सन्नाहसहितः, अपिशब्दाद्-युद्धकौशलादि-
गुणयुक्ताऽपि, यथा-योधः समरशिरसि प्रविष्टः प्रयत्नं कुर्वा-
णोऽपि योधान्तरणं छल्यतेः छलं लब्ध्वा हन्यते इत्यर्थः ।
यद्वा—प्राहः-सर्पप्राहको गारुडिकादिरौपधहस्तोऽपि किं
व्यालेन-दुष्टसर्पेण न छल्यते-छल्यत एव, एवं यद्यपि भवान्
भावनातपोज्ञानव्यापारयुक्तस्तथाऽपि स्त्रीणां संदर्शनादिकं
कुर्वन् मोहोदयेन छल्यत एवति ।

अपि च—

उदयघेडें वि करगए, किमोगमादीवितं न उज्जलई ।

अइइद्धो वि न सकइ, विनिव्वेउं कुडजलेणं ॥ ३७ ॥

उदकघटे करतलेऽपि-हस्तास्थितेऽपि आंको-गृहम् आदी-
पितम्-प्रज्वलितं सन्नोज्ज्वलति-न दीप्यते । अथासावतीद्धो-
ऽविदितोऽग्निस्ततः कुटजलेन प्रक्षिप्तनापि नासौ निर्वा-
पयितुं शक्यते, एवं यद्यपि व्यापारादिकं जलघटक-
लेन स्वाधीनं तथापि मोहोदयाग्निना प्रज्वलितं चारित्र्यगृहं
न प्रदीप्यते, अतिप्रबलो वा मोहो यन्प्रदीप्यते ततो घटज-
लकलेन बहुनाऽपि ज्ञानव्यापारादिना नासौ विध्मापयितुं
शक्य इति ।

किं च—

रीढा संपत्ती वि हु, न खमा संदेहियम्मि अत्थम्मि ।

नायकए पुण अत्थं, जाऽवि विवत्ती स निदोमा ॥ ३० ॥

संयतीक्षेत्रे गतानां मोहोदयनिर्गन्धादिको यः संदेहि-
तः-संशयारूपदीभूतोऽर्थस्तस्मिन्नीदृश-यदृच्छया घृणा—
क्षत्रन्यायेन संपत्तिरपि न क्षमा-न श्रेयसी, यः पुनः सा-
ध्वीरहितक्षेत्रगतसनादिकोऽर्थः पूर्वं ज्ञातो-निर्दोषत्वेन नि-
र्णीतस्ततः कृतः कर्तुमागच्छां ज्ञातकृतस्तस्मिन्नेवंविधं अ-
र्थेऽपि कुतोऽपि वैगुण्यतो विपरिर्त्तयति साऽपि निर्दोषा
मन्तव्या ।

अथ परः प्राह—

दूरेण संजईओ, असंजईआहि उवहिमाहारो ।

जइ मंलणाए दोमो, तम्हा रत्तम्मि वसियव्वं ॥ ३६ ॥

संयत्यो दूरेण पृथक् क्षेत्रादौ वसन्त्यः परिहर्तुं शक्यन्ते
यास्तु असंयत्यः-अचिरनिकास्ताः परिहर्तुमशक्याः, यत-
स्ताभ्य उपधिगहारश्च लभ्यन्ते, ततो यदि मीलनायाः सं-
सर्गस्य दोषः संयतिक्षेत्रे निष्ठतां भवति ततः साधुभिर-
रण्ये गत्वा वस्तव्यम् ।

सूरिमाह—

रम्मे वि तिरिक्खीतां, परिन्नदोमा असंतती याऽवि ।

लज्जाय कूलवालो गुणमगुणं किं च सगडाली ॥४०॥

अरण्येऽपि वसन् निरञ्चयः स्त्रियो-हरिणीप्रभृतयो दोषा-
नुपजनयन्ति, तथा परिज्ञा-भक्तप्रत्याख्यानं तद्दोषश्च भवति
तथाहि-तत्राहाराद्यभावान्परिज्ञा भक्तप्रत्याख्यानं कर्त्तव्यम् ।
तत्र प्रथमत एव कर्तुं न युज्यते विरगितसहितस्य जीवि-
तस्य दुष्प्राप्तत्वात्, न च तदानीं कर्तुं शक्यते, कुर्वतामप्या-
र्त्तध्यानसंभवात्कुदेवगमनप्रत्येवाधिदुर्लभत्वादयो दोषाः, अ-
संततिश्च-प्रज्ञानाद्यभावाच्च शिष्यप्रशिक्ष्यादिसंनान उपजायते,
यद्वा-‘असंतइए’ति सर्वथैव स्त्रीणां ममतायां वनवासमङ्गीकृ-
त्य यत्किल ब्रह्मचर्यं धार्यते तत्र बहुफलं भवति । ‘थंभा को-
हो अणाभोगा, अणापुच्छा असंतई’ इति वचनप्रामाण्येन
सदोपत्तवान् । नचात्रारण्यं, जनाकुलं वा प्रमाणम्, यतः-कू-
लवालोऽटव्यामपि वसन् कं गुणं लब्धवान्, साक-
टालिः-स्थूलभद्रः स्वामी जनमध्ये गणिकायाः गृहेऽपि
तिष्ठन् कम् अगुणं लब्धवान् : न कमपीति भावः ।

किं च—

कस्सइ विवित्तवामो, विराहणा दुब्भए अभेदो वा ।

जह सगडालिमणो वा, तह चित्तिओ किं न रुंभिंसु ॥४१॥

कस्यचिद्विविक्तं-पशुपण्डकविरहितेऽपि वासे वसतः
प्रबलवेदोदयाद्विराधना ब्रह्मचर्यस्य भवति । कस्यापि पुन-
र्दुर्भयं स्यादिसंशक्तप्रतिश्रयवासेऽपि वेदनीयमोहनीयक्षयाप-
शमप्रबलत्वेनाभेदो-न ब्रह्मचर्यविलोपो भवति । वाशब्दः
प्रकारान्तरद्योतनार्थः । आह-यद्येवं तर्हि कर्मादय-
क्षयक्षयोपशमादिव प्रमाणं न स्त्रीसंसर्गादि, नैवम्-कर्मणा-
मुदयक्षयक्षयोपशमादयोऽपि प्रायस्तथाविधद्रव्यक्षमादिस-
ङ्कारिकारणसाचिव्यादेव तथा तथा समुपजायन्ते नान्यथा
यथा वा शाकटालिः-स्थूलभद्रस्वामी स्वकीयं मनः स्त्रीसं-
सर्गेऽपि निरुद्धवान्, तथा द्वितीयः सिंहगुहावासी किं न नि-
रुद्धवान्, येन स्त्रीसंसर्गादिकमप्रमाणं गीयते ।

यतश्चैवमतः—

होज न वावि पभुत्तं, दोमायतणेसु वट्टमाणस्स ।

चूयफलदोमदग्निमी, चूयच्छायं पि वज्रइ ॥ ४२ ॥

भवद्वा न वा दोषायतनेषु—ब्रह्माविगधनादिदोषस्थानेषु
वर्त्तमानस्य मनो निगदं प्रभुत्वं-सामर्थ्यं तथापि दोषायत-
नानि दृग्गतः परिहरणीयानि । दृष्टान्तश्चात्र चूयफलदोषदोषी
चूयच्छायामपि वर्जयान् । जहा एगो गायपुत्रो अंगपि तस्म
अंगगतिं अद्वयदण्डिं वादी उद्दिशो । सो वज्रोहं जापकतो
अंगग य पडिमिद्धा । सो अन्नया पार्गद्वि गत्रो, अंगच्छायाए
वीममड । अमच्छेण पुण पडिमिद्धो, तह वि ठाड, ताह तेण
वारिज्जेतेण वि ते फले गहिये । भणइ अमच्छे-न खाइज्जे को
दोसो गहिए ति । तेण पसंगदोमेण खइये, विणट्ठो य । एम
दिट्ठो । अयमन्थावणओ-जहा तस्म गायपुत्रस्म विज्जेहि
अंगग अपन्थ ति काउं पडिमिद्धा तहा भगवया वि साहणे
अच्छेत्तपडिमेवा इह पन्थ य अपन्थ ति काउं पडिमिद्धा । त-
प्परिहरणावाओ य इत्थीपमुपंगमसत्ताए वसहीए संजई
खेत्ते य न डायव्वं, इच्छाड उवड्ठो । जो तेसु ठाड सो नियमा
पमज्जदोमेण विणस्सइ, चरित्तगज्जस्म य अंगभोगी भवइ,
जहा सो गायपुत्रो । अन्नो पमन्था गायपुत्रो ना चूयफलदो-
सदाग्निमी चूयच्छायं पि परिहरतो इह लोइयाणं कामभोगा-
णं भोगी जानो । एवं जो साह तिन्थयरपडिमेवादोमद-
ग्निमी इत्थिमेसत्ताओ वसहीओ संजईखेत्ते च परिहरइ सो
नियमा इह पन्थ य सव्वमुक्खाणं आभोगी भवइ ति ।

अथ 'दृग्ग संजईओ' इत्यादि यत्परिणामं
तदेतत्परिजिहीर्षुगह—

इत्थीणं परिवाडी, कायव्या होइ आणुपुन्वीए ।

परिवाडीए गमणं, दोसा य सपक्खमुपपन्ना ॥ ४३ ॥

स्त्रीणाम-एकयुगादीनां परिपाटी—पडंतिगानुपूर्व्या कर्त्त-
व्या भवति—प्ररूपणीयव्यर्थः । ततः परिपाट्या यथा तामु
गमनं भवतीति तथा वाच्यम् । दोषाश्च स्वतः उत्पन्ना भव-
न्ति वक्तव्यमिति निर्युक्तिगाथास्तेष्वपार्थः ।

अथेतामेव गाथां व्याख्यातयति—

एगसुरदुंखुगंडी, मणक्खइत्थीसु चैव परिवाडी ।

वद्वाण चरंतीणं, जन्थ भवे वग्गवग्गसु ॥ ४४ ॥

तत्थञ्चतरो मुको-सजाइमेव परिधावई पुरिमो ।

पामगए वि विवक्खं, चइ सपक्खं अंगक्खंतो ॥ ४५ ॥

एकयुग-वडवादयः द्वियुग-गोमद्विष्यादयः गगडपदा-
हस्तिन्यादयः सनखपदाः—शुनीप्रभृतयः एतासु पट्टीस-
त्तम्येयार्थं प्रत्यभेदांतासां स्त्रीणां वग्गं वग्गं पृथक् सजाती-
यसमूहरूपेषु वडवानां वा चरन्तीनां वा यत्र कापि-कुटीचाट-
कादीं परिपाटी भवेत्, तत्राश्वगोहस्तिशुतकादीनामन्यतमः
पुरोपा युक्तः सन् दृग्स्थितामपि स्वजातीयामेव वडवादिकां
परिधावात् । विपन्नं तु विजातीयं-गवादिपन्नं पार्श्वगतेऽपि-
प्रत्यासन्नस्थितेऽपि स्वपन्नमप्रेक्षमाणश्चरति, न पुनविपन्नम-
नुधावतीति भावः । एवं श्रमणोऽपि स्वपन्नं इति कृत्वा वि-
श्वस्तमनाः संयतीभिः सह सङ्गं करोति ।

यतः—

आगतुयदवविभू-मियं च ओगालियं मरीरं तु ।

अममंजसो उ तस्हा, गारिन्थियमागमो जइणा ॥ ४६ ॥

आगन्तुकद्रव्यैर्वस्त्राभरणादिभिर्विभूषितमलंकृतं चशब्दा-
दुद्धत्तनस्नानादिपरिकर्मयुक्तं च यस्मादगारस्त्रीणामौदा-
रिकं शरीरमन्यादृशमिव प्रतिभाति, तस्मादसमञ्जसो—वि-
सदृशस्ताभिः सह यतः—साधोर्मलीमसशरीरस्य स-
मागमो—मीलकः ।

अपि च—

अविभूषितो तवस्सी, निकामोऽकिंचणो मयममाणो ।

इय मारीणं समणं, लज्जा भयमंथवो न गहो ॥ ४७ ॥

अविभूषितो—विभूषणरहितः एष तथा तपस्वी—तपःक्षीण-
देहो निकामः—शुभरसगन्धाद्युपभोगरहितः, अकिञ्चनो—नि-
ष्परिग्रहः, ततो मृतसमानः शयकल्प एष इत्येवं सागारी-
णां श्रमणं अवज्ञा भवति । श्रमणस्य पुनरगारीभिः सह
विपन्नतया लज्जा । यच्चागारीभ्यां भयं तेन ताभिः सह न
संस्तवः परिचयो न वा रह एकान्त इति ।

स्वपन्नं तु कथमित्याह—

निर्भयता य सिण्हो, वीसत्थत्तं परोप्परनिगहो ।

दाणकरणं पि जुज्जइ, लग्गइ तत्तं च तत्तं च ॥ ४८ ॥

संयतस्य संयत्यां निर्भयताः न भयमुत्पद्यते, स्नेहश्चोभयोर-
पि भवति स्वपन्नत्वात्, विश्वस्तत्त्वं च विश्वासः; परस्पर-
गुहागोपनविषयः प्रत्यय इत्यर्थः, परस्परमुभयोरपि निगोधो-
र्वास्तनिग्रहान्मकः, तथा दानकरणमपि—वस्त्रपात्रादिलक्षणं
संयतीं प्रति तस्य युज्यते; संभवतीत्यर्थः । ततो यथा
तप्तं च तं लोहं लगति—संबध्यते तथा संयतीसंयतो द्वाव-
पि निगोधसंतप्तौ रहो लब्ध्वा लगत इति ।

आह—दृष्टान्तावत् स्वपन्नपरपन्नसमुत्था दोषाः परमेते
कुत्र भवन्तीति निरूप्यताम् । उच्यते—

वीथार भिक्खचरिया, विहारजइचेइवंदणादीसुं ।

कज्जेसु मंपरित्ता, ण होंति दोसा इमे दिस्स ॥ ४९ ॥

एकवगडे—एकद्वारं च ग्रामादौ विचारभूमिभिन्नाचर्या-
विहारभूमियतिचैत्यवन्दनादिषु कार्येषु प्रतिश्रयान्निर्गतानां
स्थानादौ सम्पत्तिनानां मिलितानाम् अन्योन्यं दृष्ट्वा एते दोषा
भवन्ति ।

दूरस्मि दिट्ठि लहुओ, अमुगो अमुगि ति चउलह होंति ।

किड्कम्मस्मि य गुरुगा, मिच्छत्तपमज्जणा मेमे ॥ ५० ॥

यदि दूरंऽपि संयतः संयत्या दृष्टः, संयती वा संयतेन यदि
दृष्टा तदा लघुको मासः, प्रत्यासन्नप्रदेशं समायातं संयतस्य
सम्यगुपलक्ष्यतं संयती यद्यस्तु कोऽयं ज्येष्ठार्थः ! वृत्ते, संयतो
वा संयतीमुपलक्ष्य अमुका संयतीति ब्रवीति तदा चत्वारो
गुरुकाः, ये चाभिनवधर्माणस्ते तथा वन्दमानासुपलक्ष्य
मिथ्यात्वं गच्छेयुः । शेषं—भोजिकाघाटिकादौ शङ्कां कुर्वाणे
सति प्रसज्जना—प्रायश्चित्तस्य बुद्धिदृष्टव्या ।

तामेवाह—

दिट्ठे मंका भोइय, घाडियण्णइयगामवहिया य ।

चनारि छच्च लहुगुरु, छेदो मूलं तह दृगं च ॥ ५१ ॥

संयतस्य संयत्या कृतिकर्म क्रियमाणं केनचिद् दृष्टं दृष्टं सति

तस्य शङ्का वक्ष्यमाणा संजायते ततश्चत्वारो गुरुवः । अथ भोजिकाया—भार्यायाः कथयति ततश्चतुर्लघुकाः, घाटि-
का—मित्रं तस्याग्रतः कथने च चतुर्गुरुवः, ज्ञातीनां—स्वज-
नानां कथने पद लघवः, ग्रामस्य कथयति छेदः, ग्रामवाहि-
निर्गत्य कथयति मूलम्, ग्रामस्वीमायां कथने अतवस्थाप्यम्,
सीमानमतिक्रम्य कथयति पाराश्रिकम् ।

कीदृशी पुनः शङ्का भवतीत्याह—

कुवियं नु पसादेती, आओ मीमेण जायए विरहं ।

आओ तलपन्नविया, पडिच्छई उत्तिमंगेण ॥ ५२ ॥

नुरिति वितर्के, किमेया संयती एवं वन्दमाना कुपितं
सन्तमेन संयतं प्रसादयति, आहोस्वित् शीर्षेण—मस्तकेन
रह एकान्तं याचते, उताहो तेन साधुना तलेन वण्डकादि-
करणेन प्रज्ञापिता सती प्रार्थनाम् उत्तमाङ्गेन प्रतीच्छति ।

इइ संकाए गुरुगा, मूलं पुण होइ निविंसंके तु ।

सोही वासन्नतरे, लहुगतरी गुरुगतरी इयरे ॥ ५३ ॥

इति—एवं शङ्कायां चत्वारो गुरुकाः, अथ निर्वि-
शङ्क—कुपितप्रसादार्थमेव वन्दनं करोति मन्यते ततो
द्वयार्गपि मूलम्, भोजिकादिश्च यो यस्य संबन्धनाऽऽस-
न्नतस्तत्र शोधिल्लघुकतरा, इतरस्मिन् पाटिकलात्यादौ
संबन्धेन दूरेतरे गुरुकतरा ।

अथ किमिति ज्ञातीनां प्रथमं न कथयतीत्याह—

विससइभोइमिन्ना—इएसु तो नायओ भवे पच्छा ।

जह जह बहुजणनायं, करेइ तह वड्डए सोही ॥ ५४ ॥

भोजिकमित्रादिषु शरीरमात्रमित्रेषु न किमपि गोपनीय-
मस्तीति कृत्वा यतोऽसौ विश्वमिति ततो ज्ञातीन्—स्वजनान्
पश्चाज्ज्ञापयति, यथा यथा चासौ बहुजनज्ञानं करोति तथा
तथा शोधिः—प्रायश्चित्तं वर्द्धेत । अथासौ ज्ञाप्यमानो जनः
प्रतिपेधयति ततः प्रायश्चित्तमप्युपरमते ।

तथा चाऽऽह—

पडिमेहो जम्मि पदे, पायच्छित्तं तु ठाइ पुरिमपए ।

निसंक्रियम्मि मूलं, मिच्छत्तपसज्जणा सेसं ॥ ५५ ॥

तेन पुरुषेण भोजिकाया आख्यातम्—मया संयती संयतं शी-
र्षप्रणामेनावभाषमाणा दृष्टा ततः सा प्रतिपेधयति न भवत्ये-
वम् एवमसमञ्जसभाव इति, ततः प्रायश्चित्तमप्युपरमते । अ-
थासौ तथा न प्रतिपिद्धस्ततः प्रायश्चित्तं वर्द्धेत, एवं घाटि-
कादिष्वपि वक्तव्यम्, ततो यस्मिन् भोजिकादौ पदं प्रतिपेध-
स्ततः पूर्वपदे शङ्कादौ प्रायश्चित्तं तिष्ठति, नोर्ध्वं वर्द्धेत । तथा
कुपितप्रसादनादर्थमेव करोतीति निःशङ्कितं मूलम् । एवं
मिथ्यात्वं शेषस्य च भोजिकादिविषयप्रायश्चित्तस्य प्रसज्जना
भवति ।

कथं पुनर्भोजिकादयः प्रतिपेधयन्तीत्याह—

किडकम्मं तीए कयं, मा संक असंकरिज्जचित्ताइ ।

न वि भूतं न भविस्मइ, एरिसगं संजमधरेसुं ॥ ५६ ॥

कृतिकर्म—वन्दनं कं तथा संयत्या कृतं मा आशङ्क अशङ्कनी-
यचित्ता अस्मः संक्लिष्टाः नापि भूतम् । अपिशब्दाच्च भवति,
न च भविष्यति ईदृशं भवत्परिकल्पितं कुपितप्रसादनादिकम-
समञ्जसचेष्टितं संयमधरेषु—साधुसाध्वीजनेषु । एवं विचार-
भूमौ गच्छतां दोषा उक्ताः ।

अथ भिक्षाचर्यायां तान्त्राऽऽह—

पदमवितियातुगं वा, मइ कालतवस्मिमुच्छयंतो वा ।

रत्थामुहाइपविमं—निंतो व जणेण दीमिज्जा ॥ ५७ ॥

' रत्थामुहाइ ' ति तस्मिन् ग्रामे—रत्थामुखं आदिशब्दा-
दन्यत्र च तथाविधे स्थाने देवकुले वा शून्यगृहे वा भवन् ।
तत्र प्रथमपरीपदानुरः प्रथमालिकार्थम्, द्वितीयपरीपदानुरश्च
द्रवपानार्थं प्रविशेत्, यद्वा—यावन्न सत्कालो भिक्षाया आदिश-
कालो भवति तावदत्रैवार्पयिष्यति स्तथापि । अथवा—तपस्वी-
पक्षकः स विग्रामग्रहणार्थम्, यद्वा—अन्युत्पन्नं कस्यापि मूर्च्छां
समुत्पन्ना तस्या अपनयनार्थम्, यद्वा—भिक्षाटनेन श्रान्तोऽहम-
तोऽत्र विग्रामं गृह्णामिः एवमन्तैः कारणैस्तत्र प्रविशेत् । स च
प्रविशेत् ततो निर्गच्छेत् वा जननं दृश्यते, संयत्यापि तत्रैतरेव
कारणैः प्रविशेत् । साऽपि प्रविशन्ती जननं दृष्टा स्यात् ।

अत्र चतुर्भङ्गीमाह—

संजयो दिट्ठो तह सं—जई य दोषि वि तेहव संपत्ती ।

रत्थामुहे व हाज्जा, मुन्नधरे देउले वाऽवि ॥ ५८ ॥

संयतस्तत्र जननं दृष्टो न संयती १, संयती दृष्टा न संयतः
२, संयतः संयती च द्वावपि दृष्टौ ३, तथा द्वावपि न दृष्टौ ४,
' तेहव संपत्ती ' ति यैः कारणैः प्रथमद्वितीयपरीपदाऽऽनु-
रतादिभिः संयतः प्रविष्टस्तरेव संयत्या अपि तत्र संप्राप्तिर-
भूत् । एवमनन्तराकचतुर्भङ्ग्या रत्थामुखं शून्यगृहे वा देवकुले
वा दर्शने स्यात् ।

ततः किमित्याह—

वइणी पुच्चपविट्ठा, जेणायं पविमंते जई एत्थ ।

एमेव भवति संका, वइणि दइण पविमंति ॥ ५९ ॥

संयतं तत्र प्रविशन्तं दृष्ट्वा शङ्केतं नूनं व्रतिनी पूर्वप्रविष्टा
वर्तते, यनाऽयं यतिरत्र प्रविशति । एवमेव व्रतिनीं प्रविशन्तीं
दृष्ट्वा शङ्का भवति, नूनं संयतः प्रविष्टोऽत्र येनयं प्रविशति ।
उभयं वा दुदुवारे, ददुं संगारउ ति मन्नंति ।

ते पुण जइ अन्नोन्नं, पासंता तत्थ न विसंता ॥ ६० ॥

द्विद्वारं वा देवकुले उभयं संयतः संयती प्रविशेत्, तत्रैकेन
द्वारेण संयतः प्रविष्टो द्वितीयेन तु संयती । तौ च तथा दृष्ट्वा
संगारः—संकेतोऽत्रानयोरिति मन्यमानः तौ च संयतीसंयता
यद्यन्योन्यमद्रव्यताम् ततस्तत्र नावेक्ष्यतां—प्रवेशं नाकरि-
ष्यताम् । इत्थं प्रवेशे चतुर्भङ्गी दर्शिता ।

अथ निर्गमनंऽपि तामतिदिशन्नाह ।

एमेव ततो गिते, भङ्गा चत्तारि होति नायव्वा ।

चरिमो तुल्लो दोसु वि, अदिट्ठभावेण तो सत्त ॥ ६१ ॥

एवमेव—प्रवेशयत् ततः शून्यगृहादिनिर्गच्छतांगपि तथैश्व-
त्वात्तो भङ्गा भवन्ति—ज्ञातव्याः, तद्यथा—संयता निर्गच्छन् दृष्टो
न संयती १, संयती निर्गच्छन्ती दृष्टा न संयतः २, संयतः संय-
त्यापि द्वावपि दृष्टौ ३, द्वावपि न दृष्टौ ४, अत्र च द्वयार्गपि प्रवेश-
निर्गमयोश्चरमः—चतुर्थो भङ्गस्तुल्यः । कुत इत्याह—अदृष्टभावेन
द्वयार्गपि संयतसंयत्योरदृष्टत्वेन, ततश्च द्वाभ्यामप्येक एव
गम्यते । एवं स्म भङ्गा भवन्ति ।

एतेषु दोषानाह—

एककम्मि य भङ्गे, दिट्ठाईया य गहणमाईया ।

सत्तमभङ्गे मासो, आउभयादी य सविसेसा ॥ ६२ ॥

एकैकस्मिन् भङ्गे दृष्टे सति शङ्काभोजिकादयो दोषा भवन्ति । तत्र शङ्का नाम-किञ्चित् श्रमणार्थमत्र प्रविशन्ती उत प्रतिसेव नार्थमिति तत्र चतुर्गुरुस्वप्रतिसेवीति निःशङ्किते मूलमशेष-भोजिकानिवेदनादि प्रायश्चित्तं प्राग्वद्द्रष्टव्यम् । तथा उभयोर-पि राजपुरुषैः तत्र प्रवेशे दृष्टे सति ग्रहणाकर्पणादयो दोषाः, सप्तमे भङ्गे मासलघु, तत्र चान्मोभयादिसमुत्थाः सविशेषा दोषाः । तथाहि—तत्रोभयोरप्यदृष्टादन्योन्यदर्शने द्वयोरैक-तरस्य वा चित्तभेदः संभवेत्, केनाप्यावां प्रविशन्तां न दृष्टायितं कृत्वा तत्रैकान्ते घटनं भवेत्, आदिशब्दाच्च-तुर्थवतं विराधितमावाभ्यामिति मत्वा वैहायसमरणावधा-वनादीनि कुर्वताम् ।

अथ प्रवेशविषयेषु भङ्गकेषु पञ्चभिरादेशैः प्राय—

श्चित्तमभिधित्सुः प्रथमादेशनस्तावदाह—

चरिमे पढमे विइए, तइए भङ्गे य हो इमा सोही ।

मासो लहुओ गुरुओ, चउलहुगुरुगा य भिक्खुस्स ॥ ६३ ॥

चरमो नाम यत्र द्वे अपि न दृष्टे, प्रथमो यत्र संयत एव दृष्टे, द्वितीयो यत्र द्वे अपि दृष्टे ४. एतेषु भङ्गेषु यथाक्रमं भिक्षो-रियं शोधिमन्तव्या । तद्यथा—मासो लघुकः, मासो गुरुकः, चतुर्लघुकाः, चतुर्गुरुकाः ।

वसभे य उवज्झाए, आग्रिणं एगठाणपरिवुड्डी ।

मासगुरुं आरब्भा, नायव्वा जाव छेदो उ ॥ ६४ ॥

वृषभस्यापाध्यायस्य आचार्यस्य चतुर्गुरुकादारब्धं छेदा-न्ते द्रष्टव्यम्, एष प्रथमक आदेशः ।

अथ द्वितीय उच्यते—

अहवा चरिमे लहुओ, चउगुरुगं सेसएसु भङ्गेसु ।

भिक्खुस्स दोहि वि लहु, कालतवे दोहि वी गुरुगा ॥ ६५ ॥

अथवा—चरमे भङ्गे लघुको मासः, शेषेषु त्रिष्वपि भङ्गेषु प्रत्येकं चतुर्गुरुकम्, एतानि प्रायश्चित्तानि भिक्षोर्द्वयमपि तपसा कालेन च लघुकानि, वृषभस्य कालगुरुकाणि उपा-ध्यायस्य तपोगुरुणि, आचार्यस्योभयगुरुणि, एष द्वितीय-आदेशः ।

अथ तृतीय उच्यते—

मासो विसेसिओ वा, तइया देसम्मि होइ भिक्खुस्स ।

गुरुगो लहुगा गुरुगा, विसेसियो सेसगाणं तु ॥ ६६ ॥

‘वा’ इति—अथवा, तृतीयादेशे चतुर्विपि भङ्गेषु लघुमासस्तपः-कालविशेषितो भिक्षोर्भवति । तद्यथा—चतुर्भङ्गेषु द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां लघुकं गुरुमासिकम्, प्रथमे तदेव तपसा लघुकं कालेन गुरुकम्, द्वितीये कालेन लघुकम् तपसा गुरु-कम्, तृतीये द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां गुरुकम्, शेषाणां वृषभापाध्यायाऽऽचार्याणां यथाक्रमं गुरुको मासः । चत्वारो गुरुकाश्चतुर्विपि भङ्गेष्वेवमेव तपःकालविशेषिताः प्राय-श्चित्तम्, एष तृतीय आदेशः ।

अथ चतुर्थमाह—

अहवा चउगुरुगा चिय, विसेसिया हुंति भिक्खुमाईणं ।

मासाइ जाव गुरुगा, अविसेसा हुंति सव्वेसि ॥ ६७ ॥

अथवा—चतुर्गुरुका एव भिक्षुप्रभृतीनां चतुर्णामपि तपः-कालविशेषिता भवन्ति । तद्यथा—भिक्षोर्द्वाभ्यामपि तपःका-लाभ्यां लघवः, वृषभस्य तपोलघवः कालगुरुवः, उपाध्या-यस्य तपोगुरुकाः काललघुकाः, आचार्यस्य द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां गुरुवः । एष चतुर्थ आदेशः । अथ पञ्चम-ममाह—‘मासाइ जाव’ इत्यादि, यद्वा—मासादारभ्य चतु-र्गुरु यावदविशेषितानि—तपःकालविशेषपरहितानि भिक्षुवृष-भादीनां प्रायश्चित्तानि । तद्यथा—भिक्षोर्मासलघु, वृषभस्य मासगुरु, उपाध्यायस्य चतुर्लघुकम्, आचार्यस्य चतुर्गुरु-कम् । एतानि च प्रायश्चित्तानि सर्वेषां भङ्गचतुष्टयेऽपि तप-कालाभ्यामविशेषितानीति पञ्चम आदेशः । एवं तावत्प्रवे-प्रत्यये पञ्चपदेषु प्रायश्चित्तमुक्तम् ।

अथ तत्र प्रविष्टानां ये दोषाः संभवन्ति तत्प्रत्ययं

प्रायश्चित्तमाह—

दिट्ठोभासपडिस्सुय-संथारुयड्चलणउकखेवे ।

फासणपडिसेवणया, चउलहुगाई उ जा चरिमं ॥ ६८ ॥

एवं प्रविष्टयोः संयतसंयतयोः परस्परं दृष्टे—दर्शने सति चतुर्लघवः, ततः संयतः संयती वा यद्यवभाषेत ततश्चत्वारो गुरुवः, अवभाषिते सति यदि प्रतिशृणोति तदा पद् लघवः, संस्तारके कृते पद् गुरुवः, त्वग्वर्त्तने कृते छेदः, चलन-पादस्तस्यात्तले मूलम्, स्पर्शने अनवस्थाप्यम्, प्रतिसेवने पाराश्रिकम्, एवं प्रविष्टानां प्रार्थ्यश्चित्तमुक्तम् ।

अथ नैगमविषयमाह—

पविसंते जा सोही, चउसु वि भागेसु वन्निया एसा ।

निकखममाणे सच्चिय, सविसेसा हाइ भङ्गेसु ॥ ६९ ॥

संयतीसंयतयोः प्रविशतोर्था शोधिश्चतुर्विपि भङ्गेषु पञ्च-भिरादेशैरेवा अनन्तरमेव वर्णिता सैव शून्यगृहादनिष्का-मतोरपि सविशेषा चतुर्विपि भङ्गेषु भवति । एवं तावद् आ-मादेर्वहिव्रजन्तीनाम् अन्तर्विचारभूमौ गच्छन्तीनां भिक्षा-चर्यायां च दोषाः प्रतिपादिताः ।

अधुना ग्रामादेर्वहिविचारभुवं गच्छन्तीनां दोषानुपदर्श-

यितुमाह—

अंतो वियार असई, अवियत्त सगार दुज्जणवते वा ।

बाहिं तु वयंतीणं, अपत्तपत्ताणिमे दोसा ॥ ७० ॥

अन्तर्ग्रामादेरभ्यन्तरे विचारभूमेरभावे, अप्रतीतिकं वा सा-गारिकः—शय्यातरस्तत्र व्युत्सर्जने कुर्यात्, दुर्जनवृत्ते वा—दुः-शीलजनपरिवृत्ते तत्पुरुषोद्दामम्, ततो ग्रामादेर्वहिव्रजन्ती-नामन्य स्थण्डिलमप्राप्तानां वा इमे दोषाः ।

वीयाराभिमुहीओ, साहुं दइण संनियत्ताओ ।

लहुओ लहुया गुरुगा, छम्मासा छेयमूलदुगं ॥ ७१ ॥

विचारभूमेरभिमुखं गच्छन्त्यः साधुं तत्र यान्तं दृष्ट्वा य-दि संनिवर्त्तते तदा लघुको मासः, संनिवृत्ताः सत्यः सं-ज्ञां धारयन्त्यो यद्यनागाढं परित्याप्यन्ते तदा चतुर्लघवः, आगाढपरितापनायां चतुर्गुरुवः । महादुःखे पद् लघवः, मू-

द्यायां पङ्गुखः, कच्छप्राणे छेदः, कच्छोच्छ्वासे मूलम्, समु-
दाते अनवस्थाप्याम्, कालगमने पाराश्विकम् ।

एनामेव गाथां व्याख्यानयति-

एसो वि तत्थ वच्चइ, नियत्तिमो आगयंसि गच्छामो ।

लहुओ उ होइ मासो, परितावणमाइ जा चरिमं । ७२॥

एषोऽपिऽसंयतस्तत्र स्थण्डिलं व्रजति अतो निवर्तमानं व-
यम्, आगते प्रतिनिवृत्ते सति गमिष्याम इति कृत्वा य-
दि संयतो निवर्तन्ते तदा लघुमासः । अथ संज्ञानिरा-
धनादनागाढपरितापनादिकं चरमे-पाराश्विकं यावत्प्राय-
श्चित्तम् ।

गङ्गाकुडंगमहणे, गिरिदरिउज्जाण अपरिभागे वा ।

पविसेते य पविडे, निंते य इमा भवे सोही ॥ ७३ ॥

अथ तान् साधून् दृष्ट्वा यदि गर्तायां कुडङ्गे वंशजालिकायां
गहने बहुवृत्तानि कुडङ्गे गिरिकन्द्यां-पर्वतकन्दरायाम् उद्याने
वा अपरिभागे प्रविशयुः, ततः प्रविशन्तीषु-प्रविष्टासु निर्ग-
च्छन्तीषु चेयं शोधिः साधूनां भवति ।

दग्गमि दिडे लहुओ, अमुइ अमुओ त्ति चउगुरु होंति ।

ने चेव सत्त भङ्गा, वीयारगए कुडंगम्मि ॥ ७४ ॥

यदि दूरं संयत्या संयतः, संयतेन वा संयती दृष्टा ततो
लघुको मासः, अथ अमुका संयती अमुको वा अयं ज्येष्ठार्यः
तिष्ठति तदा चतुर्गुरवो भवन्ति । तत्र च कुडङ्गे यदि कोऽपि
संयतो विचारार्थं गतः पूर्वं प्रविष्टो वर्तते तदा त एव सप्त भ-
ङ्गाः तद्यथा-संयतः प्रविशन् दृष्टो न संयती १, संयती प्रविश-
न्ती दृष्टा न संयतः २, द्वावपि दृष्टौ ३, द्वावपि न दृष्टौ ४। एवं
निर्गमनेऽपि चतुर्भङ्गी, नवरं चतुर्थो भङ्गः प्रवेशनिर्गमयोरुभयो-
रपि तुल्य इति कृत्वा द्वाभ्यामप्येक एव गण्यते इति सप्त
भङ्गा भवन्ति । एतेषु च प्रायश्चित्तं प्रागिव द्रष्टव्यम् ।

अथ तत्र ग्रामद्वारे स्थितेषु तेषु यत्तासां संयतीनां नि-
रोधो भवति तदुत्थदापदर्शनाय दृष्टान्तमाह-

आभीराणं गामो, गामद्वारे य देउलं रम्मं ।

आगमणभोइयस्स य, ठाइ पुणो भोइओ तहि यं ॥ ७५ ॥

आभीराणां कश्चिद्ग्रामस्तस्य च ग्रामस्य द्वारे देवकुलं
रम्यम् । अन्यदा च भोगिकस्य ग्रामस्वामिनस्तत्रागमनम्, त-
तस्तदेवकुले भोगिकस्तिष्ठति ।

महिलाजणो य दुहितो, निक्खमण पवेसणं च सिं दुक्खं ।

सामत्थणा य तेसि, गोमाहिससंनिरोधो य ॥ ७६ ॥

ततस्तेषामाभीराणां महिलाजनो दुःखितोऽभूत्, निष्क-
मणं प्रवेशनं च तासां विचारादौ गच्छन्तीनां दुःखं दुष्कर-
मभवत् । ततस्तेषां 'सामत्थणं' त्ति पर्यालोचनमभूत्, यथा-
महिलाजनस्थातीव बाधा वर्तते । अथ एनं भोगिकमुपाये-
नान्यत्र स्थापयाम इति ततस्तेषां गोमाहिपस्य-गोमाहिपीसे-
ग्रहस्य स्ववर्त्मवियोजनस्य ग्रामाद्वहिर्नीत्वा-ग्रामद्वारवन्धने
रात्रौ संनिरोधः कृत इति ।

इदमेव स्फुटतरमाह-

विगुरुवियवोदीणं, खरकम्मीणं तु लज्जमाणीओ ।

भंजंति अणंतीओ, गोवाडपुगेहंड महिला ॥ ७७ ॥

इति ते गोणीहि समं, धिइमलभंता उ वंधिउं दारं ।

गामस्स विवच्छाओ, वाहिं ठावसु गावीओ ॥ ७८ ॥

विकुर्विता-वस्त्रादिभिरलंकृता वान्दिः-शरीरं येषां ते वि-
कुर्वितवान्दयस्तपामेवंविधानां भोगिकसंबन्धिनां खरक-
मिकाणां लज्जमानाः सत्यो महला वहिरनिर्गच्छन्त्यो गोवाट-
कपुगेहंडं निभञ्जन्तिः पुराणव्युत्सर्गादि वा विनाशयन्तीत्यर्थः,
इत्येवं विचार्य ते आभीरा धृतिमलभमाना गोभिरान्मना सा-
दं संचारिताभिः सह वहिरनिर्गतग्रामस्य द्वारे वद्धा विवत्साः-
वत्सरहिताः केवला एव गाः उपलक्षणत्वान्महिषीश्च ग्राम-
स्य वहिः स्थापितवन्तः । ताश्च तत्र स्थिताः स्ववत्सवियों-
जिता महता शब्देन सकलामपि रात्रिं विस्वरमारुटितवत्यः,
वत्सका अपि ग्रामं निःस्थिताः तथैव शब्दायितवन्तः ।

ततः किमभूदित्याह-

वच्छगगोणीसदे-ण असुवणं भोइए अहणि पुच्छा ।

सम्भावे पग्गिहिए, अन्नम्मि ठिओ निरुवरोहे ॥ ७९ ॥

तेषां वत्सकानां गवां च यः शब्दो विस्वरारुटनलक्षणस्तेन
भोगिकस्यास्वपनं-निद्रा न संयानेत्यर्थः । ततः अहनि-दिवसे
उद्धेत सति तेन पृच्छा कृता । यथा-किमेवं रात्रौ गोमहिषं
विस्वरसमारुटत् । तैराभीरैस्ततः सर्वोऽपि सद्भावः
पग्गिथितः । ततोऽसौ भोगिकोऽन्यस्मिन् देवकुले नि-
रुपरोधे-निर्व्याघाते गत्वा स्थित इति ।

अत्रोपनयमाह-

एवं चिय निरवेक्खा, वङ्गीण ठिया निओगपमुहम्मि ।

जा तासि विराधणया, निरोधप्रादी तमावजे ॥ ८० ॥

एवमेव भोगिकवत् केचिन्निरपेक्षाः-संयता व्रतिनां स-
म्बन्धी यो नियागो ग्रामः क्षेत्रमित्यर्थः, तस्य प्रमुखं निर्ग-
मप्रवेशद्वारे स्थितास्तैर्या तासां निरोधादिका विराधना
आदिशब्दादनागाढपरितापनादिका तामापद्यते तन्निष्पन्नं
तेषां प्रायश्चित्तं भवतीति भावः ।

अहवण थेरा पत्ता, दडुं निक्कारणट्टियं तं तु ।

भोइयनायं काउं, आउट्टुविसोहिनिच्छुभणा ॥ ८१ ॥

'अहवण' त्ति अखण्डमध्ययपदमथंवेत्यस्यार्थः । अथवा-
स्थविराः-कुलस्थविरादयस्तत्र क्षेत्रं प्राप्तमाचार्यादिकं ग्रा-
मद्वार एव स्थितं दृष्ट्वा पृच्छन्ति, आर्य ! किमत्र संयतीक्ष-
त्रे च भवानीदृशं प्रदेशं स्थितः ?, इति । ततो निर्वचनं प्र-
क्षेपे यदि निष्कारणिकस्ततो भोगिकज्ञानमन्तरोक्तं कुर्व-
न्ति । यथा-तेन महिलाजनन महान् क्लेशगशिरनुवभूवे ए-
वंमताभिरपि संयतीभिर्वा भवता अत्र स्थितेन महद् दुः-
खमनुभवनीयम् । एवमुक्ते यद्यावृत्तः-प्रतिनिवृत्तस्ततो विशा-
धिं प्रायश्चित्तं देशतः क्षेत्राभिष्काशना कर्त्तव्या ।

एवं ता दप्पेणं, पुट्टो व भण्णिज्ज कारणठिओऽमि ।

तहि यं तु इमा जयणा, किं कजं का य जयणा उ ॥ ८२ ॥

एवं तावदप्येणाकुट्टिकया स्थितानां दोषा उक्ताः । अथ
कुलादिस्थविरैः पृष्टा भणत्-कारणे स्थिताऽऽस्यहम्, ततः
पुष्टकारणसद्भावे न प्रायश्चित्तम्, न निष्काशना ।
तत्र तु कारणे स्थितानामयं वक्ष्यमाणा यतना ।

शिष्यः प्राह—किं पुनः कार्य—कारणम् ? का वा यतना ? ।

उच्यते—

अद्वाणनिगयाई, अगुज्जाणे भवे पवेसो य ।

पुनो ऊणे व भवे, गमणे खमणे च सव्वासि ॥ ८३ ॥

अधुना येऽध्वनिगता वसिमं प्राप्तास्ते, आदिशब्दादिशि-
वादिकारणेषु वर्त्तमानाः संयतीक्षेत्रे प्राप्तास्तत्र बाह्योद्या-
ने स्थिता गीतार्थाः संयतीप्रतिश्रये प्रहेयाः, तैश्च विधि-
ना तत्र प्रवेशः कर्त्तव्यः । संयतीनां च मासकल्पः पूर्ण ऊ-
नो वा भवेत्, यदि पूर्वस्ततो गमनं कर्त्तव्यम् । अथ न्यून-
स्ततः सर्वासामपि क्षणं भवतीति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथ विस्तरार्थमाह—

उव्वाया वेला वा, दूरुडियमाइणो य परगामे ।

इय थेराओ सिज्जे, विसंतणावाहपुच्छा य ॥ ८४ ॥

अध्वानिगतादयः साधवः संयतीक्षेत्रे प्राप्ताः सन्तो यदि
न तावद्विज्ञाया देशकालस्ततो यः पुरोवर्ती ग्रामस्तत्र
गत्वा भैक्षं गृह्णन्तु । अथ ते उद्वाताः—अतीव परिश्रान्ताः, वे-
ला वा तदानीमतिकामति, परग्रामं वा दूरोत्थितादयो दो-
षाः, तत्र दूरं—दूरवर्ती स ग्रामो न तदानीं गन्तुं शक्य-
ते, उत्थिता वा उद्वसीभूताऽसौ आदिशब्दात्—जुल्लो वा
अभिनववासितो वा भाराक्रान्तो वा इत्यादिपरिग्रहः, इति
विचिन्त्य अश्रोद्याने स्थित्वा यः स्थविरो—गीतार्थः स आ-
न्मद्वितीयः संयतीप्रतिश्रये प्रहेयते । स च तत्र गत्वा व-
हिरकपाश्वे स्थित्वा नैपथिकीं करोति । यदि ताभिः श्रुतं
ततः सुन्दरम् । अथ न श्रुतं ततः शयानराणां निवेद्यते, ता
आर्थिकाणां निवेदयन्ति । निवेदिते यदि सर्वा अप्यार्थिका
वृन्देन निर्गच्छन्ति ततश्चत्वारो गुरुवः । अथ प्रच-
र्त्तिनी प्रौढाभ्यां—वयः परिणताभ्यामार्थिकाभ्यां सहिता-
निर्गन्त्यानुजानीतेति भणति ततस्तौ साधू आर्याशठ्यां-
साध्वीप्रतिश्रये प्रविशतः । ततश्च ताभिः कृतिकर्मणि
विहितं स गीतार्थः साधुरधोमुखमवलोकमानः आचार्य-
वचनेन तासामनावाधपृच्छां करोति—कश्चिदुत्सर्पन्तीनां
संयमयोगा निरावाधं भवतीनाम्? ग्लाना वा न काचिद्वर्तते ? ।

एवं पृष्टा किं कुर्वन्तीत्याह—

अमुगत्थ गमिस्सामो, पुट्टाऽपुट्टा वई य वोत्तुणं ।

इह भिक्खं काहामो, ठवणाइधरे परिकहेह ॥ ८५ ॥

स्थविराः—गीतार्थाः पृष्टाः अपृष्टा वा अमुकत्र वयं गमिष्या-
मः इत्युक्त्वा इदं भणन्ति—वयमिह ग्रामं भिक्षां करिष्यामः
ततः स्थापनार्थादगृहाणि परिकथयत । आदिशब्दो मात्रादि-
गृहसूचकः ।

ततस्तेषु कथितेषु यो विधिः कर्त्तव्यस्तमाह—

सामायारिकडा खलु, होइ अवड्ढा य एगसाही य ।

सीउएहं पढमादी, पुरतो समगं व जयणाए ॥ ८६ ॥

हे आर्याः! कृतसामाचारीका यूयमुत नति? तासां समीपे प्रष्ट-
व्यम्, 'अवड्ढ' इति एकस्मिन्मासाद्धं संयताः पर्यटन्ति, द्वितीय-
स्मिन् संयत्यः । 'एगसाही य' इति एकस्यां साहीकायां गृहप-
ङ्क्त्यां साधवः पर्यटन्ति, द्वितीयस्यां साध्व्य इति । यद्वा—शीतम्
उष्णं वा यथायोगं गृह्णन्ति । तथा 'पढमाह' इति प्रथमालि-

काः आदिशब्दात्—पानकस्य वा पानं शून्यगृहादिस्थानानि
वर्जयित्वा कुर्वन्ति । संयतीनां पुरतः प्रथमं समकं वा यत-
नया पर्यटन्ति, एष निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथ विस्तरार्थं प्रतिपदमाह—

कडमकडं ति य मेरा, कडमेरा भित्तिं यं ति जइ पुट्टा ।

ताहे भणंति थेरा, साहह किह गिहमो भिक्खं ॥ ८७ ॥

स्थविरैस्ताः वक्रव्याः, आर्याः ! युष्माकं मर्यादां—सामाचा-
रिकाविधिं जानीम इत्यर्थः । ततः स्थविरा भणन्ति कथयत
कथं भिक्षां गृहीमो वयम् ।

ता वेति अम्ह पुणो, मासो वच्चामो अहव खमणं णे ।

संपत्थियाओ अम्हे, पविसह वा जा वयं नीमो ॥ ८८ ॥

ता आर्थिका वृन्दे—पूर्णाऽस्माकं मासकल्पः अतः सूत्रार्थणो-
रूप्यौ कृत्वा व्रजामो वयम्—ग्रामान्तरं व्रजिष्याम इति सा
धवो यथासुखं पर्यटन्तु । अथवा—न पूर्णास्तथाऽपि क्षण-
मद्य 'णे' अस्माकं सर्वासामपि ततः पर्यटत यूयम् । अथ
न क्षणं ततस्ता व्यूः—संप्रस्थिता वयं भिक्षाटनार्थं यूयं
पश्चात् पर्यटत । अथवा—प्रविशत—भिक्षामवतरत यूयं निर्ग-
च्छाम इति ।

यदा च तासां क्षणं भवति तदा व्यूः—

विन्थिन्नो य पुरोहडो, अन्तोभूमी य णे वियारस्स ।

सागारिओ य सन्नी, कुणइ उ सारक्खणं अम्ह ॥ ८९ ॥

विस्तीर्णं 'पुरोहडं' वर्तते । गाथायां प्राकृतत्वात्पुंस्त्वनिर्देशः
'णे' अस्माकमन्तर्ग्राममध्ये विचारभूमिरस्ति, यश्चास्माकं
सामायिकः स संज्ञी—आयकस्ततः संरक्षणमस्माकं करोति
बहिर्विचारभुवं गन्तुं न ददातीत्यर्थः । एवं संयतीभिरङ्ग,
साधवस्तत्र यथासुखं पर्यटन्ति । अथ ताभिः पूर्वं क्षणं न
कृतं ततो यदि सुभिक्षं वर्तते प्रचुरं च प्राप्यते ततः संयत्यः
क्षणं कुर्वन्तु । अपि च—यद्यपि ताभ्यां साधुभ्यो भक्षणं
प्रदत्तं न कल्पते तथाऽप्येवं कुर्वन्तीति ताभिः प्राधुर्यं कृतं
भवति । अथ न शक्नुवन्ति क्षणं कर्तुं ततः संयत्यः प्रा-
गेव पर्यटन्त्यो दोषान्नं गृह्णन्ति, संयता भिक्षाया देशकाले
पर्यटन्त उष्णं गृह्णन्ति । अथ संयतीनां दोषान्नमकारकं ततः
संयता दोषान्नमितराः पुनरुष्णं गृह्णन्ति ।

उभयस्स अकारेत—म्मि दोसि णे अहव तस्स असईए ।

संथरि भणंति तुम्हे, अडिएसु वयं अडीहामो ॥ ९० ॥

उभयस्य—संयतीसंयतवर्गस्य दोषान्नं अकारके, अथवा-
तस्य दोषान्नस्यासत्यभावे संस्तरणे सति संयत्या भणन्ति-
यूयं तावदटत, ततो युष्मासु अटितेषु वयमटिष्यामः ।

अथैक एव तत्र देशकालस्ततः क्रमेण पर्यटने वेलाया

अतिक्रमो भवति; ततः किं कर्त्तव्यमित्याह—

तुज्जे गिहहं भिक्खं, इमम्मि पउरप्पणणगामद्धे ।

वागडसाहीए वा, अम्हे सेसेसु धेच्छामो ॥ ९१ ॥

संयत्या वृन्दे—यूयं गृहीत भिक्षामस्मिन् प्रचुरान्नपानस्य
ग्रामस्याद्धं, अस्मिन्नु ग्रामाद्धं वयं ग्रहीष्यामः । यदि वा—अ-
स्मिन् पाटकेऽस्यां वा साहिकायां यूयं गृहीत, वयं शेषे-
षु ग्रहीष्याम इति ।

ओलीनिवेसणे वा, वज्रितु अडंति जत्थ य पविट्ठा ।
नयवंदणं न नमणं, न य संभासो न ति य दिट्ठी ॥६२॥

‘ओलि’ ति ग्रामगृहाणामेका पङ्क्तिः निवेशनम्-एक-
निर्गमनप्रवेशानि द्यादीनि गृहाणि, ततो यस्यां पङ्क्तौ नि-
वेशने वा संयत्यः पर्यटन्ति तां वर्जयित्वा अन्यस्यां पङ्-
क्तौ अन्यस्मिन् वा निवेशने संयता भिन्नामटन्ति । अथ
लघुतरोऽसौ ग्रामस्ततः पङ्क्त्यादिविभागो न शक्यते कर्तुं
ततो यत्र गृहादौ प्रविष्टा रथ्यायां वा गच्छन्त एकत्र मि-
लन्ति तत्र च नैव घन्दनं-कृतिकर्म न वा नमनं-शिरःप्र-
णाममात्रं न च संभाषः-परस्पराऽऽलापो नापि च दृष्टिसं-
मुखमवलोकनमाप्नुवन्ति, पूर्वोक्तशङ्कादिदोषप्रसङ्गात् इति ।

पुव्वभणिए य ठाणे, सुन्नोगादी चरंति वज्जेता ।

पढमविइयातुरा वा, जयणा आइन्नधुवकम्मी ॥ ६३ ॥

पूर्वभणितानि च शङ्काविषयभूतानि शून्यौकः-शून्यगृहं
तदादीनि स्थानानि दूरेण वर्जयन्तश्चरन्ति, प्रथमद्वितीय-
परीपहातुराश्च यतनया जनाकीर्णे ध्रुवकर्मिका वा का-
ष्ठसूत्रधारादयो यत्र यन्ति तत्र प्रथमालिकां-द्रवपानं वा-
कुर्वन्ति । एवं संयतीक्षेत्रे साधूनामागतानां विधिरूढः ।

अथ उभयेषु पूर्वस्थितपूर्वभयेपामेवागमने विधिमाह-

दोन्नि वि ससंजईया, एगग्गामम्मि कारणेण ठिया ।

तासिं च तुच्छयाए, असंखडं तत्थिमा जयणा ॥६४॥

द्वयं अपि वास्तव्या आगन्तुकाश्च साधवो यदि ससंय-
तीका एकस्मिन् ग्रामे कारणेन स्थिताः, तासां च संयतीनां
तुच्छतया यद्यसंखडमुपजायते तत्रेयं वक्ष्यमाणा यतना ।
आह-तिष्ठतु तावद्यतना कथं पुनस्तासामसंखडमुत्पन्न-
भूतमिति तावद्वयं जिज्ञासामहे, ताभिर्वास्तव्यसंयतीभि-
रागन्तुकसंयत्यः पृष्टाः-आर्याः ?, किं यूयं यदुच्छया भक्त-
पानं लभध्वे न वेति ?, ताः प्राहुः-

चुण्णइविटलकए, गरहियसंथवकए य तुज्झाहिं ।

ताइं अजाणंतीओ, फव्वीहामो कहं अम्हे ॥ ६५ ॥

चूर्म-वशीकरणादिकलं द्रव्यसंयोगरूपं तेनादिशब्दाज्ज्यो-
तिपनिमित्तादिना च विण्टलेन कृते-भाषिते तथा गर्हि-
तः पूर्वपश्चात्संबन्धरूपो यः संस्तवः-परिचयस्तेन वा
कृते-भाषिते गुप्ताभिः क्षेत्रे यानि चूर्णादीनि कर्तुमजा-
नानाः कथं वयमत्र ‘फव्वीहामो’ ति देशीपदत्वात् य-
दुच्छया भक्तपानं लभामहे ।

वास्तव्यसंयत्यः प्रतिब्रुवते-

सेणानुमाणेण परं जणोऽयं,

ठावेइ दोसेमु गुणेसु चेव ।

पावस्स लोगो पडिहाइ पावो,

कल्लाणकारिस्स य साहुकारी ॥ ६६ ॥

स्वेन-स्वकीयनानुमानेन परमन्यमात्मव्यतिरिक्तमयं प्रत्यक्षा
लभ्यमानो जनो दोषेषु गुणेषु च स्थापयति, अविद्यमाना-
नामपि तेषां तत्राध्यासोप करोतीति भावः । एतदेव व्य-
क्तीकरोति पापस्य-पापकर्मकारिणो जनस्य लोकः-सर्वोऽपि

पापः प्रतिभाति, कल्याणकारिणः पुनः सर्वोऽपि साधुकारी ।

ततश्च-

नूणं न तं वड्डइ जं पुरा भे,

इमम्मि खेत्ते जइभाविमिम्मि ।

अवेयवच्चाण जतो करेहा,

अम्हाववायं अइपंडियाओ ॥ ६७ ॥

नूनं-निश्चितं यत् कुण्डलाविण्टलं पुरा ‘भे’ भवत्यः कृतवत्य-
स्तदत्र क्षेत्रे यतिभाषितं न वर्तते कर्तुम् । कुत एतज्जायते ?
यद्वयं कुण्डलविण्टलं कृतवत्य इति चेदत आह-अपंतवा-
च्यानां-वचनीयतारहितानां यत एवं यूयमिति परिण्डना
अतीव दुर्विदग्धाः, अस्माकमपवादमसद्वागद्वोषणं कुरुथ ।

इत्थमसंखड उत्पन्ने किं कर्तव्यमित्याह-

तत्थेव अणुवसंते, गणिणीति कहंति तह वि हु अटंते ।

गणहारीण कहंति, सगाण गंतूण गणिणीओ ॥ ६८ ॥

यदि तत्रैव परस्परमुपशान्ते तदसंखडं ततः सुन्दरमेव । अ-
थ नोपशान्ते ततो गणिन्याः-स्वस्याः स्वस्याः प्रवर्तिन्याः क-
थयन्ति, यदि न कथयन्ति ततश्चतुर्गुरुवः । ततस्तं प्रवर्तिन्यौ
मधुरया गिरा प्रज्ञायोपशमयतः । तथाऽप्यतिष्ठति-अनुपगते
द्वे अपि गणिन्यौ गत्वा स्वेपां स्वेपां गणधारिणां कथयतः,
यदि न कथयतः ततश्चत्वारो गुरुकाः ।

ततः प्रवर्तिन्या कथिते गणधरेण किं विधेयमित्यत आह-

उत्पन्ने अहिगरणे, गणहारिनिवेदणं तु कायच्चं ।

जइ अप्पणा भणेज्जा, चाउम्मासा भवे गुरुगा ॥६९॥

अधिकरणे उत्पन्ने सति प्रवर्तिनीमुखादाकर्ण्य तेन गण-
धरेण द्वितीयस्य गणधारिणो निवेदनं कर्त्तव्यम् । यदि स
गणधर आत्मनैव गत्वा द्वितीयगणधरसत्कां व्रतिनीं भणन्-
उपालभेत ततश्चतुर्मासा गुरुका भवेयुः ।

इदमेव संविशेषमाह-

वतिणी वतिणं वयणी, व परगुरुं परगुरुं च जइ वड्डिं ।

जंपइ तीसु वि गुरुगा, तम्हा सुगुरुण साहेज्जा ॥१००॥

यदि व्रतिनी व्रतिनीं जल्पति-उपालभते, व्रतिनी वा यदि
परगुरुमन्यसंयतीगणधरं जल्पति, परगुरुर्वा यदि व्रतिनीं
जल्पति, तत एतेषु त्रिष्वपि चतुर्गुरुकाः । तस्मात् स्वगुरुणां
कथयेत् । उपलक्षणत्वात् स्वव्रतिनीं चोपालभेत ।

अथ परव्रतिनीमुपालभमानस्य को

दोषः स्यादित्यत्रोच्यते-

जाणामि दूमियं भे, अंगं अरुअम्मि जत्थ अकंता ।

को वा एअन्न मुणइ, वरेहिह किच्चिया वाऽवि ॥१०१॥

सा परव्रतिनी भयमाना द्र्यात्-जानाम्यहं यदूनं भवता-
मङ्गम्, यत्र यस्मिन्ने अरुपि-द्वारे गुप्तदीयसंयती प्रति हु-
वाण्या मया यूयमाक्रान्ता स्थः को वा एतमर्थं न जानाति
कियतो वा ब्रुवतां निवारयिष्यथ । यद्यहं वारिता सती न ज
लिप्यामि तर्हि अन्येऽपि जलिप्यन्तीति ।

अपि च-

निगंधं न विवायति, अलाहि किं वाऽवि तेण भणिएणं ।

छः एतुं व पभार्यं, न वि सका पडसएणाऽवि ॥१०२॥

न हि निर्गन्धो वायुर्वाति किं तु यादृशस्य वनखण्डादेर्मध्य-
न समायाति तादृग्गन्धसहित एव, एवं भवतामप्यस्या उपरि
य ईदृशः पक्षपातः स न निःसम्बन्ध इति भावः । अथवा—
'अलाहि' अलमनेन वनेनाभिहितेन मर्मानुवेधित्वात्, किं वा
तेन भणिनेन कार्यम्, यतः—प्रभातं संजाते सन्न पटशतेनापि
छादयितुं शक्यम् । इत्थं तन्मुखाभिर्गते असद्गुतायेऽपि दृष्टे
जले पतिते इव तैलविन्दौ सर्वतः प्रसर्पति, सूरीणां महान्
छायाघातो जायते ।

स च तत्त्वं आत्मकृत एवैतद् दृष्टान्तमाह—

मज्झत्थं अच्छंतं, सीहं गंतूण जो विवोहेइ ।

अप्पवहाए होई, वेयालो चव दुज्जुत्तो ॥१०३॥

मध्यस्थमुदासीनं तिष्ठन्तं सिंहं गत्वा—उपेत्य यः कश्चिद्भि-
र्बाधयति—विशेषेण पालिप्रहारादिना बाधयति, स विबोधितः
सन् तस्यात्मवधाय भवति, वेताल इव वा—दुष्प्रयुक्तो यथा
साधकमेवोपहन्ति एवमियमप्याचार्येण प्रबोधिता सती
तस्यैव छायाघातमुपजनयति ।

यतश्चैवमनः—

उप्पन्ने अहिगरणे, गणहारि पविच्छिणी निवारोइ ।

अह तत्थ न वारोई, चाउम्मासा भवे गुरुगा ॥१०४॥

उत्पन्ने अधिकरणे गणधारी प्रवर्त्तिनीं निवारयति, अथ
तत्र गणधारी न वारयति ततश्चतुर्मासा गुरुका भवेयुः ।
ततो गणधरो द्वावपि मिलित्वा संयतीप्रतिश्रयं गत्वा प्रव-
र्त्तिनीं पुरतः कृत्वा स्वस्वसंयतीरुपशमयतः ।

तत्र वास्तव्यसंयत्य इत्थमुपशमयन्ते—

पाहुन्नं ताणं कयं, असंखडं देहतो अलज्जाओ ।

पुव्वद्विय इय अज्जा, उवालभंताऽणुसासंति ॥१०५॥

प्राधूर्यम्—अतिथेयं तासामागन्तुकसंयतीनां शोभनं कृतं
यद्वचमलज्जाः सत्योऽसंखडं दत्थ—कुरुध्वम्, पूर्वस्थिता आचा-
र्याः स्वकीया आर्या उपालभमाना इत्येवमुपशमयन्ते ।

आगन्तुकसंयतीनामुपशमनोपायः पुनरयम्—

एगं तासिं खेत्तं, मलेह विइयं असंखडं देह ।

आगंतुय इय दासं, मिंचिति तिक्खाइमहुरंहि ॥१०६॥

एकं तावत्तासां वास्तव्यसंयतीसत्कं क्षेत्रं मलयथ—विना-
शयथ, द्वितीयं पुनरसंखडं दत्थ—कुरुध्वम् । आगन्तुका आचा-
र्या इत्येवं दोषमधिकरणलक्षणं तीक्ष्णमधुरादिभिर्वचनैः
'सिंचिति' ति विधमापयन्ति—उपशमयन्तीति यावत् ।
ततश्च—

अवगह तुलेतूणं, पुव्ववरद्वं च गणधरा मिलिया ।

बाहिल्लुममारिए, दिंति विसोहिं खमावेउं ॥१०७॥

द्वावपि गणधरौ मिलितौ अपराधे तोलयित्वा यस्या या-
वान् अपराधस्तं परस्परसंवादेन सम्यक् निश्चित्यः या पूर्वा-
पराद्धा—पूर्वमपराद्धे यया सा, तथा असागारिके एकान्ते
बाधयित्वा ततो द्वितीयां तस्याः पश्चान् क्षमापयेत् । यः क्ष-
मापयित्वा स चोभयोरपि यथोचितां विशोधि—प्रायश्चित्तं प्रय-
च्छति इति, गतः प्रथमो भङ्गः ।

अथ द्वितीयं भङ्गं विभावयिषुगह—

अभिनिद्वारनिक्खम—ए पवेसे एगवगडिते चव ।

जं इत्थं नाणत्तं, तमहं वोच्छं समासेण ॥ १०८ ॥

द्वितीयभङ्गो—यद्भामादिकमभिनिद्वारम्—अनेकद्वारम्, अत
एवाभिनिष्क्रमणप्रवेशे परमेकवगडम्, तत्र त एव दोषा
भवन्ति, ये प्रथमभङ्गे प्रोक्ताः । यत्पुनरत्र द्वितीयभङ्गे ना-
नात्वं तदहं वक्ष्ये समासेन ।

प्रतिज्ञानमेव निर्वाहयति—

तह चव अन्नहा वा—वि आगया ठंति संजईखेत्ते ।

भोइयनाए भयणा, सेसं तं चेविमं वस्स ॥ १०९ ॥

तथैव "सोऊण य समुदाणं, गच्छं आणित्तं देउले ठाई" इत्यादिना प्रथमभङ्गाकप्रकारेणैव, अन्यथा वा संयतीक्षेत्रे
आगताः सन्तस्तिष्ठन्ति, तत्र च स्थितानां तेषां भङ्गिक-
ज्ञानं भजना कार्या । यदि संयतीनां विचारभूम्यादिमार्गे
स्थिताः ततो भवति भोगिकज्ञातम् । अन्यथा तदनुमते भ-
वतीति भावः । शेषं सर्वमपि प्रायश्चित्तादि तद्वत् प्रथमभ-
ङ्गाकं ज्ञातव्यम् ।

इदं चान्यदभ्यधिकमभिधीयते—

एगा व होज साही, दाराणि व होज सपडिजुत्ताणि ।

पामे व मगगतो वा, उच्चे नीए व धम्मकहा ॥ ११० ॥

तत्रानेकद्वारे एकवगडे भ्रामादौ साधुसाध्वीप्रतिश्रययो-
रेका वा साहिका—गृहपङ्क्तिर्भवेत्, द्वाराणि परस्परं सप्रति-
मुखानि भवेयुः । अथवा—साध्वीप्रतिश्रयस्य पार्श्वतोऽपि मा-
गतो वा उच्चे वा नीचे वा स्थाने स्थिता भवेयुः, तत्राव-
स्थितानां धर्मकथा कोऽप्यशुभेन भावेन कुर्यादिति द्वार-
गाथासंज्ञेपार्थः ।

अथ विस्तरार्थमाह—

वइ अंतरियाणं खलु, दोएह वि वग्गाण गरहिओ वासो ।

आलोवे संलावे, चरित्तसंभेइणी विकहा ॥ १११ ॥

एकस्यां साहिकायां वृत्त्या अन्तरितयोः संयतसंयतीरुप-
योरपि वर्गयोरैकत्र वासो गर्हितो—निन्दितस्तीर्थकरैः प्रति-
कृष्ट इत्यर्थः, यतस्तत्र संयतसंयत्योः कायिकयादिव्युत्स-
र्जनार्थं निर्गतयोः परस्परमालोप—सकृज्जलेपे संलापे—पुनः
पुनः संभाषणे संजाते सति चारित्रसंभेदिनी विकथा वक्ष्य-
माणरीत्या भवेत् ।

अथैकसाहिकायामेव दोषानाह—

उभयेगतरट्ठाए, व निग्गया दड्ढु एकमेकं तु ।

संक्रानिरोहमादी, पबंथ आतोभया वाऽऽसु ॥ ११२ ॥

उभयं संज्ञाकायिकीरूपं तस्य एकतरस्य वा व्युत्सर्जना-
र्थं निर्गतयोः संयतीसंयतयोरैकं दृष्ट्वा शङ्का भवति । त-
थाहि—संयतः कायिकयादिव्युत्सर्जनार्थं निर्गतः संयती दृ-
ष्ट्वा प्रतिनिवृत्तः, पुनरपि कायिकीसंज्ञाभ्यामुद्वाध्यमानो
निर्गतः, ततः संयती तं दृष्ट्वा शङ्कां करोति—नूनमेव मां
कामयते । एवं संयतस्यापि संयतीं प्रविशन्तीं निर्गच्छन्तीं
च दृष्ट्वा शङ्का भवति । अथवा—लोकस्य शङ्का भवति य-
थैव एषा वा यदेवं पौनःपुन्येन प्रविशति निर्गच्छति वा
तन्नूनमेवमात्रं वा अभिलषतीति, निर्गन्धो वा कायिकी-
संज्ञया भवेत्, आदिशब्दाद्—अनागादपरितापनादिपरिग्रहः ।
कथाप्रबन्धो वा वक्ष्यमाणो भवेत् । ततश्चात्मसमुत्थेन उभ-

यसमुत्थेन वा, वाशब्दात्—परसमुत्थेन वा दोषेण आशु-
क्षिप्रं संयमविराधनाऽपि भवेत् ।

कुमारप्रवर्जितस्य चेत्थं कौतुकमुपजायते—

पस्मामि ताव छिदं, वन्नपमाणं पि ताव से दच्छं ।

इति छिद्वहि कुमारा, लोएती कोउहल्लेणं ॥ ११३ ॥

पश्यामि तावत्कमपि छिदं येन वस्त्रं-गौरत्वादि प्रमाणं वा-
शरीरगच्छुरूपं 'से' तस्याः विवर्तितसंयत्याः सत्कं तावदहं
द्रव्यामि, इति कृत्वा छिद्वैः कुमारा-अभुक्तभोगिनः कुतूहल-
नाऽवलोकन्ते । ततस्तेषां प्रतिगमनादयो दोषाः ।

कथाप्रवन्धं व्याख्यानयति—

दुव्वलपुच्छेगयरे, खमणं किं तत्ति मोहभेमज्जं ।

तह वि य वारिणवामो, वलियतरं वाहए मोहो ॥ ११४ ॥

एकतरः संयतः संयती वा दुर्वलो भवेत्, तत्र संयतं सं-
यती पृच्छति-किमेवं दुर्वलोऽस्मि ? स वृत्त-क्षरणं करो-
मि । तत्र संयती प्राह-किं किमर्थं तत्क्षरणं ज्ञेयार्थ ! कि-
यते?, संयतः प्राह-मोहभेमज्जं-मोहचिकित्सनार्थमौषधिमद-
मासंव्यते । तथाऽप्यसौ मोहो वारितः सः न वारितः प्र-
तीक्षते । वारितवामो-वलिकतरमतिशयेन मां बाधते ।

संयती प्रतिवक्ति—

मूलतिगिच्छं न कुणह, न हु तणहा छिज्जए विणा तोयं ।

अम्हे वि वेयणाओ, खड्या एआ न वि पमंतो ॥ ११५ ॥

मूलचिकित्सां यूयं न कुरुथ, न हि तृणा तोयम्-उदके वि-
ना छिद्यते, अस्माभिरप्येता एवंविधाः क्षणप्रतीका वेद-
नाः खादिताः-असकृदासेविताः परं तथाऽप्यसौ मोहो
न प्रशान्तः ।

मोहमिआहुतिनिभा-हि एहि वायाहि अहियवायाहि ।

धंतं पि धिइममत्था, चलंति किमु दुव्वलधिईया ॥ ११६ ॥

मोहाग्नाहुतिनिभाभिर्घृतादिप्रक्षेपकल्पाभिः, इत्येतादृ-
ग्भिर्वाग्भिः अधिकमित्यर्थः, अहिते वा नरकादौ पातयन्ती-
ति अधिकपाता अहितपाता वा ताभिर्गर्वविधाभिः धंतं पि-
त्ति अतिशयेनापि ये धृतिसमर्थाः तेऽपि चलन्ति-क्षुभ्य-
न्ति; किं पुनर्धृतिदुर्वलास्तथाविधमानसावष्टम्भाविक-
लाः, एवं संयतीमपि दुर्वलां प्रतीत्येदमेव वक्तव्यम् । गत-
मेकसाहिकेति द्वारम् ।

अथ सप्रतिमुखानि द्वागणीति द्वारमाह—

मपडिदुवागे उवस्सए, निग्गथीणं न कप्पए वामो ।

दट्ठण एकमेकं, चरित्तभासुंडणा सजो ॥ ११७ ॥

सप्रतिद्वारे-अभिमुखद्वारयुक्तं निग्रन्थीनामुपाश्रये विद्यमाने
साधूनां न कल्पते वासः, यदि वसन्ति ततस्तत्राभिमुख-
द्वारयोरुपाश्रययोगैकमन्योन्यं दृष्ट्वा चारित्रभ्रंशना संयती-
संयतयोः सद्यः-तत्क्षणादेषांपजायते ।

किंच—

धम्ममि पवायट्ठा, णिता दट्ठु परोप्परं दो वि ।

लज्जा विभंति निंति य, संका य निरिक्खणे अहिया ॥ ११८ ॥

श्रीष्मकाले 'धम्ममि' ति विभक्तिव्यययात् धर्मेणाद्वा-

ध्यमानः संयतः प्रवृत्तार्थं वहिर्निर्गच्छति, संयत्यप्येवमेव
निर्गच्छति । ततो द्वावपि परस्परं दृष्ट्वा लज्जया भूयः प्रवि-
शतः । ततः संयतः प्रविष्ट इति कृत्वा भूयोऽपि निर्गच्छ-
ति, एवं संयतोऽपि तत एव द्वितीयं तृतीयं वा वारं नि-
र्गच्छतोः प्रविशतोश्च शङ्का भवति । नूनमेव एषा वा मा-
मभिधारयति, एकाग्रया च दृष्ट्वा निर्गच्छणेऽधिका श-
ङ्का भवति ।

वीसन्थऽवाउडन्नो न दंमणे होइ लज्जोच्छेदो ।

ते चव तत्थ दोसा, आलाबुल्लावमादीया ॥ ११९ ॥

अभिमुखद्वारप्रयुक्तयोरुपाश्रययोः विश्वस्तौ सन्तौ संयती-
संयतो कदाचिदपावृत्तौ भवतः, तत एवमन्योऽन्यं-परस्परं
दर्शनं लज्जाया व्यवच्छेदो भवति । ततश्च तत्रालापोज्ञापचा-
रित्रविरोधविकथादयो दोषास्त एव मन्तव्याः । गतं द्वा-
राणि वा सप्रतिमुखानीति द्वारम् ।

अथ पार्श्वतो मार्गतो वेति द्वारं भावयति—

एमेव य एकतरं, ठियाण पामम्मि मग्गओ वाऽवि ।

धिइअंतरएगनिवे-सणे य दोसा उ पुव्वुत्ता ॥ १२० ॥

एवमेव संयतीप्रतिश्रयस्थैकतरस्मिन् पार्श्वं मार्गतो वा-
पृष्ठतः स्थितानां वृत्त्यन्तरे एकस्मिन् वा दिक्देशेन पाटके
स्थितानां दोषाः पूर्वोक्ता एवालापसंलापादयो मन्तव्याः ।

अथोच्चनीचद्वारं भावयति—

उच्चे नीचे व ठिया, दट्ठण परोप्परं दुवग्माऽवि ।

संका वा सइकरणं, चरित्तभासुंडणा चयई ॥ १२१ ॥

उच्चं नीचं वा स्थाने स्थितौ द्वावपि वर्गौ साधुसाध्वी-
लक्षणौ भवेताम्, तत्र साधुः साध्वी वा परस्परं दृष्ट्वा कि-
मेव मामभिधारयतीति शङ्कां वा कुर्यात्, स्मृतिकरणं वा
भुक्तभोगिनाम्, चारित्रस्य वा भ्रंशना-ब्रह्मव्रतविराधना वा
भवेत् । 'चयई' ति सर्वथैव वा संयमं त्यजति-अवधाव-
नं कुर्यादित्यर्थः ।

इदमेवोच्चनीचपदद्वयं व्याचष्टे—

माले सुभावओ वा, उच्चम्मि ठिओ निरिक्खई हेट्ठं ।

वेट्ठो व निवत्तो वा, तत्थ इमं होइ पच्छित्तं ॥ १२२ ॥

कदाचित्ते संयता माले-द्वितीयभूमिकादौ स्वभावतो वा-
उच्च-देवकुलादौ स्थिता भवेयुः, संयत्यस्तु तद्विप-
रीते नीचे ततोऽसौ तत्र 'ठिउ' ति ऊर्ध्वस्थितः 'वेट्ठो-
व' ति उपाविष्टः 'निवत्तो व' ति निवृत्तस्त्वगवर्तित इत्यर्थः ।
यदि संयतीमधस्तान्नरीक्ष्यते तत्रदे प्रायश्चित्तं भवति—

संतर निगंतरं वा, निरिक्खमाणा सई पकामं वा ।

कालतवेहिं विसिट्ठो, भिन्नो मासो तुवट्ठम्मि ॥ १२३ ॥

सान्तरं नाम-यद्विण्टिकाया हस्तादिना उच्चो भूत्वा शि-
रः शरीरं वा उच्चैस्तरं कृत्वा पश्यति, निरन्तरं विण्टि-
कादिकं विना स्वभावस्थ एव प्रेक्षते तत्र त्वगवर्तितः सन्-
निरन्तरं सकृदेकं वारं संयतीं निरीक्षते, ततो भिन्नमासो,
द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां लघुः । त्वगवर्तित एव निरन्तरं
प्रकाममसकृत्प्रेक्षते भिन्नो मासः कालगुरुः तपोलघुः । अथ

स्वभावस्थः प्रेक्षमाणस्तां न पश्यन्ति ततः सान्तरं वि-
गिटकामन्यद्वा किञ्चिदुच्छीर्षके कृत्वा सकृत्पश्यति भि-
न्ना मासः तपोगुरुः काललघुः । सान्तरमेव प्रकाशं प्रेक्षते
भिन्ना मासो द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां गुरुकः । एवं त्वग्वर्त्त-
नं कुर्वाणस्य भणितम् ।

एसेव गुरु निविटो, ठियम्मि मासो लहू उ भिक्खुस्स ।

एकेकठाणवुडुं, चउगुरु अंतं च आयरिए ॥ १२४ ॥

निविटो नाम-निपसस्तस्यापि प्रेक्षमाणस्य एष एव निर-
न्तरसान्तरादिकोऽभिलाषो वर्त्तते वक्रव्यः, नवरं प्रायश्चित्तं
स एव भिन्नमासो गुरुकश्चतुर्थेऽपि स्थानेषु तपःकालविशे-
षितस्तथैव कार्यः । स्थितो नाम ऊर्द्धस्थितस्तस्याऽप्येष एवा-
भिलाषो नवरं प्रायश्चित्तं लघुमासस्तपःकालविशेषितः । एवं
भिन्नोः प्रायश्चित्तमुक्तम् । वृषभोपाध्यायाचार्याणां यथाक्रमेकै-
कस्थानवृद्धिः कर्त्तव्या, यावदाज्ञार्थस्य चतुर्गुरुकम् । तद्यथा-
वृषभस्य गुरुभिन्नमासादारब्धं गुरुमासे, उपाध्यायस्य मा-
सगुरुकादारब्धं चतुर्लघुके, आचार्यस्य गुरुमासिकादारब्धं
चतुर्गुरुके निष्ठामुपयातीति । एष प्रथम आदेशः ।

अथ द्वितीयमाह—

दोहि वि रहियसकामं, पकाम दोहिं पि पेक्खई जो उ ।

चउरो य अणुग्घाया, दोहि वि चरिमस्स दोहि गुरू ॥ १२५ ॥

‘दोहि वि’ ति द्वाभ्यामपि नयनाभ्यां यन्निरीक्षते तद्र-
हितम्, यदेकेन लोचनेन निरीक्षते तदरहितम्, एतदु-
भयमपि प्रत्येकं द्विधा सकामं, प्रकामं च । तत्र सकाममेक-
शः, तथा ‘दोहिं पि पिक्खई जो उ’ ति द्वाभ्यामपि रहिता-
रहिताभ्यां सकामप्रकामाभ्यां वा यः प्रेक्षते तस्य चत्वारो
मासा अनुद्घाताः, द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां विशेषिताः
प्रायश्चित्तम् । चरमस्य चतुर्थभङ्गवर्त्तिनो द्वाभ्यामपि तपःका-
लाभ्यां गुरुकाः कर्त्तव्याः । एष पुरातनगाथासमासार्थः ।

अथास्या एव भाष्यकृद् व्याख्यामाह—

पायठिओ दोहि नयणेहि, पेच्छई रहिय मोत्तु एकेणं ।

तं पुण सई सकामं, निरंतरं होइ तु पकामं ॥ १२६ ॥

पादाभ्यां तु स्थितो द्वाभ्यां नयनाभ्यां यत्प्रेक्षते तदरहितम्,
यत्पुनरेकेन नयनेन मुक्त्वा-परित्यज्य निरीक्षते तद्रहितम् ।
यत्पुनरहितमपि सकृदकवारं निरीक्षते तत् सकामम्,
निरन्तरमनेकशस्तदेव प्रकामं भवति ।

अहवण समतलपादो, दोहि वि रहियं तु अगपाएहिं ।

इट्टालादी वि रहियं, एकेकसकामग पकामं ॥ १२७ ॥

‘अहवण’ ति अथवा-समतलपादो यन्निरीक्षते तदरहितम्,
यत्पुनरगपादाभ्यामपि स्थितो निरीक्षते तद्रहितम् । अथवा
यदट्टालंलपुकाद्यारूढः पश्यति तदरहितम्, तदपरं रहितं चा
एकेकं प्रकाममन्यम् ।

अहवण उच्चावेउं, करवेटियपीठगादिसुं काउं ।

ताओ वावि पमोत्तुं, रहिउं वेट्टो पुण निसिजं ॥ १२८ ॥

अथवा-याद् संयता नीचैः प्रदेशे स्थिताः संयत्यस्तु संस्ततः
शिरः शरीरं वा उच्चयित्वा-उच्चैः कृत्य यन्निरीक्षते, यद्वा-
करे-हस्ते विण्टकायां पीठिकादिषु वा शीर्षं कृत्वा यन्नि-

रीक्षते तद्रहितम्, अथवा—यतय उच्चैः स्थिता यतिन्यस्तु
नीचैः ततः करादिषु पूर्वन्यस्ते शिरसि अत्युच्चत्वादनवलो-
कमानो यत्तानि करविण्टकादीनि प्रमुच्य-उत्सार्य पश्यति
तद्रहितम्, एतत्त्वग्वर्त्तनं कुर्वतो रहितमुक्तम् । विट्टो पुण निसि-
जं’ति उपविष्टः पुनर्निपद्यां मुक्त्वा यत् पश्यति तद्रहितम् ।
तद्विपरीतं त्रिष्वपि स्थानेष्वरहितं द्रष्टव्यम् ।

दिट्ठीसंवधो वा, दोएह वि रहियं तु अन्नतरगते ।

अप्पो दोसो रहिए, गुरुकतरो उभयसंबंधे ॥ १२९ ॥

अथवा-द्वयोरपि-संयतसंयत्योः यो दृष्टे दृष्टयोः सम्बन्धस्त-
दरहितम् । यत्पुनरन्यतरगात्रनिरीक्षणं तद्रहितम् । अत्र चा-
ल्पतरो दोषः, रहिते एकतरदृष्टिसंबन्धः, अरहिते तु
उभयर्हाष्टसम्बन्धः, तत्र गुरुकतरा दोषाः ।

अत्र प्रायश्चित्तमाह—

दोहि वि रहिय अरहिए, एकेक सकामए पकामे अ ।

गुरुगा दोहि वि लहुगा, लहुगुरुगतवेण दोहिं पि ॥ १३० ॥

द्वाभ्यामपि नयनाभ्यां निरीक्षणमित्यादिकं यदनेकवि-
धमरहितं भणितम्; तत्र सकामे चत्वारो गुरवः,
द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां लघवः । तत्रैव प्रकामं
चत्वारो गुरवः तपोलघुकाः । रहिते तु सकामे चतु-
र्गुरुकाः तपसा गुरवः । तत्र प्रकामे चतुर्गुरवो द्वाभ्यामपि
गुरवः । यत्तु दृष्टिसंबन्धरूपमरहितमन्यतरगात्रनिरीक्षणरूपं
तु रहितं व्याख्यातम्, तत्र चैवं प्रायश्चित्तयोजनम्-रहिते स-
कामे चतुर्गुरु, उभये लघुकम्, प्रकामे चतुर्गुरु कालगुरुकम् । अ-
रहिते सकामे चतुर्गुरु तपोगुरुकम्, अरहिते प्रकामे चतुर्गुरु
उभयगुरुकम् ।

एकेका उ पयाओ, साहीमाईसु ठायमाणानं ।

निकारणट्टियाणं, सव्वत्थ वि अविहिए दोसा ॥ १३१ ॥

अरहितसकामप्रकामनिरीक्षणानामेकैकस्मान्पदात्माहि—
कायामादिशब्दात्—सप्रतिमुखद्वारेषु पुरतो वा मार्गतो वा
उच्चै वा नीचै वा सर्वत्रापि निष्कारणे निष्ठतां कारणे वा
अविधिना अयतनया स्थितानाममी दोषा भवेयुः ।

दिट्ठा अवाउडाऽहं, भयलज्जाथद्व होज्ज खित्ता वा ।

पडिगमणादी व करे, नित्थकाओ व आउभया ॥ १३२ ॥

काचित्संयती विचारभूमौ प्राप्ता संयतमागच्छन्तं दृष्ट्वा
चिन्तयत्-अहो अहम् ज्येष्ठार्येणापवृता दृष्टा, ततः सा भ-
येन लज्जया वा स्तब्धा—क्षिप्तचित्ता वा भवेत् । यद्वा-का-
श्चिदपावृता दृष्टाः कथममीषां पुरतः स्थास्याम इति कृत्वा
प्रतिगमनादीनि कुर्युः । अथवा-दृष्टे यद् द्रष्टव्यमिति निःसं-
धाय ‘नित्थका’ निर्लज्जा भवेयुः, ततश्चात्मसमुत्था उभ-
यसमुत्थाश्च दोषा भवन्ति ।

यदि वा—

तासिं कक्खंतरगु-उभदेसकुचउदरऊरुमादीए ।

निग्गहिय ईदियस्स वि, दडुं मोहो समुज्जलति ॥ १३३ ॥

तासां कक्षान्तरगुह्यदेशकुचादरोरुप्रभृतीन् अवयवान् दृष्ट्वा
निगृहीतेन्द्रियस्यापि मोहः, समुज्ज्वलति किं पुनरितरस्येति।
ततश्चामी दश कामावस्था उत्पद्यन्ते ।

चित्तेइ १ दडुमिच्छइ २, दीहं गीससइ ३ तह जरो ४ दाहो ५ ।

भक्तश्रोयगर्दमुच्छ्रा७, उम्मत्तोऽन जानाई ६ मरणं १० । १३४
चिन्ता नाम-शोकः १, ततो द्रष्टुमिच्छति २, दीर्घ निःश्वसिति
३, तथा ज्वरो ४, दाहः ५, भक्तस्यारोचकः ६, मूर्छा ७, उम्मत्तः
संजायते ८, न जानाति किञ्चिदपि ९, मरणमुपजायते १० ।

एनामेव गाथां विवृणोति--

पहमे सोयति वेगे, ददुं तं इच्छती विइयवेगे ।

नीससइ तइयवेगे, आरुहइ जरो चउत्थम्मि ॥ १३५ ॥

डउभइ पंचमवेगे, छेदे भत्तं न रोयए वेगे ।

सत्तमगम्मि य मुच्छा, अट्टमए होइ उम्मत्तो ॥ १३६ ॥

नवमे न मुणइ किञ्चि, दसमे पाणेहि मुच्चइ मरणसो ।

एएसि पच्छित्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ १३७ ॥

प्रथमे शोचति वेगे-हा कथं तथा सह संगतिर्भविष्यतीति
चिन्तयतीत्यर्थः १, द्रष्टुं तां पूर्वदृष्टां पुनरपीच्छति द्वितीये
वेगे २, निःश्वसिति, तृतीये वेगे दीर्घनिःश्वासान् मुञ्चति
३, आरोहते ज्वरश्चतुर्थे ४, दाहते अङ्गं पञ्चमवेगे ५, पण्डु
भक्तं न रोचते वेगे ६, सप्तमे वेगे मूर्छा ७, अष्टमे उम्मत्तो
भवति ८, नवमे न जानाति किञ्चिदपीति निश्चेष्टो भवती-
त्यर्थः ९, दशमे वेगे प्राणैर्मुच्यते मनुष्यः । एतेषां दशाना-
मपि वेगानां प्रायश्चित्तं यथाऽनुपूर्व्या वक्ष्ये--अभिधास्ये ।

तदेवाह--

मासो लहुओ गुरुओ, चउरो मासा हवन्ति लहु गुरुगा ।

छम्मासो लहु गुरुगा, छेदो मूलं तह दुगं च ॥ १३८ ॥

प्रथमे लघुको मासः, द्वितीये गुरुकः, तृतीये चतुर्लघवः,
चतुर्थे चतुर्गुरुवः, पञ्चमे षड्लघवः, षष्ठे षड्गुरुवः, सप्तमे छेदः,
अष्टमे मूलम्, नवमे अनवस्थाप्यम्, दशमे पाराश्रिकम् ।

एकम्मि दोसु तीसु व, ओहावन्तिसे तत्थ आयरिओ ।

मूलं अणवट्ठप्पो, पावइ पारंचियं ठाणं ॥ १३९ ॥

अथ मोहोदयनैकः अवधावति उत्पन्नजति ततः आचार्यो
मूलं प्राप्नोति, द्वयोरवधावतोरनवस्थाप्यो भवति । त्रिषु अव-
धावमानेषु पाराश्रिकं स्थानं प्राप्नोति । गतमुच्चनीचद्वारम् ।

अथ धर्मकथाद्वारमाह--

धम्मकहासुणणाए, अणुरागो भिक्खसंपयाणे य ।

संगारे पडिसुणणा, मोक्खरहे चव खंडीए ॥ १४० ॥

धर्मकथायाः श्रवणेन संयत्या अनुरागः संजायते, ततः
स्निग्धमधुरभैक्षस्य संप्रदानं संयताय कारयति । ततः शृङ्गार-
स्य--संकेतस्य प्रतिश्रवणं करोति । कः पुनः संकेत इति
आह--'मोक्खरहे चव' इति अमुष्मिन् देशे रथो हिरिड-
प्यते, तत्रास्माकं रक्ष्यमाणानां मोक्षो भविष्यति 'खण्डी
ए' इति खण्डी हिरिडका तस्या-वा द्वारमुद्घाटं रात्रौ भविता
दीर्घस्यालक्षणाकत्वात् खण्डितं श्रामण्यस्य खण्डनाः तयोः
प्रतिसेवमानयोर्जायते । एष संप्रहगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव चिवरीपुराह--

असुभेण अहाभावे-ण वा वि रत्तिं निसंतपडिसंते ।

वत्तेइ किन्नरो इव, कोई पुच्छा पभायम्मि ॥ १४१ ॥

कोऽपि साधुरशुभेन वा यथाभावेन वा रात्रौ निशान्ते प्रति-

निशान्ते अन्यत्र भ्रमणादुपरमेत, यद्वा-निशान्तेषु स्वेषु गृहेषु
प्रतिश्रान्ते-विश्रान्ते जने किन्नर इव मधुरया गिरा धर्मकथां
काञ्चित्परिवर्तयति तदाकर्ण्य संयत्यः प्रभाते पृच्छन्ति ।

यथा--

कतरो सो जेण निमिं, कन्ना रे पूगिया व अमयस्स ।

सो मि अहं अज्जावो, आमि पुरा सुस्मरो किं वा ॥ १४२ ॥

कतराऽसौ येन माधुर्येण निशि रात्रौ कर्णाः 'रे' अस्माकम्
अमृतस्य पूरिता इव कृताः । स प्राह-सोऽहमस्मि । आर्याः !
पुरा पूर्वमहं सुस्वर आसम्, तदपत्त्या किञ्चिदसौस्वर्य-
मिदानीं मम विद्यन्ते ।

यतः--

रुक्खासणेण भग्गो, कंटो मे उच्चमदपडओ य ।

संधुयकुलम्मि नेहं, दावेमि कए पुणो पुच्छा ॥ १४३ ॥

रुक्काशेन-स्नेहरहितभोजनेन उच्चशब्देन पठतश्च मे क-
ण्ठो भग्नः, ततो नेदानीं तथा सुस्वर इति, ततस्तदीयसौ-
स्वर्येणातीवानुरजिता काऽपि संयता प्राह--संस्तुते भावि-
ते कुले स्नेहं घृतादिकमहं दापयिष्यामि, येन भवतां स्व-
रपाटवमुपजायते, ततस्तथा कृतं सति पुनस्तथाऽपि तं दुर्ब-
लं दृष्ट्वा पृच्छा कृता, यथा-ज्येष्ठार्य ! किमेवं दुर्बलो दृश्य-
से । एवं च कुर्वतोस्तयोः किंभवति-(वृ०) इति 'पेज्ज'
शब्दे पञ्चमभाग १०८० पृष्ठे प्रतिपादितम् ।)

ततश्च स तथा दुर्बल इति पृष्ट्वा ब्रूयात्--

जह जह करेसि नेहं, तह तह नेहो मे वड्डइ तुमम्मि ।

तेण नडिओ मि यलियं, जं पुच्छसि दुब्बलतरं चि ॥ १४४ ॥

यथा यथा करोपि-संपादयसि स्नेहं तथा तथा 'मे' मम
त्वयि स्नेहो वर्द्धते, तेन च स्नेहेन नटितो-विडम्बितोऽस्म्यहं
यस्वं पृच्छसि दुर्बलतर इति तदेतेन हेतुना दुर्बलोऽहम् ।

एवमुक्ते सा ब्रूयात्--

अमुगदिणे मोक्खरहो, होहिइ दारं व वोज्झिहिइ रत्तिं ।

तहयाणे पूरिस्सइ, उभयस्स वि इच्छियं एयं ॥ १४५ ॥

अमुष्मिन् दिने रथो-रथयात्रा भविता, तस्यां साधुसा-
ध्वीजनेषु गतेषु अस्माकं रक्ष्यमाणानां मोक्षो भविष्यति ।
द्वारं वा छिदिडकया अमुकस्यां रात्रौ वक्ष्यते वहमानकं भ-
विष्यति । तदा 'रे' आवयोरुभयस्यापि यथोप्सितं मतः पू-
रिष्यते । एवं संकेतं प्रतिश्रुत्य प्रतिसेवनां कुर्वतोस्तयोः
श्रामण्यस्य खण्डनं भवति ।

ततश्च भग्नवतोऽहमिति कृत्वा यद्यवधावति । ततः--

एगम्मि दोसु तीसुं, उवहावन्तेसु तत्थ आयरिओ ।

मूलं अणवट्ठप्पो, पावइ पारंचियं ठाणं ॥ १४६ ॥

एकस्मिन्नवधावति मूलम्, द्वयोरनवस्थाप्यम्, त्रिषु पा-
राश्रिकमाचार्यः प्राप्नोति । द्वितीयपदे एतेष्वपि स्थानेषु
तिष्ठत् ।

कथमित्याह--

अट्ठाणनिग्गयाई, तिक्खुत्तो मग्गिऊण पडिलोमं ।

गीयत्था जयणाए, वसन्ति ते अभिदुवाराए ॥ १४७ ॥

अध्वनो निर्गता आदिशब्दाद्-अशिवादिषु वर्तमानाः सहस्र-

चैकवगडाकमेकद्वारं संयतीक्षेत्रं प्राप्ताः, ततस्तत्र त्रिकृ-
त्वस्त्रीन् वारान् निरुपहतां वसन्ति मार्गयित्वा यदि न
प्राप्नुवन्ति ततः प्रतिलोमं-प्रतीपक्रमेण गीतार्था यतनया
अभिद्वारे संयतीक्षेत्रे वसन्ति । के पुनः प्रतिक्रमन्त इति चेदु-
च्यते-यानि पूर्वमेकसाहिकादीनि धर्मकथापर्यन्तानि द्वारा-
ग्युक्तानि तेषु प्रथमतो यस्यां धर्मकथाशब्दः साध्वीभिः धूयते
तस्यां वसतो वास्तव्यम् ।

तत्र चयं यतना--

भिगार वज्रबोले, अह एगो विज्रपाठगुच्छं वा ।

सङ्गादीनिवन्धे, कहिए वि न ते पडिकहिंति । १४६ ॥

धर्मकथां परिवर्त्तयन्तः शृङ्गारसवर्ज्यं बोलेन च-वृन्दशब्देन
परिवर्त्तयन्ति, यथैकस्य कस्यापि व्यक्तस्वरो नापलक्ष्यते। अन्येन
सह गुणयतस्तस्य न संचरति । तत एकोऽपि विद्यापाठेन
गुणयति, स्ववर्जितमिति भावः । तदप्यनुच्छं नोच्चैस्तरण
शब्देन । अथ सुखरोऽयमिति ज्ञात्वा आद्यादय आदिशब्दाद्य-
था भद्रकादयो वा निर्वन्धे कुर्युः, यथा-स्वरेण धर्मे कथितेऽ-
पि मधुगन्धरेण धर्मे उक्तेऽपि प्रभाते संयतीनां न ते साधवः
परिकथयन्ति । यथा-अमुकेनेत्ये धर्मेः कथित इति । ईदृश-
वसन्तरत्नां उच्चै वा नीचै वा स्थानव्यम् ।

तत्रयं यतना--

कड उच्च चिलिमिली वा, ततो थेरा य उच्चनीए वा ।

पासे ततो न उभयं, मत्तगजयणाला मदा ॥ १५० ॥

प्रविशन्तो निर्गच्छन्तो वा यस्मिन् पार्श्वे परस्परं पश्यन्ति
तत्र कटको-वंशादिमयो घनो दीयते । अथ कटको न प्राप्यते
तदा चिलिमिली-वस्त्रमयी दातव्या । स्थविगश्च ततस्तस्मि-
न्पार्श्वे तिष्ठन्ति, संयतीनां तु जुल्लिकाः एव उक्ता उच्चनीचे यत-
ना । अथोच्चनीचमपि न लभ्यते ततो यत्र संयतीवसतेः पार्श्व-
तो वा मार्गतो वा प्रतिश्रयस्तत्र स्थानव्यम् । तत्र च तिष्ठता-
मियं यतना-‘पासे ततो न उभयं’ति कायिक्यादिव्युत्सृजनार्थं
निर्गच्छन्तो यत्र परस्परं पश्येयुस्ततस्तस्यां दिशि नाभयम्-न
संज्ञां न वा कायिकीं व्युत्सृजन्ति । तादृशस्य स्थाण्डिलस्या-
प्राप्तौ मात्रकेषु यतनया व्युत्सृजन्ति । अथवा-आकुलाः सश-
न्दाश्च कायिक्यादि पुरं व्रजन्ति । तदभावे सप्रतिमुखद्वारे
तिष्ठन्ति ।

तत्र चयं यतना--

पिहदागकरणअभिमुह-चिलिमिलिवेलाससद्वहु निंति ।

माहीए अन्नदिमिं निंती न य काइयं ततो ॥ १५१ ॥

यत्र द्वारार्ण परस्परमभिमुखानि तत्रान्यस्यां दिशि पृ-
थक् द्वारं कुर्वन्ति, अथ न लभ्यते अन्यस्यां दिशि द्वारं कर्तुं
ततो द्वारं चिलिमिली नित्यवज्जा स्थापनीया, कटको वा अ-
पान्तरालं दातव्यः । कायिक्याः संज्ञायाश्च चेलां परस्परं
स्थापयित्वा असदृशवेलायां निर्गच्छन्ति, सशब्दाश्च कासि-
तादिशब्दं-स्वागमनसूचकं च कुर्वन्तो बहवो निर्यान्ति
निर्गच्छन्ति । यत्रैका साहिका तत्रान्यस्यां दिशि यस्य द्वारं
तत्र प्रतिश्रये तिष्ठन्ति । यतश्च संयतीनां प्रतिश्रयस्ततः का-
यिकीभूमि न व्रजन्ति । एवं संज्ञाभूमापि द्रष्टव्यम् ।

कियद्वाऽत्र भणिष्यते--

जत्थ ऽप्पतरा दोसा, जत्थ य जयणं तरंति काउं जे ।

तत्थ वसंति जयंता, अणुलोमं किंचि पडिलोमं ॥ १५२ ॥

यत्रोपाश्रये अल्पतराः पूर्वोक्ता दोषा भवन्ति, यत्र च
यतनां यथोक्तां कर्तुं तरन्ति-शक्नुवन्ति ‘जे’ इति
पादपूर्णे, तत्रानुलोमं वा किमप्येकसाहिकादिकं स्थानं प्रती-
त्य यथोक्तां यतमाना वसन्ति नात्र कोऽपि प्रति-
नियमः, किं तु-गीताधेनाल्पबहुत्ववेदिना भवितव्य-
मिति भावः ।

कथं पुनरल्पतरा दोषा भवन्तीत्युच्यते--

आयसमणीण नाउं, कडिकप्पट्टी समाणयं वजो ।

बहुपाडिवेसिजयणं, खमयरगं पारिसोहेइ ॥ १५३ ॥

आत्मनः श्रमणीनां च स्वभावं दृढधर्मत्वादिकं ज्ञात्वा
तथा यतितव्यम्, ‘किडिकप्पट्ट’ इति स्थविरश्रमणः जुल्लिका-
श्रोभयपार्श्वतः कर्त्तव्याः । वयसा समानां च संयतीं संदर्श-
नादौ दूरतो वर्जयेत् । यच्च गृहे बहुप्रातिवेशिकजनमी-
दृशे प्रतिश्रये अवस्थानं क्षमतरमतिशयेन युक्तम् ।
विजने तु विश्वस्ततया बहवो दोषा भवेयुरिति । गतो
द्वितीयो भङ्गः ।

अथ तृतीयभङ्गमाह--

पउमसर वियरगो वा, वाघातो तम्मि अभिनवगडाए ।

तम्मि वि सो चैव गमो, नवरं पुण देउले मेलो ॥ १५४ ॥

तृतीयभङ्गो नाम-अनेकवगडाकमेकनिष्क्रमणप्रवेशं आ-
मादि, तत्र वा ऽभिनिवगडाकं अनेकवगडे एकद्वारे च क्षेत्रे
पञ्चसरो वा विद्रको वा गत्तो वा व्याघातो भवेत् । येनाने-
के निष्क्रमणप्रवेशा न भवन्ति तस्मिन्नापि स एव गमः-प्र-
कारः सर्वोऽपि ज्ञातव्यः, नवरं केवलं पुनर्देवकुले मील-
को भवति ।

कथमित्यत आह--

अंतोवियार अमई, अज्जाण हविजो तइयभङ्गम्मि ।

संकिट्टगवीयारं, व होज दोसा इमं नायं ॥ १५५ ॥

अनेकवगडाके एकनिष्क्रमणप्रवेशे च ग्रामादौ स्थितेषु
साधुषु आर्यिकाणामन्तस्तृतीयभङ्गे आयाता संलाकाख्ये
विचारभूमेरसत्ता भवेत्, ततो वहिर्निर्गच्छन्तीनां संक्लिष्टवि-
चारभूमेर्दोषा भवेयुः, संक्लिष्टविचारभूमिर्नाम एकद्वार-
तया अन्या संज्ञाभूमिर्न विद्यते, ततः संयता अपि तत्रै-
वायान्ति । आसन्ने वा परस्परं संज्ञाभूमी, ततश्च निर्गमने
प्रवेशे वा देवकुले मेलको भवेत् । इदं चात्र ज्ञातम् ।

दृष्टान्त उच्यते--

वामस्स य आगमणं, महिला कुडऽणंतमेव रत्तडी ।

देउलकोणे व तंहा, संपत्ती मेलणं होजा ॥ १५६ ॥

कस्याश्चिन्महिलायाः कुसुम्भरक्त्वस्त्रयुगलाभिवसनायाः
प्राचुरि घटे गृहीत्वा जलाहरणार्थं निर्गताया वर्षस्य-वृ-
ष्टेरागमनम्, ततोऽसौ महिला रक्ताधिनी रञ्जने-रक्ते
कुसुम्भराग इत्यर्थः तदर्थिनी, मे वर्षोदकेन पतता कु-
सुम्भरागो मा विनीयतामिति कृत्वा कुट्ट-घटे अन-

न्तके च वस्त्रे द्वे अपि प्रतिपद्य स्वयमपावृत्तीभूय काऽपि देवकुले प्रविष्टा । तस्य च कोणके यावदसौ प्रविशति ता-
वत्तत्र कश्चिदगारः पूर्वप्रविष्टः आसीत्, तेन सा अपा-
वृता दृष्टा, जातश्च तस्य मोहोदयः । ततस्तत्र सा युक्ता,
दृष्टा च तदन्यैः पुरुषैः । एवं तथा संप्राप्या तथाविधव-
र्षपतनादिसमायोगेनैकस्या एव विचारभूमेः प्रतिनिवृत्त-
योः संयतीसंयतयोरेकत्र देवकुलादौ वर्षाऽऽर्द्रवस्त्राणि परि-
त्यक्तवतोर्मिलनं भवेदिति ।

अथ तस्यागारस्य किं संवृत्तमित्याह—

गहित्रो सो य वरात्रो, वदो अवत्रोडत्रो दवदवस्स ।

संपावित्रो रायकुलं, उप्पत्ती चेव कजस्स ॥ १५७ ॥

गृहीतश्च स वराको राजपुरुषैश्च वदश्च अवकोटके आ-
नीतः, कृकाटिकापश्चान्मुखीकृतवाहुयुगलो— 'दवदवस्स'
ति शीघ्रं संप्रापितश्च राजकुलमयम् । तत्र च प्रस्तुतकार्य-
स्यात्पत्तिः कारणिकैः पृष्टा, तेन चागारेण यथावस्थितं
सर्वमपि तत्पुरतां विज्ञप्तम् ।

ततश्च—

जाणंता वि य इत्थि, दोसवइं तीएँ नाइवग्गस्स ।

पच्चयेहउं सचिवा, करंति आसंण दिट्ठंतं ॥ १५८ ॥

नहि महत्यपि वृष्ट्याद्युपद्रवे स्त्रिया निगवरणत्वं शिष्टाना-
मनुमतमिति कृत्वा स्त्रियं दोषवतीं जानन्तोऽपि तस्याः
संयन्धी यो ज्ञातिवर्गः—स्वजनसमुदायस्तस्य, प्रत्ययेतोः स-
चिवाः—कारणिकाः अश्वेन दृष्टान्तं कुर्वन्ति ।

तमेवाऽऽह—

चम्मिय-कवइय-वलवा, अंगणमज्जे तहेव आसो य ।

वलवाए अगुठणणं, कजस्स य छंदणं भणियं ॥ १५९ ॥

चर्म-लघुस्तनुत्राणविशेषस्तदस्याः संजातमिति चर्मिता,
एवं कवचिताऽपि, नवरं कवचत्वं महास्तनुत्राणविशेषः एवं-
विधा कान्तिद्वडवा कस्यचिन्नुपत्यादेरङ्गणमध्ये तिष्ठति ।
अश्वस्तथैव तत्र तां दृष्ट्वा प्रधावितोऽपि चर्मितकवचितानं न
प्रतिसेवितुं शक्नोति । यदा तु तस्या वडवाया अपावरणं-
चर्मादरपनयनं क्रियते तदा सुखेनैव प्रतिसेवितुमिष्टा । एव-
मियमपि यद्यपावृता नाऽभविष्यत् तदा नानेनाऽसौ प्रत्य-
सेविष्यत् इत्यत इयमेवापराधिनीति तैः कारणिकैः कार्यस्य-
व्यवहारस्य छन्दनं—परिच्छेदकारि वचो भणितमिति ।

एवं खु लोइयाणं, महिला अवराहि न पुण सो पुरिसो ।

इह पुण दोएह वि दोसो, सविसेसो संजए होइ ॥ १६० ॥

एवम्—अमुना प्रकारेण खुरवधारणं, लौकिकानां महिला अप-
राधिनी संवृत्ताः न पुनरसौ पुरुषः । इह पुनरस्माकं लोकां-
न्तरे व्यवस्थितानां द्वयोरपि संयतीसंयतयोर्दोषः । अपि च-
सविशेषः—समाधिको दोषः संयतं भवति ।

कुत इति चेदुच्यते—

पुरिसुत्तरिओ धम्मो, पुरिसे य धिई ससत्तया चेव ।

पेलव परज्झ इत्थी, कुंफुगपेसी य दिट्ठंतो ॥ १६१ ॥

पुरुषोत्तरः—पुरुषप्रधानो यतः पारमेश्वरो धर्मः, पुरुषे च धृ-
तिर्मानसस्य स्वलक्षणसमवृत्ता च सर्वसंपन्नता भवति, तत-

स्तस्य प्रतिसेवमानस्य सविशेषो दोषः । स्त्री तु पेलवा-निः-
सत्त्वा 'परज्झ' इति परवशा । अत्र कुम्फुकेन पेश्या च दृष्टा-
न्तः । यथा—कुम्फुकः—करोपाग्निज्वालितः सन्तुद्दीप्यते, एवं
स्त्रीविदोऽपि । यथा च पेशी सर्वस्याप्यभिलषणीया एवमि-
यमपि, अतो न तस्याः समाधिको दोष इति ।

आह—यदि संयतीनामन्तस्तृतीयभङ्गे विचारभूमि-

र्भवेत् ततः किं न वर्तते स्थातुम् ?, उच्यते—

जइ वि य होज वियारो, अतो अज्जाण तइयभङ्गम्मि ।

तत्थ वि विक्किचणादी, विनिग्गयाणं तु ते दोसा ॥ १६२ ॥

यद्यप्यार्याणामन्तस्तृतीयभङ्गे आपातासंलोकलक्षणे विचारो
र्भवेत्, तथापि विवेचना—उद्गतिभङ्गपानादिपणिष्ठापनिका
तत्प्रभृतिषु कार्येषु विनिर्गतानां साधुसाध्वीनां परस्परं मिलि-
तानामकङ्गारं क्षेत्रं न एव पूर्वोक्ता दोषा भवेयुः । अतस्तत्रा-
पि न वर्तते स्थातुम् ।

उपसंहरन्नाह—

एए तिन्नि वि भङ्गा, पढेमे सुत्तम्मि ज ममक्खाया ।

जो पुण चरिमो भङ्गो, सो विइए होति सुत्तम्मि ॥ १६३ ॥

एका वगडा एकं द्वारम्, एका वगडा अनेकानि द्वाराणि,
अनेका वगडा एकं द्वारम्, एते त्रयोऽपि भङ्गा ये समाख्या-
तास्तं प्रथमे वगडासूत्रे प्रत्येतव्याः । तच्च प्रागेव व्याख्यातम् ।
यः पुनश्चरमां भङ्गः—अनेका वगडा अनेकानि द्वाराणीति-
लक्षणः स द्वितीये वगडासूत्रे द्रष्टव्यः । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

से गामंसि वा० जाव संनिवेसंसि वा एगवगडाए एगदुवा
राए एगनिकखमणपवेसाए णो कप्पति बहूणं अगडसु-
याणं एगयउवणए अत्थियाइए जे केइ आयारपकप्पधरे
णऽत्थि आइएहं केइ छेदे वा परिहारे वा । णऽत्थि आइएहं
केइ आयारपकप्पधरे सव्वेसि तेसिं तप्पत्थिं छेदे वा प-
हारे वा ॥ ४ ॥

“ से गामंसि वा नगरंसि वा ” इत्यादि । अत्र सम्बन्धप्र-
तिपादनार्थमाह—

कप्पति गणिणो वासो, वहिया एगस्स अतिपसंगेण ।

मा अगडसुया वीसुं, वसेज्ज अह सुत्तसंबंधो ॥ १६४ ॥

कल्पते गणिनो—गणावच्छेदिनो वासो वहिःकस्यैकाकिनः,
इति श्रुत्वा मा अतिप्रसङ्गन-अकृतश्रुता अपि विष्वक् वसं-
युः, ततस्तथा विष्वक् वासप्रतिपदार्थमिदं सूत्रम्, इत्यपि
सूत्रसम्बन्धः । अनेन सम्बन्धनायान्तस्यास्य (४) व्याख्या-
'से' शब्दोऽथशब्दार्थः । ग्रामे वा नगरे वा यावत्करणात्-
'खंडेसि वा कव्वंडेसि वा' इत्यादि परिग्रहः । राजधा-
न्यां वा 'एगवगडाए वा' एका वगडा परिज्ञेया यस्याः सा,
एकवगडा तस्यां तथा एकस्मिन्प्रदेशे निष्क्रमणप्रवेशौ यस्यां
सा एकनिष्क्रमणप्रवेशा तस्यां न कल्पते बहूनामकृतश्रुता-
नामगीतार्थानामित्यर्थः । एकतः एकस्यां नमतौ वस्तुम्,
अस्ति चात्र एतेषां मध्ये आचारप्रकल्पधरस्तर्हि नास्त्यमी-
षां कश्चित् छेदः परिहायो वा । वाशब्दादन्यदपि प्रायश्चित्त-
म् । अथ नास्ति कश्चिदत्र एतेषां मध्ये आचारप्रकल्पधरस्त-

हि 'तेसि' तेषामन्तरा तस्मात्स्थानादिप्रतिक्रमणलक्षणत्वेदः परिहारो वा एष सूत्रसंज्ञार्थः ।

अधुना भाष्यविस्तरः—

एगमि वीअसंते, न कप्पती कप्पती य संतम्मि ।

उउवद्धे वासासु य, गीयत्थो देसिए चेव ॥ २६३ ॥

एतेषां बहूनामकृतश्रुतानामेकतो वसतामेकस्मिन्नपि गीतार्थे असत्यविद्यमानं ऋतुवद्धे वर्षासु च वस्तुं न कल्पते । यदि वसति ततः ऋतुवद्धे काले प्रायश्चित्तं मासलघु, वर्षाकाले चतुर्लघुकम् । अथैकोऽप्यस्ति गीतार्थस्तर्हि तस्मिन् ऋतुवद्धे वर्षासु च वस्तुं कल्पते; न तत्र प्रायश्चित्तमिति भावः । किं कारणं गीतार्थेन सह संवसतां न प्रायश्चित्तमत आह—गीतार्थोद्देशक एव भवति । इयमत्र भावना—यथा केचित् पुरुषा अटव्यां विप्रनष्टाः केनचिद्देशकेन दृष्टास्ते भणिता मा इतो व्रजन्तोऽटवीं प्रविशत—अहं भवतो निस्तारयामि । ततस्ते ऋजुकेन पथा नगरं प्रापिताः, एवं गीता—थोऽपि मोक्षपथविप्रनष्टानां मोक्षपथप्रदर्शक इति तेन सह संवसतां कालद्वयेऽपि नास्ति प्रायश्चित्तमिति ।

सम्प्रति परस्य प्रश्नावकाशमाशङ्कमान इदमाह—

किह पुण होज बहूणं, अगडसुयाणं तु एगतो वासो ।

होजाहि कक्खडम्मी, खेत्ते अरसादिचइयाणं ॥ २६४ ॥

अर्थ—केन कारणेन पुनर्वहूनामकृतश्रुतानामेकत्र वासो भवेत् ? स्मरिहाह—कर्कशं क्षेत्रं अरसादित्याजितानां भवेदेकत्र वासः । तथाहि—ते साधवो महति गच्छे वर्त्तमाना नगरे रूक्षैरसविरसादिभिराहारैर्निर्भस्मिताः सम्प्रधारयन्ति, किञ्चिद्वयं रूक्षाहारैर्योगं संस्तरणं कर्तुं शक्नुमस्तस्मात् गच्छामः एवं चिन्तयित्वा गच्छादपक्रमन्ति । एवमेतेषामकृतश्रुतानां बहूनामेकत्र वासः ।

चइयाणं य सामत्थं, संघयणजुयाणमाउल्लाणं पि ।

उउवासे लहुलहुगा, मुत्तमगीयाणमाणादी ॥ २६५ ॥

अरसविरसादिभिराहारैस्त्याजितानामाकुलानां संहननश्रुतानामपि अपिशब्दो भिन्नक्रमत्वाद्वा योजितः, एवं सामत्थं सामर्थ्यपर्यलोचनं भवति । यथा कियन्ते कालं वयं रूक्षाहाराः स्थाभ्यामस्तस्मादपक्रमामो गच्छादिति । एवं चिन्तयित्वा यदि ऋतुवद्धे काले वसन्ति तदा प्रायश्चित्तं मासलघु, वर्षाकाले चतुर्लघुकम् । यतनाऽगीतार्थानां विषयेऽधिकृतं सूत्रं न केवलमधिकृतं प्रायश्चित्तम् । किं त्वाज्ञादयश्च ।

तानेव मिथ्यात्वादीन् दोषान् द्वाग्गाथया संजिघृक्षुराह—

मिच्छत्तसोहिमागा—रियाइगेलण अहव कालगए ।

अद्धान्नामसंभम—भए य रुद्धे य ओसरिण ॥ २६६ ॥

तेषामगीतार्थानां मतिभेदादिना मिथ्यात्वं स्यात्, तथा शोधितैर्न ज्ञायते, तथा ससागारिकायां वसतौ ये दोषाः परिहार्यास्तेषामपरिज्ञानम् । अथवा—ग्लानन्ध, अथवा—कालं गतं अध्वनि-मार्गे 'अवमे' अवमौदर्थे अग्न्यादिसम्भ्रमे बोधिकम्लेच्छस्तेनभये अकालवर्षेण रुद्धे तथा अपसृतं पथि गच्छतां कस्मिंश्चित् मन्दगतित्वात् स्फिटिते या यतना तां न जानन्ति, एष द्वाग्गाथासंज्ञार्थः । व्य० ६

उ० । (अत्र मिथ्यात्वद्वारम् 'मिच्छत्त' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २७४ पृष्ठे गतम् ।)

अधुना शोधिद्वारं सागारिकद्वारं चाऽऽह—

आवसमणावसे, सोहिं न मुणंति ऊणमहिं वा ।

जे वसहीए दोसा, परिहरंति न ते अयाणतो ॥ २६८ ॥

अकृतश्रुता आलोचिते परेण एष प्रायश्चित्तं प्राप्तो नवेति न जानन्ति, अजानन्तश्चापन्नेऽनापन्ने वा प्रायश्चित्तं—शोधि नैव ददति । यदि वा—ऊनामधिकां वा ददति । गतं शोधिद्वारम् । अधुना सागारिकद्वारमाह—ये च वसतौ दोषास्तानजानन्तोऽकृतश्रुता न परिहरन्ति ।

सम्प्रति ग्लानत्वादिद्वारचतुष्टयमाह—

गेलन्ने वोच्चत्थं, करंति नयमयविधिं वियाणंति ।

अद्धान्नामडंति सया, जतणा णयणो व ओमे वि ॥ २६९ ॥

ग्लानत्वेऽज्ञानतो विपर्यासं कुर्वन्ति, अनागादे आगादकृतमुभयत्रापि प्रायश्चित्तं चतुर्लघुकम् । गतं ग्लानद्वारम् । अथ कालगतद्वारमाह—न च मृतस्य विधिं बन्धनच्छेदनादिकं परिष्ठापनाविधिं वा न जानन्ति मृतस्यापधिरुपहत इति त्यज्यते । सम्प्रत्यध्वद्वारमाह—अध्वानं पन्थानमजानन्तः सदा—सर्वकालं रात्रौ दिवसे वाऽटन्ति न च कारणतो रात्रावपि गमने यतनां जानन्तीति भावः ।

सम्भ्रमादिद्वारकदम्बकमाह—

अगणादिसंभमेसु य, बोहिगमेच्छादिएसु य भयेसु ।

रायहुट्ठाईसु य, विराहगा जयणज्याणंता ॥ २७० ॥

अग्न्यादिसम्भ्रमेषु तथा बोधिकाः स्तेना म्लेच्छाः प्रतीता आदिशब्दात्—परचक्रादिपरिग्रहस्तदादिकेषु भयेषु राजद्विष्टादिषु च भयेषु, राजद्विष्टं—राजप्रद्वेष आदिशब्दादशिवादिपरिग्रहः, तथा भिक्षाचर्यां गते अकालवर्षतो नदीपूरणावरुद्धे पथि सह व्रजतां मन्दगतित्वादपसृते यतनामजानन्तः संयमात्मविराधका भवन्ति ।

तथा—

संभमनदिरुद्धस्स वि, उन्निक्खंतस्स अहव फिडियस्स ।

ओसरियसहायस्स व, लुड्डे उवहिं उवहतो चि ॥ २७१ ॥

अग्न्यादिसंभ्रमवशादेकाकिनस्तथा नदीनिरुद्धस्य उन्निष्क्रान्तस्य अथवा—मन्दगतित्वात्सार्थस्फिटितस्य—अपसृतसहायस्य च—अपगतसहायस्य उपधिरुपहत इति कृत्वा लुड्डयति—त्यजति अवबुधुतः ।

एण्ण कारणेणं, अगडसुयाणं बहूणं वि ण कप्पो ।

वितिपणं य रायहुट्ठे, असिवोमगुरूणं संदेसे ॥ २७२ ॥

एतेनानन्तरोदितेन कारणेनाकृतश्रुतानां बहूनामप्येकत्र वासो न कल्पते । द्वितीयपदे—अपवादपदे पुनः कल्पते । कत्याह—राजद्विष्टे अवमौदर्थे गुरूणां संदेशे च । तथाहि—राजप्रद्वेषवशादेकाकी आत्मद्वितीयः आत्मवृत्तीयो वा भवेद्, एवमशेषेऽवमौदर्थे च भावनीयम् । तथा गुरोः संदेशवशादागादकारणं गीतार्थानामभावं अगीतार्था अपि व्रजन्तीति ।

तह नाणादीण्डा, एएसिं गीतां दिज्ज एकेको ।

असती एगागी वा, फिडिया वा जाव न मिलंति ॥ २७३ ॥

तथा ज्ञानाद्यर्थाय-ज्ञाननिमित्तं दर्शननिमित्तं चारित्रनिमित्तं
वैयावृत्यनिमित्तकरणं चलितानां तेषां गीतार्थानामभावं
अगीतार्थोऽपि गच्छन्ति । स्पन्दकपतौ वा कालगते आचा-
र्यसमीपमथ सार्थात् मन्दगतितया स्फिटिता यावन्नाद्यापि
मिलन्ति तावदेकत्र बहूनामकृतश्रुतानामपि वासो न विरु-
ध्यते ।

एगाहिगमट्टाणे, व अन्तरा तत्थ होज्ज वाधाते ।

तेणच्छेज्जा तत्थ वि. सेहस्स नियल्लगा वेति ॥२७४॥

तत्तो वि पलाविज्जइ, गीयत्थविज्जइं तु दाऊणं ।

अमतीए संगारो, कीरइ अमुगत्थ मिलियव्वं ॥२७५॥

कोऽपि साधुः गीतार्थाभावे आचार्येण कचित्प्रयोजने प्रेषि-
तो भणितश्चाद्यैव प्रत्यागन्तव्यमिति । 'एवमेकाहिगमे' एक-
दिनगमागमे अध्वनि अन्तराले तत्र व्याघातो भवेत्, तेन
कारणेन स यत्र प्रेषितस्तत्रैवासीत् न प्रत्यागच्छति । अथ
वा-तस्य स्वज्ञातय उत्प्रवाजननिमित्तमाचार्यसमीपमागताः
अपश्यन्तः सर्वतः समन्तात् निरीक्षन्ते, निरीक्षमाणाश्च तत्र
गता यत्र स गतस्तिष्ठति । ततो येषां समीपे स प्रेषितस्त-
त्साधुभिर्ज्ञातम्, यथा-शैलस्य निजकाः सप्रायातास्तिष्ठन्ति ।
ते च द्रुवन्ते-वयमान्मीथमुत्प्रवाजयिष्यामस्ततोऽपि स्था-
नात् द्वितीयं गीतार्थं दत्त्वा पलायते दूरम्, यत्र तन्निजकानां
गतिविषयो नास्ति । असति गीतार्थे अगीतार्थोऽपि स-
हायो दीयते । तेषां च संकेतः क्रियते, यथा-अमुकप्रदेशे
मिलितव्यम् । अगीतार्थस्यापि सहायस्याभावे एकाक्यपि
प्रेष्यते, तत्रापि संकेतः कर्तव्यः । एवमेकाकिनस्त्रिप्रभृती-
नां बाहूनामृतयुग्मे वर्षासु च वासो भवति ।

रायहुट्टादीसु व, सव्वेसुं चेव होइ संगारो ।

नाणादि व ओसरणे, गीयत्थविज्जगं मग्गो ॥२७६॥

असती एगाणीउ, निव्वंधे वा बहूण अगीयाणं ।

सामायारीकहणं, मा बहिभावं निरुंभंति ॥ २७७ ॥

राजद्विष्टादिषु-राजद्विष्टाशिवायमौदार्यसम्भ्रमादिषु सर्वेषु
भवति संकेतः कर्तव्यः । तथा स्नानादिनिमित्तं-जिन-
प्रतिमास्नानरथनिर्याणादिनिमित्तं समवसरणं-भूयः सामा-
चार्यादीनां मिलनं भविष्यतीति समवसरणे श्रुते कोऽप्याचा-
र्यसमीपमागत्य द्वितीयं गीतार्थं मार्गयति, तस्य द्वितीयो
गीतार्थो दातव्यः । असति-अविद्यमाने गीतार्थे, अविद्यमाने
तावद् द्विधा-सद्भावेनासद्भावेन वा । सद्भावो नाम-सन्ति
गीतार्थाः परं ग्लानादिप्रयोजनव्यापृताः, असद्भावो मूलत एव
गीतार्था न सन्ति । तत्र सद्भावेन असद्भावेन वा अविद्यमाने
गीतार्थे स प्रतिषेधनीयो यथा नास्ति द्वितीयो गीतार्थः । अ-
थ स निर्वन्धं करोति तर्हि एकाकी प्रेष्यते । यदिवा-बहवोऽ
गीतार्थाः सहाया दीयन्ते । बहूनामपि ज्ञानदर्शनादिनिमित्तं
गमनेच्छाभावात् । तेषां च बहूनामगीतार्थानां या पथि सा-
माचारी या च समवसरणे प्रविष्टानां तस्याः कथनम् । अथ
कस्मान्ते निर्वन्धेऽपि कृते उत्कल्यन्ते तत आह-मानिरुद्धय-
माना बहिर्भावं व्रजयुरिति कृत्वा ।

सूत्रम्—

से गामंसि वा० जाव सन्निवेशंसि वा अभि-

खिण्वगडाए अभिणिद्वाराए अभिणिक्खमणपवेसण-
माणए णो कप्पति बहूणं अकडसुयाणं एगयओ वत्थए ।
अत्थि या इ एहं केइ आयारकप्पधरे जे तत्तियं रयणि
संवसति णऽत्थि या इत्थ केइ छेए वा परिहारे वा, णऽत्थि या
इत्थ केइ आयारकप्पधरे जे तत्तियं राति संवसति सव्वेसि
तेसिं तप्पत्तियं छेए वा परिहारे वा ॥ ५ ॥

'स गामंसि वा' इत्यादि अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध-
इत्यत आह—

अण्णगामे वासं, णाऊण निवारियं अगीयाणं ।

सग्गामे मा वीसुं, वसेज्ज अगडा अयं लेसो ॥ २७८ ॥

अन्यस्मिन् ग्रामे अगीतार्थानां वासं निवारितं ज्ञात्वा मा
स्वग्रामे विष्वगपि वासः कल्पने इति मन्यमाना अकृता-
अकृतश्रुताः स्वग्रामे विष्वक् वसेयुः, अतस्तन्निषेधार्थमिदं
सूत्रमित्ययं सूत्रसम्बन्धलेखः ।

अथवाऽयमन्यः सम्बन्धः—

अगडसुया वाऽहिकया, समागमो एम होइ दोएहं पि ।

सच्छंदऽणिस्सिया वा, निस्सयजयणाविहं भणिया ॥२७९॥

अनन्तरसूत्रे अकृतश्रुता अधिकृताः, अस्मिन्नपि सूत्रे त एवा
कृतश्रुताः प्राच्यन्ते इत्येष द्वयोरेपि सूत्रयोः समागमः-सम्प-
र्कः । अथवा-अधस्तनानन्तरसूत्रे सच्छन्दतोऽनिश्रिता उक्ताः
अस्मिन्पुनः गीतार्थनिश्रितानां यतना भणिता । अनेन सम्ब-
न्धनायातस्यास्य (५ सूत्रस्य) व्याख्या—"स गामंसि वा"
इत्यादि पूर्ववत् । नवरम् 'अभिनिव्वगडाए' अभि-प्रत्येकं-
नियतो वगडः परिक्षेपो यस्यां सा अभिनिव्वगडा तस्यां पृ-
थक् परिक्षेपायामित्यर्थः । तथा अभि प्रत्येकं नियतं द्वारं य-
स्याः सा तथा तस्याम्, तथा अभि-प्रत्येकं निष्क्रमणप्रवे-
शौ निष्क्रमणप्रवेशस्थानं यस्याः सा तथा तस्याम्, वसतौ ब-
हूनामकृतश्रुतानामेकतो वस्तुम्, अस्ति वाऽत्र प्रकल्पधरो
यस्तृतीयां रजनीं गत्वा तैः समं वसति, तर्हि तेषामापन्नः-
समापन्ना नास्ति कश्चिद्धेदः परिहारो वा । नास्ति कश्चिदा-
चारप्रकल्पधरो यस्तृतीयां रजनिं गत्वा तैः समं वसति, तर्हि
तेषां सर्वेषामपि तत् प्रत्ययमगीतार्थेन सह सम्बन्धनप्रत्ययः
द्धेदः परिहारो वा, एष सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अधुना भाष्यविस्तरः

गामे उवस्सए वा, अभिनिव्वगडाए दोस ते चेव ।

नवरं पुण नाणत्तं, तइयदिवसे गीयसंवसणा ॥२८०॥

ग्रामे वा एकस्मिन्नुपाश्रये विष्वक् अभिनिव्वगडायां पृ-
थक् परिक्षेपायामुपलक्षणमतत् पृथग्गारायां पृथग्निक-
मणप्रवेशायां येऽनन्तरसूत्रे मिथ्यान्वादयो दोषा उक्ता-
स्त एवाऽयूनातिगिक्ता द्रष्टव्याः । नवरं पुनर्नानाव्यभिच-
रस्मिन् सूत्रे यदि गीतार्था निश्रया वसन्ति तर्हि तृती-
यादिवसे गीतसंवसनम्-गीतार्थेन सह संवसने कर्तव्यम्,
आचार्यस्तृतीयादिवसे तेषां शोधनिमित्तं गीतार्थमेकं
प्रेषयति । एवं च तेषां नास्ति प्रायश्चित्तम् ।

अत्र पर आह—

एवं पि भवे दोसो, दोसुं दिवसेसु जे भणियपुंवि ।

कारणियं पुण वसही, असती भिक्षोभये जयणा ॥२८१॥
ननु यदि तृतीये दिवसे गीतार्थेन सह संवसनमेवमपि
य पूर्व भणिता मिथ्यात्वादयो दोषास्ते द्वयोर्दिवसयोर्भ-
वन्ति । आचार्य आह—सत्यमेतत्केवलमिदं सूत्रं कारणिकं-
कारणवशप्रवृत्तमतो न दोषः । किं पुनस्तत्कारणमत आह-
'वसहि असती' इत्यादि, वसतिरेकत्र सर्वेषां न विद्यते,
यदिवा—भिक्षा सर्वेषामेकत्र न भवति, अथवा—उभयमं-
कत्र सर्वेषां न सम्भवति, तत एतेषां त्रयाणां कारणानामन्य-
तमेन कारणेन पृथक् पृथक् वसन्ति । तत्र च यतना कर्तव्या ।
यतनया च संवसतां न प्रायश्चित्तम् ।

तामेव यतनामाह—

संकिट्टा वसहीए, निवेसणस्सेते अन्नवसहीए ।

असती य वाडगं तो, तस्सऽसती होज्ज दूरे वा ॥२८२॥

स्वग्रामे संक्लिष्टायामतिसङ्कट्यां वसतौ सर्वेषामेकत्र स्थानं
न भवति तदा एकनिवेशनस्यान्तः पृथगन्यसां वसतौ
स्थानद्वयम् । असत्येकनिवेशनस्यान्तः—अन्यस्या वसतेरभावे
वाटकस्यान्तः पृथगन्यस्यां वसतौ वसन्ति । अथ वाटक-
स्याप्यन्तः पृथगन्या वसतिर्न लभ्यते, तदा वाटकवहि-
र्हस्तशताभ्यन्तरे पृथगन्या वसतिर्गवेपणीया, तस्य ह-
स्तशतस्याभ्यन्तरे वसतेरभावे दूरेऽपि वसतिरेन्या स्यात् ।

तत्र हस्तशताभ्यन्तरं यावत् यतनामाह—

वीसुं पि वसंताणं, दोषि वि आवासगा सह गुरुहिं ।

दूर पोरिसिभंगे, उग्घाडऽसंतु विगडंति ॥ २८३ ॥

निवेशनवाटकहस्तशताभ्यन्तरे (वीसुं) विष्वगपि वसतामेव
विधिर्दिवसे दिवसे द्वे अप्यावश्यके—प्राभातिकप्रतिक्रमण-
लक्षणे सह गुरुभिः कर्तव्ये । भिक्षामप्यटित्वा ततः संनि-
वृत्ता आचार्यस्य समीपे समागत्याऽऽलोचयन्ति । अथ ह-
स्तशतस्य बहिर्वसतिलब्धा तर्हि गुरुसमीपे चतुर्थपौरु-
ष्यामालोचनां कृत्वा वैकालिकमावश्यकं स्वकीयायां व-
सतौ कुर्वन्ति । ततः प्रातरप्यावश्यकं तत्र कृत्वा गुरुसमीप-
मागत्य प्रत्याख्यानं गृह्णन्ति । 'दूरे' इत्यादि यदि पुनर्दूरे अ-
न्यस्मिन् ग्रामे स्थिता भवेयुस्ततो यदि गुरुसकाशमा-
गच्छतां पौरुषीभङ्गस्तत उद्घाटायां पौरुष्यामागत्याचार्य-
समीपे आलोचयन्ति, प्रत्याख्यानं च गृह्णन्ति पूर्वार्द्धिकम् ।
एतत् दूरे स्थितानामविशेषणोक्तम् ।

अधुना विशेषमभिधत्सुराह—

गीयसहाया उ गया, आलोयण तस्स सो वि य गुरुणं ।

अगडा पुण पत्तेयं, आलोएंती गुरुसगासे ॥ २८४ ॥

तत्र यदि तेषां दूरे स्थितानां कोऽपि गीतार्थः सहा-
योऽस्ति तर्हि ते गीतसहायाः—गीतार्थसहाया दूरे गताः
सन्तस्तस्य गीतार्थस्य पुरतः आलोचयन्ति । स पुनर्गी-
तार्थ उद्घाटायां पौरुष्यां गुरुणां समीपमागत्य विकटयति ।
अथ नास्ति कोऽपि तेषां गीतार्थः सहायस्तर्हि ते केवला
अकृताः—अकृतश्रुता उद्घाटायां पौरुष्यां गुरुसकाशे स-
मागत्य प्रत्येकमालोचयन्ति ।

एताण य जंताण य, पोरिसिभङ्गो तओ गुरुं वपंति ।

थेरे अजंगमम्मि व, मज्झएहे वाऽवि आलोए ॥२८५॥
यदि दूरे वसतिलब्धा उद्घाटायां च पौरुष्यामागच्छतां ग-
च्छतां च पौरुषीभङ्गस्ततो गुरुवः स्वयं तेषामकृतश्रुतानां
समीपं व्रजन्ति । आचार्यो वृद्धत्वेन चागन्तुं न शक्नोततः
स्थविरे अजङ्गमे चाचार्ये ते अकृतश्रुता मध्याह्ने गुरुस-
मीपमागत्यालोचयन्ति ।

एवं पि दुल्लहाए, पडिवसहठिया न एंति पतिदिवसं ।

समणुसददधिईया, अतरुणे य बहिं विसज्जेन्ति ॥२८६॥

एवमपि—अनेनापि दुर्लभायां वसतौ दूरे प्रतिवृषभस्थि-
ता न प्रतिदिवसे गुरुसमीपमागच्छन्ति, अर्थादापन्न द्वि-
तीये दिवसे आलोचका आगच्छन्ति । अथ कीदृशास्ते प्र-
तिवृषभा यानाचार्यः प्रपयति, तत आह—'समणुसे' त्या-
दि, समनोज्ञा नाम येषां परस्परं प्रीतिस्तान् समनोज्ञान्
दृढधृतीन् अतरुणान्मध्यमवयसो बहिः प्रतिवृषभानाचार्या
विसज्जेयन्ति । तदेवं वसन्त्यलाभे यतनोक्ता ।

सम्प्रति भिक्षाया अलाभे यतनामाह—

दुल्लभभिक्षे जतिउं, सग्गामुग्गभामपल्लियासुं च ।

अतिखेयपोरिसिवहे, न वाऽपि ठायंति तो वीसुं ॥२८७॥

दुल्लभे भिक्षे यदि स्वग्रामे उद्ग्रामकभिक्षाचरप्रत्यासन्नग्रा-
मे पल्लिकादिषु च यतन्ते, तथापि—यत्तित्वाऽपि नास्ति सं-
स्तरणम् । अथवा—अतिशयेन—महता कालक्षेपेण यदि प-
र्याप्तं कथमपि लभ्यते पौरुषीवधेन-द्वितीयचतुर्थपौरुषीभ-
ङ्गेन ततो विष्वक्—अन्यक्षेत्रेऽपि गीतार्थाभावेनाकृतश्रुता
अपि तिष्ठन्ति, ते च विष्वक्—क्षेत्रेषु तथा तिष्ठन्ति यथा
आचार्ये स्पर्द्धकेन सह त्रीणि स्पर्द्धकानि भवन्ति ।

उभयस्स अलंभम्मि वि, गीताऽसति वीसुं ठंति अगडसुया ।

दुसु तिसु वा ठाणेसुं, पतिदिवसाऽऽलोए आयरितो ॥२८८॥

उभयस्य—वसतेर्भिक्षस्य वाऽलाभे गीतार्थस्याभावे अकृत-
श्रुता अपि विष्वक् तिष्ठन्ति । कथमित्याह—द्विषु त्रिषु वा
स्थानेषु आचार्यस्थानेन तत्सहोत्कर्षतस्त्रिषु स्थानेषु इत्यर्थः,
तत्र भिक्षाऽलाभे उभयालाभे वा विष्वक् स्थितानां प्रति-
दिवसमाचार्यस्तेषामान्तिकं गत्वा तानालोके, प्रतिपृच्छा-
द्विद्वानेन तेषां सारं करोतीत्यर्थः ।

किंकारणमाचार्येण प्रतिदिवसं तेषां

समीपे गन्तव्यमत आह—

सइरीभवन्ति अणवे—कखणाए जह भिन्नवाहणा लोए ।

पडिपुच्छ सोहि—वोतण, तम्हा उ गुरु सया वयई ॥२८९॥

भिन्नप्रवहणाः स्वैरिणो भवन्ति, एवं तेऽपि स्वैरिणो जा-
यन्ते । तस्मात् प्रतिपृच्छा शोधित्वदानाय गुरुः सदा
तेषामन्तिकं व्रजति ।

तस्य पुनराचार्यस्य तेषां समीपं व्रजतस्तैर्यत्कर्त्तव्यं तदाह—

तएहाइयस्स पाणं, जोग्गाहारं व नैंति पच्चो (व्वो) णिं ।

कितिकम्मं च करेंति, मा जुन्नरहो व सीएज्जा ॥२९०॥

येषां समीपमाचार्यो गच्छति ते आचार्यस्य—'पच्चो (व्वो) णिं'
सन्मुखं कृष्णायितस्य—अतिशयतृपितस्य योग्यं पानं—पानी-
यं योग्यमाहारं च ग्रथमालिकानिमित्तं नयन्ति । कृतिकम्मं—

च विश्रामणां कुर्वन्ति, मा अन्यथा जीर्णरथ इव स सीदित् ।

अथ तस्याचार्यस्य नित्यसहायो न विद्यते, तत आह—

असती निचमहाए, गेएहइ पारंपरेण अणोणे ।

ते चिय अणेहिं समं, तं मलेउं नियत्तंते ॥ २६१ ॥

असति-अविद्यमाने नित्यसहाये--अवस्थितसहाये यः स-
कलदिवसमाचार्येण सह हिण्डेत, ततः पारंपरेणान्यानन्यान्
सहायान् गृह्णाति । तद्यथा-एकं साधवस्तावन्नयन्ति यावत्
द्वितीयं स्पर्द्धकम्, ततस्ते तैः समं मेलयित्वा प्रतिनियत्तन्ते ।
ततोऽप्यन्ये साधवस्तावन्नयन्ति यावत्तृतीयं स्पर्द्धकम्, तत-
स्तेऽपि तैः सह मेलयित्वा प्रतिनियत्तन्ते । तानि च स्पर्द्धे-
कान्याचार्यस्य स्पर्द्धकेन सह त्राण स्पर्द्धकानि भवन्ति ।

अथ कथमाचार्य एकदिवसेन त्रयाणामकृतश्रु-

तस्पर्द्धकानां शोधिं करोति । तत आह—

एगत्थ वमितो मंतो, तंमिं दाऊण पोरिसिं ।

मज्झएहे वितियं गंतुं, भोत्तुं तत्थावरं वए ॥ २६२ ॥

आत्मीये स्पर्द्धकं उपितः सन् आश्चार्यः सूत्रपौरुषीं दत्त्वा
मध्याह्नं द्वितीयं स्पर्द्धकं गच्छति, तत्र गत्वा 'भुङ्क्त्वा' शो-
धिं च कृत्वा तदनन्तरमपि तृतीयं स्पर्द्धकं व्रजति । तत आ-
लोचनादिशोधिं कृत्वा तत्रैव वसति ।

एवमेगेण दिवसेण, सोहिं कुणति तिणह वि ।

पडिपुच्छणं च बलवं, आह सुत्तमवत्थयं ॥ २६३ ॥

एवमेकेन दिवसेनाचार्यस्त्रयाणामपि स्पर्द्धकानां शोधिं क-
रोति, यदि स प्रतिपृच्छां-प्रत्येकं पृच्छां सारां कर्तुं गन्तुं
बलवान् । अत्र परः प्राह—यद्येवं तर्हि 'तइयं रयाणं संव-
सति' त्ति तदिदानीमपार्थक्यमवकाशाभावात्—

सुत्तनिवातो थेर, कलाव काउं तिहेण वा सोहिं ।

वितियपयं च गिलाणे, कलाव काऊण आगमणं ॥ २६४ ॥

आचार्यः प्राह-अधिकृतस्य सूत्रस्य निपातोऽवकाशः स्थ-
विरे । तथाहि-यद्याचार्यः स्थविरतया दुर्बलत्वेन वा प्रतिदि-
वसं त्रिषु स्पर्द्धकेषु शोधिं कर्तुं न शक्नोति तत एकैकस्मिन्
स्पर्द्धके तृतीयां रात्रिं वसति । तथा चाह—आचार्यस्य प्रति-
दिवसमनागमनं दृष्टेण चाऽपराधान् कलापं कृत्वा-पिण्डयि-
त्वा शोधिमाचार्यस्य समीपे कुर्वन्ति । तथाहि-एकस्मिन्
स्पर्द्धके उपित्वा तत्र पौरुषीं दत्त्वा द्वितीये स्पर्द्धके समाया-
ति, तत्रैव वसति । तत्र वसतो तत्रत्याः साधवो ये अपराधा
अभूवन् ते एकत्र पिण्डयित्वा आचार्यस्य पुरत आलोचय-
न्ति । आचार्यस्तु शोधिं ददान्यप्रमादार्थं चोपदेशं प्रयच्छति ।
अत्रापि द्वितीयपदमाह-द्वितीयपदम्-अपवादपदं ग्लानं स-
त्याचार्ये अपराधान् कलापं कृत्वा; पिण्डयित्वा इत्यर्थः, स्प-
र्द्धकसाधूनामागमनमाचार्यसमीपे । इयमत्र भावना—यद्या-
चार्यो ग्लानत्वेनातिवृद्धत्वेनाऽजङ्गमः स्वयं न शक्नोति ते-
षां समीपं गन्तुं तदा इतर-स्पर्द्धकद्वयसाधवो यथा मयूरः
स्वपिच्छान् कलापयति—एकत्र पिण्डयति एवमपराधाने-
कत्र पिण्डयित्वा हृदये सम्यगवधांयं गुरुसमीप-
मागत्यालोचयन्ति । आलोचितेषु च तेषु अपराधेषु यदि
प्रायश्चित्तं दातव्यं भवति तदा प्रायश्चित्तमाचार्यो दत्त्वा
प्रमादाभावाधुमुपदेशं च दत्त्वा विसर्जयति ।

एतदेव सविस्तरमाह—

एवं अगडसुयाणं, वीसुं ठियाणं तु तीसु गामेसु ।

लहुया असंथरंतो, तंमि अणित्ताण वी लहुतो ॥ २६५ ॥

सर्वेषां यद्याचार्येण समं नास्ति क्षेत्रं यत्र वसतिः सं-
स्तरणं च भवति । अथवा-अस्ति वसतिः संस्तरणं न वि-
द्यते, यदि वा-अस्ति संस्तरणं न पुनर्वसतिः, एवमेतैः
कारणैस्त्रिषु ग्रामेषु विष्वक् स्थिता अकृतश्रुतास्तेषाम-
संस्तरणम्, तथापि स्थितानां यद्याचार्यो द्व्योर्गतरयोः स्प-
र्द्धकयोः प्रतिदिवसं सारां न करोति, तदा प्रायश्चित्तं
चत्वारो लघुकाः । स्पर्द्धकसाधवो यद्याचार्यमनागच्छन्ते न
गवेपयन्ति तदा तेषामप्यनागच्छतां मामलघु ।

एगदिणं एक्केके, तिट्ठाणत्थाण दुब्बलो वसति ।

अह सो अजंगमां चिय, ताहे इयरं तर्हि एंति ॥ २६६ ॥

अथ ग्लानत्वेन वृद्धत्वेन दुर्बलतया न प्रतिदिवसं त्रिषु स्प-
र्द्धकेष्वगन्तुं शक्नोति तदा स दुर्बल आचार्यस्त्रिस्थानं-स्था-
नं स्पर्द्धकानांमकैकस्मिन् स्पर्द्धके एकैकं दिनं वसति । यथा
च वसति तथा प्रागवोक्तम् । अथ स आचार्योऽतिवृद्धत्वेन
ग्लानत्वेनाजङ्गमो जातस्तत इतरं स्पर्द्धकद्वयसाधवस्तत्रा-
चार्यसमीपे आगच्छन्ति, तेषामपि विधिर्मूलगाध्यायामुक्तः ।

अथवा-तत्रान्यः प्रकारस्तमेवाऽऽह—

एइ व पडिच्छए वा, मेहावि कलाव काउमवराधे ।

अतिदूरं पण परए, पक्खं मामं परतरे वा ॥ २६७ ॥

यस्तेषां स्पर्द्धकसाधूनां मध्ये कोऽपि साधुर्मेधावी स स-
र्वेषां साधूनामपराधान् हृदये धारयितुमर्हते तेन स्पर्द्धक-
साधव आलोचयन्ति । तद्यथा-स तेषामपराधपदानि क-
लापं कृत्वा हृदये संपिण्ड्याचार्यसमीपमागत्यालोचयति ।
तान्याचार्यः श्रुत्वा यद्यापन्नाः प्रायश्चित्तम् : ततो यत्र ये-
नापन्नं प्रायश्चित्तं तमेनामन्थं वाहयेदिति भणित्वा प्रेष-
यति । सोऽपि च साधुस्तेषां तत्कथयति प्रायश्चित्तं च तेषां
साधवस्तद्वदन्ति । 'पडिच्छए व' त्ति अथवा-आचार्य आ-
त्मीयात् स्पर्द्धकात् विनिर्गत्य येन प्रदेशेन इतरे स्पर्द्धका
वाऽऽगच्छन्तस्तस्मिन् प्रदेशे अन्तरा प्रतीक्षमाणस्तिष्ठति त-
त्र स्पर्द्धकसाधव आगच्छन्ति । एको वा मेधावी अत्रा-
प्यालोचनादिकं तथैव 'अइदूरे' इत्यादि यद्यतिदूरे स्थि-
तास्तदा पञ्चमं पञ्चमं दिवसे, यदि वा-पक्षेण पक्षेण, अथवा-
मासेन मासेन, परतरे वेति परतरेण वा द्वयर्द्धमासादिना
समागच्छन्ति । आगत्य चाचार्योऽसमीपे शोधिं कुर्वन्ति ।

से गामंसि वा ० जाव संनिवेसंसि वा अभिणिदुवाराए
अभिणिकखमणपवेसाए णो कप्पति बहुसुयस्स वब्भा-
गमस्स एगागियस्स भिक्खुस्स वत्थए, किंमग ! पुण अ-
प्पागमस्स अप्पसुयस्स भिक्खुस्स ॥ ६ ॥

'से गामंसि वा' इत्यादि । अत्र सम्बन्धप्रतिपादनार्थमाह—

अगडसुयाणं न कप्पइ, वीसुं मा अइपसंगतो सुयवं ।

एगागितो वसेज्जा, निकायणं चेव पुरिमाणं ॥ २६८ ॥

अनन्तरसूत्रे अकृतश्रुतानां न कल्पते विष्वक् वास इति
श्रुत्वा माऽतिप्रसङ्गतः श्रुतवान् एकाकी वसेदित्येवमर्थमि-

दं सूत्रम् । तथा निकाचने च नियमश्च पूर्वानामकृतश्रुता-
नां कृतमेनेन सूत्रेण । तथाहि—यदि कृतश्रुतस्यापि न
कल्पने एकाकिनो वासः किमङ्ग ! पुनरकृतश्रुतस्य तस्य
सुतगमेकाकिनो न कल्पने वास इत्यपि सूत्रमन्वयः ।
अनेन सम्यग्धनायातस्यास्य (सूत्रस्य ६) व्याख्या—अथ ग्रामे
वा नगरे वा यावद्राजधान्यां वा अभिनिर्वगडायामभिनिर्द्वा-
गयामभिनिष्क्रमणप्रवेशायामेतेषां त्रयाणामपि पदानां व्या-
ख्यानं पूर्ववत् । न कल्पने बहुश्रुतस्य सूत्रोपपत्त्या एका-
किनो भित्तोर्वस्तुम् , किमङ्ग ! पुनरल्पागमस्याल्पश्रुतस्येति
सूत्रोपपत्तिः ।

सम्प्रति भाष्यविस्तरः—

अतो वा बाहिं वा, अभिनिर्वगडाएँ ठायमाणस्म ।

गीयन्थे मामलदं, गुरुतो मासो अगीयन्थो ॥ २९६ ॥

अन्तरूपाश्रयस्याभिनिर्वगडायां-पृथक्परिज्ञेपायां वसतौ
यथा—एकस्यां बलभ्यां चिप्यक् अपवर्गे वहिरूपाश्रयस्याभि-
निर्वगडायामन्यस्मिन् प्रतिश्रयं यदि गीतार्थो भिज्जुर्वसति
तदा तस्य तत्र तिष्ठतो गीतार्थस्य प्रायश्चित्तं मासलघु.
अगीतार्थस्य गुरुको मासः ।

सांप्रतमन्तर्वहिर्वा गृहस्य या अभिनिर्वगडा तस्याः

प्रकारमाह—

अतो निर्वेगणस्म, मोही मादी व जाव मग्गामो ।

घरवगडाए सुत्तं, एमव य ममवगडासु ॥ ३०० ॥

निर्वेशनस्य गृहस्यान्तरभिनिर्वगडा, अथवा—निर्वेशनाद्वहि-
रस्या वसतिरभिनिर्वगडा तस्यां मुख्यतां, द्रष्टव्यम् एवमेव
शेषवगडासु निर्वेशनाद्वहिरभिनिर्वगडाप्रकारेषु च । तच्च गी-
तार्थानामगीतार्थानां भिज्जुणामकाकिनो वसतां प्रायश्चि-
त्तम् । तदेव प्रागुक्तं न केवलं प्रायश्चित्तं किं त्वन्येऽपि च
क्षेपाः ।

तथा चाह—

आणादिणो य दोसा, विराहणा होइ संजमायाए ।

लज्जाभया उ गारव, धम्मसदरक्खाचउद्धा अ ॥ ३०१ ॥

अन्तर्निर्वेशनस्याभिनिर्वगडायां वसतौ तिष्ठत आन्नादयो
क्षेपाः, तथा संयमविगधना आत्मविराधना च । एते
यथा प्राक् चतुर्थपञ्चमनिशये भाविते तथा भावनीये । यदि
पुनरनभिनिर्वगडायां वसतौ वसति तदा पापं कर्तुमिच्छतो
लज्जातो भयतो गौरवतो धर्मश्रद्धातो वा रक्षा चतुर्विधा
स्यात् । किमुक्तं भवति—अनभिनिर्वगडायां वसतौ वसन्
संयमविराधनारूपमात्मविगधनारूपं वा पापं लज्जादिभ्यो
न कुर्यादपि ।

तत्र प्रथमतो लज्जाद्वारं भावयति—

लज्जणिज्जो उ होहाभि, लज्जे वा समायरं ।

कुलागमतवस्सी वा, सपक्खपरपक्खतो ॥ ३०२ ॥

यद्यहं हस्तकर्माद्यन्यद्वा पापं समाचरिष्यामि लज्जनीयो
भविष्यामि, लज्जितश्च कथं कुलस्य गणस्य सङ्घस्य आग-
मस्य वा तपस्विनो वा स्वपक्षस्य—आवकादः परपक्षस्य
वा—परतीर्थिकादिरूपस्य मुखं दर्शयिष्यामि । अथवा—त-

त्पापमाचरन् कुलागमज्ञतपस्विस्वपक्षपरपक्षेभ्यो लज्जते ।
यथाऽहमेवमाचरन् कथमात्मीयं मुखं तेषां दर्शयिष्यामि
एवं लज्जातः पापं न करोति ।

सम्प्रति भयद्वारभावनार्थमाह—

अमिलोगस्स वा वाया, जो ऽतिसंकति कम्मसं ।

तहा वि साहु तं जम्हा, जसो वण्णो य संजमो ॥ ३०३ ॥

अश्लोकस्य वा—अवर्षस्य वा वादात्—प्रवादात् यः कर्म-
अशुभासेवनारूपमतिशयेन शङ्क्यते—अपकीर्त्यपवादभयाच्च
कुरुते इत्यर्थस्तथापि तस्य तत् अशुभकर्मानाचरणं सा-
धु यस्मात्तेन यशोऽभिकाङ्क्षितम् , ' यशो वर्षः संयम इत्ये-
कार्थम् । ' जसो त्ति वा संजमो त्ति वा वण्णो त्ति वा
एगट्ट ' मिति वचनात् । ततः परमार्थतः संयमोपपन्न इति
तदनाचरणं श्रेयः ।

सम्प्रति यशः संयम इत्येकार्थतया भगवद्वचनमुप-

दर्शयति—

जमं समुवजीवंति, जे नरा वित्तमत्तणो ।

अलेस्मा तत्थ सिज्झंति, मलेस्मा उ विभामिया ॥ ३०४ ॥

ये नरा—मनुष्या वृत्तमात्मन इच्छन्ति ते यशः समुपजीव-
न्ति—संयममुपजीवन्ति, इत्येतद् व्याख्याप्रवृत्तौ राशियुग्म-
शते भणितम् । तथा च तदग्रन्थः—“ मणुस्सा णं भेते किं
आयजसं उवजीवंति ” आत्मसंयममित्यर्थः । “ आयज-
जसं उवजीवंति ” आत्माऽसंयममित्यादि , एवं यशःसंयमा
वेकार्थावुक्तौ । तत्र ये अलेस्याः—शैशवीप्रतिपन्नास्ते नियमात्
सिध्यन्ति , सलेस्याः पुनर्विभाषिता—विकल्पिताः केचित्सि-
ध्यन्ति केचिन्न सिध्यन्तीत्यर्थः । तत्र ये भव्यास्ते सिध्यन्ति,
तत्राहमशुभं कर्म समाचरन्नभ्यो भविष्यामीति भयतो
नाशुभकर्म समासेवते ।

दाहिति य गुरु दंडं, जइ नाहिति तत्ततो ।

तं च वोढुं न चाइस्सं, घायमादी य लोंगतो ॥ ३०५ ॥

यदि परस्वयादिकं सेविष्ये ततो यदि गुरुवस्तत्त्वतो ज्ञा-
स्यन्ति तदा दण्डं—प्रायश्चित्तमुग्रं दास्यन्ति, तथोग्रं प्रायश्चित्तं
वोढुमहं न शक्ये, नापि लोकतः—परयुवतिभर्त्रादिलक्षणात्
घातादिकं—घातवधादिकं सोढुं शक्ये, इति भयतो नासेवते
अशुभं कर्म । गतं भयद्वारम् ।

अधुना गौरवद्वारमाह—

जोऽहं सइकहासुं पि, चकामि, गुरुसन्निहो ।

सोऽहं कहमुपासिस्सं, तमणायारदूसितो ॥ ३०६ ॥

योऽहं स्थैरकथास्वपि गुरुसन्निधौ गौरवेण चकास्मि सां-
ऽहमनाचारदूषितस्ते गुरुं कथमुपासिष्ये , अनाचारदूषित-
तया तथारूपगौरवाऽसम्भवात् ।

लोए लोउत्तरे चेव, गुरवो मज्झ संमता ।

मा हु मज्झावरहेण, होज तेसिं लहुत्तया ॥ ३०७ ॥

मम गुरवो लोके लोकोत्तरेऽपि च संमतास्ततो ममाप-
राधेन मा तेषां लघुता भूयात् ।

तथा—

माणणिज्जो उ सव्वस्स, न मे कोई न पूयए ।

तथाण लहुतरो होऽहं, इति वज्रेति पावगं ॥ ३०८ ॥
अहं सर्वस्यापि माननीयः, न मां कश्चिन्न पूजयति, यदि
पुनरधुना पापमाचरिष्यामि ततस्तुल्यभ्योऽपि लघुतरो भ-
विष्यामीति हतोः पापं—मैथुनासेवनदिकं वर्जयति । गतं
गौरवद्वारम् ।

अधुना धर्मश्रद्धाद्वारमाह—

आयसक्खियमेवेहं, पावगं परिवज्जए ।

अपेव दुट्ठसंकप्पं, रक्खा सा खलु धम्मतो ॥ ३०९ ॥

यः पापकमान्मसात्तिकमेव विवर्जयति स परमार्थतो ध-
र्माधिकारीत्येवं मन्यमानस्य, अपि—सम्भावनायाम्, दुष्टसे-
कल्पस्य रक्षा मूलतः पवानुत्थानमुत्थितस्य विफलीकरणं
वा सा खलु धर्मतो भवति । (व्य०) (धर्मश्रद्धाया मह-
त्फलतोपदर्शनम् ' धम्मसद्दा ' शब्दे चतुर्थभागं २७३३ पृष्ठे
गतम् ।) तदवमनभिनिरवगडायां वसतो वसतो लज्जादीनि
संयमचिराधनारक्तकाण्युक्तानि अभिनिरवगडायां पुनर्वसतः
शुभोऽशुभो वा मनःपरिणाम उपजायते ।

तथा चाह—

मणपरिणामो वीयी, सुभासुभो कंटएण दिट्ठतो ।

खिप्पं करणं जह लं—खियव्वं तहियं इमं होइ ॥ ३११ ॥

यथा गङ्गादीनां नदीनां वातेनानन्तरानन्तरमेवका वीचय
उत्पद्यन्ते एवं जीवस्यान्योन्यमनःपरिणाम उपजायते, स च
द्विधा—शुभः, अशुभश्च । अत्र दृष्टान्तः—कण्टकेन वृश्चिकला-
ङ्गुलेन । यथा वा—लङ्घिकायाः क्षिप्रं करणं तथैवमिदं भव-
ति । एवं जीवस्य शुभोऽशुभश्च परिणामः क्षणेनोपजायते
क्षणैवापैति इत्यर्थः ।

अथ कथं मनसोऽवस्थानमत आह—

परिणामाणवत्थाणं, सति मोहे उ देहियं ।

तस्सेव उ अभावेणं, जायते एगभावया ॥ ३१२ ॥

मनःपरिणामानामनवस्थानं देहिनां—प्राणिनां सति—विद्य-
माने मोहो भवति, तस्यैव तु मोहस्याभावेन जायते एकभा-
यता—मनःपरिणामस्य एकरूपता, तदेवं मनःपरिणामो वी-
चिरूपा व्याख्यातः ।

इदानीं शुभाशुभपरिणामप्रतिपादनार्थमाह—

जहाऽवविज्जए मोहो, सुद्धलेसस्स भाइणो ।

तेहव परिणामो वि, विसुद्धो परिवड्ढए ॥ ३१३ ॥

यथा शुद्धलेश्याकस्य ध्यायिनो—धर्मध्यायिनः शुक्लध्या-
यिनो वा मोहोऽपचीयते तथैव विशुद्धपरिणामो विवर्द्धते ।
उक्तः शुभपरिणामः ।

अशुभपरिणामप्रतिपादनार्थमाह—

जहा य कम्मिणो कम्मं, मोहणिज्जं उदिज्जइ ।

तेहव संकिलिट्ठो से, परिणामो विवड्ढति ॥ ३१४ ॥

यथा च कर्मिणः संक्लिष्टलेश्यास्थानवर्त्तिन आर्त्तध्यायि-
नो; रौद्रध्यायिनश्चेत्यर्थः, कर्म—मोहनीयं कपायनोकपायरूप-
मुदीयते, तथैव ' से ' तस्य संक्लिष्टपरिणामो विवर्द्धते ।

सम्प्रति शुभाशुभपरिणामविवर्त्तनं दृष्टान्तेन
भावयति—

जहा य अम्बुनाहम्मि, अणुबद्धपरंपरा ।

वीई उप्पज्जए एवं, परिणामो मुभोऽसुभो ॥ ३१५ ॥

यथा अम्बुनाथे—समुद्रे अनुबद्धपरंपरा वीचिरूपयते,
एवं जीवस्य परिणामः शुभोऽशुभश्चानुबद्धपरंपराक उपजा-
यते ।

शुभाशुभपरिणामवैचित्र्यमेव दृष्टान्तेन विभावयति—

पुः कण्टकदृष्टान्तं प्रागुपन्यम्नं भावयति—

कण्हागामी जहा चित्ता, कण्टकं वावि चित्तिं ।

तेहव परिणामस्स, विचित्ता कालकण्डया ॥ ३१६ ॥

कृष्णागामी—कृष्णाशृगाला, यथा—सा कृष्णादिभी रक्षा-
भिश्चित्रा—विचित्रवर्णा भवति, वृश्चिकस्य—महाविषस्य लाङ्क-
गूलः कण्टक उच्यते । यथा स कृष्णादिरेखाभिश्चित्रां ता-
नाप्रकारो भवति तथैव परिणामस्य विचित्राणि कालभेदेन
कण्टकान्यसंख्यस्थानान्मकानि भवन्ति ।

अथ कथं शुभादशुभे अशुभाद्वा शुभे परिणामे याति, तत्र
लङ्घिकादृष्टान्तमाह—

लंखिया वा जहा खिप्पं, उप्पत्तिता समोयइ ।

परिणामो तहा दुविहो, खिप्पं एति अवेति य ॥ ३१७ ॥

यथा वा लङ्घिका क्षिप्रमुत्प्लुत्य, क्षिप्रमेव समवपतति, तथा
परिणामो द्विविधः—शुभोऽशुभश्च क्षिप्रमागच्छति अपैति च ।
एवं शुभादशुभे अशुभाद्वा शुभे परिणामं गमनं कियन्ति

संख्ययाऽध्यवसायस्थानानीति चेदत आह—

लेस्साठाणे उ एकैके, ठाणासंखमतिरिथया ।

किलिट्ठेणतरेणं वा, जे उ भावेण खुंदती ॥ ३१८ ॥

एकैर्कास्मिन् लेश्यास्थाने संख्यामतिक्रान्तानि संख्यानी-
तानि स्थानानि—परिणामस्थानानि भवन्ति, यानि क्लिष्टेन—
संक्लिष्टेन इतरेण—विशुद्धेन भावेन खुन्दति—आस्कन्दति प्रा-
प्नोतीत्यर्थः । अथ कः संक्लिष्टः, का वा इतरो भाव इति
चेत्?, उच्यते—इह कृष्णलेश्यापरिणामो विशुद्धस्तस्मा-
शीललेश्यामपरिणामो विशुद्धस्तस्मादपि कापोतलेश्याप-
रिणामो विशुद्धस्तस्मादपि तेजोलेश्यापरिणामो विशुद्धः,
तस्मादपि पद्मलेश्यामपरिणामो विशुद्धः, ततोऽपि शुक्लले-
श्यामपरिणामः । तथा शुक्ललेश्यापरिणामः क्लिष्टः, तस्मा-
दपि पद्मलेश्यापरिणामः क्लिष्टः, तस्मात्तेजोलेश्यापरिणामः
क्लिष्टः, तस्मादपि कापोतलेश्यापरिणामः, क्लिष्टः, ततोऽ-
पि शीललेश्यापरिणामस्तस्मादपि कृष्णलेश्यापरिणामः । उक्तं
च—क्रमशः स्थितासु लेश्यागतासु जीवस्य भावपरिणान्तपु ।
अवपतनोत्पतनाद्वा, संकलेश्याद्वा विरोध्याद्वा ।

प्रत्येकैर्कास्मिन् लेश्यास्थाने परिणामसंख्यानीतत्वं
भावयति—

भवमंघयणं चेव, ठिति वाऽऽसज्ज देहियं ।

परिणामस्स जाणिज्जा, विवड्ढी जस्स जत्तिया ॥ ३१९ ॥

भव एव संहननं भवसंहननं दृढभवं दृढभवं चाधिकृत्येत्यर्थः ।
तथा स्थितिं च जघन्यादिभेदभिन्नमाश्रित्य देहिनां नारकादी-
नां यस्य—परिणामस्य कृष्णलेश्यादिरूपस्य यावती वृद्धिस्त-

स्य तावती जानीयात् । तथाहि—नारकाणां देवतानां ज-
घन्यायां स्थितौ कृष्णलेश्यापरिणामा नानार्जावापेक्षया
तरतमभेदेन चिन्त्यमाना असंख्ययाः, एवं समयाधिका-
यामपि जघन्यस्थितौ द्विसमयाधिकायामपि जघन्यस्थितावे-
वं तावद्वाच्यं यावदुत्कृष्टं स्थितिस्थानम् । एवं कृष्णलेश्यायां
परिणामा असंख्यया भवन्ति ।

एवं नीललेश्यागतस्य विशुद्धस्य भावस्य फलमाह—

विसुज्झतेण भावेण, मोहो तमवचिज्जइ ।

मोहस्माऽवचए यावि, भावसुद्धी वियाहिया ॥ ३२० ॥

विशुध्यता भावेन—लेश्यागतं मोहो—मोहनीयं कर्म सम-
पचीर्यते—हानिमुपगच्छति । मोहस्यापचयं चापि भाववि-
शुद्धिर्जीवस्य परिणामविशुद्धिव्याख्याता—प्रतिपादिता यथा
कालक्षेपमते केवलधिया लाभो भवति ।

अथ मोहनीयं कर्म उदयप्राप्तं शुभपरिणामेन क्षपयितुं

शक्यते किं वा न शक्यते इति वृमः । तथा चाह—

उकटं जहा तोयं, मीयलेण उ छिज्जए ।

गदो वा अगदेणं तु, वेरगेणं तहोदयो ॥ ३२१ ॥

यथा उक्तव्यमानं तोयं शीतलेन तोयेन क्षीयते, गदो
वा अगदेन, तथा मोहनीयस्योदयो वैराग्येण क्षीयते । तद-
वमुक्तं प्रसक्तानुप्रसक्तम् ।

अधुना प्रकृते योजनमाह—

असुभोदयनिष्फला, संभवंति बहुध्विहा ।

दोसा एगाणियस्सेवं, इमे अन्ने वियाहिया ॥ ३२२ ॥

असुभोदयेन—असुभकर्मोदयेन निष्पन्ना अन्तरुपाश्रय-
स्याभिनिवगडायां वस्तुविषयमकाकिनो बहुविधा दोषाः,
तदवमन्तरुपाश्रयस्याभिनिवगडायां दोषा उक्ताः । संप्रति व-
हिरुपाश्रयस्याभिनिवगडायां दोषानाह—इमे वक्ष्यमाणा
अन्ये दोषा एकाकिनो व्याख्याताः—प्रतिपादिताः ।

तानेव द्वारगाथया संजिघृक्षुराह—

भिच्छत्तसोहिसागा—रियादिगल्लसखदपडिणीए ।

बहिपेल्लणित्थिवाले, रागे तह सल्लमरणे य ॥ ३२३ ॥

एकाकिनो मिथ्यात्वगमनम्, तथा शोधेरभावः, तथा सागा-
रिकप्रवेशो वसतौ आदिशब्दाश्च—चलत्कुड्यां वसतौ कुड्या-
दिपतमत आत्मविराधनेति परिग्रहः, तथा ग्लानत्वे प्रति-
जागरणाभावः, तथा एकाकिनो मन्दाग्नेर्निवारकाभावात्
प्रचुरभक्षणसम्भवस्तथा च ग्लानत्वादिभावः, तथा एकाकी
प्रत्यनीकस्य गम्यो भवति, तथा उद्ग्रामका दण्डपाशादयो
नगररक्तका वा एकाकिनं चोरोऽयं हेरिका वा न हार्यते क-
थमन्यथा एकाकीति विचिन्तयन्तो बहिः प्रेरयेयुः—ग्रामान्न-
गराद्वा बहिर्निष्काशययुरिति भावः । तथा स्त्रीदोषा एका-
किनो जायन्ते, तथा व्यालेन दष्टस्य भिषजोऽकरणसंभवः,
रोगस्य च वृद्धिगमनम्, तथा सशल्यस्य सतो मरणमित्येव
द्वारगाथासंज्ञपार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विचरीषुः प्रथमतो मिथ्यात्वद्वारं

शोधिद्वारं चाऽऽह—

ओगादस्स सहायं तु, पप्पेति कुतित्थिया ।

समावणो विसोहिं च, कस्स पासे करिस्सइ ॥ ३२४ ॥

ओगादमप्यसहायं कुतीर्थिकाः प्रज्ञापयन्त्यतो मिथ्यात्व-
गमनम्, तथा समापन्नः प्रायश्चित्तं कस्य पार्श्वे शोधि करिष्य-
ति नैव कस्यचित्पार्श्वे ततः शोध्यभावः ।

सम्प्रति सागारिकद्वारं ग्लानद्वारं चाह—

भया आमोसगादीणं, सेज्जं वयति सारियं ।

असहायस्म गल्ले, को मे किच्चं करिस्सइ ॥ ३२५ ॥

आमोषकादीनां भयात्तस्मिन्नेकाकिनि सति शून्यां शय्यां-
वसन्ति दृष्ट्वा तां सागारिका व्रजन्ति, द्वारगाथायामादिश-
ब्दस्य व्याख्याने तत्रैव कृतम् । तथा असहायस्य 'से' तस्य
ग्लानत्वे सति कः कृत्यं करिष्यति ।

खडाप्रत्यनीकप्रेरणद्वारागयाह—

मंदग्गी भुंजए खदं, ऊसदं ति निरंकुसो ।

एगो पदुडुगम्भो य, पेले उन्भामया वणं ॥ ३२६ ॥

एकाकी निवारकाभावाद् निरंकुशः 'ऊसदं' ति उत्कृष्टमि-
ति कृत्वा मन्दाग्निः प्रचुरं भुङ्क्ते । ततो ग्लानत्वादिदोषसम्भ-
वः, तथा एकः—असहायः प्रदुष्टस्य—प्रत्यनीकस्य गम्यो भव-
ति । तथा उद्ग्रामका नगरादिरक्तका एकाकिनममुं चौरादि-
रिति कृत्वा नगरादर्थहिः प्रेरयेयुः ।

अधुना स्त्रीद्वारमाह—

वभिचारिस्मि परिणते, निति दडूण समणवमहीतो ।

पंतावणादगारां, उड्डाहो पतुसएमादी ॥ ३२७ ॥

या व्यभिचारी नाम जागर्तास्मिन् परिणते सा स्त्री केनापि
कारणेन संयतवसति गता भवेत् । ततः श्रमणवसतेस्तां
निर्गच्छन्तीं दृष्ट्वा अगारः—तस्या भर्ता अन्यो वा निजको
वाऽनिजको वा तस्यामाशक्तः प्रता (प्रान्ता)पनादि-मारणादि
कुर्यात् । तथा च सति प्रवचनस्य उड्डाहः । प्रतापनाद्यभावे
तस्य दर्शनस्य वा सकलस्योपरि प्रद्वेष उपजायते, तथा च
सति तस्यान्यस्य वा भक्षणानादिव्यवच्छेद इत्यादयो दोषाः ।

सम्प्रति व्यालद्वारं रोगद्वारं चाह—

बालेण वा वि दडुस्स, से को कुणइ भेसजं ।

दीहरोगे विवद्धिं व, गतो किं सो करिस्सइ ॥ ३२८ ॥

व्यालेन—सर्पादिना दष्टस्य 'से' तस्य को भेषजं करोति नैव
कश्चिदेकाकित्वात्, तथा दीघरोगे कृत्याऽकरणतो विवृद्धिं
गतः स पश्चात्किं करिष्यति नैव किञ्चित्केवलं मरिष्यतीत्यर्थः ।

शल्यमरणद्वारमाह—

सल्लुद्धरणविसोही, मए य दोसा बहुसुए वाऽवि ।

सविसेसा अप्पसुए, रक्खन्ति परोप्परं दोऽवि ॥ ३२९ ॥

शल्योद्धरणविशोर्धरेकाकिनः शल्योद्धरणभावस्ततो मृ-
तेऽपि च सशल्ये तस्मिन् दोषाः, तथाहि—सशल्यो
यो म्रियते स दीर्घकालं संसारमनुवर्त्तते इति । बहु-
श्रुते वाऽप्येकाकिनि मृते दोषाः । तथाहि—सोऽप्येकाकी मृतो
गृहिणा बलीवर्दाभ्यां मज्जेन, राजकुलेन वा निष्काशयते । तथा
वा लोकनिन्दाप्रवृत्ते प्रवचनव्याघातः 'सविसेसा अप्पसुए'
इति अल्पश्रुते एकाकिनि सविशेषा दोषाः । तथाहि—बहुश्रुत
आलोचनाहीभावे सिद्धानामन्तिके आलोचयति, अल्पश्रुत-
स्त्वमुं विधिं न जानातीति सशल्य एव म्रियते । यदि पुनर्दा-

वपि बहुश्रुता (ऽल्लश्रुता) वभिनिर्वगडायां वसन्तो परस्परं सम्भूय वसतस्तदा द्वावपि तां परस्परं रक्षयतः ।

अधुना 'सविसेसा अप्रसुए' इत्येतद् व्याख्यानयति—
अप्यत्र जिणमिद्वेसु, आलोप्यतो बहुस्तुतो ।

अगीतो तमजाणतो, ससल्लो जाति दुग्गतिं ॥ ३३० ॥

अप्येवमवमपि—एकाक्यपीत्यर्थः । बहुश्रुता जिनेषु अर्हन्सु सिद्धेषु मनसि संप्रधारितेषु तेषां पुरत आलोचयिष्यति, अगीतोऽवबुधुतः पुनस्तं विधिमजानन् सशल्या मृत्वा याति दुर्गतिमतः सविशेषोऽल्लश्रुते ।

सम्प्रति 'रक्खन्ति पगेण्परं दोऽवि'

त्ति व्याख्यानार्थमाह—

सीहो रक्खइ तिणिसे, तिणिसेहि व रक्खितो तहा सीहो ।

एवममममहिया, विड्यमद्वाणमादीसु ॥ ३३१ ॥

मिहो रक्षति तिनिशान्, तिनिशवृत्तगुहां तिनिशैरपैति, तिनिशवृत्तगुहयाऽपि मिहो रक्ष्यते, एवमाभनिर्वगडायां वसन्तो वसन्तावन्यान्यरुहितो परस्परं रक्षयतः । अत्रैवापवादमाह—
द्वितीयपदम्—अपवादपदमध्वानं प्रतिपन्नकारणैकैकाकी अन्यसम्भोगिकादीनां पार्थ्वस्थादीनां वा वसन्तेर्विष्वक् अप-
वरके निवेशनादिषु वा वसेत् । आदिशब्दादिशब्दादिगृहीतो वा विष्वक् तिष्ठेत् ।

सं गामंसि वा० जाव संनिवेशंसि वा एगवगडाए एग-
द्वाराए एगनिक्खमणपवेमाए कप्पति बहुसुयस्स व-
वभागमस्स एगाणियस्स भिवसुस्स वरथए उभयौ कालं
भिवसुभावं पडिजागरमाणस्म ॥ ७ ॥

'स गामंसि वा० जाव गयहणिसि वा' इत्यादि

अस्य सूत्रस्य सम्बन्धप्रतिपादनार्थमाह—

कारणतो वसमाणो, गीतोऽगीओ व होति निदोसो ।

पुवं च वसिया खलु, कारणवामिस्स जयणाउ ॥ ३३२ ॥

कारणतो गीतार्थोऽगीतार्थो वा यतनया वसन् निदोषो भवति । सा च यतना कारणत एकाकिनो वसन्शीलस्य पूर्वमुक्ता । एतदर्थव्यापनार्थमिदं सूत्रम् ।

अधुना सूत्रत एव सम्बन्धमाह—

सुत्तेणव उ सुत्तं, जोइजइ कारणं तु आसज्ज ।

संवेधधरुवरण, कप्पइ वसिउं बहुसुयस्स ॥ ३३३ ॥

सूत्रेणैव सूत्रं योज्यते—सम्बन्धतः, तद्यथा—अनन्तरसूत्रेण-
काकिनो बहुश्रुतस्य वासो निषिद्धोऽनेन तु सूत्रेणैव प्रति-
पाद्यते—कारणमाश्रित्याध्वप्रतिपत्त्यादिकं सम्बन्धगृहोद्घ-
रके बहुश्रुतस्य वस्तुं कल्पते, इत्येव सूत्रसम्बन्धः । अनेन
सम्बन्धनायातस्यास्य (७) व्याख्या—अथ ग्रामे वा नगरे वा
यावद् राजधान्यामेकवगडायामेकपरिच्छेपायामेकद्वारायामे-
कनिष्क्रमणप्रवेशायां वसन्तो बहुश्रुतस्य बहुभागमस्य भिक्षो-
र्वस्तुं कल्पते, केवलमुभयकालं भिक्षुभावं प्रतिजाग्रतो—भि-
क्षुभावश्चाग्रिन् तस्याऽविराधनार्थं या सामाचारी तां कुर्वत
इत्येव सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अधुना भाष्यनिर्युक्तिविस्तरस्तत्र भिक्षुभावम् 'पडिजा-
गरमाणस्स' ति व्याख्यानार्थमाह भाष्यकृत्—

चरणं तु भिवसुभावो, सामायारीए जा तदद्वाए ।

पडिजागरणं तद्वा, उभयौ कालं अद्वाएत्तं ॥ ३३४ ॥

भिक्षोर्यथावस्थितस्य भावो भिक्षुभावः—चरणं तदर्थं तस्य
चारित्रस्याविराधनार्थं या सामाचारी तस्याः प्रतिजागरणे-
नाम करणम्, उभयकालमहि रात्रौ च आचार्योऽपि तस्यैव
भिक्षुभावं प्रतिजाग्रतो गोप्से रात्रिकं पृच्छति । दिवसेऽपि
भक्षुपानादिचिन्तां करोति, विकालं च दैवमिकं पृच्छति, सु-
खेन वृत्तस्तव दिवस इति, एवमुभयकालमाचार्यस्तं प्रति-
जागर्ति ।

सम्प्रति निर्युक्तिविस्तरः—

ववखारे कारणम्मि, निक्कारणे पुव्ववप्पिया दोमा । .

किं पुण हुजा कारण, तद्दोमाई मुणेयव्वा ॥ ३३५ ॥

वज्जारो नाम एकस्यां बलभ्यामभिनिर्वगडो विष्वक् अ-
पवरकस्तस्मिन् कारणे सति वसति, एतादृशमिदं सूत्रम् ।
यदि पुनः कारणमुते विष्वगपवरके वसति तदा पूर्वव-
र्णिता मिथ्यात्वादयो दोषाः । किं पुनर्मेवकारणं य-
द्वशात् पृथक् अपवरके तिष्ठति, तत आह—त्वग्दोषादीनि-
त्वग्दोषपक्षयव्याध्यादीनि कारणानि ज्ञातव्यानि । तथाहि-
त्वग्दोषादिकमाचार्यो यदि निष्काशयति तदा तस्य प्राय-
श्चित्तं चतुर्गुरुकम्, तस्मान्न स निर्युक्तव्यः, किं तु-पृ-
थगपवरके स्थितः परिपालनोयः । स च त्वग्दोषो द्वाभ्यां
प्रकाराभ्यां भवति । (व्य०) (एतद्विषया गाथा 'तद्दोस' शब्दे
चतुर्थभागे २१८ पृष्ठे गता) तद्व्याख्या चयम्—द्विविधस्त्व-
ग्दोषस्तद्यथा—स्यन्दमानः, अस्यन्दमानश्च । तत्रास्यन्दनः—अ-
स्वावर्णश्चित्रप्रसुप्तिमण्डलप्रसुप्तिश्च । यस्तु स्यन्दमानः स
कृमीन् प्रस्यन्दत, पूतं वा रसिकां वा । तत्र स्यन्दमानं त्व-
ग्दोष इयं वक्ष्यमाणा यतना ।

तामेवाह—

संदंते वक्खारो, अंतो वाहिं च मारणा तिसि ।

जत्थ विसीदंज ततो, णाणादी उग्गमादी वा ॥ ३३७ ॥

स्यन्दमाने त्वग्दोषेऽन्तरस्यां बलभ्यां विष्वगपवरके, त-
स्याभावे एकस्मिन्निवेशेन अन्यस्यां वसन्तो स्थाप्यते । तत्र
च वसतस्तिष्ठः सारणाः—साराः कर्तव्याः । यत्र सको
विसीदेत् । कास्तास्तिष्ठः सागा इत्याह—ज्ञानादौ—ज्ञानं, द-
र्शनं, चारित्र्ये च । अथवा—उद्गमादौ—उद्गमे उत्पादनायामे-
पणायां वा ।

अथवा अन्यथा तिस्रः सारास्ता एवाह—

अहवा भत्ते पाणे, सामायारीए वा विसीयंतं ।

एएसुं तिसु सारे, तिन्नि वि काले गुरु पुच्छे ॥ ३३८ ॥

अथवेति प्रकारान्तरे भक्षुपाने सामाचार्यां च, एतेषु त्रिषु
स्थानेषु सीदन्तं सारयस्याचार्यः । यदि वा—तिस्रः सारा
नाम धानपि कालान् गुरुः पृच्छति ।

कथमित्याह—

गोप्से केरिसयन्ति य, कयमकयं वाऽवि किं ति आवासं ।

भिवसुं लद्धमलद्धं, किं देजउ वाते मज्जएहे ॥ ३३९ ॥

पेहियमपेहियं वा, वड्डइ ते केरिमं व अवरएहे ।

निज्जहणम्मि गुरुगा, अविही परियट्ठणे वाऽवि ॥ ३४० ॥

गोमे-प्रातः इदं पृच्छति-कीदृशं ते शरीरमिति, तथा त्वया किमावश्यकं कृतमकृतं वा । तथा मध्याह्ने पृच्छति—भैक्षं त्वया लब्धमलब्धं वा न च दीयतामिति । तथा अपराह्णे पृच्छति—किं तवोपकरणं केनापि त्वया वा प्रेक्षितं किं वा न प्रेक्षितं कीदृशं वा ते शरीरमिति । यदि पुनरुचं सारां न करोति किं त्वमेव परित्यजति, तदा गुरोः प्रायश्चित्तं च-त्वारो गुरुकाः । अनिरुद्धेऽपि यद्यविधिना परिवर्तनं-परि-पालनं कारयति तदाऽपि चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तम् ।

आणादिणां य दामा, विराहणा हो इमेहिं ठाणेहिं ।

पासवणफासलाला, सेण मरुण दिहुंतो ॥ ३४१ ॥

न केवलं प्रायश्चित्तं किं त्वज्ज्ञादयो दोषाः, तथा एभिर्विषय-मार्गैः स्थानैर्विगधना साधूनामात्मविराधना भवति । कैः स्थानैरित्याह—प्रश्रवणेन तस्य स्यन्देन लालया स्वेदेन-प्रस्वे-देन, तथाहि-स्यन्दमानत्वग्दोषवतः प्रश्रवणस्पर्शनेनापि व्या-धिरन्यत्र संक्रामति । तथा गात्रस्पर्शनेन, यदिवा-तेन व्या-धितेन ये परिभुक्ताः पीठफलकादयस्तान् यद्यव्याधिनः परि-भुञ्जते तदा व्याधिः संक्रामति, तथा लालया सह भोजने व्या-धिः संक्रामति तस्य प्रस्वेदेन यदि कोऽपि स्पृश्यते तदा त-स्यापि व्याधिः सञ्चरति । अत्र दृष्टान्तो मरुकेण सेडुकग्राह-णेन तत्कथानकं चावश्यकं प्रबन्धतः कथितमिति । ततोऽ-वधार्यम् ।

साम्प्रतमेतदेव पश्चाद्धं व्यानिख्यासुः प्रथमतः प्रश्रवणे
यतनामाह—

पासवणअन्न अमती, भूतीए लक्खमाहु दूसियं मोंयं ।

चलणतलेसु कमंजा, एमेव य निक्खमपवेसो ॥ ३४२ ॥

तस्य-स्यन्दमानत्वग्दोषवतः पृथक् कायकीभूमिः कर्तव्या, अन्यस्या विष्वक् प्रश्रवणभूमेरसति—अभावे एकस्या एव कायिक्या भूमेस्तस्य योग्यं पृथक् अवकाशं भूत्या लक्ष-यति वृषभः । यथा साधवस्तं परिहरन्ति । तथा चाह—मा कोऽपि त्वग्दोषव्याधितस्य दूषितं मोकं—प्रश्रवणं पादैरा-क्रमेत् । आक्रमणे को दोष इत्यत आह । आक्रान्ते तस्य प्रश्रवणे चरणतलेषु—पादनलेषु त्वग्दोषव्याधिः संक्रामति, तथा तस्य—त्वग्दोषव्याधितस्य येनावकाशेन निष्क्रमणं प्र-वेशो वा तमवकाशं भूत्या लक्षयति, येन साधवस्तमपि परि-हरन्ति । अपरिहरणे अनन्तरोदित एव दोषः ।

निंती व सो काउ तली केमेसुं,

संथारतो दूरे असंदणेऽवी ।

मा फामदोसेण केमेज्जे तेमिं,

तन्थिक्कवत्थादि परीहरन्ति ॥ ३४३ ॥

स स्यन्दमानत्वग्दोषी क्रमयोः—पादयोस्तलिके—उपानहौ कृत्वा निर्गच्छति प्रविशति वा । योऽप्यस्यन्दमानत्वग्दोषी तस्यापि कायिकीभूमिर्विष्वक् क्रियते न पुनः पृथग्भूमिर्नि-र्गमप्रवेशस्थानम् । सम्प्रति स्यन्दमानस्यास्यन्दमानस्य च स्पर्शविषयां साधारणां यतनामाह—अस्यन्दनेऽपि त्वग्दोषे आस्तां स्यन्दमाने इत्यपि शब्दार्थः । संस्तरको दूरे क्रियते, मा स्पर्शदोषेण तेषां शेषसाधूनां व्याधिः संक्रमेदिति हे-

तोः, तथा न केवलं दूरे संस्तरकः क्रियते किंतु-तेन त्वग्दो-पवता यत्स्पृष्टं वस्त्रादि तत्परिहरन्ति पूर्वोक्तादेव दोषात् । तदेवं प्रश्रवणयतना स्पर्शयतना च सप्रपञ्चोक्ता ।

सम्प्रति लालास्वेदयतनामाह—

न य भुञ्जते गद्धा, लालादोसेण संक्रमति वाही ।

सेदो से वज्जिज्जइ, जल्लपडलंतरप्पो य ॥ ३४४ ॥

न च एकार्थे-एकस्मिन्पात्रे तेन त्वग्दोषवता सह साधवो भुञ्जते, कुत इत्याह-यतो लालादोषेण संक्रामति व्याधिः । तथा 'से' तस्य त्वग्दोषवतः स्वेदः-प्रस्वेदो वर्ज्यते, तथा जल्लः शरीरमलस्तथा तत्सत्त्वानि पात्रपटलानि, तथा आ-न्तरकल्पश्च परिह्रियते व्याधिसंक्रमभयात् ।

तथा चाह—

एएहि कमइ वाही, एत्थं खलु सेडुएण दिहुंतो ।

कुट्टुखयक्कल्लुयसिंव, नयणांमयकामलादीया ॥ ३४५ ॥

एतैर्जल्लादिभिर्याधिः—त्वग्दोषव्याधिः संक्रामति । अत्र दृष्टान्तः खलु सेडुकेन, तत् एतानि परिह्रियन्ते । किं नाम त्वग्दोष एव उतान्यस्मिन्नपि रोगे, तत् आह—कुष्ठेषु क्षय-व्याधौ कच्छाम्—पामायाम् अशिवे-शीतलिकायां नय-नामये-नयनरोगेः कामलादौ-एषा अनन्तरोदिता प्रश्रवणादि-विषया यतना द्रष्टव्या ।

एसो जयणा बहुस्सुय, अबहुस्सुय न कीरते तु वक्खारो ।

ठावेति एगया से, अपरीभोगम्मि उ जतीणं ॥ ३४६ ॥

एषा—अनन्तरोदिता यतना बहुश्रुते द्रष्टव्या, अबहुश्रुते-ऽप्येवम्, नवरं स संवद्धगृहापवरकं स्थाप्यते, भिन्नस्तु व-क्षारः—अपवरको न क्रियते, सम्बद्धगृहापवरकाभावे वसते-रेकस्मिन् यतीनामपरिभागे तं स्थापयन्ति, अपान्तराले क-टो दीयते, कटाभावे भूत्या अन्तरं क्रियते ।

अथ किं कारणमबहुश्रुतो वहिर्न क्रियते, तत् आह—

विवज्जितो उज्झविवज्जएहिं,

मा वाहि भावं, अबहुस्सुतो उ ।

कट्टाए भूती व तिरो करेति,

मा एकमेकं सहसा फुसेजा ॥ ३४७ ॥

उज्झविवर्जकैरहं विवर्जितः—परिहृत इत्येवमबहुश्रुतो मा वहिर्भावमुपयासीदिति भिन्ने अपवरकं न स्थाप्यते, किं तु-वसन्तरकस्मिन् प्रदेशे, तत्रापि काष्ठादिना फलकादिरूपेण, तदभावात् भूत्या वा अन्तरं कुर्वन्ति । मा एकैकेन त्वग्दोषेण साधवः सहसा स्पृशेयुः ।

अस्यन्दमानत्वग्दोषे विधिविशेषमाह—

अगलंते न वक्खारो, लालासेयादि वज्जणं तेहव ।

उस्सासभाससयणा-सणादिहिं होंति संकंतं ॥ ३४८ ॥

अगलति-अस्यन्दमाने त्वग्दोषे पृथग् वक्षारः—अपवरको न लालास्वेदादीनामादिशब्दादुच्छ्वासभाषाशयनासनादिप-रिग्रहः, वर्जनं तथैव यथा प्रागभिहितं गलति त्वग्दोषे । तस्मादुच्छ्वासादीनां वर्जनमत आह—उच्छ्वासभाषाशयना-सनादिभिरादिशब्दान्—पीठफलकादिपरिग्रहः संक्रान्ति-व्याधेरभवति ।

मुत्तूण जल्लपडलं, धरंति भाणं मे काइयाइगते ।

सीए व दाउकप्पं, उवरिमधो तं परिहरंति ॥३४६॥

यदि स त्वग्दोषव्याधुपेतः कायिकया व्युत्सर्गाय व-
जति, भाजनं च तस्य धारयितव्यं भवति तदा ' से ' तस्य
कायिकयागतस्य मुक्त्वा स्फोटयित्वा जल्लपटलं भाजनमल-
खरणितं पटलमन्ये साधवो धरन्ति यावत्स आयाति । अथ
स त्वग्दोषी ग्लानः शीते पतति नाऽऽत्मीयैर्वस्त्रैः कम्बलेन
च संस्तरति, तदा तस्य कल्पं वस्त्रं प्रावरणाय दीयते । सोऽपि
च त्वग्दोषी आत्मीयानां वस्त्रकल्पानामुपरि प्रावृणोति, त-
च्च समर्पितं वस्त्रमध्यांतं परिहरन्ति । यदा तु तद्वस्त्रमात्मना
प्रावरीतुकामास्तदा प्रक्षाल्य प्रावृण्वन्ति ।

असहसुव्यवत्तणादीणि, कुव्वतो छिक्कु जत्तियं ।

खेयमकुव्वंत धोइजा, मट्टियादीहि तत्तियं ॥ ३५० ॥

असहस्य—त्वग्दोषव्याधितस्यागाढं ग्लानीभूतस्योद्धत्त-
नादि—'उद्धत्तनमुपविष्टीकरणमि' त्यादि कुर्वतो यावत्स्पृष्टं
त्वग्दोषगात्रादिना तावत् खेदमकुर्वन् मृत्तिकादिभिरुद्धृत्य
प्रक्षालयेत् ।

असती मोयमहीए, कयकप्पऽगलंत मत्तए निसिरे ।

तेणेव य कयकप्पे, इतरे निसिगंति जयणाए ॥३५१॥

मोकमह्याः—प्रश्रवणभूमेरभावे अगलत्यस्त्राविणि कृतकले
मात्रके व्युत्सृजति प्रश्रवणम्, अन्ये साधवोऽन्यस्मिन् मात्र-
के । पृथग्मात्रकाभावे तेनैव यत्र त्वग्दोषी व्युत्सृष्टवान् तत्रैव
कृतकलेपे मात्रके इतरे साधवो यतनया यथा कायिकया
मात्रस्य च शरीरावयवस्पर्शो न भवति तथा कायिकी नि-
सृजन्ति ।

एसा जयणा उ तहिं, कालगते पुण इमो विही होई ।

अंतरकप्पं जल्लप-डलं च अगलंति उज्झंति ॥३५२॥

एषा—अनन्तरोदिता यतना तत्रगलत्यगलति वा । त्वग्दो-
षवति कालगते पुनस्त्वग्दोषवति विधिरयं वक्ष्यमाणो भव-
ति तत्र प्रथमतोऽगलत्याह—आन्तरं कल्पं भाजनस्य जल्ल-
पटलमुपरितनवस्त्रमेतं द्वे अपि वस्त्रे उज्झन्ति—परि-
ष्ठापयन्ति ।

किं कारणमत आह—

धोया वि न निदोसा, तेण छुडुंति ते दुवे ।

सेसगं तु कए कप्पे, सव्वं से परिभुज्जइ ॥३५३॥

प्रक्षालिते अपि ते वस्त्रं न निर्दोषे तेन छुड्यते—परिष्ठाप्यते
शेषकं तु सर्वमपि ' से ' तस्य कृते कलेपे परिभुज्यते दो-
षाभावात् ।

गलति त्वग्दोषे विधिमाह—

संदंतस्स वि किंचण, असतीए मोत्तुभायणुक्कोसं ।

लेवट्टगमवणिता, अणमयं धोविउं लिपे ॥३५४॥

स्यन्दमानस्यापि—स्यन्दमानत्वग्दोषवतो यत्किञ्चनास्ति
तत्सर्वं परिष्ठाप्यते, केवलं यदि भाजनं नास्ति सति वा
भाजने यदि तद्भाजनं सलक्षणं तदा तदेकभाजनमुत्कृष्टे मु-
क्त्वा शेषं परिष्ठाप्यते । तत्रापि लेपमट्टकं चापनीय उष्णो-
दकादिभिः प्रक्षाल्यान्यमयमिव कृत्वा पुनः लिम्पेत्,
ततः परिभुज्जीत ।

अगलंतमत्तसेवी, असतीए कप्पे काउ भुज्जंति ।

एसा जयणा उ भवे, सव्वेसिं तेसि नायव्वा ॥ ३५५ ॥

यदि कायिकीभूमिर्न विद्यते, बहिश्च सागारिकस्तथा शेष-
साधूनामरोगाणां मात्रकमगलन्—अस्यन्दमानत्वग्दोषवा-
न्सेवेत । किमुक्तं भवति—कायिकी तस्मिन्मात्रके व्युत्सृ-
जति, ततः कृते कलेपेऽरोगास्तस्मिन् व्युत्सृजन्ति । यदि पुन-
रकृते कलेपे व्युत्सृजन्ति तदा प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकम् । एषा
यतना सर्वेषां गलत्वग्दोषिणामन्येषां च क्षयव्याध्याधुपेतानां
ज्ञातव्या । व्य० ६ उ० । (उदकतीरे वस्तुं न कल्पत इति
' दगतीर ' शब्दे चतुर्थभागे २४४२ पृष्ठ व्याख्यानम्)

(२४) शीतोदकशय्यामनुप्रविशति—

जे भिक्खू सीओदगसेज्जं अणुपविसइ अणुपविसंतं वा
साइज्जइ ॥ २ ॥

सह उदयेण सउदया, उपेत्य गच्छति उपागच्छति । साह
जणी दुविधा—अणुमोयणा, कारावणा य तिसु वि ।

गाहा—

अह सउदगा उ सेज्जा, जत्थुदंगं जा य दगसमीवम्मि ।

एयासिं पत्तेयं, दोणहं पि परूवणं वोच्छं ॥ १२६ ॥

अथेत्ययं निपातः सागारिकस्यानन्तरभेदप्रदर्शनं, नि-
पतति जत्थ गदं ति पाणियघरे प्रवादजाए वा सेज्जाए
दगसमीवे सा चिट्ठइ तत्रो तत्थ जत्थ उदंगं तं ताव परूवमि ।
जत्थ णाणाविहा उदया अच्छंति अमी ।

गाहा—

सीतोदे उसिणोदे, फासुगमफासुगे य चउभज्जा ।

ठायंते चउलहुगा, काम अगीयत्थसुत्तं ति ॥ १३० ॥

सीतोदगं फासुयं, सीतोदगं अफासुयं, उसिणोदगं फासु-
यं, उसिणोदगं अफासुयं । पढमभंगे उसिणोदगं सीतीभूतं
चउलोदगाति वा । वितियभंगे सच्चित्तोदगं चैव, ततिय-
भंगे उसिणोदगं, उव्वत्ते भंडं चउत्थभंगे ता वा उदगाणि ।
पढमततियभंगे ठायंतस्स मासलहुं, वितियचउत्थेसु चउल-
हुं । एयं कस्स पच्छिच्छं । आयरिओ भणइ—एयं अगीय-
स्स पच्छिच्छं ।

फासुगस्स इमं वक्खारं । गाहा—

सीतितरफासु चउहा, दव्वे संघट्टमीसगं खेत्ते ।

कालतो पोरिसिपरा, तवणादी परिणतं भावे ॥१३१॥

जं सीतोदगं फासुयं इयरं ति जं उणहोदगं फासुयं तं
चउव्विहं—दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ य । दव्वओ
जं गोरससंसट्टे भायणे बूढं सीतोदगं तं, तेण गोरससंसट्टेण
परिणामियं दव्वतो फासुयं । खेत्तओ जं कूवतलागाइसु ठियं
मधुरं लवणेण मीसिज्जति, लवणेण वा मधुरेण वा । कालतो
जं इंधणे बूढे पहरमेत्तेण फासुयं भवति । भावओ जं वणं रसं
गंधं फरिसविप्परिणयं । भावतो जं फासुयं वुत्तं तत्थ जो अ
गीयत्थो भिक्खू ठाति तस्स एयं पच्छिच्छं । नि० चू० १६ उ० ।

सच्चित्तकर्मणि उपाश्रये न वसेत्—

नो कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा सच्चित्तकम्मे
उवस्सए वत्थए ॥ २० ॥ कप्पइ निगंथाण वा निगं-
थीण वा अचित्तकम्मे उवस्सए वत्थए ॥ २१ ॥

अस्य सूत्रस्य संबन्धमाह—

पदमचउत्थवयाणं, अतिचारो होज दगसमीवमि ।

इह वि य हुज चउत्थे, सचित्तकम्मे स संबंधो ॥ २६२ ॥

प्रथमचतुर्थवतयोरुपायपानस्त्रीपशुसंसर्गादिभिरतिचारो दकसमीपे तिष्ठतां भवेदिति कृत्वा तत्र न तिष्ठतीत्यु-
क्तम् । इहापि च सचित्तकर्मणि प्रतिश्रये तिष्ठतां चतुर्थव-
तस्यातिचारो भवेदिति कृत्वा तत्र न तिष्ठतीत्यनेन प्रतिपा-
द्यत एव संबन्धः ।

प्रकाशान्तरेण तमेवाह—

नो कप्पइ जागरिया, चिद्वणमाईपया य दगतीरे ।

चित्तगयमाणमाणं, जागरिकाया कुतो अहवा ॥ २६३ ॥

नो कल्पते जागरिका-धर्मध्यानं स्थानं-स्थाननिर्णीदनादी-
नि दकतीरे कर्तुमियुक्तम् । इह तु चित्रगतमानसानां कुतो
जागरिकास्वाध्यायौ संभवत इत्यर्थम्, अथवा-द्वितीयसंब-
न्धः । अनेन संबन्धद्वयेनायातस्यास्य व्याख्या-नो कल्पते
निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा सचित्तकर्मणि—चित्रकर्मणा सं-
युक्तं उपाश्रये वस्तुम्, कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा
अचित्तकर्मणि उपाश्रये वस्तुमिति सूत्रार्थः ॥ २०-२१ ॥

अथ भाष्यविस्तरमाह—

निदोससदोमे वा, सचित्तकम्मे उ दोस आणादी ।

सङ्करणं विकहा वा, विड्यं असतीए वसहीए ॥ २६४ ॥

निर्दोषं वा सदोषं वा सचित्तकर्मणि प्रतिश्रये तिष्ठ-
तामाज्ञादयो दोषाः, यत्र तादृशे वा चित्रकर्मखचिते वेश्म-
नि पूर्वभागान् बुभुजिरे, तेषां स्मृतिकरणमुपलक्षणत्वादि-
तरेषां कौतुकमुपजायते । विकथा वा तत्र वक्ष्यमाणलक्षणा-
भवेत् । द्वितीयपदं चान्यवसतावसत्यां तत्रापि वसेत् ।

अथैनामेव निर्युक्तिगाथां व्याख्याति—

तरुगिरिन्दीसमुदो, भवणा वल्ली लया वितायणा य ।

निदोसचित्तकम्मं, पुष्पकलससोत्थियादी य ॥ २६५ ॥

तरवः—सहकारादयो गिरयो—हिमवदादयो नद्यो—गङ्गा-
सिन्धुप्रभृतयः—समुद्रो—लवणोदादिकः भवनानि—गृहाणि
वल्लीयो—नागवल्लीयादयः लता-माघवीचम्पकलतादयः तासां
वितानं—निकुरम्बं तथा पृष्कलशस्वस्तिकादयश्च ये माङ्ग-
लिकाः पदार्थाः, एतेषां रूपाणि यत्रालिखितानि तच्चित्रकर्म
निर्दोषं ज्ञातव्यम् ।

अथ सदोषमाह—

तिरियमणुयदेवीणं, जत्थ य देहा भवन्ति भित्तिकया ।

सधिकार निव्विकारा, सदोसचित्तं हवइ एयं ॥ २६६ ॥

तिर्यग्मनुजदेवीनामिति तिरश्चीनां मानुषीणां देवीनां चेत्य-
र्थः, एतासां देहाः सधिकारा वा यत्र भित्तौ कृता—आलि-
खिता भवन्ति एतच्चित्रकर्म सदोषं भवति ।

अथात्रैव तिष्ठतां प्रायश्चित्तमाह—

लहुगुरु चउह मासो, विसेसितो गुरुगो आदि छल्लहुगो ।

चउलहुगादी छगुरु, उभयस्स वि दुविहचित्तमि ॥ २६७ ॥

निर्दोषं चित्रकर्मणि तिष्ठतां चतुर्णां तपःकालविशेषितो
लघुमासः । तद्यथा—आचार्यस्य ङाभ्यामपि तपःकालाभ्यां ग-
रुहः । उपाध्यायस्य तपोगुरुहः, काललघुहः, वृषभस्य काल-

गुरुहः तपोलघुहः, त्रिभोर्द्वाभ्यामपि लघुहः । निर्ग्रन्थीनामपि
निर्दोषं चित्रकर्मणि तिष्ठन्तीनां प्रवर्त्तिनीगणावच्छेदित्य-
भिप्रेकाभिज्ञानीनामेवं तपःकालविशेषितो गुरुहो मासः ।
निर्ग्रन्थाः सदोषे चित्रकर्मणि यदि तिष्ठन्ति तदा गुरुहो
मासः आदौ क्रियते, पङ्क लघुहश्च पर्थन्ते । तद्यथा—भिक्षोर्मा-
सगुरुहम्, वृषभस्य चतुर्लघुहम्, उपाध्यायस्य चतुर्गुरुहम्,
आचार्यस्य पङ्क लघुहम् । निर्ग्रन्थीनां तु सदोषे चित्रकर्मणि
तिष्ठन्तीनां चतुर्लघुहमादौ कृत्वा पङ्कगुरुहान्तं प्रायश्चित्तम् ।
तद्यथा—भिक्षुर्याश्चतुर्लघुहम्, अभिप्रेकायाश्चतुर्गुरुहम्, गणा-
वच्छेदित्याः पङ्कलघुहम्, प्रवर्त्तिन्याः पङ्कगुरुहम् । एवमुभय-
स्यापि—निर्ग्रन्थनिर्ग्रन्थीवर्गस्य द्विविधे चित्रकर्मणि प्रायश्चि-
त्तं ज्ञातव्यम् ।

अथ विकथापदं व्याख्यानयति—

दिट्ठं अन्नत्थ मए, चित्तं तं सोभणं न एयं ति ।

इति विकहापलिमंथो, सज्जायादीण कलहो या ॥ २६८ ॥

तत्र चित्रकर्म दृष्ट्वा काश्चित्साधुर्द्वयात्—मया पूर्वमन्यत्र
चित्रकं दृष्टं तच्च शोभनं वर्षकरेखादिशुद्ध्या रमणीयम्, न
पुनरेतत् प्रत्यक्षोपलभ्यमानम् । तदाकर्ण्य द्वितीयस्साधुर्द्वयात्-
सुगधबुद्धिं किं जानीते इत्यम्—इदमेव रमणीयम् इत्येवम् विक-
था संजायेत । ततश्च स्वाध्यायादीनां परिमन्थः कलहश्चोभयो-
रप्युत्तरप्रत्युत्तरिकां कुर्वतो रूपयते । यत एते दोषास्तस्मान्न
स्थातव्यम् ।

द्वितीयपदं वसतावसत्यामिति द्वारं भावयति—

अद्वाण निग्गयाई, तिपरिया असइ अन्नवसहीए ।

तरुणे करिति दूरे, निच्चावरिए य ते रुथे ॥ २६९ ॥

अर्धानगतादयस्त्रीन् परिरयाः परिभ्रमणेन कृत्वा यदि युक्ता-
निरुपहता वस्तुनि प्राप्यते ततः सचित्तकर्मके उपाश्रये
तिष्ठन्ति । तत्र च प्रथमं निर्दोषे पश्चात् सदोषेऽपि ये च तरुणा-
स्तान् चित्रकर्मणो दूरतः कुर्वन्ति, तानि च रूपाणि नित्या-
श्रितानि सदैव चालिमिलिकया प्रच्छादितानि कुर्वन्ति ।
नापावृतानि तानि स्थापयतीत्यर्थः । ७० १ उ० ३ प्रक० ।

(२५) यत्र राजा तिष्ठति तत्रोपाश्रये न वसेत्—

जे भिक्खू अह पुण एवं जाणेजा—इह जक्खतिए परिवु-
सिए जे भिक्खू ताए गिहाए ताए विहाराए ताए पएसाए
ताओ वासंतरा य विहारं वा करेइ, सज्जायं वा करेइ, अ-
सणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा आहारेइ, उचारं वा
पासवणं वा परिद्वेइ अणयरं वा अणायरियं असमणप-
उग्गकहं कहेइ कहंतं वा साइजइ ॥ १२ ॥

अथेत्ययं निपात उक्तः । पिएडः वसहिविसेसिणो पुण-
सदो यथा वक्ष्यमाण एवं जाणेजा 'ज्ञा' अवबोधने, इह-
भूप्रदेशे अद्यति वर्त्तमानदिने 'परितुसे' पर्युसिते वसेदित्यर्थः ।
जे भिक्खू तस्मिन् गृहे निरुपहतरा अपवरकादिप्रदेशः त-
स्मिन्नपि निरुपहतरः खट्वा स्थानं अवकाशः—विहारादि पक-
रंज तस्स-ह ।

गाहा—

राया उज्जहि उसिते, तेसु पएसेसु भित्तियदिवसादी ।

जे भिक्खू विहरेजा, अहवा वि वरेज सज्जायं ॥ ६१ ॥

असणादी वाऽऽहरे, उच्चारदीणि वोसिरंजा वा ।

सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविराधणं पावे ॥६२॥

आणादिणो दोसा तस्मिन् गृहे यस्मिन् राजा स्थितः
आंगणहा इति आसीत्ततो राया उच्चरियात्रा रक्खिज्जति त-
त्थ गहणादयो दोसा । अह उच्चारपासवणे परिट्ठवेति ताहे
तमेव छन्ना विज्जति ।

गाहा-

पम्हुट्ठ अवहितो वा, संका अभिचारुगंध किं कुणति ।

इति अभिनववुच्छम्मि, चिरवुच्छ विऽपत्तआणादी ॥६३॥

तत्थ किंचि पम्हुट्ठं । पम्हुट्ठं णाम-पडियं वीसरियं वा किंचि
होज्ज । अण्ण वि अवहरिते संकिज्जति । पम्हुट्ठस्म हरण-
बुद्धिए इंदियद्विया उच्चाटणवसीकरणाणि एस एत्थ ठितो
अभिचारुअं करेति । अहिएवपवुच्छे एते दोसा, चिरपवुच्छे
अपत्तियं गहणादिया दोसु वि ।

गाहा-

अहवा सचित्तकम्मे, दइणो कारिते तु ते दिट्ठे ।

अत्थाणी वासहरे, णु वणो संवाहितो वधइ ॥६४॥

तासु सचित्तकम्मासु वसहीसु अणारिसा भावो समुण्ण-
ज्जति, एत्थ अत्थाणि मंडा वा एत्थ संवासघरं एत्थ णि-
वणो एत्थ संवाधितो एवमादिट्ठाणा दिट्ठं ।

गाहा-

भुत्ताऽभुत्ताण तहिं, हवंति मोहुब्भवेण दोसाओ ।

पडिगमणादी जम्हा, एए उय विवज्जेजा ॥६५॥

भुत्तभोगीणं तं सुमरिउं मोहुब्भवो भवे । इतरंसि काउं
एण कारणेण ।

गाहा-

वितियपदमणप्पज्जे, उस्सणाइं न संभमा एसा ।

जयणा अणुषवेत्ता, करेज्ज विहारमादीणि ॥६६॥

अणवज्जो सव्वाणि वि करेज्ज । उस्सणं णाम तत्थ कोति-
चारं वहति : प्रभूतमित्यर्थः । अइसं स च लोगो आयरति
अन्नवसहीए अभावे अग्निमादिसंभमे वा वोहिगमादिभए
वा जयणाए तप्पडियरेगे अणुषवेत्ता विहारमादीणि
करेति । नि० चू० ६ उ० ।

(२६) निग्रन्थीभिः अनिश्रया सागारिकोपाश्रये न वस्तव्यम्-
नो कप्पइ निग्रन्थीणं सागारियअनिस्साए वत्थए ॥२२॥

अस्य सूत्रस्य संबन्धमोह-

एरिमदोमविमुक्क-म्मि आलए संजईण नीसाए ।

कप्पइ जईण भइतो, वासो अह सुत्तसंबंधो ॥२६६॥

ईदशैरनन्तराकैर्दोषैर्विप्रमुक्तो य आलयः—उपाश्रयस्त-
स्मिन् संयतीनां सागारिकनिश्रया परिगृहीतानां वासः
कल्पते । यतीनां तु भक्ता-विकल्पितो; निश्रया वा
अनिश्रया वा तेषां वासः कल्पत इत्यर्थः । ए-
तेन द्वितीयसूत्रस्यापि वक्ष्यमाणस्य संबन्धः प्रतिपा-
दितः । अथैष सूत्रसंबन्ध इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्य (२२)
व्याख्या-नो कल्पते निग्रन्थीनां सागारिकानिश्रया-शय्या-
तरेण अपरिगृहीतानां वस्तुम्, कल्पते निग्रन्थीनां सागा-
रिकनिश्रया परिगृहीतानां वस्तुम् । एष सूत्रसंज्ञेपार्थः ।

अथ भाष्यकारो विस्तरार्थं विभक्तिपुराह—

सागारियं अनीसा, निग्रन्थीणं न कप्पए वासो ।

चउगुरु आयरियादी, दोसा ते चव तरुणादी ॥३००॥

सागारिकः—शय्यातरस्तस्य निश्रां कृत्वा, किमुक्ते भवति-
शय्यातरस्य या निश्रा-मया युष्माकं चिन्ता करणीया
भवतीति कुतोऽपि न भेत्तव्यमित्यभ्युपगमस्तामन्तरेण निग्र-
न्थीनां न कल्पते वासः । अत एवैतत्सूत्रम् । आचार्यो यदि
प्रवर्तिन्या न कथयति ततश्चत्वारो गुरुकाः, सा न प्रति-
शृणोति तदा चत्वारो गुरुकाः, आचार्यमुखाद्वा आकर्ण्य सा
संयतीनां न कथयति तदा चतुर्गुरुकाः । यति ता न प्रति-
शृण्वन्ति तदा तासां लघुको मासः । तत्र वा परिगृहीतं
उपाश्रये वसन्तीनां ते एव तरुणादयः—‘तरुणा वेसित्थि
विवाह’ इत्यादयो दोषाः ।

सागारियं अनिस्सा, भिक्खुणमादीण संवसंतीणं ।

गुरुगा दोहि विसिद्धा, चउगुरुगा चव छेदंता ॥ ३०१ ॥

सागारिकस्यानिश्रया भिज्जुगयादीनां संवसन्तीनां द्वाभ्यां
तपःकालाभ्यां विशिष्टाश्चतुर्गुरुकाः, तत्र भिज्जुगयास्तप-
सा कालेन च लघुकाः, अभिषंकायाः कालेन गुरुकाः, ग-
णावच्छेदिन्याः तपसा गुरुकाः, प्रवर्तिन्यास्तपसा कालेन
च गुरुकाः । अथवा—चतुर्गुकादीनि छेदान्तानि प्रायश्चित्ता-
नि । तद्यथा—भिज्जुगयाश्चतुर्गुकम्, अभिषंकायाः पइ
गुरुकम्, गणावच्छेदिन्याः पइ गुरुकम्, प्रवर्तिन्याश्छेद इति,
आज्ञादयश्च दोषाः ।

अपि च-

कंपइ वातेण लया, अणिसिसया णिसिसया तु अक्खोभा ।

इय समणी अक्खोभा, सागारिनिस्सेयरा भइया ॥३०२॥

लता-वल्ली अनिश्रिता-वृक्षाद्यालम्बनरहिता वातेन प्रेर्य-
माणा सती कम्पते, निश्रिता तु-सालम्बना अक्षोभ्या-वा-
तेन चालयितुमशक्या । ‘इय’ एवं श्रमणी सागारिक-
निश्रिता सती अक्षोभ्या, इतरा अनिश्रिता भक्ता—विक-
ल्पिता । यदि सा स्वयं धृतिवलयुक्ता तदा तरुणादीनामक्षो-
भ्या, धृतिदुर्बला तु क्षोभनीयेति भावः ।

आह-श्रमणी न खल्वाचार्यप्रवर्तिनीनिश्राधिरहिता कदाऽ
पि भवति अतः किमर्थं तस्याः सागारिकनिश्रयव्युच्यते ।

दोहि वि पक्खेहि सुसं-वुयाण तहवि गिहिनीसमिच्छंति ।

वहुसंगहिया अज्जा, होति थिरा इंदलट्ठीव ॥ ३०३ ॥

द्वाभ्यामप्याचार्यप्रवर्तिनीलक्षणाभ्यां यद्यप्यार्याः सुसं-
वृतास्तथापि सांग्रहिणः सागारिकस्य निश्रामिच्छन्ति भग-
वन्तः । कुत इत्याह-वहुसंगृहीता-वहुभिराचार्यादिभिश्चिन्तकैः
परिगृहीता आर्या स्थिरा भवन्ति, इन्द्रयष्टिरिव । यथा ख-
ल्विन्द्रयष्टिर्वह्नीभिः इन्द्रकुमारिकाभिर्वद्धा सती निष्क-
म्पा भवति एवमियमपि ।

किंच—

पन्थेतो वि य संकइ, पन्थिजंतो वि संकती वलिणो ।

सेणा बहू य सोभइ, बलवइगुना तहऽऽज्जाऽवि ॥३०४॥

प्रार्थयन्नप्यार्यां तरुणादिजनः शङ्कते--विभेतीत्यर्थः, तथा प्रार्थयमानोऽपि संयतीजनो बलिनः--समर्थस्य शय्या-तरस्य शङ्कते । अपि च--यथा सेनावलिना--सेनानायकेन यथा या वधूर्वलघता श्वशुरपत्नेण गुप्ता-रक्षिता शोभते तथा आर्याऽपि बलवता शय्यातरं पण्डितानां स्तः विराजते ।

अमुमेवार्थं व्यतिरेकभङ्गाया द्रव्ययति-

मुष्णैः सुमंघाया, दुर्वलगोवा य कस्म न वि तक्का ।

इय दुर्वलनिस्मा नि-स्सियाउ अज्जा वितक्काओ ॥३०६॥

शय्या-रक्षपालविरहिता दुर्वलगोवा वा--असमर्थरक्षपालपरिगृहीताः पशुमहाना-गवादिपशुवर्गाः कस्य ते वित-कर्त्या-अभिलषणीया न भवन्ति । इत्यमुना प्रकारेण दुर्वलश-य्यातरानिश्चिता सर्वथैव अनिश्चिता वा आर्याः सर्वस्यापि वितकर्त्याः-प्रार्थनीया भवन्ति ।

अइया कुलपुत्तगमो-इयाउ पक्कमेव सुन्निम्मि ।

इच्छमणिच्छे तरुणा,तेणा उवहिं व ताओ वा ॥३०७॥

अजिका-कुलिका, कुलपुत्रकाणां च भोजिका महिला पक्वान्ने-मादकशैवर्ण्यादि यथैतानि शून्यं वर्तमानानि स-र्वस्यापि स्पृहणीयानि भवन्ति, एवं श्रमण्योऽपि । तथा त-रुणान् प्रार्थयमानान् यदि इच्छन्ति ततो ब्रह्मव्रतभङ्गः । अथ नेच्छन्ति ततस्तं बलादपि तासां ग्रहणं कुर्युः । स्तना उपधि वा ता वा संयतीरपहर्युः ।

उच्छुयधतगुलगोरस-एलालुगमाउलिङ्गकलमादी ।

पुष्पविही गंधविही,आभरणविही य वत्थविही ॥३०८॥

इलुवृत्तगोरसाः प्रतीताः एलालुकानि चिर्भेटकानि मातु-लिङ्गकलानि-बीजपूराणि आदिशब्दादाध्यादिपरिग्रहः । तथा पुष्पविधिश्चम्पकादिकापुष्पजातिः गन्धाः-कण्टपुटपाकादय-स्तेषां विधिः-प्रकारो गन्धविधिः, एवमाभरणविधिर्वस्त्रवि-धिश्च । एते इलुवृत्तयः, शून्या दुर्वलपरिगृहीता वा यथा सर्वस्यापि स्पृहणीयास्तथा संयत्योऽप्यनिश्चिता दुर्वल-सागारिकनिश्चिता वा तरुणादीनां स्पृहणीयाः । अतोऽनि-श्चया दुर्वलनिश्चया वा न स्थातव्यम् । भवेत् । कारणं येना-निश्चयाऽपि तिष्ठेयुः ।

कथमिति चेदुच्यते-

अद्वाण निग्गयादी,तिक्खुत्तो मग्गिऊण असईए ।

संथरणं वसभा वा, ताओ य अपच्छिमा पिंडी ॥३०९॥

अध्वनो निर्गता आदिशब्दादमूनि वहमानका अध्व-शीर्षे प्राप्ता वा चिकृत्यः परिगृहीता वसतिमार्गयितव्या । यदि न प्राप्यते ततः सागारिकस्याऽनिश्चयाऽपि तिष्ठेयुः । तत्र संस्तरणं-कपाटं तदन्यतो मार्गयित्वा दातव्यम् । अथ कपाटं न प्राप्तं ततो वृषभा गृही (पिण्डी-) भूय यः कश्चित्तरु-णादिः संयतीरुपद्रवति तं प्रहरणादिभिर्निवारयन्ति । अथ वृषभा न सन्ति ततस्ता एव संयत्यो दण्डकव्यग्रहस्ताः पिण्डीभूय तिष्ठन्ति । यस्तत्रोपद्रवं चिकीर्षन्ति तं दण्डकमु-द्दिश्य निवारयन्ति, बाले च महता शब्देन कुर्वन्ति । एषा अपच्छिमा यतन्ति ।

अथवा-

भोइयमहतरगार्ह, समागयं ता भण्ति गामंतु ।

निवगुत्ताणं वसही, दिज्जउ दोसा उ भे उवरिं ॥३१०॥

तत्र ग्रामादौ यो भोगिको महत्तरा वा, आदिशब्दादन्यो वा प्रमाणभूतस्तम्, अथवा-ग्राममेकत्र सभादौ समागतं मिलितं दृष्ट्वा साधवो भणन्ति-नृपो-राजा तेन गुप्ता-रक्षिताः सन्तो वयं तं-व्रताचारं परिपालयामः, अतो नृपगुप्तानामस्माकं कथमप्येतद्दीयताम्, अन्यथा ये शून्ये प्र-तिश्रयं तिष्ठन्तीनां तरुणस्तेनाद्युपद्रवदोषा भवेयुः ते सर्वेऽपि युष्माकमुपरि भविष्यन्ति, एवमुक्ते ते भोगिकादयः संयती-प्रायोग्यां परिगृहीतां वसतिं दापयन्ति स्वयं वा प्रयच्छन्ति ।

अथ ये वृषभा वहिः प्रहरणादिव्यग्रहस्तास्तिष्ठन्ति ते ईदृशाः कर्त्तव्या इति दर्शयति-

कयकरणा थिरसत्ता, गीया संवंधिणो थिरसरीरा ।

जियनिदिंदियदक्खा, तब्भूमा परिणयवया य ॥३११॥

कृतकरणा-धनुर्वेदकृताभ्यासाः स्थिरसत्त्वा-निश्चलमान-सावष्टम्भाः गीताः-सूत्रार्थं विहितसंवन्धिनस्तासामेव-संयतीनां नालवद्धाः; आत्रादिसंवन्धयुक्ता इत्यर्थः, स्थिरश-रीराः-शारीर्यलोपता जिता-वशीकृता निद्रा इन्द्रियाणि यैस्तं जितनिद्रेन्द्रियाः दक्षाः-कुशलाः तद्भूमाः तस्यामेव भूमौ भवास्तद्भूमिवास्तद्व्यलोकपरिचिता इत्यर्थः, परिण-तवयसश्च-अतिक्रान्तयौवना मध्यमवयःप्राप्ताः एवंविधा वृषभास्तत्र स्थापयितव्या इति । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

कारणे अकारणे वा निर्ग्रन्थैर्निर्ग्रन्थीनां

वसन्तो न वस्तव्यम्-

नो कप्पइ निग्गन्थाणं, निग्गन्थीणं उवस्सए आसइत्तए वा चिट्ठित्तए वा निसीइत्तए वा तुअट्ठित्तए वा पयलाइत्तए वा निदाइत्तए वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा आहारं आहारित्तए उच्चारं वा पासवणं वा खेलं वा सिं-घाणं वा परिट्ठित्तए सज्जायं वा करित्तए भाणं वा भाइत्तए काउस्सगं वा ठाणं वा ठाइत्तए ॥ १ ॥

अथास्य सूत्रद्वयोक्तानि निर्ग्रन्थीप्रायोग्याणि वस्त्राणि गृही-त्वा गणधरो निर्ग्रन्थीवर्त्तापकः प्रवृत्तिन्यास्तानि वस्त्रा-णि स्वयमेव 'पणामेउ' ति अर्पयितुं व्रतिनीनां वसतिं व्रजति । अतस्तद्विषयो विधिरनेन सूत्रेण प्रतिपाद्यते ।

प्रकारान्तरेण संवन्धमाह-

वत्थाणि एवमादी-णि गणधरो गिरिहतुं सयं चेव ।

वच्चति वतिणीवसहिं, पवत्तिणीए पणावेतुं ॥ १ ॥

वीएहि संसत्तो वितियस्सादिम्मि इह तु इत्थीहि ।

वितिए उवस्सगा वा, पगता इह ईपि सो चेव ॥ २ ॥

द्वितीयोद्देशकस्यादिसूत्रे वीजैः संसक्त उपाश्रयो भणितः । इह तु तृतीयोद्देशकस्यादिसूत्रे स्त्रीभिः संसक्त उच्यते । यथा द्वितीयोद्देशके बहुषु सूत्रेषूपाश्रया प्रकृताः येषु सा-धूनां वस्तु न कल्पते अत इहाप्यादिसूत्रे स एवोपाश्रयः ।

अत्रोच्यते-

तत्थ अकारणगमणं, पडुच्च सुत्तं इमं समुदियं तु ।

कज्जेण वा गते तु-उवट्ठणादीणि वारेति ॥ ३ ॥

धमहि

तत्र-निर्ग्रन्थीनामुपाश्रयं अकारणं-वक्ष्यमाणकारणकलापं विना यद्गमनं यत्प्रतीत्य इदं सूत्रं समुदितं समायातं तदनेन प्रतिपिध्यते इति भावः । अथ कार्येण तत्र गताः, ततो गते-गमने पुनः संजाते त्वग्वर्तनादीनि कर्तुं वारयति अनेन संबन्धेनायातस्यास्य (१) व्याख्या-ना कल्पते निर्ग्रन्थानां, निर्ग्रन्थीनामुपाश्रयं स्थातुं वा निपत्तुं वा त्वग्वर्तयितुं वा निद्रायितुं वा प्रचलायितुं वा अशनं वा पानं वा खादितुं वा स्वादितुं वा चतुर्विधमप्याहारमाहर्तुम्, उच्चारं वा प्रश्रवणं वा खेलं वा सिंघाणं वा परिष्ठापयितुम्, स्वाध्यायं वा कर्तुम्, ध्यानं वा ध्यातुम्, कायोन्सर्गं वा स्थातुमिति सूत्रसंज्ञेपार्थः ।

अथ विस्तरार्थं भाष्यकृद्भिषणिपुराह-

आपुच्छमणापुच्छा, व अकजे चउगुरुं तु वच्चेते ।

आपुच्छियपडिमिद्धे, मुद्धा लग्गा उवेहंती ॥ ४ ॥

स्थविराणामापुच्छया अनापुच्छया वा यद्यकार्यं निर्ग्रन्थीनामुपाश्रयं व्रजति ततश्चतुर्गुरुकम् । स्थविरा आपृष्टाः सन्तो यदि प्रतिपेधं कुर्वन्ति-मा व्रज नैव वर्तते निष्कारणं निर्ग्रन्थीनामुपाश्रयं गन्तुम्, एवं प्रतिपिद्धे स्थविरा शुद्धाः-न प्रायश्चित्तभाजः । अथ स्थविरा उपेक्षन्ते ततस्तेऽपि लग्गाः-चतुर्गुरुकमापन्ना इत्यर्थः ।

अथवा—

चउरो गुरुगा लहुगा, मासो गुरुगो य होति लहुगो य ।

आयरिण् अभिसेगे, भिक्खुमि य गीतगीतत्थे ॥ ५ ॥

आचार्यो यदि निष्कारणं निर्ग्रन्थीप्रतिश्रयं गच्छति ततश्चत्वारो गुरुवः । अभिषेको व्रजति चत्वारो लघवः, गीतार्थभिक्षुर्व्रजति गुरुको मासः, अगीतार्थभिक्षुर्व्रजति लघुको मासः ।

यद्वा—

गमणे दूरे संक्रिय, णिस्संकभिलावकक्खसतिकरणं ।

ओभासणपडिसुण्णे, संपत्तारोवणा भणिता ॥ ६ ॥

निष्कारणं संयतीनामुपाश्रयं गच्छति तत्र गतो दूरं स्थितः संयतीः पश्यति १, एतास्ता इति २, कतरा पुनरारयमित्येवं शङ्कां करोति ३, अमुका वा इयमिति निःशङ्कितं जानाति ४, संयतीभिः सममभिलापं करोति ५, कक्षान्तरादीनि विलोकयति ६, स्मृतिकरणमीदृशी मम स्यादांत लक्षणं करोति ७, नामवभाषते ८, अथ भाषिता सती सा प्रतिशृणोति ९, संपत्तिं तथा सह करोति १०, एतेषु दशसु स्थानेष्वारोपणा वक्ष्यमाणा भणिता ।

अथात्र स्मृतिकरणपदं व्याचष्टे—

भावम्मि उ संवन्धो, सतिकरणं एरिसा व सा आसी ।

अहवा णं इणमडुं, पणएमि सती भवइ एसा ॥ ७ ॥

भाव-भावतः प्रतिसेवनाभिप्रायेण तथा सह यः संबन्धः क्रियते यादृशी त्वम्-इदृशी सा मद्भार्या आसीत्, एतत् स्मृतिकरणमुच्यते । अथवैतां संयतीमहममुमर्थं—प्रति—सेवनालक्षणं प्रणयामि—प्राथम्यामीत्येषा स्मृतिरुच्यते ।

अथवा अनन्तरांशेषु दशसु स्थानेषु प्रायश्चित्तमाह—

चउरो य अणुग्घाया, लहुगो लहुगा य होति गुरुगा य ।

व्खमासा लहु गुरुगा, वेदे मूलं तह दुगं च ॥ ८ ॥

संयतीप्रतिश्रयगमने चत्वारो अनुष्ठाना मासाः, दुग्दशने मासलघु, शङ्कायां चतुर्लघवः, निःशङ्कितं चतुर्गुरुवः, आलापे षणमासा गुरुवः, स्मृतिकरणे छेदः, अवभाषणे मूलम्, प्रतिश्रवणे अनवस्थाप्यम्, संपत्त्यां पागाञ्चिकम् । एवं तावदाघतः प्रायश्चित्तमुक्तम् ।

अथ विभागतस्तदेव दर्शयितुमाह—

णिक्कारणगमणम्मि, वहवे दोसा य पच्चवाया य ।

जिण्णथेरपडिकुद्धा, तेमि चाऽऽरोवणा इणमो ॥ ९ ॥

निष्कारणगमनं वहवो दोषाश्च प्रत्यपायाश्च भवन्ति । तत्र दोषा आत्मपरोभयसमुत्थाः, पारलौकिकाः प्रत्यपायाश्च । भोगिनी घाटितया इह लौकिकाः, तत्रोभयंऽपि जिनस्तीर्थकृद्भिः स्थविरैश्च गणधरादिभिः प्रतिकुष्टाः, यथाऽमी भवन्ति तथा न विधेयमित्युपदिष्टमिति भावः । तेषां च दोषाणामियं वक्ष्यमाणा आरोपणा-प्रायश्चित्तम् ।

तच्चेतेषु सूत्रोक्तपदेषु भवति ।

चिट्ठित्तु णिमीइत्ता, तुयट्ठणिदा य पयलसज्झाए ।

भाणाऽऽहारविहारं, पच्छित्तं मग्गणा होइ ॥ १० ॥

स्थातुं निपत्तुं च त्वग्वर्तनं निद्रां-प्रचलां स्वाध्यायं ध्यानम् आहारं वा कर्तुं विहारं चक्रमणमुपलक्षणव्यादुच्छारप्रश्रवणं कायोन्सर्गं वा कर्तुं न कल्पते । अथ करोति ततः प्रायश्चित्तस्य मार्गणा भवति ।

इदमेव प्रकटयति—

एतेसि तु पयाणं, पत्तेयपरूवणा विभागो य ।

जो एत्थं आवण्णो-ऽणावण्णो वाऽवि जो एत्थं ॥ ११ ॥

एतेषां स्थापनादीनां प्रत्येकं प्ररूपणा विभागश्च दोषाणां विभापालक्षणः कर्तव्यः । कथमित्याह-योऽत्र दोषजालं-प्रायश्चित्तजालं वा आपन्नो यो वा अनापन्नस्तदन्तर्दृश्यम् । यथाप्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

निकारणमविहीए, णिक्कारणओ तंहव य विहीए ।

कारणओ अविहीए, कारणतो चेव य विहीए ॥ १२ ॥

आदिभयणाण दिण्हं, अण्णतरीए उ संजतीसेज्जं ।

जे भिक्खू पविसेज्जा, सो पावति आणमादीणि ॥ १३ ॥

साध्वीप्रतिश्रये प्रविशतां चत्वारो भङ्गाः । तद्यथा-न-ष्कारणं अविधिना साध्वीप्रतिश्रये, निष्कारणं विधिना, कारणतोऽविधिना, कारणतो विधिना प्रविशति । अत्रादिभजनानामाद्यानां त्रयाणां भङ्गानामन्यतरया भजनया-भङ्गकेन संयतीनां शय्या-वसति यो भिक्षुः प्रविशति स आज्ञादीनि दूषणानि प्राप्नोति ।

तत्र प्रथमभङ्गव्याख्यानार्थमाह—

निकारणम्मि गुरुगा, तीसु वि ठाणेसु मासियं गुरुगं ।

चउलहुय दार मूले, अतिगयमिचे गुरू पुच्छा ॥ १४ ॥

त्रोणि स्थानानां नाम-अत्रद्वारमध्यासन्नलक्षणान एतेषु नैवेधिकीमकुर्वतस्त्रीणि मासगुरुकानि भवन्ति । यदि द्वारमूले-द्वारसमीपे वहिस्तिष्ठति ततः चतुर्लघवः । अथैकमपि पदमुपाश्रयमध्ये अतिगतं प्रविष्टस्तदा अतिगतमात्रं चतुर्गुरुकः । पृच्छति-जोदकः पृच्छां करोति ।

कथमित्याह—

प्राणाइवायमादी, असेवतो केण होंति गुरुगा उ ।

कीस उण बाहि लहुगा, अंतो गुरु चोदग ! मुणेहि ॥१५॥

प्राणातिपातादिकमपराधमसेवमानस्य केन कारणेन चतुर्गुरुका भवन्ति ?, कस्माद्वा बहिर्द्वारमूले चतुर्लघुकाः ?, कस्माच्चान्तःप्रविष्टमात्रस्य चतुर्गुरुकम् ? । आचार्य आह—हेनोदक ! शृणु-निशमय अत्र कारणं येनैव प्रायश्चित्तं दीयते ।

किं तदित्याह—

वीसत्था य गिलाणा, खवियवियारे य भिक्खसज्झाए ।

पालीए होइ भेदो, अप्पाण परं तदुभए य ॥ १६ ॥

काचिदार्थिका तत्र विश्वस्ता—अपावृतशरीरा भवेत्, सा संक्षोभमुपयात् । ग्लाना क्षपिका वा संयतसंक्षोभेण न भुञ्जीत । विचारभूमौ भिक्षायां स्वाध्यायभूमौ वा प्रस्थितानां तासां व्याघातो भवेत् । पाली नाम-संयममहातडागस्थानतिक्रमलक्षणः सन्तुः तस्या आत्मपराभयसमुत्थो भेदो भवति । यद्वा-पालीति—वसतिपालिका भग्यते, सार्द्धं संलापादि कुर्वतः आत्मसमुत्थपरसमुत्थोभयसमुत्थो वा भेदो भवतीति द्वारगाथासमासार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

काई सुहवीसत्था, दरजेमिय अवाउडा य पयलाति ।

अतिगतमेत्ते य तहिं, संकियपयलाइया थद्वा ॥ १७ ॥

काचिदार्थिका वसनेरन्तः स्थिता सुखविश्वस्ता आत्मसुखेनापावृतशरीरा तिष्ठति । दर्जमिता वा—अर्द्धभुक्ता दरं निवसना काचिदास्ते, अपावृतनिपण्णा वा काचित् प्रचलायते, ततस्तस्मिन् संयते अकस्मादतिगतमात्रे प्रविष्टमात्र एव दृष्टाऽहमनेनापावृतेति शङ्किता-शङ्काऽऽकुला सती प्रपलायते; सहसैव न पश्यतीत्यर्थः । प्रपलायिता सती संक्षोभतः स्तब्धगात्रा सा भवेत् ।

अथेदमेव व्याचष्टे—

वीरल्लमउणवित्ता—सियं जहा सउणिवंदयं वुणं ।

वचंति य शिरवेक्खं,दिसि विदिमाओ विवजंति ॥१८॥

वीरल्लशकुनाहो लावकः तेन समागच्छता विव्रसितं सद्यथा शकुनिकानाम्-पक्षिणानां वृन्दं 'वुणं' विपणं सन्निरपेक्षं-पुत्रभागडाद्येपक्षारहितम् दिशो विदिशश्चाविभज्यमानं व्रजति सहसैव पलायते । एष दृष्टान्तः ।

अयमर्थोपनयः—

तस्मि य अतिगतमेत्ते, वित्तत्थाओ जहेव ता सउणी ।

गिणहंति य मंघाडि, रयहरण्याऽवि मग्गंति ॥ १९ ॥

तस्मिन् संयतेऽतिगतमात्र एव यथैव ताः शकुनिकास्तथैव ता अपि संयत्या विव्रस्ता भवन्ति । ततश्च काचिदपावृतगात्रा त्वरितं प्रावृणोति । अन्याः काश्चन संघाटिका गृह्णति । यास्तु संयतं दृष्ट्वा रजोहरणं मुक्त्वा नष्टाः ताः पश्चात् सुस्थीभूताः सत्या रजोहरणानि मार्गयन्ति इति ।

यत्तु नोदकेनोक्तं प्राणातिपातादिकमसेवमानस्य कस्माच्चतुर्गुरुकं दीयते तदेतत्परिहरन्नाह—

छकायाण विराहण, पक्खुलणं खाणुकंए विलिया ।

थद्वा य पेच्छिउं भा-व भेओ दोसा उ वीसत्थे ॥ २० ॥

ताः संयत्यः कुम्भकारशालादौ स्थिता भवेयुः । तत्र च निरपेक्षा नश्यन्त्यो मृत्तिकादीनां पृथिवीकायम्, उदकुम्भप्रलोठनेनाप्ययम्, उल्मुकघट्टनेनाग्निकायम्, यत्राग्निस्तत्र नियमाद्वायुरिति कृत्वा वायुकायम्, बीजहरितमर्दनेन वनस्पतिम्, कुन्धुकीटिकादिमर्दनेन व्रसकायं च विराधयेयुः । एषा पदकायविराधना, सा च तत्त्वतस्तेन एव साधुना कृता । प्रस्वलनं नाम-अधस्तादुपरि वा स्फालनम्, यद्वा-तासां नश्यन्तीनां भवेत्, स्थाणुना वा कण्टकेन वा पादयोरुपघातः स्यात् । 'विलिया' व्रीडिता अकस्मात्तद्दर्शनाल्लजिता सती काचित् वैहायसोद्वन्धनादि कुर्यात् । भयान्तरेकता वा तथा भवेत् । तां च तथाभूतां दृष्ट्वा भावभेदो भवति । सात्विकभावप्रभवोऽयमस्य शरीरे स्तम्भ इत्येवमितराः संयत्यश्चिन्तयेयुरिति भावः । एवमादयो दोषा विश्वस्तार्थिकाविषया मन्तव्याः । गतं विश्वस्ताद्वारम् ।

अथ ग्लानाद्वारमाह—

कालाईमकमदाणे, गाढतरं होज्ज रेव पउणेज्जा ।

संखोभेण शिरोधो, मुच्छा मरणं च असमाही ॥२१॥

ग्लाना संयती तस्य संक्षोभेण न भुङ्क्ते । प्रतिचरिका वा तदर्थं भिक्षां न गच्छति, ततः कालातिक्रमेण तस्या भ्रू-पानप्रदाने गाढतरं ग्लानत्वं भवेत्, क्षपिकया वा सा न प्रगुणी भवेत् । अथवा-तदीयसंक्षोभेण तस्या वातकर्मणः कायिक्याः संज्ञावाधा भवेत् । ततस्तद्वाधया मूर्च्छा संजायते । निरोधेन वा मरणमाप्नुयात् । असमाधिर्वा तस्या भवेत्, तत्रानायादपरितापनादिनिष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

अथ क्षपिकाद्वारमाह—

पारणगपड्डिया आ-णीयं वऽविगडियदंसित ण भुंजे ।

अचियत्तअंतराए, परियाव असज्भवयणे य ॥ २२ ॥

क्षपिका—चतुर्थ्यादितपःकर्मकारिणी पारणकार्यं प्रस्थिताऽपि जेष्ठार्थ आगत इति मत्वा निवर्तते । तथा च क्षपिकया पारणकमानीते परमविकटितमनालोचितमदर्शितं च, अनालोकितं सा न भुङ्क्ते इति कृत्वा प्रवर्तिनीं प्रतिपालयन्ती तिष्ठति । ततश्च तस्या अप्रीतिकमन्तरायोऽनागाढमामाढं वा परितापो भवेत्, असत्यवचनं वा सा ब्रूयात्, अहो अयमस्मत्कार्याणां कीलक इव सांप्रतमुपस्थित इति ।

विचारद्वारमाह—

नोह्लेउण ण सका, अंतो वा होज्ज णऽत्थि वीयारो ।

संते वा ण य वत्तति, शिक्खमणविणासगरिहा य ॥२३॥

स साधुर्द्वारमूले उपविष्टत्वाक्षोदयितुं-लहयितुं न शक्यते । तासां च संयतीनामन्तर्विचारभूमिर्नास्ति, अस्ति वा परं तस्यां संज्ञा न वर्तते, शय्यातरेण वा सा नाऽनुज्ञाता तस्यां व्युत्सर्जने निष्काशनमस्मां कुर्यात्, निष्काशिता च श्वापदादिभिर्विना-

शं लोकाच्च गद्गामासादयति, तन्निष्पन्नं तस्य—संयतस्य प्रायश्चित्तम् ।

अथ भिक्षाद्वारमाह—

सङ्कालफेडणा ए—सणादि पेल्लंत पेल्लणा हाणी ।

संका अभाविणसु य, कुलेसु दोसा चरंतीणं ॥ २४ ॥

संयत्यो भिक्षायां प्रस्थिताः, स च साधुः समायातः । त-
तस्तस्या दाक्षिण्येन तावत् स्थितो यावद्भिक्षाया स-
त्कालदेशकालः स्फिटितः । ततोऽवलायां भिक्षामटन्त्य ए-
षणाशुद्धः आदिशब्दादुद्गमोपादनाशुद्धश्च प्रेरणं कुर्युः । अ-
थ न प्रयेयुः ततश्च आत्मनो हानिः—परितापो महादुःखा-
दिना भवेत् । अभावितकुलेषु वा अकालचरन्तीनां शङ्कादयो
दोषा भवेयुः । शङ्का मैथुनार्थविषया, आदिशब्दाद्भाजिका-
दिपरिग्रहः ।

अथ स्वाध्यायद्वारमाह—

सज्झाए वाघातो विहारभूमिं च पत्थियणियत्ता ।

अकरणणासारोवण—सुत्तत्थ विणा यजे दोसा ॥ २५ ॥

ज्येष्ठार्थ आगत इति कृत्वा ताः पठनं परावर्तनं वा न
कुर्वन्ति, एवं स्वाध्यायव्याघातो भवेत् । वसन्तो वा अस्वा-
ध्यायिकं जातं विहारभूमिं स्वाध्यायभुवं प्रस्थिताः, भूय-
स्तत्र संयतमागतं दृष्ट्वा निवृत्ताः । अतः 'अकरणे' ति सूत्र-
पौरुषी न कुर्वन्ति मासलघु, अर्थपौरुषी न कुर्वन्ति
मासगुरु, सूत्रार्थनाशनिष्पन्ना चाऽरोपणा । सा चैयम्—सूत्रं
नाशयति चतुर्लघु, अर्थं नाशयति चतुर्गुरु, सूत्रार्थाभ्यां च
विना ये दोषाश्चरणकरणहान्यादयस्तन्निष्पन्नं सर्वमपि संय-
तस्य प्रायश्चित्तम् ।

पालीभेदद्वारमाह—

संजममहातडाग—स्स णाणवेरग्गमुपडिपुन्नस्स ।

सुद्धपरिणामजुत्तो, तस्स उ अणइक्को पाली ॥ २६ ॥

संयमः—पञ्चाश्रवादिविरमणात्मकः स एव महद्—विस्तीर्णं
यत्तडागं तस्य ज्ञानवैराग्यसुप्रतिपूष्यस्य; ज्ञानमाचारादि श्रु-
तं तत्समुत्थं यद्वैराग्यं प्रतिसमयाविशुध्यमानभवनिवेदः तेन
जलस्थानीयेन तु अतीव प्रतिपूर्णस्य यः सुद्धपरिणामयुक्त-
स्तस्यानतिक्रमः स पालिरित्युच्यते ।

तस्य भेदः कथं भवतीत्याह—

संजमआभिमुहस्स व, विसुद्धपरिणामभावजुत्तस्स ।

विकहादिसमुपन्नो, तस्स उ भेदो मुणेयव्वो ॥ २७ ॥

संयमाभिमुखस्य विशुद्धपरिणामभावयुक्तस्य पालिस्थानी-
यस्यानतिक्रमस्य यो विकथादिसमुपन्नो मिथः कथादिकर-
णसमुद्भूतो भेदो—विनाशः स इह पालिभेदो ज्ञातव्यः । स
आत्मपरोभयसमुत्थो भवेत्

अहवा पालयतीति, उवस्सयं तेण होति सा पाली ।

तीसे जायति भेदो, अप्पाण परोभयसमुत्थो ॥ २८ ॥

अथवा या तत्र उपाश्रयं पालयति सा 'सत्यभामा भामे'
ति न्यायान् पाली भण्यते; तस्या एकाकिन्यास्तं संयतं दृष्ट्वा
आत्मसमुत्थः परसमुत्थ उभयसमुत्थो वा भेदो जायते ।

कथमिति चेदुच्यते—

मोहतिगिच्छाखमणं, करेमि अहमवि य बोहि पुच्छा य ।

मरणं वा अवियत्ता, अहमवि एमेव संवंधो ॥ २९ ॥

स संयतस्ते संयतीप्रतिश्रयं गतो यावदेका वयतिपा-
लिका निष्ठति । ततस्तेन सा पृष्टा—आर्ये ! किमिति भव-
ती भिक्षां नावतीरणा ? सा प्राह—अथ मम क्षणम् । स प्र-
भयात—किं निमित्तम्, सा प्रतिवृत्ते—मोहचिकित्सार्थम् । त-
याऽपि स संयत एवमेव पृष्टो प्रवर्तित—अहमपि मोह-
चिकित्सार्थं क्षणं करोमि । ततस्तेन पृच्छा कृता—आर्ये !
भवत्या कथं बोधिरासादिता ? सा प्राह—मरणं मदीयभर्तु-
रजनिष्ट, तस्य वा अहमप्रतिका—द्वेष्या पूर्वमभूयम् ; अ-
तः प्रवर्जिता । ततस्तया साऽप्येवमेव पृष्टः प्राह—अहमप्येव-
मेवाभीष्टकलत्रवियोगादिना प्रावाजिपम् । एवं भिन्नकथा-
सद्भावकथनैर्भावसंवंधो भवति ।

इदमेव स्फुटतरमाह—

ओमाणस्स व दोसा, तस्स व गमणेण सगलोगस्स ।

महतरियपभावेण य, लद्धा मे संयमे बोही ॥ ३० ॥

अप्रमानं नाम—सापत्न्यतया यद्भर्ता मामवनततया पश्यात
स्म तस्य दोषादहं प्रावाजिपम् । अथवा—मदीयो भर्ता मयं-
कान्तानुरक्त आसीत्, अतस्तस्य स्वर्गलोकस्य गमनेन
तथा महत्तरिकया यन्मानवरतं धर्माख्यानकानि कथितानि
तत्प्रभावेण च लब्धा संयमबोधिः—संयमं प्रतिपन्नवतीत्यर्थः ।

यद्वा—

पदूमिताऽम्हि घरासे, तेण हतासेण तो ठिया धम्मे ।

सिद्धं एय रहस्सं, ण कहिज्जइ जं अणत्तस्स ॥ ३१ ॥

प्रदूमिता—प्रकर्षणं क्लेशिता अस्मि अहं 'घरासे' गृहवासं
प्राकृतत्वाद्वाशब्दलोपः, तेन हताशनं—कुपतिना, ततः स्थिताऽ
हमेवविधे धर्मे, इदं च रहस्यमिदानीं मया भवते शिष्टे-
न कथ्यते ।

रिक्खस्स वा वि दोसो, अलक्खणो मे अभागाधिजो णु ।

न य निग्गुणाभि अजो, तुज्झ वि याणाहि य विसेसा ॥ ३२ ॥

मम पाणिग्रहणदिवसे यद् भृत्तम्—नक्षत्रं तस्य वा काऽपि
दोष आसीत्, तेन स तादृशो निस्नेहोऽलक्षणाऽभागाध्यक्ष
मम भर्ता अभवत्, न चाहं निग्गुणा—गुणविकला, यद्वा—आ-
र्या ! यूयमपि जानीथ मदीयं विशेषम्—सगुणतानिर्गुणता-
विभागम् ।

एवमुक्ते संयतो वृथात्—

इट्ठकलत्तविआगे, अन्नम्मि य तारिसे अविज्जेते ।

महतरियपभावेण य, अहमवि एमेव संवंधो ॥ ३३ ॥

इष्टकलत्रस्य वियोगं संजाते अन्यस्मिन्श्च तादृशे कलत्रे
अविद्यमाने महत्तरक—आचार्यो मम धर्ममाख्याति स्म, तत-
स्तत्प्रभावेणाहमपि प्रवर्जितः 'एमेव' ति यथा तथा सवि-
कारमात्मीयं चरितमाख्यातं तथा संयतोऽप्येवमेव कथयति
एवं तयोः परस्परं भावसंवंधो भवति ।

किं चान्यत्—

किं पिक्खह सारिक्खं, मोहं मे णेति मज्झ वि तेहव ।

उच्चगतामि मतो सा, इहराण वि पत्तिअंतोऽमि ॥३४॥

संयनस्तां संयतीं निश्चलया दृष्ट्या निरीक्षणं , ततः सा ब्रवीति—किमेवं पश्यथ ? , स प्राह—मदीयभोगिन्या सह य-
द्भवत्याः सर्वथैव सादृश्यं तस्मां मोहं नयतिः किमेषा सैवेति ;
विभ्रमं जनयतीत्यर्थः । सा ब्रवीति—ममापि त्वं तथैव मोहं
जनयसि । स प्राह—किं करोमि ममात्मज्ञे गता स्थिता सा
मृता इतरथा यदि परोक्षं सा मृता भविष्यत् ततो देवानामपि
वचनेन प्रत्ययं नागमिष्यम्, यथा-त्वं सा मम पत्नी न भवसीति ।

इय संदंरणसंभा-सणेहि भिन्नकधविहजाएहि ।

संजातरादिपामण-वोच्छेदं दुदुधम्म ति ॥३५॥

इत्येवं यत्परस्परं संदर्शनम्, यच्च संभाषणम्—किमिति त्वम-
द्य न गतेत्यादि पृच्छारूपं ताभ्याम् ; तथा यास्तया सह भिन्न-
कथा-यस्य विरह एकान्ते योगः, एतैश्चारित्रस्य भेद उपजाय-
ते । तथा शय्यांतर आदिशब्दादन्यो वा तत्परिजनादिस्तयोः
तथाविधं चेष्टितं पश्यति , स तद्द्रव्यान्यद्रव्ययोर्व्यवच्छेदं
कुर्यात् । दुदुधर्माण एते इत्येवं विपरिणाममुपगच्छेत् ।
अथासौ तथा सह संपत्तिं गच्छति, ततो नरकायुर्वन्धाति ।
तीर्थकृतां सङ्घस्य च महतीमाशातनां विधाय बोधिलाभ-
प्रतिबन्धकं कर्मजालमुपचिनोति । उक्तं च—“ लिङ्गेण
लिङ्गणीए, संपत्तिं जइ निगच्छई मूढो । निरयाऊ य निवेधइ,
आसायणया अवोही य ” इत्याह—

पयलाणिदुतुअदु, अच्छिदिदुम्मि चमदणे मूलं ।

पामवणे मच्चित्ते, संकादुच्छिम्मि उड्डाहो ॥३६॥

प्रचला नाम—निपलस्य सुमजागरावस्था, निद्रायणं तु-
निपलस्यैव स्वप्नम्, त्वग्वर्तनं—संस्तारकं प्रस्तीर्य शयनम्, अ-
न्तिचमदनं—चक्षुषोर्मेलनम् । एतानि कुर्वणो यद्यपि सागारि-
कादिना न दृष्टः तथापि चतुर्गुरु, दृष्टे तु शङ्कायां चतुर्गुरु ।
निःशङ्किने मूलम्, प्रथमं संयतीनां कायिकीभूमौ करोति
चतुर्लघु ' सच्चित्ते ' संयत्याः कायिकी व्युत्सृजन्त्या योनौ
संयतानिसृष्टे शुक्रं बीजमवगाहते ततो मूलम्, ' संकाबु-
न्धम्मि' ति तं संयतं तत्र कायिकी व्युत्सृजन्तं दृष्ट्वा सा-
गारिकादिः शङ्कां कुर्यात्, किमेष भ्रमणको रजन्यामत्रैवो-
पितः ? ततो महानुड्डाहः प्रवचनस्य भवतीति । एषा पुरा-
तनगाथा ।

अथास्या एव व्याख्यानमाह—

पयलाणिदुतुअदु, अच्छीणं चमदणम्मि चउगुरुगा ।

दिदु वि य संकाए, गुरुगा मेममु वि पदेसु ॥३७॥

प्रचलां निद्रां त्वग्वर्तनम् अन्तिचमदनं च कुर्वणं यदि परो
न पश्यति ततश्चतुर्गुरुकाः, दृष्टेऽपि प्रचलादौ शङ्कायां च-
तुर्गुरुकाः, निःशङ्किने मूलम्, शेषेष्वपि अशिवादिसमुह-
शनस्वाध्यायपारणादिषु पूर्वोक्तप्रदेशेषु पारणादिष्वदृष्टेषु च-
त्वारो गुरुवः । दृष्टेष्वपि शङ्कायां चतुर्गुरु, निःशङ्किने मूलम् ।

का पुनः शङ्का भवेदिति चेदुच्यते—

सउभाएण णु विमो, आउं असेण जेण पयलाति ।

संकाए होति गुरुगा, मूलं पुण होति शिम्मंके ॥३८॥

नुगिति चित्तं, किमेष संयतः स्वाध्यायजागेरेण खिन्नः,
आहोस्मिदन्त्येन सागारिकप्रसङ्गेन रात्रौ खिन्नः । येनैवं प्रच-

लायते एवं शङ्कायां चतुर्गुरुकाः । निःशङ्किने तु मूलं भवति ।

अन्तथ मोयगुरुओ, संजतिवोसिणभूमिए गुरुगा ।

जोणोगाहणवीए, केऽयी धाराए मूलं तु ॥ ३९ ॥

संयती कायिकां भूमिं विमुच्यान्यत्र मोकस्य व्युत्सर्जने
मासगुरु, अथ संयतीव्युत्सर्जनभूमौ व्युत्सर्जति ततश्च-
तुर्गुरु, उभयत्र च कदाचिद् दृष्टिकलीवस्यान्यस्य वा बीज-
निसर्गो भवेत् ; तच्च बीजं संयतीधाराहते सदुर्ध्वमुडावि-
ते योनाववगाहते तत्र संयतस्य मूलम्, होडितायां च
तस्यामुड्डाहादयो दोषाः । केचिदाचार्या ब्रुवंत धारया स्पृष्ट-
मात्र एव बीजं मूलं भवति, यत एते दोषाः अतो निष्कारणं
संयतीवसतिमविधिना न प्रविशेत् । गतः प्रथमो भङ्गः ।

द्वितीयभङ्गमाह—

निकारणे विधीण, दोसा ते चेव जे भणियपुव्वं ।

वीमन्थाई सुत्तं, गेलन्नाई उवरिमाओ ॥ ४० ॥

निष्कारणे विधिनाऽपि नैपेधिकीत्रयकरणरूपेण प्रवेशे त
एव दोषाः, ये पूर्वं प्रथमभङ्गे सप्रपञ्चमुक्ताः, नवरं विश्वस्ता-
विषया ये दोषा उक्ताः, आदिशब्दात्तपामवानकभेदसूचकः
तान् मुक्त्वा ये ग्लानादिविषया उपरितना दोषास्तं
द्वितीयभङ्गे संभवन्ति, विश्वस्ता दोषास्तु नैपेधिकीत्रयक-
रणं न संभवन्तीति भावः ।

निकारणे विधीए, तिद्वारेण गुरुगो जेण पडिकुडं ।

कारणगमणे सुदो, णवरं अविधीए मासतियं ॥ ४१ ॥

निष्कारणे विधिनाऽपि प्रविशन् यस्त्रिषु स्थानेषु नैपेधिकीं
प्रयुङ्क्ते तस्यापि मासगुरुकम् । कुत इत्याह—येन प्रतिकुष्टं
भगवता निष्कारणमार्थिकावसतौ गमनम् । अथ तृतीयभङ्ग-
माह—'कारण' इत्यादि कारणं यः संयतीवसतौ गच्छति स शु-
द्धः, नवरमविधिना असमाचार्या प्रवेशनिष्पत्ते त्रिषु स्थानेषु
यदि नैपेधिकीत्रयं न करोति ततो मासलघुत्रयम्, द्वयोः
स्थानयोनं करोति मासलघुद्वयम्, एकस्मिन् स्थाने न करोति
एकं मासलघुकम् ।

कारणतो अविधीए, दोसा ते चेव ये भणियपुव्वं ।

कारणविधीए सुदो, इच्छं तं कारणं किं तु ॥ ४२ ॥

कारणतो विधिना प्रविशतो दोषास्त एव भवन्ति, ये
विश्वस्तादिविषयाः पूर्वं भणिता इति । कारणे तु विधिना त्रिषु
स्थानेषु नैपेधिकीत्रयं कृत्वा प्रविशन् शुद्धः । शिष्यः पृच्छति-
इच्छाम्यहं ज्ञातुं किं तत् कारणं येन तत्र गम्यते ।

सूरिगाह—

गम्मइ कारणजाए, पाहुणए गणहरे महिड्डीए ।

पच्छादणा य सेहे, असहुस्म चउकभयणा उ ॥ ४३ ॥

गम्यते संयतीनां प्रतिश्रये कारणजाने उपाश्रयसंस्तारक-
प्रदानादिकं प्राधूणको वा साधुः संयतीनामवोधपृच्छानि-
मित्तं गच्छेत्, गणधरो वा मूर्च्छाविसूचिकादौ संयतीनामा-
गांढ कारणं समुत्पन्नं दिवा रात्रौ वा गच्छेत् । महर्जिको
वा राजामात्यादः प्रवर्जितः संयतीनां तेजोगौरवादिजन-
नार्थं यायात्, 'सेहि' ति शैलस्य राजपुत्रप्रवर्जितादिरमात्या-
दिभिरुन्निष्क्रामयितुमारब्धस्य प्रच्छादना संयतीप्रतिश्रये
ज्ञात्वा कर्तव्या । काचिद्वा संयती ग्लाना तस्याश्चिकित्सा

कर्त्तव्या । तत्र असहिष्णुसाधोश्चतुष्कभजना भवति । चतु-
भङ्गीत्यर्थः । सा चैवम्-साध्वी सहिष्णुः साधुरपि सहिष्णुः,
साध्वी सहिष्णुः साधुरसहिष्णुः, साध्वी असहिष्णुः साधुः
सहिष्णुः । साध्वी साधुश्च द्वावप्यसहिष्णू । एष द्वारगाथा-
संज्ञार्थः ।

अथ विस्तरार्थमभिधित्सुः प्रथमद्वारमङ्गीकृत्याऽऽह-
उवस्सए य संथारे, उवहीसंघपाहुणे ।

संहट्टवणुदेसे, अणुन्ना भंडणा गणे ॥ ४४ ॥

अणप्पज्झ अगणिआऊ, वीआरे पुत्तसंगमे ।

संलेहणवोसिरणे, वोसट्टे निट्टिए तिऽहं ॥ ४५ ॥

उपाश्रयस्य संस्तरकस्योपधेर्वा प्रदानार्थं संयतीप्रतिश्रयं ग-
च्छेत्, काश्चिद्वा संयत्यः परीषहपराजितास्तासामवधारणा
भवति-विमुखा वर्तन्ते, तासां स्थिरीकरणार्थं संघः प्राघूर्णो
गच्छेत्, इह कुलस्थविरा गणस्थविरः संघस्थविरो वा संघस्य
गौरवार्हताया प्राघूर्ण उच्यते । शैलस्य वा उपस्थापनां कुला-
नां वा स्थापनां कर्तुं तत्र व्रजेत् । वसतावस्वाध्यायिके श्रुत-
स्योद्देशमनुज्ञां वा कर्तुं तत्र गच्छेत् । भगडनं-कलहः तद्वा
तासां परस्परं समुत्पन्नम्, तदुपशमनार्थं गन्तव्यम् । 'गणं'
त्ति प्रवर्तिन्यां कालगतायां गणार्पणार्थं गच्छेत् । 'अण-
प्पज्झ' त्ति देशीपदमनात्मवशवाचकः ततश्चात्मवशाया य-
क्षादिप्रादिरूपाया आर्थिकाया मन्त्रतन्त्रादिप्रयोगेणात्मवश-
तां कर्तुं गच्छेत् । अग्निना वा संयतीवसतिर्दग्धा, अण्का-
यपुंगण वा प्लाविता, विचारभूमौ वा गच्छन्तीनां तासां
सोपसर्गं, 'पुत्ते' त्ति उपलक्षणत्वात् पुत्रं पिता भ्राता वा
तासां कालगता भवेत् 'संगमे' त्ति पुत्रभ्रात्रादिव ता-
सां संज्ञातकश्चिरादागतां भवेत्, तस्य यः संगमो-मीलक-
स्तदर्थम्, तथा संलेखनं भक्तप्रत्याख्यानाय परिकर्मणं काचि-
दार्थिका करोति, व्युत्सर्जनं वा-भक्तप्रत्याख्यानम् कर्तुंकामा
काचिद् व्युत्सृजते व्युत्सृष्टं वा कयाचिद्भक्तं प्रत्याख्यातम्-अ-
नशनं प्रतिपन्नमित्यर्थः, एतेषु कारणेषु गच्छेत् । अथ का-
चित् निष्ठिता कालगता, ततः शेषसंयतीनां शोकापनयना-
र्थं व्यहं-वीन् दिवसान् यावदुपर्यपि सूरिणा गन्तव्य-
मिति श्लोकद्वयनञ्जैपार्थः ।

अथेतदेव प्रतिपदं विभाधयिपुराह-

अज्जाणं पडिकुट्टं, वसहीसंथारगाण गहणं तु ।

ओभामिउ दाउं वा, वच्चेज्जा गणहरो तेणं ॥ ४६ ॥

आर्याणां स्वयं वसतः संस्तरकाणां च ग्रहणं भगवता
प्रतिकुष्टं-प्रतिपिडम्, अतो वसतिमवभाषितुं गणधरो ग-
च्छति, संस्तरकांश्च तासां प्रायोग्यमुत्पाद्य तान् प्रदातुं
गणधरस्तत्र व्रजेत् ।

अथोपधिद्वारमाह-

पडियं पम्हुट्टं वा, पलावियं अवहियं च उग्गमियं ।

उवहिं भाएतुं जे, दाएजं वा विवच्चेज्जा ॥ ४७ ॥

भिक्षादौ पर्यटन्तीनां तासामुपधिः पतितः स्वाध्यायभूमौ वा
गतानां 'पम्हुट्टं' त्ति विस्मृतः । उदकेन वा प्लावितः,
स्तनैर्वाऽपहतः । स च भूयोऽपि साधुभिल्लब्धः, अपूर्वो वा उ-
पधित्तैरुद्गमित उत्पादितः । अतस्तमुपधिं भाजयितुं वा

दातुं वा गणधरो व्रजेत् । तत्र पतितविस्मृतादेरुपकरणस्य
यस्याः सत्कं तस्या एव यद्विभज्य समर्पणं तद्भाजनमु-
च्यते, यत्पुनरपूर्वं उपधिरुत्पाद्य तासां दीयते तद्दानम् । प्रव-
र्तिन्या अभावं शेषसंयतीनां विभज्य समर्पणं विभजनम्,
यत्तु प्रवर्तिन्या हस्ते समर्प्यते तद्दानम् ।

अथ संघप्राघूर्णद्वारमाह-

ओहाणाभिमुहीणं, थिरकरणं काउ अज्जियाणं तु ।

गच्छेज्जा पाहुणओ, संघकुलधेरगणधेरो ॥ ४८ ॥

अवधाचनाभिमुखानां परीषहपराजितानामार्थिकाणां स्थि-
रीकरणं कर्तुं प्राघूर्णको गच्छेत् । कः पुनः प्राघूर्णक इत्या-
ह-संघस्थविरः कुलस्थविरो वा उपलक्षणमिदम् तेनान्यो
ऽपि यः स्थिरीकरणलब्धिसम्पन्नः स गच्छति ।

अथ शैलद्वारमाह-

अन्नत्थ अप्पमत्था, होज्ज पमत्था य अज्जिगोवसए ।

एएण कारणेणं, गच्छेज्ज उवट्टवेउं जे ॥ ४९ ॥

अन्यत्र विधीयमाना उपस्थापना द्वाराङ्गरे कचवराद्य-
प्रशस्तद्रव्ययुक्तत्वादप्रशस्ता भवेत् । आर्थिकोपाश्रये प्रश-
स्ता एतेन कारणेन शैलमुपस्थापयितुं 'जे' इति पादपू-
रणे, आर्थिकावसति गच्छेत् ।

स्थापनाद्वारमाह-

ठवणकुलाइ ठवेउं, तासिं ठवियाणि वा णिवेदेउं ।

परिहरिउं ठवियाणि य, ठवणादियणं व वोत्तुं जे ॥ ५० ॥

दानश्रद्धादीनि स्थापनाकुलानि तासां समक्षं स्थापयि-
तुम्, यद्वा-तानि स्वयमतः स्थापितानि परं तासां निवे-
दयितुममुकममुकं च कुलं स्थापितमित्येवं ज्ञापयितुम् इ-
दानीं वा तानि कुलानि स्थापितानि ततः परिहर्तुं न नि-
र्वृष्ट्यानीत्येवं निवारयितुम्, येषु जन्मसूतकसूतसूतकादिशु-
क्लेषु कुलेषु पूर्वमित्त्वस्थापना कृता तेषु विवक्षितावधि-
परिपूर्यन्तर् भूयोऽप्यादानं-ग्रहणं कुरुत इत्याज्ञावचनं व-
क्तुं गन्तव्यम् ।

अथोद्देशानुज्ञाद्वारमाह-

वमहीएऽसज्झाए, गोरवभयसद्धमंगले चैव ।

उदेसादी काउं, वाएउं वा वि गच्छेज्जा ॥ ५१ ॥

वसतावस्वाध्यायिके जाते संयतीवसतिमुद्देशमनुज्ञां वा क-
र्तुं गच्छेत्, अथवा-यद्याचार्यः स्वयं तासामुद्देशादिकं करोति
ततस्ता आचार्यविषयं यद्गौरवं यच्च तदीयं भयं ताभ्यां
श्रीधरे तदङ्गश्रुतस्कन्धाविक्रमधीयते, आचार्येण वा स्वयमु-
द्दिष्टे तासां महती श्रद्धापजायते प्रशस्तद्रव्यादिगुणयुक्त-
त्वाच्च तत्रोद्देशादौ विधीयमानं मङ्गलं भवेत् । एतैः कारणै-
रुद्देशादिकं कर्तुं तत्र गच्छेत् । प्रतिवाचिन्यां वा कालगता-
यामन्या काचित्तासां घञ्चनादात्री न विद्यते ततो गणधरो
वाचयितुं गच्छेत् ।

भगडनद्वारमाह-

उप्पन्ने अहिगण्णे, ठिउं संवेउं तहिं पमत्थं तु ।

अच्छंति खउगियाउं, मंजम सारं ठवेउं जे ॥ ५२ ॥

अधिकरणे उत्पन्ने सति ताः संयमस्य सारं सर्वस्वभूत-
मुपशमं पार्श्वे स्थापयित्वा 'जे' इति प्राग्वत् । 'खउगियाउं' त्ति
कलुपितचेतसः परस्परमालपन्ताजिघृन्ति, ततस्ता दमुपश-

मयितुं तत्रैव-संयतीवसती गणधरस्यान्यस्य वा तथाविधो-
पशमनलब्धिसम्पन्नस्य गपनं प्रशस्तं भवति ।

गणद्वारमाह—

जइ कालगया गणिनी, नऽस्थि उ अन्नाउ गणहरसमत्था ।

एतेण कारणेणं, गणचिंताए वि गच्छेज्जा ॥ ५३ ॥

यदि गणिनी कालगता, नास्ति चाऽन्या संयती गणधरो-
द्धनसमर्था । अतः--एतेन कारणेन गणचिन्ताकरणार्थमपि
गच्छेत् ।

अथानात्मवशाद्धारमाह—

अज्जं जक्खाइहुं, खित्तचित्तं च दित्तचित्तं वा ।

उम्मातप्पत्तं वा, क.उं गच्छेज्ज अप्पज्झं ॥ ५४ ॥

यत्तन्नाविष्टा-गृहीता यत्ताविष्टा अपमानतया क्षिप्तं--नष्टं
चित्तं यस्याः सा क्षिप्तचित्ता, या तु हर्षान्तिरेकेणापहत-
चित्ता सा दीप्तचित्ता भण्यते, या तु मोहनीयकर्मोदयन
चित्तस्तब्धतामुपगता सा उम्मादप्राप्ता. ईदृशीमार्यां विज्ञा-
याचार्या मन्त्रेण वा 'अप्पज्झं' ति आत्मवशां-स्वचित्तां कर्तुं
संयतीवसति यायात्-गच्छेत् ।

अग्निद्वारमाह—

जइ अगणिना उ वसही, दड्ढा डज्झइ डज्झिहिति व त्ति ।

नाऊण व सोऊण व, उवधेत्तुं जे व ज.एज्जा ॥ ५५ ॥

यद्यग्निना संयतीवसतिर्दग्धा. दह्यते वा संप्रति काले, अथ-
वा--प्रत्यासन्नाग्निप्रदीपनदर्शनेन ध्वयते इति ज्ञात्वा वा स्व-
यम्, श्रुत्वा वा-परमुखेनाकार्यं तां वसतिमुपग्रहीतुं-संस्था-
पयितुं निर्वापयितुं वा 'जे' इति पादपूरणे, संयतीवसति
यायात्-गच्छेत् ।

अथापकायद्धारमाह—

नइरूण व वसही, वुज्झइ वूढा व वुज्झिहिति व त्ति ।

उदगभरियं व सोच्चा, उवधेत्तुं तं तु वच्चेज्जा ॥ ५६ ॥

नदीपूरणे प्रसरता वसतिः साम्प्रतमुद्यतं-नीयते. वूढा वा-
नीमा, वच्यते वा-नेप्यते उदकेन वा वसतिर्वृता । एवं श्रुत्वा
तां वसतिमुपग्रहीतुमुल्लोचनादिकं कर्तुं व्रजत् ।

विचारद्वारमाह—

घोडेहि व धुत्तेहि व, अहया वि जती वियारभूमीए ।

जयणाए व करेउं, संठवणाए व वच्चेज्जा ॥ ५७ ॥

घोटैश्चाश्वधूर्त्तैर्वा वसत्याः पुरा वगडे गच्छन्त्यस्ता उपस-
र्यन्ते ततस्तेषां सानुनयनिवारणार्थं गच्छेत् । अथ संयतीनां
विचारभूमौ ते समागच्छन्ति तन्निवारणार्थं गच्छेत् । अथवा-
यमनया तासां कायिकीभूमि-विचारभूमिं वा कर्तुं पूर्वकृता
या वा संस्थापनानिमित्तं व्रजत् ।

पुत्रद्वारमाह—

पुत्तो वा भाया वा, भगिणी वा होज्ज ताण कालगया ।

अज्जाए दुखियाए, अणुसट्ठीए वि गच्छेज्जा ॥ ५८ ॥

पुत्रो वा भ्राता वा भगिनी वा तासां कालगता भवेत्,
तता या तत्रार्थिका दुःखिता शोकसागरावगाढा भवति
तस्या अनुशिष्टार्थमपि सृष्टिः स्वयमेव गच्छेत् ।

तस्याश्चयमनुशिष्टदानव्या—

तेलोकदेवमहिया, तिथ्यरा नीरया गया सिद्धि ।

थेरा वि गया केई, चरणगुणपभावया धीरा ॥ ५९ ॥

येऽपि तावन्त्रैलोक्यदेवमहिता-भुवनत्रयवासिभिः सुगसुरै-
रभ्यर्चितास्तीर्थकगस्तेऽपि भगवन्तो नीरजस्सकलकर्मनिर्मु-
क्ता गताः--प्राप्ताः सिद्धिम्, तथा स्थविरा अपि ऋषभसेनगौ-
तमादयः केचिच्चरमंदहधारिणो गताः सिद्धिम्, कथंभूताः ?
चरणगुणानां-मूलोत्तरगुणरूपाणां स्वगमेनैव चराणां नान्यथा
वोपदेशद्वारेण प्रभावकाः--प्रकर्षेण स्फातितारश्चरणगुणप्रभा-
वकाः धीराः-परीषदोपसर्गैरक्षोभ्याः, यद्येवंविधा अपि महापु-
रुषाः कालगतास्ततश्शेषजनस्य मरणे किमाश्चर्यमिति भावः ।

तथा—

वंभी य सुंदरी या, अन्ना वि य जा उ लोगजेद्वाओ ।

ताओ वि य कालगया, किं पुण सेमाउ अज्जाओ ॥ ६० ॥

ब्राह्मी सुन्दरी च अन्या अपि च या लोकज्येष्ठा आ-
र्यचन्दनामृगावतीप्रभृतय आर्यिकास्ता अपि कालगताः,
किं पुनः शेषा आर्यिकाः ।

ततः—

न हु होइ सोइयव्वो, जो कालगओ दढो चरित्तम्मि ।

सो होइ सोतियव्वो, जो संजमदुव्वलो विहेर ॥ ६१ ॥

(न हु) नैवाऽसौ साधुसाध्वीजनैः शोचितव्यो भवति । यश्चा-
रित्रे दढो-निष्प्रकम्पः सन् भद्रप्रत्याख्यानादिविधिना काल-
गतः, एक तु-आयकः शोचनीयो भवति यः पृथिव्याद्युपमर्द-
नानेपणीयं पिण्डादिग्रहणं वा कुर्वन् संयमेन दुर्वलो विहरति ।
(वृ०) (आज्ञाया विषयः ' आणा ' शब्दे द्वितीयभागे ११८
पृष्ठे गतः ।)

अथ संगमद्वारमाह—

पुत्तो पिया व भाया, अज्जाणं आगतो तहिं कोई ।

धिचूण गणहरो तं, वच्चति तो संजतीवसहिं ॥ ६२ ॥

पुत्रः पिता वा भ्राता वा आर्योणां संबन्धी चिरप्रोषित-
स्तत्र कश्चिदागतो भवेत्, ततस्ते गृहीत्वा गणधरः संयती-
वसतिं व्रजति । येन तासां तस्मिन् संज्ञातकसाधौ दृष्टं स-
माधिरुपजायते ।

अथ संलेखनव्युत्सृष्टद्वाराणि युगपदाह—

संलिहियं पि य तिविहं, दोसिरियव्वं च तिविह वोसट्ठं ।

कालगये त्ति य सोच्चा, सरीरमहिमाइ गच्छेज्जा ॥ ६४ ॥

इह संलेखितम् अपिशब्दात्--संलेख्यमानं वस्तु त्रिधा-
आहारः शरीरमुपकरणं वा । यद्वा-उपधिः शरीरं कपाया-
श्चेति । व्युत्सृष्ट्यमप्येवमेव त्रिविधम्, अनशनप्रतिपत्ति-
काले एतदेव त्रयं व्युत्सर्जनीयमिति भावः । एवं निःसृष्ट-
मपि त्रिविधमेव त्रिष्वपि तस्याः स्थिरीकरणार्थं सूरिणा ग-
न्तव्यम् । यावत् कालगता सा संयतीति वार्ता श्रुता तां च
श्रुत्वा तस्याः शरीरमहिमार्थं गणधरः स्वयमेव गतः ।

जाहे वि य कालगया, ताहे वि य दुच्चि तिवि वा दिवसे ।

गच्छेज्ज संजईणं, णणुसाट्ठं गणहरो दाउं ॥ ६५ ॥

यदाऽपि च प्रवर्तिनीप्रभृतिका महानिनादसंयती कालगता
भवति तदा द्वौ त्रीन् वा दिवसान् संयतीनामनुशिष्टिं प्रदातुं
गणधरो गच्छेत् । गतं गम्यते कारणजाते इति मूलद्वारम् ।

अथ प्राधूर्णकद्वारमाह—

अप्पचित्तिऽण्णततिया, पाहुणया आगया सउवचारा ।

सिज्जायरमामाए, पडिक्कुहंसिए पुच्छा ॥ ६६ ॥

प्राधुर्यकाः साधव आत्मद्वितीया आत्मतृतीया वा तत्राग-
ताः । तैश्च तत्र श्रुतं यथाऽत्र संयत्यस्तिष्ठन्ति । ततस्ते तासां
वसतिं सोपचाराः प्रविशन्ति । सोपचारा नाम—त्रिषु स्था-
नेषु प्रयुक्तनैपथिकीशब्दाः, यद्वा—संयतीभिर्येषां वक्ष्यमाण
उपचारः प्रयुक्तस्ते सोपचारा उच्यन्ते, तेषु समागतेषु प्रव-
त्तिनी यदि स्थविरां तत आत्मद्वितीया निर्गच्छन्ति । अथ
तरुणी तत आत्मतृतीया, या च तत्र स्थविरा पुरतस्तिष्ठति
ततः साधवः शय्यातरकुलं मामककुलं प्रतिकुष्टकुलानि वा
रजकादिसंबन्धीनि, आदेशिकं च येषु कुलेषु क्रियते तानि
प्रपुं प्रवत्तिन्याः समीपं गच्छन्ति ।

अथोपचारं व्याख्याति—

आसंदग कट्टमओ, भिसिया वा पीढगं व कट्टमयं ।

तक्खणलंभे असई, पडिहारिगपेहभोगणे ॥ ६७ ॥

यदि साधुषु समागतेषु तत्क्षणादेव काष्ठमय आसन्दकोऽ-
शुपिरादिगुणोपेतः प्राप्यते, वृषिका वा काष्ठमयं वा पीढकं
लभ्यते, ततस्तदानीमेव तद् ग्रहीतव्यम् । अथ तत्क्षणादेवास-
न्दकादि न लभ्यते ततो गते प्रतिहारिकं गृहीत्वा स्थापय-
न्ति 'पेह' ति तच्चोभयसंध्यं प्रत्यपेक्षते 'भोगणं' ति
अकारप्रश्लेषादप्यान्यानामसंयतीजनस्य प्रतिहारकस्य भो-
गं न करोति । ततस्ते तत्रोपविष्टाः संयतीनां निरावाधादि-
वार्तां पृष्ट्वा शय्यातरकुलादीनि पृच्छन्ति ।

अथ केन विधिना ते पृच्छन्ति, केन वा विधिना

तास्तेषां दर्शयन्तीः उच्यते—

वाहोए अंगुलीए व, लट्ठीए व उज्जुअं ठिओ संतो ।

न पुच्छेज्ज न दाणज्ज, पच्चावाया भवे तत्थ ॥ ६८ ॥

शय्यातरगादिकुलं पृच्छन् दर्शयन् वा बाहया—बाहुं प्रसार्य
एवम् अङ्गुल्या वा यष्ट्या वा गृहस्य ऋजुकं संमुखं स्थितः
सन् न पृच्छेत्, न वा दर्शयेत् । कुत इत्याह—यतस्तत्रैव
पृच्छ्यमानं दर्शयमाने वा प्रत्यपाया वदवो भवन्तीति ।

तानवाह—

तेणेहि अगणिणा वा, जीवियववरोवणं व पडिणीए ।

खरणे खरिया सुएहा, नट्टे वट्टक्खरे संका ॥ ६९ ॥

वाह्यादिकं प्रसार्य साधुना यद् गृहं पृष्टं संयत्या वा दर्शित-
म्, ततः स्तनैः किञ्चिदपहतं भवेत्, अग्निना वा तद् गृहं
दग्धम्, प्रत्यनोकेन वा तस्मिन् गृहे कस्यापि जीवव्यपरो-
पणं कृतम्, द्व्यक्षरको वा द्व्यक्षरिका वा केनचिदपहता स्तु-
या वा केनचिद्धर्तनं सह पलायिता, वृत्तखुरो वा प्रधानस्तु-
रङ्गमो नष्टो भवेत्, ततः साधुसाध्वीविषया शङ्का भवेत् । नू-
नमेतैरवापहतम्, दग्धमित्यादि । ततो नाऽविधिना पृच्छेत् ।
तत्र वासिनस्ते साधवो न हसन्ति, न वा कन्दर्पं कुर्वन्ति ।

किं तु—

सेज्जायराण धम्मं, कहिति अज्जाण देति अणुमहिं ।

धम्ममि य कहियमि य, सव्वे संवेगमावन्ना ॥ ७० ॥

शय्यातराणां धर्मं कथयन्ति । आर्याणां वा उद्यतानां स्थि-
रीकरणार्थं सीदन्तीनां पुनरुद्यमनार्थमनुशिष्टिं प्रयच्छन्ति ।
धर्मं च कथिते सर्वे श्राद्धाः संयत्यश्च संवेगमापन्ना भवन्ति,
आत्मनश्च निर्जरा भवति ।

प्राधुर्यकद्वारमेव प्रकारान्तरेण व्याचष्ट—

अन्नो वि अ आएसो, पाहुणगअभासिया उ तेणभए ।

चिलिमिलिअंतरिया खलु, चाउम्माले वमंऽज्जाणं ॥ ७१ ॥

अयमन्योऽपर आदेशः प्राधुर्यकद्वारं समस्ति, ते प्राधुर्य-
का आभाषिका द्विचडादिदशाद्भवाः ततस्तत्र तेषामुपाश्रयो
दुर्लभः । अतस्तदर्थं संयत्या वसन्ति मार्गयन्ति । यदि ताभिर-
पि गेवयन्तीभिर्न लब्धा ततो वृक्षमूलादिषु बहिर्भवन्ति ।
अथ बहिः स्तेनभयं ततो यत्रायाः स्थिताः सन्ति तच्च-
तुःशालं भवेत् 'तत्रान्यस्यां शालायां साधवश्चिलिमिलिक-
या अन्तरिता वसेयुः ।

चतुःशालस्याऽभावे विधिमाह—

कुडुंतरस्म असती, कडओ पोत्तं च अंतरे थेरा ।

तेसंऽउरिया खुड्डी, समणीए वि मग्गणा एव ॥ ७२ ॥

अन्यस्या वस्तरभावे संयताः संयत्यश्च कस्मिन् गृहे व-
सन्ति, कुड्यान्तरस्याभावे कटकोऽपान्तगले दीयते । कट-
कस्याभावे पोत्तं वस्त्रं तन्मयी चिलिमिलिका तस्याः स्तेनभ-
यम्, ततो यस्मिन्पाश्वे संयत्यस्तस्याः प्रथमं स्थविरास्तैर-
न्तर्गताः लुल्लिकास्ततो मध्यमास्ततस्तुरुणा इति, एवं श्रम-
णीनामपि मार्गणा कर्त्तव्या । तद्यथा—स्थविरसाधूनामासन्ने
लुल्लिकास्ततः स्थविरास्ततो मध्यमास्ततो दृढाऽऽसन्नं तुरु-
णः स्थाप्यन्ते ।

तत्र स्थितानां विधिमाह—

अन्नाए आभोगं, नाए ससई करेति सज्झायं ।

अन्नुग्घाया व सुवे, अच्छंति व अन्नहिं दिवसं ॥ ७३ ॥

यदि तत्र जेननाज्ञाताः स्थितास्ततो रात्रावभोगमुपयो-
गं कुर्वते; तूष्णीका आसते इत्यर्थः । अथ ज्ञातास्ततः
सशब्दे-महता शब्देन युक्तं स्वाध्यायं कुर्वन्ति । अथ ते चोद्वा-
ताः—परिश्रान्तास्ततः स्वपन्ति । कारणतश्चैकद्वित्रीन् वा
दिवसान् तत्रैव यदि स्थासन्वस्ततो दिवसमन्यत्रोद्यानादिषु
स्थित्वा रात्रौ तत्र वसन्ति ।

कारणाभावे तु तत्रैकरात्रावुपित्वा प्रभाते व्रजन्ति—

समणी समरूपधिडे, निसंतउल्लावकारणे गुरुणा ।

पयलानिदुवट्टे, अच्छीमलणे गिही मूलं ॥ ७४ ॥

श्रमणीजनं श्रमणजनं च कार्याकीं कृत्वा प्रविष्टे सति यद्ये-
कोऽनेको वा एक एवानेकाभिर्वा संयतीभिः समं निशान्ते निः
संचरं चलायामुल्लापकं कारणे—आगाढकारणाभावे कुर्वन्ति
ततश्चतुर्गुरुकम् । तथाऽन्यत्रोद्यानादिषु श्वापदस्तनादिभया-
द्वाऽपि तत्रैव तिष्ठन्ति, यदि प्रचलायन्ते, निद्रायन्ते, त्वग्वर्तय-
न्ति वा अग्निणी मलयन्ति, तत्र चतुर्गुरुकम् । अथ गृही प्र-
चलादि विदधानं तं दृष्ट्वा शङ्कां कर्ताति—किमेष स्वाध्याय-
जागरणेन खिन्नः प्रचलायते उत सागारिकजागरणेत्यादि,
ततश्चतुर्गुरु, निःशङ्किते मूलम् ।

उच्चारं पासवणं वा, अन्नहिं मत्तएसु वज्जयंति ।

अदिदुपधिडा वा, अदिदु णिते ततो भयिता ॥ ७५ ॥

उच्चारं प्रश्रवणं वा यदि बाहीकभूमिं विमुच्यान्यत्र प्रकुर्व-
न्ति, मात्रकेषु वा कृत्वा बहिः परिष्ठापनायागतास्तत्र यदि

गृहिभिदृष्टाः प्रविष्टास्ततो भक्ता—विकल्पिताः । दृष्टा वा अदृष्टा वा निर्गच्छन्तीति भावः ।

तत्थऽस्यैव व दिवसं, अच्छता परिहरन्ति निर्दाई ।

जयणाए व सुवंति, उभयं पि य भग्नाए वसहिं ॥७६॥

तत्र रजन्यामुपित्वादिकं च ततस्तत्र वा संयतीवसतावन्यत्र वा उद्यानादिषु तिष्ठन्ति, निद्राप्रचलादिकं परिहरन्ति । यवनिकान्तरिता यतनया स्वपन्ति, यथा सागारिको न पश्यति । यदि तत्र कियन्तमपि कालं स्थातुकामास्तत उभयमपि साधवः साध्यश्चान्यां वसन्ति मार्गयन्ति, लब्धायां तत्र साधवस्तिष्ठन्ति । गतं प्रा (घूर्णं) घुणकद्वारम् ।

अथ गणधरद्वारमाह—

अहिणा विमूढका वा, सहसा डाहो व होज सासो वा ।

जति आगाढं अज्जा—ण होइ गमणं गणहरस्स ॥७७॥

अहिना सप्रेण काचिदार्थिका दृष्टा, अतिमात्रे वा भुक्तं विसूचिका कस्याश्चिदजनिष्ठ, सहसाऽपि तेनाग्निना वा दाहो दाहज्वरो वा भवेत्, श्वासो वा कस्याश्चिदकस्मादजनि । एवमादिकं यद्यागाढं कार्यमार्याणां भवति ततो दिवा रात्रौ वा गणधरस्य गमनमनुज्ञातम् ।

अथवा—

पडिणीयमेच्छमालव—मयगोणामहिसतेणगाई वा ।

आसन्ने उवमग्गे, कप्पइ गमणं गणहरस्स ॥७८॥

प्रत्यनीकम्लेच्छमालवस्तेन गजगोमहिपस्तेन कादयो वा संयतीनामुपसर्गं कर्तुमारब्धाः । यद्वा—न तावदेवोपसर्गयन्ति, परं तेषामासन्न उपसर्गो वर्तते तत्क्षणादेव भार्वात्यर्थः । ततः कल्पते गणधरस्य वा सामान्यस्य वा समर्थस्य वा तन्निवारणार्थं गमनम् । गतं गणधरद्वारम् ।

अथ महर्द्धिकद्वारमाह—

रायाऽमच्चे सेट्ठी, पुरोहित्रो सत्थवाहपुत्ते य ।

गामउडे रट्टउडे, जे य गणहरे महिट्ठीए ॥७९॥

राजा—पृथिवीपतिः अमात्यो-मन्त्री, अष्टादशानां प्रकृतीनां महत्तरः श्रेष्ठी, पौरजनपदयुक्तस्य राज्ञो होमादिना अशिवाद्युपद्रवप्रशमकः पुरोहितः, यस्तु कयाणकजातं गृहीत्वा लोभार्थमन्यदेशं व्रजन् सार्थं वाहयति योगक्षेमचिन्तया पालयति स सार्थवाहः, पुत्रशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते—राजा राजपुत्र इत्यादि, तथा ग्रामकूटो—ग्राममहत्तरः, राष्ट्रकूटो—राष्ट्रमहत्तरः, एते प्रव्रजिता इह गृह्यन्ते । यश्च गणधरो राजादिवहुमतो विद्याऽ-तिशयसंपन्नो वा एते सर्वेऽपि महर्द्धिका उच्यन्ते ।

एतेषां संयतीवसन्ति गच्छताममी गुणा भवन्ति—

अज्जाण तेयजणणं, दुज्जणसचकारया य गोरवया ।

तम्हा समणुमायं, गणहरगमणं महट्ठीए ॥ ८० ॥

आर्याणां तेजोजननं महात्म्योत्पादनं दुर्जनानां च सचमत्कारता—साशङ्कता भवति, न किञ्चित् प्रत्यनीकत्वं कुर्वन्तीत्यर्थः । लोके चार्याणां गौरवमुपजायते, तस्मात् गणधरस्य महर्द्धिकस्य च राजप्रव्रजितां दर्शमनमार्यिकाप्रतिश्रये समनुज्ञातम् । ताश्चार्यिकास्तान् राजादिदीक्षितान् दृष्ट्वा इत्थं चिन्तयन्ति—

मंतविभवा जइ तवं, करंति अवज्झिऊण इट्ठीआ ।

सीयंतथिरीकरणं, तित्थविवट्ठी य वसो य ॥ ८१ ॥

यदि राजादिः संपदः अपोह्य-परित्यज्य तपः कुर्वन्ति ततो वयम् संपदं प्रार्थयमानाः किमेवं प्रमादमग्रास्तिष्ठाम इत्येवं सीदन्तीनामार्यिकाणां स्थिरीकरणं कृतं भवति । स्थिरीकरणे च क्रियमाणे तीर्थस्य वृद्धिस्तीर्थवृद्धौ प्रवचनस्य वसो—यशः—प्रवादप्रभाविता भवति । गतं महर्द्धिकद्वारम् ।

प्रच्छादना च शैल इति द्वारमाह—

वीसुं(भी)भूतो राया, लक्खणजुत्तो न विज्जती कुमरो ।

पडिणीएहिं कहिए, आहावंती दवदवस्स ॥ ८२ ॥

कस्यापि नृपतेस्त्रयः पुत्राः सम्यग्दर्शनलब्धवृद्धयो दीक्षितं कर्त्तव्यं वन्तः । कालान्तरेण च स राजा विष्वग्भूतः—शरीरात् पृथग्भूतः, कालगत इत्यर्थः । ततोऽमात्यादयो वयमराजकाः सन्तो नार्थभाज इति परिभाव्य राज्यलक्षणोपेतं कुमारं प्रयत्नेन गवेपितवन्तः, परं न विद्यते कोऽपि लक्षणयुक्तः कुमारः । ततः कथितं प्रत्यनीकैः स्ववचनिकादिभिर्नृपा ये अस्यैव नृपतेः पुत्राः सन्ति ते साधवो विहरमाणा इहैवोद्याने संप्राप्ताः । ततस्ते अमात्यादयः सम्यग् ज्ञात्वा ह्यत्रचामरख-द्वादिकं राजाहं वस्तु गृहीत्वा द्रुतं द्रुतमाधावन्ति साधूनां समीपमागच्छन्ति ।

अथ प्रत्यनीकाः केन कारणेन कथयन्तीत्युच्यते—

अइमिं जणम्मि वसो, आयती इड्डिमंतपूया य ।

रायसुयदिकिखणं, तित्थविवट्ठी य लट्ठी य ॥ ८३ ॥

अमुना राजसुतेन दीक्षितेन अमीषां श्रमणानामतीव जने लोके वर्षेवादः प्रवादो विजृम्भते, यथाऽहो अमीषामेव धर्मः प्रतिपत्तव्यः यत्रेदृशाः प्रव्रजन्ति । आयतिश्च संततिर-मीषामेतेनाविच्छिन्ना भविष्यति । ऋद्धिमन्तश्च श्रेष्ठ्यादय एतत्प्रभावेणामीषां पूजां कुर्वन्ति । तथा राजसुतोऽत्र प्रव्रजित इति कृत्वा अपि वहवः प्रव्रजिष्यन्तीति तीर्थवृद्धिर्लब्धि-श्चाहागवस्त्रादीनां प्रचुरा भवति । उप्रव्रजितेन पुनरमुना व-सोदयो न भविष्यन्तीति वृद्ध्या प्रत्यनीकाः कथयन्ति ।

ततस्तानमात्यादीनुप्रव्रजनार्थमागच्छतः श्रुत्वा ते

राजपुत्राः किं कुर्वन्तीत्याह—

दट्ठण य रायिड्ढिं, परीमहपराइतो तहिं कोऽई ।

आपुच्छइ आयरिए, सम्मत्ते अप्पमादो हु ॥ ८४ ॥

तां राजसमृद्धिमागच्छन्तीं दृष्ट्वा तत्र कोऽपि राजपुत्रः परी-पहपराजितः संस्तानाचार्यानांपृच्छति—भगवन् ! अशक्नोऽहं प्रव्रज्यामनुपालयितुम् । ततः आचार्या भणन्ति—सौम्य ! सम्यक्त्वं भगवता हुनिश्चितमप्रमादः कर्तव्यः ।

नाऊण य माणुस्सं, दुल्लभं जीवितं च निस्सारं ।

संघस्स चेतियाण य, वच्छल्लत्तं करेज्जाहि ॥ ८५ ॥

ज्ञात्वा मानुष्यं-मनुष्यभवं सुदुर्लभं जीवितं—च निःसारं-मत्वा संघस्य चैत्यानां च वत्सलत्वं भक्तिं कुर्यादिति ।

द्वितीयः पुनराह ।

किं काहिंति ममेते, पडलगतणं मे जटा इट्ठी ।

को वाऽनिट्ठफलेसुं, विभवेसु बलेसु रजेज्जा ॥ ८६ ॥

किं करिष्यन्ति ममेते अमात्यादयः, पटलतृणमिव मया

राज्यभृद्भिर्जटाः-परित्यक्ताः, अपिच-राज्यादिविभवानां भु-
क्तानां ध्रुवं नरकपातः फलम् । बलश्रामीणां संध्याभ्ररागवत्,
अतः को वाऽनिष्टफलमिच्छेत् फलेषु अवलेषु च विभवेषु
रज्येत्-रागमनुवध्नीयात् । एवमुक्त्वा प्रकट एव प्रदेशे स्थितः
सर्वानुपसर्गानभिभूय स संयममनुपालयति ।

यस्तु तृतीयः स किं करोतीत्याह—

तद्विप्रो संजमअट्टी, आयरिए पणमिऊण तिविहेणं ।

गेलन्ने नियडीए, अज्जाणग उवस्सममतीति ॥ ८७ ॥

तृतीयो राजपुत्रः संयमार्थी, स गुरुभिरभिहितः-आर्य! संय-
तीप्रतिश्रये निलीयस्व । स प्राह-इच्छाम्यहं भगवद्वचनम्, नि-
स्तारयत मां येन केनापि प्रकारेणास्मादुपसर्गसमुद्रात् । एव-
मुक्तः स आचार्यान् त्रिविधेन मनोवाककायकर्मणा प्रणम्य
निरुत्या ग्लानत्वं कृत्वा आर्याणामुपाश्रयं प्रविशति ।

अंतद्वाणा असई, जइमं मूलो य अंविलीवीए ।

पीसित्ता दैति मुहे, अप्पमांसं ठवैति य विरेगो ॥ ८८ ॥

यद्यन्तर्द्धानकरणेऽञ्जनमन्त्रादि विद्यते ततः सोऽन्तर्हितः
कृत्वा तत्रैव स्थाप्यते । अथ नास्त्यन्तर्द्धानकरणं ततः संयती-
नेपथ्यं कारयित्वा तद्वसति नेतव्यः । यदि तस्य श्मश्रुकूर्चं
विद्यते ततो लोचः क्रियते, अम्लिनीवीजादि च पिष्ट्वा तस्य-
मुखे ददतिः तैर्मुखमालिम्पन्तीत्यर्थः । अप्रकाशे च प्रदेशे
संयतीवसनौ तं स्थापयन्ति । विरेकश्च विरेचनकारकौषध-
प्रयोगेण क्रियते ।

संधारकुसंधाडी, अमणुप्पे पाणए य परिसेओ ।

धंसणपीसणओसह, अधितिखरकंमि मा बोलं ॥ ८९ ॥

संस्तारके स संयतः शाय्यते, मलिना वृद्धिता च कुसंधाटी
सप्रावरणा कार्यते, अतोऽन्यद् दुर्गन्धिपानकं तेन तस्य परितः
क्रियते । तथा काश्चन संयत्यस्तु चन्दनस्य घर्षणम्, अ-
न्यास्तु पेषणमोषधस्य कुर्वन्ति, अपराः पुनः करतल-
पर्यस्तमुखा भूमिगतदृष्टयोऽधृतिं कुर्वाणास्तिष्ठन्ति । खरक-
मिमिकेषु च राजपुरुषेषु च समागतेषु भणन्ति-मा बोलं कुरु-
त, एषा प्रवर्तिनी ग्लाना न युष्मदीयं बोलं सहते, एवमसौ
तत्र संयतीवेषेण तिष्ठन् सर्वाण्यपि स्थाननिषेधनादीनि
पदानि कुर्यात् । गते प्रच्छादना वा शैल इति द्वारम् ।

अथासहिष्णोश्चतुष्कभजनेति द्वारं विभावयिषुराह—

दोण्हि वि सहू भवंती, सो व सहू सा च होज्ज उ असहू ।

दोण्हं पि उ असहूणं, तिगिच्छजयणाए कायव्वा ॥ ९० ॥

यस्या ग्लानसाध्याश्चिकित्सा क्रियते, यश्च यस्याः प्रति-
चारकः तौ द्वावपि सहिष्णू भवतः एष प्रथमो भङ्गः । 'सो
वसहु' त्ति साध्वी सहिष्णुः स च साधुरसहिष्णुरिति द्वि-
तीयः । 'सा च होज्ज उ असहू' त्ति सा साध्वी असहिष्णुः सा-
धुः सहिष्णुः एष तृतीयः । साध्वी साधुश्च द्वावप्यसहिष्णू इ-
ति चतुर्थः । एतेषु चतुर्षु भङ्गेषु यतनया चिकित्सा कर्त्तव्या ।

तत्र प्रथमभङ्गं तावद्भावयति—

सोऊणं ओगिलाणि, पंथे गामे व भिक्खवेलाए ।

जइ तुरियं नागच्छइ, लगगइ गुरुए चउम्मासे ॥ ९१ ॥

श्रुत्वा ग्लानां संयतीं पथि वा परिभ्रमन् ग्रामे वा

तिष्ठन् भिक्षावेलायां वा पर्यटन् यदि त्वरितं ग्लाना-
समीपं नागच्छति ततश्चतुरो मासान् गुरुकान् लगति-
प्राप्नोति, अतो ग्लानां श्रुत्वा निर्जरामभिलषता सर्वे-
णाप्याक्षेपेण तस्याः समीपं गन्तव्यम्, कथं पुनस्तस्याः श्रव-
णं भवति ? उच्यते-यत्र ग्रामे ग्लाना विद्यन्ते तस्य बहि-
रदूरसमीपे व्यतिव्रजन्ते गृहस्थः कोऽपि वृत्ते-युष्माभिरस्याः
प्रतिजागरणं न क्रियते ? । साधुराह—सुष्ठु क्रियते, गृही-
साधुना सह ब्रवीति । यद्येवं ततः—

लोलंती छगमुत्ते, सोउं घेत्तुं दवं तु आगच्छे ।

तूरंतो तं वसहिं, णिवेयणं छायणज्जाए ॥ ९२ ॥

एकाकिनी संयती छगणमूत्रं आत्मीय एव पुगीपप्रश्रवणे
लोलन्ती विलुठन्ती अत्र ग्रामे तिष्ठति, एवं श्रुत्वा तत एव द्रवं
पानकं गृहीत्वा त्वरमाणः संयतीवसतिमागच्छति । ततो
बहिः स्थित्वा शय्यातरीपार्श्वार्थदार्थिकाया निवेदनं कारयति ।
यथा-बहिः साधुरागतोऽस्तीति । सा च शय्यातरी तस्या
आर्यिकाया दुर्निवसितगात्राणां छादनं कुर्यात् । अथ सा न
करोति तत आत्मनाऽपि यतनया तां छादयति ।

ततः साधुस्तस्या इत्थं स्थिरीकरणं करोति—

आसासो वीसासो, मा भाहि ति थिरीकरणता से ।

धुविउं व चीरकरणं, तीसऽऽप्पण वाहि कप्पो य ॥ ९३ ॥

आश्वासो नाम-धीरा भव, अहं ते सर्वमपि वैयावृत्यं कर्हि-
ष्ये । विश्वासस्तु त्वं मम माता भगिनी दुहिता वा, अतो मा
भैर्यः, एवं वयोऽनुरूपमविरुद्धं वचनं ब्रवीति । इत्थं तस्याः
स्थिरीकरणं कृत्वा छगणमूत्रलुलितां तां धावित्वा तस्या ए-
वौषग्रहिकाणि चीवराणि, तेषामभावे आत्मीयान्यपि संस्तार-
के आस्तुणोति, तां वा परिधापयति । ततः खरणिटतची-
वराणां प्रतिश्रद्धया बहिः कल्पो दातव्यः । भूमेरपि तस्या
उपलेपनं कर्त्तव्यम् ।

अथ प्रवेशविधिं विशेषत आह—

एएहि कारणेहिं, पविसंते ऊ णिसीहिया तिन्नि ।

ठिच्चा णं कायव्वा, अंतरदूरे पवंसे य ॥ ९४ ॥

एतैर्ग्लानत्वादिभिः कारणैः संयतीवसनौ प्रविशता ति-
स्रो नैषेधिक्यः कर्त्तव्याः । कथमित्याह-स्थित्वा प्रथमनैषेधि-
कीकरणानन्तरं कियन्तमपि कालं प्रतीक्ष्य द्वितीया नैषेधि-
की, ततो द्वितीयानन्तरं तृतीयाऽप्येवमेव कर्त्तव्या । प्रथमा-
नैषेधिकी दूर-अग्रद्वारे द्वितीया अन्तरे-मध्यभागे, तृतीया
प्रवेशे मूलद्वारे विधातव्या ।

ततः—

पडिहारिए पवेसो, तक्कअसमाणणा य जयणाए ।

गेलण चिद्धणादी, परिहरमाणो जतो खिप्पं ॥ ९५ ॥

शय्यातराभिः प्रातिहारिके आर्यया ज्ञापिते सति प्रवेशः
कर्त्तव्यः, प्रविष्टेन च तस्य-विचक्षितस्य ग्लानकार्यस्य पू-
र्वोक्त्या वक्ष्यमाणया यतनया संमानना कर्त्तव्या । एवं
ग्लानत्वे तत्र स्थानादीनि पदानि कुर्यात् । तथा ग्लान-
कृत्यान्युत्सर्गतोऽशुद्धं परिहरन् करोति । अथ शुद्धं
न प्राप्यते-ततो 'जउ' त्ति अनागादे पञ्चकहान्या
यतमानः करोति 'खिप्पं' ति आगादे त्रिप्रमेव करोति । अ-

धवा—आत्मपरोभयसमुत्थदोषान् परिहरमाणां ग्लानकृत्यं करोति । कुन इत्याह—'जतो खिप्प' ति यत आत्मसमुत्था-दिदोषानपरिहरतः क्षिप्रमेव संयमाविराधना भवति ।

कीदृशः पुनस्तां प्रतिजागर्तीत्युच्यते—

पियधम्मो ददधम्मो, मिसवादी अप्पकोउहल्लो य ।

अज्जंगिलाणं खलु, पडिजगति एरिसो साहू ॥६५॥

प्रिय इष्टा धम्मो यस्य स प्रियधर्मा धर्मे ददो—निश्चला दद धर्मा राजदन्तादिवात् ददशब्दस्य पूर्वनिपातः, मितं—परि-मिताक्षरं वक्तुं शीलमस्येति मितवादी, अल्पशब्दस्येहाभाव-वचनत्वादल्पम्—अविद्यमानं कानूहलं स्त्रीरूपदर्शनादिषु य-स्य सोऽल्पकौतूहलः । ईदृशः साधुगर्वा ग्लानां प्रतिजागर्ति ।

सो परिणामविहिण्णू, इंदियदोरेहि संवरियदारो ।

जं किंचि दुब्धिगंधं, सयमेव विगिंचणं कुणति ॥६६॥

स ध्यावृत्त्यकरो वक्तुगन्धादिभिः शुभा अपि भावा भूयो-प्यशुभा भवन्ति; अशुभा अपि च संस्कारविशेषतो विश्रस-या वा शुभा जायन्त इत्येवं पुद्गलानां परिणामविधिं जाना-तीति परिणामविधिज्ञः । तथ्यन्द्रियद्वारभ्यः संवृतद्वारः इह 'गम्ययपः कर्माधारे' दारोऽत्र इत्यनेन पञ्चमी । ततोऽयमर्थः—इन्द्रियरूपाणि द्वाराण्यधिकृत्य संवृतद्वारो न पुनर्वाह्यद्वारा-णि । ईदृशः साधुर्यत्किंचिदार्थिकायाः संज्ञादिकं दुरभिगन्धं तस्य स्वयमेव विवेचनं स्फुटतः परिष्ठापनं वा करोति ।

संवृतद्वारपदस्य सफलं वा करणार्थमाह—

गुज्जंगवदणकक्खो—रुअंतरे तह थणंतरे दट्टं ।

संहरति ततो दिट्ठिं, न य वंधति दिट्ठिण् दिट्ठिं ॥६७॥

गुह्याङ्गस्य वदनस्य कक्षयोरूवोश्च यान्यन्तराणि—अवका-शास्तानि, तथा स्तनान्तराणि च दृष्ट्वा संहरति—भास्करा-दिव ततो दृष्टिं निवर्त्तयति । न च नैवार्थिकायां दृष्टौ दृष्टिं बध्नाति—मीलयतीत्यर्थः ।

अथ यत्किंचित् दुरभिगन्धमित्यादि व्याचष्टे—

उच्चारे पासवणे, खेले सिंघाडए विगिंचणया ।

उव्वत्तणपरियत्तण, णंतगणिल्लेवणसरीरो ॥ ६८ ॥

उच्चारस्य प्रश्रवणस्य खेलस्य सिंघाणस्य च विवेचनं क-रोति । उद्धर्तनं नाम—तस्या उत्तानायाः पार्श्वतः करणम्, ततः इतरस्यां दिशि स्थापनं परिवर्त्तनं तदपि करोति, न-न्तकं—वस्त्रं तथा शरीरं च यदि संज्ञया सूत्रेण वा लिप्तं ततस्तदपि निर्लेपयितव्यम् ।

किरियातीतं णाउं, जं इच्छति एसणाए तं तत्थ ।

सद्धावणा परिणा, पडियरणकहा णमोकारो ॥ ६९ ॥

क्रियायां क्रियमाणायामपि या न प्रगुणीभवति सा क्रिया-तीता, तां ज्ञान्वा सा प्रष्टव्या—केन भवत्या समाधिरूपयतः?, ततो यद् द्रव्यामिच्छति तदपणया शुद्धं शुद्धस्यालामे पञ्च-कहानियतनयाऽपि गृहीत्वा दातव्यम् । ततः सा तथा श्र-द्धाप्यते; यथा परिज्ञाय स्वयमनशनं प्रतिपद्यते । अनशनप्रति-पन्नायाश्च सर्वप्रयत्नतः प्रतिचरणं धर्मकथा च तथा कर्त्तव्या; यथा सम्यगुत्तमार्थमाराधयति । नमस्कारश्च तस्या मरण-वेलायां दातव्य इति ।

क्रियासाध्याया विधिमाह—

दव्वं तु जाणियव्वं, समाधिकारं तु जस्स जं होति ।

णायम्मि य दव्वम्मि य, गवेसणा तस्स कायव्वा ॥ १०० ॥

यस्य रोगस्य यद् द्रव्यं यस्या वा ग्लानाया यत् समाधिका-रकं तत्प्रथमत एव ज्ञातव्यम् । ज्ञाते च तस्मिन् द्रव्ये सर्वप्रय-त्नेन तस्य गवेसणा कर्त्तव्या ।

सयमेव दिट्ठपाठी, करोति पुच्छति अजाणओ वेज्जं ।

दीवणदव्वादिम्मि य, उवदेसेवादि जा लंभे ॥ १०१ ॥

वैद्यकशास्त्ररूपो दृष्टः पाठो येन स एवंविधः स्वयमेव चिकित्सां करोति, अथवा—वैद्यकशास्त्राभिप्रायं न जानाति, ततो वैद्यं पृच्छति, तस्य च वैद्यस्य दीपनं करोति । यथाऽहं कारणत एकाकी संजानः, अतो मा अपशकुनं गृहीध्वम् । ततो वैद्येन द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदाच्चतुर्विधं उपदेशे दत्ते सति ब्रवीति । यदि वयमेतन्न लभामहे ततः किं प्रयच्छामः । एवं पृष्टं भूयो द्रव्यान्तरे उपादष्टे ब्रूत—यद्येतदपि न लभा-महे ततः किं कर्त्तव्यम्—एवं तावत् पृच्छति ; यावद्यस्य ध्रुवो लाभः तदुपदेशे च पृच्छा तिष्ठति; उपरमत इत्यर्थः ।

अथ रात्रौ विधिमाह—

अवभासे व वसेज्जा, संवद्धं उवस्सयस्स वा दारे ।

अगाढे गेल्ले, उवस्सए चिलिमिलिविभत्ते ॥ १०२ ॥

संयतीप्रतिश्रयस्याभ्यासे—समीपे यदसंबद्धमन्यद् गृहं तत्र वसेत्, तस्याभावे संबद्धेऽप्यन्यगृहे, तदभावे उपाश्रयस्य वा द्वारे । अथ गाढं ग्लानकार्यं भवति तत उपाश्रयेऽपि चि-लिमिलिकाविभक्ते सति ।

किमर्थं पुनरुपाश्रयस्यान्तर्वसतीत्याह—

उव्वत्तण परियत्तण, उभयविगिंचदुपाणगट्ठा वा ।

तकरभयभीरक्खण, णमुकारट्ठा वसे तत्थ ॥ १०३ ॥

तस्या उद्धर्त्तनं वा कर्तुम् उभयस्य वा-कायिकीसंज्ञालक्षण-स्य विवेचनार्थम्, तृपात्तीया वा रात्रौ पानकदानार्थम्, य-द्वा—तत्र तस्करभयम् ; सा च संयती स्वभावेनैव भीरुः ततो भयरक्षणार्थम्, अथेति—अथवा मरणवेलायाः प्रत्यासन्नत्वे नमस्कारदानार्थं वा तत्र वसेत् ।

धिइवलजुत्तोऽवि मुणी, सेज्जातरसप्पिसज्जिगादिजुतो ।

वसति परपच्चयट्ठा, सत्ताहणट्ठा य अवराणं ॥ १०४ ॥

यद्यपि स मुनिः सहिष्णुत्वाद् धृतिवलयुक्तस्थापि शय्या-तरणं संज्ञना वा श्रावकेण सिद्धकन वा सहवासिना युक्तः—सहितः संयतीप्रतिश्रये वसति, शय्यातरादिकमित्थं भणति न वर्तते ममैकाकिनः संयतीप्रतिश्रये रात्रौ वस्तुम्, अतो मम द्वितीयेन भवता भवितव्यम् । अथ किमर्थमेवं करोतीति चेदित्याह—परप्रत्ययार्थम्—परेषामगारिणां प्रती-त्युत्पादननिमित्तम्, यथा—नैप विरुद्धाभिप्रायेणात्र वसति अपरं वा साधूनां श्लाघार्थम्—धन्या अभी येषामेवंविधः सुदृढो धर्म इति ।

सो निजराए वट्ठति, कुणति य वत्थणं अणंतणाणीणं ।

सापितिजओ कहेती, परिवट्ठेगागि वसमाणे ॥ १०५ ॥

स साधुरेव कुर्वन् विपुलायां निर्जरायां वर्तते । आह्वां

वाऽनन्तज्ञानिनां—तीर्थकृतां करोति, सद्वितीयो वसन्
तस्य—द्वितीयस्य धर्मं कथयति । अथैकाकी वसति ततः
सर्वामपि रात्रिं परिवर्तयति ।

पडिजग्गिया य खिप्पं, दोएह सहूणं तिगिच्छजतणाए ।

तत्थेव गणहरो अ, अएहहि जयणाइ तो णइ ॥१०६॥

एवं तेन साधुना प्रतिजागरिता सा क्षिप्रं-शीघ्रं प्रगुणी-
भवेत्, इत्थं द्वयोः सहिष्णोर्यतनया चिकित्साकरणमुक्तम् ।
तां च प्रगुणीभूतां गृहीत्वा यदि तस्या गणधरस्तत्रैवासंज्ञे
समस्ति ततस्तं गाढं खरण्टयित्वा तस्य समर्पयति ।
अथान्यत्र दूरदेशे ततः सार्धेन सह तां तत्र प्रस्थापयति,
स्वयं वा यतनया तत्र नयति ।

कथमित्याह—

निकारणे चमढणा, कारण गिणहेति अहव अप्पाहे ।

गमणऽत्थि मिस्ससंबंधि वज्जिते असति एगागी ॥१०७॥

यदि सा ग्लाना संयती निष्कारणं गणादतिक्रम्यै-
काकीनीभूता ततस्तां चमढयति; निर्भर्त्सयतीत्यर्थः ।
अथ कारणिकी ततस्तां स्वयं नयति, येषां वा आचार्या-
णां सा संयती तेषां संदिशति । यथा—युष्माकं संयती
साम्प्रतमत्र तिष्ठति, अस्या आनयनकृते संघाटकः प्रहेयः ।
यदा पुनः स स्वयं नयति । तदा इयं यतना । 'गमणि-
त्थि' इत्यादि स्त्रीसार्धेन संबन्धिना समं प्रथमतो नय-
ति, ततः स्त्रीसार्धेनवासंबन्धिना, ततः पुरुषमिश्राभिरपि
स्त्रीभिः प्रथमं संबन्धिपुरुषयुक्ताभिरपि, ततः पुरुषैरेव केवलैः,
प्रथमं सबन्धिभिस्ततोऽसंबन्धिभिरपि समं नयति । एषां
प्रकाराणामभावे स साधुरेककोऽपि तां नयति । तत्र चात्म-
ना पुरतो गच्छति, संयती न नासंज्ञं नातिदूरे पृष्ठतः स्थिता
आगच्छति । ततः प्रथमो भङ्गः ।

अथ द्वितीयभङ्गं विभावयिषुराह—

न वि य समत्थो सच्चो, हवेज्ज एतारिसम्मि कज्जम्मि ।

कायव्वो पुरिसकारो, समाहिंसंधारण्डाए ॥१०८॥

साध्वी सहिष्णुः साधुस्तत्रान्यत्र वा ग्रामे साधर्मिकी संयती
नापि च—नैव सर्वोऽपि साधुरतादृशे स्त्रियाः स्पर्शादाव-
पि मनोनिग्रहात्मके कार्ये समर्थो भवेत् । ततः किं सा
ग्लाना संयती तेन परित्यक्तव्या ? नत्याह—ज्ञानदर्शनचारित्र्या-
णां यः समाधिरन्योन्याविरोधिनेकत्रावस्थानं तस्य संधा-
रणार्थं तथा साधुना पुरुषकारः कर्त्तव्यः यथा तस्याः चि-
कित्सा क्रियते, आत्मनश्च शीलखण्डना न भवति ।

स पुनः साधुः कथमसहिष्णुर्भवतीत्युच्यते—

सोऊण य पासित्ता, संलावेणं तहेव फासेणं ।

एतेहि असहमाणे, तिगिच्छजयणाइ कार्यव्वा ॥१०९॥

स्त्रियाः शब्दं श्रुत्वा रूपं वा तदीयं दृष्ट्वा तया सार्द्धं वा
यः संलापो वा तस्याः स्पर्शस्तेन वा तस्य मोहोद्भवे स-
ति एतैः प्रकारैरसहमान—इन्द्रियनिग्रहं कर्तुमक्षमो य-
स्तेन यतनया चिकित्सा कर्त्तव्या । तद्यथा—प्रथमं सा
ग्लाना प्रष्टव्या, आर्ये ! भवति ! किं सहिष्णुरसहिष्णुः ? ,
सा गीतार्थी वा भवेद्गीतार्थी या ? ।

तत्र—

अविकोविया उ पुट्ठा, भणाइ किं मं न पासमी णियए ।

छगमुत्ते लोलंति, तो पुच्छमि किं सहू असहु ॥११०॥

अविकोविदा—अगीतार्थी पृष्टा इदं भणन्ति—किं मां न पश्य-
सि ? निजके छगणे—मूत्रं लोलन्तीम्, तत एवं पृच्छासि—किं
सहिष्णुरसहिष्णुरिति ।

साधुराह—

पासामि णाम एतं, देहाऽवत्थं तु भगिणि जा तुज्झं ।

पुच्छामि धितिवलं ते, मा बंभविराहणा होजा ॥१११॥

नामेति—कामलामन्त्रणे, भगिनि ! पश्याम्यहमेतां देहावस्थां
या सास्त्रं तव वर्तते । परमहं ते—तव धृतिवलं पृच्छामि
मा मम तव च ब्रह्मव्रतविराधना भवेदिति कृत्वा ।

ततः साध्वी ब्रूते—

इहरा वि ताव सद्धे, रूवाणि य बहुविहाणि पुरिसाणं ।

सोऊण व ददूण व, ण मणस्वोभो महं को वि ॥११२॥

इतरथाऽपि—नीरोगाया अपि मम तावत्पुरुषाणां गीतादीन्
श्रुत्वा, रूपाणि च बहुविधानि विशिष्टेन पथ्यालंकृतानि दृष्ट्वा
कोऽपि न मनागपि मनःक्षोभो भवति ।

किं च—

संलवमाणी दियए, ण यामि विगतिं ण संफुसित्ताणं ।

हट्ठा वि किं तु संधिह, तं पुण णियमं धितिं जाण ॥११३॥

अहं सकलमपि दिवसं पुरुषेण सह संलपन्ती विकृतं-वि-
कारं न यामि, न वा पुरुषहस्ताद्यवयवसंस्पृशाऽपि विकारं
गच्छामि, तदेवं दृष्ट्वाऽपि नीरोगाऽप्यहमेवं सहिष्णुः, किं पुन-
रिदानीं ग्लानावस्थां प्राप्ता । त्वं पुनर्निजकामात्मीयां धृतिं
जानीहि ।

एवमुक्ते स किं करोतीत्याह—

सो मग्गति साहम्मि, सस्सियहा भदगं वि खइं च ।

देति य से वेदणं, भत्तं पाणं च पाउगं ॥११४॥

सोऽसहिष्णुः साधुस्तत्रान्यत्र वा ग्रामे साधर्मिकी संयती
मार्गयति । तत्र प्रथमं संविज्ञां गीतार्थी, तदभावे संविज्ञामगी-
तार्थी, तदलाभे पार्श्वस्थां गीतार्थी, तदप्राप्तौ पार्श्वस्थाम-
गीतार्थीम् । अथ संयती न प्राप्यते ततः संज्ञिनी—आविकाम्,
तामपि प्रथमं गृहीताणुव्रताम्, ततो दर्शनआविकामपि तद-
प्राप्तौ यथा भद्रिकामपि गवेययति । तदलाभे सूतिकां-नव-
प्रसूतस्त्रीं सूतीकर्मकारिणीं मार्गयति । सा च धर्मकथया
प्रज्ञाप्यते, यथा—मुधिकयैव संयत्या वैयावृत्यं करोति ।
अथासौ मुधिकया नेच्छति ततो वेतनमपि तस्यै भङ्गं
पानं वा प्रायोग्यं ददाति ।

एयासि असतीए, ण कहेति जहा अहं खु मि असहु ।

सदादी जयणं पुण, करेसु एसा खलु जिणाणा ॥११५॥

एतासामनन्तरोक्तस्त्रीणामभावे स साधुस्तस्यां सुरतो नैव
कथयति, यथाऽहमसहिष्णुरस्मि, पराभवंश्च चेतसि निश्चि-
नोति, यथा शब्दादिविषयां यतनां कुर्मः । एषा खलु नि-
श्चितं जिनानामाज्ञा ।

यतनामेवाह—

सहस्रि हत्थवन्था—दिहदिह दिट्ठिम्मि चिलिमिलितरितो।

संलावम्मि परमुहो, गोवालगकंचुओ फासे ॥ ११७ ॥

यद्यसौ साधुः शब्दं असहिष्णुः ततस्तां ग्लानां भणति-मा वचनेन मां व्यापाग्य, किं तु-हस्तेन वा वस्त्रेण वा अङ्गुल्या वा संज्ञां कुर्याः । यस्तु दृष्टिक्लीवः स सर्वमपि वैयावृत्यं चिलिमिलिकया अन्तरितं करोति । अथासौ संलापक्लीवस्तनोऽवश्यसंलपनीयं पराङ्मुखः संलापं करोति । स्पर्शक्लीवस्तु गोपालककञ्चुकमात्मानं प्रावृत्य तस्याः सर्वमुद्धर्तनादि कृत्यं करोति । गतो द्वितीयभङ्गः ।

अथ तृतीयचतुर्थभङ्गयोरतिदेशमाह—

एमेव गमो नियमा, निग्गन्धीए वि होति असहूए ।

दोएहं पि उ असहूणं, तिगिच्छजयणाए कायव्वा ॥ ११८ ॥

एष एव द्वितीयभङ्गोक्तो गमः-प्रकारो नियमान्निर्ग्रन्थ्या-मप्यसहिष्णौ कर्तव्यः-नवरं या शब्दादियतना सा चान्मना कर्तव्या, संयत्या च कारयितव्या । द्वयोरपि च संयतीसंयतयोः सहिष्णवोर्यतनया द्वितीयतृतीयभङ्गोक्त्या चिकित्सा कर्तव्या ।

प्रगुणीभूता च काचिदिदं ब्रूयात्—

आयंकविप्पमुक्का, हट्ठा वलिगा य निव्वुता संती ।

अज्जा भणेज्ज काई, जेट्टज्जो वीसमामो वा ॥ ११९ ॥

आतङ्कन रोगेण विप्रमुक्ता सती हृष्टा संजाता, तथा व-लिका-उपचितमांसशोणिता निर्वृत्ता-स्वस्थीभूतेन्द्रिया ए-वंविधा सती काचिदार्थिका ब्रूयात्—ज्येष्ठार्थ ! चिरसंय-मभाराकान्तावावाम्, अत एनमसारं परित्यज्य यथासुखं किं चित्कालं तावद्विश्राम्यावः—विश्रामं गृहीतवः ।

किंच—

दिट्ठं परामुहं च, रहस्सगुज्झं च एकमेकस्स ।

तं वीसमामो अम्हे, पच्छा वि तवं चरिस्सामो ॥ १२० ॥

रहस्यमेकान्तयोग्यं यद् गुह्यं तन्मदीयं भवता, मयाऽपि भव-दीयमुद्धर्तनपरिवर्तनादिक्रियासु बहुश एकैकस्य दृष्टं परामुष्टं च । तत्तस्मात् विश्राम्यावः किंचित्कालम् । पश्चात्पश्चिमे काले तपश्चरिष्यावः ।

तं सोच्चा सो भगवं, संविग्गोऽवज्जभीरुदढधम्मो ।

अपरिमियसत्तजुतो, शिकंपो मंदरो चेव ॥ १२१ ॥

तत्तस्या आर्थिकायाः वचनं श्रुत्वा स भगवान् संवि-ग्गो मोक्षामिलापी अवध्य—पापं ततो भीरुश्चकितः, दढ-धर्मा चारित्र्ये स्थिरः, अपरिमितमियत्तारहितं यत् स-त्त्वं धृतिवलं तेन युक्तः अत एव निष्कम्पो मन्दर इव मेरुगिरिरिव, यथाहि-मन्दरो वायुना न कम्प्यते एवं प-रिभोगनिमन्त्रणवायुना स भगवान्न कम्पितवान् ।

किं तु—

उद्धंसिया य तेणं, सुट्ठु वि जाणाविता य अप्पाणं ।

चरसु तवं निस्संका, उवासिअं सो उ चित्तेइ ॥ १२२ ॥

उद्धर्षिता-खरिण्टता गाढं तेन भगवती सा संयती, यथा-निधर्म ! ईदृशं दुःखमनुभूय भवत्या वैराग्यमपि न संजा-

तम् । मयाऽपि साधर्मिकेति कृत्वा भवती चिकित्साकरणेन प्रगुणीकृता इतरथा मृता अभविष्यत् । एवं सुट्ठु—अतीव ज्ञापिता सा आत्मानम् : आत्मनो निर्गमितापमित्यर्थः । ततश्च चर-संप्रति निःशङ्का तपःकर्म । एवं तां शासित्वा स सा-धुरावश्यकं चेतयति; गमनं करोतीत्यर्थः ।

अथ द्वितीयपदमाह—

विइयपयमणप्पज्जे, पविसे य वि कोविए व अप्पज्जे ।

तेण गणियाउ संभम, वोहिगतेणेषु जाणमवि ॥ १२३ ॥

द्वितीयपदं संयतीवसतौ अनात्मवशः क्षिप्तचित्तादिकां नैवेधिकीव्रयकरणमन्तरेणापि प्रविशेत् । आत्मवशो वा यो-ऽपि कोविदः शैक्षः सोऽप्यविधिना प्रविशेत् । यद्वा-स्ने-नाग्न्यपकायसंभ्रमेषु बोधिकस्तेनेषु वा जानन्नपि गीतार्थोऽपि सहसा प्रविशेत् । वृ० ३ उ० ।

जे भिक्खू शिग्गंथीणं उवस्सयंसि अविहीए प-विसइ पविसंतं वा साइज्जइ ॥ १२४ ॥

शिग्गंथाणं शिग्गंथीउवस्सओ वसही तं जो अवि-धीए पविसति तस्स मासलहुं आणादिया दोषा भव-न्ति । नि० चू० ४ उ० ।

(२६) निर्ग्रन्थानां वसतौ निर्ग्रन्थीभिर्न गन्तव्यम्—

नो कप्पइ निग्गन्धीणं—निग्गन्थाणं उवस्सयंसि चिट्ठित्तए वा० जाव काउस्सगं वा ठाणं वा ठाइत्तए ॥ २॥

अस्य संबन्धमाह—

पडिवक्खेणं जोगो, तांसि पि ण कप्पती जतीणिलयं ।

णिक्कारणगमणादी, जं जुज्जति तत्थ तं णेयं ॥ १२४ ॥

‘पडिवक्खेणं’ ति भावप्रधानत्वान्निर्देशस्य प्रनिपत्ततया निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थ्युपाश्रये गमनादिकं कर्तुं न कल्पते, तथा तासामपि निर्ग्रन्थीनां यतिनिलये-निर्ग्रन्थोपाश्रये निष्कारणे गमनादिकं कर्तुं न कल्पते, तदर्थप्रतिपादनार्थमिदं सूत्रमा-रभ्यते । अत्र च यन्प्रायश्चित्तदोषजालादि पूर्वसूत्रोक्तं यत्र निष्कारणगमनादौ युज्यते तत्र तत् स्वयं बुद्ध्याऽभ्यूह्य ज्ञा-तव्यम् । अनेन संबन्धनायातस्यास्य (२) व्याख्या प्राग्वत् ।

अथ भाष्यम्—

एमेव गमो नियमा, पणवणरूवणासु अज्जाणं ।

पडिजगती गिलाणं, साहुं जतणाए अज्जाऽवि ॥ १२५ ॥

एष एव पूर्वसूत्रोक्तो गमो नियमात् प्रज्ञापनाप्ररूपणयोरा-र्याणामपि मन्तव्यः । प्रज्ञापना-निष्कारणे अविधिना प्रवि-शतीत्याद्युल्लेखेन, चतुर्भङ्ग्याऽसौ सामान्यतः कथनं प्ररूपणा प्रथममेकैकभङ्गकस्य प्ररूपणा । तथा साधुं ग्लानमार्याऽपि यतनया तथैव प्रतिजागर्ति । नवरम्—

सा मग्गइ साधम्मिअ, सप्पि जहा भदसंवरादी वा ।

देति य से वेदयाणं, भत्तं पाणं च पायोगं ॥ १२६ ॥

द्वितीयतृतीयचतुर्थभङ्गेषु सा संयती साधर्मिकं साधुं मार्ग-यति, तदप्राप्तौ संज्ञितं-आवकम्, तदलाभे यथाभद्रकम्, तद-भावे संवरं-स्नातिकाशोधनम्, आदिशब्दादन्यमपि तथाविधं मार्गयति । यदि वा-असौ मुधिकया नेच्छति ततस्तस्य वेतनं कमपि ददाति, भक्तं पानं च तस्य ग्लानस्य प्रायोग्यमुत्पा-

दयति । वृ० ३ उ० । पं० भा० । पं० चू० । अनन्तरहितायां पृथिव्यां स्थानादीनि न कुर्यात् । नि० चू० १३ उ० । (अभि- निपद्यागमनम्- 'अभिणिमज्जा' शब्दे प्रथमभागे ७१८ पृष्ठे व्याख्यानम् ।)-(उपसंपद्यमानेन कथं वस्तव्यम् इति 'उव- संपया' शब्दे द्वितीयभागे ६६३ पृष्ठे उक्तम् ।)-(आचार्यो- पाध्याययोर्वसन्तरन्तः एकाकी वस्तुं कल्पते इति 'अइ- सय' शब्दे प्रथमभागे २६ पृष्ठे व्युत्पादितम् ।)-('जिण- कप्पिय' शब्दे चतुर्थभागे १४८१ पृष्ठे जिनकल्पिकानां वस- तिः ।)-('गितियवास' शब्दे चतुर्थभागे २०६७ पृष्ठे नित्य- वासनिषेध उक्तः ।)-(वृद्धावासः 'उवसपया' शब्दे द्विती- यभागे ६६८ पृष्ठे गतः ।)

(२७) श्रावकस्य वसतिमाह—

निवसेज्ज तत्थ सद्धो, साहूणं जत्थ होइ संपाओ ।

चेइयहराई जम्मि, तयणसाहम्मिया चेव ॥ ४१ ॥

निवसेज्ज-श्रावसेत्तत्र-नगरादौ श्राद्धः-श्रावकः साधूनां-य- तीनां यत्र नगरादौ भवति-जायते संपात-आगमनम्, तथा चैत्यगृहाणि प्रतीतानि, यस्मिन् नगरादौ भवन्तीति गम्यते । तथा तस्मादधिकृतश्रावकादन्ये-अपरे ये साधर्मिकाः समा- नधर्मिकास्ते तदन्यसाधर्मिकाः श्रावकाः, चशब्दः समुच्चये, एवकाराऽवधारणे, तस्य च तत्रैवैवैवं संबन्धो दृश्यः । अ- थैवंविधे स्थाने निवसतः किं फलमिति चेदुच्यते-गुणानां वृ- द्धिः । तथा चोक्तम्-साधुसंपातादिपुरस्काराय—

“ साहूण वंदणेणं, नासति पावं असंक्रिया भावा ।

फासुयदारे निज्जर, उवग्गहो नाणमाइणं ॥ १ ॥

मिच्छादंसणगहणं, सम्महेसणविसुद्धिहेउं च ।

चियवंदणाइविहिणा, पन्नत्तं वीयरंगहिं ॥ २ ॥

साहम्मियथिरकरणे, वच्छुल्लं सासणस्स सारो त्ति ।

मग्गसहायत्तणओ, तहा अणालोयधम्माओ ॥ ३ ॥ ”

इति गाथार्थः ॥ ३ ॥ पञ्चा० १ विव० । (कस्यां वा वसतौ स्वाध्याय इति 'सज्झाय' शब्दे वदयते ।) गृहे, ' भवणं घर आवासो, निलयो वसही निहेलणं अगारं ' । पाइ० ना० ४६ गाथा । वसतिस्वामिनि देवलोकं गते कः शय्यातरः स्यादिति ? प्रश्नः, अत्रोरम्-स्वामित्वेन तच्चिन्ता- कारी स एव शय्यातरो भवतीति ॥ ७७ ॥ सेन० २ उल्ला० । साधुभिर्वसतिप्रमार्जनानन्तरं श्राद्धाः प्रतिलेखनां कुर्वन्ति, तदा पुनरपि श्राद्धानां वसतिप्रमार्जनं मृग्यते न वेति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-यतिभिर्वसतिप्रमार्जनानन्तरं श्राद्धानां प्रतिले- खनाकरणे काजकोद्धरणं कृतं बिलोक्यत इति ॥ ११६ ॥ सेन० २ उल्ला० ।

विषयसूची—

- (१) कीदृशी वसतिराश्रयणीया ।
- (२) साण्डा वसतिर्न मार्गयितव्या ।
- (३) प्रतिश्रयगता उद्गमादिदोषाः ।
- (४) औद्देशिकी शय्यां न गृह्णीयात् ।
- (५) संयतार्थमसंयतः प्रतिश्रयं कुर्यात् ।
- (६) प्रतिकर्म । (कतिप्रकारा शोधिः)
- (७) पिण्डादिषु वसतिदोषाः ।
- (८) वर्षावासयोग्या वसतिः ।
- (९) वसतौ पीडादिसञ्चालननिषेधः ।

(१०) स्कन्धादिषु अन्तरिक्षे वसतिः ।

(११) निर्ग्रन्थीनां सागारिकवसतौ निषेधः ।

(१२) स्त्रीपुंससागारिकोपाश्रये वस्तुं कल्पते न वा ।

(१३) वसतिदोषविशेषप्रतिपादनम् ।

(१४) तृणादिपुञ्जेषु वसतिदोषाभिधानम् ।

(१५) अभीक्ष्णं साधुव्यवपनत्सु न वसेत् ।

(१६) कालातिक्रान्तवसतिदोषः ।

(१७) तथाविधकार्यवशाच्चरककार्पटिकादिभिः सह संवासे विधिः ।

(१८) गृहमध्यान्मार्गव्युपाश्रये न निवसेत् ।

(१९) यत्र गृहपतिजनाः कलहं गात्राभ्यङ्गं वा कुर्वन्ति तत्र वासनिषेधः ।

(२०) अभिनिर्वगडायां वासविधिः ।

(२१) वर्षासु कीदृशे उपाश्रये वसेत् ।

(२२) हेमन्तग्रीष्मयोर्द्वौ मासौ वस्तुं कल्पेते ।

(२३) एकवगडायामेकपरिक्षेपायां वसतौ वासनिषेधः ।

(२४) शीतोदकशय्यायां प्रवेशनिषेधः ।

(२५) यत्र राजा तिष्ठति तस्यां वसतौ न वसेत् ।

(२६) निर्ग्रन्थानां वसतौ निर्ग्रन्थीभिर्न गन्तव्यम् ।

(२७) श्रावकस्य वसतिः ।

वसहिदाणफल-वसतिदानफल-न० । वसतिदानफले, वृ० ।

वसहिफलं धम्मकहा, कहणमलद्धीउ सीसवावारे ।

पच्छा अइति वसहिं, तत्थ य भुजो इमा मेग ॥७४०॥

धर्मकथां कुर्वन्तः सूरयो वसतिफलं कथयन्ति यथा—

“ रयणगिरिसिहरसरिसे, जेवूणयपवरंवइअकखलिण ।

मुत्ताजालगपयरग—खिखिणिवरसोभितविडंगे ॥ १ ॥

वेरुलियपयरविहुम-खंभसहस्सोवसोभिअमुदारं ।

साहूण वसहिदाणा, लभते एयारिसे भवणे ॥ २ ॥ ” इत्या- दि । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

वसहिपाल-वसतिपाल-पुं० । वसतिरक्षके, ओघ० । (भिक्षा-

गतानां साधूनां यो वसतिरक्षपाल आस्ते तेन किं कर्त्तव्य- मिति ' भोयण ' शब्दे पञ्चमभागे १६१६ पृष्ठे गतम् ।) (आ- चार्योवसतिपालत्वेन स्थापनीय इति ' वसति ' शब्दे एवोक्तम् ।)

वसा-वसा-स्त्री० । शरीरस्नेहे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । शरी- रावयवे, स० । अस्थिमध्यरसे, स्था० ४ ठा० १ उ० ; वसार्थं व्याघ्रमकरादयो मार्यन्ते । आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

वसिअ-वसित-त्रि० । वसिते, ' कुत्थो वसिओ ' पाइ० ना० २२५ गाथा ।

वसिउ-उपित्वा-अव्य० । स्थित्वेत्यर्थे, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

वसिउं-वसितुम्-अव्य० । धातूनामनेकार्थत्वात् बन्धितुमित्य- र्थे, तं० ।

वसिठ्ठ-वशिष्ठ-पुं० । स्वनामख्याते वाशिष्ठमूलगोत्रप्रवर्तके महर्षौ, यद्गोत्रे आर्यसुहृस्तिपृष्ठगणधरा आसन् । स्था० ७ ठा० ३ उ० । आ० म० । पार्श्वनाथस्य तृतीय गणधरे, स्था० ८ ठा० ३ उ० । कल्प० । आ० म० । औत्तराहाणां द्वीपकुमा- राणामिन्द्रे, स्था० २ ठा० ३ उ० । म० । स० ।

वसित्त-वशित्व-न० । सिद्धिभेदे, यतः सर्वाण्येव भूतानि
वचनं नातिक्रामन्ति । द्वा० २६ द्वा० ।
वसित्ता-उषित्वा-अव्य० । वासं कृत्वेत्यर्थे, 'गिहवासमज्जे
वसित्ता' । आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० ।
वसिम-वसिम-पुं० । जनावासभूत जनपदे, वृ० १ उ० ३
प्रक० ।

वसिया-वशिता-स्त्री० । आत्मायत्ततायाम्, द्वा० १८ द्वा० ।
वसीकय-वशीकृत-त्रि० । पराजिते, आचा० १ श्रु० २ अ० ४ उ० ।
वसीकरण-वशीकरण-न० । वश्यताकारके प्रयोगे, विपा० १
श्रु० २ अ० । कल्प० । नि० चू० । ज्ञा० । "सरूपि नतिः
स्तुतिवचनं, तदभिमतं प्रेम तद्विषये द्वयः । दानमुपकारकी-
र्तन-ममन्त्रमूलं वशीकरणम् ॥१॥" स्था० ३ ठा० ३ उ० ।
वसीकरणसुत्त-वशीकरणसूत्र-न० । अवशा वशाः क्रियन्ते
येन तत् । दोरके, नि० चू० ।

जे भिक्खु सणकप्पासा उ वा उस्सकप्पासा उ वा वो-
डकप्पासा उ वा आलसिकप्पासा-उ वा वसीकरणसुत्ताई
साइज्जइ ॥ ७१ ॥

सणो—वणस्सतिजाती तस्स वा गोकव्वाणिज्जो कप्पा-
सो भणन्ति, 'उणं' ति एत्ताडाण गह्गुरा भणन्ति तस्स
रोमा कव्वाणिज्जा कप्पासो भणन्ति । अहया—उणं एव
कप्पासो पोंडा वमणी तस्स फलं; तस्स पम्हा कव्वाणिज्जा
कप्पासो भणन्ति । अवसा वा स कीरंति जेण वसीकरण-
सुत्तयं सो पुण दोरो वा स कीरइ, उवकरणं वज्झति ति
वुत्तं भवति ।

गाहा—

वसिकरणसुत्तगस्स, अंछणयं वट्ठणं व जो कुज्जा ।

बंधणसिक्खणहेतुं, सो पावति आणमादीणि ॥ ८६ ॥

सच्चित्ताचित्तद्वया जेण वसीकीरंति तं वसीकरणसुत्तयं
जो करंति, अंछणयं णाम-पण्हपसिरणं वट्ठणं णाम—दो
तंतण जुत्तो वलेति, जहा—सिक्खणदोरो सकारदोरवलणं
वा वट्ठणं पणहाण वा भङ्गो वट्ठणं उवकरणातिबंधणहेतुं, व-
ट्ठस्स वा सिक्खणहेतुं । सो आणाती दोसे पावति । नि० चू०
३ उ० ।

वसीकारसप्पा-वशीकारसंज्ञा-स्त्री० । ममैवैते वश्या नाहमे-
तेषां वश्य इत्येवं विमर्शायां बुद्धौ, "दृष्टानुश्रविकविष-
यवैतृण्यस्य वशीकारसंज्ञा वैराग्यम्" द्वा० ११ द्वा० ।

वसु-वसु-न० । द्रव्यं, संयमे च । आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० । सूत्र० ।
"दुव्वसुमुणी अणणाणं तुच्छणं" आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० ।
सूत्र० । द्रव्या० । वसुनि, द्रव्यभावंभेदाद् द्विधा-द्रव्यवसुनि-
मरकतेन्द्रनीलवज्रादीनि, भाववसुनि सम्यक्त्वादीनि आचा०
१ श्रु० १ अ० १ उ० । सूत्र० । "वसु वा अणुवसु वा जाणिनु धम्मं"
वसु-द्रव्यं तद्भूतः कषायकालिकादिमलापगमाद् वीतरा-
ग इत्यर्थः, साधौ, 'वीतरागा वसुर्ज्ञेयो जिना वा संयतो-
ऽथवा' । आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० । जीवप्रादेशिकाचा-
र्यस्य निहवस्य तिप्यगुप्तस्य गुरौ, चतुर्दशपूर्विणि साधौ,
आ० ७ ठा० ३ उ० । आ० म० । उत्त० । विशे । आ० क० ।

आ० चू० । देवे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । धनिष्ठानक्षत्रस्य वस-
वो देवताः । सू० प्र० १० पाहु० । अनु० । ज्यो० । मल्लीपूर्वभ-
वजीवस्य महाबलस्य बालवयस्ये, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । तग-
रानगरीवास्तव्ये स्वनामख्याते श्रष्टिनि, ध० २० । वसुश्रेष्ठि-
सुतसिद्धवत् ।

तथाहि—

"अत्थिह नगरी तगरा, नगरी य महिव्व सुकण्या सुपहा ।
सययं पुव्वाभासी, आसी सिट्ठी वसू तत्थ ॥ १ ॥
पयडियगुरुजणविणया, सेणी सिद्धो य तस्स दो तण्णा ।
पयइपसंता भदा, पियंवया धम्मतिसिया य ॥ २ ॥
सेणो सुणंवि धम्मं, पव्वइआ सीलचंदगुरुमूले ।
चरणकरणसु नवरं, पभायसीलो ददं जाआ ॥ ३ ॥
बुहपिउपालणत्थं, अगहियदिकखो गिहम्मि निवसंतो ।
सिद्धो पुण सुद्धमई, अणवरयं चित्तं एव ॥ ४ ॥
कइया अदम्भआरं—भकारणं चइयगेहवासिमयं ।
गिहहस्सं परमसुहि—कंहउसव्वन्नुणो दिक्खे ॥ ५ ॥
कइया सव्वं संगं, अंगम्मि वि निप्पिहो अह चइउं ।
मिगचारियं चरिस्सं, सुहगुरुपयसेवणासत्तो ॥ ६ ॥
कइया पहाण उवाहा—ण संगयं सयलदोसंपरिमुक्कं ।
आयारप्पमुहमहं, आगमसत्थं पढिस्सामि ॥ ७ ॥
समिइगुत्तिपहाणं, पालिस्सं दुद्धरं कया चरणं ।
कइया उवसमलच्छी, वच्छेरमिही मम जहिच्छं ॥ ८ ॥
गुरुतरउज्जलतवचरण—करणजलणम्मि खिवियअप्पाणं ।
नीसे समलविमुक्कं, कणगं व कया करिस्सामि ॥ ९ ॥
संलिहियदव्वभावो, कइया इह परभवेसु निरविक्खो ।
आराहणमाराहिय, पाणच्चायं करिस्सामि ॥ १० ॥
इय सुमणोरहगुरुह—आरूढमणो गमेइ सो कालं ।
अन्नदिणे सेणमुणी, सिद्धं ददं समणुपत्तो ॥ ११ ॥
जिणसुयभावियमइणा, उप्पलवल्लकोमलाइवाणीए ।
दाउं चोयणमज्जु—न्नमेगहिं दो वि उवविट्ठा ॥ १२ ॥
अह कम्मविहाणाओ, विवाइया दो वि असणिवाएण ।
अच्चंतदुक्खिआ तो, जाआ जणओ प्ररियणो य ॥ १३ ॥
तत्थऽन्नया महप्पा, जुगंधरो केवली समोसरिओ ।
पुट्ठो गईविसेसं, वसुणा सो निययपुत्ताणं ॥ १४ ॥
केवलिणा सिद्धसे, सिद्धो सोहम्मकप्पमणुपत्तो ।
सेणो पुणो महिही, वंतरदेवो समुप्पन्नो ॥ १५ ॥
कारणमिह सामन्ने, सुद्धे सिद्धस्स आसि करणिच्छा ।
इयरेण उ सामंजं, गहियं पि न पालियं सम्मं ॥ १६ ॥
इय सोउ गेहवासे, विरत्तचित्तो बहजणो जाओ ।
भवियपडिबोहहेउं, गुरु वि अन्नत्थं विहरित्था ॥ १७ ॥
सिद्धस्य वृत्तमेवं, निशम्य भव्याः शुभेन भावेन ।
प्रतिमुक्कप्रतिवन्धा, गेहे मन्दादरा भवत ॥ १८ ॥
ध० २० २ अधि० । कृत्तिकादिकस्य द्वाविंशतितमस्य ग्रह-
स्थाधिपतौ देवे, स्था० ।

दो वसू । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

स्वनामख्यातायामीशानाग्रमहिष्याम्, स्था० ४ ठा० २
उ० । ती० ।

वसुआ-उद्वा-धा० । ऊर्ध्वं घाने, "उद्वातेरोरुम्मा-वसुआ"

॥ ८ । ४ । ११ ॥ इत्युत्पूर्वस्य वातेर्वसुआ इत्यादेशः । वसु—
आइ । उद्वाति । प्रा० ४ पाद ।

वसुआइ—देशी । उद्वातौ, दे० ना० ७ वर्ग ४६ गाथा ।

वसुआय—उद्वात—त्रि० । 'म्लाने, पन्वाअं वसुआयं, सुसिअं
वायं मिलाणइत्ये' पाइ० ना० ८३ गाथा ।

वसुंधरा—वसुन्धरा—स्त्री० । चमरस्य असुरेन्द्रस्याग्रमहि—
प्याम्, स्था० ४ टा० १ उ० । भ० । ईशानाग्रमहिप्याम्,
स्था० ५ टा० २ उ० । भ० । ज्ञा० । नवमचक्रिणोऽग्रम-
हिप्याम्, स० । पृथिव्याम्, "नयं कुलक्रमायाता, शासनं लि-
खिता न हि । खड्गेनाकृत्य भुजितं, वीरभोग्या वसुंधरा
॥ १ ॥" आ० म० १ अ० । "वसुन्धरं च सव्वकासविसहे"
पृथिवीवत् शीतातपायनेकविधस्पर्शक्षमः । ज्ञा० १ थु० ५
अ० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य दक्षिणे रुचकपर्वते वैदूर्यकूटवा-
सिन्यां दिक्कुमार्याम्, स्था० १ टा० । ती० । जयन्तीनामपु-
रीवास्तव्यवसुदत्तगृहपतिभार्यायाम्, ('मालोवहड' शब्दे
अस्मिन्नेव भागे २५७ पृष्ठे कथा ।) पृथिव्याम्, "वसुहा वसुंधरा
वसुमई मही मेइणी धरा धरिणी ।" पाइ० ना० २६ गाथा ।

वसुंधरी—वसुन्धरी—स्त्री० । जीवानुशासनवृत्तिकरणोपग्रम्भ-
कस्य दोहद्विवसतिवासिनः श्रीजासकध्रावकस्य भार्यायाम्,
जी० १ प्रति० ।

वसुगुप्ता—वसुगुप्ता—स्त्री० । उत्तरपाश्चात्यरतिकरपर्वतस्य द-
क्षिणदिग्ध्यवस्थितरत्नोच्चयापुरीवास्तव्यायामीशानेन्द्रस्या-
ग्रमहिप्याम्, स्था० ४ टा० २ उ० । भ० । (अस्याः पूर्वोत्तर-
जन्मकथा 'अग्रमहिर्सी' शब्दे प्रथमभागे १७१ पृष्ठे गता)

वसुदत्त—वसुदत्त—पुं० । सुरभिपुरं शुभमंतः प्रियमित्रस्य स-
मरकेतोः पितरि सार्धवहे, दर्श० ३ तत्त्व । जयन्तीनामपु-
रीवास्तव्यं गृहपतौ वसुन्धरापतौ, पि० । सोमदत्तभा-
र्यायां बृहस्पतिदत्तमातरि, स्त्री० । विपा० २ थु० १ अ० ।

वसुदेव—वसुदेव—पुं० । कृष्णस्य नवमवासुदेवस्य पितरि,
स० । अन्त० । आ० क० । स्था० । आव० । उत्त० ।

सौरियपुरमि नयरे, आदि राया महिड्डिण् ।

वसुदेवेति नामेणं, रायलक्खणसंजुण् ॥ १ ॥

सौर्यपुरे नामि नगरे वसुदेव इति नाम्ना राजा आसीत् ।
यद्यपि सौर्यपुरे समुद्रविजयप्रमुखा दश दशार्हाः दश भ्रा-
तरो विद्यन्ते तेषु दशसु लघुभ्राता वसुदेवोऽस्ति, तथा-
पि वासुदेवपुत्रो विष्णुरभूत् तेन वसुदेवस्यैव वर्णने कृ-
तम् । कीदृशो वसुदेवो महर्द्धिकः—छत्रचामरादिविभूतियुक्तः,
पुनः कीदृशः—राजलक्षणसंयुतः हस्तपादयोस्तलेषु राज्ञां
लक्षणानि चक्रस्वस्तिकाङ्कुशवज्रध्वजछत्रचामरादिभिः स-
हितः ! अथवा—औदार्यधैर्यगाम्भीर्यादिसहितः ।

तस्म भज्जा देव आसि, रोहिणी देवई तहा ।

तामि दोएहं पि दो पुचा, इडा रामकेमवा ॥ २ ॥

तस्य वसुदेवस्य द्वे भार्ये आस्ताम्—रोहिणी तथा देवकी ।
यद्यपि वसुदेवस्य द्वाप्तमनिसहस्रं दाराः आसन्, तथा-
प्यत्र उभयोरेव कार्यात् रोहिणीदेवक्योरेव ग्रहणं कृतम्, त-
यो रोहिणीदेवक्योर्द्वयोर्द्वौ पुत्रौ अभूताम् । द्वौ पुत्रौ कौ ?
६६४

रामकेशवौ कीदृशौ तौ अतीष्टौ—मातापित्रोरधिकवल्लभौ ।
उत्त० २२ अ० । (वसुदेवहृदयं कथा) (संघाचारं च) ।
वसुदेवहिंडी—देशी—स्वनामन्वाने ग्रन्थे, वृ० ।

वसुपुञ्ज—वसुपूज्य—पुं० । वासुपूज्यजनपितरि, स० । आ०
चू० । आव० । प्रव० ।

वसुभूइ—वसुभूति—पुं० । पाटीलिपुरं जिनकल्पं प्रतिपन्नस्य म-
हागिरेः शिष्ये, आ० चू० ४ अ० । आ० म० । आव० ।

वसुमई—वसुमती—स्त्री० । चम्पाराजस्य दधिवाहनस्य धा-
रिणीदेव्यां जानायां पुत्र्याम्, आ० क० १ अ० । आ०
म० । कल्प० । (सैव चन्दनानाम्नी वीरजिनेन्द्रप्रवर्तिनी बभू-
वेति 'अज्जचन्दणा' शब्दे प्रथमभागे २०६ पृष्ठे कथोक्ता ।)
भीमराक्षसेन्द्रस्य द्वितीयाग्रमहिप्याम्, । स्था० ४ टा० ।
वसुंधरायाम्, 'वसुहा वसुंधरा वसुमई मही मेइणी धरा
धरिणी ।' पाइ० ना० २६ गाथा ।

वसुमं—वसुमत—त्रि० । वसूनि द्रव्यभावभेदाद् द्विधा, द्रव्य-
वसूनि—मरकतचन्द्रनीलवज्रादीनि, भाववसूनि—सम्यक्त्वादी-
नि, तानि यस्य यस्मिन्वा सन्ति स वसुमान् । द्रव्यवति,
आचा० १ थु० १ अ० ७ उ० । संयमवति मूलोत्तरगुणानां
सम्यग्विधायिनि, सूत्र० १ थु० १३ अ० । निवृत्तारम्भे,
आचा० १ थु० ५ अ० ३ उ० । सूत्र० ।

वसुमित्त—वसुमित्र—पुं० । ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिश्वशुरे, येन कूट-
व्यतिकरं पुस्तीनामकन्या दत्ता । उत्त० १३ अ० ।

वसुमिता—वसुमित्रा—स्त्री० । अधोलोकवास्तव्यायां दिक्कुमा-
र्याम्, ति० । उत्तरपश्चिमरतिकरपर्वते पश्चिमायां सर्व-
रत्नानाम्भ्यां राजधान्यामधिष्ठितायामीशानेन्द्रस्याग्रहिप्या-
म्, स्था० ३ टा० ३ उ० । भ० । ती० ।

वसुया—वसुका—स्त्री० । उत्तरपश्चिमरतिकरपर्वते पूर्वदिक्स्थ-
रत्नाख्योपर्यधिष्ठितायामीशानेन्द्रस्याग्रमहिप्याम्, स्था० ३
टा० ३ उ० । भ० । ति० ।

वसुल—वृषल—पुं० । शूद्र, आचा० २ थु० १ चू० ४ अ० १ उ० ।
कस्मिंश्चिद्देशे गौरवार्थं पुरुषामन्त्रेण 'वसुले' ति प्रयुज्यते ।
ज्ञा० १ थु० ६ अ० । 'वसुलं ति पुरिसं नैवमालेव' वसुल
इति पुरुषे नैवमालपेत् । दश० ७ अ० ।

वसुवर्मण—वसुवर्मन्—पुं० । ऋषभदेवस्य पदपण्डितेन पुत्रे,
कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

वसुसुरि—वसुसुरि—पुं० । तिष्यगुप्तस्य जीवप्रादेशिकाचार्य-
स्य गुरौ, विशेष० ।

वसुहा—वसुधा—स्त्री० । पृथ्व्याम्, विशेष० । प्रश्न० । पाइ० ना०
२६ गाथा ।

वसुहारा—वसुधारा—स्त्री० । वसु—द्रव्यं तस्य धारा सततपा-
तजनिता वसुधारा । देवैः कृतायां स्वर्णदीनाराणां वृष्टौ,
उत्त० १२ अ० । सुवर्णवृष्टौ, आ० क० १ अ० । आ० म० ।
कल्प० । हिरण्यप्रपातरूपायाम् (आ० म० १ अ०) धारा-
याम्, भ० १५ श० । आ० म० । तीर्थकरजन्मादिष्वाकाशाद्
द्रव्यवृष्टौ, भ० ३ श० ७ उ० । स० ।

वसुवरिचर—वसुपरिचर—पुं० । उपरिचरे वसुराजे, जी० । वसु-
राजा उपरिचरः, स हि देवताधिष्ठिताकाशस्फटिकसि-

हासनोपविष्टः सन्नाकाशस्फटिकमयस्य सिंहासनस्यादर्श-
नतो लोकेष्वेवं प्रसिद्धिमगमन्, सत्यवादी किलैष वसुराजः
न प्राणालयेऽप्यलीकं भाषते, ततः सत्त्वावर्जितदेवताकृ-
तप्रतिहार्य एवमुपर्याकाशे चरतीति । स चान्यदा हिंस्रवदा-
र्थप्ररूपकस्य पर्वतकस्य पक्षमभिगृह्य सम्यगदृष्टनारदस्य
पक्षमनभिगृह्यन्तीति क्वादिवात् प्रकुपितदेवताचंपटाहनः सिं-
हासनात् परिभ्रष्टो रौद्रध्यानमधिरूढः सप्तमपृथिव्याम-
प्रतिष्ठाननरकमयासीत् । जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।
वसोवगय-वशोपगत-त्रि० । वशमुपगते, वश्ये, सूत्र० १ श्रु०
५ अ० २ उ० ।

वह-व्यथ-पुं० । व्यथयतीति व्यथः । लकुटादिप्रहारे, सूत्र०
१ श्रु० ५ अ० २ उ० । दण्डकादिप्राते, उक्त० १ अ० ।
वहत-वहत्-त्रि० । योगवाहिनि, वृ० १ उ० २ प्रक० । नि०
चू० । परिभागं कुर्वति, नि० चू० ६ उ० ।

वहग-व्यथक-त्रि० । चंपटादिना ताडके, जं० २ वृत्त० ।

वहड-देशी-दम्यवत्से, दे० ना० ७ वर्ग० ३७ गाथा ।

वहढोल-देशी-वाल्यायाम्, दे० ना० ७ वर्ग० ४२ गाथा ।

वहण-वहन-न० । यानपोते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । 'पोओ वह-
ण' पाइ० ना० ६८ गाथा । ग्रहणे, यस्य श्राद्धस्य प्रथमोपधान-
स्य वहनानन्तरं द्वादशाब्दानि जातानि सन्ति, द्वितीयस्य
तु किञ्चिन्न्यूनानि, स प्रथममेवोपधानं पुनर्वहत्युत द्वे अपी-
ति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-यदि मनः स्थाने तिष्ठति तदा प्रथमं
द्वितीयं च परावृत्त्य वहति, तदशकौ तु यस्य द्वादश वर्षाणि
तत्परावृत्त्य वहतीति ॥ ८१ ॥ सन० १ उल्ला० ।

वहपरीसह-वधपरीपह-पुं० । त्रयोदशे परीपहे, आव० ४ अ० । (अ-
स्य स्वरूपं 'परीसह' शब्दे पञ्चमभागे गतम् ।)

वहमाण-वहमान-त्रि० । नद्यादिश्रोतोवर्तिव्याप्रियमाणे, औ० ।

वहिय-व्यथित-त्रि० । पीडिते, आ० म० १ अ० ।

वहिलग-वहिलक-पुं० । करभीवेसरवलीवर्दप्रभृतौ, वृ० १
उ० ३ प्रक० । नि० चू० ।

वहुप्पी-देशी-ज्येष्ठभार्यायाम्, दे० ना० ७ वर्ग० ४१ गाथा ।

वहोल-देशी-लघुजलप्रवाहे, दे० ना० ७ वर्ग० ४६ गाथा ।

वा-वा-अव्य० । विकल्पे, हा० १ श्रु० २ अ० । व्य० । नि०
चू० । वृ० । उक्त० । प्रश्न० । कर्म० । स्था० । पञ्चा० । औ० ।
रा० । उत्तरपक्षापेक्षया विकल्पे, आचा० १ श्रु० १ अ० १
उ० । रा० । पूर्वविकल्पोपेक्षया समुच्चये, चं० प्र० १ पाहु० ।
व्य० । सम्म० । जीत० । दशा० । विभाषायाम्, आव० ४
अ० । व्य० । पक्षान्तरद्योतने, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।
सू० प्र० । अथवाऽर्थे, विशेष० । व्यवस्थायाम्, प्रति० । इवार्थे,
विशे० । अन्यर्थे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । आ० म० । पातना-
सूचने, विशे० । अवधारणे, स्था० ८ ठा० १ उ० । समुच्चये,
विपा० १ श्रु० २ अ० । सू० प्र० । रा० । जं० । उपमायाम्, न० ।
स्था० । वा विकल्पोपमानयोः, व्य० १ उ० । उपमानान्तरापेक्षया
समुच्चये, जं० १ वृत्त० । पादपूरणे, उक्त० २८ अ० । नि०
चू० । आनन्तर्ये, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । व्यवस्थायाम्, प्रति० ।
म्लै-धा० । हर्षक्षये, "म्लैर्वा-पव्वायौ" ॥ ८ । १८ ॥ इति

म्लैधातोर्वा इत्यादेशः । वाइ । म्लायति, प्रा० ४ पाद ।

वाइ (ण)-वादिन्-पुं० । वादिप्रतिवादिसभ्यसभापति-
रूपायां चतुर्ङ्गायां पर्यदि प्रतिक्षेपपूर्वकं स्वपक्षस्थापना-
र्थमवश्यं वदतीति वादी । निरुपमवादिलब्धिसम्पन्नत्वेन
वाचदूकवादिवृन्दारकवृन्दैरप्यमन्दीकृतवाग्विभवे, प्रव० १४८
ठार । ध० । परेणाजये मन्त्रवादिनि, धातुवादिनि, स्था० ६
ठा० ३ उ० । प्रव० । (कस्य तीर्थकृतः कियन्तो वादिन इति
' तिन्थयर ' शब्दे चतुर्थभागे २३०२ पृष्ठे उक्तम् ।) तीर्थिके,
स्था० ४ ठा० ४ उ० । प्रश्न० । सूत्र० । (केचिद् वादिन एवं
माद्यन्ति—' गता गौडदेशोद्भवा दूरदेशम्, ' इत्यादिश्लोका
' इदंभूइ ' शब्दे द्वितीयभागे ५४४ पृष्ठे गताः) " वाङ्मयाय-
कुसला-रायदुवारं वि लज्जमाहृष्यो " सन्धा० । वादिनिग्रह-
णार्थं पाणिहारिकस्य गमनं ' पारिहारिक ' शब्दे पञ्चमभागे
६६० पृष्ठे दर्शितम् ।)

वाङ्गणी-वृन्ताकी-स्त्री० । 'वैगन' इति प्रसिद्धे शाके, आव०
४ अ० ।

वाइत्त-वादित्र-न० । वाद्ये, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । औ० ।

वाइत्त-वाचयितुम्-अव्य० । सूत्रं पाठयितुम्, अथवा-आव-
यितुमित्यर्थे, वृ० ४ उ० ।

वाइद्-व्यादिग्र-त्रि० । विशिष्टद्रव्योपदिग्धे, वक्त्रे, (इति-
वृद्धाः) भ० १६ श० ४ उ० । विपर्यस्तरत्नमालावदनेकप्रकारे,
आव० ४ अ० । आ० चू० ।

वाइद्वक्सर-व्याविद्वाक्षर-न० । विपर्यस्तरत्नमालागतरत्ना-
नां विद्धानि विपर्यस्तान्यक्षराणि यत्र तत्तथा । असंग्रथिते,
अनु० । विशे० ।

वाइम-वातव्य-न० । कुविन्दैर्वस्तुविनिर्मितेऽश्वादिके, दश०
२ अ० ।

वाङ्म-वाचिक-त्रि० । उक्तिर्वाक् तथा निर्वृता वाचिकः ।
विशे० । वाक्प्रयोजनमस्य वाचिकः । ध० २ अधि० । वा-
कृतं, आव० ४ अ० । आ० म० । आ० चू० । दुर्वचनादिके,
सूत्र० २ श्रु० २ अ० " जेणं मुंचइ स वाइओ जोगो " येन
संरम्भेण वाग्द्रव्याणि मुञ्चति स वाचिकः । विशे० । मये,
नपुं० । वृ० ५ उ० । नि० चू० ।

वाचित-त्रि० । आक्षेपपरिहारपूर्वकतया सम्यगुरुपादा-
न्तिके निर्णीतार्थीकृते, व्य० ३ उ० । पाठिते, शिक्षां ग्राहि-
ते, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० ।

वातिक-पुं० । वातोऽस्यास्तीति वातिकः । स्वनिमित्ततोऽ-
न्यथा वा स्तब्धे मेहने सति स्त्रीसेवनायामकृतायां वेदं
धारयितुमसमर्थे, ध० ३ अधि० । वातिको न प्रवाजनीयः ।
वृ० ४ उ० ।

अथ वातिकं व्याचष्टे-

उदण्ण वा वियस्स, सविकारं जा न तस्स संपत्ती ।

तच्चनिय असंथुडिण, दिट्ठतो होइ अलभंते ॥

यदा सनिमित्तनानिमित्तेन वा मोहोदयेन सागारिकं
सविकारं कथयितुं भवति, तदा न शक्नोति वेगं धारयितुं
यावन्न प्रतिसेवनस्य संप्राप्तिर्भवति, एष वातिक उच्यते ।
अत्र च तज्ज्ञानिकेनासंस्तृताया अगार्याः प्रतिसेवकेन दृष्टा-

न्तो भवति—“एगो तच्चनिश्चो जलयरभावारूढो तत्थ तस्स पुरश्चो अहाभावेण अगारी असंबुडा निविट्ठा । तस्स य त-
च्चनियस्स तं ददुं सागारियं वद्धंतेण वेयउक्कडयाए
अमहमाणेण जणपुरश्चो पडिगाहिया अगारी । तं च पुरिसा
हंतुमारुडा, तहा चित्तेण न मुक्का जाहं से वीरियो स-
ग्गा जाश्चो ताहं मुक्का ।” अयमप्यलभमानो—ऽप्राप्नुवन् नि-
रुद्धवेदो नपुंसकतया परिणमति । उक्त्वा वातिकः । वृ० ४
उ० । स्था० । नि० चू० । पं भा० । पं चू० । वीतरागोद्भवे,
तं० । उच्छूनत्वभाजन, विशेष० । स्था० । वातरागिणि, वा-
तिक इव वातिकः । अयन्त्रिते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

वादित—त्रि० । शब्दत्वेन कृते, स्था० २ डा० ३ उ० । पटहा-
दिवादिने, प्रश्न० ४ संव० द्वार । वाद्यकलायाम्, सा च
ततवितनशुषिरघनवाद्यानां चतुःपञ्चयेकप्रकारतया त्रयो-
दशधा । स० ७२ सम० । प्रश्न० । औ० । “ सुदुं गाइ-
यं सुदुं वाइयं सुदुं नच्चियं ” आब० ४ अ० ।

वाइल—वातिल—पुं० । पालकप्रामवास्तव्ये वाणिजके, ततो
सामी पालयं नाम गामं गतो तत्थ वाइलो नाम वाणिययो
सोऽसिं गृहीत्वा तत्र वीरस्वामिनं प्रति प्रधावित इति
स्वशिर एव चिच्छेद । आ० चू० १ अ० । आ० म० ।

वाङ्मयमोसरण—वादिममवसरण—न० । वादिनस्तार्थिकाः स-
मवसरन्त्यवतरन्ति एष्विति समवसरणानि । विविधमत-
मीलकास्तेषां समवसरणानि वादिसमवसरणानि । क्रियावा-
द्यादिषु वादिमीलकेषु, स्था० ।

चत्तारि वाङ्मयमोसरणा पम्पत्ता । तं जहा—किरियावाई, अ-
किरियावाई, अम्पणिअवाई, वेणइयवाई । णेरइयाणं चत्तारि
वाङ्मयमोसरणा पम्पत्ता । तं जहा—किरियावाई० जाव वेण-
इयवाई । एवमसुरकुमाराण वि० जाव थणियकुमारणं एवं
विगलिंदियवज्जं ० जाव वेमाणियाणं ॥ ३४५ ॥

वादिनः—तार्थिकाः समवसरन्ति—अवतरन्त्येष्विति सम-
वसरणानि विविधमतमीलकास्तेषां समवसरणानि वादिस-
मवसरणानि, क्रिया—जीवाजीवादिरथोऽस्तीत्येवंरूपां वद-
न्तीति क्रियावादिन आस्तिका इत्यर्थः, तेषां यत्समवसरणं
तत्त एवाच्यन्ते अभेदादिति, तन्निषेधादक्रियावादिनां—
नास्तिका इत्यर्थः, अज्ञानमभ्युपगमद्वारेण येषामस्ति
ते अज्ञानिकाः त एव वादिनांऽज्ञानिकवादिनः, अज्ञा-
नमथ श्रेय इत्येवं प्रतिज्ञा इत्यर्थः, विनय एष वैत-
यिकं तदेव निःश्रेयसायत्येवं वादिनां वैतयिकवादिन इति,
एतद्भेदसङ्ख्या चेयम्—“अमियसयं किरियाणं, अकिरि-
यवाईणं होइ चुलसीइ । अम्पणियसत्तट्टी, वेणइयाणं च-
बत्तीसा ॥ १ ॥” इति, तत्राशीत्यधिकं शते क्रियावादिनां
भवति । इदं चामुनोपायेनावगन्तव्यम्—जीवऽजीवाऽऽश्रव-
संवरवन्धनिर्जराऽपुण्यापुण्यमोक्षाख्यानं नव पदार्थान् विर-
चय्य परिपाठ्या जीवपदार्थस्याधः स्वपरभेदावुपन्यस-
नीयौ, तयोरधो नित्यानित्यभेदौ, तयोरप्यधः कालश्वरात्म-
नियतिस्वभावभेदाः पञ्च न्यसनीयाः, पुनश्चेत्येव विकल्पाः क-
र्त्तव्याः—अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालत इत्येका विकल्पः,
विकल्पार्थश्चायम्—विद्यते सत्त्वयमात्मा स्वेन रूपेण न परा-

पक्षेया ह्रस्वत्वदीर्घत्वे इव नित्यश्च कालवादिनः, उक्तेनवा-
भिलापेन द्वितीया विकल्प ईश्वरकाराणिनः, तृतीया वि-
ल्प आत्मवादिनः ‘ पुरुष एवेद ’ मित्यादि प्रतिपत्तु-
गिति, चतुर्थो नियतिवादिनः, नियतिश्च—पदार्थानामवश्य-
न्तया यद्यथाभवं प्रयोजनकर्त्रीति पञ्चमः स्वभाववादिनः—
एवं स्वत इत्यजहता लब्धाः पञ्च विकल्पाः । परतः इत्यने-
नापि पञ्चैव लभ्यन्ते, तत्र परत इत्यस्यायमर्थः—इह सर्व-
पदार्थानां पररूपापेक्षः स्वरूपपरिच्छेदा यथा ह्रस्वत्वाद्यपे-
क्षा दीर्घत्वादपरिच्छेदः, एवमेव चान्मनः स्तम्भकुम्भादीन्
समीक्ष्य तदव्यतिरिक्तं हि वस्तुन्यात्मबुद्धिः प्रवर्त्तत इत्यन्ता
यदात्मनः स्वरूपं तत्परतः एवावधार्यते न स्वत
इति । नित्यत्वापरित्यागेन चेत् दश विकल्पाः, एवम-
नित्यत्वेनापि दशैव, एवं विंशतिर्जीवपदार्थेन लब्धाः
अजीवादिष्वप्यष्टस्वेवमेव प्रतिपदं विंशतिर्विकल्पानामन्तां
विंशतिर्नवगुणा शतमशीत्युत्तरं क्रियावादिनामिति । एते
च विकल्पा एकैकशो न लभ्यन्ते शीलाङ्गचदिति । तथा
अक्रियावादिनां तु चतुरशीतिर्द्रष्टव्याः, एवञ्चैयम्—पुण्याऽ-
पुण्यविवर्जितपदार्थसप्तकन्यासस्तथैव जीवस्याधः स्वपर-
रूपविकल्पद्वयोपन्यासः असत्त्वादात्मनो नित्यानित्यभेदौ
न स्तः, कालादीनां तु पञ्चानां षष्ठी यदच्छा न्यस्यते । इयं
चानभिसन्धिपूर्विकाऽर्थप्राप्तिरिति पश्चाद्विकल्पाभिलापः—
नास्ति जीवः स्वतः कालतः इत्येका विकल्पः, एवमी-
श्वरादिभिरपि यदच्छावसानैः सर्वे षड् विकल्पाः, तथा
नास्ति जीवः परतः कालत इति षडेव विकल्पा
इत्येकत्र द्वादश, एवमजीवादिष्वपि षट्सु प्रत्येकं
द्वादश विकल्पाः, एवञ्च द्वादश सप्तगुणाश्चतुरशीति—
विकल्पाः नास्तिकानामिति । अज्ञानिकानां तु सप्तपट्टि-
र्भवति, इयं चामुनोपायनं द्रष्टव्या—तत्र जीवाजीवादीन् नव
पदार्थान् पूर्ववत् व्यवस्थाप्य पर्यन्ते चोत्पत्तिमुपन्यस्याधः
सप्त सदाद्य उपन्यसनीयाः, सत्त्वं १ मसत्त्वं २ सदसत्त्वं ३
अवाच्यत्वं ४ सदवाच्यत्वं ५ असदवाच्यत्वं ६ सदमद-
वाच्यत्वं ७ मिति, तत एते नव सप्तकाः त्रिपट्टिः, उत्पत्त-
स्तु चत्वार एवाद्या विकल्पाः, तद्यथा—सत्त्वं १ मसत्त्वं २
सदमदत्त्वं ३ मवाच्यत्वं ४ चेति, त्रिपट्टिमध्ये त्रिपट्टिः सप्त-
पट्टिर्भवान्त, विकल्पाभिलापश्चैयम्—को जानाति जीवः
सच्चिनि किं वा तेन ज्ञातेनेत्येका विकल्पः, एवमसदाद्यो-
ऽपि वाच्याः, तथा सती भावोत्पत्तिरिति को जानाति, किं
वा—अनया ज्ञातया ? एवमसती सदसती अवक्लव्या चेति,
सत्त्वादिसप्तभङ्ग्याश्चायमर्थः—स्वरूपमात्रापेक्षया वस्तुनः
सत्त्वं पररूपमात्रापेक्षया त्वसत्त्वम्—तथा एकस्य घटादिद्र-
व्यं दशस्य ग्रीवादेः सद्भावपर्यायेण ग्रीवात्वादिनाऽऽदिष्टस्य
सत्त्वात्, तथा घटादिद्रव्यं दशस्यैवापरस्य बुध्नादिसद्भाव-
पर्यायेण वृत्तत्वादिना परगतपर्यायेणैवादिष्टस्यासत्त्वाद् व-
स्तुनः सदसत्त्वम् ३ तथा सकलस्यैवास्त्रिंशतस्य घटादिव-
स्तुनाऽर्थान्तरभूतः पटादिपर्यायेर्निजं शब्दं कुण्डलोप्रायत-
वृत्तग्रीवादिभिर्युगपद्विवर्त्तितस्य सत्त्वेनाऽसत्त्वेन वा वक्तु-
मशक्यत्वात् तस्य घटाद्रेव्यस्याऽवक्लव्यत्वम् ४, तथा घटा-
दिद्रव्यस्यैकं दशस्य सद्भावपर्यायेणादिष्टस्य सत्त्वादपरस्य
स्वपरपर्यायेर्युगपदादिष्टतया सत्त्वेनासत्त्वेन वा वक्तुमश-

क्यत्वात् घटादिद्रव्यस्य सदवक्त्वव्यत्वमिति ५, तथा तस्यैव घटादिद्रव्यस्यैकदेशस्य परपर्यायैरादिष्टस्यासत्त्वादपरदेशस्य स्वपरपर्यायैर्युगपदादिष्टत्वेन तथैव वक्तुमशक्यत्वात् तस्य घटादेरसदवक्त्वव्यत्वम् ६, तथा—घटादिद्रव्यस्यैकदेशस्य स्वपर्यायैरादिष्टत्वेन सत्त्वादपरस्य परपर्यायैरादिष्टतया असत्त्वादन्वस्य स्वपरपर्यायैर्युगपदादिष्टस्य तथैव वक्तुमशक्यत्वेनावक्त्वव्यत्वात् तस्य घटादिद्रव्यस्य सदसदवक्त्वव्यत्वमिति ७, इह च प्रथमद्वितीयचतुर्था अखण्डवस्त्वाश्रिताः शेषाश्चत्वारो वस्तुदेशाश्रिता दर्शिताः, तथाऽन्यैस्तृतीयोऽपि विकल्पोऽखण्डवस्त्वाश्रित एवोक्तः । तथाहि—अखण्डस्य वस्तुनः स्वपर्यायैः परपर्यायैश्च विवक्षितस्य सदसत्त्वमिति, अत एवाभिहतमाचारटीकायाम्—“इह चात्पत्तिमङ्गीकृत्यान्तरविकल्पत्रयं न सम्भवति, पदार्थावयवापेक्षत्वात् तस्योत्पत्तेश्चावयवाभावादिति,” एवमज्ञानिकानां सप्तपृष्ठिर्भवतीति । वैनयिकानां च द्वात्रिंशत्, सा चैवमवसेया-सुरनृपनियतिज्ञातिस्थविराधममातृपितृणां प्रत्येकं कायेन वाचा मनसा दानेन च देशकालोपपन्नं विनयः कार्य इत्येते चत्वारो भेदाः सुरादिष्वष्टासु स्थानेषु भवन्ति, ते चैकत्र मीलिता द्वात्रिंशदिति । सर्वसंख्या पुनरेतेषां त्रीणि शतानि त्रिपञ्चधिकानीति ।

उक्तञ्च पूज्यैः—

“आस्तिकमनमात्माद्या, नित्यानित्यात्मका नव पदार्थाः ।
कालनियतिस्वभावे-श्वरात्मकृतकाः स्वपरसंस्थाः ॥१॥
कालथट्छानियती-श्वरस्वभावात्मनश्चतुरशीतिः ।
नास्तिकवादिगणमतं, न सन्ति सप्त स्वपरसंस्थाः ॥ २ ॥
अज्ञानिकवादिमतं, नव जीवादीन् सदादिसप्तविधान् ।
भावोत्पत्तिं सदसद्, द्वैधाऽवाच्याञ्च को वेत्ति ? ॥ ३ ॥
वैनयिकमतं विनय-श्चेतोवाक्यादानतः कार्यः ।
सुरनृपनियतिज्ञाति-स्थविराधममातृपितृषु सदा ॥ ४ ॥”
इति । एतान्येव समवरणानि चतुर्विंशतिदण्डके निरू-
पयन्नाह—‘नेरइयाण’ मित्यादि सुगमम्, नवरं नारकादि-
पञ्चद्रियाणां समनस्कत्वाच्चत्वार्यप्येतानि सम्भवन्ति, ‘वि-
गलेन्दियज्जं’ ति एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणाममनस्कत्वाच्च
सम्भवन्ति तानीति । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

जीवाः किं क्रियावादिनाऽक्रियायावादिनः—

जीवा णं भंते ! किं किरियावादी अकिरियावादी अस्सा-
णियवादी वेणइयवादी ?, गोयमा ! जीवा किरियावादी
वि अकिरियावादी वि अस्साणियवादी वि वेणइयवादी वि।
सलेस्सा णं भंते ! जीवा किं किरियावादी पुच्छा, गो-
यमा ! किरियावादी वि अकिरियावादी वि अस्साणिय-
वादी वि वेणइयवादी वि, एवं ० जाव सुकलेस्सा । अले-
स्सा णं भंते ! जीवा पुच्छा, गोयमा ! किरियावादी
णो अकिरियावादी नो अस्साणियवादी णो वे-
णइयवादी । कणहपक्खिया णं भंते ! जीवा किं कि-
रियावादी पुच्छा, गोयमा ! णो किरियावादी अकिरि-
यावादी अस्साणियवादी वि वेणइयवादी वि सुकपक्खिया

जहा सलेस्सा, सम्मादिट्ठी जहा अलेस्सा, मिच्छा-
दिट्ठी जहा कणहपक्खिया । सम्मामिच्छादिट्ठीणं पुच्छा,
गोयमा ! णो किरियावादी णो अकिरियावादी अस्सा-
णियवादी वि वेणइयवादी वि, णाणी ० जाव केव-
लणाणी जहा अलेस्से, अस्साणी ० जाव विभंगणा-
णी जहा कणहपक्खिया । आहारसन्नोवउत्ता ० जाव प-
रिग्गहणोवउत्ता जहा सलेस्सा, णो सन्नोवउत्ता जहा
अलेस्सा । सवेदगा ० जाव णपुंसगवेदगा जहा सलेस्सा ।
अवेदगा जहा अलेस्सा । सकसायी ० जाव लोभकसाई
जहा सलेस्सा, अकसायी जहा अलेस्सा, सयोगी ० जाव
कायजोगी जहा सलेस्सा, अजोगी जहा अलेस्सा सागा-
रोवउत्ता अणागारोवउत्ता जहा सलेस्सा । (सू० ८२४ X)

‘जीवा ण’ मित्यादि । तत्र जीवाश्चतुर्विधा अपि, तथा
स्वभावत्वात् । ‘अलेस्सा ण’ मित्यादि, अलेश्या अयो-
गिनः सिद्धाश्च; ते च क्रियावादिन एव क्रियावादहेतुभू-
तयथावस्थितद्रव्यपर्यायरूपार्थपरिच्छेदयुक्त्वाद्, इह च या-
नि सम्यग्दर्शप्रस्थानानि अलेश्यत्वसम्यग्दर्शनज्ञानिनोः सज्जो
पयुक्त्वावेदकत्वादीनि तानि नियमाक्रियावादे क्षिप्यन्ते,
मिथ्यादृष्टिस्थानानि तु मिथ्यात्वाज्ञानादीनि शेषसमवसर-
णत्रये, ‘सम्मामिच्छादिट्ठी ण’ मित्यादि, सम्यग्मिथ्या-
दृष्टयो हि साधरणपरिणामत्वाच्चो आस्तिका नापि नास्ति-
काः, किं तु-अज्ञानविनयवादिन एव स्युरिति । भ० ३
श० १ उ० ।

नैरयिकादीनाम्—

णेइया णं भंते ! किं किरियावादी पुच्छा, गोयमा !
किरियावादी वि ० जाव वेणइयवादी वि सलेस्सा णं
भंते ! णेइया किं किरियावादी एवं चेव, एवं ० जाव
काउलेस्सा कणहपक्खिया किरियाविवज्जिया । एवं ए-
एणं कमेणं जच्चेव जीवाणं वत्तव्वया सच्चेव णेइया
णं वत्तव्वया वि ० जाव अणागारोवउत्ता, णवरं जं अत्थि
तं भाणियव्वं सेसं ण भण्णइ । जहा णेइया
एवं ० जाव थणियकुमारा । पुढवीकाइया णं भंते !
किं किरियावादी पुच्छा, गोयमा ! णो किरि-
यावादी अकिरियावादी वि अस्साणियवादी वि णो वेण-
इयवादी । एवं पुढवीकाइया णं जं अत्थि तत्थ सव्व-
त्थ वि एयाइं दो मज्झिक्खगाइं समोसरणाइं ० जाव अणा-
गारोवउत्ता वि एवं ० जाव चउरिंदियाणं सव्वट्ठाणेसु ए-
याइं चेव मज्झिक्खगाइं दो समोसरणाइं, सम्मत्तणाणेहि
वि एयाणि चेव मज्झिक्खगाइं दो समोसरणाइं। पंचिंदियति-
रिक्खजोणिया जहा जीवा णवरं जं अत्थि तं भाणियव्वं
मणुस्सा जहा जीवा तहेव शिरवसेसं वाणमंतरजोइसि-
यवेमाणिया जहा असुरकुमारा । (सू० ८२४ X)

‘पुढविकाइया णं’ मित्यादि । ‘नो किरियावाड’ ति मि-
थ्यादृष्टिन्वात्तेषामक्रियावादिनां उद्धानिकवादिनश्च ते भव-
न्ति, वादाभावेऽपि तद्वाद्योग्यजीवपरिणामसद्भावाद्देन-
यिकवादिनस्तु ते न भवन्ति, तथाविधपरिणामादिति ।
‘पुढविकाइया णं जं अत्थो’ त्यादि, पृथ्वीकायिकानां यद-
स्ति सलेश्यकृष्णनीलकापोततेजोलेश्यकृष्णपालिकत्वादि,
तत्र सर्वत्रापि मध्यमं समवसरणद्वयं वाच्यमिति । ‘एव
० जाव चउरिदिद्या णं’ मित्यादि ननु द्वीन्द्रियादीनां सासादन-
भावेन सम्यक्त्वं—ज्ञानं चेष्यते तत्र क्रियावादित्वं युक्तं
तत्स्वभावत्वादित्याशङ्क्याह—‘सम्मत्तनाणेहि वी’ त्यादि ।
क्रियावादविनयवादौ हि विशिष्टतरं सम्यक्त्वादपरिणाम-
स्यातां न सासादनरूपे इति भावः । ‘जं अत्थि तं भा-
णियव्वं’ ति पञ्चन्द्रियतिरश्चामलेश्याकषायित्वादि न प्रष्ट-
व्यमसंभवादिति भावः । जीवादेषु पञ्चविंशतौ पदेषु य-
द्यत्र समवसरणमस्ति तत्तत्रोक्तम् । भ० ३० श० १ उ० ।
(एतेषामायुर्वन्धनिरूपणम् ‘आउ’ शब्दे द्वितीयभागे १६
पृष्ठे गतम् ।)

किरियावादी णं भंते ! जीवा किं भवसिद्धिया अभव-
सिद्धिया ?, गोयमा ! भवसिद्धिया णो अभवसिद्धिया ।
अकिरियावादी णं भंते ! जीवा किं भवसिद्धिया पुच्छा,
गोयमा ! भवसिद्धिया वि अभवसिद्धिया वि । एवं
अस्माणियवादी वि वेणइयवादी वि । सलेस्सा
णं भंते ! जीवा किरियावादी किं भव० पुच्छा,
गोयमा ! भवसिद्धिया नो अभवसिद्धिया । स-
लेस्सा णं भंते ! जीवा अकिरियावादी किं भव० पु-
च्छा, गोयमा ! भवसिद्धिया वि अभवसिद्धिया वि,
एवं अस्माणियवादी वि वेणइयवादी वि जहा सले-
स्सा, एवं ० जाव सुक्लेस्सा, अलेस्सा णं भंते ! जी-
वा किरियावादी किं भव० पुच्छा, गोयमा ! भवसि-
द्धिया नो अभवसिद्धिया, एवं एणं अभिलावेणं क-
एहपक्खिया तिसु वि समोसरणेषु भयणाए सुक्पक्खि-
या चउसु वि समोसरणेषु भवसिद्धिया णो अभवसि-
द्धिया सम्मदिट्ठी जहा अलेस्सा । मिच्छादिट्ठी जहा क-
एहपक्खिया । सम्मामिच्छादिट्ठी दोसु वि समोसरणेषु
जहा अलेस्सा । णाणी० जाव केवलणाणी भवसि-
द्धिया णो अभवसिद्धिया, अस्माणी० जाव विभंगणा-
णी जहा कएहपक्खिया सएहासु चउसु वि जहा सले-
स्सा णो सणोवउत्ता जहा सम्मादिट्ठी । सवेदगा
० जाव णपुंसगवेदगा जहा सलेस्सा, अवेदगा
जहा सम्मदिट्ठी सकसाई ० जाव लोभकसाई
जहा सलेस्सा । अकसाई जहा सम्मादिट्ठी सजोगी०
जाव कायजोगी जहा सलेस्सा, अजोगी जहा म-
म्मादिट्ठी । सागागेवउत्ता अणागागेवउत्ता जहा मल-

स्सा एवं णेरइया वि भाणियव्वा, णवरं णायव्वं जं
अत्थि । एवं असुरकुमारा वि० जाव थणियकुमारा ।
पुढवीकाइया मव्वट्ठाणेषु वि मज्झिमेसु दोसु वि स-
मवसरणेषु भवसिद्धिया वि अभवसिद्धिया वि एवं० जा-
व वणस्सइकाइया । वेइंदियतेइंदियचउरिदिद्या एवं चे-
व णवरं सम्मत्ते ओहियणाणे आभिणिवोहियणाणे सु-
यणाणे एएसु चेव दोसु मज्झिमेसु समोसरणेषु भ-
वसिद्धिया णो अभवसिद्धिया, सेसं तं चेव पंचिदि-
यतिरिक्खजोणिया जहा णेरइया णवरं नायव्वं जं
अत्थि । मणुस्सा जहा ओहिया जीवा वाणमंतरजो-
इसियवेमाणिया जहा असुरकुमारा । सेवं भंते ! भंते !
त्ति ॥ (सू० ८२५) भ० ३० श० १ उ० ।

अणंतरोववन्नगा णं भंते ! णेरइया किं किरियावादी
पुच्छा, गोयमा ! किरियावादी वि० जाव वेणइयवादी
वि, सलेस्सा णं भंते ! अणंतरोववन्नगा णेरइया किं
किरियावादी एवं चेव, एवं जहेव पढमुदेसे णेरइया णं
वत्तव्वया तहेव इह वि भाणियव्वा णवरं जं जस्स अ-
त्थि अणंतरोववन्नगाणं णेरइयाणं तं तस्स भाणियव्वं ।
एवं सव्वजीवाणं ० जाव वेमाणियाणं णवरं अणंतरोव-
वन्नगाणं जं जहिं अत्थि तं भाणियव्वं । (सू० ८२६)

किरियावादी णं भंते ! अणंतरोववन्नगा णेरइया किं
भवसिद्धिया अभवसिद्धिया ?, गोयमा ! भवसिद्धिया णो
अभवसिद्धिया अकिरियावादी णं पुच्छा गोयमा !
भवसिद्धिया वि अभवसिद्धिया वि । एवं अस्माणिय-
वादी वि । वेणइयवादी वि । सलेस्सा णं भंते !
किरियावादी अणंतरोववन्नगा णेरइया किं भवसिद्धिया
अभवसिद्धिया?, गोयमा ! भवसिद्धिया, नो अभवसिद्धिया ।
एवं एणं अभिलावेणं जहेव ओहिए उदेसए णेरइया-
णं वत्तव्वया भणिया तहेव इह वि भाणियव्वा ० जाव
अणागारोवउत्त ति । एवं ० जाव वेमाणियाणं णवरं जं-
जस्स अत्थि तं तस्स भाणियव्वं इमं से लक्खणे जे कि-
रियावादी सुक्पक्खिया सम्मामिच्छादिट्ठिया एए स-
व्वे भवसिद्धिया णो अभवसिद्धिया सेसा सव्वे भवसि-
द्धिया वि अभवसिद्धिया वि सेवं भंते ! भंते ! त्ति ।
(सू० ८२६ +) ।

परंपरोववन्नकानां नैरयिकादीनाम्—

परंपरोववन्नगा णं भंते ! णेरइया किरियावादी एवं
जहेव ओहिओ उदेसओ तहेव परंपरोववन्नएसु वि णेरइया-
दिओ तहेव णिरवसेसं भाणियव्वं तहेव तियदंडगसंग-
दिओ सेवं भंते ! भंते ति० जाव विहरइ । (सू० ८२७) ।

एवं पण्यं कमेणं जचेव धंधिसए उद्देसगाणं परिवाडी सचेव इहं पि ० जाव अवरिमो उद्देसो णवरं अणंतरा च-
त्तारि वि एकगमगा परंपरा चत्तारि वि एकगमएणं एवं
चरिमा वि अचरिमा वि । एवं चेव णवरं अलेस्स केवली
अजोगी ण भस्सइ सेसं तहेव सेवं भंते ! भंते ! ति । एए
एकारस वि उद्देसगा (सू० ८२८) ।

एवं द्वितीयादय एकादशान्ता उद्देशका व्याख्येयाः, नवरं
द्वितीयोद्देशके इमे 'से लक्खणं' ति 'से' भव्यत्वस्येदं
लक्षणं क्रियावादी शुक्लपात्तिकः सम्यग्मिथ्यादृष्टिश्च भव्य
एव भवति नाभव्यः, शेषास्तु भव्या अभव्याश्चेति । अलेश्य-
सम्यग्दृष्टिज्ञान्यवदाकषाययोगिनां भव्यत्वं प्रसिद्धमेवेति
नास्तिमिति । तृतीयोद्देशके तु 'तियदंडगमगाहओ' ति इह
दण्डकत्रयं नैयायिकादिपदेषु क्रियावाद्यादिप्ररूपणादण्डकः १,
आयुर्वन्धदण्डको २, भव्याभव्यदण्डक ३ श्रुत्यवर्तिन एका-
दशोद्देशके तु- 'अलस्सा केवला अजोगी य न भस्सइ' ति ।
अचरमाणामलेश्यत्वादीनामसम्भवादिति । भ० ३ श० २ उ० ।
वाईकरण-वाजीकरण-न० । अवाजिने वाजिनः करणम् वा-
जोकरणम् । रंतावुद्धया अश्वस्येव करणं, विपा १ श्रु० ७
अ० । तांज अल्पजीणविशुष्करतसामाप्यायनप्रसादोपजनन-
निमित्तं प्रहर्षजननार्थम् । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

वाउ-पायु-पुं० । अपाने, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

वायु-पुं० । पवने, आव० ४ अ० । चलनलक्षणे, सूत्र० १
श्रु० १ अ० १ उ० । स्पर्शतन्मात्रजे महाभूते, वायुत्वयुक्ते, स
चानुष्णशोतस्पर्शसंख्यापरिमाणाऽपृथक्त्वसंयोगविभागपर-
त्वाऽपरत्ववेगाख्येनैवभिगुणैर्गुणवान् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १
उ० । वायुरात्मेति केचित् । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । स्वाति-
नक्षत्रस्य देवे, सू० प्र० १० पाहु० । अनु० । जं० ।

दो वाऊ । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

वायुकायिकजीवे, अनु० । स्था० । प्रव० । ध० । सम्म० ।
उत्त० । वायुकुमारं, भ० १ श० १ उ० । शक्रस्याश्वानीका-
धिपतौ, स्था० ५ ठा० १ उ० । अहोरात्रस्य चतुर्थे सुहृत्ते,
ज्यो० २ पाहु० । कल्प० । स० । जं० ।

वाउकम्म-वायुकर्मन्-न० । अपानवायुनिसर्गे, तं० ।

वाउकुमार-व.युकुमार-पु० । भवनपतिदेवभेदे, प्रज्ञा० १ पदं ।
('परिहारविमुद्धिय' शब्दे चतुर्थभाग ६६५ पृष्ठे तत्स्था-
नादिवक्तव्यता ।) (अन्तर्क्रियादिविषयका दण्डकाश्च " अं-
तर्कारयाऽऽ " दिशब्देषु ।)

चउविहा वायुकुमारा पसत्ता । तं जहा-काले महाकाले
वेलंवे पभंजणे । (सू० २२६) भ० ३ श० १ उ० ।

वायुकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा, एवं चेव सेवं भंते !
भंते ! ति । स्था० २ ठा० २ उ० ।

वाउकुमारइआहवण-वायुकुमाराद्यह्वान-न० । वायुकुमार-
भघकुमारादीनामगमप्रसिद्धद्वविशेषाणां संशब्दने, पञ्चा० २
त्रिव० ।

वाउकलिया-वातोत्कलिका-स्त्री० । समुद्रस्येव वातस्योत्क-
लिकायाम्, जी० १ प्रति० । भ० ।

वाउका(का)इय-वायुकायिक-पुं० । वायुः-पवनः स एव कायो
येषां ते वायुकायाः वायुकाया एव वायुकायिकाः । प्रज्ञा०
१ पदं । जी० । दश० । वायुशरीरत्वेन परिगृहीतेषु एकैन्द्र-
यजीवभेदेषु, स० ६ सम० । वायुकाया लक्षणादिभिर्द्वारै-
र्व्याख्यायन्त ।

तत्र वायोः स्वरूपनिरूपणाय कतिचिद् द्वारा-

तिदेशगर्भा नियुक्किदृग्गतामाह-

वाउस्स वि दाराइं, ताइं जाइं हवंति पुढवीए ।

णाणत्ती उ विहाणे, परिमाणुवभोगसत्थे य ॥ १६४ ॥

वातीति वायुस्तस्य वायोरपि तान्येव द्वाराणि यानि पृ-
थिव्यां प्रतिपादितानि, नानात्वम्-भेदः, तच्च विधानपरि-
माणोपभोगशस्त्रेषु चशब्दाल्लक्षणे च द्रष्टव्यमिति ।

तत्र विधानप्रतिपादनायाऽऽह-

दुविहा उ वाउजीवा, सुहुमा तह वायरा उ लोगम्मि ।

सुहुमा य सव्वलोए, पंचेव य वायरविहाणा ॥ १६५ ॥

वायुरेव जीवा वायुजीवाः, ते च द्विविधाः-सूक्ष्मवादरनाम-
कर्मोदयात् सूक्ष्मा वादराश्च । तत्र सूक्ष्माः सकललोकव्या-
पितया अवतिष्ठन्ते दत्तकपाटसकलवातायनद्वारेणान्त-
र्धूमवत् व्याप्त्या स्थिताः वादरभेदास्तु पञ्चैवानन्तरगाथ-
या वक्ष्यमाणा इति ।

वादरभेदप्रतिपादनायाऽऽह-

उकलिया मंडलिया, गुंजा घणवायसुद्धवाया य ।

वायरवाउविहाणा, पंचविहा वस्सिया एए ॥ १६६ ॥

स्थित्वा स्थित्वात्कलिकाभिर्यो वाति स उत्कलिकावातः, म-
ण्डलिकावातस्तु वातोलीरूपः, गुंजा-भम्भा तद्वत् गुञ्जन् या
वाति स गुंजावातः, घनवाताऽत्यन्तघनः पृथिव्याद्याधारतया
व्यवस्थितो हिमपटलकल्पो मन्दस्तिमितः शीतकालादिषु
शुद्धवातः ये त्वन्ये प्रज्ञापनादौ प्राच्यादिवाता अभिहिता-
स्तेषामन्वेव यथायोगमन्तर्भावो द्रष्टव्य इति एवमित्येते
वादरवायुविधानानि भेदाः पञ्चविधाः-पञ्चप्रकारा व्या-
वर्णिता इति । आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

वायुकायिकप्रतिपादनार्थमाह-

से किं तं वाउ(का)काइया?, वाउकाइया दुविहा पसत्ता ।

तं जहा-सुहुमवाउकाइया य, वादरवाउकाइया य । से

किं तं सुहुमवाउकाइया?, सुहुमवाउकाइया दुविहा पसत्ता ।

तं जहा-पज्जत्तगसुहुमवाउकाइया य, अपज्जत्तगसुहुम-

वाउकाइया य । सेत्तं सुहुमवाउकाइया । से किं तं वादर-

वाउकाइया?, वादरवाउकाइया अणोगविहा पसत्ता, तं जहा-

पाईणवाए पडीणवाए दाहिणवाए उदीणवाए उड्ढावाए

अहोवाए तिरियवाए विदिसीवाए वाउन्नाभमे वाउकलिया

वायमंडलिया उकलियावाए मंडलियावाए गुंजावाए भंभा-

वाए संवट्ठावाए घणवाए तण्णवाए सुद्धवाए जे यावन्ने

तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पसत्ता । तं जहा-

पञ्जत्तगा य, अपञ्जत्तगा य । तत्थ णं जे ते अपञ्जत्तगा ते
णं असंपत्ता । तत्थ णं जे ते पञ्जत्तगा एतेसि णं वप्पादेसेणं
गंधादेसेणं रसादेसेणं फासादेसेणं सहस्सगगसो विहा-
णाइं संखिजाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं पञ्जत्तगाणिस्साए
अपञ्जत्तया वक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा अंधंखेजा ।
सेत्तं वादरवाउकाइया सेत्तं वाउकाइया । (सू० १८)

प्रतीत नवरं ' पादेणवाए ' इति यः प्राच्या दिशः स-
मागच्छति वातः स प्राचीनवातः, एवं प्रतीचीनवातो द-
क्षिणवात उदीचीनवातश्च वक्तव्यः, ऊर्ध्वमुद्रच्छन् यो वा-
ति वातस्स ऊर्ध्ववातः, एवमधोवाततिर्यग्वातावपि प-
रिभावनीयौ । विदिग्वातो—यो विदिग्भ्यो वाति, वा-
तोद्ग्राम-अनवस्थितवातः वातोत्कलिकाः-समुद्रस्येव वा-
तोत्कलिकाः वातमण्डली-वातोली उत्कलिकावातः—उत्क-
लिकाभिः प्रचुरतराभिः रुम्भिश्चिता यो वातः मण्डलिका-
वातो—मण्डलिकाभिर्मूलत आरभ्य प्रचुरतराभिः समुत्थो
यो वातः गुञ्जावातो—यो गुञ्जन् शब्दं कुर्वन् वाति, भञ्जभा-
वातः—स्रुष्टिश्चुभनिष्टर इत्यन्ये, संवर्तकवातः—तृणा-
दिसंवर्तनस्वभावः, घनवातो—घनपरिणामो रत्नप्रभापृथि-
व्याद्यधोवर्ती, तनुवातो—विरलपरिणामो घनवातस्याधः स्था-
यी, शुद्धवातो—मन्दस्तिमिता वस्तिद्वत्यादिगत इत्यन्ये । ' त
समासतो ' इत्यादि प्राग्वत्, अत्रापि संखेयानि योनि-
प्रमुखाणि शतसहस्राणि सूतावसेयानि । प्रश्ना० १ पद ।

अचित्तवायुकार्यकमाह—

पंचविहा अचित्ता वाउकाइया पन्नत्ता । तं जहा-अकं-
ते धंत पीलिए शरीराणुगं संमुच्छिमे । (सू० ४४४)

आक्रान्ते पादादिना भूतलादौ यो भवति स आक्रान्तः,
यस्तु ध्मानं हत्यादौ स ध्मातः, जलाद्रवस्त्रं निष्पीड्यमानं
पीडितः उद्गारोच्छ्वासदिः—शरीरानुगतः, व्यजनादिजन्यः
संभूर्च्छिद्रमः, पते च पूर्वमचेतनास्ततः रुचेतना अपि भव-
न्तीति । स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

सम्प्रति वायुकायपिण्डमाह—

वाउकाओ तिविहो, सच्चित्तो मीसओ य अच्चित्तो ।

सच्चित्तो पुण दुविहो, निच्छयववहारओ चेव ॥३८॥

वायुकार्यास्त्राधिस्तद्यथा—सच्चित्तो मिश्राचित्तश्च ।
सच्चित्तः पुनर्द्विधा—निश्चयतो व्यवहारतश्च ।

एतदेव निश्चयव्यवहाराभ्यां सच्चित्तस्य द्वैविध्यमचित्तं
चाऽऽह—

सवल्लय घणतणुवाया, अइहिमअइदुहिणे य निच्छयओ ।

ववहारपाइणाइं, अकंताइं य अच्चित्तो ॥ ३९ ॥

सह वलयैर्वन्तन्ते इति सवल्लयाः ये ' घणतणुवाया ' ति वात
शब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, घनवातास्तनुवाताश्च । किमुक्तं
भवति?—ये नरकपृथिवीनां पार्श्वेषु घनवातास्तनुवाता वा
वल्लयाकारेण व्यवस्थिता वलयशब्दवाच्याः । ये च नरकपृ-
थ्वीनामेवाधस्तात् घनवातास्तनुवाताश्च । तथा ' अइहिम
अइदुहिणे य ' ति अतिशयेन हिमे निपतति । अतिशयेन च
दुर्हिने मेघप्रतिमिरे मेघैर्गगनमण्डलस्याच्छादने ये वायवः एव

सर्वोऽपि वायुकायो निश्चयतः सच्चित्तः, अतिहिमानिदुर्हि-
नाभावे तु यः प्राचीनादिवानः पूर्वादिदिग्वातः स व्यवहार-
तः सच्चित्तः । यस्तु आक्रान्तादिकः आक्रान्तः पक्षादिममु-
त्थप्रभृतिकः पञ्चप्रकारो वक्ष्यमाणस्वरूपः सोऽचित्त इति ।

आक्रान्तादिस्वरूपमेवाऽऽह—

अकंतधंतघाणे, देहाणुगए य पीलियाइसु य ।

अचित्तवाउकाओ, भणिओ कम्मट्टमहणेहिं ॥ ४० ॥

आक्रान्त-पादनाक्रान्ते कदमादौ यो वानश्चिदात शब्दं कुर्व-
न् समुच्छलति, यश्चाध्मानं मुखवातभूतं हत्यादौ वर्तते,
यां वा घाणे—तिलपीडनयन्त्रे तिलपीडनवशात् सशब्दं
विनिर्गच्छन्नुपलभ्यते, यश्च देहानुगतः शरीराश्रित उच्छ्वास-
निःश्वासावातनिसर्गरूपः, पीलितं—सजलं, निश्चान्द्यमानं व-
स्त्रादि आदिशब्दात्तालवृन्तादिपरिग्रहः तेषु च यः संभवति
वातः एष पञ्चप्रकारोऽपि वातः कर्माष्टकमथनैरचित्तः प्रति-
पादितः ।

संप्रति मिश्रं वायुकायं प्रतिपिपादयिषुर्द्वत्यादि—

स्थस्याचित्तवातकायस्य जलं स्थितस्य—

क्षेत्रमाश्रित्य स्थलस्थितस्य च काल-

माश्रित्याचित्तादिविभागमाह—

हत्थसयमेगंगंता, दइओ अचित्तवीयए मीसो ।

तइयम्मि उ सच्चित्तो, वत्थी पुण पोरिसिदिणेसु ॥४१॥

इह ऊर्ध्वमपाटितेनापनीतमस्तकेन निकर्षितचर्मन्त-
र्वर्तिसवास्थ्यादिकचवरेणापरचर्ममयस्थिगलकस्थगिता-
पानच्छिद्रेण संकीर्णमुखीकृतग्रीवान्तर्विचरेणाजापश्वाभ्यन्त-
रस्य शरीरेण निष्पन्नश्चर्ममयः प्रसेवकः कोत्थलकापर-
पर्यायो हतिः । स चाचित्तमुखवातभूतः सन् दवरकेण गाढ-
बद्धमुखो नद्यादिजले प्लाव्यमानः क्षेत्रतो हस्तशनमकं यावत्
गन्ता तावत् स हतिर्हतिस्थो वातकायोऽचित्तः प्रथमं च
हस्तशनेऽतिक्रान्ते सति द्वितीये प्रविशन् मिश्रो भवति,
स च मिश्रस्तावद्भवति यावद् द्वितीयहस्तशनपयन्तः,
ततो द्वितीये हस्तशततिक्रान्ते तृतीये प्रविशन् सच्चित्तो
भवति । तत ऊर्ध्वं साचित्त एव । अथवा—एकस्मिन्नेव
हस्तशते गमनेनागमनेन च पुनर्गमनन च क्रमणाचित्तत्वा-
दिकमवगन्तव्यम् । यदि वा—हस्तशतगमनकाल परिभाष्यै-
कस्मिन्नापि स्थाने जलमध्यस्थितस्योक्तक्रमेणाचित्तत्वादिकं
पारभावनियम् । हतिग्रहणं चापलक्षणे तेन वस्ताद्यप्येवं
द्रष्टव्यम् । वस्तिश्च हातयत् स्वरूपता भावनीयः, नवरमप-
रचर्ममयास्थिगलकस्थगताग्रीवान्तर्विचरोऽतिविचृतमुखी-
कृतपाश्चात्यमवशः स विशेषः, तथा ' वत्थि पुण पोरिसिदि-
णेसु ' ति । स्थले स्निग्धं रूढं च कालमाश्रित्य वस्तिर्वस्ति-
स्थिता वातः उपलक्षणेनेतत् । तेन हतिस्थोऽपि वातः स्थ-
लस्थः स्निग्धं रूढं च कालमाधेकृत्य यथाक्रमं पौरुषीषु दि-
नेषु चाचित्तादिरूपो वेदितव्यः ।

एनमेव गाथावयवं भाष्यकृद् गाथाचतुष्टयेन

व्याख्यानयात—

निद्धेयरो य कालो, एगंतसिणिद्धमज्झिमजहन्नो ।

लुक्खो वि होइ तिविहो, जहन्ननज्झा य उक्कोसो ॥४२॥

एगंतसिणिद्धम्मी, पोरिसिमेगं अचेयणो होई ।
विइयाए संमीसो, तइयाइसचेयणो वत्थी ॥ १३ ॥
मज्झिमनिद्धे दो पो-रिसी उ अच्चित्त मीसओ ।
चउत्थीए सच्चित्तो, पवणो दइयाइमज्झगओ ॥ १४ ॥
पोरिमितिगमच्चित्तो, निद्धजहन्नम्मि मीसगचउत्थी ।
सच्चित्तपंचमीए, एवं लुक्खे वि दिणवुद्धी ॥ १५ ॥

इह कालः सामान्यतो द्विविधः, तद्यथा—स्निग्धो रूक्षश्च ।
तत्र यः सजलः सशीतश्च स स्निग्धः, उष्णो-रूक्षः, स्निग्धो
ऽपि त्रिधा तद्यथा—एकान्तस्निग्धो मध्यमो जघन्यश्च ।
तत्र एकान्तस्निग्धः अतिस्निग्धः । रूक्षोऽपि त्रिधा—त-
द्यथा—जघन्यो मध्यमः उत्कृष्टः । उत्कृष्टो नाम—अतिशयं
रूक्षः, तत्र एकान्तस्निग्धकालं वस्तिगतो वायुकायः, उपल-
क्षणमेतत्, तेन दृष्टस्थोऽपि एकां पौरुष्यां यावदचेतनो
भवति । द्वितीयस्यास्तु पौरुष्याः प्रारम्भेऽपि मिश्रः, स च
तावद्यावत्परिपूर्णा द्वितीया पौरुषी, तृतीयस्यां तु पौरुष्या-
मादित एव सच्चित्तः, तत ऊर्ध्वं सच्चित्त एव । मध्यमे तु स्नि-
ग्धकाले द्वे पौरुष्यां यावदचित्तस्तृतीयस्यां तु पौरुष्यां मिश्रः
चतुर्थ्यां सचेतनः । जघन्ये च स्निग्धकाले इत्यादिमध्यगतो
वायुः पौरुष्यात्रिकं यावदचित्तः, चतुर्थपौरुष्यां मिश्रः, पञ्च-
म्यां तु सचेतनः । एवं रूक्षोऽपि द्रष्टव्यम्, केवलं तत्र दिन-
वृद्धिः कर्तव्या । सा चैवम्-जघन्यरूक्षकाले वसत्यादिगतः
पवनो दिनमेकमचित्तो द्वितीये दिने मिश्रस्तृतीये सच्चित्तः,
मध्यमरूक्षकाले दिनद्वयमचित्तस्तृतीये दिने मिश्रश्चतुर्थदिने
सचेतनः, उत्कृष्टरूक्षकाले दिनत्रयमचित्तश्चतुर्थदिने मिश्रः
पञ्चमदिने सच्चित्तः ।

संप्रत्यचित्तवायुकायप्रयोजनमाह—

दइएण वत्थिणा वा, पओयणं होज्ज वाउणा मुणियो ।
गेलन्नम्मि व होज्जा, सच्चित्तमीसे परिहरेज्जा ॥ ४२ ॥
इतिना-इतिस्थेन वस्तिना—वस्तिस्थेन वेति-समुच्चये न
द्याद्युत्तारे प्रयोजनं भवेद्यायुना मुनेः, अनेन जलस्थो वायु-
गृह्यते । अथवा ग्लानत्ये मन्दत्वे सति वायुना प्रयोजनं भव-
ति । कापि हि रोगे इत्यादिना संगृह्य वाताऽपानादौ प्रलि-
प्यन्ते, अनेन स्थलस्थो गृहीतः । सच्चित्तमिश्रौ तु यत्नतः
परिहरन्तः । जलमध्ये त्वशक्ये परिहारं प्रार्थयित्तं पश्चादभि-
गृहीयात् । तदेवमुक्तो वायुकायपिण्डः । पि० ।

लक्षणद्वाराभिधिसंज्ञाऽऽह—

जह देवस्स सरीरं, अंतद्वाणं व अंजणादीसुं ।
एवोवम आदेसो, वाए संते विरूवम्मि ॥ १६७ ॥
यथा देवस्य शरीरं चक्षुषाऽनुपलभ्यमानमपि विद्यते, चेत-
नावच्छाध्यवसीयते, देवाः स्वशक्तिप्रभावात्तथाभूतं रूपं
कुर्वन्ति यच्चक्षुषा नोपलभ्यते, न चैतद्वक्तुं शक्यते-नास्त्ये-
तन्नं चेति, तद्वायुरपि चक्षुषो विषयो न भवति, अस्ति च
चित्तवांश्चेति, यथा वाऽन्तर्ज्ञानमज्ञानविद्यामन्त्रैर्भवति मनु-
ष्याणां न च नास्ति त्वमचेतनत्वं चेति, एतदुपमानं वायावपि
भवति, आदेशो-व्यपदेशोऽसत्यपि रूप इति । अत्र चास-
च्छब्दो नाभाववचनः, किन्तु असत् रूपं वायोरिति चक्षुर्ग्राह्यं
तद्रूपं न भवति, सूक्ष्मपरिमाणात् परमाणोरिव । रूपरसग-

न्धस्पर्शात्मकश्च वायुरिष्यते, न यथाऽन्येषां वायुः स्पर्शवा-
नेवेति प्रयोगार्थश्च गाथया प्रदर्शितः । प्रयोगध्यायम्—चेत-
नावान् वायुः अपरंप्रेरिततियगनियमितगतिमस्वात् गवा-
श्वादिवत्, तियेगव गमननियमाभावादानियमितविशे-
षणोपादानाच्च परमाणुनानेकान्तिकासंभवस्तस्य नियमि-
तगतिमस्वात्, 'जीवपुद्गलयोः अनुप्रेक्षिगति' रिति ।
(तत्त्वा० अ० २ सू० २७) वचनात्, एवमेव वायुः घनशुद्ध-
घातादिभेदाऽशस्त्रोपहतश्चेतनावानवगन्तव्य इति । आचा०
१ श्रु० १ अ० ७ उ० । व्य० । विशेष० । सूत्र० ।

परिमाणद्वारमाह—

जे वायरपज्जता, पयरस्स असंखभागमिता ते ।

सेसा तिप्पि वि रासी, वीसं लोया असंखेज्जा ॥ १६८ ॥

ये बादरपर्याप्तका वायवस्तं संवर्तितलोकप्रतरासंख्येय-
भागवर्तिप्रदेशराशिपरिमाणाः, शेषास्त्रयोऽपि राशयो वि-
ष्वक् पृथगसंख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणा भवन्ति । विशेष-
पश्चाद्यमत्रावगन्तव्यः बादराप्कायपर्याप्तकेभ्यो बादरवायु-
पर्याप्तका असंख्येयगुणाः, बादराप्कायापर्याप्तकेभ्यो बाद-
रवायुकायापर्याप्तका असंख्येयगुणाः, सूक्ष्माप्कायापर्याप्त-
केभ्यः सूक्ष्मवाय्वपर्याप्तका विशेषाधिकाः, सूक्ष्माप्कायप-
र्याप्तकेभ्यः सूक्ष्मवायुपर्याप्तका विशेषाधिकाः ।

उपभोगद्वारमाह—

वियणधमणाभिधारण, उस्सिचणफुसणआणु पाणू य ।

वायरवाउक्काए, उवभोगगुणा मणुस्साणं ॥ १६९ ॥

व्यजनभस्त्राऽऽध्मानाभिधारणोत्सिञ्जनफूत्कारप्राणापाना-
दिभिर्बादरवायुकायेनोपभोग एव गुण उपभोगगुणो मनु-
ष्याणामिति । आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । (वायुकाय-
परिभागः 'महव्यय' शब्दोऽस्मिन्नेव भागे १८३ पृष्ठे गतः ।)

तत्सेवनिषधमधिकृत्याऽऽह—

अनिलस्स समारंभं, बुद्धा मन्नंति तारिसं ।

सावज्जबहुलं चेयं, नेयं ताईहि सेवियं ॥ ३६ ॥

'अनिलस्स' इति अनिलस्य-वायोः समारम्भं तालवृ-
न्तादिभिः करणं बुद्धास्तीर्थकरा मन्यन्ते-जानन्ति तादृशं
जाततेजःसमारम्भसदृशं सावज्जबहुलं पापभूयिष्ठं चैतमिति
कृत्वा सर्वकालमेव नैनं त्रातुभिः-सुसाधुभिः सेवितम्-
आचरितं मन्यन्ते वृद्धा एवेति सूत्रार्थः ।

एतदेव स्पष्टयति—

तालअंटेण पत्तेणं, साहाविहुयणेण वा ।

न ते विइउमिच्छंति, वेयावेऊण वा परं ॥ ३७ ॥

'तालअंटेण' इति सूत्रम्, तालवृन्तेन पत्रेण शाखा-
विधूनेनेन वेत्यमीषां स्वरूपं यथा पद्मजीवनिकायिकायाम्,
न ते—साधवो वीजितुमिच्छन्त्यात्मानमात्मना, नापि
वीजयन्ति परैरात्मानं तालवृन्तादिभिरिव, नापि वीजयन्ते
परमनुमन्यन्ते इति सूत्रार्थः ।

उपकरणात्तद्विराधनेत्येतदपि परिहरन्माह—

जं पि वत्थं व पायं वा, कंवलं पायपुंखणं ।

न ते वायुमुईरंति, जयं परिहरंति य ॥ ३८ ॥

'जं पि' इति, सूत्रम् यदपि वस्त्रं वा पात्रं वा कम्बलं वा पादपु-
ष्कनम् अमीषां पूर्वोक्तं धर्मापकरणं तेनापि न ते वातमुदीरय-

न्ति अयतप्रत्युपेक्षणादिक्रियया, किं तु-यतं परिहरन्ति पार-
भोगपरिहारेण धारणापरिहारेण चेति सूत्रार्थः ।

यत एव सुसाधुर्वर्जितोऽनिलसमारम्भः—

तम्हा एयं वियाणिता, दोसं दुग्गइवड्डणं ।

वाउकायसमारम्भं, जावज्जीवाइ वज्जए ॥ ३६ ॥

‘तम्हा’ इति सूत्रम्, व्याख्या पूर्ववत् । दश० ६ अ० २ उ० ।

शस्त्रद्वाराभिधित्तयाऽऽह-तत्र शस्त्रं द्रव्यभावभेदाद् द्विवि-
धम् । द्रव्यशस्त्राभिधित्तयाऽऽह-

वियणे य तालवेंटे, सुप्पसिए पत्तचेलकसे य ।

अभिधारणा य बाहिं, गंधऽग्गी वाउसत्थाइ ॥ १७० ॥

व्यजनं तालवृन्तं सूत्रसितपत्रचेलकणादयः द्रव्यशस्त्रमिति,
तत्र सितमिति चामरं प्रस्विन्नो यद्वाहिरवतिष्ठतं वातागमन-
मार्गे साऽभिधारणा । तथा गन्धाश्चन्दनोशीरादीनाम्, अ-
ग्निः-ज्वाला प्रतापश्च, तथा प्रतिपत्तवातश्च शीतोष्णादिकः,
प्रतिपत्तवायुग्रहणेन स्वकायादिशस्त्रं सूचितमिति, एवं भाव-
शस्त्रमपि दुष्प्रणिहितमनोवाक्कायलक्षणमवगन्तव्यमिति ।
आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

वायुकायविधिमाह—

तालअंटणे पत्तेणं, साहाए विहुणेण वा ।

न बीइज्ज अप्पणो कायं, बाहिरं वा वि पुग्गलं ॥ ६ ॥

‘तालअंटणे’ इति सूत्रम्, तालवृन्तं न-व्यजनविशेषेण पत्रेण प-
श्चिमीपत्रादिना शाखया-वृत्तडालरूपया विधूनेनेन वा व्यजनेन
वा, किमित्याह-न बीजं यत् आत्मनः कायं; स्वशरीरमित्यर्थः,
बाह्यं वापि पुद्गलम् उष्णोदकादीति सूत्रार्थः । दश० ८ अ० २ उ० ।

अधुना सकलनिर्युक्त्यर्थोपसंजिहीर्षुराह—

सेसाइं दाराइं, ताइं जाइं हवंति पुढीए ।

एवं वाउहेसे, निज्जुत्ती कित्तिया एसा ॥ १७१ ॥

शेषाण्युक्तव्यतिरिक्तानि तान्येव द्वाराणि पृथिवीसमधिगमे
यान्याभिहितानीति, एवं सकलद्वारकलापव्यावर्णनाद् वायु-
कायोद्देशके निर्युक्तः कीर्तितोऽवगन्तव्येति । गतो नाम-
निष्पन्नो निक्षेपः ।

साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयम् ।
तच्च दम्—

पहु एजस्स दुग्गुळणाए । (सू० ५५)

अस्य चायमभिसंबन्धः, इहानन्तरोद्देशके पर्यन्त-
सूत्रे असकायपरिज्ञानं तदारम्भवर्जनं च मुनिन्वकार-
णमभिहितम्, इहापि तदेव द्वयं वायुकायविषयं मुनि-
त्वकारणमवोच्यते, तथा परस्परसूत्रसंबन्धः ‘इहमे-
गसि णो णायं भवइ’ इति किं तत् ज्ञातं भवति ‘पहु-
एजस्स दुग्गुळणाए’ इति तथा आदिसूत्रसंबन्धश्च ‘सुयं
मे आउसंतेण’ इत्यादि, किं तत् श्रुतम्, यत् प्रागुपदिष्टं
तथैतच्च—‘पहु एजस्स दुग्गुळणाए’ इति । ‘दुग्गु-
ळण’ इति जुगुप्सा, प्रभवतीति प्रभुः—समर्थः—योग्यो
वा, कस्य वस्तुनः समर्थ इति, ‘एज्ज’ कम्पने, एजयती-
त्येजो-वायुः कम्पनशीलत्वात्तस्यैजस्य जुगुप्सा-निन्दा, तदा-
सेवनपरिहारे निवृत्तिरिति यावत्, तस्याः-नाद्विषये प्रभु-
भवति वायुकायसमारम्भनिवृत्तौ शक्नो भवतीति यावत् ।

पाठान्तरं वा—‘पहु य एगस्स दुग्गुळणाए’ उद्द्रकावस्था-
वर्तननैकेन गुणेन स्पर्शाख्यनोपलक्षित इत्येको—वायुस्तस्यै-
कस्यैकगुणोपलक्षितस्य बायोर्जुगुप्सायां प्रभुः च-शब्दान्
भ्रज्जाने च प्रभुर्भवतीति, अर्थात्—यदि भ्रज्जाय जीवतया
जुगुप्सते ततो योऽसौ वायुकायसमारम्भनिवृत्तौ प्रभुः क्लृप्तं
दर्शयति—

आयंकदंसी अहियंसि णच्चा, जे अज्झत्थं जाणइ से व-
हिया जाणइ, जे बहिया जाणइ से अज्झत्थं जाणइ एनं
तुलमन्नेसिं । (सू० ५६)

(आयंकदंसीत्यादिपदव्याख्या ‘आयंकदंसि’ शब्दे छि-
तीयभागे १५४ पृष्ठे कृता । तदाधिकमिह प्रदर्शयते) —
अतो य आतङ्कदर्शी भवति । विमलधिवेकभावात् स
वायुसमारम्भस्य जुगुप्सायां प्रभुः हिताहितप्रामिपरिहारा-
नुष्ठानप्रवृत्तेः, तदन्येवंविधपुरुषवदिति वायुकायसमारम्भनि-
वृत्तेः कारणमाह—‘जे अज्झत्थमि’ त्यादि आन्मानमाधि-
कृत्य यद्गते तदध्यात्मं तच्च सुखदुःखादि, तथा जानाति-
अवबुध्यते स्वरूपतोऽवगच्छतीत्यर्थः । स बहिरपि प्राणि-
गणं वायुकायादिकं जानाति, तथैषोऽपि हि सुखाभिलाषो
दुःखाच्छाद्विजते, यथा—माय दुःखमापनितमतिकटुकमस-
द्वेद्यकर्मोदयादशुभफलं स्वानुभवसिद्धम्; एवं यो वाञ्छ स्वा-
त्मनि सुखं च सद्वेद्यकर्मोदयात् शुभफलमेवं च योऽवगच्छ-
ति स खल्वध्यात्मं जानाति, एवं च योऽध्यात्मवद्वा
स बहिव्यवस्थितवायुकायादिप्राणिगणस्यापि नानाविधो-
पक्रमजनितं स्वपरसमुत्थं च शरीरमनःसमाश्रयं दुःखं
सुखं वा चेति स्वप्रत्यक्षतया परम्प्राप्यनुमीयते । यस्य पुनः
स्वात्मन्येव विज्ञानमेवंविधं न समाप्तिं कुतस्तस्य बहिव्यव-
स्थितवायुकायादिष्वपेक्षा ?, यश्च बहिर्जानाति सोऽध्यात्मं
यथावद्वैतीनरेतराव्यभिचारादिति । एगात्मपरिज्ञानाच्च
यद्विधेयं तदर्थयितुमाह—‘एतं तुलमन्नेसिमि’ त्यादि एतां तु-
लां यथाक्लृप्तलक्षणामन्वेष्येद्-गंधपयदिनि । का पुनरसौ तुला?
यथाऽऽत्मानं सर्वथा सुखाभिलाषितया रक्षसि तथाऽपरमपि
रक्ष । यथा परं तथाऽत्मानमित्येतां तुलां तुलितस्वपरसुखदुः-
खानुभवाऽन्वेष्येत्; एवं कुर्यादित्यर्थः । उक्तं च—‘कट्टेण कट्टेण
य, पाए विद्धस्स वेयणट्टस्स । जह होइ अनिच्चाणी, सब्ब-
त्थ जिएसु तं जाण ॥ १ ॥’ तथा “मरिण्यामीति यद् दुःखं,
पुरुषस्योपजायते । शक्यस्तेनानुमानेन, परोऽपि परिनिक्षिप्तम्
॥ १ ॥” अतश्च यथाऽभिहिततुलातुलितस्वपरा नराः स्थावर-
जङ्गमजन्तुसंघातरक्षणाथैव प्रवर्तन्ते ।

कथमिति दर्शयति—

इह संतिगया दविया, णायकखंति जीविउं । (सू० ५७)

‘इहे’ त्यादि इह—एतस्मिन् दयैकरसे-जिनप्रयत्ने शमनं
शान्तिः—उपशमः प्रशमसंवेगनिर्वेदानुक्मपास्तिक्याभिव्यक्ति-
लक्षणसम्यग्दर्शनज्ञानचरणकलापः शान्तिरुच्यते, निराया-
धमोक्षाख्यशान्तिप्राप्तिकारणत्वात्, तामेवंविधां शान्तिं ग-
ताः—प्राप्ताः शान्तिगताः शान्तौ वा स्थिताः शान्तिगताः, द्र-
विका नाम-रागद्वेषविनिर्मुक्ताः द्रवः—संयमः सप्तदशविधानः
कर्मकाठिन्यद्रवणकारित्वाद् घिलयहेतुत्वात्; स येषां विद्यते
ते द्रविकाः नाऽवकाङ्क्षन्ति-न वाञ्छन्ति-नाऽभिलषन्तीत्यर्थः,

किं नावकाङ्क्षन्ति ? जीवितुं-प्राणान् धारयितुं केनोपायेन जीवितुं नाभिकाङ्क्षन्ति; वायुजीवोपमर्दनेत्यर्थः । शेषपृथिव्यादिजीवकायभरत्तुं तु पूर्वोक्तमेव । समुदायार्थस्त्वयम-इद्वैव जैन प्रवचने यः संयमस्तद्व्यवस्थिता एवोन्मूलितातितुङ्गरागद्वेषदुःखाः प्रभूतोपमर्दनिष्पन्नसुखजीविकानिरभिलाषाः साधवो नान्यत्रैवंविधक्रियावबोधाभावादिति ।

एवं व्यवस्थितं सति—

लज्जमाणे पुढोपास अणुगाराणो ति एगे पवयमाणो जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वाउकम्मसमारंभेणं वाउसत्थं समारंभमाणे अणु अणुगारूवे पाणे विहिंसति । तत्थ खलु भगवया परिष्सा पवेइया इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणपूयणाए जाईमरणमोयणाए दुक्खपडिवा-यहेउं से सयमेव वाउसत्थं समारंभति, अणुहिं वा वाउसत्थं समारंभावेइ अणु वे वाउसत्थं समारंभते समणुजाणति तं से अहियाए तं से अवोहीए से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाए सोच्चा भगवओ अणुगाराणं अंतिए इहमेगेसिं णायं भवति-एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे एस खलु गिरए इच्चत्थं गड्डिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वाउकम्मसमारंभेणं वाउसत्थं समारंभमाणे अणु अणुगारूवे पाणे विहिंसति । (सू० ५८) से वेमि-संति संपाइ-मा पाणा आहच्च संपयंति य फरिसं च खलु पुट्ठा एगे संघायमावजंति जे तत्थ संघायमावजंति, ते तत्थ परिया-वजंति जे तत्थ परियावजंति ते तत्थ उदायंति, एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स तेचेइ आरम्भा अपरिष्साया भवंति । एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिष्साया भवंति तं परिष्साय मेहावी शेव सयं वाउसत्थं समारंभेजा शेव-सत्थेहिं वाउसत्थं समारंभावेजा शेवसे वाउसत्थं समारंभते समणुजाणेज्जा जस्सेते वाउसत्थसमारम्भा परिष्साया भवंति से हु मुणी परिष्सायकम्मे ति वेमि । (सू० ५६) 'लज्जमाणा पुढो पासे' त्यादि पूर्ववन्नेयं यावत्- 'से हु मुणीपरिष्सायकम्मे ति वेमि' ।

संप्रति षड्जीवनिकायविषयवधकारिणामपाय-

दिदर्शयिषया तन्निवृत्तिकारिणां च संपूर्णमु-

निभावप्रदर्शनाय सूत्राणि प्रक्रम्यन्ते—

एत्थं पि जाणे उवादीयमाणा जे आयारे ण रमंति आरंभमाणा विणयं वयंति छंदोवणीया अज्झोववणा आरंभसत्ता पकरंति संगं । (सू०-६०)

एतस्मिन्नपि प्रस्तुते वायुकायं अपिशब्दात्-पृथिव्यादिषु च समाश्रितमारम्भे ये कुर्वन्ति ते उपादीयन्ते; कर्मणा बध्यन्ते इत्यर्थः; एतस्मिन् जीवनिकायं वधप्रवृत्ताः शेषनिकायवधजनितेन कर्मणा बध्यन्ते, किमिति ? यतो न ह्येकजीवनिकायविषय आरम्भः शेषजीवनिकायोपमर्दमन्तरेण कर्तुं शक्यत इत्यतस्त्वमेवं जानीहि, श्रोतुरनेन परामर्शः । अत्र

च द्वितीयाथे प्रथमा, ततश्चेवमन्वयो लगयितव्यः-पृथिव्या-धारम्भणः शेषकायारम्भकर्मणा उपादीयमानान् जानीहि, के पुनः पृथिव्याधारम्भणः शेषकायारम्भकर्मणोपादीयन्ते? इत्याह- 'जे आयारे ण रमंति' ये-ह्यविदितपरमार्था ज्ञानदर्शनचरणतपोवीर्याख्ये पञ्चप्रकाराचारे न रमन्ते-न धृतिं कुर्वन्ति, तदधृत्या च पृथिव्याधारम्भणः, तान् कर्म-भिरुपादीयमानान् जानीहि । के पुनराचारे न रमन्ते ? शक्य-दिगम्बरपार्श्वस्थादयः, किमिति ? यत आह-आरम्भमाणा अपि पृथिव्यादीन् जीवान् विनयं संयममेव भाषन्ते कर्मा-प्रकविनयनाद्विनयः संयमः, शक्यादयो हि वयमपि विनय-व्यवस्थिताः इत्येवं भाषन्ते, न च पृथिव्यादिजीवाभ्युपगमं कुर्वन्ति, तदभ्युपगमे वा तदाश्रितारम्भत्वात् ज्ञानाद्याचार-विकलत्वेन नष्टशीला इति । किं पुनः कारणम् ? येनैवं ते दुष्ट-शीला अपि विनयव्यवस्थितमात्मानं भाषन्ते इत्यत आह- 'छंदोवणीया अज्झोववणा' छन्दः-स्वाभिप्रायः इच्छा मात्रमनालोचितपूर्वापरं विषयाभिलाषो वा तेन छन्दसो-पनीताः-प्रापिता आरम्भमार्गमविनीता अपि विनयं भाषन्ते, अधिकमत्यर्थमुपपन्नाः, तच्चित्तास्तदात्मकाः अध्युप-पन्नाः विषयपरिभोगायत्तजीविता इत्यर्थः, ये एवं विषयाशा-कर्षितचेतसस्ते किं कुर्युरित्याह- 'आरम्भसत्ता पकरन्ति संगं' आरम्भणमारम्भः सावधानुष्ठानं तस्मिन् सक्तास्त-त्पराः प्रकर्षेण कुर्वन्ति, सज्यन्ते येन संसारे जीवाः स सङ्गः अष्टविधं कर्म विषयसङ्गो वा तं सङ्गं प्रकुर्वन्ति, सङ्गाच्च पुनरपि संसारः आजवंजवीभावरूपः एवं प्रकारमपायम-वाप्नोति षड्जीवनिकायघातकारीति ।

अथ यो निवृत्तस्तदारम्भात् स किंविशिष्टो

भवतीत्यत आह—

से वंसुमं सव्वसमप्पागयपप्पाणेणं अप्पाणेणं अकरणि-जं पावं कम्मं णो अणुसिं तं परिष्साय मेहावी शेव सयं छजीवनिकायसत्थं समारंभेजा शेवसेहिं छजीवनिकाय-सत्थं समारंभावेजा शेवसे छजीवनिकायसत्थं समारंभते समणुजाणेज्जा, जस्सेते छजीवनिकायसत्थसमारंभा परि-ष्साया भवंति से मुणी परिष्सायकम्मे ति वेमि । (सू०-६१)

'से' इति पृथिव्युद्देशकाद्यभिहितनिवृत्तिगुणभाक् षड्जी-वनिकायहनननिवृत्तो वसुमान्-वसूनि द्रव्यभावभेदाद् द्विधा द्रव्यवसूनि-मरकतेन्द्रनीलवज्रादीनि भाववसूनि-सम्यक्त्वा-दीनि तानि यस्य यस्मिन्-वा संति स वसुमान्; द्रव्यवा-नित्यर्थः, इह च भाववसुभिर्वसुमत्त्वमङ्गीक्रियते, प्रज्ञायन्ते यै-स्तानि प्रज्ञानानि यथावस्थितविषयग्राहीणि ज्ञानानि सर्वाणि समन्वागतानि प्रज्ञानानि यस्यात्मनः स सर्वसमन्वागतप्रज्ञानः सर्वावबोधविशेषानुगतः सर्वेन्द्रियज्ञानैः पटुभिर्यथावस्थित-विषयग्राहिभिरविपरीतैरनुगत इति यावत्, तेन सर्वस-मन्वागतप्रज्ञानेनात्मना । अथवा-सर्वेषु-द्रव्यपर्यायेषु स-म्यगनुगते प्रज्ञाने यस्यात्मनः स सर्वसमन्वागतप्र-ज्ञानः, आत्मा भगवद्वचनप्रामाण्यादेवमेतत् द्रव्यपर्या-यजातं नान्यथेति सामान्यविशेषपरिच्छेदान्निश्चिता-शेषशेषप्रपञ्चस्वरूपः सर्वसमन्वागतप्रज्ञान आत्मे—

त्युच्यते, अथवा—शुभाशुभफलसकलकलापपरिज्ञानाभ्रक-
तिर्यग्गनरामरमोत्तुसुखस्वरूपपरिज्ञानाद्यापरितुष्यन्नैकान्ति-
कादिगुणयुक्ते संसारसुखे मांत्तानुष्ठानमाविष्कुर्वन् सर्वस-
मन्वागतप्रज्ञान आत्मा अभिधीयते, तेनैवंविधेनात्मना अकर-
णीयमकर्तव्यमिह परलोकविरुद्धत्वादकार्यमिति मत्वा ना-
न्वेपयेत्—न तदुपादानाय यत्नं कुर्यादित्यर्थः । किं पुनः तदक-
रणीयं नान्वेपणीयमिति ? उच्यते—पापकर्म । (आचा० ।)
(तद्व्याख्या 'पापकर्म' शब्दे पञ्चमभागे ८७७ पृष्ठं गता ।)
एतदवाह—'तं परिष्ठाप्य मेधावी' त्यादि तत्पापमष्टादशप्रका-
रं परिः—समन्तात् ज्ञात्वा मेधावी मर्यादावान् नैव स्वयं
पद्मजीवनिकायशस्त्रं स्वकायपरकायादिभेदं समारभन्त नैवान्यैः
समारम्भयन्त्, न चान्यान् समारभमाणान् समनुजानी-
यात्, एवं यस्थेन सुपरीक्ष्यकारिणः पद्मजीवनिकायशस्त्र-
समारम्भाः तद्विषयाः पापकर्मविशेषाः परिज्ञाता ज्ञप-
रिज्ञया प्रत्याख्यातपरिज्ञया च स एव मुनिः प्रत्याख्यात-
कर्मत्वात्, प्रत्याख्याताशेषपापागमत्वात्, तदन्यैर्विधपुरुष-
यदिति । इतिशब्दोऽध्ययनपरिसमाप्तिप्रदर्शनाय ब्रवीमीति सु-
धर्मा स्वाम्याह—स्वमनीषिकाव्यावृत्तये भगवतोऽपनीतघ-
नघातिकर्मचतुष्टयस्य समासादिताशेषपदार्थाविर्भावकदि-
व्यज्ञानस्य प्रणताशेषगीर्वाणाधिपतेऽनुस्त्रिंशदतिशयसमन्वि-
तस्य श्रीवर्द्धमानस्वामिनः उपदेशात्सर्वमेतदाख्यातं यदाति-
क्रान्ते मयेति । आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । ('मूलगुणप-
डिसेवणा' शब्दोऽस्मिन्नेव भागे ३५६ पृष्ठ एतस्य दर्पिका-
कल्पिका च प्रतिसेवनोक्ता ।)

वायुकायिकानां शरीरभेदानाह—

तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सरीरंगा पन्नत्ता, गोयमा !
चत्तारि सरीरंगा पन्नत्ता, तं जहा—ओरालिते वेउव्विते ते-
यए कम्मए सरीरंगा पडागसंठिया, चत्तारि समुग्घा-
या पप्पत्ता, तं जहा—वेयणासमुग्घाते कसायसमुग्घाते
मारणंतियसमुग्घाए वेउव्वियसमुग्घाते आहारो णिव्वा
घाएणं छदिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय-
चउदिसिं सिय पंचदिसिं उववातो देवमणुयनेरइएसु णऽ-
त्थि, ठिती जह्सेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि वाससह-
स्साइं सेसं तं चेव एगगतिया दुअगतिया परित्ता असं-
खेज्जा पप्पत्ता समणाउसो !, सेत्तं बायरवाउकाइया । सेत्तं
वाउकाइया । (सू०—२६×)

तथा शरीरप्रद्वारकलापचिन्तायां शरीरद्वारे चत्वारि
शरीराणि औदारिकवैक्रियतैजसकर्मणानि चत्वारः समु-
द्घाताः—वैक्रियवदनाकषायमारणान्तिकरूपाः स्थितिद्वार-
जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं वक्रव्यमुत्कर्षतस्त्रीणि वर्षसहस्राणि,
आहारो निर्व्याघातेन पद्मदिशि व्याघातं प्रतीत्य स्यात्
त्रिदिशि स्याच्चतुर्दिशि स्यात् पञ्चदिशि लोकनिष्कुटादावपि
बादरवातकायस्य संभवात्, शेषं सूक्ष्मवातकायवत् उपसं-
हारमाह—सेत्तं वाउकाइया' इति उक्ता वायुकायिकाः । जी०
१ प्रति० । पुञ्जलिकया वायुकरणे लाभोऽलाभो वा ? इति
प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—मुख्यवृत्त्या पुञ्जलिकया वायुकरणं ज्ञातं

नास्ति, परं गुर्वीदीनां मत्तिकोद्भायनार्थं वायुकरणे लाभो-
ऽस्ति न त्वलाभः, यतो मत्तिकोद्भायनं गुरुभास्तिरेवेति ॥१४६॥
सेन० ४ उक्ता० ।

वाउका(का)य-वायुकाय-पुं० । प्रचण्डवाने, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

वाउकाए णं भंते ! वाउयाए चेव अणेगसयसहस्सरु-
त्तो उदाइत्ता उदाइत्ता तत्थेव भुज्जो भुज्जो पच्चायाति ?,
हंता गोयमा ! ० जाव पच्चायाति । से भंते ! किं पुट्टे उदा-
ति अपुट्टे उदाति ?, गोयमा ! पुट्टे उदाइ नो अपुट्टे उदाइ ।
से भंते ! किं ससरीरी निक्खमइ असरीरी निक्खमइ ?,
गोयमा ! सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी
निक्खमइ । से केणऽट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सिय स-
सरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ ?, गोयमा !
वाउकायस्स णं चत्तारि सरीरया पप्पत्ता, तं जहा—ओ-
रालिए वेउव्विए तेयए कम्मए, ओरालियेवेउव्वियाइं वि-
प्पजहाय तेयकम्मएहिं निक्खममति, से तेणऽट्ठेणं गोयमा !
एवं वुच्चइ—सिय ससरीरी सिय असरीरी निक्खमइ ।
(सू० ८६)

'वाउकाए णं भंते !' इति अयं च प्रश्नो वायुकायप्रस्ता-
वादिहितोऽन्यथा पृथिवीकायिकादीनामपि मृत्वा स्वका-
ये उत्पादोऽस्त्येव सर्वेषामेषां कार्यस्थितेरसंख्याततयाऽन-
न्ततया चोक्तत्वात् । यदाह—“असंखोसण्णणीउस्स—प्पि-
णीउ एगिंदियाण उ चउएहं । ता चेव उ अणंता, वण-
स्सईए उ बोद्धव्वा ॥ १ ॥ ” तत्र वायुकायो वायुकाय
एवानेकशतसहस्रकृत्वः 'उदाइत्त' इति अपहृत्य—मृत्वा
'तत्थेव' इति वायुकाय एव 'पच्चायाइ' इति 'प्रत्याजायन्ते
उत्पद्यते । पुट्टे उदाइ' इति स्पष्टः स्वकायशस्त्रेण परकायश-
स्त्रेण वा अपद्रवति—म्रियते 'नो अपुट्टे' इति सोपक्रमापेक्ष-
मिदं 'निक्खमइ' इति स्वकलेवरान्निःसरति, 'सिय ससरी-
री' इति स्यात्—कथञ्चित् 'ओरालियेवेउव्वियाइं विप्पजहा-
ये' त्यादि अयमर्थः—औदारिकवैक्रियापेक्षया अशरीरी तै-
जसकर्मणापेक्षया तु सशरीरी निष्कामतीति । वायुकायस्य
पुनस्तत्रैवोत्पत्तिर्भवतीत्युक्तम् । भ० २ श० १ उ० ।

वाउक्खित्त-वातोत्तिष्ठ-त्रि० । समीरणोत्पादिते, पि० ।

वाउचारण-वायुचारण-पुं० । पवनेष्वनेकदिग्मुखोन्मुखेषु प्र-
तिलोमानुलोमवर्तितप्रदेशावलीमुपादाय गतिमत्स्खलितच-
रणविन्यासमास्कन्दति चारणभेदे, ग० २ अधि० ।

वाउजीव-वायुजीव-पुं० । वायुकायिकजीवे, “दुविहा वाउ-
जीवा—सुहुमा य, बायरा य” उक्त० ३ अ० । आचा० ।

वाउत्तरवडिंसग-वायुत्तरावतंप्तक-न० । तृतीये देवलोकवि-
मानं, स० ५ सम० ।

वाउदूय-वातोद्धूत-त्रि० । वायुकम्पिते, चं० प्र० १८ पाहु० ।

“वाउदूयविजयवेजयंती—” वातोद्धूता—विजयसूचिका वै-
जयन्ती पार्श्वतो लघुपताकाद्वययुक्ताः पताकाविशेषो वातो-

ज्वनविजयवैजयन्ती । भ० ६ श० ३३ उ० । सू० प्र० । रा० । जी० ।

वाउप्पड्या-वातोत्पत्तिका-ली० । पातजातिभेदे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

वाउप्पवेस-वायुप्रवेश-पुं० । गवाक्षे, औ० ।

वाउम्भाम-वातोद्भाम-पुं० । अनवस्थितवाते, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । वृष्टव्यभिचारिणि प्रदक्षिणं दिक्षु भ्रमति प्रशस्ते वाते, अनु० ।

वाउभक्खि (ण्) -वायुभक्षिन्-पुं० । वायुमात्रभक्षके वान-प्रस्थे, नि० । औ० ।

वाउभूइ-वायुभूति-पुं० । गौतमगोत्रे इन्द्रभूतेर्भातरि वीरजिनस्य तृतीयं गणधरे, स० १ सम० । आ० म० ।

अथ तृतीयगणधरस्य वायुभूतेर्वक्ष्यतामभिधि-
त्सुराह—

ते पव्वइए सोउं, तइओ आगच्छई जिणसगासं ।

वच्चामी वंदामी, वंदिना पज्जुवासामि ॥ १६४५ ॥

ताविन्द्रभूत्य-भिभूती प्रव्रजितौ श्रुत्वा तृतीयो-वायुभूति-नामा द्विजापाध्यो जिनसकाशमागच्छति, सातिशयनिज-यन्धुद्वयनिष्कमणाकर्णनाजभागिति विगलिताभिमानो भगवति संजातसर्वज्ञप्रत्ययः सन्नेवमवधार्याऽऽगतः-व्रजामि तत्रा-हमपि वन्दे भगवन्तं श्रीमन्महावीरम्, वन्दित्वा च पर्युपासे-पर्युपासितं करोमि तस्य भगवत इति ।

अपरञ्च किं विकल्प्य समागतोऽसौ इत्याह—

सीसत्तेणोवगया, संपयमिंदमिभूइणो जस्स ।

तिहुयणकयप्पणामो, स महाभागोऽभिगमणिज्जो ॥ १६४६ ॥

तदभिगमण वंदणो-वासणाइणा होअ पूयपावोऽहं ।

वोच्छिस्संसंओ वा, वोत्तुं पत्तो जिणसगासं ॥ १६४७ ॥

पूतपापो-विशुद्धपापः, अपगतपाप इत्यर्थः, शेषं सुगमम् ।

ततः किम् ? इत्याह—

आभट्ठो य जिणेणं, जाइजराभरणविप्पमुक्केणं ।

नामेण य गोत्तेण य, सव्वएणू सव्वदरिसीणं ॥ १६४८ ॥

व्याख्या पूर्ववदिति, इत्थं सगौरवं साज्जसमाभाषितोऽपि भगवता सकलत्रैलोक्यातिशायिनीं तस्य रूपादिसमृद्धिम-भिर्वाच्यं क्षोभादसमर्थो हृद्वतसंशयं प्रपुं विस्मयात् तूष्णी-माश्रितः पुनरपि उक्तः ।

किम् ? इत्याह—

तजीव तस्मरीरं, ति संसओ न वि य पुच्छसे किंचि ।

वेयपयाण य अत्थं, न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ १६४९ ॥

हे आयुष्मन्! वायु भूते! 'तदेवं वस्तु जीवस्तदेव च शरीरम् न पुनरन्यत्' इत्येवंभूतस्तव संशयो वर्तते, नाऽपि च तदप-नोदार्थं किञ्चिद् मां पृच्छसि । ननु यन्नवाटान्निर्गच्छता त्व-याऽभिहितमासीत्-‘वाञ्छिस्संसंओ वा’ इति, तत् किमि-ति न किञ्चिन् पृच्छसि ? अयं च संशयस्तव विरुद्धवेद-बद्धवर्णनियन्धनो वर्तते । तेषां च वेदपदानामर्थं त्वं न जा-नासि, तेन संशयं कुरुष्व । तेषां चायं वक्ष्यमाणलक्षणोऽर्थ इति ।

यथा च वायुभूतरयं संशयस्तथा विशेषत एव
भाष्यकारो भावयन्नाह—

वसुहाइभूय समुदय, संभूया चेयण त्ति ते संका ।

पत्तेयमदिट्ठाऽवि हु, मज्जंगमउ व्व समुदाये ॥ १६५० ॥

जह मज्जंगेसु मओ, वीसुमदिट्ठोऽवि समुदए होउं ।

कालंतरे विणस्सइ, तह भूयगणम्मि चेयणं ॥ १६५० ॥

वसुधा-पृथ्वी, आदिशब्दादपतेजोवायुपरिग्रहः, वसुधा-व्य एव भवन्तीति कृत्वा भूतानि वसुधादिभूतानि, तेषां समुदयः-परस्परमीलनपरिणतिर्वसुधादिभूतसमुदयः, तस्मा-त् प्रागसती संभूता संजाता चेतनत्वेवंभूता तव शङ्का । सा च चेतना पृथिव्यादिभूतेषु प्रत्येकावस्थायामदृष्टाऽपि धात-कीकुसुमगुण्डादकादिषु मद्याङ्गेषु मद इव तत्समुदाये संभूते-ति प्रत्यक्षत एव दृश्यते । तदेवमन्वयद्वारेण चेतनाया भूत-समुदायधर्मता दर्शिता । अथ व्यतिरेकद्वारेण तस्यास्तां दर्श-यितुमाह—‘जह मज्जंगसु’ इत्यादि, यथा च मद्याङ्गेषु मद-भावः प्रत्येकावस्थायामदृष्टाऽपि तत्समुदाये भूत्वा ततः कियन्तमपि कालं स्थित्वा कालान्तरे तथाविधसामग्रीवशात् कुतश्चिद् विनश्यति, तथा भूतगणेऽपि प्रत्येकमसञ्चैतन्यं भूत्वा ततः कालान्तरे विनश्यति । ततोऽन्वयव्यतिरेका-भ्यां निश्चीयते—भूतधर्म एव चैतन्यम् । इदमत्र हृदयम्—यत् समुदायिषु प्रत्येकं नोपलभ्यते तत्समुदाये चोपलभ्यते तत्समुदायमात्रधर्म एव, यथा-मद्याङ्गसमुदायधर्मो मदः । स हि मद्याङ्गेषु विष्वग् नोपलभ्यते, तत्समुदाये चोपलभ्यते, अत-स्तद्धर्मः, एवं चेतनाऽपि भूतसमुदाये भवति, वृथग् न भवति, अतस्तद्धर्मः । धर्मधर्मिणोश्चाभेद एव भेदे घटपटयोरिव ध-र्मिधर्मभावाप्रसङ्गात् । तस्मात् स एव जीवस्तदेव च शरीरम् । वाक्यान्तरेषु पुनः शरीराद् भिन्नः श्रूयते जीवः, तद्य-था—‘न हि वै सशरीरस्य प्रियाऽप्रिययोरपहतिरस्ति, अशरीरं वा वसन्तं प्रियाप्रिये न स्पृशतः’ इत्यादि । त-तस्तव संशय इति ।

अत्रोत्तरमाह—

पत्तेयमभावाओ, न रेणुतेल्लं व समुदये चेया ।

मज्जंगेसु तु मओ, वीसुं पि न सव्वसो नऽत्थि ॥ १६५२ ॥

‘न समुदये चेय त्ति’ न भूतसमुदायमात्रप्रभवा चेतना, ‘पत्तेयभावाउ’ त्ति भूतप्रत्येकावस्थायां; तस्या अंशतोऽपि स-र्वथाऽनुपलब्धिरित्यर्थः । किं यथा किं प्रभवं न भवति ? इत्याह-न रेणुतेल्लं व’ त्ति यथा प्रत्येकं सर्वथाऽनुपलम्भाद्; रेणुकणसमुदायप्रभवं तैलं न भवतीत्यर्थः । प्रयोगः-यद् येषु पृथगवस्थायां सर्वथा नोपलभ्यते तत् तेषां स-मुदायेऽपि न भवति, यथा-सिकताकणसमुदाये तैलम् । यत् तु तेषां समुदाये भवति न तस्य पृथगव्यवस्थितेषु तेषु सर्वथाऽनुपलम्भः, यथैकैकतिलावस्थायां तैलस्य सर्वथा नोपलभ्यतं च भूतेषु प्रत्येकावस्थायां चेतना, तस्माद् नासौ तत्समुदायमात्रप्रभवा, किन्त्वर्थापत्तेरेवान्यत् किम-पि जीवलक्षणं कारणान्तरं भूतसमुदायातिरिक्तं तत्र सं-घटितम्, यत इयं प्रभवतीति प्रतिपत्तव्यम् । आह—प्रत्ये-कावस्थायां सर्वथाऽनुपलम्भात् इत्यनैकान्तिकोऽयं हेतुः, प्रत्येकावस्थायां सर्वथाऽनुपलब्धस्यापि मत्स्य मद्याङ्गवत्-

दाये दर्शनात्, इत्याशङ्क्याह—‘मज्जंगेसु’ इत्यादि धातुकी-
कुसुमादिसु मद्याङ्गेषु पुनर्विष्वक् पृथग् न सर्वथा मदो
नास्ति, अपि तु-या च यावती च मदमात्रा पृथगपि ते-
ष्वस्त्येवेत्यर्थः । ततो नानैकान्तिकता हेतोरिति ।

भूतेष्वप्येवं भविष्यतीति चेत्, नैतदेवं कुतः ? इत्याह—

भमिधणि वितणहयाई, पत्तेयं पि हु जहा मयंगेसु ।

तह जइ भूएसु भवे, चेया तो समुदाये होजा ॥१६५३॥

यथा प्रत्येकावस्थायां धातुकीकुसुमेषु या च यावती च-
भ्रमिधित्तभ्रमापादनशक्तिरस्ति, गुडद्राक्षतुरसादिषु पुनर्धा-
णिरतृप्तिजननशक्तिरस्ति, उदके तु वितृष्णताकरणशक्तिरस्ति
आदिशब्दादन्येष्वपि मद्याङ्गेष्वन्याऽपि यथासंभवं शक्तिर्वा-
च्या तथा-तैनेव प्रकारेण व्यस्तेष्वपि पृथिव्यादिभूतेषु यदि
काचिच्चैतन्यशक्तिरभविष्यत्, तदा तत्समुदाये संपूर्णा स्पष्टा
चेतना स्यात् न चैतदस्ति, तस्माद् न भूतसमुदायमा-
त्रप्रभवेयमिति ।

ननु यदि प्रत्येकावस्थायां मद्याङ्गेषु सर्वथैव मदशक्तिर्न स्या-
त् तदा किं दूषणं स्यात् ? इत्याह—

जइ वा सव्वाभावो, वीसुं तो किं तदंगनियमोऽयं ।

तत्समुदयनियमो वा, अन्नेसु वि तो हवेजाहि ॥१६५४॥

यदि च मद्याङ्गेषु पृथगवस्थायां सर्वथैव मदशक्त्यभावः
तर्हि कोऽयं तदङ्गनियमः-कोऽयं धातुकीकुसुमादीनां मद्या-
ङ्गनानियमः तत्समुदायनियमा वा, किमिति मद्यार्थो धातु-
कीकुसुमादीन्येवान्वययति, तत्समुदायं किमिति नियमेन
मीलयति ? इत्यर्थः, नन्वन्येष्वपि च भस्माश्मगोम-
मादिषु समुदितेषु मद्यं भवेदिति ।

अथ मद्याङ्गेषु प्रत्येकावस्थायामपि मदशक्तिसद्भावं साधि-
तमाकर्ण्य कदाचित् पर एव ब्रूयात् । किम् ? इत्याह—

भूयाणं पत्तेयं, पि चैयणा समुदए दरिसणाओ ।

जह मज्जंगेसु मओ, मइ चिहेऊ न सिद्धोऽयं ॥१६५५॥

स्यात् परस्य मतिः-साधूक्तं यत्-पृथगपि मद्याङ्गेषु
किञ्चिद् मदसामर्थ्यमस्तीति । एतदेव हि मम भूतेषु
व्यस्तावस्थायां चैतन्यास्तित्वसिद्धावुदाहरणं भविष्यति-
नथाहि-व्यस्तेष्वपि भूतेषु चैतन्यमस्ति, तत्समुदाये त-
दर्शनात्, मद्याङ्गेषु मदवदिति । यथा मद्याङ्गेषु मदः
पृथगल्पत्वाद् नातिस्पष्टः, तत्समुदाये त्वभिव्यक्तिमेति, तथा
भूतेष्वपि पृथगवस्थायामणीयसी चेतना, तत्समुदाये तु भूय-
सीयमिति । अत्रोत्तरमाह-‘हेऊ न सिद्धोऽयमिति’ चेतनाया
भूतसमुदाये दर्शनात्, इत्यसिद्धोऽयं हेतुरित्यर्थः । आत्मना
भूतसमुदायान्तर्गतत्वेन चेतनायास्तद्वर्तत्वात्, आत्माभावे च
तत्समुदायऽपि तदसिद्धेरसिद्धोऽयं हेतुरिति भावः, यदि हि-
भूतसमुदायमात्रधर्मश्चेतना भवेत्तदा मृतशरीरेऽप्युपल-
भ्यत, वायोस्तदानीं तत्राभावात्, तदनुपलम्भ इति चेत्, नैवम्
नलिकादिप्रयोगतस्तत्प्रक्षेपेऽपि तदनुपलब्धेः, तेजस्तदानीं
तत्र नास्तीति चेत्, न तत्प्रक्षेपेऽपि तदनुपलम्भात् । विशि-
ष्टतजोवात्वाभावादनुपलम्भ इति चेत्, किं नामात्मसत्त्वं वि-
हायान्यत्तद्वैशिष्ट्यम् ? ननु संज्ञान्तरणात्मसत्त्वमेव त्वयाऽपि
प्रतिपादितं स्यादिति ।

अथ परस्योत्तरमाशङ्क्य प्रतिविधातुमाह—

नणु पञ्चस्वविरोहो, गोयम ! तं नाणुमाणभावाओ ।

तुह पञ्चस्वविरोहो, पत्तेयं भूयचेय चि ॥१६५६॥

ननु प्रत्यक्षविरूपमेवेदम्-यत् भूतसमुदाये सत्युपलभ्यमाना-
ऽपि चेतना न तत्समुदायस्येत्यभिधीयत, न हि घटे रूपादप्य-
उपलभ्यमाना न घटस्यति वक्तुमुचितम्, तदयुक्तम्, यतो न
भूजलसमुदायमात्रे उपलभ्यमाना अपि हरितादयस्तन्मात्रप्र-
भवा इति शक्यते वक्तुम् । तद्वाजसाधकानुमानेन बाध्यते-
सावुपलम्भ इति चेत्, तदेतदिहापि समानम्, एतदेवाह—
‘गोयमेत्यादि’ वायुभूतेरपीन्द्रभूतिसोदर्यभ्रातृत्वेन समान-
गोत्रत्वाद् गौतम इत्येवमामन्त्रणम्, यत्वं ब्रूय-तदेतद् न
भूतसमुदायातिरिक्तात्मसाधकानुमानसद्भावात्, ततस्तैनेव
त्वत्प्रत्यक्षस्य बाधितत्वादिति भावः । प्रत्युत तथैव प्रत्यक्ष-
विरोधः, ‘किं कुर्वतः ? इत्याह—’ पत्तेयं भूयचेय ’ चि ब्रुवतः
इति शेषः । प्रत्येकावस्थायां पृथिव्यादिभूतेषु चैतन्याभाव-
स्यैव दर्शनात्, तदस्तित्वं प्रत्यक्षेणैव बाध्यत इति प्रत्येकं भू-
तेषु चेतना इति ब्रुवतस्तथैव प्रत्यक्षविरोध इत्यर्थः ।

किं पुनस्तदात्मसाधकमनुमानम् ? इत्याह—

भूइंदियोवलद्धा-णुसरणओ तेहि भिन्नस्वस्म ।

चेया पंचगवक्खो-वलद्धपुरिसस्स वा सगओ ॥१६५७॥

तेभ्यो भूतेन्द्रियेभ्यो भिन्नरूपस्य कस्यापि धर्मश्चेतनानं
प्रतिज्ञा, भूतेन्द्रियोपलब्धार्थानुस्मरणादिति हेतुः । यथा
पञ्चभिर्गवाक्षैरुपलब्धानर्थाननुस्मरतस्तदतिरिक्तस्य कस्यापि
देवदत्तादेः पुरुषस्य चेतनंति दृष्टान्तः । अयमत्र तात्पर्यार्थः
इह य एको यैरनेकैरुपलब्धानर्थाननुस्मरति स तेभ्यो भेदवान
दृष्टः, यथा पञ्चभिर्गवाक्षैरुपलब्धानर्थाननुस्मरन् देवदत्तः
यश्च यस्माद् भूतेन्द्रियात्मकसमुदायाद् भिन्नो न भवति, किं
तर्हि ? अनन्यः, नायमेकोऽनेकोपलब्धानामर्थानामनुस्मर्ता.
यथाशब्दादिग्राहकमनोविज्ञानविशेषः, तैरुपलभ्यानुस्मरतोऽ-
पि च तदनतिरिक्तत्वे देवदत्तस्यापि गवाक्षमात्रप्रसङ्गो बाधकं
प्रमाणम् । इन्द्रियाण्येवोपलभन्ते, न पुनस्तैरन्य उपलभत
इति चेत्, तदुपरमेऽपि तदुपलब्धार्थाननुस्मरणात्, तद्-
व्यापारे च कदाचिदनुपलम्भात् इत्यनन्तरमेव वक्ष्यमाणत्वा-
दिति ।

अनुमानान्तरमप्यात्मसिद्धये ग्राह—

तदुवरमे वि सरणओ, तव्वावारे वि नोवलंभाओ ।

इंदियभिन्नस्स मई, पंचगवक्खाणुभविणो व्व ॥१६५८॥

इन्द्रियेभ्यो भिन्नस्यैवं कस्यापीयं घटादिज्ञानलक्षणा मति-
रिति प्रतिज्ञा । तदुपरमेऽपि अन्धत्व-बाधिर्याद्यवस्थाया-
मिन्द्रियव्यापाराभावेऽपि, तद्द्वारिणोपलब्धानामर्थानामनु-
स्मरणादिति हेतुः । अथवा-अस्यामेव प्रतिज्ञायां तद्व्या-
पारेऽपि-इन्द्रियव्यापृतावपि कदाचिदनुपयुक्तावस्थायाम्
वस्त्वनुपलम्भादित्यपरो हेतुः । यदि हीन्द्रियत्वेव द्रष्टृणि
भवेयुः, तर्हि किमिति विस्फारिताक्षस्यापि प्रगुणश्रोत्रादी-
न्द्रियवर्गस्यापि योग्यदेशस्थितानामपि रूपशब्दादिवस्तु-
नामनुपयुक्तस्य अन्यमनस्कस्य शून्यचित्तस्योपलम्भो न भ-
वति ? । ततो ज्ञायते-इन्द्रियग्रामव्यतिरिक्तस्यैव कस्यचि-
दयमुपलम्भः, यथा पञ्चभिर्गवाक्षैरपि दादिवस्तुन्यनुभवि-

तुर्दशकस्येति दृष्टान्तः । अत्रापि प्रयोगाभ्यां तात्पर्यमुपदर्शयते, तद्यथा—इह यो यदुपरमेऽपि यैरुपलब्धानामर्थानामनुस्मर्ता स तेभ्यो व्यतिरिक्तो दृष्टः, यथा गवाक्षैरुपलब्धानामर्थानां गवाक्षोपरमेऽपि देवदत्तः अनुस्मरति चायमात्मान्ध-
वधिरत्वादिकालऽपीन्द्रियोपलब्धानर्थान्, अतः स तेभ्योऽर्थान्तरमिति । तथा—इन्द्रियेभ्यो व्यतिरिक्त आत्मा, तद्व्यापारेऽप्यर्थानुपलम्भात्, इह यो यद्व्यापारेऽपि यैरुपलब्धानर्थान् नोपलभते स तेभ्यो भिन्नो दृष्टः, यथा स्थगितगवाक्षोऽप्यन्यमनस्कतयाऽनुपयुक्तोऽपश्यंस्तेभ्यो देवदत्त इति ।

अपरमपि भूतेन्द्रियव्यतिरिक्तात्मसाधकमनुमानमाह—

उवलम्बनेण विगा-रगहणञ्चो तदहिञ्चो ध्रुवं अत्थि ।

पुत्रावरवातायण-गहणविगाराइपुरिसो व्व ॥१६५६॥

इह ध्रुवं—निश्चितं तदधिकस्तेभ्य-इन्द्रियेभ्यः समधिको-
भिन्नः समस्ति जीवः, अन्येनोपलब्धान्येन विकारग्रहणात्, इह योऽन्येनोपलब्धान्येन विकारं प्रापद्यते स तस्माद् भिन्नो दृष्टः, यथा प्रवरप्रासादोपरितनस्ततः पदपरिपाटी कुर्वाणः पूर्ववातायनेन रमणीमवलोक्यापरवातायनेन समागतायास्तस्याः करादिना कुचस्पर्शादिविकारमुपदर्शयन् देवदत्तः, तथा चायमात्मा चक्षुषाऽस्लीकामश्रन्ते दृष्ट्वा रसनेन हृत्तासलालास्त्रावाऽऽदिविकारं प्रापद्यते, तस्मात्तयोर्भिन्न इति । अथवा—ग्रहणशब्दमिहाऽऽदानपर्यायं कृत्वाऽन्यथाऽनुमानं विधीयते—इन्द्रियेभ्यो व्यतिरिक्त आत्मा, अन्येनोपलब्धान्येन ग्रहणात्, इह य आदयं घटादिकमर्थमन्येनोपलब्धान्येन गृह्णाति स ताभ्यां भेदवान् दृष्टः, यथा पूर्ववातायनेन घटादिकमुपलब्ध्यापरवातायनेन गृह्णानस्ताभ्यां देवदत्तः, गृह्णाति च चक्षुषोपलब्धं घटादिकमर्थं हस्तादिना जीवः, ततस्ताभ्यां भिन्न इति ।

अथान्यदनुमानम्—

सर्वेदिओवलद्धा-णुसरणञ्चो तदहिञ्चोऽणुमंतव्वो ।

जह पंचभिन्नविन्ना-णपुरिसविन्नाणसंपन्नो ॥ १६६० ॥

सर्वेन्द्रियोपलब्धार्थानुस्मरणतः कारणात् तदधिकोऽस्ति जीवः । दृष्टान्तमाह—यथा पञ्च च ते भिन्नविज्ञानाश्च पञ्चभिन्नविज्ञानाः, इच्छावशात् प्रत्येकं स्पर्श-रस-गन्ध-रूप-शब्दापयोगवन्त इत्यर्थः, पञ्चभिन्नविज्ञानाश्च ते पुरुषाश्च पञ्चभिन्नविज्ञानपुरुषास्तेषां यानि स्पर्शादिविषयाणि विज्ञानानि तैः सम्पन्नस्तद्वत्ता यः पट्टः पुरुषस्तेभ्यः पञ्चभ्यो भिन्नः । इदमत्र तात्पर्यम्—य इह यैरुपलब्धानामर्थानामेकोऽनुस्मर्ता स तेभ्यो भिन्नो दृष्टः, यथा चक्षुःश्रोत्रादिविषयादिभिन्नजातीयविज्ञानपुरुषपञ्चकात् तददर्शपविज्ञानाऽभिन्नः पुमान्, इच्छानुविधायिशब्दादिभिन्नजातीयविज्ञानेन्द्रियपञ्चकाशेष-विज्ञानवेत्ता चायमेक आत्मा, तस्मादिन्द्रियपञ्चकाद् भिन्न एवेति । शब्दादिभिन्नविज्ञानपुरुषपञ्चकस्येव पृथगिन्द्रियाणामुपलब्धिप्रसङ्गतोऽनिष्टापादनात्, विरुद्धोऽयं हेतुगिति चेन्नः इच्छानुविधायिविशेषणत्, इच्छायाश्चेन्द्रियाणामभ्यवसानं, सहकारिकारणतयापलब्धिकारणमाद्यताया इन्द्रियवर्णा सद्भावात्, उपचारतस्तेषामप्युपलब्धेरविगा-धादंशः । किञ्च—प्रतिपञ्चपायमात्रमेवैतत्, न ह्यतीन्द्र-

येष्वर्थेष्वेकान्तैरेव युक्त्यन्वेषणपरैर्भाष्यम् । विशेषः । (परभववक्तव्यता 'परभव' शब्दे पञ्चमभागे ५३० पृष्ठे गता ।)

इदानीमिहभवमङ्गीकृत्याऽऽह—अथवा—क्षणिकत्वमभ्युपगम्योक्तम्, अधुना तत् क्षणिकमेव न भवतीत्याह—

न य सव्वहेव खणिञ्चं, नाणं पुत्रोवलद्धसरणाञ्चो ।

खणिञ्चो न सरइ भूयं, जह जम्माणंतरविनद्धो ॥१६७३॥

न च सर्वथैव क्षणिकं ज्ञानं वस्तु युज्यते । कथञ्चित्तु क्षणिकतां भगवानपीच्छन्त्येव, इति सर्वथैव इत्युक्तम् । कस्मान्पुनर्ज्ञानं न क्षणिकम् ? इत्याह—पूर्वोपलब्धस्य बालकालाद्यनुभूतस्यार्थस्य वृद्धत्वाद्यवस्थायामपि स्मरणदर्शनात् । न चैतदेकान्तक्षणिकत्वे सन्त्युपयंत, कुतः ? इत्याह—'खणिञ्चो' इत्यादि यः क्षणिको नायं भूतमतीतं स्मरति, यथा जन्मानन्तरविनष्टः, एकान्तक्षणिकं चेष्यते ज्ञानम्, अतः स्मरणाभावप्रसङ्ग इति ।

क्षणिकज्ञानपक्षे दूषणान्तरमप्याह—

जस्मेगमेगवंधण-मेगंतेण खणियं य विष्णाणं ।

सव्वखणियविष्णाणं, तस्माज्जुत्तं कदाचिदपि ॥१६७४॥

यस्य वादिनो बौद्धस्य 'एकविज्ञानसन्ततयः सत्त्वाः' इति वचनादेकमेवाऽसहायं ज्ञानं तस्य 'सर्वमपि वस्तु क्षणिकम्' इत्येवंभूतं विज्ञानं कदाचिदपि न युक्तमिति संवन्धः । इत्येतं च सर्वक्षणिकताविज्ञानं सौगतैः, 'यत् सत् तत् सर्वं क्षणिकम्' तथा,—'क्षणिकाः सर्वसंस्काराः' इत्यादिवचनात् । एतच्च क्षणिकताग्राहकज्ञानस्यैकत्वेन संभवेत्येव, यदि हि त्रिलोकीतलगतैः सर्वैरपि क्षणिकैः पदार्थैः पुरः स्थित्वा तदेकं विज्ञानं जन्थेत तदा तदेतज्जानीयात्—'यदुत—' क्षणिकाः सर्वेऽप्यमी पदार्थाः' इति । न चैवं सर्वैरपि तैस्तज्जन्थेत । कुतः ? इत्याह—'एगवंधणं' इति यस्मादेकमेव प्रतिनियतं वन्धनं-निबन्धनमालम्बने यस्य तदेकवन्धनं ज्ञानम्, अतः कथमशेषवस्तु-स्तामव्यापिनी क्षणिकतामवबुध्यते ? । अपि च—एकालम्बनत्वेऽपि यद्यशेषपदार्थविषयाणामपि ज्ञानानां युगपदुत्पत्तिरियते, आत्मा च तदर्थानुस्मर्ता, तदा स्यादर्शपदार्थक्षणिकतापरिज्ञानम् । न चांशपार्थग्राहकानेकज्ञानानां युगपदुत्पत्तिरियते । किञ्च—तदेकमप्येकार्थविषयमपि च विज्ञानं सर्वपदार्थगतां क्षणिकतामज्ञास्यंदेव यद्युत्पत्त्यनन्तरं ध्वंसि नाभविष्यत् । अविनाशित्वं हि तदवस्थिततयोपविष्टं सदन्यमन्यं चार्थमुत्पत्त्यनन्तरमुपरमन्तं दृष्ट्वा सर्वमेवास्मद्वैजमसत्सजातीयवर्जं च वस्तु क्षणिकमेव' इत्यवबुध्यते, न चैतदस्ति । कुतः ? इत्याह—'एगंतेण खणियं च' इति यस्य च बौद्धस्यैकान्तेन क्षणिकं क्षणवन्त्येव विज्ञानम्, न पुनश्चिरावस्थायि, तस्य कथं सर्ववस्तुगतक्षणिकतापरिज्ञानं स्यात् ? , तस्मादक्षणिकमेव प्रमातृज्ञानमष्टव्यम् । तच्च गुणत्वादनुसूयं गुणानमात्मानमन्तरं न संभवात् । अतः सिद्धः शरीराद् व्यतिरिक्त आत्मनि ।

उक्तगाथोक्तमेव कश्चिदर्थं भावयति—

जं मविमयनिययं चिय, जम्माणंतरगहयं च तं किह णु ।

नाहि वि सुवहुयविष्णा-ण विसयखयभंगयाईणि । १६७५।

यत् स्वविषयमात्रनियतं जन्मानन्तरहृतं च प्रमातृवि-
ज्ञानम् तत्कथं सुवहुविज्ञानविषयगतान् क्षणभङ्ग-निरात्म-
कत्वसुखिदुःखितादीन् धर्मान् ज्ञास्यति ? न कथञ्चिदित्यर्थः ।

अत्र परमतमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

गिण्हज्ज सव्वभंगं, जइ य मई सविसयाऽणुमाणाओ ।

तं पि न जओऽणुमाणं, जुत्तं सत्ताइसिद्धीओ ॥ १६७६ ॥

यदि च परस्यैवंभूता मतिः स्यात्, यदुत—एकमपि—एका-
त्म्यनमपि क्षणिकमपि च प्रमातृविज्ञानं सर्ववस्तुगतक्षण-
भङ्गं गृह्णीयात् । कुतः ? इत्याह—स्वविषयानुमानात् । एतदु,
क्लं भवति—यस्माद्यमस्मद्विषयः क्षणिकः, अहं च क्षणनश्वर-
रूपं ततो विज्ञानसाम्यादन्यान्यपि विज्ञानानि क्षणिकानि-
विषयसाम्याच्चाप्येव विषयाः सर्वेऽपि क्षणिकाः, इत्येवं
स्वं च विषयाश्च स्वविषयास्तदनुमानात् सर्वस्यापि वस्तु-
स्तोमस्य क्षणिकत्वादौ गृह्यते । अत्र दूषणमाह—‘तं पीत्या-
दि’ तदपि न युक्तं न घटमानकम् । कुतः ? , इत्याह—
यतस्तत् स्वविषयानुमानमन्येषां विज्ञानानामन्यविषयाणां
च पक्षीकृतानां सत्तादिप्रसिद्धावेव युज्यते । न हि सत्ये-
नाप्यप्रसिद्धे धर्मिणि क्षणिकतादिधर्मः साध्यमानो—
विभ्राजते । को हि नाम शब्दादिष्वादावेव सत्त्वेनाप्रतीनेषु
कृतकत्वादिनाऽनित्यत्वादिधर्मान् साधयति, ‘तत्र पक्षः
प्रसिद्धो धर्मी’ इत्यादिवचनात् ? । न चेदेकमेकालम्बनं
क्षणिकं च ज्ञानमेतद् बोद्धुं शक्नोति ; यदुत—अन्यज्ञानानि
सन्ति, न स्वविषयाश्च विद्यन्ते, तेषां च विषयाणां स्वविषयज्ञान-
जननस्वभावादय एवभूता धर्माः सन्तीति एतदपरिज्ञाने
च कथमेतेषां क्षणिकतां साधयिष्यति, धर्मिण एवाप्रसि-
द्धेः ? । स्यादेतन्, स्वविषयानुमानादेवान्यविज्ञानादिसत्ताऽपि
सेत्स्यत्येव, तथा हि—यथाऽहमस्मि तथाऽन्यान्यपि ज्ञानानि
सन्ति, यथा च मद्भिषयो विद्यते, एवमन्येऽपि ज्ञानविषया
विद्यन्ते एव, यथा चाहं मद्भिषयश्च क्षणिकः, एवमन्यज्ञाना-
नि तद्विषयाश्च क्षणिका एवेति, एवं सर्वेषां सत्त्वं क्षणिकता
च स्वविषयानुमानादेव सेत्स्यतीति । एतदप्ययुक्तम्, यतः
सर्वक्षणिकताग्राहकं ज्ञानं क्षणनश्वरत्वाज्जन्मानन्तरं ‘मृत-
इवाहमस्मि, क्षणिकं च’ इत्येवमानमानमपि नावबुध्यते,
अन्यपरिज्ञानं तु तस्य दूरोन्सारितमेव । किञ्च—तत् स्ववि-
षयमात्रस्यापि क्षणिकतां नावगच्छति, समानकालमेव ह-
योरपि विनष्टत्वात् । यदि हि ‘स्वविषयं विनश्यन्तं दृष्ट्वा
तद्गतक्षणिकतां निश्चित्य स्वयं पश्चात् कालान्तरे तद् वि-
मर्शयेत्, तदा स्यात् तस्य स्वविषयक्षणिकताप्रतिपत्तिः ;
न चैतदस्ति, ज्ञानस्य विषयस्य च निजनिजक्षणं जनयित्वा
समानकालमेव विनाशाभ्युपगमात् । न च स्वत्वेदनप्रत्य-
क्षेण, इन्द्रियप्रत्यक्षेण वा क्षणिकता गृह्यते इति सौगतेरि-
ष्यते, अनुमानगम्यत्वेन तस्यास्तेरभ्युपगमादिति ।

अत्र परस्योत्तरमाशङ्क्य निराचिकीर्तुंगह—

जाणंजा वासणा उ, सा वि हु वामित्त-वामणिजाणं ।

जुत्ता समेच्च दोएहं, न उ जम्माणंरहयस्म ॥ १६७७ ॥

स्यादेतत् पूर्वपूर्वविज्ञानक्षणरुत्तरोत्तरविज्ञानक्षणानामेवंभू-

ता वासना जन्यते, ययाऽन्यविज्ञान—तद्विषयाणां सत्त्वस्-
णिकतादीन् धर्मानिकमेकालम्बनं क्षणिकमपि च विज्ञानं
जानाति, अतः सर्वक्षणिकताज्ञानं सौगतानां च विरुध्यते
तदप्ययुक्तम्, यतः साऽपि वासना वासकवासनीययोर्द्वे-
योरपि समेत्य—संयुज्य विद्यमानयोरेव युक्ता, न तु जन्मा-
नन्तरमेव हतस्य विनष्टस्य वास्यवासकयोश्च संयोगे-
नावस्थाने क्षणिकताहानिप्रसङ्गः । किञ्च—साऽपि वानना
क्षणिका, अक्षणिका वा ? । क्षणिकत्वे कथं तदृशात् सर्व-
क्षणिकतापरिज्ञानम् ? । अक्षणिकत्वे तु प्रतिज्ञाहानिरिति ।

तदेवं परपक्षं दूषयित्वा, सांप्रतं स्वपक्षमुप—

दिदशयिपुरुषसंहरन्नाह—

बहुविष्णाणप्पभवो, जुगवमणंगत्थयाऽह्वेगस्स ।

विष्णाणा वत्था वा, पडुच्च वित्तीविघाओ वा ॥ १६७८ ॥

विष्णाणखणविणासे, दोसा इच्चादयो पसज्जंति ।

न उ ठियंसंभूयच्चुय-विष्णाणमयम्मि जीवम्मि १६७९।

तदेवं विज्ञानस्य प्रतिकक्षणं विनाशेऽभ्युपगम्यमानं इत्यादयो
दोषाः प्रसजन्ति, के पुनस्ते दोषाः ? इत्याह—‘बहुविष्णाणं’
त्यादि इत्येवं संबन्धः । क्षणनश्वरविज्ञानवादिना भुवनत्र-
यान्तर्वर्तिसर्वार्थग्रहणार्थं युगपदेव बहूनां ज्ञानानां प्रभव-
उत्पादोऽभ्युपगन्तव्यः, तदाश्रयभूतश्च तददृष्टानामर्था-
नामनुस्मर्ताऽवस्थित आत्माऽभ्युपगन्तव्यः, अन्यथा—यत्
सत् तत् सर्वं क्षणिकम्, क्षणिकाः सर्वे संस्काराः, ‘निरा-
त्मानः सर्वे भावाः’ इत्यादि सर्वक्षणिकतादिविज्ञानं नापप-
द्येत, तदभ्युपगमे च स्वमतन्यागप्रसङ्गः । अथवा—क्षणिकं
विज्ञानमिच्छुतैकस्यापि विज्ञानस्य युगपदेनकार्यता-स-
र्वभवनान्तर्गतार्थग्राहिताऽभ्युपगन्तव्या, येन सर्वक्षणिकता-
दिविज्ञानमुपपद्यते, न चैतदित्यते, दृश्यते वा ‘विष्णाणा-
वत्था व’ त्ति, यदिवा—अवस्थानम्—अवस्था, विज्ञानस्या-
वस्था विज्ञानावस्थाऽभ्युपगन्तव्या भवति । इदमुक्तं भव-
ति—विज्ञानस्यानल्पकल्पाप्रशोऽवस्थानमेष्टव्यम्, येन तत्स-
र्वदा समासीनमन्यान्यवस्तुविनश्वरतां दीक्षमाणं सर्वक्ष-
णिकतामवगच्छेदिति सर्वं प्रागेवोक्तमेव । एवं चाभ्युपगमे
विज्ञानसंज्ञामात्रांवाशष्ट आत्मैवाभ्युपगतो भवति । अथै-
तद्वहुविज्ञानप्रभावादिकं नेष्यते तर्हि प्रतीत्य वृत्तिविधानः
प्राप्नोति, इदमत्र हृदयम्—कारणं प्रतीत्याश्रित्य कार्यस्य
वृत्तिः—प्रवृत्तिरुत्पत्तिरिति यावत्, न पुनः कारणं का-
र्यावस्थायां कथञ्चिदप्यन्वेति, इत्येवं सौगतेरभ्युपगम्यते ।
इत्थं चाभ्युपगम्यमानेऽतीतस्मरणादिसमस्तव्यवहारांच्छे-
दप्रसङ्गः । एवं हि व्यवहारप्रवृत्तिः स्याद्, यद्यतीतानेकसं-
कतादिविज्ञानाश्रयस्तत्तद्विज्ञानरूपेण परिणामादन्वयी आत्मा-
ऽभ्युपगम्यते । तथाऽभ्युपगमं च सति प्रतीत्य वृत्त्यभ्युपग-
मविधानः स्यादिति । ननु यदि विज्ञानस्य क्षणविनाश ए-
ते दोषाः प्रसजन्ति, तर्हि कामी दोषा न भवन्ति ? , इत्याह—
‘न उ ठियं’त्यादि न त्वस्मदभ्युपगमे जीवेऽभ्युपगम्यमान ए-
ते दोषाः प्रसजन्ति । कथंभूतं जीवे ? स्थितसंभूतच्युतवि-
ज्ञानमयं कथञ्चित् द्रव्यरूपतया स्थितम्, कथञ्चित् तत्पर्याये
ण संभूतम्, कथञ्चित् पुनः पूर्वपर्यायेण च्युतं—विनष्टं यद्
विज्ञानं तन्मय इत्यर्थः । तस्मादमुमेवापादव्ययधीव्ययुक्तं

शरीरादर्थान्तरभूतमस्मदभ्युपगतमात्मानं समस्तव्यवहार-
सिद्धये प्रतिपद्यस्वेति ।

नन्वेवंभूतस्यात्मनः कथं भूतानि ज्ञानानि प्रवर्तन्ते, क-
स्माच्च हेतोस्तानि जायन्ते ? इत्याह—

तस्म विचित्रावरण-कृत्रोऽवसमजाइचित्तरूपाई ।

खणियाणि य कालंतर-वित्तिणियमइविहाणाई । १६८० ।

मतेर्मतिज्ञानस्य विधानानि—नानाभेदरूपाणि तस्य—य-
थोक्तारूपस्यात्मनः प्रवर्तन्ते । कथंभूतानि ? इत्याह—विचि-
त्रो योऽसौ मतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्ततो जानानि अत ए-
व स्वकारणभूतक्षयोपशमवैचित्र्याद् विचित्ररूपाणि तथा-
पर्यायरूपतया क्षणिकानि, द्रव्यरूपतया तु नित्यत्वात् का-
लान्तरवृत्तीनि । उपलक्षणं च मतिविधानानि, श्रुताऽव-
धिमनःपर्यायविधानान्यपि यथासंख्यं श्रुताऽवधिमनःप-
र्यायज्ञानावरणक्षयोपशमवैचित्र्याद् विचित्ररूपाणि यथासं-
भवं तस्य द्रष्टव्यानि । केवलं ज्ञानं त्वकमेवाविकल्पं केव-
लज्ञानावरणक्षयादेव द्रष्टव्यमिति ।

एतदेवाऽऽह—

निचो संताणो सिं, सव्वावरणपरिसंखए जं च ।

केवलमुदियं केवल-भावेणारणंतमविगप्पं ॥ १६८१ ॥

‘सिं’ ति एतेषां च मतिज्ञानादिविधानानाम—
विशेषितज्ञानमात्ररूपसन्तानो नित्याऽव्यवच्छिन्नरूपः,
केवलज्ञानं त्वविकल्पं भेदरहितमुदितमाख्यातं भगवद्भिः ।
यतः सर्वस्यापि निजावरणस्य क्षय एव तदुपजायते । अ-
तोऽविकल्पं केवलभावानानन्तकालावस्थायित्वात्, अन-
न्तार्थविषयत्वाच्चानन्तमिति । विशेषः । पुनर्वायुभूतिः
संदिहानः—अनुपलब्धिविषयं प्रश्नं कृतवान् स च
‘अणुवलद्धि’ शब्दे प्रथमभागे ४११ पृष्ठं दर्शितः ।
अतोऽस्य कर्मानुगतस्य संसारिणो जीवस्यामूर्तत्वाद् न-
भस इव, कर्मणस्य तु सौक्ष्म्यात् परमाणोरिव सतोऽ-
नुपलब्धिः, नासतः । कथं पुनरेतज्ज्ञायते—नासत आत्म-
नोऽनुपलब्धिः, किन्तु—सतः ? इति चेत् । उच्यते—अनु-
मानैस्तत्सर्वस्य साधितत्वादिति ।

वेदोक्तद्वारेणाऽपि देहव्यतिरिक्तामात्मानं साधयितुमाह—

देहाणणणे व जिए, जमगिहोत्ताइ सगगकामस्स ।

वेयविहियं विहणणइ, दाणाइफलं च लोयम्मि । १६८४ ।

शरीरमात्र जीवे सति गौतम ! यत् स्वर्गकामस्य वेद-
विहितमग्निहोत्राद्यनुष्ठानं तद् विहन्यते. देहस्य वह्निना—
ऽत्रैव भस्मीकरणात्, जीवाभावे कस्यासौ स्वर्गो भवेत् ?
इति भावः । दानादिफलं चानुभावितुरभावात् कस्य भवे-
त् ? इति । विरुद्धवदपदध्वन्यनिबन्धनक्षेपं वायुभूतेर्जीवश-
रीरयोर्भेदाभेदविषयः संशयः ।

अतो वेदपदार्थकथनद्वारेणापि तमपाकुर्धन्नाह—

विणणणघणार्हणं, वेयपयाणं तमत्थमविदंतो ।

देहाणणणं मन्नसि, ताणं च पयाणमयमत्थो ॥ १६८५ ॥

विज्ञानघनाख्यः पुरुष एवायं भूतभ्याऽर्थान्तरमित्यादि-
व्याख्या पूर्ववदेव । अत एव प्रागुक्तम्—शरीरतया परिण-

तो भूतसंघातोऽयं विद्यमानकर्तृकः, आदिमत्प्रतिनियताका-
रत्वात् घटवद्, यश्च तत्कर्ता स तदतिरिक्तो जीवः इति ।
भूतातिरिक्तात्मप्रतिपादकानि च वेदवाक्यानि तवापि प्रतो-
तान्येव । तद्यथा—“सत्येन लभ्यस्तपसा होष ब्रह्मचर्येण नि-
त्यं ज्योतिर्मयो विशुद्धोऽयं पश्यन्ति धीरा यतयः संयतात्मा-
नः ” इत्यादि । तदेवं सर्वेषामपि वेदवाक्यानां भूतातिरि-
क्तस्य जीवस्य प्रतिपादकत्वाद् भूतभ्याऽतिरिक्तं जीवं प्रति-
पद्यस्वेति ।

एवं भगवता संशयेऽपनीते सति वायुभूतिः किं कृतवान् ?
इत्याह—

छिन्नम्मि संसयम्मि, जिणेण जरामरणविप्पमुक्केण ।

सो समणो पव्वइओ, पंचहिं सह खंडियसएहिं ॥ १६८६ ॥

व्याख्या पूर्ववत् । विशेषः ।

वाउय-व्यापृत-त्रि० । व्यापारवति, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । औ० ।

वाउरिय-वागुरिक-पुं० । वागुरा-मृगबन्धनं तथा चरन्तीति
वागुरिकाः । मृगव्याधे, अनु० । आ० म० । स्था० ।

वाउल-वातूल-त्रि० । ‘उर्ध्व-हनुमत्कण्डूय-वातूले’ ॥ ८ ।

१. १२१ ॥ इत्युत उत्त्वम् । वाउलो । प्रा० । वातशब्दात् अ-
स्त्यर्थे ऊलच् । वातरोगयुक्ते उन्मत्ते, समूहार्थे ऊलच् । वात-
समूहे, पुं० । वाच० ।

वाउलग-व्याकुलाग्र-न० । सेवायाम्, “ निष्चं वि य वाउ-
लगं कुणंति ”—‘ नित्यं वाउलगंति ’ सेवां कुर्वन्ति विद-
धति । जीवा० २६ अधि० ।

वाउलणा-व्याकुलना-स्त्री० । धर्मकथादिभिराचार्यस्य सम-
यक्षेप, व्य० ४ उ० ।

वाउलिय-व्याकुलित-त्रि० । आकुलीभूते, वृ० ३ उ० । प्रश्न० ।

वाउलियसलिला-व्याकुलितशलिला-स्त्री० । विलोलितज-
लायाम्, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

वाउली-वातौलि-स्त्री० । वात्स्यायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
आचा० ।

वाउल्ल-व्याकुल-त्रि० । “ सेवादौ वा ” ॥ ८ । २ । १६ ॥ इति
वा लस्य द्वित्वम् । प्रा० । असमञ्जसे, भ० ७ श० ६ उ० । कु-
ब्धे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

वातूल-त्रि० । वातरोगयुक्ते, ‘वाउल्लो जम्बुल्लो मुहुल्लो बहुजं-
पिरो य वायालो ।’ पाइ० ना० ६६ गाथा ।

वाउल्लिया-व्याकुलिका-स्त्री० । रूपके, अनु० ।

वाउसत्थ-वायुशस्त्र-न० । वायव्ये शस्त्रे, सूत्र० १ श्रु० ८ अ०
२ उ० ।

वाउसिय-वाकुश्य-न० । वकुशत्वे, कश्मलचारित्रत्वे ग्लान-
त्वादिकारणं विनाऽपि हस्तपादादिक्षालनशीलत्वे, जीत० ।

वाकुशिक-पुं० । विभूषणशीले, औ० ।

वाओस-व्याक्रोश-त्रि० । उदबुद्धे, विशेषः ।

वाकवासि(ण्)-वल्कवासिन्-पुं० । वल्कवाससि वानप्रस्थे,
औ० ।

वाकहण-व्याकथन-न० । धर्मकथायाम्, आ० म० १ अ० ।
वाग-वल्क-पुं० । शणादिवृत्तत्वचि, वृ० १ उ० ।

वागजोगजुत्त-वागयोगयुक्त-त्रि० । प्राणवायुना सर्वक्रियासु
प्रवर्तिते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

वागड-व्याकृत-त्रि० । लोकप्रतीतशब्दार्थे, संथा० ।

व्यापृत-त्रि० । व्यापारसंकेत, वहमानके, वृ० ३ उ० ।

वागपणिहि-वाक्प्रणिधि-पुं० । वागनियमे, दश० ५ अ० २ उ० ।

वागमई-वल्कमयी-स्त्री० । वल्केषु कृतायाम्, वल्कमयेन
वस्त्रेण देवरकेण वल्कलेन कृतायां चिलिमिलयाम्, नि०
चू० १ उ० ।

वागय-वल्कज-न० । वल्कनिष्पन्ने अतसीशण्डुकूलादौ,
पं० चू० १ कल्प ।

वागरण-व्याकरण-न० । व्याकृते प्रश्नान्तरमुत्तरतया अभि-
धीयते निर्णायकत्वेन यत्तत्तथा । स० । परप्रश्नितार्थोत्तररूपे
(त्रौ०) निर्वचने, स्था० १ ठा० ३ उ० । आ० म० । म० । ज्ञा० ।
उपा० । न० । पृष्ठाऽपृष्ठार्थकथने, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।
पा० । यथाऽवस्थितायैप्रज्ञापने, आचा० १ ध्रु० ५ अ० ६ उ० ।
उपदेशे, आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । (पाणिनीयव्याकरणे एव नाग्रह
इति 'पाणिणि' शब्दे पञ्चमभागे ८४६ पृष्ठे उक्तम्,) (यथा
समवसरणेऽनेकेषां प्रश्नानां युगपदुत्तरं भगवान् ददाति
तथोपरिष्ठात् 'समवसरण' शब्दे वक्ष्यते) व्याक्रियन्त लौकिकाः
वैदिकाः सामयिकाश्च शब्दा अनेनेति व्याकरणम्, । शब्द-
शास्त्रं, तच्च प्रथममृषभदेवेन शकेन्द्रं प्रति कथितमिति ऐन्द्रं
व्याकरणं जातम् । आ० म० १ अ० । प्रश्न० । व्याकरणानि च
विंशतिः-ऐन्द्र १ जैनन्द्र २ सिद्धहेमचन्द्र ३ चान्द्र ४ पाणिनी-
य ५ सारस्वत ६ शकटायन ७ वामन ८ विश्वान्त ९ बुद्धि-
सागर १० सरस्वतीकण्ठभरण ११ चिन्ताधर १२ कलापक
१३ भीमसेन १४ शैव १५ गौड १६ नन्दि १७ जयोत्पल १८
मुष्टिव्याकरण १९ जयदेवाभिधानानि २० । कल्प० १ अधि० १
क्षण । आ० चू० । आव० । आ० म० । औ० । नि० । अष्टौ ऐन्द्रा-
दीनि व्याकरणानि न केवलं पाणिनीये एवाग्रहः कार्यः ।
आव० २ अ० । व्याकरणं संस्कृतशब्दव्याकरणं प्राकृतश-
ब्दव्याकरणं प्रश्नव्याकरणं च । न० । अन्यच्च ये केचन
अबुद्धा धर्मं प्रत्यविज्ञातपरमार्था व्याकरणशुष्कतर्कादिप-
रिज्ञानेन जानावलेपाः पण्डितमानिनाऽपि परमार्थवस्तुत-
त्त्वावबोधोपादुद्धा इत्युक्तम्, न च व्याकरणपरिज्ञानमात्रेण
सम्यक्त्वव्यतिरेकेण तत्त्वावबोधो भवतीति, तथा चोक्तम्-
“शास्त्रावगाहपरिघटनतत्परोऽपि, नैवाबुधः समभिगच्छति
वस्तुतत्त्वम् । नानाप्रकाररसभावगताऽपि दर्वी, स्वादं रस-
स्य सुचिरादपि नैव वेत्ति ॥ १ ॥ ” सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० । प्रश्ने
सति निर्वचनतापादमाने पदार्थे, “समणं भगवं महा-
वीरे एगदिवसेणं एगनिसिज्जाणं चउवंशइं वागरणाइं वा-
शस्तिथा ” ‘वागरिस्था’ ति व्याकृतवान् । तानि चाप्रती-
तानि । स० ५४ सम० ।

वागरणी-व्याकरणी-स्त्री० । प्रतिपादिकायाम्, स्था० ४
ठा० १ उ० ।

वागरमाण-व्यागृणन्-त्रि० । व्याकुर्वति, स्था० ३ ठा०
४ उ० ।

वागरिक्ता-व्याकृत्य-अव्य० । प्रतिपाद्येन्यर्थे 'स० ५५
सम० ।

वागलवत्थनिवमिय-वल्कलवस्त्रनिवमित-त्रि० । वल्कले व-
ल्कलस्तस्येदं वालकलं ; तद् वस्त्रं निवसितं येन स वा-
ल्कलवस्त्रनिवसितः । परिहितवालकलवस्त्रे, म० ११ श०
६ उ० ।

वागुरा-वागुरा-स्त्री० । मृगबन्धने, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।
प्रति० । मृगबन्धपाशे, प्रति० । अनु० । उपानदिशेषे,
यथा पादयोरङ्गुलीश्छादयित्वा उपर्यपि छादयति । वृ० ३
उ० ।

वागुरिय-वागुरिक-पुं० । वागुरया-मृगादिवन्धनरज्ज्वा चर-
ति वागुरिकः । प्रति० । लुब्धके, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।
स्था० । प्रश्न० । मृगघातके, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

वाघाइम-व्याघातिम-न० । व्याहनने व्याघातः-पर्वतादि-
स्खलनम्, तेन निर्वृत्तं व्याघातिमम् । “भावादिमः” ॥ ६ । ४ ।
२१ ॥ इतीमप्रत्ययः । च० प्र० १८ पाहु० । पर्वतादिकारणिके, सू०
प्र० २८ पाहु० । सितव्याघ्रादिकृते मरणभेदे, “वाघाइय-
माणसां, अवरुद्धां होज्ज अण्णतरुणं । सल्लिमहिसीयए
हआ, एयं वाघाइयं मरणं ” आचा० १ ध्रु० ८ अ० ।

वाघाय-व्याघात-पुं० । व्याहनं व्याघातः । स्खलने, सू०
प्र० १७ पाहु० । च० प्र० । पञ्चा० । विलोपे, व्य० १० उ० ।
संहारणे, न० । विनाशे, आचा० १ ध्रु० ६ अ० ५ उ० ।
परिमन्थे, वृ० ४ उ० । प्रज्ञापनाद्वितीयपदे वादरागनेरधि-
कारे-‘वाघायं पडुच्च पञ्चसु महाविदेहेसु’ एतत्पदव्याख्या-
ने व्याघातो नामातिस्निग्धोऽतिरुक्तो वा कालः, तस्मिन्सति
अग्निव्यवच्छेदात्, ततो यदा पञ्चसु भरतेषु पञ्चस्वैरवतेषु
सुपमसुपमा सुपमदुःपमा वर्तन्ते तदाऽतिस्निग्धः कालो दुष्प-
मदुष्पमायां चातिरुक्त इत्यग्निव्यवच्छेद इत्युक्तमस्ति, अत्र
च प्रथमारके तृतीयारके च वादरागनिर्घो भणितो
न द्वितीयारके, तेन द्वितीयारकेऽग्निर्भवति न वा ?, किञ्च
सुपमदुष्पमायामग्निनिषेधः प्रोक्तः, ‘अगणिस्स य-
उट्ठाणं’ इत्यादिना चाग्निसंभवः प्रोचे, तदेतत्कथं सङ्ग-
च्छते ?, किञ्च-उत्सर्पिण्यां द्वितीयारके कियति गते वाद-
राऽग्निरुत्पस्यते ?, कियति गते च तस्मिन् नीतिप्रवृत्ति-
स्तत्प्रवर्त्तकश्च को भविष्यतीति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-प्रज्ञापने-
त्यत्र प्रज्ञापनापुस्तकपाठानुसारं प्रथमद्वितीयतृतीयार-
केषु कालस्यातिस्निग्धता प्रोक्ताऽस्तीति का शङ्का ?, त-
था तृतीयारकेऽतिस्निग्धतायासुक्तायामपि तत्प्रान्ते ‘अ-
गणिस्स य उट्ठाणं’ इत्यादि भणनं तु अल्पस्या विवक्षणात्र वा-
धाविधायि, तथोत्सर्पिण्यां द्वितीयारकस्यादौ पुष्करसं-
वर्त्तादिपञ्चमेघवर्षणे वादरचनस्पतिप्रादुर्भवेन विलनिर्गत-
मनुष्यमीसादिनिवृत्तिरूपा नीतिर्विहिता ग्रामादिनिवेशा-
श्चादिग्रहणादग्न्यादिसम्भवे पाकादिनिवर्त्तनं च प्रागजा-
तजातिस्मरणात्प्रथमकुलकराद्विमलवाहनाद् द्वितीयारक-

स्य प्रान्ते प्रवृत्तमिति हैमवीरचरित्रे प्रोक्तमस्ति ॥ २६२ ॥
सेन० ३ उल्ला० ।

वाधायरूप-व्याघातरूप-त्रि० । परित्यज्यस्वभावे, सूत्र० १
श्रु० ११ अ० ।

वाधारियपाणि-व्याधारितपाणि-त्रि० । लम्बितभुजे, श्रव-
लम्बितबाहौ, प्रव० ६७ द्वार ।

वाधुसिख-व्याधूर्णित-त्रि० । चञ्चले, दा० १ श्रु० १ अ० ।

बाधल-व्याघ्र-पुं० । विक्रमवत्सराणामष्टमनवमशतकेषु जा-
ते क्षत्रियजातिविशेषे, “अणहिल्लपट्टनगरे भीमदेवानन्तरं
याधला अत्तए लूणप्पसायवीरघवलवीसलंदेवसारंगंदेव-
कसंदेवा नरिंदा संजाया, ततो अल्लाबुदीणसुरत्ताणाण आ-
णा पयट्टा” ती० २५ कल्प ।

वाड-वाट-न० । वृत्त्यादिपरितिस्रगृहसमूहे, उक्त० ३४ अ० ।

कण्टकवाटिकायाम्, उक्त० २२ अ० । आचा० । प्रअ० । पा-
टकेति संज्ञाप्रसिद्धे, नि० चू० ३ उ० ।

वाडधारण-वाटधानक-न० । स्वनामख्याते लघुनगरे, “दधि-
वाहनपुत्रेण, राक्षा च करकण्डुना । वाटधानकवास्तव्या-श्वा-
एडाला ब्राह्मणीकृताः ॥ १ ॥” इति तत्रत्याश्वाएडालाः करकण्डुना
ब्राह्मणीकृताः । आ० क० ५ अ० ।

वाढ-वाढ-न० । अन्यर्थे, ‘वाढन्ति भाणिऊणं’ वाढमित्यभि-
धायात्यर्थं करोम्यादेशं शिरसि स्वाभ्यादेशमित्युक्त्वा ।
आ० म० १ अ० । उक्त० ।

वाढंकार-वाढंकार-पुं० । एतन्नान्यथेति कथने, विशेष० । न० ।
आ० म० ।

वाण-वाण-पुं० । वण-घञ् । मार्गेण, प्रअ० ४ आश्र० द्वार ।
शरे, गवां स्तने, दैत्यभेदे, केवले, वह्निकाण्डावयवे, भद्रमुञ्चे
राक्षि, कादम्बरीग्रन्थकारके कविभेदे च नीलकिण्टकाम् ।
स्त्री० । वाच० । आचा० । “अयसिकुसुमेइ वा वाणकुसुमेइ
वा” प्रज्ञा० १० पद ४ उ० ।

वान-त्रि० । वनेषु भवे, स० ८०० सम० । भ० । आच० ।

वाणपत्थ-वानप्रस्थ-पुं० । वनेऽटव्यां प्रस्था-प्रस्थानमव-
स्थानं वा वनप्रस्था । साऽस्ति येषाम्, तस्यां वा भवा वान-
प्रस्थाः । वने भवा वाना प्रस्था वा स्थितिः । वाना प्रस्था
येषां ते वानप्रस्थाः । वनतापसेषु, लोकप्रसिद्धतृतीयाश्रमव-
र्तिषु, नि० १ श्रु० ३ वर्ग ३ अ० । “वानपत्थं चि”
वने-अटव्या प्रस्था-प्रस्थानं गमनमवस्थानं वा वन-
प्रस्था सा अस्ति येषां तस्यां वा भवा वानप्रस्थाः । ‘ब्रह्म-
चारी गृहस्थश्च, वानप्रस्थो यतिस्तथा’ इत्येवंभूततृतीयाश्रम-
वर्तिनः ‘होत्तियं’ चि अग्निहोत्रिकाः ‘पोत्तियं’ चि वस्त्रधारिणः
‘कोत्तियं’ चि भूमिशायिनः ‘जन्नुइ’ चि यज्ञयाजिनः ‘सहइ’
चि आडाः ‘थालइ’ चि गृहीतभाण्डाः । ‘हुवउट्टु’ चि कुण्डिका-
श्रमणाः ‘दन्तुकवलियं’ चि फलभोजिनः ‘उम्मज्जक’ चि उन्म-
ज्जनमात्रेण ये स्नान्ति । ‘संमज्जगं’ चि यन्मज्जनस्यैवासकृत्क-
रणेन ये स्नान्ति ‘निममज्जक’ चि स्नानार्थं निमग्ना एव ये क्ष-
णं तिष्ठन्ति ‘संपक्कन’ चि मृत्तिकादिप्रर्पपूर्वकं येऽङ्गं क्षा-

लयन्ति ‘दक्खिणकूलग’ चि यैगङ्गाया दक्षिणकूल
एव वस्तव्यम्, ‘उत्तरकूलग’ चि उत्तरीयपरीताः
‘संखधम्मग’ चि ‘शंखं’ धाम्ना ये ‘जमं’ चि यद्यन्यः
कोऽपि नाऽऽगच्छतीति ‘कूलधम्मग’ चि ये कूले स्थित्वा
शब्दं कृत्वा भुञ्जते ‘मियलुद्धय’ चि प्रतीता एव ‘हत्थिता-
वस’ चि ये हस्तिनं मारयित्वा तेनैव बहुकालं भोजनतो
यापयन्ति ‘उड्डुङ्ग’ चि ऊर्द्धाकृतदण्डा ये सञ्चरन्ति ‘दि-
सापेक्खिणो’ चि उदकेन दिशः प्रोक्ष्य ये फलपुष्पादिसमु-
च्चिन्वन्ति ‘वाकवासिणो’ चि वल्कलवाससः ‘चेलवासिणो’ चि
व्यक्रम्, पाठान्तरे ‘पेलवासिणो’ चि समुद्रवेलासन्निधिवासि-
नः ‘जलवासिणो’ चि ये जलनिमग्ना एवासन्ते शेषाः प्रतीताः
नवरं ‘जलाभिसयकटिणगाया’ इति ये अस्नात्वा न भु-
ञ्जते स्नानाद्वा पाण्डुरीभूतगाया इति वृद्धाः । (पाठान्तरे)-
जलाभिषेककठिनं गात्रं भूताः प्राप्ता ये ते तथा ‘इंगाल-
संल्लियं’ चि अङ्गारैरिव पक्कम् ‘कंदुसोल्लियं’ चि कन्दुपक्-
मिवेति ‘पलिआवमवाससयसहस्समव्वाहियं’ चि मकार-
स्य प्राकृतप्रभवत्वाद्दर्पशतसहस्राभ्यधिकमित्यर्थः । अथवा-
पल्योपमं वर्षशतसहस्रमभ्यधिकं च पल्योपमादित्येवं गम-
निकः । ‘पव्वइया समण’ चि निर्ग्रन्था इत्यर्थः ‘कंदप्पिय’
चि कन्दर्पिकाः नानाविधहासकारिणः ‘कुकुइय’ चि
कुक्कुचेन कुत्सितावस्पन्देन चरन्तीति कौकुचिकाः, ये हि
भूनयनवदनकरचरणादिभिर्भाण्डा इव तथा चेष्टन्ते यथा
स्वयमहसन्त एव परान् हासयन्तीति ‘मोहरिय’ चि सु-
खरा नानाविधा असम्बन्धाभिधायिनस्त एव मौखरिकाः
‘गीयरइप्पिय’ चि गीतेन या रती रमणं क्रीडा सा प्रिया
येषां गीतरतयो वा लोकाः प्रिया येषां ते तथा-‘सामसप्प-
रियाण’ चि आमण्यपर्यायः साधुत्वमित्यर्थः । ‘पाउणंति’
चि प्रापयन्तिः पूरयन्तीत्यर्थः ॥ ११ ॥ अ० ।

वाणमंतर-व्यन्तर-पुं० । देवभेदे, प्रज्ञा० १ पद । अन्तरं नाम-
अवकाशः, तच्चेदाश्रयरूपं द्रष्टव्यम्, विविधं भवननगरावास-
रूपमन्तरं येषां ते व्यन्तराः तत्र भवनानि रत्नप्रभायाः प्रथमे
रत्नकाण्डे उपर्यधश्च प्रत्येकं योजनशतमपहाय शेषेऽष्टयो-
जनशतप्रमाणे मध्यभागे भवन्ति, नगराण्यपि तिर्यग्ग्लोके ।
तत्र तिर्यग्ग्लोके यथा-जम्बूद्वीपद्वाराधिपतेर्विजयदेवस्थान्य-
स्मिन् जम्बूद्वीपे द्वादशयोजनसहस्रप्रमाणा नगरी, आवासाः
त्रिष्वपि लोकेषु तत्र ऊर्ध्वलोके पण्डकवनादाविति, अथवा-
विगतमन्तरं मनुष्येभ्यो येषां ते व्यन्तराः, तथाहि-मनुष्या-
नपि चक्रवर्तिवासुदेवप्रभृतीन् भृत्यवदुपचरन्ति केचिद्वा-
न्तरा इति मनुष्येभ्यो विगतान्तराः, यदि वा-विविधमन्तरं
शैलान्तरं कन्दरान्तरं वनान्तरं वा आश्रयरूपं येषां ते
व्यन्तराः, प्राकृतत्वाच्च सूत्रे वाणमन्तरा इति पाठः । यदि
वानमन्तरा इति पदसंस्कारः, तत्रयं व्युत्पत्तिः-वनानाम-
न्तराणि वनान्तराणि तेषु भवा वानमन्तराः । पृषोदरादि-
त्वादुभयपदपदान्तरालवर्तिमकारागमः । प्रज्ञा० १ पद ।

जीवे णं भंते ! असंजणं अविरणं अप्पडिहयपच्चक्खाय-
पावकम्मे इओ चुण पेच्चा देवे सिया ?, गोयमा ! अत्थे-
गइए देवे सिया अत्थेगइए नो देवे सिया । से केणऽट्ठेणं

०जाव इओ चुए पेच्चा अत्थेगइए देवे सिया, अत्थेगइए नो देवे सिया ?, गोयमा ! जे इमे जीवा गामाऽऽगंरनगर-निगमरायहाणिखेडकब्बडमडंबदोणमुहपट्टणसमसन्निवेशेसु अकामतएहाए अकामछुहाए अकामवंभेचरवासणं अकामसीतातवदंसमसगअएहाणसेयजल्लमलपंकपरिदाहेणं अप्पतरं वा भुज्जतरं वा कालं अप्पाणं परिकिलेसंति अप्पाणं परिकिलेसित्ता कालमासे कालं किच्चा अन्नयेरेसु वाणमंतरेसु देवलोगेसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति । केरिसाणं भंते ! तेसिं वाणमंतराणं देवाणं देवलोगा पण्णत्ता ?, गोयमा । से जहानामए इहं मणुस्सलोगम्मि असोगवणेइ वा सत्तवणवणेइ वा चंपयवणेइ वा चूयवणेइ वा तिलगवणेइ वा लाउयवणेइ वा निग्गोहवणेइ वा छत्तोववणेइ वा असणवणेइ वा सणवणेइ वा अयसिवणेइ वा कुसुभवणेइ वा सिद्धत्थवणेइ वा बंधुजीवगवणेइ वा णिच्चं कुसुमियमाइयलवइयथवइयगुलइयगोच्छियजमलिय-जुवलियविणमियपणमियसुविभत्तपिंडिमंजरिवडेंसगधरे सिरीए अतीव २ उवसोभेमाणे २ चिट्ठइ, एवामेव तेसिं वाणमंतराणं देवाणं देवलोगा जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठितीएहिं उकोसेणं पलिओवमट्ठितीएहिं बहूहिं वाणमंतरेहिं देवेहिं तदेवीहिं य आइप्पा वित्तिकिएणा उवत्थडा संथडा फुडा अवगाढगाढसिरीए अतीव अतीव उवसोभेमाणा चिट्ठति, एरिसगाणं गोयमा ! तेसिं वाणमंतराणं देवाणं देवलोगा पण्णत्ता, से तेणऽट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जीवे णं असंजए ०जाव देवे सिया ! सेवं भंते ! भंते ! त्ति, भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरति । (सू० १६) ।

‘जीवे ण’ मित्यादि व्यङ्ग्यं, नवरम् ‘असंजए’ त्ति असा, धुः संयमरहितो वा, ‘अविरए, त्ति प्राणातिपातादिविरतिरहितः विशेषेण वा तपसि रतो यो न भवति सोऽविरतः, ‘अप्पडिहए’ त्यादि, प्रतिहतं—निराकृतमतीतकालकृतं निन्दादिकरणेन प्रत्याख्यातं च वर्जितमनागतकालविषयं पापकर्म—प्राणातिपातादि येन स प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा तन्निषेधादप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा, अन्ननातीतानागतपापकर्मनिषेध उक्तः । असंयतोऽविरतश्चेत्यनेन वर्तमानपापासंवरणमभिहितम्, अथवा—(न) नैव प्रतिहतं, तपोविधानेन मरणकालाद् आरात्क्षपितं प्रत्याख्यातं च मरणकालेऽप्याश्रयनिरोधेन पापकर्म येन स तथा; अथवा—(न) नैव प्रतिहतं—सम्यग्दर्शनप्रतिपत्तितः प्रत्याख्यातं च सर्वविरत्यङ्गीकरणतः पापकर्म—ज्ञानावरणाद्यशुभं कर्म येन स तथा, ‘इओ’ त्ति इतः—प्रज्ञापकप्रत्यक्षात्तिर्यग्भवान्मनुष्यमवाद्या च्युतो—मृतः ‘पेच्च’ त्ति जन्मान्तरे देवः स्यात् ? इति प्रश्नः, ‘ज इमे जीवे’ त्ति ये इमे प्र-

त्यक्षासन्नाः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्या वा ‘गामे’ त्यादि ग्रामादिष्वधिकरणभूतेषु, तत्र ग्रामो—जनपदप्रायजनाश्रितः स्थानविशेषः ‘आकरो—लोहाद्युत्पत्तिस्थानं नकरं—कररहितं निगमो—वणिग्जनप्रधानं स्थानं राजधानी—यत्र राजा स्वयं वसति खेटं—धूलिप्राकारं कवटं—कुनगरं मडम्बं—सर्वतो दूरवर्तिसन्निवेशान्तरं द्रोणमुखं—जलपथस्थलपथोपेतं पत्तनं—विविधदेशागतपण्यस्थानं, तच्च द्विधा जलपत्तनं स्थलपत्तनं चेति, रत्नभूमिरित्यन्ये, आश्रमं तापसादिस्थानं सन्निवेशो—घोषादिः, एषां द्वन्द्वस्ततस्तन्तु, अथवा—ग्रामादयो ये सन्निवेशास्तं तथा तेषु ‘अकामतएहाए’ त्ति अकामानां—निर्जराद्यनभिलाषिणां सतां तृष्णा—तृड् अकामतृष्णा तथा, एवमकामच्छुधा, ‘अकामवंभेचरवासणं’ त्ति अकामानां निर्जराद्यनभिलाषिणां सताम् अकामो निरभिप्रायो ब्रह्मचर्येण स्थादिपरिभोगाभावमात्रलक्षणेन वासां—रात्रां शयनमकामब्रह्मचर्यवासः अतस्तेन, ‘अकामअण्हाणगमेयजल्लमलपंकपरिदाहेणं’ त्ति अकामा येऽस्नानकादयस्तेभ्यो यः परिदाहः स तथा तेन, तत्र खेदः—प्रखेदः याति च लगति चेति जल्लो—रजामात्रं मलः—काठनीभूतं रज एव ‘पङ्को—मल एव खेदेनार्द्राभूत इति, ‘अप्पतरो वा भुज्जतरो वा कालं’ त्ति प्राकृतत्वेन विभक्तिविपरिणामादल्पतरं वा भूयस्तरं वा बहुतरं कालं यावत् वाशब्दौ देवत्वं प्रत्यक्षेतरकालयोः समताऽभिधानार्थौ, केवलं देवत्वं सामान्यतः सत्यपि अल्पतरकालमकामनिर्जरावनामविशिष्टं तत्स्याद् इतराणां तु विशिष्टमिति, अप्पाणं परिकिलेसंति’ त्ति विवाधयन्ति, ‘कालमासे’ त्ति कालो—मरणं तस्य मासः—प्रक्रमादवसरः कालमासस्तत्र ‘कालं किच्च’ त्ति मृत्वा ‘वाणमंतरेसु’ त्ति वनान्तरेषु—वनविशेषेषु भवा अवर्णागमकरणाद् वानमन्तराः, अन्ये त्वाहुः—वनेषु भवा वानास्ते च ते व्यन्तराश्चेति वानव्यन्तरास्तंपामेते वानमन्तरा वानव्यन्तरा वाऽतस्तेषु देवलोकेषु—देवाश्रयेषु देवत्ताए उववत्तारो भवंति’ त्ति ये इमे इत्यत्र यच्छब्दोपादानात्ते देवतयोपपत्तारो भवन्तीति द्रष्टव्यम् । ‘तेसिं’ त्ति ये देवलोकेष्वकामनिर्जरावन्तो देवतयोपपद्यन्ते तेषामिति ‘से जहामए’ त्ति ‘से’ त्ति अथ ‘यथा—येन प्रकारेण नामेति संभावेन, वा क्यालङ्कारे वा ‘ए’ इत्यामन्त्रणार्थोऽलङ्कारार्थ एव ‘इहं’ त्ति इह मर्त्यलोके ‘असोगवणेइ च’ त्ति अशोकवनम्, इतिशब्द उपप्रदर्शने, अनुस्वारलोपः सन्धिश्च प्राकृतत्वात्, ‘वा’ इति विकल्पार्थः, अथवा—‘असोगवणे’ इत्यत्र प्रथमैकवचनकृत एकारः, इवशब्दस्तु वा क्यालङ्कारे, अशोकादयस्तु प्रसिद्धा एव नवरं ‘सत्तवन्न’ त्ति सप्तपर्णः—सप्तच्छद इत्यर्थः, कुसुमिय’ त्ति संजातकुसुमं ‘माइय’ त्ति मयूरितं—संजातपुष्पविशेषमित्यर्थः, ‘लवइय’ त्ति लवकितं—संजातपल्लवलवमङ्कुरवदित्यर्थः । ‘थवइय’ त्ति स्तवकितं संजातपुष्पस्तवकमित्यर्थः, ‘गुलइय’ त्ति संजातगुल्मकं, गुल्मं च लतासमूहः ‘गुच्छिय’ त्ति संजातगुच्छम्, गुच्छश्च पत्रसमूहः, यद्यपि च स्तवकगुच्छयोरविशेषो ना-

मकांशेऽधीतस्तथापीह पुष्पपत्रकृतां विशेषो भावनीयः ।
'जमलिय'ति यमलतया—समश्रेणितया तत्तरूणां व्यव-
स्थितत्वात् सञ्जातयमलत्वेन यमलितम् 'जुवालिय'ति युग-
लतया तत्तरूणां सञ्जातत्वेन युगलितम् । 'विणमिय'ति वि-
शेषण-पुष्पफलभरणे नमितमिति कृत्वा विनमितम् । 'पण-
मिय'ति तेनैव नमयितुमाद्यन्वात् प्रणमितं प्रशब्दस्यादि-
कर्तार्यत्वादिना 'तथा सुविभक्ताः अतिविभक्ताः सुनिष्पन्न-
तया पिण्ड्या-लुब्ध्या मञ्जयश्च प्रतीताः ता एवावतंसकाः-
शेखरकास्तान् धारयति यत्तत्सुविभक्तापिण्डोमञ्जयवतंस-
कधरम् ततः कुसुमितादीनां कर्मधारय इति । 'सिरिण'ति ।
श्रिया—वनलक्ष्या 'उवसोभमाणे २'ति, इह द्विवचनम्
आभीक्ष्ण्ये-भृशत्वे इत्यर्थः । 'आइण'ति कचिन्प्रदेशं दे-
वानां देवीनां च वृन्दैर्गन्मीयन्मीया वा समर्यादानुलक्षणेन
व्याप्ता, आङ्शब्दोऽत्र मर्यादानुक्तिः, तथा कचिन्- विइण
ति, तैरेव वृन्दैर्निजावाससीमोल्लङ्घनेन व्याप्ता, विशब्दो
विशेषवाची, 'उवन्थड'ति उपस्तीर्णा उपशब्दः सामी-
प्यर्थः स्तुल्य चाच्छादनार्थः, ततश्चोत्पन्नद्विनिपतद्विज्ञान-
वरतक्रीडासङ्केतपर्युपरिच्छादिताः, 'संथड'ति संस्तीर्णाः
संशब्दः परस्परसंश्लेषार्थः, ततश्च कचिन्तैरेव क्रीडमानैर्-
न्यान्वयसर्पय्या समन्ततश्चलद्भिर्गच्छादिता इति, 'फुड'ति
स्पृष्टा आसनशयनगमणपरिभोगद्वारेण परिभुक्ताः स्फुटा वा
सप्रकाशा व्यन्तरसुरनिकर्गकिरणविसरनिराकृतान्धकारत-
या । 'अवगाढगाढ'ति । गाढं—वाढमवगाढास्तैरेव सक-
लक्रीडास्थानपरिभोगनिहितमनोभिरभ्योऽपि व्याप्ताः, गाढा-
वगाढा इति वाच्ये प्राकृतत्वादवगाढगाढाः, इह च देवत्व-
योग्यस्य जीवस्याभिधानेन तदयोग्यः सामर्थ्यादिवसीयत
पवेति । 'अन्धगण नो देवे सिण' इत्येतस्यादाबुक्तस्य
पक्षस्य निर्वचनं कृतं द्रष्टव्यमिति, अथोद्देशकनिगमनार्थमाह-
'सर्वं भंते ! भंते'ति यन्मया पृष्टं तद्भगवद्भिः प्रतिपादितं
तदेवमित्यमत्र भदन्त ! नान्यथा, अनेन भगवद्वचने बहुमानं
दर्शयति । द्विवचनं चेह भक्तिसंभ्रमकृतमिति । एवं कृत्वा
भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन् महावीरं वन्दते नमस्यति
चेति । भ० १ श० १ उ० । पञ्चा० । चं० प्र० । उक्त० ।

अथ व्यन्तरभेदानां नामान्याह—

पिमाय १ भूया २ जक्खाय ३, रक्खसा ४ किन्नराय
५ किंपुरिसा ६ । महोरगा य ७ गन्धवा ८, अट्टहा वा-
णमन्तरा ॥ २०८ ॥

व्यन्तरा अष्टविधाः पिशाचाः भूताः रक्षसाश्च पुना राक्षसाः
४ किन्नराश्च ५ किंपुर्याः ६ महोरगाः ७ गन्धर्वाः ८ एवम-
ष्टप्रकारा व्यन्तरा ज्ञेयाः । उक्त० ३६ अ० ।

व्यन्तराणां स्थानान्याह—

केवइया णं भंते ! बाणमन्तराऽऽवासा पप्पत्ता ?, गोयमा !
इमीसे णं रयणप्पभाए पुढीए रयणामयस्स कंडस्स जो-
यणमहस्सवाहल्लस्स उवरिं एगं जोयणसयं ओगाहेत्ता हे-
ट्ठा चेगं जोयणसयं वज्जेत्ता मज्जे अट्टसु जोयणसएसु ए-
त्थ णं बाणमन्तराणं देवाणं तिरियमसंखेज्जा भोमेज्जा न-

गरावाससयसहस्सा पप्पत्ता, ते णं भोमेज्जा नगरा वाहिं
वट्ठा अंतो चउरंमा एवं जहा-भवणवासीणं तेहव खेयव्वा,
णवरं पडागमालाउत्ता सुरम्मा पामाईया दरिसिण्णं
अभिरूवा पडिरूवा । (सू-१५०×) सू० । बाणमन्तराणं
भंते ! सर्वे समाहारा एवं जहा सोलसमसए दीव-
कुमारुदेसए जाव अप्पिड्डिय ति सेवं भंते ! भंते ! ति ।
(सू०-६६१) भ० १६ श० १० उ० ।

बाणमन्तरी-बाणव्यन्तरी-स्त्री० । व्यन्तरं देवस्त्रियाम्, जी० ।

स किं तं बाणमन्तरं देविन्धियाओ ? बाणमन्तरं देविन्धिया-
ओ अट्टविधाओ पप्पत्ताओ । तं जहा-पिमायबाणमन्तरं देवि-
न्धियाओ जाव सेत्तं बाणमन्तरं देविन्धियाओ । (सू०-४५)
जी० १ प्रति० ।

बाणर-वानर-पुं० । मर्कटे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । आ० चू० ।

अनु० । प्रव० । पाइ० ना० । "सौ बाणरज्जुहर्ष कंतार सुवि-
हियाणुकंपाए" आश्र० ४ अ० । आ० क० ।

बाणह-उपानह-स्त्री० । मोचके, पादत्राणं, ध० २ अधि० ।

बाणारसी-वाराणसी-स्त्री० । "करेण-वाराणस्यो रणोर्व्यत्य-
यः" ॥ ८ । २ । ११६ । इति रस्थाने णः । प्रा० । काशीजनपद-
राजधान्याम्, स्था० १० डा० ३ उ० । सूत्र० । ज्ञा० । आव० ।
प्रज्ञा० । अन्त० । प्रव० । विपा० । ती० ।

"नत्वा तत्त्वाख्यायिने श्रीसुपार्श्वे, श्रीपार्श्वे च ध्वंसिताशेषवि-
धनम् । वाराणस्यास्तीर्थरत्नस्य कल्पं, जलपामस्तकल्पना-
पोढकल्पम् ॥ १ ॥" अस्यैव दक्षिणे भगताई मध्यमखण्डे
काशीजनपदालंकृतिरुत्तरवाहिन्या त्रिदशवाहिन्याऽलंकृत-
घनकनकरत्नसमृद्धा वाराणसी नाम नगरी, गरीयसामद्भु-
तानां निधानम् । वारणा नाम्नी सरित् असिनाम्नी च ।
द्वे अपि सरितावस्यां गङ्गामनुप्रविष्टे इति वाराणसीति त-
दुक्तं नामास्याः प्रसिद्धम्, अस्यां सप्तमो जिनसत्तमः
श्रीमान्सुपार्श्वे ऐववाकुप्रतिष्ठमहीपतिमहिष्याः पृथ्वीदेव्याः
कुत्ताववतीर्य जन्मसुपादितत्रिभुवनजनवादितयशःपटहः
स्वस्तिकलाञ्छितद्विशतधनुरुच्छ्वायः काञ्चनच्छायकायः क्र-
मेण प्राज्यराज्यधियमनुभूय भूयः सांवन्सरिकं दानं प्रदाय
सहस्राऽऽश्वरेण दीक्षां च कर्त्तुं कृत्य विहृत्य लुब्धस्थावस्थया
नवमासीं केवलममलमासाद्य संमेतगिरिमेत्य निवृत्तः । त्रयो-
विंशश्च जिनैः श्रीपार्श्वनाथ ऐववाकाश्वसेनसुतुर्वामाकुक्षि-
संभवः पद्मगल्लमो नवकरोच्छ्वायो नीलच्छविपुस्तारान्त-
जन्माऽऽश्रमपदोद्याने कौमार एवोपात्तचारित्रभावः केव-
लमुत्पाद्य तस्मिन्नेव शैलशीमवाप्य सिद्धः, अस्यामेव
कुमारकाले भगवानेव एव मणिकर्णिकायां पञ्चाग्निपस्त-
प्यमानात्कमठवृष्टेरायतिभाविनीं विपदमात्मनो विदित-
वानप्यन्तर्द्वारणज्वलनज्वालाभिरुद्धदग्धदन्तशकं जनन्या ज-
नानां च संदर्श्य कुपथमथनमकर्षात् । अस्यां काश्यप-
गोत्रो चतुर्वेदो पदकर्मकर्मटो समृद्धो यमलभ्रातरौ जय-
घोषविजयघोषाभिधानौ द्विजवरावभूताम्, एकदा जयः
स्नातुं गङ्गामगात्, तत्र प्रदाकुना अस्यमानं भे-
कमकमालोक्य तत्सर्पं च कुललेनोन्मिष्य भूमौ पतित-

मद्राक्षीत् । सप्रेमाक्रम्य स्थितं कुललं तमेव चण्डप्रसासेः
स्वादन्तं सप्रे च कुललवशगतमपि विकुर्वाणमण्डकभक्षणं
वीक्ष्य प्रतिबुद्धः प्रवज्याक्रमादेकरात्रिकीं प्रतिमां प्रपद्य
विहरन् पुनरिमां नगरीमगात् । मासक्षपणपारणके यज्ञपा-
ठकं प्रविष्टस्तत्र विप्रेर्भक्ष्यमादित्सुभिः प्रतिपिद्धस्ततः श्रुत्वा-
ऽभिहितचर्यामुपदिश्य भ्रातरं विप्रांश्च प्रत्यवबुधद् विरक्तो
विजयघोषः प्रामाजीद् द्वावपि मांसं प्रापतुः । ती० । (नन्दा-
भिधाननाविकवृत्तम् 'एद' शब्दे चतुर्थभागे १७४ पृष्ठे गतम् ।)
अस्यां संवाहननरपतिः सातिरेककन्यासहस्रैः सध्रुपि
परनृपतिपृतनावेष्टितायां पुरि राज्यलक्ष्मीं गर्भशोऽप्यङ्गवी-
रस्वातवान्, अस्यां मातङ्गमृषिर्वलनामा मृतगङ्गातीरल-
ब्धजन्मा तिन्दुकोद्याने स्थितवान् गण्डीतिन्दुकं च यत्नं
गुणगणैर्हृतहृदयमकार्षीत् । कौशिलिकनृपदुहिता च भद्रा
मलक्लिन्नाङ्गं तमृषिं विलोक्य निष्प्यूतवती । ततस्तेन यत्नेना-
धिष्ठिताङ्गी तेनैव मुखे वपुषि संक्रम्य परिणीता त्यक्त्वा च
मुनिना, ततो रुद्रदेवेन यज्ञपत्नी कृता । मासक्षपणपारणे च
भित्तिार्थमुपागतो मातङ्गमुनिर्द्विजातिभिरुपहस्य कदर्थ्यमानः
तत्प्रेक्ष्य भद्रयोपलक्ष्य बोधितास्तं क्षमयामासुर्वाहणाः
प्रत्यलाभयंश्च भक्ताद्यैः, विदधे विबुधैर्गन्धोदकवृष्टिः पुष्पवृष्टि-
र्दुन्दुभिवादनं वसुधारापातश्च । अस्याम्—“ वाणारसीर्षे
काङ्ठे, पासे गांचारिभद्रासणे य । एदसिरीपउमह—
ह-रायगिहे सो चिप वीरे ॥ १ ॥ वाणारसी य नगरी,
अणगारं धम्मघोस धम्मजसे । मासस्स य पार-
ण, गोआलगंगा य अणुकंपा ॥ २ ॥ ” एतदावश्यकनिर्मुक्तौ
संविधानकद्वयमजनि । ती० ४२ कल्प । (नन्दश्रीवार्ता
' एदसिरी ' शब्दे चतुर्थभागे १७५ पृष्ठे गता ।)
अत्रैव पुर्यां धर्मघोषधर्मयशसौ द्वावप्यनगारौ वर्षरात्राव-
स्थाताम्, तौ मासे २ क्षपणेनास्ताम्, अन्यदा चतुर्थपारणके
तृतीयपौरुष्यां विहाराय प्रस्थितौ शारदातपेनार्तौ वृषितौ
गङ्गामुत्तरन्तौ मनसाऽपि नाम्न पेक्षतामनेषणीयमिति दे-
वता तद्गुणावर्जिता गोकुलं विकुर्व्य गङ्गातीर्णौ तौ दध्योद-
नादिभिरुपन्यमन्त्रयत् । तौ दत्तापयोगौ ज्ञातवन्तौ यथथं
मायेति प्रत्यपेक्षताम्, पुरःप्रस्थितयोरनुकम्पया वार्दलं व्य-
कार्षीत् देवता, तौ चाद्रायां भूमौ शीतलवाताप्यायितौ
ग्रामं प्राप्य शुद्धोच्छ्रमादिपातामिति । श्रीमद्वोद्घायामिच्छा-
कुवंश्यः श्रीहरिश्चन्द्रो महानरेन्द्रस्त्रिशङ्कुपुत्र उशीनरनृप-
सुतायाः सुतारादेव्या रोहिताश्वेन च पुत्रेण सहितः सु-
खमनुभवश्चिरमशात्काश्यमीम् । एकदा सौधर्माधिपतिर्दिवि
देवेन्द्रपरिपदि तस्य सत्त्ववर्णनामकरोत्, तदश्च दधानावु-
भौ गीर्वाणौ चन्द्रचूडमणिप्रभनामानौ वसुन्धरभवतीर्णौ ।
तयोरेको वनवराहरूपं विकृत्यायोध्यापरिसरस्थितशक्राव-
तारचैत्याश्रमं ससंभ्रमं भङ्गं प्रवृत्तं । अन्यद्युः सदसि सिं-
हासनस्थितो हरिश्चन्द्रमहीन्द्रस्तमाध्रमोपप्रवं शूकरोपब्रं
श्रुत्वा तत्र गत्वा वाणप्रहारेण तं वराहं प्रहतवान् ।
तस्मिंश्च शोरेऽन्तर्हिते गह्वरेतरवरितः स यावत्तं प्रद-
शमविशन्नावत्तत्र हरिणीं स्ववाणप्रहतां तस्याः स्फुरन्ते-
च गलितं गर्भं निभाल्य कपिजलकुन्तलमित्राभ्यां सह प-
र्यालोक्ष्य धूणधनं स्वमशोचयत् । प्रायश्चित्तग्रहणार्थं कुलप-
तिकन्यकानुमत (मास्ल) मकार्षीत् । व्यवहारार्थं च ततोऽनेन

पापीयसा मन्मृगी हता तन्मरणे च मम मातुश्च मरणे भवि-
ष्यतीति निशम्य कुपिताः, कुलपतिनृपतयः, ततस्तत्पदार्नि-
पत्य नरपतिरलपत्-प्रभो ! सकलामपि वसुधां प्रतिगृह्य मा-
मेतस्मात् एतसो मोक्षय, तयोश्च मरणनिवारणाय हे-
मलक्षं दास्यामीति तेनाप्यामिति प्रतिपन्नं सति कौटि-
ल्यमृषिं सह कृत्वा नृपः स्वपुरीमागान्, ततो वसुभू-
तमेन्त्रिणः कुन्तलस्य च सुहृदस्तत्स्वरूपमावेद्य का-
शादेकलक्षमानाययत्, ततः स्मिन्वा तापसः सागारको
व्याकरोदस्मभ्यं जलधिमेखलामखिलामिलां त्वमदाः ततो-
ऽस्मदीयमेव वस्त्वस्मभ्यमेव दीयत इति काऽयं न्यायः । अथ
वसुभूतिः किमपि ब्रुवाणः कुलपतिना शापादपारिकारः,
कुन्तलस्तु शृगालः, तौ च वनमध्येऽवसताम् । राजा च मा-
समवाधिं मार्गयित्वा रोहिताश्वमङ्गलौ लंगयित्वा सुता-
रया सह काशीं प्रति प्राचलत्, क्रमादिमां पुरीं प्राप्य सं-
स्थायां स्थितः, तत्र शिरसि तृणं दत्त्वा वज्रहृदयविग्रह-
स्तं देवीं कुमारं च हेमसहस्रविचित्राय । सा तत्र ख-
ण्डनपणणादिकर्माणि निर्ममे । दारकश्च समित्पत्रपुष्पफला-
द्याजहार । राक्षीचिन्ताध्वान्तचताः स कुलपतिः कनकं
मार्गयितुमगाद् । दत्तं तस्मै राक्षीकाञ्चनसहस्रपट्टम्, कुलप-
तौ स्तोकमिति कुप्यत्यङ्गारकोऽवोचत्, भोः ! किमर्थं पत्नीम-
पत्यं च विक्रीणीथाः अत्रत्यचन्द्रशेखरं नरेश्वरं किं न याच-
से वसु लक्षम् । राज्ञोक्तम्—अस्मत्कुलेनंदं सिद्धयति, डोंव-
डस्यापि वेश्मनि कर्मकरणमुरीकृत्य दास्यामि तव का-
ञ्चनमिति, ततः कर्म कर्तुं प्रवृत्तश्चण्डालेन श्मशानरक्ष-
णे नियुक्तः, ततः परं यथा ताभ्याममराभ्यामकारि मारिः
पुर्याम्, यथा भूपादेशानीतमान्त्रिकेण राज्ञस्त्रीप्रवादमारो-
ऽप्य सुतारा मण्डलमानीय रासभमारोपिता, यथा सुतः
पावके दत्तभ्रमोऽपि न दग्धः, संस्कारं कर्तुमानीतः, तस्याः
कर्मयाचिष्टं नृपतिः । यथा च सत्त्वपरीक्षानिर्वाणप्रमु-
दितप्रकटितनिजरूपः त्रिदशकृतपुष्पवृष्टिजयध्वनिः सर्व-
जनैः प्रशंसितः सात्त्विकशिरोमणिः इति, यथा च बर्हिमुख-
सुखाद्वाराहादिपुष्पवृष्टिपर्यन्तं दिव्यमायाविलसितमवबुध्य
यावच्चेतसि चमत्कृतस्तावत् स्वपुर्यां सदसि सिंहा-
सनस्थं परिवारमपश्यत्, तदेवीकुमारविक्रयादिदिव्यपुष्प-
वर्षावसानं श्रीहरिश्चन्द्रस्य चरित्रं सत्त्वपरिज्ञानिकोऽस्या-
मेव पुर्यामजनि । जनजनितविस्मयं यच्च काशीमाहात्म्ये
प्रथमगुणस्थानीयैरभिधीयते—यद्वाराणस्यां कलिगुणप्रवेशो
नास्ति, तथात्र प्राप्तनिधनाः कीटपतङ्गभ्रमरादयः कृतानेक-
चतुर्विधहत्यादिपाप्मानोऽपि मनुष्यादयो वा शिवसायुज्या-
मियतीत्यादि युक्तीरिक्तं तदस्मदादिभिः श्रद्धानुमपि दुःशक-
म्, किं पुनः कल्पे जलिपतुमिर्युपक्षणीयमेवेतत्, धातुवादर
सवादखन्यवादमन्त्रविद्याविधुराः शब्दानुशासनतर्कनाटका-
लङ्कारद्योतितचूडामणिनिमित्तशास्त्रसाहित्यादिविद्यानिपुणा
निश्चलपुरुषा अस्यां परिव्राजकेषु जटाधरेषु योगिषु ब्राह्म-
णादिचातुर्वर्ण्यवचनैकरसिकमनोसि प्रीणयन्ति चतुर्दिगन्त-
देशान्तरवास्तव्याश्चास्यां जना दृश्यन्ते सकलकलापरिकल-
नकौतूहलिनः । वाराणसी च ये संप्रति चतुर्द्धा विभक्ता दृश्य-
न्ते । तद्यथा—देववाराणसी यत्र विश्वनाथप्रामादः तन्मध्ये
वाऽऽश्मनं जैनं चतुर्विंशतिपटं पूजारूपनद्यापि चिद्यते, द्विती-

या राजधानी वाराणसी—यथायत्वे यवनाः, तृतीया मदन वाराणसी, चतुर्थी विजयवाराणसीति । लौकिकानि च तृतीया-
नि अस्यां क इव परिसंख्यातुमीश्वरः अन्तर्वर्णं दन्तखानं त-
डागं निकषा श्रीपार्श्वनाथस्य चैत्यमनेकप्रतिमाविभूषितमा-
स्ते, अस्याममलपरिमलभराकृष्टभ्रमरकुलसंकुलानि सरसीसु
नानाजातीयानि कमलानि, अस्यां च प्रतिपदमकुतोभयाः
संचरिष्णवो न बाध्यन्ते शाखासृगा मूकधूर्ताश्च । अस्याः
क्रोशत्रितये धर्मध्यानसंनिवेशो यत्र बोधिसत्त्वस्योच्चैस्तरशि-
खरचुम्बितगगनमायतनम् । अस्याश्च सार्द्धयोजनद्वयात्परत-
श्चन्द्रावती नाम नगरीः यस्यां श्रीचन्द्रप्रभोर्भावतागादिक-
ल्याणकचतुष्टयमश्विलभुवनजनतुष्टिकरमजनिष्ट । “ गङ्गा-
दकेन च जितद्वयजन्मना च , प्राकाशि काशिनगरी
न गरीयसी कैः । तस्या इति व्यधित कल्पमनल्पभूतः, श्री-
मान् जिनप्रभ इति प्रथितो मुनीन्द्रः ॥ १ ॥ ” श्रीवाराणसी-
कल्पः । ती० ३७ कल्प ।

वाणिअय-वणिज्-पुं० । वणिजे, ‘आवणिआ वणिअया ।’
पा० ना० १०५ गाथा ।

वाणिज्-वाणिज्य-न० । पञ्चसु वणिग्यापारेषु, ध० ।

वाणिज्यान्याह—

वाणिज्याका दन्तलाक्षा-रसकेशविपाश्रिताः ॥५२॥

अथोत्तरार्द्धेन पञ्च वाणिज्यान्याह-‘वाणिज्याका’ इत्यादि,
अत्राश्रितशब्दः प्रत्येकं योज्यस्ततो दन्ताश्रितो-दन्तविषया
वाणिज्याका-वाणिज्यः दन्तक्रयविक्रय इत्यर्थः । एवं लाक्षा-
वणिज्यारसवणिज्याकेशवणिज्याविषवणिज्यास्त्रपि । तत्र
दन्ता द्रस्तिनां, तेषामुपलक्षणत्वादन्येषामपि व्रसजीवाद्य-
वानां घृकादिनखहंसादिरोमचर्मचमरभृङ्गशङ्खशुक्रिकपर्द-
कस्तूरीपाटीसकादीनां वणिज्या चात्राकरं ग्रहणरूपा द्रष्ट-
व्या, यत्पूर्वमेव पुलिन्दानां मूल्यं ददाति, दन्तादीन् मे यूयं
ददतेति, ततस्ते हस्त्यादीन् घ्नन्त्यचिगदसौ वाणिजक ए-
ष्यतीति, पूर्वार्त्तानांस्तु क्रीणातीति, व्रसहिंसा स्पष्टैवास्मिन्
वाणिज्ये, अनाकरे तु दन्तादीनां ग्रहणे विक्रये च न दोषः,
यदाहुः-“ दन्तकेशनखास्थित्वग्-रोम्णो ग्रहणमाकरे । व्रसा-
ङ्गस्य वणिज्यार्थं, दन्तवाणिज्यमुच्यते ॥ १ ॥ ” ॥ ६ ॥ ध० ।

वाणी-वानी-स्त्री० । वने भवायाम्, नि० १ श्रु० ३ वर्ग ३ अ० ।
वाणीर-वानीर-पुं० । वानीर, “ वंजुलो वेडसो य वाणीरो ।”
पा० ना० १४४ गाथा ।

वात(ता)(य)-वात-पुं० । वायुकायिके, पं० सं० १ द्वारा जी० भ० ।
वातानाह—

रायगिहे शगरे ० जाव एवं वयासी-अत्थि शं भंते ! ईसिं
पुरे वाया पत्था वाया मंदा वाया महावाया वायंति ? , हंता
अत्थि, अत्थि शं भंते ! पुरच्छिमे शं ईसिं पुरे वाया पत्था
वाया मंदा वाया महावाया वायंति, हंता अत्थि । एवं प-
च्चत्थिमे शं दाहिणे शं उत्तरे शं उत्तरपुरच्छिमे शं पुरच्छिम-
दाहिणे शं दाहिणपच्छिमे शं पच्छिमउत्तरे शं । जया
शं भंते ! पृच्छिमे शं ईसिं पुरे वाया पत्था वाया मंदा

वाया महावाया वायंति तथा शं पच्चत्थिमे शं वि ईसिं पुरे
वाया, जया शं पच्चत्थिमे शं ईसिं पुरे वाया तथा शं
पुरच्छिमे शं वि ? , हंता, गोयमा ! जया शं पुरच्छिमे शं तथा
शं पच्चत्थिमे शं वि ईसिं जया शं पच्चत्थिमे शं वि ईसिं
तथा शं पुरच्छिमे शं वि ईसिं, एवं दिमासु विदिसासु ।
अत्थि शं भंते ! दीविच्चया ईसिं ? , हंता अत्थि । अ-
त्थि शं भंते ! समुदया ईसिं ? . हंता अत्थि । जया शं
भंते ! दीविच्चया ईसिं तथा शं सा सामुदया वि ईसिं, ज-
या शं सामुदया ईसिं तथा शं दीविच्चया वि ईसिं ? ,
शो इण्ठे समद्वे । से केण्डेणं भंते ! एवं वुच्चति जया
शं दीविच्चया ईसिं शो शं तथा सामुदया ईसिं ज-
या शं सामुदया ईसिं शो शं तथा दीविच्चया ई-
सिं ? , गोयमा ! तेसिं शं वायाणं अन्नमन्नस्स विव-
च्चासेणं लवणे समुदे वेलं नातिक्कमइ से तेण्डेणं ०
जाव वाया वायंति । अत्थि शं भंते ! ईसिं पुरे वा-
या पत्था वाया मंदा वाया महावाया वायंति ? ,
हंता अत्थि । कया शं भंते ! ईसिं ० जाव वायंति ? ,
गोयमा ! जया शं वाउयाए अहारियं रियंति तथा शं
ईसिं ० जाव वायं वायंति । अत्थि शं भंते ! ईसिं ?
हंता अत्थि , कया शं भंते ! ईसिं पुरे वाया पत्था ० ?-
गोयमा ! जया शं वाउयाए उत्तरकिरियं रियइ त-
या शं ईसिं ० जाव वायंति । अत्थि शं भंते ! ईसिं ? ,
हंता अत्थि । कया शं भंते ! ईसिं पुरे वाया पत्था वा-
या ? , गोयमा ! जया शं वाउकुमारा वाउकुमारीओ
वा अप्पणो वा परस्स वा तदुभयस्स वा अट्टाए वाउ-
कायं उदीरंति तथा शं ईसिं पुरे वाया ० जाव वा-
यंति, वाउकाए शं भंते ! वाउकायं चैव आणमंति
पाणमंति जहा खंदए तहा चत्तारि आलावगा ने-
यव्वा अणेगमयसहस्सं ० पुंठ उदाति वा , ससरीरी नि-
क्कमति ॥ (सू० १८०)

‘रायगिहे, इत्यादि, ‘अत्थि’ ति अस्त्ययमर्थो-यदुत वाता
वान्तीति यांगः, कीदृशा ? इत्याह-‘ईसिं पुरे वायं’ ति म-
नाक् तत्रेह वाताः ‘पत्था वाय’ ति पत्था वनस्पत्यादिहिं-
ता वायवः ‘मंदा वाय’ ति मन्दाः शनैः संचारिणोः महा-
वाता इत्यर्थः ‘महावाय’ ? ति उद्दण्डवाता ; अनल्पाः इत्य-
र्थः ‘पुरच्छिमे शं’ ति सुमरोः पूर्वस्यां दिशीत्यर्थः, एवमेता-
नि दिग्बिदिगंपत्त्याऽष्टौ सूत्राणि । उक्तं दिग्भेदेन वा-
तानां वानम् : अथ दिशामेव परस्परोपनिबन्धेन तदाह-
‘जया शं’ मित्यादि, इह च द्वे दिक् सूत्रे द्वे विदिक् सूत्रे इति ।
अथ प्रकारान्तरेण वातस्वरूपनिरूपणसूत्रम्, तत्र ‘दिवि-
च्चग’ ति, द्वैव्या द्वीपमम्बन्धिनः ‘सामुदय’ ति, समुद्रस्यै-

ने सामुद्रिकाः, 'अत्रयत्रविवक्षाते' ति अन्योऽन्यव्यत्या-
सेन यदैके ईषत्पुरोवातादिविशेषेण वाग्नि तदेतरे न तथा-
विधा वान्तीत्यर्थः । 'वेले नाहकमह' ति, तथाविधवात-
द्रव्यसामर्थ्याद्वेलायास्तथास्वभावत्वाच्चेति । अथ वातानां
वाने प्रकारान्तरेण वातस्वरूपत्रयं सूत्रत्रयेण दर्शयन्नाह-
'अतिथि ए' मित्यादि, इह च प्रथमवाक्यं प्रस्तावनार्थमिति
न पुनरुक्तमित्याशङ्कनीयम्, 'अहारियं रियंति' ति, रीते री-
तिः, स्वभाव इत्यर्थः तस्यानतिक्रमेण यथारिते रीयते-
गच्छति, यदा स्वाभाविक्या गत्या गच्छतीत्यर्थः, 'उत्त-
राकिरियं' ति, वायुकायस्य हि मूलशरीरमौदारिकमुत्तरं
तु वैक्रियमत उत्तरा—उत्तरशरीराश्रया क्रिया गति—
लक्षणा यत्र गमने तदुत्तरक्रियम्, तद्यथा—भवती—
त्येवं रीयते—गच्छति, इह चैकसूत्रेणैव वायुवानकारणत्रय-
स्य वक्तुं शक्यत्वे यत्सूत्रत्रयकरणं तद्विचित्रत्वात् सूत्रगतं-
रिति मन्तव्यम् । वाचनान्तरे त्वाद्यं कारणं महावातवर्जिता-
नाम्, द्वितीयं तु मन्दवातवर्जितानाम्, तृतीयं तु चतुर्णां-
मप्युक्तमिति । भ० ५ श० २ उ० । आ० चू० । "एथ अट्ट वाया
वण्येयव्वा, तं जहा—पादीणवाप पदीईणवाप उदीणवाप दा-
हिणवाप, जो उत्तरपुरस्थिमे णं वातो सो सत्तासुयो, जो
दाहिणपुव्वे णं सो तुंगारो, जो दाहिणवरे णं सो वीयावो,
अवरुत्तरे णं गज्जभो । एवमेते अट्ट वाया अण्येवि दिसासु
अट्ट, तं जहा—उत्तरसत्तासु य पुरिमसत्तासुओ य तथा
पुरिमतुंगारो दाहिणतुंगारो तथा दाहिणवायवो अव-
रवीयावायाहिं । अवरगज्जभो उत्तरगज्जभो य ।" इयमत्र
भावना, अत्र चत्वारः शुद्धदिग्वातास्तद्यथा—प्राचीनवा-
तः प्राचीनवातः उदीचीनवातो दक्षिणवातश्च । तत्र यः
प्राच्या दिशः समागच्छति स प्राचीनवानः, एवं शेषदि-
ग्वातभावनाऽपि कार्या, चत्वारः शुद्धविदिग्वातास्तद्यथा—
उत्तरपूर्वस्यां सक्कासुको दक्षिणपूर्वस्यां तुङ्गारो दक्षिणाप-
रस्यां वीजापः अपरोत्तरस्यां गर्जाभः । एवमष्टौ शुद्धदिग्वि-
दिग्वाताः, अष्टावन्त्ये दिग्विदिगपान्तरालवर्तिनः । तद्यथा-
उत्तरस्या उत्तरपूर्वस्याश्चापान्तराले उत्तरसक्कासुकः उत्तरपू-
र्वस्याश्चापान्तराले पूर्वसक्कासुकः पूर्वस्या दक्षिणपूर्वस्या-
श्चापान्तराले पूर्वतुङ्गारः दक्षिणपूर्वस्या दक्षिणस्याश्चापान्तरा
दक्षिणतुङ्गारः दक्षिणस्या दक्षिणापरस्याश्च दक्षिणवीजापः ।
दक्षिणापरस्या अपरस्याश्चापरवीजापः । अपरस्या अपरोत्त-
रस्याश्चापरगर्जाभः । अपरोत्तरस्या उत्तरस्याश्चापान्तराले
उत्तरगर्जाभः । एवमेते षोडश । सप्तदश उक्तालिकावातः । आ०
म० १ अ० । "आगासपइट्टिया वाया" वातो घनवानतनुवा-
तलक्षणः । स्था० ३ ठा० २ उ० । "पारुण्यसङ्काचनतोद-
शूल-श्यामत्वभङ्ग्यथचष्टभङ्गाः । सुसत्त्वशीतत्वखरत्वशपाः,
कर्माण वायोः प्रचदन्ति तज्ज्ञाः ॥१॥" स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

वात (य) इ-वातकिन्-त्रि० । वातो रोगविशेषोऽस्यास्ती-
ति वातकी, वातकीव वातकी । वातूले, "स वातकी नाथ !
पिशाचकी वा " स्या० ।

वात (य) कंटग-वातकण्डक-पुं० । बहिश्चित्रिते उपरि-
गपिच्छुले मध्ये जलशूत्ये करके, आ० म० १ अ० । जी० ।
ज० । रा० ।

वात (य) कण्ड-वातकृष्ण-पुं० । वत्सगोवान्तर्गतेऽवान्तर-
गोत्रप्रवर्तके ऋषौ, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।
वात (य) केत-वातकेत-न० । चतुर्थदेवलोकाविमाने, स० ५
सम० ।
वात (य) कूड-वातकूट-न० । खनामख्याते चतुर्थे देवलो-
कस्थ विमाने, स० ५ सम० ।
वात (य) क्वंथ-वातस्कन्ध-पुं० । घनवाततनुवातेषु,
स्था० २ ठा० ४ उ० ।
वात (य) णिसग-वातनिसर्ग-पुं० । अधिष्ठानेन पवननि-
र्गमे, ल० । आच० । आचा० ।
वात (य) पइट्टिय-वातप्रतिष्ठित-त्रि० । वातोपरिस्थिते,
"वायपइट्टिए उदही" वातप्रतिष्ठित उदधिर्घनोदधिस्तनु-
वातोपरि स्थितत्वात् । भ० १ श० ६ उ० । स्था० ।
वात (य) परिगय-वातपरिगत-त्रि० । देहगतवायुप्रेरिते,
वातपरिगते वा देहे सति बाह्यवातेन चोत्क्षिप्त इति ।
स्था० १ ठा० ३ उ० ।
वात (य) पलिकखोभ-वातपरिचोभ-पुं० । वातोऽत्र वा-
त्वा तद्वद् वातमिश्रत्वात् परिचोभं हेतुत्वात्स वातपरिचोभ
इति । भ० ६ श० ५ उ० । कृष्णराजौ, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।
वात (य) फलहि-वातपरिध-पुं० । परिहननात् परिधोऽर्ग-
ला परिध इव परिधः । तमस्काये, स्था० ४ ठा० २ उ० । वातोऽ
त्र वात्या तद्वद्वातमिश्रत्वात्परिधश्च दुर्लङ्घत्वात्स वातपरिधः ।
भ० ६ श० ५ उ० । कृष्णराजौ, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।
वात (य) फलिहक्खोभ-वातपरिधक्षोभ-पुं० । वातं परिध-
वत् क्षोभवति हेतुमार्गं करोतीति वातपरिधक्षोभः । वात
एव वा परिधस्तं क्षोभयति यः स तथा । परिधवद्वातक्षोभ-
कारके, स्था० ४ ठा० २ उ० ।
वात (य) मंडलिया-वातमण्डलिका-स्त्री० । वातोल्याम्,
जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । भ० ।
वात (य) मंडली-वातमण्डली-स्त्री० । मण्डलेनोर्द्धप्रवृत्ते
वायौ, स्था० ४ ठा० १ उ० ।
वाता (या) इद्ध-वाताविद्ध-त्रि० । वातप्रेरिते, उपा० ७
अ० । उक्त० । "वायाविद्धुव्व हडो, अट्टिअप्पा भविस्स-
सि" ॥ ६ ॥ दश० २ अ० । नि० चू० ।
वाताधि-वातापि-पुं० । हर्षादगस्त्यमभ्यासादनतो विनष्ट
खनामख्यातेऽसुरे, ध० १ अधि० ।
वाता(या)हयग-वाताहतक-त्रि० । वायुनेपच्छोषमानीते, उ-
पा० ७ अ० ।
वातिक-वातिक-पुं० । वातोऽस्यास्तीति वातिकः । सनिमित्त-
तोऽन्यथांमहेन स्तब्धे सति स्त्रीसेवायामकृतायां वेदं धा-
रयितुमशक्ते नपुंसकभेदे, प्रव १०६ द्वार । विकटं, वृ० ५ उ० ।
उच्छ्रितत्वे, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।
वातलिय-वातलिक-पुं० । नास्तिके, दश० १ अ० ।
वाद्(य)-वाद्-पुं० । वदनं वादः । विशेष० । स्था० । न० । स० ।

वार्तायाम्, वृ० १ उ० ३ प्रक० । विकथने, स्था० ६ ठा० ३ उ० । स्वदर्शनस्थापनलक्षणेः (संथा०) । पूर्वपक्षे, अष्ट० ५ अष्ट० १ द्वा० । अङ्गीकारे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । समभ्युपगम्यपञ्चा-
वयवेन व्यवयवेन वा वाक्येन छलजातिविरहितं भूतान्वेष-
णपरे समर्थने, स० १२ सम० । सूत्र० ।

प्रमाणनयतत्त्वं व्यवस्थाप्य संप्रति तत्प्रयोगभूमिभूतं
वस्तुनिर्णयामिप्रायापकम् वादं वदन्ति—

विरुद्धयोर्धर्मयोरेकधर्मव्यवच्छेदेन स्वीकृत्य तत्तदन्यधर्म-
व्यवस्थापनार्थं साधनदूषणवचनं वादः ॥ १ ॥

विरुद्धयोरेकत्र प्रमाणेनाऽनुपपद्यमानोपलम्भयोर्धर्मयोर्म-
ध्यादिति निर्धारणे पृष्टी सप्तमी वा । विरुद्धावेव हि धर्मा-
वेकान्तनित्यत्वकथञ्चिन्नित्यत्वादी वादं प्रयोजयतः, न पुन-
रितरौ, तद्यथा—पर्यायवद् द्रव्यं गुणवच्च, विरोधश्चैका-
धिकरणत्वैककालव्योरेव सतोः संभवति । अनित्या बु-
द्धिर्नित्य आत्मेति भिन्नाधिकरणयोः पूर्वं निष्क्रियम्, इदानीं
क्रियावद् द्रव्यमिति भिन्नकालयोश्च तयोः प्रमाणेन प्रतीतौ
विरोधासंभवात् । अयमेव हि विरोधो यत्प्रमाणेनाऽनुपल-
म्भनं नाम, अन्यथाऽपि तस्याभ्युपगमे सर्वत्र तदनुपल-
प्रसङ्गात् ; इति विरुद्धत्वान्यथानुपपत्तेरकाधिकरणत्वैक-
कालत्वयोरवगतौ । यद् भ्यायभाष्ये—“ वस्तुधर्माधिकारि-
णौ विरुद्धावेककालावनवसितौ ” इति तयोरुपादानम्,
तत् पुनरुक्तम्, अपुष्टार्थं वा । यदप्यत्रैवानवसिताविति,
तदप्यव्यापकम्, यतो वीतरागविषयवादकथायामनवसित-
त्वसद्भावेऽपि जिगीषुर्गोचरवादकथायां तदसद्भावात् । बी-
तरागवादो ह्यन्यतरसन्देहादपि प्रवर्तते । जिगीषुर्गोचरः
पुनर्वादो न नाम निर्णयमन्तरेण प्रवर्तितुमुत्सहते । तथाहि-
वादी शब्दादौ नित्यत्वं स्वयं प्रमाणेन प्रतीत्यैव प्रवर्तमा-
नोऽसमानप्रतिपक्षप्रतिपक्षमनोरथोऽहमहमिकयाऽनुमानमु-
पन्यस्यति, प्रतिवाद्यपि तत्रैव धर्मिणि प्रतिपक्षानित्यत्व-
धर्मस्तथैव दूषणमुदीरयतीति क नाम वादकथाप्रारम्भात्
प्रागनवसायस्यावकाशः ? । ततोऽयं सूत्रार्थः—यावेकाधि-
करणावेककालौ च धर्मा विरुध्यन्ते, तयोर्मध्यादेकस्य स-
र्वथा नित्यत्वस्य कथञ्चिन्नित्यत्वस्य वा, व्यवच्छेदेन निरा-
सेन, स्वीकृततदन्यधर्मस्य कथञ्चिन्नित्यत्वस्य सर्वथा नि-
त्यत्वस्य वा, व्यवस्थापनार्थं वादिनः प्रतिवादिनश्च साध-
नदूषणवचनं वाद इत्यभिधीयते । सामर्थ्याच्च स्वपक्षविषयं
साधनम्, परपक्षविषयं तु दूषणम्, साधनदूषणवचनं च
प्रमाणरूपेणैव संभवतः, तदितरयोस्तयोस्तदाऽऽभासत्वात्
न च ताभ्यां वस्तु साधयितुं दूषयितुं वा शक्यमिति । ननु-
यस्मिन्नेव धर्मिण्येकतरधर्मनिरासेन तदितरधर्मव्यवस्था-
पनार्थं वादिनः साधनवचनम्, कथं तस्मिन्नेव प्रतिवादि-
नस्तद्विपरीतं दूषणवचनमुचितं स्यात् ? , व्याघातात्, इति
चेत् ; तदसत्, स्वाभिप्रायानुसरणं वादिप्रतिवादिभ्यां
तथा साधनदूषणवचने विरोधाभावात् । पूर्वं हि तावद् वा-
दी स्वाभिप्रायेण साधनमभिधत्ते, पश्चात् प्रतिवाद्यपि स्वा-
भिप्रायेण दूषणमुद्भावयति । न खल्वत्र साधनं दूषणं चैक-
त्रैव धर्मिणि तात्त्विकमस्तीति न विचक्षितम्, किन्तु-स्वस्वा-

भिप्रायानुसरणेन वादिप्रतिवादिनौ ते तथा प्रयुज्जते, इति
तथैवाङ्गं ॥ १ ॥

अङ्गनियमभेदप्रदर्शनार्थं वादे प्रारम्भकभेदौ वदन्ति—

प्रारम्भकश्चात्र जिगीषुः, तत्त्वनिर्णिनीपुश्च ॥ २ ॥

तत्र जिगीषुः प्रसह्य प्रथमं च वादमारभते, प्रथममेव च
तत्त्वनिर्णिनीपुः, इति द्वावप्येतौ प्रारम्भकौ भवतः । तत्र
जिगीषोः—“सारङ्गमातङ्कतुरङ्गयूथाः, पलाय्यतामाशु वना-
दमुष्मात् । साटोपकोपस्फुटकेसरश्च—सृगाधिराजोऽयमु-
पयिवान् यत् ॥१॥” इत्यादिविचित्रपदोत्तम्भनम् । अयि !
कपटनाटकपटो ! सितपट ! किमेतान् मन्दमधसस्तपस्विनः
शिष्यानलीकतुण्डताण्डवाडम्बरप्रचण्डपाण्डित्याविष्कारेण
विप्रतारयसि ? , क जीवः ? , न प्रमाणदृष्टमदृष्टम्, दवी-
यसी परलोकवार्तेति साक्षादाक्षेपो वा, न विद्यते निरवद्य-
विद्यावदातस्तव सदसि कश्चिदपि विपश्चिदित्यादिना
भूपतेः समुत्तजनं च, इत्यादिवादादरम्भः । तत्त्वनिर्णिनी-
पोस्तु सव्रह्मचारिन् ! शब्दः किं कथञ्चिद् नित्यः
स्याद् नित्य एव वेति संशयोपक्रमो वा, कथञ्चिद् नित्य
एव शब्द इति निर्णयोपक्रमो वा इत्यादिरूपः । वचनव्य-
ङ्गी सूत्रेष्वतन्त्रे, क्वचिदेकस्मिन्नपि प्रौढ प्रतिवादिनि वह-
वोऽपि संभूय विवदेरन् जिगीषवः, पर्यनुयुञ्जीरंश्च तत्त्वनिर्णि-
नीपवः, स च प्रौढतयैव तांस्तावतोऽप्यभ्युपैति, प्रत्याख्या-
ति च, तत्त्वं चाचष्टे । क्वचिदेकमपि तत्त्वनिर्णिनीपुं व-
हवोऽपि तथाविधाः प्रतिबोधयेयुः । इत्यनेकवादिकृतः, स्वी-
कृतश्च वादारम्भः संगृह्यते ॥ २ ॥

तत्र जिगीषोः स्वरूपमाहुः—

स्वीकृतधर्मव्यवस्थापनार्थं साधनदूषणाभ्यां परं पराजे-
तुमिच्छुर्जिगीषुः ॥ ३ ॥

स्वीकृतो धर्मः शब्दादेः कथञ्चिद् नित्यत्वादिर्यः तस्य
व्यवस्थापनार्थम्, यत्सामर्थ्यात् तस्यैव साधनं परपक्षस्य
च दूषणम्, ताभ्यां कृत्वा परं पराजेतुमिच्छुर्जिगीषुरित्य-
र्थः । एतेन यौगिकोऽप्ययं जिगीषुशब्दो वादाधिकारिनि-
रूपणप्रकरणे योगरूढ इति प्रदर्शितम् ॥३॥ (तत्त्वनिर्णिनीपोः
स्वरूपं “तत्त्वनिर्णिनीपु” शब्दे चतुर्थभागे २१=८ पृष्ठे गतम् ।)
वादिप्रतिवादिनोर्हस्तिप्रतिहस्तिन्यायेन प्रसिद्धेयावद् वा-
दिनः, तावद् वैव प्रतिवादिभिरपि भवितव्यम् ? इत्याहुः—

एतेन प्रत्यारम्भकोऽपि व्याख्यातः ॥ ६ ॥

आरम्भकं प्रति प्रतीपं चाऽऽरम्भमाणः प्रत्यारम्भकः, सो-
ऽयमेतेन प्रारम्भकभेदप्रभेदप्ररूपणेन व्याख्यातः । प्रदर्शि-
तभेदप्रभेदः सहृदयैः स्वयमवगन्तव्यः । एवं च प्रत्यारम्भ-
कस्यापि जिगीषुप्रभृतयश्चत्वारः प्रकारा भवन्ति । तत्र
यद्यप्येकैकशः प्रारम्भकस्य प्रत्यारम्भकेण सार्धं वादे पो-
डश भेदाः प्रादुर्भवन्ति, तथापि जिगीषोः स्वात्मनि तत्त्व-
निर्णिनीपुणा, स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीपोर्जिगीषुणा, स्वात्म-
नि तत्त्वनिर्णिनीपोः स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीपुणा च, केव-
लिनश्च केवलित्वा सह वादो न संभवत्येव, इति चतुरो
भेदान् पातयित्वा द्वादशैव तेऽत्र गण्यन्ते । तद्यथा—वादी
जिगीषुः, प्रतिवादी तु जिगीषुः स्वात्मनि तत्त्वं निर्णिनीपु-
नं, परत्र तत्त्वनिर्णिनीपुः क्षायोपशमिकज्ञानशाली, केव-

ली च । तथा वादी स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुः प्रतिवादी तु जिगीषुर्न स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुर्न परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुः क्षायोपशमिकज्ञानशाली, केवली च । तथा वादी परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुः क्षायोपशमिकज्ञानशाली प्रतिवादी तु जिगीषुः, स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुः, परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुः क्षायोपशमिकज्ञानशाली, केवली च । तथा वादी परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुः केवली च प्रतिवादी तु जिगीषुः, स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुः, परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुः क्षायोपशमिकज्ञानशाली, केवली च न । एवमेतं चत्वारश्चतुष्का षोडश त्रयुपलक्षितेषु चतुर्षु पातितेषु द्वादश भवन्ति—“ अङ्गनैयत्यनिश्चित्यं, वादवादफलार्थिभिः । द्वादशैवाऽवसातव्या, एते भेदा मनस्विभिः ” ।

अङ्गनियममेव निवेदयन्ति—

तत्र प्रथमे प्रथमतृतीयतुरीयाणां चतुरङ्ग एव, अन्यतमस्याऽप्यङ्गस्यापाये जयपराजयव्यवस्थादिर्दोऽस्थ्यापत्तेः ॥ १० ॥

उक्तेभ्यश्चतुर्भ्यः प्रारम्भकेभ्यः प्रथमे जिगीषौ प्रारम्भके सति प्रथमस्य जिगीषोरेव, तृतीयस्य परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुर्भेदस्य क्षायोपशमिकज्ञानशालिनः तद्वेदस्यैव, तुरीयस्य केवलिनश्च प्रत्यारम्भकस्य प्रतिवादिनश्चतुरङ्ग एव प्रकरणाद् वादो भवति । वादिप्रतिवादिरूपयोरङ्गयोरभवे-वादस्यानुत्थानोपहततैव, इति तयोरयन्तिसिद्धत्वेऽप्यपराङ्गद्वयस्यावश्यम्भावप्रदर्शनार्थं चतुरङ्गत्वं विधीयते । प्रसिद्धे च सिद्धांशमिश्रितस्याऽप्यसिद्धस्यांशस्य विधानम् । यथा-शब्दे हि समुच्चारिते यावानर्थः प्रतीयते तावन्त शब्दस्याभिधेय व्यापार इति, निःशेषच्युतचन्दनम्—इत्यादौ वाच्य एवैकाऽर्थ इति प्रत्यवस्थितं प्रति ह्यवतावर्थो-वाच्यः, प्रतीयमानश्चैत्येव रूपतया वाच्यस्य सिद्धत्वेऽपि प्रतीयमानपार्थक्यसिद्धयर्थं द्विविधानम् । तत्र वादिप्रतिवादिनोरभावे वाद एव न संभवति, दूरं जयपराजयव्यवस्थाः इति स्वतः सिद्धावैव तौ । तत्र च वादिवत् प्रतिवाद्यपि चेज्जिगीषुः, तदानीमुभाभ्यामपि परस्परस्य शास्त्रकलहादेर्जयपराजयव्यवस्थाविलोपकारिणो निवारणार्थं लाभार्थं वाऽपराङ्गद्वयमप्यवश्यमपेक्षणीयम् । अथ तृतीयस्तुरीयो वाऽसौ स्यात्, तथाऽप्येतेन जिगीषोर्वादिनः शास्त्रकलहाद्यपोहाय, जिगीषुणा च प्रारम्भकेण लाभपूजाख्यात्यादिहेतवे तदपेक्ष्यत एवेति सिद्धे च तुरङ्गता । स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुस्तु जिगीषुं प्रति वादिनां प्रतिवादिनां च न प्रतिपद्यते, रचयं तत्त्वनिर्णयानभिमाने परावयोधार्थं प्रवृत्तेरभावात् तस्मात् तत्त्वनिर्णयासम्भवाच्च-इति नायमिहोत्तरत्र च निर्दिश्यते ॥ १० ॥

अन्यैव नीत्या जिगीषुभिश्च स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुमपि प्रत्यस्य वादिता प्रतिवादिता वा न सङ्गच्छत इति पारिशेष्यात् तृतीयतुरीययोरेवास्मिन् वादः सम्भवतीति । तृतीयस्य तावदङ्गनियममभिदधते—

द्वितीये तृतीयस्य कदाचिद् द्व्यङ्गः, कदाचित् त्र्यङ्गः ॥ ११ ॥

स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषौ वादिनि समुपस्थिते सति तृतीयस्य परत्र तत्त्वनिर्णिनीषोः क्षायोपशमिकज्ञानशालिनः प्रतिवादिनः कदाचिद् द्व्यङ्गो वादो भवति, यदा ज-

यपराजयादिनिरपेक्षयाऽपेक्षितस्तत्त्वावयोधो वादिनि प्र-तिवादिना कर्तुं पार्यते, तदानीमनतरस्य सभ्यसभापनरूपस्याऽङ्गद्वयस्यानुपयोगात् । न ह्यनयोः स्वपरोपकारायैव प्रवृत्तयोः शास्त्रकलहादिलाभादिकामभावाः सम्भवन्ति-यदा पुनरुत्ताम्यताऽपि क्षायोपशमिकज्ञानशालिना प्रतिवादिना न कथंचित्तत्त्वनिर्णयः कर्तुं शक्यते, तदा तन्निर्णयार्थमुभाभ्यामपि सभ्यानामपेक्षमाणत्वात् कलहलाभाद्यभिप्रायाभावेन सभापतेरनपेक्षणीयत्वात् त्र्यङ्गः ॥ ११ ॥

द्वितीय एव वादिनि चतुर्थस्याङ्गनियममाहुः—

तत्रैव अङ्गस्तुरीयस्य ॥ १२ ॥

तत्रैव द्वितीये स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषौ वादिनि, तुरीयस्य परत्र तत्त्वनिर्णिनीषोः केवलिनः प्रतिवादिनः, द्व्यङ्ग एव वादः, तत्त्वनिर्णयकत्वाभावासंभवेन सभ्यानामभिहितदिशा सभापतेश्चाऽनपेक्षणात् ॥ १२ ॥

तृतीयेऽङ्गनियममाहुः—

तृतीये प्रथमादीनां यथायोगं पूर्ववत् ॥ १३ ॥

परत्र तत्त्वनिर्णिनीषौ क्षायोपशमिकज्ञानशालिनि वादिनि, निवेदितस्वरूपाणां प्रथमद्वितीयतृतीयतुरीयाणां प्रतिवादिनाम्, उक्त्युक्त्यैव प्रथमस्य चतुरङ्गः, द्वितीयतृतीययोः कदाचिद् द्व्यङ्गः, कदाचित् त्र्यङ्गः, तुरीयस्य तु द्व्यङ्ग एव वादो भवति । निःसीमा हि मोहहतकस्य महिमा, इति कश्चिदात्मानं निर्णीततत्त्वमिव मन्यमानः समग्रपदार्थपरमार्थदर्शिनि केवलिन्यपि तन्निर्णयोपजननार्थं प्रवर्तत इति न कदाचिदसम्भावना, भगवांस्तु केवली प्रवलरूपापीयूष-पूरपूरितान्तःकरणतया तमप्यवयोधयतीति को नाम नानुमन्यते ? ॥ १३ ॥

परोपकारैकपरायणस्य भगवतः केवलिनः संभवन्त्यपि परत्र तत्त्वनिर्णिनीषा न केवलकलावलोकितसंकलवस्तुतया कृतकृत्ये केवलनि विलसितुमुत्सहते इति प्रथमादीनां त्रयाणामेवाङ्गनियममाहुः—

तुरीये प्रथमादीनामेवम् ॥ १४ ॥

परत्र तत्त्वनिर्णिनीषौ केवलनि वादिनि, प्रथमद्वितीयतृतीयानामेवमिति पूर्ववत् । प्रथमस्य चतुरङ्गः, द्वितीयतृतीययोस्तु द्व्यङ्ग एव वादो भवतीत्यर्थः, “ प्रारम्भकापेक्षतया यदेव-मङ्गव्यवस्था लभते प्रतिष्ठा । संचिन्त्य तस्मादमुमादरेण, प्रत्यारभेत प्रतिभाप्रगल्भः ॥ १॥ ” ॥ १४ ॥

चतुरङ्गो वाद इत्युक्तम्, कानि पुनश्चत्वार्यङ्गानि ? इत्याहुः—वादिप्रतिवादिसभ्यसभापतयश्चत्वार्यङ्गानि ॥ १५ ॥

स्पष्टम् ॥ १५ ॥

अथैतेषां लक्षणं कर्म च कीर्तयन्ति—

प्रारम्भकप्रत्यारम्भकावेव मल्लप्रतिमल्लन्यायेन वादिप्रतिवादिनौ ॥ १६ ॥

यौ तौ प्रारम्भकप्रत्यारम्भकौ पूर्वमुक्तौ, तावेव परस्परं वादिप्रतिवादिनौ व्यपदिश्येते, यथा-हौ नियुध्यमानौ मल्लप्रतिमल्लाविति ॥ १६ ॥

प्रमाणतः स्वपक्षस्थापनप्रतिपक्षप्रतिक्षेपाद्यनयोः कर्म ॥ १७ ॥ वादिना प्रतिवादिना च स्वपक्षस्थापनं परपक्षप्रतिक्षेपश्च

द्वितीयमपि कर्तव्यम्, एकतरस्यापि विरहे तत्त्वनिर्णयानु-
त्पत्तेः । अत एव स्वपक्षत्यादिद्विवचनेनोपक्रम्यापि कर्म-
त्येकवचनम्, यथेन्द्रधर्मानाधिश्रयणादीनामन्यतमस्या-
प्यपार्थे विक्लृप्तेरनिष्पत्तेः सर्वेषामपि पाक इत्येकतया व्य-
पदेश इति । स्वपक्षस्थापनपरपक्षप्रतिपक्षयोः समासेन नि-
र्देशः कचिदेकप्रयत्ननिष्पन्नताप्रत्यायनार्थम् । यदा हि ति-
वृत्तायां प्रथमकक्षायां प्राप्तावसरायां च द्वितीयकक्षायां प्र-
तिवादी न किञ्चिद् वदति, तदानीं प्रथमकक्षायां स्वदर्श-
नानुसारेण सत्प्रमाणोपक्रमेण स्वपक्षस्थापनमेव परपक्षप्र-
तिपक्षः, यदा वा-विरुद्धत्वादिकमुद्गावयन्, तदा परपक्ष-
प्रतिपक्ष एव स्वपक्षसिद्धिः, इति समासेऽपि तुल्यकक्षता-
प्रदर्शनार्थमन्तरंगयोगद्वन्द्वः । यथा स्वपक्षः स्थाप्यते
तथा परपक्षः प्रतिपक्ष्यते, यथा चायं प्रतिपक्ष्यते तथा स्व-
पक्षः स्थाप्यः, न तु सर्वत्र पार्श्वेऽप्यात् परितोषिणा भवि-
तव्यम् । " मानेन पक्षप्रतिपक्षयोः क्रमात्, प्रसाधनक्षेप-
णकेतिकर्मणौ । वादेऽत्र मल्लप्रतिमल्लनीतिता, वदन्ति वा-
दिप्रतिवादिनौ बुधाः ॥ १ ॥ " ॥ १७ ॥

वादिप्रतिवादिसिद्धान्ततत्त्वनदीष्णत्वधारणाबाहुश्रुत्यप्र-
तिभाक्षान्तिमाध्यस्थ्यैरुभयाभिमतः सभ्याः ॥ १८ ॥

नदीष्ण इति-कुशलः, प्राधान्यख्यापनार्थं वादिप्रतिवादि-
सिद्धान्ततत्त्वनदीष्णत्वस्य प्रथमं निर्देशः । न चैतद् बहुश्रु-
तत्वे सत्यवश्यंभावि, तस्यान्यथाऽपि भावात्, अवस्था-
पेक्षणीयं चैतत्, इतरथा वादिप्रतिवादिप्रतिपादितसाधन-
दूषणेषु सिद्धान्तसिद्धत्वाद्विगुणानां तद्वाधितत्वाद्विदोषाणां
चावधारयितुमशक्यत्वात् । सत्यप्येतस्मिन् धारणामन्त-
रेण न स्वावसरे गुणदोषावबोधकत्वमिति धारणाया अ-
भिधानम् । कदाचिद् वादिप्रतिवादिभ्यां स्वात्मनः प्रौढता-
प्रसिद्धये स्वस्वसिद्धान्ताप्रतिपादितयोरपि व्याकरणादि-
प्रसिद्धयोः प्रसङ्गतः प्रयुक्ताद्वाचितयोर्विशेषलक्षणच्युतसं-
स्कारादिगुणदोषयोः परिद्वानार्थं बाहुश्रुत्योपादानम् । ता-
भ्यामेव स्वस्वप्रतिभयोः प्रतिपक्षयोस्तत्तद्गुणदोषयोर्निर्णयार्थं
प्रतिभायाः प्रतिपादनम् । वादिप्रतिवादिनोर्मध्ये यस्य दो-
षोऽनुमन्यते स यदि कश्चिद् कदाचित् परुषमप्यभिदधीत,
तथापि नैते सभासदः कोपपिशाचस्य प्रवेशे सहन्ते, तत्त्वा-
वगमव्याघातप्रसङ्गादिति क्षान्तिरुक्तिः । तत्त्वं विद्वन्तोऽपि
पक्षपातेन गुणदोषां विपरीतावपि प्रतिपादयेयुरिति मा-
ध्यस्थ्यवचनम् । एभिः पक्षभिर्गुणैरुभयोः प्रकरणात् वादि-
प्रतिवादिनोरभिप्रेताः सभ्या भवन्ति । सभ्या इति बहु-
वचनं त्रिचतुराद्याऽस्मी प्रायेण कर्तव्या इति ज्ञापनार्थम्,
तदभावेऽपि द्वयं वाऽसौ विधेयः ॥ १८ ॥

वादिप्रतिवादिनोर्मध्यार्थयोगं वादस्थानककथाविशेषाङ्गी-
कारणाऽप्रवादात्तरवादिनिर्देशः, साधकवाधकाङ्किगुणदो-
षाऽवधारणम् यथाऽवमरं तत्त्वप्रकाशनेन कथाविरमणम्,
यथासंभवं सभायां कथाफलकथनं चैषां कर्माणि । १९ ।

यत्र स्वयमस्वीकृतप्रतिनियतवादस्थानकौ वादिप्रतिवा-
दिनौ समुपातयेते, तत्र सभ्यास्तौ प्रतिनियते वादस्थान-
नके सयानुवादेन दूष्यानुवादेन वा वर्गपरिहारेण वा व-

क्लृप्तमित्यादियोंऽसौ कथाविशेषस्तं चाङ्गीकारयन्ति अ-
स्याप्रवादाऽस्य चोत्तरवाद इति च निर्दिशन्ति, वादिप्रति-
वादिभ्यामभिहितयोः साधकवाधकयोगं दोषं चावधार-
यन्ति । यदेकतरं प्रतिपादितमपि तत्त्वं मोहादभिनिव-
शाद् वाऽन्यतराऽनङ्गीकुर्वाणः कथायां न विगमति, यदा
वा द्वावपि तत्त्वपराङ्मुखमुदीरयन्तौ न विरमतः, तदा
तत्त्वप्रकाशनेन नौ विगमयन्ति । यथायोगं च कथायाः
फले जयपराजयादिकमुद्घोषयन्ति, तैः खलूद्घोषितं तन्नि-
र्विवादतामवगाहते । " सिद्धान्तद्वयवेदिनः प्रतिभया प्रेम्णा
समालिङ्गता—स्तच्चच्छास्त्रसमृद्धियन्धुर्गधयो निष्पक्षपा-
तोदयाः । क्षान्त्या धारणया च रज्जिमहदा वादं द्वयोः
संमताः, सभ्याः शम्भुशिरोनदीशुचिशुभैर्लभ्यास्त एते बु-
धैः ॥ १ ॥ " ॥ १९ ॥

प्रज्ञार्जैश्चर्यक्षमामाध्यस्थ्यसंपन्नः सभापतिः ॥ २० ॥

यद्यप्युक्लृप्तगणानां सभ्यानां शास्त्रं न संभवति, तथापि वा-
दिनः प्रतिवादिनो वा जिगीषोस्तन् संभवत्येवेति सभ्यानपि
प्रति विप्रतिपक्षौ विधीयमानायां नाऽप्राज्ञः सभापतिस्तत्र
तन्ममोचितं तथा तथा विवेकमलम्, न चासौ सभ्यै-
रपि बोधयितुं शक्यते, स्वाधिष्ठितवसुन्धरायामम्फुरिता-
ऽऽङ्गैश्चर्यो न स कलहं व्यपोहितुमुत्सहते, उत्पन्नकोपा
हि पार्थिवा यदि न तत्फलमुपदर्शयेयुः, तदा निदर्शनम-
किञ्चित्कराणां स्युः, इति सज्जले तेषां कोपं वादोपमर्द
एव भवेदिति । कृतपक्षपाते च सभापतो सभ्या अपि
भीतभीता इयैकतः किल कलङ्कः, अन्यतश्चालस्यितपक्ष-
पातः प्रतापप्रज्ञाधिपतिः सभापतिरिति ' इतस्तदमितो
व्याघ्रः ' इति नयेन कामपि कष्टां दशामाविशेयुः, न पुनः
परमार्थं प्रथयितुं प्रभवेयुः, इत्युक्तं प्रज्ञाऽऽङ्गैश्चर्यक्षमामा-
ध्यस्थ्यसंपन्न इति ॥ २० ॥

वादिमभ्याऽभिहिताऽवधारणकलहव्यपोहाऽऽदिकं चास्य
कर्म ॥ २१ ॥

वादिभ्यां सभ्यैश्चाभिहितस्याऽर्थस्याऽवधारणम्, वादिनोः
कलहव्यापोहो यो येन जीयते स तस्य शिष्य इत्यादे-
वादिप्रतिवादिभ्यां प्रतिज्ञातस्यार्थस्य कारणा, पारितोषि-
कवितर्णादिकं च सभापतेः कर्म । " विवेकवाचस्पति-
रुच्छ्रिताङ्गः क्षमाश्रितः सहतपक्षपातः । सभापतिः प्रस्तुत-
वादिमभ्यै-रभ्यर्थ्यते वादसमर्थनार्थम् ॥ १ ॥ " ॥ २१ ॥

अथ जिगीषुवादे कियत्कलं वादिप्रतिवादिभ्यां वक्लृप्त्य-
मिति निर्णेतुमाहुः—

मजिगीषुकेऽस्मिन् यावत्सभ्यापेक्षं स्फूर्तौ वक्लृप्त्यम् ॥ २२ ॥

सह जिगीषुणा जिगीषुभ्यां जिगीषुभवां वतते योऽभो
तथा तस्मिन् वादे, वादिप्रतिवादिगतायाः स्वपक्षसिद्धि-
परपक्षप्रतिपक्षविषयायाः श्लेष्मश्लेष्म परीक्षणार्थं याच-
त् तत्र भवन्तः सभ्याः किलाऽपन्नन्ते, तावत् कक्षाङ्-
यत्रयादिस्फूर्तौ सत्यां वादिप्रतिवादिभ्यां वक्लृप्त्यम् । ते
च वाच्योचित्यपरतन्त्रतया कदाचित् कचित् कियदप्य-
पेक्षन्ते इति नास्ति कश्चित् कक्षानियमः । इह हि जि-
गीषुनरतया यः कश्चिद् विपश्चिन् प्रागेव पराक्षेपपुरःसर-
ं वादसंग्रामसोप्तिं प्रवर्तते, तस्य स्वयमेव वादवि-

शेषपरिग्रहे तदपरिग्रहे सभ्यैस्तत्समर्पणे वाऽप्रवादेऽधिकारः तेन सभ्यसभापतिसमक्षमक्षोभेण प्रतिवादिनमुद्दिष्ट्याऽवश्यं स्वसिद्धान्तबुद्धिवैभवानुसारितया साधुसाधने स्वपक्षसिद्धयेऽभिधानीयम् । अथ क्षोभादः कुतोऽपि प्रागेवाऽसौ वक्तुमशक्नो भवेत् तदानीं दूरीकृतसमस्तमत्सरविकारैः सभासारिरुभयोरपि वस्तुव्यवस्थापनदूषणशक्तिपरीक्षणार्थं तदितरस्याग्रे वादोऽभिषेकः कार्यः । अथ वादिनस्तूष्णीम्भावादेव पराजितत्वेन कथापरिसमाप्तेः किमितरस्याप्रवादाभिषेकेण ? इति चेत् । स्यादतत्, यदि प्रतिवादिनोऽपि पक्षो न भवेत्, सति तु तस्मिन् वादीव तमसमर्थयमानोऽसौ न जयति, नापि जीयते, प्रौढप्रदर्शनार्थं तु तद्गृहीतमुक्तमप्रवादमङ्गीकुर्वाणः श्लाघ्यो भवेत् । उभावप्यनङ्गीकुर्वाणौ तु भङ्ग्यन्तरेण वादमेव निराकुरुत इति तयोः सभ्यैः सभावहिर्भाव एवाऽऽदंष्ट्रव्यः । तत्र वादी-स्वपक्षविधुमुखेन वा, परपक्षप्रतिषेधमुखेन वा साधनमभिदधीत, यथा—जीवच्छरीरं सात्मकं प्राणादिमत्त्वान्यथानुपपत्तेरिति, नेदं निरात्मकं तत एवेति । अत्र च यद्यप्यर्थान्तराद्यभिधानेऽपि वस्तुनः साधनदूषणयोरसंभवाद् न कथोपरमः, तथापि परार्थानुमाने वक्तुर्गुणदोषा अपि परीक्ष्यन्त इति न्यायान् स्वात्मनोऽश्वाध्यत्वविघाताय यावेदवावदानं तावेदवाभिधातव्यम् । अन्यथा शब्दानित्यत्वं साधयितुकामस्य 'प्रागेव नाभिप्रदेशात् प्रयत्नं प्ररितो वायुः प्राणो नामोर्ध्वमाकामन्नुः प्रभृतीनां स्या—नानामन्यतमस्मिन् स्थाने प्रयत्ने विधार्यते, स विधार्यमाणः स्थानमभिहन्ति, तस्मात् स्थानाद् ध्वनिरुप-द्यते' इत्यादिशिक्षासूत्रोपदिष्टशब्दान्पत्तिस्थानादिनिरूपणां कर्णकोटरप्रवेशप्रक्रियां च प्रकाशय य एवंविधः शब्दः सोऽनित्यः कृतकत्वादिति हेतुमुपन्यस्य पुनः पटकुटादिदृष्टान्तमुपस्थादिसुखेन वर्णयतः प्रथमकक्षेव न समाप्यत, कुतः प्रतिवादिनोऽवकाशः ? । किञ्च—परप्रतिपक्षे वचनमुच्चार्यत इति यावेदेव परेणाऽऽकाङ्क्षितम्, तावेदेव युक्तं वक्तुम् । लोकेऽपि वादिनोः करणावतीर्णयोरैकः स्वकीयकुलादिवर्णनां कुर्वाणः पराक्रियते, प्रकृतानुगतमेवाच्यतामिति चानुशिष्यते । किं पुनस्तद्वदानम् ? इति चेन्, यस्मिन्निर्भाहंत न भवति मनागपि संचेतसांचेतसि क्लेशलेशः एतं हि महान्मनो निध्प्रतिमप्रतिभाप्रयसीपरिशीलनसुकुमारहृदयाः स्वल्पेनाप्यर्थान्तरादिसंकीर्तनेन प्रकृतार्थप्रतिपत्तौ विघ्रायमानेन न नाम न क्लिश्यन्ति । तेन स्वस्वदर्शनानुसारेण साधने दूषणं चाऽर्थान्तरन्यूनक्लिष्टतादिदोषाऽकल्पितं वक्तव्यम् । तत्रार्थान्तरं प्रागेवाऽभ्यधाय न्यूनं तु नैयायिकस्य चतुरवयवाद्यनुमानमुपन्यस्यतः । क्लिष्टं यथायत् कृतकं, कृतकश्चायं, यथा घटः तस्मादनित्यस्तत्तदनित्यम्, कृतकत्वाच्छब्दोऽनित्य इत्यादि व्यवहिनसंवन्धम् । नैयार्थं यथा—शब्दोऽनित्यो द्विकत्वादिति, द्वौ ककारौ यत्रेति द्विकशब्देन कृतकशब्दो लक्ष्यते, तेन कृतकत्वादित्यर्थः । व्याकरणसंस्कारहीने यथा—शब्दोऽनित्यः कृतकत्वस्मादिति । असमर्थं यथा—अयं हेतुर्न स्वसाध्यगमक इत्यर्थेनाऽसौ स्वसाध्यघातक इति । अश्लीलं यथा—नो-

दनार्थे चकारादिपदम् । निरर्थकं यथा—शब्दो वै अनित्यः कृतकत्वात् सत्विति । अपरामृष्टविधेयांशं यथा—अनित्यशब्दः कृतकत्वादिति, अत्र हि शब्दस्याऽनित्यत्वं साध्यं प्राधान्यात् पृथग् निर्देश्यम्, न तु समासं गुणीभावकालुप्यकलङ्कितमिति । पृथग् निर्देशोऽपि पूर्वमनुवाद्यस्य शब्दस्य निर्देशः शस्यतरः, समानाधिकरणतायां तदनुविधेयस्यानित्यत्वस्याऽलङ्घ्यारूपदस्य तस्य विधातुमशक्यत्वादित्यादि । तद्वदमादि वदन् वादी समाश्लिष्यते नियतमश्लाघ्यतया । प्रतिवादिना तु स्वम्यानुयोजिकश्लाघ्यत्वमिदं तत्प्रकाशय साधनदूषणे यन्वना भाव्यम्, न तु ताव-तैव स्वात्मनि विजयत्रीपरिरम्भः संभावनीयः । प्रकाटन-तीर्थान्तरीयकलङ्काऽकलङ्काऽपि प्राह-वादन्याये दोषमात्रेण यदि पराजयप्राप्तिः पुनरुक्तवच्छ्रुतिदुष्टार्थदुष्टकल्पनादु-ष्टादयोऽलङ्कारदोषाः पराजयाय कल्पेयमिति । ननु वादी साधनमभिधाय कण्टकोद्धारं कुर्वीत वा, न वा ? , कामचार इत्याचक्षमे । तत्राऽकरणं तावदन गुणो न दोषः । तथाहि—स्वप्रौढप्रदर्शनाद् न गुणः, परानुद्धावितस्यैव दूषणस्यानुद्धारश्च न दोषः, उद्धावितं हि दूषणमनुद्धरन् दुष्ये । अथ कथं न दोषः ? , यतः सत्यपि हेतोः सामर्थ्ये तदप्रतिपादानात् सन्देहं प्रारब्धमिदं, इत्यवश्यकरणीयं दूषणोद्धारमिति चेत् : कस्यायं सन्देहः ? वादिनः, प्रतिवादिनः सभ्यानां वा । न तावद् वादिनः, तस्यासत्यपि सामर्थ्ये तन्निर्गन्धाभिमानेनैव प्रवृत्तः, किं पुनः सति प्रतिवादिसभ्यसन्देहापोहाय तु सामर्थ्यप्रमाणनैव प्रदर्शनीयम् ? । तत्रापि प्रमाणान्तरेण सामर्थ्याप्रदर्शने सन्देहः, प्रदर्शने तु तत्रापि प्रमाणान्तरेण तत्प्रदर्शनेनाऽनवस्था । अथ यथा स्वार्थानुमाने हेतोः साध्यमध्यवसीयते ? हेतोश्च प्रत्यक्षादिभिः प्रतिपत्तिः, न चाऽनवस्था, तथा परार्थानुमानेऽपीति चेत्, तर्हि यथा प्रत्यक्षादेः कस्यचिद्भ्यासदशायां स्वतः सिद्धप्रमाणतयाऽनपेक्षितसामर्थ्यप्रदर्शनस्यापि गमकत्वम्, एवमन्ततो गत्वा कस्यचित् परार्थानुमानस्यापि तथैव तदवश्यमभ्युपेयम् : इति गतं सामर्थ्यप्रदर्शननियमेन । अथ यत्रानभ्यासदशायां परतः प्रामाण्यमिदं, तत्र तत्प्रदर्शनीयमेवेति चेत्, यदि न प्रदर्श्यते किं स्यात् ? , 'ननुक्रमेव—सन्देहान् प्रारब्धमिदं' इति चेत् । तर्हि यथा सदपि सामर्थ्यमप्रदर्शितं न प्रतिवादिना प्रतीयते, तद्वत् सन्देहोऽपि प्रतिवादिगताऽप्रदर्शितः कथं वादिना प्रतीयते ? । स्वबुद्धयान्प्रेक्ष्यत इति चेत्, इतरेणापि यदि तत्सामर्थ्यं स्वबुद्धयैवाप्रेक्ष्येत, तदा किं क्षुण्णं स्यात् ? । अथ वादिनः साधनसमर्थनशक्ता परीक्षितुं न तदुपेक्ष्यते तर्हि प्रतिवादिनो दूषणशक्तिं परीक्षितुमिदंरूपेण न सन्देहः स्वयमुपेक्ष्यते । अथ द्वितीयकक्षायां दूषणान्तरवत् सन्देहमपि प्रदर्शयन् स्फोरयत्येव—दूषणशक्तिं प्रतिवादी, इति चेद् । तर्हि वाद्यपि तृतीयकक्षायां दूषणान्तरवत् सन्देहमपि व्यफोडमानः किं न समर्थनशक्तिं व्यक्तीकरोति ? , किञ्च—केनचित् प्रकारेण सामर्थ्यप्रदर्शनात् कस्यचित् सन्देहस्यापोहोऽपि तस्य प्रकारान्तरेण संभवतोऽनपोहो कथं प्रारब्धमिदं ? , विप्रतिपत्तेरिव सन्देहस्यापि ह्यपरिमिताः प्रकाराः, इति

कियन्तस्ते स्वयमेवाऽऽशङ्क्याऽऽशङ्क्य शक्याः पराकर्तुं म ? । न च प्रदर्शितेऽपि सामर्थ्ये स्वपक्षेकपक्षपातिनोऽस्य विश्रम्भः संभवति, येन प्राग्बध्नमनुधेयत् । दृश्यन्ते हि साधनमिव तत्समर्थनमपि कदर्थ्यन्तः प्रतिवादिनः, इति साधनमभिधाय सामर्थ्याऽप्रदर्शनेऽपि दोषाभावात् स्थितमेतदकरणे न गुणो न दाप इति । क्रमेण तु यदेव सन्देहस्य विवादस्य वा भवेदास्पदम्, तस्यैवोद्धारं कुर्वाणः समलंक्रियते प्रौढतागुणैः, यदुद्धरेत् तत्सन्दिग्धमेव विवादापक्षमेव चोद्धरेदित्येवमवधार्यते, न तु यावत् सन्दिग्धं विवादापक्षं वा तावत् सर्वमुद्धरेद्वैः असंख्याता हि सन्देहविवादोभेदाः, कस्तान् कात्स्न्येन ज्ञातुं निराकर्तुं वा शक्नुयात् ? । इति यावत्तभ्यः प्रसिद्धिः प्रतिभा वा भगवति प्रदर्शयति, तावदुद्धरणीयम्, तदधिकोद्धारकरणे तु कदर्थ्यते सिद्धसाधनाभिधानादिदोषेण । सिद्धमपि साधयश्च कदा नामाये वाचदुको विरमेदिति सत्यं व्याकुलाः स्मः, एकेन प्रमाणेन समर्थितस्यापि हेतोः पुनः समर्थनाय प्रमाणान्तरेपन्यासप्रसङ्गात्, साध्यादृश्यत्वम्, इति न काश्चिदमुष्य सीमानमालोकयामः । तेन सिद्धस्य समर्थनमनर्थकत्वाद् न कर्तव्यम् । 'सिद्धसाध्यसमुच्चारेण सिद्धे साध्यायोपदिश्यते' इति न्यायान् साध्यसिद्धये त्वभिधानमस्यावश्यमुपेयम् अपरथा ह्यसिद्धमसिद्धेन साधयतः किं नाम न सिद्धयेत् ? । यत्र तु सिद्धत्वेननोपन्यस्तस्यापि सिद्धत्वं सन्दिग्धं विवादाधिरूढं वा भवेत्, तत्र तत्समर्थने सार्थकमेव । ततः स्थितमेतद् यो यत् सिद्धमभ्युपैति, तं प्रति न तत्साधनीयमिति । यौद्धो हि मीमांसके प्रत्यनित्यः शब्दः सत्त्वात्, इत्यभिधायोभयसिद्धस्यार्थक्रियाकारित्वरूपस्य सत्त्वस्यासिद्धत्वमुद्धरन् न कमप्यर्थं पुष्पाति, केवलं सिद्धमेवार्थं समर्थयमानो न सचेतसामादरास्पदम् । अनैकान्तिकत्वं पुनराशङ्क्योद्धारक्षधिरापयति सरसं सभ्यचेतसि स्वप्रौढवल्ग्वीम् । तदिह यथा—कश्चित् चिकित्सकः कुतश्चित् पूर्वरूपादेः संभाव्यमानोत्पत्तिं दोषं चिकित्सति, अन्यः काश्चिदुपपन्नमेव, कश्चित्संभाव्यमानोत्पत्तितयाऽनुपपन्नतया च निश्चिताभावम्, इत्येते त्रयोऽपि यथोत्तरमुत्तममध्यमाधमाः, तद्वद्वाच्यैकः कश्चिदाशङ्क्यमानोद्भावनं दोषं समुद्धरति, अपरः परोद्भावितम्, अन्यस्त्वनशाशङ्क्यमानोद्भावनमनुद्भावितं चेति, एतेऽपि त्रयो यथोत्तरमुत्तममध्यमाधमा इति परमार्थः । "स्वपक्षसिद्धये वादी, साधने प्रागुदीरयेत् । यदि प्रौढिः प्रिया तत्र, दोषानपि तदुद्धरेत् ॥ १ ॥" इति, संग्रहश्लोकः । द्वितीयकक्षायां तु प्रतिवादिना स्वात्मनो निदोषत्वसिद्धये वादिवद्वदन्तमेव वक्ष्येयम् । इयं च विधेयम्—परपक्षप्रतिक्षेपः, स्वपक्षसिद्धिश्च । तत्र कदाचिद् द्वयमप्येतदेकेनैव प्रयत्नेन निर्वर्यते, यथा नित्यः शब्दः कृतकत्वात्, इत्यादौ विरुद्धोद्भावेन, परप्रदर्शनेनैव परप्राणव्यपरोपणाभ्यन्तरप्रवाये चैतत् प्रौढतारूपप्रियसखीसमन्वितामेव विजयश्रियमनुपपन्नयति । असिद्धतामुद्भावेन तु स्वपक्षसिद्धये साधनान्तरमनित्यः शब्दः सत्त्वादिभ्युपादानं केचनपेयं तावत्तत्पते । तदनुपपत्त्याऽनित्यः शब्दः कृतकत्वा-

जनाद्युद्भावनभूतं श्लाघ्यतामात्रमेव प्राप्नोति, न तु प्रियतमां विजयश्रियम् । यदुदयनोऽभ्युपादिशत्—वादिवचनाश्रमवगम्याऽनूद्य दूषयित्वा प्रतिवादी स्वपक्षे स्थापनां प्रयुञ्जीत, अप्रयुञ्जानस्तु दूषितपरपक्षाऽपि न विजयी श्लाघ्यस्तु स्यात्, आत्मानमरक्षन् परघातीव वीर इति । तदुदीच्छेत् प्रौढताम्वितां विजयश्रियम्, तत्राऽप्रयत्नोपनतां तयोः प्राणभृतां हेतोर्विरुद्धतामवधारयेत्, निपुणतरमन्विष्य सति संभवे तामेव प्रसाधयेत् । न च विरुद्धत्वमुद्भाव्य स्वपक्षसिद्धये साधनान्तरमभिधीत, व्यर्थत्वस्य प्रसङ्गः । एवं तृतीयकक्षास्थितेन वादिना विरुद्धत्वं परिहृते चतुर्थकक्षायामपि प्रतिवादी तत् परिहारोद्धारमेव विधीत, न तु दूषणान्तरमुद्भाव्य स्वपक्षं साधयेत्, कथाविगमाभावप्रसङ्गात् । नित्यः शब्दः कृतकत्वात्, इत्यादौ हि कृतकत्वस्य विरुद्धत्वमुद्भावयता प्रतिवादिना नियतं तस्यैवाऽनित्यत्वसिद्धौ साधनत्वमध्यवसितम्, अत एव न तदाऽसौ साधनान्तरमारचयति । स चेदयं चतुर्थकक्षायां तत्परिहारोद्धारमनवधारयन् प्रकारान्तरेण परपक्षं प्रतिक्षेपेत्, स्वपक्षं च साधयेत्, तदानीं वादिना तद्दूषणे कृते स पुनरन्यथा समर्थयेत्, इत्येवमनवस्था । किञ्च—एवं चेत् प्रतिवादी विरुद्धत्वोद्भावनमुखेनाऽनित्यत्वसिद्धौ स्वीकृतमपि कृतकत्वं हेतुं परिहृत्य सत्त्वादिरूपं हेत्वन्तरमुदीकुर्यात्, तदा वाद्यपि नित्यत्वसिद्धौ तमुपात्तं परित्यज्य प्रत्यभिज्ञायमानत्वादि साधनान्तरमभिधानः कथं वार्येत ? अनिवारणे तु सैवानवस्था सुस्थाप्यते । तदिदमिह रहस्यम्—उपक्रान्ते साधने दूषणे वा परित्यज्य नापरं तदुदीरयेदिति । विरुद्धत्वोद्भावनवत् प्रत्यक्षेण पक्षवाधोद्भावेनऽप्येकप्रयत्ननिर्वर्त्य एव परपक्षप्रतिक्षेपस्वपक्षसिद्धौ । कदाचिद् भिन्नप्रयत्ननिर्वर्त्ये एते संभवतः, तत्र चायमेव क्रमः—प्रथमं परपक्षप्रतिक्षेपः, तदनु स्वपक्षसिद्धिरिति । यथा—नित्यः शब्दश्चानुपत्त्वात्, प्रमेयत्वाद् वा, इत्युक्तेऽसिद्धत्वानैकान्तिकत्वाभ्यां परपक्षं प्रतिक्षेपेत्, अनित्यः शब्दः कृतकत्वात्, इत्यादिना च प्रमाणेन स्वपक्षं साधयेत् । ननु न परं निगृह्य स्वपक्षसिद्धये साधनमभिधानार्हम्, पराजितेन सार्धं विवादाभावात्, न खलु—लोके—ऽपि कृतान्तवक्त्रान्तरसंचारिणा सह रणो दृष्टः श्रुतो वेति । तत् किमिदानीं द्वयोजिगीपतोः कचिद्देशे राज्याभिषेकाय स्वीकृतविभिन्नराजवीजयोरेकश्चेदन्यतरं निहन्त्यात्, तदा स्वीकृतं राजवीजं न तत्राभिषिञ्चेत् ?, तदर्थमेव ह्यसौ परं निहतवान् । अकलङ्कोऽप्यभ्यधात्—"विरुद्धं हेतुमुद्भाव्य, वादिनं जयतीतरः । आभासान्तरमुद्भाव्य, पक्षसिद्धिमपजने ॥ १ ॥" इति । परपक्षे च दूषयन् यावता दोषविषयः प्रतीयते, तावदनुवदेत् निराश्रयस्य दोषस्य प्रत्येतुमशक्यत्वात् । न च सर्वे दोषविषयमेकदैवाऽनुवदेत् एवं हि युगपद् दोषाभिधानस्य कर्तुमशक्यत्वात्, क्रमेण दोषवचने कार्ये, ततो निर्धार्य पुनः प्रकृतदोषविषयः प्रदर्शनीयः, अप्रदर्शिते तस्मिन् दोषस्य वक्तुमशक्यत्वात्, तथा च द्विरनुवादः स्यात्, तत्र च प्राक्तनं सर्वानुभाषणं व्यर्थमेव भवेदिति । अनुवादश्चाऽनित्यः शब्दः कृतकत्वा-

विशुद्धं कृतकत्वादित्यसिद्धो हेतुः, कृतकत्वमसिद्धम्, अ-
सिद्धोऽयं हेतुरित्येवमादिभिः प्रकारैरेकधा संभवति ।
अथ दूषणमकमेकं वा कीर्तयेत्, किमत्र तत्त्वम् ? । प-
दजिज्ञासायामेकमेव, तस्मादेव परपक्षप्रतिपक्षस्य सिद्धे-
र्द्वितीयादिदोषाभिधानस्य वैयर्थ्यात्, तज्जिज्ञासायां च संभवे
यावत्स्फूर्त्यनेकमपि प्राद्विप्रसिद्धेः, इति ब्रूमः, “ दूषणं प-
रपक्षस्य, स्वपक्षस्य च साधनम् । प्रतिवादी द्वयं कुर्या-
द्, भिन्नाभिन्नप्रयत्नतः ” ॥ १ ॥ इति संप्रहृल्लोकः । तृती-
यकक्षायां तु वादी द्वितीयकक्षास्थितप्रतिवादिप्रदर्शितदू-
षणमदूषणं कुर्यात्, अप्रमाण्येच्च प्रमाणम्, अनयोर-
न्यतरस्यैव करणे वादाभासप्रसङ्गात् । उदयनोऽप्याह-ना-
पि प्रतिपक्षसाधनमनिर्वर्त्य प्रथमस्य साधनत्वावस्थितिः,
शङ्कितप्रतिपक्षत्वादिति, अदूषयंस्तु रक्षितस्वपक्षोऽपि न
विजयी, श्लाघ्यस्तु स्याद्, वञ्चितपरप्रहार इव तमप्रहर-
माण इति चेत् । न च प्रथमं प्रमाणं दूषितत्वात् परि-
त्यज्य परोदीरितं च प्रमाणं दूषयित्वा स्वपक्षसिद्धये प्रमा-
णान्तरमाद्रियेत्, कथाविरामाभावप्रसङ्गादित्युक्तमेव । अत
एव स्वसाधनस्य दूषणानुद्धारे परसाधने विरुद्धत्वोद्भा-
वेऽपि न जयव्यवस्थाः तदुद्धारे तु तदुद्भावनं सुतरां वि-
जयायेति को नाम नानुमन्यते ? । सोऽयं सर्वविजयेभ्यः
श्लाघ्यते विजयो यत्परोऽङ्गीकृतपक्षं परित्यज्य स्वपक्षा-
राधनं कार्यत इति । वादी तृतीयकक्षायां प्रतिवादिप्रदर्शि-
तं दूषणं दूषयेत्, पूर्वं प्रमाणं चाप्रमाण्येदिति । एवं चतु-
र्थपक्षमकक्षादावपि स्वयमेव विचारणीयम् ॥ २२ ॥

अथ तत्त्वनिर्णिनीपुवादे कियत्कत्वं वादिप्रतिवादिभ्यां व-
क्तव्यमिति निर्णेतुमाहुः—

उभयोस्तत्त्वनिर्णिनीपुत्वे यावत् तत्त्वनिर्णयं यावत्स्फूर्तिं
च वाच्यम् ॥ २३ ॥

एकः स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीपुः परश्च परत्र, द्वौ वा प-
रस्परम्, इत्येवं द्वावपि यदा तत्त्वनिर्णिनीपू भवतस्तदा
यावता तत्त्वस्य निर्णयो भवति, तावत् ताभ्यां स्फूर्तौ स-
त्यां वक्तव्यम् ; अनर्णये वा यावत् स्फुरति तावद् वक्त-
व्यम् । एवं च स्थितमेतत्—

“ स्वं स्वं दर्शनमाश्रित्य, सम्यक्साधनदूषणैः ।

जिगीषोर्निर्णिनीयोर्वा, वाद एकः कथाः भवेत् ॥ १ ॥

भङ्गः कथात्रयस्याऽत्र, निग्रहस्थाननिर्णयः ।

श्रीमदरत्नाकरग्रन्थाद्, धीधनैरवधार्यताम् ॥ २ ॥”

यतः—

“ प्रमेयरत्नकोटीभिः, पूर्णो रत्नाकरो महान् ।

तत्रावतारमात्रेण, वृत्तेरस्याः कृतार्थता ॥ १ ॥

प्रमाणे च प्रमेये च, बालानां बुद्धिस्त्रिद्वये ।

किञ्चिद्वचनचातुर्यं—चापलाययमादध ॥ २ ॥

न्यायमार्गादतिक्रान्तं, किञ्चिदत्र मतिभ्रमात् ।

यदुक्तं तार्किकैः शोध्यं, तत् कुर्वाणैः कृपां मयि ॥ ३ ॥

आशावासः समयसमिधां संचयैश्चीयमाने,

स्त्रीनिर्वाणोचितशुचिवचश्चातुरीचित्रभानौ ।

प्राजापत्यं प्रथयति तथा सिद्धराजे त्रयश्री—

यस्योद्वाहं व्यधित स सदा नन्दताद् देवसूरिः ॥ ४ ॥

प्रज्ञातः पदेदिभिः स्फुटदृशा संभावितस्तार्किकैः,
कुर्वाणः प्रमदाद् महाकविकथां सिद्धान्तमार्गाध्वगः ।

दुर्वाद्यङ्कुशदेवसूरिचरणाम्भोजद्वयीपटपदः,

श्रीरत्नप्रभसूरिरल्पतरधीरतां व्यधाद् वृत्तिकाम् ॥ ५ ॥

वृत्तिः पञ्च सहस्राणि, येनेयं परिपठ्यते ।

भारती भारती चाऽस्य, प्रसर्पन्ति प्रजल्पतः ॥ ६ ॥”

रत्ना० = परि० ।

शुष्कवादादिवादस्वरूपनिरूपणायाऽऽह—

शुष्कवादो विवादश्च, धर्मवादस्तथा परः ।

इत्येष त्रिविधो वादः, कीर्तितः परमर्षिभिः ॥ १ ॥

शुष्क एव शुष्को—नीरसः, गलतालुशोषमात्रफल इत्यर्थः,
स चासौ वादश्च कमपि विप्रतिपत्तिविषयमाश्रित्य प्रति-
वादिना सह वदनं शुष्कवादः । तथा विरूपो—जयप्राप्ता-
वपि परलोकादिवधको वादो विवादः, चशब्द उक्तसमुच्चये,
तथा धर्मप्रधानो वादो धर्मवादः, तथा तेनात्यन्तमाध्यस्थ्या-
दिना धर्महेमकपादिपरीक्षाालक्षणेन वा प्रकारेण समुच्चयार्थो
वा तथा शब्दः, परः—प्रधानोऽपरो वा उक्तवादाभ्यामन्यः
इत्यनेन प्रकारेण एषोऽनन्तरौक्तास्तिष्ठो विधाः—प्रकारा
यस्य स त्रिविधः, कीर्तितः—संशब्दितः परमर्षिभिः—प्रधान
मुनिभिरिति ॥ १ ॥

आद्यवादस्वरूपमाह—

अत्यन्तमानिना सार्द्धं, क्रूरचित्तेन च दृढम् ।

धर्मद्विष्टेन मूढेन, शुष्कवादस्तपस्विनः ॥ २ ॥

अत्यन्तम्—अत्यर्थं मानी—गर्वी अत्यन्तमानी तेन स हि
जितोऽपि परगुणं न मन्यते सार्द्धं—सह क्रूरचित्तेन—सं-
क्लिष्टाध्यवसायेन स हि जितो वैरी स्यात्, चशब्दः
समुच्चये, तथा दृढमत्यर्थं धर्मो—जिनाख्यातः धृतचा-
रित्ररूपस्तस्यैव दुर्गतौ प्रपततां धरणसमर्थत्वात्तस्य
द्विष्टो—द्वेषवान् धर्मद्विष्टः, तेन स हि निराकृतोऽपि ध-
र्मं न प्रतिपद्यतेऽतो व्यर्थः प्रयासः स्यात्, तथा—मूढे-
न—युक्तायुक्तविशेषानभिज्ञेन स हि वादेऽनधिकृत एव
प्रतिवादिना यो वादः स इति गम्यते । किमित्याह—शु-
ष्कवादोऽनर्थकवादो भवतीति गम्यम् । कस्येत्याह—तपस्वि-
नः—साधोः तपस्विग्रहणं चेह तस्य सदैवोचितप्रवृत्ति-
कतया योग्यत्वेन शास्त्रेऽधिकारित्वोपदर्शनार्थमितरस्य
चान्यथात्वेन तत्रानधिकारितोपदर्शनार्थं च । अथवा—हे
तपस्विनः ! इति । अथ कथमस्य शुष्कवादत्वम् ? अनर्थ-
ज्ञानत्वादिति ब्रूमः, विजयेऽभिभवे तपस्विना कृते सति
अस्यात्यन्ताभिमानादिदोषयुक्तस्य प्रतिवादिनः अतिपत-
नमतिपातः—मरणं स एव आदिष्यस्य चित्तनाशादिदोष-
वृन्दस्य तदतिपातादि भवतीति गम्यते । स हि विजितो मा-
नात् म्रियेत चित्तनाशवैरानुबन्धाशुभकमेवन्धसंसारपरिभ्र-
मणादिकं वाऽऽप्नुयात् । अथवा—साधारणवैरानुबन्धात् सा-
मर्थ्यं सत्यतिपातं शासनोच्छेदादि वा कुर्यादिति भावना ।
तथा लाघवं महान्म्यं हानिर्भवतीति गम्यम् । हा०१२ अष्ट०।

धर्मव्यवस्थातो वादः प्रादुर्भवतीति तत्त्व-
रूपमिहोच्यते—

शुष्कवादो विवादश्च, धर्मवादस्तथाऽपरः ।

कीर्तितस्त्रिविधो वादः, इत्येवं तत्त्वदर्शिभिः ॥ १ ॥

शुष्केति—स्पष्टः ॥ १ ॥

परानर्थो लघुत्वं वा, विजये च पराजये ।

यत्रोक्तौ सह दुष्टेन, शुष्कवादः स कीर्तितः ॥ २ ॥

परेति—यत्र दुष्टेनात्यन्तमानक्रोधापेक्षितं सहाक्रौ
सत्याम् । विजये सति परस्य—प्रतिवादिनः परः—प्रकृतो
वाऽनर्थो—मरणचित्तनाशैरानुबन्धसंसारपरिभ्रमणरूपः
साध्वतिपातनशासनोच्छेदादिरूपो वा । पराजये च सति
लघुत्वं वा “जितो जैनोऽतोऽसारं जैनशासनम्” इत्येव-
मवर्णवादलक्षणं भवति । स शुष्कवादो गलतालुशोषमा-
त्रफलत्वात् कीर्तितः ॥ २ ॥

छलजातिप्रधानोक्ति-दुःस्थितेनार्थिना सह ।

विवादोऽत्रापि विजया-लाभो वा विप्रकारिता ॥ ३ ॥

छलेति—दुःस्थितेन दरिद्रेण । अर्थिना लाभख्यातादिप्रयो-
जनिना सह । छलमन्याभिप्रायेणोक्तस्य शब्दस्याभिप्रायान्त-
रेण दूषणम्, जातिश्चासदुत्तरम् ; ताभ्यां प्रधानोक्तिः विवादो-
विरुद्धो वादः अत्रापि—विवादोऽपि विजयालाभः पर-
स्यापि छलजात्याद्युद्भावनपरत्वात् । वा-अथवा विप्रकारि-
ता अत्यन्ताप्रमादितया छलादिपरिहारेऽपि प्रतिवादिनो-
ऽर्थिनः पराभूतस्य लाभख्यात्यादिविघातधौव्यात् । वाधते
च परापायनिमित्तता तपस्विनः परलोकसाधनमिति । ना-
त्रोभयथाऽपि फलमिति भावः ॥ ३ ॥

ज्ञातस्वशास्त्रतत्त्वेन, मध्यस्थेनाऽधभीरुणा ।

कथाबन्धस्तत्त्वधिया, धर्मवादः प्रकीर्तितः ॥ ४ ॥

ज्ञातेति—ज्ञातं स्वशास्त्रस्याभ्युपगतदर्शनस्य तत्त्वं येन,
एवंभूतो हि स्वदर्शनं दूषितमदूषितं वा जानीते । मध्य-
स्थेन—आत्यन्तिकस्वदर्शनानुरागपरदर्शनद्वेषरहितेन, एवं-
भूतस्य हि सुप्रतिपादं तत्त्वं भवति । तथा अधभीरुणा-
पातकभयशीलेन, एवंभूतो ह्यसमञ्जसवक्त्रा न भवतीति ।
सोहीति गम्यते तत्त्वधिया—तत्त्वबुद्ध्या । यः कथाबन्धः
स धर्मवादो—धर्मप्रधानो वादः प्रकीर्तितः ॥ ४ ॥

वादिनो धर्मबोधादि, विजयेऽस्य महत्फलम् ।

आत्मनो मोहनाशश्च, प्रकटस्तत्पराजये ॥ ५ ॥

वादिन इति—वादिनो विजये सति । अस्य—प्रागुक्तविशे-
षणविशिष्टस्य प्रतिवादिनो धर्मः श्रुतचारित्र्यलक्षणस्तस्य
बोधः प्रतिपत्तिस्तदादि । आदिना अद्वयपक्षपातावर्णवादा-
दिग्रहः । महदुःकृष्टं फलं भवति । ततः प्रतिवादिनः
सकाशात् पराजये चात्मनोऽधिकृतसाधोः मोहस्यातत्त्वा-
दौ तत्त्वाद्यध्यवसायलक्षणस्य नाशश्च प्रकट इत्युभयथाऽपि
फलवानयमिति भावः ॥ ५ ॥

अयमेव विधेयस्त-तत्त्वज्ञेन तपस्विना ।

देशाद्यपेक्षान्योऽपि, विज्ञाय गुरुलाघवम् ॥ ६ ॥

अयमेवेति—तत्तस्मात् तत्त्वज्ञेन तपस्विना । अयमेव—धर्म-
वाद एव विधेयः । अपवादमाह—देशो-नगरग्रामजनपदादिः,
आदिना कालराजसभ्यप्रतिवाद्यादिग्रहः, तदपेक्षया-तदाश्र-
यणेन गुरुलाघवं-दोषगुणयोरल्पबहुत्वं विज्ञाय अन्योऽपि
विवादः कार्यः ॥ ६ ॥

अत्र ज्ञातं हि भगवान्, यत्स नाऽभाव्यपर्वदि ।

दिदेश धर्ममुचितं, देशेऽन्यत्र दिदेश च ॥ ७ ॥

अत्रेति—अत्र देशाद्यपेक्षायां ज्ञातमुदाहरणं हि भगवान्
श्रीवर्धमानस्वामी । यत् स न अभाव्यपर्वदि प्रथमसं-
भवसंरणेऽयोग्यसदसि धर्मं दिदेश, अन्यत्र चोचितं प्रति-
बोध्यजनकलितं देश धर्मं दिदेश ॥ ७ ॥

विषयो धर्मवादस्य, धर्मसाधनलक्षणः ।

स्वतन्त्रसिद्धः प्रकृतो-पयुक्तोऽसद्ग्रहव्यये ॥ ८ ॥

विषय इति—धर्मवादस्य विषयो धर्मसाधनलक्षणः स्व-
तन्त्रसिद्धः । सांख्यादीनां पण्डितन्त्रादिशास्त्रसिद्धः । अस-
द्ग्रहस्याशोभनपक्षपातस्य व्यये सति, प्रकृतोपयुक्तः प्र-
स्तुतमोक्षसाधकः । धर्मवादेनैवासद्ग्रहनिवृत्त्या मार्गाभिमु-
खभावादिति भावः ॥ ८ ॥

यथाऽहिंसादयः पञ्च-व्रतधर्मयमादिभिः ।

पदैः कुशलधर्माद्यैः, कथ्यन्ते स्वस्वदर्शने ॥ ९ ॥

यथेति—यथाऽहिंसादयः, आदिना सूनुतास्तेयब्रह्मा-
परिग्रहपरिग्रहः, पञ्च स्वस्वदर्शने व्रतधर्मयमादिभिः,
तथा कुशलधर्माद्यैः पदैः कथ्यन्ते । तत्र महाव्रतपदेनैता-
नि जैनैरभिधीयन्ते । व्रतपदेन च भागवतैः, यदाहुस्ते-
“पञ्च व्रतानि पञ्चोपव्रतानि” व्रतानि यमाः, उपव्रता-
नि नियमाः” इति । धर्मपदेन तु पाशुपतैः, यतस्ते दश
धर्मानाहुः—“अहिंसा सत्यवचन-मस्तैर्न्यं चाप्यकल्पना ।
ब्रह्मचर्यं तथाऽक्रोधो, ह्यार्जवं शौचमेव च ॥ १ ॥ सन्तो-
पो गुरुशुश्रूषा, इत्येते दश कीर्तिताः” । १० सांख्यैर्व्यास-
मतानुसारेभिश्च यमपदेनाभिधीयन्ते—“पञ्च यमाः पञ्च
नियमाः” तत्र यमाः—“अहिंसा सत्यमस्तैर्न्यं ब्रह्मचर्यम-
व्यवहारश्चेति,” नियमास्तु—“अक्रोधो गुरुशुश्रूषा, शौ-
चमाहारलाघवम् ! अप्रमादश्चेति” कुशलधर्मपदेन च बौ-
द्धैरभिधीयन्ते, यदाहुस्ते—“दशाऽ=कुशलानि, तद्यथा-हिं-
सा स्तेयान्यथाकामं, पैशून्यं परुषानुत्तम् । संभिन्नालाप-
व्यापाद-मभिध्या दृग्विपर्ययम् ॥ १ ॥ पापकर्मैति दशधा,
कायवाङ्मानसैस्त्यजेत् । इति” अत्र चान्यथाकामः—पा-
रदार्यम्, संभिन्नालापोऽसंबद्धभाषणम्, व्यापादः—परपी-
डाचिन्तनम्, अभिध्या—धनादिष्वसन्तोषः परिग्रह इति या-
वत्, दृग्विपर्ययो—मिथ्याभिनिवेशः, एतद्विपर्ययाच्च दश
कुशलधर्मा भवन्तीति । आदिपदाच्च ब्रह्मादिपदग्रहः । एता-
न्येव वैदिकादिभिर्ब्रह्मादिपदेनाभिधीयन्ते इति ॥ ९ ॥

मुख्यवृत्त्या क युज्यन्ते, न वैतानि क दर्शने ।

विचार्यमेतन्निपुणै-रव्यग्रेणान्तरात्मना ॥ १० ॥

मुख्येति—एतानि-अहिंसादीनि क दर्शने युज्यन्ते, क वा
दर्शने न युज्यन्ते, एतन्मुख्यवृत्त्याऽनुपचारेण निपुणैर्धर्म-
विचारनिष्णातैर्विचारणीयम् नान्यद्वस्त्वन्तरविचारणे ध-
र्मवादाभावप्रसङ्गात् । अव्यग्रेण—स्वशास्त्रनीतिप्रणिधाना-

द्वयाक्षितेन अन्तरात्मना—मनसा शास्त्रान्तरनीत्या ह्येकशा-
स्त्रोक्तप्रकाराणामहिंसादीनामप्रयुज्यमानता स्फुटमेव प्रती-
यत इति स्वतन्त्रनीतिप्रणिधानेनैव विषयव्यवस्था विचार्य-
माणा फलवतीति भावः ॥ १० ॥

ननु स्वतन्त्रनीत्याऽपि धर्मसाधनविचारणे प्रमाणप्रमे-
यादिलक्षणप्रणयने परतन्त्रादिविचारणमप्याव-
श्यकमिति व्यग्रताऽनुपरमे कदा प्रस्तुतवि-
चारावसर इत्यत आह—

प्रमाणलक्षणदेस्तु, नोपयोगोऽत्र कश्चन ।

तन्निश्चयेऽनवस्थाना—दन्यथार्थस्थितेर्यतः ॥ ११ ॥

प्रमाणेति—प्रमाणं—प्रत्यक्षादि तस्य लक्षणं—स्वपराभा-
सिद्धान्तत्वादि; तदादेः, आदिना प्रमेयलक्षणदिग्रहः । त-
स्य त्वधर्मसाधनविषये कश्चनोपयोगो नास्ति । अयमभि-
प्रायः—प्रमाणलक्षणेन निश्चितमेव प्रमाणमर्थग्राहकमिति
तदुपयोग इति । न चायं युक्तः, यतस्तल्लक्षणं निश्चित-
मनिश्चितं वा स्यात् ? आद्यं किमधिकृतप्रमाणेन ? प्रमा-
णान्तरेण वा ? यदि तेनैव तदेतरेतराश्रयः, अधिकृत-
प्रमाणलक्षणनिश्चयः तन्निश्चयाच्चाधिकृतप्रमाणनिश्चय इति ।
यदि च प्रमाणान्तरेण तन्निश्चयस्तदाह—तन्निश्चये प्र-
माणान्तरेण तल्लक्षणनिश्चयेऽनवस्थानात्तन्निश्चयायकप्रमाणेऽ-
पि प्रमाणान्तरापेक्षाऽविरामात् । यदि च प्रमाणान्तरेणा-
निश्चितमेव लक्षणं प्रमाणनिश्चये उपयुज्यते इतीष्यते, त-
दाह—अन्यथाऽन्यतोऽनिश्चितस्य लक्षणस्योपयोगेऽर्थस्थि-
तेरन्यतोऽनिश्चितेनैव प्रमाणेनार्थसिद्धेः । तदुक्तं हरिभद्रा-
चार्येण—“प्रमाणेन विनिश्चित्य, तदुच्येत न वा ननु ।
अलक्षितात्कथं युक्ता, न्यायतोऽस्य विनिश्चितिः ॥ १ ॥
सत्यां चास्यां तदुक्त्या किं, तद्विषयनिश्चितेः । तत एवा-
विनिश्चित्य, तस्योक्ति (वा) ध्यान्ध्यमेव हि ॥ २ ॥ ”
इत्थमत्र प्रमाणलक्षणदेरनुपयोगः समर्थितः । इममेव
सिद्धसेनसंमत्या दृढयन्नाह—यत इति यत आह वादीः
सिद्धसेन इत्यर्थः ॥ ११ ॥

प्रसिद्धानि प्रमाणानि, व्यवहारश्च तत्कृतः ।

प्रमाणलक्षणस्योक्तौ, ज्ञायते न प्रयोजनम् ॥ १२ ॥

प्रसिद्धानीति—प्रसिद्धानि लोके स्वत एव रूढानि, न तु
प्रमाणलक्षणप्रणेतृवचनप्रसाधनीयानि । प्रमाणानि—प्रत्य-
क्षादीनि । तथा व्यवहरणं—व्यवहारः स्नानपानदहनपचना-
दिका क्रिया । चशब्दः प्रसिद्धत्वसमुच्चयार्थः । तत्कृतः प्रमा-
णप्रसाध्यः प्रमाणलक्षणप्रवीणानामपि गोपालवालाबलादीनां
तथा व्यवहारदर्शनात्, ततश्च प्रमाणलक्षणस्याविसंवादिज्ञा-
नं प्रमाणमित्यादेरुक्तौ प्रतिपादने ज्ञायते—उपलभ्यते ‘न’—नैव
प्रयोजनं—फलं वर्तते । नेति वक्तव्ये ‘ज्ञायते नेति’ यदुक्तमाचार्येण
तदतिवचनपारुष्यपरिहारार्थम् । यस्त्वत्रायमुदयनस्थापाल-
म्भः ये तु प्रमाणमेव सर्वस्य व्यवस्थापकम्, न तु लक्षणम्, तद-
पेक्षायामनवस्थेत्याहुस्तेषाम्—“निन्दामि च पिबामि चेति ”
न्यायापातः । यतो व्याप्यतिव्याप्तिपरिहारेण तत्सदर्थव्यव-
स्थापकं तत्तद्व्यवहारव्यवस्थापकं च प्रमाणमुपाददते तदेव
तु लक्षणम् । अनुवादः स इति चेदस्माकमप्यनुवाद एव,

न ह्यलौकिकमिह किञ्चिदुच्यते । न चाऽनवस्था वैद्यके रोगा-
दिलक्षणवद् व्याकरणादौ शब्दादिवच्च व्यवस्थापकत्वे, त-
त्रापि समुग्धव्यवहारमाश्रित्य लक्षणैरेव व्युत्पादनादिति । स-
त्वत्र न शाभने, यतो वयं प्रमाणस्यार्थव्यवस्थापकत्वे व्यवहा-
रव्यवस्थापकत्वे वा लक्षणं न प्रयोजकमिति द्रुमो न तु सर्वत्रैव
तदप्रयोजकमिति । समानासमानजानीयव्यवच्छेदस्य तदर्थ-
स्य तत्र तत्र व्यवस्थितत्वात् । सामान्यतो व्युत्पन्नस्य तच्छा-
स्त्रादधिकृतविशेषप्रतीतिपर्यवसानेनानवस्थाभावात्, केवलं
केवलव्यतिरेक्येव लक्षणमिति नादरः, प्रमेयत्वादेरपि पदार्थ-
लक्षणत्वव्यवस्थितेः इत्यन्यत्र विस्तरः । यस्तुतो धर्मवादे
लक्षणस्य नोपयोगः, स्वतन्त्रसिद्धाहिंसादीनां तादृशधर्मा-
न्तरसंशयजिज्ञासाविचारद्वारकतत्त्वज्ञानेनासदग्रहनिवृत्तेः ।
अन्यथैवोपपत्तेरितरभिन्नत्वेन ज्ञानस्य तत्साध्यस्याप्राप्त्यु-
योगात्समुग्धज्ञानेनैव कार्यसिद्धिरित्यत्र तात्पर्यम् ।

मन्वर्थनिश्चयार्थमेव लक्षणोपयोगः, तेन ज्ञानप्रामाण्यसंश-
यनिवृत्तौ तन्मूलार्थसंशयनिवृत्त्याऽर्थनिश्चयसिद्धेः इत्याशङ्का-
यामाह—

न चार्थसंशयापत्तिः, प्रमाणेऽतत्त्वशङ्काया ।

तत्राप्येतदविच्छेदा—द्वैत्वभावस्य साम्यतः ॥ १३ ॥

न चेति—न च प्रमाणेऽतत्त्वशङ्कायाऽप्रामाण्यशङ्काया अर्थ-
संशयापत्तिः, लक्षणं विनैति गम्यम् । तत्रापि—प्रमाणलक्ष-
णेऽपि । एतदविच्छेदादप्रामाण्यशङ्कायाः स्वरसात्थापिता-
या अनुपगमात् । द्वैत्वभावस्य शङ्काकारणाभावस्य साम्यतः
तुल्यत्वात् । प्रमाणलक्षण इव प्रमाणेऽपि शङ्काकारणाभावं;
शङ्काया अनुत्पत्तेरित्यर्थः ।

आहिंसादिधर्मसाधनग्राहकं हि प्रमाणं परेषां यष्टितन्त्रा-
दिकं स्वस्वशास्त्रमेव । तत्र चाहिंसादिग्रहणां सर्वतन्त्र-
प्रसिद्धत्वेन न कदापि संशयस्तद्विशेषांशे तु भवन्नयम-
नुकूल एव, नचैकांशे शङ्कितप्रामाण्यज्ञानमित्रांशस्याप्य-
निश्चयकमिति युक्तम्, घटपटसमूहालम्बनान् । घटांशे प्रा-
माण्यसंशयं पटस्याप्यनिश्चयापत्तेरित्याशयवानाह—

अर्थयाथात्म्यशङ्का तु, तत्त्वज्ञानोपयोगिनी ।

शुद्धानिर्स्थापकत्वं च, तन्त्रं सदृशनिग्रहे ॥ १४ ॥

अर्थेति—अर्थस्याहिंसादीर्थात्म्यस्य स्वतन्त्रप्रसिद्धितया-
श्रयवृत्तित्वानित्याश्रयवृत्तित्वाद् शङ्का तु विचारप्रवृत्त्या
तत्त्वज्ञानोपयोगिनी । ततश्च प्रतीयमानं शुद्धानिर्स्थापक-
त्वं (स्थापकत्वं) प्रामितिजन-
कत्वम् । सदृशनिग्रहे शोभनागमस्य ग्रहे—स्वीकारे तन्त्रं-
प्रयोजकम् तद्ग्रहे च तत एव धर्मसाधनोपलम्भात् किं लक्ष-
णेनेति भावः ।

तत्रात्मा नित्य एवेति, येषामेकान्तदर्शनम् ।

हिंसादयः कथं तेषां, कथमप्यात्मनोऽव्ययात् ॥ १५ ॥

तत्रेति—तत्र धर्मसाधने विचारणीये आत्मा नित्य एव
इति येषां सांख्यादीनामेकान्तदर्शने तेषां हिंसादयः क-
श्च मुख्यवृत्त्या युज्यन्ते इति शेषः । कथमपि खण्डितश-

रीरावयवैकपरिणामेनापि आत्मनोऽव्ययादखण्डनात् । न हि बुद्धिगतदुःखोत्पादरूपा हिंसा सांख्यानामात्मनि प्रतिविम्बो-
द्यनानुपस्तरिता संभवति । न वा नैयायिकानां स्वभिन्नदुःख-
रूपगुणरूपा सा, आत्मनि समवायेन प्रतिविम्बसमवाययोरैव
काल्पनिकत्वात् । न च कथमपि स्वपर्यायविनाशाभावे हिंसा-
व्यवहारः कल्पनाशतेनाप्युपपादयितुं शक्यत इति । तदिद-
माह—“निष्क्रियोऽसौ ततो हन्ति, हन्यते वा न जातुचित् ।
कंचित्केनचिदित्येवं, न हिंसाऽस्योपपद्यत ” ॥ १ ॥

मनोयोगविशेषस्य, ध्वंसो मरणमात्मनः ।

हिंसा तच्चेन्न तत्त्वस्य, सिद्धेरर्थसमाजतः ॥ १६ ॥

मन—इति मनोयोगविशेषस्य स्मृत्यजनकज्ञानजनकमनः-
संयोगस्य ध्वंस-आत्मनो मरणं तद्विहा । इयं ह्यात्मनोऽ
व्ययेऽप्युपपत्त्यते, अतिसान्निध्यादेव हि शरीरखण्डनादा-
त्माऽपि खण्डित इति लोकानामभिमानो नायं विशेषदर्शि-
भिरादरणीय इति चेन्न, तत्त्वस्योक्तध्वंसत्वस्य अर्थसमा-
जतोऽर्थवशादेव सिद्धेः । स्मृतिहेत्वभावादेव स्मृत्यजन-
नाश्वरममनःसंयोगस्यापि संयोगान्तरवदेव नाशात् । तथा
च नेयं हिंसा केनचित् कृता स्यादिति सुस्थितमेव
सकलं जगत् स्यात् ।

आत्मन एकान्तनित्यत्वाभ्युपगमे दूषणान्तरमाह-

शरीरेणाऽपि संबन्धो, नित्यत्वेऽस्य न संभवी ।

विभुत्वेन च संसारः, कल्पितः स्यादसंशयम् ॥ १७ ॥

शरीरेणापीति—नित्यत्वे सति अस्य आत्मनः शरीरेणा-
पि समं संबन्धो न संभवी । नित्यस्य हि शरीरसंबन्धः
पूर्वरूपस्य त्यागे वा स्यादत्यागे वा ? आद्ये स्वभाव-
त्यागस्यानित्यलक्षणत्वाभित्यत्वहानिः । अन्त्ये च पूर्व-
स्वभावविरोधाच्छरीरासंबन्ध एवेति । विभुत्वेन चाभ्युप-
गम्यमानेन हेतुना संसारोऽसंशयं कल्पितः स्यात्, सर्व-
गतस्य परलोकगमनरूपमुख्यसंसारपदार्थानुपपत्तेः । अथ-
वा-विभुत्वे च संसारो न स्यात्, स्याच्चदसंशयं कल्पि-
तः स्यादिति योजनीयम् । तदिदमुक्तम्—“शरीरेणापि
संबन्धो, नात एवास्य सङ्गतः । तथा सर्वगतत्वाच्च, सं-
सारश्चाप्यकल्पितः ॥ १ ॥ ”

परः शङ्कते—

अदृष्टादेहसंयोगः, स्यादन्यतरकर्मजः ।

इत्थं जन्मोपपत्तिश्च, न तद्योगाविवचनात् ॥ १८ ॥

अदृष्टादिति—अदृष्टात् प्राग्जन्मकृतकर्मणो लब्धवृत्तिका-
त् । देहसंयोगोऽन्यतरकर्मजः स्यात् । आत्मनो विभुत्वे-
नाभयकर्मभावेऽपि देहस्य मूर्तत्वेनान्यतरकर्मसंभवादिति ।
इत्थं जन्मनः संसारस्थोपपत्तिः ऊर्ध्वलोकादौ शरीरसंब-
न्धाद्वोर्ध्वलोकगमनादिव्यपदेशोपपत्तेः । इत्थमपि विभु-
त्वाव्ययात् पूर्वशरीरत्यागोत्तरशरीरोपादानैकस्वभावत्वाच्च
न नित्यत्वहानिः, एकत्र ज्ञाने नीलपीतोभयाकारवद्वेकत्रो
क्तेस्वाभाव्याविरोधात्, कार्यक्रमस्य च सामग्र्यायत्तत्वा-
दित्याशयः । सिद्धान्तयति—न तद्योगस्य—शरीरसंयोग-
स्याविवचनात् । तथाहि—किप्रयमाभशरीरयोर्भिन्नो वा

स्यादभिन्नो वा ? आद्ये तत्संबन्धभेदादिकल्पनायाम-
नवस्था । अन्त्ये च धर्मिद्वयातिरिक्तसंबन्धाभावेऽतिप्रसङ्ग
इति ।

आत्मक्रियां विना च स्या-न्मिताणुग्रहणं कथम् ।

कथं मयोगभेदादि-कल्पना चापि युज्यते ॥ १९ ॥

आत्मेति—आत्मनो यावत्स्वप्नेदेशैककक्षत्रावगाढपुद्गलप्र-
हण्ययापाररूपां क्रियां विना च मिताणूनां—नियतशरी-
रारम्भकपरमाणूनां ग्रहणं कथं स्यात् ? संबद्धत्वाविशेषं हि
लोकस्थाः सर्वे एव ते गृह्यन् न वा केचिदपि अविशं-
पात् । अदृष्टविशेषान्मिताणुग्रहोपपत्तिर्भविष्यतीति चेन्न-
अदृष्टे—पुण्यपापरूपे साङ्ख्याज्जातिरूपस्य विशेषस्या-
सिद्धेः । मिताणुग्रहार्थस्य विशेषस्य जातिरूपस्याद-
ृष्टकल्पनापत्त्या क्रियावत्त्वरूपस्यात्मन्येव कल्पयितुं यु-
क्तत्वात् । तत्संकोचविकोचादिकल्पनागौरवस्योत्तरका-
लिकत्वेनावाधकत्वाच्छरीरावच्छिन्नपरिणामानुभवस्य सार्ध-
जनीनत्वेन प्रामाणिकत्वाच्चेति भावः । तथा आत्मनः क्रियां
विना नियतशरीरानुप्रवेशानभ्युपगमे सर्वेषां शरीराणां
संयोगाविशेषेण सर्वभागावच्छेदकत्वापत्तिभिरा तदात्म-
भोगे तदीयादृष्टविशेषप्रयोज्यसंयोगभेदादिकल्पनाऽपि कथं
युज्यते ? अनन्तसंयोगभेदादिकल्पने गौरवात् । अवच्छे-
दकतया तदात्मवृत्तिजन्यगुणत्वावच्छिन्नं प्रति तादात्म्येन
तच्छरीरत्वेन हेतुत्वं तु बाल्यादिभेदेन शरीरभेदाद् व्यभि-
चारः । अवच्छिन्नत्वसंबन्धेन तद्व्यक्तिविशिष्टं तद्व्यक्तित्वेन
हेतुत्वं तु सुतरां गौरवमिति न किञ्चिदेतदधिकं लतायाम् ।

अनित्यैकान्तपक्षेऽपि, हिंसादीनामसंभवः ।

नाशहेतोरयोगेन, क्षणिकत्वस्य साधनात् ॥ २० ॥

अनित्येति—अनित्यैकान्तपक्षेऽपि क्षणिकज्ञानसन्तानरूपा-
त्माभ्युपगमेऽपि हिंसादीनामसंभवो मुख्यवृत्त्याऽयोगः । ना-
शहेतोरयोगेन-क्षयकारणस्यायुज्यमानत्वेन—क्षणिकत्वस्य-
क्षणक्षयित्वस्य साधनात् । इयं हि परेषां व्यवस्था-नाश-
हेतुभिर्घटादीर्नाशस्ततो भिन्नोऽभिन्नो वा विधीयते ? आद्ये
घटादेस्तादवस्थम्, अन्त्ये च घटादिरेव कृतः स्यात् इति स्व-
भावत एवादयानन्तरं विनाशिनां भावा इति । इत्थं च हिंसा
न केनाचित्क्रियत इत्यनुपपन्नं जगत्स्यादिति भावः ।

ननु जनक एव हिंसकः स्यादतो न दोष इत्यत्र जनकः किं
सन्तानस्य क्षणस्य वा इति विकल्प्याद्ये दोषमाह-

न च सन्तानभेदस्य, जनको हिंसको मतः ।

सांवृतत्वादजन्यत्वा-द्भावत्वनियतं हि तत् ॥ २१ ॥

न चेति—न च सन्तानभेदस्य हिंस्यमानशूकरक्षणसन्ता-
नच्छेदेनोत्पत्त्यमानमनुप्यादित्क्षणसन्तानस्य जनको लुब्ध-
कादिहिंसको भवेत्, तद्विसदृशसन्तानोत्पादकत्वेनैव तद्वि-
सक्तव्यवहारोपपत्तेरिति वाच्यम्, सांवृतत्वात् काल्पनि-
कत्वात् सन्तानभेदस्य । अजन्यत्वात् लुब्धकाद्यसाध्यत्वात् ।
तद्वि जन्यत्वं हि भावत्वनियतं सत्त्वव्याप्तम्, सांवृतं च खर-
विषाणादिवदसदेवेति भावः ।

द्वितीये त्याह--

नरादिक्षणहेतुश्च, शूकरादेर्न हिंसकः ।

शूकरान्त्यक्षणेनैव, व्यभिचारप्रसङ्गतः ॥२२॥

नरादीति-नरादिक्षणेहेतुश्च लुब्धकादिः शूकरादहिंसको न भवति, शूकरान्त्यक्षणेनैव व्यभिचारस्य हिंसकत्वाति-व्याप्तिरक्षणेनैव प्रसङ्गतः । अत्रिमाणाशूकरान्त्यक्षणाऽपि श्रुपादानभावेन नरादिक्षणेहेतुरिति लुब्धकवत् सोऽपि स्व-हिंसकः स्यादिति भावः ।

इष्टापत्तौ व्यभिचारपरिहारे न्वाह—

अनन्तरक्षणेत्पादे, बुद्धलुब्धकयोस्तुला ।

नैवं तद्विरतिः कापि, ततः शास्त्राद्यसङ्गतिः ॥२३॥

अनन्तरिति-अनन्तरक्षणेत्पादे स्वाव्यवहितोत्तराविसदृश-क्षणेत्पादे हिंसकत्वप्रयोजकेऽभ्युपगम्यमाने इति गम्यम् । बु-द्धलुब्धकयोस्तुला साम्यमापद्येत, बुद्धलुब्धकयोरनन्तरक्षणे-त्पादकत्वाविशेषात् । एवमुक्तप्रकारेण तद्विरतिर्हिंसाविरतिः कापि न स्यात् । ततः शास्त्रादीनामहिंसाप्रतिपादकशास्त्रादी-मसङ्गतिः स्यात् । न चैतददृष्टं परस्य—“ सत्तेऽस्स सं-ति दंडानां, सच्चैसि जीविने पियं । अत्तानं उपमं क-त्ता, नेव हप्पे न घातये ॥ १ ॥ ” इत्याद्यागमस्य परैर-भ्युपगमात् ।

घटन्ते न विनाऽहिंसां, सत्यादीन्यपि तत्त्वतः ।

एतस्या वृत्तिभूतानि, तानि यद्भगवाज्जगौ ॥ २४ ॥

घटन्त इति-अहिंसां विना सत्यादीन्यपि न घटन्ते । य-त एतस्या अहिंसाया वृत्तिभूतानि तानि सत्यादीनि भ-गवान् जगौ सर्वज्ञो गदितवान् । न च सत्यादिपालनीया-भावे वृत्तौ विद्वान् यतन इति । ननु हन्मीति संकल्प एव हिंसा, तद्योगादेव च हिंसकत्वं तदभावाच्चाहिंसायास्ततश्च तद्वृत्तिभूतसत्यादीनां नानुपपत्तिरिति चेन्न, हन्मीति संक-ल्पक्षणस्यैव सर्वथाऽनन्वये कालान्तरभाविफलजनकत्वा-नुपपत्तेः, कथंचिदन्वये चास्मत्सिद्धान्तप्रवेशापाताच्चान्य-धिकमन्यत्र ।

मौनीन्द्रे च प्रवचने, युज्यते सर्वमेव हि ।

नित्यानित्य स्फुटं देहा-द्भिन्नाभिन्ने तथात्मनि ॥२५॥

मौनीन्द्र इति-मौनीन्द्रे-वीतरागप्रतिपादिते च प्रवचने स-र्वमेव हि हिंसाऽहिंसादिकं युज्यते । नित्याऽनित्यं तथा स्फुटं प्रत्यक्षं देहाद्भिन्नाऽभिन्ने आत्मनि सति । तथाहि-आन्मत्वेन नित्यत्वमात्मनः प्रतीयते, अन्यथा परलोकाद्यभावप्रसङ्गात् । मनुष्यादिना चानित्यत्वम्, अन्यथा मनुष्यभावानुच्छेद-प्रसङ्गात् । धर्मिग्राहकमानेन तत्र नित्यत्वसिद्धावानित्यत्व-धियः शरीरादिविषयकत्वमेवास्त्विति चेन्न धर्मिग्राहक-मानेन त्रैलोक्यकलितस्यैव तस्य सिद्धेर्घटाद्युपादानस्यैव ज्ञानाद्युपादानस्य पूर्वोत्तरपर्यायनाशोत्पादान्वितध्रुवत्वानिय-तत्वात् । यथा च भ्रान्तत्वाभ्रान्तत्वं परमार्थसंख्यवहारापे-क्षया परेषां न ज्ञानस्य विरुद्धे, यथा चैकत्र संयोगतद-भावौ, तथा द्रव्यतो नित्यत्वं पर्यायतश्चानित्यत्वं नास्मा-कं विरुद्धम् । अनेपक्षितविशिष्टरूपं हि द्रव्यम्, अपेक्षि-तविशिष्टरूपं च पर्याय इति । तथा शरीरजीवयोर्मूर्त्ताऽमू-र्षत्वाभ्यां भेदः, देहकण्टकादिस्पर्शं वेदनोत्पत्तेश्चाभेद इति ।

तदुक्तम्—“ जीवसर्गिराणे पि दु, भेद्याभेद्यो तदोचलंभायो । मुत्तामुत्तत्तण्णा, द्विकम्मि य वेयणाओ अ ॥ १ ॥ ” न च-देवं ब्राह्मणो नष्टो ब्राह्मणो जानातीत्यादिव्यवहारानुपपत्तिः विना ब्राह्मणस्य व्यासज्यवृत्तिव्यमित्यादिकमुपपादितम-न्यत्र ।

पीडाकर्तृत्वतो देह-व्यापत्त्या दृष्टभावनः ।

त्रिधा हिंसाऽगमप्राक्ता, न हीन्यमपहेतुका ॥ २६ ॥

पीडति-पीडाकर्तृत्वतः पीडायां म्यतन्त्रव्यापृतत्वात् । दे-हस्य व्यापत्तिर्विनाशस्तया कथंचिन्नदृष्टापत्तिमिद्विगिति भावः । दृष्टभावनो हन्मीति संक्लेशात् । त्रिधा जिनप्राक्ता हिंसा । इत्थमुक्तरूपान्माभ्युपगमं न लपहेतुका-हेतुर्गहिता भवति ।

अत्रैव प्रकारान्तरेणासंभवे दृष्टयितुमुपन्यस्यति-

हन्तुर्जाग्रति को दोषो, हिंसनीयस्य कर्मणि ।

प्रसक्तिस्तदभावे चाऽ-न्यत्रापीति मुधा वचः ॥ २७ ॥

हन्तुरिति-हिंसनीयस्य कर्मणि हिंसानिमित्तादृष्टे जा-ग्रति-लब्धवृत्तिके सति हन्तुः को दोषः ?, स्वकर्मण-व प्राणिनो हतत्वात्, तत्कर्मप्रतिपत्तयश्च हन्तुरस्य-तन्त्रत्वेनादृष्टव्यवहारात् । नदभावे च-हिंसनीयकर्मविपा-काभावे च अन्यत्राप्यहिंसनीयऽपि प्राणिनि प्रसक्तिः हिं-सापत्तिरिति हिंसाऽसंभवप्रतिपादकं वचो मुधाऽनर्थकम् ।

हिंस्यकर्मविपाके य-दुष्टाशयनिमित्ता ।

हिंसकत्वं न तेनदं, वैद्यस्य स्याद्विपेरिव ॥ २८ ॥

हिंस्यति-हिंस्यस्य प्राणिनः कर्मविपाके सति यद्यस्मा-त् दुष्टाशयेन हन्मीति संक्लेशेन निमित्तता प्रधानहेतुक-मोदयसाध्यां हिंसां प्रति निमित्तभावा हिंसकत्वम् तेन कारणेनदं हिंसकत्वं विपेरिव वैद्यस्य न स्यात्, तस्य हिंसां प्रति निमित्तभावेऽपि दुष्टाशयाऽनात्तत्वात् । त-दिदमाह—“ हिंस्यकर्मविपाकेऽपि, निमित्तत्वाविशेषात् । हिंसकस्य भवेदेवा, दुष्टादुष्टानुबन्धतः ॥ १ ॥ ” परंप्रे-रितस्यापि चाभिमगादेरिव दुष्टत्वं व्यपदिश्यत एव । हिं-स्यकर्मनिर्जरेणसहायत्वेऽपि च तथाविधाऽऽशयाभावाच्च हिंसकस्य वैद्यावृत्त्यकर्मव्यपदेश इति द्रष्टव्यम् ।

इत्थं मदुपदेशादे-स्तन्निवृत्तिरपि स्फुटा ।

मोपक्रमस्य पापस्य, नाशात्स्वाशयवृद्धितः ॥ २९ ॥

इत्थमिति-इत्थं परिणामिन्यात्मनि हिंसोपपत्तौ सतां-ज्ञानगुरूणामुपदेशादेः, आदिना अभ्युत्थानादिपरिग्रहः । तदाह—“ अवमुद्गारेण विण्णं, परक्कमे साहुसवण्णं य । सं-म्मदंसणलंभो, विरय्याविरुद्धं विरुद्धं ॥ १ ॥ ” सोपक्रमस्या-पवर्तनीयस्य-पापस्य चारित्र्यमोहनीयस्य नाशात् । तन्नि-वृत्तिरपि-हिंसानिवृत्तिरपि स्फुटा-प्रकटा स्वाशयस्य शुभा-शयस्य न कमपि हन्मीत्याकारस्य वृद्धितोऽनुबन्धात् ।

तथारुचिप्रवृत्त्या च, व्यज्यते कर्म तादृशम् ।

संशयं जानता ज्ञातः, संसार इति हि श्रुतिः ॥ ३० ॥

तथारुचि-तथारुच्या सदाचारश्रद्धया प्रवृत्त्या च । ता-

दृशे स्वप्रयत्नोपक्रमणीयं कर्म व्यज्यते । प्रवृत्तिरेवोपक्रम-
णीयकर्मानिश्चयादुपायसंशयं कथं स्यादिति चेदर्थानर्थ-
संशययोः प्रवृत्तिनिवृत्त्युपपत्त्यादित्याशयवानाह—संशयम-
र्थानर्थगतं जानता ह्योपादयनिवृत्तिप्रवृत्तिभ्यां परमार्थतः
संसारो ज्ञात इति हि स्थितिः—प्रज्ञावतां मर्यादा । तथा
आचारसूत्रम्—“संसयं परिजानतो संसारे परिज्ञाते भव-
ति, संसयं अपरिजानतो संसारे अपरिज्ञाते भवतीति” ॥

अपवर्गतरावीजं, मुग्ध्या हिमेयमुच्यते ।

सत्यादीनि व्रतान्यत्र, जायन्ते पल्लवा नवाः ॥ ३१ ॥

अपवर्गोति-स्पष्टः ।

विषयो धर्मवादस्य, निरस्य मतिकर्दमम् ।

संशोध्यः स्वाशयादित्यर्थः, परमानन्दमिच्छता ॥ ३२ ॥

विषय इति—मतिकर्दममादावेव प्रमाणलक्षणप्रणयनादि-
प्रपञ्चम् ।

वादनिरूपणानन्तरं तत्संज्ञातीया कथा निरूप्यते—

अर्थकामकथा धर्म-कथा मिश्रकथा तथा ।

कथा चतुर्विधा तत्र, प्रथमा यत्र वर्ण्यते ॥ १ ॥

अर्थेति—अर्थकथा कामकथा धर्मकथा तथा मिश्रकथा
एवं चतुर्विधा कथा । तत्र प्रथमाऽर्थकथा सा, यत्र यस्यां
वर्ण्यते—प्रतिपाद्यते ।

विद्या शिल्पमुपायश्चा-निर्वेदश्चापि संचयः ।

दक्षत्यं सामभेदश्च, दण्डो दानं च यत्नतः ॥ २ ॥

विद्येति—विद्यादयोऽर्थोपाया यत्र वर्ण्यन्ते साऽर्थकथ-
नि भावः ।

रूपं वयश्च वेपथु, दाक्षिण्यं चापि शिञ्चितम् ।

दृष्टं श्रुतं चानुभूतं, द्वितीयायां च संस्तवः ॥ ३ ॥

रूपमिति—रूपं सुन्दरम्, वयश्चोदग्रम्, वेपथोऽज्ज्वलः, दाक्षि-
ण्यं च—मार्दवम्, शिञ्चितमपि विषयेषु, दृष्टमद्भुतदर्शनमा-
श्रित्य, श्रुतं चानुभूतं च, संस्तवश्च—परिचयश्च, द्विती-
यायां—कामकथायाम् । रूपादिवर्णनप्रधाना कामकथेत्यर्थः ।

तृतीया क्षेपणी चैका, तथा विक्षेपणी परा ।

अन्या संवेजनी निर्वे-जनी चेति चतुर्विधा ॥ ४ ॥

तृतीयेति—तृतीया धर्मकथा च एका आक्षेपणी, तथा प-
रा विक्षेपणी, अन्या संवेजनी, च पुनर्निर्वेजनी इति च-
तुर्विधा ।

आचाराद्व्यवहाराच्च, प्रज्ञेदृष्टिवादतः ।

आद्या चतुर्विधा श्रोतु-श्रित्ताक्षेपस्य कारणम् ॥ ५ ॥

आचारादिति—आचारं व्यवहारं प्रज्ञेति दृष्टिवादं चाश्रि-
त्य आद्या क्षेपणी चतुर्विधा । श्रोतुः चित्ताक्षेपस्य तत्त्वप्र-
तिपत्त्याभिमुखलक्षणस्य अपूर्वशमरसवर्णिकास्वादलक्षण-
स्य वा कारणम् ॥

क्रिया दोषव्यपोहश्च, सन्दिग्धे साधुबोधनम् ।

श्रोतुः सूक्ष्मोक्तिराचारा-दयोऽग्रन्थान् परे जगुः ॥ ६ ॥

क्रियेति—क्रिया—लोचान्मानादिका दोषव्यपोहश्च—कथं-
चिदापन्नदोषशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तलक्षणः सन्दिग्धे—संशयाप-

त्रेऽर्थे साधु—मधुरालापपूर्वम् बोधनमुत्तरप्रदानम् श्रो-
तुः सूक्ष्मोक्तिः—सूक्ष्मजीवादिभावकथनम् आचारादयः—क-
मेणाचारव्यवहारप्रज्ञेतिदृष्टिवादा अभिधीयन्ते । परे आचार्या
आचारादीन् ग्रन्थान् जगुः, तैराचार्याभिधानादिति भावः ।

एतैः प्रज्ञापितः श्रोता, चित्रस्थ इव जायते ।

दिव्यास्त्रवन्न हि क्वापि, मोघाः स्युः सुधियां गिरः ॥ ७ ॥

एतैरिति—व्यक्तः ।

विद्या क्रिया तपो वीर्यं, तथा समितिगुप्तयः ।

आक्षेपणीकल्पवल्ल्या, मकरन्द उदाहृतः ॥ ८ ॥

विद्येति—विद्या—ज्ञानमत्यन्तापकारिभावतमोभेदकम् । क्रि-
या—चारित्र्यम्, तपः—अनशनादि वीर्यं—कर्मशुविजयानुकूलः
पराक्रमः तथा समितयः—ईर्ष्यासमित्याद्याः गुप्तयोः—मनोगुप्त्या-
द्याः । आक्षेपणीकल्पवल्ल्या मकरन्दा—रस उदाहृतः । विद्या-
दिवहुमानजननेवेयं फलवतीति भावः । द्वा० ६ द्वा० ।

वादे कृत्वा कस्यापि मतं न दूषयन्—

वायं विविहं समेच लोप,

सहिए खेयाणुगए य कोवियप्पा ।

पन्ने अभिभूय सव्वदंसी,

उवसेंते अविहेडए स भिक्खू ॥ १६ ॥

यः पुनर्लोके विविधं वादं समेत्य 'अविहेडको' भवेत् कस्य-
चिद्बोधको न भवेत् कस्यचित् पक्षपाते न कुर्यात् । लोके हि
बहूनि दर्शनानि सन्ति ते परस्परं वादे कुर्वन्ति—अन्योन्यं
मतं दूषयन्ति, मुण्डा जटाधारिभिः तस्मा वस्त्रधारिभिर्युह-
स्थाः वनवासिभिः इत्यादिः स्वस्वमताभिप्रायवचनरूपं वा-
दं कृत्वा कस्यापि वाधां न कुर्यात् इत्यर्थः । कीदृशो यः ?,
सहितो—ज्ञानदर्शनचारित्र्यसहितः, पुनः कीदृशः?, खेदानुगतः
खेदयति मन्दो करोति कर्म अन्तेति खेदः—संयमस्तेन अ-
नुगतः खेदानुगतः सप्तदशविधसंयमरतः, पुनः कीदृशः ?,
कोविदात्मा कोविदो—लब्धशास्त्रपरमार्थ आत्मा यस्येति
कोविदात्मा, पुनः कीदृशः?, प्राज्ञः—प्रकर्षेण अन्येभ्यः आधि-
क्येन जानातीति प्राज्ञः स्वारवुद्धिमान् । पुनः कीदृशः ?, अ-
भिभूय सर्वदर्शी अभिभूय—परीपहान् जित्वा रागद्वेषौ नि-
वार्य सर्वजन्तुगणम् आत्मसदृशं पश्यतीत्येवं शीलः सर्वद-
र्शी, पुनः कीदृशः?, उपशान्तः कपायरहितः स्यात्, स भिक्षु-
रित्युच्यते । उक्तं १५ अ० । "सम्महिट्ठी किरिया वादी
मिच्छा यं सेसगा वाई । जहिऊण मिच्छवायं, सेवह वायं इमे
तत्थ ॥ १ ॥" सूत्रं १ श्रु० १२ अ० । "जो जहवायं न कुणइ,
मिच्छहिट्ठी तस्मा हु को अन्तो । वडेई मिच्छन्ते, परस्स
संकं जणमाण ॥ १६६ ॥" पं० व० ५ द्वार । जी० । (वादार्थं
परिहारकल्पस्थितस्य गमने 'परिहार' शब्दं पञ्चमभागे
६७४ पृष्ठे गतम् ।) (वादलब्धिसेपन्नः साधुर्गृहीतव्यं विधाय
नास्तिक्यादिराजं पदाक्रम्य गच्छतीति 'पुरिसजाय' शब्दं
पञ्चमभागे १०३६ पृष्ठे उक्तम् ।) (आत्मानं पुरुषं क्षत्रं वस्तु-
विदित्वा ज्ञात्वा वादे प्रयुङ्क्त इति 'पओगमइ' शब्दं पञ्च-
मभागे ४७ पृष्ठे उक्तम् ।)

वाद (यं) ग्रन्थ—वादग्रन्थ—पुं० । परपक्षनिराकरणेन स्वपक्ष-
प्रतिष्ठापने तर्कप्रकरणे, यो० वि० ।

वाद(य) पचारंभग-वादप्रत्यारम्भक-पुं० । वादारम्भकं प्रति
प्रतीपमारम्भाणे, रत्ना० ८ परि० ।

वादारंभग-वादारम्भक-पुं० । तत्त्वनिर्णयनीषु-जिगीषुरूपे वा-
दमारम्भके, रत्ना० ८ परि० ।

वादि(ण्)-वादिन्-पुं० । वादलब्धिसम्पन्ने, नि० चू० १ उ० ।
(‘परवादिनिग्रहे क्रियमाणे गुणदर्शनम् ‘अणुजाण’ शब्दे
प्रथमभागे ३७४ पृष्ठे उक्तम् ।)

वावाहा-व्यावाधा-स्त्री० । विविधा आवाधा व्यावाधा ।
आ० म० १ अ० । प्रकृष्टपीडायाम्, भ० ८ श० ३ उ० ।
प्रज्ञा० ।

वाम-वाम-न० । वा-मन् । धने, वास्तुके च । मनोहरे, प्रति-
कूले, सव्यभागस्थे, अधमे च । त्रि० । सव्यदेहे, न० । का-
मन्देवे, महादेवे, तन्त्रोक्ते वेदाचारविरुद्धे मद्यादिपानरूपाचारे
च । पुं० । वाच० “प्रतिकूले, वाम, पर्व्व पञ्चत्थिणो वामा ।”
पाइ० ना० १५४ गाथा ।

व्याम-पुं० । व्यामीयते परिच्छिद्यते रज्ज्वाद्यनेनेति व्यामः ।
बहुलवचनात् उज्जिति उच्चप्रत्ययः । तिर्यग्बाहुद्वयप्रसारण-
प्रमाणे, रा० । ज० । जी० । स्था० ।

वामण-वामन-न० । मण्डहकोष्ठे संस्थानभेदे, यत्र हि पाणि-
पादशिरोप्रीवं यथोक्तप्रमाणोपेतत्वात् पुनः शेषं कोष्ठं
तन्मण्डहं न्यूनाधिकप्रमाणं भवति । स्था० ६ ठा० ३ उ० ।
अनु० । जी० । तं० । नि० चू० । यत्र तु हिट्टिल्लकायं हस्तपा-
दादिकं यथोक्तप्रमाणोपेतमुरउदरादिकं मण्डहं प्रमाणरहितं
भवति । कर्म० ६ कर्म० । भ० । कालानौचित्येनातिह्रस्व-
देहे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । पुं० । खर्वशरीरे, प्रश्न० ५ संव०
द्वार । रा० । नि० । आचा० । वैयाकरणभेदे, यद्वचितं
व्याकरणशास्त्रं विंशतर्व्याकरणानामन्यतमम् । कल्प० १ अ-
धि० ५ क्षण । पार्श्वनाथस्य शासनयुक्तं मतान्तरेण न-
जमुखनामके, स चौरगणनामण्डितशिराः श्यामवर्णः कू-
र्मवाहनश्चतुर्भुजो बीजपुरकोरगयुक्कदक्षिणपाणिद्वयो नकु-
लभुजगयुक्कवामपाणियुगश्च । प्रव० २७ द्वार ।

वामणश्च-वामनक-पुं० । वामनके, “खव्वो हस्सो य वामण-
ओ ।” पाइ० ना० १०६ गाथा ।

वामणिञ्ज-वामनीय-न० । गुणदोषं वा संसर्गान्तरेण वमति ।
संसर्गजे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

वामणिया-वामनिका-स्त्री० । अत्यन्तह्रस्वदेहायां ह्रस्वोन्नत-
ह्रस्वकोषायां वा स्त्रियाम्, औ० । भ० । दशा० ।

वामदेवसूरि-वामदेवसूरि-पुं० । नेमिचन्द्रसूरिकृतपञ्चसंग्रह-
स्य दीपिकानाम्याष्टीकायाः कर्त्तरि, जै० ६० ।

वामदण-व्यामर्दन-न० । परस्परं वाह्याद्यङ्गमोटेने, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । कल्प० । औ० । भ० ।

वामप्पमाण-वामप्रमाण-न० । प्रसारितभुजयुगलमाने, औ० ।
ज० ।

वामरत्न-वामरत्न-पुं० । वामस्थारूप्यपत्न्यं, ज० ७ वक्ष० ।

वामरत्नापण-वामरत्नापन-पुं० । वामरत्नार्पणवापत्न्ये, य-
द्गोत्रेऽभिजिदादिगणनया द्वाविंश नक्षत्रम् । ज० ७ वक्ष० ।

वामलूर-वामलूर-पुं० । वल्मीके, “रफ्ता वल्मीअ वामलू-
रा य ” पाइ० ना० १७१ गाथा ।

वामलोअणा-वामलोचना-स्त्री० । रमयाम्, “रामा रम-
णी सीमंतिणी बह्व वामलोअणा विलया ।” पाइ० ना०
१२ गाथा ।

वामवट्ट-वामवर्त्त-पुं० । प्रतिकूलतया वर्त्तमाने, व्य० ३
उ० ।

वामवर्त्तद्वारमाह—

एहि भण्णिओ उ वच्चइ, वच्चसु भण्णिओ दुतं समल्लियइ ।
जं जह भण्णति तं तह, अकरंतो वामवट्टो उ ॥७७८॥

यः शिष्य एहि-आगच्छेति भणितः सन् व्रजति, व्रजेति
भणितः सन् द्रुतं शीघ्रं समालीयते, एवमन्यदपि कार्यं य-
द्यथा भण्यते तत्तथा अकुर्वाणो वामवर्त्त उच्यते । वृ० १
उ० १ प्रक० । नि० चू० । वामपार्श्ववर्तिनि, त्रि० । स्था० ४
ठा० २ उ० ।

वामि-वामा-स्त्री० । योषिति, पाइ० ना० । पार्श्वजिनमात-
रि वाराणसीराजस्याश्वसेनस्य भार्यायाम्, कल्प० १
अधि० ६ क्षण । स० । प्रव० ।

वामेगकुंडलधर-वामैककुण्डलधर-पुं० । वामे कर्णे एकमेव
कुण्डलं धारयन्ति ये ते तथा । वामकर्णमात्रेण कुण्डलधरं
दक्षिणे करणे आभरणान्तरधारिणि, औ० । जी० ।

वामोह-व्यामोह-पुं० । मूढतायाम्, पञ्चा० ५ विव० ।
स्था० ।

वाय-वात-पुं० । वायौ, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वाद-पुं० । पूर्वपक्षे, अष्ट० ५ अष्ट० ।

व्याज-न० । कपटे, द्वा० १८ द्वा० ।

म्लान-त्रि० । म्लाने, “पव्वायं वसुआयं सुसिअं वायं मिला-
णऽत्थे ।” पाइ० ना० ८३ गाथा ।

वायंत-वादयत्-त्रि० । वाद्यं कुर्वति, “गायंता वायंता न-
चंता ” औ० ।

वायंतियववहार-वागन्तिकव्यवहार-पुं० । वागेवान्तः परि-
समाप्तिर्वागन्तिकस्तत्र भवो वागन्तिकः स चासौ व्यवहार-
श्चेति । वाङ्मात्रनियमिते व्यवहारे, व्य० ४ उ० ।

वायग-वाचक-पुं० । पूर्वगतं श्रुतं सूत्रमन्यथ विनेयान् वाच-
यतीति वाचकः । पूर्वगतश्रुतधारिणि, वृ० ६ उ० । वाचकः
पूर्वधरोऽभिधीयते स च श्रीमानुमास्वातिनामा महातार्कि-
कः प्रकरणपञ्चशतीकर्ता चाचार्योऽभवत् । पञ्चा० ६ विव० ।
उपाध्याये, विशेष० । आ० म० । (अथ स्वाभिमतसामान्य-
विशेषोभयात्मकवाच्यवाचकभावसमर्थनपुरःसरं तीर्थान्त-

रीयप्रकल्पिततदकान्तगात्रवाच्यवाचकभावनिर्गसङ्गारेण
तेषां प्रभावैभवाभावानिरूपणम् 'आगम' शब्दे द्विती-
यभागे ६६ पृष्ठे गतम् ।)

वायगवर-वाचकवर-पुं० । वाचकप्रधाने, प्रज्ञा० १ पद ।

वायगवरवंश-वाचकवरवंश-पुं० । वाचकवराः-प्रधानवाच-
कास्तेषां वंशः-प्रवाहो वाचकवरवंशः । पूर्वधाराणां क्र-
मभाविपुरुषपूर्वप्रवाह, नं० । " वायगवरवंशाग्नौ, तेनोसह-
मेण धीरगुणैर्मणैः । दुद्धरधरेण सुगुणैः, पुण्यसुयसमि-
द्धवृद्धीर्ण ॥ १ ॥ " प्रज्ञा० १ पद ।

वायज्जयण-वाताध्ययन-न० । द्विगुद्धिदशानां प्रथमेऽध्यय-
ने, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

वायड-व्याकृत-त्रि० । प्रकटार्थे, ध० ३ अधि० ।

प्रावृत-त्रि० । अनावृतं, विशेष० । ती० ।

वायडाग-वागडाक-पुं० । मुकुलिसर्पभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

वायद्वि-वागृद्वि-स्त्री० । वाक्संपत्तौ, आ० म० १ अ० ।

वायण(णा)संपया-वाचनासंपद-स्त्री० । गणिसंपदभेदे, व्य० ।

संप्रति वाचनासंपदं चतुःप्रकारमाह-

वायणभेया चउगो, विजियोदमणसमुद्दिमण्या य ।

परिनिर्व्वयपिपया वा, निजवणा चव अत्थस्स ॥२६१॥

वाचनाया भेदाश्चत्वारस्तद्यथा-विचिन्त्य सम्यक् यो-
ग्यतां-परिनिश्चित्योद्देशनम्, विचिन्त्यैव समुद्देशसमुद्देशनता
च २, तथा परिनिर्वाप्य वाचयति ३, अर्थस्य निर्यापना ४ ।

तत्र विचिन्त्याद्देशनमाह-

तेणेव गुणेणं तु, वायइयन्वा परिक्खिउं सीसा ।

उद्दिमति वियाणेउं, जं जस्स जागै तं तस्स ॥२६२॥

अयमस्या वाचनाया योग्योऽयमयोग्य इति । तेनैव वाचना-
विषयेण गुणेन शिष्याः परीक्ष्य वाचयितव्या नान्यथा । त-
तो यन् यस्य योग्यं तत्तस्य विज्ञाय उद्दिशति ।

अत्रैव प्रकारान्तरमाह-

अपरीणामगमादी, वियाणिउं अभायणे न वाएति ।

जह आममडियघं, अवेव ण छुम्भती खीरं ॥२६३॥

अपरिणामकादीन् आदिशब्दादतिपरिणामिकपरिग्रहः छे-
दसूत्राणामभाजनानि विज्ञाय न वाचयति-नोद्दिशती
त्यर्थः । यथा आम-अपके मृत्तिकाघटं, पके वा अम्लं
न क्षीरं क्षिप्यते ।

जइ छुम्भती विणस्सइ, नस्सइ वा एवमपरिणामादि ।

नोदिसे छेयमुत्तं, समुद्दिसे वाऽपि तं चव ॥ २६४ ॥

यद्यम्लं क्षीरं क्षिप्यते तदा विनश्यति, यदि वा-आम-
मृत्तिकाघटं घटस्य भङ्गतो नश्यति । एवमपरिणामा-
दी छेदसूत्रं विनश्यति नश्यति वा-ततो नोद्दिशति, एषा वि-
चिन्त्याद्देशनता, समुद्दिशेदपि तदेव योग्यं नान्यत् एषा
विचिन्त्य समुद्देशनता ।

अग्निविश्रुतिना वाए, जत्तियमेत्तं तु तइ ओघेत्तुं ।

जागहदिद्वंतेणं, परिचिते तावतमुद्दिशति ॥ २६५ ॥

परिनिर्वाप्य वाचयति, किमुक्तं भवति-जाहकदृष्टान्तेन
याचनमात्रमवग्रहीतुं शक्नोति तावन्मात्रमग्रेतनपरिचितं उ-
द्दिशति एषा परिनिर्वाप्य वाचनता । व्य० १० उ० । (अर्थ-
स्य निर्यापणा 'अन्त्यणिजायणा' शब्दे प्रथमभागे ५०६
पृष्ठे गता ।)

से किं तं वायणासंपदा ?, वायणासंपया चउव्विधा प-
एणत्ता, तं जहा-विजयं उद्दिमति विजयं वाएति परि-
णिव्वावियं वाएइ अत्थणिज्जवए यावि भवति । सेत्तं
वायणासंपदा ।

'से किं तं' मित्यादि, कण्ठ्यम् । गुरुराह-'वायणे' त्यादि
वचना संपद्यतुर्धा प्रज्ञता । विदित्वादिशति १, विदित्वा स-
मुद्दिशति २, परिनिर्वाप्य वाचयति ३, अर्थनिर्यापकश्चापि
भवति ४, तत्र विदित्वादिशति यथा योगविधिक्रमेण
सम्यग् योगनार्थाच्चैवमुद्दिशति १, समुद्दिशति वा यथा-
योगसामाचार्यैव स्थिरपरिचितम् कुर्विदमिति वदतीति, अ-
न्यथा अपारिणामिकादावपकघटनिहितजलादाहरणेन दोष-
संभवात्, अथवा-आमभाजनं वा निक्षिप्तं क्षीरं विनश्यति-
एवमयोग्यदत्तं सूत्रं विनश्यतीति २, परितः-सर्वप्रकारं नि-
र्वापयति, निर्गो निदिग्धादिभृशार्थदर्शनात् भृशं गमयते, पू-
र्व्वदत्तालापकादिसर्वान्मना स्वात्मनि परिणमयतः शिष्यस्य
सूत्रगताशेषविशेषग्रहणकालं प्रतीक्ष्य शक्यनुरूपप्रदानेन प्र-
योजकत्वमनुभूय परिनिर्वाप्यवाचयति-सूत्रं प्रददाति ३,
अर्थः-सूत्राभिधेयं वस्तु तस्य निरिति भृशं यापना निर्वा-
हणा पूर्वोपरसांगत्येन स्वयं ज्ञानतोऽन्येषां च कथनतो निर्ग-
मयति निर्यापयतीति निर्यापकः । चापिशब्दौ विचारादिद्यो-
तकौ ४, 'सेत्त' मित्यादि सुगमम् । दशा० ४ अ० । उक्त० ।
स्था० । ध० २० ।

वायणा-वाचना-स्त्री० । वाचनं वाचना । गुरुभ्यः श्रवणे,
अधिगमे, विशेष० । स्था० । गुरुप्रदत्तेनैव सूत्रस्य परिपाटी-
रूपे, विशेष० । गुरुसमीपे सूत्राक्षराणां ग्रहणे, उक्त० २६ अ० ।

वाचनाफलम्-

वायणाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ?, वायणाए णं
णिज्जरं जणयइ । सुयस्स य अणासायणाए वड्डइ, सुयस्स
अणासायणाए वड्डमाणे तित्थधम्मं अवलम्बइ, तित्थ-
धम्मं अवलम्बमाणे महानिज्जरे महापज्जवसाणे भवइ ॥
(सू०-१६)

हे पूज्य ! वाचनया वाचयतीति वाचना-पाठना तथा जीवः
किं जनयति?, गुरुराह-हे शिष्य ! वाचनया-सिद्धान्तवाचनं
निर्जरां कर्मशाटनं जनयति, तथा पुनः श्रुतस्य अनाशातनायां
प्रवर्तते, तत्र च प्रवर्तमानो जीवस्तीर्थो गणधरस्तस्य धर्मः
आचारः श्रुतप्रदानरूपस्तीर्थधर्मस्तम् अवलम्बते, ततस्ती-
र्थधर्मम् अवलम्बमानस्तीर्थधर्मम् आश्रयन् महानिज्जरो
भवति । महती निर्जरा यस्य स महानिज्जरो-महाकर्मविध्वं-
सको भवति । पुनर्महापर्यवसानः महत्-प्रशस्यं मुक्त्यवाप्त्या

पर्यवसानम्-अन्तः कर्मणो भवस्य वा यस्य स महापर्यवसा-
नश्च भवति, मुक्तिर्भवतीति हार्दम् । उत्त० २६ अ० । अनु-
योगे, वृ० ३ उ० । विनयाय निर्जरायै सूत्रादिदाने, आच० ४
अ० । ध० । शिष्याध्ययने, अनु० । स्था० । दश० । स० । सू-
त्रस्यार्थस्य वा प्रदाने, न० । आ० म० । स० । (गृही-
तसामाचारीकाणां सूत्रार्थवाचना दातव्या इति 'जिणकप्प'
शब्दे चतुर्थभागे १४६६ पृष्ठ उक्तम् ।)

वाचनादानग्रहणविधेरवम्—

“ उवविसइ उवज्झाओ, सीसा विअरंति वंदणं तस्स ।
सो तेसि सव्वसमयं, वायइ सामाइअप्पमुहं ॥ १ ॥
सोगाहणाइकुसलो, विअरइ वयरु व्व वायणं तेसि ।
सीसा वि तह सुणंति अ, जह सीसा सीहगिरिगुरुणो ॥ २ ॥ ”

तथाऽन्यत्रापि—

“ पर्यस्तिकामवष्टम्भं, तथा पादप्रसारणम् ।
वर्ज्यं द्विकथां हास्य-मधीयन् गुरुसन्निधौ ॥ ३ ॥ ” इति

प्रच्छुनाविधिस्त्वेवम्—

“ आसणगओ न पुच्छिज्जा, सिज्जागओ कयाऽवि णो ।
आगमुकुडओ संतो, पुच्छिज्जा पंजलीउडो ॥ ४ ॥ ” ध० ३ अधि० ।

तत्रो नो कप्पंति वाइत्तए, तं जहा-अविणीए विगइप-
डिवद्धे अविओसवियपाहुडे ॥ ५ ॥ तत्रो कप्पंति वाइत्तए ।
तं जहा-विणीए नो विगइपडिवद्धे विओसवियपाहुडे ॥ ६ ॥

अथो नो कल्पन्ते वाचयितुं सूत्रं पाठयितुमर्थं वा आवायि-
तुम् । तद्यथा-अविनीतः-सूत्रार्थदातुर्वन्दनादिविनयरहितः ।
विकृतिप्रतिबद्धो-घृतादिरसविशेषगृह्येऽनुपधानकार्यीति
भावः । अव्यवशमितम्-अनुपशान्तं प्राभृतमिव प्राभृतेरे-
कपालकौशलकं तीव्रकोधलक्षणं यस्यासौ अव्यवशमित-
प्राभृतः । एतद्विपरितास्तु त्रयोऽपि कल्पन्ते वाचयितुम् । त-
द्यथा-विनीता नाविकृतिप्रतिबद्धो व्यवशमितप्राभृ-
तश्चेति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः—

विगई अविणीए लहुगा, पाहुडगुरुगा य दोस आणादी ।
सो य इयरे य चत्ता, वितियं अद्वाणमादीसु ॥ ३१५ ॥
विकृतिप्रतिबद्धमविनीतं च वाचयतश्चतुर्लघुका आश्वा-
दयश्च दोषाः । स च इतरे च साधवः परित्यक्ता भवन्ति ।
तत्र स तावत् विनयमकुर्वन् ज्ञानाचारं विराधयतीति कृत्वा
परित्यक्तः । इतरे च तमविनीतं दृष्ट्वा विनयं न कुर्वन्ती-
ति परित्यक्ताः । द्वितीयपदमत्र भवति । अध्वादिषु वर्तमा-
नानां योऽविनीतादिरभ्युपग्रहं करोति स वाचनीयः । एषा
निर्युक्तिगाथा ।

एनामेव भाष्यद्विवृणोति—

अविनीयमादियाणं, तिण्ह वि भयणाउ अंठिया होंति ।
पढेमे भंगे सुत्तं, पढेमे वितियं तु चरिमम्मि ॥ ३१६ ॥
अविनीतादीनां त्रयाणामपि पदानामष्टिका भजना भवति-
अष्टमङ्गीत्यर्थः । यथा अविनीतो विकृतिबद्धोऽव्यवशमित-
तप्राभृतः १, अविनीतोऽपि विकृतिप्रतिबद्धो व्यवशमित-
प्राभृतः २ इत्यादि यावदष्टमो भङ्गो विनीतो विकृत्यप्रतिबद्धो
२५३

व्यवशमितप्राभृतश्चेति । अत्र च प्रथमे भङ्गे प्रथमसूत्रं नि-
पतति, चरमे-अष्टमे द्वितीयं सूत्रमिति ।

अथ त्रयाणामपि वाचने यथाक्रमं दोषानाह—

इहराऽवि ताव थंभति, अविणीतो लंभितो किमु सुतेणं ।
मा ण्हो णस्सिहिनि, खए व सारावसेउत्तं ॥ ३१७ ॥

इतरथाऽपि-श्रुतप्रदानमन्तरेणापि तावद् अविनीतः स्तभ्यते
स्तब्धो भवति । किं पुनः श्रुतन लम्भितः सन् महिमानमिति
शयः । अतः स्वयं नष्टोऽसावज्ञानेऽपि मां नाशयिष्यतीति क्षते
वा क्षारावसेको मा भूदिति कृत्वा नाऽसौ वाचनीयः ।

अपि च—

गोजूहस्स पडागा, सयं पयातस्स वड्डयति वेगं ।

दोसोदयप्पसवणं, ण होइ ण णिदाणतुल्लं च ॥ ३१८ ॥

इह गोपालको गवामग्रतो भूत्वा एव पताकां दर्शयति
तदा शीघ्रतरं गच्छन्तीति श्रुतम्, ततो गावर्गस्य स्वयं प्रया-
तस्य यथा पताका वेगं वर्द्धयति तथा दुर्विनीतस्यापि शु-
भप्रदानमधिकतरं दुर्विनयं वर्द्धयति । तथा दोषाणां-रो-
गाणामुदये शमनमौपधं न दीयते, यतश्च निदानादुच्छि-
तो व्याधिस्तत्तुल्यं-तत्सदृशमपि वस्तु रोगवृद्धिभयाच्च
दीयते, यद्वा-दोषोदये दीयमाने शमनं न निदानतुल्यं
भवति, किं तु-भवत्येव, ततो न दातव्यम् । एवमस्यापि
दुर्विनयदोषतरं वर्तमानस्य श्रुतौपधमहितमिति कृत्वा न
दयम् ।

विणया धीता विज्जा, देति फलं इह परे य लोगम्मि ।

न फलंति विणयहीणा, सस्माणि व तोयहीणाइ ॥ ३१९ ॥

विनयेनार्थीता विद्या इह परत्र च लोके फलं ददति । ज-
नत्वजननयशःप्रवादलाभादिकर्महिकम्, निःश्रयसादिकं
चामुष्मिकं फलं दौक्यन्तीति हृदयम् । विनयहीनास्तु ता
अधीता न फलन्ति, सस्यानीव तोयहीनानि; यथा-जल-
मन्तरेण धान्यानि न फलन्ति ।

अथ विकृतिप्रतिबद्धमाह—

रसलोलुपता कोई, विगतिं ण मुयति ददो वि देहेणं ।

अब्भंगेण व सगडं, ण चलइ कोई विणा तीप ॥ ३२० ॥

रसलोलुपतया कश्चिद्देहेन ददोऽपि विकृतिं न मुञ्चति,
स वाचयितुमयोग्यः । कश्चित्पुनरभ्यङ्गेन विना यथा शकटं
न चलति तथा तया विकृत्या विना निबोद्धुं न शक्नोति,
तस्य गुरुणामनुज्ञया विधिना गृह्यतो वाचना दातव्येति ।

किं च—

उस्सग्गं एगस्स वि, ओगाहिमगस्स कारणा कुणति ।

गिएहति व पडिग्गहए, विगतिं चरमे विसज्जता ॥ ३२१ ॥

योगं वहमानः कश्चिदेकस्याप्यवगाहिमस्य कारणात्कायो-
त्सर्गं करोति, प्रतिग्रहे वा विकृतिं गृह्णाति, चरमेनाप्यमुना-
प्युपायेन मे विकृतिविसर्जयितारः ।

एवं मायां कुर्वतः किं भवतीत्याह—

अतवे न होति जोगो, ण य फलए इच्छियं फलं विज्जा ।

अविकलति विउलमगुणं, माहणहीणा जहा विजा। ३२२।

अतपाः-स्तपसा विहीनो योगः-श्रुतस्योद्देशनादिव्यापारो न भवति । न च तपसा विना गृह्यमाणा विद्या-श्रुतज्ञानरूपा ईप्सितं-मनोऽभिप्रेतं फलं फलति, अप्राप्त्यभ्युच्चये, प्रत्युत विपुलमगुणमनर्थं फलति । यथा साधनहीना विद्या । यस्याः प्रवृत्तिप्रभृतिकाया विद्याया उपवासादिको यः साधनोपचारः सा तमन्तरं गृह्यमाणा भवतीति भावः ।

अथाव्यवशमितप्राभृतं व्याचष्टे

अपे वि पारमार्णि, अवराधे वयति खामियं तं च ।

बहुसो उदीरयंतां, अविश्रांसिय पाहुडो स खलु ॥ ३२३ ॥

अल्पेऽपि परुषभाषणादावपराधं पारमार्णि परमं क्रोध-समुदात्तं यो व्रजति तच्च ज्ञामितमपि यो बहुशः उदीरयति, स खल्वव्यवशमितप्राभृतं उच्यते ।

अस्य वाचनादोपानाह—

दुविधो उ परिचाओ, इह चोदणकलहदेवयच्छलक्षणा ।

परलोगम्मि य अफलं, खेत्तम्मि व ऊसरे बीजं ॥ ३२४ ॥

दुर्विनीतादेरपात्रस्य वाचनादाने द्विविधः परित्याग इहपरलोके भेदाद्भवति । तत्र हलाकपरित्यागो नाम स यदि सारणादिना प्रेर्यते, तदा कलहं करोति । अपात्रवाचनेन च प्रमत्तं प्रान्तदेवता छलयेत्, परलोके तु परित्यागः, श्रुतदानम् अफलं-सुगतिबोधिलाभादिकं पारित्रिकफलं न प्रापयति, ऊपर इव क्षेत्रे बीजमुत्तं यथा निष्फलं भवति ।

'सा य इयरे य चत्ता' इति पदं व्याख्याति—

वाइजंति अपत्ता, हणुदाणुवयं पि परिसहो मो ।

इय एस परिचाओ, इहपरलोगेऽणवत्था य ॥ ३२५ ॥

मनोवत् ज्ञानाचारविग्राहकतया संसारं परिभ्रमतीति परित्यक्तः, इतरंऽपि साधवस्तान् वाच्यमानान् दृष्ट्वा चिन्तयन्ति-अहो अपात्राण्यपि यदि वाच्यन्ते 'हणुदाणि' ति । ततः सांप्रतं वयमपीदृशा भवामः 'इय ति' एवं तेषामपि दुर्विनयादौ प्रवर्तमानानामिहपरलोके परित्यागः कृतो भवति । अनवस्था चैवं भवति--न कोऽपि विनयादिकं करोतीत्यर्थः ।

अथ द्वितीयपदमध्यादिषु भवतीति यदुक्तं तद् व्याचष्टे—

अद्दाणओमादिउवग्गहम्मि,

वाए अपत्तं पि तु वट्टमाणं ।

पुच्छिज्जमाणम्मि व संथरेवी,

अस्सासतीए वि तु तं पि वाए ॥ ३२६ ॥

अध्वनि अवमौदयं आदिशब्दाद्राजद्विष्टादिषु भक्तपानादिना गच्छस्योपग्रहे वर्तमानमपात्रमपि दुर्विनीतादिकं लब्धिसम्पन्नं वाचयेत् । अथवा-किमप्यपूर्वं श्रुतं तस्य समस्ति यद् पुनश्च शिष्यो न प्राप्नोति, तच्चान्यत्रासंक्रममाणं व्यवच्छिद्यते । ततः संस्तरणेऽपि अपात्रं वाचयेत् । यद्वा-नास्ति तस्यान्यः कोऽपि शिष्यस्ततोऽन्यस्याभावे मा सूत्रार्थो विस्मरतामिति कृत्वा तमप्यपात्रं श्रुतं वाचयेत् । ७० ४ उ० । स्था० । व्य० ।

वाचनीया अवाचनीयाः—

चत्तारि वायणिजा पप्पत्ता, तं जहा-अविणीए विगइ-पडिवद्धे अविओसवियपाहुडे मायी । चत्तारि वाताणिजा पप्पत्ता, तं जहा-विणीते अविगतिपडिवद्धे वितोसवितपाहुडे अमाती । (सू० ३२६) स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

अव्यक्तं वाचयति—

जे भिक्खू अव्वत्तं वाएइ वायंतं वा साइजइ । १६ ।

जे भिक्खू अव्वत्तं ण वाएति ण वायंतं वा साइजइ । २० ।

गाहा—

अव्वंजणजातो खलु, अव्वत्तो सोलसण्ह वोरणं ।

तव्विवरीतो वत्तो, वातति परेण आणादी ॥ २०५ ॥

जाव कक्खादिसु रोमसंभवो ण भवति ताव अव्वत्तो तस्स भवे वत्तो । अहवा जाव सोलसवरिसो ताव अव्वत्तो परतो वत्तो । जइ अव्वत्तं वाएइ इयंति अन्नं न वाएति तो आणादिया दासा चउलहुं च ।

अव्वत्ते इमो अववादो । गाहा—

नाऊण य वोच्छेयं, पुव्वगते कालियाऽणुयोगे य ।

सुत्तथजाणएणं, दव्वं खेत्तं च कालं च ॥ २०६ ॥

पूर्ववत् । अववादे वत्तो इमेहिं कारणेहिं "दव्वं खेत्तं" गाहा-पूर्ववत् ।

जे भिक्खू अपत्तं वाएइ वायंतं वा साइजइ ॥ २१ ॥

जे भिक्खू पत्तं ण वाएइ ण वायंतं वा साइजइ ॥ २२ ॥

इत्यादि अप्राप्तं एयस्स अत्थो अपात्रसूत्रे गत एव । आदिद्वे भावेति तहा वि इहं असुणएत्थं भवति अव्वत्तसुत्तस्स अप्राप्तसूत्रे भाणियव्वे ।

गाहा—

परियाएण सुत्तेण, सुत्तेण य वत्तमवत्ते य ।

सुत्तं अवत्तं वायंते, वत्तमवाएति आणादी ॥ २०७ ॥

परियाओ दुविहो-जम्मणओ, पव्वज्जाए य । जम्मणओ सोलसण्हं वरिसाणं अपत्तो अव्वत्तो, पव्वज्जाए ति-वरिसाणं अपवज्जस्स अव्वत्तो । जो वा जस्स सुत्तस्स कालं वुत्तो तं अपावैतो अव्वत्तो, सुएण-आवस्सणं अणवीपदस्स वेयालिए अव्वत्तो दसवेयालिए अणधीते उत्तरज्जयणाणं अव्वत्तो । एवं सर्वं वयपरियायसुत्ते चउ-भंगो कायव्वो । पदमभंगो दोसु वि वत्तो, विनिओ सुएणं अव्वत्तो, तत्तिओ वएण अव्वत्तो, चरिमो दोहि वि अव्वत्तो वाएतस्स पदमभंगिल्लं अवाएतस्स आणादिया य दासा चउलहुं च ।

अप्राप्तोऽपि वाएइ इमेहिं कारणेहिं । गाहा—

नाऊण य वोच्छेदं, पुव्वगए कालियाणुयोगे य ।

एतेहिं कारणेहिं, अव्वत्तं चाऽपि वाएज्जा ॥ २०८ ॥

पूर्ववत् । प्राप्तं पि न वाएति इमेहिं कारणेहिं ।

गाथा—

दव्वं खेत्तं कालं, भावं पुरिसं तहा समासज्ज ।

एणहिं कारणेहिं, सविपक्खा वाऽवि वाएज्जा ॥२०६॥

“आमे घडे निहत्तं जहा जलं तं घडे विणसेइ” पूर्ववत् ।
अव्वत्ते अप्राप्ते छेदसुत्तं वाएज्जमाणे इदं दोसदसगं
उट्ठाणं ‘आमे घडे’ गाथा लिहितं-पक्खत्तं सिद्धं—कहियं
अप्पा आहारत्ता जत्थ तं अप्पाहारं; अप्पधारणसामर्थ्य-
मित्यर्थः । नि० चू १६ उ० ।

जे भिक्खू हेट्ठिज्जाइं समोसरणाइं अवाएत्ता उवरिमसुं-
यं वाएइ वायंतं वा साइज्जइ ॥ १७ ॥

गाथा—

आवासगमादीयं, सुत्ताणं जाव विंदुसाराओ ।

उक्कमओ वादेतो, पावति आणाइणो दोसे ॥ १५१ ॥

जं जस्स आदीए तं तस्स हिट्ठिल्लं, जं जस्स उवरि तं तस्स
उवरिल्लं जहा दसवेयालियस्संगं हेट्ठिल्लं उत्तरज्जमाणेण
दसवेयालियं हेट्ठिल्लं एवं णेयं जाव विंदुसारेति ।

गाथा—

सुत्तत्थ तदुभयाणं, ओसरणं अहव भावमादीणं ।

तं पुण नियमा अंगं, सुयखंधा अहव अज्जभयणं ॥१५२॥

समोसरणं णाम मेलओ सो य सुत्तत्थाणं । अहवा-जवादि-
णवपदभावाणं । अहवा-दव्वखेत्तकालभावाए एत्थ समोसठा
सव्वे अच्छित्ति वुत्तं भवति, तं समोसरणं भणति । तं
पुण किं होज्ज ?, उच्यते-अंगं सुयखंधो अज्जभयणं उद्देस-
गो । अंगं जहा-आयारो तं अवागत्ता सूयगडंगं वाएति ।
सुयखंधो जहा आवस्सयं तं अवाएत्ता दसवेयालिय-
सुयक्खंधं वाएति । अज्जभयणं जहा सामाईयं अवाएत्ता
चउवीसत्थयं वाएति । अहवा-सत्थपरिषे अवाएत्ता लोम-
विजयं वाएति । उद्देसंगेसु जहा सत्थपरिषे पढमं साम-
अदेसयं अवाएत्ता पुढविक्काउद्देसयं वितियं वाएति । एवं सु-
त्तेसु वि दट्ठव्वं । अहवा-दोसु सुअक्खंधेसु जहा बंभचेरे अ-
वाएत्ता आयारंगे वाएति । सव्वत्थ कमतो एवं तस्स आ-
णादिया दोसा चउलहुगा य । अत्थे चउगुरु भणति, पं-
तदेघया छलेज्ज ।

इमे य दोसा—

उवरि सुयमसदहणं, हेट्ठिल्लेहि य अभावितमतिस्स ।

ण य णिव्वहती पुच्छो, गेएहति हाणी य असेसिं । १५३ ।

हेट्ठिल्ला-उस्सगसुत्ता तेहिं अभावियस्स उवरिल्ला-अववा-
तसुया ते ण सहहति अतिपरिणामगो भवति । पच्छा वा
उस्सगंगेण रोवेइ अतिक्रमेयं ति काउं तं ण गेएहति अरणं
उवरि गेएहति । एवं आदिसुत्तस्स हाणी नासमित्यर्थः । आ-
दिसु य वज्जितो उवरिसु अट्ठाणं पयत्तेण बहुस्सुतो
भणति । पुच्छिज्जमाणो य पुच्छं ण णिव्वहति, जारिसो एस
अयाणगो तारिसा अस्सं वि एवं अरणेसिं पि अवराणो भवति ।
जम्हा एवमादी दोसा तम्हा परिवाडीए दायव्वं ।

इमो अववातो । गाथा—

काऊण य वोच्छेदं, पुव्वगतिकालियाऽणुजोगे य ।

सुत्तत्थ तदुभए वा, उक्कमओ वा वि वाएज्जा ॥१५४॥

पियधम्मददधम्मस्स निसग्गमत्तो परिणामगस्स सं-
विग्गसमभावस्स विणीयविणयस्स परममहाविणो एगिस्-
स्स कालियसुत्तं पुव्वंगं एवमवाच्छिज्जओ त्ति उक्कम-
वि ज्ज्जा ।

नव ब्रह्मचर्याण्यवाच्य उपरितनं श्रुतं वाचयति—

जे भिक्खू णव बंभचेराइं अवाएत्ता उवरिमं सुयं वाएइ
वाएतं वा साइज्जइ ॥ १८ ॥

णवबंभचेरग्गहणेणं सव्वो आयारो गहितो । अहवा-
सव्वो चरणणुओगो तं अवाएत्ता उत्तमसुत्तं वाएति त-
स्स आणादिया य दोसा तं च लहुं च । किं पुण तं
उत्तमसुत्तं ?

उच्यते । गाथा—

छेयसुत्तं असुयं, अहवा वि यं दिट्ठिवाओ भणइ ।

ओवा तं हि य सुत्ते, वणिज्जइ चउएह अणुओगो ॥१५५॥

गाथापुव्वद्वं कंठं । अहवा-बंभचेरादिआयारं अवाएत्ता ध-
म्माणुओगं इसिभासीयादि वाएति । अहवा-सूरप्पसत्तिमाइं
गणियाणुओगं वाएति एवं उक्कमोच्चारणियाए सव्वो
वि भासियव्वो । एवं सुत्ते अत्थे वि चरणणुओगस्स
अत्थं अकहेत्ता धम्मादियाणं अत्थं कहेति । आदेसओ
वा चउगुरुं-छेदं सुयं । कम्हा उत्तमसुत्तं भणति ?, जम्हा
तत्थ सपायच्छित्तो विधी भणति, जम्हा य तेण चर-
णविसुडी करंति तम्हा तं उत्तमसुत्तं दिट्ठिवाओ । कम्हा
सुत्ते सुत्ते चउरो अणुओगा दंसिज्जंति । उक्कं च—“अ-
वुहत्ते ” गाथा कंठ्या, णवरं वोच्छिणंति एगसुत्ते चउ-
एहमणुओगाणं जा कहणविधी सा पुहत्तकरणेण वो-
च्छिणंते संपयं पवत्तइ णज्जइ वा । अहवा-तेसि अत्था-
ण कहणसरूवेण एगसुत्ते व वत्थाणं वोच्छिणं पृथक्-
स्थापितमित्यर्थः । केण पुहत्तीकयं ?, उच्यते—बलबुद्धिमहा-
धारणाहाणीणाओविज्ज “ दुव्वलियपूसमित्तं च पडुच्च
देविदे ” गाथा कंठ्या । के पुण ते चउरो अणुओगा ? ।

उच्यन्ते । गाथा—

कालियसुयं च इसिभा-सियाइं चेव सूरप्पसत्ती ।

जुगमासज्ज विभत्तो, अणुओगो तो कओ चउहा ॥१५६॥

कंठ्या । अहवा किं कारणं ण य वज्जितो चरणणुओगो
पढमं दारठवियं ।

उच्यते । गाथा—

नयवज्जिओ वि हु अलं, दुक्खक्खयकारओ सुविहियाणं ।

चरणकरणाणुओगो, तेण कयमिणं पढमदारं ॥१५७॥

कण्ठ्या । शिष्याह-कालियसुयं आयारादि एक्कारस अंगा-
तत्थ य कप्पं आयारं तग्गता जे पुण अंगवाहिरा छेयसुय-
ज्जभयणा ते कत्थ अणुओगे वत्तवा ? ।

उच्यते । गाथा—

जं च महाकप्पसुयं, जाणिय सेसाणि छेदसुत्ताणि ।

चरणकरणाणुओगो, ति काब्बियेदो उवगयाणि ॥१५८॥

आवस्सयं दसवेयालियं च एत्थ वत्तव्वं चरणधम्मगाणि-
म्मगाणि य दवियाण सुत्तत्तणुआंगे कमट्ट वि कारणं ।

गाहा—

अवुहत्ते विउकरणं, पढमं वप्पिज्जते ततो धम्मो ।
गणितदिवियाणि वि ततो, सो चैव गमो पुहत्ते वा ॥१५६॥
कंठ्या । तसु पुण जुगवं वप्पिज्जमाणेसु इमा विही ।

गाहा—

एकेकम्मि उ सुत्ते, चउएहं दोवाण आसितु विभागा ।
दारे दारे य नया, गाहगगेण्हंतरा एया ॥ १६० ॥

सुत्ते सुत्ते चउरो दारं त्ति अणुआंगा पुणे एकेको, अणु-
आंगेण एहिं चित्तिज्जति, तयसयग्गाहगं पडुच्च गिण्हंतगं
वा संखेववित्थरेहिं दट्टव्वा । जति गाहा । गोणं एवं
तु समत्थो गेण्हंतगो वि समत्थो तो सव्वएहिं वित्थरेण वि
भासियव्वं । वितियभंगे गेण्हंतगवसेण खातव्वा वितियभंगे
जत्तियं वुत्तं समत्थो ततियं भासति, चरिमे दोषि वि जं सु-
त्ताणुरूवं अपुहत्ते पुहत्ते वा ते चउरो अणुआंगा कहं वि
भासिज्जति ।

उच्यते । गाहा—

समतत्ति होति चरणं, समभावम्मि य ठितस्स धम्मो उ ।
काले तिकालविसयं, ठविण वि गुणोऽणुदव्वत्ता ॥१६१॥

तुलाधरणं च-समभावकरणं चरणसमभावद्वयस्स णि—
यमा विसुद्धिसरूवो धम्मो भवति, काले णियमा तिकाल-
विसयं चरणं । जम्हा समयस्सत्तकालविरहितं ण किंचि अ-
न्थि अहवा-तिकालविसयं ति यं चन्थि कायव्वा, जहा धुवा-
णित्तिया सासती तहा चरणं भुवि च भवति भविस्सति य ।
दव्वाणुआंगे चरणं चिंता किं दव्वो गुणो त्ति दव्वट्टिताभि-
प्पाएण चरणं दव्वं पज्जवट्टिताभिप्पाएण चरणं गुणो ।
अहवा-पढमतो सामाइयगुणे पडिवत्तितो पुव्वमेव चरणं
लब्धति चरणद्वितस्स धम्माणुआंगो लब्धति । चरणधम्म-
द्वयस्स गणियाणुआंगो दिज्जति, ततोऽतिअणुआंगभावित-
स्स थिरमतस्स दव्वाणुआंगो य एहिं विधीहिं दंसिज्जति ।

इदं च वर्ण्यते । गाहा—

एत्थं पुण एकेके, दोयम्मि गुणा य होंत वायाए ।

गुणदोसदिट्ठसारो, णियतति सुहं पवत्ततिया ॥१६२॥

एत्थं त्ति एतेसि अणुआंगाणयऽत्थकहणे 'पुण' विशेषणे, किं
विशेषेति ? एकेके अणुआंगे गुणा दगिसिज्जति, अवायति
दोसा य । कहं ? उच्यते-पडिसिद्धं आयरंतस्स विहियं अ-
करंतस्स य इहपरलोइया दोसा, पडिसिद्धं वज्जेतस्स विहि-
यं करंतस्स इहपरलोइया गुणा चरणानुवचयभवनं गुण-
सारो चरणविघातो कम्मुवचओ भवणवंदो संसारो । एवं
गुणदोसदिट्ठसारो दोसु ठाणेसु सुहं णिवतति, गुणद्वारेणसु
य सुहं पवत्तते । अहवा—णयवादेसु एगंतग्गहे दिट्ठ-
दोसा सुहं णिवत्तति अणेगंतगाहे य दिट्ठगुणो सुहं
पवत्तति अतो भएणइ ।

गाहा—

अपुहत्ते व कहेंते, पुहत्ते व कमेण वायंतम्मि ।

पुव्वभणिता उ दोसा, वोच्छेदादी मुण्येव्वा ॥१६३॥

अणुआंगाणं अपुहत्तकाले पुहत्तं विणा कारणेण कायव्वं,
पुहत्तेण कारणेण उक्कमकरणे ण कायव्वं । अहवा—करेति
पडिसिद्धंतो इमातो आदिसुत्ते जे वोच्छेदादिया दोसा वु-
त्ता ते भवन्ति ।

गाहा—

आयोरे अणहीए, चउएह दाराण अस्सतरगं वा ।
जे भिक्खु वाएती, सो पावति आणमादीणि ॥१६४॥
सुयकडादिचरणानुआंगे दट्टव्वा । सेसं कंठ ।

गाहा—

णाऊण य वोच्छेयं, पुव्वगइकालियाणुजोगे य ।
सुत्तत्थजाणएणं, अविहियविहिणं य होयव्वं ॥१६५॥
पूर्ववत्कंठ्या ।

जे भिक्खु अव्वत्तं वाएइ वायंतं वा साइज्जइ । १६ ।
जे भिक्खु अव्वत्तं ण वाएति ण वायंतं वा साइज्जइ । २० ।
अपात्रमयोग्यमभाजनमित्यर्थः, तप्पडिपक्खो पत्तं ।

जे भिक्खु अप्पत्तं वाएइ वायंतं वा साइज्जइ । २१ ।
जे भिक्खु पत्तं ण वाएइ ण वायंतं वा साइज्जइ । २२ ।

अप्राप्तं कमादनधृतश्रुतमित्यर्थः । तप्पडिपक्खो पत्तं । आणा-
दी चउलहुं वाएइ चउरो वि सुत्ता एगट्ठा वक्खाणिज्जति ।
नि० चू० १६ उ० । (तत्र 'अणुआंग' शब्दे प्रथमभागे ३४३
पृष्ठे अनुयोगश्रवणपात्रीभूता बहुश्रुतादयः परिगणिताः
स्वस्वस्थानं व्याख्याताः ।) अत्र तिस्रो व्याख्यास्तद्यथा
प्राप्तमिवानुयोगं श्रोतुमर्हति नाप्राप्तमिति प्रथमा, पात्र ए-
वानुयोगश्रवणं कारयितव्यं नापात्र इति द्वितीया, व्यक्तं
एवानुयोगं श्रावणीयो नाव्यक्तं इति तृतीया, अस्यां च
तृतीयव्याख्यायां "वत्तो य" त्ति पाठो द्रष्टव्यः ।

अथाधस्तनमेव व्याचिख्यासुराह—

तित्तिणिणं चलचित्ते, गाणंगणिणं अदुव्वलचरित्ते ।

आयरियपारिभासी, वामावट्ठे य पीसूणे ॥ ७६६ ॥

आदी अदिट्ठभावे, अकडसमायारिणं तरुणधम्मो ।

गव्वियपइन्ननिण्हइ, छेयसुए वज्जए अत्थं ॥ ७६७ ॥

तित्तिणिणकश्चलचित्तो गाणंगणिणकश्च दुर्वलचारित्र आ-
चार्यपरिभाषी आचार्यपरिभाषी वा वामावर्त्तश्च पिशुनश्च
'आदी अदिट्ठभावे' त्ति आदौ आवश्यकदिशास्त्रेषु वर्त्तमाना
अदृष्टा भावा येन स आद्यदृष्टभावस्तथा अकृतसामाचा-
रीकस्तरुणधर्मा च गर्वितः यः 'पइसू' त्ति प्रकीर्णप्रश्नः प्र-
कीर्णविधश्च 'निण्हइ' त्ति गुरुनिहवी एतेषां छेदश्रुतवि-
षयमर्थं वर्जयेत् न दद्यादित्यर्थः । (तित्तिणिणकादयः स्वस्व-
स्थानं व्याख्याताः ।) (अत्र च तित्तिणिणकश्चलचित्तगाणं-
गणिणकदुर्वलचरित्राचार्यपरिभाषितवामावर्त्तपिशुनाकृतसा-
माचारीकगर्वितप्रकीर्णनिहविन एकादशाऽपात्रभूताः शिष्याः ।
आदिमोऽदृष्टभावः अप्राप्ततरुणधर्मा पुनरव्यक्तः ।

अथेषां सूत्रार्थप्रदाने प्रायश्चित्तमाह—

अव्वत्ते य अपत्ते, लहुगा लहुगा य होंति अप्पत्ते ।

लहुगा य दच्चतित्तिणि, रसतित्तिणि होंति चउगुरुगा ७६३

अव्यक्तस्तरुणधर्मा तस्य तथा 'अपत्ते' ति अपात्राणामे-
कादशसंख्याकानां सूत्रार्थो यदि ददाति तदा चत्वारो लघु-
काः 'लहुगा य होंति अपत्ते' ति अपात्र 'आद्यदृष्टभा-
वस्तस्मै ददाति चत्वारो लघुकाः । अत्रैव वि-
शेषमाह—'लहुगा य द्व्व' इत्यादि । द्रव्यनिन्ति-
णिकस्य ददाति चत्वारो लघवः, रसतिन्तिणिकस्य द-
दाति चत्वारो गुरुवः, उपधिशय्यातिन्तिणिकयोर्ददानस्य
चत्वारो लघवः । इत्यनुक्रमन्यत्रावसानव्यं निशीथचूर्णा-
वृत्तत्वात्—

अंतो वहि च गुरुगा, आयरियगिलाणवालविइयपयं ।

आयरियपारिभामि—स्स होंति चउरो अणुग्घाया ७६४।

आहारोपधिशय्याविषयामन्तर्बहिश्च संयोजनां कुर्वन्तश्च-
त्वारो गुरुवः, आचार्यग्लानवालादीनामर्थाय द्वितीयपदं भव-
तिः एतदर्थं संयोजनामपि कुर्वन् शुद्ध इत्यर्थः । आचा-
र्यपरिभाषिणः पुनश्चत्वारो गुरुवोऽनुज्ञाताः प्रायश्चित्तम् ।

अथोपसंहरन्नाह—

तम्हा न कहेयव्वं, आयरिएणं तु पवयणरहस्सं ।

खत्तं कालं पुरिसं, नाऊण पगासए गुत्तं ॥ ७६५ ॥

आचार्येण वचनरहस्यमपवादं न कथयितव्यम्, कथं पुनः
कथयितव्यमित्याह—क्षेत्रमध्वादिकं प्रवृष्टव्यं ज्ञात्वा प्रथ-
मतोऽध्वकल्पादिकं प्रवचनरहस्यभूतमपरिणतानामपि कथ-
यितव्यमन्यथा तेषां मार्गे गच्छतां संयमात्मविराधना
स्थात्, एवं कालमपि दुर्भिक्षादिकमागमिष्यन्तमागतं वा
ज्ञात्वा यथायोगमपरिणतानामपि राहसिकश्रुतार्थं प्रकाशये-
त्, पुरुषं वा परिणामलक्षणमुपलक्षणत्वाद् भावं वा ग्लान-
वृद्धासहिष्णुप्रभृतीनामुपग्रहणकरणादिलक्षणं ज्ञात्वा प्रका-
शयेत्, गुह्यं-छेदश्रुतरहस्यमिति व्याख्यातं 'पत्तेय' ति
द्वारम् ।

तथा अनुज्ञातद्वारमाह—

चउभंगोऽनुज्ञाए, अणुणुसाते य पढमतो सुद्धो ।

सेसाणं मासलहु, अविणयमाई भवे दोसा ॥ ७६६ ॥

अत्रानुज्ञाताननुज्ञातपदाभ्यां चतुर्भङ्गी कार्या । तद्यथा—अनु-
ज्ञातमनुज्ञातो वाचयतीति प्रथमः । अस्य भावना—कश्चित् प्रा-
तीच्छिको गच्छान्तरादागत्य सूत्राध्ययनार्थमुपसंपन्नः, स
चाचार्यैरनुज्ञातः, आर्य ! उपाध्यायस्य सकाशेऽधीप्सेति ।
ततः स उपाध्यायस्य समीपे गत्वा व्रूते—भगवन् ! गुरु-
भिरहमादिष्टो भवतां पादमूले पठनार्थमिति । तत उपा-
ध्यायेनागत्य आचार्याः पृच्छन्तीयाः यथा—क्षमाश्रमणाः ! पाठ-
यास्यहममुकं साधुमिति ? ततो गुरुभिर्वाढमित्युक्ते स उ-
पाध्यायेन पाठनीयः । एवं कुर्वन्ननुज्ञातो वाचयन्तेत्याभ-
धीयते, एष प्रथमो भङ्गः शुद्धः । अनुज्ञातमनुज्ञात इति
द्वितीयः । तद्भावना—स साधुराचार्यैर्भणितः, पठोपाध्या-
यान्तिके । स तथैवमादिष्टः पाठितुमुपस्थित उपाध्यायसन्नि-
धौ, स उपाध्यायो यथाचार्यान्पृष्ट्वा तं पाठयति तत उपा-

ध्यायस्य मासलघु । अननुज्ञातमनुज्ञात इति तृतीयः । अत्र
चाचार्यैरुपाध्यायस्तस्य साधोः शृण्वन्तः सन्दिष्टः, आर्य !
पाठयेरमुं साधुमिति : न पुनरितरः सन्दिष्टतः स उप-
स्थितः सन्नुपाध्यायेन प्रश्नीयः । सौम्य ! क्षमाश्रमणैः सन्दि-
ष्टत्वं न वेति ? व्रूयात् सः, मया युष्माकमादेशो दीयमानः
श्रुतो न पुनरहं सन्दिष्ट इत्युक्ते यद्युपाध्यायः पाठयति तदा
द्वयोरप्युपाध्यायोऽध्यापकयोर्मासलघु, अथ न पाठयति तत
उपाध्यायः शुद्धः । अननुज्ञातमनुज्ञातो वाचयतीति चतु-
र्थो भङ्गः । अत्र चापाध्यायोऽप्यननुज्ञातः, शिष्योऽप्यननुज्ञात
इति कृत्वा द्वयोरपि मासलघुः अत एवाह—शेषपु-प्रथमभङ्गव्य-
तिरिक्तेषु भङ्गेषु मासलघु, गाथायां प्राकृतत्वान्सप्तम्यर्थे पृष्टो ।
अविनयादयश्च दोषा भवन्ति आदिशब्दादनवस्था अन्येषाम-
पि यदृच्छयाऽध्ययनाध्यापनलक्षणादयो दोषाः परिगृह्यन्ते ।
गतमनुज्ञातद्वारम् । वृ० १ उ० १ प्रक० । (परिणामकाति-
परिणामकद्वारार्ण स्वस्वस्थानयोरुक्तानि ।)

अव्यक्तावाचनं प्रायश्चित्तम्—

सामन्त्रं पुण सुत्ते, मयमायामं चउत्थमन्थम्मि ।

अप्पत्ताऽपत्ताऽव-त्तवायणुद्देसणाइमु य ॥ २५ ॥

अपात्रः अयोग्यस्तिन्तिणिकश्चलचित्तः गारुणिककादि, अ-
व्यक्ता—वयसा लघुः, श्रुतेन वाऽत्यल्पश्रुतः । एतेषामप्राप्तापा-
त्राव्यक्तानां श्रुतं पाठरूपं यो ददाति, तदशमुद्देशानुज्ञां वा
करोति, तस्यापि चतुर्थम् । चशब्दोऽनुक्तसमुच्चय, तेन
प्राप्तपात्रव्यक्तानां च यो वाचनां न ददाति उद्देशादींश्च
न करोति तस्यापि चतुर्थमित्यर्थः । जीत० ।

पञ्चभिः प्रकारैर्वाचयेत्—

पंचहिं ठाणेहि सुत्तं वाएजा, तं जहा-संगहट्टयाए उव-
ग्गहणट्टयाए निज्जरट्टयाए सुत्ते वा मे पज्जवयाए भवि-
स्सइ सुत्तस्स वा अव्वोच्छित्तियट्टयाए ॥ (सू० ४६८)

'पंचही'त्यादि सुगमम्, नवरं सुत्तं—श्रुतं सूत्रमात्रं वा वा-
चयेत्-पाठयेत्, तत्र संग्रहः—शिष्याणां श्रुतोपादानं स एवार्थः—
प्रयोजनं तस्मै संग्रहार्थाय, संग्रह एव वाऽर्थो यस्य स सं-
ग्रहार्थस्तद्भावस्तत्ता तथा संग्रहार्थतया श्रुतसंग्रहो भव-
त्वेवामिति प्रयोजनेनेति भावः । अथैव एव मया सं-
गृहीता भवन्ति शिष्यीकृता भवन्तीति संग्रहार्थतया, तत्-
संग्रहायेति भावः, एवमुपग्रहार्थायोपग्रहार्थतया वा एवं
होते भक्षणानवस्त्राद्युत्पादनसमर्थतयापष्टम्भिता भवन्तिवति
भावः । निज्जरार्थाय निज्जरणमेवं कर्मणां भवतिवति, श्रुतं
वा ग्रन्थो मे मम वाचयत इति गम्यते, पर्यवजातं जाति-
विशेषं स्फुटतया भविष्यतीति, अव्यवच्छिन्न्या नयनं-श्रुत-
स्य कालान्तरप्रापणम् अव्यवच्छिन्नितनयः, स एवार्थ-
स्तस्मै इति । स्या० ५ ठा० ३ उ० । (अस्वाध्याये न
वाचयितव्यमिति 'असज्झाइय' शब्दे प्रथमभागे ८३३
पृष्ठे गतम् ।) (वाचनायां विनयादिप्रकाराः 'आयार-
पकप्प' शब्दे द्वितीयभागे ३५५ पृष्ठे गताः ।) (गृह-
स्थेभ्योऽन्यगृथिकेभ्यो न वाचना देयति 'अस्सउत्थिय' शब्दे
प्रथमभागे ३७२ पृष्ठे उक्तम् ।)

प्रवर्तिन्यां मृतायां संयतीनां वाचना-

कल्पति निगंथीणं वितिगिद्धे काले सज्जायं करेत्तए नि-
गंथनिस्साए ॥११॥

कल्पते निर्ग्रन्थीनां निर्ग्रन्थनिश्रया व्यतिकृष्टेऽपि काले स्वा-
ध्यायं कर्तुमिति सूत्रार्थः ।

अधुना भाष्यप्रपञ्चः, तत्र प्रथमतः पूर्व-
पक्षस्यावकाशं दर्शयति—

कल्पइ जइ निस्साए, वितिगिद्धे संयतीण सज्जाओ ।

इति सुत्तेणुद्वारे, कयम्मि उ कमागतं भणइ ॥२१२॥

कल्पते यतिनिश्रया व्यतिकृष्टे काले संयतीनां स्वाध्याय
इति सूत्रेणाद्वारे कृते परः क्रमागतं परिपाठ्यागतमिदं भणति ।

किं तदित्याह—

पुवं वन्नेऊणं, संजोगविसं च जायरुवं च ।

आरोवरणं च गुरुहं, न हु लब्भा वायणं दाउं ॥२१३॥

पूर्वं संयोगविपजातरूपं च विषं; सहजविषं चेन्नर्थः, आरो-
पणा च—प्रायश्चित्तं चतुर्थी वर्षयित्वा यत्संप्रति वाचनां ददत
अन्तर्भूतार्थत्वात् दापयतां दापयितुं (न हु) नैव लभ्यम् ।

एवं परेण पूर्वपक्षे कृते सूरिराह—

कारणिणं खलु मुत्तं, असति पवाणंतियाए वाण्जा ।

पाठेण विणा तासिं, हाणी चरणस्स होजाहि ॥२१४॥

इदं खलु सूत्रं कारणिकं कारणेन निवृत्तम्, तदेव कारणमा-
ह—असत्यभावे प्रवाचयन्त्याः—प्रवर्तिन्या वाचयेत् संयतीः,
अन्यथा पाठेन विना तासां चरणस्य हानिर्भवेत् ।

यदि भवति ततः को दोष इत्यत आह—

जातो पवइयातो, सगं मुखं च मन्नमाणीतो ।

जइ नऽत्थि नाणचरणं, दिक्खा हु निरत्थिया तासिं २१५।

याः स्वर्गे मोक्षं च मृगयमाणाः प्रव्राजितास्तासां यदि
ज्ञानं चरणं च नास्ति ततो (हु) निश्चितं दीक्षा निरर्थिका ।

कथं निरर्थिकेत्यत आह—

सव्वजगुजोयकरं, नाणं नाणेण नजए चरणं ।

नाणम्मि असंतम्मी, अज्जा किह नाहिति विसोहिं ॥२१६॥

सर्वस्यापि जगतः उद्योतकरं ज्ञानम्, ज्ञानेन च जायते चर-
णम्, ततो ज्ञाने असन्त्यार्थिका विशोधिकार्थं किं ज्ञास्यति ?
नैव ज्ञास्यतीति भावः ।

ततो विशुद्धभावात् चरणाभावस्तथा चाह—

नाणम्मि असंतम्मि, चरित्तं पि न विज्जए ।

चरित्तम्मि असंतम्मि, तित्थे नो सचरित्तया ॥२१७॥

ज्ञाने असति प्रागुक्तयुक्तचारित्रमपि न विद्यते, असति चा-
रित्रं सकलं तीर्थं नार्थिकाणां सचारित्रता ।

अचरित्तयाए तित्थस्स, निव्वाणं नाभिगच्छइ ।

अयनी निव्वाणम्म्य य, दिक्खा होनि निरन्थगा ॥२१८॥

संयतीराधिकृत्य तीर्थस्याचारित्रतया संयती निर्वाणं काऽ-
पि न गच्छति, निर्वाणस्य चाभावे दीक्षा निरर्थिका ।

तम्हा इच्छावेती, एतासिं नाणदंसणचरित्तं ।

णाणेणं चरणेणं, काहिति अंतं भवसयाणं ॥ २१६ ॥

यतो निर्वाणाभावे दीक्षा निरर्थिका, अथवा—तासां नि-
र्वाणाय भगवता दीक्षाऽनुज्ञाता, तस्मादेतासां दीक्षाव-
लादपि ज्ञानदर्शनचारित्रं समाहारत्वादेकवचनमिच्छाप-
यति, यतो 'अन्तं'—विनाशं भवशानां करिष्यन्त्यर्थिकाः,
यतो निर्वाणं लभ्यते ज्ञानचरणेन नान्यथा ।

नाणस्स दंसणस्स य, चारित्तस्स य महाणुभावस्स ।

तिएहं पि रट्ठखणऽट्ठा, दोसविमुक्को पवाएज्जा ॥ २२० ॥

ज्ञानस्य दर्शनस्य चारित्रस्य च कथंभूतस्यैकैकस्ये-
त्यत आह—महान् अनुभावः प्रभावो यस्य तत्तथा तस्य,
एतेषां त्रयाणां रक्षणाय दोषविमुक्तो—वक्ष्यमाणदोष-
विप्रमुक्तः प्रवाचयेत् ।

अप्पसत्थेण भावेण, वाएतो दोसवं भवे ।

केरिसो अप्पसत्थो उ, इमो सो इ पवुच्चती ॥ २२१ ॥

अप्रशस्तेन भावेन वाचयन् दोषवान् भवति, न प्रशस्ते-
न । अथ कीदृशः सोऽप्रशस्तो भावः ?, सूरिराह—सोऽप्रश-
स्तो भावोऽयं प्रोच्यते ।

तमेवाह—

परिवारहेउमण्—द्वयाए वभियारकजहेउं वा ।

अगारा य बहुविहा, असंवुडादी उ दोसा य ॥ २२२ ॥

परिवारो मे भूयादिति हेतोरन्नाऽर्थतया वा; अन्नं पानं वा
ममाऽऽनीय दास्यतीत्येतदर्थं वा इत्यर्थः, व्यभिचारार्थं वा
अन्यथा वा—एतदतिरिक्तानां कार्याणां हेतोः, अथ अगारा-
णि—गृहाणि बहुविधानि असंवृतादीनि मे संपादयिष्य-
तीत्येतदर्थं यदि वाचयति तदा सः अप्रशस्तो भाव इति
तस्य दोषाः ।

गणिणी कालगयाए, बहिया य ण विज्जए जया अस्सा ।

संता वि मंदधम्मा, मज्जायाए पवाएज्जा ॥ २२३ ॥

गणिन्यां—प्रवर्तिन्यां कालगतायां तत्रान्यत्र वा बहिर्यदा
अन्या प्रव्राजिका न विद्यते, अथास्ति परं सत्यपि सा
मन्दधर्मा ततः साधुर्मर्यादया प्रवाचयति ।

तामेव मर्यादामाह—

आगाढजोगवाहिणी, पक्कपो वा वि होज्ज असमत्तो ।

मुत्ततो अत्थओ याऽवि, कालगया य पवत्तिणी ॥ २२४ ॥
आगाढयोगवाहिनी काऽपि संयती, यदि वा—कस्या-
श्चिन्संयत्याः प्रकल्पो—निशीथाध्ययनं सूत्रतोऽर्थतश्चासमा-
प्तो भवेत्—वर्तते, अत्रान्तरे च प्रवर्तिनी कालगता ।

अस्सा य सगच्छम्मी, जइ नऽत्थि पवाइया ।

अस्सगच्छा मणुसं तु, आणयंति ततो तहिं ॥ २२५ ॥

अन्या स्वगच्छे यदि प्रवाचिका न विद्यते, ततोऽन्य-
गच्छान् मनोह्रां—सांभोगिकीं तत्रार्थिकां वसतावानयन्ति ।

मा तत्थ निम्मवे एकं, तारिसीए असंभवे ।

उग्महधारणकुसलं, ताहे य नयति अन्नत्थ ॥ २२६ ॥
सा-मनोज्ञा समानीता सती तत्र एकामार्थिकां निर्मापय-
ति । अथ तादृशी-मनोज्ञा न विद्यते तत् आह तादृश्यभावे
ततोऽवग्रहधारणकुशलामन्यत्राऽसांभागिके गच्छान्तरं न-
यन्ति । तत्र संयतानां संयतीनां च परीक्षा कर्त्तव्या ।

तथा चाऽऽह-

संविगमसंविग्मा, परिच्छिद्यन्वा य दो वि वग्माओ ।

अपरिच्छिद्यन्मि गुरुगा, परिच्छ इमेहिँ ठाणेहिँ ॥ २२७ ॥

द्वावपि संयतसंयतीरूपौ वगा संविग्रावसंविग्राविति वा
परीक्षितव्यौ, यदि न परीक्षन्ते ततो द्वयोर्वर्गयोरपरीक्षणं
प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । सा च परीक्षा एभिर्वक्ष्यमाणैः
स्थानैः कर्त्तव्या ।

तान्येवाह--

वच्चंति ताव एंती, भत्तं गेएहंति ताव जं देंति ।

कंदप्पतरुणवाउस, अकालऽभीया य सच्छंदा ॥ २२८ ॥

संयताः संयतीनामुपाश्रयं निष्कारणं व्रजन्ति ता अ-
पि वा संयत्यः संयतानामुपाश्रयं निष्कारणमागच्छन्ति,
तथा भक्तं पानं वा संयतानां पार्श्वे संयत्यो यथा कथं
चन गृह्णन्ति, ता वा संयत्यः संयतानां प्रयच्छन्ति, तथा प-
रस्परं तरुणास्तरुण्यश्च कन्दर्पकथां कथयन्ति, तथा सं-
यताः संयत्यश्च वाकुशं भावं विभ्रति, तथा द्वावपि व-
र्गावकालं चरतः, तथा संयता आचार्योन् न विभ्रति,
आर्थिकाः प्रवर्त्तिन्याः, तथा संयताः संयत्यश्च स्वच्छन्दाः-
आत्मन इच्छया; यान्ति आयायन्ति वा इत्यर्थः ।

अट्टभीं पक्खिए मोत्तुं, वायणाकालमेव य ।

पुव्वुत्ते कारणे वाऽवि, गमणं होइ अकारणे ॥ २२९ ॥

अट्टभीं पात्तिकं तथा वाचनाकालं तथा पूर्वोक्ता 'निग्ग-
मंति कारणजाणं' इत्यादिना ग्रन्थेन यानि कल्पेऽभिहितानि
तानि मुक्त्वा शेषकालं यद्भवति गमनं तदकारणं निष्का-
रणमित्यर्थः, एतेन ता वा संयत्यो निष्कारणमायान्तीति
व्याख्यातम् ।

धेरा सामायारिं, अज्जा पुच्छंति ता परिकहेति ।

आलोयणसच्छंदं, वेंटलगेलन्नपाहुणिया ॥ २३० ॥

स्थविरा--आचार्या आत्मीया आर्थिका वास्तव्यानामार्थि-
काणां समाचारीं पृच्छन्ति, तथा कीदृशी वास्तव्यानामा-
र्थिकाणां सामाचारीति एवं पृष्टाः सत्यस्ताः परिकथय-
न्ति, या यत्र गतास्तास्ततः प्रत्यागता नालोचयन्ति, नापि
दैवसिकं रात्रिकं पात्तिकं वाऽतीचारमालोचयन्ति । यथा
स्वच्छन्दां वर्त्तन्ते, नाचार्योपाध्यायप्रवर्त्तिनीनां वक्ष्यायन्ता ।
तथा वेण्टलानि प्रयुज्जन्ति, न च ग्लानायाः प्रतितर्पयन्ति,
नापि प्राघूर्षकानां वात्सल्यं विदधति ।

चित्तलए सविकारा, बहुसो उच्छेलणं च कप्पट्टी ।

थलिघोडवेसमाला, जंत-वए-काहिय-निमेज्जा ॥ २३१ ॥

तथा चित्रलानि वस्त्राणि परिदधति, तथा सविकारा
गतौ उल्लापे च विकारसहिताः, तथा बहुशोऽनेकप्रकारं मु-
खनयनकलाहस्तपादादीनामुच्छेलनं-प्रक्षालनं-कुर्वन्ति, त-

था कल्पस्थानि-डिम्भरूपाणि रमयन्ति, मण्डयन्ति । ममी-
कुर्वन्ति वा । तथा स्थाल्यो-देवद्रोण्यस्तासु भिक्षार्थं व्र-
जन्ति । तत्र घोटा-डङ्गरास्ते निगृह्णा वलादपि गृह्णन्ति ।
स्थाल्यां वा समवसृतः प्रत्यासन्नं य उपाश्रयस्तत्र वसन्ति,
वेश्यागृहाणि वा हिण्डन्ते, तत्पाटके वा वसन्तौ ति-
ष्ठन्ति, शाला-अश्वशाला वा तासु हिण्डन्ते, तामां वा स-
मीपे उपाश्रयं तिष्ठन्ति, यन्त्राणि-इच्छुयन्त्रतैलयन्त्रादिगृहा-
णि तानि हिण्डन्ते, तन्मध्ये वा उपाश्रये वसन्ति । तथा
वजे गोकुले वा व्रजन्ति, काथिकादिकत्वं वा कुर्वन्ति, गृह-
निषद्यां बाधन्ते । एष द्वारगाथाद्वयसमासार्थः ।

साम्प्रतमेतदेव विवरीषुः प्रथमत आलोचनद्वारं स्वच्छन्दा-
द्वारञ्चाह--

जा जत्त गया सा उ, नाऽलोए दिवमपक्खियं वाऽवि ।

सच्छन्दा ता वयणे, महतरियाए न ठायंति ॥ २३२ ॥

या यत्र गता सा ततः प्रत्यागता नाऽलोचयति, ना-
पि काचन दैवसिकं पात्तिकमपिशब्दात्-रात्रिकं वाऽ-
तीचारमालोचयति । तथा स्वच्छन्दाः सर्वा अपि
वर्त्तन्ते न महत्तरिकाया उपलक्षणमतत्तत्रान्याचार्यो-
पाध्याययोर्वचनं न तिष्ठन्ति ।

अधुना वेण्टलादिद्वारचतुष्टयमाह-

वेंटलगाणि पउजं-ति गिलाणा याऽवि ण पडितप्पेंति ।

आगाढंऽणागाढं, करंतिऽणागाढं आगाढं ॥ २३३ ॥

अजयणाए व कुर्वंति, पाहुणगादि अवच्छला ।

चित्तलाणि नियंसंति, चित्ता रयहरणा तहा ॥ २३४ ॥

वेण्टलानि-स्त्रिटिकाचण्डिकादीनि प्रयुज्जन्त, नापि ग्लान-
लान् प्रतितर्पयन्ति-प्रतिचरन्ति । यदि चा-आगाढं अना-
गाढं कुर्वन्ति, अनागाढं वा आगाढमयतनया कुर्वन्ति । तथा
प्राघूर्षिकायामवत्सलास्तथा चित्रलानि-विचित्रंस्वोपेता-
नि वस्त्राणि निवसन्ते-परिदधति, चित्राणि वा नानाप्रका-
राणि रजोहरणानि धारयन्ति ।

संप्रति सविकारद्वारमाह-

गइविब्भमादिएहिँ, आगारविगार तह पदंमेति ।

जह किडगाण वि मोहो, समुदीरति किं तु तरुणाणं ॥ २३५ ॥

गतिविभ्रमादिभिः आकारविकारांस्तथा प्रदर्शयन्ति यथा
किटकानामपि-वृद्धानामपि मोहः समुदीर्यते किं पुनस्तद-
णानामतिबहुशः ।

उच्छेलद्वारं कल्पस्थद्वारं चाह-

बहुसो उच्छेलंती, मुहनयणे हत्थपायकक्खवादी ।

गेएहण मंडण रामण, भोयंति-वा ता कप्पट्टे ॥ २३६ ॥

मुखनयनानि हस्तपादकलादिक च बहुशो-ऽनेकवार-
मुच्छेलयन्ति-प्रक्षालयन्ति, तथा गृहस्थवालकानां ग्रहणं कु-
र्वन्ति, मण्डनं वा रामणं वा क्रीडनं, यादं वा ताः कल्पस्थान्-
गृहस्थदारकान् भोजयन्ति ।

म्यलीघोटद्वारं, वेश्याद्वारं चाह-

थलिघोडादिद्वारे, वयंति ते वाऽवि तत्थ समुवेंति ।

वेसिथीसंसग्गी, उवसंतो वा समविम्मि ॥ २३७ ॥

स्थलीघोटादिस्थाने; अत्रादिशब्दस्तेषामेव देवडङ्गराणामने-
कभेदख्यापनार्थः, ता व्रजन्ति, ते वा स्थलीघोटा देवडङ्गराऽ-
परपर्यायास्तत्रार्थिकोपाश्रये स्थलीसमीपे समुपयन्ति-गच्छ-
न्ति, तथा वेश्यास्त्रीसंसर्गः सदैव तासाम्, यदि वा-वेश्या-
गृहसमीपे तासामुपाश्रयः ।

संप्रति शालायन्त्रकाधिकत्वद्वाराग्याह-

तह चैव हस्तिशाला, घोडगसालाण चैव आसन्ने ।

जंति तह जंतसाला, काहीयत्तं व कुर्वन्ति ॥२३८॥

तथा चैव हस्तिशालानां घोटकशालानां चासन्ने प्रदेशे
ह्रिण्डन्ते, यदि वा-तासां प्रत्यासन्ने उपाश्रये वसन्ति, तथा
इच्छादियन्त्रशालां गच्छन्ति, तत्समीपे वा वसन्ति । व्रज-
द्वारं सुगमत्वात्र विवृतम् । काधिकत्वं वा कुर्वन्ति ।

संप्रति स्थलीघोटद्वारे दोषमाह-

थलिघोडादिनिरुद्धा, पसज गहणं करेज तरुणीणं ।

संका य होइ तहऽवि य, गोयरे किमु पाडिसेहिं ॥२३९॥

स्थलीघोटादयोऽनेकप्रकारा देवडङ्गरा निरुद्धाः कृताः सन्त-
स्तरुणीनां प्रसह्य-बलात्कारेण ग्रहणं कुर्युस्ततो गोचरेऽपि
तत्र गतानां शङ्का भवति, किं पुनस्तैः प्रातिवेशिकैस्तेषु प्रा-
तिवेशिकेषु सुतरां शङ्का । एवं हस्तिशालादिष्वपि दोषवि-
भागा यथायोगं कर्त्तव्या ।

काधिकद्वारमेव सविस्तरं गृहनिषद्या-

वाधनाद्वारं चाह-

सज्भायद्गुक्जोगा, धम्मकहा विकहपेसणगिहीणं ।

गिहिनिमिजं च वाहं-ति संथवं वा करंती उ ॥२४०॥

स्वाध्यायेन मुक्ता योगो-व्यापारो यासां ताः स्वाध्यायमु-
क्तयोगास्तथाभूताः सत्यो गृहिणां धर्मफथानामाख्याने वि-
कथानां च-स्त्रीकथादीनां करणे प्ररणे च नानारूपे गृहिणा-
मुद्युक्ताः । तथा गृहनिषद्यां बाधन्ते; गृहनिषद्यामुपविशन्ती-
त्यर्थः । संस्तवं वा-परिचयं वा गृहस्थैः सह कुर्वन्ति, उप-
लक्षणमेतत्, वस्त्राण्यन्नपानं वा गृहस्थानां ताः संयत्यो द-
दति, अविरताश्च मण्डयन्ति, मण्डनोपदेशं वा तासां प्रय-
च्छन्ति । मण्डनकानि वा ददतीति ।

एवं तु ताहि सिद्धे, निक्खिवियव्वाउ ताउ कहियंति ।

दोसु वि संविग्गेसुं, निक्खिवियव्वा भवे ताउ ॥२४१॥

एवमुक्तेन प्रकारेण ताभिः-संयतीभिः शिष्ट-कथितं ताः क
निक्षिप्तव्याः ? , सूरिराह-द्वयोरपि संयतसंयतीवर्गयोः सं-
विग्रयोस्ता भवन्ति निक्षिप्तव्याः । अत्र संयतसंयतीवर्गयोः सं-
विग्र्यासंविग्र्यभेदाच्चत्वारो भङ्गाः, तद्यथा-संयताः सीदन्ति सं-
यत्योऽपि सीदन्तीति प्रथमो भङ्गः, संयताः सीदन्ति न संयत्य
इति द्वितीयः, संयता न सीदन्ति किन्तु संयत्यः सीदन्तीति
तृतीयः, न संयताः सीदन्ति नापि संयत्य इति चतुर्थः । तत्र
'दोसु वि संविग्गेसुं' इति चतुर्थो भङ्गो गृहीतः, शेषेषु भङ्गेषु
निक्षेपणं प्रतिषिद्धम् ।

तथा च तत्र प्रायश्चित्तमाह-

संजतसंजतिवग्गे, मंविग्गेक्के अहव दोसुं तु ।

निक्खेवणे ह्येति गुरुगा, अह पुण सुद्धे वि मे दोसा ॥२४२॥
संयतवर्गं संयतीवर्गं वा एकैकस्मिन्नसंविग्रहे एतेन द्वितीय-
तृतीयभङ्गौ गृहीतव्याः । अथवा-द्वयोरपि संयतसंयतीवर्गयोर-
संविग्रहयोरनेन प्रथमो भङ्गो गृहीतः । निक्षेपणे प्रायश्चित्तं च-
त्वारो गुरुका भवन्ति, नवरं तपःकालविशेषिताः, प्रथमभङ्गे
द्वाभ्यामपि विशेषिताः । अथ पुनः शुद्धेऽपि चतुर्थे भङ्गे इमे
वक्ष्यमाणा दोषास्तर्हि तत्रापि क्षेपणे चत्वारो गुरुकाः ।

सम्प्रति तानेव दोषानाह-

तरुणा सिद्धपुत्तादी, पविसंति नियल्लगाण निस्साए ।

महतरीयो न निवारंति, जदि वि य पडिसेविते किंचि ॥२४३॥

तरुणाः सिद्धपुत्रादयो निजकानामात्मीयानामार्थिकानां
निश्रया-वन्दनव्याजेन प्रविशन्ति, प्रवेशं च तत्रैव चिरकाल-
मवतिष्ठन्ते; तान् महत्तरिका यदि न निवारयन्ति, येऽपि च तत्र
वसंतौ कांश्चिदार्थिकामात्मीयां प्रतिसेवन्ते-पर्युपासन्ते पर्यु-
पासीनाश्च चिरकालं तिष्ठन्ति तानपि न निवारयन्ति । यदि-
निक्खेवणे तत्थ गुरुगा, अह पुण होजा हु सा समुज्जुत्ता ।

चरणगुणेषु निययं, वियक्खणा सीलसंपन्ना ॥ २४४ ॥
तत्रापि निक्षेपणे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । अथ पुनः
सा महत्तरिका चरणगुणेषु नियतं विचक्षणं शीलसंपन्ना
सती समुद्युक्ता अयुक्तं समस्तमपि वारयति ।

तथा-

समा सीसपडिच्छीणं, चोयणासु अणालसा ।

गणिणी गुणसंपन्ना, ऽपसज्जपुरिसाणुगा ॥ २४५ ॥

शिष्याणां प्रातीच्छिकानां च समा . तथा चोदनासु-
शिष्याणां अणलसा-कृताद्यमा 'गणिणी'-महत्तरिका गुणसं-
पन्ना तथा अप्रसह्यः-अप्रधृष्यो यः पुरुषस्तदनुगता-तद-
नुसारिणी ।

संविग्गा भीयपरिसा य, उग्गदंडा य कारणे ।

सज्भायज्भाणजुत्ता य, संगहे य विसारया ॥ २४६ ॥

संविग्गा-सामाचार्या सम्यगुक्ता, तथा भीता पर्पद् यस्याः
सा भीतपर्पत्, यतः कारणे उग्रदण्डा, तथा स्वाध्यायध्याने
युक्ता संग्रहं च विशारदा ।

विकथाविसोत्तियादीहिं, वज्जिया जा य निच्चसो ।

एयग्गुणोववेयाए, तीए पासम्मि निक्खिखे ॥ २४७ ॥

या च नित्यशः-सर्वकालं विकथाविश्रोतसिकादिभिः आर्क्ष-
शब्दान्-ऋद्धिगौरवादिपरिग्रहः वर्जिता, एतद्गुणोपपत्ताया-
स्तस्याः पार्श्वे निक्षेपेत् ।

एयारिसाए अमती, वाएज्जाहि ततो सयं ।

वायएते इमा तत्थ, विही उ परिकित्तिया ॥ २४८ ॥

एतादृश्या गणिन्या अभावे स्वयं वाचयेत् । तस्मिन् च वा-
चयत्ययं वक्ष्यमाणो विधिः परिकीर्तितः । स्त्रीत्वं गाथायां
प्राकृतव्यान् ।

माया भगिणी धूया, मेहावी उज्जुया य आणत्ती ।

एयासिं असईए, सेसा वाएज्जिमा मोत्तुं ॥ २४९ ॥

मातरं भगिनीं दुहितरं वा, कथंभूतामित्याह-मेधाविनी-
प्रहावतीम् ऋजुकामकुटिलाम् आक्षताम्-यदुपदिश्यते त-

स्यै तथैव कारिकां वाचयेदिति योगः । एतासामसत्यभावे
शेषा अपि अस्वजना वाचयेत्, इमा वक्ष्यमाणा मुक्त्वा ।

ता एवाह—

तरुणी-पुराण-भोईय, मेहुणियं पुव्वहसियवभिचारिं ।
एतासु होति दोसा, तम्हा य न वायए ताओ ॥ २५० ॥
तरुणी पुराणां-पञ्चात्कृतमतां पुनरभ्युपगतदीक्षां भोग्यां-वे
श्यां मैथुनिकीं-भार्या यया सह पूर्वं हसितमासीत् व्य-
भिचारिणीं-पूर्वावस्थायां स्वैरिणीम् एतासु यस्माद्वाच्यमा-
नासु पूर्वाभ्यासेनात्मपरसमुत्था दोषा भवन्ति तस्मात्ता न
वाचयेत् ।

अत्रैव विशेषमाह—

वज्रकुङ्कुमं चित्तं, जइ होज्जा वि दोएह वि ।
तहाऽवि संकितो होइ, एयातो वाययंतए ॥ २५१ ॥
यद्यपि द्वयोरपि वाच्यवाचकयोश्चित्तं वज्रकुङ्कुमं त-
थाऽप्येता वाचयन् शङ्कितः—शङ्कागोचरो भवति । तत ए-
तासां वर्जनम् ।

पुव्वं तु किटिं असती-ए मज्झिमं दोसरहिय वाएति ।
गणहरो अस्सयरो वा, विपरिणतो तस्स असतीए ॥ २५२ ॥
पूर्वं तावत् किटीं-वृद्धां वाचयेत्, तस्यामसत्यं दोषरहितं
गणधरो मध्यमां वाचयेत् । अथ गणधरः प्रयोजनान्तरेण
व्याकुलस्ततस्तस्य गणधरस्यासत्यभावं परिणतोऽन्यतरो
वाऽपि वाचयेत् ।

तरुणेषु सयं वाए, दोसऽन्नयरेण वावि जुत्तेसु ।
विहिणा उ इमेणं तु, दव्वादीएण उ जतंतो ॥ २५३ ॥
अथान्यतरः परिणतो न विद्यते, किंतु-सर्वेऽपि तरुणा वृ-
द्धा अन्यतरेण दोषेण सविकारत्वादिना युक्तास्ततस्तरेण
शेषेषु वृद्धेषु चान्यतरेण दोषेण युक्तेषु सत्स्वनेन—वक्ष्य-
माणेन विधिना गणधरः स्वयं वाचयेत् । किं विशिष्ट
इत्याह—द्रव्यादिना यतमानः ।

तामेव द्रव्यादियतनामभिधित्सुराह—

दव्वे खेत्ते काले, मंडलिदिट्ठी तहा पसंगो य ।
एएसु जयणं वुच्छं, आणुपुव्वि समासतो ॥ २५४ ॥
द्रव्यं क्षेत्रे काले मण्डल्यां तथा ऋष्टप्रसङ्गे एवमेतेषु स्था-
नेषु यतनामानुपूर्व्या समासतो वक्ष्ये ।

तत्र प्रथमतो द्रव्ययतनामाह—

जं खलु पुलागदव्वं, तव्विवरीयं दुवे वि भुंजति ।
पुव्वुत्ता खलु दोसा, तत्थ निरोधे निसंगे यं ॥ २५५ ॥
यत् खलु पुलाकम्-असारं द्रव्यं तद्विपरीतं द्वावपि; वाच्यो,
वाचयिता चेत्यर्थः भुञ्जते, अन्यथा-तत्र व्याख्यानमण्डल्यां
मूत्रादिनिरोधे निसंगे वा पूर्वोक्ताः खलु दोषाः, उक्ता द्रव्ययतना ।

क्षेत्रयतनामाह—

सुअधरे पच्छन्ने, उज्जाणे देउले सभाऽऽरम्भे ।
उभयवसहिं च मोत्तुं, वाएज्ज असंक्खिजेसु ॥ २५६ ॥
ग्रन्थगृहाणि प्रच्छन्नान्-विविक्तान् प्रदेशान्, तथा उद्या-
नानि देवकुलानि सभा आरामाश्च, तथा उभयवसति-संय-
२७५

तीवसति संयतवसति च मुक्त्वा शेषपञ्चशङ्कनीयेषु
स्थानेषु वाचयेत् ।

उभयनिजे वयणीए, सप्पि यहाभइ तह य धुवकम्मी ।

आसप्पे सति अज्जा-णुवस्सए अप्पणो वाऽवि ॥ २५७ ॥

उभयस्य-संयत्याः संयतस्य च निज-स्थजंन आसन्न सति,
यदि वा-वृत्तिन्या निजे, अथवा-संज्ञिनि-श्रावकं, यदि वा-
यथाभद्रकं, अथवा-ध्रुवकर्मणि-लोहकारादौ प्रत्यासन्न सति
वाचयेत् । अथान्यदृशनीयं स्थानं न विद्यते, ततः अन्यस्य-
स्थानस्य असति आर्याणामुपाश्रये, अथवा-आत्मन उपाश्र-
ये, यत्र शय्यातरस्य संलाका भवति तत्र स्थितो वाचयति ।
गतं क्षेत्रद्वारम् ।

अधुना कालयतनाद्वारमाह—

जइ अत्थि वावणं दिंतो, अदाउं ताहं गच्छइ ।

अह तत्थि ताहे दाऊण, सुत्तइत्ताण पोसिसिं ॥ २५८ ॥

यदि साधूनां सूत्रस्यार्थस्य च वाचनादाता समस्ति-
ततः आचार्यो वाचनां साधूनामदत्त्वा गच्छति । प्रातर-
व साधूनामशङ्कनीये स्थाने वाचनां दातुं गच्छतीति
भावः । अथार्थपौरुषादाता समस्ति न सूत्रपौरुषादाता तदा
सूत्रयतां संयतानां सूत्रपौरुषां दत्त्वा गच्छति ।

अह विजइ ताहे जाहि, तो जाइ पढमाए उ ।

असतीए दोएह वी दाणे, इमा उ जयणा तहिं ॥ २५९ ॥

अथ सूत्रस्य दाता विद्यते नार्थस्य, साधवश्चार्थवन्तो हि-
अर्थार्थिनाऽपि सन्ति ततः प्रथमपौरुष्यां संयतीनां वाचना-
प्रदानाय गच्छति । द्वितीयस्यां तु पौरुष्यामागत्य संय-
तानामर्थं ददाति । अथ संयतानां सूत्रस्य अर्थस्य वा
प्रदाता अन्यो न विद्यते, तदाऽन्यस्यासत्यभावे द्वयानाम-
पि संयतानां संयतीनां चात्मन उपाश्रये एकस्मिन् तेन
वाचना देया, तत्र द्वयानां वाचनादाने इयं वक्ष्यमाणा यतना ।

अत्र मण्डलीयतनाद्वारमापतितं तदेवाऽऽह—

कडिऽणंतरितो वाए, दीसंति जणेण दोऽवि जइ वग्गा ।

बंधंति मंडलिं ते, उ एकतो वाऽवि एकत्तो ॥ २६० ॥

ते संयताः संयत्यश्च मण्डलीं यजन्ति । तद्यथा-एकतः सं-
यतमण्डली, एकतः संयतीमण्डली, अप्रान्तराले च संयतीनां
व्यवधानाय कटो दीयते । तत्रापि प्रच्छन्ने प्रदेशे स्थिताः
शङ्कादयो दोषा उक्तास्ते अत्रापि स्युस्तत आह-यत्र द्वा-
वपि वर्गी संयतसंयतीसमुदायरूपावुपविष्टौ जनेन दृश्येते
तत्र स्थितः कटेनान्तरितो वाचयति ।

एवं सति यो गुणस्तमाह—

लोमे वि पच्चतो खलु, वंदणमादीसु होति वीसत्था ।

दुग्गूढादी दोसा, विगारदोसा य नो एवं ॥ २६१ ॥

एवं क्रियमाणे सति लोकेऽपि शुद्धशीलसमाचारविषयः
प्रत्यय उपजायते । येऽपि च चन्दनादिषु कार्येषु समागच्छ-
न्ति तेऽपि द्वावपि वर्गी तथोपविष्टौ दृष्ट्वा विश्वस्ता भवन्ति ।
एवं च सति ये दुग्गूढादयः प्रच्छन्नप्रदेशादिभावितो दोषाः,
ये च परस्परं संयतसंयतीनां विकारदोषास्ते न भवन्ति ।
अथ कटो न विद्यते तदा यस्मिन् चिलिमिली क्रियते ।

तथा चाह--

चिलिमिलिच्छेदं टायइ, जह पामइ दोणह वी य वायंतो ।

दिट्ठीसंवंधादी, इमे य तहिमं न वाएज्जा ॥ २६२ ॥

प्रवाचयन् गणधरश्चिलिमिलया उपलक्षणमेतद्, कटस्य च ऊर्ध्वं पर्यन्ते तिष्ठतिः यथा द्वावपि संयतसंयतीवर्गौ पश्यति । तत्र ये संयताः संयतीनां दृष्टीदृष्ट्याऽऽसीयया संवधन्ति ते दृष्टिसंवन्धा उच्यन्ते । आदिशब्दान्मैथुनकादिपरिग्रहस्तानिमान् वक्ष्यमाणान्न वाच्यन् ।

सविकारा मेहुणादी, जया वि धितिदुव्वला ।

अस्मिण वायए त उ, निमिं च पडिपुळ्ळणं ॥ २६३ ॥

ये दृष्टा सविकारा ये च मैथुनिकादयो मैथुनिको—भर्ता आदिशब्दान्पुराणादिपरिग्रहः, ये चापि धृत्या दुर्वलास्तान् अन्येनापाध्यायादिना वाच्यन् । निशि रात्रौ वा तेषां सन्दिग्धस्थानप्रतिप्रच्छन्नम् ।

अहंस्मिं य पवायंतो, पढंति सव्वे तहिं अदंसिद्धा ।

अस्मिन्न धेरिसहिया, धेरसहाओ पवाएंतो ॥ २६४ ॥

अथान्य उपाध्यायादिः प्रवाचयन् न विद्यंत तदा अस्मिन्न सति वाचयति, सर्वे तत्र पठन्ति । ततो दोषवन्तस्तत्राऽपि संयत्यः पठयन्त्यः अनिपण्या—अनुपविष्टा ऊर्ध्वं स्थिता इत्यर्थः येन परस्परं दृष्टिसंवन्धो न भवति, तथा स्थविराः सहिताः प्रवाचयन्नपि स्थविगसहायः प्रवाचयति येन तत्सहायः सर्वानपि निभालयति ।

संयत्योऽनिपण्याः पठन्तीत्युक्तं तत्रापवादमाह—

जा दुव्वला हेउज्ज चिरं सभातो,

ताहे निमस्सा ण य उच्चसदा ।

पलंवसंधाडि न उज्जला य,

अणुन्नया वासतिरंजली य ॥ २६५ ॥

या शरीरेण दुर्वला भवति—वर्तते चिरं स्वाध्यायः कर्तव्यः तदा निपण्या—उपविष्टा सती पठति, न च उच्चशब्देनः बृहता शब्देनालापकमुद्धोषयतीत्यर्थः । तथा संधाटिः प्रलम्बा पादगुल्फपर्यन्ता क्रियते नोज्ज्वला, तथा अनुन्नता पठति । किन्तु भवति—नोर्ध्वमुखा सती अन्यस्यान्यस्य मुखं विप्रेक्षमाणा पठति । तथा वासो—वस्त्रं तेन तिरोहिताञ्जलिरालापकं गुरोः समीपे वाचते ।

एयविहिविप्पमुक्कां, संजतिवग्गं तु जो पवाएज्जा ।

मज्जायाऽतिक्रंतं, तमणायारं वियाणाहि ॥ २६६ ॥

एतेनानन्तरोर्ध्वेन विधिना विप्रमुक्ता यः संयतीवर्गं प्रवाचयेत् तं मर्यादातिक्रान्तमनाचारसहितं विजानीयान् । द्य० ७ उ० ।

वायणाक्कप्प—वाचनाकल्प—पुं० । वाचनाग्रहणसामाचार्याम्प० भा० १ कल्प । पं० चू० ।

वायणापडिमुण्णा—वाचनाप्रतिश्रवणा—स्त्री० । सूत्रदानस्य श्रवणे, पञ्चा० १२ विव० ।

वायणारिय—वाचनाचार्य—पुं० । उपाध्यायादिसन्दिष्टो य उद्देशादि करोति तास्मिन्, अध्यापनाचार्ये, आच० ४ अ० १ आ० चू० । वायणिय—वाचनीय—त्रि० । पाठनीये, स्था० ३ उ० ४ उ० ।

वायप्पभ—वातप्रभ—न० । चतुर्थे देवलोकस्थे विमानभेदे, स० ५ सम० ।

वायमहम्मव—वादमहास्रव—पुं० । वेदान्तग्रन्थविशेषे, स्या० ।

वायरुह—वातरुह—न० । अनन्तजीववनस्पतिभेदे, पञ्चा० १ पद ।

वायला—वात(य)ला—स्त्री० । सातवाहननृपतिसहचरवीरजन्मभुवि, ती० ३२ कल्प ।

वायलेस—वातलेश्य—न० । चतुर्थे देवलोकीये विमानभेदे, स० ५ सम० ।

वायव—वायव—त्रि० । वायुरस्यास्तीति वायवः । वातिके, “जाइवहिरे जाइपंगुले हुंइ य वायवं णऽस्थि णं तस्स दारगस्स हन्था ” । उपा० १ अ० ।

वायवन्न—वातवर्ण—न० । चतुर्थे देवलोकविमाने, स० ५ सम० ।

वायव्या—वायव्या—स्त्री० । पश्चिमात्तरविदिशि, स्था० १० ठा० ३ उ० । विशेष० ।

वायस—वायस—पुं० । काके, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । प्रश्न० । जी० । पञ्चा० । ज्ञा० । अनु० । ‘ भामेइ तहा दिट्ठि, चलच्चित्तो वायसु व्व उस्सग्गे ’ । आच० ५ अ० । दृष्टिभ्रमयति चलच्चित्तो वायस इव इतस्ततो नयनगोलकभ्रमणे दिशिरीक्षणं वा कुरुते उत्सर्गे इत्येवं लक्षणे कायोत्सर्गदोषे, प्रव० ४ द्वार ।

वायसंजय—वाक्संयत—पुं० । अकुशलवाग्निरोधात्कुशलवाग्निरोधेन संयमवति, दश० १० अ० ।

वायमपरिमंडल—वायसपरिमण्डल—न० । वायसादीनां पक्षिणां यत्र स्थानादिकं स्वराश्रयणाशुभफलं चिन्त्यते तादृशे निमित्तशास्त्रे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

वाया—वाच्—स्त्री० । वचने, स्था० १० ठा० ३ उ० । इदमित्थं करोमीत्यात्मके वचसि, उत्त० १ अ० । स्था० । विशेष० ।

वाक्करणमाह—

वयणं वागुच्चए वा, ऽणए ति वाय ति दव्वओ सा य ।

तज्जोग्गपोग्गला जे, गहिया तप्परिणया भावो ॥ ३५२६ ॥

वचनं वागुच्यते वा अन्येति वाक्, सा च द्रव्यतो द्रव्यवागुत्तयोग्या भावयोग्या भावावर्गणाभ्यां गृहीताः पुद्गला इति । ये तु तत्परिणता—भावात्वेन परिणता उच्यमानाः पुद्गलाः सा भावो भाववागिति । विशेष० । सरस्वत्याम्, ‘ वाणी वाया भणिइ सरस्सई भारई गिरा भासा ’ । पाइ० ना० ५१ गाथा ।

वायाभिओग—वागभियोग—पुं० । वाचाऽभियोगो वागभियोगः वचनप्रेरणे, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

वायाम—व्यायाम—पुं० । व्यायामे, स्था० १ ठा० २ उ० । यथा—लङ्कटभ्रामणम् । नि० चू० १ उ० ।

वायामण—व्यायामन—न० । व्यायामकरणे, जी० ३ प्रति० १ अधि० ।

वायामित्त—वाङ्मात्र—न० । केवलवाचि, “ वायामित्तेण जत्थ, भट्टचरित्तस्स निग्गहं विहिणा । बहुलद्धिजुयस्स धि, कीरइ गुरुणा तयङ्कच्छं ” ग० २ अधि० ।

वायायण-वातायन-पुं० । गवाले, 'वायायणो गवक्खो' पाइ० ना० ११६ गाथा ।

वायाल-वाचाल-त्रि० । वाचाले, "वाउल्लो जंभुल्लो मुहुलो बहुजंपिरो य वायालो" पाइ० ना० ६६ गाथा ।

वार-वार-न० । दिने, आदित्यादिवारं, "तिथिर्वारं च नक्षत्रं योगः करणमेव च । पञ्चाङ्गम्" । द० प० । पङ्कप्रभायां नरक-पृथिव्यामभिकान्तनरके, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

वारग-वारक-पुं० । लघुघटरूपे, आ० म० १ अ० । गडुके, उपा० ७ अ० । क्रमे, व्य० १ उ० । परिपाठ्याम्, नि० चू० १ उ० । "अज्जण वार-ओ पुण, मज्झिमओ होइ अइरित्ता" आर्याणामप्येवमेवान्तरं तासां जनमध्य एवोपाश्रयस्यानुज्ञातत्वात्, ससागारिके वसर्गानां प्रश्रवणव्युत्सर्जनानन्तरमुदकरुपर्शनाथं वारको मध्यमोपधावतिरिक्तो भवति । वृ० ३ उ० । अनु० । आ० क० । ('णिगंथी' शब्दे चतुर्थभागे २०४६ पृष्ठे उक्तं तासां वार-कग्रहणम् ।) नपुं० । गुप्तिगृहे, व्य० ४ उ० । त्रि० । अशुद्धपाठ-निषेधके, नि० । कल्प० । औ० । ज्ञा० ।

वारगजग्गण-वारकजागरण-न० । वारकेण क्रमेण जागरण-म्, एके जाग्रति अन्ये स्वपन्ति तदन्तरं ते जाग्रत्यन्ये स्वपन्ति इत्येवंरूपे क्रमिकजागरणं, व्य० ४ उ० ।

वारण-वारण-न० । निषेधने, आ० म० १ अ० । व्य० । गजे, "दो घट्टो दन्ति वारणो" पाइ० ना० १० गाथा ।

वारणमअ-वारणमद-पुं० । इस्तिमदे, 'वारणमओ दाणं' पाइ० ना० २०३ गाथा ।

वारणा-वारणा-स्त्री० । वृत्र वरणे इत्यस्य एतन्तस्य ल्युटि, वारणा भवति । वारणं-वारणा । निषेधनायाम्, आव० ।

सा च नामादिभेदतः षोढा भवति । तथा चाह—

नामं ठवणा दविए, खिन्ने काले तेहव भावे अ ।

एसो उ वारणाए, निक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२३७ ॥

तत्र नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यवारणा तापसादीनां ह-लरुष्टादिपरिभोगवारणा अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेर्वा देश-नायाम्, उपयुक्तस्य वा निहवस्यापथ्यस्य वा रोगिण इति इयं चोदनारूपा, क्षेत्रवारणा तु यत्र क्षेत्रे व्यावर्ण्यते—क्रियते वा क्षेत्रस्य वाऽनार्यस्येति, कालवारणा यस्मिन्व्यावर्ण्यते-क्रियते वा कालस्य वा विकालादेः वर्षासु वा विहार-स्यति, भाववारणेदानीम् : वा सा च द्विविधा—प्रशस्ता, अ-प्रशस्ता च । प्रशस्ता-प्रमादवारणा, अप्रशस्ता-संयमादि-वारणा । अथवौघत एवोपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेरिति तथेहाधि-कारः, प्रतिक्रमणपर्यायता चास्याः स्फुटा । आव० ४ अ० । आ० चू० । कुसंस्पर्गाद्यकृत्यस्य निषेधने, ध० २ अधि० । ग० । दृष्टा-न्तः—"इयाणि वारणाए विसभोयणतलाएण दिट्ठतो—ज-हा एगो राया परचक्कागमं अदूरागयं च जाणेत्ता गोम-सु दुददधिभक्खभोज्जाइसु विसं पक्खिवावेइ । जाणि य मिट्ठपाणियाणि वावितलागाईणि तेसु य, जेय रुक्खा पुष्फ-फलावगा ताणि वि विसेण संजोएऊण पुव्वक्कतो, इय—

गे राया आगओ, सो तं विसभावियं जाणिऊण घोसावेइ खंधावरे—जो एयाणि भक्खभोज्जाणि नलागाईसु य मि-ट्ठणि पाणियाणि एएसु य रुक्खसु पुष्फफलाणि मिट्ठणि उवभुंजइ सो मरइ । जाणि एयाणि खारकडुयाणि दुणा-पाणियाणि उवभुंजइ जे तं घोसणं मुणित्ता विरया ते जीविया इयरे मता, एसा दव्ववारणा । भाववारणाए दिट्ठतस्स उवणओ—एवमव रायथाणीएहि तिथगरेहि विसअपाणसरिसा विसय ति काऊण वारिया । तेसु जे प-सत्ता ते बहूणि जम्मणमरणाणि पारिहिदित्ति, इयरे संसा-राओ उत्तरंति" ॥ ४ ॥ आय० ४ अ० । अकृत्यप्रतिसेव-नां कुर्वतां प्रतिषेधने, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

वारदत्त-वारदत्त-पुं० । राजगृहे नगरं स्वनामख्यातं रात्रि, (स च वीरान्तिके प्रव्रज्य द्वादश वर्षाणि संयमं परिपाल्य विपुले पर्वते सिद्ध इति, पष्ठे वर्गे नवमेऽध्ययने सूचितम् ।) अन्त० ।

वारधावण-वारधावन-न० । गुडघटधावने, दश० ५ अ० १ उ० ।

वारबाण-वारबाण-पुं० । कञ्चुके, "कुप्पासो कंचुअओ गिंधुल्लो वारबाणो य" पाइ० ना० ६८ गाथा ।

वारसवय-द्वादशव्रत-न० । मतभेदे, द्वादशव्रतपौषधिकानां 'चत्तारि अट्ठदस' सत्कपौषधिकानां चालोचनाप्रायश्चित्तप्रदान-मुपधानानुसारणान्यथा वेति? प्रश्नः, अत्रात्तगम् द्वादशव्रतपौष-धिकानीनां प्रायश्चित्तप्रदानं सामान्यतः जीवघातादौ याद-गापनति तदनुसारेण न तूपधानाद्यनुसारेणति सम्भाव्यत इति ॥ २५ ॥ संन० १ उल्ला० ।

वारसावत्त-द्वादशावर्त-पुं० । सूत्राभिधानगर्भे कायव्यापारवि-शेषे, आव० ३ अ० । अश्वलक्ष्णविशेषे च, द्वादशावर्ताश्च इमे वराहोक्ताः—"ये प्रपाणगलकणसंस्थिताः, पृष्ठमध्यनयनोप-रिस्थिताः । ओष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगा-स्ते ललाटसहिताः सुशोभनाः ॥ १ ॥" ज० ३ वत्त० ।

वाराह-वाराह-त्रि० । वाराहसम्बन्धिनि नवमतीर्थकरप्रथम-शिष्ये, स० । पष्ठबलेदेवपूर्वभवजीवे, स० ।

वाराही-वाराही-स्त्री० । वराहमिहिरनिर्मितज्योतिःशास्त्र-संहितायाम्, (तत्करणमुक्तम् 'भदवाहु' शब्दे पञ्चमभागे १३७० पृष्ठे ।)

वारि-वारि-स्त्री० । गजवन्धने, आ० क० १ अ० । आव० । वृ० । नपुं० । जले, "अंबु सलिलं वणं वारि नीर उदयं दयं पयं तोयं" पाइ० ना० २८ गाथा । "वार्यगलाभङ्ग इव प्रवृत्तः" इति रघुः । वार्चि, सरस्वत्याम्, स्त्री० । वार्च० ।

वारिअ-वारित-त्रि० । प्रतिषिद्धे, "पाईसिद्धो वारिओ" पाइ० ना० २६३ गाथा ।

वारिखल-वारिखल-पुं० । प्रवाजके, वृ० १ उ० ४ प्रक० ।

वारिज-देशी-विवाहे, दे० ना० ५५ गाथा ।

वारिजमाण-वार्यमाण-त्रि० । निवर्त्यमाने, भ० १५ श० ।

वारिज्य-देशी-न० । विवाहे, 'वारिज्यं विवाहो' । पाइ० ना० १५४ गाथा ।

वारिधाराचारण-वारिधाराचारण-पुं० । प्रावृषेण्यादिजल-धाराविनिर्गतवारिधारावलम्बनं प्राणिपीडामन्तरेण या-ति वारिधारेभेदे, ग० २ अधि० ।

वारिप्यवेसण-वारिप्रवेशन-न० । जले प्रक्षेपे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

वारिभद्ग-वारिभद्रक-पुं० । अम्भसे, शैवलाशिनि, नित्यं स्नानपानादिधावनाभिरते वा । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । भाग-वतविशेष, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

वारिय-वारित-त्रि० । अहिताग्निवारिते, पा० । ध० । आ० । म० । नि० चू० ।

वारयित्वा-अव्य० । प्रतिषिध्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

वारिवसह-वारिवृषभ-पुं० । वहने, आव० ५ अ० ।

वारिसिय-वार्षिक-न० । वर्षोद्भवे, आव० ५ अ० । ध० । अथ वार्षिककृत्यानि—यथा संध्यार्चनादीनि बहुविधानि यतः श्राद्धविधावेकादशद्वारेः प्रतिपादितानि । गाथोत्तरार्द्धम्—“पश्वरिसं संघषण १, साह्यमभस्ति २ जस्ततिगं ३ ॥ १॥ जि-णगिहहवणं ४ जिणधण-बुद्धी ५ महपूय ६ धम्मजागरिया ७ । सुअपूआ ८ उज्जवणं ९, तह तिथपहावणा सोही ॥ २ ॥ ” ध० २ अधि ।

वारिसेण-वारिषेण-पुं० । वसुदेवस्य धारिण्यां जाते पुत्रे, (स चारिष्टेमेरन्तिके प्रव्रज्य षोडश वर्षाणि श्रामण्यं परिपा-ल्य शत्रुञ्जये सिद्ध इति अन्तर्कृद्दशानां चतुर्थे वर्गे पञ्चमे अ-ध्ययने सूचितम् ।) अन्त० । श्रेणिकस्य धारिण्यां जाते पुत्रे, (स च वीरस्वामीनोऽन्तिके प्रव्रज्य पञ्च वर्षाणि श्रामण्यं प-रिपाल्य मृत्वा सर्वार्थसिद्धे उपपद्य महाविदेहे सेत्स्यतीति अनुत्तरोपपातिके प्रथमे वर्गे पञ्चमे अध्ययने सूचितम् ।) अणु० । भरतक्षेत्रजवीरजिनसमकालिके परवतजे चतुर्विंशे तीर्थकरे, ति० ।

वारिसेणा-वारिषेणा-स्त्री० । देवकुरुषु विद्युत्प्रभवस्तस्कारप-र्वतस्य कनककूटवास्तव्यायां दिक्कुमार्याम्, स्था० ६ ठा० ३ उ० । अधोलोकवास्तव्यायां दिक्कुमार्याम्, स्था० ८ ठा० ३ उ० । ऊर्ध्वलोकवासिन्यां दिक्कुमार्याम्, आ० क० १ अ० । जं० । ति० । आ० चू० । जम्बूमन्दरस्योत्तरे रक्तावतीनदीस-ङ्गतायां महानद्याम्, स्था० ५ ठा० ३ उ० । शास्वतजिनप्र-तिमायाम्, रा० । ती० ।

वारिहि-वारिधि-पुं० । समुद्रे, अष्ट० २६ अष्ट० ।

वारी-वारी-स्त्री० । गजबन्धिन्याम्, “वारी करिधरणद्वारं” पाइ० ना० २६७ गाथा ।

वारुण-वारुण-पुं० । वरुणदेवस्वामिके अस्त्रादौ, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । आर्द्रानक्षत्रस्वामिनि, अनु० । अहोरात्रस्य पञ्च-दशे मुहूर्ते, जं० ७ वस्त० । ज्या० । कल्प० । चं० प्र० ।

वारुण्यपभ-वारुणीप्रभ-पुं० । वरुणोदसमुद्रदेवे, स्था० ४ ठा० ३ उ० । सू० प्र० ।

वारुणी-वारुणी-स्त्री० । वरुणो देवता यस्याः सा वारुणी ।

भ० १० श० १ उ० । स्था० । विशेष० । वरुणदेवत्यायां पश्चिम-दिशि, आ० म० १ अ० । उत्तररुचकपर्वतस्य रत्नसञ्चयकू-टवास्तव्यायां दिक्कुमार्याम्, आ० क० १ अ० । आ० चू० । आ० म० । स्था० । नवमतीर्थकरप्रवर्तिन्याम्, ति० । प्रव० । तथा काथोत्सर्गस्थितो निपद्यमानसुरेव बुडबुडाशब्दमव्य-क्तत्वं करोतीति वारुणीदोषः । वारुणीमत्तस्येव घूर्णमा-नस्य स्थानं वारुणीदोष इत्यन्ये । प्रव० ५ द्वार । व्यक्तस्य वीरगणधरस्य मातरि, आ० चू० १ अ० । आ० म० । मदि-रायाम्, उत्त० ३४ अ० । स्था० । “कायंबरी पसन्ना हाला तह वारुणी महरा ।” पाइ० ना० १४ गाथा ।

वारुणोद-वारुणोद-पुं० । वारुणी-सुरा, तथा समानं वारु-णम् । वारुणमुदकं यस्मिन्स वारुणोदकः । लवणादिगणनया चतुर्थे समुद्रे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । रा० । (‘वारुणोद’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे पृष्ठे वक्रव्यतोक्ता ।)

वारुण-वारयित्वा-अव्य० । प्रतिषिध्येत्यर्थे, “वारुणं न कण्ठे, जिह्वायां धेराण उ गिहीणं” नि० चू० १ उ० ।

वाल-व्याल-पुं० । दुष्टसर्पे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । श्वापदभु-जंके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आव० । व्य० । आ० म० । भ० । तं० । दुष्टगजे, व्यालाः सर्पा दुष्टगजाश्चोच्यन्ते । विशेष० औ० । आ० क० । जी० । भ० । रा० । जं० । व्य० । कल्प० ।

वाल-पुं० । केशे ‘केसा चिहुरा सिरोरुहा वाला’ । पाइ० ना० १०६ गाथा ।

वालअ-वालक-पुं० । अर्भके, ‘हिरिबेरो वालअो’ पाइ० ना० २१५ गाथा ।

वालगाहि (ग्)-व्यालग्राहिन्-पुं० । सर्पग्रहणशीले, आ-व० ४ अ० ।

वालवि (ग्)-व्यालपिन्-पुं० । व्यालान्-भुजङ्गान् पान्ती-ति व्यालपास्ते विद्यन्ते येषान्ते व्यालपिनः । सर्पवधबन्धा-द्युपजीविषु, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

वालसतसंकणिज्ज-व्यालशतशङ्कनीय-त्रि० । भुजङ्गादि-भिर्भयङ्करे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

वालहि-वालधि-पुं० । लाङ्गूले, ‘लंगूलं वालही छिण्णं’ पाइ० ना० १२८ गाथा ।

वालाइरक्खा-व्यालादिरक्षा-स्त्री० । श्वापदभुजगादिभ्यो ग-जादिभ्यश्च व्यापाद्यमानस्य त्राणे, पञ्चा० २ विध० ।

वालियअ-वालितक-त्रि० । भविष्यति काले, ‘वालियअं प-रिअत्तियं’ । पाइ० ना० २६५ गाथा ।

वालुंक-वालुङ्क-न० । वालुके, ‘सीलुट्टं चिम्भिडं च वालुंकं’ पाइ० ना० १७२ गाथा ।

वालुयप्पभा-वालुकाप्रभा-स्त्री० । तृतीयपृथिव्याम्-जी० ।

वालुयप्पभाए णं भंते ! पुढवीए अट्ठावीसुत्तरजोयणस-यसहस्सबाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहिता, हेट्ठा केवइयं वज्जिता, मज्जे केवइण, केवइया निरयावाससयसहस्सा पप्पत्ता ? गोयमा ! वालुयप्पभाए पुढवीए अट्ठावीसुत्तरजो-यणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओ-

गाहिता हेतुं एगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता, मज्जे लुवीसु-
त्तरे जोयणसयसहस्से । एत्थंणं वालुयप्पभा पुढविनेरइया-
णं पण्णस निरयावाससयसहस्सा भवन्तीति मक्खवायं ।
जी० ३ प्रति० १ उ० ।

वाव-वाव-अव्य० । वाशब्दार्थे, आ० म० १ अ० । 'वावि-
त्ति' वा निवासो वासद्वयोः । वाव इत्ययं शब्दो निपातः, स
च वाशब्दार्थः—'अशरीरं वाव सन्तं प्रियाप्रिये न स्पृशे-
तः' । विशेष० ।

वावग्-व्यापक-त्रि० । व्याप्तिकर्तरि, तत्सत्त्वेऽवश्यं वर्तमाने
आधारभेदे, यथा—तिलेषु विद्यते तैलम् । आ० म० १ अ० ।

वावट्टिय-व्यावर्तित-त्रि० । पुञ्जीकृतं, ध० २ अधि० ।

वावड-व्यापृत-त्रि० । "प्रत्यादौ डः" ॥८॥१२०६॥ इति तस्य
डः । प्रा० । व्यापारिते, संघा० १ अधि० १ प्रस्ता० । नि०
चू० । आ० म० । व्यापारयुक्तं वहमानके, वृ० ३ उ० ।
व्याकृत-त्रि० । स्पष्टं, प्रकटार्थं, दश० ७ अ० ।

व्यापद्-स्त्री० । उपद्रवे, व्य० १ उ० ।

वावडया-देशी० । अक्षरिकायाम्, 'वावडया अक्षरिकाया'
पाठ० ना० १६१ गाथा ।

वावण-व्यापन्न-त्रि० । विनष्टे, प्रज्ञा० १ पद । प्रश्न० । वि-
शगरुभूते, प्रश्न० ५ संव० द्वार । प्रज्ञा० । शकुनिशृगा-
लादिभक्षणाद्रीभक्ततां गते, ज्ञा० १ ध्रु० १२ अ० ।

वावणदंशण-व्यापन्नदर्शन-पुं० । व्यापन्नं विनष्टं दर्शनं ये-
षान्ते व्यापन्नदर्शनाः । निहवादिषु, ज्ञा० १ ध्रु० १२ अ० अधि० ।

वावणसोया-व्यापन्नश्रोतस्-स्त्री० । व्यापन्नं—विनष्टं रोगतः
श्रोता-गर्भाशयच्छिद्रलक्षणं यस्याः सा तथा । नष्टगर्भाश-
यच्छिद्रे, स्था० ५ टा० २ उ० ।

वावत्त-व्यावृत्त-त्रि० । शुभव्यापारवति, स्था० ५ टा० १ उ० ।

वावत्ति-व्यापत्ति-स्त्री० । व्यावर्त्तने व्यावृत्तिः कुतोऽपि हिं-
सायवद्यान्निवृत्तौ, स्था० ।

तिविहा वावत्ती पणत्ता, तं जहा-जाणू अजाणू विति-
भिच्छा । एवमज्झोववज्जणा परियावज्जणा । (सू० २१८)

'तिविहेत्यादि' व्यावर्त्तने—व्यावृत्तिः । कुतोऽपि हिंसा-
यवद्यान्निवृत्तित्यर्थः, सा च हस्य हिंसादेहेतुस्वरूप-
फलविदुषा ज्ञानपूर्विका व्यावृत्तिः सा तदभेदात् 'जा-
णू' ति गदिता । या त्वज्ञस्याज्ञानात् सा 'अजाणू' इत्यभिहि-
ता । या तु विचिकित्सातः संशयात् सा निमित्तनिमित्तानार-
भेदाद्विचिकित्सत्यभिहिता । व्यावृत्तिरित्यनेनानन्तरं चारि-
त्रमुक्तं तद्विपक्षश्चाशुभाध्यवसायानुष्ठाने इति, तयोरधुना
भेदानतिदेशत आह—एवमित्यादि सूत्रे । एवमिति व्यावृ-
त्तिरिव त्रिधा "अज्झोववज्जणं ति" अद्युपपादने क-
चिदिन्द्रियार्थे अद्युपपत्तिरभिप्रेयज्ञ इत्यर्थः ; तत्र जानतां
विषयजन्यमनर्थं या तत्राद्युपपत्तिः सा 'जाणू' । या त्वजानतः
सा 'अजाणू' । या तु संशयवतः सा विचिकित्सति । 'परि-
यावज्जणं ति' पर्यापादने पर्यापत्तिरासेवेति यावत्, साऽप्ये-
वमेवेति । 'जाणू' ति 'ज्ञः' स च ज्ञानाभ्यासादित्युक्तम् ।

स्था० ३ टा० ४ उ० । आचा० । विजानीयेभ्यः सर्वथा व्य-
वच्छेदे, स्था० ।

वावम्फ-कृ०-धा० । श्रमकरणे, 'श्रमे वावम्फः' ॥८॥१६८॥
श्रमविषयस्य कृजो 'वावम्फ' इत्यादेशो भवतीति वा-
वम्फादेशः । वावम्फइ । श्रमं करोति । प्रा० ४ पाद ।

वावरणमाला-व्यावरणशाला-स्त्री० । यत्राग्निकुण्डं स्वयंवर-
हेतोरनित्यमेव ज्वलति । एवेभूतायां शालायाम्, वृ० २ उ० ।
(विशेषोऽत्र 'वसहि' शब्दे ६४४ गतम् ।)

वावहारिय-व्यावहारिक-पुं० । व्यवहारनिष्पन्ने, स० ६५
सम० ।

वावादिय-व्यापादित-त्रि० । मार्गिते, स्था० ४ टा० ३ उ० ।

वावाय-व्यापाद-पुं० । परपीडायाम्, द्वा० ८ द्वा० ।

वावार-व्यापार-पुं० । करणे, आ० म० १ अ० आच० । आ० चू० ।

वावागिय-व्यापारित-त्रि० । नियुक्ते, उक्तं ८ अ० ।

वाविद्ध-व्याविद्ध-त्रि० । विपर्यस्तरत्नमालागतरत्न इव वि-
पर्यस्ते, आ० म० १ अ० । निरुद्धे, 'वावि (दि जसोया' गर्भे
न धरति व्यादिग्धं व्याविद्धं वा वातादिव्याप्तं विद्यमानमप्यु-
पहतशक्तिकं श्रोत उक्तरूपं यस्याः सा व्यादिग्धश्रोता व्या-
विद्धश्रोता वा गर्भे न धरति । स्था० ५ टा० २ उ० ।
आ० म० ।

वाविय-व्यापृत-त्रि० । विदिके, विशेष० । स्था० ।

वाविया-वाविता-स्त्री० । सरुद्धान्यवपनव्याम, स्था० ४
टा० ४ उ० ।

वावी-वापी-स्त्री० । चतुरस्राकारे जलाशयविशेषे, स्था० ४
टा० ३ उ० । अनु० । ज्ञा० । औ० । भ० । नि० चू० ।
प्रज्ञा० । जी० । जं० । रा० । प्रज्ञा० । पुष्करावर्ते जलाशय-
विशेषे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । (वापीनां वर्णकः 'पुष्करिणी'
शब्दे पञ्चमभागे ६६६ पृष्ठे उक्तः ।)

वास-वर्ष-न० । वत्ससंवत्सरसंवदित्यादिपर्यायाः । हैम० । 'लुप्त-
य रव श प सां श-प-सां दीर्घः' ॥८॥१४३॥ इति रलोपे दीर्घः ।
प्रा० । भरतादिज्ञेयं, स्था० २ टा० ४ उ० ।

वर्षाणि आह-

जंबूमंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं तओ वासा पन्नत्ता,
तंजहा-भरहे हेमवण हरिवासे । जंबूमंदरस्स उत्तरेणं तओ
वासा पणत्ता, तंजहा-रम्मगवासे हेरन्नवण एरवण ।
स्था० २ टा० ४ उ० ।

(धानकीखण्डे द्वौ वर्षौ 'धायइसंडदीव' शब्दे चतुर्थभागे
२७४३ पृष्ठादारभ्य व्याख्याता ।)

जंबूदीवे दीवे छ वासा पणत्ता, तंजहा-भरहे एरवण हे-
मवण हेरन्नवण हरिवासे रम्मगवासे । (सू० ५२२ ×)
स्था० ६ टा० ३ उ० ।

जंबूदीवे णं भेते ! दीवे कति वासा पणत्ता ?, गोयमा !
सत्त वासा पणत्ता, तंजहा-भरहे ? एरवण हेमवण हेरन्नवण

हरिवासप् ५ रम्मगवाभे ६ महाविदेहे ७ जं० ६ वक्ष० ।

जम्बूद्वीपे सप्त वर्षाणि ' जम्बूदीप ' शब्दे चतुर्थभागे १३७२ पृष्ठं प्रतिपादितानि ।)

धातकीखण्डे सप्त वर्षाणि—

धायइखंडदीवपुरच्छिमऽद्धे णं सत्त वासा पप्पता, तं जहा-
भरहे० जाव महाविदेहे । (सू०-५५५+) स्था० ७ठा० ३उ० ।

क्षेत्रप्रकरणमाह—

जम्बूद्वीपे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं दो वासा
पप्पता, तं जहा-वहुसमतुल्ला अविसेसमणणात्ता अन्नमन्नं
णाइवुंति आयामविकलंममंठाणपरिणाहेणं, तं जहा-भरहे
चेव एरवएचेव एवमेएणं अहिलावेणं नेयव्वं, हेमवए चेव
हेरन्नवते चेव हरिवसे चेव रम्मयवासि चेव । (सू०-८६×)

सुगमं चैतत्, नवगमिह जम्बूद्वीपप्रकरणं परिपूर्ण—
चन्द्रमण्डलाकारं जम्बूद्वीप तन्मध्ये मेरुम् उत्तरद्राक्षितः
क्रमेण वर्षाणि च स्थापयित्वा, तद्यथा—“भरहे हेमवयं ति य,
हरिवासं ति य महाविदेहे ति । रम्मय एरवयं, एरवयं
चेव वासाइं ति । तथा वर्षान्तरेषु वर्षधरपञ्चानान्
कल्पयित्वा, तद्यथा—“हिमवतं १ महाहिमवतं-२, पव्व-
या निसहनीलवंता य ४ । रूपो ५ सिहरी ६ एए वा
सहरगिरी मुणयव्व” ति ॥ १ ॥ सत्यमेवं बोद्धव्यमिति ।
मन्दरस्य मेरारुतरा च दक्षिणा च उत्तरदक्षिणे तयो-
रुत्तरदक्षिणयोरिति । वाक्ये उत्तरदक्षिणेनेति स्याद् एतत्प्रत्य-
यविधानादिति, द्वे वर्षे-क्षेत्रे प्रज्ञेते जिनेः । समतुल्यशब्दः
सदृशार्थः । अत्यन्तं समतुल्यं बहुसमतुल्यं प्रमाणतः अवि-
शेष-अविशेषलक्षणं नग-नगर-नद्यादिकृतविशेषरहितं अ-
नानात्वे अवलम्बिण्यादिकृतायुरादिभावभेदवर्जिते । किमु-
क्लं भवतीत्याह—अन्योन्यं—परस्परस्मात्तिवर्तेत, इतरेतरं न
लङ्घयेत इत्यर्थः । कैरित्याह—आयामेन-देशेण विष्कम्भेन-
पृथुत्वेन संस्थानेन-आरोपितज्याधनुराकारेण परिणाहेन-प-
रिधिनेति, इह च द्वन्द्वैकवद्भावः कार्य इति । अथवा-बहुस-
मतुल्ये आयामतः । तथाहि-भरतपर्यन्तश्रेणीयम्, “चोइस य
सहस्साइं, सयाइं चत्तारि एगसयराइं । भरहज्जत्तरजीवा, छु-
च्च कला ऊणिया किंचि” ॥१॥ कला च याजनस्यैकोनविंश-
तितमो भाग इति १४३७१ १/२ । एरवतंष्येवम् । तथा अविशेषो
विष्कम्भतस्तथाहि—“पंचसए छुव्वीसे, छुच्च कलाविथडं भर-
हवासं ति, ५२६ १/२ अयमेव चैरवतस्यापीति, अनानात्वे सं-
स्थानतः अन्योन्यनानतिवर्तेत, परिणाहतः परिणाहश्च ज्याधनुः
पृथुयोर्यत्प्रमाणं तत्र ज्याप्रमाणमुक्त्वा धनुःपृष्ठप्रमाणं त्विदम्—
“चोइस य सहस्साइं, पंचेव सयाइं अट्टवीसाइं । एगारस य
कलाओ, धणुपुट्टं उत्तरद्धस्स ” । यथा भरतस्यैरवतस्यापि-
तथैवेति १४५२८ १/२ एकार्थिकानि चैतानि पदानि, भृशार्थ-
त्वाच्च न पुनरुक्तेति । उक्तञ्च—“अनुवादादरवीप्सा-भृशार्थ-
विनियोगहेत्वस्युत्थासु । ईप्ससंभ्रमविस्मय-गणनास्मरणे न
पुनरुक्तमिति ॥ ” तद्यथा—भरहे चेवेत्यादि । ‘ उत्तरदा-
हिणेणं ’ ति एतस्य पाठस्य यथासंख्यन्यायाना-
श्रयणात् यथा सत्यन्यायाश्रयणाच्च जम्बूद्वीपस्य दक्षिणे

भागे भरतमाहिमवतस्तस्यैवात्तरं भागे एरवतं शिखरिणः
परत इति एवमिति-भरतैरवतवत् एतन्नाभिलापेन “ जम्बु-
द्वीपे दीवे मन्दरसे ” त्यादिना उच्चारणेनापरं सूत्रद्वयं वाच्य-
म्, तयोश्चायं विशेषः । ‘ हेमवए चे ’ त्यादि-तत्र हेमवतं दक्षि-
णतः हिमवन्महाहिमवतोर्मध्ये हैरण्यवतमुत्तरतः रुक्मि-
शिखरिणोरन्तः हरिवर्षं दक्षिणेना महाहिमवन्निपधयोर-
न्तः रम्यकवर्षात्तरतो नीलरुक्मिणोरन्तरिति । स्था० २
ठा० ३ उ० । पुष्करवर्षाद्वीपे द्वितीयं वर्षं, स्था० २ ठा० ३ उ० ।
(‘ पुष्करवर्षादीव ’ शब्दे पञ्चमभागे ६६६ पृष्ठं गता
एतद्भव्यता ।)

वर्ष-पुं० । वृष्टौ, विशेष० । नि० चू० । स्था० । वर्षोऽल्पतरो वृ-
ष्टिस्तु महतीति तयोर्भेदः । भ० ३ श० ७ उ० । जलसमूहं,
ज्ञा० १ थु० १ अ० । आचा० । ध० । मेघे, भ० १६ श० ८ उ० ।
पुरुषो वर्षो वर्षति ।

पुरिसे णं भंते ! वासं वासति नो वासतीति ?, हत्थं वा
पायं वा वाहुं वा ऊरुं वा आउट्टवेमाणे वा पसारमाणे
वा कइ किरिए ?, गोयमा ! जाव च णं से पुरिसे वासं
वासइ वासं णा वासतीति हत्थं वा० जाव ऊरुं वा आउ-
ट्टवेति वा पसारति वा ताव च णं से पुरिसे काइयाए०
जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टे । (सू०-५८५)

‘ पुरिसेण ’ मित्यादि ‘ वासं वासइ ’ वर्षो-मेघो वर्षति नो
वा वर्षो वर्षतीति ज्ञापनार्थमिति शेषः । अचक्षुरालोकं हि
वृष्टिराकाशे हस्तादिप्रसारणादिव गम्यत इति कृत्वा हस्ता-
दिकमाकुल्येद्वा, प्रसारयेद्वाऽऽदित एवेति ॥ भ० १६ श० ८
उ० । प्रावृद्धकालं, सूत्र० १ थु० ४ अ० २ उ० । प्रव० । द्वाद-
शमासात्मकं कालभेदः, दर्श० ५ तत्त्व ।

व्यास-पुं० । विस्तरे, रत्ना० ७ परि० । स्था० । कृष्णद्वैपापने,
आच० २ अ० । द्वीन्द्रियजीवभेदः, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

वास-पुं० । समवस्थाने, सूत्र० १ थु० ७ अ० । अधिष्ठाने,
स्था० ५ ठा० २ उ० । “ तत्थ न कप्पइ वासो, आहाग
जत्थ नत्थि पंच इमे । राया वेउजो धणियं, न वेइया रुवज-
क्खा य ॥ १ ॥ ” व्य० १ उ० । “ सुचिरतरमुपित्वा बान्धवै-
र्विप्रयोगः, सुचिरमपि हि रत्ना नास्ति भांगेषु तृप्तिः ।
सुचिरमपि सुपुष्टं याति नाशं शरीरं, सुचिरमपि विचिन्त्यो
धर्म एकः सहायः ॥ १ ॥ ” सुगन्धिसारद्रव्यनिष्पन्नं कृत्रिमा-
कृत्रिममदमित्रं गन्धे, दर्श० १ तत्त्व । सुगन्धद्रव्यनिष्पन्नं
शुष्कपेपपिष्टे गन्धे, पि० । ध० । पौषधिकः पट्टपट्टिकालिख-
तप्रतिमां वासेन पूजयति न वा ?, इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-
पौषधिकः कारणं विना पट्टादिकं न पूजयतीति ज्ञेयमिति
॥ ३४१ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

वासस्-त० । वस्त्रं, “ चेजं वासं वज्जं च असुअं अम्बरं
वत्थं । ” पाइ० ना० ६६ गाथा ।

वासंतिया-वासन्तिका-स्त्री० । पुष्पप्रधाने वृक्षविशेषे, जं० १
वक्ष० । प्रश्न० । आचा० । ज्ञा० । प्रज्ञा० । आ० म० । औ० ।
वासंतियामउल-वासंतिकामुकुल-त० । वासन्तिकाफोरके,
प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

वासंतिगामंडव—वासन्तिकामण्डप—पुं० । वातन्तिकालताम
ये मण्डप, जी० ४ प्रति० ।

वासकोटि—वर्षकोटि—स्त्री० । शतलक्षभिर्वर्षेणुणिने संख्याभेदः
स्था० २ ठा० ४ उ० ।

वासकोडाकोटि—वर्षकोटिकोटि—स्त्री० । वर्षकोटिभिर्गुणिना-
यां वर्षकोटौ, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

वासकवेव—वासक्षेप—पुं० । गन्धचूर्णस्य शिरसि क्षेपे, महा० ।

वासक्षेपमन्त्रः—

एताहे गोयमा ! इमाए चेव विज्जाए अहिमंतियाओ सत्त
गंधमुट्ठीओ तस्सुत्तमगे “ नित्थारगपारगो भवेज्जासि ”
त्ति उच्चोरमाणेणं गुरुणा घेत्तवाओ ।

अउम् णम्ओ भगवओ अरहओ सइज्जउ मए भगवती
महावि जूअ, वईए वईए मह आवईए ए वद्धम्
आणवईए जय अंत ए, अरए आज्जए, सव आह आ ।
उपचारो चउत्थभत्तेणं माहिज्जइ, एयाए विज्जाए सव्वगओ
नित्थारगपारगो हेइ, उवद्धावणा वा, गणिस्स अणुत्ताए वा
सत्त वारा परिजयेववा नित्थारगपारगो हेइ । उंत्तमट्ठ-
पडिवने वा अभिमंतिज्जइ आरहगो भवइ, धिग्वणिणाय-
गा उवसमंति, सरो संगामं पविमंतो अरराजिओ भवइ,
कप्पसम्मातिए मंगलवहणी खेमवहणी हवइ । तहा साहू
समणोवासगमद्विगा सेसा सेसा सतसाहम्मियज्जणं च-
उव्विहेणं पि समणभंघेणं नित्थारगपारगो भवेज्जा । ध-
नोसि पुत्तोसि सलक्खणो सि तुमं ति उच्चारेमाणेणं गं-
धमुट्ठीओ घेत्तवाओ । तओ जगगुरुणं जिणिंदाणं पूय-
गा दसाओ गंधट्ठाऽमिलाणसियमल्लदामं गहाय सहत्थे-
णोभयखंधे समारोवयमाणेणं गुरुणा णीसंदेहेमेवं भाणि-
यव्वं । जहा भो भो जम्मंतरसंचियगुरुगुरुपुत्तपवभारसुल-
द्धमुविद्धत्त सुसहलमणुयजम्म देवाणुप्पिया ! खइयं च
णारयगइदारं तुज्जं ति अवंधगो य अयसअकिंतीनीय-
गोत्तकम्मविभेसारणं, तुमं ति भवंतरगयस्सवि उण दुल्लहो
तुव्वं पंच नमोक्कारो भाविजम्मंतरेणु, पंचनमुक्कारपभा-
वओ य जत्थ जत्थोववज्जेजा तत्थ तत्थुत्तमा जाई, उत्तमं
च कुलरुवारोगगभंयं ति एयं ते निच्छइओ भवेज्जा ।
(महा० ३ अ०)

* अउम् णम्ओ कउट्ठअवउड्डीणम्, अउम् णम्ओ
एअय आणउस्सआरईणम्, अउम् णम्ओ सअम्भ-

१-अं णमो अरहओ भगवओ महइ महावीरवद्धमाणमभिरन सिज्जउ मे
भगवइ महइ महाविज्जा वीरे वीरे मडावीरे जयवीरे सेणवीरे वद्ध-
माणवीरे जए दिजए जयेते अपराजिए अणीहए (ओंही स्वाहा)

२-उट्ठिविणाए इत्यपि पाठः ।

* ३-अं णमो कुट्ठपदंण अं णमो पयाणुसारोणं अं णमो संभिन्न-

इणसउईणअम्, अउम् णम्ओ खईएआसवलदईण-
अम्, अउम् णम्ओ सव्वओसदिलदईणअम्, अउम्
णम्ओ अस्सईणअन्अअणसलदईणअम्, अउम्
णम्ओ भगवओ अरहओ महइ महावीरवद्धमाणमभ-
तित्थंकरस्स, अउम् णम्ओ सव्वधम्मतित्थंकराणं, अउम्
णम्ओ सव्वसिद्धाणं अउम् णम्ओ सव्वसाहूणं अउम्
णम्ओ भगवतो मइणआणस्स, अउम् णम्ओ भगवओ
सुयणआणस्स, अउम् णम्ओ भगवओ ओहइणआणस्स
अउम् णम्ओ भगवतो, मणपजवणआणस्स अउम् णम्ओ
भगवओ केवलणाणस्स, अउम् णम्ओ भगवतीए सुयद-
एवयअए, सिज्जउ मे एय आहिवा विज्जा, अउम् णम्ओ
भगवओ णम्ओ वअम्, अउम् णम्ओ णम्ओ ओ ओ
अभिवत्तीसलक्खणं सम्मदंसणं, अउम् णम्ओ अट्ठआ-
रस्सअसईलअंगसहस्साहिट्टियस्स, णईम् अम गेएहइ.
णइआण—णईमल्ल णइसयमल्ल गत्तुण सरअप्प स-
व्वदुक्खणिम्महणपरमणिव्वुइकरस्स णं पवयणस्स ।
एसा विज्जा सिद्धंतिएहिं अक्खरेहिं लिहिया ।
एसा य सिद्धंतिया लिवी, अमुणियसमयसव्भा-
वाणं सुयधरेहिं ण पप्पोयव्वा, तह य कुसीलाणं च
॥ ४६ ॥ इमाए पवरविज्जाए सव्वहाउ अत्राणगं । अहि-
मंतएण सो विज्जा, खंतो दंतो जिइदिअं ॥ ५० ॥ महा० १ अ० ।

तथा—श्रीवीरजन्मनि गुलपर्णटिकादिभोजनं लात्वाऽऽ-
गच्छन्ति तदुपरि यतीनां वासक्षेपः कृतः शुद्धयति न वा
इति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—श्रीवीरजन्मनि गुलपर्णटिका-
दिभोज्योपरि सुविहितानां वासक्षेपपरम्परा नास्तीति ॥
१३० ॥ सेन० ३ उल्ला० । तथा—प्रतिष्ठाधिकारं साधूनां
वासक्षेपाक्षराणि क सन्ति ? यदि च सन्ति तदा प्रति-
ष्ठाव्यतिदिने ते वासक्षेपपूजां कथं न कुर्वन्ति ? इति प्रश्नः,
अत्रोत्तरम्—पञ्चचत्वारिंशदागमानां मध्ये आवश्यकवृहद्वृ-
त्तौ गणधरपदप्रतिष्ठाधिकारं साधूनां वासक्षेपाक्षराणि
सन्ति, प्रतिदिनं वासक्षेपपूजाक्षराणि तु साधूनां कुत्रापि
न सन्तीति तद्विधानं कुतस्त्ययमिति ॥ २४७ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

सुरां अं णमो खीरासवलदीणं, अं णमो सव्वोसदिलदीणं अं णमो
अवखीणमहालदीणं अं णमो भगवओ अरहओ महइ महावीरवद्धमा-
णधम्मतित्थंकरस्स अं णमो सव्वधम्मतित्थयराणं, अं णमो सव्वसिद्धाण
अं णमो सव्वसाहूणं, अं णमो भगवतो मइणाणस्स अं णमो भ-
गवओ सुयणाणस्स अं णमो भगवओ ओहिनाणस्स अं णमो भग-
वओ मणपजवणाणस्स अं णमो भगवओ केवलणाणस्स अं णमो
भगवतीए सुवेवयाए सिज्जउ मे एय आहिवा विज्जा, अं णमो भगवओ अं
णमो वं (अं णमो पं) आउअभिवत्तीसलक्खणं सम्मदंसणं अं णमो
अट्ठारससीलंगसहस्साहिट्टियस्स अं णमो गेएहइ शिवाणणीमल्ल णिसवसस
गतेणं सरयणसव्वदुक्खणिम्महणपरमनिव्वुइकरस्स णं पवयणस्स—परम-
पविच्छुत्तमसेति ।

वामग-वासक-पुं० वासु शब्दकुत्सायाम् । वासन्तीति वास-
काः । भाषालब्धिसंपन्नेषु द्वीन्द्रियादिषु, आचा० १ ध्रु० ६
अ० १ उ० ।

वासग-वर्षगत-त्रि० । आर्षे वा तथा रूपम् । वर्षलक्षणे
कालपरिणाममाश्रिते, उक्त० २ अ० ।

वासधरय-वासगृहक-न० । शयनगृह, कल्प० १ अधि० २
क्षण । ज्ञा० । नि० चू० ।

वामणा-वासना-स्त्री० । अविच्युत्याहितं संस्कारं, आ० म०
१ अ० । न० । (वासना सौगतानां कर्मेति 'कम्म' शब्दे
तृतीयभागे २४७ पृष्ठे प्रतिज्ञितम् ।)

वासत्ताण-वर्षत्राण-न० । छत्रं, ध० । " वासत्ताणं पण्यं,
चिलिमिलिपण्यं दुग् च संथारे । दंडाई पण्यं पुण, म-
त्तगतगपायलेहणिया ॥१॥ " वर्षात्राणं पञ्चकम्, तद्यथा-क-
म्बलमयं १ सूत्रमयं २ तालपत्रसूत्रं ३ लासपत्रकुटशीर्षकं ४
छत्रकं ५ चेति । इमानि च लोकप्रसिद्धप्रमाणानीति । ध०
३ अधि० ।

वासध (ह)र-वर्षधर-पुं० । वर्धितकरणेन नपुंसकीकृते अन्तः-
पुरमहल्लकं, दशा० १ अ० । वर्ष-क्षेत्रविशेषं धारयते-व्यव-
स्थापयते इति । हिमवदादिषु, अनु० । स्था० ।

वर्षधरौ समौ-

दो वासहरपव्वया पप्सत्ता । तं जहा-बहुसमउल्ला, अविसे-
ममणात्ता । अन्नमन्नं णाड्वट्ठंति आयामविक्खंभुच्चत्तोव्वे-
हसंठाणपरिणाहेणं । तं जहा-चुल्लहिमवंते चेव, सिहरी चे-
व, एवं महाहिमवंते चेव, रूपी चेव, एवं णिसंठ चेव, णी-
लवंते चेव । (सू०-८०)

'ज'इत्यादिवर्ष क्षेत्रविशेषं धारयतो व्यवस्थापयत इति
वर्षधरौ । 'चुल्ल' ति महद्वपेक्षया लघुहिमवान्, चुल्लहिमवा-
न्, भरतानन्तरः शिखरी पुनर्यपरभैरवतः, तौ च पूर्वापरतो
लवणसमुद्राववद्धायायामतश्च "चउवीस सहस्साइं, नव य स
ए जोयणाण वत्तीसं । चुल्लहिमवंतजीवा, आयामेणं कलदं च"
॥१॥ एवं शिखरिणोऽपि । तथा भरतद्विगुणविस्तारौ योजन-
शनोच्छ्रायी, पञ्चविंशतियोजनाभ्यवगादौ आयतचतुरस्रसं-
स्थानसंस्थितौ, परिणाहस्तु तयोः " पणयालीस सहस्सा,
सयंमगन्नव य वारस कलाओ । अदं कलाए हिमवं-त परिरओ
सिहरिणो चेव" ति ॥१॥ एवमिति यथा हिमवच्छिखरिणौ
'जंबूदीवे' त्यादिनाऽभिलापेनोक्तौ एवं महाहिमवदादयोऽ-
र्पाति । तत्र महाहिमवान् लक्षवपेक्षया ; स च दक्षिणतः,
रुक्मी चोत्तरतः । एवमेव निषधनीलवन्तौ नवरमतेपामा-
यामादयो विशेषतः क्षेत्रसमासादवसेयाः ।

किञ्चित्तु तद्वाथाभिरेवोच्यते-

"पंचसए छुर्वीसे, छुश्च कलावित्थडम्भरहवासं ।
दससयवावन्नहिया, वारस य कलाओ हिमवंते ॥ १ ॥
हेमवण पंचऽहिया, इगवीससयाओ पंच य कलाओ ।
दसऽहियावायलसया, दस य कलाओ महाहिमवे ॥ २ ॥
हरियास इगवीसा, चुलसीसया कला य एका य ।
सोलससहस्स अट्ट य, वायाला दो कला निसंठे ॥ ३ ॥

तेत्तीसं च सहस्सा, छुश्च सया जोयणाण चुलसीया ।
चउरो य कला सकला, महाविंदहस्स विक्खंभो ॥ ४ ॥

जोयणसयमुद्विजो, कणगमया सिहरी चुल्लहिमवंता ।

रुप्पिमहाहिमवंता, दुसउच्चारुप्पकणगमया ॥ ५ ॥

चत्तारि जोयणमए, उद्विजो निसहनीलवंता य ।

निसंठा तवणिजमओ, वेहालओ नीलवंतगिरो ॥ ६ ॥

उस्मेहचउभागो, आगाहो पायसो नववगणं ।

वट्टपरिही उ तिगुणो, किञ्चूणद्वभायजुतो ति ॥ ७ ॥ "

चतुरस्रपरिधिस्तु आयामविष्कम्भाद्विगुण इति । स्था० २
ठा० ३ उ० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्यात्तरतो दक्षिणतश्च त्रयो-
वर्षधराः । स्था० ।

जंबूमंदरस्स दाहिणेणं तओ वासहरपव्वया पप्सत्ता, तं
जहा-चुल्लहिमवंते महाहिमवंते निसंठे । जंबूमंदरस्स उत्तरेणं
तओ वासहरपव्वया पप्सत्ता, तं जहा-णीलवंते रूपी सिहरी ।
(सू०-१६७ ×) स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

संग्रहेण पद-

जंबूदीवे छ वासहरपव्वया पप्सत्ता, तं जहा-चुल्लहिमवंते
१ महाहिमवंते २ निसंठे ३ नीलवंते ४ रूपी ५ सिहरी ६ ।
(सू०-५२२+) स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सप्त वर्षधराः-

जंबूदीवे सत्त वामहरपव्वया पप्सत्ता, तं जहा-चुल्लहिमवं-
ते महाहिमवंते निसंठे नीलवंते रूपी सिहरी मंदरे । (सू०-
७×) स० ७ सम० । स्था० ।

(चुल्लहिमवदादीनां व्याख्या स्वस्वस्थाने)

एषां धनुःपृष्ठोच्चत्वम्-

महाहिमवंतरूपीणं वासहरपव्वयाणं जीवाणं धणुपिट्ठं स-
त्तावन्नं जोयणसहस्साइं दोन्नि य तेणउए जोयणसए दस
य एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिकखंवेणं ॥ (सू०-५७)

" जीवाणं धणुपिट्ठान्त " मण्डलं खण्डाकारं क्षेत्रं इह-
सूत्रे संवादगाथाद्वैम् " सत्तावन्न सहस्सा धणुपिट्ठेतेणउय
दुसय दस कल " ति ॥ स० ५७ सम० ॥

सवे वि णं णिसहनीलवंता वासहरपव्वया चत्तारि
चत्तारि जोयणसयाइं उड्डं उच्चत्तेणं चत्तारि गाउयसयाइं
उव्वेहेणं पप्सत्ता । (सू०-१०६×) स० ३०० सम० ।

सम्प्रति वर्षधराणां विस्तारप्रतिपादनाथमाह-

भरहेरवयप्पभिई, दुगुणादुगुणो उ होइ विक्खंभो ।

वासा वासहराणं, जावइ वासं विदेहेत्ति ॥ १७८ ॥

भरतैरवतप्रभृतीनाम्, किमुक्तं भवति-जम्बूद्वीपस्य दक्षिण-
पार्श्वे भरतादीनामुत्तराभिमुखानाम् उत्तरपार्श्वे, एरवतादीनां
दक्षिणाभिमुखानां वर्षाणां वर्षधराणां च विष्कम्भे पूर्वस्मात्
द्विगुणो द्विगुणस्तावदवसेयो यावदुभयपार्श्वे वर्षे 'विदेहाइ' ति
इयमत्र भावना-भरतैरवतापक्ष्या द्विगुणविष्कम्भौ चुल्लहिम-
वर्षाशिखरिणौ, ताभ्यामपि द्विगुणविष्कम्भौ हिमवतहैरवयव-
तौ, ताभ्यामपि द्विगुणविष्कम्भौ महाहिमवद् रुक्मपर्वतौ, ता-
भ्यामपि हरिवर्षरम्यकवर्षे द्विगुणविष्कम्भे, ततो निषधनी-

लवन्तौ द्विगुणविष्कम्भौ, ताभ्यामपि द्विगुणविष्कम्भं महा-
विदेहाभिधं वर्षमिति । ज्या० १० पाहु० ।

समयखित्तेणं मंदरवज्रा एगूणसत्तरिं वासा वासधरपव-
या पष्पता, तं जहा-पणतीसं वासा तीसं वासहरा चत्तारि
उसुयारा । (सू०-६६×) स० ।

वासधरकूड-वर्षधरकूट-पुं० । न० । वर्षधरपर्वतसम्बन्धनि शिखरे,

सव्वे वि णं वासहरकूडा पंच पंच जोयणसयाइ उड्डं
उच्चत्तेणं होत्था । मूले पंच पंच जोयणसयाइ विक्खंभेणं
पणत्ता । (सू०-१०८)

अथैकोनसप्ततिस्थानके किञ्चिलिख्यते-‘समये’ त्यादि, म-
न्दरवज्रा-मरुवर्जाः वर्षाणि च-भरतादिस्त्राणि वर्षधर-
पर्वताश्च-हिमवदादयस्तत्सीमाकारिणो वर्षधरपर्वताः समु-
दिताः, एकोनसप्ततिः प्रहसताः, कथं?, पञ्चसु मेरुषु प्रतिव-
द्धानि सप्त भरतहैमवतादीनि पञ्चत्रिंशद्वर्षाणि, तथा प्रतिमेरु
पदं पदं हिमवदादयो वर्षधरास्त्रिंशत्तथा चत्वार एवैतेषु
प्रकारा इति सर्वसंख्ययैकोनसप्ततिरिति । स० ६८ सम० ।

वासध (ह) रपव्वय-वर्षधरपर्वत-पुं० । लुद्रहिमवदादिपु,
जं० ३ वत्त० । स्या० । (एतद्वक्तव्यता ‘वासधर’ शब्दे ।)

वासध (ह) रसंठिय-वर्षधरसंस्थित-पुं० । हिमवदादिवर्ष-
धरपव्वताकारं, भ० ८ श० २ उ० ।

वासपूजा-वासपूजा-स्त्री० । प्रत्यहं तीर्थकरपूजने, त्रिकाल-
पूजाकरणे प्रभाते मालादिनिर्मात्यमपाभ्य सर्वस्नानेन वा-
सपूजा क्रियतेऽन्यथा वेति? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-प्रभाते पु-
ष्पमालादिनिर्मात्यमनपास्य आद्या वासपूजां कुर्वन्तो ह-
श्यन्ते, सर्वस्नानकरणेऽप्येकान्तो ज्ञातो नास्ति, हस्तपाद-
प्रक्षालनेन शुद्ध्यतीति ॥१६॥ सेन० ४ उल्ला० ।

वासपूयाफल-वासपूजाफल-न० । तीर्थकरपूजायाः माहा-
त्म्यप्रदर्शने, दर्श० । “अत्थि इहेव भारहे खित्तमज्झयारम्म
नारदारनीहारवं उज्जलविज्जाहरनिवासनयरसोहियउभयमे-
हलाकलावो अण्णंदवदाणवनरिदवासभूमी चउडिसें पि भ-
रहसंत्तमाणदंडो व विरायमाणो वेयह्णे नाम नगवरो । तत्थ
दाहिणसंठिवरविलगमेहलावररणभूयं देवनयरं व गयणं-
गणगामिनरनारिनिरोवसोहियं हत्थिणउरं नाम नयरं ।
तत्थ दरियारिदण्विमदहो कायंडदंडो व सरासणनिवासो
तोणीरमज्झं व अण्णगमगणोवसेविज्जमाणपयकमलो सजी-
वचायं व सत्तुसंताससंपायगो जियसत्तु नाम राया । तस्स
णं रइ व इट्ठा सव्वलोयाणं सदाइ समुद्दं व आवासो वि-
सयगामाणं मयणकंदली नाम भज्जा, रइ व अण्णगस्स, सई
व संकदणस्स अइट्ठा राइणो । तीण सह विसयसुहमणुहवं-
तस्स अण्णगमणोरहसयसमायारिसियासयलसुहोदयसमण्ण-
यवसंतो सुहसमुप्पायगा जाया मयणावली नाम कन्नगा । का
रावियं च पुत्तजम्मेव अण्णगविण्णोसयसयलकलाकलावकुस-
ला पत्ता य सयलजणनयणाभिरामं जोव्वणं । जाओ य चिंता-
वरो राया। जाओ-“जाया उणयइ दुहियं, वरकालं जोव्वणं यं पी-
मायं । दुहिया दुहसयहेऊ, सया वि नामेण वि कहेइ॥१॥” तओ
चिंतासागरमवगाहमाणमवलोइऊण रायाणं भणियं महसा-
गरमंतिणा-सचितो व लक्खिज्जइ नामी पयमायणिऊण अ-

दिमपडिवियणं वि अइदीहं नीसमिऊण पडियं नरवडणा-
“माणी पियाविउत्तो, सुकइ सुयणं सुयतु उ पिसुणो। कन्नापिऊ
दरिहो, एण चिंताउगा होति ॥१॥” मंतिणा भणियं-देव ! किमे-
ण निरत्थणं चिंतासमुद्दमवगाहणं, कण्डु सामी दुहियाए
सयंवरमंडवो, मेलिज्जंतु सयलविज्जाहरभूगोयनरसंहरकु-
मारा । दंसिज्जंति पत्तेयं पत्तेयं सयलकलाकुसलपरमुत्तमगु-
णगणवस्सणापुष्पा । एवं कए सामिस्स मणसर्माहियं होहि ।
एवं ति पडिविज्जिऊण नरवडणा काराविओ चित्तशालिभंजि-
उवसोहियाणेमणिरयणयंभसयसमसिओ पहाणमंचाइमंच-
कलिओ विचित्तचित्तभित्तिनयणाभिरामो फालिहामयसि-
लासयसंवज्जपरमगणिज्जकुट्टिमतलो सयंवरमंडवो । तओ-
आहूय उभयसेणिनिवासिणो सयलविज्जाहरकुमारा भूमि-
गोयनरवडणा । कयमुच्चियकरणिज्जं । निरूपियं मयणाव-
लीए सयंवरमंडवे समंगलदिवसं, ततो पच्छयदिग्गे य वि-
विहनेवन्थियसरीरा नाणामणिकणगरयणविहूसियंगी चारु-
चामीयरचिचइयपेरंवहयलालोवमण्णपरिहियसियसदस-
वसणा पहाणनारिकरयधरियउडंडुपुंडरीया सरयभगवभसु-
भससरलसुकुमालकंचणनिचयचारुचमंगेवसोहियउभयपा-
सिज्जा पहाणपरियणाणुगम्ममाणा । समागया मयणावली
रंगमंडवे । ततो दक्खिणसुइणा परमविणीएण सयलकला-
कलावकुसलेण सव्वनरनाहविन्नायकुलनायगुणगणाइवुत्त-
न्तेण रइवज्जहकंचुइणा पहाणकंचणमयमणिरयणचिचइयली-
लालट्टिहन्थेण भणिया । जहा सामि ! एस णं गयणवज्जहपु-
राहिवो वेयह्णिरिसिहरसंठियउत्तरसेठिसयलविज्जाहररा-
यनयो सिंगारसिरिसिहरो नाम, सुगं चायं कयकोउओ। एस
पुण सियमंदिरनयरसामी नरयणचूलो नाम पंडियपयंडव-
डपासंडवडणो, एयं पुण पुरोवत्तीणं देवदिट्ठीए पसायं करह
रहनउरचक्रपुरवरभुत्तारं अण्णगरहं जाणाहि । एवं परिवाडीए
सव्वे वि दंसिया राइणो । एवं तस्स व पुज्जेहि परिपरिया ते
सुरपुरनिवासिणो सिहरहगराइणो सयलसुहपरंपर व पक्खि-
त्ता कंठम्म वरमाला । जाओ बहलकोलाहलो, संजायं महा-
विभूइए पाणिग्गहणं, जाओ य परोप्परं दहाणुराओ, उवभुं-
जइ राइणो समीहियाइ मणुयलोयसुहाइ । अह अन्नया सुहं
संदाहामयमज्झगयाए केणइ पुव्वदुकयकम्मपरिणइवसेण
जाया अइसयदुरभिगंधा नियपरियणस्स नयरलोयस्स वि
उव्वेयणिज्जा राइणो अइइट्ठा ठाणओ तीए पुण काराविओ
महाडइए पुण सा उम्मुक्का तत्थ करइ नासाबंधपुव्वयं परि-
यणो सरीरिट्ठइ । संतियदुग्गट्ठिया चेव रायनिउत्ता नरा ।
मयणावली वि पासायसिहरसंठिया विज्जाहरि व पच्च
ट्टिविज्जारहंगधराणि व संभावियरयणिसमागमा रायहंसि
व उल्लरियसरससरोवरसारतामरसविसरा परमदुहिया
अच्चंतउव्विगमाणासा सोयसायरमज्झगया चिन्ताभर-
निम्भरा जाणुवरिउक्खियकरयलविणिहितवामकवोला वि-
चित्तयंती नियकम्मपरिणइकहुयविवागं चिट्ठइ । अहऽ-
न्नयाए रयणीए पढमजामे समागयं सुयजुवाण मिह-
णयं ठियं पच्चासन्नगवक्खंतरे । कहंतरे य भणिओ नि-
यसुईए, सामि ! कहह किंचि कहाणयं । न जाइ निव्वि-
ण्णावगयाणं रयणी, सुएण भणियं-पिए ! चरियं कपियं वा
कहमि । सुईए भणियं-लोयणाणंदणानि सुयाइ चेव तुम्ह
पाए पमायतु । अण्णगहा समइनिगणियाइ कपियाइ च-

गियं परममुणिविवाधियं सद्धम्मवुद्धिजणं कहेह । जइ प-
वं ता सुंदरि ! सुण्हि सोवहाणा । ततो चिन्तियं मयणा-
वर्लाए-अज्ज णं सोयसायनिवडियाए पयं सोहणं
भमुत्तरणं, ता मोत्तूणं मयलचिन्ते निसुणंमि सावहाणा होऊ
ण । अत्थि इहं व क्यहुनगरे दाहिणसंदिहं हत्थिणाउरं
नाम नयरं । तत्थ नमिरविज्जाहगरमिरसंहगरइअमंदारमाला-
वर्लाए पयकमलो जयसुगे नाम नरवई । तस्स णं सुहमई व्व
सयलसुहसंपायगा सुहमई भज्जा । अन्नया तीए गम्भाणु-
भावआं चैव जाआं तिथज्जाकरणापरिणामो । लज्जाए
न कहियं भत्तुणो । जायवामकवोला पुच्छिया य नरवइणा,
सुंदरि ! कीस तुमं अकंडं चैव असंभावणिज्जसरीरा जाया ।
किमत्थि कोइ मए आणावाडच्छए तुभावमाणकारी, तआं
इसि हसिऊण लज्जाए मुहं परावत्तिऊण अहोमुहीए सुहम-
ईए भणियं-पिय ! नमम तुच्च पयपसायआ सुविणं ऽवि को ऽ-
वि अवमाणं करेइ ता किमरिसं । ततो लज्जं पमुत्तूण अइ-
निच्चंधं कहियं-जइ अट्टावयपव्वयाइसु सयं चैव गंतूण सु-
गंधेहिं वहतपरिमलपासियसयलदिसिमुहंहिं कोट्टुपुडपा-
यमण्हिं चासेहिं चुन्नेहिं । पहाणपुप्फागुरुमाइएहिं पूयं
करेमि । राइणा भणियं-पिए ! पूरेमि मणोरहेविउच्चियं त-
क्खणमेव अणेगाकिंकिणीजालमालोवसोहियं पलंवे-
तमुत्ताहालाउलं मणिक्कणगरयणखंभसमूमियं गगणतलाव-
लीयं सियचहुलविजयंजयंतीविहुयदिसिवउज्जमुहमंडलं प-
हाणरमणिज्जविमाणं समारेविऊण ववगआं चैव राया अट्टा-
वयपव्वयं, कयं परमसुरहिंदव्वमीसजलेहिं पडुपडहगीय-
वाइयरवपूरिजमाणगगणगणीगरिकंदरविवरं विहीए
मज्जणं । पच्छा विरइया पूया पहाणमुच्चकुंदमंदारासायवउ-
लपारियायकान्नियारचंपयाइकुसुमामंदामोयवासियदिसिवि-
दिसिएहिं सुसिणिद्धगंधलुद्धचंचलचंचरीया उ सुहमई सह
भत्तूणा पडिपुन्नमणोरहा अचंतरसियहियया, ताव आच्छाड-
या संससरसवउलासायकयंवसहयारमंजरीवहुलामोआं ति-
रिक्खाण वि नासियाविवरसंतावसंपायगो अग्घाइआं असु-
हो, गंधा, ततो ठइया नासिया, निच्छूहं हुं हुं नि
भणेतोए पुच्छिआं य नियदइआं । सामि ! कस्सरिसो गंधा
अइदूसहो तिरिक्खाण वि । खेयराहिवेण वि अवलोइऊण
वणंतराणि कहियं-पिए ! मा एवं दुगुंछं करेह, पेक्ख णं
पयं महप्पाणं पुरतो सुद्धसिले काउस्सग्गाट्टयं उद्धवाहुं
सूरियाभिमुहं चत्तसयलसंगं निष्पिवासं चत्तकलत्तपुत्तस-
हिसयणजणवंधवसिणेहचारं आइच्चकरतावियमलालत्तस-
रीरसवियजलाविले देवदाणवनिर्दवंदवंदियपयकमलं पणा-
ममित्तोवयारज्जुजणियपावसंतावोवसमं । आउमाहीलेहपयं
महानवस्सि अहीलाणिज्ज सया सीलसुयधरं पिए ! एरिसा
चैव सवणा हवेंति, जआं-‘मलमइलजुन्नवसणा, अन्हाणंदंतव-
णाविगहवाणमुक्का । हज्जीवघायविरया, जे ते तारांत उभयं
पि’ ताए भणियं-सामिय! एवमेयं, तहावि जइ फासुआदएणं
परिमिपणं अंगपक्खालयं मणुत्तायं होज्जा को दासां हुंतो ।
तआं भणियं रत्ता-पिए! मा एवं पजंपसु महादासां सरीरसां
हणन्हाणस्स । जआं-‘सिगारसंगमेयं, पढमं जं मूसणं खरी-
रस्स । न्हाणं तंवाला विव, येति लोए विविहाउ॥१॥’ एवमेयं
तहावि करेह मे मणसमाहिं । धोएमो फासुआदएणं,

करेमो पवरगंधेहि पूआंवयारं । तआं भणियं सुईए-अज्जउत्त!
किं सा न साविद्या जा एवंविहाणं पि महामुणीणं दुगुंछं
करेइ, सिद्धंतरहस्सं न याणइ । सुएण भणियं-एसा साविद्या
परं मोहपसारा अविन्नायसिद्धंतभावा जहा भइगा । ततो आ-
णीयं फासुयमुदयं, पक्खालियं सरीरं मुणिवरस्स, आलिपि-
आं ससरगांसीसचंदणं, पक्खित्ता य समत्थसरीरोवरि वा-
सियसयलनहंगणाचुध्रगंधा, वंदिआं य भत्तिअभरनिअभंगण
सह पियमेणं गयाइ जहच्चियं चेइयाणं वंदणत्थं, अभिवंदि-
ऊण य नंदीसराइं सुंचइयाणि जा विलग्गइ अट्टावयं पलोएइ
मुणिदिम्मा हुत्तं ता पेच्छइ तं मुणिवरं । ततो ससंकापं पुच्छि-
आं राया । सामियं! कहिं सो महामुणी, रत्ता वि अइनउणं प-
लोयंतेण वणंतराणि दिट्ठो सिणिद्धगंधलुद्धमुद्धालिमालुम्मा-
लियसयलंदहमंडलो दवदहथाणुसरिसां । ततो दंसिआं रा-
इणा पिए! पेच्छह पयं भयवंतं उवसग्गिज्जंतं गंधलुद्धमहुय-
रेहिं । ततो सुहमई विसायमावआं पेच्छह मए मंदभायाए भ-
त्ती कया ; नवरं अणत्थो जाआं, परं अहो मुणिणो धीरया,
अहो खेती, अहो मेरुगिरिस्संव निष्पकंपया, तो गंतूण निवा-
रेमि उवसग्गं ति । ओइत्ताइ गयणयलाआं निद्धाडिया सव्वे-
वि महुयरा । मुणिणो वि निच्चलमणोवाक्कायस्स भाणं-
तरियाए वट्टमाणस्स घाइयघाइकम्मचउक्कस्स निराव-
रणं कसिणं पडिपुन्नं लोयावभासयं केवलणं समुप्पन्नं ।
समागया य चउनिकाया देवा, कुणंति केवलमहिमं, सि-
चंति चउडिंसिं सुरहिगंधोदगसित्तभूमीए दिव्यं दसद्धवन्ने
कुसुमवरिसविरइयचारुचामीकरकमलं, उवाविट्ठो य भयवं ।
तत्थ वंदिआं सदेवमणुयासुराए परिसाए, जयसूरणावि खेय-
राहिवेण सह पियाए वंदिऊण परमविणएण भणियं-भयवं !
मरसिज्जाहि जंमत्थावरद्धमहेहिं अन्नाणमोहमोहियमणेहिं ।
भयवया भणियं-महाभाग ! को तुमहेत्थावरद्धो नियकम्मप-
णिइवसेणं चैव पाणिणं सुहदुक्खाइं परिणमंति तं सव्वहा
न खेआं कायव्वां । जआं-‘समसत्तुमित्तचित्ता, चरित्तिणा
चत्तपुत्तसुहिसयणा। कम्मक्खयमुज्जुत्ता, अवरद्धं वि हु न कुप्पं
ति॥१॥’ भयवं ! एवमेयं सच्चं जहा चैव मुणिणो हवेंति तहा
वि उवसग्गकारणं जया वयं, कया तीसे महतिमहालियाए प-
रिसाए धम्मदसणा, तथावसाणं जयसूरिखेयराहिवो सह जा-
याए गआं सट्टाणं, भुंजइ मणिच्छियाइं भोगाइं सुहमई पडि-
पुन्नंडोहला उच्चियसमए सव्वलक्खणधरं सुरूवं सुकुमालपा-
णिपायं दारं पसूया। पइट्ठियं नाम कल्लाणो, ततो तस्स रज्ज-
धुरापरिपालणममत्थस्स दाऊणं रज्जं पव्वइआं सह जायाए
जयसूरनरवई । काऊणं उग्गं तआं कम्मं पालिऊण जहाविहीए
परमसामन्नं गतो देवलोगं सह सुहमईए, पुणो सुईए भणियं,
सुय ! कहेह किं सुहमई पुणो पाविस्सइ, सुएण भणियं-पिए !
सा संपयं देवलोगा चुया इहं व सुरपुगाहिवस्स भज्जा जाया,
गंधपूयापभावेण अइइट्टा राइणो परं संपइ उप्पणं तं मुणिदु-
गुंछाजणियं कम्मं, जाया तप्पभावेण अइदुग्गंधा सव्वलायदु-
गुंछणिज्जा-ततो मुक्का । एसा एयम्मि पासाए । सुईए भणियं-
अइपाणवत्तह ! दुक्खया अइ एयाए महाभागाए दुक्खेणं ।
ता कहेह कियच्चिरं अइविपुत्ताए एत्थ अत्थेयव्वं ? , सुएणं
भणियं-सामिणि ! । एया पुव्वभवे चैव मुणिणो पुणो २
समावणाए धोवमेत्तं कयं ता जइ संपयं सत्त दिणे तित्थस-

गणं परमविस्मिदुसुगंधं गंधपूयं करं ता सव्वहा नि-
ज्जंइ । जाणइ पुब्बावत्थसगीरा । एयकहावसाणं सा
मयणावली हट्ठतुट्ठा । पासाइं पलोएइ ता न पेच्छइ तं
अइइदं सुयमिहुणयं । तथो सहसं ति चिन्ताइया—किमेयं
सुमिणं ? किं वा मणवियणो ? किं वा देवेण पच्छन्नरुवेण
पडिवोहिया ? एवंविहणाणावियणं पडि सुहं सुहणं वाहि-
या रयणी । ततो हट्ठतुट्ठाए जिणाययणसु काराविया पूया
विस्मिदुपुण्हं, विसेसथो सुविगंधं गंधं । ततो जिणपू-
याहणमंतुत्थ पिसाउ व्व खणेण देहाउ पण्णो असुहो गं-
धो । जाया सहावसगीरा पच्छाविश्रो राया पासपरिवत्तिणा
जणेणं । अमयरससत्तिणा व परमतोसमावन्नं दिवं
परमपरिआसियं, गतो सयं च व नवरइ मयणावलीपास । हरि-
सभरेणं निवभरेणं सयं च व समागोविया जक्खासणं, स-
माणीया महाविभूईए नियमंदिरे, काराविश्रो नयरमहसवो ।
एवं पमोयभरनिवभरस्स रत्ता निवइयं उज्जाणपालेण ज-
हा देव ! अमरतेयमुणिणो सयललोयालोयपयासं समुपपन्नं
केवलं नाणं, समागया सुरासुरकिन्नरनियरा संपयं दे-
वो पमाणं । ततो भणियं मयणावलीए—सामिय ! गच्छामो मु-
णिवंदणत्थं । जथो—तण्णापसायथो च व संपज्जंति सयलस-
मीहियाइं, तुट्ठंति कम्मनियलाइं, पणस्संति सयलसंसया,
एवं ति पडिवज्जुण गतो महाविभूईएणं दिश्रो य सवहुमाणं
सह जायाए । उवविट्ठो तयंतिए कहावसाणं भणियं मय-
णावलीए—भयवं ! किं तं सुमिणं ? किं वा दाणवेण वा केणइ
अणुकंपाए अहं मूढमणा पडिवोहिया 'सुयमिहुणरुवेण ।
मुणिणा भणियं—भइ ! सो हुं वमाणिश्रो देवो तुच्च पुच्चभव-
भत्ता तित्थकरसयासाथो सव्वमवितहं वियाणिऊणं तुच्च
दुक्खसायरनिवडियाए पडियाए पडिवोहणत्थमागथो । पु-
णो वि मयणावलीए भणियं—भयवं ! कहिं पुण सो संपयं मह-
प्पा मह हिययनिव्वुइकरो, मुणिणा भणियं—एस च व तुह पुरथो
चिट्ठइ मणिरयणभूसणावसोहियसरीरो । तथो उट्ठिऊण मयणा-
वलीए अभिवंदिश्रो, भणिश्रो य । सागयं अणुवयारपरहियक-
रणिकरसियस्स साहम्मियस्स केणाहं पुणो तुच्च पच्छुवयारं
करिस्सं । देवेण भणियं—सुधम्मकरणलालसे ! जइ तुमं अच्चन-
पच्छुवयारकरणतहालुय तां हं इश्रो य सत्तमदिणं चविऊ-
णं खेयराहिवसुथो भविस्सं, तुमं मम गिंहं च व जाहिसि
अथो पडिवोहियवो । तीए भणियं—धत्ताहं जइ मम एरिसी सत्ती
हाही । ततो गतो सुरो सट्ठोण, रयणावली य नायवुत्तंता
अणुहयदुक्खसंदोहसंवेगपराइसा नियदइयं भणिउमादत्ता ।
जहा—सयलसमीहियसंपायगहियाणंददायग ! अज्जउत्त ! ना-
यं ते भवसरुवं, अवगथो च वस्स वि दुव्विलसियस्स कम्मणे
विवागो । जइ एवं ता नाह ! विसज्जेह समीहियसंपायग !
हिययाणंददायग ! अज्जउत्त ! नाम करंमि परमपव्वज्ज, मु-
क्का च व मए आसि मज्जे सुहकम्मपरिणइपरिपेरिण ।
ततो राइणा ईसिं हसिऊण भणियं—तहा वि पुणरागयं रयणं
को परिचयइ । मयणावलीए भणियं—सामिय ! मा पडिवंधं
करंहा । जथो दारुणो मोहपसरो, दुरंतो विसयाहिलासो, अणि-
वारणिज्जपसरो मच्चू, अलंघणिज्जो दिव्वपरिणामो, संभ्र-
रायसरिसं तारुणं, तडितचंचलाउ लच्छीउ, जुवईसहावसरि-
सो विसयपरिणामो । ता नाह ! विसज्जिह ममं किमेत्थ पडि-
बंधकारणं । ततो अइवहुअभत्थणाहिं कहकह वि विस—

ज्जिया भयवया वि पव्वाविया महाविभूईए । इश्रो राइणा-
पविट्ठो य नियनगरे निराणंदो वाहजालुल्लालेणियकवालो
संसारसायरं विचिंतयंतो । मयणावली वि दुक्कगतवचरण-
रया विहरइ सह अज्जाहिं अब्भुजयविहारं । देवो वि अहाउ
यक्खणं चविऊण विमाणाउ समुपपन्नो खेयगसुथो, जातो य
सयलकलाकलावसीमाआयारो जाव्वणगुणगयाणं संपुन्न-
पुञ्जादहिलावन्नजलनियग्गस्स । अन्नया तेण गयणं गणगामिणा
दिव्वविमाणारुदणं दिट्ठा मयणावली भज्जा नियपाडसयस्म
दुवारंदसं काउसग्गया । तं तहाविदमवि दददूण पुच्चभव-
भासंथो दददूणं जायअणुराथो परो दंसैइ, अइदुल्लहा मूमि-
गोयराणं नियविज्जाहरिज्जी, पयंडइ अणुरायं, दंसैइ मयण-
वियारं, करंइ अणुकूलोवसग्गं, भणइ महुरवयणं हि, कीस
णं तुमं किमोयरि ! कज्जेण विणा सुहोइयसिगीसकुसुमं
व सुकुमालयलं, लावन्नस्स निहाणं, सव्वविलासाणं
अइदुल्लहं, अकयसुकयाणं नियसरीरं । एयाए खरककस-
कट्टाकरियाए हीणदग्गिदुहियजणोइयाए नीआपासिकी-
ए ममाणायपरस्स पत्थणापवत्तस्स किकरत्तमुवगय-
स्स पडिवयणं न देसि ? सुणसु य अहं खेयगकुमारो मेयंको
नामा चलिश्रो य रयणमालाए वरककगाए विवाहणं निर्मि-
त्तं । दिट्ठा तुमं नायणियगमणविग्गकरा अव्वरत्तलगणं । ता
सुंदरि ! आरुहसु दिव्ववरविमाणं, भुंजसु मए समं दाण-
वोवमे भोए । होउ णं एयाए कट्टाकरियाए इहलोए फलं, एवं
जाव बहु भणिया वि पडिवयणं न देइ तथो पुणो वि भणिया,
चारुपहिणि ! कीस अकन्नसुयं करेसि ? जइ वि तुमं सिवसु
हसाहणुज्जुया तहावि यमाणुकंपाए एहि, आरुह विमाणं ।
पिए ! जहा निययदंसणेणं आणंदिवाइं लोयणाइं, एवं काम-
ग्गिजलियजालतीसं पतितं मे सरीरं सरलसुकुमारसंगनीर-
निवहेणं निववाहेह, एवं अणुगचाट पयाणि कुणंतस्स वि नि-
च्चलसुकज्जभाणोवगयाए तयावग्गिज्जकम्मक्खआवसमेणं स-
मुपपन्नं सव्वहा निरावरणं केवलं नाणं । ततो समागया देवो,
जाथो दिवाज्जोथो कया सव्वायरेणं केवलमहिमा, विम्वि-
श्रो तं तारिसं धम्ममाहणं पेच्छिऊणं, चिंतियं च चिट्ठामि
ताव किमेत्थमन्नं भवइ, ततो आरुहो मयणावलीए अज्जाए
भइ ? परिचय संसारवात्समारंभं, परिहरसु किंपागफल-
सरिच्छा विसया, ता पडिवज्जसु पुव्वखेयराहिव भवपरिचा-
लियं समणधम्मं ततो कहिश्रो सव्वो वि पुच्चभवपबंधो, सं
भरियं च सुरभववोहिपत्थणावयणं, ततो संभरिया जाया
पडिवन्नं च समं मयणावलीए वयणं । गहिया सुगुरुसगांसं
दिक्खा, परिवालिया जहोवइट्ठा, काऊणं सयलमलविणांसं
जाव सव्वदुक्खपहीणो परिनिव्वुडो “जयमूर-सुहमईए, वि-
ज्जाहरचरियमुत्तमं नाउं । भो भविथा ? होह-सया, समुज्जुया
वासपूयाए ॥१॥” वासपूयाकहाणयं सम्मत्तं । दर्श०२ तत्त्व ।

वासयंत-वासयत्—त्रि० सुरभिं कुर्वति, कल्प०१ अधि०३३त्तण ।
वासर-वासर-पुं० । दिवसे, “अहो दिणा वासरा दिआ दि-
अहा ।” पाइ० ना० १५७ गाथा ।

वासेरेणु-वासेरेणु-पुं० । वासके रजसि, औ० ।

वासव-वासव-पुं० । इन्द्रे, को० । आ० चू० । अष्ट० । वै-
ताद्वे पर्वते, तोरणाभिधे पुरे दृढशक्तेः सचरस्य पुत्र्याः क-

नकमालायाः पतिव्यार्थं युद्धमृते खचरे, उक्त० ६ अ० ।
कनककूटपुराधिपती राक्षि, यस्य कमला कमलेमना सु-
लाचना नाम्नाः निष्ठा दुहितरः । ध० १० १ अधि० । इन्द्र,
" अखंडलो सुरवई, पुरंदरो वासवो सुणासीरो " पाइ०
ना० २३ गाथा ।

वामवदत्त-वामवदत्त-पुं० । विजयपुरराजे कृष्णंदर्षिपती,
विपा० २ श्रु० ३ अ० ।

वामवदत्ता-वामवदत्ता-स्त्री० । प्रधानस्य दुहितरि अङ्गार-
वत्या आम्भजायाम्, आ० चू० ४ अ० । आ० क० ।
आव० । (तद्वक्तव्यता 'सणिय' शब्दे वक्ष्यते ।) वासव-
दत्ताचरितनिबद्धे नाटकभेदे, आ० म० १ अ० ।

वामवसुअ-वासवसुत-पुं० । जयन्ते, "वासवसुआ जयन्ते"
पाइ० ना० ६८ गाथा ।

वामवारो-देशी-तुरंगे, दे० ना० ७ वर्ग १६ गाथा ।

वासवालो-देशी-शुनि, दे० ना० ७ वर्ग ६० गाथा ।

वाससंठिय-वर्षसंस्थित-त्रि० । भारतादिवर्षाकारं, भ० ७
श० २ उ० ।

वाससय-वर्षशत-न० शतसंख्येषु वर्षेषु, " वीसं जुगाई वा-
ससयं " भ० ६ श० ७ उ० । विशत्या युगैर्वर्षशतम् । न० ।
कर्म० । अनु० । ज० ।

वामसयमहस्म-वर्षशतमहस्म-न० । वर्षलक्षे, "सयं वासस-
हस्मागं वाससयमहस्मं " भ० ६ श० ७ उ० । दशभि-
वर्षशतैः परिमिते कालविशेषे, अनु० । भ० । " दस वासस-
याई वाससहस्मं " भ० १ श० ५ उ० ।

वामसयाउ(क)य-वर्षशतायुष्क-पुं० । वर्षशतमायुर्यत्र काले म-
नुष्याणां स वर्षशतायुष्कः कालस्तत्र यः पुरुषः सोऽन्युपचा-
राद् वर्षशतायुष्कः । पदयुगानि शतायुषि पुरुषे, स्था० १०
ठा० ३ उ० ।

वासहय-वर्षहत-त्रि० । अवृष्टे, " ऊअट्टे वासहयं " पाइ०
ना० १६७ गाथा ।

वासा-वर्षा-स्त्री० । वृष्टौ, वृ० १ उ० २ प्रक० । वर्षाकाले,
नि० चू० १ उ० ।

वासारत्त-वर्षारात्र-पुं० । वर्षाकाले, संथा० वृ० । वर्षा एव वा-
सो वर्षावासः । स द्विधा-प्रावृद्ध, वर्षारात्रश्च । तत्र श्रावणभा-
द्रपदमासौ प्रावृद्धयन्ते, आश्विनकार्तिकौ तु वर्षारात्रः, आह
च चूर्णिकृत्—" पाउसो-सावणा भद्वश्रो अ, वासारत्तो-
अस्माओ कत्तिओ अत्थि " वृ० १ उ० ३ प्रक० । आश्वयु-
जादौ, भ० ६ श० ३३ उ० । भाद्रपदाश्वयुजलक्षणे द्वितीये
श्रुतौ, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । अनु० । ज्यो० । वर्षाश्रुतौ, 'वासा-
रत्तो य वणसमओ' पाइ० ना० १५६ गाथा ।

वासावास-वर्षावर्षा-स्त्री० । वर्षासु वर्षाकाले वर्षा-वृष्टिः व-
र्षावर्षा । वर्षाकालिकवृष्टौ, स्था० ५ ठा० २ उ० ।

वर्षावास-पुं० । वर्षासु आवासोऽवस्थानं वर्षावासः । स्था० ५
ठा० २ उ० । आचा० कल्प० दशा० व्य० । वर्षा-वर्षाकालस्त-
स्मिन्वासः । पशुपणायाम्, नि० चू० १० उ० । चतु-
र्मासके, कल्प० ३ अधि० ८ क्षण । पं० भा० । पं० चू० । औ० ।

वामावासिय-वर्षावर्षिक-त्रि० । वर्षास्वन्यत्र स्थिते, आचा०
"से आगंतारेसु वा ४ ये भवन्तारो उउवहियं वा वासावासि-
यं वा कप्पं उवानिणवेत्ता" । आचा० २ श्रु० २ चू० २ अ० २ उ०
वासिकाम-वर्षितुकाम-त्रि० । वर्षणकामे, स्था० ३ ठा० ३ उ०
वासिक-वर्षिक-त्रि० । वर्षाकालसम्बन्धिनि, चं० प्र० १२
पाहु० ।

वासिकच्छत्त-वर्षिकच्छत्र-न० । वर्षाकालि-वर्षाकाले पा-
नायकक्षत्रार्थं यानि कृतानि तानि वर्षाकालिः तानि च छ-
त्राणि । वर्षाकालिकजलनिवारणछत्रेषु, जी० ३ प्रति० ४ अ-
धि० । रा० ।

वासिकतव-वर्षिकतपस्-न० । वर्षाकालिके तपसि, तथा वर्षि-
कतपः कियता कालेन पूर्णं भवतीति?, प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-एत-
दालोचनातपः अशीर्त्याधिकशतोपवस्त्रप्रमाणमेकवर्षं पूर्णं
भवति, तत्तपः उपवासाचामाम्लैकाशनकरीत्या क्रियते, परम-
कान्तरोपवासा न कर्त्तव्याः पुनस्तिथ्यवृद्धिर्हानिर्भवति तदोप-
वस्त्रमेकाशनकं वा कर्त्तव्यम्, परमाचामाम्लं नायाति ततः
पर्यदिने उपवस्त्रमेव समायाति । तथा विशत्यधिकशता चा-
माम्लानि तेषां पट्युपवासानि भवन्तीत्यनया रीत्या अशी-
र्त्याधिकशतोपवस्त्रैर्वर्षिकं तपः पूर्णं भवति, एकाशनकानि
त्वधिकान्यनोद्व्यशनकान्यपि करोति तथापि तपः पूर्णं
भवतीति ॥ ७० ॥ सेन० ४ उल्ला० ।

वासिद्ध-वाशिष्ठ-पुं० । वाशिष्ठगोत्रे, चं० प्र० १० पाहु० । आ-
चा० । जं० । आ० म० । 'मंडियपुत्ते वासिद्धगोत्रे' कल्प० २ अ-
धि० ८ क्षण । स्था० ।

जे वासिद्धा ते सत्तविहा पप्पत्ता, तं जहा-ते वासिद्धा ते उं-
जायणा ते जारेकएहा ते वग्धावच्चा ते कोडिन्ना ते
सप्पी ते पारासरा । (सू०-५५१X) स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

वासिद्धिया-वाशिष्ठिका-स्त्री० । ऋषिगुप्ताद् वाशिष्ठसगोत्रा-
न्निर्गतस्य मानवगणस्य तृतीयशाखायाम्, कल्प० २ अधि०
८ क्षण ।

वासित्ता-वर्षित-त्रि० । प्रवर्षणकारिणि, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

वासिय-वासित-त्रि० । पटवासकुसुमादिभिरपनीतदुर्गन्धभा-
वे, ग० २ अधि० ४ वृ० । भाविते, आव० ४ अ० । स्था० । समुत्प-
न्नशब्दपरिणामे द्रव्ये, विशेष० । आ० म० ।

वृष्ट-त्रि० । वर्षितुमारब्धे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सुरभीकृते, कल्प०
१ अधि० २ क्षण ।

वासी-वासी-स्त्री० । 'वसुला' इति ख्याते लोहकारोपकरण-
विशेषे, हा० २६ अष्ट० । आचा० । ज्ञा० ।

वासीचंदणकल्प-वासीचन्दनकल्प-पुं० । उपकार्यनुपकारि-
णोरपि मध्यस्थे, आव० ५ अ० । वासीव वासी-अपकार-
कारी तां चन्दनमिव दुष्कृतं तक्षणहेतुनयोपकारकत्वेन क-
ल्पयन्ति-मन्यन्ते वासीचन्दनकल्पाः । हा० । यदाह-"यां मा-
मपकरोत्येव, तत्त्वेनोपकरोत्यसौ । शिरामोक्षाद्युपायन, कुर्वाण
इव नीरुजम् ॥" अथ वास्यामपकारिण्यां चन्दनस्य कल्प इव-

चञ्च इव य उपकारित्वेन वर्तन्ते ते वासीचन्दनकल्पाः । आ-
ह च—“अपकारपरेऽपि पंग, कुर्वन्त्युपकारमेव हि महान्तः ।
सुरभीं करोति वासी, मलयजमपि तत्तमाणमपि ॥१॥” वास्यां
वा चन्दनस्येव कल्प आचारां येषां ते तथा । अथ वास्यां
चन्दनकल्पाश्चन्दनतुल्या ये ते तथा । भावना तु प्रतीतैव ।
हा० २६ अष्ट० । आ० ।

वासुदेव-वासुकि-पुं० । स्वनामख्यातं महानागं, द्वी० ।

वासुदेव-वासुदेव-पुं० । बलदेवलघुभ्रान्तरि त्रिखण्डभरता-
धिपते० भरते अवसर्पिण्यां नव वासुदेवाः, त्रिपृष्ठपादयस्तेषां
पितरौ मातरः प्रतिशत्रवश्चैवमुन्मर्षिण्यां नव । पेरवतजाश्च
नव नव वासुदेवाः । ति० । आव० । स० । ती० । स्था० ।

साम्प्रतं वासुदेवादीनां वर्णप्रमाणप्रतिपादनायाऽऽह—

वर्णं वासुदेवा, सव्ये नीला बला य सुक्लिया ।

एणसि देहमाणं, वुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ४०२ ॥

पढमो धरणुण्णसीई१, सत्तरि२ सट्ठी३ अपण्ण४ पणयाला५ ।

अउणत्तीसं च धणू६, छव्वीसा७ सोलसं दमेव६ ॥ ४०३ ॥

नाथाद्वयं निगदसिद्धम् ।

साम्प्रतं वासुदेवादीनां गोत्रप्रतिपादनायाऽऽह—

बलदेव वासुदेवा, अट्टेव हवन्ति गोयमसगुत्ता ।

नारायण पउमा पुण, कासवगुत्ता मुणेअव्वा ॥ ४०४ ॥

निगदसिद्धा ।

वासुदेवबलदेवानां यथा, पन्यासमायुःप्रतिपादनायाऽऽह—

चउगासीई१ विसत्तरि२, सट्ठी३ तीसा य४ दस५ य लक्खाई ।

पण्णसिहससाई६, छप्पण्णा७ वारसे८ गं च६ ॥ ४०५ ॥

पंचासीई१ पण्ण-त्तरी अ २ पण्णट्ठि ३ पंचवण्णा ४ य ।

मत्तरस सयसहस्सा ५, पंचमए आउअं होइ ॥ ४०६ ॥

पंचासीई सहस्सा ६, पण्णट्ठी ७ तह य चैव पण्णरस ८ ।

वारस सयाई ६ आउं, बलदेवाणं जहासंखं ॥ ४०७ ॥

निगदसिद्धाः ।

साम्प्रतममीषामेव पुराणि प्रतिपाद्यन्ते—तत्र—

योअणं१ वारवइतिगं४, अस्सपुं५ तह य होइ चकपुं६ ।

वाणारसी७ रायगिहं८, अपच्छिमो जाअं महुराए९ ॥ ४०८ ॥

निगदसिद्धा ।

एतेषां मातापितृप्रतिपादनायाऽऽह—

मिगावई१ उमा चैव२, पुह्वी ३ सीआ य ४ अम्मया५ ।

लच्छीमई६ सैसमई७, केगमई८ देवई९ इअ ॥ ४०९ ॥

भइ१ सुभइ२ सुप्पभ३, सुदंमणा४ विजय५ वेजयंती६ अ ।

तह य जयंती७ अपरा-जिआ८ य तह रोहिणी९ चैवा१० ।

हवइ पयावइ१ वंभो२, रुदो३ सोमो४ सिवो५ महसिवो६ अ ।

अगिसिहो७ अ दमरहं८, नवमे भणिण अ वसुदेवो९ ॥ ४११ ॥

निगदसिद्धाः ।

एतेषामेव पर्यायवक्रव्यतामभिधिसुराह—

परिआओ पव्वजा, उभावाओ नऽत्थि वासुदेवाणं ।

होइ बलाणं सो पण, पढमऽणुओमाओ णायव्वो ॥ ४१२ ॥
निगदसिद्धा एव ।

एतेषामेव गतिं प्रतिपादयन्नाह—

एगो अ सत्तमाए, पंच य छट्ठीए पंचमी एगो ।

एगो अ चउत्थीए, कण्हो पुण तच्च पुढवीए ॥ ४१३ ॥

गमनिका-एकश्च सप्तम्याम्, पञ्च च पष्ठ्याम्, पञ्चम्यामेकः,
एकश्च चतुर्थ्याम् । कृष्णः पुनस्तृतीयपृथिव्यां यास्यति, गतां
वेति सर्वत्र क्रियाध्याहारः कार्यः । भावार्थः स्पष्ट एव ॥ ४१३ ॥
आव० १ अ० । आ० चू० (वासुदेवानां बलं 'बल' शब्दे प-
ञ्चमभागे १२८० पृष्ठं व्याख्यातम् ।) विंश० । आ० म० ।
(वासुदेवो वासुदेवं न पश्यतीति 'दुवई' शब्दे चतुर्थभागे
२५६५ पृष्ठं कपिलं प्रति मुनिमुद्रतस्वामिसंवादानाक्रमः ।)

अथ वासुदेवस्य रत्नान्याह—

चकं खगं च२ धणू३, मणी य४ माला तहा गया मंखो ।

एए सत्त उ रयणा, सव्वेसि वासुदेवाणं ॥ २६ ॥

चक्रवर्द्धधनुर्मणयः प्रतीताः । माला सदैव चाम्लाना
देवार्पिता, गदा—कौमोदकीनामा प्रहरणविशेषः, शङ्खः—
पाञ्चजन्यां द्वादशयोजनविस्तारिध्वानः एतानि सप्तारत्ना-
नि सर्वेषामपि वासुदेवानां भवन्ति । प्रव० २१२ द्वार । व-
सुदेवस्य पुत्रा वासुदेवः । कृष्णवासुदेवे, आ० म० १
अ० । अनु० । “ वासुदेवोऽभवत्तत्र (द्वारवत्याम्) वसुदे-
वनृपाङ्गजः । देवकीकुलिकासार-कलहंसः क्षितीश्वरः ॥१॥ ”
आ० क० १ अ० ।

कृष्णवासुदेवस्य भेरीत्रयकथा तद्भेदाश्चैवम्—

“ वासुदेवस्य त्रिभिर्भेरीभ्यो, तं जहा-संगामिया, अम्भुइया,
कौमुइया । तत्र प्रथमा संग्रामकाले समुपस्थिते सा-
मन्तादीनां ज्ञापनार्थं वाद्यते, द्वितीया पुनरागन्तुकं कर्मि-
श्चित्प्रयोजने समुद्भूते लोकानां सामन्तादीनां परिज्ञापनाय,
तृतीया कौमुदीमहात्सवाद्युत्सवज्ञापनार्थम् । ततो निष्पि वि
गासीसचंदणमईतो देवतापरिग्राह्यातां तस्मै चउत्थी भे-
री असिचण्णसमणी । तीसे उप्पती कहिज्जइ—तेणं कालेण
तेणं समएणं सक्को देविंदो, सो तत्थ देवलोगं सुग्मरेभं
वासुदेवस्स गुणकित्तणं करइ । अहो उत्तमपुरिसा एए अ-
वगुणं न गिहंति, नीएण य जुइएण न जुंझंति । तत्थ ए-
गो देवो असदहंतो आगतो वासुदेवो वि जिणसगासं ये-
दगो पट्ठितो । सो अंतरा कालसुणयखुवं मययं विउव्वइ दु-
ब्धिगंधं । तस्स गंधेण सव्वो लोगो पगभग्गो, वासुदेव-
ण दिट्ठो भणियं—वणेण अहो इमस्स कालसुणयस्स पं-
हुग दंता मरणयभायणनिहितमुत्तावलि व्व रेहंति । देवो चि-
तेइ सच्चं गुणग्गाही । ततो वासुदेवस्स आसग्गणं गहाच
पहावितो । सो य मंदुगपालएण नातो तेण कहियं जहा
आसो हीरइ । ततो कुमारो रायाणो य निग्गया, ते
देवेण हयविण्णहया काऊण धाडिया । वासुदेवो निग्ग-
तो भणइ—कीम मम आसग्गणं हरसि ? एसा मम
आसो तुम्ह न होइ । देवो भणति—इमं जुंझं एरा-
जिऊण गिहहाहि । वासुदेवेण भणियं—वाढे किह जुंझामो,
तुमं भूमिण अहं च रेहणं । तो रहं गेहह । देवो भणइ—अ-
ले मं रेहणं । एवं आसो हत्थी पट्ठिनइ । वाया जुंझावया

इस्यैवाहं पडिमंहेह । तं अस्मत्वायं कण जुष्मण जुष्मयस्व ? । देवो भगवद्-अहिद्वाराजुङ्गण । वासुदेवण भगिने-परजितोऽहं नेहि आस्मयणं नाहं नोयजुङ्गण जुष्मामि । ततो देवो तुष्टो-समाणो भगति-वंगिह वरं किं ते दमि ? । वासुदेवण भगि-यं-असिवावसमणिं भगिं देहि । तेण दिक्षा । एसा तीसे भे-रीण उप्पत्ती ॥ ” आ० म० १ अ० । विशेष ।

वासुदेवसंधावार-वासुदेवस्कन्धावार-पुं० । वासुदेवकटकसन्निवेश, प्रज्ञा० १ पद ।

वासुदेवघर-वासुदेवगृह-न० । वासुदेववेश्मनि, आ० म० १ अ० ।

वासुदेवपडिमा-वासुदेवप्रतिमा-स्त्री० । वासुदेवमूर्त्ति, वासुदेवपडिमाए मुहे अहिद्वारेण काऊण डितां आ० म० १ अ० ।

वासुपुज-वासुपूज्य-पुं० । भरततत्रज अवसर्पिण्या द्वादशे जिने, पञ्चा० २६ विव० आ० म० । वसवो देवास्तेषां पूज्यः वासुपूज्यः, वसुपूज्य एव वासुपूज्यस्तत्र सर्वेऽपि तीर्थकृता वासुपूज्याः । ततो विशेषमाह—

पूज्य वासवो जं, अभिक्खणं तेण वासुपुजो मो ।

तस्मिंश्च भगवति गर्भगते वासवो देवराजोऽभीक्ष्णं जननीं पूजति, तेन वासुपूज्य इति, वा पृषोदरादिव्या—दिष्टरूपनिष्पत्तिः । अथवा वासवो नाम वैश्रमणः स गर्भ-गते भगवति तद्राजकुलमभीक्ष्णं वसुधो रतैः पूजयति पूरयति तेन कारणेन वासुपूज्यः । आ० म० २ अ० । अनु० । ध० । स० । प्रव० । (एतद्विपर्यया 'तिथ्यर' शब्दे चतुर्थभाग २२४७ पृष्ठादारभ्य सर्वा वक्तव्यतोक्ता ।)

वासुपुजस्स णं अरहंओ वामडिं गणा वासडिं गणहरा होत्था ॥

वासुपूज्यस्येह द्विपरिगणा गणधराओक्ताः, आवश्यके तु पदपरिष्कृति मतान्तरमिदमपीति स० ६२ सम० ।

वासुपुजं णं अरहा सत्तिरं धण्डं उड्डं उच्चतेणं होत्था । स० ६२ सम० ।

वासुपुजं णं अरहा छहिं पुरिसमएहिं सद्धिं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारिणं पवड्ढए । (सू०-५२०+) स्था० ६८० । वासेमि-व्यामर्षि-पुं० । 'पदयोः सन्धिर्वा' ॥ ८१ । १५ ॥ इति संस्कृतोक्तः सन्धिः सर्वः प्राकृत पदयोर्व्यवस्थितविभाषया भवतीति सन्धिर्वा । वासहसी । वासेसी । कृष्णद्वैपायने, प्रा० १ पाद ।

वाह-वाह-पुं० । वाहनं वाहः । भारोद्धरणं, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । वाहयतीति वाहः । शाकटिके, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । धर्मप्रमाणचिन्तायाम्, ज्यो० २ पाहु० । अष्ट-भिगदकशैतैर्निवृत्तं मानभेद, अनु० ।

व्याध-पुं० । 'अधो मनयाम्' ॥ ८१ । ७ ॥ इति यलोपः प्रा० । 'ख-घ-थ-ध-भाम्' ॥ ८१ । १८ ॥ इति धस्य हः । प्रा० । लुब्धकं, व्य० ३ उ० ।

वाहड-व्याहति-स्त्री० । भजनायाम्, विशेष ।

वाहगणा-दर्शी-मन्त्रिणि, दे० ना० ६१ गाथा ।

वाङ्ण-वाहन-न० । शकटाद्याकर्षणं, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

परंगवामिव (प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।) व्यापारणे, प्रव० ६ द्वार । 'अस्मत्तेरेणं नयण्णपगारेणं नयणं वाहणं भण्णति' । नि० चू० १८ उ० । शिविकावेगसगादिके, कल्प० १ अधि० ५ क्षण । स्था० । ज्ञा० । रा० । हस्त्यश्ववलीवर्दादिके, औ० । शकटादिषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । रा० । ग० । यानपात्रेषु, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार । प्रवहणेषु, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । (वाहनविधिप्रत्याख्यातम् 'आणद' शब्दं द्वितीयभाग ११० पृष्ठ उक्तम् ।)

वाहणकहा-वाहनकथा-स्त्री० । वेगसगादिकथायाम्, "हेसंत-हयं गजंत-मयंगलं घणघणंतरहलकवं । कस्सन्नस्स विसेत्तं, विन्नासियसत्तुसिन्नंभो ॥ १ ॥ " स्था० ४ ठा० २ उ० ।

वाहणा-उपानह-स्त्री० । पादरक्षिकायाम्, भ० २ श० १ उ० ।

वाहतेण-वाहस्तेन-पुं० । मार्गचौरं, "अडधिं गच्छंताओ य उदगं घत्तुं गच्छति" नि० चू० १६ उ० ।

वाहय-वाहक-पुं० । अश्ववारे, विशेष० । अश्वन्दमे, उत्त० १ अ० ।

व्याहत्-त्रि० । व्याहतिदुष्टं, यत्र पूर्वण परं व्याहन्यते । यथा-“कर्म चास्ति फलं चास्ति, कर्ता न त्वस्ति कर्मणा” मित्यादि । अनु० । विशेष० । आ० म० । वाधितं, न० ।

वाहरमाण-व्याहरत्-त्रि० । आह्वयति, प्रा० ४ पाद । आव० ।

वाहरितुं-व्याहत्य-अव्य० । अकार्यैत्यर्थं, व्य० ४ उ० ।

वाहि-व्याधि-पुं० । विशिष्टचित्तपीडायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । चिरस्थायिनि (विपा० १ श्रु० ७ अ० ।) ज्वरकुष्ठादिके, स्था० १० ठा० ३ उ० । रोगं, तं० । प्रश्न० । ज्वरातिसारादौ, द्वा० १६ द्वा० । वृ० । स्था० ।

चउविहा वाही पसत्ता, तं जहा-वाइए पितिए वसंभि-ते सन्निवाइए ॥ (सू०-३४३X) ॥

कण्ठ्यं केवलं वातो निदानमस्येति वातिकः । एवं सर्वत्र नवरं संनिपातः संयोगो द्वयोस्त्रयाणां वेति । स्था० ४ ठा० ४ उ० । द्विविधो व्याधिः-साध्योऽसाध्यश्च । आ० म० । (अत्रत्या वक्तव्यता 'इदंभू' शब्दे द्वितीयभाग ४४३ पृष्ठ गता ।) रुजि, पञ्चा० १७ विव० । "वाहिरोगवेद्यणोदीरणापरिणामसलिल ति" व्याधयः-स्थिराः कुष्ठादयो-रोगाः-सद्योघातिनः शलादयस्तज्जन्याया वेदनाया योदीरणा सैव परिणामो य-स्य सलिलस्य तत्तथा, तदेवविधं सलिलं येषान्ते तथा, अत एवामनोज्ञापनीयकाः । भ० ७ श० ६ उ० । रोगं, "आयं-को आयल्लो, वाही तह आमयो रोआ" पाइ० ना० ५१ गाथा ।

वाहगत्य-व्याधिग्रस्त-त्रि० । कुष्ठाद्यभिभूतं, द्वा० १२ द्वा० ।

वाहिणी-वाहिनी-स्त्री० । नद्याम्, को० । नि० चू० । सेना-याम्, "सेणा वरुहिणी वा-हिणी अणीअं चमू सिन्नं ।" पाइ० ना० ३४ गाथा ।

वाहित-व्याहत्-त्रि० । 'इत्कुपादौ' ॥ ८१ । १ । १२ ॥ इति अ-त इत्त्वम्, प्रा० । सेवादित्वात्तकारस्य वा द्वित्वम् । प्रा० । आहते, उत्त० १ अ० । जी० । शब्दिने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आहते, "आहओ वाहितो" । पाइ० ना० २४७ गाथा ।

वाहिष्प-व्याह-वि-आ-ह-धा० । भाषणं, " व्याहृतं वाहि-
ष्पः " ॥ ८ । ४ । २५३ ॥ व्याहरतः कर्मणि भावे च 'वाहिष्प'
इत्यादेशो वा भवति । तत्सन्निर्यागे कथस्य च लुक् । वाहि-
ष्पइ । वाहरिजइ । व्याहियते । प्रा० ४ पाद ।

वाहिम-वाहिम-त्रि० । वाहनयोग्यं, आचा० २ श्रु० १ चू० ४
अ० २ उ० ।

वाहिय-व्याधित-त्रि० । सञ्ज्ञानकुप्रादिगो, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार । ज्ञा० । पीडिते, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । भगन्द-
रातीसारकुप्रादिहृत्कारः प्रभृतिरोगप्रसूते, ग० १ अधि० ।
पं० व० । विशिष्टचित्तपीडावति शोकादिबलुतचित्ते,
विशिष्ट आधिर्यस्य स व्याधिः । स्थिरो रोगः कुप्रादिस्त-
हान् । ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । पं० सू० । रोगिणि, स्था० ३
ठा० ४ उ० । ग्लानि, वृ० ३ उ० । नि० चू० ।

इयाणि वाहियंति । गाहा-

रोगेण वाहिणेवं, अभिभूतो जो तु अभिलसे दिक्खं ।

सोलसविहो उ रोगो, वाही पुण होइ अट्टविहो ॥३५८॥

कंठा । इमो सोलसविहो रोगो चैव ' मग्गियं पंगु वडभ-
भिम्मणि मलसंच सकरपमेहं । वहिरंधकुटवडभ, गंडीको-
टीक्खेतसूई । इमो अट्टविहो वाही-जग सास कास डाहं,
अतिसार भगंदरे य सूले य । ततो अजीरघातग, आसुचिरं
वाहिरोगविहो ॥३॥' आसुघातित्वात् व्याधिः, चिरघातित्वा-
द्रोगः ।

रोगवाहिघत्थं पव्वाधैतस्स दोसा आणादी इमे य । गाहा-

छक्कायसमारंभा, नालचरित्ताण चैव परिहाणी ।

धंसण पीसण परणय, दोसा एवंविहा हंति ॥३५९॥

जदि तस्स तिगिच्छं आउट्टति तो छक्कायविगधणा ए-
स चरित्तपरिहाणी । गिलाणवेयावच्च वावडस्स सुत्तत्थ-
पेरिसीओ अकरैतस्स णाणपरिहाणी । चंदणादियाण प्रंसणं
वडवल्लिमादियाण पीसणं घयमादीण परणयं एवमादिपलिमं-
थदंसेहिं अप्पणो सकिरिया परिहाणी । अध न करंति से
किरियं तो चउगुहं, जं सो वा वापादति पावेहिं वा तं च पा-
वति, दिक्खितो ।

किं चान्यत् । गाहा-

जाता अणाहसाला, समणा वि य दुक्खिया पडियरंता ।

तत्तिथपडणामंता, होज व समणाण वा होजा ॥३६०॥

' अणाहसासंति ' अरोगममाला गच्छुवासो अणाहसा-
लावत् । तन्थ साहयो अन्नस्स वमणं, अन्नस्स विरेयणं, अ-
णस्स असणं, अणस्स पाणयं, अणस्स व घयाइयं एवमादि-
उग्गमेत्ता दुक्खिया जाता । पच्छुद्धं कंठं । रोगिंति गते ।
नि० चू० ११ उ० ।

वाहिसमारुग्गविषाण-व्याधिशमारोग्यविज्ञान-न० व्याधि-
शमाद्यदारोग्यं तदवबोधे, पं० सू० ४ सूत्र ।

वाही-व्याधी-स्त्री० । व्याधदुहितरि, वृ० ६ उ० ।

वाहोवम-व्याधोपम-त्रि० । व्याधस्थानीये, व्य० २ उ० ।

वि-वि-अव्य० । विविधे-सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । अनेक-
प्रकारे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । विरूपरूपे, सूत्र० १ श्रु० १२

अ० । स० । विशेषं, उक्त० ३३ अ० । विशेष० । प्रकपे, सूत्र० २
श्रु० १ अ० । विविधार्थो विशेषार्थो वा विशदः । आ० म० ?
अ० । ध० । आचा० । सूत्र० १ म० । विपा० । 'व्यादयः' ॥८॥
२१८ ॥ व्यादयो नियतार्थवृत्तयः प्राकृते प्रयोज्यः । पि-पि-
अप्यथै, प्रा० २ पाद ।

विअंगिअ-देशी-निन्दिते, दे० ना० ६६ गाथा ।

विअंसओ-देशी-व्याधे, दे० ना० ७२ गाथा ।

विअड-विकट-न० । प्रकटप्रकाशे, स० ११ सम० । विविधौ-
पधमिश्च मये, उक्त० २ अ० । नि० चू० ।

विअडभोइ(ण्)-विकटभोजिन्-पुं० । विकटे प्रकटप्रकाशे दि-
वा न रात्रौ दिवाऽपि वा अप्रकाशे न भुङ्क्ते अशनाद्यभ्यव-
हरतीति विकटभोजी । अरात्रिभोजिनि, स० ११ सम० ।

विअडि-वितर्दि-पुं० । सम्मर्द-वितर्दि-विच्छर्दि-च्छर्दि-कपर्द-

मर्दिते-र्दस्य ॥८॥ ३६॥ इति दस्य डः । शरीरसन्धिपीडनं, प्रा०

विअडीकरण-विकटीकरण-न० । विकसितमुकुलितार्थमुकु-

लितभेदेन कुर्वतो मालाकारस्येव आलोचनं, आच० ४ अ० ।

विअड्ड-विदग्ध-त्रि० । 'दग्धविदग्धवृद्धिबुद्धि' ढः ॥८॥ २ । ४०॥

इति संयुक्तस्य ढः । चतुर्, प्रा० २ पाद ।

विअण-व्यजन-न० । 'इः स्वप्नार्द्र' ॥८॥ १ । ४६ ॥ इति यका-

रस्य इकारः । तालवृन्तके, प्रा० १ पाद ।

विअणा-वेदना-स्त्री० । 'एत इहा वेदना-चंपटा-देवर-केसर'

॥८॥ १ । १४६ ॥ इत्येत इत्वम् । शरीरदुःखं, प्रा० १ पाद ।

विअमिय-विकसित-त्रि० । विकासं प्राप्ते, " दग्विअसिअं "

अद्वेन, यद्वा-विकसितम् । प्रा० २ पाद । " विअसिअवरकम-

लाणणनयण " विकसितं वरं-प्रधानं यत्कमलं तद्वत् आननं-

मुखं नयनं च यस्य स तथा प्रमादपूरितत्वात् । कल्प० १

अधि० १ जण ।

विअण-वितान-न० । 'कगचजंति' तलुक् । विस्तारः । प्रा० १ पाद ।

विअर-विचार-पुं० । वहिर्भूमर्गमनं, पं० व० १ द्वार । (कथं

कर्त्तव्यो विचार इति अस्य वक्तव्यता ' अइयार ' शब्दे प्र-

थमभागे १० पृष्ठे गता ।)

विअरिया-देशी-पूर्वाह्नभोजनं, दे० ना० ७१ गाथा ।

विअलुअं-देशी-अमहने, दे० ना० ६८ गाथा ।

विअलां-देशी-संध्यायाम्, चौंग च । दे० ना० ६० गाथा ।

विइकिप्प-व्यतिकर्ष-त्रि० । परिपाटया प्रसूते, मिलिते, वृ०

२ उ० । दे० ना० । वृन्दैर्निजावाससीमोल्लङ्घनेन व्याप्तं, भ० १

श० १ उ० ।

विइप्प-वितीर्ण-त्रि० । अनुज्ञानं, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । स्था० ।

विकीर्ण-त्रि० । गमनागमनाभ्यां व्याप्ते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

विइप्पवियार-वितीर्णविचार-पुं० । वितीर्णो राज्ञाऽनुज्ञातो

विचारोऽवकाशो यस्य विश्वसनीयत्वात् असौ वितीर्णवि-

चारः । राजानुज्ञातविचारं, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

विइरह-वितृष्ण-त्रि० । " इत् रुपादौ " ॥८॥ १ । २८॥ इतीकारः ।

तृष्णारहिते, प्रा० १ पाद ।

विडुत्तु

विडुत्तु-विदिन्वा-अव्य० । विज्ञायत्यर्थे, दश० १० अ० । 'वि-
डुत्तु उडसणं' विदिन्वा समुद्देशेन परिणामादिकं शिष्यं ज्ञा-
न्वत्यर्थः । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

विड्य-विदित-त्रि० । ज्ञाने, आच० १ अ० । प्रतीते, ज्ञा० १
श्रु० १८ अ० । कलिते, पाइ० ना० ११ गाथा ।

विउ-विद्वस्-त्रि० । सद्चिदापेते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।
सदसद्विवेकज्ञे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । संयमकर-
णकनिपुणं, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । ज्ञानसर्वपदा-
श्वभाव, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । विदितसंसारस्वभाव, आ-
चा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० । विवेकिनि, सूत्र० १ श्रु० ६
अ० । पण्डितं, दश० ४ अ० । गीताथे, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।
ज्ञापकं, आच० ६ अ० । परिज्ञावति, आ० चू० ६ अ० ।

विउकंति-व्यवक्रान्ति-स्त्री० । मरणे, भ० १ श० ७ उ० ।

विउक्कमण-व्यवक्रमण-न० । व्यवसरे, स्था० ३ ठा० ३
उ० । स्थानान्तरगमने, आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

विउक्कम्म-व्यवक्रम्य-अव्य० । पणित्यज्यत्यर्थे, सूत्र० १
श्रु० १ अ० २ उ० । आचा० ।

विउक्कस-व्युत्कर्ष-त्रि० । मानं, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।
आत्मनः स्थापयाम्, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

विउच्छेय-व्यवच्छेद-पुं० । विनाशे, पञ्चा० १७ विव० ।

विउट्टण-व्यावर्तन-न० । अतीचाराधिवृत्तौ, स्था० ८ ठा० ३
उ० । आचा० ।

विउट्टण-वित्रोटन-न० । विविधमनेकप्रकारं त्रोटनमपनय-
नम्, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । अनुबन्धच्छेदने, ज्ञा० १ श्रु० १६
अ० । भ० । तदध्यवसायविच्छेदने, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।
आचा० ।

विउट्टणा-विकुट्टना-स्त्री० । विविधा विरूपा वा कुट्टना । जा-
तिमरणशोककृतायां शरीरपीडायाम्, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

विउट्टा-स्त्री० । विकुट्टन-न० । शल्योद्धरणे, आघ० ।

विउट्टितण-विवर्त्तयितुम्-अव्य० । अतिचारानुबन्धि विच्छे-
दयितुमित्यर्थे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

वित्रोटयितुम्-अव्य० । अतिचारानुबन्धि विच्छेदयितुमित्य-
र्थे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

विकुट्टयितुम्-अव्य० । अतिचारानुबन्धि विच्छेदयितुमि-
त्यर्थे, स्था० २ उ० १ उ० ।

विउड-नश-धा । " नशेविउड-नासव-हारव-विष्पगाल-
प्रलावाः " ॥ ८ । ३१ ॥ इति नशेयन्तस्य विउडादेशः ।
विउडइ । नश्यति । प्रा० ४ पाद ।

विउडिअ-विकुट्टित-त्रि० । विनाशिते, पाइ० ना०
१८ गाथा ।

विउत्त-वियुक्त-त्रि० । शून्ये, आ० म० १ अ० ।

विउट्टियमदमइप्पसर-विकुट्टिमन्दमतिप्रसर-त्रि० । चूर्णित-
चक्षुशमुरिरुद्धिप्रागल्भ्ये, जी० १ प्रति० ।

विउमंत-विद्वस्-पुं० । विवेकिनि, यथावस्थितसंसारस्वभाव-
स्य वेत्तारि, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

विउल-विपुल-त्रि० । प्रभूततरे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । ज्ञा० ।
आघ० । रा० । बहुशब्दार्थे, विंश० । स्था० । आ० म० । विस्तीर्णे,
आ० । ति० । स० । रा० । ज० । प० । चू० । उत्त० । च० प्र० ।
आच० । स्था० । ज्ञा० । आ० म० । जी० । प्रतिपूर्णे, तं० ।
ज्ञा० । महति, स्था० ५ ठा० ३ उ० । खनामख्याते पर्वतविशेषं,
भ० २ श० १ उ० । विपुलकालवेद्यं, प्रश्न० ४ संव० द्वार । शरी-
रव्यापिन्यां वेदनायाम्, स्था० ६ ठा० ३ उ० । भ० । विशे-
षप्राह्णायाम्, स्था० २ ठा० १ उ० । 'विउलवट्टवरघारियमल्ल-
दामकलावं' कल्प० १ अधि० ५ क्षण । विशालं, " वियडे विउले
पिहुलं, विन्थिन्ने विन्थयं उरु विमालं " पाइ० ना० ८६ गाथा ।

विउलकयवित्ति-विपुलकृतवृत्तिक-पुं० । विहितप्रभूतजीव-
के, वृत्तिप्रमाणं चेदम्—अर्द्धत्रयोदशरजनसहस्राणि । यदाह-
" मंडलियाणं सहस्सा, पीइदाणं सयसहस्सा " औ० ।

विउलकुलवालिया-विपुलकुलवालिका-स्त्री० । विपुलकुला-
श्च ता बालिकाश्चेति विग्रहः । उत्तमकुलजातायां बालि-
कायाम्, भ० ६ श० ३३ उ० ।

विउलखंध-विपुलस्कन्ध-त्रि० । विपुलो विस्तीर्णः स्कन्धो-
ऽशदेशो येषान्ते तथा । महास्कन्धेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

विउलट्टाणभाव-विपुलस्थानभाव-पुं० । विपुलं मोक्षहेतु-
त्वात्संयमस्थानं च संवते तच्छीलश्च यः स तथा । संयम-
स्थानसंविनि, दश० ६ अ० ।

विउलतरण-विपुलतरक-त्रि० । प्रभूततरके, न० ।

विउलधण-विपुलधन-न० । प्रचुरगवादिकं, भ० ६ श० ३३ उ० ।

विउलमइ-विपुलमति-स्त्री० । विपुलं—बहु विशेषसंख्यापेनं
वस्तु मन्यते गृह्णातीति विपुलमतिः, बाहुलकात्कर्तरि क्लि-
प्रत्ययः । यदि वा—विपुला पर्यायशतोपेता चिन्तनीयघटादिव-
स्तुविशेषप्राहिणी मतिर्मननं यत्तत् विपुलमतिः । बहुप्राह-
ण्यां वस्तुविशेषप्राहिण्यां वा बुद्धौ, आ० म० १ अ० । विशेष० ।
औ० । कर्म० । ग० । भ० । प्रव० ।

विउलं वत्थुविसेसेणं, नाणं तग्गाहिणी मई विउला ।

चित्तिमणुसरइ घडे, पसङ्गओ पंजवसएहि ॥ १४ ॥

विपुलं वस्तुनां-घटादेर्विशेषणानां देशक्षेत्रकालादीनां मानं
संख्यास्वरूपं तद्प्राहिणी मतिर्विपुला, सा च परेण चिन्तितं
घटं प्रसङ्गतः पर्यवशतरूपेण न मनुसरति । सौवर्षः पाटलिपु-
त्रकोऽद्यतनो महान् अपवरकस्थित इत्याद्यापि प्रभूतावशे-
पविशिष्टं घटं परेण चिन्तितमवगच्छतीत्यर्थः । प्रव० २७०
द्वार । पा० । विशेष० । कल्प० । न० ।

विउलमइलद्धि-विपुलमतिलब्धि-स्त्री० । पर्यायशतोपेतघटा-
दिवस्तुविशेषचिन्तनप्रवृत्तमनोद्रव्यप्राहिस्फुटतरं संपूर्णम-
नुष्यक्षेत्रविषयं ज्ञानं विपुलमतिलब्धिः । प्रव० २७० द्वार ।
विशुद्धतरे संपूर्णमनुष्यक्षेत्रवर्तिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियमनोद्रव्यप्रत्य-
क्षाकरणहेतौ मनःपर्यायज्ञानभेदे, ग० २ अधि० ।

विउला-विपुला-स्त्री० । सकलशरीरव्यापितया विस्तीर्णायां
वेदनाशाम्, जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।

विउल्लाउल-व्याकुलाकुल-त्रि० । अतिव्याकुले, औ० ।

विउवसिय-व्यवशमित-त्रि० । उपशमिते, वृ० ६ उ० ।

विउवसिओदीरणवयण-व्यवशमितोदीरणवचन-न० । व्यवशमितस्य पुनरुदीरणे नामनि पष्ठे वचने, वृ० ।

अथ व्यवशमितोदीरणे वचनमाह—

स्वामितवोसिष्ठुइं, अधिकरणाइं तु जे उईरेंति ।

ते पावा णायव्वा, तेसिं च परुवणा इणमो ॥ ५८ ॥

ज्ञामितानि वचसा मिथ्यादुष्कृतप्रदानेन शमितानि वो-
पशमितानि । विविधमनेकधा मनसा व्युत्सृष्टानि ज्ञामितानि
च तानि व्युत्सृष्टानि चेति ज्ञामितव्युत्सृष्टानि । एवंविधा-
न्यधिकरणानि ये भूय उदीरयन्ति ते पापाः—साधुधर्म-
बाह्या ज्ञातव्याः ।

तेषां चयं प्ररूपणा—

उप्पायगउप्पसे, संवद्धं कक्खडे य बाहु य ।

आवडुत्ता य मुच्छण-समुग्घायति धायणा चेव ॥ ५९ ॥

लहुओ लहुगा गुरुगा, छम्मासा होंति लहुग गुरुगा य ।

छेदो मूलं च तहा, अणवडुप्पो य पारंची ॥ ६० ॥

इति साधू पूर्वं कलहं कृतवन्तौ, तत्र च ज्ञामितव्युत्सृष्ट
ऽपि तस्मिन्नधिकरणा । अन्यदा तयोरेक एवं भणति—एवं
नाम त्वया तदानीमहमिन्धमित्थं च भणितः, एष उत्पादक
उच्यते । अस्य च मासलघु । इतरेऽपि ब्रूते—अहमपि
त्वया रुद्रानो किं स्तोत्रं भणितः, एवमुक्त उत्पादकः प्राह-
यदि तदानीं त्वमभणिष्यस्तदा किमहमवमेव त्वामवेत्ये
एवमधिकरणमुत्पन्नमुच्यते । तत्र द्वयोरपि चतुल्लघु । सं-
वद्धं नाम-वचसा परस्परमाक्रोशनं कर्तुमारब्धं तत्र च-
तुर्गुरु । कर्कशं नाम-तटस्थितैरुपशम्यमानावपि नोपशम्य-
तस्तदा षड्लघु । 'बाहु' चि रोपभरपरवशतया बाहु-
ग्राहवि युद्धं कर्तुं लग्नौ तत्र षड्गुरुकाः । आवर्तना ना-
म-क्रेनापरो निहत्य पातितस्तत्र छेदः । योऽसौ नि-
हतः स मूर्च्छो यदि प्राप्तस्तदा मूलम्, मारणान्तिकसमुद्धा-
ते समवहते अनवस्थाप्यम्, अतिपातनं नाम-मरणं तत्र पा-
राञ्चिकम् । वृ० ६ उ० ।

विउवाय-व्यापात-पुं० । भ्रंशे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

विउव्विज्जमाणं-वैक्रियमाण-त्रि० । वैक्रियतया परिणम्यमानं,

विउविज्जमाणे पुगले चलेज्जा ।

वैक्रियमाणो वैक्रियशरीरतया परिणम्यमानो वैक्रियमाणो
वा शरीरे परिचार्यमाणो मैथुनसंज्ञया विषयीक्रियमाणः
शुक्रपुद्गलादिः परिचार्यमाणो वा भुज्यमानः स्त्रीशरीरादौ
शुक्रादिव चलेत् । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

विउव्व-विकुर्व-धा० । सामयिको ऽयं धातुः । विक्रियायाम्,
पञ्चा० १ चिय० । प्रव० ।

विउव्वइत्ता-विकुर्व-अव्य० । वैक्रियं कृत्वेत्यर्थं, उपा० २
अ० ।

विउव्वणा-विकुर्वणा-स्त्री० । 'विकुर्व' विक्रियायामिति धातुः,

प्रव० १ द्वार । युच् भूयणादिभरलङ्कारेण, वृ० १ उ० ।
मण्डने, वृ० ४ उ० । नानारूपायां विक्रियायाम्, स० ६४
सम० । वैक्रियलब्धौ, स्था० ।

दोण्हं गम्भत्थाणं विउव्वणा पप्पत्ता, तं जहा-पंचिदि-
यतिरिक्खजंणिंयाणं चेव, मनुस्साणं चेव । (सू०-८५)
स्था० २ ठा० ३ उ० ।

एगा जीवाण अपरियाइत्ता विगुव्वणा । (सू०-१८)

'एगा जीवाणं' ति प्रतीतम् 'अपरियाइत्ता' चि अ-
पर्यादाय परितः—समन्तादगृहीत्वा वैक्रियसमुद्धानेन बाह्यान्
पुद्गलान् या विकुर्वणा भवधारणीयवैक्रियशरीररचनाल-
णा स्वस्मिन् स्वस्मिन्नुत्पत्तिस्थाने जीवैः क्रियते सा ए-
कैव प्रत्येकमेकत्वाद्भवधारणीयस्येति सकलवैक्रियशरी-
रापेक्षया वा भवधारणीयस्यैकलक्षणत्वात् कथाञ्चिदिति ।
या पुनर्बाह्यपुद्गलपर्यादानपूर्विका सोत्तरवैक्रियररचनाल-
णा, सा च विचित्राभिप्रायपूर्वकत्वाद् वैक्रियलब्धिमत्-
स्तथाविधशक्तिमत्त्वाच्चैकजीवस्याप्यनेकाऽपि स्यादिति पर्य-
वसितम् । अथ बाह्यपुद्गलोपादान एवोत्तरवैक्रियं भवतीति
कुतोऽवसीयते ? येनेह सूत्रे 'अपरियाइत्ता' इत्यनेन त-
द्विकुर्वणा व्यवच्छिद्यते इति चेद्, उच्यते—भगवतीवचना-
त् । स्था० १ ठा० ।

तिविहा विगुव्वणा पणत्ता, तं जहा—बाहिरए पोग्ग-
लए परियाइत्ता एगा विगुव्वणा, बाहिरए पोग्गले अ-
परियाइत्ता एगा विगुव्वणा, बाहिरए पोग्गले
परियाइत्ता वि अपरियाइत्ता वि एगा विगुव्वणा ।
तिविहा विउव्वणा पन्नत्ता, तं जहा—अब्भं—
तरए पोग्गले परियाइत्ता एगा विउव्वणा । अ-
ब्भंतरए पोग्गले अपरियाइत्ता एगा विउव्वणा । अब्भं-
तरए पोग्गले परियाइत्ता वि अपरियाइत्ता वि एगा
विउव्वणा । तिविहा विउव्वणा पप्पत्ता, तं जहा—बा-
हिरब्भंतरए पोग्गले परियाइत्ता एगा विउव्वणा, बा-
हिरब्भंतरए पोग्गले अपरियाइत्ता एगा विउव्वणा, बा-
हिरब्भंतरए पोग्गले परियाइत्ता वि अपरियाइत्ता वि
एगा विउव्वणा । (सू०-१२०)

'तिविहे' स्यादि । भूयज्यी कण्ठ्या नवरं बाह्यान् पुद्ग-
लान् भवधारणीयशरीरानवगाढक्षेत्रप्रदेशवर्तिना वैक्रि-
यसमुद्धानेन पर्यादाय गृहीत्वैका विकुर्वणा क्रियते इति शे-
षागतान् पर्यादाय या तु भवधारणीयरूपेण साध्या, यत्पुनर्भव-
धारणीयस्यैव किञ्चिद्विशेषापादानं सा पर्यादायपि, अपर्या-
दायाऽपि, इति द्वितीया व्यपदिश्यते । अथवा विकुर्वणा-भूया-
करणं तत्र बाह्यपुद्गलानादापामणादीन् अपर्यादाय केशन-
खसमा-रचनादिना उभयतस्तुभ्यधति । अथवा अपर्यादाय-
ति ककलासपर्यादीनां दृढत्वफणादिकरणलक्षणंति । एवं द्वि-
तीयसूत्रमपि, तत्परश्चर्यपुद्गला भवधारणीयानां दारिकेण
वा शरीरेण ये क्षेत्रप्रदेशमवगाढास्तेत्येव यं पर्यन्ते तं

अवसेयाः , विभूपापत्ते तु निष्ठीवनादयोऽभ्यन्तरपुद्गला इति । तृतीयं तु बाह्याभ्यन्तरपुद्गलयोगेन वाच्यमिति । तथाहि—उभयेषामुपादानाद्भवधारणीयनिष्पादनं तदनन्तरं तस्यैव केशादरचनञ्च , अनादानाच्चिरविकुर्वित्तस्यैव मुखादिविकारकरणम् , उभयनस्तु बाह्याभ्यन्तराणामनभिमतानामादानतोऽन्येषाञ्चानादानतोऽनिष्टरूपभवधारणीय-तररचनमिति । स्था० ३ दा० १ उ० ।

नैरयिकविकुर्वणामाह—

नेरइयाणं भेंट ! किं एगत्तं पभू विउच्चित्तए, पुहुत्तं पभू विउच्चित्तए ? जहा जीवाभिगमे आलावगो तहा नेयवो ० जाव दुग्हियासं । (सू०-२०६)

‘एगत्तं’ति एकत्वं प्रहरणानाम् ‘पुहुत्तं’ति पृथक्त्वम् बहुत्वं प्रहरणानामेव , जहा ‘जीवाभिगमे’ इत्यादि । आलापकश्चैवम्—‘गोयमा ! एगत्तं पि पभू विउच्चित्तए, पुहुत्तं पि पभू विउच्चित्तए । एगत्तं विउच्चमाण एगं महं मोग्गररूवं वा भुसुंढिरूवं वा ’ इत्यादि । ‘पुहुत्तं विउच्चमाण मोग्गररूवाणि वे’त्यादि । ‘ताइं संखेजाइं नो असंखेजाइं । एवं संखेजाइं २ सरीराइं विउच्चंति , विउच्चित्ता अणमणस्स कायं अभिहणमाणा देवयणं उदीरंति विउलं उज्जलं पगाढं ककसं कडुयं फरुसं निट्ठरं चंडं तिव्वं दुक्खं दुग्गं दुग्हियासं’ति । तत्राज्ज्वलां-विपल्लेशेनाप्यकलङ्कितां विपुलां-शरीरव्यापिकां प्रगाढां प्रकर्षवतीं कर्कशां कर्कशद्रव्यापमामनिष्ठा-मित्यर्थः , एवं कटुकां परुषां निष्ठुरां चेति . चण्डां रौद्रां तीव्रां भृगिति शरीरव्यापिकां दुःखां दुःखरूपां दुर्गां-दुःस्वाश्रयणीयाम् ; अत एव दुर्गधिरुह्यामिति । भ० १ श० ६ उ० ।

संप्रति वैक्रियशक्तिं विचित्रिन्नयिपुरिदमाह—

इमीमे रां भेंट ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरतिचा किं एकां पभू विउच्चित्तए पुहुत्तं पि पभू विउच्चित्तए ? गोयमा ! एगत्तं पि पभू पुहुत्तं पि पभू विउच्चित्तए । एगत्तं विउच्चमाण एगं महं मोग्गररूवं वा एवं भुसुंढिकरवत्तअसिसत्तिहल-गदामुमलचकणारायकुंतोमरसललउडभिडमाला य० जाव भिडमालरूवं वा पुहुत्तं पि विउच्चमाण मोग्गररूवाणि वा० जाव भिडमालरूवाणि वा , ताइं संखेजाइं नो असंखेजाइं संखेजाइं नो असंखेजाइं सरीराइं नो अम-रिसाइं विउच्चंति , विउच्चित्ता अणमणस्स कायं अभिहणमाणा अभिहणमाणा वेदयणं उदीरंति , उज्जलं विउलं पगाढं ककसं कडुयं फरुसं निट्ठरं चंडं तिव्वं दुक्खं दुग्गं दुग्हियासं एवं० जाव भूमप्पभाए पुढवीए छट्ठमत्तमासु रां पुढवीसु नेग्दया बहु मा हंताइं लोहियकुंथूरुवाइं वय गमयतुंताइं गोमयकीडममाणाइं विउच्चंति , गोमय-कीडममाणाइं विउच्चित्ता अन्नमन्नस्स कायं समतुरंगेमा-णा २ खायमाणा २ मयपारागकिमेया विव चालेपाणा

२ अंतो २ अणुप्पविस्समाणा २ वेयणं उदीरंति उज्जलं० जाव दुग्हियासं (सू०-२८६)

‘रयणप्पमे’त्यादि रत्नप्रभापृथिव्यानैरयिका भदन्त ! प्रत्येकं किम् एकत्वम् एकं रूपं विकुर्वितुं प्रभवः , उत पृथक्त्वं पृथक्त्वशब्दो बहुवाची । आह च—कर्मप्रकृतिसंग्रहणचूर्णि-काग्रेऽपि—‘पुहुत्तसद्दो बहुत्तवाइं’ इति प्रभूतानि रूपाणि विकुर्वितुं प्रभवः , ‘विकुर्वं’ विक्रियायाम् , इत्यागमप्रमिद्धां धातुरस्ति यस्य विकुर्वणा इति प्रयोगस्ततो विकुर्वितुमित्यु-क्तम् । भगवानाह—एकत्वमपि प्रभवो विकुर्वितुं पृथक्त्वमपि प्रभवो विकुर्वितुम् , तत्रैकं रूपं विकुर्वेतो मुद्गररूपं वा । मुद्गरः प्रतीतः , भुशुण्डिरूपं वा भुशुण्डः—प्रहरणविशेषः , करपत्ररूपं वा असिरूपं शक्तिरूपं वा हलरूपं गदारूपं वा मुशलरूपं वा चक्ररूपं वा नाराचरूपं वा कुन्तरूपं वा तोमररूपं वा शूलरूपं वा लकुटरूपं वा भिण्डमालरूपं वा विकुर्वन्ति । करपत्रादयः प्रतीताः , भिण्डमालः शस्त्रजाति-विशेषः , अत्र संग्रहणीयाथा क्वचित् पुस्तकेषु—‘मुग्गरमुसुंढिकरकथ—अतिसत्तिहलं गया मुसलचक्रा । नारायकुंततामर—सूललउडभिडमाला य ॥ १ ॥ ’ गतार्थो नवरं ‘करकथ’ति क्रकचं करपत्रमित्यर्थः , पृथक्त्वं वि-कुर्वन्तो मुद्गररूपाणि वा यावत् भिण्डमालरूपाणि वा ता-न्यपि सदृशानि (समानरूपाणि) नो असदृशानि (अ) स-मानरूपाणि तथा संख्येयानि-परिमितानि न असंख्येया-नि-संख्यानीतानि विसदृशकरणे असंख्येयकरणे वा शक्यभावात् । तथा संवज्जानि स्वात्मनः शरीरसंलग्नानि नासंवज्जानि-स्वशरीरात् पृथग्भूतानि , स्वशरीरात् पृथ-ग्भूतकरणे शक्यभावात् , विकुर्वन्ति । विकुर्वित्वा अन्योन्य-स्य कायमभिघ्नन्तो वेदनामुदीरयन्ति । किं विशिष्टमित्याह—उज्ज्वलां दुःखरूपतया जाज्वल्यमानां सुखलेशेनाप्यकलङ्कि-तमिति भावः । विपुलां-सकलशरीरव्यापितया विस्तीर्णां प्रगाढां-प्रकर्षेण मर्मप्रदेशव्यापितया अतीव समवगाढां क-र्कशांमिव कर्कशां । किमुक्तं भवति ?—यथा कर्कशः पाषा-णसंग्रहः शरीरस्य खण्डानि चाटयति एवमात्मप्रदेशान् चाटयन्तीव या वेदनोपजायते सा कर्कशा तां , कटुका-मिव कटुकां पित्तप्रकोपपरिकलितवपुषां रोहिणीकटुक-द्रव्यमिवोपभुज्यमानमतिशयेनाप्रीतिजनिकामिति भावः । त-था परुषां मनसोऽतीव रौद्र्यजनिकां निष्ठुरगमशक्यप्रती-कारतया दुर्भेदां चण्डाम्—रुद्रां रौद्राध्यवसायेहेतुत्वात् । तीव्रान्-अतिशायिनीं दुःखां-दुःखरूपां दुर्गां दुर्लङ्घ्याम-त एव च दुर्गधिरुह्याम् । एवं पृथिव्यां पृथिव्यां तावद्भूतं या-वत् पञ्चम्याम् , ‘छट्ठमत्तमासु रां’ इत्यादि । पष्ठसप्तम्योः पुनः पृथिव्यां दीरायकाः बहूनि-महान्ति गोमयकीटप्रमाणत्वात् , लोहितकुन्धुरूपाणि—आरक्कुन्धुरूपाणि वज्रमयतुण्डानि गोमयकीटसमानानि विकुर्वन्ति , विकुर्वित्वा अन्योन्य-स्य परस्परस्य कायं-शरीरं समतुरङ्गा इवाचरन्तः समतुरङ्गायमाणा अथा इव अन्योन्यमारुहन्त इत्यर्थः । ‘खायमाणा खायमाणा’ भक्षयन्तो भक्षयन्तोऽन्तरन्तरमुपवि-शन्तोऽनुप्रविशन्तः ‘सयपारागकिमिया इव’ शतपर्वकमय इव शतपर्वकमय इव ‘चालेपाणा’ २ शरीरस्य मध्यभागेन सं-

चरन्तो वेदनामुपादयन्त्युज्ज्वलामित्यादि प्राग्वत् । जी० ३
प्राति० २ उ० ।

सौधर्मेशानयोः कत्वावकवणामाह—

सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु देवा एगत्तं पभू विउ-
व्वित्तए, पुहुत्तं पभू विउव्वित्तए ? , हंता पभू । एगत्तं विउ-
व्वेमाणा एगिदियरूवं वा ० जाव पंचिदियरूवं वा पुहुत्तं
विउव्वेमाणा एगिदियरूवाणि वा ० जाव पंचेदियरूवाणि
वा । ताई संखेज्जाई पि अमंखेज्जाई पि सरिसाई वि अ-
सरिसाई पि, संवद्दाई पि असंवद्दाई पि रूवाई विउव्वंति,
विउव्वित्ता अप्पणा जहिच्छियाई कज्जाई करेति० जाव
अच्चुआ । गेवेज्जणुत्तरोववाइया देवा किं एगत्तं पभू विउ-
व्वित्तए पुहुत्तं पभू विउव्वित्तए ? , गोयमा ! एगत्तं पि पुहु-
त्तं पि । नो चेव णं संपत्तीए विउव्विसु वा विउव्वंति वा
विउव्विस्संति वा । (सू०-२१७५)

'सोहम्मीसाणेसु णं' मित्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त !
कल्पयोर्देवा एकत्वम्—एकरूपं विकुर्वितुं प्रभवः पृथ-
कत्वं ? बहुनीत्यर्थः, भगवानाह—गौतम ! एकत्वमपि प्रभवे
विकुर्वितुं पृथकत्वमपि प्रभवे विकुर्वितुम्, एकत्वं विकुर्व-
न्त एकान्द्रियरूपं वा द्वीन्द्रियरूपं वा त्रीन्द्रियरूपं वा चतु-
रिन्द्रियरूपं वा पञ्चेन्द्रियरूपं वा विकुर्वितुं पृथकत्वं कुर्वन्तः,
एकान्द्रियरूपाणि यावत्पञ्चेन्द्रियरूपाणि वा, तान्यपि सं-
ख्ययानि विकुर्वन्ति असंख्ययानि वा । तान्यपि सदृ-
शानि—सज्जानीयानि वा असदृशानि वा—विजानीयानि
संवद्धानि—आत्मनि समवेतानि अमंवेतानि—आत्मप्रदेशेभ्यः
पृथग्भूतानि प्राप्तादघटपटादीनि, यथा चतुर्दशपुव्वधरा घ-
टान् घटसहस्रं पटात् पट-सहस्रं विकुर्वन्ति । विकुर्वित्वा प-
श्चात् यादृच्छिकानि कार्याणि कुर्वन्ति, एवं तावथावदच्युत
कल्पदेवाः । 'गेवेज्जणदेवा णं भंते' इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्रती-
तम्, भगवानाह—गौतम ! एकत्वमपि प्रभवः, विकुर्वितुं पृथ-
कत्वमाह । 'नो चेव णं' मित्यादि, नैव पुनः संपत्त्या साक्षा-
द्वैक्रियरूपेणादत्तं विकुर्वितवन्तो विकुर्वन्ति विकुर्वित्य-
न्ति, एवमनुत्तरेण पातिका अपि वक्तव्या । जी० ३ प्राति० २ उ० ।

असुरकुमाराणामुज्ज्वलकविकुर्वणा—

दो भंते ! असुरकुमारा एगंमि असुरकुमारावामंमि असुरकु-
मारदेवत्ताए उव्वण्णा तत्थ णं एगे असुरकुमारदेवे उज्जुयं
विउव्विस्सामीति उज्जुयं विउव्वइ, वंक् विउव्विस्सामीति
वंक् विउव्वइ, जं जहा इच्छइ तं तहा विउव्वइ एगे असुर-
कुमारदेवे उज्जुयं विउव्विस्सामीति वंक् विउव्वइ, वंक्
विउव्विस्सामीति उज्जुयं विउव्वइ, जं जहा इच्छइ णं
नं तहा विउव्वइ । से कहमेवं भंते ! एवं ? , गोयमा !
असुरकुमारा देवा दुविहा पणत्ता, तं जहा—मायी मि-
च्छादिद्वी उव्वण्णागा य अमायी सम्महिद्वी उव्वण्णा-
गा य । तत्थ णं जे से मायी मिच्छादिद्वी उव्वण्णाए
असुरकुमारदेवे से णं उज्जुयं विउव्विस्सामीति वंक् वि-

उव्वइ जाव णो तं तहा विउव्वइ । तत्थ णं जे से
अमायी सम्महिद्वी उव्वण्णाए असुरकुमारदेवे से उज्जु-
यं विउव्वइ ० जाव तं तहा विउव्वइ दां भंते ! णाम-
कुमारा एवं चेव, एवं ० जाव थणियकुमारा वाणमं-
तरजोइसियेमाणिया एवं चेव सेवं भंते ! भंते ति ।
(सू०-६२६)

'दां भंते ! असुरकुमारा' इत्यादि, यच्छेह मायिमित्या-
दृष्टानामसुरकुमारादानामृजुविकुर्वणच्छायामपि वद्विकु-
र्वणं भवति तन्मायामित्यान्वयप्रत्ययकर्मप्रभावात् । अमा-
यिसम्यग्दृष्टीनां तु यथच्छेदविकुर्वणा भवति तदाज्जवापे-
तसम्यक्त्वप्रत्ययकमवशादिति । भ० १= श० ५ उ० ।

भव्यदेवानां विकुर्वणां प्ररूपयन्नाह—

भवियदव्वदेवा णं भंते ! किं एगत्तं पभू विउव्वि-
त्तए पुहुत्तं पभू विउव्वित्तए ? , गोयमा ! एगत्तं पि
पभू विउव्वित्तए पुहुत्तं पि पभू विउव्वित्तए । एगत्तं
विउव्वमाणे एगिदियरूवं वा ० जाव पंचिदियरूवं वा,
पुहुत्तं विउव्वमाणे एगिदियरूवाणि वा ० जाव पंचिदि-
यरूवाणि वा । ताई संखेज्जाणि वा अमंखेज्जाणि वा सं-
वद्दाणि वा अमंवद्दाणि वा सरियाणि वा अमरि-
साणि वा विउव्वंति विउव्वित्ता तत्रो पच्छा अप्पणो
जहिच्छियाई कज्जाई करेति, एवं णदेवा वि, एवं ध-
म्मदेवा वि । देवाहिदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! एगत्तं पि
पभू विउव्वित्तए पुहुत्तं पि पभू विउव्वित्तए, णो चेव णं
संपत्तीए विउव्विसु वा, विउव्वंति वा, विउव्विस्संति वा ।
भावदेवाणं पुच्छा, जहा भवियदव्वदेवा । (सू०-४६४)

'भवियदव्वदेवा णं' मित्यादि । 'एगत्तं पभू विउव्वित्तए'
त्ति भव्यदव्वदेवा मनुष्यः । पञ्चेन्द्रियानिर्गम वा वैक्रियल-
ब्धिसम्पन्नः, एकत्वम् एकरूपं प्रभु-समर्थो विकुर्वयितु-
म् 'पुहुत्तं' ति । नानारूपाणि, देवानिदेवास्तु सवथौ-
त्सुक्यवर्जितत्वाच्च विकुर्वन्ते, शक्तिमद्भावेऽपीत्यत उच्यते-
'नो चेव णं' मित्यादि । 'संपत्तीए' ति वैक्रियरूपसं-
पादनेन, विकुर्वणशक्तिस्तु विद्यते, तल्लब्धिमात्रस्य विद्य-
मानत्वात् । भ० १२ श० ६ उ० ।

देवो बाह्यपुद्गलानादाय प्रभुः

देवे णं भंते ! महिद्विण्णं ० जाव महाणुभाए बाहिरए
पोगगले अपरियाइत्ता पभू एगवणं एगरूवं विउव्वि-
त्तए ? , गोयमा ! नो इण्णे समद्वे देवे णं भंते ! बा-
हिरए पोगगले परियाइत्ता पभू ? , हंता ! पभू । से णं भंते !
किं इहणए पोगगले परियाइत्ता विउव्वइ, तत्थणए पोग-
गले परियाइत्ता विकुर्वइ, आपत्थणए पोगगले परियाइ-
त्ता विकुर्वइ ? , गोयमा ! नो इहणए पोगगले परियाइत्ता
विउव्वइ, तत्थणए पोगगले परियाइत्ता विउव्वइ, नो

अस्मत्थ गण पोग्गले परियाइत्ता विउच्चइ । एवं एणं गमेणं ०जाव एगवसं एगरुवं १, एगवसं अणेगरुवं २, अणेगवसं एगरुवं ३, अणेगवसं अणेगरुवं ४, चउभङ्गो । देवे णं भंते ! महिङ्गिणं ०जाव महाणुभागे वाहिणं पोग्गले अपरियाइत्ता पभू, कालयं पोग्गलं नीलगपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए नीलयं पोग्गलं वा कालगपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए ? , गोयमा ! नो इण्डे सम-
 ङ्गे,परियाइत्ता पभू । से णं भंते ! किं इह गण पोग्गले तं चेव नवरं परिणामेइ त्ति भाणियच्चं, एवं कालगपोग्गलं लोहियपोग्गलत्ताए, एवं कालएणं ०जाव सुकिङ्गं, एवं गी-
 लएणं ०जाव सुकिङ्गं, एवं लोहियपोग्गलं ०जाव सुकिङ्गत्ताए एवं हालिदएणं ०जाव सुकिङ्गं, तं जहा-एवं एयाए परिवा-
 डीए गंधरसफास ०कक्खडफासपोग्गलं मउयफासपोग्गल-
 त्ताए २, एवं दो दो गरुअलहुअ २ सीयउसिण २ शि-
 दलुक्ख २, वप्पाइ सव्वत्थ परिणामेइ, आलावगा य दो
 दो पोग्गले अपरियाइत्ता परियाइत्ता । (सू०-२५३)

‘देवे ण’ मित्यादि, ‘एगवसं’ ति कालाद्येकवर्षम्—एक-
 रूपम्—एकविधाकारं स्वशरीरादि, ‘इह गण’ ति प्रज्ञा-
 पकपक्षया इह गतान्—प्रज्ञापकप्रत्यक्षासन्नक्षेत्रस्थितानि-
 त्यर्थः । ‘तत्थ गण’ ति देवः किल प्रायो देवस्थान एव
 वर्तते इति तत्र गतान्—देवलोकादिगतान् ‘अणत्थ गण’
 ति प्रज्ञापकक्षेत्रादेवस्थानाश्चापरत्र स्थितान्, तत्र च
 स्वस्थान एव प्रायो विकुर्वं(रु)ते, यतः कृतोत्तरवैक्रियरूप
 एव प्रायोऽन्यत्र गच्छतीति नो इह गतान् पुद्गलान् पर्या-
 दायेत्याद्युक्तमिति । ‘कालयं पोग्गलं नीलगपोग्गलत्ताए’
 इत्यादौ कालनीललोहितहारिद्रशुक्लक्षणाणां पञ्चानां व-
 र्णानां दशद्विकसंयोगसूत्राण्यध्येयानि । एवं ‘एयाए पडि-
 वाडीए गंधरसफास’ ति इह सुरभिदुरभिलक्षणागन्ध-
 द्वयस्यैकमेव । तिरुक्कटुकपायाम्लमधुररसलक्षणाणां पञ्चानां
 रसानां दशद्विकसंयोगसूत्राण्यध्येयानि, अष्टानां च स्पर्शा-
 नां चत्वारि सूत्राणि परस्परविरुद्धेन कर्कशमृद्धादिना द्व-
 येनैकैकसूत्रनिष्पादनादिति । भ० ६ श० ६ उ० ।

देवो रूपीभूत्वा अरूपी न भवति—

देवे णं भंते ! महिङ्गिणं ० जाव महेसक्खे पुव्वामेव रूवी
 भवित्ता पभू अरूवि विउच्चित्ता णं चिड्ढित्तए, णो इण्डे
 समङ्गे । से केणऽङ्गेणं भंते ! एवं बुच्चइ देवे णं ०जाव णो पभू
 अरूवि विउच्चित्ता णं चिड्ढित्तए, गोयमा ! अहमेयं जाणामि,
 अहमेयं पासामि, अहमेयं बुज्झामि, अहमेयं अभिसमन्ना-
 गच्छामिमए एयं णायं, मए एयं दिट्ठं, मए एयं बुद्धं, मए
 एयं अभिसमणायं, जप्पं तहागयस्स जीवस्स सरुवस्स
 सकम्मस्स सरागस्स सयेदणस्स समोहस्स सलेसस्स ससरी-
 रस्स ताओ सरीराओ अविप्पमुक्कस्स एवं पप्पायति । तं जहा-
 कालत्ते वा ०जाव सुक्खित्ते वा सुब्धिगंधत्ते वा दुब्धिगंधत्ते

वा तिचे वा ०जाव महुरत्ते वा कक्खडत्ते वा ०जाव लुक्खत्ते
 से तेणऽङ्गेणं गोयमा ! ०जाव चिड्ढित्तए । सच्चैव णं भंते ! से
 जीवे पुव्वामेव अरूवी भवित्ता पभू रूवि विउच्चित्ता णं चि-
 ड्ढित्तए, णो इण्डे समङ्गे ०जाव चिड्ढित्तए गोयमा ! अहमेयं
 जाणामि, ०जाव जप्पं तहागयस्स जीवस्स अरुवस्स अक-
 म्मस्स अरागस्स अवेदस्स अमोहस्स अलेसस्स असरीरस्स
 ताओ सरीराओ विप्पमुक्कस्स णो एवं पप्पायति, तं जहा-का-
 लत्ते वा ०जाव लुक्खत्ते वा, से तेणऽङ्गेणं ०जाव चिड्ढित्तए वा
 सेवं भंते ! भंते ! ति । (सू०-५६७)

‘देवे ण’ मित्यादि, ‘पुव्वामेव रूवी भवित्ता’ ति पूर्व-
 विवर्जितकालात् शरीरादिपुद्गलसंबन्धात् मूर्त्तौ भूत्वा भू-
 त्तः सन्नित्यर्थः प्रभुः ‘अरूवि’ ति अरूपिणं-रूपातीतम् अम-
 र्तेमात्मनिमिति गम्यते, ‘गोयमा !’ इत्यादिना स्वकीयस्य व-
 चनस्याव्यभिचारित्वोपदर्शनाय सम्बोधपूर्वकतां दर्शयन्नुक्त-
 रमाह—‘अहमेयं जाणामि’ ति अहमेतद्व्यंमाणमधिकृतप्र-
 अनिर्णयभूतं वस्तु जानामि विशेषपरिच्छेदेनेत्यर्थः । पासा-
 मि’ ति सामान्यपरिच्छेदतो दर्शनेनेत्यर्थः । ‘बुज्झामि’ ति
 बुध्ये-अदधे, बोधेः सम्यग्दर्शनपर्यायत्वात् । किमुक्तं भव-
 ति?—‘अभिसमागच्छामि’ ति अभिविधिना साङ्गत्येन चाव-
 गच्छामि—सर्वैः परिच्छित्तिप्रकारैः परिच्छिन्नश्च । अनेना-
 त्मनो वर्तमानकालेऽर्थपरिच्छेदकत्वमुक्तमधातीतकाले एभि-
 रेव धातुभिस्तद्दर्शयन्नाह—‘मए’ इत्यादि, किं तदभिसमन्वा-
 गतम्?, इत्याह—‘जप्प’ मित्यादि, ‘तहागयस्स’ ति तथागत-
 स्य—तं देवत्वादिकं प्रकारमापन्नस्य ‘सरुवस्स’ ति वर्णग-
 न्धादिगुणवतः । अथ स्वरूपेणामूर्त्तस्य सतो जीवस्य क-
 थमेतत् ? इत्याह—‘सकम्मस्स’ ति कर्मपुद्गलसम्ब-
 न्धादिति भावः । एतदेव कथमित्यत आह ‘सरागस्स’ ति
 रागसम्बन्धात् कर्मसंबन्ध इति भावः । रागश्चेह माया-
 लोभलक्षणां प्राह, तथा ‘संवयस्स’ ति स्यादिवेदयुक्तस्य,
 तथा ‘समोहस्स’ ति इह मोहः-कलत्रादिषु स्नेहो
 मिथ्यात्वं चारित्रमोहो वा, ‘सलेसस्स ससरीरस्स’
 ति व्यक्रमं, ‘ताओ सरीराओ अविप्पमुक्कस्स’ ति येन
 शरीरेण सशरीरस्तस्माच्छरीरादविप्रमुक्तस्य, ‘एवं’ ति
 वक्ष्यमाणं प्रज्ञायते सामान्यजनेनापि, तद्यथा-कालत्वं वे-
 त्यादि, यतस्तस्य कालत्वादि प्रज्ञायते अतो नासौ तथा-
 गतो जीवो रूपी सन्नरूपमात्मानं विकुर्व्य प्रभुः स्थातु-
 मिति । एतदेव विपर्ययेण दर्शयन्नाह—‘सच्चैव णं भंते !’
 इत्यादि, ‘सच्चैव णं भंते ! से जीवे’ ति यो देवादिरभूत् स
 एवासौ भदन्त ! जीवः पूर्वमेव विवर्जितकालात् ‘अरूवि’
 ति अवर्णादिः ‘रूवि’ ति वर्णादिमन्त्रम् नो एवं पणाय-
 यति’ ति नैवं केवलिनाऽपि प्रज्ञायतेऽसत्त्वात्, असत्त्वं
 च मुक्तस्य कर्मबन्धहेत्वभावेन कर्माभावात्तदभावं च शरी-
 राभावाद्दर्शयन्नाह इति । नारूपी भूत्वा रूपी भवतीति ।
 भ० १७ श० ३ उ० ।

वायुकायस्य विकुर्वंणामाह—

पभू णं भंते ! वाउकाए एणं महं इत्थिरुवं वा पुरिसरुवं

वा हत्थिरूवं वा जाणरूवं वा एवं जुगगिग्लिथिग्लि-
सीयसंदमाणिरूवं वा विउच्चवणा ? , गोयमा ! नो इण्ह
समहे । वाउकाएणं विउच्चवणा एगं महं पडागासंठियं रूवं
विकुर्वइ । पभू णं भंते ! वाउकाए एगं महं पडागासंठियं
रूवं विउच्चवणा अणेगाइं जेयणाइं गभित्तए ? , हंता !
पभू । से भंते ! किं आयड्डीए गच्छइ परिड्डीए गच्छइ ? ,
गोयमा ! आयड्डीए गच्छइ णो परिड्डीए गच्छइ, जहा
आयड्डीए एवं चेव आयकम्मुणाऽवि आयप्पयोगेण
वि भाणियव्वं । से भंते ! किं ऊसिओदयं गच्छइ, पयोदयं
गच्छइ ? , गोयमा ! ऊसिओदयं पि गच्छइ पयोदयं पि गच्छ-
इ । से भंते ! किं एगओ पडागं गच्छइ, दुहओ पडागं ग-
च्छइ ? , गोयमा ! एगओ पडागं गच्छइ, नो दुहओ पडा-
गं गच्छइ । से णं भंते ! किं वाउकाए पडागा ? , गोयमा !
वाउकाए णं से नो खलु सा पडागा । (सू० १५७)

पभू णं भंते ! बलाहणे एगं महं इत्थिरूवं वा० जाव संदमा-
णिरूवं वा परिणामेत्तए ? , हंता ! पभू । पभू णं भंते !
बलाहए एगं महं इत्थिरूवं परिणामेत्ता अणेगाइं जेय-
णाइं गभित्तए ? , हंता ! पभू । से भंते ! किं आयड्डीए गच्छइ,
परिड्डीए गच्छइ ? , गोयमा ! नो 'आयड्डीए गच्छइ,
परिड्डीए गच्छइ । एवं नो आयकम्मुणा परकम्मुणा नो
आयप्पयोगेण परप्पयोगेण ऊसितोदयं वा गच्छइ पयो-
दयं वा गच्छइ । से भंते ! किं बलाहए इत्थी ? , गोयमा !
बलाहए णं से णो खलु सा इत्थी, एवं पुरिसेण आसे
इत्थी । पभू णं भंते ! बलाहए एगं महं जाणरूवं परि-
णामेत्ता अणेगाइं जेयणाइं गभित्तए जहा इत्थिरूवं तहा
भाणियव्वं, नवरं एगओ चक्रवालं पि दुहओ चक्रवालं
पि गच्छइ (ति) भाणियव्वं । जुगगिग्लिथिग्लिसीयासंदमा-
णियाणं तदेव । (सू० १५८)

'पभू णं' मित्यादि. 'जाणं' ति शकटम् 'जुगं' ति
गोम्लविषयप्रसिद्धे जम्पानं-द्विहस्तप्रमाणं वेदिकेपशोभितम् ।
'गिग्लि' ति हस्तिन उपरि कांक्षरूपा या मानुषं गिलतीव गि-
ग्लिः । 'थिग्लि' ति लाटानां यदश्चपल्लयानं तदन्यविषयेषु
थिग्लित्युच्यते । 'सीय' ति शिबिका कूटाकाराच्छादितो ज-
म्पानविशेषः । 'संदमाणिय' ति पुरुषप्रमाणायामो जम्पा-
नविशेषः । 'एगं महं पडागासंठियं' ति महत् पूर्वप्रमाणा-
पेक्षया पताकासंस्थितं स्वरूपेणैव वायोः पताकाकारशरी-
रत्वात् वैक्रियावस्थायामपि तस्य तदाकारस्यैव भावादिति ।
'आयड्डीए' ति । आत्मद्वयं—आत्मशक्त्याऽऽत्मलब्ध्या वा ।
'आयकम्मुणं' ति आत्मक्रियया 'आयप्पयोगेणं' ति
न परप्रयुक्त इत्यर्थः । ऊसिओदयं' ति उच्छ्रित—ऊर्ध्व
उदय—आयामो यत्र गमने तदुच्छ्रितोदयम्—ऊर्ध्वपताकमित्य-
र्थः । क्रियाविशेषणं चेदम् । 'पतोदयं' ति पतदुदयं पति-

तपताकं गच्छति । ऊर्ध्वपताकास्थापना चयम्—पाततपता-
कास्थापना चयम्, 'एगओ पडागं' ति एकतः एकस्यां
दिशि पताका यत्र तदकत.पताकम्, स्थापना चयम् । 'दुह-
ओ पडागं' ति, द्विधापताकम्, स्थापना चयम् । रूपान्तर-
क्रियाधिकाराद्वलाहकसूत्राणि 'बलाहए' ति मेधाः, 'प-
रिणामेत्तए' ति बलाहकस्याजीवनेन विकुर्वणाया असम्भ-
वात्परिणामायनुमित्युक्तम्, परिणामश्चास्य विश्वसारूपः ।
'नो आयड्डीए' ति अचतनन्वान्मेघस्य विवातितायाः शंकर-
भवात्तान्मेघा गमनमस्ति । वायुना देवेन वा प्रेरितस्य
तु स्यादपि गमनमतोऽभिधीयते 'परिड्डीए' ति 'एवं पुरि-
से आसे हत्थि' ति स्त्रीरूपसूत्रमिव पुरुषरूपाश्वरूपह-
स्तिरूपसूत्राण्यध्यतव्यानि । यानरूपसूत्रं विशेषोऽस्तीति
तद्वर्णयति—'पभू णं भंते ! बलाहए एगं महं जाणरूवं
परिणामेत्ता' इत्यादि 'पतोदयं पि गच्छइ' इत्येतदन्ते स्त्री-
रूपसूत्रसमानमेव । विशेषः पुनरयम्—'से भंते ! किं एग-
ओ चक्रवालं दुहओ चक्रवालं गच्छइ ? , गोयमा !
एगओ चक्रवालं पि गच्छइ, दुहओ चक्रवालं पि गच्छइ'
ति । अस्यैवोत्तररूपमंशमाह—नवरं 'एगओ' इत्यादि ।
इह यानं-शकटं चक्रवालं—चक्रम्, रूपसूत्रेषु त्वयं विशेषो
नास्ति, शकट एव चक्रवालसद्भावः । ततश्च युग्यगिग्लिथि
ग्लिथिविक्रास्यन्दमानिकारूपसूत्राणि स्त्रीरूपसूत्रवदध्यया-
नि । एतदवाह—'जुगगिग्लिथिग्लिसीयासंदमाणियाणं तदेव'
ति । भ० ३ श० ४ उ० ।

भाषाविकुर्वणे प्रभुत्वमाह—

देवे णं भंते ! महिड्डीए० जाव महेसवसे रूवसहस्सं वि-
उच्चवणा पभू भासासहस्सं भामित्तए ? , हंता पभू । सा णं
भंते । किं एगा भासा भासासहस्सं ? , गोयमा ! एगा णं सा
भासा णो खलु तं भासासहस्सं । (सू०-५३५X)

'देवे णं' मित्यादि 'एगा णं सा भासा भास' ति एकाऽ-
सौ भाषा, जीवैकत्वेनोपयोगिकत्वात्, एकस्य जीवस्यैकदा
एक एवोपयोग इष्यते, ततश्च यदा सत्याद्यन्यतरस्यां भाषायां
वर्तते तदा नान्यस्यामित्येकैव भाषेति । भ० १४ श० ६ उ० ।

केरिसा विउच्चवणा ।

तत्र 'केरिसविउच्चवणा' ति कीदृशी चमरस्य विकुर्व-
णाशक्तिरित्यादिप्रश्ननिर्वचनार्थः प्रथम उद्देशकः । भ० ३
श० १ उ० ।

तत्र कीदृशी विकुर्वणा ? , इत्याद्यर्थस्य प्रथमोद्देशकस्येदं
सूत्रम्—

तेणं कालेणं तेणं समएणं मोया नामं नगरी होत्था,
वणणओ—तीसे णं मोयाए नगरीए बहिया उत्तरपुर-
च्छिमे दिसीभागे णं नंदणे नामं चेतिए होत्था । व-
णणओ—तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसुड्डे प-
रिसा निगगच्छइ पडिगया परिसा । तेणं कालेणं तेणं
समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स दोच्चे ओत्तेवा-
सी अग्गिभूती नामं अणगारे गोयमगेत्तेणं सत्तुस्सेहे०
जाव पज्जुवासमाणे एवं वदासी-चमरे णं भंते ! अ-

सुरिंदे असुरराया केमहिडिण ? केमहज्जुत्तिण ? के-
महावले ? केमहायमे ? केमहासोक्खे ? केमहाणु-
भागे ? , केवइयं च णं पभू विउच्चित्तण ? । गोयमा ?
चमेरे णं असुरिंदे असुरराया महिडिण० जाव महाणुभागे
से णं तत्थ चंत्तीमाए भवणावाससयमहस्साणं चउसट्ठीए
सामाणियसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं० जाव
विहरइ , एवं महिडिण० जाव महाणुभागे, एवातेयं
च णं पभू विउच्चित्तण, से जहानामए जुगति जुगणे
हत्थेणं हत्थे गेएहेज्जा, चक्कस्स वा नाभी अरयाउत्ता
सिया, एवामेव गोयमा ! चमेरे असुरिंदे असुरराया वे-
उच्चियसमुग्घाएणं समोह(णिज्ज)णइ, वेउच्चियसमुग्घा-
ए णं समोहणइ संखेज्जाइं जोयणाइं दंडं निमिरइ.तं जहा-
रयणाणं० जाव गिड्ढाणं अहावायरे पोग्गले परिसा-
डेइ, अहावायरे पोग्गले परिमाडित्ता अहासुहुमे पोग्ग-
ले परियाएंति, अहासुहुमे पोग्गले परियाइत्ता दोच्चं पि
वेउच्चियसमुग्घाएणं समोहणतिरेत्ता पभू णं गोयमा! चमेरे
असुरिंदे असुरराया केवलकप्पं जंबुदीवं दीवं बहूहिं
असुरकुमारोहिं देवेहिं देवीहि य आइएणं वितिकिएणं
उवत्थडे संथडे फुडं अगढा अगढं करेत्तए । अ-
दुत्तरं च णं गोयमा ! पभू चमेरे असुरिंदे असुरराया
तिरियमसंखेजे दीवसुहेइ बहूहिं असुरकुमारोहिं देवेहिं
देवीहि य आइएणे वितिकिएणे उवत्थडे संथडे फुडे
अगढावगढे करेत्तए , एस णं गोयमा ! चमेरे
असुरिंदस्स असुरराया अयमेयारूढे तिसए धिमयमेत्ते
बुंइए णो चेव णं णंत्तीए विक्कुविसु वा विक्कुवति
वा विक्कुविससति वा । (६० १२६) ॥

‘तेणं कालेण’ मित्यादि सुगमं, एवरं ‘केमहिडिण’
ति केन रूपेण महद्धिकः ? , किरूपा वा महद्धिरस्येति
किमहद्धिकः, कियन्महद्धिक इत्यन्ये, ‘सामाणियसा-
हस्सीणं’ ति समानया-इन्द्रतुल्यया ऋद्ध्या चरन्तीति
सामानिकाः ‘तायत्तीसाए’ ति त्रयस्त्रिंशतः ‘तायत्तीसगा-
णं’ ति मन्त्रिकल्पानां यावत्कणादिदं दृश्यम्—‘चउहं लो-
णपालाणं पंचगहं अगमहिस्सीणं सपरिवागणं तिहं परि-
साणं सत्तहं अणियाणं सत्तहं अणियाहिवईणं चउणं
चउसट्ठीणं आयरक्खंदवसाहस्सीणं अचेनि च वहुणं च-
मेरेचारायहाणीवत्थधाणं देवाणं य देवीणं य आहवच्चं
पगेवच्चं सामित्तं महितं आणइसरमेणावच्चं कारमाणं
पालमाणं महयाऽऽहयनट्ठीयवाइयतंतीतलतालनुडियय-
णमुइगपहुपवाइयवेणं दिव्वाइ भोगभोगाईं भुजमाणं’
ति तत्राधिपत्यम्—आधिपतिकर्म पुरावर्त्तिव्यम्—अग्रगा-
मित्तं स्वामित्तं—स्वस्वामिभावं भर्तृत्वम्—पोषकत्वम् आ-
श्वरस्य—आज्ञाप्रधानस्य सता यत्सेनापत्यं तत्तथा, त-

त्कारयन् अन्यैः पालयन् स्वयमिति, तथा भहता रवेणे-
ति योगः । ‘आहय’ ति आख्यानकप्रतिवद्धानीति वृद्धाः,
अथवा—‘अहय’ ति अहतानि—अव्याहतानि नाश्वनी-
तवाहितानि, तथा तन्वी—वीणा तलतालाः—हस्ततालाः
तला वा हस्ताः तालाः—कांसिकाः ‘तुडिय’ ति शेष-
तूर्याणि, तथा घनाकारो ध्वनिसाधर्म्याद्या मृदङ्गो—मर्दलः
पटुता-दत्तपुरुषेण प्रवादित इत्यंतयां इन्द्रोऽत एयां यो
रवः स तथा तेन ‘भोगभोगाई’ ति भोगाहान् शब्दा-
दीन् ‘एवं महिडिण’ ति एवं महद्धिक इव महद्धिकः,
इयन्महद्धिक इत्यन्ये । ‘से जहानामए’ इत्यादि, यथा
युवति युवा हस्तेन हस्ते गृह्णाति, कामवशाद्वाढतरग्रह-
णता निरन्तरहस्ताङ्गुलितयेत्यर्थः, दृष्टान्तान्तरमाह—‘चक्क-
स्से’ त्यादि, चकस्य वा नाभिः, किंभूता ?—‘अरयाउत्त’
ति अरकैरायुक्ता—अभिविधिनाऽन्विता अरकायुक्ता ‘सि-
य’ ति’ स्यात्—भवत्, अथवा—अरका उत्तामिता—
आम्फालिता यस्यां सा आरकात्तामिता, ‘एवमेव’ ति नि-
रन्तरतयेत्यर्थः, प्रभुजम्बूद्वीपं बहुभिर्देवादिभिराकीर्णं कर्त्त-
मिति योगः । वृद्धैस्तु व्याख्यातं—यथा यात्रादिषु युवतिभ्यो-
नो हस्ते लग्ना-प्रतिवद्वा गच्छति बहुलोकप्रचिन्त देशे,
एवं यानि रूपाणि विकुर्वितानि तान्येकस्मिन् कर्त्तारि प्र-
तिवद्धानि । यथा वा चकस्य नाभिर्देवा बहुभिरारकैः प्रति-
वद्वा घना निश्चिद्वा, एवमाश्वरीरगमतिवद्देवसुरदेवैर्देवी-
भिश्च पूर्येदिति । ‘वेउच्चियसमुग्घाएणं’ ति वैक्रियकर-
णाय प्रयत्नावशेषेण ‘समोहणइ’ ति समुपहन्यते समु-
पहता भवति समुपदेति वा—प्रदेशान् धित्तिपतीति । त-
त्स्वरूपमेवाह—‘संखेज्जाइं’ इत्यादि, दण्ड इव दण्डः—
ऊर्ध्वाध आयतः शरीरवाहलो जीवप्रदेशकर्मपुद्गलसमूहः,
तत्र च विविधपुद्गलानादत्त इति दर्शयन्नाह—तद्यथा—र-
त्तानां—कर्केतनादीनाम्, इह च यद्यपि रत्नादिपुद्गला
ओदारिका वैक्रियसमुद्धानं च वैक्रिया एव ग्राह्या भवन्ति
तथाऽपीह तेषां रत्नादिपुद्गलानामिव सारताप्रतिपादनाय
रत्नानामित्याद्युक्तम्, तच्च रत्नानामिवेत्यादि व्याख्येयम् ।
अन्ये त्वाहुः—ओदारिका अपि ते गृहीताः सन्तो वैक्रि-
यतया परिणमन्तीति । यावत्करणादिदं दृश्यम्—‘वहराणं
वेरुलियाणं लोहियक्खाणं मसारगल्लाणं हंसगम्भाणं पुलया-
णं सोमंधियाणं जोतीरसाणं अंकाणं अजणाणं रयणाणं जा-
यरूवाणं अजणुपुलयाणं फलिहाणं’ ति, किम् ? , अत
आह—‘अहा वायरे’ ति यथा वादरान्-असारान् पुद्गलान् प-
रिशातयति दण्डनिसर्गगृहीतान्, यच्चोक्तं प्रज्ञापनादीका-
यां यथा—‘स्थूलान्—वैक्रियशरीरनामकर्मपुद्गलान् प्राग्वद्वा-
न् शातयती’ ति तत्समुद्धान्तशब्दसमर्थनार्थमांगिकं
वैक्रियशरीरकर्मनिर्जरणमाश्रयेति । ‘अहा सुहुमे’ ति य-
था सूदमान्-सारान् ‘परियाए’ ति पर्यादत्त, दण्डनि-
सर्गगृहीतान् सामस्येनादत्त इत्यर्थः । ‘दोच्चं पि’ ति
द्वितीयमपि वारं समुद्घातं करोति, चिकीर्षितरूपनि-
र्माणार्थं ततश्च ‘पभू’ ति समर्थः ‘केवलकप्प’ ति के-
वलः—परिपूर्णः कल्पत इति कल्पः—स्वकार्यकरणसाम-
र्थ्योपेतस्ततः कर्मधारयः, अथवा—केवलकल्पः—केव-
लज्ञानसदृशः परिपूर्णतासाधर्म्यात्सम्पूर्णपर्यायो वा केवल-

कल्प इतिशब्दः । 'आइन्न' मित्यादय एकाग्रो अत्यन्तव्या-
सिदशनायोक्ताः । 'अदुत्तरं च शं' ति अथापरं च इदं च
सामर्थ्यातिशयवर्णनम् । 'चिसण' ति गोचरे वैक्रियकरण-
शक्तः, अयं च तत्करणयुक्तोऽपि स्यादित्यत आह—
'चिसयमेत्तं' ति विषय एव विषयमात्रं—क्रियाशून्यं 'बु-
इए' ति उक्तम्, एतदेवाह—'संपत्तीए' ति यथाक्लाथ-
सम्पादनं 'चिउच्चिसु वा' विकुर्वितवान् विकुर्वति वा
विकुर्विष्यति वा, 'विकुर्व' इत्ययं धातुः सामान्यकोऽस्ति,
विकुर्वणेन्यादिप्रयोगदर्शनादिति ।

जति शं भंते ! चमरे असुरिंदे असुरराया एमहि-
ड्डिए० जाव एवइयं च शं पभू विकुर्वित्तए, चमरस्स
शं भंते ! असुरिंदस्स असुररन्नो सामाणिया देवा के
महिड्डिया० जाव केवतियं च शं पभू विकुर्वित्तए ?,
गोयमा ! चमरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो सामाणिया दे-
वा महिड्डिया० जाव महाणुभागा । ते शं तत्थ साणं
साणं भवणाणं साणं साणं सामाणियाणं साणं सा-
णं अगमहिंसीणं जाव दिवाइं भोगभोगाइं भुजमा-
णा विहरंति । एवं महिड्डिया० जाव एवइयं च शं
पभू विकुर्वित्तए, से जहानामए—जुवति जुवणे हत्थे-
यं हत्थे गेएहेज्जा चक्रस्स वा नाभी अरयाउत्ता सि-
या एवाभव गोयमा ! चमरस्स असुरिंदस्स असुरर-
न्नो एगमेगे सामाणिए देवे वेउच्चियसमुग्घाएणं समो-
हणइ समोहणित्ता० जाव दोच्चं पि वेउच्चियसमुग्घाएणं
समोहणति समोहणित्ता पभू शं गोयमा ! चमरस्स
असुरिंदस्स असुररन्नो एगमेगे सामाणिए देवे केवल-
कण्यं जंबुदीवं दीवं बहूहि असुरकुमारेहिं देवेहिं देवी-
हि य आइन्नं वितिकिन्नं उवत्थडे संधडे फुडे अवगा-
ढावगाढं करेत्तए । अदुत्तरं च शं गोयमा ! पभू च-
मरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो एगमेगे सामाणियदेवे ति-
रियमसंखजे दीवसमुदे बहूहि असुरकुमारेहिं देवेहिं दे-
वीहि य आइण्णे वितिकिण्णे उवत्थडे संधडे फुडे
अवगाढावगाढं करेत्तए । एसं शं गोयमा ! चमरस्स
असुरिंदस्स असुररन्नो एगमेगस्स सामाणियदेवस्स
अयमेयारूवे विसए विसयमेते बुइए शो चेव शं संपत्तीए
विकुर्विसु वा विकुर्वति वा विकुर्विस्सति वा । ज-
ति शं भंते ! चमरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो सामाणिया
देवा एवं महिड्डिया० जाव एवतियं च शं पभू विकुर्वि-
त्तए । चमरस्स शं भंते ! असुरिंदस्स असुररन्नो ताय-
त्तीसिया देवा केमहिड्डिया ?, तायत्तीमिया देवा
जहा सामाणिया तहा नेयव्वा, लोयपाला तहेव, नवरं
संखेज्जा दीवसमुदा भाणियव्वा । बहूहि असुरकुमारेहिं-अ०

रीहि य आइन्नं० जाव विउच्चिस्मंति वा । जति शं भं-
ते ! चमरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो लोयपाला दे-
वा एवं महिड्डिया० जाव एवतियं च शं पभू वि-
उच्चित्तए । चमरस्स शं भंते ! असुरिंदस्स असुरर-
न्नो अगमहिंसीया देवीया के महिड्डियाया० जाव
केवतियं च शं पभू विकुर्वित्तए ?, गोयमा ! च-
मरस्स शं असुरिंदस्स असुररन्नो अगमहिंसीया
महिड्डियाया० जाव महाणुभागाया । ताया शं त-
त्थ साणं साणं भवणाणं साणं साणं सामाणिय-
साहस्मीणं साणं साणं महत्तगियाणं साणं साणं
परिसाणं० जाव एमहिड्डियाया अन्नं जहा लो-
गपालाणं अपरिसेमं । मेवं भंते ! भंते ! ति । (सू० १२७)
भगवं दोच्चे गोयमे ममणं भगवं महावीरं वंदइ
नमंमइ वंदित्ता नमंमिच्चा जेणव तच्चे गोयमे वायुभूती
अणगारे तेणव उवागच्छति उवागच्छित्ता तच्चे गो-
यमं वायुभूति अणगारं एवं वदासी-एवं खलु
गोयमा ! चमरे असुरिंदे असुरराया एवं महिड्डिए तं
चेव एवं सव्वं अपुट्टागारणं नेयव्वं अपरिनेसियं० जा-
व अगमहिंसीणं वत्तव्वया ममत्ता । तए शं से तच्चे
गोयमे वायुभूती अणगारे दोच्चस्स गोयमस्स अग्गिभूइस्स
अणगारस्स एवमाइस्समाणस्स भाममाणस्स पएणव-
माणस्स परूवेमाणस्स एयमट्ठं नो सदहइ नो पत्तियइ नो
रोयइ एयमट्ठं असदहमाणे अपत्तियमाणे अरोएमाणे
उट्ठाए उट्ठइ उट्ठित्ता जेणव समणं भगवं महावीरे तेणव
उवागच्छइ० जाव पज्जुयाममाणे एवं वयासी-एवं खलु
भंते ! मम दोच्चे गोयमे अग्गिभूती अणगारे ए-
वमातिकवइ भासइ पन्नवेइ परूवेइ-एवं खलु गो-
यमा ! चमरे असुरिंदे असुरराया महिड्डिए० जाव महा-
णुभावे से शं तत्थ चोत्तीसाए भवणावाससयसहस्सा-
णं एवं तं चेव सव्वं अपरिसेमं भाणियव्वं० जा-
व अगमहिंसीणं वत्तव्वया ममत्ता । से कहमेयं भं-
ते !, एवं गोयमादिसमणे भगवं महावीरे तच्चं
गोयमं वाउभूति अणगारं एवं वदासी-जएणं गोयमा !
दोच्चे गोयमा ! अग्गिभूई अणगारे तव एवमा-
तिकवइ एवं भामइ एवं पन्नवेइ एवं परूवेइ ।
एवं खलु गोयमा ! चमरे असुरिंदे असुरराया
महिड्डिए एवं तं चेव सव्वं० जाव अगम-
हिंसीणं वत्तव्वया ममत्ता सच्चे शं एसमट्ठे । अहं
पि शं गोयमा ! एवमातिकवामि भासेमि पछेमि
परूवेमि, एवं खलु गोयमा ! चमरे० जाव महिड्डि-
ए सो चेव वित्तिओ गमो भाणियव्वो० जाव अ-

ग्गमहिमीआं, सच्चं एं एममट्टं मेवं भंते ! भंते ! ति । तच्चे गोयमं ! वायुभृती अणगारं समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ ता जेणव दांच्चे गोयमे अग्गिभृती अणगारं तेणव उवागच्छइ २ ता दांच्चं गोयमं अग्गिभृतिं अणगारं वंदइ नमंसति २ ता एममट्टं सम्मं विणएणं भुज्जा भुज्जा खामेति । (मृ०-१२८)

तए णं मे तच्चं गोयमं वाउभृती अणगारं दांच्चेणं गोयमणं अग्गिभृतिणामेणं अणगारणं मद्धि जेणव समणं भगवं महावीरं जाव पज्जुवासमाणं एवं वयासी-जति णं भंते ! चमरं असुरिदे असुरराया एवं महिड्डिए ० जाव एवतियं च णं पभू विकुवित्तए वली णं भंते ! वडरोयणिंदं वडरोयणराया केमहिड्डिए ० जाव केवइयं च णं पभू विकुवित्तए ? गोयमा ! वली णं वडरोयणिंदं वडरोयणराया महिड्डिए ० जाव महाणुभागे, से णं तत्थ तीमाए भवणावासमयमहस्साणं सट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं ससं जहा चमरस्स तहा वलियस्स वि णेयव्वं । णवरं मातिरेगं केवलकणं जंबुदीवं ति भाणियव्वं, मेसं तं चेव शिरवमेसं णेयव्वं, णवरं णाणत्तं जाणियव्वं भवणंहिं मामाणिएहिं, मेवं भंते ! भंते ति । तच्चे गोयमे वायुभृती ० जाव विहरति ० भंते ! ति । भगवं दांच्चे गोयमं अग्गिभृती अणगारं समणं भगवं महावीरं वंदइ २ ता एवं वदासी-जइ णं भंते ! वली वडरोयणिंदं वडरोयणराया एमहिड्डिए ० जाव एवइयं च णं पभू विकुवित्तए । धरणे णं भंते ! नागकुमारिंदे नागकुमारराया केमहिड्डिए ० जाव केवतियं च णं पभू विकुवित्तए ? गोयमा ! धरणे णं नागकुमारिंदे नागकुमारराया एमहिड्डिए ० जाव से णं तत्थ चोयालीसाए भवणावासमयमहस्साणं छएहं सामाणियसाहस्सीणं ता-यत्तीमाए तायत्तीसमाणं चउएहं लोगपालाणं छएहं अग्गमहिमीणं मपरिवाराणं ति एहं परिमाणं सत्तएहं अणियाणं सत्तएहं अग्गीयाहिर्वहणं चउत्तीसाए आयरक्खदवसाहस्सीणं अन्नेमिं च ० जाव विहरइ । एवतियं च णं पभू विउव्वित्तए मे जहनामए-जुवतिं जुवाणे ० जाव पभू केवलकणं जंबुदीवं दीवं ० जाव तिरियं संखेज्जे दीवसमुदं वट्ठीं नागकुमारीहिं ० जाव विउव्विस्संति वा । सामाणिया तायत्तीमलं, गपालगा महिसीओ य तहेव, जहा चमरस्स । एत धरणे णं नागकुमारराया महिड्डिए ० जाव एवतियं जहा चमरे तहा धरणेण वि, णवरं संखेज्जे दीवसमुदं भाणियव्वं । एवं ० जाव धणियकुमारा वाणभंतरा जाइसिया वि, नवरं दाहिणिल्ले सत्ते अग्गि-

भृती पुच्छति, उत्तरिल्ले सत्ते वाउभृती पुच्छइ, भंते ! ति भगवं दांच्चे गोयमे अग्गिभृती अणगारं समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति २ ता एवं वयासी-जति णं भंते ! जाइमिंदे जातिसराया एवं महिड्डिए ० जाव एवतियं च णं पभू विकुवित्तए सत्ते णं भंते ! देविंदे देवराया केमहिड्डिए ० जाव केवतियं च णं पभू विउव्वित्तए ? गोयमा ! सत्ते णं देविंदे देवराया महिड्डिए ० जाव महाणुभागे, से णं तत्थ वत्तीसाए विमाणावासमयमहस्साणं चउरासीए सामाणियसाहस्सीणं ० जाव चउएहं चउरासीणं आयरक्ख-(देव) साहस्सीणं अन्नेमिं च ० जाव विहरइ । एवं महिड्डिए ० जाव एवतियं च णं पभू विकुवित्तए, एवं जहेव चमरस्स तहेव भाणियव्वं, नवरं दो केवलकणं जंबुदीवं दीवं अद्वेसं तं चेव । एस णं गोयमा ! सकस्स देविदस्स देवरणो इमेयास्से विसए विसयमेत्ते णं बुइए नो चेव णं संखीए विउव्विसु वा विउव्वति वा विउव्विस्सति वा । (मृ०-१२९)

‘ नवरं संखेज्जा दीवसमुदं ’ ति लोकापालादीनां सामानिकेभ्योऽल्पतरुद्विकषेणादपतरुदाद्वैक्रियकरणलब्धमिति । ‘ अपुट्टवागरणं ’ ति अपुट्टं सति प्रतिपादनं ‘ वडरोयणिंदे ’ ति दाक्षिणात्यासुरकुमारेभ्यः रुकाशाद्विशिष्टं रोचनं-दीपनं येषामस्ति ते वैरोचना-श्रीदीच्यासुरास्तेषु मध्ये इन्द्र-परमेश्वरो वैरोचनेन्द्रः सादरेण केवलकणं ’ ति श्रीदीचेन्द्रेन वल्लेदिशिष्टतरुद्विकषादिति । ‘ एवं ० जाव धणियकुमार ’ ति धरणप्रकरणमिव भूतानन्दादिमहाघोषान्तभवनपतीन्द्रप्रकरणान्दध्ययानि, तेषु चेन्द्रनामान्यतद्गाथानुसारतो वाच्यानि-“ चमरे १ धरणे २ तह वे-खुंदव ३ हरिकंत ४ अग्गिरीहिं य ५ । पुण्णे ६ जलकंत वि य ७, अमिय ८ विलंबे य ९ घोसं य १० ॥ १ ॥ ” एते दाक्षिणनिकायेन्द्राः । इतरं तु-“ वलि १ भूयाणंदे २ वे-खुदालि ३ हरिसह ४ ऽग्गि गिगि माणव ५ वस्तिट्ठे ६ । जलप्यभे ७ ऽमियवा-हणे ८ पभंजण ९ महाहं स १० ॥ १ ॥ ” एतेषां च भवनसंख्या-“ चउतीसा १ चउत्तसा २ ” इत्यादिपूर्वोक्तगाथाद्वयादवसेया । सामानिकामरसंख्या चैवम्-“ चउसट्ठी सट्ठी खलु, छच्च सहस्सा उ असुरवउजाणं । सामाणिया उ एए, चउग्गुणा आयरक्खा उ ॥ १ ॥ ” अग्रमहिष्यस्तु प्रत्येकं धरणादीनां परा सुत्राभिलापस्तु धरणसुत्रवत्कार्यः, ‘ दाणमंतरजाइसिया वि ’ ति व्यन्तरेन्द्रा अपि धरणेन्द्रवरूपविदारा वाच्याः, एतेषु च प्रतिनिकायं दाक्षिणोत्तरभेदेन द्वौ द्वौ इन्द्रा स्वाताम्, तद्यथा-“ काले य महाकाले १, सुरूवडिखुव २ पुण्णभंदे य । अमरवइमाणभंदे, भमिं य तहा महाभीमे ॥ १ ॥ किंनरकिपुरिसे खलु, सण्पुरिसे चय तहा महापुरिसे । अइकायमहाकायं ७, गीयरइ चय गीयज्जे ८ ॥ २ ॥ ” एतेषां ज्योतिष्काणां च प्रायस्त्रिंशो लोकापालाश्च न सन्तीति ते न वाच्याः, सामानिकास्तु चतुःसहस्रसंख्याः । एतच्च

चतुर्गुणाश्चाभ्यन्तराः । अग्रमहिषश्चतस्र इति । एतेषु च सर्वेष्वपि दाक्षिणात्यानिन्द्रानादित्यं चाग्निभूतिः पृच्छति । औदीच्यंश्चन्द्रश्च वायुभूतिस्तत्र च दाक्षिणात्येष्वदित्यं च केवलकणं जम्बूद्वीपं संस्तुतमित्यादि । औदीच्येषु च चन्द्रश्च सान्तिरेकं जम्बूद्वीपमित्यादि च वाच्यम् । यथेहाधिकृतवाचनायामसूचितमपि व्याख्यातं तदाचना-न्तरमुपजीव्येति भावनीयमिति । तत्र कालेन्द्रसूत्रा-भिलाष एवम्—'काले णं भंते ! पिसाईदे पिसाय-राया केमहिड्डिए ६ केवइयं च णं पभू विउच्चित्तए ? , गोयमा ! काले णं महिड्डिए ६ से णं तत्थ असंख्ज्जाणं नगरावासमहस्साणं चउएहं सामाणियसाहस्सीणं सो-लसएहं आयरक्खदेवसाहस्सीणं चउएहं अग्रमहिमीणं सपरिचाराणं अण्णं च बहुणं पिसायाणं देवाणं देवीणं य आहेवच्चं ० जाव विहरइ , एमहिड्डिए ६ एवइयं च णं पभू विउच्चित्तए ० जाव केवलकणं जम्बूद्वीपं दीवें ० जाव तिरियं संखेज्जे दीवसमुद्दे ' इत्यादि, शकस्य प्रकरणं, 'जाव चउएहं चउरासीणं' मित्यत्र यावत्करणादिदं दृश्यम्—'अट्टएहं अग्रमहिमीणं सपरिचाराणं चउएहं लोगपालाणं तिरहं परिमाणं सत्तएहं अणियाणं सत्तएहं अणियाहिवई-णं' ति, शकस्य विकुर्व्वणोक्ता ।

अथ तत्सामानिकानां सा वक्तव्या, तत्र च स्वप्न-तीतं सामानिकविशेषमाश्रित्य तच्चरिता-नुवादतस्तां प्रश्नयन्नाह—

जइ णं भंते ! सके देविदे देवराया एमहिड्डिए ० जाव एवइयं च णं पभू विकुर्व्वित्तए, एवं खलु देवाणुप्पिया णं अंतवासी तीसए नाम अणगारे पगइभइए ० जाव विणी-ए छट्ठं छट्ठणं अणिकित्तेणं तवोकम्मणं अप्पाणं भावे-माणे बहुपडिपुष्साइ अट्ट संवच्छराइं सामणपरियाणं पा-उणित्ता मासियाए संलेहणाए अप्पाणं भुमिक्का सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदिक्का आलोइयपडि-कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे सयंसि विमाणंसि उववायसभाए देवसयणिजंसि देवदूसंतरेण अंगुलस्स असंखेज्जभागमेत्तीए ओगाहणाए सक्कस्स देविदस्स देवरणां सामाणियदेवत्ताए उववस्से । तए णं तीसए देवे अहुणोववस्समेत्ते समाणे पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिभावं गच्छइ, तं जहा-आहारपज्जत्ती स-रीर-इंदिय-आणापाणपज्जत्तीए भासामणपज्जत्तीए । तए णं तं तीसयं देवं पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तभावं गयं समाणं सामाणियपरिसोववस्सया देवया करयलपरिग-हियं दसनहं सिरसा वत्तं मत्थए अजलिं कट्टु जएणं व-द्धावेइ, वद्धावेइत्ता एवं वयासी-अहो णं देवाणुप्पिएहिं दिव्वा देविड्डी दिव्वा देवजुत्ती दिव्वे देवाणुभावे लद्धे पत्ते अभि-समष्ठागए जारिसाणं देवाणुप्पिएहिं दिव्वा देविड्डी दिव्वा देवजुत्ती दिव्वे देवाणुभावे लद्धे पत्ते अभिसमष्ठागए ता-

गिमियाणं सकंणं देविदेणं देवरणां दिव्वा देविड्डी ० जाव अभिसमष्ठागया जारिमिया णं (सकेणं देविदेणं देवरणां दिव्वा देविड्डी ० जाव अभिसमष्ठागया तारिमिया णं) देवाणुप्पिएहिं दिव्वा देविड्डी ० जाव अभिसमष्ठागया । मे णं भंते ! तीसए देवं केमहिड्डिए ० जाव केवतियं च णं पभू विउच्चित्तए ? , गोयमा ! महिड्डिए जाव ० महाणुभागा मे णं तत्थ मयस्स विमाणस्स चउएहं सामाणिय-साहस्सीणं चउएहं अग्रमहिमीणं सपरिचाराणं तिरहं परिमाणं सत्तएहं अणियाणं सत्तएहं अणियाहिवईणं सोल-सएहं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अण्णं च बहुणं वेमाणि-याणं देवाणं य देवीणं ० जाव विहरति, एवं महिड्डिए ० जाव एवइयं च णं पभू विउच्चित्तए । से जहाणामए जुवाति जुवाणे हत्थेण हत्थे गएहंजा जंहेव सक्कस्स तंहेव ० जा-व एस णं गोयमा ! तीसयस्स देवस्स अयमेयारूवे विसए विसयमेत्ते वुड्डए नो चेव णं संपत्तीए विउ-च्चिणु वा ३ । जति णं भंते ! तीसए देवे महिड्डि-ए ० जाव एवइयं च णं पभू विउच्चित्तए, सक्कस्स णं भंते ! देविदस्स देवरन्नो अवसेसा सामाणिया देवा केमहिड्डिया ? , तंहेव मव्वं ० जाव, एस णं गोयमा ! सक्कस्स देविदस्स देवरन्नो एगमेगस्स सामाणियस्स देवस्स इमेयारूवे विसयमेत्ते वुड्डए नो चेव णं संपत्ती-ए विउच्चिणु वा विउच्चित्ति वा विउच्चिस्संति वा ता-यत्तीसाए य लोगपालअग्रमहिमीणं जहेव चमरस्स नवरं दो केवलकप्पे जम्बूद्वीपे दीवे अण्णं तं चेव , सेवं भंते ! भंते ! ति । दोचे गोयमे ० जाव विहरति । (सू०-१३०)

'एवं खलु' इत्यादि, 'एवम्' इति वक्ष्यमाणन्यायेन सा-मानिकदेवतयोत्पन्न इति योगः, 'तीसए' ति तिप्प्यका-भिधानः 'सयंसि' ति स्वकं विमाने, 'पंचविहाए प-ज्जत्तीए' ति पर्याप्तिः—आहारसरीरादीनामभिनिरुक्तिः, सा चान्यत्र पोढोक्ता, इह तु पञ्चधा, भाषामनःपर्या-प्यार्यदुश्रुताभिमतं केनापि कारणेनैकत्वविषयत्वात्, 'लद्धे' ति जन्मान्तरे तदुपार्जनापेक्षया 'पत्ते' ति प्रा-प्ता देवभावापेक्षया 'अभिसमष्ठागए' ति तद्भोगापेक्ष-या 'जंहेव चमरस्स' ति अनन लोकपालाग्रमहिमीणां 'तिरियं संखेज्जे दीवसमुद्दे' ति वाच्यमिति सूचितम् ।

भंते ! ति भगवं तच्चे गोयमे वाउभूती अणगारे समणं भगवं ० जाव एवं वदासी-जति णं भंते ! सके दे-विदे देवराया एमहिड्डिए ० जाव एवइयं च णं पभू विउच्चित्तए ईसाणे णं भंते ! देविदे देवराया केमहि-ड्डिए ? , एवं तंहेव , नवरं साहिए दो केवलकप्पे जं-बुद्वीपे दीवे अवसेसं तंहेव । (सू०-१३१)

‘ ईसाणे णं भंते ! ’ इत्यादि, ईशानप्रकरणम् इह च ‘ एवं तद्वचः ’ इति अनेन यद्यपि शक्यमानवक्रव्यम्रीशा-
नेन्द्रप्रकरणं सूचितं तथाऽपि विशेषाऽस्ति, उभयसाधा-
रणपदार्पणतन्वादिदेशस्येति । स चायम्—‘ से णं अट्टावी-
साए विमाणावाससयसहस्साणं असीईए सामाणियसाह-
स्सीणं ०जाव चउणहं असीईणं आयसकसंदवसाहस्सीणं ति’
ईशानवक्रव्यतानन्तरं तन्सामानिकवक्रव्यतायां स्वप्रतीतम् ।

तद्विशेषमाश्रित्य तच्चरितानुवादतः प्रश्रयन्नाह—

जति णं भंते ! ईसाणे देविंदे देवराया एमहिड्डिए ०जाव
एवतियं च णं पभू विउव्वित्तए । (भ०) एवं सामाणिय-
तायत्तीमलोगपालअग्गमहिसीणं ०जाव एस णं गोयमा !
ईसाणस्स देविंदस्स देवरत्तो एवं एगमेगाए अग्गमहिसीए
देवीए अयमेयारूवे विमए विसयमेत्ते बुडए नो चेव णं
संपत्तीए विउव्विसु वा० ३ ॥ (सू०-१३२ ×) एवं
भणंकुमारे वि, नवरं चत्तारि केवलकप्पे जंबुदीवे दीवि
अदुत्तरं च णं तिरियमसंखेजे एवं सामाणियं तायत्तीस-
लोगपालअग्गमहिसीणं असंखेजे दीवसमुदे सव्वे विउव्व-
ति, सणंकुमाराओ आरद्धा उवरिल्ला लोगपाला सव्वे वि अ-
संखेजे दीवसमुदे विउव्वति, एवं माहिंदे वि, नवरं सा-
तिरेगे चत्तारि केवलकप्पे जंबुदीवे दीवि । एवं बंभलोए वि,
नवरं अट्ट केवलकप्पे, एवं लंतए वि, नवरं सातिरेगे अट्ट
केवलकप्पे, महासुके सोलस केवलकप्पे, सहस्सारे सा-
तिरेगे सोलस, एवं पाणाए वि, नवरं वत्तीसं केवलं
एवं अच्चुए वि नवरं सातिरेगे वत्तीसं केवलकप्पे
जंबुदीवे दीवे अन्नं तं चेव, सवं भंते ! भंते ! ति । तच्चे
गोयमे वायुभूती अणगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ
नमंसति ०जाव विहरति । तए णं समणे भगवं महावीरे
अन्नया कयाई मोयाओ नगरीओ नंदणाओ चेतियाओ पडि
निक्खमइरत्ता वाहिया जणवयविहारं विहरइ । (सू०-१३३)

(कुरुदत्तपुत्रवृत्तान्तं ‘ कुरुदत्तपुत्र ’ शब्दे तृतीयभागे ५६१
पृष्ठे गतम्) । ‘ एवं सणंकुमारे वि ’ इति, अनेनेदं सूचितम्—‘ स-
णंकुमारं णं भंते ! देविंदे देवराया केमहिड्डिए ६ केवइयं
च णं पभू विउव्वित्तए ? , गोयमा ! सणंकुमारे णं देविंदे
देवराया महिड्डिए ६, से णं वारसणहं विमाणावाससयसा-
हस्सीणं वावत्तरीए सामाणियसाहस्सीणं ०जाव चउणहं
वावत्तरीणं आयसकसंदवसाहस्सीणं ’ मित्यादीति, ‘ अग्ग-
महिसीणं ’ इति यद्यपि सनत्कुमारं स्त्रीणामुत्पत्तिर्नास्ति
तथाऽपि याः सौधर्मोपपन्नाः समयाधिकपल्यापमादिदश-
पल्यापमान्तस्थितयोऽपरिगृहीतदेव्यस्ताः सनत्कुमारदेवानां
भोगाय सम्पद्यन्ते इति कृत्वाऽग्रमहिष्यः इत्युक्तमिति । एवं
माहिन्द्रादिसूत्राण्यपि गाथानुसारेण विमानमानं सामानि-
कादिमानं च विज्ञायानुसन्धानीयानि । गाथाश्चैवम्—‘ वत्ती-
स अट्ट वीसा २, वारस ३ अट्ट ४ चउरो ५ य सयसहस्सा ।
आण्णं बंभलोया, विमाणसंखा भवे एसा ॥ १ ॥ परणासं ६

वत्त ७ छेव-व = सहस्सालंतसुक्कसहसारे । सयचउरो आ-
णयपा-णएसु ६—१० तिण्णारणच्चुयओ ११-१२ ॥ २ ॥ ”
सामानिकपरिमाणगाथा—“ चउरासीइ असीई, वावत्तरी स-
त्तरी य सट्टी य । परणा चत्तलीसा, तीसा वीसा दससहस्सा
॥ १ ॥ ” इह च शकादिकान् पञ्चैकान्तरितानग्निभूतिः पृच्छ-
ति, ईशानादींश्च तथैव वायुभूतिरिति । भ० ३ श० १ उ० ।
इदानीं “ निरयतिरिनरसुराणं उक्कोसविउव्वणाकालो ”

इति त्रिंशदुत्तराद्विंशततमं द्वारमाह—

अंतमुहुत्तं नरए-सु होंति चत्तारि तिरिअ-मणुएभु ।

देवसु अट्टमासो, उक्कोसविउव्वणाकालो ॥ १३२२ ॥

अन्तमुहुत्तं नरकेषूत्कर्षतो विकुर्वणाऽवस्थानकालः । तिर्य-
क्षु मनुष्येषु चत्वार्यन्तमुहुत्तानि, देवेषु भवनपत्यादिषु अट्ट-
मासः पञ्चदशदिनान्युत्कृष्टतो विकुर्वणाकाल इति । प्रव०
२३० द्वार ।

विउव्वदुग-वैक्रियद्विक-न० । वैक्रियशरीरवैक्रियाक्कोपाङ्गरूपे
वैक्रियोपलक्षिते द्वयं, पं० सं० ५ द्वार । कर्म० ।

विउव्वमाण-विक्रियमाण-त्रि० । विक्रियकरणवशवर्तिनि,
स्था० ३ ठा० १ उ० । स्वेच्छया (सू० प्र० २० पाहु०) वि-
कुर्वणां कुर्वति, भ० १२ श० ६ उ० । वैक्रियशरीरं कुर्वति,
भ० ३ श० २ उ० ।

विउव्ववग्गणा-वैक्रियवर्गणा-स्त्री० । वैक्रियशरीरग्रहणप्रा-
योग्यवर्गणायाम्, कर्म० ५ कर्म० ।

विउव्विउ-विकुर्वितुम्—अव्य० । सिद्धान्तप्रसिद्धो ‘ विकुर्वे ’
इति धातुरस्ति यस्य विकुर्वणेति प्रयोगः, ततस्तुमुन् । वि-
क्रियां कृत्वत्यर्थे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० २ उ० । भ० ।

विउव्विय-विकृत्य-अव्य० । परिचारणायोग्यं विधायेत्यर्थे,
स्था० ३ ठा० १ उ० ।

विकुर्वित-त्रि० । दैवशक्त्या कृते, आ० म० १ अ० ।

विउव्वियवांदि-वैक्रियवांदि—त्रि० । विकुर्विता-वस्त्रादि-
भिरलंकृता वांदिः-शरीरं येषां ते तथा । अलङ्कृतशरीरेषु,
वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

विउव्वियसमुग्घाय—वैक्रियसमुद्घात—पुं० । समुद्घातभेदे,
(एतद्वक्रव्यताम् ‘ वेउव्वियसमुग्घाय ’ शब्दे दर्शयिष्यामः ।)
‘ विउव्वियसमुग्घापणं समाह्वयं ’ विहितोत्तरवैक्रियशरीर-
मिति । भ० ३ श० ४ उ० ।

विउस-विद्वस्-पुं० । कुशले, ‘ चउरा निउणा कुसला, छेआ
विउसा बुहा य पत्तट्ठा ’ । पाइ० ना० ६० गाथा ।

विउसज्ज-व्युत्सृज्य-अव्य० । परित्यज्येत्यर्थे, व्य० १ उ० ।

विउसमणकालसमय-व्यवशमनकालसमय-पुं० । व्यवशम-
नं पुंवदविकारापशमस्तस्य यः कालसमयः स तथा । रता-
वसानं, भ० १२ श० ६ उ० ।

विउसमण्या-व्यवशमनता-स्त्री० । परस्मिन् क्रोधाभिर्घर्ष-
यति सति क्रोधाज्जन्ते, भ० १ श० ६ उ० ।

विउसमिय-व्यवशमित-त्रि० । उपशमिते, स्था० ६ ठा० ३ उ० । नि० चू० ।

विउसमियपाहुड-व्यवशमितप्राभृत-त्रि० । विशेषणावसा-
यितमवसानं नीतं प्राभृतं-कलहो येन स व्यवशमितप्राभृतः ।
व्युत्सृष्टकलहे, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

विउसरण-व्युत्सर्जन-न० । परित्यजने, दर्श० १ तत्त्व । आ-
चा० । उत्सर्गे, आच० ५ अ० ।

विउसरण्या-व्यवसर्जनता-स्त्री० । त्यागे, भ० २ श० ५ उ० ।

विउसविय-व्यवशमय-अव्य० । विविधमनेकप्रकारैर्द्रव्य-
पदार्थप्रतिपत्तिपुरस्सरं मिथ्यादुष्कृतप्रदानेनावशमय उप-
शमं नीत्वेत्यर्थे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० चू० ।

विउस्सग-व्युत्सर्ग-पुं० । विविधार्थो विशेषार्थो वा विश-
ब्दः, उच्छब्दो-भृशार्थः, सर्जनं-सर्गः, विविधं-विशेषण
वा भृशं त्यजनम्-अतीतसावद्योगमिति भावः । आ०
म० १ अ० । गौणादित्वात् व्युत्सर्गस्थाने-‘विउस्सगो’ । प्रा०
२ पाद । परित्यागं, स च द्विधा-द्रव्यतो भावतश्च । द्रव्यतो-
गणशरीरोपध्याहारविषयां, भावतस्तु-क्रोधादिविषय इति ।
आच० ६ अ० । ममत्वस्य त्यागं, उत्त० ३० अ० । निःस-
कृतया देहोपधित्यागं, स्था० ४ ठा० १ उ० । औ० । उप-
यांगसम्बन्धिनि कायोत्सर्गे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । स्था० ।
भ० । अनेषणीयादिषु त्यक्तेषु गमनागमनसावधानस्वप्रद-
र्शननौसन्तरणोच्चारप्रश्रवणेषु च विशिष्टप्रणिधानपूर्वक-
कायवाङ्मनोव्यापारत्यागं, ध० ३ अधि० । आ० चू० ।

द्रव्यभावव्युत्सर्गभेदानाह—

से किं तं विउस्सगो ? विउस्सगो दुविहे पणत्ते, तं
जहा-द्वविउस्सगो, भावविउस्सगो अ । से किं तं द-
व्वविउस्सगो ? दव्वविउस्सगो चउव्विहे पणत्ते, तं जहा-
सरीरविउस्सगो गणविउस्सगो उव्विहिविउस्सगो भत्त-
पाणविउस्सगो । से तं दव्वविउस्सगो । से किं तं भा-
वाविउस्सगो ? भावविउस्सगो तिविहे पणत्ते, तं जहा-
कसायविउस्सगो संसारविउस्सगो कम्मविउस्सगो । से किं
तं कसायविउस्सगो ? कसायविउस्सगो चउव्विहे पणत्ते, तं
जहा-कोहकसायविउस्सगो माणकसायविउस्सगो मायाक-
सायविउस्सगो लोहकसायविउस्सगो । से तं कसायविउ-
स्सगो । से किं तं संसारविउस्सगो ? संसारविउस्सगो च-
उव्विहे । पणत्ते, तं जहा-णेरइअसंसारविउस्सगो तिरिय-
संसारविउस्सगो मणुअसंसारविउस्सगो देवसंसारवि-
उस्सगो । से तं संसारविउस्सगो । (सू०-२०)

‘संसारविउस्सगो’ त्ति नत्तकायुष्कादिहेतूनां मिथ्यादृष्टि-
त्वादीनां त्यागः । औ० । (कर्मव्युत्सर्गः ‘कम्मविउस्सग-
ग’ शब्दे तृतीयभागे ३४२ पृष्ठे गतः ।) द्रव्यभावव्युत्सर्गे, आच०

१ अ० । (व्युत्सर्गद्वारे द्रव्यव्युत्सर्गकरकण्डुकानां दृष्टान्तत्वेन
भावनं ‘करकंडु’ शब्दे तृतीयभागे ३५७ पृष्ठे उक्तम् ।)
(तनां ‘णमि’ शब्दे चतुर्थभागे १८१० पृष्ठे चतुर्णां मेलकः ।)

दव्वविउस्सगो खलु, पसन्नचंदा भवे उदाहरणं ।

पडियागयसंवेगो, भावमि वि होइ सो चेव ।

द्रव्यव्युत्सर्गो गणोपधिशरीरगन्तपानादिव्युत्सर्गः । अथ-
वा-द्रव्यव्युत्सर्गो नाम-आर्त्तध्यानादिध्यायिनः कायोत्सर्गः,
अन एवाह-द्रव्यव्युत्सर्गं खलु प्रसन्नचन्द्रो राजर्षिर्भवत्युदाह-
रणम् । भावव्युत्सर्गः स्वस्थानादिपरित्यागः । अथवा-धर्म-
शुद्धध्यायिनः कायोत्सर्गः । तथा आह-प्रत्यागतसंवेगो
भावउपि-भावव्युत्सर्गेऽपि स एव प्रसन्नचन्द्रो राजर्षि-
दाहरणमिति गाथात्तरार्थः । आ० म० १ अ० । आ० चू० ।
(अत्रार्थे प्रसन्नचन्द्रराजर्षिकथा ‘पसरणचन्द’ शब्दे पञ्च-
मभागे ८११ पृष्ठे गता ।) कुस्वप्नादां कायोत्सर्गं,
आच० ५ अ० ।

विउस्सगपडिमा-व्युत्सर्गप्रतिमा-स्त्री० । कायोत्सर्गकर-
णं, औ० । स्था० । तथा पूर्वोदिततुष्ट्याभिमुखस्य प्रत्येकप्र-
हरचतुष्टयमानकायोत्सर्गे, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

विउस्सगारिह-व्युत्सर्गार्ह-न० । कायचेषानिर्घोधोपयोगमात्रेण
यत् दुःस्वप्नादिकामय शुध्यति तत् व्युत्सर्गार्हम् । जी० १ प्रति० ।
प्रायश्चित्तभेदे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । (व्युत्सर्गप्रायश्चित्तवि-
षयः ‘काउस्सग’ शब्दे तृतीयभागे ४२७ पृष्ठे उक्तः ।)

विउस्सिय-व्युत्सृत-त्रि० । विविधमनेकप्रकारमुत्प्राबल्येन सि-
तो-बद्धः । स्वसमंयष्वभिनिविष्टे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।
संसारं उपितः । संसारान्तर्वर्तिनि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

विउह-विबुध-त्रि० । ‘क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक्’
॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति वलुक् । चिदुपि, प्रा० १ पाद ।

विऊरमण-व्यवरमण-न० । विराधने, ध० ३ अधि० ।

विऊरिअं-देशी । नष्टे, दे० ना० ७ वर्ग ७२ गाथा ।

विऊह-व्यूह-पुं० । रचनाविशेषे, पञ्चा० ५ विव० । ध० ।

विओग-वियोग-पुं० । ज्ञेये, आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० ।

पित्रादिभिः सह विप्रयोगे, दर्श० ४ तत्त्व । आच० ।

विओजण-वियोजन-न० । विभेदपण- सूत्र० १ श्रु० ५ अ०
१ उ० । खण्डनं, विशेषः । स्था० ।

विओयावइत्ता-वियोजयिता-त्रि० । मोक्षारि, स्था० ४ ठा०
२ उ० ।

विओल-देशी० । आविग्ने, दे० ना० ७ वर्ग ६३ गाथा ।

विओसिय-व्यवसित-त्रि० । विविधमवसितं व्यवसितम् ।
पर्यवसिते, उपशान्ते, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

विंत-विह्व-न० । वाद्यभेदे, आ० चू० १ अ० ।

विंक्षिअ-वृश्चि-पुं० । ‘इत्कपादौ’ ॥ ८११२८॥ इति श्रुतः १-

स्वम् । प्रा० । "वक्रादावन्तः" ॥८॥ १ । २६ ॥ इत्यनुस्वरागमः ।
विषपुच्छकण्टके जन्तुभेदे, प्रा० १ पाद ।

विं (वे) ट-वृन्त-न० । "इदं ददौ वृन्ते" ॥८॥ १ । २६ ॥ इति वृन्तशब्दे
अन इत् एत् ओच्च भवतीति इदं ददौ आदेशः । प्रा० । वन्धने,
सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । फलस्य मूलं, आ० क०
४ अ० । मूलनाले, ध० २ अधि० ।

विटट्टाड-वृन्तस्थायिन्-त्रि० । वृन्तेनाधोवर्तिना तिष्ठतीत्येवंशीले
वृन्तस्थायि । वृन्तमधोभागं उपरि पत्राणि इत्येवं स्थानशीले,
रा० । आ० म० । औ० ।

विटवद्ध-वृन्तवद्ध-न० । अतिमुक्तकप्रभृतिषु, प्रज्ञा० १ पद ।

विटल-विण्टल-न० । तथाविधज्योतिर्षानिमित्तादिके लुला-
पजीवनोपायं, वृ० । "चुम्बाइ विटलकण, गरहिय संथव-
कण य तुज्भाहि" वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

वितागी-वृन्ताकी-स्त्री० । गुच्छवनस्पतिभेदे, आचा० १ श्रु० १
अ० २ उ० । वृन्ताकीफले न भक्ष्यम् । ध० २ अधि० ।

विंदमाण-विन्दत्-त्रि० । लभमाने, नि० १ श्रु० १ वर्ग
१ अ० ।

विंदावण-वृन्दावन-न० । मथुरासन्निधे यमुनानदस्थ वृन्दा-
देव्यावासभूत लौकिकवने, यो० वि० ।

वरं वृन्दावने रम्यं, कौण्डिन्यमभिवाञ्छितम् ।

न त्वेवाविषयो मोक्षः, कदाचिदपि गौतम ! ॥१३॥

वर-प्रधानं वृन्दावनं-यमुनानदीनदवर्तिनि मथुरापवन-
विशेष रम्ये-रमणीये कौण्डिन्यमभिवाञ्छितम्-
अभिलषितम्, नन्वेव-नैव पुनरविषयः कदाचित्क्रियया सा-
धयितुमयोग्यः मोक्षो-उपवर्गः कदाचिदापि कौण्डिन्यवस्थावि-
शेष वाञ्छितः । गौतमेति गालेन निजशिष्यविशेषस्याम-
न्त्रणं कृतमिति । यो० वि० ।

विन्दु-पुं० । नि० । विन्दु-पुं० । "गुणाद्याः क्लीबवा" ॥८॥ १ । २४ ॥
इति वा तपुंसकत्वम् । जलकणं, प्रा० । अनुस्वारपरिचयके,
पतितविन्दुसंस्थानं, "विन्दो च वागवीजम्" जै० गा० ।

विन्दुसार-विन्दुसार-पुं० । चन्द्रगुप्तसुते, अशोकश्रीमद्वाराज-
पितरि मगधराजे, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । विशेष । "च-
दगुत्तपुत्तोऽयं, विन्दुसारस्स ननुओ । असौ गसिणिणो पुत्तो-
अंधो जायइ कागसि ॥ ८६२ ॥" वृ० १ उ० । नि० चू० १६
उ० । लोकशब्दोऽत्र लुप्तो द्रष्टव्यस्ततश्च लोकस्य विन्दुसारवा-
चरस्य सारं सर्वोत्तमं यत्तल्लोकविन्दुसारम् । स० १४ सम० ।
त्वत्पुत्रेण पुत्रे, आ० म० १ अ० । स्था० । आव० ।

विहंगिज-वृंहणीय-त्रि० । मांसोपचयकारिणि, औ० । स्था० ।
जा० । जी० । धातुपचयकारिणि, जं० २ वक्ष० । जी० । सं-
वदनीये, यो० ६ विव० ।

विकंपण-विकम्पन-न० । स्वस्वमण्डलाद्बहिर्व्यप्यकणे, अ-
भ्यन्तरप्रवेशने च । सू० प्र० १ पाद० ।

सूर्यमण्डलानां विकम्पनमाह-

ता केवतियं (ते) एगमेगेणं रतिदिणं विकंपइत्ता

१-पत्राण्येते तत्रानुक्तादिहोक्ताः ।

विकंपइत्ता सूरिए चारं चरति आहिते चि वदेजा ? तत्थ
खलु इमाओ मत्त पडिबत्तीओ पणत्ताओ । तत्थगे एव-
माहंसु-ता दो जोयणाइ अद्ददुच्चालीमं तेसीतसयभागे
जोयणस्स एगमेगेणं रतिदिणं विकंपइत्ता २ सूरिए
चारं चरति, एगे एवमाहंसु १ । एगे पुण एवमाहंसु-ता
अद्दुत्तिजाइ जोयणाइ एगमेगेणं राइदिणं विकंपइत्ता
२ सूरिए चारं चरति, एगे एवमाहंसु २ । एगे पुण एव-
माहंसु-ता तिभागूणाइ तिचि जोयणाइ एगमेगेणं रा-
इदिणं विकंपइत्ता २ सूरिए चारं चरति, एगे एव
माहंसु ३ । एगे पुण एवमाहंसु-ता तिचि जोयणाइ अ-
द्दुत्तिजालीमं च तेसीतसयभागे जोयणस्स एगमेगेणं
राइदिणं विकंपइत्ता २ सूरिए चारं चरति, एगे
एवमाहंसु ४ । एगे पुण एवमाहंसु-ता अद्दुत्ताइ जोयणा-
इ एगमेगेणं राइदिणं विकंपइत्ता २ सूरिए चारं चर-
ति, एगे एवमाहंसु ५ । एगे पुण एवमाहंसु-ता चउ-
व्वागूणाइ चत्तारि जोयणाइ एगमेगेणं राइदिणं वि-
कंपइत्ता २ सूरिए चारं चरति एगे एवमाहंसु ६ । एगे
पुण एवमाहंसु-ता चत्तारि जोयणाइ अद्दुत्तावणं च ते-
सीतसयभागे जोयणस्स एगमेगेणं राइदिणं विकंप-
इत्ता २ सूरिए चारं चरति एगे एवमाहंसु ७ । वयं
पुण एवं वदामो-ता दो जोयणाइ अद्दुत्तालीमं च ए-
गद्धिभागे जोयणस्स एगमेगेणं मंडलं एगमेगेणं राइदिणं
विकंपइत्ता २ सूरिए चारं चरति, तत्थ णं को हेतू इति
वदेजा ? ता अयणं जंवूदीवे २ ० जाव परिकेवेणं
पन्नत्ते, ता जता णं सूरिए सव्ववन्तं मंडलं उवसंक-
मिच्चा चारं चरति, तता णं उत्तमकट्टपत्ते उकोसए अद्दा-
रस्स मुहुत्ते दिवसे भवति, जहणिया दुवालसमुहुत्ता राइ
भवइ । से णिक्खममाणे सूरिए णवं संवच्छरं अयमाणे
पढंमि अहोरात्तंसि अन्धितराणं तं मंडलं उवसंकमि-
च्चा चारं चरति । ता जया णं सूरिए अन्धितराणं तं मं-
डलं उवसंकमिच्चा चारं चरति तदा णं दो जोयणाइ
अद्दुत्तालीमं च एगद्धिभागे जोयणस्स एगेणं राइदिणं
विकंपइत्ता चारं चरति । तता णं अद्दुत्तासमुहुत्ते दिवसे
भवति दोहि एगद्धिभागमुहुत्तेहि ऊणे, दुवालसमुहुत्ता राइ
भवति दोहि एगद्धिभागमुहुत्तेहि अहिया, से णिक्खममाणे
सूरिए दोचमि अहोरात्तंसि अन्धितरं तच्चं मंडलं
उवसंकमिच्चा चारं चरति, ता जया णं सूरिए
अन्धितरं तच्चं मंडलं उवसंकमिच्चा चारं चरति,
तता णं पणत्तासं च एगद्धिभागे जोयणस्स दोहि

राइंदिएहिं विक्रपइत्ता चारं चरति, तता णं अट्टा-
ग्ममुहुत्ते दिवसे भवति चउहिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं
ऊणं दुवालसमुहुत्ता राई भवति, चउहिं एगट्टिभा-
गमुहुत्तेहिं अधिपा । एवं खलु एतेणं उवाएणं णि-
क्खममाणे सूरिए तताऽणंतराओ तदाणंतरं मंडलातो
मंडलं मंकममाणे २ दो जोयणाइं अडयालीसं च
एगट्टिभागे जोयणस्स एगमेणं मंडलं एगमेणं रा-
इंदिएणं विक्रपमाणे २ सव्ववाहिरमंडलं उवसंकमि-
त्ता चारं चरति । ता जया णं सूरिए सव्ववभंतरातो
मंडलातो सव्ववाहिरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति,
तता णं सव्ववभंतरं मंडलं पणिहाय एगेणं तेसीतेणं राइं-
दियसतेणं पंचदसुत्तरजोयणसते विक्रपइत्ता चारं चरति,
तता णं उत्तमकट्टपत्ता उक्कोसिया अट्टारसमुहुत्ता राई भ-
वइ, जहणए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति । एस णं पढमं
छम्मासे । एस णं पढमछम्मासस्स पजवसाणे । मे य पवि-
समाणे सूरिए दोच्चं छम्मासं अयमाणे पढमंमि अहोरत्तं-
सि वाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति ता जता
णं सूरिए वाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति
तया णं दो दो जोयणाइं अडयालीसं च एगट्टिभागे
जोयणस्स एगेणं राइंदिएणं विक्रपइत्ता चारं चरति, तता
णं अट्टारसमुहुत्ता राई भवति, दोहिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं
ऊणं दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति, दोहिं एगट्टिभागेहिं
मुहुत्तेहिं अहिए । स पविसमाणे सूरिए दोच्चंसि अहोरत्तंसि
वाहिरतच्चंसि मंडलंमि उवसंकमित्ता चारं चरति । ता ज-
या णं सूरिए वाहिरतच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति
तया णं पंचजोयणाइं पणतीसं च एगट्टिभागे जोयणस्स
दोहिं राइंदिएहिं विक्रपइत्ता चारं चरति, राइंदिए तहेव ।
एवं खलु एतेणुवाएणं पविसमाणे सूरिए ततोऽणंतराओ
तयाणंतरं च णं मंडलं मंकममाणे २ दो जोयणाइं अ-
डयालीसं च एगट्टिभागे जोयणस्स एगमेणं राइंदिएणं
विक्रपमाणे २ सव्ववभंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति,
ता जया णं सूरिए सव्ववाहिरातो मंडलातो सव्ववभंत-
रं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तता णं स-
व्ववाहिरं मंडलं पणिधाय एगेणं तेसीएणं राइंदिय-
सतेणं पंचदसुत्तरं जोयणसते विक्रपइत्ता चारं चरति,
तता णं उत्तमकट्टपत्ता उक्कोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे
भवति, जहणिया दुवालसमुहुत्ता राई भव-
इ । एस णं दोच्चं छम्मासे एस णं दोच्चस्स छ-
म्मासस्स पजवसाणे, एस णं आदिच्चं संवच्छरे, एस
णं आदिच्चस्स संवच्छरस्स पजवसाणे ॥ (सू०-१८)

'ता केवइयं ते एगमेणं राइंदिएणं विक्रपइत्ता' इत्या-
दि । ता इति पूर्ववत्, कियन्प्रमाणं क्षेत्रमिति गम्यते ।
'एगमेणं' ति अत्र प्रथमादकशब्दान्मकारोऽलान्नालिक-
स्ततोऽयमर्थः—एकैकेन रात्रिन्दिवेन अट्टागत्रेण विक्रम्य
विक्रम्य विक्रम्ये नाम—स्वस्वमण्डलाद् बाहिरवज्र-
पक्षणमध्यन्तरप्रवेशने वा सूर्य—आदित्यश्चरं चरति, चा-
रं चरन् आख्यात इति वदेत् ? । एवं भगवता गौतमेन
प्रश्ने कृते सति एतद्विषयपरतीर्थिकप्रतिपत्तिमिथ्याभावो-
पदर्शनाय प्रथमतस्तथा एव प्ररूपयति 'तत्थं' त्यादि । त-
त्र सूर्यविक्रमपविषये खल्विमाः सप्त प्रतिपत्तयः परमत-
रूपाः प्रज्ञप्ताः । तद्यथा—'तत्थेगे' त्यादि, तत्र—तेषां स-
प्तानां प्रवादिनां मध्ये एकं एवमाहुः—इं योजने अर्धो-
द्वाचत्वारिंशत् द्वाचत्वारिंशत्तमो येषां ते अर्धद्वाच-
त्वारिंशत्तस्तान्—साद्वैकचत्वारिंशत्सङ्ख्यानित्यर्थः, त्र्यशी-
त्यधिकशतभागान् योजनस्य । किमुक्तं भवति ?—त्र्यशी-
त्यधिकशतसंख्यैर्भागैः प्रविभक्तस्य योजनस्य सम्बन्धि-
नोऽर्धाधिकैकचत्वारिंशत्सङ्ख्यान् भागान् एकैकेन रात्रि-
न्दिवेन विक्रम्य विक्रम्य सूर्यश्चरं चरति । अत्रैवोपसं-
हारमाह—'एगे एवमाहुंसु' । एकं—पुनर्द्वितीया एवमाहुः—
अर्द्धतृतीयानि योजनानि एकैकेन रात्रिन्दिवेन विक्रम्य-
२ सूर्यश्चरं चरति । अत्राप्युपसंहारः—'एगे एवमाहुंसु' ।
२ । एकं पुनस्तृतीया एवमाहुः—त्रिभागानानि त्रीणि यो-
जनानि एकैकेन रात्रिन्दिवेन विक्रम्य २ सूर्यश्चरं चरति ।
अत्रोपसंहारः 'एगे एवमाहुंसु' ३ । एकं पुनश्चतुर्थी-
न्तरीया एवमाहुः—त्रीणि योजनानि अर्द्धसप्तचत्वारिंशत्-
श्चसाद्वैकचत्वारिंशत्तस्यार्थः, त्र्यशीत्यधिकशतभागान्
योजनस्य एकैकेन रात्रिन्दिवेन विक्रम्य २ सूर्यश्चरं
चरति, अत्रैवोपसंहारमाह—'एगे एवमाहुंसु' ४ ।
एकं पुनः पञ्चमा एवमाहुः—अर्द्धचतुर्थीनि योजनानि
एकैकेन रात्रिन्दिवेन विक्रम्य २ सूर्यश्चरं चरति ।
अत्रोपसंहारवाक्यम्—'एगे एवमाहुंसु' ५ । एकं पुनः ष-
ष्ठास्तीर्थीन्तरीया एवमाहुः—चतुर्भागानानि चत्वारि यो-
जनानि एकैकेन रात्रिन्दिवेन विक्रम्य २ सूर्यश्चरं च-
रति । अत्रोपसंहारवाक्यम्—'एगे एवमाहुंसु' ६ । एकं पुनः
सप्तमा एवमाहुः—चत्वारि योजनानि अर्द्धपञ्चाशत्तश्च—सा-
द्वैकपञ्चाशत्संख्यांश्च त्र्यशीत्यधिकशतभागान् योजन-
स्य एकैकेन रात्रिन्दिवेन सूर्यो विक्रम्य २ चारं चरति ।
अत्रोपसंहारवाक्यम् 'एगे एवमाहुंसु' । तदेवं मिथ्यारू-
पाः परप्रतिपत्तीरुपदर्श्य, सम्प्रति स्वमतं भगवानुपदर्श-
यति—'वयं पुण' इत्यादि । वयं पुनरेवं वक्ष्यमाण-
प्रकारेण केवलज्ञानोपलम्भपुरस्सरं वदामः । यदुत द्वे द्वे
योजने अष्टाचत्वारिंशच्चैकषष्टिभागान् योजनस्य एकैकेन
रात्रिन्दिवेन सूर्यो विक्रम्य २ चारं चरति, चारं चरन्
आख्यात इति वदेत् । साम्प्रतमस्यैव वाक्यस्य स्पष्टा-
वगमनिमित्तं प्रश्नसूत्रमुपन्यस्यति—'तत्थं को हेतु इति
वणज्जा, तत्र—एवंविधवस्तुतत्त्वावगतौ को हेतुः ? का
उपपत्तिरिति वदेत् भगवान् । एवमुक्तं भगवानाह—'ता
अयणं' मित्यादि । इदं जम्बूद्वीपवाक्यं पूर्ववत् परि-

पूर्णं पठनीयं व्याख्यानीयं च । 'ता जया ण' मित्यादि । तत्र यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा उत्तमकाष्ठाप्राप्तः-परमप्रकर्षप्राप्त उत्कर्षतः-उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति, जघन्या च द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिः । 'से निक्खममाणे' इत्यादि । ततः सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलान्निष्क्रामन् स सूर्यो नवं से-वन्सरमादातो नवस्य संवत्सरस्य प्रथमेऽहोरात्रे 'अधिभतराणंतरं' ति-सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्यानन्तरं-व-हिर्भूते द्वितीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, 'ता जया ण' मित्यादि । तत्र यदा तस्मिन्संवत्सरस्य प्रथमेऽहोरात्रे सर्वाभ्यन्तरानन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्रम्य सूर्यश्चारं चरति, चारं चरितुमारभते, 'तदा ण' मिति प्राच्यत्, द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशतं च एकपष्टिभागान् योजनस्य एकैकेन रात्रिन्दिवेन पाश्चात्यनाऽहोरात्रेण विक्रम्य चारं चरति । इयमत्र भावना—सर्वाभ्यन्तरं मण्डले प्रविष्टः सन् प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैस्तदनन्तरं द्वितीयमण्डलाभिमुखं तथा कथंचन मण्डलगत्या परिभ्रमति यथा तस्याऽहोरात्रस्य पर्यन्ते सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतान् अष्टाचत्वारिंशतमेकपष्टिभागान् योजनस्यापरं च द्वे योजने अतिक्रान्तो भवति, ततो द्वितीयेऽहोरात्रे प्रथमक्षणे एव द्वितीयमण्डलमुपसम्पन्नो भवति, तत उक्तम्—'तया णं दो जायणाइं अडयालीसे च एगट्टिभागे जोयणस्स एगेणं राइंदिणं विक्रंपइत्ता सूरिणं चारं चरति तया ण' मित्यादि, तदा सर्वाभ्यन्तरानन्तरद्वितीयमण्डलचारचरणकाले णमिति पूर्ववत् अष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकपष्टिभागाभ्यामूनः, द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिः द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकपष्टिभागाभ्यामधिका । तस्मिन्नपि द्वितीये मण्डले प्रथमक्षणादूर्ध्वं तथा कथञ्चनाऽपि तृतीयमण्डलाभिमुखं मण्डलपरिभ्रमणगत्या चारं चरति यथा तस्याहोरात्रस्य पर्यन्ते द्वितीयमण्डलगतान् अष्टाचत्वारिंशतमेकपष्टिभागान् योजनस्यापरं च तद्वहिर्भूते द्वे योजने अतिक्रान्तो भवति, ततो नवसंवत्सरस्य द्वितीयेऽहोरात्रे प्रथमक्षणे एव तृतीयं मण्डलमुपसंक्रामति । तथा चाह—'से निक्खममाणे' इत्यादि । स सूर्यो द्वितीयान्मण्डलात् प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैर्निष्क्रामन्—वहिर्मुखं परिभ्रमन् नवसंवत्सरस्य द्वितीयेऽहोरात्रे 'अधिभतरतच्चं, ति सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलान्तृतीयमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा द्वाभ्यां रात्रिन्दिवाभ्यां यावत्प्रमाणं क्षेत्रं विक्रम्य चारं चरति, तावन्निरूपयितुमाह—'ता जया ण' मित्यादि तत्र यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलान्तृतीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, तदा द्वाभ्यां रात्रिन्दिवाभ्यां सर्वाभ्यन्तरमण्डलगततदनन्तरद्वितीयमण्डलगताभ्यां पञ्चयोजनानि पञ्चत्रिंशतं च एकपष्टिभागान् योजनस्य विक्रम्य, तथाहि—एकेनाप्यहोरात्रेण द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशच्च योजनस्यैकपष्टिभागा विक्रम्यता द्वितीयेनाप्यहोरात्रेण । तत उभयमीलेन यथाकृतं विक्रम्यपरिमाणं भवति एतावन्मात्रं विक्रम्य चारं चरति । 'तया ण' मित्यादि, रात्रिन्दिवपरिमाणं सुगमम् । सम्प्रति शेषमण्डलेषु गमनमाह—एवं खलु, इत्यादि, एवमुक्तेन प्रका-

रेण खलु—निश्चितमेतेनोपायेन तत्तन्मण्डलप्रवेशप्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैस्तत्तद्वहिर्भूतमण्डलाभिमुखगमनरूपेण तस्मात्तन्मण्डलान्निष्क्रामन् तदनन्तरान् मण्डलान्तदनन्तरं मण्डलं संक्रामन् २ एकैकेन रात्रिन्दिवेन द्वे द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशतं चैकपष्टिभागान् योजनस्य निष्क्रमयन् २ प्रथमपरमासपर्यवसानभूते इयशीत्यधिकशततमे अहोरात्रे सर्ववाह्यं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति । 'ता जया ण' मित्यादि, सुगमम् । 'तया ण' मित्यादि, तदा सर्वाभ्यन्तरं मण्डलं प्रणिधाय—अवधीकृत्य तत्तद्वगतमहोरात्रमादि कृत्वा इत्यर्थः, इयशीतन—इयशीत्यधिकेन रात्रिन्दिवशतेन पञ्चदशोत्तराणि योजनशतानि विक्रम्य, तथाहि—एकैकस्मिन्नहोरात्रे द्वे द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशतं चैकपष्टिभागान् योजनस्य विक्रमयति, ततो द्वे द्वे योजने इयशीत्यधिकेन शतेन गुर्येते, जातानि त्रीणि शतानि पदपष्ट्यधिकानि ३६६ येऽपि चाष्टाचत्वारिंशदेकपष्टिभागास्तंऽपि इयशीत्यधिकेन शतेन गुर्यन्ते, जातानि सप्ताशीतिशतानि चतुरशीत्यधिकानि ८७८, तेषां योजनानयनार्थमकपष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धं चतुश्चत्वारिंशं योजनशतम् १४४, एतत्पूर्वस्मिन् योजनराशौ प्रक्षिप्यते, जातानि पञ्च शतानि दशोत्तराणि ५१०, एतावत्प्रमाणं विक्रम्य चारं चरति । 'तया ण' मित्यादि, रात्रिन्दिवपरिमाणं सुगमम्, सर्ववाह्यं च मण्डले प्रविष्टः सन् प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैरभ्यन्तरसर्ववाह्यानन्तरद्वितीयमण्डलाभिमुखं तथा कथंचनापि मण्डलगत्या परिभ्रमति येन प्रथमपरमासपर्यवसानभूताहोरात्रपर्यवसाने सर्ववाह्यमण्डलगतान् अष्टाचत्वारिंशतमेकपष्टिभागान् योजनस्यापरं च द्वे योजने अतिक्रम्य सर्ववाह्यानन्तरद्वितीयमण्डलसीमायां वर्त्तते, ततोऽनन्तरे द्वितीयस्य परमासस्य प्रथमेऽहोरात्रे प्रथमक्षणे सर्ववाह्यानन्तरं द्वितीयमभ्यन्तरं मण्डलं प्रविशति, तथा चाह—'से पविसमाणे' इत्यादि, स सूर्यः सर्ववाह्यानमण्डलादुक्तप्रकारेणाभ्यन्तरं प्रविशन् द्वितीयपरमासस्य प्रथमेऽहोरात्रे 'बाहिराणंतरं' ति सर्ववाह्यस्य मण्डलस्याभ्यन्तरं द्वितीयमनन्तरमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, 'ता जया ण' मित्यादि, 'ता' इति—तत्र यदा सूर्यो बाह्यानन्तरं—सर्ववाह्यमण्डलानन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा एकेन रात्रिन्दिवेन सर्ववाह्यमण्डलगतं प्रथमपरमासपर्यवसानभूतेन द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशतं च एकपष्टिभागान् योजनस्य विक्रम्य, एतच्चानन्तरमेव भावितं, चारं चरति—चारं प्रतिपद्यते । 'तया ण' मित्यादि, रात्रिन्दिवपरिमाणं सुगमम् । 'से पविसमाणे' इत्यादि । स सूर्यः सर्ववाह्यानन्तराभ्यन्तरद्वितीयमण्डलादपि प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैरभ्यन्तरं प्रविशन् द्वितीयस्य परमासस्य द्वितीयेऽहोरात्रे 'बाहिरतच्चं' ति सर्ववाह्यस्य मण्डलस्याभ्यन्तरं तृतीयमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, 'ता जया ण' मित्यादि, तत्र यदा सूर्यः सर्ववाह्यानमण्डलादभ्यन्तरं तृतीयमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा द्वाभ्यां रात्रिन्दिवाभ्यां सर्ववाह्यमण्डलगतसर्ववाह्यानन्तरद्वितीयमण्डलगताभ्यां पञ्चयोज-

नानि पञ्चविंशतं चैकपट्टभागान् योजनस्य विकम्प्य त-
था एकनाप्यहोरात्रेण प्रथमपणमासपर्यवसानभूतेन द्वे यो-
जनं अष्टाचत्वारिंशतं चैकपट्टभागान् योजनस्य विकम्प-
यति । द्वितीयनाप्यहोरात्रेण द्वितीयपणमासप्रथमेन, तत
उभयमिलितेन यथोक्तं विकम्पपरिमाणं भवति । ' तथा एव '
मित्यादि, रात्रिन्द्वयपरिमाणं सुगमम् । ' एवं खलु एषण
उवाणं पविममाणं ' इत्यादिमूत्रं प्रागुक्तमूत्रानुसारं स्थ-
यं परिभाचनीयम् । सू० प्र० १ पाहु० । (' चंदमडल ' शब्द
तृतीयभागे १०७६ पृष्ठ विकम्पलेखमुक्तम् ।)

विकंपमाण-विकम्पमान-त्रि० । चलति. सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।
विकट्टिय-विकर्तित-त्रि० । पाटितं. तं० ।

विकट्टभ-विकट्टभ-न० । विदारंते, शालनके, सूत्र० १ श्रु०
५ अ० २ उ० । वृ० ।

विकट्ट-विकट्ट-न० । दूर, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । विपरीतक-
र्षण, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

विकृत-विकृति-त्रि० । अन्नादिविकिरति, उत्त० २० अ० ।

विकृत्थण-विकृत्थन-न० । श्लाघनं, व्य० ६ उ० । स्था० । आचा० ।

विकल्प-विकल्प-पुं० । भेद, विश० । प्रकारे, अनु० । स्था० ।

प्रश्न० । आ० चू० । " विकल्पो त्ति वा एगारो त्ति वा एकट्टा "
मनोविशेष, विमर्श, विकल्पो व्यावृत्तिर्भजना व्यभिचार इत्ये-
कार्थाः । विश० । स्था० ।

एतो तु समासेण, वोच्छामि विकल्पमहुणा तु ॥

अतिरेगं परिकम्मण, तह भंदुप्पायणा य वोधव्वा ।

एमादिविकल्पो तु, तत्थऽतिरेगं इमं होति ॥

एगेण अलेवकडं, कप्पो संघाडलेवगपकप्पो ।

तिप्पभिइं तु विकल्पो, मत्तगभोगो यऽण्डाए ॥

पादेगेण अलेवं, गिएहे जिणकप्पिया तु सो कप्पो ।

दार्-—

थेराण दोन्नि पादा, संघाडेणं च हिंडंति ॥

तत्थंगपडिग्गहए, भत्तं लेवाडगम्मि हेएहंति ।

एगतथ दवं मत्तग, दोएहं पी तिरिचगपकप्पो ॥

दार्-—

तिप्पभित्तिं हिंडंती, णिकारणमत्तएसु वा गेएहे ।

सो होति विकल्पो जइ, तत्थ य सोही इमो होति ॥

जदि भोयेंणमावहंती, तत्ति मासा जत्ति दिणा तु आणाती ।

तावइया चउमासा, वितिया आरोवणा भणिया ॥

समणीण तिण्ह कप्पो, चउपंचएहं भणितो पकप्पो तु ।

तेण परेण विकल्पो, एतो उवहिं तु वोच्छामि ॥

तिण्हिह तु भणिता कप्पा, अतरंताऽधिपतिणो य कप्पविही ।

उप्पायगवज्जाणं, तिट्ठाणाऽऽरोवणा भणिता ॥

गणणाए पमाणेण य, उ विहियमाणं दुहा सुणेयव्वं ।

गणणाए जिणाणं तू, एको दोण्हि वि वा कप्पो ॥

दो रयणी संडामी, इत्थीआ वाऽवि होति आयामे ।

रुंदादिवट्ठहत्थं, एयपमाणप्पमाणं तु ॥

दो खोम्मि उण्हि एको, थेराणं तिण्हि होति गणणाए

आयामाण पमाणा, दुहत्थ अट्ठं च वित्थिएहा ॥

एमो कप्पो, तु हंव पकप्पो तु गिलाणए गुरूणं वा ।

चतुमत्तवाविया उण, माणऽतिरित्तं च वारंजा ॥

कारणं पकप्पो हांती, विकल्पो णिकारणे सुणेयव्वो ।

उप्पायणगो पविच्ची, सो वतिरेगं धरंजाहि ॥

गणणाए पमाणेण व, गच्छट्ठाए तु तं पमात्तणं ।

जो अएहो अतिरेगं, धरेति सांधी तु तस्स इमा ॥

चाउम्मासुक्कामे, मासियमज्जे य पंच य जहणे ।

तिविहम्मि वि उवहिम्मि, अतिरेगारोवणा भणिता ॥

अतिरेगउवहिदारं, संखेवणोदितं अह इयाणि ।

दार्-—

परिकम्मदारवोच्छं, अपरिकम्मो जिणाऽणुवंधी तु ॥

कारणविही पकप्पो, थेराणं अविहिए विकल्पो उ ।

परिकम्मणा उ एमा, भंदुप्पायं अतो वोच्छं ॥

गाहट्ट गहणं गज्जे, जहमंखेणिमां तु णायव्वो ।

पुरिसे पडिमा उवत्ती, तिण्ह तिगा भावसुद्धां ॥

गाहगो गीयत्था खलु, पुरिसो नियमण होति णायव्वो ।

दार्-—

उद्विट्ठमादियाहिं, गहणं पडिमाउ होति य भणित्तुं ॥

दार्-—

घेत्तव्वो उवही खलु, तिण्हिचा हार उवहिसेज्ज त्ति ।

तिण्हि वि तिविसुद्धां, उग्गममादीहि नियमेणं ॥

एगेण चैव गहणं, कप्पो दोहिं भवे पकप्पो तु ।

तिप्पभित्तिं तु विकल्पो, भत्ते पाणे तहा उवही ॥

आदितिण्ह तु गहणं, वितियट्ठाणम्मि अब्भणुएहातं ।

हंदि परिरक्खणिज्जो, सुहाकरो सव्वसाहणं ॥

आदि त्ति होति कप्पो, तिगं ति आहारउवहिमेज्जाओ ।

गहणं तु होति तिविहं, उग्गममादी तिगविसुद्धं ॥

वितियट्ठाणपकप्पो, तत्थ वि वा सुद्धमेव घेत्तव्वं ।

असती य अणुष्सातं, पणिहाणीए असुद्धं पि ॥

केण पुण कारणेणं, गच्छेऽसुद्धं पि उग्गमादीहि ।

घेप्पति भणति सुणसू, कारणमिण सो समासेणं ॥

रयणाकरो व्व जम्हा, उ आगारो होति सव्वसोक्कवाणं ।

णाणादीण य पभवो, ततो पमाक्खे तु तो रक्खे ॥

आइएहता महाणो, कालो विममो सपक्खआं दोमो ।

आदितिगभंगेगेणं, गहणं भणितं पकप्पम्मि ॥

तियतिकंतपमाणे, अणुवासो चैव कारणणिमित्तं ।

परिक्रमस्वपरिहरणं, उवर्हा अतिरिक्तपममाणं ।
गच्छो सवालबुद्धो, गेलारणभेदादिह हि आदिहं ॥
एमावमहाणं न, तस्म दुल्लभं तिगविमुद्रं ।

दार्-

कालो विममो दुब्धि-कस्मादिदोसा सपक्वश्चा उ इमं ॥
वामात्थदी वहव, ओमाणंता तश्चा हाति ।
अहव असंविग्गा वी, जह महुरा कौटडल्लगा केइ ।
मायाए उडुमंती, गड्डा अवि गोऽवि ग विजाणं ।
एतेहि कारणंहि, अलभेयाः तिग गहणं तु ॥
आदितिगमुग्गमादी, भेयो तु भेमणा हाति ।
कारणतो तिविहं पी, माणं तु ऽतिक्रमेज्ज उ कदादी ॥
किं पुण तिविहं माणं, भएहति इणमो निमांमह ।
भवती व माणमाणं, खेत्तपमाणं च कालमाणं च ॥
एवं तिविहपमाणं, अतिक्रमा तमिमो हाति ।
अतिरेगपमाणेणं, तिगह पणं पि ग्याम गेहंज्जा ॥
खेत्तओऽतिक्रमो तु, पणता वि दुगाउ या मग्गे ।
कालपमाणातिक्रम-कुज्जा पाउरणं अकालेणं ॥

दार्-

वमती कालातीतं, अमिवादणुवासणं एयं ।

दार्-

परिक्रमणमविहीण, पलियडा दुवल्लमि कुज्जाहि ।
दुल्लभलंभे सीति ग अदिओ उप्पियं पंतो ॥
अतिरिक्तपमाणं वा, वारिज्जति कारणेहि एएहि ।
सो सव्वो तु पक्कपो, निक्कारणतो विकप्पो तु ॥
पं० भा० ३ कल्प ।

इयाणि विकप्पो--तत्र गाढा--अदरेग अपडिक्रमे जिण-
कप्पियस्स ताव एगेण पाएण अलेवाडे गेहंतस्स
कप्पो भवति । पक्कपिओ नाम-दोह वि हिंडेताणं एग-
गडिगंहे कुरं, एगपाडिगंहे पाणयं, गेलगहयारित्ता पक्कपो
चव । अह मत्तणसु गेहंति भत्तं पाणं वा निक्कारणे
ताहं विकप्पो । आरावणा-स जइ भोयणमावहइ चउलहु-
याइ, अट्टम दिवसे पारंछिओ । एयं पाए वत्थे या जिणाणं
कप्पमाणं संडासओ संत्थिओ वा गणणाए एगो दो
तिप्पि वा । थेराण गणणा वि तिप्पि कप्पो । पमाणपमाणे-
ण आयपमाणो एम कप्पो । विगप्पो पुण गाढा--तिप्पि
य भणिया । असंथरंतस्स वा अणस्स वा बालबुद्धाइ च-
त्तारि सत्त वा पाउणंज्जा । गणणपमाणेण पमाणपमाणे
उपायगो नाम पवर्त्ता तस्स बहुगा विकप्पो भवन्ति । स-
माणमदरेगमण्डा । एए धरंताण उवहिनिप्फणं पाय-
च्चित्तं जाउम्मासुक्कंसे । परिक्रमेति दार् । अपरिक्रममाणं
जिणाणं उवर्हा थराण विही । परिक्रमिओ जइ तो प-
क्कपो । अविहिपरिक्रमिण विकप्पो । इंतुपायणं ति दार् ।
तत्थ गाढा--गाहओ तत्र ग्राहको अहणं ग्रहीतव्यमिति
पुण्यग्राहकवहणं प्रतिमाग्रहीतव्युपधी । निप्पि य ति ति-

त्रि ता वा आहारोवहिमेज्ज ति । ताणि तिहि वि सुद्धाणि
उग्गमाइसुद्धाणि पुगिंसे ति एगो कप्पो टिओ गेहइ ।
विइओ नाम--पक्कपो । तत्थ दो जणा गेहंति । तहव
कप्पो तत्थ तिप्पभिइ वहवो वि गेहंति । किं च--
तं घेणइ भत्तपाणमेज्जोवहिआइ विकप्पो ति । क-
प्प-पक्कप-विकप्पो । तत्थाइ जिणकप्पो । तत्थ नियमं
एकण गहणं उग्गमुपायणमणाय सुद्धं । विइयट्ठाणं
नाम--पक्कपो । तत्थ निक्कारणं तिहि वि उग्गमाइहि सुद्धं ।
आहाराइगहणं कारणं गगदोसविप्पमुक्कस्स असुद्धं पि
अणुवदायं । एतदुक्कं भवति-तिगह तिका भावओ सुद्धा ।
किं कारणं ? आइकप्पट्टियस्स उग्गमाइसुद्धस्स गहणं
गच्छे य असुद्धमवि घेणइ । हेवत्स ! गच्छो परिक्रमणिज्जो
सवालबुद्धाउलो जग्हा सव्वेसोक्कवक्का जिणकप्पाइणं
तश्चा तिप्फली खण्णागरदिट्ठंतसामत्था । केण पुण कार-
णं गच्छे उग्गमाइअसुद्धं पि घेणइ ? उच्यते-आकिण्णया
महायणा गाढा--जहा आकिण्णदोसा सपक्व्वाइ महायणा-
य साहण एगत्थ अचछंति, जइ एगो वा दो वा अइति
तेसिं सुलभा भिक्खाइ, कालो य दुब्धिक्खाइविममो स
पक्वदोसाइ असावग्गा वि । महुराण कौटडल्ल य दिट्ठतो ।
जहा-उग्गमेति अविकोविया य सावगा न यारंति ताहं
ओमाणदोसेण साह ण लहंति आहाराइ, ताहं आइति-
यभेयो नाम उग्गमाइगाणं अइक्कमेति । किं पुण तं ति-
विहं ? पमाणाइकंतं खत्ताइकंतं कालाइकंतं । पमाणाइकंतं
आयपमाणओ अदरेगं पि गिगंज्जा, गणणाए तिगह क-
प्पाणं अदरेगं पि गेहंज्जा । खत्तपमाणाइकंतं अद्धजायणस्स
परेण वि गेहंज्जा । कालाइकंतं अणुवासं उवइयं अणुव-
मइ । अणुवासो--मासं वासावासं वा अच्छिओ पुणो
वि तत्थेव अच्छइ । असिवाइसु कारणसु परिक्रमेण ति
अविहीण परिक्रमेण पि करंज्जा । पलिओगोउ ति अविही-
ण परिक्रमेज्जा । अतो कंवलं करंज्जा । अदरेगपमाणं पि ध-
रंज्जा । परिहरणं ति असंथरंतो अतो उणिणयं पि करंज्जा ।
सीयाभिभूओ एवमाइयकारणं वितहं करंति । सो वि सव्वो
विकप्पो । पं० चू० ३ कल्प । अंशे, आ० म० १ अ० ।

विकप्पण-विकल्पन-न० । छेदने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
विकप्पणत्थ-विकल्पनार्थ-पुं० । भेदकथनार्थे, आ० चू० १ अ० ।
विकप्पणा-विकल्पना-स्त्री० । अर्थभेदोपदर्शने, विशेष० ।
विकप्पमो-विकल्पशस्-अव्य० । अनेकप्रकारे, व्य० १० उ० ।
विकप्पिय-विकल्पित-त्रि० । उपेक्षिते, प्रव० २ द्वार ।
विकरण-विकरण-न० । विविधमनेकप्रकारे करणं खण्डने
यस्य तद्विकरणम् । लिङ्गविवेके, वृ० ४ उ० ।
विकराल-विकराल-त्रि० । भीमे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।
विकल-विकल-त्रि० । असम्पूर्णं, भ० ७ श० ६ उ० ।
विकलाएस-विकलादेश-पुं० । नयवाक्ये, स्था० २ ठा० २
उ० ।
विकसिय-विकमित-त्रि० । फुल्ले, अनु० । आ० म० ।
विकहा-विकथा-स्त्री० । विरुद्धा संयमसाधकत्वेन कथा व-

चनपडतिर्विकथा । स्था० ४ ठा० २ उ० । अनिष्टायाम् ,
(आच० ४ अ० ।) पैशून्यापादिन्यां वा कथायाम् , सूत्र०
१ थु० २ अ० २ उ० ।

विकथाः—

चत्तारि विकहाओ पसत्ताओ, तं जहा-इत्थिकहा, भक्त-
कहा, देसकहा रायकहा । (सू० २८२) स्था० ४ ठा० २ उ० ।

संथा० । ध० । प्रश्न० । ग० । (स्त्रीकथायाः स्वस्वस्थाने ।)

विकथाः—

सत्त विकहाओ, पसत्ताओ, तं जहा-इत्थिकहा भक्तकहा
देसकहा रायकहा भिउकालणिया दंसणभेयणी चरित्त-
भेयणी । (सू०-५६६) स्था० ७ ठा० ३ उ० । आच० ।
दर्श० । ग० । जीत० ।

विकथासु प्रायश्चित्तम्—

एवं तु अइकमिजासं गोयमा ! किंचूणं दिवडु व-
डिगं पुव्वणिहगस्सं गं पढमजामस्स एयावसरम्मि उ
गोयमा ! जे गं भिक्खू गुरूणं पुरओ विहीए सज्झा-
यं संदिसाविऊणं एगग्गचित्तेसु जाओ ते दहं धिइए घ-
डिगूणपढमपोरिसिं जावजीवाभिग्गहेणं अणुदियहं
अपुव्वनाणगहणं न करेजा, तस्सं दुवालसमं पच्छित्तं
निदिसेजा । अपुव्वनाणाहिज्जनाणस्स असइं जमेव पुव्वा-
हिज्जयं तं सुत्तत्थोभयमणुसरमासो एगग्गमाणसेण
परावत्तेजा, भित्तिथीरायतकरजणवयाइविचित्तविगहासु ग
अभिरमेजा अवंदणिजा । जेसिं च गं पुव्वाहीयं सुत्तं ग
छंदे अपुव्वनाणगहणस्सं गं असंभवो वा तेसिमवि
घडिगूणपढमपोरिसी पंचमंगलं पुणोऽपरावत्तियं । अहा गं
णो परावत्तिया विग्गहं कुव्विया वा निसाभिया वा
से गं अवंदे । एवं घडिगूणगाए पढमपोरिसीए जे गं भि-
क्खू एगग्गचित्तो सज्झायं काऊणं तओ पत्तगमत्तगक-
मदइं भंडोवगरणस्सं गं अवेक्खताउ तो विहीए पच्चु-
प्पणं गं करेजा तस्सं गं चउत्थं पच्छित्तं निदिसे-
जा । भिक्खू सदोसपच्छित्तसदोस इमे सवत्थपइएयं जो-
जणीए जइ गं तं भंडोवगरणं गं भुंजीय अहा गं
परिभुंजे दुवालसं एवं अइकंता पढमपोरिसी । वीयपोरि-
सीए अत्थग्गहणं न करेजा पुरिमड्डं, जइ- गं वक्खा-
णस्सं गं अभावो अहाणं वक्खाणं तत्थेव तं गं सु-
णेजा अवंदे, वक्खाणस्सं मंभवे कालवेत्तं ०जाव वा-
यणाडमज्झायं न करेजा दुवालसं, एवं एत्ताए का-
लवेत्ताए जे किंचि अइयागइ य देवमियाइयोरे निदिए
गरहिण अल्लोइयपडिकंते जं किंचि काह्मं वा वाइगं

वा माणंमिगं वा उस्सुत्तायरणेण वा उम्मग्गायरणेण वा
अकप्पासेवणेण वा अकरणिज्जसमायरणेण वा दुज्जा-
एण वा दुव्विचित्तिएण वा अणायारममायरणेण वा
अणिच्छियव्वसमायरणेण वा । असमणपाउमग्गस-
मायरणेण वा नाणे दंमणे चरित्ते सुमामाइए तिणहं
गुत्तियादीणं चउएहं कमायादीणं पंचएहं अणुव्वयाणं
छएहं जीवनिकायाणं मत्तएहं पाण्डेसणमाइणं सत्तएहं
पिंडेसणमाइणं अट्टएहं पवयणमाइणं नवएहं वंभचेरगु-
त्तीणं दसविहसमणधम्मस्स एवं तु ०जाव गं पमाइअ-
णेगालोवगमाइणं खंडणविरहणे वा आगमकुसलेहिं
गं गुरूहिं पायच्छित्तमुवइडं तं निमित्तेणं जहामत्तीए
अणुगूहियवलवीरियपुरिसयारपरकमे अमदत्ताए अहीण-
माणसे अणसणाइ सव्वच्चंभंतर दुवालसविहं तयोक्कम्मं
गुरूणमंतिए पुणरवि णिडुंकिऊणं सुपरिफुडं काऊ-
ण तह त्ति अभिनंदित्ता गं खंडखंडी विभत्तं वा एग-
पिंडिट्ठियं वा गं समणुचिड्डेजा से गं अवंदे । ने भवयं ।
केणं अट्टेणं खंडखंडीए काउं समणुचिड्डेजा ? , गोयमा !
जे गं भिक्खू भंवच्छरद्धचाउम्मासखमणं वा एको ल-
ग्गं काऊणं न मकुणोइ तेणं छट्टुदुमदसमदुवालसद्धमास-
खमणेहि गं तं पायच्छित्तं अणुपवेसेइ, अन्नमवि जं किं-
चि पायच्छित्ताणुयं एतेणं अट्टेणं खंडखंडीए समणुचिड्डेजा ।
एवं तु मसोगाढं किंचूणं पुरिमड्डं एयावसरम्मि (महा०)
(' जे गं पडिकमंते वा ' इत्यादि ' पडिकमण ' शब्दे
पंचमभागे ३१७ पृष्ठे गतम् ।) वंदतेइ वा सज्झायं करंतेइ
वा परिभमंतेइ वा संवरंतेइ वा मएइ (तपःकर्मविषयः
' तव ' शब्दे चतुर्थभागे २२०४ पृष्ठे गतम् ।) तेमेव वी-
यदियहे उवाहिसेजा जेसिं च गं वंदंताण वा पडिकमं-
ताण वा दीहं वा मज्जारं वा छिंदिऊणं गयं हवेजा तेसिं
च गं लोयकरणं अन्नत्थ गमंताणं उग्गं तवाभि-
रमणं एयाइ गं कुणंति तओ गच्छं वजे, जेणं तुमं महोव-
सग्गमाहणं उप्पायगं दुन्निमित्तमंगलावहं हविया । जे शे
पढमपोरिसीए वा वीयपोरिसीए वा चंकमणियाए परिसं-
करेजा अगालसन्निए वा छट्टिं करेइ वा से गं जइ चउ-
व्विहेणं गं संवेरेजा तओ छट्टं दिया थंडिलेहिं एगओस-
न्नं वोसिरिजा समाहीए वा एगासणं गिलाणस्स अन्नेसिं
तु छट्टमेव । जइ गं दिया गं थंडिलं पच्चुपेहियं णो गं
समाहिंसजमिया अपच्चुप्पेहिण थंडिले बहिया चेव स-
माहीए रयणीए मत्तं वा कइयं वा वोसिरिजा । एगासणं
गिलाणस्स भेमाणं दुवालसं । अहाणं गिलाणस्स भिच्चु-
कडं वा एवं पढमपोरिसीए, वीयपोरिसीए सुत्तत्थाहिजाणं

मोक्षं जे शं इत्थीकहं वा भक्तकहं वा देसकहं वा राय-
कहं वा तेणकहं वा गोरच्छियकहं वा अन्नं असंवद्धं वा
रोदडुज्झाणोदीरणकहं पत्थावेज्जा उदीरिज्जा वा कहेज्ज
वा काहावेज्जा वा से शं संवच्छरं ० जाव अवंदे । अहा शं
पढमवीडपोरिमीए जइ शं कहाइ महया कारणवसेणं अ-
दुघडिगं वा सज्जायं न कयं तत्थ मिच्चुकुमडं गिलाणस्स
अन्नेसिं निव्विगइयं । महा० १ चू० ।

विकहाविहीण-विकथाविहीन-त्रि० । विकथया-भक्तकथादि-
रूपया विशेषण-हस्तसंज्ञादरपि परिहारेण-हीनास्त्यक्ताः ।
त्यक्त्विकथादिकेषु वृ० ३ उ० ।

विकाल-विकाल-पुं० । विगतः सन्ध्याकालोऽत्रेति विकालः
वृ० १ उ० ३ प्रक० । दिनभिन्नेऽहोरात्रभागे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । चां-
रपारदारिकादयो विरमन्त्यत्रेति । वृ० १ उ० ३ प्रक० । संध्या-
काले, वृ० १ उ० ३ प्रक० । केषांचिदाचार्याणां दिवसलक्ष-
णकालविगमात्संध्या विकालः । वृ० २ उ० ३ प्रक० ।

विकालग-विकालक-पुं० । स्वनामख्याते द्वितीयं महाग्रहे,
कल्प० १ अधि० ७ क्षण । ('महाग्रह' शब्दे ५ भागे विशेषो गतः)

विकासर-विकस्वर-त्रि० । " लुप्त-य-र-व-श-प-सां शपसां
दीर्घः " ॥ ८ । १ । ४३ ॥ इति मध्यदीर्घः । विकासनशीले,
प्रा० १ पाद ।

विकिड-विकृति-स्त्री० । अन्यथाभावे, विशेष० ।

विकिचणा-विवेचना-स्त्री० । उद्धरितभक्तपानादिपरिष्ठाप-
निकायाम्, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

विकिष्-विकीर्ण-त्रि० । वित्तिते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

विकिष्ठाभरण-विकीर्णाभरण-न० । वित्तितालंकारे, प्रश्न०
३ आश्र० द्वार ।

विकिरण-विकिरण-न० । वित्तेप, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । वि-
नश्वरत्वे, तं० ।

विकिरिज्जमाण-विकीर्यमाण-त्रि० । इतस्ततो वित्तिप्यमाणे,
जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

विकिरिया-विक्रिया-स्त्री० । विविधायां-विशिष्टायां क्रिया-
याम्, स्था० ५ ठा० २ उ० । "विविहाय य विसिद्धा य किरि-
या विकिरिया ।" अनु० ।

विकुर्वमाण-विकुर्वमाण-त्रि० । वैक्रियं कुर्वति, स्था० ३
ठा० १ उ० ।

विकुम-विकुश-पुं० । बलवजादिषु तृणविशेषेषु, भ० ६ श०
७ उ० । औ० । ध० । ज्ञा० । रा० ।

विकोय-विकोच-त्रि० । फुल्ले, विशेष० ।

विकोवण-विकोपन-न० । प्रकोपने, भट्टिति तत्तदर्थतया
प्रसरीभवने, पि० ।

विकोविय-विकोविद-पुं० । गीतार्थे, परिणामके, व्य० ।

गीतो विकोवितो खलु, कयपच्छित्तो सिया अगीतोऽवि ।
गीतो-गीतार्थः खलु कृतप्रायश्चित्तो विकोविदः । योऽप्यु-

क्ता यथा आर्य ! यदीदं भूयः सेविष्यसे तच्छेदं मूलं वा दा-
स्यामः सोऽपि विकोविदः, तद्विपरीतोऽगीतार्थः । व्य० १ उ० ।
विकोस-विकोश-त्रि० । विकाशिते, विशेष० । अपनीतकोशके
निरावरणे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

विकोसायंत-विकोशायमान-त्रि० । विगतकोशीकृते, तं० ।
विकंत-विक्रान्त-त्रि० । परकीयभूमण्डलाक्रमणसमर्थे, कल्प०
१ अधि० ३ क्षण । भ० । त्रयश्चत्वारिंशे ऋषभदेवपुत्रे, कल्प०
१ अधि० ७ क्षण ।

विकंति-विक्रान्ति-स्त्री० । विक्रमे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।
विक्रम-विक्रम-पुं० । पराक्रमे, तं० । औ० । पौरुषे, औ० ।
हरितिलकराजसुते, तं० ।

विक्रमपुर-विक्रमपुर-न० । विक्रमनगरे, (बीकानेर) " चोल
देसावयंसो कामाण य नयरे विक्रमपुरवत्थव्यपह् जिणवइ-
सूरी चुल्लपिऊ साहुमाणंदवो " ती० २० कल्प ।

विक्रमवच्छर-विक्रमवत्सर-पुं० । वीरमोक्षात् ३७० वर्षे प्रवृत्ते
विक्रमादित्यशके, अंग० ।

विक्रमसागर-विक्रमसागर-पुं० । जयपुरनगरराजस्य विक्रम-
सेनस्य पुत्रे, दर्श० ३ तत्त्व ।

विक्रमसिंह-विक्रमसिंह-पुं० । ' किङ्कम्म ' शब्दे उदाहृते
शृङ्गारमञ्जरीपतां, प्रव० २ द्वार ।

विक्रमसूरि-विक्रमसूरि-पुं० । चान्द्रकुले देवानन्दसूरिशिष्ये,
ग० २ अधि० ।

विक्रमसेण-विक्रमसेन-पुं० । भारतवर्षे जयपुरनगरराजे,
दर्श० ३ तत्त्व ।

विक्रमाइच-विक्रमादित्य-पुं० । संवत्सरप्रवर्तके उज्जयिनीरा-
ज, ती० ४५ कल्प । (पञ्चदण्डग्रन्थात्तत्कथावगन्तव्या ' कुडु-
वेसर ' शब्दे तृतीयभाग ५७६ पृष्ठे तत्सम्यक्त्वग्रहणमुक्त्वा ।)

विक्रय-विक्रय-पुं० । मूल्येनान्येषां वस्तुपानादिकापणे, ग० ।
" जन्थ य मुणिलो कयवि-क्याइ कुव्वंति संजमट्टाए । तं
गच्छं गुणसायर !, विसं व दूरं परिहरेज्जा " ॥ १ ॥ ग० २ अधि० ।

विक्रव-विक्रव-पुं० । " सर्वत्र ल-व-राम (व) चन्द्रे " ॥ ८
। २ । ७६ ॥ इति लस्य लुक् । विकलतायाम्, प्रा० २ पाद ।

विक्रवया-विक्रवता-स्त्री० । तच्छ्रेयसातिरेकेणाहारादिष्वप्य-
नपेक्षतायाम् । दश० ६ अ० ।

विक्रायमाण-विक्रीयमाण-त्रि० । आपणे मूल्येन गृह्यमाणे,
" विक्रायमाणं पसदं रणण परिफासियं " दश० १ अ० ५ उ० ।

विक्रिण-विक्री-धा० । मूल्यं गृहीत्वा वस्तुदाने, " क्रियः
क्रिणो वेस्तु के च " ॥ ८ । ४ । ५२ ॥ इति क्रीणान्तर्वेः परस्य
द्विरुक्तः कः चकारात् क्रिणश्चादेशः । विक्रिणइ । प्रा० । " स्व-
रादनतो वा " ॥ ८ । ४ । २४० ॥ इति अन्तेऽकारागमः ।
विक्रअइ । विक्रीणानि । प्रा० ४ पाद ।

विक्रयंभ-विक्रयंभ-पुं० । उन्माने, ज्ञा० १ श्रु० ३ अ० । पूर्वो
त्तरायत्ततया विस्तारे, स्था० ५ ठा० ३ उ० । पृथक्त्वे, स्था० १०
ठा० ३ उ० । सू० प्र० । " विक्रयंभायामसुप्पमाणे " विक्रयंभे

नायामेन शोभनमौचित्यानतिवर्ति प्रमाणं यस्य स विक्रममा-
याप्रसुप्रमाणः । रा० । विस्तरं, “ विक्रमं भो विनयो य
परिणाहो । ” पा० ना० १६८ गाथा ।

विक्रमं भण-विक्रमभन-न० । यथाशक्तिनिरोधे, पो० ५ विव० ।

विक्रमं भण्ड-विक्रमभमूचि-खी० । विस्तरश्रेणौ, अनु० ।

विक्रममाण-वीक्षमाण-त्रि० । विविधं दिक्षु पश्यति, ध० ३
अधि० ।

विक्रमरण-विकिरण-न० । इतस्ततो विक्षेपणे, वृ० २ उ० ।
उपा० ।

विक्रमरिजमाण-विकीर्यमाण-त्रि० । इतस्ततो विप्रकीर्यमा-
ण, रा० ।

विक्रमात्र-विरुयात-त्रि० । प्रसिद्धे, “ विक्रमात्रो बिस्तु-
त्रो पयडो ” । पा० ना० १०८ गाथा ।

विक्रमाय-विरुयात-त्रि० । प्रसिद्धे, संघा० १ अधि० १ प्र-
स्ता० । “ इक्ष्वागरायवसभो, कुन्धू नाम नरेसरो । वि-
क्ष्वायकिर्त्ता भयं, पत्तो गइमणुत्तरं ॥४०॥ ” उक्त० १८ अ० ।

विक्रिषाम-विकीर्ण-बि० । प्रसारिते, भ० १४ श० १ उ० ।

विक्रिषत्त-विक्षिप्त-त्रि० । आकृष्टं, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
आव० । विक्षिप्तानि नामत एव धान्यराशयोऽभिन्नाः परमे-
कतः संयुक्ताः । वृ० २ उ० ।

व्याक्षिप्त-त्रि० । अनेकभविकलोकसंकुलायां सभायां देशना-
करणादिना व्याकुले, प्रव० २ द्वार ।

विक्रिषत्तय-विक्षिप्तक-त्रि० । विक्षिप्ते, “ विक्रिषत्तयं पदरणं ”
पा० ना० १८६ गाथा ।

विक्रिषत्ता-विक्षिप्ता-खी० । प्रतिलेखितस्य वस्त्रस्य अप्रति-
लिखितवस्त्रोपरिमोचनं यवनिकादौ वा प्रक्षेपणे, वस्त्रा-
ञ्जलादीनामूर्ध्वं क्षेपणे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । इयं सप्रमा-
दा प्रतिलेखना पष्ठो व्याख्या । उक्त० २६ अ० । ‘ विक्रिषत्त-
त्ति भण्यते ’ तत्राह-“ विक्रमेवं तु विक्रमेवो ” विक्षेपां तु
तां विद्धि यत्र वस्त्रस्यान्यत्र क्षेपणम् । एतदुक्तं भवति-प्रति-
लेखयित्वा वस्त्रमन्यत्र जवनिकादौ क्षिपति । अथवा-वि-
क्षेपां वस्त्राञ्जलानामूर्ध्वं यत् क्षेपणम् ; स च प्रत्युपक्षेपायां
न कर्तव्यः । ओघ० ।

विक्रमेव-विक्षेप-पुं० । विस्मृतिगमने, व्य० ६ उ० । सप्तदशे
निर्ग्रन्थस्थानभेदे, स्या० । क्षेमे, “ छोहो विक्रमेवो ” पा० ना०
२७० गाथा ।

विक्रमेवणविणय-विक्षेपणविनय-पुं० । विक्षिप्यते इति विक्षे-
पणं तदेव विनयो विक्षेपणविनयः । विनयभेदे, प्रव० ।
स चतुर्थो-तत्र मिथ्यादृष्टिं मिथ्यामार्गाद्विक्षिप्य सम्यक्त्व-
मार्गं प्राहयतीत्येकः । सम्यग्दृष्टिं तु गृहस्थं गृहस्थभा-
षाद्विक्षिप्य प्रवाजयतीति द्वितीयः । सम्यक्त्वाच्चारि-
त्राद्वा च्युते तद्भाषाद्विक्षिप्य पुनस्तत्रैव व्यवस्थापय-
तीति तृतीयः, स्वयं च चारित्रधर्मस्य यथैवाभिवृद्धि-
स्तथैव प्रवर्ततेऽन्वेषणीयपरिभोगादित्यागेन च पण्यणीयप-
रिभोगादिस्वीकारेण चेति चतुर्थः । प्रव० ६४ द्वार ।

विक्षेपणाविनयमाह-

अदिदं दिदं खलु, दिदं साहम्मियत्तविणएणं ।

चुयधम्म धम्मं ठावे, तस्सेव हियदुमभुद्धे ॥ ३०३ ॥

अदृष्टम्-अदृष्टधर्माणं दृष्टमिव दृष्टपूर्वमिव-धर्मं प्राह-
यति । दृष्टं-दृष्टपूर्वभावकं साधर्मिकत्वविनयेन विनय-
तिः प्रवाजयतीत्यर्थः । तथा च्युतधर्म-धर्मात्प्रभृष्टं पुनर्ध-
र्मं स्थापयति । तथा तस्यैव चारित्रधर्मस्य वृद्धये हि-
तमभ्युत्तिष्ठति ।

तत्र प्रथमभेदव्याख्यानार्थमाह-

वीणाणाभावम्मि.खिवि पेरणे विक्खिवित्तु परसमया ।

ससमयंतेणंमभिद्धुमे, अदिदुधम्मं तु दिदं वा ॥३०४॥

विशब्दो-नानाभावं ‘क्षिप’ प्रेरणे परसमयाद्विनिर्दिष्टं ना-
नाप्रकारं प्रियदृष्टधर्माणं दृष्टं चेति । वाशब्द-उपमायाम् । द-
ृष्टधर्माणमिव स्वसमयान्तेन स्वसमयाभिमुखमभिक्षिपति ।

एतदेव चरमपदं व्याचष्टे-

‘धम्मसभावो सम्म-इसणं तं जप्प पुच्चि न उ लद्धं ।

सो होति दिदुपुच्चो, तं गाहइ पुच्चदिदं च ॥ ३०५ ॥

धर्मः स्वभावः सम्यग्दर्शनमित्येकार्थम् । तत्सम्यग्दर्शनं
येन पूर्वं न लब्धं स भवत्यदृष्टपूर्वोऽदृष्टपूर्वधर्मस्तं पूर्वदृष्ट-
मिषाविविक्षो विथान्ततया पूर्वोपलब्धमिव धर्मं प्राहयति ।

अदृष्टम्, दृष्टमित्यस्यान्यथा व्याख्यानमाह-

जह भायरं च पियरं, मिच्छदिदं पि गाहिसम्मत्तं ।

दिदुपुच्चं च सावग-साहम्मि करेति पच्चावे ॥ ३०६ ॥

न दृष्टं-अदृष्टं पूर्वं-दृष्टमिव-दृष्टपूर्वमिव धर्मं प्राहयति ।
किमुक्तं भवति-यथा भ्रातरं पितरं वा सम्यक्त्वं प्राहयति
एवमदृष्टपूर्वं मिथ्यादृष्टमपि सम्यक्त्वं प्राहयति । ‘ दिदु-
साहम्मियं ’ नि ‘विणएणं’ इत्यस्य व्याख्यानमाह-दृष्टो नाम-
दृष्टपूर्वः, स च भ्रावकस्तं साधर्मिकत्वविनयेन शिक्षयति-
साधर्मिकं करोति; प्रवाजयतीत्यर्थः ।

‘चुतधम्म धम्मं ठावे’ इत्यस्य व्याख्यानार्थमाह-

चुयधम्मो भदुधम्मो, चरित्तधम्मो तु दंसणातो वा ।

तं ठावेइ तहिं चिय, पुणो वि धम्मो जहोदिदो ॥३०७॥

च्युतधर्मो नाम-भ्रष्टधर्मः, धर्माद्भ्रष्टो भ्रष्टधर्मः,
राजदन्तादिदर्शनात् धर्मशब्दस्य परनिपातः । कस्मात् च्युत
इत्याह-चारित्रधर्मात् दर्शनाद्वा । तं च्युतधर्माणं तत्रैव-
चारित्रधर्मे सम्यग्दर्शने वा यथोचिते ‘पुनः’ स्थापयति ।
एष तृतीयो भेदः ।

‘तस्सेव हियदुमभुद्धे’ इति चतुर्थभेदमाह-

तस्सत्ती तस्सेव उ, चरित्तधम्मस्स बुद्धिहेतुं तु ।

वारयऽणेषणादी, न य गिएहं सयं हियदुए ॥३०८॥

तस्येति-तस्यैव चारित्रधर्मस्य वृद्धिहेतारेणणादि वारय-
ति । हितार्थमभ्युत्तिष्ठतीति हितार्थोय । नच स्वयमनेपणादि
गृह्णाति । हितार्थायेत्युपलक्षणं तेन हिताय सुखाय क्षमाय
विश्रम्यते आनुगामिकायाभ्युत्तिष्ठतीति द्रष्टव्यम् ।

ततो हितादिपदानां व्याख्यानमाह—

जं इहपरलोके वा, हितं मुहं तं स्वमं सुखेयत्वं ।

निस्समयं मोक्षाय उ,यंतं अणुगच्छंतं जं तु ॥३०६॥

यत्-यस्मात् कारणात् तत्-अभ्युत्थानमिहलोके हितं तेन हितमित्युच्यते । सुखम्—इहपरलोके सुखकरणात् । क्षमम्—एहिकपात्रिकप्रयोजनक्षमत्वात् । निःश्रेयसं-कल्याणकारित्वात् । अनुगामि यन्मोक्षाय अनुगच्छन्ति ०१०३० ।
विक्रमेवणी-विक्षेपणी-स्त्री० । विक्षेप्यते सम्मार्गात्कुमार्गे कुमार्याद् वा सन्मार्गे श्रोताऽनयेति विक्षेपणी । स्था० ४ ठा० २ उ० । कथाभेदे. स्था० ।

विक्रमेवणी कहा चउव्विहा पणत्ता, तं जहा-ससमयं कहेइ,ससमयं कहेत्ता परसमयं कहेइ, परसमयं कहेत्ता मसमयं ठावित्ता भवइ २, सम्मावायं कहेइ सम्मावायं कहेत्ता मिच्छावायं कहेइ ३, मिच्छावायं कहेत्ता सम्मावायं ठावइत्ता भवइ ४ । (सू०-२८२ ×)

स्वसमयं-स्वसिद्धान्तं कथयति-तद्गुणानुदीपयति पूर्वं ततस्तं कथयित्वा परसमयं कथयति, तद्गोपान् दर्शयतीत्येका १। एवं परसमयकथनपूर्वकं स्वसमयं स्थापयिता-स्वसमयगुणानां स्थापका भवतीति द्वितीया २। 'सम्मावायं'मित्यादि. अस्यायमर्थः—परसमयेष्वपि गुणाक्षरन्यायेन यो यावान् जिनागमतत्त्ववादसदृशतया सम्यग् अविपरीतस्तत्त्वानां वादः सम्यग्वादस्तं कथयति । तं कथयित्वा तेष्वेव यो जिनप्रणीतत्वात्—विरुद्धत्वं मिथ्यावादस्तं दोषदर्शनतः कथयतीति तृतीया ३ । परसमयेष्वेव मिथ्यावादं कथयित्वा सम्यग्वादं स्थापयिता भवतीति चतुर्थी ४। अथवा-सम्यग्वाद-अस्तित्वं मिथ्यावादः-नास्तित्वं तत्रास्तिकवादिदृष्टीरुक्त्वा नास्तिकवादिदृष्टीर्भवेतीति तृतीया । एतद्विपर्ययाच्चतुर्थीति । स्था० ४ ठा० २ उ० । द्वा० । ग० । औ० । दश० ।

विक्षेपणीमाह—

जा ससमयवज्जा खलु, होइ कहा लोक्खेपसंजुत्ता ।

परसमयाणं च कहा, एमा विक्रमेवणी नाम ॥१६७

कर्थायत्वा स्वसमयं-स्वसिद्धान्तं ततः कथयति परसमयं-परसिद्धान्तमित्येका भेदः. अथवा—विपर्यासाद्-व्यत्ययेन कथयति—परसमयं कथयित्वा स्वसमयमिति द्वितीयः । मिथ्यासम्यग्वादधोरवमेव भवतो द्वौ भेदाविति मिथ्यावादं कथयित्वा. सम्यग्वादं कथयति. सम्यग्वादं च कथयित्वा मिथ्यावादमिति । एवं विक्षेप्यतेऽनया सम्मार्गात् कुमार्यो कुमार्याद्वा सन्मार्गे श्रोताति विक्षेपणीति गाथाक्षरार्थः । भावार्थस्तु वृद्धविवरणादवसेयः । तच्चैदम्—"विक्रमेवणी सा चउव्विहा पणत्ता. तं जहा-ससमयं कहेत्ता परसमयं कहेइ १, परसमयं कहेत्ता ससमयं कहेइ २, मिच्छावादं कहेत्ता सम्मावादं कहेइ ३, सम्मावादं कहेत्ता मिच्छावायं कहेइ ४। तत्थ पुव्वि ससमयं कहेत्ता परसमयं कहेइ—ससमयगुणे दीवइ परसमयदोसे उवदंसेइ । एसा पढमा विक्रमेवणी गया। इयाणीं विइया भगइ—पुव्वि परसमयं कहेत्ता तस्सेव दोसे उवदंसेइ, पुणो ससमयं कहेइ गुणे य से उवदंसेइ । एसा

विइया विक्रमेवणी गया । इयाणीं तइया—परसमयं कहेत्ता तेसु चैव परसमयसु जे भावा जिएणणीणहिं भावाह सह विरुद्धा असंता चैव विर्याणिया ते पुव्वि कहित्ता दोसा तेसि भाविऊण पुणो जे जिएणणीयभावसरिसा घुणक्खरमिय कहवि सोभणा भणिया तं कहयइ । अहवा मिच्छावा-दो एत्थित्तं भगइ. सम्मावादो अत्थित्तं भणति । तत्थ पुव्वि एाहियवाईणं दिट्ठीओ कहित्ता पच्छा अत्थित्तपक्खवाईणं दिट्ठीओ कहइ । एसा तइया विक्रमेवणी गया । इयाणीं चउत्था विक्रमेवणी । सावि एवं चैव । एवरं पुव्वि सोभणे कहेइ पच्छा इयंरति । एवं विक्रमेवति सोयारंति " गाथाभावार्थः । दश० ३ अ० १ उ० ।

विक्रमेविया-व्याक्षेपिका-स्त्री० । व्याक्षेपस्य व्याक्षेपशब्दस्य भावः प्रवृत्तिनिमित्तं व्याक्षेपिका । व्याक्षेप, व्य० ६ उ० ।

विग—वृद्ध—पुं० । ईहामृगपर्यायं, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । तरत्तके, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । स्था० । प्रश्न० ।

विगइ—विकृति—स्त्री० । विकारं. वृ० ३ उ० । शरीरमनसोः प्रायो विकारहेतुत्वात् घृतादिरसविशेषे, स्था० ।

चत्तारि सिण्हविगतीओ पणत्ताओ, तं जहा—तेल्लं घयं वसा एवणीतं । चत्तारि महाविगतीओ पणत्ताओ, तं जहा—महुं मंसं मज्जं एवणीतं ॥ (सू०-२७४+)

'चत्तारि, इत्यादि. गवां रसो गोः रसः' व्युत्पत्तिरेव गो-रसशब्दस्य, प्रवृत्तिस्तु महिष्यादीनामपि दुग्धादिरूपे रसे । विकृतयः शरीरमनसोः प्रायोविकारहेतुत्वादिति । शेषं प्रकटम्, नवरं सर्पिः—घृतम् नवनीतं—प्रक्षेपं स्नेहहृष्या-विकृतयः स्नेहविकृतयो वसा—अस्थिमध्यरसः, महा-विकृतयो—महारसत्वेन महाविकारकारित्वात्, महतः स-त्त्वोपघातस्य कारणत्वाच्चेति । इह विकृतिप्रस्तावादं विकृ-तयो वृद्धगाथाभिः प्ररूप्यन्ते—

“ खीरं ५ दहि ४ एवणीयं ४,

घयं ४ तहा तेल्लमेव ४ गुड २ मज्जं २ ।

महु ३ मंसं ३ चैव तह.

ओगाहिमगं च दसमी उ ॥ १ ॥

गोमहिसुट्टिपसूणं, एलगखीराणि पंच चत्तारि ।

दहिमाइयाई जम्हा, उट्ठीणं ताणि णो हुंति ॥ २ ॥

चत्तारि हौति तेल्ला, तिलअयसिकुसुंभसरिसवाणं च ।

विगईओ संसाइ, डोलाईणं न विगईओ ॥ ३ ॥

दवगुलपिंडगुला दो, मज्जं पुणं कट्टपिट्टनिप्फन्नं ।

मच्छियकोत्तियभामर-भेयं च तिहा महुं होइ ॥ ४ ॥

जलथलखहयरमंसं, चम्मं वससाणियं ति हेयं पि ।

आइल्ल तिन्नि चलचल, ओगाहिमगं च विगईओ ॥ ५ ॥ ”

आदिमानि त्रीणि चलचलेत्येवं पकानि विकृतिरित्यर्थः ।

“ संसा न हौति विगई, अजागवाहीण ते उ कप्पंती ।

परिभुज्जति न पायं, जे निच्छियओ न नज्जंति ॥ १ ॥

एण्ण चैव तवअ. पूरिज्जति पूयण्ण जो ताओ ।

वीओ वि स पुण कप्पइ, निव्विगई लेवडो नवरं ॥ २ ॥ ”

स्था० १ ठा० ४ उ० । (तैलघृतवशानवनीतव्याख्या स्वस्व-स्थाने ।)

नव विकृतयः—

नव विगडौ पञ्चत्ताओ, तं जहा-खीरं दहि णवणीयं
सपिं तिळं गुलो महं मज्जं मंसं । (सू० ६७४)

'विगडौ'ति विकृतयो विकारकारित्वान्पक्वान् तु कदा-
चिद्विकृतिरपि तेनैता नव अन्यथा तु दशाऽपि भवन्तीति,
तथाहि—'एकेण चैव तन्ना. पूरिज्जइ पूयणं जो ताओ । वी-
आं वि स पुण कण्णइ, निविगडइअलेवडो नवर' मिति । द्वि-
तीयाऽपि विकृतिर्न भवतीति भावः । तत्र क्षीरं पञ्चधा-
अजैडकागोमहिण्युर्ध्वमेदाद् दधिनवनीतघृतानि चतुर्द्वेव,
उष्ट्रीणाम् तदभावात्, तैलं चतुर्धा—तिलातसीकुसुम्भसर्प-
भेदात् । गुडो द्विधा—द्रवपिण्डभेदात् । मधु त्रिधा—मात्ति-
ककौन्तिकभ्रामरभेदात् । मयं द्विधा—काष्ठपिण्डभेदात् । मांसं
त्रिधा—जलस्थलाकाशचरभेदादिति । स्था० ६ ठा० ३ उ० ।
दश विकृतयः मनसा विकृतिहेतुत्वात् विकृतयस्ताश्च
दश । यदाहुः—'क्षीरं दहि णवणीयं, घयं तहा तेल्लमेव गुड-
मज्जं । महं मंसं चैव तहा, उग्गाहिमगं च विगडौ ॥ १ ॥'
तत्र पञ्च क्षीराणि गोमहिण्यजोष्ट्रैलकासम्बन्धिभेदात् ।
दधिनवनीतघृतानि च चतुर्भेदानि, उष्ट्रीणां तदभावात् ।
तैलानि चत्वारि—तिलातसीलट्टासर्पसंबन्धिभेदात्, शेष-
तैलानि तु न विकृतयः लेपकृतानि तु भवन्ति । गुडः—इक्षु-
रसकाथः, स द्विधा—पिण्डो, द्रवश्च । मयं द्विधा—काष्ठपि-
ण्डोद्भवत्वात् । मधु त्रिधा—मात्तिकं, कौन्तिकं, भ्रामरं च । मांसं
त्रिविधं—जलस्थलखचरजन्तूद्भवत्वात्, अथवा—मांसं त्रिवि-
धं—चर्मरुधिरमांसभेदात् । अवगाहनं स्नेहयोलनेन निवृ-
त्तमवगाहिमं पक्वान्मांसादिमः' ६-४-२१ । श्री सि० इती-
मः । यत्तापिकायां घृतादिपूर्णायां चलाचलं खाद्यकादि पच्यते
तस्योमेवं तापिकायां तेनैव घृतं द्वितीयं तृतीयं च खाद्य-
कादि विकृतिः ततः पक्वान्नि अयोगवाहिनो निर्विकृति-
प्रत्याख्यानंऽपि कल्पन्ते । अथैकेनैव पूषकेन तापिका पच्यते
तदा द्वितीयं पक्वान्नि, निर्विकृतिप्रत्याख्यानंऽपि कल्पते । लेप-
कृतं तु भवतीत्येषा वृद्धसामाचारी । घ० २ अधि० । तथा
तद्दिनतलितपक्वान्नि कटाहविकृतिप्रत्याख्यानवतः कल्पते न
वेति ?, अत्र तद्दिनतलितपक्वान्नि कटाहविकृतिप्रत्याख्यान-
वतः प्रत्याख्यानकरणसमये यदि मुत्कलं रक्षितं भवति तदा
कल्पते नान्यथेति परंपरा दृश्यते इति । ही० ४ प्रका० ।
आवकैर्विकृतयो भव्याः पद । ता दुग्ध १ दधि २ घृत ३
तैल ४ गुड सर्वपक्वान्निभेदात् । घ० २ अधि० । आव० ।
इदानीं कस्यां विकृतौ कानि किन्नामकानि कियन्ति विकृति-
गतानि भवन्तीत्याह—

अह पेया १ दुद्धुटी २, दुद्धुलेही य ३ दुद्धुसाडी य ४ ।
पंचेव विगडगयाई, दुद्धुमि य खीरसहियाई ॥ २३१ ॥

अथानन्तरं पञ्चैव दुग्धे चशब्दस्यावधारणार्थत्वात् वि-
कृतिगतानि भवन्ति, विकृतौ क्षीरादौ गतानि—स्थितानि
विकृतिगतानि—विकृत्याश्रितानि; न विकृतिरित्यर्थः । कानि
तानीत्याह—पेया : दुग्धकाञ्चिकमित्यर्थः । तथा दुग्धाटी-
दुग्धावलहिका दुग्धसाटिका च क्षीरसहिता इति । क्षे-
पेया पायसेन सहितानि पूर्वोक्तानि चत्वारि पञ्चमी च;
क्षीरेयीत्यर्थः । एतानि क्षीरे पञ्च विकृतिगतानीति ।

एतपु स्वयमेव कानिचिद्विकृत्यानि—

अंवलजुअमि दुद्धे, दुद्धुटी दक्खमीसरद्धमि ।
पयसाडी तह तंदुल—चुण्णयमेहमि अवलेहि ॥ २३२ ॥
अम्विलेन युक्कं दुग्धं दुग्धाटी किलाटिकेत्यर्थः, अन्य तु
बलाहिकामाहुः, तथा द्राक्षाभिश्च दुग्धं राद्धे पयसाटी, प-
यो—दुग्धं सटति—गच्छतीति व्युत्पत्तेः, तथा तन्दुलचूर्णक-
सिद्धं दुग्धं अवलेहिका ।

दधिविकृतिगतान्याह—

दहिए विगयगयाई, घोलवडा घोल मिहरिणि करंवा ।
लवणकणदहि य महियं, संगरिगायमि अप्पडिए ॥ २३३ ॥
दधिन—दधिविषयं विकृतिगतानि पञ्च घोलवटकानि—घोल-
युक्तवटकानि तथा घोलो—वस्त्रगालितं दधि, तथा शिख-
रिणी कर्मथितखण्डयुक्तदधिनपन्ना, तथा कर्मवको दधि-
युक्तकूरनिपपन्नस्तथा लवणकणयुक्तं दधि, च मथितं राजि-
का खाटकमित्यर्थः । तच्च संगरिकादिके पतितेऽपि विकृति-
गतं भवति । संगरिका पुंस्फलं शकलादौ पतितं पुनर्भ-
वत्येव ।

घृतविकृतिगतान्याह—

पक्कधयं घयकिट्टी, पक्कोसहिउपरि तरियसपिं च ।
निब्भंजण वीसंदण, गइं घय विगय विगड गया ॥ २३४ ॥
औषधैः पक्वं घृतं सिद्धार्थकादि, तथा घृतकिट्टी—घृतम-
लं तथा घृतपक्वौषधोपरि तरिकारूपं यत् सर्पिस्तद्विकृति-
गतम्, तथा निब्भंजने पक्वान्नोत्तीर्णं दुग्धघृतमित्यर्थः । तथा
विस्पन्दनं दधितरिका कणिकाणिपपन्नद्रव्यविशेषः, सपा-
दलक्षप्रसिद्धं घृतविकृतिगतान्यतानि पञ्चापीत्यर्थः ।

तैलविकृतिगतान्याह—

तेल्लमली १ तिलकुट्टी २, दद्ध तेल्लं ३ तहोसहोव्वरियं ।
लक्खाइ४दव्वपक्कं, तेल्लं प्रतेल्लमि पंचेव ॥ २३५ ॥
तैलमलिका तथा तिलकुट्टिः तथा दुग्धं तैलं निब्भंजनमि-
त्यर्थः, तथा तैलपक्वौषधोपरिभागे यदुद्धरितं तथा लाक्षादि-
द्रव्यपक्वं च तैलम् । एतानि तैलविकृतौ पञ्च तैलविकृति-
गतानि ।

गुडविकृतिगतान्याह—

अद्धकड्डिक्खुरसो २, गुडपाणीअं च सकराखंडं ।
पायगुलं गुलविगई, विगडगयाई तु पंचेव ॥ २३६ ॥
अद्धकथितेक्षुरसस्तथा गुडपाणीयम्, तथा शर्करा, तथा ख-
ण्डम् तथा पाकगुडो येन खज्जकादि लिप्यते गुडविकृतौ वि-
कृतिगतानि एतानि पञ्चैव ।

पक्वान्ने विकृतिगतान्याह—

जेणेगेणं तवओ, पूरिज्जइ पूयणेण तव्वीओ ।
अक्खवियनेहो पच्चइ, जइ सव्वे होइ ते विगई ॥ २३७ ॥
एगं एगस्सुवरिं, तिन्नोवरिं बीअगं च जं पक्कं ।
तुप्पेणं तेणं चिय, तइयं गुलहाणिया पभिई ॥ २३८ ॥
एकं विकृतिगतं तद्यदेकस्य घ्राणस्योपरि पच्यते । का-
भिप्रायः ?, प्रक्षिप्तघृतादिके तापकं एकेनैव पूषकेन स-

कले पूरिते, द्वितीयपृष्ठादिस्तत्र प्रक्षिप्तो विकृतिगतमेव भवति । यदवाचि—“ जेणेंगणें तवओ, पूरिजई पूयेंगणें त-
व्योओ । अखिविय नेहो पचचइ, जइ सो नइ होइ तव्वि-
गई ॥१॥ ” द्वितीयं विकृतिगतं त्रयाणां घाणानामुपरि अप्रक्षि-
प्तापरघृतम्, यत्तेनैव 'तु'पण'त्ति घृतेन पक्वं तृतीयं गुडधानि-
काप्रभृति ।

तथा-

चउत्थं जलेणं सिद्धा, लप्पमिया पंचमं तु पूपलिआ ।

चुप्पडियतावियाए, परिपकंती समिलिएसुं ॥२३६॥

चतुर्थं समुत्सारिते सुकुमारिकादौ पश्चादुद्ध(रित)घृतादि-
खण्डितायां तापिकायां जलेन सिद्धा लपनश्रीः पञ्चममापुनः
स्नेहदिग्धतापिकायां परिपका पूपका । एवं च षट् विकृ-
तिसंवन्धिनी । पञ्च पञ्च विकृतिगतानि मिलितानि त्रिशद्-
वन्तीति । इह च विकृतिगतानां स्वरूपं नाचार्येण स्वमनी-
षिकयाऽभिदधे किं तु सिद्धान्ताभिहितमेव ।

यदाह-

आवस्सयचुष्णीए, परिभणिअं एत्थ वप्पिअं कहियं ।

कहिअव्वं कुसलाणं, पउंजिअव्वं तु कारणिए ॥२४०॥

आवश्यकचूर्णौ परिभणितम्, अत्र ग्रन्थं वसितं-सामा-
न्यद्वारेण कथितम्, विशेषद्वारेणास्माभिरेतच्च कथयितव्यम्,
कुशलानां-बुद्धिमतां प्रयोक्तव्यञ्च कारणिके-कारणिकविष-
ये । अयमभिप्रायः—यद्यपि क्षैरेयीप्रमुखाणि साक्षाद्विकृतयो
न भवन्ति किं तु विकृतिगतान्येव निर्विकृतिकानामपि क-
ल्पन्ते, तथापि उत्कृष्टानि एतानि द्रव्याणि भक्ष्यमाणान्यव-
श्यं मनोविकारमानयन्ति शान्तानामपि, न च कृतनिर्वि-
कृतिकानामेतेषु भक्ष्यमाणेषु उत्कृष्टा निजैरा संपद्यते त-
स्मादेतानि न गृह्यन्ते इति । यस्तु विविधतपःकरणक्षाम उ-
दारानुष्ठानं स्वाध्यायाध्ययनादिकं कर्तुं न शक्नोति स-
विकृतिगतान्युत्कृष्टान्यपि द्रव्याणि भुङ्क्ते, न कश्चिद् दोषः ।

कर्मनिजैराऽपि तस्य महती भवति । यदाहुः—

“नवरं इह परिभोगो, निव्विइयाणं पि कारणावेक्खो ।

उक्कोसगदव्वाणं, नउ विस्सेणं विन्नेओ ॥ १ ॥

आवधामिद्विगडय-स्स असाहुणो जुज्जई परीभोगो ।

इंदियजयखुडाए, विगई चायम्मि नो जुत्तो ॥ २ ॥

जो पुणं विगई चायं, काऊणं खाइ निद्धमहुराई ।

उक्कोसगदव्वाणं, तुळ्ळफलो तस्स सो नेओ ॥ ३ ॥

दीसंति अ केइ इहिं, पचचक्खाए वि मंदधम्ममाणो ।

कारणिअं पडिसेव, अकारणणावि कुणमाण ॥ ४ ॥

निलमोअगतिलवाट्टि, वरिसो लगनालिकेरखंडाई ।

अइयहलघोलखीरि, घयप्पुयवंजणाई च ॥ ५ ॥

घयबुद्धुमंडगाई, दहिदुद्धकरं वधेयमाईयं ।

कुल्लुरिचूरिमपमुहं, अकारणे केइ भुजंति ॥ ६ ॥

न य तं पि इह पमाणं, जहुत्तकारीणं आगमंतूणं ।

जरजम्ममरणभीसणं-भयन्नबुद्धिगच्चित्ताणं ॥ ७ ॥

मोत्तुं जियाणमाणं, जियाणं बहुदुद्धदवग्गितवियाणं ।

न ह्यु अओ पडियारो, कोइ इहं भववणे जेण ॥ ८ ॥

विगई परिणइधम्मो, मोहो जसुदिज्जए उदिअे य ।

सुदट्ठ वि चित्तचयपरो, कहं अकज्जे न वाट्टिहिइ ॥९॥

दावानलमज्झगओ, को तदुवसमदुयाए जलमाई ।

संते वि न सेविज्जा, मोहानलदीविण उचमा ॥ १० ॥

विगई विगईभीओ, विगयगयं जो य भुंजए साहु ।

विगई विगयसहावो, विगई विगई बला नेइ ॥ ११ ॥ ”

इत्यादि । सुगमाश्चैताः, नवरमन्त्यगाथाः किञ्चिद्विषमत्वा-
द्वितन्यन्ते । विगतेनरकादिकाया यो भीतस्त्रस्तः साधुर्वि-
कृति क्षीरादिकाम्, चशब्दस्यापि दर्शनाद्विकृतिगतं च
क्षीराध्नादिकं यो भुङ्क्ते स दुर्गतिं यातीति शेषः । कस्मा-
दित्याह—विकृतिवत्त्वात् जीवमनिच्छन्तमपि विगतिं नरका-
दिकां नयतीति । एतदपि कुत इत्याह—विकृतिर्यतो विकृ-
तिस्वभावा मनोविकारकारिस्वरूपेति । प्रव० ४ द्वार । वृ० ।
आ० चू० । नि० चू० । पं० व० । दश० । (विकृताबुदाहरणम्
'आलंबण' शब्दे द्वितीयभागे ३६४ पृष्ठे गतम् ।) (वर्षासु
विकृतिस्थापनम् 'पज्जुसवणाकप्प' शब्दे पञ्चमभागे २४२
पृष्ठे उक्तम् ।)

विकृतिं भुङ्क्ते णिज्जतिवित्थारे ति इच्छामो नाउं

का विगती केवतियाउ वा । गाहा—

तेल्ले घतणवणीते, दधिविगती उ होंति चत्तारि ।

फाणियविगडे दे दो, खीरम्मि य होंति पंचेव ॥३४॥

मधुपोग्गलम्मि तिप्पि व, चलचल ओगाहिमं च जं पक्वं ।

एतासिं अवदिस्सं, जोगमजोगे य संवरणे ॥ ३५ ॥

सर्वे तेल्ला एकविगती, सेसा पुण तेल्ला णिविगडया ले-
वाडा पुण, सर्वे घता एका य विगती । एवं एवर्णयादि
वि । दधिविगतीओ वि चत्तारि गावीमहिंसीअयएलगासं
च । फाणिओ गुलो भस्सति सो दुविहो-छिदगुडो, खंडगुडो
य । वियडं-मज्जं तस्य दो भेया, पिट्टकडं, गुलकडं च । खीराणि
पंच, गावीमहिंसीअयएलयउट्टीणं च । महुणि तिप्पि-कौतियं
मक्खियं भामरं च । पोग्गलाणि तिप्पि, जलयं थलयं खहचरं
च । चलचले त्ति तत्थ पढमं जं घयं खित्तं तत्थ अणं अ
पक्खिवंती । आदिभे जे तिणिण घाणा एयतितं चलचले त्ति
तेण ते अचलचलओगाहिमं भणति । तत्थेव घता
जे सेसा पचंचति तेण चलचलेत्ति, अतो तेण आतिज्जा
तिणिण घाणा मोत्तुं सेसा पचचक्खाणिस्स कप्पति । जति
अणं घयं ए पक्खिवति, जोगवाहिस्स पुण सेसगा वि-
गती । एतेसिं विगतीणं जो अणतरं विगतिं आहारेति
जोगवाही वा संवरणे वा ।

गाहा—

आगाढमणागाढे, दुविधे जोगे समासतो होति ।

आगाढेण व वज्जण, भयणं पुण होतऽणागाढे ॥३६॥

जोगो दुविहो-आगाढो य, अणागाढो य । अगाढतरा जम्मि
जोगं जतणा सो आगाढो यथा-भगवतीत्यादि, इतरो अणा-
गाढो यथा-उत्तराध्ययनादि । आगाढं ओगाहिमवज्जा एव-
विगतीओ वप्पिजेति । दसमाए भयणाऽसत्त्वा ओगाहिमविगती
पणत्तीए कप्पति, महाकप्पेसु ते एका, परं मोत्तगाविगती क-
प्पति । सेसा आगाढेसु सव्वविगतीतो ए कप्पति । अणागाढे
पुण दस विगतीओ भस्सति । ताओ जओ गुरुअणुणते कप्पति

अणुणाए विणा ए कपंति । एसा भयणा । जति अणुणाते
आयधीए तो जोगभङ्गो भवति वा । जोगभङ्गो दुविहो-सव्व-
भङ्गो, देसभङ्गो य ।

गाढा—

विगतिमण्डा भुंजति, ए कुणति आयंघिलं ए सदहती ।

एसो तु सव्वभङ्गो, देसे भङ्गो इमो तत्थ ॥ ३७ ॥

विगती निक्कारणे अणुणाओ भुंजति आयंघि-
लवारए आयंघिलं ए करंति, सव्वरसे य भुंजति
ए सदहति वा एस, सव्वभङ्गो । आगादे स-
व्वभङ्गे चउगुरुं, अणागादे सव्वभङ्गे चउलहुं, इमो
देसभङ्गे ।

गाढा—

काउस्सग्गमकाउं, जति भोत्तूण कुणति वा पच्छा ।

सयकाउं जे च भुंजति, तत्थ लहु तिष्ठि उ विसिद्धा ॥ ३८ ॥

जदि कारणे काउस्सग्गमकाउं भुंजइ भोत्तूण वा पच्छा
काउस्सग्गं करंति, सयं वा काउस्सग्गं काउं भुंजइ ।
अवरं गुहं भणति--मम विगतिं विसज्जइ । एणसु वि च-
उसु वि मासलहुं तवकालविसिट्ठं चउत्थे देहि वि लहुं ।
जो पुण कारणे अणुणातो काउस्सग्गं काउं भुंजति सो
सुद्धा । आगाढजोगे वि देसभङ्गे एव चेव नवरं मासगुरुं ।

अणागाढागाढजोगाण देसभङ्गे इमे पच्छिज्जं । गाढा—

ए करंति भुंजितूणं, करंति काउण भुंजति सयं तु ।

वीसजे धम्मंति य, तवकालविसेसिओ मासो ॥ ३९ ॥

इमो विगतिविज्जंण गुणा—

जागरंतमजीए वि, ए फुमे लूहवित्तिणं ।

जोगीऽहं ती सुहं लद्धो, विगती परिहरिस्सति ॥ ४० ॥

सुत्तन्धधरणंहेतुं रातो जागरंतं अजीरातिया दोसा ए
फुसेति लूहवित्तिणं । किं चान्यात्—जोगीऽहमिति लद्धे वि
सुहंणे विगतिवज्जंति । कारणे जोगीऽवि विगतिं आ-
हारंति ।

गाढा—

वित्तिपदमणागादे, गेलसवण महामहद्वाणे ।

आमे य रायदुद्धे, ऽणागाढाऽऽगाढ जतणाए ॥ ४१ ॥

अणागाढगेलणगद्वाणो गाढं पि गहियं वए त्ति गोउलं
महामहो—इदमहादि अद्धाणे वा आमे दुब्भिकखं गयदुद्धं
वा, पंतहि कारणेहि अणागाढजोगी आगाढजोगी वा ज-
यणाए विगतिं वि भुंजति ।

गाढा—

जोगे गेलसम्मि य, अगाढितरे य होति चतुभङ्गो ।

पढमो उभयागादे, वित्तिओ ततिओ य एकेणं ॥ ४२ ॥

जोगगेलणसु आगाढअणागाढसु चउभङ्गो कायव्वो । पढ-
मे उभयमवि आगाढं, वित्तिण जोगो आगाढो ए गेलणं,
तए न जोगो गेलणं आगाढं, चउत्थे दो वि अणागाढा ।

गाढा—

उभयम्मि वि आगाढे, दव्वे दद्धे य पक्क एएहिं ।

मक्खंति अठायंते, पज्जंति (इ)यरे दिणे तिष्ठि ॥ ४३ ॥

उभयम्मि आगाढे त्ति पढमभङ्गे दंहुल्लगं आगाढिमणिग्गालो
जंवा दाहिं तिहि वा दव्वेहिं णिदुद्धं पंक्कल्लगे हंसतेल्लमानी
एएहिं पतिदिणा तिष्ठि दिणं मक्खंति. ' अठाअंते ' त्ति जइ
रोगो न उवसमति तादे मे सव्वहा जोगो णिक्खिपति ।

गाढा—

जत्तिए अच्छति दिवसे, विगतिं सेवति ए उद्दिसे तं तु ।

तह वि य अठायमाणे, णिक्खिपणं सव्वधा जोगे ॥ ४४ ॥

जति णिक्खिपती दिवसे, भूमीउ तत्तिए उवरि वट्ठो ।

अपरिमियं उद्दसो, भूमीउ परं तथा कमसो ॥ ४५ ॥

जत्तिए दिवसे णिक्खिपजोगो अच्छति, पुणो उक्खिपजोगो-
गे जोगभूमीओ तत्तिए दिवसे उवरि वट्ठिज्जति जोगभू-
मीए वि विरायणजोगभूमीए जं केति दिवसां ससा सा
जोगभूम्यंतो भवति, तत्थ मेहाविणो कदमस्स अपरिमिओ
उद्दसो, विरायणजोगभूमीए परउवट्ठिदिवसेसु कमण उद्द-
सो कज्जति । अस्स भवति-जत्तिए दिवसेण उद्दिट्ठं तत्तिए
दिवसे, अपरिमिओ उद्दसो कायव्वो । ततो परं कमण
उद्दसो ।

इदाणि वित्तिभङ्गो । गाढा—

गेलसमणागादे, रसवति रोहोवरए अ सति पक्का ।

तह वि य अठायमाणे, मा वट्ठे णिक्खिपे य तथा ॥ ४६ ॥

जोगो आगाढे गेलसे अणागाढे गेहावगाढभत्तरसोतीए
लुब्भति रोहोवरते वा । ते गेहावयवपाग्गला सरीरमणु-
पविट्ठा रंगोवसमा भवन्ति, ततो दंहुल्लगपंक्कल्लगं मक्खंति ।
तिष्ठि दिणे अट्ठीए पज्जति तद्वावि आट्ठितं तो रोगो मा
अतीव रोगवट्ठी भविस्सति तद्वा जोगणिकेव्वो ।
तदेव जहा पढमभङ्गे । इदाणि वित्तिभङ्गो अणागाढलोणे
आगाढगेलणे तिणिण दिणा दंहुल्लगपंक्कल्लगेहि मक्खं-
ति अवरं तिणिण दिणं पज्जति ।

ततो परं । गाढा—

तिष्ठि तिगेगंतरिया, गेलसगाढपरतो णिक्खिपणा ।

तिष्ठि वि एगंतरिता, चउत्थल्लेव णिक्खिपणा ॥ ४७ ॥

तिणिण तिगेव तेसि पंक्कको वि एगो णिक्खीयंत-
रिओ कायव्वो । तिणिण दिणं काउस्सग्गं काउं विगतिं
आहारंता चउत्थदिवसे णिक्खीयं आहारंति । ताहे पंच-
मल्लुसत्तमाणि दिवसाणि विगतिं आहारंति, अट्ठमे
दिवसे निक्खीयं करंति, नवमे दिणे विगतिं आहारं-
ति, ताहे जति रोवसमति ताहे दसमे दिवसे जोगो
णिक्खिपति । इदाणि चउत्थभङ्गो । एत्थ वि रसवतिरोहो
व मक्खणापमज्जणं तदेव, अतो परं तिणिण वि पच्छुद्धं-
तिणिण वि तिया एव एतं, एगंतरण णिक्खीयंतंण
रोवव्वो । विगतिं णीवीतितं-वि० १ नि० १ वि० १ नि० १
वि० १ नि० १ अतो परं अठायंते सव्वहा जोगणिकेव्वो
पतिदिवसमल्लभंते परिव्वसावेतव्वकाट्टियव्वगे वा जोगणि-
कव्वो । अहवा—अजोगिगिलाणस्स वि खीरानि रो हो-
ज ताहे य सग्गामं मग्गियव्वं । असति सक्खेत्ते परगा-

मे सक्खेत्ते असति खेत्तवाहिया तो वि आणियव्वं । सव्व-
हा अलम्भेते गिलाणावचित्ते णिज्जेज्जा । वतियाए त्ति दारं
तत्थिमा जयणा । गाहा—

वयिगा य अयोगी व, अददो अतरंतगस्स दिज्जंति ।

णिव्वीतियमाहारो, सति अंतर विगतिणिक्खिविणा । ४८ ।

अतरंतगो-गिलाणो अददो विणा वि गेलसण जं दुव्वलो
पते जया वइआ णिज्जंति तत पतेसि सहाया अजोगवाही
दिज्जंति । असति अजोगवाहीणं अणागाढजोगवाही वि
दिज्जंति, अहवा अदद त्ति अजोगवाहिणो जे अददसरी-
रा ते अंतरंगस्स वि धितिज्जगा दिज्जंति, तेऽपि तत्र व-
लिनो भविष्यन्ति इत्यर्थः । जे जोगवाहिणो ते तत्थ व-
इआए णिच्चियमाहारं गेहंति । असति णिव्वीतियस्स
अपज्जंतं वा लम्भति, ताहे अंतरंतरा काउस्सगं करेति ।
विगतिं भुंजंतु आयरणा पुण ततियभंगविकप्पे ण सपयं
सव्वहा वा णिव्वीतीए अलम्भेते णिक्खिवणे जोगस्स ।

गाहा—

..... ।
..... ॥ ४९ ॥

तत्थ वतियाए “आयं विलपारणं” आयं विलस्स अलम्भे ।
अभत्तदं करेज्ज जति उववासगस्स असएह ताहे
तकाति वेगंगियं भुंजति । आदिसहातो वल्लचणमुग्गपा-
णियं विलं वा कंजियसागंता एवमाति जं णिव्वीतियं अ-
न्धि तो वहंति अलम्भेते पुण आगाढजोगे जोगणिक्खेवो
आगाढाऽणागाढा पुणो उक्खित्तो उहेसो तहेव । जहा गि-
लाणदारे । एवं वइआए ।

इदाणि महामहे त्ति दारं । गाहा—

सकमहादीएसुं, पमत्त देवा छलेज्ज तेण ठे ।

पीणिज्जंति व दढा, इतरे उ वहंति ण पढंति ॥ ५० ॥

सकमहो-इंदमहो आदिसहाओ सुगिम्हादि जो व जत्थ
महामहो पतेसु मा पमत्तं देवया छलेज्ज तेण उण उवदुवण
त्ति । अणागाढजोगणिक्खेवो । किं चान्यत्-तसु य सकमहादि
दिवसेसु विगतिलाभो भवति, ताओ दुव्वत्तसरीरा भुंजति
तहा पीणिज्जंति; बलिनो भवन्तीत्यर्थः । इतरे णाम आगाढजो-
गवाही ते जोगं वहंति-जोगखंधा अच्छंति, ण तेसु उहेसो न
वा पुव्वदिदं पढंति ।

इदाणि अद्धाणओमरायदुदं च तिणिण वि दारं जुगवं
वक्खाणेति । दारगाहा—

अद्धाणओमदुदं, एसणि जोगीण-सेसपणगादी ।

असती य अणागाढे, णिक्खिव सव्वासती इतरे ॥ ५१ ॥

अद्धाणुगामाणुगामिणं छिण्णद्धाणे वा जोगं वहंति, ताहे
जे एसणिज्जं तं जोगीणं दिज्जंति । सेस त्ति अजोगवाही-
ते पणगपरिहाणीए जयंति, फासुयएसणिज्जस्स असति
जइ सव्वे जोगवाहिणो ण संथरंति ताहे अणागाढे जो-
गवाहीणं जोगो णिक्खिप्पइ, सव्वासति णाम सव्वहा ए-
सणिज्जा अलम्भमाणे इयराण वि आगाढे जोगो णिक्खि-
प्पति । चउभागतिभागअद्धाणं वा असंथरणा णिक्खेवो एवं
ओमोयरियरायदुदं वि । जोगो त्ति गयं । नि० चू० ४ उ० ।

विगई परिभुंजे पंचेव आयं विलाणि दोएहं विगईणं उ-
दुं परिभुंजे पंच निव्विइगा इयाणि अकारणिगो विग-
इपरिभोगं कुजा अदुमं । महा० १ चू० ।

विगइंगालधूम-विगताङ्गारधूम-त्रि० । अङ्गारधूमदोपरहिते,
आचा० १ थ्रु० २ अ० ५ उ० ।

विगइणिज्जूद-विगतिनिर्युद-त्रि० । निर्विकृतिके, आचा० १
थ्रु० २ अ० ५ उ० ।

विगइपच्चक्खाण-विकृतिप्रत्याख्यान-न० । विकृतित्यागे,
ध० २ अधि० । (‘णिव्विगइ’ शब्दे चतुर्थभागे २१३०
पृष्ठं व्याख्यातमिदम् ।)

विगइपडिबद्ध-विकृतिप्रतिबद्ध-त्रि० । घृतादिरसविशेषगृहे,
अनुपधानकारिणि, वृ० ४ उ० । स्था० ।

विगओदग-विगतोदक-त्रि० । बिन्दुरहिते, कल्प० ३ अधि०
६ क्षण ।

विगंचिउ-विविच्य-अव्य० । परिष्ठाप्येत्यर्थे, व्य० २ उ० ।

विगप्पिज्जंत-विगण्यमान-त्रि० । आत्मपरेषां जुगुप्सायो-
ग्ये, तं० ।

विगतग-विकर्तक-त्रि० । प्राणिनां चर्मापनेतृषु, सूत्र० २
थ्रु० २ अ० ।

विगत्तिऊण-विकर्त्य-अव्य० । छित्तेत्यर्थे, सूत्र० १ थ्रु० ५
अ० २ उ० ।

विगप्प-विकल्प-पुं० । अध्यवसायमात्रे, रत्ना० ३ परि० ।

चित्तविभ्रमे, अष्ट० ६ अष्ट० । अवस्तुविषयायां शब्द-
धियाम्, द्वा० ११ द्वा० । “शब्दज्ञानानुपाती वस्तुशून्योऽर्थो-
विकल्पः” इति पतञ्जलिः । द्वा० २० द्वा० । “विकल्पः
शब्दार्थः” इति बौद्धविशेषाः । तथा-‘ब्राह्मण’ इत्युक्ते तपो वा
जातिर्वा श्रुतं वा, तपश्च जातिश्च श्रुतं चेति न प्रतिप-
त्तिर्भवति, अपि तु-साकल्येन संबन्ध्यन्तरव्यवच्छिन्नास्तपः
प्रभृतयस्संहताः प्रतीयन्त इति । बहुष्वप्यनेकसमुदायिभे-
दावधारणं विकल्पः । सम्म० १ काण्ड ३ गाथाटी० ।

विगप्पण-विकल्पन-न० । उपकरणपरिकल्पने, उत्त० २३ अ० ।

विगप्पिय-विकल्पित-त्रि० । कल्पनाशिल्पनिर्मिते, नं० अनु० ।

विगम-विगम-पुं० । विनाशे, विशेष० । आ० म० । आ०
क० । ग० । नि० चू० । स्था० । आव० । निर्जरणे,
पञ्चा० १५ विव० ।

विगमसहाव-विगमस्वभाव-त्रि० । विनश्वररूपे, विशेष० ।

विगय-विकृत-विकारवति, ज्ञा० १ थ्रु० ८ अ० । उपा० ।

विगतजंवि, वृ० २ उ० ।

विगत-त्रि० । अपगते, सूत्र० १ थ्रु० १ अ० ४ उ० । व्य-
तीते, वृ० २ उ० । प्रलीने, सूत्र० १ थ्रु० ६ अ० । विनष्टे,
आ० म० १ अ० । विप्रनष्टे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

अतिक्रान्ते, पञ्चा० ५ विव० । “विगयभगभुगभुमप” वि-
कृते-विकारवत्यौ भग्न-विसंस्थूलतया भुमं वक्त्रे भ्रुवौ यस्य
पिशाचरूपस्य तत्तथा । उपा० २ अ० ।

विगयकप्पयणिभ-विकृतकल्पकनिभ-त्रि० । विकृतौ योऽरञ्ज-

कादीनां कल्प एव कल्पकश्छन्दः—खण्डं तद्विभक्तम् । कर्पर-
सदृशः, उपा० २ अ० ।

विगयकिरियणियट्टि—विगतक्रियानिवर्त्तिन्—पुं० । विगतप्रा-
णानिपातप्रचारे, शेषकायवाङ्मनोयागसर्वदशपरिरूपन्दत्वा-
त् विगतक्रियानिवर्तीत्युच्यते । सम्म० ३ काण्ड ।

विगयगेहि विगनगृद्धि—त्रि० । विगता—प्रलीना याह्याभ्यन्त-
रेषु वस्तुषु गृद्धिग्राह्याभिलाषा यस्य स विगतगृद्धिः ।
सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आचा० । विगता—अपगता आहारादौ
गृद्धिर्भ्यासा विगतगृद्धिः । आहारादिषु गृद्धिरहिते, “बु-
निष य विगयगेही ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

विगयभूम—विगतभूम—न० । द्वेपरहिते, “ रागेण सङ्गलं
दमेण सभूमं ति गायध्वो ” प्रश्न० १ संव० द्वार ।

विगयपक्ख—विगतपक्ख—पुं० । विगतं विगमो वस्तुनोऽवस्था-
न्तरापन्नाया विनाशः, स एव पक्षो वस्तुधर्मस्तस्य वा पक्षः
परिग्रहो विगतपक्खः । विनाशपक्षे, “ छिज्जमाणं छिन्नं भि-
ज्जमाणं भिण्णे दज्जमाणे देहे, भिज्जमाणं मए णिज्जमाणे
णिज्जरणे एरणं पंच पदा णाणद्धा णाणाघोसा णाणावज्जणा
विगयपक्खस्स ” विगतं त्विहाशपक्कमाभावोऽभिमतो जीवेन
तस्याप्राप्तपूर्वतयाऽत्यन्तमुपादेयत्वात्तदर्थत्वाच्च पुरुषप्रया-
सस्य । भ० १ श० १ उ० ।

विगयमोह—विगतमोह—त्रि० । मोहरहिते, ध० २ अधि० । अ-
पगतमोहे, अपगतमोहनीये, पो० १५ विव० ।

विगयसोगा—विगतशोका—स्त्री० । नलिनावर्ताविजयक्षेत्रव-
त्तिपुरीयुगलं, स्था० २ ठा० ३ उ० । पंचसप्ततितमे महाग्रहे,
स्था० । (‘महाग्रह’ शब्दे विशेषो गतः) ।

दो विगयसोगा । स्था० १ ठा० १ उ० ।

विगयागार—विगताकार—त्रि० । साकाररहिते, अनाकारप्रत्या-
ख्याने, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

विगरण—विकरण—न० । उचितकरणादर्शने व्य० १० उ० ।
खण्डशः कृत्वा परिष्ठापने, वृ० ४ उ० ।

विगरणभाव—विकरणभाव—पुं० । कायनैरपेक्ष्येणन्द्रियाणां वृ-
त्तिलाभे, द्वा० २६ द्वा० ।

विगराल—विकराल—त्रि० । विकृताङ्गोपाङ्गधरे, उक्त० १२ अ० ।
भयोन्पादके, तं० ।

विगल—विकल—त्रि० । विरुद्धेन्द्रियवृत्तिषु, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार । पाणिपादाद्यव्यवस्थितेषु, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

विगलतिक—विकलत्रिक—न० । द्विन्द्रीयत्रिन्द्रीयचतुरिन्द्रिय-
जातिलक्षणे विकलेन्द्रियजानिके, कर्म० ३ कर्म० । क० प्र० ।

विगलाएस—विकलादेश—पुं० । नयवाक्यापरपर्याये नये, स्था० ।

विगलिदिय—विकलेन्द्रिय—पुं० । विकलान्यसंपूर्णानि इन्द्रिया-
णि येषां ते विकलेन्द्रियाः । एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु, व्य० १
उ० । विशेष० । अपञ्चेन्द्रियेषु, स्था० ३ ठा० १ उ० । (विकले-
न्द्रियाणां द्विन्द्रियादीनां प्रत्येकशरीरिणां सर्वा वस्तुव्यवस्था
‘पक्षेयसरीर’ शब्दे पञ्चमभागे ४२८ पृष्ठे उक्ता ।

विगल्लणयर—विगल्लनगर—न० । नगरभेदे, “विगउल्लोदमे,
विगल्ले नयरं तत्थ सिग्गिपालो नाम नग्गई हुत्था” । ती० ४१
कल्प ।

विगमंत—विकमन्—त्रि० । वर्द्धमानविकाशे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

विगमिय—विकमित—त्रि० । व्याक्रांशीभूतं, अभिनवाद्बुद्धं,
च० प्र० १ पाहु० ।

विगहा—विकथा—स्त्री० । विरुद्धाभ्यादिविषया कथा । स० ४
सम० । ‘ जो संजओ पमत्तो, रागदोसगो परिकहेइ । सा उ
विकहा पययणं, पन्नत्ता धीरपुमंहेहि’ ॥ १ ॥ इत्युक्तलक्षणं क-
थायादिवशेन कथंनं, द्वा० ६ द्वा० ।

विगहापरायण—विकथापरायण—त्रि० । सप्तप्रकारविकथान-
न्तरं, ग० १ अधि० ।

विगहामहण—विकथामथन—न० । विकथाविनाशंनं, पं० व० ३ द्वार ।

विगहासील—विकथार्शील—त्रि० । विरुद्धकथाकथनस्यभावं,
ग० २ अधि० ।

विगाढ—विगाढ—त्रि० । विशेषेण गाढो विगाढः । विनाशयि-
तुमशक्ये, उक्त० १० अ० । समन्ताद् व्याप्तं, स्था० १ ठा० ।

विगार—विकार—पुं० । वर्णस्यान्यथाभावापादने, अनु० । रागा-
द्यशुद्धाध्यवसाये, अप० १५ अप० ।

विगिंचण—विवेचन—न० । पृथक्करणे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । सूत्र० ।
आचा० । अपनयने, सूत्र० २ श्रु० १३ अ० । त्यागे, आचा० १ श्रु०
१ अ० २ उ० । स्था० । सूत्र० । आ० चू० पञ्चा० । निर्जरायाम्,
स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

विगिंचमाण—विवेचयत्—त्रि० । क्षपयति, आचा० २ श्रु० ६ अ०
२ उ० । परिष्ठापयति, सकृच्छोध्यति, स्था० ५ ठा० २ उ० ।

विगिंचिय—विविचय—अव्य० । त्यक्तत्वेत्यर्थे, आचा० १ श्रु० २ अ०
८ उ० । भ० ।

विगिट्ट—विकृष्ट—त्रि० । नातिदीर्घं, ज्ञा० १ श्रु० १५ अ० ।

विगिट्टखमग—विकृष्टक्षपक—पुं० । अप्रमादिविकृष्टतपःसेविनि,
पञ्चा० १३ विव० ।

विगीय—विगीत—त्रि० । निपिद्धे, प्रति० ।

विगुण—विगुण—पुं० । विगताः क्षान्तिस्थिकक्षानादयो गुणा
यस्य स विगुणः । आ० म० १ अ० । केवलनि, सत्त्वरज-
स्तमोगुणरहिते, विशेष० ।

विगुवणा—विकुर्वणा—स्त्री० । वैक्रियकरणे, स्था० ६ ठा०
३ उ० ।

विगुन्विता—विकुर्व्य—अव्य० । वैक्रियं कृत्वेत्यर्थे, स्था० ७
ठा० ३ उ० ।

विगोवड्ता—विगोप्य—अव्य० । गुप्तं प्रकटीकृत्येत्यर्थे, कल्प०
१ अधि० ५ क्षण ।

विगह—विग्रह—पुं० । कलहे, विशेष० । प्रश्न० । विशिष्टं वा-
ह्येन्द्रियेण गृह्यत इति विग्रहः । औदारिकशरीरे, आचा०

१. थु० ५ अ० २ उ० । युद्धे. सूत्र० १ थु० १३ अ० ।
वक्रगमने, स्था० ३ टा० ४ उ० । क्षेत्रविभाग. स्था० १०
टा० ३ उ० । लोकनार्डचक्र, स्था० २ टा० ४ उ० । काये,
पाद० ना० ५६ गाथा ।

विग्गहकंडय-विग्रहकण्डक-न० । विग्रहो-वक्रं कण्डकम्-
अवयवो विग्रहरूपं कण्डकं विग्रहकण्डकम् । ब्रह्मलोक-
कूर्परं लोकाऽवयव, यत्र वा प्रदंशवृद्ध्या हान्या वा वक्रं
भवति, तद्विग्रहकण्डकम् । प्राया लोकांतेषु अवयव-
विशेषे, भ० १३ श० ४ उ० । अह्लादानं, शिखे, नि० चू०
११ उ० ।

विग्गहगइ-विग्रहगति-स्त्री० । वक्रगतौ, स्था० २ टा० ३ उ० । भ० ।

जीवे णं भंते ! किं विग्गहगतिसमावन्नए अविग्गहगति-
समावन्नए ?, गोयमा ! मिय विग्गहगइसमावन्नए सिय
अविग्गहगइसमावन्नगे, एवं ० जाव वेमाणिए । जीवा णं
भंते ! किं विग्गहगइसमावन्नया अविग्गहगइसमावन्नगा ?,
गोयमा ! विग्गहगइसमावन्नगा वि अविग्गहगइसमावन्नगा
वि । नेरइया णं भंते ! किं-विग्गहगतिसमावन्नया अवि-
ग्गहगतिसमावन्नगा ?, गोयमा ! सव्वे वि ताव होजा
अविग्गहगतिसमावन्नगा ?, अहवा अविग्गहगतिसमावन्न-
गा य विग्गहगतिसमावन्नये य २, अहवा अविग्गहगतिस-
मावन्नगा य विग्गहगइसमावन्नगा य ३ । एवं जीविंदि-
यवज्जां तियभंगो । (सू०-५६) ।

‘ विग्गहगइसमावन्नए ’ ति विग्रहो-वक्रं तन्प्रधाना गति-
विग्रहगतिः । तत्र यदा वक्रं गच्छति तदा विग्रहगतिस-
मापन्न उच्यते, अविग्रहगतिसमापन्नस्तु ऋजुगतिकः स्थितो
वा, विग्रहगतिनिषधमात्राश्रयणात् । यदि चाविग्रहगति-
समापन्न ऋजुगतिक एवाच्यते तदा नारकादिपदेषु सर्वदै-
वाविग्रहगतिकानां यद्बहुत्वं वक्ष्यति तत्र स्याद्, एकादी-
नामपि तेषु पादश्रवणात् । टीकाकारेण तु केनाप्यभिप्रा-
येणाविग्रहगतिसमापन्न ऋजुगतिक एव व्याख्यात इति ।
‘ जीवा णं भंते ! ’ इत्यादि प्रश्नः । तत्र जीवानामानन्त्यात्
प्रतिसमये विग्रहगतिमतां तन्निषेधवतां च बहूनां भावा-
दाह—‘ विग्गहगइ ’ इत्यादि । नारकाणां त्वल्पत्वेन विग्र-
हगतिमतां कदाचिदसम्भवाद् । सम्भवेऽपि चैकादी-
नामपि तेषां भावाद्, विग्रहगतिप्रतिषेधवतां च स-
दैव बहूनां भावात् । आह—‘ सव्वे वि ताव होजा अविग्गहे’
त्यादि विकल्पत्रयम् । असुरादिषु एतदंवातिदेशत आह-
‘ एव ’ मिथ्यादिजीवानां निर्विशेषाणामेकेन्द्रियाणां चोक्त्यु-
क्त्या विग्रहगतिसमापन्नत्वे तन्प्रतिषेधं च बहुत्वमेवेति न
भङ्गत्रयम्, तदन्येषु तु त्रयमेवेति । ‘ तियभंगो ’ ति त्रिकरूपो
भङ्गस्त्रिकभङ्गो, भङ्गत्रयमित्यर्थः । भ० १ श० ७ उ० ।

विग्गहगइसमावन्नग-विग्रहगतिसमापन्नक-त्रि० । तद्रतिप्राप्ते-
षु, भ० १ श० २ उ० ।

विग्गहविग्गहिय-विग्रहविग्रहिक-पुं० । विग्रहो-वक्रं तद्युक्तो

विग्रहः-शरीरं यस्यास्ति स विग्रहविग्रहिकः । वक्रकाये, भ० ।

कहिं णं भंते ! विग्गहविग्गहिए लोए पण्णत्ते?, गोयमा !
विग्गहकंडए एत्थ णं विग्गहविग्गहिए (लोए) पण्णत्ते । भ०
१३ श० ४ उ० ।

विग्गहसीलत्त-विग्रहशीलत्व-न० । पश्चादननुतापितया क्षम-
णादावपि सत्यप्राप्त्या च विरोधानुबन्धे, घ० ३ अधि० ।
विग्गहिय-विग्रहिक-पुं० । विग्रहो-युद्धं स विद्यते य-
स्यासौ विग्रहिकः । युद्धप्रिये, सूत्र० १ थु० १३ अ० ।

विग्गहियउरणयकुच्छि-विग्रहीतोन्नतकुक्षि-त्रि० । विग्रहि-
ता-मुष्टिप्राप्ता उन्नता च कुक्षिर्येषां ते विग्रहीतोन्नत-
कुक्षयः । मुष्टिमितकटिकेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

विग्घ-न० । विघ्न-पुं० । अन्तराय, आव० ५ अ० । ज्ञा० तं० । औ० ।
तच्च विषयभेदात्पञ्चधा-दानलाभभोगोपभोगवीर्यान्तराय-
भेदात् । कर्म० ५ कर्म० । “ दितस्स लभंतस्स व, भुजंतस्स
व जिणस्स एस गुणो । स्त्रीणंतराययत्ते, जं स विग्घं न सं-
भवइ ” ॥६॥ जिनस्य-स्त्रीणसकलप्रातिकर्मणः स्त्रीणान्तराय-
त्वे सत्येप गुणो जायते, यदुत—‘ से ’ तस्य जिनस्य ददतो
लभमानस्य वा भुजानस्य वकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वादु-
पभुजानस्य च यद्विघ्नो न भवति, प्राकृतत्वाच्च विघ्नशब्दस्य
नपुंसकनिर्देशः । न० ।

विग्घकर-विघ्नकर-त्रि० । अन्तरायकारके, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार । “ इह भवविहारिणो सा.विग्घकरी वेयणा समुट्ठइ ” इह
भवविहारिणो । विघ्नकरी-विघ्नविघातकारिणी वेदना स-
मुत्तिष्ठति । संघा० १ अधि० ।

विग्घजय-विघ्नजय-पुं० । विघ्नस्य धर्मान्तरायस्य जयः-परिभ-
वो निराकरणम् । विघ्नाभिभवे, पो० ३ विव० । (विघ्नविजय-
चक्रव्यता ‘ धम्म ’ शब्दे तत्तुर्थभागे २६७० पृष्ठे गता ।)

विग्घविघायणहेउ-विघ्नविघातनहेतु-पुं० । उपद्रवविनाशना-
र्थं, जी० १ प्रति० ।

विग्घोवसमणी-विघ्नोपशमनी-स्त्री० । विघ्नानुपशमयतीति
विघ्नोपशमनी । पूजाभेदे, पो० ६ विव० । (‘ पूया ’ शब्दे पञ्चम-
भागे १०७५ पृष्ठे दर्शितेपा ।)

विघडण-विघटन-न० । विनाशने, ज्ञा० १ थु० १ अ० ।

विघण-विघन-न० । विगतं घनं-मेघं यत्र । मेघरहिते, ज्ञा०
१ थु० ६ अ० ।

विघाय-विघात-पुं० । अन्तरे, विशेष० ।

विघुट्ठ-विघुट्ठ-त्रि० । विरूपघोषकरणे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
विचक्खु-विचक्षु-पुं० । द्वाभ्यां चक्षुरिन्द्रियावधिभ्यां तत्त्व-
ग्रहीतरि, स्था० ३ टा० ४ उ० ।

विचच्चिया-विचचिका-स्त्री० । विपादिकायाम्, वृ० १ उ० ३
प्रक० । प्रश्न० ।

विचिकी-विचिकी-स्त्री० । वाद्यभेदे, रा० ।

विचित्त-विचित्र-त्रि० । विविधरूपवति, ज्ञा० १ थु० २ अ० ।

नानाप्रकारं, विशेष० । च० प्र० । अपूर्व, आ० म० १ अ० । प्रज्ञा० ।
 नि० चू० । विविधवर्णविशेषवति, स्था० १ ठा० ३ उ० । विविध-
 चित्रयुक्तं, सू० प्र० २० पाहु० । कर्तुं, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । स्था० ।
 "विचित्तवत्थाभरणे" विचित्राणि वस्त्राणि वाऽऽभरणानि च
 यस्य वस्त्राण्येव वाऽऽभरणानि-भूषणानि अस्थाभरणानि अ-
 वस्थोचितानात्यर्थो यस्य स तथा । स्था० ८ ठा० ३ उ० । 'विचि-
 त्तउल्लेख'विचित्रो विचित्रकलित उल्लेखः उपरिभागा यत्र त-
 तथा । कल्प० १ अधि० २ क्षण । भ० । 'विचित्तमणिरयणकुट्टिम-
 तलं' विचित्राणां मणिरत्नानां कुट्टिमतलं वद्धभूभागा यस्य स
 तथा । कल्प० १ अधि० ७ क्षण । जी० । 'विचित्तमालामउली'
 विचित्रा मालाश्च पुष्पमाला मौलिश्च शेखरो यस्य स तथा ।
 स्था० ८ ठा० ३ उ० । 'विचित्तसुहृदुवहुला' विचित्रैर्नानाप्रकारैः
 शुभैर्मङ्गलभूतैः केतुभिर्ध्वजैर्वहुला व्याप्ता विचित्रशुभकेतुव-
 हुला । रा० । जं० । 'विचित्तहस्ताभरणे' विचित्राणि नाना-
 रूपाणि हस्ताभरणानि येषां ते विचित्रहस्ताभरणाः । जी०
 ३ प्रति० ४ अधि० । स्था० । भ० । वेणुदं वंवेणुदारिणाः पूर्वलो-
 कपाले, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

वेचित्तकुसुम-विचित्रकुसुम-न० । नानाविधपुष्पे, पञ्चा० ८ विव० ।
 वेचित्तकूट-विचित्रकूट-पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य
 पूर्वं शीतोदाया महानद्या दक्षिणे वत्सस्कारपर्वते, स्था०
 १० ठा० ३ उ० ।

वेचित्तथग-विचित्रार्थ-पुं० । बहुधाथेषु, पा० ६ विव० ।
 वेचित्तपक्ष-विचित्रपक्ष-पुं० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, जी० १
 प्रति० । प्रज्ञा० । वेणुदं वंवेणुदारिणोरुत्तरलोकपाले, स्था० ४
 ठा० १ उ० । भ० ।

वेचित्तभेद-विचित्रभेद-त्रि० । बहुप्रकारे, पञ्चा० १६ विव० ।
 वेचित्तवेस-विचित्रवेप-त्रि० । विविधवस्त्रादिनपथ्यधारिणि,
 वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

वेचित्ता-विचित्रा-स्त्री० । ऊर्ध्वलोकवास्तव्यायां दिक्कुमा-
 र्याम्, आ० चू० १ अ० । स्था० । आव० । अधोलोकवासिन्यां
 दिक्कुमार्याम्, आ० क० १ अ० । आ० म० । जं० । नि० ।
 वेच्च-विच्चय-त्रि० । च्युतं, वाते, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० ।
 अपान्तराले, पं० व० २ द्वार ।

वेच्चवण-विच्चवन-न० । भ्रंशे, विशेष० ।

वेच्चामेलिय-व्यत्याम्रेडित-न० । विपरीते, विशेष० ।

विच्चामेलणे अन्नु-असत्थपल्लवविमिस्सपयसेवो ।

तं चेव यहिडुवरिं, वायट्ठे आवली नायं ॥ २६७ ॥

व्यत्याम्रेडितं नाम अन्यान्यशास्त्रपल्लवविमिश्राणां तत्र द्र-
 व्यतो व्यत्याम्रेडिते पायसमुदाहरणम्—“जहा कोलिया वइयं
 गया तत्थ तेहि परमं रंघेमो दुट्ठे आरहितं, इत्थ जं जं
 बुज्झइ तं तं पायसो भवइ चि तंदुला चवला मुग्गा ति-
 ला कुकुसा बु(छु)ठं तं सव्वं विणट्ठे अकिञ्चिकरं जायं” एव
 मेव भावः । सूत्रं व्यत्याम्रेडयति “सव्वभूयभूयस्स सम्मं
 भूयादपासओ” अत्रेदमपि घटत इति कृत्वा क्षिपति । श्रू-
 यतां धर्मं सर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्यतामात्मनः प्रतिकुला-
 नि परेषां न समाचरेत् । भावतो व्यत्याम्रेडितं सूत्रं कुर्वतोऽ-

र्थस्य विसंवाद इत्यादि विभाषा प्रागिव या दीक्षा निगर्थि-
 का । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

विच्चामेलियदाण-व्यत्याम्रेडितदान-न० । वितथसूत्रार्थप्र-
 दाने, विशेष० ।

विच्चुइ-विच्युति-स्त्री० । विस्मरणे, विशेष० ।

विच्चुय-विच्युत-त्रि० । विस्मरतः पतितं, व्य० ८ उ० ।

विच्चुया-विच्युता-स्त्री० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १
 पद । जी० ।

विच्चायण-न० । उपधानके, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । कल्प० ।

विच्छड्ड-विच्छर्द-पुं० । “सम्मर्द-घितर्दि-विच्छर्द-च्छर्दि-कप-
 र्द-मर्दिनं र्दस्य” ॥ ८ । २ । ३६ ॥ इति र्दस्य उः । प्रा० । मह-
 ति जनसामग्रीसम्मर्दे, ‘ह्यः प्रवशाऽभवयस्य, विच्छर्देन म-
 हीयसा ।’ आ० क० १ अ० ।

विच्छड्डइत्ता-विच्छर्द्य-अव्य० । विशंपणं त्यक्त्वंत्यर्थे, कल्प०
 १ अधि० ५ क्षण ।

विच्छड्डिय-विच्छर्दित-त्रि० । त्यक्ते, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

“विच्छड्डियपउरभत्तपाणे” विच्छर्दितप्रचुरभक्षणः । वि-
 च्छर्दितं त्यक्त्वं बहुजनभोजनदाननावशिष्टाच्छिष्टसंभवान्
 सञ्जातविच्छर्दे वा नानाविधभक्षिकं भक्षिपाने यस्य स
 तथा । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । विच्छर्दितं विविधमुष्कितं
 बहुलोकभोजनत उच्छिष्टावशेषसम्भवात् । विच्छर्दितं वा
 विविधं विच्छिन्तिमद् विपुलं भक्षं च पानकं च येषां
 ते तथा । भ० ३ श० ५ उ० । विच्छर्दितं त्यक्त्वं बहुजनभोज-
 नावशेषतया विच्छर्दितवती विभूतिमती विविधभक्ष्यभोज्य-
 चाण्यलेह्योपयाहारभेदयुक्ततया प्रचुरं भक्षणं येषु तानि
 तथा । स्था० ८ ठा० ३ उ० । प्रामुक्ते, पाइ० ना० ७६ गाथा ।

विच्छय-विच्छत-त्रि० । विविधप्रकारेण पीडितं, “वाहेण ज-
 हावाविच्छय अयले होइ गवं पचोइए ।” सूत्र० १ श्रु० ३
 अ० १ उ० । अनेकप्रकारे हतं, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

विच्छवि-विच्छवि-त्रि० । विगतच्छाये, स्फुरितच्छवौ, जी०
 ३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।

विच्छिन्दण-विच्छेदन-बहुवारं सुष्ठु वा छेदने, नि० चू० ३ उ० ।

विच्छिन्दमाण-विच्छन्दत्-त्रि० । नितरामसकृद् वा छिन्दति,
 भ० ८ श० ३ उ० । विशेषेण विविधतया वा छिन्दति, भ०
 १५ श० । विशेष० ।

विच्छिन्दावंत-विच्छिन्दत्-त्रि० । नितरामसकृद्वा छिन्दति,
 नि० चू० १ उ० ।

विच्छिन्न-विच्छिन्न-त्रि० । सान्तरे, विशेष० ।

विस्तीर्ण-त्रि० । पृथुले, अतिविस्तीर्णे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वारा
 विस्तारवति, स्था० ८ ठा० ३ उ० । जं० । आ० म० । “वि-
 च्छिन्नविपुलभरणसयणा”-विस्तीर्णानि-विस्तारवन्ति वि-
 पुलानि-बहूनि भवनानि-गृहाणि शयनानि-पर्यङ्का-
 दीनि आसनानि-सिंहासनादीनि यानानि-रथादीनि वा-

हानानि च वेगसगादीनि येषु कुलं नानि तथा । स्था०
८ टा० ३ उ० ।

विच्छिन्नगत-विस्तीर्णतर-वि० । विष्कम्भतो विस्तीर्णे,
म० १३ श० ३ उ० ।

विच्छिन्नगदाहसा-विच्छिन्नगदाह (दाह) दा-श्री० । विव-
जितार्थवाञ्छानुबन्धायाम्, विपा० १ थु० २ अ० ।

विच्छित्ति-विच्छित्ति-श्री० । भाष्ये, विश० । रा० । विन्यास,
'विन्यासो विच्छित्ती' पा० ११६ गाथा ।

विच्छिप्पमाण-विच्छिप्पमान-वि० । विशेषण स्पृश्यमाने,
"मणोमालासदम्भं हि विच्छिप्पमाणे" ज० २ वृत्त० । कल्प० ।

विच्छुडिय-विच्छुटित-वि० । मुक्त, जा० १ थु० १६ अ० ।

विच्छुय-वृश्चिक-पुं० । पुच्छकण्टकावपधरे चतुरिन्द्रिजी-
वभेद, स्था० ४ टा० ४ उ० । आचा० । प्रज्ञा० । जी० ।

विच्छुयडंक-वृश्चिकडङ्क-पुं० । वृश्चिकपुच्छकण्टके, प्र-
श्न० १ आश्र० द्वार ।

विच्छुयविज्ञा-वृश्चिकविद्या-श्री० । वृश्चिकप्रधाना विद्या वृ-
श्चिकविद्या । शतसद्वृश्चिकविचूर्वणामिकायां परिव्रा-
जकविद्यायाम्, आ० म० १ अ० ।

विच्छुरिअग-विच्छुरितक-वि० । जटिते, पा० १ ना० ८० गाथा ।

विच्छुलंगुल-वृश्चिकलाङ्गुल-न० । वृश्चिकपुच्छे, वृश्चिक-
लाङ्गुलसंस्थाने पुरापादायाः । ज० ७ वृत्त० ।

विच्छूढ-विच्छिप्त-वि० । विच्छिप्त, पा० १ ना० ८३ गाथा ।

विच्छेय-विच्छेद-पुं० । विविधैः प्रकारैश्छेदे, उपा० ७ अ० ।
विशे० । दशा० ।

विच्छेयण-विच्छेदन-न० । दृग् व्यवस्थापने, विशेषण छे-
दने, स्था० ४ टा० १ उ० ।

विच्छोल-कपि-धा० । चलने, "कम्पेविच्छोलः" ॥ ८ । ४ ।
४६ ॥ कम्पेपर्यन्तस्य विच्छोल इत्यादेशो वा । विच्छोलइ ।
कम्पे । कम्पते । प्रा० ४ पाद ।

विच्छोलिअ-विच्छोलित-वि० । धावने, "धोअ विच्छोलिअ"
पा० १ ना० २६१ गाथा । प्रा० ।

विच्छोह-विच्छोभ-पुं० । विच्छे, "पिअ-माणुस-विच्छोह-
गरु गिलिगिलिराहुमयंकु" । प्रा० ४ पाद ।

विजईदसुरि-विजयन्द्रसुरि-पुं० । देवेन्द्रसुरिसतीर्थे देवभ-
द्रसुरिशिष्ये, वृ० । "तृतीयशिष्याः श्रुतवारिचार्थयः, प-
रीपहात्तोभ्यमनःसमाधयः । जयन्ति पृथ्या विजयेन्द्रसूरयः,
परिपकारादिगुणैः प्रसूरयः" ॥ १३ ॥ वृ० ६ उ० ।

विजह-विहीन-न० । परित्यक्त, प० व० १ द्वार । ओघ० । वृ० ।
व्य० ।

विजंभिय-विजृम्भित-न० । मुखविस्फाटने, विशेष ।

विजण-विजन-वि० । विगतजने, आच० ४ अ० ।

विजय-विजय-पुं० निर्णये, स्था० १० टा० ३ उ० ।

विजय-पुं० । परदेशजये, कल्प० १ अधि० १ जण । समुद्रौ, स्था०

१० टा० ३ उ० । स० । अभ्युदये, च० प्र० १८ पाहु० । जी० ।
ग० । ज० । अपरेषामभिभवे, जा० १ थु० १ अ० । विपा० ।
परिपामसहमानानामभिभवोपादे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

विजयश्च पादा—

लोगो भणिओ दव्वं, सित्तं कालो अ भावविजओ अ ।

भवलोगभावविजओ, पगयं जह वज्झई लोगो । १६७ ।

विजयस्य तु निक्षेपं नामस्थापने लुप्तत्वादानादित्य द्रव्यादि-
कमाह—'दव्व'मित्यादिना, द्रव्यविजयो व्यतिरिक्तो द्र-
व्येण द्रव्यात् द्रव्ये वा विजयः कटुतिक्तकषायादिना श्ले-
ष्मादेर्नृपतिमल्लादेर्वा । क्षेत्रविजयः पदस्वदभ्रगतादेर्यस्मिन्
वा क्षेत्रे विजयः प्ररूप्यते । कालविजय इति कालेन वि-
जयो यथा पृष्टिभिर्वर्षसहस्रभ्रमयते न जितं भरतम्, कालस्य
प्राधान्यात्, भृतककर्मणि वा मासेऽनेन जित इति, य-
स्मिन् वा काले विजयो व्याख्यायत इति । भावविजय
औद्यिककादेर्भावस्य भावान्तरेण औपशमिकादिना विजयः ।
तदेवं लोकविजययोः स्वरूपमुपदर्श्य प्रकृतोपयोग्याह—
'भवे'त्यादि, अत्र हि भवलोकग्रहणेन भावलोक एवाभि-
हितः, लुप्तोभङ्गभीत्या ह्रस्व एवोपादायि, तथा चावाचि-
"भावे कसायलोगो, अहिगारो तस्म विजयेण" इति, तस्य
औद्यिकभावकषायलोकस्य औपशमिकादिभावलोकेन वि-
जयः । आचा० १ थु० २ अ० १ उ० ।

तेनैव भावलोकविजयेन किं फलमित्याह—

विजिओ कसायलोगो, सेयं खु तओ नियत्तिउं होइ ।

कामनियत्तमई खलु, संमारा मुच्चई सिपपं ॥ १६८ ॥

विजितः—पराजितः कोऽसौ ?—कषायलोकः औद्यिक-
भावकषायलोक इति यावत् । विजितकषायलोकः सन् कि-
मवाप्नोतीत्याह—संसारांमुच्यते क्षिप्रम्, अतस्तस्माज्जि-
वितुं श्रेयः, खलुर्वाक्यालङ्कार, अवधारणे वा, निवर्तितुं श्रेय
एव । किं कषायलोकादिव निवृत्तः संसारांमुच्यते आहो-
श्रिदन्त्यस्मादपि पापोपादानंहतोरिति दर्शयति—'कामे'
त्यादि, गाथार्ज सुगमम् । गतो नामनिष्पन्नो नि-
क्षेपः । आचा० १ थु० २ अ० १ उ० । "जपणं
विजयेण वज्झवेइ" जय विजयत्यादिभिर्मङ्गलाभिधाय-
कवचनशतैरित्यर्थः वर्धयते । औ० । रा० । लोकोत्तरी-
त्या आश्विनमासे, ज० ७ वृत्त० । सू० प्र० । ज्यो० । अहो
रात्रस्य समदशे मुहूर्ते, विजये मुहूर्ते पण्टेन भक्तेन नि-
र्गतः श्रीवीरजितः । आ० म० १ अ० । आ० चू० । कल्प० ।
ज्यो० । द० प० । जा० । स० । च० प्र० । चक्रवर्तिविजेतव्यं क्षे-
त्रे, स्था० २ टा० ४ उ० । (विजयः 'धायइसंडदीव' शब्दे च-
तुर्थभागे ७४६ पृष्ठे व्याख्याताः ।)

कहि णं भंते ! जम्बुदीवे दीवे महाविदेहे वासे सु-
कच्छे णामं विजए, पस्सत्ते ? , सोयमा ! मीआए म-
हाणईए उत्तरेणं गीलवंतस्म वामद्वपव्वयस्स दाहि-
णेणं गाहावईए महाणईए पच्चत्थिमेणं चित्तकूड-
स्म वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुदी-
वे दीवे महाविदेहे वासे सुकच्छे णामं विजए पण-

त्ते, उत्तरदाहिणायण जहेव कच्छे विजए, तहेव सुकच्छे विजए, एवरं खेमपुरा रायहाणी सुकच्छे राया समुप्पजइ तहेव सव्वं । (सू०-६५+)

‘कहिण’ मित्यादि, सर्वे सुगमं कच्छतुल्यवक्त्रव्यवात्, नवरं खेमपुरा राजधानी सुकच्छस्तत्र राजा चक्रवर्त्ती समुत्पद्यते, विजयसाधनादिकं तथैव सर्वं वक्त्रव्यमिति शेषः । उक्तः सुकच्छः । जं० ४ वत्त० । (महाकच्छविजयवक्त्रव्यता ‘महाकच्छ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८४ पृष्ठे गता ।)-(कच्छकावतीविजयवक्त्रव्यता ‘कच्छगावई’ शब्दे तृतीयभागे १८६ पृष्ठे गता ।)-(आवर्तविजयव्याख्या ‘आवट्ट’ शब्दे द्वितीयभागे ४४० पृष्ठे गता ।)-(मङ्गलावर्तविजयवक्त्रव्यता ‘मङ्गलवत्तविजय’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७ पृष्ठे गता ।)-(पुष्कलावर्तविजयवक्त्रव्यता ‘पुष्कलावत्तविजय’ शब्दे पञ्चमभागे ६६८ पृष्ठे गता ।)-(पुष्कलावतीचक्रवर्त्तिविजयवक्त्रव्यता, ‘पुष्कलावई’ शब्दे पञ्चमभागे ६६७ पृष्ठे गता ।)-(वत्सविजयवक्त्रव्यता ‘वच्छ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता ।) ऊर्ध्वलोके प्रथमानुत्तरोपपातिकविमाने, तद्वास्तव्येषु देवेषु च । स० । अ० । प्रज्ञा० । स्था० । च० प्र० । जी० । जम्बूद्वीपस्य लवणसमुद्रस्य धातकीखण्डस्य कालोदस्य पुष्करवरद्वीपस्य पुष्करोदस्य च पूर्वद्वारेषु, स्था० ४ ठा० २ उ० । विजयद्वाराधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । जी० । संघा० । जं० । (द्वारस्य देवस्य च वरंको ‘लवणसमुद्र’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६६३ पृष्ठे दर्शितः ।) नालन्दायाः वीरजिनस्य प्रथमभिक्षादायके श्रेष्ठिनि, भ० १५ श० । कल्प० । आ० क० । आ० म० । चतुर्दशतीर्थकरस्यानन्तजितः प्रथमभिक्षादायके, स० । आ० म० । बाणजकग्रामे उद्भिक्तकस्य दारकस्य पितरि, स्था० १० ठा० ३ उ० । पौलासपुरनगरं अतिमुक्कककुमारपितरि, स्था० १० ठा० ३ उ० । अन्त० । मृगापुत्रपितरि, मृगग्रामराजे, स्था० १० ठा० ३ उ० । उपा० । अस्यामवसर्पिण्यां जाते द्वितीयवलदेवे, स० । उत्सर्पिण्यां भविष्यति द्वितीयवलदेव च । स० ७३ सम० । आव० । ति० ।

तहेव विजओ राया, अण्णट्ठा कित्तिपव्वए ।

रज्जं तु गुणसमिद्धं, पयहितु महायसो ॥ ५० ॥

हे मुने ! तथैव विजयो नामा द्वितीयो बलदेवो राजा प्रव्रजितो-दीक्षां प्रपन्नः, किं कृत्वा राज्यं तु ‘पयहितु’ इति परिहृत्य । कीदृशं राज्यम्—गुणसमृद्धं गुणैः—समाङ्गः पूर्णम्—स्वास्थ्यं १ माल्यं २ सुहृत् ३ कोश ४ राष्ट्र ५ दुर्ग ६ बलानि च ७ राज्याङ्गानि । अथवा गुणैः—इन्द्रियकाम-गुणैः पूर्णम् । कीदृशो विजयः ‘अण्णट्ठा’ अनार्त्तः—आसंघ्या-नरहितः, पुनः कीदृशः, कीर्तिः—कीर्त्या उपलब्धितः, अथवा—‘अण्णट्ठाकित्ति’ इति अनष्टा कीर्तिः आ—समन्तात् नष्टा अकीर्त्तयस्य स अनष्टाकीर्तिः । अयशोरहितः । ५० । अत्र विजयराजकथा—द्वारावत्यां ब्रह्मराजस्य पुत्रः सुभद्राकुत्तिसम्भूता विजयो नाम द्वितीयो बलदेवोऽस्ति, स च स्वल्पभ्रातृद्विसमतिवर्षशतसहस्रायुर्द्विपृष्ट्वा सुदेवमर—खानन्तरं आमण्यमङ्गीकृत्य उत्पादितकेवलज्ञानः पञ्चस-

सतिवर्षशतसहस्राणि सर्वायुरतिवाह्य मुक्तिं गतः स-सतिधनं चानयां देहमार्गमिति । उत्त० १८ अ० । प्रव० । स० ।

विजए णं बलदेवे तेवत्तिरिं वामसयसहम्माई सव्वाउयं पालइत्ता सिद्धं जाव सव्वदुक्खप्पहीणं ॥ ७३ ॥

तथा विजयो द्वितीयो बलदेवस्तस्यैव त्रिसमतिवर्षलक्षा-यययुरुक्कम् । आवश्यकं तु पञ्चसमतातरनीदर्म्मप मनान्तरमेव । स० ७३ सम० । अष्टर्षाष्टमं ऋषभदेवपुत्रं, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । जयस्य एकादशचक्रवर्त्तिपितरि, स० । उत्सर्पिण्यां भविष्यति विंशतितमं तीर्थकरं, प्रव० ४६ द्वार । ती० । श्रीचन्द्रप्रभस्य शासनयज्ञे, स हरितवर्णस्त्रिलोचनो हंसवाहनो द्विभुजः कृतदक्षिणहस्तचक्रो वामहस्तधृतमुद्गरश्च । प्रव० २६ द्वार । पुरिमतालनगरस्य उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे शालाट्टपीपल्लीराज चोरसेनापतौ स्कन्धश्रीभर्त्तरि अभग्नसेनापितरि, विपा० १ श्रु० १ अ० । भृगुकच्छपुरसमवसृतसूगिशिष्यं, योऽवन्तीपुर्यां किञ्चित्कार्यार्थं दोत्याय प्रेषितः । आव० ४ अ० । आ० क० । राजगृहवासिनि स्वनामख्याते तस्करराजे, धा० १ श्रु० २ अ० । (‘धण’ शब्दे चतुर्थभागे २६४५ पृष्ठे धनसार्थवाहवक्त्रव्यतायां तत्सम्मिश्रा एतद्वक्त्रव्यताङ्गा ।) एकविंशतीर्थकरस्य नमोः पितरि, मत्स्यभेदे च । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । वप्रापतौ, स० ६ सम । ति० ।

विजयकुमार—विजयकुमार—पुं० । लज्जालुत्वेन प्रसिद्धे स्वनामख्याते विशालापुरीराजजयानुगपुत्रे, ध० २० ।

“अन्थि सुविसालसाला, दुहा विसाला पुरी विसालत्ति ।

तत्थ निवो जयतुंगो, चंदवई तस्स पाणपिया ॥ १ ॥

लज्जानइ नरनाहो, पडपयडपयावविजियदिणनाहो ।

परकज्जसज्जचित्तो, विजओ नामण तप्पुत्तो ॥ २ ॥

अन्नम्मि दिणे, कोई, जोई निवभवणसंठियं कुमरं ।

भालयलमिलियकरकम-लसंपुडो फुडमिमं भणइ ॥ ३ ॥

कुमर ! मह अज्ज कसिण-दुर्माइरयणाइ भइरवमसारे ।

मंतं साहंतस्स य, तं उत्तरसाहगो होसु ॥ ४ ॥

तं पडिबज्जइ कुमरो, परो परोहपहाणमणकरणे ।

पत्तो य भणियठाणे, करं करऊण करवालं ॥ ५ ॥

तो जोई जोई जोइ, कुंडकलियं करितु सुपचित्तो ।

रत्तकणवीरगुग्गल-माईहि तं च तप्पेउं ॥ ६ ॥

पभणिय निसग्गउवस-ग्ग वग्गसंसग्गंगिरे तत्थ ।

नियसत्तचत्तडरभर-कुमर ! खणं होसु अपमत्तो ॥ ७ ॥

निरुनियनासावस-ग्ग लग्नयणे जंवई जा मंतं ।

कुमरो वि जाव चिट्ठइ, तप्पासे खग्गवग्गकरो ॥ ८ ॥

ताव निरवज्जविजो, एगो विज्जाहरो तहि पत्तो ।

अह जेपइ कुमरं पइ, निडालतडर्याडयकरकांसो ॥ ९ ॥

तुममुलमसत्तधरो, सि सरणपत्ताण तुं सग्गो सि ।

वहु अन्थि सत्थमणचि-तयत्थकप्पमो तुं सि ॥ १० ॥

ता तायव्या ताय-व्व पुत्तिया महददुपिया इमा तुमए ।

जा वेरि खयरं द-प्पट्टुडरं जिणिय एमि अहं ॥ ११ ॥

किं कायव्वदिमूडो,वि चिट्ठए कुमरो ।

ता भत्ति उप्पइत्ता, पत्तो खयरं आदाहुपइ ॥ १२ ॥

इत्थंतरम्मि नियसिय, कत्ती कत्ती रउडपाणितलो ।
 असिमसिकसिएसरीरो, गुंजापुंजारुणथिउडो ॥ १३ ॥
 अट्टट्टहासजियफु-ट्टमाणवंडंभंडंउडरवो ।
 हण हण हण त्ति भणियो, समुट्टिओ रक्खसो एगो ॥ १४ ॥
 भणइ य जोइ रे रे, अणज्ज ! अज्ज वि अकज्जसज्ज इहं ।
 मज्झ वि पूयमकाउं, चिट्ठसि ता धिट्ठ ! नट्ठोऽसि ॥ १५ ॥
 मह मुहकुहरहुयासे, तुह संगिल्लं इमं कुमारं पि ।
 लहु दहउन्तणणं पिय, अहव कुसंगो न किं जणई ॥ १६ ॥
 तव्वयणसवणउप्प—अमन्नुभरिओ भणइ तो कुमरो ।
 रे रे ! तुहऽज्ज पत्ते, कयं तदत्तं समणुपत्ते ॥ १७ ॥
 मइ पासठिप विग्घं, इमस्स सक्को वि काउ न हु सक्को ।
 इय जंपेतो पत्तो, भत्ति कुमारो तयांसज्जं ॥ १८ ॥
 अह दोवि कोवकडनिव—डभिउडिणो फुरफुरंतअहरदला ।
 अन्नुत्ते पहरंता, तज्जंता फरुसवयणेहिं ॥ १९ ॥
 जा संपत्ता दूरं, ता नवरयणीयरु व्व रयणियरो ।
 खिणमित्तेण कुडिलो, नयणअगोयरपहं पत्तो ॥ २० ॥
 पडियागओ कुमारो, गयजीयं जोइयं निपऊण ।
 गुरुतरविसायविहुरो, पलोयप खेयरि तेण ॥ २१ ॥
 तमधि मयच्छिमपिच्छिय—हयसव्वस्सुव्व दीणकसिएसुहो ।
 निंदइ अत्ताणमत्ता—ण कारणं सरणपत्ताणं ॥ २२ ॥
 इत्तो भत्ति स पत्तो, खयरो कुमारं नमित्तु वज्जरइ ।
 तुज्झ पभावेण मए, निहओ दक्खो वि पडिवक्खो ॥ २३ ॥
 ता परनारि सहोयर !, सरणागयवज्जपंजर ! सुधीर ! ।
 अणवज्जकज्जअपसु, मह पाणपियं पियं कुमार ! ॥ २४ ॥
 परकज्जउज्जयमणो, अह वीओ नत्थि इत्थ जियलोए ।
 जयतुंगरायवंसो, विभूसिओ तुज्झ जम्मेण ॥ २५ ॥
 जह जह धुव्वइ कुमरो, तह तह उव्विग्ग माणसो धणियं ।
 लज्जाभरमंथरकं—धरो य न हु किं पि जंपेइ ॥ २६ ॥
 तं पइ पुणो पयंपइ, खयखारं पिय खरं गिरं खयरो ।
 जइ तुह कज्जं मह पण—इणीइ ता जामि एस अहं ॥ २७ ॥
 तुह—सारिसपवरपुरिस—स्स महणिया जइ सि जाइ उव्वओगं ।
 लद्धं जं लहियव्वं, मणं पि मा कुणसु मणखेयं ॥ २८ ॥
 इय वुत्तं उप्पइओ, खयरो ता चित्तए इमं कुमरो ।
 अह ह यइ पावभरिओ, निम्मलकुलदूसणो अह यं ॥ २९ ॥
 सरणागए न रक्खइ, विजयकुमारु त्ति किं न पज्जत्ते ।
 जं कुणसि परत्थिकलं—कअंकिंयं मज्झरे दिव्व ! ॥ ३० ॥
 वरमिहपाणआओ, लज्जिक्कधणण पवरपुरिसाणं ।
 भट्टपइआण कलं—कियाण न जियं पि जं भणियं ॥ ३१ ॥
 लज्जां गुणौघजननीं जननीमिधारी—
 मत्यन्तशुद्धदयामनुवर्तमानाः ॥
 तेजस्विनः सुखमसूनपि संत्यजन्ति ।
 सत्यव्रतव्यसन्निगो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ ३२ ॥
 इह चिंताभरविहुरं, कुमारं को वि हु सुरो सुकंतिहो ।
 जंपइ आहरणपदा, उज्जोइयसथलदिसिचको ॥ ३३ ॥
 मा कुणसु कुमार ! खेयं, सेयं एयं सुणेहि मह वयणं ।
 इयरो वि भणइ तुह वय—णसवणपवणा य मे सवणा ॥ ३४ ॥
 आह सुरो वीरपुरे, पुग्गिमि जिणइसनामवरसिद्धी ।
 कयगुरुजणअणुसिद्धी, अइधम्मिद्धी दिमज्जिद्धी ॥ ३५ ॥

तस्स य मिच्छदिद्धी, मित्तो अइवल्लहो घणो नाम ।
 सो पडिवज्जइ वज्जि—विसओ ताव सवय कइया ॥ ३६ ॥
 तो चित्तइ जिणदासो, एए अन्नाणिणो वि जइ एवं ।
 पावभरपसरभीरु, विसं व विसए परिहरंति ॥ ३७ ॥
 अवगयभवस्सरुवा, जिणपवयणसवणनायनायवा ।
 निम्मलविघेइणो वि हु, ता किं अहं न ते चइमो ॥ ३८ ॥
 इय चित्तित्तु सविण्यं, विण्यंधरगुरुसमीवगाहियवओ ।
 अणसणविहिणा मरिउं, जाओ सोहम्मसगसुरो ॥ ३९ ॥
 मित्तं पि वंतरं तं, जायं सो भत्ति ओहिणा ददुं ।
 निययं रिद्धिसमुदयं, निंदंसए बाहणत्थं सो ॥ ४० ॥
 चित्तेइ वंतरो तो, अवा लहिऊण मणुयजम्ममहं ;
 जइ जिणधम्मं तइया, सेवंतो तो सुदी हुंतो ॥ ४१ ॥
 जइ रे जिय ! गुणगुरुणो, गुरुणो अमरत्तरु व्व सेवंतो ।
 तो रुद्धरिदं पिय, न लहंतो हीणअमरत्ते ॥ ४२ ॥
 जइ जियजिणपवयण अम—यपाणपवणो तया तुमं हुंतो ।
 असरिस अमरिसविसपर—वसत्तणं तो न पावंतो ॥ ४३ ॥
 इद्याइ बहुवियं जू—रिऊण नियमित्तअमर वयणेण ।
 सम्मं सम्मं धम्मो, पडिवओ मुखत्तरुवीयं ॥ ४४ ॥
 दसवरिससहस्सठिई, निययं जाणित्तु भणइ सुरपवरं ।
 परकज्जचित्तमणुय—त्तणे वि बोहिज्जं मित्त ! ॥ ४५ ॥
 तियसेण वि पडिवन्ने, उव्वट्ठिय वंतरो तुमं जाओ ।
 एकंतवीरविच्ची, न मुणसि नामं पि धम्मस्स ॥ ४६ ॥
 तो तुज्झ बोहणकए, मए इमा बहुल बहुलिया विहिया ।
 ओहावणं अपता, जं न हु वुद्धंति माणधणा ॥ ४७ ॥
 इय सुणमाणुच्चिय जा—इसरणकुडवियडमुणियनियचरिओ
 कुमरो विअवइ सुरं, विवोहिओ साहु साहु तए ॥ ४८ ॥
 तुं मह मित्तो तुं म—ज्झ—बंधवो तुं सया गुरु मज्झ ।
 इय भणिय गिएहइ वयं, सुरअणियसाहुमेवत्थो ॥ ४९ ॥
 तो कयकाउस्सगं, कुमरमुणिं खामिउं पणमिउं च ।
 पत्तो सुरो सठाणं, उदिओ इत्थंतरम्मि रवी ॥ ५० ॥
 तत्थेव तया पत्तो, जयतुंगानिवो वि कुमरसुद्धिकए ।
 पुत्तं निइत्तु सहस, त्ति लुत्तविहुरं भणइ दीणो ॥ ५१ ॥
 हा वच्छ ! पणयवच्छल !, छलिया अहं वि कह तए एवं ।
 धवलजस धरसु अज्ज वि, रज्जधुरुद्धरणधवलत्तं ॥ ५२ ॥
 बुद्धवय उचियमेयं, वयमुज्जसु भत्ति सत्तिनयनकलियं ! ।
 तुह वयणामयपाणं, लहु लहइ जणो इमो वच्छ ॥ ५३ ॥
 इय जंपेतं निसुणियं, मोहतिव्वं निधं विरोहेउं ।
 पारियकाउस्सगो, कुमरमुणी भणइ वयणमिणं ॥ ५४ ॥
 भो भो नरिद ! तडिलय—चलाइ अभिमाणमित्तसुद्धयाए ।
 सग्गापवग्गसंस—ग्गमग्गगुरुविग्घभूयाए ॥ ५५ ॥
 नरयअइदुसह दुहका—रणइ धम्मतरुजलणजालाए ।
 को णपमई अप्पं विडंए रायलच्छीए ॥ ५६ ॥
 पिउणा जणियं लच्छिं, भइणं पिव अप्पणा उ धूयं व ।
 परसंतियं परत्थि, व किह ण सेविज्ज लज्जालू ॥ ५७ ॥
 पवणपहरिक्कम्मलग्ग—लग्गजललवचलम्मि जीयम्मि ।
 कल्ले काइं धम्मं, को भणइ सक्कन विन्नाणो ॥ ५८ ॥

जओ—

जस्स ऽत्थि मन्नुणा सकलं, जस्स वऽत्थि पत्तायणं ।
 जो जाणे न मरिस्सामि, सो हु कंठे सुपसियं ॥ ५९ ॥

तथा—

जा जा वरुचइ रयणी, न सा पडिनियत्तए ।

अहम्मं कुणमाणस्स, अफला जंति राइओ ॥ ६० ॥

तथा—

जो जाणइ पुणरुत्तं, कइया होही उ धम्मसामग्गी ।

रंकधणुव्व विहिज्जउ, वयाण इगिह पि पत्ताणं ॥ ६१ ॥

इय सुणियगलियमोहो, संवेयविवेयपरिगओ राया ।

कुमररिसिपायमूले, सम्मं गिएहइ गिहीधम्मं ॥ ६२ ॥

भर्त्ताइ मुणिं नमिउं, स्वामिचु गओ निवासठाणम्मि ।

साह वि इटपइओ, सयासयायारसारवओ ॥ ६३ ॥

लज्जातवाइसहिओ, सहिओ तिहुयणजणण मरिऊण ।

जाओ तत्थेव सुरो, जिणदासो अत्थए जत्थ ॥ ६४ ॥

तत्तो चुया समाणा, महाविदेहम्मि जिणसमीवम्मि ।

निम्मियनिव्वणचरणा, सिद्धिं ते दो वि गमिहंति ॥ ६५ ॥

लज्जामकार्यपरिहारसुकार्यकार्य-

रूपां सदा विदधतः क्षितिपात्मजस्य ॥

एवं निशम्य फलमुत्तममेकताना ,

नित्यं समाश्रयत भव्यजनास्तदं नाम ॥ ६६ ॥ ”

इति विजयकुमारकथा । ध० २० १ अधि० ६ गुण ।

विजयकूड-विजयकूट-न० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्योत्तरं रुच-
कवरपर्वतस्य कूटभेदे, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।विजयघोस-विजयघोष-पुं० । वाराणसीवास्तव्ये जयघोष-
भ्रातरि, उत्त० २५ अ० । ती० । (तत्कथा ‘ जयघोष ’
शब्दे चतुर्थभागे १४१६ पृष्ठ उक्ता ।)विजयचंद-विजयचन्द्र-पुं० । चित्रावालकगच्छीयभुवनचन्द्र-
सूरिशिष्ये देवभद्रगणिगुरौ, ध० २० ३ अधि० । तपागच्छे,
संवत्सरे १२८५-याते जगदिन्द्रसूरिशिष्ये, ग० ३ अधि० । तेन
च केशिकुमारचरित्रग्रन्थो रचितः । जै० १० ।विजयतिलगसूरि-विजयतिलकसूरि-पुं० । हीरविजयशिष्ये-
विजयसेनसूरिशिष्ये, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । “विजयतिलक-
सूरिभूरिसूरिप्रकृष्टो, दिनमणिरुदयाद्रौ तस्य पट्टे बभू-
व । कुमतिनिमिरमुग्रं प्रास्य शुद्धोपदेश-प्रसूमकिरणैर्योऽ
वृधुधद्रव्यपद्मान् ” ॥ १ ॥ ध० ३ अधि० ।विजयदाणसूरि-विजयदानसूरि-पुं० । वीराजनात्समपञ्चा-
शानामानन्दविमलसूरीणां शिष्ये हीरविजयसूरिगुरौ, ग०
३ अधि० ।विजयदार-विजयद्वार-न० । जम्बूद्वीपलवणसमुद्रधातकीख-
ण्डकालोदपुष्करवरपुष्करोदानां द्वीपसमुद्राणां पूर्वद्वारे,
जै० १ वत्त० ।विजयदूसग-विजयदूष्य-न० । वितानकरूपे वस्तुविशेषे, स्था०
४ ठा० २ उ० । आ० म० । जी० ।विजयदेवसूरि-विजयदेवसूरि-पुं० । यशोविजयसूरिसमकालि-
कविजयप्रभगुरुविजयसिंहगुरौ, “सूरिर्हीविजयादिदेवसुगुरौ
पट्टाभ्यराहर्मणौ, सूरिर्हीविजयादिदेवसुगुरौ शकासनं
भेजुपि । सूरिर्हीविजयप्रभो श्रितवति प्राज्यं च राज्याकृतौ,
ग्रन्थोऽयं वितनोतु कोविदकुलं मोक्षं विनोदं तथा ॥ १ ॥
प्रत्यक्षं निरूप्यास्य, ग्रन्थमानं विनिश्चितम् । अनुष्ठुभां स-हस्त्राणि, त्रीणि षट् च शतानि वै ॥ २ ॥ ” श्रीतपागच्छे
श्रीविजयदेवसूरिचराणां गच्छे श्रीजीतविजयप्राज्ञास्तेषां सा
तीर्थधराः श्रानयविजयप्राज्ञाः । अष्ट० ३२ अष्ट० ।विजयदेवा-विजयदेवा-स्त्री० । मण्डिकमौर्यपुत्रयोर्वीरगण-
धरयोर्मातरि, आ० म० १ अ० ।विजयपुर-विजयपुर-न० । सुमतिनाथस्य तीर्थकृतः प्रथम-
पारणकस्थाने, आ० म० १ अ० । विजयपुरराजस्य कनकरथ-
नाम्नो धन्वन्तरिनामा वैद्य आसीत् । स्था० १० ठा० ३ उ० । य-
त्रार्यवर्यपिता रुद्रसोमो द्विज आसीत् । सहा० १ अधि०
१ प्रस्ता० । “चउत्थस्स उक्खेवओ विजयपुरं णयरं णंदण-
वणं उज्जाणं असोमो जक्खो वासवदत्तो राया” नि० ।विजयपुरा-विजयपुरा-स्त्री० । पद्मकावतीविजयक्षेत्रवर्तिपु-
रीयुगले, जं० ४ वत्त० ।

दो विजयपुराओ । (सू०-६२+) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

विजयप्पभ-विजयप्रभ-पुं० । यशोविजयसमकालिके तपाग-
च्छपदाधिष्ठिते सूरौ, न० ।विजयपुंडरीगिणी-विजयपुण्डरीकिणी-स्त्री० । पुष्कलावती-
विजयनगर्याम्, दर्श० १ तत्त्व ।विजयवद्धमाण-विजयवर्द्धमान-पुं० । एकापि राष्ट्रकूटारक्षिते,
ग्रामभेदे, विपा० १ थु० १ अ० । (‘ तस्स णं सयदुवारस्स
णयरस्स ’ इत्यादिसूत्रालापकः ‘ मियापुत्त ’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे २८८ पृष्ठ गतः ।)विजयमाण-विजयमान-पुं० । तपागच्छीयहीरविजयसूरि-
शिष्यविजयराजेन्द्रसेनशिष्यविजयतिलकसूरिशिष्यविजया-
नन्दगुरुशिष्यविजयराजशिष्ये, “ तदनु पट्टर्पातविहितोऽ-
धुना, विजयराजतपागणभूभुजा । विजयमान इति प्रथिता-
ह्वयो, विजयतेऽतुलभाग्यनिधिः सुधीः ” ॥ ६ ॥ ध० ३ अधि० ।विजयवाणारसी-विजयवाराणसी-स्त्री० । विश्वनाथप्रासाद-
स्थाने वाराणसीभागे, ती० ३८ कल्प ।विजयविमल-विजयविमल-पुं० । गच्छाचारप्रकीर्णकवृत्ति-
कारके सूरौ, ग० ३ अधि० । (‘ गच्छाचार ’ शब्दे तृतीय-
भागे ८१२ पृष्ठेऽस्य मुनेर्वृत्तम् ।)विजयवैजयंती-विजयवैजयन्ती-स्त्री० । विजयोऽभ्युदयस्त-
त्सूचिका वैजयन्त्यभिधाना या पताका । अथवा—विज-
या इति वैजयन्तीनां पार्श्वकणिका उच्यते तत्प्रधाना वैज-
यन्ती विजयवैजयन्ती । रा० । सूत्र० । जी० । आ० म० । ज्ञा० ।
भ० । विजयसूचके पार्श्वतो लघुपताकाद्वययुते पताकावि-
शेषे, औ० ।विजयसिंह-विजयसिंह-पुं० । यशोविजयोपाध्यायसमकालि-
काचार्यविजयप्रभगुरौ, हीरविजयसूरिपट्टपरम्परासूरौ, न० ।
दर्श० । मुनिचन्द्रशिष्याजितदेवसूरिशिष्ये, ग० ३ अधि० ।
मलधारिहेमचन्द्रसूरिशिष्ये च । स च विक्रमे-११४२ संवत्सरे
विद्यमान आसीत् । कल्पसूत्रोपरिकरपाववोधिनीनाम
टीकां व्यधात् । जै० १० ।

विजयसूरि-विजयसूरि-पुं० । सुरत्नविजयविष्ये, "श्रीवीरप-
ट्टाधिपनिर्वभूव, सूरिः सुरत्नद्विजयो यशस्वी । यस्मिन्
समुद्रे विविशुः समप्रा, विद्याः सुनयश्च चतुर्दशापि" ॥ १ ॥
द्रव्या० ६५ अध्या० ।

विजयसेद्धि-विजयश्रेष्ठिन्-पुं० । स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, ध०
२० ।

तत्कथा चैवम्—

"इह विजयवज्रणपुरे, अस्थि विंशालु त्ति विस्सुओ सिद्धा ।
कयकोहजाहविजओ, विजओ नामेण से पुत्तो ॥ १ ॥
सो उज्झायमुहाओ, कयाइ आणवई इमं वयणं ।
अप्पहिण्ण नरेणं, खमापहाणण होयव्वं ॥ २ ॥
खेती सुहाण मूलं, मूलं कोहो दुहाण सव्वाणं ।
विणओ गुणण मूलं, मूलं माणो अणत्थाणं ॥ ३ ॥
जिणजणणी रमणीयं, मणीयं चित्तामणी जहा पवरो ।
कणलया य लयाणं, तहा खमा सव्वधम्माणं ॥ ४ ॥
इह इक्कं चिय खेति, पांडवज्जिय जियपरीसहकसाया ।
सायाणंतमणंता, सत्ता पत्ता पयं परमं ॥ ५ ॥
पीऊसवरिससरिसं, तं सो संगिणइ तत्तबुडीए ।
जाओ विउसो कमसो, पत्ता य सुतारतारुणं ॥ ६ ॥
पियरहि वसंतपुरं, सागरसिद्धिस्स गोसिरि धूयं ।
परिणाविओ तहिं चिय, मुत्तु पियं नियपुरं पत्तो ॥ ७ ॥
ससुरागिहाउ कयाइ वि, धिन्तु पियं नियगिहम्मि सो इंतो ।
अद्धपहं पांडविओ, निरपियरुक्कंठियपियाए ॥ ८ ॥
वाहइ तिसापिसाई, भिसं ममं नाह ! तो इमो तुरियं ।
पत्तो कुंवे सद्धि, गुमग्गलग्गाइ दइयाए ॥ ९ ॥
जा कहइ वादि तओ, ता अवंड तं खिचिन्तु सा पत्ता ।
जयणगिहं भणइ अहं, न तेण नीया असउणत्ता ॥ १० ॥
निवडंतो स तदुम्भव-तरुम्मि लग्गिय विणिग्गओ तत्तो ।
चित्तिह सहायसोमो, किं तीइ अणुल्लिओ अहयं ॥ ११ ॥
हुं नायं पियगिहगमण—पवणचित्ताइ ता श्रेर जीव ! ।
मा कुणसु तीइ उवरिं, रोसं सोसं च देहस्स ॥ १२ ॥
सव्वा पुव्वकयाणं, कम्माणं पावण फलविवागं ।
अवराहेसु गुणसु य, निमित्तमित्तं परो होई ॥ १३ ॥
जइ खमसि दोसवेंते, ता तुह खेतीइ होइ अवयासो ।
अह न खमसि तो तुह अवि, सया अखेतीइ वाचारो ॥ १४ ॥
इह चित्तिय नियगेहं, पत्तो जणणीइ पुच्छिओ भणइ ।
अवसउणकारणा मे, सुणहा नो आणिया अंव ॥ १५ ॥
बहुआ बहुआणयणं, पिऊहि भणिओ वि सो न उच्छुहइ ।
को तीइ वराइए, काहिइ दुषखं ति काऊण ॥ १६ ॥
कइया वि भिसं मित्तेहि, पेगिओ सो गओ ससुरगेहे ।
ठाऊण कइवयदिणं, धिन्तुं पियं संगिहमणुपत्तो ॥ १७ ॥
पियंसु उवरएसुं, जायं तेसि गिहस्स सामित्तं ।
पिम्मपराण कमेणं, चउरो तणया समुप्पन्ना ॥ १८ ॥
पयई सोमसहायो, विचओ पाएण हणिय बहुपावो ।
जाओ सुसेवणिज्जो, परियणसुहिसयणपभिण्ण ॥ १९ ॥
तरसंसंगिघसंणं, पसमिक्कधणो घणो जणो जाओ ।
जं संगौज जियाणं, गुणा गुणा हुंति भणियं च ॥ २० ॥ "

काव्यम्—

संतप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न क्षायते,
मुक्ताकारतया तत्रैव नलिनीपत्रस्थितं राजते ।
स्वातौ सागरशुक्रिसंपुटगतं तज्जायते मौक्तिकं,
प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संसर्गतो दृश्यते ॥ २१ ॥
"निव्वुद्धाणपहाणं, खमागुणं सुणियसुहमणो विजओ ।
जइ नियइ कं पि कलहं, तयं तओ भणइ इय वयणं ॥ २२ ॥
विलसिपरमपमोया, खमापहाणा भवेह भो लोया ! ।
मा कुणइ कह वि कोहं, ओहं पि व भवसमुद्दस्स ॥ २३ ॥
धम्मत्थकाममुक्खा-ण हारणं कारणं दुहसयाणं ।
कलहं कलहंसा इव, कलुसजलं चयह भो भविया ! ॥ २४ ॥
सव्वस्साविहिलीयं, अजंपियं जंपिया उ वरमिहयं ।
निउणमद्दस्स परस्स वि, अपुच्छियं पुच्छियाउ वरं ॥ २५ ॥
इय पइदिणमुवएसं, दितं जणयं भणेइ जिहसुओ ।
किं ताय ! तुमं पुणरु-त्तमेमुवद्दस्सि सुव्वसि ॥ २६ ॥
विजओ जंपइ अणुहव-सिद्धिमिणं वच्छ ! मज्झ सो आह ।
कह णु भणइ तो सिद्धी, अजंपियं जंपिया उ वरं ॥ २७ ॥
गाढायरेण तणए-ण, पभरिओ अह भणेइ सिद्धी वि ।
तुह जणणीइ पुराहं, पणुल्लिओ विचडअवडम्मि ॥ २८ ॥
न य तं तीए वि मए, कहियं जा तं सुहावहं जायं ।
तुमए वि तओ पयं, कहियव्वं नेव करसावि ॥ २९ ॥
हसिऊण ऊणमइणा, तेणं पुट्टं कयाइ किं अम्मो ।
सच्चमिणं जं ताओ, तुमए कूवम्मि पविरुत्तो ॥ ३० ॥
कह नायमिणं तीए, वट्टं सो आह ताय दइयाओ ।
तं सुणिय लज्जिया सा, हिययं फुडियं धस त्ति मया ॥ ३१ ॥
एयं नाउं विजओ, अप्पं अप्पासयं ति निंदतो ।
सोयभरभरियहियओ, करेइ दइआइमयकिच्चं ॥ ३२ ॥
संवगरंगियमणो, कयावि सिरिविमलसूरिपासम्मि ।
निरवज्जं पव्वज्जं, सज्जो पांडवज्जए विजओ ॥ ३३ ॥
सामन्नं बहुवरिसे, परिपालिय चइय पाटवे देहं ।
लहिउं च अमरगेहं, कमेण पाविहि य सिद्धि पि ॥ ३४ ॥ "

इति निशम्य सुसाम्य निबन्धनं, विजयवृत्तमुदारमनुत्तरम् ।
प्रकृतिसौम्यगुणं गुणशालिनः, श्रयत भव्यजना जननाच्छुदे३५
इति विजयश्रेष्ठिकथा । ध० २० ? अधि० ३ गुण ।

विजयसेण-विजयसेन-पुं० । अक्षरमर्दकाचार्यस्य रुद्रदेवस्य
अभध्यत्वपरीक्षके गर्जनकपुरसमवसृतं आचार्ये पञ्चा० ३
विध० । हीरविजयसूरिशिष्ये, ध० ३ अधि० । ('मानविजय'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे २४२ पृष्ठेऽस्य वृत्तं गतम् ।)

" श्रीविजयसेनसूरि-प्रमुखमुनिपुङ्गवविगतदोषैः । सेवि-
तपदारविन्दाः, श्रीगुरुवस्ते जयन्तितराम् ॥ ७२ ॥ " ग० ३
अधि० । स्वनामख्याते चन्द्रकान्तानगराराजे, कल्प० १०
अधि० १ क्षण । एकोनविंशे अहोरात्रमुहूर्त्ते, च० प्र० १० पादु० ।
माणेन्द्रगच्छाये कलिकालगौतमविरुद्धवतो हरिभद्रसूरः
शिष्ये, धर्माभ्युदयग्रन्थकृति उदयप्रभस्य गुरौ, अयं १२५०
संवत्सरे विद्यमान आसीत् । जै० १० ।

विजया-विजया-स्त्री० । पूर्ववृत्तकाव्यस्तव्यायां दिक्कुमार्याम्,
स्था० ८ ठा० ३ उ० । आ० चू० । ज० ह्रीं आ० म० । ति०
आ० क० । पक्षस्य सप्तमतिथिरात्रौ, च० प्र० १० पादु० ।

कल्प० । ज० । उ० । अङ्गादिनां महाग्रहाणामग्रमहि-
मीषु, स्था० ४ ठा० १ उ० । भ० । ज० । श्रीविमलस्य शासनं-
व्याम्, प्रव० २७ द्वार । ('निश्चय' शब्दे चतुर्थभागे २२६६
पृष्ठेऽस्याः स्वरूपमुक्तम् ।) द्वितीयजितस्य अजितस्वामिनो
मातरि, आच० १ अ० । पञ्चमतीर्थकरस्य निष्क्रमणशिविका-
याम्, स० । आच० । चतुर्थचक्रवर्तिभार्यायाम्, स० । खना-
मख्यातायां पार्श्वनाथान्ते वासिन्याम्, आ० म० १ अ० । मृगाव-
तीप्रतिहारिण्याम्, आ० म० १ अ० । आ० चू० । पञ्चमवलं देवमा-
तरि, स० । आच० । ति० । उत्तरस्य अञ्जनादपर्वतस्य पूर्वदिशि
नन्दापुष्करिण्याम्, द्वी० । ती० । स्था० । शक्रत्रायस्त्रिशं देवा-
म्पातपर्वतपूर्वदिगुराजधान्याम्, द्वी० ।

विजयाणंद-विजयानन्द-पुं० । धर्मसंग्रहवृत्तिकुन्मानविजय-
गुरुशान्तिविजयस्य गुरौ, ध० ३ अधि० । कल्प० । (' मा-
णविजय ' शब्देऽस्मिन् भागे २४३ पृष्ठेऽस्य स्वरूपमुक्तम् ।)

विजहण-विहान-न० । परित्यागं, स्था० । ' विजहण ' ति
आचार्योपाध्यायगणित्वादिभेदेन त्रिविधैव विहानं-परि-
त्यागः । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

विज(य)हिता-विहाय-अव्य० । विशेषेण तदनुस्मरणात्मकेन
दित्वा (उत्त० ८ अ०) परित्यज्येत्यर्थे, आचा० १ थु० १ अ० ३ उ० ।

विजाणंत-विजानान-त्रि० । विवेकिनि, सूत्र० १ थु० ११ अ० ।

विजिह्दिय-विजितेन्द्रिय-पुं० । निवृत्तविषयप्रसरे, द्वा० २ द्वा० ।

विजियसमुद्देशणा-विवित्यसमुद्देशना-स्त्री० । तदेव योग्यं-
नान्यदिति विचिन्त्य समुद्देशनं, व्य० १० उ० ।

विजियोद्देशणा-विजितोद्देशना-स्त्री० । सम्यग्योग्यतां परि-
निश्चित्योद्देशने, व्य० १० उ० ।

विजोगंत-वियोगान्त-त्रि० । विरसावसाने, पं० सू० ३ सूत्र ।

विज-विद्वस्-त्रि० । परिणते, सूत्र० १ थु० १३ अ० । सदसद्विवेकि-
नि, यथावस्थिततत्त्वग्रहीतरि, सूत्र० १ थु० ७ अ० । सकल्प-
दार्थानां करतलामलकन्यायन वेत्तरि, सूत्र० १ थु० ६ अ० ।
सश्रुतिके, सूत्र० १ थु० ६ अ० ।

वैद्य-पुं० । चिकित्साकर्त्तरि, ग० १ अधि० । वैद्यकशास्त्रे,
चिकित्सायां च कुशले, विपा० १ थु० १ अ० ।

वैद्यस्वरूपम्—

अम्मापिर्द्धिं जणियस्स, आर्यकपउरदोसेहि ।

विज्ञा दिति समाहिं, जेहिं कया आगमा हुंति ॥ ३६१ ॥

मातापितृभ्यां जनितस्य तस्याधिकृतस्य वरिजः आ-
तङ्कान्-रोगान् ये समुत्था प्रचुरदोषास्तैरुपेतस्येति गम्यते ।
वैद्या ददति-कुर्वन्ति समाधि-स्वास्थ्यं; नीरोगतामित्यर्थः ।
यैः कृता-अभ्यस्ता आगमा-वैद्यकशास्त्रलक्षणा भवन्ति-
वर्तन्ते । व्य० १ उ० । (अष्टौ वैद्याः ' गिलाण ' शब्दं तृतीय-
भागे ८८३ पृष्ठे वैद्यानुवर्त्तनायां व्याख्याताः ।)

विजकिरिया-वैद्यक्रिया-स्त्री० । चिकित्सापरिज्ञानरूपे क-
लाभेदे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

विज्जणाया-वैद्यज्ञाता-स्त्री० । स्थविरात् श्रीगुप्ताच्चिगंतस्य
चारणगणस्य शाखायाम्, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

विज्जपुत्त-वैद्यपुत्र-पुं० । वैद्यकशास्त्रचिकित्साभयकुशलस्य
पुत्रे, विपा० १ थु० १ अ० ।

विज्जमाण-विद्यमान-त्रि० । सति, पञ्चा० ६ विव० । स्या० ।
आ० चू० । आचा० । " अति भावो ति वा विज्जमा-
णभावो ति वा एगट्टा " आ० चू० १ अ० ।

विज्जय-वैद्यक-न० । चिकित्साशास्त्रे, सूत्र० १ थु० ३ अ०
३ उ० ।

विज्जल-विजल-न० । विगतं जलं विजलम् । शिथिलकदमे,
नि० चू० १ उ० । दश० ।

विज्ञा-विद्या-स्त्री० । वेदनं विद्या । तत्त्वज्ञाने, उत्त० ६ अ० ।
न० । अत्यन्तापकारिभावतमोभेदके, दश० १ अ० । सम्य-
गज्ञानं, उत्त० ५ अ० । सूत्र० । न० । ग० । परिज्ञानं, आ० म० १
अ० । स० । ससाधनायां प्रज्ञप्त्यादिदेवताधिष्ठितायां वर्णा-
नुपूर्व्याम्, दर्श० ३ तत्त्व । व्य० । नि० चू० । पं० व० । पं०
भा० । पं० चू० । औ० । ज्ञा० ।

अथ विद्यामन्त्राख्यद्वारमाह—

विज्ञामंतपरुवण-विज्ञाए भिवखुवासओ होइ ।

मंतम्मि सीसवेयण, तत्थ मुंरुडेण दिट्ठंतो ॥ ४६४ ॥

विद्यामन्त्रयोः प्ररूपणा कर्तव्या । सा चैवम्-ससाधना
स्त्रीरूपदेवताधिष्ठिता वाऽक्षरपद्धतिर्विद्या । असाधना पुरुष-
रूपदेवताधिष्ठिता वा मन्त्रः । ' तत्थ ' ति तत्र विद्यायां भि-
क्षूपासको दृष्टान्तः, मन्त्रे शिरोवेदनायां मुरडेन राज्ञो-
पलक्षितः पादलिप्तसूरिः ।

तत्र भिक्षूपासकदृष्टान्तं गाथाद्वयेन भावयति—

परिपिडियमुल्लावो, अइपंतो भिवखुवासओ दाये ।

जइ इच्छह अणुजाणह, घयगुलवत्थाणि दावेमि ॥ ४६५ ॥

गंतुं विज्ञामंतण-किं देमि ? घयगुलं च वत्थाई ।

दिन्ने पडिसाहरणं, केण हियं केण मुट्ठोमि ? ॥ ४६६ ॥

गन्धसमृद्धे नगरे धनदेवो नाम भिक्षूपासकः । स च सा-
धुभ्यो भिक्षार्थं गृहे समागतं भ्यो न किञ्चिदपि ददाति ।
अन्यदा च तरुणश्रमणानामेकत्र परिपरितानां परस्पर-
मुल्लापः । तत्रैकेनोक्तम्-अतिप्रान्तोऽयं धनदेवः संयता-
नां न किमपि ददाति, तदस्ति कोऽपि साधुर्य एनं
घृतगुडादिकं दापयति । ततस्तेषां मध्ये केनाप्युच-
यदीच्छथ ततोऽनुजानीध्व मां, येनाहं दापयामि । तै-
रनुज्ञातः । ततो गतस्तस्य गृहमभिमन्त्रितो वि-
द्यया । ततो घृतं साधून्-किं प्रयच्छामि ? , तै-
रुक्तम्-घृतगुडवस्त्रादि । ततो दापितं तेन संयतेभ्यः प्रचुरं
घृतगुडादिकम् । तदनन्तरं च प्रतिसंहता लुल्लकेन विद्या । जा-
तः स्वभावस्थो भिक्षूपासकः । ततो यावन्निभालयति घृ-

नादिकं तावत्स्तोकं पश्यति । ततः केन मे हतं घृतादि ? , केनाहं मुषितोऽस्मि ? इति विलपितुं प्रवृत्तः । ततः परि-
जननोक्तम्—युष्माभिर्येव दापितं संयतेभ्यः तत्किं भूयमेवं
भणय ? , ततो मौनमवलम्ब्य स्थितः ।

अत्र दोषानुपदर्शयति—

पडिविजयं भणार्हं , सो वा अत्रो व मे करिजाहि ।

पावाजीवी माई, कम्मणगारी य गहणार्हं ॥४६७॥

यो विद्ययाऽभिमन्त्रितः स च स्वभावस्यो ज्ञतः सन् क-
दाचित्प्रद्विष्टोऽन्यो वा तत्पक्षपाती प्रद्विष्टः सन् प्रतिविद्य-
या स्तम्भनादि—स्तम्भनोच्चाटनमारणादि कुर्यात् । तथा
पापाजीविनः—पापेन—विद्यादिना परद्रोहकरणरूपेण जी-
वनशीला मायिनः—शठा इति लोके जुगुप्सा । तथा का-
र्मणकारिण इमे इति राजकुले ग्रहणाकर्षणवेषपरित्याज-
नकदर्थनमारणादि । पि० । (परिग्राजकस्य सप्त
विद्याः ' तेगसिय ' शब्दे चतुर्थभागे २३६०
पृष्ठ गताः ।) (भौमादीनि शास्त्राणि ' पुरिसविजय—
विभगं ' शब्दे पञ्चमभागे १०३६ पृष्ठ गतानि ।) “ अङ्गानि
वेदाश्चत्वारो, भीमांसा न्यायविस्तरः । धर्मशास्त्रं पुराणं च,
विद्या ह्येताश्चतुर्दश ” ॥१॥ आ० चू० १ अ० । वृ० । आ० म० ।
आ० व० । “ तस्स दो विज्जातो अत्थि-आणामणी य, उच्चा-
णी य । ” नि० चू० १ उ० । नमिचिनमिभ्यां भगवानुपमः—गौरी-
गान्धारी—राहिणी—प्रज्ञसिलक्षणाश्चतस्रो महाविद्याश्च पाठ-
सिद्धा एव दत्तवान् । यद्योक्तं किरणावलीकारेण अष्ट-
चत्वारिंशत्संख्याका इति तदयुक्तम् । आवश्यकवृत्तौ अष्ट-
चत्वारिंशत्सहस्राणामुक्तत्वात् । कल्प० १ अधि० ७ क्षण । (वि-
द्यास्वरूपं ' वासकखेव ' शब्दोऽस्मिन् भागे ११०३ पृष्ठ गतम् ।)

तत्रागमे—

जे भिक्खु अणुउत्थियाणं वा गारत्थियाणं वा विजं
पउंजइ पउंजंतं वा साइजइ । (सू०—२४) नि० चू० १३ उ० ।

(' अणुउत्थिय ' शब्दे प्रथमभागे व्याख्यातमिदम् ।)
(विद्यां प्रतीत्य कथा ' अन्धकहा ' शब्दे प्रथमभागे १०७
पृष्ठ उक्ता ।) विद्यते ज्ञायते आभिस्तत्त्वमिति विद्याः । आर-
ण्यकब्रह्माण्डपुराणात्मिकायां वेदभक्तौ , “ विज्ञा—
माहणसंपया ” उक्त० २५ अ० । विद्यानिक्षेपः—तत्र नाम-
विद्या इति नाम जीवस्याभिधानं क्रियते सा नामविद्या । अ-
क्षराट्ठककाष्ठादिविद्या इति स्थाप्यते, सा स्थापनाविद्या ।
द्रव्यविद्या लौकिका शिल्पादिरूपा, लोकोत्तरा द्विविधा—कु-
प्रावचनिका—भारतरामायणोपनिषद्भाषा , लोकोत्तरा—सु-
प्रावचनिका विद्या आवश्यकान्तराङ्गादिलक्षणा । साऽपि ज-
शरीरभयशरीरस्य तदभ्यासवतः अनुपयुक्तस्य द्रव्यविद्या ।
अथवा—अनुपयुक्तस्य—हेयोपादेयपरीक्षाविकलस्य वाच-
ना पृच्छना परिचर्तना धर्मकथा अनुपेक्षाविकलाऽपि चेतना
विज्ञप्तिद्रव्यरूपा ज्ञेया । भावविद्या तु लोकोत्तरार्हप्रणीताग-
मरहस्याभ्यासवतः नित्यानित्याद्यनन्तपर्यायोपेक्षाचिद्रूपापा-
देयबुद्धिभिभावयन्तपरभावपरित्यागप्रज्ञसिलक्षणा । भाववि-
द्याभ्यासस्यावसरः, तत्र मत्यादिज्ञानक्षयोपशमनिमित्ता इ-
न्द्रियादयः । नैगमेन विद्या सर्वजीवद्रव्यादिसंग्रहेण , द्रव्य-

श्रुतं व्यवहारेण ऋजुसूत्रेण वाचनादि । शब्दनयेन यथा-
थोपयोगः कारणकार्यादिसंकररूपं सविकल्पचेतना-समभि-
रूढेन निर्विकल्पचेतना-ज्ञायोपशमकी साधनावस्था एव-
भूतेन साधका निर्विकल्पा तात्त्विकी । तथा—केचित् केव-
लज्ञानरूपसिद्धविद्या इति आद्यनयचतुष्टयस्य द्रव्यनिक्षेपा-
न्तर्गतत्वेन कारणरूपा गृहीताः अतो न यत्र यस्य भावरू-
पत्वेन कार्यरूपा उत्तरात्तरसूक्ष्मा गृहीता तत्र कारणोद्यमेन
कार्याऽऽदरवता भविनव्यम्—

नित्यशुच्यात्मताख्याति-रनित्याशुच्यनात्मसु ।

अविद्या तत्त्वधीर्विद्या, योगाचार्यैः प्रकीर्तिता ॥ १ ॥

' नित्यशुच्ये ' ति-अनित्याशुच्यनात्मसु नित्यशुच्यात्मता-
ख्यातिः—अविद्या इत्यन्वयः । अनित्ये चेतनात् जातिभिन्न-
मूर्त्तपुद्गलग्रहणोत्पन्न परसंयोगे या नित्यता ख्यातिः सा अ-
विद्या । अशुचिषु-शरीरादिषु स्वप्नवद्धाररन्ध्रेषु शुद्धस्वरू-
पावतरणनिमित्तेषु शुचिख्यातिः, अनात्मसु—पुद्गलादिषु
आत्मख्यातिः ' अहमन्ये ' इति बुद्धिः ' इदं शरीरं मम,
अहमेवेतत्, तस्य पुष्टौ पुष्टः ' इति ख्यातिः—कथनं-ज्ञानं
तत्र रमणम्—इयमविद्या-भ्रान्तिबुद्धिः । या तत्त्वबुद्धिः, शु-
द्धात्मनि नित्यता-शुचिता—आत्मता—इति ज्ञप्तिः विद्या—
तत्त्वविवेकः । अत्र नित्यत्वं तु उत्पादव्ययध्वरूपेऽपि अपि-
तानर्पितप्रकारेण द्रव्यास्तिककूटस्थनित्यता ज्ञेया । इयं वि-
द्या परमार्थसाधनपद्धतियोगाचार्यैः, योगः-ज्ञानश्रद्धाचरणा-
त्मकमोक्षोपायः तस्य आचार्याः—तदाचरणकुशलाः तैः प्र-
कीर्तिता । अत्र भेदज्ञानं साधनम् । उक्तं च अध्यात्मवि-
न्दौ—“ यावन्तो ध्वस्तबन्धा अभूवन्, भेदज्ञानाभ्यास ए-
वात्र मूलम् । यावन्तोऽध्वस्तबन्धा भ्रमन्ति, भेदज्ञानाभाव
एवात्र बीजम् ॥ १ ॥ ”

यः पश्येन्नित्यमात्मन-मनित्यं परसङ्गमम् ।

छलं लब्धुं न शक्नोति, तस्य मोहमलिम्लुचः ॥ २ ॥

' यः पश्ये ' इति—य आत्माधी आत्मानं नित्यं—सदा
अचलितस्वरूपम्, पश्येत्—अवलोकयेत्, परसंगमं—श-
रीरादिकम् अनित्यम्-अध्वं पश्येत्, तस्य-साधनोद्यतस्य
मोहो—मौढ्यं मुग्धता—मिथ्यात्वादिभ्रान्तिरूपा स एव
मलिम्लुचः—तस्करः छलम्—छिद्रं लब्धुं न शक्नोति—
न समर्थो भवति । इति अनेन यथार्थज्ञानवतः रागादयो न
प्रवर्द्धन्ते-तस्यात्मा मोहाधीनो न भवति ।

तरङ्गतरलां लक्ष्मीं-मायुर्वायुवदस्थिरम् ।

अदभ्रधीरनुध्याये-दभ्रवद् भङ्गुरं वपुः ॥ ३ ॥

' तरङ्गे ' ति अदभ्रधीः—पुष्टबुद्धिः लक्ष्मीः तरङ्गवत्—ज-
लधिकल्लोलवत् तरला-चपला तां तरङ्गतरलाम्—अस्थि-
राम्, अनुध्यायेत् आयुः—जीविनं याति तद् वायुवत्,
आस्थिरम्—गत्वरं प्रतिसमयविनश्वरम्, अध्यवसाना-
नि विघ्नोपयुक्तम्, अनुध्यायेत्—चिन्तयेत्, वपुः—श-
रीरं पुद्गलस्कन्धनिश्चितम् अदभ्रवद्भङ्गुरम्—भङ्गुरी-
लम्, अनुध्यायेत्—इदं च यथार्थचिन्तनम् । भाव-
ना च स्वसम्पद्विमुक्तं पृथ्वीकायस्कन्धासम्पद्विमुक्तं

उपचरिता । न च ते सम्पत् तथा जीवः ज्ञानदर्शनवीर्य-
सुखरूपैः भावप्राणैरेव जीवति । आयुर्जीवने तु बाह्यप्रा-
णसंभ्रमन्धस्थितिहेतुतया तन्मात्मस्वरूपम् । तथा वर्णगन्धर-
सस्पर्शचित्तनशरीरोपचयश्च न स्वरूपम्, तदपि अस्थि-
रम् इत्येवमस्थिरपरभावे स्वात्मधर्मप्रध्वंसेकः प्रति-
बन्धः ? तदर्थं च स्वगुणान्वेतनावीर्यादीन् कः परभा-
वप्रदणोन्मुखान् करोति ? अत आत्मनि आत्मगुणप्रवृ-
त्तिरिव करणीया ।

शुचीन्यप्यशुचीकर्तुं, समर्थेऽशुचिसम्भवे ।

देहे जलादिना शौच-भ्रमो मूढस्य दारुणः ॥ ४ ॥

'शुचीन्यपो' ति मूढस्य—अज्ञस्य—यथार्थापरयोगरहित-
स्य देहेन्द्रियायतने जलादिना—पानीयमृत्तिकादिसङ्के-
न शौचभ्रमः श्रोत्रियादीनां दारुणः—भयकृत्, यश्च जा-
त्याऽशुचिः स किं जलव्यूहैः शुचीभवति, ? कथंभूते देहे ?
शुचीन्यपि—कपूरादीन्यापि अशुचीकर्तुं समर्थे, देहसङ्गात्
मलयजविलेपनादयोऽऽप्यशुचीभवन्ति, पुनः कथं भूते
देहे ? अशुचिसम्भव—अशुचि आर्त्तं मातुः रक्तं पितुः
शुक्लं, तेन सम्भवः उत्पत्तिः यस्य स तस्मिन् । उक्तं च भव-
भावनायाम्—“सुक्लं पिउणो माउपे, साणियं तदुभयं पि
संसट्ठे । तण्णदमाप जीवो, आहारइ तत्थ उप्पज्जो ॥ १ ॥ जू-
काइसुण्यभक्खे, किमि कुलवासे य वाहिक्खित्ते य । देहस्मि
अवधुविट्ठे, सुवाणत्थाणे य पडिवन्धो” ॥ २ ॥ अतः अस्थिरे
अपवित्र औपाधिकं अभिनवबन्धकारणे द्रव्यभावाधिकरणे
कः संस्कारः ॥ ४ ॥

अथ देहे आत्मत्वारोपोऽपि बहिरात्मदोषोद्यः

अतः तन्निवार्यं स्वरूपे आत्मनः पावित्र्यं

करणीयं तदुपदिशति—

यः स्नात्वा समताकुण्डे, हित्वा कश्मलजं मलम् ।

पुनर्न याति मालिन्यं, सोऽन्तरात्मा परः शुचिः ॥ ५ ॥

'यः स्नात्वेति'—स अन्तरात्मा देहात् भिन्न आत्मज्ञानी स्व-
परविशेषकी परः—प्रकृष्टः शुचिः—पवित्रः ज्ञेयः पुरुषः, समता
अरक्तद्विष्टता तद्रूपे कुण्डे स्नात्वा कश्मलजम्—पापोत्पन्नं
मलं हित्वा पुनः मालिन्यं न प्राप्नोति । सम्यक्त्वभावितात्मा
परमशुचिः 'बन्धेण बोलइ कयाऽवि' इति वचनात्,
सम्यग्दृष्टिरेनेनांशेन स्नातकः न पुनः उत्कृष्टां स्थितिं वधना-
ति, एतदेव सहजं पवित्रत्वम् ॥ ५ ॥ (अष्ट०) ('आत्मयोधः' (६)
इति श्लोकः 'आतयोध' शब्दे द्वितीयभाग १६२ पृष्ठे गतः ।)

मिथो युक्तपदार्थानां—मसंक्रमचमत्क्रिया ।

चिन्मात्रपरिणामेन, विदुष्वानुभूयते ॥ ७ ॥

'मिथो युक्त' इति परस्परं युक्तानां मिलितानां पदार्था-
नां—धर्मादीनामेकैकैवावगाहिना पुद्गलानां च स्वस्वैत्रपरिण-
तानामसंक्रमचमत्क्रिया, न संक्रमः परस्परमीलनरूपः
चमत्क्रिया—चमत्कारः, एकैकैवावगाढा अपि न परस्परं
व्यापारका भवन्ति इत्यनेन स्वरूपतो भिन्ना एव । एषां चम-
त्क्रिया विदुषा एव अनुभूयते—परिणेतैव विभज्यते । कथं-
भूतेन विदुषा ?—चिन्मात्रपरिणामेन—ज्ञानमात्रपरिणामेन
ज्ञानमात्रवलेन इत्यनेन पञ्चास्तिकायानां कैश्चित्साधारण्य-
गुणैः अगुरुलघ्वादिभिः लुब्धेनापि असाधारण्यगुणैः गति-

स्थित्यवगाहचेतनापूरणगलनादिलक्षणैश्च भेद एव, स्वा-
शुद्धप्राहकतागृहीतपुद्गलैश्चपि न स्वगुणसंक्रमः, नाऽपि पु-
द्गलगुणसंक्रमः, यावत् एषां भेदचमत्क्रिया भिन्नद्रव्ये स्वद्र-
व्यगुणपर्यायाणामेकद्रव्यं व्याप्यावस्थितानामाधाराव्ययत्वे-
नाभेदरूपाणामपि स्वस्वधर्मपरिणतिरूपा भेदचमत्क्रिया ।
एवं द्रव्याद् द्रव्यस्य, गुणाद् गुणस्य, पर्यायात्पर्यायस्य स्व-
भावस्य भेदलक्षणचमत्क्रिया विदुषा परिणेतैव अनुभूयते,
नान्येन द्रव्यानुयोगज्ञानविकलेन । उक्तं च सम्मतौ—“अ-
लोकाण्युगयाणं, “इमं व तं व त्ति विभयणमजुत्तं । जह दुद्ध-
पाणियाणं, जावंत विसंसपज्जाया ॥ ४७ ॥ (१) जं दव्वासत्त-
काले, एगत्ताणं पि भावधम्माणं । सुअनाणकारणेणं,
भेए नाणं तु सा विज्जा ॥ १ ॥” इति । हरिभद्रपूज्यैः
द्रव्यानुयोगगलीनानामाधाकर्मादिदोषमुख्यत्वं न मतम् ।
तथा च भगवत्यङ्गे—“समणोवासगस्स णं भंत !
तहारुवं समणं वा माहणं वा अफासुपणं अणेष-
णिज्जणं असणपाणस्वाइमसाइमेणं पडिलानमाणे किं क-
ज्जइ ? गोयमा ! बहुतरा से नेज्जरा कज्जइ, अप्पतरो
से पावे कम्मे कज्जइ ” । तद्वृत्तिः—इह च कंचित् म-
न्यन्ते—असंस्तरणादिकारणे एवाप्रासुकादिदाने बहुतरा
निज्जरा भवति नाकारणम् । यत उक्तम्—“संस्तरणमि अ-
सुद्धं, दाणह वि गेहंतदितयाण हिअं । आउरदिट्ठेणं,
तं चेव हिंयं असंथरेण ” ॥ १ ॥ अन्यं त्वाहुः—कारणेऽपि
गुणवत्प्राप्त्याप्रासुकादिदाने परिणामवशात् बहुतरा नि-
ज्जरा भवति, अल्पतरं च पापं कर्म इति निर्दिशेय-
त्वात्, सूत्रस्य परिणामस्य च प्रामाण्यात् । आह—

“परमरहससमिसीणं, समत्तगणिपिडगधरियसाराणं ।

परिणामिअं पमाणं, निच्छयमवलंबमाणं ” ॥ १ ॥

इमे पुनः—

“चरणकरणप्पहाणा, ससमयपरसमयमुक्कवाचारा ।

चरणकरणस्स सारं, निच्छयसुद्धं न याणंति ॥ २ ॥

अहागडाइ भुंजंति, अरणमरणे सकम्मुणा ।

उवलित्ते वियाणिज्जा, ऽणुवलित्ते त्ति वा पुणो, ॥ १ ॥

एतं हिं दाहिं ठाणहिं, ववहारेण विज्जइ ।

एतं हिं दोहिं ठाणहिं, अणायारं तु जाणए ॥ २ ॥ इति ”

द्वितीययोगे २१ अध्यायेने इत्यादि गीतार्थस्याकल्पं
कल्पम्, एषा लब्धिः तत्त्वज्ञानवतामेव ॥ ७ ॥

अविद्यातिमिरध्वंसे, दशाविद्याज्जनस्पृशा ।

पश्यन्ति परमात्मानं—मात्मन्येव हि योगिनः ॥ ८ ॥

‘अविद्या’ इति, हि—निश्चय योगिनः—समाधिदशावस्थाप्रवृ-
त्तचक्रयोगिनः आत्मनि एव—स्वात्मनि एव परात्मानम्—उत्कृ-
ष्टनिष्पन्नसिद्धात्मानम् पश्यन्ति—आत्मनि परमात्मत्वं निर्धा-
रयन्ति । कया ? विद्याज्जनस्पृशा दशा अविद्या—अज्ञानमयोध-
विद्या—तत्त्वबुद्धिरूपा, सा एव अज्ञानं तस्य स्पृशा दशा—
चक्षुषा, क सति ? अथार्थोपयोगो वा तदेव तिमिरं
तस्य ध्वंसः तस्मिन्, इत्यनेन मिथ्यात्वतिमिरध्वंसे जाते
सम्यग्दृष्टयः आत्मानम् आत्मनि पश्यन्ति, अत एव अने-
कोपयोगेन श्रुताभ्यासेन आत्मस्वरूपोपलभ्याय—तत्त्वपरी-

क्षणाथ यतितव्यम्, यथाथम् आत्मस्वरूपपरिज्ञानं विद्या-
परोपकारिणी इति ज्ञेयम् ॥ ८ ॥ अष्ट० १ अष्ट० ।

“विद्यया राजपूज्यः स्या—द्विद्यया कामिनीप्रियः । विद्या
हि सर्वलोकस्य, वशीकरणकर्मणम् ॥ १ ” स्था० ५ ठा० ३
उ० । पार्श्वनाथशासनदेश्याम्, ती० ५ कल्प ।

विज्ञाचरण-विद्याचरण-न० । श्रुतसंयमयोः, उक्त० २२ अ० ।
विद्या च चरणं च क्रिया ते द्वे अपि विद्येने कारणत्वेन
यस्येति विगृह्य अर्थआदित्वान्मत्वर्थीयोऽद्य, असौ विद्याचर-
णः । ज्ञानक्रियाजन्यं, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

विज्ञाचरणपारग-विद्याचरणपारग-पुं० । विद्या—श्रुतज्ञानं
तथा चर्यत इति चरणं-चारित्र्यम्, विद्या च चरणं च वि-
द्याचरणेः तयोः पारगः—पर्यन्तगामी । उक्त० पाई० १८ अ० ।
ज्ञानचारित्र्ययोः पारगामिनि, उक्त० २३ अ० ।

विज्ञाचरणविणिच्छय-विद्याचरणविनिश्चय-पुं० । विद्येति
ज्ञानं तच्च सम्यग्दर्शनसहितमवगन्तव्यमन्यथा ज्ञानत्वायो-
गात्, चरणं चारित्र्यमेतयोः फलविनिश्चयप्रतिपादको ग्रन्थो
विद्याचरणविनिश्चयः । श्रुतभेद, न० ।

विज्ञाचारण-विद्याचारण-पुं० । विद्या-श्रुतं तच्च पूर्वतत्त्व-
तापकारश्चारणो विद्याचारणः । भ० २० श० ८ उ० । उक्त० ।
विद्या-विवाक्षितः कोऽभ्यागमस्तत्प्रधानश्चारणो विद्याचारणः ।
विश० । विद्यावशतः समुत्पन्नगमनागमनलब्धौ, प्रव० ६८
द्वार । प्रति० । आ० म० । पा० आ० चू० । “विद्याचारणा-
स्तु गच्छन्त्येकेनोपातकर्मणा । मानुषोत्तरमन्येन, द्वीपं न-
न्दीश्वराह्वयम् ॥१॥ तस्मादायान्ति चैकेनोपातेनोत्पत्तिता
यतः । यान्त्यायान्मयूर्ध्वमार्गेऽपि, तिर्यग्यानक्रमेण ते ॥२॥” ग०
२ अधि० । (‘चारण’ शब्दे ३ भाग ११७३ पुष्ट विशेषः ।)

विज्ञाणदमूरि-विद्यानन्दसूरि-पुं० । कर्मग्रन्थपदकशोधका-
चार्ये, कर्म० २ कर्म० । ग० ।

विज्ञाणुओग-विद्यानुयोग-पुं० । रोहिणीप्रभृतिविद्यासाधना-
भिधायके शास्त्रे, स० २६ सम० ।

विज्ञाणुप्पवाय-विद्यानुप्रवाद-न० । विद्या अनेकानि शय-
संपन्ना अनुप्रवदति साधनानुकुलेन सिद्धिप्रकर्षेण प्रवद-
तीति विद्यानुप्रवादम् । दशमं पूर्वगते, तस्य पदपरिमाणम्-
एका पदकोटी दश च पदलक्षाः । न० ।

विज्ञाणुप्पवायस्स णं पुव्वस्स पन्नरस वत्थू पप्पत्तास० ।
विज्ञातिसय-विद्यातिशय-पुं० । विद्याविशेषेषु, यैराकाशग-
मार्दीनि भवन्ति । व्य० ४ उ० ।

विज्ञापिण्ड-विद्यापिण्ड-पुं० । विद्यया-व्याख्यानतो यः प्राप्तः
पिण्डः स विद्यापिण्डः । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० ।
विद्ययापाजितं उत्पादनादोपविशिष्टे आहारं, प्रव० ६७ द्वार ।
पञ्चा० । जी० । यदा विद्यया सुरं साधयित्वा आहारं गृह्णा-
ति तदा विद्यापिण्डो द्वादशो दोषः अथवा-विद्यां पाठयित्वा
अन्धमध्याप्य भोजनादिकं गृहस्थात् गृह्णाति तदा विद्या-
पिण्डो द्वादशो दोषः । उक्त० २४ अ० । ध० ।

विद्यापिण्डं भुङ्क्ते—

जे भिक्खु विज्ञापिण्डं भुंजइ भुंजंत वा साइजइ ॥६३॥

नि० चू० १३ उ० ।

गाथा—

विज्ञाए उभएणं, वज्जे उग्घाएँ (पुण) गिएहए भिक्खं ।
सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ १६२ ॥

नि० चू० १३ उ० । आ० क० । आचा० । स्था० ।

विज्ञारंभ-विद्यारंभ-पुं० । प्रथमाध्ययनारम्भे, “सवरेण ध-
णिट्ठाई, पुणव्वसू न वि करिज्ज णिक्खमणं । सयभिसय
पूसथंभे, विज्ञारंभे पयत्तिज्जा ” ॥ २२ ॥ ८६८ ॥ ८० प० ।

विज्ञावं-विद्यावत्-त्रि० । प्रज्ञप्त्यादिविद्याशालिनि, ध० २
अधि० ।

विज्ञासत्थ-विद्याशास्त्र-न० । विद्याधिष्ठिते शास्त्रे, सूत्र०
१ श्रु० ८ अ० ।

विज्जासिद्ध-विद्यासिद्ध-पुं० । साधितविद्यं, सिद्धभेदे, आ०
म० ।

अधुना विद्यासिद्धं सनिदर्शनमुपदर्शयति—

विज्जाण चक्रवट्ठी, विज्जासिद्धो स जस्स वेगाऽवि ।

सिज्जेज्ज महाविज्ञा, विज्जासिद्धोऽज्जखउडो व्व ॥

विद्यानां सर्वासां चक्रवर्ती—अधिपतिर्विद्यासिद्ध इति
व्युत्पत्तः । यस्य वा एकाऽपि महाविद्या महापुरुषपदत्तापि
सिध्येत् स विद्यासिद्धः । सातिशयत्वात् क इव आर्य्यखपुट-
वदिति गाथाक्षरार्थः । आ० म० १ अ० । आ० चू० । आचा० ।
नि० चू० । संथा० ।

कथा चयम्—

“आस्ते पुरं भृगुपुरं, लाटदेशललाटिका ।

तत्रार्य्यखपुटाचार्या, विद्यानां चक्रवर्तिनः ॥ १ ॥

तयो च भगिनीपुत्रः, शिष्यः प्राज्ञोऽस्ति बालकः ।

तेनैकदा गुरोः पार्श्वी-द्विद्यैका जपतः श्रुता ॥ २ ॥

विद्यासिद्धैव सा तस्य, विद्यासिद्धगुरोर्वंशात् ।

इतश्च गुडशस्त्राख्यं, पुरमस्ति गुडाकरः ॥ ३ ॥

तत्रैकः साधुभिर्वादि, परित्राड् निर्जितः पुरा ।

पराभवान्मृतः सोऽभू-द्यत्तो वटुकराभिधः ॥ ४ ॥

भाषिताः साधवस्तेन, प्राग्वैरस्मरणक्रुधा ।

अथाऽऽर्य्यखपुटाचार्याः, संघेनाकारितास्तदा ॥ ५ ॥

मुक्त्वा तत्राखिलं गच्छं, भागिनयं च बालकम् ।

स्वयमल्पपरीवारा, गुडशस्त्रं समाययुः ॥ ६ ॥

साधवः प्रेषिता मध्यं, स्वयं वटुकरालये ।

सायं तत्र स्थिताः कृत्वो—पानहौ तस्य कर्णिकौ ॥ ७ ॥

तदुत्सङ्गे निवेश्याङ्गी, सुप्ताः सौख्येन सूरयः ।

द्वद्वयङ् प्रातरायानो, हृष्टा चख्यौ जनस्य तत् ॥ ८ ॥

पयुर्जनास्तमुद्धाट्यो—द्वाट्यैस्तन्त यतो यतः

तत्र तत्र निरीक्ष्याधि-ष्टानं राज्ञं न्यवेदयन् ॥ ९ ॥

हृष्टा राजाऽपि लकुट-लेष्टाद्यैस्तमताडयत् ।

प्रहारास्तान् गुरुस्तस्या—न्तः पुरे समचिक्रमत् ॥ १० ॥

भक्तिवाक्यैस्ततः—स्तुत्वा, क्षमितः प्रणतश्च सः ।

अथार्य्यखपुटाचार्या, उत्थाय स्वमदर्शयन् ॥ ११ ॥

शक्तिं तस्य गुरोर्वीक्ष्य जनः सर्वो विसिम्भिये ।

उरसाहेनाथ राजाद्या, गुरं प्रावीविशन् पुरं ॥ १२ ॥

यत्ता वटुकरोऽग्रेऽगा-न्मूर्त्तयश्चापरा अपि ।
 दृषन्मर्या महाद्रोण्यौ, ततोऽप्यग्रे च ते कृते ॥ १३ ॥
 उत्पतन्त्यः पतन्त्यश्च, प्रभोः पापाणामूर्त्तयः ।
 एता निवृन्ति जीवांस्त-न्मुच्यतामित्यवगृह्य जनः ॥ १४ ॥
 ततो लोकोपरोधन, गुरुभिः करुणापरैः ।
 उक्ता वटुकरोऽन्याश्च, यातारः स्वस्वमाश्रयम् ॥ १५ ॥
 प्रतोलीढारमभितो, द्रोण्यौ मुक्ते न ते पुनः ।
 अन्यो मम समः कोऽपि, स्वस्थानं प्रापयदिमे ॥ १६ ॥
 गुरवोऽन्तर्गतास्तेऽथ, राजादीन् प्रत्यबोधयन् ।
 उपशान्तो वटुकरो, जातः साधुषु भाक्किकः ॥ १७ ॥
 जामेयो भृगुकच्छे च, मिलितः सांगेतेषु सः ।
 पात्राणि प्रपयद् व्याम्ना, तदुपासकवैश्वसु ॥ १८ ॥
 पुरस्थं मात्रकं श्वेत-वस्त्रेण पिहिताननम् ।
 तस्याप्यग्रे टोप्परिका-भेकां संप्राप्तनस्थिताम् ॥ १९ ॥
 तन्मुखोऽभूज्जना भूयान्, संघोऽथाज्ञापयद् गुरुन् ।
 गुडशस्त्रादथायासीद् गुरुरज्ञातचर्या ॥ २० ॥
 तत्पाषाणामथायातां, भृतानामन्तरा शिला ।
 विचक्रे गुरुभिस्तस्यां, सर्वाण्यास्फाल्य पुस्कुटुः ॥ २१ ॥
 भीतश्च जुल्लको नश्य-त्कृत्वो यातान् गुरुस्ततः ।
 बुद्धायतनमागत्य, गुरवो बुद्धमूर्चिर ॥ २२ ॥
 एहि शौडोदने ! वत्स !, वन्दस्वास्मानिहागतान् ।
 आगत्य बुद्धप्रतिमा, पतिता गुरुपादयोः ॥ २३ ॥
 प्रेषितोऽगान्निजस्थान-मुक्ताः रतूपोऽप्यवन्दत ।
 ऊचे च तिष्ठ स्वस्थानं, किञ्चिन्नस्तथा स्थितः ॥ २४ ॥
 निर्ग्रन्थानामित इति, तस्य ख्यातिरभूदतः ।
 एवंविधः सिद्धवाक्यो, विद्यासिद्धोऽभिधीयते ॥ २५ ॥”
 आ० क० १ अ० । दश० ।

विज्जाहर-विद्याधर-पुं० । विद्यां धरन्तीति विद्याधराः । धैता
 ह्यपुराधिपतिषु, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । प्रज्ञप्त्यादिविविध-
 विद्याविशेषधारिषु, औ० । विशिष्टशक्तिमत्पूरुषविशेषेषु, जं०
 ४ वक्त० । रा० । आ० म० । प्रज्ञा० । “ विज्जाहरजमलजुयल-
 जंतजुत्तं पिव ” इति । विद्याधरयोर्यत् यमलं समश्राणकं
 युगलं—द्वयं तेनैव यन्त्रेण, सञ्चारिण्युपुरुषप्रतिमाद्वयरूपेण
 युक्ता सा तथा ताम्, आप्तत्वाच्चैवंविधः समासः । भ० ६
 श० ३३ उ० । वज्रसेनप्रमाजिते जिनदत्तपुत्रे, कल्प० २ अ-
 धि० ८ क्षण । सुस्थितसुमतिबुद्धयोः शिष्ये, कल्प० १ अ-
 धि० २ क्षण । विंशतिव्याकरणानां मध्ये अन्यतमव्याकरण-
 स्य कर्तारि, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

विज्जाहरनगरवास-विद्याधरनगरवास-पुं० । धैताह्यपर्वते
 विद्याधरश्रेणिषु नगररूपेषु आवासेषु, जं० ४ वक्त० । (‘ वे-
 यड् ’ शब्दे वर्णकः ।)

विज्जाहरसेढि-विद्याधरश्रेणि-स्त्री० । दीर्घधैताह्यसंभवेषु वि-
 द्याधरनगरश्रेणिषु, स्था० ।

सर्वत्रो वि णं विज्जाहरसेढीओ दस दस जोयणाई वि-
 क्खंभेणं पत्तत्ता । (सू० ७७४ X)

सर्वाः सर्वदीर्घधैताह्यसंभवा विद्याधरश्रेण्यो विद्याधर-

नगरश्रेण्यः, दीर्घधैताह्य हि पञ्चविंशतियोजनान्युच्चैस्त्वेन
 पञ्चाशच्च मूलविष्कम्भेण । तत्र दश योजनानि धरणीतला-
 दतिक्रम्य दश योजनविष्कम्भा दक्षिणत उत्तरतश्च श्रेण्यो
 भवन्ति, तत्र दक्षिणतः पञ्चाशन्नगराणि, उत्तरस्ततु प-
 णिरिति भरतेषु, पश्चवन्तेषु तदेव व्यत्ययेन । विजयेषु तु पञ्च-
 पञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशदिति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

विज्जाहरी-विद्याधरी-स्त्री० । विद्याधरसम्बन्धिन्याम् (ज्ञा० १
 श्रु० १६ अ० । प्रति०) कोटिककाकन्दिकाभ्यां निर्गतस्य को-
 टिकगणस्य शाखायाम्, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । स्थविराद्
 विद्याधरगोपालाभिर्गतशाखायाम्, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।
 विज्जिडियामच्छ-विज्जिडिकामत्स्य-पुं० । मत्स्यभेदे, प्रज्ञा०
 १ पद ।

विज्जु-विद्युत्-स्त्री० । तडिति, प्रच० २६८ द्वार । प्रज्ञा० ।
 स्था० । सू० प्र० । औ० । “ विज्जुआश्रिति ” विद्युत्तं विकुर्वन्ती-
 त्यर्थः । आ० म० १ अ० । औ० । असुरकुमारस्याग्रमहि-
 प्याम्, स्था० ५ ठा० १ उ० । रा० । ईशानेन्द्रलोकपालानाम-
 ग्रमहिप्याम्, स्था० ४ ठा० १ उ० । भ० । (पूर्वोत्तरजन्मक-
 थाऽनयोः ‘ अग्रमहिषी ’ शब्दे प्रथमभागे १७३ पृष्ठे गता ।)
 विद्युत्कुमारे, पुं० । प्रश्न० आश्र० द्वार ।

विज्जुअंतरिया-विद्युदन्तरिका-स्त्री० । विद्युति सत्यामन्तरं
 भित्ताग्रहणस्य येषामस्ति ते विद्युदन्तरिकाः । विद्युत्सम्पाते
 भित्तामनटत्सु, औ० ।

विज्जुकुमार-विद्युत्कुमार-पुं० । भूषणनियुक्तवज्ररूपचिह्नधरेषु
 भवनपतिभेदेषु, प्रज्ञा० २ पद । प्रच० । स्था० । भ० ।

छावत्तरिं विज्जुकुमारावाससयसहस्सा पणत्ता । (सू०-
 ७६ X) स० ७६ सम० ।

विज्जुकुमारीमहत्तरिया-विद्युत्कुमारीमहत्तरिका-स्त्री० । वि-
 दिगुरुचक्रवास्तव्यासु दिङ्कुमारीमहत्तरिकासु, स्था० ।

चत्तारि विज्जुकुमारीमहत्तरियाओ पणत्ताओ, तं जहा-
 चित्ता, चित्तकण्णा, सतेरा, सोयामणी । (सू०-२५६ X)

विद्युत्कुमारीमहत्तरिकास्तु विदिगुरुचक्रवास्तव्याः एताश्च
 भगवतो जातमात्रस्य चतसृष्वपि दिक्षु स्थिता दीपिका-
 हस्ता गायन्तीति । स्था० ४ ठा० १ उ० ।

छ विज्जुकुमारीमहत्तरियाओ पणत्ताओ । तं जहा-
 आला सक्का सतेरा सोयामणी इंदा घणविज्जुया । (सू०-
 ५०७+) स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

विज्जुजिम्भ-विद्युज्जिह्व-पुं० । कर्दमस्यानुबेलन्धरनागस्यावा-
 सपर्वत, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

विज्जुदंत-विद्युदन्त-पुं० । स्वनामख्याते अन्तरर्द्धीपे, स्था०
 ४ ठा० २ उ० । तं० । प्रच० । प्रज्ञा० । (‘ अन्तरर्द्धीव ’ शब्दे
 प्रथमभागे ६७ पृष्ठे वक्तव्यनोक्ता ।)

विज्जुप्पभ-विद्युत्प्रभ-पुं० । देवकुरुपश्चिमगजदन्तके, स्था० ६
 ठा० ३ उ० ।

कहि णं भंते ! जवूदीवे दीवि महाविदेहे वासे विज्जुपभे णामं वक्खारपव्वए पप्पत्ते ?, गोयमा ! णिसहस्स वामहरपव्वयस्स उत्तरे णं मंदारस्स पव्वयस्स दाहिणपच्चत्थिमे णं देवकुराए पच्चत्थिमे णं, पम्हस्स विजयस्स पुरत्थिमे णं । एत्थ णं जंबूदीवे दीवि महाविदेहे वासे विज्जुपभे णामं वक्खारपव्वए पप्पत्ते, उत्तरदाहिणायए एवं जहा मालवंते णवरि सव्वतवणिज्जमए अच्छे ० जाव देवा आसयंति ।

‘कहि णं’ मित्यादि सर्वे स्पष्टं माल्यवदतिदेशेन वाच्यत्वात् । नवरमयं सर्वात्मना रक्तुवर्णमयः ।

अथात्र कूटवक्त्रव्यतामाह—

विज्जुपभे णं ! वक्खारपव्वए कइ कूडा पप्पत्ता ?, गोयमा ! नव कूडा पप्पत्ता ?, तं जहा-सिद्धाययणकूडे विज्जुपभे-भकूडे देवकुरुकूडे पम्हकूडे कणगकूडे सोवत्थिअकूडे सीओ-आकूडे सयजलकूडे हरिकूडे । “सिद्धे अ विज्जुणामे, देवकुरु पम्हकणगसोवत्थी । सीओआ य सयजल-हरिकूडे चेव वोद्धव्वे ॥१॥” एए हरिकूडवज्जा पञ्चसइआ णेअव्वा । एएसि कूडाणं पुच्छा, दिसिविदिसाओ णेअव्वाओ जहा मालवन्तस्स हरिस्सहकूडे तह चेव हरिकूडे रायहाणी जह चेव दाहिणेणं चमरचंचा रायहाणी तह णेअव्वा । कणगसोवत्थिअकूडेसु वारिसेणवलाहयाओ दो देवयाओ अवसिद्धेसु कूडेसु कूडसरिसणामया देवा रायहाणीओ दाहिणेणं । से केणउट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ-विज्जुपभे वक्खारपव्वए विज्जुपभे वक्खारपव्वए ?, गोयमा ! विज्जुपभे णं वक्खारपव्वए विज्जुमिव सव्वओ समन्ता ओभामेइ उज्जोवेइ पभासेइ विज्जुपभे य इत्थं देवे पलिओवमाड्डिइए ० जाव परिवसइ । से एएणउट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ विज्जुपभे २, अदुत्तरं च णं ० जाव णिच्चे । (सू० १०१ ।)

‘विज्जुपभे’ इत्यादि, प्रश्नसूत्रं व्यक्रमं, उत्तरसूत्रे सिद्धायतनकूटं विद्युत्प्रभवक्षस्कारनाम्ना कूटं देवकुरुनाम्ना कूटं पद्मविजयकूटं कनककूटं सौवस्तिककूटं शीतोदाकूटं शतज्वलकूटं हरिनाम्ना दक्षिणध्रुवधियधिविद्युत्कुमारान्द्रस्य कूटं हरिकूटम् । उक्तमेव संग्रहगाथयाऽऽह—‘सिद्धे अ विज्जुणामे’ इत्यादि, एतानि हरिकूटा (दी) नि पञ्चशतिकाणि ज्ञातव्यानि । एतेषां कूटानां ‘कहि णं भंते ! विज्जुपभे वक्खारपव्वए सिद्धाययणकूडे’ णामं कूडे पप्पत्ते ?’ इत्येवंरूपायां पृच्छायां दिशो विदिशश्च ज्ञेयाः, यथा-यागमवस्थिन्याधारतया वाच्या इत्यर्थः । तथाहि-मेरोदक्षिणपश्चिमायां दिशि मेरोरासप्रमाणं सिद्धायतनकूटं तस्य दक्षिणपश्चिमायां दिशि विद्युत्प्रभकूटं ततोऽपि तस्यां दिशि तृतीयं देवकुरुकूटं तस्यापि तस्यामेव दिशि चतुर्थं पद्मकूटम् । एतानि चत्वारि कूटानि विदिग्भावीनि । चतुर्थस्य दक्षिणपश्चिमायां षष्ठस्य कूटस्यान्तरतः पञ्चमं क-

नककूटं तस्य दक्षिणतः षष्ठं सौवस्तिककूटं तस्यापि दक्षिणतः सप्तमं शीतोदाकूटं तस्यापि दक्षिणतोऽष्टमं शतज्वलकूटं, नवमस्य सविशेषत्वेन हरिस्सहकूटं तथैव हरिकूटं बोद्धव्यं सहस्रयोजनोच्चम् अर्द्धतृतीयशतान्यवगाढं मूले सहस्रयोजनानि पृथु इत्यादि । तथा-पृथुत्वविषयकावाक्षेपपरिहारौ तथैव वाच्यौ; नवरमष्टमतो दक्षिणतः इदं नियधासन्नमित्यर्थः । हरिस्सहकूटम् उत्तरतो नीलवदासन्नम्, अस्य राजधानी यथैव दक्षिणेन चमरचञ्चरा राजधानी तथैव ज्ञेया । कनकसौवस्तिककूटयोर्वारिषेणवलाहकं दिक्कुमारौ द्वे देवते, अवशिष्टेषु विद्युत्प्रभादिषु कूटेषु कूटसदृशनामानो देवा देव्यश्च राजधान्यो दक्षिणेन । यद्यप्युत्तरकुरुवक्षस्कारयोर्यथायोगं सिद्धहरिस्सहकूटवर्जकूटाधिपराजधान्यो यथाक्रमं वायव्यामैशान्यां च प्रागभिहितस्तथा देवकुरुवक्षस्कारयोर्यथायोगं सिद्धहरिकूटवर्जकूटाधिपराजधान्यो यथाक्रममाग्नेय्यां नैऋत्यां च वक्तुमुचितस्तथापि प्रस्तुतसूत्रसम्बन्धियावदादर्शेषु पूज्यधर्ममलयगिरिकृतक्षेत्रविचारवृत्तौ च तथा दर्शनाभावात्, अस्माभिरपि राजधान्यो दक्षिणेनैत्यलेखि । अथास्य नामनिमित्तं पिपृच्छिपुराह—‘से केणउट्टेणं’ मित्यादि, उत्तरसूत्रे विद्युत्प्रभो वक्षस्कारपर्वतो विद्युदिव रक्तस्वर्णमयत्वात् सर्वतः समन्तादवभासते द्रष्टृणां चक्षुरपि प्रतिभासति यदयं विद्युत्प्रकाश इति, एतदव दृढयति-भास्वरत्वादासन्नं वस्तु द्योतयति, स्वयं च प्रभासते शोभते, तेन विद्युदिव प्रमातीति विद्युत्प्रभः । विद्युत्प्रभश्चात्र देवः परिवसति तेन विद्युत्प्रभः । शेषं प्राग्वत् । जं० ४ वक्त्र० ।

दो विज्जुपभा । (सू० ६२×) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

विज्जुपभदह-विद्युत्प्रभदह-पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य दक्षिणे देवकुरुपु हृदभेदे, स्था० ५ ठा० २ उ० ।

विज्जुमई-विद्युन्मती-स्त्री० । कालायां सप्रिवेशे सिंहनामप्रामकूटेन सह रतायां गोष्ठीदास्याम्, आ० म० १ अ० आ० चू० । चित्रदुहितरि ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिभार्यायाम्, उक्त० १३ अ० ।

विज्जुमाली-विद्युन्मालिन्-पुं० । पञ्चशैलद्वीपराजे उदयनराजाय वीरप्रतिमासमर्पके स्वनामख्याते यक्षे, ग० ३ अधि० आ० क० । कल्प० । नि० चू० । आ० चू० । स्वनामख्याते ब्रह्मलोकान्द्रे, आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

विज्जुमुह-विद्युन्मुख-पुं० । स्वनामख्यातेऽन्तरद्वीपे, प्रव० २६२ द्वार । (‘अंतरदीव’ शब्दे प्रथमभागे ६६ पृष्ठं वक्त्रव्यतोक्ता ।)

विज्जुमेह-विद्युन्मेघ-पुं० । विद्युत्प्रधानं जलवर्जितमेघं, भ० ७ श० ६ उ० ।

विज्जुया-विद्युत्-स्त्री० । बलिलोकपालानामप्रमहिष्याम्, स्था० ४ ठा० १ उ० । भ० ।

विज्जुयार-विद्युत्कार-पुं० । विद्युत्—ताडितसैव क्रियत इति-कारः—कार्यं विद्युतो वा करणं कारः क्रिया । विद्युत्करणे, स्था० ।

तिहिं ठाणेहिं देवे विज्जुमारं करेजा, तं जहा-विउवमा-
णे वा पडियारेमाणे वा तहारूवस्स समणस्स वा माह-
णस्स वा इड्ढि जुं जमं बलं वीरियं पुरिसकारपरकमं
उवदंसेमाणे देवे विज्जुमारं करेजा । (सू० १३३×)

विद्युतं कुर्यादित्यर्थः, वैक्रियकरणादीनि हि स्वर्पस्य भव-
न्ति, तत्प्रवृत्तस्य च दर्पोल्लासवतश्चलनविद्युद्गर्जनादीन्यपि
भवन्तीति चलनविद्युत्कारादीनां वैक्रियादिकं कारणतयोक्त-
मिति । अद्वि विमानपरिवारादिकां द्युति-शरीराभरणा-
दीनां यशः-प्रख्यातिं बलम्-शारीरं वीर्यम्-जीवप्रभवम्,
पुरुषकारश्च अभिमानविशेषः स एव निष्पादितस्त्ववि-
षयः पराक्रमश्चेति पुरुषकारपराक्रमम् । समाहारद्वन्द्वस्त-
देतत्सर्वमुपदर्शयमान इति । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

विज्जुला-विद्युत्-स्त्री० । “विद्युत्पत्रपीतान्धाह्म” ॥ ८। १। ७३॥
इति स्वार्थे लः । तडिति, प्रा० २ पाद ।

विज्जुवणस-वैद्योपदेश-पुं० । वैद्यनिरूपिते, ग० १ अधि० ।

विज्जुसिरी-विद्युच्छ्री-स्त्री० । आमलकल्पायां विद्युन्नामगृ-
हपतेर्विद्युद्धारिकाजनिकायां भार्यायाम्, ज्ञा० २ ध्रु० १ वर्ग
४ अ० ।

विज्जुसिहा-विद्युच्छिखा-स्त्री० । शिवमन्दरे नगरे ज्वलन-
शिखरस्य राज्ञा दध्याम्, उक्त० १३ अ० ।

विज्जुसोयामिणीपहा-विद्युत्सौदामिनीप्रभा-स्त्री० । विशेषेण
द्योतते इति विद्युत्, सा चासौ सौदामिनी चेति विद्युत्सौ-
दामिनी । तद्वत्प्रभा यस्याः सा विद्युत्सौदामिनीप्रभा । स्फु-
रद्विद्युत्कान्तो, उक्त० ६ अ० ।

विज्जुडिय-देशी-त्रि० । मिश्रिते, व्याप्ते, भ० ७ श० ६ उ० ।

विज्जुवण-वि(ध्या)ध्मापन-न० । विविधे उपशमने, नि० चू०
५ उ० । आचा० । निर्वापने, आचा० २ ध्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

विज्जुवेयव-विध्यापयितव्य-त्रि० । दाहादुपरमणे, न० । नि-
र्वापयितव्ये, दश० २ अ० । आच० ।

विज्जुयसंकम-विध्यातसंक्रम-पुं० । यासां प्रकृतीनां गुणप्र-
त्ययतो बन्धो न भवति तासां संक्रमकरणे, पं० सं० ५
द्वार । क० प्र० ।

विटंक-विटङ्क-पुं० । कपोतपाल्याम्, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

विटाल-अस्पृश्यसंसर्ग-त्रि० । स्पृष्टमयोग्ये संसर्गे, “शी-
घ्रादीनां वहिष्णादयः” ॥ ८। ४। ४२२॥ इति । अस्पृश्यसंसर्ग-
स्य विटालः । “जे लुडुविणु रयणनिहि, अप्पउंतडिधल्लंति । तह
संखहविटालपर-फुक्किज्जंत भमंति ।” प्रा० ४ पाद ।

विट्ट-विष्ट-त्रि० । उपविष्टे, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

वृष्ट-त्रि० । “इदुतौ वृष्ट-वृष्टि-पृथङ्-मृदङ्क-नप्तके”
॥ ८। १। १३७॥ इति ऋत इकारः । वृष्टिमुपगते, प्रा० १ पाद ।

विट्टि-विष्टि-स्त्री० । भद्रायाम्, प्रा० । करणभेदे, वधा-
दिकरणानामन्यतमे, आ० म० १ अ० । सूत्र० । आ०
म० । विशेष० । आ० चू० । उक्त० । जं० ।

विट्टा-विष्टा-स्त्री० । उपलक्षणं, मृत्तिकामले, गुथे च । पं०
घ० १ द्वार ।

विट्टाकोट्टागार-विष्टाकोट्टागार-न० । वर्चस्कृष्टोपमे कलेवरे,
तं० ।

विड-विट-पुं० । स्त्रौणे, स्त्रीलम्पटे, आ० म० १ अ० ।

विट्-स्त्री० । गोमूत्रादिपक्वे लवणभेदे, दश० ६ अ० ।

विडंक-विटङ्क-पुं० । कपोतपाल्याम्, जी० ३ प्रति० ४ अ-
धि० । लोमपक्षिभेदे, जी० १ प्रति० ।

विडंबक-विडम्बक-पुं० । विदूषके, नानावेषकारिणि, जी० ३
प्रति० ४ अधि० । ज्ञा० ।

विडंबिय-विडम्बित-त्रि० । भूतावेष्टितपीतमद्यादिजनाङ्गवि-
क्षेपतुल्ये, उक्त० १३ अ० । विरुतिरुते, अनु० । ज्ञा० ।

विडवि(ण्)-विटपिन्-पुं० । वृक्षे, को० ।

विडविट्ट-रच्-धा० । निर्माणे, “रचरुग्गाहावह-विडविट्टाः”
॥ ८। ४। ६४॥ इति रचधातोः विडविट्ट आदेशः । विडवि-
ट्टइ । रचयति । प्रा० ४ पाद ।

विडाली-विडाली-स्त्री० । मार्जार्याम्, आ० क० १ अ० ।

विडिम-विटपिन्-पुं० । वृक्षे, दश० १ अ० ।

विडिमंतरपरिवसन-विडिमान्तरपरिवसन-पुं० । विडिमान्त-
रेषु शाखान्तरेषु प्रासादाद्याकृतिषु परिवसनमाकालमायासो
येषां ते विडिमान्तरपरिवसनाः । वृक्षगेहालयेषु सुप्रसाम-
नुष्येषु, विडिमान्तरनिवासिशब्दोऽप्यत्र । जी० ३ प्रति० ४
अधि० ।

विडिमा-विडिमा-स्त्री० । ऊर्ध्वविनिर्गतायां वृक्षशाखायाम्,
जी० ३ प्रति० ४ अधि० । जं० । रा० ।

विड्डा-व्रीडा-स्त्री० । “सर्वत्र लवरामचन्द्रे” ॥ ८। २। ७६॥
इति रलोपः । तैलादित्वाद् द्वित्वम् । विड्डा । व्रीडा । लज्जा-
याम्, प्रा० २ पाद ।

विड्डार-विड्डार-न० । विगतद्वारे नक्षत्रे, पूर्वद्वारिके नक्षत्रे,
पूर्वदिशागन्तव्ये यदाऽपरया दिशा गच्छति तदा तद् विड्डारं
भवति । व्य० १ उ० । पं० व० । नि० चू० । विश० । द० प० ।
आ० म० ।

विड्वर-न० । यस्मिन् नक्षत्रे ग्रहो वक्रतामुपयाति शुद्धं वा
विधत्ते तादृशे नक्षत्रभेदे, जीत० ।

विदत्त-अर्जित-त्रि० । “क्रेनाप्फुष्पादयः” ॥ ८। ४। २५८॥
इति अर्जितस्थाने विदत्तादेशः । उत्पादिते, प्रा० ४ पाद ।

विदप्प-अर्ज-धा० । उत्पादने, “अर्जेविदप्पः” ॥ ८। ४। २५१॥
अन्त्यस्थेति निवृत्तम् । अर्जेविदप्प इत्यादेशो वा भवति
तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् । विदप्पइ । पक्ष-विदधिज्जइ ।
अज्जिज्जइ । प्रा० ४ पाद ।

विदव-अर्ज-धा० । उत्पादने, “अर्जेविदवः” ॥ ८। ४। १०८॥
अर्जेविदव इत्यादेशो वा भवति । विदवइ अर्जयति । प्रा० ।

विण्डय-विनयित-त्रि० । शितां ग्राहिते, स्था० १०८० ३ उ० ।
विण्डय-विनयावनत-त्रि० । सर्वविनयैर्नमति, जी० ३
प्रा० ४ अधि० । ज० । भ० ।

विण्डय-विनयोपगत-त्रि० । मानमकुर्वन्ति, स० ३२ सम० ।

विनयोपगतानाह—

“ उज्जेली अवरिसी, मालुग तह निम्बए अ पवज्जा ।

संकमणं च परगणे, अविणये विणए य पडिवर्ता ॥ १ ॥ ”

“ उज्जयिन्यामिहाम्बर्षि-ब्राह्मणो मालुकाप्रयः ।

निम्बः सुतो मालुकायां, मृतायां स सुतो द्विजः ॥ १ ॥

ग्रन्थभूद् दुर्विनीतस्तु, निम्बकः कायिकाभुवि ।

कण्टकान्यखनन्तौति, स्वाध्यायस्य प्रवेदने ॥ २ ॥

हन्ति कालं विपर्यस्तां, सामाचार्यं करोति च ।

आचार्यं साधवोऽथाहु-रस्त्वेषां यदि वा वयम् ॥ ३ ॥

निःसार्यते स्म निम्बोऽथ, जनकोऽपि तमन्वगात् ।

गतोऽन्याचार्यनिकटे, तत्रापि निरसार्यते ॥ ४ ॥

पञ्चप्रतिश्रयशता-न्यवन्यां हिण्डितोऽथ सः ।

स्थितिः कुत्राप्यभूत्ताथ, संज्ञाभूमौ पिताऽरुदत् ॥ ५ ॥

सोऽवक् किं रोदिपि पित-निम्बो नाम त्वया कृतम् ।

पितोऽव सान्वयं नाम, नादां किं त्वेवमेव तत् ॥ ६ ॥

साम्प्रतं दुष्कृतैस्तं भो !, लेभे नाहमपि स्थितिम् ।

न चेत्प्रव्रजितुं शक्यं, तस्याप्यासीदथाधृतिः ॥ ७ ॥

ऋषितस्तात ! कुत्रापि, मार्गयत् स्थानमकदा ।

इतो भावी विनीतोऽहं, पार्श्वेऽगाहीक्षितुस्ततः ॥ ८ ॥

साधवः क्षुभिताः सोऽवक्, न करिष्यति दुर्नयम् ।

तथाऽर्पाच्छ्रन्ति ते नैव, तानाचार्यास्ततोऽभ्यधुः ।

प्राधृषिकौ तिष्ठतोऽय, यातागौ स्वसुतः स्थितौ ॥ ९ ॥

स्थाण्डलादिविधिं कुर्वन्, निम्बोऽप्यारञ्जयन्मुनीन् ।

अमृताम्रस्तनो जात-स्तेनान्येऽपि प्रतिश्रयाः ॥ १० ॥

विनयाद्यैररज्यन्त, सर्वत्राभून्महर्षिता ।

विनयोपगता तस्य, नादौ पश्चाच्च साऽभवत् ॥ ११ ॥ ”

आ० क० ४ अ०

विण्डय-विनयोपचार-पुं० । विनय पवोपचारो वि-
नयोपचारः । विनयरूपे उपचार, “विनयोपचारमाणस्स सं-
जणा पूअणा गुरुजणस्स ” आच० ३ अ० ।

विण्डय-विनयोपपन्न-त्रि० । ज्ञानदर्शनसेवनरूपं विन-
यमुपपन्ने, उक्त० १ अ० ।

विण्डय-विनष्ट-त्रि० । उच्छ्रान्तत्वादिविकारैः स्वरूपादपेते, ज्ञा०
१ अ० ८ अ० । अत्यन्तविकृतावस्थां प्राप्ते, प्रश्न० १ आश्र० द्वा-
र । विगतेभावे, ज्ञा० १ अ० १ अ० । व्यापन्ने, स्था० ५ ठा० २
उ० । विध्वंते, ज्ञा० १ अ० १ अ० ।

विण्डय-विनष्टाङ्ग-त्रि० । विकृतशरीरे, ‘अप्रतिकर्मशरीरे,
सूत्र० १ अ० ३ अ० १ उ० ।

विण्डय-विनष्टतजस्-त्रि० । निःसत्ताकीभूततेजसि, भ०
१५ श० ।

विण्डय-विन (वा) न-न० । वस्त्रस्य वानकर्मणि, वृ० १ उ०
१ प्रक० ।

विण्डय-विनत-न० । प्राणतदेवलोकाविमानभेदे, स० १६ सम्प० ।

विण्डय-विनमि-पुं० । महाकच्छसुते, भगवता ऋषभेण पुत्र-
त्वेन प्रतिपन्ने वैतालद्वयनश्वरे विद्याधर, कल्प० १ अधि० ७
क्षणे । ती० । आ० चू० । आ० म० । आ० क० । (अस्य ‘उसह’
शब्दे द्वितीयभागे ११३३ पृष्ठे कथाक्ता ।)

विण्डय-विनमिन-त्रि० । विशेषेण फलपुष्पभारेण नते,
श्रौ० । ज्ञा० । भ० ।

विण्डय-विनय-पुं० । विनयनं विनयः । कर्मापनयने, विनीय-
ते वाऽनेन कर्मेति विनयः । आच० २ अ० । विनयति-नाश-
यति सकलक्लेशकारकमष्टप्रकारं कर्म स विनयः । देशका-
लाद्यपेक्षया यथोचितप्रतिपत्तिलक्षणे (आ० म० १ अ० ।
प्रव० । दश० । ध० ।) कर्मविनयनसमर्थे अनुष्ठानविशेषे, प-
ञ्चा० ६ विव० । ज्ञा० । स्था० । ध० २० । श्रौ० । आन्तरतपो-
रूपे, उक्त० १ अ० । ग० । स० । सूत्र० । न० । विशिष्टो नया
विनयः । गुरुप्रतिपत्तिविशेषे, स्था० ३ ठा० ३ उ० । दर्श० । गु-
रुश्रूपायाम्, स्था० ४ ठा० ४ उ० । आच० । आ० म० । आ०
चू० । अभ्युत्थानपादधावनादौ, दश० ३ अ० । पादधावनादि
रूपे, (आ० म० १ अ० ।) गुरुसेवाप्रकारे, दश० ६ अ० ५ उ० ।
आच० । न० । ग० । अञ्जलिकरणादौ, भ० ६ श० ३३ उ० ।
श्रौ० । आ० म० । अभियन्तानादिलक्षणे (आ० म० १ अ० ।
आ० चू० ।) अभ्युत्थानाद्युपचार, प्रश्न० ४ संव० द्वार । आ० क० ।
ध० । प्रमाणे, आच० २ अ० । आ० चू० । इच्छाकारादिदानेन
बलात्कारपरिहारादिलक्षणे एकत्रान्यत्र च गुर्वनुज्ञया भोजना-
दिकृत्यकरणलक्षणे उपचार, प्रश्न० ३ संव० द्वार । नि० चू० । नी-
चैवृत्त्यनुत्सेके, आच० १ अ० १ अ० १ उ० । “उववाता निहं-
सो; आणा विण्डो पञ्चाति एगट्ठा” व्य० ४ उ० । संयमे, आ-
चा० १ अ० १ अ० ७ उ० । चारित्र्ये, स० ३० सम० ।

कर्मणां द्राग् विनयना-द्विनयो विदुषां मतः ।

अपवर्गफलाढ्यस्य, मूलं धर्मतरोरयम् ॥ १ ॥

‘कर्मणामिति’ कर्मणां-ज्ञानावरणीयादीनां द्राक्-शीघ्रं विन-
यनाद्-अपनयनाद्विदुषां विनयो मतः । अयमपवर्गफलेना-
ढ्यस्य पूर्णस्य धर्मतरोर्मूलम् ॥ १ ॥ द्वा० २८ द्वा० ।

विनयनित्येः—

विण्डयस्स समाहीए, निक्खेवो होइ दोण्ह वि चउक्को ।
द्वयविण्डयम्मि तिणिसो, सुवन्नमिच्चेमार्हिणि ॥ ३०६ ॥

विनयस्य-प्रसिद्धतत्त्वस्य समाधेश्च-प्रसिद्धतत्त्वस्यैव नि-
क्षेपो-न्यासो भवति । द्वयोरपि चतुष्को नामादिभेदात् । तत्र
नामस्थापने क्षुब्धवादानादित्य द्वयविनयमाह-द्वयविनये क्ष-
शरीरव्यतिरिक्ते तिनिसो-वृक्षविशेष उदाहरणम् । स रथा-
ङ्गादिषु यत्र २ यथा २ विनीयते स तत्र २ तथा २ परिणमति,
योगत्वादिति । तथा सुर्वणमित्यादीनि कटककुण्डलादिप्रका-
रेण विनयनात् । द्वयाणि द्वयविनयः आदिशब्दात्तत्त्वयो-
ग्यरूप्यादिपरिग्रह इति गार्थार्थः दश० ६ अ० २ उ० । आ० चू० ।

साम्प्रतं भावविनयमाह—

लोगोवयारविण्डो, अत्थनिमित्तं च कामहेउं च ।

भयविण्डयमुक्खविण्डो, विण्डो खलु पंचहा होइ ॥ ३१० ॥

लोकोपचारविनयो—लोकप्रतिपत्तिकलः अर्थनिमित्तं च अर्थप्राप्त्यर्थं च कामहन्तुश्च—कामानिमित्तश्च तथा भयविनयो-भयनिमित्तः मोक्षविनयो-मोक्षनिमित्तः एवमुपाधिभेदाद्विनयः खलु पञ्चधा-पञ्चप्रकारो भवतीति गाथासमासार्थः ।

व्यासार्थाभिधानस्य तु लोकोपचारविनयमाह—

अम्बुद्वाणं अञ्जलि-आसणदाणं च अइहिपूआ य ।

लोकोपचारविणयो, देवयपूया य विभवेण ॥ ३११ ॥

'अम्बुद्वाणं' तदुचितस्यागतस्याभिमुखमुत्थानम् अञ्जलिः विज्ञापनादौ आसनदानं च गृहागतस्य प्रायण अतिथिपूजा चाहारादिदानं एव इत्थंभूतो लोकोपचारविनयः, देवतापूजा च यथाभक्ति वक्ष्याद्युपचाररूपा विभवेनेति यथा विभवं विभवोचितंति गाथार्थः । उक्तो लोकोपचारविनयः । दश० ६ अ० १ उ० । आ० म० । न० । व्य० ।

अर्थविनयमाह—

अम्भासधित्तिछंदा-गुवत्तं देसकालदाणं च ।

अम्बुद्वाणं अञ्जलि-आसणदाणं च अत्थकए ॥ ३१२ ॥

अभ्यासवृत्तिः—नेन्द्रादीनां समीपावस्थानं छन्दोऽनुवर्तनम् अभिप्रायाराधनं देशकालदानं च कटकादौ विशिष्टनृपतेः प्रस्तावदानम्, तथा अभ्युत्थानमञ्जलिरासनदानं नेन्द्रादानामेव कुर्वन्ति अर्थकृत्यर्थार्थमिति गाथार्थः । उक्तोऽर्थविनयः ।

कामादिविनयमाह—

एमेव कामविणयो, भये अ नेयव्वमाणुपुव्वीए ।

मोक्खम्मि वि पंचविहो, परूवणा तस्मिमा होइ ॥ ३१३ ॥

एवमेव यथार्थविनय उक्तोऽभ्यासवृत्त्यादिः तथा कामविनयः भये चेति भयविनयश्च ज्ञानव्यो—विज्ञेयः आनुपूर्व्यापरिपाट्या, तथाहि—कामिनो वेश्यादीनां कामार्थमेवाभ्यासवृत्त्यादि यथाक्रमं सर्वं कुर्वन्ति, प्रेष्याश्च भयेन स्वामिनामिति । उक्तो कामभयविनयौ । मोक्षविनयमाह—मोक्षोऽपि मोक्षविषयो विनयः-पञ्चविधः-पञ्चप्रकारः प्ररूपणा—निरूपणा तस्यैषा भवति वक्ष्यमाणेति गाथार्थः ।

दर्शनादिविनयमाह—

दंसणानाचरित्ते, तेवे य तह ओवयारिए चव ।

एसो अमोक्खविणयो, पंचविहो होइ नायव्वो ॥ ३१४ ॥

दर्शनज्ञानचारित्र्येषु दर्शनज्ञानचारित्र्यविषयः तपसि च—तपोविषयश्च तथा औपचारिकश्चैव प्रतिरूपयोगव्यापारश्च, एष तु मोक्षविनयो मोक्षनिमित्तः पञ्चविधो भवति-ज्ञातव्य इति गाथासमासार्थः । दश० ६ अ० २ उ० । आ० म० । ग० । ध० । नि० ।

ज्ञानादिसप्तविनयाः—

से किं तं विणए?, विणए सत्तविहे पण्त्ते, तं जहा-णा-णविणए दंसणविणए चरित्तविणए मणविणए वइवि-णए कायविणए लोभोवयारविणए । (सू० २० ×)

ज्ञानविनयः—

से किं तं णाणविणए?, णाणविणए पंचविहे पण्त्ते, तं जहा-आभिण्णोहिण्णविणए सुअणाणविणए ओदि-

णाणविणए मणपज्जणाणविणए केवलणाणविणए । (सू० २० +) औ० । भ० । व्य० ।

दर्शनविनयः—

मे किं तं दंसणविणए?, दंसणविणए दुविहे पण्त्ते, तं जहा-सुस्सु(स्सु)मणाविणए अणच्चासायणाविणए । से किं तं सुस्सुमणाविणए?, सुस्सुमणाविणए अणंगविहे पण्त्ते, तं जहा-अम्बुद्वाणं वा आसणाभिगंहे वा आसणपदाणेति वा सकारेइ वा संमाणेइ वा कितिकम्मं वा अञ्जलि पग्गहेइ वा एयस्स अणुगच्छणाया ठिअस्स पज्जुवासणाया गच्छंतस्स पडिसंसाहणाया । से तं सुस्सुमणाविणए । (सू० २० ×) औ० ।

(दर्शनविनयोऽप्यष्टप्रकारः स च 'दंसणायार' शब्दे चतुर्थ-भागे२४३६ पृष्ठ दर्शितः।) (अनन्याशातनाविनयः 'अणच्चासायणाविणय' शब्दे प्रथमभागे २८३ पृष्ठ दर्शितः।)

उपसंहरमाह—

एसो भे परिकहिओ, विणओ पडिरूवलक्खणो ति विहो ।

वावन्नविहिविहाणं, वेति अणासायणाविणयं ॥ ३२४ ॥

एषः—अनन्तरोदितः 'भे'—भवतां परिकथितो विनयः प्रतिरूपलक्षणस्त्रिविधः कारिकादिः द्विपञ्चाशद्विधविधानम् ; ए-नावत्प्रभेदमित्यर्थः वृत्ते—अभिदधति तीर्थकरा अनाशातनावियं वक्ष्यमाणमिति गाथार्थः ।

एतदवाह—

तित्थयरसिद्धकुलगण-संघक्रियाधम्मनाणनाणीणं ।

आयरियथेरओज्झा-गणीणं तेरस पयाणि ॥ ३२५ ॥

तीर्थकरसिद्धकुलगणसंघक्रियाधर्मज्ञानज्ञानिनां तथा आचार्यस्थविरोपाध्यायगणिनां संवन्धीनि त्रयोदश पदानि, अत्र तीर्थकरसिद्धौ प्रसिद्धौ, कुलं-नागेन्द्रकुलादि गणः—कोटिकादिः संघः—प्रतीतः—क्रिया अस्तिवादरूपा, धर्मः—श्रुतधर्मादिः ज्ञानम्—इत्यादि ज्ञानिनस्तद्वन्तः, आचार्यः प्रतीतः स्थविरः—सीदतां स्थिरीकरणहेतुः, उपाध्यायः प्रतीतः गणाधिपतिर्गणिरिति गाथार्थः ।

एतानि त्रयोदश पदान्यनाशातनाविभिश्चतुर्भिर्गुणितानि द्विपञ्चाशद्वन्तीत्याह—

अणोसायणा य भत्ती, बहुमाणे तह य वत्तमंजलणा ।

तित्थगराई तेरस, चउग्गुणा होति वावन्ना ॥ ३२६ ॥

अनाशातना च तीर्थकरादीनां सर्वथा अहीलनेत्यर्थः, तथा भक्तिस्नेह्येवाचितोपचाररूपा, तथा बहुमानस्तेष्ववान्तरभावप्रतिबन्धरूपः, तथा च वर्णसंज्वलना तीर्थकरादीनामेव सङ्गतगुणान्कीर्तना । एवमनेन प्रकारेण तीर्थकरादयस्त्रयोदश चतुर्गुणा अनाशातनाव्यापधिभेदेन भवन्ति द्विपञ्चाशद्वन्ती इति गाथार्थः । उक्तो विनयः । दश० ६ अ० २ उ० । (चारित्र्यविनयः 'चारित्तविणय' शब्दे तृतीयभागे ११७५ पृष्ठ गतः ।)

से किं तं मणविणय-?, मणविणयं दुविहे पम्पत्ते, तं जहा-पसत्थमणविणय, अपसत्थमणविणय । से किं तं अपसत्थमणविणय ? २, जे अ मणे सावजे सकिरिए सककसे कटुए शिंदुरे फरमे अणहणकरे छेयकरे भेयकरे परितावरणकरे उद्वरणकरे भूओवघाडए तहपणगारं मणोणो पहारेज । से तं अपसत्थमणविणय । से किं तं पसत्थमणविणय ?, पसत्थमणविणय तं चव पसत्थं णेअव्वं । एवं चव वडविणयो वि एतंहि पदेहिं चव णेअव्वो, से तं वडविणय । (सू० २०×)

कायविनयः—

से किं तं कायविणय ?, कायविणयं दुविहे पम्पत्ते, तं जहा-पसत्थकायविणय, अपसत्थकायविणय । से किं तं अपसत्थकायविणय ?, अपसत्थकायविणय सत्तविहे पणत्ते, तं जहा—अणाउत्तं गमणे अणाउत्तं ठाणे अणाउत्तं णिमिदणे अणाउत्तं तुअट्टणे अणाउत्तं उल्लंघणे अणाउत्तं पल्लंघणे अणाउत्तं सत्विदियकायजोग-जुंजणया । से तं अपसत्थकायविणय । से किं तं पसत्थकायविणय ?, पसत्थकायविणय एवं चव पसत्थं भाणियव्वं । से तं पसत्थकायविणय । से तं कायविणय । (सू० २०×) औ० ।

कायिकमाह—

अब्भुट्ठाणं अंजलि-आसणदाणं अभिगगहकिई अ ।

सुस्सूसणमणुगच्छण-संसाहणकायअट्टविहो ॥ ३२१ ॥

अभ्युत्थानमहस्य अंजलिः प्रश्नादौ आसनदानं पीठकाद्युपनयनम् अभिग्रहो—गुरुनियोगकरणाभिसंधिः कृतिश्चेति कृतिकर्म; चन्दर्नामत्यर्थः । शुश्रूषणं—विधिवददूरासन्नतया सेवनम् । अनुगमनम्—आगच्छतः प्रत्युद्गमनं स्वसाधनं च-गच्छतोऽनुव्रजनं चाष्टविधः कायविनय इति गाथार्थः । दश० ६ अ० २ उ० ।

लोकोपचारविनयः—

से किं तं लोगोवयारविणय ?, लोगोवयारविणय सत्तविहे पणत्ते, तं जहा—अवभासवत्तिअं परच्छंदाणुवत्तिअं कज्जेउं कयपडिकिरिआ अत्तगवमणया देसकालणुया-सव्वट्टेसु अपडिलोमया । से तं लोगोवयारविणय । (सू० २०×) औ० ।

शुश्रूषणाविनयः—

से किं तं सुस्सूमणाविणय ?, सुस्सूमणाविणय अणंगविहे पम्पत्ते, तं जहा—मक्कारेति वा मम्ममाणेति वा जहा च-उद्दममण तइयउद्दमणं जाव पडिमंसाहणया । से तं सुस्सूमणाविणय । (सू० ८०२×) भ० २५ श० ७ उ० । ध० । मंथा० । प्रव० ।

सम्प्रति तृतीयं विनयभेदं प्रचिकटयिषुर्गाथापूर्वादिमाह—

अब्भुट्ठाणार्हयं, विणयं नियमा पउंजइ गुणीणं ॥

अभिमुखमुत्थानमभ्युत्थानं तदादिः यस्य सः अभ्युत्थानादिरादिशब्दान्संमुखयानादिपरिग्रहः । तदुक्तम्—“ददुं अब्भुट्ठाणं, आगच्छेताणं समुहं जाणं । सीसे अंजलिकरणं, सयमासणदोयणं कुज्जा ॥ १ ॥ निविसिज्ज निस्संजुं, गुरूण वंदणमुवासणं ताणं । जंताणं अणुगमणं, इय विणयो अट्टहा होइ ॥ २ ॥ ” इति । तस्मिन्भूतं विनयं-प्रतिपत्तिं नि-यिमात्-निश्चयेन प्रयुक्ते विदधाति गुणिनां-गुरुगौवाहाणां पुण्यसालसुतवत् । ध० २० २ अधि० ३ लक्ष० ।

वाग्विनयः—

से किं तं वडविणय ?, वडविणयं दुविहे पम्पत्ते, तं जहा-पसत्थवडविणय, अपसत्थवडविणय य । से किं तं पसत्थवडविणय ? पस० २ सत्तविहे पम्पत्ते, तं जहा—अपावणं जाव अभूताभिसंकरणे । सेत्तं पसत्थवडविणय । से किं तं अपसत्थवडविणय ?, अपसत्थवडविणय सत्तविहे पम्पत्ते, तं जहा—पावणं सावज्जे० जाव भूताभिसंकरणे । सेत्तं अपसत्थवडविणय । सेत्तं वडविणय । (सू० ८०२×) भ० २५ श० ७ उ० ।

वागादिविनयमाह—

हियमियअफरुसवाई, अणुवीईभासिवाइओ विणयो ।

अकुसलचित्तनिरोहो, कुसलमणउईरणा चव ॥ ३२२ ॥

हितमितापरुषवागिति हितवाक्—हितं वक्ति परिणामसुन्दरं मितवाग्मितं स्तोकेरक्षरैः अपरुषवाक् अपरुषम् अनिष्टुरं, तथा अनुविचिन्त्यभावी स्थालोचितवक्त्रेति वाचिको विनयः । तथा अकुशलमनोनिरोधः आर्त्तध्यानादिप्रतिपन्धेन कुशलमनउईरणं चैव धर्मध्यानादिप्रवृत्त्येति मानस इति गाथार्थः ।

आह—किमर्थमयं प्रतिरूपविनयः कस्य चैष इति । उच्यते—

पडिरूवो खलु विणयो, पराणुयत्तिम्मओ मुणेअव्वो ।

अपपडिरूवो विणयो, नायव्वो केवलीणं तु ॥ ३२३ ॥

प्रतिरूपः—उचितः खलु विनयः परानुवृत्त्यात्मकस्तत्तद्वस्त्वपेक्षया प्राय आत्मव्यतिरिक्तप्रधानानुवृत्त्यात्मको मन्तव्यः अयं च बाहुल्येन लुप्तस्थानाम् । तथा अप्रतिरूपो विनयः अपरानुवृत्त्यात्मकः, स च ज्ञातव्यः केवलिनामेव तेषां तेनैव प्रकारेण कर्मविनयनात् तेषामपीत्वरः प्रतिरूपो ज्ञानकेवलभावानां भवत्येवेति गाथार्थः । दश० ६ अ० २ उ० । स्था० । व्य० ।

प्रतिरूपविनयमाह—

पडिरूवो खलु विणयो, काइयजोए य वायमाणसिओ ।

अट्ट चउव्विह दुविहो, परुवणा तस्सिमा होई ॥ ३२४ ॥

प्रतिरूपः—उचितः खलु विनयस्त्रिविधः काययोगे च, वाचि, मानसः, कायिको वाचिको मानसश्च, अप्रत्यक्षतुर्विधविधः । कायिकोऽष्टविधः, वाचिकश्चतुर्विधः, मानसो द्विविधः । प्ररू-

पणा तस्य कायिकाप्रविधादिरियं भवति वदयमाणलक्ष-
णेति गाथार्थः । दश० ६ अ० २ उ० । उक्त० । व्य० । नि० चू० ।
(विनयमूलो धर्म इति, विनयश्च कतिविध इति च ' धाव-
च्चापुत् ' शब्दे चतुर्थभागे २४०१ पृष्ठे दर्शितम् ।)

विनये उदाहरणम् । इयाणि विणयं त्ति दारं—

णीयासणंजलीप-ग्गहादिविणयो तहिं तु हरिण्णो ।

भत्तीए उ महोसव, बहुमाणो भावपडिवन्धो ॥ १३ ॥

णीयं—नीयं निम्नं आसीर्यते जम्मि तमासणं नीयं
आसणं णीयामणं । गुरूण णीतनरं उवविसति । तं च
पीठगादि आसणं भवति । दो वि हत्था मउलकमलसेठि-
या अंजली भक्षति । पगरिसेण गहो पग्गहो । सो य णीयास-
णस्स वा अंजलिपग्गहो वा । अहवा—णिसेज्ज दंडगादीण
वा पग्गहो भवति । आदिसद्गहणं णिहाविगहापरि-
वज्जिण्हि । गाहा—एवं पठंतस्स वा सुणंतस्स वा विण-
ओ भवति, इहरहा अविणओ । अविणीयस्स पच्छित्तं, तं
चिमं—सुत्ते मासलहु । अथे मासगुरु । अहवा—सुत्ते-हु ।
अथे-ह । तम्हो विणणण अधीयव्वं । विणओववेयस्स इह
परलोणे विज्जाओ फलं पयच्छंति तहिं तु अथे विणओव-
कारित्ते ठियस्स जहा विज्जाओ फलं पयच्छंति तहा ह-
रिण्णो दिट्ठतो भणति । रायगिहं णयरं सेणिओ राया
सो य भज्जाए भणति । एगखंभं मे पासायं करेहि । तेण वड्ड-
णो आणत्ता गया कट्ठुल्लिंदा सलक्खणो महादुमो दिट्ठो,
धूवो वि दिरणो । इमं च तहिं भणियं—जेण एस परिग्गहि-
ओ भूतातिणा सो दरिसावं देउ जाव ण ल्लिंदा मो, एवं भ-
णिऊण गता तहिणं जेण य सो परिग्गहितो वाणमंतरेण
तेण अभयस्स रातो दरिसाओ दिरणो । इमं च तेण भणि-
यं अहं एगखंभं पासायं सपायारपरिक्खेवं च करेमि, स-
व्वोउयपुप्फफलोववेणण वणसंडेण णवरं मा मउळ णिल-
ओवरिट्ठिओ रुक्खो ल्लिज्जइ । अभणण पडिस्सुयं ।
कओ य सो तेण आरक्खियपुरिसेहि य अहो-
रायं रक्खिज्जइ । अणण्या एक्कीए मायंगीए अकाले अ-
वदोहलो, भत्तारं भणइ—आणेहि । सो भणति—अकालो अ-
वगाणं । तीए लवियं—जतो जाणसि ततो आणेहि । सो गओ
रायाण आमं तस्स य दो विज्जाओ अत्थि—ओणामणी य, उ-
ण्णा णी य । ओणामणीए ओणामित्ता गहियाणि पज्जत्ताणि,
उण्णामिणीए उष्णामिया साहा । दिट्ठो य रण्णा अंवरगहणप-
रिच्छुडो, चित्तिं च जस्स एस सत्ती सो अंतेउरं पि ध-
रिसेहि त्ति । अभयं भणति—सत्तरत्तस्स अम्भंतरे जति ण
चोरं लभसि ततो ते जीवियं णत्थि । गवेसति अभओ ।
पेच्छइ य एगत्थ लोणं मिलितं ण ताव गोउजो (जा-
माति) आगरुत्तति । तत्थ आगंतुं अभओ भणति—जा-
व गोउजो आढवेइ एयं ताव अक्खाणयं सुणेह । एगम्मि
दरिदुकुलं वड्डकुमारी रूववती, सा य एगत्थ आरामं
ओरियाइ कुसुमाइ गेगहइ, ताणि य घेतुं कामदेवं अ-
प्पेति । सा य अणण्या आरामिणण गहिया, असुभभावो
अ सो कट्ठिउमारज्जा । सा भणति—मा मे विणसेहि तव
वि भणिणी जीवा अत्थि । सो भणति—किमेतेण ए-
कहा मुयामि जया परिणीया तया जति पढमं मम स-

मीवमागमिस्समि तां मे मुयाम । तीए पडिस्सुयं विमज्जिया
पग्गिया य वासघरं पाविट्ठा, भत्तारस्स सव्भावं कहियं,
तेण विमज्जिआ आरामं जाति । अंतरा चोरेहि गहिया, स-
व्भावं कहिए तहिं मुक्का गुणो गच्छति । अंतरा रक्खसो
आहारत्थो छुह मासाणं णीति तेण य गहिता । सव्भावं सि-
ट्ठ मुक्का । गया आरामियस्स पासं दिट्ठा, कतो मि भणति
सो समयो, कहं मुक्का भत्तारण ?, सव्वं कहति । अहो सव्व-
पइसाए त्ति मुक्का कदमदं दुहामि मुक्का य पडिंति । स-
व्वहिं मुक्का भत्तारसगासमक्खुणा गता । अभओ पुच्छति-
एत्थ केण दुक्करं कयं ?, जे तत्थ इस्सालू ते भणति भत्ता-
रण, छुहा रक्खसेणं, पारदारिया मालिणं । हरिण्णो भ-
णति चोरेहि । अभणण गहितो एस चोरो त्ति । रणा उव-
णीओ पुच्छिओ सव्भावो कहिओ । राया भणति—जइ चो-
रविज्जाओ देसि तो जीवसि तेण पडिस्सुयं देमि त्ति ।
आसणत्थो पडिउमावाहेति ण वड्डइ । अभओ पुच्छिओ किं
ण वड्डति?, अभओ भणति—अविणयगहिया एस हरिंकोसो भू-
मित्थो तुमं सीहासणत्थो तओ तस्स अस्स आसणं दिस्सं गया
णीतनरं ठितो सिद्धा । एवं णाणं पि विणयगहियं फलं देति
अविणयगहियं ण देति । तम्हा विणणण गहियव्वं । विणयं
त्ति दारं । नि० चू० ? उ० । (विनयाकरणं प्रायश्चित्तम् ,
' तवायार ' शब्दे चतुर्थभागे २२०० पृष्ठे दर्शितम् ।)

सांप्रतमात्तं गवेपणरूपविनयप्रतिपादनार्थमाह—

दव्वाऽऽवइमाईसुं, अत्तमणत्ते गवेसणं कुणई ।

द्रव्यापदि—दुर्लभद्रव्याऽसंपत्तौ च तथा भवति । केषुचित्
देशेष्ववन्यादिषु दुर्लभं घृतादिद्रव्यमिति, आदिशब्दात्-
क्षेत्रापदादिपरिग्रहः । तत्र क्षेत्रापदि कान्तारादिपत्तनं, का-
लापदि दुर्भिक्षं, भावापदि गाढग्लानत्वं आर्त्तस्य—पीडित-
स्य अत्यन्तसहिष्णुतया अनार्त्तस्य वा यथाशक्ति यद् ग-
वेपणं करोति—दुर्लभद्रव्यादि संपादयति स आर्त्तगवे-
पणविनयः ।

सम्प्रति (भाष्यकारः) कालज्ञताविनयप्रतिपादनार्थमाह—

आहारादिपयाणं, छंदम्मि उ छट्ठओ विणओ ॥८४॥

पष्ठः कालज्ञतालक्षणो विनयः, एष यदुत ' छन्दम्मि उ ' इ-
ति तृतीयायै सप्तमी । तथा ' निसु तेसु अलंकिया पुहवी ' इत्यतोऽयमर्थः, छन्दसा गुरूणामभिप्रायेणैव तु शब्दस्यैव कारा-
र्थत्वात् आहारादिप्रदानम् । किमुक्तं भवति—यद्यस्मै प्रतिभा-
सते तद्विज्ञताकारादिभिरपि विज्ञाय आचार्यग्लानोपाध्या-
यप्रभृतीनामकालक्षेपं संपादयति । स एष कालकृतो विनयः ।
उक्तः कालज्ञताविनयः ।

संप्रति सर्वत्रानुलोमतालक्षणं विनयमाह—

सामायारिपरूवण—निदैसे चेव बहुविहे गुरुणो ।

एमेय त्ति तह त्ति य, सव्वत्थऽणुलोमया एसा ॥८५॥

' गुरुणो ' इत्यत्र—कर्तरि पठ्ठी, गुरोः सामाचारीप्ररूपेणे कि-
मुक्तं भवति—इच्छामिथ्यादिरूपायां तस्यां तस्यां सामाचार्यां
गुरुणा प्ररूप्यमाणायाम् एवमेतद्यथा—भगवन्तो वदन्ति ।
नान्यथेति प्रतिपत्तिः, तथा बहुविधं बहुप्रकारे निर्देशं तत्क-

तन्व्यज्ञापनलक्षणे गुणगुरुण क्रियमाण या तथेति वचन-
तः कर्तव्यतया च प्राप्तप्राप्तये सर्वाऽपि सर्वाभिलोम-
ताविनयः ।

उपसंहारमाह—

लोगोवियारविणयो, इय एमो वसिष्ठो मपक्खस्मि ।

आमज्ज कारणं पुण, कीरइ जयणा विपक्खे वि ॥८६॥

इयं वमुक्तेन प्रकारेण एष लोकोपचारविनयः स्वयन्ते-सु-
विहितलक्षणे वर्णितः । आमाज्ज कारणं पुनर्विपक्षेऽपि गृ-
हस्थेषु तथाविधागारिषु श्रावकेषु पाश्वस्थ्यादिषु च एष
लोकोपचारविनयोऽभ्यासः वर्तित्वादिलक्षणा यनतया प्रवच-
नोन्नतिव्याघातपरिहारेण संयमानावाधया च क्रियते । त-
देवं कायवाङ्मनोलाकोपचारभेदतश्चतुष्टयप्रकारः प्रतिरूप-
विनय उक्तः ।

अथवा चतुष्टयप्रकारः प्रतिरूपविनयस्तानेव प्रकारान् दर्शयति—

चउहा वा पडिरूवो, तन्धेगणुलोमवयणुमहियत्तं ।

पडिरूवकायक्रिया, फामणमव्वाणुलोमं च ॥ ८७ ॥

वाशब्दः प्रकारान्तरघोतनार्थः । अन्यथा वा चतुर्धा-च-
तुष्टयप्रकारः प्रतिरूपविनयस्तत्र तेषु चतुर्षु प्रकारेषु मध्ये एकः
प्रतिरूपविनयस्तत्रावश्यम्-यदुत अनुलोमवचनसहितत्वं य-
त्किमपि कार्यमादिष्टः करोति तत्सर्वमनुलोमवचनपूर्वकं
करोति नान्यथेति भावः । द्वितीयप्रतिरूपकायक्रियाः यथा-
परिपात्र्या शरीरविश्रामणमित्यर्थः । तृतीयः संस्पर्शनविनयः
यथा गुर्मादेः सुखातिकोपजायते तदा मृदुनेस्पर्शात्मकः
संस्पर्शनविनय इति भावः । चतुर्थः सवानुलोमता सूत्रं
सर्वानुलोममिति भावप्रधानो निर्देशः । चः समुच्चये । सा-
च सवानुलोमता व्यवहारविक्रदेऽपि प्राणव्यपरोपणकारि-
ण्यपि वा समादेश यथाक्रमं तथेति प्रतिपत्तिस्तथैव च
कार्यसंपादनमित्येवंरूपा ।

एतानेव प्रकारान् क्रमेण व्याचिख्यासुः प्रथमतोऽनुलोमव-
चनसहितत्वं व्याख्यानयति—

अमुगं कीरउ आमं-ति भणइ अनुलोमवयणसहितो उ ।

वयणपमायाईहि य, अभिणंदइ तं वयं गुरुणो ॥ ८८ ॥

इच्छाकारेण भो शिष्य ! अमुकं क्रियतामित्येवं गुरुणा स-
मादिष्टं यो वचसा आममिति ब्रूते न केवलं ब्रूत एव किं
तु गुणेस्तां वाचं वदनप्रसादादिभिर्वदनस्य प्रसादेन-मुखस्य
प्रसन्नतया आदिशब्दात्-उत्फुल्लनयनकमलोऽञ्जलिप्रवहादि-
ना वाऽभिनन्दति महान् कृतः प्रसादो यदिदं समादिष्टमि-
त्येवं ज्ञापनं स्फाति करोति स विनयविनयवतोरभेदो-
पचारात् अनुलोमवचनसहितः प्रतिरूपविनयः । तुशब्द एव-
कारार्थः । एत्थंरूप एवानुलोमवचनसहितो नान्य इति ।

अस्यैव विनयस्य करणे उपदेशमाह—

चोययंते परं थेरा, इच्छाणिच्छेव तं वई ।

जुत्ता विणयजुत्तस्स, गुरुवक्काणुलोमता ॥ ८९ ॥

स्थविरा-आचार्यादयः ते परं शिष्यं चोदयन्ते-शिक्षयन्ते
तेषां तत्राधिकारित्वात् । तत्र तां चोदनात्मिकां वाचं प्रति

यदि इच्छा भवति तदादिष्टकार्यकरणाय । यदि वा-अ-
निच्छा तथापि विशुद्धान्वयतया विनययुक्तस्य गुरुवाक्या-
नुलोमता । आममित्येवं गुरुवाक्योपबृंहणं गुरुवाक्योपाद-
ष्टकार्यसंपादकता चेति लक्षणा युक्ता । इयमत्र भावना-जा-
तिकुलसमन्वितेन विनयमिच्छता सदैव गुरोर्निकटवर्ति-
ना भवितव्यं तत्र यदा गुरुः शिक्षयते तदा तां शिक्षामि-
च्छता अनिच्छता वाऽवश्यं गुरुवाक्यमाममिति तथैवेत्येव
वा उपबृंहणीयं कार्यं च संपादनीयमिति ।

एतदेव सविस्तरमाह—

गुरवो जं पभासंति, तत्थं सिपं समुज्जे ।

न ह्नु सच्छंदया सेया, लोए किमुत उत्तरे ॥ ९० ॥

गुरवो यत्प्रभाषन्ते-कर्त्तव्यतयोपदिशन्ति । तत्र क्षिप्रं—
शीघ्रं समुचल्लन्-सम्यगुद्यमं कुर्यात्, यतो न ह्नु नैव स्वच्छ-
न्दता स्वाभिप्रायेणावर्तिता श्रेयसी लोकेऽपि अपिशब्दोऽ-
त्रानुक्तेऽपि सामर्थ्यात् गम्यते । किमुत उत्तरे—लोकोत्तं
सुविहितजनमार्गे परलोकार्थिनस्तस्य सुतरां न श्रेयसी,
ज्ञानादिविच्यते प्रसङ्गात् ।

जं जुत्ते गुरुनिदेशं, जो वि आइमई मुणी ।

तस्सावि विहिणा जुत्ता, गुरुवक्काणुलोमता ॥ ९१ ॥

यथोक्तं गुरुनिदेशं गुर्वाज्ञारूपं योऽपि मुनिगदिशति-क-
थयति तस्यापि तथा दिशतः प्रतिविधिना सूत्राङ्गेन युक्ता
गुरुवाक्यानुलोमता यथोक्तस्वरूपा । तदेवमुक्तेऽनुलोमवचन-
सहितत्वरूपा विनयः ।

संप्रति प्रतिरूपकायक्रियाविनयमाह—

अद्वाणवायणाए, निव्वामणए परिकिलंतस्स ।

सीसाइ जाव पाया, किरियापायादविणयो उ ॥ ९२ ॥

अध्वनि—मार्गे वा वाचनायां सूत्रार्थप्रदानलक्षणायां नि-
त्यासनतया—निगन्तरोपवेशनतः परिक्रान्तस्य—समन्ततः
क्रममुपागतस्य क्रिया प्रतिरूपकायक्रिया विश्रामणेति ता-
त्पर्यार्थः । कर्त्तव्येति वाक्यशेषः । कथं कर्त्तव्येत्यत आह-
शीर्षादि यावत्पादौ शिरस आरभ्य क्रमेण तावत्कर्त्तव्या
यावत्पादौ, यदि पुनः पादादारभ्य करोति तदा अविनय-
पादादिमलस्य शीर्षादिषु लगनात् ।

अत्रैवापवादमाह—

जत्तो पभणाइ गुरु, कोइ किइकम्म मो ततो पुवं ।

मंफरिसणविणयो पुण, परिमउअं वा जहा सहइ ॥ ९३ ॥

यतो वा अङ्गादारभ्य गुरुर्भणति ततः पूर्वमारभ्य कृत-
कर्म विश्रामणां 'मो' इति पादपूरणे करोति । तथा
च सति पादादप्यारभ्य कुर्वतो नाविनयः गुर्वाज्ञाकारित्वा-
त् । उक्तेऽनुलोमकायक्रियाविनयः । संप्रति संस्पर्शनविनयमा-
ह—'संफरिसण' त्यादि संस्पर्शनविनयः पुनः परिमृदुकम्,
वाशब्दादल्पमृदुकं वा यथा सहते तथापि विश्रामणां
करोति अतिखरणं विश्रामणायां परितापनसंभवात् ।

अथ विश्रामणायां को गुण इत्यत आह—

वायाई सङ्काणं, वयंति भदासणस्स जे खुभिया ।

खेयजतो तणुथिरया, वलं च अरिसादयो नेवं ॥ ९४ ॥

वातादयो-वातपित्तश्लेष्माणां ये वृद्धासनस्य सतः क्षुभि-
ताः-स्थानात् प्रचलितास्त स्वस्थानं व्रजन्ति-स्वस्थानं प्र-
तिपद्यन्ते; ते न विक्रियां भजन्तीति भावः । तथा वाचनाप्र-
दानतो मार्गगमनतो वा यः सेद उपजातस्य यतोऽपग-
मो भवति । तथा तन्मां-शरीरस्य स्थिरता-दाह्यं भवति ।
न विशारुताभावः । अत एव च बलं शरीरं तदुपप-
न्नतो वाचिकं मानसिकं च । तथा एवं विश्रामणातो वाता-
दीनां स्वस्थागमनं अशिश्रादयोऽर्शांसि वातपित्तश्लेष्म-
जानि आदिशब्दात्-तदर्थं च रोगा नापजान्ते । एतं विश्रा-
मणायां गुणास्ततः कर्त्तव्याऽवश्यमनुलोमकायक्रियाविनयः,
संस्पर्शनविनयश्च ।

संप्रति सर्वत्रानुलोमताविनयमाह—

सेयवज्र मे कागो, दिट्ठो चउदंतपंडुगे वेभो ।

आमं पडिति भण्ते, सव्वत्थएल्लोमपडिलोमे ॥६५॥

श्वेतवपुः-श्वेतशरीरो मया काको दृष्टः । यदिवा-ह्रो-हस्ती
चतुर्दन्तः । पाण्डुरश्च मया दृष्ट इति वर्तते । एवं प्रतिलोमे लो-
कव्यवहारविरुद्धे गुरुणा कथमप्युच्यमाने इति प्रतिभणति
शिष्ये सर्वत्रानुलोमलक्षणं विनयः प्रतिपत्तव्यः । किमुक्तं
भवति—यदि नाम श्वेतवपुर्मया काको दृष्ट इत्यादिकं लो-
कव्यवहारप्रतिकूलं कथमपि गुरुर्भणति तथापि तदानीं
सकलजनसमक्षमाममित्येव वक्तव्यम्, न पुनस्तद्वचः कुट्टयि-
तव्यम् । केवलं विशेषार्थिना जनविरुद्धे कारणं प्रष्टव्यम् ।
एवं हि सर्वानुलोमतलक्षणं विनयः प्रकटितो भवति ना-
न्यथा ।

मिणु गोणसंऽगुलेहिं, गणेहि से दडुचकलाइं से ।

अगमंऽगुलीएं वग्घं, तुद डिवगडं भणइ आमं ॥ ६६ ॥

मिनु-प्रमिणु गोणसं—सर्पजातिविशेषम् अङ्गुलैः-यथा कि-
यन्त्यङ्गुलानि अयं गोणसो विद्यते इति । तथा गण-परिसं-
ख्याहि 'से' तस्य गोणसस्य दंष्ट्राः, यदि वा-'से' तस्य च-
क्रवालानि-पृष्ठस्योपरि मण्डललक्षणानि मणय, कियन्त्येऽ-
स्य दंष्ट्रा कियन्त वास्य पृष्ठस्योपरि चक्रवालानीत्यतः गण-
यित्वा कथयति भावः । तथा अत्राङ्गुल्यप्रभागेन व्याघ्रं तुद-
तोत्रणं वा व्यथय, तथा 'डिव' चिपत्याल्लङ्घय अवटं-कृपम् ।
एवं प्राणिप्रतिलोमं वदति गुरो, सर्वत्रानुलोमताविनययुक्तः
शिष्य आममिति भणति । गुरो हि सकलजगत्प्राणवर्गवि-
षयपरमकरुणापरीतचेतसस्तनस्त एव युक्तमयुक्ते वा जान-
न्ति । किमत्र शिष्यस्य चिन्तयति शिष्येण सर्वत्रानुलोमवि-
नयमिच्छुना ईदृशमपि गुरुवचनं, तथेति प्रतिपत्तव्यमिति ।
व्य० १ उ० । ध० २० । (लौकिको लोकोत्तरिको बलीया-
निति संज्ञाभूमिगमनप्रस्ताव आचार्यस्य 'अइसय' शब्दे
प्रममभागे १६ पृष्ठे उक्तः ।) (सत्कारादिविनयेषु दण्डकः
'सत्कार' शब्दे वक्ष्यते ।)

साम्प्रतं सूत्रानुगमः, तत्रालीकोपघातजनकत्वादिदोष-
हितं निर्दोषसार (वत्त्वा) त्वादiguणान्वितं सूत्रमुच्चारणीयम्,
तच्चेदम्—

संजोगविष्णुमुक्कस, अणगारस्स भिक्खुणो ।

विणयं पाउक्करिस्माभि. आणुपुडिं सुणेह मे ॥ १ ॥

अस्य च संहितादिक्रमेण व्याख्या-तत्र चास्खलितपदोच्चा-
रणं संहिता. सा चानुगतैव. सूत्रानुगमस्य तदपवात्. त-
था चाह-"होइ कयन्थो वोचुं. सपयच्छेयं सुयं सुयाणुग-
मो" ति । पदं तु नामिकनैपातिकदि स्वधियैव भावनीयम्,
पदार्थस्त्वयम्-अन्यसंयुक्तस्यासंयुक्तस्य वा सचित्तादिव-
स्तुनो द्रव्यादिना संयोजनं-संयोगः, स च संयुक्तसंयोगा-
दिभेदानेकधा वक्ष्यते, तस्मान्मात्रादिसंयोगरूपादौदयिका-
दिक्लिष्टरभावसंयोगात्मकाश्च विविधैः-ज्ञानभावनादिभिर्वि-
चित्रैः प्रकारैः प्रकर्षेण-परीपटोपसर्गादिसहिष्णुतालक्षणेन
मुक्तो-भ्रष्टो विप्रमुक्तः. तस्य-"अनगारस्य" ति आविद्यमान-
मगारमस्यत्यनगार इति व्युत्पन्नोऽनगारशब्दो गृह्यते, यस्त्व-
व्युत्पन्नो रुदिशब्दो यतिवाचकः, यथाक्रम-"अनगारो मु-
निर्मोनी, साधुः प्रव्रजितो व्रती । श्रमणः क्षणश्चैव, यति-
श्चैकार्थवाचकः ॥ १ ॥" इति । इह न गृह्यते, भिक्षुशब्दे-
नैव तदर्थस्य गतत्वात्, तत्र चागारं द्विधा-द्रव्य-भावभेदा-
त्; तत्र द्रव्यागारमगैः-द्रुमदृष्टादिभिर्निर्वृत्तम्, भावागारं
पुनरगैः-विषाककालेऽपि जीवविषाकतया शरीरपुद्गलादि-
षु वहिः प्रवृत्तिरहितैरनन्तानुबन्धादिभिर्निर्वृत्तं कपायमो-
हनीयम्, तत्र च द्रव्यागारपक्षे तन्निषेधे ततोऽनगारस्या-
विद्यमानगृहस्येत्यर्थः, भावागारपक्षे त्वल्पताभिधायी, ततः
स्थितिप्रदेशानुभागतोऽत्यल्पकपायमोहनीयस्येत्यर्थः । कपा-
यमोहनीयं हि कर्म, न च कर्मणा स्थित्यादिभूयस्यैव विर-
तिसङ्गमः । यत आगमः-"सत्तण्हं पयडाणं, अम्भितरओ उ
कोडिकोडीओ । काऊण सागराणं, जइ लहइ चउहमन्न-
यरं ॥१॥" इत्यादि, क्लिष्टरभावसंयोगमुक्तत्वेनैव चास्य गत-
त्वे पुनरभिधानं कपायमोहनीयस्यातिदुष्टताख्यापनार्थम् ।
विशेष्यमाह—"भिक्षो" रिति, अत्र च पवनपाचनादिद्रव्या-
पारोपरमतः साधुभिर्ज्ञते तद्धर्मा चेत्यर्थे "सनाशंसभिज्ज उ"
रिति (पा० ३-२-१६८) ताच्छीलिक उपत्ययः । अस्य च
वर्त्तमानाधिकारविहितत्वेऽपि सञ्ज्ञाप्रकारास्ताच्छीलिका
इति भाष्यकारवचनाद् भिक्षुशब्दस्त्रिकालविषयो यतिप-
र्यायः सिद्धो भवति, शेषविवक्षायां च पर्या । अथवा-"अ-
णगारस्स भिक्खुणो" ति अस्वेषु भिक्षुस्त्वभििक्षुः जात्याद्य-
नाजीघनादानात्माकृतत्वेनानात्मीयानेव गृहिणोऽन्नादिभिर्ज्ञ-
त इति कृत्वा, स च यतिरेव । ततोऽनगारश्चासावस्वभि-
क्षुश्च अनगारास्वभििक्षुस्तस्य । किमित्याह-विशिष्टो विविधो
वा नयो नीतिविनयः साधुजनासेवितः समाचारस्तं, विन-
मनं वा विनतं 'णीयं सेज्जं गइं ठाणं' इत्याद्यागमात् । द्र-
व्यतो नीचैर्वृत्तिलक्षणे प्रह्वत्वम्, भावतश्च सध्वाचारं प्रति-
प्रवणत्वं प्रादुर्कारिण्यामि-प्रकटयिण्यामि । कथमित्याह—
पूर्वस्य पश्चादनुपूर्वं तस्य भाव इत्यर्थे "गुणवचनब्राह्मणा-
दिभ्यः" (पा० ५-१-१२६) कर्मणि चेति प्यञ्, तस्य च
पिन्करणसामर्थ्यात् ख्यात्वे "पिद्गौरादिभ्यश्चे" ति (पा०
४-१-४१) डीप्यानुपूर्विकमः-परिपाटीति यावत् तथा. द्वि-
तीया तु 'छन्दोवत् सूत्राणी' ति न्यायतः छान्दसत्वं 'सु-
पां सुपां भवन्ती' ति वचनात् तृतीयायै. शृणुत-आक-
र्णयत श्रवणं प्रत्यवहिता भवत । यद्वा-शृणु इहेति-जग-
ति जिनमते वा; व्याख्याद्वयेऽपि शिष्याभिमुखीकरणमि-
त्यर्थः । अनन च पराङ्मुखमपि प्रतिबोधयतो व्याख्यातुर्धर्म

एवेति ख्यापितं भवति । तथा च वाचकः " न भवति धर्मः
श्रान्तः, सर्वस्यैकान्तताहितश्रवणात् । युवतोऽनुग्रहबुद्धयः,
वक्तृस्यैकान्तता भवति ॥ १ ॥ " मे—मम विनयं विनये वा
प्रादुष्करिष्यत इति प्रक्रमः । उक्तः पदार्थस्तदभिधानात्
सामासिकपदान्तगतः पदविग्रहश्च (उक्त इति) ततश्चाल-
नावसरः, सा च सूत्रार्थगतदूषणात्मिका, "सुतगयमत्थवि-
सयं, व दूषणं चालनं मयं तस्मिन्" इति वचनात्, तत्र सूत्र-
चालना—संयोगस्य विप्रमुक्तक्रियां प्रति कर्तृत्वात् संयोगा-
दिति कथं पञ्चमी?, अर्थचालना च 'विनयं प्रादुष्करिष्या-
मी'ति प्रतिज्ञातम्, उत्तरत्र च 'आणाऽणिदेसकरे' इत्या-
दिना 'खड्गदुयाहिं चवेडाहिं' इत्यादिना च विपर्ययप्रतिपा-
दनमपि दृश्यते इति कथं न प्रतिज्ञाततिः?, प्रत्यवस्थानं
शब्दार्थन्यायतः परोपन्यस्तदोपपरिहाररूपम्, यत आह—
"स-
ह्यज्ञायाओ, परिहारे पञ्चवस्थाणुं" तत्र च यद्यपि सं-
योगेन विमुच्यमानो भिजुः कर्म तथापि कर्तृत्वेनात्र विव-
क्ष्यते, ततश्च तस्य तं विप्रमुञ्चतो विरुद्धोऽस्तीति विरुद्ध-
प्रक्रियायां संयोगस्य ध्रुवत्वेनापादानत्वान्न्याय्येव पञ्चमी,
अत एव विप्रमुक्त इत्यत्र कर्मकर्तुः कर्मवद्भावात् कर्म-
णि क्लोऽपि सिद्धो भवति इति न सूत्रदोषो, नाप्यर्थदो-
षः । यतो यद् यल्लक्षणं तत्तद्विपर्ययाविधान एव तल्लक्षण-
मङ्गलं ज्ञातुं शक्यमिति । अत्र विनयाभिधानप्रतिज्ञानेऽ-
प्यविनयाभिधानम्, तथा च शक्यम्भवप्रणानाचारकथा-
यामपि "वयल्लक्षकायल्लक्ष" मित्यादिनाऽऽचारप्रक्रमेऽप्य-
नाचारवचनम् । अथवा—एकमपीदं सूत्रमावृत्त्या श्वेतो धा-
वती'तिवदध्याभिधायकम्, ततश्चायमन्योऽर्थः—संयोगेन
कथायादिसम्पर्कात्मकेनाप्यविप्रमुक्तः—अपरित्यक्तः, संयोगा-
विप्रमुक्तस्तस्य, ऋणमिव कालान्तरक्लेशानुभवहेतुतया ऋ-
णम्—अप्रप्रकारं कर्म तत् करोतीति कोऽर्थः?—तथा त-
था गुरुवचनविपरीतप्रवृत्तिभिरुपचिनोतीति ऋणकारस्त-
स्य भिजोः—कथायादिवशतो जीववीर्याविकलस्य पौरुष-
धर्मेव भिजो तथाविधफलनिर्गन्ततया भ्रमणशीलस्य वि-
नयं 'प्रादुष्करिष्यामि' इति 'प्राकाश्यसम्भवे प्रादु' रिति व-
चनात् प्रादुःशब्दस्य सम्भवार्थस्यापि दर्शनादुपादयिष्या-
मि, सम्भवति हीदमध्ययनमधीयानानां गुरुकर्मणामपि
प्रायो विनीताविनीतगुणदोषविभावनातां ज्ञानादिविनयपरि-
णतिः, अथवा—विहङ्गा नया विनयः असदाचार इत्यर्थः,
तं प्रादुष्करिष्यामि—प्रकटयिष्यामि, कस्य—भिजोः—उक्तन्या-
येन भिज्जलशीलस्य, सम्यग्—अविपरीतो योगः समाधिः—
संयोगः, ततो विविधैः परीपहासनगुरुनियोगासहिष्णु-
त्वालस्यादिभिः प्रकारैः प्रकरणं मुक्तो विप्रमुक्तः तस्य, श-
पं प्राग्वत् । एवं चाविनयप्रतिपादनस्यापि प्रतिज्ञातत्वात्
सर्वं सुस्थम् । अपरस्वाह—प्रतिज्ञातमपि विनयमभिधि-
त्सोरप्रस्तुतम्, इदमपि बालप्रजलिपते यतः शास्त्रारम्भेऽभि-
धेयाद्यवश्यमभिधेयम् अन्यथा प्रेक्षावत्प्रवृत्त्यसम्भवात्, त-
त्प्रदर्शनात्मकं चेत्तत् प्रतिज्ञातम्, तथाहि—विनयं प्रादुष्क-
रिष्यामीत्युक्तं विनयोऽस्याध्ययनस्याभिधेयः, तत्प्रादुष्करणं
फलम्, तथा चेदमुपेयम्, उपायश्चास्य प्रस्तुताध्ययनम्, इ-
त्यनयोरुपायोपेयभावलक्षणः सम्बन्ध इति च दर्शितं भ-

वति, ततो नाप्रस्तुतत्वं प्रतिज्ञातस्येति स्थितम् । उक्तं ०
१ अ० ।

सम्प्रति यदुक्तं विनयं प्रादुष्करिष्यामीति, तत्र विनयो ध-
स च धर्मिणः कथञ्चिदभिज्ञ इति धर्मिद्वारेण तत्स्वरूपमाह

आणानिदेसये, गुरुणमुववायकारे ।

इंगियागारसम्पन्ने, से विणीए ति वुच्च ॥ २ ॥

आडिति स्वस्वभावावस्थानात्मिकया मर्यादयाऽभिव्य-
प्या वा ज्ञायन्तेऽर्था अनयत्याज्ञा—भगवदभिहितागमरू-
तस्या निर्देश-उत्सर्गापवादाभ्यां प्रतिपादनमाज्ञानिर्देशः,
दमित्थं विधेयमित्थं वेत्येवमात्मकः तत्करणशीलस्तद्-
लोमानुष्ठानो वा आज्ञानिर्देशकरः, यद्वा—आज्ञा—सौम्य
इदं कुरु इदं च मा कार्षीरिति गुरुवचनमव-
तस्या निर्देश इदमित्थमेव करोमि इति निश्चयाभिध-
तत्करः, आज्ञानिर्देशेन वा तरति भवाम्भोधिमित्याह
निर्देशतर इत्यादयोऽनन्तगमपर्यायत्वाद्भगवद्वचनस्य व्य-
ख्याभेदाः सम्भवन्तोऽपि मन्दमतीनां व्यामोहेहेतुतया
लाऽवलादिवोधोपादानार्थत्वाच्चास्य प्रयासस्य न प्रतिस-
प्रदर्शयिष्यन्ते, तथा गुरुणाम्—गौरवाह्याणामाचार्यादीनां
मुप—समीपे पतने स्थानमुपपातः—दृग्वचनविषयदेशा-
स्थानं तत्कारकः—तदनुष्ठाना, न तु गुर्वादेशादिभी-
तद्व्यवहितदेशस्थायीति यावत्, तथेकितं—निपुणमति-
म्यं प्रवृत्तिनिवृत्तिस्वचकर्मपद भ्रूशिरःकम्पादि आकारः
स्थूलधीर्सेवद्यः प्रस्थानादिभावविषयज्ञको दिगवलोकना-
दिः, आह च—
"अवलोक्यं दिसारं, विनयं सा-
यस्स संठवणं । आसणसिद्धिलीकरणं, पट्टियलिग-
एयाइ ॥ १ ॥ " अनयद्वन्द्वे इङ्गिताकारौ
अर्थाद्—गुरुगतौ सम्यक् प्रकरणे जानाति इङ्गित-
कारसम्प्रज्ञः, यद्वा—इङ्गिताकाराभ्यां गुरुगतभावपरिज्ञा-
मेव कारणे कार्योपचारादिङ्गिताकारशब्दनोक्तम्, तेन
सम्पन्नो—युक्तः, 'स' इत्युक्तविशेषणान्वितः विनीतः—वि-
यान्वितः, 'इति' सूत्रपरामर्श उच्यते तीर्थकुण्ड-
रादिभिरिति गम्यते, अनेन च स्वमनीषिकाऽपोह-
इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥

इह विनयोऽभिधित्तः, स च विपर्ययाभिधान एव
द्विविक्ततया सुखेन ज्ञातुं शक्यत इत्यविनयं धर्मिद्वारेणा-

आणानिदेसकरे, गुरुणमुववायकारे ।

पडिणीए असंबुद्धे, अविणीए ति वुच्च ॥ ३ ॥

पादद्वयं प्राग्वत्, नवरं नञ्योजनादव्यतिरेकतो व्याखं-
यम्, प्रत्यनीकः—प्रतिकूलवर्ती शिलाऽऽक्षेपकूलबाल-
भ्रमणवत्, दोषानीकं प्रति वर्तत इति प्रत्यनीकः, वि-
मित्येवंविधोऽसावित्याह—असम्बुद्धः—अनवगततत्त्वः, वि-
विनीतः—अविनयवान् 'इत्युच्यते' इति पूर्ववति
सूत्रार्थः ॥ ३ ॥

साम्प्रतं दृष्टान्तपूर्वकमिहैवास्य सदोपतामाह—

जहा सुणी पूडकणी, णिकसिजइ सव्वसो ।

एवं दुस्सीलपडिणीए, मुहरी निकसिजइ ॥ ४ ॥

यथा इत्युपदर्शने, श्वसितीति शुनी, स्त्रीनिर्देशोऽ-

न्तकुत्सोपदर्शकः, पूती-परिपाकनः कुथितगन्धौ कृमिकु-
लाकुलत्वाद्युपलक्षणमेतत्, तथाविधौ कर्णौ—श्रुती यस्याः
पकरं वा पूतिस्तद्व्याप्तौ कर्णौ यस्याः सा पूतिकर्णा,
सकलावयवकुत्सोपलक्षणं चैतत्, सा चेदशी शुती, कि-
मित्याह—निष्काश्यते—निर्वास्यते वहिर्निःसार्यत इति
यावत्, कुतः ?—‘सव्वसो’ त्ति सर्वतः—सर्वेभ्यो गा-
पुरगृहाङ्गणादिभ्यः, सर्वान् वा हतहतत्यादिविरुद्धवचन-
लनालकुटलेष्टुघातादिकान् प्रकारानाश्रित्य ‘छन्दोवत्
सूत्राणि भवन्ती’ ति छान्दसत्वाच्च सूत्रे शस्त्र-
त्ययः । उपनयमाह—एवम्—अनेनैव प्रकारेण, दुष्ट-
मिति रागद्वेषादिदोषविकृतं शीलं—स्वभावः समाधिरा-
चारो वा यस्यासौ दुःशीलः, प्रत्यनीकः प्राग्वत्, मुखना-
गिमावहति मुखमेव वह परलोकापकारितयाऽरिरस्य मुधै-
व वा कार्ये विनैवारयो यस्यासौ मुखारिर्मुधारिर्वा—बहुवि-
धासम्बद्धभाषी, सूत्रत्वाद्वा ‘मुहरि’ त्ति मुखरो वाचाटो
निष्काश्यते ‘सर्वतः’ इतीहापि योज्यते, ततश्च सर्वतो
निष्काश्यते, सर्वथा कुलगणसंघसमवायवहिवर्ती विधीयत
इति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥

आह—दौःशील्यनिमित्त एवायमविनीतस्य दोषः, प्रत्य-
नीकतामुखरत्वयोरपि तत्प्रभवत्वात् तत्र चैवमनर्थहेतौ
किमसौ प्रवर्तत इति, अत्रोच्यते, पापोपहतमतित्वेन तत्रै-
वास्याभिरतिरिति कृत्वा, तामेव दृष्टान्तपूर्विकामाह—

कणकुंडगं जहिता णं, विट्ठं भुजइ सुयरो ।

एवं सीलं जहिता णं, दुस्सीले रमई मिए ॥ ५ ॥

कणाः—तन्दुलास्तपां तन्मिश्रो वा कण्डकः—तत्त्वोदनेो
त्पन्नकुक्कुसः कणकुण्डकस्तं ‘हित्वा’ पाठान्तरतस्त्यक्त्वा
वा विष्टाम्—पुरीषं भुङ्क्ते—अभ्यवहरति ‘सूकर’ इति ग-
तस्मूकरो, यथेति गम्यते, एवं शीलम्—उत्क्रूरं प्रस्ता-
वाच्छोभनं हित्वा—प्राग्वत्यक्त्वा वा दुष्टे शीलं दुःशीलं
तस्मिन् भावप्रधानत्वाद्वा निर्देशस्य दुष्टे शीलमस्येति
दुःशीलस्तद्वाचो दौःशील्यं तस्मिन्, उभयत्र दुराचारा-
दौ रमते—धृतिमाधत्ते मृग इव मृगः अज्ञत्वादविनीत
इति प्रकमः । इदमत्र हृदयम्—यथा मृग उद्गीर्णासिपुत्रिक-
गौरिगायनपुरुषंहनुकमायतौ मृगुरुपमपायमपश्यन्नः, ए-
वमयमपि दौःशील्यहेतुकमागामिनं भवभ्रमणलक्षणमपाय-
मनालोकयन्न एव सन् गर्तासूकरोपमः सदा पुष्टिदायि-
कणकुण्डकसदृशं शीलमपहाय चिन्वकिजनगर्हिततया वि-
ष्टोपमं दुःशीलं दौःशील्यं वा रमते । इह च दृष्टान्तेऽपि वि-
ष्टुक्त्याभिरतिरेवार्थत उक्ता, तदविनाभावित्वात्तस्याः, य-
द्वा-शुभपरिहारेणाशुभाश्रयणमुभयत्रापि सादृश्यनिमित्तम-
स्तीति नोपमानोपमेयभावविरोध इति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

उक्तोपसंहारपूर्वकं कृत्योपदेशमाह—

सुणिया भावं साणस्स, सुयरस्स नरस्स य ।

विणए ठविज्ज अप्पाणं, इच्छंतो हियमप्पणां ॥ ६ ॥

श्रुत्या—आकर्ण्य अभावं—नञः कुत्सायामपि दर्शना-
दर्शोभने भावं सर्वतो निष्काशनलक्षणं पर्यायं ‘साणस्स’
त्ति प्राकृतत्वादिवैयस्य गम्यमानत्वात् श्रुत्या इव सूक-

रस्य—उत्क्रूर्यायेन शूकरोपमस्य नरस्य, ‘चः’ पूरणे,
यद्वा—श्रुत्याः शूकरस्य च दृष्टान्तस्य नरस्य च दाष्टान्ति-
कस्याशोभनं भावं त्रयाणामप्युत्क्रूरं श्रुत्वा, किमित्याह—वि-
नये वक्ष्यमाणस्वरूपं, स्थापयदात्मानम्, आत्मनैवेति गम्यते,
इच्छन्—वाञ्छन् हितम्—ऐहिकमाभुष्मिकं च पथ्यम्
आत्मनः—स्वस्य, इह ‘चः’ पुनर्दृष्टान्ताभिधानमुपसंहार-
त्वेनाविनये शिष्यस्याशुभभावस्योत्पादनार्थत्वेन वा नाप्र-
कृतमिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥

यतश्चैवं ततः किमित्याह—

तम्हा विणयमेसिज्जा, सीलं पडिलभे जओ ।

बुद्धउत्ते नियागट्ठी, न निकमिज्जइ कणहुइ ॥ ७ ॥

‘तस्माद्’ इति यस्माद्विनयदोषदर्शनादात्मा विनये
स्थापनीयस्तस्मात् विनयम् ‘एषयन्’ अनेकार्थत्वेन धा-
तूनां पर्यवसितवृत्त्या वा कुर्यात्, एवं ह्यात्मा विनये स्था-
प्यत इति । किं पुनरस्य विनयस्य फलम् येनैवमत्रात्म-
नोऽवस्थापनमुद्दिश्यत इत्याशङ्क्याह—शीलम्—उत्क्रूरं
प्रतिबभूव—प्राप्नुयात्—‘यत’ इति विनयात्, अनेन
विनयस्य शीलावाप्तिः फलमुत्क्रूरं, अस्यापि किं फलमि-
त्याह—बुद्धेः—अवगततत्त्वेस्तीर्थकगदिभिरुत्क्रूरं—अभिहितं,
तच्च तन्निजमेव निजकं च—ज्ञानादिस्तस्यैव बुद्धेरान्मी-
यत्वेन तत्त्वत उक्तत्वात्, बुद्धोक्तनिजकम्, तदर्थयते—अ-
भिलषतीत्येवंशीलः बुद्धोक्तनिजकार्थी सन्, पठन्ति च—
‘बुद्धवृत्ते णियागट्ठी’ ति बुद्धेः—उक्तत्वरूपैक्युक्तो—विशे-
षेणाभिहितः स च द्वादशाङ्गरूप आगमस्तस्मिन् स्थित-
इति गम्यते, यद्वा—बुद्धानाम्—आचार्यादीनां पुत्र इव पु-
त्रो बुद्धपुत्रः ‘पुत्ता य सीसा य समं विहित्ता’ इति व-
चनान्, स्वरूपाविशेषणमेतत्, नितरां यजते यागः—पूजा-
यस्मिन् सोऽयं नियागो—मोक्षः, तत्रैव नितरां पूजामम्भवा-
त्, तदर्थी सन्, किमित्याह—न निष्काश्यते—न वाद्विष्क-
यते, कुतश्चिद् गच्छगणादः, किन्तु—विनीतत्वेन सर्वगुणाधा-
रतया सर्वत्र मुख्य एव क्रियते इति भावः, इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

कथं पुनर्विनय एषयितव्य इत्याह—

णिमंते सिषा अमुहरि, बुद्धाणमंति ए मया ।

अट्ठ जुत्ताणि सिक्खिज्जा, निरट्ठाणि उ वज्जण ॥ ८ ॥

नितराम्—अतिशयेन शान्तः उपशमवान् अन्तःकोध-
परिहारणं वहिश्च प्रशान्ताकारतया निःशान्तः स्याद्-भ-
वेत्, तथा अमुग्वारिः—प्राग्वन् अमुग्वरो वा सन् बुद्धा-
नाम्—आचार्यादीनाम् अन्तिके—समीपे, न तु, विनय-
भीत्याऽन्यथैव सदा—सर्वकालमर्थते—गम्यते इति अत्रिः
अन्तर्गौणादिकस्थन् (उपि कुपिगाऽतिभ्यस्थन् उ० २--४)
स च हेय उपादयश्चाभयस्याप्यर्थमाणात्वात्, तेन युक्ता-
नि-अन्यतानि अर्थयुक्तानि, तानि च द्वयोपादयाभिधाय-
कानि, अर्थादागमवचाभि, यद्वा—मुमुक्षुभिरर्थ्यमानत्वाद्-
र्थो मोक्षस्तत्र युक्तानि—उपायतया सङ्गतानि अर्थ वा-अ-
भिधायमाश्रित्य युक्तानि—यतिजनोचितानि शिञ्जन--
अभ्यस्येत, प्रपञ्चितवर्तिनेयानुग्रहाय, व्यतिरेकत आह-
निरर्थकानि—उक्तविपरीतानि इति धर्तव्यादीनि,

यद्वा—वैश्विकवास्यायनादीनि स्त्रीकथादीनि वा 'तुः' पुनरर्थे, वज्रयेत्—परिहरेत् । इह च निशान्त इत्यनन प्रशमादीनामुपलक्षितत्वात् तेषां च दर्शनादिनाभाविता-द् दर्शनस्य च जिनाक्रभावध्वानरूपत्वात् तस्यैव दर्श-नविनयत्वात् अर्थतो दर्शनविनयो दर्शितः । उक्तं हि प्राक्—“दत्त्वाण सव्यभावा, उवद्गु जे जहा जिणिंदहि । तं सह सहइ एरा, दंसणविणओ हवति तम्हा ॥ १ ॥ ” शे-पेण तु श्रुतज्ञानशिक्षाऽभिधायिना ज्ञानदर्शनविनय उक्तः, तत्स्वरूपमाह—“ एणं सिक्खइ एणं गुणं एणं ” ति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥

कथं पुनरर्थयुक्तानि शिञ्जतेत्याह—

अणुमासिओ न कुप्पिजा, खंति सेवेज पंडिए ।

वालैहि सह संसंगि, हासं कीडं च वजए ॥ ९ ॥

‘अनुशिष्ट’ इति अर्थयुक्तानि शिञ्जमाणः कथञ्चित् स्वलि-तादिषु गुरुभिः पर्याप्त्याऽपि शिञ्जितः न कुप्येत्—न कोपं गच्छेत्, किं तर्हि कुर्यादित्याह—‘क्षान्ति—परुषभाषणा-दिसहनात्मिकां सेवेत—भजेत, पण्डा-बुद्धिः सा संजा-ताऽस्येति परिडतः, तथा जुष्टैः—वालैः शीलहीनैर्वा पा-र्यस्थादिभिः सह समं ‘संसंगि’ ति प्राकृतत्वात्संसर्गं, हसनं हासस्तं, क्रीडां च—अन्तार्त्तरिकाप्रदलिकादानादि-जनितां च वज्रयेत्—परिहरेत् सर्वेषामप्येषां विशिष्टशिञ्जाक्षि-तिहेतुत्वात् लोकागमविरुद्धत्वाच्चति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥

पुनरन्यथा विनयमाह—

मा य चंडालियं कासी, बहुयं मा य आलये ।

कालेण य अहिजित्ता, ततो भाइज इक्खओ ॥ १० ॥

‘मा’ निषेधे, चः—समुच्चये, चण्डः क्रोधस्तद्वशादली-कम्—अनृतभाषणं चण्डालीकं, भयालीकाद्युपलक्षणमेतत्, यद्वा—चण्डेनाऽऽलमस्य चण्डेन वा अलितश्चण्डालः, स चातिक्रूरत्वाच्चण्डालजानिस्तस्मिन् भवं चाण्डालिकं क-र्मेति गम्यते, अथवा—अचण्ड ! सौम्य ! अलीकम्—अ-न्यथात्वविधानादिभिरसत्यं, गुरुवचनमागमं चेति गम्यते : मा कार्षीः—मा विधाः, भगवदुद्दिष्टतिलोत्पाटकस्वेच्छा-लापिगोशालकवत्, बहुव बहुकम् अपरिमितमालजालरू-पं ‘मा च’ इति प्राग्वत्, आङ्गिति स्त्र्यादिकथाऽभिध्या-प्या लपेत्—भाषेत, बहुलापनात् ध्यानाध्ययनक्षितिवातत्तो-भादिसम्भवात्, किं पुनः कुर्यादित्याह—कालः—अध्यय-नाद्यवसरः प्रथमपौरुष्याभित्तेन, चः—पुनरर्थे, अधी-त्य—पठित्वा, प्रच्छन्नाद्युपलक्षणमेतत्, ‘ततः’ अध्यय-नात्, अनन्तरमिति गम्येत, ध्यायित्—चिन्तयत्, ‘एक-कं’ इति भावतो रागद्वेषादिसाहित्यरहितः, द्रव्यतस्तु-विविक्तशय्यादिसंस्थः, इत्थं हि चाण्डालिककरणाद्यनु-त्थानमर्थातार्थस्थिरीकरणं च कृतं भवतीति भावः । इह च वादवर्षणं साक्षाद्भागुतिरुक्ता, ध्यायित्वानेन मनोगुप्तिः, आद्यपादोत्तराध्यायानद्वयेन तु कायगुप्तिरपि, एताश्च चारि-त्रान्तगता एव, यदुक्तम्—“पणिहाणजोगजुत्तो, पंचहि समित्ताहि तिहि” गुत्तीहि । एस चरित्तायारो, अद्विहा होर एणव्वो ॥१॥” न च चारित्राचारस्तत्त्वतश्चरित्रवि-

नयादतिरिच्यते इति देशतस्तस्याप्यनेनाभिधानमिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥

इत्यमकृत्यनिषेधः कृत्यविधिश्चोपदिष्टः कदाचिदेतद्विप-र्ययसम्भवे च किं करणीयमित्याह—

आहच्च चंडालियं कटु, न निणहविज्ज कएहुइ ।

कडं कडं ति भासिजा, अकडं नो कडं ति य ॥११॥

आहत्य—कदाचित् चण्डालिकं च चण्डालिकं चोक्तरूपम्, यद्वा—चण्डालीकं च चण्डालीकं कृत्या—विधाय न निह-वीत—न कृतमेवेति नापलपत्, कदाचिदपि, यदा परैरुप-लक्षितो यदा वा नापलक्षितस्तदाऽपीत्यर्थः, किं तर्हि कुर्या-दित्याह—कृतम्—विहितं चाण्डालीकादि कृतमिति—इति कृतमेव न भयलज्जादिभिरकृतमपि भाषेत—ब्रूयात्, अकृतम्—तदेवाविहितं नोकृतमिति—अकृतमेव भाषेत, न तु मायो-परोधादिना कृतमपि, अन्यथा मृषावादादिदोषसम्भवात्, उपलक्षणत्वाच्चास्य बहुनालपनकालाध्ययनादिविपर्ययसम्भ-वेऽप्येतद्वयं कृत्यम् । इदं चात्राकृतं—कथञ्चिदतिचारसम्भ-वे लज्जाद्यकुर्वन् स्वयं गुरुसमीपमागत्य—‘जह वालो जंप-तां कज्जमकजं च उज्जुयं भणति । तं तह आलोपज्जा, मायाभयविष्णुमुक्को उ ॥ १ ॥ ” इत्याद्यागममनुस्मरन् कथ-ञ्चित् पदैः प्रतीतमप्रतीते वा मनःशल्यं यथावदालोचयेत्, ततश्चनेनान्तरतपोऽन्तरगताऽऽलोचनाख्यप्रायश्चित्तभेदा-भिधानम्, अनेन च शेषतपोभेदानामप्युपलक्षितत्वात् तपो-विनयमाह इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

इहैवं पुनः पुनरुपदेशश्रवणाद् यदैव गुरोरुपदेशस्तदैव प्र-वर्तितव्यं निवर्तयितव्यं चेति स्यादाशङ्का, तदपनोदायाह—

मा गलियस्सेव कसं, वयणमिच्छे पुणो पुणो ।

कसं व दडुमाइन्नो, पावगं परिवजए ॥१२॥

मा—निषेधे, गलिः—अचिनीतः, स चासावश्वश्च गल्यश्वः स इव, कशनीति कशस्तम्, उपलक्षणत्वात् कशप्रहारं वचनम् प्रवृत्तिनिवृत्तिविषयमुपदेशे, प्रस्तावाद् गुरुणाम्, इ-च्छेत्—अभिलषेत्, पुनः पुनः—वारं वारम्, कोऽभिप्रायः—य-था गल्यश्वो दुर्विनीततया न पुनः पुनः कशप्रहारं विना प्रवर्तते निवर्तते वा, नैवं भवताऽपि प्रवृत्तिनिवृत्तयोः पुनःपुन-गुरुवचनमपेक्षणीयं, किन्तु ‘कसं व दडुमाइणे’ ति इवश-ब्दस्य भिन्नक्रमत्वात् कसं—चर्मयष्टि दृष्ट्वाऽऽकीर्णो—वि-नीतः, स चेह प्रस्तावादश्वः स इव, सूचकत्वात् सूत्रस्य, सुशिष्यो गुरोराकारादि दृष्ट्वा, पापमेव पापकं, गम्यमान-त्वादनुष्ठानं परिवर्जयेत्—सर्वप्रकारं परिहरेत्, उपलक्षण-त्वादितरच्चानुतिष्ठेत्, पठन्ति च—‘पावगं पडियज्ज’ ति तत्र च पुनर्नाति पावकं—शुभमनुष्ठानं प्रतिपद्येत—अङ्गी-कुर्यात्, इहापि प्राग्वदिनरत् परिहरेत्, किमुक्तं भवति ?-यथाऽऽकीर्णोऽश्वः कशप्रहरणादिनाऽऽरोहकाभिप्रायमुपल-भ्य कशनाताडित एव तदभिप्रायानुरूपं प्रवर्तते निवर्त-ते वा, तथा सुशिष्येणाप्याकारादिभिराचार्याशयमवगम्य-वचनेनाप्रेरित एव प्रवर्तते, मा भूत्—यथाऽऽरोहकस्येव गुरोरायास इति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥

अत्र च निरुक्तिरुक्त गल्याकीर्णौ व्याचिख्यासुः ' तत्त्वभेदपर्यायैर्व्याख्या ' इति तत्पर्यायानाह—

गंडी गली मराली, अस्से गोणे य हुंति एगट्टा ।

आइन्ने य विणीए, य भद्दए वावि एगट्टा ॥ ६४ ॥

गच्छति प्रेरितः प्रतिपथादिना डीयते च कूर्दमानो विहायोगमनेनेति गरिडः, मिलित्येव केवलं न तु वहति गच्छति व्रति गलिः, म्रियते इव शकटादौ याजितो रानि च ददाति लत्तादि लीयते च भुवि पतनेनेति मरालिः—अमी च अश्वे तुरगे गोणे च वलिवर्हे भवन्ति एकार्थाः—एकोऽर्थो—दुष्टनालक्षणः अनन्तरोक्तानीत्या प्रवृत्तिनिमित्तभेदेऽप्यमीषामिति कृत्वा । आकीर्ण्यते—व्याप्यते विनयादिभिर्गुणैरिति आकीर्णः चः—पूरणे, विशेषेण नीतः—प्रापितः प्रेरकचित्तानुवर्तनादिभिः श्लाघादीति विनीतः, भाति—शोभते स्वगुणैर्ददाति च प्रेरयितुश्चित्तनिवृत्तिमिति भद्रः ; स एवं भद्रकः, चशब्दः इहाप्यश्वे गोणे चेति विषयानुवृत्त्यर्थः, अपिशब्द इह पूर्वत्र चानुक्तपर्यायान्तरसमुच्चयार्थः, एकार्था इति प्राग्वदिति गाथार्थः ॥ ६४ ॥

न चैवं गल्याकीर्णेतुल्यशिष्ययोर्गुरोरायासजननाजनने एव गुणदोषौ, किन्तु—गलिसदृशस्यानाश्रवत्वाद्दोषकीर्णेतुल्यस्य चित्तानुगतत्वादेः सम्भव इति तद्वशतः कोपनप्रसादने अपि । अत एवाह—

अणासवा थूलवया कुसीला, मिउं पि चंडं पकरंति सीसा ।

चित्ताणुया लहु दक्खोवेवेया, पसायए ते हु दुरासयं पि ॥ १३ ॥

' अणासव ' इति आ—समन्तात् शृण्वन्ति—गुरुवचनमाकर्णयन्तीत्याश्रवाः न तथा प्रतिभाषाविषयस्य तस्याश्रवणादनाश्रवाः, पश्यते च—' अणासुण ' इति अस्यार्थः स एव स्थूलम्—अनिपुणं यतस्त्रतो भाषितया वचां येषां ते स्थूलवचसः ' कुसीला ' इति दुःशीलाः, मृदुमपि—अकोपनमपि कामलालापिनमपि वा चण्डं—कोपनं परुषभाषणं वा प्रकुर्वन्ति—प्रकर्षेण विदधति शिष्याः—विनेयाः, सम्भवति ह्येवंविधशिष्यानुशासनाय पुनः पुनर्वचनात्मकं खेदमनुभयतां मृदोरपि गुरोः कोप इति । इत्थं गलितुल्यस्य दोषमभिधायैतरस्य गुणमाह—चित्ते—हृदये प्रक्रमात् प्रेरकस्यानुगच्छन्ति कसपाताननपेक्ष्य जात्याश्रवदनुवर्तयन्तीति चित्तानुगाः लघु—शीघ्रमेव दत्तस्य भावो दाक्ष्यम्—अधिलम्बितकारित्वं तेन ' उच्येय ' इति उपपेता युक्ता दाक्ष्योपपेताः प्रसादयेयुः सप्रसादे कुर्युः ' ते ' इति शिष्याः, ' हुः ' पुनरर्थः, दुःस्त्रेणाऽऽश्रयन्ति तमतिकोपनत्वादिभिरिति दुराश्रयस्तमपि, प्रक्रमाद् गुरुं, किं पुनरनुकटकषायमित्यपिशब्दार्थः । अत्रोदाहरणं चण्डरुद्राचार्यशिष्याः, तत्र च सम्प्रदायः—' अवन्ती—जणवण उज्जणीणयरीए एहवणुज्जाणे साहुणे समोसरिया, तस्स सगासं एगो जुवा उदत्तवेसो वयंससहिओ उवागतो, सो ते वंदिऊण भणति—भयवं ! अग्ने संसाराउ उत्तरेह पव्वयामि त्ति, एस एम्व पयंचेति त्ति काऊण ' घृण्यतां कलिना कलिरि ' ति चंडरुद्रं आयरियं उवदिसन्नि, एस ते नित्थारेहि त्ति । सोऽवि य सभावेण फरुसो, तओ सो वंदिऊण भणइ—भगवं ! पव्वावेह (हि) ममं ति, तेण भ-

णिनो—छारं आणेह त्ति, आणीए लोयं काऊण पव्वाविओ वयंसगा से अधिइ काऊण पडिगया । तेऽवि उवस्सयं नियगं गया, विलेविण मूर पंथे पडिलेहेइ, परं पच्चूसं वचामि त्ति विसज्जिओ । पडिलेहिउमागओ । पच्चूसं निग्गया पुगतो वच्चति त्ति भणिनो । वच्चंता पंथातो फाडितो चंडरुद्रो खाणुए पक्खलितो । रुमिणए हा दुट्टु सेह त्ति दंडण मत्थए आहतो, मिरं फाडितं । तहावि सम्मं सहइ विमले पहाए चंडरुद्रेण रुहिगोमलनमुज्जाणो दिट्ठो । हा ! दुट्टु कयं ति संवेगमावरणेण खामिओ । " एवं गुरुप्रसादान् चण्डरुद्राचार्यशिष्यस्यैव सकलसमीहितावाप्तिरिति मत्वा मनोवाक्कायैर्गुरुचित्तानुवृत्तिपरं भाष्यमिति । अननानन्तरं च सूत्रेण प्रतिरूपयोगयोजनात्मकं श्रौपचारिकं विनय उक्त इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥

कथं पुनर्गुरुचित्तमनुगमनीयमित्याह—

णाऽपुट्ठो वागरे किंचि, पुट्ठो वा नाऽलियं वए ।

कोहं असच्चं कुव्विजा, धारिजा पियमपियं ॥ १४ ॥

नापृष्ठः—कथमिदम् ? इत्याद्यजल्पितः, गुरुंति गम्यते, व्यागृणीयात्—वदेत्, तथाविधं कारणं विना, किञ्चित्—स्तोकमपि, पृष्ठे वा न अलोकम्—अनृतं वदेत् कारणान्तरं च गुरुभिरतिर्निर्भत्सितोऽपि न नावत् कथ्येत् कथंचिदुपपन्नं वा क्रोधम् असत्यं—तदोत्पन्नकुविकल्पविफलीकरणेन कुर्वीत—विदध्यात्, कथम् ?—धारयेत्—स्थापयेत्, मनसीति शेषः, ' पियमपियं ' इति इवाप्योन्मयमानत्वात् प्रियमिवेष्टमिव सदा गुणकारणतया अप्रियमपि कर्णकटुकतया तदाऽनिष्टमपि, गुरुवचनमिति गम्यते, अत्र श्लोकपूर्वाधेन वाचा यथा गुरुरनुवर्तनीयः तथोक्तमुत्तरार्धेन तु मनसीति । अथ—घा—नापृष्ठ इति—न गुरुणैव किन्तु येन केनचिदपीत्यादि क्रमेण पादत्रयं सामान्येन प्राग्वक्ष्यं, नवरं क्रोधम् उपलक्षणत्वात्मानादिकषायं चोत्पन्नमसत्यं कुर्वीत । क्रोधासत्यतायामुदाहरणं संप्रदायः—' कस्स वि कुलपुत्तयस्स भाया वेरिणए वावाइओ । तओ सो जणणीए भणइ—पुत्त ! पुत्तघाययं घायसु त्ति, तओ सो तेण जीवग्गहो गिरिहऊण जणणीसमीवमुवणीओ । भणिओ अणेण—भायघायय ? कहिं ते आहणामि त्ति, तेण भणिओ—जहिं सरणागया आहम्मंति, तेण जणणी अवलोकिया, ताए भणइ—पुत्त ! सरणागया आहम्मंति । तेण भणइ—कहं रोसं सफलं करेमि त्ति । तेण भणइ—ए पुत्त ! सव्वत्थ रोसो सफलो कज्जइ । पच्छा सो तेण विसज्जिओ । " एवं क्रोधमसत्यं कुर्वीत, मानादिविफलीकरणे उदाहरणान्यागमादवधारणीयानि, इत्थमुदितानां क्रोधादीनां विफलीकरणमुपदिष्टम् । सम्प्रति यथेषामुदय एव न स्यात् तथापिदुमाह—धारयेत्—स्वरूपेणावधारयेत्, न तद्वशतो रागं द्वेषं वा कुर्यात्, प्रियं—प्रीत्युत्पादकं शेषजनापेक्षया स्तुत्यादि, अप्रियं तद्विपरीतं निन्दादि, तत्रोदाहरणं संप्रदायः—' असिवोवदुए णयरे तित्ति भूयवाइया रायाणमुवगया, भणंति—अग्ने अमिवं उवसमंमो

त्ति, राहणा भणियं—सुमियो केणोवाएणं ति । तत्थेगो भ-
णइ—अत्थिमहेगं भूयं, तं सुखं विउच्चिऊणं गोपुररत्थाइ-
सु पडियडइ, तं न णिहालयव्वं, तं णिहालियं रुसइ ।
जो पुणं तं निहालेति सो विणस्सइ, जो पुणं पिच्छिऊणं
अहोमुहो ठाई सो रोगाओ मुच्चइ । राया भणति—अलाहि
एएणं अइरोसणेणं ति । विइओ भणति—महच्चयं भूयं
महति महालयं रूवं विउच्चति, लंयोयं विवियकुच्छं पं-
चसिरं एगपादं विसिहं विस्सरूवं अट्टट्ठासं सुयंतं गा-
यंतं पणच्चंतं, तं विकितरूपं दट्ठणं जां पढसति पंचेति
वा तस्स सत्तहा सिरं फुट्टइ, जो पुणं तं सुहाहिं वायाहिं
अभिणंदति धूवपुण्फाईहिं पूएइ सो सव्वहाऽऽमयातो
मुच्चइ । राया भणइ—अलंमएणं पि । तनितो भणइ—मम
वि एवंविहमेव णातिविसंस्करं भूयमत्थि, पियण्णिका-
रिणं दरिसणादेव रोगेहितां मोचयति, एवं हाउ त्ति-
तेण तहा कए असियं उवसंतं । एवं साधू वि आसारू-
पत्ते सति सदादिपडिकूलत्ते च परोहिं परिभूयमाणो प-
चंचिज्जमाणो हम्मिज्जमाणो वा तथा धुव्वमाणो वा पूइज्ज-
माणो वा तं पियापियं सहेत । अनन च मनोगुत्थमिधा-
नाच्चारिचविनय उक्क इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥

आह—क्रोधासत्याकरणादिभिरात्मदमनोपाय उक्कः, तत्र
च याद्येष्वपि दमनीयसु सत्सु किमिति तस्यैव दमनोपाय
उद्दिश्यतः ? किं वा तदमनं फलमिति, अत्रोच्यते—

अप्पामेव दमेयव्यो, अप्पा हु खलु दुदमो ।

अप्पादंतो सुही होइ, अस्सि लोए परत्थ य ॥ १५ ॥

अतति—सततं गच्छति शुद्धिसंज्ञात्मकपरिणामान्तरा-
णीत्यात्मा तमेव दमेयत्—इन्द्रियनोइन्द्रियदमेन मनो-
ज्ञेतरविषयेषु रागद्वेषशतो दुष्टगजंभिवोन्मागंमामिने स्वयं
विवेकाङ्कुशेनापशमनं नयत्, पठन्ति च—‘अप्पा चेव दमे-
यव्यो’ त्ति स्पष्टम्, किमेवमुपदिश्यत इति आह—आत्मेव,
हुशब्दस्यैवकारार्थत्वात् ‘खलु’ इति यस्मात् दुदमः—दुर्ज-
यः, ततस्तदमने दमिता एव बाह्यदमनीया इति, न तद्-
मनमुपदिश्यत इति भावः, उक्कं हि—“सव्वमण्ये जिण
जियं” कः पुनरवंगुण इत्याह—आत्मा दान्त-उप-
शममानीतः, सुखमस्यास्तीति सुखी, भवति, क ?—अ-
स्सिन्—इत्यनुभूयमानायुषि विनेयाध्यस्तं लोकं—भवे प-
रत्र च इत्याशामिनि भवान्तरे, दान्ताऽऽत्मानो हि
परमर्थय इहैव सुरैरपि पूज्यन्ते, अदान्ताऽऽत्मानस्तु
चौरपारदारिकादयो विनश्यन्ति, तथा—“सहेण मओ
रूवे—ए पयंगो महुयरो य गंधेण । आहारेण य
मच्छो, बज्झइ फरिसणं य गंधे ॥ १ ॥” तद्वि-
पर्ययतस्तु—इह परत्र च नन्दन्ति, तत्र चोदाहरणम्—“दो
भायरो चोरा, तंभि उवस्सए साहुणो वासावासं उवाग-
या, तेहिं वासरत्तपरिसमत्तीए गच्छंतेहिं तेसि चोराणं
असं वयं किंचि अपडिच्चज्जमाणणं रत्ति न भोत्तव्वं ति
वयं दिण्ण । अन्नया तेहिं उदाएहिं सुवहुयं गोमाहिसं आ-
णीयं, तत्थ अन्न महिसं मारउं पइउमारद्धा, अन्न मज्ज-
स्स गया, मंसइत्ता संपहारोन्ति—अज्जेगे मंसं विसं पक्खि-
भामो तो मज्जइत्ताणं दाहामो, तओ अम्हं सुवहु गोमा-

हिसं भागेण आगमिस्सइ, मज्जइत्ता वि एवं चेव सामत्थे-
हिं ति, एवं तेहिं विसं पक्खित्तं, आइच्चो य अत्थं गतो,
ते भायरो न भुत्ता, इयं परोप्परं विसंसंजुनेण मज्ज-
मंसेण उवभुत्तेण मया, मरिऊणं य कुगइ गया, इयं इह
परलोए य सुहभागिणो जाया, एवं ताव जिम्भिदियदमे,
एवं सेसेसु वि इंदिएसु, अप्पादंतो सुही होइ, अस्सि
लोए परत्थ य ।” इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥

किं पुनः परिभावयन्नात्मानं दमयेदित्याह—

वरं मे अप्पा दंतो, संजमेण तवेण य ।

माऽहं परोहिं दम्मंतो, बंधणेहिं बहेहि य ॥ १६ ॥

वरं—प्रधानं मे—मया आत्मा—अभिहितरूपस्तदाधा-
ररूपो वा देहः, ‘दान्त’ इति दमं प्राहितः असमञ्जस—
चेष्टातो व्यावर्तितः, केन हेतुना ?—संयमेन—पञ्चाश्रव-
विरमणादिना, तपसा च—अनशनादिना, चशब्दो द्वयोर-
प्यनपेक्षितायां मुक्तिहेतुताविरहात् परस्परसापेक्षतासूचना-
र्थः, सम्यग्-ज्ञानसमुच्चयार्थो वा—विषयये दोषदर्शनायाह—
‘मा’ प्राग्वत्, ‘अहम्’ इत्यात्मनिर्देशः, परैः—आत्मव्य-
तिरिक्तैः ‘दम्मंतो’ त्ति आपन्वाहमितः, कैः ?—बन्धनैः—
बन्धनादिविरचितैर्मयूखव्यादिभिः बन्धैश्च—लतालकुटादिता-
डनैः, अत्रोदाहरणम्—“सयणंओ गंधहत्थी अडवीए ह-
त्थिजूहं महल्लं परिवसइ, तत्थ जूहवती जाए जाए गयक-
लभए विणांसइ, तत्थेगा करिणी आवरणसत्ता चित्तेइ—
जइ कहं चि गयकलभतो जायइ, सोऽपि एतेण विणासि-
ज्जिहि त्ति काउं लंगति आसरइ, जूहाहिवेण जूहं छुम्भइ-
पुणं ओसरइ, ताहं वितियततियादिसं जूहणं मिलइ,
ताहे एगं रिसिआसमपयं दिट्ठं, सा तत्थ अल्लिणा संव-
णिया य अणापरिसओ, सा पस्या गयकलहं, सो तेहिं
रिसिकुमारेहिं सहिओ पुण्फारामं सिचइ, सयणउ त्ति से ना-
मं कयं । वयत्थो जातो, जूहं दट्ठणं जूहपति हंतूणं जूहं
णेण पडिचएणं । गंतूणं य अणंणं सो आसमो विणासितो,
नो अन्नावि कावि एवं काहिति ति । ताहे तेरिसितो रुसिया,
पुण्फलगहियपाणी सेणियस्स रणो सयासं उवगया ।
कहियं चऽणेहिं—परिसो सव्वलक्खणंसंपुणो गंधहत्थी से-
यणतो णाम । सेणिओ हत्थिगहणाय गतो । सो य हत्थी
देवयाए परिगहितो, ताहे (ए) ओहिणा आभोइयं—जहा-
अवस्सं एसो घेणति, ताहे ताए सो भल्लइ—पुन ! वरं ते अ-
प्पा दंतो, ए यऽसि परोहिं दम्मंतो बंधणेहिं बहेहि य । सो एवं
भणिओ सयमेव रत्तीए गंतूणं आलाणखंभं अस्सितो ”
यथा हि अस्य स्वयन्दमनामहागुणः तथा मुक्त्यर्थिनोऽपि
विशिष्टनिर्जरातः, इतरथा त्वकामनिर्जरातो न तथेति सू-
त्रार्थः ॥ १६ ॥

गुर्वनुवृत्त्यात्मकं प्रतिरूपविनयमाह—

पडिणीयं च बुद्धाणं, वाया अदुव कम्मणा ।

आधि वा जइ वा रहस्से, नेव कुज्जा कयाइ धि ॥ १७ ॥

प्रत्यनीकम् इति—प्रतिकूलम्, चः पूरणे, चेष्टितमित्यु-
पस्कारः, भावप्रधानत्वाद्वा निर्देशस्य प्रत्यनीकत्वं केषा-
म् ?—बुद्धानाम्—अवगतवस्तुतत्त्वानां गुरुणामिति यावत्,

कया ? , वाचा , किं त्वमपि किञ्चिज्ज्ञानीषे ? , इत्येवंरूपया विपरीतप्ररूपणायां प्रेरितस्त्वयैवैतदित्यमस्माकं प्ररूपितमित्याद्यात्मिकया वा , अथवा-कर्मणा—संस्तारकातिक्रमण-करचरणसंस्पर्शनादिना आविः—जनसमक्षं प्रकाशदेश इति यावत् , यदिवा-रहस्ये विविक्तापाश्रयादौ 'न' इति निषेधे एव—अवधारणे , स च 'शत्रोरपि गुणा प्राप्ताः , दोषा वाच्या गुरोरपि' इति कुमतराकरणाथः कुर्यात् इति विदध्यात् कदाचित्—परुषभाषणादावपीति सूत्रार्थः ॥१७॥

पुनः शुश्रूषणात्मकं तमेवाह—

ए पक्खओ ए पुरओ , येव किच्चा ए पिट्ठओ ।

न जुंजे ऊरुणा ऊरुं , सयणे ए पडिस्सुणे ॥१८॥

न पक्षतः—दक्षिणादिपक्षमाश्रित्य उपविशेदिति सर्वत्रोपस्कारः तथाप्यंशेन तत्पङ्क्तिरसमविशतः तत्साम्यापादनेनाविनयभावात् , गुरोरपि वक्तावलोकने स्कन्धकन्धरादिवाधासम्भवात् , न पुरतः—अग्रतः , तत्र वन्दकजनस्य गुरुवदनानवलोकनादिनाऽप्रीतिभावात् , नैव इति पूर्ववत् कृतिः—वन्दनं कं तदर्हन्ति कृत्याः दण्डादित्वाद् यप्रत्ययः ते चार्थादाचार्यादयस्तेषां पृष्ठतः—पृष्ठदेशमाश्रित्य , द्वयोरपि सुखादर्शने तथाविधरसवत्ताऽभावादित्यसम्भवात् न युज्यात्—न संघट्टयद् अत्यासन्नोपवेशादिभिः , ऊरुणा—आत्मीयेन , ऊरुकृत्य संवन्धनं , तथा करणेऽत्यन्ताविनयसम्भवात् , उपलक्षणं चैतत् शेषाङ्गस्पर्शपरिहारस्य , शयने-शय्यायां शयित आसीनो वेति शेषः , किमित्याह—न प्रतिशृणुयात् , किमुक्तं भवति ?—कदाचिच्छ्रव्यागतो गुरुणाऽऽकारित उक्तो वा कृत्यं प्रति न तथास्थित एवावज्ञया कुर्म एवमित्यादिवचनतः प्रतिजानीयात् , किन्तु-गुरुवचनसमनन्तरमेव सम्भ्रान्तचेता विनयनिरचितकराञ्जलिः समीपमागत्य पादपतनपुरस्सरमनुगृहीतोऽहमिति मन्यमानो भगवन्निच्छामोऽनुशिष्टिमिति वदेदिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥

पुनस्तमेवाह—

नेव पण्हत्थियं कुञ्जा , पक्खपिंडं व संजए ।

पाए पसारिए वाऽवि , न चिट्ठे गुरुणंतिए ॥ १९ ॥

नैव पर्यस्तिकां-जानुजहोपरिवस्त्रवेष्टनाऽऽत्मिकां कुर्यात् , पक्षापिण्डं वा बाहुद्वयकायपिण्डात्मकं संयतः—साधुः , तथा पादौ प्रसारयेत् वाऽपि नैव , वा-समुच्चयार्थः , अपिः—किं पुनरित इतो चित्तिपेक्षिति निदर्शनार्थः । अन्यच्च—न तिष्ठेत् नाऽऽसीत , क ?—गुरुणामन्तिके इति , प्रक्रमादतिसन्निधौ , किन्तुचित्तदेश एव , अन्यथाऽविनयदोषसम्भवात् , अथवा—पाए पसारिए वावि' इति पाठात् पादौ प्रसारितौ वाऽपि , कृत्वेति शेषः , एकारस्यालक्षणिकत्वात् प्रसार्य वा न तिष्ठेद् गुरुणामन्तिके उचितप्रवेशेऽपीति , उपलक्षणं चैतद्दण्डपादिकाऽवष्टम्भादीनामिति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥

पुनः प्रतिश्रवणविधिमेव सविशेषमाह—

आयरिएहिं वाहिंतो , तुमिणीओ ए कयाइ वि ।

पसायट्ठी नियागट्ठी , उवचिट्ठे गुरुं सया ॥ २० ॥

आचार्यैः उपलक्षणत्वादुपाध्यायादिभिः 'वाहितो' इति व्याहृतः—शब्दितः 'तुमिणीओ' इति तूष्णीकः तूष्णीशालः न कदाचिदपि ग्लानाद्यवस्थायामपि भवेदिति गम्यते , किन्तु—'धन्यस्यापरि निपत-त्यहितसमाचरणधर्मनिर्वापी । गुरुवदनमलयनिसृतो , वचनरसध्वन्द्वनस्पर्शः ॥१॥' इति । प्रसादोऽयं यदन्यसद्भावेऽपि मामादिशान्ति गुरुव इति प्रक्षितुम्—आलोचितुं शीलमस्येति प्रसादप्रेक्षा , पाठान्तरतः प्रसादार्थी , वा गुरुपरितोषाभिलाषी 'णियागट्ठी' इति पूर्ववत् , उपतिष्ठत मस्तकनाभिवन्द इत्यादि वदन् सविनयमुपसर्पेत् , गुरुं सदा—सर्वकालमिति सूत्रार्थः ॥ २० ॥

तथा—

आलवंते लवंते वा , ए णिसीञ्जा कयाइ वि ।

चइत्ता आसणं धीरो , जओ जत्तं पडिस्सुणे ॥ २१ ॥

आङ्गिति ईषल्लपति—वदति लपति वा वारमनंकथा वाऽ—भिदधति न निर्पादेत्—न निषण्णा भवेत् , कदाचिदपि—व्याख्यानादिना व्याकुलतायामपि , किन्तु—त्यक्त्वा—अपहाय आसनं—पादपुच्छनादि , धिया राजते धीरः , अक्षोभ्यो वा परीषदादिभिः , 'यत' इति यतो यत्नवान् 'जत्तं' इति प्राकृतत्वाद्धिन्दुलोपे तस्य च द्वित्वे यदुख आदिशन्ति तत् प्रतिशृणुयात्—अवश्यविधेयतया अभ्युपगच्छेदिति यावत् । यद्वा—यत इति यत्र गुरुवः , तत्र गत्वेति गम्यते , यात्रां—संयमयात्रां प्रस्तावाद् गुरुपदिष्टां प्रतिशृणुयादिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥

पुनः प्रतिरूपविनयमेवाऽह—

आसणगओ ए पुच्छिञ्जा , येव सिञ्जागओ कया ।

आगम्मुकुडुओ संतो , पुच्छिञ्जा पंजलीगडे ॥ २२ ॥

'आसनगतः' इति आसनासीनो न पृच्छेत् , सूत्रादिकमिति गम्यते , नैव शय्यागत , इति संस्तारकस्थितः , तथाविधावस्थां विनेत्युपस्कारः , 'कदाचिदपि' बहुश्रुतत्वेऽपि , किमुक्तं भवति ?—बहुश्रुतेनापि संशये सति 'न'—न प्रष्टव्यम् , पृच्छताऽपि नावज्ञया , सदा गुरुविनयस्यानतिक्रमणीयत्वात् , तथा चाऽऽगमः—'जहाहि अग्नी जलणं न मंसं , णाणाहुई मंतपयाहि सिच्चं । एवारि (री) यं उवचिट्ठेइञ्जा , अणंतण्णोवगओऽवि संतो ॥ १ ॥' किं तर्हि कुर्यादित्याह—आगम्य-गुर्वन्तिकमेत्य उत्कुटुक इति—मुक्तासनः , कारणतो वा पादपुच्छनादिगतः सन् शान्तो वा पृच्छेत्—पर्यनुयुञ्जीत , सूत्रादिकमितीहापि गम्यते , प्रकरणेन अन्तःप्रीत्यात्मकं कुतो—विहितोऽञ्जलिः उभयकरमीलनात्मकोऽनेनेति प्रकृताञ्जलिः , प्राकृतत्वाच्च कृतशब्दस्य परनिपातः , 'पंजलिउड' इति पाठे च प्रकटं भावान्विततयाऽञ्जलिपुटमस्येति प्राञ्जलिपुट इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥

ईदृशस्य शिष्यस्य गुरुणा यत् कृत्यं तदाह—

एवं विणयजुत्तस्स , सुत्तं अर्थं च तदुभयं ।

पुच्छमाणस्स सिस्सस्स , वागरिज जहासुयं ॥ २३ ॥

एवम्—इत्युक्तप्रकारेण विनययुक्तस्य-विनयान्वितस्य सूत्र-कालिकोत्कालिकादि अर्थे च तस्यैवाभिधेयं तदुभयम्—सूत्रार्थोभयं पृच्छतः—क्षीप्सतः शिष्यस्य-स्वयं दीक्षितस्यो-

पसम्पन्नस्य वा व्यागृणीयात्—विविधमभिव्याप्त्याऽभिध्या-
न व्याकुर्याद्वा—प्रकटयेत् यथा येन प्रकारेण श्रुतम्—आक-
र्णितं, गुरुभ्य इति गम्यते, न तु स्वबुद्धयैवांग्रहितमि-
त्यभिप्रायः । अनेन च—“आयारे सुयविणयः विविधवर्णं चैव
होइ वोड्डेव । दोसस्स य निग्घाए.विणयं चउहेस पडिवत्ती
॥ १ ॥” इत्यागमाभिहितचतुर्विधाचार्यविनयान्तर्गतस्य,

“सुत्तं अत्थं च तद्वा, हियकरणिस्सेसयं च वाएइ ।
एसो चउव्विहो खलु, सुर्याविणयो होइ णायव्वो ॥ १ ॥
सुत्तं गांहति उज्जुत्तां, अत्थं च सुणावप पयत्तणं ।
जे जस्स होइ जोगं, परिणामगमाइ तं तु सुयं ॥ २ ॥
निस्सेसमपरिस्सेसं, जाव समत्तं च ताव वाएइ ।
एसो सुर्याविणयो खलु, निहिट्ठो पुव्वसूरीहिं” ॥ ३ ॥

इत्याद्यागमाभिहितस्य श्रुतविनयस्य साक्षादभिधानम्. यच्च
विनयं प्रादुर्करिष्यामीति प्रतिज्ञाय ‘अधुट्ठाणं अजलिं तथा
‘दंसणणाचरित्तं’ इत्यादिना ग्रन्थेनैव न तस्य शुद्धस्वरूपा-
भिधानं, किं तु—‘णिसंते सिया असूहरी’ इत्यादि लिङ्-
न्तादिपदरूपं दर्शयन्तया, तदपि प्रसङ्गं एव यथायोगमा-
चार्यविनयपददर्शनपरमिति भावनीयमिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥
उत्त० पाई० १ अ० । (पुनः शिष्यस्य वाग्विनयः ‘भासा’
शब्दे पञ्चमभागे १५४५ पृष्ठ गतः ।)

इत्थं स्वगतदोषपरिहारमभिधायोपाधिकृतदोषपरिहारमाह—

समरेसु अगारेसु, गिहसंधिसु अ महापहेसु ।

एसो एमिठ्ठिए सद्धिं, नेव चिट्ठे न संलवे ॥ २६ ॥

समरेषु—खरकुटीषु, तथा च चूर्णिकृत्—समरं नाम-
जत्थं हेट्ठा लोहयारा कम्मं करेति’ उपलक्षणत्वादस्यान्य-
प्यपि नीचारस्पंदेषु अगारेषु—गृहेषु गृहसन्धिषु च-
गृहद्वयान्तर्गलेषु च महापथेषु—राजमार्गादौ, किमि-
त्याह—एकः—असहायः एका—असहाया सा चासौ स्त्री
च एकस्त्री तथा सार्द्धं—सह नैव तिष्ठत्—असंलग्नश्च चोर्द्ध-
स्थानस्थो न भवत्, न संलग्नः—न तथैव सह संभाषं कु-
र्यात्, अत्यन्तदुष्टताद्भावनपरं चैकग्रहणम्, अन्यथा सस-
हायस्यापि ससहायया अपि च स्त्रिया सहावस्थानं सम्भा-
षणं चैव विधास्पंदेषु दोषाथैव, प्रवचनमालिन्यादिदोषसम्भ-
वात्, अथवा—सममर्गिभ्यर्तन्त इति समरा द्रव्यतो ज-
नसंहारकारिणः संग्रामाः, भावानु खीणामरिभूतत्वात् ज्ञा-
नादिजीवस्वतत्त्वघातिनः, तासामेव दृष्ट्या दृष्टिसम्बन्धाः,
तत्रह भावसमरैरधिकारः, सप्तमी चेत्यम्, ततोऽयं भा-
वार्थः—द्रव्यसमरा हि न स्युरपि प्राणापहारिणः, भाव-
समरास्तु ज्ञानादिभावप्राणापहारिण एव, विशेषतस्तथ-
काकिनायाम्, तत एवमेतत्त्वपि दारुणेषु भावसमरेषु सत्सु
नैक एकास्त्रिया सार्द्धमगारादिषु तिष्ठत् संलग्नः, अने-
नापि चारित्र्यविनय एवोक्तः । उपदेशाधिकाराच्च न पौन-
रुक्यम्, एवमन्यत्रापि भावनीयमिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥

कदाचित्तस्यमितं च गुरुभिः शिक्षितो यत्कुर्यात् तदवाह—

जं मे बुद्धाऽणुसासंति, सीएण फरुसेण वा ।

मम लाभु चि पेहाए, पयओ य (तं) पडिस्सुणे ॥ २७ ॥

यन्मां बुद्धा अनुशासन्ति—शिक्षां ग्राहयन्ति शीतेन—सा-

पचारवचसा, ‘शीलेन वे’ नि पाठः, तत्र शीलं—महाव्रतादि
उपचारात्तज्जनकं द्रव्योऽपि शीलं तेन, यद्वा—शीलं—समा-
धौ, ततः शीलेन—समाधानकारिणा—भद्र ! भवादृशमि-
दमनुचितमित्यादिना, परुषेण—कर्कशेन, उभयत्र वच-
सति गम्यते, तत् प्रतिशृणुयात्—विधेयतया अङ्गीकुर्या-
दित्युत्तरेण सम्बन्धः, किमभिसन्धायित्याह—मम लाभः—
अप्राप्तार्थप्राप्तिरूपः, यन्मामनाचारकारिणममी शासन्तीति
‘पेहाए’ चि एकारस्यालान्तरात्कत्वात् प्रेक्ष्य—आलोच्य प्रेक्षया
वा एवंविधबुद्ध्या ‘पयतो’ चि प्रयतः—प्रयत्नवान् पदतो
वा—तथाविधानुस्मर्यमाणसूत्रालापकादिति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥

किमिह परत्र चात्यन्तापकारि गुरुवचनमपि कस्यचिद-
न्यथा सम्भवति ? येनैवमुपदिश्यते इत्याह—

अणुसासणमोवायं, दुक्कडस्स य पेरणं ।

हियं तं मन्नए पन्नो, वेस्सं भवइ ऽसाहुणो ॥ २८ ॥

अनुशासनम्—उक्तरूपम् ‘ओवायं’ ति उपाये—मृदुप-
रुपभाषणादौ भवमोपायम्, यद्वा—‘ओवायं’ ति सूत्रत्वात्
उपपत्तनमुपपातः—समीपभवनं तत्र भवमोपायानं गुरुसंस्ता-
रास्तरणविश्रामणादिकृत्यं दुष्कृतस्य च—कुत्तिसताच-
रितस्य प्रेरणं—हा ! किमिदमित्थमाचरितमित्याद्यात्मकं
गुरुविहितमिति गम्यते, हितम्—इह परलोकोपकारि, तदि-
त्यनुशासनादि मन्यते प्राज्ञः—प्रज्ञावान् द्वेष्यम्—द्वेषोत्पादकं
भवति—जायते, कस्य ?—असाधोः—अपगतभावसाधुत्वस्य,
तदनेनासाधोर्गुरुवचनस्याप्यन्यथात्वसम्भव उक्त इति
सूत्रार्थः ॥ २८ ॥

अमुमेवार्थं व्यक्तीकर्तुमाह—

हियं विगयभया बुद्धा, फरुममपणुसासणं ।

वेस्सं तं होइ मूढाणं, खंति सुद्धिकरं पयं ॥ २९ ॥

हितम्—पथ्यं विगतभयाः—सप्तभयरहिताः बुद्धाः—अव-
गततत्त्वाः, मन्यन्त इति शेषः, परुषमपि—कर्कशमपि, अनु-
शासनं शिष्याणां गुरुविहितमिति प्रक्रमः, द्वेष्यम्—द्वेषोत्पादि
तद् इति—अनुशासनं भवति मूढानाम्—अज्ञानानां
क्षान्तिः—क्षमा शुद्धिः—आशयविशुद्धता तत्करणम्, यद्वा-
क्षान्तिः—शुद्धिः—निर्मलता क्षान्तिशुद्धिस्तत्करणम्, अमूढानां
विशेषतः क्षान्तिहेतुत्वाद् गुर्वनुशासनस्य, मार्दवादि-
शुद्धिकरणवोपलक्षणं चैतद्, अत एव पद्यते—गम्यते
गुणैर्ज्ञानादिभिर्गति पदं ज्ञानादिगुणस्थानमित्यर्थः, अ-
थवा—परुषमपीति अपिशब्दो भिन्नक्रमः ततश्च हितमप्या-
यत्यां विगतभयाद् बुद्धाद्—आचार्यादः उत्पन्नमिति शेषः,
परुषं यच्छुत्यसुखदमनुशासनम्, तत्किमित्याह—द्वेष्यं
तद्भवति मूढानां, शेषं प्राग्बदिति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥

पुनर्विनयमेवाह—

आमणे उवचिद्धिजा, अनुचेऽकुक्कुए थिरे ।

अपुत्थाई निरुत्थाई, निसीज्जा अप्पकुक्कुई ॥ ३० ॥

आसनम्—पीठादि वर्णासु ऋतुवदे तु पादपुच्छं तत्र
पीठादौ उपतिष्ठत्—उपविशेत्, अनुचं—द्रव्यतो नीचे
भावनस्त्वल्पमूल्यादौ, गुर्वारुनात् इति गम्यते; अकुक्कुचे-

अस्पन्दमाने, न तु तिनिशफलकवत् किञ्चिच्चलति, तस्य शृङ्गाराङ्गत्वात्, स्थिरे-समपादप्रतिष्ठिततया निश्चले, अन्यथा सत्त्वविराधनासम्भवात्, ईदृश्यस्यासने अल्पमुत्थातुं शीलमस्येति अल्पात्थायी, प्रयोजनंऽपि न पुनः पुनरुत्थानशीलः, निरुत्थायी-न निमित्तं विनोत्थानशीलः, उभयत्रान्यथाऽनवस्थितत्वसम्भवात्, एवंविधश्च किमित्याह—निर्णीदेत्-आसीत् 'अप्पकुकुइ' ति अल्पस्पन्दनः, करादिभिरल्पमेव चलन्, यद्वा—अल्पशब्दोऽभावाभिधायी, ततश्चाल्पम्—असत्, 'कुकुयं' ति कौत्कुचं—करचरणभ्रूभ्रमणाद्यसत्त्वं प्रात्मकमस्येत्यल्पकौत्कुचः, अनेनाप्यौपचारिकविनयः प्रकारान्तरेणाक्त इति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥

सम्प्रति चरणकरणविनयात्मिकामेषणासमितिमाह—

कालेण णिक्खमे भिक्खू, कालेण य पडिक्खे ।

अकालं च धिवज्जित्ता, काले कालं समायरे ॥३१॥

'कालेण' ति सप्तम्यर्थे तृतीया, काले—प्रस्तावे निष्क्रामत्-गच्छेत् भिक्षुः, अकालनिर्गमे आत्मक्लामनादिदोषसम्भवात्, तथा कालेन च प्रतिक्रामेत्—प्रातनिवर्त्तते भिक्षाटनादिति शेषः, इदमुक्तं भवति—अलाभेऽपि—अलाभो ति न सोऽज्ञा, तद्यो ति अहियासए' इति समयमनुस्मरन्, अल्पं मया लब्धं न लब्धं वेति, लाभार्थी नाटन्नेव तिष्ठेत्, किमित्येवमत आह—अकालं-तत्तत्क्रियाया अ समयं चेति, यस्माद्विषयकाले प्रस्तावे प्रत्युपेक्षणसम्बन्धिनि 'कालामति' तत्तत्कालोचितं क्रियाकारणं समाचरेत्-कुर्यात्, अन्यथा कृषीवलकृषीक्रियाया इवाभिमतफलोपलम्भासम्भव इति गर्भार्थः, अनन च कालनिष्क्रमणादौ हेतुरुक्तः, प्रसङ्गात् शेषक्रियाविषयतया वा नेयम्, समुच्चयार्थश्च तदा चशब्द इति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ (निर्गतश्च यत्कुर्यात्तद् 'एसणा' शब्दे तृतीयभागे ६६ पृष्ठे दर्शितम् ।)

यदुक्तं 'यतमान' इति तत्र वाग्यतनामाह—

सुकडं ति सुपक्कं ति.सुच्छिन्नं सुहडे मडे ।

सुनिट्टिए सुलट्टि ति, सावज्जं वज्जे मणी ॥३६॥

सुकृतं—सुष्ठु निर्वर्तितमन्नादि सुपक्कं—घृतपूर्णं, 'इतिः' उभयत्र प्रदर्शने, सुच्छिन्नं—शाकपत्रादि सुहृतं-शाकपत्रादिस्तिक्तत्वादि घृतादि वा सूपविलेपिकादीनां, तथा 'मडे' ति प्रक्रमात् सुष्ठु मृतं घृताद्येव सक्तुसृणादौ, तथा सुष्ठु निष्ठितमित्यतिशयेन, निष्ठां-रसप्रकपपर्यन्तात्मिकां गतं, 'सुलट्टि' ति सर्वैरपि रसादिभिः प्रकारैः शोभनमिति, इतिः—एवं प्रकारार्थः, एवंप्रकारमन्यदपि सावयं प्रक्रमाद्वचो, वर्जयेन्मुनिः । यद्वा—सुष्ठु कृतं यदनेनारातः प्रतिवृत्तं, सुष्ठु पक्कं मांसाशनादि, सुच्छिन्नोऽयं न्यग्रोधपादपादिः, सुहृतं कदर्यादर्थजातं, सुहृता वा चौरादिः सुमृताऽयं प्रत्यनीकधिग्वर्णादिः सुनिष्ठिताऽयं प्रासादकृपादिः, 'सुलट्टि' ति शोभनोऽयं कर्गितुरगादिरिति सामान्येनैव सावयं वचो वर्जयेन्मुनिः । निरवयं तु सुकृतमेतन् धर्मध्यानादि. सुपक्कमस्य पचनविज्ञानादि, सुच्छि-

न्नं स्नेहनिगडादि. सुहृतमुपकरणमशिवोपशान्तये, सुहृतं वा कर्मानाकादि, सुमृतमस्य परिणतमरणमर्तुः, तथा सुनिष्ठितोऽसौ साध्याचारविषयः, 'सुलट्टि' ति शोभनमस्य तपोऽनुष्ठानमित्यादिरूपं, कारणतो वा—“पयत्तप-क्कं ति व पक्कमालवे, पयत्तल्लिप्पं ति व लिप्पमालवे । प-यत्तलेट्टु ति व कम्महउयं, पटारगादे ति व गाढमालवे ॥१॥” इत्यासोपदेशात् प्रयत्नकृतपक्वादिरूपं वेददपीति । अस्मिंश्च पक्षे प्रतिकरूपयोगयोजनात्मको वाचिकविनय उक्त इति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥

विनय एवादरख्यापनाय सुविनीतेतरोपदेशदानतो यद्गुरोर्भवति तदुपदेशयितुमाह—

रमए पंडिए सासं, हयं भदं व वाहए ।

वालं सम्मइ सासंतो, गलिअस्समिव वाहए ॥ ३७ ॥

रमते—अभिरतिमान् भवति परिणतान्—विनीतविनेयान्, 'सासत्' इत्याज्ञापयन् कर्थाश्च प्रमादस्खलिते शिष्यत्वा. गुरुरिति शेषः, कमिव कः ? इत्याह—हयमिव—अश्वमिव, कीदृशम्?—भाति भन्दत वा भद्रस्तं-कल्याणावहं 'वाहकः' अश्वन्दमः, वालम्—अज्ञं आश्रयति-खिद्यते शासत्, स हि सकृदुक्त एव न कृत्येषु प्रवर्तते, तत इदं कुरु इदं च मा कार्पीरित्यादि पुनः पुनस्तमाज्ञापयन् शिष्यत्वा, कमिव कः? इत्याह—गलिम्—उक्तरूपमश्वमिव वाहक इति सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥

गुरोः श्रमहेतुत्वमुद्भावयन् वालस्याभिसन्धिमाह—

खड्डुयाहिं चवेडाहिं, अक्कोसेहि वहेहि य ।

कल्लाणमणुसासंतं, पावदिट्टि ति मन्नइ ॥ ३८ ॥

खड्डुकाभिः-टक्कराभिः चंपटाभिः—करतलाघातैः आक्रोशः असत्यभाषणैः वधैश्च-दण्डिकादिघातैः, चशब्दादन्यैश्चैवं प्रकारैर्दुःखहेतुभिरनुशासनप्रकारैस्तमाचार्यं कल्याणम्-इहपरलोकहितम् अनुशासन्तं-शिष्यन्तं, पापा दण्डि-बुद्धिरस्येति पापदण्डिः, अयमाचार्य इति मन्यते, यथा-पापोऽयं मां हन्ति निर्घृणत्वात्, चारकपालकवत् पठन्ति च—'खड्डुया-मे' इत्यादि, अत्र व्यवच्छेदफलत्वाद् वाक्यस्य खड्डुकादय एव मम नापरं किञ्चित् समीहितमस्तीत्यभिसन्धिना कल्याणमनुशासन (त) माचार्यं पापदण्डिं मन्यते, यद्वा—वाग्भिरप्यनुशास्यमानोऽसौ खड्डुकादिरूपा वाचो मन्यत इति सूत्रार्थः ॥ ३८ ॥

गुरोरतिहितत्वं प्रविकाशयिषुर्विनीताभिसन्धिमाह—

पुत्तो मे भायनाइ ति, साहू कल्लाण मन्नइ ।

पावदिट्टी उ अप्पाणं, सासं दासं व मन्नइ ॥ ३९ ॥

पुत्रो मे आता ज्ञातिरिति, शत्रैवार्थस्य गम्यमानत्वात् पुत्र इवेत्यादि बुद्ध्याऽऽचार्यो मामनुशास्तीति साधुः—सुशिष्यः कल्याणं-कल्याणहेतुमाचार्यमनुशासनं वा मन्यते स हि विवेचयति शिष्यः—सौहार्दादसौ मां शास्ति, दुर्विनातत्वे हि मम किमस्य परिहीयते ?, ममैव त्वर्थश्च इति । वालोऽप्येवं किं न मन्यत इत्याह—पापदण्डिस्तु—कुशिष्यः पुनरात्मानं 'सासं' ति प्राकृतत्वाद्वितानुशासनं नापि शास्यमानं दासमिव मन्यते, यथा असौ दासवन्मामाज्ञापयति, ततोऽस्य शास्तरि पापदण्डिताऽभिसन्धिरेव सम्भवतीति सूत्रार्थः ॥ ३९ ॥

विनयसर्वस्वमुपदेष्टुमाह—

ए कोवए आयरियं, अप्पाणं पि ए कोवए ।

बुद्धोवघाई न सिया, न सिया तेत्तमवेसए ॥ ४० ॥

न कोपयेत्—न कोपोपेतं कुर्यात्, आचार्यम्, उपलक्षणत्वादपरमपि विनयार्हम्, 'आत्मानमपि' गुरुभिरगतिपरुषभाषणादिनाऽनुशिष्यमाणं न कोपयेत्, कथञ्चित् सकोपतायामपि बुद्धोपघाती आचार्योपघातकृत् न स्यात्—म भवेत्, तथा न स्यात् तुल्यत-व्यथ्यत-ऽनेनेति तत्र-द्रव्यतः प्राजनका भावतस्तु तद्भाषाद्भाषकतया व्यथापजनकं वचनमेव, तद् गवेषयानि किमहममीषां जात्यादिदूषकं व-चिम् ? इत्यन्वेषयतीति तत्र गवेषकः, प्रकृमाद्-गुरुणा, न स्यादिति चादरख्यापनार्थत्वाच्च पुनरुक्तम्, यदुक्तं बुद्धोपघाती न स्थातृप्रादाहरणम्—कथञ्चित् आचार्यादिगणिगुणसम्पत्समन्विता युगप्रधानः प्रतीणप्रायकर्माऽऽचार्योऽनियतविहारितया विहर्तुमिच्छन्नापि परिक्षीणजडुघातलः कचिदेकस्थान एवाव-तस्थे । तत्रत्यश्रावकजनन चेतपु भगवन्सु सन्तु तीर्थ सना-थमिति विचिन्तयता तद्वयोऽवस्थासमुचितस्निग्धमधुरा-हारादिभिः प्रतिदिवसमुपचर्यन्ते स्म, तच्छिष्याश्च गुरुक-र्मतया कदाचिद्विचिन्तयन्, यथा—किञ्चिच्चरमयमजङ्गमोऽ-स्माभिरनुपालनीयः, ततस्तमनशनमादापयितुमिच्छवोऽ-तिभक्तश्रावकजनानुदिनदीयमानमुचितमशनादि तस्मै न स-मर्पयामासुः, अन्तप्रान्तादि च समुपनीय सशिष्यादमिव त-त्पुरत उक्तवन्तः—किमिह कुर्मः ?, यदादृशामपि भवतामुचि-तमशनादि नामा विवेकाविकलतया सदापि सम्पादयितुमी-शते, श्राद्धानभिदधति च, यथा—अत्यन्तनिःस्पृहतया शरी-रयापनामपि प्रत्यनपेक्षितः प्रणीतं भक्षणमाचार्या नेच्छन्ति, किन्तु—संलक्षनामेव विधातुमध्यवस्यन्तीति । ततस्ते तद्वचन-माकर्ण्य मन्युभरतिभृत्चेतसस्तमुपरसृत्य सगद्गदं जगदुःभग-वन् ! भुवनभवभावस्वभावावभासिष्यहंतसु चिरतरगतानेष्व-पि प्रतपन्तु भवन्तु भुवनमवभासवदिवाभाति, तत्किमयमत्र भवद्भिरकाल एव संलक्षनाविधिरारब्धः ?, न च वयममीषां निर्वेदहतव इति मन्तव्यम्, यतः—शिरःस्थिता अपि भवन्तो न भारमस्माकममीषां वा शिष्याणां कदाचिदादधति, ततस्तै-रिक्लितक्षैरवगतं—यथाऽस्मच्छिष्यमनिविजृम्भितमेतत्, कि-ममीषामप्रतीतेहेतुना प्राणधारणेन ? न खलु धर्माधिनां क-स्याचिदप्रतीतिरुपादयितुमुचितेति चेतसि विचिन्त्य मुकु-लितमेव तत्पुरत उक्तम्—किञ्चिच्चरमजङ्गमैरस्माभिरुपरो-धनीयास्तर्पास्वनो भवन्तश्च, तद्वरमुत्तमाचरितमुत्तमा-र्थमेव च प्रतिपद्यामह इति तानसौ संस्थाप्य भक्तमेव प्रत्याचक्षते । इत्येवं बुद्धोपघाती न स्यादिति सूत्रार्थः ॥ ४० ॥

एवं तावदाचार्यं न कोपयेदियुक्तं, कथञ्चित् कु-

पिते वा यत् कृत्यं तदाह—

आयरियं कुवियं नच्चा, पत्तिएणं पसायए ।

विज्झविज्जा पंजलिउडे, वएज्जा न पुणो चि य ॥ ४१ ॥

आचार्यम्—उक्तस्वरूपम्, उपलक्षणत्वादुपाध्यायादिकं-मपि कुपितम्—इति सकोपमनुशासनादासीनताभिः, 'पुरिञ्जाए वि तदा, विणीयविणयमि एऽत्थि अभिभोगो ।

ससम्मि उ अभिभोगो, जणवयजाए जहा आसे ॥ १ ॥' इत्यागमात्, कृतवहिष्कापं वा दृष्ट्यप्रदानादिना ज्ञात्वा-श्रवणस्य 'पत्तिएणं' ति आपणत्वात् प्रतीतिः प्रयोजनम-स्यात प्रतीतिकं—शपथादि, आपिशब्दस्य चेह लुप्तनिर्दि-ष्टत्वात् तेनापि प्रसादयेत् । इदमुक्तं भवति—गुरुकोपहतु कमयोध्याशानतानामुक्त्यभावादिकं विगणयन् यथा तथा गत्या तत्प्रसादनमेवात्पादयेत्, सर्वमपि वा प्रतीत्युत्पा-दकं वचः प्रतीतिकं तेन प्रसादयेत्, यद्वा—'पत्तिएणं' ति प्रीत्या सामन्येन, न भेददण्डाद्युपदर्शनेन, एतदवाह-विध्यापयेत्—कथञ्चित्दुर्द्वारितकोपानलानप्युपशमयेत्, प्र-कर्षणे—अन्तःप्रीत्यात्मकेन कृतो—विहितोऽञ्जलिः उभ-यकरमीलनात्मकोऽनेनेति प्रकृताञ्जलिः, प्राकृतत्वाच्च क-तशब्दस्य परनिपातः, प्रकृष्टं वा—भावान्विततयाऽञ्जलि-पुटमस्येति प्राञ्जलिपुटः । इत्थं कायिकं मानसं च विध्या-पनापायमभिधाय वाचकं वक्तुमाह—वदेत्—यथात् न पुन-रिति, चशब्दो भिन्नक्रमः, वंदित्यस्यानन्तरं द्रष्टव्यः, ततोऽयमर्थः—कथञ्चित् कृतकोपानपि गुरुन् विध्यापयन् वदेत् यथा—भगवन् ! प्रमादाच्चरितमिदं मम क्षमितव्यम्, न पुनरित्यमाचरिष्यामीति सूत्रार्थः ॥ ४१ ॥

साम्प्रतं यथा निष्पवादतयाऽऽचार्यकोप

एव न स्यात्, तथाऽऽह—

धम्मज्जियं च ववहारं, बुद्धे हाऽऽयरियं सया ।

तमायरंतो ववहारं, गरहं नाभिगच्छइ ॥ ४२ ॥

धर्मेण—ज्ञान्यादिरूपणार्जितम्—उपाजितं धर्माजितं, न हि ज्ञान्यादिधर्मविरहित इमं प्राप्नोतीति, चः—पूरणे, विविधे विधिवद्वाऽवहरणमनेकार्थत्वाद्वाचरणं व्यवहार-स्तं यातकतव्यनारूपं, बुद्धैः—श्रवगततत्त्वैः आचरितं, सदा—सर्वकालम्, 'त' इति सदावस्थिततया प्रतीतमेव आचरन्—व्यवहरन्, यद्वा—यत्तदानीत्याभिसम्बन्धात् सु-व्यत्ययाच्च धर्माजितो बुद्धैराचरितश्च यो व्यवहारस्त-माचरन् कुर्वन्, विशेषणपहरति पापकर्मोत व्यवहारस्तं व्यवहारविशेषणमेतत्, एवं च किमित्याह—गर्हाम्—अवि-नीतोऽयमित्येवंविधां निन्दां नाभिगच्छति—न प्राप्नोति, यतिरिति गम्यते । यद्वा—आचार्यविनयमेनेनाह, तत्र धर्मा-दनपतो धर्म्यो—न धर्मातिक्रान्तः, 'जियं च ववहारं' ति प्राकृतत्वाच्चास्य भिन्नक्रमत्वाज्जीतव्यवहारश्च, अनेन चाग-मादिव्यवहारव्यवच्छेदमाह—अन एव बुद्धैः—आचार्यैराच-रितः सदा—सर्वकालं प्रिकालविषयत्वात् जीतव्यवहारस्य य एवंविधो व्यवहारस्तं व्यवहारं—प्रमादात् स्वलितादौ प्रा-यश्चित्तदानरूपमाचरन् गर्हो—दण्डरुचिरयं निर्घृणो वेत्येवं-रूपां जुगुप्सां नाभिगच्छति, आचार्या इति शेषः, न चायं निजक उपकारी वा मम विनय इति न दण्डनीय इति ज्ञा-पनार्थं च धर्म्यजीतविशेषणम् । पठन्ति च—'तमायरंतो मे-हावि' ति सुगममेवेति सूत्रार्थः ॥ ४२ ॥

किं बहुना ?—

मणोगयं वक्कयं, जाणित्ताऽऽयरियस्स उ ।

तं परिणिज्झ वायाए, कम्भुणा उववायए ॥ ४३ ॥

मनसि—चेतसि गतम्—स्थितं मनोगतं तथा वाक्यं व-
चनरचनात्मनि गतं वाक्यगतं, कृत्यमिति शेषः, वाक्यप्र-
हणं तु पदस्यापरिसमाप्तार्थाभिधायित्वेन श्वचिदप्रयोजक-
त्वात्, ज्ञात्वा—अवबुध्य आचार्यस्य—विनयाहेस्य गुरोः,
मुशयः कार्यगतकृत्यपरिग्रहार्थः, तत्—मनोगतादि प-
रिगृह्य—अङ्गीकृत्य वाचा वचसः इदमित्थं करोमि
इत्यात्मकेन कर्मणा—क्रियया तन्निर्वर्तनात्मिकया तदुप-
पादयत्—विदधीत, पठन्ति च 'मणोरुई वक्रुई, जाणिता-
ऽऽयरियस्स उ ' अत्र च—मनसि रुचिः—अभिलाषस्तामा-
चार्यस्य ज्ञात्वा—इदममीमां भगवतामभिमतमित्यवगम्य,
वाक्ये रुचिः—पर्यवसितकार्यवाञ्छा तां च, शेषं प्राग्वत्,
अनेन सूत्रं विनय उक्त इति सूत्रार्थः ॥ ४३ ॥

स चैवं विनीतविनयतया यादृक् स्यात्तदाह—

वित्ते अचोइए निच्चं, खिण्णं हवइ सुचोयए ।

जहोवइइं सुकडं, किञ्चाइं कुव्वई सया ॥ ४४ ॥

वित्ते इति—विनीतविनयतयैव सकलगुणाश्रयतया प्र-
तीतः प्रसिद्ध इति यावत्, 'अचोइए' इति यथाहि बल-
यद्विनीतधुर्यः प्रतोदान्तेपमपि न सहते, कुतस्तन्निपतनम्?,
एवमयमप्यचोदित एव प्रतिप्रस्तावं गुरुकृत्येषु प्रवर्तते इति,
कुतः प्रेरितत्वमस्य?, नित्यम्—सदा न कदाचिद्वै, स्वयं
प्रवर्तमानोऽपि प्रेरितोऽनुशयवानपि स्यादिति कदा श-
ङ्कापनोदायाह—क्षिप्रम्—इति शीघ्रं भवति 'सुचोयए' इति
शोभनं प्रेरायति, गुराविति गम्यते, सोपस्कारत्वाच्च क्षि-
प्रमव प्रेरके सति कृत्येषु वर्तते, नानुशयतो विलम्बितमेव,
पठ्यते च—'वित्ते अचोइए खिण्णं, पसन्ने थामवं करे' इति,
अत्र च—प्रसन्नः—प्रसत्तिमान्, नाहमाज्ञापित इत्यप्रस-
न्नो भवति, किन्तु ममायमनुग्रह इति मन्यते, क्षिप्रमेव च
तत्कुरुते, 'थामवं' इति स्थाम—बले तद्वान् । किमुक्तं भवति?—
सति बले करोति, असति च सद्भावंमवाऽऽख्याति, यथा
ऽहमनेन कारणेन न शक्नोमीति । क्षिप्रमपि कुर्वन् कदा-
चिद्विपरीतमर्थविहितं वा विदध्यात् तद्वयवच्छेदायाह—य-
थापदिष्टम्—उपदिष्टानतिक्रमेण सुकृतम्—सुष्ठु परिपूर्णं
कृतं यथा भवत्येवं कृत्यानि करोति—निर्वृतयति, सदा सता
वा शोभनं प्रकारेणैति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥

सम्प्रत्युपसंहर्तुमाह—

एण्णा एमइ मे ावी, लोए किच्ची य जायइ ।

किञ्चाणं सरणं होइ, भूयाणं जगई जहा ॥ ४५ ॥

ज्ञात्वा—अनन्तरमखिलमध्ययनार्थमवगम्य नमति—त-
त्कृत्यकरणं प्रातः प्रह्वीभवति मेधावी—एतदध्ययनार्थाव-
धारणशक्तिमान् मयादावर्तो वा, तद्गुणं वक्रुमाह—लांके-
कीर्तिः सुलब्धमस्य जन्म निस्तीर्णरूपा भवोदधिरेतेत्या-
दिका श्लाघा चशब्दाः—'एकादग्यापनी कीर्तिः, सर्व-
दिग्यापकं यशः' इति प्रसिद्धेर्यशश्चेति समुच्चिनोति,
उपयमपि प्रक्रमाश्रन्तुरेव जायते—प्रादुर्भवति, स एव
भवति, कृत्यानाम्—उचितानुष्ठानानां कलुषान्तःकरणवृ-
त्तिभिरविनीतविनयैरिति दूस्मुत्सादितानां शरणम्—आश्रय

इत्यर्थः । केषां केव ?—भूतानाम्—प्राणिनां जगती—
पृथ्वी यथेति सूत्रार्थः ॥ ४५ ॥

ननु विनयः पूज्यप्रसादनफलः ततोऽपि च किमवाप्यत
इत्याह—

पुजा जस्स पमीयंति, मंबुद्धा पुव्वमंधुया ।

पसन्ना लंभइस्संति, विउलं अट्ठिअं सुयं ॥ ४६ ॥

पूजयितुमर्हाः—पूज्या—आचारादयः यस्य इति—विवक्षित-
तशिष्योपदेशकं सर्वनाम प्रसीदन्ति—तुष्यन्ति सम्बुद्धाः—
सम्यगवगतवस्तुतत्त्वाः, (उक्तं) (पूर्वसेस्तुतपदव्याख्या-
'पुव्वसंधुय' शब्द पञ्चमभागे १०६३ पृष्ठ गता ।) शेषविनयो-
पलक्षणमतत् प्रसन्ना इति—सप्रसादाः, पठ्यते च—सेपन्नाः
ज्ञानादिगुणपरिपूर्णाः सम्यग्—अविपरीताः प्रज्ञा येषां ते
सत्प्रज्ञा वा, लम्भयिष्यन्ति—प्रापयिष्यन्ति, किमित्या-
ह—विपुलम्—विस्तीर्णम् अयंति इति अर्थो—मोक्षः सप्रयोज-
नमस्येत्यर्थिकं, तदस्य "प्रयोजनम्" (पा० ४-१-१०६)
इति ठक्, अथवा—अर्थः स एव प्रयोजनरूपोऽस्यास्ती-
त्यर्थिकः, "अत इतिउतौ" पा० (४-२-११५) इति
ठक्, श्रुतम्—अज्ञोपाङ्गप्रकीर्णकादिभेदमागमं, न तु हरि-
हरादिरण्यगर्भादवत् साक्षात् स्वर्गादिकम्, अनेन पूज्य-
प्रसादस्यानन्तरफले श्रुतमुक्तम्, व्यवहितफले तु मुक्तिर-
ति सूत्रार्थः ॥ ४६ ॥

सम्प्रति श्रुतावाप्तौ तस्यैहिकफलमाह—

स पुजसत्थे सुविनीयसंमए,

मणोरुई चिट्ठइ कम्मसंपया ।

तवोसमायारिममाहिसंवुडं,

महज्जुई पंचवयाई पालिया ॥ ४७ ॥

स इति—शिष्यः प्रसादितगुणैर्गन्धगतश्रुतः पूज्यं—सकलज-
नश्लाघादिना पूजाहं शास्त्रमस्येति पूज्यशास्त्रः, विनीतस्य हि
शास्त्रं सर्वत्र विशेषणं पूज्यते, यदि वा—प्राकृतत्वात् पूज्यः
शास्त्रा गुरुस्येति पूज्यशास्त्रकः, विनीतो हि विनयः शा-
स्तरं पूज्यमापि विशेषतः पूजां प्रापयति, अथवा—पूज्यश्चाप्तौ
शस्तश्च सर्वत्र प्रशंसास्पदत्वेन पूज्यशस्तः, सुष्ठु—अति-
शयेन विनीतः—अपनीतः प्रसादितगुरुणैव शास्त्रपरमार्थ-
समर्पणेन संशयोऽदालायमानमानसाम्भवाऽस्येति सुविनी-
तसंशयः, सुविनीता वा संसत् परिपदस्येति सुविनीत-
संसत्कः, विनीतस्य हि स्वयमतिशयविनीतैव परिपद्ध्य-
ति, 'मणोरुई' इति मनसः—चेतसः प्रस्तावाद् गुरुसम्य-
न्धिनी रुचिः—प्रतिभासोऽस्मिन्निति मनोरुचिः, तिष्ठति-
आसते, विनयाधिगतशास्त्रो हि न कथञ्चिद् गुरुणामप्रीति-
हेतुरिति । तथा 'कम्मसंपया' इति कर्म—क्रिया दर्शविध-
चकवालसामाचार्यप्रभृतिरितिकर्तव्यता तस्याः सम्प-
त् सम्पन्नता तथा, लक्षणे तृतीया, ततः कर्मसम्पदा-
पलक्षितान्तिष्ठतीति सम्बन्धः, हेतौ वा तृतीया, मना-
रुचिर्वापन्नया च हेतुत्वम् । अथवा—मनोर्माचतेव मनोरु-
चिता, तिष्ठति—आसते कर्मणां ज्ञानावरणादीनां सम्पद-उ-
दयादीरणादिरूपा विभूतिः—कर्मसम्पद्, अस्येति गम्यते
तदुच्छेदशक्तियुक्ततया अस्य प्रतिभासमानतयैव तत्स्थ-

तेरुपलव्यमाणत्वात्, पठ्यते च—' मणोरुइ ' त्ति तत्र मनसो रुचिः—अभिलाषो यस्मिंस्तन्मनोरुचि-स्वप्रतिभा-सानुरूपं यथा भवत्येवं तिष्ठति, कया ?—कर्मसंपदा—य-त्यनुष्ठानमाहात्म्यसमुत्पन्नपुलाकादिलब्धिसम्पत्त्या, पठ-न्ति च—' मणोरुइ चिट्टइ कम्मसंपयं ' तत्र च मनोरु-चित्तफलसम्पादकत्वेन मनोरुचितां कर्मसंपदं शुभप्रकृ-तिरूपाम् अनुभवन्निति शेषः, नागार्जुनीयास्तु पठन्ति—' मणि-च्छिद्यं संपयमुत्तमं गय ' त्ति, इह च संपदं यथाख्यात-चारित्रसंपदम्, अन्यत् सुगममेव तपसः—अनशनाद्यात्मकस्य सामाचारीति-समाचरणम्, यद्वा—तपश्च सामाचारी च न्य-क्षतो वक्ष्यमाणस्वरूपा समाधिश्च—चेतसः स्वास्थ्यं तैः संवृ-तः निरुद्धाश्रयः तपस्सामाचारीसमाधिसंवृतः, यद्वा—तप-स्सामाचारीसमाधिभिः संवृतं संवरणं यस्य स तथावि-धः, महती द्युतिः—तपोदीप्तिस्तेजालेश्या वाऽस्येति म-हाद्युतिः, भवतीति गम्यते, किं कृत्वेत्याह—पञ्चवता-नि-प्राणानिपातविरमणादीनि, पालयित्वा—निरतिचारं सं-स्पृश्येति सूत्रार्थः ॥ ४७ ॥

पुनरस्यैवैहिकमामुष्मिकं च फलं विशेषेणाह—

स देवगंधर्वमनुस्सपूइए, चइत्तु देहं मल्लपंकपुव्वयं ।
मिद्धे वा हवइ सासए, देवे वाऽप्परए महिद्धिइ ॥ ४८ ॥
त्ति वेमि ।

स—नाटम् विनीतविनयः, देवैः—वैमानिकज्योतिष्कैः गन्धर्वैश्च गन्धर्वनिकायांपलक्षितैर्व्यन्तरभुवनपतिभिः म-नुष्यैश्च—महागजाधिगजप्रभृतिभिः पूजितः—अर्चितो देव-गन्धर्वमनुष्यपूजितः, त्यक्त्या—अपहाय देहं—शरीरम्—' मल्लपंकपुव्वयं ' ति जीवशुद्धवपहारितया मलवन्मलः स चासौ ' पावे वज्जे वेरे पंकं पणए य ' त्ति वचनात् प-ङ्कश्च कर्ममलपङ्कः स पूर्व-कार्यात् प्रथमभावितया कार-णमस्येति मलपङ्कपूर्वकम्, यद्वा—' माओउयं पिऊसुकं ' ति वचनात् रक्तशुकं एव मलपङ्कौ तत्पूर्वकं, सिद्धो वा-निष्ठितार्थो वा भवति—जायते शास्वतः—सर्वकालावस्था-यी, न तु परपरिकल्पिततीर्थनिकारादिकारणतः पुनरिहाग-मवानशाश्वतः, सावशेषकर्मवांस्तु देवो वा भवति, ' अप्प-रण ' त्ति अल्पमिति—अविद्यमानं रतमिति—क्रीडितं मोह-नीयकमोदयजनितमस्येति अल्परतो—लवसप्तमादिः, अल्परजा वा प्रतनुवध्यमानकर्मा, महती—महाप्रमाणा प्रशस्या वा अद्भिः—चक्रवर्तिनमपि योधयेत् इत्यादिका विकरणशक्तिः—तृणाप्रादपि हिरण्यकोटिरित्यादिरूपा वा समृद्धिरस्येति महर्द्धिकः, देवविशेषणं वा, इतिः—परि-समाप्तावेवमर्थे वा, एतावद्विनयश्रुतमनेन वा प्रकारेण ' ब्र-वीमि ' इति गणभृदादिगुरुपदेशनः, न तु खोपेक्षया इति सूत्रार्थः ॥ ४८ ॥ उक्ताऽनुगमः । उक्तं पाई० १ अ० ।

साम्प्रतं सूत्रालापकनिष्पन्नस्यावसर इत्यादि चर्चः

पूर्ववत् तावद्यावत्सूत्रानुगमऽस्खलितादिगु-
णोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चदम्—

थंभा व कोहा व मयप्पमाया,
गुरुस्सगासे विणयं न सिंखे ।

सो चेव ऊ तस्स अभूइभावो,
फलं व कीअस्स वहाय होइ ॥ १ ॥

' थंभा व ' त्ति, अस्य व्याख्या—स्तम्भाद्वा मानाद्वा जात्यादिनिमित्तात् क्रोधाद्वा अक्षान्तिलक्षणात् माया-प्रमादादिति मायातो—निकृतिरूपायाः प्रमादाद् निद्रादेः सकाशात्, किमित्याह—गुरोः सकाशे—आचार्यादेः स-मीपे विनयम्—आसेवनाशिक्षाभेदभिन्नं न शिक्षते—नो-पादत्ते, तत्र स्तम्भात्कथमहं जान्यादिमान् जान्यादिही-नसकाशे शिक्षामीति, एवं क्रोधात्कचिद्विनयकरणचोदितो-रोपाद्वा, मायातः शूलं मे क्रियत इत्यादिव्याजेन, प्रमादा-त्प्रक्रान्तोचितमनवबुध्यमानो निद्रादिव्यासङ्गेन, स्तम्भादि-क्रमोपन्यासश्चेत्यमेवामीषां विनयविघ्नहेतुतामाश्रित्य प्रा-धान्यख्यापनार्थः । तद्वं स्तम्भादिभ्यो गुरोः सकाशे विनयं न शिक्षते, अन्ये तु पठन्ति—गुरोः सकाशे विनयं न तिष्ठ-ति—विनयं न वर्त्तते; विनयं नासेवत इत्यर्थः । इह च ' स एव तु ' स्तम्भादिः ' विनयशिक्षाविघ्नहेतुः तस्य जडमतेः अभूतिभाव इति—अभूतर्भावाऽभूतिभावः, अ-संपद्भाव इत्यर्थः, किमित्याह—वधाय भवति—गुणलक्षण-भावप्राणविनाशाय भवति । दृष्टान्तमाह—फलमिव कीच-कस्य—कीचको—वंशस्तस्य यथा फलं वधाय भवति, सति तस्मिंस्तस्य विनाशात् तद्वदिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

जे आवि मंदि त्ति गुरुं विइत्ता,

डहरे इमे अप्पसुअ त्ति नच्चा ।

हीलंति पिच्छं पडिवज्जमाणा,

करंति आसायण ते गुरुणं ॥ २ ॥

पगई मंदावि भवंति एगे,

डहरावि (अ) जे सुअबुद्धोयवेआ ।

आयारमंतो गुणसुद्धिअप्पा,

जे हीलिआ सिहिरिव भासकुजा ॥ ३ ॥

जे आवि नागं डहरंति नच्चा,

आसायए से अहिआ य होइ ।

एवायरिअं पि हु हीलयंतो,

निअच्छई जाइ पंह खु मंदो ॥ ४ ॥

आसीविसो वावि परं सुरुद्धो,

किं जीवनासाउ परं नु कुजा ? ।

आयरिअप्पाया पुण अप्पसन्ना,

अबोहिआसायण नत्थि मुखो ॥ ५ ॥

जो पावगं जलिअमवकमिजा,

आसीविसं वा वि हु कोवइजा ।

जो वा विसं खायइ जीविअट्टी,

एसोवमाऽऽसायणया गुरुणं ॥ ६ ॥

सिआ हु से पावय नो डहिजा,

आसीविसो वा कुविओ न भक्खे ।

सिआ विमं हालहलं न मारे ,
न आवि मुक्खो गुरुहीलणाए ॥ ७ ॥
जो पव्वयं गिरमा भित्तुमिच्छे ,
सुत्तं व सीहं पडिवोहइजा ।
जो वा दए सत्तिअग्गे पहरं ,
एसोवमाऽऽसायणया गुरुणं ॥ ८ ॥

सिआ दु सीसेण गिरिं पि भिंदे ,
सिआ हु सीहो कुविओ न भक्खे ।
सिआ न भिदिज व सत्तिअग्गं ,
न आवि मुक्खो गुरुहीलणाए ॥ ९ ॥

आयरिअपाया पुण अप्पसन्ना ,
अओहिआसायण नत्थि मुक्खो ।
अम्हा अणावाहसुहाभिकंखी ,
गुरुप्पसायाभिमुहो रमिजा ॥ १० ॥

किंच—‘ जे आवि ’ त्ति सूत्रं, ये चापि केचन द्रव्यसाधयोऽगम्भीराः । किमित्याह—‘ मन्द इति गुरुं विदित्वा ’ क्षयोपशमवैचित्र्यात्तन्वयकृत्यालोचनाऽसमर्थः सत्प्रज्ञाविकल इति स्वमाचार्यं ज्ञात्वा तथा कारणान्तरस्थापितमप्राप्तव्यसम् उद्वेगोऽयम्—अप्राप्तवयाः खल्वयं, तथा ‘ अल्पभुत ’ इत्यनधीतागम इति विज्ञाय, ‘ किमित्याह—‘ हीलयन्ति—सूयया असूयया वा खिलयन्ति, सूयया—अतिप्रहस्त्वं वयोवृद्धो बहुभुत इति, असूयया तु—मन्दप्रहस्त्वमित्याद्यभिदधति, ‘ मिथ्यात्वं प्रतिपद्यमाना ’ इति गुरुं हीलनीय इति तत्त्वमन्यथाऽवगच्छन्तः कुर्वन्ति आशातनां लघुतापादनरूपां ते—द्रव्यसाधवः गुरुणाम्—आचार्याणां तत्स्थापनाया अवहुमानेन एकगुर्वाशातनायां सर्वेषामाशातनेति बहुवचनम्, अथवा—कुर्वन्ति आशातनाम्—स्वसम्यग्दर्शनादिभाषापहासरूपां ते गुरुणां संबन्धिनीं, तन्निमित्तत्वादिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ अतो न कार्या हीलनेति, आह च—‘ पगइ ’ त्ति सूत्रं, प्रकृत्या—स्वभावेन कर्मवैचित्र्यात्, मन्दा अपि—सद्बुद्धिरहिता अपि भवन्ति एकेकेचन वयोवृद्धा अपि, तथा उद्वेगाः, अपि च—अपरिणता, अपि च—वयसाऽन्येऽमन्दा भवन्तीति वाक्यशेषः । किं विशिष्टा ? इत्याह—ये च श्रुतबुद्ध्युपपेताः, तथा सत्प्रज्ञावन्तः श्रुतेन बुद्धिभावेन वा, भाविनीं वृत्तिमाश्रित्याल्पश्रुता इति, सर्वथा आचारवन्तो—ज्ञानाद्याचारसमन्विताः गुणसुस्थितात्मानो—गुणेषु—संप्रदोषप्रहादिषु सुष्ठु—भावसारं स्थित—आत्मा येषां ते तथाविधा न हीलनीयाः, ये हीलिताः—खिसिताः शिखीव—अग्निरिवेन्धनसंघातं भस्मसात्कुर्युः—ज्ञानादिगुणसंघातमपनयेयुरिति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ विशेषेण उद्वेगहीलनादोपमाह—‘ जे आवि ’ त्ति सूत्रम्, यथापि कश्चिदज्ञो नागं—सर्पं उद्वेग इति—बाल इति ज्ञात्वा—विज्ञाय आशातयति—किलिआदिना कदर्थयति स—कदर्थ्यमानो नागः ‘ से ’ तस्य कदर्थकस्य अहिताय भवति—भक्षणेण प्राणनाशाय भवति, एष दृष्टान्तः ।

अथमर्थोपनयः—एतमाचार्यमपि कारणतोऽपरिणतमेव स्थापितं हीलयन् निर्गच्छति जातिपन्थानम्—द्वान्द्रयादिजातिमार्गं मन्दः—अज्ञः, संसारं परिभ्रमतीति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ अत्रैव दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्महदन्तर्गमित्येतदाह—‘ आसि ’ त्ति सूत्रं, ‘ आशीविषं चापि ’ सर्पोऽपि परं सुरुष्टः—सुकुण्डः सन् किं जीवितनाशात्—मृत्योः परं कुर्यात् ? , न किञ्चिदपीत्यर्थः, आचार्यपादाः पुनः अप्रसन्ना—हीलनया अननुग्रहे प्रवृत्ताः, किं कुर्वन्तीत्याह—अवधिम्—निमित्तं—तुल्येन मिथ्यात्वसंघति, तदाशातनया मिथ्यात्वबन्धात्, यतश्चैवमन आशातनया गुरोर्नास्ति मोक्ष इति, अवाधि—सन्तानानुबन्धेनानन्तसंसारिकत्वादिति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ किं च—‘ जो पावगं ’ ति सूत्रं, यः पावकम्—अग्निं ज्वलितं सन्तम् ‘ अपकामिद् ’ अवष्टभ्य तिष्ठति, ‘ आशीविषं चापि हि—भुजङ्गमं चापि हि कोपयेत्—रोषं प्राह्वयेत्, यो वा विषं खादति जीविनार्थी—जीवितुकामः, एषोपमा—अपायप्राप्तिं प्रत्येतदुपमानम्, आशातनया कृतया गुरुणां संयन्धिन्या तद्वदपाया भवतीति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ अत्र विशेषमाह—‘ सिआ हु ’ त्ति सूत्रं, स्यात्—कदाचिन्मन्त्रादिप्रतिबन्धादसौ पावकः—अग्निः न दहेत्—न भस्मसात्कुर्यात्, आशीविषं वा—भुजङ्गो वा कुपितो न भक्षयेत्—न खादयेत्, तथा स्यात्—कदाचिन्मन्त्रादिप्रतिबन्धादेव विषम्—हालाहलम् अतिरौद्रं न मारयेत्—न प्राणांस्त्याजेयत्, एवमेतत्कदाचिद्भवति न चापि मोक्षो गुरुहीलनया—गुरोराशातनया कृतया भवतीति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ किं च—‘ जो पव्वयं ’ ति सूत्रं, यः पव्वेन शिरसा उत्तमाङ्गन भेत्तुमिच्छेत्, सुप्तं वा सिंहं गिरिगुहायां प्रतियोधयेत्, यो वा ददाति शक्यप्रे प्रहरणविशेषाप्रे प्रहारं हस्तेन, एषोपमाऽऽशातनया गुरुणाभिनि पूर्ववदेति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ अत्र विशेषमाह—‘ सिआ हु ’ त्ति सूत्रम्, स्यात्—कदाचित्कश्चिद्वासुदेवादिः प्रभावातिशयाच्छिरसा गिरिमपि पर्वतमपि भिन्ध्यात्, स्यान्मन्त्रादिसामर्थ्यात्सिंहः कुपितो न भक्षयेत्, स्यादेवतानुग्रहादेन भिन्ध्याद्या शक्यप्रे प्रहारं दत्तेऽपि, एवमेतत्कदाचिद्भवति, न चापि मोक्षो गुरुहीलनया—गुरोराशातनया भवतीति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ एवं पावकाद्याशातनाया गुर्वाशातना महतीत्यतिशयप्रदर्शनार्थमाह—‘ आयरिअ ’ त्ति सूत्रम्, आचार्यपादाः पुनरप्रसन्ना इत्यादि पूर्वार्थं पूर्ववत्, यस्मादेवं तस्माद् अनावाधसुखाभिकाङ्क्षी—मोक्षसुखाभिलाषी साधुः गुरुप्रसादाभिमुख—आचार्यादिप्रसाद उद्युक्तः सन् रमेत—वर्तेत इति सूत्रार्थः ॥ १० ॥

जहा हि अग्गी जलणं नमंसे,

नाणाहुईमंतपयाभिसित्तं ।

एवायरिअं उवचिद्वइजा,

अणंतनाणोवगओऽवि संतो ॥ ११ ॥

जस्संतिए धम्मपयाई सिक्खे,

तस्संतिए वेणइयं पउजे ।

सक्कारए सिरसा पंजलीओ,

कायगिरा भो मणसा अ निचं ॥ १२ ॥
 लज्जा दया संजम वंभचेरं,
 कल्लाणभगिस्स विमोहिठारं ।
 जे मे गुरू मययमणुमामयंति,
 तेऽहं गुरू मययं पूअयामि ॥ १३ ॥
 जहा निमंते तवणचिमाली,
 पभामई केवलभागहं तु ।
 एवायरिओ सुअमीलवुद्धिण,
 विरायई सुरमज्जे व इंदो ॥ १४ ॥
 जहा ससी कौमुडजोगुत्तो,
 णक्खत्तताराणणपरिवुडप्पा ।
 खे मोहई विमले अरुभमुक्के,
 एवं गणी मोहइ भिक्खुमज्जे ॥ १५ ॥
 महागरा आयरिआ महेमी,
 समाहिजोगे सुअमीलवुद्धिण ।
 संपाविउकाभे अणुत्तराई,
 आराहण तोमइ धम्मकामी ॥ १६ ॥
 सुच्चा ण मेहावी सुभाभिआई,
 सुस्समए आयरिअप्पमत्तो ।
 आराहइत्ता ण गुंण अणेगे,
 से पावई सिद्धिमणुत्तरं ति ॥ १७ ॥ वेमि ।

केन प्रकारेणेत्याह—'जहा हि अग्निं' इति सूत्रम्, यथा आ-
 दिताग्निः—कृतावसथादिब्राह्मणो ज्वलन्तम्—अग्निं नमस्य-
 ति, किं विशिष्टमित्याह—नानाहुतिमन्त्रपदाभिपिक्तम्—तत्रा-
 हुतयो—घृतपक्षेणादिलक्षणा मन्त्रपदानि—अग्नये स्वाहृत्यव-
 मादीनि तैरभिपिक्ते—दीक्षासंस्कृतमित्यर्थः, एवम्—अग्नि-
 मिवाचार्यम् उपातिष्ठन्—चिन्तयन् संयेत । किं विशिष्ट इ-
 त्याह—'अनन्तज्ञानोपगताऽपी' इति अनन्तं स्वपरपर्याया-
 पेक्षया ध्वस्तु ज्ञायते येन तदनन्तज्ञानं तदुपगताऽपि सन् ।
 किमङ्ग! पुनरस्य इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ एतदेव स्पष्टयति—'जस्स'
 इति सूत्रम्, यस्यान्तिके—यस्य समापे धर्मपदानि—धर्मफलानि
 सिद्धान्तपदानि शिञ्जन्—आद्यान् तस्यान्तिके—तस्मिन्नीपे
 किमित्याह—वैनयिकं प्रयुञ्जीत—चिन्तय एव वैनयिकं तत्कुर्या-
 दिति भावः। कथमित्याह—सत्कारयेदभ्युत्थानार्थादना पूर्वोक्तं
 शिरसा—उत्तमाङ्गत्वात् प्राञ्जलिः—प्राद्वताञ्जलिः सन् कायन-
 वंदनं गिरा—दात्रा मस्तकेन वन्दे इत्यादिरूपया 'भो' इति
 शिष्यामन्त्रेण मनसा 'च' भावप्रतिबन्धरूपेण नित्यं—सदैव
 सत्कारयेत्, न तु सूत्रग्रहणकाल एव, कुशलानुबन्धव्यवच्छे-
 दप्रसङ्गादिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ एवं च मनसि कुर्यादित्या-
 ह—'लज्जादयं' इति सूत्रम्, लज्जा—अपवादभयरूपा दया—अ-
 नुरूपता संयमः—पृथिव्यादिजावविषयः ब्रह्मवर्षम्—विशुद्ध-
 तपोऽनुष्ठानम्, एतल्लज्जादिविषयव्यावृत्त्या कुशलपक्षप्रव-
 र्त्तकत्वं कल्याणभागिनां जीवस्य विशेषाध्ययानम्—कर्मम-
 लापनयनस्थानं वर्तते, अनेन यं मां गुरवः—आचार्याः 'स-

तनम्—अनवरतम् अनुशामयन्ति—कल्याणयोग्यतां नयन्ति
 तानहमेवंभूतान् गुरुन् सततं पूजयामि, न तेभ्योऽन्यः
 पूजाहं इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ इतश्चेत पूज्या इत्याह—'जह'
 इति सूत्रम्, यथा निशान्तं—राज्यवसानेः दिवस इत्यर्थः
 तपन् अचिर्माली—सूर्यः प्रभासयति—उद्योतयति केवलम्—सं-
 पूर्णं भारतम्—भरतक्षेत्रं, तुशब्दादन्यच्च क्रमेण एवम्—अचिं-
 मालीवाऽऽचार्यः श्रुतेन—आगमेन शीलैत—परद्रोहविरति-
 रूपेण बुद्ध्या च स्वाभाविक्या युक्तः सन् प्रकाशयति जी-
 वादिभावानिति । एवं च वर्तमानः सुसाधुभिः परिवृतो
 विराजते सुरमध्ये इव—सामानिकदिमध्यगत इव इन्द्रः
 इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ किंच—'जह' इति सूत्रम्, यथा शशी-
 चन्द्रः कौमुदीयोगयुक्तः—कार्तिकपौर्णमास्यामुदित इत्यर्थः
 स एव विशिष्यते—नक्षत्रतारागणपरिवृतात्मा—नक्षत्रादि-
 भिर्युक्त इति भावः, खे—आकाशे शोभते । किं विशिष्टं
 खे ?—विमलेऽभ्रमुक्ते अश्रमुक्तेमेवात्यन्तं विमलं (तत्)
 भवतीति स्थापनार्थमेतत्, एव चन्द्र इव गणी—(तत्)
 आचार्यः शोभते भिज्जुमध्ये साधुमध्ये, अतोऽयं महत्त्वा-
 त्पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ किंच—'महागर' इति सूत्रम्,
 महाकरा ज्ञानादिभावगन्तपेक्षया आचार्या महैपिणा—मो-
 क्षेपिणः, कथं महैपिण इत्याह—समाधियोगश्रुतशीलबुद्धि-
 भिः—समाधियोगैः—ध्यानविशेषैः श्रुतेन—द्वादशाङ्गाभ्यासेन
 शीलैत—परद्रोहविरतिरूपेण बुद्ध्या च श्रौतपत्तिकयादिरू-
 पया अन्ये तु व्याचक्षते—समाधियोगश्रुतशीलबु-
 द्धीनां महाकरा इति । नानेवंभूतानाचार्यान् संप्राप्तु-
 कामोऽनुत्तराणि ज्ञानादीनि आराधयेदित्यकरणे-
 न सकृदव, अपि तु—तोपयेद्—असकृत्करणेन तोपं
 ग्राहयेत् धर्मकामो निजगर्थं, न तु ज्ञानादिफलपेक्षया
 ऽपीति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ 'साचच्चा' इति सूत्रम्, श्रुत्वा
 मेधावी सुभाषितानि गुर्वाराधनफलनाभिधायीनि, किमि-
 त्याह—शुश्रूषयेदाचार्यान् अग्रमत्तो—निद्रादिरहितस्त—
 दाक्षां कुर्वीतित्यर्थः, य एवं गुरुशुश्रूषापरः स आराध्य
 गुणान्—अनकान् ज्ञानादीन् प्राप्नोति सिद्धिमनुत्तरां सु-
 क्तिमित्यर्थः, अनन्तरं सुकुतादिपरम्परया वा ब्रवीतीति
 पूर्ववदर्थं सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ दश० ६ अ० १ उ० ।

मूलाउ खंधप्पभो दुमस्स,

खंधाउ पच्छा समुधिति साहा ।

साहप्पसाहा धिरुहंति पत्ता ।

तओ सि पुणं च फलं रसो अ ॥ १ ॥

एवं धम्मस्स विणओ, मूलं परमो से मुखो ।

जेण किति सुअं सिग्घं, नीमसं चाभिगच्छइ ॥ २ ॥

चिनयाधिकारवानव द्वितीय उच्यते, तत्रेदमादिमं सू-
 त्रम्—'मूलाउ' इत्यादि, अस्य व्याख्या—मूलाद्—आदि-
 प्रबन्धान् स्कन्धप्रभवः—स्थुडोत्पादः, कस्येत्याह—दुम-
 स्य—वृक्षस्य ततः—स्कन्धान् सकाशात् पश्चात्—
 तदनु समुपयान्ति—आत्मानं प्राप्नुवन्त्युपयन्ति इत्यर्थः ।
 कास्ता इत्याह—शाखाः—तद्भुजाकल्पाः, तथा—शाखा-
 भ्यः—उत्कलक्षणाभ्यः प्रशाखास्तदंशभूता विरोहन्ति—जा-

यन्ते-तथा तेभ्योऽपि पत्राणि-पर्णानि विग्राहन्ति
ततः—तदनन्तरं 'स' तस्य दुमस्य पुष्पं च फलं च
रसश्च फलगत एवैते क्रमेण भवन्तीति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ ए-
वं दृष्टान्तमभिधाय दार्ष्टान्तिकयोजनामाह—'एवं' ति
सूत्रम्—एवं-दुममूलवत् धर्मस्य-परमकल्पवृत्तस्य विन-
यो मूलम् आदिप्रबन्धरूपं 'परम' इत्यग्रे रसः 'स' त-
स्य फलरसवन्मोक्षः, स्कन्धादिकल्पानि तु देवलोकांग-
मनसुकुलागमनादीनि . अतो विनयः कर्तव्यः किं वि-
शिष्ट इत्याह—यन-विनयेन कीर्ति—सर्वत्र शुभप्रवा-
दरूपां तथा धृतम्-अङ्गप्रविष्टादि श्लाघ्यम्—प्रशंसास्प-
दभूतं निःशेषम् संपूर्णम् अधिगच्छति-प्राप्नोतीति ॥ २ ॥

अविनयवृत्ता दोषमाह—

जे अ चंडे भिए थद्वे , दुव्वाई नियडी सदे ।

घुज्झइ भे अविणीअप्पा , कट्ठं सो अययं जहा ॥३॥

विणयं पि जो उवाएणं , चोइओ कुप्पई नरो ।

दिव्यं सो सिरिभिज्जंति , दंडेण पडिमंहेण ॥ ४ ॥

'ज अ' ति सूत्रं , यः चण्डो-गोपणो मृगः-अङ्गः हित-
मप्युक्तो रूपयति तथा स्तब्धा-जात्यादिमदोन्मत्तः दुर्वाग्-
अप्रियवक्त्रा निकृतिमान्-मायांपतः शठः-संयमयोगेष्वना-
हतः , एभ्यो दोषेभ्यो विनयं न करोति यः उह्यतेऽसौ
पापः संसारस्रोतसा अविनीतात्मा—सकलकल्याणै-
कविनयनविनयविरहितः । किमिवेत्याह-काष्ठं स्रोतोग-
तं—नद्यादिप्रवाहनिपतितं यथा तद्वदिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥
किं, च—'विणयं पी' ति सूत्रम् , विनयम्-उल्लङ्घनं
यः उपायनापि--एकान्तमृदुभणनादलक्षणनापि अपि-
शब्दस्य व्यवहितः संबन्धः , चोदितः--उक्तः कुप्यति-
रूपयति-नरः । अत्र निदर्शनमाह-विद्युत्-अमानुषो
म् असौ-नरः । श्रियं--लक्ष्मीम् आगच्छन्तीम्-आत्म-
नो भवन्तीम् दण्डेन काष्ठमयं प्रतिपद्यति-निवा-
रयति । एतदुक्तं भवति—विनयः संपदो निमित्तं , तत्र स्व-
लितं यदि कश्चिच्छन्दयति स गुणस्तत्रापि गोपकरणेन
वस्तुतः संपदो निषेधः , उदाहरणं चात्र दशारादयः कु-
रूपागतश्रीप्राथ्यनाप्रणयभङ्गकारणस्तद्विहितास्तदभङ्गकारी--
च तमुक्तः कृष्ण इति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥

अविनयदोषोपदर्शनार्थमेवाह—

तेहव अविणीअप्पा , उववज्झा हया गया ।

दीसंति दुहमेहंता , आभिओगमुवड्ढिआ ॥ ५ ॥

तंहव सुविणीअप्पा , उववज्झा हया गया ।

दीसंति सुहमेहंता , इड्ढि पत्ता महायसा ॥ ६ ॥

'तंहव' ति सूत्रम् , तथैवेति—तथैवेति अविनीतात्मानः-
विनयगहिता अनात्मज्ञाः , उपवाह्यानां-राजादिवल्लभानामेते
कर्मकरा इत्यौपवाह्याः हयाः-अश्वाः गजा-हस्तिनः ,
उपलक्षणमेतन्महियकादीनामिति । एते किमित्याह—दृ-
श्यन्ते—उपलभ्यन्ते एव मन्दुरादौ अविनयदोषेण उभयलो-
कवर्तिना यवसादिवोढाः दुःखम्-लङ्घनशलक्षणम् ए-
व्यन्तः—अनेकार्थत्वाद्नुभवन्तः आभियोग्यं-कर्मक—

रभावम् उपस्थिताः-प्राप्ता इति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ एतद्व-
यं विनयगुणमाह—'तंहव' ति सूत्रम् , तथैवेति—तथैवेति
सुविनीतात्मानः विनयवन्त आत्मज्ञा औपवाह्या गजा-
दीनां हया गजा इति पूर्ववत् । एते किमित्याह—दृश्यन्ते-
उपलभ्यन्ते एव सुखम्-आह्लादलक्षणम् एधमानाः अ-
नुभवन्तः शुद्धि प्राप्ता इति विशिष्टभूषणालयभोजनादिभाव-
तः प्राप्तद्वयो महायशसो-विश्रान्तमहुषा इति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥

एतदेव विनयाऽविनयफलं मनुष्यानाधिकृत्याह—

तेहव अविणीअप्पा , लोममि नरनारिओ ।

दीसंति दुहमेहंता , छायाधिगलितेदिआ ॥ ७ ॥

दंडसत्था परिज्जुवा , अववभवयेहि अ ।

कलुणा विवन्नच्छंदा , सुप्पिवासाइपरिगया ॥ ८ ॥

तेहव सुविणीअप्पा , लोमसि नरनारिओ ।

दीसंति सुहमेहंता , इड्ढि पत्ता महायसा ॥ ९ ॥

'तंहव' ति सूत्रम् , तथैव-तिर्यश्च इव अविनीतात्मान
इति पूर्ववत् । लोके अस्मिन्मनुष्यलोके , नरनार्य इति
प्रकटार्थं दृश्यन्ते दुःखमधमाना इति पूर्ववत् , छायाः (ताः)
कसप्रातःवर्णाङ्कितशरीराः विगलितेन्द्रियाः अपर्णाना-
सिकादीन्द्रियाः पारदारिकादय इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ तथा
'दंड' ति सूत्रम् , दण्डाः—वेषदण्डादयः शस्त्राणि खड्गादी-
नि ताभ्यां परिजीर्णाः-समन्ततो दुर्बलभावमापादिताः
तथा 'असभ्यवचनैश्च' खरकर्कशादिभिः पारिजाताः , त-
एवंभूताः सतां करुणाहेतुव्याकुरुणा-दोना व्यापन्नच्छन्द-
सः परायत्ततया अपतस्वाभिप्रायाः , क्षुधा-बुभुक्षया पिपा-
सया-तृषा परिगता-व्याप्ता अज्ञादिनिगन्धस्ताकदानाभ्या-
मिति , एवमिह लोके प्रागविनयोपात्तकमानुभावतः एवंभू-
ताः परलोके तु कुशनाप्रवृत्तेन्दुस्मिततया विज्ञया इति
सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ विनयफलमाह—'तंहव' ति सूत्रं , तथैव-
विनीततिर्यश्च इव सुविनीतात्मानो लोके अस्मिन्ननार्य-
इति पूर्ववत् । दृश्यन्ते सुखमधमानाः शुद्धि प्राप्ता महाय-
शस इति पूर्ववदेव , तवरं स्वार्गाधितनृपगुरुजना उभयलो-
कसाफल्यकारिण एत इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥

एतदेव विनयाऽविनयफलं देवानधिकृत्याह—

तेहव अविणीअप्पा , देवा जक्खा अ गुज्झगा ।

दीसंति दुहमेहंता , आभिओगमुवड्ढिआ ॥ १० ॥

तेहव सुविणीअप्पा , देवा जक्खा अ गुज्झगा ।

दीसंति सुहमेहंता , इड्ढि पत्ता महायसा ॥ ११ ॥

'तंहव' ति सूत्रं , तथैव—यथा नरनार्यः अविनी-
तात्माना—भवान्तरऽकृतविनयाः देवा-वैमानिका ज्यो-
तिष्ता यक्षाश्च-व्यन्तराश्च गुह्यका-भवतवांसिनः , त-
एते दृश्यन्ते आगमभावचक्षुषा दुःखमधमानाः पराज्ञा-
करणपञ्चद्विदर्शनादिना आभियोग्यमुपस्थिताः आभियोग्यः-
आज्ञाप्रदानलक्षणोऽप्यास्तीत्यभियोगी तद्भाव आभियोग्यः
कर्मकरभावमित्यर्थः , उपस्थिताः-प्राप्ता इति सूत्रार्थः ॥ १० ॥
विनयफलमाह—'तंहव' ति तथैवेति पूर्ववत् सुवि-
नीतात्मानो-जन्मान्तरकृतविनया निरतिचारधर्माधका

विष्णु

इत्यर्थः, देवा यक्षाश्च गुह्यका इति पूर्ववद्व. दृश्यन्ते सु-
खमेधमाना अहंकल्याणादिषु, ऋद्धिं प्राप्ता-इति देवा-
धिपादप्राप्तयेयो महायसशलो विख्यातसद्गुणा इति सू-
त्रार्थः ॥ ११ ॥

एवं नारकापोहेन व्यवहारतो येषु सुखदुःखसंभवस्तेषु वि-
नयाविनयफलमुक्तम् । अधुना विशेषतो लोकोत्तरविनयफ-
लमाह -

जे आयरिअउवज्झा-याणं सुस्सुमोवयणकरा ।
तेमि सिक्खा पवडुंति, जलसित्ता इव पायवा ॥ १२ ॥
अप्पणट्ठा परट्ठा वा, सिप्पा णेउणिआणि अ ।
गिहिणो उवभोगट्ठा, इहलोगस्स कारणा ॥ १३ ॥
जेणं वंधं वहं घोरं, परिआयं च दारुणं ।
सिक्खमाणा निअच्छंति, जुत्ताते ललिइंदिआ ॥ १४ ॥
तेऽपि तं गुरुं पूअंति, तस्म सिप्पस्स कारणा ।
सकारंति नमंसंति, तुट्ठा निदेसवत्तिणो ॥ १५ ॥
किं पुणं जे सुअग्गाही, अणंतहिअकामए ।
आयरिया जं वए भिक्खू तेम्हा तं नाइवत्तए ॥ १६ ॥

‘जे आयरिअ’ इति सूत्रं, य आचार्योपाध्याययोः-प्रती-
तयोः शुश्रूषावचनकरा-पूजाप्रधानवचनकरणशीलास्त-
पां-पुरयभाजां शिक्षा-ग्रहणसेवनालक्षणा भावा-
र्थरूपाः प्रवर्द्धन्ते-वृद्धमुपयान्ति दृष्टान्तमाह-जल-
सिक्का इव पादपा-वृत्ता इति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥
एतच्च मनस्याधाय विनयः कार्य इत्याह-आत्मार्थम्-
आत्मनिमित्तमनेन मे जीविका भविष्यतीति, एवं परार्थ-
वा-परनिमित्तं वा पुत्रमहमेतद्ग्राहयिष्यामीत्येवं शिल्पा-
नि-कुम्भकारक्रियादीनि नैपुण्यानि च-आलक्ष्यादिक-
लालक्षणानि गृहिणः-असंयता उपभोगार्थम्-अन्न-
पानादभोगाय, शिक्षन्त इति वाक्यशेषः । इह लोकस्य
कारणम्-इह लोकनिमित्तमिति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ येन-
शिल्पादिना शिक्षमाणेन बन्धं निगडादिभिः बंधं
कपादिभिः घोरं-रौद्रे परितापं च दारुणम्-एतज्ज-
नितमनिष्टं निर्भयसनादिवचनजनितं च शिक्षमाणा गुरोः
सकाशात् नियच्छन्ति-प्राप्नुवन्ति ‘युक्ता’ इति नियुक्ताः
शिल्पादिग्रहणे ते ललितेन्द्रिया-गर्भेश्वरा राजपुत्रादय
इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ तेऽपीत्वरं शिल्पादि शिक्षमाणास्तं
गुरुं बन्धादिकारकमपि पूजयन्ति सामान्यतो मधुरवचना
भिनन्दनेन तस्य शिल्पस्यैतत्वरस्य कारणात्, तन्निमित्तत्वा
दिति भावः । तथा सत्कारयन्ति-वस्त्रादिना, नमस्यन्ति-
अञ्जलिप्रदहादिना । तुष्टा-इत्यमुत् इदमवाप्यत इति दृष्टा-
निर्देशवर्तिनः-आशाकारिण इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ यदि
नावदन्तेऽपि तं गुरुं पूजयन्ति अतः-‘किं’ सूत्रं, किं पुनर्यः
साधुः श्रुतग्राही-परमपुरुषप्रणीतागमग्रहणामिलापी ‘अ-
नन्तहितकामुकः’ मोक्षे यः कामयत इत्यभिप्रायः, तेन तु
सुतरां गुण्यः पूजनीया इति । यतश्चैवमाचार्या यद्वदन्ति
किमपि तथा तथाऽनेकप्रकारं भिक्षुः-साधुस्तस्मात्तदा-

चार्यवचनं नातिवर्तेत. युक्तत्वात्सर्वमेव संपादयेदिति सू-
त्रार्थः ॥ १६ ॥

विनयोपायमाह-

नीअं सिजं गई ठाणं, नीअं च आसणाणि अ ।
नीअं च पाए वंदिआ, नीअं कुज्जा अ अंजलि ॥ १७ ॥
संधइत्ता काएणं, तहा उवहिणामवि ।
खमेह अवराहं मे, वइज्ज न पुणुत्ति अ ॥ १८ ॥
दुग्गओ वा पओणं, चोइआं वहई रहं ।
एवं दुवुद्धिक्किआणं, बुत्तो बुत्तो पकुवई ॥ १९ ॥
(आलवंते लवंते वा, न निमिज्जाइ पडिस्सुणे ।
मुत्तूण आसणं धीरो, सुस्सुसाए पडिस्सुणे ॥)
कालं छंदोवयारं च, पडिलेहिता ण हेउहिं ।
तेण तेण उवाएणं, तं तं संपडिवावए ॥ २० ॥

नीचां शय्यां-संस्तारकलक्षणमाचार्यशय्यायाः सकाशा-
त्कुर्यादिति यागः, एवं नीचां गतिम् आचार्यगतं, तत्पृष्ठतो
नातिदूरेण नांतदुत्तं यायादित्यर्थः । एवं नीचं स्थानमाचा-
र्यस्थानात्, यत्राचार्य आसते तस्मादनीचतरं स्थानं स्थात-
व्यमिति भावः । तथा नीचानि लघुतराणि कदाचित्कार-
णजात आसनानि पीठकानि तस्मिन्नुपविष्टं तदनुज्ञातः से-
वते, नान्यथा । तथा नीचं च सम्यग्वचनतोत्तमाङ्गः सन्पादा-
याचार्यसत्कौ वन्देत, नावज्ञयातथा कचित्प्रश्नादौ नीचं नम्र-
कार्यं कुर्यात्-संपादयच्चाञ्जलिं, न तु स्थाणुवत्सन्ध एवेति सू-
त्रार्थः ॥ १७ ॥ एवं कायविनयमभिधाय वाग्विनयमाह-संघट्टिय-
स्पृष्ट्वा कायन-देहेन कथञ्चित्थाविधप्रदेशोपविष्टमाचार्यं
तथा उपधिनाऽपि-कल्पादिना कथञ्चित्संघट्टय मिथ्यादु-
ष्कृतपुरःसरमभिवन्द्य क्षमस्व-सहस्व अपराधं-दोषं
मे मन्दभाग्यस्यैवं वन्दद्-वृथात् न पुनरिति च-नाह-
मेनं भूयः करिष्यामीति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ एतच्च बुद्धिमान्
स्वयमेव करोति, तदन्यस्तु कथमित्याह-दुर्गौरिव-ग-
लिवलीवदेवत् प्रतोदेन-आरादण्डलक्षणेन चादितो-
विद्धः सन् वहति-नयति कापि रथं-प्रनीतम्, ए-
वं-दुर्गौरिव दुर्बुद्धिः-अहितावहबुद्धिः शिष्यः कृत्याना-
म्-आचार्यादीनां कृत्यानि वा-तदभिरुचितकार्याणि
उक्त उक्तः-पुनः पुनरभिहित इत्यर्थः, प्रकरोति-नि-
ष्पादयति प्रयुङ्क्ते चेति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ एवं च कृतान्यमू-
नि न शोभनानीत्यतः (आह)-कालं-शरदादिलक्षणे,
छन्दः तदिच्छारूपम् उपचारम्-आराधनाप्रकारं, च-
शब्दादिशादिपरिग्रहः, एतत् प्रत्युपेक्ष्य-ज्ञात्वा हेतुभिः-
यथानुरूपैः कारणैः, किमित्याह-तेन तेनोपायेन गृहस्थाव-
र्जनादिना तत्तत्-पित्तहरादिरूपमशनावि सम्प्रतिपाद-
येत्, यथा कालं शरदादौ पित्तहरादिभाजनं प्रवातनिवाता-
दिरूपा शय्या इच्छानुज्ञां वा यद्यस्य हितं रोचते च
आराधनाप्रकारोऽनुज्ञां भाषणं ग्रन्थाभ्यासवैवावृत्त्य-
करणादिदेश अनुपदेशाद्युचितं निष्ठीवनादिभिर्हेतुभिः श्ले-
ष्माद्याधिक्यं विहाय तदुचितं संपादयेदिति सूत्रार्थः ॥ २० ॥

किंच-

विवर्त्ती अविणीअस्स, संपत्ती विणिअस्स य ।
जस्सेयं दुहम्मो नायं, सिक्खं से अभिगच्छइ ॥ २१ ॥
जे आवि चंडे मइइङ्गिगारेवे,
पिसुणे नेरे साहसहीणपेसणे ।
अदिदुधम्मे विणए अकोविए,
असंविभागी न हु तस्स मुक्खो ॥ २२ ॥
निदेसविती पुण जे गुरूणं,
सुअत्थधम्मा विणयम्मि कोविआ ।
सरित्तु ते ओघमिणं दुरुत्तरं,
खवित्तु कम्मं गइमुत्तमंगय ॥ २३ ॥ त्ति वेमि ।

विपत्तिरविनीतस्य ज्ञानादिगुणानां, संप्राप्तिर्विनीतस्य च ज्ञानादिगुणानामेव, यस्यैतत्—ज्ञानादिप्राप्त्यप्राप्तिद्वयम् उभयतः—उभयाभ्यां विनयाऽविनयाभ्यां सकाशात् भवतीत्येवं 'ज्ञातम्-उपादयं चैतदिति भवति शिक्तम्-प्रदणालेवनारूपाम् अलौ—इत्थंभूतः अधिगच्छति प्राप्नोति, भावन उपादयपरिज्ञानादिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ एतदेव दृढयन्त्रावनीतफलमाह—यश्चापि चण्डः—प्रवर्जितोऽपि रोपणः ऋद्धिगौरवमतिः—ऋद्धिगौरवे अभिनिविष्टः पिशुनः—पृष्ठिमांसखादकः नरो—नरव्यञ्जनो न भावनरः साहासकः—अकृत्यकरणपरः हीनप्रेरणः—हीनगुर्वाज्ञापरः अदृष्टधर्मा—सम्यगनुपलब्धश्रुतादिधर्मा विनयेऽकोविदो—विनयविषयेऽपारिणतः असंविभागी—यत्र कचन लाभे न संविभागवान् । य इत्थंभूतोऽधर्मो नैव तस्य मोक्षः, सम्यग्दृष्टेश्चास्तिवचत इत्थंविधसेक्रेषाभावादिति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥ विनयफलाभिधानेनोपलक्ष्यमाह—निर्देश-आज्ञा तद्वर्तिनः पुनर्यं गुरूणाम्—आचार्यादीनां श्रुतार्थधर्मा इति प्राकृतशैल्या श्रुतधर्मार्थाः, गीतार्था इत्यर्थः, विनये कर्त्तव्ये कोविदा—विपश्चितो य इत्थंभूतास्तीर्त्वा ते महासत्त्वाः ओघमनं—प्रत्यक्षोपलभ्यमानं संसारसमुद्रं दुरुत्तरं तीर्त्वं तीर्त्वा, चरमभवं केवलित्वं च प्राप्येति भावः, ततः क्षपयित्वा कर्म निरवशेषं भवोपग्राहिसंज्ञितं गतिमुत्तमां सिद्धयाख्यां गताः—प्राप्ताः । इति ब्रवीमिति पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥ दश० ६ अ० २ उ० ।

इह च विनीतः पूज्य इत्युपदर्शयन्माह-

आयारिअं अग्गिभिवाहि अग्गी,
सुस्सममाणो पडिजगरिजा ।
आलोइअं इंगिअमेव नच्चा,
जो छंदमाराहयई स पुज्जो ॥ १ ॥
आयारमट्ठा विणयं पउंजे,
सुस्सममाणो परिगिज्ज वक्कं ।
जहोवइअं अभिक्खमाणो,
गुरुं तु नासाययई स पुज्जो ॥ २ ॥

२६४

रायणाहिएसुं विणयं पउंजे,
डहरा अवि अ जे परिआयजिट्ठा ।
नीअत्तणे वट्ठइ सच्चवाई,
उवायवं वक्कणे स पुज्जो ॥ ३ ॥
अभायउल्लं चरई विसुद्धं,
जवणट्ठया समुआणं च निच्चं ।
अलद्धुअं नो परिदेवइज्जा,
लद्धं न वीकत्थइ (वा) स पुज्जो ॥ ४ ॥
संथारासिज्जासणभत्तपाणे,
अप्पिच्छया अइलाभेऽविसंते ।
जो एवमप्पाणभितोसइज्जा,
संतोसपाहन्नए स पुज्जो ॥ ५ ॥
सक्का सहेउं आसाइकंटया,
अओ मया उच्छहया नरेणं ।
अणासए जो उ सहिज्ज कंटए,
वईमए कन्नसरे स पुज्जो ॥ ६ ॥
मुहुत्तदुक्खाउ हयंति कंटया,
अओ मया तेऽवि तओ सुउद्धरा ।
वाया दुरुत्ताणि दुरुद्धराणि,
धेरणुवंधीणि महम्मयाणि ॥ ७ ॥

आचार्ये—सूत्रार्थप्रदं तत्स्थानीयं वाऽन्यं ज्येष्ठार्यं, किमित्याह—अग्निमिव तेजस्कायमिव आहिताग्निः ब्राह्मणः शुश्रूषमाणः—सम्यक्सेवमानः प्रतिजागृयात् तत्तत्कृत्यसंपादनेनोपचरेत्, आह—यथाऽऽहिताग्नित्यादिना प्रागिदमुक्कमेव, सत्यं, किंतु—तदाचार्यमेवाङ्गीकृत्य इदं तु रक्षाधिकादिकमप्यधिकृत्योच्यते, वक्ष्यति च—'रायणिपसु विणयमि'त्यादि, प्रतिजागरणोपायमाह—आलोकितं—निरीक्षितम् इक्षितमेव च अन्यथा वृत्तिलक्षणे ज्ञात्वा विज्ञायाचार्याय यः—साधुः छन्दः—अभिप्रायमाराधयति यथा शीते पतति प्रावरणावलोकनं तदा नयनं, इक्षिते वा निर्घावनादिलक्षणे शुश्रूषाया नयनेन स पूज्यः स इत्थंभूतः साधुः पूजार्हः कल्याणभागिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ प्रक्रान्ताधिकार एवाह—आचारार्थं ज्ञानाद्याचारनिमित्तं विनयम् उल्लक्षणं प्रयुङ्क्ते करोति यः शुश्रूषन् श्रोतुमिच्छन्, किमप्यवश्यनीत्येवम् । तदनु तेनाङ्गे सति परिगृह्य वाक्यम् आचार्याय ततश्च यथापदिष्टं—यथोक्तमव्य अभिकाङ्क्षन्, मायारहितः श्रद्धया कर्तुमिच्छन् विनयं प्रयुङ्क्ते, अतोऽन्यथाकरणेन गुरुं न्विति—आचार्यमेव नाशातयति न हीययति यः स पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ किंच—रत्नाधिकेषु—ज्ञानादिभावरत्नाभ्युच्छिन्नेषु विनयं—यथोचितं प्रयुङ्क्ते—करोति, तथा डहरा अपि च य वयःश्रुताभ्या पर्यायव्यंष्टाः—चिरप्रवर्जितान्तेषु विनयं प्रयुङ्क्ते, एवं च यो नीचत्वे—गुणाधिकान् प्रति नीचभावं वक्षन् सत्यवादी—अविद्वद्वक्ता तथा अवपातवान् वन्दनशीलो निकटवर्त्ती वा

एवं च यो वाक्यकरो-गुरुनिर्देशकरणीलः स पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ किं च-अज्ञातोऽङ्गं-परिचयाऽकरणेनाज्ञातः सन् भावोऽङ्गं गृहस्थोद्गतितादि चरति-अटित्वाऽऽनीतं भुङ्क्ते, न तु ज्ञातस्तद्वहुमतमिति, एतदपि विशुद्धम्-उद्गमादिदापरहितम्, न तद्विपरीतम्, एतदपि यापनार्थम्-संयमभरोद्वाहिशरीरपालनाय नान्यथा समुदानं च-उचितभि-क्षालब्धं च नित्यं-सर्वकालं न तूङ्गमप्येकत्रैव बहुलब्धं कादाचित्कं वा, एवंभूतमपि विभागतः अलब्ध्वा-अनासाद्य, न परिदेवयेत्-न खेदं यायात्, यथा-मन्दभाग्योऽहमंशोभनो वाऽयं देश इति, एवं विभागतश्च लब्ध्वा-प्राप्योचितं न विकल्पते-न श्लाघां करोति-स पुण्योऽहं शोभनो वाऽयं देश इत्येवं स पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ किं च-संस्तारकशय्यासनभङ्गपानानि प्रतीतान्येव एतेषु अल्पेच्छता-अमूच्छया परिभोगोऽतिरिक्ताग्रहणं वा अतिलाभेऽपि सति संस्तारकादीनां गृहस्थेभ्यः सकाशात् य एवमात्मानम् अभितोषयति-येन वा तेन वा यापयति संतोषप्रार्थान्यरतः-संतोष एव प्रधानभावे, सक्तः स पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ इन्द्रियसमाधिद्वारेण पूज्यतामाह-शक्याः सोढुम् आशये-त्ति इदं मे भविष्यतीति प्रत्याशया, क इत्याह-कण्टका अयोमया-लोहात्मकाः उत्सहानगरेण-अर्थोद्यमवन्तेत्यर्थः, तथा च कुर्वन्ति केचिदयोमयकण्टकास्तरणशयनमप्यर्थलिप्सया, न तु वाक्यकण्टकाः शक्या इत्येवं व्यवस्थिते अनाशया-फलप्रत्याशया निरीहः सन् यस्तु संहत कण्टकान् वाङ्मयान्-खरादिवागात्मकान् कर्णसरान्-कर्णगामिनः स पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ एतदेव स्पष्टयति-मुहूर्त्तदुःखा-अल्पकालदुःखा भवन्ति कण्टका अयोमयाः वेधकाल एव प्रायो दुःखभावात्, तेऽपि ततः-कायात् सूक्ष्माः-सुखैर्नैवोदधियन्ते व्रणपरिकर्म च क्रियते, वाङ्मुरुक्तानि पुनः दुरुद्धराणि-दुःखैर्नोदधियन्ते मनोत्तवेधनाद् वैरानुबन्धीनि-तथा श्रवणप्रद्वेषादिनेह परं च वैरानुबन्धीनि भवन्ति, अत एव महाभयानि, कुगति-घातादिमहाभयहेतुत्वादिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

समावयन्ता वयणाभिघाया,

कन्नं गया दुम्मणिअं जणंति ।

धम्मू ति किञ्चा परमगसूरे,

जिइंदिए जो सहई स पुज्जो ॥ ८ ॥

अवस्सवायं च परम्महस्स,

पच्चक्खओ पडिणीअं च भासं ।

ओहारणिं अप्पिअकारिणिं च ,

भासं न भासिज्ज सया स पुज्जो ॥ ९ ॥

अलोलुए अकुहए अमाई,

अपि (पी) सुणे आवि अदीणविस्ती ।

नो भावए नोऽवि अ भाविअप्पा,

अकोउहल्ले अमया स पुज्जो ॥ १० ॥

गुणेहि माहू अगुणेहिऽसाहू,

गिणहाहि साहू गुणमुंचऽसाहू ।

विआणिआ अप्पगमप्पएणं,

जो रागदोसेहि समो स पुज्जो ॥ ११ ॥

तहेव उहरं च महल्लगं वा,

इत्थि पुमं पव्वइअं गिहिं वा ।

नो हीलए नोऽवि अ खिमइज्जा,

थंमं च कोहं च चए स पुज्जो ॥ १२ ॥

जे माणिआ समयं माणयन्ति,

जत्तेण कन्नं व निवेसयंति ।

ते माणए माणरिहे तवस्सी,

जिइंदिए सच्चरए स पुज्जो ॥ १३ ॥

तेसिं गुरूणं गुणसायरारणं,

सुच्चा ण मेहावि सुभासिआइ ।

चरे गुणी पंचरए तिगुत्तो,

चउक्कसायावगए स पुज्जो ॥ १४ ॥

गुरूमिह सययं पडिअरिअ गुणी,

जिणमयनिउणे अभिगमकुसले ।

धुणिअरयमलं पुरकडं,

भासुरमउलं गइं वयइ ॥ १५ ॥ ति वेमि ॥

किञ्च-समापतन्त-एकीभावेनाभिमुखं पतन्तः, क इत्याह-वचनाभिघाताः-खरादिवचनप्रहाराः कर्णगताः सन्तः प्रायोऽनादिभवाभ्यासात् दौर्मनस्यं दुष्टमनोभावं जनयन्ति प्राणिनामेवंभूतान् वचनाभिघातान् धर्म इति कृत्वा सामायिकपरिणामापन्नो न त्वशक्त्यादिना परमाग्रशूरो-दानसंप्रामशुरापेक्षया प्रधानः शूरो जितेन्द्रियः सन् यः सहते नतु तैर्विकारमुपदर्शयति स पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ तथा-अवर्णवादं च अश्लाघावादं च पराङ्मुखस्य-पृष्ठत इत्यर्थः प्रत्यक्षतश्च प्रत्यक्षस्य च प्रत्यनीकाम्-अपकारिणीं चौरस्त्वमित्यादिरूपां भाषां तथा अवधारिणीम्-अशोभन एवायमित्यादिरूपां अप्रियकारिणीं च-श्रोतुमृतनिवेदनादिरूपां भाषां वाचं न भाषेत सदा यः कदाचिदपि नैव ब्रूयात्स पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ तथा-अलोलुपः-आहारादिष्वलुब्धः अकुहकः-इन्द्रजालादिकुहकरहितः अमायी कौटिल्यशून्यः अपिशुनश्चापि-नो ह्येदमेदकर्ता अदीनवृत्तिः-आहाराद्यलाभेऽपि शुद्धवृत्तिः नो भावयेद् अकुशलभावनया परं, यथाऽमुकपुरतो भवताऽहं वर्णनीयः नापि च भावितात्मा-स्वयमन्यपुरतः स्वगुणवर्णनापरः अकौतुकश्च सदा नेटनर्त्तकादिषु यः स पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ किञ्च-गुणैः-अनन्तरोदितैर्विनयादिभिर्युक्तः साधुर्भवति, तथा-अगुणैः-उक्तगुणविपरीतैरसाधुः, एवं सति गृहाण साधुगुणान् मुञ्चासाधुगुणानिति शोभन उपदेशः, एवमधिकृत्य प्राकृतशैल्या विज्ञापयति विविधं ज्ञापयत्यात्मानमात्मना यः, तथा रागद्वेषयोः समः न रागवाक्क्षेपवानिति स पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ किञ्च-तथैव-

ति पूर्ववत् इहं वा महत्तमं वा वाशब्दान्मध्यमे वा स्त्रियं पुमांसमुपलक्षणत्वात्पुंसकं वा प्रवर्जितं गृहिणं वा वाशब्दा-
दन्यन्तीर्थिकं वा न हीलयति, नापि च विस्रियति, तत्र सूयया
असूयया वा । सकृद् दुष्टाभिधानं हीलनम्, तदेवासकृद्वि-
सनमिति । हीलनविसनयोश्च निमित्तभूतं स्तम्भं च मानं
च क्रोधं च रोषं च त्यजति यः स पूज्यो, निदानत्या-
गेन तत्त्वतः कार्यत्यागादिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ किं च—ये
मानिता अभ्युत्थानादिमत्कारैः सततम्—अनवरतं शि-
ष्यान् मानयन्ति—श्रुतापदेशं प्रति चोदनादिभिः, तथा
यत्नेन कन्यामिव निवेशयन्ति—यथा मातापितरः, क-
न्यां गुणैवेयसा च संवर्द्धय योग्यभर्त्तरि स्थापयन्ति एव-
माचार्याः शिष्यं सूत्रार्थवेदितं दृष्ट्वा महत्याचार्यपदेऽपि
स्थापयन्ति । तान्वंभूतान् गुरुमानयति योऽभ्युत्था-
नादिना मानार्हान्—मानयोग्यान् तपस्वी सन् जितेन्द्रि-
यः सत्यरत इति, प्राधान्यख्यापनार्थं विशेषणद्वयं, स
पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ तेषां गुरुणाम्—अनन्तरादि-
तानां गुणसागराणां—गुणसमुद्राणां संवन्धीनि श्रुत्वा
मेधावी सुभाषितानि—परलोकोपकारकाणि चरति—आ-
चरति मुनिः—साधुः—पञ्चरतः—पञ्चमहाव्रतसकः—त्रिगु-
प्तो—मनोगुण्यादिमान् चतुःकपायापगत इति—अपगतक्रो-
धादिकपायो यः स पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ प्रस्तुतफ-
लाभिधानेनोपसंहरन्नाह—गुरुम्—आचार्यादिरूपम् इह—मनु-
ष्यलोकं सततम्—अनवरतं परिचर्य—विधिनाऽऽराध्य मु-
निः—साधुः, किंविशिष्टो मुनिरित्याह—जितमननिपुणः—
आगमं प्रवीणः अभिगमकुशलं—लोकप्राधूर्णकादिप्रति-
पत्तिदत्तः, स एवंभूतः विधूय रजोमलं पुराकृतं, क्षप-
यित्वा अप्रप्रकारं कर्मेति भावः, किमित्याह—भास्वरां ज्ञा-
नतेजोमयत्वात् अतुलाम्—अनन्यसदृशीं गति—सिद्धि-
रूपां व्रजति—गच्छति तदा जन्मान्तरेण वा सुकुलप्रकृ-
ष्टजात्यादिना प्रकारेण ब्रवीमीति पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥
दश० ६ अ० ३ उ० ।

कर्मणां द्राग्विनयना—द्विनयो विदुषामतः ।

अपवर्गफलाढ्यस्य, मूलं धर्मतरोरयम् ॥ १॥ (द्रा०) ।

(अस्मिन्नेव शब्दे १.१.५२ वृष्टे प्राग् व्याख्यातः ।)

ज्ञानदर्शनचारित्र—तपोभिरुपचारतः ।

अयं च पञ्चधा भिन्नो, दर्शितो मुनिपुङ्गवैः ॥ २ ॥

‘ज्ञानेति’ ज्ञानादीनां विनयत्वं पूर्वकर्मविनयनादुत्तरक-
र्मावस्थाच्च द्रष्टव्यम् ॥ २ ॥

प्रतिरूपेण योगेन, तथा नाशातनास्मना ।

उपचारो द्विधा तत्रा—दिमो योगत्रयात्त्रिधा ॥ ३ ॥

प्रतिरूपेणेति—प्रतिरूपेणोचितेन योगेन । तथाऽनाशात-
नात्मना आशातनाऽभावेन उपचारो द्विधा । तत्रादिमः
प्रतिरूपयोगात्मको योगत्रयात्त्रिधा कायिको वाचिको मा-
नसश्चेति ॥ ३ ॥

अभिग्रहासनत्यागा—वभ्युत्थानाञ्जलिग्रहो ।

कृतिकर्म च शुश्रूषा, गतिः पञ्चाच्च संमुखम् ॥ ४ ॥

अभिग्रहेति—अभिग्रहो—गुरुनियोगकरणाभिसन्धिः, आस-
नत्यागः—आसनदानं पाठकाद्युपनयनमित्यर्थः । अभ्युत्थानं
निपण्णस्य सहसर्हिदर्शनेन । अञ्जलिग्रहः—प्रश्नादौ कृति-
कर्म च वन्दनम् शुश्रूषा—विधिवद्गुरुसम्पत्तया सेवनम् । प-
ञ्चादतिगच्छतः, संमुखं च गतिरागच्छत इति ॥ ४ ॥

कायिकोऽष्टविधश्चायं, वाचिकश्च चतुर्विधः ।

हितं मितं चापरुषं, ब्रुवतांऽनुविचिन्त्य च ॥ ५ ॥

कायिक इति—अयं चाष्टविधः कायिक उपचारः । वाचि-
कस्तु चतुर्विधः—हितं परिणामसुन्दरं ब्रुवतः प्रथमः, मितं
स्तोकाक्षरं ब्रुवतो द्वितीयः, अपरुषं चानिष्टुरं ब्रुवतस्तृतीयः,
अनुविचिन्त्य—स्वालोच्य च ब्रुवतश्चतुर्थ इति ॥ ५ ॥

मानसश्च—द्विधा शुद्ध—प्रवृत्त्याऽमन्निरोधतः ।

छन्नस्थानामयं प्रायः, सकलोऽन्यानुवृत्तितः ॥ ६ ॥

मानसश्चेति—मानसश्चोपचारो द्विधा शुद्धप्रवृत्त्या धर्म-
ध्यानादिप्रवृत्त्या, असन्निरोधत आर्तध्यानादिप्रतिषेधात्
अयं च सकलः प्रायः प्रतिरूपो विनयश्छन्नस्थानामन्या-
नुवृत्तितः आत्मव्यतिरिक्तप्रधानानुवृत्तेः प्रायोग्यपणादज्ञात-
केवलभावदशायां केवलिनामपि । अन्यदा तु तेषामप्रति-
रूप एव विनयस्तथैव तत्कर्मविनयनोपपत्तेः । तदुक्तम्—“प-
डिरूपा खलु विण्णो, पण्णो अत्तिमद्दो मुणेअव्वो । अप-
डिरूपा विण्णो, णायव्वो केवलीणं तु ॥ १ ॥ ” ॥ ६ ॥

अर्हत्सिद्धकुलाचार्यो—पाध्यायस्थविरेषु च ।

गणसंघक्रियाधर्म—ज्ञानज्ञानिगणिव्वपि ॥ ७ ॥

अर्हदिति—अर्हन्तस्तीर्थकराः, सिद्धाः—क्षीणाष्टकर्ममलाः,
कुलम्—नागन्द्रादि, आचार्यः—पञ्चविधाचारानुष्ठाना तन्प्र-
रूपकश्च । उपाध्यायः—स्वाध्यायपाठकः, स्थविरः—सीदतां
स्थिरीकरणहेतुः, गणः—कौटिकादिः, संघः—साध्वादिस-
मुदायः, क्रिया—अस्तिवादरूपा, धर्मः—श्रुतधर्मादिः, ज्ञानम्-
मत्यादि, ज्ञानिनस्तद्वन्तः, गणिः—गणाधिपतिः ॥ ७ ॥

अनाशातनया भक्त्या, बहुमानेन वर्णनात् ।

द्विपञ्चाशद्विधः प्रोक्तो, द्वितीयश्चापचारिकः ॥ ८ ॥

अनाशातनयेति—अनाशातनया—सर्वथाऽहीलनया, भक्त्या
उचितोपचाररूपया, बहुमानेनान्तरभावप्रतिबन्धरूपेण, व-
र्णनात्—सद्भूतगुणोत्कीर्णनात्, द्वितीयश्चानाशातनात्मक
औपचारिकविनयो द्विपञ्चाशद्विधः ५२ प्रोक्तः । त्रयोदशपदानां
चतुर्भिर्गुणैः, यथोक्तसंख्यालाभात् ॥ ८ ॥

एकस्याशातनाऽप्यत्र, सर्वेषामेव तत्त्वतः ।

अन्योऽन्यमनुविद्धा हि, तेषु ज्ञानादयो गुणाः ॥ ९ ॥

एकस्येति—अत्रार्हदादिपदेषु एकस्यापि आशातना तत्त्वतः
सर्वेषां हि यतस्तेषु ज्ञानादयो गुणा अन्योन्यमनुविद्धाः,
यदेव हेतुस्य शुद्धं ज्ञानं तदेवापरस्यापि । इत्थं च ही-
लनाविपर्यभूतज्ञानादिसंयन्धस्य सर्वत्राविशेषादिकहीलने
सर्वहीलनापसर्गादण्विषाकत्वमवधार्य न कस्यापि हीलना
कार्येति भावः ॥ ९ ॥

नूनमल्पश्रुतस्यापि, गुरोराचारशालिनः ।

हीलना भस्मसात्कुर्याद्, गुणं वह्निरिन्धनम् ॥ १० ।

‘नूनमिति’ नूनं—निश्चितमल्पश्रुतस्याप्यनधीतागमस्यापि कारणांतरस्थापितस्य गुरोराचार्यस्याचारशालिनः पञ्चविधाचारनिरतस्य हीलना गुणं-स्वगतचारित्र्यादिकं भस्मसात् कुर्यात्, इन्धनमिव वह्निः ॥ १० ॥

शक्यग्रज्वलनज्वाल-सिंहक्रोधातिशायिनी ।

अनन्तदुःखजननी, कीर्तिता गुरुहीलना ॥ ११ ॥

शक्यग्रोत-शक्तिः-प्रहरणविशेषस्तदग्रं शक्यग्रं, ज्वलनो-ऽग्निः व्यालसिंहयोः-सर्पकैसरिणां क्रोधः-कोपः, तदति-शायिनी-तस्याऽप्यधिका अनन्तदुःखजननी गुरुहीलना कीर्तिता दशवैकालिकं ॥ ११ ॥

पठेद्यस्यान्तिके धर्म-पदान्यस्यापि सन्ततम् ।

कायवाङ्मनसां शुद्ध्या, कुर्याद्विनयमुत्तमम् ॥ १२ ॥

पठेदिति—यस्यान्तिके धर्मपदानि-यमकलानि सिद्धान्त-पदानि पठत् । अस्य सन्ततमपि-निरन्तरमपि, न तु सूत्र-प्रदणकाल एव, कुशलानुबन्धव्यवच्छेदप्रसङ्गात् । कायवा-ङ्मनसां शुद्ध्या उत्तमं विनयं कुर्यात् ॥ १२ ॥

पर्यायेण विहीनोऽपि, शुद्धज्ञानगुणाधिकः ।

ज्ञानप्रदानसामर्थ्या-दतो रत्नाधिकः स्मृतः ॥ १३ ॥

पर्यायेणेति—अतो धर्मपाठकस्य सदा विनयाद्वत्त्वात् पर्यायेण-चारित्र्ययोथेण विहीनोऽपि शुद्धज्ञानगुणेनाधिको ज्ञानप्रदानसामर्थ्यमधिकृत्य रत्नाधिकः स्मृतः आवश्यकदातौ । स्वापेक्षितरत्नाधिक्येन तत्त्वव्यवस्थितः । विवंचितमिदं सामाचारीप्रकरणे ॥ १३ ॥

शिल्पार्थमपि भेवन्ते, शिल्पाचार्य जनाः किल ।

धर्माचार्यस्य धर्मार्थ, किं पुनस्तदतिक्रमः ॥ १४ ॥

शिल्पार्थमिति व्यक्तः ॥ १४ ॥

ज्ञानार्थं विनयं प्राहु-रपि प्रकटसेविनः ।

अत एवापवादेना-न्यथा शास्त्रार्थवाधनम् ॥ १५ ॥

ज्ञानार्थमिति-अत एव ज्ञानादिग्रहणं विनयपूर्वकत्वनियमस्य सिद्धान्तसिद्धत्वादेवापवादेन ज्ञानार्थं प्रकटसेविनोऽपि विनयमाहुः, पर्यायादिकारणेष्वेतदन्तर्भावात् । अन्यथा तथाविधकारणेऽपि तद्विनयानादरे शास्त्रार्थवाधनं-शास्त्राद्वाध्यतिक्रमः । तदुक्तम्—“एयाई अकुव्यंता, जहारिहं अ-रिहंदसिए मंगे । ए हवइ पययणभत्ती, अभत्तिमंताद्वओ दोसा ॥१॥” ।

नन्वेवमपवादतोऽपि प्रकटप्रतिषेविणोऽगृहीतप्रहिलनूप-न्यायेन द्रव्यवन्दनमेव यदुक्तं तद्भक्तापत्तिज्ञानगुणबुद्ध्या त-द्वन्दनं भाववन्दनावतारादित्याशङ्क्य तदुक्तिप्रायिकत्वाभि-प्रायेण समाधत्त-

न चैवमस्य भावत्वाद्, द्रव्यतोक्तिर्विरुध्यते ।

सद्भावकारणत्वोक्ते-र्भावस्याप्यागमाम्ख्यया ॥ १६ ॥

न चैवमिति—न चैवं ज्ञानार्थं प्रकटप्रतिषेविणोऽपि वि-नयकारणेऽस्य ज्ञानार्थविनयस्य भावत्वाद्द्रव्यत्वोक्तिरापवा-

दिकविनयस्योपदेशपदादिप्रसिद्धा विरुध्यते, भावस्यापि आगमाम्ख्यया—आगमनाम्ना सद्भावकारणत्वोक्तः पुष्टाल-म्बनत्ववचनादस्यारसिककारणस्थल एवोक्तविनयमिति । भावलेशस्तु मार्गानुसारी यत्र कचिदपि मार्गोद्भासनार्थं वन्दनादिविनयाद्वतानिमित्तमेव श्रूयते । यदुक्तं बृहत्कल्प-भाष्ये—“दंसणानाचरितं, तवविणयं जत्थ जत्तियं पासं । जिणपन्नं भत्ती-इ पूयणं तं तहि भावं” ॥ १६ ॥

विनयेन विना न स्या-जिनप्रवचनोन्नतिः ।

पयःसेकं विना किं वा, वर्धते भुवि पादपः ॥ १७ ॥

विनयं ग्राह्यमाणो यो, मृदपायेन कुप्यति ।

उत्तमां श्रियमायान्तीं, दण्डेनापनयत्यसौ ॥ १८ ॥

त्रैलोक्येऽपि विनीतानां, दृश्यते सुखमङ्गिनाम् ।

त्रैलोक्येऽप्यविनीतानां, दृश्यतेऽसुखमङ्गिनाम् ॥ १९ ॥

ज्ञानादिविनयेनैव, पूज्यत्वाप्तिः श्रुतादिता ।

गुरुत्वं हि गुणापेक्षं, न स्वेच्छामनुधावति ॥ २० ॥

विनये च श्रुते चैव, तपस्याचार एव च ।

चतुर्विधः समाधिस्तु, दर्शितो मुनिपुङ्गवैः ॥ २१ ॥

शुश्रूषति विनीतः सन्, सभ्यगोत्रावबुध्यते ।

यथावत् कुरुते चार्थं, मदेन च न माद्यति ॥ २२ ॥

श्रुतमेकाग्रतां वा मे, भविताऽऽत्मानमेव वा ।

स्थापयिष्यामि धर्मेऽन्यं, वेत्यध्येति सदागमम् ॥ २३ ॥

कुर्यात्तपस्तथाऽऽचारं, नैहिकामुष्मिकाशया ।

कीर्त्याद्यर्थं च नो किं तु, निष्कामो निर्जराकृते ॥ २४ ॥

इत्थं समाहिते स्वान्ते, विनयस्य फलं भवेत् ।

स्पर्शाख्यं स हि तत्त्वाप्ति-बोधमात्रं परः पुनः ॥ २५ ॥

अक्षेपफलदः स्पर्श-स्तन्मयी भावतो मतः ।

यथा सिद्धरसस्पर्श-स्ताम्रे सर्वानुबोधतः ॥ २६ ॥

इत्थं च विनयो मुख्यः, सर्वानुगमशक्तिः ।

मिष्टान्नेष्विव सर्वेषु, निपतन्निज्जुजो रसः ॥ २७ ॥

दोषाः किल तमांसीव, क्षीयन्ते विनयेन च ।

प्रसृतेनांशुजालेन, चण्डमार्तण्डमण्डलात् ॥ २८ ॥

श्रुतस्याप्यतिदोषाय, ग्रहणं विनयं विना ।

यथा महानिधानस्य, विमानधनसन्निधिम् ॥ २९ ॥

विनयस्य प्रधानत्व-द्योतनायैव पर्षदि ।

तीर्थं तीर्थपतिर्नत्वा, कृतार्थोऽपि कथां जगौ ॥ ३० ॥

छिद्यते विनयो यैस्तु, शुश्रूषोऽपि परैरपि ।

तैरप्यग्रेसरीभूय, मोक्षमार्गो धिलुप्यते ॥ ३१ ॥

नियुङ्क्ते यो यथास्थान-मेनं तस्य तु सन्निधौ ।

स्वयंवराः समायान्ति, परस्य रतिसंपदः ॥ ३२ ॥

मूर्धः स्पष्टः ॥ ३२ ॥ ब्रा० २६ ब्रा० ।

तदेवं प्रवक्ष्यामभ्युद्यतो नित्यं गुरुकुलवासमावसन् सर्वत्र
स्थानशयनासनादाबुपयुक्तो भवति तदुपयुक्तस्य च गुणमु-
द्गावयन्नाह—

जे ठाणओ य सयणासणे य,
परक्कमे यावि सुसाहुजुत्ते ।
समितीसु गुत्तीसु य आयपन्ने,
वियागरिते य पुढो वणज्जा ॥ ५ ॥
सदाणि सोच्चा अदु भेरवाणि,
अणासवे तेसु परिचवणज्जा ।
निहं च भिक्खू न पमाय कुज्जा,
कहं कहं वा वित्तिगिच्छतिन्ने ॥ ६ ॥
उहरेण वुड्ढेण णुसासिए उ,
रातिणिण्णावि समव्वणं ।
सम्मं तयं थिरतो णाभिगच्छे,
णिज्जंतए वावि अपारए से ॥ ७ ॥
विउट्ठितेणं समयणुसिट्ठे,
उहरेण वुड्ढेण उ चोइए य ।
अच्चुट्ठियाए घडदासिए वा,
अगारिणं वा समयणुसिट्ठे ॥ ८ ॥

यो हि निर्विण्णसंसारतया प्रवक्ष्यामभ्युद्यतो नित्यं गुरु-
कुलवासतः स्थानतश्च-स्थानमाश्रित्य तथा शयनतः-आस-
नतः, एकभ्रकारः समुच्चये, द्वितीयोऽनुक्तसमुच्चायार्थः, च-
काराद्गमनमाश्रित्यागमनं च तथा तपश्चरणादौ पराक्रमतश्च
(सु) साधोः-उद्युक्तविहारिणो ये समाचारास्तैः समायुक्तः
सुसाधुयुक्तः; सुसाधुर्हि यत्र स्थानं-कायोत्सर्गादिकं वि-
धत्ते तत्र सम्यक् प्रत्युपेक्षणादिकां क्रियां करोति । कायोत्सर्गं
च मेरुरिव निष्प्रकम्पः शरीरनिःस्पृहो विधत्ते, तथा शय-
नं च कुर्वन् प्रत्युपेक्ष्य संस्तारकं तद्भवं कार्यं चोचितकाले
गुरुभिरनुज्ञातः स्वपेत्, तत्रापि जाग्रदिव नात्यन्तं निःसह
इति । एवमासनादिष्वपि तिष्ठता पूर्ववत्संकुचितगात्रेण स्वा-
ध्यायध्यानपरायणेन सुसाधुना भवितव्यमिति । तदेवमादि-
सुसाधुक्रियायुक्तो गुरुकुलनिवासी सुसाधुर्भवतीति स्थितम् ।
अपि च-गुरुकुलवासे निवसन् पञ्चसु समितिष्वीर्यासमि-
त्यादिषु प्रविचाररूपासु, तथा तिसृषु च गुप्तिषु प्रविचारा-
प्रविचाररूपासु, आगता-उत्पन्ना प्रज्ञा यस्यासावागतप्रज्ञः-
संज्ञातकसंज्ञाकर्तव्यविवेकः-स्वतो भवति, परस्यापि च
व्याकुर्वन्-कथयन् पृथक् पृथक् गुरोः प्रसादात् परिज्ञातस्वरू-
पः समितिगुमीनां यथावस्थितस्वरूपप्रतिपालनम् तत्फलं च
वदेत्-प्रतिपादयदिति ॥५॥ ईर्यासमित्याद्युपेतं यद्विधेयं तद्-
शयितुमाह-शब्दान्-वेणुवीणादिकान् मधुरान्-श्रुतिपेशलान्
धृत्वा-समाकर्ण्य, अथवा-मैत्र्या-भयावहान् कर्णकटूनाक-
र्ण्य शब्दान् आश्रवति तान् शोभनत्वेन अशोभनत्वेन वा गृ-
ह्णातीत्याश्रयो नाश्रयोऽनाश्रवः, तेष्वनुकूलेषु प्रतिकूलेषु
अवणपथमुपगतेषु शुद्धेष्वनाश्रवो-मध्यस्थो-रागद्वेषरहितो

भूत्वा परि-समन्ताद् व्रजेत् पांश्व्रजेत्-संयमानुष्ठायी भ-
वेत्, तथा-निद्रां च-निद्राप्रमादं च भिक्षुः-सन्साधुः प्र-
मादाङ्गत्वाच्च कुर्यात् । एतदुक्तं भवति-शब्दाश्रवनिरोधन
विषयप्रमादो निषिद्धो निद्रानिरोधनं च निद्राप्रमादः, च-
शब्दादन्यमपि प्रमादं विकथाकषायादिकं न विदध्यात् ।
तदेवं गुरुकुलवासात् स्थानशयनासनसमितिगुप्तिष्वागत-
प्रज्ञः प्रतिषिद्धसर्वप्रमादः सन् गुरोरुपदेशादेव कथं कथ-
मपि विचिकित्सां-चित्तविप्लुतिरूपां (वि) तीर्णः-अति-
क्रान्तो भवति, यदि वा-मद्गृहीतोऽयं पञ्चमहाव्रतभारा-
ऽतिदुर्वहः कथं कथमप्यन्तं गच्छेत्; इत्येवंभूतां विचि-
कित्सां गुरुप्रसादाद्वितीर्णो भवति, अथवा-यां काश्चिच्चि-
त्तविप्लुतिं देशसर्वगतानां तां कृत्स्नां गुर्वन्तिके यस्य चिती-
र्णो भवति अन्येषामपि तदपनयनसमर्थः स्यादिति ॥ ६ ॥
किञ्चान्यत्-स गुर्वन्तिके निवसन् कचित् प्रमादस्खलितः
सन् वयःपर्यायाभ्यां लुल्लंकेन-लघुना चोदितः-प्रमादाच-
रणं प्रति निषिद्धः, तथा वृद्धेन वा-वयाऽधिकेन श्रुता-
धिकेन वा अनुशासितः-अभिहितः, तद्यथा-भवद्विधाना-
मिदमीदृक्प्रमादाचरणमासेवितुमयुक्तं, तथा रत्नाधिकेन
वा-प्रवक्ष्यापर्यायाधिकेन श्रुताधिकेन वा समवयसा वा
अनुशासितः-प्रमादस्खलिताचरणं प्रति चोदितः कुप्य-
ति यथा अहमप्यनेन द्रमकप्रायेणोत्तमकुलप्रसूतः सर्वज-
नसंमत इत्येवं चोदितः-इत्येवमनुशास्यमानो न मिथ्या-
दुष्कृतं ददाति न सम्यगुत्थानेनोत्तिष्ठति नापि तदनुशा-
सने सम्यक् स्थिरतः-अपुनःकरणतयाऽभिगच्छेत्-प्रतिप-
द्येत, चोदितश्च प्रतिचोदयद्, असम्यक्प्रतिपद्यमानश्चा-
सौ संसारस्त्रातसा नीयमान-उद्यमानोऽनुशास्यमानः कु-
पितोऽसौ न संसारार्णवस्य पारगो भवति । यदि वा-आ-
चार्यादिना सदुपदेशदानतः प्रमादस्खलितनिवर्तनतो मोक्षं
प्रति नीयमानोऽप्यसौ संसारसमुद्रस्य तदकरणतोऽपारग
एव भवतीति ॥ ७ ॥ साम्प्रतं स्वपक्षचोदनानन्तरतः (१)
स्वपरचोदनमाधिकृत्याह-विरुद्धोत्थानेनोत्थितो व्युत्थितः-
परतीर्थको गृहस्थो वा मिथ्यादृष्टिस्तेन प्रमादस्खलितं चो-
दितः स्वसमयेन, तद्यथा-नैवविधमनुष्ठानं भवतामागमे
व्यवस्थितं येनाभिप्रवृत्तोऽसि, यदिवा-व्युत्थितः-संय-
माद् भ्रष्टस्तेनापरः साधुः स्खलितः सन् स्वसमयेन-अर्ह-
त्प्रणीतागमानुसारेणानुशासितो मूलोत्तरगुणाचरणे स्ख-
लितः सन् चोदितः-आगमे प्रदर्श्याभिहितः, तद्यथा-नैत-
त्स्वरितगमनादिकं भवतामनुज्ञातमिति, तथा अन्येन वा मि-
थ्यादृष्ट्यादिना लुल्लंकेन-लघुतरेण वयसा वृद्धेन वा कु-
त्सिताचारप्रवृत्तश्चोदितः, तुशब्दात्समानवयसा यां तथा
अतीवकार्यकरणं प्रति उत्थिता अत्युत्थिताः, यदि वा-
दासीत्वेन अत्यन्तमुत्थिता दास्या अपि दासीति तामेव
विशिनष्टि-घटदास्या-जलवाहिन्याऽपि चोदितो न क्रोधं
कुर्यात्, एतदुक्तं भवति-अत्युत्थितयाऽतिकुपितयाऽपि
चोदितः स्वहितं मन्यमानः सुसाधुर्न कुप्येत् किं पुनरन्ये-
नेति । तथा अगारिणां-गृहस्थानां यः समयः-अनुष्ठानं
तत्समयेनानुशासितो, गृहस्थानामपि एतन्न युज्यते कर्तुं
यदारब्धं भवतेत्येवमात्मावमेनापि चोदितो ममैवैतच्छ्रेयः
इत्येवं मन्यमानो मनागपि न मनो दूषयदिति ॥ ८ ॥

एतदेवाह—

ए तेसु कुञ्जे ए य पव्वहेजा ,
 ए यावि किंची फरुमं वदेजा ।
 तहा करिस्संति पडिस्सुणेजा,
 सेयं खु मेयं ए पमाय कुञ्जा ॥ ६ ॥
 वणंसि मूढस्स जहा अमूढा ,
 मग्गणुसासंति हितं पयाणं ।
 तेणेव (तेणावि) मज्झं इणमेव सेये,
 जं मे बुहा समणुसासयंति ॥ १० ॥
 अह तेण मूढेण अमूढगस्स,
 कायव्व पूया सविसेसजुत्ता ।
 एअोवमं तत्थ उदाहु वीरे,
 अणुगम्म अत्थं उवणेति सम्मं ॥ ११ ॥
 एता जहा अंधकारंसि राओ ,
 मग्गं ए जाणाति अपस्समाणे ।
 से सूरिअस्स अब्भुगमेणं ,
 मग्गं वियाणाइ पमासियंसि ॥ १२ ॥

तेषु-स्वपरपक्षेषु स्खलितचोदकेष्वात्महितं मन्यमानो न
 कुध्येद् अन्यस्मिन् वा दुर्वचनेऽभिहितं न कुप्येद् एवं च
 चिन्तयेत्—“आकुप्येन मतिमता, तत्त्वार्थविचारणे मतिः का-
 र्या । यदि सत्यं कः कोपः ?, स्यादनुतं किं नु कोपेन ?
 ॥१॥” तथा नाप्यपरेण स्वतोऽधमेनापि चोदितोऽहन्मा-
 गानुसारेण लोकाचारगत्या वाऽभिहितः परमार्थं पर्या-
 लोच्य तं चोदकं प्रकर्षेण व्यथेत्-दण्डादिप्रहारेण पी-
 डयेत्, न चापि किञ्चित्परुषं तत्पीडाधिकारि वदेत्-ब्रूया-
 त्, ममैवायमसदनुष्ठायितो दोषो येनायमपि मामेवं चो-
 दयति, चोदितश्चैवंविधं भवता असदाचरणं न विधेय-
 म्-वैविधं च पूर्वर्गिभिरनुष्ठितमनुष्ठयमित्येवंविधं वाक्यं
 तथा करिष्यामीत्येवं मध्यस्थवृत्त्या प्रतिश्टणुयाद् अनु-
 तिष्ठेच्च-मिथ्यादुष्कृतादिना निवर्त्तेत, यदेतच्चोदनं नामै-
 तन्ममैव श्रेयो, यत एतद्व्यान्कचिन्पुनः प्रमादं न कुर्या-
 न्नैवासदाचरणमनुतिष्ठेदिति ॥६॥ अस्यार्थस्य दृष्टान्तं द-
 र्शयितुमाह-वने-गहने महाटव्यां दिग्भ्रमेण करयचिद् व्या-
 कुलितमतेर्नष्टसत्पथस्य यथा केचिदपरे कृपाकृष्टमानसा
 अमूढाः—सदसन्मार्गज्ञाः कुमारपरिहारेण प्रजानां हित-
 म्-अशेषापायरहितमीप्सितस्थानप्रापकं मार्गं-पन्थानम्
 अनुशासन्ति प्रतिपादयन्ति. स च नैः सदसद्विवेकिभिः
 सन्मार्गावतरणमनुशासित आत्मनः श्रेयो मन्यते, एवं ते-
 नाप्यसदनुष्ठायिना चोदितेन न कुपितव्यम्, अपि तु-ममा-
 यमनुग्रह इत्येवं मन्तव्यम्, यदेतद् बुद्धाः सम्यगनुशासयन्ति
 सन्मार्गेऽद्यतारयन्ति पुत्रमिव पितरः तन्ममैव श्रेय इति
 मन्तव्यम् ॥ १ ॥ पुनरप्यस्यार्थस्य पुष्ट्यर्थमाह—अथे-
 न्यानन्तर्यायं, वाक्योपन्यासायं वा, यथा तेन-मूढेन सन्मा-
 र्गावतारितेन तदनन्तरं तस्य अमूढस्य-सत्पथोपदेष्टुः पु-
 लिन्दादरार्पणपरमुपकारं मन्यमानेन पूजा विशेषयुक्ता कर्त्तव्या,

एवमेतामुपमाम् उदाहृतवान्-अभिहितवान् वीरः-तीर्थकरो
 ऽन्यो वा गणधरादिकः अनुगम्य-बुद्धा अर्थ-परमार्थं चोद-
 नाकृतं परमोपकारं सम्यगात्मन्युपनयति, तद्यथा-अहमेन
 मिथ्यात्ववनाज्जन्मजरामरणाद्यनकोपद्रवबहुलात्सदुपदेश —
 दानेनोत्तारितः, ततो मयाऽस्य परमोपकारिणोऽभ्युत्थानवि-
 नयादिभिः पूजा विधेयेति । अस्मिन्नर्थे बहवो दृष्टान्ताः सन्ति
 तद्यथा—“गेहम्मि अग्गिजाला-उलम्मि जह णाम डज्झमाण-
 म्मि । जो बोहेइ सुयंते, सो तस्स जणो परमबंधू ॥ १ ॥ जह
 वा विससंजुत्ते, भत्ते निज्झमिह भोत्तुकामस्स । जो वि स-
 दोसं सादइ, सो तस्स जणो परमबंधू ॥ २ ॥ ” ॥ ११ ॥ अ-
 यमपरः सूत्रेणैव दृष्टान्तोऽभिधीयते-यथाहि सजलजलध-
 राच्छादितबहलान्धकारायां रात्रौ नेता-नायकोऽटव्यादौ स्व-
 भ्यस्तप्रदेशोऽपि मार्गं—पन्थानमन्धकारावृत्तत्वात्स्वहस्ता-
 दिकमपश्यन्न जानाति-न सम्यक् परिच्छिनत्ति । स एव
 प्रणेता सूर्यस्य-आदित्यस्याभ्युद्गमेनापनीते तमसि प्रका-
 शिते दिक्चक्रे सम्यगाविर्भूते पाषाणदरिनिम्नोन्नतादिके-
 मार्गे जानाति-विवक्षितप्रदेशप्रापकं पन्थानमभिव्यक्तवन्तुः
 परिच्छिनत्ति-दोषगुणविचारणतः सम्यगवगच्छतीति ॥१॥

एवं दृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकमधिकृत्याऽऽह—

एवं तु सेवे वि अपुद्धम्ममे ,
 धम्मं न जाणाइ अबुद्धमाणे ।
 से कोविण जिणवयणेण पच्छा ,
 सरोदये पासति चक्खुणेव ॥ १३ ॥
 उट्ठं ओहयं तिरियं दिसासु ,
 तसा य जे थावरा जे य पाणा ।
 सया जए तेसु परिव्वएज्जा ,
 मणप्पओसं अविकंपमाणे ॥ १४ ॥
 कालेण पुच्छे समियं पयासु ,
 आइक्खमाणो दवियस्स वित्तं ।
 तं सोयकारी (य) पुढोपवेसे ,
 संखा इमं केवलियं समाहिं ॥ १५ ॥
 अस्सि सुठिच्चा विविहेण तायी ,
 एएसु या संति निरोहमाहु ।
 ते एव मक्खंति तिलोगदंसी,
 ए भुज्जमेयंति पमायसंगं ॥ १६ ॥

यथा ह्यसावन्धकारावृतायां रजन्यामतिगहनागाम-
 व्यां मार्गं न जानाति सूर्योद्गमेनापनीते तमसि पश्चाज्ज-
 नाति एवं तु शिष्यकः-अभिनवप्रव्रजितोऽपि सूत्रार्थानिष्प-
 न्नः अपुष्टः-अपुष्कलः सम्यगपरिज्ञातो धर्मः-श्रुतचारित्र-
 ख्यो दुर्गतिप्रसूतजन्तुधरणस्वभावो येनासावपुष्टधर्मा
 स चागीतार्थः—सूत्रार्थानभिज्ञत्वादबुध्यमानो धर्मं न जा-
 नतीति-न सम्यक् परिच्छिनत्ति, स एव तु पश्चाद् गुरुकुल-
 वासाज्जिनवचनेन कोविदः-अभ्यस्तसर्वज्ञप्रणीतागमत्वापि
 पुणः सूर्योदयेऽपगतावरणचक्षुषे यथावस्थितान् जीव-
 दीन् पदार्थान् पश्यति । इदमुक्तं भवति-यथा हि इन्द्रि-

यार्थसंपर्कात्साक्षात्कारितया परिस्फुटा घटपटादयः पदार्थाः प्रतीयन्ते एवं सर्वज्ञप्रणीतागमेनापि सूक्ष्मव्यवहितविप्रकृ-
ष्टस्वर्गापवर्गदेवतादयः परिस्फुटा निःशङ्कं प्रतीयन्ते इति । अ-
पि च—कदाचिच्चतुषाऽन्यथाभूतोऽप्यर्थोऽन्यथा परिच्छि-
द्यते, तद्यथा—महमरीचिकानिचयो जलभ्रान्त्या किंशुकानि-
चयोऽन्यथाकारेणापीति । न च सर्वज्ञप्रणीतस्यागमस्य क-
चिदपि व्यभिचारः, तद्व्यभिचारे हि सर्वज्ञत्वहानिप्रस-
ङ्गात्, तत्संभवस्य चासर्वज्ञेन प्रतिषेद्धमशक्यत्वादिति ॥ १३ ॥ शिक्तं हि गुरुकुलवासितया जिनवचनाभिज्ञो
भवति, तत्कोविदश्च मूलोत्तरगुणान् जानाति, तत्र मू-
लगुणानधिकृत्याह—ऊर्ध्वमधस्तिर्यग् दिक्षु विदिक्षु चेत्य-
नेन क्षेत्रमङ्गीकृत्य प्राणानिपातविरतिरभिहिता, द्रव्य-
तस्तु दर्शयति—व्रस्यन्तीति व्रसाः—तेजोवायुर्दीन्द्रिया-
दयश्च, तथा ये च स्थावराः—स्थावरनामकमोदयवर्तिनः
पृथिव्यव्यवनस्पतयः, तथा ये चैतद्भेदाः सूक्ष्मवादरपर्याप्त-
काऽपर्याप्तकरूपा दशविधप्राणधारणात्प्राणिनस्तेषु, सदा-स-
र्वकालम्, अनेन तु कालमाधिकृत्य विरतिरभिहिता, यतः
परिव्रजत्-परि-समन्ताद् व्रजत् संयमानुष्ठायी भवेत्, भाव-
प्राणानिपातविरतिं दर्शयति—स्थावरजङ्गमेषु प्राणिषु तद-
पकारे उपकारे वा मनागपि मनसा प्रह्वेयं न गच्छेद्, आ-
स्तां तावद् दुर्वचनदण्डप्रहारादिकं, तेष्वपकारिष्वपि मनसा
ऽपि न मङ्गलं चिन्तयेद्, अविकम्पमानः—संयमादचलन्
सदाचारमनुपालयेदिति । तदेवं योगत्रिककरणत्रिकेण द्रव्य-
क्षेत्र-भावरूपां प्राणानिपातविरतिं सम्यगगच्छेद्विष्टया-
ऽनुष्ठात्, तद् एवं शेषाण्यपि महाव्रतान्युत्तरगुणांश्च ग्रहणा-
सेवनाशिज्ञासमन्वितः सम्यगनुपालयेदिति ॥ १४ ॥ गुरो-
रन्तिके वसतो विनयमाह—सूत्रार्थं तदुभयं वा विशिष्टेन-
प्रष्टव्यकालेनाचार्यादेरवसरं ज्ञात्वा प्रजायन्त इति प्रजा-
जन्तवस्तासु प्रजासु जन्तुविषये चतुर्दशभूतग्रामसंयङ्गं क-
श्चिदाचार्यादिकं सम्यगितं—सदाचारानुष्ठायिनं सम्यग् वा
समन्ताद्वा जन्तुगतं पृच्छेदिति । स च तेन पृष्ट आचार्या-
दिराचक्षाणः शुश्रूषयितव्यो भवति । यदाचक्षाणस्तददर्श-
यति—मुक्तिगमनयोग्यो भव्यो द्रव्यं रागद्वेषविरहाद्वा द्रव्यं
तस्य द्रव्यस्य—वीतरागस्य तीर्थकरस्य वा वृत्तम्—अनुष्ठानं
संयमं ज्ञानं वा तत्प्रणीतमागमं वा सम्यगाचक्षाणः स-
पर्याऽयं माननीयो भवति । कथमित्याह—‘तद्’ आचार्या-
दिना कथितं श्रोत्रे-कर्णे कर्तुं शीलमस्य श्रोत्रकारी-यथो-
पदेशकारी आज्ञाविधायी सन् पृथक् पृथगुपन्यस्तमादरेण
हृदये प्रवेशयेद्—चेतसि व्यवस्थापयेत् । व्यवस्थापनीयं द-
र्शयति—संख्याय-सम्यक् ज्ञात्वा ‘इमं’ मिति वक्ष्यमाणं के-
वलिन इदं केवलिकं—केवलिना कथितं समाधिं सम्मार्गं
सम्यग्ज्ञानादिकं मोक्षमार्गमाचार्यादिना कथितं यथोपदेशं
प्रवर्तकः पृथग् विविक्तं हृदये पृथग्व्यवस्थापयेदिति ॥ १५ ॥
किञ्चान्यत्—अस्मिन् गुरुकुलवासे निवसता ग्रच्छ्रुतं श्रुत्वा च
सम्यक् हृदयव्यवस्थापनद्वारेणावधारितं तस्मिन् समाधि-
भूते मोक्षमार्गे सुष्ठु स्थित्वा त्रिविधेनेति—मनोवाक्कायकर्म-
भिः कृतकारितानुमतिभिर्वाऽऽत्मानं प्राप्तुं शीलमस्येति त्रयी
जन्तूनां सदुपदेशदानतस्त्राणकरणशीलो वा तस्य स्वपर-
त्रायिणः, एतेषु च समितिगुण्यादिषु समाधिभागेषु स्थि-

तस्य शान्तिर्भवति अशेषद्वन्द्वोपरमो भवति । तथा निरा-
धम्—अशेषकर्मक्षयरूपम् आहुः—तद्विदः प्रतिपादितवन्तः ।
क एवमाहुरित्याह—त्रिलोकम्—ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्गुणक्षेत्रं द्रष्टुं
शीलं येषां ते त्रिलोकदर्शिनः तीर्थकृतः सर्वज्ञास्त एवम्
अनन्तराकृत्या नीत्या सर्वभावात् केवलालोकेन दृष्ट्वा आ-
चक्षते—प्रतिपादयन्तीति । एतदेव समितिगुण्यादिकं संसा-
रोत्तारणसमर्थं ते त्रिलोकदर्शिनः कथिनवन्तो न पुनर्भू-
य एतं (नं) प्रमादसङ्गं मद्यविषयादिकं सम्बन्धं विधेय-
त्वेन प्रतिपादितवन्तः ॥ १६ ॥

किञ्चान्यत्—

निसम्म से भिक्खुं समीहियऽहुं,

पडिभाणवं होइ विसारण य ।

आयाण अट्ठी बोदाणमोणं ,

उवेच्च सुद्धेण उवेति मोक्खं ॥ १७ ॥

स गुरुकुलवासी भिक्षुः द्रव्यस्य वृत्तं निशम्य—अवगम्य
स्वतः समीहितं चार्थं—मोक्षार्थं बुद्धा हेयोपादयं सम्यक्
परिज्ञाय नित्यं गुरुकुलवासतः प्रतिभानवान्—उत्पन्नप्रति-
भो भवति, तथा सम्यक् स्वसिद्धान्तपरिज्ञानाच्छ्रोतॄणां
यथावस्थितार्थानां विशारदो भवति—प्रतिपादको भवति ।
मोक्षार्थिनाऽऽदीयत इत्यादानं—सम्यग्ज्ञानादिकं तेनार्थः स
एव वाऽर्थः आदानार्थः स विद्यते यस्यासावादानार्थी, स
एवंभूतो ज्ञानादिप्रयोजनवान् व्यवदानं—द्वादशप्रकारं तपो
मौने—संयम आश्रयनिरोधरूपस्तदेवमेतौ तपःसंयमावुपेत्य-
प्राप्य ग्रहणासेवनरूपया द्विविधयाऽपि शिक्त्या समन्वितः
सर्वत्र प्रमादगहितः प्रतिभानवान् विशारदश्च शुद्धेन—नि-
रुपाधिना उद्भवादिदोषशुद्धेन चाहारेणात्मानं यापयन्नश-
पकर्मक्षयलक्षणं मोक्षमुपैति ‘न उवदमारं’ ति क्वचित्पाठः,
बहुशो ध्रियन्ते स्वकर्मपरवशाः प्राणिना यस्मिन् स मारः—
संसारस्तं जातिजरामरणरोगशोकाकुलं शुद्धेन मार्गेणात्म-
नं वर्त्तयन् न उपैति । यदि वा—मरणं—प्राणत्यागलक्षणं
मारस्तं बहुशो नोपैति । तथाहि—अप्रतिपतितसम्यक्त्व उ-
त्कृष्टतः सत्ताष्टौ वा भवान् ध्रियते नोर्ध्वमिति ॥ १७ ॥ सूत्र०
१ श्रु० १४ अ० । (गुरुकुलनिवासितया धर्मे सुस्थिता व-
हुश्रुता प्रतिभानवन्तोऽर्थविशारदाश्च सन्तो यत्कुर्वन्ति
तद्वर्तिमं ‘धम्मकहा’ शब्दं चतुर्थभागं २७१२ पृष्ठे ।)

स च प्रश्नमुदाहरन् कदाचिदन्यथाऽपि

ब्रूयादनस्तत्प्रतिपेधार्थमाह—

णो छायेण णोऽवि य लूसएज्जा ,

माणं ण सेवेज्ज पगासणं च ।

ण याऽवि पन्ने परिहाम कुज्जा,

ण याऽऽसिया वा य वियागरेज्जा ॥ १८ ॥

भूताभिसंकाइ तुगुंछमाणे ,

ण णिव्वहे मंतपदेण गोयं ।

ण किंचि मिच्छे मणुए पयासुं ,

असासु धम्माणि ण संवेज्जा ॥ २० ॥

सः—प्रश्नस्योदाहर्ता सर्वार्थाश्रयत्वाद्भक्तकरणकल्पः कु-
त्रिकापणकल्पो वा चतुर्दशपूर्विकामन्यतरो वा क—

श्चिदाचार्यादिभिः प्रतिभोनवान् अर्थविशारदस्तदेवंभूतः कु-
र्ताश्चान्निमित्तात् श्रोतुः कुपितोऽपि सूत्रार्थं न ह्यादेयत्—
नान्यथा व्याख्यानयत् स्वाचार्यं वा नापलयेत् धर्मकथां वा
कुर्वन्मार्थं ह्यादेयद् आत्मगुणात्कर्माभिप्रायेण वा परगुणा-
न्न ह्यादेयत् । तथा परगुणान्न लूयेत्—न विडम्बयेत्, शास्त्रार्थं
वा नापसिद्धान्तेन व्याख्यानयत् । तथा समस्तशास्त्रवेत्ताऽहं
सर्वलोकविदितः समस्तसंशयापनेता न मनुष्यो हेतुयु-
क्तिभिरर्थप्रतिपादयितव्येयमात्मकं मानम्—अभिमानं—गर्वं न
सेवेत्, नाप्यात्मनो बहुभुतत्वेन तपस्वित्वेन वा प्रकाशनं
कुर्यात् । चशब्दादन्यदापि पूजासत्कारादिकं परिहरेत् । तथा
न चापि प्रज्ञावान्—संश्रुतिकः परिहासं—कलिप्रायं ब्रूयाद्,
यदिवा—कथंचिदबुध्यमाने श्रोतरि तदुपहासप्रायं परिहासं
न विदध्यात् । तथा नापि चाशीर्वादे बहुपुत्रो बहुधनो
[बहुधर्मो] दीर्घायुस्त्वं भूया इत्यादि व्यागृणीयात् । भा-
षासामनियुक्तं भाव्यमिति ॥ १६ ॥ किं निमित्तमाशीर्वादे
न विधेय इत्याह—भूतपु-जन्तुपु उपमर्दशङ्का—भूताभिषङ्का
तयाऽऽशीर्वादे नावद्ये—संपापं जुगुप्समानो न ब्रूयात्,
तथा गात्रायत इति गोत्रं—मौनं वाक्यसंयमस्तं मन्त्रपदेन—
विद्याप्रमाज्जनविधिना न निर्वाहयेत्—न निःसारं कुर्यात् ।
यदिवा—गोत्रं—जन्तूनां जीवितं मन्त्रपदेन राजादिगुप्तभाषण-
पदेन राजादीनामुपदेशदानतो न निर्वाहयेत्—नापनयेत् ।
एतदुक्तं भवति—न राजादिना साधं जन्तुजीवितोपमर्दकं
कुर्यात्, तथा प्रजायन्त इति प्रजाः—जन्तवस्तासु प्रजासु
मनुजा-मनुष्यो व्याख्यानं कुर्वन् धर्मकथां वा न किमपि
लाभपूजासत्कारादिकम् इच्छेद्—अभिलषेत् । तथा कुत्सि-
तानाम्—असाधूनां धर्मान्—वस्तुदानतर्पणादिकान् न सेव-
येत्—न ब्रूयाद्, यदिवा—नासाधुधर्मान् ब्रुवन् संवादयेद्,
अथवा—धर्मकथां व्याख्यानं वा कुर्वन् प्रजास्वात्मश्लाघारूपां
कीर्तिं नेच्छेदिति ॥ २० ॥

किञ्चान्यत्—

हासं पि णो संधति पावधम्मे,
ओए तहीयं फरुसं वियाणे ।
णो तुच्छए णो य वि कथइज्जा,
अणाइले वा अकसाह भिक्खु ॥ २१ ॥
संकेज याऽसंकिंतभावभिक्खु,
विभज्जवायं च वियागरेज्जा ।
भासादुयं धम्म समुट्ठितेहि ।
वियागरेज्जा समया सुपत्ते ॥ २२ ॥
अणुगच्छमाणे वितहं विजाणे,
तहा तहा साहु अककसेणं ।
ण कत्थई भास विहिंसइज्जा,
निरुद्धगं वावि न दीहइज्जा ॥ २३ ॥
समालयेज्जा पडिपुनभासी,
निसामिया समिया अट्ठदंसी ।
आणाहसुद्धं वयणं भिउंजे,

अभिसंधए पावविवेग भिक्खु ॥ २४ ॥

यथा परात्मनोर्हास्यमुत्पद्यते तथा शब्दादिकं शरीराव-
यवमन्यान् वा पापधर्मान् सावधान् मनोवाक्कायव्या-
पारान् न संधेयत्—न विदध्यात्, तद्यथा—इदं छि-
न्धि भिन्धि । तथा कुप्रावचनिकान् हास्यप्रायं ना-
प्रासयेत्, तद्यथा—शोभनं भवदीयं व्रतं, तद्यथा—“ मृ-
द्धी शय्या प्रातरुत्थाय पेया, मध्ये भक्तं पानकं चापराह्ण ।
दाक्षस्त्रण्डे शर्करा चार्धरात्रे, मोक्षश्चान्ते शाक्यपुत्रेण
दृष्टः ॥ १ ॥ ” इत्यादिकं परदोषोद्भावनप्रायं पापबन्धक-
मिति कृत्वा हास्येनापि न वक्तव्यम् । तथा—‘ ओजो ’ रा-
गद्वेपरहितः स बाह्याभ्यन्तरग्रन्थत्यागाद्वा निष्किञ्चनः सन्
तथ्यमिति परमार्थतः सत्यमपि परुषं वचोऽपरचेतोवि-
कारि हपरिज्ञया विजानीयात् प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परि-
हरेत् । यदि वा—रागद्वेषविरहादोजाः तथ्यं—परमार्थभू-
तमकृत्रिममप्रतारकं परुषं—कर्मसंश्लेषाभावाच्चिममत्वाद्-
ल्पसत्त्वेर्दुर्गुणेष्वेवाद्वा कर्कशमन्तप्रान्ताहारोपभोगाद्वा परु-
षं—संयमं विजानीयात्—तदनुष्ठानतः सम्यगवगच्छेत् । तथा
स्वतः कश्चिदर्थविशेषं परिज्ञाय पूजासत्कारादिकं वाऽवाप्य न
तुच्छो भवेत्—नोन्मादं गच्छेत् । तथा न विकथयेत्—नात्मा-
नं श्लाघयेत् परं वा सम्यगनवबुध्यमानः नो विकथयेत्—
नात्यन्तं चमदयेत् । तथा अनाकुला—व्याख्यानवसरे—ध-
र्मकथावसरे वाऽनाविलो लाभादिनिर्गपेक्षो भवेत्, तथा
सर्वदा अकपायः—कषायरहितो भवेद् भिक्षुः—साधुरिति ॥ २१ ॥
साम्प्रतं व्याख्यानविधिमधिकृत्याह—भिक्षुः—साधुव्याख्यानं
कुर्वन्मार्गदर्शित्वादर्थनिर्णयं प्रति अशङ्कितभावोऽपि शङ्केत-
श्रौद्धत्यं परिहरन्नहंमवार्थस्य वेत्ता नापरः कश्चिदित्येवं गर्वं
न कुर्वीत, किन्तु—विषममर्थं प्ररूपयन् साशङ्कमेव कथयेद्,
यदि वा—परिस्फुटमप्यशङ्कितभावमप्यर्थं न तथा कथयेत् य-
था परः शङ्केत, तथा विभज्यवादे—पृथगर्थनिर्णयवाद् व्या-
गृणीयात्, यदिवा—विभज्यवादे—स्याद्वादस्तं सर्वत्रास्त्वलि-
तं लोकव्यवहाराविसंवादितया सर्वव्यापिनं स्वानुभवासिद्धं
वदेद्, अथवा—सम्यगर्थान् विभज्य-पृथक् कृत्वा तद्वादे वदे-
त्, तद्यथा—नित्यवादे द्रव्यार्थतया; पर्यायार्थतया त्वनि-
त्यवादे वदेत् । तथा स्वद्रव्योत्तत्रकालभावैः सर्वेऽपि प-
दार्थाः सन्ति, परद्रव्यादिभिस्तु न सन्ति, तथा चोक्तम्—
“ सदैव सर्वं को नेच्छे—त्स्वरूपादिचतुष्टयात् । असदेव
विपर्यासा—ब्रह्मन्न व्यचतिष्ठते ॥ १ ॥ ” इत्यादिकं विभज्यवादे
वदेदिति । विभज्यवाद्मपि भाषाद्वितयैव ब्रूयादित्याह—
भाषयोः—आद्यचरमयोः सत्यासत्यामृपयोर्द्विकं भाषाद्विकं
तद्भाषाद्वयं क्वचित्पृष्टोऽपृष्टो वा धर्मकथावसरेऽन्यदा वा
सदा वा व्यागृणीयात्—भाषेत । किंभूतः सन् ?—सम्यक्
सन्संयमानुष्ठानेनास्थिताः समुत्थिताः सत्साधव उद्युक्तावि-
हारिणो न पुनरुदायिन्नुपमारकवत्कृत्रिमास्तैः सम्यगुत्थितैः
सह विहरन् चकवर्तिद्रमकयोः समतया रागद्वेषरहितो वा
शोभनप्रज्ञो भाषाद्वयोपेतः सम्यग्धर्मं व्यागृणीयादिति ॥ २२ ॥
किञ्चान्यत्—तस्यैवं भाषाद्वयं कथयतः कश्चिन्मेधावित-
या तथैव तमर्थमाचार्यादिना कथितमनुगच्छन् सम्यगवबु-
ध्यते, अपरस्तु मन्दमेधावितया वितथम्—अन्यथैवाभिजा-
नीयात्, तं च सम्यगनवबुध्यमाने तथा तथा—तेन तेन

हेतुदाहरणसद्युक्तिप्रकटनप्रकारेण मूलस्त्वमसि तथा दु-
र्बुद्धः ससूचिरित्यादिना कर्कशवचनेनानिर्भर्त्सयन् यथा
यथाऽसौ बुध्यते तथा तथा—साधुः सुष्ठु बोध-
येत् न कुत्रचिन्कुडमुखहस्तौष्ठेनैविकारैरनादरेण कथ-
यन् मनःपीडामुत्पादयेत् । तथा प्रश्रयतस्तद्भाषाम-
पशब्दादिदोषदुष्टामपि धिक् मूर्खासंस्कृतमते ! किं
तवानेन संस्कृतं पूर्वोत्तरव्याहतेन वोच्चारितेनेत्येवं
न विहिंस्यात्—न तिरस्कुर्याद् असंबद्धोद्धटनतस्तं प्र-
श्रयितारं न विडम्बयेदिति । तथा निरुद्धम्—अर्थस्तोकं
दीर्घवाक्यैर्महता शब्ददुर्धरेणार्कवित्पिकाष्टिकान्यायेन न क-
थयत् निरुद्धं वा स्तोककालीने व्याख्यानं व्याकरणतर्कादि-
प्रवेशनद्वारेण प्रसक्त्यानुप्रसक्त्या न दीर्घयेत्—न दीर्घकालि-
कं कुर्यात् । तथा चोक्तम्—“ सो अथो वत्सवो, जो भरण-
इ अक्षरोहि धोर्वोहि । जो पुण धोवो बहुअ—कखरोहि
सो होइ निस्सारो ॥ १ ॥ ” तथा किञ्चित्सूत्रमल्पाक्षरम-
ल्पाक्षरं वा इत्यादि चतुर्भङ्गिका । तत्र यदल्पाक्षरं महार्थं
तदिह प्रशस्यत इति ॥ २३ ॥ अपि च—यत्पुनरतिविष-
मत्वाद्दल्पाक्षरं सम्यगवबुध्यते तत्सम्यग्-शोभनेन प्रका-
रेण समन्तात्पर्याशब्दोच्चारणतो भावार्थकथनतश्चाल-
पेद् भाषेत समालपेत्, नाल्पैरेताक्षरैरुक्त्वा कृतार्थो भ-
वेद्, अपि तु-त्रेयगहनार्थभाषणे सङ्केतयुक्त्यादिभिः श्रो-
तारमपेक्ष्य प्रतिपूर्णभाषी स्याद्, अस्खलितामिलिताही-
नाक्षरार्थवादी भवेदिति । तथा आचार्यादेः सकाशाद्य-
थावदर्थं श्रुत्वा—निशम्य अवगम्य च सम्यग्-यथावस्थि-
तमर्थं यथा गुरुसकाशादवधारितमर्थं प्रतिपाद्यं रुष्टं शी-
लमस्य स भवति सम्यगर्थदर्शी, स एवंभूतः संस्तीर्थ-
कगङ्गाया-सर्वज्ञप्रणीतागमानुसारेण शुद्धम्-अवदातं पूर्वा-
पराविरुद्धम् निरवद्यं वचनमभियुज्जीतोत्सर्गविषये सति-
उत्सर्गमपवादविषये चापवादं तथा स्वपरसमयोर्यथास्वं
वचनमभिवेदत् । एवं चाभियुज्जन् भिक्षुः पापविवेकं लाभ-
सत्कारादिनिरपेक्षतया काङ्क्षमाणो निर्दोषं वचनमभिसन्ध-
येदिति ॥ ४ ॥

पुनरपि भाषाविधिमधिकृत्याह—

अहाबुइयाई सुसिक्खएजा,

जइजमाणातिवेलं वदेजा ।

से दिट्ठिमं दिट्ठि ए लूमएजा,

से जाणई भासिउं तं समाहिं ॥ २५ ॥

अलूसए णो पच्छन्नभासी,

णो सुत्तमत्थं च करेज्ज ताई ।

सत्थारभत्ती अणुवीइवायं,

सुयं च सम्मं पडिवाययंति ॥ २६ ॥

यथोक्तानि तीर्थकरगणधरादिभिस्तान्यहर्निशं सुष्ठु शिञ्चेत-
ग्रहशिक्षिता सर्वज्ञोक्तमागमं सम्यक् गृहीयाद् आसेवना-
शिक्षिता त्वनवरतमुद्युक्तविहारितयाऽऽसेवेत, अन्येषां च
तथैव प्रतिपादयेत्, अतिप्रसङ्गलक्षणनिवृत्त्यै त्वपदिश्यते
सदा ग्रहणसेवनाशिक्षयादेशनायां यतेत, सदा यतमानोऽपि
यो यद्य कर्त्तव्यस्य कालोऽध्ययनकालो वा तां वेलांमनिल-

क्ष्य नातिवेलं वंदद् अध्ययनकर्तव्यमर्यादां नातिलङ्घयेत्स-
(दस) दनुष्ठानं प्रतिव्रजेद्वा, यथावसरं परस्परावाधया सर्वाः
क्रियाः कुर्यादित्यर्थः । स एवमुक्तजानीया यथाकालवादी
यथाकालचारी च सम्यग्दर्शमान्-यथावस्थितान् पदा-
र्थान् श्रद्धधानो देशनां व्याख्यानं वा कुर्वन् दृष्टि—सम्य-
ग्दर्शनं न लूपयेत्—न दूषयेत् । इदमुक्तं भवति—पुरुषविशेषं
ज्ञात्वा तथा तथा कथनीयमपसिद्धान्तदेशनापरिहारेण य-
था यथा श्रोतुः सम्यक्त्वं स्थिरीभवति, न पुनः शङ्कोत्पा-
दनतो दूष्यते, यथैवंविधः स जानाति—अवबुध्यते भा-
षितुं—प्ररूपयितुं समार्धि—सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राख्यं सम्य-
क्चित्तव्यवस्थानाख्यं वा तं सर्वज्ञोक्तं समार्धि सम्यग-
वगच्छतीति ॥ २५ ॥ किञ्चान्यत्—‘अलूसए’ इत्यादि सर्वज्ञो-
क्तमागमं कथयन् ‘नो लूपयेत्’ नान्यथाऽपसिद्धान्तव्या-
ख्यानेन दूषयेत्, तथा न प्रच्छन्नभाषी भवेत् सिद्धान्तार्थ-
मविरुद्धमवदातं सार्वजनीनं तत्प्रच्छन्नभाषणेन न गोपयेत्,
यदिवा—प्रच्छन्नं वाऽर्थमपरिणताय न भाषेत्, तद्धि सिद्धान्त-
रहस्यमपरिणतशिष्यविध्यंस्नेन दोषायैव संपद्यते । तथा चो-
क्तम्—“अप्रशान्तमनौ शास्त्र-सद्भावप्रतिपादनम् । दोषायाभि-
नवोदीर्णं, शमनीयमिव ज्वरं ॥१॥” इत्यादि, न च सूत्रमन्यत्
स्वमतिविकल्पनतः स्वपरत्रायी कुर्वीतान्यथा वा सूत्रं तदर्थं
वा संसारात् त्रायी त्राणशीलो जन्तूनां न विदधीत, किमित्य-
न्यथा सूत्रं न कर्त्तव्यमित्याह—परहितैकरतः शास्ता त-
स्मिन् शास्तरि या व्यवस्थिता भक्तिः बहुमानस्तया
तद्गुक्त्या अनुविचिन्त्य ममाननोक्तेन न कदाचिदाग-
मवाधा स्यादित्येवं पर्यालोच्य वादं वदेत् । तथा य-
च्छ्रुतमाचार्यादिभ्यः सकाशात्तत्तथैव सम्यक्त्वावाध-
नामनुवर्त्तमानोऽन्येभ्य ऋणमोक्षं प्रतिपद्यमानः प्रतिपाद-
येत्—प्ररूपयेन्न सुखशीलतां मन्यमानो यथाकथंचित्तिष्टेदि-
ति ॥ २६ ॥ सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

इयानि विणएणं—जहा मगहविसए गोवरगामे पुण्फसालो
गिहवती । भद्दा भारिया पुत्तो से पुण्फसालसुतो सो माया-
पियरं पुच्छई—को धम्मो ?, तेहिं भणइ मायापियरं सुस्ससि-
यव्वं दो चव देवयाई माया पियरो य जीवलोगमि । तत्थ वि
पिया विसिद्धो, जस्स वसे वट्टइ माया । ताहे सो ताण पायमुह-
धावणाई विभासा देवयाणि व सुस्ससई । अन्नया गामभोइओ
आगतो ताणि संभेताणि पाहुणं करेति । सो वि चित्तेइ एया-
णि वि एस देवयं एयं पूएमि तो धम्मो होहिइ । तस्स सुस्स-
सा कया । अन्नया तस्स भोइयस्स अओ महज्जो दिट्ठो जाव
सेणिओ राया, तओ लग्गिउमारज्जो । सामी समोसदो से-
णिओ इड्डिण गंतूण वंदइ, ताहे सो सामि भणइ अहं तुओ
ओलग्गामि, सामिणा भणिये—अहं रयहरणपडिग्गहतायाए
ओलग्गिज्जामि ताणं सुलणाए संवुद्धो । एवं विणएणं सा-
माइयं लब्भइ ॥ आ० म० १ अ० । (‘विणयकम्म’ शब्दे
ऽप्येतत्कथानकं स्फुटं वक्ष्यते ।)

“ विणएणं एरो गंधं—ए चंदणं सोमयाइ रयणियरो ।

महुररसेणं अमयं, जणप्पियत्तं लहइ भुवणे ॥ २ ॥

सुविसुद्धसीलजुत्तो, पावइ कित्ति जसं च इहलोए ।

सव्वजणवज्जहो वि य, सुहगरभागी य परलोए ॥ ३ ॥ ”

ध० २० १ अधि० ४ गुण । नीतौ, उच्च० १ अ० ।

विणयकम्म-विनयकर्मन्-न० । विनयने विनयः । कर्मापनय-
नमित्यर्थः । विनीयते वाऽनेनाप्रकारं कर्मेति विनयस्तस्य
च कर्म विनयकर्म । पूजाकर्मणि, कृतिकर्मणि, प्रव० २ द्वार ।
आव० । वैनयिककृत्ये, पञ्चा० = विव० । विनयकर्माऽपि द्वि-
धा-द्रव्यतो निहावादीनामनुपयुक्तसम्यग्दृष्टीनां च । भावत
उपयुक्तसम्यग्दृष्टीनां विनयक्रियेति । आव० ३ अ० ।

उदाहरणं विनयं पुष्पशालकथा—

मागधे गोवरग्रामे, पुष्पशालः कुटुम्बिकः ।
भद्रा भार्या च तस्याऽऽसीत् , पुष्पशालस्तु तत्सुतः ॥ १ ॥
स मातापितरावृत्ते, को धर्मस्तावद्वोचतुः ।
विनयाद्वत्स ! शुश्रूषा, मातापित्रोर्विधीयते ॥ २ ॥
इ एव देवतं वत, माता च पिता च जीवलोकैऽस्मिन् !
तत्रापि पिताऽभ्यधिको, यस्य वशे वर्तते माता ॥ ३ ॥
पादशौचादिशुश्रूषां, स चक्रेऽथ सदा तयोः ।
ग्रामाधिपाऽन्यदाऽऽयातः, स ताभ्यामप्यपूजयत् ॥ ४ ॥
सांथ दध्यावसौ तावन्मत्पित्रोरपि दैवतम् ।
तच्छुश्रूषामथाकार्पी-द्रावी लाभो महानितः ॥ ५ ॥
तस्याप्यन्योऽन्यदाऽधीशः, प्राप्तस्तं सोऽप्यपूजयत् ।
अस्याप्यसौ पूज्य इति , भुक्त्वैतमहमप्यमुम् ॥ ६ ॥
सेवऽथ तस्य सेवायां, प्रवृत्तो धर्मकामुकः
उपर्युपरि सेवार्थी, श्रेणिकं संवतं स्म सः ॥ ७ ॥
श्रेणिकोऽपि नमन् दृष्टः, श्रीवीरं सोऽथ दधियवान् ।
सेवेऽहमप्यमुं तस्मात् , पूजितैरपि पूजितम् ॥ ८ ॥
अथोचे भगवन्ते स, प्रभो ! सेवां कर्गमि वः ।
स्वाम्युचे साधुवेषेण , सेवाऽस्माकं विधीयते ॥ ९ ॥
तच्छ्रुत्वा भगवद्वाक्यं, संयुद्धो व्रतमग्रहीत् ।
एवं वैनयिकास्तस्या-ऽभवत्सामायिकव्रतम् ॥ १० ॥ आ० क०
१ अ० । आ० चू० ।

विणयचंदसूरि-विनयचन्द्रसूरि-पुं० । तपागच्छीये रत्नसिंह-
सूरिशिष्ये, येन कल्पसूत्रे निर्युक्तिः कृता, विक्रमीये १३२५ सं-
वत्सरे अयमासीत् । जै० ६० ।

विणयण-विनयन-न० । गमने , प्रापणे , आ० चू० १ अ० ।

विणयण-विनयज्ञ-पुं० । विनयो-ज्ञानदर्शनचारित्र्योपचारि-
करूपस्तं जानातीति विनयज्ञः । ज्ञानादिरत्नत्रयज्ञे, आचा० १
श्रु० २ अ० ५ उ० ।

विणय(यं)धर-विनयधर-पुं० । स्वनामख्याते पुरुषे, ध० र० ।

विनयंधरकथा पुनरेवम्—

“अत्थि ह सुवन्नरुद्रा, चंपा चंपयलयं वव पवरपुरी ।
पुरियनयधम्मवुद्धी , तत्थ निवो धम्मवुद्धिं त्ति ॥ १ ॥
अमरीओ वि जयंती, रुवणं पिया य तस्स विजयंती ।
सिद्धी य इम्भनामो, पुन्नजसा नाम से भज्जा ॥ २ ॥
निब्बं गुरुजणपणओ , नियतणुअइकंतकंतिजियकणओ ।
उल्लसिरवहुलविणओ , ताणं विणयंधरो तणओ ॥ ३ ॥
सो सव्वकलाकुसलो , कोमुइनाहु वव सयलजणइदो ।
निरुवमसुंदरिमरं-ग संगयं जुव्वणं पत्तो ॥ ४ ॥
सुहसंगहियकलाओ , लवणिमउवहसियतियसरमणीओ ।
साययकुलजम्माओ , पड्डियन्नगिहन्धम्मओ ॥ ५ ॥

तारा सिरी य विणया, देवी नामाउ विमलसीलाओ ।
जमगं चउरो परिणे-इ पवरसिद्धीण धूयाओ ॥ ६ ॥
ववहारसुद्धिसारो, पायं परिहरिय पावपम्भारो ।
सो सुहजलहिनिमगो, कालं वोल्ह अणुद्विगो ॥ ७ ॥
को अइसुद्धिओ इहयं, नयरो नयकुलहरो सया सुद्धिप ।
वत्ता इमा पवत्ता, कयाऽवि नरनाहअत्थाणे ॥ ८ ॥
एगेण तत्थ भणियं सुहियाण जणाण मत्थयमणि वव ।
अत्थि इह इम्भपुत्तो, धणियं विणयंधरो नाम ॥ ९ ॥
जस्स धणं धणयस्स व, जणपियं रुवममरणहुण वव ।
जीवस्स व अमलमई, करिरायस्स व सया दाणं ॥ १० ॥
जस्स य पिया उ चउरो, अइसयसुंदरमंदिरं ददुं ।
विलियाओ अमरीओ, मन्ने नो इति दिद्धिपहं ॥ ११ ॥
इच्छाइ बहुपयारं , निरुनिरुवमवन्नणं सुणिय ताणं ।
मयणसरपसरविहुरो, राया रायाउरो जाओ ॥ १२ ॥
तिहुयणमणोहरीओ, कहमह संपज्झिंदति एयाओ ।
इय चिंताउरचित्त-स्स तस्स बुद्धी इमा जाया ॥ १३ ॥
पच्चाइय पउरजणं, दोसं उप्पाइयं च सेवणियो ।
गिणहामि बला ताओ, न होमि गरिहारिहो जेण ॥ १४ ॥
इय निच्छिय एगंते , निभिच्च भिच्चो पयंपियो तेण ।
विणयंधरेण सद्धिं, कुण मित्तिं कवडनेहेण ॥ १५ ॥
तत्तो वि भुज्ज खंडे, लहुं लिहाविय इमं तुमं गाहं ।
पच्छन्नेमव मज्झं , उवणंहि अयाणियंतेणं ॥ १६ ॥

तथा हि—

“पसयच्छिरइवियक्खणि, अज्ज अमग्गस्स तुह दुसहविरहे ।
सा जामिणी तिजामा, तिजाम सहसि वव मह जाया” ॥ १७ ॥
तेण वि तंहव विहिण, निवेण पउराण पेसियं भुज्जं ।
देवीणं गंधपुडे, पडियं विणयंधरेणं ॥ १८ ॥
भो भो लिवी परिच्छं, विहिउण विणिच्छयं कहह मज्झं ।
नहु पच्छा कहियव्वं, अहह अजुतं कयं रत्ता ॥ १९ ॥
ते वि हु न हुंति दुद्धे , पूयरया तह वि सासणं पणुणो ।
कायव्वं ति भणंतो, कुणंति हत्थे लिविपरिच्छं ॥ २० ॥
पिच्छि वि लिविसंवायं, भणियं नायरजणेण सविसायं ।
जइ वि लिवी संवाओ, न य घडइ इमं तु एयाओ ॥ २१ ॥
जो चरइ मणभिरामे, सल्लइतरुनियरवहलआरामे ।
सो कंठइयसरिरे , करी करिरे कहं रमइ ॥ २२ ॥
जो दुल्ललिओ सलिले, सया वि माणससरस्स अइविमले ।
सो कह करइ किंहु, कलहंसो गामनहमिह ॥ २३ ॥
जो अत्थइ तप्पासे, खणमवि पडिपुन्नपुन्नपसरस्स ।
वज्जुलसंगेण विसं-च पन्नगो मुयइ सो पावं ॥ २४ ॥
ता मज्झत्थो होउं, देवो चित्तेउ वत्थुपरमत्थं ।
अगडंतयं पि गडियं, एयं केणावि पिसुणेण ॥ २५ ॥
सुद्धो वि फालिहमणी, उवाहिवसओ धरेइ अन्नत्तं ।
खलसंगाउ इमस्स वि, खलियं अक्खलियसीलस्स ॥ २६ ॥
इय भणिए पउरजणे, पडियारं मयगस वव अगणंतो ।
भंजियमेरालाणे, पगओ असमंजसं निवई ॥ २७ ॥
भणइ य रे रे सुहडा, हठेण आणेह तस्स तस्स दइयाओ ।
मुद्देह य हदगेह, निज्जाडिय परियणं दुरे ॥ २८ ॥
तुम्हे पुण नायरया, हंढो दोसिल्लपक्खवाइल्ला ।
तं कारह मह पुरओ, सुद्धं जेणासु मुंचामि ॥ २९ ॥

इय पउरं करुणागारा-हि ताडिया धाडिया नरिंदेण ।
 कियेण मग्गणा इव, पउरा पत्ता संगहेसु ॥ ३० ॥
 तो विणयंधरभज्जा, ताओ निरवज्जकज्जसज्जाओ ।
 आणाविय सुहडिंहि, राया, पक्खिवइ ओरोहे ॥ ३१ ॥
 ताणं सुरूवं ददंठु, चित्तइ निवई अहो अहं धओ ।
 जं निसुया दिट्ठाओ, मम गेहमिमाउ पत्ताओ ॥ ३२ ॥
 बहुचाडवयणपुव्वं, विसए पत्थि तओ निवो ताहि ।
 लज्जा ण य वयणाहि, महासईहि इमं भणिओ ॥ ३३ ॥
 परमणीरमणीयं, रूवं पासंति अहह मूढमणा ।
 न मणां पि दु अप्पं, निवडंत भीमभवकूप ॥ ३४ ॥
 पणुवइजुवणभरं, जे जोअंते जेण जए जिणइ ।
 कुसुमसरो वि अणंगो, कह ते बुच्चंति नरसीहा ॥ ३५ ॥
 परकतं कामंता, गयसुचरियजीविया महामलिणा ।
 गुरुपावकारिणो इव, कह ते दंसंति निययमुहं ॥ ३६ ॥
 इह विनाडिय अप्पाणं, कुलं कलंकिय अकिंत्ति अकंता ।
 अइदुस्सहनरयदुह—गितावतविया भमंति भवे ॥ ३७ ॥
 इय सुणिय दोसजालं, नराहमाणं विणट्ठसीलानं ।
 मणसा वि सीलरयणं, मा मइलसु सुकुलसंभूआ ॥ ३८ ॥
 इय सुणिय सो विलक्खो, सयलदिणं तं निसं च कह कह वि ।
 गमिउं गोसे पत्तो, तासि पासं पुणो वि निवो ॥ ३९ ॥
 ता नियइ ताउ सव्वा-उजलण जालालिकविलकेसाओ ।
 असयवीभच्छीओ, जरजीवरमलिणगत्ताओ ॥ ४० ॥
 परिगलियजुव्वणाओ, रागीण विरागकरणपउणाओ ।
 चित्तइ य निराणंदो, वेरग्गगओ नरवरिंदो ॥ ४१ ॥
 किं एस दिट्ठिंधो, मइमोहो वाऽवि सुविणओ किं वा ।
 किं वा दिव्वपओगो, अहवा पावप्पभावो मे ॥ ४२ ॥
 अहह हयासेण मए, कलंकियं नियकुलं सया धिमलं ।
 विट्ठारिओ य भुवणं, तमालदलसामलो अयसो ॥ ४३ ॥
 इच्छाइ बहुविहं जू-रिऊण राया विसज्जए ताओ ।
 विणयंधरस्स पासे, सज्जो जाया सरूवत्था ॥ ४४ ॥
 इत्तो य तत्थ नये, पत्तो सिरिसूरसेणवरसूरी ।
 पत्ता गुरुनमणत्थं, निवविणयंधरपउरलोया ॥ ४५ ॥
 निपयाहिणपुव्वमपु-व्वभावभाविमणा नमिय गुरुणो ।
 निसियंति उच्चियदंसे, इय कहइ गुरु वि धम्मकहं ॥ ४६ ॥
 धम्मो दुविहो भणिओ, जिणेहि जियरागदोसमोहेहि ।
 सिवनयरिमणगव्वो, सुसाहुधम्मो य गिहिधम्मो ॥ ४७ ॥
 तत्थ य पढं साव-ज्ज कज्जपरिवज्जणुज्जुओ उज्जु ।
 पंचमहव्वयपव्वय-गुरुभारसहुव्वहणपव्वणो ॥ ४८ ॥
 समिईगुत्तिपचित्तो, अममत्तो सत्तुमित्तसमचित्तो ।
 खंतो दंतो संतो, अवगयतत्तो मडासत्तो ॥ ४९ ॥
 निम्मलगुणगणजुत्तो, गुरुपयभत्तो करइ जो सत्तो ।
 सो अचिरं पावइ, सुमगलग्गो पवग्गपुरं ॥ ५० ॥
 तक्करणासत्तेहि, सावगधम्मोऽवि होइ कायव्वो ।
 कालेण सोऽवि सिवसु-क्खदायगो दंसिओ समए ॥ ५१ ॥
 इय सोउं धम्मकहं, लडावसरं पुच्छियं रत्ता ।
 भयवं ! किं कयमसमं, सुकयं विणयंधरेण पुरा ॥ ५२ ॥
 जं सव्वपिओ ए-नो, पिथाउ एयस्स पवररूवाओ ।
 केण पओगेण तथा, ताउ विरूवाउ जायाओ ॥ ५३ ॥

अह भणइ गुरु निव ! इह, आसी नयरम्मि हत्थि सीसम्मि ।
 राया वियारधवलं, धवलजसो धवलियदियंते ॥ ५४ ॥
 तस्स चरो वेयाली, अगन्नकारुणमाइगुणसाली ।
 निच्चं परोवयागी, आसि दहं पावपरिहारी ॥ ५५ ॥
 सो अइउदारयाण, पइदिवसं असणमाइसमणुअं ।
 दाउं कस्सइ उच्चियं, पच्छा भुंजइ सयं नियमा ॥ ५६ ॥
 सो अन्नदिणं विदु-ज्जाणो, पडिमाठियं सविहिनाहं ।
 उवसमरसं व मुत्तं, ददंठुं तुट्ठा थुणइ एवं ॥ ५७ ॥

जिणस्तुतिकाव्यम्—

वपुरि अंगविआसु वपुरिलोयणघणलवणिम,
 कटरिभालुसुविआलु कटरिमुहकमलपसन्निम ।
 अरिर सरलुभुयजुयलु अरिरि सिरिवत्थहसत्थिम,
 अइयचरण भवहरण अइयसव्वंगसुचंगिम ॥
 अरि कुणह नयणघणुरेक धउ वलिवलिजोइवि पट्ट पट्ट ।
 देवाहिदेव तिहुयण तिलओ परमण्णउंजिम लहु हु लहु ॥ ५८ ॥
 एवं धुणिऊण असू-ण भत्तिराण सुद्धसद्धिओ ।
 बहुमाणमुव्वहंतो, जिणम्मि समिहं इमो पत्तो ॥ ५९ ॥
 पन्नाणुवांधिपुओ-दण अह तस्स भोयणावसरं ।
 सिरिसुविहिजिणो भिक्खा-इआगओ गिहदुवारम्मि ॥ ६० ॥
 तं सुट्ठु ददंठु वंदी, अमंदआणंदजायरोमंचो ।
 पडिलाभइ जिणिदं, परिवेसियकामगुणिणं ॥ ६१ ॥
 चित्तइ य अहं धओ, अज्ज ममं जम्मजीवियं सहलं ।
 जं पाणिपुडेणमिणं, दाणं गिहहइ सयं भयवं ॥ ६२ ॥
 अह उग्गुट्ठं गयणे, अहो सुदाणं अहो सुदाणं ति ।
 वियसिय मुहेहि विवुहे-ति ताडिया अमरभेरीओ ॥ ६३ ॥
 बहुजणजणियचमकं, गंधोदगकुसुमवरिसणं जायं ।
 उक्कासा वसुहारा, पडिया भुवणगणे तस्स ॥ ६४ ॥
 नर सुर असुरपट्ट विहु, वंदितुं वंदिणो वि से पत्ता ।
 सुह परिणामण तथा, जाया सम्मत्तसंपत्ती ॥ ६५ ॥
 काउं सुपत्तपत्तं, वित्तं चित्तम्मि जिणमणुसरंतो ।
 सो चइय पूइदेहं, पत्तो पढं अमरगेहं ॥ ६६ ॥
 तत्तो चविओ एसो, जाओ विणयंधरो उ लोयपिओ ।
 तहाणपुन्नवसओ, इमाउ जायाउ जायाओ ॥ ६७ ॥
 तुह वेरग्गनिमित्तं, तासि सुइसीलरंजियमणाए ।
 सासणदेवीइ तथा, इमा विरूवाउ विहियाओ ॥ ६८ ॥
 इय सुणिय फुरियगुरुचरणं, धम्मबुद्धिनिवो ।
 काऊण रज्जसुत्थं, सुत्थमाणो गिहहए दिक्खं ॥ ६९ ॥
 विणयंधरो वि धम्मे, बहुमाणं बहुजणाण वहुंतो ।
 चउहि वि भज्जाहि समं, महाविभूई पव्वइओ ॥ ७० ॥
 पउगावि ससत्तीए, धम्मं गहिउं वयंति सट्ठाण ।
 सूरी वि सपरिवारो, सुहेण अन्नत्थ विहरइ ॥ ७१ ॥
 तो धम्मबुद्धि विणयं-धर मुणिणो चरियचरणमकत्तं ।
 निहाणिय असेसकम्मा, जाया संकलियसिवसम्मा ॥ ७२ ॥

श्रुत्वैति वृत्तं विनन्धरस्य,

प्रभूतसत्त्वाहितबोधिधीजम् ।

भो भव्यलोका ! विलसद्विवेका !

लोकप्रियत्वं गुणमाश्रयध्वम् ॥ ७३ ॥

इति विनयंधरकथा समाप्ता । ध० २० १ अधि० ४ गुण ।

विणयपडिवत्ति-विनयप्रतिपत्ति-स्त्री० । विनयस्य प्रारम्भे,
अङ्गीकारं, दशा० ।

आयरितो अन्तेवासी इमाए चउव्विहाए विणयपडिवत्तीए
विणएत्ता णिरिणित्तं गच्छंति । तं जहा-आयारविणएणं
सुयविणएणं विक्खेवणाधिणएणं दोसनिग्घायणाविणएणं ।

आचार्याः आदित्यभिव्याप्त्या मर्यादया वा स्वयं पञ्चवि-
धाचारमाचरति आचारयति वा इत्याचार्यः, पूर्वोक्तगुण-
युक्ता वा 'अन्तेवासि' ति अन्ते-समीपे वस्तुं चा-
रित्रक्रियायां वस्तुं शीलमेवामित्यन्तेवासिनः तान् 'इमा-
ए' ति अनयाऽनन्तरवक्ष्यमाणया चतुःसंख्यया विनयस्य प्र-
तिपत्तिः प्रारम्भाङ्गीकार इति यावत् विनयप्रतिपत्तिस्त-
या विनयप्रतिपत्त्या विनयित्वा शिक्षयित्वा अनुगृहीतवती ।
यदा आचार्येण गच्छेद्भारकरणसमर्थोऽन्यः कोऽपि शि-
ष्यो विनयितो भवति तदा स अनुगृहीतवतीति । स(ऋ)णं-
स्तु लोकेऽपि गृहीतो भवति; निन्दापात्रमित्यर्थः, स च
चतुर्धा शिष्ययति, तद्यथा-आचार्यावनयेन १, श्रुतविनयेन २,
विज्ञपणाधिनेन ३, दोषनिर्घातनतया ४। दशा० ४ अ० । व्य० ।
विणयपरिहीण-विनयपरिहीन-त्रि० । शिक्षावियुक्तं, ध०
२ अधि० ।

विणयभ्रंसी(ण)-विनयभ्रंशिन्-पुं० । विनयाद् भ्रश्यतीति
विनयभ्रंशी । विनयकरणभीरौ, विशे० ।

विणयमूल-विनयमूल-पुं० । विनयो विनीतता मूलं कार-
णं यस्यासौ विनयमूलः । विनयप्रभवे, पा० ।

विणयवई-विनयवती-स्त्री० । विगतभयाया अन्तिके प्रव-
जितायां साध्याम्, सा च भक्तप्रत्याख्यानेन मृत्वा दे-
वलोकं गता । आव० ४ अ० । आ० चू० ।

विणयवादि(ण)-विनयवादिन्-पुं० । विनयादेव केषलात्
क्रियामाध्यासिद्धिमिच्छति वैनयिके, आचा १ श्रु० १ अ० ७
उ० । सूत्र० ।

विणयविजय-विनयविजय-पुं० । कल्पसुबोधिकाकारे,
श्रीकीर्तिविजयगणि-शिष्यापाध्यायश्री ५ विनयविजयग-
णिविरचितायां कल्पसुबोधिकायां सामाचारीव्याख्यानं स-
म्पूर्णम् । कल्प० ३ अधि० २ क्षण । "तस्य स्फुरदुह-
कीर्तं चकवरकीर्तिविजयपूज्यस्य । विनयविजयो विने-
षः, सुबोधिकां व्यरचयत् कल्पे ॥ १ ॥" कल्प० ३ अधि०
२ क्षण ।

विणयसंपप्प-विनयसम्पन्न-त्रि० । अभ्युत्थानादिविनयस-
म्पन्नं, पुं० चू० १ कल्प । स्था० । औ० ।

विणयसमाहि-विनयसमाधि-पुं० । विनयस्य समाधेश्च प्रति-
पादकं दशवैकालिकस्य नवमेऽध्ययने, दशा० ८ अ० । (' वि-
णय ' शब्दे सर्वा वक्तव्यतोक्ता ।)

विणयसमाहिट्टाण-विनयसमाधिस्थान-न० । विनयसमाधि-
भेदरूपेऽर्थे, दशा० ।

सामान्योक्तविनयविशेषोपदर्शनार्थमिदमाह-

सुअं मे आउसं ! तेषां भगवया एवमक्खायं-इह खलु

थेरेहिं भगवंतेहिं चत्तारि विणयसमाहिट्टाणा पन्नत्ता । कं-
यरे खलु ते थेरेहिं भगवंतेहिं विणयसमाहिट्टाणा पन्नत्ता १,
इमे खलु ते थेरेहिं भगवंतेहिं चत्तारि विणयसमाहिट्टाणा
पन्नत्ता । तं जहा-विणयसमाही सुअसमाही तवसमाही
आयारसमाही ।

"सुअं मे" इत्यादि सूत्रम् । अस्य व्याख्या-श्रुतं मया
आयुष्मस्तेन भगवता एवमाख्यातमित्येतद्यथा-पद्जीव-
निकायां तथैव द्रष्टव्यम् । 'इह खल्विति' इह क्षेत्रे प्रवचने वा
खलुशब्दो विशेषणार्थः । न केवलमत्र किं त्वन्यथाप्यन्यती-
र्थकृत्प्रवचनं न्यपि स्थविरैर्गणधरैर्भगवद्भिः-परमैश्वर्यादि-
युक्तेष्वेव विनयसमाधिस्थानानि-विनयसमाधिभेदरूपा-
णि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि । भगवतः सकाशे श्रुत्वा ग्रन्थत
उपरचितानीत्यर्थः । कतराणि खलु तानीत्यादिना प्रश्नः, अ-
मूनि खलु तानीत्यादिना निर्वचनम् । तद्यथेत्युदाहरणोप-
न्यासार्थः । विनयसमाधिः, श्रुतसमाधिः, तपःसमाधिः,
आचारसमाधिः । तत्र समाधानं समाधिः-परमार्थत आ-
त्मनो हितं सुखं स्वाध्यम् । विनयं विनयाद्वा समाधिः वि-
नयसमाधिः । एवं शेषेष्वपि शब्दार्थो भावनीयः ।

एतदेव श्लोकेन संगृह्णाति-

विणए सुए अ तवे, आयारे निच्चपडिआ ।

अभिरामयन्ति अप्पाणं, जे भवन्ति जिइदिआ ॥ १ ॥

अस्य व्याख्या-विनये यथोक्तलक्षणे, श्रुते-अङ्गादौ, तप-
सि बाह्यादौ, आचारे च मूलगुणादौ चशब्दस्य व्यवहित
उपन्यासः । नित्यं-सर्वकालं पण्डिताः-सम्यक्परमार्थवेदि-
नः । किं कुर्वन्तीत्याह-अभिरामयन्ति अनेकार्थत्वादाभिमु-
ख्येन विनयादिषु युज्यत आत्मानं-जीवम् । किमित्यस्योपादे-
यत्वात् । के एवं कुर्वन्तीत्याह-ये भवन्ति जितेन्द्रियाः, जि-
तचक्षुरादिभावशत्रवः त एव परमार्थतः पण्डिता इति प्रद-
शनार्थमेतदिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

विनयसमाधिमभिधित्सुराह-

चउव्विहा खलु विणयसमाही भवइ । तं जहा-अणु-
सासिज्जंतो सुस्सइ १, सम्मं संपडिवज्जइ २, वेयमारा
हइ ३, न य भवइ अत्तसंपग्गहिए ४, चउत्थं पयं भवइ ।
भवइ अ इत्थं सिलोगो ॥

'चउव्विहे' इत्यादि । चतुर्विधः खलु विनयसमाधि-
भवति । तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः । 'अणुसासि-
ज्जंतो' इत्यादि । अनुशास्यमानस्तत्र तत्र चोद्यमानः शु-
श्रूषति-तदनुशासनमथितया भोतुमिच्छति १ । इच्छाप्रवृत्ति-
तः तत् सम्यक् संप्रतिपद्यते । सम्यगविपरीतमनुशास-
नतत्त्वं यथाविषयमवबुद्धयते २ । स चैवं विशिष्टप्रतिपत्ते-
रेव वेदमाराधयति । ब्रह्मंऽनेनेति वेदः-श्रुतज्ञानं तद्यथो-
क्तानुष्ठानपरतया सफलीकरोति ३ । अत एव विशुद्धप्रवृ-
त्तेर्न च भवत्यात्मसंप्रगृहीतः । आत्मैव सम्यक् प्रकर्षेण
गृहीतो येनाहं विनीतः सुसाधुरित्येवमादिना । स तथा
नामोन्कर्षप्रधानत्वाद्धिमयादेनैवभूतो भवतीत्यभिप्रायः ।

चतुर्थं पदं भवतीत्येतदेव सूत्रक्रमप्रामाण्यादुत्तरोत्तरगुणा-
पेक्षया चतुर्थमिति । भवति चात्र श्लोकः । अत्रेति विन-
यसमाधौ श्लोकः कुञ्जोर्विशेषः । स चायम्—

पेहेइ हिआणुमासणं, सुस्सुसई तं च पुणो अहिदिण् ।

न य माणमण मज्झई, विणयसमाहि आययदिण् ॥२॥

‘पेहेइ’ इत्यादि सूत्रम् । अस्य व्याख्या-प्रार्थयते-हितानुशा-
सनमिच्छतीहलोकपरलोकोपकारिणमाचार्यादिभ्य उपदेश-
माश्रुश्रुपतीत्यनेकार्थवाद्यथाविषयमवबुध्यते । तच्चावबुद्धं स-
त्पुनरधिनिष्ठति-यथावत् करोति । न च कुर्वन्नपि मानम-
देन-मानगर्वेण माद्यति-मद् यति । विनयसमाधौ-विन-
यसमाधिविषये आयतार्थिको मोक्षार्थमिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥
दश० ६ अ० ४ उ० ।

विणयसुद्ध-विनयशुद्ध-न० । ‘किङ्कम्मविसोहि पउं-जए जो
अदीणमहरित्तं । मणवयणकायगुत्तो, तं जाणसु विणयआं
सुद्धं ॥१॥’ इत्युक्तलक्षणे विनयतः सुद्धे कृतिकर्मणि, : स्था०
५ ठा० ३ उ० । आ० चू० । आ० व० ।

विणयस्सुय-विनयश्रुत-न० । विनयप्रतिपादके उत्तराध्यय-
नानां प्रथमेऽध्ययने, उत्त० १ अ० । तत्र चाद्यं विनयश्रुत-
मिति तस्य कीर्तनावसरः । न च तद् उपक्रमाद्यनुयोग-
द्वारतद्भेदनिरुक्तिक्रमप्रयोजनप्रतिपादनमन्तरेण शक्यं की-
र्तयितुमिति मन्वानः प्रस्तुताध्ययनस्यानुयोगविधानक्रम-
मर्थाधिकारं चाह—

तत्थऽज्झयणं पदमं, विणयसुयं तस्सुवक्कमाईणि ।

दाराणि पन्नवेउं, अहिगारो इत्थ विणएणं ॥ २८ ॥

तत्र—एतेष्वध्ययनेषु मध्ये अध्ययने प्रथमम्-आद्यं वि-
नयाभिधानकं श्रुतं विनयश्रुतं मध्यपदलोपी समासः । त-
स्य इति-विनयश्रुतस्य उपक्रमादीनि द्वाराणि प्ररूप्य-त-
द्भेदनिरुक्तिक्रमप्रयोजनप्रतिपादनद्वारेण प्रक्षाप्य, एतदनु-
योगः कार्य इति शेषः, अधिकारश्चात्र विनयेन, तस्येहा-
नेकधाऽभिधानात् । आह-‘पदमे विणआं’ इत्यनेनैवोक्त्वा-
त् पुनरुक्तमेतद् । उच्यते-शास्त्रपिण्डार्थविषयं तत्, एतच्च
प्रस्तुतैकाध्ययनगोचरमिति न पौनरुक्त्यमिति गार्थार्थः ।
उत्त० पई० १ अ० ।

विणयहीण-विनयहीन-त्रि० । अकृतोचितविनये, ध० ३
अधि० । आ० व० ।

विणयायार-विनयाचार-पुं० । ज्ञानाचारभेदे, नि० चू० १ उ० ।

विणस्समाण-विनश्यत-त्रि० । अनेकशो म्रियमाणे, उपा०
७ अ० ।

विणा-विना-अव्य० । वर्जयित्वेत्यर्थे, पञ्चा, १२ वि० । अ-
न्तरेणार्थे, व्य० १ उ० ।

विणायग-विनायक-पुं० । राक्षसभेदे, प्रक्षा० १ पद । ‘श्रेयां-
सि बहुविघ्नानि, भवन्ति महतामपि । अश्रेयसि प्रवृत्तामां,
कापि यान्ति विनायकाः ॥ १ ॥’ आ० म० १ अ० ।

विणास-विनाश-पुं० । भूतविघटने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १
उ० । दण्डे, दण्डो निघ्नो याताना विनाश इति पर्या-
याः । आ० व० ६ अ० । अत्यन्ताभावरूपे, सूत्र० २ श्रु० १
२६७

(बौद्धानां स्वत एव निर्हेतुको विनाश इति तृतीयभागे ‘स्व-
णिअवय’ शब्दे ७०४ पृष्ठ परीक्षितम् ।) “विणासो बलस्स”
(नारी) पुरुषबलस्य क्षयहेतुत्वात् । उक्तं च—“ दर्शने हस्ते,
चित्ते,स्पर्शने हस्ते बलम् । सङ्गमे हस्ते वीर्ये, नारी प्रत्यक्षरा-
क्षसी ॥ १ ॥ ” तं० । आ० म० ।

विणासण-विनाशन-न० । शैलशयवस्थायां सामस्त्येन कर्मा-
भावापादने, आ० च० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

विणासधम्म[ण]-विनाशधर्मन्-त्रि० । विनश्वरस्वभावे, श्रु०
३ उ० ।

विणासवाय-विनाशवाद-पुं० । क्षणिकैकान्तवाद, स्या० ।

विणासि[ण]-विनाशिन्-त्रि० । विनश्वरे, विशेष० ।

विणिउत्त-विनियुक्त-त्रि० । प्रतिसमयं प्रवृत्तिमिति, विशेष० ।

निवेशिते, स्था० १ श्रु० १ अ० । व्यापारिते, व्य० १ उ० ।

विणिओग-विनियोग-पुं० । नियोगे, विणिआंगो त्ति वा नि-
ओगो त्ति वा एगट्ठा । आ० चू० १ अ० । आशयभेदे, यो० ३
वि० । विशेष० । (‘कदा विनियोगः कार्य इति ‘जोग’ शब्दे
चतुर्थभागे १६१६ पृष्ठे गतम् ।)

विणिक्खमित्ता-विनिष्क्रम्य-अव्य० । विमुच्येत्यर्थे, पञ्चा०
१८ वि० ।

विणिगूहण-विनिगूहन-प्रच्छादने, आ० च० २ श्रु० १ चू० १
अ० १० उ० ।

विणिघाय-विनिघात-पुं० । विनाशे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

पंचहिं ठाणेहि जीवा विणिघायमावज्जति । तं जहा-सहे-
हिं जाव फासेहि । (सू०-३६० ×)

विनिघाते मरणं मृगादिवत्संसारं वाऽऽपद्यन्ते प्राप्नुवन्ती-
ति । आह च-“रक्तः शब्दे हरिणः स्पर्शे नागो रसे च वारि-
चरः । कृपणपतङ्गो रूपे, भ्रमरो गन्धे ननु विनष्टः ॥ १ ॥ प-
ञ्चसु रक्ताः पञ्च विनष्टा, यत्रागृहीतपरमार्थाः । एकः पञ्चसु
रक्तः, प्रयाति भस्मान्ततां मूढः ॥२॥” इति । स्था० ५ ठा० १
उ० । प्रतिस्खलने, अनु० ।

विणिच्छय-विनिश्चय-पुं० । विगतो निश्चयो विनिश्चयः ।

अनु० । उत्त० । आ० म० । आ० चू० । निर्णय, सूत्र० १ श्रु०
११ अ० । निःसामान्यानां विशेषाणां निश्चये, विशेष० ।

तिविहे विणिच्छए पप्पत्ते, तं जहा-अत्थविणिच्छए, ध-
म्मविणिच्छये, कामविणिच्छए । (सू०-१८६×)

अर्थादिविनिश्चया अर्थादिस्वरूपपरिहानानि स्था० ३३० ३ उ० ।

विणिच्छयट्ट-विनिश्चितार्थ-त्रि० । प्रश्नान्तरम् । (भ० ११
श० ११ उ० ।) पेदंपर्यायस्योपलम्भात् (भ० २ श० ५ उ०)
निर्णीतार्थे, कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

विणिजरा-विनिर्जरा-स्त्री० । विशेषेण निर्जरणं विनिर्जरा ।
पूर्वोपचितशुभाशुभकर्मपरिहाटे, सा च समितिगुप्तिश्रवण-
धर्मभावनामूलगुणोत्तरगुणपरीपक्षोपसर्गादिसंहननरस्य भ-
वति । जीत० ।

विणिदिट्ट-विनिर्दिष्ट-त्रि० । उक्ते, पञ्चा० १६ वि० ।

विणिम्माण-विनिर्माण-न० । निर्माणे, विशेष० ।

विणिम्भुयंत-विनिर्मुञ्चत्-त्रि० । विमुञ्जति, औ० । विक्षिप-
ति, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । विकिरति, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।
विणिषट्ठणा-विनिवर्तना-स्त्री० । पञ्चन्द्रियाणां विषयेभ्यो
विशेषेण निवर्त्तने, उक्त० २६ अ० ।

विनिवर्त्तनायाः फलमाह—

विणिषट्ठणयाए णं भेंट ! जीवे किं जणयइ ? विणिषट्ठ-
णयाए णं पावाणं कम्माणं अकरणयाए अबुद्धं पुव्व-
द्वाणं य निज्जरणयाए तं नियत्तेइ, तत्रो पच्छा चाउरंत-
संसारकंतरं वीईवयइ ॥ ३२ ॥

हे स्वामिन् ! विनिवर्त्तनाया विषयेभ्य आत्मनः परा-
ङ्मुखीभावेन जीवः किं जनयति ? गुरुमाह—हे शिष्य !
विनिवर्त्तनया पापकर्मणामकरणत्वेन सावद्यकर्मत्यागेन
अभ्युत्तिष्ठते—धर्माय सावधानो भवति, पूर्ववद्धानां पाप-
कर्मणां निर्जग्या नूतनपापकर्मणामकरणत्वेन सावद्यकर्म-
त्यागेन अभ्युत्तिष्ठते—धर्माय सावधानो भवति, पूर्ववद्धानां
पापकर्मणामनुपादानेन तत् पापकर्म निवर्त्तयति—निवारयति,
ततः पश्चात् चातुरन्तसंसारकान्तरं 'वीईवयइ' व्य-
तिव्रजति—व्युत्क्रामतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ उक्त० २६ अ० ।

विविक्कशयनाशनतायां च विनिवर्त्तना भवतीति तामाह-
विनिवर्त्तनया—विषयेभ्यः आत्मनः पराङ्मुखीकरणरूपया-
पापकर्मणां-सावद्यानुष्ठानानामकरणतया न मया पापा-
नि कर्त्तव्यानीत्येवंरूपयाऽभ्युत्तिष्ठते—धर्मं प्रत्युत्सहते पु-
र्ववद्धानां पापकर्मणामिति प्रकमश्चशब्दे निज्जरणानन्तरं
द्रष्टव्यस्ततः पूर्ववद्धानां निज्जरणया चशब्दादभिनवानु-
पादाने च तदिदं कर्म निवर्त्तयति—विनाशयति, यदि वा
पापकर्मणां-ज्ञानावरणादीनाम् 'अकरणया' इति आर्पण्वाद्
अकरणेन अपूर्वानुपाज्जेननाभ्युत्तिष्ठते मोज्ञायेति शेषः । पु-
र्ववद्धानां च कर्मणां निज्जरणया अन्यत् प्राग्वत् ॥ ४० ॥
उक्त० पाई० २६ अ० ।

विणिषट्ठपरास-विनिवृत्तपराश-त्रि० । विनिवृत्ता-निवृत्ता प-
रस्य आशा येषां ते तथा । सर्वथा पुद्गलाशाग्रहिते निर्वाञ्छके,
"विनिवृत्तपराशानाम् ।" अष्ट० ३२ अष्ट० ।

विणिषट्ठमाण-विनिवर्त्तमान-त्रि० । समस्ताशुभव्यापारात्
(आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।) भोगेभ्यो वा विषयेभ्यः
निवर्त्तमाने, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

विणिषट्ठण-विनिवर्त्तन-न० । असंयमस्थानेभ्यो विरमणे,
भ० १७ श० ३ उ० ।

विणिवाइय-विनिपातिक-न० । नाट्यभेदे, आ० म० १ अ० ।
विणिवाय-विनिपात-पुं० । सुनादिमरणे, अनु० । धर्मभ्रंशे,
संसारं च । स्था० ४ डा० ३ उ० । औ० ।

विणिविट्ठ-विनिविष्ट-त्रि० । विविधमनोकथा निविष्टं स्थितम् ।
नानाप्रकारैर्निविष्टं, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

विणिविट्ठचित्त-विनिविष्टचित्त-त्रि० । विविधमनोकथा नि-
विष्टं स्थितमवगाढमथोपाज्जेनापाये मातापित्राद्यभिष्वङ्गे वा

शब्दादिविषयोपभोगे वा चित्तम्-अन्तःकरणं यस्य स तथा ।
आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । अभिनिविष्टचित्ते, आचा० १
श्रु० ६ अ० १ उ० ।

विणिहय-विनिहित-त्रि० । व्यापादिते, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।
विशेषेण निपातिते, उक्त० ३ अ० ।

विणिहिय-विनिहित-त्रि० । विशेषेण निहितं स्थापितं विनि-
हितम् । पातितं, स्या० ।

विणीय-विनीत-त्रि० । विनयप्रापिते, उक्त० १ अ० । आ० म० ।
ज्ञा० । अनुद्धतप्रकृतौ, डा० २१ डा० । विनीतात्मतया प्रथ-
यवति, तं० सूत्र० प्रति० प० सू० । स्वाभीष्टकारित्वात् (आव०
१ अ० ।) वृद्धपुरुषविनयकरणशाले, न० । विनयवति, क-
ल्प० १ अधि० ५ क्षण । गुणाधिकेषु गौरवकृति, ध० १ अ-
धि० भ० । ज० । आ० चू० । विनीता गुरुजनगौरवकृतिः । वि-
नयवति हि सपदि संपदः प्रादुर्भवन्तीति श्रावकगुणत्वम् ।
प्रव० २४६ द्वार । ध० २० । संदेवागर्हितत्वेन विनयार्हं प्रति
प्रह्वीभूतमनोवाक्काये, दर्श० २ तत्त्व । अपनीतं, उक्त० १ अ० ।
सूत्र० । (विनीतस्याऽविनीतस्य च स्वरूपमनुपपदमेव 'विण्य'
शब्दे उक्तम् ।)

विणीयणगरी-विनीतनगरी-स्त्री० । ऋषभदेवस्य जन्मस्था-
नेऽयोध्यायाम्, आ० म० १ अ० ।

विणीयतरह-विनीततृष्ण-त्रि० । अपताभिलाषे, दश० अ० ।
विणीयदोहला-विनीतदोहदा-स्त्री० । वाञ्छाविनयनात् अ-
पनीतदोहदायाम् । विपा० १ श्रु० २ अ० ।

विणीयसंसार-विनीतसंसार-त्रि० । तार्थकगदौ विनष्टसंसारे,
आ० चू० ४ अ० ।

विणीया-विनीता-स्त्री० । विनीता मनुष्या अत्रेति विनी-
ता । आ० चू० १ अ० । अयोध्यायाम्, ती० १२ कल्प ।
('अउज्झा' शब्दे प्रथमभागे तत्कल्प उक्तः ।) (तदुत्पत्तिः
'उसह' शब्दे द्वितीयभागे उक्ता ।)

विणु-विना-अव्य० । "पुनर्विनः स्वार्थे ङुः" ॥ ८ ॥ ४२६ ॥
अपभ्रंशे पुनर्विना इत्यन्ताभ्यां स्वार्थे ङुः प्रत्ययो भवतीति
ङुः । अन्तरंगार्थे, 'विणु जुञ्जेन वलाहु' । प्रा० ४ पाद ।

विणुत्ति-विनोक्ति-स्त्री० । "विनोक्तिः सा विनाऽन्येन यत्रान्यः
सज्जचतरः" इत्यकलक्षणेऽलंकारे, प्रति० ।

विणय-विनेय-पुं० शिष्ये, न० । आव० । शास्तानुयोग्ये, विशेष० ।
विणयाणुगुण-विनेयानुगुण-न० । शिर्क्षासत्त्वानुरूप्ये, प-
ञ्चा० १६ विव० ।

विणोय-विनोद-पुं० । विश्रामे, आ० चू० १ अ० । आ० म० ।
आचा० ।

विनोक्कम्-पुं० । नरविहीने निवासगृहे, व्य० ५ उ० ।

विणत्त-विज्ञप्ति-त्रि० । उक्ते, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

विणत्ति-विज्ञप्ति-स्त्री० । विविधं विशेषेण वा ज्ञपनं प्रबोधनं
विज्ञप्तिः । विंश० । विज्ञानं वा विज्ञप्तिः । परिच्छेदे, न० । आ०
म० । आचा० । ज्ञानं, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । "विज्ञप्तिः फलदा

पुंसां, न क्रिया फलदा मता । मिथ्याज्ञानात् प्रवृत्तस्य ,
फलासंवाद्दर्शनात् ॥ ३० ॥ ” नमो० ।

विण्णत्तिहेउभूय-विज्ञप्तिहेतुभूत-त्रि० । ज्ञातव्यसामर्थ्यायुक्तं ,
विज्ञासिकारणं, आ० चू० १ अ० ।

विषयपरिणयमेत-विज्ञकपरिणतमात्र-पुं० । विज्ञ एव विज्ञ-
कः स चासौ परिणतमात्रं च कलादिध्विति गम्यते । विज्ञ-
परिणतमात्रं, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । योग्यविज्ञानं प्राप्तं, भ० ११
श० ११ उ० । विपा० ।

विषयवण-विज्ञपन-न० । विज्ञप्तौ, परिच्छेदे, आ० म० १ अ० ।
“ पञ्चवणं त्ति वा विषयवणं त्ति वा एगट्ठा ” आ० म० १ अ० ।

विषयावणा-विज्ञापना-स्त्री० । विज्ञासिकायाम्, सप्रणयप्रार्थने,
भ० ६ श० ३३ उ० । सूत्र० । ज्ञा० । नि० । प्रतिसेवनायाम्,
प्रार्थनायाञ्च । वृ० १ उ० ३ प्रक० । विज्ञाप्यन्ते याः कामा-
र्थिभिस्तदर्थिन्यां वा कामिनमिति विज्ञापनाः । स्त्रीषु, सूत्र०
१ ध्रु० २ अ० ३ उ० ।

विषाण-विज्ञान-न० । विशिष्टं ज्ञानं विज्ञानम् । “ ज्ञो ज्ञः ” ॥ ८॥
२।४२॥ इति क्वाचित्कत्वाद्वा न प्रकारः प्रा० । “ स्रजोर्णः ” इति
लक्षणे णः । प्रा० । ज्ञानदर्शनेोपयोगं, विशेष० । औ० । क्षयोपश-
मविशेषत एवावधारितार्थविषये, तीव्रतरधारणादितौ बांध-
विशेषं, न० । चक्षुर्गदीन्द्रियोपलब्धिरूपं विशेषावबोधं, आतु० ।
न० । सूत्र० । हिताहितप्राप्तिपरिहाराध्यवसाये, आचा० १ ध्रु०
४ अ० २ उ० । अर्थादीनां हेयोपादेयत्वविनिश्चयं, स्था० ३ ठा०
३ उ० । मतिविशेषभूतौत्पत्तिकयादिवुद्धिरूपपरिच्छेदे, ज्ञा० १
ध्रु० १ अ० । अनैकप्रकाररूपादिकरणं, तं० । अनैकधर्मि-
णि वस्तुनि तत्तथाध्यवसाये, दश० ४ अ० । ‘ णाणे विण्णा-
णफले ’ प्रब० २ द्वार । ज्ञानं विशिष्टज्ञानफलम् । श्रुतज्ञानादि
हेयोपादेयविशेषकारिविज्ञानमुत्पद्यतं । भ० ३ श० ७ उ० ।
विज्ञायतेऽनेनेति । मनसि, विज्ञाने, अनु० ।

विषाणखंध-विज्ञानस्कन्ध-पुं० । रूपविज्ञानादिरूपं बौद्धपरि-
भाषितं पञ्चसु स्कन्धेष्वन्यतमे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

विषाणधण-विज्ञानधन-पुं० । ज्ञानदर्शनेोपयोगात्मकं विज्ञानं
तन्मयत्वादात्मा विज्ञानधनः । कल्प० १ अधि० ६ क्षण । वि-
ज्ञानपिण्डे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । पृथिव्यादि-
भूतानां विज्ञानलव्यसमुदाये, पृथिव्यादिविज्ञानांशानां पिण्डे,
विशे० । (“ विषाणञ्चो ” ० (१५६३-१५६४) इत्यादिगाथा-
द्वयम्-‘ आता ’ शब्दे द्वितीयभागे १७६ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

विषाणपत्त-विज्ञानप्राप्त-त्रि० । हिताहितप्राप्तिपरिहारा-
ध्यवसाये प्राप्तं, आचा० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० । अवाप्तसद्भावे,
उपा० १ अ० ।

विषाणवाड-विज्ञानवादिन्-पुं० । शेषनीलादिविकल्पश-
न्यस्य पारमार्थिकरागादिवासनाविशेषपरहितस्य बोधलक्षण-
स्य प्रतिष्ठापकं बौद्धभेदं, पो० १६ विव० । स्या० ।

तन्मतनिरासः-

न संविदद्वैतपथेऽर्थसंविद् विलूनशीर्णं सुगतेन्द्रजालम् ।
अथ व्याख्यातुमुपक्रम्यते-तत्र च बाह्यार्थनिरपेक्षं ज्ञाना-
द्वैतमैव यं बौद्धविशेषा मन्वते तेषां प्रतिक्षेपः । तन्मतं चेदम्-
ग्राह्यग्राहकादिकलङ्काऽनङ्कितं निष्प्रपञ्चं ज्ञानमात्रं परमार्थ-
सत् । बाह्यार्थस्य विचारमेव न ज्ञमते । तथाहि-काऽयं वा-

ह्योऽर्थः ? किं परमाणुरूपः स्थूलावयविरूपो वा ? । न ताव-
त्परमाणुरूपः प्रमाणाऽभावात् । प्रमाणं हि प्रत्यक्षमनुमानं वा ? ।
न तावत्प्रत्यक्षं-तन्माधनं वदकज्ञम् । तद्वि योगिनां स्यात्
अस्मदीयानां वा ? । नाद्यमः अत्यन्तविप्रकृतया श्रद्धामात्र-
गम्यत्वात् । न द्वितीयम्, अनुभववाधिव्यात् । न हि वयंम-
यं परमाणुरयं परमाणुरिति स्वप्नेऽपि प्रतीमः, स्तम्भोऽयं कु-
म्भोऽयमित्येवमेव नः सदैव संवेदनाद्यात् । भाष्यनुमानेन
तत्सिद्धिः, अणूनामर्तान्द्रियत्वेन तैः सह अविनाभावस्य
कापि लिङ्गे प्रहीतुमशक्यत्वात् । किं च-अस्मी नित्या अनित्या
वा स्युः ? । नित्याश्चेत्क्रमेणाऽर्थक्रियाकारिणो युगपद्वा ? । न
क्रमेणः स्वभावभेदेनाऽनित्यत्वापत्तेः न युगपत्, एकक्षणे एव
कृत्स्नार्थक्रियाकरणान् क्षणान्तरे तदभावादवस्थापत्तिः ।
अनित्याश्चेत् क्षणिकाः, कालान्तरस्थायिनां वा ? क्षणिका-
श्चेत्, सहेतुका निहेतुका वा ? । निहेतुकाश्चेन्नित्यं सत्त्वमस-
त्त्वं वा स्यान्निरपेक्षत्वात् । अपेक्षतां हि कादाचित्कत्वंम् ।
सहेतुकाश्चेत्, किं तेषां स्थूलं किञ्चित्कारणं परमाण्वो वा ? ।
न स्थूलं; परमाणुरूपस्यैव बाह्यार्थस्याऽङ्गीकृतत्वात् । न च
परमाणवः । ते हि सन्तोऽसन्तः सदसन्तो वा स्वकार्याणि
कुर्युः ? सन्तश्चेत्, किमुत्पत्तिक्षणे एव, क्षणान्तरे वा ? ।
नोत्पत्तिक्षणे, तदानीमुत्पत्तिमात्रव्यग्रत्वात् तेषाम् । अथ-
“ भूतिर्येषां क्रिया सैव कारणं सैव चोच्यते ” इति वचनाद्भ-
वनमेव तेषामपरात्पत्तौ कारणमिति चेत्, एवं नहि रूपाण्यो-
रसाणूनाम्, ते च तेषामुपादानं स्युरुभयत्र भवनाऽविशेषा-
त् । न च क्षणान्तरे, विनष्टत्वात् । अथासन्तस्ते तदुत्पादका-
स्तर्हि एकं स्वसत्ताक्षणमपहाय सदा तदुत्पत्तिप्रसङ्गः, तदस-
त्त्वस्य सर्वदाऽविशेषात् । सदसत्पक्षस्तु “ प्रत्येकं यो भवेद्दे-
हो, द्वयोर्भावे कथं न सः ? ” इति वचनाद्विरोधाघ्रात एव ।
तस्मात्क्षणाः क्षणिकाः नापि कालान्तरस्थायिनः क्षणिकपक्षस-
द्वैतयोगेक्ष्यमत्वात् । किं च-अस्मी कियत्कालस्थायिनाऽपि
किमर्थक्रिया पराङ्मुखाः, तत्कारिणो वा ? । आद्यं खणुपवद-
सत्त्वापत्तिः उदग्विकल्पे किमसद्रूपं सद्रूपमुभयरूपं वा ते का-
र्यं कुर्युः ? । असद्रूपं चेत्-शशविषाणादेरपि किं न करणम् ? ।
सद्रूपं चेत्, सतोऽपि करणेऽनवस्था । तृतीयभेदस्तु प्राग्व-
द्विगंधदुर्गन्धः । तत्राणुरूपोऽर्थः सर्वथा घटते । नापि स्थू-
लावयविरूपः । एकपरमाणवसिद्धौ कथमनेकतत्सिद्धिः ?
तदभावे च तत्प्रचयरूपः स्थूलावयवी वाङ्मात्रम् । किं च-अ-
यमनेकावयवाधार इष्यते । ते चावयवा यदि विरोधिनस्त-
र्हि नैकः स्थूलावयवी; विरुद्धधर्माध्यासात् । अविरोधिन-
श्चेत्प्रतीतिबाधः, एकस्मिन्नेव स्थूलावयविनि चलाचलरक्ता-
रक्ताऽऽवृत्तानावृत्तादिविरुद्धावयवानामुपलब्धेः । अपि च-
असौ तेषु वर्तमानः कात्स्न्येनैकदेशेन वा वर्तते ? कात्स्न्येन
वृत्तावेकास्मन्नवावयवे परिसमाप्तत्वादेनैकावयववृत्तित्वं न
स्यात् ; प्रत्यवयवे कात्स्न्येन वृत्तौ चावयवविरुद्धत्वापत्तेः ।
एकदेशेन वृत्तौ च तस्य निरंशत्वाभ्युपगमविरोधः, सांश-
त्वं वा तैऽशास्त्रतो भिन्नाः, अभिन्ना वा ? । भिन्नत्वं पुनरप्यने-
कांशवृत्तरेकस्य कात्स्न्येकदेशावकल्पानतिक्रमादनवस्था ।
अभिन्नत्वे न केचिदंशाः स्युः । इति नास्ति बाह्योऽर्थः क-
श्चित् । किन्तु-ज्ञानमेवेदं सर्वं नीलाद्याकारेण प्रतिभाति ।
बाह्यार्थस्य जडत्वेन प्रतिभासायोगात् । यथाक्लं “ स्वाकारवु-

जिजनका दृश्या नेन्द्रियगोचराः” । अलङ्कारकारेणाप्युक्तम्—
 “यदि संवेद्यते नीले, कथं बाह्यं तदुच्यते ? । न च संवेद्यते
 नीले, कथं बाह्यं तदुच्यते ? ॥१॥” यदि बाह्योऽर्थो नास्ति किं
 विषयस्तर्ह्ये घटपटादिप्रतिभास इति चेन्ननु निरालम्बन
 एवायमनादिवितथवासनाप्रवर्तितो निर्विषयत्वादाकाशकेश-
 ज्ञानवत्, स्वप्रज्ञानवदेति । अत एवोक्तम्—“नान्योऽनुभाव्यो
 बुद्ध्याऽस्ति, तस्या नानुभवोऽपरः । बाह्यप्रादुर्भावैर्युक्तं—स्वयं
 सेव प्रकाशते ॥१॥ बाह्यो न विद्यते ह्यर्थो, यथा बालैर्विक-
 ल्यते । वासनालुण्ठितं चित्त-मर्थाभावे प्रवर्तते ॥२॥” इति ।
 तदन्तःसर्वमवयम् । ज्ञानमिति हि क्रियाशब्दस्ततो ज्ञायते-
 ऽनेनेति ज्ञानं ज्ञानिर्या ज्ञानमिति । अस्य च कर्मणा भाव्यं
 निर्विषयाया ज्ञानघटनात् । न चाकाशकेशादौ निर्विषयमपि
 दृष्टे ज्ञानमिति वाच्यं, तस्याप्येकान्तेन निर्विषयत्वाऽभा-
 वात् । न हि सर्वथाऽगृहीतसत्यकेशज्ञानस्य तद्वर्तीतिः ।
 स्वप्रज्ञानमध्यनुभूतदृष्टाद्यर्थविषयत्वात् निरालम्बनम् । तथा
 च महाभाष्यकारः—“अणुद्वय-दिद्व-चितिय-सुयपयइ वि-
 यारदेवपाणु वा । सुमिणस्स निमित्ताइ, पुणं पायं च
 णाऽभावा ॥ १ ॥” यश्च ज्ञानविषयः स बाह्योऽर्थः ।
 भ्रान्तिरियमिति चेद् । चिरं जीव, भ्रान्तिर्हि मुख्ये-
 ऽर्थे कचिद् दृष्टे सति करणाऽपाटवादिना अन्यत्र विष-
 यस्तप्रहणे प्रसिद्धा । यथा शुकौ रजतभ्रान्तिः । अर्थक्रिया-
 समर्थेऽपि वस्तुनि यदि भ्रान्तिरुच्यते तर्हि प्रलीना भ्रान्ता-
 ऽभ्रान्तव्यवस्था । तथा च सत्यगतद्वयः—“आशामोदकतृप्ता
 ये, ये चास्वादितमोदकाः । रसवीर्यविपाकादि, तुल्यं तेषां
 प्रसज्यते ॥ १ ॥” न चामन्यथेदृश्यानि स्याद्वादवादिनां
 बाधां विदधते, परमाणुरूपस्य स्थूलावयविरूपस्य चार्थ-
 स्याद्वाक्यतवात् । यच्च परमाणुपक्षखण्डनंऽभिहितं प्रमा-
 णाऽभावादिति । तदसत् । तत्कार्याणां घटादीनां प्रत्यक्षत्वे
 तेषामपि कथंचित् प्रत्यक्षत्वं, योगिप्रत्यक्षेण च साक्षात्प्र-
 त्यक्षत्वमवसेयम् । अनुपलब्धिस्तु सौक्ष्म्यात् । अनुमाना-
 दपि तत्सिद्धिः, यथा—सन्ति परमाणवः स्थूलावयविनि-
 ष्यन्त्यथाऽनुपपत्तिरित्यन्तर्व्याप्तिः । न चाणुभ्यः स्थूलो-
 त्पाद इत्येकान्तः, स्थूलादपि सूत्रपटलादेः स्थूलस्य पटादेः
 प्रादुर्भावंविभावनात् । आत्माकाशादेरपुद्गलकार्यत्वकर्त्तृका-
 राच्च । यत्र पुनरणुभ्यस्तदुपपत्तिस्तत्र तत्कालादिसामग्री-
 सव्यपेक्षक्रियावशान्नादुभूतं संयोगानिश्चयमपेक्षेयमवितथैव
 यदपि किंचायमनेकावयवाधार इत्यादि न्यगादि, तत्रापि क-
 थंचिद्विरोधनेकावयवाऽविष्वग्भूतवृत्तिरवयव्यभिधीयते ।
 तत्र च यद्विरोधनेकावयवाधारतायां विरुद्धधर्माध्यासन-
 मभिहितं तत्कथंचिदुपेयत एव, तावदवयवात्मकस्य तस्यापि
 कथंचिदनेकरूपत्वात् । यच्चोपन्यस्तमपि च-असौ तेषु वर्त-
 मानः कालस्थेनैकदेशेन वा वर्ततेत्यादि तत्रापि विकल्पद्व-
 याऽनभ्युपगम एवोत्तरम्, अविष्वग्भावेनाऽवयविनोऽवय-
 वेण वृत्तेः स्वीकारात् । किं च-यदि बाह्योऽर्थो नास्ति किमि-
 दानीं नियताकारं प्रतीयते ‘नीलेमेतदि’ ति ? । विज्ञानाकारो
 ऽयमिति चेन्न ज्ञानाद्विर्भूतस्य संवेदनात् । ज्ञानाकारत्वे
 तु ‘अहं नीलमिति’ प्रतीतिः स्यान्न त्विदं नीलमिति । ज्ञानानां
 प्रत्येकमाकारभेदात् कस्यचिदहमिति प्रतिभासः कस्यचि-
 नीलमेतदिति चेत् । नीलाद्याकारवदहमित्याकारस्य व्यव-

स्थितत्वाभावात् । तथा च-यदेकेनाहमिति प्रतीयते तदेवाऽ-
 परेण त्वमिति प्रतीयते । नीलाद्याकारस्तु व्यवस्थितः, सर्वैरप्ये-
 करूपतया प्रहणात् । भक्षितवृत्त्यादिभिस्तु यद्यपि नीलादिकं
 पीतादितया गृह्यते तथापि तेन न व्यभिचारः, तस्य भ्रान्त-
 त्वात्, स्वयं स्वस्य संवेदनेऽहमिति प्रतिभासन इति चेत्ताननु
 किं परस्यापि संवेदनमस्ति ? कथमन्यथा स्वशब्दस्य प्रयो-
 गः ? , प्रतियोगिशब्दो ह्ययं परमपेक्षमाण एव प्रवर्तते । स्व-
 रूपस्यापि भ्रान्त्या भेदप्रतीतिरिति चेत् । अहन्त ! प्रत्यक्षेण प्र-
 तीतो भेदः कथं न वास्तवः ? । भ्रान्तं प्रत्यक्षमिति चेत् । ननु
 कुत एतत् ? । अनुमानेन ज्ञानार्थयोरभेदसिद्धेरिति चेत् किं तद-
 नुमानमिति पृच्छामः ? यद्यन सह नियमेनोपलभ्यते तत्ततो
 न भिद्यते । यथा सच्चन्द्रादसच्चन्द्रः । नियमेनोपलभ्यते च
 ज्ञानेन सहार्थः । इति व्यापकाऽनुपलब्धिः । प्रतिषेधस्य
 ज्ञानार्थयोर्भेदस्य व्यापकः सहोपलम्भाश्रित्यमस्तस्याऽनुप-
 लब्धिर्भिन्नयोर्नीलपीतयोर्युगपदुपलम्भनियमाभावात् । इत्य-
 नुमानेन तयोरभेदसिद्धिरिति चेन्न । संदिग्धानैकान्तिकत्वे-
 नास्यानुमानाभासत्वात् । ज्ञानं हि स्वपरसंवेदनं, तत्परसं-
 वेदनतामात्रेणैव नीले गृह्णाति, स्वसंवेदनतामात्रेणैव च
 नीलबुद्धिम् । तदवमनयोर्युगपदप्रहणात्सहोपलम्भनियमोऽ-
 स्ति । अभेदश्च नास्ति । इति सहोपलम्भनियमरूपस्य हेतो-
 र्विपक्षाद् व्यावृत्तेः संदिग्धत्वात् संदिग्धाऽनैकान्तिकत्वम् ।
 असिद्धश्च सहोपलम्भनियमो, नीलेमेतदिति बहिर्मुखतयाऽ-
 र्थेऽनुभूयमानं तदानीमवान्तरस्य नीलानुभवस्याऽनुभवात् ।
 इति कथं प्रत्यक्षस्यानुमानेन ज्ञानार्थयोरभेदसिद्ध्या भ्रान्तत्व-
 म् ? अपि च-प्रत्यक्षस्य भ्रान्तत्वेनाऽबाधितविषयत्वादनुमान-
 स्यात्प्रतीतिः, लब्धात्मके चानुमाने प्रत्यक्षस्य भ्रान्तत्वमि-
 त्यन्योन्याश्रयदोषोऽपि दुर्निवारः । अर्थाभावे च नियतदेशा-
 धिकरणाप्रतीतिः कुतः ? । न हि तत्र विवक्षितदेशेऽयमारोप-
 यितव्यो नान्यत्रेत्यस्ति नियमहेतुः । वासनानियमात्तदारो-
 पनि यम इति चेत् । न, तस्या अपि तद्देशनियमकारणाभा-
 वात् । सति ह्यर्थसद्भावे यद्देशोऽर्थस्तद्देशोऽनुभवस्तद्देशा-
 च तत्पूर्विका यासना । बाह्यार्थाभावे तु तस्याः किं कृतो
 देशनियमः ? । अथास्ति तावदारोपनियमः । न च कारणवि-
 शेषमन्तरण कार्यविशेषो घटते । बाह्यार्थाः नास्ति । तेन वा-
 सनानामेव वैचित्र्यं तत्र हेतुरिति चेत् । तद्वासनावैचित्र्यं बा-
 धाकागदन्यन्नन्यद्वा ? । अनन्यत्वेन बाधाकारस्यैकत्वात्कस्ता-
 सां परस्परतो विशेषः ? अन्यत्वेदर्थे कः प्रहेपो ? , येन सर्व-
 लोकप्रतीतिरपभूयते ? । तदेवं सिद्धो ज्ञानार्थयोर्भेदः । तथा च
 प्रयोगः । विवादाध्यासितं नीलादि ज्ञानाद् व्यतिरिक्तं विरुद्धध-
 र्माध्यस्तत्वात् विरुद्धधर्माध्यासश्च ज्ञानस्य शरीरान्तः, अर्थ-
 स्य च बहिः ; ज्ञानस्याऽपरकाले, अर्थस्य च पूर्वकाले
 वृत्तिमत्त्वात्, ज्ञानस्य आत्मनः सकाशाद् अर्थस्य च स्वका-
 रणेभ्य उत्पत्तेः ; ज्ञानस्य प्रकाशरूपत्वादर्थस्य च जडरूपत्वा-
 दिति । अतो न ज्ञानाद्वैतेऽभ्युपगम्यमानं बहिरनुभूयमा-
 नार्थप्रतीतिः कथमपि संगतिमङ्गति । न, च दृष्टमपह्नातुं
 शक्यमिति । अत एवाह स्तुतिकारः—“न संविद्वैतपथेऽर्थसं-
 वित्” इति । सम्यग्-अवैपरीत्येन विद्यतेऽवगम्यते वस्तुस्वरू-
 पमनयेति संवित्, स्वसंवेदनपक्षे तु संवेदनं संवित् ज्ञानम्,
 तस्या अहंमेतम् । यद् द्वयोर्भावो द्विता । द्वितैव द्वैतः प्रज्ञादि-
 त्वात् स्वार्थिकेऽपि, न द्वैतमद्वैतं बाह्यार्थप्रतीतिपक्षेकत्वम् ।

संविद्वैतं ज्ञानमेवैकं तात्त्विकं न बाह्योऽर्थ इत्यभ्युपगम
इत्यर्थः । तस्य पन्थाः-मार्गः संविद्वैतपथस्तस्मिन् । ज्ञाना-
द्वैतवादपक्ष इति यावत् । किमित्याह-“ नार्थसंविद् ” । येयं
वर्हिमुखनयाऽर्थपर्वतांतः साक्षादनुभूयते सा न घटते इत्यु-
पस्कारः । एतच्छानन्तरमेव भावितम् । एवं च स्थिते सति
किमित्याह-“ विलूनशीर्णं सुगतेन्द्रजालम् ” इति-सु-
गतो-मायापुत्रस्तस्य सम्बन्धि तेन परिकल्पितं क्षणक्षयादि
वस्तुजातमिन्द्रजालमिवेन्द्रजालं, मतव्यामोहविधायित्वात् ।
सुगतेन्द्रजालं सर्वमिदं विलूनशीर्णम्-पूर्वं विलूनं पश्चात्
शीर्णं विलूनशीर्णम् : यथा किञ्चित्क्षणस्तस्मादिदं विलूनमेव
शीर्णत-विनश्यति एवं तत्कल्पितमिदमिन्द्रजालं क्षणप्रायं
धारालयुक्तिर्शास्त्रिकया क्षिप्तं सद्विशिष्यते इति । अथवा-
यथा निपुणन्द्रजालिककल्पितमिन्द्रजालमवास्तवतत्तद्वस्त्व-
द्भूततोपदर्शनं तथाविधं बुद्धिदुर्विदग्धजनं विप्रतार्य पश्चादि-
न्द्रधनुर्गिरि निरवयवं विलूनशीर्णतां कलयति, तथा सुगत-
परिकल्पितं तत्तत्प्रमाणतत्तत्फलाऽभेदक्षणाक्षयज्ञानार्थहेतु-
कत्वज्ञानाऽद्वैताभ्युपगमादि सर्वे प्रमाणाऽनभिज्ञं लोकं व्या-
मोहयमानमपि युक्त्या विचार्यमाणं विशरारुतामेव सेवतु
इति । अत्र च सुगतशब्द उपहासार्थः । सौगता हि शोभनं
गते ज्ञानमस्येति सुगत इत्युच्यते । ततश्चाहो तस्य शोभन-
ज्ञानता येनेत्यमयुक्तियुक्तमुक्तम् । इति काव्यार्थः ॥१६॥ स्यात् ।
(विस्तरार्थस्तु 'णान्' शब्दं चतुर्थभाग १६६० पृष्ठे गतः ।)

विष्णाय-विज्ञात-त्रि० । विशेषेण ज्ञातं विज्ञातम् । आचा० १
श्रु० १ अ० १ उ० । विदितं, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।
विज्ञाय-अव्य० । अव्येत्यर्थः । दश० ८ अ० । पं० सू० ।

विष्णायपरिणयमेत-विज्ञातपरिणतमात्रि-त्रि० । विज्ञातं-वि-
ज्ञानं तत्परिणतमात्रं यत्र सः । परिपक्वविज्ञानं, कल्प० १
अधि० ३ क्षण ।

विष्णाय-विज्ञात-त्रि० । प्रतिभेदज्ञानेन पदार्थानां परिच्छे-
दके, आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० । सूत्र० ।

विष्णाय-विन्यास-पुं० । निक्षेपे, विशेषे ।

विष्णु-विद्वस्-पुं० । परिदितं, द्वा० २७ द्वा० । अप्र० । ज्ञानपि-
ण्डे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । जिनागमगृहीतसारं, आचा०
२ श्रु० ४ चू० ।

अथ (यश्च) विद्वानिति द्वारमाह-

विदु जाणए विणीए, उववाए जो उ चिद्वइ गुरुणं ।

तच्चिवरीयविणीए, अदिंते दिंते अलहु गुरुणा॥७६॥

विदु ज्ञाने इत्यस्य धातोर्वैचि-ज्ञानातीति व्युत्पत्त्या विद्वान्
ज्ञायक उच्यते । स चेहाभ्युत्थानासनप्रदानादिरूपस्य विन-
यस्य विज्ञाता ग्राह्यः । न केवलं ज्ञायकः, किं तु विनीतो य-
थावसरमभ्युत्थानादिविनयप्रयोक्ता । तथा उपपाते-आज्ञा-
निर्देशे गुरुणां 'यस्तु'-यः पुनर्वर्त्तते तस्य सूत्रं न ददाति चतु-
र्लघु, अर्थं न ददाति चतुर्गुरु । गतं(यश्च)विद्वानिति द्वारम् ।
वृ० १ उ० १ प्रक० ।

एगा विष्णू । (सू०-३२)

विद्वान् विज्ञो वा तुल्यबोधत्वादेक इति । खीलित्वा च
२८८

प्राकृतत्वात् । उत्पाद (स्य) उप्पावत् लुप्तभावप्रत्ययत्वाद्
वा एका विद्वत्ताः विज्ञता इत्यर्थः । स्था० १ डा० ।

विष्णय-विज्ञेय-त्रि० । अवबोद्धव्ये, दर्श० १ तत्त्व । अवगन्त-
व्ये, विशेषे ।

विष्णवृण-विस्नपन-न० । विशेषेण स्नपने, वृ० १ उ० २ प्रक० ।
वालस्नापनं, पं० व० ५ द्वार ।

विष्णवृण-विस्नापनक-न० । विविधैर्मन्त्रमूलादिभिः सं-
स्कृतजलैः स्नापनकं, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

विष्णिह-वृश्नि-पुं० । स्वनामख्यातं अन्धकवृश्निपुत्रं, अन्त० ।
(स चारिष्टनमेरुनिके प्रव्रज्य शत्रुञ्जये सिद्ध इत्यन्तकृद्दशा-
नां प्रथमवर्गे दशमाध्ययने सूचितम् ।)

विष्णु-विष्णु-पुं० । “सूचम-श्न-ष्ण-स्न-ह-क्षणां गृहः” ॥२॥
७५॥ इति णस्य गृहः । प्रा० । वाशिष्टसंगोत्रस्य जेहिलस्य मा-
हरसंगोत्रे स्वनामख्यातं शिष्ये, कल्प० २ अधि० ८, क्षण । वासु-
देवे, आ० क० १ अ० १ स्था० ॥ जले विष्णुः, स्थले विष्णुः-विष्णुः प-
र्वतमस्तके । सर्वभूतमया विष्णु-स्तस्माद्विष्णुमयं जगत् ॥१॥
अनेन हि वाक्येन विष्णोर्महिमा प्रतीयते । कल्प० ।

“जले विष्णुः स्थले विष्णुः-विष्णुः पर्वतमस्तके ।

ज्वालमालाकुले विष्णुः, सर्वं विष्णुमयं जगत् ॥ १ ॥

तथा-

अहं च पृथिवी पार्थ !, वायवश्च जलमप्यहम् ।

वनस्पतिगतश्चाहं, सर्वभूतगतोऽप्यहम् ॥ २ ॥

तथा-

सो किल जलयसमुन्धे, सुदण्डेणैकवर्मि लोचमि ।

वीतीपरंपरेण, श्रालंते उदयमदभिमि ॥ ३ ॥

स किल मार्कण्डेय ऋषिः ।

पेच्छइ सो तसथावर-पण्डुसुरनरतिरिक्खजोणीयं ।

एगन्नयं जगमिणं, महभूयविवज्जियं गुहिरं ॥ २ ॥

एवंविहे जगमि, पिच्छइ नगोदपायवं सहस्सा ।

मंदगगिरि व तुंगं, महासमुदं व विविधं ॥ ३ ॥

खंधमि तस्स सयणं, अच्छइ तह वालओ मणभिरामो ।

(विष्णुरित्यर्थः)

संविद्धो सुद्धहियओ, मिउकोमलकुंचियसुकेसो ॥ ४ ॥

हत्थो पसारिओ से, महरिसिणो एहि वच्छ ! मणिओ य ।

खंधे इमे विलग्गसु, मा मणिहिसि उदयवुह्णीए ॥ ५ ॥

तेण य घणुं, हत्थं, मिलिओ सो रिसी तओ तस्स ।

पिच्छइ उदरमि जयं, ससेलवणकाणं सव्वं ॥६॥ इति ।

पुनः सृष्टिकाले विष्णुना सृष्टम् । कुदर्शनता चास्य प्रती-
तिवाधितत्वात् । प्रश्न० २ आश्र० द्वार । श्रवणनक्षत्रस्य
देवतायाम्, जं० ७ वक्ष० । सू० प्र० ।

दो विष्णू (सू०) स्था० २ डा० ३ उ० ।

विष्णुकुमार-विष्णुकुमार-पुं० । वैक्रियलब्धिसंपन्नत्वेन प्र-
सिद्ध स्वनामख्याते साधौ, कर्म० । (विष्णुकुमारस्य
वृत्तम् 'पावा' शब्दे पञ्चमभागे ८८६ पृष्ठे गतम् ।)

विण्णुकुमारसंबन्धः कुत्र ग्रन्थे वर्तते । तथा तेन यल्लक्ष्यो-
जनप्रमाणं रूपं कृतं भूयते तत् किमुत्सेधाङ्गुलनिष्पन्न-
नेन प्रमाणाङ्गुलनिष्पन्नं वा ? । तथा तेन पूर्वपश्चिमसमुद्र-
योः पादौ मुक्तौ स्त इत्यप्युक्तमस्ति तेनैतदाश्रित्य यथा घट-
मानं भवति तथा प्रसाद्यमिति ? । अत्र विण्णुकुमारसंबन्धः
उत्तराध्ययनवृत्तिपुष्पमालावृत्तिप्रमुखग्रन्थेषु वर्तते , तथा
तेन यल्लक्ष्यो-जनप्रमाणं रूपं कृतं वर्तते तदुत्सेधाङ्गुलनिष्पन्न-
योजनप्रमाणेन , यन्पुनः पूर्वपश्चिमसमुद्रयोः पादौ मुक्तौ त-
ज्जम्बूद्वीपमध्यस्थलवर्णसमुद्रस्नातिकायामिति संभाव्यते ,
अन्यथा उत्सेधाङ्गुलनिष्पन्नलक्ष्यो-जनप्रमाणशरीरस्य चर-
णाभ्यां पूर्वपश्चिमलवर्णसमुद्रस्पर्शने दुःशक्यमिति ॥३॥ ही०
४ प्रका० ।

विण्णुगायत्री-विण्णुगायत्री-स्त्री० । 'वाग्विशुद्धाय विद्महे
वाग्विशुद्धाय धीमहि तन्नो विण्णुः प्रचोदयात्' इति विण्णु-
देवताकगायत्र्याम् , गा० ।

विण्णुमित्र-विण्णुमित्र-पुं० । मानपिण्डशब्दे उदाहृते स्वना-
मभ्याने श्रावके, पि० ।

विण्णुमिरी-विण्णुमिरी-स्त्री० । वीरतीर्थे सर्वान्तिमायामन-
गार्थाम् , 'परिसगुणजुत्ता चैव सुगहियनामधिजा विण्णुकु-
मारी' महा० ४ अ० ।

वितंडा-वितण्डा-स्त्री० । वितण्डयते आहन्त्यतेऽनया प्रतिपक्ष-
साधनमिति । प्रतिपक्षस्थापनाहीने वाक्ये, अभ्युपेत्य पक्षं
यो न स्थापयति स वैतण्डिकः । इति हि न्यायवार्तिकम् ।
जैनपरिभाषया—तत्त्वविचारमौख्ये , स्था० । नि० चू० ।
सूत्र० । स० । कल्प० ।

वितर्क-वितर्क-पुं० । विमर्शे , न० । नि० चू० । श्रुते , आव०
४ अ० ।

वितर्क्य-त्रि० । प्रार्थनीये, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

वितर्किय-वितर्कित-त्रि० । वितर्किते, पं० चू० १ कल्प ।

वितर्डी-वितर्डी-स्त्री० । विरूपासु नदीषु, ब्रा० १ श्रु० १ अ० ।

वितण्डा-वितृणा-त्रि० । विगतगार्थे, द्वा० ११ द्वा० ।

वितत-वितत-न० । विस्तृते, संघा० १ अधि० १ प्रस्ता० । वित-
तीकृते, ताडिते, आ० म० १ अ० । जी० । प्रज्ञा० । भ० । पटहादि-
के, जं० २ वक्त० । जी० । सूत्र० । "तत् वीणादिकं ज्ञेयं, विततं
पटहादिकम् । घनं तु कांस्यतालादि, वंशादि शुषिरं मतम् ॥१॥"
स्था० ४ ठा० ४ उ० । श्रीहिमचन्द्रास्तु विततस्थाने आनन्दमा-
हुः । जं० ५ वक्त० । रा० । जी० । स्था० । आचा० । आ० चू० ।
प्रश्न० । सप्तसप्ततितमे महाप्रदे , स्था० २ ठा० ३ उ० । चं०
प्र० । कल्प० ।

दो वितता । (सू०) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

विततपक्षि[ण]-विततपक्षिण-पुं० । विततौ पक्षावस्थेति ।
स्था० ४ ठा० ४ उ० । बहिर्द्वीपवर्तिनि पक्षिभेदे , सूत्र० २
श्रु० ३ अ० ।

वितर्द-वितर्द-पुं० । विविधं तर्दयतीति वितर्दः । तर्द-हिंसा-
यामित्यस्मात्कर्तरि पचाद्यच् । हिंसके, संयमे, प्रतिकूले च ।
आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

वितरण-वितरण-न० । दानार्थनिमन्त्रणे, आचा० १ श्रु०
८ अ० १ उ० ।

वितल-वितल-त्रि० । शवले, 'सवले चि वा वितले चि वा
एगट्टा' । आ० चू० ४ अ० ।

वितह-वितथ-त्रि० । अयथाभूते, ब्रा० १ श्रु० १ अ० ।
सूत्र० । असद्भूते, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । आव० ।
दश० । मिथ्यावितथमवतमिति पर्यायाः । आ० म० १ अ० ।
वितहंति वा असच्चंति वा एगट्टं । आ० चू० १ अ० ।
स्था० । सूत्र० ।

वितहकरण-वितथकरण-न० । विपरीतकरणे, पं० व० ४ द्वार ।

वितहायरण-वितथाचरण-न० । अन्यसामाचार्या आचरणे,
श्रोघ० ।

वितिकिष्-व्यतिकीर्ण-त्रि० । अनानुपूर्व्या विप्रकीर्णे, नि०
चू० १६ उ० ।

वितिकीर्ण-त्रि० । एकतः सम्मिलितेषु सर्वेष्वपि धान्येषु,
व्यतिकीर्णा यदेतेषां धान्यानां सम्मिलका भवन्तीति उक्तेः ।
वृ० २ उ० ।

वितिगिच्छतिष्-विचिकित्सातीर्ण-त्रि० । चित्तविप्लुतिसंश-
यज्ञानं वा अतिक्रान्ते, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

वितिगिच्छा-विचिकित्सा-स्त्री० । चित्तविप्लुतौ, सूत्र० १ श्रु०
१४ अ० । दानादौ फलं प्रति सन्देहे, ध० २ अधि० । वृ० ।
मतिविभ्रमे, ध० १ अधि० । स्था० । सूत्र० । आश-
ङ्कायाम्, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । नि० चू० ।
वि इति विंशोपेण विविधैः प्रकारैर्वा चिकित्सा—प्रतिक्रिया ।
स्था० ४ ठा० २ उ० । सूत्र० । विमर्षे, मीमांसायाम्, सूत्र० २
श्रु० २ अ० । आशङ्कायाम्, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । अने-
पणीयाशङ्कायाम्, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० । युक्त्या-
ऽऽगमोपपत्तेऽप्यर्थे फलं प्रति सम्मोहः, किमस्य महत्तपः
क्लेशायासस्य सिकताकणकवलनादेरायत्यां मम फलसंपदं भ-
विष्यति किं वा नेति । आव० ४ अ० । आ० चू० । इदानीं विति-
गिच्छति दारं—संतापमि वि वितिगेच्छं गाहा-पच्छदं—संत-
पमि विज्जमाणमि'अवि-पयत्तसंभावणे । किं-संभावयति?—प-
ञ्चकखे वि ताव अत्थे वितिगिच्छं करोति किमु परोक्खे, एतं
संभावयति—वितिगिच्छा णाम चित्तविप्लुतिः जहा—थाणुरयं
पुरिसोऽयमिति । सिज्जेज्जति । जहाऽभिलसितफलपावणं
सिद्धीणगारेण संदेहं जणयति । मे इति आत्मनिर्देशः । अयमि-
ति ममाभिप्रेतः । अर्थे अर्थ्यत इत्यर्थः । एस पयत्थो भाणो ।
उदाहरणसहिओ संमुदायत्थो भण्णति—सा वितिगिच्छा दुवि-
हा—देसे, सव्वे य । तत्थ देसे अम्हे मोयसेयमज्जज्जपंफदिद-
गत्ता अच्छामो अम्भेगुव्वट्ठणादि ए किंचि वि करेमो णो य ए-
ज्जति किं फलं भविस्सति ए वा? । एमातिदेसे । सव्वसो—बंभच-
रणकेसुप्पाडणजल्लधरणभूमिसयणपरिसहोवसगगविसहणा-
णि य एवमाईणि बह्णिण करेमो न नज्जइ किमेतेसि फलं हो-
ज्ज वा ए वा ? । एवं वितिगिच्छंति । जे ते आतिजुगपुरिसा ते
संघयणधितियलजुत्ता जहाभिहितं मोक्खमगं आचरंता ज-
हाऽभिलसियमत्थं साहेति, अम्हे पुण संघयणादिविद्वत्ता फलं

वि लहिज्जामो ए वा?, एण ज्जति । अहवा-सव्वं साहणं लद्धं-
दिट्ठं जात एवरं जीवाकुतो लोको ए दिट्ठो होंतां ता सुंदरं
होंतं देसवित्तिगिच्छा एसा । सव्वसो वित्तिगिच्छा-जइ स-
व्वएणाहिं तिकालदरिसोहिं सव्वं सुकरं दिट्ठं होंतं ता ए अ-
म्हारिसा कापुरिसा सुहं करेता एवं सुंदरं-होंतं । नि०
चू० १ उ० । विचिकित्सायां विद्यासाधकसावगो नंदीसरवर-
गमणं दिव्यगंधाणं देवसंसगणं मित्तस्स पुच्छणं विज्जाए पदा-
णं साहणं मसाणे, चउपायगसिक्कयं हेट्ठा इंगालखायरो पतलो
अट्ठसयवारा परिजवित्ता पादो सिक्कगस्स छिज्जइ । एवं वीओ,
तइओ य छिज्जइ । चउत्थे छिन्नं आगासेण वच्चइ । तेण
सा विज्जा गहिआ कालचउहसरत्तिं साहेइ मसाणे । चोरो
य एणरारक्खिणहिं पारजो परिभममाणो तथेव अइगओ ।
ताहे वेढेउं मसाणं ठिया । पभाए धिप्पहि सो य भमंतो
तं विज्जासाहणं पेच्छइ । तेण पुच्छिओ । सो भणइ । विज्जं सा-
हेमि । चोरो भणइ केण ते दिआ । सो भणइ-सावगेण । चो-
रेण भणियं । इमं दव्वं गिएहाहि विज्जं देहि । सो सट्ठो
विचिकिच्छइ सिज्जिज्जा न वत्ति । तेण दिआ । चोरो चितइ
सावगो कीडियाए वि पावं नेच्छइ सच्चं मेयं तो सो साहि-
उमारज्जो सिज्जा । इयरो स लुद्धो गहिओ । तेण आगसगण
लोको भसिओ ताहं सो मुक्का । दो वि सावगा जाय ति । आ०
प्रव० । ध० । वृ० । स्था० । युक्त्या समुत्पन्नेऽपि मतिव्यामो-
होत्पन्नचित्तविप्लुतौ, द्वा० १४ द्वा० । सूत्र० । चित्तभ्रान्तौ, सं-
शीतौ, सूत्र० १ थु० १२ अ० । दश० । फलं प्रति शङ्कायाम्,
पञ्चा० १५ विव० । उपा० । जीत० ।

वित्तिगिच्छासप्पा-विचिकित्सासंज्ञा-स्त्री० । मोहोदयात् चि-
त्तविप्लुतौ, आचा० १ थु० १ अ० १ उ० ।

वित्तिगिच्छासमावण-विचिकित्सासमापन्न-पुं० । अनेवणी-
याशङ्कागृहीते, आचा० २ थु० १ चू० १ अ० ३ उ० ।

वित्तिगिच्छिय-विचिकित्सित-त्रि० । फलं प्रति शङ्कोपेते,
स्था० ३ ठा० ४ उ० । अस्मिन्नुत्तरे दत्ते किमस्य प्रतीति-
रुत्पत्त्येत न वेत्येवं संशयिते, (भ०) किमिदमिहोत्तरमिदं
वेति सज्ज्ञातशङ्क इदमित्यमुत्तरं साधु इदं च न साधु । भ०
२ थु० २ उ० । स्था० । ज्ञा० ।

वित्तिगिद्ध-व्यतिकृष्ट-त्रि० । अतिशयेन क्षेत्रतो भावतश्च वि-
कृतेन व्यतिकृष्टादशमुद्दिशेत् । व्य० ७ उ० । दूरदेशवर्तिनि,
वृ० १ उ० ३ प्रक० । ('उद्देश' शब्दे द्वितीयभागे ८११ पृष्ठे
व्याख्यातम् ।)

वित्तिष्-वित्तीर्ण-त्रि० । अतिक्रान्ते, सूत्र० १ थु० १ अ० २ उ० ।

वित्तिमिर-वित्तिमिर-त्रि० । विगतं तिमिरं तिमिरसंपाद्यो भ्रमो
येषां ते वित्तिमिरः । प्रकृष्टतरविति तत्प्रत्ययः । ततः प्रा-
कृतलक्षणे स्वार्थे कः प्रत्ययः । न० । औ० । भ्रमरहिते, वि-
शुद्धतरके वा निरन्धकारेषु, कर्मतिमिरवासनापगमात् ।
(प्रज्ञा० ३६ पद १) क्षीणावरणं, भ० ५ थु० ४ उ० । स० । न० ।
विगताज्ञानेषु, औ० । नपुं० । ब्रह्मलोके पञ्चमविमाने,
स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

वित्तिमिरकर-वित्तिमिरकर-पुं० । वित्तिमिराः करा यस्यासौ
वित्तिमिरकरः । निरन्धकारकरणे, ज० २ वज्र० ।

वित्तिप-द्वितीय-त्रि० । द्वित्वसंख्यापूर्के, प्रश्न० २ आश्र०
द्वार । अमौदशस्-रूपायां द्वितीयसुव्विभक्तौ, "विद्या उवण-
सण" अनु० । उत्त० ।

वित्तिपद-द्वितीयपद-न० । अपवादपदे, नि० चू० १ उ० ।

वित्त-वित्त-त्रि० । विनयादिगुणेन प्रसिद्धे, उत्त० १ अ० ।

स्था० । भ० । विख्याते, नि० । नपुं० । द्रव्ये, स० ३० सम० । ज्ञा० ।
उत्त० । पा० । औ० । दशा० । सूत्र० । आचा० । द्रव्यज्ञाने,
सूत्र० १ थु० १ अ० । वित्ते गज्जो वित्तगद्ग इति । वित्त
इति अदत्तादानस्योपलक्षणम् । उत्त० ५ अ० । सूत्र० । द्वा० ।

वृत्त-न० । अनुष्ठाने, संयमे, ज्ञाने च । सूत्र० १ थु० २ अ०
३ उ० । सच्छन्दस्के पद्ये, सूत्र० १ थु० १ अ० १ उ० ।

वित्तद्व-वृत्तस्थ-पुं० । वृत्तमनाचारपरिहारः सम्यगाचारपा-
लनं च तत्र तिष्ठन्तीति वृत्तस्थाः । आचाररतेषु, " वित्त-
द्वणाणवुद्धारिहा " ध० । संवाऽभ्युत्थानादिलक्षणा गुणभाजो
हि पुरुषाः सम्यक् सेव्यमाना नियमात्कल्पतरव इव सद्गुण-
देशादिकलैः फलन्ति । यथोक्तम्--" उपदेशः शुभो नित्यं, दर्शनं
धर्मचारणम् । स्थाने विनय इत्येतत्, साधुसेवा फलं महत्
॥ १ ॥ " ध० १ अधि० ।

वित्तद्व-वित्ताह्य-पुं० । विभवनायके, द्वा० १४ द्वा० ।

वित्तपाइ (ण)-वित्तपातिन्-त्रि० । वित्तेन पतनशीले,
यो० वि० ।

वित्तप्पजाय-वृत्तप्रजात-न० । पद्यप्रकारे, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

वित्तवाव-वित्तवाप-पुं० । वित्तस्य-धनस्य श्रावकाधिकारा-
न्ध्यायोपात्तस्य वा यो व्ययकरणम् । सत्कार्येषु धनचय्ये, ध०
२ अधि० ।

वित्तसंजुत्त-वित्तसंयुक्त-त्रि० । प्रभूतद्रव्यवति, प्रभूतवित्तो ह्यु-
दारतया व्यापारयन्त्रापि अन्येषां भावमुत्पादयति, अहो ध-
न्याः खल्वमी य एवंविधोदारतया निजभुजोपात्तं वित्तं जि-
नायतनपूषयोगं नयति । ततश्च शासनोन्नतिश्च जायते । स्व-
वित्तानुसारेण जिनभवनविधौ प्रवर्त्तमानं स्वाशयवृद्धि-
रपि कृता भवति । दर्श० १ तत्त्व ।

वित्तास-वित्रास-पुं० । वित्तोभे, उत्त० २ अ० । आ० म० ।
आचा० ।

वित्तासणय-वित्रासनक-न० । विकरालरूपादिदर्शने, आ०
४ अ० ।

वित्ति-वृत्ति-स्त्री० । वृत्तिवर्तनम् । कृपादित्वादिस्थम् । प्रा० ।
राजादेशकारिणो जीविकायाम्, विपा० १ थु० १ अ० ।
भ० । स्था० । सूत्र० । ज्ञा० ।

अथ तान्येव नामतः श्लोकद्वयेनाह

वृत्तयोऽङ्गारविपिना-नोभाटीस्फोटकर्मभिः ।

वाणिज्याका दन्तलाक्षा-रसकेशविषाश्रिताः ॥ ५२ ॥

यन्त्रपीडनकं निर्ला-ञ्जनं दानं दवस्य च ।

सरःशोपोऽसतीपोष-ध्वेति पञ्चदशं त्यजेत् ॥ ५३ ॥

ध० २ अधि० । (तत्तच्छ्रद्धानां व्याख्या स्वस्वस्थाने) पालने . प्रव० ६५ द्वार । विविधैर्गभिग्रहविशेषैर्वर्तने . न० । भ० । नि० । दश० । औ० । पञ्चा० । दशा० । विपा० । आचा० । सूत्र० । ध० । पं० व० । वृ० । जीवनोपाये, कल्प० १ अधि० १ क्षण । निर्वाहः, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । स्था० । प्राणसंधारणे . स्था० ६ ठा० ३ उ० । दहपरिपालनायाम्, दश० १ अ० । यथानियुक्तपुरुषेभ्यः सुवर्णस्य द्वादशशतसहस्राणि (आ० म० १ अ०) वर्तन्तेऽनयेति द्वाविंशत्कवलपरिमाणे, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । प्रव० । अनुष्ठाने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । अभ्यन्तरायां निवृत्तौ, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । तान्त्रिक्या परिभाषया घ्राणेन्द्रिये, द्वा० २६ द्वा० । सूत्रविवरणे, विशेषः । आच० । बहुसंस्कृताक्षरनिबद्धमूत्रादिविवरणरूपायाम्, संथा० । समुदायलक्षणेऽस्यावचितोऽवयवे, द्वा० ।

योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः ।

तच्चित्तं वृत्तयस्तस्य, पञ्चतयः प्रकीर्तिताः ।

द्वा० ११ द्वा० । (वृत्तयः 'जाग' शब्दे चतुर्थभागे १६३१ पृष्ठे व्याख्याताः ।) द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषेषु पञ्चसु पदार्थेषु वर्तन्ताद् वृत्तिः । समवायः, स्था० ।

वित्तिक्रान्तर-वृत्तिकान्तर-न० । वृत्तिर्जीविका तस्याः कान्तार-मरणं तदिव कान्तारं क्षेत्रं कालो वा वृत्तिकान्तरम् । निर्वाहाभावः, उपा० १ अ० ।

वित्तिकर-व्यक्तिकर-पुं० । व्यक्तिकरणशीलो व्यक्तिकरः । निरवशेषद्रव्युत्पत्तिमतिचारानतिचारफलादभेदभिन्नमर्थ भा-पमाणे, आ० म० १ अ० ।

वृत्तिकर-त्रि० । निर्वाहकरं, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

वित्तिच्छेद्य-वृत्तिच्छेद्-पुं० । वर्तनोपायविघ्ने, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । आचा० । प्रश्न० । "जे य दारं पसंसंति, वह-मिच्छन्ति पाणिणं । जे उ तं पडिसेहंति, विनिच्छेयं करे-ति ते ॥१॥" प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

वित्तिदाण-वृत्तिदान-न० । नियुक्तपुरुषेभ्यः सार्द्धद्वादशसुव-र्णसहस्रदानं, आ० म० १ अ० ।

वित्तिभिक्षा-वृत्तिभिक्षा-स्त्री० । "निःस्वान्धपङ्क्तो ये तु, न शृङ्गा वैक्रियान्तरे । भिक्षामटन्ति वृत्त्यर्थं वृत्तिभिक्षेयमुच्यते ॥ १ ॥" इत्युक्तलक्षणे भिक्षाभेदे, द्वा० ५ अष्ट० ।

वित्तिथ-वित्तिक-त्रि० । वित्तं द्रव्यं तदस्ति यस्येति । धन-समुद्भे, वृत्तिं चाश्रितलोकानां ददाती वृत्तिदम् । जीविका-दानरि, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । स० । औ० ।

वित्तिवोच्छेद्य-वृत्तिव्यवच्छेद्-पुं० । जीविकाविघ्नाने, पञ्चा० ।

अथ कथमापवादककालानाश्रयणे शुभमन्तान-

व्यवच्छेदः स्यात् ? वृत्तिव्यवच्छेदादिति

श्रुमः । एतदेवाह-

विन्तीवोच्छेयमि य, गिद्दिणो सीवंति सव्वकिरियाओ ।

शिरवेकस्म उ जुत्तो, संपुणो संजमो चव ॥ ७ ॥

वृत्तिव्यवच्छेदे-जाविकाविघ्नान् वृत्तिक्रियाविरुद्धपूजाका-लाश्रयणं कृतं, चशब्दे-विशेषध्यातकः, पुनःशब्दार्थः, तस्य चैव भावना-वृत्तिक्रियाविरुद्धकालाश्रयणं वृत्तिव्यव-च्छेदो भवति । वृत्तिव्यवच्छेदे पुनः । किमित्याह-गृहिणो गृहस्थस्य सीदन्ति-न प्रवर्तन्ते सर्वक्रिया-धर्मलोकाश्रि-ता समस्तव्यापाराः । अथ सीदन्तु ताः सकलकलमपवि-मोपपरममुनिपदपङ्कजपूजनप्रवृत्तस्य किं ताभिरित्यत्राह-निरपेक्षस्य तु वृत्तिनिःस्पृहस्य पुनः पुरुषस्य युक्तः-सङ्ग-तो विधेयतया संपूर्णः सर्वविरतिरूपतया परिपूर्णः । संय-मश्च साधुधर्म एव साधोरिवान्यथा सर्वथा निरपेक्षत्वा-सिद्धे । इति गाथार्थः ॥ ७ ॥ पञ्चा० ४ विव० ।

वित्तिसंख्य-वृत्तिसंख्य-पुं० । असंप्रज्ञातसमाधौ, द्वा० २० द्वा० ।

विकल्पस्यन्दरूपाणां, वृत्तीनामन्यजन्मनाम् ।

अपुनर्भावतो रोधः, प्रोच्यते वृत्तिसंख्यः ॥ २५ ॥

विकल्पानि-स्वभावत एव निस्तरङ्गमहोदधिकल्पस्यात्म-नोऽन्यजन्मनां पवनस्थानीयस्वेतरतथाविधमनःशरीरद्रव्य-संयोगजनितानां विकल्पस्यन्दरूपाणां वृत्तीनाम्, अपुनर्भा-वतः पुनरुत्पत्तिरयोग्यतापरिहारात्, रोधः-परित्यागः केवल ज्ञानलाभकाले अयोगिकेवलित्वकाले च वृत्तिसंख्यः प्रो-च्यते । तदाह-"अन्यसंयोगवृत्तीनां, यो निरोधस्तथा तथा । अपुनर्भावरूपेण, स तु तत्संख्यो मनः ॥१॥" द्वा० १८ द्वा० । ('जाग' शब्दे चतुर्थभागे १६३१ पृष्ठे गतोऽयं वृत्तिसं-ख्यावस्तरः ।)

वित्तिसंख्य-वृत्तिसंख्य-पुं० । वृत्तेर्भिन्नाचर्यारूपायाः संज्ञेपो-ऽभिग्रहविशेषात्संकाचने वृत्तिसंख्यः । पा० । भिन्नाचर्यारूपे (ग० १ अधि०) ब्राह्मणोभेद, स० ६ सम० । द्रव्याद्यभिग्रहणे, पञ्चा० । सा (वृत्तिः) द्रव्यतो द्वाविंशत्कवलमानपूर्णाहागपक्ष-यैकादिकवलन्यूनाहारग्रहणतोऽनेकविधा । भावो नोदरिका तु कपायत्यागः, तथा वृत्तेर्भिन्नाचर्यारूपायाः संज्ञेपणमल्पताकरणं वृ-त्तिसंज्ञेपणं द्रव्याद्यभिग्रहग्रहणम् । तत्र द्रव्यतो लपकदेवेतर-देव वा, द्रव्यं मया ग्राह्यमित्यादि । एवं क्षेत्रतः स्वग्राम एव पर-ग्राम एव वा एतावन्स्वेव वा, गृहेषु यल्लस्यत इत्यादि । एवं कालतः पूर्वाह्ने मध्याह्ने अपराह्णे वा, भावतः पुनरुत्पत्तिमेव वा गायतो वा रुदतो वा यल्लस्यत इत्यादि । पञ्चा० १६ विव० ।

वित्तेसि-वित्तैपिन्-त्रि० । वित्तं-द्रव्यं तदन्वेष्टुं शीलं येषां ते वित्तैपिणः । द्रव्यार्थिषु, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

वित्थड-विस्तृत-त्रि० । विस्तरवति, प्रव० ६४ द्वार । औ० । रा० ।

वित्थर-विस्तर-पुं० । प्रपञ्चे, आ० म० १ अ० । महावचनसं-

दर्भे, स० । प्रव० ।

वित्थराल-विस्तराल-त्रि० । विशाले, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

वित्थार-विस्तार-पुं० । विष्कम्भे, स्था० ५ ठा० ३ उ० । पृथ-

कृत्वे, नि० चू० ४ उ० ।

वित्थारुड्-विस्तारुचि-पुं० । विस्तारो-व्यासः सकलद्वाद-

शाङ्गस्य नथैः पर्यालोचनमिति ततोऽपवृद्धिता रुचिर्यस्य स

विस्ताररुचिः । प्रज्ञा० १ पद । विस्तारो व्यासस्तज्जा रुचि-

र्यस्य तथा । दर्शनिभेदे , धर्मास्तिकायादिद्रव्याणां सर्वपर्यायाणां सर्वैर्नयैः प्रमाणैर्ज्ञातरि, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

अथ विस्ताररुचिमाह—

द्वयाण्य सव्यभावां, सव्यपमाणेहि जस्स उवलद्धा ।

सव्वेहि नयविधीहि, वित्थारुहं मुण्येयव्वो ॥६७१॥

द्रव्याणां—धर्मास्तिकायादीनामशेषाणामपि सर्वे भावाः पर्यायाः सर्वप्रमाणैरशेषैः प्रत्यक्षादिभिर्प्रमाणैः पलब्धा यस्य प्रमाणस्य यत्र व्यापारस्तैर्नैव प्रमाणेन प्रतीताः, 'सव्वेहि' ति सर्वैश्च नयविधिभिर्नैवगमादिनयप्रकारैरमुं भावमयममुं चायं नयभेदमिच्छतीति स विस्ताररुचिरिति ज्ञातव्यः । सर्ववस्तुपर्यायप्रपञ्चावगमेन तस्य रुचेरतिविमलरूपतया भावात् । प्रव० १४६ द्वार । प्रज्ञा० । ध० ।

वित्थिस्स—विस्तीर्ण—त्रि० । विस्तारवति, भ० २ श० ५ उ० । रा० । संथा० । आच० । रा० । ऊर्ध्वाधोऽपेक्षया पृथुत्वे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । "वित्थिण्णल्लुत्तचामरवालवीयणे" विस्तीर्णानि लुत्राणि चामररूपवालव्यजनिकाश्च येषां ते तथा । भ० १३ श० ६ उ० । "वित्थिण्णविउलभवणसयणासणजाणवाहणाइण्णा" विस्तीर्णानि—विस्तारवन्ति विपुलानि—प्रचुराणि भवनानि—गृहाणि शयनासनयानवाहनैराकीर्णानि येषां ते तथा । अथवा—विस्तीर्णानि—विपुलानि भवनानि येषां ते, शयनासनयानवाहनानि चाकीर्णानि गुणवन्ति येषां ते तथा । भ० २ श० ५ उ० । "वित्थिण्णविउलवलवाहणं नि" विस्तीर्णविपुले—अतिविस्तीर्णे बलवाहने—सैन्यगजाजादिके यस्य स तथा । भ० ११ श० ११ उ० । कट्प० ।

विदंड—विदण्ड—पुं० । विशिष्टदण्ड, जीत० ।

विदंसग—विदंशक—पुं० । विदंशतीति विदंशकः । श्येनादौ, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । पत्तिवन्धनविशेषे, उपा० १ अ० ।

विदंसण—विदर्शन—न० । अन्धकारस्य वस्तुप्रकाशने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । अलग्नस्यैव लग्नत्वेन दर्शने, वृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० चू० ।

विदद्ध—विदग्ध—त्रि० । विचक्षण, षो० १० विव० । गेयनीति—निपुणे, द्वा० २२ द्वा० । धूमगन्धिनि अजीर्णभेदे, ध० १ अधि० ।

विदग्ध—विदर्भ—पुं० । सप्तमतीर्थकरप्रथमशिष्ये, स० ।

विदर—विदर—पुं० । क्षुद्रकनद्याकारेषु नदीपुलिनस्यन्दजलगतरूपेषु, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

विदरिसण—विदर्शन—न० । विरूपाकारे, विभीषिकादिदृष्टे, उक्त० ३६ अ० ।

विदाय—विदित्वा—अव्य० । विद—ज्ञाने क्तः । विज्ञायेत्यर्थे, दशा० ४ अ० ।

विदारय—विदारक—त्रि० । विदारयतीति विदारकः । स्फोटके, प्रश्न० १ संव० द्वार । ज्ञा० ।

विदालण—विदारण—न० । विविधप्रकारैर्दारणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

विदिस्स—वितीर्ण—त्रि० । विदत्ते, आ० म० १ अ० । राजानुज्ञाने, रा० । "विदिण्णल्लुत्तचालवीयणा" वितीर्णल्लुत्रया—लवीजना वितीर्णं राज्ञा प्रसादतो दत्तं लुत्रं चामररूपा वालवीजनिका यस्यै सा तथा । गणिकायाम्, विपा० १ ध्रु० २ अ० । "विदिण्णवियारे" साधुः वितीर्णं राजानुज्ञातो विचारोऽवकाशा यस्य स विश्वसनीयत्वात्स वितीर्णविचारः । संघकार्यादिष्विति प्रकृतम् । विपा० १ ध्रु० २ अ० ।

विदिता—विदित्वा—अव्य० । बुद्धृत्यर्थे, आचा० १ ध्रु० ८ अ० ८ उ० ।

विदितासमुद्देशणा—विदित्वासमुद्देशना—स्त्री० । ज्ञात्वा परिणामत्वादिगुणोपेतं शिष्यं यद्यस्य योग्यं तस्य तदेव समुद्देशतः । वाचनासंपदभेदे, उक्त० १ अ० ।

विदिताद्देशणा—विदित्वाद्देशना—स्त्री० । ज्ञात्वा परिणामत्वादिगुणोपेतं शिष्यं यद्यस्य योग्यं तस्य तदेवाद्देशितः । उद्देशनालक्षण वाचनासंपदभेदे, उक्त० १ अ० ।

विदिय—विदित—त्रि० । प्रत्यभिज्ञाते, विपा० १ ध्रु० ३ अ० । उक्त० । ति० । आ० चू० । पर्यालोचितं, न० ।

विदिता—विदिश—स्त्री० । एकप्रदेशान्तिकायां कौणदिशि, आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । मोक्षसंयमाभिमुखाया दिशोऽन्यस्यां कुदिशि, आचा० १ ध्रु० ५ अ० ३ उ० ।

विदितापइस्स—विदिकप्रतीर्ण—त्रि० । मोक्षसंयमाभिमुखा दिक् ततोऽन्या विदिक तां प्रकर्षेण तीर्णः विदिकप्रतीर्णः । असंयमाभिमुख, आचा० १ ध्रु० ५ अ० ३ उ० ।

विदितावाय—विदिग्वात—पुं० । विदिग्भ्यो वाति वायुकाये, प्रज्ञा० १ पद । स्था० ।

विदु—विदित्वा—अव्य० । विज्ञायेत्यर्थे, वृ० ३ उ० ।

विद्वस्—त्रि० । बुधे, पञ्चा० १६ विव० । कालज्ञे, आचा० २ ध्रु० ४ चू० । वृ० । ('विण्ण'शब्देऽस्मिन्नेव भागे विस्तरो गतः) ।

विदुगुञ्जा—विद्वज्जुगुप्सा—स्त्री० । विद्वांसः—साधवः विदितसंसारस्वभावाः परित्यक्तसमस्तसंघास्तेषां गुजुप्सा—निन्दा । साधुजुगुप्सारूपे दर्शनाचारातिचारे, यथा—अस्नानात् प्रस्वेदजलक्लिप्ता मलिनत्वाद् दुर्गन्धिचपुषो भवन्ति तान्निन्दति, आच० ६ अ० । का दाषः स्याद्यदि प्रासुकेन वारिणा अङ्गत्वालनं कुर्वीरन् भवन्त इत्येवमपि न कुर्याद्देहस्यैव परमार्थतोऽशुचित्वात् । आच० ६ अ० ।

विदुगुञ्जं त्ति वि भण्णत्ति, सा पुण आहारमोयमसिणाइं । तीसु वि देसे गुरुगा, मूलं पुण सव्वहिं होत्ति ॥ २५ ॥

विदु—साह कुञ्जति—गरहति; निन्दतीत्यर्थः । वि इति वितियविकृषदरिसणे । भण्णइ त्ति—भणियं होत्ति, सा इति—सा विदुगुञ्जा पुणसहो विसंखण्ण्णे दट्ठव्वो । पुव्वाभिहितावनिगिञ्जातो इमं विदुगुञ्जं विसंखयति । सा पुण विदुगुञ्जा इमेसु संभवति—आहारं त्ति वण्णिकरेसु आहारंति । अहवा—मंडलिषिहाण्ण भुंजमाणा पाणा इव सव्वे पक्कलाला असुइणो, एते मोप—त्ति काइयं वोसिरिउं दवं ण गेहंति । समाहिंसु या वोसिरिउं तारिसेसु च्चैव लंवेणसु

भ्रायणाणि छिवन्ति । असिणाणे त्ति अरहाणा य एते प-
स्सेयउल्लियमलभन्तरगत्ता सया कालमेवं चिद्वृत्ति । आ-
दिसद्धानो-सोवीरंगगहणं तेण व णिल्लेवणं मायपडिमा-
पडिवत्ती य एते ग्रन्थंति । जहा-केण कया विदुगुञ्जा । त-
त्थुदाहरणं-सद्दो पव्वन्ते वसन्ति । तस्स धूयाविवाहे किह
वि साहुणो आगता । सा पिउणा भणिया-पुत्ति ! पडिला-
हेहि, सा मंडियपसाहिता पडिलाहेति । साहुणं जल्लगंधो
तीए अग्घाओ । सा हियएण चिन्तति-अहो अणवज्जो धम्मो
भगवता देसिओ; जति फासुएण एहाएज्जा को दोसो हो-
ज्जा ? । सा तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिकंता कालगता ।
देवलोगगमणं, चुता मगहगयगिहे गणिया धूया जाया ।
गम्भगता चेव अरतिं जणंति । गम्भसाडणंहि वि ण पड-
ति, जाता समाणी उज्झिया । सा गंधेण नं वणं वासेति ।
सेणिओ य तेण उ मग्गेण णिगच्छेति सामि वंदन्तो सो
संधावारो तीए गंधं ण सहंत, उम्मग्गेण य पयाओ । रक्षा
पुच्छियं-किमेयं ? , तेहि कहियं, दारियाए गंधो गंतुं दिट्ठा
भणत-एसेव ममं पढमपुच्छा, भगवं पुव्वभवं कहेति ।
भणति—एस कहिं पच्छुभविस्सति ? । सामी भणति-तीए
तं चेतितं । इदाणि सा तव चेव भज्जा भविस्सति । अ-
ग्गमहिस्सी वारस संवच्छुराणि । सा कहं जाणियन्वा ? , जा
तुमं एममाणस्स पिट्ठीए हंसोलीएण काहिति तं जाणि-
ज्जासि, वंदित्ता गओ । सा अवगयगंधा एगाए आहीरीए
गहिता । संवद्धिया जोव्वणन्था जाया । कोमुदीवारं माताए
समं आगता । अभओ सेणिओ पच्छुराणं कोमुदीवारं पे-
च्छुति । तीसे दारियाए अंगफासेणं सेणिओ अज्झोवव-
एणा णाममुद्धिया य तीसे दंसियाए वंधति । अभयस्स क-
हेति णाममुद्धा हरिता । मग्गाहि । तेणं मणुसा पेसिता तेहि
वारा बद्धा, ते एक्केकं माणुसं णीणंति । सा दारिया दिट्ठा
चोरी गहिता । अभओ चिन्तेति । एतदत्थं तीसे दंसियाए वे-
दओ बद्धा, अभओ गओ सेणियस्स संमीवं । भणति-ग-
हिओ चोरो । कहिं सो ? , मारिओ, सेणिओ अधितिं पगओ ।
अभओ भएणइ-मुक्का सा पुण मया आसाय धीया चरेत्ता प-
रिणीया । अणया बुक्कएण व ण रमंति । राणियाउ पोत्तं
वहावैति हत्थं वो दैति जाहे राया जिप्पइ ताहे णवं
ताहेति-इयरीए जितो पोत्तं वेदत्ता विलगं । एणा सरियं
मुक्का, भणति-ममं विसज्जं । विसज्जिया पव्वइया य एवं
विदुगुञ्जाए फलं । विदुगुञ्जेति दारं गतं । नि० चू० १ उ० ।

विदुग-विदुर्ग-पुं० । समुदायं, भ० १ श० ८ उ० । नि० चू० ।

विदुपरिसा-विद्वत्पर्षद्-स्त्री० । अनेकविज्ञानपर्षदि, रा० ।

विदुर-विदुर-पुं० । 'क-ग-च-ज-ज' इत्यादिसूत्रस्य क्वचित्क-
त्वाद्दलोपा न । प्रा० १ पाद । यन्धुदत्तसाधुना पाटलिपुत्रे न-
गरे वादपराजयेन प्रवाजितेऽव्यक्कलिङ्गं षड्दर्शनपारणे
लौकिकसाधौ, ध० २० । हस्तिनापुरनगरराजधृतप्राप्तारि-
त्तत्रिये, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

विदूय-विदूयक-पुं० । नानावेपादिकारिणि, अनु० । औ० ।

विदेश-विदेश-पुं० । स्वकीयदेशापेक्षयाऽन्यदेशे, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । विदेशो द्विधा—अनूपो, जङ्गलश्च । नद्यादि-

पानीयबहुलोऽनूपः, तद्विपरीतो जङ्गलो; निर्जल इत्यर्थः । वृ०
१ उ० २ प्रक० ।

विदेह-विदेह-पुं० । लोकप्रसिद्धे राजर्षौ, स च प्रव्रज्य
क्षत्रियपरिव्राजकेषु प्रसिद्धोऽभूत् । औ० । विशिष्टं देहं यस्य
सः । कल्प० १ अधि० ५ क्षण । ऋषभदेवस्य अष्टाविंशतितमे
पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । तद्राज्यं मिथिलानगरीप्रति-
षेधे जनपदे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । उक्त० । आव० । प्र-
ज्ञा० । स्था० । सूत्र० । इहव भारहे वासे पुव्वदेसे विदेहा णा-
मं जणवया । संपइ काले तिरहु त्ति देसो त्ति भएणइ । ती०
१८ कल्प । आ० चू० । नि० चू० । वर्षभेदे, चत्वारि व-
र्षाणि—विदेहे अपरविदेहे देवकुरा उत्तरकुरा । स्था० ४
ठा० २ उ० ।

विदेहकूड-विदेहकूट-न० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्यान्तरे नीलव-
तो वर्षधरस्य तृतीयकूटे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

विदेहजंबू-विदेहजम्बू-स्त्री० । विदेहेषु जम्बू विदेहजम्बू ।
विदेहान्तर्गतोत्तरकुरुकृतनिवासत्वात् सौमनस्यहेतुत्वात् ।
जम्बूसुदर्शनायाम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । जं० । जम्बूद्वीपो
हानया जम्ब्या भुवनत्रयेऽपि विदितमहिमा ततः संपन्नं य-
थोक्त्यशोधारित्वमस्याः । जं० ४ वक्त० ।

विदेहजच्च-विदेहजार्च-पुं० । विदेहा—त्रिशला तस्यां जाता
अर्चा-शरीरं यस्य स तथा । वीरस्वामिनि, कल्प० १ अधि०
५ क्षण ।

विदेहजात्य-पुं० । वीरस्वामिनि, आचा० २ श्रु० ३ चू० ।

विदेहदिप्प-विदेहदत्त-पुं० । विदेहदत्ता-त्रिशला तस्या अप-
त्यं वैदेहदत्तः । वीरस्वामिनि, कल्प० १ अधि० ५ क्षण ।

विदेहदिप्पा-वैदेहदत्ता-स्त्री० । त्रिशलायां वीरस्वामिमात-
रि, कल्प० १ अधि० ८ क्षण । आचा० ।

विदेहपुत्त-विदेहपुत्र-पुं० । कृणिके, “वज्जी विदेहपुत्ते जइ-
त्था” भ० ७ श० ८ उ० ।

विदेहरायवरकण्ठा-विदेहराजवरकन्यका-स्त्री० । विदेहो
मिथिलानगरीजनपदस्तस्य राजा कुम्भकस्तस्य वरकन्या
या सा तथा । ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । मल्लीस्वामिन्यामकोन-
विंशतीर्थकृति, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

विदेहसुकुमाल-विदेहसुकुमार-पुं० । विदेहशब्देनात्र गृहवा-
स उच्यते, तत्र सुकुमारः । दीक्षायां तु परीपहादिसहनेऽ-
तिकठोरत्वात् । वीरे, कल्प० १ अधि० ५ क्षण । आचा० ।

विद्व-विद्व-पुं० । विसर्पे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

विद्वण-विद्वण-न० । विनाशकरणे, जी० १ प्रति० ।

विद्विअ-विद्वित-त्रि० । विनाशिते, व्य० २ उ० ।

विद्वाअ-विद्रुत-त्रि० । मुकुलादित्वात् उत आकारः । वि-
नष्टे, प्रा० १ पाद ।

विद्यायमाण-विद्रस्यत्-त्रि० । विद्वांसो वयमित्येवं मन्यमा-
नेषु, “अहे संभवन्ता विद्यायमाणा अहमंसा विउक्कमे” आ-
चा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

विदुम-विदुम-पुं० । प्रवाले, ध० २ अधि० । ज्ञा० । स्था० ।
 विदुय-विदुत-त्रि० । अभिभूते, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।
 विद्ध-विद्ध-त्रि० । ताडिते, आचा० १ ध्रु० ५ अ० ३ उ० ।
 वृद्ध-पुं० । श्रुतपर्यायाभ्यां महति, "तस्सेस मग्गो गुरुविद्ध-
 सवा" उक्त० ३२ अ० । "विद्धकइनिरुविंयं" प्रा० २ पाद ।
 विद्धंस्सण-विध्वंसन-न० । रोगज्वरादिना जर्जरीकरणे, तं० ।
 विनाशे, प्रश्न० ३ आश्न० द्वार । सर्वथा क्षेये, स्था० ३
 ठा० १ उ० । तं० । वसतेभज्जने, वृ० १ उ० २ प्रक० । प्रहृ-
 तेरुच्छेदे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।
 विद्धंस्सणधम्म-विध्वंसनधर्म-त्रि० । विध्वंसने धर्मोऽस्येति ।
 विशारदस्वभावे, गत्वरे, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० । आचा० ।
 विद्धकइ-वृद्धकवि-पुं० । कृपादित्वाद्-इः । प्राचीनकवौ,
 प्रा० १ पाद ।
 विद्धत्थ-विध्वस्त-त्रि० । अपरोहसमर्थे, "विद्धत्था अविद्ध-
 रथा जोणी जीवाणं होइ" दश० ४ अ० ।
 विद्धि-वृद्धि-स्त्री० । वर्धने स्वनामख्याते औपधिभेदे, पञ्चा०
 ८ विव० । कुटुम्बिनां वितोर्णस्य धान्यस्य द्विगुणादिग्रहणे,
 विपा० १ ध्रु० १ अ० ।
 विद्धिकर-वृद्धिकर-पुं० । समृद्धिहेतौ, "दस नक्खत्ता णाण-
 स्स विद्धिकरा" स्था० १० ठा० ३ उ० ।
 विद्धूण-विद्ध्वा-अव्य० । वेधे कृत्वेत्यर्थे, सूत्र० १ ध्रु० ५
 अ० १ उ० ।
 विधम्म-विधम्मन्-पुं० । विगतो धर्मो येभ्यस्ते विधम्मणः ।
 धर्मरहितेषु, प्रति० ।
 विधम्ममाण-विधर्मयत्-त्रि० । विगतधर्मं कुर्वति, विपा० १
 ध्रु० १ अ० ।
 विधवा-विधवा-स्त्री० । रण्डायाम्, नि० चू० ८ उ० ।
 विधाण-विधान-न० । यद्येन प्राप्तव्यं तस्य करणे, "असंसयं
 तं असुणाणमग्गं, गतो विधाणे दुरतिक्कमम्मि" वृ० १
 उ० ३ प्रक० ।
 विधाय-विधात-पुं० । व्यन्तराणामौत्तराहाणामिन्द्रे, स्था०
 २ ठा० ३ उ० ।
 विधुण्णा-विधुनना-स्त्री० । धृञ्-कम्पने, विविधप्रकारा
 धुण्णा विधुण्णा । आ० चू० २ अ० । नि० चू० । अपनयने,
 सूत्र० १ ध्रु० १६ अ० । आचा० ।
 विधुर-विधुर-न० । अपापे, प्रश्न० ३ आश्न० द्वार ।
 विधूत-विधूत-त्रि० । लुप्ते, आचा० १ ध्रु० ६ अ० ३ उ० ।
 विधूतकप्प-विधूतकल्प-पुं० । विधूतः-लुण्णः सम्यक् स्पृष्टः
 कल्पः-आचारो यन स तथा । कृताचारे, आचा० १ ध्रु० ६
 अ० ३ उ० ।
 विधूमट्ठाण-विधूमस्थान-न० । विधूमस्याग्नेः स्थाने, सूत्र० १
 ध्रु० ५ अ० २ उ० । "समसियं णाम विधूमठाणं, जं सोय-
 तत्ता करुणं भणंति" सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० २ उ० ।

विधूयरयमल-विधूतरजोमल-पुं० । रजश्च मलं च रजोमले ।
 विधूते प्रकम्पितेऽनकार्थत्वाद् वा अपनीते रजोमले येस्ते
 तथाविधाः । अकर्मसु सिद्धेसु, ल० ।
 विधेयता-विधेयता-स्त्री० । विधेयवृत्तौ, विषयताविशेषे, ध०
 १ अधि० ।
 विपंची-विपञ्ची-स्त्री० । चित्तव्यां वीणायाम्, जी० ३ प्रति०
 ४ अधि० । प्रश्न० । रा० । आचा० ।
 विपक्क-विपक्क-त्रि० । विशिष्टपरिपाकमागते, जी० ३ प्रति०
 ४ अधि० ।
 विपक्ख-विपक्ख-पुं० । शत्रौ, उक्त० १४ अ० ।
 विपक्खभूय-विपक्खभूत-त्रि० । तत्प्रतिबन्धकतयाऽत्यन्तप्रति-
 भूते, उक्त० १४ अ० । शत्रुभूते, उक्त० १४ अ० ।
 विपच्चइय-विप्रत्ययिक-न० । दृष्टिवादस्य स्वनामख्याते सूत्रे, स० ।
 विपच्छिय-विपश्चित्-पुं० । विदुषि, स्था० ।
 विपज्जय-विपर्यय-पुं० । मिथ्याज्ञाने, द्वा० ११ द्वा० । (उद्देशा-
 नुसारं विपर्ययस्वरूपं 'पमाण' शब्दे पञ्चमभागे ४५३ पृ-
 ष्ठे गतम् ।) (विशेषः 'खाइ' शब्दे ३ भागे ७३५ पृष्ठे गतः ।)
 विपणोल्लय-विप्रणोदयत्-त्रि० । विविधैः प्रकारैः संसारभा-
 वनादिभिः प्रेरयति, आचा० १ ध्रु० ५ अ० २ उ० ।
 विपत्ति-विपत्ति-स्त्री० । कायस्यासिद्धौ, वृ० १ उ० २ प्रक० ।
 विपत्तिशब्देन कायस्यासिद्धिरप्राप्तिर्धीयते । तदुक्तम्-
 "संप्राप्तिश्च विपत्तिश्च, कार्याणां द्विविधा स्मृता । सम्प्राप्तिः सि-
 द्धिरर्थेषु, विपत्तिश्च विपर्ययः ॥ १ ॥" वृ० १ उ० २ प्रक० ।
 विपरामुसंत-विपरामृशत्-त्रि० । विविधमनेकप्रकारं विषया-
 भिलाषितया परामृशन्पुतापयतीति । दण्डकशतताडना-
 दिभिर्घातयति, आचा० १ ध्रु० ५ अ० १ उ० । नानापीडाकर-
 णैर्वधकरणे, आचा० १ ध्रु० ८ अ० २ उ० ।
 विपरिकुंचिय-विपरिकुञ्चित-न० । अर्द्धवन्दित एव देशादिक-
 थाकरणे, ध० २ अधि० । प्रव० । "देसकहायिस्संते कधेति दर-
 वंदिण विपरिकुंची" वन्दिते-अर्द्धवन्दनके दत्ते सति देश-
 कथावृत्तान्तान् यत्र करोति तद्विपरिकुञ्चितम् । वृ० ३ उ० ।
 विपरिणमणा-विपरिणमना-स्त्री० । गिरिसरिदुपलन्यायेन
 द्रव्यक्षेत्रादिभिर्वा करणविशेषेण वा अघस्यान्तरापादने, स्था०
 ४ ठा० २ उ० ।
 विपरिणममाण-विपरिणमत्-त्रि० । परिणामान्तराणि गच्छ-
 ति, भ० ७ श० १० उ० ।
 विपरिणाम-विपरिणाम-पुं० । विविधेन प्रकारेण परिणमनं
 विपरिणामो वस्तूनामिति । स्था० ४ ठा० १ उ० । परिणामा-
 न्तरगमने, विभक्तिविपरिणामरूपे व्याख्याते, आचा० १ ध्रु० १
 अ० ५ उ० ।
 विपरिणामाणुप्पेहा-विपरिणामानुप्पेहा-स्त्री० । वस्तूनां प्र-
 तिपक्षं विविधपरिणामगमनानुचिन्तने, ग० १ अधि० । भ० ।
 विपरिणामित्तए-विपरिणामयितुम्-अव्य० । विपर्ययतः परि-
 णामयितुमित्यर्थे, उपा० २ अ० ।

विपरिणामिय--विपरिणामिते--त्रि० । स्थितिघातरसघाता-
दिभिः विपरिणामं नीते, भ० ६ श० १ उ० ।

विपरियास--विपर्यास--पुं० । वैपरीत्ये मिथ्यात्वमोहे, आचा० १
श्रु० ६ अ० ४ उ० । उक्त० ।

विपलाइजंत--विपलायमान--त्रि० । विपलायति, विपा० १
श्रु० २ अ० ।

विपाग--विपाक--पुं० । पुण्यपागरूपकर्मफलं, विपा० १ श्रु० १
अ० । स्था० ।

विपिक्खंत--विप्रेक्षमाण--त्रि० । पश्यति, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

विपित्त--देशी--विकसितं, दे० ना० ७ वर्ग ६१ गाथा ।

विपिनकम्म--विपिनकर्मन्--न० । कर्मभेदे, ध० । विपिनं--
यनं, तत्कर्म--छिन्नाच्छिन्नवनपत्रपुष्पफलकन्दमूलतृणकाष्ठ-
कम्पावशादिक्रियः, कणदलेपणं वनकच्छादिकरणं च,
यतः--" छिन्नाच्छिन्नवनपत्र--प्रसूनफलक्रियः । कणानां
दलनोत्पेगाद्, वृत्तिश्च यनजीविका ॥१॥ " इति । अस्यां च
वनस्पतस्तदाश्रितवसादेश्च घातसम्भव इति दोषः ॥ २ ॥
ध० २ अधि० ।

विपुल--विपुल--त्रि० । प्रचुरे, भ० २ श० ५ उ० । प्रश्न० । वि-
स्तीर्णे, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

विप्पइट्टु--विप्रकृष्ट--त्रि० । वृद्धदन्तरालं, जी० ३ प्रति० ४
अधि० ।

विप्पइट्टुणाण--विप्रकीर्णज्ञान--न० । असन्निकृष्टार्थज्ञाने, छा०
२६ द्वा० ।

विप्पइप्प--विप्रकीर्ण--त्रि० । अनेकधा वित्तिते, दश० ५
अ० १ उ० ।

विप्पइप्पवाहु--विप्रकीर्णवाहु--त्रि० । विप्रकीर्णौ--अवकीर्णौ-
विरलाविरलावित्यर्थः, वाहु यस्य स विप्रकीर्णवाहुः । विर-
लभुज्, तं० ।

विप्पओग--विप्रयोग--पुं० । अप्रणिधाने, भव० ६ द्वार । वियोगे,
आव० ४ अ० । औ० । स्था० ।

विप्पगग्गिभय--विप्रगग्गिभय--त्रि० । विविधं विशेषेण वा धा-
प्योपगते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

विप्पचेइयव्व--विप्रत्यक्कव्व--त्रि० । त्याज्ये, न० ।

विप्पजह्द--विप्रहीण--त्रि० । परित्यक्तं, उक्त० ८ अ० । नि०
ज्ञा० । अनु० । आचा० ।

विप्पजहणा--विप्रहाणि--स्त्री० । विशेषेण विविधं प्रकर्षतो
हानिस्त्यागो विप्रहाणिः । परित्यागं, औ० ।

विप्पजहमाण--विप्रजहत्--त्रि० । परित्यज्यति, स्था० २ ठा०
२ उ० ।

विप्पजहसेणियापरिकम्म--विप्रहाणश्रेणिकापरिकर्मन्--न० ।
दृष्टिवादपरिकर्मभेदे, स० ।

विप्पजहाय--विप्रहाय--अव्य० । त्यक्तव्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० १ उ० ।

विप्पजहियव्व--विप्रहातव्व--त्रि० । त्याज्ये, भ० ६ श० ३ उ० ।

विप्पडिवस्स--विप्रतिपन्न--त्रि० । विशेषेण प्रतिपन्नो विप्रतिपन्नः ।
ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । विविधं प्रतिपन्नो विप्रतिपन्नः । आ-
चा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । स्था० । साधुसन्मार्गद्वेषिणि,
सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । असंयजे, विशेष० ।

विप्पडिवत्ति--विप्रतिपत्ति--स्त्री० । मिथ्याभिनिवेशे, स्था० ६
ठा० ३ उ० ।

विप्पडिवेयण--विप्रतिवेदन--न० । पर्यालोचने, आचा० १ श्रु०
५ अ० ४ उ० ।

विप्पणट्टु--विप्रणट्टु--त्रि० । वीति--विधिना प्रति--प्रकर्षेण
प्रक्षिप्यमाणो--नष्टः । नि० चू० २ उ० । स्वामिकैर्गवेषयद्भि-
रपि अप्राप्ते, प्रश्न० ३ संव० द्वार ।

विप्पणमंत--विप्रणमत्--त्रि० । विविधं संयमानुष्ठानं प्रति
प्रणमत्, । प्रह्लाभवति, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

विप्पणासधम्म--विप्रणाशधर्म--त्रि० । प्रणाशो-विनश्वरो ध-
र्मः--स्वभावो यस्य तद्--विप्रणाशधर्मम् । विनश्वरस्वभावे,
तं० ।

विप्पमाय--विप्रमाद--पुं० । विविधे प्रमादं, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

विप्पमुक्क--विप्रमुक्क--त्रि० । अपगते, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।
विविधं परमार्थभावनया शरीरानुबन्धात्प्रमुक्को विप्रमुक्कः ।
आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । सूत्र० । अनु० । विविधमन-
कैः प्रकारैः प्रकर्षेण प्रभावसारं मुक्कः--परित्यक्तः । दश० ३
अ० । जं० । प्रह्ला० । उक्त० । सूत्र० । च्युते, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

विप्पय--विप्पक--पुं० । कुट्टिते त्वगरूपे, वृ० २ उ० ।

विप्परद्ध--विपराद्ध--त्रि० । व्याहृते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

विप्परिणामियभाव--विपरिणामितभाव--पुं० । विपरिणामि-
तो विवर्जिताचार्यादुत्तरितो भावो यस्य स विपरिणामित-
भावः । स्वाचार्यं प्रति प्रतिकूलवृत्तौ, वृ० ३ उ० ।

विप्परियास--विपर्यास--पुं० । विविधोऽनेकप्रकारः पर्यासः-
परित्येपः । अनेकधाऽरघट्टघटीन्यायेन परिभ्रमणे, सूत्र० १
श्रु० १२ अ० । तत्त्वे अतत्त्वाभिनिवेशः, अतत्त्वे च तत्त्वाभिनिवे-
शः, हितंऽहितबुद्धिरित्येवंभूते विपर्यये, आचा० १ श्रु० २ अ०
३ उ० । सूत्र० । पर्यायान्तरे, भ० १४ श० ६ उ० । आचा० ।
व्यत्यये, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । जन्मजरामरणरोगशोकोप-
द्रव्ये, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । आत्मानं विपर्यासयति, नि० चू० ।
विपर्यासो नाम अव्यंभेचरं । ज्ञा० चू० ४ अ० ।

जे भिक्खू अप्पाणं विप्परियासेइ विप्परियासंतं वा
साइजइ ॥ १७३ ॥ जे भिक्खू परं विप्परियासेइ विप्परि-
यासंतं वा साइजइ ॥ १७४ ॥

विपर्ययकरणं विप्परियासणा तस्मि चउगुरुगा सा य विप्प-
रियासणा चउव्विहा दव्वादिद्या इमा ।

गाहा—

दव्वे खेत्ते काले, भावे य चउव्विहो विवज्जासो ।
एएसिं णाणत्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ६३ ॥
दव्वम्मि दाडिमं वा—दिएसु खेत्तेसु णाममादीसु ।
काले गेल्लवाहि—भावम्मि य णिव्वुयादीसु ॥ ६४ ॥

जो अजाणयस्स पुच्छंतस्स दालिमं अंवाडयं वा अंवाडयं दालिमं कहेति । खेत्ते विवज्जासं दुनामे कए, जहा—आणंद-पुरं अकस्थली अकस्थली आणंदपुरं, कालविवज्जासो—अ-णागाढे गेल्ले अणागाढकालकरणं, उर्वहि वा अकाले गेह-ति काले ए गिएहति । भावम्मि य अप्पाणं अनिव्वुत्तं णिव्वु-यं दंसेति, निव्वुयं परं अनिव्वुयं पगासेति । आदिसहातो जमादिया भावा वा तथा ।

गाहा—

जेण पगारेण भवे,
णियओ उ तमसहा जो तु ।
मसति करेति वदति,
विष्परियासो भवे एसो ॥ ६५ ॥

वयणभाव इति द्रव्यादिको भावः, नियतो ति ठितो तं अ-अहा जो साह् मणसा मसति, किरियाए वा करेति, अअ-स्स वा अगगतो पन्नावेतो वदति एसो विपर्यासः ।

तत्थ दव्वभावविष्परियासो इमो । गाहा—

चेयणणं व वएज्जा, कुज व चेयणणमचित्तं वावि ।
वेसगहणादिएसु वि, थीपुरिसं अणहहा दव्वे ॥ ६६ ॥
सचित्तं पुढवाइयं दव्वं अचित्तं वदति करेति वा इंदजा-लादिणा । इत्थि वा पुरिसनेवत्थं करेति वदति, पुरिसं वा इत्थिनेवत्थं करेति वदति वा, अणहहाकारमित्यर्थः ।
खेत्ते भावे पुण-ममादिसु ति अस्य व्याख्या । गाहा—
साएतणआउज्झो, अहवा उज्झातो भणइ साएते ।
वत्थव्वमवत्थव्वा, मालवो मागधोऽसहा वाऽहं ॥ ६७ ॥

कोवि साह् अउज्झाणगरातो पाहुणगो गतो, सो वत्थ-व्वगसाधुणा पुच्छितो—आउज्झातो आगतो सि?, ताहे सो भणति—णो अउज्झाओ साएयातो आगतोऽहि । सो वत्थ-व्वगसाह् तं वितियणामं ए याणति । एवं साएते पुच्छि-ते अउज्झं भासति । अहवा—वत्थव्वगोऽसि ति पुच्छि-ते अवत्थव्वं अप्पाणं कधिति । अवत्थव्वगो वा अप्पाणं वत्थव्वं कहेति । मालवविसयुण्णो वा पुच्छितो मगह-यिसए उण्णणं वा अणं वा कहेति, एवं मागधः स पृष्टः मालवमन्यं वा विषयं कथयति ।

कालभावविवज्जासो इमो । गाहा—

वरिसा णिसासु रीयति, इतरेसु णयरी तो वयति मन्ने ।
वयपरिणामं व वए, परिणायं वा विवज्जासं ॥ ६८ ॥
वरिसाकाले रीयति णो उदुव्वे, अहवा णिसासु रीय-ति नो दिवा, सतो पन्नवेति वासासु रातो वा विहरि-यव्वं । इतरेसु य उदुव्वे दिवसे य णो विहरियव्वं ।
मनुते—मन्यते वा वासासु रातो य विहरणं अयमिति ।

वयपरिणामं वा विवरीयं करोति वदति वा । जहा—नडो, थेरो तरुणं येसं करोति तरुणो वा थेरं करोति । जम्मं प-व्वज्जापरियागं वा, विवरीयं वदति, जहा—वीसतिवासप-रियागो पंचवीसपरियागं अप्पाणं कहेति, पंचवीसवासप-रियागो वीसवासपरियागं कहेति ।

भावविवज्जासो इमो । गाहा—

अतवस्सिणं तवस्सि, ददं गिलाणोऽमि सो वि हु ण तिसो ।
सारिक्खो सोऽमि अहं, नवत्ति सरवणभेदं वा ॥ ६९ ॥

कोऽपि साह् सभावकिसो सरीरेण, सो पुच्छितो सोत्थ-मं तवस्सी सो अप्पाणं अतवस्सि कहेति । अहवा—सभा-वकिसो अगिलाणो विसट्ठो जायवित्तिगतिमादियं देहि मे गिलाणो ति । सहेहि वा पुच्छितो सो तुमं गिलाणो ति? । आमं ति वदति । अहवा—सहेहि पुच्छितो कयरो सो गि लाणो?, देमि से पाओगं, ताहे अप्पाणं वदति । एणं वा किसं साधुं दंसेति अगिलाणं । लुओ वा हट्टेऽपि विलाणे गंतुं सहे जायति—सो गिलाणो अज्ज वि ए तरति, देह से दधिखीरादियं पाउगं । कोइ चिरप्पवासी सयणो त-स्स सरिसयं साधुं ददं भणज्ज, एस साह् तस्स सारि-क्खो, ताहे सो साह् भणज्ज—सोऽमि अहं, सव्वभूतं वा प-अभिघातो अवलावं करोति । ए वत्ति सरवणभेदिकारी-णीहि वा अप्पाणं अन्नहा करेज्जा ।

(विपर्यासे प्रायश्चित्तम्) गाहा—

एतेसि कारणाणं, एगतराएण जो विवज्जासे ।
अप्पाणं च परं वा, सो पावति आणमादीणि ॥ ७० ॥
दव्वादिविपज्जासं, अहवा वी भिक्खुणो वदंतस्स ।
अहिगरणाइ परेहि, मायामोसं अदत्तं च ॥ ७१ ॥

आणादिया य दोसा, संजमविराहणा य, मायाकरणं च वादरमुसावायभासणं च । कीस वा अवलवसि ति अ-संखडं भवेज्जा ।

गाहा—

वितियपदं गेल्लं, खेत्ते सतीए व अपरिणामेसु ।
असस्सट्ठे दुलभे, एवं चउसु वि पदेसु वि ॥ ७२ ॥

गेल्ले ति—दव्वाववादो, खेत्ताववाए ति खेत्ताववादो अ-परिणामेसु ति कालाववादो, असस्सट्ठे दुलभे ति भावाव-वादो । चउसु वि दव्वादिएसु पत्तेयं एतं अपवादपदा इ-मेण विधिणा । तत्थ गेल्ले—अचित्तस्स अलंभे फलाइयं मिस्सं सचित्तं वा आणियंतं च गिलाणो णेच्छति ताहे तो भणति, अवस्सं एयं अचित्तं चव । आसदं पलंवादियं आणीयं च गिलाणस्स अप्पाणं जह्वा जानं तं भणति एयं मिस्सं सचित्तं संसत्तं वा । जदि गिलाणो भणज्ज—कीस भे तो एयं गहियं?, स भणति—अणाभोइयाणि एयं प-रिटुदयव्वं । खेत्तासतीए वि अतोउज्झाए मासकणो कतो वासावासो वा पुणे मासकणं वासाकाले वा अन्नं खे-त्तासतीए तदेव ठितो, ताहे ततो खेत्तातो अन्नो कोऽपि गी-यत्था अन्नं खेत्तं अपरिणाममाणं सूकासं पाहुणगो गतो । ताए तेहि अपरिणामगेहि पुच्छितो—कतो आगतोऽसि? ताहे सो

गीयन्थो चित्तेति, मा एते अपरिणामगा जाणिस्सन्ति त्ति एते-
णितियवांसन्ति त्ति तांहा सो गीयन्थो भसति-आगतोऽहं
साण्यातां । इदाणि कालतो अपरिणामगेसु त्ति-कारणे अ-
णुदियत्थमित्ते घेत्तव्वं दव्वं आइच्चं भणेज्जा उदितो, का-
रणे वा उदितं अणुदितं भणेज्जा, अन्थं गतं वा भणेज्जा ।
(घरतीति)भावतो अन्नस्सऽट्ठा । दुल्लभे त्ति-दुल्लभे गिलाणादि-
पाओगे अप्पाणे अन्नस्स वा अट्ठा परववएसं करेति ।
अतवसी वि सो तवस्सीति अप्पाणं भणेज्जा, तस्स वा
तवस्सिस्सऽट्ठा तं णेमि । अगिलाणं वा गिलाणं अप्पाणं भणे-
ज्जा, जेण वा परववदेसेण लभति तं ववदेसग्गहणं वा
करेति । नि० चू० ११ उ० । आ० चू० । (अन्ययुथिकान् प्रति
विपर्यासविषयः 'अरणउत्थिय' शब्दे प्रथमभागे ४७२
पृष्ठ गतः ।)

विष्परियासिभूय-विपर्यासीभूत-त्रि० । अधुपपन्ने, आचा०
२ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० ।

विष्पलाव-विष्पलाप-पुं० । विविधे अनर्थके वचसि, स्था० ७
ठा० ३ उ० । तं० ।

विष्पवसिय-विप्रोषित-त्रि० । देशान्तरं गन्तुं प्रवृत्ते, स्था०
१ श्रु० २ अ० ।

विप्रोष्य-अव्य० । परदेशं गन्वेत्यर्थे, "पंचाहेण वा विष्प-
वसियआ वा गच्छेज्जा ।" आचा० २ श्रु० १ चू० ५
अ० २ उ० ।

विष्पसाय-विप्रसाद-पुं० । विविधः प्रसादो विप्रसादः ।
आगमदृष्ट्याऽऽत्मनो विविधैरुपायैरिन्द्रियप्रणिधानप्रमा-
दादिभिः प्रसादे, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

विष्पहूण-विप्रहीण-त्रि० । विविध-प्रकर्षेण हीनो-रहितः ।
वृ० ४ उ० । सूत्र० । विमुक्ते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । अपगत-
कर्त्तव्यविधेके, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

विष्पित्तु-विष्पित्वा-अव्य० । कुट्टयित्वेत्यर्थे, वृ० २ उ० ।

विष्पिय-विष्पित-त्रि० । यस्य जातमात्रस्यैवाङ्गुष्ठप्रदेशिन्याम-
ध्यमाभिर्मलमित्वा वृषणद्वयं गालितं तादृशं नपुंसकभेदे,
वृ० १ उ० ३ प्रक० । ग० । घ० । पं० भा० । पं० चू० ।

विष्पुय-विष्पुत-त्रि० । विक्षुभे, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

विष्पुस-विष्पु-न० । मूत्रस्य पुरीषस्य वाऽवयवेषु आ० म०
१ अ० ।

विष्पेक्खिय-विप्पेक्षित-न० । विविधमर्जाक्षिकटाक्षादिभिर्भे-
दैः प्रेक्षितं विप्पेक्षितम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । निरीक्षिते, नि०
चू० १ उ० । प्रश्न० । विशेष० । भ० ।

विष्पोसहि-विप्रोषधि-पुं० । मूत्रपुरीषयोरवयवो विप्रबुध्य-
ते । अन्यं त्वाहुः-वि इति-उच्चारः प्र इति-प्रश्रवणम् ओ-
षधिर्यस्येति । लब्धिभेदे, यस्य हि विप्रुषः परस्य व्याध्यपन-
यनसमंथा भवन्ति । विशेष० । औ० । आ० म० । ग० । प्रश्न० ।
विष्पोसादिगहणेण विट्स्स गहणं कीरइ तं चेव विट्ठं ओ
साहिस्सामन्थज्जंण विष्पोसहि भन्नति । आ० चू० १ अ० ।
'मुत्तपुरीसाण विष्पुसो विष्पो' त्ति । मूत्रपुरीषयोर्विप्रुपोऽव-

यवाः इह विप्रबुध्यते-विष्पुसो वावि' त्ति पाठस्तु ग्रन्था-
न्तरेष्वदृष्टत्वादुपेक्षितः । अथवा-अवश्यमेतद्व्याख्यानेन
प्रयोजनं तदित्थं व्याख्येयम्-वाशब्दः-समुच्चये, अपिश-
ब्द-एवकारार्थां, भिन्नक्रमश्च । ततो मूत्रपुरीषयोरवयववा इह
विप्रबुध्यते इति । अन्ये तु भाषन्ते-'वि इति' द्विष्ठा, प्र इति
प्रश्रवणं-मूत्रं सूचकत्वात् सूचयेति । ततः 'एष त्ति' ए-
तौ विष्मूत्रावयवौ, 'अन्ने य' त्ति अन्ये च खेलजल्लके-
शनखादयो बहवः सर्वे च समुदिता अवयवा येषां साधूनां
सुरभयो रोगोपशमसमर्थाश्च त साधवो भवन्ति । कथंभू-
ता ? इत्याह-'त उस्सहि पत्ति' त्ति ते च ते औषधयश्च त-
दौषधयो विष्मूत्रखेलजल्लकेशनखाद्यौषधयः सर्वौषधयश्च
साधवो भवन्तीत्यर्थः । एतदुक्तं भवति-यन्माहात्म्यान्मू-
त्रपुरीषावयवमात्रमपि रोगराशिप्रणाशाय संपद्यते सुरभि-
च सा विप्रुडौषधिः । प्रव० २७० द्वार । पा० ।

विष्पंदमाण-विस्पन्दमान-न० । अस्वतन्त्रे, इतश्चैतश्च धा-
वति, आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।

विष्फाल-विस्फाल-धा० । विघाटने, विविधैः प्रकारैः स्फा-
लने, नि० चू० ४ उ० । पृच्छायाम्, विष्फालेइ देशीवच-
नमेतत् ; पृच्छतीत्यर्थः । विष्फालनं त्ति वा पुच्छणं त्ति वा
एगट्टमिति वचनात् । व्य० १ उ० ।

विष्फालिय-विस्फाल्य-अव्य० । भृशं पाटयित्वेत्यर्थे, आ-
चा० २ श्रु० १ चू० ३ अ० २ उ० ।

विस्फारित-त्रि० । विकाशिते, "विष्फालियपुंडरीकय-
णा" विस्फारितं रविकिरणैर्विकाशितं यत्पुण्डरीकं-सि-
तपद्मं तद्वन्नयने येषां ते विस्फारितपुण्डरीकनयनाः । जी०
३ प्रति० ४ अधि० ।

विष्फुजिय-विस्फुजित-त्रि० । सम्यग्व्याख्यानविलसिते, प्रति० ।
विष्फुरंत-विस्फुरत्-त्रि० । विविधं परिणमति, प्रति० । इत-
स्ततस्तडफडति, उक्त० १६ अ० ।

विफल-विफल-त्रि० । फलासाधने, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

विवद्ध-विवद्ध-त्रि० । विशेषेण बद्धे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

विवुह-विवुध-त्रि० । कुल्ले, आ० म० १ अ० । पुं० । देवे, हरिभ-
द्रसूरिमित्रस्य मानदेवसुगुरोः शिष्ये, ग० ३ अधि० ।

विवोह-विवोध-पुं० । जागरणे, पञ्चा० १ विव० । आ० म० ।

विभंत-विभ्रांत-त्रि० । विविधं भ्रान्ते, आचा० १ श्रु० ६
अ० ४ उ० ।

विभंस-विभ्रंस-पुं० । प्राणातिपाते, प्राणिप्राणवियोजने,
स्था० ५ ठा० १ उ० ।

विभ्रम-विभ्रम-पुं० । क्षिप्तचित्ततादिरूपसंभवे, वृ० ३ उ० । व-
क्त्रमनसोभ्रान्तत्वे, स० ३५ सम० । रा० । आ० म० । पं०
व० । पञ्चदश गौणालीके, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । (वि-
भ्रमस्वरूपम् 'अवभ' शब्दे प्रथमभागे ६७६ पृष्ठे गतम् ।)
भूसमुद्भव, स्था० १ श्रु० १ अ० । शृङ्गाररसप्रभवे मनसोऽ-
स्थिरत्वे, "यस्मिन्तद्वृत्तरनवस्थितत्वं, शृङ्गारजं विभ्रम उच्य-

तेऽनौ । ” उक्तं १५ अ० । विभ्रमविलेपकिलिकिञ्चितादि-
वियुक्तत्वम् । विभ्रमो-वक्त्रमनसोभ्रान्तता विलेपस्तस्यैवा-
भिधयार्थं प्रत्यनासकृता, किलिकिञ्चितं-रोषभयाभिलाषादि-
भावानां युगपदसकृत्करणम्, आदिशब्दात्-मनोदोषान्तर-
परिग्रहस्तैर्वियुक्तं यत्तत्तथा तद्भावस्तत्त्वम् ॥ २६ ॥ औ० ।

विभ्रमलग्न-विह्वलगति-त्रि० । अर्धवितर्कगतिमत्सु, जं० वत्त० ।
विभिभटिमच्छ-विभिभटिमत्स्य-पुं० । मत्स्यभेदे, विपा० १
श्रु० ८ अ० ।

विभिभसमाण-विभ्रश्यत्-त्रि० । असकृद्दीप्यमाने, आ० म०
१ अ० ।

विभंग-विभङ्ग-पुं० । विपरीतो भङ्गः-परिधिप्रकारो यस्मिन्
तद् विभङ्गमिति । प्रच० २२६ द्वार । प्रज्ञा० । सूत्र० । कर्म० ।
मिथ्याद्वेषवधौ, स्था० ३ ठा० ३ उ० । पं० सं० । नि० चू० ।
विभंगण-विभङ्गज्ञान-त० । विरुद्धो, वितथो वाऽयथा
वस्तुभङ्गो-वस्तुविकल्पो यस्मिन्स्तद्विभङ्गं तच्च तज्ज्ञानं च
साकारत्वादिति । मिथ्यात्वसहितावधौ, स्था० ।

सत्तविहे विभंगणो पष्पत्ते, तं जहा-एकदिमिलोगा-
भिगमे १, पंचदिसिलोगाभिगमे २, किरियावरणे जीवे
३, मुदग्गे जीवे ४, अमुदग्गे जीवे ५, रूवी जीवे ६,
सच्चमिणं जीवा७ । तत्थ खलु इमे पढमे विभंगणो ज-
या णं तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा विभंग-
णो समुप्पज्जति, से णं तेणं विभंगणोणं समु-
प्पन्नेणं पासइ । पाईणं वा पडीणं वा दाहिणं वा उदीणं
वा उड्डं वा ० जाव सोहम्मे कप्पे तस्स णमेवं भवइ-अ-
त्थि णं मम अइसेसे णाणदंसणे समुप्पन्ने एगदिसिं लो-
गाभिगमे, संतेगइया समणा वा माहणा वा एवमाहंसु
पंचदिसिं लोगाभिगमे, जे ते एवमाहंसु मिच्छं ते एव-
माहंसु पढमे विभंगणो १ । अहावरे दोच्चे विभंग-
णो, जया णं तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा
विभंगणो समुप्पज्जइ से णं तेणं विभंगणोणं समुप्प-
न्नेणं पासइ, पाईणं वा पडीणं वा दाहिणं वा उदीणं
वा उड्डं ० जाव सोहम्मे कप्पे तस्स णमेवं भवइ-अत्थि
णं मम अइसेसे णाणदंसणे समुप्पन्ने पंचदिसिं लोकाभि-
गमे संतेगइया समणा वा माहणा वा एवमाहंसु एगदिसिं
लोकाभिगमे जे ते एवमाहंसु मिच्छं ते एवमाहंसु, दोच्चे
विभंगणो २ । अहावरे तच्चे विभंगणो, जया णं
तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा विभंगणो समु-
प्पज्जइ, से णं तेणं विभंगणोणं समुप्पन्नेणं पासइ पाणं
अइवाएमाणे मुंसं वयमाणे अदिन्नमादित्तमाणे मेहुणं प-
डिसेवमाणे परिग्गहं परिग्गहमाणे वा राइभोयणं भुंज-
माणे वा पावं च णं कम्मं कीरमाणं णो पासइ, तस्स ण-
मेवं भवइ-अत्थि णं मम अइसेसे णाणदंसणे समुप्पन्ने

किरियावरणे जीवे संतेगइया समणा वा माहणा वा एव-
माहंसु नो किरियावरणे जीवे, जे ते एमाहंसु मिच्छं ते
एवमाहंसु तच्चे विभंगणो ३ । अहावरे चउत्थे विभं-
गणो, जया णं तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा
० जाव समुप्पज्जइ, से णं तेणं विभंगणोणं समुप्पन्नेणं
देवामेव पासइ बाहिरब्भंतरए पोग्गले परियाइत्ता पुढगत्तं
णाणत्तं फुसित्ता फुरित्ता फुट्टित्ता विगुच्चित्ता णं विगुच्चित्ता
णं चिट्ठित्तए तस्स णमेवं भवइ-अत्थि णं मम अइसेसे णा-
णदंसणे समुप्पन्ने मुदग्गे जीवे संतेगइया समणा वा माहणा
वा एवमाहंसु अमुदग्गे जीवे, ते एवमाहंसु मिच्छं ते
एवमाहंसु चउत्थे विभंगणो ४ । अहावरे पंचमे विभं-
गणो, जया णं तहारूवस्स समणस्स ० जाव समुप्पज्जइ
से णं तेणं विभंगणोणं समुप्पन्नेणं देवामेव पासइ
बाहिरब्भंतरए पोग्गले अपरियाइत्ता पुढगत्तं णाणत्तं
० जाव विउच्चित्ता णं चिट्ठित्तए तस्स णमेवं भवइ-अत्थि
० जाव समुप्पन्ने अमुदग्गे जीवे संतेगइया समणा वा मा-
हणा वा एवमाहंसु मुदग्गे जीवे जे ते एवमाहंसु मिच्छं
ते एवमाहंसु पंचमे विभंगणो ५ । अहावरे छट्ठे विभं-
गणो-जया णं तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा
० जाव समुप्पज्जइ से णं तेणं विभंगणोणं समुप्पन्नेणं
देवामेव पासइ बाहिरब्भंतरए पोग्गले परियाइत्ता वा अ-
परियाइत्ता वा पुढगत्तं णाणत्तं फुसित्ता ० जाव विउच्चि-
त्ता चिट्ठित्तए तस्स णमेवं भवइ-अत्थि णं मम अइसेसे
णाणदंसणे समुप्पन्ने रूवी जीवे संतेगइया समणा वा मा-
हणा वा एवमाहंसु अरूवी जीवे जे ते एवमाहंसु मिच्छं
ते एवमाहंसु छट्ठे विभंगणो ६ । अहावरे स-
त्तमे विभंगणो जया णं तहारूवस्स समणस्स
वा माहणस्स वा विभंगणो समुप्पज्जइ से णं
तेणं विभंगणोणं समुप्पन्नेणं पासइ सुहुभेणं वाउ-
काएणं फुडं पोग्गलकायं एयंतं वेयंतं चलंतं खु
ब्भंतं फंदंतं घट्टंतं उदीरंतं तं तं भावं परिणमतं तस्स णमेवं
भवइ-अत्थि णं मम अइसेसे णाणदंसणे समुप्पन्ने सच्चमिणं
जीवा संतेगइया समणा वा माहणा वा एवमाहंसु जीवा
चेव अजीवा चेव, जे ते एवमाहंसु मिच्छं ते एवमाहंसु
तस्स णमिमे चत्तारि जीविकाया णो सम्ममुवगया भ-
वंति, तं जहा-पुढविकाइया आऊ तेऊ वाउकाइया । इच्चे-
एहिं चउहिं जीविकाएहिं मिच्छादंदं पवत्तेइ सत्तमे वि-
भंगणो ॥ ७ ॥ (सू०—५४२)

सत्तविहे ' त्यादि सत्तविधं-सत्तप्रकारं विरुद्धो
वितथो वा अन्यथा वस्तुभङ्गो-वस्तुविकल्पो यस्मिन्-

द्विभङ्गं तच्च तज्ज्ञानं च साकारव्यादिति विभङ्गज्ञानं मिथ्यात्वसहितोऽवधिर्मित्यर्थः । 'एगदिस्' इति एकस्यां दिशि एकया दिशा पूर्वोदिकेत्यर्थः । लोकाभिगमः—लोकावबोध इत्येकं विभङ्गज्ञानम् । विभङ्गता चास्य शेषदिक्षु लोकस्यानभिगमेन तत्प्रतिषेधनादिति १ । तथा पञ्चसु दिक्षु लोकाभिगमो नैकस्यां कस्यांचिदिर्हाति इहापि विभङ्गता एकदिशि लोकनिषेधादिति २ । क्रियामात्रस्यैव प्राणातिपातादङ्गीर्षेः क्रियमाणस्य दर्शनात्तदेतुः कर्मणश्चादर्शनात् क्रियैवावरणं कर्म यस्य स क्रियावरणः, काऽसौ ?—जीव इत्यवष्टम्भपरं यद्विभङ्गं तत्तृतीयं, विभङ्गता चास्य कर्मणोऽदर्शननानभ्युपगमादवमुत्तरत्रापि विभङ्गताऽवसेयेति ३ । 'मुदग्गं' इति बाह्याभ्यन्तरपुद्गलरचितशरीरं जीव इत्यवष्टम्भवत् भवनवत्यादिदेवानां बाह्याभ्यन्तरपुद्गलपर्यादानतो वैक्रियकरणदर्शनादिति चतुर्थम् ४ । 'अमुदग्गं जीव' इति देवानां बाह्याभ्यन्तरपुद्गलादानविरहेण वैक्रियवतां दर्शनाद् अबाह्याभ्यन्तरपुद्गलरचितावयवशरीरो जीव इत्यवसायवत् पञ्चमम् ५ । तथा 'रूवी जीव' इति देवानां वैक्रियशरीरवत्तादर्शनादप्येव जीव इत्यवयववष्टम्भवत् षष्ठमिति ६ । तथा 'सव्वमिणं जीव' इति घायुना चलनः पुद्गलकायस्य दर्शनात्सर्वमिव वस्तु जीवा एव चलनधर्मोपेतत्वादित्येवं निश्चयवत्सप्तममिति । संग्रहवचनमेतत् 'तत्थे' त्यादि त्वेतस्यैव विवरणवचनमुत्तानार्थमेव, नवरम् 'तत्थे' इति तेषु सप्तसु मध्ये 'जया णं' इति यस्मिन्काले 'स णं' इति इह तदेति गम्यन्तं स विभङ्गी 'पासइ' इति उपलक्षणत्वाज्ज्ञानार्ताति च अन्यथा ज्ञानत्वं विभङ्गस्य न स्यादिति । 'पाईणं वे' त्यादि, वा विकल्पार्थः 'उहं जाव सोहस्मे कप्पे' इत्यनेन सौधमर्मात्परतः किल प्रायः बालतपस्विनो न पश्यन्तीति दर्शितम् तथाऽवधिमतोऽप्यधोलोको दुरधिगमो विभङ्गज्ञानिनस्तु सुतरामित्यधोदिदर्शनमिह नाभिहितं दुरधिगम्यता चाधोलोकस्य त्रिस्थानकऽभिहितेति । 'एवं भवइ' इति एवंविधो विकल्पो भवति—यदुत अस्ति मे अतिशेषं शेषाण्यतिक्रान्तं; सातिशयमित्यर्थः । ज्ञानं च दर्शनं च, ज्ञानेन वा दर्शने ज्ञानदर्शने ततश्चैकदिशो दर्शनेन तत्रैव लोकस्थोपलम्भादह—एकदिशि लोकाभिगम इति, एकदिग्मात्र एव लोकस्तथोपलम्भादिति भावः । सन्ति-विद्यन्ते एकैकं श्रमणा वा ब्राह्मणा वा ते चैवमाहुः—अन्यास्वपि पञ्चसु दिक्षु लोकाभिगमो भवति, तास्वपि तस्य विद्यमानत्वात् । ये ते एवमाहुः—यदुत पञ्चस्वपि दिक्षु लोकाभिगमो मिथ्या ते एवमाहुरिति प्रथमं विभङ्गज्ञानमिति १ । अथापरं द्वितीयम्—तत्र 'पाईणं वे' त्यादौ वाशब्दश्चकारार्थो द्रष्टव्यः, विकल्पार्थत्वं तु पञ्चानां दिशां पश्यन्ता न गम्यन्ते; एकस्या एव च गम्यन्ते । तथा च प्रथमद्वितीययोर्विभङ्गयोर्भेदे न स्यादिति । कचिद् वाशब्दान् दृश्यन्त एवेति २, प्राणानतिपातयमानानित्यादिषु जीवानिति गम्यन्ते, 'नो किरियावरणं' इति अपि तु कर्मावरण इति ३, 'देवामेव' इति देवानेव भवनवत्यादीनेव । 'बाहिरम्भन्तरे' इति बाह्यान्—शरीरावगाहक्षेत्रादभ्यन्तरान्—अवगाहक्षेत्रस्थान् पुद्गलान्—वैक्रियवर्णारूपान् पर्यादाय परि—समस्तात् वैक्रियसमुद्रातेनादाय गृहीत्वा 'पुदेगत्तं' इति पृथक्कालदेशभे-

देन कदाचित्; कचिदित्यर्थः । एकत्वम्—एकरूपत्वम्, नानात्वम्—नानारूपत्वं विकृत्य उत्तरवैक्रियतया 'चिद्विच्छेद' इति स्थातुम्—आसितुं प्रवृत्तानिति वाक्यशेष इति संबन्धः । कथं विकृत्येत्याह 'कुसित्ता' तानेव पुद्गलान् स्पृष्ट्वा तथाऽऽत्मना स्फुरित्वा—वीर्यमुज्जास्य पुद्गलान् वा स्फोरयित्वा तथा स्फुटित्वा—प्रकाशीभूय पुद्गलान् वा स्फोटयित्वा वाचनान्तरं तु पदद्वयमपरमुपलभ्यते । तत्र संवर्त्य सारानेकीकृत्य निवर्त्य असारान् पृथक्कृत्येति, अथवा—पर्याप्तपुद्गलैरुत्तरवैक्रियशरीरस्यैकत्वं नानात्वं च कर्मतापन्नं स्पृष्ट्वा प्रारभ्य तथा स्फुरत् कृत्वा—स्फुटं कृत्वा सम्—एकीभावेन वर्तितं सामान्यनिष्पन्नं कृत्वा निवर्तिनं कृत्वा सर्वथा परिसमाप्य, किमुक्तं भवति—विकुर्व्य—वैक्रियं कृत्वा नवौदारिकतयति, तस्येति—विभङ्गज्ञानिनो बाह्याभ्यन्तरपुद्गलपर्यादानप्रवृत्तदेवान् पश्यत एवं भवति इति विकल्पो जायते । 'मुदग्गं' इति बाह्याभ्यन्तरपुद्गलरचितशरीरो जीव इति ४, अथापरं पञ्चमम्—तत्र बाह्याभ्यन्तरान् पुद्गलान् अपर्यादायेत्यत्र निषेधस्य वैक्रियसमुद्रातापक्षित्वाऽदुपपत्तिक्षेत्रस्थां स्तूपत्तिकालं गृहीत्वा भवधारणीयशरीरस्यैकत्वमेकदेवापेक्षया कण्ठावयववापत्तया वा, नानात्वं त्वनकदेवापत्तया हस्ताङ्गुल्यावयववापत्तया वा, विकुर्व्य स्थातुं प्रवृत्तानित्यादि शेषं प्राग्वत् बाह्यापुद्गलपर्यादानं हि विनोत्तरवैक्रियैकत्वनामात्वे किल न भवति; इति भवधारणीयमिहाधिकृतम्, तदेवमबाह्याभ्यन्तरपुद्गलरचितशरीरदेवदर्शनात्तस्यैव विकल्पो भवति । 'अमुदग्गं' इति अबाह्याभ्यन्तरपुद्गलरचितावयवशरीरो जीव इति ५ । 'रूवी जीव' इति पुद्गलानां पर्यादानं अपर्यादानं च वैक्रियरूपस्यैकानेकरूपस्य देवेषु दर्शनादूपावनेव जीव इत्यवसायो जायते तस्य अरूपस्य कदाचनाप्यदर्शनादिति ६ । 'सुहुमे' त्यादि सूदेमेण—मन्देन न तु सूदमनामकर्मोदयवर्तिना तस्य वस्तुचालनासमर्थत्वात् । 'कुडं' इति स्पृष्टं पुद्गलकायं—पुद्गलराशिम् 'एयंतं' इति एजमानं—कम्पमानं वेजमानं—विशेषण कम्पमानं चलन्तं स्वस्थानादन्यत्र गच्छन्तं लुभ्यन्तम् अधोनिमज्जन्तं स्पन्दन्तम्—ईषच्छलन्तं घट्टयन्तं वस्त्वन्तरं स्पृशन्तमुदीरयन्तं वस्त्वन्तरं प्रेरयन्तं तं तमनाख्येयमनेकविधं भावं पर्यायं परिणमन्तं—गच्छन्तम् 'तं सव्वमिणं' इति सर्वमिदं चलत्पुद्गलजातं जीवाः स्पन्दनलक्षणजीवधर्मोपेतत्वाद्यच्च चलत्पि श्रमणादयो जीवाश्चाजीवाश्चेति प्राहुस्तन्मिथ्यात तदध्यवसाय इति, 'तस्स णं' इति तस्य विभङ्गज्ञानवतः 'इमे' इति वक्ष्यमाणा न सम्यगुपगताः अचलनावस्थायां जीवत्वेन न बोधविपर्ययाभूताः, तद्यथा—पृथिव्येतजोवायवः, चलनदोहदादिधर्मवतां असानामेव दोहदादिप्रसधर्मवतां वनस्पतीनामेव च जीवतया प्रज्ञानात् । पृथिव्यादीनां तु घायुचलनेन स्वतश्चलनेन च असत्येनैव प्रज्ञानात् स्थावरजीवतया तु तेषामनभ्युपगमाच्चेति । 'इधेएहि' इति हेतारेतेषु चतुर्थे जीवनिकायेषु मिथ्यात्वपूर्वो दण्डो हिंसामिथ्यादण्डस्तं प्रवर्तयति तद्रूपानभिज्ञः संस्तान् हिनस्ति निहुते चेति भाव इति सप्तमं विभङ्गज्ञानमिति ७ । स्था० ७ ठा० ३ उ० । पा० । अनु० ।

विभङ्गज्ञानविषयः—

विभंगनाणस्स णं भंते ! केवइए विसए पणत्ते?, गोयमा! से समासओ चउव्विहे पणत्ते, तं जहा-दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ । दव्वओ णं विभंगनाणी विभंगनाणपरिगयाइं दव्वाइं जाणइ पासइ, एवं ० जाव भावओ णं विभंगनाणी विभंगनाणपरिगए भावे जाणइ पासइ । (सू० ३२२ +)

‘दव्वओ णं विभंगनाणी’ त्यादि ‘जाणइ’ त्ति विभङ्गज्ञानेन ‘पासइ’ त्ति अवधिदर्शनेनति । भ० = श० २ उ० । (‘आहि’ शब्दे तृतीयभागे १३६ पृष्ठे विभङ्गवक्रव्युत्पत्त्या ।)

विभङ्गज्ञानेन देवोऽपरं पश्यति । देवाधिकारादिदमाह—

अविसुद्धलेमे णं भंते ! देवे असमोहएणं अप्पाणएणं अविसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणति पामति १, १ । गोयमा ! णो तिण्णु समेट्ठे, एवं अविसुद्धलेसे असमोहएणं अप्पाणएणं विसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ २ । अविसुद्धलेसे समोहएणं अप्पाणएणं अविसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ ३ । अविसुद्धलेसे देवे समोहएणं अप्पाणएणं विसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ ४ । अविसुद्धलेसे समोहया असमोहएणं अप्पाणएणं अविसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ ५ । अविसुद्धलेसे समोहया असमोहएणं अप्पाणएणं विसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ ६ । विसुद्धलेसे असमोहएणं अप्पाणएणं अविसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ १ । विसुद्धलेसे असमोहएणं विसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ २ । विसुद्धलेसे णं भंते ! देवे समोहएणं अविसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ ?, हंता जाणइ पासइ । एवं विसुद्धलेसे णं भंते ! देवे समोहएणं विसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ ?, हंता जाणइ ४ । विसुद्धलेसे समोहया समोहएणं अविसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ ५ । विसुद्धलेसे समोहया समोहएणं विसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ ६ । एवं हेट्ठिल्लएहिं अट्ठहिं न जाणइ न पासइ उवरिल्लएहिं चउहिं जाणइ पासइ । सेव भंते ! भंते ! त्ति ॥ (सू० २५४)

‘अविसुद्धे’ त्यादि, ‘अविसुद्धलेसे णं’ त्ति अविसुद्धलेश्यो विभङ्गज्ञानो देवः ‘असमोहएणं अप्पाणएणं’ त्ति अनुपयुक्ततात्मना, इहाविशुद्धलेश्यः १ असमवहतात्मना देवः २ अविसुद्धलेश्यं देवादिकम् ३ इत्यस्य पदत्रयस्य द्वादश विकल्पा भवन्ति, तद्यथा— ‘अविसुद्धलेसे णं देवे असमोहएणं अप्पाणएणं अविसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ ?, नो इण्णु समेट्ठे’ इत्येको विकल्पः १ । ‘अविसुद्धलेसे अस-

मोहएणं विसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ, नो इण्णु समेट्ठे’ इति द्वितीयः—२ । ‘अविसुद्धलेसे समोहएणं अविसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ, नो इण्णु समेट्ठे’ इति तृतीयः—३ । ‘अविसुद्धलेसे समोहएणं विसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ, नो इण्णु समेट्ठे’ इति चतुर्थः ४ । ‘अविसुद्धलेसे समोहया समोहएणं अप्पाणएणं अविसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ, नो इण्णु समेट्ठे’ इति पञ्चमः ५ । ‘अविसुद्धलेसे समोहया समोहएणं विसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ, नो इण्णु समेट्ठे’ इति षष्ठः ६ । ‘विसुद्धलेसे असमोहएणं अप्पाणएणं अविसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ, नो इण्णु समेट्ठे’ इति सप्तमः ७ । विसुद्धलेसे असमोहएणं विसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ, नो इण्णु समेट्ठे’ इति अष्टमः ८ । एतैरष्टभिर्विकल्पैर्न जानाति, तत्र षडभिर्मिथ्यादृष्टत्वात् द्वाभ्यां त्वनुपयुक्तत्वादिति । ‘विसुद्धलेसे समोहएणं अविसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ ?, हंता जाणइ’ इति नवमः ९ । ‘विसुद्धलेसे समोहएणं विसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ ? हंता जाणइ’ इति दशमः १० । विसुद्धलेसे समोहया समोहएणं अप्पाणएणं अविसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ ?, हंता जाणइ त्ति एकादशः ११ । ‘विसुद्धलेसे समोहया समोहएणं अप्पाणएणं विसुद्धलेसे देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ’ त्ति द्वादशः १२ । एभिः पुनश्चतुर्भिर्विकल्पैः सम्यग्दृष्टत्वादुपयुक्तत्वानुपयुक्तत्वाच्च जानाति, उपयोगानुपयोगपक्षे उपयोगांशस्य सम्यग्ज्ञानहेतुत्वादिति । एतदवाह—‘एवं हेट्ठिल्लहिं’ इत्यादि, वाचनान्तरे तु सर्वमेवैव साक्षाद् दृश्यत इति । भ० ६ श० ६ उ० ।

विभंगु-विभङ्ग-न० । तृणभेद, प्रज्ञा० १ पद ।

विभङ्ग-विभज्य-त्रि० । विभक्तुं शक्ये, स्था० ३ ठा० २ उ० ।

विभज्य-अव्य० । पृथक्कृत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

विभज्जवाय-विभज्यवाद-पु० । स्याद्वादे, “संकेज या सं-कितभावभिन्नसू, विभज्जवायं य वियागरेज्जा” विभज्यवादः-स्याद्वादस्ते सर्वत्रास्वलिते लोकव्यवहाराविसंवादिनया सर्वव्यापिते स्वानुभवसिद्धे वदेत् । अथवा-सम्यग्गर्थान् विभज्य पृथक् कृत्वा तद्वादे वदेत् । सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

विभक्त-विभक्त-त्रि० । विभागवति, तं० जी० । विविक्रे, प्र-अ० ४ आश्र० द्वार । दृश्यमानान्तरे, भ० ७ श० ६ उ० । औ० । ज० । पृथग्व्यवस्थापिते, आ० म० १ अ० । आचा० । भोजनविशेषरहितं, ज० २ वक्त० । भावे क्तः । नपु० । विभागे, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

विभक्ति-विभक्ति-स्त्री० । विभजने-विभक्तिः । विभक्तायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । पार्थक्येन स्वरूपप्रकटने, न० ।

विभक्तिनिक्षेपः—

शिकसेवो विभक्तीए, चउव्विहो दुविह होइ दव्वम्मि ।

आगमनोआगमओ, नोआगमओ अ सो तिबिहो ॥५२॥

जाणगसरीरभविण, तव्वइरित्ते य सो भवे दुविहा ।

जीवाणमजीवाण य, जीवविभक्ती तहिं दुविहा ॥५४॥

सिद्धाणमसिद्धाण य, अजीवाणं तु होइ दुविहा उ ।

रूवीणमरूवीण य, विभासियव्वा जहा सुत्ते ॥ ५५५ ॥
भावम्मि विभत्ती खलु-नायव्वा छविहम्मि भावम्मि ।
अहिगारो एत्थं पुण, दव्वविभत्तीए अज्जयणे ॥ ५५६ ॥

तथा विभक्तिनिक्षेपे सति विभक्तिर्भवेत् द्विविधा-द्विप्रकारा द्वैविध्यं चास्याः संबन्धिभेदादेवेति । तमाह—जीवानाम-जीवानां च कोऽर्थः १ जीवविभक्तिः—जीवानां विभागेनावस्थापनम्, एवमजीवविभक्तिश्च । उत्तरत्राप्येवमेव संबन्धिभेदाद् भेदो व्याख्येयः । 'तर्हि' ति वचनव्यत्ययात्तयोर्जीवाजीवविभक्त्यार्मध्ये द्विविधा—सिद्धानामसिद्धानां च—'अजीवाणं तु' ति तुग्गिशब्दार्थस्ततोऽजीवानामपि भवति 'दुविहा उ' ति तु अवधारणं, ततो द्विविधैव रूपिणामरूपिणां च विभाषितव्या—विशेषणं व्यक्तं वक्तव्या, यथा सूत्रं-प्रक्रान्ताध्ययनरूपे, इह तु प्रक्रमायाताऽपि पौनरुक्त्यप्राप्तेरसौ न प्रतिपाद्यत इति भावः । भाधे—भावनिक्षेपे विभक्तिः, खलु-निश्चितं ज्ञातव्या पदविधे भाधे-पदप्रकारौदयिकादिभावविषया । आह—एवमनेकविधायां विभक्ताविह कयाऽधिकारः ?, उच्यते-अधिकारः-अधिकृतं श्रुतिं प्रस्तुते-पुनःशब्दो-वाक्यान्तरोपन्यासे द्रव्यविभक्त्या जीवाजीवद्रव्यविभागावस्थापनरूपया तस्या एवात्र प्रदर्श्यमानत्वादिति भावः । इति निर्युक्तिगाथाएकाव्ययार्थः इत्यवसितो नाम निष्पन्ननिक्षेपः । उत्त० पाई० ३६ अ० ।

सांप्रतं विभक्तिपदनिक्षेपार्थमाह—

णामं ठवणं दविए, खेत्ते काले तहव भाधे य ।
एसो उ विभत्तीए, णिक्खेवो छविहो ॥ ६६ ॥

'नामं ठवणं' त्यादि, विभक्त्यर्थावस्थापनाद्व्यञ्जककालभावभेदात् पोढा निक्षेपः । तत्र नामविभक्तिर्यस्य कस्य—चित् सन्नित्ताद्रव्यस्य विभक्तिरिति नामं क्रियते, तद्यथा-सादयोऽष्टौ विभक्तयस्तिवादयश्च । स्थापनाविभक्तिस्तु यत्र ता एव प्रातिपदिकाद्धातोर्वा परेण स्थाप्यन्ते पुस्तकपत्रकादिन्यस्ता वा । द्रव्यविभक्तिर्जीवाजीवभेदाद् द्विधा, तत्रापि जीवविभक्तिः सांसारिकेतरभेदाद् द्विधा तत्राप्य-सांसारिकजीवविभक्तिर्द्रव्यकालभेदाद् द्वेधा, तत्र द्रव्यतस्तीर्थातीर्थसिद्धादिभेदात्पञ्चदशधा । कालतस्तु प्रथम—समयसिद्धादिभेदादेनैकधा । सांसारिकजीवविभक्तिरिन्द्रियजातिभवंभेदान्त्रिधा । तत्रेन्द्रियविभक्तिः—एकेन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियभेदात्पञ्चधा, जातिविभक्तिः—पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिव्रजभेदात् पोढा, भवविभक्तिर्नारकतिर्थ्यमनुष्यामरभेदाच्चतुर्धा, अजीवद्रव्यविभक्तिस्तु रूपरूपिद्रव्यभेदाद् द्विधा । तत्र रूपिद्रव्यविभक्तिश्चतुर्धा, तद्यथा-स्कन्धाः स्कन्धदेशाः स्कन्धप्रदेशाः परमाणुपुद्गलाश्च । अरूपिद्रव्यविभक्तिर्दशधा, तद्यथा—धर्मास्तिकाया धर्मास्तिकाय-स्य देशो धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः । एवमधर्माकाशयोरपि प्रत्येकं त्रिभेदता द्रष्टव्या, अद्भासमयश्च दशम इति । तत्र-विभक्तिश्चतुर्धा, तद्यथा—स्थानं दिशं द्रव्यं स्वामित्वं चाश्रित्य । तत्र स्थानाश्रयणादूर्ध्वोऽधोऽपि विभागव्यवस्थिता लोको वैशाखस्थानस्थपुरुष इव कटिस्थकरयुग्म इव द्रष्टव्यः । तत्राप्यधोलोकाविभक्तिः—रत्नप्रभायाः सप्त नरकपृथि-

व्यः, तत्रापि सीमन्तकादिनरकेन्द्रकावलिकाप्रविष्टपुष्पावकीर्णकवृत्तत्रयस्त्रचतुरस्रादिनरकस्वरूपनिरूपणम् । तिर्यग्लोकविभक्तिस्तु-जम्बूद्वीपलवणसमुद्रधानकीखण्डकालोदसमुद्रेत्यादिद्विगुणद्विगुणवृद्धा द्वीपसागरस्वयंभूरमणपर्यन्तस्वरूपनिरूपणम् । ऊर्ध्वलोकाविभक्तिः—सौधर्माद्या उपर्युपरिव्यवस्थिता द्वादश देवलोकाः नव प्रैवेयकानि पञ्च महाविमानानि, तत्रापि विमानेन्द्रकावलिकाप्रविष्टपुष्पावकीर्णकवृत्तत्रयस्त्रचतुरस्रादिविमानस्वरूपनिरूपणमिति । दिगाश्रयेण तु पूर्वस्यां दिशि व्यवस्थितम्, क्षेत्रंमवमपरास्वपीति द्रव्याश्रयणाच्छालिक्षेत्रादिकं गृह्यते, स्वाभ्याश्रयणाच्च देवदत्तस्य क्षेत्रं यज्ञदत्तस्य वेति । यदि वा-क्षेत्रविभक्तिर्याऽनार्यक्षेत्रभेदाद् द्विधा । तत्राप्यार्यक्षेत्रमर्धपट्टिशतिजनपदोपलक्षितं राजगृहमगधादिकं गृह्यते ।

“ रायगिहमगहचंपा, अंगा तह तामलि त्ति वंगा य ।

कंचणपुरं कलिङ्गा, वाणारसी चैव कासी य ॥ १ ॥

साकेयकोसलागय-पुरं च कुरुसंरियं कुसुटा य ।

कंपिलं पंचाला, अहिच्छता जंगला चैव ॥ २ ॥

याग्वई य सुरट्टा, मिहिलविदेहा य वच्छुकोसंबी ।

नंदिपुरं संदिग्धा, भहिलपुरमेव मलया य ॥ ३ ॥

वइराडमच्छवरणा, अच्छा तह मित्तियावइ दसणा ।

सुत्तीमई य चेदी, वीयभयं सिधुसोवीरा ॥ ४ ॥

महुरा य सूरसेणा, पावा भंगी य मासपुरिचट्टा ।

सावर्धी य कुणाला, कोडीवरिसे च लाढा य ॥ ५ ॥

सेयविया वि य लयरी, केययअइ च आरियं भणियं ।

जत्थुप्पत्ति जिणायं, चक्कीणं रामकिण्हाणं ॥ ६ ॥

अनार्यक्षेत्रं धर्मसंज्ञारहितमनेकधा । तदुक्तम्—

सगजवणसवरवच्चर-कायमुट्ठो दुगोणपक्कणया ।

अक्खगहणरोमस—पारसखसखासिया चैव ॥ १ ॥

दुविलयलवांसवोक्कस, भिलिदपुलिदकोचभमरूया ।

कांवायचीणचंचुय, मालयदमिला कुलक्खा य ॥ २ ॥

केकयकिरायहयमुह, खरमुह गयतुरयमेदगमुहा य ।

हयकण्णा गयकण्णा, अण्णे य अणारिया वहवे ॥ ३ ॥

पावा य चंडदंडा अणारिया णिग्घणा णिरणुकपा ।

धम्मो त्ति अक्खराइं, जेसु ण णज्जंति सुविणं वि ॥ ४ ॥

कालविभक्तिस्तु अतीताऽनागतवर्त्तमानकालभेदात् त्रिधा ।

यद्वैकान्तसुपमादिकक्रमेणावसर्पिण्युत्सर्पिण्युपलक्षितं द्वा

दशारं कालचक्रम्, अथवा—“समयावलियमुहुत्ता, दिवसम-

हारत्तपक्खमासा य । संवच्छरयुगपलिया, सागरउत्सप्पि-

रियट्ठं त्येवमादिका कालविभक्तिरिति । भावविभक्तिस्तु-जी-

वाजीवभावभेदाद् द्विधा-तत्र जीवभावविभक्तिः श्रौदयिकौप-

शमिकक्षायिकक्षायोपशमिकपारिणामिकसांनिपातिकभेदात्

पदप्रकारा । तत्रौदयिको गतिकपायलिङ्गमिध्यादर्शनाऽज्ञा-

नाऽसंयतासिद्धलेख्याश्चतुश्चतुस्त्र्यैकैकैकपदभेदक्रमेणैकविंश-

तिभेदभिन्नः, तथोपशमिकः सम्यक्त्वचारित्र्यभेदाद् द्विवि-

धः, क्षायिकः सम्यक्त्वचारित्र्यज्ञानदर्शनदानलाभभोगाभोग-

वीर्यभेदाश्चतुर्धा, क्षायोपशमिकस्तु ज्ञानाज्ञानदर्शनदानादि-

लब्धयश्चतुस्त्रिपञ्चभेदाः । तथा सम्यक्त्वचारित्र्यसंयमा-

संयमभेदक्रमेणाष्टादशवेति, पारिणामिको जीवभय्याभय-

त्वादिरूपः, सांनिपातिकस्तु द्विकादिभेदात् पञ्चविंशतिभेदः,

विभक्ति

संभवी तु षड्विधोऽयमेव गतिभेदान्पञ्चदशेति । अजी-
वभावविभक्तिस्तु मूर्तानां वर्णगन्धरसस्पर्शसंस्थानपरिणामः ।
अमूर्तानां गतिस्थित्यवगाहवर्त्तनादिक इति । सूत्र० १ श्रु०
५ अ० १ उ० । ('अणुमाण' शब्दे प्रथमभागे ४०५ पृष्ठे
द्रावपि विभक्ती द्रष्टव्ये ।) (प्रथमाद्वितीयातृतीयाचतुर्थी-
पञ्चमीषष्ठीसप्तमीलक्षणं वचनविभक्तयो 'वयणविभक्ति'
शब्देऽस्मिन्नेव उक्ताः ।)

विभक्तिभाव-विभक्तिभाव-पुं० । विभागरूपे, भ० ।

अथ विचित्रपरिणाम एव जीवस्य यतो भवति

तददर्शयितुमाह—

कम्मओ णं भंते ! जीवे नो अकम्मओ विभक्तिभावं
परिणमइ, कम्मओ णं जए नो अकम्मओ विभक्तिभावं
परिणमइ ? , हंता गोयमा ! कम्मओ णं तं चेव० जीव
परिणमइ नो अकम्मओ विभक्तिभावं परिणमइ, सेव
भंते । सेव भंते ? त्ति ॥ (सू०-४५२)

'कम्मओ ण' मित्यादि, कर्मतः सकाशान्नो अक-
र्मतः-न कर्माणि विना जीवो 'विभक्तिभावं-विभाग-
रूपं भावं नारकतिर्यग्मनुष्यामरभवेषु नानारूपं परिणाम-
मित्यर्थः परिणमति-गच्छति, तथा—'कम्मओ णं जए'
त्ति गच्छति तास्तान्नारकादिभावानिति । जगत्-जीव-
समूहो जीवद्रव्यस्यैव वा विशेषो जङ्गमाभिधानो "जगन्ति
जङ्गमान्याहु" इति वचनादिति । भ० १२ श० ४ उ० ।

विभक्तिभिन्न-विभक्तिभिन्न-न० । सूत्रदोषे, यत्र विभक्तिव्य-
त्ययः—यथा वृत्तं पश्य इति वक्तव्ये वृत्तः पश्येति द्रव्यात् ।
अनु० । विशेष० । आ० म० । अत्र हि विभक्तेरन्यथाप्रयोगाद्
विभक्तिभिन्नत्वम् । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

विभक्तिविपरिणाम-विभक्तिविपरिणाम-पुं० । विभक्तीनां व्य-
त्यासे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । आच० ।

विभव-विभव-पुं० । कृतसफलसंपादि, शा० १ श्रु० १ अ० लक्ष्य-
म्, स० १४६ सम० । समुद्भौ, शा० १ श्रु० १७ अ० । 'विभव'
इति किं मदस्ते, उत विभवः किं विषादमुपयासि ? । कर-
निहितकन्दुकसमाः, पातोत्पाता मनुष्याणाम् ॥१॥ आचा० १
श्रु० २ अ० ६ उ० ।

विभवण-विभवन-न० । विरूपकरणे, नि० चू० १६ उ० ।

विभवसार-विभवसार-त्रि० । विभूत्युत्कर्षे, पञ्चा० ८ विव० ।

ध० । विभवापेक्षायाम्, पञ्चा० २ विव० । ध० । तथा विभ-
वादीनां विस्रवयोऽवस्थानिवासस्थानादीनामनुसारत आनु-
ष्येण वेपो वस्त्राभरणादिभोगः लोकपरिहासाद्यनास्पदतया
योग्यो वेपः कार्य इति भावः । यो हि सत्यप्याये कार्पण्याद्
व्ययं न करोति, सत्यपि वित्ते कुचेलत्वादिधर्मा भवति स
लोकगर्हितो धर्मेऽप्यनधिकारी स्यात् । प्रसन्नोपपत्त्यो हि पु-
मान् मङ्गलमूर्तिर्भवति, मङ्गलाच्च श्रीसमुत्पत्तिः, यथाक्रम-
"श्रीमङ्गलात्प्रभवति, प्रागल्भ्याच्च प्रवर्द्धते । दाढ्यास्तु कुरुते
बलं, संयमात्प्रतिष्ठति ॥१॥" मूलमित्यनुबन्धं प्रति तिष्ठती-
ति प्रतिष्ठां लभत इति । ध० १ अधि० ।

विभवोचि-विभवोचित-त्रि० । स्वसमृद्धानुरूपे, पञ्चा० ८
विव० ।

विभाग-विभाग-पुं० । विभजनं-विभागः । विस्तरे, नि० चू०
२० उ० । व्य० । प्रव० । प्रस्तावोऽवसरो विभाग इत्यनर्थान्त-
रम् । विशेष० । आ० म० । प्राप्तिपूर्विकायामप्राप्तौ, सम्म० ३ का-
ण्ड । विशेष० । नैयायिकसंमतगुणभेदे, व्यकृतापादने, आ० म०
१ अ० । अंश, स्था० ३ ठा० ३ उ० । वंटगो विभागो वेति एगद्वं
आच० ४ अ० ।

विभावण-विभावन-न० । प्रकटार्थीकरणे, आविर्भावेन, सूत्र०
२ श्रु० १ अ० ।

विभावणा-विभावना-स्त्री० । संविभागे, संविभागो विभा-
वना भवत्येव, यथा-वतानां धारणं समितीनां रक्षणं कपाया-
णां निग्रह इत्यादि । (वृ०) विभावनं तु प्राणतिपाताद्विरम-
णं यावत्परिग्रहाद्विरमणमिति । वृ० ३ उ० । ('अंतरगिह'
शब्दे प्रथमभागे ८८ पृष्ठे सूत्रं गतम् ।)

विभावता-विभावता-स्त्री० । विभावस्वभावे, दश० १ अ० ।

विभावसभाव-विभावस्वभाव-पुं० । स्वभावादप्यथाकरणे-
द्रव्या० ।

-स्वभावादप्यथाभावो, विभावोऽपि महद्व्यथा ।

नानादेशादिकर्मोपा-धिर्यतो घटते कथम् ॥ ८ ॥

स्वभावात् योऽन्यथाभावः स विभावस्वभावः, कथ्यते इति
तु महद्व्यथारूपं लगति । एतच्च विभावस्वभावस्याङ्गीकरणं
विना जीवस्य नानादेशादिकर्मोपाधिः कथं घटते नानादेशा-
द्यनियतदेशकालादिविपाकिकर्मोपाधिर्जीवस्य अलग्ना यु-
ज्यते, तत उपाधिसंबन्धयोग्यानादिविभावस्वभाव इति ।
द्रव्या० १२ अध्या० ।

विभासग-विभापक-पुं० । अनुयोगाचार्येण भणितस्य व्या-
ख्यानस्य समं भाषमाणे, विशेष० । विभापकस्तु अनुयोगा-
चार्यभाषितस्यैव अनेकधा अर्थमभिधत्ते, यथा—समभावः-
सामयिकं समानां वा-ज्ञानदर्शनचारित्राणां यः समवायः
समाय एव सामायिकं स्वार्थे इकण प्रत्यय इत्यादि । आ० म० १
अ० । आ० चू० ('भासग' शब्दे पञ्चमभागे १५२१ पृष्ठे
उदाहरणम् ।)

विभासा-विभाषा-स्त्री० । विविधा भाषा विभाषा । विषयवि-
भागव्यवस्थापनेन व्याख्यायाम्, आच० २ अ० । नि० चू० ।
पञ्चा० । विविधपर्यायशब्दैः स्वरूपकथने, आ० म० १ अ० ।
भास ति वा विभास ति वा वृत्तियं ति वा एगद्वं । आ० चू०
१ अ० । वृ० ।

साम्प्रतमभ्रपटलदृष्टान्तसमन्वितं विभाषाद्वारमाह-

एगपए उ दुगाई, जो अत्थे भणइ विभासां उ ।

असइ य आसु य धावइ, न य सम्मइ तेण आसो उ । २०१ ।

एकेण एकदलं, ताहि कयं विइयएण बहुतरगा ।

तइएण छाइयं तं, तिल्लं बिलमादिगाएहि ॥ २०२ ॥

एकेन छत्रकारेण त्रयाणामात्मीयशिष्याणां छत्रच्छा-
दनार्थमभ्रपटलानि दत्तानि । छत्राण्याच्छादयत । तत्रै-
केन शिष्येण एकमभ्रपटलदलं तत्र छत्रे कृतम्, छि-
तीयेनात्मीये छत्रे बहुतराणि छिन्नचतुःप्रभृतीनि अभ्रप-
टलानि लापितानि, तृतीयेन बह्वन्यभ्रपटलानि दत्त्वा तै-
लाभलादिभिरुपायैस्तु छत्रं सर्वात्मना छादितम् । किमुक्ते भ-

वति—तान्यध्रपटलदलानि पालितानि तैलास्नादिभिस्ति-
मिव्या सर्वथा निर्भेदम् । एष इष्टान्तः । अयमर्थोपनयः—प्र-
थमशिष्यसदृशो भाषकः, द्वितीयाश्रयसदृशो विभाषकः ।
तथा चाह—य एकस्मिन् द्वित्रादीनयान् वक्तिः यथा—अशनाती-
त्यश्वः; यदिवा—आशु धावति न च धाम्यतीत्यश्वः, एष वि-
भाषकः तस्य भाषणे विभाषा । तृतीयाश्रयसदृशो व्यक्ति-
करः । उक्तं च—“पदमस्तिरिच्छो भासग, विद्वयविभासो, य
तद्वय चित्तिकरो” इति । वृ० १ उ० १ प्रक० । विकल्पे, भज-
नायां च । दश० ४ अ० । श्रुतस्य शेषविशेषरूपायां भाषायाम्;
विशे० । अर्थकथने, नि० चू० १ उ० ।

विभासितप-विभाषयितुम्—अव्य० । व्याख्यातुमित्यर्थे, आ०
म० १ अ० । प्रव० ।

विभिम्प-विभिन्न-वि० । विदागिते, उत्त० ३२ अ० । विशेषेण
सूक्ष्मगृहीकृतं, उत्त० १६ अ० ।

विभीषण-विभीतक-पुं० । ‘वंदडा’ इति ख्याते वृत्तभेदे, विशेषे० ।

विभीषण-विभीषण-पुं० । अपरविदेहे सलिलावतीविजये
धीतशोकायां नगर्यां जितशत्रुनृपतिपुत्र वासुदेवे, आ० चू० १
अ० । आ० म० ।

विभु-विभु-वि० । व्यापकः, विशेषः । हा० । आ० म० । स० ।

विभूड-विभूति-स्त्री० । उक्तप्रपरसंपदि, आव० ४ अ० । आ०
म० । डा० । रा० । विच्छेदे, औ० । नि० चू० । स्था० । प्रश्न० ।

विभूषणा-विभूषणा-स्त्री० । मण्डनायाम्, आ० म० १
अ० । औ० । व्य० । चूलंति वा विभूषणंति वा सिद्धंति
वा एत एगट्ठा । नि० चू० १ उ० । स्नानविलेपनभूषणनखद-
न्तकेशसंमार्जनादिकं स्वशरीरसंस्कारं, प्रव० ६६ द्वार ।

विभूसा-विभूषा-स्त्री० । विभूषणं विभूषा । शरीरोपकरणक-
रणादिषु, स्नानधावनादिभिः संस्कारे, उत्त० १६ अ० । व-
स्त्रादिद्राढायाम्, दश० ८ अ० । स्फारोदारष्टङ्कारकरणे, आ०
म० १ अ० । रा० । उचितेनपथ्यादिकरणे, औ० ।

विभूषाप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीमाणा देवा केरिसया विभूसाए पणत्ता ?, गो-
यमा ! दुविहा पणत्ता, तं जहा—वेउव्वियसरीरा य, अवे-
उव्वियसरीरा य । तत्थ णं जे ते वेउव्वियसरीरा ते हा-
रविराड्यवच्छा ० जाव दसदिसाओ उज्जेवमाणा पभासेमा-
णा ० जाव पडिरूवा । तत्थ णं जे ते अवेउव्वियसरीरा ते णं
आभरणवसणरहिता पगतित्था विभूसाए पणत्ता । सोह-
म्मीमाणेसु णं भंते ! कप्पेसु देवीओ केरिसयाओ विभूसाए
पणत्ताओ ?, गोयमा ! दुविहाओ पणत्ताओ, तं जहा—वेउव्वि-
यसरीराओ य अवेउव्वियसरीराओ य । तत्थ णं
जाओ वेउव्वियसरीराओ ताओ णं सुवणसहालाओ सुव-
णसहालाइ वत्थाइ पवरपरिहिताओ चंदाणणाओ चंद-
विलासिणीओ चंददूममणिडालाओ सिंगारागारचारवे-
साओ संगय ० जाव पासातीयाओ ० जाव पडिरूवाओ ।

तत्थ णं जाओ अवेउव्वियसरीराओ ताओ णं आभरण-
वसणरहिताओ पगतित्थाओ भूसाए पणत्ताओ, सेभेसु
देवा देवीओ णं स्थि ० जाव अचुत्तो, भेविज्जगदेवा केरि-
सया विभूसाए पणत्ता ?, गोयमा ! आभरणवसणरहिता
य, एवं देवी णं स्थि भाणियव्वं, पगतित्था विभूसाए पण-
त्ता । एवं अणुत्तरं वि । (सू० २१८)

सौधम्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवानां शरीरकाणि कीदृ-
शानि विभूषया प्रक्षप्तानि ?, भगवानाह—गीतम् ! द्विविधानि
प्रक्षप्तानि, तद्यथा—भवधारणीयानि उत्तरवैक्रियाणि च ।
तत्र यानि (तानि) भवधारणीयानि, तानि—आभरणवस-
नरहितानि प्रकृतिस्थानि, विभूषया प्रक्षप्तानि, स्वाभा-
विक्यवत्तेषां विभूषा नौपाधिकीति भावः । तत्र यानि (तानि)
उत्तरवैक्रियरूपाणि शरीराणि तानि ‘हारविगाड्यवच्छा’
इत्यादि पूर्वोक्तं तावद्वाच्यं यावत् ‘दस दिसाओ उज्जेव-
माणो पभासेमाणा पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडि-
रूवा विभूसाए पणत्ता’ अस्य व्याख्या प्राग्वत् । एवं देवी-
ष्वपि नवरं ‘ताओ णं अचुत्ताओ सुवणसहालाओ’ इति
नूपुरादिनिर्घोषयुक्ताः ‘सुवणसहालाइ वत्थाइ पवरपरिहि-
ताओ’ सर्वाङ्गीकानि वस्त्राणि प्रवरमत्युद्धृते यथा भव-
त्येवं परिहितवत्य इति भावः । ‘चंदाणणाओ चंदविलासि-
णीओ चंददूममणिडालाओ चंदाहियसोमदंसणाओ उक्का-
इव उज्जेवमाणीओ विज्जुवणमरीडमूदिपंतंतयअहिय-
यरसेनिकासाओ सिंगारागारचारवेसाओ पासाईयाओ
दरिसणिज्जाओ अभिरूवाओ पडिरूवाओ’ इति प्राग्व-
त्, एवं देवानां शरीरविभूषा तावद्वाच्या यावदच्युतः
कल्पः, देव्यस्तु सनत्कुमारादिषु न सन्तीति न तत्सूत्रं
तत्र वाच्यम् । ‘भेविज्जगदेवाणे भंते ! सरीरा केरिसया
विभूसाए पणत्ता ?, गोयमा ! भेविज्जगदेवा णं एगे भव-
धारणिजे सरीरे ते णं आभरणवसणरहिता पगत्ति-
त्था विभूसाए पणत्ता’ इति पाठः । एवमनुत्तरेपपातिका आप
वाच्याः । जी० ३ प्रति० २ उ० ।

विभूसावत्तिय-विभूषाप्रत्यय-न० । विभूषानिमित्ते, दश० ।

विभूषाकरणे दापमाह—

विभूसावत्तिअं भिक्खु, कम्मं बंधइ चिकणं ।

संसारसायं घोरं, जेणं पडइ दुरुत्तरं ॥ ६५ ॥

विभूषाप्रत्ययम्—विभूषानिमित्तं भिक्षुः—साधुः कर्म व-
ध्नाति चिकणं—दारुणं, संसारसायं घोरं—रौद्रं येन क-
र्मणा पतति दुरुत्तरे—अकुशलानुबन्धतोऽत्यन्तदीर्घ इति
सूत्रार्थः ॥ ६५ ॥

एवं बाह्यविभूषापायमभिधाय संकल्पविभूषापायमाह—

विभूसावत्तिअं चेअं, बुद्धा मच्चंति तारिंसं ।

सावज्जवहुलं चेअं, नेगं ताईहि सेविअं ॥ ६६ ॥

‘विभूष’ इति सूत्रं, विभूषाप्रत्ययं—विभूषानिमित्तं
चेत एवं चेवं च यदि मम विभूषा संपद्यत इति,
तत्प्रवृत्त्यङ्गं चित्तमित्यर्थः, बुद्धा—तीर्थकराः मन्यन्ते—ज्ञात-
न्ति, तादृशं—रौद्रकर्मवन्धहेतुभूतं विभूषाक्रियासदृशं सावय-

बहुलं चैतद्-आन्तर्ध्यानानुगतं चेतः । नैतदित्यभूतं चातृ-
भिः—आत्मागमैः साधुभिः सेवितम्—आचरितं कुशल-
चित्तदानैर्यामिति सूत्रार्थः ॥ ६६ ॥ दश० ६ अ० २ उ० ।
आ० म० । ज्ञा० । ग० । आ० चू० । (साधोर्विभूमाप्रत्ययः
'वभचेरसमाहित्वाण' शब्दे ४ भागे १२६६ पृष्ठे दर्शितः ।)

विभूमाप्रत्ययमार्जनार्थः—

जे भिक्खू विभूमावडिण अप्पणो पाए आमजेज्ज वा
पमजेज्ज वा आमजंतं वा पमजंतं वा साइज्ज ॥ १०१ ॥
जे भिक्खू विभूमावडियाण अप्पणो पाए संवाहेज्ज वा
पलिमहेज्ज वा संवाहंतं वा पडिमहंतं वा साइज्ज ॥ १०२ ॥
जे भिक्खू विभूमावडियाण अप्पणो पाए तेल्लेण वा घण-
ण वा वप्पेण वा वसाएण वा णवणीएण वा मंखेज्ज वा
भिलिङ्गेज्ज वा मंखंतं वा भिलिगंतं वा साइज्ज ॥ १०३ ॥ जे
भिक्खू विभूमावडियाण अप्पणो पाए लोद्वेण वा कक्के-
ण वा एहवणेण वा पउमचुप्पेण वा मिणाहणेण वा उव्वड्जेज्ज वा
परिवड्जेज्ज वा उव्वड्दंतं वा परिगड्दंतं वा साइज्ज ॥ १०४ ॥
जे भिक्खू विभूमावडियाण अप्पणो पाए सीआदगविय-
डेण वा उमिणोदगवियडेण वा उच्छोल्लेज्ज वा पधोवेज्ज
वा उच्छोल्लंतं वा पधोवंतं वा साइज्ज ॥ १०५ ॥ जे भिक्खू
विभूमावडियाण अप्पणो पाए फूमेज्ज वा रएज्ज वा मं-
खेज्ज वा फूमंतं वा रयंतं वा मंखंतं वा साइज्ज ॥ १०६ ॥
जे भिक्खू विभूमावडियाण अप्पणो कायं आमजेज्ज वा
पमजेज्ज वा आमजंतं वा पमजंतं वा साइज्ज ॥ १०७ ॥
जे भिक्खू विभूमावडियाण अप्पणो कायं संवाहेज्ज वा पलि-
महेज्ज वा संवाहंतं वा पलिमहंतं वा साइज्ज ॥ १०८ ॥
जे भिक्खू विभूमावडियाण अप्पणो कायं तेल्लेण वा घ-
एण वा वप्पेण वा वसाएण वा णवणीएण वा मंखेज्ज वा
भिलिङ्गेज्ज वा मंखंतं वा भिलिङ्गंतं वा साइज्ज ॥ १०९ ॥
जे भिक्खू विभूमावडियाण अप्पणो कायं लोद्वेण वा कक्के-
ण वा एहवणेण वा पउमचुप्पेण वा वप्पेण वा मिणा-
हणेण वा उव्वड्जेज्ज वा परिवड्जेज्ज वा उव्वड्दंतं वा परिवड्दंतं
वा साइज्ज ॥ ११० ॥ जे भिक्खू विभूमावडियाण अप्पणो
कायं सीआदगवियडेण वा उमिणोदगवियडेण वा उ-
च्छोल्लेज्ज वा पधोवेज्ज वा उच्छोल्लंतं वा पधोवंतं वा सा-
इज्ज ॥ १११ ॥ जे भिक्खू विभूमावडियाण अप्पणो कायं
फूमेज्ज वा रएज्ज वा मंखेज्ज वा फूमंतं वा रयंतं वा मं-
खंतं वा साइज्ज ॥ ११२ ॥ जे भिक्खू विभू० अप्पणो
कायंमि वणं आमजेज्ज वा पमजेज्ज वा आमजंतं वा
पमजंतं वा साइज्ज ॥ ११३ ॥ जे भिक्खू विभू० अप्पणो
कायंमि वणं संवाहेज्ज वा पलिमहेज्ज वा संवाहंतं वा पलि-
महंतं वा साइज्ज ॥ ११४ ॥ जे भिक्खू विभूमावडियाण

अप्पणो कायंमि वणं तेल्लेण वा घएण वा वप्पेण वा वसाएण
वा णवणीएण वा मंखेज्ज वा भिलिगेज्ज वा मंखंतं वा भि-
लिगंतं वा साइज्ज ॥ ११५ ॥ जे भिक्खू विभूमावडि-
याण अप्पणो कायंमि वणं लोद्वेण वा कक्केण वा एहव-
णेण वा पउमचुप्पेण वा वप्पेण वा मिणाहणेण वा उव्व-
ड्जेज्ज वा परिवड्जेज्ज वा उव्वड्दंतं वा परिवड्दंतं वा साइज्ज-
इ ॥ ११६ ॥ जे भिक्खू विभूमावडियाण अप्पणो का-
यंमि वणं सीआदगवियडेण वा उमिणोदगवियडेण वा
उच्छोल्लेज्ज वा पधोवेज्ज वा उच्छोल्लंतं वा पधोवंतं वा
साइज्ज ॥ ११७ ॥ जे भिक्खू विभूमावडियाण अप्पणो का-
यंमि वणं फूमेज्ज वा रएज्ज वा मंखेज्ज वा फूमंतं वा
रयंतं वा मंखंतं वा साइज्ज ॥ ११८ ॥ जे भिक्खू वि-
भूमावडियाण अप्पणो कायंमि गंडं वा पलियं वा अरि-
यं वा अभियं वा भगंदलं वा अणयरेण वा तिकखेण वा
सत्थजाएण अच्छिंदेज्ज वा विच्छिंदेज्ज वा अच्छिंदंतं
वा विच्छिंदंतं वा साइज्ज ॥ ११९ ॥ जे भिक्खू विभू-
मावडियाण अप्पणो कायंमि गंडं वा पलियं वा अरियं वा
अभियं वा भगंदलं वा अणयरेण वा तिकखेण वा सत्थ-
जाएण अच्छिंदेज्ज वा विच्छिंदेज्ज वा पूयं वा मोणियं
वा सीहरेज्ज वा विसोहिएज्ज वा सीहरंतं वा विसोहंतं
वा साइज्ज ॥ १२० ॥ जे भिक्खू विभूमावडियाण अ-
प्पणो कायंमि गंडं वा पलियं वा अरियं वा अभियं
वा भगंदलं वा अणयरेण वा तिकखेण वा सत्थजाएण
अच्छिंदेज्ज वा विच्छिंदेज्ज वा पूयं वा मोणियं वा सी-
हरेज्ज वा विसोहिएज्ज वा सीआदगवियडेण वा उच्छो-
ल्लेज्ज वा पधोवेज्ज वा उच्छोल्लंतं वा पधोवंतं वा सा-
इज्ज ॥ १२१ ॥ जे भिक्खू विभूमावडियाण अप्पणो
कायंमि गंडं वा पलियं वा अरियं वा अभियं वा भगं-
दलं वा अणयरेण वा तिकखेण वा सत्थजाएण अच्छि-
देज्ज वा विच्छिंदेज्ज वा पूयं वा मोणियं वा सीहरेज्ज वा
विसोहिएज्ज वा अणयरेण वा अलेवणजाएण आलिंपेज्ज वा
विलिंपेज्ज वा आलिंपंतं वा विलिंपंतं वा साइज्ज ॥ १२२ ॥
जे भिक्खू विभूमावडियाण अप्पणो कायंमि गंडं वा
पलियं वा अरियं वा अभियं वा भगंदलं वा अणयरेण वा
तिकखेण वा सत्थजाएण अच्छिंदेज्ज वा विच्छिंदेज्ज वा
पूयं वा मोणियं वा सीहरेज्ज वा विसोहिएज्ज वा अणय-
रेण आलेवणजाएण तेल्लेण वा घएण वा वप्पेण वा
वसाएण वा अट्ठिमगेज्ज वा मंखेज्ज वा अट्ठिमगंतं वा मंखं-
तं वा साइज्ज ॥ १२३ ॥ जे भिक्खू विभूमावडियाण
अप्पणो कायंमि गंडं वा पलियं वा अभियं वा भगंदलं

अप्पणो दंतं फूमेज वा रएज वा मंखेज वा फूमंतं वा र-
यंतं मंखंतं वा साइज्जइ ॥१४१॥ जे भिक्खू विभूसावडि-
याए अप्पणो उट्ठे आमज्जेज वा पमज्जेज वा आम-
ज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइज्जइ ॥ १४२ ॥ जे भिक्खू
विभूसावडियाए अप्पणो उट्ठे मंवाहेज्ज वा पलिमंदेज्ज
वा संवाहंतं वा पलिमदंतं वा साइज्जइ ॥ १४३ ॥
जे भिक्खू अप्पणो उट्ठे तेल्लेण वा घण्ण वा वण्ण वा व-
साएण वा णवणीएण वा मंखेज्ज वा भिलिङ्गेज्ज
मंखंतं वा भिलिङ्गंतं वा साइज्जइ ॥ १४४ ॥ जे भिक्खू
विभूसावडियाए अप्पणो उट्ठे लोहेण वा कंकेण वा एहा-
णेण वा पउमचुप्पेण वा वण्ण वा उल्लोलेज्ज वा उव्वट्ठेज्ज
वा उल्लोलंतं वा उव्वट्ठंतं वा साइज्जइ ॥ १४५ ॥ जे भिक्खू
विभूसावडियाए अप्पणो उट्ठे सीओदगवियडेण वा उसि-
णोदगवियडेण वा उच्छोल्लेज्ज वा पधोवेज्ज वा उच्छोल्लंतं
वा पधोवंतं वा साइज्जइ ॥ १४६ ॥ जे भिक्खू विभूसा-
वडियाए अप्पणो उट्ठे फूमेज वा रएज्ज वा मंखेज्ज वा
फूमंतं वा रयंतं वा मंखंतं वा साइज्जइ ॥ १४७ ॥ जे
भिक्खू विभूसावडियाए अप्पणो अच्छीणि आमज्जेज वा
पमज्जेज वा आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइज्जइ ॥ १४८ ॥
जे भिक्खू विभूसावडियाए अप्पणो अच्छीणि संवाहेज्ज
वा पलिपंदेज्ज वा संवाहंतं वा पलिमदंतं वा साइज्जइ ॥ १४९ ॥
जे भिक्खू विभूसावडियाए अप्पणो अच्छीणि तेल्लेण वा
घण्ण वा वण्णेण वा वसाएण वा णवणीएण वा मंखेज्ज
वा भिलिङ्गेज्ज वा मंखंतं वा भिलिगंतं वा साइज्जइ ॥ १५० ॥
जे भिक्खू विभूसावडियाए अप्पणो अच्छीणि लोहेण वा
कंकेण वा एहाणेण वा पउमचुप्पेण वा वसाएण वा उल्लो-
लेज्ज वा उव्वट्ठेज्ज वा उल्लोलंतं वा उव्वट्ठंतं वा साइज्जइ ॥ १५१ ॥
जे भिक्खू विभूसावडियाए अप्पणो अच्छीणि सीओ-
दगवियडेण वा उसिणोदगवियडेण वा उच्छोल्लेज्ज वा
पधोवेज्ज वा उच्छोल्लंतं वा पधोवंतं वा साइज्जइ ॥ १५२ ॥ जे
भिक्खू विभूसावडियाए अप्पणो अच्छीणि फूमेज वा
रएज वा मंखेज्ज वा फूमंतं वा रयंतं वा मंखंतं वा साइज्जइ
॥ १५३ ॥ जे भिक्खू विभूसावडियाए अप्पणो अच्छिम-
लं वा कप्पमलं वा दंतमलं वा णहमलं वा णीहरेइ णीहरंतं
वा साइज्जइ ॥ १५४ ॥ जे भिक्खू विभूसावडियाए अ-
प्पणो कायाओ सेयं वा जल्लं वा पंकं वा मलं वा णी-
हरेज्ज वा विसोहेज्ज वा णीहरंतं वा विसोहंतं वा सा-
इज्जइ ॥ १५५ ॥ जे भिक्खू विभूसावडियाए गामाणु-
ग्गामं दूइज्जमाणे अप्पणो सीसदुवारियं करेइ करंतं वा
साइज्जइ ॥ १५६ ॥

विभूषाप्रतिष्ठा एव० जाव सीसदुवारियं करेति । सुत्त-
जे भिक्खू विभूसावडियाए वत्थं वा पडिग्गहं वा
कंवलं वा पायपुञ्छणं वा अएणयरं वा उवगरणजायं
धोवइ धरंतं वा साइज्जइ ॥ १५७ ॥ जे भिक्खू विभूसा-
वडियाए वत्थं वा पडिग्गहं वा कंवलं वा पायपुञ्छणं
वा अएणयरं वा उवगरणजायं धोवइ धोवंतं वा साइज्जइ
॥ १५८ ॥ जे भिक्खू विभूसावडियाए वत्थं वा पडिग्गहं
वा कंवलं वा पायपुञ्छणं वा अएणयरं वा उवगरणजायं
धुवइ धुवंतं वा साइज्जइ ॥ १५९ ॥

तं सेवमाणे आचज्जइ चउम्मासियं परिहारट्ठाणं उग्घातियं
विभूसाए आसंवत्तस्स चउलहु पच्छित्तं ।

गाथा—

पादपमज्जणमादी, सीसदुवाराउ जाव उवहिति ।

जे कुज्ज विभूसट्ठा, वत्थादि धरंज वाऽऽणादी ॥ ३७३ ॥

जे आणादिया जहि संभवन्ति ते तहि भाणियव्वा दोसा ।

गाथा—

इयरइ वि ता ण कप्पति, पादादिपमज्जणं विभूसाए ।

देहपलोपसंतो, साता उच्छोलगमणादी ॥ ३७४ ॥

‘इयरइ’ त्ति विणा विभूसाए जो विभूसाए पंदसु पम-
ज्जणं करेति सो तेण पसंगेण देहपलोपणं करेज्जा ताहं
वसापडियाए उच्छोलणादिसु दंसे सव्वे वा पवट्ठति तप्प-
संगं य पडिगमणादीणि करेज्जा ।

गाथा—

एमेव य उवगरणे, अभिक्खधुवणे विराहणा दुविहा ।

संका य अमादीणं, तेणमुहणंतदिट्ठंतो ॥ ३७५ ॥

अभिक्खा पुणो पुणो, दुविधा—आयविराहणा
संजमविराहणा, संकाप जहा वा ससरीरोवक-
रणपाओसो दीसति तहा से नूणं कोई पसंगो
वि अत्थि एव अविरेता संकंति, उज्जले विहितं य तेणमुहणं-
तदिट्ठंतो—एगे आयरिया बहुसिस्सपज्जागमा, एगेण रणा
कंवलरयणेण पडिलाभिता, भणिता य—पाउतेण य णिग्ग-
च्छुह । ते पाउएण णिग्गच्छता तेणगहि दिट्ठा, यसहि गंतुं
तत्थ मुहणंतगा कया तेणगा वि राओ आगता । भणंति, देह
तं कंवलरयणं । दंसिया य तेहि एते मुहणंतगा कता । तेण-
गहि रुट्ठेहि सीवावेतुं मुक्का । जम्हा एते दोसा तम्हा ण
विभूसाए धरियव्वं । सव्वंसि सुत्ताणं इमं वितियपदं जहा-
संभवं भाणियव्वं ।

गाथा—

वितियपदमणप्पज्जे, अप्पज्जे वावि दुविह तेइच्छे ।

अभिओगअसिवदुभि-क्खमादिसुं जा जहि जयणा ३७६ ।

अणवज्जो खेत्तादिगो सेहो वा अजाणंतो । असहो वि
दुविधा मोहनिगच्छाए अणिमित्तसु । णिमित्ते वा मोहो-
दए रायादिअभियोगेण वा असिवे वा असिवावसमण-
निमित्ते, दुग्घिकवे वा कुचेलस्स ण लभति त्ति पिंधुमा-
लवगादिसु तत्थुज्जलो वा विवरणं पि करेज्ज । एमादि-

पओयणेसु उज्जलोवहिधरणं करेतस्स जा जहि जयणा
संभवति सा कायव्वा “रविकिरणमभिधारणक्खर-सत्ता-
मवग्गतअक्खरज्जुएणं । णाम जसित्थाएसुं, तेण तस्सेस
कयचुष्सी ॥ १ ॥” नि० चू० १५ उ० ।

विभूसिय-विभूपित-त्रि० । वस्त्रादिभिः सज्जानविभूष, औ० ।

भ० । ज्ञा० । अन्त० । प्रश्न० । कल्प० । भ० । मण्डितं, दर्श०
३ तत्त्व । अलंकृते, विश० । आ० म० । आव० ।

विभेलय-विभीतक-पुं० । (बहडा) वृत्तभेद, प्रज्ञा० १ पद ।

विमग-विमक-पुं० । पर्वकवनस्पातभेद, प्रज्ञा० १ पद ।

विमज्झ-विमध्य-न० । अन्तराले, विश० ।

विमण-विमनस्-त्रि० । विगतमिव विगतं मनश्चिन्तमस्ये

ति विमनाः । विपणं, उत्त० १० अ० । सूत्र० । प्रश्न० ।

विपसुतचेतसि, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । विदूनमनसि, उत्त०

१२ अ० । शोकाकुलमनसि, जं० २ वत्त० । प्रश्न० । विगतं

भोगकपायादिप्वरतौ वा मनो यस्य स विमनाः । असंयम-

चित्ते, आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० ।

विमता-विमता-स्त्री० । वज्रवीर्यराक्षा भार्यायाम्, उत्त० २३ अ० ।

विमरिस-विमर्श-पुं० । विकल्पे, मनोविशेषे, स्था० ४ ठा०

१ उ० । विशे० ।

विमल-विमल-त्रि० । विगतागन्तुकमले, भ० १५ श० ।

रा० । तं० । जी० । स्वाभाविकागन्तुकमलरहिते, जी० ३

प्रति० ४ अधि० । तं० । औ० । रा० । स० । कर्ममलरहि-

ते, उत्त० १२ अ० । “विमलमहानवणिज्जं” विमलं—नि-

र्मलं महत्—महाजातीयमेवं तपनीयं रत्नवर्णसुवर्णम् । क-

ल्प० १ अधि० २ क्षण । पदसप्ततितमं महाग्रहं, चं० प्र० २०

पाहु० । सू० प्र० ।

दो विमला । (सू० ६० X) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सहस्रारस्याष्टमदेवलोकन्द्रस्य पारियानिके विमाने,

स्था० ८ ठा० ३ उ० । औ० । ऋषभदेवस्य पञ्चम

पुत्रं, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । आनतप्राणतयो-

दैवन्द्रयोः पारियानिकविमानवाहके देवे, जं ५ वत्त० ।

द्वादशदेवलोकस्थविमानभेदे, स० २२ सम० । सन-

त्कुमारदेवलोकसम्बन्धिनि षष्ठे विमाने, स० ७ सम० ।

अस्यामवसर्पिण्यां भरतक्षेत्रजे त्रयोदशे तीर्थकरे, आ० म० ।

नामान्वर्थमाह—विमलः विगतमलो, ज्ञानादियोगाद्वा वि-

मलः । तत्र सर्वेऽपि भगवन्त इत्थंभूताः, इतां विशेषमाह—

“विमलतणुमहजं, गच्छयतां माताए सर्गारं वु-

द्धी य अतिविमला । जओ तेण विमलेति । आ० म०

२ अ० । सामरणं सव्वं विमलमती, धिसेसो माताए सर्गारं

अतीवविमलं जातं वुद्धीतत्ति ॥ १३ ॥ आ० चू० २ अ० । स० ।

ध० । भ० । कल्प० । अनु० । काम्पिल्यनगरं, ती० २४ क-

ल्प । (काम्पिल्यपुरेऽस्य जन्मादीति ‘कंपिल’ शब्दे तृ-

तीयभागे १७६ पृष्ठे गतम् ।) (‘तित्थयर’ शब्दे चतुर्थभागे

२२७४ पृष्ठे सर्वा वक्तव्योक्ता ।)

विमलस्म णं अरहओ छप्पन्नं गणा गणहरा (य) होत्था ।

(सू० ५६ X) स० ५६ सम० ।

विमलस्म एं अग्रहश्रो अउत्तङ्गि ममणमाहस्मीश्रो उक्ता-
सिया ममणमपया होत्था । (स० ६८+) स० ६८ सम० ।

पुरुषाः सिद्धाः—

विमलस्म एं अग्रहश्रो एं चउआलीमं पुरिसजुगाइं अणु-
पिट्ठि सिद्धाईं जाव पहीणाईं । स० ७४+) स० ७४ सम० ।

पञ्चमं भागतातीतजिते, प्रथ० ७ द्वार । ति० । भारते
वपे उन्मर्षिपयां भावप्यति मत्तापयाये ढाविशे तीर्थकरं,
स० । ति० । (विमलस्याहितः शिष्यस्तानेन सुमङ्गलनान-
गांरुण गोशालकजीवा विमलवाहनराजा भस्मीकृत
इति गोशाला शब्दे तृतीयभाग १०३३ पृष्ठ गतम् ।)
भारते भविष्यति दशमे चक्रवर्तिनि, ती० २० कल्प ।
परवर्ते वर्षे भविष्यति एकविंश तीर्थकरं, स० । द्वितीय-
तीर्थकरस्याजितस्वामिनः पूर्वभवजीव, स० । स्वनामख्यात
कुशलचन्द्रश्रुतिनः सुत, थ० २० ।

तत्कथानकश्चैवम्—

सिरिन्दणं समयरे, अन्धि कुमलपुलपुरं मयणसरिणं ।
तत्थ य कुवलपच्चेदा, च्चेदा एव जणपिपशो सिद्धी ॥ १ ॥
गयदेवा गेदसिरी, सिरीइ पुरिसुत्तमस्स से भज्जा ।
विमलसहदेवनामा, तार्ण पुत्ता सया भत्ता ॥ २ ॥
पमईय पावभीरू, जिट्ठो विवरीयश्रो ककिट्ठो उ ।
कइया वि कीत्तिउ ते, उज्जाणगया निर्यति सुणिं ॥ ३ ॥
तस्स कमकमलममलं, सुहृद पट्टिठानमिन्नु उवविट्ठा ।
साह वि कहइ धम्मं, ताणुचियं सयलजीवहियं ॥ ४ ॥
इयसयलकम्मलेयो, देवो गुरुणो विसुद्धगुणगुरुणो ।
धम्मो दयाइरमो, भुवणे ययणत्तणं पयं ॥ ५ ॥
इय सुणिउं तुट्ठहि, गहिओ सम्मत्तमाइ गहिधम्मो ।
अनमत्थेहि तेहि, दुद्धरजधम्मभुरधरणे ॥ ६ ॥
ते अर्हादणं चलिया, गहिउं पणियाइपुव्वदेसम्मि ।
केण वि पट्टिण्ण इमं, अउपदे पुच्छिओ विमलो ॥ ७ ॥
भो कहसु पंजलपहे, घणइधणनीरनीरणाइजुयं ।
विमलो वि दंडभीरू, जंपइ अहयं न याणांमि ॥ ८ ॥
पमणइ पुणो पट्टिओ, गोमं नयरे व कथं गंतव्वं ।
सिद्धीं तण सो साहंइ, अग्निस्सइ जत्थ नणु पणियं ॥ ९ ॥
पुण पट्टिण्णुल्लवियं, नियनयरे कहसु जत्थ तु वसमि ।
स भणइ निवट्ठाणीण, न य नयरे अन्धि मम ह किञ्चि ॥ १० ॥
जइ पमणमि विमल ! तुमं, तण समं एमि तेण इय वुत्ते ।
सो आह सइच्छाण, इंताण तुमाण के अहं ॥ ११ ॥
अह पत्तो पुग्वाहिं, पागत्थं जाव जालण जलणं ।
विमलो तापट्टिण्ण, भणिओ अणेषु मह दहणं ॥ १२ ॥
सो वि पयंपइ ते पइ, मह पाये जिमसु अवि.य भो पट्टिय ! ।
न य अणणिपमुहदाणं, तु कण्ण समयपडिसेहा ॥ १३ ॥

तथाहि—

महुमज्जमंसंमस—ज्जमूलसत्थगिज्जंतमंताइ ।

न कया वि हु दावव्वं, संहंहि पावभीरुहि ॥ १४ ॥

अन्यत्राप्युक्तम्—

न ग्राह्याणि न देयानि, पञ्च द्रव्याणि पण्डितैः ।

अग्निर्धिपं तथा शस्त्रं, मर्धं मांसं च पञ्चमम् ॥ १५ ॥

तो सो कुविउ व्व अंरं, रे विट्ठ ! निकिट्ठ ! दुट्ठभम्मिट्ठ ! ।

वद्धुत्तराईं पकुणमि, मह पुग्वाहिं विमल इय भणिउं ॥ १६ ॥
उत्तासियसयलजणो, कसिण्णुणं तह य वट्ठिउं लग्गो ।
जह तस्स किञ्चि भीयं, वउ वरिहुत्तं गयं गयणं ॥ १७ ॥
तह जंपइ विमले पइ, रे पागकण महाग्निमणेषु ।
जं भुविस्स उग्गि वाहं, इहग ते नासिहं पाणे ॥ १८ ॥
इयरो वि भणइ जललव—चलाण पाणाण कारणा भइ ! ।
को नाम पावभीरू, इय परिसपावमावहई ॥ १९ ॥
अधिगेहि धिरो समले-हि गयमलो परवसेहि साहीणो ।
पाणेहि जइ विट्ठपइ, धम्मो ता किं न सल्लु पत्ते ॥ २० ॥
जं जाणसि ते पकुणसु, न उण निरन्थं कोमि पावमहे ।
तो सो संहारिय तण, नियरुव्वं काउमाह तयं ॥ २१ ॥
विमल ! अइविमलगुणगण !, धनो सि तुमं तुमं चिय सपुत्ते ।
जं सक्को वि पसेसइ, तुह पयउं पावभीरुत्ते ॥ २२ ॥
सायजवयणवज्जण—पच्चलनिच्चलसुधम्मवग्गुवरं ।
सो भणइ तण दिन्ने, दिन्तेण सदेसणं सव्वं ॥ २३ ॥
वरदाणपरं अमरं, पुणो वि जंपइ इमो अहो भइ ! ।
निययमणं अइपउणं, करेसु गुणिजणगुणग्गहणं ॥ २४ ॥
अह नम्मि अइनिगीह, सण्णविसुच्छायणं मणिं सुमणो ।
वंधिय तदुत्तरीण, वलावि पत्तो सयं ठाणं ॥ २५ ॥
विमलो कइ सहं, सह देवाइण ते वि तो पत्ता ।
पुच्छंति पट्टियचरियं, जहट्ठियं सोऽवि साहंइ ॥ २६ ॥
जिण्णुणिसुमरणवुव्वं, ते भुत्तुं अह गया नयमउक्कं ।
ता तत्थ पुर वणिण-हि आवणा लहु पिट्टिउज्जंति ॥ २७ ॥
चउरंगवल पवलं, इओ तओ भमइ समरसज्जं वा ।
मालिज्जइ पायारो, दिव्वं ति व गोयरकवाडे ॥ २८ ॥
तं असरिच्छं पिच्छिय, विमलेणं कोऽपि पुच्छिओ पुरिसो ।
भीयं पिव पुरमेयं, किं दीसइ भइ ! सयलं पि ॥ २९ ॥
तो विमलसवणमूले, ठाऊण भेणइ सो वि जह इत्थ ।
वलिवंधुकरो पुरिसु—समु व्व पुरिसुत्तमो राया ॥ ३० ॥
इक्को चिय से पुत्तो, अरिमल्लो नाम विजिय अरिमल्लो ।
सो अज्ज केलिभवणं, सुत्तो डसियो भुयंगणं ॥ ३१ ॥
तप्पणइणीइ गाढं, पुक्करिण परियण्णं मिलिण्णं ।
अइनिउणं पि गाविट्ठा, न य दिट्ठो विसहरो दुट्ठो ॥ ३२ ॥
पत्तो निवो वि तहियं, मयं व कुमरं निण विरुत्तगश्रो ।
मुच्छममुच्छं पवणा—इणहि जाओ पुणो पउणो ॥ ३३ ॥
किरियाओ वहुविहाओ, नरिंदविदारपट्टि विहियाओ ।
न य जाओ को वि गुणो, तत्तो भणियं निवण इमं ॥ ३४ ॥
जइ कह वि किं पि कुमर-स्स मंगुलं जायण अमच्चवरा ! ।
तो मज्ज वि नणु सरणं, जलणो जालाभरियगयणो ॥ ३५ ॥
तो वुत्तो परिवारो, रुयंति अंतेउरी उ कण्णसरं ।
सामंता वि विसत्ता, सलभलिओ सयलपुरलोओ ॥ ३६ ॥
अह दाविओ पडहओ, निवण ओउलमणेण इय नयरे ।
जो जीवावइ कुमरं, तस्स अहं देमि रज्जं ॥ ३७ ॥
त सुणिण्य भणइ विमले, सहदेवो भाय ! कुणसु उवयारं ।
ओहलिय मणि छंडसु, कुमरं जं जियइ लहु एमो ॥ ३८ ॥
गरुय अहिगरणमणं, वंधव ! को रज्जकारणं कुणइ ।
इय विमलेणं वुत्ते, सहदेवो भणइ भो भाय ! ॥ ३९ ॥
उज्जीविऊण कुमरं, अह कुलस्स वि दल्लसु दालिहं ।
कइय वि जीविओ किर, करिज्ज कुमरो वि जिणधम्मं ॥ ४० ॥

एमाह तस्मि भणिरं, जा विमलो किं पि उत्तरइ ताव ।
 चेलं चलाउ इमिणा, गहियमणि छित्तो पडहो ॥ ४१ ॥
 नीओ कुमरसमीवे, मणिमोहलिऊण छंतिओ एसो ।
 सुत्तविउट्ठु व्व ण्णेण उट्ठिओ पुच्छइ नरिदं ॥ ४२ ॥
 किं ताव ! एस पुरिसो, अवा अंतेउरी उ पुरलोओ ।
 सव्वो वि इत्थ मिलिओ, तो राया कहइ तं सव्वं ॥ ४३ ॥
 हित्ठेणं सहदेवो, रज्जेदणं निमंतिओ रत्ता ।
 सो आह देव जस्स-णभावओ जीविओ कुमरो ॥ ४४ ॥
 सो मह भाया जिहो, विमलो विमलासओ सपरिवारो ।
 चिदुइ चउट्ठे त-स्स देसु एयं इहाणेउं ॥ ४५ ॥
 तो गच्छइ तत्थ निवां, सह सहदेवेण करिवारूढो ।
 तं दट्ठु सुट्ठु उट्ठो, अवगूहि वि पभणए एवं ॥ ४६ ॥
 भो विमल ! पुत्तभिक्षा, दिन्ना सुन्नासयस्स मज्झ तुए ।
 तो काऊण य सायं, लहु मह गिहमेहि देहि मुदं ॥ ४७ ॥
 जह जह जंपइ तं पइ, राया वयणाइ पण्यपउणाइ ।
 गुरु अहिगरणपवित्ती, तह तह सल्लइ विमलहियए ॥ ४८ ॥
 पडिभणियं तेण नरि-द अनयविसपसर हरणसु नरिदं ! ।
 सहदेवविमलसियमिणं, ता किज्जउ उचियमेयस्स ॥ ४९ ॥
 आरोविओ गयवरे, संवंधवां नियगिहे इमो नीओ ।
 भणिओ य रज्जविसप, रन्ना पडिभणइ इय विमलो ॥ ५० ॥
 इक्कं ता खरकम्मं, वीयं अरिचित्ता परिगहस्स ।
 ता निव मह न हु कज्जं, रज्जेणमघज्जमूलेण ॥ ५१ ॥
 अह स जिगीसं नाउं, सहदेवं तस्स निंवरणा दिशं ।
 हयगयरहभडजणवय-पुरपसुहं पि भइउं सव्वं ॥ ५२ ॥
 अप्पित्तो धवलहरं, सरं व कमसाउलं उदयकलियं ।
 विमलो पुण सिट्ठिपण, संठविओ णिच्छमाणो वि ॥ ५३ ॥
 नियजण्यपमुहलोओ, समाणिओ तत्थ तेहि अह विमलो ।
 कुव्वंता जिणधम्मं, सम्ममइकमइ बहुकालं ॥ ५४ ॥
 सहदेवो उण रज्जे, रट्ठे विसणसु अइसयसय (ति) एहो ।
 अकरं करेइ वट्ठइ, पुव्वकरं दंडए तोयं ॥ ५५ ॥
 वियरइ पावुवणसे, अहिगरणे कुणइ हणइ अरिदेसे ।
 असुहज्जाणोवगओ, कया वि विमलेण तो भणिओ ॥ ५६ ॥
 करिकलहकन्नचवला-इरायकमलाइकारणा भाय ! ।
 कां पावेसु पवत्तइ, नियनियमधुरं विराहिता ॥ ५७ ॥
 वरमनलाम्मि पवेसो, फणिमुहकुहरे वरं करो खित्तो ।
 वरमसमामयपीडा, न हु विरइविराहणा भाय ! ॥ ५८ ॥
 इय निसुणंतो जाओ, जलभरियघणु व्व कसिणवयणो सो ।
 विमलेण तओ मोणं, विहियमजोगु त्ति काऊणं ॥ ५९ ॥
 जिणधम्मे विगयरइ, विवन्नविरइणुरंत पविमइ ।
 अइघणमणत्थदंडं, कुव्वंता वंतसम्मत्तो ॥ ६० ॥
 केण वि नरेण पुव्वं, विराहिपणं कया वि सहदेवो ।
 लहिउं छलं छुरीए, हणिओ पत्तो पढमपुढवि ॥ ६१ ॥
 तयणुगुरुगाहरभवजल-निहिम्मिअइसहियदुसहहुहनिवहं ।
 कह कह वि लहिय नरज-म्मकम्महणित्तं गमी स सिवं ॥ ६२ ॥
 अचंतपावभरू, विमलो पुण पालिऊण गिहधम्मं ।
 जाओ अमरो पवरो, महाविदेहम्मि सिज्झिहिइ ॥ ६३ ॥
 इयवेत्थ विमलस्य वेष्टितं, वेष्टितं न खलु कर्मकोटिभिः ।
 हे जना ! भवत पापभीरवो, धीरवोधिचरणव्यवस्थिताः ॥ ६४ ॥

इति विमलदृष्टान्तः समाप्तः । ध० २० १ अधि० ६ गुण ।
 साकेतं महावलस्य राज्ञश्चक्रं, आच० ४ अ० । आ०
 च० । क्षीरोदसमुद्रस्याधिपतौ देवे च । सू० प्र० १६ पाहु० ।
 विमलकूट-विमलकूट-न० । जम्बूद्वीपे सौमनसवत्सकारप-
 र्वतस्य वत्साभिधानाधोलोकनिवासिदिकुमार्यावासभूते प-
 ञ्चमे कूटे, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।
 विमलकुमार-विमलकुमार-पुं० । स्वनामख्याते विमलराज-
 तनूजं, ध० २० १ अधि० १६ गुण । (विमलकुमारचरितं
 कृतकतायामुदाहृतम् 'कयण' शब्दे तृतीयभागे ३४७ पृष्ठे) ।
 विमलगणि-विमलगणि-पुं० । अभयदेवसूरिशिष्ये, 'प्रथमा-
 दशं लिखितां, विमलगणिप्रभृतिभिर्निजविनेयैः । कुर्व-
 द्भिः धृतभक्तिं, दत्तैरधिकं विनीतैश्च ॥ १३ ॥' भ० ४६ श० ।
 धर्मघोषसूरिशिष्ये, येन चन्द्रप्रभसूरिकृतदर्शनशुद्धिग्रन्थस्य
 टीका कृता । जै० १० ।
 विमलगुप्त-विमलगुप्त-पुं० । विचित्रवेगनृपस्य व्रतग्राहके
 आचार्ये, संघा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।
 विमलघोष-विमलघोष-पुं० । जम्बूद्वीपे भारतक्षेत्रे अतीता-
 यामुत्सर्पिण्यां जाते पञ्चमे कुलकरे, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।
 विमलचंद-विमलचन्द्र-पुं० । विक्रमसमये चान्द्रकुले-
 मानदेवसूरिशिष्यं, 'तस्माच्च विमलचन्द्रः, सहमसिद्धिर्भव
 सूरिवरः' । ग० ३ अधि० । बृहद्गच्छीयवादिदेवसूरिगुरुभ्रां-
 तरि प्रश्नोत्तरमालिकानामग्रन्थकर्तारि, अयमाचार्यः विक्रमे
 १२२६ संवत्सरे विद्यमान आसीत् । जै० १० ।
 विमलजस-विमलयशस्-पुं० । भारते वर्षे सुमङ्गलापतौ
 पुष्पचूडपितरि, ती० ४२ कल्प ।
 विमलणाह-विमलनाथ-पुं० । विमलतीर्थकरस्य प्रतिमाया-
 म्, काम्पिल्ये गङ्गामूले सिंहपुरे च श्रीविमलनाथः । ती०
 ४३ कल्प ।
 विमलणाहत्थय-विमलनाथस्तव-पुं० । समन्तभद्रविर-
 चिते श्रीविमलनाथस्तोत्रे, 'नयास्तव स्यात्पदलाङ्गुना इमे
 रसोपविद्धा इव लोहधातवः । भवन्त्यभिप्रेतफला यतस्तं,
 तो, भवन्तमार्याः प्रणताः हितैषिणम्' ॥ १ ॥ स्था० २ ठा० ३ उ० ।
 विमलदि-विमलाद्रि-पुं० । शत्रुञ्जये, ती० १ कल्प ।
 विमलधी-विमलधी-त्रि० । विमलबुद्धौ, पो० ६ विष० ।
 विमलप्पभ-विमलप्रभ-पुं० । क्षीरोदसमुद्रदेवे, सू० प्र० १६ पाहु० ।
 विमलप्पभसूरि-विमलप्रभसूरि-पुं० । तपागच्छीये, सोमप्रभ-
 सूरिशिष्ये, ग० ३ अधि० ।
 विमलवर-विमलवर-न० । प्राणतदेवेन्द्रस्य नवमदेवलो-
 काधिपतेः पारियानिकं विमाने, स्था० १० ठा० ३ उ० ।
 विमलोत्तमे, 'विमलवरवज्रस्थिपट्टे' विमलवरो वज्र-
 स्थिपट्टा वरत्रादिमयो यैस्ते तथा । विपा० १ श्रु० २ अ० ।
 विमलवाहन-विमलवाहन-पुं० । अपरविदेहजवयस्यस्य मा-
 यिनः सम्प्रति हस्तित्वं प्राप्तस्य आभियोग्यतां गतस्य

बाहनीकरणात् लोकं विमलवाहनेति नाम्ना प्रसिद्धः । भारतेऽस्यामवसर्पिण्यां जाते, प्रथमे कुलकरे, आ० म० १ अ० । ति० । स्था० । स० । आ० चू० । ('कुलगर' शब्दे तृतीयभागे ४६३ पृष्ठे वक्ष्यते ।)

विमलवाहणे णं कुलकरे सत्तविहा रुक्खा उवभोगत्ता-
ए हवमगच्छिसु, तं जहा—“मत्तंगया य भिक्खा, चित्तंगा
वेव होति चित्तरसा । मणियंगा य अण्णिअणा, सत्तमगा
कप्परुक्खा य ॥ १ ॥” (सू० ५५६५)

तथा विमलवाहने प्रथमकुलकरे सति सप्तविधा इति
पूर्वं दशविधा अभूवन् । 'रुक्ख' इति कल्पवृक्षाः । 'उवभोग-
त्ताए' इति उपभोग्यतया । 'हव्वे' शीघ्रमागतवन्तः, भोज-
नादि संपादनेनोपभोगं तत्कालीनमनुभूयामागता इत्य-
र्थः । 'मत्तंगया य' गाहा । 'मत्तंगया य' इति मत्तं-मदस्तस्य
कारणत्वात् मद्यमिह मत्तशब्देनोच्यते तस्याङ्गभूताः—का-
रणभूतास्तदेव वा अङ्गमवयवो येषां ते मत्ताङ्गाः सुख-
पेयमद्यदायिन इत्यर्थः । चकारः पूरणे । 'भिग' इति संज्ञाश-
ब्दत्वात् । भृङ्गारादिविविधभाजनसंपादका भृङ्गाः । 'चित्तंग' इति
चित्तस्यानेकविधस्य माल्यस्य कारणत्वाच्चित्राङ्गाः ।
'चित्तरस' इति चित्रा विचित्रा रसा मधुरादयो मनोहा-
रिणो येष्यः सकाशात्संपद्यन्ते ते चित्ररसाः 'मणियंग' इति
मणीनामाभरणभूतानामङ्गभूताः कारणभूता मणयो वा
अङ्गान्यवयवा येषां ते मण्यङ्गाः भूषणसंपादका इत्यर्थः ।
'अण्णिअण' इति अनङ्गकारकत्वादान्ना विशिष्टवस्त्रदायिनः ।
संज्ञाशब्दो वाऽयमिति । 'कप्परुक्ख' इति उल्लङ्घ्यतिरिक्तसा-
मान्यकल्पितफलदायित्वेन कल्पना-कल्पस्तत्प्रधाना वृक्षाः
कल्पवृक्षा इति । स्था० ७ ठा० ३ उ० । कल्प० । आ० क० ।
ज० ।

विमलवाहणे णं कुलकरे नव धणुसयाइ उड्डं उच्चत्तेणं
होत्था । (सू०-६६६) स्था० ६ ठा० ३ उ० । स० ।

गोशालस्थोत्तरभवर्जिवे देवसनापरपर्याये राजनि. (स च
सुमङ्गलेनानगारेण तेजोदग्धो मृत इति 'गोशालग'
शब्दे तृतीयभागे १०३१ पृष्ठे कथितम् ।) भरतक्षेत्रे, चञ्चु-
वेशे चञ्चुचूडनगरे चञ्चुशेसरनरपतेरमात्यस्य चञ्चुप-
थस्य भार्याया रतिकन्दल्याः पितरि श्रेष्ठिनि, दर्श० १ तत्त्व ।
भारते वर्षे आगामिन्यामुत्सर्पिण्यां जनिष्यमाणे पञ्चमे कुल-
करे, स्था० १० ठा० ३ उ० । जम्बूद्वीपे ऐरवते वर्षे आगा-
मिन्यामुत्सर्पिण्यां जनिष्यमाणे प्रथमे कुलकरे, स० । तृती-
यतीर्थकरस्य संभवस्य पूर्वभवर्जिवे, स० । महापद्मापरना-
मके भारते वर्षे उत्सर्पिणीप्रथमतीर्थकरे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।
(अस्य 'उत्सर्पिणी' शब्दे द्वितीयभागे ११७१ पृष्ठे कथोक्ता)
जम्बूद्वीपे भारते वर्षे आगामिन्यामुत्सर्पिण्यां जनिष्यमाणे
दशमचक्रवर्तिनि, स० । कलिकनृपपुत्रदत्तवंश्ये अपश्चिमनर-
शब्दे, ति० । “ गया य विमलवाहणा, सुमुहो नामेण तस्स य
अमघो । इह दुसमाणे काले, रायामघो अपच्छिद्धिमो ” । ३६ ।
ति० । “ अस्याः पश्चिममुद्धारं, राजा विमलवाहनः । श्रीदुष्प्र-
वसूरीणा-मुपदेशाद् विधास्यात् ॥ १ ॥ ” ती० १ कल्प ।

विमलमूरि-विमलमूरि-पुं० । नागिलकुलीयविजयसेनसूति-
ष्ये, येन प्राकृतभाषानिबद्धं एदमचरित्रं निर्ममे । अयमाचार्यः
विक्रमीय६० संवत्सरे आसीत्, “पंचेव य वाससया, दुसमाणे
तीसधरिससंजुत्ता । वीरेहि सिद्धिमुवगण, तत्रो निबद्धं च-
रियमेयं ॥ १ ॥ ” इति तत्रत्योक्तः । ज० १० ।

विमलहरिस-विमलहर्ष-पुं० । स्वनामख्याते वाचके आचार्ये,
यद्वंश्येन भावविजयवाचकेन विनयविजयविरचितकल्प-
प्रटीका सुशोभिका व्यशोधि । कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

विमला-विमला-स्त्री० । वितिमिरत्याद् उर्ध्वदिशि, स्था०
१० ठा० ३ उ० । विशेष । सा च रुक्कादूर्ध्वं विनिगता दिक् ।
आ० म० १ अ० । स्था० । भ० । धरणलोकपालकालस्याग्र-
महिष्याम्, स्था० ४ ठा० १ उ० । गीतरतेगन्धर्वस्याग्रम-
हिष्याम्, भ० १० श० ५ उ० । स्था० । पोतनपुरराजवज्र-
सिंहामात्यस्यात्यन्तवल्लभायां भार्यायां कमलस्य कुमारस्य
मातरि, दर्श० १ तत्त्व । त्रयोदशस्य तीर्थकरस्य निष्कम-
णशिविकायाम्, स० ।

विमलाचल-विमलाचल-पुं० । विमलपर्वते, ती० १ कल्प ।
('सत्तुजय' शब्देऽस्य वक्ष्यतां वक्ष्यामि)

विमाण-विमान-न० । विविधं मन्यते उपभुज्यते पण्यव-
द्भिर्जीवैरिति विमानम् । प्रज्ञा० १ पद । जी० । वैमानिक-
देवावासविशेष, स्था० २ ठा० ४ उ० । जी० । प्रश्न० । भ० ।
तानि च ज्यातिःसंबन्धीनि अनुत्तरविमानान्तानि विमानश-
ब्देन गृह्यन्ते । दर्श० ४ तत्त्व । जी० । (ईशानविमानानां 'लोक-
पाल' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ७२२ पृष्ठे वक्ष्यते ।)

सम्प्रति वैमानिकदेवानां विमानान्याह—

कहि णं भंते ! वैमाणियाणं देवाणं विमाणा प-
णत्ता ? । (सू० २०७५)

'कहि णं भंते ! वैमाणियाणं' मित्यादि, क भदन्त ! वैमानि-
कानां देवानां विमानानि प्रज्ञप्तानि ? (जी०) भगवानाह—गौतम !
अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयाद् भूमिभागाद्
रुक्कोपलक्षितादिति भावः, ऊर्ध्वं चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारा-
पाणामप्युपरि बहूनि योजनानि बहूनि योजनशतानि ब-
हूनि योजनसहस्राणि बहूनि योजनशतसहस्राणि बह्वीर्यो-
जनकोटीकोटीः ऊर्ध्वं दूरमुत्प्लुत्य—बुद्ध्या गन्धा, एतच्च
साङ्ख्यज्जूपलक्षणम्, तथा चाक्रम—“ सोहम्मस्मि दि-
वहा, अहाइज्जा य रज्जु माहिदे । बंभस्मि अद्ध-
पंचम, छ अच्चुर सत्त लोगंते ॥ १ ॥ ” 'एत्थ
ण' मित्यादि, 'अत्र' एतस्मिन् साङ्ख्यज्जूपलक्षिते
क्षेत्रे ईप्ताग्रभाराद्वीक सौधमेशानसनन्कुमारमाहन्द्रब्रह्म-
लोकलान्तकशुकसहस्रागतताराणाच्युतप्रवेयकानुसरे-
षु स्थानेषु अत्र—एतस्मिन् वैमानिकानां चतुरशीति-
विमानावासशतसहस्राणि सप्तनवतिः सहस्राणि प्रयावि-
शतिर्विमानानि ८४६७०२३ भवन्तीत्याख्यातानि । इयं च सं-
ख्या—“ बत्तीस अट्ट वीसा, वारस अट्ट चउरो सयसहस्सा ”
इत्यादिसंख्यापरिमिलनेन भावनीया ॥ “ ते णं विमाणा ”

रूपादि, तानि विमानानि सर्वरत्नमयानि । अञ्चल सप्तहा
ल्लहा घट्टा मट्टा नीरया निम्मला निपंका निककडच्छा-
या सप्पभा सल्लरीया सउज्जोया पासाईया दरिसण्णजा
अभिरूवा पडिरूवा । जी० ३ प्रति० १ उ० ।

सौधर्मे विमानसंख्यामाह—

सोहम्मे कप्पे वत्तीसं विमाणावाससयसहस्सा णं पप्पत्ता ।
(सू० ३२ ×) स० ३२ सम० ।

सोहम्मीसाणेषु कप्पेषु पदमे पत्थडे पडमावलियाए एग-
मेगाए दिसाए वासडि विमाणा पप्पत्ता । (सू० ६२ ×)

‘सोहम्मी’ त्यादि तत्र सौधर्मे शानयोत्तरयोदश विमानप्र-
स्तटा भवन्ति, सनत्कुमारमाहेन्द्रयोर्द्वादश ब्रह्मलोके पद,
लान्तके पञ्च, शुके चत्वारः, एवं सहस्रार आनतप्राणतयो-
श्चत्वारः, एवमारणाच्युतयोः प्रवेयकष्वधस्तनमध्यमोपरिमे-
षु त्रयः त्रयः, अनुत्तरपञ्च इति द्विषष्टिस्ते भवन्ति । एतेषां
च मध्यभागे प्रत्येकमुडुविमानादिकाः सयार्थसिद्धवि-
मानान्ता वृत्तविमानरूपा द्विषष्टिरेव विमानेन्द्रका भवन्ति ।
तत्पाश्चतश्च पूर्वदिषु दिषु त्र्यस्यचतुरस्रवृत्तविमानक्रमेण वि-
मानानामावलिका भवन्ति । तद्वं सौधर्मे शानयोः कल्पयोः
प्रथमे प्रस्तटे सर्वाधस्तन इत्यर्थः, ‘पडमावलियाए’ इति
प्रथमा—उत्तरोत्तरावलिकापत्तया आद्याश्चतस्र आवलिका
यस्मिन् स प्रथमावलिकाकस्तत्र, अथवा—प्रथमात्—मूलभू-
ताद्विमानेन्द्रकादारभ्य याऽसावावलिका विमानानुपूर्वी तथा,
अथवा उत्तरोत्तरावलिकापत्तया एकैकस्यां दिशि या प्रथमा
आद्याऽवलिका तस्याम्, ‘पडमावलियाए’ इति पाठान्तरे तु
उत्तरोत्तरावलिकापत्तया एकैकस्यां दिशि या प्रथमाऽऽवलि-
का सा द्विषष्टिर्द्विषष्टिप्रमाणेन प्रज्ञप्तेति, ‘एगमेगाए’ इति
उडुविमानाभिधानंदेवन्द्रकापत्तया एकैकस्यां पूर्वादिक्कायां
दिशि द्विषष्टिर्द्विषष्टिविमानानि प्रज्ञप्तानि, द्वितीयादिषु पुनः
प्रस्तटेषु एकैकहान्या विमानानि भवन्ति यावद् द्विषष्टि-
मेऽनुत्तरसुरप्रस्तटे सर्वाधस्तनदेवन्द्रकः पाश्चै तदेकैकमेव
भवतीति । स० ६२ सम० ।

देवेन्द्रस्त्वे पुष्पावकीर्णकानां सौधर्मादिविमानानां संख्या—

अउणाणउइसहस्सा, चउरासीइ च सयसहस्साइ ।

एगूणयं दिवडुं, सयं च पुष्पावकिष्माणं ॥ २०८ ॥

सत्ते व सहस्साइ, सयाइ वावत्तराइ अट्ट भवे ।

आवलियाइविमाणा, सेसा पुष्पावकिष्माणं ॥ २०९ ॥

आवलियाइविमाणा, अंतरयं नियमसोः असंखिजं ।

संखिजमसंखिजं, भणियं पुष्पावकिष्माणं ॥ २१० ॥

॥ ११३५ ॥ ६० प० ।

आरणे कप्पे दिवडुं, विमाणावाससयं पप्पत्ता, एवं अ-
ञ्चुए वि । (सू० १५०) स० १५० सम० ।

त्रिप्रतिष्ठितानि विमानानि—

तिपइट्टिया विमाणा पप्पत्ता, तं जहा—घणोदहिपइट्टिया
अवायपइट्टिया उवासंतरपइट्टिया । (सू० १८० ×)

प्रतिष्ठानसूत्रस्येयं विभजना (देवन्द्रस्त्वे)—“घणउदहिपइ-
ट्टाणा,सुरभयणा हौति दोसु कप्पेषु । तिसु घाउपरट्टाणा,
तदुभयसुपइट्टिया तीसु ॥ १८६ ॥ १११७ ॥ तेष परं उवरिम-
गा, आगासंतरपइट्टिया सव्वे ॥ (१६०) (१११८)” इति ।
स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

सणकुमारमाहिदेसु कप्पेषु विमाणपुदवी किं पइट्टिया
पणत्ता ? गोयमा ! घणवायपइट्टिया पणत्ता । वंभलोए
णं भंते ! कप्पे विमाणपुदवी णं पुच्छा, गोयमा ! घणवा-
यपइट्टिया पणत्ता, संतगे णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! तदुभय-
पइट्टिया पणत्ता, महासुकसहस्रारेसु वि तउभयपइट्टिया ।
आणय ० जाव अञ्चुएसु णं भंते ! कप्पेषु पुच्छा, गो-
यमा ! उवासंतरपइट्टिया पणत्ता, गोविअविमाणपुदवीणं
पुच्छा, गोयमा ! उवासंतरपइट्टिया पणत्ता, अणुत्तराव-
वाइयपुच्छा, गोयमा ! उवासंतरपइट्टिया पणत्ता । (सू०
२०६ +)

भदन्त ! सनत्कुमारमाहेन्द्रकल्पयोर्विमानपृथिवी किंप्रतिष्ठा-
ता—कस्मिन् प्रतिष्ठिता किमाश्रयाः किमाधारा इत्यर्थः प्रश्ना,
भगवानाह गौतम ! घनोदधिप्रतिष्ठिता प्रश्ना, एवं सनत्कुमा-
रमाहेन्द्रेषु घनवातप्रतिष्ठिता ब्रह्मलोकेऽपि घनवातप्रतिष्ठिता,
लान्तके तदुभयप्रतिष्ठिता—घनोदधिघनवातप्रतिष्ठिता, महा-
शुकसहस्रारयोरपि तदुभयप्रतिष्ठिता, आनतप्राणतारणाच्यु-
तेष्ववकाशान्तरप्रतिष्ठिता—आकाशप्रतिष्ठिता, एवं प्रवेयकवि-
मानपृथिवी अनुत्तरविमानपृथिवी च । (उक्ते च—“घणउदहि०”
इत्यादि अनुपदमेव) जी० ४ प्रति० ३ उ० । “दुसु तिसु तिसु
कप्पेषु घणुदहिघणवायतदुभयं च कमा” इत्यत्र घनोदधि-
घनवाततदुभयानां तद्वलयानां च विष्कम्भादिप्रमाणं कि-
यदस्ति, कुत्र चेति संदिहानोऽस्ति । तन्निरूप्य च तत्रत्य-
भूमरपि विष्कम्भायामादिनिर्णयो भवति ? “दुसु तिसु तिक-
प्पेषु घणुदहिघणवायतदुभयं च कमा” । अत्र घनोदध्यादी-
नामष्टसु स्वर्गेषु विमानानामाधारतया आगमे प्रतिपादनं दृ-
ष्टमस्ति, न तु तेषां परिमाणवलयाणि चाद्य यावद् दृष्टानि
स्मृतिमायानि । ही० ३ प्रका० ।

त्रिरवस्थितानि विमानानि—

तिविधा विमाणा पणत्ता, तं जहा—अवट्टिता वेउव्विता
पारिजाणिता । (सू० १८० +)

अवस्थितानि—शाश्वतानि वैक्रियाणि—भोगाद्यर्थे निष्पादि-
तानि यतोऽभिहितं भगवत्याम्—“जाइ णं भंते ! सक्के दे-
विंदे देवराया दिव्वाइ भोगभोगाइ भुंजिउकामे भवइ से कह-
मियाणि एकरेइ ? गोयमा ! तहि च णं से सक्के देविंदे देव-
राया एगं महं नेमिपडिरूवगं विउव्वइ” नेमिरिति चक्रधा-
रा—दुद्धतविमानमित्यर्थः । “एगं जोयणसयसहस्से आया-
मविकम्भेण” मित्यादि यावत् “पासायवडिसए सयणिजे
तत्थणं से सक्के देविंदे देवराया अट्टइ अगमहिसीहि सप-
रियाराहि दोहि य अणीपहि णट्टाणीएण गंधव्वणीएण य
सक्कि महया णट्टं जाव दिव्वाइ भोगभोगाइ भुंजमाणे वि-
हरइ सि” परि—परिधानं—तिथ्यस्तोत्रावतरणादि तत्प्रयोजनं

येषां तानि पात्रियानिधानि—पालकपुष्पकादीनि वक्ष्यमाणा-
नीति । स्था० ३ ३० ३ ३० ।

सौधर्मेशानयोर्विमानपृथिवी—

सोहम्मीसाणेसु णं भंते ? कप्पेसु विमाणपुढवी किंपइ-
ट्टिया पणत्ता?, गोयमा ! धुणोदधिपइट्टिया पणत्ता । (सू०
२०६+)

“ सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! ” इत्यादि सौधर्मे-
शानयोः, सूत्रं द्विवचनंऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात् ।
उक्तं च—“ बहुवचनेण दुवचने, लुट्ठिविभर्त्ताए भन्नइ
चउत्थी । जइ हत्था तइ पाया, नमाऽत्थु देवाहि-
देवाणं ” ॥ १ ॥ जी० ४ प्रति० ३ ३० । विमा-
नानामन्तर्गते भूमिरस्ति न वा?, इत्यत्र सा नास्ती-
ति विज्ञायते, यतो भगवत्यादौ नरकसत्काः सप्त ईशप्रा-
भारा जैकन्ति अष्टैव पृथिव्य उक्ताः सन्ति । यदि स्वर्गे-
पि साऽभविष्यत् तदाऽधिकाऽपि उक्ताऽभविष्यदिति ।
ही० ३ प्र० ।

सोहम्मीसाणेसु वंभलोए यं तिसु कप्पेसु चउसट्टि वि-
माणावामसयइहस्सा पणत्ता । (सू० ६४ ×)

सोहम्मी ' त्यादि सौधर्मे द्वाविंशदीशानेऽष्टाविंशतिः ।
ब्रह्मलोकं च चत्वारि विमानलक्षाणि भवन्तीति सर्वाणि
चतुःषष्टिरिति, ' चउसट्टिलट्टिए ' त्ति चतुःषष्टिर्दृष्टीनां श-
रीराणां यस्मिन्नसौ चतुःषष्टिषष्टिकः । स० ६५ सम० ।

विमानानां बाहल्यमुच्चत्वं च—

सोहम्मीमाणकप्पेसु विमाणपुढवी केवइयं वाहल्लेणं पण-
त्ता?, गोयमा ! सत्तावीसं जोयणसयाइं वाहल्लेणं पणत्ता ।
एवं पुच्छा, सणकुमारमाहिंदेसु छवीसं जोयणसयाइं । वं-
भलंतएसु पंचवीसं, महासुकसहसारेसु चउव्वीसं, आण-
यपाणयआरणचुएसु तवीसं सयाइं गेविज्जविमाणपुढवी
वावीसं, अणुत्तरविमाणपुढवी एकवीसं जोयणसयाइं वाह-
ल्लेणं । (सू० २१० ×)

“ सोहम्मीसाणेसु णमि ” त्यादि सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! क-
ल्पयोर्विमानपृथिवी कियत्—किंप्रमाणा बाहल्येन ब्रह्म-
ता?, भगवानाह—गौतम ! सप्तविंशतियोजनशतानि बा-
हल्येन ब्रह्मता । एवं शेषसूत्राण्यपि भावनीयानि नवरं
सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः षड्विंशतियोजनशतानि वक्रव्यानि ।
ब्रह्मलोकलान्तकयोः पञ्चविंशतिः, महाशुकसहस्रारयोश्च-
तुर्विंशतिः, आनतप्राणतारणाच्युतकल्पेषु त्रयोविंशतिः, त्रै-
व्यकेषु द्वाविंशतिः, अनुत्तरविमानेषु एकविंशतियोजन-
शतानि ।

संप्रति विमानानामुच्चैस्त्वपरिमाणं प्रतिपिपादयिषुराह—

सोहम्मीमाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणा केवतियं उ-
ट्ठं उच्चत्तेणं ?, गोयमा ! पंच जोयणसयाइं उट्ठं उच्चत्तेणं ।
(सू० २११ +)

“ सोहम्मीमाणेसु णमि ” त्यादि इह विमानं महानगरक-
ल्पं तस्य चोपरि वनखण्डप्राकारप्रासादादयस्तत्र पूर्वण

सूत्रकदम्बकेन विमानपृथिवीबाहल्यमुक्तम्, अनेन माणा
वापेक्षया उच्चत्वं मुख्यते इति गर्भः । सौधर्मेशानयोर्भेदन्त !
कल्पयोर्विमानानि कियत् उट्ठमुच्चैस्त्वेन ब्रह्मतानि ?, भ-
गवानाह—गौतम ! पञ्च योजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन
ब्रह्मतानि मूलप्रमादादीनां तत्र पञ्चयोजनशताच्छ्रयप्रमाण-
त्वात् एवं शेषसूत्राण्यपि भावनीयानि ।

सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः—

सणकुमारमाहिंदेसु छ जोयणसयाइं । (सू० २११ ×)

सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः षड् योजनशतानि वक्रव्यानि । जी०
३ प्रति० १ ३० । स्था० ।

ब्रह्मलोकलान्तकयोः—

वंभलंतएसु सत्त । (सू० २११ ×)

ब्रह्मलोकलान्तकयोः सप्त योजनशतानि । जी० ३ प्रति०
१ ३० ।

महाशुकसहस्रारयोः—

महासुकसहस्रारेसु दोसु कप्पेसु विमाणा अट्ठ जोयणस-
याइं उट्ठं उच्चत्तेणं पणत्ता । (सू० १११ ×) स० ८०० सम० ।

आणयपाणयआरणचुएसु कप्पेसु विमाणा नव जो-
यणसयाइं उट्ठं उच्चत्तेणं पणत्ता । (सू० २११ ×)

त्रैव्यकेषु—

गेविज्जविमाणेणं भंते ! केवइयं उट्ठं उच्चत्तेणं ?, गोयमा !
दस जोयणसयाइं । (सू० २११ ×)

त्रैव्यकेषु दश योजनशतानि ।

अनुत्तरविमानेषु—

अणुत्तरविमाणेणं एकारस जोयणसयाइं उट्ठं उच्चत्तेणं ।
(सू० २११ ×)

अनुत्तरेष्वेकादश योजनशतानि सर्वत्रापि विमानानि बा-
हल्योच्चत्वेर्मालिनं च द्वाविंशत् योजनशतानि उपर्युपरि
बाहल्येनोच्चैस्त्वस्य वृद्धेर्भावात्, उक्तं च—

“ सत्तावीससयाइं, आदिमकप्पेसु पुढविवाहल्लं ।

एकैकहाणिसेसे, दुदुगेण दुगे चउत्तं य ।

पंचसु उच्चत्तेणं, आदिमकप्पेसु हांति य विमाणा ।

एकैकवुड्डिसेसे, दुदुगे य दुगे चउत्तं य ।

गेविज्जुत्तरेसु, एसेव कमा उ वुड्डिहाणीए ।

एकैकमि विमाणा, दोसि वि मिलिया उ वत्तीसं ॥ ३ ॥

जी० ३ प्रति० १ ३० । स० ।

अनुत्तरोपपातिकेषु—

अणुत्तरोपपादिकाणं देवाणं विमाणा एकारस जोयणस-
याइं उट्ठं उच्चत्तेणं पणत्ता । (सू० ११३ ×) स० ११०० सम० ।

संस्थानमाह—

सोहम्मीमाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणा किंसंठिता
पणत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पणत्ता, तं जहा—आवलिपाप-
विट्ठा य, बाहिरा य । तत्थं णं जे ते आवलिपापविट्ठा ते ति-

विहा पणत्ता । तं जहा—वट्टा तंसा चउरंसा । तत्थ णं जे ते आवलियवाहिरा ते णं णाणासंठाणसंठिता पणत्ता, एवं ० जाव गेवेज्जविमाणा । अणुत्तरोववाइयविमाणा दुविहा पणत्ता, तं जहा—वट्टे य तंसा य । (सू० २१२)

‘सोहम्मीसाणेषु णं भंते’ इत्यादि सौधम्मंशानयोर्भेदस्त ! कल्पयोर्विमानानि किंसंस्थितानि प्रश्नानि ?, भगवानाह—गौतम ! द्विविधानि प्रश्नानि, तद्यथा—आवलिकाप्रविष्टानि आवलिकावाह्यानि च । तत्रावलिकाप्रविष्टानि नामयानि पूर्वादेषु चतसृषु दिक्षु श्रेण्या व्यवस्थितानि, यानि पुनरावलिकाप्रविष्टानां प्राङ्मुखप्रदेशे कुसुमप्रकर इव यतस्ततो विप्रकीर्णानि तान्यावलिकावाह्यानि तानि पुष्पावकीर्णानीत्युच्यन्ते, पुष्पाणीव इतस्ततोऽवकीर्णानि—विप्रकीर्णानि पुष्पावकीर्णानि इति व्युत्पत्तिः, तानि च मध्यवर्तिनो विमानेन्द्रस्य दक्षिणतोऽपरत उत्तरतश्च विद्यन्ते न तु पूर्वस्यां दिशि । उक्तं च—‘पुष्पावकीर्णगा पुण, दाहिणतो पच्छिमंण उत्तरतो । पुद्भेण विमार्णद—स्स नत्थि पुष्पावकिन्ना उ ॥ १ ॥’ ‘तत्थ णमि’ त्यादि, तत्रावलिकाप्रविष्टावलिकावाह्येषु मध्ये यानि तानि आवलिकाप्रविष्टानि तानि त्रिविधानि प्रश्नानि, तद्यथा—वृत्तानि इत्यस्त्राणि चतुरस्त्राणि । इहावलिकाप्रविष्टानि प्रतिप्रस्तटं विमानेन्द्रकस्य पूर्वदक्षिणापरात्तररूपासु चतसृषु दिक्षु श्रेण्या व्यवस्थितानि, विमानेन्द्रकस्य सर्वोऽपि वृत्तस्ततः पार्श्ववर्तीनि चतसृष्वपि दिक्षु इत्यस्त्राणि तेषां पृष्ठतश्चतसृष्वपि दिक्षु चतुरस्त्राणि तेषां पृष्ठतो वृत्तानि, ततोऽपि—भूयोऽपि इत्यस्त्राणि ततोऽपि चतुरस्त्राणि, इत्येवमावलिकापर्यन्तस्तत्र त्रिविधान्येवावलिकाप्रविष्टानि । ‘तत्थ णमि’ त्यादि, तत्र यान्यावलिकावाह्यानि तानि नानासंस्थानसंस्थितानि प्रश्नानि, तथाहि—कानिचिन्न्यायवर्ताकाराणि, कानिचित्स्वस्तिकाकाराणि, कानिचिद् खड्गाकाराणीत्यादि । उक्तं च—‘आवलियासु विमाणा, वट्टा तंसा तंहेव चउरंसा । पुष्पावकिन्ना पुण, अणेगविहरूवसंठाणा ॥ १ ॥’ एवं तावद्वाच्यं यावद् ग्रंथेयकविमानानि तान्येव यावदावलिकाप्रविष्टानामावलिकावाह्यानां च भावात्, परत आवलिकाप्रविष्टान्येव, तथा चाह—‘अणुत्तरविमाणा णं भंते ! विमाणा किंसंठिया पणत्ता’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह—गौतम ! द्विविधानि प्रश्नानि, तद्यथा—‘वट्टे य तंसा य’ मध्यवर्तिसर्वार्थसिद्धाख्यं विमानं वृत्तं, शेषाणि विजयादीनि चत्वार्यपि इत्यस्त्राणि । उक्तं च—‘एगं वट्टे तंसा, चउरो य अणुत्तरविमाणा’ । जी० ३ प्रति० १ उ० । भ०

त्रिसंस्थितानि विमानानि—

तिसंठिया विमाणा पणत्ता, तंजहा—वट्टा तंसा चउरंसा । तत्थ णं जे तं वट्टा विमाणा ते णं पुक्खरकसियासंठाणसंठिया सव्वओ समंता पागारपरिक्खित्ता एगदुवारा पणत्ता । तत्थ णं जे ते तंसा विमाणा ते सिंघाडगसंठाणसंठिया दुहओ पागारपरिक्खित्ता एगओ वेइयापरिक्खित्ता त्तिदुवारा पणत्ता । तत्थ णं जे ते चउरंसविमाणा ते णं

अक्खाडगसंठाणसंठिया सव्वओ समंता वेइयापरिक्खित्ता चउदुवारा पणत्ता । (सू० १२० ×)

‘तिसंठिए’ त्यादि, सूत्रत्रयं स्फुटमेव, केवलं त्रीणि संस्थितानि—संस्थानानि येषां तानि त्रिविधा प्रकारैः संस्थितानि त्रिसंस्थितानि । ‘तत्थ णं’ तितेषु मध्ये ‘पुक्खरकसिए’ ति पुष्करकर्णिका—पद्ममध्यभागः, सा हि वृत्ता समोपरिभागा च भवति । सर्वत इति—दिक्षु समन्तादिति—विदिक्षु ‘सिंघाडगं’ ति विकीर्णो जलजफलविशेषः, एकतः—एकस्यां दिशि यस्यां वृत्तविमानमित्यर्थः ‘अक्खाडगो’ चतुरस्त्रः प्रतीत एव, वेदिका—मुण्डप्राकारलक्षणा, एतानि चैव क्रमाद्येवावलिकाप्रविष्टानि भवन्ति, पुष्पावकीर्णानि त्वन्यथाऽपीति । भवन्ति चात्र गाथाः—

“सव्वेसु पत्थडेसु, मज्जे वट्टे अणंतरे तंसं ।
एयंतर चउरंसं, पुणे चि वट्टे पुणे तंसं ॥ १ ॥
वट्टे वट्टेसुवरि, तंसं तंसस्स उपपरि होइ ।
चउरंसं चउरंसं, उट्टं तु विमाणेतेढीओ ॥ २ ॥
वट्टे च वलयगं पिय, तंसं सिंघाडगं पिय विमाणं ।
चउरंसविमाणं पिय, अक्खाडगसंठियं भणियं ॥ ३ ॥
सव्वे वट्टविमाणा, एगदुवारा हवन्ति विंशया ।
तिश्रिय तंसविमाणे, चत्तारि य होति चउरंसे ॥ ४ ॥
पागारपरिक्खित्ता, वट्टविमाणा हवंति सव्वे वि ।
चउरंसविमाणं चउरंसं वेइया होइ ॥ ५ ॥
जत्तो वट्टविमाणं, तत्तो तंसस्स वेइया होइ ।
पागारो बोधव्वो, अवससेहि तु पासेहि ॥ ६ ॥
आवलियासु विमाणा, वट्टा तंसा तंहेव चउरंसा ।
पुष्पावगिन्ना पुण, अणेगविहरूवसंठाणा ॥ ७ ॥”
स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

अधुना त्वायामविष्कम्भादिपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणेषु णं भंते ! कल्पेषु विमाणा केवतियं आयामविकसेभेण, केवतियं परिकसेवेणं पणत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पणत्ता, तं जहा—संखेजवित्थडा य असंखेजवित्थडा य । जहा नरगा तहा ० जाव अणुत्तरोववातिया संखेजवित्थडा य असंखेजवित्थडा य । तत्थ णं जे से संखेजवित्थंडे से जंबुदीवप्पमाणे, तत्थ जे से असंखेजवित्थडा असंखेजाई जेयणसयाई ० जाव परिकसेवेणं पणत्ता । (सू० २१३ ×)

‘सोहम्मीसाणेषु णं भंते !’ इत्यादि, सौधम्मंशानयोर्भेदस्त ! कल्पयोर्विमानानि कियदायामविष्कम्भेन कियत् परिक्षेपेषु प्रश्नानि ?, भगवानाह—गौतम ! द्विविधानि विमानानि प्रश्नानि, तद्यथा—संखेयविस्तृतानि, असंखेयविस्तृतानि च । तत्र यानि तानि संखेयविस्तृतानि संखेयानि योजनसहस्राण्यायामविष्कम्भेन संखेयानि योजनसहस्राणां परिक्षेपेण, तत्र यानि तानि असंखेयविस्तृतानि असंखेयानि योजनसहस्राण्यायामविष्कम्भेन असंखेयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण, एवं तावत् वाच्यं यावत् ग्रंथेयकविमानानि तानि यावत् संखेयविस्तृतानामसंखेयविस्तृतानां च जहा—

हल्येन भावात् ननु परतः । तथा चाह—‘अणुत्तरविमाणे णं भंते ! केवइयं आयामविकम्भेणमि’ त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह—द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—संख्येयविस्तृतानि असंख्येयविस्तृतानि च । सर्वार्थसिद्धं संख्येयविस्तृतं शेषाण्यसंख्येयविस्तृतानीति भावः । तत्र यत्तत् संख्येयविस्तृतं तत् एकं योजनशतसहस्रमायामविकम्भेन त्रीणि योजनशतसहस्राणि षोडश सहस्राणि द्वे शते सप्तविंशत्यधिकं योजनानां क्रोशत्रिकमष्टाविंशं धनुःशतं त्रयोदशाङ्गुलानि एकमर्द्धाङ्गुलमिति परिक्षेपेण, तत्र यानि तानि असंख्येयविस्तृतानि तानि असंख्येयानि योजनसहस्राण्यायामविकम्भेन असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तानि । जी० ३ प्रति० १ उ० ।

संप्रति वर्णप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! विमाणा कतिवष्ठा पणत्ता ?, गोयमा ! पंचवष्ठा पणत्ता, तं जहा—किण्हा नीला लोहिया हालिदा सुकिङ्गा । (सू० २१२ +)

‘सोहम्मीसाणेसु णं भंते !’ इत्यादि सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कतिवर्षानि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! पञ्चवर्षानि, तद्यथा—कृष्णानि नीलानि लोहितानि हारिद्राणि शुक्लानि, एवं शेषसूत्राण्यपि भावनीयानि ।

सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः—

सणकुमारमाहिंदेसु चउवष्ठा नीला० जाव सुकिङ्गा । (सू० २१३ +)

नवरं सनत्कुमारमाहेन्द्रयोश्चतुर्वर्णानि कृष्णवर्णाभावात् । जी० ३ प्रति० १ उ० ।

सणकुमारमाहिंदेसु णं कप्पेसु विमाणा चउवष्ठा पणत्ता, तं जहा—णीला लोहिया हालिदा सुकिङ्गा । (सू० ३७५×)

‘सणकुमारे’ त्यादिका द्विसूत्री सुगमा चेयं, नवरं सनत्कुमारमाहेन्द्रयोश्चतुर्वर्णानि कल्पान्तरेषु त्वन्यथा, तदुक्तम्—“सोहम्मि पंचवष्ठा, एकगहाणी उ जा सहस्सारे । दा दो तुल्ला कप्पा, तेण परं पुंडरीयाओ ॥ १ ॥” द्वयोर्द्वयोः कल्पयोर्वर्णस्य हानिः कार्यत्यर्थः । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

वंभलोगलंतएसु वि तिवष्ठा लोहिया० जाव सुकिङ्गा, (सू० २१३ +)

ब्रह्मलोकलान्तयोस्त्रिवर्णानि कृष्णनीलवर्णाभावात् । जी० ३ प्रति० १ उ० ।

महासुकसहस्सारेसु णं कप्पेसु विमाणा दुवष्ठा पणत्ता, तं जहा—हालिदा य सुकिङ्गा य । आणयपाणतारणच्चुएसु सुकिङ्गा, गोविज्जविमाणा सुकिङ्गा, अणुत्तरोववातियविमाणा परमसुकिङ्गा वण्णं पणत्ता । (सू० २१३ +)

महाशुकसहस्रारयोर्द्विवर्णानि कृष्णनीलहारिद्रवर्णाभावात्, आनन्तप्राणतारणाच्युतकल्पेषु एकवर्णानि, शुक्लवर्णस्यैकस्य भावात्, प्रवेयकविमानानि अणुत्तरविमानानि च परमशुक्लानि । उक्तञ्च—“सोहम्मि पंचवष्ठा, एकगहाणी उ जा सहस्सारे । दा दो तुल्ला कप्पा, तेण परं पुंडरीया (जा) ॥ १ ॥” जी० ३ प्रति० १ उ० ।

संप्रति प्रभाप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणा केरिसयाए पभाए पणत्ता ?, गोयमा ! णिच्चालोया णिच्चुजोया सयंपभाए पभाए पणत्ता, जाव ० अणुत्तरोववातियविमाणा णिच्चालोया णिच्चुजोया सयंपभाए पणत्ता । (सू० २१३ ×) ।

सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कीदृशानि प्रभया प्रज्ञप्तानि कीदृशी तेषां प्रभा प्रज्ञप्तेति भावः । भगवानाह—गौतम ! प्रभया प्रज्ञप्तानि—नित्यालोकानि नित्यमालोको-दर्शनं दृश्यमानता येषां तानि नित्यालोकानि न तु जातुचिदपि तमसाऽऽश्रियन्त इति भावः । कथं नित्यालोकानि इति हेतुद्वारेण विशेषणमाह—नित्योद्योतानि निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनमिति हेतौ प्रथमा, ततोऽयमर्थः—यस्मान्नित्यं सततमप्रतिघमुद्योतो दीप्यमानता येषां तानि नित्योद्योतानि, तथा ततो नित्यालोकानि, सततमुद्योतमानता च परंसापेक्षाऽपि सम्भाव्यते यथा मेरोः स्फटिकाण्डस्य सूर्यरश्मिसंपर्कतस्तत आह—स्वयंप्रभाणि, स्वयं सूर्यादिप्रभावत् देदीप्यमानता येषां तानि तथा, एवं निरन्तरं तावद्द्रव्यं यावदनुत्तरविमानानि ।

सम्प्रति गन्धप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणा केरिसया गन्धेण पणत्ता ?, गोयमा ! से जहानामए कोट्टपुडाण वा० जाव गंधेण पणत्ता, एवं ० जाव एत्तो इट्ठतरगा चे० वाव अणुत्तरविमाणा । (सू० २१३×)

‘सोहम्मीसाणेसु णं भंते !’ इत्यादि सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कीदृशानि गन्धेन प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह—गौतम ! “से जहानामए कोट्टपुडाण वा चंपगपुडाण वा दमणगपुडाण वा कुंकुमपुडाण वा चंदणपुडाण वा उसीरपुडाण वा मरुयापुडाण वा जाईपुडाण वा जूहियापुडाण वा मल्लियापुडाण वा राहाणमज्जियापुडाण वा केयइपुडाण वा पा उलिपुडाण वा नोमालियापुडाण वा वासपुडाण वा कप्पूरपुडाण वा अणुवायंसि उम्भिज्जमाणाण वा कुट्टिज्जमाणाण वा रुविज्जमाणाण वा उक्कीरिज्जमाणाण वा विक्खरिज्जमाणाण वा परिभुज्जमाणाण वा परिभाइज्जमाणाण वा भंडाओ वा भंडे साहरिज्जमाणाण वा ओराला मणुणा मणहरा घाणमणनिव्वुइकरा सव्वतो समंता गन्धा अभिनिस्सरंति भवे एयारूवे सिया नो इण्ठे समंते । ते णं विमाणा एत्तो इट्ठतरा चेव कंततरा चेव मणुणतरा चेव मणामतरा चेव गंधेण पणत्ता ” । अस्य व्याख्या पूर्ववत् । एवं निरन्तरं तावद्द्रव्यं यावदनुत्तरविमानानि । जी० ३ प्रति० १ उ० ।

स्पर्शप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणेसु विमाणा केरिसया फासेण पणत्ता, से जहानामए आइयेति वा रूतेति वा सव्वो फासो भाणि-यव्वो ० जाव अणुत्तरोववातियविमाणा ।

सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कीदृशानि स्प-
शेन प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह-गौतम ! " से जहानामए अइणइ
वा रुंवइ वा वूरेइ वा नवणीएइ वा हंसगम्भनुलीइ वा सि-
रीसकुसुमनिचए वा पवालकुसुमपत्तरासीइ वा भंव एयारू-
वे ? , ना इणंठु समट्टे । तेणं विमाण इत्तो इट्टुतरा चव कंतत-
रा चव मणुत्तरा चव मणामतरा चव फासणं पप्पत्ता " इति
पूर्ववत् एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरविमानानि ।

महत्त्वप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! (कप्पेसु) विमाण केमहालिया
पप्पत्ता ? गोयमा ! अयणे जंबुद्वीवे दीवे सव्वदीवममुद्दाणं
सो चेव गमो० जाव छम्मासे वीइवएजा० जाव अत्थेगइ-
या विमाणवासा वीइवएजा, अत्थेगइया मिवाणावासा नो
वीइवएजा० जाव अणुत्तरोववातियविमाण अत्थेगतिरं वि-
माणं वीइवएजा अत्थेगतिरया नो वीइवएजा । (सू० २१३+)

'सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु' इत्यादि सौधर्मेशानयो-
भदन्त ! कल्पयोर्विमानानि किमहान्ति-किंप्रमाणमहत्त्वानि प्र-
ज्ञप्तानि ?, भगवानाह-गौतम ! अयणं जंबुद्वीवे दीवे' इत्या-
दि, जम्बुद्वीपवाक्यं परिपूर्णमेवं द्रष्टव्यम् । "सव्वदीवसमुद्दा-
णं सव्वम्भन्तराए सव्वखुद्दाए वट्टे तेज्जापूपसंठाणसंठिए वट्टे
पुक्खरकणियासंठाणसंठिए वट्टे पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिए
एकं जोयणसयसहस्सं आयामविकखंभेणं तिन्नि जोयण-
सयसहस्साइ सोलस सहस्सा दो य सया सत्तावीसा ति-
न्नि य कोसे अट्ठावीसं धनुसयं तेरह अंगुलाइ अडंगुलं
च किंचि विसेसाहिए परिकखेवेणं पप्पत्ते " इदं च पूर्व-
वत् भावनीयम् । देवो नाम महर्द्धिको यावन्महानुभावः,
यावत्करणान्महाद्युतिरित्यादिपरिग्रहः । 'जाव इणामेवे' ति
यावदिदानीमेव अनेन चण्डिकात्रयानुकरणपुरस्सरमत्यन्तं
कालस्ताकत इति कृत्वा केवलकल्पं परिपूर्णं जम्बुद्वीपं
द्वीपं त्रिभिरप्सरोनिपातैस्त्रिभिरचण्डिकाभिरित्यर्थः ।
त्रिःसप्तकृत्व एकविंशतिवारान् अनुपरिवर्त्य प्रादक्षिण्येन
परिभ्रम्य 'हव्वं'-शीघ्रमागच्छेत् । 'से णं देवे' इत्यादि सदेव-
स्तया सकलदेवजनप्रसिद्धया पूर्वदृष्टान्तभाविनया उत्कृष्टया
अतिशायिन्या 'तुरियाए तवलाए चंडाए सिग्घाए उड्डया-
ए जवणाए छयाए' अग्नीषां पदानां व्याख्यानां पूर्ववत् ।
दिव्यया देवगत्या व्यतिव्रजन् यावदेकाहं वा द्वयहं वा
उत्कर्षतः परमासान् व्यतिव्रजन् । तत्रास्त्येककं विमानं य-
त् व्यतिव्रजेत्, अस्त्येककं विमानं यत् न व्यतिव्रजेत् । 'एवं
महालियाणं' ति एतावन्ति महान्ति गौतम ! विमानानि प्र-
ज्ञप्तानि, एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरविमानानि ।

सौधर्मेशानयोर्विमानानि किम्मयानि ।

सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! विमाण किम्मया पप्पत्ता ?,
गोयमा ! सव्वरयणामया पप्पत्ता, तत्थ णं बहवे जीवा य
पोग्गला य वक्कमंति विउक्कमंति चयंति उवचयंति सासया
णं ते विमाणे दव्वट्टयाए ० जाव फासपज्जेवेहिं असासया०
जाव अणुत्तरोववाइया विमाण । (सू० २१३ ×)

सोहम्मीसाणेसु णं 'मित्यादि सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! ,
कल्पयोर्विमानानि किम्मयानि प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह-गौ-
तम ! सर्वात्मना रत्नमयानि अचछानि यावत्प्रतिरूपाणि 'त-
त्थ णं' मित्यादि, तत्र तेषु विमानेषु बहवो जीवा पृथिवीका-
यरूपाः पुद्गलाश्चापक्रामन्ति-गच्छन्ति व्युत्क्रामन्ति-उत्पद्य-
न्ते । तथा चीयन्ते-चयमुपगच्छन्ति, उपचीयन्ते-उपचयमु-
पगच्छन्ति । एतत्पुद्गलापेक्षं विशेषणं पुद्गलानामेवं चयोपच-
यधर्मकत्वात् । शाश्वतानि भदन्त ! विमानानि द्रव्यार्थतया
प्रज्ञप्तानि, वर्णपर्याये रसपर्यायेर्गन्धपर्यायेः स्पर्शपर्यायेरशा-
श्वतानि प्रज्ञप्तानि । एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरवि-
मानानि । जी० ३ प्रति० १ उ० ।

शकेशानविमानानां नीचोन्नतत्वम्—

सक्कस्स णं भंते ! देविदस्स देवरन्नो विमाणेहितो ई-
साणस्स देविदस्स देवरन्नो विमाण ईसि उच्चयरा चेव
ईसि उच्चयतरा चेव । ईसाणस्स वा 'देविदस्स देवरन्नो
विमाणेहितो सक्कस्स देविदस्स देवरन्नो विमाण णीय-
यरा चेव ईसि निन्नयरा चेव ? , हंता ? गोयमा ! 'स-
क्कस्स तं चेव सव्वं नेयव्वं । से केणट्टेणं ? , गोयमा ! से
जहानामए-करयले सिया देसे उच्चे देसे उन्नए देसे णीए
देसे निन्ने से तेणट्टेणं । (सू० १२३×)

'उच्चतरा चेव' ति उच्चत्वं प्रमाणतः 'उच्चतरा चेव'
ति उन्नतत्वं गुणतः, अथवा उच्चत्वं प्रासादापेक्षम्, उ-
न्नतत्वं तु प्रासादपीठापेक्षमिति । यच्चोच्यते- 'पंचस उ-
च्चत्तेयं, आइमकप्पेसु हांति उ विमाण' ति तत्परिभ्र-
लन्यायमङ्गीकृत्यावसेयं, तेन किंचिदुच्चतरत्वेऽपि तेषां न
विरोध इति । 'देसे उच्चे देसे उन्नए' ति प्रमाणतो
गुणनश्चेति । (उद्योतिपिकाणां स्थानानि 'ठाण' शब्दे च-
तुर्थभागे १७०७ पृष्ठे दर्शितानि ।)

चन्द्रविमानम्—

चंदविमाणे णं भंते ! किंसंठिते पप्पत्ते ? , गोयमा !
अद्वकविट्ठगसंठाणसंठिते सव्वफालितामए अम्भुगतभूसि
तपहमिते वण्णओ, एवं सूरविमाणे वि नक्खत्तविमाणे वि
ताराविमाणे वि सव्व अद्वकविट्ठगसंठाणसंठिते । चंदविमाणे
णं भंते ! केवतियं आयामविकखंभेणं ? केवतियं परिकखे-
वेणं ? केवतियं बाहल्लेणं पप्पत्ते ? , गोयमा ! छप्पत्ते ए-
गसट्ठिभागे जोयणस्स आयामविकखंभेणं तं तिगुणं स-
विसेमं परिकखेवेणं अट्ठावीसं एगसट्ठिभागे जोयणस्स वा-
हल्लेणं पप्पत्ते । सूरविमाणस्स वि सच्चं पुच्छा, गोयमा !
अडयालीसं एगसट्ठिभागे जोयणस्स आयामविकखंभेणं
तं तिगुणं सविसेमं परिकखेवेणं चउवीसं एगसट्ठिभागे जो-
यणस्स बाहल्लेणं पप्पत्ते । एवं महविमाणे वि अद्वजोयणं
आयामविकखंभेणं सविसेमं परिकखेवे कोसं बाहल्लेणं ।
णक्खत्तविमाणे णं कोसं आयामविकखंभेणं तं तिगुणं

सविसेमं परिक्रमेणं अद्रकोसं बाहलेणं पणते, तारावि-
माणे णं अद्रकोसं आयामविष्कम्भेणं तं तिगुणं सविसेमं
परिक्रमेणं पंचधनुसयाई बाहलेणं पणते । (सू० १६७)

‘ चंद्रविमाणे णं भंते ! ’ इत्यादि, चन्द्रविमानं भदन्त ! किं
संस्थितं ? किमिव संस्थितं प्रश्नम् ? , भगवानाह—गौतम !
‘ अर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितम् ’ उत्तानीकृतमर्द्धकपित्थं त-
स्येव यत् संस्थानं तेन संस्थितमर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थि-
तम् । आह—यदि चन्द्रविमानमुत्तानीकृतमर्द्धकपित्थसंस्था-
नसंस्थितं तत् उदयकालेऽस्तमयकाले वा यदि वा ति-
र्यक्परिभ्रमत् पौर्णमास्यां कस्मात्तद्वर्द्धकपित्थफलाकारं
नोपलभ्यते ? , कामं शिरस उपरि वर्त्तमानं वर्त्तुलमुपलभ्यते,
अर्द्धकपित्थस्य शिरस उपरि दूरमवस्थापितस्य परभागा-
दर्शनतो वर्त्तुलतया दृश्यमानत्वात्, उच्यते—इहार्द्धकपित्थ-
फलाकारं चन्द्रविमानं न सामर्थ्येन प्रतिपत्तव्यं ; किन्तु
तस्य विमानस्य पीठं, तस्य च पीठस्थोपरि चन्द्रदेवस्य
ज्योतिश्चक्रराजस्य प्रासादः, स च प्रासादस्तथा कथञ्च-
नापि व्यवस्थितो यथा पीठेन सह भूयान् वर्त्तुल आकारो
भवति, स च दूरभावादेकान्ततः समवृत्ततया जनानां प्र-
तिभासते ततो न कश्चिद्दोषः । नचैतत् स्वमनीषिकाया
विजृम्भितम्, यत् एतदेव जिनभद्रगणिज्ञमाश्रमणेन विशेष-
णव्यामात्रेणपुरस्सरमुक्तम्—‘ अर्द्धकविट्टागारा, उदयतथमण-
म्मि कह न दीसंति । समिसूगण विमाणा, तिरियक्खंसे
ठियाणं च ? ॥ १ ॥ उत्ताणद्धकविट्टा-गारं पीठं तदुपरि च-
पासाओ । वट्टालेखेण ततो, समवट्टं दूरभावातो ॥ २ ॥ ’ तथा
सर्वं निरवशेषं स्फटिकविशेषमणिमयं तथाऽभ्युद्भूता-आ-
भिमुख्येन सर्वतो विनिर्गता उत्सृताः प्रवर्ततया सर्वासु दिक्षु
प्रसृता या प्रभा तथा सितम् अभ्युद्भूतोत्सृतप्रभासितम् ।
यावत्करणात्—‘ विविधमणिरयणभक्तचित्ते वा उद्भूयविजय-
वैजयन्तीपडागच्छन्तातिच्छत्कलियं तुंगं गगणतलमणुलिहं-
तसिहरं जालंतररयणपंजलोम्मीलियमणिकणगभ्रुभियागे
वियसियसयवत्तपुंडरीयतिलगरयणद्धचंद्रचित्ते श्रंतो बहिं
च सण्हे तवणिज्जवालुयापत्थडे सुहफासे सस्सिरियरू-
वे पासाईए दरिसणिज्ज अभिरूवे पडिरूवे ’ इति, तत्र
विविधा-अनेकप्रकारा मणयः चन्द्रकान्तादयो रत्नानि च
कर्कतनादीनि तेषां भक्त्या—विच्छित्तिविशेषास्ताभिश्चित्र-
म्—अनेकरूपवद् आश्चर्यवद्वा विविधमणिरत्नभक्तिचित्रं,
तथा वातोद्भूता-वायुकिम्पता विजयः—अभ्युदयस्तत्संस्-
चिका वैजयन्त्यभिधानाः पताका विजयवैजयन्त्यः, अथवा-
विजया इति वैजयन्तीनां पार्श्वकर्षिका उच्यन्ते, तत्प्रधाना-
वैजयन्त्या विजयवैजयन्त्यः पताकास्ता एव विजयवर्जि-
ता वैजयन्त्यः छत्रानिच्छत्राणि—उपर्युपरिस्थितातपत्राणि
तैः कलितं वातोद्भूतविजयवैजयन्तीपताकाकलितं तुक्कम्-
उच्चम् अत एव ‘ गगणतलमणुलिहंतसिहरं ’ गगनतल-
मणुलिखद्-अभिलङ्घयद् गगनतलानुलिखच्छिखरं, तथा जा-
लानि-जालकानि तानि च भवनभित्तिषु लोके प्रतीतानि
तदनन्तरं विशिष्टशोभानिमित्तं रत्नानि यत्र तज्जालान्तर-
रत्नम् । सूत्रं चात्र प्रथमैकवचनलोपो द्रष्टव्यः । तथा पञ्ज-
साद् उन्मीलितमिव—वह्निष्कृतमिव पञ्जरोन्मीलितमिव, यथा-

हि-किल किमपि वस्तुपञ्जराद्-वंशादिमयप्रच्छादनविशे-
याद् वह्निष्कृतमत्यन्तमचिनष्टच्छायात्वात् शोभते; तथा तदापि
विमानमिति भावः, तथा मणिकनकानां सम्बन्धिनी स्तू-
पिका शिखरं यस्य तत् मणिकनकस्तूपिकाकं, तथा विक-
सितानि यानि शतपत्राणि पुण्डरीकाणि च द्वारादौ प्रति-
कृतिर्वेन स्थितानि तिलकाश्च—भिस्त्यादिषु पुण्ड्राणि रत्न-
मयाश्चार्द्धचन्द्रा द्वारादिषु तैश्चित्रं विकसितशतपत्रपुण्डरी-
कतिलकरत्नाद्धचन्द्रचित्रम्, ‘ श्रंतो बहिं च सण्हे ’ इत्यादि
अञ्जनपर्वतोपरिस्थित्यायतनद्वारवत्, ‘ एवं सूरविमाणे वि ’
इत्यादि, एवं चन्द्रविमानमिव सूर्यविमानमपि वक्तव्यं; प्रह-
विमानमपि नक्षत्रविमानमपि ताराविमानमपि, ज्योतिर्वि-
मानानां प्राय एकरूपत्वात् । ‘ चंद्रविमाणे णं भंते ! ’ इत्यादि
चन्द्रविमानं भदन्त ! कियदायामविष्कम्भेन कियत्परिक्षेपेण
कियद्बाहल्येन प्रश्नम् ? , भगवानाह—गौतम ! पदपञ्चाशत्-
मेकपट्टभागान् योजनस्यायामविष्कम्भेन, तदेवायामविष्क-
म्भमानं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण, अष्टाविंशतिमेकपट्ट-
भागान् योजनस्य बाहल्येन प्रश्नम् । ‘ सूरविमाणे णं भंते ! ’
इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत्, भगवानाह—गौतम ! अष्टचत्वारिं-
शतमेकपट्टभागान् योजनस्यायामविष्कम्भेन, तदेवाया-
मविष्कम्भमानं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण, चतुर्विंशति-
मेकपट्टभागान् योजनस्य बाहल्येन । ‘ गहविमाणे णं भंते ! ’
इत्यादि प्रश्नसूत्रं तथैव, भगवानाह—गौतम ! अर्द्धयोजन-
मायामविष्कम्भेन तदेवायामविष्कम्भमानं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षे-
पेण क्रोशं बाहल्येन । ‘ नक्षत्रविमाणे णं भंते ! ’ इत्यादि
प्रश्नसूत्रं तथैव, भगवानाह—गौतम ! क्रोशमेकमायामविष्क-
म्भेन तदेवायामविष्कम्भपरिमाणं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षे-
पेण अर्द्धक्रोशं च बाहल्येन प्रश्नम् । ‘ ताराविमाणे णं
भंते ! ’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं तथैव, भगवानाह—गौतम ! अर्द्ध-
क्रोशमायामविष्कम्भेन तदेवायामविष्कम्भमायामपरिमाणं
त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण, पञ्चधनुःशतानि बाहल्येन प्रश्न-
म् । एवं परिमाणं च ताराविमानमुत्कृष्टस्थितिकस्य ता-
रादेवस्य सम्बन्धि द्रष्टव्यं, जगन्स्थितिकस्य तु पञ्चधनुः-
शतान्यायामविष्कम्भेन अर्द्धतृतीयानि धनुःशतानि बाह-
ल्येन, उक्तञ्च—तत्त्वार्थभाष्ये—‘ अष्टचत्वारिंशद्योजनैकपट्टि-
भागाः सूर्यमण्डलविष्कम्भः; चन्द्रमसः पदपञ्चाशत्, प्रहा-
णामर्द्धयोजनं, गव्यूतं नक्षत्राणां, सर्वोत्कृष्टायास्ताराया अ-
र्द्धक्रोशः, जगन्मायाः पञ्चधनुःशतानि, विष्कम्भाद्धबाहल्या-
श्च भवन्ति सर्वे सूर्यादयो नृलोके ” इति ।

चंद्रविमाणे णं भंते ! कति देवसाहस्सीओ परिवहंति?,
गोयमा ! चंद्रविमाणस्स णं पुरच्छिमेणं सेयाणं सुभ-
गाणं सुप्पभाणं संखतलविमलनिम्मलदधिधणगोखरिफे.
णरयणिगरप्पगासाणं (मुहुगुलियपिंगलक्खाणं) थिर-
लट्ठ (पउट्ठ) वट्टपीवरसुसिलिडुसुविसिडुतिक्खदाढाविडं-
वित्तमुहाणं रत्तुप्पलपत्तमउयसुकुमालतालुजीहाणं (पस-
त्थसत्थवेरुलियभिसंतककडनहाणं) विसालपीवरोरुपडि-
पुष्पविउलखंधाणं भिउविसयपसत्थमुहुमलक्खणविच्छि-
प्पकेसरसडोवसोभिताणं चंकमितललियणुलियधवलगन्वि-

तगतीणं उस्सियगुणिम्मियसुजायअप्फोडियणं गूलाणं व-
इरामयणक्खाणं वइरामयदन्ताणं वइरामयदाढाणं तव-
णिज्जजीहाणं तवणिज्जतालुयाणं तवणिज्जजोत्तगसुजोति-
ताणं कामगमाणं पीतिगमाणं मणोगमाणं मणोरमाणं
मणोहराणं अभियगतीणं अभियवलवीरियपुरिसकारपर-
कमाणं महता अप्फोडियमीहनातीयबोलकलयलरवेणं
महुरेण य मणहरेण य पूरेंता अंवरं दिसाओ य सोभयंता
चत्तारि देवसाहस्सीओ मीहरूवधारिणं देवाणं पुरच्छि-
मिल्लं वाहं परिवहंति । चंदविमाणस्स णं दक्खिणेणं
सेयाणं सुभगाणं सुप्पभाणं संखतलविमलनिम्मलदधि-
घणगोखीरफेणरययणियरप्पगासाणं वइरामयकुंभजुयल-
सुद्धितीपीवरवरवइरसोडवट्टियदित्तसुरत्तपउमप्पकासाणं अ-
ब्भुस्यगुणा [मुहा] णं तवणिज्जविसालचंचलचलंतचव-
लकणविमलुज्जलाणं मधुवसभिसंतणिद्रपिगलपत्तलतिव-
समणिरयणलोयेणाणं अब्भुगतमउलमल्लियाणं धवलस-
रिससंठितणिव्वणददकसिणफालियामयसुजायदंतमुमलो-
वसोभिताणं कंचणकोसीपविट्ठदंतगविमलमणिरयणरुइ-
रपेरंतचित्तरूवगविरायिताणं तवणिज्जविमालतिलगपमुह-
परिमंडिताणं णाणामणिरयणमुद्रगेवेज्जवद्रगलयवरभूम-
णाणं वेरुलियविचित्तदंडणिम्मलवइरामयतिकखलट्टअंकुस-
कुंभजुयलंतरोदियाणं तवणिज्जसुवद्रकच्छदप्पियवलुद्धरा-
णं जंबूणयविमलघणमंडलवइरामयलालालियतालणा-
णामणिरयणघण्टपासगरयतामयरज्जवद्रलंबितघंटाजुय-
लमहुरसरमणहराणं अल्लीणपमाणजुत्तवट्टियसुजातल-
क्खणपसत्थतवणिज्जवालगतपरिपुच्छणाणं उवचियपडि-
पुष्पकुम्भचलणलहुविकमाणं अंकामयणक्खाणं तवणिज्ज-
तालुयाणं तवणिज्जजीहाणं तवणिज्जजोत्तगसुजोतियाणं
कामकमाणं पीतिकमाणं मणोगमाणं मणोरमाणं मणोह-
राणं अभियगतीणं अभियवलवीरियपुरिसकारपरकमाणं
महया गंभीरगुल्लगुलाइयरवेणं महुरेणं मणहरेणं पूर-
न्ता अंवरं दिसाओ य सोभयंता चत्तारि देवसाहस्सीओ
गयरूवधारिणं देवाणं दक्खिणिं वाहं परिवहंति । चंदवि-
माणस्स णं पच्चत्थिमेणं सेताणं सुभगाणं सुप्पभाणं चं-
कमियललियपुलितचलचवलककुदसालीणं सण्यपासाणं
संगयपासाणं सुजायपासाणं भियमाइतपीणरइतपासाणं
भसधिहगसुजातकुच्छीणं पसत्थणिद्रमधुगुलितभिसंत-
पिगलक्खाणं विसालपीवरोरपरिपुष्पविपुलखंधाणं वट्टप-
डिपुष्पविपुलकबोलकलिताणं घणणिचित्तसुवद्रलक्खणुप्प-
तईसिआणयवसभोद्धाणं चंकमितललितपुलियचक्रालच-
वलगन्वितगतीणं पीवरोरूवट्टियसुसंठितकडीणं ओलंबपलं-

वलक्खणपमाणजुत्तपसत्थरमणिज्जवालगंडाणं ममखुवा-
लंधारीणं ममलिहिततिकखग्गमिंगाणं तणुसुहुमसुजातणि-
द्रलोमच्छविधराणं उवचित्तमंसलविमालपडिपुष्पमुदपमुह-
पुंडराणं (खंश्चपएसमुंदराणं) वेरुलियभिमेतकडक्खसुणि-
रिक्खणाणं जुत्तप्पमाणप्पधाणलक्खणपसत्थरमणिज्जग-
ग्गरगलसोभिताणं घग्घरगसुवद्रकण्टपरिमंडियाणं ना-
णामणिकणगरयणघण्टवयच्छगमुकयरतियमालियाणं व-
रघंटागल्लगलियसोभंतसस्सिरीयाणं पउमुप्पलभसलसुर-
भिमालाविभूसिताणं वइरखुराणं विविधविखुराणं फालि-
यामयदंताणं तवणिज्जजीहाणं तवणिज्जतालुयाणं तवणिज्ज-
जोत्तगसुजोतियाणं कामकमाणं पीतिकमाणं मणोगयाणं
मणोरमाणं मणोहराणं अभितभतीणं अभियवलवीरिय-
पुरिसयारपरकमाणं महया गंभीरगज्जियरवेणं मधुरेण य
मणहरेण य पूरेंता अंवरं दिसाओ य सोभयंता चत्तारि
देवसाहस्सीओ वसभरूवधारिणं देवाणं पच्चत्थिमिल्लं वाहं
परिवहंति । चंदविमाणस्स णं उत्तरेणं सेयाणं सुभगाणं
सुप्पभाणं जच्चाणंतरमल्लिहायणाणं हरिमेलादुलमल्लिय-
च्छाणं घणणिचित्तसुवद्रलक्खणुप्पताचंकमि (चंचुचि)
यललियपुलियचलचवलचंचलगतीणं लंघणवग्गणधाव-
णधारणतिवइजईणं सिक्खितगईणं सण्णतपासाणं ललंत-
लामगलायवरभूसणाणं सण्यपासाणं संगतपासाणं सु-
जायपासाणं भितमायितपीणरइयपासाणं भसधिहगसुजा-
तकुच्छीणं पीणपीवरवट्टितसुसंठितकडीणं ओलंबपलंबल-
क्खणपमाणजुत्तपसत्थरमणिज्जवालगंडाणं तणुसुहुमसुजा-
यणिद्रलोमच्छविधराणं मिउविसयपसत्थसुहुमलक्खणवि-
किष्सेसरवालधराणं ललियसविलासगति (ललंतथा-
सगल) लाउवरभूसणाणं मुहमंडगोचूलचमरधासगपरि-
मंडियकडीणं तवणिज्जखुराणं तवणिज्जजीहाणं तवणि-
ज्जतालुयाणं तवणिज्जजोत्तगसुजोतियाणं कामगमाणं-
पीतिगमाणं मणोगमाणं मणोरमाणं मणोहराणं अ-
मितगतीणं अभियवलवीरियपुरिसयारपरकमाणं महया
हयहेसियकिलकिलाइयरवेणं महुरेणं मणहरेण य पूरेंता
अंवरं दिसाओ य सोभयंता चत्तारि देवसाहस्सीओ ह-
यरूवधारिणं उत्तरिल्लं वाहं परिवहंति ॥ (सू० १६८X)

‘ चंदविमाणे णं भंते ! ’ इत्यादि, चन्द्रविमानं णमित्ति
वाक्यालङ्कारे भदन्त ! कति देवसहस्राणि परिवहन्ति ? ,
भगवानाह—गौतम ! षोडश देवसहस्राणि परिवहन्ति, तद्य-
था पूर्वोक्त—पूर्वतः, एवं दक्षिणेन पश्चिमेन उत्तरेण । तत्र
पूर्वेण सिंहरूपधारिणां देवानां चत्वारि सहस्राणि परि-
वहन्ति । दक्षिणेन गजरूपधारिणां देवानां चत्वारि सहस्राणि,
पश्चिमेन वृषरूपधारिणां देवानां चत्वारि सहस्राणि, उत्त-

मेणाश्वरूपधारिणां देवानां चत्वारि देवसहस्राणि । इयम-
प्र भावना-चन्द्रादिविमानानि तथा जगन्मवाभाव्याचिराल-
म्यनान्येव वहन्ति-अवतिष्ठन्ते, केवलमाभियोगिका देवास्ते
तथाविधानामकर्मोदयवशात् समानजार्तीयानां हीनजार्तीय-
यानां वा निजस्फातिविशेषप्रदर्शनार्थमात्मानं बहु मन्यमानाः
प्रमोदभूतः सततवहनशीलिषु विमानान्वधः स्थित्वा केचि-
त्सिंहरूपाणि केचिद् गजरूपाणि केचिद् वृषभरूपाणि के-
चिदश्वरूपाणि कृत्वा तानि विमानानि वहन्ति । नचैत-
दनुपपन्ने, यथाहि-काऽपि तथाविधाभियोग्यनामकमौपभो-
गभागी दासाऽन्येषां समानजार्तीयानां हीनजार्तीयानां
वा पूर्वपरिचितानामेवमहं नायकस्यास्य सुप्रसिद्धस्य सं-
मत इति निजस्फातिविशेषप्रदर्शनार्थं सर्वमपि स्वोचितं
कर्म नायकसमक्षं प्रमुद्रितः करोति, तथा आभियो-
गिका देवास्तथाविधाभियोग्यनामकमौपभोगभाजः समान-
जार्तीयानां हीनजार्तीयानां वा देवानामन्येषामेवं वयं स-
मृद्धा यत्सकललोकप्रसिद्धानां चन्द्रादीनां विमानानि व-
हाम इति निजस्फातिविशेषप्रदर्शनार्थमात्मानं बहु मन्यमा-
ना उक्रप्रकारेण चन्द्रादिविमानानि वहन्ति । एवं सूर्यादि-
विमानविषयाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि । जी० ३ प्रति० २
उ० । जं० ।

अत्थि एं भंते ! विमाणां सोत्थियाणि सोत्थियावत्ताइं
सोत्थियपभाइं सोत्थियकन्ताइं सोत्थियवन्नाइं सोत्थिय-
लेमाइं सोत्थियभयाइं सोत्थिसिंगाराइं सोत्थिकूडाइं
सोत्थिसिद्धाइं सोत्थुत्तरवडिसगाइं ? , हंता अत्थि । ते
एं भंते ! विमाणा के महालया पणत्ता, गोयमा !
जावतिए एं खुरिए उदेति जावइए एं च खुरिए
अत्थमेति एवतिया तिण्णोवासंतराइं अत्थेगतियस्स
देवस्स एगे विक्रमे सिता, से एं देवे ताए उक्किट्ठाए
तुरियाए ० जाव दिव्वाए देवगतीए वितीवयमाणे २,
० जाव एकाहं वा दुयाहं वा उक्कोसेणं छम्मासा वितीवएज्जा
अत्थेगतिया विमाणं वितीवइज्जा अत्थेगतिया विमाणं नो
वितीवएज्जा, एमहालता एं गोयमा ! ते विमाणा पणत्ता,
अत्थि एं भंते ! विमाणाइं अचीणि अच्चिएवत्ताइं तेहव० जा
व अचुत्तरवडिसगार्ति, हंता अत्थि, ते विमाणा के महाल-
ता पणत्ता?, गोयमा ! एवं जहा सोत्थी (माई) णि एवरं
एगतियाइं पंच उवासंतराइं अत्थेगतियस्स देवस्स एगे वि-
क्रमे सिता सेसं तं चेव । अत्थि-एं भंते ! विमाणाइं का-
माइं कामवत्ताइं० जाव कामुत्तरवडिसयाइं?, हंता अत्थि ते एं
भंते ! विमाणा के महालया पणत्ता ?, गोयमा ! जहा सोत्थी
णि एवरं सत्त उवासंतराइं विक्रमं सेसं तेहव ॥ अत्थि एं
भंते ! विमाणाइं विजयाइं वेजयंताइं जयंताइं अपराजिताइं?,
हंता अत्थि, ते एं भंते ! विमाणा के महालया?, गोयमा !
जावतिए खुरिए उदेइ एयाइ नव उवासंतराइं सेसं तं चे-

व नो चेव एं ते विमाणे वीइवएज्जा एमहालया एं वि-
माणा पणत्ता समणाउसो ! ! [सू० ६६]

‘अत्थि एं भंते !’ इत्यादि, अस्तीति निपाता वहर्थे, स-
न्ति-विद्यन्ते एमिति वाक्यालङ्कारे, विमानानि-विशेषतः पु-
ण्यप्राणिभिर्मन्यन्ते तद्वत्सौख्यानुभवेनानुभूयन्ते इति वि-
मानानि । तान्येव नामग्राहमाह—अर्चीणि-अर्चिर्नामानि,
एवमर्चिरावर्त्तानि अर्चिःप्रभाणि अर्चिःकान्तानि अर्चिवर्णा-
नि अर्चिलेश्यानि अर्चिर्ध्वजानि अर्चिःशृङ्गाराणि अ-
र्चिःसू (शि) णानि अर्चिःकुटानि अर्चिरुत्तगावतंसकानि
सर्वसंख्यया एकादश नामानि । भगवानाह—‘हंता अत्थि’
हन्तेति प्रत्ययधारणे अस्तीति निपाता वहर्थे सन्त्येवैतानि
विमानानीति भावः । ‘के महालया एं’ मित्यादि, किमहान्ति
कियन्प्रमाणमहत्त्वानि । एमिति पूर्ववत् भदन्त ! तानि वि-
मानानि प्रक्षप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! ‘जाव य उएइ
सूरो,’ इत्यादि जम्बूद्वीपे सर्वोत्कृष्टे दिवसे सर्वाभ्यन्तरे
मण्डले वर्त्तमानः सूर्यो यावति क्षेत्रं उदेति यावति च क्षे-
त्रे सूर्योऽस्तमुपयाति, एतावन्ति त्रीणि श्रवकाशान्तराणि,
उदयास्तमितप्रमितमधिकृतं क्षेत्रं त्रिगुणमित्यर्थः अस्त्ये-
तद्—बुद्ध्या परिभावेनीयमेतद् यथैकस्य विवक्षितस्य
देवस्यैको विक्रमः स्यात् तत्र जम्बूद्वीपे सर्वोत्कृष्टे दिवसे
सूर्य उदेति समचत्वारिंशत्सहस्राणि द्वे शतं त्रिपष्टयाधिके
योजनानामेकस्य च योजनस्यैकविंशतिः पष्टिभागा एतावति
क्षेत्रे, उक्रञ्च—‘सीयालीससहस्सा, दोरिण सया जोयसाण ते-
वेदुी । इगवीससद्धिभागा, कक्कडमाइम्मि पेच्छु नरा ॥१॥’
४७२६३, एतावत्येव क्षेत्रे तस्मिन् सर्वोत्कृष्टे दिवसेऽ-
स्तमुपयाति । तत एतत्क्षेत्रं द्विगुणीकृतमुदयास्तापान्तरा-
लप्रमाणं भवति, तच्चैतावत्—चतुर्नवतिः सहस्राणि पञ्च
शतानि पष्टिशत्यधिकानि योजनानामेकस्य, च योजनस्य
(च) द्वाचत्वारिंशत्पष्टिभागाः ६४५२६, एतावत्त्रिगुणी-
कृतं यथोक्तविमानपरिमाणकरणात् देवस्यैको विक्रमः परि-
कल्प्यते । स चैवंप्रमाणः—द्वे लक्षे त्र्यशीतिः सहस्राणि
पञ्च शतानि अशीत्यधिकानि योजनानाम् एकस्य च योज-
नस्य पष्टिभागाः षट् २८३५८०, इति । ‘से एं देवे’ इत्यादि
स—विवक्षितां देवः तथा—सकलदेवजनप्रसिद्धया उ-
त्कृष्टया त्वरितया चपलया चण्डया—शीघ्रया उद्धतया-
ज्वनया छेकया दिव्यया देवगत्या, अमीषां पदानामर्थः प्रा-
ग्वद्भावनीयः, व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन् जघन्यत एकाहं वा
द्वयहं वा यावदुत्कर्षतः परमासान् यावद् व्यतिव्रजन्-गच्छे-
त् । तत्रैवं गमने अस्त्येतद् यथैकं किञ्चन विमानं पूर्वोक्तानां
विमानानां मध्ये व्यतिव्रजत्-अतिक्रामेत्, तस्य पारं लभेत्-
ति भावः । तथा अस्त्येतद् यथैकं विमानं न व्यतिव्रजत्,
न तस्य पारं लभेत् । उभयप्रापि जातावेकवचने, ततोऽयं भा-
वार्थः—उक्रप्रमाणेनापि क्रमेण यथोक्तरूपयाऽपि च गत्या पर-
मासानपि यावदधिकृतो देवो गच्छति तथापि, केषाञ्चिद्विमा-
नानां पारं लभते केषाञ्चित् पारं न लभते इति एतावन्महान्ति
तानि विमानानि प्रक्षप्तानि ह्यश्रमण ! हेअयुष्मन् ! ‘अत्थि एं
भंते !’ इत्यादि, सन्ति भदन्त ! विमानानि स्वस्तिकानि स्वस्तिक-
कावर्त्तानि स्वस्तिकप्रभाणि स्वस्तिककान्तानि स्वस्तिक-

वर्णानि स्वस्तिकलेश्यानि स्वस्तिकध्वजानि स्वस्तिकशृङ्गाराणि स्वस्तिकशिष्टानि स्वस्तिककूटानि स्वस्तिकोत्तरावतंसकानि ? , 'हंता अस्थि' इत्यादि , समस्तं प्राग्वत् , नवरमत्र 'एवइयाइं पंच श्रोवासेंतराई' इति कण्ठ्यम् , उदयास्तापान्तरालक्षेत्रं पञ्चगुणं क्रियत इति भावः । 'अस्थि शं भंते !' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! विमानानि कामानि कामावर्तानि कामप्रभाणि कामकान्तानि कामवर्णानि कामलेश्यानि कामध्वजानि कामशृङ्गाराणि कामशिष्टानि कामकूटानि कामोत्तरावतंसकानि ? , 'हंता अस्थि' इत्यादि सर्वं पूर्ववत् , नवरमत्रोदयास्तापान्तरालक्षेत्रं सप्तगुणं कर्तव्यं , शेषं तथैव । 'अस्थि शं भंते !' इत्यादि, सन्ति भदन्त ! विजयवैजयन्तजयन्तापराजितानि विमानानि ? , 'हंता अस्थि' इत्यादि, प्राग्वत् , नवरमत्र 'एवइयाइं' नव श्रोवासेंतराई' इति वक्तव्यं शेषं तथैव । उक्तञ्च—

“ जावइ उदेइ सूरौ, जावइ सो अत्थमेइ अवरेणं ।
तिय पण सत्त नवगुणं , काउं पत्तेय पत्तेयं ॥ १ ॥
सीयालीससहस्सा, दो य सया जोयणाण तेवट्ठा ।
इगवीससट्ठिभगा, कक्खडमाइम्मि पेच्छु नरा ॥ २ ॥
एयं दुगुणं काउं, गुणिज्जप तिपणसत्तमाइहिं ।
अमायफलं च जंतं , कमपरिमाणं वियाणाहि ॥ ३ ॥
चत्तारि वि सकमेहिं, चंडादिगईहि जंति छुम्मासं ।
तह वि य न जंति पारं, केसि चि सुरा विमाणाणं ॥ ४ ॥ ”
जी० ३ प्रति० १ उ० ।

विमाणपत्थड—विमानप्रस्तट—पुं० । विमानसम्बन्धिषु घनसमभागेषु , सौधर्मेशनयोस्त्रयोदश विमानप्रस्तटा भवन्ति । सनत्कुमारमाहेन्द्रयोर्द्वादश , ब्रह्मलोके षट् , लान्तके पञ्च , शुक्रे, चन्वारः , एवं सहस्रार आनतप्राणतयोश्चन्वारः , एवमारण्यच्युतयोर्ध्रैवेयकेष्वधस्तनमध्यमोपरिमेषु त्रयः , अनुत्तरेषु एक इति द्विषष्टिस्ते भवन्ति । स० ।

सर्वे वैमाणियाणं वासट्ठि विमाणपत्थडा पत्थडग्गेणं पणत्ता । [सू० ६२ ×]

‘सर्वे’ त्ति सर्वे वैमानिकानां देवविशेषाणां सम्बन्धिनो द्विषष्टिविमानप्रस्तटा—विमानप्रतराः प्रस्तटाग्रैण प्रस्तटपरिमाणेन प्रज्ञप्ता इति । स० ६२ सम० ।

साधुचर्याफलभोक्तृस्थानविशेषमाह—

बंभलोए शं कप्पे छ विमाणपत्थडा, पणत्ता, तं जहा—
अरण विरण नीरण निम्मले वितिमिरे विमुद्धे । [सू० ५१६]

‘बंभलोए’ त्ति पञ्चमदेवलोके षडेव विमानप्रस्तटाः प्रज्ञप्ताः , आह च—‘तेरस वारस ३ छ पंच ५, चेव ६ चत्तारि चउसु कप्पेसु ॥ १ ॥ गेविज्जेसु तिय तिय, ३-३-३-पगो य अणुत्तरेसु १ भवे ।’ इति १३-१२-६-५-१६-६-१-सर्वेऽपि ६२ द्विषष्टिः । स० ४ सम० । तद्यथा—‘अरजा’ इत्यादि सुगममेवेति । स्था० ६ डा० ३ उ० ।

विमाणपविभक्ति—विमानप्रविभक्ति—स्त्री० । आवलिकाप्रविष्टं तरदिभजनं यस्यां ग्रन्थपद्धतौ सा विमानप्रविभक्तिः । अ-

ह्वाह्यकालिकश्रुतभेदे , सा च द्विधा एकाऽल्पग्रन्थार्था , तथाऽन्या महाग्रन्थार्था । अतः जुल्लिकाविमानप्रविभक्तिर्महती विमानप्रविभक्तिरिति । पा० । नं० । व्य० ।

सुद्धियाए शं विमाणपविभक्तीए तइए वग्गे चत्तालीसं उदेसणकाला पणत्ता । (सू० ४० ×)

महालियाए शं विमाणपविभक्तीए पढमे वग्गे एकचत्तालीसं उदेसणकाला पणत्ता । (सू० ४१ +) स० ४१ सम० ।

विमाणभवण—विमानभवन—न० । विमानाकारे भवने , “विमाणभवणं सुविणे पासइ” विमानाकारं भवनं विमानभवनम् , अथवा देवलोकाद् योऽध्वतरति तन्माता विमानं पश्यति, यस्तु नरकात्तन्माता भवनमिति । भ० ११ श० ११ उ० । कल्प० ।

विमाणवरपोंडरीय—विमानवरपुण्डरीक—न० । विमानवरपु मध्येषु पुण्डरीकमिव , अन्युत्तमत्वात् । विमानोत्तमं , कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

विमाणवास—विमानवास—पुं० । सुरलोके, आव० ३ अ० । भ० ।

सोहम्मे शं भंते ! कप्पे केवइया विमाणवासा पणत्ता ? , गोयमा ! वत्तीसं विमाणवाससयसहस्सा पणत्ता, एवं ईसाणाइसु अट्ठावीसवारसअट्ठचत्तारि एयाइं सयसहस्साइं पण्णासं चत्तालीसं छ एयाइं सहस्साइं आणए पाणए चत्तारि आरणच्चुए तिप्पि, एयाणि सयाणि । एवं गाहाहिं भाणियव्वं । (सू० १५० +) स० १५० सम० ।

वत्तीसट्ठावीसा, वारस अट्ठ चउरो सयसहस्सा ।

पन्ना चत्तालीसा , छच्च सहस्सा सहस्सारे ॥ १ ॥

आणयपाणयकप्पे , चत्तारि सयाऽऽरणच्चुए तिप्पि ।

सत्त विमाणसयाइं, चउसु वि एएसु कप्पेसु ॥ २ ॥

एकारसुत्तरं हे—द्विमेसु सत्तुत्तरं सयं च मज्झिमए ।

सयमेगं उवरिमए, पंचेव अणुत्तरविमाणा ॥ ३ ॥

(सू० ४३) भ० १ श० ५ उ० ।

“ सोहम्मे शं भंते ! कप्पे केवइया विमाणावासा पणत्ता ? , गोयमा ! वत्तीसं विमाणावाससयसहस्सा पणत्ता ” एवमीशानादिष्वपि द्रष्टव्यम् । एतदेवाह—‘एवं ईसाणाइसु’ त्ति ‘एवं गाहाहिं भाणियव्वं’ त्ति ‘वत्तीस अट्ठावीसा’ इत्यादिकाभिः पूर्वोक्तगाथाभिस्तदनुसारेणेत्यर्थः । प्रति-कल्पं भिन्नपरिमाणा विमानावासा भाणितव्यास्तद्वर्णकश्च वाच्यः ‘जाव तेणं विमाणे’ इत्यादि यावत् पडिरूवा, नवरमभिलापभेदोऽयं यथा—“ ईसाणे शं भंते ! कप्पे केवइया विमाणावाससयसहस्सा पणत्ता, गोयमा ! अट्ठावीसं विमाणावाससयसहस्सा भवन्तीति मक्खाया । ते शं विमाणा० जाव पडिरूवा ” एवं सर्वं पूर्वोक्तगाथानुसारेण प्रज्ञापनाद्वितीयपदानुसारेण च वाच्यमिति । (सू० १५०) स० १५० सम० ।

मोहम्मीमाणेषु दोमु कप्पेसु माट्टिं विमाणा(ण)वाससय-
महस्सा पणत्ता । (सू० ६० ×)

' माट्टि ' ति सौधर्मे ढात्रिंशदीशानं चाष्टाविंशतिविमान-
लक्षार्णानि कृत्वा पाण्डुस्तानि भवन्तीति । स० ६० सम० ।

ईमाणे णं कप्पे अट्ठावीसं विमाणावामसयमहस्सा प-
णत्ता । (सू० २८ ×) स० २८ सम० ।

मोहम्ममणकुमारवाहिदेसु तिसु कप्पेसु वावन्नं विमाणा-
वासमयमहस्सा पणत्ता । (सू० ५२) स० ५२ सम० ।

महम्मारे णं कप्पे ङ्ग विमाणावामसहस्सा पणत्ता ।
(सू० ११६ ×) स० ११६ सम० ।

माहिंदे णं कप्पे अट्ठ विमाणावाससयमहस्सा पण-
त्ता । (सू० १३१) स० ।

लंतए कप्पे पत्तामं विमाणावाससहस्सा पणत्ता ।
(सू० ५० ×) स० ५० सम० ।

विमाणावलिया-विमानावलिका-खी० । आवलिकाप्रविष्टेषु
त्रैवेयकादिविमानेषु, प्रश्ना० २ पद ।

विमाणोववणम-विमानोपपन्नक-पुं० । विमानेषु-सामान्यरू-
पेष्टपपन्नं विमानोपपन्नकः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । त्रैवेय-
कानुत्तरलक्षणविमानोपपन्ने कल्पनीति वैमानिकभेदे, स्था०
२ डा० २ उ० ।

विमाया-विमात्रा-खी० । विविधा मात्रा विमात्रा । सूत्र० १
श्रु० २ अ० । अनेकविधमात्रायाम्, विंश० ।

विमिम्म-विमिश्र-त्रि० । युक्तं, विशेष० । आचा० ।

विमुउल-विमुकुल-त्रि० । विकसिते, न० । औ० । ज्ञा० ।

विमुक्क-विमुक्क-त्रि० । निःसङ्के, आचा० २ श्रु० ४ चू० । लोभ-
द्वेषत्यक्ते, प्रश्न० ३ संव० द्वार । आचा० ।

विमुक्कमंधिवंधण-विमुक्कसन्धिवन्धन-त्रि० । श्रुतीकृतसन्धा-
ने, भ० ६ श० ३३ उ० । श्रुतीकृताङ्गसन्धाने, प्रश्न० १ आ-
श्र० द्वार ।

विमुत्त-विमुक्क-त्रि० । विविधं मुक्तः । अनेकैः प्रकारैर्मुक्ते,
(" विमुत्ता हु ते जणा " इत्यादिमूत्रम् (७३) ' लोगविजय'
शब्देऽस्मिन्नैव भागे ७२७ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

विमुत्तया-विमुक्ता-खी० । धर्मोपकरणेष्वपि अमूर्च्छायाम्,
दश० ७ अ० ।

विमुक्ति-विमुक्ति-खी० । मोक्षे, आचा० । निक्षेपः-चतुर्थचूडा-
रूपं विमुक्तवध्ययनमारभ्यते । अस्य चायमभिस्सन्धः, इहा-
नन्तरं महावनसावताः प्रतिपादिताः, तदिहाप्यनित्य-
भावना प्रतिपाद्यते, इत्यनेन सस्सन्धनायातस्यास्याध्यय-
नस्य चत्वार्यनुयागद्वाराणि भवन्ति । तत्रोपक्रमान्त-
गेनमर्थोधिकारे दर्शयितुं निर्युक्तिकदाह—

अणिच्चं पत्तए रूपं, सुयमस्य तदा पहानुदे थ ।

एए खलु अहिगारा, अज्झयणम्मी विमुत्तीए ॥३४२॥

अस्याध्ययनस्यानित्यत्वाधिकारः तथा पर्वताधिकारः
पुनरुत्थाधिकारः तथा भुजगत्वगधिकार एवं समुद्राधि-
कारश्च इत्येते पञ्चार्थोपकारास्तांश्च यथायोगं सूत्र एव
भणिष्याम इति ।

नाममिपपन्नं तु निक्षेपे विमुक्तिरिति नाम, अस्य च
नामादिनिक्षेपः उत्तराध्ययनान्तःपाति विमोक्षाध्ययनवदि-
त्यनिक्षेपे निर्युक्तिकार आह—

जो चेव होइ मुक्खो, सा उ विमुत्तिपगयं तु भावेणं ।

देमविमुक्का साह, सव्वविमुक्का भवे सिद्धा ॥ २४३ ॥

य एव मोक्षः सैव विमुक्तिः, अस्याश्च मोक्षयन्निक्षेप इ-
त्यर्थः । प्रकृतम् अधिकारं भावविमुक्त्येति । भावविमुक्ति-
स्तु दशसर्वभेदात् द्वेधा—तत्र दशतः साधूनां भवस्थकेवलि-
पर्यन्तानां, सर्वविमुक्तास्तु सिद्धा इति, अष्टविधकर्मविच-
टनादिति ।

सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारयितव्यम् । तच्चेदम्—

अणिच्चमावासमुविंति जंतुणां,

पलीयए मुच्चमिणं अणुत्तरं ।

विउस्सरे विन्नु अगारबंधणं,

अभीरु आरंभपरिगमहं चए ॥ १ ॥

आ यमन्यस्मिन्नित्यावासो—मनुष्यादिभवस्तच्छरीरं
वा तमनित्यमुप—सामीप्येन यान्ति—गच्छन्ति जन्तवः—
प्राणिन इति, चतसृष्वपि गतिषु यत्र यत्रोत्पद्यन्ते तत्र त-
त्रानित्यभावमुपगच्छन्तीत्यर्थः । एतच्च मौनीन्द्रं प्रवचनम-
नुत्तरं भूत्वा, प्रलोकयेत्—पर्यालोचयेद्, यथैव प्रवचनेऽ-
नित्यत्वादिकमभिहितं तथैव लक्ष्यते—दृश्यते इत्यर्थः । ए-
तच्च श्रुत्वा प्रलोक्य च विद्वान् व्युत्सृजत्—परित्यजेत्
अगारबन्धनं-गृहपाशं पुत्रकलत्रधनधान्यादिरूपम् । किम्भू-
तः सन् ? इत्याह—अभीरुः—सप्तप्रकारभयरहितः परीपहो-
पसर्गाप्रभृष्यश्च आरम्भे—सावद्यमनुष्ठाने परिग्रहं च सवा-
द्याभ्यन्तरं त्यजेदिति ॥ १ ॥

साम्प्रतं पर्वताधिकारे—

तहागयं भिक्खुमणंतमंजयं,

अणेलिमं विन्नु चरंतमेसणं ।

तुदंति वायाहि अभिद्वं नरा,

संरहि संगमगयं व कुंजरं ॥ २ ॥

तथाभूतं साधुम्—अनित्यत्वादिवासनोपनं व्युत्सृष्टगृहब-
न्धनं त्यक्त्वास्मपरिग्रहं, तथाऽनन्तं पर्वकान्द्रियादिषु सस्यग-
यतः संयतस्तम् अनीदृशम्—अनन्यमदृशं विद्वांसं-जिना-
गमगृहीतस्वार्गम् एषणायां चरन्ते-परिशुद्धाहारादिना वर्त-
मानं तमिन्धंभूतं भिक्षुं नराः-मिश्रयादृष्टयः-पापोपहतात्मानः
वाग्भिः—असभ्यालापः तुदन्ति—व्यथन्ते, पीडामुत्पादय-
न्तीत्यर्थः, तथा लोष्टप्रहारादिभिर्गमिद्वन्ति च । कथमिति
दृष्टान्तमाह—शरः संग्रामगते कुंजगमि ॥ २ ॥

अपि च—

तहप्पगारेहिँ जणेहिँ हीलिए,
ससदफासा फरुसा उईरिया ।
तितिकखए नाणि अदुद्धचेयसा,
गिरि व्व वाएण न संपवेयए ॥ ३ ॥

तथाप्रकारैः—अनार्यप्रायैर्जनैः हीलितः—कदर्थितः, कथं?, यतस्तैः परुषास्तीव्राः सशब्दाः—साकोशाः स्पर्शाः—शीतो-
ष्णादिका दुःखोत्पादका उत्-प्रायल्येनैरिता-जनिताः कृता
इत्यर्थः, ताँश्च स मुनिरेवं हीलितोऽपि तितित्तं—सम्यक्
सद्वत्, यतोऽसौ ज्ञानी—पूर्वकृतकर्मण एवायं विपाकानुभव
इत्येवं मन्यमानः, अदुष्टचताः—अकलुषान्तःकरणः सन्
न तैः संप्रवेपते—न कम्पते गिरिरिव वातैर्नाति ॥ ३ ॥

अधुना रूप्यदृष्टान्तमधिकृत्याह—

उवेहमाणे कुसलेहिँ संवसे,
अकंतदुक्खी तमधावरा दुही ।
अलूमए सव्वसेहे महामुणी,
तहाहि से सुस्समणे समाहिए ॥ ४ ॥

उपेक्षमाणः—परीपहोपसर्गान् सहमान इष्टानिष्टविषयेषु वो-
पेक्षमाणो—माध्यस्थ्यमवलम्बमानः कुशलैः—गीतार्थैः सह सं-
वसेदिति । कथम्?, अकान्तम्—अनभिप्रेतं दुःखम्—अ-
सतावदनीयं तद्विद्यते येषां असंस्थावरणां तान् दुःखि-
नस्त्रसंस्थावारान् अलूपयन्—अपरितापयन् पिहिताश्रवद्वारः
पृथ्वीवत् सर्वसहः—परीपहोपसर्गसहिष्णुः महामुनिः—स-
म्यग् जगत्त्रयस्वभाववेत्ता तथा हासौ सुश्रमण इति समा-
ख्यातः ॥ ४ ॥

किञ्च—

विऊ नए धम्मपयं अणुत्तरं,
विणीयतएणस्स मुणिस्स भायओ ।
समाहियस्सऽग्गिसिहा व तेयसा,
तयो य पन्ना य जसो य वड्ढइ ॥ ५ ॥

विद्वान्—कालज्ञः नतः—प्रणतः प्रहः, किं तत्?—धर्मपद-
म्—ज्ञान्यादिकं, किंभूतम्?—अणुत्तरम्—प्रधानमित्यर्थः,
तस्य चैवंभूतस्य मुनेर्विगतकृष्णस्य ध्यायतो धर्मध्यानं
समाहितस्य—उपयुक्तस्याग्निशिखावत्तजसा ज्वलतस्तपः
प्रज्ञा यशश्च वर्जत इति ॥ ५ ॥

तथा—

दिसो दिसंऽणंतजिणेण ताइणा,
महव्वया खेमपया पवेइया ।
महागुरू निस्सायरा उईरिया,
तमेव तेउ त्ति दिसं पमामगा ॥ ६ ॥

दिशो दिशमिति—सर्वास्त्व्येकेन्द्रियादिषु भावदिक्षु क्षेम-
पदानि—रक्षणस्थानानि प्रवेदितानि—प्ररूपितानि, अनन्त-
आसौ ज्ञानात्मतया नित्यतया वा जिनस्य—रागद्वेषजय-
३०६

नादनन्तजिनस्तेन, किंभूतानि ज्ञानानि?—महागुरुणि-
कापुरुषैर्दुर्वहन्वान् निःस्वकर्णणि—स्वै-कर्मोनादिसम्बन्धा-
त्तदपनयनसमर्थानि निःस्वकर्णणि उदीरितानि—आविष्कृता-
नि तेजस इव तमोऽपनयनात्त्रिदिशं प्रकाशकानि । यथा—ते-
जस्तमोऽपनीयोधर्वाधस्तयेक प्रकाशेन एवं तान्यपि कर्म-
तमोऽपनयनहेतुत्वात्त्रिदिशं प्रकाशकानीति ॥ ६ ॥

मूलगुणानन्तरमुत्तरगुणाभिधित्तयाऽऽह—

सिएहिँ भिक्खू असिए परिव्वए,
असज्जमित्थीसु चइज्ज पूयणं ।
अणिस्सिओ लोममिणं तहा परं,
न मिज्जई कामगुणेहिँ पंडिए ॥ ७ ॥

सिताः—यद्धाः कर्मणा—गृहपाशेन रागद्वेषादिनियन्धनेन वे-
ति गृहस्था अन्यतीर्थिका वा, तैः असितः—अबद्धः—तैः सा-
र्द्धं सङ्गमकुर्वन् भिक्षुः परिव्रजेत्—संयमानुष्ठायी भवेत् ।
तथा स्त्रीषु असज्जन्—सङ्गमकुर्वन् पूजनं त्यजेत्,
न सत्काराभिलाषी भवेत् । तथा अनिश्रितः—असंबद्ध-
इदलोकं—अस्मिन् जन्मनि तथा परलोकं—स्वर्गादाविति,
एवंभूतश्च कामगुणैः—मनोवृत्तेश्चार्द्रादिभिः न मीयते—न
तोष्यते न स्वीक्रियते इति यावत्, परिणतः—कटुवि-
पाककामगुणदर्शीति ॥ ७ ॥

तहा विमुक्कस्स परिन्नचारिणो,
धिईमओ दुक्खखमस्स भिक्खुणो ।
विसुज्झई जंसि मलं पुरेकडं,
समीरियं रूपमलं व जोइणा ॥ ८ ॥

तथा—नेन प्रकारेण मूलोत्तरगुणधारित्वेन विमुक्तो—निस्स-
ङ्गस्तस्य, तथा परिज्ञाने परिज्ञा—सदसद्विवेकस्तया चरि-
तुं शीलमस्येति परिज्ञाचारी ज्ञानपूर्वं क्रियाकारी तस्य,
तथा धृतिः—समाधानं संयमे यस्य स धृतिर्मांस्तस्य, दुः-
खम्—असतावदनीयादयस्तदुदीर्णं सम्यक् क्षमते—सद्वत्,
न वैक्लव्यमुपयाति, नापि तदुपशमार्थं वैद्यौषधादि मृगयते:
तदेवंभूतस्य भिक्षोः पूर्वोपानं कर्म विशुध्यति—अपग-
च्छति । किमिव? समीरितं—प्रारितं रूप्यमलमिव ज्योतिषा-
अग्निनति ॥ ८ ॥

साम्प्रतं भुजङ्गत्वगधिकारमधिकृत्याह—

से हु(दु)परिआसमयम्मि वड्ढई,
निगासमे उवरयमेहुणा चरे ।
भुयंगमे जुन्नतयं जहा चए,
विमुच्चई से दुहसिज्ज माहणे ॥ ९ ॥

स—एवंभूतो भिक्षुर्मूलोत्तरगुणधारी पिण्डैषणाध्ययना-
र्थकरणाद्युक्तः, परिज्ञासमये वर्तते, तथा निराशंसः—ए-
हिकामुष्मिकाशंसारहितः, तथा मैथुनादुपगतः, अस्य चा-
पलक्षणत्वाद्दृष्टमहाव्रतधारी च, तदेवंभूतो भिक्षुर्यथा स-
पैः कञ्चुकं मुक्त्वा निर्मलीभवति एवं मुनिरपि दुःखश-
य्यातः—नरकादिभवादिमुच्यते इति ॥ ९ ॥

समुद्राधिकारमधिकृत्याह—

जमाहु आहं सलिलं अपारयं ,

महासमुद्रं व भुयाहि दुत्तरं ।

अहे य एवं परिजाणाहि पंडिए ,

से(ह) हु मुणी अंतकडे ति वुच्चई ॥ १० ॥

यं—संसारं समुद्रमिव भुजाभ्यां दुस्तरमाहुस्तार्थकृतो गणधरादयो वा , किम्भूतम् ?—आघरूपं , तत्र द्रव्यौघः सलिलप्रवेशो भावौघ आस्रवद्वाराणि , तथा मिथ्यात्वा-
द्यपारसलिलम् , इत्यनेनास्य दुस्तरत्वे कारणमुक्तम् । अथैनं संसारसमुद्रमेवभूतं जपरिज्ञया सम्यग् जानीहि , प्रत्या-
ख्यानपरिज्ञया तु परिहर परिडितः—सदसद्विवेकज्ञः । स च मुनिरेवभूतः कर्मणोऽन्तकडुच्यते ॥ १० ॥

अपि च—

जहा हि वद्धं इह माणवेहिं ,

जहा य तेमि तु विमुक्ख आहिण ।

अहा तहा बन्धविमुक्ख जे विऊ ,

से (ह) हु मुणी अंतकडे ति वुच्चई ॥ ११ ॥

यथा—येन प्रकारेण मिथ्यात्वादिना बद्धं कर्म—प्रकृति-
स्थित्यादिनाऽऽत्मसाकृतम् इह—अस्मिन् संसारे मानवैः-
मनुष्यैरिति , तथा यथा च सम्यग्दर्शनादिना तेषां कर्म-
णां विमोक्ष आख्यातः इत्येवं याथातथ्येन बन्धविमोक्ष-
योयः सम्यग्बोधा स मुनिः कर्मणोऽन्तकडुच्यते ॥ ११ ॥

इममि लोए परए य दोसु वि ,

न विज्जई बंधण जस्स किंचि वि ।

से (ह) हु निरालंबणमप्पइड्डिण ,

कलंकलीभावपहं विमुच्चइ ति वेमि ॥ १२ ॥

अस्मिन् लोके परत्र च द्वयोरपि लोकयोर्न यस्य बन्धनं किञ्चनास्ति स निगलम्बनः—एहिकामुष्मिकाशंसारहि-
तः अप्रतिष्ठितः—न कश्चित्प्रतिषेजोऽशरीरी वा स एवं-
भूतः कलंकलीभावान्—संसारगर्भादिपर्यटनाद्विमुच्यते प्र-
वीमीति पूर्ववत् । उक्तोऽनुगमः । आचा० २ श्रु० ४ चू० । आ-
चाराङ्गस्य द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य षोडशेऽध्ययने , स० ।
आचा० । नि० चू० । आचा० विमुच्यते प्राणी सकलबन्धनेभ्यो
यथा सा विमुक्तिः ॥ १२ ॥ गौणीहिंसायाम् , प्रश्न० १ संव०
द्वार । बन्धदशानामष्टमं अध्ययने , स्था० १० टा० ३ उ० ।

विमुह-विमुख-त्रि० । मिरपेत्ते, विंश० । विमुखस्यांदरभाषाद्
विमुखम् । भ० २ श० २ उ० ।

विमुहया-विमुखता-स्त्री० । वैमुख्ये, षो० ४ विव० ।

विमुहीकय-विमुखीकृत-प्रि० । विरजिते, प्रश्न० ३ आथ०
द्वार ।

विमोइ(चि)य-विमोचित-त्रि० । स्वस्थानाञ्जलिते, वृ० ३ उ० ।

विमोक्ख-विमोक्ष-पुं० । परित्यागे, आचा० १ ध्रु० ८ अ० १
उ० । निसर्गे, विंश० ।

विमोक्षस्य निक्षेपं चिकीर्षुर्नियुक्तिकार आह—

नामं ठवण विमुक्खो, दव्ये खित्ते य काले भावे य ।

एसो उ विमुक्खस्स, निक्खेवो छव्विहो होइ ॥ २५८ ॥

नामविमोक्षः स्थापनाविमोक्षो द्रव्यविमोक्षः क्षेत्रविमोक्षः
कालविमोक्षो भावविमोक्षश्चेत्येवं विमोक्षस्य निक्षेपः षोढा
भवतीति गाथासमासार्थः ।

व्यासार्थप्रतिपादनाय तु सुगमनामस्थापनाव्युदासेन द्र-
व्यादिविमोक्षप्रतिपादनद्वारणाह—

दव्वविमुक्खो नियला-इएसु खित्तम्मि चारयाईसु ।

काले चेइयमहिमा-इएसु अण्णायमाईओ ॥ २५९ ॥

द्रव्यविमोक्षो द्वेधा-आगमतो, नोआगमतश्च । आगमतो
ज्ञाता, तत्र चानुपयुक्तः, नो आगमतस्तु जशरीरभव्यशरीर-
व्यतिरिक्तो निगडादिकेषु विषयभूतेषु यो विमोक्षः स द्रव्य-
विमोक्षः । सुव्यत्ययेन वा पञ्चम्यर्थे सप्तमी, निगडादिभ्यो
द्रव्येभ्यः सकाशाद्विमोक्षो द्रव्यविमोक्षः, अपरकारकवचनस-
म्भवस्तु स्वयमभ्युक्ताऽऽयोज्यः । तद्यथा-द्रव्येण द्रव्यात् स-
चित्ताचित्तमिश्राद्विमोक्ष इत्यादि, क्षेत्रविमोक्षस्तु यस्मिन्
क्षेत्रे चारकादिके व्यवस्थितो विमुच्यते, क्षेत्रदानाद्वा य-
स्मिन्वा क्षेत्रे व्याप्यते स क्षेत्रविमोक्षः । कालविमोक्षस्तु
चैत्यमहिमादिकेषु कालेष्वनाघातादिघोषणापादितो या-
घन्ते काले मुच्यते यस्मिन्वा काले व्याख्यायते सोऽभिधी-
यत इति गाथार्थः ।

भावविमोक्षप्रतिपादनायाह—

दुविहो भावविमुक्खो, देसविमुक्खो य सव्वमुक्खो य ।

देसविमुक्खा साहु, सव्वविमुक्खा भवे सिद्धा ॥ २६० ॥

भावविमोक्षो द्विधा-आगमतो, नोआगमतश्च । आगमतो
ज्ञाता तत्र चोपयुक्तो, नोआगमतस्तु द्विधा-देशतः, सर्वतश्च ।
तत्र देशतोऽविरतसम्यग्दृष्टीनामाद्यकपायचतुष्कक्षयोपश-
माद् देशविरतानामाद्याष्टकपायक्षयोपशमाद्भवति, साधूनां च
द्वादशकपायक्षयोपशमात् क्षपकक्षेत्र्यां च यस्य यावन्मात्रं
क्षेत्रं तस्य तत्क्षयाद् देशविमुक्ततयतः साधवां देशविमुक्ताः ।
भवस्थकेवलिनोऽपि भवोपग्राहिसद्भावाद्देशविमुक्ता एव, सर्व-
विमुक्ताश्च सिद्धा भवेयुरिति गाथार्थः ।

ननु बन्धपूर्वकत्वान्मोक्षस्य निगडादिमोक्षवदि-
त्याशङ्काव्यवच्छेदार्थं बन्धाभिधानपूर्वकं मोक्षमाह—

कम्म य दव्वेहिं समं, संजोगो होइ जो उ जीवस्स ।

सो बन्धो नायव्वो, तस्स विओगो भवे मुक्खो ॥ २६१ ॥

कर्मद्रव्यैः कर्मवर्गणाद्रव्यैः समं—साई यः संयोगो
जीवस्य सम्बन्धः प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशरूपो बद्धस्पृष्ट-
निधत्तनिकावनायस्थश्च ज्ञातव्यः । तथैकैको ह्यात्मप्रदेशोऽ-
नन्तानन्तैः कर्मपुत्रैर्वैरुः, अध्यमाना अप्यनन्तानन्ता
एव, शेषाणामग्रहणयोग्यत्वात् । कथं पुनरष्टप्रकारं कर्म
बध्नातीति चेद् ? , उच्यते—मिथ्यात्वादयादिति । उक्तं
च—“ कहां एं भंते ! जीवा अहु कम्मपगडीओ
बंधंति ? , गोयमा ! शाखाचरणिज्जस्स कम्मस्स

उदणं हरिसत्तावगणिजं कर्म निश्चल्यन्ति, दंसणमोह-
णिजस्स कम्मस्स उदणं मिच्छन्ते णियच्छन्ति, मि-
च्छन्ते उदसेणं. एवं खलु जीव अट्ट कम्मपगडीओ यं-
धइ "यदिवा-" ऐहलुप्पिअगत्त-स्स रणुओ लग्गई जहा
अगे । तह गगदोसणेहा-लियस्स कम्मं पि जीवस्स ॥ १ ॥"
इत्यादि, तस्यैवभूतस्याप्यप्रकारस्य कर्मणः आसन्ननिगो-
धात् तपसाऽपूर्वकरणक्षपकश्रेणिप्रक्रमेण शैलेश्यवस्थायां
वा योऽसौ वियोगः—क्षयः स मोक्षो भवदिति गाथार्थः ।

अस्य च प्रधानपुरुषार्थत्वात् प्रारम्भामिधाराप्रतापुष्ठा-
नकलत्वात् तीर्थिकैः सह विप्रतिपत्तिसद्भावाच्च यथाव-
स्थितमव्यभिचारिमोक्षस्य स्वरूपं दर्शयितुमाह । यदिवा-
पूर्वं कर्मवियोगोद्देशेन मोक्षस्वरूपमभिहितम्, साम्प्रतं
जीववियोगोद्देशेन मोक्षस्वरूपं दर्शयितुमाह—

जीवस्स अत्तजणिण-हि चेव कम्मेहि पुव्वदस्स ।

सव्वविवेगो जो ते-ण तस्स अह इत्तिगो मुक्खो॥२६२॥

जीवस्यासंख्येयप्रदेशात्मकस्य स्वतोऽनन्तज्ञानस्वभावस्या-
त्मनैव—मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगपरिणतेन जनिता-
नि बद्धानि यानि कर्माणि तैः पूर्ववत्तस्यानाविवन्धवद्भ्य
प्रवाहाऽपक्षया तेन कर्मणा सर्वविवेकः—सर्वाभावरूपतया
यो विभ्रंषस्तस्य—जन्तोः, अर्थेन्युपपदशने एतावन्मात्र एव-
मोक्षो नापरः—परपरिकल्पितो निर्वाणप्रदीपकल्पादिक इति
गाथार्थः ।

उक्तो भावविमोक्षः । स च यस्य भवति तस्यावश्यं भ-
क्तपरिष्ठादिमरणत्रयान्यतरेण मरणेन भाव्यं, तत्र कार्ये
कारणोपचारात् तन्मरणमेव भावविमोक्षो भवतीत्येतत्प्र-
तिपादयितुमाह—

भक्तपरिष्ठाङ्गिणि, पायवगमणं च होइ नायव्वं ।

जो मरइ चरिममरणं, भावविमुक्खं वियाणाहि॥२६३॥

भक्तस्य परिष्ठा भक्तपरिष्ठाः अनशनमित्यर्थः, तत्र त्रिविधच-
तुर्विधाहारनिवृत्तिमान् संप्रतिकर्मशरीरो धृतिमंहननवान्
पथा समाधिर्भवेत्तथा अनशनं प्रतिपद्यते, तथैकितं प्रदेश
मरणमिदंमरणमिदं चतुर्विधाहारनिवृत्तिसवरूपं विशिष्टसं-
हननवतः सत एवोद्भूतनादिक्रियायुक्तस्यावगन्तव्यम् । तथा
परित्यक्तचतुर्विधाहारस्यैवाधिकृतचेष्टाव्यतिरेकेण चेष्टान्त-
रमाधिकृत्यैकान्तनिष्प्रतिकर्मशरीरस्य पादपस्येयोप-सामी-
प्येन गमनं—वर्तनं पादपोपगमनमतश्च ज्ञातव्यं भवति ।
यो हि भवसिद्धिकश्चरमम्—अन्तिमं मरणमाश्रित्य प्रियतं
स एतत्पूर्वोक्तत्रयान्यतरेण मरणेन प्रियतं, नान्येन वैहा-
नसादिना बालमरणेनेत्येतच्छ्रान्तरोक्तं मरणं चेष्टाभिज्ञेपा-
धिविशेषात् प्रैविध्यमनुभवद्भावमोक्षं विजानीहीति गा-
थार्थः ॥ आचा० १ ध्रु० ८ अ० १ उ० । ('मरण' शब्दोऽस्मि-
न्नेव भागे ११३ पृष्ठ मरणभेदा इदमध्ययनं च व्याख्यातम् ।)

विमोक्षवण-विमोक्षण-न० । अष्टविधकर्मणः पृथक्करणे, उ-
त्त० ८ अ० । विमोक्षके, सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० । कर्मबन्धनान्मु-
क्किरणे, उत्त० २६ अ० ।

विमोयग-विमोचक-त्रि० । अपनेतरि, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ।
विमोयणा-विमोचना-त्रि० । त्याज्यं, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।
ज्ञा० ।

विमोयतर-विमोच्यतर-त्रि० । त्याज्यतरे, स्था० २ डा० १ उ० ।
विमोह-विमोह-पुं० । विगतो मोहो येषु येषां वा येष्यो वा ।

आचा० १ ध्रु० ८ अ० ८ उ० । अज्ञानरहितेषु, उत्त०
५ अ० । अनुत्तरोपपत्तिनो विमोहाः । मोहसमुत्थेषु परीष-
होपसंगेषु प्रादुर्भूतेषु विमोहो भवेत्तान् सम्यक् संहतंति
यत्राभिधीयते स विमोहः । स्था० ६ डा० ३ उ० । आचा-
राक्षप्रथमश्रुतस्कन्धस्य सप्तमं अध्ययनं, स० ६ सम० । आ-
च० । उत्त० । विमोहा इवाल्लपेदाविमोहनीयादयनया वि-
मोहाः । अथवा—मोहो द्विधा—द्रव्यतो, भावतश्च । द्रव्य-
तोऽन्धकारो, भावतश्च—मिथ्यादर्शनादिः । स द्विविधाऽपि
सनतरत्नोद्योतितत्वेन सम्यग्दर्शनस्यैव च तत्र संभवेन
विगतो मोहो येषु ते विमोहाः । उत्त० ५ अ० । आचा० ।

विमोहिता-विमोह-अव्य० । मोहमुत्पाद्येत्यर्थे, भ० १० श० ३
उ० ।

विमू-वेश्मन्-न० । वसतौ, ध० ३ अधि० ।

विमूअणिज-विस्मयनीय-त्रि० । "वाञ्छनीयानीय—तीय
ह्ये जः" ॥ ८ । १ । २४ ॥ इति यस्य द्विरुक्तो जकारो वा ।
विस्मयविषये, प्रा० १ पाद ।

विमूय-विस्मय-पुं० । "पद्म—श्म-प्म-स्म-ह्मां म्हाः" ॥ ८ ।
२ । ७४ ॥ इति स्मभागस्य मकाराकान्तो हकारः । प्रा० । आ-
श्चर्यं, आच० ४ अ० । मयाऽप्राप्तपूर्वमिदमित्येवंरूपं प्रमोदे,
पञ्चा० ३ विव० । अनु० ।

विमूह-स्मृ-धा० । स्मरणे, "स्मरेर्भूर-भूर-भर-भल-लट-वि-
मूह-सुमर-पयर-पम्हुहाः" ॥ ८ । ४ । ७४ ॥ इति स्मरतेर्धि-
मूहादेशः । विमूहइ । स्मरति । प्रा० ४ पाद ।

विस्मृ-धा० । विस्मृतौ, "विस्मृः पम्हुस-विमूह-वीसराः"
॥ ८ । ४ । ७५ ॥ इति विस्मरतेर्बिम्हादेशः । विमूहइ ।
विस्मरति । प्रा० ४ पाद ।

विमहावण-विस्मापन-न० । बालस्मयने, पं० व० ५ द्वार ।
आश्चर्यकुहकपराक्षेपकरणे, नि० चू० ।

जे भिक्खू अप्पाणं विमहावेइ विमहावंतं वा साइजइ । १७० ।
जे भिक्खू परं विमहावेइ विमहावंतं वा साइजइ । १७१ ॥
विस्मयकरणं विमहावणा । आश्चर्यं कुहकपराक्षेपकरण-
मित्यर्थः ।

गाथा—

विमहावणा उ दुविधा, अभूयपुव्वा य भूयपुव्वा य ।

विजा तवइदजालिय, निमित्तवयणादिसुं चैव ॥५८॥

विजाप मंतेण वा तबालज्जाप वा इदजालेण वा ना-
नाणागतपहुप्पेण वा णिमित्तवयणेण आदिसद्धानो
अनञ्जाणपादलेवजोगेण वा, अथवा वयणं मरुदृष्ट्यदिमि-
यकुडुवगोल्लयकीटकनैधवातीयाण य कुट्टिकरणं । इमं अ-
भूतपुव्वाण भूतपुव्वाण य वक्खाणं ।

गाढा—

जो जेण अकयपुव्वा, अस्सुयपुव्वा अदिट्टपुव्वा वा ।
सा हांतऽभूयपुव्वा, तव्विवरीया भवे भूता ॥ ५६ ॥

जेण पुरिसेण जो विज्जामंतजोगइंदजालादियापयो-
गो अप्पणा अकयपुव्वो अन्नं वा कज्जमाणो न दिट्ठो
असुतो वा सो तस्स अभूतपुव्वो भवति, तव्विवरीतो पुण
जो सयंकनो दिट्ठो सुतो वा सो भूतपुव्वो भवति । एत्थ
संभूतं चउलहुं, असंभूय चउगुहं, नमित्तं अतीति चउलहुं,
पडुपआगतेसु चउगुहं ।

एत्थ निमित्तवयणे असंभूते इमं उदाहरणं

गाढा—

दिव्वं अच्छेरं वि-म्हओ य अतिमाहसं ।

अतिसओ य कतो से, णाउं जे किं सुहं णातुं ॥ ६० ॥

दो जणा मिलउं कित्तियादियाणं सत्तगहं णक्खत्ताणं
इमं णाम संगारं करेति । अच्छेरं विम्हता अतिसाहसं
अतिसतो कतो । से णातुं जे किं णाहि त्ति किमुहं णाउं
एवं मघादि अणुगहादि धणिदुदि, एवं संगारं करित्ता
बहुजणमज्जे एवं भासति-जो जं सत्तवीसाणं नक्खत्ताणं
अनंतरं छिवति तमहं जाणांमि, तं परोक्खं कातुं छिक्कं ।
इतरो संगारसाह भवति-जदि पुव्वदारियं तो पुव्वा म-
हा महोदुद्धा अहो दिव्वं नाणं ताह जाणतिक्किया एवं
अज्जमि वि संगारे नाम उक्कितं जाणति । एवं सव्वक्खत्ते
जाणति ।

गाढा—

एत्तो एगतेरेणं, विम्हितकरणेन सन्नमंतेणं ।

अप्पपरं विम्हाहे, सो पावति आणमादीणि ॥ ६१ ॥

विज्जामंतादिया एगतेरेण विम्हावंतस्स आणादिया
य इमे दोसा ।

गाढा—

उम्मायं पावेज्जा, तददुजाएण पडिणिणं खित्तं ।

अत्तं व परं कुज्जा, तव गिण्वहणं व माया य ॥ ६२ ॥

परिसं मया कंतति सयमेव दिन्नचित्तो भवेज्जा, तं वा वि-
म्हावणकरणं जाएज्जा । दिन्ने अदिगरणं अदिजंते पडिणि-
नो । एसो वा विम्हाविता खित्तचित्तो भवति । विज्जाजीवण
प्पयोगेण य तवो गिण्वहति-विफलीभवतीत्यर्थः । असंभूते
य मायाकरणं मुसावादो य । जम्हा एते दोसां तम्हा णो वे-
म्हाविज्जा ।

इमेहि कारणेहि विम्हावेज्जा । गांहा-

असिंवे ओमोयरिए, रायदुट्टे भए व गेल्ले ।

अद्राणरोहए वा, जयणाए विम्हावेज्जा ॥ ६३ ॥

असिंवेअवणयणं विम्हावेज्जा, अहवा असिंवे ओमे य अ-
प्पवत्तां विम्हावेज्जा, रायदुट्टे भए य आउंटाणणिमित्तं विम्हा-
वेज्जा, गल्लं आउंटाणदुट्टा आसदुट्टा वा रोधगअज्जाणसु वि अ-
पुव्वणाणादिगाणि बहुकारणाणि आवाक्खऊण विम्हावेज्जा ।
तं च जयणाति । सा इमा-पुव्वं मंतं पणगादिजयणा वा

जाहं चउलहु पत्ता, ताह विम्हावेज्जा । नि० चू० ११ उ० ।
विम्हावित्तं-विस्मापयत्-त्रि० । विस्मापके, इन्द्रजालिनि,
स्था० ४ ठा० ४ उ० । पं० व० । ('वरविम्हावण' शब्दे पञ्चम-
भागे ४४८ पृष्ठे ५५ व्याख्यातः ।)

विय-विद्-पुं० । विदन्तीति विदः । विदुपि, आ० म० १ अ० ।
विदितवेद्य, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । भावे क्तिप् । विज्ञाने,
स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

अविच-अध्य० । समुच्चयार्थे, अपि चेत्यव्ययद्वयस्थाने वि-
यशब्दः समुच्चयार्थः । जी० १ प्रति० ।

व्यय-पुं० । विगमे, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

वियइ-विगति-स्त्री० । ग्रणे, स्था० ।

एगा वियती । (सू० २३)

'वियइ' ति विगतिविगमः, सा त्रैकोत्पादवदिति विकृति-
विगतिरित्यादिव्याख्यान्तरमप्युपचितमायाज्यम्, अस्माभि-
स्तु उत्पादसूत्रानुगुण्यतो व्याख्यातमिति ॥२३॥ स्था० १ ठा० ।
विकृति-स्त्री० । विकारे, पि० । ('विगइ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
विशेषः) ।

वियंग-विग(कृ)ताङ्ग-त्रि० । विगतकर्णनासाहस्ताद्यङ्गं, स्था० १
श्रु० १४ अ० । प्रश्न० ।

वियंजिय-व्यञ्जित-त्रि० । अभिव्यक्तीकृते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

वियंति-व्यन्ति-स्त्री० । विशेषेणान्तिर्व्यन्तिः । अन्तक्रिया-
याम्, आचा० १ श्रु० ८ अ० ४ उ० ।

वियंतिकारय-व्यन्तिकारक-पुं० । विशेषेणान्तिर्व्यन्तिरन्त-
क्रिया तस्याः कारकः । आचा० १ श्रु० ८ अ० ४ उ० । क-
र्मन्त्यविधायिनि, आचा० १ श्रु० ८ अ० ५ उ० ।

वियंभिय-विजृम्भित-त्रि० । प्रबलीभूते, स्था० १ श्रु० १ अ० ।
विजृताङ्गनायाम्, स्था० १ श्रु० ६ अ० । विस्फुरिते, प्रश्न०
३ आश्र० द्वार ।

वियकिल-विचकिल-पुं० । वनस्पतिविशेषे, आचा० १ श्रु०
१ अ० ५ उ० ।

वियक्क-वितर्क-पुं० । विकल्पे, स्था० ४ ठा० १ उ० । ऊहे,
आतु० । मीमांसायाम्, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । प्राकृते स्त्री-
त्वमपि । द्वा० २१ द्वा० । (सप्तविंशतिर्वितर्का इति 'मिता'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे व्याख्याताः ।)

वियक्कज्झाण-वितर्कध्यान-न० । अर्थं राज्यमिदं ग्रहीष्ये इति
चिन्तामाध्याने नन्दराज्यं जिघृक्षोश्चाणक्यस्येव दुर्ध्याने,
आतु० ।

वियक्खण-विचक्षण-पुं० । विविधमाख्याति-कथयतीति वि-
चक्षणः । परिडते, दश० ६ अ० । विदुपि, दश० ५ अ० १ उ० ।
पो० । उक्त० । विविधं सर्वापु दिक्षु पश्यति, ओघ० । घ० ।

वियच्चा-विगतार्चा-स्त्री० । विगतस्य-विगमघतो जीवस्य;
मृतस्येत्यर्थः अर्चा-शरीरं विगतार्चः । विगतमज्जी-
वशरीरे, स्था० १ ठा० ।

विचर्चा-स्त्री० । विशिष्टोपपत्तिपद्धतौ, विशिष्टभूषायां च ।

एगा वियच्चा । (सू०-२४)

एका विगतात्ता विचर्चा वा सामान्यात् । स्था० १ ठा० ।
वियट्ट-व्यावृत्त-त्रि० । निवृत्ते, अपगते, भ० १ श० १ उ० । स० ।
विवर्त्त-पुं० । कारणविकारेण वस्तुजन्मनि, छा० १० द्वा० ।
("परिणामा धिवर्तन्ते जीयस्तु न कदाचन" इति 'जोग' श-
ब्दे चतुर्थभागे १६२१ पृष्ठे विस्तरतः प्रतिपादितम् ।)

वियट्टल्लुम-व्यावृत्तल्लुम-पुं० । व्यावृत्तं निवृत्तमपगतं लुप्त
शठ्वमावरणं वा यस्यासौ व्यावृत्तल्लुमा । केवलीनि, भ० १
श० १ उ० । स० । कल्प० । "वियट्टल्लुमाण" व्यावृत्तल्लुमभ्यः
छादयतीति लुमा-घातिकां अभिधीयते, ज्ञानावरणादि,
तद्वन्धयोग्यतालक्षणश्च भावाधिकार इति असत्यस्मिन् क-
र्मयोगाभावात् । अत एवाहुरपरे-असहजाऽविद्येति, व्या-
वृत्तं लुप्त येषां ते तथाविधा इति विग्रहः, नास्तीणे
संसारेऽपवर्गः क्षीणे च न जन्मपरिग्रह इत्यसत्; हेत्व-
भावेन सदा तदापत्तेः । न तीर्थनिकारो हेतुः, अविद्या-
भावेन तत्संभवाभावात्, तद्भावे च लुप्तस्थास्ते, कुतस्ते-
षां केषलमपवर्गो वेति भावनीयमेतत् । न चान्यथा भव्यो-
च्छेदेन संसारश्चन्यतेत्यसदालम्बनं ग्राह्यम्, आनन्त्येन भ-
व्योच्छेदासिद्धेः । अनन्तानन्तकस्यानुच्छेदरूपत्वाद्; अन्यथा
सकलमुक्तिभावेनैष्टसंसारिषुदुपचरितसंसारभाजः सर्वसंसा-
रिणः इति बलादापद्यते । अनिष्टं चैतदिति । व्यावृत्तल्लुमान
इति ॥ २६ ॥ ल० ।

वियट्टभोइ(ण्)-व्यावृत्तभोजिन्-त्रि० । व्यावृत्ते सूर्ये भुङ्क्ते
इत्यंशलो व्यावृत्तभोजी । प्रतिदिनभोजिनि, भ० २ श०
२ उ० ।

वियट्टमाण-विवर्त्तमान-त्रि० । विचरति, द्वा० १ श्रु० १ अ० ।
आचा० ।

वियट्टिऊण-विवर्तितुम्-अव्य० । विविधमनेकप्रकारं वा व-
र्तितुमित्यर्थे, पं० चू० ५ कल्प ।

वियट्टित्तण-विवर्तयितुम्-अव्य० । आसितुमित्यर्थे, आचा०
२ श्रु० १ चू० २ अ० २ उ० ।

वियड-विकट-न० । समयभाषया जले, स्था० ५ ठा० २ उ० ।
सूत्र० । विगतजीवे उदके, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । प्रासु-
कोदके, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । सूत्र० । नि० चू० ।
शीतोष्णादिशक्तेण विकारं प्रापिते प्राङ्मुकीकृते, इ० २ उ० ।
उष्णोदके, स्था० ३ ठा० ३ उ० । पल्यलादिगते जले, तं० ।
देशीयचनत्वात् । तडागिकायाम्, उक्त० २ अ० । मघं,
पि० । (विकटं श्रीणातीत्यादि 'कीयगड' शब्दे तृतीयभागे
५६५ पृष्ठे गतम् ।)

जे भिक्खू वियडं पामिच्चइ पामिच्चवइ पामिच्चिय-
माहइ दिअमाणं पडिग्गहेइ पडिग्गहंतं वा साइअइ ॥ २ ॥
जे भिक्खू वियडं परियट्टेइ परियट्टावेइ परियट्टियमाहइ
दिअमाणं पडिग्गहेइ पडिग्गहंतं वा साइअइ ॥ ३ ॥
जे भिक्खू वियडं अचिअज्जं अणिसिद्धं अभिहडमाहइ
दिअमाणं पडिग्गहेइ पडिग्गहंतं वा साइअइ ॥ ४ ॥

एतेसि स्वरूपं पूर्ववत् । जहा पिंडणिज्जुत्तीए । एतेसु पच्छि-
सं चउलहुं । जं च दुंगुल्लियपिंडगहणे पच्छित्तं च भवति-इ ।

गाहा—

एमेव तिविहकरणे, पामिच्चं पडिगहे य परियट्टे ।

अणिसिद्धं अचिअजे, तिविहं करणं खवरि खतिथि ॥ ६ ॥

तिविहं करणं-कृतं कारितं अनुमादितं च । अचिअज्जणि-
सङ्गेषु तिविहं करणं ख भवति, संसं सर्वं वितियपदं पूर्व-
वत् । नि० चू० १६ उ० । (दत्तिविययः 'दत्ति' शब्दे चतु-
र्थभागे २४१० पृष्ठे गतः ।)

गाहा—

वियडत्तस्स उ विहिणे, गंतुं देति अइ बला खीति ।

जयणाए पत्तवासि, गोयणवलवंतवदणमवि ॥ १३ ॥

अइ जुत्तमेत्तपीएण अतिरित्तेण वा मतो वियडत्तगो जाता-
मत्तो पराधीणं उवहि णिग्गच्छेज्ज ता ए देति से णिग्गंतुं,
बला खितो जयणं ति जहा ए पीडिज्जति तद्वा पत्तवासिेति
वज्जइ । अइ पत्तवासिं तो मोक्कलो वा माएज्ज वा पलवेज्ज
वा तो आसममिति आसममुहं तं पि से विज्जति । अइवा-
देतो तिएहं दत्तीणं अतिरित्तमवि गेहिअज्ज ।

गाहा—

विवियपदं गेल्ले, विज्जुवदेसे तेहव सिक्खाए ।

गहणं अतिरित्तस्स वि, विज्जुवदेसे य आतियरं ॥ १४ ॥

गेल्लेणद्वा वेज्जुवदेसेण सिक्खाए वा, एतेहि कारणेहि
गहणं अतिरित्तस्स । आतियरं पि अतिरित्तस्स गेल्लेण-
सिक्खादिविशेषतो वेज्जुवदेसेण तं पुण इमेसु ठाणेषु क-
मेण गेहेज्ज । गहणं पुराणसावगसइअद्वाभइदासणसइ य
भावियकुलेसु, ततो जयणाए, न तु परलिङ्गेण ।

जे भिक्खू वियडं गहाय गामाणुग्गामं दूइअइ दूइज्जंतं
वा साइअइ ॥ ६ ॥

वियडेण दन्धगतेण जो गामाणुगामं दूइअइ तस्स आ-
णादी चउलहुं च ।

गाहा—

कारणतो सग्गामे, सति लब्भति जो (सयं) परग्गामे ।

अणिज्जाए वियडं, णिज्जा वा आणमादीणि ॥ १५ ॥

कारणतो वियडं घत्तव्वं, तं पि सग्गामे 'सती' ति लब्भ-
माणे जो परग्गामातो आणति सग्गामातो वा परग्गामं णि-
ज्जा तस्स आणादिया इमे दोसा ।

गाहा—

परिगलणपघडणे वा, अणुपंधियगंधमादिउड्डाहो ।

आहारइयरे तेणा, किं लद्धं ति कुवूलो चेव ॥ १६ ॥

परिगलंते पुढवादिछक्काया विराडिज्जति । पडियस्स वा
भायणभग्गो य छक्कायविराहणा । अइवा परिगलंते पडिय-
स्स वा छुडिते अणुपंधिआ वा पडिपंधिआ वा गंधमाघाए-
ज्जा । सो य उड्डाहं करेज्ज । अंतरा वा आहारतेणा भायणं
उग्घाडेज्ज, ते ददहुं आदीपज्ज, उड्डाहं वा करेज्ज । इयरे ति
उवकरणतेणा ते वा कुवूललेण भायणं उग्गाहेज्जा किं ल-
द्धं ति तं वा उड्डाहं करेज्जा । जरुद्वा पव्वमादी दोसा-

गाढा—

तम्हा खलु मग्गामे, घेत्तूणं वंधणं तहा कुज्जा ।
एत्ते सिय उवउत्तो, गिहीण दूरेण संचरितो ॥ १७ ॥
खलुसद्दो सग्गामावधारेण, स्वग्राम एव ग्रहीतव्यं । सग्गा-
मासति परगामातो आणियव्वं । कारणे वा परगामे ए-
यव्वं इमेण विहिणा संकुडमुहभायणं आमंथियं सगावं घणं
वगिबंधणे कुज्जा, पंथे उवउत्तो गच्छति । जहा णो परिग-
सति, पक्खलति । वा, गिहीण वा एयं जंताणं हेट्टोवाण्ण
दूरतो गच्छति । तं पि भायणं वा से कप्पदि णामुसंवृतं
करति । अववादकारेण परगामं एति आणावति ।

गाढा—

वितियपदं गेलामं, वेज्जुवएसे तहेव सिक्खाए ।
एतेहि कारणेहि, जतणेमा तत्थ कायव्वा ॥ १८ ॥
पूर्ववत् । एवमादिकारणेहि गेहंतस्स इमा जयणा ।

गाढा—

पुराणेषु सामएगुं, सप्पिअहाभददाणमहे य ।
मज्झत्थकुलीणेषु, किरियावादीसु तग्गहणा ॥ १९ ॥
पुत्रं पुराणस्स हत्थातो घेण्ड, तस्स असति गहिताण-
धवत्सावगस्स, ततो अविरयसम्महिद्धस्स, ततो अहाभ-
दगस्स, ततो दाणसहस्स, मज्झत्था-जं णो अहं सासणं
पडिवसा. णो अस्सेसि ते य । जातिकुलीणा एत्थ कुलीणा
सभावद्धितो दिट्ठे अदिट्ठे य सदृशेत्यर्थः । क्रियां वदति
क्रियावादीति वैयत्यर्थः ।

खेत्ततो पुण इमेसु गहणं । गाढा—

गिहकुलपाणागारिसु, गहणं पुण तस्म होदि ठाणेहि ।
सागारियमादीहि, ओगाढ अन्नलिंणेण ॥ २० ॥
होहि ठाणेहि गहणं करति, पुराणादियाणं गिहेसु, पाणा-
गारि ति-कल्लाणायणं । पुराणादिगिहासइ पच्छा कल्लाणाव-
णे गिहेदति । पुत्रं संजानगगिहातो आणिजति । जं दूराण्यणं
दोसाते पग्गिहिया भवंति । संजानगगिहासति पच्छा एयं
सणतो वाडगसाहि सग्गामपरगामातो य । जत्थ सलिंगेण
उडाहो तत्थ परलिङ्गेण गहणं करति ।

गाढा ।

अह दिट्ठमसुतेसुं, परलिङ्गेणतेर सलिङ्गेहि ।
आसज्ज वावि दोसं, अदिट्ठपुत्रं वि लिङ्गेण ॥ २१ ॥
जत्थ एगंरं गामं वा सो साधू कणइ दिट्ठो वा अगारीहि
वा सुतो तत्थ परलिङ्गेणं जितो गेहइ । ए तरति जत्थ पुण
सो परलिङ्गितो वि पच्चभणति जमि सलिंगेण वा गेहति ।
अहवा 'आसज्ज वा वि दोसं' ति, जत्थ दोसो ए गज्जति, किं
एतेभि वियडं कप्पं अकप्पं ति, ए वा लोगो गरहति तत्थ
सलिङ्गेण गेहति । 'अदिट्ठपुत्रं' ति जत्थ गामणगरादिसु
अदिट्ठपुत्रो तत्थ वा सलिंगेण गेहति । नि० चू० १६
उ० । (गालनविषयः 'गालण' शब्दे तृतीयभागे ८७१ पृष्ठ
गतः) (विकटपानविषये 'वत्तहि' शब्देऽस्मिन्नेव

भागे ६४६ पृष्ठे गतम् ।) (एतद्विषयकप्रतिसेवना 'मूलगु-
पडिसेवणा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३४४ पृष्ठे उक्ता ।
विस्तीर्णसूक्ष्मतरबुद्धिगम्यं त्रि० च० प्र० १ पाहु । उपा० ।
शा० । प्रभूते, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । अतिप्रकटं स्थूरं, व्य०
उ० । स० । पुं० एकपञ्चाशत्तमे महाप्रहं, कल्प० १ अधि-
क्षण । सू० प्र० । जं० ।

दो वियडो । (सू०) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

विकृत-त्रि० । अस्वाभाविके, व्य० ७ उ० ।

विवृत-त्रि० । अनावृते, स्था० १ ठा० २ उ० ।

वियडगिह-विवृतगृह-न० । अधःकुड्याभावादुपरि
च्छादनाभावादनावृते गृहे, पञ्चा० १ विव० स्था० । आचा ।
वृ० । विवृतम्—अनावृते, तच्च द्वेधा—अध ऊर्ध्वं च ।
पार्श्वत एकादिदिक्चनावृत्तमधोविवृतम्, नाच्छादितमम-
गृहं चोर्ध्वविवृतं; तदेव गृहं विवृतगृहम् । उक्तञ्च—“अना-
जं तु चउरिंसि पि, विसामहो निशि दुयं य एका । अहो
तं वियडं गिहं तु, उहं अमाले च अतिच्छदं च ॥ १ ॥” ति ।
स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

वियडजाण—विवृतयान—न० । तल्लकवज्जिते शकटे,
६१ श० ११ उ० ।

वियडणा—विकटना—स्त्री० । आलोचनायाम्, ओ
व्य० । प्रति० । वृ० । नि० चू० । पं० घ० ।

वियडदत्ति—विकटदत्ति—स्त्री० । विकटे पानकाहार-
स्य दत्तय एकप्रक्षेपप्रदानरूपाः । पानकदत्तिषु, स्था० ।

णिगंथस्म णं गिलायमाणस्स कप्पंति ततो वियडतो-
ओ पडिग्गाहित्तते, तं जहा—उक्कोसा मज्झिमा जहं ।
(सू० १७२)

निर्ग्रन्थस्य श्लायतः अशक्नुवतः, तद्वेदनादिना अभि-
मानस्थेत्यर्थः, आहारग्रहणं हि वेदनादिभिरैव कारयैर-
तम्, तत्रो' ति तिस्रः 'वियड' ति पानकाहारः, तस्य दत्त-
य एकप्रक्षेपप्रदानरूपाः प्रतिग्रहीतुम्—आश्रयितुं वेदनोपा-
येति, उत्कर्षः—प्रकर्षः तद्योगादुत्कर्षा, उत्कर्षतीति वेद-
नाः, उत्कर्षेत्यर्थः, प्रचुरपानकलक्षणा, यया दिनमपि प-
यति, मध्यमा ततो हीना, जघन्या यया सकृदेव प-
यो भवति यापनामात्रं वा लभते । अथवा—पानक-
पादुक्तृष्टाद्या वाच्याः, तथाहि—कलमकाजिकावथाव-
द्राज्ञापानकोदया प्रथमा १, पण्टिका (दि) काजिकादे-
मा २, तृणधान्यकाजिकादेहणोदकस्य वा जघन्येति । श-
कालस्वरुचिविशेषाद्भोक्तृदि नेयमिति । स्था० ३ ठा० ३० ।

वियडधम्मिय—विकटधम्मिक—पुं० । स्वनामख्याते बु-
ज्यचैत्योद्धारकारके, ती० १ कल्प ।

वियडभोइ(ण्)—विकटभोजिन्—त्रि० । विकटे—प्रकटे
संन रात्रौ (इति यावत्) भोक्तुं शीलमस्येति विकटभो-
चतुर्विधाहाररात्रिभोजमवर्जकं, पञ्चा० १० विव० । उ०

वियडवेस—विकृतवेप—पुं० । देशदशाविभयानुचितवेपे,
३ तत्त्व ।

विडा-विवृता-स्त्री० । योनिभेदे, तत्र द्वीन्द्रियादीनां चतु-
न्द्रियपर्यन्तानां सम्मूर्च्छिममनुष्याणां च विवृता योनिस्ते-
मुपतिस्थानस्य जलाशयादेः स्पष्टमुपलभ्यमानत्वात् ।
॥ १० पद ।

विडावडवासि(न्)-विकटापतिवासिन्-पुं० । विकटावर्तावा-
सये, स्था० ।

दो वियडावईवासी । (सू० ६२×) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

विडावाइ(न्)-विकटापातिन्-पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्यासरत-
त्ययते यं प्रभासदेवाधिष्ठिते वृत्तवैताळ्यपर्यते, स्था० २
० ३ उ० ।

दो वियडावाइ । सू० ६२ ×)

विकटापानिदेवयोर्द्वित्वेन तदावासपर्वतावपि द्वौ । स्था०
॥ ३ उ० ।

विडामय-विकटाश (श्र) य-पुं० । विकटं-जलं तस्याशयः
। अथो या स्थानं विकटाशयो विकटाशयो वा । शुलुके,
० १५ श० ।

विडासव-विकटाश्रव-त्रि० । अनिवारिताश्रवे, “ वियडा-
वा जलमिम उ. कहं तु नावा न वोडेजा । ” ‘ वियडासवे ’
। दि. विकटानि-अतिप्रकटानि स्थूराणीत्यर्थः आश्रवाणि
लप्रवेशस्थानानि यस्य स तथा । व्य० १ उ० ।

विडी-वितटी-स्त्री० । विरूपायां तट्याम्, अटव्यां च ।
० १ थु० १ अ० ।

विडिजत-विकट्यमान-त्रि० । आलोच्यमाने, व्य० ५ उ० ।

विडोदग-विकटोदक-न० । प्रासुकजले, पञ्चा० १२ वि० ।

विच-व्यक्र-त्रि० । परिस्फुटे, सूत्र० १ थु० १४ अ० । वयः-
ताभ्यां परिणते, स० १२ सम० । बालभावाच्चिपकान्ते, सूत्र०
थु० १ अ० । अमुकं, विवेकं प्राप्तं, सूत्र० १ अ० २ उ० ।
व्यभावघुटे, दश० ६ अ० । स्था० । वीरजनेन्द्रस्य च-
यं गणधरं, आ० म० १ अ० । (‘ यत्त ’ शब्देऽस्मिन्नेव
मे २२ पृष्ठे एतद्वर्णनमुक्तम् ।) प्रीतिकरे, क्वा० १ थु० ५
० । स्था० ।

विचिकिच-व्यक्रकृत्य-त्रि० । अकार्यं कृत्वाऽपि दृष्टे, स्था० ।
‘ यत्तकिच ’ ति व्यक्रस्य भावतो-गीतार्थस्य कृत्यं करणीयं
। कृत्यं-प्रायश्चित्तमिति । गीतार्थो हि गुरुलाघवपर्यालोच-
न यन्किञ्चन करोति तत्सर्वं पापविशोधकमेव भवती-
। अथवा-ज्ञानाद्यतिचारविशुद्धये यांति प्रायश्चित्ता-
लोचनादीनि विशेषतोऽभिहितानि तानि तथा व्यप-
श्यन्ते । प्रायश्चित्ते, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

दत्तकृत्य-त्रि० । प्रायश्चित्ते, विशेषेण-अथस्याधौचित्येन
शेषानभिहितमपि दत्तं चितीर्णमभ्यनुज्ञातमित्यर्थः । यत्कि-
ञ्चमाध्यस्थगीतार्थेन कृत्यमनुष्ठानं तत् विदत्तकृत्यं प्राय-
श्चित्तमेव । स्था० ४ ठा० १ उ० ।

विचूण-विवर्त्य-अव्य० । आवर्त्येत्यर्थे, आचा० १ थु० ८
० १ उ० ।

वियत्थ-वितस्त-पुं० । अष्टाविंशतितमं महाप्रदं, स्था० ।

दो वियत्था । (सू० ६० +) स्था० २ ठा० ३ उ० ।
वियत्थि-वितस्ति-पुं० । द्वादशाङ्गुलप्रमाणे मानभेदे, जी०
१ प्रति० ।

वियय-वितत-त्रि० । विस्तारिते, क्वा० १ थु० ८ अ० । प्रसा-
रिते, वि० ।

वियर-वितर-पुं० । नदीपुलिनादौ जलायं गते, स्था० ४
ठा० ४ उ० ।

विदर-पुं० । जलस्थानविशेषे, क्वा० १ थु० १ अ० । कृषिकायाम्,
नि० चू० १५ उ० ।

विवर-न० । रन्ध्रे, उक्त० २० अ० । निर्भरविशेषे, क्वा० १ थु०
४ अ० ।

वियरण-विचरण-न० । बालानां विजडीकरणे, प्रव० ३२
द्वार ।

वितरण-न० । ग्रहणानुज्ञादाने, नि० चू० २ उ० ।

वियरिय-विचरित-त्रि० । आसंचिते, क्वा० १ थु० ४ अ० ।

वियसंती-विकसन्ती-स्त्री० । अमुकुलितायाम्, प्रज्ञा० २ पद ।
जी० ।

वियसिय-विकसित-त्रि० । प्रकुलिते, ‘ वियसियसयपत्तपौड-
रीया ’ विकसितानि यानि शतपत्राणि पुण्डरीकाणि च द्वारादौ
प्रकृतित्वेन स्थितानि यत्रेति । सू० प्र० १८ पादु० । स० ।
प्रज्ञा० । रा० ।

वियाउरी-विजनयित्री-स्त्री० । अपत्यानां विजननशाला-
याम्, नि० । आ० म० । क्वा०

वियागरेमाण-व्याकुर्वत्-त्रि० । सम्यग् व्याकर्तरि, आचा० २
थु० १ चू० २ अ० ३ उ० । कथयति, सूत्र० १ थु० १४ अ० ।

व्यागृणत्-त्रि० । प्रतिपादयति, सूत्र० १ थु० १४ अ० । व्याख्या-
नयति, सूत्र० १ थु० १३ अ० । आचा० ।

वियाण-वितान-न० । अनेकेषां संघाते, नि० चू० १ उ० ।

वियाणम-विज्ञापक-पुं० । विज्ञे, पञ्चा० १२ विय० । वादान-
भिज्ञे, व्य० १ उ० । विशिष्टावबोधसहिते, आचा० १ थु० १
अ० २ उ० ।

वियाणमाण-विजानत्-त्रि० । विशेषेण विविधं वा जानन्
विजानन् । अवगच्छति, उक्त० १२ अ० । अर्थधर्मज्ञे, उक्त०
१२ अ० ।

वियाणिय-विज्ञाय-अव्य० । विशेषेण (‘ देवगतिमनुष्यगति-
त्वागामित्वलक्षणं) ज्ञात्येत्यर्थे, उक्त० ७ अ० । सूत्र० ।

वियाय-विजनय-अव्य० । प्रसूयत्यर्थे, ‘ वियायपुत्तं हत्थि-
जूहेण समं चरति ’ आच० ४ अ० ।

वियार-विचार-पुं० । मते, अभिमते, विशेष० । विचरणमर्था-
द् व्यञ्जने, व्यञ्जनार्थे, तथा मनःप्रभृतीनां संयोगात्ता-
मन्यतरस्मादमन्यतरस्मिन्निति विचारः । अर्थव्यञ्जनयोगसं-

कास्तौ, स्था० ४ ठा० १ उ० । आष० । न० । सञ्चरणे, वि-
पा० १ भू० ६ अ० । अवकाशे, ज्ञा० १ भू० १ अ० । रा० ।
उच्चार्यादिपरिष्ठापने, व्य० १ उ० । नि० चू० । प्रव० । संज्ञा-
व्युत्सर्जनार्थवर्हिर्गमने, प्रव० १०१ द्वार । ग० । आव० ।

सम्प्रति विचारकल्पमाह-

अप्पत्ते अकहिता, अण्हिगयपरिच्छणम्मि चउगुरुगा ।

दोहि गुरु तवगुरुगा, कालगुरु दोहि वी लहुगा ॥४१७॥

सूत्रे-सप्तसप्तकलक्षणे ओधनिर्युक्लिक्षणे वा अप्राप्ते यदि
विचारभूमावेकाकिनं प्रस्थापयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं च-
त्वारो गुरुकाः, ते च द्वाभ्यां गुरुकाः, तद्यथा-तपोगुरुकाः,
कालगुरुकाश्च । अथ प्राप्तोऽपि श्रुते तदर्थमकथयित्वा, क-
थनेऽप्यधिगतस्तदर्थो नवत्यपरिष्ठायाऽधिगतमपि सम्यक्
भदधाति न वेत्यपरीक्ष्य यदि प्रेषयति तदा प्रत्येकमकथ-
नेऽनधिगमेऽपरीक्षणं च तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः ।
ते च विचाराधिकारात् सर्वत्रापि च द्वाभ्यां लघवः, तपो-
लघुकाः काललघुकाश्च । न केवलमेतत् प्रायश्चित्तं किं त्वा-
द्वाद्यश्च दोषाः । संयमविराधना त्वेवं सोऽप्राप्तश्रुतादित्वा-
देकाकी प्रस्थापितः पदसु जीविकायेषु संज्ञां व्युत्सृजेत, उ-
क्ताहं वा स्थण्डिले व्युत्सृजन् कुर्यात् । विरुद्धदिक्षु व्युत्सृज-
नेनायुषोऽपगमन आन्मविराधना । तस्मात्-

पठिते य कहिय अहिगय, परिहरति विचारकप्पितो सो उ ।

तिविहं तीहिँ विसुद्धं, परिहर नवएण भेदेण ॥४१८॥

यदा सूत्रं सप्तसप्तकादिरूपं पठितं भवति, तस्य चार्थः
कथितोऽधिगतेऽधिगम्य च सम्यक् श्रद्धानविपर्ययिताऽ-
स्तीति निशीथोक्तेन प्रकारेण परीक्ष्यमाणस्त्रिविधं सचित्त-
प्रचिन्तं मिश्रं च स्थण्डिलं परिहारादिपयेण नवकभेदेन त्रि-
भिर्मनेनावाकायैर्विशुद्धं परिहरति । तद्यथा-सचित्तं स्थण्डि-
ले तन्मनसा स्वयं न गच्छति, नाप्यन्यान् गमयति, न चा-
प्यन्यं गच्छन्तमनुजानाति । एवं वाचाऽपि कायनापि । एवं
मिश्रमचित्तं चापातसंलोक्यादिदोषपुष्टं संभवति । त्रि (वा)
कारकलिपकेन विचारभूमौ गतेन स्थण्डिले उपवेष्टव्यम् । वृ०
१ उ० १ प्रक० । (' थंडिल ' शब्दे चतुर्थभागं २३७० पृष्ठ
शेषविधिरुक्तः ।)

विचारण-विचारण-न० । अनुगमने, अनु० । अर्थानां पर्या-
लोचने, आ० म० १ अ० । स्था० ।

विदारण-न० । स्फोटनं, विशेष० । आव० । भेदने, आव० ४
अ० । स्था० ।

विचारभूमि-विचारभूमि-स्त्री० । शरीरचन्ताद्यर्थगमने, क-
ल्प० ३ अधि० ६ क्षण । विष्टोत्सर्गभूमौ, आचा० २ भू० १
चू० १ अ० ३ उ० । व्य० । नि० चू० । वृ० ।

विचाररयणागर-विचाररत्नाकर-पुं० । हीरविजयसूरिशिष्य-
कीर्तिविजयकल्पसुबोधाकारविनयविजयगुरौ, कल्प० ३
अधि० ६ क्षण । (विचाररत्नाकरवृत्तम् ' कल्पसुबोहिया ' शब्द
तृतीयभागे २३६ पृष्ठ गतम् ।)

विचारमयसंगह-विचारानृतसंग्रह-पुं० । चैत्यपूजाद्यर्थप्रति-
बद्धे ग्रन्थभेदे, ध० २ अधि० ।

वियाल-विकाल-पुं० । सन्ध्यायाम्, नि० चू० ४ उ० । विपा० ।
सन्ध्यापत्रमे, नि० चू० ४ उ० । ज्ञा० । आचा० । प्रत्यपत्त-
द्वकालसमये, ज्ञा० १ भू० १ अ० । आ० म० ।

विचाल-न० । अन्तराले, विशेष० ।

व्याल-पुं० । सर्पे, आचा० २ भू० १ चू० १ अ० ५ उ० ।

वियालण-विचारण-न० । ईदृशाने, " वियालणं ति ईदृशं ति
मगाणं वि वा पगट्ठं । " आ० चू० १ अ० ।

वियालग-विकालग-पुं० । द्वितीय महाप्रदे, सू० प्र० २० पाहु० ।

दो वियालगा (सू० ६०+) स्था० २ ठा० ३ उ० । भ० ।

वियालचारि (श्)-विकालचारिन्-पुं० । विकालेऽपि-रात्रा-
द्यपि चरतीति विकालचारी । औ० । साहसिकत्वाद् रात्रा-
द्यपि विश्वरणशील, ज्ञा० १ भू० १ अ० ।

वियावण-वितापन-न० । शीतार्दितस्य शीतापनयनाय काष्ठ-
प्रज्वालने, आचा० १ भू० १ अ० ५ उ० ।

वियावत्त-व्यव्यक्त-त्रि० । अव्यक्ते, " सामी जंभियगामं गतो
तस्स बहिया वियावत्तस्स चेइयस्स अदूरसामंते " अव्यक्तं
पतितशटितम् ; प्रकटमित्यर्थः । आ० म० १ अ० । आ०
चू० । महाशुक्रदेवलोकास्थविमानभेदे, स्था० २ ठा० १ उ० ।
स्तनितकुमारान्द्रयोर्धोषमहाघोषयोर्दक्षिणलोकापालं, भ० ३
श० ६ उ० । स्था० ।

वियास-व्यास-पुं० । पराशरपुत्रे, कृष्णद्वैपायनपौ, विशेष० ।
सूत्र० ।

विहाय-व्याख्या-स्त्री० । व्याख्यायन्तेऽर्था यस्यां सा व्याख्या
प्राकृतत्वात्पुलिङ्गत्वम् । अर्थविवृतौ, स० १३६ सम० ।

वियाहिय-व्याख्यात-त्रि० । विविधमाख्यातो व्याख्यातः ।
आचा० १ भू० ४ अ० ४ उ० । तीर्थकरणधरादिभिः प्रति-
पादितं, आचा० १ भू० ८ अ० ३ उ० । स्था० । भ० ।

व्याहृत-त्रि० । कथिते, ग० २ अधि० । सूत्र० । आचा० । उत्त० ।

वियुत्त-वियुक्त-त्रि० । रहिते, नि० चू० २० उ० । विशेष० ।

विरया(जा)हल-विद्याधर-पुं० । " ज-घ-यां यः " ॥ ८४१२६२॥
इति घस्थानं द्विरुक्ता यः । वैताव्यपर्वतमनुष्ये, " अप्प किल
धिरयाहले आगदे " प्रा० ४ पाद ।

विर-गुप-धा० । गोपने, " गुप्येर्विर-णडौ " ॥ ८४१२५० ॥
इति गुप्यतेविरादेशः । विरड् । गुप्पड् । गुप्यति । प्रा० ४ पाद ।

भञ्ज-धा० । आमर्दने, भञ्जेर्वेमय-मुसुमूर-मूर-सूर-सूड-
विर-पविरञ्ज-करञ्ज-नीरञ्जाः " ॥ ८४१२५० ॥ इति भञ्ज-
धातोर्विरादेशः । विरड् । भनक्ति । प्रा० ४ पाद ।

विरड्-विरति-स्त्री० । विरमणं विरतिः । स्था० १ ठा० । प्रा-
णातिपातादिनिवृत्तौ, सूत्र० १ भू० ११ अ० । प्रश्न० ।
(" पाणादवायविरड् " (महा० १ चू०) इत्यादि
' आलोचना ' शब्दे द्वितीयभागे ४३६ पृष्ठ गतम् ।)
सावययोगाविवृत्तौ, विशेष० । उत्त० । प्रश्न० । आ० म० ।
सम्यक्त्वपूर्विकायां सावद्याग्भाविनृत्तौ, सूत्र० २ भू० २-

अ० । प्रत्याख्येयार्थेषु निवृत्तिपरिणामे, पञ्चा० ५ विव० । व-
र्जने, संधा० १ अधि० १ प्रस्ता० । आ० म० ।

विरडपरिणाम-विरतिपरिणाम-पुं० । प्राणातिपातादिनिवृत्त-
ने पारमार्थिकाध्यवसाये, ध० २ अधि० । पं० व० ।

विरडभाव-विरतिभाव-पुं० । सावद्ययोगविरमणपरिणामे, प-
ञ्चा० १४ विव० ।

विरड्य-विरचित-त्रि० । निर्मिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । कल्प० ।
विक्रिते, स० । 'विरड्यवरकणपूरे' विरचिते वरकणपूरे प्रधान
कर्णाभरणविशेषौ यस्य स तथा । भ० ७ श० ६ उ० । औ० ।

विरड्यण-विरतिरत्न-न० । अत्युत्तमत्वाद् विरतितत्त्वे, पं०
व० ५ द्वार ।

विरंगभंगि-विरङ्गभङ्गि-त्रि० । तथाविधरङ्गेन-रागद्रव्येण
भङ्गिर्विचिह्नार्थे तद् विरङ्गभङ्गि । यणचित्रे, व्य० ८ उ० ।

विरत्त-विरक्त-त्रि० । क्वचिदपि रतिमप्राप्ते, प्रश्न० २ आश्र०
द्वार । निवृत्ते, प्रश्न० ५ संव० द्वार । आनु० । विविधरागे,
विरागे वा । आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

विरमण-विरमण-न० । रागादिविरतिप्रकारे, ज्ञा० १ श्रु० ८
अ० । आनु० । सर्वसावद्ययोगनिवृत्तौ, आ० म० १ अ० ।

विरमाल-प्रति-ईक्ष-धा० । प्रत्याशायाम्, "प्रतीक्षेः सामय-
विहीर-विरमालाः" ॥ ८ । ४ । १६३ । इति प्रतीक्षतेविरमाला
देशः । विरमालद् । प्रतीक्षन्त । प्रा० ४ पाद ।

विरय-विरत-त्रि० । विरमति स्म सावद्ययोगेभ्यो निवृत्तते
संति विरतः । "गत्यकर्मण्यनाधारे वा" इति कर्त्तरि क्तप्रत्यय
पं० सं० १ द्वार । प्राणातिपातादिनिवृत्ते, दश० २ अ० ।
उत्त० । विषयसुखनिवृत्ते, द्वा० २७ द्वा० । औ० । दश० ।
सूत्र० । असेयमाश्रित्युत्ते, उत्त० १५ अ० । सूत्र० । आचा० ।
हिंसायाश्चवहारेभ्यो निवृत्ते, आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।
उत्त० । सूत्र० । संधा० । आचा० । निवृत्ते, सूत्र० १ श्रु० २
अ० १ उ० । सम्यक्सेयमरूपेणोत्थिते, सूत्र० १ श्रु० २ अ०
२ उ० । विशेष० । विविधमनेकधा द्वादशविधे तर्पस रतो
विरतः । तपोरते, दश० ४ अ० । ध० । पुं० । द्वासप्ततितमे
महाग्रहे, सं० प्र० २० पादु० । सू० प्र० । कल्प० । कर्म० ।
आ० म० । विरतिर्विरते क्त्वा क्तप्रत्ययः । नपुं० । सावद्ययो-
गप्रत्याख्यातं, कर्म० २ कर्म० । ('अविरयसम्मदिद्वि' शब्दे
प्रथमभाग ८०६ पृष्ठे व्याख्यातमेतत् ।)

विरयण-विरचन-न० । निक्षेपे, अनु० ।

विरयणा-विरचना-स्त्री० । प्रस्तारे, अनु० । विधौ, स्था० ४
डा० २ उ० ।

विरयाऽविरड-विरताविरति-स्त्री० । विरमण-विरतं, न विरति-
रविरतिः, विरते चाविरतिश्च यस्यां निवृत्तौ सा विरतावि-
रतिः । दशविरतिसामायिकं, विशेष० ।

विरयाऽविरय-विरताविरत-त्रि० । विरतः स्थूलादिविशेषणैर्भ्यः
प्राणातिपातादिभ्योऽविरतश्चानिवृत्तः सूक्ष्मादिविशेषणैर्भ्यः
स एवेति विरताविरतः । पञ्चा० ६ विव० । आ० चू० ।
आव० । विशेष० । दशविरते श्रावके, स० १४ सम० ।

विरल-विरल-त्रि० । अल्पे, अप० २६ अप० । आ० म० ।
ज्ञा० । उपा० ।

विरलिया-विरलिका-स्त्री० । दोगिकाख्ये पटीभेदे, प्रव० ८२
द्वार । द्विसरसूत्रपट्ट्याम्, वृ० ३ उ० ।

विरली-विरली-स्त्री० । चतुरिन्द्रियजायभेदे, उत्त० ३६ अ० ।

विरलोत्तमंग-विरलोत्तमाङ्ग-न० । विरलकेश, "लोयविरलुत्त-
मंगं" अत्र उत्तमाङ्गशब्देन उत्तमाङ्गस्थाः केशा उच्यन्ते । पि० ।
विरल-तन्-धा० । "तनेस्तड-तडु-तडुव-विरल्लाः" ॥ ८ । ४ ।

१३७ ॥ इति तनधाताविगल्लादेशः । विरल्लद् । तनाति । प्रा० ।
विरल्लअ-विरल्लक-पुं० । लावकपक्षिणि, वृ० २ उ० ।

विरल्लिअ-तत-त्रि० । तनूश्च विस्तारे इत्यस्य, "तनेस्तड-तडु
तडुव-विरल्लाः" ॥ ८ । ४ । १३७ ॥ तनूश्चधातोर्विगल्लादेशः प्रा० ।
विरलीकृते, ज० २ वक्ष० । जी० । विस्तरिते, स्था० ४ डा० ४ उ० ।
जलाद्रिपुः दे० ना० ७ वर्ग ८२ गाथा ।

विरस-विरस-न० । विगतसरसे, पुगणधान्यौदनादौ, स्था० ४
डा० १ उ० । शा० । दश० । भ० । प्रश्न० ।

विरसमेह-विरसमेघ-पुं० । विरुद्धरस मंघे, भ० ७ श० ६ उ० ।
दे० ना० ।

विरसाहार-विरसाहार-त्रि० । विरसं-विगतसरसे पुगणधान्यौ-
दनादि आहरन्तीति विरसाहाराः विरसो वाऽऽहारो यस्य स
विरसाहारः । अभिग्रहविशेषेण विरसस्यैवाहतरि, स्था० ५
डा० १ उ० । सूत्र० । औ० ।

विरह-विरह-पुं० । विनाशे, पञ्चा १६ विव० । अभावे, पं०
व० ३ द्वार । विजन्ये, नि० । ज्ञा० । त्यागे, पञ्चा० ४ विव० ।
"अष्टकाख्यं प्रकरणं, कृत्वा यत्पुण्यमर्जितम् । विरहात्ते-
न पापस्य, भवन्तु सुखिनो जनाः ॥१॥" विरहशब्देन ह-
रिभद्राचार्यकृतत्वं प्रकरणस्यावेदितं विगहाकृत्वाहरिभ-
द्रसूत्रेणिति । द्वा० ३२ अप० ।

अहेसत्तमा णं पुढवी उकोसेणं छम्मासा विरहिया उ-
ववाएणं, सिद्धिगईणं उकोसेणं छम्मासा विरहिया उव-
वाएणं । (सू० ५३५ ×) ।

अधः सप्तमीत्यत्र सप्तमी हि रत्नप्रभाऽपि कथाश्चिद् भव-
तीति तद्व्यवच्छेदार्थमधोग्रहणम् ; अतस्तमस्तमेत्यर्थः । सा
पण्मासान् विरहितोपपातन, यदाह—"चउथीमरं मुहु-
त्ता १, सत्त अहोरत्त २ तह य पन्नरम ३ । मासो य ४ दो
य ५ चउरो ६, छम्मासा विरहकालो उ ७ ॥ १ ॥" इति ।
सिद्धिगतावुपपातो गमनमात्रमुच्यते न जन्म, तद्वे-
त्तां सिद्धस्याभावादिति, इहोक्तम्—"एगसमथो जहन्ने,
उकोसेणं हवति छम्मासा । विरहो सिद्धिगईण, उव-
टणवज्जिया नियमा ॥ १ ॥" इति । शेषे सुगममिति ॥ स्था०
६ डा० ३ उ० । एकान्त-कुसुम्भरक्तवस्त्रयोः, दे० ना० ७ वर्ग १
गाथा । विजने, नि० चू० १ उ० ।

विरहगिग-विरहगिग-पुं० । "हस्यः संयोग" ॥ ८ । १ । ८३ ॥ इति
संयोगे परे दीर्घस्य हस्यः । प्रियविप्रयोगजनितशोकाग्नौ, प्रा०

विरहय-विरहक-पुं० । पुष्पप्रधानं, विशेष० । अन्तरकाले, आ० म० १ अ० ।

विरहानल-विरहानल-पुं० । विरहाग्नी, "विरहानलजालक-गलि अउ पहिओ को वि तुड़विदुअओ" । प्रा० ४ पाद ।

विरहाल-देशी-कुसुम्भरक्त वस्त्र, दे० ना० ७ वर्ग ६८ गाथा ।

विरहालम्भ-विरहालम्भ-पुं० । विजनालम्भे, नि० चू० १ उ० ।

विरहाली-विरहाली-स्त्री० । कण्ठान्यभेदे, ध० २ अधि० ।

विरहिय-विरहित-त्रि० । विजनस्थाने, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

विरुक्त-आतु० । त्यक्ते, प्रव० ४० द्वार । विशेष० । "निरयगईयं केवइयं कालं विलं विरहिया" भ० १ श० १० उ० ।

विरा-वि-ली-धा० । विलयगमने, विराड् । विलिज्जइ । विली-यते । प्रा० ४ पाद ।

विराग-विराग-पुं० । विरज्जने, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

"विरागरुवसु गच्छेज्जा" आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

सूत्र० (सर्वकामेषु विरक्ततासव्यकामशब्दे वक्ष्यते ।) विरुद्धो

रागो विरागः । अमनोहरागे, विगतो रागो मन्मथभावो

यस्मान्स विरागः । वैराग्यं, तं० ।

विराड-विराट्-पुं० । विशेषो गद यत्र । देशभेदे, तद्देशा-

धिपे नृपे च । नगरभेदे, यत्र युधिष्ठिरकाले कीचकराजो

राजा आसीत् । "नवमे इयं विराडनगरं तत्थ एं तुमं कीयं

रायं भाउयसयसमग्गं करयल-जाव समोसाह" ॥ ज्ञा० १

श्रु० १६ अ० ।

विराम-विराम-पुं० । अवसाने, दश० ६ अ० १ उ० ।

विरामपञ्चयाभास-विरामप्रत्ययाभ्यास-पुं० । विरामो वितर्का-

दिचिन्तात्यागः स एव प्रत्यया विरामप्रत्ययस्तस्याभ्यासः-

पानः पुन्यं चेतसि निवशनं विरामप्रत्ययाभ्यासः । वि-

रामप्रत्ययस्य शतताभ्यासं, "विरामप्रत्ययाभ्यासा-न्नति

नेति निरन्तरान् । ततः संस्कारशेषाच्च, केवद्वयमुपतिष्ठते ।"

द्रा० २० द्रा० ।

विरायंत-विराजमान-त्रि० । शोभमाने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

प्रश्न० । रा० । सूत्र० ।

विराल-विडाल-पुं० । मार्जारे, प्रज्ञा० ११ पद । "जहा विडाला-

वसहस्स मज्जे, न मूसगाणं वसदी पसन्था" उत्त० ३२ अ० ।

विराली-विडाली-स्त्री० । मार्जार्याम्, प्रज्ञा० ११ पद । सूत्र० ।

आ० म० । परिवादप्रयुक्तमृषिकविद्याप्रतिपक्षभूतायां वि-

डालप्रधानायां विद्यायाम्, आ० म० १ अ० आ० क० । विशेष०

विदारी-स्त्री० । बल्लोभेदे, प्रव० ४ द्वार । ध० ।

विराहग-विराधक-पुं० । विराधयतीति विराधकः । ज्ञानादीनां

विनाशके, नि० चू० १ उ० । स० । रा० । ज्ञा० ।

विराहणा-विराधना-स्त्री० । विराध्यन्ते दुःखं स्थाप्यन्ते प्रा-

णिनोऽनयति विराधना । आव० ४ अ० । ज्ञानादीनां सम्य-

गननुपालनायाम्, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

तत्रो विराहणा पण्णा, तं जहा-नाणविराहणा, दंस-

णविराहणा, चरित्तविराहणा । (मू० ३ +) ।

विराधनाः-खण्डनास्तत्र-ज्ञानस्य विराधना ज्ञानविराधना ।

ज्ञानप्रत्ययीकता-निहवादिरूपा एवमितरेऽपि नवरं दर्शनं

सम्यग्दर्शनं क्षायिकादिचारित्रं सामायिकादीनि ॥ ३ ॥ स०

३ सम० । प्रश्न० । कस्यचिद्वस्तुनः खण्डने, आव० ४ अ० ।

स्था० । खण्डनायाम्, विराहणा खण्डणा भंजणा य एगट्ठा ।

नि० चू० १ उ० । पं० सू० । अपराधासेवने, पो० १३ विव० ।

पं० व० । औ० । आ० चू० । विराधना द्विविधा-संयमे,

आन्मनि च । तत्र संयमविषया तावदियम्-"अणट्ठो दंडो

विकहा, वक्खेवो विसोत्तिथा य सइकरणं । आलिगणाए

दोसा, ऽसंनिहिण वायमाणस्स ॥१॥" वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

नि० चू० । आ० चू० । नाणस्स विराहणा णाणविराहणा । आ०

चू० । "पडिक्कमामि तिहि विराहणाहि ।" विगता आराहणा

विराहणा, नाणविराहणाए अकालमज्जायकाओ उदाहरणं ।

दंसणविराहणाए सावगधीना जल्लगंधणं । चरित्तविराहणाए-

खुदुओ सुतओ जानो, महिसो वा, एताहि तिहि विराहणाहि

जो मे जाव दुक्कडंति । आ० चू० ४ अ० । (पं० द्वे अपि

विराधने 'पलम्ब' शब्दे पञ्चमभागे ७०५ पृष्ठे गत ।) (संयम-

विराधना योगविराधनादिवक्तव्यता 'उस्सारकण्ण' शब्दे

द्वितीयभागे ११७४ पृष्ठे गता ।)

विराहणी-विराधनी-स्त्री० । ज्ञानदर्शनचारित्र्यविराधनाका-

रिण्यां भावायाम्, "सच्चा मोसा विराहणी होइ" दश० ७ अ० ।

('भासा' शब्दे पञ्चमभागे १५२३ पृष्ठे वक्तव्यतोक्ता ।)

विराहिता-विराध्य-अव्य० । दूषयित्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

विराहिय-विराधित-त्रि० । देशभेदे, आव० ५ अ० । सुतरां

भेदे, एकान्ततोऽभावमनापादिते, ध० ३ अधि० । दुःखेन

स्थापिते, आव० ४ अ० । ध० ।

विराहियसंजम-विराधितसंयम-पुं० । विराधितः सर्वात्मना

खण्डितो न पुनः प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या भूयः सन्धितः संयमो

यैस्ते विराधितसंयमाः । खण्डितचारित्र्येषु, प्रज्ञा० २० पद ।

विरिच-विरिञ्चि-पुं० । ब्रह्मणि, प्रजापतौ पाइ० ना० ।

विरिचिअ-देशी-विमल-विरक्तयोः, दे० ना० ७ वर्ग ६३ गाथा ।

विरिचिर-दे० ना० । अश्वविरलयोः, दे० ना० ७ वर्ग ६३ गाथा ।

विरिक्क-देशी-पाटिते, दे० ना० ७ वर्ग ६४ गाथा ।

विरिज्जअ-देशी-अनुचरे, दे० ना० ७ वर्ग ६६ गाथा ।

विरुअ-देशी-विरूपार्थे, दे० ना० ७ वर्ग ६३ गाथा ।

विरुद्ध-विरुद्ध-त्रि० । प्रतिपन्थिनि, पञ्चा० ११ विव० । हेत्वा-

भासभेदे, रत्ना० ।

अधुना विरुद्धलक्षणमाचक्षते-

साध्यविपर्ययेणैव यस्यान्यथाऽनुपपत्तिरध्यवसीयते स

विरुद्ध इति ॥ ५२ ॥

यदा केनचित्साध्यविपर्ययेणाविनाभूतो हेतुः साध्याविना-

भावधनान्त्या प्रयुज्यते तदाऽसौ विरुद्धो हेत्वाभासः ।

अत्रोदाहरणम्-

यथा नित्य एव पुरुषोऽनित्य एव वा, प्रत्यभिज्ञानादि-

मत्त्वादिति ॥ ५३ ॥

आदिशब्दात्-स्मरणप्रमाणतदाभासादिग्रहः । अयं च हे-
तुः प्राचि साध्ये सांख्यादिभिर्ग्राह्यातः स्थिरैकस्वरूपपुरुष-
साध्यविपरीतपरिणामिपुरुषेणैव व्याप्तत्वाद्विरुद्धः । तथाहि-
यद्यपि पुरुषः स्थिरैकस्वरूप एव तदा सुषुप्ताद्यवस्थायामिव
बाह्यार्थग्रहणादिरूपेण प्रवृत्त्यभावात् प्रत्यभिज्ञानादयः कदा-
चिन्न स्युः, तद्भावं वा स्थिरैकरूपत्वहानिः । अवस्थाभेदादयं
व्यवहारः ; इत्यप्ययुक्तम् । तासामवस्थानुव्यतिरेकाव्यतिरे-
कविकल्पानुपपत्तेः, व्यतिरेके तास्तस्येति संवन्धाभावः । अ-
व्यतिरेके पुनरवस्थानैवेति तदवस्थस्तदभावः । कथं च तदे-
कान्तैक्ये अवस्थाभेदोऽपि भवेत् । तथैकान्तानित्यत्वेऽपि सा-
ध्ये सौगतेन क्रियमाणे अयं हेतुर्विरुद्धः परिणामिपुरुषेणैव
व्याप्तत्वात् । तथाहि-अत्यन्तोच्छेदधर्मिणि पुरुषे पुरुषान्तर-
चित्तवदेकसन्तानेऽपि स्मृतिप्रत्यभिज्ञाने न स्यातां; नित्या-
नित्ये पुंसि पुनः सर्वमेतदवदानमुपपद्यते । विरोधादेः सा-
मान्यविशेषवच्चित्रज्ञानवद्यासंभवात् । तथा तुरङ्गोऽयं शृङ्ग-
सङ्गित्वादित्याद्ययत्रोदाहर्त्तव्यम् । यं च सति सपक्षे पक्ष-
विपक्षव्यापका इत्यादयो विरुद्धभेदास्तेऽस्यैव प्रपञ्चभूताः ।
तथाहि-सति सपक्षे चत्वारो विरुद्धाः पक्षविपक्षव्यापको
यथा-नित्यः शब्दः कार्यत्वात् । सपक्षश्चात्र चतुर्विधो व्या-
मादिर्नित्यः, स्वकारणसमवायः कार्यत्वम् ; उभयान्तोप-
लक्षिता सत्ताऽनित्यत्वमित्येके, तदभिप्रायेण प्रागभावस्या-
पि नित्यत्वायुक्तमेव विरुद्धोदाहरणम् । अन्यथा न विप-
क्षव्यापि कार्यत्वं स्यात् । यदा त्वादिसत्त्वमेव कार्यत्वं तदा
प्रध्वंसस्य नित्यत्वेऽपि कार्यत्वमस्तीत्यनैकान्तिकं स्यान्न
विरुद्धमिति । अयं च पक्षे शब्दे विपक्षे घटादौ व्याप्य व-
र्तेते ॥ १ ॥ विपक्षैकदेशवृत्तिः पक्षव्यापको यथा-नित्यः श-
ब्दः सामान्यवत्त्वं सत्यस्मदादिबाह्येन्द्रियग्राह्यत्वात् । अर्ह-
त्यर्थे कृत्याभिधानात् ग्रहणयोग्यतामात्रग्राह्यत्वमुक्तम्, ते-
नास्य पक्षव्यापकत्वम्, विपक्षे तु घटादावस्ति न सुखा-
दौ ॥२॥ पक्षविपक्षैकदेशवृत्तिर्यथा-नित्यः शब्दः प्रयत्नानन्त-
रीयकत्वात् । अयं हि पुरुषादिशब्दे पक्षेऽस्ति न वाय्वा-
दिशब्दे घटादौ च, विपक्षे न विद्युदादौ ॥ ३ ॥ पक्षैक-
देशवृत्तिविपक्षव्यापको यथा-नित्या पृथिवी कृतकत्वात् । क-
ृतकत्वं द्रव्यगुकादावस्ति पृथिव्यां न परमाणौ, विपक्षे तु घ-
टादौ सर्वत्रास्ति ॥४॥ असति सपक्षे चत्वारो विरुद्धाः पक्ष-
विपक्षव्यापको यथा-आकाशविशेषगुणः शब्दः प्रमेयत्वात् ।
एषु चतुर्विध्याकाशे विशेषगुणान्तरस्याभावात् सपक्षाभा-
वः । अयं च पक्षे शब्दे, विपक्षे च रूपादौ व्याप्य वर्तेत ॥
पक्षविपक्षैकदेशवृत्तिर्यथा-तत्रैव पक्षे प्रयत्नानन्तरीयकत्वात्
अयं पक्षे पुरुषादिशब्दे एव, विपक्षे च रूपादिव्यास्ति, न
वाय्वादिशब्दे विद्युदादौ च ॥ ६ ॥ पक्षव्यापको विपक्षैकदेशवृ-
त्तिर्यथा-तत्रैव पक्षे बाह्येन्द्रियग्राह्यत्वात् । अयं शब्दे पक्षे
व्याप्नोति, विपक्षे तु रूपादावस्ति न सुखादौ ॥ ७ ॥ विपक्ष-
व्यापकः पक्षैकदेशवृत्तिर्यथा-तत्रैव पक्षे अपदान्तकत्वात् ।
अयं पक्षैकदेशे वर्णात्मकेऽस्ति नान्यत्र, विपक्षे तु रूपादौ
सर्वत्रास्ति ॥ ननु चत्वार एव विरुद्धभेदा ये पक्षव्यापका
नान्ये ये पक्षैकदेशवृत्तयस्तेषामसिद्धलक्षणोपपन्नत्वात् ।
तदसत् । उभयलक्षणोपपन्नत्वेनोभयव्यवहारविषयत्वात् ।
तुलायां प्रमाणप्रमेयव्यवहारवत् । धर्मिस्वरूपविपरीतसाध-

नधर्मिविशेषविपरीतसाधनं, तु सौगतसम्मतौ हेत्वाभासा-
वेव न भवतः ; साध्यस्वरूपविपर्ययसाधकस्यैव विरुद्धत्वेना-
भिधानाद् अन्यथा समस्तानुमानोच्छेदापत्तिः । तथाहि-
अनित्यः शब्दः कृतकत्वादिनि हेतुरनित्यतां साध्यमपि यो
यः कृतकः स शब्दो न भवति, यथा घटः । यो यः कृतकः
स श्रावणो न भवति, यथा-स एवंति धर्मिणः स्वरूपं
विशेषं च साध्यत्वं वल्यहेतुः स्यात्, नचैवं युक्तमिति ॥ ५३ ॥
रत्ना० ६ परि० । पुण्यपापपरलोकाद्यभ्युपगमपरं ऽक्रियावा-
दिनि, तस्य सर्वपापगण्डभिः सह विरुद्धचारित्यात् ।
ग० २ अधि० । श्रौ० । ज्ञा० । स्या० । देशकालनृपलोक-
धर्मविरुद्धवर्जनम् । ध० २ अधि० ।

विरुद्धराज-विरुद्धराज्य-न० । विरुद्धः स्वकीयस्य राज्ञः प्र-
तिपन्थी तस्य राज्यं कटकं देशो वा विरुद्धराज्यम् । स्वरा-
जविरुद्धनृपस्य सेनायां, राज्यं च । पञ्चा० १ विव० । ध०
२० । ध० ।

विरुद्धराज्य-विरुद्धराज्यातिक्रम-पुं० । विरुद्धनृपयो
राज्यं विरुद्धराज्यं तस्यातिक्रमोऽतिलङ्घनं विरुद्धराज्याति-
क्रमः । विरुद्धनृपाज्ञामन्तरेण तद्देशगमनरूपं स्थूलादत्ता-
दानविरतेऽतिचारं, आव० ६ अ० । श्रा० । उपा० ।

विरुद्ध-विरुद्ध-त्रि० । अङ्कगणितेषु द्विदलधान्येषु, प्रव० ४
द्वार । ध० ।

विरुद्ध-विरुद्ध-त्रि० । नानाभूते, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३
उ० । सूत्र० । बीभत्सामवस्थां प्राप्ते, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

विरुद्धरूप-विरुद्धरूप-त्रि० । विरुद्धं बीभत्सं मनोऽनाह्लादि,
विविधं वा मन्दादिभेदादप्येषां ते विरुद्धरूपाः । आचा० १
श्रु० ६ अ० ३ उ० । इष्टानिष्टरूपतया नानाप्रकारेषु, आचा०
१ श्रु० २ अ० १ उ० । सूत्र० । नि० चू० । बीभत्सरूपं,
आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

विरुद्ध-विरुद्ध-पुं० । विभजने, वृ० ३ उ० । आव० ।

विरुद्ध-विरुद्ध-न० । कोष्ठशुद्धिरूपं, उत्त० १५ अ० ।
वान्त्यादिना- (दश० ३ अ० ।) निःश्रोतआदिभिर्वा अधोवि-
रेकं, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । आचा० । आव० । उत्त० । (वि-
रेचने प्रायश्चित्तादि ' वमण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम् ।)
निरुद्धं च । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

विरुद्ध-विरुद्ध-पुं० । विविधैः प्रकारै रोच्यन्ते दीप्यन्ते
इति विरोचनाः । उत्तरदिग्वासिषु, स्या० ४ डा० १ उ० ।
विरोल-मन्थ-धा० । विलाडने, " मन्थेर्धुसल-विरोलौ "
॥ ८ । ४ । १२१ ॥ इति मन्थधातोर्विरोलादेशः । विरोलइ ।
मथ्नाति । प्रा० ४ पाद ।

विरोह-विरोध-पुं० । विपर्ययं, विशेषं । द्विविधो हि विरोधः-
परस्परपरिहारलक्षणः, सहानवस्थानलक्षणश्च । न० । सूत्र० ।
विरोहि-विरोधि-वि० । विरुद्धं, पूर्वापरविरोधादिदोषाघातं,
स्या० ।

विल-विड-न० । खनिविशेषोत्पन्न लवणभेदे, आचा० २ श्रु०
१ चू० १ अ० ६ उ० । जन्म विसर्ग लोणं नस्थि तस्य उ
त्ता पश्चति तं विललोणं भवति । नि० चू० ११ उ० ।

विलग्र-देशी-सूर्यास्तमने, दे० ना० ७ वर्ग ६३ गाथा ।

विलग्र-देशी-अधिय-दीनयोः, दे० ना० ७ वर्ग ६२
गाथा ।

विलग्रोलग-देशी० । लुण्ठकं, ये ग्रामं मुष्णन्ति । वृ० १ उ०
३ प्रक० ।

विलग्र-विलम्ब-पुं० । परिमन्थे, स्था० ७ टा० ३ उ० ।

विलग्रिय-विलम्बित-न० । सूर्येण परिभुज्य मुक्तं नक्षत्रभेदे,
व्य० १ उ० । विशेष० । पं० व० । आ० म० । द० प० । विलम्ब-
करणे, नाट्यभेदे च । आ० म० १ अ० । रा० ।

विलग-विलग्न-त्रि० । अवस्थितं, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । आ०
म० । नि० चू० ।

विलट्टि-वियट्टि-स्त्री० । चतुरङ्गलोनाऽऽत्मप्रमाणे दण्डभेदे,
“लट्टी आयपमाणा, विलट्टी चउरंगुणेण परिहीणा,” ध०
३ अधि० ।

विलय-विलय-पुं० । विनाशे, विशेष० । आच० ।

विलया-वनिता-स्त्री० । “वनिताया विलया” ॥ ८ । २ ।
१२८ ॥ इति वनिताया विलयांशो वा । योषिति, प्रा० ।

विलयणया-विलपनता-स्त्री० । क्लिष्टभाषणे, ग० १ अधि० ।

विलवमाण-विलपमान-त्रि० । आर्त्तस्वरं कुर्वाणे, विपा०
१ श्रु० २ अ० । विलापान् कुर्वति, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

विलविय-विलपित-न० । आर्त्तस्वरे, प्रश्न० ५ संव०
द्वार । विलापे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । विलपितमिव विलपि-
तम् । निरर्थकतया मत्तवालगततुल्ये, उत्त० १३ अ० । औ० ।

विलवियमद्-विलपितशब्द-पुं० । भर्तृगुणान् स्मारं २
प्रलापरूपे शब्दे, उत्त० १६ अ० ।

विलमंत-विलसत्-त्रि० । दीप्यमाने, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

विलासिय-विलसित-न० । नेत्रविकारे, ज्ञा० १ श्रु० ६
अ० । कर्त्तरि क्तः । त्रि० । विलासवति, औ० ।

विलह-देशी-धवलं, दे० ना० ७ वर्ग ६१ गाथा ।

विलाव-विलाप-पुं० । आर्त्तस्वरकरणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
शब्दविशेषे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

विलास-विलास-पुं० । सकामे नेत्रचेष्टाविशेषे, अनु० । ज्ञा० ।
स्त्रीणां स्थानासनगमनादिरूपे चेष्टाविशेषे, स च “स्थानास-
नगमनानां, हस्तभ्रूनेत्रकर्मणां चैव । उपपद्यते विशेषो, यः
स्मिष्टोऽसौ विलासः स्यात् ॥१॥” अन्ये व्याहुः-विलासो-न
त्रजो विकारः तथा चोक्तम्-“हायो मुखविकारः स्याद्, भाष-
श्चित्तसमुद्भवः । विलासो नेत्रजो हस्यो, विभ्रमो भ्रूसमुद्भवः
॥१॥” रा० । औ० । ज्ञा० । प्रश्न० । ग० । ज्ञा० ।

विपा० । वृ० । जं० । स्वकुलौचित्येन शृङ्गारादिकरणे, रा० ।
विलामिय-विलासित-त्रि० । विलासः संजातोऽस्येति तार-
कादिदर्शनादितत्प्रत्ययः । विलासवत्याम्, जी० ३ प्रति० ४
अधि० । जातविलासे, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० ।

विलिग्र-देशी-लज्जायाम्, दे० ना० ७ वर्ग ६५ गाथा ।

विलिगण-विलिङ्गन-न० । कम्पप्रधानानां वक्त्रसंयोगादि-
कानां क्रियाणां करणे, आचा० २ श्रु० २ चू० २ अ० ।

विलिजरा-देशी-धानासु, दे० ना० ७ वर्ग ६६ गाथा ।

विलिपावत-विलेपयत्-त्रि० । विलेपनं कुर्वति, नि० चू०
१७ उ० ।

विलिङ्ग-व्यलीकित-त्रि० । सञ्जातव्यलीके, भ० १५ श० ।

विलिय-व्यलीक-न० । “इः स्थप्नादौ” ॥ ८ । १ । ४६ ॥ इ-
त्यादेयस्येत्यम् । प्रा० । “पानीयादिष्वित्” ॥ ८ । १ । १० १ ।
इति मध्यकारस्येत्यम् । प्रा० । असत्ये, प्रा० ।

विलिन्विली-देशी-कामलनिःस्थामतनां, दे० ना० ७ वर्ग
६६ गाथा ।

विलिहमाण-विलिखत्-त्रि० । नितरामनेकशो वा कर्षति,
भ० ८ श० १ उ० ।

विलिहिजमाण-विलिख्यमान-त्रि० । खच्यमाने, कल्प० १
अधि० १ क्षण ।

विलीण-विलीन-त्रि० । क्लिप्ते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । जुगुप्सिते,
प्रश्न० १ आश्र० द्वार । ज्ञा० ।

विलुंगय-विलुङ्क-पुं० । निर्मन्थे, अकिञ्चने, आचा० २ श्रु०
१ चू० १ अ० २ उ० ।

विलुं चण-विलुञ्चन-न० । विच्छिद्यत्या विश्वतो वा लुञ्चने, पि० ।
विलुप-काङ्क्ष-धा० । वाञ्छायाम्, “काङ्क्षराहाहिलहाहि
लङ्घ-वञ्च-वृण-मह-मिह-विलुम्पाः ॥ ८ । ४ । १६२ ॥ इति
काङ्क्षतर्विलुम्पादशः । विलुपइ । काङ्क्षति । प्रा० ४ पाद ।

विलुपग्र-देशी-कीटं, दे० ना० ७ वर्ग ६७ गाथा ।

विलुपइत्ता-विलुम्पयित्-त्रि० । कशाप्रहारादिभिरत्यन्तदुः-
खात्पादनेन लुम्पके, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । सर्वस्वापहारणे
आशु पञ्चत्वं नयति, आचा० १ श्रु० ८ अ० २ उ० ।
ग्रामघातादिना लुण्ठके, आचा० १ श्रु० ८ अ० ५ उ० ।

विलुत्त-विलुप्त-त्रि० । विशेषेण लुप्ते, “विलुप्तो वि धंतेहि, दं-
ककंकेहि णंतसो” विलुप्तः-चुम्भितः । विशेषेण लुप्तो विलुप्तः
नासानेवान्प्रकालयादिषु चुण्टित इत्यर्थः । उत्त० १६ अ० ।

विलुत्तहिअग्र-देशी-प्रासङ्गिककार्यकरणानभिज्ञे, दे० ना० ७
वर्ग ७३ गाथा ।

विलुप्पमाण-विलुप्यमान-त्रि० । बाह्योपध्यपहारतो लुप्य-
माने, उपा० ७ अ० ।

विलुलिय-विलुलित-त्रि० । शिथिलतया चञ्चले, प्रश्न० १
आश्र० द्वार । लुडिते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

विलेखण-विलेपन-न० । कुङ्कुमचन्दनादिभिलेपने, पं० ६
विव० १० । कुङ्कुमचन्दनादिना विलेपनकरणे, ध० २ अधि० ।
विलेखणविहि-विलेपनविधि-पुं० । विलेपनप्रकारे, उपा० १
अ० । (विलेखणविहिपरिमाणं करेइ इति 'आणंद' शब्दे द्वि-
तीयभागे १०६ पृष्ठे गतम् ।) यत्तकदेमादिपरिहाने, जं० २ व-
त्त० । कलाभेदे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० ।
विलेखिया-विलेपिका-स्त्री० । पानभेदे, विलेपिकायाम्, वृ० ।
विलेपिका द्विविधा-एका काञ्जिकविलेपिका, द्वितीया
उदकविलेपिका । वृ० १ उ० २ प्रक० ।
विलोद-वि-सं-वद-धा० । विरुद्धे संवादे, विपरीतकथने,
" विसंवदविश्रु-विलोद-फंसाः ॥ ८ । ४ । १२६ ॥ इति
विसंपूर्वस्य वदधातोर्विलोदादेशः । विलोदइ । विसंवदति ।
प्रा० ४ पाद ।
विलोव-विलोप-पुं० । उच्छेदं, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।
अवच्छेदने, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । सद्धर्माद् वाधने, सूत्र०
१ श्रु० १३ अ० ।
विल्ल-विल्व-पुं० । संयोगे-" इत एद् वा " ॥ ८ । १ । ८५ ॥
इति इत एत्वं वा । वेल्लं । विल्लं । प्रा० । बहुवीजफले
वृत्तभेदे, प्रज्ञा० १७ पद । आचा० । अनु० । स्थानान्तरालेषु,
दे० ना० ७ वर्ग ८६ गाथा ।
विल्ल-विह्वल-पुं० । सनखचतुष्पदविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।
विल्लिय-विल्लीय-त्रि० । दीप्यमानं, विशेषेण लीनं, औ० ।
विव-इव-अव्य० । इवार्थे, तं० । "मिव पिव विव व्यव विव
इवार्थे वा ॥ ८ । २ । १८२ ॥ इति इवार्थे विवशब्दः । प्रा० ।
विवइ-विपद्-स्त्री० । "आपद्विपत्संपदां द इः" ॥ ८ । ४ ।
४०० ॥ इति विपदाऽन्त्यस्य दस्य इः । विपत्तौ, प्रा० ४ पाद ।
विवक्-विपक्-त्रि० । सुपरिनिष्ठिते, प्रकर्षपर्यन्तमुपगते, उ-
दयागते, स्था० ५ ठा० २ उ० ।
विवक्ख-विपक्ख-पुं० । विपरीतः पक्षो-धर्मो विपक्खः । विवक्खि-
तवस्तुधर्मस्य विपरीते धर्मे, अनु० । यथा शृगाली अशिवाऽप्य-
माङ्गलिकशब्दपरिहारार्थं शिवा भययते । अनु० । वैध-
र्म्ये, विशेष० । विसदृशः पक्षो विपक्खः, साध्यादिविपर्यये, दश० १
अ० । (इह विपक्खः पञ्चम इति 'अणुमाण' शब्दे प्रथमभागे
४०६ पृष्ठे गतम् ।)
विवक्खपडिसंह-विपक्खप्रतिपेध-पुं० । अनुमानवाक्यस्य प-
ष्ठेऽवयवे, दश० १ अ० । (विशेषव्याख्या 'अणुमाण' शब्दे
प्रथमभागे ४०६ पृष्ठे गता ।)
विवक्खा-विवक्षा-स्त्री० । वक्रुरिच्छायाम्, पिं० ।
विवक्खापुव्व-विवक्षापूर्व-त्रि० । विवक्षाकरणे, दश० १
अ० ।
विवच्छा-विवत्सा-स्त्री० । वत्सरहितायाम्, वृ० १ उ० ३
प्रक० । सिन्धुसङ्गते नदीभेदे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।
विवच्छिय-विपश्चित्-पुं० । एकान्तपण्डितं, ज्ञा० ३१ ज्ञा० ।
३०६

विवज्ज-विपर्यय-पुं० । अन्यथाकरणे, पं० व० ४ द्वार ।
व्यत्यासे, पञ्चा० ६ विव० । अतस्मिंस्तदध्यवसाये, विशेष० ।
विवज्जणा-विवर्जना-स्त्री० । विंशपतस्त्यागे, मिथ्याश्रुतश्र-
वणकुट्टाष्टसङ्ख्यांगे, उत्त० ३२ अ० । "तस्सस मग्गो गुरु-
विद्धसंवा, विवज्जणा वालज्जल्लं कुराः ।" उत्त० २२ अ० ।
विवज्जत्थ-विपर्यस्त-त्रि० । विपरीते, पञ्चा० १२ विव० ।
विवज्जयंत-विपर्ययत्-त्रि० । अनेकैः प्रकारैः सूत्रैः परिह-
रति, दश० ५ अ० १ उ० ।
विवजास-विपर्यास-पुं० । वैपरीत्यभवने, विशेष० । सूत्र० ।
आचा० । "मूढो विपरियासमुवेति" विपर्यासमुपैति, तत्त्वेऽ
तत्त्वाभिनिवेशमतत्त्वे च तत्त्वाभिनिवेशं च । हितेऽहितबुद्धि-
मेवं सर्वत्र विपर्ययं विदधानि, उक्तं च " दाराः परिभवकारा,
बन्धुजना बन्धनं विषं विपयाः । मोहो जनस्य कोऽयं, ये रि-
पवस्तेषु सुहृदाश्च ॥ १ ॥ " आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।
विवज्जिय-विवर्जित-त्रि० । रहिते, जी० १ प्रति० । अष्ट० ।
विकले, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
विवड्डणी-विवर्धनी-स्त्री० । विशेषेण वृद्धिहेतौ, " कामरा-
गविवड्डणी " विपर्ययस्य अतिशयेन वृद्धिकर्त्रीम् । उत्त०
१६ अ० ।
विवणि-विपणि-पुं० । वणिकपथे, औ० । ज्ञा० । दरिद्राप-
णे, वृ० १ उ० ।
विवण-विवर्ण-त्रि० । अशोभनवर्णे, आचा० २ श्रु० १ चू० ५
अ० २ उ० । रूपवर्णे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । विगतवर्णे, दश०
५ अ० २ उ० ।
द्विपर्ण-त्रि० । पर्णद्वययुक्ते, "विवर्णो रुक्खो" आचा० २ श्रु०
१ चू० ५ अ० २ उ० । द्विपर्णो-वृत्तः, अङ्कुरोद्गमावस्थायां हि
प्रथमं द्वौ पर्णौ भवतः । वृ० १ उ० १ प्रक० ।
विवणच्छंद-विवर्णच्छन्दस्-त्रि० । परायत्ततया अपेतस्वाभि-
प्राये, दश० ६ अ० २ उ० ।
विवणसारसद्-विवर्णसारशब्द-पुं० । विगतसर्वद्रव्यभारहे,
उत्त० १४ अ० ।
विवत्ति-विपत्ति-स्त्री० । कार्यविनाशे, नि० चू० १५ उ० ।
वि० । "सम्प्राप्तिश्च विपत्तिश्च, कार्यार्थां द्विविधा स्मृता ।
सम्प्राप्तिः सिद्धिरर्थेषु, विपत्तिश्च विपर्ययः ॥ १ ॥ " नि० चू०
१५ उ० ।
विवट्ठन-विवट्ठन-न० । विविधैः प्रकारैर्वृद्धिकरे, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० ।
विवर-विवर-न० । विगतावरणतया विवरम् । आकाशे, भ०
१७ श० ८ उ० । रन्ध्रे, उत्त० २० अ० । आचा० । सूत्र० ।
विवरण-विवरण-न० । बालानां विजडीकरणे, ध० २ अधि० ।
विधरीउप्पाय-विपरीतोत्पात-पुं० । अशुभसूचकं प्रकृतिवि-
काते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

विवरीय-विपरीत-त्रि० । परमार्थादन्यथाभूते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । विपर्यस्ते, नि० चू० १ उ० ।

विवरीयपरूवणा-विपरीतप्ररूवणा-स्त्री० । अन्यथा पदार्थकथनायाम्, आव० ४ अ० । उन्मार्गदेशनायाम्, ध० २ अधि० ।

विवर्तीयभासग-विपरीतभाषक-पुं० । भाषकाद् विपरीतो विपरीतभाषकः । राजदन्तादिवत्समासः । अभाषके, अनु० ।

विवस-विश-त्रि० । पराधीने, कर्म० १ कर्म० ।

विवाग-विपाक-पुं० । विपचने विपाकः । शुभाशुभकर्मपरिणामे, स० १४५ सम० नं० । अशुभफलदायकत्वे, पञ्चा० १ विव० । विपच्यमानतायाम्, रसप्रकार्यावस्थायाम्, भ० ६ श० ३२ उ० । उदये साध्ये, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । परिणामे, आव० ४ अ० । अनुभावे, स्था० ४ डा० २ उ० । विपाककाले, उक्त० ३२ अ० । सूत्र० । फले, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । पुष्टतायाम्, आ० म० १ अ० । द्विगृह्णदशानां द्वितीयेऽध्ययने, स्था० १ डा० ३ उ० । भारते वर्षे आगामिन्यामुत्सर्पिण्यां भविष्यति एकाविंशे जिते, स० । जी० ।

विवागखन्ति-विपाकक्षान्ति-स्त्री० । विपाके क्षान्तिः विपाकक्षान्तिः । कर्मफलविपाके नरकादिगतमनुपश्यतो दुःखभीरुतया मनुष्यभारमेव वाऽनर्थपरम्परामालोचयतो विपाकदर्शनेन पुरस्सरायां क्षान्तौ, पो० १० विव० ।

विवागविजय-विपाकवि(च)जय-पुं० । विपाकः कर्मणां ज्ञानावरकत्वादि विचर्यते-निर्णीयते विजीयते-अभिगमद्वारेण परिचर्तितक्रियते यस्मिंस्तद् विपाकविज(च) यम् । स्था० ४ डा० १ उ० । अशुभकर्मविपाकानुचिन्तनार्थं प्रकृत्यादिभेदभिन्नस्य कर्मणः स्वरूपध्यानरूपे धर्मध्यानं, ध० २ अधि० । आ० चू० ।

विवागविरस-विपाकविरस-पुं० । बहुतरदुःखानुबन्धबीजत्वेन परिणतिविरसे, द्वा० १३ द्वा० ।

विवागसाधण-विपाकसाधन-न० । अनुभावकारणे, पं० सू० १ सू० ।

विवागसूय-विपाकश्रुत-न० । विपचने विपाकः । शुभाशुभकर्मपरिणाम इत्यर्थः । तत्प्रतिपादकं श्रुतं विपाकश्रुतम् । न० । एकादशाङ्गे, विपा० ।

अथ विपाकश्रुतमिति कः शब्दार्थः ? , उच्यते-विपाकः-पुरयपापरूपकर्मफले तत्प्रतिपादनपरं श्रुतम्-आगमो विपाकश्रुतम्, इदं च द्वादशाङ्गस्य प्रवचनपुण्यस्यैकादशमङ्गम् । इह च शिष्टसमयपरिपालनार्थं मङ्गलसम्बन्धाभिधेयप्रयोजनानि किल धात्र्यानि भवन्ति । तत्र चाधिकृतशास्त्रस्यैव सकलकल्याणकारिस्वेवेदिप्रणीतश्रुतरूपतया भावनन्दीरूपत्वेन मङ्गलस्वरूपत्वात्, न ततो भिन्ने मङ्गलमुपदर्शनीयम् । अभिधेयं च शुभाशुभकर्मणां विपाकः, स चास्य नाम्नेवाभिहितः । प्रयोजनमपि श्रोतुगतमनन्तरं कर्मविपाकावगमरूपं नाम्नेवाक्रमस्य । यत्किंल कर्मविपाकावदकं श्रुतं तत् शृण्वतां प्रायः कर्मविपाकावगमो भवत्येवेति । यत्तु निःश्रेयसावाप्तिरूपं परम्परप्रयो-

जनमस्य तदाप्तप्रणीतनयैव प्रतीयते, न ह्यसा यत्कथञ्चिज्जिः श्रेयसार्थं न भवति तत्प्रणयनायोत्सहन्ते आत्मन्वहानेरिते । सम्बन्धोऽप्युपायोपेयभावलक्षणो नाम्नेवास्य प्रतीयते, तथाहि-इदं शास्त्रमुपायः कर्मविपाकावगमस्तूपेयमिति । यस्तु गुरुपर्वक्रमलक्षणसम्बन्धोऽस्य तत्प्रतिपादनायदमाह-

तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा णामं णयरी होत्था, वएण्यो-पुअभदे चेइए । तेणं कालेणं तेणं समएणं समएणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी अजसुहम्मे णामं अणगारे जाइसंपन्ने, वएण्यो चउ-इसपुव्वी चउनाणोवगए पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं संपरिवुडे पुव्वानुपुव्वि० जाव जेणेव पुएणभ-इ चेइए अहापडिरुव० जाव विहरइ, परिसा निग्गया धम्मं सोच्चा निसम्म जामेव दिसं पाउन्भूया तामेव दिसं पडिगया । तेणं कालेणं तेणं समएणं अजजंबूनामं अणगारे सत्तुस्सेहे जहा गोयमसामी तहा० जाव भाणको-टोवगए विहरति । तए णं अजजंबूनामे अणगारे जायसड्डे० जाव जेणेव अजसुहम्मे अणगारे तेणेव उवा-गए तिव्वुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेति करेत्ता वंदति वंदेत्ता नमंसति नमंमिच्चा० जाव पज्जुवासति, एवं वयासी-(सू० १) (विपा०)

एकारसमस्स णं भंते ! अंगस्य विवागसूयस्स समणेणं० जाव संपत्तेणं के अट्टे पन्नत्ते?, तते णं अजसुहम्मे अणगारे जंबू अणगारं एवं वयासी-एवं खलु जंबू ! समणेणं० जाव संपत्तेणं एकारसमस्स अंगस्स विवागसूयस्स दो सुयक्खंधा पन्नत्ता, तं जहा-दुहविवागा य १, सहविवागा य २, जइ णं भंते ! समणेणं० जाव संपत्तेणं एकारसमस्स अंगस्स विवागसूयस्स दो सुयक्खंधा पन्नत्ता, तं जहा-दुहविवागा य १, सहविवागा य २ । (सू० २)

‘दुहविवागा य’ ति दुःखविपाकाः पापकर्मफलानि दुःखानां वा-दुःखहेतुत्वात् पापकर्मणां विपाकास्ते यत्राभिधेयतया सन्त्यसौ ‘वरणानगर’ मिति न्यायेन दुःखविपाकाः-प्रथमश्रुतस्कन्धः, एवं द्वितीयः सुखविपाकः । ‘तए णं’ ति ततः-अनन्तरमित्यर्थः ।

पठमस्स णं भंते ! सुयक्खंधस्स दुहविवागाणं समणेणं० जाव संपत्तेणं कइ अज्झयणा पन्नत्ता ?, तते णं अजसुहम्मे अणगारे जंबू अणगारं एवं वयासी-एवं खलु जंबू ! समणेणं० जाव आइगरेणं तित्थगरेणं० जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं दस अज्झयणा पन्नत्ता, तं जहा-“ मिय-पुत्ते १ (य) उज्झयते २, अमग्ग ३ सगडे ४ बहस्सई ५ नंदी ६ । उवर ७ सोरियदत्ते ८, य देवदत्ता य ९ अज्जु य १० ॥ १॥ ” (सू० २ +)

'मियउत्ते' इत्यादि गाथा, तत्र 'मियपुत्ते' ति मृगापुत्राभिधानराजसुतवक्त्रव्यताप्रतिबद्धमध्ययने मृगापुत्रः १ । एवं सर्वत्र, नवरम् 'उविभए' ति उज्जितको नाम सार्धवाहपुत्रः २, 'अभग' ति सूत्रवाद्भग्नसेतो विजयाभिधानचौरसेनापतिपुत्रः ३, 'सगडे' ति शकटाभिधानसार्धवाहसुतः ४, 'बहस्सइ' ति सूत्रत्वादेव बृहस्पतिदत्तनामा पुरोहितपुत्रः ५, 'नंदी' इति सूत्रत्वादेव नन्दिचर्द्धनो राजकुमारः ६, 'उंवर' ति सूत्रत्वादेव उदुम्बरदत्तो नाम सार्धवाहसुतः ७, 'सोरियदत्ते' ति शौरिकदत्तो नाम मत्स्यबन्धपुत्रः ८, 'चशब्दः समुच्चये 'देवदत्ता य' ति 'देवदत्ता नाम गृहपतिमुता ९, चः समुच्चये 'अंजू य' ति अंजूनाम सार्धवाहसुता १० । विपा० १ श्रु० १ अ० ।

अथ द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य प्रथमाध्ययने किञ्चिद्विस्तृत्यते-

तेषां कालेण तेषां समयेण रायगिहे शगरे गुणसिले चे-
इए सोहम्मे समोसदे जंबू० जाव पज्जुवासणे एवं वया-
सी-जति णं भंते ! समयेण० जाव संपत्तेणं दुहविवागा-
णं अयमद्वे पप्पत्ते । सुहविवागाणं भंते ! समयेण० जाव
संपत्तेणं के अद्वे पप्पत्ते !, तते णं से सोहम्मे अणगारे जं-
बू अणगारं एवं वयासी-एवं खलु जंबू समयेण० जाव
संपत्तेणं सुहविवागाणं दस अज्झयणा पन्नत्ता, तं जहा-
"सुबाहू ? भदंनंदी २य, सुजाए य ३ सुवासवे ४ । तहेव जि-
णदासे ५ य, धणपती य ६ महब्बले ७ ॥ १॥ भदंनंदी ८ म-
हब्बले ९, वरदत्ते १० ।" (सू० ३३×) विपा० २ श्रु० १ अ० ।
से किं तं विवागसुयं ? , विवागसुए णं सुकडदुकडाणं
कम्माणं फलविवागे आघविजंति, से समासओ दुविहे
पप्पत्ते, तं जहा-दुहविवागे चेव, सुहविवागे चेव । तत्थ णं
दस दुहविवागाणि, दस सुहविवागाणि । से किं तं दुह-
विवागाणि ? , दुहविवागेसु णं दुहविवागाणं नगराई
उज्जाणाई चेइयाई वणखंडा रायाणो अम्मापियरो समो-
सरणाई धम्मायरिया धम्मकहाओ नगरगमणाई संसार-
पबंधे दुहपरंपराओ य आघविजंति । सेत्तं दुहविवागाणि ।
मे किं तं सुहविवागाणि ? , सुहविवागेसु सुहविवागाणं
शगराई उज्जाणाई चेइयाई वणखंडा रायाणो अम्मापिय-
रो समोसरणाई धम्मायरिया धम्मकहाओ इहलोइयपर-
लोइयइड्डिविसेसा भोगपरिचाया पव्वजाओ सुयपरिग्गहा
तवोवहाणाई परियागा पडिमाओ संलेहणाओ भत्तपच्च-
क्खाणाई पाओवगमणाई देवलोभगमणाई सुकुलपच्चायाया
पुण बोहिलाहा, अंतकिरियाओ य आघविजंति । दुहवि-
वागेसु णं पाणाइवायअलियवयणचोरिककरणपरदार-
मेहुणससंगयाए महतिव्वकसायइंदियप्पमायपावप्पओय-
असुहज्झवसाणसंचियाणं कम्माणं पावगाणं पावअणु-
भागफलविवागा शिरयगतितिरिक्खजोणिवहुविहवसण-
सयपरंपरापवद्दाणं मणुयत्ते वि आगयाणं जहा पावकम्म-

सेसेण पावगा होन्ति फलविवागा-बहवसणविणासनासाक-
न्तुइंगुट्टकरचरणनहच्छेयणजिभच्छेयणअंजणकडगिदा-
हगमचलणमलणफालणउल्लंघणसललयालउडलट्टिभंजण-
तउसीसगतत्तेल्लकलकलअहिसिचणकुंभिपागकंपणाथिर-
बंधणवेहवज्झकत्तणपतिभयकरकरपल्लीवणादिदारुणाणि
दुक्खाणि अणोवमाणि बहुविविहपरंपराणुवद्दा ण मुचंति
पावकम्मवल्लीए, अवेयइत्ता हु ण इत्थि मोक्खो तवेण धिइ-
धणियवद्धकच्छेण साहेणं तस्स वावि हुज्जा । एत्तो य सुह-
विवागेसु णं सीलसंजमणियमगुणतवोवहाणेसु साहसु सु-
विहिएसु अणुकंपासयप्पओगतिकालमइविसुद्धभत्तपाणाई
पययमणसाहियसुहनीसेसतिव्वपरिणामनिच्छियमई पय-
च्छिऊणं पयोगसुद्धाई जह य निव्वत्तेति उ बोहिलाभं जह
य परिच्छीकरेति नरनरयतिरियसुरगमणविपुलपरियट्टअर-
तिभयविसायसोगमिच्छत्तसेलसंकडं अन्नाणतमंधकारचि-
क्खिल्लसुदुत्तारं जरमरणजोणिसंखुभियचक्कवालं सोलसक-
सायसावयपयंडचंडं अणाइअं अणवदग्गं संसारसागरमि-
णं जह य णिबंधंति आउगं सुरगणेसु जह य अणुभवन्ति
सुरगणविमाणसोक्खाणि अणोवमाणि, ततो य कालंतरे
चुआणं इहेव नरलोगमागयाणं आउवपुण्णरूवजातिकु-
लजम्मआराग्गवुद्धिमेहाविसेसा भित्तजणसयणधणधम्मवि-
भवसमिद्धसारसमुदयविसेसा बहुविहकामभोगुब्भवाण सो-
क्खाण सुहविवागोत्तमेसु, अणुवरयपरंपराणुवद्दा असु-
भाणं सुभाणं चेव कम्माणं भासिआ बहुविहा विवागा
विवायसुयम्म भगवया जिणवरेण संवेगकारणत्था
अन्ने वि य एवमाइया बहुविहा वित्थरेण अत्थपरूवणया
आघविजंति, विवागसुअस्स णं परित्ता वायणा संखे-
जा अणुओगदारा० जाव संखेजाओ संगहणीओ । से
णं अंगट्टयाए एकारसमे अंगे वीसं अज्झयणा वीसं उ-
देसणकाला वीसं समुदेसणकाला, संखेजाई पयसयसह-
स्साई पयरगेणं पप्पत्ता । संखेजाणि अक्खराणि अणंता
गमा अणंता पज्जवा० जाव एवं चरणकरणपरूवणया
आघविजंति, सेत्तं विवागसुए ॥ ११ ॥ (सू० १४६)

'से किं त' मित्यादि, विपचने 'विपाकः—शुभाशु-
भकर्मपरिणामस्तत्प्रतिपादकं श्रुतं विपाकश्रुतं ' विवा-
गसुए ण' मित्यादि करण्यं, नवरं ' फलविपाके ' ति
फलरूपो विपाकः फलविपाकः तथा ' नगरगमणाई ' ति
भगवतो गौतमस्य भिक्षाद्यर्थं नगरप्रवेशनानीति । एतदेव
पूर्वोक्तं प्रपञ्चयन्नाह—' दुहविवागेसु ण ' मित्यादि, तत्र
प्राणानिपातानीकवचनचौर्यकरणपरदारमैथुनैः सह ' ससं-
गयाए ' ति या ससंगता सपरिग्रहता तथा संचितानां क-
र्मणामिति योगः, महातीव्रकषायेन्द्रियप्रमादपापप्रयोगशु-

भाध्यवसायसञ्चिन्तानां कर्मणां पापकानां पापानुभागा—
अशुभरसा ये फलविपाका—विपाकोदयास्ते तथा ते आ-
ख्यायन्त इति योगः । केषामित्याह—निरयगतौ—निर्यग-
यानौ च ये बहुविधव्यसनशतपरम्पराभिः प्रवृद्धाः ते तथा
तेषां, जीवानामिति गम्यते । तथा ' मस्युत्ते ' ति मनुज-
त्वेऽप्यागतानां यथा पापकर्मशेषेण पापका भवन्ति फल-
विपाकाः अशुभा विपाकोदया इत्यर्थः । तथा आख्यायन्ते
इति प्रकृतम् । तथाहि—वधो—यष्ट्यादिताडनं वृणविनाशो-
वर्द्धितककरणं तथा नासायाश्च कर्णयोश्च ओष्ठस्य चाङ्गुष्ठा-
नां च करयोश्च चरणयोश्च नखानां च यच्छेदनं तत्तथा
जिह्वाच्छेदनम् ' अञ्जन ' ति अञ्जनं—तप्तायःशलाकया नेत्रयोः
घ्ननं वा दहस्य चारुतैलादिना ' कङ्किदाहणं ' ति कटानां-
विदलवंशादिमयानामग्निः कटाग्निस्तत्र दाहनं कटाग्निदाहनं;
कटेन परिघेष्टितस्य बाधनमित्यर्थः, तथा गजचलनमलनं
फालनं—विदारणम् उल्लम्बनं—वृक्षशाखादाबुद्धन्धनं तथा
शूलनं लतया लकुटनं यष्ट्या च भञ्जनं गात्राणां तथा त्रपु-
णा—धातुविशेषेण सीसंकेन च—तेनैव तमेन तैलेन च
' कलकल ' ति सशब्देनाभिप्रेचनं तथा कुम्भ्यां—भाजन-
विशेष पाकः कुम्भीपाकः कम्पनं—शीतलजलाच्छोटनादिना
शीतकाले गात्रात्कम्पजननं तथा स्थिरबन्धनं—निविडनि-
यन्त्रणं वेधः—कुन्तादिना शस्त्रेण भेदनं वर्द्धकर्त्तनं—त्वगु-
त्त्रोटनं प्रतिभयकरं—भयजननं तच्च तत् करप्रदीपनं च वस-
नावेष्टितस्य तैलाभिपिक्तस्य करयोरग्निप्रवाधानमिति कर्म-
धारयः, ततश्च वधश्च वृणविनाशश्चेत्यादि यावत्प्रतिभय-
करकरप्रदीपनं चेति द्वन्द्वः, ततस्तानि आदिर्येषां दुःखानां
तानि च तानि दारुणानि चेति कर्मधारयः । कानीमानी-
त्याह—दुःखानि, किम्भूतानि ?—अनुपमानि दुःखविपाके-
ष्वख्यायन्त इति प्रक्रमः । तथेदमाख्यायते बहुविधपर-
म्पराभिः दुःखानामिति गम्यते । अनुवृद्धाः—सन्ततमालि-
ङ्गिता बहुविधपरम्परानुवृद्धा जीवा इति गम्यते न मुच्यन्ते-
न त्यज्यन्ते, कया ?—पापकर्मवल्ल्या दुःखफलसम्पादिक-
या, किमित्याह—यतोऽवेदयित्वा—अनुभूय कर्मफलमि-
ति गम्यते, दुर्गस्मादर्थं, नास्ति—न भवति मोक्षो—वियोगः
कर्मणः सकाशात्, जीवानामिति गम्यते । किं सर्वथा ने-
त्याह—तपसा—अनशनादिना, किम्भूतेन ?—धृतिः—चि-
त्तसमाधानं तद्रूपा ' धणिय ' ति अत्यर्थं वृद्धा—निष्पीडि-
ता कच्छा—बन्धविशेषो यत्र तत्तथा तेन, धृतिबलयुक्तेने-
त्यर्थः । शोधनम्—अपनयनं तस्य—कर्मविशेषस्य ' वावि ' ति
सम्भावनायां ' होज्जा ' सम्पद्येत नान्यो मोक्षोपायोऽस्तीति
भावः । ' एत्तो ये ' त्यादि इतश्चानन्तरं सुखविपाकेषु, द्विती-
यश्रुतस्कन्धाध्ययनेष्वित्यर्थः, यदाख्यायते तदभिधीयते इति
शेषः, शीलं—ब्रह्मचर्यं समाधिर्वा संयमः—प्राणातिपातवि-
रतिनियमो—अभिग्रहविशेषाः गुणाः—शेषमूलगुणाः उत्तरगु-
णाश्च तपोऽनशनादि एतेषामुपधानं—विधानं येषां ते तथा
अतस्तेषु शीलसंयमनियमगुणतपउपधानेषु, केष्वित्याह—
साधुषु—यतिषु, किम्भूतेषु ?—सुष्ठु विहितम्—अनुष्ठितं
येषां ते सुविहितास्तेषु भक्तादि दत्त्वा यथा बोधि-
लाभादि निर्वर्त्तयन्ति तथहाख्यायत इति सम्बन्धः । इह च
सम्प्रदानेऽपि सप्तमी न दुष्टा विषयस्य विषयत्वात्, अ-

नुकम्पा—अनुक्रोशस्तत्प्रधान आशयः—चित्तं तस्य प्रयो-
गा—व्यावृत्तिरनुकम्पाशयप्रयोगस्तेन, तथा ' तिकालम-
ति ' ति त्रिषु कालेषु या मतिः—बुद्धिर्यदुत दास्यामीति
परितोषो दीयमाने परितोषो दत्ते च परितोष इति सा
त्रिकालमतिस्तथा च यानि विशुद्धानि तानि तथा, तानि च ता-
नि भ्रूपानानि चेति अनुकम्पाशयप्रयोगत्रिकालमतिविशुद्ध-
भ्रूपानानि प्रदायेति क्रियायोगः । केन प्रदायेत्याह—प्रयत-
मनसा—आदरभूतचेतसा, हितोऽनर्थपरिहाररूपत्वात् सुख-
हेतुत्वात् सुखः शुभो वा ' नीसेस ' ति निःश्रेयसः कल्या-
णकरत्वात् तीव्रः—प्रकृष्टः परिणामः—अध्यवसानं यस्याः
सा तथा सा निश्चिता—असंशया मतिः—बुद्धिर्येषां ते हि-
तसुखनिःश्रेयसतीव्रपरिणामनिश्चितमतयः, किं ?—' पय
च्छिऊणं ' ति प्रदाय, किं भूतानि भ्रूपानानि ?—प्रयोगेषु
शुद्धानि दायकदानव्यापारापेक्षया सकलांशसादिदोषरहि-
तानि ग्राहकग्रहणव्यापारापेक्षया चोद्गमादिदोषवर्जितानि,
ततः किं ?—यथा च—येन च प्रकारेण पारम्पर्येण—मोक्षसाध-
कत्वलक्षणेन निर्वर्त्तयन्ति, भव्यजीवा इति गम्यते, तुशब्दो
भाषामात्रार्थः, बोधिलाभम्, यथा च परिच्छिन्तयन्ति—ह-
स्वतां नयन्ति संसारसागरमिति योगः । किं भूतं ?—नर-
निरयतिर्यक्सुरगतिषु यज्जीवानां गमनं—परिभ्रमणं स
एव विपुलो—विस्तीर्णः परिवर्त्तो—मत्स्यादीनां परिवर्त्तन-
मनेकधा सञ्चरणं यत्र स तथा, तथा अरतिभयविषाद-
शोकमिथ्यात्वान्येव शैलाः—पर्वतास्तैः सङ्कटः—सङ्कीर्णो
यः स तथा ततः कर्मधारयोऽतस्तत्, इह च विषादो-
दैन्यमात्रं शोकस्त्वाक्रन्दनादिचिह्न इति, तथा अज्ञानमेव
तमोऽन्धकारं महान्धकारं यत्र स तथा अतस्तं, ' चिक्खि-
ल्लसुदुत्तारं ' ति चिक्खिल्लं—कदम्बः संसारपक्षे तु चिक्खि-
ल्लं विषयधनस्वजनादिप्रतिबन्धस्तत्र सुदुस्तरो दुःखोत्तारो
यः स तथा तम्, तथा जरामरणयोनेय एव संक्षुभितं म-
हामत्स्यमकराद्यनकजलजन्तुजातसम्मर्देन प्रविलोडितं चक्र-
वालं जलपरिमाणद्वयं यत्र स तथा तं, तथा षोडश कषा-
या एव स्वापदानि—मकरग्राहादीनि प्रकारद्वयानि—
अत्यर्थं रौद्राणि यत्र स तथा तम्, अनादिकमनवदप्रमनन्तं
संसारसागरमिमं प्रत्यक्षमित्यर्थः, तथा यथा च सागरो-
पमादिना प्रकारेण निबन्धन्त्यायुः सुरगणेषु साधुदानप्रत्य-
यमिति भावः, यथा चानुभवन्ति सुरगणविमानसौख्यानि
अनुपमानि, ततश्च कालान्तरेण व्युत्तानाम् ' इहेव ' ति
तिर्यग्लोके नरलोकागगतानामायुर्वपुर्वर्णरूपजातिकुलजन्मा-
रोग्यबुद्धिमेधाविशेषा आख्यायन्त इति योगः, तत्रायुषो
विशेष इतरजीवायुषः सकाशात् शुभत्वं दीर्घत्वं च एवं वपुः-
शरीरं तस्य स्थिरसंहननता वर्णस्योदारगौरत्वं रूपस्याति-
सुन्दरता जातेरुत्तमत्वं कुलस्याप्येवं जन्मनो विशिष्टैव-
कालौ निरावाधत्वम् आरोग्यस्य प्रकर्षः बुद्धिरौत्पत्तिक्या-
दिका तस्याः प्रकृष्टता मेधा—अपूर्वश्रुतग्रहणशक्तिस्तस्या
विशेषः प्रकृष्टतैवेति, तथा मित्रजनः—सुहृत्सङ्कोकः स्वजनः-
पितृपितृव्यादिः धनधान्यरूपो यो विभवो—लक्ष्मीः स धन-
धान्यविभवस्तथा समृद्धेः—पुरान्तः पुरकोशकोष्ठागा-
रवलवाहनरूपा याः सम्पदो यानि साराणि—प्रधानानि व-
स्तूनि तेषां यः समुदायः—समूहः स तथा इत्येतेषां इह—

स्तत एषां ये विशेषाः प्रकर्षास्ते तथा, तथा बहुविधका-
मभोगाद्भवानां सांख्यानां विशेषा इतीहापि सम्बन्धीयम्,
शुभविपाक उत्तमो येषां ते शुभविपाकात्तमास्तेषु जीवेष्वि-
ति गम्यम् । इह चयं पृथगर्थे सप्तमी, तेन शुभविपाकाध्यय-
नवाच्यानां साधूनामायुष्कादिविशेषाः शुभविपाकाध्ययन-
वाच्यायन्ते इति प्रकृतम् । अथ प्रत्येकं श्रुतस्कन्धयोरभिधेये
पुण्यपापविपाकरूपं प्रतिपाद्य तयोरेव योगपद्येन ते आह—‘अ-
णुवरये’ त्यादि, अनुपरता-अविच्छिन्ना ये परम्परानुवद्धाः—
पारम्पर्यप्रतिवद्धाः, के ?—विपाका इति योगः, केषाम् ?
अशुभानां शुभानां चैव कर्मणां प्रथमद्वितीयश्रुतस्कन्धयोः
क्रमेणैव च भाषिताः—उक्ता बहुविधा विपाकाः विपाक-
श्रुते एकादशाङ्गे भगवता जिनवरेण संवेगकारणार्थाः—सं-
वेगहेतवो भावाः अन्येऽपि चैवमादिका आख्यायन्त इति
पूर्वोक्तक्रियया वचनपरिणामाद्वात्तरक्रियया योगः, एवं च
बहुविधा विस्तरेणार्थरूपगुणता आख्यायन्त इति । शेषं
कण्ठ्यम्, नवरं संख्यातानि पदशतसहस्राणि पदाग्रंणति,
तत्र किल एका पदकोटी चतुरशीतिश्च लक्षाणि द्वात्रिंशच्च
सहस्राणीति ॥ ११ ॥ स० १४६ सम० । न० । “ नामेण पूस-
मित्तो, समणो समणगुणनिउणविंवित्तो । होही अपच्छिम्मो
किर, विवायसुयधारको धीरो ॥ ” ति० ।

विवाय-विवाद-पुं० । विरुद्धा वादो विवादः । आचा० १ श्रु०
४ अ० २ उ० । विप्रतिपत्तौ, प्रश्न० २ संव० द्वार । विप्र-
तिपत्तिसमुत्थवचने, क्रोधकार्यत्वादस्य क्रोधकपायविशेषे,
भ० १२ श० ५ उ० । स० । सूत्र० । वाक्कलहे, जी० १
प्रति० । कलहो त्ति वा भंडणे त्ति वा विवादा त्ति वा-एगट्टं ।
नि० चू० १६ उ० ।

छव्विहे विवादे पण्त्ते, तं जहा-ओसकत्तिचा उस्सकइ-
त्ता अणुलोमइत्ता पडिलोमत्तिचा भइत्ता भेलत्तिचा ।
(सू० ४१२)

‘ छव्विहे ’ त्यादि पड्विधः—पड्विधो विप्रतिपन्नयोः कचि-
दर्थे वादो—जल्पो विवादः प्रकृतः, तद्यथा—‘ ओसकइत्त ’
त्ति श्रवण्यन्त्य—अपस्त्यावसरलाभाय कालहरणे कृत्वा
यो विधीयते स तथोच्यते, एवं सर्वत्र, कचिच्च ‘ ओ-
सककावइत्त ’ त्ति पाठस्तत्र प्रतिपन्थिनं केनापि व्याजे-
नापसर्प्य—अपस्तुतं कृत्वा पुनरवसरमवाप्य विवदते, ‘ ओ-
सकइत्त ’ त्ति उत्पन्न्य—उत्सृत्य लब्धावसरतयोत्सुकी-
भूय ‘ उस्सकावइत्त ’ त्ति पाठान्तरे परमुत्सुकीकृत्य लब्धा-
वसरो जयार्थं विवदते, तथा ‘ अणुलोमइत्त ’ त्ति विवा-
दाध्यक्षान् सामनीत्याऽनुलोमान् कृत्वा प्रतिपन्थिनमेव वा
पूर्वं तत्पक्षाभ्युपगमनानुलोमं कृत्वा ‘ पडिलोमइत्ता ’ प्रति-
लोमान् कृत्वा अध्यक्षान् प्रतिपन्थिनं वा, सर्वथा सामर्थ्ये
सर्ताति, तथा ‘ भइत्त ’ त्ति अध्यक्षान् भक्त्वा—संसंव्य,
तथा ‘ भलइत्त ’ त्ति स्वपक्षपातिभिर्मिश्रान् कारणिकान् कृ-
त्वन्ति भावः । कचित्तु—‘ भयइत्त ’ त्ति पाठः, तत्र भेदयित्वा
केनाप्युपायेन प्रतिपन्थिनं प्रति कारणिकान् द्वेषिणो विधाय
स्वपक्षग्राहिणो वेति भावः । स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

लब्धिख्यात्यर्थिना तु स्याद्, दुःस्थितेनाऽमहात्मना ।

छलजातिप्रधानो यः, स विवाद इति स्मृतः ॥ ४ ॥

लब्धिः—सुवर्णादीनां लाभः ख्यातिश्च—प्रसिद्धिः ताभ्या-
मर्थः प्रयोजनं यस्यास्ति स तथा तेन, तुशब्दः पुनःशब्दार्थः,
स चाथवादविवादयोर्विशेषप्रधानकः स्याद्भवेत् यो वाद
इति संबन्धः, दुःस्थितेन—दग्निरेण मनोदुःस्थितेन वा अमहा-
त्मना—अनुदागचिन्तेन एवंविधस्य हि पराजये हि विवादवृ-
त्तिच्छेदादिदोषप्रसङ्गेन साधोः परलोकवार्धनं कृत्वा वादस्य
विरुद्धता स्यादत एव कारणान् विशेषितोऽस्माविति । इह च
सह वादिनेति गम्यम्, छलजानिप्रधानो यस्तत्र छले वाक्छ-
लादि यथा नवकम्बलो देवदत्तः जानयौ दूषणाभासाः यथा-
अनित्यः शब्दः कृतकत्वात् घटवदिति, अस्य हेतोर्दूषणं
तथाहि—यदि घटगतं कृतकत्वं हेतुस्तदा तच्छब्देन सिद्ध-
मित्यसिद्धो हेतुः, अथशब्दगतं तदनित्यत्वेन व्याप्तं न सिद्ध-
मित्यसाधारणनैकान्तिको हेतुर्गित तन्प्रधानो यः स तथा
स एवंविधो वादो विवाद इति स्मृत-एवमभिहित इति ॥४॥

कस्माद्विवादाऽयं स्मृत इत्याह । मूलसूत्रम्—

विजयो ह्यत्र सन्नीत्या, दुर्लभस्तत्त्ववादिनः ।

तद्भावेऽप्यन्तरायादि, दोषोऽष्टविधातकृत् ॥ ५ ॥

विजयः—प्रतिवाद्यभिभवद्वारेण जयो हिर्यस्मात्—अत्र छला-
दिप्रधानं विवादे सन्नीत्या—शोभनेन न्यायेन यतस्तत्र सन्नी-
त्युद्ग्रहणपरस्यापि छलाय शब्दादिना निग्रहस्थानावाप्तः
स्यात्, दुर्लभो न सुलभः । कस्येत्याह—तत्त्ववादिनः वस्तुत-
त्त्ववदनशीलस्य साधोः अथात्यन्तप्रमादितया छलादिपरिह-
रतो विजयस्य लाभो भवति तत्रान्तरायादिदोषमाह—तद्भा-
वेऽपि आस्तां विजयाभावो दोषस्तद्भावेऽपि परनिराकरणे
हि अन्तरायः प्रतिवादिनो लाभख्यात्यादिविघात आदिर्य-
स्य शोकप्रदेपादेः स तथा स चासौ दोषश्चेत्यन्तरायादि-
दोषः संभवतीति गम्यते । स हि पराजितो राजादिभ्यो न
किञ्चिन्नभते, लब्धे चास्य ह्रियते । किञ्चिदो दोष इत्याह—अ-
ष्टविधातकृत् परलोकव्याहृतिकारीति ॥ ५ ॥ हा० १२
अष्ट० ।

शकेशान्योर्विवादः—

अत्थि णं भेते ! तेसिं सकीसाणाणं देविदाणं देवराईणं
विवादा समुप्पज्जन्ति, हंता अत्थि । से कहमिदाणि पक-
रेइ, गोयमा !, ताहे चैव णं ते सकीसाणा देविदा देवरा-
याणां सणकुमारं देविदं देवरायं मणसीकरेति । तए
णं से सणकुमारं देविदे देवराया तेहिं सकीसाणेहिं देविदेहिं
देवराईहिं मणसीकए समाणे खिप्पामेव सकीसाणाणं दे-
विदाणं देवराईणं अंतियं पाउब्भवंति, जं से वयइ तस्स
आणा उववायवयणनिहेसे चिट्ठंति । (सू० १४०) भ०
३ श० १ उ० ।

विवाह-विवाह-पुं० । पाणिग्रहणे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।
वैवाह्यं विवाह एव तत्कर्म वा वैवाह्यं सामान्य-
तो गृहस्थधर्म इति प्रकृतम्, अत्रेऽपि सर्वत्र ज्ञेयम् ।
अत्र लौकिकनीतिशास्त्रमिदम्—द्वादशवर्षा स्त्री षोड-

विवाह

शवर्षः पुमान् तौ विवाहयोग्यौ, विवाहपूर्वो व्यवहारः कुटुम्बोत्पादनपरिपालनारूपश्चतुर्गो वर्णान् कुलीनान् करोति । युक्तिना वगविधानम्, अग्निदेवादिमादिकं च पाणिग्रहणं विवाहः । स च लोकेऽष्टविधः, तत्र अलंकृत्य कन्यादानं ब्राह्मणो विवाहः १, विभवविनियोगेन कन्यादानं प्राज्यापत्यः २, गोमिथुनदानपूर्वमार्पः ३, यत्र यज्ञार्थमुत्विजः कन्याप्रदानमेव दक्षिणा स देवः ४, एते धर्म्या विवाहाश्चत्वारः गृहस्थोचितदेवपूजनादिव्यवहाराणामेतदन्तरङ्गकारणत्वात् । मातुः पितुर्वन्धूनां चाप्रामाण्यात् परम्परानुगणं समवायाद्वाध्वैः ५, पणवन्धेन कन्याप्रदानमासुरः ६, प्रसह्य कन्याग्रहणाद्राक्षसः ७, सुप्तप्रसक्तकन्याग्रहणान्पैशाचः ८, एते च चत्वारोऽधर्म्याः । यदि वधूवरयोरनपवादं परस्परं रुचिरस्ति तदा अधर्म्या अपि धर्म्याः । शुद्धकलत्रलाभफलो विवाहः । तत्फलं च सुजातमुतसंततिरनुपहता चित्तिनिवृत्तिर्गृहकृत्यसुविहितत्वमाभिजात्याचारविशुद्धत्वं देवातिथिवाग्ध्वसत्कारानवयत्वं चेति । कुलवधूरक्षणोपायास्वेते गृहकर्मविनियोगः, परिमितोऽर्थसंयोगः, अस्वातन्त्र्यं, सदाचारमातृतुल्यस्त्रीलोकावरोधनमिति ॥ ६ ॥ ध० १ अधि० । “वर्षासु शुभकार्याणि, नान्यान्यपि समाचरेत् । गृहिणां मुख्यकार्यस्य, विवाहस्य तु का कथा ॥ १ ॥” कल्प० १ अधि० ७ क्षण । आ० म० । (सर्वतः पूर्वमृगमेन भगवता युगलिकमनुष्याणां विवाहोऽनुष्ठापित इति ‘उसह’ शब्दे द्वितीयभागे २६२७ पृष्ठे उक्तम् ।) (एवं जगद्गुरुविषयां महादानविप्रतिपत्तिनिरतस्यैव राज्यदानविषयतां निरस्य परमतं ‘रज्ज’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे दर्शितम् ।) (पर्वविवाहकरणं ‘पर्वविवाहकरण’ शब्दे पञ्चमभागे ५४८ पृष्ठे व्याख्यानम् ।)

विवाहचूलिका-व्याख्याचूलिका-स्त्री० । व्याख्या-भगवती तस्याश्चूलिका व्याख्याचूलिका । संक्षेपिकानां दशानां पञ्चमऽध्याये, स्था० १० टा० ३ उ० । न० । पा० ध० । ती० ।

विवाहपण्ति-व्याख्याप्रज्ञप्ति-स्त्री० । भगवत्परनामके प्रवचनपुरुषस्य पञ्चमे अङ्के, भ० ।

विवाह(ध)प्र(ज्ञा)ज्ञ(त्ति)प्ति-स्त्री० । भगवत्परनामके प्रवचनपुरुषस्य पञ्चमे अङ्के, भ० ।

अथ ‘विवाहपण्ति’ त्ति कः शब्दार्थः ?, उच्यते, विविधा-जीवाजीवादिप्रचुरतरपदार्थविषयाः आ-अभिविधिना कथञ्चिन्निखिलज्ञेयव्याख्या मर्यादया वा-परस्परसंकीर्णलक्षणाभिधानरूपया व्याख्यानानि-भगवतो महावीरस्य गौनमादिविनेयान् प्रति प्रक्षितपदार्थप्रतिपादनानि व्याख्यास्ताः प्रज्ञाप्यन्ते-प्ररूप्यन्ते भगवता सुधर्मस्वामिना जम्बूनामानमभि यस्याम् ?, अथवा विविधतया विशेषेण वा व्याख्यायन्त इति व्याख्याः-अभिलाष्यपदार्थवृत्तयस्ताः प्रज्ञाप्यन्त यस्याम् २, अथवा व्याख्यानाम्-अर्थप्रतिपादनानां प्रकृष्टाः क्षमयो-ज्ञानानि यस्यां सा व्याख्याप्रज्ञप्तिः ३, अथवा व्याख्यायाः-अर्थकथनस्य प्रज्ञायाश्च-तद्धेतुभूतबोधस्य व्याख्यासु वा प्रज्ञाया आप्तिः-प्राप्तिः आत्तिर्वा-आदानं यस्याः सकाशादसौ व्याख्याप्रज्ञप्तिर्व्याख्याप्रज्ञात्तिर्वा ४-५, व्याख्याप्रज्ञाद्वा-भगवतः सकाशादाप्तिरात्तिर्वा गणधरस्य यस्याः सा तथा ६, अथवा विवाहा-विविधा विशिष्टा वाऽ-

धप्रवाहा नयप्रवाहा वा प्रज्ञाप्यन्ते-प्ररूप्यन्ते प्रबोध्यन्ते वा यस्यां, विवाहा वा-विशिष्टसन्ताना विवाधा वा-प्रमाणावाधिताः प्रज्ञा आप्यन्ते यस्याः, विवाहा चासौ विवाधा चासौ वा प्रज्ञप्तिश्च-अर्थप्रज्ञप्तिश्चाथप्ररूपणा विवाहप्रज्ञप्तिर्विवाहप्रज्ञाप्तिः विवाधप्रज्ञाप्तिर्विवाधप्रज्ञात्तिर्वा ७-८-९-१०-(भ० १ श० १ उ० ।) स० । अनु० । पा० । ‘विवाहपण्ति’ त्ति सज्ज्ञितस्य पञ्चमाङ्गस्य समुन्नतजयकुञ्जरस्यैव ललितपदपङ्क्तिप्रबुद्धजनमनोरञ्जकस्य उपसर्गनिपाताव्ययस्वरूपस्य घनादारशब्दस्य लिङ्गविभक्तियुक्तस्य सदाख्यातस्य सन्नक्षणस्य देवताधिष्ठितस्य सुवर्णमण्डितोद्देशकस्य नानाविधाद्भुतप्रवरचरितस्य पटत्रिंशत्प्रश्नसहस्रप्रमाणसूत्रदेहस्य चतुरनुयोगचरणस्य ज्ञानचरणनयनयुगलस्य द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयद्वितयदन्तमुशलस्य निश्चयव्यवहारनयसमुन्नतकुम्भद्वयस्य प्रस्तावनावचनरचनाप्रकाण्डशुण्डादण्डस्य निगमनवचनातुच्छपुच्छस्य कालाद्यप्रकारप्रवचनापचारचारुपरिकरस्य उत्सर्गापवादसमुच्छलदतुच्छधण्टायुगलघोषस्य यशःपटहपटुप्रतिरवापूर्णदिकचक्रवालस्य स्याद्वादविशदाङ्कुशवशीकृतस्य विविधहेतुहेतिसमूहसमन्वितस्य मिथ्यान्वाज्ञानाविरमणलक्षणरिपुबलदलनाय श्रीमन्महावीरमहाराजेन नियुक्तस्य बलनियुक्तकल्पगणनायकमतिप्रकल्पितस्य मुनियोधरनावाधमधिगमाय पूर्वमुनिशिल्पिकल्पितयोर्वहुप्रवरगुणत्वेऽपि हस्ततया महतामेव वाञ्छितवस्तुसाधनसमर्थयान्वृत्तिचूर्णिनाडिकयोस्तद्व्येषां च जीवाभिगमादिविविधविवरणदवरकलेशानां संघट्टनेन बृहत्तरा, अत एवामहतामप्युपकारिणी हस्तिनायकादेशादिव गुरुजनवचनात्पूर्वमुनिशिल्पिकुलोत्पन्नैरस्माभिर्नाडिकेवेयं वृत्तिगारभ्यते, इति शास्त्रप्रस्तावना । (सू० १) भ० १ श० १ उ० ।

रामो अरिहंताणं रामो सिद्धाणं रामो आयरियाणं रामो उवज्झायाणं रामो लोए सच्चमाहूणं । (सू० १) रामो बंभीए लिवीए । (सू० २) ।

अधिकृतशास्त्रस्यैव मङ्गलत्वान्ति मङ्गलेन ?, अनवस्थादिदोषप्रप्तेः, सत्यं, किन्तु शिष्यमतिमङ्गलपरिग्रहार्थं मङ्गलोपादानं शिष्टसमयपरिपालनाय वेत्युक्तेमेवेति । अभिधेयादयः पुनरस्य सामान्येन व्याख्याप्रज्ञप्तिरिति नाम्नैवोक्ता इति ते पुनर्नोच्यन्ते, तत एव धातुप्रवृत्त्यादीष्टफलसिद्धेः । तथाहि-इह भगवतोऽर्थव्याख्या अभिधेतया उक्ताः, तासां च प्रज्ञापना बोधो वाऽनन्तरफलं, परम्परफलं तु मोक्षः, स चास्याऽऽप्तवचनत्वादेव फलतया सिद्धो, च ह्यसिः साक्षात् पारम्पर्येण वा यत्र मोक्षाङ्गं तत्प्रतिपादयितुमुत्सहते, अनाप्तवचनप्रज्ञात्, तथाऽयमेव सम्बन्धो यदुतास्य शास्त्रस्येदं प्रयोजनमिति ॥ २ ॥ तदेवमस्य शास्त्रस्यैकधृतस्कन्धरूपस्य सातिरेकाध्ययनशतस्वभावस्य उद्देशकदशसहस्री (१००००) प्रमाणस्य पटत्रिंशत्प्रश्न- (३६०००) सहस्रपरिमाणस्य अष्टाशीतिसहस्राधिकलक्षद्वय (२८८०००) प्रमाणपदराशेर्मङ्गलादीनि दर्शितानि । अथ प्रथमे श्लोके ग्रन्थान्तरपरिभाषयाऽध्ययने दशोद्देशका भवन्ति । उद्देशकाश्च-अध्ययनार्थदशाभिधायिनोऽध्ययनविभागाः । उद्दिश्यन्ते-उपधानविधिना शिष्यस्याचार्येण, यथा-पतादन्तमध्ययनभागमधीष्वत्येवमुद्देशास्त एवोद्देशकाः,

तांश्च सुखधरणस्मरणादिनिमित्तमाद्याभिधेयाभिधानद्वारेण
संग्रहीतुमिमां गाथामाह—

रायगिहचलणदुक्खे, कंखपओमे य पगइपुढवीओ ।
जावते नेरइए, बाले गुरुए य चलणाओ ॥ १ ॥

अधिकृतगाथार्थो यद्यपि वक्ष्यमाणोद्देशकदशकाभिगमे
स्वयमेवावगम्यते तथाऽपि बालानां सुखावबोधार्थमभि-
धीयते—तत्र 'रायगिहे' ति लुप्तसप्तम्येकवचनत्वाद्वाजगृहे
नगरे वक्ष्यमाणोद्देशकदशकस्यार्थो भगवता श्रीमहावीरेण
दर्शित इति व्याख्येयम् । एवमन्यत्रापि एविभक्त्यन्तताऽवसे-
या । 'चलण' ति चलनविषयः प्रथमोद्देशकः 'चलमाणं च-
लिण' इत्याद्यर्थनिर्णयार्थ इत्यर्थः १, 'दुक्खे' ति दुःखविषयो
द्वितीयः 'जीवो भदन्त ! स्वयं कृतं दुःखं वेदयती' त्या-
दिप्रश्ननिर्णयार्थ इत्यर्थः २, 'कंखपओमे' ति काङ्क्षा-मि-
ध्यात्वमोहनीयोदयसमुत्थोऽन्यान्यदर्शनग्रहरूपो जीवपरिणामः
स एव प्रकृष्टो दोषो-जीवदूषणं काङ्क्षाप्रदोपस्तद्विष-
यस्तृतीयः, 'जीवेन भदन्त ! काङ्क्षामोहनीयं कर्म कृतं मि-
त्याद्यर्थनिर्णयार्थ इत्यर्थः ३, चकारः समुच्चयं, 'पगइ' ति
प्रकृतयः-कर्मभेदाश्चतुर्थोद्देशकस्यार्थः, 'कति भदन्त ! कर्म-
प्रकृतयः ?' इत्यादिश्चासौ ४, 'पुढवीओ' ति रत्नप्रभादिपृथि-
व्यः पञ्चमे वाच्याः, 'कति भदन्त ! पृथिव्यः ?' इत्यादि च सूत्र-
मस्य ५, 'जावतो' ति यावच्छब्दोपलक्षितः षष्ठः 'यावन्तो भदन्त !
अवकाशान्तरात्सूर्य' इत्यादिसूत्रश्चासौ ६, 'नेरइए' ति नैरयि-
कशब्दोपलक्षितः सप्तमः, 'नैरयिको भदन्त ! निरये उत्पद्यमा-
नः' इत्यादि च तत्सूत्रम् । ७, 'बाले' ति बालशब्दोपलक्षितो-
ऽष्टमः, 'एकान्तबालो भदन्त ! मनुष्यः' इत्यादिसूत्रश्चासौ ८,
'गुरुए' ति गुरुकविषयो नवमः, 'कथं भदन्त ! जीवा गुरुक-
त्वमागच्छन्ति ?' इत्यादि च सूत्रमस्य ९, चः समुच्चायार्थः
'चलणाओ' ति बहुवचननिर्देशाच्चलनाद्या दशमोद्देशक-
स्यार्थः, तन्मूत्रं चैवम्-अन्यूथिका भदन्त ! एवमाख्यान्ति
चलद् अचलितमित्यादीति प्रथमशतोद्देशकसङ्ग्रहणिगाथा-
र्थः ॥ १ ॥

तदेवं शास्त्रोद्देशे कृतमङ्गलादिकृत्योऽपि प्रथमशतस्यादौ
विशेषतो मङ्गलमाह—

नमो सुयस्य ॥ (सू० ३) ।

'नमो सुयस्य' ति नमस्कारोऽस्तु श्रुताय—द्वादशाङ्गीरूपा-
याहृतप्रवचनाय, नन्विष्टदेवतानमस्कारो मङ्गलार्थो भवति,
न च श्रुतमिष्टदेवतेति कथमयं मङ्गलार्थ इति ?, अत्रोच्यते-
श्रुतमिष्टदेवतैव, अर्हतां नमस्करणीयात्वात्, सिद्धवत्, नम-
स्कुर्वन्ति च श्रुतमर्हन्तो, 'नमस्तीर्थार्थे' ति भणनान् । तीर्थ-
च श्रुतं संसारसागरोत्तरणासाधारणकारणत्वात्, तदाधार-
त्वेनैव च सङ्गस्य तीर्थशब्दाभिधेयत्वात्, तथा सिद्धानपि
मङ्गलार्थमर्हन्तो नमस्कुर्वन्त्येव—'काऊण नमोक्कारं, सिद्धा-
णमभिगहं तु सो गिणहे' इति वचनादिति ॥ ३ ॥

एवं नावत्प्रथमशतोद्देशकाभिधेयार्थलेशः प्राग्दर्शितः, तत-
श्च 'यथोद्देशो निर्देश, इति न्यायमाश्रन्यादितः प्रथमोद्देश-
कार्थप्रपञ्चो वाच्यः, तस्य च गुरुपदं कमलक्षणं सम्बन्धमु-

पदर्शयन् भगवान् सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमाश्रित्येद-
माह—

तेणं कालेणं तेणं समणं गयगिहे नामं नयेर होत्था,
वणणओ, तस्स णं रायगिहस्स बहिया नगरस्स उत्तरपुर-
च्छिमे दिसीभाए गुणसिलए नामं चेइए होत्था, मेणिए
राया, चेल्लणा देवी । (सू० ४)

अथ कथमिदमवसीयते यदुत—सुधर्मस्वामी जम्बू-
स्वामिनर्माभसंबन्धग्रन्थमुक्त्वानिति ?, उच्यते—सुधर्मस्वा-
मिवाचनाया एवानुवृत्तत्वात्, आह च—'नित्यं च सुहृन्मा-
ओ, निरवचा गणहरा सेसा' सुधर्मस्वामिनश्च जम्बूस्वा-
म्येव प्रधानः शिष्योऽतस्तर्माश्रित्येयं वाचना प्रवृत्तति ।
तथा पण्डाङ्गे उपोद्धान् एवं दृश्यते—यथा किल सुधर्म-
स्वामिनं प्रति जम्बूनामा प्राह—'जइ णं भंते ! पंचमस्स अं-
गस्स विवाहपञ्चत्तीए समणेणं भगवया महावीरेणं अयमंठु
पप्पत्ते, छुटुस्स णं भंते ! के अंठु पप्पत्ते ?' ति तत एवमिहा-
पि सुधर्मैव जम्बूनामानं प्रत्युपोद्धानमवश्यमभिहितवानि-
त्यवसीयत इति । अयं चापोद्धानग्रन्थो मूलटीकाकृता स-
मस्तं शास्त्रमाश्रित्य व्याख्यातोऽप्यस्माभिः प्रथमोद्देशकमा-
श्रित्य व्याख्यास्यते प्रतिशते प्रत्युद्देशकमुपोद्धानस्येह शा-
स्त्रेऽनेकधाऽभिधानादिति । अयं च प्राग् व्याख्याता नमस्का-
रादिको ग्रन्थो वृत्तिरुता न व्याख्यातः कुतोऽपि कारणादि-
ति । 'तेणं कालेणं' ति, ते इति—प्राकृतशैलीवशात्तस्मिन् य-
त्र तन्नगरमासीत्, एकारोऽन्यत्रापि वाक्यालङ्कारार्थो यथा-
'इमा णं भंते ! पुढवी' इत्यादिषु काले अधिकृतावसर्पिणीच-
तुर्थविभागलक्षण इति, 'तेणं' ति तस्मिन् यत्रासौ भगवान्
धर्मकथामकरोत् 'समणं' ति समयं—कालस्यैव विशिष्टं
विभागे, अथवा तृतीयैवेयं ततस्तेन कालेन हेतुभूतेन तेन
समयेन हेतुभूतेनैव 'रायगिहे' ति एकारः प्रथमैकवचनप्रभ-
वः 'कयरे आगच्छइ दित्तरुं' इत्यादाविव । ततश्च राजगृहं
नाम नगरं 'होत्था' ति अभवत् । नन्विदानीमपि तन्नगरमस्ती-
त्यतः कथमुक्कमभवदिति ?, उच्यते, वर्णकग्रन्थोक्तविभूतियु-
क्तं तदैवाभवत् न तु सुधर्मस्वामिनो वाचनादानकाले,
अवसर्पिणीत्वात्कालस्य तदीयशुभभावानां हानिभावात् ।
'वणणओ' ति इह स्थानके नगरवर्णको वाच्यः, ग्रन्थगौ-
रवभयादिह तस्यालिखितत्वात् । भ० १ श० १ उ० । " इति
गुरुगमभङ्गः सागरस्याहमस्य, स्फुटमुपचितजाड्यः पञ्चमा-
ङ्गस्य सद्यः । प्रथमशतपदार्थावर्तगतेत्यतीता, विवरणवर-
पोतं प्राप्य सङ्गीचराणाम् ॥ १ ॥ " इति श्रीमदभयदेवा-
चार्यविरचितायां भगवतीवृत्तौ प्रथमशतं समाप्तमिति । भ०
१ श० १ उ० ।

अथ द्वितीयं व्याख्यायते—तत्रापि प्रथमोद्देशकः—तस्य चा-
यमभिसम्बन्धः—प्रथमशतान्तिमोद्देशकान्ते जीवानामुत्पाद-
विरहोऽस्मिहितः, इह तु तेषामेवोच्छ्वासमादि चिन्त्यत इत्थेवं
सम्बन्धस्यास्येदमुपोद्धानसूत्रानन्तरसूत्रम् । गाथा—

उसासखंदए वि य १, पुढविं २, दिय ३, अन्नउत्थि-
४ भासा ५ य । देवा य ६ चमरचंचा ७, ममय ८ खित्त ९
ऽत्थिकाय १० वीयसए ॥१॥ भ० २ श० १ उ० ।

“ श्रीपञ्चमाङ्गे गुरुस्त्रिप्रणये, शतं स्थितानेकशतं द्वितीयम् ।
अनैपुणेनापि मया व्यचारि, सूत्रप्रयोगसम्बन्धोऽनुवृत्त्या ॥१॥ ”
इति । भ० २ श० १० उ० ।

तृतीयं व्याख्यायते—अस्य चायमभिसम्बन्धः—अनन्तरशते-
ऽस्तिकाया उक्ताः, इह तु तद्विशेषभूतस्य जीवास्तिकायस्य
विविधधर्मा उच्यन्ते, इत्येवं सम्बन्धस्यास्य तृतीयशतस्यो-
द्देशकार्यसङ्ग्रहायैव गाथा—

केरिसविउवदणान्म-रविरिपञ्चाणित्थिनगरपाला य ।

अहिवइ इंदियपरिमा, ततियम्मि सए दमुदेसा ॥६॥

भ० ३ श० १ उ० ।

“ श्रीपञ्चमाङ्गस्य शतं तृतीयं, व्याख्यातमाश्रित्य पुराण-
वृत्तिम् । शक्ताऽपि गन्तुं भजते हि यानं, पान्थः सुखार्थं कि-
मु यो न शक्तः ? ॥ १ ॥ ” भ० ३ श० १० उ० ।

तृतीयशते प्रायेण देवाधिकार उक्तः, अनन्तरदधिकारवन्देव-
चतुर्थं शतं, तस्य पुनरुद्देशकार्याधिकारसंग्रहगाथा—

चत्तारि विमाणेहिं, चत्तारि य होति रायहाणीहिं । नेरइए
लेस्साहिय, दस उदेमा चउत्थमए । भ० ४ श० १ उ० ।

‘स्वतः सुबोधेऽपि शते तृतीयं, व्याख्या मया काचिदियं
विदध्या । दुग्धं सदा स्वादुतमे स्वाभावात्, क्षेपो न युक्तः
किमुशर्करायाः ॥ १ ॥ ’ भ० ४ श० १० उ० ।

चतुर्थशतान्तं लेश्या उक्ताः, पञ्चमशते तु प्रायो लेश्याचन्तो
निरूप्यन्ते इत्येवं सम्बन्धस्यास्योद्देशकसंग्रहाय गाथयम्—

चंपरवि अनिल गंठिय, सदे छउमायुएयण णियंठे ।

रायगिहं चंपा चं—दिमा य दस पंचमम्मि सए ॥ १ ॥

भ० ५ श० १ उ० ।

‘श्रीरोहणाद्रेरिव पञ्चमस्य, शतस्य देशानिव साधुशब्दान् ।
विभेद्य कुश्येव बुधोपदिष्ट्या, प्रकाशिताः सन्मणिवन्मया-
ऽर्थाः ॥२॥ भ० ५ श० १० उ० । व्याख्यातं विचित्रार्थं पञ्चमं
शतम् ।

अथावसरायातं तथाविधमेव षष्ठमारभ्यते, तस्य तस्य
चोद्देशकार्यसंग्रहणी गाथयम्—

वेयण आहार मह—स्सवे य सपएस तमुय भविण य ।

साली पुढवी कम्म, ऽनउत्थि दस छउगम्मि सए ॥१॥

‘वेयणे’ त्यादि, तत्र ‘वेयण’ ति महावेदनो-महानिर्ज्वर
इत्याद्यर्थप्रतिपादनपरः प्रथमः १ । ‘आहार’ ति अहारा-
द्यार्थाभिधायको द्वितीयः २ । ‘महस्सवे’ य ति महाश्रवस्य
पुद्गला वध्यन्ते इत्याद्यर्थाभिधानपरस्तृतीयः ३ । ‘सपएस’ ति
संप्रदेशो जीवोऽप्रदेशो वा इत्याद्यर्थाभिधायकचतुर्थः ४ ।
‘तमुय य’ ति तमस्कायार्थनिरूपणार्थः पञ्चमः ५ । ‘भविण’
ति भव्यो—नारकत्वादितोत्पादस्य योग्यस्तद्वक्तव्यतानुगतः
षष्ठः ६ । ‘सालि’ ति शाल्यादेधान्यवक्तव्यताऽऽश्रितः स-
प्तमः ७ । ‘पुढवि’ ति रत्नप्रभादिपृथिवीवक्तव्यताऽर्थोऽ-
ष्टमः ८ । ‘कम्म’ ति कर्मवन्ध्याभिधायको नवमः ९ । ‘अन-
उत्थि’ ति अन्यश्रुतिकवक्तव्यतार्थो दशमः १० इति । भ० ६
श० १ उ० । “ प्रतीत्य भेदं किल नातिकरं, षष्ठं शतं मन्म-
निदन्तभाञ्जि । तथापि विद्वत्सभसन्निष्ठलायां, नियोज्य नीतं
स्वपरोपयोगम् ॥ १ ॥ ” भ० ६ श० १० उ० ।

व्याख्यातं जीवाद्यर्थप्रतिपादनपरं षष्ठं शतम् । अथ जीवाद्य-
र्थप्रतिपादनपरमेव सप्तमं शतं व्याख्यायते, तत्र चादावबोद्दे-
शकार्यसंग्रहगाथा—

आहार विरति थावर, जीव पक्खी य आउ अणगारे ।

छउमत्था संवुड अ—णउत्थि दस मत्तमम्मि सए ॥१॥

‘आहार’ त्यादि ‘आहार’ ति आहारकानाहारकवक्तव्यता-
र्थः प्रथमः । ‘विरइ’ ति प्रत्याख्यानार्थो द्वितीयः । तत्र
‘थावर’ ति वनस्पतिवक्तव्यतार्थस्तृतीयः । ‘जीव’ ति संसारि-
जीवप्रज्ञापनार्थश्चतुर्थः । ‘पक्खी य’ ति स्वचरजीवयोनिवक्त-
व्यतार्थः पञ्चमः । ‘आउ’ ति आयुष्कवक्तव्यतार्थः षष्ठः ।
‘अणगारे’ ति अनगारवक्तव्यतार्थः सप्तमः । ‘छउमत्थ’ ति
छुन्नस्थमनुष्यवक्तव्यतार्थोऽष्टमः । ‘असंवुड’ ति असंवृतानगा-
रवक्तव्यतार्थो नवमः । ‘अणउत्थि य’ ति कालोदायिप्रभृति-
परतीर्थिकवक्तव्यतार्थो दशम इति । भ० ७ श० १ उ० ।
“ शिष्टोपदिष्ट्यष्टमा, पदविन्यासं शनैरहं कुर्वन् । स-
प्तमशतविवृतिपथं, लङ्घितवान् वृद्धपुरुष इव ॥ १ ॥ ” भ०
७ श० १० उ० ।

पूर्वं पुद्गलादयो भावाः प्ररूपिता इहापि न एव प्रकारान्त-
रेण प्ररूप्यन्ते इत्येवं सम्बन्धमष्टमशतं विव्रियते ; तस्य
चोद्देशकसंग्रहार्थं ‘पोगले’ त्यादि गाथामाह—

पोगल आसीविस रु—क्ख किरिय आजीव फासुगमदत्ते ।

पडिणीय वंध आरा—हणा य दस अट्टमम्मि सए ॥ १ ॥

‘पोगल’ ति पुद्गलापरिणामार्थः प्रथम उद्देशकः, पुद्गल
एवोच्यत एवमन्यत्रापि । ‘आसीविस’ ति आसीविपा-
दिविषयो द्वितीयः । ‘रुक्ख’ ति संख्यातजीवादिवृत्तवि-
षयस्तृतीयः । ‘किरिय’ ति कायिक्यादिक्रियाभिधानार्थश्च-
तुर्थः । ‘आजीव’ ति आजीविकवक्तव्यतार्थः पञ्चमः । ‘फा-
सुयं’ ति प्रासुकदानादिविषयः षष्ठः । ‘अदत्ते’ ति अद-
त्तादानविचारणार्थः सप्तमः । ‘पडिणीय’ ति गुरुप्रत्यनी-
काद्यर्थप्ररूपणार्थोऽष्टमः । ‘बंधे’ ति प्रयोगवन्धाद्यभिधा-
नार्थो नवमः । ‘आराहण’ ति देशाराधनाद्यर्थो दशमः ।
भ० ८ श० १ उ० । “ सद्भक्त्याहुतिना विबुद्धमहसा पार्थ-
प्रसादाग्निना, तन्नामाक्षरमन्त्रजप्तिविधिना विघ्नेन्धनप्लोपि-
तः । सम्पन्नऽनघशान्तिकर्मकरणे क्षमादहं नीतवान्, सि-
द्धिं शिल्पवदेतदष्टमशतव्याख्यानसन्मन्दिरम् ॥ १ ॥ ” भ०
८ श० १० उ० ।

व्याख्यातमष्टमशतम् । अथ नवममारभ्यते अस्य चायम-
भिसम्बन्धः—अष्टमशतं विविधाः पदार्था उक्ताः, नवमोऽपि
त एव भङ्गयन्तरेणोच्यन्ते, इत्येवं सम्बन्धस्याद्देशकार्य-
संसृचिकेयं गाथा—

जंबुदीवे जोइस, अंतरदीवे असोच्च गंगेय ।

कुंडग्गामो पुरिसे, नवमम्मि, सयम्मि चोत्तीसा ॥ १ ॥

‘जंबुदीवे’ त्यादि तत्र ‘जंबुदीवे’ ति जम्बूद्वीपवक्तव्यतावि-
षयः प्रथमोद्देशकः । ‘जोइस’ ति ज्योतिष्कविषयो द्वितीयः ।
‘अंतरदीवे’ ति अन्तरद्वीपविषयाः अष्टाविंशतिरुद्देशकाः । अ-
सोच्च’ ति अश्रुत्वा धर्मे लभंतेत्याद्यर्थप्रतिपादनार्थं एकत्रिश-
तमः । ‘गंगेय’ ति गङ्गायाभिधानाऽनगारवक्तव्यतार्थो द्वाविं-

शतमः । 'कुंडगामे' ति ब्राह्मणकुण्डग्रामविषयस्यैव शिखर-
मः । 'पुरिसे' ति पुरुषाः पुरुषं प्रन्तीत्यादिवक्तव्यतार्थश्चतुर्भि-
शतम इति । भ० ६ श० १ उ० । "अस्मन्मनोव्योमतलप्रचारि-
णः, श्रीपार्श्वसूर्यस्य विसर्पितेजसा । दुर्ज्यसंमोहतमोप-
सारणा-द्विभक्तमेवं नवमं शतं मया ॥१॥" भ ६ श० ३४ उ० ।

व्याख्यातं नवमं शतम् । अथ दशमं व्याख्यायते-अस्यायम-
भिसम्बन्धोऽनन्तरशते जीवादयोऽर्थाः प्रतिपादिता इहापि
त एव प्रकारान्तरेण प्रतिपाद्यन्त इत्येवं सम्बन्धस्यास्योद्दे-
शकार्थसंग्रहगाथेयम्—

दिसि संवुडमणगारे, आइड्डी सामहत्थि देवि सभा ।

उत्तर अंतरदीवा, दसमम्मि सयम्मि चोत्तीसा ॥ १ ॥

'दिसी' त्यादि 'दिसि' ति दिशमाश्रित्य प्रथम उद्देश-
कः । 'संवुडमणगारे' ति संवृतानगरविषयो द्वितीयः ।
'आइड्डी' ति आत्मर्द्ध्या देवो देवी वा घासान्तराणि व्य-
तिक्रामेदित्याद्यर्थाभिधायकस्तृतीयः । 'सामहत्थि' ति श्या-
महस्यभिधानश्रीमन्महावीरशिष्यप्रश्नप्रतिवद्धश्चतुर्थः । 'दे-
वि' ति । चमराद्यग्रमहिषीप्ररूपणार्थः पञ्चमः । 'सभ' ति
सुधर्मसभाप्रतिपादनार्थः षष्ठः । 'उत्तरअंतरदीव' ति उत्तर-
स्यां दिशि ये अन्तरद्वीपास्तत्प्रतिपादनार्था अष्टाविंशतिरुद्दे-
शका एवं चादितो दशमे शते चतुर्भिश्चतुर्दशका भवन्तीति ।
भ० १० श० १ उ० । "इति गुरुजनशिक्षापाश्वर्नाथप्रसाद-प्रसूत-
तरपतत्रद्वन्द्वसामर्थ्यमाप्य । दशमशतविचारदमाधराग्रेऽ-
धिरूढः, शकुनिशिशुरिवाहं तुच्छबोधाङ्गकोऽपि ॥१॥" भ०
१० श० ३४ उ० ।

व्याख्यातं दशमं शतम् । अथैकादशं व्याख्यायते, अस्य चा-
यमभिसम्बन्धः-अनन्तरशतस्यान्तेऽन्तरद्वीपा उक्तास्ते च
वनस्पतिबहुला इति वनस्पतिविशेषप्रभृतिपदार्थस्वरूपप्रति-
पादनायैकादशं शतं भवतीत्येवं सम्बन्धस्यास्योद्देशकार्थ-
संग्रहगाथा—

उपल सालु पलासे, कुंभी नाली य पउम कभी य ।

नलिण सिव लोग काला, लंभिय दस दो य एक्कोरे ॥१॥

भ० ११ श० १ उ० । (व्याख्या 'वणप्फइ' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे गता ।) " एकादशशतमेवं, व्याख्यातमबुद्धिनाऽपि
यन्मयका । हेतुस्तत्राग्रहिता, श्रीवाग्देवीप्रसादो वा ॥ १ ॥"
भ० ११ श० १२ उ० ।

व्याख्यातं विविधार्थमेकादशं शतम् । अथ तथाविधमेव
द्वादशमारभ्यते तस्य चोद्देशकार्थाभिधानार्था गाथेयम्—

संखे जयंति पुढवी, पोग्गल अइवाय राडु लोगे य ।

नागे य देव आया, वारसमसए दसुदेसा ॥ १ ॥

'संखे' इत्यादि, शङ्खभ्रमणोपासकविषयः प्रथम उद्देशकः ।
'जयंति' ति जयन्त्यभिधानआविकाविषयो द्वितीयः । 'पु-
ढवि' ति रत्नप्रभापृथिवीविषयस्तृतीयः । 'पुग्गल' ति
पुद्गलविषयश्चतुर्थः । 'अइवाय' ति प्राणातिपातादिविषयः
पञ्चमः । 'राडु' ति राडुवक्तव्यतार्थः षष्ठः । 'लोगे य' ति
लोकविषयस्तप्तमः । 'नागे य' ति सर्पवक्तव्यतार्थोऽष्टमः ।
'देव' ति देवभेदविषयो नवमः । 'आय' ति आत्मभेदनि-
३११

रूपणार्थो दशम इति । भ० १२ श० १ उ० । " गम्भीररूपस्य
महोदधेयत्, पोतः परम्पारमुपैति मङ्गु । गताघशक्नोऽपि नि-
जप्रकृत्या, कस्याप्यदृष्टस्य विजृम्भितं तत् ॥ १ ॥" भ० १२
श० १० उ० ।

व्याख्यातं द्वादशं तत्र चानेकधा जीवादयः पदार्था उक्ता-
स्तयोद्देशेऽपि त एव भङ्गपन्तरेणोच्यन्त इत्येवं सम्ब-
न्धमिदं व्याख्यायते । तत्र पुनरियमुद्देशकसंग्रहगाथा—

पुढवी देवमणंतर-पुढवी आहारमेव उववाए ।

भासा कम्मऽणगारे, केयाघडिया समुग्धाए ॥ १ ॥

'पुढवी' इत्यादि, 'पुढवी' ति नरकपृथिवीविषयः प्रथमः ।
'देव' ति देवप्ररूपणार्थो द्वितीयः । 'अणंतर' ति अनन्त-
राहारा नारका इत्याद्यर्थप्रतिपादनपरस्तृतीयः । 'पुढवी'
ति पृथिवीगतवक्तव्यताप्रतिवद्धश्चतुर्थः । 'आहारे' ति
नारकाद्याहारप्ररूपणार्थः पञ्चमः । 'उववाए' ति नारका-
द्युपपातार्थः षष्ठः । 'भास' ति भाषार्थः सप्तमः । 'कम्म'
ति कर्मप्रकृतिप्ररूपणार्थोऽष्टमः । 'अणगारे केयाघडिय'
ति अनगारो-भावितात्मा लब्धिसामर्थ्यात् 'केयाघडिय'
ति रज्जुबद्धघटिकादस्तः सन् विहायसि वृजेदित्याद्यर्थप्र-
तिपादनार्थो नवमः, 'समुग्धाए' ति समुद्वातप्रतिपाद-
नार्थो दशम इति । भ० १३ श० १ उ० । " त्रयो-
दशस्यास्य शतस्य वृत्तिः, कृता मया पूज्यपद-
प्रसादात् । नह्यन्धकारे विहितोद्यमोऽपि, दीपं विना पश्यति
वस्तुजातम् " ॥ १ ॥ भ० १३ श० १० उ० ।

व्याख्यातं विचित्रार्थं त्रयोदशतम् । अथ विचित्रार्थमेव
क्रमायातं चतुर्दशमारभ्यते, तत्र च दशोद्देशकास्तत्र
सङ्ग्रहगाथा चेयम्—

चर उम्माद सररीरे, पोग्गल अगिणी तहा किमाहारे ।

संसिद्धमंतरे खलु, अणगारे केवली चेव ॥ १ ॥

'चर उम्मायसररीरे' त्यादि तत्र 'चर' ति सूचामात्रत्वादस्य
चरमशब्दोपलक्षितोऽपि चरमः प्रथम उद्देशकः । 'उम्माय' ति
उन्मादार्थाभिधायकत्वादुन्मादो द्वितीयः । 'सररीरे' ति शरीरश-
ब्दोपलक्षितत्वाच्छरीरस्तृतीयः । 'पुग्गल' ति पुद्गलार्थाभिधा-
यकत्वात् पुद्गलश्चतुर्थः । 'अगिणि' ति अग्निशब्दोपलक्षितत्वा-
दग्निः पञ्चमः । 'किमाहारे' ति किमाहारा इत्येवंविधप्रश्नो-
पलक्षितत्वात्किमाहारः षष्ठः । 'संसिद्ध' ति "चिरसंसिद्धो सि
गोयम" ति इत्यत्र पदे यः संश्लिष्टशब्दस्तदुपलक्षितत्वा-
त्संश्लिष्टोद्देशकः सप्तमः । 'अंतरे' ति पृथिवीनामन्तराभि-
धायकत्वादान्तरोद्देशकोऽष्टमः । 'अणगारे' ति अणगारेति
पूर्वपदत्वादनगारोद्देशको नवमः । 'केवलि' ति केवलीति प्र-
थमपदत्वात्केवली दशमोद्देशक इति । भ० १४ श० १ उ० ।
'चतुर्दशस्येह शतस्य वृत्ति-येषां प्रभावेण कृता मयैषा ।
जयन्तु ते पूज्यजना जनानां, कल्याणसंसिद्धिपरस्वभावाः
॥१॥" भ० १४ श० १० उ० ।

व्याख्यातं चतुर्दशं शतम् । अथ पञ्चदशममारभ्यते, तस्य चायं
पूर्वेण सहाभिसम्बन्धः-अनन्तरशते केवली रत्नप्रभादिकं व-
स्तु जानातीत्युक्तं तत्परिज्ञानं चात्मसंबन्धि यथा भगवता श्री-
मन्महावीरेण गौतमायाऽऽविर्भावितं गोशालकस्य स्वशिष्या-

भासस्य नरकादिगतिमधिकृत्य तथाऽनेनोच्यते इत्येवं संबन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

णमो सुयदेवयाए भगवतीए ।

“ श्रीमन्महावीरजितप्रभावा—श्रीशालकाहङ्कृतिवद्वृत्तेषु । समस्तविघ्नेषु समापितेयं, वृत्तिः शते पञ्चदशे मयेति ॥१॥ ” भ० १५ श० ।

व्याख्यातं पञ्चदशं शतं, तत्र चैकेन्द्रियादिषु गोशालकजीमस्यानेकधा जन्म मरणं चाहमितीहापि जीवस्य जन्म-मरणाद्युच्यते, इत्येवं सम्यग्द्वयास्येयमुद्देशकाभिधानसूचिका गाथा—

अहिगरणि जरा कस्मे, जावतियं गंगदत्त सुमिणे य ।
उवओग लोग बलिओ—हि दीव उदही दिसा थणिया ॥१॥

‘अहिगरणी’ त्यादि ‘अहिगरणि’ ति अधिक्रियते—धि-यते कुट्टनार्थं लोहादि यस्यां साऽधिकरणी—लोहकाराद्युपकरणविशेषः, तत्प्रभृतिपदार्थविशेषितार्थविषय उद्देशकोऽधिकरण्येवोच्यते । स चात्र प्रथमः । ‘जर’ ति जराद्यर्थविषयत्वाज्जरति द्वितीयः । ‘कस्मे’ ति कर्मप्रकृतिप्रभृतिकार्थविषयत्वात्कस्मेति तृतीयः । ‘जावइयं’ ति ‘जावइय’ मित्यनेन आदिशब्देनोपलक्षितो ‘जावइयमिति’ चतुर्थः । ‘गंगदत्त’ ति ‘गङ्गदत्तदेववक्त्रव्यताप्रतिवद्धत्वाद्गङ्गदत्त एव पञ्चमः । ‘सुमिणेय’ ति स्तम्भविषयत्वात्स्वप्न इति षष्ठः । ‘उवओग’ ति उपयोगार्थप्रतिपादकत्वादुपयोग एव सप्तमः । ‘लोग’ ति लोकस्वरूपाभिधायकत्वाज्जल-वाष्ट्रमः । ‘बलि’ ति बलिसम्बन्धिपदार्थाभिधायकत्वाद्बलि-रेव नवमः । ‘ओहि’ ति अवधिज्ञानप्ररूपणार्थत्वादवधिरेव दशमः । ‘दीव’ ति द्वीपकुमारवक्त्रव्यतार्थो द्वीप एकादशः । ‘उदही’ ति उदधिकुमारविषयत्वादुदधिरेव द्वादशः । ‘दि-सि’ ति दिक्कुमारविषयत्वादिगेव त्रयोदशः । ‘थणिय’ ति स्तनितकुमारविषयत्वात्स्तनित एव चतुर्दश इति । भ० १६ श० १ उ० । “ सम्पक् श्रुताचारविवर्जितोऽप्यहं, यदप्रकोपात्कृतवान्विचारणम् । अविघ्नेमेतां प्रतिषेडशं शतं, वाग्देवता सा भवताहरप्रश्न ॥ १ ॥ ” भ० १६ श० १४ उ० ।

व्याख्यातं षोडशं शतम् । अथ क्रमायातं सप्तदशमारभ्यते, तस्य चादावेवोद्देशकसंग्रहाय गाथा—

कुंजर संजय सेले-सि किरिय ईसाण पुढवि दग वाऊ ।
एगिंदिय नाग सुव-बविज्जु वायुगि सत्तरसे ॥१॥

‘कुंजरे’ त्यादि । तत्र ‘कुंजर’ ति श्रेणिकसूनोः कूणिक-राजस्य सत्क उदायिनामा हस्तिराजः तत्प्रमुखार्थाभिधायकत्वात्कुंजर एव प्रथमोद्देशक उच्यते—एवं सर्वत्र । ‘संजय’ ति संयताद्यर्थप्रतिपादको द्वितीयः । ‘सेलेसि’ ति शैलेश्यादिवक्त्रव्यतार्थस्तृतीयः । ‘किरिय’ ति क्रियाद्यर्थाभिधायकश्चतुर्थः । ‘ईसाण’ ति ईशानेन्द्रवक्त्रव्यतार्थः पञ्चमः । ‘पुढवि’ ति पृथिव्यर्थः षष्ठः सप्तमश्च । ‘दग’ ति अण्कायार्थोऽष्टमो नवमश्च । ‘वाउ’ ति वायुकायार्थो दशम एकादशश्च । ‘एगिंदिय’ ति ऐकेन्द्रियस्वरूपार्थो द्वादशः । ‘नाग’ ति नागकु-

मारवक्त्रव्यतार्थश्चतुर्दशः । ‘सुवण’ ति सुवर्णकुमारार्थो-नुगतश्चतुर्दशः । ‘विज्जु’ ति विद्युत्कुमारविधायकः पञ्च-दशः । ‘वाउ’ ति वायुकुमारवक्त्रव्यतार्थः षोडशः । ‘अ-गि’ ति अग्निकुमारवक्त्रव्यतार्थः सप्तदशः । ‘सत्तरसे’ ति सप्तदशशते एते उद्देशका भवन्ति । भ० १७ श० १७ उ० । “ शते सप्तदशे वृत्तिः, कृतेयं गुर्वनुग्रहात् । यदन्धो याति मार्गेण, सोऽनुभावोऽनुकर्षिणः ॥ १ ॥ ” भ० १७ श० १७ उ० । व्याख्यातं सप्तदशशतम् । अथावसरायातमष्टादशं व्याख्यायते, तस्य च तावदादावेवयमुद्देशकसंग्रहणी गाथा—

पढमे विसाहमायं—दिए य पाणाइवाय असुरे य ।
गुल केवलि अणगारे, भविए तह सोमिलडुअसे ॥१॥

‘पढमे’ त्यादि, तत्र ‘पढमे’ ति जीवादीनामर्थानां प्रथमाऽ-प्रथमत्वादिविचारपरायण उद्देशकः प्रथम उच्यते, स चास्य प्रथमः । ‘विसाह’ ति विशाखा नगरी तदुपलक्षितो वि-शाखेति द्वितीयः । ‘मागंदिए य’ ति माकन्दीपुत्राभिधाना-ऽनगारोपलक्षितो माकन्दिकस्तृतीयः । ‘पाणाइवाय’ ति प्राणातिपातादिविषयः प्राणातिपातश्चतुर्थः । ‘असुरे य’ ति असुरादिवक्त्रव्यताप्रधानोऽसुरः पञ्चमः । ‘गुल’ ति गुला-द्यर्थविशेषस्वरूपनिरूपणपरो गुलः षष्ठः । ‘केवलि’ ति केवल्यादिविषयः केवली सप्तमः । ‘अणगारे’ ति अनगा-रादिविषयोऽनगारोऽष्टमः । ‘भविय’ ति भव्यद्वयनार-कादिप्ररूपणार्थो भव्यो नवमः । ‘सोमिल’ ति सोमिला-भिधानब्राह्मणवक्त्रव्यतोपलक्षितः सोमिलो दशमः । ‘अडु-रसे’ ति अष्टदशशते एते उद्देशका इति । भ० १८ श० १ उ० ।

“अष्टादशशतवृत्तिर्विहितं वृत्तानि वीक्ष्य वृत्तिकृताम् । प्राकृतनरो ह्यदृष्टं, न कर्म कर्तुं प्रभुर्भवति ॥ १ ॥ ” भ० १८ श० १० उ० ।

व्याख्यातमष्टादशशतमथावसरायातमेकोनविंशति-तमं व्याख्यायते, तत्र चादावेवोद्देशक—
सङ्ग्रहाय गाथा—

लेस्सा य गम्भ पुढवी, महासवा चरम दीव भवणा य ।
निव्वत्ति करण वणचर—सुरा य एगूणवीसइमे ॥ १ ॥

‘लेस्से’ त्यादि । तत्र ‘लेस्सा य’ ति लेश्याः प्रथमो-द्देशके वाच्या इत्यसौ लेश्योद्देशक एवोच्यते, एवमन्यत्रापि । चशब्दः समुच्चये । ‘गम्भ’ ति गर्भाभिधायको द्वितीयः । ‘पुढवि’ ति पृथिवीकायिकादिवक्त्रव्यतार्थस्तृतीयः । ‘महा-सव’ ति नारका महास्रवा महाक्रिया इत्याद्यर्थपरश्चतुर्थः । ‘चरम’ ति चरमेभ्योऽल्पस्थितिकेभ्यो नारकादिभ्यः परमा महास्थितयो महाकर्मतरा इत्याद्यर्थप्रतिपादनार्थः पञ्चमः । ‘दीव’ ति द्वीपाद्यभिधानार्थः षष्ठः । ‘भवणा य’ ति भयनाद्यर्था-भिधानार्थः सप्तमः । ‘निव्वत्ति’ ति निर्मुक्तिर्निष्पत्तिः शरीरादे-स्तदर्थोऽष्टमः । ‘करण’ ति करणार्थो नवमः । ‘वणचरसुरा य’ ति वनचरसुरा-व्यन्तरा देवास्तद्वक्त्रव्यतार्थो दशम इति । भ० १९ श० १ उ० । “ एकोनविंशस्य शतस्य टीका-महोऽ-प्यकार्यं सुजनानुभावात् । चन्द्रोपलक्ष्यन्द्रमगीचियोण—इत-म्बुवातोऽपि पयः प्रसूते ॥ १ ॥ ” भ० १९ श० १ उ० ।

व्याख्यातमेकोनविंशतितमं शतम् । अथावसरायातं विंश-
तितममारभ्यते-तस्य चादावेवोद्देशकसंग्रहाणीम् 'वेद्विद्ये'
त्यादिगाथामाह—

वेद्विद्यमागासे, पाणवहे उवचए य परमाणु ।

अंतर बंधे भूमी, चारण सोवकमा जीवा ॥ २ ॥

तत्र 'वेद्विद्य' ति द्वीन्द्रियादिवक्त्रव्यताप्रतिबद्धः प्रथ-
मोद्देशको द्वीन्द्रियोद्देशक एवोच्यत इत्येवमन्यत्रापि । 'आ-
गासे' ति आकाशाद्यर्थो द्वितीयः । 'पाणवहे' ति प्राणाति-
पाताद्यर्थपरस्तृतीयः । 'उवचए' ति श्रोत्रेन्द्रियाद्युपचया-
र्थश्चतुर्थः । 'परमाणु' ति परमाणुवक्त्रव्यतार्थः पञ्चमः । 'अं-
तर' ति रत्नप्रभाशर्करप्रभाद्यन्तरालवक्त्रव्यतार्थः षष्ठः ।
'बंधे' ति जीवप्रयोगादिबन्धार्थस्तप्तमः । 'भूमी' ति कर्मा-
कर्मभूम्यादिप्रतिपादनार्थोऽष्टमः । 'चारण' ति विद्याचार-
णार्थो नवमः । 'सोवकमा जीव' ति सोपकमायुषो निरु-
पक्रमायुषश्च जीवा दशमे वाच्या इति । भ० २० श० १ उ० ।
"विंशतितमशतकमलं, विकसितं वृद्धवचनरविकिरणैः ।
विवरणकरणद्वार-ण सेवितं मधुलिहिव मया ॥ १ ॥" भ०
२० श० १० उ० ।

व्याख्यातं विंशतितमशतम् । अथावसरायातमेकविंशतित-
ममारभ्यते, अस्य चादावेवोद्देशकवर्गसंग्रहाययं गाथा—

सालि कल अयसि वंसे, इक्खु दग्गे य दग्ग तुलसी य ।

अट्टे दस वग्गा, असीति पुण होंति उद्देसा ॥ १ ॥

भ० २१ श० १ उ० । (व्याख्या चास्य 'वणप्फइ' शब्दे ८१२ पृष्ठे ग-
ता ।) 'एकाविंशं शतं प्रायो, व्यक्तं तदपि लेशतः । व्याख्यातं स-
द्गुणाघाथी, गुडक्षेपो गुडेऽपि यत् ॥ १ ॥' भ० २१ श० ८ वर्ग ।
व्याख्यातमेकविंशतितमं शतम् । अथ क्रमायातं द्वाविंशं
व्याख्यायते, तस्य चादावेवोद्देशकवर्गसंग्रहाययं गाथा—

तालेगट्टिय बहुवी-यगा य गुच्छा य गुम्म वल्ली य ।

छद्दस वग्गा एए, सट्ठि पुण होंति उद्देसा ॥ १ ॥

भ० २२ श० १ वर्ग । (८१४ पृष्ठे 'वणप्फइ' शब्दे गता ।)
"द्वाविंशं तु शतं व्यक्तं, गम्भीरं च कथञ्चन । व्यक्तगम्भीर-
भावाभ्या-मिह वृत्तिः करोतु किम् ? ॥ १ ॥" भ० २२ श०
६ वर्ग ।

व्याख्यातं द्वाविंशं शतमथावसरायातं त्रयोविंशं शतमा-
रभ्यते, अस्य चादावेवोद्देशकवर्गसंग्रहाययं गाथा—

आलुय लोहो अवया, पाढी तह मास वृत्ति वल्ली य ।

पंचते दस वग्गा, पन्नासा होंति उद्देसा ॥ १ ॥

भ० २३ श० १ वर्ग ।

"प्राक्तनशतवक्षेयं, त्रयोविंशं शतं यतः । प्रायः समं तयो
रूपं, व्याख्याऽतोऽत्रापि निष्फला ॥ १ ॥" भ० २३ श० ५ वर्ग ।
व्याख्यातं त्रयोविंशं शतम् । अथावसरायातं चतुर्विंशं
शतं व्याख्यायते, तस्य चादावेवोद्देशकवर्गसंग्रहाययं गाथा—

उववाय परीमाणं, संघयणुच्चत्तमेव संठाणं ।

लेस्सा दिट्ठी णाणे, अष्ठाणे जोग उवओगे ॥ १ ॥

सप्पा कसाय इंदिय, समुग्वाया वेयणा य वेदे य ।

आऊ अज्जवसाणा, अणुबंधो कायसंवहो ॥ २ ॥

'उववाये' त्यादि, एतच्च व्यक्तं नवरम् 'उववाय' ति ना-
रकादयः कुत उत्पद्यन्ते इत्येवमुपपातो वाच्यः, ' परीमा-
णं' ति ये नारकादिषूपत्स्यन्ते तेषां स्वकाये उत्पद्यमाना-
नां परिमाणं वाच्यं 'संघयण' ति तेषामेव नारकादिषू-
त्पत्सूनां संहननं वाच्यम्, 'उच्चत्तं' ति नारकादियायिनामव-
गाहनाप्रमाणं वाच्यम्, एवं संस्थानाद्यप्यवसेयम् । 'अणुबंधो'
ति विवक्षितपर्यायेणाव्यवच्छिन्नेनावस्थानं 'कायसं-
वेहो' ति विवक्षितकायात्कायान्तरं तुल्यकाये वा गत्वा
पुनरपि यथासम्भवं तत्रैवागमनम् । भ० २४ श० १ वर्ग ।
"चरमजिनवरेन्द्रप्रोदितार्थे परार्थे, निपुणगणधरेण स्थापि-
तानिन्द्यसूत्रे । विवृतामह शते नो कर्तुमिष्टे बुधोऽपि, प्र-
चुरगमगभीरे किं पुनर्मादृशोऽक्षः ॥ १ ॥" भ० २४ श० २४ उ० ।
व्याख्यातं चतुर्विंशतितमशतम् । अथ पञ्चविंशतितममार-
भ्यते तस्य चैवमभिसम्बन्धः—प्राक्तनशते जीवा उत्पादादि-
द्वारैश्चिन्तता इह तु तेषामेव लेश्यादयो भावाश्चिन्त्यन्ते इत्येवं
सम्बन्धस्यास्योद्देशकसंग्रहाययम्—

लेसा य दव्व संठा-ण जुम्म पज्जव णियंठ समणा य ।

ओहे भवियाऽभविण, सम्मा मिच्छे य उद्देसा ॥ १ ॥

'लेसे' त्यादि । तत्र 'लेसा य' ति प्रथमोद्देशका लेश्या-
दयोऽर्था वाच्या इति लेश्योद्देशक एवायमुच्यत इत्येवं
सर्वत्र । 'दव्व' ति द्वितीये द्रव्याणि वाच्यानि । 'संठाण' ति
तृतीये संस्थानादयोऽर्थाः । 'जुम्म' ति चतुर्थे कृतयुग्मादयो-
ऽर्थाः । 'पज्जव' ति पञ्चमे पर्यवाः । 'नियंठ' ति षष्ठे पुला-
कादिका निर्ग्रन्थाः । 'समणा य' ति सप्तमे सामायिकादिसं-
यतादयोऽर्थाः । 'ओहे' ति अष्टमे नारकादयो यथोत्पद्यन्ते
तथा वाच्यं, कथम् ? , आद्ये सामान्यं वर्त्तमाना भव्या-
भव्यादिविशेषणैरविशेषिता इत्यर्थः । 'भविय' ति नवमे भ-
व्यविशेषणा नारकादयो यथोत्पद्यन्ते तथा वाच्यम् । 'अ-
भविण' ति दशमेऽभ्यव्यत्वे वर्त्तमाना अभव्यविशेषणा इत्य-
र्थः । 'सम्म' ति एकादशे सम्यग्दृष्टिविशेषणाः । 'मिच्छेय' ति
द्वादशे मिथ्यात्वे वर्त्तमाना मिथ्यादृष्टिविशेषणा इत्यर्थः ।
'उद्देस' ति एवमिह शते द्वादशोद्देशका भवन्तीति । भ० २५
श० १ उ० । " कचिद्वीकावाक्यं कचिदपि वचश्चोर्णमनघं,
कचिच्छाब्दी वृत्ति कचिदपि गमं वाच्यविषयम् । कचिद्विद्व-
द्वाचं कचिदपि महाशास्त्रमपरं, समाश्रित्य व्याख्या शत इह
कृता दुर्गमगिराम् ॥ १ ॥" भ० २५ श० १२ उ० ।

व्याख्यातं पञ्चविंशतितमं शतम् । अथ पञ्चविंशतितममारभ्य-
ते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—अनन्तरशते नारकादिजीवानामु-
त्पत्तिरभिहिता; सा च कर्मबन्धपूर्विकेति पञ्चविंशतितम-
शते मोहकर्मबन्धोऽपि विचार्यते इत्येवं सम्बन्धस्यास्यै-
कादशोद्देशकप्रमाणस्य प्रत्युद्देशकद्वारानिरूपणाय ताव-
द्गाथामाह—

जीवा य लेस्स पक्खिय, दिट्ठी अन्नाण णाण सन्नाओ ।

वेय कसाए उवओ-ग जोग एकार वि ट्ठाणा ॥ १ ॥

‘जीवा य’ इत्यादि ‘जीवा य’ त्ति जीवाः प्रत्युद्देशकं बन्धवक्त्रव्यतायाः स्थानम्, ततो लेख्याः पाक्षिकाः दृष्टयः अज्ञानं ज्ञानं संज्ञा वेदः कषाया योग उपयोगश्च बन्धवक्त्रव्यतास्थानम्, तदेवमेतान्येकादशाऽपि स्थानानीति गाथार्थः । भ० २६ श० १ उ० । “येषां गौरिष गौः सदर्थपयसां दात्री पवित्रात्मिका, सालङ्कारसुविग्रहा शुभपदक्षेपा सुवर्णान्विता । निर्गत्यास्य गृहाङ्गणाद् बुधसभाग्रामाजिरं राजयेत्, ये चास्यां विवृतौ निमित्तमभवन्नन्दन्तु ते सूरयः ॥१॥” भ० २६ श० ११ उ० ।

व्याख्यातं षड्विंशं शतम् । अथ सप्तविंशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः, अनन्तरशते जीवस्य कर्मबन्धनक्रिया-भूतादिकालविशेषेणोक्ता, सप्तविंशशते तु जीवस्य तथाविधैव कर्मकरणक्रियान्यत इत्येवं सम्बद्धस्यास्यैवमादिसूत्रम्—जीवे णं भंते ! पावं कम्मं किं करिंसु करेंति करिस्संति १ ?, करिंसु करेंति ण करिस्संति २ ?, करिंसु ण करिति करिस्संति ३ ?, करिंसु ण करेंति ण करिस्संति ४ ? । गोयमा ! अत्थेगइए करेंसु करेंति करिस्संति १, अत्थेगइए करिंसु करिति ण करिस्संति २, अत्थेगइए करिंसु न करेंति करिस्संति ३, अत्थेगइए करिंसु ण करेंति ण करिस्संति ४ । भ० २७ श० १ उ० । (सू० ८१८)

“व्याख्यातशतसमानं, शतमिदमित्यस्य नो कृता विवृतिः । दृष्टसमाने मार्गे, किं कुरुतादृशकस्तस्य ? ॥ १ ॥” भ० २७ श० ११ उ० ।

व्याख्यातं कर्मवक्त्रव्यतानुगतं सप्तविंशं शतम् । अथ क्रमायातं तथाविधमेवाष्टविंशं व्याख्यायते, तत्र चैकादशोद्देशका जीवाद्येकादशद्वारानुगतपापकर्मणां दि दण्डकनवकोपेता भवन्ति चाद्योद्देशकस्यैवमादिसूत्रम्—

जीवा णं भंते ! पावं कम्मं कहिं समज्जिणिसु ?, कहिं समायरिंसु ?, गोयमा ! सवे वि ताव तिरिक्खजोणिएसु होज्जा ॥ १ ॥ भ० २८ श० १ उ० ।

“इति चूर्णिवचनरचना-कुञ्जिकयोद्घाटितं मयाऽप्येतत् । अष्टाविंशतितमशत—मन्दिरमनघं महार्धचयम् ॥ १ ॥” भ० २८ श० ११ उ० ।

व्याख्यातं पापकर्मोद्देशकवक्त्रव्यतानुगतमष्टाविंशं शतम् । अथ क्रमायातं तथाविधमेवैकोनविंशं व्याख्यायते, तत्र च तथैवैकादशोद्देशका भवन्ति । भ० २९ श० १ उ० । “अनुसृत्य मया टीकां, टीकेयं टिप्पिता प्रपदुनेव । अप्रकटपाटवाऽपि हि, पट्टयते पट्टगमेनाटन् ॥ १ ॥” भ० २९ श० ११ उ० । व्याख्यातमेकोनविंशं शतम् । अथ त्रिंशमारभ्यते—अस्य चायं पूर्वेण सहाभिसम्बन्धः—प्राक्तनशते कर्मप्रस्थापनाद्याधित्य जीवा विचारिता इह तु कर्मबन्धादिहेतुभूतवस्तुवादमाधित्य त एव विचार्यते । भ० ३० श० १ उ० । “यद्वाङ्महामन्दिरमन्थनेन, शास्त्राण्येवादुच्छलितान्यतुच्छम् । भावार्थरत्नानि ममापि दृष्टौ, यातानि ते वृत्तिकृता ज्यन्ति ॥१॥” भ० ३० श० ११ उ० । त्रिंशत्तमशते चत्वारि समवसरणान्युक्तानीति चतुष्टयसाधर्म्याच्चतुर्युग्मवक्त्रव्यतानुगतमष्टाविंशत्युद्देशकयुक्तमेकविंशं शतं व्याख्यायते । भ० ३१ श०

१ उ० । “शतमेतद्भगवत्या, भगवत्या भावितं मया वाययाः । यदनुग्रहेण निरव—ग्रहेण सदनुग्रहेण तथा ॥ १ ॥” भ० ३१ श० २८ उ० । “एकविंशं शते नारकाणामुत्पादोऽभिहितो द्वाविंशे तु तेषामेवोद्धर्तनोच्यते इत्येवं संबद्धमष्टाविंशत्युद्देशकमानमिदं व्याख्यायते । भ० ३२ श० १ उ० । “व्याख्याते प्राक्शते व्याख्या, कृतैवास्य समत्वतः । एकत्र तोयचन्द्रे हि, दृष्टे दृष्टाः परऽपि ते ॥१॥” भ० ३२ श० २८ उ० । द्वाविंशं शते नारकोद्धर्तनोक्ता नारकाश्चोदवृत्ता एकेन्द्रियादिषु नोत्पद्यन्ते, के च ते इत्यस्यामाशङ्कायां ते प्ररूपयितव्या भवन्ति, तेषु चैकेन्द्रियास्तावत्प्ररूपणीया इत्येकेन्द्रियप्ररूपणपरं त्रयस्त्रिंशं शतं द्वादशायान्तरशतोपेतं व्याख्यायते । भ० ३३ श० १ उ० । “व्याख्येयमिह स्तोत्रं, स्तोका व्याख्या तदस्य विहितेयम् । न ह्योदनमात्राया—मतिमात्रं व्यञ्जनं युक्तम् ॥१॥” भ० ३३ श० ०६ उ० । त्रयस्त्रिंशशते एकेन्द्रियाः प्ररूपिताश्चतुस्त्रिंशच्छ्रुतेऽपि भङ्गवन्तरेण त एव प्ररूप्यन्ते । भ० ३४ श० १ उ० । “यद्गीर्दीपशिखेव खण्डिततमा गम्भीरगेहोपम—ग्रन्थार्धप्रचयप्रकाशनपरा सदृष्टिमोदावहा । तेषां क्षतिविनिर्जितामरगुरुप्रज्ञाश्रियां श्रेयसां, सूर्याणामनुभावतः शतमिदं व्याख्यातमेवं मया ॥ १ ॥” भ० ३४ श० ६ उ० । चतुस्त्रिंशशते एकेन्द्रियाः श्रेणिप्रक्रमेण प्रायः प्ररूपिताः, पञ्चविंशे तु त एव राशिप्रक्रमेण प्ररूप्यन्ते । भ० ३५ श० १ उ० । “व्याख्या शतस्यास्य कृता सकष्टं, टीकाऽल्पिका येन न चास्ति चूर्णितः । मन्दैकनेत्रो वत पश्यताद्वा, दृश्यान्त्यकष्टं कथमुद्यतोऽपि ॥ १ ॥” भ० ३५ श० १२ उ० । पञ्चविंशे शते संख्यापदैरेकेन्द्रियाः प्ररूपिताः षट्त्रिंशे तु तैरेव द्वीन्द्रियाः प्ररूप्यन्ते । भ० ३६ श० १ उ० ।

सव्वाए भगवईए अट्ठतीसं सतं सयाणं १३८ । उद्देसगाणं १६२५ भ० ४१ श० ।

आद्यानि द्वाविंशच्छ्रुतान्यविद्यमानावान्तरशतानि ३२ त्रयस्त्रिंशादिषु तु सप्तसु प्रत्येकमवान्तरशतानि द्वादश ८४, चत्वारिंशे त्वेकविंशतिः, २१ एकचत्वारिंशे तु नास्त्यवान्तरशतम् १, एतेषां च सर्वेषां मीलनेऽष्टविंशदधिकं शतानां शतं भवति । एवमुद्देशकपरिमाणमपि सर्वं शास्त्रमवलोक्यावसेयम्, तच्चैकोनविंशतिशतमपि पञ्चविंशत्यधिकानि । “इह शतेषु कियत्स्वपि वृत्तिकां, विहितवानहमस्मि सुशङ्कितः । विवृतिचूर्णिगिरां विरहाद्विदक्, कथमशङ्कमियत्यथवा पथि ? ॥ १ ॥” एकचत्वारिंशं शतं वृत्तितः परिसमाप्तम् ॥ ४१ ॥

अथ भगवत्या व्याख्याप्रवृत्त्याः

परिमाणाभिधित्तया गाथाभाह—

चुलसी य सयसहस्सा, पदाण पवरवरणाणदंसीहि ।

भावाभावमणता, पक्खा एत्थमंगम्मि ॥ १ ॥

‘चुलसी’त्यादि, चतुरशीतिः शतसहस्राणि पदानामत्राङ्गे इति सम्बन्धः । पदानि च विशिष्टसम्प्रदायगम्यानि, प्रवरणां वरं यज्ज्ञानं तेन पश्यन्तीत्येवंशीला ये ते प्रवरवरज्ञानदर्शिनस्तैः केवलिभिरित्यर्थः प्रवृत्तानीति योगः । इदमस्य सूत्रस्य स्वरूपमुक्तमर्थस्वरूपमाह—‘भावाभावमणत’ इति भाष्य-जीवादयः पदार्थाः अभावाच्च-त एवान्या-

पक्ष्या भावाभावाः , अथवा भावा—विधयः, अभावा—नि-
पेधाः प्राकृतत्वाच्चैतन् निर्देशः, अनन्ताः—अपरिमाणाः अथ-
वा—भावाभाववैधियभूतैरनन्तानि भावाभावानन्तानि चतु-
रशीतिः शतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि अत्र-प्रत्यक्षे पञ्चमे इत्य-
र्थः अङ्ग—प्रवचनपरमपुरुषावयव इति गार्थार्थः ॥ १ ॥

अथान्यमङ्गलार्थं संघं

समुद्ररूपकेण स्तुवन्नाह-

तवनियमविणयवेलो, जयति सदा नाणविमलविपुलजलो ।

हेतुसतविपुलवेगो, संघसमुद्रो गुणविसालो ॥ २ ॥

‘ तवे ’ त्यादि गाथा , तपानियमविनया एव वेला—
जलवृद्धिरवसरवृद्धिसाधर्म्याद्यस्य स तथा जयति—जत-
व्यजयेन विजयते सदा—सर्वदा ज्ञानमेव विमलं—निर्मलं
विपुलं—विस्तीर्णं जलं यस्य स तथा, अस्ति (अस्नाद्य)
त्वसाधर्म्यात्स तथा, हेतुशतानि—इष्टानिष्टार्थसाधननिराक-
रण्योल्लिङ्गशतानि तान्येव विपुलं—महान् वेगः—कल्लोलाव-
त्तादिरयो यस्य विवक्षितार्थक्षपसाधनसाधर्म्यात्स तथा
संघसमुद्रः—जिनप्रवचनोदधिगर्भीर्यसाधर्म्यात् , अथवा
साधर्म्यं साक्षादेवाह—गुणैः—गाम्भीर्यादिभिर्विशालो विस्ती-
र्णस्तद्बहुत्वाद्यः स तथेति गार्थार्थः ॥ २ ॥

णमो गोयमाईणं गणहराणं , णमो भगवईए वि-
वाहपन्नचीए, णमो दुवालसंगस्स गणिपिडगस्स ॥ (कुसुम)

“ कुम्भसुसंठियचलणा , अमिलियकोरंटवेटसंकासा ।

सुयदेवया भगवई, मम मतिमिं पणासेउ ॥ १ ॥ ”

पण्यतीए आयिमाणं अट्टएहं सयाणं दो दो उद्देसगा उ-
दिसिज्जंति णवरं चउत्थे सए पढमदिवसे अट्ट विंति-
यदिवसे दो उद्देसगा उदिसिज्जंति, णवरं णवमाओ स-
ताओ आरद्धं जावइयं जावइयं तावइयं तावइयं एकदि-
वसेणं उदिसिज्जंति, उक्कोसेणं सतं पि एगदिवसेणं म-
ज्झिमेणं दोहिं दिवसेहिं सतं, जहणेणं तिहिं दिवसेहिं
सतं एवं जाव वीसतिमं सतं, णवरं गोसालो एगदिवसेणं
उदिसिज्जंति । जदि ठिओ एगेण चेव आयंविसेणं
अणुसज्जिहति । अह ण ठितो आयंविसेणं छट्टेणं अ-
णुसवति, एकवीसवावीसतेवीसइमाइं सताइं एकेकदि-
वसेणं उदिसिज्जंति, चउवीसतिमं सयं दोहिं दिवसेहिं छ-
छ उद्देसगा, पंचवीसतिमं सयं दोहिं दिवसेहिं छ छ उ-
द्देसगा, वंधिसयाइ अट्टसयाइं एगेणं दिवसेणं सेट्टिसयाइं
वारस, एगेणं एगिदियमहाजुम्मसयाइं वारस, एगेणं एवं
वेदियाणं वारस, तेइदियाणं वारस, चउरिंदियाणं वारस,
एगेण अमिपिपंचिदियाणं वारस, सपिपंचिदियमहाजुम्म-
सयाइं एकवीसं एगदिवसेणं उदिसिज्जंति, रासीजुम्मसतं
एगदिवसेणं उदिसिज्जति । (सू० ८६६) ।

वियसियअग्निदकरा, नाभियतिमिग सुयाहिया देवी ।

मैज्झं पि देउ मेहं, बुहविबुहणमंसिया णिच्चं ॥ १ ॥
सुयदेवयाए पणमिमो, जिए पसाएण सिक्खियं णाणं ।
असं पवयणदेवी, संतिकरी तं नपंसामि ॥ २ ॥
सुयदेवयाए जक्खो, कुंभधरो वंभसंति वेरोट्टा ।
विज्जा य अंतहुंडी, देउ अविग्घं लिहंतस्स ॥ ३ ॥

इति श्री विवाहपण्यती पंचमं अंगं सम्मत्तं । भ० ।

यदुक्रमादाविह साधुयोधैः,

श्रीपञ्चमाङ्गोन्नतकुङ्जरोऽयम् ।

सुखादिगम्योऽस्तिवनि पूर्वगुर्वी,

प्रारभ्यते वृत्तिवर्गत्रिकेयम् ॥ १ ॥

समर्थितं तत्पटुबुद्धिसाधु-

साहायकात् केवलमत्र सन्तः ।

सद्बुद्धिदाय्याऽपगुणान् लुनन्तु,

सुखग्रहा येन भवत्यथैषा ॥ २ ॥

चान्द्रे कुलं सद्भक्तकलपं,

महादुमो धर्मफलप्रदानात् ।

छायांनितः शस्तविशालशाखः,

श्रीवर्द्धमानो मुनिनायकोऽभूत् ॥ ३ ॥

तत्पुष्पकल्पौ विलसद्भिहार-

सद्बन्धसम्पूर्णदिशौ समन्तात् ।

वभूवतुः शिष्यवरावनीच-

वृत्ती श्रुतज्ञानपरागवन्तौ ॥ ४ ॥

एकस्तयोः सूरिवरो जिनेश्वरः,

ख्यातस्तथाऽन्यो भुवि बुद्धिसागरः ।

तयोर्विनेयेन विबुद्धिनाऽप्यलं,

वृत्तिः कृतैषाऽभयदेवसूरिणा ॥ ५ ॥

तयोरेव विनेयानां, तत्पदे चानुकुर्वताम् ।

श्रीमतां जिनचन्द्राख्य—सत्प्रभूणां नियोगतः ॥ ६ ॥

श्रीमज्जिनेश्वराचार्य—शिष्याणां गुणशालिनाम् ।

जिनभद्रमुनीन्द्राणा—मस्माकं चाङ्घ्रिसेविनः ॥ ७ ॥

यशश्चन्द्रगणगाढ—साहाय्यात्सिद्धिमागता ।

परित्यक्तान्यकृत्यस्य, युक्तायुक्तविवेकिनः ॥ ८ ॥ युग्मम् ।

शास्त्रार्थनिर्णयसुसौरभलम्पटस्य,

विद्वन्मधुव्रतगणस्य सदैव सेव्यः ।

श्रीनिर्वृताख्यकुलसन्नदपद्मकल्पः,

श्रीद्रोणसूरिरनवद्ययशःपरागः ॥ ९ ॥

शोधितवान् वृत्तिमिमां,

युक्ता विदुषां महासमूहेन ।

शास्त्रार्थनिष्कनिकपण—

कपपट्टककल्पबुद्धीनाम् ॥ १० ॥

विशोधिता तावदियं सुधीभि—

स्तथापि दोषाः किल सम्भवन्ति ।

मन्मोहतस्तांश्च विहाय सद्भि—

स्तद्ग्राह्यमाप्ताभिमतं यदस्याम् ॥ ११ ॥

यद्वाप्तं मया पुण्यं, वृत्ताविह शुभाशयान् ।

मोहादवृत्तिजमन्यच्च, तेनागो मे विशुध्यतात् ॥ १२ ॥ भ० ।

१—अन्यकृता इवेमा गाथा इति । प्रतीयते—२—मन्यलेखनकृतकृतानि ।

अस्याः करणव्याख्या, श्रुतिलेखनपूजनादिषु यथार्हम् ।
दायिकसुतमाग्निक्यः, प्रयितवानस्मदादिजनान् ॥ १४ ॥
अष्टाविंशतियुक्ते, वर्षमहस्रं शतन चाभ्यधिके ।
अणदिलयाटकनगरे, कृतयमच्छुप्तधनिवसतो ॥ १५ ॥
अष्टादशसहस्राणि, पद शतान्यथ षोडश ।
इत्येव मानमेतस्याः, श्लोकमानेन निश्चितम् ॥ १६ ॥
ग्रन्थसंख्या (१८६१६) भ० टी० ।

विवाहपन्नतीए एकाशीति महाजुम्मसया पणत्ता ।
(सू० ८१ ×)

‘विवाहपन्नतीए’ ति व्याख्याप्रज्ञप्तौ एकाशीतिमहाजुग्म-
शनानि प्रज्ञप्तानि । इह च शतशब्देनाध्ययनान्युच्यन्ते, तानि
कृतयुग्मादिलक्षणगणविशेषविचाररूपानि, अत्रान्तराध्य-
यनस्वभावानि तदवगमावगम्यानीति । स० ८१ सम० ।

विवाहपन्नतीए णं भगवतीए चउरासीइं पयसहस्सा प-
दग्गेणं पणत्ता । (सू० ८४ +)

व्याख्याप्रज्ञप्त्यां-भगवत्यां चतुर्शीतिः पदसहस्राणि पदा-
ग्रेण-पदपरिमाणेन, इह च यत्रार्थोपलब्धिस्तत्पदं मतान्तरेण
तु अष्टादशपदसहस्रपरिमाणत्वादाचारस्य, एतद्विगुण-
त्वाच्च शेषाङ्गानां व्याख्याप्रज्ञप्तिर्द्वे लक्षे अष्टाशीतिः सहस्रा-
णि पदानां भवन्तीति । तथा चतुर्शीतिर्नाशकुमारावासल-
क्षणि, चतुश्चत्वारिंशतो दक्षिणायां, चत्वारिंशतश्चोत्तरायां
भावादिति । स० ८४ सम० ।

विवाहप्रज्ञप्तिविषयः—

से किं तं वियाहे ?, वियाहे णं ससमया विआहिज्जंति
परसमया विआहिज्जंति ससमयपरसमया विआहिज्जंति ।
जीवा विआहिज्जंति अजीवा विआहिज्जंति जीवाजी-
वा विआहिज्जंति । लोगे विआहिज्जई, अलंए विआहि-
ज्जई, लोगालोगे विआहिज्जई । वियाहे णं नाणावि-
हसुरनरिंदरायरिसिविविहसंसइअपुच्छियाणं जिणेणं वि-
त्थरेण भासियाणं दव्वगुणखेत्तकालपज्जपदेसपरिणाम-
जहच्छिट्ठिअभावअणुगमनिकखेवणयप्पमाणुनिउणोवक्क-
मविविहप्पकारपगडपयासियाणं लोगालोगपयासियाणं सं-
सारसमुद्वंदउत्तरणसमत्थाणं सुरवइसंपूजियाणं भवियज-
णपयहिययाभिनेंदियाणं तमरयविद्धंसणाणं सुदिट्ठदीवभू-
यईहामतिबुद्धिवद्वणाणं छत्तीसमहस्समणूणाणं वागर-
णाणं दंमणाओ सुयत्थवहुविहप्पगारा सीसहियत्था य गु-
णमहत्था, वियाहस्म णं परित्ता वायण, संखेज्जा अणुओग-
दाग, संखेज्जाओ पडिवत्तीओ, संखेज्जा वेढा, संखेज्जा सि-
लंगा, संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ । से णं अंगट्ठणाए पंचमे
अंगे एगे सुयकसंधे, एगे साइरेगे अज्झयणसते दस उदेसग-
सहस्साइं, दस समुदसगसहस्साइं, छत्तीसं वागरणसहस्साइं,
चउरासीई पयसहस्साइं पयग्गेणं पणत्ता । संखेज्जाइं अ-

क्खराइं, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परित्ता तसा, अणं-
ता धावरा सामया कडा खिवद्धा णिकाइया जिणपणत्ता
भावा आघविज्जंति पणविज्जंति परुविज्जंति निदंसिज्जं-
ति उवदंसिज्जंति । से एवं आया से एवं णाया एवं वि-
एणाया एवं चरणकरणपरुवणया आघविज्जंति । से
त्तं वियाहे ॥ ५ ॥ (सू० १४०)

‘से किं तं वियाहे’ इत्यादि, अथ केयं व्याख्या ?, व्याख्यायन्ते
आर्था यस्यां सा व्याख्या । ‘वियाहे’ इति च पुंलिङ्गनिर्देशः
प्राकृतत्वात्, ‘वियाहे णं’ ति व्याख्यया व्याख्यायां वा स-
समया इत्यादीनि नव पदानि सूत्रकृतवर्णके व्याख्यातत्वा-
दिह कण्ठस्थानि, ‘वियाहे ण’ मित्यादि नानाविधैः सुरैः
नरेन्द्रैः राजर्षिभिश्च ‘विविहसंसइय’ ति विविधसंशयितैः—
विविधसंशयवद्भिः पृष्ठानि यानि तानि तथा तेषां नानावि-
धसुरनरेन्द्रगजजम्बुपिविविधसंशयिनपृष्ठानां व्याकरणानां
पदविंशत्सहस्राणां दर्शनात् श्रुतार्था व्याख्यायन्त इति
पूर्वापरं वाक्यसम्बन्धः । पुनः किंभूतानां व्या-
करणानाम् ?, जिनेनेति भगवता महावीरेण ‘वित्थरेण
भासियाणं’ विस्तरेण भणितानामित्यर्थः, पुनः किंभूता-
नाम् ?, ‘दव्वे’ त्यादि, द्रव्यगुणक्षेत्रकालपर्यवप्रदेशपरिणा-
माऽवस्थायथाऽस्तिभावाऽणुगमनिकेपनयप्रमाणसुनिपुणोप-
क्रमैर्विविधैः प्रकारैः प्रकटः प्रदर्शितो यैर्व्याकरणैस्तानि
तथा तेषां, तत्र द्रव्याणि--धर्मास्तिकायादीनि गुणा-ज्ञा-
नवर्णादयः क्षेत्रमाकाशं कालः-समायादिः पर्यवाः-स्वपर-
भेदभिन्ना धर्माः, अथवा-कालकृता अवस्था--नवपुरा-
णादयः पर्यवाः--प्रदेशा निरंशावयवाः परिणामा-अवस्था-
तोऽवस्थान्तरगमनानि यथा-येन प्रकारेणास्तिभावः—
अस्तित्वं सत्ता यथास्तिभावं अनुगमः संहितादिव्याख्या-
नप्रकाररूपः उद्देशनिर्देशनिर्गमादिद्वारकलापात्मको वा नि-
क्षेपो—नामस्थापनाद्रव्यभावेर्वस्तुनो न्यासः नयप्रमाणं न-
या—नैगमादयः सप्त द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकभेदात् ज्ञानन-
यक्रियानयभेदान्निश्चयव्यवहारभेदाद्वा द्वौ ते एव तावेव-
वा प्रमाणं वस्तुनस्वपरिच्छेदने नयप्रमाणं, तथा सुनिपुणः—
सुसूक्ष्मः सुनिपुणो वा सुष्ठु निश्चितगुण उपक्रमः-आनु—
पूर्व्यादिः विविधप्रकारता चैषां भेदभणनत एवोपदर्शित-
ति । पुनः किंभूतानां व्याकरणानां, लोकालोकौ प्रकाशितौ
येषु तानि तथा तेषां, तथा—‘संसारसमुद्वंदउत्तरणसम-
त्थाणं’ ति संसारसमुद्रस्य रुन्दस्य-विस्तीर्णस्य उत्तरणे-
तारणे समर्थानामित्यर्थः, अत एव सुरपतिसम्पूजितानां
प्रच्छकनिर्णायकपूजनात् सूक्तत्वेन श्लाघितत्वाद्वा, तथा ‘भ-
वियजणपयहिययाभिनेंदियाणं’ ति भव्यजनानां-भव्यप्रा-
णिनां प्रजा-लोको भव्यजनप्रजा भव्यजनपदो वा तस्या-
स्तस्य वा हृदयैश्चित्तरभिनन्दितानामनुमोदितानामिति वि-
ग्रहः, तथा तमोरजसी-अज्ञानपातके विध्वंसयति-नाश-
यति यत्तत्तमोरजोविध्वंसं तच्च तद् ज्ञानं च तमोरजोवि-
ध्वंसज्ञानं तेन सुष्ठु दृष्टानि निर्णीतानि यानि तानि तथा
अत एव तानि च तानि दीपभूतानि चेति, अत एव
तानि ईहामतिबुद्धिवर्द्धनानि चेति तेषां तमोरजोविध्वंस-
ज्ञानसुदृष्टदीपभूतहामतिबुद्धिवर्द्धनानाम्, तत्र ईह-वितर्को

मतिः-अवायोःनिश्चय इत्यर्थः बुद्धिः-श्रौतपत्तिक्यादिचतुर्वि-
धेति, अथवा-तमोरजोविध्वंसनानामिति पृथगेव पदं पाठा-
न्तरण सुदृष्टदीपभूतानामिति च, तथा 'छुत्तीससहस्रमण्य-
याणं' इति अन्यूनकानि पदत्रिंशत् सहस्राणि येषां तानि त-
था, इह मकारोऽन्यथा पदनिपातश्च प्राकृतत्वादनवद्य इति,
'वागरण्ये' इति व्याक्रियन्ते प्रश्नान्तरमुत्तरतयाऽभिधीयन्ते
निर्णायकेन यानि तानि व्याकरणानि तेषां दर्शनात्-प्र-
काशनादुपनिबन्धनादित्यर्थः । अथवा-तेषां दर्शनाः, उपदर्श-
का इत्यर्थः । क इत्याह- 'सुनत्थवहुविहप्पयारे' इति श्रुत-
विषया-अर्थाः श्रुतार्थाः; अभिलाष्यार्थविशेषा इत्यर्थः, श्रुता
वा आकर्णिता जिनसकाशे गणधरेण ये अर्थास्ते श्रुतार्थाः,
अथवा-श्रुतमिति सूत्रम्, अर्था-निर्युक्त्यादय इति श्रुतार्था-
स्तं च ते बहुविधप्रकाराश्चेति विग्रहः, श्रुतार्थानां वा बहवो
विधाः-प्रकारा इति विग्रहः । किमर्थं ते व्याख्यायन्ते?, इत्याह-
शिष्यहितार्थाय-शिष्याणां हितमनर्थप्रतिघातार्थप्राप्तिरूपं त-
देवार्थः प्रार्थ्यमानत्वात्तस्य तस्मै इति । किंभूतास्ते?, अत आ-
ह-गुणहस्ता गुण एवार्थप्राप्त्यादिलक्षणो हस्त इव हस्तः प्र-
धानावयवो येषां ते तथा 'वियाहस्से' इत्यादि तु निगमना-
न्तं सूत्रसिद्धं, नवरं शतमिहाध्ययनस्य संज्ञा चतुरशीतिः
पदसहस्राणि पदात्रेति समवायापेक्षया द्विगुणताया
इहानाश्रयणादन्यथा तद्विगुणत्वे द्वे लक्षे अष्टाशीतिः सह-
स्राणि च भवन्तीति । स० १४१ सम० ।

विवाहिय-विवाहित-त्रि० । संजातविवाहे, आ० म० १ अ० ।
स्था० ।

विविण-विपिन-न० । वने, ध० २ अधि० ।

विविणकम्म-विपिनकम्मन्-न० । छिन्नाच्छिन्नवनपत्रपुष्प-
फलकन्दमूलतृणकाष्ठकम्बावंशादिविक्रये कणदलपेषणे, व-
नकच्छादिकरणे च । विपिनं-वनं तत्कर्म छिन्नाच्छिन्नव-
नपत्रपुष्पफलकन्दमूलतृणकाष्ठकम्बावंशादिविक्रयः कणदल-
पेषणं वनकच्छादिकरणं च । यतः- "छिन्नाच्छिन्नवनपत्र-
प्रसूनफलविक्रयः । कणानां दलनोपेपा-द्वृत्तिश्च वनजीविका
॥ १ ॥" इति । अस्यां च वनस्पतेस्तदाश्रितव्रसादेश्च घात-
सम्भव इति दापः २ । ध० २ अधि० ।

विविक्त-विविक्त-त्रि० । स्त्रीपशुपण्डकविवर्जिते, सूत्र० १ श्रु०
२ अ० २ उ० । स्त्र्यादिरहितोपाश्रये, उक्त० ३२ अ० । आचा०
बृ० । प्रश्न० । पृथग्भूते त्यक्त, आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।
रहस्यभूते, दशा० ५ अ० । आ० म० । एकान्तसंविग्ने, व्य०
४ उ० ।

विविक्तचरिया-विविक्तचर्या-स्त्री० । पशुपण्डककुशीलवर्जि-
तानवद्याश्रयाश्रयणं, पञ्चा० १६ विव० ।

अधुना विविक्तचर्या सा पुनरियम्-

आरामुज्जाणादिषु, थीपसुपंडगविवाजिएसु (जं) ठाणं ।

फलगादीण य गहणं, तह भणियं एसणिज्जाणं ॥ १ ॥

गता विविक्तचर्या । दश० १ अ० ।

चूलिअं तु पक्खामि, सुअं केवलिभासिअं ।

जं सुणिचु सुपुण्णाणं, धम्मे उप्पज्जए मई ॥ १ ॥

अणुसोअपडिअवहु-जणम्मि पडिसोअलदलक्खेणं ।

पडिसोअमेव अप्पा, दायव्वो होउ कामेणं ॥ २ ॥

अणुसोअसुहो लोओ, पडिसोओ आसवो सुविहिआणं ।

अणुसोओ संसारो, पडिसोओ तस्स उत्तारो ॥ ३ ॥

तम्हा आयारपर-कमेण संवरसमाहिबहुलेणं ।

चरिआ गुणा अ नियमा, अ हुंति साहूण दडुव्वा ॥ ४ ॥

चूडां तु प्रवक्ष्यामि-चूडां-प्राग्व्यावर्णितशब्दार्थां तुश-
ब्दविशेषितां भावचूडां प्रवक्ष्यामीति-प्रकर्षणावसरप्राप्ता-
भिधानलक्षणेन कथयामि, श्रुतं-केवलिभाषितमिति.
इयं हि चूडा श्रुतं-श्रुतज्ञानं वर्त्तते, कारणं कार्योपचा-
रात्, एतच्च केवलभाषितम्-अनन्तरमेव केवलिना प्ररू-
पितमिति सफलं विशेषणम् । एवं च वृद्धवादः-कथा-
चिदाय्याऽसहिष्णुः कुरगडुकप्रायः संयतश्चातुर्मासिकादा-
बुपवासं कारितः, स तदाराधनया मृत एव । ऋषिष्वा-
तिकाऽहमित्युद्धिन्ना सा तीर्थकरं पृच्छामीति, गुणावर्जि-
तदेवतया नीता श्रीसीमन्धरस्वामिसमीपम्, पृष्टो भगवान् .
अदुष्टचित्ताऽघातिकेत्यभिधाय भगवन्तमां चूडां ग्राहितेति ।
इदमेव विशेष्यते-यच्छ्रुतेति-यच्छ्रुत्वा-आकर्ण्य सुपु-
ण्यानां-कुशलानुबन्धिपुण्ययुक्तानां प्राणिनां धर्मे-अचि-
न्त्यचिन्तामार्णकलेप चारित्रधर्मे उत्पद्यते मतिः--संजायते
भावतः श्रद्धा । अनेन चारित्रं-चारित्रवीजं चोपजायत
इत्येतदुक्तं भवतीति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ एतद्धि प्रतिज्ञासूत्रम् .
इह चाध्ययने चर्यागुणा अभिधेयाः, तत्प्रवृत्तौ मूलपादभू-
तमिदमाह-अनुस्मृतः प्रस्थित-नदीपूरप्रवाहपतितकाष्ठ --
वद् विषयकुमागद्व्यक्रियानुकूल्येन प्रवृत्ते बहुजेन तथा-
विधाभ्यासात् प्रभूतलोके तथा प्रस्थानेनोदाधिगमिनि .
किमित्याह-प्रतिस्मृतोलब्धलक्षणेन द्रव्यतस्तस्यामेव नद्यां
कथञ्चिदेवतानियोगात्प्रतीपस्मृतः प्राप्तलक्षणे, भावतस्तु वि-
षयादिवैपरीत्यात्कथञ्चिद्वाप्तसंयमलक्षणेन प्रतिस्मृत एव-
दुरपाकरणीयमप्यपाकृत्य विषयादिसंयमलक्ष्याभिमुखमेव
आत्मा-जीवो दातव्यः-प्रवर्त्तयितव्यो भवितुकामेन-सं-
सारसमुद्रपरिहारेण मुक्ततया भवितुकामेन साधुना, न
क्षुद्रजनाचरितान्युदाहरणीकृत्यासन्मार्गप्रवणं चेताऽपि क-
त्तव्यम्, अपि त्वागमैकप्रवणैव भवितव्यमिति ।

उक्तं च--

"निमित्तमासाद्य यदेव किञ्चन,

स्वधर्ममार्गं विसृजन्ति बालिशाः ।

तपःश्रुतज्ञानधनास्तु साधवो,

न यान्ति कृच्छ्रे परमेऽपि विक्रियाम् ॥ १ ॥

तथा--

कपालमादाय विपन्नवाससा,

वरं द्विपद्वेश्मसमृद्धिरीक्षिता ।

विहाय लज्जां न तु धर्मवैशेषे,

सुखेन्द्रता (सा) येऽपि समाहितं मनः ॥ २ ॥

तथा--

पापं समाचरति वीतघृणो जघन्यः,

प्राप्यापदं सघृण एव विमध्यबुद्धिः ।

प्राणाययेऽपि न तु साधुजनः स्ववृत्तं,

वेलां समुद्र इव लङ्घयितुं समर्थः ॥ ३ ॥

इत्यलं प्रसङ्गेनेति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ अधिकृतमेव स्पष्टयन्नाह-अनुस्रोतःसुखो लोकः—उदकनिम्नाभिसर्पणवत् प्रवृत्त्याऽनुकूलविषयादिसुखो लोकः, कर्मगुहत्वात्, प्रतिस्रोत एव-तस्माद्विपरीतः आश्रयः—इन्द्रियजयादिरूपः परमार्थपेशलः कायवाङ्मनोव्यापारः आश्रयो वा—व्रतग्रहणादिरूपः सुविहितानां-साधूनाम्, उभयफलमाह-अनुस्रोतः संसारः-शब्दाद्विषयानुकूल्यं संसार एव, कारणं कार्यापचारात्, यथा-विषं-मृत्युः, दधि-त्रयुषी, प्रत्यक्षो-ज्वरः, प्रतिस्रोतः-उत्कलक्षणः, तस्येति पञ्चम्यर्थे पृष्टी 'सुपां सुपो भवन्ती'ति वचनात्, तस्मात्-संसाराद् उत्तारः-उत्तरणमुत्तारः, हेतौ फलोपचारात् यथाऽऽयुर्वृत्तं तदुल्लान्वयति षर्जन्य इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ यस्मादेतदेवमनन्तरोदितं तस्मात् आचारपराकमेणेति—आचारे—ज्ञानादौ पराकमः—प्रवृत्तिवलं यस्य स तथाविध इति, गमकत्वाद्वहुव्रीहिः, तेनैवंभूतेन साधुना 'संवरसमाधिवहुलेने'ति संवरे-इन्द्रियादिविषये समाधिः—अनाकुलत्वं बहुलं-प्रभूतं यस्य स इति, समाप्तः पूर्ववत्, तेनैवंविधेन सता अप्रतिपाताय विशुद्धये च, किमित्याह-चर्या-भिजुभावसाधनी बाह्याऽनियतवासादिरूपा गुणाश्च—मूलगुणात्तरगुणरूपाः नियमाश्च—उत्तरगुणानामेव पिण्डविशुद्ध्यादीनां स्वकालासेवननियोगाः भवन्ति साधूनां द्रष्टव्या इत्येते चर्यादयः साधूनां द्रष्टव्या भवन्ति, सम्यग्ज्ञानासेवनप्ररूपणारूपेणेति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ दश० २ च० ।

गि(हिणो)हीण वेआवडिअं न कुजा,

ऽभिवायणं वंदणपूअणं वा ।

असंक्लिद्धेहि समं वसिजा ,

मुणी चरित्तस्स जओ न हाणी ॥ ६ ॥

इयं साधूनां विहारचर्येति सूत्रस्पर्शनमाह—

द्वं शरीरभविओ, भावेण य संजओ इहं तस्स ।

उग्गहिआ पग्गहिआ, विहारचरिया मुणेअवा ॥३६८॥

साधूनां विहारचर्याऽधिकृतेति साधुरुच्यते, स च द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र 'द्रव्य' इति द्वारपरामर्शः, 'शरीरभ-व्य' इति मध्यमभेदत्वादागमनोआगमनशरीरभव्यशरीर-तद्व्यतिरिक्तद्रव्यसाधूपलक्षणमेतत्, 'भावेन चेति' द्वारप-रामर्शः, स एव 'संयत' इति संयतगुणसंवेदको भावसाधुः । इह अध्ययने तस्य—भावसाधोः अवगृही-ता—उद्यानारामादिनिवासाद्यनियता प्रगृहीता—तत्रापि विशिष्टाभिग्रहरूपा उत्कुटुकासनादिविहारचर्या मन्तव्या—शोद्धयेति गाथार्थः ।

सा चेयमिति सूत्रस्पर्शनाह—

अणिएअं पडिरिक्कं, अस्सायं सा मुआणिअं उंछं ।

अप्पोवही अकलहो, विहारचरिआ इसिपसत्था ॥३६९॥

व्याख्या सूत्रवदवसेया । अवयवक्रमस्तु गाथाभङ्गभयाद्, अर्थतस्तु सूत्रोपन्यासवद् द्रष्टव्य इति । 'विहारचर्या ऋषीणां प्रशस्ता' इत्युक्तं तद्विशेषोपदर्शनायाह—'आकीर्णावमा-

नविर्वजना च 'विहारचर्या ऋषीणां प्रशस्त' इति, तत्राकीर्ण-राजकुलसंखड्यादि अवमानं-स्वपन्नपरपन्नप्राभृत्यजं लोका-बहुमानादि, अस्य विवर्जना, आकीर्ण-हस्तपादादिलूपादो-पात् अवमाने-अलाभाऽऽधाकर्मदिदोषादिति । तथा उत्सन्नदृष्टाहृतं प्राय उपलब्धमुपनीतम् 'उत्सन्नशब्दः प्रायो वृत्तौ वर्तते यथा—“ देवा आसन्नं सायं वेयं वेपंति ” किमेत-दित्याह-भक्तपानम्-ओदनारनालादि इदं चात्सन्नदृष्टाहृतं यत्रोपयोगः शुद्ध्यति, त्रिगृहान्तरादाहृत इत्यर्थः, ' भिक्ष-ग्गाही एग—तथ कुणइ वीओ य दोसुमुवओग ” मिति वच-नादित्येवंभूतमुत्सन्नं दृष्टाहृतं भक्तपानमृषीणां प्रशस्तमिति योगः।(दश०)उपदेशाधिकार एवाह-गृहिणो गृहस्थस्य वैया-वृत्यं गृहिभावोपकाराय तत्कर्मस्वात्मनो व्यावृत्तभावं न कु-र्यात् स्वपरोभयाश्रयःसमायोजनदोषात्, तथा अभिवादनं-वाङ्मनस्काररूपं वन्दनं-कायप्रणामलक्षणं पूजनं वा वस्त्रा-दिभिः स्मभ्यर्चनं वा गृहिणो न कुर्यात्, उक्तदोषप्रसङ्गा-देव तथैतदोषपरिहारायैवासंक्लिष्टगृहिवैयावृत्याकरणसं-क्लेशरहितैः साधुभिः समं वसेन्मुनिः चारित्रस्य—मूलगुणा-दिलक्षणस्य यतो—येभ्यः साधुभ्यः सकाशात् हानिः, संवासतस्तदक्षत्यानुमोदनादिनेत्यनागतविषयं चेदं सूत्रं प्र-णयनकाले संक्लिष्टसाध्वभावादिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥

ण या लभेज्जा निउणं सहायं,

गुणाहिअं वा गुणओ समं वा ।

इकोऽवि पावाइं विवज्जयंतो,

विहरिज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥ १० ॥

संवच्छरं वाऽवि परं पमाणं,

वीअं च वासं न तहिं वसिजा ।

सुत्तस्स मग्गेण चरिज्ज भिक्खु ,

सुत्तस्स अत्थो जह आणवेइ ॥ ११ ॥

जो पुव्वरत्तावररत्तकाले,

संपेहए अप्पगमप्पगेणं ।

किं मे कडं किं च मे किच्चसेसं,

किं सकणिज्जं न समायरामि ? ॥ १२ ॥

किं मे परो पासइ किं च अप्पा,

किं वाऽहं खलिअं न विवज्जयामि ।

इच्चेव सम्मं अणुपासमाणो,

अणागयं नो पडिवंध कुज्जा ॥ १३ ॥

जत्थेव पासे कइ दुप्पउत्तं,

काएण वाया अदु माणसेणं ।

तत्थेव धीरो पडिसाहरिज्जा,

आइन्नओ खिप्पमिव कखलीणं ॥ १४ ॥

जस्सेरिसा जोगजिइदिअस्स,

धिईमओ सप्पुरिसस्स निच्चं ।

तमाहु लोए पडिबुद्धजीवी,

सो जीअइ संजमजीविएणं ॥ १५ ॥

असंक्लिष्टैः समं वसेदियुक्तमत्र विशेषमाह—कालदोषाद् न यदि लभेत—न यदि कथंचिद् प्राप्नुयान् नि-
पुणं—संयमानुष्ठानकुशलं सहायं—परलोकसाधनाद्वितीयं,
किंविशिष्टमित्याह—गुणाधिकं वा—ज्ञानादिगुणात्कटं वा,
गुणतः समं वा, तृतीयार्थे पञ्चमी गुणैस्तुल्यं वा,
वाशब्दाद्वितीयं जात्यकाञ्चनकल्पे विनीतं वा । ततः
किमित्याह—एकोऽपि संहननादियुक्तः पापानि—पापकार-
णान्यसदनुष्ठानानि विवर्जयन्—विविधमनैकैः प्रकारैः सू-
त्राङ्कैः परिहरन् विहरन्दुचितविहारणं कामपु—इच्छाका-
मादिषु असंयमानः—सङ्गमगच्छन्कोऽपि विहरेत्, न तु
पार्श्वस्थादिपापमित्रसङ्गं कुर्यात्, तस्य दुष्टत्वात् । तथा
चान्यैरप्युक्तम्—

“वरं विदुर्न सह पन्नगैर्भवेच्छठान्मभिर्वा रिपुभिः सहोपितुम् ।
अधर्मयुक्तेष्वपलैरपण्डितैर्न पापमित्रैः सह वर्तितुं क्षमम् ॥१॥
इहैव हन्युर्भुजगा हि रोपिताः धृतास्यश्छिद्रमवेक्ष्य चारयः ।
असत्प्रवृत्तन जनेन संगतः, परत्र चैवह च हन्यते जनः ॥२॥”

तथा

परलोकविरुद्धानि, कुर्वाणं दूतस्यजेत् ।

आत्मानं योऽभिसंयच्छेत्, सोऽन्यस्मै स्यात्कथं हितः ? ॥ ३ ॥

तथा—

ब्रह्महत्या सुरापानं, स्तेयं गुर्वङ्गनागमः ।

महान्ति पातकान्याहु—रेभिश्च सह संगमम् ॥ ४ ॥ ”

इत्यलं प्रसङ्गेनेति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ विहारकालमानमाह—
संवत्सरं वापि—अत्र संवत्सरशब्देन वर्षासु चातुर्मासिको
व्येष्टावग्रह उच्यते । तमपि, अपिशब्दान्मासमपि, परं प्र-
माणं—वर्षाश्रुत्युद्धयोरुद्धमेकत्र नित्यासकालमानमतत्,
द्वितीयं च वर्षम्—चशब्दस्य व्यवहित उपन्यासः, द्वि-
तीयं वर्षं वर्षासु—चशब्दान्मासं च ऋतुवद्धे न तत्र-क्षेत्र
वसेत्, यत्रैको वर्षाकलपो मासकल्पश्च कृतः, अपि तु
सङ्गदोषाद् द्वितीयं तृतीयं च परिहृत्य वर्षादिकालं तत-
स्तत्र वसेदित्यर्थः, सर्वथा । किं बहुना ?, सर्वत्रैव सूत्र-
स्य मार्गेण चरेद्भिक्षुः—आगमादेशेन वर्त्तेतेति भावः । त-
त्रापि नौघत एव यथा श्रुतग्राही स्यात् अपि तु सूत्रस्य
अर्थः—पूर्वापराविरोधितन्त्रयुक्तिवटितः पारमार्थिकोत्सर्गा-
पवादगर्भा यथा आह्लापयति—नियुङ्क्ते तथा वर्त्तेत, ना-
न्यथा । यथेहापवादतो नित्यवासेऽपि वसतावेव प्रतिमा-
सादि साधूनां संस्तारगोचरादिपरिवर्त्तेन, नान्यथा, शुद्धा-
पवादयोगादित्येवं वन्दनप्रतिक्रमणादिष्वपि तदर्थं प्रत्यु-
पेक्षेणानुष्ठानेन वर्त्तेत, न तु तथाविधलोकहेर्या तं परि-
त्यजेत्, तदाशान्तनाप्रसङ्गादिति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ एवं विवि-
क्तचर्यावतोऽसीदन्गुणोपायमाह—यः साधुः पूर्वोक्तापरा-
रात्रिकाले, रात्रौ, प्रथमचरमयोः प्रहयोरित्यर्थः, संप्रेक्षते
सूत्रोपायोगनीत्या आत्मानं कर्मभूतमात्मनैव करणभूतेन ।
कथमित्याह—किं मे कृतमिति—छान्दसत्वात्तृतीयार्थं
पृष्टी । किं मया कृतं शक्यनुरूपं तपश्चरणादियोगस्य ?, किं
च मम कृत्यशेषं—कृतेव्यशेषमुचितम् ?, किं शक्यं ययोऽ-
वस्थानुरूपं वैयावृत्त्यादं न समाचरामि न करोमि?, तदकर-
णं हि तत्कालनाश इति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ तथा—किं मम
स्खलितं परः—स्वपक्षपरपक्षज्ञानं पश्यति ?, किं वाऽऽ

त्मा कचिन्मनाक् संवगापन्नः ?, किं वाऽहमोघत एव
स्खलितं न विवर्जयामि, इत्येवं सम्यगनुपश्यन् अनेनैव
प्रकारेण स्खलितं ज्ञात्वा सम्यग्—आगमोक्तेन विधिना भू-
यः पश्यन् अनागतं न प्रतिबन्धं कुर्यात्—आगामिकाल-
धिपयं नासंयमप्रतिबन्धं करोतीति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ क-
थमित्याह—यत्रैव पश्यन्—यत्रैव पश्यन्त्युक्तवपगात्मदर्श-
नद्वारेण कचिन्—संयमस्थानावसरे धर्मोपाधप्रत्युपेक्षणादीं
दुष्टप्रयुक्तं—दुर्व्यवस्थितमात्मानाम्नां प्रातः गम्यते, केनत्याह—
कारणं वाचा, तथा मानसेनेति, मन एव मानसः, करण-
त्रयेणेत्यर्थः । तत्रैव—तस्मिन्नेव संयमस्थानावसरे धीरो—बु-
द्धिमान् प्रतिसंहरन्—प्रतिसंहरति य आत्मानः सम्यग्
विधिं प्रतिपद्यत इत्यर्थः । निदर्शनमाह—आकीर्णो जवादि-
भिर्गुणैः, जात्योऽथ इति गम्यते असाधारणविशेषणान् ।
तच्चदम्—क्षिप्रमिव खलितं—शीघ्रं कविकामिव, यथा जा-
त्योऽथ नियमितगमननिमित्तं शीघ्रं खलितं प्रतिपद्यते,
एवं यो दुष्टप्रयोगान्गोचरेण खलितकल्पं सम्यग् विधिम्,
एतावतांऽंशन दृष्टान्त इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ यः पूर्वगत्र-
त्यधिकारोपसंहागयाह—यस्य साधोः ईदृशाः—स्वहिता-
लोचनप्रवृत्तिरूपा योगा—मनोवाक्कायव्यापारा जितेन्द्र-
यस्य—वशीकृतस्पर्शनादीन्द्रियकलापस्य धृतिमतः—सं-
यमे सधृतिकस्य सत्पुरुषस्य—प्रमादजयान्महापुरुष-
स्य नित्यं—सर्वकालं सामायिकप्रतिपत्तेरारब्ध्याऽऽमर-
णान्तम् ‘ तमाहुर्लोके प्रतिबुद्धजीविने ’ तमेवंभूते
साधुमाहुः—अभिदधति विद्वांसः लोके—प्राणिसंघाते
प्रतिबुद्धजीविने—प्रमादनिद्रादिरहितजीवनशीले, स—एवंगुण-
युक्तः सन् जीवति संयमजीविनेन कुशलाभिसंधिभा-
वात् सर्वथा संयमप्रधानेन जीविनेनेति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥
दश० २ चू० ।

विविक्तजीवि (ग्)—विविक्तजीविन्—त्रि० । विविक्तं स्त्रीप-
शुपण्डकसमन्वितशय्यादिरहितमसंक्लिष्टं जीवितुं शीलम-
स्यति विविक्तजीवी । स्यादिसंस्कृतासनादिवर्जनतो जीवन-
शीले, भ० ६ श० ३३ उ० ।

विविक्तमउअ—विविक्तमृदुक—त्रि० । दोषवियुक्तं, लांकान्तरा-
संकीर्णं वा कोमले, “ विविक्तमउअहिं मयणासणेहि ”
भ० ६ श० ३४ उ० ।

विविक्तवासवसहि—विविक्त्वावसवसति—स्त्री० । विविक्तानां-
निर्दोषाणां वासो—निवासो यस्यां, सा चासौ वसतिः । नि-
र्दोषजनावासे, प्रश्न० ३ संव० द्वार । तदन्यसाधुर्भी रहि-
तायां वसतौ च । दश० ८ अ० ।

विविक्तसयणासणसेवणया—विविक्तशयनासनसेवनता—स्त्री० ।
विविक्तानि स्याद्यसंस्कृतानि यानि शयनासनानि उपलब्ध-
त्वाद्गुणाश्रयश्च तेषां या सेवनता सा तथा । भ० १७ श० ३
उ० । स्त्रीपशुपण्डकादिरहितशयनासनानामासेवनायाम्,
उक्त० २६ अ० ।

तत्फलमाह—

विविक्तसयणामणसेवणयाए णं भंते ! जीवे किं ज-
णयइ ?, विविक्तसयणासणसेवणयाए णं चरित्तगुत्ति

जणयइ, चरित्तगुणे णं जीवे विविक्ताहारं दहचरित्ते एग-
न्तरं माकपभाषणदिग्ने अट्टविहकम्मगंठि निज्ज-
रेइ ॥ ३१ ॥

हे भदन्त ! विविक्तानि-स्त्रीपशुपण्डकवर्जितानि शयना-
सनानि-उपाश्रयस्थानानि यस्य स विविक्तशयनासनस्त-
स्य भावो विवक्तशयनासनता तथा स्त्रीपशुपण्डकादिरहि-
तस्थितनिवासमन्वेन जीवः किं जनयति ? । गुरुगृह-हे शि-
ष्य ! विविक्तशयनासनतया जीवश्चरित्रगुणि चारित्रस्य
गुणां जनयति, गुणवर्गिश्च जीवो विविक्ता-विकृत्यादिश-
रीरपुष्टिकारकीर्यवृद्ध्यादिकृद्गृह्णित आहारो यस्य स
विविक्ताहारस्तादृशः स्यात् । तथा दहं निश्चलं चरित्रं यस्य
स दहचरित्रः, पुनरत एव एकान्तन-निश्चयेन रक्त-आसक्तः
एकान्तगतः संयमन साधधानः स्यात् । तथा मोक्षभावेन
यत्नसा प्रतिपन्नः-आश्रितो मोक्षो मया साध्य इति बुद्धि-
मान क्षपणश्रेण प्रतिपद्याष्टविधकर्मग्रन्थि निर्जरयति-क्ष-
पयति । उक्तं २६ अ० ।

विविक्तानि (ण)-विविक्तेपिण-त्रि० । विविक्तं स्त्रीपशुपण्डका-
दिनगराहतं स्थानमपि तु शालमस्य । स्त्रीपशुपण्डकादि-
रहितस्थानस्य च । सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

विविदिषा-विविदिषा-स्त्री० । वेदितुमिच्छा विविदिषा ।
जिज्ञासापाम , पञ्चा० ४ विव० ।

विविद्धि-विबुद्धि-स्त्री० । उत्तरभाद्रपदनक्षत्राधिपतौ देवे,
स्था० ।

दो विविद्धी । (सूत्र० ६०+) । स्था० २ ठा० ३ उ० ।
विविह-विविध-त्रि० । अनेकप्रकारे, च० प्र० १८ पाहु० ।
आद्या० । सूत्र० । नि० चू० । दश० । प्रश्न० । पं० चू० ।
रा० । स० । नानाप्रकारे, आद्या० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० ।
जं० । विविधे, आ० म० १ अ० । स० । “ विविहतारू-
वोवचिया ” विविधैस्तारारूपैस्तारिकारूपैरुपचितानि तोर-
णेषु हि शोभार्थं तारिका निवध्यन्ते इति प्रतीतम् । जी०
३ प्रति० ४ अधि० । “ विविहदं संनवत्थगहियं वसे ” वि-
विधेदंशं पथ्यैगृहीतो वेपो येस्ते विविधेदंशे पथ्य-
गृहीतवेपाः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । “ विविहफलहरस-
णामियचित्तडाले, ” विविधफलभरेण सन्नामिताभ्यवन-
तीकृतानि चित्राणि विविधानि डालानि शाखा यस्य स
तथा । पञ्चा० १६ विव० । “ विविहमुत्तरोविगं ” विवि-
धा विविधविच्छिन्नचिकित्ता मुक्ता-मुक्ताफलानि अन्तरेति
अन्तराशब्दो गृहीतवीप्साऽपि सामर्थ्याद् वीप्सां गमयति
अन्तरा ‘ आरोविग्या ’ आरोपितानि यत्र तानि तथा ।
जी० ३ प्रति० ४ अधि० । “ विविहवाहिसयसमिकेयं ” इह
संनिकेतं स्थानम् । भ० ६ श० ३३ उ० ।

विविहकरणबुद्धि-विविधकरणबुद्धि-त्रि० । विविधचिकीर्षी,
प्रश्न० ५ आश्र० द्वार ।

विविहगर-विविधकर-पुं० । ३६ ऋषभदेवपुत्रे, कल्प० १
आध० ७ क्षण ।

विविहगुणतवोरय-विविधगुणतपोरत-त्रि० । अनशनाद्यपेक्ष-

या अनेकगुणे तपसि रते , दश० ६ अ० ४ उ० । ‘ विविह-
गुणतवोरय निचं भवइ निरातए ’ दश० ६ अ० ४ उ० ।

विविहजाइ-विविधजाति-स्त्री० । नानाजातीयेषु, प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

विविहजोग-विविधयोग-पुं० । बहुविधव्यापारे , पञ्चा० ११
विव० ।

विविहितित्थकल्प-विविधतीर्थकल्प-पुं० । खरतरगच्छालङ्का-
रश्रीजिनप्रभसूरिविरचिते कल्पप्रदीपाऽपरपर्यायेनेकतीर्थानां
कल्पे, स च “ अनुष्टुभां सहस्राणि, त्रीणि नव शतानि च ।
एकोनविंशदन्यस्मात् ३६२६ ग्रन्थमानं विनिश्चितम् ॥ १ ॥ ” इत्य-
त्रमाणः शृङ्गयादितीर्थानां निखिलवृक्षव्यताप्रतिबद्ध आ-
गमैर्निहमूला जिनप्रभसूरिभिर्महता श्रमेण सन्दृढः पुरेति
वृत्तजिज्ञासुभिस्त्ववश्यं वीक्ष्यः । नापराः स्मादेवंविधो ग्रन्थो
विक्रमार्कसमयाद्यवनसमयं यावद् भारतदशादशक उपल-
भ्यत । ती० ५५ कल्प ।

विविहपाण-विविधपान-न० । द्राक्षापानकादौ, प्रश्न० ५
संव० द्वार ।

विविहपगार-विविधप्रकार-त्रि० । अनेकप्रकारेषु , पं० व०
४ द्वार ।

विविहवस्संजुत-विविधवर्णसंयुक्त-त्रि० । विचित्राक्षरसंयोगे,
पा० ६ विव० ।

विविहवत्थमल्लधारि-(ण)-विविधवस्त्रमाल्यधारि-त्रि० ।
विविधानि शुभतराणि वस्त्राणि मालयानि च धारयन्तीत्ये-
वंशीलाः । विविधवस्त्रमाल्यधारिणः । अनेकविधवस्त्रमाल्य-
धारकेषु, जी० ४ प्रति० २ उ० ।

विविहवित्थराणुगम-विविधविस्तरानुगम-पुं० । विविधश्चा-
सौ सत्पदप्ररूपणाद्यनेकानुयोगद्वारा श्रितत्वेन विस्तरानुग-
मः । विस्तरानुगमनीयानेकजीवादितत्त्वानां विस्तरप्रतिपा-
दने , स० १३७ सम० ।

विविहवेस-विविधवेश-पुं० । विविधवेश्याजने, औ० ।

विविहसत्त-विविधसत्त्व-पुं० । विविधा बहुप्रकारा वर्णा-
दिभेदात् सत्त्वा थेषामनन्तकाधिकवनस्पतिभेदानां ते तथा ।
अनेकविधसत्त्वेषु, भ० ७ श० ३ उ० । ‘ अणंतजीवा विवि-
हसत्ता । ’ भ० ७ श० ३ उ० ।

विविहसत्थ-विविधशस्त्र-न० । स्वकायपरकायभेदेषु शस्त्रेषु,
प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

विवेग-विवेक-पुं० । विवेचनं विवेकः । ‘ विचिर ’ पृथग्भावे ।
श्रोत्र० । परित्यागे, आद्या० १ ध्रु० ८ अ० १ उ० । व्य० ।
सूत्र० । विवेकस्त्यागः । स्या० १ ठा० । स्वजनसुवर्णादित्या-
गं, आ० म० १ अ० । संसृज्जातगतोपकरणशय्यादिवि-
पयं त्यागे, ध० ३ अधि० । अशुद्धभक्तादिविवेचने, ग० १
अधि० । भ० । अनेपणीयभक्तादित्यागं, । पञ्चा० १६
विव० । कायात्सर्गाऽभिधाने, आव० ५ अ० । (‘ दव्या-
इओ विवेगो- (३६६) इत्यादिपिण्डनिर्धुक्किगाथया विवे-
कव्याख्या ‘ उगम ’ शब्दे द्वितीयभागे ६६४ पृष्ठे कृता ।)

शास्त्रोक्तार्थविभागस्थापनासमर्थे, दर्श० ५ तत्त्व । हेयोपाद-
यपरित्यक्तं, अष्ट० १५ अष्ट० । बुद्ध्या पृथक्करणे, औ० ।
स्था० । विनिश्चये, प्रति० । " स्यात्तन्त्रणकमसम्बन्ध-संयमाद्य-
द्विवेकजम् । ज्ञानाज्ञात्यादिभित्तव्य, तुल्ययोः प्रतिपत्तिरुत् ।
द्वा० २६ द्वा० । ('विवेकाष्टकम् ' आता ' शब्दे द्वितीयभागे
२०६ पृष्ठ गतम् ।)

विवेकस्वाङ्ग-विवेकख्याति-स्त्री० । प्रतिपत्तभावनावलादवि-
धाप्रविलये धिनवृत्तज्ञातत्वाकर्तृवाभिमानाया रजस्तमोम-
लानभिभूताया बुद्धरन्तमुखायाश्चिच्छायायाः संक्रान्तौ, द्वा० ।
२५ द्वा० । ('विवेकख्यातिनिरूपणं ' 'माक्ख' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे ४३४ पृष्ठ द्रष्टव्यम् ।)

विवेगदि-विवेकादि-पुं० । तत्त्वज्ञानतत्त्वरमणिरौ, अष्ट० १५
अष्ट० ।

विवेगपडिमा-विवेकप्रतिमा-स्त्री० । विवेचने विवेकस्यागः,
स चान्तराणां कषायादीनां बाह्यानां च गणशरीरानुचिन्ता-
भक्तपानादीनां तत्प्रतिपत्तिर्विवेकप्रतिमा । अभिग्रहविशेष,
स्था० २ ठा० ३ उ० । सुद्धातिरिक्तभक्तपानवस्त्रशरीरतन्मला-
दित्यागं, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

विवेगभासि (ग्)-विवेकभ.पिन्-वि० । भाषासमिन्पुते,
आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० २ उ० ।

विवेगविलास-विवेकविलास-पुं० । स्वनामख्याते श्रावकशौ-
चाचारप्रतिपादके ग्रन्थे, "मौनी वस्त्रावृतः कुर्या-दिनसन्ध्या-
द्वयेऽपि च । उदङ्मुखः शङ्ख-मूत्रे, रात्रौ याम्याननः पुनः॥१॥"
ध० २ अधि० ।

विवेगारिह-विवेक.ह-न० । परित्यागशोध्ये, स्था० १० ठा०
३ उ० । प्रायश्चित्तभेदे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । अशुद्धभक्तादि-
विवेचने, औ० । स्था० । यस्य चानेपणीयग्रहणाद्विधिना
परित्यागेनैव शुद्धिर्भवति । जीत० । व्य० । ('विवेकार्हप्राय-
श्चित्तम् ' उभयारिह ' शब्दे द्वितीयभागे ८४३ पृष्ठ गतम् ।)

अधुना विवेकार्ह भग्यते—

पिंडोवहिसिज्जिई, गहियं कडजोगिणोवउत्तेण ।

पच्छा नायमसुद्धं, सुद्धो विहिणा विगिंचितो ॥ १६ ॥

पिण्डसंघातोऽशनपानस्वाद्यस्वाद्यभेदभिन्नः उपधिरौघिक
उपग्रहिकश्च प्रागुरूपः शय्या-उपाश्रयः आदिशब्दात्-औप-
धतृणलोष्ठनारमल्लकादिग्रहः । ततः पिण्डोपधिशय्यादिकं
कृतयागिना गीतार्थेन सूत्रतोऽर्थतोऽपि चाधिगतशेषतत्स-
मयवर्त्तमानश्रुतेन उपयुक्तं-दत्तोपयोगेन गृहीतं पश्चाद् ग्रह-
णानन्तरम् उद्गमोत्पादनैपणादन्यतरदोषदुष्टत्वेनाऽशुद्धमिति
ज्ञातं-निर्णीतं विधिना पातासंलोकादौ स्थण्डिले विविचन्-
परित्यजन् शुद्धो-निर्दोषो भवति ।

कालद्धाणा इच्छिय-मणुगयत्थमियगहियममहेण ।

कारणगहिवारियं, भत्ताइविगिंचियं सुद्धो ॥ १७ ॥

कालाध्यातिक्रान्तं-प्रहरत्रयादूर्ध्वं धियमाणं कालातिक्रान्तम्
अर्द्धयोजनातिरेकादानीतं चाध्यातिक्रान्तं, तच्च साधूनामप-
रिभागम् । आह-साधूनामुपयुक्त्वात्कथं कालातिक्रान्तत्व-

संभवः ? सत्यम्, संभवत्येव गतानादिहेतोः, तत्त्वतो वा स्थ-
ण्डिलं न स्यात्, सागारिका वा तत्र म्युध्रौगादिभयं वा
तथा स्यादिति । अथानुदनास्तमितगृहीते अशुद्धयेन मेघ-
महिकामहीधरजोराहुभरावृते भास्यति प्रातरुद्धतयुद्धया
गृहीतं पश्चात्काले गृहीतामिति ज्ञातं तथा कारण—
गृहीतोद्धृत्तं बालगलानाचार्यप्राधूर्णकदुर्लभद्रव्यसहनाभा-
दिना कारणेन गृहीतस्य विधिना च भुक्तम्योद्धृत्तं भक्तादि-
अशनपानं स्वाद्यरूपम्-अशुद्धः श्रुताकृष्टस्थण्डिलं विविचन्-
त्यजन् शुद्धः कोऽर्थः ? कालातिक्रान्तादीनां सर्वेषां विवेका-
हंप्रायश्चित्तेनैव शुद्धिर्भवति । उक्तं विवेकार्हम् । जीत० ।

विवेयणा-विवेचना-स्त्री० । निजरायाम्, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

विद्योअ-देशी-अवलोकितविश्रान्तयोः, दे० ना० ७ वर्ग-८ गाथा ।

विद्योय-विद्योक-पुं० । "इष्टानामर्थानां, प्राप्तावभिमानगर्धसं-

भूतः स्त्रीणामनादरकृतो, विद्योको नाम विल्लपः ।" इत्युक्तल-
क्षणे स्त्रीणां चेषाभेदे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । ग० । ज्ञा० ।
आचा० । देशीपदं वा 'विद्योय' ति । अङ्गजविकारे, अनु० ।
विद्योयण-देशी-न० । उपधानकं, सू० प्र० २० पाहु । दश०
ग० । भ० । 'विद्योयणा' उपधानकान्युच्यन्त इति जीवाभिग-
नसूलीकाकांग्रः । ग० ।

विष्-विष-अर्क्षा० गरले, उत्त० १६ अ० ग० प्रश्न० "गरले
विसं ।" पाइ० ना० २१० गाथा । प्रव० । आव० । ध०-
२० । यो० वि० । कालकूट. प्रश्न० १ आश्र० द्वार । आव० ।
विषगरलेवडग्रहसमुत्पत्तनाभेति पर्यायाः । है० । विषका-
लकूटगरलहालाहलकाकोलाः पुनपुंसकाः । है० । (विषव्या-
ख्या 'उपभोगपरिभोगपरिणाम' शब्दे द्वितीयभागे ६०१ पृष्ठ
गता ।) विषं स्थावरजङ्गमभेदाद् द्विधा । स्था० १० ठा० ३ उ० ।
वल्लीभेदे, व्य० ४ उ० ।

विष्-स्त्री० । विष्टायाम्, अष्ट० १६ अष्ट० ।

वृष्-पुं० । गवि, व्य० १ उ० ।

विस-न० । कमलकन्दे, प्रा० १ पाद ।

विसअ-विषय-पुं० । गोचरे, 'गोचरो विसओ ।' पाइ० ना०
२६१ गाथा ।

विसओदय-विषयोदय-पुं० । विषयग्रहणेन विषयविषयो
मोहः परिगृह्यत, विषयेण विषयिणोपलक्षणात् । विषय—
विषयमहोदय, व्य० १ उ० ।

विसंखलिय-विशृङ्खलित-त्रि० । निरवग्रहे, को० ।

विसंखलया-विशृङ्खल(लिका)ला-स्त्री० । स्वच्छन्दायाम्,
"सच्छन्दा उद्दामा, निरगला मुक्ता विसंखलया" । पाइ०
ना० १३ गाथा ।

विसंथुल-विस्थुल-त्रि० । "ठो स्थि विसंस्थुले" ॥ ८ । २ । ३२ ॥

इति संयुक्तस्य ठः । प्रा० । 'लच्छिविसंथुलधार्इ' प्रा० ४ पाद ।
विह्वले, "विह्वले विसंथुले जाण" । पाइ० ना० २६४ गाथा ।

विसन्धि-विसन्धि-पुं० । विगलितबन्धनं, सू० २ श्रु० १
अ० । आव० । व्यवस्थितौ, आ० चू० ४ अ० । द्वापञ्चाश-
त्तमे महाप्रहे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

दां विमंथी । (सू० ६०+) स्था० २ टा० ३ उ० । कल्प० ।
विमंभ-विश्रम्भ-पुं० । विश्वोक्ते प्रव० २ द्वार ।

विमंभट्टाण-विश्रम्भस्थान-न० । विश्वासस्थाने प्रव० २ द्वार ।

विमंभोड्य-विमंभोगिक-पुं० । विसंभोगो दानादिभिरसंव्यवहारः, स यस्यास्ति स विसंभोगिकः । स्था० ३ टा० ३ उ० ।
मगडलीवाह्य, स्था० ४ टा० १ उ० । भोजनादिभिरसंव्यवहार्यं,

साम्भोगिकस्य विसंभोगीकरणमाह—

तिहिं ठाणेहिं समणे निगंथे साहस्मियं संभोगियं विसं-
भोगियं करमाणे णातिक्रमति । तं जहा-भयं वा दट्ठं मड्डस्स
वा निमम्म तच्चं मांसं आउट्ठइ चउत्थं नो आउट्ठइ ।
(सू० १७३)

'साहस्मियं' ति समानेन धर्मेण चरतीति साधर्मिकस्तम् ।
सम्—एकत्र भागो—भोजनं संभोगः—साधूनां समानसामा-
चारिकतया परस्परमुपध्यादिदानग्रहणसंव्यवहारलक्षणः
स विद्यते यस्य स सांभोगिकस्तं विसंभोगो दानादिभि-
रसंव्यवहारः स यस्यास्ति स विसंभोगिकस्तं कुर्वन्नाति-
क्रामति—न लङ्घयत्याज्ञां सामायिकं वा विहितकारित्वादि-
ति । स्वयमात्मना साक्षात् दृष्ट्वा सांभोगिकेन कियमाणां
सांभोगिकदानग्रहणादिकामसमाचारी तथा 'मड्डस्स' ति
श्रद्धा-श्रद्धाते यास्मन्नास्त स श्रद्धः श्रद्धयवचनः को-
ऽप्यस्यः साधुस्तस्य वचनमिति गम्यते निशम्य—अव-
धार्य, तथा 'तच्चं' ति एकं द्वितीयं यावत् तृतीयं 'मांसं'
ति मृगयादम् अकल्पग्रहणपार्श्वस्थदानादिना सावद्यवि-
षयपतिज्ञाभङ्गलक्षणमाश्रित्येति गम्यते आधत्ते—निवर्त्त-
ते : तमालोचयतीत्यर्थः, अनाभोगस्तस्य भावात् प्राय-
श्चित्तं चाभ्योचितं दीयते, चतुर्थेनवाधृत्य प्रायो नो आ-
वर्तते—ते नालोचयति, तस्य दर्पत एव भावादिति, आ-
लोचनेनपि प्रायश्चित्तस्यादानमस्येति, अतश्चतुर्थोसंभोगका-
रणकारिणं विसंभोगिकं कुर्वन्नातिक्रामतीति प्रकृतम् ।
उक्तं च—“ एगं व दावि तिज्जि व, आउट्ठंतस्स होइ प-
च्छित्तं । आउट्ठंति वि तथो, परिणे निगंथे विसंभोगो ॥२॥ ”
इति एतच्छृणिः—स समभोइओ असुद्धं गिगंथो चोइओ
मणइ—“ संतपडिचोयणा, मिच्छा मि दुक्कडे, ण पुणो
एवं कांम्भामो, ” एवमाउट्ठो जमावन्नो तं पायच्छित्तं दाउं
संभोगो । एवं वीयवागए वि, एवं तइयवागए वि, तइय-
वागओ परओ चउत्थवागए तंमवाइयारं संविऊण आउ-
ट्ठंतस्स वि विसंभोगो इति । इह चाद्यं स्थानद्वयं गुरु-
तरदोपाश्रयम् । यतस्तत्र ज्ञानमात्रे श्रुतमात्रं च विसंभोगः
क्रियते, तृतीयं स्वल्पतरदोपाश्रयं, तत्र हि चतुर्थवेलायां
स विधीयते इति । स्था० ३ टा० ३ उ० ।

संभोगिकं विसंभोगिकं करोति—

नवाहिं ठाणेहिं समणे निगंथे संभोड्यं विमंभोड्यं
करमाणे णाड्कमइ, तं जहा-आयरियपडिणीयं उवउभा-
यपडिणीयं थरपडिणीयं कुलपडिणीयं । गणपडिणीयं ।
भघपडिणीयं । नाणपडिणीयं । दंमणपडिणीयं । चरित्तप-
डिणीयं । (सू० ६६१) स्था० ६ टा० ३ उ० ।

विसंभोग-विमंभोग-पुं० । दानादिभिरसंव्यवहार, स्था० ३
टा० ३ उ० । आर्यसुहृत्सिसमयादिसंभोगः । व्य० ।

अधुना भाष्यविस्तरः—

संभोइए ति भणिते, संभोगो छव्विहो उ आदीए ।

भेदप्पभेदतो वि य, उग्गमविहो होति नायव्वो ॥ ५१ ॥

संभोगिक इति भणिते संभोगो विचार्यते । तत्रादौ सं-
भोगः पडिड्धो भवति भेदप्रभेदतोऽपि च एकैकस्य भेदस्य
प्रभेदतः पुनरेतर्काविधो भवति ।

तत्र प्रथमतः पडिधमाह—

ओहं अभिगंहं दाणे, गहणे अणुपालणाएँ उववाए ।

संवागम्मि य छट्ठो, संभोगविही मुणयव्वो ॥ ५२ ॥

ओधे-उपध्यादौ अभिग्रहे दानग्रहे अनुपालनायामुपपाते
एवमेते पञ्च संभोगा भवन्ति, षष्ठसंभोगविधिः संवासे ज्ञात-
व्यः ।

तत्र यथादेशं निर्देश इति न्यायान् प्रथमत

आधसंभोगमभिधित्तुमाह—

ओधो पुण वारमहा, उवधिमादिकमेण बोधव्वो ।

कायव्व परुवणया, एतंसि आणुपुव्वीए ॥ ५३ ॥

उवहिसुग्रभत्तपाणे, अंजली पग्गेहइ वा ।

दावणा य निकाए य, अब्भुट्ठाणे ति आवरे ॥ ५४ ॥

कितिकम्मस्स (य) करणे, वेयावच्चकरणे इ य ।

समासरणसन्निमेजा, कहाए य पवंधणे ॥ ५४ ॥

आधसंभोगो द्वादशप्रकारस्तद्यथा—उपधिविषयः १, श्रुत-
विषयः २, भक्षणविषयः ३, अञ्जलिग्रहविषयः ४, 'दावणाए'
ति दापना-शय्यातरोपधिसंवाध्यायशिष्यगणानां प्रदापने
तद्विषयः ५, 'निकाय' ति निकाचो निकाचने-छुदने नि-
मन्त्रणमित्येकार्थास्तद्विषयः ६, 'अब्भुट्ठाणे ति आवरे' अ-
परोऽश्रुत्यानविषयः ७, 'कितिकम्मस्स य' इत्यादि, कृतिकर्म
वन्दनं तत्करणविषयः ८, वेयावृत्त्यकरणविषयः ९, समव-
सरणविषयः १०, सन्निपद्याविषयः ११, कथाप्रबन्धनवि-
षयश्च ॥ १२ ।

तत्रोपधिसंभोगः षट्प्रकारस्तथा चाह—

उवहिस्स य छव्वंभया, उग्गमउप्पायणसणासुद्धो ।

परिकम्मण परिहरणा, संजोगो छट्ठओ होइ ॥ ५५ ॥

उपधेरुपधिसंभोगस्य षड् भेदा भवन्ति, तद्यथा—उद्गमशु-
द्धः १, उत्पादनाशुद्धः २, एषणाशुद्धश्च ३, परिकर्मणा—
संभोगः ४, परिहरणासंभोगः ५, संयोगविषयः षष्ठः संभोगः
६, तत्र यत्सांभोगिकः सांभोगिकेन सममाधाकर्मादिभिः पो-
डशभिर्मुद्रमदोषैः शुद्धमुपधिसुत्पादयति एष उद्गमशुद्धमुपधि-
संभोगः । अथाशुद्धमुत्पादयति तर्हि येन दोषेण अशुद्धमुत्पा-
दयति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तमापद्यते । तत्रापीयं व्यवस्था—
अशुद्धग्राही सांभोगिकः शिष्यमाणः सति मे प्रतिचोदनेऽपि
मन्यमानो मिथ्यादुष्कृतपुरस्सरं न पुनरेवं करिष्यामीति
बुधानः प्रत्यावर्तते, तदा यत्प्रायश्चित्तमापन्नस्तद्वत्त्वा सं-
भोग्यते, एवं द्वितीयवारं तृतीयवारमपि चतुर्थवेलायां
त्वावृत्तस्यापि न संभोगः । अथ निष्कारण अन्यसांभोगि-
केन समं शुद्धमशुद्धं चोपधिसुत्पादयति, तर्हि सोऽपि याद
शिष्यमाणः व्यावर्तते ततः संभोगविषयीक्रियते अन्यथा

प्रथमवेलायामपि तस्य विसंभोगः । एवं द्वितीयवारं तृतीय-
वारमपि चतुर्थवारमावृत्तस्यापि नियमतो विसंभोगः । धार-
त्रयऽपि तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु, कारणे त्वन्यसांभोगिके-
नापि सममुपधिमुत्पादयन् शुद्धः । एवं पार्श्वस्थादिभिर्गृहि-
भिर्गृहाद्युद्देश्य सह चेदित्यम् । प्रायश्चित्तविधिष्वपि तथैव
नवरं यथा-छन्दे मासगुरु चतुर्गुरुकमित्यपरं । योऽपि पार्श्व-
स्थादः संघाटकं प्रयच्छति तस्यापि मासलघु, तथा संयती-
भिः संविघ्नाभिरसंविघ्नाभिर्वा सांभोगिकाभिरसांभोगिका-
भिर्वा सममुद्गमेन शुद्धमशुद्धं वापाधमुत्पादयतश्चतुर्गुरुकम् ।
एतत्तत्पुरुषवर्गेऽभिहितं संयतीवर्गेऽपि द्रष्टव्यम् । एवं षो-
डशभिरुपादानादोपेक्ष्यभिर्गणनादोपैः सांभोगिकेन सममुप-
धिमुत्पादयन् शुद्धः, विपर्यासे प्रायश्चित्तविधिः पूर्ववत् (२,
३) । 'परिकर्मण' इति परिकर्मणा नाम यदुपधिमुचितप्र-
माणकरणतः संयतप्रायोग्यं करोति । तत्र भङ्गाश्चत्वारस्तद्य-
था-पारिकर्मणा कारणे विधिना १, कारणेऽविधिना २, नि-
ष्कारणे विधिना ३, निष्कारणेऽविधिना ४, अत्र प्रथमभङ्गः
शुद्धः, द्वितीयं मासलघु तपोगुरु, तृतीयं मासलघु कालगुरु
कम्, चतुर्थं मासलघु द्वाभ्यां गुरु । संविघ्नैरन्यसांभोगिकैः
समं चतुर्थेष्वपि भङ्गेषु मासलघु, अत्रापि द्वितीयादपु भङ्गेषु
पूर्ववत् । तपःकालविशिष्टता गृहस्थैः पार्श्वस्थादिभिः समं
प्रत्येकं चतुर्लघुकं, यथाछन्दैः समं चतुर्गुरुकमत्रापि द्वितीया-
दिषु भङ्गेषु प्राग्वत्, तपःकालविशिष्टता । तथा सांभोगिकी-
नां संयतीनामुपधि विधिना संयतीप्रायोग्यं गणधरः परिक-
र्मयन् ददानश्च परिशुद्धः, अविधिना परिकर्मयतश्चतुर्गुरु,
पार्श्वस्थादिसंयतीनां गृहस्थानां च कारणे विधिनेत्यादि भ-
ङ्गचतुष्टयं प्रत्येकं चतुर्गुरु । द्वितीयादिषु भङ्गेषु तपःकालवि-
शिष्टता प्राग्वत् । तथा परिहरणा नाम परिभागस्तत्रापि भ-
ङ्गचतुष्टयं कारणे विधिना १, कारणेऽविधिना २, निष्कारणे
विधिना ३, निष्कारणेऽविधिना ४, तत्र प्रथमभङ्गः सांभोगि-
कैः सममुपकरणं परिभुजानः शुद्धः, शेषेषु द्वितीयादिषु भङ्ग-
ेषु मासलघु तपःकालविशिष्टम्, असांभोगिकैः सममुपकरणं
परिभुजानस्य चतुर्थपि भङ्गेषु मासलघु, द्वितीयादिषु तु
तपःकालविशिष्टता पार्श्वस्थादिभिर्गृहस्थादिभिश्च सममु-
पभुजानस्य भङ्गचतुष्टयेऽपि प्रत्येकं चतुर्लघु, यथाछन्दैः संय-
तीभिः गृहस्थाभिश्चतुर्गुरु । उभयत्रापि द्वितीयादिषु भङ्गेषु
तपःकालविशिष्टता ५ । संयोगो-द्भादिपदानां भीलनम् । तत्र
भङ्गाः षड्विंशतिः, तद्यथा-दश द्विकसंयोगाः, दश त्रिकसंयो-
गाः, पञ्च चतुष्कसंयोगाः एकः पञ्चसंयोगः । तत्र दश
द्विकसंयोगा इमे-साम्भोगिकेन सममुद्गमेनोत्पादनया च शु-
द्धमुपधिमुत्पादयतीति प्रथमः, उद्गमेनैषणया च द्वितीयः ।
उद्गमेन शुद्धमुत्पादयति परिकर्मयति चेति तृतीयः । उद्ग-
मेन शुद्धमुत्पादयति परिहरति चेति चतुर्थः । एते चत्वारो-
ऽपि भङ्गा उद्गमपदममुञ्चता लब्धाः । एवमुत्पादनापदा-
मोचनेन लभ्यन्ते त्रयः, एषणापदामोचनेन द्वौ, परिकर्मणः
परिहरणापदयोरेकः । दशत्रिकसंयोगा इमे-साम्भोगिकः
साम्भोगिकेन सममुद्गमेनोत्पादनया एषणया च शुद्धमुत्पा-
दयतीति प्रथमः । उद्गमेनोत्पादनया च शुद्धमुत्पादयति परि-
कर्मयति चेति द्वितीयः । उद्गमेनोत्पादनया च शुद्धमुत्पादय-
ति परिहरति चेति तृतीयः । इत्याद्युपयुज्य वक्तव्यम् । एवं प-
ञ्चचतुष्कसंयोगाः । एकः पञ्चकसंयोगश्च वक्तव्यः । एतेषु च

षड्विंशतिभङ्गेषु सांभोगिकेन समं शुद्धः, असांभोगिकादिभिः
सममसांभोगिकादिविषयं द्वाादिसंयोगनिष्पन्नं प्रायश्चित्त-
तम् । तद्यथा-उद्गमनिष्पन्नमुत्पादाननिष्पन्नमित्यादि, एव-
मुद्गमपधिसंभोगः ।

सम्प्रति श्रुतसंभोगादीनतिदेशत आह—

एवं जहा निरीथे, पंचमउद्देशे समस्वाता ।

संभोगविही सव्यो, तदेव इह ईं पि वत्तव्यो ॥ ५६ ॥

एवमङ्गन प्रकारेण यथा निरीथे—निरीथाध्ययने पञ्चमे
उद्देशके सर्वधृतादिसंयोगनिष्पन्नं प्रायश्चित्तविषयं संभोग-
विधिः समाख्यातस्तथैवहापि वक्तव्यः । स च ग्रन्थगौवभ-
यान्न शक्यते लिखितुमिति तत एवावधारणीयः ।

एव च संभोगविधिः पूर्वमस्मिन्मङ्गले सर्वसंविग्नाना-
मेकरूप आसीत् पश्चात्कालोपापन इमे सांभोगिका इमे त्व-
सांभोगिका इति प्रवृत्तम् । किं कारणमिति चेदत आह—

अगडे भाउय तिलतं-दुले मरगवे य गोणि असिथे य ।

अविण्ठे संभोगे, सव्ये संभोइया आसी ॥ ५७ ॥

पूर्वमविनष्ट संभोगे सर्वं संविग्नः सांभोगिका एकसंभोगा
आसीरन् । पश्चात् कालधैरुगयतः सांभोगिकाऽसांभोगिका-
विभागः । तत्र दृष्टान्तोऽयतः १, गाथायां जातायेकवचनम्,
एवमुत्तरत्रापि । तथा द्वौ आतरौ २, तिलाः ३, तण्डुलाः ४,
संरजस्काः ५, गोवर्गश्चाशिवविषयः ६ ।

तत्रावटदृष्टान्तभावनार्थमाह—

आगंतु तदुत्थेण व, दोमेण विण्ठे कूयं तो पुच्छा ।

कुत आणीयं उदयं, अविण्ठे नासि सा पुच्छा ॥ ५८ ॥

"एगस्स नगरस्स एक्कीए दिसाए वद्वेव महुरादगा कूवा,
तत्थ केइ कूवा आगंतुकणं तथा विसाइणा दोमेण केइ तदु-
त्थेण वारलान्णविसपाणियसिगासंभवकूवेण विण्ठे । तत्थ
केसु वि कूवेसु पाणियं पिज्जमाणं कुट्ठाइणा सरीरसंदूसन-
करं हवइ । केइ जीवेतकग भवति । केइ एहाणायमणइसु
अविरुद्धा, केइ एहाणइसु विरुद्धा । तत्र बहुजणो पय-
हंसदुट्ठे त नाउं आणीए पाणीए पुच्छइ, कप्पा, आणिये-
तत्थ जइ निहोसं तो परिभुंजति, अहं सदोसं तो वज्जति ।
तत्थ वि जइ जाणेतन सदोसमाणीयं नाहे सो तत्रो फडि-
जइ तज्जिजइ य । अहं अयाणंनेणमाणीयं तो वारिजइ
मा पुणे आणज्जसि ।" अन्नरगमनिका त्वेवम्-आगंतुकेन
तदुत्थेन वा दोमेण कूपे कूपसंघाते विनष्टे सति ततस्तद-
नन्तरं यतस्ततो वा समानीते उदके लोकस्य पुच्छा प्राधर्तत
कुत आनीतमिदमुदकम् ? इति । अविनष्टे कूपसंघाते नासीन्
सा पुच्छा । एव दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः अविनष्टे संभोगे न
सांभोगिकासंभोगिकपुच्छा आसीत्, अधुना तु पमानुभाष-
तः केचिच्चारित्रशरीरान्तरगुणरूपका अभवन्, केचिच्चारित्र
जीवितव्यपरोपकाः । केचित्संस्पर्शपरिभागिनः । केचित्सं-
स्पर्शतोऽपि विवर्जिताः । ततः परिज्ञा १ ॥

अधुना आतुदृष्टान्तमाह—

भेइकुत्तंमि भाउय, दुस्सिलेगे तु जा यतो पुच्छा ।

एमेव सेमसु वि, होइ विभासा तिलाईसु ॥ ४६ ॥

हौ भ्रातरौ भोजिकुलसेवकौ राजकुल अभ्यर्हितसेवकौ सर्वत्रावरितप्रसारौ, तथाः कनिष्ठोऽन्तःपुरं कृतानाचारां जानस्ततो राज्ञा प्रवेशो निवारितः । ज्येष्ठोऽपि च राज्ञोऽ कथितं प्रवेशं न लभते, प्रतीहारेण तु कथिते राज्ञा पृच्छ्यते क आगतो ज्येष्ठः कनिष्ठो वा । तत्र ज्येष्ठ इति कथितं स प्रवेशयंत, इयं तु पृच्छा पूर्व नासीत् । कालक्रमेण च कस्मिन् कनिष्ठे दुःशीले जाते प्रावर्तत । उपनयभावना प्राग्वत् २ । ति लादिदृष्टान्तानाह-‘एमेवे’ त्यादि एवमेवांननव प्रकारेण शेषेष्वपि तिलादिषु दृष्टान्तेषु भवति विभाषा-व्याख्यानं कर्तव्यम् । तच्चेदम्-पूर्वं सर्वेष्वपि आपणेषु अपूतिकास्तिला अदुष्टजन्मानस्तदुला विक्रयाय प्रसायन्त स्म, ततः कालदापात् एकं वणिजा निवृत्तिवहुलेन पूतिकास्तिलाः प्रसारिताः, अपरेण तु दुष्टजन्मानस्तदुलास्ततो लोकस्य पृच्छा प्रावर्तत, कीदृशास्तवापणे तन्दुलाः कीदृशा वा तिला इति, पूर्वं तु नासीत् । उपनयः प्राग्वत् (३-४) । तथा एकस्मिन्नग्रं एकस्यां दिशि बहूनि देवकुलाणि तेषु सर्वेषु सरजस्का वसन्ति सुशीलास्तान् सर्वानपि भूयान् जनो निर्विशेषं पूजयति, पश्चात्केपुचिद्देवकुलेषु दुःशीला जाताः, गिमन्त्रणवलायां पृच्छा प्रवृत्ता कतमान्निमन्त्रयामि । पूर्वं त्वेवरूपा पृच्छा नासीत् । उपनयः प्राग्वत् ५ । तथा एकस्मिन्ग्रामे महान् गोवर्गः स कदाचिदश्वेन गृहीतस्ततस्तस्मात् ग्रामादानीतासु गोषु लोकस्य पृच्छा अभवत् । कुतो ग्रामादानीता कस्य गोवर्गस्येयमिति । पूर्वं तु नासीत् ६ । एवमत्रापि विनष्टे संभोगे सांभोगिकः परीक्ष्य संभोज्यते ।

तथा चाह—

साहम्मिय वद्धम्मिय, निघरिसमाणे तहेव कूवे य ।

गावीपुक्खरिणी य, नीयल्लगसेवआगमणे ॥ ६० ॥

सधर्मता-समानधर्मशीलता तां सम्यक् परीक्षया ज्ञात्वा संभुज्जंत, विधर्मता—विगतधर्मशीलता तां ज्ञात्वा परिचर्जयन्ति । यथा सुवर्णं निघर्षे निकषापले परीक्ष्य यदि युक्तं ज्ञायते ततः प्रतिगृह्यते, अन्यथा तु परित्यज्यते । एवमज्ञातशीलोऽपि भाजनेन परीक्षणीयः । यदि भाजनस्य तलमघृष्टमुपकरणं वा विधिना सवितं ततः ‘आलपण विहारेण’ मित्रादिवचनतः साधर्मिको ज्ञेयः, शेषस्तु वैधर्मिकः । यथा वा कूपे, यदि वा-गोषु यथा वा पुष्करिणी यथा वा निजकस्य भ्रातुः सेवकस्यागमने परीक्षा तथा अत्रापि परीक्ष्य संभोगविसंभोगौ । उक्तः सप्रपञ्चः संभोगः ।

सम्प्रति येनाधिकारस्तमभिधित्सुस्तिमाह-

एएसि कयरेणं, सम्भोगेणं तु होइ सम्भोगी ।

समणोणं समणीतो, भण्डइ अणुपालणाए उ ॥ ६१ ॥

एतेषामनन्तरोदितानां संभोगानां मध्यं कतरणं सम्भोगेन संभोगिन्यः श्रमणानां श्रमण्यो भवन्ति ?, सुरिगाह-भरणेन अनुपालनया-अनुपालनारूपेण सम्भोगेन, तदेवमुक्तः संभोगः । व्य० ५ उ० । नि० चू० ।

विसंवइअ-विसंवदित-त्रि० । विसंवादयुक्ते, “ विसं विसं-वदय ” पा० ना० २४६ गाथा ।

विसंवाय-देशी०—मलिनं, दे० ना० ७ वर्ग ७२ गाथा ।

विसंवायणा-विसंवादना-स्त्री० । अनाभोगादिना गवादिक-मश्वदिकं यद्वदति कस्यैचित् अभ्युपगम्य वा यन्न करोति नादशे मिथ्याप्रत्ययः, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

विसकंठिया-विसकण्ठिका-स्त्री० । विसं मृणालमिव कण्ठाऽस्त्यस्याः ठन् । बलाकायाम्, आ० म० १ अ० ।

विसकंद-विसकन्द-पुं० । स्वाद्याविशेषः, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

विसकल-विशकल-त्रि० । खण्डाखण्डीकृतं, व्य० ८ उ० ।

विसकलिय-विशकलित-त्रि० । खण्डिते, आ० म० १ अ० ।

विसकुंभ-विषकुम्भ-पुं० । स्फोटिकाविशेषः, वृ० ३ उ० ।

विषभृतकुम्भे, ‘विसकुंभे णाममेगे विसप्पिहाणे,’ स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

विसकण-विष्वक्कण-न० । शीघ्रविध्या (ध्मा)पनार्थं ज्वलता-मुल्मुकानामपकरणं, वृ० २ उ० ।

विसंगड्डस-विषगण्डूष-पुं० । कालकूटभृन्गण्डूषे, ‘जह णाम विसंगड्डसं कांती घनूणं नाम तुरिहकां’ सूत्र० १ थ्रु० ३ अ० ४ उ० । प्रश्न० ।

विसघाह (ण्)-विषघातिन्-त्रि० । गरदोषहननशीले, पञ्चा० १४ विव० । दश० ।

विसघारियजो-गतुल्ल-विषघारितयोगतुल्य-पुं० । हालाहलव्यासपुरुषव्यापारलक्ष्य, अस्पष्टवेतनत्वादल्पं, पञ्चा० ६ विव० ।

विसज्जणा-विसर्जना-स्त्री० । मुक्तलने, व्य० ४ उ० ।

विसज्जिय-विसुष्ट-त्रि० । प्रेरिते, ज्ञा० १ थ्रु० १३ अ० । नि० चू० । आ० म० । आ० व० ।

विसट्ट-दलि-धा० । चूर्णीकरणे, विकासे च “दलि वल्योर्विसट्ट-वम्फौ” ॥ ८ । १७६ ॥ इति दलेर्धातोर्विसट्टादेशः । विसट्टइ । विदलति । प्रा० ४ पाद ।

दलित-त्रि० । “ विसट्टं विहडिअत्थे । ” पा० ना० २४३ गाथा ।

विसट्टमाण-विदलत्-त्रि० । विकसति, स्था० ४ ठा० ४ उ० । भ० ।

विसट्टया-विपार्थता-स्त्री० । विषमेवार्थो विपार्थस्तद्भाषस्तत्ता । विपत्त्ये, भ० ८ श० २ उ० । स्था० ।

विसड-विषम- । नीरोगे, दे० ना० ७ वर्ग ६२ गाथा । पा० ना० २०७ गाथा ।

विसण-विशन-न० । प्रवेशे, व्य० ७ उ० ।

विसणंदि (ण्)-विषनन्दिन्-पुं० । प्रथमबलदेवस्याचलस्य पूर्वभवजीवः, स० । नि० ।

विमल-विषल-त्रि० । विविधमनेकप्रकारं सन्नो मग्नो विषरणः । उत्त० ६ अ० । सूत्र० । विशेपेण सन्नो निमग्नो विषरणः । उत्त० ८ अ० । आचा० । विशेपेण दीने, उत्त० १२ अ० । सूत्र० । आचा० । अवलोक्य विषयप्रधाने, सूत्र० १ थ्रु० १२ अ० । शोभिते, प्रश्न० ३ आध्म० द्वार । अतंयमे, सूत्र० १ थ्रु० ५ अ० २ उ० ।

विषय एवित-विषयणधित-त्रि० । मूर्च्छितं, सूत्र० १ श्रु० ५
अ० २ उ० ।

विषयणैसि(ण)-विषयणैपिण-त्रि० । विषयणोऽसंयमस्तमे-
पितुं शालमस्यति विषयैषी । अत्यमगवेपके, ' दुगुणं करेह
से पावे पूरणकामो विसृजेत्सी ' । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।
विसृत्त-विसृत्त-त्रि० । विगताः सत्त्वा यत्र तद् विसृत्तम् ।
विगताजने, व्य० ६ उ० ।

विसद-विशद-त्रि० । धवले, कल्प० १ अधि० ५ क्षण ।
व्यक्ते, नि० चू० १ उ० ।

विसदंसण-विषदर्शन-पुं० । आगाढकारणे उत्पन्ने प्रतिसेव-
मानं, नि० चू० १ उ० ।

विसपरिणय-विषपरिगत-त्रि० । विषव्याप्ते, स्था० ४ ठा०
१ उ० ।

विसपरिणय-विषपरिणत-त्रि० । विषरूपापन्ने, स्था० ४ ठा०
१ उ० ।

विसपरिणाम-विषपरिणाम-पुं० । गरलपरिपाके, स्था० ।

छविहे विसपरिणामे पश्यते, तं जहा-उक्ते भुत्ते निव-
इए मंसाणुसारी सोणिताणुसारी अट्टिमिज.णुसारी । (सू०
५३३ ×)

'इके' ति दृष्टम्य प्राणिनो दंष्ट्रा विषादिना यत्पीडाकागी
तदृष्टं जङ्गमविषम्, यच्च-भुक्ते सत् पीडयति तद् भुक्तमप्यु-
च्यते, तच्च स्थावरम् । यत्पुनर्निर्पतितम् उपरि पतितं सत् पीड-
यति तन्निर्पतितं त्वग्विषं दृष्टिविषं चेति त्रिविधं स्वरूपतः,
तथा किञ्चिन्मांसानुसारी मांसान्तधातुव्यापकं किञ्चिच्छ्वा-
णितानुसारी तथैव किञ्चिश्चास्थिमज्जानुसारि तथैवेति त्रि-
विधं कार्यतः । एवं च सति षड्विधं तत्तत्तत्परिणामोऽपि
पादैवेति ॥ स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

विसर्पमाण-विसर्पत्-त्रि० । विस्तारं व्रजति, भ० २ श० १
उ० । आ० म० । ज्ञा० । रा० । विशेषेण सर्पतीति विसर्पत् ।
विस्फुरति, उत्त० ३५ अ० ।

विसर्पि(ण)-विसर्पिण-त्रि० । विसर्पणशीलं विसर्पि । वि-
स्तारयुक्ते, पो० ११ विव० ।

विसभ-वृषभ-पुं० । बलीवर्दे, भ० ११ श० ११ उ० ।

विसभक्खण-विषभक्खण-न० । विषं तालपुटादि तस्य भक्ष-
णं विषभक्खणम्, ग० २ अधि० । गरलाशने, विषभक्खणेन
मरणभेदं, भ० २ श० १ उ० ।

विसभा-विषय-विषभागपरिचय-पुं० । स्वनामक्याते बौ-
द्धानां संज्ञाभेदे विषभागपरिचयो बौद्धानाम् । द्वा० २४ द्वा० ।

विसम-विषम-त्रि० । "शपोः सः" ॥ ८ । ३०६ ॥ इति प-
स्य सः । प्रा० । दुरारोहायरोहस्थाने, ज० २ वृत्त० । जी० ।
निम्नोन्नते, विपा० १ श्रु० ३ अ० । प्रश्न० । आचा० । नि०
चू० । दश० । तं० । विषमभूमिप्रतिष्ठिते, भ० ३ श० ४ उ० ।
पायाण्यसत्तर्वाद्याकुलभूमिरूप, भ० ३ श० २ उ० । स्था० वृ० ।

(विषमपदं 'गहण' शब्दं तृतीयभागे ८६० पृष्ठं व्याख्यातम् ।)
निस्तंहे दुःसंचार, आव० ४ अ० । प्रतिकूल, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २
उ० । "चलबहुलविसमचर्मम्" चलं इत्यर्थं बहुलं स्थूने विषमं
बालियुक्तं चर्म यस्य स तथा । स्था० ४ ठा० २ उ० । असंयमं,
सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । दुर्गमत्वाद् विषमम् । आकाशं,
भ० २ श० २ उ० । ' विसदं विसमं ' पाद० ना० २०७ गाथा ।

विसमइअ-विषमय-त्रि० । ' मयद्वयर्वा ' ॥ ८ । ५० ॥ म-
यदप्रत्यये आदेरतः स्थाने अइ इत्यादेशः । विषमयः । विस-
मइअः । विसमओ । विषमचुर, प्रा० १ पाद ।

विसमंत-विषमान्त-पुं० । कूटपाशादियुक्तप्रदेशे, 'सूत्र० १
श्रु० १ अ० २ उ० ।

विसमचारिणक्खत्त-विषमचारिणक्खत्त-पुं० । विषमचारीणि,
यथा स्वतिथिष्वन्तर्वर्त्तानि नक्षत्राणि यत्र स विषमचारिण-
क्खत्तः । विषमचारिणक्खत्तयुक्तं संवत्सरे, ' समिसगलपुणमा-
सी, जोणइ विसमचारिणक्खत्तं ' । स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

विसमय-देशी-भल्लानके, दे० ना० ७ वर्ग ६६ गाथा ।

विसमसंधिवंधण-विषमसन्धिवन्धन-त्रि० । विषमाणि दीर्घ-
ह्रस्वत्वादिना सन्धिरूपाणि वन्धनानि येषां ते विषमसन्धि-
वन्धनाः । असमसन्धिवन्धनेषु, भ० ७ श० ६ उ० ।

विसमाअव-विषमातप-पुं० । तलापः । " पदयोः सन्धिवर्धा " ॥ ८ । १ । ५ ॥ इति संस्कृताक्तः सन्धिवर्धा । प्रतिकूलधर्मं,
प्रा० १ पाद ।

विसमिअ-देशी-विपुलोलिखितयोः, दे० ना० ७ वर्ग ६२
गाथा ।

विसमीस-विषमिश्र-त्रि० । गरलयुक्ते, सूत्र० १ श्रु० ४ अ०
१ उ० ।

विसमेह-विषमेघ-पुं० । जनमरणहेतुजले मेघे, भ० ७ श०
६ उ० ।

विसय-विशद-पुं० । निर्मले, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ज० ।
व्यक्ते, औ० । स्पष्टे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रा० । धवले, औ० ।
विशय-पुं० । विशन्त्यास्मन्निति विशयः । गृहं, उत्त० ७
अ० । ' संभावनायाम्, ' विसओ ति वा सम्भवो ति वा उ-
च्यति ति वा एगट्टा ' आ० चू० १ अ० ।

विषय-पुं० । विपीदन्ति धर्मं प्रति नोत्सहन्ते एतेष्विति
विषयाः, यद्वा-सेवनकाले मधुरत्वेन परिणामे चातिकदुक-
त्वेन विषयोपमां यान्तीति विषयाः । उत्त० ४ अ० ।
विपीयन्ते निबध्यन्ते विषयिणोऽस्मिन्निति विषयः ।
गाचरे, परिच्छेद्यं, रत्ना० ५ परि० । पञ्चा० । ध० । ग्राह्ये
अर्थं, भ० ८ श० २ उ० । ' विषयः प्राप्तिर्गाचर एगट्टा ' आ० चू०
१ अ० । विपीदन्त्येतस्मिन् सक्ताः प्राणिन इति विषयाः इन्द्रियगा-
चरे, आव० ४ अ० । शब्दरूपरसगन्धस्पर्शादौ, ग० २ अधि० ।
आचा० । व्य० । जी० । भ० । आव० । उत्त० । स्था० । सूत्र० ।
व्य० । प्रव० । ज्ञा० । चक्षुषादिग्राह्यरूपादिषु, द्वा० २३ द्वा० ।

दश । शब्दादपु (विषयपु) जीवाः सज्जन्ति यावद्रम-
न्ते । स्था० ।

पंच कामगुणा पस्यता , तं जहा-सदा रूपा गंधा रसा
फासा ३, पंचहिं ठाणेहिं जीवा सज्जन्ति, तं जहा-सदेहिं०
जाव फासेहिं ४, एवं रजंति ५, मुच्छंति ६, गिज्भंति
७ , अज्भंतिवजंति ८, (स्था०) पंच ठाणा अपरि-
ष्ठाता जीवाणं अहिताते असुभाते अस्सुभाते अणिस्सिताते
अणुणुगामियत्ताते भंति, तं जहा-सदा० जाव फामा
१० , पंच ठाणा सुपरिष्ठाता जीवाणं हियाते सुभाते०
जाव आणुगामियत्ताए भवंति, तं जहा-सदा० जाव
फ.सा ११ , (सू० ३६० +)

‘ कामगुणं ’ ति कामस्य-मदनाभिलाषस्य अभिलाषमात्र-
स्य वा संपादका गुणाः—धर्माः पुद्गलानां , काम्यन्त इति
कामाः ते च ते गुणाश्चेति वा कामगुण इति ३, ‘ पंचहिं
ठाणेहिं ’ ति पञ्चसु पञ्चभिर्वा इन्द्रियैः—स्थानेषु-रागाद्याश्रये-
षु तैर्वा सह सज्जन्ते-सङ्ग-संबन्धं कुर्वन्तीति ४, ‘ एवं ’ मि-
ति पञ्चमेव स्थानेषु रज्जन्ते-सङ्गकारणं रागं यान्तीति ५,
मुच्छंति-तद्दोषानवलोकेन मोहमंचतनत्वमिव यान्ति संर-
क्षणावबन्धवता वा भवन्तीति ६, गृध्यन्ति—प्राप्तस्यासंतोष-
णाप्राप्तस्यापरापरस्याकाङ्क्षावन्ता भवन्तीति ७, अध्युपप-
द्यन्ते-तदैकचित्ता भवन्तीति तदर्जनाय वाऽधिक्येनापच्यन्ते
उपपन्ना घटमाना भवन्तीति ८, (स्था०) (‘ विणिघा—
यं ’ शब्दोऽप्यस्मिन्नेव भागे गतम्) ‘ अपरिणाय ’ ति अपरि-
हया स्वरूपतोऽपरिज्ञातान्यनवगतानि अप्रत्याख्यानपरिह-
या वा प्रत्याख्यातानि अहिनायापायायाशुभायापुण्यवन्धा-
यासुखाय वाऽक्षमायानुचितत्वायाऽसमर्थत्वाय वाऽतिश्र-
यसायाकल्याणायामोक्षाया वा यदुपकारि सत्कालान्तर-
मनुयाति तदनुगामिकं तत्प्रतिषेधोऽनुगामिकं तद्भाव-
स्तत्त्वं तस्मै अनुगामिकावाय भवन्ति १० । द्वितीयं
विषयसूत्रम् ११ । स्था० ५ ठा० १ उ० ।

“ विषस्य विषयाणां च, दूरमत्यन्तमन्तरम् ।
उपयुक्तं विषं हन्ति, विषयाः स्मरणादपि ॥ १ ॥ ”
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

“ न जातु कामः कामाना—मुपभोगेन शाम्यति ।
हविषा कृष्णवर्धेव, भूय एवाभिवर्द्धते ॥ १ ॥ ”
सम्भ० ३ काण्ड ।

यदुक्तं श्रीप्रशमरतौ—

“ कलरिभितमधुरगन्ध—दन्तूर्ययोपिष्ठिभूषणरवाद्यैः ।
श्रोत्रांघ्रियदहृदयो, हरिण इव नाशमुपयाति ॥ १ ॥
गतिविभ्रमेङ्गनाका-रहास्यलीलाकटाक्षविक्षिप्तः ।
रूपांघ्रिशिनचक्षुः शलभ इव विपद्यते विवशः ॥ २ ॥
स्नानाङ्गरागवर्तिक—वर्णकधूपाधिवासपटवासैः ।
गन्धभ्रमितमनस्को, मधुकर इव नाशमुपयाति ॥ ३ ॥
मिष्टान्नपानमांसौ—दनादिमधुररसविषयगृह्णात्मा ।
गलयन्त्रपाशवज्रो, मीन इव विनाशमुपयाति ॥ ४ ॥
शयनासनसंवाधन—सुरतस्त्रानानुलेपनासक्तः ।

स्पर्शव्याकुलितमति—गंजेन्द्र इव बध्यते मूढः ॥ ५ ॥

एवमनेके दोषाः, प्रनष्टशिष्टेष्टदृष्टिचष्टानाम् ।
दुर्नियमितेन्द्रियाणां, भवन्ति बाधाकरा बहुशः ॥ ६ ॥

एकैकविषयसङ्गा—द्रागद्रेषातुरा विनष्टास्ते ।
किं पुनरनियमितात्मा, जीवः पञ्चेन्द्रियवशात्तः ॥ ७ ॥

तथा विषयैस्तरघोऽपि विगोपिताः, यतः पठ्यते—
पादाहतः प्रमदया विकशत्यशोकः,

शोकं जहाति वकुलो मधुशीधुसिक्तः ।

आलिङ्गितः कुरवकः कुरते विकाश—

मालोकिताः सतिलकस्तिलको विभाति ॥ ८ ॥

ग० ३ अधि० ।

“ उपभोगोपायपरो, वाञ्छति यः शमयितुं विषयवृक्षाम् ।
धावत्याक्रमितुमसौ, पुरोऽपराह निजच्छायाम् ॥ १ ॥ ”

आचा० १ श्रु० २ अ० ४ उ० ।

अथेन्द्रियविषयमानमाह—

वारसहि जेयणेहिं, सोयं परिगेणहए सदे ॥ ११२१ ॥

रूवं गिणहइ चवसु, जोयणलक्खाउ साहेरगाओ ।

गंधं रसं च फासं, जोयणनवगाउ सेसाणि ॥ ११२२ ॥

द्वादशभ्यो योजनेभ्य आगतं घनगर्जितादिशब्दमुःकृष्टतो
गृह्णाति श्रोत्रं, न परतः आगताः खलु ते शब्दपुद्गला-
स्तथा स्वाभाव्यान्मन्दपरिणामास्तथोपजायन्ते, येन स्वस्ववि-
षयं श्रोत्रज्ञानं नेत्यादयितुमीशाः, श्रोत्रेन्द्रियस्य च त-
थाविधमत्यद्भुतं बलं न विद्यते येन परतोऽप्यागतं शब्दं
शृणुयादिति । तथा चक्षुरान्द्रियमुःकर्षतः सातिरेकाद्योजने
लक्षादारभ्य कटक्यादिभिरव्यर्वाहृतं रूपं गृह्णाति-परिच्छि-
नन्ति, परतोऽव्यर्वाहृतस्यापि परिच्छेदे चक्षुःशक्त्यभावात्,
एतच्चाभासुर्द्रव्यमधिकृत्योच्यते, भासुरं तु द्रव्यं प्रमाणा-
ङ्गुलनिपञ्चभ्य एकविंशतियोजनलक्षेभ्योऽपि परतः पश्यन्ति
यथा पुष्करवल्लीपादमानुषोत्तरनगनिकटवर्तिनो नराः क-
र्कसंक्रान्तौ सूर्यविम्बम् । उक्तं च—“ इगर्वासं खलु लक्खा,
चउतीसं चेव तह सहस्साइ । तह पंच सया भणिया,
सत्तत्तीसारै अइरित्ता ॥ १ ॥ इह नयणविसयमाणं . पु-
क्खरदीवहुवासिमणुआणं । पुच्चैण य अवरेण य, पिहं पिहं
होइ नायव्वं ॥ २ ॥ ” तथा शेषाणि—घ्राणरसस्पर्शेन्द्रि-
याणि क्रमेण गन्धं रसं स्पर्शं च प्रत्येकमुत्कर्षतो नवभ्यो
योजनेभ्य आगतं गृह्णन्ति न परतः, परत आगतानां म-
न्दपरिणामत्वभावात् । घ्राणादीन्द्रियाणां च रूपाणामपि
परिच्छेदे कर्तुमशक्त्वात् । प्रव० १८८ द्वार । देश, जनपदे, म-
ण्डले, पञ्चा० ६ धिव० ।

विसयंगण-विशयाङ्गण-न० । विशम्यस्मिन् विशयो गृहं
तस्याङ्गणम् । गृहाङ्गणे, उक्त० ७ अ० ।

विसयंगणा-विषयाङ्गना-स्त्री० । विषयप्रधानायामङ्गनायाम्,
सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

विसयगगाम-विषयग्राम-पुं० । शब्दादिविषयसमूहे, आचा०
१ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

विसयज्ञाग-विषयत्याग-पुं० । भोगसाधनपरिहारे, द्वा० २७
द्वा० ।

विसयणिरोह-विषयनिरोध-पुं० । आत्मद्रव्यैकाग्रतायाम्, अ-
ष्ट० २ अष्ट० ।

विसयतण्हा-विषयतृष्णा-स्त्री० । शब्दादिविषयलालसायाम्,

इदानीं विषयतृष्णालक्षणमाह—

गम्यागम्यविभागं, त्यक्त्वा सर्वत्र वर्तते जन्तुः ।

विषयेष्ववितृप्तात्मा, यतो भृशं विषयतृष्णायम् ॥ १ ॥

‘गम्य’ त्यादि गम्यागम्ये लोकप्रतीते तयोर्विभाग आसेवन-
परिहाररूपस्तं त्यक्त्वा विषयानियमेन व्यवस्थितः, सर्वत्र वर्-
तते जन्तुः सामान्येन सर्वत्र प्रवर्तते जन्तुः—प्राणी विषयेषु-
शब्दस्पर्शरसरूपगन्धेष्ववितृप्तात्मा साभिलाष एव यतो यस्या
विषयतृष्णायाः सकाशाद् भृशमत्यर्थं विषयतृष्णा इयमिति
इयं विषयतृष्णोच्यते । पौ० ४ विव० । सूत्र० ।

विसयधम्मट्टि-(ण्)-विषयधर्मार्थिन्-त्रि० । स्त्रीपरिभोगा-
र्थिनि, नि० चू० १ उ० ।

विसयपडिकूल-विषयप्रतिकूल-त्रि० । ६ त० । विषयपरिभो-
गनिषेधकत्वेन प्रतिलोमे, भ० ६ श० ३३ उ० ।

विसयपडिभास-विषयप्रतिभास-पुं० । विषयः श्रोत्रादीन्द्रिय-
ज्ञानगोचरः शब्दादिस्तस्यैव न पुनस्तत्प्रवृत्तौ तज्जन्यस्या-
त्मनोऽर्थानर्थसद्भावस्य प्रतिभासः प्रतिभासनं परिच्छेदा
यत्र तद्विषयप्रतिभासम् । ऐहिकामुष्मिकेषु ह्यावस्थिकज्ञान-
विषयेष्वर्थेषु प्रवृत्तावात्मनस्तात्त्विकार्थानर्थप्रतिभासशून्ये
ज्ञाने, द्वा० ६ अष्ट० । (विषयाणां विषयकण्टकत्वं ‘णाण’
शब्दे चतुर्थभागे १६७६ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

विसयपमाय-विषयप्रमाद-पुं० । शब्दादिविषयजप्रमादे, “वि-
षयव्याकुलचित्तो, हितमहितं वा न वेत्ति जन्तुरयम् । त-
स्मादनुचितचारी, चरति चिरं दुःखकान्तारे ॥१॥” स्या० ६
ठा० ३ उ० ।

विसयपास-विषयपाश-पुं० । शब्दादिरूपेषु रज्जुबन्धनेषु,
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

विसयभेद-विषयभेद-पुं० । गोचरविशेषे, पञ्चा० ६ विव० ।

विसयमेत्त-विषयमात्र-न० । विषय एव विषयमात्रम् । क्रिया
शून्ये अर्थमात्रे, भ० ३ श० १ उ० ।

विसयरग-विषयरग-पुं० । शब्दादिविषयविषयके रक्तत्वे,
आ० चू० १ अ० ।

विसयविगयवोच्छिण्णकोउहल्ल-विषयविगतव्यवच्छिन्न-
कौतूहल-त्रि० । विषयेषु शब्दादिषु विगतं व्यवच्छिन्नमत्यन्तं
क्षीणं कौतूहलं यस्य स तथा । विषयविषयककौतूहलरहिते,
भ० ६ श० ३३ उ० ।

विसयविवेग-विषयविवेक-पुं० । विषयपरित्यागे, दश०
१० अ० ।

विसयवेस-विशदवेस-पुं० । धवलाकारे, औ० ।

विसयसारत्त-विषयसारत्त-न० । प्रधानगोचरत्वे, पञ्चा० ६
विव० ।

विसयसुह-विषयसुख-न० । विषयेन्द्रियसंसर्गजे सुखे, “वि-
सयसुहं दुक्खं चिय, दुक्खप्पडियारत्तां निगिच्छु व्व । तं
सुहमुवयारात्तो, न उ उवयारो विणा तच्च ॥ १ ॥” अष्ट० २
अष्ट० । “अणवरयमरणरणं यति सखं पिच्छिऊणं संसारं ।
मुक्कं विसं व विसमं, विसयसुहं जेहि ताणं नमो ॥ १ ॥”
संघा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

(महाप्रत्याख्यानं)-

तणकट्टेण व अग्गी, लवणजलो वा नईसहस्सेहि ।

न इमो जीवो सक्को, तिप्पेउं कामभोगेहि ॥ ५५ ॥

तणकट्टेण व अग्गी, लवणजलो वा नईसहस्सेहि ।

न इमो जीवो सक्को, तिप्पेउं अन्थसारिणं ॥ ५६ ॥

तणकट्टेण व अग्गी, लवणजलो वा नईसहस्सेहि ।

न इमो जीवो सक्को, तिप्पेउं भोगविहीणं ॥ ५७ ॥

वलयामुहसामाणो, दुप्पारोवणरत्ता अपरिमिजो ।

न इमो जीवो सक्को, तिप्पेउं गंधमल्लेहि ॥ ५८ ॥

अवियत्तोऽयं जीवो, अईयकालम्मि आगमिस्साए ।

सहाणं य रूवाणं य, गंधाणं रसाणं फासाणं ॥ ५९ ॥

कप्पतरुसंभवेसुं-देवुत्तरकुरुवंसपप्पएसु ।

उववाए ण य तित्तो, न य नरविजाहरसुरेसु ॥ ६० ॥

खइएण व पीएण व, न य एसो ताइओ हवइ अप्पा ।

जह दुग्गइं न वच्चइ, तो मरणे ताइओ होइ ॥ ६१ ॥

देविंदचकवट्ठि-त्तणाइं रजाइं उत्तमा भोगा ।

पत्ता अणंतखुत्तो, न य तह तित्तिं गत्तो तेहि ॥ ६२ ॥

खीरदगेच्छुरेसुं, साऊसु महोदहीसु बहुसोऽवि ।

उववप्पो ण य तण्हा, छिन्ना भे सीयलजलेणं ॥ ६३ ॥

तिविहेण य सुहमउलं, तम्हा कामरइविसयसुक्खाणं ।

बहुसो सुहमणुभूयं, न य सुहतण्हाए ते तित्ती ॥ ६४ ॥

॥१६७॥ द० प० ।

“वरि विस खइयं विसयसुह, इक्कसि विसि ण मरंति ।
विसयामिस पुण धारिया, णर णरएहि पडंति ॥” सूत्र० १
श्रु० ४ अ० १ उ० । सैन्ये, दे० ना ७ वर्ग ६२ गाथा ।

विसयारंभय-विषयारम्भक-पुं० । विषयाणामारम्भोऽस्येति
विषयारम्भकः । विषयार्थं सावधारणप्रवृत्ते, आचा० १
श्रु० ५ अ० १ उ० ।

विसर-विसर-पुं० । मत्स्यबन्धनविशेषे, विपा० १ श्रु० ८ अ० ।

विसरण-विशरण-न० । परिशटेने, स्या० १ ठा० ।

विसरिया-विसरिका-स्त्री० । सरटे, नि० चू० १ उ० ।

विसरिस-विसदृश-त्रि० । विजातीये, आ० म० १ अ० ।

विसरिसगम-विसदृशगम-त्रि० । विजातीयज्ञानप्राप्ते, सम्म०
३ काण्ड ।

विसल्ल-विशल्य-त्रि० । विगतानि शल्यानि मायादीनि य-
स्यासौ विशल्यः । उद्धतशेल्ये, आच० ५ अ० ।

विसल्लकरणी-विशल्यकरणी-स्त्री० । शल्योद्धारकरणे वि-
द्याभेदे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

विसल्ला-विशल्या-स्त्री० । ओषधिविशेषे, ती० ६ कल्प ।

विसल्लीकरण-विशल्यीकरण-न० । विगतानि शल्यानि मा-
यादीनि यस्यासौ विशल्यः । अविशल्यः विशल्यः क्रियते इति
विशल्यीकरणम् । शल्योद्धारणे, ध० २ अधि० ।

विसवाणिज-विषवाणिज्य-न० । विषं शृङ्गकादि तच्चोपल-
क्षणमन्येषां जीवघातहेतूनामुपविषाणामस्त्रादीनां च तेषां वा-
णिज्यम्, प्रव० ६ द्वार । पञ्चा० जीवघातप्रयोजने विषशस्त्रा-
दिविक्रयणे, "विषास्त्रहलयन्त्रायां हरितालादिवस्तुनाः विक्रयां
जीवितघ्नस्य, विषवाणिज्यमुच्यते ॥१॥" इत्युक्तलक्षणे, (उपा०
१ अ० । ध० । आ० चू० । आच० ।) वाणिज्यभेदे, ध० । विषं
शृङ्गकादि, तच्चोपलक्षणं जीवघातहेतूनामस्त्रादीनां, ततो वि-
षशस्त्रकुशीकुहालादिलोहहलादिविक्रयो विषवाणिज्यम् ।
अस्मिंश्च शृङ्गकवत्सनाभादेर्हरितालसोमलक्षारादेश्च विष-
स्य शस्त्रादीनां च जीवितघ्नत्वं प्रतीतमेव । दृश्यन्ते च ज-
लार्द्रहरितालेन सहसैव विषयमाना मल्लिकादयः, सोम-
लक्षारादिना तु भक्षितेन बालादयोऽपि, विषाद्विषाणिज्यं च
परंऽपि निषेधयन्ति, यतः—"कन्याविक्रयिणश्चैव, रसवि-
क्रयिणस्तथा । विषविक्रयिणश्चैव, नरा नरकगामिनः ॥ १ ॥"
इति । अरघट्टादियन्त्रविक्रयोऽपि योगशास्त्रे विषवाणिज्य-
तयोक्तो, यतः—"विषास्त्रहलयन्त्रायां-हरितालादिवस्तुनः ।
विक्रयो जीवितघ्नस्य, विषवाणिज्यमुच्यते ॥ १ ॥" ध०
२ अधि० ।

विसहर-विषधर-पुं० । सर्पे, "विसहरगह इव चरियं, वंकवि-
वंकं महेलाणं" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

विमा-विषा-स्त्री० । सागरपुत्रस्य दुहितरि विषाणभार्याया-
म्, आ० चू० ६ अ० ।

विसाह-विषादिन्-त्रि० । विषादयुक्ते, अणु० ।

विसाएमाण-विस्वादयत्-त्रि० । विशेषेण स्वादयन् । सर्वा-
ऽऽस्वादके खर्जूरदेरिचात्पत्युक्ते, कल्प० १ अधि० ५
क्षण । विषा० ।

विसाण-विषाण-न० । शृङ्गे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । आचा० ।
प्रश्न० । शूकरदन्ते, विषाणशब्दो यद्यपि गजदन्ते रूढस्तथापि
ईह शूकरदन्ते प्रतिपत्तव्यः । उपा० ७ अ० । ज्ञा० । अनु० ।

विसाणच्छेय-विषाणच्छेद-विषाणविशेषे, औ० ।

विसाणि(न्)-विषाणिन्-पुं० । शृङ्गरूपेणवयवेनाघयविनि,
अनु० ।

विसाद-विषाद-पुं० । पराभवगमने, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।
दैन्यभावे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । विपीदन्ति । संयमानु-
ष्ठानात् । शीतलीभवेन, भ्रंश, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । 'किम-
हमत्र प्रदेशे सामायात इति खेदस्वरूपे, अनु० । स्वप्नानुभूतदुः-

खद्वेषलिके, (विशे० ।) स्नेहादिसमुत्पन्नमोहे, आच० ४ अ० ।
औ० । मपुं० । एकादशदेवलोकस्थविमानभेदे, स० २० सम० ।

विसायणिज-विस्वादनीय-त्रि० । विशेषतस्तद्रसमधिकृत्य
स्वादनीये, जं० २ वक्त० । विशेषत आस्वादयितुं योग्ये, जी०
३ प्रति० ४ अधि० ।

विसारओ-देशी-धृष्टे, दे० ना० ७ वर्ग ६६ गाथा ।

विसारण-विस्तारण-न० । उद्घापनकृते विस्तारणे, ध० २
अधि० ।

विसारय-विशारद-पुं० । विपश्चिति, विश० । नं० । आ० म० ।
विचक्षणे, उत्त० २० अ० । पं० चू० । संथा० । रा० । परिङ्कते,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । प्रश्न० । औ० ।

विसारी-देशी-कमलासनं, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा ।

विसाल-विशाल-त्रि० । विस्तीर्णं, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । पाद० ना० ।
कल्प० । ध० । ज्यो० । जं० । संथा० । रा० । आ० म० । आच० ।
स० । बहुले, आ० चू० ५ अ० । पुं० । एकोनाशीतितमे महा-
ग्रहे, स्था० २ ठा० ३ उ० । चं० प्र० । सू० प्र० ।

दो विसाला । (सू० ६० ×) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

नपुं० । अष्टमदेवलोकस्थविमानभेदे, स० १८ सम० । चतुर्थ-
त्रैवेयकविमाने, प्रव० १६४ द्वार । पुं० । समुद्रव्यवहारे
जातिविशेषे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । द्वितीये कन्देन्द्रे, स्था०
२ ठा० ३ उ० ।

विसालत्र-देशी-जलधौ, दे० ना० ७ वर्ग ७१ गाथा ।

विसालसिंग-विशालभृङ्ग-पुं० । स्वनामख्याते पर्वते, पिं० ।

विसाला-विशाला-स्त्री० । नगरीभेदे, आ० क० १ अ० ।
अयोविंशतितीर्थकरस्य शिविकाभेदे, स० । पश्चिमाज्जना-
द्विपर्वतस्य दक्षिणदिशि स्वनामख्यातायां पुष्करिण्याम्,
ती० २३ कल्प । शैलप्रभस्य पूर्वैर्ण राजधान्याम्, द्वी० ।
सूत्र० । महावीरस्य जनन्याम्, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।
विसावेग-विषावेग-पुं० । मिथ्यात्वस्य त्वरायाम्, अष्ट०
३२ अष्ट० ।

विसाह-विशाख-पुं० । गणेशे, प्रा६०, ना० २२ गाथा । स्वा-
मिकार्तिके, वाच० ।

विसाहनंदि(न्)-विशाखनन्दिन्-पुं० । वीरस्य षोडशभज-
वस्य विश्वभूतः पितृव्यपुत्र, कल्प० १ अधि० २६ क्षण । आ०
म० । आ० चू० ।

विसाहभूइ-विशाखभूति-पुं० । राजगृहे नगरे विश्वनन्दिनो
राज्ञो भ्रातरि युवराज, आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

"राजा राजगृहे विश्व-नन्दी विश्वाभिनन्दनः ।

पत्न्यां प्रियङ्गौ विशाख-नन्दी तस्य सुतोऽभवत् ॥ १ ॥

विशाखभूतिर्युवरा-डनुजो धारिणी प्रिया ।

मरीचिजीवस्तस्याभूत्, विश्वभूत्याख्यया सुतः ॥ २ ॥"

आ० क० १ अ० ।

विसाहा-विशाखा-पुं० । इन्द्राग्निदेवताके पञ्चतारे नक्षत्र-

भेदे, स० ५ सम० । सू० प्र० । अनु० । स्था० । ज्यो० । च० प्र० । ज० ।

विसि-वृ(व्य)पि-पुं० । "इत्तुपादौ" ॥ ॥ १२८ ॥ इति आदेः
अत इत्यम् । विसी । अग्नीणामपनयेत्, प्रा० १ पाद ।

विसिद्ध-विशिष्ट-पुं० । प्रधाने, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।
अ० । ज० । रा० । मनोहरे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रमणीये,
कल्प० १ अधि० ३ क्षण । अतिशयवति, पञ्चा० १६ विव० ।
शोभने, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

विसिद्धखमग-विशिष्टक्षपक-पुं० । अप्रमादितपस्विनि, पञ्चा०
१२ विव० ।

विसिद्धगुणजीवलोक-विशिष्टगुणजीवलोक-पुं० । विशिष्टगु-
णः संसाराभिनन्दिसत्त्वापेक्षया मार्गाभिमुखः स चासौ
जीवलोकश्च सत्त्वलोको विशिष्टगुणजीवलोकः । मुमुक्षौ भ-
व्यजीवलोके, पञ्चा० १० विव० ।

विसिद्धतर-विशिष्टतर-त्रि० । तीव्रतरशुभाभ्यवसायविशेषणो-
क्तृपदरेषु संयमस्थानकरणकेषु वर्तमाने, बृ० ६ उ० ।

विसिद्धपुष्पाङ्ग-विशिष्टपुष्पादि-पुं० । प्रधानसुमनःप्रभृतौ, प-
ञ्चा० ४ विव० ।

विसिद्धबुद्धि-विशिष्टबुद्धि-स्त्री० । प्रकारताविशेष्यतोभयशा-
लिन्यां बुद्धौ, नयो० । (नैयायिकास्तु विशेषणं तत्र च विशेष-
णान्तरं १ विशिष्टस्य वैशिष्ट्यम् २ एकविशिष्टेऽपरवैशिष्ट्य-
म् ३ एकत्र द्वयं ४ मित्येवं चतुर्धा विशिष्टा वैशिष्ट्यबु-
द्धिः ॥ ७ ॥ इति 'ण्य' शब्दे चतुर्थभागे १८७१ पृष्ठे
दर्शितम् ।)

विसिद्धय-विशिष्टक-त्रि० । विशेषवति, पञ्चा० १६ विव० ।

विसिद्धलिंग-विशिष्टलिङ्ग-न० । सांख्यपरिभाषया भूतेषु,
ज्ञा० २० द्वा० ।

विसिण-देशी-रोमशे, दे० ना० ७ वर्ग ६४ गाथा ।

विसी-देशी-करिशासौ, विसी-करिशारिः । दे० ना० ७ वर्ग
१ गाथा ।

विसीयमाण-विषीदत्-त्रि० । संयमे, अवसीदति, आचा० १
श्रु० ६ अ० १ उ० ।

विसुज्जमाण-विशुद्ध्यमान-त्रि० । विशुद्धिं गच्छति, भ० १३
श० १ उ० । उत्तरां विशुद्धिमनुभवति, पञ्चा० २ विव० ।

विसुज्जमाणभाव-विशुद्ध्यमानभाव-पुं० । विशुद्ध्यमानो वि-
हितानुष्ठानेन भावो येषां ते विशुद्ध्यमानभावाः । विहितानु-
ष्ठानतत्परेषु, पं० सू० ४ सूत्र ।

विसुज्जमाणय-विशुद्ध्यमानक-त्रि० । उपशमश्रेणिलक्षक-
श्रेणी वा समारोहति, भ० २५ श० ७ उ० । स्था० ।

विसुणिय-विशून्य-न० । अतिशून्ये, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

विसुत्तिया-विश्रोतसिका-स्त्री० । अप्रध्याने, आध० ४ अ० ।

विसुद्ध-विशुद्ध-न० । निर्दोषतया संमते, उत्त० १ अ० । नि-
ष्कलङ्के, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । निर्दोष, अ० ।
ज० । ज्ञा० । निर्मले, आ० म० १ अ० । रा० । संथा० ।
रागादिदोषरहिते, प्रश्न० ४ संघ० द्वार । अनवद्ये, पञ्चा०

६ विव० । विशुद्ध्यमानभावे, पं० सू० ३ सूत्र । प्रशस्ते,
स्था० ३ ठा० ४ उ० । विरहिते, अ० । विशुद्धिमुपगते, स० ।
उत्पादनादोपरहिते, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । नपुं० । ब्रह्म-
लोकस्य स्वनामख्याते प्रस्तरे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । "विसु-
द्धकुलवंसंताणनंतुयद्धणपगध्वयभाविणीओ," विशुद्ध-
कुलवंश एव सन्ताननंतुर्विस्तारितन्नुस्तद्धर्मेन पुत्रोत्पा-
दनद्वारेण तद्वृद्धौ प्रगल्भं समर्थं यद् वयो यौवने तस्य भावः
सत्ता स विद्यते यासां तास्तथा । भ० ६ श० ३३ उ० । "वि-
सुद्धगंधजुतेहि" रा० ।

विसुद्धकिरिया-विशुद्धक्रिया-स्त्री० । अनवद्यानुष्ठाने, पञ्चा०
१६ विव० ।

विसुद्धकोडि-विशुद्धकोटि-पुं० । क्रीतकृताद्याहारदोषकोटौ,
आचा० १ श्रु० ८ अ० २ उ० ।

विसुद्धजाडकुलवंस-विशुद्धजातिकुलवंस-पुं० । विशुद्धे जा-
तिकुले यत्रैवाविधेषु वंशेषु, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

विसुद्धजोग-विशुद्धयोग-पुं० । निरवद्यमनोवाक्कायव्यापारे, प-
ञ्चा० ७ विव० ।

विसुद्धतरग-विशुद्धतरक-पुं० । वितिमिरतरके, अतिशयवि-
शुद्धे, न० ।

विसुद्धधी-विशुद्धधी-स्त्री० । विशुद्धा निर्मला धीर्बुद्धिरिति
विशुद्धधीः । "बुद्धिः कर्मानुसारिणी"ति वचनात् । निर्मलबु-
द्धौ, ध० ३ अधि० ।

विसुद्धभाव-विशुद्धभाव-त्रि० । विशुद्धः स्वरसंसारनिस्तार-
णैकतानतयाऽवदातो भावोऽभिप्रायो यस्य स विशुद्धभा-
वः । व्य० ३ उ० । विशुद्धाध्यवसायिनि, षो० १३ विव० ।

विसुद्धि-विशुद्धि-स्त्री० । विशुद्धेः परिशुद्धनिःशुद्धितत्वा-
दिदर्शनाचारवारिपूरप्रक्षालितशुद्धादिपङ्कतया प्रकर्षप्राप्ति-
लक्षणायां सम्यग्दर्शनसत्कायां सम्यक्त्वशुद्धौ, ध० १ अधि० ।

विसुयजस-विश्रुतयशस्-त्रि० । विख्यातकीर्त्तौ, संथा० ।

विसुयण-विश्रुचन-न० । ग्रन्थने, नि० चू० २ उ० ।

विसुयाविणा-देशी-विशुचीकृत-त्रि० । विशेषितं, व्य० ६ उ० ।

विसुव-विषुवत्-न० । समरात्रिदिनकालके अयनांशक्रमेण
रवेः तुलामेपराशिसंक्रान्तिभेदे, ज्यो० ।

संप्रति विषुवत्प्रतिपादकं पञ्चदशं प्राभृतं विवक्षुराह—

आसोयकत्तियाणं, मज्जे वइसाहचित्तमज्जे य ।

एत्थ सममहोरत्तं, तं विसुवं अयणमज्जेसु ॥ १ ॥

अश्वयुक्कार्तिकयोर्मसयोर्मध्ये तथा वैशाखचैत्रयोर्मध्ये-
ऽस्मिन्नन्तरे सममहोरात्रं भवति, तच्च पूर्वपुरुषपरि-
भाषया विषुवमिति व्यवहियते । तथा चाक्रममभिधानकांशे-
'समरात्रिदिवः कालो, विषुवत् विषुवं च तत्' तानीत्यभूता-
नि विषुवाणि 'अयनमध्येषु-अयनमध्यभागेषु भवन्ति । इयमत्र
भावना-अश्वयुग्मासानन्तरकार्तिकमासे यथाभागं दक्षिणा-
यनविषुवाणां संभवः, तथा चैत्रमासानन्तरं वैशाखे यथासंभ-
वमुत्तरायणविषुवसंभवः । तत एतस्मिन्नवकाशे समाहोरात्र-
संभवः । यदा पञ्चदशमुद्धर्तप्रमाणो दिवसो भवति तदा पञ्च-

दशमुहूर्त्तप्रमाणा रात्रिः, तच्चेत्थंभूतं सममहोरात्रमण्डलम-
ध्यभागगत एव रवौ भवति, तद्यथा—सर्वाभ्यन्तरान्मण्डला-
भ्रवतितमे मण्डले सर्वथाद्यादपि मण्डलात् द्विनवतितमे इति
इत्थंभूतं च द्विनवतितमं मण्डलं यदा सूर्य उपसंक्रम्य चारं
चरति तदा सकला व्यवहारतो विषुवमित्याख्यायते, नि-
श्चयतस्तु यस्मिन्नहोरात्रे समो दिवसः समा रात्रिस्तस्मिन्-
स्तप्राये सूर्ये यो रात्रिप्रवेशकालः, सार्द्धद्विनवतितमण्डल-
संभवी स कालो विषुवमिति तथा चोक्तं मूलटीकायाम्—“र-
विमंडलमज्जं नाम विसुव” इति ।

संप्रति नैश्चयिकमेव विषुवकालप्रमाणमनन्तरोक्तं सूत्ररुदुप-
दर्शयति—

पञ्चरसमुहूर्त्तदिणो, दिवसेण समा य जा हवइ राई ।

सो होइ विसुवकालो, दिणराईणं तु संधिमि ॥२॥

भवति पञ्चदशमुहूर्त्तप्रमाणदिवसेन समाना रात्रिः पञ्चदश-
मुहूर्त्तप्रमाणा इत्यर्थः । इह द्वानवतितमं ऽपि मण्डले समौ रा-
त्रिदिवसौ न भवतः कलया न्यूनाधिकभावात् परं साकल्येन
विवक्षितेति समौ रात्रिदिवसौ तत्र गण्येतेः इत्थंभूतयो रात्रि-
दिवसयोः संधौ यः कालः स विषुवकालः ।

साम्प्रते कतिपर्वातिक्रमे कस्यां तिथावीप्सितविषुवं भव-
तीति विषुवानयनाय करणमाह—

इच्छियविसुवा दुगुणा—रुवोणा छगुणा गुण्येव्वा ।

पव्वड्डे होंति तिही, नायव्वा सव्वविसुवेसु ॥३॥

युगमध्ये ईप्सितानि—विवक्षितानि यानि विषुवाणि तानि
ध्रियन्ते, किमुक्तं भवति—तत्संख्या ध्रियत इति धृत्वा च
नानि द्विगुणानि क्रियन्ते, ततो रूपोनानि तदनन्तरं च षड्-
गुणानि कर्त्तव्यानि षड्भिश्च गुणेन यदागच्छति तानि प-
र्वाणि ज्ञातव्यानि । पर्वाणां चार्द्धं यद्भवति तास्तिथयः
सर्वेषु विषुवेषु ता यथायोगं ज्ञातव्या एष करणगाथाक्षरार्थः ।

सम्प्रति करणभावना क्रियते—कतिपर्वातिक्रमे कस्यां
तिथौ प्रथमं विषुवमिति जिज्ञासायां रूपमेकं स्थाप्यते, तत्
द्विगुणं क्रियते जाते द्वे रूपे, ते रूपाने क्रियते, स्थितं भूयः
एकं रूपं, तस्य षड्भिर्गुणेन जाताः षट् ते प्रतिराश्यन्ते तेषाम-
र्द्धं क्रियते जातास्त्रयः, आगतं षट्पर्वातिक्रमे तृतीयस्यां तिथौ
प्रथमं विषुवमिति १ । तथा द्वितीयं विषुवं कतिपर्वातिक्रमे
कस्यां तिथौ भवतीति यदि जिज्ञासा तदा द्वे रूपे ध्रियेते ते
द्विगुणे जातानि चत्वारि तानि रूपोनानि क्रियन्ते स्थितानि
पश्चात् त्रीणि, तानि षड्भिर्गुण्यन्ते जातानि अष्टादश, तानि
प्रतिराश्यन्ते तेषां च प्रतिराशितानामर्द्धं नव, आगतं द्वितीयं
विषुवमष्टादशपर्वातिक्रमे नवम्यां तिथाविति २ । तथा कति-
पर्वातिक्रमे कस्यां तिथौ तृतीयं विषुवमिति जिज्ञासायां
त्रीणि रूपाणि ध्रियन्ते तानि च द्वाभ्यां गुण्यन्ते जातानि
षट्, तेषामेकरूपापहारे स्थितानि पश्चात् पञ्च, तानि षड्भि-
र्गुण्यन्ते जाता त्रिंशत्, सा प्रतिराश्यते, प्रतिराशितायाश्च
तस्या अर्द्धं पञ्चदश, आगतं त्रिंशत्पर्वातिक्रमे पञ्चदश्यां तृतीयं
विषुवमिति । तथा दशमं विषुवं कतिपर्वातिक्रमे कस्यां तिथौ
भवतीति यदि ज्ञातुमिच्छा तदा दशको ध्रियते स द्विर्गुण्यते
जाता विंशतिः, तस्या एकं रूपमपह्रियते जाता एकोनविंश-

तिः, सा षड्भिर्गुण्यते जातं चतुर्दशोत्तरं शतम्, तत् प्रतिरा-
श्यते तस्यार्द्धं सप्तपञ्चाशत्, तस्याः पर्वानयनाय षड्दशभि-
र्भागो ह्रियते, लब्धानि त्रीणि पर्वाणि, तानि पर्वराशौ प्रक्षि-
प्यन्ते पश्चादवतिष्ठन्ते च द्वादश । तत आगतं सप्तदशोत्तरप-
र्वशतातिक्रमे द्वादश्यां दशममिति १० ।

अत्रैवार्थं करणान्तरमाह—

रुवोणविसुवगुणिण, छलसीसयपक्खिवाहिते णउई ।

पन्नरस भाइलद्धा, पव्वा सेसा तिही होइ ॥ ४ ॥

यत् विषुवं ज्ञातुमिष्टं तेन रूपोनेन तत्संख्या—
रूपोनेन षड्शीत्यधिकं शतं गुण्यते, गुणितं च
तस्मिन् त्रिनवतिप्रक्षेपे ततः पञ्चदशभिर्भाजिते सति ये
अष्टका लब्धास्तानि पर्वाणि ज्ञातव्यानि शेषास्त्वंशास्ति-
थयः, एष करणगाथाक्षरार्थः । भावना त्वियम्—प्रथमं विषुवं
कतिपर्वातिक्रमे कस्यां तिथौ भवतीति जिज्ञासायां रूपं
स्थाप्यते तदेकरूपहीनं क्रियते जातमाकाशम्, तेन षड्शीत्य-
धिकं शतं गुण्यते जातं शून्यं ‘खेन गुणेन खमिति’ वचन-
प्रामाण्यात्, ततः शून्ये तस्मिन् त्रिनवतिः प्रक्षिप्यते तस्याः
पञ्चदशभिर्भागे हते लब्धाः षट् शेषाः तिष्ठन्ति त्रीणि, आ-
गतं षट्पर्वातिक्रमे तृतीयस्यां तिथौ प्रथमं विषुवमिति । तृती-
यविषुवचिन्तायां त्रीणि, रूपाणि ध्रियन्ते, तेभ्यो रूपापहारे
जाते द्वे रूपे, तस्यां षड्शीत्यधिकं शतं गुण्यते, जातानि
त्रीणि शतानि द्विसप्तत्यधिकानि ३७२ अत्र त्रिनवतिः प्रक्षिप्ता
जातानि चत्वारि शतानि पञ्चपञ्चदश्याधिकानि ४६५ एतेषां
पञ्चदशभिर्भागो ह्रियते लब्धा एकत्रिंशत्, आगतं त्रिंशत्प-
र्वातिक्रमे पञ्चदश्यां तृतीयं विषुवमिति ३ ।

भूयः प्रकारान्तरणत्रैवार्थं करणमाह—

इगतीसा ओयगुणा, पंचहि भेय व्व तिगुणिआ साउ ।

तिहिओ भवंति सव्वे—सु चेव विसुवेसु नायव्वा ॥५॥

एकत्रिंशत् यथोत्तरमोजोगुणाः—विषमगुणाः प्रथमतः कर्त्त-
व्याः, तद्यथा—प्रथमविषुवचिन्तायामेकगुणा द्वितीयविषु-
वचिन्तायां त्रिगुणाः, तृतीयविषुवचिन्तायां पञ्चगुणाः, चतु-
र्थविषुवचिन्तायां सप्तगुणाः, पञ्चमविषुवचिन्तायाम् नवगु-
णाः एवं यावद्दशमविषुवचिन्तायामेकोनविंशतिगुणाः ततः
पञ्चभिर्भक्तव्याः । तथा च सति यल्लभ्यते तानि पर्वाण्य-
वसेयानि, शेषास्त्वंशा उद्वरितास्त्रिगुणिताः सन्तो यावन्तो
भवन्ति तावत्प्रमाणास्तिथयः सर्वेषु विषुवेषु ज्ञातव्याः ।
तद्यथा—प्रथमविषुवचिन्तायामेकत्रिंशत् एकं गुणितं
तदेव भवतीति जाता एकत्रिंशदेव, तस्याः पञ्चभिर्भागे
हते लब्धाः षट्, एकः पश्चादुद्वरति स त्रिगुणः क्रियते
जातास्त्रयः, आगतं षट्पर्वातिक्रमे तृतीयस्यां तिथौ प्रथमं
विषुवमिति । तृतीयविषुवचिन्तायामेकत्रिंशत् पञ्चभिर्गुण्यन्ते
जातं पञ्चपञ्चाशदधिकं शतम्, १२५, तस्य पञ्चभिर्भागो ह्रियते
लब्धा एकत्रिंशत्, आगतं त्रिंशत्पर्वातिक्रमे पञ्चदश्यां तृ-
तीयं विषुवमिति । तथा दशमविषुवचिन्तायामेकत्रिंशत्
एकोनविंशत्या गुण्यन्ते जातानि पञ्च शतानि नवाशीत्य-
धिकानि ५८६ तेषां पञ्चदशभिर्भागो ह्रियते लब्धं सप्तद-
शोत्तरं शतं, शेषास्तिष्ठन्ति चत्वारस्ते त्रिभिर्गुण्यन्ते जाता द्वा-

दश सप्तदशोत्तरपर्वशतातिक्रमे द्वादश्यां दशमं विषुवमिति ।

पुनरप्यत्रैवार्थे प्रकारान्तरेण करणमाह—

पन्वा य छडादिका, दुवारसोऽहिया दसाऽवसाणाउ ।

तिगमाहगा वि य तिही, छदुत्तरा सव्वविषुवेसु ॥६॥

इह विषुवेषु पर्वचिन्तायां षडादिकानि यथोत्तरं द्वाद-
शाधिकानि तावद् ज्ञेयानि यावद्दशावसानानि—दशसंख्या-
नि विषुवाणि भवन्तीत्यर्थः । तथा पर्वाणामुपरि तिथि-
चिन्तायां त्रिकादिकाः—त्रिप्रभृतिका यथोत्तरं षडुत्तरास्ति-
थयः सर्वेषु विषुवेषु तावदवसेया गावत्तानि विषुवाणि द-
शसंख्यानि भवन्ति, तद्यथा—प्रथमं विषुवं—षट्पर्वान्तिक्रमे
तृतीयस्यां तिथौ । द्वितीयविषुवचिन्तायां प्रागुक्तपर्वसंख्या-
ने द्वादश प्रक्षिप्यन्ते तिथिसंख्यया षट्, तत आगतं द्वितीयं
विषुवम् अष्टादशपर्वान्तिक्रमे नवम्यां तिथौ । भूयाऽपि तृ-
तीयविषुवचिन्तायाम् अनन्तरोक्तपर्वसंख्याने द्वादश प्रक्षिप्य-
न्ते, तिथिचिन्तायां षट्, तत आगतं तृतीयविषुवं त्रिंशत्-
पर्वान्तिक्रमे पञ्चदश्याम् । चतुर्थविषुवचिन्तायां पुनरप्यनन्तरो-
क्तपर्वसंख्याने द्वादश प्रक्षिप्यन्ते, तिथिचिन्तायां षट्, ततस्ति-
थय एकविंशतिर्भवन्ति, पञ्चदशभिश्च गुण्यन्ते लब्धमेकं पर्व,
तत्पर्वराशौ प्रक्षिप्यते, आगतं त्रिचत्वारिंशत्पर्वान्तिक्रमे ष-
ष्ठ्यां तिथौ चतुर्थं विषुवमिति, एवं पञ्चमादीन्यपि दशमप-
र्यन्तानि विषुवाणि भावनीयानि ।

तत्र पर्वसंख्याने संप्रादिका इयं गाथा—

छक व्वारस तीसा, तेयाला पंचपण्ण अट्टट्टी ।

तह य असीइ विणुई, पंचाऽहियसयं-च सत्तरस ॥ ७ ॥

प्रथमं विषुवं षट्पर्वान्तिक्रमस्य, द्वितीयं द्वादश, तृतीयं
त्रिंशत्तमं सप्तदशोत्तरं चतुर्थं त्रिचत्वारिंशत्, पञ्चमं पञ्चपञ्चा-
शत्, षष्ठं षष्टिः, सप्तममशीतिः, अष्टमं द्विनवतिः नवमं प-
ञ्चाधिकं शतम्, दशमं सप्तदशोत्तरशतम् ।

संप्रति पर्वापरि तिथिसंख्यानसंप्रादिकां गाथामाह—

तइया नवमी य तिही, पन्नरसी छट्टि वारसी चेव ।

जुगपुव्वऽद्धे एया, ता चेव हवन्ति पच्छऽद्धे ॥ ८ ॥

युगपूर्वाद्धे यानि पञ्च विषुवाणि तेषु यथाक्रममिमाः प-
र्वापरि तिथयस्तद्यथा—तृतीया नवमी पञ्चदशी षष्ठी द्वादशी-
विषुवस्य पश्चाद्भवन्ति । तृतीयस्यां प्रथमं विषुवं, द्वितीयं
नवम्यां, तृतीयं पञ्चदश्यां, चतुर्थं षष्ठ्यां, पञ्चमं द्वादश्याम्,
एता एव तिथयः क्रमेण युगस्य पश्चाद्धेऽपि भवन्ति ।
तद्यथा—षष्ठं विषुवं तृतीयस्यां, सप्तमं नवम्याम्, अष्टमं
पञ्चदश्यां, नवमं षष्ठ्यां, दशमं द्वादश्यामिति, एवंभूते
तिथ्यानयनार्थं वाऽमुं प्रकारं पूर्वसूत्रयः परिभाषन्ते । इ-
हायनगतदिवसराशेर्यशीत्यधिकशतप्रमाणस्य दश वि-
षुवाणि किल युगं भवन्ति इति दशभिर्भागो ह्रियते
लब्धा अष्टादश, ते त्यज्यन्ते प्रयोजनाभावात् शेषा उद्धर-
न्ति त्रयस्ते प्रथमविषुवादारभ्य यथोत्तरं द्वादशोत्तरेण ओजसा
गुण्यन्ते, तद्यथा—प्रथमविषुवचिन्तायां ते त्रय एकेन
गुण्यन्ते द्वितीयविषुवचिन्तायां त्रिभिस्तृतीयविषुवचि-
न्तायां सप्तभिः, एवं यावद्दशमविषुवचिन्तायामेकोनविंशत्या,
गुण्यित्वा च पञ्चदशभिः पर्वाणि कृत्वा याः शेषास्तिथयः

उद्धरन्ति ता गुण्यन्ते, ततो यथोक्तास्तिथयो भवन्ति । तद्य-
था—प्रथमविषुवचिन्तायां ते त्रयः, एकेन गुणितं तदेव भव-
तीति, तत आगतं प्रथमं विषुवं तृतीयस्यां तिथौ । द्वितीय-
विषुवचिन्तायां ते त्रयस्त्रिभिर्गुण्यन्ते जाता नव आगतं द्वि-
तीयं विषुवं नवम्यामिति । तृतीयविषुवचिन्तायां ते त्रयः प-
ञ्चभिर्गुण्यन्ते जाताः पञ्चदश, आगतं तृतीयं विषुवं पञ्चद-
श्याम् । चतुर्थविषुवचिन्तायां ते त्रयः सप्तभिर्गुण्यन्ते जाता
एकविंशतिः शेषास्तिष्ठन्ति षट् आगतं चतुर्थं विषुवं षष्ठ्या-
मिति । एवं सर्वत्रापि भावनीयम् । सम्प्रति केन नक्षत्रेण
सह योगे किं विषुवमिति चिन्त्यते, तत्र यदि दशभिर्विषुवैः
सप्तषष्टिश्च पर्याया लभ्यन्ते ततो द्विभागविषुवेण कति च-
न्द्रपर्याया लभ्यन्ते ?, राशित्रयस्थापना-१०—६७—१ अत्रा-
न्त्येन राशिना एककलक्षणं मध्यमस्य राशेः सप्तषष्टिरूपस्य
गुणने जाता सप्तषष्टिरेव, विषुवं वाऽयनस्य द्विभागरूप-
मिति दश द्वाभ्यां गुण्यन्ते जाता विंशतिः, तथा सप्तषष्टि-
भागो चिह्यते लब्धास्त्रयो नक्षत्रपर्यायाः शेषास्तिष्ठन्ति सप्त,
ते पर्यायरूपं भागं न प्रयच्छन्तीति अष्टादशभिः शतैस्त्रिंशैः
सप्तषष्टिभागैर्गुण्यित्याम इति विंशतिलक्षणच्छेदराशिगतं न
शून्येन सह शून्यस्यापवर्तनायां जातं व्यशीत्यधिकं शतम्
१८३, तेन सप्त गुण्यन्तं जातानि द्वादश शतानि एकाशी-
त्यधिकानि १२८१, छेदराशिश्च विंशतिलक्षणोऽन्त्यशून्या-
पवर्तनेन जातो द्विकस्तेन सप्तषष्ट्यादयः समक्षेत्राणि—
नक्षत्रभागा गुण्यन्ते, जातानि चतुस्त्रिंशदधिकशतादीनि
शोधनकानि, तत्राभिजितो द्वाचत्वारिंशत् शुद्धा, स्थितानि
शेषाणि द्वादश शतानि एकोनचत्वारिंशदधिकानि १२३६,
ततः षड्भिः शतैः सप्तत्यधिकैः ६७०, उत्तरभद्रपदान्तानि
पञ्च नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थितानि पश्चात्पञ्चशतान्येकोनस-
प्तत्यधिकानि ५६६, ततश्चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन रेवती शुद्धा,
स्थितानि चत्वारि शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि ४३५, ततोऽ-
पि चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन अभिनी शुद्धा, शेषाणि तिष्ठन्ति
त्रीणि शतानि एकात्तराणि, ३०१, ततः सप्तषष्ट्या भरणी शु-
द्धा, स्थिते पश्चात् द्वे शते चतुस्त्रिंशदधिके २३४, ततोऽपि
चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन कृत्तिका शुद्धा, शेषं तिष्ठति शतम्,
आगतं श्रवणादीनि कृत्तिकापर्यन्तानि नव नक्षत्राण्यतिक्र-
म्य दशमस्य रोहिणीनक्षत्रस्य चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानां
शतमवगाह्य प्रथमं विषुवं भवतीति । द्वितीयं विषुवं कस्मिन्
चन्द्रनक्षत्रे भवतीति यदि विज्ञातुमिच्छा तदा पूर्वक्रमेण त्रै-
राशिकमनुसर्तव्यम्, तद्यथा—यदि दशभिर्विषुवैः सप्तषष्टि-
श्चन्द्रनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते ततो द्वाभ्यां विषुवाभ्यां कति
चन्द्रनक्षत्रपर्यायान् लभामहे ?, राशित्रयस्थापना-१०—६७-
३, इह द्वितीयं विषुवं त्रिभिरयनविभागैर्भग्यतीत्यतो राशि-
स्त्रिकरूपः स्थाप्यते, तेन चान्त्येन राशिना त्रिकलक्षणेन म-
ध्यमः सप्तषष्टिरूपो राशिर्गुण्यते जाते एकात्तरं द्वे शते
२०१ विषुवं वाऽयनस्य द्विभागरूपमित्यादि राशिर्दशकलक्ष-
णो द्वाभ्यां गुण्यते जाता विंशतिः, तथा भागो चिह्यते ल-
ब्धा दश चन्द्रनक्षत्रपर्यायाः, शेषास्तिष्ठत्येकः, स पर्याय-
भागं न प्रयच्छतीत्यष्टादशभिः शतैस्त्रिंशैः सप्तषष्टिकभा-
गैर्गुण्यित्याम इति विंशतिलक्षणच्छेदराशिगतं न शून्येन सह
शून्यस्यापवर्तनायां जातं व्यशीत्यधिकं शतं १८३, तेनैककेन

गुण्यते जानम् व्यशीत्यधिकमेकशतम्, एकेन गुणितं तदेव भवतीति वचनात् । ततोऽभिजितो द्वाचत्वारिंशत् शुद्धा शेषं तिष्ठत्येकचत्वारिंशदधिकं शतम् १४१. ततोऽपि चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन श्रवणः शुद्धः शेषाः तिष्ठन्ति सप्त, आगतम्—श्रवणनक्षत्रमतिक्रम्य धनिष्ठानक्षत्रस्य वसुदेवताकस्य सप्तचतुस्त्रिंशदधिकशतभागानवगाह्य द्वितीयं विपुवं प्रवर्त्तते इति । तथा चतुर्थं विपुवं कस्मिन् चन्द्रनक्षत्रे भवतीति जिज्ञासायां त्रैराशिकम्, यदि दशभिर्विपुवैः सप्तर्षिश्चन्द्रनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते ततः सप्तभिर्विपुवद्विभागः कति पर्याया लभ्यन्ते ? , राशित्रयस्थापना—१०—६७—७, अत्रान्त्येन राशिना सप्तकलक्षणेन भागो विह्यते मध्यमस्य राशेर्गुणेन जातानि चत्वारि शतानि एकोनसप्तत्यधिकानि ४६६, तेषां विशत्या भागो ह्रियते लब्धास्त्रयोविंशतिः पर्यायाः, शेषा उद्धरिता नव, प्रागुक्त्युक्त्या ५. शीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते जातानि षोडश शतानि सप्तचत्वारिंशदधिकानि १६७७, ततोऽभिजितो द्वाचत्वारिंशत् शुद्धाः, स्थितानि शेषाणि षोडश शतानि पञ्चोत्तराणि १६०४, तेभ्यश्चतुर्दशभिः शतैः चतुःसप्तत्यधिकैः १७७४ मृगशिरःपर्यन्तान्येकादश नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थितं पश्चादेकत्रिंशदधिकं शतं १३१, ततोऽपि सप्तपष्ठ्या अर्द्धा शुद्धा, स्थिता शेषा चतुःषष्टिः । आगतम्—श्रवणादीनि आर्द्धापर्यन्तानि द्वादश नक्षत्राण्यतिक्रम्य पुनर्वसुनक्षत्रस्य चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानां चतुःषष्टिसंख्यानां चतुर्थं विपुवद्वर्त्तते इति । एवं सर्वाण्यपि विपुवनक्षत्राणि भावनीयानि ।

तत्संग्राहिका चयं गाथा—

रोहिणि वासव सार्द्धं, अर्द्धं अभिवद्भि मित्त पिउ देवा ।

आमिणि वि वीसुदेवा, अजमणा इह विसुवरिक्त्वा॥६॥

इतीति—अमूनि यथाक्रमं विपुवाणां नक्षत्राणि तद्यथा—प्रथमस्य विपुवस्य प्रवृत्तावाद्गौ नक्षत्रं रोहिणी. द्वितीयस्य वासवं वसुदेवतापलक्षितं धनिष्ठानक्षत्रं, तृतीयस्य स्वातिः, चतुर्थस्याऽदिनिदेवतोपलक्षितं पुनर्वसुनक्षत्रं, पञ्चमस्याभिवृद्धिदेवतोपलक्षितमुत्तराभाद्रपदनक्षत्रं, षष्ठस्य मित्रा—मित्रदेवतोपलक्षितमनुराधानक्षत्रम् । सप्तमस्य पितृदेवता—मघा, अष्टमस्य अश्विनी, नवमस्य विष्वग्देवा—उत्तराषाढाः, दशमस्यार्यमा—अर्यमदेवोपलक्षितमुत्तराफाल्गुनी नक्षत्रमिति ।

संप्रत्येतन्वेव विपुवेषु सूर्यनक्षत्रं प्रतिपपादयिपुराह—

दक्षिणत्रयणे सूर्यो, पंच वि विसुवाणि वासुदेवेण ।

जोएइ उत्तरेणऽपि, आइचो आसदेवेण ॥ १० ॥

दक्षिणायने वर्त्तमानः सूर्यः पञ्चापि विपुवाणि वासुदेवेन स्वातिनक्षत्रेण योजयति, उत्तरेणाऽपि—उत्तरस्यामपादशिगच्छन् आदित्यः पञ्चापि विपुवाणि अश्वदेवेन—अश्वदेवापलक्षितेनाश्विनीनक्षत्रेण योजयति । किमुक्तं भवति—पञ्चापि दक्षिणायनविपुवाणि स्वातिनक्षत्रेण सह योगे प्रवर्त्तन्ते, पञ्चापि चोत्तरायण विपुवाणि अश्विनीनक्षत्रेण योगे इति । तत्रेयं भावना—यदि दशभिर्विपुवैः पञ्च सूर्यपर्याया लभ्यन्ते ततोऽयनद्विभागरूपं प्रथमं विपुवं किं लभामहे ? , राशित्रयस्थापना—१०—५—१, अत्रान्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यमस्य पञ्चकरूपस्य राशेर्गुणाज्जाताः प-

ञ्चैव, आद्यश्च राशिः विपुवरूपो विपुवं च प्रथममयनद्विभाग इति द्वाभ्यां गुण्यते जाता विंशतिः तथा पूर्वराशेर्भागो ह्रियते, लब्धः एकश्चतुर्भागः, एते नियतनक्षत्रपरिमाणानयनार्थमष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैः गुणयिष्याम इति गुणकारराशेरङ्गेनापवर्त्तना जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि ६१५, तैरेकोऽनन्तराङ्गाश्चतुर्थभागो गुण्यते, जातानि दान्येव नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि । तेभ्योऽष्टाशीत्या पुष्यः शुद्धः, स्थितानि पश्चादष्टौ शतानि सप्तविंशत्यधिकानि ८२७, तेषां चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन भागो ह्रियते लब्धाः षट् पश्चात् तिष्ठति त्रयोविंशतिः, आगतमश्लेषादीनि चित्रापर्यन्तानि षट् नक्षत्राण्य—तिक्रम्य स्वातिनक्षत्रस्य चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानां त्रयोविंशतिभागानवगाह्य प्रथमं विपुवं सूर्यः प्रवर्त्तयति, यदा तृतीयविपुवविषया चिन्ता क्रियते तदा तृतीयं विपुवं पञ्चानामयनद्विभागानामतिक्रमं भवति तत एवं त्रैराशिकं कर्म, यदि दशभिर्विपुवैः पञ्च सूर्यपर्याया लभ्यन्ते ततः पञ्चभिरयनैर्द्विभागैः किं लभ्यते ? , राशित्रयस्थापना—१०—५—५, अत्रान्त्येन राशिना पञ्चकलक्षणेन मध्यमस्य पञ्चकरूपस्य राशेर्गुणेन जाता पञ्चविंशतिः, ततः पूर्ववदाद्या राशिद्वाभ्यां गुण्यते जाता विंशतिः, तथा भागो ह्रियते, लब्धः एकः परिपूर्णः पर्यायः, पश्चादेकश्चतुर्थभागोऽर्वातुष्टन, ततः पूर्वक्रमेणात्रापि तृतीयं विपुवं स्वातिनक्षत्रलाभः । एवमुक्तनीत्या परिभाष्यमानानि पञ्चापि दक्षिणायनविपुवाणि स्वातिनक्षत्र एव लभ्यन्ते नाम्यत्रेति । संप्रत्युत्तरायणविपुवविषयाभावना क्रियते—उत्तरायणविषयाणि च विपुवाण्यमूनि, तद्यथा—द्वितीयं चतुर्थं षष्ठमष्टमं दशमं च । द्वितीयं च विपुवं त्रयाणां मयनद्विभागानामन्ते भवति, चतुर्थं सप्तानां षष्ठमेकादशानां षष्ठमं पञ्चदशानां दशममेकोनविंशतः, तत्रैव त्रैराशिकं कर्म, यदि दशभिर्विपुवैः पञ्चसूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते ततस्त्रिभिः रयनद्विभागैः किं लभामहे ? , राशित्रयस्थापना—१०—५—३, अत्रान्त्येन राशिना त्रिकलक्षणेन मध्यमः पञ्चकलक्षणे राशिर्गुण्यते जाताः पञ्चदश, आद्यश्च दशकलक्षणे राशिः पूर्ववत् द्वाभ्यां गुण्यते जाता विंशतिस्तथा भागो ह्रियते लब्धास्त्रयश्चतुर्भागास्तानष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैर्गुणयिष्याम इति तस्य गुणराशेरङ्गेनापवर्त्तना, जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि ६१५, तैरनन्तराङ्गास्त्रयो गुण्यन्ते जातानि सप्तविंशतिशतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि २७४५, तेभ्योऽष्टाशीत्या पुष्यः शुद्धः, स्थितानि पश्चात् षट् विंशतिशतानि सप्तपञ्चाशदधिकानि २६५७, तेषां चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन भागहरणं लब्धा एकोनविंशतिः शेषं तिष्ठत्येकादशोत्तरं शतम् १११, तेभ्योऽभिजित् द्वाचत्वारिंशता शुद्धा, शेषा तिष्ठत्येकोनसप्तति ६६, तत्रैकोनविंशतिमध्यात्त्रयोदशभिरश्लेषादीनि उत्तराषाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, अभिजित्नक्षत्रं प्रागेव शाधितम्, ततः पञ्च नक्षत्राणि शुद्धानि, एकेन च शेषेण रेवती. आगतमश्विनीनक्षत्रस्य चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानामेकोनसप्ततिभागानवगाह्य सूर्यो द्वितीयविपुवं प्रवर्त्तयति । तथा चतुर्थविपुवचिन्तायामेवं त्रैराशिकं यदि दशभिर्विपुवैः पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते ततः सप्तभिरयनद्विभागैः किं लभ्यमिति ? , राशित्रयस्थापना—१०—५—७, अत्रान्त्येन राशिना—सप्तकलक्षणेन मध्यमराशेर्गुणे

जाताः पञ्चविंशत् ३५ . तस्याः पूर्वोक्तयुक्त्या विंशत्या भागां ह्रियते लब्धः एकः १ सूर्यनक्षत्रपर्यायः, पश्चाद-
वतिष्ठते पञ्चदश, ते च त्रयः पर्यायचतुर्भागास्ततस्ते प्रागु-
क्तयुक्त्या नवभिः शतैः पञ्चदशाधिकैर्गुण्यन्ते जातानि सप्त-
विंशतिशतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि २७४५, ततः पूर्वो-
क्तप्रकारेण तावद्वक्तव्यं यावदागतमश्विनीनक्षत्रस्य चतुस्त्रिंश-
दधिकशतभागानामेकानसप्ततिभागां नवगाह्य सूर्यश्चतुर्थाव-
पुवं प्रवर्तयति, एवमुक्तनीत्या परिमाद्यमानानि पञ्चाष्ट्युत्तरा-
यणविपुवाणि अश्विनीनक्षत्रे एव यथादितभागोऽतिक्रमं प्र-
वर्तन्ते इति ।

तदयं दक्षिणोत्तरायणविपुवेषु नक्षत्राणि प्रतिपाद्य
लग्नं प्रतिपादयति—

लग्नं दक्षिणायण, विभुवेसु वि अस्मत्तरं अयणे ।
लग्नं साई विभुवेसु, पंचमु वि दक्षिणं अयणे ॥१२॥
दक्षिणमयणे विभुवे, नहयलेऽभिजि रसायले पुस्ते ।
उत्तरअयणे अभिई, रसायले नहयले पुस्ते ॥ १३ ॥

दक्षिणायनगतेषु पञ्चस्वपि विपुवेषु अश्वे-अश्वेदेषोप-
क्षिते अश्विनीनक्षत्रे लग्नं भवति । किमुक्तं भवति-पञ्चापि दक्षि-
णायनविपुवाणि मेपलगे प्रवर्तन्ते इति, तथाहि-यदि दश-
भिर्विपुवैरष्टादश शतानि पञ्चविंशदधिकानि लग्नपर्यायाणां
भवन्ति ततोऽयनद्विभागरूपं प्रथमे विपुवं किं लग्नं भवती-
ति ? राशित्रयस्थापना १०-१८३५-१, अत्रान्येन राशिना
एककलक्षणं मध्या राशिगुण्यन्ते गुणितश्च सन् स तावा-
नेव भवति 'एकेन गुणितं तदयं भवतीति' न्यायात् । विपुवं-
चायनद्विभाग रूपं भवतीति विपुवपरिमाणकृदाद्यो रा-
शिद्वयोर्गुण्यन्ते जाता विंशतिस्तया भागो ह्रियते लब्धा
एकनवतिपर्यायाः शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चदश, तेषां पञ्चैकनापव-
र्त्तनाः जातास्त्रयस्ततो नक्षत्रानयनार्थमष्टादशभिः शतैस्त्रिंश-
दधिकैर्गुण्यन्ति इति गुणकारराशेरङ्गेनापवर्त्तना जातानि
नव शतानि पञ्चदशाधिकानि ६१५, तैस्त्रयो गुण्यन्ते जाता-
नि सप्तविंशतिशतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि २७४५, ते-
भ्योऽष्टाशीत्या पुण्यः शुद्धः, स्थितानि पश्चात् पञ्चविंशति-
शतानि सप्तपञ्चाशदधिकानि २६५७ तेषां चतुस्त्रिंशदधिक-
शतेन भागहरणे लब्धा एकानविंशतिः शेषं तिष्ठत्येकादशो-
त्तरं शतम् १११, तस्मादभिजितो द्वाचत्वारिंशत् शुद्धा शेषा-
स्तिष्ठत्येकानसप्ततिः ६६ अत्र एकानविंशतिमध्यात् त्रयो-
दशभिः श्लेषादीनि उत्तरभद्रपदार्थन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि,
अभिजितक्षत्रं प्रागेव शोधितं, ततः पञ्चभिः श्रवणादी-
नि उत्तरभद्रपदार्थन्तानि पञ्च नक्षत्राणि शुद्धानि, अभि-
जितक्षत्रं च प्रागेव शोधितं, ततः पञ्चभिः श्रवणादीन् उत्त-
रभद्रपदार्थन्तानि पञ्च नक्षत्राणि शुद्धानि, एकेन च शेषेण
रेवती शुद्धा, आगतमश्विनीनक्षत्रस्य चतुस्त्रिंशदधिकशत-
भागानामेकानसप्ततिसंख्येषु प्रथमं विपुवं भवति । द्वितीय-
विपुवचिन्तायामेवं त्रैराशिकम्-यदि दशभिर्विपुवैरष्टादश श-
तानि पञ्चविंशदधिकानि लग्नपर्यायाणां लभ्यन्त ततः प-
ञ्चभिरयनद्विभागैः किं लभ्यमिति राशित्रयस्थापना-१०-
१८३५-५, अत्रान्येन राशिना मध्यराशेर्गुण्यन्ते जातान्येकनव-
तिशतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि ६१७५, ततः प्रागुक्तयुक्त्याऽऽ-

द्यो राशिद्वयोर्गुण्यन्ते जाता विंशतिः, तथा भागो ह्रियते
लब्धानि लग्नपर्यायाणां चत्वारिंशतानि अष्टपञ्चाशदधिका-
नि ४५८, न तैः प्रयोजनम् शेषाः तिष्ठन्ति पञ्चदश १५, ततः
प्रागुक्तगणितक्रमेणागतमश्विनीनक्षत्रस्य लग्नप्रवर्तकस्य चतु-
स्त्रिंशदधिकशतं भागानामेकानसंख्येषु भागेषु द्वितीयं विपुवं
प्रवर्तते। एवं पञ्चस्वपि दक्षिणायनविपुवेषु लग्नं भावनीयम्,
साम्प्रतमुत्तरायणविपुवलग्नभावना क्रियते-यदि दशभिर्वि-
पुवैरष्टादश शतानि पञ्चविंशदधिकानि लग्नपर्यायाणां भवन्ति
ततस्त्रिभिरयनद्विभागैः किं लभ्यमिति ? राशित्रयस्थापना-
१०-१८३५-३, अत्रान्येन राशिना (त्रिकलक्षणेन) राशिगुण्यन्ते
जातानि पञ्चपञ्चाशत्शतानि पञ्चात्तराणि ५५०५, ततः प्रा-
गुक्तयुक्त्या आद्यराशिद्वयोर्गुण्यन्ते जाता विंशतिस्तया भा-
गो ह्रियते लब्धे द्वे शतं पञ्चसप्तत्यधिके २७५, लग्नपर्यायाणां
न तैः प्रयोजनमिति, शेषाः तिष्ठन्ति पञ्च ५, सच्च किल, एक-
श्चतुर्भाग इत्येकः स्थाप्यते ततः प्रागुक्तयुक्त्या स नवभिः शतैः
पञ्चदशोत्तरैर्गुण्यन्ते जातानि नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि
६१५, तभ्योऽष्टाशीत्या पुण्यः शुद्धः, स्थितानि पश्चादष्टौ श-
तानि सप्तविंशत्यधिकानि ८२७, तेषां चतुस्त्रिंशदधिकेन श-
तेन भागो ह्रियते लब्धाः षट्, पश्चात् तिष्ठान त्रयाविंशतिः,
पञ्चभिश्चाश्लेषादीनि चित्रापर्यन्तानि षट् नक्षत्राणि शुद्धानि,
आगतं स्वातिनक्षत्रस्य लग्नप्रवर्तकस्य चतुस्त्रिंशदधिकशत-
भागानामेकानसप्ततिसंख्येषु भागेषु गतेषु द्वितीयं विपुवं प्र-
वर्तते । एवं चतुर्थविपुवचिन्तायामेवं त्रैराशिकम्-यदि दश-
भिर्विपुवैरष्टादश शतानि पञ्चविंशदधिकानि लग्नपर्यायाणां
लभ्यन्ते ततः सप्तभिरयनद्विभागैः किं लभ्यमिति ? राशि-
त्रयस्थापना-१०-१८३५ ७, अत्रान्येन राशिना मध्यराशि-
गुण्यन्ते जातानि द्वादश सहस्राणि अष्टौ शतानि पञ्चचत्वारि-
ंशदधिकानि १२८५५, तेषां विंशत्या भागो ह्रियते लब्धानि
षट् शतानि द्विचत्वारिंशदधिकानि लग्नपर्यायाणां ६४२ शेषा-
स्तिष्ठन्ति पञ्च, ततः प्रागुक्तगणितक्रमेण आगतं स्वातिनक्षत्र-
स्य लग्नप्रवर्तकस्य चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानामेकानसप्तति-
संख्येषु भागेषु गतेषु चतुर्थं विपुवं प्रवर्तते, एवं ५पञ्चस्वपि
उत्तरायणेषु विपुवलग्नं भावनीयम् । इह यदा सूर्यो दक्षिणा-
यनविपुवे अश्विन्यां प्रवर्तते तदा पाश्चात्यं लग्नं स्वातो स्वा-
त्यश्विन्योश्च मध्येऽभिजिद्वर्तते स भावि द्वितीयाऽङ्गमध्ये च
भावी पुण्यः, ततो दक्षिणायनविपुवेषु पञ्चस्वपि अभिजित्नभ-
स्तले अतिक्रान्तपाश्चात्याङ्गवर्द्धतत्वात् पुण्यो रसातले
भाव्युत्तराङ्गमध्वभावित्वात्, यदा तु-रविरुत्तरायणं विपुवं
स्वातो वर्तते तदा पाश्चात्यं लग्नमश्विन्यां स्वात्यश्विन्योश्च
मध्ये च पुण्यो, भाविद्वितीयाङ्गमध्ये भावि लग्नम् अभिजित्,
तत उत्तरायणविपुवेषु पञ्चस्वपि पुण्यो नभस्तले अतिक्रान्त-
पाश्चात्याङ्गं गतत्वात् अभिजित् रसातले भाव्युत्तराङ्गम-
ङ्गभावितत्वात् तदवमुक्तं विपुवगते लग्नम् ।

सम्प्रति कः कालो निश्चयतो विपुवस्येति प्ररूपयति—

मंडलमज्झमि य, अचक्खुविमयं गयमि सूरमि ।

जो खलु मत्ताकालो, सो कालो होई विमवस्स ॥१४॥

मण्डलमध्यस्थः साक्षाद्वनवातमण्डलमध्यभागवर्तिनोत्य-
थः । अक्षुर्विषयगते कलया चक्षुर्विषयमतीतो व्यवहा-

रतश्चक्षुर्विषयातीत इति विवक्षितः तस्मिन् सूर्ये यः खलु मात्राकालो दिवसरात्रिमध्यगतसंधिरूपः स विषुवकालो वेदितव्यः । तथाहि—यदि दशभिर्विषुवैरष्टादश सूर्योदयशतानि त्रिंशदधिकानि लभ्यन्ते ततोऽयनद्विभागरूपे विषुवे किं लभामहे ? राशित्रयस्थापना १०—१८३०—१, अत्रान्येन राशिना मध्यराशेर्गुणे जातानि तान्येवाष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि १८३०, आद्यश्च राशिः प्रागुक्तयुक्त्या द्वाभ्यां गुण्यते जाता विंशतिस्तया भागो ह्रियते लब्धा एकवतिरेकश्च द्विभागः अहोरात्रस्य, ततः आगतमथापस्या द्विनवतितमे अहोरात्रे दिवसस्य रात्रश्च यः सन्धिरूपः कालः स मात्राकालः स निश्चयतो विषुवकालः । नन्वत्र संदेहः किमयं सूर्योदयसन्धिरित्यभिधीयते; किं वा—अस्तमयसन्धिः ? उच्यते—अस्तमयसंधिर्यतो दिवसादिरहोरात्रः, तथा चांक्रं “दिवसादिरहोरात्र” इति । ततो दिवसोऽतिक्रान्तोऽस्तमयश्च प्रवर्तते इत्यस्तमयसंधिरेवाऽभिधीयते ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां ज्योतिष्करण्डकटीकायां विषुवप्रतिपादकं पञ्चदशं प्राभूतं समाप्तम् । ज्यो० १५ पाहु० ।

विषुव्या-विषूचिका-स्त्री० । अजीर्णोद्धूते वमनाध्मानविरेचादिसद्योमृत्युकुटुजि, उत्त० १० अ० । अजीर्णविशेषे, उत्त० १० अ० ।

विमृणिय-विशून्य-त्रि० । उत्कृते, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । विमृणियंग-विशूनिताङ्ग-त्रि० । उत्कृताङ्गे, अपगतत्वचि, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

विमूर-खिद-धा० । वैन्ये, “खिदेर्जूर-विमूरौ” ॥ ८ । ४ । १३२० इति खिदेर्विसूरदेशः । विमूरइ । खिद्यते । प्रा० ४ पाद् ।

विमूरण-खेदन-न० । चित्तखेदे, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार ।

विसेढि-विश्रेणि-त्रि० । विरुद्धा विदिगाधिता श्रेणिर्यत्र तद्विश्रेणि । भ० २ श० १ उ० । विरुद्धदिक्स्थितं, न० ।

विसेस-विशेष-पुं० । “शपोः सः” ॥ ८ । १ । २६०० इति शपोः सः । प्रा० । भेदे, पर्याये, व्यक्त्रौ, विशेष० । उत्त० । नि० चू० । पर्यायो विशेषो धर्म इत्यनर्थान्तरम् । स्था० ४ ठा० २ उ० । दश० । (“विशेषोऽपि द्विरूपो गुणः पर्यायश्च” ॥ ६ ॥ इति । सूत्रम् ‘खणियवाइ’ शब्दे तृतीयभागे ७०७ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

विशेषाः—

दसविहे विसेसे पण्त्ते, तं जहा-वत्थु तज्जायदोसे य, दोसे एगट्ठिते ति य । कारणे य पडुप्पन्ने, दोसे निव्वेहियट्ठमे । १ ।” अत्तणा उवणीए य, विसेसे ति य ते दस । (सू० ७४३५)

‘दसे’ त्यादि विशेषो भेदो व्यक्त्रित्यनर्थान्तरम् ‘वत्थु’ इत्यादि सार्द्धः श्लोकः, यस्त्विति प्राक्नसंख्यान्तर्लोको यः पत्नः, तज्जातमिति तस्यैवादायुक्तम् । प्रतिपाद्योद्जात्यादि तादृशयो दोषो वस्तुतज्जातदोषस्तत्र वस्तुदोषः पत्नदोषस्तज्जातदोषश्च-जात्यादिहीलनमेतौ च विशेषौ दोषसामान्यापेक्षया, अथवा-वस्तुदोष-वस्तुदोषविषये विशेषो-भेदः प्रत्यक्षनिराकृतत्वादिः । तत्र प्रत्यक्षनिराकृतो यथा अभावणः शब्दः, अनुमाननिराकृतो यथा नित्यः शब्दः, प्रतीतिनिराकृतो यथा अचक्षुः शशी, स्ववचननिराकृतो यथा यद्

वच्चि तन्मिथ्येति. लोकरूढिनिराकृतो यथा शुचि नरशिरः कपालमिति । तज्जातदोषविषयेऽपि भेदो जन्ममर्मकर्मादिभिः, जन्मदोषो यथा—“कच्छल्लुयाप घोडीए, जामो ओ गह्वरेण कूदण । तस्स महायणमज्जे, आयाग पायडा होति ॥ १ ॥” इत्यादिरेकविधः २, चकारः समुच्चये । तथा ‘दोसे’ ति पूर्वोक्तसूत्रे ये शेषा मतिभङ्गादयोऽष्टावृक्षास्ते दोषाः दोषशब्देनेह संगृहीतास्ते च दोषसामान्यापेक्षया विशेषा भवन्त्येवेति-दोषा विशेषः । अथवा—‘दोसे’ ति दोषेषु शेषदोषविषये विशेषो भेदः स चानेकविधः स्वयमूहः ३ । (‘एगट्ठिय’ वक्तव्यता ‘एगट्ठिय’ शब्दे तृतीयभागे १११० पृष्ठे ।) अथवा दोषशब्द इहापि संबध्यते, ततश्च न्यायोद्ग्रहणे शब्दान्तरापेक्षया विशेष इति ४ । तथा कार्यकारणात्मके वस्तुसमूहे कारणमिति विशेषः कार्यमपि विशेषो भवति, न चेहोक्तो दशस्थानकानुवृत्तेः । अथवा—कारणे—कारणविषये विशेषो भेदो यथा परिणामिकारणं मृत्पिण्डः, अपेक्षाकारणं दिग्देशकालाकाशपुरुषचक्रादि। अथवोपादानकारणं मृदादि, निमित्तकारणं कुलालादि, सहकारिकारणं चक्रचीवरादीत्यनेकधा कारणम् । अथवा दोषशब्दसंबन्धात् पूर्वव्याख्यातः कारणदोषो दोषसामान्यापेक्षया विशेष इति ५; समुच्चये तथा प्रत्युत्पन्नो वार्त्तमानिकोऽभूतपूर्व इत्यर्थो दोषो गुणेतरे, स चातीतादिदोषसामान्यापेक्षया विशेषः । अथवा-प्रत्युत्पन्ने सर्वथा वस्तुन्यभ्युपगते विशेषो यो दोषोऽकृताभ्यागमकृतविप्रणाशादिः स दोषसामान्यापेक्षया विशेष इति ६, तथा नित्यो यो दोषोऽभवव्यानां मिथ्यात्वादिरनाद्यपर्यवसितत्वात् स दोषसामान्यापेक्षया विशेषः । अथवा-सर्वथा नित्ये वस्तुनि अभ्युपगते यो दोषो बालकुमाराद्यवस्थाभावापत्तिलक्षणः स दोषसामान्यापेक्षया दोषविशेष इति । तथा ‘हियट्ठमे’ ति अकारप्रश्लेषादधिकं वादकाले यत् परप्रत्यायनं प्रत्यतिरिक्तं दृष्टान्तनिगमनादि तदोषः, तदन्तरेणैव प्रतिपाद्यप्रतीतेस्तदभिधानस्यानर्थकत्वादिति । आह च—“जिणवयणं सिद्धं चे-व भण्णए कथं उवाहरणं । आसज्जउ सोयारं, हेऊ वि कंहिचि भण्णेज्जा ॥ १ ॥” तथा “कथं पंचावयवं, दसहा वा सव्वहा न पांडुकुट्टमिति । ततश्चाधिको दोषो दोषविशेषत्वाद्विशेष इति अथवा अधिके दृष्टान्तादौ सति यो दोषो दूषणं वादिनः सोऽपि दोषविशेष एव अयं चाष्टम आदितो गण्यमान इति ८ ॥ ‘अत्तण’ ति आत्मना कृतमिति शेषस्तथोपनीतं प्रापितं परेणेति शेषः, वस्तुसामान्यापेक्षयाऽऽत्मकृतं च विशेषः परोपनीतं चापरो विशेष इति भावः, चकारयोर्विशेषशब्दस्य च प्रयोगो भाषनावाक्ये दर्शितः । अथवा-दोषशब्दानुवृत्तेरात्मना कृतो दोषः परोपनीतश्च दोष इति दोषसामान्यापेक्षया विशेषावेतौ इति । एवं ते विशेषा दश भवन्तीति इहा दर्शयुस्तकेषु—‘निव्वे हियट्ठमे’ ति दृष्टं न च तथाष्टौ पूर्यन्ते इति निव्वे इति व्याख्यातम् । स्था० १० ठा० ३ उ० । शाङ्ग एवायं शब्द इत्यादिविशेषज्ञाने, विशेष० । सम्म० । सूत्र० । तुल्यजातिगुणक्रियाधाराणां नित्यद्रव्याणां परमाण्वाकाशदिगादीनामत्यन्तव्यावृत्तिवृद्धिहेतौ पदार्थभेदे, आ० म० १ अ० । स्था० । अथ विशेषास्ते चात्यन्तव्यावृत्तिवृद्धिहेतुत्वेन परैराधीयन्ते, तत्रेदं चिन्त्यते—या तेषु विशेषवृद्धिः सा नापरविशेषहेतुकाऽऽश्रयितव्या अनवस्थाभयात् । स्वतः समाभ-

यणे च तद्वद् द्रव्यादिष्वपि विशेषबुद्धिः स्यात्किं द्रव्यादिव्य-
तिरिक्तेर्विशेषैरिति । द्रव्याव्यतिरिक्तास्तु विशेषा अस्माभि-
रप्याश्रीयन्ते सर्वस्य सामान्यविशेषात्मकत्वादिति । एतन्नु प्र-
क्रियामात्रं, तद्यथा—“नित्यद्रव्यवृत्तयोऽन्या विशेषाः” नित्य-
द्रव्याणि च । चतुर्विधाः परमाण्वो मुक्तात्मानो मुक्तमनांसि
चेति निर्युक्तिकत्वादपकर्णयितव्यमिति । सूत्र० १ श्रु० १२
अ० । विसेसो दुविहो, अतविसेसो, अणंतविसेसो य । आ०
चू० १ अ० । अन्या विशेषाः—सकलसाधारणरूपाः, अ-
वान्तरविशेषाश्च पररूपव्यावर्तनक्षमाः । आ० म० १ अ० ।
प्रकर्षे, स० १४६ सम० । रमणीयत्वे, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
विश्लेष—पुं० । वियुक्तीकरणे, पृथक्करणे, विश्लेषे कृतं स-
ति यदवतिष्ठते तदपि विश्लेषतो जातत्वाद् विश्लेषः । आ-
रोपणाच्छेदे, व्य० १ उ० ।

विसेसण-विशेषण-न० । भेदे, व्यावर्तने, ‘संभवद्रव्यभिचा-
राम्यां स्याद् विशेषणमर्थवत्’ ल० । आ० म० । न० ।

विसेसणविसिस्सभाव-विशेषणविशेष्यभाव-पुं० । व्यावर्त्य-
व्यावर्तकत्वे, आ० म० १ अ० ।

विसेसणाण-विशेषज्ञान-न० । आत्मनो गुणदोषाधिरोह-
लक्षणस्य विशेषस्य ज्ञाने, यथा—“प्रत्यहं प्रत्यवेक्षते, नर-
श्चरितमात्मनः । किं नु मे पशुभिस्तुल्यं, किन्तु सत्पुरुषैरि-
ति ॥१॥” ध० १ अधि० ।

विसेसणु-विशेषज्ञ-पुं० । विशेषं जानातीति विशेषज्ञः ।
यथावस्थितगुणदोषविवेचनसहे, दर्श० २ तत्त्व । अपक्षपा-
तित्वेन गुणदोषविशेषाविशेषवेदिनि, ध० १ अधि० । तदितर-
वस्तुविभागवेदिनि अधिशेषज्ञस्तु दोषानपि गुणत्वेन गु-
णानपि दोषत्वेनाध्यवस्यति । प्रव० २३६ द्वार ।

साम्प्रतं विशेषज्ञ इति षोडशं गुणं प्रचिकटयिपुराह—
वत्थूणं गुणदोसे, लक्ष्णेइ अपक्खवायभावेण ।

पाएण विसेसणु, उत्तमधम्मारिहो तेण ॥ २३ ॥

वस्तूनां द्रव्याणां सचेतनाऽचेतनानां धर्माऽधर्महेतूनां वा
गुणान् दोषांश्च लक्षयति—जानात्यपक्षपातभावेन—माध्य-
स्थ्यसुस्थचेतस्तस्या पक्षपातयुक्तो हि दोषानपि गुणान्
गुणानपि दोषानध्यवस्यति समर्थयति च । उक्तञ्च—“आ-
ग्रही वत निनीपति युक्ति, तत्र यत्र मतिरेत्य निविष्टा ।
पक्षपातरहितस्य तु युक्ति-र्यत्र तत्र मतिरेति निवेशम् ॥१॥”
अतः प्रायेण बाहुल्येन विशेषज्ञः सारितरवेदी उत्तमध-
र्मार्हः प्रधानधर्मोचितो भवति । सुबुद्धिमन्त्रिवदिति । ध०
र० १ अधि० १६ गुण । (तद्वृत्तम्—‘सुबुद्धि’ शब्दे वक्ष्यते ।)
वस्त्ववस्तुविभागवेदिनि, वृ० ४ उ० ।

जाणाति जो विसेसं, हिताहितादीण सो विसेसणु ।

ण वि होति णिविसेसो, समचंदणलोद्धिचिक्खल्लो ॥

पं० भा० १ कल्प । विशेषं जानातीति विशेषज्ञः । आ-
चार्यः विशेषं जानाते अनुवर्तविशेषं वा । पं० चू० १ कल्प ।

विसेसपूया-विशेषपूजा-स्त्री० । धर्माचार्यादितद्विशेषार्चना-
याम्, पञ्चा० ८ विव० ।

विसेसपूयापुव्व-विशेषपूजापूर्व-न० । प्राक्कनदिनापेक्षया वि-
शिष्टतरार्चनपुरःसरे, पञ्चा० ८ विव० ।

विसेसबुद्धि-विशेष्यबुद्धि-स्त्री० । विशेष्यताक्रान्तबुद्धौ, ना-
गृहीतविशेषणाविशेष्यबुद्धिरिति वचनात् । स्या०
विसेसमणा-विशेषसंज्ञा-स्त्री० । पृथग्भूताभिधानं, सम्म० १
काण्ड ।

विसेसावस्सय-विशेषावश्यक-न० । आवश्यकग्रन्थस्य प्र-
थमाध्ययनभाष्यविवरणे, विशेष० ।

तच्च—

श्रीसिद्धार्थनरेन्द्रविश्रुतकुलध्यामप्रवृत्तौदयः,

सद्वाधांशुनिरस्तदुस्तरमहामाहान्धकारस्थितिः ।

दत्ताशेषकुवादिकौशिककुलप्रीतिप्रणोदक्षमा,

जीयादस्खलितप्रतापतरणिः श्रीवर्द्धमानो जिनः ॥१॥

येन क्रमण कृपया श्रुतधर्म एव,

आनीय मादृशजनेऽपि हि संप्रणीतः ।

श्रीमन्सुधर्मगणभृन्प्रमुखं ननोऽस्मि,

तं स्मरिस्त्वननघं स्वगुरुंश्च भक्त्या ॥ २ ॥

आवश्यकप्रतिनिवद्गभीरभाष्य—

पीयूषजन्मजलाधिगुणग्लराशिः ।

ख्यातः क्षमाश्रमणतागुणतः क्षितौ यः,

सोऽयं गणिर्विजयते जिनभद्रनामा ॥ ३ ॥

यस्याः प्रसादपरिवर्धितशुद्धबोधाः,

पारं व्रजन्ति सुधियः श्रुतनोयराशेः ।

सानुग्रहा मयि समीहितसिद्धयेऽस्तु,

सर्वज्ञशासनरता श्रुतदेवताऽसौ ॥ ४ ॥

इह चरणकरणक्रियाकलापनरुमूलकल्पं सामायिकादिष-
डध्ययनात्मकश्रुतस्कन्धरूपमावश्यकं तावदर्थतस्तीर्थकरैः,
सूत्रतस्तु गणधरैर्विगचितम् । अस्य चातीव गम्भीरार्थतां स-
कलसाधुभावकवर्गस्य नित्योपयोगितां च विज्ञाय चतु-
र्दशपूर्वधरेण श्रीमद्भद्रबाहुस्वामिनैनद्रव्याख्यानरूपा “आ-
भिणिवोहिअनाणं, सुयनाणं चैव आहिनाणं च” इत्यादि-
प्रसिद्धग्रन्थरूपा निर्युक्तिः कृता । तन्मध्ये च सामायिकाध्यय-
ननिर्युक्तिं विशेषत एवातिबहुविचारदुर्विज्ञेयार्थामतिशयोप-
कारिणीं चावगम्य केवलासुतरसस्यान्द्रियाग्विलासैः श्रीम-
ज्जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणपूज्यैस्तदर्थद्रव्याख्याऽऽत्मकमेव ‘कय-
पवयणप्पणामो’ इत्यादिगाथासमूहस्वरूपं भाष्यमकारि ।
तस्य च यद्यपि श्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमणपूज्यैः, श्रीकोट्वा-
चार्यैश्च वृत्तिर्विहिता वृत्तते, तथाऽप्यतिगम्भीरवाक्यात्म-
कत्वात्, किंचित्संक्षेपरूपत्वाच्च—दुःपमानुभावतः प्रज्ञादि-
भिरपचीयमानानां किमपि विस्तराभिधानरुचीनां शिष्याणां
नाऽसौ तथाविधोपकारं सांप्रतमाधातुं क्षमाः, इति विचिन्त्य
मुत्कलतरवाक्यप्रग्रन्थरूपा किमपि विस्तरवती च मन्दमति-
नाऽपि मया मन्दतममतिशिष्यावबोधार्थं, श्रुताभ्याससंपा-
दनार्थं च वृत्तिरियमारभ्यते । विशेष० ।

अथ प्रकृतोपसंहारार्थमात्मनः औद्धत्यपरिहारार्थं च
श्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमणपूज्याः प्राहुः—

इय परिसमापियमियं, सामाइयमत्थओ समासेण ।

वित्थरओ केवल्लिणो, पुव्वविओ वा पहासंति ॥३६०२॥

इत्युक्तप्रकारेण सर्वेणापि भाष्येणावश्यकग्रन्थस्य प्रथमम-
ध्ययनं सामायिकं समासेन-संक्षेपेणार्थतः परिसमापितं

संज्ञेपेणास्यार्थः कथितः, संज्ञेपभणनमात्रशक्तिक्त्वान्मम । विस्तरनस्त्वशेषविस्तेरेणातिगम्भीरार्थत्वादिदे कर्वालिनः पूर्वविदो वा प्रभापन्त इति ॥ ३६०२ ॥

अथैतद् भाष्यं श्रुत्वा विनयानां यदिद्वैव फलं भवति तदुपदर्शनार्थमाह—

सव्वाणुआंगमूलं, भामं सामादयस्म मोऊण ।

होइ परिकम्मिअमई, जोगो सेभाणुओगस्स ॥३६०३॥

इदं च सर्वानुयोगमूलं—सर्वानुयोगकारणं सामायिकस्य भाष्यं—विवरणं श्रुत्वा—निशम्यतत्परिकर्मितमतिः सन् विनेयः शेषशास्त्रानुयोगस्य योग्यः—कुशलः क्षमो भवति । इति चत्वारिंशद्वार्थाः ॥ ३६०३ ॥ पूर्वं चाध्यवसानपर्यन्तव्याख्यातगाथानाम् ॥२८०३॥ उभयं व्याख्यातभाष्यगाथानाम् ॥ ३६०३ ॥ शेषाणि तु चतुर्दशाधिकसप्तशतान्यतिदेशेनैव गतानि, न तु व्याख्यातानि, इति नेह गणितानि, इत्येषा शिष्यहिता नाम विशेषावश्यकवृत्तिः समाप्ता । इह गम्भीरापारजन्मजगमरणसलिलसंचयसंपूर्णं अनवरतभ्राम्यन्महामोहावर्तभीमं विविधाविस्त्रांतसिकावेलाव्यतिकरदुर्गतक्रमे निःसंख्यकुचिकल्पकलोलमालाकुले, प्रसरदज्ञानमहामेघदुर्दिनान्धकारनिकुरम्बभीषणे अनेकापद्विशृन्निपातसंपादितमहाभये रागद्वेषदुर्वान्तसंततिसंजनितहृदयोत्क्रमे अविश्रान्तसंज्वलितक्रोधातिरौद्रवडवामुखे अमानमानशैलस्खलनदुर्गीकृतगमागमव्यतिकरे मायावल्लीवितानगुप्यत्सस्वसंधाने विभवसलिलातिदुष्पूरलोभमहोदरे विविधव्याधिसंबन्धमन्स्यकच्छपपृष्ठपृच्छच्छटाटापग्राहकदिप्रचुरजलन्नरसंचरणसंजनितविषमसंचारे शरीरमानसानन्तदुःखप्रदापारसंसारवारांनिधौ मां निमग्नं विकलं निःशरणं दीनमवलोक्य कोऽपि करुणापरीतमानसः सद्गुणगुरुर्महापुरुषः सम्यग्दर्शनातिदृढमहाप्रतिष्ठानमष्टादशशीलाङ्गसहस्रविचित्रफलकानिविडघटना—विराजितं सम्यग्ज्ञाननिर्यामकान्वितं सुसाधुसंसर्गकार्यसूत्रनिविडवन्धनवद्धं संवरकीलप्रभग्ननिःशेषा—स्त्रवद्धारं सूत्रितसामायिकच्छेदोपस्थानीयभेदभिन्नरम्यभूमिकाद्वयं तदुपर्युपकल्पितसाधुसमाचारकरणरणमण्डपं समन्ततो गुप्तित्रयप्रस्तरागुप्तम्, असंख्यशुभाध्यक्षसायसनंददुर्योधयोधसहस्रदुरवलोकं, सर्वतो निवशितसद्गुरुपदेशावल्लिकनिकुरम्बं मध्यव्यवस्थापितस्थिरतरानिसरलसद्बोधकूपस्तम्भं तद्विन्यस्तप्रकृष्टशुभभावमयमहासितपटं तदग्रसमारूढप्रौढसदुपयोगपञ्जरदौवारिकं तदवयवद्वापमाद्वनगरनिकरसमायुक्तमित्यादिसर्वाङ्गसंपूर्णतया प्रवणं चारित्रमयं महायानपात्रं समर्पयामास, भणित्वांश्च—भो महाभाग ! समधिरोह त्वमस्मिन् यानपात्रे । समारूढश्चात्र मदीयशिक्षां कुर्वान्स्त्वमक्षेपणैव दुस्तरमप्यमुं भवजलधिमुत्तीर्य प्राप्स्यसि निःशेषदुःखातिक्रान्तमनन्तसुखमयं शिवरत्नद्वीपम् । ततश्च तद्वचननाश्वासितोऽहमारूढस्तत्र, समर्पितं च मम तेन महापुरुषेण सद्भावनामञ्जूपायां प्रक्षिप्य शुभमनोनामकं महारत्नम् । अभिहितं च मां प्रति रक्षणीयमिदं प्रयत्नतो भद्र ! तिष्ठति ह्यस्मिन् महाप्रभावे शुभमनोरत्ने एतद् यानपात्रम्, यथोक्ता निर्यामकः, कूपस्तम्भः, योधाः, पञ्जरदौवारिकं सर्वं क्रमेणावतिष्ठमानमभीष्टदेशं त्वां प्रा-

पयति, एतदभावे तु सर्वमेतत् प्रलयमुपयाति । अत एव तव पृष्ठतः सर्वादरेणैतदपहरणार्थं लगिष्यन्ति ते मोहराजादयो दुष्टतस्काराः, तेभ्यश्च त्वयदमित्थं रक्षणीयम् । सद्भावनामञ्जूपाङ्गानां चाग्रतो नानाभङ्गसंभवेऽन्यान्यमूनि च तदङ्गानि तस्यां निवेशनीयानि । इत्यादिशिक्षां प्रयच्छन् मयाऽपि समं दूरदेशं गत्वा ततोऽन्तर्हितः संजातः । श्रुतश्चायं सर्वोऽपि व्यतिकरः प्रमादपरताभिधानां महापङ्क्तौ समाश्रितेन दुष्टतस्कराधिपतिना मोहराजेन । ततो 'रे रे तस्कराधमा ! हता वयम्, यतः केनाप्यस्मद्वैरिणा निजयानपात्रमारोप्यास्मदविषयभूतं शिवरत्नद्वीपं नेतुमारब्धः सोऽमुकसंसारिजीवः, स च न केवलं चलितः, किन्त्वन्थानपि यथादेशमात्मना सहाऽनेकान् नयन् तिष्ठति । तद् यावदेतदस्मदीयसंसारनाटकं सर्वशून्यं न करोति तावद् धावत धावत' इति ब्रुवाणः ससंभ्रममुत्थाय महादुष्टो दुर्बुद्धिनामिकां महानाचमारूढः कुवासनाभिधाननौवृन्दादिरूढोऽपतस्करनिकरसहित एव प्रधावितः सन्वरम् । समागतश्च यानपात्रदेशम् । ततः पूकृतं पञ्जरदौवारिकेण—भो भो ! समायाता एतास्तास्तस्करचेटिकाः, प्रगुणीभवत यूयम् । तदेतत् श्रुत्वा निर्यामकोत्साहितास्तदुपदिष्टविधिर्नैव रणमण्डपमारूढाः सर्जाभूताश्चारित्रधर्मनृपतिसैन्येन सह पूर्वोक्तरूपा योधाः । गृहीतानि च सर्वैरपि पञ्जरदौवारिकादिभिर्मेधाचितं जीवादितत्त्वचिन्तनादिरूपाणि नाराचादिप्रहरणानि । मोहराजेनापि निरूपितो मिथ्यादर्शनमन्त्री, उत्साहिताः कपायचरटाः, तर्जितं हास्यादिपटुलुण्टाकवृन्दम्, पुरस्कृतः पुरुषवेदादिपरिवृतकाममहातस्करः, व्यापारिता निद्रा-तन्द्रादयः, प्रेरिताश्चक्षुर्दर्शनावरणादयः, अग्रेसरीकृतं रोगाद्यसातवेदनीयसैन्यम्, प्रवर्णिता जराऽन्तरायादयः, स्वयमपि च निजतनयरागकेसरिद्वेपगजन्द्रादितलवर्गान्वितेन मोहचरटाधिपेन वेष्टितं समन्ततोऽनन्तगुणपरिपाट्या यानपात्रम् । प्रहर्तुमारब्धं चाक्षेपेण सर्वैरपि समकालम् । ततश्च सदागमसेनाधिपोत्साहितेन सम्यग्दर्शनमन्त्रिणा समाक्षिप्तो मिथ्यादर्शनमन्त्री, प्रशम—मादृचा—ऽऽर्जवादिमहायोधैरपि लीलयैव निरूढाः क्रोधादिकपायचरटाः, वैराग्यब्रह्मव्रतादिमहासुभटैरपि दूरमुत्त्रासितो हास्यादिनिजतलवर्गानुगतः काममहालुण्टाकः । अप्रमादमहारथिनाऽपि श्रुतोपयोगोद्यमादिनाराचैस्ताडिताः शिरसि निन्द्रा—तन्द्रादयः, तदावरणक्षयोपशमवीरेणाप्यधरीकृताश्चक्षुर्दर्शनावरणादयः, सद्धर्मानुष्ठानोद्दीपितसातोदयसैनिकेनापि विलक्षीकृतं रागाद्यसातवेदनीयसैन्यम्, पुण्योद्यममहाबलराजपुत्रेणापि निष्प्रभावीकृता जराऽन्तरायादयः । एवमन्येषामप्यनन्तानां चारित्रधर्मराजसैनिकानां निजनिजप्रतिपक्षेण सह महासमरसम्मर्दे प्रवृत्ते निजसैन्यं किञ्चिदनश्यमानमवलोक्य 'रे रे तस्कराधमा ! किमेतदारब्धम्, स्थिरीभूय लगत लगत सर्वात्मना' इति ब्रुवाणो मोहचरटचक्रवर्ती ससैन्य एवारब्धो युगपत् प्रहर्तुम् । केचित् त्वतीव लज्जानिना मोहसैनिकाः कनापि पक्षेण संमारोहन्ति तद् यानपात्रम्, विप्रतारयितुमुपक्रमन्ते माम्, प्रविशन्ति रणमण्डपस्यान्तः, प्रहरन्ति लुब्धीभूताः, समाहृत्य जर्जरयन्ति सद्भावनामञ्जूपाङ्गानि । ततो मया तस्य परमपुरुषस्योपदे-

शं श्रुत्वा विरचय्य भटिति निवेशितमावश्यकटिप्पनिका-
भिधानं सद्भावनामञ्जूपायां नूतनफलकम्, ततोऽपरमपि
शतकविवरणनामकम्, अन्यदप्यनुयोगद्वारवृत्तिसंज्ञितम् ।
ततोऽपरमप्युपदेशमालासूत्राभिधानम्, अपरं तु तद्वृत्तिना-
मकम्, अन्यच्च जीवसमासविवरणनामधेयम्, अन्यत्तु भव-
भावनासूत्रसंज्ञितम्, अपरं तु तद्विवरणनामकम्, अन्यच्च
भटिति विरचय्य तस्याः सद्भावनामञ्जूपाया अङ्गभूतं नि-
वेशितं नन्दिटिप्पनकनामधेयं नूतनदण्डफलकम् । एतैश्च नू-
तनफलकैर्निवेशितैर्वज्रमर्याव सञ्ज्ञाताऽसौ मञ्जूपा, तेषां पा-
पानामगम्या । ततस्तैरतीवच्छलघातितया सञ्चूर्णयितुमार-
ब्धं तद्द्वारकपाटसम्पुटम् । ततो मया ससंभ्रमेण निपुण
तत्प्रतिविधानोपायं चिन्तयित्वा विरचयितुमारब्धं तद्द्वार-
पिधानहेतोर्विशेषावश्यकविवरणनाभिधानं वज्रमयमिव नूत-
नकपाटसम्पुटम् । ततश्चाभयकुमारगणि-धनदेवगणि जिनभ-
द्रगणिलक्ष्मणगणि—विबुधचन्द्रादिमुनिवृन्द—श्रीमहानन्द-
श्रीमहत्तरावीरमतिगणिन्यादिसाहाय्याद् 'रे रे' निश्चितमि-
दानीं हता वयम्, यद्येतद् निष्पद्यते, ततो धावत धावत,
गृह्णीत गृह्णीत, लगत लगत, 'इत्यादि पूर्यतां सर्वात्म-
शक्त्या युगपत् प्रहरतां हा हा एवं कुर्वतां च मोहादिचरटानां
चिरात् कथं कथमपि विरचय्य तद्द्वारे निवेशितमेतदिति ।
ततः शिरो हृदयं च हस्ताभ्यां कुट्टयन् विषण्णो मोहमहाच-
रटः, समस्तमपि विलीनीभूतं तत्सैन्यम्, विलीनं च सना-
यकमेव । ततः क्वचित् क्षेमेण शिवरत्नद्वीपं प्रतिगन्तुं प्रवृत्तं
तद् यानपात्रमिति ।

"क श्रीजिनभद्रगणे, पुज्यस्यैतानि भाष्यवचनानि ।
तर्कव्यतिकरदुर्गा-एयतिगम्भीराणि ललितानि ॥ १ ॥
विवृतानि स्वयमेव हि, कोट्याचार्यैश्च बुधजनप्रवरैः ।
सङ्गच्छते क पुनरपि, ममापि वृत्तः प्रयासोऽत्र ॥ २ ॥
श्रुजुभणितिमिच्छतामिह, तथापि मत्तोऽपि मन्दबुद्धीनाम् ।
उपकारः केषाञ्चित्, समीक्ष्यते शिष्टलोकानाम् ॥ ३ ॥
तेनात्मपरोपकृति, संभाव्य मयाऽपि भाष्यवृत्तिरियम् ।
विहिता श्रुतेऽतिभक्ति, शुभं विनोदं च चिन्तयता ॥ ४ ॥
यद्येह किमपि वितथं, लिखितमनाभोगतः कुबोधाद् वा ।
तत् सर्वं मध्यस्थैर्मध्यनुकम्पापरैः शोधयम् ॥ ५ ॥
कृत्वा च विवरणमिदं, यत् पुण्यमुपाजितं मया किञ्चित् ।
तेनाभवत्तयाद-स्तु जिनमते प्रीत्यविच्छेदः ॥ ६ ॥"
ग्रन्थान् प्रत्यक्षं गणनया सहस्राणि (२८०००)
श्रीमत्तपोगणगगना-रूपागगनमणिप्रभैः स्वपुण्यार्थम् ।
विजयानन्दमुनीन्द्रैश्चित्कोशोऽसौ प्रतिर्मुमुक्षे ॥ १ ॥"

विशेषावश्यकप्रशस्तिः—

"श्रीप्रश्नवाहनकुलाम्बुनिधिप्रसूतः,
क्षोणीतलप्रथितकीर्तिरुदीर्णशास्त्रः ।
विश्वप्रसाधितविकल्पितवस्तुरुच्चै-
श्लयाश्रितप्रचुरनिर्वृतभव्यजन्तुः ॥ १ ॥
ज्ञानादिकुसुमनिचितः, फलितः श्रीमन्मुनीन्द्रफलवृन्दैः ।
कल्पदुम इव गच्छः, श्रीहर्षपुरीयनामाऽस्ति ॥ २ ॥
एतस्मिन् गुणरत्नरोहणगिरिगम्भीर्यपाथोनिधि-
स्तुक्त्वानुकृतकामाधरपतिः साम्यत्वतारापतिः ।
सम्यग्ज्ञानविशुद्धसंयमतपःस्वाचारचर्यानिधिः,

शान्तः श्रीजयमिहसूरिभयद् निःसङ्गचूडामणिः ॥ ३ ॥
रत्नाकरादिवेतस्माद्, शिष्यरत्नं बभूव तत् ।
स वागीशोऽपि नो मन्य, यद्वृणुप्रहणे प्रभुः ॥ ४ ॥
श्रीवीरदेवविबुधैः, सम्मन्त्रायतिशयप्रवर्तायैः ।
दुम इव यः संसिद्धः, कस्तद्वृणुकीर्तने विबुधः ? ॥ ५ ॥
तथाहि—

आज्ञा यस्य नरेश्वरैरपि शिरस्यारोप्यते सादरं,
यं दृष्ट्वाऽपि मुदं व्रजन्ति परमं प्रायोऽतिदुष्टा अपि ।
यद्वक्त्राम्बुनिधिर्यदुज्ज्वलवचः पीयूषपानोद्यतै-
र्गोवाणैरपि दुग्धसिन्धुमथने तृप्तिर्न लेभे जनैः ॥ ६ ॥
कृत्वा येन तपः सदुश्चरतरं विश्वं प्रबोध्य प्रभो-
स्तीर्थं सर्वविदः प्रभावितमिदं तैस्तैः स्वकीयैर्गुणैः ।
शुक्लीकुर्वदंशपविश्वकुहरं भव्यैः स्तुतं सस्पृहं,
यस्याशास्वनिवारितं विचरति श्वेतांशुगारं यशः ॥ ७ ॥
यमुना प्रवाहविमल-श्रीमन्मुनिचन्द्रसूरिसम्पकात् ।
अमरसरितेव सकलं, पवित्रितं येन भुवनतलम् ॥ ८ ॥
विस्फूर्जत् कलिकालदुस्तरतमः सन्तानलुप्तस्थितिः,
सूर्येणैव विवेकभूधराशिरस्यासाद्य यनोदयम् ।
सम्यग्ज्ञानकरैश्चरन्तनमुनिक्षुण्णः समुद्योतिता,
मार्गः सोऽभयदेवसूरिभयद् तेभ्यः प्रसिद्धो भुवि ॥ ९ ॥
तच्छिष्यलवप्रायै-रगीतार्थैरपि शिष्टजनतृप्यै ।
श्रीहिमचन्द्रसूरिभि-रियमनुगचिता प्रकृतवृत्तिः ॥ १० ॥
शरदां च पञ्चसप्त-त्याधिकैकादशशतेष्वर्थांतेषु ११७५ ।
कार्तिकसितपञ्चम्यां, श्रीमज्जयसिंहनृपराज्ये ॥ ११ ॥
विशे० ।

विसोग-विशोक-त्रि० । विगतशोके, उत्त० ३२ अ० । आचा० ।
विसोगा-विशोका-रत्नी० । योगजसिद्धिभेदे, द्वा० २६ द्वा० ।
(विशोका सिद्धिः 'केवलि' शब्दं तृतीयभागे ६६८ पृष्ठे
व्याख्याता ।)

विसोत्तिया-विस्रोतसिका-रत्नी० । इन्द्रियैर्मनसा संयमस्था-
नस्त्रावने, व्य० ६ उ० । स्त्रयादिरूपसन्दर्शनस्मरणापध्यानक-
चवरनिरोधतः ज्ञानश्रद्धाजलाज्जनन संयमशस्यशोषफलायां
चित्तविक्रियायाम्, दश० ५ अ० १ उ० । आचा० । विशे० ।
विश्रोतसिका द्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र द्रव्यतः सारिणी
पानीयं बहमानम् । भावतः-यया दृणादिकचवरस्थानीयया
चित्तविस्तृत्या निरुद्धे सति चारित्रस्य विनाशा जायते सा
विश्रोतसिकः युज्यते । वृ० १ उ० ३ प्रक० । आ० चू० । शङ्का-
याम्, —आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

विसोदक्षय-वृषोदन्वत्-पुं० । विधिकृतमात्रप्रतिमापूजाप्ररू-
पके, प्रति० ।

वृषोदन्वदनुसारिणो मतमुपन्यस्य वृषयति—

वन्द्याऽस्तु प्रतिमा तथापि विधिना सा कारिता मृग्यते,
स प्रायो विरलस्तथा च सकलं स्मादिन्द्रजालोपमम् ।
हन्तैवं यतिधर्मपौषधमुखश्रद्धाक्रियादेर्विधे -
दौर्लभ्येन तदस्ति किं तव न यत् स्यादिन्द्रजालोपमम् । ६८ ।
प्रति० । ('चक्षय' शब्दं तृतीयभागे १२४३ पृष्ठे सोपपादाकं
व्याख्यातम् ।)

विसोहता-विशोधन-अव्य०। अपनीयेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ०।
विमोहण-विशोधन-न०। त्यजने, आचा० २ श्रु० १ चू० ३
अ० ३ उ०। अपगमेन, आचा० २ श्रु० ३ चू०। बहुशः
शोधनं, स्था० ५ टा० २ उ०। व्रतानां पुनर्नवीकरणे, स्था० १
श्रु० १६ अ०। अतिचारकलङ्कस्य शुभभावजलेन शोधने,
स्था० २ टा० ३ उ०। निर्मलत्वाधाने, स० १३७ सम०।

(कायस्य विशोधनम् ' परकिरिया' शब्दे पञ्चमभागे ५१५
पृष्ठे उक्तम् ।)

विसोहणा-विशोधना-स्त्री०। प्रमार्जनायाम्, स्था० ६ टा०
३ उ०।

विसोहि-विशोधि-स्त्री०। पिरडचरणादीनां निर्दोषतायाम्,
स्था० ३ टा० ४ उ०। कर्ममलिनस्यान्मनो विशुद्धिहेतुत्वाद्
विशोधिः। विशे०। आवश्यकं, अनु०। प्रतिक्रमणे, आ०
चू० ४ अ०। पडिक्रमणे ति वा १, पडियरणे ति वा २,
पडिहरणे ति वा ३, वाग्ये ति वा ४, श्रियत्ती ति वा ५,
निंदति वा ६, गरिहंति वा ७, विसोहि ति वा ८। एतेसि
एगट्टियाणं इमाणि अट्ट उदाहरणानि—(आ० चू० ४ अ०।)

विशोधिपर्यायोदाहरणानि—तत्थ पडिक्रमणे अट्टाण-
दिट्ठेना-जहा एगो राया रायग्ग्याहिं पासायं काउकामो सो-
भण दिण सुत्ताणि पाडियाणि, रक्खगा णिउत्ता, भणिया
य-जइ कोइ इत्थ पविसिज्ज सो मोरयव्वो, जइ पुण ताणि
चेव पयाणि अकमंता पडिओसरइ सो मोयव्वो। तओ ते-
सि रक्खगाण वक्खित्तंचित्ताणं कालहया दो गामिल्लया
पुरिसा पविट्ठा, ते णाइदूरं गया रक्खगेहिं दिट्ठा, उक्करिसि-
यखगंहि य संलत्ता-हा दासा ! कहि एत्थ पविट्ठा ? तथे-
गो काकधट्ठो भणइ—को एत्थ दोसो त्ति इओ तओ पहा-
विओ, सो तहिं तथेव मारिओ। वितिओ भीओ तेसु चेव
पएसु चेव डिओ भणइ-सामि ! अयाणेतो अहं पविट्ठा, मा
मं मारह, जं भणह तं करेमि त्ति। तहिं भणइ-जइ अरण-
ओ अणकमंता तेहिं चेव पएहिं पडिओसरसि तओ मुच्च-
सि। सो भीओ परेण जत्तेण तेहिं चेव पएहिं पडिनियत्तो, सो
मुक्को। इह लोइयाणं भोगाणं आभागी जाओ, इयरो चुक्को।
एतं दव्वपडिक्रमणं। भावे दिट्ठंतस्स उवणओ-रायत्थानी-
पाह तिथ्यरंहिं पासायत्थानीओ संजमो रक्खियव्वो त्ति
आणत्तं, सो य गामिल्लगत्थानीएण एगेण साहुणा अइक्क-
मिओ, सो रागहोसरक्खगऽव्वाहओ सुचिरं कालं संसारे
जाइयव्वमरियव्वाणि पाविहिति ! जो पुण किह वि पमाण
असंजमं गओ तओ पडिनियत्तो अपुणकरणाए पडिक्रमए
सो णिव्वाणभागी भवइ। पडिक्रमणे अट्टाणदिट्ठेनो गतो १।
(आच०) (प्रतिचरणाया उदाहरणम् ' पडियरणा ' शब्दे
पञ्चमभागे ३३६ पृष्ठ गतम्)। इयाणि परिहरणाए दुद्धकाएण
दिट्ठेनो भणइ दुद्धकाओ नाम दुद्धघडगस्स कावोडी। एगो
कुलपुत्तो, तस्स दुव्वं भणिणीओ अरणगामेसु वसंति। तस्स
धूया जाया, भणिणीए पुत्ता तेसु वयपत्तेसु ताओ दो वि
भणिणीओ तस्स समं चेव वरियाओ आगयाओ। सो
भणइ-दुरहं अर्थीणं कयरं पियं करेमि?, वच्चह पुत्ते पेसह,
जो खेयणो तस्स दाहामि त्ति, गामाओ, पेसिया। तेण तेसि

दोएह वि घडगा समप्पिया, वच्चह गोउलाओ दुद्धं आणेह।
ते कावोडीओ गहाय गओते दुद्धघडए भरिऊण कावोडीओ
गहाय पडिनियत्ता। तत्थ दोसि पंथा-एगो परिहारण सो य
समो, वितिओ उज्जुएण, सो पुण विसमखाणुकंटगवहुलो !
तेसि एगो उज्जुएण पट्टिओ, तस्स पक्खलियस्स एगो घडो
भिरणो, तेण पडेतण विइओ वि भिरणो। सो विरिक्कओ
गओ माउलगसगासं। विइओ समेण पंथेण सणियं सणियं
आगओ अक्खुडियाए दुद्धकावोडीए, एयस्स तुट्ठा। इयरो
भणिओ-न मए भणियं को चिरण लहुं वा पाह त्ति, मए
भणियं-दुद्धं आणेह त्ति, जेण आणीयं तस्स दिण्णा, इयरो
धाडिओ। एसा दव्वपरिहरणा। भावे दिट्ठंतस्स उवणओ-
कुलपुत्तंत्थानीएहिं तिथ्यगेराहं आणत्तं, दुद्धत्थानीयं चा-
रित्तं, अविराहंतंहिं कएणगत्थानीया सिद्धी पावियव्व त्ति,
गोउलत्थानीओ मणुसभवो, तओ चरित्तस्स मग्गो उज्जु-
ओ जिणकप्पियाण। ते भगवंतो संघयणधिइसंपरणा, दव्व-
खित्तकालभावावइविसमं पि उस्सगेणं वच्चंति, वंको थेर-
कप्पियाण, स उस्सग्गाववायओऽसमो मग्गो, जो अजोगो
जिणकप्पस्स तं मग्गं पडिवज्जइ सो दुद्धघडट्ठानीयं चारि-
त्तं विराहिऊण कएणगत्थानीयाए सिद्धीए अणाभागी भवइ,
जो पुण गीयत्थो दव्वखित्तकालभावावइसु जयणाए जय-
इ सो संजमं अविराधित्ता अचिरेण सिद्धिं पावइ ३। (आ-
च०) (वारणाया दृष्टान्तः 'वारणा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०६६
पृष्ठ गतः)। इयाणि श्रियत्तीए दोएहं कएणाए, पढमाण
कोलियकएणाए दिट्ठेनो कीरइ—एगम्मि रायेर कोलिओ,
तस्स सालाए धुत्ता वसंति। तत्थेगो धुत्तो महुरेण स-
रेण गायइ, तस्स कोलियस्स धूया तेण समं संपलग्गा।
तेण भरणइ—नस्सामो जाव ए णजामु त्ति। सा भणइ-
मम वयंसिया रायकएणा, तीए समं संगारो जहा दोहि
वि एक्कभज्जाहि होयव्वं ति। तोऽहं तीए विणा ए वच्चा-
मि। सो भणइ—सा वि आणज्जउ। तीए कहियं, पडि-
स्सुयं च कक्षाए, पहाविया मन्नए पच्चूसे। तत्थ केण वि
उग्गीयं—(“जइ फुल्ला कणियारया चूयय !” इत्यादिगाथा
'चूय' शब्दे तृतीयभागे १२०४ पृष्ठे सव्याख्या गता।) एवं
च सोऽं रायकएणा चितेइ—एस चूओ वसंतेण उवालदो
जइ कणियारो रुक्खाए अतिमो पुप्फिओ ततो तव किं
पुप्फिएण उत्तिमस्स ?, ए तुमे अहियमासघोसणा सुया ?,
अहो ! सुदट्ठ भणियं-जइ कोलिगिणी एवं करेइ तो किं
मए वि कायव्वं ?, रयणकरंडओ वीसरिउ त्ति एएण
छलेण पडिनियत्ता। तद्विवसं च सामंतरायपुत्तो दाइयवि-
परदो तं रायाणं सरणमुवगओ। रणा य से सा दिण्णा
इट्ठा जाया। तेण ससुरसमगेण दाइए णिज्जिऊण रज्जे
लज्जं। सा से महादेवी जाया। एसा दव्वणियत्ती। भावणि-
यत्तीए दिट्ठंतस्स उवणओ-कएणगत्थानीया साहु, पुत्तत्था-
णीएसु विसएसु आमजमाणा गीत्थानीएण आयरिएण
जे समणुसिट्ठा श्रियत्ता ते सुगइं गया, इयरे दुग्गइं गया।
वितियं उदाहरणं दव्वभावश्रियत्तेण—एगम्मि गच्छे एगो
तरुणो गहणधारणासमत्थो त्ति काउं तं आयरिया वट्ठावि-
ति। अणया सो असुहकम्मोदएण पडिगच्छामि त्ति पहा-
विओ, णिग्गच्छंते य गीतं सुणेइ। तेण मंगलनिमित्तं उव-

ओगो दिशो । तत्थ य तरुणा सूरजुवाणा इमं साहिरियं
गायन्ति—

“ तरियव्वा य पइएणा, मरियव्वं वा समरे समत्थेणं ।
असरिसजणउल्लाया, न हु सहियव्वा कुलप्पसूएणं ॥१॥ ”

अस्या अत्तरगमनिका-तरितव्या वा-निर्वोदव्या वा प्रतिज्ञा
मर्तव्यं वा समरे समर्थेन, असदृशजनोल्हापा नैव सोदव्याः
कुले प्रसूतन । तथा केनचिन्महात्मनैतत्संवाद्युक्रमम्—“ लज्जां
गुणोघजननीं जननीमिवाऽऽर्या-मत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्तमानाः ।
तेजस्विनः सुखमसूनपि सन्त्यजन्ति, सत्यस्थिति-
व्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ १ ॥ ” गीतियाए भावत्थो-
जहा केइ लज्जसा सामिसंमाणिया सुभडा रणे पहार-
ओ विरया भजमाणा एगेण सपक्खजसावलंविणा अ-
प्फालिया—ए सोहिस्सह पडिण्णहरा गच्छमाणा ति ।
तं सोउं पडिनियत्ता, ते य पट्टिया पडिया पगणीए, भग्गं
च, तेहि पगणीयं, सम्माणिया य पहुणा, पच्छा सुभडवायं
सोभन्ति वहमाणा । एतं गीयत्थं सोउं तस्स साहुणो चित्ता
जाया—एमेव संगामत्थाणीया पव्वज्जा जइ तओ परा-
भज्जामि तो असरिसजणेण हीलिस्सामि—एस समणो
पच्चोगलिओ ति, पडिनियत्ता आलोइयपडिकंतेण आय-
रियाण इच्छा पडिपुरिया ५ । इयारिणि सिदाए दोएहं करण-
गाणं विइया करणगा चित्तकरदारिया उदाहरणं कीरइ-ए-
गम्मि एयरे राया, अएणंसि रायाणं चित्तसभा अत्थि मम
एत्थि ति जाणिऊण महइमहालियं चित्तसभं कारिऊण
चित्तकरसेणीए समण्णइ । ते चित्तेन्ति । तत्थेगस्स चित्तगर-
स्स धूया भत्तं आणेइ, राया य रायमगेण आसेण वेग-
णमुक्केण एइ । सा भाया पलाया किहमवि फिडिया गया
पिया वि स ताहं सत्तिरचित्ताए गओ, तीए तत्थ कोट्टिमं व-
रणएहिं मोरपिच्छं लिहियं । राया वि तत्थेव एगागिओ चं-
कमणियाओ करंति । सा वि अरणचित्तेण अच्छइ । रणो
तत्थ दिट्ठी गया, गिरहामि ति हत्थो पसारिओ, एट्ठा दु-
क्खाविया, तीए हसियं, भणियं च रणणाए—तिहिं पाएहिं-
आसंइओ ए ठाइ जाव चउत्थं पायं मग्गतीए तुमं सि लज्जा ।
राया पुच्छइ—किह ति ?, सा भणइ—अहं च पिउणो-
भत्तं आणेमि, एगो य पुरिसो रायमगे आसेण वेगणमु-
क्केण एइ, ए स विरणणं किह वि कंचि मारिज्जामि ति ।
तत्थाहं सपहिं पुणोहिं जीविया, एस एगो पाओ । विइओ,
पाओ राया, तेण चित्तकराणं चित्तसभा विरिक्का, तत्थ
इक्किक्के कुडुंवे बहुआ चित्तकरा मम पिया इक्कओ, तस्स
वि तत्तिओ चेव भागो दिशो । तइओ पाओ मम पिया,
तेण राउलियं चित्तसभं चित्तेतेण पुव्वविहत्तं णिट्ठवियं, सं-
पइ जो वा सो वा आहारो सो य सीयलो केरिसो होइ ?
तो आणीए सरीरचित्ताए जाइ । राया भणइ—अहं किह
चउत्थो पाओ ?, सा भणइ—सव्वो वि ताव चित्तेइ—कुतो
इत्थ आगमो मोराणं ?, जइ वि ताव आणित्तिल्लयं होउज
तो वि ताव दिट्ठीए णिगिक्खिज्जइ, सो भणइ—सच्चयं
मुक्खो, राया गओ । पिउणा जिमिण सा घरं गता । रणणा
घरगा पेसिया, तीए पिया माया भणिया—देह ममं ति,
भणइ य अम्हे दग्घिणि किह रणो सपरिवारस्स पूयं
काहामो ?, दव्वस्स से रणणा घरं भारियं, दासी य रणणा

सिक्खाविया—ममं रयणं संवाहिती अक्खाणयं पुच्छि-
जासि, जाहे राया सोउकामो, जा सामिणि ! राया पव-
ट्टइ किंचि ताव अक्खाणयं कहेहि, भणइ, कहेमि—एग-
स्स धूया, अलंघणिज्जा य जुगवं तिन्नि वरगा आगया ,
दक्खिण्णं मातिभानिपितीहिं तिण्ह वि दिग्गा, जणता-
ओ आगयाओ । सा य रत्ति अहिणा खइया मया, एगो
तीए समं दहो, एगो अणसणं वट्ठो, एगेण देवो आरा-
हिओ । तेण संजीवणो मंतो दिग्गा, उज्जीवाविया,
ते तिण्ह वि उवट्ठिया, कस्स दायव्वा ?, किं सक्का एक्का
दाएहं तिण्ह वा दाउं ? । नो अक्खाह ति, भणइ—निहाइया
सुवामि, कल्लं कहेहामि । तस्स अक्खाणयस्स कोउह-
ल्लेणं वितियदिवसे तीसं चेव वारो आणत्तो, ताहं सा
पुणो पुच्छइ । भणइ—जेण उज्जियाविया सो पिया, जेण
समं उज्जीवाविया सो भाया, जो अणसणं वट्ठो तस्स
दायव्व ति । सा भणइ—अणं कहेहि । सा भणइ—एग-
स्स रणो सुवणकारा भूमिघरे मणिगणकउज्जोया अ-
णिग्गच्छंता अंतउरस्स आभरणगाणि घडाविज्जन्ति । एगो
भणइ—का उण वेला वट्ठइ ?, एगो भणइ—रत्ती वट्ठइ,
सो कहे जाणइ ?, जो ए चंदं ए सूरं पिच्छइ, तो अ-
क्खाह । सा भणइ—णिहाइया, वितियदिणं कहेइ—सो र-
त्ति अंधत्तेण जाणइ । अणं अक्खाहि ति, भणइ—एगो
राया तस्स दुवे चोरा उवट्ठिया, तेण मंजूमाए पक्खि-
विऊण समुहे लूढा, ते कियच्चिग्गस्स वि उच्छुल्लिया, ए-
गेण दिट्ठा मंजूसा, गहिया, विहाडिया, मणुस्से पच्छइ ।
ताहे पुच्छिया—क इत्थो दिवसे लूढाणं ?, एगो भणइ-
चउत्थो दिवसे, सो कहे जाणइ ?, तहव वीयदिणे कहे-
इ—तस्स चाउत्थजरो तेण जाणइ । अणं कहेइ—दो सव-
न्तिणीओ, एक्काए रयणाणि अत्थि, सा इयरीए ए विस्से-
भइ मा हरेज्जा, तओऽएणाए जत्थ णिक्खमंती पविसंती
य पिच्छइ तत्थ घडए छोट्ठण ठवियाणि, ओलित्तो घ-
डओ । इयरीए वि रहे णाउं हरिउं रयणाणि, नहव य घ-
डओ ओलित्तो । इयरीए णायं हरियाणि ति, तो कहे
जाणइ, ओलित्तए हरिताणि ति ?, विइए दिवसे भणइ-
सो कायमओ घडओ, तत्थ ताणि पडिभासंति हरि-
एसु एत्थि । अणं कहेहि, भणइ—एगस्स रणो चत्तारि
पुरिसरयणाणि तं जहा—“ नेमिती रहकारो, सहस्सजो-
ही तहव विजो य । दिग्गा चउएहं कएहा, परिणीया
नवरमेक्केण ॥ १ ॥ ” कथं ?, तस्स रणो अइसुंदरा धूया,
सा केण वि विज्जाहरेण हडा, ए एज्जइ कूओऽवि
पिक्खिया, रणो भणिये—जो करणं आणेइ तस्सेव सा ।
तओ णेमिप्पिण कहियं—अमुगं दिसं णीया, रहकार-
ण आगासगमणो रहे कओ, तओ चत्तारि वि तं वि-
ल्लिगिऊण पहाविया । अम्मि (भि) ओ विज्जाहरो, सह-
स्सजोहिणा सो मारिओ, तेण वि मारिज्जंतेण दारि-
याए सीसं छिन्नं, विज्जेण संजीवणोसहीहिं उज्जिया-
विया, आणीया घरं । रणो चउएहं वि दिग्गा । दारिया
भणइ—किह अहं चउएहं वि होमि ?, तो अहं अग्गि
पविमामि, जो मए समं पविसइ तस्साहं, एयं होउ-
त्ति, तीए समं को अग्गि पविसइ ?, कस्स दायव्वा ?,

वितियदिणं भणइ-णिमित्तिणा णिमित्तेण णायं जहा ए-
सा ण मरइ त्ति तेण अभुवगयं । इयंरहिं णिच्छयं,
दारियाण चियट्ठाणस्स हेट्ठा सुरंगा खाणिया । तत्थ ता-
णि चियमाणुरवणाणि कट्ठाणि दिण्णाणि । अग्गी रइओ
जाहे ताहे ताणि सुरंगाण णिस्सिरियाणि, तस्स दिण्णा ।
अण्णं कंहेहि, सा भणइ-एक्काए अविरइयाए पगरणं जं-
तिआए कडगा मग्गिया, ताहं रुवण्हि वंधणए दिन्ना,
इयगीए धूयाए आविद्धा, वत्ते पगरणे ण चेव अल्लिवेइ ।
एवं कइवयाणि वरिसाणि गयाणि, कडइत्तएहिं मग्गि-
या । सा भणइ-देमि त्ति, जाव दारिया महती भूया ण
सक्केति अवणेउं, ताहे ताए कडहत्तिया भणिया अण्णे वि
रुवण देमि, मुयह, ते णेच्छंति । तो किं सक्का हत्था
छिदिउं ? ताहं भणियं-अण्ण एरिसए चेव कडए घडा-
वेउं देमो, तेऽवि णिच्छन्ति, ते चेव दायव्वा, कहं संठ-
वेयव्वा ? जहा य दारियाए हत्था ण छिदिज्जंति, कहं तेसि-
मुत्तरं दायव्वं ? आह ताए भणियव्वा अमहं वि जइ ते चेव
रुवण देह तो अमहे वि ते चेव कडए देमो, एरिसाणि अक्खा-
णाणि कहेतीए दिवसे दिवसे राया लुम्मासे आणीओ । स-
वत्तिणीओ से छिदाणि मग्गंति, सा य चित्तकरदारिया ओ-
वरयं पविसिऊण एगाणिया चिराणए मणियए चीराणि य
पुरओ काउं अण्णाणं णिदइ, तुमं चित्तयरधूया सिया,
एयाणि ते पितिसंतियाणि वत्थाणि आभरणणि य,
इमा सिरा रायसिरा, अण्णाओ उदिओदियकुलवंसण्णस-
याओ रायधूयाओ मोत्तुं राया तुमं अणुवत्तइ ता गव्वं
मा काहिसि, एवं दिवसे दिवसे दारं ढक्केउं करइ । स-
विर्त्ताहिं से कह वि णायं, ताओ रायाणं पायपडियाओ वि-
सवित्ति-मारिज्जहिंसि एयाए कम्मणकारियाए । एसा अ-
पवरए पविसिउं कम्मणं करंति, रण्णा जोइयं सुयं च ।
तुट्ठेण से महाद्विपट्ठे वडो, एसा दव्वणिदा । भावणि-
दाए साहुणा अण्णा णिदियव्वो-जीव ! तुमे संसारं हिंडं-
तेणं निरयतिरियगईसुं कहमवि माणुसत्ते सम्मत्तणाण-
चरित्ताणि लद्धाणि, जेसि पसाएण सव्वलोयमाणणि-
ज्जो पूयणिज्जो य ता मा गव्वं काहिसि । जहा अहं बहु-
स्सुओ उत्तिमचरित्तो व त्ति ६ । दव्वगरिहाए पइमारि-
याए दिट्ठंता-एगो मरुओ अज्झावओ, तस्स तरुणी
महिला, सा वलिवइसदेवं करिंती भणइ-अहं काकाणं
विभेमि त्ति तओ उवज्झायनिउत्ता वट्ठा दिवसे दिवसे
धणुंगेहि गहिण्हि रक्खंति, वलिवइसदेवं करंति । तत्थे-
गो वट्ठे चिंतेइ ण एसा मुद्धा जा कागाण विभेइ, अस-
ङ्किया एसा, सो तं पडिचरइ । सा य णम्मदाए पर-
कुल पिंडारो, तेण समं संपलगिया । “अण्णथा तं घड-
एणं णम्मयं तरंती पिंडारसगासं वच्चइ । चोरा य उत्त-
रंति, तेसिमेगो सुसुमारण गहिओ, सो रडइ, तीए
भणइ-अच्छि ढोक्केहि त्ति, ढोक्किण मुक्को । तीए भणि-
ओ-किं इत्थ कुतित्थेण उत्तिण्णा ?, सो खंडिओ तं मु-
णितो चेव णियत्तो । सा य वितियदिवसे वलिं करइ,
तस्स य वट्ठस्स रक्खणवारओ, तेण भणइ-“ दिया
कागाण वीहेसि, रंति तरसि णम्मयं । कुतित्थाणि य
जाणासि, अन्निं ढोक्किणियाणि य ॥ १ ॥ ” तीए भणइ-

किं करेमि ?, तुम्हारिसा मे णिच्छंति, सा तं उवयरइ
भणइ-ममं इच्छुसु त्ति । सो भणइ-कहं उवज्झायस्स पु-
रओ ठाइस्संति ?, तीए चित्तियं-मारिम एयं अज्झावयं-
तो मे एस भत्ता भविस्सइ त्ति मारिओ । पेडियाए लुंभ-
ऊण अडवीए उडिअउमारद्धा, वाणमंतरीए थंभिया अड-
वीए भमितुमारद्धा, लुहं ण संक्कइ अहियासिउं, तं च से
कुणिमं गलति उवरिं, लोणेण हीलिज्जइ-पइमारिया हिं-
डइ त्ति । तीसे पुणरावत्ती जाया, ताहे सा भणइ-देह
अम्मो ! पइमारियाए भिक्खं ति, एवं बहुकालो गओ ।
अण्णथा साहुणीणं पाएंसु पडंतीए पडिया पेडिया, पव्व-
इया । एवं गरहियव्वं जं दुच्चरियं ७ । इयाणि सोहीए
वत्थागया दोएण दिट्ठंता, तत्थ वत्थदिट्ठंता-रायगिहं
सेणिओ राया, तेण खामजुगलं णिल्लेवगस्स समण्णयं,
कोमुदियवारो य वट्ठइ, तेण दोएहं भज्जाणं अणुचरंतेण
दिण्णं, सेणिओ अभओ य कोमुदीए पच्छएणं हिंडंति,
दिट्ठं, तंयलेण सित्तं, आगयाओ, रयणेण अवाडियाओ,
तेण खारेण सोहियाणि गोसे आणाधियाणि । सम्भावं पु-
च्छिण्णं कहियं रयण । एस दव्वविसोही । एवं साहुणा
वि अहीणकालमायरियस्स आलोपयव्वं, तेण विसोही
कायव्व त्ति, अगओ जहा णमोक्करे, एवं साहुणाऽवि
णिदाऽगएण अतिचारविसं ओसारयव्वं, एसा विसुद्धी ।”
उक्कान्थेकार्थिकानि । आव० ४ अ० । प्रायश्चित्तं, व्य० १ उ० ।
विशेषेण शोधविशोधिः । शिष्येणालोचितेऽपराधे सति,
तद्योग्यप्रायश्चित्तप्रदाने, ओघ० ।

उद्गमादिभिर्दोषैरविद्यमानतया वा विशुद्धिः—पिण्डचर-
णादीनां निर्दोषता सा उद्गमादिविशुद्धिः, उद्गमादीनां वा वि-
शुद्धिर्या सा तथेति । इदमेवातिदिशन्नाह—

तिविहा विसोही पन्नत्ता, तं जहा-उग्गमविसोही उ-
प्पायणविसोही एसणाविसोही । (सू० १६४X) स्था० ३
ठा० ४ उ० ।

पंचविहा विसोही पन्नत्ता, तं जहा-उग्गमविसोही १, उ-
प्पायणविसोही २, एसणाविसोही ३, परिकम्मविसोही ४,
परिहरणविसोही ५ । (सू० ४२५X) स्था० ५ ठा० २ उ० ।

दसविहा विसोही पन्नत्ता, तं जहा-उग्गमविसोही उ-
प्पायणविसोही ० जाव सारक्खणविसोही । (सू० ७३८X)
स्था । १० ठा० ३ उ० ।

तत्रोद्गमादिविशुद्धिः १-२-भक्तादेर्निर्वच्यता, ‘जाव’ त्ति कर-
णात् ‘एसणे’ ३ त्यादि वाच्यमित्यर्थः, तत्र परिकर्मेणा-वसत्या-
दिसारवणलक्षणेन क्रियमाणेन विशुद्धिर्या संयमस्य सा परि-
कर्मविशुद्धिः ४ । परिहरणया-वस्त्रादेः शास्त्रीययाऽऽसेवनया
विशुद्धिः परिहरणाविसुद्धिः ५, ज्ञानादित्रयविशुद्धयस्तदाचा-
रपरिपालनात् ६-७-८, अचियत्तस्य-अप्रीतिकस्य विशो-
धिस्तन्निवर्तनादचियत्तविशोधिः ९, संरक्षणं संयमार्थम् उप-
ध्यादस्तेन विशुद्धिश्चारित्रस्येति संरक्षणविशुद्धिः १०, अथ-
वाद्गमाद्युपाधिका दशप्रकाराऽपीयं चेतसो विशुद्धिर्विशुद्ध-
मानता भणितेति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

विमोहिकरण-विशोधिकरण-न० । अतिचारापगमादात्मनो
नैर्मल्यकरणे, ध० २ अधि० ।
विमोहिकोडि-विशोधिकोटि-स्त्री० । अल्पतरदोपदुष्टाया-
मुद्रमादिदोषकोटौ, दश० ५ अ० १ उ० । नि० चू० ।
विमोहिद्विष्टाण-विशोधिस्थान-न० । कर्ममलापनयनस्थाने, द-
श० ६ अ० १ उ० ।
विमोहित-विशोधयितुम्-अव्य० । उच्चारदिखरणिटतोप-
करणादः प्रक्षालनं कर्तुमित्यर्थे, स्था० २ ठा० १ उ० । पूयाद्यपने-
तुमित्यर्थे, विपा० १ श्रु० ८ अ० ।
विमोहिय-विशोधित-त्रि० । विविधमनेकप्रकारं शोधितो वि-
शोधितः । कुमार्गप्ररूपणापनयनद्वारेण निर्दोषतां नीते, सूत्र०
१ श्रु० १४ अ० ।
विशोध्य-अव्य० । अपनीयेत्यर्थे, आचा० २ श्रु० १ चू० १
अ० १ उ० ।
विमोहिया-विशोधिका-स्त्री० । विशुद्धिकारिण्याम्, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० ३ उ० ।
विमोहेमाण-विशोधयत्-त्रि० । पादादिलग्नस्य निरवयवत्वं
कुर्वति, शौचभावेन शोधयति, स्या० ।
विस्स-विश्व-त्रि० । सर्वशब्दार्थे, स्था० १० ठा० ३ उ० । पो० ।
ऋषभदेवस्य पदसप्ततितमे ७६ पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।
स्वनामख्याते देवगणे, पूर्वाषाढानक्षत्रस्य विश्वेदेवा देवताः ।
च० प्र० १० पाहु । अनु० । ज० ।
दो विस्सा । (सू० ६० ×) स्था० ५ ठा० ३ उ० ।
विस्सउर-विश्वपुर-न० । स्वनामख्याते नगरभेदे, अथ विश्व-
पुरे धरणेन्द्रो राजा महेन्द्रः पुत्रः । ग० २ अधि० ।
विस्सओमुह-विश्वतोमुख-न० । प्रतिसूत्रं चरणानुयोगाद्य-
नुयोगचतुष्टयव्याख्याक्रमे, “धम्मो मंगलमुक्किट्ट” मित्यादि-
श्लोकं चत्वारोऽनुयोगा व्याख्यायन्ते । अनन्तार्थत्वाद् वा अ-
नेकमुखं, अनु० । विशेष० । आ० म० । सर्वतोऽधिकृतार्थप्रयच्छ-
के, वृ० १ उ० १ प्रक० ।
विस्संता-विश्रान्ता-स्त्री० । योगसमापत्तिभेदे, सा च निर्वि-
चारसमाधिपर्यन्ते ग्राह्यसमापितरूपा । द्वा० २० द्वा० ।
विस्संतिअतिथ-विश्रान्तिकतीर्थ-न० । मथुरास्थतीर्थभेदे,
ती० ८ कल्प ।
विस्संदण-विस्सन्दन-न० । कणिकानिष्पन्नद्रव्यविशेषे, ध०
२ अधि० ।
विस्संभ-विश्रम्भ-पुं० । विश्वासे, व्य० ३ उ० ।
विस्संभडा-विश्रम्भघातिन्-त्रि० । विश्वासघातके, ज्ञा० १
श्रु० २ अ० ।
विस्संभण-विश्रम्भण-न० । विश्वासे, आचा० १ श्रु० ८
अ० ६ उ० ।
विस्संभर-विश्वम्भर-पुं० । भुजपरिसर्पभेदे, सूत्र० २ श्रु० ३
अ० । न० । प्रज्ञा० ।

विस्संभिय-विश्वभृत्-पुं० । विन्दुरलाक्षणिकः विश्वे-जगत्
विभर्ति-पूरयति कश्चित्कदाचिदुत्पत्त्या सर्वजगद्व्यापनेनति
विश्वभृत् । जीवे, एकैकेन जीवेन विश्वस्मिन्ननेकशा भ्रान्त-
त्वात्, उक्तं च-“एतथि किर सो पणसो, लाण वालगकाडि-
मेत्तोऽवि । जम्मणमरणं वाहा, जत्थ जिर्पाहि न संपत्ता” उक्तं
३ अ० ।

विस्सकप्पलया-विश्वकल्पलता-स्त्री० । फलवद्धिकास्थानं
पार्श्वनाथप्रतिमायाम्, ती० ४३ कल्प ।

विस्सकुम्म-विश्वकर्मन्-पुं० । देवत्वपरि ऋषभदेवस्य चतुर्थे
पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । स्वनामख्याते नटभेदे, पि० ।
विस्सगय-विश्वगज-पुं० । कुकुटेऽश्वरतीर्थे पार्श्वनाथप्रतिमा-
याम्, ती० ४३ कल्प ।

विस्सतिलग-विश्वतिलक-पुं० । चम्पायां वासुपूज्यजिनप्र-
तिमायाम्, ती० ४३ कल्प ।

विस्सभूइ-विश्वभूति-स्त्री० । वीरजिनसत्कपोडशभवीयजीव-
विश्वनन्दिभ्रातृविशाखनन्दियुवराजपुत्रे, कल्प० १ अधि० २
क्षण । ती० । आ० म० । आ० चू० । (‘मरीइ’ शब्दे ६ भागे
विशेषः)

विस्सर-विस्वर-त्रि० । विरुतशब्दे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
विरूपशब्दस्वरूपं, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

विस्सरुव-विश्वरूप-त्रि० । नानाविधे, विशेष० ।

विस्सवत्थु-विश्ववस्तु-न० । कालत्रयवर्तिसामान्यविशेषान्म-
कपदार्थे, रत्ना० १ परि० ।

विस्सवाइ-विश्ववादिन्-पुं० । सर्ववादिनि, वीरजिनेन्द्रवा-
दिनामन्यतमं, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

विस्ससेण-विश्वसेन-पुं० । ऋषभदेवस्य चतुःपठितमे पुत्रे, क-
ल्प० १ अधि० ७ क्षण । शान्तिनाथस्य पितरि, प्रव० १२ द्वार ।
जम्बूद्वीप भरतक्षेत्रे जानस्य पञ्चमचक्रवर्तिनः पितरि, स० ।
अहोरात्रस्यैकानविंशतितमे मुहूर्ते, सू० प्र० १० पाहु० ।

विस्साणण-विश्राणन-न० । दाने, आ० म० १ अ० । आचा० ।

विस्साम-विश्राम-पुं० । विश्रम्यते-विरम्यते गलमेतेषु,
इति विश्रामाः । प्रणिपातदण्डकादिसंपत्सु विश्रमणस्थानेषु,
प्रव० १ द्वार । चित्तस्याश्वासने, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

विस्सामणा-विश्रामणा-स्त्री० । श्रमापनयनसंवाधनादिरूपा-
यां (ध० २ अधि०) शतोदकादिना (नि० चू० ३ उ० ।)
अङ्गसंवाधनायाम्, प्रव० ३८ द्वार ।

विस्सुय-विश्रुत-त्रि० । विख्याते, संघा० । आ० ।

विस्सुयकित्तिय-विश्रुतकीर्तिक-त्रि० । प्रतीतख्यातिके, ज्ञा०
१ श्रु० १ अ० ।

विस्सुयजस-विश्रुतयशम्-त्रि० । ख्यातकीर्त्तौ, ज्ञा० १ श्रु०
१६ अ० । प्रति० ।

विस्सोअ(सि)स्सिआ-विश्रोतमिका-स्त्री० । संयमस्पर्शमङ्गी-
कृत्याध्यवसायसलिलस्य विश्रोतो गमने, आ० । प्रा० । अप-
ध्याने, दर्श० ३ तत्त्व ।

विस्मोअ[सि]स्मिआरहिय-विश्रोतसिकारहित-त्रि०संयमा-
नुसारिचंतोविधातवर्जिते, पं० व० ३ द्वार ।

विह-विह-पुं० । अनेकाहगमनीये पथि, आचा० २ श्रु० १ चू०
३ अ० १ उ० । अध्वनि, नि० चू० १ उ० । अटवीप्राये दी-
पे अध्वनि, आचा० २ श्रु० १ चू० ३ अ० ३ उ० ।

विध-न० । विधीयते क्रियते कार्यजातमस्मिन्निति विधम् ।
आकाशे, भ० २० श० २ उ० ।

विहायस्-न० । विशेषेण हीयते त्यज्यते तदिति विहायः ।
आकाशे, भ० २० श० २ उ० ।

विहई-देशी-वृन्ताक्याम्, दे० ना० ७ वर्ग ६३ गाथा ।

विहंगम-विहङ्गम-पुं० । विहायसा गच्छतीति विहङ्गमः ।
पत्तिणि, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

एमेए समणा वुत्ता, जे लोए संति साहुणो ।

विहंगमा व पुण्फेसु, दाणभत्तेसणे रया ॥ ३ ॥

('धम्म' शब्दे चतुर्थभागे २६८ पृष्ठे व्याख्यातमिदं सूत्रम् ।)

अवयवार्थे सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्या प्रतिपादयति-तत्रापि
च विहङ्गमं व्याचष्टे-स द्विविधः-द्रव्यविहङ्गमो,
भावविहंगमश्च । तत्र तावद् द्रव्यविहङ्गमं प्रति-
पादयन्नाह-

धारेइ तं तु दव्वं, तं दव्वविहङ्गमं वियाणाहि ।

भावे विहंगमो पुण, गुणसन्नासिद्धिओ दुविहो ॥ ११७ ॥

धारयति-आत्मनि लीनं धत्ते तत्तु द्रव्यमित्यनेन पू-
र्वोपात्तं कर्म निर्दिशति, येन हेतुभूतेन विहंगमेषूपस्थित
इति । तुशब्द एवकारार्थः । अस्थानप्रयुक्तश्च, एवं तु द्रष्टव्यः-
धारयत्येव, अनेन च धारयत्येव यदा तदा द्रव्यविहङ्गमो
भवति नोपभुङ्क्ते इत्येतद्वेदितं भवति, द्रव्यमिति चात्र क-
र्मपुद्गलद्रव्यं गृह्यते, न पुनराकाशादि, तस्यामूर्तत्वेन धार-
णायोगात्, संसारिजीवस्य च कथञ्चिन्मूर्तत्वेऽपि प्रकृतानु-
पयोगित्वात् । तथाहि-यदस्मौ भवान्तरे नेतुमलं, यच्च विह-
ङ्गमहेतुतां प्रतिपद्यत तदत्र प्रकृतम्, न चैवमन्यः संसारिजीव
इति, तं द्रव्यविहंगममित्यत्र यत्तदोर्निर्त्याभिसंबन्धादन्य-
तरोपादानेनान्यतरपरिग्रहादयं वाक्यार्थ उपजायते-धार-
यत्येव तद् द्रव्यं यस्तं द्रव्यविहङ्गममिति । द्रव्यं च तद्विहङ्ग-
मश्च स इति द्रव्यविहंगमः, द्रव्यं जीवद्रव्यमव, विहंगमप-
र्यायेणाऽऽवर्तनाद्, विहंगमस्तु कारणे कार्यापचारादिति । तं
विजानीहि-अनेकैः प्रकारैरागमतो ज्ञाताऽनुपयुक्त इत्येवमा-
दिभिर्जानीहि । दश० । (भावविहंगमव्याख्या 'भाव' शब्दे प-
ञ्चमभागे १४६० पृष्ठे गता ।) तस्मिन् भावे कर्मविपाक-
लक्षणे, किम् ? -विहङ्गमो-वक्ष्यमाणशब्दार्थः, पुनः
शब्दो विशेषणे, न पूर्वस्मादत्यन्तमयमन्य एव जीवः,
किं तु स एव जीवस्त एव, पुद्गलास्तथाभूता इति
विशेषयति, गुणश्च संज्ञा च गुणसंज्ञः, गुणः-अन्वर्थः
संज्ञा-पारिभाषिकी ताभ्यां सिद्धिः गुणसंज्ञासिद्धिः, सि-
द्धिशब्दः संबन्धवाचकः, तथा च लोकेऽपि "सिद्धिर्भ-
वतु" इत्युक्ते इत्यर्थसम्बन्ध एव प्रतीयत इति, तथा गुण-
संज्ञासिद्ध्या हेतुभूतया, किम् ? -द्विविधो-द्विप्रकारः,

गुणसिद्ध्या-अन्वर्थसम्बन्धेन तथा संज्ञासिद्ध्या च-यद्-
च्छाभिधानयोगेन च । आह-यद्येवं द्विविध इति न वक्त-
व्यम्, गुणसंज्ञासिद्धयत्यनेनैव द्वैविध्यस्य गतत्वात्, न,
अनेनैव प्रकारेणेह द्वैविध्यम्, आगमनोआगमादिभेदेन तेति
ज्ञापनार्थमिति गाथार्थः ॥ ११७ ॥

तत्र 'यथोद्देशं निर्देश' इति न्यायमाश्रित्य गुणसिद्धया
यो भावविहङ्गमस्तमभिधित्सुराह-

विहमागासं भण्णइ, गुणसिद्धी तप्पइड्डिओ लोणो ।

तेण उ विहङ्गमो सो, भावत्थो वा गई दुविहा ॥ ११८ ॥

विजहाति-विमुञ्चति जीवपुद्गलानिति विहं, ते हि स्थिति-
क्षयात्स्वयमेव तेभ्यः-आकाशप्रदेशेभ्यश्च्यवन्ते, तांश्च्यवमा-
नान्विमुञ्चतीति, शरीरमपि च मलगण्डोलकादिविमुञ्चत्येव
(इति) मा भूत् संदेह इत्यत आह-आकाशं भण्यते, न-
शरीरादि संज्ञाशब्दत्वात्, आकाशन्ते-दीप्यन्ते स्वधर्मोपेता
आत्मादयो यत्र तदाकाशम्, किम् ? -संतिष्ठत इत्यादि
क्रियाव्यपोहार्थमाह-भण्यते-आख्यायते । गुणसिद्धिरित्ये-
तत्पदे गाथाभङ्गभयादस्थाने प्रयुक्तम्, संबन्धश्चास्य 'ते-
न तु विहंगमः 'स' इत्यत्र तेन त्वित्यनेन सह वेदितव्य
इति । ततश्चायं वाक्यार्थः-तेन तुशब्दस्यैवकारार्थत्वेना-
वधारणार्थत्वाद्येन विहमाकाशं भण्यते तेनैव कारणेन गु-
णसिद्ध्या-अन्वर्थसम्बन्धेन विहङ्गमः । कोऽभिधीयत ? इ-
त्याह-तत्प्रतिष्ठितो लोकः, तदित्यनेनाकाशपरामर्शः, त-
स्मिन्नाकाशे प्रतिष्ठितः तत्प्रतिष्ठितः, प्रतिष्ठित स्म प्रतिष्ठा-
तः-प्रकर्षेण स्थितवानित्यर्थः, अनेन स्थितः स्थास्यति चे-
ति गम्यते । कोऽसाविध्यमित्यत आह-लोकः लोक्यत
इति लोकः, केवलज्ञानभास्वता दृश्यत इत्यर्थः । इह धर्मादि-
पञ्चास्तिकायात्मकत्वेऽपि लोकस्याकाशास्तिकायस्याधार-
त्वेन निर्दिष्टत्वाच्चत्वार एवास्तिकाया गृह्यन्ते, यतो नि-
र्युक्तिकारणाभ्यधायि-तत्प्रतिष्ठितो लोकः 'विहङ्गमः स'
इत्यत्र विहं-नभसि गतो गच्छति गमिष्यति चेति विहङ्गमः,
गमिरयमनंकार्यत्वाद्वाङ्मातृनामवस्थाने वर्तते, ततश्च विहे
स्थितवांस्तिष्ठति स्थास्यति चेति भावार्थः । स इति चतुर-
स्तिकायात्मकः, भावार्थ इति-भावश्चासावर्थश्च भावार्थः, अ-
यं भावविहङ्गम इत्यर्थः । उक्त एकेन प्रकारेण भावविहङ्गमः,
पुनरपि गुणसिद्धिमन्येन प्रकारेणाभिधातुकाम आह-'वा
गतिर्द्विविधेति, 'वाशब्दस्य व्यवहित उपन्यासः, एवं तु
द्रष्टव्यः-गतिर्वा द्विविधेति, तत्र गमनं गच्छति वाऽनयेति
गतिः, द्वे विधे यस्याः सेयं द्विविधा, द्वैविध्यं वक्ष्यमाणल-
क्षणमिति गाथार्थः ॥ ११८ ॥

तथा चेदमेव द्वैविध्यमुपदर्शयन्नाह-

भावगई कम्मगई, भावगई पप्प अत्थिकाया उ ।

सव्वे विहंगमा खलु, कम्मगईए इमे भेया ॥ ११९ ॥

भवन्ति भविष्यन्ति भूतवन्तश्चेति भावाः, अथवा-भ-
वन्त्येतेषु स्वगता उत्पादविगमधौव्याख्याः परिणामवि-
शेषा इति भावाः-अस्तिकायास्तेषां गतिः-तथा परि-
णामवृत्तिर्भाषगतिः, तथा कर्मगतिरित्यत्र क्रियत इति
कर्म-ज्ञानाधरणादि पारिभाषिकम्, क्रिया वा । कर्म च
तद्वतिश्चासौ कर्मगतिः, गमनं गच्छत्यनया चेति गतिः,

तत्र 'भावगतिं प्राप्य अस्तिकायास्तु' इति अत्र भाव-
गतिः पूर्ववत्तां प्राप्य—अभ्युपगम्याश्रित्य, किम् ? 'अस्ति-
कायास्तु' धर्मादयः, तुशब्द एवकारार्थः, स चावधार-
णं, तस्य च व्यवहितः प्रयोगः, भावगतिमेव प्राप्य न
पुनः कर्मगतिः, सर्वे विहङ्गमाः खलु सर्वे—चत्वारः ना-
काशमाधारत्वात् । विहङ्गमा इति—विहं गच्छन्त्यवतिष्ठ-
न्ते स्वसत्तां विभ्रतीति विहङ्गमाः । खलुशब्दाऽवधारणे,
विहङ्गमा एव, न कदाचिन्न विहङ्गमा इति, कर्मगतेः—
प्राप्तिरूपितशब्दार्थायाः, किम् ?—इमौ भेदौ—वक्ष्यमाण-
लक्षणाविति गाथार्थः ॥ ११६ ॥

तावेवोपदर्शयन्नाह—

विहंगगई चलणगई, कम्मगई उ य समासओ दुविहा ।
तदुदयवेययजीवा, विहंममा पप्प विहंगगई ॥ १२० ॥

इह गम्यतेऽनया नामकर्मान्तर्गतया प्रकृत्या प्राणिभि-
रिति गतिः, विहायसि—आकाशे गतिर्विहायोगतिः,
कर्मप्रकृतिरित्यर्थः, तथा चलनगतिरिति, चलिरयं परि-
स्पन्दने वर्तते, चलनं स्पन्दनमित्येकोऽर्थः, चलनं च त-
द्वतिश्च सा चलनगतिः—गमनक्रियेति भावः । कर्मगति-
स्तु समासतो द्विविधेत्यत्र तुशब्द एवकारार्थः, स चा-
वधारणे, कर्मगतिरेव द्विविधा न भावगतिः, तस्या
एकरूपत्वेन व्याख्यातत्वात्, तत्र 'तदुदयवेदकजीवा'
इति । अत्र तदित्यनेनानन्तरनिर्दिष्टां विहायोगतिं निर्दि-
शति, तस्या—विहायोगतेः उदयस्तदुदयो विपाक इत्य-
र्थः, तथा वेदयन्ति—निर्जयन्ति उपभुञ्जन्तीति वेदकाः
तदुदयस्य वेदकाश्च ते जीवाश्चेति समासः । आह—त-
दुदयवेदका जीवा एव भवन्तीति विशेषणानर्थक्यम्, न-
जीवानां वेदकत्वावेदकत्वयोगेन सफलत्वात्, अवेदकाश्च
सिद्धा इति । 'विहङ्गमाः प्राप्य विहायोगतिं' मिति अत्र विहे
विहायोगतेरुदयादुद्गच्छन्तीति विहङ्गमाः, प्राप्य—आश्रि-
त्य, किं प्राप्य ?—विहायोगतिम्—विहायोगतिरुक्ता तां,
विपर्यस्तान्यन्तराण्येवं तु द्रष्टव्यानि—विहायोगतिं प्राप्य
तदुदयवेदकजीवा विहङ्गमा इति गाथार्थः ॥ १२० ॥

अधुना द्वितीयकर्मगतिभेदमधिकृत्याह—

चलनं कम्मगई खलु, पडुच्च संसारिणो भवे जीवा ।
पोगलदब्बाई वा, विहंगमा एस गुणसिद्धी ॥ १२१ ॥

चलनं—स्पन्दनं, तेन कर्मगतिर्विशेष्यते, कथम् ?—च-
लनाख्या या कर्मगतिः सा चलनकर्मगतिः, एतदुक्तं भ-
वति—कर्मशब्देन क्रियाऽभिधीयते' सैव गतिशब्देन सैव
चलनशब्देन च । तत्र गतिविशेषणं क्रिया क्रियाविशेषणं
चलनम् । कुतः ?—व्यभिचाराद्, इह गतिस्तावन्नरकादि-
का भवति अतः क्रियया विशेष्यते, क्रियाऽप्यनेकरूपा
भोजनादिका ततश्चलनेन विशेष्यते, अतश्चलनाख्या क-
र्मगतिश्चलनकर्मगतिस्ताम्, अनुस्यारोऽलाक्षणिकः, खलु-
शब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, चलनकर्मगतिमेव, न
विहायोगतिं, प्रतीत्य—आश्रित्य, किम् ?—संसारणं—संसारः,
संसारणं—ज्ञानावरणादिकर्मयुक्तानां गमनं, स एषामस्ती-
ति संसारिणः, अनेन सिद्धानां व्युदासः, भवे इति—अर्थः

शब्दो भवेयुरित्यस्यार्थं प्रयुक्तः, जीवा—उपयोगादिलक्षणाः
ततश्चायं वाक्यार्थः—चलनकर्मगतिमेव प्रतीत्य संसारिणो
भवेयुर्जीवा विहङ्गमा इति, विहं गच्छन्ति—चलन्ति सर्वे-
रात्मप्रदेशैरिति विहङ्गमाः । तथा 'पुद्गलद्रव्याणि वे' त्या-
दि. पुरणमलनधर्माणः पुद्गलाः, पुद्गलाश्च ते द्रव्याणि च ता-
नि पुद्गलद्रव्याणि, द्रव्यग्रहणं विप्रतिपत्तिनिरासार्थम्, तथा
चैते पुद्गलाः कैश्चिद्रव्याः सन्तोऽभ्युपगम्यन्ते, 'सर्वे भावा
निरात्मानः' इत्यादिवचनाद्, अतः पुद्गलानां परमार्थस-
द्रूपताख्यापनार्थं द्रव्यग्रहणम्, वाशब्दो विकल्पवाची, पु-
द्गलद्रव्याणि वा संसारिणो वा जीवा विहङ्गमा इति ।
तत्र जीवानधिकृत्यान्वर्थो निर्दिष्टः, पुद्गलास्तु विहं गच्छ-
न्तीति विहङ्गमाः, तच्च गमनमेषां स्वतः परतश्च संभवति,
अत्र स्वतः परिगृह्यते, विहङ्गमा इति च प्राकृतशैल्या जी-
वापेक्षया बोद्धम्, अन्यथा द्रव्यपक्षे विहङ्गमानीति वक्तव्य-
म्, एष भावविहङ्गमः, कथम् ?—गुणसिद्ध्या—अन्वर्थसम्ब-
न्धेन, प्राकृतशैल्या वाऽन्यथोपन्यास इति गाथार्थः ॥ १२१ ॥
एवं गुणसिद्ध्या भावविहङ्गम उक्तः, साम्प्रतं संज्ञासि-
द्ध्या अभिधानुकाम आह—

सन्नासिद्धिं पप्पा, विहंगमा होंति पक्खिणो सव्वे ॥ (१२२)

संज्ञानं संज्ञा नाम रुदिरिति पर्यायाः तथा सिद्धिः संज्ञा-
सिद्धिः, संज्ञासंबन्ध इति यावत्, तां संज्ञासिद्धिं प्राप्य-
आश्रित्य, किम् ?—विहं गच्छन्तीति विहङ्गमा भवन्ति, के-
पक्षा येषां सन्ति ते पक्खिणः, सर्वे—समस्ता हंसादयः,
पुद्गलादीनां विहङ्गमत्वे सत्यप्यमीषामेव लोके प्रतीतत्वात् ।
दश० १ अ० ।

विहंग—विहंग—पुं० । पक्खिणि, अनु० । व्य० । तं० । कल्प० ।
स्था० । रा० । "विहंग इव सर्वत्रो विष्णुमुक्को," विहंग
इव सर्वतो विप्रमुक्तः निष्परिग्रह इत्यर्थः । प्रश्न० ५
संव० द्वार ।

विहंगगई—विहायोगति—स्त्री० । गमनं गतिः सा पुनरत्र पा-
दादिविहरणात्मिका देशान्तरप्राप्तिहेतुर्द्विन्द्रियादीनां प्रवृ-
त्तिरभिधीयते नैकेन्द्रियाणां, पादादेरभावात् । कर्म० १
कर्म० । विहायसा—आकाशेन गतिर्विहायोगतिः । आकाश-
गमने, कर्म० १ कर्म० । सा द्विधा—शुभा प्रशस्ता, अशुभा-
प्रशस्ता । क्रमेणोदाहरणमाह—'वसुष्ट' ति वृषो, वृषभः सौ-
रभेयो बलीवर्दे इति यावत् ततो वृषस्य उपलक्षणत्वाद्-
जकलभराजहंसादीनां प्रशस्ता विहायोगतिः, उष्टुः—करभः
क्रमेलक इति यावत्ततः उष्टुस्य उपलक्षणत्वात् खरतिष्ठा-
दीनामप्रशस्ता विहायोगतिरिति । कर्म० १ कर्म० ।

विहंगगङ्गलाम—विहायोगतिनामन्—न० । विहायोगतिनिबन्ध-
नं नामकर्म । नामकर्मभेदे, यतः शुभेतरगमनयुक्तो भवति ।
स० २ सम० । कर्म० । विहायसा गतिर्गमनं विहायोगतिः ।
ननु सर्वगतत्वाद्विहायसस्ततोऽन्यत्र गतिरेव न संभव-
तीति किमर्थं विहायसा विशेषणम् ? सत्यमेतत्, किं तु यदि
गतिरित्येवोच्येत तर्हि भाग्नः प्रथमप्रकृतिरपि गतिरस्तीति
पौनरुक्त्याशङ्का स्यात्ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं विहायसा विशेष-
णम्, विहायसा गतिः, न तु नारकत्वादपिपर्यायपरिणतिरु-
क्ता गतिः विहायोगतिस्तद्विषयं नाम विहायोगतिनाम,

तत् द्विविधं-प्रशस्तविहायोगतिनाम, अप्रशस्तविहायोगति-
नाम । तत्र यदुदयाज्जन्तोः प्रशस्ता विहायोगतिर्भवति, य-
था हंसादीनां तत् प्रशस्तविहायोगतिनाम, यदुदयान्पुनरप्र-
शस्ता विहायोगतिर्भवति यथा खरोष्टमहिषादीनां तदप्रश-
स्तविहायोगतिनाम । कर्म० ६ कर्म० । पं० सं० ।

विहगगङ्गणाम्-विहगगतिप्रव्रज्या-स्त्री०।पत्तिन्यायन परि-
वारादिवियोगैर्नकारिकादेशान्तरगमनेन च या सा विहग-
गतिप्रव्रज्या । प्रव्रज्याभेद, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

विहस-देशी-पिञ्जे, दे० ना० ७ वर्ग ६३ गाथा ।

विहत्तु-विहृत्य-अव्य०।नाशयित्वेत्यर्थे, 'अदूस्तु पक्खी य वि-
हत्तु देहं' । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

विहत्ति-वितस्ति-स्त्री० । "वितस्ति-वसति-भरत-कातर-
मातुलिङ्ग हः" ॥ ८ । १ । २१४॥ इति तस्य हः । प्रा० । वि-
स्तृताङ्गुलिहस्ते, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । "वारस अंगुलाइं
विहत्ति" भ० ६ श० ७ उ० । द्वादशाङ्गुलप्रमाणा वित-
स्तिः । प्रव० २५४ द्वार । द्वादशाङ्गुलानि वितस्तिः । द्वौ पादौ
वितस्तिः । अनु० । ज० ।

विहम्भमाण-विहन्यमान-त्रि० । विविधं परीपहोपसर्गैर्हन्य-
माने, आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० ।

विहम्भमाण-विधर्मयत्-त्रि० । स्वाचारभ्रष्टान् कुर्वति, वि-
पा० १ श्रु० १ अ० ।

विहय-विहृत-त्रि०।विशेषतस्ताडिते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
विहरण-विहरण-न०।विचरणे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । क्रीडने,
'धातवोऽर्थान्तेरेऽर्पाति' विपूर्वो हरतिः क्रीडायाम् । प्रा० ।
विजनत्वे, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

विहरंत-विहरत्-त्रि० । निष्प्रतिबन्धकत्वेनानियतं विचरति,
उत्त० २ अ० । 'विहरंता वि य दुविहा, गच्छगया गच्छनि-
गया चैव' आद्य० ।

विहयपव्वजा-विहतप्रव्रज्या-स्त्री० । दारिद्र्यादिभिररिभिर्वा
विहतस्य प्रव्रज्यायाम्, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

विहरिअ-देशी-सुरते, दे० ना० ७ वर्ग ७० गाथा ।

विहरियव-विहर्तव्य-त्रि० । साधुना चरितव्ये, प्रश्न० ३ सं-
व० द्वार ।

विहरेमाण-विहरत्-त्रि० । विहारण ग्रामादिषु अर्वातिष्ठमा-
ने, रा० ।

विहल-विफल-त्रि०।अप्राप्तच्छिन्नायें, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

विहल-त्रि० । "क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक्" ।
८।१।१७७। इति वलापः । "गहोः" ॥ ८।२।६३॥ इति हस्य द्वित्वं
न । विभ्रान्ते, प्रा० २ पाद ।

विहल-विहल-पुं० । मगधराजश्रेणिकस्य चेन्नणागर्भज हस्ते-
न सह यमलजे पुत्रे, भ० ७ श० ३ उ० । आव० । आ० ।
क० । आ० चू० । (स च वीरान्तिके प्रव्रज्य द्वादश वर्षाणि

धामण्यं परिपालय मृत्वा विजये कल्पे देवत्वेनोपपद्य महा-
विदेहे वर्षे संतस्यतीति अनुत्तरोपपातिकदशानां प्रथमे वर्गे
अष्टमऽध्ययनं सूचितम् ।)

विहवण-विधवन-न० । विनाशे, स्था० १ श्रु० १ अ० ।

विहवा-विधवा-स्त्री० । धर्वा मनुष्यः स विनष्टो यस्या इति

समासः । आद्य०। मृतपतिकायां नार्याम्, व्य० ३ उ० । स्था०।

विहसिय-विहसित-न० । अर्द्धहसितादौ, स्था० १ श्रु० ६ अ० ।

विहसिच्चिअ-देशी-विकसिते, दे० ना० ७ वर्ग ६१ गाथा ।

विहा-विधा-स्त्री०। विधानं विधा । उपसर्गादातः । १।३।११०।

इत्यङ् प्रत्ययः । न० । विधाने, भेदे, विशेषे । प्रकारे, अनु० ।

सूत्र० । आचा० । स्था० । स्था० ।

विहाड-विघाट-त्रि० । विकटे, व्य० १ उ० ।

विहाडग-विघाटक-त्रि० । चूर्णके, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

विहाडजणपज्जुवासण-विहाटजनपर्युपासन-न० । विहाटय-
ति दीप्यमानाच्छ्रोत्रबुद्धौ प्रकाशमानानर्थान् दीपयति प्रका-
शयतीति विहाटः । विहाटश्चासौ जनश्चतुर्दशपूर्वविदादिलो-
कः, तस्य पर्युपासनम्—'कारणे कार्योपचारात्' सेवाज-
निततद्व्याख्यानम् । बहागमव्याख्याने, सम्म० ३ काण्ड ।

विहाडण-देशी-अनर्थे, दे० ना० ७ वर्ग ७१ गाथा ।

विहाडिय-देशी-विनाशिते, जी० १ प्रति० ।

विहाण-विधान-न० । भेदे, आव, ४ अ० । प्रकारे, आव० ४-
अ० । विशेषे । नि० चू० । पं० व० । आचा० । प्रश्न० ।
सम्पादने, पो० ६ विव० । स्था० । विविक्लमितरव्यवच्छिन्नं
धानं पोषणं स्वरूपस्य यत्तत् प्रतीत्य सामान्यचिन्तामाश्रि-
त्यति शेषः, कृष्णो नील इत्यादिप्रतिनियतो वर्णविशेष इति
यावत् । इतरव्यवच्छेदकतयाऽर्थपोषणे, जी० १ प्रति० ।
विधि-प्रभातयोः, दे० ना० ७ वर्ग ६० गाथा ।

विहान-न०। परित्यागे, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

विहाणग-विधानक-न०। स्वार्थे कः । भेदे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

विहाणाएस-विधानादेश-पुं० । भेदप्रकारे, भ० २५ श० ४
उ० । समुदितानामप्येकैकस्यादेशने, भ० २५ श० ३ उ० ।

विहाणु-विभात-न० । प्रातःकाले; "शीघ्रादीनां वहिष्णादयः"

॥ ८।४।४२२॥ इति विभातस्थाने विहाणु इत्यादेशः । "ढोला
मइ तुह वारिआ, मा करु दीहामाणु । निहणै गमिही रत्तडी,
दडवड होइ विहाणु ।" प्रा० ४ पाद ।

विहाय-विहाय-अव्य० । विमुच्येत्यर्थे, पञ्चा० ६ विव० । त्य-
क्त्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

विहायस्-न० । आकाशे, औ० ।

विहायग-विहायोगति-स्त्री० । स्पृशद्रव्यादिके गतिभेदे, भ०
८ श० ७ उ० । प्रव० ।

विहायस-विहायस्-पुं० । मगधराजश्रेणिकमहाराजस्य चेन्न-
णादेवीगर्भसम्भूते सनामख्याते राज्ञि, अनु०।(स च वीरान्ति-

के प्रमज्य द्वादश वर्षाणि श्रामण्यं परिपाल्य विजये देवलोकं उपपद्य महाविदेहे संत्स्यतीत्यनुत्तरोपपातिकदशानां प्रथमे वर्गे षष्ठेऽध्ययने सूचितम् ।)

विहार-विहार-पुं० । विहरणं विहारः । मनुष्यत्वेनावस्थाने, उत्त० १४ अ० । क्रीडायाम्, स्था० ८ ठा० ३ उ० । एकरात्रादिना विचित्रक्रीडायाम्, प्रश्न० १ संव० द्वार । सूत्र० । स्था० । विचरणे, स्था० ७ ठा० ३ उ० । मुनिचर्यायाम्, ग० १ अधि० । व्य० । मासकल्पादौ, आच० ४ अ० । सूत्र० ।

(१) विहारनिक्षेपमाह—

नामं ठवणा दविए, भावे य चउविहो विहारो होई ।

विविहपगारेहि रयं, हरई जम्हा विहारो उ ॥२१॥

नामविहारः, स्थापनाविहारः, द्रव्ये—द्रव्यानिमित्तं द्रव्य-भूतो विहारो द्रव्यविहारः, भावे—भावविहारः, एवमेव विहारश्चतुर्विधो भवति । इह च नोआगमतो भावविहारेण गीतार्थेनाऽधिकारः, न शेषैः, ततस्तमधिकृत्य व्युत्पत्ति-माह—यस्माद्विविधैरनेकैः प्रकारै रजः-कर्म हरति तस्माद्विहार इत्युच्यते । विविधं ह्रियते रजः-कर्मानेनेति विहारः, अकर्त्तरि घञिति व्युत्पत्तेः। सम्प्रति नामादिभेदा व्याख्येयाः। तत्र यस्य विहार इति नाम स नामविहारः। स्थापनाविहारश्चित्रकर्मण्यन्यत्र वा आलिख्यमानः स्थापनाविहारः । द्रव्य-विहारो द्विधा—आगमतो, नोआगमतश्च । तत्रागमतो विहारशब्दार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः । नोआगमतस्त्रिधा—शरीर-भव्यशरीर-तद्व्यतिरिक्तभेदात् । तत्र शरीरभव्यशरीरे प्राग्वत् ।

तद्व्यतिरिक्तमाह—

आहारादीण्डा, जो उ विहारो अगीयपासथे ।

जो याऽवि अणुवउत्तो, विहरइ दव्वे विहारो उ ॥२२॥

यो नाम आहारादीनामाहारोपधिप्रभृतीनामर्थोत्पाद-नाय अगीतानाम्-अगीतार्थानां पार्श्वस्थानां च, गाथायां च समाहारद्वन्द्वः षष्ठीसप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदाच्च सप्तम्या निर्देशः, तथा—योऽप्यनुपयुक्तः सन् विहरति एष सर्वोऽपि द्रव्य-विहारः, आद्यो द्रव्यनिमित्तत्वात् द्रव्यविहारः । द्वितीयोऽनुपयुक्तत्वादिति उक्तो द्रव्यविहारः । भावविहारो द्विधा—आगमतो, नोआगमतश्च । तत्राऽऽगमतो विहारशब्दार्थज्ञाता तत्र चोपयुक्तः, नोआगमतो भावविहारो द्विधा—गीतार्थो, निश्चितश्च ।

तथा चाह—

गीयत्थो य विहारो, वीओ गीयत्थनिस्सितो होई ।

एत्तो तइयविहारो, नाऽणुष्ठातो जिणवरेहि ॥२३॥

विहारः प्रथमो भवति गीतार्थः—गीतार्थसाध्यात्मको, द्वितीयो गीतार्थनिश्चितः—गीतार्थस्य निश्चा—सं-भयणं गीतार्थनिश्चा, सा सज्जाताऽस्येति । पाठान्तरं गीतार्थ-मिश्रित इति, तत्र गीतार्थसंयुक्त इति व्याख्येयम् । इतः—आभ्यां गीतार्थ-गीतार्थनिश्चिताभ्यामन्यस्तृतीयो विहारो नानुष्ठातो जिनवरेन्द्रैः ।

(२) तत्र गीतार्थं गीतार्थनिश्चितं च विहारमाह—

जिणकप्पितो गीयत्थो, परिहारविमुद्धितो वि गीयत्थो ।

गीयत्थे इड्डिदुगं, सेसं गीयत्थनिस्साए ॥ २४ ॥

गीतार्थो द्विविधास्तद्यथा—गच्छुगता, गच्छुनिर्गताश्च । तत्र 'गच्छुनिर्गता इमे' जिनकल्पिको गीतार्थः, परिहारवि-मुद्धिकोऽपि गीतार्थः, अपिशब्दाद्यथालन्दकल्पिकः प्रति-माप्रतिपञ्चोऽपि च गीतार्थः, अमीषां विहारो गीतार्थः । ग-च्छुवासे गीतार्थः-गीतार्थविषये ऋद्धिद्विकम्, तद्यथा आचार्य, उपाध्यायश्च । अथवा—आचार्यः शेषं चतुष्टयम्—उपाध्याय-प्रवृत्ति-स्थविर-गणावच्छेदिरूपमेतच्च द्विकं स्थाननियुक्त-मिति । व्यवह्रियते स्वस्वव्यापारे तेषां नियुक्तत्वात्, शेषाः सर्वे अनियुक्ताः । ते यदि गीतार्थाः, यदिवा-अगीतार्थाः सर्व-गीतार्थनिश्चया विहस्यन्त्यम् ।

अत्र पर आह—

चोएइ अगीयत्थे, किं कारणं मो निसिज्झइ विहारो ।

सुण दिट्ठतो चोयग, सिद्धिकरं निणहवे एसि ॥ २५ ॥

चोदयति—प्रश्नं करोति, अगीतार्थे अगीतार्थस्य किं का-रणं—किं निमित्तं 'मो' इति पादपूरणे निषेध्यते विहारः? । सूरिराह—हे चोदक ! त्रयाणामप्येतेषां गीतार्थाऽगीतार्थनि-श्चितानां सिद्धिकरं दृष्टान्तं शृणु ।

तमेवाह—

तिविहे संगिल्लम्मि, जाणंते निस्सए अजाणंते ।

पाणंधि छित्तकरणे, अडवि जले सावए तेणा ॥२६॥

संगिल्लो नाम—गांसमुदायस्तस्मिन् रक्षणीये त्रिविधो रक्ष-के दृष्टान्तः, तद्यथा—जानन् निश्चितोऽजानंश्च, एषोऽक्षरार्थः । भावार्थस्त्वयम्—“ एगो रक्खगो नगरस्स गावीणं, सो निजेहि ओगासेहि गावीतो जंतीए तीओ य खेत्ताईणं अव-रोहं न करेति । तेहि ओगासेहि नेइ आणेइ य । जत्थ य ते-णाइभयं नऽत्थि तत्थ चारेइ । अन्नया दो पुरिसा गावीओ रक्खामि त्ति उवट्ठिया । अम्हे भइयाए गावो रक्खामो त्ति नागरगा चित्तन्ति—सो एगो न तरइ सव्वनगरस्स गावीओ रक्खउं । तम्हा एए विनिजुज्जंतु त्ति भणिया—रक्खह । तत्थ एगो तस्स पुराणस्स संखेडिपालस्स निस्साए गावीओ नेइ आणेइ य । अजाणंतो त्ति काउं तस्स मएण चंकमइ । बिति-ओ संखेडिपालओ चित्तेति—अहमन्नस्स निस्साए न चारंमि सयमेव अहं रक्खउं समत्थो । सो चारीओ एतो अजाणंतो इमाणि ठाणाणि न याणाइ । 'पाणंधी' ति देशीपदमेतत् वर्त्त-नीवाचकम् । ततोऽयमर्थः क्षेत्रे क्षेत्रे क्षेत्रसङ्कुलेषु प्रदेशेषु नगर-प्रदेशनिर्गमयोरया वर्त्तन्त्यः क्षेत्रपाणंधयः तान्न जानाति, अ-जानंश्च ताभिर्गा नयति आनयति च यत्र क्षेत्रेषु शाल्यादय उ-त्तास्तिष्ठन्ति, गावश्च गच्छन्त्य आगच्छन्त्यश्च रक्ष्यमाणा अपि शाल्यादि चरन्ति । ततः क्षेत्रस्वामिभिः क्षेत्रोपद्रवमूख्यं या-च्यते । एवं करणेऽपि दोषा वाच्याः । करणं नाम—राजकीय-मन्यदीयं वा वीतम् । तथा 'अडवि' त्ति सो वराकोऽजानन् गा अटवीमपि प्रवेशयति, तत्र पुलिन्दादिभिर्गावो मार्यन्ते, तथा 'जले' त्ति सोऽजानन् नद्यादिषु तत्र प्रदेशे गाः पाययति यत्र प्राहादिभिर्जलचरैर्गाव आरुह्यन्ते 'सावए' त्ति स मूढो-वराकस्तत्र प्रदेशे नयति यत्र व्याघ्रादयो दुष्टस्वापदास्तैश्च गाव उपद्रव्यन्ते, 'तेणं' ति तेषु च निकुञ्जादिषु नयति यत्र

स्नानानां प्रसरस्तनस्तेनाहता अपहरन्ति, एवं सोऽजानन् गा विनाशयति । इतरस्तु जानन् एतानि सर्वाण्यापत्स्थानानि परिहरति, योऽपि निश्चितस्तमपि परिहारयति, एष दृष्टान्तः । अयमर्थोपनयः--यो गीतार्थः स सर्वानपि दोषान् स्वयं परिहरति, यस्तु निश्चितस्ते परिहारयति । यः पुनः स्वयमगीतार्थो यश्च अगीतार्थनिश्चितस्तयोरात्मविराधना संयमविराधना च भवति ।

(३) तानेवात्मविराधनादिदोषान् विवक्षुर्द्वारगाथामाह--

मग्ने सेहविहारे, मिच्छते एसणादिविसमे य ।

सोही गिलाणमादी, तेणा दुविहा व तिविहा वा ॥२७॥

मार्गे-मार्गविषये तथा शैले-शैलकुलविषये एवं विहारं मिथ्यात्वं एषणाऽऽदौ विषये शोधौ ग्लानादौ दोषाः, स्तेना द्विविधास्त्रिविधा वा ये भवन्ति तेभ्योऽपि दोषा भवेयुः, एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः ।

साम्प्रतमेनमेव द्वारगाथां विवरीषुः प्रथमतो मार्गद्वारं शैलद्वारं चाह--

मग्गं सद्व रीयइ, पाउस उम्मग्गगहणजयणाए ।

मेहकुलेसु य विहरइ, अणुयत्तति ण गाहइ ॥ २८ ॥

मार्गे-पन्थानं सेवते सोऽजानन् अगीतार्थः सन् द्रवचारितया रीयते--गच्छति । तत्र संयमविराधना कुन्धादिसत्त्वोपमर्दनात्, आत्मविराधना पादादिविस्त्रलनात् । तथा अन्यतया 'पाउस' ति प्राप्नुय्यपि काले गच्छति तत्राऽपि संयमविराधना आत्मविराधना च । तथा मार्गे-मार्गानभिज्ञतया उन्मार्गेऽपि गच्छति, तत्र स्थाणुकण्टकादिभिरात्मविराधना, सचित्तपृथिव्याद्युपमर्दनात्संयमविराधना च । तथा ग्रहणशिक्षायाम्, आसेवनाशिक्षायां वा अप्रवीणत्वात्, अयननया वा गच्छेत् अयतनया च संयमात्मविराधना । गतं मार्गद्वारम् । शैलद्वारमाह--'सेह' त्यादि शैलकुलानि-अभिन-चप्रपन्नवतानि तेष्वन्नतया स विहरति-तेभ्यो यतनया भक्त्यानादिकमुत्पादयतीति भावः । तथा न तानि अनुवर्त्तयति-नानुवर्त्तनागुणतः वर्द्धमानतरधर्मश्रद्धाकानि करोति अनुवर्त्तनाया अपरिज्ञानात् । तथा न ग्राहयति तानि ग्रहणशिक्षामासेवनाशिक्षां वा आवकधर्म्मोचिताम् उभयो-रपि शिक्षयोस्तस्याकुशलत्वात् । गतं शैलद्वारम् ।

अधुना विहारद्वारं मिथ्यात्वद्वारं चाह--

दस्सुदे से पच्चंते, वड्यादिविहारपाणवहुले य ।

अप्पाणं च परं वा, न मुणइ मिच्छत्तसंकंतं ॥ २९ ॥

सोऽज्ञतया दस्युदेशे-चौरदेशे विहारं करोति, यदि वा-प्रत्यन्ते-यहुले म्लेच्छाकुले, अथवा-लुब्धतया मजिकादौ आदिशब्दात्-स्वज्ञातिकादिकुलपरिग्रहः, यदि वा-प्राणिबहुले जीवसंसक्तदेशे एतेषु यथायोगमात्मविराधना संयमविराधना च भूयसीति । गतं विहारद्वारम् । अधुना मिथ्यात्वद्वारमाह--'अप्पाणं च' त्यादि, स वराकोऽजानन् आत्मानमपि कुप्ररूपणादिभिर्मिथ्यात्वशङ्कासंक्रान्तं न जानाति, नाऽपि परम् । ततः आत्मनः परस्य च मिथ्यात्वं प्रवर्द्धयतीत्युभये कार्यपि संसारप्रवर्द्धकः । गतं मिथ्यात्वद्वारम् ।

अधुना एषणाद्वारमाह--

आहार उवहि सेजा, णुग्गमउप्पायणेसरणकडिल्ले ।

लग्गइ अविआणंतो, दोसे एएसु सव्वेसुं ॥ ३० ॥

आहारो-भक्षणानादिरूपः, उपधिः-कल्पादिलक्षणः, शय्या-वसतिः, एतेषां ग्रहणे इति गम्यते । किं विशिष्टे ? इत्याह--उद्भवेन-उद्भूतमदोषैः षोडशभिराधाकर्मप्रभृतिभिरुत्पादनया उत्पादनादोषैर्धाड्यादिभिः षोडशभिरपणया-गवेषणादिदोषैः शङ्कितप्रक्षितप्रभृतिभिः संयोजनाप्रमाणाङ्कारधूमैः काकशृगालादिभक्षितैश्च 'कडिल्ले' इति महागहने सति सोऽविजानन् एतन्ध्वनन्तरादितेषु दोषेषु सर्वेषु लगति । द्वारगाथायामेषणादाविति य आदिशब्दः स समस्तोद्भूतादिदोषपरिग्रहार्थः । तथा 'विसमे' इति विषमे च पर्वतजलादौ या यतना तां स न जानाति, अजानन्श्चात्मविराधनां संयमविराधनां चाप्नोति ।

सम्प्रति शोधिद्वारमाह--

मूलगुण उत्तरगुणे, आवसस्स य न जाणई सोहिं ।

पडिसिद्धे त्ति न कुणति, गिलाणमादीण तेगिच्छं ॥ ३० ॥

मूलगुणविषये उत्तरगुणविषये च प्रायश्चित्तमापन्नस्य यस्य यादृशी यस्मिन्नपराधे दातव्या शोधिस्तस्य तादृशी तस्मिन्नपराधे न जानाति, अजानन्श्चाप्रायश्चित्तेऽपि अतिप्रभूतं प्रायश्चित्तं दद्यादिति महत्याशातना भवेत् । गतं शोधिद्वारम् । अधुना ग्लानादिद्वारमाह--'पडिसिद्धे' त्यादि प्रतिषिद्धा खलु चिकित्सा पञ्जीवनिकायविराधनोपपत्तेरिति वचनमेकान्तेनाङ्गीकुर्वन् ग्लानादीनाम् आदिशब्दः स्वगतानेकभेदसूचकः आगाढानागाढसहासहबालतरुणग्लानादीनां चिकित्सां न करोति, न च तद्विषयां यतनां जानाति । ततः चिकित्साया यतनायाश्च अकरणे भूयांसो दोषास्ते च प्रागेव प्रथमोद्देशकेऽभिहिताः ।

सम्प्रति 'तेणा दुविहा व तिविहा वा' इत्यादि

व्याख्यानयति--

अप्पसुय त्ति य काउं, वुग्गाहेउं हरंति खुडादी ।

तेणा सपक्ख इयेरे, सल्लिगिगिहिअन्नहा तिविहा ॥ ३१ ॥

स्तेना द्विविधाः--स्वपक्षाः, परपक्षाश्च । तत्र स्वपक्षा द्विविधाः--गीतार्थाः, पार्श्वस्थादयश्च । तत्र गीतार्था इदं चिन्तयन्ति-अमी अल्पश्रुता अल्पश्रुतत्वाच्च अगीतार्थाः, नचागीतार्थानां क्षेत्रमस्ति । ततः एवं चिन्तयित्वा तेषां सचित्तादि गीतार्था अपहरन्ति । पार्श्वस्थादयः पुनः लुल्लाकादीन् व्युद्ग्राहयन्ति, तथा दुष्करा, चर्याऽमीषां न च दुष्करचर्यायाः सम्प्रति देशकालौ तस्माद्रागच्छतेति । एवं व्युद्ग्राह्य लुल्लाकादीन् आदिशब्दात्तरुणादिपरिग्रहः, अपहरन्ति । परपक्षा-मिथ्यादृष्टयस्तेऽपि लुल्लाकादीन् व्युद्ग्राह्य अपहरन्ति । अथवा-त्रिविधास्तेनास्तद्यथा-स्वलङ्काः, पार्श्वस्थादयः तेऽपि पूर्ववत्, गृहिणस्तस्करास्ते उपधिप्रभृतीन् अपहरन्ति । अन्ये वा-स्वलङ्कगृहिभ्यो व्यतिगृह्णास्ते च भिक्षुकादयोऽवगन्तव्यास्ते लुल्लाकादीन् व्युद्ग्राह्याऽपहरन्ति ।

एए चेव य ठाणे, गीयत्थो निस्सितो उ वज्जेइ ।

भावविहारो एसो, दुविहो उ समासओ भणिओ ॥ ३२ ॥

एतान्येवानन्तरोदितानि स्थानानि गीतार्थो गीतार्थनि-
श्चितश्च वर्जयति । तत्र गीतार्थः स्वयं कुशलत्वाद् , गी-
तार्थनिश्चितश्च गीतार्थोपदेशेन एव भावविहारो द्विवि-
धो भणितः समासतः—संक्षेपेण ।

सो पुण होई दुविहो, समत्तकप्पो तेहव असमत्तो ।

तत्थ समत्तो इणमो, जहण्णमुक्कोसतो होइ ॥ ३३ ॥

स पुनः—भावविहारो द्विविधोऽपि भूयो द्विविधो भव-
ति, तद्यथा—समासकल्पः , तथैवासमासो—ऽसमासक-
ल्पः । तत्र यः समासकल्पः स द्विविधो भवति । तद्यथा—
जघन्य, उत्कृष्टश्च ।

अनयोरेव प्रमाणमाह—

गीयत्थाणं तिण्हं, समत्तकप्पो जहण्णतो होइ ।

वत्तीससहस्साई, हवंति उक्कोसओ एस ॥ ३४ ॥

गीतार्थानां (तिण्हं) त्रयाणां विहारः समासकल्पो जघन्यो
भवति, उत्कृष्टस्वैव समासकल्पो द्वाविंशत्सहस्राणि भवन्ति ।

तिण्ह समत्तो कप्पो, जहण्णओ दोमि उज्जुया विहरे ।

गीयत्थाण वि लहुओ, अगीएँ गुरुगा इमे दोसा ॥ ३५ ॥

त्रयाणां किल समासकल्पो जघन्यो भवति । ततो यदा
द्वौ विहरतस्तदा द्वयोर्गीतार्थयोर्विहरतोर्लघुको मासः
प्रायश्चित्तम् , अगीनाथयोश्चत्वारो गुरुकाः । द्वयोश्च
विहरतोरिमे वक्ष्यमाणा दोषाः ।

तानेवाह—

दोएह वि विहरंताणं, सल्लिगगिहिल्लिगअल्लिगे य ।

होइ बहुदोसवसही, गिलाणमरणे य सल्ले य ॥ ३६ ॥

द्वयोर्विहरतोः स्वलिङ्गगृहिल्लिङ्गानधिकृत्य भूयांसो दोषाः ,
तथा एको वसतिपालकः, एको भिक्षार्थं गतस्तत्र यो
भिक्षार्थं गतस्तस्य स्वलिङ्गे संयत्या आलापादिकं
पृच्छन्त्या आत्मपरोभयसमुत्था दोषाः, परलिङ्गे चरका-
दिकायाः, गृहिल्लिङ्गे स्त्रियाः प्रेषितभर्तृकादिकायाः, 'होइ
बहुदोसवसहि' ति हिण्डमानात् वसतिर्बहुदोषा भवति ।
किमुक्तं भवति—वसतिपालस्य हिण्डमानापेक्षया भूयांसो
दोषाः । एकान्तमिति कृत्वा स्वलिङ्गित्यादीनामुपपातसम्भ-
वात्, प्रदीपनके च लघे एकाकी स कथं करोति ? ।
अथैते दोषा मा भूवन्निति शून्यां वसति कृत्वा निर्ग-
च्छतः तदानीं वक्ष्यमाणा बहवो दोषास्तद्यथा—द्वयो-
र्विहरतोर्थेको ग्लानो भवति तदा तस्य ग्लानस्य एका-
किनो मोक्षेने पिपासादिसम्भवः, तथा मरणे—मरणकाले
शल्यं नाद्धतमिति शल्येन तथाऽवस्थिते सति गरी-
यांसो दोषाः । व्य० । (वसतेः सर्वो विषयः 'वसहि' शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे ६३८ पृष्ठे गतः ।)

अत्रापसंहारमाह—

जम्हा एते दोसा, तम्हा दुएहं न कप्पति विहारो ।

एयं सुत्तं विफलं, अहं सफलं निरत्थञ्चो अत्थो ॥ ४६ ॥

यस्माद् द्वयोर्विहारे एते—अनन्तरोदिता दोषास्तस्माच्च
कल्पते द्वयोर्विहारः । अत्र पर आह—नन्वेतत्सूत्रमफलं द्वयो-
३२०

विहारस्यैवासम्भवात् । अथ सफलं तर्हि द्वयोर्विहारः सूत्रे
नानुज्ञात इति योऽयमर्थतः प्रतिपिद्धो भवद्विविहारः सो-
ऽर्थो निरर्थकः सूत्रेणाध्याधितत्वात् ।

आचार्य आह—

मा वयं सुत्तनिरत्थं, न निरत्थगवाइणो जतो थेरा ।

कारणियं पुण सुत्तं, इमं यं ते कारणा हुंति ॥ ५० ॥

मा वद—मा ब्रूहि त्वं चादक ! यन्सूत्रं निरर्थकम् , यतः स्थ-
विग भगवन्तो निरर्थकवादिनो न भवन्ति तेषां श्रुतकेव-
लित्वात् । यद्येवमर्थतः प्रतिपिद्धो द्वयोर्विहारः, अथ च सूत्रे
प्रतिपादित इति कथम् ? अत आह—सूत्रं पुनः कारणेषु भवं
कारणेन निवृत्तं वा कारिणकं कारणान्यधिकृत्य प्रवृत्तमिति
भावः । तानि च कारणानि अमूनि-वक्ष्यमाणलक्षणानि ।

तान्येवाह—

असिंवे ओमोयरिण, रायासंदेसणे जयंता वा ।

अज्जाण गुरुनियोगा, पव्वज्जा नातिवग्गदुगे ॥ ५१ ॥

अशिवं—क्षुद्रद्वयताकृत उपद्रवः तस्मिन् द्वयोर्विहारः, तथा
अयमौदर्यं—दुर्भित्तं तस्मिन् , अथवा—राजा प्रदिष्टो भवेत्
ततो द्वयोर्विहारः 'संदेसणे' ति—आचार्यप्रेषणेन द्वौ वि-
हरत्यानाम् 'जयन्ता वा' इति यतमाना नाम ज्ञाननिमित्तं दर्श-
ननिमित्तं वा प्रयत्नवन्तः । इयमत्र भावना—विषमशास्त्राणां
सम्प्रति कालगृहीतानि च यदि नाभ्यस्तानि क्रियन्ते ततो
विस्मृतिमुपयान्ति । गच्छे च सवालवृद्धाकुले भिक्षाचर्या-
दिना व्याघातस्तत आचार्यानापृच्छ्य तैर्विस्मृष्टौ द्वावप्यन्यत्र
गच्छेयाताम् । एवं दर्शनप्रभावकशास्त्रनिमित्तमपि द्वयोर्वि-
हारो भावनीयः । आचार्याणां वा एकस्मात् क्षेत्रात्, अन्य-
स्मिन् क्षेत्रे नयनं संघाटस्य गुरुनियोगात् द्वयोर्विहारो भवेत्,
यदि वा—प्रव्रज्याभिमुखः कोऽपि सज्जातस्ततस्तस्य स्थिरी-
करणार्थं सङ्घाटकः प्रेष्यः, यदि वा—ज्ञातिवर्गः—स्वजनवर्गः
कस्याऽपि साधार्थेन्दापनीयो जातः, ततस्तद्वन्दापनार्थं द्वौ
विहरंत्यातामिति ।

तत्र यतनामाह—

समयं भिक्खवग्गहणं, निक्खमणपवेसणं अणुत्तरणं ।

एको कहमावणो, एको व कहं न आवणो ॥ ५२ ॥

यदि नाम प्रागुक्तकारणवशात् तौ विहरन्तौ द्वावपि स-
मकं—युगपत् भिक्षाग्रहणं कुरुतः, समकं भिक्षानिमित्तं हि-
ण्डेने इत्यर्थः । एवं समकमेव शेषप्रयाजननिमित्तमपि
निष्क्रामतो व्रजतः, समकमेव च प्रविशतः—गत्वा प्रत्या-
गच्छतः, तथा समकमेवाऽनुज्ञापनं कुरुतः । किमुक्तं भव-
ति—समकमेव नैपेधिकादिकं शय्यातरादिकमनुज्ञापयतः
ततः एकाकिनः सतो ये प्रागुक्ता दोषाः ते प्रायो न सम्भ-
वन्ति । पर आह—यद्येवं समकभिक्षाग्रहणादिकरणं कथमेकः
प्राप्तः—प्रायश्चित्तस्थानमापन्नः, एको वा कथं नाऽऽपन्नः? इति ।

सूरिराह—

एगस्स खमणभाग—स्स धोवणं बहियइंदियत्थेहि ।

एएहिँ करणेहिँ, आवणो वा अणावणो ॥ ५३ ॥

एकस्य क्षणमभक्राथोऽभवत्—एकेन तु क्षणं न कृतम्,
तत्र यदि क्षणकारी शक्तोति ततो द्वावपि समकं भिक्षा-

निमित्तं हिण्डते । अथ क्षणकृन् न शक्नोति । तत एको भिक्षार्थं गच्छति । एकस्तूपाश्रय एव तिष्ठति । एवं द्वयोर्ग्येकाकित्वसम्भवः । तथा—‘भाणस्स धोवणं’ ति अथ धोवनार्थमुपाश्रयाद्विनिर्गतं एकस्तूपाश्रयस्यैवान्तस्तिष्ठति एवमेकाकिनो जातौ । ततो यो भिक्षागतो यो वा भाजनप्रक्षालनार्थं वह्निर्विनिर्गतो यो वा वसनाववतिष्ठते स इन्द्रियार्थं रूपरसादिभिर्निष्ठानिष्ठैः समापतितं रागद्वेषं वा-प्रयति रागद्वेषगमनाच्च प्रायश्चित्तस्थानमापद्यते । तत एवमन्तरोदितैः कारणैरकः प्रायश्चित्तस्थानमापन्नो भवत्येकस्व-नापन्न इति । अथवा-यद्याप नाम भिक्षाग्रहणादिनिमित्तं समकं हिण्डते तथाप्येक आपद्यते प्रायश्चित्तस्थानमपरा नैव । व्य० २ उ० ।

ततः समकहिण्डनेऽप्येको घटते प्रायश्चित्तमापन्नोऽप-रा नेतिः इतश्च विषया न प्रमाणम् ।

यत आह—

मणसा उवेति विसए, मणसा वि य सन्नियत्ति एतेसुं ।

इय वि हु अज्झत्थसमो, वंधो विसया न उ पमाणं ॥ ५५ ॥

इह विषयोपलब्धिव्यतिरेकेणाऽपि मनसा-अन्तःकरणेन विषयान्-रूपादीन् उपैति-अध्यवस्यतीति भावः । मनसैव च तेभ्यो-विषयेभ्यः सन्नियत्तैः चिरज्यते इत्यर्थः । इत्यपि-ए-वमपि हु-निश्चितमध्यात्मसमो-ऽध्यात्मानुरूपः परिणामानु-सारी इत्यर्थः, वन्धः—कर्मवन्धः तस्मान्न विषयाः प्रमाणम् । तेषु सत्स्वपि केषाञ्चिद्भागद्वेषाऽसम्भवात्, तदभावेऽपि च-केषाञ्चिन्मनसा तत्सम्भवादिति ।

एयं खलु आवण्णे, तक्खण आलोयणा उ गीयम्मि ।

ठवणिज्जं ठवत्तिता, वेयावडियं करे वित्तिओ ॥ ५६ ॥

एवम्-उक्तेन प्रकारेण खलु—निश्चितमेकस्मिन् प्रायश्चित्त-स्थानमापन्नं तेन तत्क्षणमेव-तत्कालमेव गीतार्थस्य पुरत आलोचना दातव्या । तत्र यदि द्वावपि गीतार्थौ विहरतस्त-तः स्थापनीयं प्रागुक्तस्वरूपं स्थापयित्वा यः प्रायश्चित्त-स्थानमापन्नः स परिहारतपः प्रतिपद्यते । द्वितीयः कल्प-स्थितो भवति स एव चानुपारिहारिक इति तस्य वैयवृत्त्यं करोति । व्य० २ उ० ।

इदानीं शिञ्जुत्तिविधरो । गाथा—

मेहाण वुड्ढवासी, वसमाणा णवविकप्पवेहारी ।

दूतिज्जता दुविहा, णिकारणिया य कारणिया ॥ २६७ ॥

कारणनिष्कारणं वक्ष्यति । शयं गतार्थमेव । इमं कारणिया आयरियसाहुचइयाण य वंदणणिमित्तं गच्छति, सक्खीणं दंस-णऽत्थं भोगणवत्थाणि वा लभिसं ति गच्छति, अपुव्वदसदं-सणत्थं वतितादिसु वा खीरज्जं लभिससामीति गच्छति ।

गाथा—

आयरिय साधुवंदण, चेतियणीयल्लगा तहा सक्खी ।

गमणं च देसदंसण, णिकारणिए य वडगादी ॥ २६८ ॥

अपुव्वविवित्त बहु-स्सुता य परिवारवंद आयरिया ।

परिवारवज्जसाधू, चैति अपुव्वा अभिनवा वा ॥ २६९ ॥

अपुव्वा इमं आयरिया विवित्ता णिरतिचारचरित्ता बहुस्सु-या विचित्तसुया य बहुसाहुपरिड्डा य परिसे आयरिए

वंदामि साहुस्स वि एते खेव गुणा णवरं परिवारो व-ज्जिज्जति ! चेतिया चिरायतणा अपुव्वा य अदवा अभि-ण्णा कया ।

गाथा—

दच्छीहामि व णीए, सक्खीसु व भोगणादि लब्भामो ।

दोसोवमे अपुव्वो, वडगादिसु खीरमादीणि ॥ २७० ॥

कण्ठा । णिकारणं विहरंतस्स इमे दोसा ।

गाथा—

अद्वाणे वचन्ता, भिक्खूवधितेणसाणपडिणीए ।

आमाण अभोज्जघरे, वयथंडिलमती य जे तत्थ ॥ २७१ ॥

अद्वाणो असमो भवति भिक्षा वसहिं ण लब्भति, एतेसु परितावणादिणिक्खमणं । उवहि-सरीरा तणा भवंति साण-पडिणीएसु खुज्जए हम्मए वा हिंडंताणं सपक्खपरपक्खो-माणं भवति, अभोज्जघरं पवयणहीलणा य भवति । असति थंडिलस्स पुढविमादीजीवविराहेति जे दोसा जे च पच्छि-त्तं सव्वं उवउज्जि वक्खव्यं ।

गाथा—

संजमतो छक्काया, आत कंदट्टि वायरलु वाया य ।

उवधिअलेव हरावण, परिहाणी जा य तेण विणा ॥ २७२ ॥

णिकारणो अडंतो छक्कायविराहणं कुणति, एस संजम-विराहणा । कंदट्टि वाविज्जति वायरलूवावी भवंति । एस आयविराहणा । सागारिभया परिस्संतो वा पमादेण वा उवहिं ण पडिलेहेति, हरावड वा । उवहिंमि अवहरिए जा तेण विणा परिहाणी तेण अभिगगहणसेवणादि जं करि-स्सति तं सव्वं पच्छित्तं वत्तव्वं ।

गाथा—

वेलातिकमपत्ता, अणेषणादातुरा नु लेविज्जा ।

पडिणीयसाणमादी, पच्छाकम्मं चऽचेलम्मि ॥ २७३ ॥

भिक्षा वेलातिकंतं पत्ता अपुच्छता अणेषणं पि लेविज्जा तणिएण्णणं पच्छित्तं । पढमवितिएसु वा परिसहेसु वा आ-उरा जं सेवत तणिएण्णणं, पडिणीतण हंत साणण वा ख-विण आयविराहणाणिएण्णणं । अचेल भिक्खंतस्स हिंडंत-स्स पच्छाकम्मदोसा भवंति, संकातिया य दोसा तेणऽट्ठे महुणऽट्ठे वा भवंति । नि० चू० २ उ० । अनु० । पञ्चा० ध० । वृ० । पं० व० । ग० ।

(४) संप्रति विहारकल्पिकमाह—

गीयत्थो य विहारो, वीओ गीयत्थनिस्सिओ भणिओ ।

इत्तो तइयविहारो, नाणुनाओ जिणवेहिं ॥ ६६२ ॥

गीतः-परिज्ञातोऽर्थो यैस्तं गीतार्था जिनकल्पिकाद्यस्तेषां स्वातन्त्र्येण यद्विहरणं स गीतार्थो नाम प्रथमो विहारः । त-था गीतार्थस्याऽऽचार्योपाध्यायलक्षणस्य निश्चिताः-परतन्त्रा यद्वच्छवासिनो विहरन्ति स गीतार्थनिश्चितो नाम द्वितीयो विहारो भणितः । इत ऊर्ध्वमगीतार्थस्य स्वच्छन्दविहारिण-स्तृतीयो विहारो नानुज्ञातो जिनवरैर्भगवद्भिस्तीर्थङ्करैरिति । वृ० १ उ० १ प्रक० । (गीतार्थविषयः ‘गीयत्थ’ शब्द तृती-यभागे ६०२ पृष्ठे गतः, तत्स्वरूपप्रतिपादिका गाथा च त-

त्रैव गता-तद्व्याख्याऽत्र)-इह सूत्रार्थधरत्वे चतुर्भङ्गा । तद्यथा-सूत्रधरो नामैकाः नार्थधरः १, अर्थधरो नामैकाः न सूत्रधरः २, एकसूत्रधरोऽप्यर्थधरोऽपि ३, अपरो न सूत्रधरो नार्थधरः ४, अयं चतुर्थो भङ्ग उभयशून्यत्वादवस्तुभूतः । शेष-भङ्गत्रयमधिकृत्याह-गीतेन सूत्रेण केवलेन सम्यक्पठितेन गीतमस्यास्तीति गीती भवति । अर्थेन केवलेन सम्यग्गतिगतेनार्थो भवति, ज्ञानव्ययम् अर्थधरः इत्युक्तं भवति । यस्तु गीतेन चार्थेन चोभयेनाऽपि युक्तस्ते गीतार्थं विजानीहि इति । इदमत्र तात्पर्यम्-तृतीयभङ्गवर्त्येव तत्त्वतो गीतार्थशब्दमविकलमुद्गाढमर्हति न प्रथमद्वितीयभङ्गवर्तिनाविति ।

(५) अथ येषां गीतार्थानां तन्निश्चितानां वा विहारो भवति तान् दर्शयति-

जिनकल्पिभ्यो गीयत्थो, परिहारविसुद्धिभ्योऽपि गीयत्थो ।

गीयत्थे इड्डिदुगं, सेसा गीयत्थनीसाए ॥६६५॥

जिनकल्पिको नियमाद्वीतार्थः परिहारविसुद्धिकः, अपिशब्दात्प्रतिमाप्रतिपन्नको यथालन्दकल्पिकश्चावश्यतया गीतार्थः जघन्यतोऽप्यधीतनवमपूर्वान्तगीताचारनामकतृतीयवस्तुकत्वादेवामिति । तथा गच्छे गीतार्थविषयमृद्धिमतोराचार्योपाध्याययोर्द्विकं द्रष्टव्यम् । सूत्रं अनुलोमः प्राकृतत्वात् आचार्य उपाध्यायो वा नियमाद्वीतार्थः । एष सर्वेषामपि स्वातन्त्र्येण विहारो विज्ञेयः, शेषाः साधवो गीतार्थनिश्चया आचार्योपाध्यायलक्षणगीतार्थपारतन्त्र्ये विहरन्ति ।

इदमेव पश्चाद् भावयति-

आयरियगणी इड्डी, सेसा गीता वि होंति तन्नीसा ।

गच्छगयनिग्गया वा, ठाणनिउत्ता ऽनिउत्ता वा ॥६६६॥

आचार्यः-सूरिगणी-उपाध्यायः एतौ यत ऋद्धिमन्तौ सातिशयज्ञानादिऋद्धिसम्पन्नौ अतिशयनेऽत्र मत्वर्थीयः, यथारूपवती कन्येत्यादौ अतः शेषाः साधवो गीतार्था अपि तन्निश्चया आचार्योपाध्यायपरतन्त्रतया विहरन्ति । अथ के ते शेषाः ? इत्याह-गच्छगता, गच्छनिर्गता वा । तत्र गच्छगता गच्छमध्यवर्तिनः, गच्छनिर्गता " असिवे ओमोयरिण " इत्यादिभिः कारणैरेकाकीभूताः । अथवा-स्थाननियुक्ताः स्थानाऽनियुक्ता वा । स्थान-पदे नियुक्ता व्यापारिताः स्थाननियुक्ताः-प्रवर्तकस्थविरगणावच्छेदकाख्याः, पदस्थगीतार्था इत्यर्थः । तद्विपरीताः स्थानाऽनियुक्ताः, सामान्यसाधव इत्यर्थः । एते सर्वेऽप्याचार्योपाध्यायनिश्चया विहरन्ति ।

कथमित्याह-

आयारपकप्पधरा, चउदसपुव्वी अ जे य तम्मज्झा ।

तन्नीसाए विहारो, सबालवुड्डस्स गच्छस्स ॥ ६६७ ॥

आचारप्रकल्पधरा निशीथाध्ययनधारिणो जघन्यगीतार्थाः, चतुर्दशपूर्विणः पुनरुत्कृष्टाः, तन्मध्यवर्तिनः कल्पव्यवहारदशाश्रुतस्कन्धधरादयो मध्यमाः गतेषां जघन्यमध्यमोत्कृष्टानां गीतार्थानामनिश्चया वालवृद्धस्याऽपि गच्छस्य विहारो न भवति ।

(६) न पुनरगीतार्थस्य स्वच्छन्दमेकाकिविहारः कर्तुं युक्तः

कुत इति चेदुच्यते-

एगविहारी व अजा-यकप्पिभ्यो जो भवे चवणकप्पे ।

उवसंपन्नो मंदो, होहिइ वोसट्टतिट्ठाणो ॥ ६६८ ॥

एकः सन् विहरतात्येवं शील एकाविहारी, स च अजातकल्पिकोऽगीतार्थः, तथा च्यवने-चारित्र्यात् प्रतिपत्तनं तस्य कल्पः-प्रकारश्च्यवनकल्पः-पार्श्वस्थादिविहार इत्यर्थः, तस्मिन् यो भवेत् स एकाकित्वमुपसम्पन्नः प्रतिपन्नः सन् मन्दः-सद्वृद्धिविकृतो भविष्यति, व्युत्सृष्टिस्थानः-व्युत्सृष्टानि-परित्यक्तानि त्रीणि स्थानानि-ज्ञानादिरूपाणि येन स व्युत्सृष्टिस्थानः, एषा निर्युक्तिगाथा ।

अथैनामेव विवृणोति-

मुत्तूण गच्छनिग्गते, गीयस्स वि एकगस्स मामो उ ।

अविणीए चउ गुरुगा, चवणे लहुगा.य भंगट्ठा ॥६६९॥

मुक्त्वा गच्छनिर्गतान्-जिनकल्पिकादीन् गीतार्थस्याऽपि एककस्य एकाकिविहारं कुर्वतो मासलघु, अविनीने गीतार्थे एकाकिविहारिणि चत्वारो गुरुकाः, च्यवने-पार्श्वस्थादिविहारं यदि मनसाऽपि संकल्पं कुर्वते तदा चत्वारो लघुकाः, ' भंगट्ठा ' इति अष्टौ भङ्गा अत्र कर्तव्याः । तद्यथा-एकाकी अजातकल्पिकः च्यवनकल्पिकश्च १, एकाकी जातकल्पिक-श्च्यवनकल्पिकश्च २, एकाकी अजातकल्पिको न च्यवनकल्पिकः ३, एकाकी जातकल्पिको न च्यवनकल्पिकः ४, एवमेकाकिपदेन चत्वारो भङ्गा लब्धाः, नैकाकिपदेनापि चत्वारो लभ्यन्ते । संख्यया अष्टौ भङ्गाः । अत्राऽष्टमो भङ्गस्त्रिषापि पदेषु शुद्धत्वात्प्रायश्चित्तरहितः । शेषेषु तु यथायथमनन्तरोक्तं प्रायश्चित्तम् । एतेषु सप्तष्वपि भङ्गेषु वर्तमानस्य दोषमुपदर्शयितुमुपसम्पन्नपदं व्याचष्टे-

एगागिचमणट्ठा, उवसंपज्ज चुओ व जो कप्पौ ।

सो खलु सोचो मंदो, मंदो पुण दव्वभावेण ॥७००॥

य एकाकित्वम् अनर्थात् ज्ञानादिप्रयोजनाभावादुपसम्पन्नं-अङ्गीकरोति, यो वा च्युतः प्रतिपत्तितः कल्पात्-संविग्रविहारात् स खलु वराकः द्रव्यजीवितेन जीवन्नपि शोच्यः-शोचनीयः संयमजीविताभावात्, मन्दश्चासौ (मन्दस्वरूपं 'मंद' शब्दे अस्मिन्नेव भागे २५ पृष्ठं गतम् ।) वृ० १ उ० १ प्र-क० । अथ यदुक्तं निर्युक्तिगाथायां ' होहिइ वोसट्टतिट्ठाणो ' इति तत्र कानि पुनस्ताति त्रीणि स्थानानि यानि तेन परित्यक्तानि । उच्यते-

नाणाई तिट्ठाणं, अहव ण चरणप्पओ पवयणं च ।

सुत्तथ तदुभयाणि व, उग्गमउप्पायणाओ वा ॥७०२॥

एकाकी-ज्ञानादीनि ज्ञानदर्शनचारित्र्याणि त्रीणि स्थानानि वक्ष्यमाणनीत्या परित्यजतीति ' अहवण ' इति अखण्डमव्ययमथवाऽर्थे चरणमात्मा प्रवचनं चेति वा त्रीणि स्थानानि । तत्र गीतार्थतयाऽसौ षट्कायविराधनया चरणम्, अतिप्रचुराहारलक्षणदिना ग्लानत्वाद्यापन्ना वाऽऽत्मानम् अयतनया संज्ञाव्युत्सर्गादिना प्रवचनं च परित्यजति । अथवा-सूत्रार्थतदुभयानि त्रीणि स्थानानि, तत्रासावेकाकितया कदाचित्सूत्रं विस्मारयति, कदाचिदर्थं, कदाचित्तदुभयम् । यद्वा-उद्गमोत्पादने वाशब्दादपणा चेति त्रीणि स्थानानि च निरङ्कुशत्वादेकाकी परित्यजतीति प्रकटमेव ।

अथ यथाऽसौ ज्ञानदर्शनचार्त्रिणां परिहरति, तथाऽभि-
धिसुराह—

अपूर्वस्य य गहणं, न य भंकिरे पुच्छणा न सारण्या ।
गुणयंतोऽर ददु, सीदइ एगस्स उच्छाहो ॥ ७०३ ॥

अपूर्वस्य श्रुतस्थाग्रहणमेकाकितया पाठयितुरभावात् । न
च शङ्कितं सूत्रेण वा कस्याऽपि पार्श्वे प्रच्छन्नम्, न वा सूत्र-
मर्थवा विकुट्टयतः सारणा—शिक्षणा मैवं पाठयित्वादिक्ता
भवति । तथा अपरान् गुणयतो दृष्ट्वा सीदति—परिहीयते
एकस्यैकाकिन उत्साहः सूत्रार्थपरावर्तनायामभियोग इत्यु-
क्ता ज्ञानपरिहारः ।

सम्प्रति दर्शनचरणयोः परिहारमाह—

चरगाऽऽवुगहणं, न य वच्छल्लाइ दंसणासंका ।

थी सोहि अणुजमया, निप्पगहिया य चरणम्मा ॥ ७०४ ॥

चरकादिभिः—कणादसौगतसांख्यप्रभृतिभिः—पापरिडभिः
कुयुक्किपुक्काभिर्व्युद्ग्रहणं खोऽमीनार्थतया तस्य भवेत् ।
न चासायैकाकितया साधर्मिकाणां वात्सल्यमादिश-
द्वादुपवृंहणं—स्वर्गीकरणं तीर्थप्रभावनां वा कुर्यात्, शङ्का-
दयावा दोषा देशतः सर्वतो वा तस्य भवेयुरित्येवं दर्शनम-
सौ परिहरति, तथा 'थी' इत्येकाकिन्या स्त्रिया सम्भाषणादि-
नाऽऽत्मपरोक्षसमुत्था दोषा भवेयुः । 'सोहि' ति सोधिः—
प्रायश्चित्तं तदपराधमापन्नस्य तस्य को नाम ददातु । अनु-
द्यमना च तस्य सारणादीनां 'निप्पगहिया' ति भवन् नियन्त्र-
णा गुर्वशक्ति यावन्, निर्गतः प्रग्रहादिति निष्प्रग्रहस्तस्य
भावो निष्प्रग्रहता, गुर्वज्ञाया अभावात्पाणिपादमुखधावना-
दि निःशङ्कं करोतीत्यर्थः । एवं चरणविषयपरित्याग इति ।

किंच—

सामन्त्रयजोगाणं, वज्झो गिहिसण्णंथुओ होइ ।

दंसणनाणचरित्ता—ण मइलणं पावई एक्को ॥ ७०५ ॥

स एकाकी श्रामण्यभाविनां विनयवैयावृत्त्यप्रभृतीनां यो-
गानां बाह्यानाऽऽभासी भवति । गृहिणामगारिणां संज्ञा समा-
चारस्तस्यां संस्तुतः—परिचयवान् भवति । दर्शनज्ञानचार्त्रि-
त्राणां च मालिन्यमकः सन् प्राप्नोति । तत्र बौद्धादिभिर्वि-
परिणामितमंतर्गद्गोऽमीयामपि दर्शनं निपुणो यः परिदृष्टा-
न्तसंभ्रमितं समीचीनमिव प्रतिभासते इत्यादिना चित्त-
विप्लवेनोन्मार्गप्रकरणया वा दर्शनमालिन्यं विशाखिल-
वात्स्यायनादिपापश्रुतान्यभ्यस्यतस्तपु बहुमानबुद्धिं कुर्वतो
ज्ञानमालिन्यं पुनरेकाकिनः सुप्रतीतमेव ।

अथ गृहसंज्ञासंस्तुतः कथं भवतीत्युच्यते—

कयमकए गिहिकज्ज, संतप्पइ पुच्छई तहिं वसई ।

संथवमिणेहदोसा, भासा हियनहुसोगो य ॥ ७०६ ॥

गृहकार्ये क्रयविकयादावर्तनभिमतं कृतं, अभिमतं वा अ-
कृतं स संतप्यते—सन्तापमनुभवति, यथा अशोभनं सम-
जनि यदेतनागारिणा अमुकं वस्तु व्यवहृतम्, अमुकं न
व्यवहृतमित्यादि । तथा 'पुच्छई' ति, सुखलाभालभादि-
कां वार्त्तां च तस्य पार्श्वे पृच्छति, 'तहिं वसई' ति तत्र
तेषां गृहस्थानां मध्य एवासौ वसति, तत्र च वसतो नि-

रन्तरं यस्तैः सह संस्तवस्तेनात्यन्तिकः स्नेहस्तेषु समु-
ल्लसति, तद्वशान् तदीयपत्न्या यत् क्रीडापनं यच्चान्नरगणि-
तादिशिक्षापणं यच्च तदुपरोधतः कुण्डलविण्टलादिकरणं
तंदयमादयो दोषा द्रष्टव्याः, तथा भाषां—सावद्यामसावगी-
तार्थतया ब्रूयात्, हे धावक ! गम्यतामागम्यतामुपविश्यतां-
मित्यादि गृहिसत्के च वस्तुजातं केनचिच्चौरादिना हृतं स्वयं
वा नष्टं तस्य स्नेहातिरेकतः शोकः—परिदेवनादिरूपः स्या-
दिति, यत एवंविधदोषोपनिपातस्तत एकाकिविहारविरहेण
गच्छत्वासमध्यासीनेन साधुना यावज्जीवं विहरणीयम् ।
७०१ उ० १ प्रक० । (कीदृशस्य गच्छो दीयते ? अयोग्यस्य
वा गच्छं प्रयच्छन् अयोग्यो वा गच्छं धारयन् कीदृशं प्राय-
श्चित्तं प्राप्नोति इति 'गणहर' शब्दे ३ भागे ८२० पृष्ठे ।) (प्राय-
श्चित्तविषयः 'पच्छित्त' शब्देऽपि पञ्चमभागे २०३ पृष्ठे गतः) ।

(७) आचार्यस्योपाध्यायस्यैकाकिनो विहारो न कल्पते—
नो कप्पइ आयरियउवज्झायस्स एगाणियस्स हेमंत-
गिम्हासु चरिए ॥ १ ॥ कप्पइ आयरियउवज्झायस्स
अप्पविइयस्स हेमंतगिम्हासु चरिए ॥ २ ॥ णो कप्पइ
गणावच्छेइयस्स अप्पवीयस्स हेमंतगिम्हासु चरिए ॥ ३ ॥
कप्पइ गणावच्छेइयस्स अप्पतइयस्स हेमंतगिम्हासु चरिए
॥ ४ ॥ णो कप्पइ आयरियउवज्झायस्स अप्पवीयस्स
वासावासं वत्थए ॥ ५ ॥ कप्पइ आयरियउवज्झायस्स
अप्पतइयस्स वासावासं वत्थए ॥ ६ ॥ णो कप्पइ गणा-
वच्छेइयस्स अप्पतइयस्स वासावासं वत्थए ॥ ७ ॥ कप्पइ
गणावच्छेइयस्स अप्पचउत्थस्स वासावासं वत्थए ॥ ८ ॥
से गामंसि वा० जाव संनिवेसंसि वा बहूणं आयरिय-
उवज्झायाणं अप्पविइयाणं, गणावच्छेइयाणं अप्पतइया-
याणं, कप्पइ हेमंतगिम्हासु चरिए अन्नमणं गिस्साए
॥ ९ ॥ से गामंसि वा० जाव संनिवेसंसि वा बहूणं
आयरियउवज्झायाणं अप्पतइयाणं बहूणं गणावच्छेइया-
णं अप्पचउत्थाणं कप्पइ वासावासं वत्थए अन्नमन्नं नि-
स्साए ॥ १० ॥ (व्य०)

न कल्पते आचार्यस्योपाध्यायश्च समाहारो द्वन्द्वः आ-
चार्योपाध्यायं तस्य आचार्योपाध्यायस्य चेत्यर्थः, एकाकि-
नो हेमन्तप्रीप्मयोः शीतकाले उत्पन्नकाले चेत्यर्थः, चरितुं-
विहृतुम् ॥ १ ॥ कल्पते आचार्यस्योपाध्यायस्यात्मद्वितीयस्य
हेमन्तप्रीप्मयोश्चरितुम् ॥ २ ॥ एवं द्वे सूत्रे गणावच्छेदकस्य
भावनीये । नवरमन्त्राद्यसूत्रे—(३) आत्मद्वितीयस्य प्रतिषेधः,
द्वितीयसूत्रे—(४) त्वात्मतृतीयस्यानुज्ञा । एवममीषां चत्वारि
सूत्राणि यर्थाविषयाण्यपि वेदितव्यानि, नवरमन्त्र प्रथमसूत्रे—
(५) आचार्यस्योपाध्यायस्य चाऽऽत्मद्वितीयस्य प्रतिषेधो,
द्वितीयसूत्रे—(६) त्वात्मतृतीयस्यानुज्ञा, तृतीयसूत्रे—(७)
गणावच्छेदकस्याऽऽत्मतृतीयस्य प्रतिषेधः, चतुर्थसूत्रे—(८)
त्वात्मचतुर्थस्यानुज्ञेति । इहोत्सर्गतो द्वयोस्त्रयाणां वा जघ-
न्यतोऽऽपि विहारो न कल्पते यत इदं जघन्यादिभेदतो
विहारपरिमाणम् ।

पणगो व सत्तगो वा, कालदुगे खलु जहणतो गच्छो ।
वत्तीसाइसहस्सो, उक्कोसो सेसओ मज्झो ॥ ४ ॥

कालद्विके-ऋतुवदे काले, वर्षाकाले च जघन्यतः खलु यथाक्रमं गच्छो भवति । पञ्चकः सप्तकश्च । पञ्च परिमाण-मस्य पञ्चकः, एवं सप्तकः, वाशब्दः समुच्चयः । किमुक्तं भवति-ऋतुवदे काले पञ्चको वर्षाकाले सप्तकः । कथ-मिति चेत् ? उच्यते-ऋतुवदे काले आचार्य आत्मदि-तीयो गणावच्छेदकस्वात्मतृतीयः, एवं पञ्चकः । वर्षाकाले जघन्यत आचार्य आत्मतृतीयो, गणावच्छेदकः आत्मच-तुर्थः, एवं सप्तक इति । उत्कर्षतः कालद्विकेऽपि द्वात्रिंश-त्सहस्राणि । तथा च भगवत ऋषभस्वामिनो ज्येष्ठस्य गण-धरस्य पुण्डरीकनाम्नो द्वात्रिंशत्सहस्रां गच्छोऽभूत् । शेषकः-शेषपरिमाणो गच्छो मध्यमः ।

(८) सम्प्रति जघन्यतः पञ्चकसप्तकाभ्यां हीनतायाः

प्रायश्चित्तमाह—

उउवासे लहुलेहुगा, एए गीते अगीते गुरुगुरुगा ।
अकयसुयाण बहूण वि, लहुओ लहुया वसंताण ॥ ५ ॥

‘ उउ ’ इति ऋतुकाले पञ्चकात् हीनानां गीतार्थानां वि-हरतां प्रायश्चित्तं लघुको मासः । ‘ वासे ’ इति वर्षाकाले स-प्तकात् हीनानां गीतार्थानां विहरतां चत्वारो लघुका मासाः, एते लघुलघुका गीते-गीतार्थविषया द्रष्टव्याः । अगीते-अगीतार्थविषयाः पुनर्गुरुगुरुकाः । किमुक्तं भवति-ऋतुकाले पञ्चकात् हीनानामगीतार्थानां वसतां प्रायश्चित्तं गुरुको मासः, वर्षाकाले सप्तकात् हीनानामगीतार्थानां च चत्वारो गुरुका मासाः । अकृतश्रुतानामगृहीतोचित-सूत्रार्थतदुभयानां बहूनामपि पञ्चकसप्तकादीनामपि वसतां यथाक्रमं ऋतुकाले प्रायश्चित्तं लघुको मासः, वर्षाकाले च-त्वारो लघुकाः ।

अत्र चोदक आह—

एवं सुत्तविरोहो, अत्थे वा उभयतो भवे दोसो ।
कारणियं पुण सुत्तं, इमे य तहि कारणं हुंति ॥ ६ ॥

यदि नामैतद् जघन्यादिभेदेन गच्छपरिमाणं तत एवं सति सूत्रतोऽर्थतस्तदुभयतश्च विरोधे दोषो भवेत् सू-त्रेऽन्यथा विहारानुष्ठानात् । अत्राचार्यः प्राह—कारणिकं कारणैर्निवृत्तं पुनरिदं सूत्रमतो न दोषः । तानि च कार-णानि पुनरिमानि-वक्ष्यमाणानि तत्राधिकृतसूत्रप्रवर्तनतो भवन्ति ।

तान्येवाह—

संघयणे वाउलणा, नवमे पुव्वम्मि गमणमसिवादी ।
सागरजाये जयणा, उउवद्धे लोयणा भणिता ॥ ७ ॥

या इयं कारणत्रियया शेषवक्तव्यविषया च सूत्रागाथा ततोऽयं संक्षेपार्थः—संहननं यद्युत्तमं भवति, व्याकुल-ता वा व्याकुलीभवनं वा गच्छे, नवमे वा पूर्वे, उपलक्षण-मेतत् दशमे वा सूत्रमभिनवगृहीतं सम्यक् स्मर्त्तव्यम-स्ति, गमनं वा अशिवादिभिः-अशिवाऽवमौदयोन्निभिः संप-

न्नम्, ‘ सागर ’ इति स्वयम्भूगमणसदृशमतिप्रभूतमनेकाति-शयसम्पन्नम् नवमे पूर्वं परावर्त्तनीयमस्ति, ततः एतैः कार-णैर्द्वीर्वापि विहरण्याताम् । तथा—‘ जाने ’ इति जातादिक-रणो वक्तव्यः, तत्रापि भङ्गचतुष्टये प्रथमवर्जेषु शेषेषु त्रिषु भङ्गेषु यतना वक्तव्या । तथा ऋतुवदे काले आगच्छ-द्रच्छद्भिरविरहितं तत् स्थानं कर्तव्यं गणिनाऽप्यवलोच-ना स्वयं करणीया कारणीया वा । एतानि कारणान्यधिकृत-सूत्रप्रवृत्तौ भणितानि ।

साम्प्रतमेनामव गाथां व्याचिख्यासुः प्रथमतः

संहननमिति पदं व्याख्यानयति—

आयरिय उवज्झाया, संघयणधितिए ज उ उववेया ।

सुत्तं अत्थो य बहु, गहितो गच्छे य वाघातो ॥ ८ ॥
आचार्या वा उपाध्याया वा ये संहननेन प्रथमेन वज्र-ऋष-भे-नाराचलक्षणेन धृत्या च वज्रकुञ्जसमानया उपेता-युक्ताः सूत्रमर्थो वा बहु-प्रभूतो गृहीतो गच्छे च सूत्रार्थस्मरण-व्याघातः ।

(९) कुतो व्याघात इति चेत् ? उच्यते-व्याकुलनातः ।

तामेव व्याकुलनामाह—

धम्मकहि महिङ्गुए, आवस्सयनिसिहिया य आलोए ।
पडिपुच्छ वादि पहुणग, रोगी तह दुल्लभं भिक्खं ॥ ९ ॥
वाउलणा सा भणिया, जह उदसम्मि पंचमे कप्पे ।

नवम दसमाउ पुव्वा, अभिणवगहिया उ नासेजा ॥ १० ॥
स हि धर्मकथी लब्धिसम्पन्नस्ततो भूयान् जनः श्रोतु-मागच्छतीति धर्मकथया व्याकुलना, तथा महर्द्धिको राजादिः धर्मश्रवणाय तस्य समीपमुपागच्छति, ततस्तस्य विशेषतः कथनीयं तदावर्जने भूयसांमावर्जनादन्यथा व्या-कुलनातः सम्यग् धर्मग्रहणाभावं तस्य रोषः स्यात् । त-स्मिंश्च रूपे भूयांसो दोषाः । अथवा—अन्यः कश्चनापि मह-र्द्धिकाय कथयति, तदानीमपि तूष्णीकैर्भवितव्यं, मा भूत् कोलाहलतस्तस्य सम्यग्धर्माप्रतिपत्तिरिति कृत्वा । तथा महति गच्छे बहवः आवश्यकी निर्गच्छन्तः कुर्वन्ति, बहवः प्रविशन्तो नैपेधिकां ते सम्यगिरीक्षणीयाः, अन्यथा तथोर-करणे उपलक्षणमेतदन्यस्या अपि सामाचार्याः प्रत्युपेक्षणाऽ-ऽदेः सम्यक्करणे यदि स्मारणं न करोति तत उपेक्षाप्रत्यय-प्रायश्चित्तसम्भवस्ततः आवश्यकदिनिरीक्षणायां व्या-घातः । तथा भिक्षामटित्वा समागतस्य तस्य सङ्घाटक-स्यालोचयतो यदि पठ्यते तदा विकटनायामग्रतस्तस्य पश्चात्तनस्य च सम्मोहः, सम्मोहाच्च सम्यगनालोचना, तद्भावाच्चरणव्याघात इति तदाऽऽलोचनायां न पठनीयम् । तथा च गच्छे वसतो बहवः प्रतिपृच्छानिमित्तमागच्छन्ति, ततस्तेषामपि प्रत्युत्तरदाने व्याघातः । तथा तं बहुश्रुतं तत्र स्थितं श्रुत्वा वादिनः समागच्छन्ति ततस्तेऽपि नि-प्रहीतव्याः, अन्यथा प्रवचनोपघातस्ततस्तन्निग्रहणेऽपि व्याकुलना । तथा महति गणे बहवः प्राधूर्णकाः समागच्छ-न्ति ततस्तेषां विश्रामण्या पर्युपासनया च व्याघातः । तथा बहवः खलु महति गणे गलानास्तेषां यावदालोचना श्रूयते तावद्व्याकुलना, तथा महति गणे भूयसां प्राधूर्ण-

कादीनां प्रायोग्यं दुर्लभमिति साधयः केऽपि कुत्राप्यन्य-
त्र प्रयत्नीया इति व्याघातः । 'वाउलणा सा' इत्यादि. एषा
व्याकुलता यथा कल्प-कल्पाध्ययने पञ्चने उद्देशे सविस्तरं
भविता तथाऽऽपि द्रष्टव्या । 'नवमदशमाउ पुत्रे' ति व्या-
ख्यानयति, नवमं दशमं पूर्वं अभिनेत्रं गृहीते यदि सततं न
स्मर्यते ततो नश्यतामतोऽर्थं द्वयोर्विहारः ।

'गमणमभिवादी' ति व्याख्यानार्थमाह—

असिवादिकारणैर्हि, उम्भुगनायं ति होज जा दोषि ।

सागरसरिसं नवमं, अतिसयनयभंगगहणत्ता ॥ ११ ॥

अशिवं नाम-मारिः सा उपस्थिता तत्र च ज्ञातमुल्लुक्कं
यथा उल्लुक्कानि बहुभ्यक्त्वाह रानि ज्वलन्ति एकं ह्यो वा
न ज्वलतः, एवं त्रिप्रभृतिषु बहुषु मारिः प्रभवति नैकस्मिन्
द्वयोर्वा । तत एवमशिवकारणेनादिशब्दादयमौदयेण राज-
प्रद्वेषतो वा गणभेदस्तावद्भवति यावत् पृथक् पृथक् द्वा-
यपि भवेतामतो नानुपपन्ना द्वयोर्विहारः । 'सागरं' ति व्या-
ख्यानयति सागरसदृश-स्वयम्भूरमणजलधितुलं नव-
ममुपलक्षणमेतत्, दशमं च पूर्वम् । कस्मादित्याह—अतिशय-
नयभङ्गादनेकैरतिशयैरनेकैरनेकैरनेकैश्च गुणितत्वात्, ततो
ऽ-गीतार्थानामतिशयकारणं मा भूत्, नयबहुलतया भङ्ग-
बहुलतया वा बहूनां मध्ये परावर्तने दुष्करमिति द्वयो-
र्विहारः ।

अन्यच्च—

पाहुडिज्जितिसया, निमित्तमादी सुहं व पइरिक्के ।

छेदसुयम्भि व गुणणा, अगीपवहुलम्भि गच्छम्भि ॥ १२ ॥

प्राभृत्-ज्योतिषप्राभृत् गुणयितव्यं विद्यातिशया नाम विद्या-
विशेषा यैराकाशगमादीनि भवन्ति ते वा परावर्तनीया व-
र्तन्ते । निमित्तम्-अतीतादिभावप्रकारम्, आदिशब्दात्-
योगा मन्त्राश्च परिगृह्यन्ते । एते सर्वेऽपि सुख-सुखेन प्रति-
रिक्ते-विविक्ते प्रदेशे अभ्यस्यन्ते, न अगीतबहुले-अगीतार्थ-
संकुले गच्छे छेदश्रुतस्य व्यवहारादेर्गीतायां सप्तमी वृष्टयै
गुणना-परावर्तनम् कर्तुं शक्यम्, मा तेषामगीतार्थानां क-
र्णाध्यटनतः श्रुत्वा विपरिणामतो गच्छान्निर्गमनमभूदिति
संस्काराध्यायस्य चात्मद्वितीयस्यान्यत्र गमनम् ।

(१०). सम्प्रति यादृशे द्वयोरन्यत्र गमनमुचिनं तादृशमाह—

कयकण्णिजा धेरा, सुत्तथविसारया सुयरहस्ता ।

जे य समन्था वोढुं, कालगयाणं उवहिदेहं ॥ १३ ॥

कृतकरणानामगीतार्थतया—परिणामकतया चान्यदापि
अन्यैः सहानेकशः ईदृशानि कार्याणि कृतवन्तः । यद्यपि च
कदाचित् द्वितीयं सहायं न कृतवान् तथाऽपि योग्यतया
सकृत्कर्णीय इव द्रष्टव्यः । स्थविराः श्रुतेन पर्यायेण च, तथा
सूत्रार्थयोर्विशारदाः सूत्रार्थविशारदाः, तथा श्रुतानि रहस्या-
नि अनेकान्यनेकशो यैस्त श्रुतरहस्या इति सहायं प्रति विशेष-
णं संस्काराध्यायस्य वा पूर्वगतसूत्रार्थवारिणोऽधिगतच्छे-
दश्रुतस्य च श्रुतरहस्याव्यभिचारात्, तथा द्वयोरे-
कतरस्मिन् कालगतं अपरेण शरीरपरिस्थापनिकां कर्तुं ग-
च्छता द्वयोरप्युपधिः शून्यायां वसतो न मोक्षयोगे न द-

स्यवस्तमपहापूरिति कृत्वा द्वयोरप्युपपत्तिमृतकशरीरं वा-
न्यतरेण बोद्धव्यं ततो ये कालगतानां दहं द्वयोरुपधि वा
बोद्धुं समर्थास्ते अधिकृतसूत्रविषयाः ।

तथा चाऽऽह—

एयणुसंपउत्ता, कारणजाएण ते दयग्गाऽवि ।

उउवद्धम्मि विहारो, एरिसयाणं अणुजातो ॥ १४ ॥

एतैरनन्तरगाथोक्तैर्गुणैः सम्प्रयुक्ता एतद्गुणसम्प्रयुक्ताः, का-
रणजातेनानन्तरादिनेन केनचित्कारणविशेषेण तावाचा-
यादिकावुपाध्यायादिकौ वा ऋतुवज्जे काले विहरतो न क-
श्चित् दोषोऽधिकृतसूत्रेणानुज्ञानात्, तथा चाऽऽह—ईदृशयो-
ः ऋतुवज्जे काले अधिकृतसूत्रेण विहारोऽनुज्ञातो दोषाभा-
वान्कारणविशेषस्य च गरीयस्त्वात् जातोति चत्वारः कल्पाः
सूचिताः ।

तानेवाऽऽह—

जातो य अजातो वा, दुविहो कप्पो उ होति नायव्वो ।

एकैको वि य दुविहो, समत्तकप्पो य असमत्तो ॥ १५ ॥

द्विविधः खलु कल्पो भवति ज्ञातव्यस्तद्यथा-जातोऽजा-
तश्च । एकैकोऽपि च द्विधा—समाप्तकल्पो, असमाप्तकल्पोश्च ।

एतानेव चतुरो व्याख्यानयति—

गीयत्थो जायकप्पो-ऽगीतो खलु भवे अजातो तु ।

पणगं समत्तकप्पो, तदण्णो होति असमत्तो ॥ १६ ॥

जातकल्पो नाम-यो गीतार्थः सूत्रार्थतदुभयकुशलः, अगीतः
अगीतार्थः खलु भवेदजातो-ऽजातकल्पो । समाप्तकल्पो नाम
परिपूर्णेसहायः, स च जघन्येन पञ्चकं-पञ्चकपरिमाणं ऋतु-
वज्जे काले-वर्षाकाले सप्तपरिमाणः तदूनकस्तस्मात्पञ्च कात्स-
प्तकाद्वा हीनतरः कल्पो भवत्यसमाप्तोऽपरिपूर्णसहायत्वात् ।

अत्र भङ्गवतुष्टयं तदेवाह—

अहव जातो समत्तो, जातो चेव य तहेव असमत्तो ।

असमत्तो जातो य, असमत्तो चेव उ अजातो ॥ १७ ॥

अथेति प्रकारान्तरे पूर्वं कल्पचतुष्टयं सामान्यतः प्ररू-
पितमिदानीं संयोगतः प्ररूप्यते । जातकल्पोऽपि समाप्तक-
ल्पोऽपीत्येकां भङ्गः । जातकल्पोऽसमाप्तकल्पो इति द्वितीयः ।
अजातकल्पोः समाप्तकल्पो इति तृतीयः । अजातकल्पोऽसमा-
प्तकल्पो इति चतुर्थः । अत्र प्रथमभङ्गः शुद्धः, शेषेषु तु त्रि-
षु भङ्गेषु यतना कर्तव्या ।

'तेसि' जयणे'त्ति सूत्रागाथोक्तं पदं व्याख्यानयन् प्राह—

तेसि जयणा इणमो, भिक्खग्गहनिकखनप्पोत्ते य ।

ऽणुसयणं पिव समगं, वेत्ते य गिहं दिज्जहोहारणं ॥ १८ ॥

तेषामाद्यवर्जानां त्रयाणां भङ्गानामियं यतना-समकमेक-
कालं भिक्षाग्रहाय उपलक्षणमेतत् विचाराय च निष्क्रमः
समकमेव चावप्रदस्यानुज्ञापनम् । इयमत्र भावना-भिक्षाग्र-
हणाय विचाराय वा सर्वमुपकरणमादाय समकमेव निष्क्रा-
मतः समकमेव च प्रविशतः, तथा वसतिं प्रथमं याचमा-
नो समकमेव शय्यातरमनुज्ञापयतः, तथा निर्गच्छन्तो स-
मकमेव शय्यातरसमीपमुपगम्य ब्रुवांत, यथा-गृहं-गृहं-
प्रतिश्रयस्य उपधानं—स्वगन्तं दद्यादिति ।

‘उडुवद्धे’ त्ति पदव्याख्यानार्थमाह—

उडुवद्धे अविरहियं, एतं जं तेहि होइ साहुहि ।

कोइ कुणइ व सयं, गणी वि ओलोयणमभिक्खं । १६ ।

ऋतुवद्धे काले तयोः कारणवशनस्तथास्थितयोस्तत्-
स्थानमागच्छद्भिन्नार्थं ग्रामं प्रविशद्भिर्निवारार्थाय वा नि-
गत्य मिलनार्थमायद्भिर्गच्छद्भिश्च पुनः स्वस्थानं प्रति प्र-
चलाद्भिः साधुभिर्विरहितं भवति ‘ओलोयण’ त्ति पदं
व्याख्यानार्थत-योऽसौ गणी आचार्यः सोऽपि तयोर्द्वयोजन-
योरवलोकनां-गवेषणामभिक्खं द्वितीये तृतीये वा दिने स्वयं
करोति अन्धैर्वा कारयति ।

उपसंहारमाह—

एएहिं कारणेहिं, हेमंते गिम्हे अप्पवीयाणं ।

धिइदेहमकंपाणं, कप्पति वामो दुवेएहं पि ॥ २० ॥

एतैरनन्तरादिनैर्व्याकुलनादिभिः कारणैर्हेमन्ते—शीतकाले
ग्राप्ते—घर्मकाले द्वयोरप्यात्मद्वितीययोरान्तर्यायिणाध्याययो-
धृत्या देहेन चाकम्पयोरन्तर्यायिणोर्धनवृत्त्युत्पत्तमात्रत्वात्,
देहस्य च प्रथमसंहननात्मकत्वात् कल्पने वासस्तदेवमुत्पद्य-
कालविषयाणि सूत्राणि भाष्यकृता प्रपञ्चयन्ति । (व्य० ४
उ० ।) (वसतिविषयः ‘वसहि’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६६
पृष्ठादारभ्य द्रष्टव्यः)

अस्य (६) सूत्रस्य सम्बन्धमभिधित्सुराह—

इति पत्तेया सुत्ता, पिडगसुत्ता इमे पुणं गुरुणं ।

दुप्पभिइं तिप्पभिइं, बहुत्तभिह मग्गणा खेत्ते । ६६ ॥

इत्येवमुपदर्शितेन प्रकारेणाऽष्टौ प्रत्येकानि—प्रत्येकभाषीनि
सूत्राण्युक्तानि प्रत्येकानन्तरं चः समुदायं इति, इमे पुनर्द्वे व-
क्ष्यमाणे पिण्डकसूत्रे । केषां पिण्डक इत्याह—गुरुणामाचा-
र्यादीनाम् ; आचार्यादिसमुदायविषयं इत्यर्थः । अनेन सम्ब-
न्धनायातस्यास्य (सू० ६) व्याख्या-‘ले’ शब्दाऽथशब्दार्थः । अथ
ग्रामे वा यावत्करणात्-‘नगरंसि वा पट्टणंसि वा मडवंसि
वा’ इत्यादिपरिग्रहः, सन्निवेशं वा बहुनां द्वित्रिप्रभृतीनामाचा-
र्याणाध्यायानामात्मद्वितीयानां बहुनां द्वित्रिप्रभृतीनां गणाव-
च्छेदकानामात्मद्वितीयानां हेमन्तप्रीत्यर्थं भ्रूतं कल्पते अ-
न्यान्यनिश्चया परस्परसंप्रदा । अथ ग्रामे वा यावत्सन्नि-
वेशं वा बहुनामाचार्याणाध्यायानामात्मद्वितीयानां बहुनां ग-
णावच्छेदकानामात्मचतुर्थानां च वर्षावासं वस्तुं कल्पते
अन्यान्यनिश्चयस्य सूत्रसंज्ञार्थः ॥ ६६ ॥ अत्र बहुत्वव्याख्या-
नार्थमाह—‘दुप्पभिइं’ इत्यादि द्विप्रभृति त्रिप्रभृति वा अत्र
बहुत्वमवगन्तव्यम् । किमर्थमिदं सूत्रमिति चेत्, उच्यते—इह
मार्गेणा क्षेत्रं कर्त्तव्येत्यतदर्थम् एकस्मिन् क्षेत्रे स्थितानां क-
स्य क्षेत्रमाभाषति कस्य नति विन्ताशा य परस्परान्तरायाऽ-
समाप्तकल्पा वर्त्तन्ते तेषामाभवति, अन्येषां नेत्येवमर्थमित्यर्थः ।

पतद्देवाक्षेपपुरस्सरमाह—

हेट्ठा दोएइ विहारो, भणितो किं पुण इयाणि बहुयाणं ।

एगक्खित्ठियाणं, तु मग्गणा खेत्त अक्खेत्ते ॥ ६७ ॥

ऋतुवद्धे काले द्वयोर्विहारोऽधस्तात्पूर्वं द्वितीयसूत्रं उपलक्ष-
णमतत् वर्षासु पट्टसूत्रेण त्रयाणां ततस्तैर्नैव गतार्थमिति
किम्-किमर्थं पुनरिदानीं बहुकानामाचार्यादीनां ? सूत्रम्, सू-

गिराह—एकक्षेत्रस्थितानां मार्गेणा कर्त्तव्या, कस्य क्षेत्रं भवति
कस्याक्षेत्रं कस्य नाऽऽभवान् क्षेत्रमित्यर्थः ।

तत्र परस्परसंप्रदा समाप्तकल्पभूतानां भवत्यन्येषां न
भवतीत्येवमथ तथा चैतदेव निर्युक्तिरुक्तं सविलगमाह—

उडुवद्धे समत्ताणं, उग्गहो एगदुगपिडियाणं पि ।

साहारणपत्तेग, संकमति पडिच्छए पुच्छा ॥ ६८ ॥

पञ्च जनाः समाप्तकल्पा ऊना असमाप्त कल्पाः, ऋतुवद्धे काले
बहुनामाचार्याणां परस्परसंप्रदा समाप्तकल्पानामकद्विक-
पिण्डितानामपि पञ्चाप्येककाः सन्तः पिण्डिताः एकपि-
ण्डिताः । अथवा—द्विकेन वर्गद्वयेन एकः—एकार्का एकच-
तुर्वर्गः । अथवा—एको द्विवर्गोऽपगस्त्रिवर्ग इत्येवंप्रकारेण पि-
ण्डिता द्विकपिण्डितास्तेषामेकद्विकपिण्डितानामपिशब्दा-
त्-त्रिवर्गपिण्डितानां चतुर्वर्गपिण्डितानामपि तत्र त्रिवर्गपि-
ण्डिता द्वावप्येककिनावकस्त्रिवर्गः, चतुर्वर्गपिण्डितास्तत्र
एककिन एको द्विवर्गः अवग्रह आभवति । न शेषाणामस-
माप्तकल्पस्थितानां यदि पुनर्द्वौ गच्छौ समाप्तकल्पावकत्र क्षे-
त्रं समकं स्थितौ स्यातां तदा तत् क्षेत्रमाभवति, द्वयोरपि
तयोः साधारणम् । तच्च साधारणं क्षेत्रं तेषां समाप्तकल्पत-
या प्रत्येकं स्थितानां मध्ये ये सूत्रार्थनिमित्तं शतुपसम्पद्यन्ते
तत उत्तीर्य तेषामुपसम्पद्विषयाणामाभाष्यतया संक्रामति ।
तथा चाह—साधारणं क्षेत्रं प्रत्येकं व्यवस्थितमपि प्रतीच्छुके
प्रतीच्छुकादुत्तीर्य तेषां संक्रामति ते हि प्रतीच्छुकास्तस्मिन्-
धामुपपन्नास्ततस्तेषां क्षेत्रमितरेषां संक्रामति । अथ प्रतीच्छु-
का नापसम्पद्यन्ते केवलं ‘पुच्छ’ त्ति पृच्छामात्रं सूत्रार्थावि-
षया क्रियते तदा ‘पुच्छ’ त्ति इत्यादिना मार्गेणा कर्त्तव्या ।

अत्रैव विशेषमाह—

अप्पभितियप्पतइय-द्वियाण खेत्तेसु दोसु दोएहं तु ।

उडुवद्धे होइ खेत्तं, गमणागमयं जतो अत्थि ॥ ६९ ॥

एकस्मिन् क्षेत्रे एक आचार्य उपाध्यायो वा आत्मद्वितीयः
स्थितोऽपरस्मिन् क्षेत्रे अपर आचार्य उपाध्यायो गणावच्छे-
दको वाऽऽत्मद्वितीयः स्थितः, केवलं परस्परमुपसंप्रदा ततस्त-
योर्द्वयोरपि क्षेत्रयोरात्मद्वितीयात्मद्वितीयस्थितयोः ऋतुवद्धे
काले तदुभयमपि क्षेत्रमाभाव्यं भवति । कुत इत्याह—‘गम-
नागमनं यतः परस्परमस्ति परस्परसंप्रदात्तत्वादतः समा-
प्तकल्पतया भवत्याभाव्यमिति ।

(१९) सम्प्रति यैः कारणैरुपसम्पद्यते तान्याह—

खेत्तनिमित्तं सुहदु-खहतोवसुत्तत्थकारणे वाऽपि ।

असमत्ते उवसंपय-समत्ते सुहदुक्खयं शोत्तुं ॥ ७० ॥

असमाप्तस्य असमाप्तकल्पस्योपसम्पद्यति क्षेत्रनिमित्तं सु-
खदुःखहेतोर्वा सूत्रार्थकारणाद्वा । किमुक्तं भवति—अन्यत् ता-
दृशं क्षेत्रं न विद्यते । यदिवा—असमाप्तकल्पतया विहरतां दुः-
खं, समाप्तकल्पतया विहरतां सुखमिति सुखदुःखहेतोः, अथ-
वा—सूत्रार्थकारणाद्वा असमाप्तकल्पा अन्यं गच्छमुपसम्पद्य-
न्ते इति, समाप्त समाप्तकल्पस्य पुनरुपसम्पदि सुखदुःखतां
मुक्त्वा शेषाणि कारणानि द्रष्टव्यानि । समाप्तकल्पा अन्य-
क्षेत्रं तादृशं नास्तीति क्षेत्रनिमित्तं सूत्रनिमित्तं तदुभयनिमि-
त्तं वाऽन्यद् गच्छान्तरमुपसम्पद्यन्ते न सुखदुःखहेतोः स-
माप्तकल्पतया तेषां विहरणे दुःखाभावादिति भावः ।

अथ ते कथमेकाकिनोऽसमाप्ता वा जाता इत्यन आह—
पडिभंगेषु मणसु व, असिवादीकारणेषु फिडिया वा ।
एण तु एगागी, असमत्ता वा भवे थरा ॥ ७१ ॥
शेषेषु साधुषु वतात् प्रतिभंगेषु वा मृतेषु वा । अथवा—ये
अशिवादिभिः कारणैः स्फिटिताः—परस्परं विमुटिता एतेन
स्थविरा एकाकिनोऽसमाप्ता वा भवेयुः ।

साम्प्रतम् 'एगदुर्गापिडियाण' (६०) इत्यस्य
न्यायानामर्थमाह—

एगदुर्गापिडिया वि हु, लभन्ति अणोऽणिसिसया खेत्तं ।

असमत्ता बहुया वि हु, न लभन्ति अणिसिसया खेत्तं ॥ ७२ ॥

एककाः पिण्डिता एकपिण्डिताः, द्विकेन-वर्गद्वयेन पिण्डि-
ताः अपिशब्दात्—त्रिकपिण्डिताश्चतुष्कपिण्डिताश्च । अ-
र्माणां भावना प्राग्वेका ह्यु—निश्चितम्, अन्योऽन्यनिश्चि-
ताः—परस्परमुपसम्पन्ना लभन्ते क्षेत्रम्, ये पुनरसमाप्ताः पर-
स्परमुपसम्पद्ग्रहणाभावतोऽसमाप्तकल्पास्तित्थन्ति ते परस्पर-
मनिश्चिताः, 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो
दशन' इति न्यायादत्र हेतौ प्रथमा । ततोऽयमर्थः—परस्पर-
मनिश्चितत्वात् बहुका अपि सन्तो ह्यु—निश्चितं न लभन्ते
क्षेत्रं समाप्तकल्पानामेव क्षेत्रस्याऽऽभवनात् । तथा पूर्वाचा-
र्यवृत्तिस्थितिः ।

जइ पुण समत्तकप्पो, दुहां ठितो तत्थ होज्ज चउरखे ।

चउरोऽपि अप्पभूते, लभन्ति दो ते इतरनिस्सा ॥ ७३ ॥

यदि पुनः समाप्तकल्पः पञ्चजनात्मको घसतः सङ्कटनादो-
पेणैकस्मिन् क्षेत्रे द्विधा स्थित एकस्यां वसतौ द्वौ जनावप-
रम्यां त्रयस्तथाऽस्मिन् क्षेत्रे अन्यस्यां वसतावन्ये चत्वारो
जनाः स्थिता भवेयुस्तथाऽपि चत्वारोऽपि तस्य क्षेत्रस्याऽ-
प्रभवो न तेषां तत् क्षेत्रमाभावं भवति । यौ पुनर्द्वौ तौ तत्
क्षेत्रं लभन्ते । कुत इत्याह—इतरनिश्चिताः अत्राऽपि हेतौ प्रथमा ।
यतस्तावन्तरत्रयनिश्चिताः समाप्तकल्पत्वात् लभन्ते ।

अथ कस्मादसमाप्तकल्पानामेकाकिनां चाभावं क्षेत्रं न ल-
भतीत्यन आह—

एगागिस्स उ दोसा, असमत्ताणं च तेण थरेहिं ।

एस ठविया उ मेरा, इति वि हु मा होज्ज एगागी ॥ ७४ ॥

यत एकाकिनः सतोऽसमाप्तानां च—असमाप्तकल्पानां च
दोषा भूयांसस्तेन कारणेन स्थविरैरेषा मर्यादा स्थापिता इ-
त्यापि खलु कारणात् क्षेत्रानां भवनलक्षणात् एकाकिनो समा-
प्तकल्पा वा मा भूवन्ति । अ० ४ उ० ।

तत्र साधारणक्षेत्रं वक्तुमाह—

अकथेत्ते जस्सुठितो, खेत्ते वा समठियाण साहारे ।

वायन्तिवयवहारं, कयम्मि जो जस्सुवट्टाइ ॥ १०६ ॥

अक्षेत्रे स्नानादिप्रयोजनतः कार्यैरुक्तं मिलितानां यो य-
स्योपतिष्ठति शैक्षः स तस्याऽऽभवति । अथवा—समकमेक-
काले ये स्थिताः पृथक् पृथक् समाप्तकल्पास्तेषां समकस्थि-
तानां तत्क्षेत्रं साधारणं; तस्मिन् साधारणे क्षेत्रे समक-
स्थितानाम्, अथवा—पश्चादागता अव्यवस्थया कृत्वा
प्रविष्टाः—यस्योपतिष्ठति तस्याऽऽभवति, तत एवं द्वाचान्तके
व्यवहारे कृतं यो यस्योपतिष्ठति स तस्याऽऽभवति ।

साधारणद्वियाणं, सेहे पुच्छंतुवस्सए जो उ ।

दूरत्थं पि हु निययं, साहेति उ तस्स मासगुरु ॥ ११० ॥

विचारादिविनिर्गतं साधुं दृष्ट्वा कोऽपि शैक्षकः पृच्छति
कुत्र साधूनां वसतय इति, एवं साधारणस्थितानाम्—साधा-
रणक्षेत्रादास्थितानामुपाश्रयान् पृच्छति शैक्षो यो निजकमा-
त्मीयमुपाश्रयं दूरस्थमपिशब्दात्—प्रत्यासन्नं वा साधयति—
कथयति तस्य हु—निश्चितं प्रायश्चित्तं मासगुरु ।

किं कथनीयमित्याह—

सव्वे उदिसियव्वा, (अह)पुच्छइ कयरो य एत्थ आयरितो ।

बहुस्सुय तवस्सि पव्वा—यगो य तत्थ वि कहेयव्वा ॥ १११ ॥

सर्वे यथाक्रममुपाश्रया उद्दिष्ट्याः, यथा—अमुकस्याचार्य-
स्यापाश्रयोऽमुकप्रदेशेऽमुकस्याऽमुके इति, एवं कथिते यत्र
याति तेषामाभवति । अथ स पृच्छेत् कतरोऽत्राचार्यः बहुशु-
दो वा तपस्वी वा प्रजाजको वा तत्रापि तस्यामपि पृच्छा-
यां तथैव कथनीयमन्यथा कथने मासगुरु ।

सव्वे सुयत्था य बहुस्सुया य,

पव्वावगा आयरिया पहाणा ।

एवं तु वुत्ते समुवेति जस्स ,

सिद्धे विसेसो चउरो य किएहा ॥ ११२ ॥

अथ सर्वे श्रुतार्थाः सर्वे बहुश्रुताः सर्वे च प्रजाजकाः सर्वे चा-
चार्याः प्रधानास्ततस्तथैव यथाभावं कथनीयाः, एवं तूक्तं
यस्य समीपं समुपैति तस्याऽऽभवति । अथाऽऽत्मीयानां बहु-
तरगुणोत्कीर्तनतोऽन्येषां बहुतरनिन्दनेन रागद्वेषाऽऽकुलत-
या विशेषं कथयति, ततः शिष्टे विशेषे तस्य—विशेषकथकस्य
प्रायश्चित्तं चत्वारो मासाः कृत्वाः—परिपूर्णेगुरुका इत्यर्थः ।

अथ सर्वेषां मिलितानां स शैक्षः समागत एवं ब्रूयात्—

धम्ममिच्छामि सोउं जे, पव्वइस्सामि रोइए ।

कहणालवितां हीणो, जो पढं सो उ साहति ॥ ११३ ॥

धर्मं श्रोतुमिच्छामि युष्माकं पार्श्वे 'जे' इति पादपूरणे, श्रु-
ते धर्मे रुचिने—प्रतिभासिते सति प्रव्रजिष्यामि एवमुक्ते
कथना सा धर्मस्य भवति । कः कथयतीति चेदत आह—
यो लब्धितः कथनलब्धेरहीनः स प्रथमं साधयति—कथयति ।
अथाऽन्येऽपि द्वित्रिप्रभृतयो लब्धितः समानास्तर्हि यो र-
त्नाधिकस्तेन कथयितव्यम् ।

पुणो वि कहमिच्छंते, तत्तुल्लं भासते परो ।

एवं तु कहिए जस्स, उवट्ठायति तस्स सो ॥ ११४ ॥

अहं पुनरपि कथां—धर्मकथां श्रोतुमिच्छामीति ततः पुनरपि
कथां—धर्मकथां श्रोतुमिच्छामीति ब्रवीति, ततः पुनरपि कथां—
धर्मकथां श्रोतुमिच्छति परोऽन्यो भावत परं तत्तुल्यं तावन्मा
त्रमवमपरवलायामभ्याऽपि । उक्तं च—'जारिसं पढेण कहियं
तारिसं सेसेहि वि कहेयव्वमिति' एवं प्रदीपकथनसदृशता
सर्वैः कथिते यस्योपतिष्ठते तस्य स आभवति । अथाऽन्ये
विशेषेण विशेषतरेण कथयन्ति तर्हि तेषां न लभन्ते, किं तु-
यो रत्नाधिकस्तेषां तस्य स आभवति ।

अणुवसंते च रुव्वेसिं, सलद्विकहणा पुण ।

राइखिवादि उवसंतो, तस्म सो मा य नासउ ॥११५॥

अथ यादृशं प्रथमेन कथितं तादृशमन्यैरपि कथिते स नो-
पशाम्यति-न प्रव्रज्याभिमुक्तीभूतो भवति ततः तस्मिन्-
नुपशान्ते पुनः कथना धर्मस्य सर्वेषां रत्नाधिकादीनां-र-
त्नाधिकप्रभृतीनां स्वलब्ध्या-यथा स्वशक्तितुलनया, एवं च
कथने यस्य समीपे स उपशान्तस्तस्याऽऽभवति । कस्मादेवं
कथनंति चेदत आह-मा सोऽनुपशान्तः सन् नश्यतु
संसारं परिभ्रमन्विति कृत्वा । अथ सर्वे आचार्या एकत्र
मिलितास्तिष्ठन्ति स च शैक्षक एवं कञ्चन पृच्छति काऽ-
त्राचार्यस्तत एव कथनीयम्-सर्वे बहुधृताः, सर्वे वाऽ-
ऽचार्याः, सर्वे प्रधाना इति, एवमुक्ते यदि शैक्षका ब्रूते यं
जानीथ यूयमाचार्यं तं मम दर्शयत ।

तत्राऽऽह-

जं जाणह आयरियं, तं देह ममंति ए व भणियम्मि ।

जइ बहुया ते सीसा, दलंति सवेसिमैकेकं ॥ ११६ ॥

यं जानीथ यूयमाचार्यं तं मम 'देह' इति दर्शयतेत्येवं भ-
णिते यदि ते शिष्याः शिष्यत्वनोपस्थिता बहवो भवन्ति,
ततः सर्वेषामेकैकं शिष्यं ते एकत्र मिलिताः परस्परसम्म-
त्या ददति-प्रयच्छन्ति ।

अथ एकः शिष्यस्तत्र विधिमाह-

राइणिया थेरा सति, कुलगणसंघे दुगादिणो भेदा ।

एमेव वत्थपाए, तालायर सेवगा वणिण ॥ ११७ ॥

यद्येक एव शिष्यस्तदा यस्तेषां सर्वेषामपि रात्तिको रत्ना-
धिकस्तस्य तं समर्पयन्ति । अथ सर्वे समरत्नाधिकास्त-
तो यस्तेषां वृद्धतरस्तस्य । अथ सर्वे वृद्धास्तर्हि यस्य शि-
ष्या न सन्ति तस्य । अथ सर्वेषामपि शिष्या न विद्यन्ते
तत इयं सामाचारी-सर्वेषां शिष्याणामसत्यभावं 'कुल'
इति यदि ते सर्वे समानकुलास्ततः कुलस्थविरस्य तं ददति ।
अथान्यकुलसत्का अपि तत्र ते तत आह-'गण' इति गण-
स्थविरस्य समर्पयन्ति । अथान्यगणसत्का अपि तत्र विद्यन्ते,
तत आह-'संघ' इति सङ्गस्थविराय ददति । अथवा-स ए-
कः शिष्यः साधारणस्तावत् क्रियते यावदन्ये उपतिष्ठन्ते
उपस्थितेषु च तेषु यदा सर्वेषां परिपूर्णा भवन्ति तदा
विभज्यन्ते । एवं द्विकादयोऽपि भेदा वाच्याः-द्विप्रभृती-
नामपि शिष्याणामुपस्थितानामेव विभाषा कर्तव्या । एव-
मेव-अननैव च प्रकारेण वस्त्रपात्रेऽपि-वस्त्रपात्रादिलाभे-
ऽपि द्रष्टव्यम् । तच्च वस्त्रपात्राऽदिकं तालाचरा वा द्युः सेव-
का वा वणिजा वा एतेषां प्रायो वर्णसु दानसम्भवात् ।

एनामेव गाथां व्याचिख्यासुः प्रथमतः 'रायणिया

थेरा सति' इति व्याख्यानयति-

रायणियस्स उ एगं, दलंति तुल्लेसु थेरगतरस्स ।

तुल्लेसु जस्स असती, तहावि तुल्ला इमा मेरा ॥ ११८ ॥

एकं शिष्यमुपस्थितं रात्तिकस्य-रत्नाधिकस्य ददाति ।
अथ सर्वे समरत्नाधिकास्ततस्तुल्येषु रत्नाधिकेषु यः स्थ-
विरतरस्तस्य, अथ सर्वे स्थविरतरास्ति तुल्येषु स्थविरत-
रेषु यस्य शिष्याणामभावस्तस्य, अथ शिष्याभावेनाऽपि सर्वे
तुल्यस्तत इयं मर्यादा ।

तामेवाह-

समकुलगा कुलंथेरे गणंथेरे, गाणिव्वएयरा संघे ।

रायणिण् थेरेऽसति, कुलादिधेराण वि तहेव ॥ ११९ ॥

यदि ते सर्वे समकुलकाः-समानकुलकास्ततः कुलस्थविरस्य
ददति । अथान्यकुलका अपि विद्यन्ते ततः 'सङ्ग' सङ्गस्थ-
विरस्य, अथेषां मध्यं तत्कालमेकस्याऽप्यभावस्तत आह-
'रायणिण्' इत्यादि रत्नाधिकस्थविरस्याभावं कुलादिस्थवि-
राणामपि तथैव अभावे ददति ।

साहारखं व काउं, देहिह वि सारंति जाव अणो उ ।

उप्पज्जइ सिं सेहो, एमेव य वत्थपत्तेसुं ॥ १२० ॥

साधारणं वा तं शिष्यं कृत्वा छात्रपि तं तावत्सारयतो
यावदन्यशिष्यस्तथोरुत्पद्यते । ततो विभजनमिति । अत्र द्वि-
ग्रहणं त्रिप्रभृतीनामुपलक्षणं तेन बहूनामप्ययं न्यायो द्रष्ट-
व्यः । एवमेव वस्त्रपात्रेणैव साधारणतया सम्पन्नपु विधि-
द्रष्टव्यः ।

अत्र पर आह-

चोएइ वत्थपाया, कप्पंते वासवालि धेत्तुं जे ।

जह कारणम्मि सेहो, तह तालचरादिमुं वत्था ॥ १२१ ॥

चोदयति शिष्यः वर्णावासे वस्त्रपात्राणि ग्रहीतुं कल्पन्ते
काका पाठयति प्रश्नावगमः । सूरिराह-यथा कारणं पूर्वोप-
स्थित इत्येवंलक्षणे अव्यवच्छिन्नकारको भविष्यतीत्येवं
रूपे वा अपवादतः शैक्षः कल्पते तथाऽपवादतस्तालाच-
रादिषु वस्त्राणि उपलक्षणमेतत् पात्राणि च कल्पन्ते ।

साहारणो अभिहतो, इयाणि पच्छाकडस्स अवयारो ।

सो उ गणावच्छेइय-पिडगसुत्तम्मि भण्णिहिति । १२२ ॥

यदुक्तं प्राक् द्विविधं शैक्षं वक्ष्ये-साधारणं, पश्चात्कृतमिति
च तत्र साधारणः शैक्षोऽभिहितः, इदानीं पश्चात्कृतस्याऽ-
वतारः-प्रस्तावः स तु गणावच्छेदकपिण्डगसूत्रे गणावच्छे-
दकबहुत्वसूत्रे भणियते तदेवमाचार्योपाध्यायगतान्येकत्व-
बहुत्वसूत्राणि भावितानि ।

संप्रति गणावच्छेदकैकत्वबहुत्वसूत्राणि विभावयिषुराह-

एमेव गणावच्छे, एगत्तपुहुत्तदुविहकालम्मि ।

जं इत्थं नाणत्तं, तमहं वुच्छं समासेणं ॥ १२३ ॥

एवमेवाचार्योपाध्यायसूत्रगतेन प्रकारेण द्विविधे काले-
ऋतुवर्द्धे काले वर्षाकाले च गणावच्छेदकैकत्वपृथक्त्वसूत्रा-
णि भावयितव्यानि । किमुक्तं भवति-यथा आचार्योपा-
ध्यायानामेकत्वपृथक्त्वसूत्राणि द्विविधकालगतानि व्याख्या-
तानि, या वाऽऽभवति अनाभवति च सामाचारी, तथा ग-
णावच्छेदकस्याऽप्येकत्वपृथक्त्वसूत्राणि द्विविधकालगता-
नि भावयितव्यानि, सैव च सामाचारी आभवत्यनाभव-
तीति, नवरमत्र यन्नानात्वं तदहं समासेन वक्ष्ये । तत्र
ऋतुवर्द्धे तावद्गत्यं यदि गणावच्छेदक आत्मद्वितीयो
वसति तदा तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु ।

इमे च दोषाः--

जह होति पत्थण्णिज्जं, कप्पद्धी नीलकेसीं सव्वस्स ।

तह चैव गणावच्छेदो, किं कारणं जेण तरुणो उ ॥ १२४ ॥

यथा 'कण्ठद्वी' ति बालिका नीलकेशी—कृष्णकेशी; तरु-
णीत्यर्थः सर्वस्य तरुणस्य महतो वा प्रार्थनीया भवति,
तथा गणावच्छेदकोऽपि । किं कारणम् ? सूरिराह—येन-
कारणेन स गणावच्छेदकस्तुरुणस्ततस्तुरुणतया तरुण्या म-
हत्या वा प्रार्थनीयो जायते ।

दोणहं चउकसरहसं, हवेज्ज लुक्कं न मो न संभवति ।

सिद्धं लोके तेण उ, परपच्चयकारणा तिन्नि ॥ १२५ ॥

लोके इदं सिद्धं—प्रतीतं यद् द्वयोश्चतुःकर्णं रहस्यं भवति य-
दुर्कं, 'मो' इति पादपूरेण । त्रयाणां रहस्यं न सम्भवति,
तेन कारणेन परप्रत्ययकारणात् परं प्रां प्रत्ययान्पादनार्थं त्रयो
विहरन्ति । इतरथा समर्थः स आत्मनिग्रहं कर्तुम् । त्रयाऽपि
चोत्सर्गतो न कल्पन्ते तत इदमपि सूत्रं कारणात्मकमवगन्त-
व्यम् ।

कारणतश्च तेषां त्रयाणां तिष्ठनामियं यतना—

जयणा तत्तुदुबद्धे, समभिकखाणुण णिक्खम पवेसो ।

वासासु दोण्हि चिद्धे, दो हिंढेऽसंधरे इयरे ॥ १२६ ॥

तत्र ऋतुबद्धे काले इयं यतना—समकं भिक्षा, समकं
शय्यातरस्य समीपे वसतेरनुज्ञा, समकं विचारार्थं नि-
ष्क्रमः, समकं वसतौ प्रवेशः । वर्षासु पुनरियम्—द्वौ पश्चात्
तिष्ठनो हिण्डेते एतश्च संस्तरणे, इतरौ द्वौ गणावच्छे-
दकस्तदन्यलक्षणी वसतेः प्रत्यासन्नेषु गृहेषु वसन्ति प्रलोकमा-
नौ हिण्डेते यावता न पूर्यन्ते तावदितरानीतं गृहीतः । इद-
मपि वर्षाविषयं कारणात्मकम् । अकारणं चतुर्णां तिष्ठतां
प्रायश्चित्तं चतुर्लघु ।

सम्प्रति बहुत्वविषये गणावच्छेदकसूत्रे भावयति—

एमेव बहूणं पी, जेहव भणिया उ आयरियसुत्ते ।

जाव य सुओवसंपय, नवरि ह्मं तत्थ नाणत्तं ॥ १२७ ॥

एवमेव—अनेनैव प्रकारेण । किमुक्तं भवति—यथा एक-
त्वे ऋतुबद्धे वर्षासु च पूर्वं सूत्रमुक्तमेवं बहूनामपि ऋ-
तुबद्धे वर्षासु च वक्तव्यम् । भावनाऽपि च यथा बहुत्व-
विषये आचार्यसूत्रे भणितं तथैवाऽत्राऽपि भणनीया ।
सा च तावत् यावत् श्रुतोपसम्पत् । तथाहि—तैरपि समा-
प्तकल्पीकरणार्थमन्योऽन्यनिश्चया वर्तितव्यम् ; परस्परप-
सम्पदा इत्यर्थः । सा च निश्चा द्विविधा—गीतार्थनिश्चा,
श्रुतनिश्चा च । तत्र यद्गीतार्थस्य समीपे उपसम्पत्सम्पा-
दनं सा गीतार्थनिश्चा, तथा परस्परपसम्पत्तत्वेन समा-
प्तकल्पीभूतयोर्द्वयोश्चयाणां वा वर्गाणां समकमागतानां सा-
धारणं क्षेत्रम् । तथा श्रुतार्थे निश्चा श्रुतनिश्चा, साऽपि च
यथा प्राक् आचार्यसूत्रेऽभिहिता तथा अत्रापि भणितव्या,
नवरामिदं तत्र निश्चायां नानात्वम् ।

तदेवाऽऽह—

साधारणद्विया उ, मुत्तन्थाइं परोप्परं गिणहे ।

वारंवारं तर्हि, जह आसा कंहुयंते उ ॥ १२८ ॥

ते सर्वे द्विवर्गान्निवर्गा वा समाप्तकल्पाः समकमेकस्मिन्
क्षेत्रे यदि स्थितास्ततः साधारणं तत् क्षेत्रम्, ते तस्मिन्

साधारणे क्षेत्रे स्थिता यदि यथा वारंवारं वाऽथः पर-
स्परं कण्डयन्ति एवं वारंवारं परस्परं सूत्रमर्थं वा
गृह्णन्ति, यथाऽहमद्य तव पार्श्वे गृह्णामि कल्ये त्वं मय
पार्श्वे ग्रहीष्यसि । अथवा—पौरुषप्रमाणेन मुहूर्तैर्वा वा-
रकं कुर्वन्ति तदा यो यदा यस्य पार्श्वे गृह्णाति तस्य ता-
वन्तं कालमाभाव्यमितरः सूत्रस्यार्थस्य वा प्रदाता अपह-
रति ।

अह पुण्वाठिए पच्छा, अण्णो एज्जाहि बहुसुतो खेत्ते ।

सो खेत्तुवसंपण्णो, पुरिमण्णो खेत्तितो तत्थ ॥ १२९ ॥

अथ पूर्वस्थिते क्षेत्रिके क्षेत्रस्वामिनि गणावच्छेदके
आचार्ये वा पश्चादन्यो बहुश्रुतस्तस्मिन् क्षेत्रे आगच्छति
तर्हि स तदनुमत्या तत् क्षेत्रमुपसम्पन्न इति तत् क्षेत्रे क्षेत्रि-
कः—क्षेत्रस्वामी पूर्वतनः एव न पश्चात्तनः ।

खेत्तेतो जह इच्छे—जा सुत्तादी उ किंचि गिणहेटं ।

सीसं जह मेहाविं, पेसे खेत्तं तु तस्सेव ॥ १३० ॥

क्षेत्रिकः—क्षेत्रस्वामी यदि पश्चादागतस्य समीपे किञ्चित्
सूत्रादिग्रहीतुमिच्छति तत्र यदि शिष्यं मेधाविनं प्रेषयति
तर्हि क्षेत्रं तस्यैवं पूर्वस्थितस्य न पश्चादागतस्य ।

असती तव्विहसीसे, अण्णिखित्तगणे उ वायए संकमति ।

अहवा य अगीयत्थे, निक्खिबवइ गुरुग न य खेत्तं ॥ १३१ ॥

अथ तथाविधो मेधावी शिष्यो नास्ति ततस्तद्विधे शिष्ये
असति—अविद्यमाने अनिश्चिते स्वाश्रित्यस्य गीतार्थस्य, गणे
यदि सूत्रादि पश्चादागतस्य समीपे वाचयति, तर्हि तत्क्षेत्रं
पश्चादागते वाचयति संक्रामति । अथागीतार्थे स्वाश्रित्ये
गणं निक्षिपति निक्षिप्य च पश्चात्सूत्रादि वाचयति, तर्हि
अगीतार्थे गणं निक्षिपतस्तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः,
न च तस्य क्षेत्रं, किं तु—सूत्रादिवाचयितुः पश्चादागतस्य ।

अह निक्खिबती गीते, होई खेत्तं तु तो गणस्सेव ।

तस्स पुण्ण अत्तलाभो, वायंते न निग्गतो जाव ॥ १३२ ॥

अथ गीते—गीतार्थे शिष्ये गणं निक्षिपति निक्षिप्य च पश्चा-
दागतस्य समीपे सूत्रादि गृह्णाति, 'तो' ति ततः क्षेत्रं गण-
स्यैवाऽऽभवति न पाठयितुः पश्चादागतस्याचार्यस्य । अथ
यदा गणमनिक्षिप्यागीतार्थे वा निक्षिप्य सूत्रादि गृह्णाति तदा
क्रियन्तं कालमाभाव्यं तत् क्षेत्रं पाठयितुः ? अत आह—'त-
स्स' इत्यादि, तस्य पुनः पाठयितुः पुनस्तस्मिन् क्षेत्रिके वा-
चयति आत्मलाभः आत्मीयत्वेन क्षेत्रस्यालम्भनं तावत्
यावत् स ततो गच्छात्त निर्गतो भवति, किमुक्तं भवति—
यावत्तस्य समीपे अभ्ययनार्थमवतिष्ठत तावत्तस्याध्यापयितुः
पश्चादागतस्याऽऽभवति तत् क्षेत्रम्, यदपि च शिष्यादिकं
तस्य सूत्रादिग्रहीतुरुपतिष्ठति तदपि तस्याऽऽभवति, निर्गते
च ततो गच्छात्तस्मिन् भूयस्तस्यैव पूर्वस्थितस्य क्षेत्रं संक्रा-
मतीति ।

आगंतुगोऽपि एवं, ठवेतो खेत्तोवसंपयं लभति ।

साहारणे य दोण्हं, एसेव गमो य नायवो ॥ १३३ ॥

आगन्तुकोऽपि एवं पूर्वोक्तं प्रकारेण गच्छे स्थापयन्
क्षेत्रोपसम्पत्वं कथते । इयमत्र भावना—आगन्तुकोऽपि यदि

पूर्वस्थिते सूत्रादि गृह्णाति अन्यस्यागन्तुकस्य समीपे सूत्रादि जिघृक्षुं मधाचिनं शिष्यं प्रेषयति, यदिवा—गीतार्थे गणं निक्षिप्य स्वयं वाचयति तदा तत्क्षेत्रं तस्यैव मूलागन्तुकस्य । अथ गणमनिक्षिप्य अगीतार्थे वा गणं निक्षिप्य सूत्रादि गृह्णाति तदा ग्राहयितुः क्षेत्रम् । अगीतार्थस्य च गणं निक्षिपतः प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकमिति । तथा साधारणे च द्वयोराचार्ययोः क्षेत्रे सूत्रादिग्रहणचिन्तायामेव एव गमो ज्ञातव्यस्तद्यथा—द्वयोः साधारणक्षेत्रे एको यद्यपरस्य समीपे सूत्रादिकं प्रहीतुकामः प्राप्तं चिनीतं शिष्यं प्रेषयति, गणं वा गीतार्थे निक्षिप्य स्वयं गृह्णाति तदोभयोरपि साधारणम् । अथ गणमनिक्षिप्यागीतार्थे वा निक्षिप्य वाचयति तदाऽध्यापयितुः क्षेत्रं नेतरस्य, तदपि च तावदावस्य ततो गच्छात्र निर्गच्छति । निर्गते उभयोः साधारणम् । अगीतार्थस्य गणाध्यारोपे प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकम् ।

साधारणो उ भणितो, इयाणि पच्छा कडं तु वोच्छामि ।

सो दुविहो बोधवो, गिहत्थसारूपिओ चेव ॥ १३४ ॥

साधारणोऽभिहितः इदानीं पश्चात्कृतं वक्ष्यामि, स च पश्चात्कृतो द्विविधः । तद्यथा—गृहस्थः सारूपिकश्च । गृह-गृहलिङ्गं तिष्ठतीति गृहस्थः, समानं रूपं सरूपं तेन चरताति सारूपिकः ।

अन्यारेव स्वरूपमभिधत्सुराह—

असिहो ससिह गिहत्थो, रयहरवज्जो उ होइ सारूवी ।

धारेइ निसिजं तु, एगं ओलवगं चेव ॥ १३५ ॥

गृहस्थः पश्चात्कृतो द्विविधः—अशिखः, सशिखश्च । तत्र यः केशान् धारयति स सशिखाकः, यस्तु मुण्डनेन तिष्ठति सोऽशिखाको भवति, रजोहरणवर्जः, रजोहरण-ग्रहणं दण्डकपात्रादीनामुपलक्षणम् । ततोऽयमर्थः—यः केवलं शिरसो मुण्डनमात्रं कारयति न च रजोहरणदण्डकपात्रादिकं धरति सोऽशिखाक इति । यस्तु सारूपी सारूपिकः स एक-निषद्यामेकनिषद्यापेतं रजोहरणम् अवलम्बकं दण्डकमुपलक्षणमेतत् पात्रादिकं च धारयति, शिरश्च मुण्डयति ।

अत्राऽऽभवनमाह—

गिहिलिगं पडिवज्जइ, जो ऊ तद्विसमेव जो तं तु ।

उवसामेती अण्णो, तस्सेव ततो पुरा आसी ॥ १३६ ॥

यो व्रतं मुक्त्वा गृहिलिङ्गं प्रतिपन्नो योऽन्य उपलक्षणमेतत् मूलाचार्यो वा तद्विसमेव उपशमयति पुनरपि व्रतग्रह-णायाभिमुखीकराति येनैव उपशमितस्तस्यैवाऽऽभवति, न मूलाचार्यस्य । उक्तं च—“पच्छाकडो गिहत्थी-भूतो तद्विसं पव्वइउमिच्छइ । जस्स संगासे इच्छइ, तस्सेव य होइ सो चेव ॥” इति एष विधिः पुरा आसीत्, संप्रति पुनर्लिङ्गं परित्यक्तेऽपि त्रिषु वर्णेषु गतेषु तदाभवनपर्यायः परिपूर्णो भवति नाऽऽरतः—(न अर्वाक्) ।

किं कारणं केव वाचार्येणैव मर्यादा स्थापितेति चेदन आह—

इहिं पुण जीवाणं, उकडकलुसत्तणं वियाणिचा ।

तो भदवाहुणा उ, तेवरिसा ठाविया ठवणा ॥ १३७ ॥

इदानीं पुनर्जीवानामुत्कृष्टं कलुषत्वं विज्ञाय ततो भद्रवाहु-ना त्रैवर्षिका—त्रिवर्षप्रमाणा स्थापना—मर्यादा स्थापिता । चारित्रतडगे संयमोदकपरिवहनरक्षणार्थं त्रैवर्षिकी मर्यादा पालीकृतेति भावः ।

सम्प्रति त्रैवर्षिक्यामेव स्थापनायां विशेषमभिधत्सुराह-परलिङ्गं निगह्ये वा, सम्मदंसणजहे उ संकते ।

तद्विसमेव इच्छा, सम्मत्तजुते समा तिणि ॥ १३८ ॥

परलिङ्गं द्विधा—गृहलिङ्गं, परतीर्थिकलिङ्गं च । तत्रह परतीर्थिकलिङ्गं गृह्यते तस्मिन्-परतीर्थिकलिङ्गं निद्वये वा—त्यक्तसम्यग्दर्शने संक्रान्ते यस्य समीपे तद्विसमपीच्छा तस्य स आभवति । अयमत्र भावः—स भग्नचारित्रपरिणामः सम्यग्दर्शनमपि परित्यज्य परिव्राजकादीनां निहवानां मध्ये-गतः, यदि तद्विसमेव यस्य समीपे प्रव्रजितुमिच्छति ततः स तस्यैवाऽऽभवति न मूलाचार्यस्य । अथ सम्यक्त्वसहि-तः परलिङ्गादिषु गतस्ततस्तस्मिन् सम्यक्त्वयुतं परलिङ्गादिगते मूलाचार्यमर्यादा तिस्रः समाः—त्रीणि वर्षाणि त्रिषु वर्णेषु पूर्णेषु पूर्वपर्यायस्तुट्यति ।

एमेव देसियम्मि वि, सभासिएणं तु समणुसिट्ठम्मि ।

ओसण्णेषु वि एवं, अच्चाइस्सेन पुण एहिं ॥ १३९ ॥

एवमेव—अनेनैव प्रकारेण देशकंऽपि समाभाषिकेण समा-नभाषाव्यवहारिणा समनुशिष्टं ज्ञातव्यम् । किमुक्तं भव-ति—द्विविडान्धादिदेशाद्भवो म्लेच्छप्राय आर्यभाषामजा-नानो यो विपरिणतः सन् त्यक्तसम्यक्त्वा गृहस्थीभूतः प-रिव्राजकादिषु निद्वयेषु वा मिलितो यदि केनाऽपि साभा-षिकेण समनुशिष्टः सन् प्रत्यावर्तते तर्हि तस्य समनुशास-कस्याऽऽभवति, नाऽन्यस्य । अथ ससम्यक्त्वः परलिङ्गादिषु गतस्तर्हि मूलाचार्यपर्यायपरिमाणं तिस्रः समाः । अवस-न्नेष्वपि एवं पूर्वमासीत्, यथा अवसन्नीभूतं तद्विसमपि यत्र प्रशमयति स तस्याऽऽभवति । इदानीं पुनः कथायैरत्या-कीर्णैर्नयं व्यवस्था, किं तु—त्रीणि वर्षाणि । उक्तो गृहस्थः पश्चात्कृतः

सम्प्रति सारूपिकमधिकृत्याह—

सारूवी जजीवं, पुव्वायरियस्स जे य पव्वावे ।

अपवाधिणं सच्छंदो, इच्छाए जस्स सो देह ॥ १४० ॥

सारूपिको रजोहरणाधिधारी स यावज्जीवं पूर्वाचार्यस्याऽऽ-भवति न तु त्रिवर्षप्रमाणा तस्य मर्यादा । यानि च स सारू-षिकः प्रव्रजयितुं मुण्डितानि करोति तान्यपि पूर्वाचार्य-स्याऽऽभवन्ति तेन मुण्डितत्वात् । यानि पुनस्तेन न मुण्डि-तानि किं त्वद्यापि सशिखाकानि वर्तन्ते तदायत्तानि च ता-न्यप्रव्रजितान्यधिकृत्य स्वच्छन्द आत्मेच्छा । तथा चाह-यस्येच्छया स ददाति तस्याऽऽभवन्ति नाऽन्यस्येति । एत-च्चाऽ-पुत्रादिषु द्रष्टव्यं, पुत्रादीनि पुनः पूर्वाचार्यस्याऽऽभवन्ति ।

जो पुण गिहत्थमुंडो, अहवा मुंडो उ तिणह वरिसाणं ।

अरिणं पव्वावे, सयं च पुव्वायरिणं सव्वं ॥ १४१ ॥

यः पुनर्गृहस्थ इव मुण्डो गृहस्थमुण्डः क्षुरण मुण्ड इ-

त्यर्थः । अथवा—मुण्डो लोचनेन मुण्डः एव द्विविधोऽपि मु-
ण्डो गृहस्थत्वं करोति, न तु राजादरण्यगडपात्रादि धारय-
ति, तेन सारूपिकाङ्गिणः स प्रयाणां वर्षाणामारतो-ऽर्वाक
यानि प्रव्रजयति—मुण्डितानि करोति तानि स्वयं च या-
वन्त्रीणि वर्षाणि न पूर्यन्ते तावत्सर्वं पूर्वाचार्यस्याऽऽभवति ।
अप्यावृते सच्छंदा, तिरहं उर्वरि तु जाणि पव्यावे ।

अपव्यावियाणि जाणि य, सो वि य जस्सिच्छं ए तस्स ॥१४२॥

यानि पुनस्त्रयाणां वर्षाणामारतो न प्रव्रजितानि—न मु-
ण्डितानि कृतानि किं तु सशिखाकानि वर्तन्ते तानि स्व-
च्छन्दात् यस्मै प्रयच्छन्ति तस्याऽऽभवन्ति, त्रयाणां वर्षाणा-
मुपरि पुनर्यानि प्रव्रजयति—मुण्डितानि कर्तन्ति यानि वा
प्रव्रजितानि सशिखाकानि तिष्ठन्ति साऽपि च स्वयमात्मना
यस्य सकाशे इच्छन्ति—प्रतिभासते तस्य समीपे प्रव्रजयति
प्रव्रजति च तानि यस्येच्छति तस्याऽऽभवन्ति त्रिवर्षमर्यादा-
याः परिपूर्णाभूतत्वात् ।

गंतुणं जइ वेत्ती, अहं तुज्झं इमाणि अन्नस्स ।

एयाणि तुज्झं नाहं, दो वी तुज्झं दुवेऽस्स ॥१४३॥

त्रिवर्षप्रमाणायां मर्यादायामतिक्रान्तायां पूर्वाचार्यस्य
समीपं गत्वा यदि घृते-अहं युष्माकमन्तिके प्रव्रजिष्यामि ।
यानि पुनरारमानि मम समीपे उपस्थितानि तान्यन्यस्याऽ-
मुकस्य पार्श्वे प्रव्रजिष्यन्ति । अथवा—एतानि युष्माकम-
हमन्यस्य, अथवा-द्वावपि एतान्यहं च युष्माकं, यदि वा-
द्वावपि एतान्यहं चान्यस्य तदा यदिच्छति तत् प्रमाणम् ।

तदेवाह—

छिष्मि उ परियाए, उवट्ठियंते उ पुच्छिउं विहिणा ।

तस्सेव अणुमण्णं, पुव्वदिमा पच्छिमा वाऽवि ॥१४४॥

छिन्ने पर्यायैः वर्षत्रयमर्यादायामतिक्रान्तायामत्यर्थः तस्मिन्
न स्वयमुपतिष्ठति अन्याश्चापस्थापयति विधिना, तं दृष्ट्वा
तस्यैवोपतिष्ठतोऽनुमतेनेच्छया पूर्वा दिक् पश्चिमा वा दीय-
ते, किमुक्तं भवति—यदि पूर्वाचार्यमिच्छति ततः पूर्वाचा-
र्यस्याऽऽभवति । अथाऽन्यं तद्व्यन्यस्य शेषतदुपस्थापित-
विषयंऽपि च तस्येच्छा प्रमाणं, सा च प्राग्वोपदिशिता । स
यदि सम्यगुपशान्तः सन् स्वकमाचार्यमाश्रयति तर्हि स प्रव्रा-
जनेन संप्रदीतव्यः, यदि पुनर्न संगृह्णाति ततः प्रायश्चित्तं
मासलघु । अन्यच्च तेनाऽसंप्रदहे यदि तस्य श्रद्धाभङ्गो
भवति, यदपि चान्यस्य समीपं दूरं गच्छन् पथि स्तेनश्वा-
पदादिभ्योऽनर्थं प्राप्नोति तान्नामिदमपि तस्य प्रायश्चित्तं
तस्मादवश्यं संप्रदीतव्यः ।

संविग्गमुद्दिंसंते, पडिसेवंतस्स संथरे गुरुगा ।

किं अहं तु परेणं, अहिकरणं जं तु तं तेसि ॥१४५॥

अथान्यस्य समीपे प्रव्रजन् स पूर्वाचार्यमात्मीयं संविग्न-
मुद्दिशति—प्रकाशयति, तस्मिन् संविग्नमुद्दिशति यस्य
समीपे प्रव्रजितुमिच्छति स यदि प्रतिषेधति, यथा—किम-
स्माकं परेण—परकीयिन यत् येनामधिकरणं तन्नेपां भव-
ति यति तस्य एवं प्रतिषेधतः प्रायश्चित्तं चाचारो गुरुकाः ।
एतच्च संस्तरणे साति द्रष्टव्यम् । अथासंस्तरन् प्रतिषेधति त-
तः शुद्धः । अथ स पूर्वाचार्यस्यैव पार्श्वे कस्माङ्गिणं न प्र-
तिषेधते ? उच्यते—आचार्याः, यदि वा—यत्र यत्र ते पूर्वा-

चार्या विहरन्ति तत्र तत्र तस्य सागारिकं किमपि अति-
दूरं वा ते उपलभ्यन्ते, ग्लानो वा पूर्वाचार्यो जान इति ।

एवं खलु संविग्गे, ऽसंविग्गे वारणा न उद्दिशणा ।

अवभृगतो जं भण्णी, पच्छ भण्णंतेण से इच्छा ॥१४६॥

एवमुक्तेन प्रकारेण संविग्गे पूर्वाचार्ये उद्दिश्यमानं खलु
विधिरुक्तः । अथ स पूर्वाचार्यमात्मीयमसंविग्नमुद्दिशति,
तर्हि तेनाऽसंविग्गे पूर्वाचार्ये उद्दिश्यमाने तस्य वारणा-
प्रतिषेधः कर्तव्यो न दातव्यो तस्य प्रव्रज्या गुरुनिन्दक-
त्वादिति भावः । न च स नं पूर्वाचार्यमसंविग्नमुद्दिशत्,
एव भगवतां परमगुरुणामुपदेशः । ' न उद्दिशणा ' इ-
त्यादि, अथ स दूते नाहं संविग्नमसंविग्गे वा पूर्वाचार्य-
मुद्दिशामि, किं तु-त्वमेव ममाचार्य इति, तर्हि यदि पूर्वा-
चार्यस्य नोद्दिशना, ये वाऽभ्युपगतस्तं प्रत्येवं भण्णी, ततः
स प्रव्रजनीयः । अथ स प्रव्रजितः सन् पश्चाद्वदेत् यथा
पूर्वाचार्यस्याऽहं न युष्माकमिति तत आह—पश्चादेवं
भण्णी, तस्मिन् न ' से ' तस्य इच्छा, किं तु-यमभ्युपगत-
स्तस्यैव सः ।

एतदेव स्पष्टतरमाह—

एमेव निच्छिऊणं, उट्ठतो पच्छ तेसिमाउट्ठो ।

इयोहि व रोसवितो, सच्छंददिसं पुणो न लभे ॥१४७॥

उपतिष्ठन् प्रव्रज्यां जिघृक्षुत्वमेव मे त्वमाचार्य इति निश्चि-
त्य प्रव्रजितः सन् यः पश्चात्तेषां पूर्वाचार्याणामात्मीयानामा-
वृत्ता जायन्ते इतरैर्वा येषां समीपे प्रव्रजितस्तेषां रोषितः सन्
अहं पूर्वाचार्यस्यैव न युष्माकमिति स एवं ब्रुवाणः पुनः
स्वच्छन्ददिशं-स्वच्छया दिशं न लभते, किं तु यमभ्युपगत-
स्तस्यैव स इति ।

यस्तु पश्चात्कृतो न ज्ञातो यस्यानुज्ञातस्याऽपि पूर्वदिक्-
संप्रदहे भावो न ज्ञायते तस्य लिङ्गदाने विवक्षितमाह—

अण्णते परियाए, पुष्से न कहेज्ज जो समुट्ठेतो ।

लज्जाए मा य गेज्जति, मा व न दिक्खिज्ज मे भयणा ॥१४८॥

अज्ञातः सन् यः पर्याये पूर्णेऽपि समुपतिष्ठन् आत्मानं
न कथयति यथाहममुकस्याऽऽचार्यस्य पश्चात्कृत इति । क-
स्मात् कथयति इति चेदत आह—लज्जया, यदि वा-
मा तत्पालिकेण केनाऽप्यहं प्रदीप्ये, अथवा—माम् अमी
पश्चात्कृतं ज्ञात्वा न क्षीयेयुरिति भजनात्—विकल्प-
नात् न कथयति ।

नाते व जस्स भावे, न नज्जए तस्स दिज्जए लिंगे ।

दिष्मि दिंसि नाहिति, कालेण व सो सुणंतो वा ॥१४९॥

ज्ञाते वा पश्चात्कृततया तस्मिन् प्रव्रज्यार्थमुपस्थिते यस्य
भावो न ज्ञायते केनाऽपि कारणेन पूर्वाचार्यसमीपं न
गत इति तस्य ज्ञातस्याज्ञातस्य वा लिङ्गं दीयते, दत्ते च लि-
ङ्गे स आत्मीयां दिशं कालेन पूर्वाचार्यस्य लक्षणं ज्ञास्य-
ति, स वा पूर्वाचार्यः कालेन परम्परया शृण्वन् तं ज्ञा-
स्यति, ततो यस्य समीपे प्रतिभासते तस्य समीप-
मुपगच्छतु । ४०० ४ ३० ।

कैः सह विहारं कुर्यात् कैः सह वा न कुर्यात्? तत्राऽपि प्रथमं येन मुनिना छद्मस्थेनापि साकं केवली विहरेत्, तत्स्वरूपं गाथाद्वयेनाऽऽह—

गीअत्थे जे सुसंविग्गे, अणालस्सी दहव्वए ।

अक्खलियचरित्ते सययं, रागदोसविवज्जए ॥ ४१ ॥

निद्विअअट्टमयठाणे, सोसि(य)कसाए जिइदिए ।

विहरिज्जा तेण सद्धिं तु, छउमत्थेण वि केवली ॥ ४२ ॥

अनयोर्व्याख्या—गीतः—परिज्ञातोऽर्थः छेदसूत्रस्य येन समितार्थः, यद्वा—गीतार्थावस्य विद्येते इत्यभ्यादित्वादप्रत्यये गीतार्थः । तत्र गीतम्—सूत्रम् अर्थः—तद्व्याख्यानम् । उक्तं च श्रीबृहत्कल्पभाष्यपीठिकायाम्—

“गीयं गुणिनेगट्टं, विदियत्थं खलु वयंति गीयत्थं ।

गीपेण य अत्थेण य, गीयत्थो वा सुयं गीयं ॥ १ ॥

गीपेण होइ गीई, अत्थी अत्थेण होइ नायव्वो ।

गीपेण य अत्थेण य, गीयत्थं तं वियाणाहि ॥ २ ॥”

यः ‘सुसंविग्गे’ त्ति अत्यर्थं संवेगवान् आलस्यमस्यास्तीति आलस्यी न आलस्यी अनालस्यी आलस्यरहित इत्यर्थः, दृढानि—निश्चलानि व्रतानि—नियमा उत्तरगुणा इति यस्यासौ दृढव्रतः, अस्खलितम्—अतीचाररहितं चारित्रं मूलगुणरूपं यस्याऽसौ अस्खलितचारित्रः, सततमनवरतं रागद्वेषविवर्जितः तत्र मायालोभात्मको रागः क्राधनामात्मको द्वेष इति, निष्ठापितानि—क्षयं नीतान्यष्टौ मदस्थानानि—मार्जभेदा जातिकुलरूपयललाभश्रुततपोविभवमदाख्या येनाऽसौ निष्ठापिताष्टमदस्थानः, शोषिताः कषायाः सभेदाः क्राधमानमायालोभाख्याः, नोकषाया वा येनासौ शोषितकषायाः, जितान्यात्मवशीकृतानीन्द्रियाणि श्रोत्रदृग्नासाजिह्वात्वग्मनोरूपाणि येनाऽसौ जितेन्द्रियः स्यादिति शेषः । एवंविधेन तेन छद्मस्थेनाऽपि सार्द्धं केवलमेकं ज्ञानमस्यास्तीति केवली विहरेत्—विचरेत् । तुशब्दादेकत्र वसेदपि । यद्वा—तेन छद्मस्थेन सार्द्धं केवल्यपि विहरेत् छद्मस्थस्तु तेन सार्द्धं सुतरां विहरेदित्यर्थः । इति विषमाक्षरंति लक्षणे गाथाछन्दसी ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ग० २ अधि० । (यैः सह विहारादि न विधीयते ते ‘अगीयत्थ’ शब्दे प्रथमभागे १६२ उक्ताः) (केन सार्द्धं केवली विहरेदिति ‘परदारगमणे’ शब्दे पञ्चमभागे ५२७ पृष्ठे दर्शितम्) ।

नो खलु कप्पइ देवाणुप्पिया ! समणाणं० जाव पमत्ताणं विहरित्तेण । (सू० ५८५) ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० ।

(१२) वर्षासु न विहरेत्—

नो कप्पइ निगंथाणं वा निगंथीण वा वासावासासु चरित्तेण ॥ ३६ ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

अहिगरणं काऊण व, गच्छइ तं वाऽवि उवसमेतुं जे ।

पुव्वं च अणुवसंते, खामेस्सं वयति संवधो ॥ ५६२ ॥

अधिकरणं कृत्वा कषायानुबद्धमना अन्यत्र ग्रामादौ गच्छति, यद्वा—तदधिकरणमुत्पन्नं श्रुत्वा कश्चिद्धर्मश्चक्ष्वावान् त-
३२३

दुपशमयितुमागच्छति । ‘जे’ इति पादपूर्णायादिया पूर्वमनुपशान्तः सन्नन्यत्र ग्रामादौ गतस्तत्र च स्वयमन्योपदेशेन वा क्षमयिष्याम्यहं तं साधुमिति, परिणाममुपगतो भूयस्तत्रैव ग्रामे व्रजति, तच्च गमनमनेन सूत्रेण वर्षासु प्रतिषिध्यते इत्ययं पूर्वसूत्रेण सहास्य सम्बन्धः ।

अथास्थैव तृतीयं सम्बन्धप्रकारं व्याख्याति—

अहवा अखामियम्मि, त्ति कोइ गच्छेज्ज आमवणकाले ।

सुभेमवि तम्मि उ गमणं, वासावासासु चारेउं ॥ ५६३ ॥

अथवा अनुपशान्त एवान्यत्र गतस्तत्र च वर्षासु पर्युषणाकाले समायाति सत्यधिकरणं मया न क्षमितम् ; अतः कथं मे सांवत्सरिकप्रतिक्रमणं विधीयमानं शुद्धमेष्यतीति परिभाष्य यत्र द्वितीयः साधुश्रुतर्मास्यां स्थितोऽस्ति तत्राधिकरणं क्षमयितुं गच्छति, तच्च तत्र गमने शुभमपि वर्षावर्षास्वनेन सूत्रेण वारयति इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्याऽस्य (सू० ३६) व्याख्या—ना कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा वर्षोपलक्षिता वर्षा वर्षावर्षास्तासु । ‘चर’ गतिभक्षणयोरिति धातुरत्र गत्यर्थो गृह्यते ग्रामात् ग्रामं पर्यटितुमित्यर्थः । यद्वा—भक्षणार्थोऽप्यत्र गृह्यते, तथाहि—भक्षणं—समुद्देशनं तच्च यथा ऋतुवदे साधूनां तथा वर्षासु कर्तुं न कल्पते, तदानीं हि चतुर्थभक्षादिप्रत्याख्यानपरायणैर्भविष्यैर्विकृतीनां चाभीक्ष्णं ग्रहणं न कर्तव्यमिति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

वासावासो दुविधो, पाउसवासो उ पाउसे गुरुगा ।

वासासु हांति लहुगा, ते वि य पुष्से अणितस्स ॥ ५६४ ॥

वर्षा एव वासो वर्षावासः, स द्विधा—प्रावृद्ध, वर्षारात्रश्च । तत्र श्रावणभाद्रपदमासौ प्रावृद्धयते, आश्विनकार्तिकौ तु वर्षारात्रः । आह च चूर्णिकृत्—“पात्रासो सावणो भद्वश्चो-अ, वासारत्तो आसोओ कसिओ अत्थि ।” तत्र यदि प्रावृषि ग्रामानुग्रामं चरति तदा चतुर्गुरुकाः, वर्षासु विचरतश्चतुर्लघुकाः, त एव चत्वारो लघुकाः पूर्णवर्षारात्रे अनिर्गच्छतः प्रायश्चित्तम् ।

तत्र प्रावृषि विहरतस्तस्य दोषानाह—

वासावामविहारे, चउरो मासा हवंतऽणुग्घाया ।

आणाइणो य दोसा, विराहणा संजमायाए ॥ ५६५ ॥

इह वर्षावासः श्रावणो भाद्रपदश्चाभिधीयते, तत्र विहारं कुर्वतश्चत्वारो मासा अनुद्घाता गुरवः प्रायश्चित्तं भवति । आक्षादयश्च दोषाः, विराधना च संयमाऽऽत्मविषया ।

तामेव भावयति—

छक्कायण विराहण, आवडणं विसमखाणुकंटेसु ।

वृजभण अभिहणरुक्खो, ज्ञ सावय तेणे गिलाणे य ५६६
वर्षासु विहरतः पदकायानां विराधना, तथा आपतनं वर्षे निपतति वर्षाकल्पादितीमनभयाद् वृक्षादेरधस्तिष्ठतः तदीयशाखादिना शिरस्यभिघातो भवेत्, यद्वा—आपतनं कर्दमे पिच्छिले प्रविश्य लचन् विषमे च भूप्रदेशे निपतेत्, स्थाणुकीलकः स पादयोरारस्फालेत् कण्टकैर्वा पादतले विद्धयत्, उदकवाहेन वा गिरिनद्यां वा बाह्वनमु-

न्तिष्याऽन्यत्र नयने भवेत् । तथा गिरिनिर्दातटीकया मार्गे गच्छतोऽभिधानां भवेत् । 'रुक्मां ल' ति यथार्द्धिकरण-भयाद् वृत्तमालायते स च वृत्तः प्रवलयतेऽप्रगिततया पतेत् । तत्राऽऽत्मसंयमविगधना । तथा यस्य वृत्तस्याधस्तिष्ठति-तस्योपरि चित्रकादिकः श्वापदः आरूढो भवेत् । तेनानागा-दमागादं वा परिताप्यते 'तेण' ति अवधमानेषु मार्गेषु द्विविधाः स्तेना-विश्वस्ताः संचरन्त्युः, तैरुपधर्वा तस्य वा साधारणद्वारः क्रियते । अकालं वा परिभ्रमन् स्तेनक इति शङ्क्यते ?- 'गिलाणे' ति तौमनादिकं चोपभुङ्क्त अर्जीय-माणं ग्लानो भवेत् । एवमेतेषां विगधना संयमविगधना संयमात्मविगधना वा या यत्र सम्भवति सा तत्र योजनीया ।

अथ पदकायविगधनां व्याख्यानयति—

अक्खुत्तेसु पहेसुं, पुढवी उदगम्मि होइ उहओ वि ।

उल्लपयावणअगणी, इहरा पणगो हरियकुंथू ॥ ५६७ ॥

अनुष्ठा—अमर्दिताः पन्थानः प्रावृषि भवन्ति तेषु विहरन् पृथ्वीकायं विगधयति, तथा द्विविधमापः भौमान्तर्गुह-डाद् इहप्रकारमप्युदकं तदा सम्भवति ततोऽपकायविगध-ना, वपेणाऽऽर्द्धीभूतमुपधि यद्यग्निना प्रतापयति तदाऽग्निवि-गधना । यत्राऽग्निस्तत्र वायुवश्यं भवतीति वायुविराधना-ऽपि । इतरथा यदि उपधि न प्रतापयति तदा पनकाः समू-च्छन्ति, तत्संस्कृतं चोपधि प्रावृष्यतः प्रत्युपपन्नमाणस्य वा अनन्तकायसङ्घट्टनादिनिपन्नं प्रायश्चित्तम् । हरितानि वा दूर्वादीनि तदानीमविगधनानि चिरन्तनानि च भवेयुः ततो वनस्पतिविराधना । अप्रत्युपपन्नमाणे उपधौ कुन्थुप्रभृतयो-जन्तवः समूच्छन्ति, मार्गे गच्छतामिन्द्रगोपसिसुनागु-क्त्तिकादयस्त्रसप्राणिना बहवो भवन्ति, ततः अस-कायविराधना, एवं पक्षामपि कायानां विराधना यतः प्रा-वृषि विहरतां भवति अतो न विहर्तव्यम् ।

द्वितीयपदं विहरदपि कथमित्याह—

असिवे ओमोयरिए, रायहुट्टे भए व गेलसे ।

आवाहादीएसु व, पंचसु ठाणसु रीएजा ॥ ५६८ ॥

अशिव परपत्तनोऽवमौर्ध्वं वा संजाते असंस्तरन् गच्छेत्, राजद्विष्टे विरोधनाभये वा गच्छेत् । भये वा योधिकस्तेनस-मुत्थं यद्यमी मां द्रुह्यन्ति ततोऽपहरिष्यन्तीति मत्वा वा गच्छेत्, ग्लानो वा कश्चिदप्यत्र सञ्जातस्तस्य प्रतिचरणार्थं गच्छेत्, आवाधादिषु वा पञ्चसु स्थानेषु पक्षेषु प्रावृष्यपि रीयत्-ग्रामान्तरं गच्छेत् ।

(३) तान्येवावाधादीनि स्थानानानि दर्शयति—

आवाहे व भये वा, दुब्बिक्खे वाहवादओ हंसि ।

पवाहणे व परेहिं, पंचहिं ठाणहिं रीइजा ॥ ५६९ ॥

आवाधं नाम-मानसी पीडा-भयं स्तेनादिसमुत्थं दुर्भिक्षं प्र-तीतम् एतेषु समुत्पन्नेषु, अथवा-वाढक-नापानीयप्रवाहं प्र-तिश्रयं ग्रामं वा व्यूढं सन्ति परेषां प्रत्यनीकैर्दण्डकादिभिः प्रमथने परिभवे ताडने वा विधायमानं एतेषु पञ्चसु स्था-नेषु प्रावृष्यपि रीयत् ।

एतं तु पाउसम्मि, भणियं वासासु नवरि चउ लहुगा ।

ते चैव तत्थ दोसा, वितियपदं तं विमुंचंतं ॥ ६०० ॥
एतदनन्तराकं प्रायश्चित्तोपायजालं द्वितीयपदं च प्रावृषि-भणितम् । अथ वर्षासु-वर्षारत्रे आश्विनकार्तिकरूपे चरति ततश्चतुर्लघुकाः प्रायश्चित्तं, त एव च पदकायविराधनादयो दोषाः ।

तदेव च द्वितीयपदमभिधीयते—

असिवे ओमोयरिए, रायहुट्टे भये व गेलसे ।

नाणाइतिगस्सऽट्ठा, वीसुंभण पेसणेणं वा ॥ ६०१ ॥

अशिव अवमौर्ध्वं राजद्विष्टे भये वा ग्लानकारणे वा स-मुत्पन्ने वर्षासु ग्रामानन्तरं गच्छेत्, एतावत्प्रागुक्तमेव द्विती-यपदम् । अथैतदपरमुच्यते-ज्ञानाद्विषयस्याऽपि अर्थे योऽ-न्यत्र वर्षासु गच्छेत् तत्र अपूर्वः कोऽपि श्रुतस्कन्धोऽन्यस्याऽऽचार्यस्य विद्यते, स च भक्तं प्रत्याख्यातुकामो वर्तते स च श्रुतस्कन्धस्तस्मादाचार्यादगृह्यमाणो व्यवच्छिद्यते अतस्त-दध्ययनार्थं वर्षास्वपि गच्छेत् । एवं दर्शनप्रभावकशास्त्राणा-मध्ययनार्थं गच्छेत् । चारित्रार्थं नाम तत्र क्षेत्रे स्त्रीसमु-त्थदोषैरेषणादौषर्वा चारित्रं न शुद्ध्यति तन्निमित्तमन्यत्र वर्षासु गच्छेत् 'वीसुंभणं'-मरणं तत्र यस्याऽऽचार्यस्य ते शिष्याः स आचार्यो मरणमुपगतः, तस्मिन् गच्छेत् अपर आचार्यो न विद्यते अतस्ते वर्षास्वप्यन्यं गणमुपसंपन्तुं ग-च्छेयुः, अथवा-विश्वगृभवनं नाम कश्चिदुक्तमार्थं प्रतिपत्तु-कामस्तस्य विशेषाधिकरणार्थं गच्छेत् । 'पेसणेणं व' ति कश्चिदाचार्येणान्यतरस्मिन् औत्पत्तिके कारणे वर्षास्वपि प्रेषिता भवेत् । स च तस्मिन् कारणे समापितं भूयोऽपि गुरु-णां समीपे समागच्छेत् ।

अथ चेदं द्वितीयं पदम्—

आऊ तेऊ वाऊ, दुब्बलो संकामिए अ ओमाणे ।

पाणाइसपकुंधू, उट्टण तह थंडिलस्सऽसती ॥ ६०२ ॥

अपकायेन वसतिः स्थाविता भवेत्, स्थण्डिलानि वा व्यूढा-नि, अग्निकायेन वा प्रतिश्रयो ग्रामो वा दग्धो, वायुकायेन वा वसतिर्भग्ना 'दुब्बल' ति वपेण तीम्यमाना वसतिदुर्बला पतितुकामा संजाता 'संकामय' ति संग्रामो धिग्जा-तीयादः कस्याऽपि प्रत्यनीकस्य संक्रामितो दत्त इत्यर्थः । अ-थवा- 'संकामय' ति तानि श्राद्धकुलानि अन्यत्र ग्रामे सं-क्रान्तानि 'ओमाणे' ति इन्द्रमहादिषु बहवः पाण्डुराङ्ग-प्रभृतयः आगतास्तैरेव मानं सञ्जातं प्राणादिर्वा माकटि-कौहशिकादिभिः वसतिः संसक्ता भवेत्, सर्पो वा वसतौ स-मागत्य स्थितः, अनुद्धरिनामकैर्वा कुन्थुजाविवसतिः संसक्ता समुपजायते, ग्रामो वा सकलोऽप्युत्थितः सचोद्धसीभूतः, स्थण्डिलस्य वा विचारभूमिलक्षणस्य हरितकायादिभिरभा-वः समजनि । एवमादिकस्तत्र व्याधानो भवेत् ।

अत एव ते साधवः प्रागेवासु विधिं विदधति—

मूलगामे तिन्नि तु, पडिवसभेसुं पि तिन्नि वसहीओ ।

ठायंता पेहिंति उ, वियारवाघायमाइट्ठा ॥ ६०३ ॥

मूलग्रामो नाम यत्र साधवः स्थिताः सन्ति तस्मिन् तिस्रो वसतीः प्रत्युपपन्ते, प्रतिवृषमग्रामो नाम येषु भित्ताचर्यया गम्यते तेष्वपि प्रत्येकं तिस्रो वसतीस्तिष्ठन्ते एव प्रत्युप-

सन्त । किमर्थमित्याह-मूलग्रामे यदि विचारभूमिर्वा व्याघा-
ता भवति ततस्तेषु प्रतिवृषभग्रामेषु तिष्ठन्ति ।

तत्राऽऽकायादिव्याघाते समुत्पन्नं
यतनामाह—

उदगागणिवायाइसु, अन्नस्स सती पथं तणुदवणे ।

संक्रामियम्मि भयणा, उट्ठणथंडिल्ल अन्नत्थ ॥६०४॥

उदकेन वा अग्निना वा वातेन वा आदिशब्दात्-प्रसप्राणादि-
जन्तुसंसक्त्या व्याघाते समुत्पन्नं अन्यस्यां वसन्तौ तिष्ठन्ति ।
अथ नास्त्यन्या वसतिस्तेन उदकाग्निवातान् स्तम्भनीवि-
द्यां स्तम्भयन्ति, यत्र च सर्पः समागत्य तिष्ठति तत्र तस्य
सर्पस्यापद्रावणं-विद्यया अन्यत्र नयनं कुर्वन्ति । यत्र च ग्राम-
स्वामी कुलानि वा अन्यानि संक्रान्तानि तत्र भजना कर्त्तव्या ।
यदि स ग्रामस्वामी कुलानि वा भद्रकाणि ततस्तत्रैव तिष्ठ-
न्ति । अथ प्रान्तानि ततोऽन्यत्र गच्छन्ति । अथाऽसौ ग्राम
उत्थितः, स्थण्डिलानां व्याघातः समजायत ततोऽन्यग्रामे
गच्छन्ति ।

अवमानशय्यायां यतनामाह—

इदमहादी वसभा, गतेसु परतिस्थिणसु य जयंति ।

पडिवसभेसु सखेत्ते, दुव्वलसेजा पदे थूणं ॥ ६०५ ॥

इन्द्रमहादेवसादी वा बहुषु परतीर्थिकेषु समागतेषु स्व-
क्षेत्रे ये प्रतिवृषभग्रामास्तेषु अन्तरप्राज्ञिकासु च भिक्षाग्रह-
णाय यतन्ते । अथ तेष्वपि न संस्तरन्ति ततोऽन्यत्र गच्छ-
न्ति, दुव्वलशय्यायां वर्षेण तीक्ष्णमानतया वसन्तौ दुव्वलायां स-
ञ्जातायां स्थूणां दद्यात् ।

अथ वसतिप्रमार्जने विधिमाह—

दोन्नि तु पमज्जणा उ, उडुम्मि वासासु तइय मज्जणहे ।

वसहि बहुसो पमज्जण, अइव संघट्टणा गच्छे ॥६०६॥

वसतेरष्टसु ऋतुवर्द्धमासेषु द्वे प्रमार्जनं कर्त्तव्ये । तद्यथा-
पूर्वाह्ने अपराह्ने च । वर्षासु पुनः तृतीया प्रमार्जना मध्याह्ने वि-
धेया । अथ कुन्धुप्रभृतिभिस्त्रसप्राणैः संसक्ता वसतिस्ततः
ऋतुवर्द्धे वर्षावासे च यथाक्रमेणादतिरिक्तमपि बहुशः प्र-
मार्जनं कुर्यात् । अथ बहुशः प्रमार्जने तत्र प्राणानामतीव
सहृष्टो भवति अतिवह्ना वा त्रसास्ततोऽन्यत्र ग्रामे ते
गच्छन्त्युः ।

गच्छतां च मार्गे यतनामाह—

उत्तणससावयाणि य, गंभीराणि य जलाणि वज्जेता ।

तलियारहिया दिवसं, अन्भासतरे वए खेत्ते ॥ ६०७ ॥

उत्तृणानि नाम ऊर्ध्वीभूतानि तृणादीनि दीर्घाणीति यावत्
तानि यत्र मार्गे भवन्ति, सञ्चापदानि च सिंहव्याघ्रादिपदो-
पेतानि यत्र तृणानि भवन्ति, गंभीराणि च अतलानि ज-
लानि यत्र भवन्ति, तान् मार्गान् वर्जयन्तस्तलिकारहिता-
अनुपानांका दिवसतो गच्छन्ति, न रात्रौ । यथाभ्यासतरम-
तिप्रत्यासन्नं क्षेत्रं तत्र प्रजन्ति । वृ० १ उ० ३ प्रक० । आचा० ।

(१४) साम्प्रतं सामान्येन शय्यामङ्गीकृत्याऽऽह—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा समा वेगया सिजा भविजा

विमसा वेगया मिजा भविजा, पवाया वेगया० निवाया वे-
वाया० समरक्खा वेगया० अप्पसमरक्खा वेगया० मदंम-
ममगा वेगया० अप्पदंमममगा वेगया० मपरिमाडा वेगया
अपरिमाडा वेगया० मउवमगा वेगया० निरुममगा वेग-
या० । तहप्पगागहिं मिजाहिं संविज्जमाणाहिं पग्गहियतरगं
विहारं विहरिजा नो किंचि वि गिलाइजा, एवं खलु० जं
सव्वंढहिं सहिए सया जए ति वेमि ॥ (सू०-११०)

सुखान्तेयं, यावत्तथाप्रकारासु वसतिषु विद्यमानासु 'प्रगृ-
हीततरम्' इति यैव काचिद्विषयसमादिका वसतिः सम्पन्ना
तामेव समचित्ताऽधिवसेत्-न तत्र व्यतीकादिकं कुर्यात्,
एतत्तस्य भिक्षोः सामर्थ्यं यत्सर्वायैः सहितः सदा यतन्ते-
ति । आचा० २ थु० १ चू० ३ अ० १ उ० ।

(१५) प्रथमप्रावृषि ग्रामानुग्रामं द्रवति—

जे भिक्खू पढमपाउसंसि गामाणुग्गामं दूइज्जं दूइज्जंतं
वा साइज्जं ॥ ४६ ॥

जे भिक्खू वीमाइ वासं पज्जेसविंसि गामाणुग्गामं दूइज्ज-
इ दूइज्जंतं वा साइज्जं ॥ ४७ ॥

जंति णिंदसे भिक्खू पुव्ववसिता पाउसो आसादो साव-
णो य दो मासा । तथ आसादो पढमपाउसो भण्णति, अहवा-
लुगं उत्तणं जेण पढमो पाउसो वणिज्जति, तेण पढम-
पाउसो भण्णति । तथ जोगमणुग्गामं दूइज्जति । अनु पश्चा-
द्भावदोसु सिसिगिग्गहेसु रीतिज्जेति दूइज्जति, दोसु वा पा-
एसु रीइज्जति दूइज्जति तस्स चउगुं, आणादिणो य दोसा
भवति । एस सुत्तथो । इयाणि णिज्जुती ।

गाहा—

विहिसुत्ते जो उ गमो, पढमुद्देसम्मि आदिओ सुत्ते ।

सो चेव णिरवसेसो, सम्मुद्देसम्मि वासासु ॥ ५०६ ॥

विधिसुत्ते सव्वे चेव आयारा । इह तु विसंसेण वितियसुत-
फखंघं ततियज्जयणं इरिया भण्णति तस्स वि पढमुद्दस
तस्स वि आतिसुत्तेसु जो विधी भण्णितो सो चेव णिरवसे-
सो णिसीहदसमुद्देस पढमपाउससुत्ते विधी वत्तवो । सो य
इमो अज्जवगते खलु वासावासे अभिण्वुंद्द इमे पाणा अ-
भिसंभूता बहव वि य अहुणा भिण्णा अंतरा से मग्गा ।
बहुपाणा बहुवीया एते णायव्वा णो गामाणुग्गामं दू-
तिज्जेजा । नि० चू० १० उ० ।

आशिवादिकारणेषु वर्षास्वपि विहरेत्—तथा यो नि-
यतमवस्थानलक्षणः सप्ततिदिनमानः पशुपणाकल्प उक्तः
साऽपि कारणाभावे एव, कारणे तु तन्मध्येऽपि विहर्तुं
कल्पते । तद्यथा—

“अशिवे १ भोजनाऽप्राप्तौ २, राज ३ रोग ४ पराभवे ।

चतुर्मासकमध्येऽपि, विहर्तुं कल्पतेऽन्यतः ॥ १ ॥

असति स्थण्डिल ५ जीवा-कुले ६ च वसन्तौ ७ तथा ।

कुन्धुष्व ८ स्रो ९ तथा सर्पे, १० विहर्तुं कल्पतेऽन्यतः ॥२॥”

तथा एभिः कारणैश्चतुर्मासकात्परतोऽपि स्थातुं कल्पते—
“वर्षादधिरते मघे, मार्गे कर्द्धमदुर्गमे । अतिक्रमेऽपि का-
तिक्या-स्तिष्ठन्ति मुनिसत्तमाः ॥१॥” कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

तए रं अहं गायमा ! अप्पया कयाइ पढमं सरदकाल-
ममयंमि अप्पवुड्डिकायंमि गोमालेणं मंखलिपुत्तेणं सद्धि
मिद्वन्धगामाआं रणगराआं कुम्माग्गामं रणयरं संपड्डिए
विहागए । (सू० ५४२+) भ० १५ श० ।

('गोमालेण' शब्दे तृतीयभागे १०६६ पृष्ठ व्याख्या गता ।)
(वर्षासु सार्धमिकाणामुदन्तवहनार्थं चतुः पञ्च योजनानि
गच्छेत्, तत्र वस्त्रग्रहणम् 'उवहि' शब्दे द्वितीयभागे १०६७
पृष्ठ उक्तम् ।)

(१६) वर्षासु व्यतिक्रान्तासु विहरेत् । साम्प्रतं गतेऽपि
वर्षाकाले यदा यथा च गन्तव्यं तदधिकृत्याह—

अहं पुण एवं जाणिञ्जा चत्तारि मामा वासावासाणं वीति-
कंता हेमंताण य पंच दम रायकप्पे परिवुसिते अंतरा मे मग्गे
वहू पाणा० जाव ससंताणगा रणे जत्थ वहवे० जाव उवा-
गमिस्सन्ति, सेवं नच्चा रणे गामाणुग्गामं दूइजिञ्जा ॥
अहं पुण एवं जाणिञ्जा चत्तारि मामा वासावासाणं वीतिकं-
ता हेमंताण य पंच दम रायकप्पे परिवुसिए अंतरा मे मग्गे
अप्पंडा० जाव ससंताणगा वहवे जत्थ समण० जाव उवा-
गमिस्सन्ति य मेवं रणच्चा तओ मंजयामेव गामाणुग्गामं दू-
इजिञ्जा । (सू०-११३)

अथैवं जानीयाद् यथा चत्वारोऽपि मासाः प्रावृद्धका-
लसम्बन्धिनोऽतिक्रान्ताः : कार्तिकचातुर्मासिकमतिक्रान्त-
मित्यर्थः, तत्रोत्सर्गतो यदि न वृष्टिस्ततः प्रतिपद्येवान्य-
त्र गत्वा पारणकं विधेयम्, अथ वृष्टिस्ततो हेमन्तस्य
पञ्चसु दशसु वा दिनेषु पर्युपितेषु—गतेषु गमनं विधे-
यम्, तत्राऽपि यद्यन्तरालं पन्थानः साण्डा यावत्सस-
न्तानका भवेयुर्न च तत्र बहवः श्रमणब्राह्मणादयः स-
मागताः समागमिष्यन्ति वा ततः समस्तमेव मार्गशीर्षं
यावत्तत्रैव स्थेयं, तत ऊर्ध्वं यथा तथाऽस्तु न स्थेयमि-
ति । पथमेतद्विपर्ययमूत्रमप्युक्तार्थम् । आचा० २ श्रु० १ चू०
३ अ० १ उ० । दश० । नि० चू० । आग्र० । ग० ।

(१७) हेमन्तग्रीष्मयोश्चरितुं कल्पते—

कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा हेमंतगिम्हासु चार-
ए ॥ ३७ ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

दुस्संचरं बहुपाणा—दि काउं वासासु जं न विहरिंसु ।

तस्म उ विवज्जयम्मि, चरन्ति अहं सुत्तसंबंधो ॥ ६०७ ॥

वर्षासु कर्दमाकुलतया दुस्संचरं बहुप्राणहृगितादिसंकु-
ले वा मंदिनीतले भवतीति कृत्वा यत्तदानीं न विहृत-
वन्तः, तत एव तस्य वर्षावासस्य विपर्यये ऋतुवृद्धका-
लेषु संचरमकल्पप्राणजानीयं वा मत्वा चरन्ति । अथैव
पूर्वसूत्रेण महास्य सूत्रस्य सम्बन्ध इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽ-
यातव्याऽस्य (सू० ३७) व्याख्या—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा
निर्ग्रन्थानां वा हेमन्तग्रीष्मयोगेषु ऋतुवृद्धमासेषु चरि-
तुं—ग्रामादुग्रामं पर्यट्टिमिति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः—

पुसेऽनिग्गमे लहुगा, दोसा ते चैव उग्गमादीया ।
दुब्बलखमगगिलाणे, गोरस उवहिं पडिच्छंति ॥ ६०८ ॥

यदि पूर्णं वर्षावासं ततः क्षेत्रान्न निर्गच्छन्ति ततः चत्वा-
रे लघुकाः, त एव चोद्गमाशुद्धिस्त्रीसमुत्थादयो दोषा ये
मासकल्पप्रकृते दर्शिताः । अपरं चामी दोषाः 'दुब्बल' इ-
त्यादि, ये साधवो वासं दुर्बलाः—कृशीभूतशरीरास्ते
कदा वर्षावासं पर्युप्यन्त इत्येवं निर्गमनं प्रतीक्षमाण-
यत्परितापनादिकमवाप्नुवन्ति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।
क्षपका वा विकृष्टतपोनिस्तप्तवपुषो निर्गमनं प्रतीक्षन्ते ग्लानो
वा अधुनोत्थितो दुःखं तत्र निष्ठति तत्र चतुर्मासादूर्ध्व-
मप्यवस्थानं क्षेत्रस्य चमद्विततया तथाविधपश्वाद्यभावात्,
गोरसाऽऽधारको वा कश्चित् सिन्धुदशीयः प्रवर्जितः, सो-
ऽपि गोरसाभावान्न तत्र स्थातुं शक्नोति, उपधिर्वा पूर्वगृही-
तः परित्नीणः, अतस्तम् अभिनवमुत्पादयितुं साधवो निर्ग-
मनं प्रतीक्षन्ते, ततस्तेन विना यत्परिताप्यन्ते तन्निष्पन्नम-
निर्गच्छतां प्रायश्चित्तम् ।

अथ निर्गच्छन्ति तर्हि किं भवनीत्याह—

एए न होति दोसा, बहिया सुलभं च भिक्ख ओही य ।
भवसिद्धियाउ आणा, विइयपय गिलाणमादीसु ॥ ६०९ ॥

निर्गच्छतामेते अनन्तरोक्ता दोषा न भवन्ति । वहिश्च-
वहिर्ग्रामेषु विहरतां भैक्षं सुलभं भवति, तेन च दुर्बलक्ष-
पकादीनामाप्यायना स्यात्, उपधिश्च बहिः प्राप्यते, भव-
सिद्धिकाश्च सत्त्वा बाधमासादयन्ति, केचिद्वा तदानीमा-
चार्याणां दर्शनमभिलषन्ति तेषां च विरत्यादिप्रतिपत्तिः, आ-
ज्ञा च भगवतां—तीर्थकृतां कृता भवति, यत एवमतो निर्ग-
न्तव्यम् । द्वितीयपदे ग्लानादिषु कारणेषु निर्गच्छति आदि-
शब्दाद्—अवमौर्द्यादिपरिग्रहः, अत्र च यतना यथा मास-
कल्पे कृता तत्र 'भागतिभागजे जयन्ति निच्छे अलम्भे वा'
इत्यादिना दर्शिता तथैव द्रष्टव्या ।

तम्हा उ विहरियव्वं, विहिणा जे मासकप्पिया गामा ।

छुट्टेइ वंदणादी, तइ लहुगा मग्गणा पच्छा । ६१० ॥

यदि ग्लानादिकारणं न स्यात्ततो अवश्यं विधिना मास-
कल्पः, प्रकृतांक्ता ये मासकल्पप्रायोग्या ग्रामास्तेषु विहर्त्त-
व्यम् । अथ मासकल्पप्रायोग्याणि क्षेत्राणि चैत्यवन्दनादिभिः
कारणैर्विध्यमाणैः छुट्टेइति तदा यावन्ति क्षेत्राणि परित्यज्य
गच्छति 'तइ' ति तावन्ति चतुर्लघुकानि 'मग्गणा पच्छा' ति
द्वितीयपदे मासकल्पप्रायोग्यक्षेत्राणामपि परित्यागं ये गुणा-
स्तेषां मार्गणा-अन्वेषणा प्रत्याहिता ।

अथ चन्दनान्येव कारणानि प्रतिपादयति—

आयरियसाहुवंदण-चेइयनीयल्लए तहा सन्नी ।

गमणं च देवदंसण-वइगासु य एवमाईणि ॥ ६११ ॥

आचार्याणां साधूनां चैत्यामां वा चन्दनार्थं गच्छन्ति, निज-
काः-संज्ञातकाः अमेक्षितः-आचकास्तेषामुभयपामपि दर्श-
नार्थं देशदर्शनार्थं वा गमनं करोति । व्रजिकासु वा क्षीरा-

दिकं लप्स्येऽहमिति कृत्वा गच्छति, एवमादीनि कारणानि मासकल्पयोग्यत्वेन परित्यज्यलभ्यते ।

अथ तान्येव व्याख्यानयति—

अपुष्पा विवित्तवद्—सुया य परियारवं च आयरिया ।

परियारवज्जसाह, चेइयपुष्पा अभिनवा वा ॥६१२॥

गाहिस्सामि व नीए, सन्नी वा भिक्खुमाइवुग्गाहो ।

बहुगुणअपुवदेसे, वइगाइसु खीरमादीणि ॥ ६१३ ॥

अपूर्वा-अष्टपूर्वा विविक्ता निरतिचारचारिणा बहुश्रुता नाम-युगप्रधानागमा विचित्राः श्रुतवन्त उपचारयन्तश्च बहुसाधुसमूहपरिवृता एवंविधा आचार्या अमुके नगरे तिष्ठन्ति तानहं वन्दिष्ये, साधवोऽप्येवंविधगुणोपेता एव नवरं परियारवर्जस्ते भवन्ति । चैत्यानि अपूर्वाणि वा चिरन्तनानि जीवन्तस्वामिप्रतिमादीनि अभिनवानि वा तत्कालकृतानि कृतानि ममाष्टपूर्वाणीति बुद्ध्या तेषां वन्दनाय गच्छन्ति । तथा निजकान् वा संज्ञातकान् ग्राहयिष्यामि बोधयिष्यामीत्यर्थः । संज्ञितो वा श्रावकान् भिक्षुकादिः कुप्रायचनिकपरिव्राजकादिः परपापगंडी व्युदग्राहयति-तेषां स्थिरीकरणार्थं, देशो वा बहुगुणः सुलभभैक्षनादिगुणोपेतोऽपूर्वश्च वर्तते, व्रजिकायां गोकुले आदिशब्दात्—प्रचुरद्रव्यं प्रतिग्रामादिषु वा क्षीरदधिघृतावगाहिमादीनि लभ्यन्ते एवमादिभिः कारणैर्मासकल्पप्रायोग्याणि क्षेत्राणि परित्यजति ।

अत्र दोषान् दर्शयति—

अद्वाणे उव्वाता-भिक्खोवहिसाणतेणपडिणीए ।

ओमाण अमोजधरे, थंडिले असती यजे जत्थ ॥६१४॥

ते साधवोऽध्वनि व्रजन्त उद्वाताः-परिश्रान्ताः सन्तश्चिन्तयन्ति-अत्र ग्रामं गुरवः स्थास्यन्ति, आचार्याश्च तं ग्रामं व्यतीत्याऽग्रतो गतास्ततस्ते छिन्नायामाशयां व्रजन्तो यदनागाढमागाढं वा परित्यज्यन्ते तन्निपन्नं प्रायश्चित्तम् । भैक्षं वा तत्र स्फिटितायां वेलायां न प्राप्यते, अत्यन्तपरिश्रान्ता मार्ग एवोपधि परित्यजेयुः । अकाले पर्यटतां श्वान उपद्रवं कुर्युः, स्तेना वा तेषामुपधि तानेव वा अपहरन्ति । प्रत्यनीको वा तदानीं विजने मत्वा हन्याद्वा मारयेद्वा । अपमानं स्वपक्षतः परपक्षतो वा भवेत् । अभोज्यगृहेषु वा रजकादि-स्पर्शस्थिषु भिक्षां गृहीयुः, तत्रैव वा तिष्ठेयुः, ततश्च प्रवचनविराधना । स्थण्डिलानि वा तत्र न भवेयुः, तेषामभावे संयमात्मविराधना । एवं ये यत्र दोषा भवन्ति तेऽत्र योजयितव्याः ।

अथ द्वितीयपदमाह—

वितियपए असिवाई, उवहिस्स व कारणा व लेवो वा ।

बहुगुणतरं व गच्छे, आयरियाई व आगाढे ॥६१५॥

द्वितीयपदे अशिवादीनि कारणानि विज्ञाय व्यतिव्रजयुरपि तत्र यदपान्तराले क्षेत्रं तदशिवगृहीतम्, आदिशब्दाद्-अव-सौंदर्यराजद्विष्टादिदोषयुक्तं स्वाध्यायो वा तत्र न शुद्ध्यतीत्यादिपरिग्रहः । उपधिर्वस्त्रपात्रादिरूपस्तत्र न लभ्यते, पुनर्वर्तिनि तु ग्रामादौ लभ्यते अतस्तस्य कारणात् लेपो वाऽग्रतोवर्तिनि ग्रामे लभ्यते न तत्र,

गच्छस्य वा बहुगुणतरं तत् क्षेत्रं स्थानप्रत्यनीकाद्यभावात् भिक्षात्रयवेलासद्भावात्, आचार्यादीनां वा प्रायोग्यं तत्र विद्यते । यद्वा-‘आयरियाई व’ इति सम्यक्त्वं प्रहीतुकामाः केचिदाचार्याणां दर्शनं काङ्क्षन्ति आदिशब्दात्परप्रवादी वा कश्चिदुद्घोषणं कारयेत्, यथा-शून्याः परप्रवादाः इत्यादि, ते आचार्या वादलब्धिसम्पन्ना अतस्तन्निग्रहार्थमागाढयोगवाहिनां वा प्रायोग्यमर्वाक् न प्राप्यते, परस्मिन् ग्रामे तु प्राप्यते । यद्वा-आगाढं सप्तधा, तद्यथा-द्रव्या-ऽऽगाढं क्षेत्रा-ऽऽगाढं कालागाढं भावागाढं पुरुषागाढं चिकित्सागाढं सहायागाढम् । तत्र द्रव्यागाढमेवणीयं द्रव्यं यत्र न लभ्यते, क्षेत्रागाढं नाम-तदनीच खलु क्षेत्रं स्वल्पभैक्षदायकमित्यर्थः, कालागाढं तत्क्षेत्रं न ऋतुक्षमं, भावागाढं-ग्लानादीनां प्रायोग्यं तत्र न लभ्यते, पुरुषागाढमाचार्यादिपुरुषाणां तदकारकम्, चिकित्सागाढं वैद्यास्तत्र न प्राप्यन्ते, सहायागाढं सहायास्तत्र न सन्तीति ।

एएहि कारणेहि, एकदुगंतरतिगंतरं वाऽवि ।

संकममाणो खेतं, पुटो वि जत्रो नऽतिकमइ ॥ ६१६ ॥

एतैरशिवादिभिः कारणैरेकं वा द्वे वा त्रीणि वाऽपान्तरालक्षेत्राणि अतिक्रम्यापरं क्षेत्रं संक्रामन् पूर्वोक्तदोषैः स्पृष्टोऽपि न दोषवान् भवति, यतो यस्मात्तीर्थकराज्ञामस्या नातिक्रामति । यद्वा-यतो नाम यतनायुक्तः ।

निकारणगमणम्मि उ, जे चिय आलंवरणा उ पडिक्कुट्टा ।

कज्जम्मि संकमतो, तेहि चिय मुज्झई जयणा ॥६१७॥

निकारणे अशिवाद्यभावे यद्-गमनमपान्तरालक्षेत्रपरित्यागेन क्षेत्रान्तरसंक्रमणं तत्र तान्येवाऽऽचार्यासाधुचैत्य-वन्दनादीनि आलम्बनानि प्रतिकृष्टानि-प्रतिपिद्धानि कार्ये-द्वितीयपदे ज्ञानदर्शनादिविशुद्धिनिमित्तं संक्रामन् तैरेवाचार्यादिभिरालम्बनैर्यतनायुक्तेषु शुद्ध्यति-अदोषभाग भवतीत्युक्तो मासकल्पविहारः । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

(१८ अथ विहारद्वारविषयं विधिमभिधित्सुराह—

निष्फत्तिं कुणमाणा, थेरा विहरंति तेसिमा मेरा ।

आयरियउवज्झाया, भिक्खू थेरा य खुड्डा य ॥६१८॥

शिष्याणां निष्पत्तिं कुर्वन्तः स्थविरा-गच्छुवासिनः साधवो विहरन्ति-अप्रतिवद्धं विहारं विदधति । तेषां चेतसं विहरतमियं मर्यादा-सामाचारी । तत्र गच्छुवासिनस्तावत्पञ्चविधाः-तद्यथा-आचार्यः, उपाध्यायो, भिक्षवः, स्थविराः, जुल्लकाश्चेति ।

धीरपुरिसपन्नतो, सप्पुरिसनिसेविओ अमासविही ।

तस्स पडिलेहगा पुण, सुत्तथविसारया भणिया ॥६१९॥

धीरपुरुषैस्तीर्थकरगणधरैः प्रहसतः, सत्पुरुषैश्च जम्बूप्रभवादिभिर्निषेवितुमनुष्ठितो मासकल्पविधिः । तस्य पुनर्मामासकल्पविधेः प्रत्युपेक्षकाः सूत्रार्थविशारदाः साधवो भणिता भगवद्भिः । स पुनर्विहारः शरदादिर्भवति ।

कथमिति चेदुच्यते—

वासावासे ऽतीए, अट्ठसु वारो अतो उ सरदाई ।

पडिलेहमंकर्मावही, ठिए य परं परिकहेऽहं ॥ ६२० ॥

वर्षावासे अतीते—अतिक्रान्ते श्रापसु कृत्यवृत्तमासेषु वारो मासे मासे क्षेत्रान्तरगमनजनने विहारे भवति. अतः शरदादिरये मन्तव्यः । तत्र च क्षेत्रप्रत्युपेक्षणादिविधि क्षेत्रान्तरसंक्रमणविधि प्रत्युपेक्षितं च क्षेत्रं 'ठिए' ति स्थितानां सतां या कान्तिर्मर्यादा नामहे परिकथयिष्यामि ।

प्रतिज्ञातमव यथाक्रमं व्याचिख्यासुराह—

निगमणम्मि य पुच्छा, पत्तमपत्ते अइत्थिए वाऽवि ।

वाघायम्मि अपत्ते, अइत्थिए तस्म असतीए ॥ ६२१ ॥

यत्र वर्षावासः कृतस्ततः क्षेत्राभिर्गमने पृच्छा किं कान्तिकचतुर्मासिके निर्गन्तव्यम्, उनाऽप्राप्ते आहोस्विदतिक्रान्ते ? । उच्यते—यदि कोऽपि व्याघातस्तदा अप्राप्ते वा अतिक्रान्ते वा निर्गच्छन्ति तस्य व्याघातस्याऽसत्यभावे प्राप्ते चातुर्मासिकदिने मार्गशीर्षप्रतिपदि निर्गत्य वहिर्गत्वा पारयन्ति ।

कः पुनर्व्याघात इत्याह—

पत्तमपत्ते रिक्खं, असाहगं पुन्नमासिणिमहो वा ।

पडिकूल ति य लोगो, मा वोच्छिइ तो अइअम्मि ॥ ६२२ ॥

प्राप्ते-चातुर्मासिकदिवसे अप्राप्ते वा यथाऽऽचार्याणाम् ऋत्तं नक्षत्रमसाधकम्-अननुकूलं पूर्वमासीमहो वा तदा भवेत्; कार्तिकीमहोऽस्य इत्यर्थः । तत्र च लोको निर्गच्छन् साधून् दृष्ट्वा अमङ्गलं मन्यमानः प्रतिकूला अस्मिन्महोत्सवप्रतिपत्तिनोऽमी इत्येवमावच्यति ततोऽतीते निर्गन्तव्यम् ।

पत्ते अइत्थिए वा, असाहगं तेण णिति अप्पत्ते ।

नाऊं निगमकालं, पडिचरण एस त्रिति तहा ॥ ६२३ ॥

प्राप्ते अतिक्रान्ते वा निर्गमनकाले नक्षत्रमसाधकम्, उपलक्षणव्यान्मघो वा वर्षणाद्योपरं स्यते, पन्थानः कर्दमदुर्गमाश्च भविष्यन्तीत्यतिशयज्ञानवशेन परिज्ञाय तेन कारणेनाप्राप्ते चातुर्मासिके निर्गच्छन्ति. निर्गमनकालं ज्ञात्वा प्रतिचरकान्—क्षेत्रप्रत्युपेक्षकान् प्रेषयन्ति । तथा तेष्वायतेषु सन्तु निर्गमनकाल उपहोक्ते । तच्च क्षेत्रं द्विधा-दृष्टपूर्वम्, अदृष्टपूर्वं च । उभयमपि नियमेन प्रत्युपेक्षणीयम् ।

कुत इति चेदुच्यते—

अप्पडिलेहिँ दोसा, वसही भिक्खं च दुल्लहं होजा ।

वालाइगिलाणाण व, पाउगं अहव सज्झाओ ॥ ६२४ ॥

अप्रत्युपेक्षिते क्षेत्रे गच्छतामते दोषाः । सा पूर्वदृष्टा वसतिः स्फोटिता पतितता वा भवेत्, अन्ये वा साधवस्तत्र स्थिता वा भवयुः, भैक्षं वा दुर्लभं भवेत्, दुर्भिक्षाऽऽदिभावात् वालादीनां ग्लानानां वा प्रायोग्यं दुर्लभं भवेत्, स्वाध्यायो वा दुर्लभः स्यात्; मांसशोणितदिभिरस्वाध्यायिकैरार्कीण्यत्वात् ।

यतश्चैवमतः किं विधेयमित्याह—

तम्हा पुर्वि पडिले-हिउण पच्छा विहीणं संकमणं ।

पेसेइ जइ अणापु-च्छिउं गणं तत्थिमे दोसा ॥ ६२५ ॥

तस्मात्पूर्वं प्रत्युपेक्ष्य पश्चाद्विधिना संक्रमणं तत्र कर्तव्यम् । अथाप्रत्युपेक्षिते व्रजन्ति ततश्चतुर्लघु, आह्वाभङ्गे चतुर्गुरु. अनवस्थायां चतुर्लघु । यद्वा—संयमविराधनादिकं प्राप्नुवन्ति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । यदि पुनराचार्यो गणं गच्छ्यमनापृच्छ्य क्षेत्रं प्रत्युपेक्षकान् प्रेषयति तदा मासलघु ।

तत्र च गणमनापृच्छ्य प्रेषणे इमे दोषाः—

तेणा सावए-मसगा,ओम-ऽसिवे सेह-इत्थि-पडिणीए ।

थंडिल्लवसहि उट्ठा-ण एवमाई भवे दोसा ॥ ६२६ ॥

स्तेना द्विविधाः-शरीरस्तेना, उपधिस्तेनाश्च । श्वापदाः-सिंहव्याघ्रादयः मशकाः-प्रतीताः अवमं-दुर्भिक्षं अशिवं-व्यन्तरकृतोपद्रवः शैलस्य वा तत्र मारिकं स्त्रियो वा स्नेहोद्रेकवदुलाः साधूनुपसर्गयन्ति, प्रत्यनीको वा कोऽप्युपद्रवति, स्थगिडलानि वा तत्र न विद्यन्ते, वसतिर्वा नास्ति, 'उट्ठाणे' ति उच्यते: स देशः एवमादयस्तत्रापान्तराले पथि गच्छतां दोषा भवन्ति ।

तत्र स्थाने प्राप्तानां पुनरिमे दोषाः—

पच्चंत तावसीओ, सावय दुब्भिक्ख तेणपउराइ ।

नियगयउप्पव्वायण, फेडणया हरियपत्तीए ॥ ६२७ ॥

स ग्रामः प्रत्यन्तो-म्लेच्छाद्युपद्रवोपेतः, तापस्यो वा तत्र प्रचुरमोहाः संयमात्परिभ्रंशयन्ति, श्वापदभयं दुर्भिक्षं, स्तेनप्रचुराणि च तानि क्षेत्राणि, शिल्पकस्यान्यस्य वा कस्याऽपि साधास्तत्र निजकाः स्वजनस्ते तमुत्प्रवाजयन्ति, प्रद्विष्टो वा प्रत्यनीकस्तत्र साधूनुपद्रवति, उच्यते वा सग्रामः, स्फुटिता वा सा वसतिः, स्फुटितानि वा परिणामितानि तानि कुलानि येषां निश्रया तत्र गम्यते । अत्र चूर्णिकृत्—“ फिडियाणि वा ताणि कुलाणि जेसि निस्साए गम्मइ ” ति ' हरियपत्तीए ' ति हरितपत्रशाकं वाहुल्येन तत्र भक्ष्यते । अथवा—तत्र देशे केपुचिद्गृहेषु राज्ञा दण्डं दत्त्वा देशतापहारार्थमागन्तुकः पुरुषो मार्यते, गृहस्य चोपरिष्ठादार्द्रवृक्षशाखाचिह्नं क्रियते, एतेन चिह्नेनाऽस्माभिराख्यातमेवाभवद् यन्मारणेऽप्यस्माकं न दोष इति, यत एते दोषा अतः सर्वमपि गणमामन्त्र्य क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः प्रेषणीयाः ।

यदि पुनर्न सर्वमपि गणमामन्त्रयते तत एते दोषाः ।

सीसे जइ आमंते, पडिच्छगा तेण बाहिरं भावं ।

जइ इअरं तो सीसा, तेऽवि समत्तम्मि गच्छंति ॥ ६२८ ॥

तरुणा बाहिरभावं, न य पडिलेहोवहिं न किइक्कम्मं ।

मूलगपत्तसरिसगा, परिभूया वच्चिमा थेरा ॥ ६२९ ॥

यथाचार्यः शिष्यान् केवलानामन्त्रयति कस्यां दिशि क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः प्रेषयितुमुचिता इति ततो मासलघु, आह्वाद्यश्च दोषाः, प्रतीच्छकाश्च तेन कारणेन बाह्यं भावं गच्छेयुः । अहो अद्य शिष्या एवामीषां सर्वकार्येषु प्रमाणं न धर्यामत्यतो रागद्वेषदूषितत्वात्को वा नामामीषामुपकरणे स्थास्यतीति । यदि इतरान् प्रतीच्छकानामन्त्रयति ततः शिष्याः वहिर्भावं गच्छेयुः, प्रतीच्छका एव तावदमीषां प्र-

सादपात्राणिः अतः किमर्थं वयमेव वैयावृत्यादिप्रयासं कुर्म-
इति, तेऽपि-प्रतीच्छकाः समासे सूत्रार्थग्रहणे स्वगच्छं
गच्छन्ति । ततश्चाचार्य उभयैरपि प्रतीच्छकैः शिष्यैः प-
रित्यक्तः सन्नेकाकी सञ्जायते । अथ वृद्धानामन्वयते तत-
स्तरुणा वहिर्भावं मन्यन्ते, न च—नैव गुरुणां क्षेत्रप्र-
त्युपेक्षकाणां वा उपकरणं प्रत्युपेक्षन्ते, न वा स्थविरादी-
नामुपधिं वहन्ति, न च कृतिकर्म भक्षणानांऽऽनयनविधाम-
णादिकं कुर्वते, वृद्धा एव सर्वमपि विधास्यन्ति, के पुनर्वयम-
स्थापितमहत्तरा इति । अथैतद्दोषभयात् तरुणानेव पृच्छति,
ततः स्थविराश्चिन्तयेयुः मौलिकपत्रसदृशा—मौलम्—आद्यं
यत्पूर्वम् परिपक्वप्रायम्, यदि वा—मूलकः कन्दविशेषस्तस्य
यत्पत्रं निस्सारं तत्सदृशा वयम्, अत एव परिभूताः-
परिभवपदमायाता इत्येतां व्रजामो वयं गणान्तरमिति ।

अथाऽकिञ्चित्करत्वात् स्थविराणामनामन्त्रणादपि
का नाम हानिः सम्पद्यते ?, उच्यते—

जुन्नमिह विहृणं, जं जूहं होइ सुद्धवि महल्लं ।

तं तरुणरहसपोइय-मयगुम्मइयं सुहं हंतुं ॥ ६३० ॥

जीर्णाः परिणतवयसां ये मृगास्तैर्विहितं यत् यूथं भव-
ति सुपुण्यतिशयेन महत्-महासमूहाऽऽत्मकं तत् यूथम् ।
'तरुण' इति भावप्रधानत्वात् निर्देशस्य तारुण्येन यौवन-
वशेन यद् रभसश्चापलं गोरिगीतश्रवणादिविषयं तेन
'पोतितं' इति देशीवचनत्वादितस्ततः स्पन्दितं मदगुलितं
मदेन घूर्णितचेतनं तत् सुखं हन्तुं विनाशयितुं सुखेन त-
द्व्यापाद्यत इति भावः । उक्तं च—'अतिरागप्रणीतान्य-ति-
रभसकृतानि च । तापयन्ति नरे पश्चा-त्क्रोधाध्यवसितानि
च ॥१॥' यतश्चैवमतः सर्व एव मिलिताः सन्तः प्रष्टव्याः ।

अत्रैव प्रायश्चित्तमाह—

आयरिय अवाहरणे, मासे वाहित्ताणामे लहुओ ।

वाहिताण य पुच्छा, जाणगसिद्धे तओ गमणं ॥ ६३१ ॥

आचार्या गणं न व्याहरन्ति-नामन्त्रयन्ति मासलघु, शिष्य-
प्रतीच्छकतरुणस्थविराणामन्यतमानविशेष्याऽऽमन्त्रयन्ति त-
दापि मासलघु । तेऽपि व्याहृताः सन्तो यदि नागच्छन्ति
तदापि मासलघु । व्याहृत्य च सर्वमपि गणं पृच्छा कर्त्तव्या ।
यथा-कतरत् क्षेत्रं प्रत्युपेक्षणीयम् ?, ततो ज्ञायकं क्षेत्रस्वरू-
पे पृष्टे शिष्टेन कथितं सति गमनं क्षेत्रप्रत्युपेक्षकैः कर्त्तव्यम् ।

आमन्त्रणस्यैव विधिमाह—

धुहमंगलमामंतणं-नागच्छइ जो व पुच्छिओ कहई ।

तस्सुवरिं ते दोसा तम्हा मिलिएसु पुच्छिजा ॥ ६३२ ॥

आवश्यकं समापिते स्तुतिमङ्गलं कृत्वा तिस्रः स्तुतीर्दत्त्वे-
ति भावः, सर्वेषामपि साधूनाम् आमन्त्रणं कर्त्तव्यं, कृते चा
मन्त्रेण च यः कश्चिन्नागच्छति आगतो वा क्षेत्रस्वरूपं पृष्टः
सन्न कथयति तदा मासलघु, तथा तस्योपरि ते दोषाः स्तेन-
श्वापदादयो भवन्ति ये तत्र गतानां भविष्यन्ति तस्मान्मिलि-
तेषु सर्वेष्वपि पृच्छेत्, उपलक्षणात्वात्सर्वेऽपि च कथयेयुः ।

तत्रैव मतान्तरमुपन्यस्य दृष्यन्माह—

केई भणंति पुव्वं, पडिलेहिय एवमेव गंतव्यं ।

तं तु न जुज्झइ वमही, फेडण आगंतु पडिणीए ॥ ६३३ ॥
केचित् भणन्ति पूर्वं प्राक् प्रत्युपेक्षन्ते क्षेत्रं एवमेव गन्तव्यं
न पुनस्तत्र क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः प्रेक्षणीया इति । तत्तु न युज्यते-
न घटते, कुत इत्याह-वसन्तः कदाचित् स्फोटनं कृतं भवेत्,
आगन्तुको वा प्रत्यनीकस्तत्र संवसत्, अतः पूर्वदृष्टमपि
क्षेत्रं प्रत्युपेक्षणीयम् ।

अथ कथं प्रष्टव्यमित्याह—

कयरी दिसा पसत्ता, अमुगी सव्वेसि अणुमए गमणं ।

चउदिसित्तिदुएकं वा, सत्तगपणं तिग जहन्ने ॥ ६३४ ॥

यदा सर्वेऽपि साधवो मिलिता भवन्ति तदा गुरुणां ब्रुवते-
आर्याः ! पूर्णोऽयमस्माकं मासकल्पः क्षेत्रान्तरं सम्प्रति प्र-
त्युपेक्षणीयम्, अतः कतरा दिक् साम्प्रतं प्रशस्ता ? । तं ब्रुवते-
अमुका पूर्वादीनामन्यतमा, एवं सर्वेषां यद्यसावनुमता अ-
भिरुचिता तदा गमनं कर्त्तव्यम् । प्रथमं चतसृष्वपि दिक्षु-
अथ चतुर्थ्यां कोऽप्यशिवादिरुपद्रवस्ततस्तिरुपु दिक्षु, तद-
भावं द्वयोर्दिशोस्तदसत्येकस्यां दिशि गच्छन्ति । तं चैकैकस्यां
दिक्षुत्कर्षणं समं व्रजन्ति । सप्तानामभावे पञ्च जघन्येन तु
त्रयः साधवां नियमाद्रुच्छन्ति । तत्र च ये आभिग्रहिकाः-
क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं प्रतिपन्नाभिग्रहास्तं स्वयमेव गुरुनापृ-
च्छ्य गच्छन्ति ।

अथ न सन्त्याभिग्रहिकास्ततः को विधिरित्याह—

वेयावच्चगरं वा-लवुडुखमयं वहंतऽगीयत्थं ।

गणवच्छेइअगमणं, तस्त व असती य पडिलोमं ॥ ६३५ ॥

वैयावृत्यकरम् १ बालम् २ वृद्धम् ३ क्षपकम् ४ वहन्तम्-
योगवाहिनम् ५ अगीतार्थम् ६ एतान्न क्षेत्रप्रत्युपेक्षणाया व्या-
पारयत्, किं तु-गणावच्छेदकस्य गमनं भवति । तस्य वाश-
ब्दादप्यस्य वा गीतार्थस्यासत्यभावे प्रतिलोमं—प्रतिक्रमेण
पश्चानुपूर्व्येत्यर्थः, एतान्वाऽगीतार्थानादि कृत्वा व्यापार-
येदिति संग्रहगाथासमासार्थः ।

अथैवमेव विवरीषुः प्रथमतः प्रायश्चित्तमाह—

आइतिए चउगुरुगा, लहुओ मासो उ होइ चरिमतिए ।

आणाइणो विराहण, आयरियाईसु णेयव्वा ॥ ६३६ ॥

आदित्रिके वैयावृत्यकरबालवृद्धलक्षणे व्यापार्यमाणे च-
त्वारो गुरुकाः । चरमत्रिके तु क्षपकयोगवाह्यगीतार्थ-
लक्षणे लघुको मासः, आन्नादयश्च दोषाः, विराधना चाऽऽ-
चार्यादीनां ज्ञातव्या ।

तामेव भावयति—

ठवणकुले न व साहइ, सिद्धा व न दिंति जा विराहणया ।

परितावणमणुकंपण, तिहह समुत्थो भवे खमओ ॥ ६३७ ॥

वैयावृत्यकरः प्रेक्ष्यमाणो रूक्षयति, रूपितश्च यान्या-
चार्यादिप्रायोग्यदायकानि स्थापनाकुलानि तानि न
कथयति, शिष्टानि वा कथितानि परं तानि त-
स्यैव ददति, नान्यस्य तेन भावितत्वात्तेषां ततोऽलभ्यमा-
ने प्रायाये या काचिदात्मनो ग्लानादीनां वा विराधना
तत्क्षिप्यमाचार्यस्य प्रायश्चित्तम् । अथ क्षपकं प्रपयति त-

तोऽसौ शीतातपादिना परिताप्यते तन्निष्पन्नम्, देवता वा काचित् क्षपकमनुकम्पमाना खलु क्षेत्रेऽपि भक्षणमुत्पादयति. लोको वा क्षपक इति कृत्वा तस्याऽनुकम्पया सर्वमपि ददाति नाऽन्यस्य, तपःक्षामकुक्षिश्चासौ तिसृणां गोचरचर्याणामसमर्थ इति ।

बालद्वारमाह—

हीरेज्ज व खेलेज्ज व, कज्जाकज्जं न जाणई बालो ।

सो व अणुकंपणिज्जो, न दिति वा किंचि बालस्स ॥६३८॥

हियेत वा म्लेच्छादिना, खेलेद्येद्वा चेदरूपैः सार्द्धं, कार्याऽकार्यं च—कर्तव्याकर्तव्यं न जानाति बालः । स च बालः स्वभावत एवाऽनुकम्पनीयो भवति, ततः सर्वोऽपि लोकस्तस्मै भक्षणं प्रयच्छति । स चागत्याचार्याय कथयति, यथा सर्वमपि प्रायाग्यं तत्र प्राप्यते । ततस्तद्वचनादागतस्तत्र गच्छे यावन्न किञ्चिन्नभते, न ददाति वा किञ्चिद्वालाय लोकः एवाभवनीयतया दर्शनात् ।

वृद्धद्वारमाह—

बुद्धो ऽणुकंपणिज्जो, चिरेण न य मग्गथंडिले पेहे ।

अहवाऽवि बालबुद्धा, असमत्था गोयरतियस्स ॥६३९॥

वृद्धः—परिणतवया अनुकम्पनीयो लोकस्य भवति, ततश्चाप्यसर्वत्राऽपि लभते नापरः । तथा स मन्दं मन्दं गच्छन् चिरकालेनोपैति, न च मार्गं पन्थानं स्थण्डिलानि च प्रत्युपेक्षते । अथवा—बालबुद्धौ असमर्थो गोचरत्रिकस्य—त्रिकालभिक्षा—टनस्येति ।

योगवाहिद्वारमाह—

दूरंतो व न पेहे, गुण्णालोभे न य चिरं हिंडे ।

विगई पडिसेहेई, तम्हा जोगिं न पेसिज्जा ॥ ६४० ॥

योगवाही श्रुतं मम पठितव्यं वर्त्तत इति चरमाणः स—सप्तान्तराले पन्थानं न प्रत्युपेक्षते, गुण्ण—परावर्त्तना तस्या लोभेन चिरमसौ भिक्षां न दिदृशत, लभ्यमानापि विकृति घृणादिकमसौ प्रतिषेधयति, तस्माद्योगिनं न प्रेषयेत् ।

अगीतार्थद्वारमाह—

पंथं च मास वासं, उवस्सयं एच्चिरेण कालेण ।

एहामो त्ति न जाणइ, ऽगीतो पडिलोम असतीए ॥६४१॥

अगीतार्थपन्थानं—मार्गं मासं—मासकल्पविधिं वासं—धर्मावासविधिम् उपाश्रयं—वसतिम् एतानि परीक्षितुं न जानाति । तथा शय्यानरेण पृष्टः कदा यूयमांगमिष्यथ ? ततोऽसौ ब्रवीति—इयता कालेनार्द्धमासादिना वयमेध्याम इत्येवं वदतो यः सत्यविधिभाषणजनितो दोषस्तमगीतार्थो न जानाति, यत एवमतः प्रथमतो गणावच्छेदकेन गन्तव्यम् । तस्याऽभावे अपरोऽपि यो गीतार्थः स व्यापारणीयः, तस्याप्यसत्यभावे प्रतिलोमं पञ्चानुपूर्व्या एतानेव गीतार्थमादि कृत्वा प्रेषयेत् ।

केन विधिनेत्युच्यते—

सामायारिमगीए, जोगमणागाढस्समग पारावे ।

वेयावच्चे दासण—जुयलसमत्थं व सहियं वा ॥ ६४२ ॥

अगीतार्थं आवातिवुंक्रिसामाचार्यं कथयित्वा प्रेषणीयः—

दभावे अनागाद्योगी बाह्ययोगवाही योगं निक्षिप्य प्रेष्यते । अस्याप्यसत्यभावे क्षपकः तच्च प्रथमं पारयेत्—पारणं कारयेत्, ततो मा क्षपणं कारीरिति शिक्षां दत्त्वा प्रदिश्यात् । तस्याऽप्यभावं वैयानृत्यकरः प्रेष्यते, 'दामण' त्ति स वैयानृत्यकरो वास्तव्यसाधूनां स्थापनाकुलानि दर्शयति—ततो बालबुद्धयुगलं, कथंभूतं ?, समर्थ—दृढशरीरं वाशब्दो विकल्पार्थः । सहितं वा—वृषभसाधुसमान्वतम् । इत्थमादिष्टैस्तैः शेषसाधूनां स्वमुपधिं समर्थं परस्परं क्षामणं कृत्वा गमनकाले भूयांऽपि गुरूनापृच्छ्य गन्तव्यम् । यदि नाऽऽपृच्छन्ति तदा मासलघु ।

ते चावशिर्षकी कृत्वा निर्गच्छन्ति, कियन्तः कथं चेत्याह—

तिन्नेव गच्छवासी, हवंतऽहालंदियाण दोमि जणा ।

गमणे चोदक पुच्छा, थंडिलपडिलेह हालंदे ॥ ६४३ ॥

जघन्यतस्त्रयो गच्छवासिनो जना एकैकस्यां दिशि व्रजन्ति, यथालन्दिकानां तु गच्छप्रतिवृद्धानां द्विजनविकस्यां दिशि क्षेत्रप्रत्युपेक्षकौ गच्छतः, शेषास्तु तिसृषु दिक्षु । गच्छवासिनामाचार्या आदिशन्ति, यथा—यथालन्दिकानामपि योग्यं क्षेत्रं प्रत्युपेक्षणीयं तेषां च गमने प्ररूपिते नोदकपृच्छा वक्तव्या, स्थण्डिलप्रत्युपेक्षणं यथालन्दिकानां वाच्यम् ।

तत्र गमनद्वारं विवृणोति—

पंथुच्चारे उदयं, ठाणे भिक्खवंतरा य वसहीओ ।

तेणा सावयबाला, पच्चावाया य जाणविही ॥६४४॥

पन्थानं—मार्गम् 'उच्चारे' त्ति उच्चारप्रश्रवणभूमिके 'उदय' त्ति पानकस्थानानि येषु बालादियोग्यं, प्राशुकैषणीयं पानकं लभ्यते, 'ठाणे' त्ति विश्रामस्थानानि 'भिक्ख' त्ति येषु येषु प्रदेशेषु भिक्षा प्राप्यते न वा अन्तरा—अन्तराले च सतपःप्रतिश्रयाः सुलभा दुर्लभा वा स्तेनाः श्वापदा व्यालाश्च यत्र सन्ति, न वा प्रत्यपायाश्च यत्र दिवा रात्रौ वा भवन्ति, तदेतत्सर्वं सम्यग् निरूपयद्भिर्गन्तव्यम् । यानं—गमनं तस्य विधिरयं द्रष्टव्यं इति ।

इदमेव व्याचिख्यासुराह—

वावारियसच्छंदा—ण वावि तेसि इमो विही गमणे ।

दव्वे खित्ते काले, भावे पंथं सुपडिलेहे ॥ ६४५ ॥

व्यापारिता—आचार्येण नियुक्ताः स्वच्छन्दा नाम ये आभिप्रदिकास्तेषामुभयेषामप्ययं गमने विधिः । तद्यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च पन्थानं प्रत्युपेक्षन्ते ।

कथमित्याह—

कंटगतेणा वाला, पडिणीया सावया य दव्वम्मि ।

समविसमउदगथंडिल—भिक्खायरियंतरा खेत्ते ॥६४६॥

दिय राउ पच्चावाए, य जाणई सुगमदुग्गमे काले ।

भावे सपक्खपरप—क्खपेच्छणा निणहगाईया ॥६४७॥

द्रव्यतः कण्टकास्तेना व्यालाः प्रत्यनीकाः श्वापदाश्च पन्थि प्रत्युपेक्षणीयाः । क्षेत्रतः—समो—गिरिकन्द्राप्रपातनिम्नो—क्षतरहितः पन्था विषमस्तद्विपरीतः 'उदग' त्ति पानी—यथुलो मार्गः स्थण्डिलानि भिक्षाचर्या तथा अन्तरा—अ-

पान्तराले वसतयः । कालतो—दिवा रात्रौ वा प्रत्युपायान् जानाति, यथाऽत्र दिवा प्रत्युपाया न रात्रौ, रात्रौ न दिवेति यथा दिवा रात्रौ वाऽयं पन्थाः सुगमो दुर्गमो वा । भावतः—स्वपक्षेण परपक्षेण वा प्रेरित आक्रान्तोऽयं ग्रामः पन्था वा न वेति । अथ कः पुनः स्वपक्षः को वा परपक्ष इत्याह—'निहगाइय' इति निहगाः—पार्श्वस्थादयः साधु-लिङ्गधारिणः स्वपक्षाः आदिग्रहणात्—चरकपरिव्राजकादयः परपक्षाः एवं प्रत्युपेक्षमाणास्तावद् व्रजन्ति यावत् विवक्षित-क्षेत्रं प्राप्ताः । उक्तं गमनद्वारम् ।

अथ नोदकपृच्छाद्वारमाह—

सुत्तथाणि करिते, न व त्ति वचंतगा उ चोएइ ।

न करिति साहु चोयय, गुरूण निइआइआ दोसा ॥ ६४८ ॥

परो नोदयति—क्षेत्रप्रत्युपेक्षका व्रजन्तः किं सूत्रार्थौ कुर्वन्ते न वा ? गुरुराह—न कुर्वन्ति, मा भूवन् गुरूणां नित्यवासादयो दोषाः, अतः सूत्रपौरुष्यं कुर्वन्ति यदि कुर्वन्ति तदा मासलघु । अर्थपौरुष्या मासगुरु ।

'थण्डिलपडिलेहहलंदे' इति पदं व्याख्यानयति—

सुत्तथपोरिसीओ, अपरिहवैता वयंति जहौलंदी ।

थंडिले उवओगं, करिति रत्ति वसंति जहि ॥ ६४९ ॥

यथालिन्दकाः सूत्रार्थपौरुष्यावपरिहापयन्तो विहारं भिक्षाचर्या च तृतीयस्यां पौरुष्यां कुर्वाणा व्रजन्ति । यत्र च रात्रौ वसन्ति तत्र स्थण्डिले—कालग्रहणादियोग्यं उपयोगं कुर्वन्ति ।

केन विधिना गच्छुवासिनस्तत्र क्षेत्रे प्रविशन्तीत्याह—

सुत्तथे अकरोता, भिक्खं काउं अइति अवरणेहे ।

वितियदिणे सज्जाओ, पोरिसि अट्टाए संघाडो ॥ ६५० ॥

सूत्रार्थावकुर्वन्तः प्रस्तुतक्षेत्रासन्ने ग्रामे भिक्षां कृत्वा समुद्दिश्यपराहं विचारभूमिं स्थण्डिलानि प्रत्युपेक्षमाणा विवक्षितं क्षेत्रम् 'अइति' इति प्रविशन्ति, ततो वसन्ति गृहीत्वा, तत्राऽवश्यकं कृत्वा, कालं प्रत्युपेक्ष्य, प्रादोषिकं स्वाध्यायं कृत्वा, प्रहरद्वयं शेरते । ये तु न शेरते ते अर्द्धरात्रिक-वैरात्रिककालद्वयमपि गृह्णन्ति । ततः प्राभातिकं कालं गृहीत्वा द्वितीयदिने स्वाध्यायः कर्त्तव्यः । ततोऽर्द्धायां पौरुष्या-मतिक्रान्तायां संघाटको भिक्षामटति ।

एतदेवाह—

वीयारभिक्खचरिया, बुत्ताण विरुगयम्मि पडिलेहा ।

चोयग भिक्खायरिया, कुलाइ तहुवस्सयं चव ॥ ६५१ ॥

विचारभूमिः प्रथममेवापराहं प्रत्युपेक्षणीया, ततो रात्रा-बुपितानामचिरोदते सूर्ये अर्द्धपौरुष्यां भिक्षाचर्यायाः प्रत्युपेक्षणा भवति । अत्र नोदकः प्रश्नयति, किमिति प्रात-रारभ्य भिक्षाचर्या विधीयते ? सूरिरभिधाति—एवं भिक्षा-चर्यां कुर्वाणाः कुलानि—दानकुलादीनि तथोपाश्रयं च प्राप्स्यन्तीति समासार्थः ।

अथैतदेव व्याचष्ट—

वालं बुद्धे मेहं, आयरियगिलाणस्वमगपाहुण्ण ।

तिन्नि उ कालं जहियं, भिक्खायरिया उ पाउग्गा ॥ ६५२ ॥

पृष्ठीमभ्यागर्थं प्रत्यभेदान् वालस्य बुद्धस्य शैक्षस्याऽऽचार्यस्य ग्लानस्य क्षपकस्य प्राधुर्गणकस्य च प्रायोग्या तदनुकूलप्राप्यमाणभक्षुपाना त्रीनापि पूर्वापराहमध्याह्नलक्षणान् कालान् यत्र भिक्षाचर्या भवति तन्त्रं गच्छस्य योग्य-मिति गम्यते ।

कथं पुनस्तत्प्रत्युपेक्ष्यत इत्याह—

खेत्तं तिहा करित्ता, दोसीणं नीणितम्मि उवयंति ।

अन्नोन्नं बहुलद्धो, थोवंदन मा य रुमिज्जा ॥ ६५३ ॥

क्षेत्रं त्रिधा—त्रीन् भागान् कृत्वा एकं विभागं प्रत्युपेक्षि पर्यटन्ति, द्वितीयं मध्याह्नं, तृतीयं सायाह्नं । तत्र यत्र प्रातरेव भोजनस्य देशकालस्तत्र प्रथमं पर्यटन्ति । अथ नास्ति प्रातः काऽपि देशकालस्ततो 'दोसीणं' पर्यटितं आहारं निस्सारितं वदन्ति, यथा अन्यान्येषु गृहेषु पर्यटद्भिः बहुः—प्रचुर आहारो लब्धस्तत्र च भूत-मिदं भोजनम्, अतः स्तोकं देहि, मा च रूपः—मा रोपं कारीर्यदेते न गृह्णन्तीति, एनञ्चामी परीक्षार्थं कुर्वन्ति किमयं दानशीलो न वेति ।

अहं न दोसीणं चिय, जाणीमो देहि णे देहि खीरं ।

खीरं व य गुल गोरस—थोवं थोवं च सव्वन्थ ॥ ६५४ ॥

अथवा न वयं 'दोसीणं' मेव जानामः, किं तु 'देहि' णे' अस्मभ्यं दधि क्षीरं च । क्षीरे लब्धं सति घृते गुडे गोरसे च याचयित्वा सर्वत्र स्तोकं स्तोकमेव गृह्णन्ति । एवं तावत्प्रशस्यौ यौ भिक्षाया देशकालौ यानि च भद्रककुलानि तानि सम्यगवधारयन्ति, यथा वालबुद्धक्षपकादीनां प्रथमद्वितीय-परीपट्टादितानां समाधिसन्धारणार्थं प्रातरेव तेषु पेयादीनि यानि चापनीयन्ते एवमेकस्य पर्यायं गृहीत्वा वसतिमाग-म्यालोचनादिविधिपुरस्सरं समुद्दिश्य मध्याह्नं द्वितीयं भिक्षां पर्यटन्ति ।

कथामत्याह—

मज्झण्हे पउरभिक्खं, परिताविय पेज्ज जूसपयकट्ठियं ।

ओभासिमणोभासिय, लब्भइ जं जत्थ पाउग्गा ॥ ६५५ ॥

मध्याह्नं प्रचुरं भैक्षं तथा परितापितं—परितलितं सुकुमा-लिकादि यन्कान्ते, यद्वा—परितापितं कथितंः कट्टरादिकमि-त्यर्थः, पेया—यवागूः यूषो—मुद्गरसः तथा पयो दुग्धं कथि-तं—तापितम् एवमवभाषितमनवभाषितं वा यद्यत्र प्रायोग्य-मन्विष्यते तत्तत्र यदि लभ्यते तदा प्रशस्तं तत् क्षेत्रम्, अत्राऽप्येकस्य पर्यायं गृहीत्वा प्रतिनिवृत्त्य समुद्दिश्य संज्ञाभूमिं गत्वा वैकालिकीं पात्रादिप्रत्युपेक्षणां कृत्वा सायाह्नं तृतीयविभागं भिक्षामटन्ति ।

कथामत्याह—

चरिमे परिताविय पे—ज्जखीर आएस अतरणऽट्ठा ।

एकेकगमंजुनं, भनऽट्ठं एकेककस्मि ॥ ६५६ ॥

चरमं भिन्नाकाले परितापितं पेयातीरं येषु प्राप्यते तानि कुलानि सम्यगवधारयन्ति । किमर्थमित्याह—आदेशाय प्राधू-
णकालंदा समागच्छन्त्युः । अतरणा ग्लानस्तदानीं पथ्यमुपयु-
ज्यते तदर्थमुपलक्षणत्वाद्वालाद्यर्थे च । अत्राप्येकस्य पर्याप्तं
गृहीत्वा प्रतिनियत्तन्ते । यत आह—‘एकैकं’ इत्यादि एकैकः
साधुरन्यसाधुना संयुक्ता यस्मिन्नानयते तदेकैकं संयुक्तं भ-
क्तार्थमुदरपूरमाहारमेकैकस्य साधारणार्थाऽऽनयन्ति । इदमुक्तं
भवति—प्रातर्हो साधु सङ्गठकेन पर्यटतः, तृतीयो रत्नपाल
आस्ति । द्वितीयस्यां वलायां तयोर्मध्यादेक आस्ते अपरः प्रथ-
मव्यवस्थितं गृहीत्वा प्रयाति, तृतीयस्यां तु द्वितीयवेलारत्न-
पालः प्रथमव्यवस्थितरत्नपालेन सह पर्यटति । यस्तु वारङ्ग्यं-
पर्यटति स तिष्ठति, एवं त्रयाणां जनानां द्वौ द्वौ वारं पर्यट-
नं योजनीयम् ।

आमहभेमज्जाइं, काले य कुले य दाणमड्डाई ।

मग्गाम पेहिता, पेहेति तत्रो परग्गामे ॥ ६५७ ॥

आपधानि-हरीतक्यादीनि, भेषजानि-पेयादीनि, त्रिफलादी-
नि च । ‘काले य’ इति येषु कुलेषु यत्र काले वलायां वा दानश्रा-
द्धादीनि कुलानि एतानि स्वग्रामं प्रत्युपेक्ष्य ततः परग्रामं प्र-
त्युपेक्षन्ते ।

अत्र चालनां कार्यति—

चायमवयगं दीहिं, पर्णीयमहणं नणु भवं दोमा ।

जुज्झं तं गुरुपाहणं—गिलाणमड्डा न दप्पडा ॥ ६५८ ॥

जइ पुणं खद्वपणीण, अकारणं एकमिं पि गिरिहज्जा ।

तहिंयं दोसा तेण उ, अकारणं खद्वनिद्धाई ॥ ६५९ ॥

नोदकः—प्रेरकस्तस्य वचने चालनारूपं न तु तेपामित्थं दीर्घा-
भिन्नाचर्या कुर्यातां प्रणीतस्य च दधिदुग्धाद्वर्ग्रहणे दोषाः सू-
त्रार्थे परिमन्थमोहोद्भवदोषो भवेयुः । स्मृग्गाह-भद्र ! युज्यते
तत्प्रणीतग्रहणं दीर्घाभिज्ञातने च प्राधूणकग्लानार्थं न दपार्थं
तन्मनोवलवर्णादिहेताः । यदि पुनः ‘खद्वं’ प्रचुरं प्रणीतं-स्मिग्धं
संभुरमिति अकारणं-गुर्वादिकारणाभावं एकशोऽपि गृही-
यान्त तस्मिन् खद्वप्रणीतग्रहणे भवेयुर्दोषाः । कुत इत्याह—
अकारणं आत्मार्यं यस्मात्तन् ‘खद्वनिद्धाई’ इति प्रचुरस्मिग्धा-
नि भव्यन्ते इति वाक्यशेषः । अतो गुरुग्लानादिहेताः क्षेत्रप्र-
त्युपेक्षणे काले प्रणीतं गृह्णतां चिरं च पर्यटतां न काश्चिद्दोष
इति ।

अथ ‘कुलाइ तह तस्स पंचेव’ इति पदं व्याख्यायते । भिन्नाम-
टन्तः कुलानि जानन्ति, कथमित्याह—

दाणे अभिगमसङ्के, सम्मत्ते खलु तेहव मिच्छन्ते ।

मामाण अवियत्ते, कुलाई जाणंति गीयन्था ॥ ६६० ॥

दानश्रद्धानि-प्रकृत्यैव दानरुचानि अभिगमश्रद्धानि-प्रति-
पञ्चाणुवतानि श्रावककुलानि सम्यक्वश्रद्धानि—अविरत-
सम्यगदृष्टानि तथैव मिथ्यान्धे-मिथ्यादृष्टकुलानि मामका-
नि मा मदीये गृहे श्रमणाः प्रविशन्तिवति प्रतिपञ्चकारिणि
‘अवियत्ते’ इति नास्ति प्रीतिः साधुषु गृहमुपागतं येषां
तान्यधीतिकानि एतानि कुलानि गीतार्थाः पर्यटन्तः सम्यग-
जानन्ति उपाश्रयांश्च जानन्ति ।

कथमित्याह—

‘जहिं कया उवस्सय-समणायं कारणा वसहिहेउं ।

परिपुच्छिय सद्दोसा, परिहरियव्वा पर्यत्तणं ॥ ६६१ ॥

इह श्रमणाः पञ्चधा, तद्यथा—शाक्याः, परिव्राजका, गेरुका
आर्जावकाः, निर्ग्रन्थाश्च । तेषामेव वा कारणात्—कारणमुद्दिश्य-
त्यर्थः । कारणमेव व्यनक्ति, वसतिः—अवस्थानं तद्धेतोस्तन्नि-
मित्तं यैर्गृहीभिः कृता उपाश्रयास्तेषां समीपे भिन्नामटद्भिः प-
रिपृच्छयापाश्रये मूलोत्पत्तिं पर्यनुयुज्य सद्दोषाः सावद्या दो-
षदुष्टास्ते उपाश्रयाः प्रयत्नेन परिहर्तव्याः ।

तथा—

‘जहिं कया उवस्सय-समणायं कारणा वसहिहेउं ।

परिपुच्छिय निदोसा, परिभोत्तुं जे सुहं होइ ॥ ६६२ ॥

यैः कृता उपाश्रयाः श्रमणानां—निर्ग्रन्थवर्जानां शाक्यादी-
नां कारणाद्वसतिहेतोस्तान् परिपृच्छय निदोषाः—निर्ग्र-
द्यास्ते उपाश्रयाः परिभोक्तुं ‘जे’ इति निपातः पादपूरणे,
सुखं भवति । सुखेनैव संयमवाधामन्तरेण ते परिभुज्यन्ते
इत्यर्थः ।

‘जहिं कया पाहुडिया, समणायं कारणा वसहिहेउं ।

परिपुच्छिय सद्दोसा, परिहरियव्वा पर्यत्तणं ॥ ६६३ ॥

यैः कृता प्राभृतिका—उपाश्रयेषु उपलपनधवलनादिका
श्रमणानां—पञ्चानामपि साधूनामेव वा कारणाद्वस-
तिहेतोस्तान् परिपृच्छय सद्दोषाः उत्तरगुणैरशुद्धत्वात्,
सावद्यास्ते उपाश्रयाः प्रयत्नेन परिहर्तव्याः—

‘जहिं कया पाहुडिया, समणायं कारणा वसहिहेउं ।

परिपुच्छिय निदोसा, परिभोत्तुं जे सुहं होइ ॥ ६६४ ॥

यैः कृता प्राभृतिका श्रमणानां—साधुवर्जितानां तापसा-
दीनां कारणाद् वसतिहेतोः तान् परिपृच्छय निदोषा इति
मत्वा परिभोक्तुं ‘जे’ इति प्राग्वत् सुखं भवति—सुखेनैव
परिभुज्यन्ते इत्यर्थः ।

अथ कीदृशे स्थाने वसतिरन्वेषणीया ?, उच्यते—याव-

न्मात्रं वसितुमाक्रान्तं भवति तावन्मात्रं पूर्वाभिमु-

खवामपाश्र्वोपविष्टवृषभकारं बुद्ध्वा परिकल्प्य

प्रशस्तेषु स्थानेषु वसतिरुच्यते । अथ

कुत्रावयवस्थानं गृहाणामावसतिः

किंफला भवति ?, इति उच्यते—

सिंमकखोडं कलहो, ठाणं पुणं नऽत्थि होइ चलणेषु ।

अहिठाणं पोद्दुरोगां, पच्छम्मि व फेडणं जाणं ॥ ६६५ ॥

मुहमूलम्मि य चारी, सिं अ ककुहे य पूअसक्कागे ।

खेधं पट्टीइ भरो, पुट्टम्मि य घायआ वसहो ॥ ६६६ ॥

शृङ्गकखोडं-शृङ्गप्रदेशे यदि वसतिं करोति तदा निर-
न्तरं साधूनां कलहो भवति, स्थानमवस्थितिः पुनर्नास्ति
चरणेषु गाढप्रदेशेषु अधिष्ठाने आपादप्रदेशे ‘पुट्टं’ इति
उदरं तस्य रोगो भवति, पच्छम्—पच्छप्रदेशे स्फोटनमप-
नयनं वसन्तर्जनीहि ॥ ६६५ ॥ सुखमूले यदि वसतिः तदा चा-
री भोजनसम्पत्तिः, प्रशस्ता, शिरसि शृङ्गयोर्मध्यं क्वकदि च

वसतिकरणे पूजा च वस्त्रपात्रादिभिः सत्कारश्चाभ्यु-
त्थानादिना साधूनां भवति । स्कन्धप्रदेशे पृष्ठदेशे च
वसतौ सत्यां साधुभिरितस्तत आगच्छद्भिर्भरो भवति ।
पोंट्ट—उदरप्रदेशे वसतौ गृह्यमाणायां धावतो—नित्यतु-
प्तो वृषभो वृषभपरिकल्पनागृहीतवसतिनिवासो साधु-
जनो भवतीत्येवं परीक्षा प्रशस्तस्थानव्युदासनेन प्रशस्तेषु
स्थानेषु स्त्रीपशुपण्डकवर्जिता वसतिरन्वेषणीया ।

तदन्वेषणे चाऽयं विधिः—

देउलिय अणुसवणा—ऽणुनविण तम्मि जं च पाउगं ।

भोयणकाले किच्चिर, सागरसरिसा य आयगिया ॥६६७॥

देवकुलिका—यक्षादीनामायतने तत्पार्श्ववर्तिनो वागताः,
आह—किमर्थं देवकुलिकाया निवन्ध उच्यते, सा प्रायेण
ग्रामादीनां वहिर्भवति, साधुभिश्चोत्सर्गनो वहिः स्थानव्यम्,
देवकुलिका च विविक्षावकाशा भवति, अतः प्रथमतस्त-
स्या अनुज्ञापना कर्तव्या । अथ नाऽस्ति देवकुलिका वहिर्वा
सप्रत्यपाया ततो ग्रामादन्तः प्रतिश्रयोऽन्विष्यते, यस्तत्र
प्रभुः सन्दिष्टो वासप्रायोग्यं वक्ष्यमाणमनुज्ञाप्यते अनुज्ञापिते
सति तस्मिन् यच्च तेन प्रायोग्यमनुज्ञातं तस्य परिभोगः का-
र्यः । अथाऽसौ नानुजानीत प्रायोग्यं ततो भोजनदृष्टान्तः क-
र्तव्यः । तथा कियच्चिरं कालं भवन्तः स्थास्यन्तीति पृष्ठ अ-
भिधातव्यं यावत् भवतां गुरुणां प्रतिभासते, कियन्तो भवन्त
इहावस्थास्यन्ते इति पृष्ठ वक्तव्यं सागरः—समुद्रस्तत्सह-
शा आचार्या भवन्तीति संग्रहगाथासमासार्थः ।

अथेनामेव व्याचिख्यासुः “अविदिन्ने परिभोगं, अणुन-
विण तम्मि” इति पदं विवृणोति—

जं जंतु अणुनायं, परिभोगं तस्म तस्स काहिति ।

अविदिन्ने परिभोगं, जइ काहिति तत्थिमा सोही ॥६६८॥

यद्यनुण्डगलादिकं शय्यातरेणानुज्ञातं तस्य परिभोगमभि-
रुचिन्ते क्षेत्रे समायाताः सन्तः करिष्यन्ति, यदि पुनरवतीर्णं
शय्यातरेणानुज्ञाते द्रव्यक्षेत्राऽऽदौ परिभोगं कोऽपि
करिष्यति तत्रयं वक्ष्यमाणा शोधिः ।

तामेवाऽऽह—

इकडकदिणे मासो, चाउम्मासो अ पीढफलएसु ।

कटुकलिंवे पण्णं, वारे तह मल्लगाईसु ॥ ६६९ ॥

कटमये—कठिनमये च संस्तारकं अदत्तं गृह्यमाणं लघुमा-
साः—चत्वारो मासा लघवः, पीढफलकेषु तथा काष्ठनिस्वयोः
क्षारमल्लकतृणडगलादिषु च पञ्चकम्, अतः प्रायोग्यमनुज्ञा-
पनीयम् ।

अथाऽसौ व्र्यात् किं तत्प्रायोग्यं ?, ततो वक्तव्यम्—

दव्वे तण्डगलाई, अच्छणभाणाइ धावणे सित्ते ।

काले उच्चारणं, भावं गिलाणाइसु कूरुवमा ॥ ६७० ॥

प्रायोग्यं चतुर्धा—द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो, भावतश्च । तत्र
द्रव्यतः—तृणडगलानि, आदिशब्दात्—क्षारमल्लकादीनि च ।
क्षेत्रतः—अच्छणं इति स्वाध्यायादिहेतोः प्राङ्गणादिप्रदेशेष्व-
स्थानं भोजनानाम् आदिग्रहणादाचार्यादिसत्कमलिनवस्त्राणां
धावनं—प्रक्षालनं प्रतिश्रयाद्विहिर्धीयते कालतो रात्रौ दि-

वा वा अवलायामुच्चारस्य प्रश्रवणस्य वा व्युत्सर्जनं भाव-
तो ग्लानस्यापस्य वा प्राप्तागर्णकादनिवातप्रवाताद्यवकाश-
स्थापनेन समाधिसम्पादनमित्युक्ते यदनुजानीति ततः सु-
न्दरम् । अथ व्र्यात्—मया युष्मभ्यं वसतिरदत्ता अहमभ्यं
युष्मदीयं प्रायोग्यं न जानामि, ततो यः प्राग् भोजनदृष्टान्तं
उद्दिष्टः स उपदिश्यते ‘कूचमे’ इति कुरां—भक्तं तस्योपमा
यथा केनचित्कस्याऽपि पात्रे कुरः प्रार्थितस्तेन च दत्तः,
ततस्तस्य स्नानासनभोजनादौ केनावगाहमसम्पन्नानाविध-
व्यञ्जनादीन्यापि दीयन्ते, एवं भवताऽपि वसतिं प्रयच्छता
सर्वमपि प्रायोग्यं दत्तमेव भवति, परं तथाऽपि वयं भवन्ते
भूयोऽपि तृतीयव्रतभावनामनुवर्त्तयन्तोऽनुज्ञापयामः । एव-
मुक्तं स सर्वमपि प्रायोग्यमनुजानीथात् ततो यत्र यदुच्चारं
व्युत्सर्जनमनुज्ञातं तत्तत्र विध्यम् ।

यत आह—

उच्चारे पासवणे, अलाउनिन्नेवणे य अच्छण्ण ।

करणं तु अणुन्नाए, अणुण्णाए भवं लहुआ ॥६७१॥

उच्चारस्य प्रश्रवणस्य अलाउनिर्लेपनस्य पात्रप्रक्षालनस्य
‘अच्छण्ण’ इति स्वाध्यायाद्यथमवस्थानस्य गाथायां पष्ठ-
र्थं सप्तमी, करणं—समाचरणं शय्यातरेणानुज्ञातं प्रदेशं
कर्तव्यम् । अथाऽनुज्ञातं अवकाशं उच्चारदिकं करोति ।
तदा लघुको मास इति । गतं भोजनद्वारम् ।

अथ कियच्चिरं कालमिति द्वारं यदि शय्यातः

प्रश्नयति कियन्ते कालं यूयं स्थास्यथ

ततो वक्तव्यम्—

जाव गुरुण य तुज्झ य, केवइया तत्थ सागेरेणुवमा ।

केवइ काले णेहिह, सागर ठवेति अन्नेऽपि ॥ ६७२ ॥

यावद् गुरुणां च युष्माकं प्रतिभाति तावदवस्थास्यामः
परं निर्व्याघाते मासमेकं, व्याघाते तु हीनमधिकं वयमे-
कत्र तिष्ठामः । अथ मासमेव स्थास्याम इति निर्द्धारितं
ततो मासलघु । अथाऽसौ प्रश्नयत् कियन्तो यूयं तिष्ठथ
ततो वक्तव्यम्—‘सागेरेणुवमा’ इति सागरः—समुद्रस्तनापमा
यथा—समुद्रः कदाचित्प्रसरति, कदाचिच्चापसरति, एवमा-
चार्योऽपि कदाचिद्दीक्षामुपसर्पदे वा प्रतिपद्यमानैः साधुभिः
परिवारितः प्रसर्पति कदाचित्क्षेत्रेवाऽन्यत्र गतं पश्यसर्पति,
अत इयन्त इति संख्यां कर्तुं न शक्यते, यस्वेतावन्तो वय-
मिति निश्चिन्ते व्रतं तस्य मासलघु । अथासौ पृच्छति—कि-
यता कालेन एष्यथ—आगमिष्यथ ततः साकारं सविकल्पं
वचनं स्थापयन्तिः द्रवते इत्यर्थः, यथा अन्यक्षेत्रं प्रत्युपेतकाः
अपरासु दिक्षु गताः सन्ति ततस्तेर्निवृत्तं यदा गुरुणां निक-
टे समेष्यात तदा व्याघाताभावे इयत्सु दिवसेषु, व्याघाते
तु हीनं अधिकं वा कालं वयमेष्याम इति यः पुनरियता
कालेनागमिष्याम इति ब्रवीति तस्य मासलघु ।

पुव्वुदिट्ठे दिज्जइ, अहव भणिज्जा भवंतु एवइआ ।

तत्थ न कप्पइ वासो, अमई खेत्तस्सऽणुन्नाओ ॥६७३॥

अथाऽसौ पूर्वदृष्टान् यैः प्राचमासकल्पो वर्षावासो वा कृत
आसीत् तानेवेच्छति नान्यान्, भर्णति वा ये साधवा मथा
दृष्टपूर्वास्तेषामहं शीलसमाचारं सर्वमपि जानामि अतस्त-

एवैह समानतया न शेषाः । अथवा-भणेत्ये वा ते वा सा धवा भवन्तु परमेनावन्त एवात्र तिष्ठन्तु तत्र किं कर्त्तव्य-मित्याह-तत्रैवं शय्यातरेण निद्रारिते सति न कल्पते वा-सो-न युज्यते तस्यां वसनाववस्थातुमिति भावः । अथ नास्त्यपरं मासकल्पप्रायोग्यं क्षेत्रं तत इतरस्या वसन्तरलाभे तस्यामेव वसन्तौ वासोऽनुष्ठानः ।

तत्र च वसन्तां यदि प्राधूर्णकः समागच्छति
ततः को विधिः ? इत्याह—

सकारो सम्माणो, भिक्षुगृहणं च होइ पाहुण ।

जइ वमइ जाणओ तहिँ, आबजइ मामियं लहुगं । ६७४।

सत्कारो-वन्दनाऽभ्युत्थानादिः सम्मानो-विश्रामणादिः भि-क्षाग्रहणमुपविष्टस्य भिक्षाया आनयनम्, एतत्सर्वमपि प्रा-धूर्णके आगते सति कर्त्तव्यं, यदि वसतिर्येषां वा परिमिता-ना दत्ता तदा यावन्तः प्राधूर्णकाः समायाताः तावतो वा-स्तुनान्यत्र विसर्ज्य प्राधूर्णकाः स्थाप्यन्ते । अथ नाम-प्रादं गृहीत्वा नियमितानामेव साधूनां सा दत्ता ततः प्रा-धूर्णकस्य वसतिस्वरूपं निवेद्यते, निवेदितं च यदि कोऽपि वसतिस्वरूपं जानातोऽपि तत्र वसति तदा आपद्यते मासि-कं लघुकम् ।

ततः—

किङ्कमे भिक्षुगृहणे, कयम्मि जाणाविओ तहिँ वसई।

हियनंठुमुं संका-सुएहा उवमामाच्छेदो ॥ ६७५ ॥

कृतिकमाण-विश्रामणादीं भिक्षाग्रहणं च कृते सति व-सतिस्वरूपं ज्ञापितः सन् रात्रौ बहिर्वसति । यदि ज्ञापि-ताऽपि सन् तद्धितं व्रजति तदा सागारिकस्य केनचित्चौ-गऽऽदिना हृतं—नष्टं च एवमेवावश्यमाने कस्मिंश्चिद्रस्तुनि शङ्का भवेत्, नूनं यदद्यामुक्तं वस्तु न दृश्यते, तदनेषां यः प्राधूर्णको गात्रावुपित्वा प्रतिगतः तेन हृतं भविष्यति, स्तुया वा यधू रात्रावुपि कन सह गता भवेत्, तत्राऽपि यदि प्राधूर्णकस्य शङ्का सागारिकः करानि तदा तद्द्रव्या-न्यद्रव्याणां व्यवच्छेदो भवेत् ।

एवं वसन्तौ लब्धायां किं विधेयमित्याह—

पडिलेहियं च खित्तं, थंडिलपडिलेहमंगलं पुच्छा ।

गामस्स व नगरस्स व, मसाणकरणं पठमवत्थुं ॥ ६७६ ॥

यदा क्षेत्रं सम्यक् प्रत्युपक्षितं भवति तदा महास्थण्डि-ले-शयपरिष्ठापनभूमिलक्षणे प्रत्युपक्षणीयम्, अमङ्गलेषु पृ-च्छति, भगवन्तो ! यूयं तिष्ठन्त एव किमधम् ? अमङ्गलं-कु-रूपं, स्मिराह-ग्रामस्य वा नगरस्य वा 'मसाणकरणं' इति श्मशानस्थापनायोग्यं प्रथममाद्यं वास्तु प्रत्युपक्षीत इति बाक्यशेषः । इयमत्र भावना-ग्रामनगरादीनां तत्प्रथमतया निवेश्यमानानां वा वास्तुविद्याऽनुसारेण प्रथमं श्मशान-वास्तु निरूप्य ततः शेषाणि देवकुलसमासौधादिवास्तूनि निरूप्यन्ते, लोके तथा दृष्ट्यात् । न च तदमाङ्गलिकम्, एव-मत्राऽपि महास्थण्डिले प्रथमं प्रत्युपक्षमाणमस्माकं न अमा-ङ्गलिकं भवतीति ।

तच्च कस्यां दिशि प्रत्युपक्षणीयम् ? उच्यते—

दिसा अवरदक्खिण्या, अथरा वा दक्खिण्या य पुव्वा वा।

अवरुत्तरा य पुव्वा, उत्तरपुव्वुत्तरा चेव ॥ ६७७ ॥

पउरन्नपाणपढमा, वितियाए भत्तपाण न लभंति ।

ततियाए उवहिमादी, चउत्थी सज्जायँ न करंति ॥ ६७८ ॥

पंमिआपऽसंखड, छट्ठीए गणस्स भेदणं जाण ।

सचमिए गेलसं, मरणं पुण अट्टमीए उ ॥ ६७९ ॥

प्रथमतो महास्थण्डिलप्रत्युपक्षणविषया अपरदक्षिणविष-या अपरदक्षिणा दिक् । अथ तस्यां नदीक्षेत्रे 'अट्टमीए उ' प्रथमा अपरदक्षिणा दिक् प्रचुराग्नपाना भवति; तस्यां प्र-त्युपक्षमाणायां प्रचुरमग्नपानं प्राप्यत इत्यर्थः, यदि तस्यां सत्यां द्वितीयां दक्षिणां प्रत्युपक्षन्ते तेन भक्षपानं न लभन्ते । अथ प्रथमायां कोऽपि व्याघातस्ततो द्वितीयां अपि प्रत्युपक्षमाणाः शुद्धाः । एवमुत्तराश्वदिक् भवनीयम् । तथा तृतीयस्याम् 'उवहिमादी' इति उपधिर्वस्त्रात्रादिकः स्ते-नैरपहियते तस्मिन्चापहृते तृणाग्रहणाग्निसंवनादयो दोषाः, चतुर्थ्यां स्वाध्यायं न कुर्वन्ति—स्वाध्यायः कर्त्तव्यो न भ-वतीत्यर्थः, पञ्चम्यामसंखडं—कलहः साधूनां भवति, ष-ष्ठ्यां गणस्य—गच्छस्य भेदनं-द्वेधीभवनं जानीहि, सप्त-म्यां ग्लानं—ग्लानत्वं साधूनां जनयति, अष्टम्यां पुनर्मर-णमपरस्य साधारणजायते ।

अमुमेव गाथाद्वयोक्तमसमकगाश्रया प्रतिपादयति—

समाहीँ य भत्तपाणे, उवगरणेँ तुमंतुमा य कलहो उ ।

भेदो गेल्लन्नं वा, चरिमा पुण कट्ठे अन्नं ॥ ६८० ॥

प्रथमायां भक्षपानलाभेन साधूनां समाधिः—रुचिर्भवति, द्वितीयायां भक्षपानं न लभन्ते, तृतीयायामुपकरण-मपहियते, चतुर्थ्याम् एकः साधुरपरं भणति त्वमेवमपराधं कृतवान्, अपरो वृते न ममापराधः त्वमेवदं विना-शितवानित्येवं तुमंतुमा भवति, तस्याः करणेन स्वाध्या-यो न भवतीति भावः । पञ्चम्यां कलहो-भगदं, षष्ठ्यां भेदो-गच्छस्य द्वेधीभावः, सप्तम्यां ग्लानत्वम्, चरमा-अष्टमी पुन-रन्यं साधु कर्षति-पञ्चत्वं प्रापयतीत्यर्थः ।

एकिकम्मि तु ठाणे, चउरो मासा हवंतऽणुग्घाया ।

आणाइणो य दोसा, विराहणा जा जहिँ भणिया ॥ ६८१ ॥

एकैकस्मिन् स्थाने यथोक्तक्रममन्तरेण दक्षिणादीनां दिशां प्रत्युपक्षणे चत्वारो मासा अनुद्धाताः प्रायश्चित्तं भवति । आह्लादयश्च दोषाः, विराधना—भक्षपानलाभोपधिहरणा-दिका या यत्र भणिता सा तत्र द्रष्टव्या ।

एतेन विधिना यदा क्षेत्रं प्रत्युपक्षितं भवति तदा किमपरं भवतीत्याह—

पडिलेहियं च खित्तं, अह य अहालंदियाण आगमणं ।

नऽस्थि उवस्सयदालो, सव्वेहि वि होइ गंतव्वं ॥ ६८२ ॥

एकतो गच्छवासिभिः क्षेत्रं प्रत्युपक्षितं भवति, अथा-त्रान्तरे यथालन्दिकानामागमनं भवति, ते हि सूत्रार्थपौरु-ष्या वा ह्यापयन्तस्तृतीयपौरुष्यां विहारं कुर्वन्तो गच्छ-वासिभिः क्षेत्रे प्रत्युपक्षिते समायागन्ति, तेषां च नाऽस्ति

तत्र क्षेत्रस्थापनायोग्य उपाश्रयपालः जनद्वयस्थैवागमना-
दिति कृत्वा सर्वैरपि भवात् गन्तव्यम् ।

अथ ते यथालन्दिकाः कथं क्षेत्रं प्रत्युपेक्षन्ते ?, उच्यते—

पुच्छित रुड्यं खेतं, गच्छे पडिवद्ध बाहिं पेहिति ।

जं वेसि पाउगां, खित्तिभिभागे य पूरिति ॥ ६८३ ॥

ये गच्छप्रतिबद्धा यथालन्दिकास्तैर्गच्छवासिनः पृष्टाः
आर्या ! अभिरुचितं क्षेत्रं भवति ?, ततो गच्छवासिनः
प्राहुः—अभिरुचितं, ततो यथालन्दिका गच्छवासिनः प्र-
त्युपेक्षितस्य क्षेत्रस्य 'बाहि' ति सक्रोशयोजनाद्बहिः क्षेत्रं
प्रत्युपेक्षन्ते, कथमित्याह—यत्तेषां यथालन्दिकानां प्रायोग्यं
कल्पनीयमलपकृतं भक्षणं, परिकर्मरहिता च वसति-
स्तदय गृह्णन्ति, क्षेत्रविभागाश्च षड्वीथिरूपास्तानपि पूर-
यन्ति ।

जं पि न वञ्चति दिभि, तत्थ वि गच्छिल्लगासि पेहिति ।

परगहिय एसणाए, विगई लेवाडवज्जई ॥ ६८४ ॥

यामपि दिशं यथालन्दिका न व्रजन्ति तत्रापि—तस्या-
मपि दिशि गच्छवासिनः क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः तेषां यथाल-
न्दिकानां योग्यं स्वप्रत्युपेक्षितक्षेत्रस्य सक्रोशयोजनाद्ब-
हिः क्षेत्रं प्रत्युपेक्षन्ते, कथमित्याह—प्रगृहीतया—साभिग्रहया
तृतीयपौरुष्या उपरितनैपण्यया विकृतिलेपकृतवर्जं भक्षणं
गृह्णाति, घृतादिका विकृताः तक्षनीमनादिकं द्राक्षापाना-
दिकं वा लेपकृतं वर्जयन्तीत्यर्थः ।

जइ तिन्नि सव्वगमणं, एहामु त्ति लहुओ य आणाई ।

परिकम्मकुडुकरणे, नीहरणं कडुमाईणं ॥ ६८५ ॥

यदि ते गच्छवासिनस्त्रयो जनास्ततः सर्वेषामपि गुरु-
सक्रोशं गमनं, ते गच्छन्तो यदि सागारिकेण पृच्छय-
न्ते—किं यूयमागमिष्यथ न वा ?, ततो यद्येष्याम—आगमि-
ष्याम इति निर्वचनमर्पयन्ति ततो लघुको मासः, आ-
ज्ञादयश्च दोषाः । शय्यातरश्चिन्तयति—यद्यंत एष्यन्ति प्रति-
गतास्तत्र समागमिष्यन्तीति परिभाष्य परिकर्मैऽपि
लेपनादिकं वसतेः कुर्यात्, कुड्यस्य वा जीर्णस्योपलक्षण-
स्यात्कपाटस्य वा करणं संस्थापनं विदध्यात्, काष्ठानामा-
दिग्रहणात्—तृणानां धान्यस्य वा नीहरणं निष्काशनं
कुर्यात् । यद्वा—तेषामाचार्याणामपरं किमपि क्षेत्रमभिरुचितं
ततस्तत्र गताः ।

तत्र च क्षेत्रे अपरे साधवः समायातास्ततः किमित्याह—

अट्ठाणनिग्गयाई, अक्षिवादिगिलाणओ य जो जत्थ ।

णेहामो त्ति य लहुओ, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥ ६८६ ॥

अध्या—विप्रकृष्टो मार्गस्तेन निर्गता—निष्क्रान्ता अ-
शिवादिभिर्वा कारणैः प्रेरिताः परिश्रान्तास्ते साधवस्त-
त्रायाताः । तत्र चान्या वसतिर्नास्ति सा च प्राचीनसाधुप्र-
त्युपेक्षिता वसतिस्तेर्याचिता । सागारिको वृत्ते—मयेयम-
न्येषां साधूनां दत्ताऽस्ति तेऽप्येष्याम इति भणित्वा गताः
सन्ति, अतो नाऽहं दातुमुन्महे । एवं ते वसतिमलभमा-
नाः श्वापदस्तेनकगदकैः शीतेन वा प्रारभ्यमाणाः प्र-

तिगमनादीनि कुर्युर्लानो वा यस्तेषां स विहारं कार्यमा-
णा यत्र यत्परितापनादिकं प्राप्नोति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्त-
म् । यतश्चैवमत एष्याम इति न वक्तव्यम् । न एष्याम इत्य-
पि वृत्तां मासलघु, तत्राऽप्याज्ञाऽऽदयो दोषाः ।

अपरो वक्ति—

विकइअ विकएण वि, फेडणधन्नाइ खुभणमावांस ।

नीणिंते अहिकरणं, विराहणा हाणि हिंडंते ॥ ६८७ ॥

नागमिष्यन्ति साधव इति कृत्वा विक्रीय विक्रयेण-
भाटकन दत्ता सा वसतिः, विक्रयेण वा दत्ता; विक्रीत-
त्यर्थः, स्फोटनं वा वसतिकृतं धान्यस्य, आदिशब्दात्—भा-
ण्डस्यान्यस्य वापकरणजानस्य क्षेत्रेण तस्यां कृतम् ।
वटुकचारणादयो वा तत्र शय्यातरेण वासिताः । तेषां च-
आचार्याणां तदय क्षेत्रमभिरुचितं ततः तत्रैव समागताः ।
स प्राह—युष्माकं साधुभिरिति कथितं—वयं नैष्यामः,
ततो मयेयमन्येषां दत्ता, धान्यादिना वा भृता । ततो यथा
भद्रकोऽसौ सागारिकस्तान् वटुकादीन्निष्काशयति ततस्त-
पु निष्काशयमानेष्वधिकरणे प्राद्वष्टाः सागारिकस्य साधूनां
वा करिष्यन्ति, तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । वसतिं विना हि-
ण्डमानानाम्, इतस्ततः पर्यटतां या संयमादिविराधना या
च सूत्रार्थयोः परिहाणिस्तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तम् । तस्मात्
वक्तव्यं नैष्याम इति ।

किं पुनस्तर्हि वक्तव्यम् ?, उच्यते—

जह अग्हे तह अग्ने, गुरु जेडमहाजणस्स अग्हे मो ।

पुव्वभणिया उ दोसा, परिहरिया कुडुमाईया ॥ ६८८ ॥

यथा वयमत्रागतास्तथा अन्येऽपि साधवस्तिसृषु दिक्षु
गताः सन्ति, ततो न जानीमः कीदृशं क्षेत्रं तैः प्रत्युपेक्षि-
तमस्ति, अस्माकं तार्वादिदं क्षेत्रमभिरुचितं परं गुरुवश्चा-
चार्याः ज्येष्ठमहाजनाश्च—ज्येष्ठार्यसाधुसमुदायो गुरुज्येष्ठम-
हाजनं तस्य वयं 'मो' इति पादपूर्णे, परतन्त्रा वृत्तामहे
इति वाक्यशेषः । ततस्तत्र गतानां गुरुणां ज्येष्ठार्याणां वा
यद्विचारं समेष्यति तद्विधास्यामः; एवं ब्रुवाणैः पूर्वभणिताः
कुड्यकरणादयो दोषाः परिहृताः ।

इत्थमुक्त्वा सागारिकमापृच्छय, ते किं कुर्वन्तीत्याह—

जइ पंच तिन्नि चत्ता—रि छस्सु सत्तस्सु पंच अच्छंति ।

चोदक पुच्छा सज्झा—य करणवच्चंत अच्छंते ॥ ६८९ ॥

यदि ते पञ्च जनास्ततस्त्रयस्तत्रैवासते, द्वौ गुरुसक्रोशं ग-
च्छन्तः, अथ पट् जनास्ततश्चत्वारस्तद्वन्ति द्वौ गुरुणामभ्यर्क्षे
व्रजन्तः, अथ सप्त जनास्ततः पञ्च तत्रैवासते द्वौ गुरुणामुप-
करणं गच्छन्तः, यदि च—अजुः पन्थाः सव्याघातस्ततोऽपरं
पन्थानं प्रत्युपेक्षन्तः । नादकः पृच्छति—ये च गुरुसक्रोशं
व्रजन्ति ये च तत्र उपाश्रये आसते ते उभयं अपि किं
स्वाध्यायं कुर्वन्ते न वा ? ।

उच्यते—

वच्चंत करण अच्छंत अकरण लहुओ मामो गुरुओ यः

जावइ कालं गुरुणो, न इति मच्चं अकरणाए ॥ ६९० ॥

ये तावन् व्रजन्ति ते यदि सूत्रपौरुषीं कुर्वन्ति ततो मास-
लघु, अर्थपौरुषीं कुर्वन्ति मासगुरु । ये तूपाश्रये तिष्ठन्ति
तेषां सूत्रपौरुष्या अकरणे लघुको मासः, अर्थपौरुष्या अ-
करणे गुरुको मासः । यावत्कालं गुरुणां समीपं न यान्ति-
न प्राप्नुवन्ति तावन् 'सर्वं अकरणात्' इति सर्वमपि सूत्र-
मर्थं च न कुर्वन्ति ।

इदमेव सर्वशेषमाह—

जइ वि अणंतरखेत्तं, गया तह वि अगुणयंतगा एंति ।
नितियाईमागच्छे, इतरत्थ य सिज्जावाओ ॥ ६६१ ॥

यद्यप्यनन्तरमव्यवहितमेव क्षेत्रगतस्ते ततोऽप्यगुणयन्तः
सूत्रार्थवक्रयताम् आयायन्ति, कुत इत्याह—नित्यवासादयो
दाया गच्छस्य मा भूवन्, इतरत्त च प्रत्युपेक्षिते क्षेत्रे चि-
रकालं विलम्ब्यागच्छन्तं शय्याया उपाश्रयस्य व्याघातो
मा भूत् ।

यत एवमतोऽगुणयन्तः समागम्य ते इदं कुर्वन्ति—

ते पत्त गुरुसगासं, आलोएंती जहकमं मव्वे ।

चिंता वीमंसा वा, आयरियाणं समुप्पन्ता ॥ ६६२ ॥

ते क्षेत्रप्रत्युपेक्षका प्राप्ताः सन्तो गुरुसकाशमालोचयन्ति
यथाक्रमं सर्वेऽपि क्षेत्रस्वरूपम्, ततस्तेषामालोचनां श्रुत्वा
चिन्ता—कस्यां दिशि व्रजाम इत्येवं लक्षणा मीमांसा च
शिष्याभिप्रायविचारणा आचार्याणां समुत्पन्ना ।

अथैनामेव गाथां भावयन्ति—

गंतूण गुरुसगासं, आलोएत्ता कहिति खेत्तगुणे ।

न य मस कदणमाणो—ज संखडं रत्ति साहंति ॥ ६६३ ॥

गत्वा गुरुणां सकाशमालोच्य गमनागमनानिचारं कथय-
न्ति क्षेत्रगुणान्, ते आचार्यान् विमुच्य, न च—नैव शेषाणां
साधूनां कथयन्ति । कुत इत्याह—मा भूदसंखडं स्वस्वक्षेत्रपक्ष-
पातसमुत्थम्, यद्यन्येषां कथयन्ति तदा मासलघु, तस्माद्वा-
चो 'साहन्ति' इति कथयन्ति । कथमिति चेन् ? उच्यते—आ-
चार्या आवश्यकं समाप्य मिलितेषु सर्वेष्वपि साधुषु पृच्छ-
न्ति, आर्याः ! आलोचयत कीदृशानि क्षेत्राणि ?, तत उत्था-
य गुरुनभिवन्द्य वज्राञ्जलयो यथाज्येष्ठमालोचयन्ति ।

पढमाए नऽत्थि पढमा, तत्थ य घयखीरकूरदधिमाई ।

विइएऽवि य तइयाए, दो अवि तेसि च धुवलंभो ॥ ६६४ ॥

ओभासिय धुवलंभो, पाउग्गाणं चउत्थिए नियमा ।

इहग वि जहिच्छाए, तिकालजोगं च सव्वेसि ॥ ६६५ ॥

प्रथमायां पूर्वस्यां दिशि यदस्माभिः क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितं तत्र
प्रथमा—सूत्रपौरुषी नास्ति, तस्यामेव भिक्षाटनवलासम्भ-
वान् ; परं तत्र क्षेत्रे च क्षीरकूरदध्यादीनि प्रकामं प्राप्यन्ते ।
द्वितीयाः क्षेत्रप्रत्युपेक्षका ब्रूयते—द्वितीयस्यां दिशि द्वितीया
अर्थपौरुषी नास्ति, तस्यामेव भिक्षाटनवलाभावात् घृत-
दुग्धदध्यादीनि तु तथैव लभ्यन्ते । तृतीया ब्रूयते—तृतीय-
स्यां दिशि द्वि अपि सूत्रार्थपौरुष्यौ विद्येते, मध्याह्नं भिक्षा-
लाभसद्भावान् तेषां च घृतदुग्धादीनां ध्रुवं निश्चिता लाभ
इति । तथा चतुर्थ्याः पुनरित्यमाहुः—अस्मत्प्रत्युपेक्षितायां

चतुर्थ्यां दिशि प्रायोग्यानामवभाषितानां ध्रुवोऽवश्यंभावी
लाभः इतरथाऽप्यवभाषणमन्तरेणाऽपि यदच्छया प्रकामं
त्रिकालं पूर्वाह्नमध्याह्नापराह्नक्षणे कालत्रये सर्वेषामपि
वालवृद्धानां योग्यं सामान्यं भक्षणं प्राप्यते । इत्थं सर्वैरपि
स्वस्वक्षेत्रस्वरूपे निवेदिते सत्याचार्याश्चिन्तयन्ति कस्यां दि-
शि गन्तुं युज्यते ।

ततः स्वयमेवाद्यानां तिसृणां दिशां सूत्रार्थहान्यादिदोष-
जालं परिभाव्य चतुर्थीं दिशमनन्तरोक्तदोषरहितत्वेन ग-
न्तव्यतया विनिश्चित्य किं कुर्वन्ति ?, इत्याह—

इच्छागहणं गुरुणो, कहिं वयामो त्ति तत्थ ओदरिया ।

सुहिया भणंति पढमं, तं चिय अणुओगतत्ति ॥ ६६६ ॥

विइयं सुत्तग्गाही, उभयग्गाही य तइयगं खित्तं ।

आयरिओ उ चउत्थं, सो य पमाणं हवइ तत्थ ॥ ६६७ ॥

गुरोः—आचार्यस्य इच्छाग्रहणं शिष्याणामभिप्रायपरीक्षणं
भवति, आर्याः ! कथयत—कुत्र कस्यां दिशि व्रजाम ?, इति ।
ततो ये औदरिकाः सौदरभरणैकचित्तास्ते क्षुभिताः संभ्रा-
न्ताः सन्तो भणन्ति—प्रथमां दिशं व्रजामो यत्र प्रथमपौरुष्या-
मेव प्रकामं भोजनमवाप्यते; तामेव दिशम् 'अणुओगतत्ति' इ-
ति अनुयोगप्रऽणैकनिष्ठाः शिष्याः आगच्छन्ति—तिष्ठन्ति येन
द्वितीयपौरुष्यां निर्व्याघातमर्थग्रहणं भवति ये तु सूत्रग्राहि-
णस्ते भणन्ति—द्वितीयां दिशं गच्छामः । यत्र न सूत्रपौरुषी-
व्याघात इति, ये तूभयग्राहिणस्ते तृतीयदिग्वर्तिक्षेत्रमिच्छ-
न्ति । तत्र हि द्वयोरप्याद्यपौरुष्योर्निर्व्याघातं सूत्रार्थग्रहणे
भवतः । आचार्यास्तु चतुर्थं क्षेत्रं गन्तुमिच्छन्ति । यतस्तत्र
त्रिष्वपि कालेषु वालवृद्धान्यर्थं, सामान्यभक्षणं प्राघूर्णकाद्यर्थं
नावभाषितमिति दुग्धादि प्रायोग्यं च प्राप्यते, न च कोऽपि
सूत्रार्थयोर्व्याघात इति स एव आचार्यस्तत्र तेषां मध्ये प्रमा-
णं भवति ।

आह—किं पुनः कारणं येनाचार्याश्चतुर्थक्षेत्रमिच्छन्ती-
त्यत आह—

मोहुब्भओ उ वल्लिए, दुब्बलदेहो न साहए अत्थं ।

तो मज्झवला साहु, दुहुऽस्सो होइ दिट्ठतो ॥ ६६८ ॥

प्रथमद्वितीयतृतीयेषु क्षेत्रेषु प्रचुरस्निग्धमधुराहारप्राप्तेः
शरीरेण बलवान् भवति, बलवतश्चावश्यंभावी मोहोद्भवः ।
एवं तर्हि यत्र भिक्षा न लभ्यते तत्र गत्वा बुभुक्षाक्षामकुक्षय-
स्तिष्ठन्तु, नैव दुर्बलदेहः साधुः साधयत्यर्थं ज्ञानदर्शनचारित्र-
रूपं यत एवं ततो मध्यमबला-नातिबलवन्तो न चातिदुर्बलाः
साधव इष्यन्ते । दुष्टाश्वो भवत्यत्र दृष्टान्तः, दुष्टाश्वो गर्दभः,
स यथा प्रचुरभक्षणादुर्जयः सन्तुप्तुल्य कुम्भकारारोपितानि
भाण्डानि भिनत्ति भूयस्तेनैव कुम्भकारेण निरुद्धाऽऽहारः
सन् भाण्डानि वोढुं न शक्नोति । स एव च गर्दभो विमध्यमा-
हारक्रियया प्रतिचर्यमाणः संम्यग् भाण्डानि वहति । एवं
साधवोऽपि यदि स्निग्धमधुराभ्यवहारतः शरीरोपचय-
भाजो भवन्ति तत उत्पन्नदुर्निवारमोहोद्रेकतया संयमयो-
गान् बलादुपमर्दयुः, आहाराभावे चातिक्षामवपुषः संयमयो-
गान् वोढुं न शक्नुयुः । मध्यमबलोपेतास्तु व्यपगतौत्सु-
क्या अनुद्विग्नपरिणामाः सुखेनैव संयमयोगान् वहन्ती-
ति मत्वा क्षेत्रत्रयं परिहृत्याचार्याश्चतुर्थं क्षेत्रं व्रजन्ति ।

किं च—

पणपणगस्स द्वाणी, आरेणं जेण तेण वा धरई ।

जइ तरुणा नीरोगा, वच्चंति चउत्थगं ताहे ॥ ६६६ ॥

पञ्चपञ्चाशद्वार्षिकस्य मानुषस्य विशिष्टाहारमन्तरेण हा-
निः-बलपरिहाणिर्भवति । पञ्चपञ्चाशतो वर्षेभ्यः आगत-
वर्त्तमानो येन वा तेन वा आहारं धियते निर्वहति । त-
तो यदि ते साधवः करुणास्तथा नीरोगास्ततश्चतुर्थमेव
क्षेत्रं व्रजन्ति, न शेषाणि ।

जइ पुण जुष्सा थेरा, रोगविमुक्का य साहुणो तरुणा ।

ते अणुकूलं खित्तं, पेसिति न याऽवि खग्गूढ ॥ ७०० ॥

यदि पुनर्जीणाः पञ्चपञ्चाशद्वार्षिकादय इत भावः, के ते
स्थविरा-वृद्धाः, तथा तरुणा अपि ये रोगेण ज्वरादिना मु-
क्तामात्रा अत एव क्षुधाऽसहिस्त्वो न यदपि तदप्याहार-
जातं परिणमयितुं समर्थास्तान्वंधिधास्तु स्थविरतरुणाननु-
कूलं प्रायोग्यलाभसंभवेन हितं क्षेत्रं-प्रथमक्षेत्रादिकं गा-
तार्थमेकं ससहायं समर्थाः प्रेषयन्ति, ये न चाऽपि—नैव
खग्गूढा—अलसाः । क्षिग्धमधुराद्याहारलम्पटाः खग्गूढा
उच्यन्ते ।

आह-कियता पुनः कालेन ते वृद्धादयश्च पुष्टिं गृह्णन्ति ।

उच्यते—पञ्चभिर्दिवसेः । तथा च वैद्यकशास्त्रा-
सूचिकामतदर्थविषयमेव गाथासाह—

एगपणगऽट्टमासं, सद्धीसु ण मणुयगोणहत्थीणं ।

राइदिहहि उ वलं-पणगं तो एक दो तिन्नि ॥ ७०१ ॥

क्षीणशरीरस्य श्रुतः—प्रोष्यमाणस्यैकेन रात्रिन्दिनेन बलमुप-
जायते, एवं मनुष्यस्य रात्रिदिवपञ्चकेन गोबलीवर्दस्यार्द्धमा-
सेन हस्तिनस्तु क्षीणवपुषः पुष्टिमारोप्यमाणस्य षष्ठ्या-
दिवसैर्बलमुद्भवति । ततः एतं वृद्धादयः प्रथमक्षेत्रं प्रोष्यमा-
णाः पञ्चकमेकं रात्रिदिवानां व्यवस्थाप्यन्ते, ततश्चतुर्थक्षेत्रं
नीयन्ते । अथ पञ्चकेनामी न बलं गृहीतवन्तः ततः
द्वे पञ्चके तथाऽपि बलमगृह्णानाः त्रीणि पञ्चकानि व्यव-
स्थाप्य चतुर्थक्षेत्रं नेतव्याः ।

एवं ते चतुर्थक्षेत्रगमनं निर्णीय शय्यातरमापृच्छ्य क्षेत्रा-

न्तरे संक्रामन्ति । तद्विषयं विधिर्माभिधित्सुराह—

सागारिय आपुच्छण, पाहुडिया जह य वज्जिता होइ ।

के वच्चंते पुग्गो, भिक्खुणो उदाहु आयरिया ॥ ७०२ ॥

क्षेत्रान्तरे संक्रामद्भिः सागारिकस्याऽऽपृच्छनं कर्त्तव्यं, य-
था च प्राभृतिका हरिततच्छेभाद्यधिकरणरूपा वज्जिता भ-
वति तथा विधिना आपृच्छनीयं, तथा गच्छतां के पुरतो
व्रजन्ति, किं भिक्षवः उताहो आचार्या इति निर्वचनीय-
म् । एष द्वारगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विचरीपुगाह—

सागारिअणापुच्छण, लहुअो मामो उ होइ नायव्वो ।

आणाइणो य दोसा, विराहणा इमेहि ठाणहि ॥ ७०३ ॥

सागारिकमनापृच्छ्य यदि गच्छन्ति तदा लघुको मासः
प्रायश्चित्तं भवति-ज्ञातव्यः । आज्ञादयश्च दोषा विराधना
वा मातृस्थाने प्रवचनादभवति ।

तान्येवाह—

सागारिऽपुच्छगमण-म्मि बाहिरा मिच्छगमणकयनासी ।

गिहिसाहू अभिधारण, तेणगसंका य जं चऽन्तं ॥ ७०४ ॥

सागारिकमनापृच्छ्य यदि गच्छन्ति ततः सागारिकश्चि-
न्तयेत्, 'बाहिर' इति बाह्या लोकधर्मस्यामी भिक्षवः । यतः—
" आपुच्छिऊण गम्मइ, कुले च सीले च माणिआ होइ ।
अभिजाआं ति अ भन्नइ, सोऽवि जणा माणिआ होइ ॥ १ ॥ "
एष लोकधर्मः । तथा—' मिच्छगमण ' इति ये लोकधर्ममपि
प्रत्यक्षदृष्टे नावबुद्ध्यन्ते ते कथमर्तान्द्रियमदृष्टे धर्ममवभा-
स्यन्ते, इति सागारिको मिथ्यात्वं गच्छेत् । तथा कृतना-
शिनः कृतप्रा एत एकरात्रमपि हि यस्य गृहे स्थायते त-
मनापृच्छ्य गच्छतां भवत्यौचित्यपरिहाणिः किं पुनरमी-
पामियान्त दिनानि मम गृहे स्थित्वा युक्तं मामनापृच्छ्य
गन्तुमिति । तथा अन्यस्य प्रातिवेशिकस्य, अपिशब्दात्-
सागारिकस्य वा हतं नष्टं वा कस्मिंश्चिद्वस्तुनि स्तेनकशङ्का
भवेत्, यदमी साधवोऽनापृच्छ्य गतास्तन्ममभिरिव स्तानं
तद् द्रव्यमिति । 'जं चऽन्तं' इति यच्चान्यद्वर्सातव्यवच्छेदादि
भवति तदपि द्रष्टव्यम् ।

तदेवाऽऽह—

वमहीए वोच्छेदो, अभिधारिताण वाऽवि साहूणं ।

पव्वज्जाभिमुहाणं, तेणेहि व संकणा होज्जा ॥ ७०५ ॥

विप्रलम्भितास्तावदमीभिरेकवारम् अत ऊर्ध्वं ये केचिन्
संयता इति नामाद्वहन्ते तेभ्यो वसति न प्रदास्यामीत्येवं
वमनेत्येवच्छेदो भवेत्, अभिधारयन्तो नाम ये साधवस्त-
माचार्यं मनसि कृत्वापसम्पदं प्रतिपत्त्यर्थं समायातास्ते
सागारिकं प्रश्नयन्ति-आचार्याः कस्मिन् क्षेत्रे विहृतवन्तः ?,
सागारिक आह-यः कथयित्वा व्रजति स ज्ञायते, यथा अमु-
कत्र गत इति । ये तु प्रथमत एव तावद्वच्छन्ति ते कथं
ज्ञायन्ते ततस्तेषामभिधारयतां साधूनामहो लोकव्यवहार-
वहिर्मुखा अमी आचार्याः को नामामाणामुपकर्णे उपसम्प-
त्स्यते इति कृत्वा स्वगच्छे गणान्तरे वा गमनं भवेत् । स
चाचार्यस्तेषां श्रुतवाचनादिजन्याया निर्जराया अनाभोगी
भवति प्रव्रज्याभिमुखानां वा 'तेणहि' इति स्तेनविषया शङ्का
भवेत् । किमुक्तं भवति-केचिदगारिणः संसारप्रपञ्चविरक्तेत-
सस्तदन्तिके प्रव्रज्यां प्रतिपित्तवः समायाताः, सागारिकं
पृच्छन्ति, क्व गता आचार्याः ?, स प्राह-वयं न जानामस्त-
त्स्वरूपमिति । ततस्तेषां शङ्का जायते--यथा--नूनं किमपि
सागारिकस्य चोरयित्वा गतास्ते, अन्यथा किमर्थमेव प-
रिस्फुटमाचार्याणां गमनवृत्तान्तं न निवेदयतीति । ततश्च
ते प्रव्रज्यामप्रतिपद्यमाना यत्परणां जीवानकायातां विगंधनां
कुर्वन्ति । यथा छोटिकनिहवादिषु व्रजन्ति, अपरान्विप्रव-
जना विपरिणामयन्ति, तन्निष्पन्नमाचार्याणां प्रायश्चित्तम् ।
यत एवमतः सागारिकमापृच्छ्य गन्तव्यं सा च पृच्छा द्वि-
विधा-विधपृच्छा, अविधपृच्छा च ।

तत्राविधपृच्छामभिधित्सुः प्रायश्चित्तं तावदाह-

अविहीपुच्छेणं लहुअो, तमिं मामो उ दोम अणहि ।

मिच्छत पुव्वभणिण, विराहण इमेहि ठाणहि ॥ ७०६ ॥

अविधिप्रच्छने तेषामाचार्याणां तद्युक्तो मासो, दोषाश्चाज्ञा-
दयः, तथा मिथ्यात्वं पूर्वभणितं प्रागुक्तमेव भन्तव्यम् । विरा-
धना एभिः स्थानैर्भवति ।

तान्येवाह—

सहसा ददुं उग्मा-हिएण मिज्जावरी उ रोविज्जा ।

सागारियस्स संका, कलहे य सइज्झिं खिसणया ॥७०७॥

अविधिपृच्छा नाम—वस्त्रपात्राद्युपकरणं विहारार्थमुद्राह्य
पृच्छन्ति-वयमिदानीं विहारं कुर्महे, ततः सहसा-अकस्मा-
दुद्गाहितं चोपकरणं प्रस्थितान् दृष्ट्वा शय्यातरो रथात्,
तत् दृष्ट्वा सागारिकस्य शङ्का भवेत्, मयि प्रवसति कदा-
चिदप्यस्या अक्षिणी अश्रुपातं न कुरुतः, अमीषु तु प्रस्थिते-
ष्वित्थमश्रुणि मुञ्चतः, ततो भवितव्यं कारणेनति मिथ्यात्वं-
गच्छन्, तद्द्रव्यान्यद्रव्यव्यवच्छेदादयश्च दोषाः । तथा 'स-
इज्झिं' इति प्रातिवेशिमकी रुदनीं शय्यातरीं दृष्ट्वा पश्चा-
त्कतं समुत्पन्नं खिसनां कुर्यात्, किमन्यद्भवदीयं दुश्च-
रितमुद्गीयते यत्न तदानीमाचार्येषु विहारं कर्तुमुद्यतेषु भ-
वत्या रुदितम् । किं वा-आचार्यस्ते पिता भवति यत्न रोदिषी-
ति । अथानागतमेव पृच्छन्ति वयममुकदिवसे गमिष्यामः
तत्राऽप्यमी दोषाः-

हरियच्छेअणुल्लपाइ-यधेवणं किच्चणं च पोताणं ।

गमणं च अमुगदिदंसे, संखेडिकरणं विरुवं च । ७०८॥

तं शय्यातरोमनुष्या अन्येद्युः साधवो गमिष्यन्तीति कृत्वा
क्षेत्रादीं न गच्छन्ति, ततो यानि ततः महान्तं तानि धर्मे श्रु-
णुयुः, चैतरूपाणि स्तुपाश्च पुगेहडादिषु हरितच्छेदनं, यद्वा-
परस्परं पटपदिकानां धेवणं उपमर्दनं 'किच्चणं' इति कर्त्तनं
वा विदध्यः । पोतानि-वस्त्राणि तेषां प्रक्षालनं कुर्वीरन् ।
यद्वा-अमुकदिवसे गमनं करिष्याम इत्युक्तं संयतोऽयं सं-
सज्ज्याः करणं भवेत्, तत्र यदि गृह्णन्ति तदाऽऽधाकर्मादयो
दोषाः अगृह्णन्तु तु प्रक्षेपगमनादयः । 'विरुवं' इति विरुपमनेक-
प्रकारं कुञ्चयवलयनादिकमपरमप्यधिकरणं कुर्युः । यत एते
दोषाः अतोऽविधिपृच्छा न विधेया ।

कः पुनः पृच्छायां विधिरित्याह-

जत्तो पाए खेत्तं, गयाउ पडिलेहगा ततो पाए ।

सागारियस्स भावं, तणुइति गुरु इमेहिं तु ॥७०९॥

यतः प्रगे-यतो दिनादारभ्य क्षेत्रप्रत्युपेक्षका गताः, ततः
प्रगे ततः प्रभृति सागारिकस्य भावं प्रतिबन्धं तत्तु कुर्वन्ति
तत्तु प्रापयन्ति गुरुव आचार्या एभिर्धेवनैः ।

तान्येवाह-

उच्छू वोलिति वइं, तुंवीओ जयपुत्तभंडाओ ।

वसहा जायच्छामण-गामा पम्माणचिक्खल्ला ॥७१०॥

अप्पोदगा य मग्गा, वसुहा वि य पक्कमट्टिया जाया ।

अप्पोहिं लुप्पंथा, विहरणकालो सुविहियाणं ॥७११॥

इह पूर्वं शरदादिभिर्विहारो भवतीत्युक्तम्, अतः शरत्काल-
मेवाङ्गीकृत्याऽभिधीयते-एतत्तु चालयन्ति-व्यतिक्रामन्ति
मृत्ति-स्वपरिक्षेपकपां, तुम्यश्च जातपुत्रभाषडाः समुत्पन्न-

तुम्यकास्तथा वृषभा जातच्छामनग्रामाः प्रम्लाननिर्विकल्ला
अल्पादकाश्च मार्गाः, वसुधार्थं च पक्कमृत्तिका जाता । अन्यैः
पार्थकादिभिरुत्क्रान्ताः क्षुष्काः पन्थानः सम्प्रति वर्त्तन्ते, अतो
विहरणकालः सुविहितानाम्, एतद्वाथाद्वयं शय्यातरो
शृग्वतो गुरुवश्चक्रमणं कुर्वन्तः पठन्ति, ततः शय्यातरो
ब्रूयात्-भगवन् ! किमिदानीं यूयं गमनांस्तुकाः? गुरुवः प्राहुः-
वाढं गन्तुकामा वयं प्रणिताश्चाऽस्माभिः क्षेत्रान्तरे प्रत्युप-
क्षितुं साधवः, इत्थमन्तराऽन्तरा प्रज्ञाप्यमानानां शय्यातरो-
मनुष्याणां व्यवच्छिद्यते स्नेहानुबन्धः ।

ततः—

आवासगकयनियमा, कल्लं गच्छामु तो उ आयरिया ।

सपरिजणं सागरियं, वाहेउं देति अणुसट्ठिं ॥ ७१२ ॥

आवश्यकं प्रतिक्रमणं तं दवावश्यमनुष्ठेयं चात्रियमः, स कृतो
यैस्ते कृतावश्यकनियमाः । गाथायां प्राकृतत्वादावश्यकश-
ब्दस्य पूर्वनिपातः 'कल्लं गच्छामु' इति 'वर्त्तमानासंज्ञं वर्त्त-
मानं' इति वचनात् कल्ये-प्रभाते गमिष्याम इति मत्वा तत
आचार्याः सपरिजनं सकुटुम्बं सागारिकं व्याहृत्य ददति
अनुशिष्टिः धर्मकथां कुर्वन्तीत्यर्थः ।

ततः—

पव्वज सावओ वा, दंसणसड्ढो जहन्नओ वसहिं ।

जोगम्मि वट्टमाणे, अमुगं वेले गमिस्सामो ॥ ७१३ ॥

स शय्यातरो धर्मकथां श्रुत्वा कदाचित्प्रब्रज्यां प्रतिपद्यते ।
अथ प्रब्रज्यां प्रतिपत्तुमशक्नोततः श्रावको भवति, देशवि-
रतिं प्रतिपद्यते । अथ तामप्यङ्गीकर्त्तुमक्षमस्ततो दर्शनश्राद्धो-
ऽविरतसम्यग्दृष्टिर्भवति । अथ दर्शनमप्युरीकर्त्तुं नात्सहते
ततो जघन्यतोऽवश्यतया वसति साधूनां यथा ददाति तथा
प्रज्ञाप्यते । भूयोऽपि धर्मकथां समाप्याचार्या ब्रुवते-योऽसौ
योगो गमनायास्मान् प्रेरयति तस्मिन् वर्त्तमाने सति 'अमुगं
वेले' इति सप्तम्यर्थे द्वितीया अमुकस्यां वेलायां गमिष्याम
इत्थं विकालवेलायां कथयित्वा प्रत्युपसि ब्रजन्ति ।

कथमित्याह—

तदुभयसुत्तं पडिले-हणा य उग्गयमणुग्गए वाऽवि ।

पडिच्छऽहिकरणतेणे, नट्टे खग्गूढसंगारो ॥ ७१४ ॥

तदुभयं सूत्रपौरुषीमर्थपौरुषीं च कृत्वा ब्रजन्ति । अथ
दूरं क्षेत्रं गन्तव्यं ततः सूत्रपौरुषीं कृत्वा, अथ दूरतरं ततः
पादोनप्रहरे पात्रप्रत्युपेक्षणं कृत्वा, अथ दूरतमं ततः उद्ग-
तमात्रे सूर्ये, अथ द्वीपान् मार्गो गन्तव्यः गच्छस्य लृपा-
दिभिराक्रान्त उत्सूरं न शक्नोति गन्तुं ततोऽनुद्गते सूर्ये
प्रचलन्ति 'पडिच्छ' इति निशि निर्गता उपाश्रयाद्बहिः पर-
स्परं प्रतीक्षन्ते, अन्यथा ये पश्चात्तिर्गच्छन्ति ते न जानन्ति
केनाऽपि मार्गेण गताः साधवः ततो महता शब्देन अप्रत-
नान् साधून् व्याहरेयुः, ततश्चाधिकरणमप्यायन्प्रवाहनव-
णिग्प्रामान्तरगमनादि भवति 'तेणे नट्टु' इति ते पाश्चात्य-
साधवोऽप्रेतनानां नष्टाः स्फिटिताः सन्तः स्तनकैरुपब्रूयेरन्
अतः प्रतीक्षणायां 'खग्गूढ' इति कश्चित्खग्गूढो-निद्रालु-
रुपलक्षणत्वात्कश्चिद्वा धर्मश्रद्धालुरिदं ब्रूते-न कल्पते सा-
धूनां रात्रौ विहर्तुमिति 'संगारो' इति कथाऽपि संकृतः कियते
त्वया अमुकत्राऽऽगन्तव्यमिति ।

अथाऽस्या एव गाथायाः कानिचित् पदानि विवृणोति-
पडिलेहंते वि य विं-टिया उ काउं कुणंति सज्भायं ।
चरिमा उग्गाहउं ; सांच्चा मज्झाहि वच्चंति ॥७१५॥

ते साधवः प्रभाते प्रत्युपेक्षमाणा एव वस्त्राणि विण्टिकां
कुर्वन्ति, विण्टिकां कृत्वा स्वाध्यायं कुर्वन्ति, तावद्यावच्च-
रमा-पादनपर्यन्तम् । ततः पात्रकाणि प्रत्युपेक्षणापूर्वमुद्राह्य
प्रन्थिदानादिना सज्जीकृत्य ततोऽर्थं धृत्वा मध्याह्नं प्रहर-
त्रयं समाप्य व्रजन्ति ।

कथमित्याह—

तिहिकरणम्मि पमत्थे, णक्खंतं अहिवईण अणुकूले ।
धित्तूण णिति वसभा, अक्खे सउणे परिकखंता ॥७१६॥

तिथिश्च-नन्दाभद्रादिका, करणं च-वयादिकं, तिथिकरणं
तस्मिन्नुपलक्षणत्वाद्वायोगमुहूर्तादिषु प्रशस्तेषु, नक्षत्रे च-
ऽधिपतीनामाचार्याणामनुकूलं वहमाने सति, किमित्याह-
अज्ञानं गुरुणामनुकूलोपधिरूपान् गृहीत्या वृषभा गीतार्थ-
साधवः शकुनान् परीक्षमाणा 'निति'—निर्गच्छन्ति ।

आह-किमर्थं प्रथममाचार्या न निर्गच्छन्ति ? उच्यते—

वासस्स य आगमणं, अवसउणे पट्टिया नियत्ता य ।
ओभावणा उ एवं, आयरियो मग्गओ तम्हा ॥७१७॥

वर्षणं वर्षा वृष्टिस्तस्यागमनं दृष्ट्वा अपशकुनं वा दृष्टे वृ-
षभाः प्रस्थिताः सन्तो निवृत्ता अपि न लोकापवादमासा-
दयन्ति सामान्यसाधुत्वात्, यदि पुनर्गाचार्यो वृष्टिमपश-
कुनान् वा विज्ञाय नियत्तं तत एवमपभ्राजना भवति,
यथा—यदेतद् ज्यातिपिकाणां विज्ञानं तदप्यमी आचार्या न
बुध्यन्ते, अपरं किमवधोत्स्यन्ते, तस्मादाचार्याः मार्गतः-
पृष्ठतो निर्गच्छन्ति, न पुरतः । अथ पुरतो गच्छन्ति ततो
मासलघु । एतेन "के वच्चन्ते पुरओ उ भिक्खुणो उदाहु-
आयरियो" इति पदं भावितम् । ७० १ उ० २ प्र० ।

अथ प्रशस्तेषु शकुनेषु सजातेषु गुरवः किं कुर्वन्ति ? ,
इत्याह—

सिज्जायरेऽणुसासह, आयरियो सेसगा चिलिमिलिं तु ।
काउं गिएहंतुवाहिं, सारविय पडिसया पुत्वि ॥ ७२२ ॥
शय्यातराननुशान्ते आचार्याः यथा-व्रजामो वयं भवद्भिः
धर्मकर्मण्यप्रमत्तैर्भवितव्यमिति, शेषास्तु साधवः चिलिमि-
लिं कृत्वा बद्धा तदन्तरिताः सन्तः उर्ध्वं गृह्णन्ति—स-
ञ्चयन्तीत्यर्थः । कथंभूताः ? सारवितः-सम्प्राज्ञितः प्रतिश्रयो
यस्ते सारवितप्रतिश्रयाः पूर्वं प्रथमम् ।

अथ कः कियदुपकरणं गृह्णातीत्युच्यते—

बालाईया उवहिं, जं वाहुं तरंति तत्तियं गिएहे ।
जह्मेण जहाजायं, सेसं तरुणा विरिचंति ॥ ७२३ ॥

बालवृद्धराजप्रमजितादयो यावन्मात्रमुपधिं वाहुं शक्नुव-
न्ति तावन्मात्रमेव गृह्णन्ति, यदि च सर्वथैव न शक्नुवन्ति
तदा जघन्येन—सर्वस्तोकतया यथाजातमुपधिं गृह्णन्ति,
अथ—बालादिसत्कमुपकरणं तरुणाः साधवः विरिञ्चन्ति—

विभज्य गृह्णन्ति, तत्र च यथाऽभिग्रहिका बालवृद्धादीनाः
मुपाधिरम्माभिव्योदय्य इत्येवं प्रतिपश्चाभिग्रहाः सन्ति तत
स्ते परस्परं विभज्य गृह्णन्ति ।

अथ न सन्त्याभिग्रहिकाः ततः का विधिरित्याह—

आयरिअंवाहिं बाला-इयाण गिएहंति मंघयणजुत्ता ।
दां सुत्ति उप्पिमंथा-रण य महणकपामेणं ॥ ७२४ ॥

आचार्योपधिं बालादीनां चापधिं गृह्णन्ति संहननयुक्ता-
अनाभिग्रहिका अपि सन्तो ये समर्थाः साधवः । कथमित्या-
ह—द्वौ सौत्रिकौ कल्पोपकः—ऊर्ध्विकाकल्पः संस्कारकः, च-
शब्दादुत्तरपट्टकश्च । एतेपामाचार्यादिसम्बन्धिनां 'महणक-
पामेणं' इति सप्तम्यर्थे तृतीया एकस्मिन् पाश्वे एकत्र स्कन्धे
ग्रहणं कुर्वन्ति, द्वितीयोऽनुपाश्वे आत्मीयमुपधिं स्थापयन्ति ।

अथ 'खग्गूढ' इति एवं विवृणोति—

रत्तिं न चेव कप्पइ, नीयदुवारं विराहणा दुविहा ।

पप्पवणवहुतरगुणा, अणिवीओ व उवही वा ॥७२५॥

कश्चित् धर्मश्रद्धालुतया खग्गूढतया वा प्राऽऽह—रात्रौ न
चैव कल्पते विहर्तुं यतः—'नीयदुवारं' तमसं कादृगपरिवृज्जणं
इति वचनात्, दिवाऽपि तावन्निचङ्गां कोष्टके प्राणिनां कण्ठ-
कादीनां चापलभ्यमानतया द्विविधा संयमात्मविराधना
भवति, इति कृत्वा प्रवेष्टुं न कल्पते, किं पुनः रात्रौ विहर्तुं
कल्पिष्यते । इत्थं वृषाणस्य तस्य प्रज्ञापना कर्तव्या । यथा-
वृद्धरत्नक्षेत्रस्य गन्तव्यतया बहुतरा गुणसेवा बालवृद्धस्य
गच्छस्य साम्प्रतं रात्रौ गमनं भवति, इत्थमपि प्रज्ञा-
पितो यदि न गच्छति ततो द्वितीयः सहायो दीयते उपधिवो
तस्य जीर्ण उपहनश्च समर्प्यते मा सारतस्तदीयोपधिः स्तन-
गृह्यत, मा वा रात्रौ सुप्तस्योपहन्यत इति । तदेवमुक्तविधिना
ततः क्षेत्राग्निगत्य सूत्राकनीत्या गच्छन्ति । ग्रामं च प्राप्ताः
क्षेत्रप्रत्युपेक्षका यत्र पूर्वं वसतिः प्रत्युपेक्षिता आसीत् तत्र
प्रथमं स्वयं गत्वा वसन्ति निरूप्य ततो गच्छं तत्र प्रवेशयन्ति,
तत्र रात्रावुपित्वा प्रभाते ग्रामान्तरं गच्छन्ति ।

एवं वा—

वच्चंतेहि य दिट्ठो, गामो रमणिज्जभिकखसज्झाओ ।

जं कालमणुन्नाओ, अणुणुन्नाए भवे लहुओ ॥७२६॥

व्रजद्भिस्तैः साधुभिः कश्चिद् ग्रामो दृष्टः, कथंभूता-रमणी-
यं सुखप्राप्यत्वेन मनोज्ञभक्षणलाभेन च भैक्षम् अत एव
च रमणीयः स्वाध्यायश्च यत्र स रमणीयभिक्षस्वाध्यायः । ए-
वंविधो ग्रामोऽयं याचन्तं कालमेकदिवसलक्षणं स्थातव्येनाऽ
नुज्ञातः तावन्तं कालं वसन्तो न प्रायश्चित्तभाजो भवन्ति ।
अनुज्ञातं द्वितीयादिषु दिवसेषु वसतां लघुको मासो भवेत् ।

अथवा—

तवसोसिय उच्चाया, खलु लुक्खाहारदुच्चला वाऽवि ।

एग दुग तिन्नि दिवसे, वयंति अप्पाइया वसिउं ॥७२७॥

तपसा-पप्पाऽष्टमादिना ये शोषिताः, ये वा उद्धाता अतीव
परिश्रान्ताः, ये च 'खलु' इति कर्कशक्षेत्रादायानाः, ये वा रुक्ता-
हाग्भोजित्वाम् दुर्बलाः एते एकं वा द्वौ वा त्रीन वा दिव-
सान् तस्मिन् ग्रामे उपित्वा स्थित्वा आप्यायित्वा मनोज्ञाऽऽ-
हारः स्वस्थीभूता अपरं ग्रामं व्रजन्ति ।

इदमेव भावयति—

पठमदिगे समणुष्मा, मोही वुड्डी अकारणे परतो ।

तिदिम व समणुच्चाया, तेओ परेणं भवे मोही ॥७२८॥

प्रथमदिगेन तत्र ग्रामं वसतां समनुज्ञा प्रथमो दिवसस्तत्राऽ-
नुज्ञात इति भावः । ततः परतो द्वितीयादिदिवसेष्वकारणे
वसतां शोधिः—प्रायश्चित्ते तस्याऽऽभवतिः सा चानन्तरगा-
थायां वच्यते । अथ तपःशोषितत्वादिकमनन्तरगाथाकं कारणं
वर्त्तते तत्र त्रीन्याप दिनानि समनुज्ञातानि ततो दिवसत्रया-
न्परतः शोधिः—प्रायश्चित्तं भवेत् ।

तामेवाऽऽह—

सत्तर्त्त तयो होइ, तयो ल्छो पहावई ।

ल्छण ल्छिन्नपरियाए, तयो मूलं तयो दुगं ॥७२९॥

सप्तमत्र यावत्तपो भवति ततः—सप्तमत्रानन्तरं लुदः प्रधा-
वति, लुदेनाऽप्यच्छिन्नपरियायै साध्यां ततो मूलं, ततो द्विकम्-
अनवस्थाप्यपाराञ्चिकद्वयम् ।

इदमेव व्याख्यानयति—

मामो लहुओ गुरुओ, चउरो लहुया य होति गुरुगा य ।

ल्छमासा लहुगुरुगा, ल्छो मूलं तह दुगं च ॥७३०॥

इह प्रथमदिवसे वसन्तोऽनुज्ञाता एव 'पठमदिगे समणुष्म'
न्ति वचनात्, द्वितीये दिवसे यदि मनोज्ञाऽऽहारलम्पटतया
तत्र ग्रामं वसन्ति तदा लघुको मासः, तृतीये गुरुकाः, चतुर्थे
चत्वारो लघवः, पञ्चमे चतुर्गुरवः, षष्ठे परमासा लघवः, सप्त-
मे परमासा गुरवः, सप्तमत्रानन्तरमष्टमे दिवसे लुदः, नवमे
मूलं, दशमे अनवस्थाप्यम्, एकादशे पाराञ्चिकमिति । अथ त-
पःशोषितशरीरादयस्तं तत्तस्मात् दिवसानि वसन्तः प्राय-
श्चित्तं नाऽऽपद्यन्ते "तिन्नि व समणुच्चाय"न्ति वचनात्, चतु-
र्थे दिवसे वसतां लघुमासः, पञ्चमे गुरुमासः, षष्ठे चतुर्लघवः,
सप्तमे चतुर्गुरवः, अष्टमे षट् लघवः, नवमे षट् गुरवः, दशमे
लुदः, एकादशे मूलं, द्वादशे अनवस्थाप्यं त्रयोदशे पाराञ्चिक-
मिति विशेषचूर्णयमिप्रायः । बृहद्भाष्ये पुनरित्यमुक्तम्—
"इकिक्क सत्त वारा, मासाइयं तवे तु दाऊण । ल्छो वि सत्तस-
सओ, तिन्नि गमा तस्स पुवुत्ता ॥३॥" पूर्वे पीठिकायाः तस्य
लुदस्य ये त्रयो गमा उक्ताः तेऽत्राऽपि द्रष्टव्याः । तत्र यतः
स्थानान्तपःप्रारब्धं तत आरभ्य लुदेऽपि दीयतेः लघुमासा-
दारभ्येत्यर्थः, इत्येको गमः । लघुपञ्चकादारभ्येति द्वितीयः,
गुरुपञ्चकादारभ्येति तृतीयः । इदं सामान्यतः प्रायश्चित्तम् ।

विशेषत आह—

अणणुष्माण निक्का-रणे य गुरुगाइयं चउएहं पि ।

गुरुगा लहुगा गुरुगा, लहुओ मामो य अच्छंते ॥७३१॥

अननुज्ञातं दिवसत्रयादूर्ध्वं निष्कारणे वा-कारणं विना प्रथ-
मदिवसादूर्ध्वं गुर्वादीनां चतुर्णामपि निष्ठतां यथाक्रमं गुरुका
लघुका गुरुको लघुकश्च मासः । इयमेव भावना—आचार्य-
स्याऽनुज्ञाते निष्कारणे वा निष्ठतश्चत्वारो गुरवः वृषभस्य
चत्वारो लघवः, अभिषेकस्य गुरुमासो, भिक्षोर्लघुमासः ।

आह किं निर्मितमित्यर्थे प्रायश्चित्तमापद्यते । उच्यते—

नेहामु त्ति य दासा, जे पुव्वं वणििया कइयमादी ।

ते चव अणुद्गाए, अच्छंते कारणे जयणा ॥ ७३२ ॥

नैप्यामो-नो गमिप्याम इत्युक्ते ये पूर्वं क्रीतादयो वसन्तर्भा-
टकसमर्पणविक्रयणादयो दासा वणितास्ते चैव अर्थः—प्रयो-
जनं तदभावोऽनर्थं तत्र प्रयोजनमन्तरेणेत्यर्थः । तत्र ग्रामं रस-
गोरसबहुलतया तेषां निष्क्रमतां कालविलम्बलगनाच्चिकी-
र्षितमासकल्पे क्षेत्रे वसन्ति शय्यातरो भाटकेन समर्पयेत्, वि-
क्रीणीत वा, धान्यादिना वा चिनुयात्, बटुकादीनां वा दद्यात्
ततस्त एवाऽऽन्मविराधनादयो दासाः । कारणे तु निष्ठतां य-
तना-एकं द्वौ त्रीन् वा दिवसान् छित्त्वा तथा गन्तव्यं यथा
विलम्बमन्तरेण तत् क्षेत्रं प्राप्यत इति भावः ।

एवंमेतन् विधिना व्रजन्तस्तावद्गता यावन्मूलक्षेत्रं ततः

किमित्याह—

भत्तऽद्विया वि खमगा, पुर्वि पविमंतु ताव गीयत्था ।

परिपुच्छिय निर्दोसे, पविमंति गुरुगुणममिद्धा ॥ ७३३ ॥

ते हि भक्तार्थिनः क्षपकाः वसन्तस्तत्र क्षेत्रं प्रविशन्ति
भक्तार्थिनो-भोक्तुकामाः क्षपकाः-उपासिताः, तत्र च पूर्व-
तावद्गीतार्थाः प्रविशन्तु, ततस्तैः गीतार्थैः परिपुच्छ्या शय्या-
तरे प्रति, निर्दोष उपाश्रये सुनिश्चितं सति प्रविशन्ति गुरवो
गुणसमृद्धाः । साऽभिप्रायकमिदं विशेषणम्—ते हि भगवन्तो
गुरवो गुणैः समृद्धाः अतो यदि प्रथमे प्रविश्य सव्याघातां
वसन्ति गत्वा प्रतिनिवर्त्तन्ते ततो भवति महानवर्णवाद्—
यथैतेषामेतदपि ज्ञाने नाऽस्तीति ततः पश्चात्प्रविशन्ति ।

अथैनामेव गाथां विवर्गीपुगाह—

वाहिरगामे पुच्छा, उज्जणे ठाणवसहिपडिलेहा ।

उहरा उ गहियभंडा, वसहीवाघाय उड्डाहो ॥ ७३४ ॥

प्रत्यासन्नं बाह्यग्रामे उपिताः प्रत्युर्पासं विवर्जितक्षेत्रस्यो-
द्यानमागम्य तत्र उद्यानं तिष्ठन्ति । यैः क्षेत्रं प्रत्युर्गच्छन्ते ते व-
सन्ति प्रत्युपेक्षणार्थं प्रत्युपेक्षन्ते, इतरथा यदि वसन्ति प्रत्यु-
पेक्ष्य प्रविशन्ति ततो मासलघु । सा वसन्तिरन्येषां प्रदत्ता
भवेत्, ततो गृहीतभाण्डाः—गृहीतोपकरणा वसन्तिव्याघाते
सत्यपरां वसन्तिमन्वेपयन्त इतस्ततः पर्यटन्ति, तथाभूतांश्च
दृष्ट्वा उड्डाहो भवेत्, यथा अहो निष्परिग्रहा निर्ग्रन्था इति ।

ततः किं विधेयमित्याह—

तम्हा पडिलेहिय सा—

हियम्मि पुव्वगतअमति सारविण ।

कु(फं)डुगफु(फ)डुपेसो,

कहणा न य उड्डुणायरिण ॥ ७३५ ॥

तस्माच्चिलिमिलीं प्रोञ्ज्य दण्डकप्रोञ्जन् गृहीत्वा वसन्ति
प्रत्युपेक्ष्य यदि सा नान्येषां प्रदत्ता तदा 'साहियम्मि' त्ति
शय्यातरस्य आचार्या आगताः सन्तीति कथयन्ति । यदि
पूर्वगताः क्षेत्रप्रत्युपेक्षकास्तत्र सन्ति तदा तैः प्रागेव वस-
न्तिः प्रमाज्जितैव । अथ न सन्ति ततः स्वयमेव 'सारवि-
ण' त्ति सम्माज्जितं प्रतिश्रये द्वारं च चिलिमिलीं बध्वा
धर्मकथिकमेकं मुक्त्वा व्यावृत्त्य गुरुणां निवेदयन्ति, ततो वृ-
षभास्तथैवान्नां गृहीत्वा शकुनान् परीक्षमाणाः प्रविश-

१-पुडुग' शब्दो लघुनरगच्छेकदेशवाचकः । अत्र न सोऽर्थः प्रतीयते ।

२-चव-कडुग' शब्दः प्रतीयते । ३-तथा-कडु' शब्दश्च ।

न्ति, तैश्च प्रविष्टैः शेषाः साधवः स्पष्टकस्पष्टकैः प्रविशन्ति । न पुनः सर्वेऽपि एकत्र पिण्डाभूयन्ति भावः । यश्च तत्र धर्मकथिकः स्थित आस्ते स सागारिकस्य धर्मकथां करोति । स च-- ' अणायरिय ' इति आचार्यं मुक्त्वाऽशेषसाधूनां ज्येष्ठार्याणामप्युत्थानं न करोति, मा भूत् धर्मकथाया व्याघात इति ।

अथ वृषभाणां प्रविशतां शकुनाऽपशकुन-
विभागनिरूपणायाह--

मइलकुचेले अब्भं-गियल्ल पसण्येय खुज्ज वडभे य ।
एयाइ अपसत्थाइ, होंति उ गामं अइताणं ॥ ७३६ ॥
खेत्तपडचरग तावस, रोगी विमला य आतुरा विज्जा ।
कामायवत्थउद्धू-लिया य कज्जं न साहन्ति ॥ ७३७ ॥

' नदीतूर ' गाहा-'समणं जयं' गाहा । चतस्रोऽपि गाथाः प्राग्वन्तवरं दक्षिणपार्श्वीद्वामपार्श्वगामी गृह्णीते ।

इत्थं वृषभेषु प्रशस्तैः शकुनैः प्रविष्टेषु सूरयः

क्षेत्रं प्रविशन्तः सन्तः किं कुर्यन्तीत्याह--

प्रविशन्ते आयरिए, सागारि उ होइ पुव्वदट्ठवो ।
अदद्दण पविट्ठो, आवज्जइ मासियं लहुयं ॥ ७३८ ॥

' प्रविशन्ते आयरिए ' इति तृतीयार्थे सप्तमी, वसन्ति प्रविशता आचार्येण सागारिकः पूर्वमेव द्रष्टव्यो भवति । अथ सागारिकमदृष्ट्वैव प्रविष्ट आचार्यः तत आपद्यते मासिकं लघुकम् ।

अथाचार्यमायान्तं दृष्ट्वा धर्मकथां किं करोतीत्याह--

आयरियऽवधुट्ठाणे, आभावणवाहिरा अदक्खिन्ना ।
कहणं तु वंदणिज्जा, अणालवन्तेऽपि आलावो ॥ ७३९ ॥

धर्मकथिना आचार्याणामप्युत्थानं कर्त्तव्यं, यदि न करोति तदा अपभ्राजना लाघवमाचार्याणां भवति, नूनं नामधारक एवाऽयमाचार्यो नाऽस्य किमप्याज्ञेयं विद्यते । यद्वा--लोकव्यवहारस्य बाह्या अमी, यतः पञ्चानामप्यङ्गुलीनां नावदेका ज्येष्ठा भवति । तथा-अदाक्षिण्याद्-गुरुनपि प्रति एतेषां दाक्षिण्यं नाऽस्तीति शय्यातरश्चिन्तयति-'कहणं तु' इति शय्यातरस्य धर्मकथिना कथनीयं यथा-वन्दनीया एते भगवन्त इति । ततो गुरुभिरनालपतोऽपि शय्यातरस्याऽऽलापः कर्त्तव्यः ।

अथ न कुर्वन्त्यालपनमाचार्यास्तत एतं दोषाः-

खद्धा निरोवियारा, अग्रहणं लोकजत्तवोच्छेदो ।

तम्हा खलु आलवणं, सयमेव य तत्थ धम्मकहा ॥ ७४० ॥

शय्यातरश्चिन्तयेत्--अहो आत्माभिमानिन एते वचसाऽपि नान्यस्य गौरवं प्रयच्छन्ति, निरुपकाराः-कृतमप्युपकारं न बहु मन्यन्ते; कृतप्रा इत्यर्थः । अग्रहणम्-अनादरो मां प्रत्यमीषां, लोकयात्रामप्येते न जानन्ति । लोके हि यो यस्याश्रयदानादिनापकारी स ततः स्निग्धदृष्ट्याऽवलोकनमधुरसंभाषणादिकां महतीं प्रतिपत्तिमर्हतीति इत्थं कथयितस्तद्द्रव्यस्यान्यद्रव्याणां वा व्यवच्छेदने कुर्यात् । यत एव तस्मात्खलु आलपनमाचार्येण कर्त्तव्यं स्वयमेव च तत्राऽऽ-

चार्येण धर्मकथा कार्या । (वृ०) (वसन्तिदानफलम् ' वसन्तिदानफल ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०४१ पृष्ठे गतम् ।) अथाऽऽचार्याणां धर्मकथने लब्धिर्न भवति तदा शिष्ये-धर्मकथालब्धिसम्पन्नं व्यापारयेयुः, ततः पश्चादाचार्याः प्रविशन्ति वसन्ति, तत्र च प्रविष्टानां भूयः पुनरियं मर्यादा-समाचारी ।

तामेवाऽभिधिसुगह-

मंज्जाया पट्टवणं, पवत्तमा तत्थ होंति आयरिया ।

जो उ अमज्जाहल्लो, आवज्जइ मामियं लहुयं ॥ ७४२ ॥

मर्यादा च सामाचारी स्थापना च दानादिकुलानां तयोः प्रवर्त्तकास्तत्र क्षेत्र आचार्या भवन्ति । यश्च साधुर्मर्यादा-माचार्यैः स्थापितां न पालयति स आपद्यते मासिकं लघुकम् ।

मर्यादामेवाह-

पडिलेहण संधारग, आयरिए तिन्नि मेसं एक्केकं ।

विट्ठियउक्खेवणया, पविसइ ताहं व धम्मकही ॥ ७४३ ॥

उच्चारे पामवणे, लाउअणिल्लेवणे अ अच्छणए ।

करणं तु अणुत्ताए, अणुत्ताए भवे लहुआ ॥ ७४४ ॥

संस्तारकभूमिनां प्रत्युपलक्षणम्-अवलोकनां कुर्वन्त, तत्राऽऽचार्यस्य तिस्रः संस्तारकभूमयो निरूपणीयाः । तद्यथा-एका निवाता, अपरा प्रवाता, तृतीया निवानप्रवाता । शेषाणां साधूनामैकैकां संस्तारकभूमिं, यथा-लाधिकतया अर्पयन्ति न यथा कथञ्चिदिति । तैश्च तदानीमात्मीयविष्टकानामुन्नेत्यर्थं कर्त्तव्यं येन नास्ति क्षिप्तः सुभूमिभागः प्रतिनियतः परिमाणच्छेदेनाऽऽगम्यत तदा च धर्मकथा संस्तारकग्रहणार्थं धर्मकथामुपसंहृत्य प्रतिश्रयाभ्यन्तरे प्रविशति । तद्यथा-क्षेत्रप्रत्युपलक्षाः शय्यातरानुज्ञातां भुवं ग्लानाद्यर्थं दर्शयन्ति, यथा इयति प्रदेशे उच्चारपरिष्ठापनमनुज्ञायन्त न ऊर्द्धम् । एवं ' पासवण ' इति प्रश्रवणभूमिम् ' अलाउए ' इति अलावूति-तुम्भकानि तेषां कल्पकरणप्रायोग्यं प्रदेशं निर्लेपनं तस्य स्थानम् ' अच्छणए ' इति यत्र स्वाध्यायं कुर्वद्भिरास्यते, एतानि तथैव दर्शयन्ति । ततो य एव शय्यातरेणानुज्ञाताऽवकाशस्तत्रैवोच्चारादीनां करणं भवद्भिरादिष्टम्, अननुज्ञातं त्वयकाशं कुर्वन्ता मासलघु, तद्द्रव्यान्यद्रव्यव्यवच्छेदादयश्च दोषाः । उक्ता मर्यादा । वृ० १ उ० २ प्रक० । (स्थापनाकुलानि ' ठवणाकुल ' शब्दे तृतीयभागे १६६२ पृष्ठे उक्ता-नि ।) (पूर्वपश्चिमानां मासकल्पो नेति ' मासकल्प ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २६७ पृष्ठे उक्तम् ।) (निर्ग्रन्थीनां मासकल्पः ' णिगंथी ' शब्दे चतुर्थभागे २०४७ पृष्ठे गतः ।)

(१६) मासकल्पादन्येऽपि विहाराः सन्ति-

अप्पडिवद्धो य सया, गुरुवणसण सव्वभावेसु ।

मासाइविहारणं, विहरिज्ज जहोचिअं निअमा ॥ ८६५ ॥

अप्रतिबद्धश्च सदाः अभिष्वङ्गरहित इत्यर्थः, गुरुपदेशेन हेतुभूतन । कत्याह-सर्वभावेषु चेतनाऽचेतनेष्वप्रतिबद्धः । किमत्याह-मासादिविहारणं समयप्रसिद्धेन विहरत्, य-

योचितं संहतनाद्यौचित्येन नियमाश्रयमेव विहरंति
नाथार्थः ।

पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहरति-

मोक्षं मासकल्पं, अत्रो सुत्तमि नऽस्ति उ विहारो ।
ता कहमाङ्गहणं, कजे ऊणाइभावाओ ॥ ८६६ ॥

मुक्त्वा मासकल्पं—मासविहारम् अन्यः सूत्रे—मिहान्ते
मास्येव विहारस्तथाश्रयणम् तत्कथं कस्मादादिग्रहण-
नन्तरगाथायामन्तदाशङ्क्याह—कार्ये तथाविधं सति न्य-
नाऽऽदिभावान्—न्यूनाधिकभावात्कारणात्तदादिग्रहणमिति
साथार्थः ।

एत्रं पि गुरुविहाग-आविहारो मिद्ध एव एअस्स ।
भेएण कीस भणिओ, माहजयऽट्ठा धुवो जेण ॥ ८६७ ॥
नन्वेवमपि गुरुविहागस्तथाशङ्क्याह—एत्रं एव एअस्स
प्रस्थापितसाधोर्भेदेन किमिति भणिनो विहार इत्याशङ्क-
क्याह—माहजयार्थ—चात्रविप्रजयाय ध्रुवा येन कार-
णेन तस्य विहार इति गाथाऽर्थः ।

एतद्भावमायैवाह-

इयरेमि कारणेणं, नीआवामो वि दव्वओ हुज्जा ।
भावेण उ गीआणं, न कयाइ वि विहिपरायाणं ॥ ८६८ ॥
इतरेणं—गुर्यादीनां कारणेन संयमवृद्धिहेतुना नित्यवा-
सोऽप्येकत्र बहुकाललक्षणो द्रव्यतो भवत् । अपरमार्था-
वस्थानरूपेण भावतस्तु परमार्थेनैव गीतानां गीतार्थ-
भिच्छृणो न कदाचिदपि नित्यवासो भवति । किं भूतानाम्-
र्वाधपरायणानां यतनाप्रधानानामिति गाथाऽर्थः ।

अत्रैव विधिमाह-

गोअरमाईआणं, एत्थं परिअत्तणं तु मामाओ ।
जहमंभवं निओगो, मंथारम्मी विही भणिओ ॥ ८६९ ॥
गोचरादीनामिति—गोचरवृद्धिभूम्यादीनामत्र-विहाराधि-
कारं परावर्त्तने तु कयाश्चिदकदाचिदाचित्येन मासादौ
ऋतुवदे मासे वर्षासु च चतुर्षु यथासम्भवं सन्सु, गो-
चरादिष्वित्यर्थः, नियागो—नियम एव संस्तारकपरावर्त्तने
विधिर्भाणत इह तीर्थकरादिभिरिति गाथाऽर्थः ।

प्रकृतोपयोगमाह-

एअस्स वि पडिमेहा, निअमेणं दव्वओ वि मोहुदए ।
जइणो विहारखावण-फलमित्थं विहारगहणं तु ॥ ८७० ॥
एतस्यापि विधिप्रतिषेधान् प्रतिषेधन नियमनावश्यन्त्या द्र-
व्यतोऽपि विहारणापि मोहादयं सति यतः—भित्तोर्विहारख्या-
पनफलं विहारख्यापनार्थमत्राधिकारं विहारग्रहणं कृतमा-
चार्येणति गाथाऽर्थः ।

प्रयोजनान्तरमाह-

आईओ चिअ पडिवं-धवअणुत्थं व हंदि सेहाणं ।
विहिफामणऽन्थमहवा, संहविसंसाइविसयं तु ॥ ८७१ ॥
आदित एवारभ्य प्रतिवधवर्जनार्थं स्वप्नत्रादौ हन्दि शि-

क्तकाणां विहारग्रहणं विधेः स्पर्शनार्थमथवा प्रयोजनान्तर-
मेतच्छ्रुत्यकविशेषादिविषयमेव, विशेषोऽपरिणामकादिविह-
रणशीलो वेति गाथाऽर्थः । उक्तं विहारद्वारम् । पं० व० ३ द्वार ।

(२०) मार्गयतनामधिकृत्याह-

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा गामाणुगामं दूइजमाणे
पुरओ जुगमायाए पेहमाणे दइण तमे पाणे उद्धट्ट पादं
रीइज्जा साहट्ट पायं रीइज्जा वित्तिरिच्छं वा कट्ट पायं रीइ-
ज्जा, सइ परकमे संजयामेव परिकमिज्जा नो उज्जुयं गच्छि-
ज्जा, तओ संजयांभव गामाणुगामं दूइजिज्जा । से भिक्खु
वा भिक्खुणी वा गामाणुगामं दूइजमाणे अंतरा से पाणा-
णि वा बीयाणि वा हरियाणि वा उदए वा मड्डिआ वा अवि-
द्वत्थे सइ परकमे ०जाव नो उज्जुयं गच्छिज्जा, तओ संज-
यामेव गामाणुगामं दूइजिज्जा । (सू०-११४)

स भिक्षुर्यावद् ग्रामान्तरं गच्छन् पुरतः—अग्रतः—युगमात्रम्-
चतुर्हेस्तप्रमाणे शकटाद्धैस्तथितं भूभागं पश्यन् गच्छेत्
तत्र च पथि दृष्ट्वा वसान-प्राणिनः पतङ्गादीन् 'उद्धट्टु'
त्ति पादमुद्धृत्याग्रतलेन पादपातप्रदेशे वाऽतिक्रम्य गच्छेत्
एवं संहृत्य-शरीराभिमुखमाक्षिप्य पादं विचर्त्तत्पादपात-
प्रदेशादारत एव विन्यस्य उन्निष्य वाऽग्रभागं पार्श्विकया
गच्छेत्, तथा निरर्ध्वानं वा पादं कृत्वा गच्छेत्, अयं चा-
न्यमार्गाभावे विधिः । सति त्वन्यस्मिन् पराक्रमे-गमनमार्गे
संयतः सन् तेनैव पराक्रमत्—गच्छेत् न ऋजुनेत्येवं ग्रामा-
न्तरं गच्छेत् सर्वोपसंहारोऽयमिति 'से' इत्यादि, उत्तानार्थम् ।
आचा० २ श्रु० १ सू० ३ अ० ६ उ० (पथि पदकायप्रतिसंयना
'मूलगुणपडिसेवणा' शब्दे पञ्चमभागे ३४३ पृष्ठ उक्ता ।)

(२१) यत्र अन्तरा ग्रामे चौरास्तत्र न विहरत्—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा गामाणुगामं दूइज-
माणे अंतरा से विरूवरूवाणि पंचतगाणि दसुगायगा-
णि मिलक्खुणि अणायरियाणि दुमन्नप्पाणि दुप्पन्नवणि-
ज्जाणि अकालपडिवोहीणि अकालपरिभोईणि सइ ला-
हे विहाराए संथरमाणेहिं जाणवण्हिं नो विहारवडियाए
पवजिज्जा गमणाए, केवली बूया-आयाणमेयं । तेणं
वाला अयं तेणे अयं उवचए अयं ततो आगए त्ति
कट्ट तं भिक्खुं अक्कोमिज्जा वा ०जाव उद्विज्ज वा वत्थं
वा पत्तं वा कंचलं वा पायपुच्छं वा अच्छिदिज्ज वा भि-
दिज्ज वा अवहरिज्ज वा परिद्विज्ज वा, अह भिक्खुणं पु-
व्वोवदिट्ठा पतिण्णा०४, जं तहप्पगाराइं विरूवरूवाइं प-
च्चंतियाणि दस्सुगायतणाणि ०जाव विहारवत्तियाए नो
पवजिज्ज वा गमणाए तओ संजया गामाणुगामं दू-
इजिज्जा ॥ (सू०-११५) ॥

स भिक्षुर्ग्रामान्तरं गच्छन् यन्पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा-
अन्तरा—ग्रामान्तराले विरूपरूपाणि—नानाप्रकाराणि प्रा-
त्यन्तिकानि दस्युनां—चौराणामायतनानि—थानानि 'मि-

लक्ष्मणं ' ति चर्वगशवगपुलिन्द्रादिम्लेच्छप्रधानानि अना-
याणि-अर्द्धपङ्क्तिजनपदवाहानि दुःसञ्ज्ञाप्यानि-दुःखेनार्थ-
संज्ञां ज्ञाप्यन्ते , तथा—दुष्प्रज्ञाप्यानि—दुःखेन धर्मसंज्ञा-
पदेशोनानार्थसंकल्पान्निवर्त्यन्ते. अकालप्रतिबोधीनि-न तेषां
कश्चिदपर्यटनकालोऽस्ति , अर्द्धरात्रादावपि मृगयादौ गम-
नसम्भवात् , तथा अकालभोजन्यपीति , सत्यन्यस्मिन् प्रा-
मादिके विहारे विद्यमानेषु चान्येष्वार्यजनपदेषु न तेषु म्ले-
च्छस्थानेषु विहरिष्यामीति गमने न प्रतिपद्यत, किमिति ?
यतः केवली व्रयात्—कर्मोपादानमेतत् , संयमान्वि-
राधनातः , तत्रात्मविराधने संयमविराधनाऽपि सम्भ-
वनीत्यात्मविराधनां दर्शयति—ते—म्लेच्छाः ' एम्
इति वाक्यालङ्कारे , एवमूचुः , तद्यथा—अयं स्तेनः ,
अयमुपचरकः—चरोऽयं तस्मादस्मच्छवुग्रामादागत
इति कृत्वा वाचा आक्रोशयेयुः , तथा दण्डेन ता-
डयेयुः , यावज्जीविताद्वयपरोपयेयुः , तथा वस्त्रादि आच्छि-
न्त्युः-अपहरेयुः , ततस्ते साधु निर्झाटयेयुरिति । अथ सा-
धूनां पूर्वोपदिष्टमतप्रतिज्ञादिकं यत्तथाभूतेषु म्लेच्छस्थान-
ेषु गमनार्थं न प्रतिपद्यत, ततस्तानि परिहरन् संयत एव
ग्रामाऽन्तरं गच्छेदिति ।

(२२) अराजकादिग्रामेषु न विहरेत्—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा दूइजमाणे अंतरा से अराया-
णि वा गणारायाणि वा जुवरायाणि वा दो रजाणि वा वे-
रजाणि वा विरुद्धराजाणि वा सइ लाठे विहाराण संथरमा-
णेहिं जणवहिं नो विहारवडियाए पवजेज गमणाए, केव-
ली वूया-आयाणमेयं, ते रणं वाला तं चव० जाव गमणाए
तओ संजयामेव गामाणुगामं दूइजेजा । (सू०-११६)

कण्ठ्यं, नवरम्, अराजानि—यत्र राजा मृतः युवराजानि-
यत्र नाद्यापि राज्याभिषेको भवतीति ।

किञ्च—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूइजमाणे
अंतरा से विहं सिया, से जं पुण विहं जाणिजा एगाहे-
ण वा दुआहेण वा तिआहेण वा चउआहेण वा पंचाहे-
ण वा पाउणिज वा नो पाउणिज वा तहप्पमारं विहं
अणेगाहगमणिजं सइ लाठे० जाव गमणाए, केवली वू-
या-आयाणमेयं, अंतरा से वासे सिया पाणेषु वा पणए-
सु वा बीएसु वा हरिएसु वा उदएसु वा मट्टियाए वा
अविद्धत्थाए अह भिक्षू जं तहप्पमारं विहं अणेगाह-
गमणिजं० जाव णो पवज्जिज वा गमणाए ततो संजया
गामाणुगामं दूइजेजा ॥ (सू०-११७)

स भिक्षुगामान्तरं गच्छन् यत्पुनरेवं जानीयात् अन्तर्ग-
ग्रामान्तराले मम गच्छतः ' विहं ' ति अनेकाद्वगमभीयः
पन्थाः स्यान्—भवेत् , तमेवंभूतमध्वानं ज्ञात्वा सत्यन्य-
स्मिन् विहारस्थाने न तत्र गमनाय मतिं विदध्यादिति,
शेषं सुगमम् । आचा० २ श्रु० १ चू० ३ अ० १ उ० ।

विरुद्धराज्ये गमनादौ प्रायश्चित्तम्—

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंधीण वा वेरज्जविरुद्धरज्जं-
सि सज्जं गमणं सज्जं आगमणं सज्जं गमणाऽऽगमणं करि-
त्तए, ज खलु निग्गंधे वा निग्गंधी वा वेरज्जविरुद्धरज्जंसि
सज्जं गमणं सज्जं आगमणं सज्जं गमणाऽऽगमणं करेइ करंतं
वा साइज्जइ । से दुहओ विइक्कममाणे आवज्जइ चाउम्मा
सियं परिहारद्वारं अणुग्वाइयं ॥ ३८ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध इत्याह—

चोरो ति अइपसंगा, विरुद्धरज्जे वि मा चरिज्जाहि ।

इय एसो उवघाओ, वेरज्जविरुद्धमुत्तस्स ॥ ६१६ ॥

अनन्तरसूत्रे हेमन्तग्रीष्मयोर्ग्रामानुग्रामं विहारो—गमने
कर्तुं कल्पते इत्युक्तोक्तिप्रसङ्गतो विरुद्धराज्येऽपि वर्त्तमानः
समाचर्गदित्यभिप्रायेण सूत्रमारभ्यते एष वैराज्यविरुद्ध-
राज्यसूत्रस्यापोद्धातः—सम्बन्धः , अनेनाऽऽयातस्यास्य
(सू०-३८) व्याख्या—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां
वा वैराज्ये विरुद्धराज्ये वा सद्यस्तत्काले गमने सद्य आग-
मने सद्यो गमनागमने कर्तुं यः खलु निर्ग्रन्थो वा निर्ग्रन्थी
वा वैराज्यविरुद्धराज्ये सद्यो गमने सद्य आगमने सद्यो
गमनागमने करोति कुर्वन्तं वा स्वादयति-अनुमोदयति स
द्विधाऽपि तीर्थकृतां राज्यस्य च सम्बन्धिनीमाज्ञामतिक्रा-
मन् आपद्यते—प्राप्नोति चातुर्मासिकं परिहारस्थानमनुद्धा-
तिकं चतुर्गुरुकमित्यर्थः । इति सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अथ विस्तरार्थं भाष्यकृदाह—

वेरं जत्थ उ रज्जे, वेरं जायं व वेरज्जं वा ।

जं च धिरज्जइ रज्जे—णं तेणं विगयरायं वा ॥ ६२० ॥

यत्र राज्ये पूर्वपुरुषपरंपरागतं वैरं तद्वैराज्यमुच्यते—नैरु-
क्ता शब्दनिष्पत्तिः । यद्वा न-पूर्वपुरुषपरंपरागतं परं स-
म्प्रति ययो राज्ययोर्वैरं जातमुत्पन्नं तद्वैराज्यम् । अथवा
परकीयग्रामनगरवाहादीनि कुर्वन् यत्र राजादिवैरे-विरोधे
रज्यते तादृशं उमरं विराज्यमुच्यते, यदि वा-यद्वाज्यममा-
त्यादिप्रधानपुरुषरूपं ' रज्जेण ' ति विवक्षितेन राज्ञा सह
विरज्यते—विगृह्य भवति तद्वैराज्यम् , इष्टरूपनिष्पत्तिः स-
र्वथाऽपि निरुक्तिवशात् , यद्वा—विगतो मृतः प्राणिनो वा
राजा यत्र तद्विगतराजकम्—अराजकमित्यर्थः , तदेव वैरा-
ज्यम् । यत्र तु द्वयोरपि राज्ञो राज्यं परस्परं गमनागमनं वि-
रुद्धं तद्विरुद्धराज्यमुच्यते ।

सद्यः प्रभृतीनि शेषपदानि व्याचष्टे—

सज्जग्गहणाऽतीयं, अणागयं चैव वारियं वेरं ।

पन्नवगपडुच्चं कयं, हाज्जा गमणं च उभयं वा ॥ ६२१ ॥

सद्यो—वर्तमानकालभावि यद्वैरं तत्र गमनादिकं न
कल्पते , एवं सद्यो ग्रहणादतीतमनागनं च वैरं नि-
वारितं भवति । यत्र वैरं पूर्वोक्तमस्ति यत्र वा भ-
विष्यतया सम्भाव्यमानं तत्राऽपि क्षेत्रे गमनादीनि न
कर्मव्यानीति भावः , तथा प्रज्ञापकं प्रतीत्य गमनमाग-
मनम् उभयं वा-गमनाऽऽगमनमत्र भवति । तत्र यत्र प्रज्ञा-

पकस्तिष्ठति, ततो यदन्यत्र गम्यते तद्गमनम्—अन्यतः स्थानात् प्रज्ञापकसम्मुखं यदागम्यते तदागमनं, गन्वा प्रत्यागमनं विधीयमानं गमनाऽऽगमनम् । वृ० ३, उ० ३ प्रक० ।
अथ वाऽननैवाऽधिकारः वैराज्यग्रहणद्वितेऽप्यर्थाः सूचिता भवन्तीति दर्शयति—

अणराण जुवराण, ततो वैरज्जं अ वैरज्जं ।

एतो एकैकस्मि उ, चाउम्मासा भवे गुरुगा ॥ ६२२ ॥

अराजके यौवराज्यं ततश्च वैराज्यं ततश्च वैराज्यं— इति चतुर्णां भेदानाम् एकैकस्मिन् गच्छतस्तपःकालविशेषिताश्चतुर्मासा गुरुका भवेयुः । तत्र प्रथमे द्वाभ्यामपि कालाभ्यां लघवः, द्वितीये कालगुरुवः, तृतीये तपोगुरुवः, चतुर्थे द्वाभ्यामपि गुरुवः ।

अराजकादीनामेव चतुर्णां व्याख्यानमाह—

अणरायंति व मरणे, जुवराया जाव दोव्वऽणभिसितो ।

वैरज्जं तु परवलं, दाइयकलहो उ वैरज्जं ॥ ६२३ ॥

यस्य प्राक्तनस्य राज्ञो मरणे सज्जते सति यावद्याऽपि राजा युवराजश्चत्येतां द्वावापि नाभिपिक्तौ तावदराजकं भवत्येतं, प्राचीननृपतिना यो यौवराज्याभिपिक्तौ आसीत् तेनाभिपिष्टं राज्यं परमेनन यावद्वाद्याऽपि द्वितीया युवराजोऽभिपिक्तः तावद्यौवराज्यमुच्यते । यत्र तु परवलं-परचक्रमागत्य विराज्यं करोति तद्वैराज्यम् । यत्र तु द्वयोर्द्वयिकयोः समोत्रयोरिकराज्याभिलाषिणोः स्वस्वकटकसन्निविष्टाभ्यां परस्परं कलहो-विग्रहस्तद्वैराज्यमुच्यते ।

विरुद्धराज्यं व्याख्यानयति—

अविरुद्धा वाणियगा, गमणाऽऽगमणं च होति अविरुद्धं ।

गिस्संचारविरुद्धे, न कप्पती बंधणादीया ॥ ६२६ ॥

यत्र वैराज्यं वाणिजकाः परस्परं गच्छन्ति अविरुद्धास्तत्र साधूनामपि गमनं विरुद्धं न भवति, कल्पंत तत्र गन्तुमिति भावः । यत्र तु वाणिजां शेषजनपदस्य च निस्संचारं कृतं गमनाऽऽगमननिषेधो विहितः अतस्तद्वैराज्यं विरुद्धमुच्यते, तस्मिन् विरुद्धे गमनादि न कल्पंत ।

अत्ताण चोरभेया, वग्गुरसेणा पलाइणो पहिया ।

पडिचरगा य सहाया, गमणागमणम्मि नायव्वा ॥ ६२५ ॥

(‘अत्ताण’ पदव्याख्या ‘अत्ताण’ शब्दे प्रथमभाग ५०४ पृष्ठे गता ।) तथा—चौरा-गवादिहारिणः २, भेदा नाम गृहीतचापा दिवा रात्रौ च जीवहिंसापरा म्लेच्छविशेषाः ३, वागुरिकाः—पाशप्रयोगेण मृगघातकाः ४, शुनिकाः—द्वितीयां लुब्धकाः ५, पलायिना नाम-ये भट्टादयो राज्ञः पृच्छ्यां घिता सकुटुम्भाः प्रणश्य राज्यान्तरं गच्छन्ति ६, पथिका-नानाविधनगरग्रामदेशपरिभ्रमणकारिणः ७, प्रतिचरका नाम-ये परगणाणि स्वयं प्रच्छन्नचारितया गंवपयन्ति; हरिका इत्यर्थः ८, एतं आत्मादयोऽत्राणादयो वाऽऽभेदा भवन्ति, केपाञ्चिदाचार्याणां वागुरिकाः शौनिकाश्च द्वयऽप्येक एव भेदास्तन्मतेनाष्टमा अहिमरका भवन्ति, अहिः-सर्पः पूर्वस्मादकृतंऽप्यपकारं परं मारय-

न्तीत्यहिमरकाः, एते सहायाः साधूनां वैराज्यगमनाऽऽगमने ज्ञातव्याः ।

एतन्नेव भङ्गोपदर्शनायाह—

अत्ताणमाइएमुं, दियपहदिट्ठे य अट्ठिया भयणा ।

एतो एगतेरेणं, गमणागमणम्मि आणाई ॥ ६२६ ॥

आत्मादिभेदेषु अत्राणादिषु वा सहायेषु एकैकं दिवापथदृष्टपदैः सप्रतिपक्षरष्टिका भजना भवन्ति, भङ्गा भवन्तीत्यर्थः । तथाहि—आत्मना सहायचिरहिता वा मार्गेण राजपुरुषैर्दृष्टा गच्छन्ति १, आत्मना दिवा मार्गेण राजपुरुषैर्दृष्टाः २, आत्मना दिवा उन्मागेण जपुरुषैर्दृष्टाः ३, आत्मना दिवा उन्मागेण वा राजपुरुषैर्दृष्टाः ४, आत्मना रात्रौ मार्गेण दृष्टाः ५, आत्मना रात्रौ मार्गेण दृष्टाः ६, आत्मना रात्रौ उन्मागेण दृष्टाः ७, आत्मना रात्रौ उन्मागेण दृष्टा गच्छन्ति ८, एवं चौरादिभिः द्विव्याख्यानापेक्षया त्वत्राणादिभिः प्रतिचरकान्तकमहापि सार्द्धं गच्छतां प्रत्येकमष्टौ भङ्गाः कर्तव्याः, ‘ए’ इत्यादि पश्चाद्धम् । एतन्नामपदानां भेदानां प्रत्येकमष्टौ नानां मध्यादकर्तरणाऽपि प्रकारेण यो गमनं करोति तस्याऽऽत्माऽनवस्थादयो दोषा भवन्ति ।

प्रायश्चित्तं चेदम्—

अत्ताणमाइएमुं, दियपहदिट्ठे चउलहू होंति ।

रात्रौ अरह अदिट्ठे, चउगुरुगा इक्कमे मूलं ॥ ६२ ॥

आत्मादिषु अत्राणादिषु वा पदेषु, ये दिवापथे प्रथमे चत्वारो भङ्गास्तेषु दृष्टादृष्टपदाभ्यां सप्रतिपक्षरष्टिकाभ्यामुपलक्षितेषु तपःकालविशेषिताश्चत्वारो लघवो ये तु रात्रिपथाः पाश्चात्याश्चत्वारो भङ्गास्तेषु पथा दृष्टादृष्टपदाभ्यां सप्रतिपक्षरष्टिकाभ्यामुपलक्षितेषु तपःकालादरेष्वित्याश्चत्वारो गुरुकाः । यतो राज्यान्तरं तस्तस्यातिक्रमऽतिलङ्घनं कृते सति मूलम् ।

अथ सर्वभङ्गपरिमाणज्ञापनार्थमाह—

अत्ताणमाइयाणं, अट्ठएहऽट्ठहि पएहि भइयाणं ।

चउसट्ठिए पदाणं, विराहणा होइ सा दुविहा ॥ ६२ ॥

आत्मादीनामत्राणादीनां वा अष्टानां पदानामष्टभिः पदैः प्रत्येकं भङ्गानां गणितानां चतुःषष्टिंश्वानि भङ्गापि भवन्ति । चतुःषष्टिश्च पदानामन्यतरेण गच्छन् इयं द्विव्याख्येयमात्मविराधना भवति ।

नामेवाह—

छक्कायगहणकडुण-पंथि भितूण चेव अइगमणं ।

सुन्नाम्मि य अइगमणं, विराहणा दुएह वग्गाणं ॥ ६३ ॥

अपथं शस्त्रोपहतपृथिव्यां गच्छन् पृथिवीकायं, नष्ट सन्तरेण अवश्यायसम्भवे वाऽऽकायं, दवानलसम्भवे वाऽऽकायं, कप्रज्ज्वालिनाऽग्निप्रतापेन वा तेजस्कायं, यत्राऽग्निस्तत्र वायमाद्वायुर्भवतीति कृत्वा वायुकायं, हरितादिमर्दनप्रलाम्बेन वा वनस्पतिकायं, पृथिव्युदकवनस्पतिसमाश्रितानां परितोपनादौ वसकायम् । एवं पदकायान् विराधयते संयमविराधना । तथा राजपुरुषा ग्रहणाकर्षणादि विदधति

यन्मविगधना। अथ ते साधवः पन्थानं-मार्गं भित्त्वा च उत्प-
न्न परजनपदेऽभिगमनं-प्रवेशं कुर्वन्ति ततो गाढतरंऽपगधं
। गदिशून्यं वा स्थाण्डिलपालिविगधने मार्गेऽतगमनं द्वयो-
ऽपि वर्गयोः संयतानां सहायानां च विगधना भवतीति ।

अथ पट्कायविराधनायां प्रायश्चित्तमाह—

छकायचउसु लहुगा, परित्तलहुगा य गुरुगसाहारे ।
संघट्टणपरितावण, लहु गुरुग निवायणे मूलं ॥६३०॥
अस्य व्याख्या प्राग्वत् ।

अथ ग्रहणाऽऽकर्षणपदं व्याचष्टे—

संजमगिहितदुभय भ-द्गा य तह तदुभयस्म वि य पंता।
चउभंगो गोम्मिण्हि, मंजयभदा विसज्जेति ॥६३१॥

गौलिमका नाम-ये राज्ञः पुरुषाः स्थानकं वज्रा पन्थानं रत्तय-
न्ति तेषु चतुर्भङ्गो, संयतभद्रका गृहस्थप्रान्ताः १. गृहस्थभद्र-
काः संयतप्रान्ताः २. संयतभद्रका अपि गृहस्थभद्रका अपि ३,
संयतभद्रकाः न गृहस्थभद्रकाः किं तु-तदुभयप्रान्ताः। अथ ते
संयतभद्रकाः गौलिमकाः प्रथमतृतीयभङ्गवर्तिन इत्यर्थः, ते
साधून् गच्छन्तो विसर्जयन्ति न निरुन्धन्ते ।

संजयभद्गमुक्ते, वीया घेत्तुं गिही वि गिएहंति ।
जे पुण मंजयपंता, गेएहंति जती गिही मुत्तुं ॥६३२॥

संयतभद्रकैर्मुक्कानपि साधून् द्वितीयाः—द्वितीयभङ्गव-
र्तिनः स्थानपालकास्ते संयतप्रान्तवद् गृह्णन्ति ।
गृहीत्वा च ते गृहिणोऽपि प्रथमस्थानपालकान् गृह्ण-
न्ति कस्माद्भवद्भिर्गमी संयता मुक्ता इति कृत्वा, यद्वा-
ते साधवो गृहस्थसहिता गच्छन्तः संयतभद्रकैर्मुक्ता
गृहस्था अपि तैरमीषां साधूनामेते सहाया इत्यभिप्रा-
येण मुक्ताः, परं ये द्वितीयभङ्गवर्तिनः स्थानपालकास्ते संय-
तप्रान्ततया संयतान् गृहीत्वा गृहस्थानपि गृह्णन्ति यस्मा-
दमीभिः समं यूयं गच्छत इत्यतो यूयमप्यपगधिनः इति
कृत्वा, ये पुनः संयतप्रान्ताः पुनः शब्दा विशेषणं किं विशिन-
ष्टि—ये गौलिमकाः संयतानामवातीव प्रद्विष्टास्तं गृहिणो मु-
क्त्वा यतीन् गृह्णन्ति गृहीत्वा वन्धनादिकं कुर्युः ।

पटमतइयमुक्काणं, रज्जे दिट्ठाण दोएह वि विणासो ।
पररज्जपंचसे धं, जओ व एंती तहि वि एवं ॥६३३॥

एवं प्रथमतृतीयभङ्गयोः संयतभद्रकैर्मुक्ताः सन्तः साधवः
परराज्यं प्रविष्टा दृष्टाश्च राजपुरुषैः, ततः पृष्टाः—किमुत्पथना-
यताः ? , यदि साधवो भणन्ति—उत्पथेन, तत
उन्मार्गगामित्वात् चारिका एतं ज्ञात कृत्वा ग्रहणाकर्ष-
णादिकं प्राप्नुवन्ति। अथ वृचंतं पथा वयमागताः ततो द्वयोर-
पि वर्गयोर्धिनाशो भवति, संयतानां स्थानपालकानां चेति
भावः एवं परराज्यप्रवेशो दोषा अभिहितः। यतोऽपि राज्या-
भिगीच्छन्ति तत्राप्येत एव दोषा भवन्ति ।

अथ 'पंथं भित्त्वा' इत्यादिपदं व्याख्यानयति—

रक्खिज्जइ वा पंथो, जइ तं भित्त्वा जणवयमयंति ।
गाढतरं अवराहो, सुत्ते सुत्ते वि दोएहं पि ॥ ६३४ ॥

अथ चौरादिकदिभयतो गाढतरमपराधो भवति महान्
दोषस्तेषां लगतीति भावः । अत्र साधूनामेव दोषो न-स्था-
नपालकानाम् । अथ स्थानपालकाः सुप्ता भवन्ति, शून्यं वा तत्
स्थानकं वचंतं स्थानपालकानामन्यत्र कुत्राऽपि गमनात् ।
तत्र यदि साधवो गच्छन्ति तदा द्वयोरपि वर्गयोः स्था-
नपालकानां, संयतानां चेत्यर्थः ग्रहणाकर्षणादयो दोषाः
भवन्ति ।

तानेव सप्रायश्चित्तान् दर्शयति—

गेएहणं गुरुगा छम्मा-स कट्टणे छउ होइ ववहां ।
पच्छा कडे य मूलं, उट्टहणविरुंभणे नवमं ॥६३५॥
उदावणनिव्विमए, एगमणेगे पञ्चास पारंची ।
अणवट्टप्पो दोसु य, दोसु य पारंचिओ होइ ॥६३६॥
गाथाद्वयस्याऽपि व्याख्या प्राग्वत्, एवमान्मनंवासहायाना-
मत्राणसहायानां वा गच्छतां दोषाः अभिहिताः ।

अथ चौरादिसहायमुक्कानां दोषाननिदिशन्माह—

एमेव सेसएसुं, चोराईहिं समं तुं गच्छंते ।
सविसेसयरा दोसा, पत्थारो जीवभंमणया ॥ ६३७ ॥
एवमेव चौरप्रतिचरकादिसहायैः शेषैरपि समकं व्रजतां
दोषास्त एव ग्रहणाकर्षणादयो वक्तव्याः परं सविशेषतयाः ।
तथाह—तेषां साधूनां दोषेण यदन्येषामपि तद्वच्छायाणां
वा कुलस्य वा सङ्घस्य वा ग्रहणाकर्षणादिकम्, एष प्र-
स्तर उच्यते—स वा भवेत् जीवितस्य वा चरणस्य वा भ्रशनं
स्यात्, यावच्छब्दोपादानात् शरीरधिकत्वेन भेदा द्रष्टव्याः ।
सविशेषदोषदर्शनार्थमाह—

तेणट्ठम्मि पपज्जण, निस्संकिणं मूलं अहिमेरे चरिमं ।
जइ ताव होंति भदय, दोसा ते तं चिमं वचं ॥६३८॥
स्तनादिभिः सह गच्छन् स्तैन्यार्थं प्रसजनं कर्तानि स्तै-
न्यादिकं करोति, कारयतिः अनुमन्यते वा इत्यर्थः । याद स्त-
नोऽयमिति शङ्क्यते तदा चत्वारो गुरुकाः निःशाङ्कते मू-
लम् । अभिमरोऽयमिति निःशङ्किते चरमं पाराञ्चिकम् । अपि
च—यदि तावत्ते स्थानपालका भवन्ति तथाऽपि वैराज्यं
संक्रामतः साधून् दृष्ट्वा चिन्तयन्ति—एतंऽपि यदीदृशानि कु-
र्वन्ति तर्हि न किमप्यमीषां मध्ये शोभनं, तीर्थकरणं वा
किं न प्रतिपिद्धं वैराज्यसंक्रमणमित्यादि । एवं च तेऽपि-
प्रान्तीभवन्ति । अथवा—यदि ते स्थानपाला भद्रका भव-
न्ति तदा तैर्धिसर्जितानां परगपृप्रविष्टानां त एव दोषाः, तदेव
चतुर्गुरुकादिकं प्रायश्चित्तम् ।

इदं चान्यत्प्रायश्चित्तं तावहं दोषजालम्—

आयरिय उवज्झाया, कुलगणसंघो य चेइयाईं च ।
संव्यं विपरिच्चत्ता, वेरज्जं संकमंतेण ॥ ६३९ ॥

आचार्या-अर्थदातारः उपाध्यायाः—सूत्रप्रदाः कुलं—भाग-
न्दादि गणं—परम्परयापन्नानि कुलं संघः समुदायः चैत्यानि-
भगवद्विश्वाति जितभवनानि वा । एतं आचार्यादयः सपत्तिणां
वृत्तानां गच्छन्ति तस्मात्तानेव वृत्तानुद्धानयामः मा फता-
यिनः शकुना आगच्छन्तु, एतन् दृष्टान्तसामर्थ्येन तानेवाऽऽ-
चार्याऽऽदीनुद्धानयामा यन् तदर्थमहं कोऽपि नाऽऽगच्छन्ति
त एते दोषाः ।

अतः—

एयारिसे विहारो. न कप्पई समणण सुविहियाणं ।
दो सीमंउतिकर्मई, जिणसीमं रायसीमं वा ॥ ६४० ॥

एतादृशे वैराज्ये विहारः श्रमणानां सुविहितानां न कल्पन्त. यस्तु करोति स द्वे सीमानावतिक्रामति, तद्यथा-जिनसीमानं-न कल्पन्ते वैराज्यसंक्रमणं कर्तुमिति लक्षणं, राज्यसीमानं-न कर्तव्यो मदीयराज्यात्परराज्ये गमाऽऽगम इति रूपाम् ।

किञ्च—

बंधं वहं च घोरं, णावज्जइ एरिसें विहरमाणे ।
तम्हा उ विवज्जेज्जा, वेरज्जिविरुद्धसंकमणं ॥ ६४१ ॥

बन्धो-निगडादिनियन्त्रणं, बन्धः--कशाघातादिः, घोरं-भयानकमीदृशे विहरमाणे यत आपद्यते तस्माद्वैराज्यसंकमणं विवर्जयेत् ।

अथ द्वितीयपदमाह--

दंसणनाणे माता, भत्तविसोही गिलाणमायरिए ।
अधिकरणवादराय, कुलसंगते कप्पती गंतुं ॥ ६४२ ॥

दर्शनार्थं वा वैराज्यसंकमणमपि कुर्यात् 'माय' इति मातापितरौ कस्याऽपि प्रव्रजितुकामस्य शोकेन म्रियंते 'भत्तविसोहि' इति कश्चित्साधुर्मर्कं प्रत्याख्यातुकामः स विशोधिमालोचनां दातुकामो गीतार्थस्य पार्श्वे गच्छेत्, अजङ्गमस्य तस्य पार्श्वे गीतार्थो गच्छन्ति 'गिलाण' इति ग्लानस्य वा प्रतिचरणार्थं प्रायोग्यौषधहन्त्रे वा गच्छेत् 'आयरिय' इति आचार्यसमीपे आचार्याणामादेशेन वा गच्छन्ति 'अधिकरण' इति कस्यापि साधोः केनाऽपि गृहिणा सहाधिकरणमुत्पन्नं स च गृही नोपशमयति, ततः प्रज्ञापनालब्धिमान् तस्योपशमनाय गच्छति, 'वाद' इति-अन्यराज्ये परप्रवादी कश्चिदुत्थितस्तस्य निग्रहार्थं वादलब्धिसम्पन्नेन गन्तव्यं 'राय' इति राजा वा कश्चित् परराष्ट्रीयः साधूनामुपरि प्रदिष्टस्तस्योपशमनार्थं सलब्धिकेन गन्तव्यं 'कुलसंगते' इति उपलक्षणत्वात् कुलगणसंघसङ्गते किमपि कार्यमुत्पन्ने कुलादिविषयमित्यर्थः । अथवा-'राजकुलसंगत' इति एकमेव पदं राजकुलेन सह सङ्गते-यद्धं केनाऽपि साधुनाऽधिकृतं तदुपशमनाय गच्छति । एवमादिषु कार्येषु वैराज्येऽपि गन्तुं कल्पन्ते ।

अथ दर्शनज्ञानपदद्वयं भाष्यकृद्व्याख्यानयति—

मुत्तत्थदुभयविमा-रयम्मि पडिवन्ने उत्तिमट्ठम्मि ।
एतारिमम्मि कप्पइ, वेरज्जिविरुद्धं संकमणं ॥ ६४३ ॥

दर्शनप्रभावकशास्त्राणामाचारादिश्रुतज्ञानस्य वा सम्बन्धि यदन्यत्राऽविद्यमानं सूत्रार्थतदुभयं तत्र विशास्दः कश्चिदाचार्यः स चोक्तमार्थम् अनशनं प्रतिपन्नो, यस्मिंश्च क्षेत्रेऽसौ स्थितस्तत्रापान्तराले वा वैराज्यं वर्त्तते, तौ च सूत्रार्थौ मा व्यवच्छेदं प्रापतामिति कृत्वा एतादृशे कारणे वैराज्यविरुद्धे संक्रमणं कर्तुं कल्पन्ते ।

अथ येन विधिना तत्र गन्तव्यं तमभिधित्सुराह—

आपुच्छिय आरक्खिय, सेट्ठि सेणोवइ अमच्चरायाणं ।
अइगमणे निग्गमणे, एस विही होइ नायव्वो ॥ ६४४ ॥

आपृच्छथाऽऽगतिकं ततः श्रेष्ठिनं ततः सेनापतिं ततो राजानमप्यापृच्छत्य निर्गन्तव्यं प्रवेष्टव्यं वा, एष विधिरतिगमने निर्गमने च ज्ञातव्यो भवति ।

अमुमेवार्थं प्रकटयन्नाह—

आरक्खितो विसज्जइ, अहव भणिज्जा स पुच्छह तु सेट्ठि ।
जाव निवो ता नेयं, सुद्धा पुरिसो व दूतेणं ॥ ६४५ ॥

वैराज्यविरुद्धराज्यं गच्छता प्रथमत एव रक्षिकः प्रष्टव्यः यद्यसौ विसर्जयति ततो लष्टम् । अथाऽसौ भणेत-श्रेष्ठिनं-श्री-देवताध्यासितशिरोवर्णवभूषितोत्तमाङ्गं पृच्छ, ततः श्रेष्ठो प्रष्टव्यः । एवं नृपो यावत् नृपो राजा नेतव्यः वक्तव्यमित्यर्थः, तच्चैवं श्रेष्ठो पृष्ठो यदि विसर्जयति ततः सुन्दरम्, अथाऽसौ वृथात्-अहं न जानामि, सेनापतिं प्रश्नयत, ततः सेनापतिः प्रश्नितो यद्यनुजानीति ततः शोभनम् । अथाऽसौ वृथात्-अमात्यं पृच्छ, ततोऽसावमात्यः पृष्ठो यदि विसर्जयति ततो लष्टम् । अथ वृथात्-राजानं पृच्छ, ततो राजाऽपि प्रष्टव्यः । एतं च राजादयो यदि विसर्जयन्ति तदा मुद्रापट्टकं दूतपुरुषा वा मार्गयितव्याः, येन राजादिना विसर्जिता एते इति स्थानपालकाः प्रत्ययतः प्रथममवतारयन्ति । यो वा दूतस्तत्र राज्यं प्रजति तेन सार्द्धं गच्छन्ति एवं तावद्यतो राज्यान्निर्गच्छन्ति तत्र विधिरुक्ताः ।

अथ यत्र राज्ये गन्तुकामास्तत्र प्रविशतां विधिमाह—

जत्थ वि य गंतुकामा, तत्थ वि कारिति तेसि णातं तु ।
आरक्खिगाइ ते वि य, तेणेव कमेण पुच्छंति ॥ ६४६ ॥

यत्रापि राज्ये गन्तुकामास्तत्राऽपि ये साधवो वर्त्तन्ते तेषां लेखप्रेषणेन, सन्देशकप्रेषणेन वा आरोपज्ञानं कुर्वन्ति, यथा वयमितो यत्र राज्यात्तत्राऽऽगन्तुकामा अतो भवन्तस्तत्रारक्षकादीन् पृच्छन्तिवति, यदा तैरनुज्ञाता भवन्ति तदा तान् साधून् ज्ञापयन्ति, यथा तैः आरक्षकादिभिरत्रानुज्ञाताः सन्ति, भवद्भिरत्रागन्तव्यम् । एष निर्गमने प्रवेशे च विधिरुक्ताः ।

अथ 'आयरिय' इति पदं विशेषतो भावयन्नाह—

राईण दोएह भंडण, आयरिए आसियावणं होइ ।
कयकरणे करणं वा, निवेद जयणाए संकमणा ॥ ६४७ ॥

द्वयो राज्ञोः परस्परं भण्डनं-कलहो वर्त्तते, तत्रैकस्य राज्ञः कोऽप्याचार्योऽतीव पूजासत्कारस्थानं, ततश्च द्वितीयो नृपतिस्तत्परिज्ञायात्मीयदक्षपुरुषैः 'आसिआवणं' इति तस्याऽऽचार्यस्यापहरणं कारयति, अस्मिन् हि गृहीते सम्प्रति पार्थिवो गृहीत एव भवतीति, तत्र च यः करणे धनुर्धेदादौ गृह्णवासे कृतपरिश्रमस्तस्य तत्र करणं भवति; तेनाऽऽचार्यपहारिणा सह युद्धं कर्तुमुपतिष्ठत इत्यर्थः । अथ नास्ति कोऽपि कृतकरणस्ततो यस्य राज्ञः सकाशादपहतस्तस्य निवेदनं कृत्वा यतनया शेषसाधवः संक्रमणं कुर्वन्ति ।

५८मव स्पष्टतरमाह—

अम्बरहियस्स हरणे, उज्जाणाऽऽइडियस्स गुरुणो उ ।
उव्वट्टणे समत्थे, दूग्गए वाऽवि ते विउलं ॥ ६४८ ॥
पेमवियम्मि अदत्ते, रत्ना जइ वि उ विसज्जिया सिस्सा ।
गुरुणो निवेइयम्मि, हारितगराड्ढणो पुण्वि ॥ ६४९ ॥

अभ्यर्हितस्य-राजमान्यस्य गुरोराचार्यस्योद्यानसभाप्रपा-
दिषु स्थितस्य हरणे भवति, यदि च कोऽपि युद्धकरणेन वा
तस्याद्वर्त्तनायां चालनायां समर्थो भवति, ततः स तं निवार्या-
ऽऽचार्यं प्रत्याहरति । अथ नास्त्युद्धर्त्तनासमर्थः ततः क्षणमात्रं
साधवस्तूष्णीका आसते, यदा आचार्यापहारी दूरं गतो भ-
वति तदा सर्वेऽपि साधवो वोले कुर्वन्ति, अस्माकमाचार्यो
हृतो धावत लोका इति । आसन्नस्थिते तु वोले न कुर्वन्ति,
मा भूत्परस्परं बहुजनक्षयकारी युद्धविषय इति । ततश्च रा-
जा साधुभिर्भिधातव्यः—अनाथा वयमाचार्यैर्विना अत
आचार्या यथा आगच्छन्ति तथा कुरुत । एवमुक्त्वाऽसौ द्वि-
तीयस्य राज्ञो दूतं विसर्जयति, शीघ्रमाचार्यः प्रेषणीय इति ।
यदि प्रेषितस्ततो लघुम् । अथाऽसौ दूतं प्रेषितेऽप्याचार्यं
न ददाति; न विसर्जयतीत्यर्थः । ततः साधवो द्वे त्रीणि वा
दिनानि राजानं दृष्ट्वा ध्रुवते—अस्मान् विसर्जयत येन गु-
रूणामुपकण्ठं गच्छामः । कीदृशा वयं, गुरुविरहिता अत्र
निष्ठन्तः, स्वाध्यायादिकं चात्र न किमपि निर्वहतीत्यादि
एवमुक्त्वा यद्यपि ते शिष्या न राज्ञा विसर्जितास्तथाऽपि गुरुणां
सन्देशकप्रेषणेन निवेदयन्ति, यथा वयमागच्छामः, ततो
गुरुवः 'हारितगराड्ढणो पुण्वि' ति अपहर्तुः राज्ञः पूर्वमेव
निवेदयन्ति, अहं शिष्यानप्यानयामि अतः स्थानपालाना-
मादेशं प्रयच्छत, येन ते तान्न गृह्णन्तु, एवं निवेदिते यतनया
संक्रमणं कुर्वन्ति । वृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० चू० ।

जे भिक्खू वेरजं विरुद्धरजं सजं गमणं सजं आगम-
णं सजं गमणाऽऽगमणं करेइ करंत वा साइजइ ॥१७७॥

जेसि राईणं परोप्परं वेररजं जेसि राईणं परोप्परं गमणाग-
मणं विरुद्धं तं वेरज्जविरुद्धरजं । सज्जग्गहाणवट्टमाणा काल-
ग्गहणं । अहवा-अभिक्षं गमणं करेते पन्नवगं पडुच्च गमणं,
अण्णट्ठाणातो आगमणं, गन्तुपडियागयस्स गमणाऽऽगमणं ।
एवं जां करेइ तस्स आणादिया य दोसा, चउगुं च से
पच्छित्तं । एसो सुत्तथो । नि० चू० ११ उ० । ('नदीसंन-
र-णविधिः 'णईसंतरण' शब्दे चतुर्थभागे १७४२ पृष्ठ उक्तः ।)

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा उदउल्लं वा कायं ससिणि-
द्धं वा कायं णो आमजेज वा नो पमजेज्ज वा, अह पुण
विगओदए मे काए छिन्नसिण्णे तहप्पगारं कायं आम-
जिज वा० जाव पयाविज वा तओ संजयामेव गामाणु-
गामं दूइजेजा । (सू०-१२४×) आचा० २ श्रु० १ चू०
३ अ० २ उ० ।

उदकोत्तार्णस्य गमनविधिमाह—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा गामाऽणुगामं दूइज्जमाणे

नो मट्ठियागएहि पाएहि दग्गियाणि छिंदिय छिंदिय विकु-
जिय विकुजिय विष्फालिय विष्फालिय उम्मग्गेण हरिय-
वाहाए गच्छिजा, जमयं पाएहि मट्ठिपं खिप्पामेव दग्गिया-
णि अवहरंतु, एवमाइट्ठाणं संकामे नो एवं करिजा, से पु-
व्वामेव अप्पहरियं मग्गं पडिलेहिजा तओ संजयामेव गा-
माणुगामं दूइजेजा । (सू० १२५)

सं भिक्षुदकादुत्तीर्णः सन् कर्दमाविलपादः सन् नो ह-
रितानि भृशं छित्त्वा तथा विकुञ्जानि कृत्वा एवं भृशं पाट-
यित्वान्मार्गेण हरितवधाय गच्छेत् । यथैनां पादमृत्तिकां
हरितान्यपनयंयुरित्येवं मातृस्थानं संस्पृशेत्, न चैतन्कुर्या-
च्छेयं सुगममिति

(२३) मार्गे वप्रादिके गमनविधिमाह—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा गामाणुगामं दूइज्जमाणे
अंतरा से वप्पाणि वा फलिहाणि वा पासगाणि वा तोर-
णाणि वा अगलाणि वा अगलपासगाणि वा गट्ठाओ वा
दरीओ वा सइ परक्कमे संजयामेव परक्कमिजा, नो उज्जुयं
गच्छेजा, केवली बूया-आयाणमेयं, से तत्थ परक्कमाणे
पयलिज वा पयलिज वा से तत्थ पयलमाणे वा पयल-
माणे वा, रुक्खाणि वा गुच्छाणि वा गुम्माणि वा लया-
ओ वा वल्लीओ वा तणाणि वा गहणाणि वा हरियाणि
वा अवलंबिय अवलंबिय उत्तरिजा, जे तत्थ पाडिपहिया
उवागच्छति ते पाणी जाइजा २, तओ संजयामेव अवलं-
विय अवलंबिय उत्तरिजा तओ संजयामेव गामाणुगामं
दूइजेजा । (सू० १२५ ×)

स भिक्षुग्रामान्तराले यदि वप्रादिकं पश्येत्ततः सत्यन्य-
स्मिन् संक्रमे तेन ऋजुना पथा न गच्छेत्, यतस्तत्र ग-
त्तादौ निपतन् सचित्तं वृत्तादिकमवलम्बते, तन्नायुक्तम् ।
अथ कारणिकस्तेनैव गच्छेत्, कथाञ्चनपतितश्च गच्छतो
वल्ल्यादिकमप्यवलम्ब्य प्रतिपथिकं हस्तं वा याचित्वा सं-
यत एव गच्छेदिति । आचा० २ श्रु० १ चू० ३ अ० २ उ० ।
(पट्टादिसंक्रममार्गः 'णईसंतरण' शब्दे चतुर्थभागे १७४०
पृष्ठ उक्तः ।)

किञ्च-यवसाऽऽदिसंस्पृष्टे मार्गे विधिमाह—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा गामाणुगामं दूइज्जमाणे अं-
तरा से जवसाणि वा सगडाणि वा रहाणि वा सचक्काणि
वा परचक्काणि वा से णं वा विरुवरुवं संनिरुद्धं पेहाए
सइ परक्कमे संजयामेव णो उज्जुयं गच्छेजा, से णं परो से-
णागओ वइजा आउसंतो ! एस णं ममणे सेणाए अभि-
निवारियं करेइ, से णं वाहाए गहाय आगमह, से णं
परो वाहाहिं गहाय आगसिज्जा, तं नो सुमणे सिया०
जाव समाहीए तओ संजयामेव गामाणुगामं दूइजेजा ।
(सू०-१२५ ×)

स भिक्षुर्यदि ग्रामान्तरगले यवसं—गोधूमादिधान्यं श-
कटस्कन्धावारनिवेशादिकं वा भवेत् तत्र बहुपायसम्भवात्त-
न्मध्येन सत्यपरास्मन् पराक्रमे न गच्छेत्, शयं सुगममिति ।

(२४) प्रातिपथिकपृच्छायां विधिमाह—

मे भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूज्जमाणे
अंतरा से पाडिवहिया उवागच्छिज्जा, ते णं पाडिवहिया
एवं वइज्जा आउमंतो ! समणा ! केवइए एस गामे वा०
जाव रायहाणी वा केवइया इत्थ आमा हत्थी गामपिंडो-
लगा मणुस्सा परिवसंति। से बहुभत्ते बहुउदए बहुजणे बहु-
जवसे, से अप्पभत्ते अप्पुदए अप्पजणे अप्पजवसे?, एय-
प्पगाराणि पमिणाणि पुच्छिज्जा, एयप्पगाराणि पुटो
वा अपुटो वा नो वागरिज्जा, एवं खलु तम्म भिक्षुस्स
वा भिक्षुणीए वा मामग्गियं जं मव्वइहिं महिते मया
जइज्जामि । (सू०-१२६) ति वेमि ॥

‘से’ तस्य भिक्षुरपान्तरगले गच्छतः प्रातिपथिकाः—स-
म्भवाः पथिका भवेयुः, ते चैवं वंदेयुश्च—आयुष्मन् ! श्रम-
ण ! किम्भूतोऽयं ग्रामः ? इत्यादि पृष्ठो न तेषामाचक्षीत,
नापि तान् पृच्छन्ति पण्डिताः, एतत्तस्य भिक्षोः सामर्थ्य-
मान । आचा० २ श्रु० १ चू० ३ अ० २ उ० ।

(२४) मागे वप्रादीनि नाङ्गुल्या दर्शयेत् । इहानन्तरं गमन-
विधिः प्रातर्पादितः, इहाऽपि स एव प्रातिपाद्यते, इत्यनेन
सम्बन्धनायातस्याभ्यादेशकस्याऽऽदिमूत्रम्—

मे भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूज्जमाणे
अंतरा से वप्पाणि वा० जाव दरीओ वा० जाव कूडागारा-
णि वा पामायाणि वा नूपगिहाणि वा रुक्खगिहाणि वा
पच्चयगिहाणि वा रुक्खे वा चेइयकडं धूमं वा चेइयकडं
आ० मणाणे वा ० जाव भवणगिहाणि वा नो वाहाओ
पगिज्झय पगिज्झय अंगुलिआए उदिसिय उदिसिय
ओणमिय ओणमिय उन्नमिय उन्नमिय निज्झाइज्जा,
तओ संजयामेव गामाणुगामं दूज्जिज्जा ॥

स भिक्षुग्रामाद् ग्रामान्तरं गच्छन् यद्यन्तरगले एतत्पश्येत्,
तद्यथा—परिखाः प्राकारान् कूटागारान्-पर्वतोपरि गृहाणि
रूमगृहाणि—भूमिगृहाणि, वृत्तप्रधानानि तदुपरि वा गृहा-
णि वृत्तगृहाणि, पर्वतगृहाणि—पर्वतगृहाः, ‘रुक्खे वा चे-
इयकडं’ ति वृत्तस्याऽधो व्यन्तरादिस्थलकं स्तू वा—व्य-
न्तरादिकृते—तदवमार्दकं साधुना भृशं वाहुं प्रगृह्य-उत्ति-
थ्य तथाऽङ्गुलीः प्रसार्य तथा कायमवनस्यान्नम्य वा न दर्श-
नीयं नाध्यवलोकनीयं, दोषाश्चात्र दग्धमुपनादौ साधुराश-
ङ्क्येनाजितेन्द्रियो वा सम्भावयेत्, तस्य पक्षिगणा वा सन्त्रा-
सं गच्छेत्, एतदोपभयात्संयत एव दृश्यन्—गच्छेदिति ।

मागे, कच्छादीनि नाङ्गुल्या प्रदर्शयेत्, तथा—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूज्जमाणे
अंतरा से कच्छाणि वा दवियाणि वा नूपाणि व वलया-

णि वा गहणाणि वा गहणविदुग्गाणि वा वणाणि वा वण-
विदुग्गाणि वा पच्चयाणि वा पच्चयविदुग्गाणि वा अग-
डाणि वा तलागाणि वा दहाणि वा नईओ वा वावीओ
वा पुक्खरिणीओ वा दीहियाओ वा गुंजालियाओ वा
सगणि वा सरपंतियाणि वा सग्गपंतियाणि वा नो वा-
हाओ पगिज्झय पगिज्झय ० जाव निज्झाइज्जा, केवली
बूया-आदाणमेयं । जे तत्थ मिगा वा पसू वा पक्खी वा सरी-
मिवा वा सीहा वा जलचरा वा थलचरा वा खहचरा वा सत्ता
ते उत्तमिज्ज वा वित्तमिज्ज वा वाडं वा सरडं वा कंखिज्जा,
चारित्ति मे अयं समणे, अह भिक्षू णं पुव्वोवदिट्ठप-
त्तिष्सा०४ जं नो वाहाओ पगिज्झय पगिज्झय निज्झा-
इज्जा, तओ संजयामेव आयरियउवज्झाएहिं सद्धिं गामा-
णुगामं दूज्जिज्जा ॥ (सू०-१२७)

स भिक्षुग्रामान्तरं गच्छन् तस्य च गच्छतो यद्येतानि भवेयुः,
तद्यथा—कच्छाः—नद्यासन्ननिम्नप्रदेशा मूलकवालुङ्कादिवाटि-
का वा ‘दवियाण’ ति अटव्यां घासार्थं राजकुलावरुद्धभूमयः
निम्नानि—गर्त्तादीनि बलयानि—नद्याद्वारप्रातर्भूमिभागाः ग-
हने—निर्जलप्रदेशोऽग्रयन्त्रं वा गुञ्जालिकाः—दीर्घा गम्भीराः
कुटिलाः रुक्खाः जलाशयाः सरःपङ्क्तयः—प्रतीताः,
‘सरःसरःपङ्क्तयः’—परस्परसंलग्नानि बहूनि सरांतीति,
एवमादीनि बाह्यादिना न प्रदर्शयेत् नावलोकयेद्वा, य-
तः केवली बूयात्—कर्मोपादानमेतत्, किमिति ?, यतो ये
तस्याः पक्षिमृगसरीसृपाऽऽदयस्ते त्रामे गच्छेयुः, तदा-
वासिनां वा साधुविषयाऽऽशङ्का समुत्पद्येत । अथ सा-
धूनां पूर्वोपदिष्टमन्त्रप्रतिज्ञादिकं यत्तथा न कुर्यात्, आ-
चार्योपाध्यायादिभिश्च गीतार्थैः सह विहरेदिति ।

(२६) साम्प्रतमाचार्यादिना सह गच्छतः साधोर्विधिमाह—

मे भिक्षू वा भिक्षुणी वा आयरियउवज्झाएहिं सद्धिं
गामाणुगामं दूज्जमाणे नो आयरियउवज्झायस्स
हत्थेण वा हत्थं ० जाव अणासायमाणे तओ संजयामेव
आयरियउवज्झाएहिं सद्धिं ० जाव दूज्जिज्जा । से भिक्षू
वा भिक्षुणी वा आयरियउवज्झाएहिं सद्धिं दूज्जमा-
णे अंतरा से पाडिवहिया उवागच्छिज्जा, ते णं पाडिवहिया
एवं वइज्जा-आउमंतो ! समणा ! के तुम्हे ?, कओ वा
एह ?, कहिं वा गच्छिहिह ? जे तत्थ आयरिए वा उ-
वज्झाए वा से भासिज्ज वा वियागरिज्ज वा, आयरियउव-
ज्झायस्स भासमाणस्स वा वियागरेमाणस्स वा नो अंत-
रा भासं करिज्जा, तओ संजयामेव अहाराइणिण सद्धिं ०
जाव वा दूज्जिज्जा ॥ से भिक्षू वा भिक्षुणी वा अ-
हाराइणियं गामाणुगामं दूज्जमाणो राइणियस्स हत्थेण
हत्थं ० जाव अणासायमाणे तओ संजयामेव अहाराइणि-
यं गामाणुगामं दूज्जिज्जा ॥ से भिक्षू वा भिक्षुणी

वा अहारइणिअं गामाणुगामं दूइजमाणे अंतरा से पाडिवहिया उवागच्छिजा, ते णं पाडिवहिया एवं वइजा आउसंतो ! समणा ! के तुम्हे ? , जे तत्थ सव्वराइणिए मे भासिज्ज वा वागरिज्ज वा, राइणियस्स भासमाणस्स वा वियागरमाणस्स वा नो अंतरा भासं भासिजा , तओ संजयामेव अहाराइणियाए गामाणुगामं दूइजिजा । (सू०-१२८)

स भिक्षुगचार्यादिभिः सह गच्छन्तावन्मात्रायां भूमौ स्थितो गच्छेद्, यथा हस्तादिसंस्पर्शो न भवतीति । तथा-स भिक्षुगचार्यादिभिः साङ्गं गच्छन् प्रातिपथिकेन पृष्टः सन् आचार्यादीनतिक्रम्य नोत्तरं दद्यात्, नाप्याचार्यादौ जल्पन्त्यन्तरभाषां कुर्यात्, गच्छेच्च संयत एव युगमात्रया दृष्टया यथारत्नाधिकं गच्छेदिति तात्पर्यार्थः । एवमुत्तरसूत्रद्वयमप्याचार्याणां पाध्यायैरिवापरेणाऽपि रत्नाधिकेन साधुना सह गच्छता हस्तादिसंघट्टेऽन्तरभाषा च वर्जनीयेति द्रष्टव्यमिति ।

किञ्च—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा दूइजमाणे अंतरा से पाडिवहिया उवागच्छिजा, ते णं पाडिवहिया एवं वइजा-आउसंतो ! समणा ! अवियाइं इत्तो पडिवहे पासह तं जहां-मणुस्सं वा गोणं वा महिंसं वा पसुं वा पक्खिंसं वा सरीसिवं वा जलयरं वा से आइक्खह दंसह, तं नो आइक्खिजा नो दंसिजा , नो तस्स तं परिन्नं परिवाणिजा, तुमिणीए उवहिजा, जाणं वा नो जाणं ति वइजा , तओ संजयामेव गामाणुगामं दूइज्जेजा ॥ से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूइज्जेजा अंतरा से पाडिवहिया उवागच्छिजा, ते णं पाडिवहिया एवं वइजा-आउसंतो ! समणा ! अवियाइं इत्तो पडिवहे पासह उदगप-सूयाणि कंदाणि वा मूलाणि वा तय्य पत्ता पुप्फा फला बीया हरिया उदगं वा संनिहिं अगणिं वा संनिक्खित्तं से आइक्खह० जाव दूइज्जिजा । से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूइज्जमाणे अंतरा से पाडिवहिया उवागच्छिजा, ते णं पाडिवहिया एवं आउसंतो ! समणा ! अवियाइं इत्तो पडिवहे पासह जवसाणि वा ० जाव से णं वा विरूवरूवं संनिविट्ठं से आइक्खह० जाव दूइज्जिजा ॥ से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूइज्जमाणे अंतरा पाडिवहिया० जाव आउसंतो ! समणा ! केवइए इत्तो गामे वा ० जाव रायहाणिं वा से आइक्खह० जाव दूइज्जिजा ॥ से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूइज्जिजा, अंतरा से पाडिवहिया आउसंतो ! समणा ! केवइए इत्तो गामस्स नगरस्स वा० जाव राय-

हाणीए वा मग्गे से आइक्खह, तहेव० जाव दूइज्जिजा ॥ (सू०-१२९)

'से' तस्य भिक्षुगचार्यादिभिः प्रातिपथिकः कश्चिन्ममुखीन एतद् ब्रूयात्, तथा-आयुष्मन् ! धम्मण !, अपि च-किं भवता पद्यागच्छता कश्चिन्मनुष्यादिरुपलब्धः ? , तं चेवं पृच्छन्तं तूष्णींभावंनोपेक्षेत, यदिवा-जानन्नपि नाहं जानामीत्येवं वदेदिति । अपि च-स भिक्षुगचार्यान्तरं गच्छन् केनचित्ममुखीनेन प्रातिपथिकेन पृष्टः सन् उदकप्रसृतं कन्दमूलादि नैवाचक्षीत, जानन्नपि नैव जानामीति वा ब्रूयादिति । एवं यवसा-सनादिसूत्रमपि नेयमिति । तथा कियदूरं ग्रामादिप्रश्नसूत्रमपि नेयमिति । एवं कियान् पन्थाः ? इत्येतदपीति ।

किञ्च—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूइजमाणे अंतरा मे गोणं वियालं पडिवहे पेहाए० जाव चित्तचिह्नं विद्यालं पडिवहे पेहाए नो तेमि भीओ उम्मग्गेणं गच्छिजा, नो मग्गाओ उम्मग्गे संकमिजा, नो गहणं वा वणं वा दुग्गं वा अणुपविमिजा, नो रुक्खंमि दुरूहिजा, नो महइ-महालयंमि उदयंमि कायं विउमिजा, नो वाडं वा मग्गं वा मेणं वा मत्थं वा कंमिजा अप्पुस्सुए० जाव समाहीए तओ संजयामेव गामाणुगामं दूइजिजा ।

स भिक्षुगचार्यान्तरं गच्छन् यद्यन्तरालं गां-वृषभं व्याले दर्पितं प्रातपथे पश्येत्, तथा सिंहं व्याधं यावच्चित्रकं तदपत्यं वा व्यालं कूर दृष्ट्वा च तद्गयाधैवान्मार्गेण गच्छेत्, न च गहनार्दकमनुप्रविशेत्, नापि वृक्षादिकमार्गेहेत्, न चोदकं प्रविशेत्, नापि शरणमभिकाङ्क्षेत्, अपि च लोपांस्सुकोऽविमनस्कः संयत एव गच्छेत् । एतच्च गच्छन्तर्गतविधेयं, गच्छान्तर्गतास्तु व्यालादिकं परिहरन्त्यपीति ।

किञ्च—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूइजमाणे अंतरा से विहं सिया, से जं पुण विहं जाणिजा इमंसि खलु विहंसि बहवे आमोसगा उवगरणपडियाए सपिडिया गच्छिजा, नो तेमि भीओ उम्मग्गेण गच्छिजा० जाव समाहीए तओ संजयामेव गामाणुगामं दूइज्जेजा । (सू०-१३०)

'से'-तस्य भिक्षुगचार्यान्तरं गच्छन्तः 'विहं' ति अटवी-प्रायो दीर्घोऽध्वा भवेत्, तत्र च आमोसगाः-स्तेनाः उपकरणप्रतिब्रूया-उपकरणार्थिनः समागच्छन्तुः, न तद्गयाधुन्मार्गगमनादि कुर्यादिति ।

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूइजमाणे अंतरा से आमोसगा सपिडिया गच्छिजा, ते णं आमोसगा एवं वइजा आउसंतो ! समणा ! आहर एयं वत्थं वा पत्तं वा कंयलं वा पायपुच्छणं वा देहि णिक्खिवाहि, तं नो दिजा निभिण-विजा, नो वंदिय वंदिय जाइजा, नो अजलिं कट्ट जाइजा, नो कलुणपडियाए जाइजा, धम्मियाए लायणाए जाइजा,

तुसिणीयभावेण वा तेणं आमोसगा मयं करिजं तं किदु
अक्रोसंति वा० जाव उद्दिंति वा वत्थं वा पत्तं वा कंचलं वा
पायपुंछणं वा अच्छिदिज्ज वा० जाव परिदुविज्ज वा, तं नो गा-
मसंसारियं कुजा, नो परं उवमं कमित्तु नो रायमंसारियं कुजा
बूया-आउसंतो! गाहावई एए खलु आमोसगा उवगरणप-
डियाए सयं करिजं तं किदु अक्रोसंति वा० जाव परिदु-
वंति वा, एयण्णगारं मयं वा वायं वा नो पुरआो किदु विह-
रिजा, अप्पमए० जाव समाहिए तस्सो संजयामेव गामा-
णुगाणं दूइजेजा । एयं खलु तस्स भिक्खुस्स वा भिक्खु-
णीए वा सामग्गियं जं संघट्ठेहिं सहिते सया जइज्जामि
त्ति वेमि । (सू०-१३१)

न भिक्षुग्रामान्तरे गच्छन् यदि स्तेनैरुपकरणं याच्येत तत्ते-
षां न समर्पयेत् । यत्नाद् गृह्णातां भूमौ निक्षेपेत् न च चौरगृ-
हीतमुपकरणं वाच्यं वा दीनं वा यदि वा पुनर्याच्येत । अपि तु
धर्मकथनपूर्वकं गच्छान्तर्गतं याच्येत । तूष्णीभावेन वापेक्षेत,
तं पुनः स्तेनाः स्वकरणीयमिति कृत्यैतत्कुर्युः । तद्यथा—आ-
क्रोशन्ति वाचा, ताडयन्ति दण्डेन यावज्जायितास्याजयन्ति,
वस्त्रादिकं वाऽऽच्छिन्नयुर्यावत्तत्रैव प्रतिष्ठापयेयुः—त्यजेयुः,
तच्च तेषामेवं चेष्टितं न ग्रामे-संसारणीयं-कथनीयं, नापि
राजकुलादीं, नापि परं गृहस्थमुपसंक्रम्य चौरचेष्टितं कथ-
येत्, नाप्येवंप्रकारं मनो वाचं वा सङ्कल्प्यान्यत्र गच्छेदिति,
एतत्तस्य भिक्षोः सामर्थ्यमिति । आचा० २ धृ० १ चू० ३
अ० ३ उ० ।

(२७) पूर्वोत्तरदिग्मानं विहारक्षेत्रस्याह—

कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा पुरत्थिमेणं० जाव
अंगमगहाओ एत्तए, दक्खिण्णं० जाव कोसंबीओ एत्तए
पच्चच्छिमेणं० जाव धूणाविसयाओ एत्तए, उत्तरेणं० जाव
कुणालाविसयाओ एत्तए, एतावता तत्थ कप्पइ एतावता च
आरिए खेत्ते, णो से कप्पइ एतो बाहिं तेण परं जत्थ
नाणदंमणचरित्ताइं उस्सपंति । त्ति वेमि ॥ ५१ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः इत्याह—

इति काले पडिसेहो, परुवितो अह इदाणि खेत्तम्मि ।

चउदिसि समणुस्सायं, मोत्तूणं परेण पडिसेहो ॥ १०६० ॥

इति-अमुना प्रकारेण रात्रिलक्षणो यः कालस्तद्विषयः प्रति-
पेक्षः प्ररूपितः । अथानन्तरमिदानीं क्षेत्रविषयः प्ररूप्यते, कथ-
मित्याह—चतसृषु दिक्षु यावत् क्षेत्रमत्र सूत्रं समनुज्ञातं ताव-
न्मुक्त्वा परेण बहिः क्षेत्रेषु विहारस्य प्रातःपक्षा मन्तव्यः ।

किञ्च—

हेट्ठा वि य पडिसेहो, दब्बादी दब्बे आदिसुत्तं तु ।

धडिमत्तचिलिभिलीण, वत्थादी चेव चत्तारि ॥ १०६१ ॥

बगडा रत्था दगती-रयं च विहचरमगं च खित्तम्मि ।

सोरियपाहुडभावे, सेसा काले य भावे य ॥ १०८२ ॥

अधस्तनसूत्रेष्वपि द्रव्यक्षेत्रकालभावविषयप्रतिषेधा म-
न्तव्यः, तत्र द्रव्यप्रतिषेधपरमादिसूत्रैः प्रलम्बप्रकृतमित्यर्थः ।
तथा घटीमात्रसूत्रं चिलिमिलिकासूत्रं च वस्त्रादिप्रतिषेध-
कानि च चत्वारि सूत्राणि एवं तावत् “निग्गंथं च णं गाहा-
वइकुलं अणुप्पविट्ठं केइ हत्थेण वा पाएण वा ” इत्यादि-
लक्षणं द्वितीयमिदमेव; “ बहिया विहारभूमिं वा वि-
यारभूमिं वा ” इति विशेषितं तृतीयचतुर्थे त्वयमेव, निर्ग्र-
न्थविषये एतान्यपि द्रव्यप्रतिषेधपराणि । तथा बगडासूत्रं
रथ्यासुखापणगृहादिसूत्रं दकतीरसूत्रम्, एतदेव प्रस्तुतं,
चरमसूत्रम् । एतानि क्षेत्रप्रतिषेधपराणि । तथा योऽन्यतो
विभागान् स्वसागारिकसूत्राणि यत्र प्रभूतमधिकरणं तद्वि-
षयसूत्राणि प्रावप्रतिषेधपराणि, शेषाणि तु मासकल्पप्रकृत-
प्रभृतानि सर्वाण्यपि सूत्राणि कालं च भावे च उभयोरपि
प्रतिषेधकानि भवन्ति ।

अहव ण सुत्ते सुत्ते, दब्बादीणं चउएहतोतारो ।

सोउ अधीणो वत्तिर, सोत्तिर य अतो अणियमो तु ॥ १०६३ ॥

अथवा-न पृथग् द्रव्यादिविषयाणि सूत्राणि किं तु सूत्रं च-
तुर्णां द्रव्यक्षेत्रकालभावानामवतारः प्रदर्शयितव्यः, स चा-
ऽवतारो वक्तरि वार्थीन-आयत्तः । यदि वक्ता तथाविधप्रति-
पादनशक्तिसमन्वितः, श्रोता च ग्रहणधारणालब्धिसम्प-
न्नः तदा भवति सूत्रे चतुर्णां द्रव्यादीनामवतारः, अन्यथा तु
नेति भावः । अतो नायं नियमो यदवश्यं प्रतिस्त्वं द्रव्यादि-
चतुष्टयमवतारणीयमित्यनेन सम्बन्धनायातव्याऽस्य (सू०
५१) व्याख्या-कल्पेन निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा पूर्व-
स्यां दिशि यावदङ्गमगधान् एतुं-विदुर्नुम्, अङ्गा नाम-च-
र्याप्रतिबद्धो देशः दक्षिणस्यां दिशि यावत् कौशाभ्यां, एवं
प्रतीच्यां दिशि स्थूणाविषयं यावदनुम्, उत्तरस्यां दिशि
कुणालाविषयं यावदनुम्, सूत्रे पूर्वदक्षिणादिपदे यस्तृती-
यानिर्देशो लिङ्गव्यत्ययश्च प्राकृतत्वात् एतावत्तावत्क्षेत्रमव-
धीकृत्य विहर्तुं कल्पते । कुत इत्याह—एतावत्तावदस्मादर्थ-
क्षेत्रं नो ‘से’ तस्य निर्ग्रन्थस्य वा निर्ग्रन्थ्या वा कल्पते, अत
एवंविधात् आर्यक्षेत्रात् बहिर्विहर्तुं ततः परं बहिर्देशेषु यत्र
ज्ञानदर्शनचार्ित्राणि उत्सर्पन्ति-स्फीतिमासादयन्ति तत्र-
विहर्त्तव्यम् । इतिः परिसमाप्तौ । ब्रवीमीति तीर्थकरणध-
रोपदेशेन न तु स्वमनीषिकथेति सूत्रार्थः । वृ० १ उ० ३
प्रक० ।

(२८) केदं सूत्रमुक्तम् । अथेदं सूत्रं भगवता यत्र क्षेत्रे यं च
कालं प्रतीत्य प्रज्ञप्तं तदवाह—

साएयम्मि पुरवरे, सभूमिभागम्मि वद्धमाणेण ।

सुत्तमिणं पणत्तं, पडुच्च तं चेव कालं तु ॥ १११० ॥

साकिते पुरवरं उद्यानं समवसृतेन भगवता वर्द्धमान-
स्वामिना सूत्रमिदं तमेव वर्त्तमानं कालं प्रतीत्य निर्ग्रन्थ-
निर्ग्रन्थीनां पुरतः प्रज्ञप्तम् ।

कथमित्याह—

मगहा कोसंबी य, धूणाविसओ कुणालविसओ य ।

एसा विहारभूमी, एतावताऽऽरियं खेत्तं ॥ ११११ ॥

अस्मात्-सांकेतात् पूर्वस्यां दिशि कौशाम्बीविषयम्, अपरस्यां दिशि स्थूणाविषयम्, उत्तरस्यां दिशि कुणालाविषयम्, यावद् ये देशाः एतावदार्यक्षेत्रं मन्तव्यम् । अत एव साधूनामेषां विहारभूमिः । इतः परं निर्ग्रन्थनिर्ग्रन्थीनां विहर्तुं न कल्पते । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

(२६) अथाऽऽर्यक्षेत्रविहारकारणमाह-

जम्मणनिस्सम्मणेषु य, तित्थकराणं कर्तेति महिमाओ ।

भवणवइवाणमंतर-जोइसवेमाणिया देवा ॥ १११५ ॥

इहाऽऽर्यक्षेत्रे भगवतां तीर्थकृतां जन्मनिष्क्रमणयोश्चशब्दात्-ज्ञानोत्पत्तां च भवनपतिवाणमन्तरज्योतिष्कवैमानिका देवा महिमाः—सातिशयपूजाः कुर्वन्ति, ताश्च दृष्ट्वा बहवो बुद्धा विबुध्यन्ते-प्रव्रज्यां प्रतिपद्यन्ते, अचिरप्रव्रजिताः अपि स्थिरतरा भवन्ति ।

उप्पसे णाणवरं, तम्मि अणंते पहीणकम्माणो ।

तो उवदिसंति धम्मं, जगजीवहिया य तित्थकरा ॥ १११६ ॥

तस्मिन् देशे अनन्त—अपर्यवसितं ज्ञानवरं—मतिश्रुता-दिशेषज्ञानप्रधाने केवलाऽऽर्ये उत्पन्ने-तदाचारकर्मक्षया-दाविभूते सति प्रहीणकर्माणः—प्रहीणघातिकर्मांशास्तीर्थ-करास्ततो-ज्ञानोत्पत्त्यनन्तरं धर्म-श्रुतचारित्ररूपं जगज्जीव-हितायोपदिशन्ति ।

लोगच्छेरयभूतं, ओवयणं निवयणं च देवाणं ।

संसय वागरणाणिय य, पुच्छंति तेहिं जिणवरिदे ॥ १११७ ॥

लोकस्य-मनुष्यलोकस्याऽऽश्चर्यभूतं अवस्यकारं देवाना-मुत्पन्नं निपन्नं च दृष्ट्वा बहवो जीवाः प्रांतुबुध्यन्ते तथा देवमनुष्यतियगुरुपाः असङ्ख्ययाः संज्ञिनः स्वस्वसंशयानां व्याकरणानि निर्वचनानि जितवरन्दान् तत्कार्यजनपदे पृच्छन्ति, भगवन्तोऽपि च सातिशयत्वात्तपामसंख्येयानामपि युगपद्वय संशयानुमूलयन्ति ।

अपि च--

समणगुणविदु त्थ जणो, सुलभो उवधी सततमविरुद्धो ।

आरियविसयम्मि गुणा, णाणचरणगच्छवुद्धिं या ॥ १११८ ॥

श्रमणगुणा-मूलोत्तरगुणरूपाः, तत्र पञ्च महाव्रतानि मूल-गुणाः उद्गमोत्पादनैवणादायाः विशुद्धिगृष्टादशीलाङ्गसह-स्त्राणि चोत्तरगुणान्ताः, वृत्ति—जानातीति श्रमणगुणवित् ईदृशाऽऽचार्यजनपदे जना—लोकः अत्र चोपधिरौघिक उप-ग्रहिकश्च स्वतन्त्रेण--स्वसिद्धान्तोक्तेन प्रकारेण विमुद्धाऽ-दूषितः सुलभः—सुखनैव लभ्यते, एत आर्यविषये विहरतां गुणा भवन्ति । तथा ज्ञानस्य चरणस्योपलक्षणत्वाद्दर्शनस्य चात्र वृद्धिर्भवति व्याघाताभावो ज्ञानदर्शनचारित्राणि स्फी-तिमुपगच्छन्तीति भावः । गच्छस्य चात्र वृद्धिर्भवति बहूनां भव्यजन्तूनां प्रव्रज्याप्रतिपात्तः ।

एत्थं किर सप्पि सावग, जाणंति अभिगहे सुविहियाणं ।

एतेहिं कारणेहिं, विहिगमणे हंतऽणुगवाया ॥ १११९ ॥

अत्र किलार्यक्षेत्रे संज्ञा—गुरुदेवधर्मपरिज्ञानं सा विद्यते येषां ते संज्ञिनः—अचिरतसम्पद्दृश्यः आवकाः प्रतिप-

द्याऽणुवताः एतं सुविहितानां—साधूनामभिप्रहान् जानन्ति । अभिप्रहया यथा—इत्थमाहारादिकममीषां कल्पते इत्थं च न कल्पते । अथवा—अभिप्रहया द्रव्यक्षेत्रकालभाववि-शेषाः प्राशस्त्यस्वरूपास्तान् ज्ञात्वा ते संज्ञिभावकास्तथैव प्रतिपूरयन्ति । एतैः कारणैरार्यजनपदे विहारः कर्तव्य इति वाक्यशेषः । यद्यार्यक्षेत्राद्बहिः ततश्चत्वारः अनुद्घाता मासाः प्रायश्चित्तम् ।

आणादिणो य दोसा, विराहणा खंदण दिहुंतो ।

एतेण करेणं, पडुच्च कालं तु पणवणा ॥ ११२० ॥

आज्ञादयश्च दोषा विराधना चात्मसंयमविषया । तत्र च स्कन्दकाचार्येण दृष्टान्तः कर्तव्यः । अत एवेन कारणेन बहिर्न गन्तव्यम्, एतद्भगवद्भर्तमानस्वामिकालं प्रतीत्यो-क्तम् । इदानीं तु सम्प्रति नृपतिकालं प्रतीत्य प्रज्ञापना क्रियते, यत्र यत्र ज्ञानदर्शनचारित्राण्युत्सर्पन्ति तत्र तत्र वि-हर्तव्यम् ।

अथ स्कन्दकाचार्येदृष्टान्तमाह—

दोच्चेण आगतो खं-दण वादे पराजितो कुवितो ।

खंदय दिक्खा पुच्छा, णिवारणाऽऽराहपवज्जा ॥ ११२१ ॥

उज्जाणाऽऽयुधरूमण, णिवकहणं कोव जंतयं पुच्चं ।

थंभविरिको णिदाणं, कंवलदणं रयोहरणं ॥ ११२२ ॥

अग्गिकुमारुववातो, चिंता देवीए चिणहरयहरणं ।

खेयण सपरिसदिक्खा, जिणसाहर वातडाहो या ॥ ११२३ ॥

कथा—“सावत्थो नयरी जियसत्तू राया धारणी देवी, तेसिं तु पुत्तो खंदतो कुमारो युवगाया, भगिणी सं पुरन्दरजसा । सा य खंदतो सावतो अभिगतो, इत्थो य उत्तरावहे पच्चयंता कुंभकारकडं नगरं, दंडती गया तस्स दोहंतो पालतो । सा पुरन्दरजसा दंडातस्स रथा दिश्रा अन्नया पालयदूतो आगतो खंदयकुमारो रायपरिसाए वाए पराजितो पडुट्ठो । से वि य सविंसयं गतो । खंदतो पंचहिं सण्हिं सज्जि पच्चइत्थो मुणिसु-व्वयसामिणो आतिए तस्सेव ते सीसा जाया । अन्नया तित्थ यरं आपुच्छति-पंचहिं सण्हिं सज्जि कुंभकारकडं वच्चामि, भगवेया वारितो सोवसग्गति, पुणो पुच्छति-आराहया, तुमं मातुं संसा आराहया, एवं सो गतो कुंभकारकडं, तस्स उज्जाणे ठितो पालगेण य दिट्ठो । ताहे तेण पुच्चवेरेणं दंडती वुग्गा-दितो । एस परीसहपराजितो पंचहिं सण्हिं सज्जि तव रज्जे पच्छेदिति, सो य न पत्तिइह । ताहेऽण्णे आउहाणि अग्गु-ज्जाणं ठवियाणि । दंसज्जं वुग्गादितो । तत्थो भण्ति-तुमं चय सं जं जाणसि तं करहिं, तेण पुरि सज्जकंठं कयं, सध्वं आरद्धा पिण्डिउं खंयणं भणियं ममं पढमं मारेहिताइं सो भण्ति-तुमं पिच्छाहि ताव सीसे वदिजंत, एवं ते सव्वे वदि-या, सिद्धे यापच्छा खंदयस्स वद्धस्स रुहिरविगिक्काहि स सिद्धमाणस्स सीसेसु य खंडिजंतसु असुहो परिणामो जातो, तेण नियाणयं कयं । अग्गिकुमारसु उवउत्ता, भगिणी-ए से कंवलरयणं दिशं । ततोहितो रयोहरणं कयं, तं रुहिरा-वलिंतं, सण्हिं य मंसं ति काडं गहियां दर्थाए अगतो पाडियं ।

कतो एष रयहरणं, किं मम भाया मारिश्चो ? त्ति । तीए राया भणिनें अही विण्णोऽसि । ताहे सो अग्गिकुमारसु पज्जतो जेता । ताहे नगरस्स सध्वतो जायणपरिमंडले जं किंचि न्णं वा कट्ठं वा ते साहरिउं दहं सज्जणवयं नयरं । सो जण-यश्चा अण्णं सपुत्तदारश्चो सह सुयणेणं कुम्भीए पक्को, पुरं-दग्जसा यं मुणिसुव्वयतिथयरपायमूलं साहागिया सपरि-सा । अथ गाथात्तरयोजना-श्रावस्त्वां पालकां दौत्यनागतः, स च वादं स्कन्दकेन पराजितः । ततोऽसौ तस्यापरि कुपितः । इतश्च स्कन्दकस्य सुव्रतस्वामिपाश्वे दीप्ता अधीतसूत्रार्थस्य तस्यान्यदा भगवतां समीपं पृच्छा, ब्रजाम्यहं कुम्भकारकृतं नगरम्, भगवता तु सोपसर्गमिति भणित्वा निवारणा कृता । तथा त्वद्वर्जाः सर्वेऽप्याराधका इति च भणन्ति । ततस्तं कु-म्भकारकृतपुरमागच्छन्तं श्रुत्वा पालकेन यत्राद्यानेऽसौ स्थितः तत्राऽऽयुधानां 'एमणं' त्ति प्रच्छन्नं स्थापना कृता । ततो नृप-स्य कथना यथैष परीषदपराजितस्त्वां मार्गित्वा त्वदीयं रा-ज्यमधिप्राप्त्यतीत्यादि, ततो राज्ञः कोपोऽभवत्, भणितं च । यत्तं रोचतं तदमीषां कुरुष्वेति । ततस्तं पुरुषयन्त्रं कृत्वा पीडयितुमारब्धाः साधवः, स्कन्दकेनोक्तं पूर्वं मां यन्त्रम-ध्ये प्रक्षिप । ततस्तेन पापाऽऽत्मना स्कन्दकस्य स्तम्भे गाढ-तरं बन्धनं कृतं, ततो निपीड्यमानसाधुसम्बन्धिनीभिः शो-णितविरक्ताभिः सिङ्गेन स्कन्दकेन निदानं कृतम् । भगिन्या च तस्य कम्बलरत्नदानं कृतमासीत्, तेन च रजोहरणं कृतम् । स्कन्दकस्य च विपद्याग्निकुमारेषूपपातः, ततो रजोहरणं शोणितलितं चिह्नमवलाक्य देव्याश्चिन्ता नूतनपद्मावि-ताः साधवः पापात्मनेति । ततः प्रभूतं राज्ञः पुरतः खेदनं ततः सपरिषदः सपरिवारायास्तस्या दीप्तादापनार्थं जिन-समीपे सहरणं—नयनं संवर्त्तकवानं विकुर्व्य सकलस्याऽपि पुरस्य दाहो-दहनम् । यत एवमादयो दोषाः अतो नाऽनार्य-क्षेत्रं विहर्त्तव्यम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । (यत्र ज्ञानदर्शन-चारत्राण्युत्सर्पन्ति तत्र विहर्त्तव्यमिति यदुक्तं तद्विषय-काभिधानं 'संपद' शब्दे वक्ष्यते ।)

(३०) निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थानां वा रात्रौ विकाले वा

विहारनिषेधः—

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा रात्रौ वा वि-
याले वा अद्दाणगमणं पत्तए ॥ ४७ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध इत्याह—

हरियाहडिअद्दाए, होज्ज विहे माइयं न वारेमो ।

जं पुण रत्तिं गमणं, तदह्म अन्नड्डु वा सुत्तं ॥ ८६४ ॥

विहे-अध्वनि गच्छतां हताहृतिकार्थमवभादिकं पल्लीगमन-प्रभृतिकं भवेत्, न वयं तद्धारयामः, यः पुना रात्रावध्वनि ग-मनं तदर्थं-हताहृतिकानिमित्तम्, अन्यार्थमन्येषां ज्ञानादि-कारणानामर्थाय तत्र सूत्रमवतरति, तत्र कल्पते इति भावः ।

अह्वा तत्थ अवाया, वच्चंते होज्ज रत्तिचारिस्स ।

जइ वा विहं वि रत्तिं, वारिंतिऽविहं किमंग ! पुणो ॥ ८६६ ॥

अथवा तत्राऽ-ध्वनि ब्रजतां यो रात्रिचारी-रात्रौ गमनशी-लस्तस्य संयमात्मप्रवचनविषया यहवः प्रत्यपाया भवयुः रति रात्रौ गमनं च वार्यते, यदि च-विहमप्यध्वानमपि रात्रौ

गन्तुं वारयति ततः किमङ्ग ! पुनरविहमनध्वानम्, जनपदे सुतरां रात्रौ गन्तुं न भवतीति भावः । अनेन सम्बन्धना-यानस्यास्य (सू० ४७) व्याख्या नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्र-न्थानां वा रात्रौ विकाले वा अध्वगमनम् एतुमिति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यविस्तरः—

इहरह वि ता न कप्पइ, अद्दाणे किं तु रायविसयम्मि ।

अत्थाऽऽवत्ती मंसइ, कप्पइ कजे दिया नूणं ॥ ८६६ ॥

इतरथाऽपि तावन्न कल्पते अध्वानं गन्तुं, किंतु-किं पुना रात्रिविषये तत्र सुतरां न कल्पते । यतश्च सूत्रं रात्रिविषये प्रतिषेधं विधत्ते, अतोऽर्थापत्तिः सामर्थ्यगम्या, सा वै शंसति-कथयति, नूनं ज्ञायते दिवा कार्यं ज्ञानादौ समुत्पन्नं अध्वानमपि गन्तुं कल्पते ।

अध्वानमेव भेदतः प्ररूपयन्नाह—

अद्दाणं पि य दुविहं, पंथो मग्गो य होइ नायव्वो ।

पंथम्मि नत्थि किंचि वि, मग्गो सग्गामे गुरुआणा ८६७

अध्वा द्विविधस्तद्यथा-पन्थाः, मार्गश्च । पन्थाः नाम-यत्र ग्रामनगरपल्लीव्रजिकानां किञ्चिदन्तरमपि नाऽस्ति, यत्र पुनर्ग्रामानुग्रामपरंपरया वासो भवति स ग्रामो मार्ग इति उच्यते । द्वयोरपि रात्रौ गच्छतश्चत्वारो गुरुकाः, दिवा तु पथि चतुर्गुरवः, मार्गे चतुर्लघवः, आज्ञादयश्च दोषाः ।

तं पुण गामिज दिवा, रत्तिं वा पंथगमणमग्गो वा ।

रत्तिं आएसदुगं, दोसु वि गुरुगा य आणादी ॥ ८६८ ॥

स पुनरध्वा दिवा गम्यते, रात्रौ वा । तच्चोभयमपि गमनं पथि वा मार्गे वा स्यात् । तत्र रात्रिशब्दे आदेशद्वयम् । के-चिदाचार्या ब्रुवन्तं ससन्ध्या यतो राजते-शोभते तेन निरु-क्लिरीत्या रात्रिरुच्यते, यस्तु सन्ध्याया अपगमः स विकालः । अन्ये तु ब्रुवन्ते-यतः सन्ध्याया अपगमे चारुपारदारिका-दयो रमन्ते ततोऽसौ रात्रिर्गति परिभाष्यते, सन्ध्यायां तु यत एते विरमन्ति ततः स विकालः ; पन्थानं वा यदि रात्रौ विकाले वा गच्छति तदा द्वयोरपि चत्वारो गुरवः, आज्ञादयश्च दोषाः । इयमन्याचार्यपरिपाक्या गाथा ततो न पौनरुक्त्यम् ।

तत्र मार्गे तावहोपानुपदिदर्शयिषुराह—

मिच्छते उड्डाहो, विराहणा होइ संजमाताए ।

रीयाइ संजमम्मि, छकाय अचक्खुविसयम्मि ॥ ८६८ ॥

रात्रौ मार्गे गच्छतः साधून् दृष्ट्वा कश्चिदभिनवधर्मा मि-थ्यात्वं गच्छेत्, उड्डाहो वा भवेत्, विराधना संयमाऽऽत्म-विषया भवेत् । तत्र संयमविराधना-गीतार्थाः समितिप्रभृ-तिकाः इत्यासमितीनं शोधयन्ति, रात्रौ वा चक्षुरविषये षड-काया विराध्यते एष द्वारगाथासंज्ञेपार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव सविस्तरं विवृणोति—

किं मणे निसि गमणं, जतीण सोहिंति वा कथं इरियं ।

जइवेमेण व तेणा, वडंति गमणाइउड्डाहो ॥ ८७० ॥

अमीषां-परलोककार्योद्यतानां यतीनां किमर्थं निश-रात्रौ गमनम् । किं मन्ये दुष्टचित्ता अमी, कथं वा रात्रावटन्तोऽमी

ईर्यो शोधयन्ति । यथा चैतदसत्यं तथा सर्वमप्यमीषामस-
त्य मिथ्यात्वं स्थिरीकृतमुत्पादितं वा भवति, तथा यत्तिव-
रणं नूनमभी स्तेनाः पथदन्तीति कृत्वा प्रहणाऽऽकर्षणादिप-
देषु विधीयमानेषु महान् प्रवचनस्योद्वाहो भवेत् ।

मंजसविग्राहणाए, महव्वया तत्थ पढमल्लकाया ।

विइए अतेण तेणं, तइए ऽदिन्नं तु कंदाई ॥६०१॥

संयमविग्राधना द्विविधा-मूलगुणविषया. उत्तरगुणविषया
वा । मूलगुणविषयायां व्रतानि विग्राध्यन्ते. तत्र प्रथमं महाव्रतं
रात्रावचक्षुर्विषयतया पद्यायाः पृथिव्यादयो विनाशमश्नुवन्ते
द्वितीये रजज्यामयं स्तेन इति भाष्यत्. तृतीये कन्दमूलादिकम-
दत्तं-स्वामिना अवतीर्णं गृह्णीयात् ।

अथवा-

दिय दित्ते वि मचित्ते, जइ तेन्नं किमुय मव्वरीविमए ।

जेमिं च ते सरीरा, अविदिन्ना तेहिं जीवेहिं ॥६०२॥

यद्वा-कन्दादिकं स्वामिना दत्तं गृह्णाति तथाऽपि सचित्त-
मिति कृत्वा जिनैस्तीर्थकरैर्नानुज्ञातमिति दिवाऽपि स्तन्यं
भवति. किं पुनः शर्वरी-रात्रिस्तद्विषये, तदा गांचरी गृह्णतः
'जेमिं' येषां जीवानां तानि कन्दादीनि शरीराणि तैर्जीवैर-
वितर्णानि गृह्णत. तृतीयव्रतभङ्गा भवति ।

पंचमे अणेमणादी, छट्ठे कप्पो व पढमविइया वा ।

भग्गवओ त्ति य जातो, अपरिणतो मेहुणं पि वए ॥६०३॥

पञ्चमे महाव्रतं अनपणीयमादिशब्दाद्-आकीर्णविकीर्णं
हिरण्यादिकं च गृह्णतः परिग्रहो भवति, षष्ठे रात्रिभक्तव्रते
अध्वकल्पं भुञ्जति 'पढमवीए व' त्ति प्रथमपरीपहाऽऽतुरो वा
रजज्यां भुञ्जति वा पिवेद्वा । एवं षष्ठव्रतविग्राधना । ततश्च-
भगवतोऽहमिति बुद्ध्या मैथुनमपि व्रजत्-संवेत । यद्वा-यो
ऽद्याप्यपरिणतः स सार्थं व्रजति सति कारिययादिनिमित्त-
मपसृतः सन् कांचिद्विरतिकामप्यपसृतां विलोकयाल्पसा-
गारिकं प्रति संवेत । भाविता मूलगुणविग्राधना ।

उत्तरगुणविषयां वदति-

इरियादिमोहि रत्ति, भामाए उच्चमद्वाहरणं ।

न य आदाणुस्मग्गे, मोहए काइ ठाणाई ॥ ६०४ ॥

रात्रावचीर्यादीनां समीचीनामशाधिर्भवति, तत्रावचक्षुर्विषय-
त्वेनर्यासमितिपथो विप्रनष्टानां साधूनामुच्चशब्देन व्याहरणं
कुर्वन् भाषासमितिमुपलक्षणत्वादुदकाद्रादिमपश्यन्नपणास-
मिति तथा अप्रत्युपपत्तिं 'ठाणाई' त्ति-स्थाननिपदनादीनि
कुर्वन्नादाननिक्षेपसमितिमस्याण्डले 'काइ' त्ति कारयिकीं
व्युत्सृजन् उत्सर्गसमितिं च न शोधयति । एषा सर्वा संय-
मविग्राधना ।

अथाऽऽत्मविग्राधनामुपदर्शयति--

वाले तेणे तह सा-वए य विसमे य खाणुकंटे य ।

आकम्ह भय ममुत्थे, रत्ति मग्गे भवे दोसा ॥ ६०५ ॥

रात्रौ मार्गे गच्छतः पथे दोषाः, व्यालेन-सर्पादिना दृश्येत्,
स्तेनैरुपकरणं संयतो वा ह्रियेत, सिंहादिभिर्वा श्वापदैरुप-
येत्, विषमे वा निम्नोन्नते प्रपतेत्, स्थाणुना वा कण्टकैवा

विधेयः । आत्मसमुत्थं स्तेनादिना वा अहेतुविग्राधनस्वचित्त-
विकल्पेनोत्प्रेक्षितमकस्माद्भयं रात्रौ मार्गे गच्छतो भवेत् ।

अथात्रैव द्वितीयपदमाह-

कप्पइ गिलाणगट्ठा, रत्ति मग्गे तहेव संभाए ।

पंथो य पुव्वदिट्ठो, आरक्खिउ पुव्वभणिओ य ॥६०६॥

ग्लानो-रोगार्तः स एकस्माद्गामाद्गामान्तरं नेतव्यो, यद्वा
ग्लानः कश्चिदपरत्र ग्रामादौ सञ्जातः, तदर्थं तत्र गन्तव्यम् ।
एवं ग्लानार्थं रात्रौ वा सन्ध्यायां वा मार्गे-गन्तुं कल्पते. येन
च यथागन्तव्यं स च पूर्वमेव दृष्टः प्रत्युपपत्तिनो यथा भवति
तथा कर्त्तव्यम्. आरक्तिकश्च पूर्वमेव भणितव्यो यथा वयं
ग्लानकारणेन रात्रौ गमिष्यामः भवद्भिन्नं किमपि लुलं
प्रहातव्यम्, एवमुक्ते तेनानुज्ञाते सति गच्छन्ति । गते मार्ग-
द्वारम् ।

अथ पथिद्वारमाह-

दुविहो य होइ पंथो, छिन्नद्वारणं तरं अछिन्नं च ।

छिन्नम्मि नत्थि किंचि, अछिन्नपल्लीहि वइगाहि ॥६०७॥

द्विविधश्च भवात् पन्थाः, तद्यथा-छिन्नाध्वान्तरम्, अ-
च्छिन्नाध्वान्तरं च । छिन्नं-ग्रामादिरहितमध्वलक्षणं, यदन्त-
रमपान्तरालं, तद्विपरीतमाच्छिन्नाध्वान्तरम् । तत्र छिन्नं पथि
ग्रामनगरपल्लावजिकानां किञ्चिदकतरमापि नाऽस्ति सर्वथैव
शून्यत्वात्, यः पुनराच्छिन्नः पन्थाः स पल्लीभिर्वाजकाभिर्वा
युक्ता भवति ।

छिन्नेण अछिन्नेण य, रत्ति गुरुगा य दिवसतो लहुगा ।

उट्ठ(द्ध)दरे पवज्जण, सुद्धपदे सेवती जं च ॥ ६०८ ॥

अनन्तराक्तेन छिन्नेन वा अच्छिन्नेन वा पथा व्रजतो रात्रौ
चतुर्गुणाः, दिवा गच्छतश्चतुर्लघुकाः, अत एव यत्रोद्धृष्टाः
पूयन्ते तत्र यद्यध्याने प्रतिपद्यन्ते तदा शुद्धपदंऽप्येतत्
प्रायश्चित्तम्, यच्चाकल्पनीयादिकं किमपि सेवते तन्निष्पन्नं
पृथक् प्रायश्चित्तमापद्यते ।

इदमेव स्पष्टतरमाह-

उद्धदरे सुभिक्षे, खेमे निरुवद्वे सुहविहारे ।

जइ पडिवज्जइ पंथं, दप्पेण परं न अन्नेण ॥ ६०९ ॥

उद्धृष्टं अनन्तराक्ते सुभिक्षे-सुलभभैक्षे क्षेमे स्तेनपरचक्रा-
दिभयरहिते, निरुपद्रवे-अशिवाद्युपद्रववर्जिते सुहविहार-
सुखेनैव मासकल्पविधिना विहर्तुं शक्ये एवंविधे जनपदे
सति यदि पन्थाने वा प्रतिपद्यते । कथमित्याह-परं केवलं
दप्पेण देशदर्शनादिनिमित्तं न ज्ञानादिना पुष्टालम्बनम् ।

ततः किं भवतीत्याह-

आणा न कप्पइ त्ति य, अणवत्थपसंगताए गणणासो ।

वसणादिसमावामं, मिच्छत्ताऽऽराहणा भणिया ॥६१०॥

आह्ना-न कल्पते अध्वानं गन्तुमिति लक्षणं भगवतां वि-
ग्राधना भवतीति, अनवस्था-यद्येव बहुश्रुतोऽप्येदमध्वानं
प्रतिपद्यते ततः किमहं न प्रतिपद्ये एवमनवस्थानः, प्र-
सङ्गेन-परम्परया सर्वस्याऽपि गणस्य नाशश्चात्रिगव्यवच्छे-
दः प्राप्नोति । तथा अध्वानं प्रतिपन्नः सन् सदा व्यसने

द्रव्याद्यापदम् आदिशब्दादपरं वा कमपि प्रत्यपायं समा-
पन्नः-प्राप्तो भवति. तथा मिथ्यात्वस्याऽऽराधना-अनुप-
क्षना भविता. तथाहि-साधून् अध्वनि व्यसनादिसमापन्ना-
न् दृष्ट्वा लोको द्रव्यात्-अहो अमीषां तीर्थकरेणैव न-
दृष्टं यद्वैविध्यं बहुप्रत्यपायः पन्था न प्रतिपत्तव्यः । अथ विरा-
धना भाव्यते । सा च द्विधा-आत्मनि, संयमे च ।

तत्राऽऽत्मविगधनामाह-

वायखलुवायकंडग-आवडणं वियमखाणुकंटेसुं ।

वाले सावयतेणे, एमाइ हवंति आयाए ॥ ६११ ॥

अध्वानं गच्छतः खलुका-जानुका, जानुकादिसन्धयो वा-
तेन गृह्यन्ते 'वायकंडय' इति जहायां घातने कण्टका उत्ति-
ष्ठन्ते. विषमे वा स्थाणौ वा आपतनं-प्रस्वलनं भवति, क-
ण्टका वा पादयोर्लगेयुः, व्याला वा श्वापदा वा उपद्रवेयुः ।
पञ्चमादका आत्मविगधना मन्तव्या ।

संयमविगधना नाम-

छकायाण विराहण, उवगरणं वलवुड्सेहा य ।

पढमेण व विङ्गण व, सावयतेणा य मिच्छाय ॥ ६१२ ॥

अस्थण्डिले स्थानानपदनादि कुर्वन् पृथिव्यादीनां पणानां
कायानां विगधनां करोति. उपकरणं नन्दीप्रतिग्रहादि गृ-
ह्णाति. ततो भारेण वेदनाद्यो दोषाः । अथ न गृह्णाति तत
उपकरणेन विना यत्प्राप्नुवन्ति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । बाल-
वृद्धशैलाश्च प्रथमेन वा द्वितीयेन वा परीपदेण परिताप्यन्ते,
साधवो वा श्वापदं भक्ष्यन्ते, स्तेनरूपकरणमपहियन्ते, स्तेच्छा
वा लुप्तकानपहंयुर्ज विनाद्वा व्यपरापययुः ।

अथोपकरणपदे विशेषतो व्याख्यानयति-

उवगरणगेहणोभा-खेदणा तेणगम्मि अहिगरणं ।

रीयादिअणुवओगो, गोम्मियभरवाहउड्डाहो ॥ ६१३ ॥

उपकरणं-नन्दीप्रतिग्रहाध्वकल्पगुणिकादि यदि गृह्णाति
ततो भारेण महती वेदना ज्ञायते, बहूपकरणेन स्तेनानां
गम्या भवन्ति । हन्तेषु चापकरणेषु असंयतेन परिभुज्यमा-
नेषु अधिकरणं, भाराक्रान्तानां च, यदि वा-अनुपयागो भ-
वति, बहूपकरणान् वा दृष्ट्वा गौलिमकाः-स्थानपाला उपद्र-
वेयुः, लोको वा द्रव्यात्-अहो बहुलो लोभो भारवहाश्च एते
एवमुदाहो भवति ।

(३१) अथैतद्दोषादुपकरणमुज्झन्ति ततो यत्नेन विना

यत्प्राप्नुवन्ति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम्-

चम्मकरगसत्थादी, दुल्लिगकप्पे अ चिलिभिणिअग्रहणे ।

तसविपरिणमुड्डाहो, कंदाइवधो य कुच्छाय ॥ ६१४ ॥

पूर्वाक्षेपश्चार्द्धपदानां यथासंख्येन याजना कार्या. तद्यथा-
चर्मकरकं यदि न गृह्णाति ततस्त्रसानां-पूतरकादीनां वि-
राधना, शस्त्रकोशस्यादिशब्दात्-गुलिकाखालादीनामग्रहणे
कण्टकादिशल्यविज्ञानां शैलादीनां च विपरिणामो भवति,
लिङ्गद्वयं-गृहिलिङ्गम्, अन्यपापण्डिकलिङ्गं च । तयोरुपक-
रणे अगृह्यमाणे स्वलिङ्गैर्नैव रात्रौ भङ्गग्रहणे पिशिताऽऽ-
दिग्रहणे वा उड्डाहः स्यात्, अध्वकल्पं विना कन्दमूलादी-
नां वधो भवति. चिलिमिलिकाया अग्रहणे उज्ज्वल्यो भु-
क्षानान् विलोक्य जनो जुगुप्सां कुर्यात् ।

अपरीणामगमरणं, अइपरिणामा य होइ नि(च्छ) तथक्का
निग्गयगहणे चोइय, भणंति तइया कहं कप्पे ॥ ६१५ ॥

तत्राध्वनि गच्छतामपणायामाऽलाभं पञ्चकम्, यदि यतनयाऽ-
नपणीयमपि गृह्यते तच्चापरिणामको न गृह्णाति अगृह्णा-
नस्य तस्य मरणं भवेत् । ये पुनरपरिणामकास्ते अकल्पनी-
यग्रहणे दृष्ट्वा 'नि(त्थ)च्छक्का' निलज्जा भवन्ति. ततश्चाध्व-
नो निर्गताः सन्तोऽकल्पग्रहणं कुर्वाणा गीतार्थः प्रतिनो-
दिता आर्या ! मा गृह्णीध्वमकल्पम् । ततस्ते-श्रुवन्त तदा अ-
ध्वनि वर्त्तमानानां कथमकल्पन-कल्पनीयमासीत् ।

तेणभयोदककजे, रत्ति सिग्घगतिं दूरगमणे वा ।

वहणावहणे दोसा, बालादी सल्लविद्धे य ॥ ६१६ ॥

स्तेनभये दण्डकचिलिमिलिकां विना उदककार्यं चर्मक-
रकं गुलिकां खालिकां विना यत् प्राप्नुवन्ति रात्रौ
सार्धवशेन शीघ्रगतौ दूरगमने वा उपस्थितं, तलिकाभि-
र्विना बालवृद्धादयः प्रपन्नान् तान् यदि कापोतिकया
वहन्ति तदा स्वयं परिताप्यन्ते । अथ कापोतिकया न वह-
न्ति ततस्ते परिताप्यन्ते । शल्यविद्धाः शस्त्रकोशकेन विना
शल्यं अनुध्रियमाणे परितापनादिकं प्राप्नुवन्ति तन्निष्पन्नं
प्रायश्चित्तम् । यत एवमतो निष्कारणे अध्वानं प्रतिपत्तव्यः ।

कारणे तु प्रतिपद्यमानानामयं क्रमः-

विड्यपयगम्ममाणे, मग्गे असती य पंथे जतणाए ।

परिपुच्छिऊण गमणं, अल्लिसे पल्लीहि वड्गाहिं ॥ ६१७ ॥

द्वितीयपदे अध्वनि गम्यमानं प्रथमं मार्गेण, मार्गस्याऽ-
सति पथि, पथाऽपि यतनया गन्तव्यम् । तत्र च जनं परिपृ-
च्छथ यः पल्लीभिर्वज्रिकाभिर्वा अच्छिन्नः पन्थाः तेन गमनं
विधेयम्, तदभावे ल्लिसेनाऽपि । वृ० १ उ० ३ प्रक० । (आगा
दविषयः 'आगाद' शब्दे द्वितीयभागे ८६ पृष्ठ गतः ।)

अथ आगादविषये कर्तव्यतां स्पष्टयति-

असिवे अगम्ममाणे, गुरुगा नियमा विराहणा दुविहा ।

तम्हा खलु गंतव्वं, विहिणा जो वप्पिओ हेड्डा ६२७ ॥

अशिवं समुपन्नं सति यदि न गम्यते ततश्चत्वारो
गुरवः, तत्र च तिष्ठतां नियमात् द्विविधा संयमाऽऽत्मनो
विषया आत्मनः परस्य चंति विराधना । यत एवं तस्मा-
त् खलु-निश्चितं विधिना गन्तव्यम् । कः पुनर्विधिरित्याह-
योऽधस्तादाधनिर्युक्तौ "संवच्छर वारसए, ए हाहि असिवं
ति त तस्मां धिति ।" इत्यादि गाथाभिर्वर्णितः । शेषाण्यप्यव-
मौदर्यादीनि निदानानि यथैवौघनिर्युक्तौ तथैव वक्तव्यानीति ।

उवगरण पुण्यभणियं, अप्पडिलेहिंति चउगुरुअ आणा ।

ओमाणपंत सत्थिय, अतिपंतिय अप्पपत्थयणे ॥ ६२१ ॥

उपकरणं पूर्वभणितं चर्मकरकादिकं तदगृह्णानस्य चतु-
र्गुरकाः, साथे वा यदि न प्रत्युपपन्नं तदापि चतुर्गुरवः,
आज्ञादयश्च दोषाः । सार्थः कदाचिद्वर्तमानं स्वपक्षपरप-
क्षकृतेनातीवोद्विजितो भवेत्, यद्वा-साधिका अतिप्रा-
प्तिका वा सार्धचिन्तकाः प्रान्ताः भवेयुः, अल्पपक्षद्वयो-
वा-स्वल्पशम्बलः स सार्थः । अत एतद्दोषपरिहारार्थं सार्थः
प्रत्युपेक्षितव्यः ।

कथं पुनरित्यत्रोच्यते—

रागदोसविमुक्तौ, सत्थं पडिलेहि सो उ पंचविहो ।

भंडी वहिलग भर वह, ओदरिया कप्पडिय सत्थो ॥६२२॥

रागदोसविमुक्तौ नाम यस्य गन्तव्ये न रागो, यदि वा-न द्वेषः स सार्थः प्रत्युपेक्ष्यते । वृ० १ उ० ३ प्रक० । (स सार्थः पञ्चविधः, इति 'सत्थ' शब्दे वक्ष्यते ।)

अर्थनामैव गाथां विवृणोति—

गंतव्यदेसरागी, असत्थसत्थं पि जणति जे दोसा ।

इअरो सत्थमसत्थं, करेइ अछन्ति जे दोसा ॥ ६२३ ॥

यो गन्तव्य देशे रागी स सार्थप्रत्युपेक्षकः कृतोऽसार्थमपि सार्थं करोति, ततः कुसार्थेन गच्छतां ये दोषास्ते समापद्यन्ते । इतरो नाम—गन्तव्यदेशे दोषवान् स सार्थमप्यसार्थं करोति, ततस्तत्राऽशिवादिषु सन्तिष्ठमानानां ये दोषास्ते प्राप्नुवन्ति ।

उत्परिवाडी-गुरुगा, तिसु कंजियमादिसंभवो होजा ।

परिवहणं दोसु भवे, बालादी सल्लगेलन्ने ॥ ६२४ ॥

उत्परिपाट्या यथाक्रममुल्लङ्घय यदि सार्थेन सह गच्छन्ति तदा चतुर्गुरुकाः । किमक्रं भवति—भण्डीसार्थं विद्यमानं यदि वहिलकसार्थेन गच्छन्ति तदा चतुर्गुरुकाः । अथ भण्डीसार्थो न प्राप्यते ततो वहिलकसार्थेनाऽपि गन्तव्यं, तत्र विद्यमाने यदि भारवाहसार्थेन गच्छन्ति तदाऽपि चतुर्गुरुकाः । एवं भारवाहादिसार्थेष्वपि भावनोयम् । तत्र चाद्यपु भण्डीवहिलकभारवाहकसार्थेषु काञ्चिकादिपावनकानां सम्भवा भवेत्, द्वयोस्तु भण्डीवहिलकसार्थयोर्बालानामादिशब्दाद्-वृद्धानां ग्लानानां च परिवहनं भवेत् ।

(३२) किं पुनः सार्थं प्रत्युपेक्षणीयमित्याह—

सत्थं च सत्थवाहं, सत्थविहारणं च आदियत्तं च ।

द्वयं खेत्तं कालं, भावो माणं च पडिलेहे ॥ ६२५ ॥

सार्थं सार्थवाहं सार्थविधानम् आदियात्रिकां द्रव्यं क्षेत्रं कालं भावम् अवमानं च प्रत्युपेक्षत इति द्वारगाथासंक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेष विवृणोति—

सत्थि त्ति पंचभेया, सत्थाहा अट्ट आइयत्तीय ।

सत्थस्स विहारणं पुण, गणिमाइ चउव्विहं होइ ॥६२६॥

सार्थं इति पदेन भण्डीसार्थाऽऽदयः पूर्वोक्ताः पञ्च भेदाः गृहीताः, सार्थवाहाः पुनरष्टौ, आदियात्रिका अप्यष्टौ, उभयेऽप्युत्तरत्र वक्ष्यन्ते । सार्थविधानं पुनर्गणिमादि भेदाच्चतुर्विधं भवति । तत्र गणिम—यदेकद्वयादि-संख्यया गणयित्वा दीयते, यथा हरीतकीपूगफलादि । धरिमं-यत्पुलायां धृत्वा दीयते, यथा—स्वर्णशर्करादि, मेयं-यत्पुलादिना सेतिकादिना वा मीयते यथा—घृतादिकं वा । परिच्छेद्यं नाम-यच्चक्षुष्या परीक्ष्यते, यथा—वस्त्ररत्नमौक्तिकादि, एतच्चतुर्विधमपि द्रव्यं भण्डीसार्थादिषु प्रत्युपेक्षणीयम्, तथा द्रव्यक्षेत्रकालभावैरपि सार्थः प्रत्युपेक्षणीयः ।

तत्र द्रव्यतः प्रत्युपेक्षणां तावदाह—

अणुरंगाऽऽई जाणे, गुच्छाऽऽई वाहणे अणुभवणा ।

धम्मू त्ति वा भईय व, बालादि अणिच्छ पडिकुट्टा ६२७

अणुरङ्गाः—धंसिकास्तदादीनि यानानि गवेषणीयानि, आदिशब्दान्-शकटादिपरिग्रहः, वाहनानि-गुण्ठादीनि गुण्ठा नाम—घोटको माहिणो वा आदिशब्दान्-कर्मवृत्तभादिपरिग्रहः । एतेषां यानानां-वाहनानां वा सुज्ञापना कर्त्तव्या, यथाऽस्माकं कोऽपि बालो वृद्धो दुर्बलो ग्लानः शल्यविद्धो वा गन्तुं न शक्नुयात् स गुप्ताभिनुरङ्गादौ वा आगे-हयितव्यः, यद्येवं धम्म इति कृत्वाऽनुजानन्ति ततः सुन्दरम् । अथ नानुजानन्ति ततो भृत्या मूल्येनाऽपि यथाऽऽरोहयन्ति तथा प्रज्ञापयितव्याः । अथ मूल्येनाऽपि बालादीनामारोहणं नेच्छन्ति ततः प्रतिकुष्टाः—प्रतिपिडास्तैः सह न गन्तव्यमित्यर्थः ।

अपि च—

दंतिक गोर-तिल्लग-गुलसप्पियमादिभंडभरिएसुं ।

अंतरवाधातम्मि व, तं दंति हए उ किं दंति ॥६२८॥

मोदिकभण्डिका शकटादिकं यद्बहुविधं दन्तखाद्यकं त—इत्तिकं ' गोर ' ति—गोधूमाः तैलगुडौ प्रतीनौ सर्पिः—घृतम् एवमादीनां भक्रभाण्डानां यत्र शकटानि भृतानि प्राप्यन्ते स सार्थो द्रव्यतः शुद्धः, यत एवमादिभाण्डभृतेषु शकटादिषु सन्सु यद्यप्यन्तरा-अपान्तराले व्याधातं वर्णानदीपूरादिकमुत्पद्यते तथाऽपि तद्दन्तिकं ते सार्थिकाः स्वयमपि भजयन्ति, साधूनामपि च प्रयच्छन्ति । इतरथा तेषामभावे किं ददति ? न किमपीत्यर्थः ।

व्याधातकारणान्येव दर्शयति—

वासेण णदीपूरे-ण वाऽवि तेण भयहत्थिरोधे य ।

खोभो व जत्थ गम्मति, असिं व वेमादि वाधाता ॥६२९॥

सार्थस्य गच्छताऽपान्तराले त्वागादवर्षेण वा नदीपूरेण वा बहुतरदिवसान् व्याधात उपस्थितः, अग्रतो वा स्तेनानां भयमुत्पन्नं, दुष्टहस्तिना वा मार्गो निरुद्धः, यत्र वा नगरादौ गम्यते—गन्तुमिष्यते तत्र रोधको राश्यक्षोभो वा अशिवमुत्पन्नम्, एवमादयो गमनस्य व्याधाता भवन्ति । ततश्च प्रस्थितेषु यद्यपान्तराले सार्थः सन्निवेशं कृत्वा तिष्ठति, तथा च सति कापि बहुविधखाद्यद्रव्यभृतासु गर्न्त्रीषु सुखेनैव साधवः संस्तरन्ति, अतस्तेन सह गन्तव्यम् ।

न पुनरीदृशे—

कुंकुमय अगुरुत्तं, चोयं कत्थूरिया य हिंशुं वा ।

संखग लोणय भरिते, ण तेण सत्थेण गंतव्वं ॥६३०॥

कुंकुमम् अगुरु—तगरपत्रं ' चोयं ' ति त्यक् कस्तूरिकाहि-कुर्वमादिकमखाद्यद्रव्यं यत्र भवति; यच्च शंखेन लवणं वा भृतः—पूर्वः तत्राऽन्तरा व्याधातं समुत्पन्नं तिष्ठन्तः शम्बलसार्थिकाः किं प्रयच्छन्तु ? यत एवमतस्तेन तादृशेन सार्थेन सह न गन्तव्यम् । गता द्रव्यतः प्रत्युपेक्षणा

अथ क्षेत्रकालभावैस्तामाह—

खेत्ते जं बालाऽऽदी, अपरिस्संता वयंति अद्धानं ।

काले जो पुण्वहे, भावे सपक्खादणोमाणं ॥६३१॥

यावन्मात्रमध्वानं बालवृद्धादयोऽपरिश्रान्ता व्रजन्ति—
गन्तुं शक्नुवन्ति तावन्मात्रं यदि सार्थो व्रजति तदा सार्थः
क्षेत्रशुद्धः, तथा यः सूर्योदयवेलायां प्रस्थितः पूर्वाह्णं
तिष्ठति अयं कालतः शुद्धः, यत्र तु स्वपक्षाभिज्ञाचरैरन-
वमानं स भावतः शुद्धः ।

एकिको सो दुधियो, मुद्धो ओमाणोपेद्धितो चेव ।

मिच्छत्तपरिगृहीतो, गमणे अदणे अ ठाणे य ॥६३२॥

भण्डीसार्थवहिलकसार्थयोर्मध्यादेकैको द्विविधः—शुद्धः,
अशुद्धश्च । शुद्धो नाम—योऽनवमाने प्रेरितः, अवमाने प्रेरि-
तोऽशुद्धः । सार्थवाह आदियात्रिको वा यो वा तत्र प्रधानः
स यदि मिथ्यादृष्टिस्तदा समर्थो मिथ्यात्वपरिगृहीत इति
कृत्वा नाऽनुगन्तव्यः 'गमणे अदणे य ठाणे य' इति गमने-यः
सार्थो मृदुगतिः अचिच्छन्नेन वा पथा व्रजति, अदने—भो-
जने तद्वेलायां यस्तिष्ठति स्थाने—स्थण्डिले यो निवेशं
करोति ईदृशः शुद्धः ।

अथ स्वपक्षपरपक्षाऽवमानं व्याख्यानयति—

समणा समणि सपक्खो, परपक्खो लिगिणो गिहत्था य ।

आयोसंजमदोसा, असई य सपक्खवज्जेण ॥६३३॥

स्वपक्षः—श्रमणाः, श्रमण्यश्च । परपक्षो—लिङ्गिनो, गृहस्थाश्च ।
इह लिङ्गिनोऽन्यतीर्थिकाः प्रष्टव्याः, ईदृशेन भिक्षाचरवर्गेण
आकीर्णे पर्याप्तमलभमानानाम् आत्मसंयमदोषा भवन्ति ।
तत्राऽऽत्मदोषाः परित्यागनादिना, संयमदोषास्तु कन्दाऽऽ-
दिग्रहणेनेति । अथवा—अनवमानं सर्वथैव न प्राप्यते ततो-
ऽवमानस्याऽसति स्वपक्षावमानं वर्जयित्वा यत्र परपक्षाऽव-
मानं भवति तेन गन्तव्यम् । तत्र जनो भिक्षाग्रहणे विशेष-
ण जानाति इमे श्रमणा एते तु तच्चनिकादय इति ।

“गमणे, अदणे य, ठाणे य” इति पदत्रयं व्याचष्टे—

गमणं जो जुत्तगती, वड्ढापल्लीहिं वा अल्लिसेण ।

थंडिल्लं तत्थ भवे, भिक्खवग्गहणे य वसही य ॥६३४॥

आदियणे भोत्तुणं, न चलति अवरणे तेण गन्तव्वं ।

तेण परं भयणा तु, ठाणे थंडिल्लमाईसु ॥६३५॥

गमनशुद्धो नाम—यः सार्थो युक्तगतिर्मन्दगमनो ; न शीघ्रं
गच्छतीत्यर्थः । यो वा व्रजिकापल्लीभिरचिच्छन्नः पन्थास्तेन ग-
च्छति यतस्तत्राचिच्छन्ने पथि स्थण्डिलं भवति, व्रजिकादौ च
सुखेनैव भिक्षाग्रहणं वसतिश्च प्राप्यते । अदने—भोजनं
तद्वेलायां यस्तिष्ठति, भुक्त्वा चापराह्णं न चलति तेन सह
गन्तव्यम् । 'तेण परं भयणं' इति प्राकृतत्वात्पञ्चम्यर्थे कर्तार्या,
ततो भोजनादनन्तरमपराह्णं यश्चलति तत्र भजना कार्या ।
यदि सर्वेऽपि साधवः समर्थास्तदानीं गन्तुं ततः शुद्धः ।
अथ न शक्नुवन्ति ततोऽशुद्ध इति । स्थानं नाम—गमनादुप-
रस्थ निवेशं कृत्वा कचिन्प्रदेशेषु अवस्थानं, तत्र यः स्थण्डि-
लस्थायी स शुद्धः, अस्थण्डिले तिष्ठन्नशुद्ध इति । वृ० १ उ०
३ प्रक० । (अथ यदुक्तम्—अष्टौ सार्थवाहा आदियात्रिकाश्चेति
तदेतत् 'सार्थवाह' शब्दे वक्ष्यामि ।)

(३३) साम्प्रतमध्वानं प्रतीत्य भङ्गानुपदर्शयति—

सत्थपण्ण य सुद्धे, य पेम्भओ कालकालगमभोगी ।

कालमकालद्धाई, सत्थहेद्धादियत्ती य ॥ ६३७ ॥

सार्थपञ्चकं—भण्डीसार्थो, वहिलकसार्थकश्च । अवमाने शु-
द्धो वा स्यात्प्रेरितो वा । यः शुद्धस्तेन गन्तव्यम् । तथा काल-
गामिनोऽकालगामिनो वा, कालभोजिनोऽकालभोजिनो
वा, कालनिवेशिनोऽकालनिवेशिनो वा, स्थण्डिलस्थायिनोऽ-
स्थण्डिलस्थायिनो वा, एते पञ्चाऽपि सार्था भवेयुः ।

तथा अष्टौ सार्थवाहा अष्टौ वाऽऽदियात्रिकाः एभिः पदैः
क्रियन्तो भङ्गा उत्तिष्ठन्ते इत्याह—

एतेसिं तु पयाणं, भयणाए सयाई एकपन्नं तु ।

वीसं च गमा नेया, एत्तो य सयग्गसो जयणा ॥६३८॥

एतेषां पदानां संयोगेन भजनायां—भङ्गरचनायां विधीयमा-
नायामेकपञ्चाशत् संख्यानि शतानि विंशतिश्च गमा—भङ्गका
ज्ञेयाः 'एत्तो य सयग्गसो जयण' इति आपत्वादिषु शुद्धाऽ-
शुद्धेषु सार्थवाहाऽऽदियात्रिकेषु भद्रकप्रान्तेषु अल्पबहुत्व-
चिन्तायां शताग्रशः—शतसंख्याभेदा यतना भवति ।

अमुमेवाऽर्थं भाष्यकारः प्रकटयन्नाह—

कालुद्धायां कालनिवेशि, ठाणद्धाती य कालभोगी य ।

उगगतऽण्णथमियथंडिल—मज्झएह धरंतसरे य ॥६३९॥

इह पूर्वाह्णपश्चाह्णपदानां यथासंख्यं योजना, तद्यथा—
कालोत्थायी नाम सार्थो—य उद्धते सूर्ये उत्तिष्ठतः चलतीत्यर्थः ।
कालनिवेशी—योऽनस्तमिते रात्रिप्रथमायां पौरुष्यां निवेशं
कृत्वा तिष्ठति, स्थानस्थायी—यः स्थण्डिले व्रजिकादौ तिष्ठति,
कालभोजी—यो मध्याह्ने सूर्ये वाऽपि धियमाणे भुङ्क्ते ।

एतेसिं तु पयाणं, भयणा सोलसविहा उ कायव्वा ।

सत्थपण्ण गुणिया, असीतिभंगा तु णायव्वा ॥६४०॥

एतेषां चतुर्णां पदानां षोडशविधा भजना कर्तव्या । तद्यथा—
कालोत्थायी कालनिवेशी स्थानस्थायी कालभोजी १ । अका-
लोत्थायी कालनिवेशी स्थानस्थायी अकालभोजी २ । अकालो-
त्थायी कालनिवेशो अस्थानस्थायी कालभोजी, ३ । अकालो-
त्थायी कालनिवेशी अस्थानस्थायी अकालभोजी, ४ । एवम-
कालनिवेशपदेनापि चत्वारो भङ्गाः अव्याप्यन्ते । लब्धा अष्टौ
भङ्गाः । एते कालोत्थायिपदेनाऽप्यष्टौ प्राप्यन्ते, जाताः षोडश
भङ्गाः । एते च सार्थपञ्चके ऽपि प्राप्यन्त इति पञ्चभिर्गुण्यन्ते,
गुणिताश्च अशीतिर्भङ्गका भवन्ति ।

सत्थाह अद्गुणिया, असीति चत्ताल छस्सता होहि ।

ते आइयत्तिगुणिया, सत एका पण्णवीसऽहिया ॥६४१॥

पूर्वलब्धा अशीतिर्भङ्गकाः प्रतिसार्थप्रत्युपेक्षका आलोच-
यन्ति ।

अथ सार्थवाहस्याऽनुज्ञापनायां विधिमाह—

दुएह वि वियत्तगमणं, एगस्स वियत्ते होइ भयणाओ ।

अप्पत्ताण निमित्तं, पत्ते सत्थम्मि परिसाओ ॥६४२॥

यत्रैकः सार्थवाहः तत्र तमनुज्ञापयन्ति । ये प्रधा-
नपुरुषास्तेऽनुज्ञापयितव्याः । अथ द्वौ सार्थाधिपतौ ततौ

द्वावप्यनुज्ञापयितव्यौ, यदि प्रीतिकं ततो गमनं कर्त्तव्यम् ।
अथैकस्याऽप्रीतिकं भवति ततो यस्तयोः प्रेरकः प्रमाणभू-
तस्तस्य प्रीतिकं गन्तव्यम्, सार्थं च प्राप्तानां निमित्तं शकुन-
ग्रहणं भवति । सार्थं प्राप्ताः पुनः सार्थस्यैव शकुनेन गच्छन्ति,
सार्थप्राप्ताश्च तिस्रः परिषदः कुर्वन्ति । तद्यथा—पुरतो मृग-
परिषदं, मध्ये सिंहपरिषदं, पृष्ठतो वृषभपरिषदम् ।

अथ 'दोहवि' ति पदं विवृणोति--

दोषं वि समागयास-त्थिगो य जस्स य वसेण वचंति ।

अणुणुषविते गुरुगा, एमेव य एगतरपंतं ॥ ६४३ ॥

सार्थवाह आदियात्रिकश्च द्वावपि समागतौ मिलि-
तौ समकमनुज्ञापयन्ति । अथवा—सार्थिकः सार्थो वि-
द्यतं यस्येति व्युत्पत्त्या सार्थवाह एकः पश्चादनुज्ञाप्यते,
यस्य वा वशे सार्थो व्रजति सोऽनुज्ञाप्यः । अथाऽननुज्ञा-
पितं सार्थवाहादौ व्रजन्ति तदा चत्वारो गुरुकाः । अथ
द्वौ सार्थावकत्र मिलितौ स्यातां, तत्र च द्वौ सार्थाधिपती,
द्वावप्यनुज्ञापयितव्यौ । अथैकमनुज्ञापयन्ति तत्रैवमेव चतु-
गुरुकाः । अथैकतरः प्रान्तः ततश्चिन्तनीयं स प्रेरको वा ।

यदि प्रेरकस्ततो न गन्तव्यमित्याह--

जो होई पेलंतो, भणंति तुह बाहुछायसंगहिया ।

वच्चांमज्जुग्गहो ति य, गमणं इहरा उ गुरु आणा ॥ ६४४ ॥

यस्तत्र प्रेरकः प्रमाणभूता भवति तं धर्मं लाभयित्वा भणन्ति-
यद्यनुजानीत ततो वयं युष्माभिः सह युष्मद्बाहुच्छायासंगृही-
ता व्रजामः, एवमुक्तं यद्यसौ ब्रूयात्-भगवन्ननुग्रहाऽयं मे अहं
सर्वमपि भगवतामुदन्तमुद्रहामीति, एवमनुज्ञातं गमनं विधे-
यम् । इतरथा यद्यसौ तूष्णीकस्तिष्ठति व्रवीति वा मा समा-
गच्छत, यदि गच्छन्ति ततश्चत्वारो गुरुकाः, आज्ञादयश्च दोषाः ।

ततो यदि सार्थवाहस्य अपरस्य वा प्रेरकस्याऽप्री-

तिके गम्यते तत एते दोषाः--

पडिसेहणणिच्छुभणं, उवकरणं बालमादिवाहारे ।

ओतिजत्तगुम्मिण्हि, च उद्धमंते ण वोरति ॥ ६४५ ॥

स सार्थवाहादिः प्रान्तः महाऽटवीमध्यप्राप्तानां साधूनां भ-
क्तपानं प्रति सार्थनिष्काशनं विदध्यात्, उपकरणं वा बाला-
दीन् वा अन्येन स्तेनादिना हारयेत्-अपहरणं कारयेदित्यर्थः ।
आदियात्रिकैर्वा सार्थारत्तिकैर्गौलिमकैर्वा स्थानरक्षापालैरु-
द्दमानान्-मुष्यमाणान् साधून् वारयति--उदासीन आस्तं
इत्यर्थः ।

यत एवं ततः किं कर्त्तव्यमित्याह--

भदगवयणे गमणं, भिक्खे भत्तदुणाएँ वसधीए ।

भंडिल्ल असतिमत्तग-वसभा य पदेसवोसिरणं ॥ ६४६ ॥

सार्थवाहादिर्भद्रको ब्रूयात्--यद् व्यूमादिशत तदहं सर्व-
मपि सम्पादयिष्यामि, सिद्धार्थकवत्त्वम्, एकपुष्पवद्वा शि-
रसि स्थितोऽपि भारं न, कुरुषे, एवं वचने भणिते सति
गमनं कर्त्तव्यं गच्छद्भिश्चाऽध्वनि भैक्षविषया सार्थनासमुद्दे-
शनं तद्विषया असतिविषया च यतमा कर्त्तव्या । संज्ञा-का-
यिकी वा स्थण्डिलस्थाऽसति मात्रकं व्युत्सृज्य तावद्बहन्ति

यावत् स्थण्डिलं प्राप्नुवन्ति. एवं वृषभा यतन्ते । यद्वा-वृषभाः
पुरतो गत्वा यत्र स्थण्डिलं तत्र प्रथमत एव तिष्ठन्ति । अथ
सर्वथैव स्थण्डिलं न प्राप्यते धर्म्मधर्म्माकाशास्तिकायप्रदे-
शेष्वपि व्युत्सृजन्ति ।

अमुमेवार्थमातंदशद्वारेणाह--

पुवं भणिया जयणा, भिक्खे भत्तद्वसहिधंडिल्ल ।

सो चेव य होति इहं, णाणत्तं णवरि कप्पम्मि ॥ ६४७ ॥

भिक्षा--भक्तार्थवसतिस्थण्डिलविषया यतना पूर्वमधस्तन-
सूत्रेषु, ओघनिर्युक्तौ वा भणिता । संवद्वाध्वनि वत्तमानानां
मन्तव्या, स्थानाशून्यार्थं तु किञ्चिदत्रापि वक्ष्यते तत्र भैक्षद्वारे
नवरं केवलीमह कल्पे अध्वकल्पविषयम् । वृ० १ उ० ३
प्रक० । (अत्रार्थं 'राहभोयण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५१७ पृष्ठ
बहु वक्तव्यं गतम् ।)

(३२) निर्ग्रन्थस्य रात्रौ विकाले वा एकाकिनो गन्तुं न कल्पते--

नो कप्पइ निगंथस्स एगाणियस्स रात्रो वा वियाले वा
बहिया वियारभूमिं वा विहारभूमिं वा निक्खमित्तए वा
पविसित्तए वा । कप्पति से अप्पविइयस्स वा अप्पतइयस्स
वा रात्रो वा वियाले वा बहिया वियारभूमिं वा विहारभू-
मिं वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा ॥ ४६ ॥

अथाऽस्य सूत्रस्य सम्बन्धमाह--

आहारो नीहारो, अवस्समेसो तु सुत्तसंबंधो ।

तं पुण ण पडिसिद्धं, वोर एगस्स निक्खमणं ॥ १०५६ ॥

पूर्वसूत्रे संखडिप्ररूपणाद्वारेणाहार उक्तः, तस्मादाहागद-
वश्यं भवेत्नीहार इत्येतद्विषयो विधिरनेन सूत्रेणापवर्ण्यते ।
कथमित्याह--तन्पुनर्नीहारकरणमाहारानन्तरमवश्यंभावि-
त्वान्न प्रतिषिद्धं, किं तु-तदर्थं यदेकस्य-एकाकिनो निष्क्रमणं
तदेव निवारयतीत्येष सूत्रसम्बन्धः । अनेन सम्बन्धनाया-
तस्याऽस्य (सू० ४६) व्याख्या-नो कल्पते निर्ग्रन्थस्य साधारे-
काकिनो रात्रौ वा विकाले वा बहिर्विचारभूमिं वा विहार-
भूमिं वा उद्दिश्य प्रतिश्रयान्निष्क्रमितुं वा प्रवेष्टुं वा । कल्प-
ते 'से' तस्य निर्ग्रन्थस्याऽऽत्मद्वितीयस्य वा आत्मतृतीय-
स्य वा रात्रौ वा विकाले वा बहिर्विचारभूमिं वा विहार-
भूमिं वा निष्क्रमितुं वा प्रवेष्टुं वा इति सूत्रसमासार्थः ।

अथ नियुक्तिविस्तरः--

रत्तिं वियारभूमिं, णिग्मंथेगाणियस्स पडिकुट्टा ।

लहुगो य होति मासो, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥ १०६० ॥

रात्रौ विचारभूमिर्निर्ग्रन्थस्यैकाकिनो गन्तव्ये प्रतिकुष्टा ।
सा च द्विविधा-कायिकीभूमिः, उच्चारभूमिश्च । कायिकी-
भूमिं यदि रात्रावेकाकी गच्छति ततो लघुमासः प्रायश्चि-
सम् ; तत्राप्याज्ञादयो दोषाः ।

तथा--

तेणाऽऽरक्खियसावय-पडिणीए थीणपुंसतेरिच्छे ।

ओहाणपेहिवेहा-यसे य वाले य मुच्छा य ॥ १०६१ ॥

स्तेनैरुपाधिः संहिद्येत, आरक्षिका एकाकिनं दृष्ट्वा चौर इति
बुद्ध्या प्रहणाऽऽकर्षणादिकं कुर्यः, श्वापदा वा सिंहव्याघ्रादयो
भक्षयुः, प्रत्यनीको वा तमेकाकिनं मत्वा प्रतापनादिकं कु-

यात् स्त्री वा नपुंसको वा तमेकाकिनमुदाशरीरं दृष्ट्वा बला-
दपि गृह्णीयात्, तिर्यञ्चो वा दुष्टगवाद्यस्तमभिधातयेयुः, ति-
र्यग्योनिकां वा स एकाकी प्रतिसेवेन, यो वा अवधावन-
प्रेक्षी स एकाकी निगेतः सन् तत एवमपलायेत, स्त्रिया वा
पण्डकेन वा प्रतिस्खलितः सन् भग्नवतोऽहं जात इति बुद्ध्या
वेहायसमुद्बन्धनं कुर्यात्, व्यालेन वा-सर्पेण दृश्यन् मूर्छा
या तत्र गतस्य भवेत् तद्वशेन भूमौ प्रपतेत् । तस्य परिता-
पमहादुःखप्रभृतयो दोषाः ।

अस्या एव गाथाया लेशतो व्याख्यानमाह—

थीपंड तिरिगीसु य, खलितो वेहाणसं च अधावे ।

तेणावधीसरीरे, गहणाऽऽदी मारणं जोये ॥ १०६२ ॥

स्त्रियां पण्डके तिर्यग्योनिकायां वा स्वलिता-मैथुनप्र-
तिसेवनया अपराधमापन्नः सन् भग्नवतस्य किं मे जी-
वितेनति बुद्ध्या वेहायसमभ्युपगच्छेत् । यो वा अवधा-
वनप्रेक्षी स तत एवावधावेत् । शेषाणि सप्त द्वाराणि तेषु
यथाक्रममेतं दोषाः । तद्यथा—स्तेनेषूपधिशरीरग्रहणम् ।
आगन्तिकेषु ग्रहणाऽऽकर्षणमिदं देशेषु तु ध्वापदादिमारणमुप-
घातः संयतस्य भवतीति योजयेत्—योजनं कुर्यात् ।

यत एवमतः—

दृप्पभिड्यो अगम्मा, ण य सहसा साहसं समायरति ।

वारति च णं वितिओ, पंच य सक्खी उ धम्मस्सा ॥ १०६३ ॥

द्विप्रभृतयः साधवो रात्रौ कार्यकीभूमौ गच्छन्तः स्तेना-
रजकादीनामगम्या भवन्ति, न च द्वितीये साधौ तटस्थे
सति सहसा साहसं-मैथुनप्रतिसेवनवेहायसादि समाच-
रति, समाचरितुकाममपि तमात्मद्वितीयः साधुवार-
यति । यतो धर्मस्य-पञ्चमहाव्रतस्य पञ्च साक्षिणो भवन्ति ।
तद्यथा—श्रद्धन्तः सिद्धाः साधवः सभ्यगृहपृथो देवा आ-
चरति । अतः साधौ तृतीयसाक्षिणि पार्श्ववर्तिनि न
सहसा साहसं समाचरति, एवं तावत्कायिकी भूमिमङ्गी-
रुत्याक्रमः ।

अथोच्चारभूमिमधिकृत्याह—

एण चेव य दोसा, सविसेमुच्चारमायरंतस्स ।

सवितिजगणिक्खमणे, परिहरिया ते भवे दोसा ॥ १०६४ ॥

एत एव स्तेनारजिकादयो दोषाः सप्रायश्चित्ताः सविशेषाः-
समधिका रजन्यामेकाकिन उच्चारमाचरतो मन्तव्याः ।
यदा तु विचारभूमौ गच्छन् सद्वितीयः प्रतिश्रयाधिष्कम-
णं करोति तदा स्तेन्यादयो दोषाः परिहृता भवेयुः ।

कथमित्याह—

जनि दोषि तिप्पि वेदितु, णेति तेणभए वातिदारेको ।

सावयभयाम्म एको, णिसिरति तं रक्खती वितिओ ॥ १०६५ ॥

यदि द्वौ संयतां कायिकीभूमौ निर्गच्छतः तदा यस्तत्र
जागर्ति तस्य निषेध इवापि निर्गच्छतः । स्तेनभये तु ततो
द्वयौमध्यादंको द्वारं निष्ठति, द्वितीयः कायिकी व्युत्सृज-
ति । अथ ध्वापदादिभये एकः तत्र कायिकी निस्तृजति, द्वि-
तीयो दण्डकहस्तस्ते कायिकी व्युत्सृजन्तमात्मानं च र-
क्षति ।

(३५) अथैकाकिनो यतना प्रतिपाद्यते—

सभया सति मत्तस्स, एको उवओगदंडओ हन्थे ।

वतिकुडुंतेण कडिं, कुणति य दारेऽपि उवओगं ॥ १०६६ ॥

यदि सभयं, द्वितीयस्य तत्राऽभावः, ततः मात्रके व्युत्सर्ज-
नीयम् । अथ मात्रकं न विद्यते तत उपयोगं कृत्वा
दण्डकं हस्ते गृहीत्वा वृतेर्वा कुड्यस्य वा अन्तेन—पार्श्वे
कटिं कृत्वा कायिकी व्युत्सृजति । द्वारंऽपि स्तेनादिप्रवेश-
विषयमुपयोगं करोति ।

वितियपदे तु गिलाण-स्स, कारणा अहव होज्ज एगागी ।

पुव्वद्वियनिदोसे, जतणाए णिवेदि उच्चारे ॥ १०६७ ॥

द्वितीयपदे तु ग्लानस्य कारणादेकोऽपि निर्गच्छेत् । अथवा
स साधुराशवादिभिः कारणैरेकाकी भवेत्, यद्वा-तत्र पूर्वं
निर्दोषं निर्भयमिति मत्वा स्थितः पश्चात्सभयं सञ्जातं तत्रा-
ऽपि यतनया निवेद्य तथैवोच्चारभूमौ वा गच्छन्ति ।

अथ ग्लानस्य कारणादिति पदं व्याख्यानयति—

एगो गिलाणपासे, वितिओ आपुच्छिऊण तं नीति ।

चिरगतगिलाणमितरो, जग्गंते पुच्छिउं णीति ॥ १०६८ ॥

इह ते त्रयो जनाः तेषां च मध्ये एको ग्लानो विद्यते, एकश्च
तस्य ग्लानस्य पार्श्वे तिष्ठति, द्वितीयस्तमापृच्छ्य कायिक्या-
दिभूमौ निर्गच्छति । स च यदि चिरगतो भवति तत इतरो
ग्लानस्य पार्श्वे स्थितो ग्लानं जाग्रतमापृच्छ्य निर्गच्छति ।

जहि यं पुण ते दोसा, तेणाऽऽदीया ण होज्ज पुव्वुत्ता ।

एकोऽपि णिवेदेतुं, णितो वि तहिं णऽतिक्रमति ॥ १०६९ ॥

यत्र पुनस्ते पूर्वोक्ताः स्तेनादयो दोषा न भवन्ति तत्रैकोऽपि
साधूनां जाग्रतां निवेद्य निर्गच्छन् भगवदाज्ञां नातिक्रमति ।
एवं विचारभूमिविषयो विधिरुक्तः ।

अथ विहारभूमिविषयमाह—

बहिया विहारभूमी, दोसा ते चेव अहियच्छकाया ।

पुव्वदिट्ठे य कप्पइ, वितियं आगाढसंविग्गो ॥ १०७० ॥

प्रतिश्रयाद्विहिविहारभूमौ स्वाध्यायभूमौ रात्रावेकाकिनो
गच्छतस्तत एव स्तेनारजिकादयो दोषा भवन्ति, अधिकाश्च
बद्धायविराधनानिष्पन्नाः । द्वितीयमपवादपदमत्रोच्यते कल्प-
ते रात्रावपि स्वाध्यायभूमौ पूर्वदृष्टायां-दिवा प्रत्युपक्षितायां
गन्तुं तत्राप्यागाढकारणे यः संविग्नः स गच्छति ।

अथाऽऽगाढपदं व्याचष्टे—

ते तिप्पि दोषी अहवेकतूणं

णवं च सुत्तप्पसगासमस्स ।

सज्झातियं णऽत्थि रहस्ससुत्तं,

ण याऽपि पेहाकुसलो स साहू ॥ १०७१ ॥

ते साधवो रात्रौ विहारभूमौ गच्छन्त उत्सर्गतस्त्रयो जना
गच्छन्ति, त्रयाणामभावे द्वौ गच्छन्तः । अथ ग्लानादिकार्य-
व्यापृततया द्वितीयोऽपि न प्राप्यत एवमेकाकार्यं गच्छेत् ।
किमर्थमित्याह—अस्य-विचक्षितसाधोनेव-अर्धुनाऽर्धो

ससूत्रस्पर्शकनिर्युक्तिरूपेणाथेन सहितं परावर्त्तनीयं वर्त्तते ।
स्वाध्यायिकं च वसन्तौ तदानीं नाऽस्ति । अथवा-गृहस्यसूत्रं
निशोधादिकं तद् यथा द्वितीया न शृणोति तथा परावर्त्तयि-
तव्यम् । न चासौ साधुरनुपेक्षाकुशलः । एतेनाऽऽगाढकार-
णेन रात्रावपि विहारभूमौ गन्तुं कल्पते ।

तत्र कीदृशे गृहे कीदृशेन वा साधुना गन्तव्यमिति
दर्शयति-

आमन्नगोहे दियदिदुभोमे ,

घेत्तूण कालं तहि जाइ दोसं ।

वस्सिदिओ दोसविवज्जितो य ।

णिदाविकारालसवज्जितोऽप्पा ॥ १०७२ ॥

कालं गृहीत्वा दोषं-प्रतिप्रादोषिकं स्वाध्यायं कर्तुमासन्न-
गोहे दिवा दृष्टभोमे-दिवा प्रत्युपेक्षितोच्चारप्रश्रवणभूमिके
याति गच्छति । स च वश्येन्द्रियः इष्टाऽनष्टविषयेषु वर्त्तमाना-
नामिन्द्रियाणां निगृहीता दोषाः-क्रोधादयस्तैर्विवर्जितः
तथा निद्रया विकारेण वा हास्याऽऽदिना आलस्येन वर्जित
आत्मा यस्य स तथा एवंविधस्तत्र गन्तुमर्हति, माऽनीदृशः ।

तच्छात्रियं तं तु कुलं अदूरे ,

किञ्चा सभायं णिसिमेव एति ।

वाघाततो वा अहवा विदूरे,

सोऽण्ण तत्थेव उवेइ पाते ॥ १०७३ ॥

यस्मिन् श्रावकादिकुलं स गच्छति तस्यां वलायां प्रविश-
द्भिः साधुभिर्भावितं तद्भाविनं तदप्यदूरे-अदूरदेशवर्त्ति
एवंविधे गृहे प्रादोषिकं स्वाध्यायं कृत्वा-परिवर्त्य नि-
शायामेव प्रतिश्रयमागच्छति । अथ रजन्यामागच्छतोऽपा-
न्तराले दुष्टव्यगवादिभिः स्तनादिभिर्व्याघातः, अथवा-दूर-
दूरदेशवर्त्तिनी सा विहारभूमिः ततस्तत्रैव गृहे सुप्त्वा
पातः-प्रभाते प्रतिश्रयमुपैति । नृ० १ उ ३ प्रक० ।

(३६) निर्ग्रन्थ्या रात्रिविहारः-

नो कप्पइ निर्गन्थीए एगाणियाए राओ वा वियाले वा
वहिया वियारभूमिं वा विहारभूमिं वा निक्खमित्तए वा
पविसित्तए वा । कप्पइ से अप्पविइयाए वा अप्पतइयाए वा
अप्पचउत्थीए वा राओ वा वियाले वा वहिया वियारभूमिं
वा विहारभूमिं वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा ॥ ५० ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् ।

अथ भाष्यम्-

सो चैव य मन्वन्धो, नवरि पमाणम्मि होइ णाणत्तं ।

ज य जतीणं दोमा, मधिअसतरा उ अज्जाणं ॥ १०७४ ॥

स एव निर्ग्रन्थसूत्रोक्तमन्वन्ध इहाऽपि सूत्रं ज्ञातव्यः, न-
वरं केवलं प्रमाणेभ्यां निर्ग्रन्थीनां नानान्वं, निर्ग्रन्थीनां ह-
योस्त्रयाणां निर्गन्तुं कल्पते. निर्ग्रन्थीनां तु ह्योस्त्रिस्तृणां
चतसृणां वा इत्ययं संख्याकृतो विशेष इति भावः । ये च
स्तनाऽऽगच्छिकाऽऽदयो यतीनामेकाकिनगमेन दोषाः आर्या-

णामपि त एव सविशेषतरा मन्तव्याः. तरुणाद्युपद्रवस-
हिता इति भावः ।

वहिया वियारभूमि, निर्ग्रन्थेगाणियाए पडिसिद्धा ।

चउगुरुगाऽऽयगियादी, दोमा ते चैव आणादी ॥ १०७५ ॥

रात्रौ वहिर्विचारभूमौ गमनेकाकिन्या निर्ग्रन्थ्याः प्रति-
पिद्धम्, अत एव तः सूत्रमाचार्यः प्रवर्त्तिनीं न कथयति च-
तुर्गुरवः । प्रवर्त्तिनी भिक्षुणीं कथयति चतुर्गुरवः । भिक्षु-
ग्या न प्रतिशृण्वन्ति मासलघु । प्रवर्त्तिनीर्मातृक्रम्य
भिक्षुग्या वलामोढिकया एकाकिन्या निर्गच्छन्ति चतु-
र्गुरवः. दोषाश्च ते एवाऽऽज्ञादयो द्रष्टव्याः ।

भीरू अकिञ्चे उ अवलाऽवला य,

आसंकितेगागमणी उ रातो ।

मा पुप्फभूयस्स भवं विणाणो,

मीलस्स थोवाण ण दंति गंतुं ॥ १०७६ ॥

इह स्त्री प्रवृत्त्यैव-स्वभावेनैव भीरुः-अल्पमन्वा पुरुषं च
प्राप्य सा अवला-अकिञ्चिन्करी, अत एव तस्या अवलेति
नाम । अवला च स्वभावादेव चञ्चलाः अत एकाकिन्यी श्रमणी
रात्रौ विचारभूमौ गच्छन्ती आशाङ्कता स्यात्. अवश्यमे-
वाव्यभिचारिणीति । अतो मा पुष्पभूयस्य-शरीरपुष्पमु-
कुमारस्य शीलस्य विनाशो भवेदिति कृत्वा स्तोकानामप्या-
र्याणां रात्रौ विचारभूमौ गन्तुं भगवन्तो न ददति-नाऽनुजा-
नन्तीत्यर्थः ।

उपाश्रयेऽपि ताभिरीदृशे वस्तव्यमिति दर्शयति-

गुत्ते गुत्तदुवारं, कुलपुत्ते इत्थ मज्झ निदोसे ।

भीतपरिसमद्विदे, अज्जा सिज्जायं भणिण ॥ १०७७ ॥

गुप्तो-नाम वृत्त्यादिपरिक्षिप्तः गुप्तद्वारः सकपाट ईदृशे उपा-
श्रये स्यात्तव्यं, शय्यातरश्च तासां कुलपुत्रकां गवपणीयः, त-
स्यैव शय्यातरस्य या भगिनीप्रभृतयस्तासां संवन्धि यद् गृहं
तन्मध्यवर्त्ती संयतीनाम् उपाश्रयो भवति । सोऽपि निर्दोषः-
पुरुषसागारिकादिदोषरहितः । कुलपुत्रकश्च भीतपर्यद् मार्द-
विकश्चावपणीयः । भीतपर्यन्ताम-यद्व्यात्तदीयः परिवारां न
कमप्यनाचारं कर्तुमुत्सहते । मार्दविका-मधुरवचनः ईदृश
आर्यायाः शय्यातरा भणितः ।

रात्रौ च प्रतिश्रये ताभिरियं यतना कर्त्तव्या-

पत्थारो अंतोवहिं, अंतो वंधाहि चिलमिली उवरिं ।

तं तह वंधनि दारं, जह ते अण्ण ण जाणाई ॥ १०७८ ॥

प्रस्तारः-कटः स एकः प्रतिश्रयाभ्यन्तरे द्वितीयस्तु प्रति-
श्रयाद्वाहः कर्त्तव्यः । अन्तश्चाभ्यन्तरे कटस्योपरि चिलमि
लिकां वध्नीत नियन्त्रयेत च । प्रांतद्वारी तथा वध्नीति द्वारं
यथा तान्-वन्धान्या संयतीं मोक्षं न जानाति ।

सन्ध्यागंतरिया, अभिक्खणा अज्जणा य तरुणीणं ।

पडिहारि दारमूले, मज्जे य पविसिणी होति ॥ १०७९ ॥

संस्तारकमेकान्तरितानां तरुणीवृजानां भर्थात. अभीक्ष्णं
च तरुणीनां यतनया प्रवर्त्तिन्या प्रतिद्वारिकया चापयो-

जना-सङ्घटना-कर्त्तव्या । प्रतिहारि च द्वारमूलं स्वपिति, म-
ध्ये सर्वमध्यवर्तिनी प्रवर्तिनी भवति ।

निकस्वमणपिडियारं, अगदारे य होइ पडिहारी ।

दारे पवित्तिणी सा-रणा य फिडिताण जयणाए ॥ १०८० ॥

रात्रौ विचारभूमौ निष्क्रमणं पिण्डितानां-समुदितानां वि-
चतुःपट्टप्रभृतीनामित्यर्थः, प्रतिहारी द्वारं समुद्घात्य प्रथमतः
एवाग्रद्वारं निष्ठति । प्रवर्तिनी पुनर्द्वारं स्थिता संयती यदा
प्रविशति तां शिरसि कपोलयोर्वृत्तिसि च स्पृष्ट्वा प्रवेशयति ।
याश्च तत्र स्फिटिता द्वारविप्रनष्टा इतस्ततः परिभ्रमन्ति
तासां यतनया यथा अप्रीतिकं न भवति तथा स्मारणा कर्त्त-
व्या । आर्ये ! इहाऽऽगच्छ, इतो न भवति द्वारम् ।

अथ द्वितीयपदमाह—

विइयपदे गिलाणाए, तु कारणा अहव होज एगागी ।

आगाढं कारणम्मि, गिहिणीसाए वसंतीणं ॥ १०८१ ॥

द्वितीयपदं ग्लानायाः संयत्याः कारणादेकाकिन्यपि वि-
चारभूमौ गच्छेत्, कथमिति चेदुच्यते-इह प्रवर्तिनी यदा
आन्मृतीया भवति, तत्राऽप्येका ग्लानायाः पार्श्वे तिष्ठति,
द्वितीया तु निवेद्य निर्गच्छति । अथवा—सा अशिवादिभिः
कारणैरेकाकिनी भवेत्, तत्र चागाढ-आत्यन्तिके कारणे
गृहनिश्चया वसन्तीनामेकाकिनीनां विधिरभिधीयते ।

एगा उ कारणठिया, अविकारकुलेसु इन्धिवहुलेसु ।

तुज्झ वसाऽहं णीमा, अज्जा सेज्जातरं भणति ॥ १०८२ ॥

एका आर्थिका कारणेन पुष्टालम्बनेनाऽविकारकुलेषु—हा-
स्यादिविकारविरहितेषु स्त्रीवहुलेषु स्थिता सती शय्या-
तर्मिन्धे भणति—अहं युष्मन्निश्चया वसामि, ये च मम
किञ्चित् क्षणमायान्ति तत्राऽहं भवद्भिः स्मारणीया ।

इदमेव स्फुटतरमाह—

अपुव्वपुंसे अवि देहमाणी,

वारसि धृताऽऽदि जेहव भजं ।

तहाऽवगहेसु ममं पि पेक्ख,

जीवां पमादी किमु जो ज्वलाणं ॥ १०८३ ॥

भो आवक ! यथा त्वमपूर्वपुंसोऽष्टपूर्वपुरुषान् पश्य-
न्तीमपि आस्तां तैः सह संभाषणादि कुर्वीणामित्यपिश-
ब्दार्थः, दुहितरम्, आदिशब्दाद्-भगिनीप्रभृतिकां भार्यां वा
यथा वारयसि तथाऽपराजेषु स्वलितेषु-अनुचितसन्दर्श-
नादिषु मामपि प्रेक्षस्व आत्मपि तथैव वारणीया । यतो
जीवः सर्वोऽपि प्रायः प्रमादी-अनादिभवाभ्यस्तप्रमादव-
हुलः, किं पुनर्योऽवलानां—स्त्रीणां सम्बन्धा, स चपलस्व-
भावतया सुतरां प्रमादीति भावः ।

पायं सकज्जगहणा ऽलमेयं,

बुद्धी परन्थेसु अजागरूका ।

तमाउरो पम्मति णेहकत्ता,

दामं उदासीणजणे तहं तु ॥ १०८४ ॥

येयं प्रतिप्राणि स्वसंवेदनप्रत्यक्षा बुद्धिः सा प्रायः स्व-स्व-
कीये यत्कार्ये हिताऽहितप्रवृत्तिरूपं निवृत्तिरूपं वा तद्ग्र-
हणं तत्परिच्छेदं अलसा-जडा, परार्थेषु तु—परप्रयोजनेषु
जागरूका—जागरणशीलाः । अत एव तद्वापमिह-जीवलो-
के कर्त्ता—आत्मीयकार्यसाधको जनः आतुर-उत्सुकः सन्
न पश्यति, यकं दोषमुदासीनजनो—मध्यस्थलोकः तट-
स्थः पश्यति, अतोऽहं भवतां पार्श्वदात्मानमहितेषु वर्त्त-
मानं निवारयामीति प्रक्रमः ।

तेणिच्छिए तस्स जहिं अगम्मा,

वसंति णारीउ तहिं वसेज्जा ।

ता वेति रत्तिं सह तुज्झ णीहिं,

अणिच्छमाणीसु विभेमि वेति ॥ १०८५ ॥

एवमुक्ते सति यद्यसौ आवक इति तदुक्तं प्रतिपद्यते
तदा तस्य—शय्यातरस्य यत्रागम्या—माताभगिनीप्रभृतयो
नार्यो वसन्ति तत्र सा एकाकिनी संयती वसेत् । ताश्च
स्त्रियो वृते, रात्रौ युष्माभिः सह कायिकाद्यर्थं निर्गमि—
ष्यामि, अतो यदा भवत्य उत्तिष्ठन्ते तदा मामप्युत्थाप—
यन् । यदि ता नच्छन्ति ततोऽहं रात्रावेकाकिनी निर्गच्छ-
न्ती विभेमि इत्येवं ब्रवीति ।

एवमप्युक्ता यदि ता द्वितीया नाऽऽगच्छन्ति

तदा किं कर्त्तव्यमित्याह—

मत्तासईए अपवत्तणे वा,

सागारिए वा निसि णिक्खमंती ।

तासि णिवेदेतु समददंटा,

अतीति वा णीति व साधुधम्मा ॥ १०८६ ॥

मात्रके कायिकी व्युत्सर्जनीया । अथ मात्रकं नास्ति, य-
द्वा-तस्या मात्रके कायिक्याः प्रवर्तमाने गमने न भवति,
सागारिक्यहुले वा तद्गृहम् । एतैः कारणैः निशि-रात्रा-
वेकाकिनी निष्क्रामन्ती तासां शय्यातराणां निवेद्य श-
ब्दं—काशितादिशब्दं कुर्वती दण्डकं हस्ते कृत्वा साधुध-
र्मा—शोभनसमाचारा अतियाति वा निर्गच्छति वा । एवं
तार्वाह्वारभूमिविषयो विधिरूढः ।

(३७) अथ विहारभूमिविषयमाह—

एगहि अणेगाहि व, दिया व रातो व गन्तु पडिसिद्धं ।

चउगुरु आयरियादी, दोसा ते चव जे भणिया ॥ १०८७ ॥

एकाकिनीनाम्, अनेकाकिनीनां वा बहूनामपि गाथायां च
पष्ठार्थे तृतीया, दिवा वा रात्रौ वा विहारभूमौ संतीनां गन्तुं
प्रतिषिद्धं—न कल्पते । अत एव यद्येनमर्थमाचार्याः प्रव-
र्त्तिन्या न कथयन्ति तदा चतुर्गुणः, प्रवर्त्तिनी भिज्जणीनां न
कथयति चतुर्गुणः, भिज्जण्यो न प्रतिशृण्वन्ति लघुमा—
सः, दोषाश्च त एव द्रष्टव्याः ये पूर्वं विचारभूमौ भणिताः ।

द्वितीयपदे गन्तव्यमपीति दर्शयति—

गुत्ते गुत्तद्वारे, दुज्जणवजे णिवेसणस्मंते ।

वाडग संवंधिणियस-सि वितिय आगाढमंविग्गा १०८८

गुप्तं गुप्तद्वारं दुर्जनवर्जं दुःशीलजनरहितं गृहे स्वाध्यायकर-
णार्थं गन्तव्यं, तच्च गृहं यदि निवेशनस्य पाठकस्याभ्यन्तर-
वर्ति भवति । अथ निवेशनान्तरं प्राप्यते ततोऽन्यस्मिन्नपि
पाठके यः संयतीनां पितृभ्रात्रादिरशङ्कनीयः सम्बन्धी, यो वा
शय्यातरस्य निजसुहृदादि, यो वा संबंधी श्रावको मातापितृस-
मानस्तस्य गृहं गन्तव्यम् । एतच्च द्वितीयपदमागाढं संविश्याया
आर्थिकाया मन्तव्यम्, किमुक्तं भवति-व्याख्याप्रज्ञप्तिप्रभृतिश्रु-
तसम्बन्धे तमागाढयोगं काचिदार्थिका प्रतिपन्ना, सा च यदि
संविश्या हास्यादिवर्जिता ततस्तस्या आत्मतृतीयया
आत्मचतुर्थया आत्मपञ्चमया वा पूर्वोक्तगुणोपेतं गृहं गत्वा
स्वाध्यायः कर्तुं कल्पते ।

पडिवत्तिकुसलञ्जला, सज्भायज्भाणकरण उज्जुत्ता ।

मोत्तूण अम्भरहितं, अञ्जाल ए कप्पती गंतुं ॥ १०८७ ॥

प्रतिपत्तिः—उत्तरप्रदानं तत्र कुशला-निपुणा या काचि-
दार्या सा तस्याः समर्पणीया, तथा या आगाढं योगं प्र-
तिपन्ना सा स्वाध्यायस्य यद् ध्यानमेकाग्रतया करणं त-
त्रेदं उच्युक्ता भवेत्, 'मोत्तूण अम्भरहितं' ति येषु कु-
लेषु यथाभद्रकादिषु संयतीनामागमनमभ्यर्हितं गौरवाद्धं
तानि मुक्त्वा अन्यत्र कुले आर्थिकाणां न कल्पते गन्तुम् ।

एवंविधकुले गत्वा स्वाध्यायं कुर्वतीनां यद्यसौ गृहपतिः

प्रश्नयत्-किमर्थं भवत्य इहाऽऽगताः ?, ततः

प्रतिपत्तिकुशलया वक्तव्यम्—

सज्भाइयं नऽस्ति उवस्सएऽम्हं,

आगाढयोगं च इमा पवन्ना ।

तरेण सो भदमिदं च तुज्झं,

संभावणिञ्जा उ ए अण्णहा ते ॥ १०८८ ॥

हे श्रावक ! योऽयमस्माकमुपाश्रयः तत्र स्वाध्यायिकं नाऽ-
स्ति, इयं संयती आगाढयोगं प्रवृत्ता वर्त्तते, 'तरेण' ति
शय्यातरेण सह युष्माकमिदमीदृशं सकलजनप्रतीतं सौ-
हार्दं तन्मत्वा वयमत्र समागताः अतो नान्यथा त्वया वयं
सम्भावनीयाः ।

अपि च—

खुदो जणो एऽस्ति ए याऽवि दूरे,

पच्छप्पभूमी य इहं पकामा ।

तुज्झेहि लोएण य विष्ममेत्तं,

सज्भायसीलेसु जहोऽज्जा ए ॥ १०८९ ॥

खुदो जणो—दुर्जनलोक इह नास्ति, न चेदं युष्मद्गृहं दूरे
अस्मत्प्रतिश्रयाद् दूरवर्ति पच्छप्पभूमिश्चैव युष्मद्गृहं प्रकामा-
विस्तृता, अस्माकं स्वाध्यायो निर्व्याघातं निर्वहति । किंच-
युष्माकं लोकस्य च वृत्ते प्रतीतमेतत् यथा—'ए' अस्माकं
स्वाध्यायशीलानां गाढतर उद्यमः-प्रयत्नो भवति । वृ० १ उ०
३ प्रक० ।

इदानीं मार्गद्वारं प्रतिपादयन्नाह निर्युक्तिकारः—

पंथं तु वच्चमाणं, जुगंतरं चक्खुणा व पडिलेहा ।

अइदरचक्खुपाए, मुहुमतिरिच्छग्गए न पेहं ॥ ३२५ ॥

पथि व्रजन् युगान्तरं—चतुर्दशप्रमाणं तन्मात्रान्तरं च-
क्षुषा प्रत्युपेक्षत, किं कारणम् ? यतोऽतिदूरचक्षुःपाते स-
ति सूक्ष्मांस्तिर्यगतान् प्राणिनः 'न पेहं'—न पश्यति, दूरे
दूरतरे प्रहितत्वाच्चक्षुषः ।

अचासन्ननिरोधे, दुक्खं ददुं पि पायमंहरणं ।

छक्कायविआरमणं, मरीर तहं भत्तपाणे य ॥ ३२६ ॥

अत्यासन्नं निरोधं करोति चक्षुषस्ततो दृष्ट्वाऽपि प्राणिनां
दुःखेन पादसंहरणं पादं प्राणिनि निपतन्तं धारयतीत्यर्थः,
अतिसन्निकृष्टत्वाच्चक्षुषः । 'छक्कायविआरमणं' ति पदकाया-
नां विराधने भवति, शरीरविराधनां तथा भक्षणविराध-
नां करोतीति ।

इदानीमस्या एव गाथायाः पश्चाद्धं व्याख्यानयन्नाह
भाष्यकारः—

उड्डुमहो कहरत्तो, अवयक्खंतो वियक्खमाणो य ।

वायरकाए वहए, तसेतरे संजमे दोमा ॥ १०८८ ॥

ऊर्द्धमुखो व्रजन् कथासु च रक्तः—सक्तः 'अवयक्खं-
तो' ति पृष्ठतोऽभिमुखं निरूपयन् 'वियक्खमाणो' ति
विविधं सर्वासु दिक्षु पश्यन्, स एवंविधो वादरकायान-
पि व्यापादयेत्, वसतरांश्च-पृथिव्यादीन् स्थावरकायान् .
ततश्च संयमे-संयमविषया एते दोषा भवन्तीति ।

इदानीं शरीरविराधनां प्रतिपादयन्नाह—

निरवेक्खो वच्चंतो, आवडिओ खणुकंठविममेसु ।

पंचएह इंदियाणं, अन्नतरं सो विराहेज्जा ॥ १०८९ ॥

निरपेक्षो व्रजन् आपतितः सन् स्थाणुकगटकविषमेषु,
विषमम्-उन्नतं, तेष्वपतितः पञ्चानामिन्द्रियाणां चक्षुषादी-
नामन्यतरत् स विराधयेत् ।

इदानीं 'भत्तपाणे य' ति अवयवं व्याख्यानयन्नाह—

भत्ते वा पाणे वा, ओवडियपडियस्स भिन्नपाए वा ।

छक्कायविआरमणं, उड्डाहो अप्पणो हाणी ॥ १०९० ॥

आपतितश्चासौ पतितश्च आपतितपतितः तस्य साधोः भि-
न्न-भग्नं वा पात्रके सति भक्ते वा प्रोज्झितं पानके वा, ततः प-
दकायव्युपरमणं भवति, उड्डाहश्च भवति, आत्मनश्च हानिः
जुधावाधने भवति, ततः पुनः पदकायव्युपरमणमुड्डाहश्च ।

दहि घय तक्कं पयमं-बिलं व सत्त्वं तसेतराण भवे ।

खद्धम्मि य जणवाओ, बहुफोडे जं च परिहाणी ॥ १०९१ ॥

तानि गृहीतानि कदाचिदधिघृततक्रपयःकाञ्जिकानि भव-
न्ति, ततश्च तानि शस्त्रम्, केपां?—व्रसानामितरं पां च-पृथिव्या-
दीनां भवेत्, 'खद्धम्मि' ति प्रचुगे च तत्र भक्ते लोकेन दृष्टे
सति जनापवादा भवन्ति, उड्डाहः—यदुत 'बहुफोडे' ति बहु-
भक्तका एत इति, या चाऽऽत्मपरितापनिकादिका परिहारिणी .
सा च भवति ।

तथा पात्रविराधनायां याचनादोषान् प्रदर्शयन्नाह निर्यु-
क्तिकारः—

पत्तं च मग्गमाणे, हवेज्ज पंथे विराहणा दूविहा ।

दूविहा य भवे तेणा, परिकम्मे सुचपरिहाणी ॥ ३२७ ॥

पात्रे चान्विपति सति ग्रामादौ भवेत् पथि विराधना द्वि-
विधा—आत्मविराधना, संयमविराधना च । पथि स्तनाश्च
द्विप्रकारा भवन्ति—उपविस्तेनाः, शरीरस्तेना । लब्धऽपि
कृच्छ्रान्पात्रके तन् परिकर्मयतः—तद्व्यापार लग्नस्य स्वार्थ-
परिहाणः । आश्रमः । (प्रलम्बार्थे विहारः 'पलं' शब्दे पञ्च-
मभागे ७१२ पृष्ठे गतः ।) अध्वद्वागे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । नि०
चू० । स्वाध्यायार्थं कन्दराद्यानादौ गमने, जीत० । बौद्धाद्य-
श्रये, प्रश्न० १ आश्रम० द्वार । (दुर्भिक्षादौ रात्रिभोजनस्य क-
ल्पनीयता 'रात्रिभोजन' शब्देऽस्मिन्नेवभागे ५१६ पृष्ठे उक्ता ।)
चरिकाप्रविष्टस्य भिक्षोर्विहारः 'चरियापविष्ट' शब्दे तृतीय-
भागे ११५५ पृष्ठे गतः । (गणादपक्रम्य परपाखण्डप्रतिमामुप-
सम्पद्यते विहरेदिति 'उवसंपया' शब्दे द्वितीयभागे १००५
पृष्ठे उक्तम् ।) (एकाकी एकया स्त्रिया सह न विहरेत् इति
'इत्थी' शब्दे द्वितीयभागे ६१४ पृष्ठे गतम् ।) (जिनकल्पक-
स्य विहारः 'धविरकल्प' शब्दे चतुर्थभागे २३२२ पृष्ठे गतम्) ।
शिष्यस्कन्धचट्टिनविहारवर्णकः 'खेधचट्टियविहार' शब्दे
तृतीयभागे ७०१ पृष्ठे गतः । (एकाकिविहारप्रतिमा 'एगल्ल
विहार' शब्दे तृतीयभागे २० पृष्ठे उक्ता ।) (वीरजिनेन्द्रस्य
विहारः 'वीर' शब्दे वक्ष्यते ।) (द्वे वर्षापात्रे नैकत्र वसेत्,
विहारकालमानं च 'विवित्तचरिया' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
१०५८ पृष्ठे गतम् ।) (नदीसन्तरणम् 'णईसन्तर' शब्दे
चतुर्थभागे १७३२ पृष्ठे उक्तम् ।)

अधिकारसूची—

- (१) विहारनिक्षेपः ।
- (२) गीतार्थनिश्चया विहारः ।
- (३) आत्मविराधनादिद्वारगाथा ।
- (४) विहारकल्पकः ।
- (५) गीतार्थानां तन्निश्चितानां वा विहारः ।
- (६) अर्गितार्थस्य स्वच्छन्दमकाकिनो विहारनिषेधः ।
- (७) आचार्यस्थोपाध्यायस्यैकाकिनो विहारो न कल्पते ।
- (८) जघन्यतः पञ्चकसप्तकाभ्यां हीनतायां प्रायश्चित्तम् ।
- (९) व्याकुलनायां विहारः ।
- (१०) कदादेशे द्वयोरन्यत्र गमनमुचितम् ? ।
- (११) यैः कारणैरुपसंपद्यते तेषां निरूपणम् ।
- (१२) वर्षासु न विहरेत् ।
- (१३) विहार आवाधादीनि स्थानानि ।
- (१४) सामान्येन शय्यामङ्गीकृत्य विधिः ।
- (१५) प्रथमप्रातृपि ग्रामाऽनुग्रामविहारे प्रायश्चित्तम् ।
- (१६) वर्षासु व्यतिक्रान्तासु विहरेत् ।
- (१७) ह्रमन्तग्रीष्मयोर्विहारः ।
- (१८) विहारद्वार्गवपया विधिः ।
- (१९) मासकल्पादन्येऽपि विहाराः ।
- (२०) मार्गयतनामाधकृत्य विहरेत् ।
- (२१) यत्राऽन्तरा ग्राम चौगस्तत्र न विहरेत् ।
- (२२) अगजकादिग्रामेषु न विहरेत् ।
- (२३) मार्गे वप्रादिके विहारविधिः ।
- (२४) प्रातिपथिकपृच्छायां विहारविधिः ।
- (२५) मार्गे वप्राऽऽदीनि नाऽङ्गुल्या दर्शयेत् ।
- (२६) आचार्यादिना सह गच्छतः साधोर्विधिः ।
- (२७) विहारक्षेत्रस्य पूर्वोत्तरदिग्मानम् ।

- (२८) भगवता कुत्र (५१) इदं सूत्रं निरूपितम् ।
 - (२९) आर्यक्षेत्रविहारकारणम् ।
 - (३०) निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा रात्रौ विकाले वा
विहारनिषेधः ।
 - (३१) विहार उपकरणत्यागे प्रायश्चित्तम् ।
 - (३२) किं पुनः साधे प्रत्युपक्षणीयम् ।
 - (३३) अध्वाने प्रतीत्य भङ्गाः ।
 - (३४) रात्रौ विकाले वा एकाकिनो विहारनिषेधः ।
 - (३५) एकाकिनो यतनाप्रतिपादनम् ।
 - (३६) निर्ग्रन्था रात्रिविहारः ।
 - (३७) विहारभूमिविषयः ।
- विहारकल्प-विहारकल्प-पुं० । विहरणं विहारो वर्तनं तस्य
कल्पो व्यवस्था स्थविरकल्पादीनामुच्यते—यत्र ग्रन्थेऽसौ
विहारकल्पः । पा० । उक्तालिकश्रुतभेदः न० ।
- विहारगमण-विहारगमन-न० । विहरणं-क्रीडनं विहारस्तेन
गमनम् । उद्यानादौ क्रीडया गमने, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।
- विहारघरय-विहारहक-न० । स्वनामख्याते उद्याने, यत्र वा
सुपूज्यो जिनो निष्क्रान्तः । आ० म० १ अ० ।
- विहारचरिआ-विहारचर्या-स्त्री० । विहाररूपायां साधुचर्या-
याम्, दश० २ अ० । ('विवित्तचरिया' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
विस्तरतो वर्णितेयम् ।)
- विहारजत्ता-विहारयात्रा-स्त्री० । उद्यानक्रीडायाम्, 'विहार-
जत्तं निज्जाओ. मंडिकुंडिमि चेइए' उक्त० २० अ० ।
- विहारभूमि-विहारभूमि-स्त्री० । स्वाध्यायभूमौ, आचा० २
श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० । वृ० । नि० चू० । भिक्षानिमित्तभ-
रणभूमौ, व्य० ४ उ० । जिनचैत्यगमने, 'विहारो जिनसद्-
मनीति' वचनात् । कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।
- विहारवत्तिया-विहारप्रतिज्ञा-स्त्री० । विहरिष्यामीति गमन-
प्रतिज्ञायाम्, आचा० २ श्रु० १ चू० ३ अ० १ उ० ।
- विहारि(न्)-विहारिन्-त्रि० । विहरतीत्येवंशीलो विहारी ।
ध० ३ अधि० । विहरणशीले, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।
- विहारवी-विभावरी-स्त्री० । रात्रौ, पाइ० ना० ।
- विहारवसु-विभावसु-पुं० । अग्नौ, पाइ० ना० ।
- विहि-स्त्री० । विधि-पुं० । विधानं विधिः । प्रकारे, आच० ६ अ० ।
ज्ञा० । दश० । भेदे, व्य० ५ उ० । उपा० । सम्यग्ज्ञानदर्शन-
योग्योपपन्नासौ, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । उपोद्घाते, आच०
१ अ० । प्ररूपणे, आ० म० १ अ० । अनुष्ठाने, प्रश्न० ३
आश्रम० द्वार । विधाने, सम्यकरणे, पञ्चा० ५ विव० । ध० ।
अनुज्ञायाम्, आच० ४ अ० । न्यायः स्थितिर्मर्यादा विधा-
नमित्येकार्थाः । आचारे, व्य० ७ उ० । आ० म० । विस्तरं,
रचनायाम्, नि० चू० १ उ० । सर्वकौशले, आ० म० २ अ० ।
प्रतिपत्तिक्रमं, पञ्चा० २ विव० । शास्त्रोक्तं न्याये, श्रद्धास-
त्कारक्रमयोगाऽऽदौ, हा० २४ अष्ट० । अस्तित्वादिभावे, न-
या० । विधिमभिदधति—'विधिः-सदंश' इति । सदसदंशात्मनो
वस्तुनो योऽयं सदंशो भावरूपः स विधिरित्यभिधीयते ।
रत्ना० ३ परि० । विचारे, सम्म० ३ काण्ड । " वमाञ्जल्या-
द्याः स्त्रियाम् " ॥ ८ । १ । ३५ ॥ इति स्त्रीत्वम्-विहि । पा० ।

एकांशः--

अणुपूर्वी पडिवाडी, कमो य नाओ ठिई य मञ्जाया ।
होइ विहःणं च तहा, विहीए एगड्डिया हुंति ॥
आनुपूर्वी पडिवाडी क्रमः न्यायः स्थितिः मर्यादा विधान-
मेकाधिकानि विधेरतानि । वृ० १ उ० १ प्रक० ।
विहिंस-विहिंस्य-त्रि० । विहिंस्यन्त इति विहिंस्याः । विधा-
त्येषु, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।
विहिंसण-विहिंसन-न० । विविधव्यापादने, प्रश्न० १ आ-
श्र० द्वार ।
विहिंसमाण-विहिंसत्-त्रि० । विविधैरुपायैर्हिंसति, आचा०
१ श्रु० ५ अ० ५ उ० ।
विहिंसा-विहिंसा-स्त्री० । विविधैरुपायैर्हिंसायाम्, आचा० १
श्रु० ५ अ० ४ उ० । जन्तुघातादौ, अनु० । विधाते, प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।
विहिंसिय-विहिंसित-त्रि० । हिंसां प्राप्तं हिंसितम्, विरूपे हिं-
सितं विहिंसितम् । असम्यङ्निर्जोषीकृते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।
विहिकरण-विहिकरण-न० । आगमोक्तीर्णविधिविधानं, जी०
१ प्रति० ।
विहिकारग-विहिकारक-त्रि० । सूत्राज्ञासम्पादके, पं० व० १
द्वार ।
विहिगहिय-विधिगृहीत-त्रि० । अलुब्धेनोद्गमिते, लोभ-
राहित्येनोद्गमादिदोषदुष्टे, आव० ६ अ० ।
विहिणाह-विधिनाथ-पुं० । कौटाद्वारतीर्थे पार्श्वप्रतिमायाम्,
तो० ४३ कल्प ।
विहिपडिसेहजुय-विधिप्रतिषेधयुत-त्रि० । वनस्पत्यादिहिं-
सादिप्रासेवापरिहारान्विते, पञ्चा० ११ विव० ।
विहिपडिसेहाणुग-विधिप्रतिषेधाऽणुग-न० । विधिश्च प्रति-
षेधश्च तावदणुगच्छति यत्तत् विधिप्रातिषेधानुगम् । रुचिनिर-
पेक्षतया शास्त्रानुसारेण क्रियासु प्रवर्तने, दर्श० ३ तत्त्व ।
विहिपवा-विधिप्रपा-स्त्री० । स्वनामख्याते प्रकरणग्रन्थे, अष्ट०
१६ अष्ट० ।
विहिपारण-विधिपारण-न० । प्रत्याख्यानस्पर्शनादिविधान-
युक्ते भोजने, पञ्चा० १६ विव० ।
विहिपुव्व-विधिपूर्व-न० । अविधिपरिहारेण (यो० ६ विव०)
शास्त्र-क्रविधानपुरःसरे, यो० १२ विव० ।
विहिप्यओग-विधिप्रयोग-पुं० । दुर्निर्मितप्रणिधानविधानप्र-
युक्तौ, पञ्चा० १२ विव० ।
विहिभुत्त-विधिभुक्त-न० । एषणीयं गृहीत्वा पश्चान्मण्डल्यां
कृतप्रतर्गगच्छे सिंहस्वादितेन विधिना वा भुक्ते, आच० ६ अ० ।
विहिय-विहित-त्रि० । आचरिते, संथा० । चेष्टिते, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । अनुष्ठाने, नपुं० । आव० ३ अ० । पिञ्जिते, दे०
ना० ७ वर्ग ६३ माथा ।
विहियतव-विहिततपम्-त्रि० । विहितं दत्तं गुरुभिस्तपोरूपं
प्रायश्चित्तं यस्येति । गुरुदत्ततपोऽनुष्ठानतरि, जीत० ।

विहिया-विहिता-स्त्री० । "वृद्धयाद्यथेमसकस्य, भ्रमरोपमयाऽ
उतः । गृहिदेहोपकाराय, विहितेति शुभाशयात् ॥ १ ॥"
इत्युक्तलक्षणे भिक्षाभेदे, ध० १ अधि० ।
विहियाऽणुद्वारण-विहिताऽणुष्ठान-न० । विहितमाप्तागमे वि-
धयतयाऽणुमनं यदनुष्ठानं क्रिया तद् विहितानुष्ठानम् । पञ्चा०
६ विव० । दीक्षादीर्णतन्ममाचाररूपसङ्गते, पञ्चा० २ विव० ।
आगमोक्ताक्रियायाम्, पञ्चा० १६ विव० । उचितक्रियायाम्,
पञ्चा० १८ विव० ।
विहियाऽणुद्वारणपर-विहिताऽणुष्ठानपर-त्रि० । आगमोक्ताक्रि-
यानिष्ठे पञ्चा० १४ विव० ।
विहिवाय-विधिवाद-पुं० । अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः इत्या-
दिकं चोदनावाक्ये, आ० म० १ अ० ।
विहिसार-विधिसार-पुं० । विधिप्रधाने, ध० २० ।
विहिसारं चिय सेवइ, सद्गलू मत्तिमं अणुद्वारणं ।
दन्वाइदोसनिहओ, विपक्खवायं वहइ तम्मि ॥ ६१ ॥
विधिसारं-विधिप्रधानं सेवते-अनुनिष्ठान श्रद्धालुः-श्रद्धा-
गुणवान् शक्तिमान्-सामर्थ्योपेतः सन्ननुष्ठानं-प्रत्युपेक्षणैष-
णादिकं श्रद्धालु-वस्थान्यथानुपपत्तेः, यदि पुनः-शक्तिमात्र
स्यात् ततः का वार्त्तत्याह ?-द्रव्याण्याहारादीनि आदिश-
ब्दात्-क्षेत्रकालभावाः परिगृह्यन्ते, तेषां दोषः-प्रतिकूलता
तेन निहतोऽपि-गाढपीडितोऽपि पक्षपातं भावप्रतिबन्धं
वहति-धारयति, तस्मिन्नेव-विध्यनुष्ठान एव साधारणत्वा-
द्वाक्यस्येति । ध० २० ३ अधि० २ लक्ष० ।
विहिसाराऽणुद्वारण-विधिसाराऽणुष्ठान-न० । प्रवचनकुशलभे-
दे, ध० २० ।

सम्प्रति विधिसारानुष्ठानमिति पञ्चमं भेदं प्रकट-
यन् गाथापूर्वार्जमाह-

वहइ सह पक्खवायं, विहिसारे संवधम्मणुद्वारणे । (५४X)
वहति-धत्ते सदा पक्षपातं-बहुमानं विधिसारं-वि-
धानप्रधाने सर्वधर्मानुष्ठाने-देवगुरुवन्दनादौ, इदमुक्तं भव-
ति-विधिकारिणमन्यं बहु मन्यत स्वयमपि सामग्रीसद्भावे
यथाशक्ति विधिपूर्वकं धर्मानुष्ठानं प्रवर्त्तते, सामग्यभावे पुन-
र्दिष्टप्राधानमनारथाश्च मुञ्चत्येवमप्यसावाराधकः स्याद् ब्र-
ह्मतेन श्रेष्ठिवत् । ध० २० २ अधि० । (तत्कथा 'बंभसेण'
शब्दे पञ्चमभागं गता ।)

विहिसाहण-विधिसाधन-न० । अनुष्ठानप्रकाशने, पञ्चा० २ विव० ।
विहिसुवण-विधिस्वपन-न० । जिनाचनवन्दनविशेषप्रत्याख्या-
नकरणादिविधिना शयनक्रियायाम्, पञ्चा० १ विव० ।
विहिसेवणा-विधिसेवना-स्त्री० । नीत्यनुपालनायाम्, पञ्चा०
८ विव० ।
विहिसेवा-विधिसेवा-स्त्री० । आगमाभिमतन्यायसेवायाम्,
"विधिसेवा दानादौ" विधिसेवा-आगमाभिमतन्यायसे-
वा । यो० ५ विव० ।
विहिसेस-विधिशेष-पुं० । विहितानुष्ठानस्य उक्तापेक्षयाऽनु-
क्ते शेषे, पञ्चा० १ विव० ।

विहणण-विधुनन-न० । वीजनके. वृ० ४ उ० । दशा० । सूत्र० ।
विहणिय-विधूय-अव्य० । कल्पयित्वेत्यर्थे. सूत्र० १ श्रु० २
अ० १ उ० । अपनीयेत्यर्थे. सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । आचा० ।
विध्वस्येत्यर्थे. स्था० ३ डा० ३ उ० । सूत्र० ।

विहूय-विधूत-त्रि० । प्रकम्पिते, आव० २ अ० । विविधमने-
कप्रकारं धूमपनोतम् । आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

विहूयकप-विधूतकल्प-त्रि० । विधूतः कल्प आचारो यस्या-
ऽसा विधूतकल्पः । अपनीताचारः, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

विहुर-विधुर-न० । इष्टजनविशेषः. स्था० १ श्रु० २ अ० । आव० ।
विहूण-विहीन-त्रि० । रहिते, नि० ।

विहेज-विधेय-त्रि० । विधिचिपयः. सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

विहेजया-विधेयता-स्त्री० । विषयताविशेषः, प्रति० ।

विहेडन-विहेटपत्-त्रि० । विशेषणं हिंसति, उत्त० १२ अ० ।

विहेटय-विहेठक-त्रि० । विविधमनकप्रकारं हेडको-बाधकः ।
ऋकुलस्थानीयं अभिचारमन्त्रं, " पटशतानि नियुज्यन्ते, प-
शूनां मध्येनऽहनि । अश्वमंथस्य वचना-न्यूतानि पशुभि-
स्त्रिभिः ॥ १ ॥ " इत्यादि । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

विहेलय-विभेलक-पुं० । ग्रामाकग्रामं प्रतिमास्थितस्य वीर-
जनन्द्रस्य पूजकं स्वनामख्याते यज्ञे. आ० चू० १ अ० ।

विहोड-तडि-धा० । अर्धाते, " तडराहोड-विहोडौ "
॥ ८ । ४ । २७ ॥ इति तडः शयन्तस्य विहोडादेशः । विहो-
डयति । ताडयति । प्रा० । जुगुप्सनीयः. वृ० १ उ० २ प्रक० ।

वीअ-देशो-विधुर-तत्कालयोः. दे० ना० ७ वगं ६३ गाथा ।

वीड-वीचि-स्त्री० । महाकल्लोले. श्रो० । भ० । पा३० ना० ऊर्मी.
आव० ४ अ० । स्था० । हस्य कल्लोले. विविक्लं च. विवेचनादि-
विक्रस्वभावाद् वीचिः । आकाशे. भ० २० श० २ उ० ।

वीडगाल-वीताङ्गार-न० । वीतो-गतोऽङ्गारो रागो यस्मात्तद्
वीताङ्गारम् । अङ्गाराख्यग्रासैषणादोपरहितं भित्ताभेदे,
भ० ७ श० १ उ० ।

वीडकंत-व्यतिक्रान्त-त्रि० । उल्लङ्घितवति, भ० १० श० ३ उ० ।

वीडकमइतां-व्यतिक्रमय-अव्य० । नांत्वत्यर्थे. भ० ७ श० १ उ० ।

वीडपंथ-वीचिपथिन्-पुं० । कयायवतो मार्गे, भ० १० श० २
उ० । (अस्य व्याख्या ' अणुगार ' शब्दे प्रथमभागे २७२
पृष्ठे गता ।)

वीडभूम-वीतिभूम-न० । द्वेपरूपदोषरहिते. भ० ७ श० १ उ० ।

वीडभय-वीतिभय-न० । सिन्धुभौवरेषु उदायननृपपालितं
नगरं, भ० १३ श० ६ उ० । आ० चू० । आव० । नि० चू० ।

वीडवृत्ता-व्यतिव्रज्य-अव्य० । व्यतिक्रम्येत्यर्थे, भ० ३ श०
७ उ० ।

वीडवयण-व्यतिव्रजन-न० । व्यतिक्रमे, उल्लङ्घने, भ० ।

अप्पड्ढीः णं भंते ! देवे से महड्डियस्स देवस्स मज्झं

मज्झं णं वीडवइजाः, णो तिण्ण्डे समट्ठे।समिड्ढीए णं भंते ! देवे
समिड्डियस्स देवस्स मज्झं मज्झं णं वीडवइजाः, णो ति-
ण्ण्डे समट्ठे, पमत्तं पुण वीडवइजा, से णं भंते ! किं वि-
मोहिता पभू अविमोहिता पभू, गोयमा ! विमोहिता पभू
नो अविमोहिता पभू । से भंते ! किं पुण्वि विमोहिता पच्छा
वीडवइजा, पुण्वि वीडवइजा पच्छा विमोहिता, गोयमा ! ।
पुण्वि विमोहिता पच्छा वीडवइजा, णो पुण्वं वीडवइजा
पच्छा विमोहिता । महिड्ढीए णं भंते ! देवे अप्पड्डियस्स
देवस्स मज्झं मज्झं णं वीडवइजा, हंता वीडवइजा, से
णं भंते ! किं विमोहिता पभू अविमोहिता पभू, गोयमा !
विमोहिता विपभू अविमोहिता विपभू, से भंते ! किं पुण्वि
विमोहिता पच्छा वीडवइजा पुण्वि वीडवइजा पच्छा
विमोहिता, गोयमा ! पुण्वि वा विमोहिता पच्छा वीडवइजा
पुण्वि वा वीडवइजा पच्छा विमोहिता । अप्पड्डिये णं भंते !
असुरकुमारे महड्डियस्स असुरकुमारस्स मज्झं मज्झं
वीडवइजा ? णो इण्डे समट्ठे, एवं असुरकुमारेऽपि तिन्नि
आलावगा भाणियव्वा, जहा ओहिणं देवेणं भाणिया,
एवं जाव थणियकुमाराणं, वाणमंतर्जं इमियेवमाणिए णं
एवं च । अप्पड्डिये णं भंते ! देवे महिड्डियाए देवीए मज्झं
मज्झं वीडवइजा, णो इण्डे समट्ठे । समड्डिये णं भं-
ते ! देवे समिड्डियाए देवीए मज्झं मज्झं वीडवइजा,
एवं तहेव देवेण य देवीए य दंडओ भाणियव्वा० जा-
व वेमाणियाए ॥ अप्पड्डिया णं भंते ! देवी महड्डियस्स
देवस्स मज्झं मज्झं एवं एसो वि तडओ दंडओ भा-
णियव्वा० जाव महड्डिया वेमाणिया अप्पड्डियस्स वे-
माणियस्स मज्झं मज्झं वीडवइजा, हंता वीडवइजा ।
अप्पड्डिया णं भंते ! देवी महिड्डियाए देवीए मज्झं म-
ज्झं वीडवइजा, णो इण्डे समट्ठे, एवं समड्डिया
देवी समड्डियाए देवीए, तहेव महड्डिया वि देवी अप्पड्डि-
याए देवीए तहेव, एवं एकेके तिन्नि तिन्नि आलाव-
गा भाणियव्वा० जाव महड्डिया णं भंते ! वेमाणिया
अप्पड्डियाए वेमाणियाए मज्झं मज्झं वीडवइजा, हंता
वीडवइजा, सा भंते ! किं विमोहिता पभू तहेव०
जाव पुण्वि वा वीडवइजा पच्छा विमोहिता एए च-
त्तारि दंडगा ॥ (सू० ४०१) भ० १० श० ३ उ० ।

देवे णं भंते ! महाकाए महासरेरे अणुगारस्स भावि-
यप्पणो मज्झं मज्झं वीडवइजा, गोयमा ! अत्थे-
गइ वीडवइजा अत्थेगतिए नो वीडवइजा, से केण्डे
णं भंते ! एवं वुच्चइ अत्थेगतिए वीडवइजा अत्थेगतिए
नो वीडवइजा, गोयमा ! दुविहा देवा पण्णत्ता । तं

जहा-मायी मिच्छादिद्वौ उवन्नगा य, अमायी सम्महि-
द्वौ उवन्नगा य । तत्थं णं जे से मायी मिच्छादिद्वौ उ-
वन्नगा देवे से णं अणगारं भावियप्पाणं पासइ पा-
सित्ता नो वंदति नो नमंसति नो सकारेति नो कल्लाणं
मंगलं देवयं चेइयं जाव पज्जुवासति, से णं अणगार-
स्स भावियप्पाणो मज्झं मज्झेणं वीइवएज्जा, तत्थं णं
जे से अमायी सम्महिद्वौ उवन्नगा देवे से णं अणगारं
भावियप्पाणं पासइ पासित्ता वंदाते नमंसति० जाव
पज्जुवासति । से णं अणगारस्स भावियप्पाणो मज्झं म-
ज्झेणं नो वीयीवएज्जा, से तेणऽद्वेणं ! गोयमा ! एवं
पुच्छइ० जाव नो वीइवएज्जा । असुरकुमारे णं भंते ! म-
हाकणं महासरीरे, एवं चेव एवं देवदंडओ भणियव्वो
० जाव वेमाणिए । (सू० ५०६)

‘देवे णं’ इत्यादि, इह च कचिदियं द्वारागथा ‘दृश्यते-
“महाकायं सङ्कारं, सन्धेणं वीइवयंति देवा उ । वीसं
चेव, य ठाणा, नेइयाणं तु परिणामे ॥ १ ॥” इति,
अस्याश्चार्थ उद्देशकार्याधिगमावगम्य एवेति । ‘महाकाय-
न्ति महान्-बृहत् प्रशस्तो वा कायो-निकायो यस्य स
महाकायः, ‘महासरीरे’ ति बृहत्तनुः । एवं देवदंडओ
भाणियव्वो’ ति नारकपृथिवीकायिकादीनामधिकृतव्याति-
कारस्याऽसम्भवात् देवानामेव च सम्भवाद्देवदंडकोऽत्र
व्यतिकरे भणितव्य इति । भ० १४ श० ३ उ० ।

अपड्डीए णं भंते ! देवे महड्डियस्स देवस्स मज्झं म-
ज्झेणं वीइवएज्जा, नो तिण्डे समट्ठे, समिड्डीए णं भंते !
देवे समड्डियस्स देवस्स मज्झं मज्झेणं वीइवएज्जा, णो
इण्डे समट्ठे, पमत्तं पुण वीइवएज्जा, से णं भंते ! किं
सन्धेणं अकमिन्ता पभू अणकमिन्ता पभू, गोयमा !
अकमिन्ता पभू नो अणकमिन्ता पभू, से णं भंते ! किं
पुंवि सन्धेणं अकमिन्ता पच्छा वीयीवएज्जा पुंवि वीइव-
एज्जा पच्छा सन्धेणं अकमेज्जा, एवं एणं अभिलावेणं
जहा दसमसए अइड्डीउदेसए तहेव निरवसेसं चत्तारि दं-
डगा भणियव्वो० जाव महड्डिया वेमाणिणी अप्पड्डिया
वेमाणिणीए । (सू०-५०८×)

‘अपड्डिए णं’ इत्यादि, ‘एवं एणं अभिलावेणं’ इत्या-
दि.. ‘आइड्डिउदेसए’ ति दशमशतस्य तृतीयोद्देशके ‘नि-
रवन्नगा’ इति समस्ते प्रथमे दण्डकसूत्रे वाच्यम्, तत्र चाल्पदि-
कमर्हदिकाऽऽलापकः समर्हदिकालापकश्चेत्यालापकद्वयं सा-
क्षादेव दर्शितम्, केवलं समर्हदिकालापकस्यान्तेऽयं सूत्रशेषो
दृश्यः- ‘गोयमा ! पुंवि सन्धेणं अकमिन्ता पच्छा वीइवए-
ज्जा ना पुंवि वीइवइत्ता पच्छा सन्धेणं अकमिज्ज’ ति तृता-
यस्तु महर्हदिकालापकः, एवम्- ‘महड्डिए णं भंते !
देवे अप्पड्डियस्स देवस्स मज्झं मज्झेणं वीइवएज्जा, हंता
वीइवएज्जा, से णं भंते ! किं सन्धेणं अकमिन्ता पभू अणक-

मिन्ता पभू !’ शब्देण हत्वा अहत्वा वत्यर्थः, ‘गोयमा ! अक-
मिन्ता वि पभू अणकमिन्ता वि पभू । से णं भंते ! किं पुंवि
सन्धेणं अकमिन्ता पच्छा वीइवएज्जा पुंवि वीइवइत्ता पच्छा
सन्धेणं अकमेज्जा ? गोयमा । पुंवि वा सन्धेणं अकमिन्ता
पच्छा वीइवएज्जा, पुंवि वा वीइवइत्ता पच्छा सन्धेणं अक-
मिज्ज’ ति ‘चत्तारि दंडगा भाणियव्वं’ ति तत्र प्रथमदण्डक
उक्तालापकत्रयात्मका देवस्य देवस्य च, द्वितीयस्यैवाविध
एव नवरं देवस्य च देव्याश्च, एवं तृतीयोऽपि नवरं देव्याश्च
देवस्य च, चतुर्थोऽप्येवं नवरं देव्याश्च देव्याश्चेति, अत
एवाऽऽह- ‘जाव महड्डिया वेमाणिणी अप्पड्डियाए वेमा-
णिणीए’ ति ‘मज्झं मज्झेणं’ इत्यादि तु पूर्वोक्तानुसारेणाध्ये-
यमिति । भ० १४ श० ३ उ० । (व्यतिव्रजने विचित्रं परिणा-
ममधिकृत्य ‘तेउक्काइय’ शब्दे चतुर्थभागे २३४८ पृष्ठे विस्त-
रतः प्रतिपादितम् ।)

वीचि(इ)दव्व-वीचिद्वय-न० । वीचिर्विवक्षितद्रव्याणां तदव-
यवानां च परस्परं पृथग्भावो ‘विचित्र’ पृथग्भावे इति वच-
नात् तत्र वीचिप्रधानानि द्रव्याणि वीचिद्रव्याणि । एकादि-
प्रदेशन्यूनेषु द्रव्येषु, भ० १४ श० ६ उ० । यावता द्रव्यसमुदा-
यनाहारः पृथगे स एकादिप्रदेशानां वीचिद्रव्याण्युच्यते, पर
पूर्वस्त्ववीचिद्रव्याणीति टीकाकारः । भ० १४ श० ६ उ० ।
(नेर्गयिकादयो वीचिद्रव्याण्यवीचिद्रव्याणि वा आहारयन्ती
ति सव्याख्यम् ‘आहार’ शब्दे द्वितीयभागे ५०६ पृष्ठे उक्तम् ।)

वीचि(इ)वेग-वीचिवेग-पुं० । कल्लालवेगे, व्य० १ उ० ।

वीची-देशो-लघुश्यामायाम्, दे० ना० ७ वर्गे ७३ गाथा ।

वीण-वीणा-स्त्री० । “स्वराणां स्वराः प्रायोऽपभ्रंशः” ॥ ८ ।

४ । ३२६ ॥ इत्याकारस्य ह्रस्वः । प्रा० । विपञ्चयाम्, प्रश्न०
५ संव० द्वार । जो० । आचा० ।

वीणिगा-वीणिका-स्त्री० । वाद्यविशेष, स्त्रियां स्वार्थे कः
प्रत्ययः । आचा० २ श्रु० २ चू० ४ अ० । ‘तुंववीणिग्यसहाणि
या’ नि० चू० ५ उ० । (अनेकप्रकारा वीणिका ‘मुहवीणिगा’
शब्देऽस्मिन्नैव भागे गता ।)

वीतिगिद्धि-वीतगृद्धि-स्त्री० । विगता गृद्धिर्विषयेषु यस्य स
वीतगृद्धिः । आशंलादोषरहिते, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

वीभावण-विभापन-न० । भयोत्पादने, नि० चू० ।

वीहावेती भिक्खू, भंते लहुगा गुरु मसंतंमि ।

आणादी मिच्छत्तं, धिराहणा होति सा दुविहा ॥४१॥

नि० चू० ११ उ० । (अस्या व्याख्या- ‘भय’ शब्दे पञ्च-
मभागे १३७६ पृष्ठे गता ।)

वीमंस-विमर्ष-पुं० । विमर्षेण विमर्षः । अपायात्पूर्वे ईहायाध्यात्तरे
प्रायः शिरःकण्ठहृदयनादयः पुरुषधर्मा इह घटन्ते इति ।
पुरुषोऽयमिति प्रत्यये, विशेष० । आ० म० । न० ।

विमर्श-पुं० । इवमित्यमेव घटते इत्थं वा तद्भूतमित्यमेव वा
तद्भावीति यथावस्थितवस्तुस्वरूपनिर्णये, भ० । चिन्तात
ऊर्ध्वं क्षयोपशमविशेषात् स्पष्टतरं सद्भूतार्थविशेषगमिमुखे
एव व्यतिरेकधर्मपरित्यागतोऽव्ययधर्माऽपरित्यागतान्वयव-

मंविमशेनं विमशः । इहायाम्, न० आ० चू० । सूत्र० । कि-
मेप साधुः शक्यः स्तोभयितुं नवव्यवसायिके विकल्पे, दृ० १
उ० ३ प्रक० ।

वीमंसा-मीमांसा-स्त्री० । मातुमिच्छा मीमांसा । प्रमाणजि-
ज्ञासायाम्, विशेष० । न० । आ० म० । परीक्षायाम्, नि०
चू० १ उ० । शैलकादिपरीक्षायाम्, " धीमंसा सहमाईणं "
स्था० १० टा० १ उ० ।

वीय-वीत-क्वि० विगते, स्था० २ टा० १ उ० । अपगते, विशेष० ।
वीयण वीजन-न० । वंशादिमये अन्तर्ग्राह्यदण्डं वायुदीरके,
भ० ६ श० ३३ उ० । स्था० ।

व्यजन-न० । चामरादिना वायुकरणे, दश० ४ अ० । सूत्र० ।
आचा० । प्रश्न० ।

वीयदोस-वीतद्वेष-पुं० । द्विष्यतेऽनेनेति द्वेषः द्वेषमो-
हनीयं कर्म आत्मनः क्वचिदज्ञानपरिणामापादनात् द्वेषणं
द्वेषः । वेदनीयकर्मापादितो भावोऽप्रीतिपरिणाम एव । वीतो
द्वेषो यस्येति । क्षीणद्वेष, पं० सू० १ सूत्र ।

वीयभय-वीतभय-न० । उदयनराजपालिते सिन्धुसौधीरदे-
शप्रधाननगरे, आ० क० ३ अ० । प्रव० । ती० । प्रज्ञा० आ०
म० । आच० ।

वीयमोह-वीतमोह-पुं० । मुह्यतेऽनेनेति मोहः वेदनीयं कर्म ।
आत्मनः क्वचिदज्ञानपरिणामापादनात् मोहनं वा मोहः ।
मोहनीयकर्मापादितो भावोऽज्ञानपरिणामः । क्षीणमोह, पं०
सू० १ सूत्र ।

वीयराम-वीतराम-पुं० । वीतो रागो मायालोभकषायोदय-
रूपा यस्य स वीतरामः । दर्श० ५ तत्त्व । कर्म० । स्था० ।
व्यपेताभिष्वङ्ग, पञ्चा० ४ विव० । सर्वज्ञ, मि० चू० २० उ० ।

रामो वीयरामाणं (सू० १ +)

' नमो वीतरामेभ्यः ' । तत्र रज्यते अनेनेति रागः राग-
वेदनीयं कर्म, आत्मनः क्वचिदभिष्वङ्गपरिणामापादनात्
रज्जने वा रागः रागवेदनीयकर्मापादितो भावोऽभिष्वङ्ग-
परिणाम एव । वीतोऽपेता रागो येषां ते वीतरामाः, तभ्यो
नमः । पं० सू० १ सूत्र ।

सुहमं वा वायरं वा मण्येण वा वायाए वा काएण वा कयं वा
काराविश्रं वा अणुमोइश्रं वा रागेण वा दोसेण वा मोहेण
वा इत्थं वा जम्मे जम्भंतरेषु वा गरहिअमंशं दुक्कडमेअं उ-
ज्झियव्वमेअं विआणिअं मए कल्ल णमिच्चगुरुभगवंतवयणा-
ओ एवमेअं ति रोइश्रं सद्धाए अरहंतसिद्धसमकलं गरहामि
अहमिणं दुक्कडमेअं उज्झियव्वमेअं इत्थं मिच्छा मि दु-
क्कडं, मिच्छा मि दुक्कडं, मिच्छा मि दुक्कडं ।

सूत्रं, वादरं वा, स्वरूपतः । कथमेतदाचरितम् ? इत्याह-
मनसा वाचा कथेन वा कृतं चात्मना १, कारितं चान्यैः २,
अनुमोदितं वा परकृतम् ३ । एतदपि रागेण वा, द्वेषेण वा,

मोहेन वा, । अत्र वा जन्मनि, जन्मान्तरेषु वा अतीतेषु न-
दितमंतत्—कुत्सारूपदम्, दुष्कृतमंतत्सज्जर्मवाहात्वेन, उ-
ज्झितव्यमेतत् इत्यतया । विज्ञातं मया, कल्याणमित्रगु-
रुभगवद्वचनात् । भगवद्वचनप्राप्तौ प्राय इयमानुपूर्वीत्येवमु-
पन्यासः । एवमेतदिदं रोचितं श्रद्धया तथाविधकर्मक्षया-
पशमजया । ततः किम् ? इत्याह—अहंस्त्रिद्वसमक्षं तानधि-
कृत्य गहंऽहमिदं, कुत्सामीत्यर्थः । कथम् ? इत्याह—दुष्क-
तमंतत् । उज्झितव्यमंतत् । अत्र—व्यतिकरे ' मिच्छा मि
दुक्कडं ' धारत्रयं पाठः । व्याख्या अस्य अर्थविशेषत्वात्प्राकृ-
ताक्षरैरेव न्याय्या, निर्युक्तिकारवचनप्रामाण्यात् । आह च
निर्युक्तिकारः—

"मि त्ति मिउमह्वत्ते, छ त्ति य दोमाणं छायेण होइ ।
मि त्ति य मेराए ठिओ, दु त्ति दुगुंछामि अप्पाणं ॥ ६८६ ॥
क त्ति कडं मे पावं, ड त्ति य डेवमि तं उवसमेणं ।
एसो मिच्छादुक्कड—पयक्खरत्थो समासेणं ॥ ६८७ ॥ "

अत्रेतत्सुन्दरत्वाच्चाऽतम्यगभिमन्यमान आह—

होउ मे एसा सम्मं गरिहा । हो उ मे अकरणनिअमो ।
बहुमयं ममेअं ति इच्छामि अणुमड्ढिं । अरहंताणं भगवं-
ताणं गुरुणं कल्लाणमिच्छाणं ति होउ मे एहि संजोगो ।
होउ मे एसा सुप्पत्थणा होउ मे इत्थं बहुमाणो । होउ मे
इओ मुक्खवीअं ति ।

भवतु मम एषा—अनन्तरादिता, सम्यग्गर्हा भावरूपा ।
भवतु मे अकरणनियमः प्रन्थिभेदवत्तदवन्धरूपः, गद्वाविष-
य इति सामर्थ्यम् । बहुमतं ममैतद् द्वयम्, इत्यस्माद्विच्छामि
अनुशास्तिम्—उदितप्रपञ्चजीजभूताम् । केषाम् ? इत्याह—
अहतां भगवतां, तथा गुरुणां कल्याणमित्राणामिति ।
प्रतिपन्नतत्त्वानां गुणाधिकविषयेव प्रवृत्तिर्न्याय्या, इत्येवमु-
पन्यासः । प्रणिधन्तरमाह—भवतु मम एभिः—अहंदादि-
भिः संयोगः, उचितो योग इत्यर्थः । भवतु ममैषा सुप्रार्थना
अहंदादिसंयोगविषया । भवतु ममात्र बहुमानः प्रार्थनाया-
म् । भवतु मम इतः प्रार्थनातो मोक्षशीलं सुवर्णघटसंस्था-
नीयः प्रवाहतः कुशलानुबन्धि कर्मैत्यर्थः ।

तथा—

पत्तेसु एएसु अहं सेवारिहे सिआ आणारिहे सिआ प-
डिवित्तुते सिआ निरइआरपारगे सिआ ।

प्राप्तपु एतपु अहंदादिषु अहं संवार्हः स्याम् । अहंदादी-
नामेवाह्वाहो स्याम् । एतयामेव प्रतिपत्तियुक्तः स्याम् । एत-
यामेव निरतिचारपारगः स्यामेतदाज्ञायाः ।

एवं सानुपज्ञां दुष्कृतगर्हामभिधाय सुरुतासेवनमाह—

संविग्गो जहाससीए सेवेमि सुकडं । अणुमोएभि सव्वे-
मि अरहंताणं अणुदुणं । सव्वेति सिद्धाणं सिद्धभावं ।
सव्वेति आयरिआणं आयारं । सव्वेति उवज्झयाणं
सुत्तप्पयाणं । सव्वेति साहणं साहुकिरिअं । सव्वेति
सावगाणं मुक्खसाहणजोगे । सव्वेति देवाणं सव्वेति
जीवाणं होउ कामाणं कल्लाणाऽऽयाणं मग्गसाहणजोगे ।

संदिग्धेः सन् यथाशक्ति किम् ? इत्याह—सर्वे सुकृतम् एतदेवाह—अनुमोदेऽहमिति प्रक्रमः । सर्वेषामर्हताम् अनुष्ठाने धर्मकथादि । एवं सर्वेषां सिद्धानां सिद्धभावम्—अव्यावाधादिरूपम् । एवं सर्वेषामाचार्याणाम् आचार-ज्ञाना-चारादिलक्षणम् । एवं सर्वेषामुपाध्यायानां सूत्रप्रदानं सद्भि-धिवत् । एवं सर्वेषां साधूनां साधुक्रियां सन्स्वाध्यायादिरू-पात् । एवं सर्वेषां श्रावकाणां मोक्षसाधनयोगान् वैया-वृत्यादीन् । एवं सर्वेषां देवानाम्—इन्द्रादीनाम् ; सर्वेषां जीवानाम् ; सामान्येनैव भवितुकामानामासन्नमध्यानां, क-ल्याणाऽऽशयानां—शुद्धाशयानाम् एतेषाम् । किं ? इत्याह—मार्गसाधनयोगान् सामान्येन कुशलव्यापाराननुमोद, इति क्रियानुवृत्तिः । भवन्ति चेत्यामपि मार्गसाधनयोगाः, मि-थ्यादृष्टीनामपि गुणस्थानकत्वाभ्युपगमात् ।

अनभिभवे सति प्रणिविशुद्धिमाह—

हेऽउ मे एसा अणुमोअणा । सम्मं विहिपुब्बिआ, सम्मं सुद्धाऽऽसया, सम्मं पडिवत्तिरूवा, सम्मं निरइअरा । प-रमगुणजुत्तरहंताइसामत्थओ अचित्तसत्तिजुत्ता हि ते भगवंतो धीअरागा सव्वणू परमकल्लाणा परमकल्लाणहेऊ सत्ताणं मूढं अमिह पावे अणाइमोहवाप्पिए अणभिन्नं भावओ हिआऽहिअणं अभिन्ने सिआ अहिअनिवित्ते सिआ हिअपवित्ते सिआ अराहंते सिआ उच्चिअपडिव-त्तीए सव्वसत्ताणं सहिअंति । इच्छामि सुकडं, इच्छामि सुकडं, इच्छामि सुक(क)डं ।

भवतु ममैषाऽनुमादना अनन्तरोक्ता । सम्यग्विधिपूर्विका-स्वानुसरण । सम्यक् शुद्धाशया, कर्मविगमेन । सम्यक् प्रतिपत्तिरूपा, क्रियारूपेण । सम्यग्भिरतिचारा, सत्तिवर्हण-न । कुतो भवतु ? इत्याह—परमगुणयुक्ताहंदादिसामर्थ्यतः । आदिशब्दान्सिद्धादिपरिग्रहः । प्रार्थनायाः रुचिपयतामाह—अचिन्त्यशक्तियुक्ता हि ते भगवन्ताऽहंदादयः, धीतरागाः सर्वज्ञाः प्राय आचार्यादीनामप्येतद्भीतरागादिस्वमस्तीत्यव-गमिधानं तद्विशेषोपलब्ध्याह—परमकल्याणा आचार्यादयोऽपि परमकल्याणहंतयः स्वत्वानां तैस्तैरुपायैः सर्व एवैत मूढ-श्चास्मि पाप एतेषां विशिष्टानां प्रतिपत्तिं प्रति । अनदि-मोहवाप्सतः संसारानादिवेन । अनभिज्ञो भावतः परमा-र्थतः । हिताहितयोगभिन्नः स्यामहमेतःसामर्थ्येन । तथा अहितनिवृत्तः स्यात्, तथा हितप्रवृत्तः स्यात् । एवमागधकः स्यामुच्चितप्रतिपत्त्या, सर्वसत्त्वानां सम्यग्बन्धन्या । किम् ? इत्याह—स्वहितमिति । इच्छामि सुकृतम् एवं चारत्रयं पाठः । उत्तममेतत्सुकृताऽऽसेवनम्, विशेषतः पृथग्गतानां वनच्छेत्तृवलदं वसृगादाहर्णात् परिभाषनीयम् ।

सूत्रपाठे फलमाह—

एवमेअं सम्मं पढमाणस्स सुणमाणस्स अणुप्पेहमा-णस्स सिद्धिलीभवति परिहायंति सिज्जंति अमुहकम्मा-णुबंधा । निरणुबंधं वा अमुहकम्मे भग्गसामत्थं सुहपरि-णामेणं कडगवद्धेऽवे अ विसे अप्पफले सिआ सुहाव-णिजे सिआ अप्पणभावे सिआ ।

एवमेतःसूत्रं सम्यक् पठतः संवेगसारं, तथा शृण्वतः—आकर्ण्यतः अन्यसमीपात्, तथाऽनुपेक्षमाणस्य अर्थानु-सरणद्वारेण । किम् ? इत्याह—श्रुत्याभवन्ति, मन्दविपाक-तया । तथा परिहीयन्ते, पुद्गलापसरणेन । तथा क्षीयन्ते निर्मूलत एवाशयाविशेषाभ्यासद्वारेण । के ? इत्याह—अशु-भकर्मानुबन्धाभावरूपाः । कर्मविशेषरूपा वा । ततः किम् ? इत्याह—निरनुबन्धं वाऽशुभकर्म यच्छृण्वमानेन । भन्नसामर्थ्यं विपाकप्रशब्दमङ्गीकृत्य शुभपरिणामेनानन्तरोदितसूत्रप्रभवे-न । किमिदं ? इत्याह—कटकवद्भविष्यं विषं मन्त्रसामर्थ्ये-नाल्पफलं स्यात् ; अल्पविपाकमित्यर्थः । तथा सुखापनयं स्यात्, सम्पूर्णस्वरूपेणैव । तथा अपुनभावं स्यात्कर्म, पुनस्त-थाऽबन्धकत्वेन । एवमपायपरिहारः फलत्वेनोक्तः ।

इदानीं सदुपायसिद्धिलक्षणमेतदभिधानुमाह—

तहा आसगलिज्जंति परिपोऽसिज्जंति निम्मविज्जंति सुह-कम्माणुबंधा । साणुबंधं च सुहकम्मं पगिद्धं पगिद्धभाव-ज्जिअं नियमफलं सुप्पउत्ते (व्व) दिअं महाऽगए सुहफले सिआ सुहपवत्तगे सिआ परमसुहमाहगे सिआ अपडिवंध-मेअं असुहभावनिरोहेणं सुहभावंधीअंति सुप्पणिहायं स-म्मं पडिअव्वं सम्मं सेअव्वं अणुप्पेहिअव्वं ति ।

तथा आ सकलीक्रियन्ते; आक्षिप्यन्ते इत्यर्थः । तथा परिपो-प्यन्ते, भावोपचयन । तथा निर्माप्यन्ते परिसमाप्तिं वीयन्ते । के ? इत्याह—कुशलकर्मानुबन्धा इति भावः । ततः किम् ? इत्याह—रानुबन्धं च शुभकर्म, आत्यन्तिकानुबन्धापत्तम् । किंविशिष्टम् किम् ? इत्याह—प्रकृष्टं—प्रधानं प्रकृष्टभावा-जितं—शुभभावाजितमित्यर्थः । नियमफलं, प्रकृष्टत्वेनैव । त-देवंभूतं किम् ? इत्याह—सुप्रयुक्तं इव महाऽगदः एकान्तकल्या-णः शुभफले स्यादनन्तरोदितं कर्म । तथा शुभप्रवर्तकं स्याद-नुबन्धन । एवं परमसुखसाधकं स्यात् पारम्पर्येण, निर्वा-णावहमित्यर्थः । यत एवम्, अतोऽस्मात्कारणात् अप्रति-बन्धम् एतत् प्रतिबन्धरहितम्, अनिदानमित्यर्थः । अशु-भभावाविरोधन—अशुभानुबन्धनिरोधनेत्यर्थः । शुभभावना-धीजमिति कृत्वेतःसूत्रं सुप्रणिधानं शोभनेन प्रणिधानेन सम्यक् प्रशान्तात्मना पठितव्यम् अध्ययव्यम् । श्रोतव्य-मन्वाख्यानविधिना । अनुप्राज्ञितव्यं—परिभाषनीयमिति । न च, “ हेऽउ मे एसा अणुमोदना सम्मं विहिपुब्बिआ ” इत्या-दिना निदानपदमेतदिति मन्तव्यम् । क्लिष्टकर्मवन्धहेतोर्भ-वानुबन्धनः संवेगशून्यस्य महर्द्धिभोगशुद्धावधयस्मानस्य निदानत्वात् । अस्य च तल्लक्षणायोगात् । अनीदृशस्य चानि-दानत्वात् । आराग्यप्रार्थनादंगि निदानत्वप्रसङ्गात् । तथा चागमविरोधः—“ आरुग्गवांधिलाभं, समाधिवरमुत्तमं देतु । ” इत्यादिवचनश्रवणादित्यलं प्रसङ्गेन ।

सूत्रपरिसमाप्तावयसानमङ्गलमाह—

नमो नमिअनभिआणं परमगुरुवीअरागाणं । नमो सेम-नमुकरारिहाणं । जयउ सव्वएणुमानणं । परमसंवेहीए सुहिणो भवन्तु जीवा, सुहिणो भवन्तु जीवा, सुहिणो भव-न्तु जीवा इति ।

नमो नतननेभ्यः, देवर्षिवन्दितेभ्य इत्यर्थः । केभ्यः ? इत्याह—
परमगुरुवीतरागेभ्य इति यावत् । नमः शेषनमस्कारार्हेभ्य
आचार्यादिभ्यो गुणाधिकेभ्य इति भावः । जयतु सर्वज्ञशा-
सनं, कुतीर्थापेहेन । परमसम्बोधिना वरवोधिनाभरूपेण
सुखिनो भवन्तु, मिथ्यात्वदोषनिवृत्त्या जीवाः—प्राणिन इति
अस्य चारत्रयं पाठः । पं० सू० १ सूत्र । “ प्रशमरसनमग्नं
दृष्टियुग्मं प्रसन्नं, वदनकमलमङ्कः कामिनीसङ्गश्च ।
करयुगमपि यत्ते शस्त्रसंबन्धवन्धं, तदसि जगति देवो
वीतरागस्त्वमेव ॥ १ ॥ ” प्रति० । (वीतरागत्व-
सिद्धिः ‘ जिण ’ शब्दे चतुर्थभागे १४६० पृष्ठे वि-
स्तरतो दर्शिता) (अवशिष्टा ‘ आता ’ शब्दे द्वितीयभागे
२११ पृष्ठे दर्शिता) ततोऽवशिष्टा पुनरत्र दर्शयते—स्यादेतत्
न कश्चिदन्यः क्षणभ्यः सन्तानः, किन्तु—य एव कार्यकारण-
भावप्रवन्धेन क्षणानां भावः स एव सन्तानः, ततो न क-
श्चिदोषः, तदप्ययुक्तम्, भवन्मते कार्यकारणभावस्याप्यघट-
मानत्वात्, तथाहि—प्रतीत्य समुत्पादमात्रं कार्यकारणभा-
वः, ततो यथा विवक्षितघटक्षणानन्तरं घटक्षणः तथा प-
टादिक्षणोऽपि, यथा च घटक्षणात् प्रागनन्तरो विवक्षितो घ-
टक्षणः तथा पटादिक्षणा अपि, ततः कथं प्रतिनियतकार्य-
कारणभावावगमः ? किञ्च—कारणादुपजायमानं कार्यं स-
तो वा जायेत असतो वा ? यदि सतः तर्हि कार्योत्पत्ति-
कालेऽपि कारणं सदिति कार्यकारणयोः समकालताप्रस-
ङ्गः, न च समकालयोः कार्यकारणभाव इष्यते, मात्रपत्याद्य-
विशेषाद्, घटपटादीनामपि परस्परं कार्यकारणभावप्रसङ्गः,
अथाऽसत इति पक्षः, तदप्ययुक्तम्, असतः कार्योत्पादायोगा-
त्, अन्यथा खरविषाणादपि तदुत्पत्तिप्रसङ्गः, न चात्यऽन्ता-
भावप्रध्वंसाभावयोः कोऽपि विशेषः, उभयत्रापि वस्तुसत्त्वा-
भावात्, प्रध्वंसाभावो वस्तुत्वासीत् तेन हेतुरिति चेत् यदाऽ-
ऽसीत् तदा न हेतुः अन्यदा च हेतुरिति साध्वी तत्त्वव्यव-
स्थितिः । अन्यच्च तद्भावे भाव इत्यवगमे कार्यकारणभावाव-
गमः, स च तद्भावे भावः किं प्रत्यक्षेण प्रतीयते उतानुमानेन ?
न तावत्प्रत्यक्षेण पूर्ववस्तुगतं हि प्रत्यक्षेण पूर्वं वस्तु परिच्छि-
न्नमुत्तरवस्तुगतं नूत्तरं, न चेत् परस्परस्वरूपमवगच्छतां,
नाप्यन्योऽनुसन्धाता, कश्चिदेकोऽभ्युपगम्यते, तत एतदन-
न्तरमेतस्य भाव इति कथमवगमः ? नाप्यनुमानेन, तस्य प्र-
त्यक्षपूर्वकत्वात्, तद्धि लिङ्गलिङ्गिसम्बन्धग्रहणपूर्वकं प्रवर्तते,
लिङ्गलिङ्गिसम्बन्धश्च प्रत्यक्षेण ग्राह्यो नानुमानेन अनुमानेन
ग्रहणेऽनवस्थाप्रसङ्गः, न च कार्यकारणभावविषये प्रत्यक्षं प्रा-
वर्तिष्ठ ततः कथं तत्रानुमानप्रवृत्तिः ? एवं ज्ञानक्षणयोरपि प-
रस्परं कार्यकारणभावावगमः प्रत्यस्तो वेदितव्यः, तत्रापि
स्वेन स्वेन संवेदनेन स्वस्य स्वस्य रूपस्य ग्रहणे परस्परस्व-
रूपानवधारणादेतदनन्तरमहमुत्पन्नमेतस्य चाहं जनकमित्य-
नवगतेः, तन्न भवन्मतेन कार्यकारणभावो, नापि तदवगमः, त-
तो याचिनकमण्डनमेतद्—एकसन्ततिपतितत्वादेकाधिकरणं
घन्धमोक्षादिकमिति । एतेन यदुच्यते—उपादयोपादानक्षणा-
नां परस्परं वास्यवासकभावादुत्तरां तत्राविशष्टविशष्टरक्ष-
णोत्पत्तेः मुक्तिसम्भव इति, तदपि प्रतिक्रियामवसेयम्, उपा-
दानोपादयभावस्यैवाङ्गनात्वाऽनुपपद्यमानत्वात्, योऽपि च

वास्यवासकभाव उक्तः, सोऽपि युगपद्भाविनामेवोपलभ्यते,
यथा तिलकुसुमानाम्, उक्तं चान्यैरपि—“ अवस्थिता हि वा-
स्यन्ते, भावा भावैरवास्यतैः ” तत् कथमुपादयोपादानक्षण-
योर्वास्यवासकभावः ? परस्परमसाहित्यात्, उक्तं च—“ वास्य-
वासकयोश्चैव—मसाहित्यान्न वासना । पूर्वक्षणेऽनुत्पन्नां,
वास्यते नात्तरः क्षणः ॥ १ ॥ उत्तरं क्षणं विनष्टत्वाच्च च पूर्वस्य
वासना ॥ ” अपि च—वासना वासकाद्भिन्ना वा स्यादाभिन्ना
वा ? यदि भिन्ना तर्हि तथा शून्यत्वात् नैवान्यं वासयति,
वस्त्वन्तरवद्, अथाऽभिन्ना तर्हि न वास्ये वासनायाः संक्रा-
न्तिः तदभिन्नत्वात्, तत्स्वरूपवत्, संक्रान्तिश्चेत्तर्हि अ-
न्वयप्रसङ्ग इति यत्किञ्चिदेतत् । यदप्ययुक्तं—सक-
लमपि जगद्रागद्वेषादिदुःखसंकुलमभिजानानः कथमिदं
सकलमपि जगत् मया दुःखादुद्धर्तव्यमित्यादि, तद-
पि पूर्वापरसंबन्धकीभाषितमिव केवलधार्ष्ट्यसूचकं,
यतो भवन्मतेन क्षणा एव पूर्वापरक्षणवृत्तिदानुगमाः परमा-
र्थसन्तः, क्षणानां चावस्थानकालमानमेकपरमाणुव्यतिक्रम-
मात्रम्, अत एवोत्पत्तिव्यतिरेकेण नान्यां तेषां क्रिया सङ्कति-
मुपपद्यते, ‘ भूतियेषां क्रिया सैव कारकं सैव बोध्यते ’ इति व-
चनात्, ततो ज्ञानक्षणानामुत्पत्त्यनन्तरं न मनागप्यवस्थानं, ना-
पि पूर्वापरक्षणभ्यामनुगमः, तस्मान्न तेषां परस्परस्वरूपावधा-
रणं, नाप्युत्पत्त्यनन्तरं कोऽपि व्यापारः, ततः कथमर्थोऽयं मे पु-
रः साक्षात्प्रतिभासते इत्येवमर्थनिश्चयमात्रमप्यनेकक्षणसम्भ-
वि अनुस्यूतमुपपद्यते ? तदभावाच्च कुतः सकलजगतो राग-
द्वेषादिदुःखसंकुलतया परिभावनम् ? कुतो वा दीर्घतरकाला-
नुसन्धानेन शास्त्रार्थचिन्तनम् ? यत्प्रभावतः सम्यगुपायमभि-
ज्ञाय कृपाविशेषात् मोक्षाय घटनं भवेदिति । ननु सर्वोऽयं
व्यवहारो ज्ञानक्षणसन्त्ययेपक्षया, नैकक्षणमधिकृत्य, तत्केय-
मनुपपत्तिरुद्भाष्यते ? उच्यते—सुकुमारप्रश्नो देवानां प्रियः,
सदैव सप्तघटिकामध्यमिष्टाभ्रभोजनमनोऽज्ञशयनीयशयना-
भ्यासेन सुखेधितो न वस्तुयाथाभ्यावगमे चित्तपरिक्षेपम-
धिसहते, तेनास्माभिरुक्तमपि न सम्यगवधारयसि, ननु ज्ञा-
नक्षणसन्ततावपि तदवस्थैवानुपपत्तिः, तथाहि—वैकल्पिका
अवैकल्पिका वा ज्ञानक्षणाः परस्परमनुगमाभावादविदित-
परस्परस्वरूपाः, न च क्षणादूर्ध्वमवतिष्ठन्ते, ततः कथमेष
पूर्वापरानुसन्धानरूपो दीर्घकालिकः सकलजगद्दुःखिताप-
रिभावनशास्त्रविमर्शादिरूपो व्यवहार उपपद्यते ? अक्षिणी
निमील्य परिभाव्यतामेतत्, यदप्युच्यते स्वग्रन्थेषु—निर्विक-
ल्पकमर्थाकारमुत्पन्नं पूर्वदर्शनाहितवासनाप्रबोधात्तं विकल्पं
जनयति येन पूर्वापरानुसन्धानात्मकोऽर्थनिश्चयादिव्यवहा-
रः प्रवर्तते, तदप्येतेनापाकृतमवसेयं, यतो विकल्पोऽप्यने-
कक्षणात्मकः, ततो विकल्पोऽपि यत्पूर्वक्षणे वृत्तं तदपरक्षणे
न वेत्ति, यच्चापरक्षणे वृत्तं न तत्पूर्वक्षणे, ततः कथमेष दी-
र्घकालिकोऽनुस्यूतैकरूपतया प्रतीयमानोऽर्थनिश्चयादिव्यव-
हारो घटते ? अपि च—भवन्मतेन ज्ञानस्यार्थपरिच्छेदव्य-
वस्थाऽपि नोपपद्यते, अर्थभावे ज्ञानस्योत्पादाद्, अर्थकार्य-
तया तस्याभ्युपगमात्, ‘ नाकारणं विषय ’ इति वचनात्, न
च वाच्यं तत् उत्पन्नमिति तस्य परिच्छेदकम्, इन्द्रियस्या-
प्यर्थवत्परिच्छेदप्रसङ्गः ततोऽप्युत्पादात्, तदभावेऽभावात् ।
नाऽपि सारूप्यात्, सर्वस्यापि सर्वदेशधिकृत्याभ्यामप्युपात्तं,

तथाहि—न सर्वात्मना अर्थेन सह सारूप्यं सर्वात्मनार्थेन सह सारूप्ये ज्ञानस्य जडरूपताप्रसङ्गः, अन्यथा सर्वात्मना सारूप्ययोगात्, नाप्येकदेशेन, सवस्य सर्वार्थपरिच्छेद-कत्वप्रसङ्गात्, सर्वस्यापि ज्ञानस्य सर्वैरपि वस्तुभिः सह केनचिदंशानन्तरः प्रेमयत्वादिना सारूप्यसम्भवात्, आह च भवदाचार्योऽपि धर्मकीर्तिज्ञाननयप्रस्थाने—“सर्वात्मना हि सारूप्यं, ज्ञानमज्ञानतां व्रजेत् । साम्यं केनचिदंशेन, सर्वं सर्वस्य वेदनम् ॥ १ ॥” न च सारूप्यादर्थपरिच्छेदव्यवस्थितावर्थसाक्षात्कारो भवति, परमार्थतोऽर्थस्य परोक्षत्वात्, ततो योऽयं प्रतिप्राणिप्रसिद्धः सकलैरपीन्द्रियैर्यथायोगमर्थसाक्षात्कारो यच्च गुरुरूपदेशध्वनं शास्त्रनिर्गीतं वा यद्वशात्तत्त्वं ज्ञात्वा मोक्षाय प्रवृत्तिः तत्सर्वमेकान्तिकक्षणिकपक्षाभ्युपगमे विरुध्यते, स्यादेतत्—परमार्थत एतदेव, तथाहि—न ज्ञानं कस्यचित् परिच्छेदकम्, उक्तनीत्या ग्राहकत्वायोगात्, नाऽपि तत् कस्यचित्परिच्छेद्यं, तत्रापि ग्राह्यग्राहकत्वायोगात्, ततो ग्राह्यग्राहकाकारानिरिक्तं ज्ञानमेव केवलं स्वसंविदितरूपत्वात्—स्वयं प्रकाशते, तेनाद्वैतमेव तत्त्वम्, यस्तु तथार्थनिश्चयादिको व्यवहारः सोऽनादिकालसंलीनवासनापरिपाकसम्पादितो द्रष्टव्यः, तदप्ययुक्तम्, वासनाया अपि विचार्यमाणाया अघटमानत्वात्, तथाहि—सा वासना असती, सती वा?, न तावदसती, असतः खरविषाणस्यैव सकलोपाख्याविकलतया तथा तथाऽर्थप्रतिभासहेतुत्वायोगाद्, अथ सती तर्हि सा ज्ञानाद् व्यत्यरैक्षीत् न वा?, व्यत्यरैक्षीच्चद्वैतहानिः, द्वयस्याभ्युपगमाद्, अपि च—सा ज्ञानाद् व्यतिरिक्ता सती एकरूपा वा स्यादनेकरूपा वा?, न तावदेकरूपा एकरूपत्वं तस्या नीलपीताद्यनेकप्रतिभासहेतुत्वायोगात्, स्वभावभेदेन विना भिन्नभिन्नार्थक्रियाकरणविराधात्, अथानेका तर्हि नामान्तरेणार्थ एव प्रतिपन्नः, तथाहि—सा वासना ज्ञानाद् व्यतिरिक्ता, अनेकरूपा च, अर्थोऽप्येवंरूप एवेति, अथाव्यतिरिक्ता सापि च पूर्वविज्ञानजनिता विशिष्टज्ञानान्तरात्पादनसमर्था शक्तिः, आह च प्रज्ञाकरगुप्तः—“वासनेन हि पूर्वविज्ञानजनितां शक्तिमामनन्ति वासनास्वरूपविदः” एवं तर्हि पूर्वपूर्वविज्ञानजनिताः कालभेदेन तत्तद्विशिष्टविशिष्टरज्ञानान्तरात्पादनसमर्थाः शक्तयोऽनेकाः प्रबन्धेनानुवर्तमानाः तिष्ठन्ति, तत एकस्मिन्नपि ज्ञानक्षणेऽनेका वासनाः सन्ति, शक्तीनामेव वासनात्वेनाभ्युपगमात्, तासां च ज्ञानक्षणादव्यतिरेकादेकस्याः प्रबोधं सर्वोसामपि प्रबोधः प्राप्नोति, अन्यथा व्यतिरेकायोगात्, ततो युगपदनन्तविज्ञानानामुदयप्रसङ्गः, स चायुक्तः, प्रत्यक्षबाधितत्वात् । अन्यच्च—ज्ञानं विनश्यति तदव्यतिरेकात्ता अपि निरन्वयमेव विनष्टाः, ततः कथं तत्सामर्थ्यात्कालभेदेन तत्तद्विशिष्टविशिष्टरज्ञानान्तरप्रसूतिः?, स्यादेतत्—पूर्वमेव विज्ञानं पाटवाधिष्ठितं, वासना तज्जनिता शक्तिः, उक्तदोषप्रसङ्गात्, तच्च पूर्वं विज्ञानं किञ्चिदनन्तरं तथा तथा विशिष्टं ज्ञानं जनयति, किञ्चित् कालान्तरं, यथा जाग्रदशाभाविज्ञानं स्वप्नज्ञानं, न च व्यवहितादुत्पत्तिरसम्भाव्या, दृष्टवान्, तथाहि—अनुभवाच्चिरकालातीनादपि स्मृतिरुदयमासादयन्ती दृश्यते, तदप्युक्तम्, तत्राप्युक्तदोषानतिक्रमात्, यदि पूर्वविज्ञानं निरन्वयमेव विनष्टं न तस्य कोऽपि धर्मः क्षणा-

न्तरेऽनुगच्छति, ततः कथं ततोऽनन्तरं कालान्तरं वा विशिष्टं ज्ञानमुदयते?, एवं हि तन्निर्हेतुकमेव परमार्थतो भवेत् । अथ पूर्वं विज्ञानं प्रतीत्य तदुपपद्यते तत्कथं तन्निर्हेतुकम्?, श्रीडनशीलो देवानां प्रियो यदेवमेवाऽस्मान् पुनः पुनरायासयति, ननु यदा यत्पूर्वं विज्ञानं न तदा तद्विशिष्टं ज्ञानमुपजायते यदा च तदुपजायते न तदा पूर्वविज्ञानस्य लेशोऽपि तत्कथं तत्र निर्हेतुकम्?, यदप्युक्तम्—‘किञ्चित्कालान्तरे’ इति, तदपि न्यायवाह्यं, चिरविनष्टस्य कार्यकरणायोगाद्, अन्यथा चिरविनष्टेऽपि शिखिनि केकायितं भवेत्, ननु चिरविनष्टादप्यनुभवात् स्मृतिरुदयमासादयन्ती दृश्यते, न च दृष्टेऽनुपपन्नता, तद्वत् ज्ञानान्तरमपि भविष्यति को दोषः?, उच्यते—दृश्यते चिरविनष्टादप्यनुभवात् स्मृतिः, केवलं साऽपि भवन्मतेन नोपपद्यते, तत्राप्युक्तदोषप्रसङ्गात्, ततोऽयमपरो भवतो दोषः, न च दृष्टमित्येव यथा कथाश्चत्परिकल्पनामधिसहते, किन्तु—प्रमाणोपपन्नं, तत्र यथा भवत्परिकल्पना तथा न किमप्युपपद्यते, ततोऽवश्यमन्वयि ज्ञानमभ्युपगन्तव्यम्, तथा च सति न कश्चिद्दोषः, सर्वस्यापि स्मृत्यादरूपपद्यमानत्वात्, तथाहि—अनुभवेन पटीयसाऽविच्युतिरूपधारणासहितेनात्मनि वासनाऽपरपर्यायः संस्कार आधीयते, स च यावदवतिष्ठते तावत्तादृशार्थदर्शनादाभोगतो वा स्मृतिरुदयते, संस्काराभावे तु न, ततोऽन्वयिज्ञानाभ्युपगमे परमार्थतोऽनुसन्धानुरेकस्याभ्युपगमात्कार्यकारणभावावगमो निखिलजगद्दुःखितापरिभावनं शास्त्रपौर्वापर्यालाचनेन मोक्षोपायसमीचीनताविवेचनमित्यादि सर्वमुपपद्यते, तत्र नैरात्म्यादिभावना रागादिक्लेशप्रहाणिहेतुः, तस्या मिथ्यारूपत्वात् । यदपि च उक्तम्—आत्मानं परमार्थतया विद्यमाने तत्र स्नेहः प्रवर्तते इति तत्रार्वाचीनावस्थायामेतदिष्यत एव, अन्यथा मोक्षायाऽपि प्रवृत्त्यनुपपत्तेः, तथाहि—यत एवात्मनि स्नेहः तत एव प्रेक्षावतामात्मनो दुःखपरिजिहीर्षया सुखमुपादातुं यत्नः, तत्र संसारे सर्वत्रापि दुःखमेव केवलम्, तथाहि—नरकगतौ कुन्ताग्रभेदकरपत्रशिरःपाटनशूलारोपकुम्भपाकासिपत्रघनकृतकर्णेनासिकादिच्छेदं कदम्बवालुकापथगमनादिरूपमनेकप्रकारं दुःखमेव निरन्तरं नात्तिनिमीलनमात्रमपि तत्र सुखम्, निर्यग्गतावपि अङ्कुशकशाभिघातप्राजनकतोदनवधवन्धरोगजुत्पिपासादिप्रभवमनेकं दुःखम्, मनुष्यगतावपि परप्रेषगुप्तिगृहप्रवेशधनबन्धुवियोगानिष्टसम्प्रयोगरागादिजनितं विविधमनंकं दुःखम्, देवगतावपि च परगतिविशिष्टयुतिविभवदर्शनात् मात्सर्यमात्मनि तद्विहीने विपादः च्युतिसमये चातिरमणीयविमानवनवापीस्तूपदेवाङ्गनावियोगजमनिष्टजन्मसन्तापं वाऽवक्ष्यमाणस्य तप्तायोभाजननिक्षिप्तशफरादप्यधिकतरं दुःखम्, यदपि च—मनुष्यगतौ देवगतौ वा किमप्यापातरमणीयं कियत्कालभावि विषयोपभोगसुखं तदपि विषसमिश्रभोजनसुखमिव पर्यन्तदारुणत्वाद्दीर्घं विदुषामनुपादेयम्, तत्र संसृतौ कापि विदुषामास्थोपनिबन्धो युक्तः । यत्तु निःश्रेयसपदमाधिरूढस्य सुखं तत्परमानन्दरूपमपर्यवसानं च, तच्च प्रायो युक्तिलेशेन प्रागेवापदर्शितम्, आगमतो वाऽनुसर्त्तव्यम्, (नं०) (आगमप्रमाणवलादि सकलमपि परलोकाऽऽदिस्वरूपं यथावदवगम्यते, इति ‘आगम’ शब्दं द्वितीयभागे ७८ पृष्ठे उक्तम् ।) तत आगमचलादुक्तस्वरूपमोक्षसुखमेवेत्य तत्राऽऽगमं सर्वा-

त्मना निपद्यमानसः संसाराद्विर्हो यद्यत्संसारहेतुः तत्त-
त्पार्श्वजिह्वीपुररङ्गद्विष्टः सर्वकर्मनिर्मूलनाय प्रकर्षेण यतंत .
तस्य चैवं प्रयतमानस्य कालक्रमेण निशिष्टकालादिसाम-
ग्रीसम्प्राप्तौ प्रतनुभूतकर्मणः सकलमाहविकारप्रादुर्भावि-
निवृत्तेरणिमाद्यैश्वर्यलब्धावपि नोऽसुखमुपजायंत, अत एव
च तस्य मोक्षेऽपि न स्पृहाऽभिप्लवापरपर्याया, तस्या अपि
माहविकारत्वात्, केवलं सा संसाराद्विर्हहेतुः स्वयमपि
च परंपगतिरनुबन्धिनीत्यर्वाचीनावस्थायां प्रशस्यते, न-
नु यदि मोक्षेऽपि न स्पृहा कथं तर्हि तदर्थं प्रवृत्त्युपपत्तिः ।
न. लोकेऽपि स्पृहाव्यतिरेकेणापि तत्तत्कार्यकरणाय प्रवृ-
त्तिर्दर्शनात्, तथाहि-दृश्यन्ते केचित् रमणीयशया अभि-
प्लवात्मिकां स्पृहामन्तरेणापि यथाकालं भोजनाद्यनुतिष्ठ-
न्तः, तथाविधैस्तु क्यलास्पृहाद्यदर्शनाद् । अपि च-यथा
न मोक्षे स्पृहा तथा न संसारेऽपि, संसारादत्यन्तं
विरक्तत्वात्, ततः सकलमपि संसारहेतुं परित्यजन्तः
कथमिव संसारपरित्यजे मोक्षस्पृहाव्यतिरेकेणापि न मु-
क्तिर्भाजः ?, तदेवं सर्वत्र स्पृहागदितस्य सूत्रोक्तनीत्या
ज्ञानादिषु यतमानस्य भावनाप्रकर्षं सत्यशेषरागादिकर्म-
परित्ययना भवति मुक्तिः, एतेन यदुक्तम्—' तत्स्नेहवशा-
च्च तत्सुखेषु परितर्पवान् भवति ' इत्यादि, तदपि नि-
दिपयमवगन्तव्यम्, उक्तनीत्या तत्त्वं विदितः परितर्पयभा-
वादिनि स्थितम् । सांख्याः पुनराहुः—' प्रकृतिपुरुषान्तर-
परिज्ञानांमुक्तिः ' तथाहि—' शुद्धचैतन्यरूपोऽयं, पुरुषः प-
रमार्थतः । प्रकृत्यन्तर्गम्यत्वात्, मोहात्संसारमाश्रितः ॥ १ ॥'
ततः प्रकृतेः सुखादिस्वभावाया यावत् न विवेकेन ग्रहणं
तावच्च मुक्तिः, केवलज्ञानोदये तु मुक्तिः, तदप्यसद्, आ-
त्मा ह्यकान्तनित्यः सुखादयस्तत्पादव्ययधर्माणः, ततो
विरुद्धधर्मे संसर्गादात्मनः प्रकृतेर्भेदः प्रतीत एव, किं न
मुक्तिः ?, अथैतदेव संसारी न पर्यालोचयति ततो न
मुक्तिः, यद्येवं तर्हि सर्वदाऽप्यमुक्तिरिव प्राप्तविवेकाध्य-
वसायस्यासंभवात्, तथाहि—यावत् संसारी तावच्च विवे-
कपरिभावनम्, अथ च विवेकपरिभावेन संसारित्वव्यपग-
मः, ततो विवेकाध्यवसायासंभवात् न कदाचिदपि सं-
साराद्विप्रमुक्तिः । अपि च-सृष्टेरपि प्रागात्मा केवल इत्य-
ते, ततस्तस्य कथं संसारः ?, कथं वा मुक्तस्य सतो न
भूयाऽपि ?. अथ सृष्टेः प्रागात्मनो दिदृक्षा ततो दिदृ-
क्षावशात्प्रधानेन सहैकतामात्मनि पश्यतः संसारः, मु-
क्तिस्तु प्रकृतैर्दुष्टतामवधार्य प्रकृतेर्विरागतो भवति, ततो
न पुनः प्रकृतिविषया दिदृक्षेति न भूयः संसारः, तद-
प्युक्तम्, स्मृतान्तविधिर्वाधात्, तथाहि—'दिदृक्षा नाम द्र-
ष्टुमभिलाषः, स च पूर्वदृष्टेर्दृष्टेः तथा स्मरणतो भवति,
न च प्रकृतिः पूर्वं कदाचनापि दृष्टा, तत्कथं तद्विषया
स्मरणाभिलाषौ ?. अपि च—स्मरणाभिलाषौ प्रकृतिविका-
रत्वात् प्रकृतेर्भाविनो, स्मरणाभिलाषाभ्यां च प्रकृत्यनुगम-
इत्यभ्याऽभ्याश्रयः, आह च—' अभिलाषस्मरणयोः, प्रकृते-
रेव वृत्तितः । अभिलाषाश्च तद्वृत्तिः—'गित्यभ्याऽभ्यासमाश्रयः
॥ १ ॥ ' अथानादिशसमावशात्प्रकृतिविषयो स्मरणाभि-
लाषौ, तदप्यसत्, वासनाया अपि प्रकृतिविकारतया

प्रकृतेः पूर्वमभावात्, अथात्मस्वभावरूपा सा वासना तर्हि
तस्याः कदाचनाप्यात्मन इवोपरमासम्भवात्सर्वदाऽप्यमु-
क्तिरिवेति । यत्किञ्चिदन्तत् । यदप्युक्तम्—' रागादयो धर्माः,
ने च किं धर्मिणो भिन्ना अभिन्ना वा ' इत्यादि, तदप्यु-
क्तं, भेदाभेदपक्षस्य जात्यन्तरस्याभ्युपगमात्, केवलभेदाऽ-
भेदपक्ष धर्मधर्मिभावस्यानुपपद्यमानत्वात्, (नं०) (इतो-
ऽग्रे 'धम्म' शब्दे चतुर्थभागं २६६३ पृष्ठं गतम् ।) ततश्च न
सर्वेषां वीतरागत्वप्रसङ्गः केवलभेदस्यानभ्युपगमात्, ना-
पि दोषक्षयवदात्मनोऽपि क्षयः केवलाभेदस्यानभ्युपगमा-
दिति सर्वं सुस्थम् । ननु येनैव क्रमेण भगवतोऽ-
तिशयलाभः तेनैव क्रमेण तदभिधानं युक्तिमन्नाऽप्यथा ।
भगवन्तश्च प्रथमतोऽप्रायापगमातिशयस्य लाभः, पश्चात्
ज्ञानातिशयस्य तत्किमर्थं व्युत्क्रमनिर्देशः ?, उच्यते—फल-
प्राधानाः समागम्भा इति ज्ञापनार्थम् । नं० । दर्श० । गतरा-
गद्विपमोहे, संथा० ।

वीररागगामि (ग्)—वीतरागगामिन्—त्रि० । जिनविषये,
पञ्चा० ५ वि० ।

वीररागत्थय-वीतरागस्तव—पुं० । श्रीहर्मसूरिविरचिते वीत-
रागस्तोत्रे, ध० २ अधि० ।

वीररागदंसणारिय-वीतरागदर्शनार्थ—पुं० । वीतरागदर्शनार्थं,
प्रज्ञा० १ पद । (ते च द्विविधाः ' आयरिय ' शब्दे द्वितीय-
भागे ३३७ पृष्ठं गताः ।)

वीररागया-वीतरागता—स्त्री० । वीतो रागो यस्मात्स वी-
तरागस्तस्य भावो वीतरागता । रागद्वेषाभावे, उक्त० २६
अ० । रागद्वेषनिवारणे, उक्त० २६ अ० ।

वीररा(ग)ययाए णं भेते! जीवे किं जणयइ?, वीररायया-
ए णं नेहाऽणुबंधणाणि य तणहाऽणुबंधणाणि य वोच्छि-
न्दइ मणुक्काऽमणुक्केसु सदफरिसरसरुवगंधेसु चैव विर—
जइ ॥ ४५ ॥

हे भगवन् ! वीतरागतया जीवः किं जनयति ?, वीतो-
गतो रागो यस्मात्स वीतरागस्तस्य भावो वीतरागता
तया वीतरागतया--रागद्वेषाभावेन किं फले जनयति ।
गुरुराह-हे शिष्य ! वीतरागतया स्नेहाऽनुबन्धनानि स्नेह-
स्य अनुकूलानि बन्धनानि पुत्रमित्रकलत्रादिषु प्रेमपाशान्
तथा तृणानुबन्धनानि द्रव्यादिषु आशापाशान्, व्यव-
च्छिन्नमिति विशेषणं प्रोदयति पुनर्मनोहरेषु च-पुनः
अमनोहरेषु-अमनोहरेषु शब्दस्पर्शरूपगन्धेभ्यो विरज्यत-
विषयेभ्यो विरक्तो भवतीति भावः । उक्त० २६ अ० ।

वीररागसुय-वीतरागश्रुत-न० । सरागव्यपानेन वीतरागस्व-
रूपं प्रतिपाद्यते यत्राध्ययने तर्हीतरागश्रुतम् । वीतरागस्व-
रूपप्रतिपादकेऽध्ययने, नं० । पा० ।

वीरमोग-वीतशोक-पुं० । पञ्चरुततितमे महाग्रहे, कल्प०
१ अधि० ६ क्षण । स्था० । सूत्र० । आ० म० । ह्रीपसमु-
द्रविशेषाधिपतौ, ह्री० ।

वीरसोगा-वीतशोका-स्त्री० । जम्बूद्वीपेऽपरविंदहे शलिला-
घटीविजयराजधान्याम्, स्था० ७ ठा० ३ उ० । ज्ञा० । आ० म० ।

वीर-वीर-पुं० । विशेषणेरयति मोक्षं प्रति गच्छति गमयति वा प्राणिनः प्रेरयति वा कर्माणि निराकरोति वीरयति वा रागादि शत्रून् प्रति पराक्रमयतीति वीरः । निरुक्तिर्यो वा वीरः । यदाह—“ विदारयति यत्कर्म , तपसा च विराजते । तपोवीर्येण युक्ताश्च, तस्माद् वीर इति स्मृतः ॥ १ ॥ ” स्यात् । ‘शूर’-‘वीर’विक्रान्तौ । पा० ध० २० । कषायादिशत्रुसैन्यजयाद् (विशे०) ‘ईर’ गतौ कियत् क्षपितकर्मसाध्वेक्षया विशेषत ईरयति—क्षिपति तिरस्करोति अशपायपि कर्माणीति वीरः । अथवा—विशेषत ईरयति शिवपदं प्रति भव्यजन्तून् गमयतीति वीरः । यदि वा—विशेषतः शिवपदं स्वयमियति—गच्छतीति वीरः । अथवा—‘द’ विदारणे, विदारयति कर्मरि-पुसंघट्टमिति वीरः । अनन्यानुभूतमहातपःश्रिया वा विराज-त इति वीरः । अन्तरङ्गमोहमहाबलनिर्दलनार्थमनन्तं तपो-वीर्यं व्यापारयतीति वा वीरः । विशेष० सूत्र० । आ० । आ० म० । ‘ईर’ गतिप्रेरणयोरित्यस्य विपूर्वस्याऽजन्तस्य विशेषेण ईरयति कर्म गमयति याति चेह शिवमिति वीरः । आवा० ४ अ० । प्रज्ञा० । ग० । पं० सं० । ध० । घनघातिकर्मसंघातवि-दारणाऽनन्तरं प्राप्तातुलकेवलश्रिया विराजत इति वीरः । तीर्थकृति , आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । कर्मविदारणस-मर्थे , सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । आचा० । परीपहोपसर्ग-कषायसेनाविजयात् (आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । सूत्र० ।) संग्रामतो वा धीरे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । म० । सूत्र० । परा-नीकभेदिनि सुभटं , सूत्र० १ श्रु० २ अ० । औरसवलवति, व्य० ३ उ० । शुनकद्वितीये शस्त्राद्यपेक्षारहिते मृगयाखे-ले, वृ० १ उ० । चतुर्थदेवलोकस्थे विमानभेदे, नपुं० । स० ६ सम० । तगरायां नगर्यां पुष्पमित्रादिशिष्यकाष्ठकाचार्यस्य शिष्ये , व्य० ३ उ० । वीरयति—कषायान् प्रति विक्राम-तीति वीरः । । रा० । आ० म० । विशेषणेरयति प्रेरयत्यष्ट-प्रकारं कर्मारिषड्वर्गं वेति वीरः । शक्तिमति , आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० । ‘ईर’ गति-प्रेरणयोः , विशेषेण ईरयति—गमयति स्फोटयति कर्म प्रापयति वा शिवमिति वीरः । अथवा—‘ईर’ गतौ अविशेषेण—अपुनर्भावेन ईरयति शिवमिति वीरः । न० । आचा० । दर्श० । अस्यामषसर्पिण्यां भरतक्षेत्रे जाते चरमतीर्थकरे, आतु० । स० । श्रीमहावीर-स्वामिनि, कर्म० २ कर्म० ।

विषयसूची—

- (१) वीरस्य निक्षेपः, स्तुतयश्च ।
- (२) श्रीवीरजिनकथा ।
- (३) विस्तरवाचनया श्रीवीरचरितम् ।
- (४) देवानन्दायाः स्वप्नदर्शनम् ।
- (५) देवानन्दायै ऋषभदत्तेन स्वप्नफलकथनम् ।
- (६) शक्रः श्रीवीरं नमस्करोति ।
- (७) भगवान् कथम् उपपन्न इत्याह ।
- (८) गभेयुत्क्रान्तिः ।
- (९) हरिनैगमेपिणं प्रति शकाऽऽज्ञा ।

- (१०) चतुर्दशमहास्वप्नस्वरूपम् ।
- (११) वीरस्य यौवनाऽवस्था ।
- (१२) स्वप्नसंख्या ।
- (१३) यत्प्रभृति वीरः सिद्धार्थगृहे संवृतः तत्प्रभृति शक्र-वचनेन जम्भकदेवै रत्नसंचय आनीतः सिद्धार्थगृहे ।
- (१४) भगवतो वीरस्य जन्मकालः । जन्मकुण्डली च ।
- (१५) वीरस्य जन्मनि रात्रिः प्रकाशरूपा ।
- (१६) तीर्थप्रवर्तनार्थं वीरं प्रति प्रेरणा ।
- (१७) संयोधनद्वारम् ।
- (१८) वीरेण वार्षिकदानं दत्तम् ।
- (१९) निश्चङ्क्रमणद्वारम् ।
- (२०) शक्रश्च देवराजा हंसलक्षणेन पटशाटकेन केशान् प्र-तीच्छति, भगवतामुपरि देवदूष्यवस्त्रं च स्थापयति ।
- (२१) तस्य भगवत्प्रार्थितप्रतिपत्तिसमनन्तरमेव मनःप-र्यायज्ञानमुदपाति ।
- (२२) शक्रः प्रभुं विज्ञापयामास ।
- (२३) वीरं दीक्षाकालात् कियदनन्तरमचेतो जातः ।
- (२४) वीरस्योपसर्गाः ।
- (२५) उपसर्गसंहनानन्तरं वीरस्य श्रमणत्वम् ।
- (२६) वीरस्य केवलज्ञानोत्पत्तिः ।
- (२७) वीरस्य निर्वाणकालः ।
- (२८) वीरस्य श्रमणाऽऽदिसंपन् ।
- (२९) वीरस्तवाऽध्ययनम् ।
- (३०) प्रकीर्णकवार्ताः ।

(१) वीरस्य निक्षेपः, स्तुतयश्च—

वीरवरस्स भगवतो, जरमरणकिलेसदोसरहियस्स ।
वंदामि विणयपणतो, सोक्खुप्पाए सया पाए ॥६॥

(मू०—१०८ ×)

‘वीरवरस्से’ त्यादि.शूर वीर विक्रान्तौ, वीरयति स्म वीरः, स च नामादिभेदाच्चतुर्धा भिद्यमानो नामवीरः, स्थापनावीरो, द्रव्यवीरो, भाववीरश्च । तत्र यस्य जीवस्य अजीवस्य वाऽन्व-र्थरहितं वीर इति नाम क्रियते स नामवीरो नामनामवतार-भेदात् नाम चासौ वीरश्च नामवीरः । स्थापनावीरो वीरस्य सुभटस्य, स्थापना वीरवर्द्धमानस्वामिस्थापनात्, द्रव्यवीरो द्विधा—आगमतो, नोआगमतश्च । तत्रागमतो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, ‘अनुपयोगो द्रव्य’ इति वचनात्, नोआग-तस्त्रिधा, तद्यथा—शरीरद्रव्यवीरो भव्यशरीरद्रव्यवीरस्तस्त्रि-तिरिक्तश्च । तत्र वीर इति पदार्थज्ञस्य यच्छरीरं जीवविप्रयुक्तं सिद्धशिलातलादिस्थितं तद् भूतं द्रव्यवीरः, यत्पुनर्बालकस्य शरीरं वीर इति पदार्थमद्यापि नावबुध्यते, अथ चाव-श्यमायत्यां भोन्स्यते स तथाविधभाषिभावत्वान् भव्य-शरीरद्रव्यवीरः, तद्व्यतिरिक्तः स्वशत्रुविदारणसमर्थोऽनेकशः संग्रामशिरसि लब्धजयपताकश्चक्रवर्त्यादिः । भाववीरो द्विधा, तद्यथा—आगमतो, नोआगमतश्च । तत्राऽऽगमतो ज्ञातापयुक्तश्च वीरपदार्थे, नोआगमतो दुर्जयसमस्तान्तर-पुविदारणसमर्थस्तस्यैकान्तिकात्यन्तिकवीरत्वसद्भावात् । सू० प्र० २० पादु० । कल्प० । सूत्र० । वीरस्य द्रव्यक्षेत्रकाल-भावभेदाच्चतुर्धा निक्षेपः, तत्र शरीरभव्यशरीरव्य-तिरिक्तो द्रव्यवीरो द्रव्यार्थं संयामादावद्भूतकर्मका-

रितया शूरः, यदि वा—यत्किञ्चिन् वीर्यवद् द्रव्यं तद् द्रव्यवीरेऽन्तर्भवति । तद्यथा—तीर्थकुदनन्तवलवीर्यो लो-
कमलोकं कन्दुकवत् प्रक्षिप्तमलम् । तथा मन्दरं दण्डं कृ-
त्वा रत्नप्रभां पृथिवीं छत्रवद्विभ्रयात् । तथा चक्रवर्तिनो-
ऽपि बलम्—“ दं सोला वर्त्तीसा ” इत्यादि तथा विपादी-
नां मोहनादिसामर्थ्यमिति । तत्रवीरस्तु यो यस्मिन् क्षेत्रे-
ऽद्भुतकर्मकारी वीरो वा यत्र व्यावर्त्यते, एवं कालेऽप्या-
योज्यम्, भाववीरो यस्य क्राधमानभायान्नामैः परीषहादि-
भिश्चात्मनो जना(सूत्र०) “ एको परिभमउ जए, वियडं जि-
एकेसरी सलीलाए । कंदप्पदुदुदादो, मयणो विडुरिओ
जेणं ॥ ३ ॥ ” तद्वत् वर्धमानस्याभ्येव परीषहोपसर्गै-
रनुकूलप्रतिकूलैरपराजितोऽद्भुतकर्मकारित्वेन गुणनिष्पन्न-
त्वात् भावतो महावीर इति भयंते । यदि वा—द्रव्य-
वीरो व्यतिरिक्त एकभविकादिः, क्षेत्रवीरो यत्र—तिष्ठत्य-
सौ व्यावर्त्यते वा, कालतोऽप्येवमेव, भाववीरो नोऽप्राग-
मतो वीरनामगोत्राणि कर्माण्यनुभवन् स च वीरवर्धमान-
स्वाभ्यंवेति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

“ चञ्चलमरीचिचरुचिरा विश्वम्भरा राजते,
कीर्तिर्विष्टपचन्द्रशेखरशशी शीतांशुशीतत्विषम् ।

यः शुद्धाशयशुद्धबुद्धिविभवं धीरोधिनेत्युद्भवं,
वीरं नौमि नमस्तुरासुराशिरा घृष्टान्हिविश्वाप्रणीः ॥१॥ ”

दर्श० १ तत्त्व ।

“मुक्ताफलमिव करतल-कलितं विश्वं समस्तमपि सततम् ।
यो वेत्ति विगतकर्म, स जयति नाथो जिनो वीरः ॥१॥”
च० प्र० १ पाहु० ।

“जयति एवणल्लिणकुवल्लय-वियसियसयपत्तपत्तलदलच्छो ।
वीरो गइदमयगल-सुललियगयविक्रमो भयवं ॥१॥ ” सूत्र०
१ श्रु० १६ अ० ।

“ नमः शमितनिःशेष-कर्मणे वरशर्मणे ।

श्रीवीराय भवाम्भोधि-लब्धतीराय तायिने ॥ संथा० पो० ।

“जयति परिस्फुटविमल-ज्ञानविभाषितसमस्तवस्तुगणः ।
प्रतिहतपरतीर्थिमनाः, श्रीवीरजिनेश्वरो भगवान् ॥ १ ॥”

जी० २ प्रति० ।

“वन्दे वीरं तपोवीरं, तपसा दुस्तरेण यः ।

शुद्धं स्वं विदधे स्वर्णं, स्वर्णकार इवाग्निना ॥१॥” जीत० ।

“विष्णोरिव यस्य विभो, पद्मय्यी ध्यानशे जगन्निखिलम् ।
शतमखशतकप्रणतः, स श्रीवीरो जिनो जयतु ॥ १ ॥” कर्म०
५ कर्म० ।

“जयति विजितान्यतेजाः, सुरासुराधीशसेवितः श्रीमान् ।
विमलत्वासविरहित-स्त्रिलोकचिन्तामणिर्वीरः ॥१॥” दश०
१ अ० ।

“स्पष्टं चराचरं विश्वं, जानीते यः प्रतिक्षणम् ।

तस्मै नमो जिनशाय, श्रीवीराय हितैषिणे ॥” ज्यो० १ पाहु० ।

“यस्य ज्ञानमनन्तवस्तुविषयः यः पूज्यते दैवतै-

नित्यं यस्य वचो न दुर्नयकृतैः कोलाहलैर्लुप्यते ।

रागद्वेषमुखद्विषां च परिपत् क्षिप्ता क्षणधेन सा ।

स श्रीवीरविभुर्विभूतकलुषां बुद्धि विधत्तां मम ॥१॥” स्या० ।

(२) श्रीवीरजिकथा--

श्रीवीरचरितं वर्णयन्तः श्रीभद्रबाहुस्वामिनो जघन्यमध्यम-
वाचनात्मकं प्रथमं सूत्रं रचयन्ति--

ते णं कालं णं ते णं समए णं समणे भगवं महावीरे
पंचहत्थुत्तरे होत्था ।

‘ते णं कालं णं’ तस्मिन् काले—अवसर्पिणीचतुर्थारकपर्य-
न्तलक्षणं, एकारः सर्वत्र वाक्यालंकारार्थः, ‘ते णं समए णं’
निर्विभाज्यः कालविभागः समयस्तस्मिन् समये ‘समणे
भगवं महावीरे’ ति श्रमणस्तपोनिरतः, ‘भगवं’ ति भगवान्
अर्कयानिवर्जितद्वादशभगशब्दार्थवान्, यदाहुः—“भगोऽर्क-
(१) ज्ञान (२) माहात्म्य (३)-यशो (४) वैराग्य (५)
मुक्तिपु (६) । रूप (७) वीर्य (८) प्रयत्ने (९) च्छा-
(१०) श्री (११) धर्म (१२) ध्वज (१३) योनिषु (१४)
॥१॥ ” अत्र आद्यान्त्यौ अर्थौ वर्जनीयौ । ननु अन्त्योऽर्थस्तु
वर्ज्य एव, परमर्कः कथं वर्ज्यः ? सत्यम्, उपमानतया अर्को
भवति, परं वत्प्रत्ययान्तत्वेन अर्कवान् इत्यर्थो न लगतीति
वर्जितः, ‘महावीरे’ ति, कर्मवैरिपराभवसमर्थः, श्रीवर्धमान-
स्वामीत्यर्थः । (‘पंचहत्थुत्तरे होत्था’ एतद्व्याख्या ‘कल्लाणग’
शब्दे तृतीयभागे ३८४ पृष्ठे गता ।) (कल्प०) ।

कल्याणकानि पञ्चैव—

तं जहा-हत्थुत्तराहिं चुए चइत्ता गम्भं वक्कंते, हत्थु-
त्तराहिं गम्भाओ गम्भं साहरिए, हत्थुत्तराहिं जाए,
हत्थुत्तराहिं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्व-
इए, हत्थुत्तराहिं अणंते अणुत्तरे निव्वाघाए निरावरणे
कमिणे पडिपुण्णे केवलवरणादसणे समुप्पन्ने, साइणा
परिनिव्वुए भयवं । (सू० १×)

‘तं जहा’ ति तद्यथा—पञ्चहस्तोत्तरत्वं भगवतो म-
ध्यमवाचनया दर्शयति—‘हत्थुत्तराहिं चुए’ ति उ-
त्तराफाल्गुनीषु च्युतो देवलोकात् ‘चइत्ता गम्भं वक्कंते’
ति च्युत्वा गम्भं उत्पन्नः । ‘हत्थुत्तराहिं गम्भाओ गम्भं
साहरिए’ ति उत्तराफाल्गुनीषु गर्भात् गम्भं संहृतः, देवा-
नन्दागर्भात्त्रिशलागम्भं मुक्त इत्यर्थः । ‘हत्थुत्तराहिं जाए’ ति
उत्तराफाल्गुनीषु जातः ‘हत्थुत्तराहिं मुंडे भवित्ता अगारा-
ओ अणगारिओ पव्वइए’ ति उत्तराफाल्गुनीषु मुण्डो भूत्वा
तत्र द्रव्यतो मुण्डः केशलुञ्चेन, भावतो मुण्डः रागद्वेषा-
ऽभावेन, अगारात्—गृहात् निष्क्रम्येति शेषः, अनगारितां-
साधुनां ‘पव्वइए’ ति प्रतिपन्नः, तथा—‘हत्थुत्तराहिं’ ति
उत्तराफाल्गुनीषु ‘अणन्ते’ ति अनन्तम्—अनन्तवस्तुवि-
षयम् ‘अणुत्तरे’ ति निर्व्याधानं—भित्ति कटादिभिरस्ख-
लितं ‘निरावरणे’ ति समस्ताऽऽवरणरहितं ‘कसि णे’ ति
कृत्स्नं सर्वपर्यायोपेतवस्तुज्ञापकं ‘पडिपुण्णे’ ति परिपूर्णं
सर्वावयवसंपन्नम्, एवंविधं यत् वरं—प्रधानं ‘केवलवर-
णादसणे समुप्पन्ने’ ति केवलज्ञानं केवलदर्शनं च । तत् उत्त-
राफाल्गुनीषु प्राप्तः, ‘साइणा परिनिव्वुए भयवं’ ति स्वाति-
नक्षत्रे मोक्षं गतो भगवान् ।

(३) अथ विस्तरवाचनया श्रीवीरचरितमाह—

ते णं काले णं ते णं समए णं समणे भगवं महावीरे, जेसे
गिम्हाणं चउत्थे मासे अट्टमे पक्खे आसादसुद्धे-तस्स णं
आसादसुद्धस्स छट्ठिपक्खे णं, महाविजयपुप्फुत्तरपवरपुण्ड-
रियाओ महाविमाणाओ वीसं सागरोमट्टिइयाओ, आउ-
क्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता इहेव
जम्बुद्वीवे दीवे भारहे वासे दाहिणडुभरहे, इमीसे ओसप्पि-
णीए सुसमसुसमाए समाए विइकंताए, सुसमाए समाए
विइकंताए सुसमदुसमाए समाए विइकंताए, दुसमसुसमा-
ए बहुविइकंताए सागरोवमकोडाकोडीए वायालीसवास-
सहस्सेहिं ऊणिआए पञ्चहत्तरिं वासेहिं अद्रनवमेहिं य
मासेहिं सेसेहिं इक्खीसाए तित्थयेहिं इक्खगकुलसमुप्प-
न्नेहिं कासवगुत्तेहिं, दोहिं य हरिवंसकुलसमुप्पन्नेहिं गो-
यमसगुत्तेहिं, तेवीसाए तित्थयेहिं विइकंतेहिं समणे भग-
वं महावीरे चरमतित्थये पुव्वतित्थयरनिहिंटे, माहणकुंड-
ग्गामे नयेरे उसभदत्तस्स माहणस्स कोडालसगुत्तस्स भा-
रियाए देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगुत्ताए पुव्वरत्ता-
वरत्तकालसमयंसि हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं
आहारवक्कंतीए भववक्कंतीए सरीरवक्कंतीए कुच्छिसि गम्भ-
त्ताए वक्कंते समणे भगवं महावीरे तिन्नाणोवगए आऽवि
हुत्था-चइस्सामिं ति जाणइ, चयमाणे न जाणइ, चुए
मि ति जाणइ ॥

‘ते णं काले णं’ ति तस्मिन् काले, ‘ते णं समए णं’ ति
तस्मिन् समये चतुर्थो मासः, ‘अट्टमे पक्खे’ ति अष्टमः
पक्षः, कोऽर्थः, ‘आसादसुद्धे’ ति आषाढशुक्लपक्षः ‘तस्स
णं आसादसुद्धस्स’ ति तस्य आषाढशुक्लपक्षस्य ‘छट्ठाप-
क्खेणं’ ति षष्ठीरात्रौ ‘महाविजयपुप्फुत्तरपवरपुण्डरीआओ
महाविमाणाओ’ ति महान् विजयो यत्र तन्महाविजयं,
‘पुप्फुत्तर’ ति पुष्पोत्तरनामकं ‘पवरपुण्डरीआओ’ ति
प्रवर्गु अन्यश्रेष्ठविमानेषु पुण्डरीकमिव—श्वेतकमलमिव
अतिश्रेष्ठमित्यर्थः, तस्मात्—‘महाविमाणाओ’ ति महा-
विमानात्, किंविशिष्टात्?,—‘वांसं सागरोवमट्टिइयाओ’
ति विंशतिसागरोपमस्थितिकान्, तत्र हि देवानां विंश-
तिसागराणि उत्कृष्टा स्थितिर्भवति, भगवतोऽपि एतावत्ये-
व स्थितिर्गतीति । अथ तस्माद्विमानात् ‘आउक्खएणं’ ति
देवायुःक्षयेण ‘भवक्खएणं’ ति देवगतिनामकर्मक्षयेण ‘ठि-
इक्खएणं’ ति स्थितिर्त्रैकियशरीरेऽवस्थानं तस्याः क्षयेण
पूर्णाकरणेन ‘अणन्तरं’ ति अन्तररहितं ‘चयं चइत्त’ ति
व्यवं—व्यवनं कृत्वा ‘इहेव जम्बुद्वीवे दीवे’ ति अस्मिन्ने-
व जम्बुद्वीपनाम्नि द्वीपे ‘भारहे वासे’ ति भरतक्षेत्रे ‘दा-
हिणडुभरहे’ ति दक्षिणार्धभरते ‘इमीसे ओसप्पिणीए’ ति
यत्र समये समये रूपरसादीनां हातैः स्यात् साऽवसर्पिणी,
ततोऽस्यामवसर्पिण्यां ‘सुएणसुसमाए’ ति सुपमसुप-

मानाम्नि ‘समाए विइकंताए’ ति चतुःकोटाकोटिसागर
प्रमाणे प्रथमारके अतिक्रान्ते ‘सुसमाए समाए’ ति सुप-
मानाम्नि त्रिकोटाकोटिसागरप्रमाणे द्वितीयारके, ‘विइकंता-
ए’ व्यतिक्रान्ते ‘सुसमदुसमाए समाए’ ति सुपमदुःपमा-
नाम्नि द्विकोटाकोटिसागरप्रमाणे तृतीयारके, ‘विइकंताए’
व्यतिक्रान्ते अतीति ‘दुसमसुसमाए समाए’ ति दुःपम-
सुपमानाम्नि चतुर्थारके ‘बहुविइकंताए’ ति बहु व्यति-
क्रान्ते किञ्चिद्गुणे, तदेवाह—‘सागरोवमकोडाकोडीए वाया-
लीसाए वाससहस्सेहिं ऊणिआए’ ति द्वित्रित्वारिंशद्वर्षसह-
स्रयोना (४२०००) एका सागरकोटाकोटिश्रुतार्थकप्रमा-
णं, तत्रापि चतुर्थारकस्य ‘पञ्चहत्तरिं वासेहिं अद्रनवमेहिं
य मासेहिं सेसेहिं’ ति पञ्चममासि (७५) वर्षेषु सार्धाष्टवर्षेषु
सार्धाष्टमासाधिकेषु शेषेषु श्रीवीराऽवतारः । ढामसतिवर्षा-
णि च श्रीवीरस्यायुः श्रीवीरनिर्वाणाश्च त्रिभिर्वर्षैः सार्धा-
ष्टमासैश्चतुर्थारकसमाप्तिः । ततः पूर्वोक्ता या द्वित्रित्वारिंश-
द्वर्षसहस्री सा एकविंशत्येकविंशतिवर्षसहस्रप्रमाणयोः
पञ्चमारकषष्ठारकयोः सम्बन्धिनी क्षया, ‘इक्खीसाए ति-
त्थयेहिं’ ति एकविंशतितीर्थकरेषु ‘इक्खगकुलसमुप्पन्नेहिं
ति इक्खाकुलसमुप्पन्नेषु’ कासवगुत्तेहिं ति काश्यपगो-
त्रेषु ‘दोहिं य’ ति द्वयोर्मुनिसुव्रतनम्याः ‘हरिवंसकु-
लसमुप्पन्नेहिं’ ति हरिवंशकुलसमुत्पन्नयोः ‘गोयमसगुत्तेहिं
ति गौतमगोत्रयोः, एवं च ‘तेवीसाए तित्थयेहिं विइकं-
तेहिं’ ति त्रयोविंशतो तीर्थकरेषु अतीतेषु, ‘समणे भगवं
महावीरे’ ति श्रमणो भगवान् महावीरः, ‘किंविशिष्टः
‘चरमतित्थयेरे’ ति चरमतीर्थङ्करः, पुनः किंविशिष्टः ।
‘पुव्वतित्थयरनिहिंटे’ ति पूर्वतीर्थङ्करनिहिंटेः श्रीवीरो
भविष्यतीत्येवं पूर्वजिनैः कथितः ‘माहणकुंडग्गामे नयेरे’
ति ब्राह्मणकुण्डग्रामनामके नयेरे ‘उसभदत्तस्स माहणस्स’
ति ऋषभदत्तस्य ब्राह्मणस्य, किंविशिष्टस्य ? ,
‘कोडालसगुत्तस्स’ ति कोडालैः समानं गोत्रं यस्य स
तथा तस्य, कोडालगोत्रस्येत्यर्थः ‘भारिआए देवाणंदाए
माहणीए’ ति तस्य भार्याया देवानन्दाया ब्राह्मण्याः जा-
लन्धरसगुत्ताए’ ति जलन्धरसगोत्रायाः कदा ! ‘पुव्वरत्ता-
वरत्तकालसमयंसि’ पूर्वरात्रापररात्रकालसमये मध्यरात्रे इ-
त्यर्थः, ‘हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं’ उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रे ‘जो-
गमुवागएणं’ ति चन्द्रयोगं प्राप्ते सति कया ! ‘आहारव-
क्कंतिए’ ति आहारापक्रान्त्या-दिव्याहारत्यागेन ‘भववक्कं-
तिए’ ति दिव्यभवत्यागेन ‘सरीरवक्कंतिए’ ति दिव्यशरीर-
त्यागेन ‘कुच्छिसि गम्भत्ताए वक्कंते’ कुक्षौ गर्भतया व्यु-
त्क्रान्त इति सम्बन्धः ‘समणे भगवं महावीरे’ अथ यथा
श्रमणो भगवान् महावीरः गर्भे उत्पन्नस्तदा ‘तिन्नाणो-
वगए आऽवि होत्थ’ ति ज्ञानत्रयोपगत आसीत् ‘चइस्सामिं
ति जाणइ’ ततः च्यविष्ये इति जानाति, च्यवनभवि-
ष्यत्कालं जानातीत्यर्थः, ‘चयमाणे न जाणइ’ च्यवमानो—
नो जानाति, एकसामायिकत्वात् ‘चुए मि ति जाणइ’
च्युतोऽस्मीति च जानाति ।

(४) देवानन्दायाः स्वप्नदर्शनम्—

जं रएणिं च णं समणे भगवं महावीरे देवाणंदाए मा-

हृणीए जालंधरसगुत्ताए कुच्छिसि गम्भत्ताए वक्कंते, तं रयणिं च णं सा देवाणंदा माहणी सयणिजंसी सुत्त-
जागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणी इमे एयारूवे उराले
कल्लाणे सिवे धन्ने मंगल्ले सस्सिरीए चउइस महासुमिणे
पासित्ता णं पडिबुद्धा, तं जहा—“गय--वसह-सीह--अभि-
सेअ--दाम--ससि--दिणयरं--भयं--कुंभं । पउमसर--सा-
गर-विमा--ण--भवण--रयणुच्चयसिहिं च॥१॥”तए णं सा-
देवाणंदा माहणी इमे एयारूवे उराले० जाव चउइस म-
हासुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा समाणी हट्टुतुट्टचित्त-
माणंदिआ पीइमणा परमसोमणसिआ हरिसवसविसप्पमा-
णहिआया धाराहयकयंबपुप्फगं पिव समुस्ससिआरोमकूवा
सुमिणुगगं करेइ, सुमिणुगगं करित्ता, सयणिजाओ
अब्भुट्टेइ, सय० अब्भुट्टित्ता अतुरियमचवलमसंभंताए अ-
विलंबिआए रायहंससरिसीए गईए, जेणेव उसभदत्ते मा-
हणे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता, उसभदत्तं माहणं
जएणं विजएणं वद्धावेइ, वद्धावित्ता भद्रासणवरगया
आसत्था वीसत्था सुहासणवरगया करयलपरिग्गहिंयं द-
सनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी(५)-
एवं खलु अहं देवाणुप्पिया ! अज्ज सयणिजंसी-
सुत्तजागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणी इमे एयारूवे
उराले० जाव सस्सिरीए चउइस १४ महासुमिणे पासि-
त्ता णं पडिबुद्धा ॥ ६ ॥

‘जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे’ ति यस्यां
रजन्यां श्रमणो भगवान् महावीरः ‘देवाणंदाए माहणीए’
देवानन्दाया ब्राह्मण्याः ‘जालंधरसगुत्ताए’ जालंधरसगो-
त्रायाः ‘कुच्छिसि गम्भत्ताए वक्कंते’ कुक्षौ गर्भतया उत्प-
न्नः, ‘तं रयणिं च णं सा देवाणंदा माहणि’ ति तस्यां रज-
न्यां सा देवानन्दा ब्राह्मणी ‘सयणिजंसी’ शयनीये पत्य-
ङ्के ‘सुत्तजागरा’ ति नातिनिद्रायन्ती नातिजाग्रती, अत ए-
व ‘ओहीरमाणी ओहीरमाणि’ ति अल्पां निद्रां कुर्वन्ती ‘इमे,
‘एयारूवे’ ति एतद्रूपान्—वक्ष्यमाणस्वरूपान् ‘उराले’ ति
उदारान्—प्रशस्तान् ‘कल्लाणे’ ति कल्याणहेतून् ‘सिवे’ ति
शिवान्—उपद्रवहरान् ‘धन्ने’ ति धन्यान्—धनहेतून् ‘मंग-
ल्ले’ ति मङ्गलकारकान् ‘सस्सिरीए’ ति सश्रीकान् ‘चउइ-
स महासुमिणे’ ईदृशान् चतुर्दश महास्वप्नान् ‘पासित्ता णं
पडिबुद्ध’ ति दृष्ट्वा जागरिता ‘तं जहा’ ति तद्यथा—गय (१)
वसह (२) सीह (३) अभिसेअ (४), दाम (५) ससि
(६) दिणयरं (७) भयं (८) कुंभं (९) ॥ पउमसर (१०)
सागर (११) विमा-णभवण (१२) रयणुच्चय (१३)
सिहिञ्च (१४) ॥ १॥ हस्ती (१) वृषभः (२) सि-
हः (३) अभियेकः श्रियाः सम्बन्धी (४) पुष्पमाला
(५) चन्द्रः (६) सूर्यः (७) ध्वजः (८) पूर्णकुम्भः (९)
पद्मपल्लितं सरः (१०) समुद्रः (११) विमानं देवसम्य-
न्धि, ध्वनं—गृहं, तत्र यः स्वगाद्वतरति, तन्माता विमानं

पश्यति, यस्तु नरकादायाति तन्माता भवनमिति द्वयोरे-
कतरदर्शनाच्चतुर्दशैव स्वप्नाः (१२) रत्नानामुच्यंतां राशिः
(१३) शिखी-निर्धूमाऽग्निः (१४) ‘तए णं सा देवाणंदा
माहणी’ ततः सा देवानन्दा ब्राह्मणी ‘इमे’ ति इमान्
‘एयारूवे’ ति एतद्रूपान् ‘उदाले’ ति उदारान्—प्रशस्तान्
‘जाव’ ति यावच्छब्देन पूर्वपाठोऽनुसरणीयः ‘चउइस
महासुमिणे’ ति यथाक्लान् चतुर्दश महास्वप्नान् ‘पासित्ता
णं पडिबुद्धा समाणी’ ति दृष्ट्वा जागरिता सती ‘हट्टा’
दृष्ट्वा विस्मयं प्राप्ता, ‘तुट्टा’ संतोषं प्राप्ता ‘चित्तमाणंदिआ’
चित्तेन आनन्दिता, ‘पीइमणा’ प्रीतियुक्ताचित्ता ‘परमसोमण-
सिआ’ परमं सौमनस्यं—सन्तुष्टाचित्तत्वं जातं यस्याः सा तथा
‘हरिसवस’ ति हर्षवशेन ‘विसप्पमाण’ ति विस्तारवत् ‘हि-
अय’ ति हृदयं यस्याः सा तथा पुनः किंभूता? ‘धाराहयक-
यंबपुप्फगं पिव’ ति धारया—मेघजलधारया सिक्रमयंबविधं
यत्कदम्बतरुकुसुमं तद्धि मेघधारया फुल्लति ततस्तद्वत् ‘स-
मुस्ससिआरोमकूवा’ समुच्छ्वसितानि रोमाणि कूपेषु यस्याः
सा तथा एवंविधा सती ‘सुमिणुगगं करेइ करेत्ता’ स्वप्नानां
मवग्रहं स्मरणं करोति, तत्कृत्वा च ‘सयणिज्जाओ अब्भुट्टेइ’
शय्याया अभ्युत्तिष्ठति, ‘अब्भुट्टित्ता’ अभ्युत्थाय ‘अतुरिअ’
ति अत्वरितया मानसौसुक्यरहितया ‘अचयल’ ति अ-
चपलया कायचापल्यवर्जितया, ‘असंभन्ताए’ ति असम्भ्रा-
न्तया अस्खलन्त्या ‘अविलंबिआए’ ति विलम्बरहितया
‘रायहंससरिसीए गईए’ राजहंससदृशया गत्या ‘जेणेव उस-
भदत्ते माहणे’ यत्रैव ऋषभदत्तो ब्राह्मणः ‘तेणेव उवागच्छइ’
तत्रैवापागच्छति ‘उवागच्छित्ता’ उपागत्य ‘उसभदत्तं माहणं’
ऋषभदत्तं ब्राह्मणं ‘जएणं विजएणं वद्धावेइ’ जयेन विजयेन
वर्धापयति—आशिषं ददाति, तत्र जयः स्वदेशे विजयः परदे-
शे ‘वद्धावित्ता’ वर्धापयित्वा च ‘भद्रासणवरगया’ भद्रासन-
वरगता ततश्च ‘आसत्था’ ति आश्वस्ता श्रमापनयनेन ‘वी-
सत्था’ ति विश्वस्ता क्षोभाऽभावेन, अत एव ‘सुहासणवरग-
या’ ति सुखेन आसनवरं प्राप्ता, ‘करयलपरिग्गहिंयं दसनहं’
करतलाभ्यां परिगृहीतं कृतं दशनखाः समुदिता यत्र तम्
‘सिरसावत्तं’ ति शिरसि आवृत्तः प्रदक्षिणभ्रमणं यस्य तम्,
एवंविधं ‘मत्थए अंजलिं कट्टु’ अंजलिं मस्तके कृत्वा देवान-
न्दा ‘एवं वयासि’ ति एवम् अवादीत्, किं तदित्याह—(५)
‘एवं खलु अहं देवाणुप्पिया’ एवं निश्चयेन अहं हे देवानुप्पि-
य ! हे स्वामिन् ! ‘अज्ज सयणिजंसी’ अद्य शय्यायां ‘सुत्त-
जागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणि’ ति सुत्तजागरा अल्पनिद्रां
कुर्वती ‘इमे’ ति इमान् ‘एयारूवे’ ति एतद्रूपान् ‘उराले’ ति
उदारान् ‘जाव सस्सिरीए’ ति यावत् सश्रीकान् ‘चउइसम-
हासुमिणे’ ति चतुर्दश महास्वप्नान् ‘पासित्ता णं पडिबुद्ध’
ति, दृष्ट्वा जागरिता ॥ ६ ॥

तं जहा—गय० जाव सिहिं च॥१॥एएसि णं देवाणुप्पि-
अ ! उरालाणं चउइसएहं महासुमिणाणं के मरणे क-
न्लाणे फलवित्तिविसेसे भविस्सइ ? , तए णं से उसभ-
दत्ते माहणे देवाणंदाए माहणीए अंतिए एअमट्ठं सुच्चा
निसम्म हट्टुतुट्टु० जाव हिआए धाराहयकयंबपुप्फगं पि-
व समुस्ससियरोमकूवे सुमिणुगगं करेइ करित्ता, ईहं

अणुविसई ईहं अणुविसिता अणुणो साहाविरणं म-
इपुवणं बुद्धिविघ्णणं तेषिं सुमिणं अणुगहं
करेइ, अणुगहं करित्ता देवाणंदं माहणिं एवं वया-
सी-उराला णं तुमे देवाणुप्पिण ! सुमिणा दिट्ठा, कल्लाणा
णं ० जाव सस्सिरिआ आरोगगुत्तिदीहाउकल्लाणमंगल-
कारगा णं तुमे देवाणुप्पिण ! सुमिणा दिट्ठा, तं जहा-
अत्थलाभो देवाणुप्पिण !, भोगलाभो देवाणुप्पिण !, पुत्त-
लाभो देवाणुप्पिण !, सुखलाभो देवाणुप्पिण !, एवं खलु
तुमं देवाणुप्पिण !, नवणं मासाणं बहुपडिपुत्ताणं अट्ठ-
ट्ठमाणराइदिआणं वडकंताणं सुकुमालपाणिपायं अही-
णपडिपुत्तपंचिदियसरीरं लक्खणवज्जणगुणोवधेअं माणु-
म्माणपमाणपडिपुत्तसुजायसव्वंगसुंदरंगं सत्तिसोमागारं
कंतं पिअदंसणं सुरूवं दारयं पयाहिंसि ॥ ७ ॥

‘तं जहा’ तद्यथा ‘गय ० जाव सिहिं च ॥१॥’ ति गय
इत्यादिनः ‘सिहिं’ चेति यावत् पूर्वोक्ताः स्वप्ना ज्ञेयाः ‘एण-
सि णं देवाणुप्पिअ’ ति एतेषां देवानुप्रिय ! ‘उराला-
णं’ ति प्रशन्नानां ‘जाव चउइसणं महासुमिणं’
ति यावत् चतुर्दशानां महास्वप्नानाम् ‘कं मणं’ ति मन्ये-
विचारयामि ‘कल्लाणे फलवित्तिविससे भविस्सइ’ इति
कः कल्याणकारी फलवृत्तिविशेषो भविष्यति, तत्र फलं
पुत्रादि, वृत्तिजीवनापायादि, ‘तए णं से उसभदत्ते मा-
हणे’ ततः सः अष्टभदत्ता ब्राह्मणः ‘देवाणंदेण माहणीए’
ति देवानन्दायाः ब्राह्मण्याः ‘अतिण’ ति ‘अन्तिके पा-
थे’ एअमट्ठं सुच्चा ‘एतमर्थं श्रुत्वा कर्णाभ्यां’ निसम्म
‘ति निशम्य-चेतसा अवधार्य’ हट्ठुट्ठं ० जाव हियए
‘ति हट्ठः तुष्टः यावत् हर्षयशेन विमर्षितहृदयः ‘धाराहय-
कयवपुप्फं पिव समुस्ससिअरोमकूवे’ ति मेघधारया
सिक्ककदम्बवृत्तपुष्पवत् समुच्छसितानि रोमाणि कूपेषु यस्य
सः पंचावधः सन् ‘सुमिणगहं करेइ’ ति स्वप्नधारणं करो-
ति ‘करित्त’ ति तत् कृत्वा च ‘ईहं अणुविसई’ ईहाम्-अर्थ-
विचारणं प्रविशति ‘ईहं अणुविसित्ता’ तां कृत्वा च-
‘अणुणो साहाविरणं मइपुवणं बुद्धिविघ्णणं’ ति
आत्मनः स्वात्मनः स्वाभाविकेन मतिपूर्वकेण बुद्धिविज्ञानेन,
तत्र अनागतकालविषया मतिः, वर्तमानकालविषया बुद्धिः,
विज्ञानं चार्तनानागतवस्तुविषयं ‘तेसिं सुमिणं अणु-
गहं करेइ’ ति ततस्तेषां स्वप्नानाम् अर्थानश्चयं करोति-
‘अणुगहं करित्ता’ तं कृत्वा ‘देवाणंदं माहणिं’ देवानन्दा-
ब्राह्मणीम् ‘एवं वयासि’ ति एवमवादीत्, किं तदित्याह-
‘उराला णं तुमे देवाणुप्पिण ! सुमिणा दिट्ठा’ उदारास्व-
या देवानुप्रिय ! स्वप्ना दृष्टाः, ‘कल्लाणा णं ० जाव स-
स्सिरिअ’ ति कल्याणकारकाः यावत्, सश्रीकाः ‘आरोग’
ति आरोग्य-नारोग्यत्वं ‘तुट्ठि’ ति तुष्टिः सन्तोष, ‘दीहा-
उ, ति दीर्घायुश्चिरजीवित्वं ‘कल्लाणं’ ति कल्याणमुपद्रवाऽ
भावः ‘मंगलकारगाणं तुमे देवाणुप्पिण ! सुमिणा दिट्ठा’
मङ्गलं वाञ्छितावाप्तिः, एतेषां वस्तूनां कारकास्वया हे दे-
वानुप्रिये ! स्वप्ना दृष्टाः ‘तं जहा’ ति तद्यथा—‘अत्थ-

लाभो देवाणुप्पिण’ ति अथलाभो भविष्यति हे देवानुप्र-
ये ! ‘भोगलाभो देवाणुप्पिण’ ति भोगानां लाभः हे देवा-
नुप्रिये ! ‘पुत्तलाभो देवाणुप्पिण’ ति पुत्रस्य लाभः हे दे-
वानुप्रिये ! ‘सुखलाभो देवाणुप्पिण’ ति सांख्यलाभो
हे देवानुप्रिये ! भविष्यतीति सर्वत्र योज्यम्, ‘एवं खलु
तुमं देवाणुप्पिण’ ति एवं खलु त्वं देवानुप्रिये ! ‘नवणं
मासाणं बहुपडिपुत्ताणं’ ति नवसु मासेषु बहुप्रतिपूणेषु
‘अट्ठट्ठमाण राइदिआणं वडकंताणं’ साडेसप्ताहा-
रात्राधिकेषु अर्त्तानेषु एतादृशं दारकं पुत्रं ‘पया-
हिंसि’ ति प्रजनिष्यतीति सम्बन्धः । किंविशिष्टं दारकम् ?
‘सुकुमालपाणिपायं’ ति सुकुमारं पाणिपादं यस्यैवंविधं,
पुनः किंविशिष्टं दारकम् ? ‘अहीणं’ ति अहीनानि लक्षणो-
पेतानि ‘पडिपुत्तपंचिदिअसरीरं’ ति स्वरूपेण प्रतिपूर्णा-
नि पञ्चेन्द्रियाणि यत्र तादृशं शरीरं यस्य स तथा तम्,
तथा—‘लक्खणवज्जणगुणोवधेअं’ ति तत्र लक्षणानि चाक्र-
तार्थकृतामष्टोत्तरसहस्रम्, यत्तदेववासुंदवानामष्टोत्तरश-
तम्, अन्येषां तु भाग्यवतां द्वाविंशत् । (कल्प०) ‘ता-
नि च द्वाविंशत्’ लक्खणवज्जणगुणोवधेअं’ शब्देऽस्मिन्नेव
भाग ५६५ पृष्ठे दर्शितानि ।) व्यञ्जनानि च मपतिलकादीनि
तेषां ये गुणास्तैरुपेतम्, पुनः किं विशिष्टम् ?
‘माणुम्माणपडिपुत्तसुजायसव्वंगसुंदरंगं’ ति, तत्र मानं
जलभृतकुण्डान्तः पुरुषं निवेशितं यदि तज्जलं द्रोणमानं
भवेत् तदा स पुरुषो मानप्राप्तः, यदि च तुलारोपितोऽर्ध-
भारमानः स्यात् तदा स उन्मानं प्राप्तः उन्मानप्राप्तः (कल्प०)
कचिद्देशे किञ्चिद्दृनशरत्रयस्यापि मानत्वव्यवहारात्, तथा
‘पमाण’ ति स्वाङ्गुलेन अष्टोत्तरशताङ्गुलोच्च उत्तमपुरुषः
मध्यहीनपुरुषो च पण्यवति (६६) चतुरशीत्यङ्गुलोच्चो स्या-
ताम्, अत्र उत्तमपुरुषोऽपि अन्य एव, तीर्थङ्करस्तु षादशा-
ङ्गुलोष्णीपसद्भावेन विशत्यधिकशताङ्गुलोच्चो भवति, तत-
श्च मानोन्मानप्रमाणैः प्रतिपूर्णानि सुजातानि सर्वाङ्गानि
शिरःप्रमुखाणि यत्र एवंविधं सुन्दरम् अङ्गं यस्य तथा तं, पुनः
किंविशिष्टम् ‘सत्तिसोमागारं’ ति शशिवत्सौम्याकारं ‘कन्तं’
ति कमनीयं ‘पियदंसणं’ ति वल्लभदर्शनं ‘सुरूवं’ ति
शोभनरूपं ‘दारयं पयाहिंसि’ ति दारकं प्रजनिष्यतीति
ज्ञेयम् ॥ ६ ॥

से वि अ णं दारए उम्मुक्कवालभावे विन्नायपरिणयभि-
त्ते जुवणगमणुपत्ते, रिउव्वेअ-जउव्वेअ-साम्वेअ-अथ-
व्वणवेअ-इतिहासपंचमाणं निधंउच्छट्ठाणं संगोवंगाणं
सरहस्साणं चउएहं वेअणं सारए वारए धारए, सडं-
गधी, सडितंतविसारए, संखाणे सिक्खाणे सिक्खा-
कप्पे वागरणे छंदे निरुत्ते जोइसामयणे अत्रेसु अ
बहुसु वंभरणएसु परिवायएसु नएसु सुपरिनिट्ठिए आऽवि
भविस्सइ ॥ १० ॥

‘से वि अ णं दारए’ ति सोऽपि च दारक एवंविधो भवि-
ष्यति, किंविशिष्टं दारकः ? उम्मुक्कवालभावेति त्यक्कवाल्यो
जाताष्टवर्षः, पुनः किंविशिष्टं दारकः—विन्नायपरिणय-
मित्तं’ ति विज्ञानं परिणममात्रं यस्य स ततः क्रमाच्च, किं-

विशिष्टः दारकः- 'जावणमगुपने' ति यौवनमनुप्राप्तः पुनः किंविशिष्टः दारकः- 'रिउव्वञ्ज-जउव्वञ्ज-सामवञ्ज-अथव्वणवञ्ज' ति अग्नेवद (१) यजुर्वेद (२) सामवेदा (३) ऽथर्वण (४) वेदानां, कीदृशानाम् 'इतिहासपंचमाणं' ति इतिहासपुराणं पञ्चमं येषां ते तथा तेषां, पुनः कीदृशानां 'निघंटुच्छट्टाणं' ति निघण्टुर्नामसङ्ग्रहः षष्ठो येषां ते तथा तेषां, पुनः कीदृशानां 'संगोव्वणाणं' ति अङ्गोपाङ्ग-सहितानां, तत्र अङ्गानि-शिक्षा १, कल्पो २ व्याकरणं ३ छन्दो ४ ज्योतिष ५ निरुक्तम् ६, उपाङ्गानि अङ्गार्थविस्ताररूपाणि, पुनः कीदृशानां 'सग्गहम्मणाणं' ति तान्पर्ययुक्तानां 'चउगहं वेवाणं' ति ईदृशानां पूर्वोक्तानां चतुर्णां वेदानां 'सारणं' ति स्मारकः अन्येषां विस्मरणं 'वारणं' ति वारकः, अन्येषामशुद्धपाठनिषेधात् 'धारणं' ति धारणसमर्थः, तादृशो दारको भावी, पुनः किंवि० 'सडंगवी' ति पूर्वोक्तानि षट् अङ्गानि विचारयतीति षडङ्गविन्, ज्ञानार्थत्वं तु पौनरुक्त्यं स्यात्. पुनः किंवि० 'सट्ठित्तविस्सणं' ति पण्डितन्त्रं कापिलीयं शास्त्रं तत्र विशारदः परिणतः, पुनः किंवि०- 'संखाणं' ति गणितशास्त्रं, यथा- 'अर्धे तोये कर्दमे द्वादशांशः, षष्ठो भागो बालुकायां निमग्नः ॥ सार्धो हस्तो दृश्यते यस्य तस्य, स्तम्भस्याशु बृहि मानं विचिन्त्य ॥ १ ॥' स्तम्भो हस्ताः ६ क्वचित् 'सिक्खाणो' ति पाठः तत्र 'सिक्खाणं' शब्देन आचारग्रन्थः 'सिक्खा-कणं' ति शिक्षा-अक्षराम्नायग्रन्थः, कल्पश्च यज्ञादिविधिशालं तत्र, तथा 'वागरणं' ति व्याकरणं-शब्दशास्त्रं, तानि च विशतिः, (कल्प०) ('वागरणं' शब्दऽस्मिन्नेव भागे दर्शितानि) 'छन्दे' ति छन्दःशास्त्रं 'निरुत्ते' ति पदभञ्जने व्युत्पत्तिरूप टीकादौ इत्यर्थः 'जाइसामयणं' ति ज्योतिषशास्त्रं 'अन्नेसु अ वहुसु' ति एषु पूर्वोक्तेषु अन्येषु च बहुषु 'वेषणहिणसु' ति ब्राह्मणहितेषु शास्त्रेषु परिव्यायणसु' ति परिव्राजकसम्बन्धिषु 'नणसु' ति नयेषु-आचारशास्त्रेषु 'सुपरिगिट्ठिए आऽवि भविस्सइ' ति अतिनिपुणो भविष्यतीति योगः ।

(५) देवानन्दायै ऋषभदत्तेन स्वप्नफलकथनम्-

तं उगला णं तुमं देवाणुप्पिए ! सुमिणा दिट्ठा० जाव आरुगनुट्ठिदीहाउमंगल्लकारगा णं तुमं देवाणुप्पिए ! सुमिणा दिट्ठुं ति कट्ठु भुज्जो अणुवूहइ ॥११॥ तए णं सा देवाणंदा माहणी उमभदत्तस्स माहणस्स अतिए एअमट्ठं सुच्चा निसम्म, हट्ठुट्ठु ० जाव हियया, करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अजलि कट्ठु एवं वयामी ॥१२॥ एवमेयं देवाणुप्पिए ! तहनेयं देवाणुप्पिया ! अविहमेयं देवाणुप्पिया ! असंदिद्धमेयं देवाणुप्पिए ! इच्छियमेयं देवाणुप्पिए ! पडिच्छियमेयं देवाणुप्पिए ! इच्छियपडिच्छियमेयं देवाणुप्पिए ! सच्चेणं एस अट्ठे से जहेयं तुच्चे वयह ति कट्ठु ते सुमिणे सम्मं पडिच्छइ पडि-

च्छिन्ना उसभदत्तेणं माहणेणं सद्धिं उगलाइ माणुस्सगाइ भोगभोगाइ भुज्जमाणी विहरइ ।

'तं उगला णं तुमं देवाणुप्पिए ! सुमिणा दिट्ठा' तस्मात् कारणात् उदाराः त्वया हे देवानुप्रिय ! स्वप्ना दृष्टाः 'जाव आरुगनुट्ठिदीहाउमंगल्लकारगा णं' ति यावत् आरोग्यतुष्टिर्दीर्घायुः कल्याणमङ्गलानां कारकाः 'तुमं देवाणुप्पिए ! सुमिणा दिट्ठुं' ति त्वया हे देवानुप्रिय ! स्वप्ना दृष्टाः 'इति कट्ठुं' ति-इति कृत्वा 'भुज्जो भुज्जो अणुवूहइ' ति भूयो २ वारं वारम् अनुवृंहयति-अनुमोदयति ॥११॥ तए णं सा देवानंदा माहणी' ति ततः सा देवानन्दा ब्राह्मणी 'उसभदत्तस्स माहणस्स अतिए' ऋषभदत्तस्य ब्राह्मणस्य पार्श्वे 'एअमट्ठं सुच्च' ति इममर्थं श्रुत्वा 'निसम्म' ति चतसा अवधार्य 'हट्ठुट्ठु ० जाव' हियय' ति हृष्टा तृष्ठा यावत् हर्षपूर्णहृदया 'करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अजलि कट्ठु' करतलाभ्यां कृतं दशनखा मिलिताः यत्र तं शिरसि आवर्तो यस्य तम्, 'ईदृशं मस्तके करमस्पृष्टं कृत्वा 'एवं वयासी' ततः सा देवानन्दा एवमवादीत् ॥१२॥ किमित्याह-'एवमेयं देवाणुप्पिए' ति एवमेतदेव देवानुप्रिय ! 'तहमेयं देवाणुप्पिए' ति तथैवते देवानुप्रिय ! यथा यथा भवद्भि-रुक्तम् । 'अविहमेयं देवाणुप्पिए' ति यथा स्थितम् एतद्देवानुप्रिय ! 'असंदिद्धमेयं देवाणुप्पिए' ति सन्देह-हितम् एतद्देवानुप्रिय ! 'इच्छियमेयं देवाणुप्पिए' ति ईप्सितम् एतद्देवानुप्रिय ! 'पडिच्छियमेयं देवाणुप्पिए' ति प्रतीष्टं युष्मन्मुखान् पतदेवं गृह्णातं देवानुप्रिय ! 'इच्छियपडिच्छियमेयं देवाणुप्पिए' ति उभयधर्मोपेतं देवानुप्रिय ! 'सच्चेणं एस अट्ठे' ति सत्यः स एषोऽर्थः 'से' इति अथ 'जहेयं' ति येन प्रकाशेण इममर्थं 'तुच्चे वयह' ति यूयं वदथ 'इति कट्ठु' इति कृत्वा-इति भणित्वा 'ते सुमिणे सम्मं पडिच्छइ' ति तान् स्वप्नान् सम्यग् अङ्गीकरोति 'पडिच्छत्' ति अङ्गीकृत्य 'उसभदत्तेणं माहणेणं सद्धिं' ति ऋषभदत्तब्राह्मणेन सार्धम् 'उगलाइ माणुस्सगाइ' ति उदारान् मानुष्यान् 'भोगभोगाइ' ति भोगार्हभोगान् 'भुज्जमाणी विहरइ' भुज्जानां विहरति । (कल्प०) (शक्रवक्त्र्यताप्रतिबद्धं चतुर्दशं १४ सूत्रम् 'सक' शब्दं वक्ष्यामि ।)

इमं च णं केवलकणं जंबुदीवं दीवं विउल्लेखं ओहिणा आभोएमाणे आभोएमाणे विहरइ । तत्थ णं समणं भगवं महावीरं जंबुदीवे दीवे भारहे वासे दाहिणद्धुभरहे माहणकुंडग्गामे नयेर उसभदत्तस्स माहणस्स कोडालमगुत्तस्स भारियाए देवाणंदाए माहणीए जालंधरमगुत्ताए कुच्छिसि गम्भत्ताए वक्कंतं पासइ पासित्ता हट्ठुट्ठुच्चित्तमाणंदिए पीइमणे परमसोमणस्सिए हरिमवसविसप्पमाणहियए धाराहयकयंबसुरहिकसुमचंचुमालइयउससियरोमकूवे विअ-सियवरकमलाणणनयणे पयलियवरकडगुट्ठियकेउरमउडकुंडलहारविरायंतवच्छे पालंबपलंबमाणधोलंतभूसणधरे, ससंभमं तुरिअं चवलं, सुरिदे सीहासणाओ अब्भुट्ठइ

अभ्युद्धिता पायपीडाश्रो पञ्चोरुहइ पञ्चोरुहइत्ता वेरुलि-
यवरिट्टिरिट्टिजणनिउणोवचिअमिसिमिसितमणिरयणमंडि-
आश्रो पाउयाश्रो ओमुअइ ओमुइत्ता एगसाडिअं उत्त-
रासंगं करेइ करेत्ता अंजलिमउलिअअगहत्थे तित्थरा-
भिमुहे सत्तट्टपयाइं अणुगच्छइ अणुगच्छत्ता वामं जाणुं
अंचेइ अंचित्ता दाहिणं जाणुं धरणिंतलंमि माहट्टु ति-
क्खुत्तो मुद्दाणं धरणिंतलंमि निवेसेइ, निवेसित्ता ईमिं
पच्चुन्नमइ, पच्चुन्नमइत्ता कडगतुडिअथंभिआश्रो भुया-
श्रो साहरइ साहरित्ता करयलपरिग्गहिअं दसनहं सिरसा-
वत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी—

पुनः स किं कुर्वन्नित्याह—‘ इमं च णं ’ ति इमं ‘ केव-
लकणं ’ ति सम्पूर्णं ‘ जंबुद्वीपं दीपं ’ ति, जम्बूद्वीपं ‘ वि-
उल्लेणं ’ ति विपुलन—विस्तीर्णेन ‘ आहिणं ’ ति अवधि-
ना ‘ आभोपमाणे आभोपमाणे विहरइ ’ ति अवलोकयन्
अवलोकयन् विहरति आस्ते इति सम्बन्धः ‘ तत्थ णं स-
मणं भगवं महावीरं ’ ति तत्र समये श्रमणं भगवन्तं
महावीरं ‘ जंबुद्वीपे दीपे ’ ति अस्मिन्नेव जम्बूद्वीपनाम्नि
द्वीपे ‘ भारहे वासे ’ ति भरतक्षेत्रे ‘ दाहिणइभरहे ’ ति द-
क्षिणार्धभरते ‘ माहणकुंडगामे नयेरं ’ ब्राह्मणकुण्डग्राम-
नामके नगरे ‘ उसभदत्तस्स ’ ति ऋषभदत्तस्य ‘ माहण-
स्स ’ ति ब्राह्मणस्य, किंविशिष्टस्य ‘ कोडालसगुत्तस्स ’ ति
कोडालैः समानं गोत्रं यस्य स तथा, कोडालगोत्रस्येत्यर्थः,
‘ भारिआए देवाणंदाए माहणीए ’ ति तस्य भार्याया
देवानन्दाया ब्राह्मण्याः ‘ जालंधरसगुत्ताए ’ ति जालंधरस-
गोत्रायाः ‘ कुच्छिंसि गम्भत्ताए वक्कंतं ’ ति कुक्षौ गर्भत-
या उत्पन्नं ‘ पासइ ’ पश्यति ‘ पासित्ता ’—दृष्ट्वा ‘ हट्टुट्टुचि-
त्तमाणंदिए ’ हट्टुः तुष्टः चित्तेन आनन्दिताः ‘ पीइमणं ’ प्री-
तिर्मनसि यस्य सः—‘ परमसोमणास्सए ’ परमं सौमनस्यं
प्राप्तः, सौमनस्यं तुष्टचित्तत्वं ‘ हरिसवसविसप्पमाणहिय-
ए ’ हर्षवशेन विसर्पमानं हृदयं यस्य सः ‘ धाराहयक-
यंयसुरहिकुसुमं ’ ति धाराहते यन्कदम्बस्य सुरभि कुसु-
मं तद्वत् ‘ चंचुमालइ ’ ति रोमाञ्जितः, अत एव ‘ उस-
सिअग्गेमक्खे ’ ति उच्छित्तरोमकृपः, तथा—‘ विअसिअवर-
कमलाऽऽण्णणयणे ’ ति विकसितं वरं प्रधानं यन्कमले त-
द्वत् आननं मुखं नयनं च यस्य स तथा, प्रमादपूरित्वान्,
‘ पयलिअ ’ ति तत्र प्रचलितानि भगवद्दर्शनेन अधिक-
सम्भ्रमवत्त्वात् कम्पितानि ‘ वरकडगं ’ ति वराणि कट-
कानि कङ्कणानि ‘ तुडिअ ’ ति घुटिताश्च बाहुज्जकाः,
‘ बहिरखा ’ इति लोक ‘ मउडकुंडल ’ ति मुकुटं कुण्डले
प्रसिद्धं, एतानि प्रचलितानि यस्य स तथा । पुनः किं वि०
‘ हारविरायंतवच्छे ’ ति हारविगजमानं ‘ वच्छे ’ ति हृद-
यं यस्य स तथा, ततो विशेषणसमासः, पुनः किं वि०
‘ पालंयपलंयमाणं ’ ति प्रलम्बमानं यत्प्रालम्ब्यो भुम्बनकं
‘ घालंतभूयणधरे ’ ति दोलायमानानि भूयणानि च तानि
धरति यः स तथा ‘ सखंभमं ’ ति सादरं ‘ तुरिअं चवलं
सुरिंद सीहासणाश्रो अशुभुट्टइ ’ ति त्वरितं चपलं वंगनं
सुरेन्द्रं सिंहासनादभ्युत्तिष्ठति ‘ अशुभुट्टित्ति ’ ति अशुभ्या-

य यावत् ‘ पादपीडाश्रो पञ्चोरुहइ ’ ति यत्र पादौ स्याप्य-
त तत्पादपीडं कथ्यते, तस्मान्प्रत्ययनरति ‘ पञ्चोरुहत्तं ’
ति प्रत्ययनीत्ये च पादुके अवमुञ्चति, किंविशिष्टं ते, ‘ च-
रालअ ’ ति वैदूर्यं मरकतं नाम नीलगन्तं ‘ वरिट्टिरिट्टिअ-
जणं ’ ति वरिष्टे प्रधानं रिष्टे अञ्जननाम्नी श्यामरत्नं,
एतै रत्नैः कृत्वा ‘ निउणोवचिअ ’ ति निपुणेन शिल्पिना
उपचितं इव, पुनः किंवि० ‘ मिसिमिसिनं ’ ति दर्शयमाना-
नि ‘ मणिरयणमंडिआउ ’ ति मण्यश्चन्द्रकान्तादयः, र-
त्नानि कर्कतनादीनि, तैर्मण्डितं ‘ पाउयाश्रो ओमुअइ ’
ति ईदृश्या पादुके अवमुञ्चति, ‘ ओमुइत्तं ’ ति अवमु-
च्य ‘ एगसाडिअं उच्चारसंगं करेइ, करित्तं ’ ति एकप-
टमुत्तगसङ्गं करोति, तत् कृत्वा च ‘ अंजलिमउलिअग-
हत्थे ’ ति अञ्जलिकरणेन मुकुलीकृतौ यांजितौ अग्रहस्तौ
येन स तथाभूतः ‘ तित्थराभिमुहे सत्तट्टपयाइं अणुग-
च्छइ ’ ति समाष्टपदानि नीर्थकगामिभूयःऽणुगच्छति ‘ अ-
णुगच्छित्तं ’ ति तथा कृत्वा ‘ वामं जाणुं अंचेइ ’ ति
वामं जानुमुत्पाटयति, भूमौ अलग्नं स्थापयति ‘ अंचित्तं ’
ति तथा संस्थाप्य ‘ दाहिणं जाणुं धरणिंतलंमि ’ ति द-
क्षिणं जानुं धरणींतले ‘ साहट्टु ’ ति निवेश्य ‘ तिक्खुत्तो ’
ति वाग्वयं ‘ मुद्दाणं धरणिंतलंमि निवेसेइ ’ ति मस्तकं
धरणींतले निवेशयति ‘ निवेसित्ता ’ तथा कृत्वा ‘ ईमिं
पच्चुन्नमइ ’ ति ईपत् प्रयुज्जमति, उत्तगार्धन ऊर्ध्वो भ-
वतीत्यर्थः ‘ पच्चुन्नमित्तं ’ ति ऊर्ध्वोभूय ‘ कडगतुडिअथं-
भिआश्रो भुआश्रो साहरइ ’ ति कटकवृटिकाः कङ्कणबाहु-
रत्निकास्ताभः स्तम्भिते भुजे ‘ साहरइ ’ ति बालयति ‘ साहरि-
त्तं ’ ति बालयित्वा ‘ करयलपरिग्गहिअं दसनहं ’ ति करत-
लपरिगृहीतं हस्तसम्पुटघटितं दश तखाः समुदिता यत्र
स तथा तं ‘ सिरसावत्तं ’ ति शिरसि मस्तके आवर्तः
प्रदक्षिणभ्रमणं यस्य एवंविधं ‘ मत्थए अंजलिं कट्टु ’ ति
मस्तके अञ्जलिं कृत्वा ‘ एवं वयासि ’ ति एवमवादीत् ।

किं तदित्याह—

नमुत्थु णं अरिहंताणं भगवंताणं आइगराणं तित्थराणं
सयंसंबुद्धाणं पुरिसुत्तमाणं पुरिसमीहाणं पुरिसवरपुंडरी-
याणं पुरिसवरगंधहत्थीणं लोगुत्तमाणं लोगनाहाणं
लोगहियाणं लोगपईयाणं लोगपजोअगराणं अभय-
दयाणं चक्खुदयाणं मग्गदयाणं सरणदयाणं जी-
वदयाणं बोहिदयाणं धम्मदयाणं धम्मदेमयाणं ध-
म्मनासगाणं धम्मसारहीणं धम्मवरचाउरंतचक्खवट्टीणं
दीवो--ताणं--सरणं--गई--पइड्डा—अप्पडिहयवरनाणदंम-
णधराणं विअट्टुउमाणं जिणाणं जावयाणं तिज्जाणं
तारयाणं बुद्धाणं बोहयाणं मुत्ताणं मोअगाणं मच्चन्नूणं
सच्चदरिसीणं सिवमयलमरुअमणंतमक्खयमच्चावाहमपु-
णरावित्तिमिद्धिगइनामधेयं ठाणं संपत्ताणं । नमो जि-
णाणं जिअभयाणं ।

(६)शक्रः श्रीवीरं नमस्कराति—

नमुत्थु णं--समणस्स भगवश्रो महावीरस्स पुच्च-

पुत्रवित्थयगनिदिदुस्म ० जाव संपाविउकामस्स । वं-
दामि णं भगवंतं तत्थ गयं इह गए, पासउ मे भगवं तत्थ
गए इह गयं ति कट्टु समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ,
वंदिता नमंसित्ता मीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहे सन्निसन्ने,
तए णं तस्स सकस्स देविदस्स देवरत्तो अयमेअरूवे
अचमत्थिए चित्थिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था
॥ १६ ॥ न खलु एयं भूअं, न भव्यं, न भविस्सं, जन्नं
अरहंता वा चक्रवट्ठी वा बलदेवा वा वासुदेवा वा अंत-
कुलेसु वा पंतकुलेसु वा तुच्छकुलेसु वा दरिदकुलेसु वा कि-
विणकुलेसु वा भिक्खागकुलेसु वा माहणकुलेसु वा, आ-
याइसु वा आयाइति वा आयाइस्संति वा ॥ १७ ॥

‘ नमोऽस्तु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स ’ नमोऽस्तु
अमणस्य भगवतो महावीरस्य ‘ पुत्रवित्थयगनिदिदुस्स ’
पूर्वतीर्थङ्करैः निदिष्टस्य ‘ जाव संपाविउकामस्स ’ यावत्
सिद्धिगतिनामकं स्थानं सम्प्राप्तुकामस्य, श्रीवीरा हि अ-
थ मुक्तिं यास्यतीति एवं विशेषणम्, इमानि सर्वाण्यपि
विशेषणानि चतुर्थैकवचनान्तानि ज्ञेयानि ॥ ‘ वंदामि णं
भगवंतं तत्थ गयं इह गए ’ वन्दामि अहं भगवन्तं तत्र गतं
देवानन्दाकुलीं स्थितमित्यर्थः, अत्र स्थिताऽहं ‘ पासउ मे
भगवं तत्थ गए इह गयं ति कट्टु ’ पश्यतु मां भगवान् तत्र
स्थितः इह स्थितम् इति उक्त्वा ‘ समणं भगवं महावीरं ’
अमणं भगवन्तं महावीरं ‘ वंदइ नमंसइ ’ वन्दते नमस्यति
‘ वंदित्ता नमंसित्ता ’ वन्दित्वा नमस्यत्वा ‘ मीहासणवरंसि पुर-
त्थाभिमुहे सन्निसन्ने ’ पूर्वाभिमुखः सिंहासने सन्निपण उप-
विष्ट इत्यर्थः, ‘ तए णं तस्स सकस्स देविदस्स देवरत्तो ततस्सस्य
शकस्य देवन्दस्य देवानां राज्ञः ’ अयमेअरूवे ‘ अयमेतद्वचः
‘ अचमत्थिए ’ आत्मविषय इत्यर्थः ‘ चित्थिए ’ चिन्तात्मकः
‘ पत्थिए ’ प्रार्थिताऽभिलाषरूपः ‘ मणोगए ’ मनोगतो, न
तु वचनन प्रकाशितः, ईदृशः ‘ संकप्पे ’ संकल्पो विचारः
‘ समुप्पज्जित्था ’ समुत्पन्नः ॥ १६ ॥ ० इत्याह- ‘ न खलु एअं
भूअं ’ न निश्चयन एतद्भूतमतीतकाले ‘ न भव्यं ’ न भवति
एतत् वर्तमानकाले, ‘ न भविस्सं ’ एतत् न भविष्यति आ-
गामिनि काले । किं नदित्याह- ‘ जन्नं अरहंता वा ’ यत् अरह-
न्ता वा ‘ चक्रवट्ठी वा ’ चक्रवर्तिनो वा ‘ बलदेवा वा ’ बल-
देवा वा ‘ वासुदेवा वा ’ वासुदेवा वा ‘ अंतकुलेसु वा,
अन्त्यकुलेसु-शत्रुकुलेसु इत्यर्थः ‘ पंतकुलेसु वा ’ प्रान्तकुलेसु-
अधमकुलेसु ‘ तुच्छकुलेसु वा ’ तुच्छाः अल्पकुटुम्भाः तेषां
कुलेसु वा ‘ दरिदकुलेसु वा ’ दरिद्रा निर्धनास्तेषां कुलेसु वा
‘ किविणकुलेसु वा ’ कृपणाः अदातारस्तेषां कुलेसु वा
‘ भिक्खागकुलेसु वा ’ भिक्षाकाः—तालाचरास्तेषां कुलेसु
वा ‘ माहणकुलेसु वा ’ ब्राह्मणकुलेसु वा तेषां भिक्षुकत्वात्,
एतेषु ‘ आयाइसु वा ’ आगता अतीतकाले ‘ आयाइति
वा ’ आगच्छन्ति वर्तमानकाले ‘ आयाइस्संति वा ’ आग-
मिष्यन्ति-अनागतकाले, एतन्न भूतमित्यादि योगः ।

तर्हि अहंदादयः चत्वारः कपु कुलपु उत्पद्यन्ते इत्याह—

एवं खलु अरहंता वा चक्रवट्ठी वा बलदेवा वा वासु-

देवा वा, उगगकुलेसु वा भोगकुलेसु वा राइनकुलेसु वा इक्खा-
गकुलेसु वा खत्तियकुलेसु वा हरिवंसकुलेसु वा अन्नयरेसु
वा तहप्पगारेसु विसुद्धजाइकुलवंसेसु आयाइसु वा आया-
इति वा आयाइस्संति वा ॥ १८ ॥

‘ एवं खलु ’ एवम्-अनेन प्रकारेण खलु निश्चये ‘ अरहंता
वा ’ अरहन्ता वा ‘ चक्रवट्ठी वा ’ चक्रवर्तिनो वा ‘ बलदेवा
वा ’ बलदेवा वा ‘ वासुदेवा वा ’ वासुदेवा वा ‘ उगगकु-
लेसु वा ’ उग्राः श्रीआदिनाथेन आरक्षकतया स्थापिता
जनाः तेषां कुलेषु ‘ भोगकुलेसु वा ’ भोगाः गुरुतया स्था-
पिताः, तेषां कुलेषु ‘ रायन्नकुलेसु वा ’ श्रीभ्रम-
देवेन मित्रस्थाने स्थापिताः, तेषां कुलेषु ‘ इक्खागकुलेसु
वा ’ इक्ष्वाकाः श्रीभ्रमदेववंशोद्भवाः, तेषां कुलेषु ‘ हरिवं-
सकुलेसु वा ’ तत्र ‘ हरि ’ इति पूर्वभववैरिनीतहरिवर्षक्षे-
त्रगुणलं, तस्य वंशो हरिवंशस्तत्कुलेषु ‘ अन्नयरेसु वा ’
अन्यतरेषु वा ‘ तहप्पगारेसु विसुद्धजाइकुलवंसेसु ’ वि-
शुद्धजातिकुलेषु यत्र एवंविधेषु वंशेषु तत्र जातिः—मातृप-
क्षः कुलं—पितृपक्षः, ईदृशेषु कुलेषु ‘ आयाइसु वा ’ आग-
ता अतीतकाले ‘ आयाइति वा ’ आगच्छन्ति वर्तमानकाले
‘ आयाइस्संति वा ’ आगमिष्यन्ति अनागतकाले, न तु
पूर्वोक्तपु ।

(७) तर्हि भगवान् कथम् उत्पन्न इत्याह—

अत्थि पुण एसे वि भावे लोगच्छेरयभूए अणंताहि
उस्सप्पिणी-आसप्पिणीहिं विइकंताहिं समुप्पज्जइ ।
(सू० १६+)

‘ अत्थि पुण एसे वि भावे ’ अस्ति पुनः एषोऽपि भावो भ-
वितारूपः ‘ लोगच्छेरयभूए ’ लोके आश्रयभूतः ‘ अणंताहिं
उस्सप्पिणी-आसप्पिणीहिं ’ अनन्तासु उत्सांप्रणयवसर्णिणीषु
‘ विइकंताहिं समुप्पज्जइ ’ व्यतिक्रान्तासु ईदृशः कश्चित्पदा-
र्थ उत्पद्यते, तत्रास्यामयसर्पित्याम् ईदृशानि दश आश्रया-
णि जातानि । कल्प० १ अधि० २ क्षण । (तान्याश्चर्याणि
‘ अचञ्जर ’ शब्दे प्रथमभागं २०० पृष्ठं उक्तानि ।)

समणे भगवं महावीरे वासीइराइदिएहिं विइकंतेहिं
तेयासीइमे राइदिए वट्टमाणे गवभाओ गवभं साहरिए ।
(सू० ८३×) स० ८३ सम० ।

नामगुतस्स वा कम्मस्स अक्खीणस्स अवेइयस्स अ-
ण्णिज्जिबस्स उदएणं जं णं अरहंता वा चक्रवट्ठी वा बल-
देवा वा, अंतकुलेसु वा पंतकुलेसु वा तुच्छकुलेसु वा
दरिदकुलेसु वा भिक्खागकुलेसु वा किविणकुलेसु वा
माहणकुलेसु वा आयाइसु वा आयाइति वा आयाइस्संति
वा कुञ्छित्ति गवभत्ताए वक्कमिसु वा वक्कमंति वा
वक्कमिस्संति वा ।

‘ नामगुतस्स कम्मस्स ’ नाम्ना गोत्रम् इति प्रसिद्धं यत्कर्म गो-
त्राभिधानं कर्मैत्यर्थः, तस्य किञ्चिद्विशेषस्य ‘ अक्खीणस्स ’ इति
अक्षीणस्य स्थितेः अक्षयण ‘ अवेइयस्स ’ इति अवेदितस्य रज-

स्य अपरिभोगेन 'अणिजिन्नस्स' ति अनिर्जीणस्य जीवप्रदेशेभ्यो परिशटिनस्य ईदृशस्य गोत्रस्य नीचैर्गोत्रस्य उदयेन भगवान् ब्राह्मणकुलौ उत्पन्न इति योगः । तच्च नीचैर्गोत्रं भगवता स्थूलतमविंशतिभवापेक्षया तृतीयभवे वदम् । कल्प० १ अधि० २ क्षण । (वीरस्य अष्टाविंशतिभवाः 'मरीह' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १५१ पृष्ठे गताः ।)

(=) गर्भव्युत्क्रान्तिः—

नो चेव णं जोगीजम्मणनिकखमणेणं निक्खमिंसु वा निक्खमिति वा निक्खमिस्संति वा । अयं च णं समणे भगवं महावीरं जंबुदीवे दीवे भारहे वासे माहणकुंडग्गामे नयरे उसभदत्तस्स माहणस्स कोडालसगुत्तस्स भारियाए देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगुत्ताए कुच्छिमि गम्भत्ताए वक्कंते, तं जीअमेअं तीअपच्चुप्पन्नमणागयाणं सक्काणं देविंदाणं देवरायाणं अरिहंते भगवंते तहप्पगारेहिंते अंतकुलेसु वा पंतकुलेसु वा तुच्छकुलेसु वा दरिद्रकुलेसु वा भिक्खागकुलेसु वा किविणकुलेहिंते माहणकुलेहिंते तहप्पगारेसु उग्गकुलेसु वा भोगकुलेसु वा रायन्नकुलेसु वा नायकुलेसु वा अन्नयरेसु वा तहप्पगारेसु विसुद्धज्जइकुलवंसेसु जाव रज्जसिरिं कारेमाणे पालेमाणे साहरावित्तए—तं सेयं खलु मम वि सभणं भगवं महावीरं चरमत्तिथयरं पुव्वत्तिथयरनिदिट्ठं माहणकुंडग्गामाओ नयराओ उसभदत्तस्स माहणस्स भारियाए देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगुत्ताए कुच्छिओ खत्तियकुंडग्गामे नयरे नायाणं खत्तियाणं सिद्धत्थस्स खत्तियस्स कासवगुत्तस्स भारियाए तिसलाए खत्तियाणीए वासिद्धसगुत्ताए कुच्छिसि गम्भत्ताए साहरावित्तए, जे वि य णं से तिसलाए खत्तियाणीए गम्भे तं पि य णं देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगुत्ताए कुच्छिसि गम्भत्ताए साहरावित्तए—त्ति कट्ठ एवं संपेहेइ, संपेहेत्ता हरिणेगमेसिं पायत्ताणीयाहिवइं देवं सहावेइ सहावेत्ता एवं वयासी ॥२१॥ एवं खलु देवाणुप्पिआ ! न एअं भूअं, न एअं भव्वं, न एअं भविस्सं, जं णं अरिहंता वा चक्कवट्ठी वा बलदेवा वा वासुदेवा वा, अंतकुलेसु वा पंतकुलेसु वा किविणकुलेसु वा दरिद्रकुलेसु वा तुच्छकुलेसु वा भिक्खागकुलेसु वा आयाइंसु वा आयाइंति वा आयाइस्संति वा, एवं खलु अरिहंता वा चक्कवट्ठी वा बलदेवा वा वासुदेवा वा उग्गकुलेसु वा, भोगकुलेसु वा रायन्नकुलेसु वा नायकुलेसु वा खत्तियकुलेसु वा इक्खागकुलेसु वा हरिवंसकुलेसु वा अन्नयरेसु वा तहप्पगारेसु विसुद्धज्जइकुलवंसेसु आयाइंसु वा आयाइंति वा आयाइस्संति वा ॥२२॥ अत्थि पुण एसे वि भावे लोगच्छेगय-

भूए अरंताहिं उम्सप्पिणीओमप्पिणीहिं विइकंताहिं समुप्पजति नामगुत्तस्स वा कम्मस्स अक्खीणस्स अवे इअस्स अणिजिन्नस्स उदए णं, जं णं अरिहंता वा चक्कवट्ठी वा बलदेवा वा वासुदेवा वा अंतकुलेसु वा पंतकुलेसु वा तुच्छकुलेसु वा किविणकुलेसु वा दरिद्रकुलेसु वा भिक्खागकुलेसु वा आयाइंसु आयाइंति वा आयाइस्संति वा कुच्छिमि गम्भत्ताए वक्कमिंसु वा वक्कमंति वा वक्कमिस्संति वा, नो चेव णं जोगीजम्मणनिकखमणेणं निक्खमिंसु वा निक्खमिति वा निक्खमिस्संति वा ॥२३॥ अयं च णं समणे भगवं महावीरं जंबुदीवे दीवे भारहे वासे माहणकुंडग्गामे नयरे उसभदत्तस्स माहणस्स कोडालसगुत्तस्स भारियाए देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगुत्ताए कुच्छिमि गम्भत्ताए वक्कंते ॥ २४ ॥ तं जीअमेअं तीअपच्चुप्पन्नमणागयाणं सक्काणं देविंदाणं देवरायाणं अरिहंते भगवंते तहप्पगारेहिंते अंतकुलेहिंते पंतकुलेहिंते तुच्छकुलेहिंते दरिद्रकुलेहिंते किविणकुलेहिंते वणीमगकुलेहिंते माहणकुलेहिंते तहप्पगारेसु उग्गकुलेसु वा भोगकुलेसु वा रायन्नकुलेसु वा नायकुलेसु वा खत्तियकुलेसु वा इक्खागकुलेसु वा हरिवंसकुलेसु वा अन्नयरेसु वा तहप्पगारेसु वा विसुद्धज्जइकुलवंसेसु साहरावित्तए ॥ २५ ॥

‘तं जीअमेअं’ तस्मान् हेतोः जीतम्—एतत्, आचार एव इत्यर्थः, केषामित्याह—‘तीअपच्चुप्पन्नमणागयाणं’ अतीतवर्त्तमानाऽनागतानां ‘सक्काणं देविंदाणं देवरायाणं’ शक्काणां देवेन्द्राणां देवराजानां, कोऽसौ इत्याह—यत् ‘अरिहंते भगवंते’ अरिहंता भगवतः ‘तहप्पगारेहिंते’ तथाप्रकारेभ्यः ‘अंतकुलेहिंते’ अन्तकुलेभ्यः ‘पंतकुलेहिंते’ प्रान्तकुलेभ्यः ‘तुच्छकुलेहिंते’ तुच्छकुलेभ्यः ‘दरिद्रकुलेहिंते’ दरिद्रकुलेभ्यः ‘भिक्खागकुलेहिंते’ भिक्षाचरकुलेभ्यः ‘किविणकुलेहिंते’ कृपणकुलेभ्यः ‘माहणकुलेहिंते’ ब्राह्मणकुलेभ्यश्चादाय ‘तहप्पगारेसु’ तथाप्रकारेषु ‘उग्गकुलेसु वा’ उग्रकुलेषु वा ‘भोगकुलेसु वा’ भोगकुलेषु वा ‘रायन्नकुलेसु वा’ राजन्यकुलेसु वा ‘नायकुलेसु वा’ शूतकुलेषु वा ‘अन्नयरेसु वा’ अन्यतरेषु वा ‘तहप्पगारेसु’ तथाप्रकारेषु ‘विसुद्धज्जइकुलवंसेसु वा’ विशुद्धे जानिकुले यत्र ईदृशेषु वंशेषु ‘जाव रज्जसिरिं’ यावत् राज्यश्रियं ‘कारेमाणं’ कुर्वन्सु ‘पालेमाणे’ पालयन्सु च ‘साहरावित्तए’ मोचयितुम् इन्द्राणामेव आचारः ‘तं सेयं खलु मम वि’ ततः श्रेयः खलु युक्तेतन्ममापि, किं तदिदं याह ‘समणे भगवं महावीरं’ श्रमणे भगवन्तं महावीरं ‘चरमत्तिथयरं’ चरमतीर्थकरं ‘पुव्वत्तिथयरं—निदिट्ठं’ पूर्वतीर्थकरैर्निर्दिष्टं ‘माहणकुंडग्गामाओ नयराओ’ ब्राह्मणकुण्डग्रामात् नगरात् ‘उसभदत्तस्स माहणस्स’ ऋषभदत्तस्य ब्राह्मणस्य ‘भारियाए’ भार्यायाः ‘देवाणं—

दाए माहणीए ' देवानन्दायाः ब्राह्मण्याः ' जालंधरसगोत्रा-
ए ' जालंधरसगोत्रायाः ' कुच्छिओ ' कुक्षेमध्यात् ' खत्ति
अकुंडगामे नयरे ' क्षत्रियकुण्डग्रामे नयरे ' नायाणं खत्तिआ-
णं ' क्षातानां श्रीश्रृणभस्वामिवंश्यानां क्षत्रियावशेषाणां मध्ये
' सिद्धत्थस्स खत्तिअस्स ' सिद्धाथस्स ' क्षात्रयस्स ' कामवसु-
त्तस्स ' काश्यपगोत्रस्स ' भारियाए ' भार्यायाः ' तिसल्लाए ' त्रि-
शलायाः ' खत्तिआणीए ' क्षत्रियाण्याः ' वामिद्धमगुत्ताए ' वा-
मिद्धमगोत्रायाः ' कुच्छिसि गम्भत्ताए ' कुक्षौ गर्भतया
' साहरावित्तए ' मोचयितुं तथा—' जे वि य णं से ति-
सलाए खत्तिआणीए गम्भे ' योऽपि च तस्याः त्रिशलायाः
क्षत्रियाण्याः गर्भः पुत्रिकारूपः, ' तं पि य णं देवाणंदाए
माहणाए ' तमपि देवानन्दायाः ब्राह्मण्याः ' जालंधरसगु-
त्ताए ' जालंधरसगोत्रायाः ' कुच्छिसि गम्भत्ताए ' कुक्षौ
गर्भतया ' साहरावित्तए ' मोचयितुं ' ति कट्टु ' इति कृत्वा
' एवं संपहेइ ' एवं पूर्वोक्तं विचारयति ' संपहेत्ता ' वि-
चार्य ' हरिणैगमेसि ' हरिनैगमेपिनामकं ' पाडित्ताणीआहि-
वई ' पादातिकटकथाधिपति ' देवं सहावेइ ' देवमाकारयति
' सहावित्ता ' आकार्य ' एवं वयासी ' एवम् इन्द्रः अवादीत्
॥ २१ ॥ किं तदित्याह-एवं ' खलु ' इत्यादिना साहरावित्तए
त्ति पर्यन्तं तेन सूत्रधनुष्येन (॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥
सर्वं स्वचिन्तितं शक्रो हरिनैगमेपिणमकथयत्, तच्च)
प्राग्वत् । कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

(६) हरिनैगमेपिणं प्रति शक्राक्षामाह-

तं गच्छ णं तुमं देवाणुप्पिआ ! समणं भगवं महावीरं
माहणकुंडगामाओ नयराओ उसभदत्तस्स माहणस्स कोडा
लसगुत्तस्स भारियाए देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगु-
त्ताए कुच्छिओ खत्तिअकुंडगामे नयरे नायाणं खत्तिआणं
सिद्धत्थस्स खत्तिअस्स कामवसुत्तस्स भारियाए तिसला-
ए खत्तिआणीए वामिद्धमगुत्ताए कुच्छिसि गम्भत्ताए सा-
हराहि, जे वि य णं से तिसलाए खत्तिआणीए गम्भे
तं पि य णं देवाणंदाए माहणीए कुच्छिसि गम्भत्ताए
साहराहि साहरित्ता ममेयमाणत्तिअं खिप्पामेव पच्च-
प्पिणाहि ॥ २६ ॥ तए णं से हरिणैगमेसि पायत्ता-
णीयाहिवई देवे सक्केणं देविदेणं देवस्स आ एवं वुत्ते
समाणे हट्ठ ० जाव--हयहियए करयल ० जाव ति कट्टु
जं देवो आणवेइ ति आणाए विणएणं वयणं प-
डिसुणेइ पडिसुणित्ता उत्तरपुरच्छिमं दिसीभागं अक्कमइ
अक्कभित्ता वेउव्विअसमुग्घाएणं समोहणइ, समोह-
णित्ता संखिज्जाइ जोअणइ दंडं निस्सरइ, तं जहा-रय-
णाणं वयराणं वेरुलिआणं लोहिअक्खाणं मसारगल्लणं
हंसगम्भाणं पुलयाणं सोमंधियाणं जोईरसाणं अंज-
णाणं अंजणपुलयाणं जायरूवाणं सुभगाणं अंकाणं फ-
लिहाणं रिद्धाणं, अहावायेरे पुगगले पडिसाडेइ परिसा-
डित्ता अहासहुमे पुगगले परिआणइ ॥ २७ ॥ परिआ-

इत्ता दुच्चं पि वेउव्विअसमुग्घाएणं समोहणइ समोहणित्ता
उत्तरवेउव्वियं रूवं विउव्वए विउव्वित्ता ताए उकिट्ठाए
तुरिआए चवलाए चंडाए जयणाए उड्ढाए सिग्घाए
लेआए दिव्वाए देवगईए वीईवयमाणे वीईवयमाणे ति-
रिअममंखिज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्झं मज्झेणं जेणेव
जंजुदीवे दीवे भारेह वासे, जेणेव माहणकुंडगामे
नयरे, जेणेव उसभदत्तस्स माहणस्स गिहे, जेणेव दे-
वाणंदा माहणी, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता आ-
लोए समणस्स भगवओ महावीरस्स पणामं करेइ, प-
णामं करित्ता देवाणंदाए-माहणीए सपरिजणाए आसो-
वणि दलइ, दलित्ता असुभे पुगगले अवहरइ, अवह-
रित्ता, सुभे पुगगले पक्खिवइ, पक्खिवित्ता " अणु-
ज्जाणउ मे भयवं " ति कट्टु समणं भगवं महावीरं अ-
व्वावाहं अव्वावाहेणं दिव्वेणं पहावेणं करयलसंपुडेणं गि-
रहइ, गिरिहत्ता, जेणेव खत्तिअकुंडगामे नयरे जेणेव सिद्ध-
त्थस्स, खत्तिअस्स गिहे, जेणेव तिसला खत्तिआणी ते-
णेव उवागच्छइ, तिसलाए खत्तिआणीए सपरिअणाए
ओसोवाणि दलइ, दलित्ता, असुभे पुगगले अवहरइ,
अवहरित्ता सुभे पुगगले पक्खिवइ पक्खिवित्ता समणं भ-
गवं महावीरं अव्वावाहं अव्वावाहेणं दिव्वेणं पहावेणं
तिसलाए खत्तिआणीए कुच्छिसि गम्भत्ताए साहरइ जे
वि य णं से तिसलाए खत्तिआणीए गम्भे तं पि य णं दे-
वाणंदाए माहणीए कुच्छिसि गम्भत्ताए साहरइ साह-
रित्ता जामेव दिसि पाउब्भूए तामेव दिसि पडिगए
॥ २८ ॥ ताए उकिट्ठाए तुरिआए उड्ढाए चवलाए
चंडाए जयणाए सिग्घाए दिव्वाए देवगईए, तिरिअमसं-
खिज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्झं मज्झेणं जोअणमयसाहस्सि-
एहि विग्गहेहि उपपयमाणे जेणामेव सोहम्मं कप्पे सोह-
म्मवडिसए विमाणे सक्कंसि सीहासणंसि सक्के देविदे देव-
राया तेणामेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता सक्कस्स देवि-
दस्स देवरओ तमाणत्तिअं खिप्पामेव पच्चप्पिणइ ॥ २९ ॥

' तं गच्छ णं देवाणुप्पिआ ' यस्मात् कारणात् इन्द्रा-
णामेव आचारः, तस्मात्कारणात् त्वं गच्छ, देवानुप्रिय !
हे हरिणै (नै) गमेपिन् ! ' समणं भगवं महावीरं ' भ्रमणं
भगवन्तं महावीरं ' माहणकुंडगामाओ नयराओ ' ब्राह्म-
णकुण्डग्रामात् नगरात् ' उसभदत्तस्स माहणस्स ' श्रृण-
भदत्तस्स ब्राह्मणस्य ' कोडालसगुत्तस्स ' कोडालसगोत्र-
स्य ' भारियाए ' भार्यायाः ' देवाणंदाए माहणीए ' देवा-
नन्दायाः ब्राह्मण्याः ' जालंधरसगुत्ताए ' जालंधरसगो-
त्रायाः ' कुच्छिओ ' कुक्षेः लात्वा ' खत्तिअकुंडगामे नयरे '
क्षत्रियकुण्डग्रामे नगरे ' नायाणं खत्तिआणं ' क्षातजाती-
यानां क्षत्रियाणां मध्ये ' सिद्धत्थस्स खत्तिअस्स ' सिद्धार्थ-

स्य क्षत्रियस्य 'कासवगुत्तस्स' कश्यपगोत्रस्य 'भारि-
याए' भार्यायाः 'तिसलाए खत्तिआणीए' त्रिशलायाः
क्षत्रियाण्याः 'वासिद्धसगुत्ताए' वाशिष्ठगोत्रायाः 'कु-
च्छिसि गम्भत्ताए' कुक्षौ गर्भतया 'साहराहि' मुञ्च
'ज वि य णं' योऽपि च 'से तिसलाए' तस्याः त्रिशला-
याः 'खत्तिआणीए' क्षत्रियाण्याः 'गम्भे' गर्भेः 'तं पि य
णं' तमपि 'देवाणंदाए माहणीए' देवानन्दायाः ब्राह्म-
ण्याः 'कुच्छिसि' कुक्षौ 'गम्भत्ताए' गर्भतया 'साहराहि,
मुञ्चः 'साहरत्ता' मुक्त्वा 'मम एअमाणात्तिअं' मम ए-
तामाज्ञासिम्—आज्ञां 'खिप्पामेव' शीघ्रं 'पच्चप्पिणाहि'
प्रत्यर्पय, कार्यं कृत्वाऽऽगत्य मयैतत् कार्यं कृतम् इति
शीघ्रं निवेदय इत्यर्थः ॥२६॥ तए णं से हरिणैगमेसी'तनः स
हरिणैगमेसी' पायत्तासीयाहिर्वई देवे 'पादात्यनीकाधिपति-
देवः' सक्कणं देविंदेणं' शक्केण देवन्द्रेण 'देवरत्ता' देवरा-
जेन 'एवं वुत्ते समाणे' एवमुक्तः सन् 'हट्ठ० जाव'
यावत्—यावत्करणात् 'तुट्ठचित्तमाणंदिए पीइमणे' परम-
सोमणस्सिए हरिसवसविसण्णमाणं' इत्यादि सर्वं वक्तव्यम् ।
'हियए' हयपूणहृदयः, अथैवंविधः सन् हरिणैगमेसी 'क-
रयल' करतलाभ्यां 'जाव' यावत्, यावत्करणात्—परि-
ग्गहियं दसनहं सिरसावत्ते मत्थए अज्जलि' इति प्राग्वत्
याच्यम् 'कदट्टु' तथा मस्तेक अज्जलि कृत्वा 'जं देवा
आणवेइ' त्ति यत् शकः आज्ञापयति 'आणाए विणएणं
वयणं पंडिसुणइ' आज्ञाया उक्तरूपाया यद्वचनं तद्विनये-
न प्रतिशृणोति—अङ्गीकरोति 'पंडिसुणिता' प्रतिश्रुत्य
च—अङ्गीकृत्य च 'उत्तरपुरच्छिम्' दिसिभागं' ईशाणकाण-
नामके दिग्विभागे इत्यर्थः, तत्र 'अवक्कमइ' अपकामति
गच्छतीत्यर्थः 'अवक्कमिता' अपकम्य गत्वा च 'विउव्वि-
असमुग्घाएणं' समोहणइ 'वैक्रियसमुद्घातेन' समुद्धान्त
वैक्रियशरीरकरणार्थं प्रयत्नविशेषं करोतीत्यर्थः 'समोह-
णित्ता' प्रयत्नविशेषं कृत्वा 'संखिजाइ' जोअणाइ' संख्य-
योजनप्रमाणं दण्डं—दण्डाकारं शरीरवाहल्यमूढोऽथ आ-
यातं जीवप्रदेशकमपुद्गलसमूहं 'निस्सरइ' शरीराद्वहिः नि-
ष्काशयतीत्यर्थः, तत्कुर्वाणस्तु एवंविधान् पुद्गलान् आदत्ते
तं जहा' तद्यथा—'रयणाणं' रत्नानां कर्केत-
नादीनां १, यद्यपि रत्नपुद्गला औदारिका वैक्रियशरीरकर-
णे असमर्थाः, तत्र वैक्रियवर्गणा पुद्गला एव उपयुज्यन्ते,
तथापि रत्नानामिव सागपुद्गला इति ज्ञेयं 'वयराणं' व-
ज्राणां—हीरकाणां २, 'वेरुलिआणं' वैडूर्याणां नीलरत्ना-
नाम् ३, 'लोहिअक्खाणं' लोहिताक्षणां ४, 'मसारगल्लाणं'
मसारगल्लानां ५, 'हंसगम्भाणं' हंसगर्भानां ६, 'पुलयाणं'
पुलकानां ७, 'सांगंधिआणं' सौगन्धिकानां ८, 'जोइरसाणं'
ज्योतीरसानां ९, 'अंजणाणं' अञ्जनानाम् १०, 'अंजणपु-
लयाणं' अञ्जनपुलकानां ११, 'जायरूवाणं' जातरूपाणां
१२, 'सुभगाणं' सुभगानाम् १३, 'अंकाणं' अङ्कानां १४,
'कलिहाणं' स्फटिकानां १५, 'गिट्ठाणं' रिष्टानाम् १६ । ए-
ताः षोडश रत्नजातयस्तेषां च 'अहावायेर' यथावादगन्
अत्यन्तम् असागन् : स्थूलान् इत्यर्थः 'पुग्गलं' तान् पुद्ग-
लान् 'परिसाण्डइ' परित्यजति 'परिसाडित्तं' परित्यज्य 'अहा-
सुहुमं' यथा सूदमान् : अत्यन्तं सारान् इत्यर्थः, तान् 'पुग्गलं' पु-

द्गलान् 'परिआएइ' पर्यादत्ते : गृह्णातीत्यर्थः ॥ २७ ॥
'परियाइत्ता' पर्यादाय गृह्णात्वा 'दुच्चं पि' द्वितीयधा-
रमपि 'वेउव्वियसमुग्घाएणं' वैक्रियसमुद्घातेन 'समो-
हणइ' पूर्ववत् प्रयत्नविशेषं करोति 'समोहणित्ता' प्रय-
त्नविशेषं कृत्वा 'उत्तरयउव्वियरूवं' उत्तरवैक्रियं, भवधा-
रणीयांपत्तया अन्यन् इत्यर्थः, ईदृशं रूपं, 'विउव्वइ' वि-
कुर्वन्ते करोति 'विउव्वित्ता' तथा कृत्वा 'ताए' तथा 'उ-
क्किट्ठाए' उत्कृष्टया, अन्येषां गतिभ्यां मनोहरया 'तुग्गिआए'
त्वरितया, चित्तौत्सुक्यवत्या 'चवलाए' कायचापल्ययु-
क्तया 'चंडाए' चण्डया अत्यन्ततीव्रया 'जयणाए' शेषगति-
जयनशीलया 'उद्धुआए' उद्धनया, प्रचण्डपवनोद्धतधूमादग्नि-
'सिग्घाए' अत एव शीघ्रया 'छुआए' त्ति कुर्वाचन् पाठः,
तत्र छुक्तया विघ्नपरिहागदत्तया 'दिव्वाए' देवयोग्यया, ईदृ-
श्या 'देवगईए' देवगत्या 'वीइययमाणे' वीइययमाणं गच्छन्,
अधस्तादुत्तरन् अधस्तादुत्तरन् 'तिग्गिअमसंखिजाणं' दी-
वसमुद्घाणं तिर्यगसंख्ययानां द्वीपसमुद्घाणां 'मज्झं मज्झं-
णं' मध्यं मध्येन—मध्यभागेन 'जेणव' जेवुहांवे दावे'
यत्रैव जम्बूद्वीपो द्वीपः 'भरहं वासे' भरतक्षेत्रे 'जेणव मा-
हणकुंडगामे' नयरे' यत्रैव ब्राह्मणकुण्डग्रामं नगरं जेणव उस
भदत्तस्स माहणस्स गिहं' यत्रैव ऋषभदत्तस्य ब्राह्मणस्य गृहं—
'जेणव देवाणंदा माहणी' यत्रैव देवानन्दा ब्राह्मणी 'ने-
णव उवागच्छइ' तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता'
उपागत्य च 'आलोए' आलोके दर्शनमात्रं 'समणस्स
भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य
'पणामं करेइ' पणामं करोति 'पणामं करित्ता' पणामं
कृत्वा च 'देवाणंदा माहणीए' देवानन्दायाः ब्राह्मण्याः
'परिजणाए' सपरिवारायाः 'ओमोवणि' अवस्वापिनीं
निद्रां 'दलइ' ददाति 'दलित्ता' तां दत्त्वा च 'अरुभे पुग्गलं'
अशुचीन् पुद्गलान्, अगविव्रानित्यर्थः 'अवहरइ' अपहरति
दूर्गकराति 'अवहरित्ता' तथा कृत्वा च 'सुभे पग्गलं'
शुभान् पुद्गलान् : पवित्रपुद्गलानित्यर्थः 'पक्खिवइ'
प्राप्तपानं 'पक्खिवित्ता' प्राप्तप्य च 'अणुजोणउ' मे
भयवंति कट्टं अनुजानातु—आज्ञां ददातु महो भगवान्
इति कृत्वा, इत्युक्त्वा 'समणं भगवं महावीर' श्रमणं भग-
वन्तं महावीरम् 'अव्वावाह' द्यावाधारहितं भगवन्तम्
'अव्वावाहेणं' अव्यावाधेन, सुखेन 'दिव्वेणं' पद्मावेणं 'दि-
व्येन' देवयोग्येन प्रभावेण 'करयलसंपुडणं' गिरहइ' करतल-
सम्पुटे गृह्णाति, न च तेन गृह्यमाणस्यापि गर्भस्य काचित्
पीडा स्यात्, यदुक्तं भगवत्याम्—'पभूणं भंते ! हरिणैगमेसी
सक्कट्टए इत्थीगम्भे नहसिरंसि वा रामकूवंसि वा साहरि-
त्तएया नीहगित्तेवा? हंता पभू, नो चय णं तस्स गम्भस्स
आवाहं वा वावाहं वा उप्पाएज्जा, छावच्छेअं पुय कारज्जा'
छविच्छेदं त्वक्छेदनम् अकृत्वा गर्भस्य प्रयशयितुम् अशक्य-
त्वादिति 'करयलसंपुडणं गिरहत्ता' हस्ततलसम्पुटे गृही-
त्वा च 'जेणव खत्तियकुण्डगामे' नयरे' यत्रैव क्षत्रियकु-
ण्डग्रामनामनगरं 'जेणव सिद्धत्थस्स खत्तियस्स गिहं'
यत्रैव सिद्धार्थस्य क्षत्रियस्य गृहं 'जेणव तिसला खत्ति-
याणी' यत्रैव त्रिशलानाम क्षत्रियाणी 'तेणव उवागच्छइ'
तत्रैव उपागच्छति 'तिसलाए खत्तिआणीए' त्रिशलायाः

क्षत्रियाण्याः ' सपरिअण्ण' परिवारसहितायाः 'ओसोव
णि' अवस्वापिनीं निद्रां 'दलइ' ददाति 'दलित्ता' तां
दत्त्वा च 'असुंभे पुग्गल अवहरइ' अशुभान् पुद्गलान्
दूरीकरोति 'अवहरित्ता' तथा कृत्वा 'सुंभे पुग्गले पक्खि-
वइ' शुभान् पुद्गलान् प्रक्षिपति 'पक्खिवित्ता' प्रक्षिप्य च
'समणे भगवं महावीरे' श्रमणे भगवन्तं महावीरम्- 'अ-
व्वावाहं' व्यावाधागहितम् 'अव्वावाहणे' अव्यावाधेन सु-
खेन 'दिव्येण पहावेण' दिव्येन प्रभावेन 'तिसलाए ख-
त्तिआणीए' त्रिशलायाः क्षत्रियाण्याः 'कुच्छिसि गम्भत्ताए'
कुक्षां गर्भतया 'साहरइ' मुञ्चति, अत्र गर्भाशयात् गर्भा-
शयं, गर्भाशयात् योनौ, योनेर्गर्भाशयं, योनेर्योनौ इति गर्भ-
संहरणं चतुर्भङ्गी भवति । तत्र योनिमार्गेण आदाय गर्भाशये
मुञ्चतीत्ययं तृतीयो भङ्गोऽनुज्ञातः, शेषाश्च निषिद्धाः श्रीभग-
वतीसूत्र 'जं वि यं से तिसलाए खत्तिआणीए गम्भे' योऽ-
पि च तस्याः त्रिशलायाः क्षत्रियाण्याः गर्भः पुत्रीरूपः तं पि
अं देवाणंदामाहणीए 'तमपि गर्भं देवानन्दायाः ब्राह्म-
ण्याः 'कुच्छिसि गम्भत्ताए' कुक्षिविषये गर्भतया 'साह-
रइ' मुञ्चति 'साहरित्ता' मुक्त्वा च 'जामेव दिस्सि-
पाउवभूए' यस्याः एव दिशः सकाशात् प्रादुर्भूतः आगतः
'तामेव दिस्सि पडिगए' तस्यामेव दिशं पश्चाद्गतः, स देव
इति ॥ २८ ॥ 'ताए उक्किट्ठाए' तथा अन्येषां गतिभ्यो मनो-
हत्या 'तुरिआए' चित्तासुक्यवत्या 'चवलाए' काय-
चापल्ययुक्त्या 'चेडाए' अत्यन्ततीव्रया 'जयणाए' सक-
लगतिजय्या 'उड्डुआए' उड्डूतया 'सिग्घाए' अत एव
शीघ्रया 'दिवाए' देवयोग्यया 'देवगइए' ईदृश्या देवग-
त्या 'तिरिअमसंखिज्जाणं' तिर्यग् असंख्येयानां दीवस-
मुद्गाणं मज्जे मज्जेणं द्वीपसमुद्राणां मध्यं मध्येन मध्यभागे-
न 'जोयणसयसाहस्सिणाहं' योजनलक्षप्रमाणाभिः 'वि-
ग्गहेहिं' विग्रहैः पदन्यासान्तरैः 'उण्णयमाणे' ऊर्ध्वमुत्प-
तन् 'जणांमेव सोहस्से कण्णे' यत्र स्थाने सौधर्मे कले
'साहस्सेमवडिसए विमाणे' सौधर्मावतंसकनामविमानं
'सक्कंसि सीहामणंसि' शकनामसिंहासने 'सक्के देविंदे
देवराया' शकनामा देवेन्द्रः देवराजोऽस्ति 'तेणामेव उवा-
गच्छइ' तत्रैव स्थाने उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपा-
गत्य च 'सक्कस्स देविंदस्स देवरत्ता' शकस्य देवेन्द्रस्य
देवराजस्य 'नमाणत्तिअं खिण्णामेव' तां पूर्वोक्तामाज्ञां शी-
घ्रमेव 'पच्छपिणइ' प्रत्यर्पयति, कृत्वा निवेदयति, स-
देवः इति ॥ २९ ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जे से
वासाणं तच्चे मासे पंचमे पक्खे आसोअवहुले, तस्मं णं
आसोअवहुलस्स तेरसीपक्खेणं वासीइराइदिण्हिं वीइक्के-
तेहिं तेसीइमस्स राइदिअस्स अंतरा वट्टमाणस्स हिआणु-
कंपएणं देवेणं हरिण्णगमेसिणा सक्कवयणसंदिट्ठेणं माहण-
कुंडग्गामाओ नयराओ उसभदत्तस्स माहणस्स कोडालसगु-
त्तस्स भारियाए देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगुत्ताए कु-
च्छीओ खत्तियकुंडग्गामे नयरे नायाणं खत्तिआणं सिद्ध-

स्स खत्तिअस्स कासवगुत्तस्स भारिआए तिसलाए खत्तिया-
णीए वासिडुसगुत्ताए पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि हत्थुत्तरा-
हिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं अव्वावाहं अव्वावाहणं कु-
च्छिसि गम्भत्ताए साहरिण्ण ॥३०॥ तेणं कालेणं तेणं समए-
णं समणे भगवं महावीरे तिसलाएवगए आऽवि हुत्था-
साहरिजिस्सामि त्ति जाणइ, सहरिजमाणे नो जाणइ,
साहरिण्णि त्ति जाणइ ।

'तेणं कालेणं' तस्मिन् प्रस्तावे 'तेणं समएणं' तस्मिन्
समये 'समणे भगवं महावीर' श्रमणे भगवान् महावीरः
'जे से वासाणं तच्चे मासे' योऽसौ वर्षाणां वर्षाकाल-
सम्बन्धी तृतीयो मासः 'पंचमे पक्खे' पञ्चमः पक्षः, को-
ऽसौ इत्याह— 'आसोअवहुले' आश्विनमासस्य कृष्णपक्षः
'तस्स णं आसोअवहुलस्स' तस्स आश्विनवहुलस्य 'ते-
रसीपक्खेणं' त्रयोदश्याः पक्षः, पश्चार्धरात्रिरित्यर्थः, तस्यां
'वासीइराइदिण्हिं विइक्केतेहिं' द्व्यशीतौ अहोरात्रेषु अ-
तिश्रान्तेषु 'तेसीइमस्स राइदिअस्स' त्र्यशीतितमस्या-
ऽहोरात्रस्य 'अंतरा वट्टमाणस्स' अन्तरकाले रात्रिलक्षणे
काले वर्तमाने 'हिआणुकंपएणं' स्वस्य इन्द्रस्य च हितेन,
तथा भगवतः अनुकम्पकेन भगवतो भक्तेन, अनुकम्पायाश्च
भक्तिवाचित्वम् 'आयरिअणुकंपाए गच्छो अणुकंपिओ
महाभागो' इति वचनात् 'हरिण्णगमेसिणा देवेणं' ईदृशेन
हरिण्णगमैषिनामकेन देवेन 'सक्कवयणसंदिट्ठेणं' शकवचनेन
संदिष्टेन प्रेषितेन 'माहणकुण्डग्गामाओ' ब्राह्मणकुण्डग्रामात्
'नयराओ' नगरात् 'उसभदत्तस्स माहणस्स' ऋषभदत्त-
स्य ब्राह्मणस्य 'कोडालसगुत्तस्स' कोडालसगात्रस्य भारि-
आए देवाणंदाए माहणीए 'भार्याया देवानन्दायाः ब्राह्म-
ण्याः 'जालंधरसगुत्ताए' जालंधरसगात्रायाः 'कुच्छीओ'
कुक्षितः 'खत्तिअकुंडग्गामे नयरे' क्षत्रियकुण्डग्रामे नगरे
'नायाणं खत्तिआणं' ज्ञातजातीयानां क्षत्रियाणां 'सिद्ध-
त्थस्स खत्तियस्स' सिद्धार्थस्य क्षत्रियस्य 'कासवगुत्तस्स'
काश्यपगात्रस्य 'भारिआए तिसलाए खत्तिआणीए' भा-
र्यायास्त्रिशलायाः क्षत्रियाण्याः 'वासिडुसगुत्ताए' वाशि-
ष्ठगात्रायाः 'पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि' मध्यरात्रकालसम-
ये 'हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं' उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रे 'जोगमुवा-
गएणं' चन्द्रेण सम्बन्धे उपागते सति 'अव्वावाहं' पी-
डारहितं यथा स्यात्तथा 'अव्वावाहणं' अव्यावाधेन
दिव्यप्रभावेन 'कुच्छिसि गम्भत्ताए साहरिण्ण' कु-
क्षिविषये गर्भतया संहृतः, मुक्त इत्यर्थः । अत्र क-
वेरुत्पन्ना— "सिद्धार्थपार्थिवकुलाप्तगृहप्रवेशे, मौहूर्तमा-
गमयमान इव क्षणं यः । रात्रिदिवाभ्युपेतवान् भ-
गवान् द्व्यशीतिः विप्रालये स चरमां जिनराट् पुना-
तु ॥३०॥" तेणं कालेणं' तस्मिन् काले 'तेणं समए-
णं' तस्मिन् प्रस्तावे च 'समणे भगवं महावीर' श्रमणे
भगवान् महावीरः 'तिसलाएवगए आऽवि हुत्था' त्रिभि-
र्ज्ञानैः उपगतः सहितः अभवत् 'साहरिजिस्सामि त्ति'
जाणइ 'सहरिजमाणे', इतः सहरिज्यामि इति
जानाति 'साहरिजमाणे नो जाणइ' संहियमाणः संहर-
णसमये न जानाति 'साहरिण्णि' त्ति जाणइ' संहृतोऽ

स्मीति जानाति, ननु संहियमाणो न जानातीति कथं युक्तं. संहरणस्य असह्यसामायिकत्वात्, भगवतश्च विशिष्टज्ञानवत्त्वात्, उच्यते—इदं वाक्यं संहरणस्य कौशलज्ञापकं, तथा तेन संहरणे कृतं यथा भगवता ज्ञातमपि अज्ञातमिवाभूत्, पीडाऽभावात्, यथा कश्चिद्वदति त्वया मम पादात्तथा कण्टको उद्धृता यथा मया ज्ञात एव नेति, सौख्यातिशये च सत्येवविधो व्यपदेशः सिद्धान्तेऽपि दृश्यते, तथाहि—‘तहि देवा वंतरिआ वरतरणीगीअवाइअरवेणे निच्चं सुहिअपमुइआ गयं पि काले न याणंति’ इत्यादि, तथा च ‘साहरिज्जमाणं वि जाणइ’ इत्याचाराङ्गोक्तं विरोधोऽपि न स्यात्, इति मन्तव्यम् ।

जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे-देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगुत्ताए कुच्छीओ तिसलाए खत्तिआणीए वासिदुसगुत्ताए कुच्छिसि गम्भत्ताए साहरिए, तं रयणिं च णं सा देवाणंदा माहणी सयणिजंसि सुत्त जागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणी इमेयारूवे उराले० जाव चउदसमहासुमिणे तिसलाए खत्तिआणीए हंडे पासित्ता णं पडिबुद्धा, तं जहा, ‘गय-’-०गाहा ॥३१॥ जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीर देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगुत्ताए कुच्छीओ तिसलाए खत्तिआणीए वासिदुसगुत्ताए कुच्छिसि गम्भत्ताए साहरिए, तं रयणिं च णं सा तिसला खत्तिआणी तंसि तारिसंसि वासधरंसि अम्भितरओ सचित्तकम्मे वाहिरओ दूमिअघट्टमट्टे विचित्तउल्लोअचिल्लियतले मणिरयणपणासिअंधयारे बहुसमसुविभत्तभूमिभागे पंचवन्नसरससुरहिमुक्कपुप्फपुंजो-वयारकलिए कालागुरुपवरकुंदुरुकतुरुकडज्जंभंतधूवमधमघंतगंधुद्धयाभिरामे सुगंधवरगंधिए गंधवट्टिभूए तंसि तारिसगंसि सयणिजंसि सालिंगणवाट्टिए उभओ विवोअणे उभओ उन्नए मज्जेण य गंभीरे गंगापुल्लिणवालुआउदालसालिसए-उअवीअण्वेमिअदुगुल्लपट्टप-मिच्छन्ने सुविणइअरयत्ताणे रत्तंसुयमंवुडे सुरम्मे आईण-गरूयवरनवणीअतूलतुल्लफासे सुगंधवरकुमुमचुन्नसयणा-वयारकलिए, पुडवरत्तावरत्तकालसमयंसि सुत्तजागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणी, इमे एयारूवे उराले० जाव चउदस महासुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा, तं जहा—“ गय-वसह-सीह-अभिसेय-दाम-ससि-दिणयरं-भयं-कुंभं । पउम-सर सागर-विमा-ण भवण-रयणुच्चय सिहिं च ॥ १ ॥ ”

‘जं रयणिं च णं’ यस्यां च रात्रौ ‘समणे भगवं महावीरं’ श्रमणो भगवान् महावीरः ‘देवाणंदाए माहणीए’ देवानन्दाया ब्राह्मण्याः ‘जालंधरसगुत्ताए’ जालन्धरसगोत्रायाः ‘कुच्छीओ’ कुक्षितः ‘तिसलाए खत्तिआणीए’ त्रिशलायाः क्षत्रियाण्याः ‘वासि-

दुसगुत्ताए’ वासिष्ठगोत्रायाः ‘कुच्छिसि गम्भत्ताए साहरिए’ कुक्षिविषयं गर्भतया मुक्तं ‘तं रयणिं च णं’ तस्यामेव रात्रौ ‘सा देवाणंदा माहणी’ सा देवानन्दा ब्राह्मणी ‘सयणिजंसि’ जंसि शय्यायां सुत्तजागरा ‘सुत्तजागरा’ आहीरमाणी आहीरमाणी अल्पानिद्रां कुर्वती ‘इमे एयारूवे उराले’ इमान एतद्वपान् प्रशस्तान् ‘जाव चउदस महासुमिणे’ यावत् चतुर्वंश महासमान् ‘तिसलाए खत्तिआणीए हंडे पासित्ता णं पडिबुद्धा’ त्रिशलाया क्षत्रियाण्या हता इति दृष्ट्वा जागरिता ‘तं जहा’ तद्यथा—‘ गयवसह ०गाहा’ ‘गयवसह’ इति गाथाऽत्र वाच्या ॥ ३१ ॥ ‘जं रयणिं च णं’ यस्यां च रात्रौ ‘समणे भगवं महावीरं’ श्रमणो भगवान् महावीरः ‘देवाणंदाए माहणीए’ देवानन्दायाः ब्राह्मण्याः ‘जालंधरसगुत्ताए’ जालन्धरसगोत्रायाः ‘कुच्छीओ’ कुक्षितः ‘तिसलाए’ खत्तिआणीए त्रिशलायाः क्षत्रियाण्याः ‘वासिदुसगुत्ताए’ वासिष्ठगोत्रायाः ‘कुच्छिसि गम्भत्ताए साहरिए’ कुक्षौ गर्भतया मुक्तः ‘तं रयणिं च णं’ तस्यां रजन्यां ‘सा तिसला खत्तिआणी’ सा तिसला क्षत्रियाणी ‘तंसि’ तस्मिन् ‘तारिसगंसि’ तादृशे वक्रमशक्यस्वरूपे महाभाग्यवतां योग्यं ‘वासधरंसि’ वासधृष्टं, शयनमन्दिर इत्यर्थः, किंविशिष्टं वासधृष्टं—‘अम्भितरओ सचित्तकम्मे’ मध्ये चित्रकर्ममणीयं, पुनः किंविशिष्टं—‘वाहिरओ’ बाह्यभागे ‘दूमिअ’ सुधादिना धर्वालितं ‘घट्टे’ कामलपापाणादिना घृष्टं, अत एव ‘मट्टे’ सुकामले, पुनः किंविशिष्टं—‘विचित्तउल्लोअतले’ विचित्रो विविधचित्रकलित उल्लोक उपरिभागे यत्र तत्तथा ‘चिल्लियतले’ दीर्घप्यमानतलः अधोभागे यत्र तत्तथा कर्मधारयं विचित्राल्लोकचिल्लिततले, पुनः किंविशिष्टं—‘मणिरयणपणासिअंधयारं’ मणिरयणपणाशितान्धकारं, पुनः किंविशिष्टं—‘बहुसम’ अत्यन्तं समोऽविषमः पञ्चवर्णमणित्ववद्भवत् ‘सुविभत्तं’ सुविभक्तः विविधस्वस्तिकादिरचनामनोहरः, एवंविधो ‘भूमिभागे’ भूमिगागे यत्र तस्मिन् पुनः किंविशिष्टं—‘पंचवन्नसरससुरहिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिए’ पञ्चवर्णेन सरसेन सुरभिणा ‘मुक्कं’ त्ति इतस्ततो विक्षिप्तं इदंशेन पुष्प-पुञ्जलक्षणेन उपचारेण पूजया कलितं, पुनः किंविशिष्टं ‘कालागुरु’ कृष्णागुरु प्रसिद्धं ‘पवरकुंदुरुक’ विशिष्टं चीडाभिधानं गन्धद्रव्यविशेषः ‘तुरुक्क’ तुरुक्कं सिद्धकाभिधानं सुगन्धद्रव्यं ‘डज्जंभंतधूव’ दहमानो धूपो दशाङ्गादिरनेकसुगन्धद्रव्यसंयोगसमुद्भूतः, एतेषां वस्तूनां सम्बन्धि यः ‘मधमघंतं’ मधमघायमानोऽतिशयेन गन्धवान् ‘गंधुद्धयाभिरामे’ उद्धतः-प्रकटीभूतः, एवंविधो गन्धस्तेनाभिगमे, पुनः किंविशिष्टं—‘सुगंधवरगन्धिए’ सुगन्धाः सुरभयो यं वरगन्धाः प्रधानचूर्णानि तेषां गन्धो यत्र तथा तस्मिन्, पुनः किंविशिष्टं—‘गंधवट्टिभूए’ गन्धवर्तिगन्धद्रव्यगुटिका तत्सदृशोऽतिमुगन्ध इत्यर्थः, एतादृशे वामभवने, अथ ‘तंसि’ तस्मिन् ‘तारिसगंसि’ तादृशे वक्रतुम अशक्यस्वरूपे महाभाग्यवतां योग्यं ‘सयणिजंसि’ शयनीयं, पल्यङ्क इत्यर्थः, इदं विशेष्यम्, किंविशिष्टं—‘सालिंगणवाट्टिए’ सालिङ्गनवर्तिके आलिङ्गनवर्तिका नाम—शरीरप्रमाणं दीर्घगण्डोपधानं तथा सङ्घितं, पुनः किंविशिष्टं—‘उभओ’

उभयतः शिरोऽन्तपादान्तोः ' विंवाअण ' उच्छीपेक
यत्र तत्तथा तस्मिन्, पुनः किंविशिष्टे—' उभयो उन्नये '
यत् उभयत उच्छीपेकयुक्ते, अत एव उभयतः उन्नये, पुनः
किंविशिष्टे—' मञ्जु य गम्भीरे ' तत् एव मध्ये नते
गम्भीरे च, पुनः किंविशिष्टे ' गंगापुलिणवालुआउहाल-
सालिसए ' तत्र ' उहाल ' ति उहालेन पादविन्यासे
अधोगमनेन गङ्गातटवालुकासदृशे, अयमर्थः—यथा
गङ्गापुलिणवालुका पादं मुक्तं अथो व्रजति, तथा अतिको-
मलत्वात् स पत्यङ्कोऽपीति ज्ञेयं, पुनः किं विशिष्टे—
' उववीअ ' परिकर्मितं, ' खोमिअ ' लोमम्—अतसीमयं
' दुगुल्लपट्ट ' दुकूलं वस्त्रं तस्य यः पट्टो यु-
गलापत्त्या एकपट्टः, तेन ' पडिच्छुअ ' आच्छादिते, पुनः
किंविशिष्टे—' सुविरइअरयत्ताणे ' सुष्ठु विरचितं रजस्वा-
णम्—अपरिभोगावस्थायामाच्छादने यत्र तस्मिन्,
पुनः किंविशिष्टे—' रत्तंसुअरुड ' रत्नांशुकेन मशकप्रहा-
भिधानेन रत्नवस्त्रेणाच्छादिते, तथा ' सुरम्मे ' अतिरमणी-
ये, पुनः किंविशिष्टे—' आइणगरुअवूरनवणीअतूलतुलफा-
से ' आजिनकं—देशान्तगीयं चर्म, रुतं प्रतीतं, बुरां-
यनस्पतिविशेषः, नयनीतं—अक्षणे तूलम्—अर्कतूलम्, ए-
भिः वस्तुभिः तुल्यः समानः स्पर्शो यस्य तथा तस्मिन्-
न, एतद्वस्तुवत्कोमले इत्यर्थः, पुनः किंविशिष्टे—' सुगंध-
वरकुसुमचुम्बसयणोवयारकलिए ' सुगन्धवरैः अतिसुग-
न्धैः कुसुमैः चूर्णैः वासादिभिश्च यः शयनोपचारः शय्या-
संस्क्रिया तेन कलितः, कुसुमैः चूर्णैश्च मनोहरे इत्यर्थः,
' पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि ' मध्यरात्रकालप्रस्तावे ' सु-
त्तजागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणी ' सुप्तजारा अल्प-
निद्रां कुर्वती ' इम एयारूवे ' इमान् एतद्रूपान् ' उराले '
प्रशस्तान् ' जाव चउइस महासुमिणे ' यावत् चतुर्दश महा-
स्वप्नान् ' पासित्ता णे पडिबुद्धा ' दृष्ट्वा जागरिता, ' ते ज-
हा ' तद्यथा—' गय १ वसह २ सीह ३ अभिसे-अ ४ दाम
५ ससि ६ दिणयरं ७ भयं ८ कुंभं ९ ॥ पउमसर १० सागर ११
विमा-णभवण १२ रयणुच्चय १३ सिहिं च १४ ॥ १ ॥ ' इयं
गाथा सुगमा ।

(१०) चतुर्दश महाम्बप्रस्वरूपम्—

तए णं सा तिसला खत्तिआणी तप्पढमयाए—चउइतमू-
सिअगलिअविपुलजलहरहारनिकारखीरसागरससंककिर-
णदगरययमहासलपंडुरं ममागयमहुयरसुगंधदाणवासि-
यकपोलमूलं देवरायकुंजरवरप्पमाणं पिच्छइ सजलघण-
विपुलजलहरगजियगंभीरचारुघोसं इभं सुभं सन्वलक्खण-
कयंविअं वरोरुं १ ॥ ३३ ॥

तत्रो पुणो धवलकमलपत्तपयराइरेगरूपपभं पहास-
मुदओवहारेहिं सव्वओ चैव दीवयंतं अइसिरिभरपि-
ल्लणाविसपंतकंतसोहंतचारुककुहं तसुसुद्रसुकुमाल—
लोमनिद्वच्छविं थिरसुवद्वमंसलोवचिअलद्वसुविभत्तसुंदरं
पिच्छइ घणवट्टलद्वउकिद्वतुप्पगतिक्खसिगं दंतं सिवं
समाणसोहंतसुद्वदंतं वसहं अमिअगुणमंगलमुहं २ ॥ ३४ ॥

तत्रो पुणो हारनिकरखीरसागरससंककिरणदगरययम-
हासलपंडुरतरं रमणिअपिच्छणिअं थिरलद्वपउद्ववट्टपीव-
रसुसिलिद्वविमिद्वटितक्खदाढाविडंविअमुहं परिकम्मिअज-
च्चकम्मगलकोमलपमाणसोहंतलद्वउट्टं रत्तुप्पलपत्तमउअसु
कुमालतालुनिल्लालियग्गजीहं मूसागयपवरक्खगतावि-
अआवत्तायंतवट्टतडियविमलसरिसनयणं विसालपीवरव-
रोरुं पडिपुन्नविमलखंधं मिउविसयसुहुमलक्खणपसत्थ-
वित्थिन्नकेसराडोवसोहिअं ऊसिअसुनिम्मियसुजायअ-
प्फोडिअलंगूलं सोम्मं सोम्माऽऽगारं लीलायंतं नहयलाओ
उवयमाणं नियगवयणमइवयंतं पिच्छइ सा गाढतिक्ख-
गनहं सीहं वयणसिरीपल्लवपत्तचारुजीहं ३ ॥ ३५ ॥

तत्रो पुणो पुन्नचंदवयणा, उच्चागयठाणलद्वसंठिअं
पसत्थरूवं सुपइद्विअक्खणगमयक्म्मसरिसोवमाणचलणं
अच्चुन्नयपीणरइअमंसलउवचियतणुं तवणिद्वनहं कमलप-
लाससुकुमालकरचरणं कोमलवरंगुलिं कुरुविंदावत्तवट्टा-
णुपुव्वजंधं निगूढजाणुं गयवरकरसरिसपीवरोरुं चामी-
करइअमेहलाजुत्तं कंतवित्थिन्नसोणिचकं जच्चजणमम-
रजलयपयरउज्जुअसमसंहिअतणुअआइजलदहसुकुमालम-
उअरमणिजरोमराइं नाभिमंडलसुंदरविसालपसत्थजघणं
करयलमाइअपसत्थतिविलियमज्झं नाणामणिक्खणगरय-
णविमलमहातवणिजाभरणभूसणविराइयमंगुवंगं हार-
विरायंतसुंदमालपरिणद्वजलजलंतथणुअलविमलकलसं
आइयपत्तिअविभूसिएणं सुभगजालुअलेणं मुत्ताकलाव-
एणं उरत्थदीणारमालविरइएणं कंठमणिसुत्तएणं कुंडलजु-
अलुल्लसंतअंसोवसत्तसोभंतसप्पभेणं सोभागुणसमुदएणं-
आणणकुडुंविएणं कमलामलविमालरमणिजलोअणिं
कमलपजलंतकरगहिअवृक्तोयं लीलावायकयपक्खएणं
सुविसदकसिणधणसणहलंबंतकेसहत्थं पउमइहकमलवा-
सिणिं सिरिं भगवइं पिच्छइ हिमवंतमंसलसिहरे दिसागइंदो-
रूपीवरकराभिसिच्चमाणिं ४ ॥ ३६ ॥ कल्प० १ अधि० २
क्षण । तत्रो पुणो सरसकुसुममंदारदामरमाणजभूअं चंपगा-
ऽसोमपुन्नागनागपिअंगुसिरीसमुग्गरमल्लिआजाइजूहिअंको-
ल्लकोज्जकोरिंटपत्तदमणयणनवमालिअवउलतिलयवासं-
तिअपउमुप्पलपाडलकुंदाइमुत्तमहकारसुरभिगंधिं अणुव-
ममणोहरेण गंधेणं दस वि दिसाओ वि वासयंतं सव्वो-
उअसुरभिकुसुममल्लधवलविलसंतकंतवहुवन्नभत्तिचित्तं छ-
प्पयमहुअरीभमरगणमुग्गुमायंतनिलित्तं गुंजंतदेसभागं दा-
मं पिच्छइ नभंगणतलाओ उवयंतं ५ ॥ ३७ ॥ (कल्प०)

(६ पष्ठस्वप्नस्वरूपम् ' चंद ' शब्दे तृतीयभागे १०६४ पृष्ठे
गतम् ।) (सुरदर्शनविशिष्टं सप्तमं स्वप्नम् ' सुर ' शब्दे वक्ष्य-

ते ।) (ध्वजदशतविशिष्टमष्टमं स्वप्नम् ' कय ' शब्दे चतुर्थभागे १६६० पृष्ठे गतम् ।)

तत्रो पुणो जच्चकंचणुजलंतरूयं निम्मलजलपुन्नमुत्तमं दिप्पमाणसोहं कमलकलावपरिरायमाणं पडिपुन्नं सव्व-मंगलभेयसमागमं पवररयणपरिरायंतकमलद्वियं नयणभू-सणकरं पभासमाणं सव्वओ चैव दीवयंतं सोमलच्छी-निभेलणं सव्वपावपरिवज्जिअं सुभं भासुरं सिरिवरं सव्वो-उयसुरभिकुसुमआसत्तमल्लदामं पिच्छइ सा रययपुन्नक-लमं ६ ॥ ४१ ॥

तत्रो पुणो रविकिरणतरुणवोहियसहसपत्तुर-भितरपिंजरजलं जलचरपहकरपरिहत्यगमच्छपरिभु-ज्जमाणजलसंचयं महंतं जलंतमिव कमलकुवलयउप्पल-तामरसपुंडरीओरुसप्पमाणसिरिसमुदणं रमणिज्जरूव-सोहं पमुइअंतभमरगणमत्तमहुयरिगणुकरोलिजमाणक-मलं कायंवगवलाहयचककलहंससारसगव्विअसउणगण-मिहुणमेविज्जमाणसलिलं पउमिणिपचोवलग्गजलविंदु-निचयचित्तं पिच्छइ सा हिययनयणकंतं पउमसरं नाम सरं सरोरुहाभिरामं १० ॥ ४२ ॥

तत्रो पुणो चंदकिरणरासिसरिसिरिवच्छसोहं चउग-मणपवड्डमाणजलसंचयं चवलचंचलुचायप्पमाणकल्लोल-लोलंततोयं पडुपवणाहयचलियचवलपागडतरंरंगंतभं-गखोखुब्भमाणसोभंतनिम्मलुकडउम्मीसहसंबंधधावमाणा-वनिपत्तभासुरतराभिरामं महामगरमच्छतिमितिमिगिल-निरुद्धतिलितिलियाभिधायकप्परफेणपसरं महानईतुरिय-वेगसमागयभमंगावत्तगुप्पमाणुच्चलंतपच्चोनियत्तभम-माणलोलमलिलं पिच्छइ खीरोयसायरं सा रयणिकर-सोमवयणा ११ ॥ ४३ ॥

तत्रो पुणो तरुणखूरमंडलसम्पहं दिप्पमाणसोभं उत्त-मकंचमहामणिसमूहपवरतेयअट्टसहस्सदिप्पंतनहप्पईवं क-णगपयरलंवमाणमुत्तासमुज्जलं जलंतदिव्वदामं ईहामि-गउसभतुरगनरमगरविहगवाल गकिनररुसरभचमरसंसत्त-कुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्तं गंधवोपवज्जमाणसंपुन्न-घांसं निच्चं सजलघणविउलजलहरगज्जियसदाणुणा-इणा देवदुंदुहिमहारवेणं सयलमवि जीवलोयं पूरयंतं, का-लागुरुपवरकुंदुरुकतुरुकडज्जमाणधूववासंगउत्तममघमघंत-गंधुब्भुयाभिरामं निच्चालोयं सेयं सेयप्पभं सुरवराभिरामं पिच्छइ सा साओवभोगं त्रिमाणवरं पुंडरीयं १२ ॥ ४४ ॥

तत्रो पुणो पुलगवेरिंदनीलसासगककेयणलोहियक्ख-मरगयमसारगल्लपवालफलिहसोगंधियहंसगग्गभअंजणचंद-प्पहवररयणेहिं महीयलपइड्डिअं गगणमंडलंतं पभासयंतं, तुं-

गं मेरुगिरिसंनिगासं पिच्छइ सा रयणनिकररामि १३ ॥ ४५ ॥
सिंहि च सा विउलज्जलपिगलमहुघयपरिमिच्चमाणनि-ज्जमधगधगाइयजलंतजालुज्जलाभिरामं तरतमजोगजुत्तंहिं न जालापयेरहिं अन्नन्नुमिव अणुपइच्चं पिच्छइ जालुज्ज-लणग अंरं व कत्थइ पयंतं अइवेगचंचलं सिंहि ॥ १४ ॥ ४६ ॥

इमे एयारिसे सुभे सोभे पियदंसणे सुरूवे सुविणे दट्ठण सयणमज्जे पडिबुद्धा अरविंदलोयणा हरिसपुलइअंगी । एए चउदम सुमिणे, सव्वा पाएइ तित्थयरमाया , जं रयणिं वकमइ कुच्छिसि महायसो अरिहा ॥ ४७ ॥ तए णं सा तिसला खत्तियाणी इमे एयारूवे चउदस महासुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा समाणी हट्ट--तुड्ड ० जाव--हियया धाराहयकयंचपुप्फगं पिय समूससिअरोमकूवा सुमिणुग्गहं करेइ करित्ता सयणिआओ अम्भुट्टेइ अम्भुट्टित्ता पायपी-ठाओ पच्चोरुहइ, पायपीठाओ पच्चोरुहत्ता अतुरिअमच-वलमसंभेताए अविलंबियाए रायहंससरिमीए गईए जेणेव सयणिजे जेणेव सिद्धत्थे खत्तिए तेणेव उवागच्छइ उवा-गच्छित्ता सिद्धत्थं खत्तिअं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं मणुन्नाहिं मणोरमाहिं ओरालाहिं कल्लाणाहिं सिवाहिं धन्नाहिं मंगल्लाहिं सस्सिरीयाहिं हिययगमणिआहिं हिय-यपल्हायणिआहिं मिअमहुरमंजुलाहिं गिराहिं संलवमाणी २ पडिबंहेइ ॥ ४८ ॥ तए णं सा तिसला खत्तिआणी सिद्धत्थं णं रत्ता अम्भणुन्नाया सगाणी नाणामणिकणगरयणभत्ति-चित्तंसि भदासणंसि निसीयइ निसीइत्ता आसत्था वीस-त्था सुहासणवरगया सिद्धत्थं खत्तिअं ताहिं इट्ठाहिं ० जाव संलवमाणी संलवमाणी एवं वयासी--॥ ४९ ॥ एवं खलु अहं सामी, अज्ज तंसि तारिगंसि सयणिजंसि वस्सओ ० जाव--पडिबुद्धा, तं जहा--गयवसह० गाहा, तं एएसिं सामी उरालाणं चउदमएहं महासुमिणाणं के मत्ते--कल्लाणे फलवित्तिविसेसे भविस्सइ ॥ ५० ॥ तए णं मे सिद्धत्थे राया तिमलाए खत्तिआणीए अंतिए एय-मट्टं सुच्चा निसम्म हट्टतुड्ड--० जाव हियए धाराहयनीव-सुरभिकुपुमचंचुमालइयरोमकूवे ते सुमिणे ओगिएहइ , ओगिएहत्ता ईहं अणुपविसइ, ईहं अणुपविसित्ता अप्पणो साहाविएणं मइपुव्वएणं बुद्धिविन्नाणेणं तेसि सुमिणाणं अत्थुग्गहं करेइ करित्ता तिसलं खत्तिअं णि ताहिं इट्ठाहिं ० जाव मंगल्लाहिं सस्सिरीयाहिं वग्गूहिं संलवमाणे संल-वमाणे एवं वयासी--॥ ५१ ॥ उराला णं तु मे देवाणुप्पिए ! सुमिणा दिट्ठा, कल्लाणा णं तु मे देवाणुप्पिए ! सुमिणा दिट्ठा, एवं सिवा धन्ना मंगल्ला सस्सिरीया अरुग्गट्टि-दीहाउ--कल्लाण--मंगल्लकारगा णं तु मे देवाणुप्पिए ! सु-

मिणा दिट्टा, अन्धलाभो देवाणुप्पिए ! भोगलाभो देवा-
णुप्पिए ! पुत्तलाभो देवाणुप्पिए ! सुखलाभो देवाणुप्पिए !
रज्जलाभो देवाणुप्पिए ! एवं खलु तुमे देवाणुप्पिए !
नवएहं मामाणं बहुपडिपुन्नाणं अट्टमाणं राईदियाणं
विड्कंताणं अम्हं कुलकेउं अम्हं कुलदीवं कुलपव्व-
यं कुलवडिमयं कुलतिलयं कुलकित्तिकरं कुलवित्तिकरं
कुलदिणयं कुलाऽऽधारं कुलनेदिकरं कुलजमकरं कुलपा-
यवं कुलविचट्टणकरं सुकुमालपाणिपायं अहीणपडिपुन्न-
पंचिदियमरीं लक्खणवज्जणगुणोववेयं माणुम्माणप्पमा-
णपडिपुन्नसुजायगव्वंगमुंदरंगं ममिसोमागारं कंतं पिय-
दंसणं सुरुवं दारयं पयाहिंमि ॥ ५२ ॥

(११) वीरस्य यौवनावस्था—

मे वि अ णं दारए उम्मुक्कवालभावे विन्नायप्प-
गिणयमित्ते जुव्वणमणुपत्ते सूर वीर विकंते वित्थिणवि-
उल्लवलवाहणे रज्जवई राया भविस्सइ ॥ ५३ ॥ तं उराला
गं० जाव सुमिणा दिट्टा, दुच्चं पि तच्चं पि अणुवृहइ ॥
तए णं मा तिमला खत्तिआणी सिद्धत्थस्स रत्तो अंतिए
एयमट्टं सुच्चा निमम्म हट्टतुडु० जाव-हियया करयलप-
ग्गिगहिअं० जाव मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयामी-॥ ५४ ॥
एवमेयं मामी, तहमेयं मामी अविनहमेयं मामी, अमंदिदमेयं
मामी, इच्छियमेअं मामी, पडिच्छियमेअं मामी, इच्छि-
अपडिच्छियमेअं मामी, सच्चं णं एम अट्टं मे जहंयं
तुव्वे वयहं ति कट्टु ते सुमिणे सम्मं पडिच्छइ पडिच्छिता
पिद्धत्थेणं रत्ता अब्भणुन्नाया समाणी नाणामणिरयणभ-
त्तिचित्ताआ, भदामणाआ अब्भुट्टइ, अब्भुट्टिता अतुरियम-
त्तवलममंभेताए अविलंविआए रायहंससरिभीए गईए
जेणव मए सयणिजे, तेणव उवागच्छइ उवागच्छिता,
एवं वयामी-मा मे एए उत्तमा पद्दाणा मंगल्ला सुमिणा
दिट्टा अचेहिं पावसुमिणेहिं पडिहम्मिस्संति ति कट्टु देवय-
गुरुजणमेवद्धाहिं पमत्थाहिं मंगल्लाहिं धम्मियाहिं कहाहिं
सुमिणजागरियं जागरमाणी पडिजागरमाणी धिहरइ ॥ ५६ ॥
तए णं सिद्धत्थं खत्तिए पच्चव्वकालममयेसि कोट्टुविअ-
पुग्गिभे महावेइ महावित्ता एवं वयामी-॥ ५७ ॥ वि-
प्पामेव भी देवाणुप्पिआ ! अज्ज सविमेसं वाहिरिअं उव-
ट्टाणमालं गंधोदयमित्तं सुइंसंमज्जिआवलित्तं सुगंधवरपं-
थधन्नपुप्फोवयारकलित्तं कालागुरुपवरकुंदुरुकतुरुकडज्जं-
तध्वमधमधंतगंधुह्याभिरासं सुगंधवरगंधियं गंधवट्ठिभूअं
करहं कारवेहं, करित्ता कारवित्ता मीहामणं रयावेहं रयावेहि-
त्ता मंसयमाणत्तिअं खिप्पामेव पच्चप्पिणह ॥ ५८ ॥ तए णं
कोट्टुविअपुग्गिमा सिद्धत्थेणं रत्ता एवं पुत्ता समाणा हट्ट-

तुडु० जाव-हियया, ० जाव अंजलिं कट्टु 'एवं सामि' ति
आणाए विणएणं वयणं पडिमुणंति पडिमुणित्ता सिद्धत्थ-
स्स खत्तियस्स अंतिआआ पडिनिक्खमंति, पडिनिक्खमित्ता
जेणव वाहिरिआ उवट्टाणमाला तेणव उवागच्छंति, उ-
वागच्छिता खिप्पामेव सविमेसं वाहिरियं उवट्टाणमालं
गंधोदयमित्तं सुइं० जाव-मीहामणं रयावित्ति रयावित्ता
जेणव सिद्धत्थं खत्तिए तेणव उवागच्छंति उवागच्छिता
करयल० जाव मत्थए अंजलिं कट्टु सिद्धत्थस्स खत्तिअ-
स्स तमाणत्तिअं पच्चप्पिणंति ॥ ५९ ॥ तए णं सिद्धत्थे ख-
त्तिए कल्लं पाउप्पमाए रयणीए फुल्लुप्पलकमलकोमलु-
म्मीलियम्मि अहापंडुरं पभाए रत्तासोगप्पगासकिंसुअसु-
अमुहगुंजद्वारागवंधुजीवगपारावयचलणनयणपरहुअसुरत्त-
लोअणजासुअकुमुमरासिहिं गुलनिअराइरेहंतसरिमे क-
मलायरसंडधिवोहए उट्टिअम्मि सूर सहस्मरास्सिम्मि दिण-
येरे तंअया जलंते, तस्स य करपहरापरद्धम्मि अंधयारे वा-
लायवकुंकुमेणं खत्तिअव्व जीवलोए, सयणिजाओ अब्भु-
ट्टइ ॥ ६० ॥ अब्भुट्टिता पायपीढाओ पच्चोरुहइ पच्चो-
रुहित्ता जेणव अट्टणसाला तेणव उवागच्छइ उवागच्छि-
त्ता अट्टणमालं अणुपविसइ, अणुपविसित्ता, अणेगवायाम-
जोगवग्गणवाहुमदणमल्लजुद्धकरणेहिं मंते परिस्संते सयपा-
गसहस्सपंगेहिं सुगंधतिल्लमाइएहिं पीणणिजेहिं दीवणिजे-
हिं मयणिजेहिं विहणिजेहिं दप्पणिजेहिं मच्चिदियगायप-
ल्हायणिजेहिं अब्भंगिए ममाणं तिल्लचम्मंसि निउणंहिं
पडिपुत्तपाणिपायसुकुमालकोमलतलेहिं अब्भंगणपरिमह-
णुव्वलणकरणगुणनिम्माएहिं दक्खंहिं पट्टेहिं कुललेहिं
मेहावीहिं जिअपरिस्समेहिं पुरिसेहिं अट्टिसुहाए मंससुहाए
तयासुहाए रंससुहाए चउत्तिहाए सुहपरिकम्मणाए संवाह-
णाए संवाहिए ममाणे अवगयपरिस्समे अट्टणसालाओ
पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता जेणव मज्जणघरं तेणव
उवागच्छइ उवागच्छिता मज्जणघरं अणुपविसइ, अणुपवि-
सित्ता समत्तजालाकुलाभिरासं विचित्तमणिरयणकुट्टिमतले
रमणिजे एहाणमंडवंसि नाणामणिरयणभत्तिचित्तंसि एहा-
णपीहंसि सुहनिसत्ते पुप्फोदणहिं अ, गंधोदणहिं अ, उएहो-
दणहिं अ, सुट्टोदणहिं अ, सुहोदणहिं य कल्लाणकरण-
पवरमज्जणविहीए मज्जिए तत्थ कोउअसएहिं बहुविहेहिं
कल्लाणगपवरमज्जणाऽवमाणे पम्हलसुकुमालगंधकासाइअ-
लूहिअंगं अहयसुमहग्घदूरयणसुमंभुडे-सरससुगभिगो-
मीमचंदणाणुलित्तगत्ते सुइमालावन्नगविलवणे आवि-
द्धमणिसुवत्ते कप्पियहारद्धहारतिमरयपालंवपलंवमाणक-
डिसुत्तसुकयमोहं पिणद्वग्गंविजे अंगुलिज्जगल्लियकया-

भरणे वरकडगतुडिअथंभिअभूए अहिअरुवसस्मिरीए कुं-
डलउजोइआणणे मउडदत्तमिए हारुच्छियमुकयरइअ-
वच्छं मुदिआपिगलंमुलीए पालंवपलंवमाणसुकयपडउत्त-
रिजे नाणामणिकणमत्यणदिमलमहरिअनिउणोवाचिअ-
मिभिभिसितविरइअसुमिलिडुविमिडुलडुआधिद्वीरवलए
किं बहुणा कप्परुक्खए विव अलंकिअविभूसिए नरिंदे, स-
कोरंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिजमाणेणं सेअवरचामराहिं उ-
डुवमाणीहिं मंगलजयसदकयालोए अणेगगणनायगदंड-
नायगराईभरतलवरमांडविअकोडुंविअमंतिगणगदोवारिय-
मच्चचं पीढमदनगरनिगमसिद्धिसेणावइसत्थवाहदूअसंधि-
वालसद्धिं संपरिवुडे धवलमहामेहनगए इव गहगणदिपं-
तरिक्खतारागणाण मज्जे ससि व्व पिअदंमणे नरवई न-
रिंदे नरवसहे नरसीहे अरुभहिअरायतेयलच्छीए दिप्प-
माणे मज्जणघराओ पडिनिक्खमइ, मज्जणघराओ पडिनि-
क्खमिच्छा जेणेव वाहिरिआ उवट्टाणमाला तेणेव उवाग-
च्छइ उवागच्छिता सीहासणंमि पुरथाभिमुहे निसीअइ
निसीइत्ता, अप्पणो उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए अट्टभदा-
सणाइं सेअवत्थपच्चुत्थयाइं सिद्धत्थकयमंगलोवयाराइं र-
यावेइ, रयावेत्ता अप्पणो अदूरसामंते नाणामणिरयणमं-
डिअं अहिअपिच्छणिजं महग्घवरपट्टणुग्गयं सएहपट्टभ-
तिसयचित्ताणं ईहामिअउमभतुरगनरमगरविहगवाल-
ग—किंररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्तं अविभ-
तरिअं जवणिअं अंछावेइ, अंछावित्ता नाणामणिरयणभ-
त्तिचित्तं अत्थरयमिउमसरगो(च्छ)त्थयं सेअवत्थपच्चुत्थयं
सुमउअं अंगसुहफरिसगं विसिद्धं तिसलाए खत्तिआणीए
भदामणं रयावेइ, रयावित्ता कोडुंविअपुरिसे सदावेइ, स-
दावेत्ता एवं वयासी—॥६४॥ खिप्पामेव भो देवाणुप्पि-
आ ! अट्टंगमहानिमित्तसुत्तत्थधारए—विविहसत्थकुमले सु-
विणलक्खणपाठए सदावेइ ॥ तए णं ते कोडुंविअपुरिसा
सिद्धत्थेणं रत्ता एवं वुत्ता समाणा, हट्ट-तुट्टं जावहि-
यया करयल ० जाव पडिसुणंति ॥६५॥ तए णं पडिसु-
णित्ता सिद्धत्थस्स खत्तिअस्स अंतिआओ पडिनिक्खमंति
पडिनिक्खमिच्छा कुंडग्गामं नयरं मज्झं मज्जेणं जेणेव
सुविणलक्खणपाठगाणं गेहाइं तेणेव उवागच्छंति, उ-
वागच्छिता, सुविणलक्खणपाठए सदाविति ॥ ६६ ॥
तए णं ते सुविणलक्खणपाठगा सिद्धत्थस्स खत्तियस्स
कोडुंविअपुरिसेहिं सदाविआ समाणा हट्ट-तुट्टं जाव-
हियया एहाया कयवलिकम्मा कयकोउअमंगलपायच्छि-
त्ता सुद्धपवेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवराइं परिहिआ अ-
प्पमहग्घाभरणालंकिवसरीरा सिद्धत्थयहरिआलिआ क-

यमंगलगद्वाणा सएहिं सएहिं गेहेहितो निग्गच्छंति नि-
ग्गच्छिता, खत्तियकुंडग्गामं नयरं मज्झं मज्जेणं जेणेव
सिद्धत्थस्स रन्नो भवणवरवडिसगपडिदुवारं तेणेव उवाग-
च्छंति, उवागच्छिता भवणवरवडिसगपडिदुवारं एगओ
मिलंति मिलित्ता जेणेव वाहिरिआ उवट्टाणमाला, जेणेव
सिद्धत्थ खत्तिए, तेणेव उवागच्छंति तेणेव उवागच्छिता
करयल ० जाव अंजलिं कट्ट, सिद्धत्थं खत्तिअं जएणं वि-
जएणं वट्ठाविति ॥ ६७ ॥ कल्प ० १ अधि ० ३ क्षण ।

तए णं ते सुविणलक्खणपाठगा सिद्धत्थेणं रन्ना वं-
दियपूइअसकारिअसम्माणिआ समाणा पत्तेअं पत्तेअं पु-
व्वनत्थेसु भदासणेसु निसीयंति ॥ ६८ ॥ तए णं सि-
द्धत्थे खत्तिए तिमलं खत्तियाणि जवणिअंतरियं ठावेइ
ठावित्ता पुष्पफलपडिपुन्नहत्थे परेणं विणएणं ते सुवि-
णलक्खणपाठए एवं वयासी—॥ ६९ ॥ एवं खलु देवा
णुप्पिआ ! अज्ज तिसला खत्तियाणी तंसि तारिसगंसि ०
जाव सुत्तजागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणी इमे एयारूवे
चउदस महासुमिणे पामित्ता णं पडिवुट्ठा ॥ ७० ॥ तं
जहा—‘गयवसहं’ गाहा—तं एएसिं चउदसएहं महासु-
भिणाणं देवाणुप्पिआ ! उराला णं के मन्ने कल्लाणं
फलवित्तिविमंसे भविस्सइ ॥ ७१ ॥ तए णं ते
सुमिणलक्खणपाठगा सिद्धत्थस्स खत्तियस्स अंतिए
एयमट्टं सुच्चा निसम्म हट्टतुट्टं जाव हियया, ते सुमिणे
सम्मं ओगिहंति ओगिहत्ता ईहं अणुपविसंति अणु-
पविसित्ता अन्नमन्नेणं सद्धिं मंचालितं संचालित्ता तेसिं
सुमिणाणं लद्धऽट्टा गहिअऽट्टा पुच्छियऽट्टा विणिच्छियऽट्टा
सिद्धत्थस्स रन्नो पुरओ सुमिणसत्थाइं, उच्चरेमाणा
उच्चरेमाणा सिद्धत्थं खत्तियं एवं वयासी—॥ ७२ ॥

‘तए णं ते सुविणलक्खणपाठगा’ ततस्ते खल्ललक्षणपाठकाः
‘सिद्धत्थेणं रत्ता वंदिअ’ सिद्धार्थेन राज्ञा वन्दिताः गुण-
स्तुतिकरणेन ‘पूइअ’ पूजिताः पुष्पादिभिः ‘सक्कारिअ’
सत्कारिताः फलवस्त्रादिदानेन ‘सम्माणिआ समाणा’ स-
न्मानिताः अभ्युत्थानादिभिः, एवंविधाः सन्तः ‘पत्तेयं प-
त्तेयं पुव्वनत्थेसु भदासणेसु’ निसीयंति ‘प्रत्येकं प्रत्येकं
पूर्वव्यस्तेषु भद्रासनेषु निषीदन्ति ॥ ६८ ॥’ तए णं सिद्ध-
त्थे खत्तिए ततः सिद्धार्थः क्षत्रियः ‘तिसलं खत्तियाणि’
त्रिशलां क्षत्रियाणीं ‘जवणिअंतरियं ठावेइ’ यवनिकान्त-
रितां स्थापयति ‘ठावित्ता’ स्थापयित्वा ‘पुष्पफलपडिपुन्न-
हत्थे’ पुष्पैः प्रतीतैः फलेर्नालिकेगादिभिः प्रतिपूर्णां हस्तौ
यस्य स तथा, यतः—“रिक्काणिने पश्येच्च, राजानं
दैवतं गुरुम् ॥ निमित्तज्ञं विशेषेण, फलेन फलमादिशेत्
॥ १ ॥” ततः पुष्पफलप्रतिपूर्णहस्तैः सन् ‘परेण विणए-
णं’ उच्छ्रेण विनयेन ‘ते सुविणलक्खणपाठए’ तान् स्वप्न-
लक्षणपाठकान् एवं वयासी एवमवादीत् ॥ ६९ ॥ कि-

मित्याह—‘एवं खलु देवाणुप्पिआ !’ एवं निश्चयेन भो दे-
वानुप्पिआ ! ‘अज्ज तिसला खत्तिआणी’ अथ तिसला क्षत्रि-
याणी ‘तेसि तागिसंगंसि’ तस्मिन् तादृशे शयनीये ‘जा-
व सुत्तजागग ओहीरमाणी’ २ यावत् सुप्तजागग अल्पनि-
द्रां कुर्वती ‘इमे एयास्से’ इमान् एतदूपान् ‘उराले चउ-
इस महासुमिणे’ प्रशस्तान् चतुर्दश महास्वप्नान् ‘पासित्ता
णं पडिबुद्धा’ दृष्ट्वा जागरिता ॥ ७० ॥ ‘तं जहा’ तथथा
‘गयवसहं गाहा’ ‘गयवसह’ इति गाथा चात्र वाच्या, ‘तं
एएसि’ तस्मात् एतेषां ‘चउइसएहं महासुमिणाणं’ च-
तुर्दशानां महास्वप्नानां ‘देवाणुप्पिया’ हेदेवानुप्पिया ! ‘उरा-
लाणं’ प्रशस्तानां ‘के मन्नं’ कः विचारयामि ‘कलनाणे’
कल्याणकारी फलवित्तिविनैसे भविस्सइ’ फलवृत्तिविशेषः
भविष्यति ॥ ७१ ॥ ‘तए णं ते सुमिणलक्खणपाढगा’
तनस्ते स्वप्नलक्षणपाठकाः ‘सिद्धत्थस्स खत्तियस्स’ सि-
द्धार्थस्य क्षत्रियस्य ‘अन्तिए एयमट्ठं सुच्चा’ पार्श्वे एतम-
र्थं श्रुत्वा ‘निसम्म’ निश्चय्य च ‘हट्ठतुट्ठं जाव हिअया’
हृष्टाः तुष्टाः यावत् हर्षपूर्णहृदयाः ‘ते सुमिणे सम्मं ओ-
गिएहन्ति’ तान् स्वप्नान् सम्यग् हृदि धरन्ति ‘आगिएह-
त्ता’ हृदि धृत्वा ‘ईहं अणुपविस्सन्ति’ अर्थविचारणाम् अनु-
प्रविशन्ति ‘अणुपवित्तिता’ अनुप्रविश्य च ‘अन्नमन्नं
सद्धिं संचालिति’ अन्योऽन्येन परस्परेण सह सञ्चालय-
न्ति—संवादयन्ति; पर्यालोचयन्तीत्यर्थः, ‘संचालित्ता’ सञ्चा-
लय च ‘तेसि सुमिणाणं’ तेषां स्वप्नानां ‘लद्धा’ लब्धा
ऽर्थो यैस्ते लब्धार्थाः, ‘स्वबुद्धावगतार्थाः’ गहियद्धा’ पर-
स्परतो गृहीतार्थाः ‘पुच्छियद्धा’ संशयं सति परस्परं पृ-
ष्टार्थाः, तत एव ‘विणिच्छियद्धा’ विनिश्चितार्थाः, अत-
एव ‘अदिगयद्धा’ अभिगतार्थाः अवधारितार्थाः सन्तः ‘सिद्ध-
त्थस्स रत्तो पुरओ’ निद्धार्थस्य राज्ञः पुरतः ‘सुमिणसत्थाइ
उच्चारमाणा उच्चारमाणा’ स्वप्नशास्त्राण्युच्चारयन्तः ‘सिद्ध-
त्थं खत्तियं’ सिद्धार्थं क्षत्रियम् ‘एवं वयासी’ एवमावादिषुः ।

(१२) स्वप्नलेख्या—

एवं खलु देवाणुप्पिया !, अम्हं सुमिणसत्थे बायालीसं
सुमिणा, तीसं महासुमिणा, वावत्तरिं सव्वसुमिणा दिट्ठा,
तत्थ णं देवाणुप्पिया ! अरहंतमायरो वा चक्रवट्ठिमायरो वा
अरहंतंसि वा चक्रहरंसि वा गब्भं वक्कमाणंसि वा, एएसि
तीसाए महासुमिणाणं, इमे चउइस महासुमिणे पासित्ता
णं पडिबुज्झन्ति, तं जहा—गयवसहं गाहा ॥ ७३ ॥ वासु-
देवमायरो वा वासुदेवंसि गब्भं वक्कमाणंसि एएसि च—
उइसएहं महासुमिणाणं, अन्नयरो सत्त महासुमिणे पासि-
त्ता णं पडिबुज्झन्ति ॥ ७४ ॥ बलदेवमायरो वा बल-
देवंसि गब्भं वक्कमाणंसि एएसि चउइसएहं महासुमिणाणं
अन्नयरो चत्तारि, महासुमिणे पासित्ता णं पडिबुज्झन्ति
॥ ७५ ॥ मंडलियमायरो वा मंडलियंसि गब्भं वक्कमा-
णंसि एएसि चउइसएहं महासुमिणाणं अन्नयरो एगं
महासुमिणं पासित्ता णं पडिबुज्झन्ति ॥ ७६ ॥

इमे य णं देवाणुप्पिआ ! तिसलाए खत्तिआणीए चउइस
महासुमिणा दिट्ठा, तं उराला णं देवाणुप्पिआ ! तिसलाए
खत्तिआणीए सुमिणा दिट्ठा, ० जाव मंगल्लकारगा णं देवा-
णुप्पिआ ! तिसलाए खत्तिआणीए सुमिणा दिट्ठा, तं अ-
त्थलाभो देवाणुप्पिआ, भोगलाभो देवाणुप्पिआ पुत्त-
लाभो देवाणुप्पिआ, सुक्खलाभो देवाणुप्पिया ! रज्जलाभो
देवाणुप्पिआ ! एवं खलु देवाणुप्पिआ ! तिसला खत्ति-
आणी नवएहं मासाणं बहुपडिपुत्ताणं अट्ठमाणं, राई-
दिआणं थिइकंताणं, तुम्हं कुलकेउं कुलदीवं कुलवडिं-
सयं कुलपव्वयं कुलतिलयं कुलकित्तिकरं कुलवित्तिकरं
कुलदिणयरं कुलाऽऽधारं कुलजमकरं कुलपायवं कुलतं-
तुसंताणविवद्वणकरं सुकुमालपाणिपायं अहीणपडिपुत्तपं-
चिदियसरीरं लक्खणवंजणगुणोववेयं माणुम्माणप्पमा-
णपडिपुत्तसुजायसव्वंगसुंदरगं ससिसोमागारं कंतं पिय-
दंसणं सुरूवं दारयं पयाहिसि ॥ ७७ ॥ से वि य णं
दारए उम्मुक्कवालभावे विन्नायपरिणयमित्ते जोव्वणगम-
णुपत्ते, सरे वीरे थिकंते वित्थिन्नविपुलवलवाहसे चाउ-
रंतचक्कवट्ठी रज्जवई राया भविस्सइ, जिणे वा तिलुकना-
यगे धम्मवरचाउरंतचक्कवट्ठी ॥ ७८ ॥ तं उराला णं तुमे
देवाणुप्पिआ, तिसलाए खत्तिआणीए सुमिणा दिट्ठा ०
जाव मंगल्लकारगा णं देवाणुप्पिआ ! तिसलाए खत्तिआणीए
सुमिणा दिट्ठा ॥ ७९ ॥ तए णं सिद्धत्थे राया तेसि
सुमिणलक्खणपाढगाणं अन्तिए एयमट्ठं सुच्चा निसम्म
हट्ठतुट्ठं ० जाव हिअए करयल ० जाव ते सुमिणलक्खण-
पाढए एवं वयासी—॥ ८० ॥ एवमेअं देवाणुप्पिआ !
तहमेयं देवाणुप्पिआ ! अवितहमेयं देवाणुप्पिया ! इच्छि-
यमेअं देवाणुप्पिआ ! पडिच्छियमेअं देवाणुप्पिआ !
इच्छियपडिच्छियमेयं देवाणुप्पिआ ! सच्चे णं एस अट्ठे
से जहेयं तुब्भे वयह त्ति कट्ठु, ते सुमिणे सम्मं पडिच्छइ
पडिच्छित्ता ते सुमिणलक्खणपाढए विउलेणं असणेणं
पाणेणं खाइमेणं साइमेणं पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारेणं स-
कोरेइ सम्माणेइ सकारित्ता सम्माणित्ता विउलं जीवि-
यारिहं पीइदाणं दलइ, विउलं जीवियारिहं पीइदाणं
दलित्ता पडिविसज्जेइ ॥ ८१ ॥ तए णं सिद्धत्थे खत्तिए
सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता जेणेव तिसला खत्ति-
आणी जवणिअंतरिआ तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता
तिसलं खत्तियाणि एवं वयासी—॥ ८२ ॥ एवं खलु दे-
वाणुप्पिए ! सुमिणसत्थंसि बायालीसं सुमिणा तीसं महा-
सुमिणा ० जाव एगं महासुमिणं पासित्ता णं पडिबुज्झन्ति
॥ ८३ ॥ इमे य णं तुमे देवाणुप्पिए ! चउइस महासुमिणा

दिट्ठा । तं उराला णं तुमे ० जाव-जिणे वा तेलुक्कना-
यगे धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टी ॥ ८५ ॥ तए णं सा ति-
सला खत्तिआणी, एअमट्ठं सुच्चा निसम्म हट्टतुट्ट ० जाव
हियया, करयल ० जाव ते सुमिणे सम्मं पडिच्छइ ॥ ८६ ॥
पडिच्छित्ता सिद्धत्थेणं रत्ता अब्भणुत्ताया समाणी, ना-
णामखिरयणभत्तिचित्ताओ भदासणाओ अब्भुट्टेइ अब्भु-
ट्टित्ता अतुरिअं अचवलं ० जाव रायहंससरिसीए गईए,
जेणेव सए भवणे तेणेव उवागच्छइ, तेणेव उवागच्छित्ता
सयं भवणं अणुपविट्ठा ॥ ८७ ॥

‘ इमे य णमि ’ त्यादि ’ तो पयाहिसि ’ त्ति पर्यन्तं तत्र
इमे च देवानुप्रिय ! त्रिशलया क्षत्रियाण्या चतुर्दश महा-
स्वप्ना दृष्टास्ततो महास्वप्नत्वात् महाफलत्वं दर्शयति—‘ तं-
जहं ’ त्यादि तद्यथा—अर्थलाभो देवानुप्रिय ! इत्यादि पूर्व-
वत् ॥ ७७ ॥ ‘ से वि अ णमि ’ त्यादितः ‘ चक्कवट्टि त्ति ’
यावत् तत्र सोऽपि च दारकः उन्मुक्कवालभावो यौवनाव-
स्थामनुप्राप्तो राज्यपती राजा चक्रवर्त्ती भविष्यति जि-
नो वा त्रैलोक्यनायको धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्त्ती तत्र जि-
नत्वे चतुर्दशानामपि स्वप्नानां पृथक् फलानि इमानि—चतु-
र्दन्तहस्तिदर्शनाच्चतुर्द्धा धर्मं कथयिष्यति १, वृषभदर्शना-
द्भरतक्षेत्रे बोधिवीजं च वप्स्यति २, सिंहदर्शनान्मदनादि-
दुर्गजभज्यमानं भज्ययनं रक्षिष्यति ३, लक्ष्मीदर्शनाद्धारि-
कदानं दत्त्वा तीर्थंकरलक्ष्मीं भोक्ष्यते ४, दामदर्शनात्त्रिभु-
वनस्य मस्तकधार्यो भविष्यति ५, चन्द्रदर्शनात् कुव-
लये मुदं दास्यति ६, सूर्यदर्शनाद्भामरुडलभूषितो भवि-
ष्यति ७, ध्वजदर्शनाद्धर्मध्वजभूषितो भविष्यति ८, कलश-
दर्शनाद्धर्मप्रासादांशखरं स्थास्यति ९, पद्मसरोदर्शनात्सुर-
संचारितकमलस्थापितचरणो भविष्यति १०, रत्नाकर-
दर्शनात्कवलरत्नस्थानं भविष्यति ११, विमानदर्शनाद्देवा-
निकानामपि पूज्यो भविष्यति १२, रत्नराशिदर्शनाद्भनप्रा-
कारभूषितो भविष्यति १३, निर्द्धमाग्निदर्शनात् भज्य-
कनकशुद्धिकारी भविष्यति १४, चतुर्दशानामपि समुदि-
तफलं तु चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकाप्रस्थायी भविष्यति ॥ ७९ ॥
‘ तं उराला णमि ’ त्यादितः ‘ सुविणा दिट्ठे ’ त्ति यावत् प्रा-
ग्वत् ॥ ८० ॥ ‘ तए णं ’ इत्यादितः ‘ एवं वयासी ’ ति या-
वत् प्राग्वत् ॥ ८१ ॥ ‘ एवमयं ’ इत्यादितः ‘ पडिविसज्जे ’
इति यावत् तत्र ‘ ते सुविणलक्खणपाटए ’ इत्यादि तान्
स्वप्नलक्षणपाठकान् विपुलं अशनेन शाल्यादिना पुष्पैः
अप्रश्रितैर्जात्यादिपुष्पैः वस्त्रैः प्रतीतैर्गन्धैर्वासधूर्तैः मा-
ल्यैर्प्रथितपुष्पैः अलंकारैर्मुकुटादिभिः सत्कारयति सम्मान-
यति च विनयवचनप्रतिपत्त्या विपुलं जीविकार्हम् आजन्म-
निर्वाहयोग्यं प्रीतिदानं ददाति प्रीतिदानं दत्त्वा च प्रति-
विसर्जयति ॥ ८२ ॥ ‘ तए णमि ’ त्यादितः ‘ एवं वयासी ’ ति
यावत् प्राग्वत् ॥ ८३ ॥ ‘ एवं खलिव ’ त्यादितो ‘ कुज्झंती ’
ति यावत् पूर्ववत् ॥ ८४ ॥ ‘ इमे य णमि ’ त्यादितः ‘ च-
क्कवट्टी ’ ति यावत् प्राग्वत् ॥ ८५ ॥ ‘ तए णं से ’ इत्यादितः
‘ पडिच्छइ ’ त्ति यावत् प्राग्वत् ॥ ८६ ॥ ‘ पडिच्छित्ते ’ त्या-
दितः ‘ अणुपविसि ’ त्ति यावत् प्राग्वत् ॥ ८७ ॥

(१३) यत्प्रभृति वीरः सिद्धायगृहं संहृतः तत्प्रभृति शक्रवच-
नेन जृम्भकदेवैः रत्नधनमञ्चय आनीतः—सिद्धायगृह—

जप्पभिइं च णं समणे भगवं महावीरे तंसि रायकुलंसि
साहरिण, तप्पभिइं च णं बहवे वेसमणकुंडधारिणो तिरि-
यजंभगा देवा सक्कवयणेणं से जाइं इमाइं पुरा पाराणाइं
महानिहाणाइं भवंति—तं जहा—पहीणसामिआइं पहीण-
सेउआइं पहीणगोत्तागाराइं उच्छिन्नसामिआइं, उच्छिन्न-
सेउआइं, उच्छिन्नगोत्तागाराइं, गामागरनगरखेडकवड-
मडंबदोणमुहपट्टणासमसंवाहसन्निवेशेसु, सिंघाडणसु वा,
तिणसु वा, चचरेसु वा, चउम्मुहेसु वा, महापहंसु वा,
गामट्टाणसु वा, नगरट्टाणसु वा, गामनिद्धमणसु वा,
नगरनिद्धमणसु वा, आवणसु वा, देवकुलेसु वा, स-
भासु वा, पवासु वा, आरामेसु वा, उज्जणसु वा,
वणसु वा, वणसंडेसु वा, सुमाणसुन्नागारगिरिकंदरमंति-
सेलं, वट्टाणभवणगिहेसु वा, सन्निक्खित्ताइं चिट्ठंति, तांइं
सिद्धत्थरायभवणंसि साहरंति ॥ ८८ ॥

‘ जप्पभिइं च णं समणे ’ भगवं महावीरे यतः प्रभृति
यस्माद्दिनादारभ्य श्रमणो भगवान् महावीरः ‘ तंसि रा-
यकुलंसि साहरिण ’ तस्मिन् राजकुले संहृतः ‘ तप्पभिइं
च णं ’ ततः प्रभृति, तस्माद्दिनादारभ्य ‘ बहवे वेसमणकु-
ंडधारिणो ’ बहवः, वैश्रमणो—धनदः, तस्य कुण्डः—आयत्त-
ता, तस्य धारिणः, अर्थात् वैश्रमणायत्ताः ‘ तिरियजंभ-
गा देवा ’ तिर्यग्लोकवासिनां जृम्भकजातीयाः तिर्यग्जृम्भ-
काः उच्यन्ते, एवंविधाः देवाः ‘ सक्कवयणेणं ’ शक्रवचनेन
शक्रेण वैश्रमणाय उक्त्वा, वैश्रमणेन तिर्यग्जृम्भकेभ्य इति
भावः, ‘ से जाइं इमाइं ’ ‘ से ’ त्ति अथशब्दार्थः, अथ ते
तिर्यग्जृम्भका देवाः यानि इमानि वक्ष्यमाणस्वरूपाणि ‘ पु-
रा पाराणाइं ’ पुरा पूर्वं निक्षिप्तानि अत एव पुराणानि
चिरन्तनानि ‘ महानिहाणाइं भवंति ’ महानिधानानि भ-
वन्ति ‘ तं जहा ’ तद्यथा—तानि कीदृशानि ? ‘ पहीणसा-
मिआइं ’ प्रहीणस्वामिकानि; अलीभूतस्वामिकानीत्यर्थः, अ-
त एव ‘ पहीणसेउआइं ’ प्रहीणसेवृत्तानि, सेक्का हि उप-
रिधनक्षेप्ता, स तु स्वाम्येव भवति, पुनः किंविशिष्टानि
‘ पहीणगोत्तागाराइं ’ येषां महानिधानानां धनिकसम्बन्धी-
नि गोत्राणि अगाराणि च प्रहीणानि विरलीभूतानि भव-
न्ति तानि प्रहीणगोत्रागाराणि ‘ उच्छिन्नसामिआइं ’ उ-
च्छिन्नः सर्वथा अभावं प्राप्तः स्वामी येषां तानि उच्छिन्न-
स्वामिकानि उच्छिन्नसेउआइं उच्छिन्नसेवृत्तानि ‘ उ-
च्छिन्नगोत्तागाराइं ’ उच्छिन्नगोत्रागाराणि, अथ केषु केषु
स्थानेषु तानि वर्तन्ते इत्याह—‘ गामागरनगरखेडकवड-
मडंबदोणमुहपट्टणासमसंवाहसन्निवेशेसु ’ ग्रामाः कश्चन्तः,
आकराः लाहाद्युत्पत्तिभूमयः, नगराणि कररहितानि, खे-
टानि धूलिप्राकारोपेतानि, कर्बटानि कुनगराणि मड्भवानि
सर्वतोऽप्ययोजनापरतोऽवस्थितग्रामाणि, द्रोणमुखानि यत्र
जलस्थलपथावुभावपि भवतः, पत्तनानि जलस्थलमार्गया-

रन्यतरणे मागैण युक्कानि, आश्रमास्तीर्थस्थानानि तापस-
स्थानानि वा, संवाहाः समभूमौ कृपि कृत्वा कृपीवला यत्र-
धान्यं रत्नार्थं स्थापयन्ति, सन्निवेशा सार्थकटकादीना-
मुत्तरणस्थानानि, एतेषां द्वन्द्वः, तेषु तथा 'सिघाडपेषु वा'
शृङ्गाटकेषु शृङ्गाटकफलाकारस्थानेषु वा 'तिपेषु वा'
त्रिकेषु, मार्गत्रयमिलनस्थानेषु वा 'चच्चरेषु वा' चत्वर-
पेषु, बहुमार्गमिलनस्थानेषु वा 'चउम्मुहेषु वा' चतुर्मुखेषु
देवकुलच्छत्रिकादिषु वा 'महापहेषु वा' महापथेषु राजमार्गेषु
वा, तथा 'गामट्टाणेषु वा' ग्रामस्थानानि उद्गसग्रामस्थानानि
तेषु वा 'नगरट्टाणेषु वा' उद्गसनगरस्थानानि तेषु वा 'गाम-
निद्धमणेषु वा' ग्रामसम्बन्धीनि निर्धमनानि जलनिर्गमाः
'खाल' इति प्रसिद्धास्तेषु 'नगरनिद्धमणेषु वा' एवं नगर
निर्धमनेषु वा 'आवणेषु वा' आपणा दृष्टास्तेषु 'देवकुलेषु
वा' देवकुलानि यक्षाद्यायतनानि तेषु 'सभासु वा' सभासु
जनोपवेशनस्थानेषु 'पवासु वा' प्रवासु पानीयशालासु
'आरामेषु' आरामेषु कदल्याद्याच्छादनेषु स्त्रीपुंसयोः
क्रीडास्थानेषु 'उज्जाणेषु वा' उद्यानेषु पुष्पफलोपेतवृक्षशो-
मितेषु बहुजनमार्गेषु उद्यानिकास्थानेषु इत्यर्थः 'वणेषु
वा' वनेषु एकजातीयवृक्षसमुदायेषु 'वणलंउसु वा' वन-
खण्डेषु अनैकजातीयात्मवृक्षसमुदायेषु 'सुसाणसुजा-
गारगिरिकंदर' श्मशानं 'शस्यागारं शून्यगृहं, गिरिकन्दरा
प्रतीता पर्वतगुह्येत्यर्थः 'सेतिसेलावट्टाणभवणगिहेषु वा'
तत्र गृहशब्दः प्रत्यक् योज्यः, शान्तिगृहाः शान्तिकर्मस्था-
नानि, शैलगृहाः पर्वतगृहाः, पर्वतमुत्कीर्णं कृतगृहा इत्यर्थः ।
उपस्थानगृहाः आस्थानसभाः, भवनगृहाः कुटुम्बवसन-
स्थानानि, ततः श्मशानादीनां द्वन्द्वः, अथ एतेषु ग्रामादिषु
शृङ्गाटकादिषु च यानि महानिधानानि 'संनिक्खत्ताइं चि-
ट्ठति' पूर्वं कृपणपूरुषैः संनिक्षिप्तानि निष्पन्ति, 'ताइं सिद्ध-
त्थरायभवणंसि साहरन्ति' तानि तिर्यक्जम्भका देवाः सि-
द्धार्थराजभवने सहरन्ति-मुञ्चन्तीति याजना ॥ ८८ ॥

जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे नायकुलंसि साह-
रिए, तं रयणिं च णं ते नायकुलं हिरण्येणं वड्डित्था सुव-
ण्णेणं वड्डित्था धणेणं धनेणं रज्जेणं रट्टेणं बलेणं वाह-
णेणं कोसेणं कोट्टागारेणं पुरेणं अंतेउरेणं जणवएणं जस-
वाएणं वड्डित्था विपुलधणकणगरयणमणिमोत्तियसंखसि-
लण्णवालरत्तरयणमाइएणं सेतसारसावइज्जेणं पीइसकार-
समुदएणं अइव अइव अभिवड्डित्था ॥ तए णं समणस्स
भगवओ महावीरस्स अम्मापिऊणं अयमेयारूवे अब्भत्थि-
ए० जाव से कप्पे समुप्पज्जित्था ॥ ८९ ॥ जप्पभिइं च
णं अम्हे एस दारए कुळिंसि गब्भत्ताए वक्कंते तप्पभि-
इं च णं अम्हे हिरण्येणं वड्डामो, सुवण्णेणं, धणेणं धने-
णं० जाव सेतसारसावइज्जेणं पीइसकारेणं अइव अइव
वड्डामो जया णं अम्हे एस दारए जाए भविस्सइ तया णं
अम्हे एयस्स दारयस्स एयाणुरूवे गुणणे गुणनिष्फणं ना-
मधिज्जं करिस्सामो "वड्डमाणु" ति ॥ ९० ॥

'जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे' तत्र णमिति
वाक्यालङ्कारे यस्यां रात्रौ श्रमणो भगवान् महावीरः 'नाय-
कुलंसि साहरिए' ज्ञातकुले संवृतः, 'तं रयणिं च णं ते नाय-
कुलं' तस्यां रात्रौ, ततः प्रभृति इत्यर्थः, तत् ज्ञातकुलं 'हि-
रण्येणं वड्डित्था' हिरण्येन रूप्येन अघटितसुवर्णेन वा अव-
र्द्धत, 'सुवण्णेणं वड्डित्था' सुवर्णेन प्रतीतेन अवर्द्धत, 'एवं ध-
णेणं धनेन (कल्प०) 'धणेणं धान्येन (कल्प०) 'रज्जेणं रा-
ज्येन सत्ताङ्गेन 'रट्टेणं राष्ट्रं देशेन 'बलेणं बलं चतुरङ्गसैन्यं
तेन 'वाहणेणं वाहनेन औष्ट्रप्रमुखेन 'कोसेणं कोशेन भाण्डा-
गारेण 'कोट्टागारेणं कोष्ठागारेण धान्यगृहेण 'पुरेणं नगरेण
अंतेउरेणं अन्तःपुरेण प्रतीतेन 'जणवएणं' जानपदेन देश-
वासिलोकेन 'जसवाएणं वड्डित्था' यशोवादेन साधुवादेन च
अवर्द्धत 'विपुलधणकणगरयणमणिमोत्तियसंखसिलण्णवाल-
रत्तरयणमाइएणं' विपुलं—विस्तीर्णं धनं गवादिकं, कनकं
घटिताघटितप्रकाराभ्यां द्विविधं, रत्नानि कर्कतनादीनि,
मणयश्चन्द्रकान्ताद्याः मौक्तिकानि प्रतीतानि शङ्खा दक्षिणा-
वर्त्ता, शिला राजपट्टादिकाः, प्रवालानि विद्रुमार्णवस्करत्ना-
नि पद्मरागादीनि, आदिशब्दाद्वस्त्रकम्बलादिपरिग्रहस्तेन त-
था 'सेतसारसावइज्जेणं' सत्—विद्यमानं नत्विन्द्रजाला-
दिवत्स्वरूपतोऽविद्यमानम्, एवंविधं यत् सारस्वापतयं-
प्रधानद्रव्यं, तेन तथा 'पीइसकारसमुदएणं' प्रीतिमानसी
तुष्टिः, सत्कारो—वस्त्रादिभिः स्वजनकृता भक्तिस्तत्समुदय-
न. तद् ज्ञातकुलम् 'अइव अइव अभिवड्डित्था' अतीव अतीव
अभ्यवर्द्धत 'तए णं समणस्स भगवओ महावीरस्स' ततः
श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'अम्मापिऊणं' मातापित्रोः
'अयमेयारूवे अब्भत्थि० जाव संकप्प समुप्पज्जित्था'
अयमेतद्रूपः आत्मविषयः, यावत् संकल्पः समुदपद्यत,
॥ ८९ ॥ कोऽसौ इत्याह—'जप्पभिइं च णं' यतः प्रभृति
'अम्हे एस दारए कुळिंसि गब्भत्ताए वक्कंते' अस्माकम्
एष दारकः कुक्षौ गर्भतया उत्पन्नः 'तप्पभिइं च णं' ततः
प्रभृति 'अम्हे हिरण्येणं वड्डामो' वयं हिरण्येन वर्धामहे 'सुव-
ण्णेणं वड्डामो' सुवर्णेन वर्धामहे 'धणेणं धनेणं० जाव सं-
तसारसावइज्जेणं' धनेन धान्येन यावत् विद्यमानसारस्वाप-
तेन 'पीइसकारेणं अइव अइव अभिवड्डित्था' प्रीतिसत्कारे-
ण च अतीव अतीव अभिवर्धामहे, 'जया णं अम्हे एस दारए
जाए भविस्सइ' 'तस्माद्' यदा अस्माकमेव दारकः जातो
भविष्यति 'तया णं अम्हे एयस्स दारयस्स' तदा वयमेतस्य
दारकस्य, 'एयाणुरूवे' एतदुत्तरूपं—धनादिवृद्धेरुत्तरूपम् अत
एव 'गुणं गुणनिष्फणं नामधिज्जं करिस्सामो' गुणंभ्य आ-
गतं तत एव गुणनिष्फणं नामधेयं करिष्यामः, किं तदित्या-
ह—'वड्डमाणु' ति, वर्धमान इति ॥ ९० ॥

तए णं समणे भगवं महावीरे माउअणुकणट्टाए निच-
ले निष्फंदे निरेयणे, अल्लीणपल्लीणगुते आऽवि होत्था
॥ ९१ ॥ तए णं से तिसलाए खत्तिआणीए अयमेयारू-
वे० जाव संकप्पे णं समुप्पज्जित्था हडे मे से गब्भे, मडे
मे से गब्भे, चुए मे से गब्भे, गल्लिए मे से गब्भे एस
मे गब्भे, पुत्तिव एयइ, इयाणि नो एयइ ति कट्टु, ओहय-

मणसंकप्पा चिंतासोगसागरं पविट्टा, करयलपल्हत्थमुही,
अट्टज्झाणोवगया भूमीगयदिट्ठिया भियाअइ ॥ तं पि य
सिद्धत्थरायवरभरणं उवरयमुइगतंतीतलतालनाडइज्जण-
मणुएणं दीणविमणं विहरइ ॥ ६२ ॥ तए णं से समणे
भगवं महावीरे माऊ अ अयमेयारूवे अन्भत्थिअं मणोग-
यं संकप्पं समुप्पन्नं वियाणित्ता एगदेसेणं एयइ ॥ तए णं
सा तिसला खत्तिआणी हट्ट-तुट्ट० जाव हियया एवं व-
यासी ॥ ६३ ॥ नो खलु मे गम्भे हडे० जाव नो गलिए
एस मे गम्भे पुर्वि नो एयइ-इयाणि एयइ त्ति कट्टु हट्ट-
तुट्ट० जाव हियया एवं विहरइ ॥ ६४ ॥

'तए णं समणे भगवं महावीरे' ततः श्रमणो भगवान् महा-
वीरः 'माउअणुकपणट्ठाए' मयि परिस्पन्दमाने मातुः कष्टं मा
भूदिति मातुः अनुकम्पनार्थं-मातुर्भक्त्यर्थम् अन्येनापि मातु-
र्भक्तिरेवं कस्तव्या इति दर्शनार्थं च, 'निच्चले' निच्चलः 'नि-
प्फंदे' निष्पन्दः किंचिदपि चलनाऽभावात् 'अत एव' नि-
रेयणे निरेजनो निष्कम्पः 'अल्लीण' आ ईपल्लीनः अङ्ग-
गोपनात् 'पल्लीण' प्रकर्षेण लीनः 'उपाङ्गगोपनात्' अत
एव 'गुत्ते याऽवि होत्था' गुप्तः ततः पदत्रयस्य कर्मधार-
यः, 'वाऽपि' त्ति विशेषणसमुच्चये अभवत्, अत्र कविः—
"एकान्ते किमु मोहराजविजये मन्त्रं प्रकुर्वन्निव, ध्यानं किं-
ञ्चिद्गोचरं विरचयत्येकः परब्रह्मणे ॥ किं कल्याणरसं
प्रसाधयति वा देवो विलुप्यात्मकं, रूपं कामविनिग्रहाय
जननीकुत्तावसौ वः श्रिये ॥ १ ॥" ॥ ६१ ॥ 'तए
णं से तिसलाए खत्तिआणीए' ततो भगवतो निच्चला-
वस्थानन्तरं तस्यास्त्रिशलाक्षत्रियाण्याः 'अयमेयारूवे
० जाव संकप्पे समुप्पज्जित्था' अयमेतद्रूपः यावत्
अध्यवसायः समुत्पन्नः, कोऽसौ इत्याह—'हडे मे से
गम्भे' हृतः मे स गर्भः 'मडे मे से गम्भे' अथवा—स
मे गर्भः मृतः 'चुए मे से गम्भे' अथवा स मे गर्भः किं ज्यु-
तो, गर्भस्वभावात् परिभ्रष्टः 'गलिए मे से गम्भे' अथवा
स मे गर्भः किं गलितः—द्रवीभूय क्षरितः, यस्मात्कारणा-
त् 'एस मे गम्भे पुर्वि एयइ' एष मे गर्भः पूर्वमेजते, पूर्व
कम्पमानोऽभूत् 'इयाणि नो एयइ त्ति कट्टु' इदानीं नैजते
न कम्पते, इति कृत्वा इति हेतोः 'ओइयमखसंकप्पा'
उपहतः क्लृप्पीभूतो मनःसंकल्पो यस्याः सा तथा 'चि-
तासोगसागरं पविट्टा' चिन्ता गर्भहरणादिविकल्पसम्भवा
श्रुतिस्तथा यः शोकः स एष सागरः समुद्रस्तत्र प्रविष्टा
बुडिता, अत एव 'करयलपल्हत्थमुही' करतले पर्यस्ते
स्थापितं मुखं यया सा तथा 'अट्टज्झाणोवगया' आर्त-
ध्यानोपगता 'भूमीगयदिट्ठिया भियाअइ' भूमिगतदृष्टिका
ध्यायति, अथ सा त्रिशला तदानीं यद् ध्यायति, तन्निश्चयते—
"सत्यमिदं यदि भविता, मदीयगर्भस्य कथमपीह तदा ।
निष्पुण्यकजीवाना—मवधिरिति ख्यातिमत्यभवम् ॥ ११ ॥
यद्वा चिन्तारत्नं, न हि नन्दति भाग्यहीनजनसदनं ॥
नापि च रत्ननिधानं, दरिद्रगृहसङ्गतीभवति ॥ २ ॥
कल्पतरुमरुभूमौ, न प्रादुर्भवति भूम्यभाग्यवशात् ॥
न हि निष्पुण्यपिपामसित—नृणां पीयूषसामग्री ॥ ३ ॥

हा धिग् धिग् दैवं प्रति, किं चक्रं तेन सततवक्त्रेण ।
युन्मम मनोरथतरु—मूलादुन्मूलितोऽनेन ॥ ४ ॥
आत्तं दत्त्वापि च मे, लोचनयुगले कलङ्कविकलमलम् ।
दत्त्वा पुनरुद्दालित—नधमनानेन निधिरत्नम् ॥ ५ ॥
आरोप्य मेरुशिखरं, प्रपातिता पापिनाऽमुनाऽहमियम् ।
परिवेप्याप्याकृष्टं, भोजनभाजनमलज्जन ॥ ६ ॥
यद्वा मयाऽपराद्धं, भवान्तरेऽस्मिन् भवेऽपि किं धातः ।
यस्मादेवं कुर्व—नुचिताऽनुचितं न चिन्तयसि ॥ ७ ॥
अथ किं कुर्वं क च वा, गच्छामि वदामि कस्य वा पुरतः ।
दुर्दैवतेन दग्धा, जग्धा मुग्धाधमन पुनः ॥ ८ ॥
किं राज्येनाप्यमुना, किं च, कृत्रिमसुखैर्विषयजन्यैः ।
किं वा दुकूलशय्या-शयनोद्भवशर्महर्म्येण ॥ ९ ॥
गजवृषभादिस्वप्नैः, सूचितमुचिने शुचि त्रिजगदर्थम् ।
त्रिभुवनजनासपत्नं, विना जनानन्दि सुतरत्नम् ॥ १० ॥

युग्मम्—

धिकं संसारमसारं, धिक् दुःखव्याप्तविषयसुखलेशान् ।
मधुलिप्तखङ्गधारा—लेहन्तुलितानहो लुलितान् ॥ ११ ॥
यद्वा मयका किंचित्, तथाविधं दुष्कृतं कर्म ।
पूर्वभवे यदपिभिः, प्रोक्तमिदं धर्मशास्त्रेषु ॥ १२ ॥ (कल्प०)
(यैः कर्मभिर्गर्भनाशो जायते तद् 'गम्भ' शब्दे एती-
यभागे ८३८ पृष्ठे गतम् ।)

यतः—

कुरंदरंडसणदुब्भगाइ, वंभत्तनिदुंविसकन्नगाइ ।
लहंति जम्भेतरभग्गसीला, नाऊण कुज्जा वट्ठसीलभावं ॥ २० ॥
एवं चिन्ताक्रान्ता, ध्यायन्ती म्लानकमलसमवदना ।
दृष्टा शिष्टेन सखी-जनन तत्कारणं पृष्टा ॥ २१ ॥
प्रोवाच साधुलोचन-रचनानिःश्वासकलितवचनेन ।
किं मन्दभागधया, वदामि यज्जीवितं मेऽभात् ॥ २२ ॥
सख्यो जगुरथ रे सखि !, शान्तममङ्गलमंशपमन्यदिह ।
गर्भस्य तेऽस्ति कुशलं, न वेति वद कोविदं सत्यम् ॥ २३ ॥
सा प्रोचे गर्भस्य च, कुशले किमकुशलमस्ति मे सख्यः ।
इत्याद्युक्त्वा मूर्च्छा—मापन्ना पतति भूर्पीठे ॥ २४ ॥
शीतलवातप्रभृतिभि-रुपचारैर्वहुतरैः सखीभिः सा ।
संप्रापितचेतन्यो—तिष्ठति विलपति च पुनरेवम् ॥ २५ ॥
गरुए अणोरपारे, रयणनिहाणे अ सायरे पत्तो ।
छिद्दघडो न भरिज्जइ, ता किं दोसो जलनिहिस्स ॥ २६ ॥
पत्ते वसन्तमासे, रिद्धि पावन्ति सयलवणुराई ।
जं न करीरे पत्तं, ता किं दोसो वसंतस्स ॥ २७ ॥
उत्तुंगो सरलतरु, बहुफलभारेण नमिअसव्वंगो ।
कुज्जो फलं न पावइ, ता किं दोसो तरुवरस्स ॥ २८ ॥

समीहितं यन्न लभामहे वयं,

प्रभो ! न दोषस्तव कर्मणो मम ।

दिवाप्युल्को यदि नावलोकते,

तदा स दोषः कथमंशुमालिनः ॥ २९ ॥

अथ मे मरणं शरणं, किं करणं विफलजीवितव्येन ।

तत् श्रुत्वेति व्यलपत्, सख्यादिः सकलपरिवारः ॥ ३० ॥

हा किमुपस्थितमेतत्, ! निष्कारणवैरिविधिनियोगेन ।

हा कुलदेव्यः क गताः, यदुदासीनाः स्थिता यूयम् ॥ ३१ ॥

अथ तत्र प्रत्युहं, विचक्षणाः कारयन्ति कुलवृद्धाः ।

शान्तिकपौष्टिकमन्त्रो-पयाचितादीनि कृत्यानि ॥३२॥
पृच्छन्ति च देवज्ञां , निषेधयन्त्यपि च नाटकादीनि ।
आतगादशब्दविरचित-वचनानि निवारयन्त्यपि च ॥३३॥
राजाऽपि लोककालितः, शोकाकुलितोऽजनिष्ट शिष्टमतिः ।
किं कत्तव्यविमूढाः, संजाता मन्त्रिणः सर्वे ॥ ३४ ॥ "

अस्मिन्वसरं च तस्मिन्नाथराजभवनं यादृशं जातं, तन्
सूचकं स्वयमाह—' तं पि य स्मिन्नाथराजभवनं
तदापि सिद्धाथराजवरभवनम् ' उच्यते मुद्गन्तंतीतलतालना-
डज्जजणमणुषं ' भृदङ्गा—मद्दलस्तन्त्री—वीणा, तलताला-
हस्ततालाः, यद्वा—तला—हस्ताः, तालाः—कंसिकाः नाटकीया
नाटकहिता जनाः पात्राणीति भावः, एतेषां यत् मनोज्ञं वेत्तु
उपरन्तं-निवृत्तं यस्मिन्, एवंविधम्, अत एव 'दीर्घविमणं
विहरइ' दीने सन् विमनस्कं-व्यग्रचेतस्कं विहरति आस्ते
॥ ६२ ॥ ' तए णं से समणे भगवं महावीर ' तं तथाविधं
पूर्वोदितं व्यतिकरमर्थाधना अवधार्य भगवान् चिन्तयति—

" किं कुर्मः कस्य वा व्रूमा, मोहस्य गतिरीदृशी ।
दुषर्थांतरिवास्माकं, दोषनिष्पत्त्ये गुणः ॥ १ ॥
मया मातुः प्रमोदाय, कृतं जातं तु खेदकृत् ।
भाविनः कलिकालस्य, सूचकं लक्षणं ह्यदः ॥ २ ॥
पञ्चमारे गुणे यस्माद्, भावी दोषकरो नृणाम् ।
नालिकेराम्भसि न्यस्तः, कपूरेण मृतये यथा ॥ ३ ॥ "

इत्येवं प्रकारेण स श्रमणो भगवान् महावीरो ' माऊअ अ-
यमेयारूवे ' मातुर्गममेतद्वपम् ' अवस्थित्यं पस्थियं मणोग-
यं ' आन्मविषयं प्रार्थितं मनोगतं ' संकर्षं समुत्पन्नं विजा-
णित्ता ' संकल्पं समुत्पन्नं अवधिना विज्ञाय ' एगंदसेणं ए-
यइ ' एकदेशेन अङ्गुल्यादिना एजने—कम्पने, ' तए णं सा
तिसला खत्तिआणी ' ततः सा त्रिशला क्षत्रियाणी ' हट्ठु—
तुट्ठुं जाव—हियया ' हट्ठुपुष्टादिविशेषणविशिष्टा यावत्,
हर्षपूर्णहृदया ' एवं वयासी ' एवमवादीत् ॥ ६३ ॥ अथ
किमवादीदित्याह—' ना खलु मे गम्भे ' हडे ' नैव—निश्च-
येन मे गर्भो हतोऽस्ति ' जाव नो गल्लि ' यावत् नैव गलि-
तः ' एस मे गम्भे पुंवि नो एयइ ' एव मे गर्भः पूर्वं न क-
म्पमानोऽभूत्, ' इयाणि एयइ त्ति कट्ठ ' इदानीं कम्पते इ-
ति कृत्या ' हट्ठुतुट्ठुं जाव हियया एवं विहरइ ' हट्ठा तु-
ष्टा यावत् हर्षपूर्णहृदया, ईदृशी सती विहरति । अथ
हर्षिता त्रिशला दीया यथाऽचेष्टत तथा लिखते—

" प्रोत्तसितनयनयुगला, स्मेरकपाला प्रफुल्लमुखकमला ।
विज्ञानगर्भकुशला, रोमाञ्जितकञ्चुका त्रिशला ॥ १ ॥
प्रोवाच मधुरवाचा, गर्भे मे विद्यन्तेऽथ कल्याणम् ।
हा धिक् मयकाऽनुचितं, चिन्तितमनिमोहमतिक्रमता ॥२॥
सन्त्यथ मम भाग्यानि, त्रिभुवनमान्या तथा च धन्याऽहम् ।
श्लाघ्यं च जीवितं मे, कृताथतामाप मे जन्म ॥ ३ ॥
श्रीजिनपदाः प्रसेदुः कृताः प्रसादाश्च गोत्रदेवीभिः ।
जिनधर्मकल्पवृक्ष-स्वाजन्मागधितः फलितः ॥ ४ ॥
एवं सहर्षचित्ता, देवीमालोक्य वृद्धनारीणाम् ।
जय जय नन्देत्याद्या-शिरः प्रवृत्ता मुखकजेश्वः ॥५॥
हर्षात् प्रवर्तितान्यथ, कुलनारीभिश्च ललितधवलानि ।
उत्तडिमताः पताका, मुक्कानां स्वस्तिका न्यस्ताः ॥ ६ ॥
आनन्दाऽद्वैतमयं, राजकुलं तद्भूय सकलमपि ।

आतोद्यगीतनुचैः सुरलोकममं महाशोभम् ॥ ७ ॥
वर्धापनागताधन-काटी गृह्णन् ददृश धनकाटीः ।
सुरतरुखि सिद्धार्थः, संजातः परमहर्षभरः ॥ ८ ॥ "

कल्प १ अधि ४ क्षण । (भगवान् वीरः गर्भस्य मासपट्टे
व्यतिक्रान्ते एतद्वपमभिग्रहं गृह्णाति स्म—न मम कल्पने
मातापितृषु जीवन्सु दात्ता गृहीतुमिति ' अभिग्रह ' शब्दे
प्रथमभागे ७१३ पृष्ठ उक्तम् ।) (मुखेन त्रिशला गर्भं परिवहति
रक्षति च इति ' गम्भ ' शब्दे तृतीयभागे ८३८ पृष्ठ उक्तम् ।)

(१४) भगवतो वीरस्य जन्मकालः कुण्डली च—

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जे
से गिम्हाणं पढमे मासे, दुच्चै पक्खे चित्तसुद्धे तस्म
ए चित्तसुद्धस्स तेरसीदिवसेणं, नवएहं मासाणं बहुप-
डिपुन्नाणं अद्धट्ठमाणं राइंदियाणं विइक्कंताणं उच्चट्ठा-
णगरसु गहेसु, पढमे चंदजेगे, सांमासु विसासु
वितिमिरासु विमुद्धासु जइएसु मव्वसउणेसु, पयाहि-
णाऽणुकूलंसि भूमिसर्पंसि मारुयंसि पयायंसि, निष्फ-
न्नेमइणीयंसि कालंसि, पमुइयपक्कीलिरसु जणवएसु
पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि हत्थुतराहिं नक्खत्तेणं चं-
देणं जोगमुवागएणं आरोग्मारोगं दारयं पयाया ॥६६॥

' तेणं कालेणं ' तास्मन् काले ' तेणं समएणं ' तस्मिन्
समये ' समणे भगवं महावीरे ' श्रमणो भगवान् महावीरः
' जे से गिम्हाणं पढमे मासे ' याऽसौ उष्णकालस्य प्रथमो
मासः ' दुच्चै पक्खे ' द्वितीयः पक्षः ' चित्तसुद्धे ' चैत्रमासस्य
शुक्लपक्षः ' तस्स एणं चित्तसुद्धस्स ' तस्य चैत्रशुद्धस्य ' तेर-
सीदिवसेणं ' त्रयोदशीदिवसे ' नवएहं मासाणं बहुपडिपु-
न्नाणं ' नवसु मासेषु बहुप्रतिपूर्णेषु ' अद्धट्ठमाणं राइंदिया-
णं विइक्कंताणं ' अर्धोष्टमरात्रिन्दिवाधिकेषु सार्द्धसप्तदिवा-
धिकेषु नवसु मासेषु व्यतिक्रान्तेषु, इति भावः, तदुक्तम्—

" दुग्धं वरमहिलाणं, गम्भे वसिऊणं गम्भसुकुमाला ।
नवमासे पडिपुणं, सत्त य दिवसं समइरंणे " ॥ १ ॥
हदं च गर्भस्थितिमानं न सर्वेषां तुल्यं, तथा चाकम्—
" दु १ चउत्थ २ नवम ३ वारस ४,

तेरस ५ पन्नरस ६ सेस १८ गम्भठिई ।

मासा अडनवतदुवरि,

उसहाआ कमेणिम दिवसा ॥ १ ॥

चउ १ पणवीसं २ छुदिण ३,

अडवीसं ४ छुच ५ छुच्चि ६ गुणवीसं ७ ॥

सग ८ छुवीसं ९ छु १० छुय ११,

वीनि १२ गवीसं १३ छु १४ छुवीसं १५ ॥ २ ॥

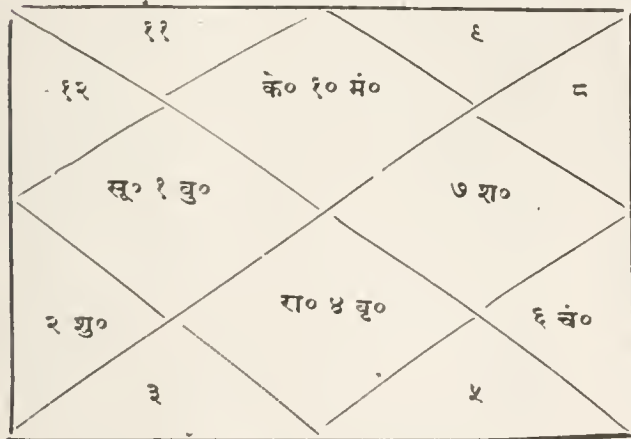
छु १६ पण १७ अउ १८ सत्त १९ दुय २०,

अउ २१ दुय २२ छु २३ सत्त २४ होन्ति गम्भदिणा ॥३॥ इति ।

सप्ततिशतस्थानके श्रीसोमलिलकसूरिकृते—' उच्चट्ठाणं ग-
एसु गहेसु ' तदानीं गृहेषु उच्चस्थानस्थितेषु, ग्रहाणामुच्चत्वं
चैवम्—' अर्द्धोच्चान्यज १ वृष २, मृग ३ कन्या ४ कर्क
५ मीन ६ वृश्चिजोऽ ७ शैः ॥ दिग् १० दहना ३ प्राविशति
२८—तिथी १७ पु ५ नक्षत्र २७ विंशतिभिः ॥ १ ॥ अयं
भावः—मेपादिराशिस्थाः सूर्यादय उच्चाः, तत्रापि दशा-

दीनशान् यावत् परमाञ्चाः, एषां फले तु—' सुखी १ भागी २ धनी ३ नेता ४, जायते मण्डलाधिपः ५ ॥ नृपति ५ अक्रवर्ती च ७, क्रमादुच्चग्रहे फलम् ॥ १ ॥ ति-हिं उच्चैर्हि नरिंदो, पञ्चहिं तह हाइ अद्धचक्रो अ । छहिं हाइ चक्रवर्ती, सत्तहिं तित्थङ्गो हाइ ॥ २ ॥ ' पढेम च-दजाए ' प्रथम प्रधानं चन्द्रयोगं सति ' सोमासु दिसासु ' सौम्यासु रजोवृष्ट्यादिगन्धतासु दिक्षु वर्त्तमानासु, पुनः किंविशिष्टासु दिक्षु—' विनिमिरासु ' अन्धकाररहितासु, भगवज्जन्मसमये सर्वत्र उद्योतसद्भावात्, पुनः किंवि० ' विसुद्धासु ' विशुद्धासु, दिग्दाहाद्यभावात्, ' जहएसु सच्च-सउणसु ' सर्वेषु शकुनेषु काकोलूकदुर्गादिषु जयिकेषु जयका-रकेषु सन्सु ' पयाहिणायुकूलंसि ' प्रदक्षिणं प्रदक्षिणावर्त्तत्वात्, अंनुकूलं शीतत्वात् सुखप्रदेशे ' भूमिसम्पत्तिं ' मृदुत्वात् भूमि-सर्पिणी, प्रचण्डो हि वायुः उच्चैः सर्पति, एवावधे ' मारु-अंसि ' मारुते-वायौ ' एवायंसि ' प्रवातुमारब्धं सति ' नि-ष्फल्मइणीयंसि कालंसि ' निष्पन्ना, कोऽर्थः—निष्पन्नस-र्वशस्या मेदिनी यत्र एवंविधे काले सति ' पमुइअपक्कीलिणसु जणवणसु ' प्रमुदितेषु सुभिक्षादिना, प्रक्कीडनेषु प्रक्कीडि-तुमारब्धेषु वसन्तोत्सवादिना, एवंविधेषु जनपदेषु जनपद-वासिषु लोकेषु सन्सु ' पुञ्चरत्तावरत्तकालसमयंसि ' पूर्वग-त्रापररात्रकालसमये ' हत्थुत्तराहिं नक्खत्तणं चंदेणं जाग-मुधागणं ' उत्तरफाल्गुनीभिः समं योगमुपागते चन्द्रे स-ति ' आरोग्यारोग्यं ' आरोग्या आयाधारहिता सा त्रिशला आरोग्यम्—आयाधारहितं ' दारयं पयाया ' दारकं—पुत्रं प्रजाता—सुपुत्र इति भावः ॥८६॥ कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

वीरजन्मकुण्डलीचक्रम्—

(१५) वीरजन्मनि रात्रिः प्रकाशरूपा—

जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरं जाण, सा णं रयणी बहुहिं देवीहिं देवीहिं य ओवयंतेहिं उप्पयंतेहिं उप्पिजलमाणभूआ कदकहगभूया आऽवि हुत्था ॥८७॥

' जं रयणिं च णं ' यस्यां च रात्रौ ' समणे भगवं महावीरं जाण ' श्रमणो भगवान् महावीरो जातः ' सा णं रयणी बहुहिं देवीहिं देवीहिं य ' सा रजनी बहुभिर्देवैः शक्रादिभि-र्वह्निभिर्देवीभिः दिक्कुमार्यादिभिश्च ' ओवयंतेहिं ' अवपत-द्विजन्मोत्सवार्थं स्वर्गाद् भुवमागच्छद्भिः ' उप्पयंतेहिं ' उत्प-तद्भिर्दुर्ध्वं गच्छद्भिर्मैरुशिखरगमनाय, तैः कृत्वा ' उप्पिजल-

माणभूआ ' भूयमाकुता इव ' कदकहगभूया याऽवि हुत्था ' हर्षाऽदृहासादिना कदकहकभूतेन, अव्यक्त्वर्णकोलाहलम-यीव, एवंविधा सा रात्रिर्भवत्, अनेन च सूत्रेण सुगन्तः सविस्तरे जन्मोत्सवः सूचितः ॥ स चायम्—' अचतना अपि दिशः, प्रसदुमुदिता इव । वायवोऽपि सुखस्पर्शा, मन्दं मन्दं वसुस्तदा ॥१॥ ' कल्प० १ अधि० ४ क्षण । (देवकृतः तीर्थकर-स्याभिषेकांस्वः ' तित्थयर ' शब्दं चतुर्थभागं २२४८-२२५७ पृष्ठं गतः ।)

" अस्मिन्नवसरे रात्रि, दासी नाम्ना प्रियंवदा ।

तं पुत्रजननोदन्तं, गत्वा शीघ्रं न्येदयत् ॥ १ ॥

सिद्धार्थोऽपि तदाकर्ण्य, प्रमोदभरंमदुरः ।

हर्षगद्गदगंमांचो-द्रमदन्तुरभूयनः ॥ २ ॥

विना किरीटं तस्यै म्वां, सर्वाङ्गालंकृतिं ददौ ।

तां धौतमस्तकां चक्रे, दामत्वापगमाय सः ॥ ३ ॥ "

जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरं जाण, तं रयणिं च णं, बहुवे वेसमणकुण्डधारी तिरियजंभगा देवा मिद्धत्थ-रायभवरणंसि हिरण्णवासं च सुवण्णवासं च वयरवासं च वत्थवासं च, आभरणवासं च, पत्तवासं च, पुष्पावासं च, फलवासं च, बीजवासं च, मल्लवासं च, गंधवासं च, चुनवासं च वण्णवासं च, वसुहारवासं च, वामिसु ॥८८॥

' जं रयणिं च णं ' इत्यादिना ' वासं वामिसु ' ति यावत् पर्यन्तं तत्र हिरण्यम्—रूप्यम् ' सुवस्से ' त्यादीनि तु पदानि प्राग्व्याख्यातानि ' वसुहार ' ति वसु--द्रव्यं तस्य धारा--निरन्तराणि । शेषं सुगमम् ।

तए णं से सिद्धत्थे खत्तिए भवणवइवाणमंतरजोइस-वेमाणिएहिं देवेहिं तित्थयरजम्मणाभिसेयमहिमाण क-याए समाणीए, पच्चूसकालसमयंसि नगरगुत्तिए स-इवेइ सदावित्ता एवं वयासी ॥ ८९ ॥ खिप्पांभव शो देवाणुप्पिआ ! खत्तियकुण्डगामे नयरं चारणमोहणं क-रेह, करेत्ता माणुस्साण वद्धणं करेह, करित्ता कुंडपुरं न-यरं सद्धिभतरवाहिरियं आसियसम्मज्जिओवलितं संघाड-गतिअचउकचच्चरचउम्मुहमहापहपहेसु सिचसुइसंमदुर-त्थंतरावणवीहिंयं मंचाइमंचकलिअं नाणाविहरागभूसि-अज्झयपडागमंडिअं लाउल्लेइयमहिअं गोसीससरसत्त-चंदणददरदिन्नपंचंगुलितलं उवचियचंदणकलसं चंदण-घडसुकयतोरणपडिदुवारदेमभागं आसत्तोवसत्तविपुलवट्ट-वग्घारियमल्लदामकलावं पंचवन्नसरसुसुरहिमुक्कपुष्पपुंजो-वयारकलिअं कालागुरुपवरकुंदुरुकतुरुकडज्झंतधूमधम-घंतगंधुदुआभिरामं सुगंधरगंधिअं गंधवाट्टिभूअं नडन-दुगजल्लमल्लमुट्टियवेलंगवगकहगपादगलामगआरक्खग-लंखतूणइल्लतुचंवीणियअनेगतालायराणुचरिअं करेह, का-रवेइत्ता य जूअसहस्सं मुसलसहस्सं च उस्सवेह, उ-स्सवित्ता ममेयमाणत्तिअं पच्चाप्पिणह ॥ १०० ॥ तए

णं ते कोडुवियपुरिमा सिद्धेऽन्धेणं रक्षा एवं वृत्ता समाणा हट्टुतुट्टु० जाव हियया करयल० जाव-पडिसु-णिता खिप्पामेव कुंडपुर नयरे चारगसोहणं ० जाव उ-स्सवित्ता, जेणेव सिद्धत्थे खत्तिए तेणेव उवागच्छति जेणेव सिद्धत्थे खत्तिए तेणेव उवागच्छिता सिद्धत्थस्स खत्तियस्स तमाणत्तिअं पच्चप्पिणंति ॥ १०१ ॥

‘तएणं से सिद्धत्थे खत्तिए’ ततोऽनन्तरं स सिद्धा-र्थः क्षत्रियः, ‘भवणवइवाणमंतरजोइसवेमाणिएहि दे-वेहि’ भवनपतयः, व्यन्तराः, ज्यानिष्काः, वैमानिकाः, ततः समासस्तैः एवंविधैः देवैः ‘तिथयरजम्मणाभिसे-यमहिमाए कयाए समाणीए’ तीर्थङ्करस्य यो जन्माभि-षेकस्तस्य महिम्न उऽसवे कृते सति ‘पच्चूसकालसम-यंसि’ प्रभातकालसमये ‘नगरगुत्तिए सदावेइ’ नगर-गोप्तृकान्—आरक्षकान् शब्दयति—आकारयतीत्यर्थः । ‘सदावित्ता’ शब्दयित्वा च, ‘एवं वयासी’ एवमवा-दीत् ॥ ६६ ॥ ‘खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया’ क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! ‘खत्तियकुंडगामं नयरे’ क्षत्रियकुण्डग्रामे न-गरे ‘चारगसोहणं करेह’ चारकशब्देन कारागारमुच्य-ते, तस्य शोधने—शुद्धिं कुरुतः यन्दिमोचनं कुरुत इ-त्यर्थः । यत उक्तम्—“युवराजाभिषेकं च, परराष्ट्रोपम-हने । पुत्रजन्मनि वा मोक्षो, बद्धानां प्रविधीयते ॥१॥” किञ्च—‘माणुम्माणवडणं करेह’ तत्र मानं रसधान्यविष-यम्, उन्मानं तुलारूपं तयैर्वर्द्धनं कुरुत, ‘करित्ता’ कृ-त्वा च ‘कुंडपुरं नयरे’ सम्भितरवाहिरिअं ‘अभ्यन्तरे व-हिअ यथोक्तविशेषणविशिष्टं कुण्डपुरनगरं कुरुत, कार-यत, अथ किंविशिष्टम्—‘आसिअ’ आसिक्तं सुगन्ध-जलच्छण्डादानेन ‘संमज्झिआवलितं’ संमार्जितं कचवरा-पनयनेन, उपलितं लुगणादिना, ततः कर्मधारयः, पुनः किंविशिष्टम्—‘सिंघाडगतिअचउक्कचअरचउम्मुहमहापह-पडेसु’ शृङ्गाटकं—त्रिकोणं स्थानं, त्रिकं—मार्गत्रयसंग-मः, चतुष्कं—मार्गचतुष्टयसङ्गमः, चत्वरम्—अनेकमा-र्गसङ्गमः ‘चतुर्मुखं—देवकुलादि, महापथः—राजमार्गः, पन्थानः—सामान्यमार्गाः एतेषु स्थानेषु ‘सित्त’ सित्कानि जलेन, अत एव ‘सुइ’ शचीनि पवित्राणि ‘संमट्ट’ संमृष्टानि कचवरापनयनेन समीकृतानि ‘रत्थंतरावणवी-हियं’ रथान्तराणि, मार्गमध्यानि, तथा आपणवीथ-यश्च हट्टमार्गा यस्मिन् तत्तथा, पुनः किंविशिष्टम्—‘मं-छाइमंचकलिअं’ मञ्छा—महोत्सवविलोककजनानामुपवे-शननिमित्तं मालकाः, अतिमञ्छकाः—तेषामपि उपरि-कृत्वा मालकास्तैः कलितं, पुनः किंविशिष्टम्—‘नाणा-विहरागभूसिअअकयपडागमंडिअं’ नानाविधैः रागैर्विभूषि-ता ये भवजाः सिंहादिरूपापलक्षिता वृहत्पटाः, पता-काश्च लक्ष्यस्ताभिर्मण्डितं विभूषितं, पुनः किंविशिष्ट-म्—‘लाउल्लोइअमहियं’ लुगणादिना भूमौ लेपनं सेदिका-दिना मित्र्यादौ धवलीकरणं, ताभ्यां महितमिष पूजित-मिव, पुनः किंविशिष्टम्—‘गोसीसरसरसत्तचंदणदइर-दिअपंचगुलितलं’ गोशीर्षं चन्दनविशेषः, तथा स-रसं यत् रक्तचन्दनं, तथा दर्दरनाम पर्वतजातच-

न्दनं, तैः दत्ताः पञ्चाङ्गुलितला हस्तकाः कुक्ष्यादिषु यत्र तत्तथा, पुनः किंविशिष्टम् ‘उवचियचंदणकलसं’ गृहान्तश्चतुष्केषु स्थापिताः चन्दनकलशाः यत्र तत्त-था ‘चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारवंसभागं’ चन्दनघटैः सुकृतानि रमणीयानि तोरणानि च प्रतिद्वारदेशभागं द्वा-रस्य द्वारस्य देशभागे यस्मिन् तत्तथा, पुनः किंविशिष्ट-म्—‘आसत्तोसत्तविपुलवट्टवगारियमल्लदामकलावं’ आस-क्तो भूमिलग्न उत्सङ्गश्च उपरि लग्नो विपुलो—विस्तीर्णो व-र्तुलः प्रलम्बितो माल्यदामकलापः—पुष्पमालासमूहो य-स्मिन् तत्तथा, पुनः किंविशिष्टम्—‘पंचवणसरससुराहि-मुक्कपुष्पपुंजोवयारकलियं’ पञ्चवर्णाः सरसाः सुरभयो ये मुक्ताः पुष्पपुञ्जास्तैर्य उपचारो—भूमेः पूजा तथा क-लितं, पुनः किंविशिष्टम्—‘कालागुरुपवरकुंदुरुकतुरुक्क-डभंतधूवमधमधंतगंधुदुआभिरामं’ दह्यमानाः ये कृष्णा-गरुपवरकुंदुरुकतुरुक्कधूपाः, तेषां मधमघायमानो यो ग-न्धः, तेन ‘उदुयाभिरामन्ति’ अत्यन्तमनोहरम्, पुनः किं-विशिष्टम्—‘सुगंधवरगंधियं’ सुगन्धवराः—चूर्णानि तेषां गन्धो यत्र तत्तथा तं, पुनः किंविशिष्टम्—‘गंधवट्टिभूयं’ गन्धवृत्तिभूतं—गन्धद्रव्यगुटिकासमानं, पुनः किंविशिष्टम्—‘नडनट्टगजल्लमल्लमुट्टिय’ नटा—नाटयितारः, नर्तकाः—स्वयं नृत्यकर्तारः, जल्ला-वरत्राखेलकाः मल्लाः, प्रतीताः, मौष्टिका—ये मुष्टिभिः प्रहरन्ति ये मल्लजातीयाः ‘वेल्-वग’ विडम्बका विदूषका—जनानां हास्यकारिणः ये स्वमु-खविकारमुत्प्लुतयन्ति ते वा ‘पवग’ प्लवका ये उत्प्ल-वन्ते गर्तादिकमुल्लङ्घयन्ति, नद्यादिकं वा तरन्ति ‘कहग’ सरसकथावक्ताः ‘पाढग’ सूक्तादीनां पाठकाः ‘लासग’ लासका ये रासकान् ददति ‘आरक्खग’ आरक्षकाः—तलवराः ‘लेख’ लेख्वा वंशाग्रखेलकाः ‘मेख’ मखाः—चि-त्रफलकहस्ता भिन्नुका—गौरीपुत्रा इति प्रसिद्धाः ‘तूण-इल्ल’ तूणाभिधानवादिप्रवादकाः—भिन्नुविशेषाः ‘तुंबवी-णिय’ तुम्बवीणिना—वीणावादकाः, तथा ‘अणेगताला-यराणुवरियं’ अनेके ये तालाचरास्तालादानेन प्रज्ञाका-रिणस्तालान् कुट्टयन्तो वा ये कथां कथयन्ति ‘तैः अनुच-रितं संयुक्तम्’ एवंविधं क्षत्रियकुण्डग्रामं नगरं ‘करेह कार-वेह’ कुरुत स्वयं, कारयत अन्यैः, करित्ता कारवित्ता य’ कृत्वा कारयित्वा च, ‘जूअसहस्सं मुसलसहस्सं च उस्सवेह’ यूपाः—युगानि तेषां सहस्रं तथा मुशलानि प्र-तीतानि तेषां सहस्रम् ऊर्ध्वीकुरुत युगमुसलोर्ध्वीकरणेन च तत्रोत्सवे प्रवर्त्तमाने शकटखेटनखण्डनादिनिषेधः प्रती-यते इति वृद्धाः ‘उस्सवित्ता’ तथा कृत्वा च ‘मम एय-माणत्तियं पच्चप्पिणह’ मम एतामाह्वां प्रत्यर्पयत ‘कार्यं कृत्वा कृतम् इति मम कथयतेत्यर्थः ॥ १०० ॥’ तए णं ते कोडुवियपुरिसा’ ततः ते कौटुम्बिकपुरुषाः ‘सिद्धत्थे-णं रक्षा’ सिद्धार्थेन राक्षा ‘एवं वृत्ता समाणा’ एवमुक्ताः सन्तः ‘हट्टुतुट्टु० जाव हियया’ इष्टाः तुष्टाः यावत् हर्षपूर्ण-इदयाः ‘करयल० जाव पडिसुणिता’ करतलाभ्यां या-वत् अञ्जलिं कृत्वा—प्रतिश्रुत्य अङ्गीकृत्य ‘खिप्पामेव कुंड-पुरे नयरे’ क्षिप्रमेव क्षत्रियकुण्डग्रामे नगरे ‘चारगसोहं ० जाव उस्सविता’ यन्दिगृहशोधनं यन्दिमोचनं यावत्

मुशजसदस्रं चाध्वीकृत्य 'जेणैव सिद्धत्थे खत्तिण' य-
त्रैव सिद्धार्थः क्षत्रियः 'तेणैव उवागच्छन्ति' तत्रैव उपा-
गच्छन्ति 'उवागच्छता' उपागत्य च 'सिद्धत्थस्स ख-
त्तिअस्स' सिद्धार्थस्य क्षत्रियस्य 'तमाणत्तियं पञ्चप्पिण्ति'
तामाज्ञां प्रत्यर्पयन्ति, कृत्वा निवेदयन्ति ॥ १०१ ॥

तए णं सिद्धत्थे राया जेणैव अट्टणसाला तेणैव उवागच्छइ
उवागच्छता ० जाव सव्वोवरोहेणं सव्वपुप्फगंधवत्थमल्ला-
लंकारविभूसाए सव्वतुडिअमइनिनाएणं महया इड्डीए मह-
या जुईए महया समुदएणं महया तुडिअजमगसमगपवाइ-
एणं संखपणवभेरिभल्लरिखरमुहिहुडकमुरजमुइंगदुंदुहिनि-
गघोसनाइयरवेणं उस्सुकं उकरं उकिडं अदिज्जं अमिजं
अभडप्पवेसं अदंडकोदंडिमं अधरिमं गणिआवरनाडइज-
कलिअं अणंगतालायराणुचरिअं अणुदुअमुइंगं अमिला-
यमल्लदामं पमुइअपक्कीलियसपुरजणजाणवयं दसदिवसं
ठिइवडियं करेइ ॥ १०२ ॥ तए णं सिद्धत्थे राया दसाहि-
याए ठिइवडियाए वट्टमाणीए सइए अ साहस्सिए अ सय-
साहस्सिए अ, जाए अ दाए अ भाए अ दलमाणे अं दवा-
वेमाणे अ, सइए अ साहस्सिए अ सयसाहस्सिए अ, लंभे
पडिच्छमाणे अ, पडिच्छावेमाणे अ, एवं धिहरइ ॥ १०३ ॥

'तए णं सिद्धत्थे राया' ततोऽनन्तरं सिद्धार्थो राजा 'जे-
णैव अट्टणसाला' यत्रैव अट्टनशाला—परिभ्रमणस्थानं
'तेणैव उवागच्छइ' तत्रैवोपागच्छन्ति 'उवागच्छता'
उपागत्य 'जाव सव्वोवरोहेणं' अत्र यावच्छब्दात्—'सव्वि-
ड्डीए, सव्वजुइए, सव्वबलेणं, सव्ववाहणेणं, सव्वसमुद-
एणं' इत्येतानि वाच्यानि, तेषां चायमर्थः—'सव्विड्डीए'
न्ति सर्वया ऋद्ध्या युक्त इति गम्यम्, एवं सर्वेष्वपि
विशेषणेषु वाच्यं, सर्वया युक्त्या—उचितवस्तुसंयोगेन,
सर्वेण बलेन—सैन्येन, सर्वेण वाहनेन—शिविकातुरगादि-
ना सर्वेण समुदयेन—परिवारादिसमूहेन, एवं यावच्छब्द-
सूचितमभिधाय, ततः 'सव्वोवरोहेणं' इत्यादि वाच्यम्, तत्र
'सव्वोवरोहेणं' ति सर्वावरोधेन सर्वेण अन्तःपुरेणेत्यर्थः ।
'सव्वपुप्फगंधवत्थमल्लालंकारविभूसाए' सर्वया पुष्पगन्ध-
वस्त्रमालालङ्काराणां विभूषया युक्तः 'सव्वतुडियसदनिना-
एणं' सर्ववादित्राणि तेषां शब्दो निनादः प्रतिरवश्च, तेन
युक्तः 'महया इड्डीए' महत्या ऋद्ध्या लुप्रादिरूपया युक्तः
'महया जुईए' महत्या युक्त्या—उचिताडम्बरेण युक्तः
'महया बलेणं' महता बलेन—चतुरङ्गसैन्येन युक्तः 'महया
वाहणेणं' महता वाहनेन, शिविकादिना युक्तः 'महया
समुदएणं' महता समुदयेन, स्वकीयपरिवारादिसमूहेन
युक्तः 'महया वरतुडियजमगसमगपवाइएणं' महत्-वि-
स्तीर्णं यत् वराणां—प्रधानानां वृष्टितानां—वादित्राणां ज-
मगसमगं युगपत् प्रवर्षादतः शब्दस्तेन तथा 'संखपणव
भेरिभल्लरिखरमुहिहुडकमुरजमुइंगदुंदुहिनिगघोसनाइयरवेणं'
शङ्खः—प्रतीतः, पणयो—मृपटहः, ढक्का—भल्लरी प्रती-
ता, खरमुखी—दुन्दुभिः देववाद्यम्, एतेषां यो निर्घोषो

महाशब्दो, नादिते च प्रतिशब्दस्तद्रूपा यो रवस्तेन, एवं
रूपया सकलसामग्या युक्तः सिद्धार्थो राजा दश दिवसा-
न् यावत् स्थितिपतितां कुलमर्यादां महोत्सवरूपां करो-
तीति योजना ॥ अथ किंविशिष्टां स्थितिपतितामित्याह-
'उस्सुकं' उच्छुल्कां, शुल्कं—विक्रतव्यक्रयाणकं प्रति मण्ड-
पिकायां राजदयं ग्राह्यं 'दाण' इति लोके, तेन रहितां,
पुनः किंविशिष्टाम्—'उकरं' उत्करां करो गवादीन् प्रति
प्रतिवर्षं राजग्राह्यं द्रव्यं, तेन रहिताम्, अत एव 'उकिड-
डं' उत्कृष्टां सर्वेषां हर्षहेतुत्वात्, पुनः किंविशिष्टाम्—
'अदिज्जं' अदेयां यत् यस्य युज्यते तत्सर्वं तेन हृतः
ग्राह्यं, न तु मूल्यं देयं, मूल्यं तु तस्य राजा ददानीति
भावः, अत एव 'अमिज्जं' अमयाम् अमितानेकवस्तुयागा-
त्, अथवा—अदेयां विक्रयनिषेधात्, अमेयां क्रयविक्रय-
निषेधात्, पुनः किंविशिष्टाम्—'अभडप्पवेसं' नास्ति कस्या-
पि गृहं राजादेशदापनार्थं भटानां राजापुरयाणां प्रवेशो
यत्र सा तथा तां, पुनः किंविशिष्टाम्—'अदंडको-
दंडिमं' दण्डो यथाऽपगधराजग्राह्यं धनं कुदण्डो मह-
त्संपराधे अल्पं राजग्राह्यं धनं, ताभ्यां रहिताम्, पुनः किं-
विशिष्टाम्—'अधरिमं' धर्मिम—ऋणं तेन रहिताम् ऋ-
णस्य राजा दत्तत्वात्, पुनः किंविशिष्टाम्—'गणियावर-
नाडइज्जकलियं' गणिकावरैः—नाटकीयैः नाटकप्रतिग्रहैः
पात्रैः कलितां, पुनः किंविशिष्टाम्—'अणंगतालायराणुच-
रिअं' अनेकैस्तालाचरैः प्रेक्षाकारिभिः अनुचरितां—सेवितां,
पुनः किंविशिष्टाम्—'अणुदुअमुइंगं' अनुदुता वादकैः अ-
पारत्यक्ता मृदङ्गा यस्यां सा तथा तां, पुनः किं-
विशिष्टाम्—'अमिलायमल्लदामं' अमलानानि माल्य-
दामानि यस्यां सा तथा तां, पुनः किंविशिष्टाम्—
'पमुइअपक्कीलियसपुरजणजाणवयं' प्रमुदिताः प्रमोदयन्तः,
अत एव प्रकाडितुमारब्धाः पुरजनसहिता जानपदा देश-
लोका यत्र सा तथा ताम् 'दसदिवसठिइवडियं करेइ' दश
दिवसान् यावत्, एवंविधां स्थितिपतितामुत्सवरूपां कुल-
मर्यादां करोति ॥ १०२ ॥ 'तए णं सिद्धत्थे राया' ततः स
सिद्धार्थो राजा 'दसाहियाए ठिइवडियाए वट्टमाणीए' दशा-
हिकायां—दशदिवसप्रमाणायां स्थितिपतितायां वर्त्तमानायां
'सइए अ' शतपरिमाणान् 'साहस्सिए अ' सहस्रपरिमाणान्
'सयसाहस्सिए अ' लक्षप्रमाणान् 'जाए अ' यागान् अर्हत्प्र-
तिमापूजाः, भगवन्मातापित्रोः श्रीपार्श्वनाथसन्तानीयथाव-
कत्वात्, यजधातोश्च देवपूजार्थत्वात् यागशब्देन प्रतिमापूजा
एव ग्राह्या, अन्यस्य यज्ञस्य असम्भवात्, श्रीपार्श्वनाथस-
न्तानीयथावकत्वं चानयोराचाराङ्गे प्रतिपादितम् 'दाए अ' दा-
यान् पर्वदिवसादौ दानानि 'भाए अ' लब्धद्रव्यविभागान्
मानितद्रव्यांशान् 'दलमाणे अ' ददत् स्वयं 'दवावेमाणे अ'
दापयन् सेवकैः 'सइए य साहस्सिए य सयसाहस्सिए य'
शतप्रमाणान् सहस्रप्रमाणान् लक्षप्रमाणान्, एवंविधान्
'लंभे पडिच्छमाणं अ पडिच्छावेमाणं य' लाभान् 'वधामणा'
इति लोके प्रतीच्छन् स्वयं गृह्णन्, प्रतिग्राहयन् सेवकादिभिः
'एवं विहरइ' अनेन प्रकारेण च विहरति—आस्ते ॥ १०३ ॥

तए णं समणस्स भगवओ महाधीरस्स अम्मापियरो
पढमे दिवसं ठिइवडियं करेति, तइए दिनसे चंदमूरदस-

णिञ्चं कर्णेति, छंदे दिवसे धम्मजागरियं जागरेति, ए-
कारममे दिवसे विङ्कते निव्वत्तिए असुइजम्मकम्मकरणे,
संपत्ते वारसाहे दिवसे, विउलं असणं पाणं खाइमं सा-
इमं उवक्खडाविति, उवक्खडावित्ता मित्तनाइनियगसय-
णमंबंधिपरिजणं नायए खत्तिए अ आमंतेइ आमंतित्ता,
तत्रो पच्छा एहाया कयवलिकम्मा कयकोउयमंगल-
पायच्छित्ता सुद्धप्पविसाइ मंगल्लाई पवराइ वत्थाइ प-
रिहिया अप्पमहग्घाभरणाऽलंकियमरीरा भोअणवेलाए
भोअणमंडवंसि सुहासणवरगया तेणं मित्तनाइनियगसं-
बंधिपरियणं नायएहि खत्तिएहि सद्धिं तं विउलं अस-
णं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणा विसाएमाणा परिभुं-
जेमाणा परिभाएमाणा एवं वा विहरंति ॥ १०४ ॥

‘तए णं समणस्स भगवओ महावीरस्स’ ततः श्रमण-
स्य भगवतो महावीरस्य ‘अम्मापिपणे पढमे दिवसे’
मातापितरौ प्रथमे दिवसे ‘टिइवडियं कर्णेति’ स्थितिप-
तिनां कुरुतः, ‘तइए दिवसे’ चंदमूरदंसणियं कर्णेति तृतीयं
दिवसे चन्द्रसूर्यदर्शनिकामुत्सवविंशतं कुरुतः। (कल्प०) (तद्वि-
धिश्च ‘चंददरिसणिया’ शब्दे तृतीयभागे १०७१ पृष्ठे दर्शिता।)
(चन्द्रदेवस्वरूपम् ‘चंदमंडल’ शब्दे तस्मिन्नेव भागे १०८५
पृष्ठे दर्शितम्।) (चन्द्रविमानस्वरूपम् ‘चंदविमाण’ शब्दे तस्मि-
न्नेव भागे १०६५ पृष्ठे दर्शितम्।) एवं सूर्यस्यापि दर्शनं, नवरं
मूर्तिः स्वर्णमयी ताम्रमयी वा मन्त्रश्च—“ओ अहं सूर्योऽसि,
तमोऽपहोऽसि सहस्रकिरणोऽसि जगच्चक्षुरसि प्रसीद ।”
आशीर्वादश्चायम्—‘सर्वसुरासुरवन्द्यः, कारयित्ताऽपूर्वसर्व-
कार्याणाम्। भूयान्विजगच्चक्षु—मङ्गलदस्तं सपुत्रायाः ॥ १ ॥’
इति सूर्यदर्शनविधिः । साम्प्रतं च तत्स्थानं शिशोर्दर्प-
णो दर्शयते—‘छंदे दिवसे धम्मजागरियं जागरेति’
ततः पष्ठे दिवसे ‘धम्मजागरियं’ इति धर्मेण कुलधर्मेण प-
च्छ्यां रात्रौ जागरणं धर्मजागरिकां जागृतः, पष्ठे दिने जाग-
रणमहोत्सवं कुरुत इति भावः, एवं च ‘एकारसमे दिवसे वि-
ङ्कते’ एकादशे दिवसे व्यतिक्रान्ते सति ‘निव्वत्तिए असुइ
जम्मकम्मकरणे’ अशुचीनां जन्मकर्मणां नालच्छेदादीनां
करणे निर्वर्तिते—समापिते सति ‘संपत्ते वारसाहे दिवसे’
द्वादशे च दिवसे सम्प्राप्ते सति भगवन्मातापितरौ ‘विउलं
असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडाविति’ विपुलं बहु श्र-
शने पानं खादितं स्वादितं च उपस्कारयतः प्रगुणीकारयतः
‘उवक्खडावित्ता’ उपस्कारयित्वा च ‘मित्तनाइनियगसयणसं-
बंधिपरिजणं’ मित्राणि—सुद्धदादयः ज्ञातयः—सजातयः,
‘निजकाः—स्वकीयाः पुत्रादयः, स्वजनाः—पितृव्यादयः,
सम्बन्धिनः—पुत्रपुत्रीणां श्वशुरादयः, परिजनो—दासीदा-
सादिः ‘नायए खत्तिए यं’ ज्ञातमित्रयाः श्रीऋषभदेवसजाती-
यास्तान् ‘आमंतेइत्ता’ आमन्त्रयन्ति, आमन्त्र्य च ‘तत्रो पच्छा
एहाया कयवलिकम्मा’ ततः पश्चात् स्नातौ, कृतं बलिकर्म
पूजा याभ्यां तथा तौ, ‘कयकोउ प्रमंगलपायच्छित्ता’ कृता-
नि कौतुकमङ्गलानि, तान्येव प्रायश्चित्तानि याभ्यां तथा तौ
‘सुद्धप्पविसाइ मंगल्लाई पवराइ वत्थाइ परिहिया’ शुद्धा-

नि-श्वेतानि सभाप्रवेशयोग्यानि, माङ्गल्यानि-उत्सवसूचका-
नि, प्रवराणि-श्रेष्ठानि वस्त्राणि परिहितौ ‘अप्पमहग्घाभर-
णालंकियसरीरा’ अल्पानि-स्तोकानि महार्थाणि बहुमूल्यानि
यानि आभरणानि, तैः अलङ्कृतं शोभितं शरीरं याभ्यां त-
था तौ, एवंविधौ भगवन्मातापितरौ ‘भोअणवेलाए भोअ-
णमंडवंसि’ भोजनवेलायां भोजनमण्डपे ‘सुहासणवरगया’
सुखासनवराणि गतौ सुखासीनौ इत्यर्थः ‘तेणं मित्तनाइनि-
यगसंबंधिपरियणं’ तेन मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिप-
रिजनेन ‘नाएहि खत्तिएहि सद्धिं’ ज्ञातजातीयैः क्षत्रियैः सा-
द्धं ‘तं विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं’ तं विपुलमशनं
पानं खादितं स्वादितं च ‘आसाएमाणा’ आ-ईषत् स्वादय-
न्तौ बहु त्यजन्तौ, इच्छादेरिव ‘विसाएमाणा’ विशेषेण स्वा-
दयन्तौ, अल्पं त्यजन्तौ, खजूरादेरिव ‘परिभुंजे माणा’ सर्व-
मपि भुञ्जानौ अल्पमपि अत्यजन्तौ भोज्यादेरिव ‘परिभाए-
माणा’ परिभाजयन्तौ परस्परं यच्छन्तौ ‘एवं वा विहरंति’
अनन प्रकारेण भुञ्जानौ तिष्ठत इति भावः ॥ १०४ ॥

जिमिअभुत्तुत्तरागया वि अ णं समाणा आयंता चो-
क्खा परमसुइभूआ तं मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरिय-
णं नायए खत्तिए विउलेणं पुण्फवत्थगंधमल्लांकारेणं
सक्कारेति संमाणेति सक्कारित्ता सम्माणित्ता तस्सेव
मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरियणम्म नायाणं खत्तिआण
य पुरओ एवं वयासी—॥१०५॥ पुंवि पि णं देवाणुप्पिया !
अम्हं एयंसि दारगंसि गव्भं वक्कंतेसि समाणंसि इमे
एयास्से अब्भत्थिए० जाव समुप्पजित्था-जप्पभिइं च णं
अम्हं एस दाए कुच्छिसि गव्भत्ताए वक्कंते तप्पभिइं
च णं अम्हे हिरन्नेणं वड्डामो, सुवन्नेणं वड्डामो धणेणं
धन्नेणं रज्जेणं० जाव सावइजेणं पीइसक्कारेणं अईव
अईव अभिवड्डामो, सामंतरायाणो वसमागया य ॥१०६॥
तं जया णं अम्हं एस दाए जाए भविस्सइ, तया णं
अम्हे एयस्स दारगस्स इमं एयाणुरूवं गुणं गुणनि-
प्फन्नं नामधिजं करिस्सामो “वड्डमाणु” त्ति ता अम्हं अ-
ज मणोरहसंपत्ती जाया, तं होउ णं अम्हं कुमारे वड्ड-
माणे नामेणं ॥ १०७ ॥ समणे भगवं महावीरे कासव-
गुत्ते णं, तस्स णं तत्रो नामधिजा एवमाहिजंति, तं
जहा-अम्मापिउसंतिए वड्डमाणे, महसमुइआए समणे-
अयले भयभेराणं परीसहोवसग्गाणं-संतिखमे-पडि-
माणं पालए-धीमं-अरइइसहे-दविए-वीरिअसंपने-दे-
वेहिं से नामं कयं समणे भगवं महावीरे ॥ १०८ ॥

‘जिमिय भुत्तुत्तरागया वि य णं समाणा’ ततः जिमितौ
भुक्त्युत्तरं-भोजनानन्तरमागतौ-उपवेशनस्थाने समागतौ,
अपि च निश्चयेन एवंविधौ सन्तौ ‘आयंता चोक्खा परमसु-
इभूया’ आचान्तौ शुद्धोदकेन कृताचमनौ सिक्थ्याद्यपनयनेन
चाक्षौ, अत एव परमपवित्रीभूतौ सन्तौ ‘तं मित्तनाइनियग-
सयणसंबंधिपरियणं’ तं मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिप-

रिजने 'नायए खत्तिए अ' ज्ञातजातीयांश्च क्षत्रियान् 'वि-
उलेण पुण्णवत्थगंधमल्लालंकारेण' विपुलेन पुण्णवस्त्रगन्धमा-
लालङ्कारादिना 'सकारैति सम्माणैति' सत्कारयतः सन्मान-
यतः 'सकारित्ता सम्माणित्ता' सत्कार्यं सन्मान्य च 'तस्से-
व मित्तनाइनियगसयणसंबंधपरियणस्स' तस्यैव मित्रज्ञा-
तितिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनस्य 'नायाणं खत्तिआणं य
पुरओ' ज्ञातजातीयाणां क्षत्रियाणां च पुरतः 'एवं वयासी'
एवमवादिष्टाम्-॥१०५॥ 'पुठ्ठि पि णं देवाणुप्पिया !' पूर्वमपि
भो देवानुप्रियाः ! भो स्वजनाः 'अम्हं एयंसि दारगंसि
गम्भं वक्कंतंसि समाणंसि' अस्माकमेतस्मिन् दारके गर्भे
उत्पन्ने सति 'इमे एयारूवे अम्भत्थिए ० जाव समुप्पजि-
त्था' अयमेतद्रूपः आत्मविषयः यावत् संकल्पः समुत्प-
न्नोऽभूत्, कोऽसौ इत्याह—'जप्पभिइं च णं अम्हं एस
दारणं कुच्छिसि गम्भत्ताए वक्कंतं' यतः प्रभृति अस्मा-
कम् एष दारकः कुत्तौ गर्भतया उत्पन्नः 'तप्पभिइं च णं
अम्हे' तत्प्रभृति वयं 'हिरण्णेणं वड्डामो' हिरण्येन रू-
प्येन वर्धामहे 'सुवण्णेणं वड्डामो' सुवर्णेन वर्धामहे 'ध-
ण्णेणं धन्नेणं रज्जेणं ० जाव सावइज्जेणं' धनेन धान्येन
राज्येन यावत् स्वापतेयेन द्रव्येण 'पीइसक्कारेणं अइव अ-
इव अभिवड्डामो' प्रीतिसत्कारेण अतीव अतीव अभिवर्धामहे
'सामंतरायाणो वसमागया य' स्वदेशसमीपवर्तिनः रा-
जानः 'सीमा डा राजा' इति च वश्यम्—आयत्तत्वमाग-
ताः ॥ १०६ ॥ 'तं जया णं अम्हं एस दारणं जाए भवि-
स्सइ' तस्मान् यदा अस्माकमेव दारको जातो भविष्यति
'तया णं अम्हं एयस्स दारगस्स' तदा वयमेतस्य दार-
कस्य 'इमे एयाणुक्कं गुणं गुणनिप्पन्नं' इमम्—एतद्-
नुरूपं गुणभ्यः आगतं गुणैर्निष्पन्नं 'नामधिज्जं करिस्सा-
मो वड्डमाणु' त्ति एवंविधमभिधानं करिष्यामः 'वड्ड-
मान' इति 'ता अम्हं अरज मणोरहसंपत्ती जाया' 'ता'
इति सा पूर्वोत्पन्ना अस्माकं अथ मनोरथस्य संपत्तिः जा-
ता 'तं होउ णं अम्हं कुमारे वड्डमाणे नामेणं' तस्मात्
भवतु अस्माकं कुमारः 'वड्डमानः' नाम्ना कृत्वा ॥१०७॥
'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'का-
सवगुत्तेणं काश्यप इति नामकं गोत्रं यस्य स तथा
'तस्स णं तओ नामधिज्जा एवमाहिज्जंति' तस्य भ-
गवतः त्रीणि अभिधानानि एवमाख्यायन्ते—'तं जहा'
तद्यथा 'अम्मापउसंतिए वड्डमाणे' मातापितृसत्कं
मातापितृदत्तं 'वड्डमान' इति प्रथमं नाम १, 'स-
हसमुदयाए समणे' सह समुदिता सह भाविनी तपः—
करणादिशक्तिः, तथा श्रमण इति द्वितीयं नाम २, 'अ-
यले भयभैरवाणं' भयभैरवयोर्विषये अचलो निष्प्रक-
म्पः, तत्र भयम्—अकस्माद्भयं विद्युदादिजातं, भैरवं तु
सिंहादिकं, तथा 'परिसहोवसग्गाणं' परिग्रहाः क्षुत्पि-
पासादयो द्वाविंशतिः—(२२) उपसर्गाश्च दिव्यादयश्च—
त्वारः, सप्रभेदास्तु षोडश—(१६) तेषां 'खंतिखमे'
क्षान्त्या क्षमया क्षमते, न त्वसमर्थतया यः स क्षान्ति-
क्षमः 'पडिमाणं पालए' प्रतिमानां भद्रादीनाम् एकरा-
त्रिक्यादीनां वा अभिग्रहविशेषाणां पालकः 'धीमं' धी-
मान् ज्ञानत्रयाभिरामत्वात् 'अरइइसहे' अरतिरति स-

हते, न तु तत्र हर्षविषादौ कुरुते इति भावः 'द्विए'
द्रव्यं तत्तद्गुणानां भाजनं, रागद्वेषरहिते इति वृद्धाः
'वीरिअसंपन्नं' वीर्यं पराक्रमस्तेन संपन्नः, यतो भगवा-
न् एवंविधस्ततः 'देवेहिं स णामं कयं समणे भगवं
महावीरे' देवैः 'स' इति तस्य भगवतो नाम कृतं
श्रमणो भगवान् महावीर इति तृतीयम् ३, ॥ १०८ ॥ तदि-
दं नाम देवैः कृतं, कथं कृतमित्यत्र वृद्धसंप्रदायः—
अथैवं पूर्वोक्तयुक्त्या सुरासुरनरेश्वरैः कृतजन्मान्सवो भ-
गवान् द्वितीयशशीव मन्दाराऽङ्कुर इव वृद्धिं प्राप्नुवन् क-
मेण एवंविधो जातः—'द्विजगजमुखो गजराजगतिः, अरु-
णाष्टपुटः सितदन्तततिः । शितिकेशभरोऽम्बुजमञ्जुकरः,
सुरभिश्चसितः प्रभयोल्लसितः ॥ १ ॥ मतिमान् श्रुतवान्
प्रथितावधियुक्, पृथुपूर्वभवस्मरणो गतरूक् । मतिका-
न्तिधृतिप्रभृतिस्वगुणै—जगतोऽप्यधिका जगतीतिलकः
॥ २ ॥' स चैकदा कौतुकग्रहितोऽपि तेषामुपगन्धात्
समानवयोभिः कुमारैः सह क्रीडां कुर्वाण आमलकी-
क्रीडानिमित्तं पुराद् बहिर्जगाम । तत्र च कुमारा वृत्ता-
रोहणादिप्रकारेण क्रीडन्ति स्म । अत्रान्तरं सौधमैन्द्रः
सभायां श्रीवीरस्य धैर्यगुणं वर्णयन्नास्ते, यदुत पश्यत
भो देवाः ! साम्प्रतं मनुष्यलोके श्रीवर्द्धमानकुमारा बालोऽ-
प्यबालपराक्रमः शक्रादिभिर्देवैरपि भाषयितुमशक्यः, कटेर-
बालस्यापि धैर्यं, तदाकर्ण्य च कश्चिन् मिथ्यादग्—
देवश्चिन्तयामास—अहो शक्रस्य प्रभुत्वाभिमाने निरङ्कुशा
विचारा पुष्पिकापातेन नगराक्रमणमिवाऽश्रद्धया च वच-
नचातुरी, यदिमं मनुष्यकीटं परंमाणुमपि इयन्तं प्रकर्षं प्रा-
पयति, तद्यैव तत्र गत्वा तं भीषयित्वा शक्रवचनं वृ-
था करोमि, इति विचिन्त्य मर्त्यलोकमागत्य शिशुपामु-
शलस्थूलेन लोलजिह्वायुगलेन भयङ्करफूत्कारेण क्रूरतरा-
कारेण प्रसरत्कोपेन ऋजुफटाटोपेन दीप्रमणिना महाफणि-
ना तं क्रीडातरुमावेष्टितवान्, तद्दर्शनाच्च पलायितेषु
सर्वेषु बालेषु मनागप्यभीतमनाः श्रीवर्द्धमानकुमारः स्वयं
तत्र गत्वा तं फणिनं करेण गृहीत्वा दूरं नित्तितवान्,
ततः पुनः कुमारैः कन्दुकक्रीडारसे प्रस्तुते सति स देवो-
ऽपि कुमाररूपं विकुर्व्य तां क्रीडां कर्तुं प्रवृत्ते । तत्र चायं
पणः—पराजितेन स्कन्धे आरोपणीय इति, क्षणाच्च प-
राजितं मया जितं वर्धमानेनेति वदन् श्रीवीरं स्कन्धे स-
मारोप्य भगवद्भाषनाय ससतालप्रमाणशरीरः संजातो, भ-
गवानपि तत्स्वरूपं विज्ञाय वज्रकठिनया मुष्ट्या तत्पृष्ठं
जघान, सोऽपि तत्प्रहारवेदनापीडितो मशक इव संकोचं
प्राप ॥ ततश्च शक्रवचनं सत्यं मन्यमानः प्रकटितस्वरूपः
सर्वं पूर्वव्यतिकरं निवेद्य भूयो भूयो निजमपराधं क्षम-
यित्वा स्वस्थानं जगाम स देवः, तदा च सन्तुष्टचित्तेन
शक्रेण 'श्रीवीरः' इति भगवतो नाम कृतम् । यदुक्तम्—'बा-
लसणे वि सूरौ, पर्यङ्गं गुरुरपक्रमो भयवः । वीरसि
कथं नाम, सक्केणं तुट्ठचित्तेणं ॥ १ ॥' इत्यामलकीक्रीडा ।
(कल्प०) (वीरस्य लेखनशालागमनम् 'लेहसाला' शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे ६६७ पृष्ठे उक्तम् ।)

समणस्स णं भगवओ महावीरस्स पिआ कासवगुत्ते-
णं, तस्स णं तओ नामधिज्जा एवमाहिज्जंति, तं जहा-

सिद्धत्वेऽ वा , सिज्जंसेऽ वा , जसंसेऽ वा ॥ समणस्स भगवओ महावीरस्स माया वासिद्धुत्तेणं , तीसे तओ नामधिज्जा एवमाहिज्जंति , तं जहा-तिसलाइ वा वि-दिन्नाइ वा पीडकारिणीइ वा ॥ समणस्स भगवओ महा-वीरस्स पित्तिजे सुपासे , जिट्ठे भाया नंदिवद्धणे भगिणी सुदंसेणा , भारिया जमोया कोडिन्ना गुत्तेणं समणस्स भगवओ महावीरस्स धूआ कासवगोत्ते णं तीसे दो नाम-धिज्जा एवमाहिज्जंति , तं जहा-अणोज्जाइ वा पियदं-सणाइ वा समणस्स भगवओ महावीरस्स नत्तुई कासव-गुत्तेणं तीसे णं दो नामधिज्जा एवमाहिज्जंति , तं जहा-सेसवई वा जसवई वा ॥ १०६ ॥

‘समणस्स भगवओ महावीरस्स’ श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ‘पिया कासवगुत्तेणं’ पिता कीदृशः ? का-श्यपः गोत्रेण कृत्वा ‘तस्स णं तओ नामधिज्जा’ तस्य त्रीणि नामधेयानि ‘एवमाहिज्जंति’ एवमाख्यायन्ते—‘तं जहा सिद्धत्वेऽ वा सिज्जंसेऽ वा जसंसेऽ वा’ तद्यथा-सिद्धार्थ इति वा , श्रेयांस इति वा , यशस्वी इति वा । ‘समणस्स भगवओ महावीरस्स’ श्रमणस्य भगवतो महावी-रस्य ‘माया वासिद्धुत्तेणं’ माता वाशिष्ठगोत्रेण ‘तीसे तओ नामधिज्जा’ तस्याः त्रीणि नामधेयानि ‘एवमाहि-ज्जंति’ एवमाख्यायन्ते—‘तं जहा तिसला इ वा विदेह-दिन्ना इ वा पीडकारिणी इ वा’ तद्यथा-त्रिशला इति वा , विदेहदिन्ना इति वा प्रीतिकारिणीति वा ‘समणस्स भग-वओ महावीरस्स’ श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ‘पि-त्तिजे सुपासे’ पितृव्यः ‘काको’ इति सुपाश्वर्यः ‘जिट्ठे भाया नंदिवद्धणे’ ज्येष्ठो भ्राता नन्दिवर्द्धनः ‘भगिणी सुदंसेणा’ भगिनी सुदर्शना ‘भारिया जमोया कोडिन्ना-गुत्तेणं’ भार्या यशोदा सा कीदृशी कौण्डिन्या गोत्रेण ‘समणस्स भगवओ महावीरस्स’ श्रमणस्य भगवतो महा-वीरस्य ‘धूआ कासवगोत्तेणं’ पुत्री काश्यपगोत्रेण ‘तीसे दो नामधिज्जा एवमाहिज्जंति’ तस्या द्वे नामधेये, एवमाख्या-यन्ते—‘तं जहा—अणोज्जाइ वा पियदंसेणाइ वा’ तद्य-था-अणोज्जा इति वा , प्रियदर्शना इति वा , ‘समणस्स भ-गवओ महावीरस्स’ श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ‘न-त्तुई कासवगुत्तेणं’ पुत्र्याः पुत्री-दौहित्री काश्यपगोत्रेण ‘तीसे णं दो नामधिज्जा एवमाहिज्जंति’ तस्याः द्वे ना-मधेये एवमाख्यायन्ते—‘तं जहा—सेसवई वा जसवई वा’ तद्यथा-शेषवती इति वा यशस्वती इति वा ॥ १०६ ॥

समणे भगवं महावीरे दक्खे दक्खपइन्ने पडिरूवे आ-लीणे भदए विणीए नाए नायपुत्ते नायकुलचंदे विदेहे विदेहदिन्ने विदेहजच्चे विदेहसुमाले तीसे वासाई विदेहंसि कट्टु अम्मापिउहि देवत्तगएहिं गुरुमहत्तरएहिं अब्भणुन्नाए सम्मत्तपइन्ने पुणरवि लोअंतिएहिं-जिअकप्पिएहिं देवहिं ताहिं इट्ठाहिं ० जाव वग्गूहिं अणवरयं अभिनंदमाणा य अभियुच्चमाणा य एवं वयासी ॥ ११० ॥

‘समणे भगवं महावीरे’ श्रमणो भगवान् महावीरः ‘द-क्खे’ दत्तः—सकलकलाकुशलः ‘दक्खपइन्ने’ दत्ता-निपुणा प्रतिज्ञा यस्य स, तथा समीचीनामव प्रतिज्ञां करोति, तां च सम्यग् निर्वहतीति भावः, ‘पडिरूवे’ प्रतिरूपः—सुन्दर-रूपवान् ‘आलीणे’ आलीनः—सर्वगुणैरालिङ्गितः—‘भदए’ भद्रकः—सरलः ‘विणीए’ विनीतो—विनयवान् ‘नाए’ ज्ञातः—प्रख्यातः ‘नायपुत्ते’ ज्ञातः—सिद्धार्थस्तस्य पुत्रः, न केवलं पुत्रमात्रः किन्तु—‘नायकुलचंदे’ ज्ञातकुले चन्द्र इव ‘विदेहे’ वज्रशृंगभनाराचलंहननसमचतुरस्रलंस्थानमतोहरत्वात् वि-शिष्टो देहो यस्य स विदेहः ‘विदेहदिन्ने’ विदेहादन्ना-त्रिशला-तस्या अपत्यं विदेहदिन्नः ‘विदेहजच्चे’ विदेहा-त्रिशला तस्यां जातमर्चा—शरीरं यस्य स तथा ‘विदेहसुमाले’ विदेहशब्देन अत्र गृहवास उच्यते, तत्र सुकुमालः दीक्षायां तु परिपक्वादिसद्ने अकठोरत्वात् ‘तीसे वासाई’ विदेहंसि कट्टु’ त्रिशद् वपोणि गृहवासे कृत्वा, त्रिशद्वपोणि गृहस्थभावे स्थित्वेत्यर्थः, ‘अम्मापिउहिं देवत्तगएहिं’ मातापित्रोर्देवत्वं गतयोः । ‘गुरुमहत्तरएहिं’ अब्भणुन्नाए’ गुरुमहत्तरैर्न-न्दिवर्द्धनादिभिरभ्यनुज्ञातः । ‘सम्मत्तपइन्ने’ समाप्तप्रतिज्ञश्च , “मातापित्रोर्जीवतोः नाहं प्रव्रजिष्यामी”ति गर्भगृहीतायाः प्रतिज्ञायाः पूरणात्, स व्यतिकरस्त्वेवम्—अष्टाविंशतिवर्षा-तिक्रमे भगवतो मातापितरौ, आवश्यकप्रमाणेण तुर्ये स्वर्गम्, आचाराङ्गाभिप्रायेण तु अनशनेन अच्युतं गतौ, ततो भगवता ज्येष्ठभ्राता पृष्ठः, राजन् ! ममाभिग्रहः सम्पूर्णोऽस्ति, ततोऽहं प्रव्रजिष्यामि, ततो नन्दिवर्द्धनः प्रोवाच—भ्रातः ! म-मभ्रातापितृविरहदुःखतस्य अनया वार्तया किं क्षते क्षारं क्षिपसि, ततो भगवता प्रोक्तम्—‘पिअमाइभाइभइणी, भ-ज्जा पुत्तत्तेण सव्वे वि । जीवा जाया बहुसो, जीवस्स उ-एगमेगस्स ॥१॥’ ततः कुत्र कुत्र प्रतिबन्धः क्रियते इति निश्चय नन्दिवर्द्धनोऽवोचत्—भ्रातरहमपि इदं जानामि, कि-न्तु—प्राणतोऽपि प्रियस्य तव विरहो मामतितमां पीडयति, ततो मधुपराधाद्वर्षद्वयं गृहे तिष्ठ, भगवानपि एवं भवतु, किन्तु—राजन् ! मदर्थं न काऽपि आरम्भः कार्यः, प्रासुकाश-नपाननाहं स्थास्यामि इत्यवोचत्, राज्ञापि तथा प्रतिपन्नं समधिकं वर्षद्वयं वस्त्रालङ्कारविभूषितोऽपि प्रासुकैषणी-याहारः सञ्चित्तजलमपिबन् भगवान् गृहे स्थितः, ततः प्र-भृतिं भगवता अचित्तजलेनापि सर्वस्नानं न कृतं, ब्रह्मचर्यं च यावज्जीवं पालितं, दीक्षोत्सवे तु सञ्चित्तोदकेनापि स्नानं कृतं, तथाकल्पत्वात्, एवं भगवन्तं वैरङ्गिकं विलोक्य च-तुर्दशवर्षप्रसूचितत्वाच्चक्रवर्त्तिधिया सेवमानाः श्रेणिकच-एडप्रद्योतादयो राजकुमाराः स्वं स्वं स्थानं जग्मुः । ‘पुण-रवि लोअंतिएहिं’ पुनरपि इति विशेषद्योतनं, एकं तावत् समाप्तप्रतिज्ञः स्वयमेव भगवान् वसन्ते, पुनरपि लोकान्ति-कैर्देवैर्बोधित इति विशेषो द्योत्यते, लोकान्ते—संसारान्ते भवाः लोकान्तिकाः एकावतारत्वात्, अन्यथा ब्रह्मलोक-वासिनां तेषां लोकान्ते भवत्वं विरुद्धयते, ते च नवविधाः, यदुक्तम्—

“सारस्स य १ माइच्चा २, वन्ही

३ अरुणा य ४ गदतोया य ५।

मुडिआ ६ अवावाहा ७,

अग्निच्छा च चैव रिद्धा य ॥ ८६ ॥

एष देवनिष्काया, भयवं बोहिति जिह्ववरिदं तु ।

सर्वजगज्जीवहियं, भयवं तित्थं पवत्तेहि ॥ ८७ ॥ ”

यद्यपि स्वयम्बुद्धो भगवान्स्तदुपदेशं नापन्नते, तथापि तेषा-
मयमाचारो वर्त्तते, तदेवाह--“जीयकल्पिणी देवेहि” जी-
तेन-अवश्यंभावेन कल्प-अचारो जीतकल्पः सोऽस्ति येषां
ते जीतकल्पिकास्तैः, एवंविधा देवाः विभक्तिपरवर्त्तनात् .
ते देवाः ‘ ताहि इद्धाहि ’ ताभिः इष्टाभिः ‘ जाव वग्गाहि
यावत्तद्वात्-’ कंताहि मणुत्ताहि ’ इत्यादि पूर्वोक्तः पाठो
वाच्यः, एवंविधाभिर्वाग्भिः ‘ अणवरय ’ निरन्तरं भगवन्तम्
‘ अभिनन्दमाणा य ’ अभिनन्दवन्तः समृद्धिमत आचक्षाणाः
‘ अभिधुवमाणा य ’ अभिधुवन्तः स्तुतिं कुर्वन्तः सन्तः
‘ एवं वयासी ’ एवमवादिषुः ॥ ११० ॥

(१६) तीर्थप्रवर्तनार्थं वीरं प्रति प्रेरणा-

जय जय नंदा, जय जय भद्रा, भद्रे ते जय जय खत्तिअव-
रवसहा, बुज्झाहि भगवं लोगनाह सयलजगज्जीवहियं पव-
त्तेहि धम्मतित्थं, हियसुहनिस्सेयसकरं सर्वलोए सर्वजी-
वाणं भविस्सइ त्ति कट्ठु जय जय सद्दं पउंजंति ॥ १११ ॥

‘ जय जय नंदा ’ जयं लभस्व, सम्भ्रमे द्विचचनं, नन्दति
सम्बुद्धो भवतीति नन्दस्तस्य संवोधनं हेनन्द ! दीर्घत्वं
प्राकृतत्वात्, एवं ‘ जय जय भद्रा ’ जय जय भद्र !-कल्या-
णवन् ‘ भद्रे ते ’ ते-तव भद्रे भवतु ‘ जय जय खत्तिअवरव-
सहा ’ जय जय क्षत्रियवरवृषभ ! ‘ बुज्झाहि भगवं लोगनाह ’
बुद्धयस्व भगवन् ! लोकनाथ ! ‘ सयलजगज्जीवहियं ’ सकल-
जगज्जीवहितं ‘ पवत्तेहि धम्मतित्थं ’ प्रवर्तय धर्मतीर्थं,
यत इदं ‘ हियसुहनिस्सेयसकरं ’ हितं--हितकारकं, सुखं
शर्म, निःश्रेयसं मोक्षस्तत्करं ‘ सर्वलोए सर्वजीवाणं ’ स
र्वलोके सर्वजीवानां ‘ भविस्सइ त्ति कट्ठु जय जय सद्दं
पउंजंति ’ भविष्यतीति कृत्वा इत्युक्त्वा जय जय शब्दं
प्रयुञ्जन्ति ॥ १११ ॥ कल्प० १ अधि० ५ क्षण ।

(१७) अधुना संवोधनद्वारम्-तत्र यदा भगवान् निष्क्रमिष्या-
मीति मनः संप्रधारयति तदा ये लोकान्तिका देवाः सारस्व-
तादयो ब्रह्मलोके कलेपे रिष्टे विमानप्रस्तटे स्वकीयविमाने स्व-
कीये प्रासादावतंसके प्रत्येकं चतुर्भिः सामानिकमहस्रैस्तिस्-
भिः पर्यङ्किः सप्तभिरनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः षोडश-
भिर्गारक्तदेवसहस्रैरन्यैश्च स्वस्वविमानवास्तव्यदैवैः संपरि-
वृता दिव्यान् भोगान् भुञ्जाना आसते तेषामासनानि प्रच-
लन्ति ततोऽर्वाधिं प्रयुज्यात् प्रयुज्य आभोगयन्ति ततो जान-
न्ति यथा स्वामी निष्क्रमिष्यामीति मनः संप्रधारितवान्
ततश्चिन्तयन्ति-कल्प एष लोकान्तिकानां देवानां भगवता-
महतां निष्क्रमणकाले संवोधनं कर्तव्यमिति । तत एवं चि-
न्तयित्वा उत्तरपूर्वां दिशमवकम्प्य द्विहृत्यो वैक्रियसमुद्घातेन
समवहृत्योत्तरवैक्रियाणि रूपाणि विकुर्वन्ते विकुर्वित्वा भगव-
तः समीपमागत्याकाशे स्थिता मधुराभिर्वाग्भिरेवमवादिषुः-
“ जय जय नंदा जय जय भद्रा जय जय मुणिवरवसभा
बुज्झाहि भगवं लोगनाह ! पवत्ताहि भयवं धम्मतित्थं हिय-
सुहनिस्सेयसकरं जीवाणमेयं भविस्सइ त्ति ” ततो वन्दन्ते
नमस्यन्ति । वन्दित्वा नमस्यित्वा यत आगतास्तत्र गताः ।

एतदेवाह-

सारस्सयमाइच्चा, वण्ही करुणा य गदतोया य ।

तुसिया अवावाहा, अग्निच्छा चैव रिद्धा य ॥ ८६ ॥

एष देवनिष्काया, भयवं बोहिति जिह्ववरिदं तु ।

सर्वजगज्जीवहियं, भयवं तित्थं पवत्तेहि ॥ ८७ ॥

एवं अभिधुवंतो, बुद्धो बुद्धारविदसरिसमुहो ।

लोगंतियदेवेहि, कुण्डग्गामे महावीरो ॥ ८८ ॥

इदमपि गाथात्रयं सुगमन्वाच्य न प्रतन्यते, न तु पूर्वमृप-
भेदाधिकारं पूर्वं संबोधनमुक्तं पश्चाद् ‘ दानसंवोधेण परि-
व्वाए ’ इति पाठकमात् इह तु पूर्वं दानं पश्चात्संवोधनं ‘ दा-
णं संबोहनिष्कस्मणे ’ इति वचनात् ततः कथं परस्परं
न विरोधः नैष दापो न सर्वतीर्थकराणामयं नियमो यदुत
संवोधनोत्तरकालभाविनी महादानप्रवृत्तिः किंतु केषाञ्चि-
देवमपि भवति-पूर्वं महादानं पश्चात्संवोधनमिति ‘ दाणे ’ इति-
वचनात्, अथवा-भवतु नियमः स च द्विधा घटते पूर्वं
संवोधनं पश्चात् महादानम्, अथवा-पूर्वं महादानं पश्चा-
त्संवोधनं, तत्र पूर्वनियमेन संवोधनद्वयस्यासौऽल्पवक्तव्य-
त्वादयं तावत् संभविनः पक्षा उपन्यस्तास्तत्त्वं विशिष्टश्रुत-
विदो जानन्तीति कृतं प्रसङ्गन । गतं संवोधनद्वारम् । आ०
म० १ अ० ।

(१८) वीरेण वार्षिकदानं दत्तम्-

पुर्वि पि णं समणस्स भगवओ महावीरस्स माणुस्स-
गाओ गिहत्थधम्माओ अणुत्तरे आभोइए अप्पडिवाई
नाणदंसणे हुत्था-तए णं समणे भगवं महावीरे तेणं
अणुत्तरेणं आभोइएणं नाणदंसणेणं अप्पणो निक्खमण-
कालं आभोइए, आभोएत्ता चिच्चा हिरन्नं, चिच्चा सुव्वन्नं,
चिच्चा धणं, चिच्चा रज्जं, चिच्चा रट्ठं, एवं बलं-वाहणं-
कोसं-कोट्ठागारं, चिच्चा पुरं, चिच्चा अंतेउरं, चिच्चा जण-
वयं, चिच्चा विउलधणकणगरयणमाणिमोत्तियसंखसिल-
प्पवालरत्तरयणमाइयं संतसारसावइज्जं, विच्छइइत्ता,
विगोवइत्ता दाणं दायारेहिं परिभाइत्ता, दाणं दाइयाणं
परिभाइत्ता ॥ ११२ ॥

‘ पुर्वि पि णं समणस्स भगवओ महावीरस्स ’ इदं पदं
‘ गिहत्थधम्माओ ’ इत्यस्मादग्रे योज्यं, श्रमणस्य भगवतां
महावीरस्य ‘ माणुस्सगाओ गिहत्थधम्माओ ’ मनुष्ययो-
ग्यात् एवंविधात् गृहस्थधर्मात् गृहव्यवहारात् पूर्वमपि ‘ अ-
णुत्तरे आभोइए ’ अनुपमभागे उपभागः सप्रयोजनं
यस्य तत् आभोगिकम् ‘ अप्पडिवाइनाणदंसणे हुत्था ’
अप्रतिपाति आकंवलंत्पत्तेः स्थिरम् एवंविधं ज्ञानदर्शनम्
अवधिज्ञानम्, अवधिदर्शनं च अभूत् ‘ तए णं समणे भगवं
महावीरं ’ ततः श्रमणो भगवान् महावीरः तेणं अणुत्तरेणं
आभोइएणं तेन अनुत्तरेण आभोगिकेन ‘ नाणदंसणेणं ’
ज्ञानदर्शनेन ‘ अप्पणो निक्खमणकालं ’ आत्मनो दीक्षाकालं
‘ आभोइए ’ आभोगयति-विलोकयति ‘ आभोइत्ता ’ आ-
भोग्यं च ‘ चिच्चा हिरन्नं ’ त्यक्त्वा हिस्सयं रूप्यं ‘ चिच्चा

सुवर्णं 'त्यक्त्वा सुवर्णं 'चिच्चा धनं' त्यक्त्वा धनं 'चिच्चा राज्ञं' त्यक्त्वा राज्यं 'चिच्चा रटुं' त्यक्त्वा राष्ट्रं देशम् 'एवं बलं वाहनं कांसं कांटागारं' एवं सैन्यं वाहनं कांसं कांटागारं 'चिच्चा पुरं' त्यक्त्वा नगरं 'चिच्चा अंतउरं' त्यक्त्वा अन्तःपुरं 'चिच्चा जणवयं' त्यक्त्वा जनपदं देश-वासिलोकं 'चिच्चा विपुलधनकणगण्यणमणिमोनियसं-खसिलपवालरत्तयणमाइअ' त्यक्त्वा विपुलधनकनकरत्न-मणिमौक्तिकशङ्खशिलाप्रवालरत्नप्रमुखं 'संतसारसा-वइज्जं' संसारस्वापतयम् . एतत् सर्वं त्यक्त्वा, पुनः किं कृत्वा 'विच्छुइत्ता' विच्छुर्य विशेषेण त्यक्त्वा, पुनः किं कृत्वा 'विगावइत्ता' विगाप्य तदेव गुप्तं सदानातिशयात् प्रकटीकृत्येति भावः, अथवा-विगाप्य कुत्सनीयमनदस्थि-रत्वादित्युक्त्वा, पुनः किं कृत्वा 'दाणं दायारहिं परिभाइ-त्ता' दायते इति दानं धनं, तत् दायाय दानार्थमाच्छ्रित-आगच्छन्तीति दायारा याचकास्तेभ्यः परिभाज्य विभा-गैर्दत्त्वा, यद्वा-परिभाव्य-आलोच्य इदममुकस्य देयम् इद-ममुकस्यैवं विचार्येत्यर्थः, पुनः किं कृत्वा 'दाणं दाइयाणं परिभाइत्ता' दानं धनं दायिका गोत्रिकास्तेभ्यः परिभाज्य विभागशो दत्त्वेत्यर्थः, अनेन सूत्रेण च वार्षिकं दानं सूचितं तच्चैवम्-भगवान् दीक्षादिवसात् प्राग्वर्षेऽवशिष्यमाणे प्रा-प्तकाले वार्षिकं दानं दातुं प्रवर्त्तते, सूर्योदयादारभ्य कल्प-वर्त्तवेलापर्यन्तमष्टलक्षाधिकाम् एकां कोटिं सौवर्णिकानां प्रतिदिनं ददाति, वृणुत वरं वृणुत वरम् इत्युद्घोषणापूर्वकं यो यन् मार्गयति तस्मै तदीयत, तच्च सर्वं देवाः शक्रादे-शेन पूरयन्ति, एवं च वर्षेण यद्धनं दत्तं तदुच्यते—

“तिन्नेव य कोडिसया, अट्टासीई य हुंति कोडीओ ।

आसीई च सहस्सं, एयं संवच्छेरे दिधं ॥१॥”

तथा च कवयः—

“तत्तद्वार्षिकदानवर्षविरमद्वारिद्र्यदावानलाः,

सद्यः सज्जितवाजिगाजिवसनालङ्कारदुर्लभभाः ।

सम्प्राप्ताः स्वगृहेऽर्थिनः सशपथं प्रत्याययन्तोऽङ्गनाः,

स्वामिन्!(स्त्री)पिद्रजनैर्निरुद्धहसितैः केयूयमिःयूचिरे ।१।”

कल्प० १ अधि० ५ क्षण ।

(१६) अधुना निश्चङ्क्रमणद्वारम्—

मणपरिणामो अकंतो, अभिनिक्खमणम्मि जिणवरिंदेण।

देवेहिं देवीहि य, समंततो वत्थयं गयणं ॥

मनःपरिणामश्च कृतः 'अभिनिक्खमणम्मि' अभिनिष्क्रमण-विषयो जिनवरन्द्रेण, तावत् किं संजातमित्याह-देवैर्देवीभिश्च समन्ततः सर्वासु दिक्षु सर्वमवस्तुतं व्याप्तं गगनम् ।

भवणवइवाणमंतर-जेइसवासी धिमाणवासी य ।

धरणियले गणयले, धिज्जुज्जोओ कओ खिपं ॥

यैर्देवैर्गगनं व्याप्तं ते सख्यमी वर्त्तन्ते-भवनपतयश्च व्यन्त-राश्च ज्योतिर्वासिनश्चेति द्वन्द्वः समासः, तथा धिमानवासि-नश्च अमीभिरागच्छद्भिर्धरणिनले गगनतले च विद्युद्वत् उद्योतो विद्युद्योतः कृतः क्षिप्र-शीघ्रम् ।

जाव य कुंडग्गामो, जाव य देवाणं भवण आवासा ।

देवेहिं देवीहि य, अविराहिं संचरंतेहिं ॥

यावत्कुण्डग्रामो यावच्च देवानां भवनाऽऽवासाः अत्रान्तरे

गगनतले धरणितले च देवैर्देवीभिश्च अविरहितं व्याप्तं संच-रद्भिः । एतत् सामान्येनोक्तं विशेषप्रक्रिया त्वेवं-यदा भगवान् स्वामी लोकातिक्रम्यैः संवेधितस्तदा नन्दिवर्द्धनप्रमुखस्व-जनवर्गसमीपमुपागतवान् उपागत्य चैवमवादीत-इच्छामि युष्मदनुज्ञातः प्रव्रज्यां ग्रहीतुमिति । आ० म० १ अ० ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरं जे से हेमंताणं पढमे मासे, पढमे पक्खे, मग्गसिरवहुले तस्स णं मग्गसिरवहुलस्स दसमीपक्खेणं पईणगामिणीए छायाए पोरिसीए अभिनिविट्ठाए पमाणपत्ताए, सुव्वएणं दिवसेणं विजएणं मुहुतेणं चंदप्पभाए सिविआए सदेवमणुअःसुराए परिसाए समणुगम्ममाणमग्गे संखिय-चक्रियलंगलिअमुहमंगलिअऽद्धमाणपूममाणधंटियगणेहिं, ताहिं इट्ठाहिं ०जाव वग्गूहिं अभिणंदमाणा य अभिथु-व्वमाणा य एवं वयासी-॥ ११३ ॥ “जय जय नंदा, जय जय भदा, भदं ते, अभग्गेहिं नाणदंसणचरित्तेहिं अजियाइं जिणाहिं इंदियाइं, जिअं च पालेहिं समण-धम्मं, जियविग्घोवियवसाहिं तं देवसिद्धिमज्जे, निहणाहिं रागदोसमल्ले तवेणं धिइधणिअवद्वकच्छे, मदाहिं अट्ठ-कम्मसत्तू भाणेणं उत्तमेणं, सुक्केणं, अप्पमत्ते हराहिं आराहणपडागं च वीर ! तेलुकरंगमज्जे. पावयवितिमिरम-णुत्तरं केवलवरणाणं, गच्छय मुक्खं परं पयं जिणवरोव-इट्ठेण मग्गेण अकुडिलेण हंता परीसहचमुं, जय जय खति-अरवसहा, वहुइं दिवसाइं वहुइं पक्खाइं वहुइं मासाइं वहुइं उऊइं वहुइं अयणाइं वहुइं संवच्छराइं, अभीए परीसहोवस-ग्गाणं खंतिखमे भयभेरवाणं, धम्मं ते अविग्घं भवउ ”

त्ति कट्टु जय जय सदे पउंजंति ॥ ११४ ॥ तए णं स-मणे भगवं महावीरं नयणमालासहस्सेहिं पिच्छिज्जमाणे पिच्छिज्जमाणे, वयणमालासहस्सेहिं अभिथुव्वमाणे अभि-थुव्वमाणे, हिययमालासहस्सेहिं उन्नंदिजमाणे उन्नंदिज-माणे, मणोरहमालासहस्सेहिं धिच्छिप्पमाणे धिच्छिप्पमाणे, कंतिरुव्वगुणेहिं, पत्थिज्जमाणे पत्थिज्जमाणे, अंगुलि-मालासहस्सेहिं दाइज्जमाणे दाइज्जमाणे दाहिणहत्थेणं वहुणं नरनारीसहस्साणं अंजलिमालासहस्साइं पडिच्छमाणे पडिच्छमाणे, भवणपतिसहस्साइं समइकमाणे समइकमाणे तंतीतलतालुडिपणीयवइअरेणं महुरेण य मणहरेणं जयजयसहसोसमीतिएणं मंजुमंजुणा घातेण य पडिबु-ज्जमाणे पडिबुज्जमाणे सव्विज्झीए सव्वजुइए सव्वबलेणं सव्ववाहणेणं सव्वसमुदएणं सव्वायरेणं सव्वविभूइए सव्वविभूसाए सव्वसंभरणं सव्वसंगमेणं सव्वपगइएहिं सव्वनाडएहिं सव्वतालायरेहिं सव्वावरोहेणं सव्वपुप्फ-गंधमल्लालंकारविभूसाए सव्वतुडियसदसन्निपाणं मह-

या इष्टीए महया जुईए महया वलेणं महया वाहणेणं
महया समुदणं महया वरतुडियजमगसमगपवाइएणं
संखपणवपडहेरिभल्लरिखरमुहिहुडुक्कुदुहिनिग्घोसना-
इयरेवेणं कुंडपुरं नगरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ निग्ग-
च्छित्ता जेणेव नायसंडवणे उज्जाणे जेणेव असोगवरपा-
यवे तेणेव उवागच्छइ ॥११५॥ तेणेव उवागच्छित्ता असो-
मवरपायवस्म अहे सीयं ठवेइ, ठवेत्तं, सीयाओ पचोरु-
इइ, पचोरुहित्ता सयमेव अ भरणमल्लालंकारं अ मुअइ.
ओमुइता, सयमेव पंचमुट्टियं लोअं करेइ, करित्ता छट्टेणं
भत्तणं अयाणएणं हत्थुतराहिं नक्खत्तेणं चंदेणं जोग-
मुवागएणं एणं देवदूममादाय एगे अवीए मुंडे भवित्ता
अगाराओ अणगारिअं पवइए ॥ ११६ ॥

‘तेणं कालेणं’ तस्मिन् काले ‘तेणं समएणं’ तस्मिन् समये
‘समए भगवं महावीरं’ श्रमणो भगवान् महावीरः ‘जे से-
हेपंताणं’ योऽसौ शतकालस्य ‘पढेमे मासे पढेमे पक्खे’ प्र-
थमो मासः प्रथमः पक्षः ‘मग्गसिरवहुले’ मार्गशीर्षमासस्य
कृष्णपक्षः ‘तस्स एणं मग्गसिरवहुलस्स’ तस्य मार्गशीर्षवहु-
लस्य ‘दसमीपक्खेणं’ दशमीदिवसे ‘पाईणगामिणीए छाया-
ए’ पूर्वदिग्गामिन्यां छायायां ‘पारिसीए अभिनिविट्ठाए’
पौरुष्यां पाश्चात्यपौरुष्यामभिनिवृत्तायां जातायां ‘पमा-
णपत्ताए’ प्रमाणप्राप्तायां, न तु न्यूनाधिकायां ‘सुव्वएणं’
दिवसे ‘सुव्वताण्यं दिवसे’ विजयएणं मुहुत्तेणं ‘विजयाख्ये’
मुहूर्ते ‘चंदणभाए सिधियाए’ चन्द्रप्रभायां पूर्वोक्तायां
शिविकायां कृतपष्ठतपाः विशुद्धमानलेश्याकः पूर्वाभिनु-
खः लिहासेन निर्पादति, शिविकारूढस्य च प्रभोर्दाक्षिण-
तः कुलमहत्तरिका हंसलक्षणं पटशाटकमादाय, वामपा-
श्यं च प्रभोरभ्यधात्री दाक्षिण्यकरणमादाय पृष्ठे चैका वर-
तरुणी स्फाण्डुङ्गारा धवलच्छत्रवहस्ता, ईशानकोणे चै-
का पूर्णकलशहस्ता, अग्निकोणे चैका भूमिमयतालवृत्तह-
स्ता भद्रासने निर्पादति; ततः श्रानन्दिनृपादिष्टाः पुरुषाः
यावत् शिविकामुत्पाटयन्ति, तावत् शंका दाक्षिणात्यामुप-
रितनीं वाहाम्, ईशानेन्द्र औत्तराधामुपरितनीं वाहां, चम-
रेन्द्रा दाक्षिणात्यामधस्तनीं वाहां, वलीन्द्र औत्तराधाम् अध-
स्तनीं वाहां, शेषाश्च भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिके-
न्द्राश्च नकुण्डलाद्याभरणकिरणरमणीयाः पञ्चवर्णपुष्पवृ-
ष्टिं कुर्वन्ताः दुन्दुभीस्ताडयन्ता यथाहं शिविकामुत्पाटय-
न्ति । ततः शंकेशनौ तां वाहां त्यक्त्वा भगवत्श्रामराणि
वीजयतः, तदा च भगवति शिविकारूढे प्रस्थितं सति श-
रदि पक्खसर इव, पुष्पतम् ‘अतसीवनमिव, कर्णिकावन-
मिव, चम्पकवनमिव, तिलकवनमिव, रमणीयं गगनतलं
सुरवरैरभूत्, किञ्च—निरन्तरं वाद्यमानभम्भाभेरीमृदङ्गदु-
न्दुभिश्छाद्येनकवाद्यध्वनिगगनतलं भूतले च प्रससार ।
तन्नादेन च नगरवासिन्यस्त्यक्त्वा स्वकार्या नार्यः समाग-
च्छन्त्यो विविधचण्डभिर्जनान् विस्माययन्ति स्म । (कल्प०)
(इति ‘कोडयदेसण’ शब्दे तृतीयभागे ६७० पृष्ठे गतम्) इत्थं
नागरनागरीनिराद्वयमाणावभवप्रकरणस्य भगवतः पुरतः प्र-
थमतो रत्नमयान्यष्टौ भङ्गलानि क्रमेण प्रस्थितानि, तद्य-

था—स्वस्तिकः १ श्रीवत्सो २ तन्ध्यावर्तो ३ वज्रमानकं ४ भ-
द्रासने ५ कलशो ६ मन्थयुग्मं ७ दर्पणश्च = ॥ ततः क्रमेण
पूर्णकलशभृङ्गारचामराणि, ततो महती वैजयन्ती, ततश्छ-
त्रं, ततो मणिस्वर्णमयं सपादपीठं भिन्नासने, ततोऽष्टशत-
मार्गेहरहितानां वरकुञ्जरतुङ्गाणां, ततस्तावन्तो घण्टाप-
ताकाभिगमाः शस्त्रपूर्णा रथाः, ततस्तावन्तो वरपुरुषाः,
ततः क्रमेण हय १ गज २ रथ ३ पदान्यनीकानि ४ ततो
लघुपताकासहस्रपरिमण्डितः सहस्रयोजनोच्चो महन्द्रध्व-
जः, ततः खड्गप्राहाः, कुन्तप्राहाः, पीठफलकप्राहाः, त-
तो हासकारकाः, नर्तनकारकाः कान्दर्पिका जयजयशब्दं प्र-
युञ्जानास्तदनन्तरं बहव उग्रा भोगा राजन्याः क्षत्रियास्त-
लवरा माडम्बिकाः कौटुम्बिकाः श्रष्टिनः, नार्थ—
वाहाः, देवा देव्यश्च स्वामिनः पुरतः प्रस्थिताः, तदन-
न्तरं ‘संदवमणुआसुगए’ देवमनुजाऽसुरसहितया
‘परिसाए’ स्वर्गमन्यपातालवासिन्या परंपदा ‘समणु—
गम्ममाण’ सम्यग् अनुगम्यमानं ‘मग्गे’ अग्रतः ‘से-
खिय’ शंखिकाः शंखवादकाः ‘चक्खिय’ चाक्रिकाश्चक्रप्र-
हरणधारिणः ‘लंगलिय’ लाङ्गलिका गलावलम्बिन्युव-
र्णादिमयलाङ्गलाकारधारिणो भटविशेषाः । ‘मुहन्गलिय’
मुखं प्रियवक्त्रारश्चाटुकारिण इत्यर्थः । ‘वड्डमाण’ वड्ड-
मानाः स्कन्धारोपितपुरुषाः पुरुषाः ‘पूसमाण’ पुण्य-
माणा मागधाः ‘घट्टियगणेहि’ घट्टिया चरन्तीति वा-
ण्टिकाः ‘राडलिया’ इति लोके प्रसिद्धाः, एतयां गणैः
परिवृत्तं च भगवन्तं प्रकमात् कुलमहत्तरादयः स्वजनाः
‘नाहं इट्ठाहिं ०जाव वग्गुहिं’ तामिरिष्टादिविशेषणवि-
शिष्टाभिवाग्भिः ‘अभिनन्दमाणं य अभिधुवमाणं य’ अ-
भिनन्दन्तः अभिपुवन्तश्च ‘एवं वयासी’ एवमवादिषु ।
॥ ११३ ॥ ‘जय जय नंदा’ जय जयवान् भव, हे सम्राट्-
मन् ! ‘जय जय भद्रा भद्रे ते’ जय जयवान् भव, हे भद्रा
भद्रकारक ! ते-तुभ्यं भद्रमस्तु । किञ्च—‘अभग्गाहिं नाणदं-
सणचारत्तिहिं’ अभग्नैर्निरतिचारैर्ज्ञानदर्शनचारित्र्यैः ‘अजि-
याइं जिणाहिं ईदियाइं’ अजितानि इन्द्रियाणि जय-वशीकु-
रु ‘जियं च पालेहि समणधम्मं’ जितं च स्ववशीकृतं पाल-
य श्रमणधर्मं ‘जियविग्गो वि अ वमाहि तं देवमिद्धि-
मज्जे’ जितविघ्नोऽपि च हे देव ! प्रभो ! त्वं वन, कुत्र
सिद्धिमध्यं, अत्र सिद्धिशब्देन श्रमणधर्मस्य वशीकारस्त-
स्य मध्यं लक्षणया प्रकर्षस्तत्र त्वं निरन्तरायं तिष्ठेत्यर्थः ।
‘निहणाहिं रागदोममं’ रागद्वेषमज्ज्ञौ निजहिं—नगृहाण
तयोर्निग्रहं कुरु इत्यर्थः, केन ‘तवेणं’ तपसा, वाह्याभ्य-
न्तरेण, तथा ‘धिइधणियवड्डकच्छे’ धृतौ संतोषं धैर्यं
वा अत्यन्तं वड्डकक्षः सन् ‘मद्दाहि अट्ट कम्मसत्तं’ अष्ट क-
र्मशून्यं मर्दय, परं किंनत्याह—‘आणं उत्तमेणं सुखेणं’
ध्यानन उत्तमेन शुक्लनत्यर्थः, तथा । ‘अप्पमत्तो हरा-
हि आराहणपडां च धीरं तल्लुक्क रंगमज्जे’ हे धीर ! अ-
प्रमत्तः सन् त्रैलोक्यम् एव यो भङ्गो भङ्गशुद्धमण्डपस्तस्य
मध्ये आराधनपताकामाहर—गृहाण । यथा—‘कश्चिन्मल्लः
प्रतिमल्लं विजित्य जयपताकां गृह्णाति, तथा त्वं कोशधून्
विजित्य आराधनपताकां गृहाण इति भावः ‘पाव-
य विंतिमिरमणुत्तरं केवलवरणं’ प्राप्नुहि च वित्तिरिति

मिररहितमनुत्तरमनुपमं केवलवरज्ञानं, 'गच्छ य मुखं परं' पयं 'गच्छ च मोक्षं परमं पदं' केन 'जिण्वरोपदिष्टेण मण्येण अकुटिलेण' जिनवरोपदिष्टेण अकुटिलेन माथेण, अथ किं कृत्वैत्याह— 'हंता परीसहचमुं' हत्वा कां ? परी-पहसेनां 'जय जय खत्तियवरवसहा' जय जय क्षत्रियवर-रवृषभ ! 'वह्मं दिवसाहं' वह्मं दिवसान् 'वह्मं प-क्खाहं' वह्मं पत्तान् 'वह्मं मासाहं' वह्मं मासान् 'व-ह्मं उऊहं' वह्मं ऋतून् मासद्वयप्रमितान् 'वह्मं अ-यणाहं' वह्मिन् अयनानि, पाणमासिकानि दक्षिणात्तरा-यणलक्षणानि 'वह्मं संवच्छुराहं' वह्मं संवत्सरान् यावत् 'अभीष्ट परीसहोवसग्गाहं' परीषदापसर्गेभ्यांऽर्भीतः सन् 'खत्तिखमे भयभरवाणं' भयभैरवाणां विद्युत्सिंहादिकानां क्षान्त्या क्षमो, न त्वसामर्थ्यादिना, एवंविधः सन् त्वं जय, अपरं च 'धम्मं ते अविघ्ने भवउ त्ति कट्ठु' ते-तव धर्मे अविघ्नं-विघ्नाभावोऽस्तु, इति कृत्वा इत्युक्त्वा 'जय जय सहं पउजंति' जयजयशब्दं प्रयुज्जन्ति ॥ ११४ ॥ 'तए णं समेण भगवं महावीरं' ततः श्रमणो भगवान् महावीरः क्षत्रियकुण्डग्रामनगरमध्येन भूत्वा यत्र ज्ञातख-ण्डवनं, यत्राशोकपादपस्तत्र उपागच्छतीति योजना । अथ किंविशिष्टः सन् 'नयणमालासहस्सेहि' नयनमालास-हस्त्रैः 'पिच्छिज्जमाणे पिच्छिज्जमाणे' प्रेक्ष्यमाणः प्रेक्ष्यमा-णः, पुनः पुनः विलोक्यमानसौन्दर्यः, पुनः किंविशिष्टः 'वयणमालासहस्सेहि' वदनमालासहस्त्रैः श्रेणिस्थितलो-कानां मुखपङ्क्तिमहस्त्रैः 'अभियुवमाणे अभियुवमाणे' पुनः पुनः अभिपूज्यमानः, पुनः किंविशिष्टः 'हिअयमालास-हस्सेहि' हृदयमालासहस्त्रैः 'उअदिज्जमाणे उअदिज्ज-माणे' उअन्ध्यमानः २, जयतु जीवतु इत्यादि ध्यानं समृ-द्धिं प्राप्यमाणः, पुनः किंविशिष्टः 'मणोरहमालासहस्सेहि' मनोरथमालासहस्त्रैः 'विच्छिप्पमाणे २' विशिष्टं स्पृश्यमा-नः, वयमेतस्य सेवका अपि भवामस्तदापि वरमिति चि-न्त्यमानः, पुनः किंविशिष्टः 'कंतिरुवगुणेहि' कान्तिरूपगुणैः 'प-त्थिज्जमाणे पत्थिज्जमाणे' प्रार्थ्यमानः प्रार्थ्यमानः स्वामित्वेन-भर्तृत्वेन वाञ्छ्यमान इत्यर्थः, पुनः किंविशिष्टः 'अंगुलिमालासह-स्सेहि' अङ्गुलिमालासहस्त्रैः 'दाहिणहत्थेण वह्मं नरनारीसह-स्साणं' दक्षिणहस्तेन वह्मनां नरनारीसहस्राणाम् 'अञ्जलि-मालासहस्साहं' अञ्जलिमालासहस्राणि नमस्कृतान् 'प-डिच्छमाणे पडिच्छमाणे' प्रतीच्छन् प्रतीच्छन् गृह्णन्, पुनः किंविशिष्टः 'भवणपंतिसहस्साहं' भवनपङ्क्तिमहस्राणि 'सम-इक्कमाणे समइक्कमाणे' समतिक्रामन् समतिक्रामन्, पुनः किंविशिष्टः 'तंतीतलतालतुण्डियगीयवाइयरवेणं' तन्त्रा-वाणा, तलतालाः-हस्ततालाः, वृटितानि वादित्राणि, गीतं-गानं, वादितं-वादनं, तेषां रवेण शब्देन, पुनः कीदृशे-न— 'मधुरेण य मणहरेणं' मधुरेण च मनोहरेण, पुनः कीदृशेन— 'जयजयसहोसमीसपणं' जयजयशब्दस्य यो घोष उद्घोषणं, तेन मिश्रितेन, पुनः की-दृशेन— 'मंजुमंजुणा घोसेण य' मंजुमंजुना घोषेण च, अतिसौम्येन जनस्वरं 'पडिबुज्जमाणे पडिबुज्जमाणे' सावधानीभवन् सावधानीभवन् 'सव्विह्मीए' सर्वार्था स-मस्तच्छब्दादराजचिह्नरूपया 'सव्वजुह्मीए' सर्वद्युत्या आ-भरणैरसर्वव्यधिन्या कान्त्या 'सव्ववलेणं' सर्ववलेन ह-

स्तितुरगादिरूपकटकेन 'सव्ववाहणेणं' सर्ववाहनेन कर-भवेसरशिखिकादिरूपेण 'सव्वसमुदणेणं' सर्वसमुदयेन म-हाजनमेलापकेन 'सव्वायरेणं' सर्वादरेण सर्वौचित्यकरणे-न 'सव्वविभूइए' सर्वविभूत्या सर्वसंपदा 'सव्वविभू-साए' सर्वविभूषया समस्तशोभया 'सव्वसंभमेणं' सर्व-सम्भ्रमेण प्रमोदजनितास्तुफ्येन 'सव्वसंगमेणं' सर्वसङ्गमे-न सर्वस्वजनमेलापकेन 'सव्वपगइएहि' सर्वप्रकृतिभिः, अष्टादशभिर्निगमादिभिः नगरवास्तव्यप्रजाभिः 'सव्वनाड-एहि' सर्वनाटकैः 'सव्वतालायरेहि' सर्वतालाचरैः 'स-व्वावरोहेणं' सर्वावरोधेन सर्वान्तःपुरेण 'सव्वपुण्णगंधम-ल्लालंकारविभूसाए' सर्वपुण्यगन्धमाल्यालङ्कारविभूषया प्रतीतया 'सव्वतुडियसइसखिनाएणं' सर्ववृटितशब्दानां यः शब्दः संनिनादश्च प्रतिरवस्तेन, सर्वत्वं च स्तोकाणां स-मुदाये स्तोकेरपि स्यात्तत आह— 'महया इहोए' महत्या ऋद्धया 'महया जुहोए' महत्या द्युत्या 'महया बलेणं' महता बलेन 'महया समुदणेणं' महता समुद-येन 'महया वरनुडियजमगसमगण्णवाइएणं' महता उच्चैस्तेरेण वरवृटितानि प्रधानवादित्राणि तेषां 'जमग समगं' समकालं प्रवादन् यत्र एवंविधेन 'सं-खण्णवपडहभेरीभल्लरीखरमुहिहुडक्कुंदुहिनिग्घोसनाइयर-वेणं' शंखः-प्रतीतः, पणवः—मृत्पटहः, पटहः—काष्ठपटहः, भेरी-ठक्का, भल्लरी—प्रतीता, खरमुखी—काहला, हुडक्कः त्रि-वलितुल्यवाद्यविशेषः, दुन्दुर्भिर्देववाद्यं, तेषां निर्घोषः, तस्य नादितः प्रतिशब्दः तद्रूपेण रवेण-शब्देन युक्तम्, एवंरूप-या ऋद्धया व्रताय व्रजन्ते भगवन्ते पृष्ठतश्चतुरङ्गसैन्यपरि-कलितो ललितच्छत्रचामरविराजिता नन्दिवर्धननृपो ग-च्छति । पूर्वोक्ताडम्बरेण युक्ता भगवान् 'कुंडपुरं नगरं म-ज्जं मज्जेणं' क्षत्रियकुण्डनगरस्य मध्यभागेन 'निगच्छइ' 'निगच्छति' 'निगच्छित्ता' निर्गत्य 'जेणेव नायसंडवणे उ-ज्जाणे' यत्रैव ज्ञातखण्डवनम् इति नामकम् उद्यानमस्ति 'जेणेव असोमवरपायवे' यत्रैव अशोकनामा वरपादपः श्रे-ष्ठवृक्षः 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैव उपागच्छति ॥ ११५ ॥ 'उ-वागच्छित्ता' उपागत्य 'असोमवरपायवस्स' अशोकवर-पादपस्य 'अहे सीयं ठावेइ' अघस्तात् शिविकां स्थापय-ति 'ठावित्ता' स्थापयित्वा 'सीयाओ पञ्चोरुहइ' शिवि-कातः प्रत्यवतरति 'पञ्चोरुहित्ता' प्रत्यवतीर्य 'सयमेव आभरणमल्लालङ्कारं ओमुयइ' स्वयमेव आभ-रणमाल्यालङ्कारान् उत्तारयति 'ओमुइत्ता' उत्तार्य, त-च्चैवम्— 'अङ्गुलीभ्यश्च मुद्रावलिं पाणितो, वीरवलयं भुजाभ्यां भटित्यङ्गदे । हारमथ कण्ठतः कण्ठतः कुण्डले, मस्तकान्मुकुटमुन्मुञ्चति श्रीजिनः ॥ १ ॥' तानि चाभर-णानि कुलमहत्तरिका हंसलक्षणपट्टशाटकेन गृह्णाति, गृही-त्वा च भगवन्तमेवमवादीत्— 'इक्खागकुलसमुप्पन्नं सि-णं तुमं जाया, कासवगुत्ते सि णं तुमं जाया, उदितोदित-नायकुलनहयलमिअङ्गसिद्धतथजच्चखत्तिअसुए सि णं तुमं जाया, जच्चखत्तिआणीए तिसलाए सुए सि णं तुमं जा-या, तंविन्दनरिन्दपहिअकित्ती सि णं तुमं जाया, पत्थ सि-ग्घं चंक्कमिअव्वं, गरुअं आलम्बेअव्वं असिधारामहवयं चरिअव्वं जाया, परिकमिअव्वं जाया, अरिंसि च णं अ-

द्वे नो पमाइअवं" इत्यादि उक्त्वा वन्दित्वा नमस्कृत्य एकतोऽपक्रामति । ततश्च भगवान् एकया मुष्ट्या कुर्वन्, चतसृभिश्च ताभिः शिरोजान्, एवं 'सयमिव पञ्चमुष्टियं लोथं करेइ' स्वयमेव पञ्चमौष्टिकं लोचं करोति । (कल्प० १ अधि० ५ क्षण १)

(२०) शक्रश्च देवराजो हंसलक्षणेन पटशाटकेन केशान् प्रतीच्छति भगवतामुपरि देवदूष्यवस्त्रं च स्थापयति—

जिणवरमणुनवित्ता, अंजणघणरुयगविमलसंकासा ।

केसा खणेण नीया, खीरसरिसनामयं उदहिं ॥ १०७ ॥

शक्रेण जिनवरं भगवन्तं वर्द्धमानस्वामिनमनुज्ञाप्य अञ्जनं प्रसिद्धं घनो—मेघः रुचकः—कृष्णमणिविशेषः तेषामिव विमलः संकाशः—छायाविशेषो येषां ते अञ्जनघनरुचकविमलसंकाशाः, के ते इत्याह—केशाः किं क्षणेन नीताः क्षीरसरि-दशनामानमुदाहिः क्षीरोदधिमित्यर्थः । आ० म० १ अ० ।

'करित्ता' तथा कृत्वा च 'छट्टेणं भत्तेणं अपाणपणं' पट्टेन भङ्गेन अपानकेन 'हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं चंदेणं जोगमुवागणं' उत्तराफाल्गुन्यां चन्द्रयोगे सति 'एगं देवदू-समादाय' शक्रेण वामस्कन्धे स्थापितम् एकं देवदूष्यमा-दाय 'एगं' एको रागद्वेषसहायविरहात्, 'अवाण' अद्वि-तीयः, यथाहि ऋषभश्रुतुः सहस्रया राज्ञा, मल्लिपाश्वीं त्रि-भिस्त्रिभिः शतैर्वासुपूज्यः पदशत्या शेषाश्च सहस्रेण सह प्रवर्जितास्तथा भगवान् न कनापि संहत्यतः अद्वितीयः, 'मुंडे भवित्ता' द्रव्यतः शिरःकूर्चलोचनेन भावतः कंधाद्य-पनयनेन मुण्डो भूत्वा 'अगाराओ अणगारियं पव्वइए' अगारात्—गृहात् निष्क्रम्य अनगारितां—साधुतां प्रवर्जितः प्रतिपन्नः, तद्विधिध्यायम्—एवं पूर्वोक्तप्रकारेण कृतपञ्चमौ-ष्टिकलोचं भगवान् यदा सामायिकम् उच्चरितुं वाञ्छति तदा शक्रः सकलमपि वाद्यकोलाहलं निवारयति, ततः प्रभुः "नमो सिद्धाणं" इति कथनपूर्वकं "करोमि सामा-इअं सव्वं सावज्जं जोगं पच्चक्खामी" त्यादि उच्चरति-न तु 'भंतं' चि भणति, तथाकल्पत्वात् । कल्प० १ अधि० ५ क्षण । चारित्रप्रतिपत्तिकाले स्वभावतो भुवनभूषणस्य भग-वतः शक्रो देवदूष्यं वस्त्रमुपनीतवान् । अत्रान्तरे कथानकम्—“एगेण देवदूसेणं पव्वइए तं जाहे असे करेइ एत्थंतरापि उवयं सो धिज्जाइतो उवट्ठितो सो य दाणकाले कहिं पि य वागते-अल्लो पच्छा आगतो भज्जाए अवाडितं सामिणा एवं दाणं दत्तं तुमं पुणं कहिं विहिंसिज्जाहि पुणं एत्थंतरं वि लं भेज्जासि, ततो सो आगतो भणइ—जहा मम, सामी न किंचि तु-व्वेहिं दिन्नं इयाणि पि देहि चि ताहे सामिणा तस्स दू-सस्स अद्धं दिन्नं, सव्वं परिवत्तं ति अन्नं मे नऽस्थि तेण तुन्नागस्स उवणीयं, जहा एयस्स दसिया वंधाहि तेण पु-च्छितो इमं कतो लद्धं, सो भणइ—भगवता दिन्नं, तुन्ना-गो भणइ—तं पि से अद्धं आणेहि, जया पडिडियं भयवतो असातो तो एं अद्धं तुन्नामि ताहे लक्खं मोल्लं भाविस्सइ चि ता तुज्झ वि अद्धं, मज्झ वि अद्धं पडिवन्नं ताहे पड-लग्गितो सेसमुवरि भणीहामि ।

(२१) तस्य भगवतश्चारित्रप्रतिपत्तिकालमनन्तरमेव मनःपर्या-यज्ञानमुदपादि सर्वतीर्थकृतां वाऽयं क्रमो यत आह

(भाष्यकारः)—

तिहि नानेहि समग्गा, तिन्थयरा जाव हांति गिहवांमो
पडिवन्नमि चरित्ते, चउनाणी जाव छउमन्था ॥ ११० ॥

त्रिभिर्ज्ञानैः—मतिश्रुतावधिभिः समग्राः—सम्पूर्णास्तार्थक-रा यावद् गृहावासं भवन्ति वसन्तीत्यर्थः, प्रतिपन्नं पुनश्चा-रित्रे चतुर्ज्ञानिनो भवन्ति, कियन्ते कालं यावदित्याह—या-वच्छ्रमस्थास्तावच्छतुर्ज्ञानिनः । आ० म० १ अ० ।

एवं च चारित्रग्रहणानन्तरमेव भगवतश्चतुर्थं ज्ञानमुत्पद्यते ततः शक्रादयो देवा भगवन्तं वन्दित्वा नन्दीश्वरयात्रां कृत्वा स्वं स्वं स्थानं जग्मुः । कल्प० १ अधि० ५ क्षण । ततश्चतुर्ज्ञा-नो भगवान् यन्धुवर्गमापृच्छथ च विहारार्थं प्रस्थितो 'वन्धुवर्गोऽपि दृष्टिविषयं यावन् तत्र स्थित्वा—

"त्वया विना वीर ! कथं व्रजामो,

गृहेऽधुना शन्यवनोपमानं ।

गोष्ठीसुखं केन सहाऽऽचरामो,

भोक्ष्यामहे केन सहाऽथ वन्धो ! ॥ १ ॥

सर्वेषु कार्येषु च वीरवीर—

त्यामन्त्रणादर्शनतस्तवाऽऽर्य ! ।

प्रेमप्रकर्षादभजाम हर्षं,

निराश्रयाश्चाथ कमाश्रयामः ॥ २ ॥

अतिप्रियं बान्धवदर्शनं ते,

सुधाञ्जनं भावि कदास्मदङ्गोः ।

नीरागचित्तोऽपि कदाचिदस्मान्,

स्मरिष्यसि प्रौढगुणाभिराम ! ॥ ३ ॥ "

इत्यादि वदनं कष्टेन निर्वृत्य साश्रुलोचनः स्वगृहं जगाम । किञ्च—प्रभुर्दीप्तामहात्सवे यदेवैर्गोशर्पिचन्दनादिना पुष्पैश्च पूजितोऽभूत्, साधिकमासचतुष्कं यावत् तदवस्थेन च गन्धेन आकृष्टा भ्रमरा आगत्य गाढं त्वचं दशन्ति, युवा-नश्च गन्धपुटीं याचन्ते, मौनवति च भगवति रुष्टास्ते दुष्टानु-पसर्गान्—कुर्वन्ति, स्त्रियोऽपि भगवन्तम् अद्भुतरूपं तथा सु-गन्धशरीरं च निरीक्ष्य कामपरवशा अनुकूलान् उपसर्गान् कुर्वन्ति, भगवौस्तु निष्प्रकम्पः सर्वे सहमानो विहरति । तस्मिन् दिने च मुहूर्त्तावशेषे कुमारग्रामं प्राप्तस्तत्र रात्रौ कायोत्सर्गेण स्थितः, इतश्च तत्र कश्चिद् गोपः सर्वे दिनं ह-ले वृषान् वाहयित्वा सन्ध्यायां तान् प्रभुपाश्वे मुक्त्वा गोदोहाय गृहं गतः, वृषभास्तु चरितुं गताः, स चा-गत्य प्रभुं पृष्टवान्—देवार्थ ! क मे वृषाः ? अजल्पति च प्र-भो अयं न वेत्तीति वने विलोकितुं लग्नः, वृषास्तु रात्रिशे-षे स्वयमेव प्रभुपाश्वे आगताः, गोपोऽपि तत्रागतस्तान् दृ-ष्ट्वा अहो ! जानताऽपि अनेन समग्रां रात्रिमहं भ्रामितः इ-ति कोपात् सेहकमुत्पाटय प्रहर्तुं धावितः । इतश्च शक्रस्तं वृत्तान्तमवधिना ज्ञात्वा गोपं शिक्षितवान् ।

(२२) अथ तत्र शक्रः प्रभुं विक्षपयामास प्रभो ! तवोपसर्गा भूयांसः सन्ति, ततो द्वादश वर्षे यावत् वैया—वृष्यनिमित्तं तवान्तिके तिष्ठामि, ततः प्रभुरवादीदेवेंद्र ! कदाप्येतन्न भूतं, न भवति न भविष्यति च । यत् कस्यचिद्दे-वेन्द्रस्य असुरेंद्रस्य वा साहाय्येन तीर्थङ्कराः केवलज्ञानमु-त्पादयन्ति, किन्तु—स्वपराक्रमेणैव केवलज्ञानमुत्पादयन्ति,

ततः शक्रोऽपि मरुगान्तापसर्गवारणाय प्रभोर्मतिवृत्त्ययं
व्यन्तरं वैयावृत्त्यकरं स्थापयित्वा विदिवं जग्मिवान् । ततः
प्रभुः प्रातः कोटलाकसोन्नवेशं बहुलब्राह्मणगृहे मया सपात्रा-
धमः प्रज्ञापनीय इति प्रथमपात्राणां गृहस्थापात्रं परमान्तेन च-
कार, तदा च-चेलोन्नेपः (१) गन्धोदकवृष्टिः (२) दुन्दुभि-
नादः (३) अहो दानमहो दानमित्युदघोषणा (४) वसुधारा-
वृष्टि (५) श्रुति पञ्च दिव्यानि प्रादुर्भूतानि, एषु वसुधारा-
स्वरूपं चेदम्—“अद्वैतरस कोडी, उकोसा तथ्य होइ वसुधा-
रा । अद्वैतरस लक्खा, जहन्निआ होइ वसुहारा ॥ १ ॥”
ततः प्रभुर्विहगन् मोराकसन्निवेशः दृष्टजन्तनापसाश्रमे गत-
स्तत्र सिद्धार्थभूपतिः कुलपतिः प्रभुमुपस्थितः ‘प्रभुणापि
पूर्वाभ्यासान्मिलनाय बाह् प्रसारितौ, तस्य प्रार्थनया च एकां
गात्रि तत्र स्थित्वा नीरागाचक्रोऽपि तस्याग्रहणं तत्र चतुर्मासा
ऽवस्थानमङ्गीकृत्य अन्यतो विजहार । अष्टौ मासान् विहृत्य
पुनर्वर्षार्थं तत्रागतः, आगत्य च’ कुलपतिसमर्पिते तृणकुटीर-
क तस्थौ तत्र च बहिस्तृणाप्राप्त्या लुब्धिता गावोऽन्यै-
स्तापसैः स्वस्थकुटीरकान्निवारिताः सत्यः प्रभुभूषितं
कुटीरं निःशङ्कं खादन्ति, ततः कुटीरस्वामिना कुलपतः पुर-
ता रात्राः कृताः, कुलपतिरप्यागत्य भगवन्तमुवाच—ह-
वर्द्धमान ! पत्निणाऽपि स्वनीडरक्षणे दत्ता भवन्ति, त्वं तावत्
राजपुत्रोऽपि स्वमाश्रयं रक्षितुमशक्नोऽसि । ततः प्रभुर्मयि
सति एषामप्रतिरिति विचिन्त्यापादशुक्लपूर्णमाया आ-
रभ्य पक्षे अतिक्रान्ते वर्षायामेव इमान् पञ्च अभिग्रहान्
अभिग्रह्य अस्थिकग्रामं प्रति प्रस्थितः । अभिग्रहाश्रमे—‘ना-
प्रतिमदगृहे वासः, स्थयं प्रतिमया सदा २ । न गेहविनयः
कार्यो ३, मौनं ४ पाणौ च भोजनम् ५ ॥ १ ॥’

(२३) वीरो दीक्षाकालात्क्रियदनन्तरमचेलो जातः—

समणे भगवं महावीरं संवच्छरं साहियं मासं चीवरधारी
हुत्था, तेणं परं अचेलए पाणिपडिगहिण ॥ ११७ ॥

‘समणे भगवं महावीरं’ श्रमणो भगवान् महावीरः ‘संव-
च्छरं साहियं मासं’ साधिकं—मासाधिकसंवत्सरं यावत्
‘चीवरधारी हुत्था’ चीवरधारी अभूत् ‘तेणं परं अचेलए’
तेन परं ततः उर्ध्वं साधिकमासाधिकवर्षादूर्ध्वं च अ-
चेलकः ‘पाणिपडिगहिण’ पाणिपतद्रुहः करपात्राभयत्,
तत्र अचेलकभवनं चैवम्—साधिकमासाधिकसंवत्सरादूर्ध्वं
विहरन् दक्षिणवाचालपुरासन्नसुवनं बालुकानदीतटे कण्ट-
कं विलग्य देवदूष्यार्द्धं पतिते सति भगवान् सिंहावलोक-
नं तद्वद्राक्षित्, ममत्वेनेति केचित्, स्थण्डिलेऽस्थण्डिले
वा पतितमिति विलोकनायत्यन्य, अस्मत्सन्तर्पेत्स्वपात्रं
सुलभं दुर्लभं वा भाधीति विलोकनार्थमिति अपरं, वृद्धा-
स्तु कण्टकं वस्त्रविलगनान् स्वशासनं कण्टकबहुलं भवि-
ष्यतीति विज्ञाय निलोभत्वात् तद्वस्त्रार्द्धं न जग्राहति, ततः
पितुर्मित्रेण ब्राह्मणेन गृहीतम् । अर्द्धं तु तस्यैव पूर्वं प्रभुणा
दत्तमभूत् । कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

(२४) वीरस्यापसर्गाः—

समणे भगवं महावीरं साइरगाईं दुवालसवासाईं निच्चं
वोसट्टकाए वियत्तंदेहे जे केइ उवसग्गा उप्पज्जंति, तं
जहा—दिव्वा वा, माणुस्सा वा, तिरिक्खजोणिआ वा,

अणुलोमा वा, पडिलोमा वा, ते उप्पन्ने सम्मं सहइ खमइ
तितिक्खइ अहियामेइ ॥ ११८ ॥

‘समणे भगवं महावीरं’ श्रमणो भगवान् महावीरः ‘सा-
इरगाईं दुवालसवासाईं’ सातिरेकाणि द्वादश वर्षाणि या-
वत् ‘निच्चं वोसट्टकाए’ नित्यं दीक्षाग्रहणादनु यावज्जीवं
व्युत्सृष्टकायः’ परिकर्मणावजन्तान् ‘वियत्तंदेहे’ व्यक्रंदहेः
परीषदसहनात्, एवंविधः सन् प्रभुः ‘जे केइ उवसग्गा
उप्पज्जंति’ ये केचित् उपसर्गा उत्पद्यन्ते, ‘तं जहा’ तद्यथा
‘दिव्वा वा’ दिव्याः देवकृताः ‘माणुस्सा वा’ मानुष्याः मनु-
ष्यकृताः ‘तिरिक्खजोणिआ वा’ तैर्यग्योनिकाः तिर्यक्
कृताः ‘अणुलोमा वा’ अनुकूलाः, भोगार्थं प्रार्थनादिकाः
‘पडिलोमा वा’ प्रतिकूलाः प्रतिलोमाः ताडनादिकाः ‘ते
उप्पन्ने सम्मं सहइ’ तान् उत्पन्नान् सम्यक् सहते भयाऽ-
भावेन ‘खमइ’ क्षमते क्रोधाभावेन ‘तितिक्खइ’ तितिक्षते,
दैन्याकर इव ‘अहियासेहिते’ अध्यासयति निश्चलतया ॥ ११८ ॥
कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

तत्रो णं समणे भगवं महावीरं इमं एयारुवे अभिग्गहं अ-
भिगिण्हित्ता वोसिट्टचत्तंदेहे दिवसे मुहुत्तसेसे कम्मारागामं
समणुपत्ते तत्रो णं समणे भगवं महावीरं वोसिट्टचत्तंदेहे
अणुत्तरेणं आलएणं अणुत्तरेणं विहारेणं एवं संजमेणं पग्ग-
हेणं संवेरेणं तवेणं वंभचेरवासेणं खंतीए मुत्तीए समिइए
मुत्तीए तुट्ठीए ठाणेणं कमेणं सुचरियफलनिव्वाणमुत्तिमग्गे
णं अप्पाणं भावेमाणे विहरइ । एवं वा विहरमाणस्सं जे केइ
उवसग्गा समुप्पज्जंति—दिव्वा वा माणुस्सा वा तिरिच्छिया
वा ते सव्वे उवसग्गे समुप्पन्ने समाणे अणाउले अव्वहिण
अदीणमाणसे तिविहमणवयणकायगुत्ते सम्मं सहइ खमइ
तितिक्खइ अहियासेइ । (सू० २७६X) आचा० २श्रु० ३चू० ।

बहिआ य णायसंडे, आपुच्छित्ताण नायए सव्वे ।

दिवसे मुहुत्तसेसे, कुमारगामं समणुपत्तो ॥ ११९ ॥

बहिर्धा च कुण्डपुरात् ज्ञातखण्डे उद्याने, आपृच्छथ
ज्ञातकान्—स्वजनान् सर्वान्—यथासन्निहितान्, त-
स्मात् निर्गतः, कर्मारग्रामगमनायेति वाक्यशेषः । तत्र च
पथद्वयम् । तत्र च एका जलन, अपरः स्थल्याम्, तत्र भग-
वान् स्थल्यां गतवान्, गच्छंश्च दिवसे मुहुत्तेशये कर्मा-
रग्रामं समनुप्राप्त इति गार्थः । तत्र प्रतिमया स्थित इति ।
अत्रान्तरं—“तत्थंगा गोवो, सो दिवसे वइल्ल वाहित्ता
गामसमीपं पत्तो, ताहे चित्तेइ एए गामसमीपे चरंतु, अहं
पि ता गावीआं दुहामि, सोऽपि ताव अन्तो परिकम्मं
करेइ, तेऽपि वइल्ल अडिचि चरन्ता पविट्ठा, सो गोवो
निगग्गो, ताहे सामि पुच्छइ—कहि वइल्ला?, ताहे सामी तु-
रिहक्को अच्छइ, सो चित्तेइ—एस न याणइ, तो मग्गिउं प-
वत्ता सव्वरत्ति पि, तेऽपि वइल्ल सुचिरं भमित्ता गामस-
मीपमागया माणुसं दट्ठण रामंथेता अच्छंति, ताहे सो
आगग्गो, ते पच्छइ तत्थव निविट्ठे, ताहे असुरुत्तो ए-
एण दामएण आहणामि, एएण मम एए हरिआ, पभाए
घट्ठण वच्चिहामि त्ति । ताहे सक्को देवराया चित्तेइ—किं

अज्ज सामी पढमदिवसे करेइ ? जाव पेच्छइ गोवं धावंतं , ताहे सो तेण धंभिंश्रो , पच्छा आगश्रो , तं तज्जेति-दुर-
प्पा ! न याणसि सिद्धत्थरायपुत्तो एस पव्वइश्रो । एय-
म्मि अंतरे सिद्धत्थो सामिस्स माउसियापुत्तो वा-
लतवोकम्मेणं वाणमंतरो जाणल्लश्रो , सो आगश्रो !
ताहे सक्को भणइ—भगवं ! तुम्भ उवसग्गवहुलं , अहं
बारस वरिसाणि तुम्भं वेयावच्चं करेमि । ताहे सामिणा भ-
णिश्रो—न खलु देविंदा ! एयं भूश्रो वा (भव्वं वा भविस्सं वा)
जम्भं अरहंता देविंदाण वा असुरिंदाण वा निस्साए कददु
केवलनाणं उप्पाडेंति , सिद्धिं वा वच्चंति , अरहंता स-
एण उट्ठाणबलविरियपुरिसकारपक्कमेणं केवलनाणं उ-
प्पाडेंति । ताहे सक्केण सिद्धत्थो भणइ—एस तव नियल्ल-
श्रो , पुणो य मम वयणं—सामिस्स जो परं मारणंतिश्रो उ-
वसग्गं करेइ तं वारेज्जसु , एवमस्तु , तेण पडिस्सुश्रो स-
क्को पंडिगश्रो सिद्धत्थो ठिंश्रो । तद्विषं सामिस्स छट्ठपा-
रणयं , तश्रो भगवं विहरमाणो गश्रो कोल्लागसण्णिवसे ,
तत्थ य भिक्खुट्ठा पविट्ठो बहुलमाहणगेणं , जेणोमव , कुल्ला-
ए सन्निवेसे बहुले माहणे । तेण महुघयसंजुत्तेण परमणे-
ण पडिलाभिंश्रो । तत्थ पंच दिव्वाइ पाउअभूयाइ ।

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह—

गोवनिमित्तं सक्र-स्स आगमो वागेरइ देविंदो ।

कोल्लावहुले छट्ठ-स्स पारणे पायस वसुहारा ॥४६१॥

ताडनायोद्यतगोपनिमित्तं प्रयुक्तावधेः शक्रस्य देवराजस्य
किम् ? , आगमनम् आगमः अभवत् , विनिवार्य च गो-
पं 'वागेरइ देविंदो' त्ति भगवन्तमभिवन्द्य , व्याकरोति-
अभिधत्ते देवेन्द्रो-भगवन् ! तवाहं द्वादश वर्षाणि वैयावृ-
त्त्यं करोमीत्यादि , 'वागरिसु' वा पाठान्तरं 'व्याकृति-
वानिति भावार्थः , सिद्धार्थं वा तत्कालप्राप्तं व्याकृतवान्
देवेन्द्रः—भगवान् त्वया न मोक्तव्य इत्यादि । गते देव-
राजे भगवतोऽपि कोल्लाकसन्निवेशे बहुलो नाम ब्राह्मणः
पष्ठस्य—तपोविशेषस्य पारणके . किम् ? , 'पायस' इति
पायसं समुपनीतवान् , वसुधारेति तदगृहं वसुधारा पति-
तेति गाथात्तरार्थः । कथानकम्—“तश्रो सामी विहरमाणो
गश्रो मोरागं सन्निवेसं , तत्थ मोराणं दुइज्जंता नाम पासं-
डिगिहत्था , तेसि . तत्थ आवासो , तेसि कुलवती भग-
वश्रो पिउमिच्छो , ताहे सो सामिस्स सागएण उवट्ठिआ ,
ताहे सामिणा पुच्चपश्रोगेण वाहा पसारिआ , सो भण-
ति अत्थि धरा , एत्थ कुमारवर ! अच्छाहि ; तत्थ सा-
मीए एगगइश्रो वसित्ता पच्छा गतो , विहरति , तेण य
भणियं-विवित्ताश्रो वसहंश्रो , जइ वासारत्तो कीरइ , आ-
गच्छंज्जह अणुगहंतीया होउज्जामो , ताहे सामी अट्ठ उउ-
वट्ठिए मासे विहरंता वासावासे उवागते तं चेव दूइ-
उजंतयगामं एति , तत्थेगम्मि उडवे वासावासं ठिंश्रो । प-
ढमपाउसे य गोरूयाणि चारिं अलभंताणि जुएणाणि त-
णाणि खायंति , ताणि य घराणि उव्वेळ्ळंति , पच्छा ते
वारंति , सामी न वारइ , पच्छा दूइज्जंतगा तस्स कु-
लवइस्स साहंति जहा एस एताणि न णिवारेति ,
ताहे सो कुलवती अणुमासति , भणति—कुमार !

सउणी वि ताव अप्पणिश्रो गेहं रक्खति , तुमं वार-
उजासि , सप्पिवासं भणति । ताहे सामी अचिय-
त्तोग्गहो त्ति काउं निग्गश्रो , इमे य तेण पंच अभि-
ग्गहा गहिआ , तं जहा—अचियत्तोग्गहे न वसियव्वं ? ,
निच्चं वोसट्ठकाएण २ , मोणेणं ३ , पाणीसु भोत्तव्वं ४ , गिह-
त्थो न वंदियव्वो न उच्चुट्ठुत्तव्वो ५ , एते पंच अभिग्गहा । तत्थ
भगवं अद्धमासं अच्छित्ता तश्रो पच्छा अट्ठितगामं गतो ।
तस्स पुण अट्ठिअगामस्स पढमं वद्धमाणं नाम आसी .
सो य किह अट्ठियगामो जाश्रो ? , धणदेवो नाम वाणि-
अश्रो पंचहिं धुरसएहिं गणिमधरिमभेज्जस्सभरिण्हिं ते-
णं तेण आगश्रो , तस्स समीय य वेगवती नाम नदी , तं
सगडाणि उत्तरंति , तस्स एगो बइल्लो सो मूलधुरे जु-
प्पति , तावच्चएण ताश्रो गट्ठिअो उत्तिण्णाश्रो ; पच्छा
सो पडिअो छिंश्रो , सो वाणिअश्रो तस्स तणपाणिश्रो
पुरअो छट्ठुऊण तं अवहाय गश्रो । सोऽवि तत्थ वालुगाए
जेट्टामूलमासे अतीव उरहेण तएहाए छुहाए य परिताविज्ज-
इ , वद्धमाणश्रो य लोगो तेण तेण पाणिश्रो तणं च वह-
ति , न य तस्स काइ वि देइ , सो गोलो तस्स पश्रोस-
मावणेण , अकामतएहाए , छुहाए य मरिऊणं तत्थेव गामे
अग्गुज्जाणे सूलपाणी जक्खो उप्पणेण , उवउत्तो पासति
तं बलीवइसरीरं , ताहे रुसिअो मारि विउव्वति , सो
गामो मरिउमारज्जो , ततो अहणा कोउगसयाणि करंति .
तह वि ए ठाति , ताहे भिण्णो गामो अएणगामेसु संकंता ,
तत्थवि न मुंचति , १ ताहे तेसि चिंता जाता—अम्हेहिं
तत्थ न नज्जइ कोऽवि देवो वा दाणवो वा विराहिअो ,
तम्हा तहिं चेव वच्चामो , आगया समाणा नगरंदवया-
ए विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावेंति
बलिउवहारे करंता समंतश्रो उट्ठमुहा सरणं सरणं ति
जं अम्हेहिं सम्मं न चेट्ठिअं तस्स खमह , ताहे अंतलि-
क्खपडिवरणो सो देवो भणति—तुम्हे दुरप्पा निरणुक्का ।
तेणं तेण य एह जाह य , तस्स गाणस्स तणं वा पा-
णिश्रो वा न दिणं , अतो नत्थि भे मोक्खो , ततो एहा-
या पुण्णवल्लिहत्थगया भणंति—दिट्ठो कावो पसादमिच्छा-
मो , ताहे भणति—एताणि माणुसअट्ठिआणि पुंजं काऊण
उवरि देवउलं करेह , सूलपाणिं च तत्थ जक्खं बलिवहं
च एगपासे ठंवेह , अएणे भणंति—तं वइल्लरुवं करेह , तस्स
य हेट्ठा , ताणि से अट्ठिआणि निहणह , तेहिं अचिंरण
कयं , तत्थ इंदसम्मो नाम पडियरगो कश्रो । ताहे ले-
गो पंथिगादि पेच्छइ , पंडरट्ठिअगामं देवउलं च ताहे पुच्छं-
ति अएण—कयगश्रो गामाश्रो आगता जाह व त्ति , ताहे
भणंति—जत्थ ताणि अट्ठियाणि , एवं अट्ठिअगामो जाश्रो ,
तत्थ पुण वाणमंतरघरं जो रत्तिं परिवसति सो तेण
सूलपाणिणा जक्खेण वाहेत्ता पच्छा रत्तिं मारिज्जइ ,
ताहे तत्थ दिवसं लोगो अच्छति . पच्छा अएणत्थ गच्छ-
ति , इंदसम्मोऽवि धूपं दीवगं च दाउं दिवसश्रो जा-
ति । इतो य तत्थ सामी आगतो , दूइज्जंतगामपा-
साश्रो , तत्थ य सव्वो लोगो एगत्थ पिंडिअो अच्छइ ,
सामिणा देवकुलिगो अणुणविविअो , सो भणति—गामो
जाणति , सामिणा गामो मिलिअो चेवाणुणविविअो , गा-
मो भणति—एत्थ न सकका वसिउं , सामी भणइ—नवरं

तुम्हे अणुजाणह. ते भणति—टाह, तन्धेकको वसहि देइ, सामी णच्छति, जाणति—जंहेसा सवुज्झिहिति ति, ततो एगकण पाडमं ठिआ, ताहे सो इदसम्मो सूर धरे- ते चय धूवपुणं दाउं कण्णडियकाराण्डिए सव्वे पलोइत्ता भणति जाह मा विण्णसिंहह. तं पि देवज्जयं भणति—तुम्हे विणीध, मा मारिहिज्झिहिय, भगवं तुंसणीओ. सो वंत- गं चिंतइ—देवकुलिण्ण गामेण य भणतोऽवि न जाति, पे- च्छ जं स करेमि, ताहे संभाए चय भीमं अट्टहासं मुअंतो भीहांवति ।

अभिहितार्थोपसंहारायेदं गाथाद्वयमाह—

दूजंतग पिउणो, वयंम तिव्वा अभिग्गहा पंच ।

अचियत्तुगहि न वसणा—१णिचं वोसट्टमोणेणं॥४६२॥

पाणीपत्तं ४ गिहिवं—दणं च ५, तउ वट्टमाणवेगवई ।

वणदेवमूलपाणि—दसम्म वासऽट्टिअग्गामे ॥ ४६३ ॥

विहरतो मोराकसन्निवेशं प्राप्तस्य भगवतः तन्निवासी दु-
इज्जन्तकाभिधानपापण्डस्यो दृतिज्जन्तक एवोच्यते, पि-
तुः—सिद्धार्थस्य वयस्यः—स्निग्धकः, सोऽभिवाद्य भगवन्तं
वसतिं दत्तवान् इति वाक्यशेषः । विहत्य च अन्यत्र
वर्षाकालगमनाय पुनस्तत्रैवागतं विदितकुलपत्यभि-
प्रायेण, किम् ? , ' तिव्वा अभिग्गहा पंच ' ति
तीव्राः—रौद्राः अभिग्रहाः, पञ्च गृहीता इति वा-
क्यशेषः । ते चामी ' अचियत्तुगहिनवसणं ' ति अ-
चियत्तं—देशीवचनम् अप्रीत्यभिधायकं, ततश्च तत्स्वा-
मिनो न प्रीतिर्यस्मिन्नवग्रहः सोऽप्रीत्यवग्रहः तस्मिन् न वसने;
न तत्र मया वसितव्यमित्यर्थः, ' गिण्णं वोसट्टमोणेणं ' ति नि-
त्यं—सदा व्युत्पष्टकायं सता मौनेन विहर्त्तव्यम् ' पाणीपत्तं '
ति पाणिपात्रभोजिना भवितव्यम्, ' गिहिवंदणं च ' ति गृ-
हस्थस्य वन्दनं, चशब्दाद्भ्युत्थानं च न कर्त्तव्यमिति । एता-
न् अभिग्रहान् गृहीत्वा तथा तस्मान्निर्गत्य ' वासऽट्टिअग्गा-
मे ' ति वर्षाकालम् अस्थिग्रामं स्थित इति अध्याहारः । स
चास्थिग्रामः, पूर्वं वर्धमानाभिधः खल्वासीत्, पश्चात् अ-
स्थिग्रामसंज्ञामित्थं प्राप्तः, तत्र हि वेगवतीनदी, तां धनदे-
वाभिधानः सार्धवाहः प्रधानेन गवाऽनेकशकटसहितः
समुत्तीर्णः, तस्य च गोरानेकशकटसमुत्तारणतो हृदयच्छे-
दो बभूव, सार्धवाहः तं तत्रैव परित्यज्य गतः, स वर्धमा-
ननिवासिलोकाप्रतिजागरितो मृत्वा तत्रैव शूलपाणिनामा
यक्षोऽभवत्, दृष्टभयलोककारितायतनं स प्रतिष्ठितः, इन्द्र-
शर्मनामा प्रतिजागरकां निरूपित इत्युक्तार्थः । एवमन्या-
सामपि गाथानामन्तरगमनिका स्वबुद्ध्या कार्येति । कथा-
नक्रशेषम्—“ जाहे सो अट्टहासादिणा भगवंतं खोभेउं
पवत्तो ताहे सो सव्वो लोगो तं सहं सोऊण भीओ, अज्ज-
सो देवज्जओ मारिज्जइ, तत्थ उण्णलो नाम पच्छाकडओ पा-
सायच्चिज्जओ परिव्वायगो अट्टममहानिमित्तजाणो जाण-
पासाओ तं सोऊण मा तिथ्थकरो होज्ज अधितिं करेइ, वी-
हेइ य रत्तिं गंतुं, ताहे सो वाणमंतरो जाहे सदेण न वी-
हेति ताहे हत्थिरूवेणुवसगं करेति, पिसायरूवेणं नाग-
रूवेण य, एतेहिं पि जाहे न तरति खोभेउं ताहे सत्तविहं वे-
दणं उदरेइ; तं जहा—सीसवेयणं कण्णअच्छिनासादंतनह-

पट्टिवेदणं च एकेका वेअणा समत्था पागतस्स जीयितं
संकांमउं, किं पुण सत्त वि समेताओ उज्जलाओ ?, अहि-
यासेति, ताहे सो देवो जाहे न तरति चालेउं वा खोभेउं वा
ताहे परितंतो पायवडितो खामेति, खमह भट्टारग ति । ता-
हे सिद्धत्थो उट्टाहओ भणति—हंभो सुलपाणी ! अपत्थि-
अपत्थिओ न जाणसि सिद्धत्थरायपुत्तं भगवंतं तिथ्थ-
यरं, जइ एयं सको जाणइ तो ते निव्विसयं करेइ, ताहे
भीओ दुगुणं खामेइ, सिद्धत्थो से धम्मं कहेइ, तत्थ
उवसंतो महिमं करेइ सामिस्स, तत्थ लोगो चिंतेइ—
सो तं देवज्जयं मारित्ता इदणिं कीलइ, तत्थ सामी दे-
सुणे चत्तारि जामे अतीव परियाविओ पहायकाले मुहुत्तमे-
त्तं निट्ठापमादं गओ, तत्थ इमे दस महासुमिणे पासित्ता
पडिवुडो, तं जहा—तालपिसाओ हओ, सेअसउणो चि-
त्तकोइलो अ दोऽवि एतं पज्जुवासंता दिट्ठा, दामदुगं च
सुरहिकुसुममयं, गोवग्गो अ पज्जुवासंतो, पउमसरो विबु-
द्धपंकओ, सागरो अ मे निव्विस्सो ति, सूरु अ पइस्सरस्सामि-
डलो उगमंतो, अंतहि य मे माणुसुत्तरो वेदिओ ति, मं-
दरं चारुढोमि ति । लोगो पभाए आगओ, उण्णलो अ,
इदसम्मो अ, ते अ अचयिअं दिव्वगंधकुलपुण्णवासं च पा-
संति, भट्टारगं च अक्खयसव्वंगं, ताहे सो लोगो सव्वो
सामिस्स उक्किट्टसिहणायं करंतो पाणसु पडिओ भणति
जहा देवज्जणं देवो उवसामिओ, महिमं पगओ, उण्णलो-
ऽवि सामि ददुं वेदिअभणियाइओ—सामी ! तुम्हेहिं अ-
तिमरातीए दस सुमिणा दिट्ठा, तेसिमं फलं ति, जो ता
लपिसाओ हओ तमचिरेण मोहणिज्जं उम्मूलेहिसि, जो
अ सेअसउणो तं सुक्कज्जाणं काहिसि जो विचित्तो
कोइलो तं दुवालसंगं पण्णवोहिसि, गोवग्गफलं च ते चउ-
व्विहां समणसमणीसावगसाविगासंघो भविस्सइ, पउमस-
रा चउव्विहदेवसंघाओ भविस्सइ, जं च सागरं तिण्णो तं
संसारमुत्तारिहिसि, जो अ सूरु तमचिरा केवलमाणं ते
उण्णदिजिहि ति, जं चंतंहि माणुसुत्तरो वेदिओ तं ते नि-
म्मलो जसकित्तिपयावो सयलतिहुअणे भविस्सइ ति, जं
च मंदरमारुढोऽसि तं सीहासणत्थो संदवमणुआसुराए
परिसाए धम्मं पणवेहिसि ति, दामदुगं पुण न
याणामि । सामी भणति—हे उण्णल ! जं णं तुमं न
जाणसि तणं अहं दुविहं सागाराणगारिअं धम्मं पण-
वेहामि ति, ततो उण्णलो वंदित्ता गओ, तत्थ सामी अ-
ज्जमासेण खमति । एसो पट्टमो वासागन्तां १ । ततो सरणं
निगंतूण मोरागं नाम सखिवेसं गओ, तत्थ सामी वाहि उ-
ज्जाणं ठिओ, तत्थ मोराए सण्णवेसे अचुंदा नाम पासंड-
त्था, तत्थगो अचुंदओ तम्मि सण्णवेसे कौटलवेटलेण जी-
वति, सिद्धत्थओ अ एकलओ दुक्खं अचुत्ति वहुसंमोइओ
पूअं च भगवओ अपिचुंतो, ताहे सो चालेतयं गोवं सहावेचा
भणति—जहि पधावितो जहि जिमिओ पंथे य जं दिट्ठ, दिट्ठो य
पवंगुणविसिट्ठा सुमिणो, तं वागरेइ, सो आउट्ठो गंतुं गामे-
मित्तपरिचित्ताणं कंहति, सव्वेहिं गामे य पगासिअं—एस
देवज्जओ उज्जाणं तीताणागयवट्टमाणं जाणइ, ताहे अण्णो-
ऽवि लोओ आगओ, सव्वस्स वागरेइ, लोगो आउट्ठो महि-
मं करेइ, लोगेण अविरहिओ अचुइ, ताहे सो लोगो भ-

एह-एत्थ अचछंदओ नाम जाणओ । सिद्धत्थो भणति—सो ए किंचि जाणइ, ताहे लोगो गंतुं भणइ-तुमं न किंचि जाणसि, देवज्जओ जाणइ । सो लोयमज्झे अप्पाणं ठावेउकामो भणति—एह जामो, जइ मज्झपुरओ जाणइ तो जाणइ । ताहे लोगेण परिवारिओ पइ, भगवओ पुरओ ठिओ तणं गहाय भणति—एयं तणं किं छिदिहि ति न वत्ति, सो चिंतेइ—जइ भणति—न छिज्जिहि ति तो न छिदिस्सं, अह भणइ-छिज्जिहि ति तो न छिदिस्सं । ततो सिद्धत्थेण भणिअं-न छिज्जिहि ति, सो छिदिउमाढत्तो, सक्केण य उवओगो दिओ, वज्जं पक्खित्तं, अचछंदगस्स अंगुलीओ दस वि भूमीए पडिआओ, ताहे लोगेण खिसिओ, सिद्धत्थो य से रुढो ।

अमुमेवार्थं समासतोऽभिधित्सुराह निर्युक्तिकारः—

रोदा य सत्त वेयण, थुइ दस सुमिणुपलऽद्रमासे य ।

मोराए सकारं, सको अचछंदए कुविओ ॥ ४६४ ॥

समासव्याख्या—रौद्राश्च सप्त वेदना यत्नेण कृताः, स्तुतिश्च तेनैव कृता, दश स्वप्ना भगवता दृष्टाः, उत्पलः फलं जगाद, 'अद्रमासे य' ति अर्धमासमर्धमासं च क्षणम-कार्षीत्, मोरायां लोकः सत्कारं चकार शक्रः अचछन्दके तीर्थकरहीलनात् परिकुपित इत्यन्तरार्थः । इयं निर्युक्तिगाथा ।

एतास्तु मूलभाष्यकारगाथाः—

भीमऽद्रहास हत्थी, पिसाय नागे य वेदणा सत्त ।

सिरकण्णनासदन्ते, नहऽच्छि पट्टी य सत्तमिआ ॥ ११२ ॥

तालपिसायं १० को-इला य रेदामदुगमेव ४ गोवर्गं । ५ ।

सरऽसागरं ७ म्हरं ८ ते ९-मन्दरं १० सुविणुपले चैव । ११३ ।

मोहं य भ्राण पवयण ३, धम्मे ४ संघे ५ य देवलो ६ य ।

संसारं ७ णाणं ८ जसे ९ धम्मं परिसाएँ मज्झिम्मि ॥ ११४ ॥

भीमाऽद्रहासः हस्ती पिशाचो नागश्च वेदनाः सप्त शिरः करेणासादन्तनखाक्षिपृष्ठौ च सप्तमी, एतद् व्यन्तरेण कृतम् । तालपिशाचं द्वौ कोकिलौ च दामद्वयमेव गोवर्गं सरः सागरं सूर्यम् यन्त्रं मन्दरं, 'सुविणुपले चैव' ति, एतान् स्वप्नान् दृष्टवान्, उत्पलश्चैव फलं कथितवान् इति । तच्चेदम्-मोहं च ध्यानं प्रवचनं धर्मः सङ्घश्च देवलोकश्च देवजनश्चेत्यर्थः, संसारं ज्ञानं यशः धर्मं पर्यवो मध्ये, मोहं च निराकरिष्यसीत्यादिक्रियायोगं स्वबुद्ध्या कार्यः ।

मोरागसखिवेसे, वाहिं सिद्धत्थतीतमाईणि ।

साहइ जणस्स अचछं-दपओसोछेअणेसके ॥ १६ ॥

अर्थोऽस्याः कथानकोक्ता एव वेदितव्य इति । इयं गाथा सर्वपुस्तकेषु नास्ति, सोपयोगा च । कथानकशेषम्- 'तथो सिद्धत्थो तस्स पओसमावओ तं लोगं भणति-एस चोरो' कस्स एण चोरियं ति भणइ, अथेत्थ वीरघोसो णाम कम्म-करो?, सो पाँदसु पडिओ अहे ति, अत्थि तुम्भ अमुककाले दस पलयं वट्ठं एण्डुपुवं?, आमं अत्थि, तं एण हारियं, तं पुण कइ?, एयस्स पुरोहडे महिसिंदुक्खस्स पुरत्थि-मे ण हत्थमिस्सं गंतूणं तत्थ खण्डं गेणइ । ताहे गता, दिट्ठं, आगया कलकलं करमाणा । अ.ं पि सुणइ-अत्थि एत्थं इंदम्मो नाम गिहवई ? ताँद भणति-अत्थि, ताहे सो

सयमेव उवट्ठिओ, जहा अहं, आणं वह, अत्थि तुम्भ ओरणओ अमुयकालम्मि नट्ठिओ?, स आह-आमं अत्थि, सो एण मारित्ता खइओ, अट्ठियाणि य से बदगीए द-किण्णं पासे उक्कुरुडियाए निहयाणं, गया, दिट्ठानि, उक्किट्ठकलयलं करेना आगया, ताहे भणति-एयं वितिअं' ।

अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह निर्युक्तिरुत्त-

तण्णयं गुलि कम्मा-र वीरघोस महिसिंदु दसपलिअं ।

विइंदसम्म ऊरण, बयरीए दाहिणुक्कुरुडे ॥ ४६५ ॥

अचछन्दकः तणं जग्राह, छेदः अङ्गुलीनां कृतः खल्विन्द्रेण, 'कम्मरवीरघोस' ति कर्मकरो वीरघोषः, तत्संबन्धनेन 'महि-सिंदुदसपलियं' दश पलिकं करोटकं गृहीत्वा महिसेन्दुवृत्ताधः स्थापितम्. एकं तावदिदं, द्वितीयम् इन्द्रशर्मण ऊरणकोऽनेन भ-क्षितः, तदस्थानि चाद्यापि तिष्ठन्त्येव वदयां अधः दक्षिणोत्कु-रुट इति गाथार्थः ॥ ४६५ ॥ " ततियं पुण अवचं, अलाहि भ-णितेण, ते निबंधं करेति, पच्छा भणति-वच्चह भज्जा से कहे-हिइ, सा पुण तस्स चेव छिड्ढाणि मग्गमाणी अचछति, ताए सुयं-जहा सो विडंविओ ति 'अंगुलीओ से छिड्ढाओ' सा य तेण तद्विचं पिट्ठिया 'सा चितेति-नवरि एउ गामो' ताहे साहेमि 'ते आगया पुच्छति, सा भणइ-मा से नामं गेएहह' भगिणीए पती ममं नेच्छति 'ते उक्किट्ठि करेमाणा तं भणति-एस पावो 'एवं तस्स उड्ढाहो जाओ' एस पावो, 'जहा न काँइ भिक्खं पि देइ' ताहे अप्पसागारियं आगओ भणइ-भगवं ! तुम्भ अन्नत्थ वि पुज्जिज्जह 'अहे कहि जामि ?' ताहे अन्नियत्तो गहो ति काउं सामी निग्गओ । ततो वच्चमाणस्स अंतरा दो वाचा-लाओ-दाहिणा उत्तरा य 'तासिं दोएह वि अंतरा दो न-ईओ-सुवण्णवालुगा रूपवालुगा य' ताहे सामी दक्खिण्णवा-चालाओ सन्निवसाओ उत्तरवाचालं वच्चइ 'तत्थ सुवण्ण-वालुयाए नदीए पुलिणे कंटियाए तं वत्थं विलगं' सामी ग-तो 'पुणोऽवि अवलोइयं' किं निमित्तं?, केइ भणति-मम-त्तीए; अवरो-किं थंडिल्लं पडिअं अथंडिले ति 'केइ-सहसा-गारेणं' केइ-वरं सिस्साणं वत्थपत्तं सुलभं भविस्सइ? तं च तेण धिज्जाइएण गहिअं तुणागस्स उवणीअं सयसहस्समोहं जायं' एक्केस्स पण्णासं सहस्साणि जायाणि ।

अमुमेवार्थमभिधित्सुराह-

तइअमवचं भज्जा, कहिही नाहं तथो पिउवयंसो ।

दाहिणवायालसुव-सवालुगाकंटए वत्थं ॥ ४६६ ॥

पदानि-तृतीयमवाच्यं भार्या कथयिष्यति 'ततः पितुर्वय-स्यस्तु दक्षिणवाचालसुवर्णवालुगाकण्टके वस्त्रं' क्रियाऽध्या-हारतोऽक्षरगमनिका स्वबुद्ध्या कार्येति । ताहे सामी वच्चइ उत्तरवाचालं 'तत्थ अंतरा कण्णखलं नाम आसमपयं' तत्थ दो पंथा-उज्जुगो, वंको य । जो सो उज्जुओ सो कण्णखलं मज्जेण वच्चइ, वंको परिहरंतो, सामी उज्जुगेण पहाविओ, तत्थ गोवालेहि वारिओ 'एत्थ दिट्ठिविसो सण्णो' मा एण वच्चह 'सामी जाणति-जहसो भविओ संवुज्झिहि' त-ओ गतो जक्खघरमंडवियाए पडिअं ठिओ । सो पुण को पुव्वभव आसी?, खमगो 'पारणाए गओ वासिगभत्तस्स' तणं मंडक्कलिया विराहिआ 'खुट्ठणं परिचोइओ' ताहे

सो भणति-किं इमांशोऽपि मप मारिआओ लायमारिआ-
ओ दरिसेइ, ताहे खुदुएण नायं-विद्याल आलोहिइ त्ति. सो
आवस्सए आलोएत्ता उवविट्ठा, खुदुओ चिंतेइ-लणं स
विस्सरियं, ताहे सारिअं रुट्ठा आहणामि त्ति उद्धाइओ खुदु-
गस्स, तत्थ थंमे आवडिओ मओ विराहियसामणो जोहास-
एसु उववणो, ततो चुओ कणगखले पंचरहं तावससाणं
कुलवइस्स तावसाए उदरं आयाओ, ताहे दारगो जाओ, त-
त्थ से "कोसिओ" त्ति नामं कयं, सो य अतीव तेण सभावेण
चंडकोधो, तत्थ अत्रेऽपि आत्थि कोसिया तस्स "चंडको-
सिओ" त्ति नामं कयं, सो कुलवती मओ, ततो य सो कुलवई
जाओ, सो तत्थ वणसेडे मुच्छिओ, तेसि तावसाण ताणि
फलाणि न देइ, ते अलमंता गया दिसो दिसं जोऽपि तत्थ
गोवालादी एति तं पि हंतुं धाडै, तस्स अदूरे सेयंविद्या ना-
म नयरी, ततो रायपुत्तेहि आगंतूणं विरहिए पडिनिवेसेण
भग्गो विणासिओ य, तस्स गोवालएहि कहियं, सो कंठि-
याणं, गओ, ताओ छुट्ठा परसुदह्यो गओ रोसेण धमधमं-
तो, कुमारहि दिट्ठा एतओ, तं ददूण पलाया, सोऽपि कुहा-
उह्यो पढावेत्ता खेडु आवडिऊण गडिओ, सो
कुहाडो अभिमुहो डिओ, तत्थ से सिरं दो भाए कयं, तत्थ
मओ तम्मि चय वणसेडे दिट्ठिविसो सणो जाओ, तेण रो-
सेण लोभेण य तं रक्खइ वणसेडे, तओ ते तावसा सव्वे
दहा, जे अदहगा ते नट्ठा, सो तिसंभं वणसेडे परियंविऊणं
जे सउणगमवि पासइ तं उहइ, ताहे सामी तेण दिट्ठा, ततो
आसुरुत्तो, ममं न याणसि ?, सूरं शिज्झाइत्ता पच्छा सामि
पलाएइ, सो न उज्झइ जहा अएणं । एवं दो तिणिण वा-
रा, ताहे गंतूण डसर, डसित्ता अवक्रमइ-मा मे उवरि प-
डिहि त्ति, तह वि न मरइ, एवं तिषि धारे, ताहे पलाएत्ता
अच्छति अमरिसेणं, तस्स भगवओ रुवं पेच्छंतस्स ताणि
विसभरियाणि अच्छीणि विज्झाइयाणि सामिणो कंतिसो-
म्भयाए । ताहे सामिणा भणिअं-उवसम भो चंडकोसिया !
ताहे तस्स ईहापोहमणगंगवसणं करंतस्स जानीसरणं
समुप्पएणं, ताहे तिक्खुतो आयाहिणपयाहिणं करेत्ता
भसं पच्चक्खाइ मणसा । तित्थगरो जाणइ, ताहे
सो विले नुंडं छोडुं डिओ, माहं रुट्ठा सेतो लोगं
मारेहं, सामी तस्स अणुकंपाए अच्छइ, सामि दददूण गा-
वालवच्छवाला अज्झियंति, रुक्खंहि आवरेत्ता अप्पाणं
तस्स सप्पस्स पाहाणं विवेंति, न चलति त्ति अज्झीणो क-
ट्ठेहि घट्ठिआ तह वि न फंदानं त्ति । तं हि लोगस्स निट्ठं, तो
लोगं आगंतूण सामि वंविता तं पि य सणं मेहइ । अ-
यणाओ य घयविक्रियाओ तं सणं मक्खेंति, फलसंति, सो
पिवांलियाहिं गाहओ, तं वयणं अहियासत्ता अद्धमास-
स्स मओ सहस्सारे उववणो ।

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह-

उत्तरवाचालन्तर-वणसेडे चंडकोसिओ सणो ।

न डहे चिंता सरणं, जोइसकोवाऽहि जाओऽहं ॥४६७॥

उत्तरवाचालान्तरवणखण्डे चण्डकांशकः सर्पः न ददाह
चिन्ता स्मरणं ज्यातिष्कः क्रोधाद् अहिर्जातोऽहमिति, अ-
क्षरगमनिशा स्वतुद्धया कार्यते ॥ ४६७ ॥

अनुक्तार्थं प्रतिपादयन्नाह-

उत्तरवाचाला ना-गमेण खीरेण भायणं दिव्या ।

सेयविद्याए पएसी, पंचरहे निजरायाणो ॥ ४६८ ॥

उत्तरवाचाला नागमेनः क्षीरेण भोजनं दिव्यानि ध्वना-
म्यां प्रदशी पञ्चरथैः नैयका राजनः-नैयका गोव्रतः, प्रदेशे
निजा इत्यपरं । शेषो भावार्थः कथानकादयमेव । तच्च दम्-
' तयां सामी उत्तरवाचालं गओ, तत्थ पक्खक्खमणपार-
एते आतंगओ, तत्थ नागसेणण गिद्धवइणा सीरभायणं
पडिलाभिओ, पंच दिव्याणि पाउभूयाणि, ततो सेयंविद्ये
गओ, तत्थ पंदशी राया समणोवासओ भगवओ महिमं
करइ, तओ भगवं सुरभिपुरं वच्चइ तत्थनराए णज्जगा रा-
याणो पंचहि रथेहि एत्ति, पणसिरणो पासे, तेहि तत्थ
सामी वंदओ पूइओ य । ततो सामी सुरभिपुरं गओ, तत्थ
गंगा उत्तरियव्वा, तत्थ सिद्धजत्तो नाम नाविओ, खेमल्लो
नाम सउणजाणओ, तत्थ य णावाए लोगो विलग्गइ, कां-
सिएण महासउणं चालियं । कोसिओ नाम उल्लो । ततो
खमिलेण भणियं-जारिसं सउणं भणियं तारिसं अरंहि
मारणंतियं पावियच्चं, किं पुण ? इमस्स महारिसिस्स पभा-
वेण मुच्चिहामो । सा य णावा पढाविया सुदाढेण य णाग-
कुमारराइणा दिट्ठा, भयवं णावाए डिओ । तस्स कांवा जा-
ओ । सो य किर जो सो सीहा वासुंदवत्तणं मारिओ सो
संसारं भमिऊण सुदाढो नागो जाओ । सो संवट्ठगवायं वि-
उव्वत्ता णावं ओवांलउं इच्छइ, इओ य कंवलसवलाणं आ-
सणं चलियं । (आव०) (कंवलशयलयोवृत्तम् 'कंवल'
शब्दं तृतीयभागे २७६ पृष्ठे गतम् ।) णागकुमारसु उव-
वणो, (ते) ओहि पउंजां, ० जाव पेच्छंति तित्थग-
रस्स उवसगं कीरमाणं, ताहे तेहि चित्तियं अलाहि ता
अएणं, सामि मोएमो, आगया, एणं णावा गहिया,
एणो सुदाढेण समं जुज्झइ, सो महिहिणो । तस्स पुण
चवणकालो, इमे य अहुणोववणया, सो तेहि पराइओ,
ताहे ते णागकुमारा तित्थगरस्स महिमं करेति, सत्तं रुवं
च गायंति, एवं लोगोऽपि ततो सामी उत्तिणो । तत्थ
वेवेहि सुरहिगंधादयवासं पुक्कवासं च बुट्ठं, तेऽपि
पडिगया ।

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह-

सुरहिपुर सिद्धजत्तो, गंगा कौमिअ विऊ य खेमिलओ ।

नाग सुदाढे सीहे, कंवलसवला य जिणमहिमा ॥४६९॥

महुराए जिणदासो, आहीर विवाह गोण उववासे ।

भंडीर भित्तऽवच्चे, भने णागो हि आगमणं ॥४७०॥

वीरवरस्स भगवओ, नावारूढस्स कासि उवसगं ।

मिच्छादिट्ठि परदं, कंवलसवला समुत्तरे ॥ ४७१ ॥

पद्मान-सुरभिपुरं सिद्धयात्रः गङ्गा कौशिकः विद्वांश्च खे-
मिलकः नागः सुदंष्टः सिंहः कंवलसवला च जिनमहि-
मा मथुरायां जिनदासः आभीरविवाहः गोः उपवासः भ-
ण्डारः भित्तम अपत्यं भक्तं नागौ अवधिः आगमनं वीर-
वरस्य भगवतः नावारूढस्य कृतवान् उपसर्गं मिथ्या-

पुत्रः परज-विनिर्गतं भगवन्तं कम्बलसन्तौ समुत्तारितव-
न्तौ । अक्षरगर्भानका स्वबुद्ध्या कार्या । ततो भगवं दृगती-
राए हरियावाहियं पाडिऊमइ, पत्थिआ ततो, गदीपुलिणे
भगवन्तो पादेसु लक्खणाणि दीयन्ति महुसिन्धानिक्खले,
तत्थ पुसां नाम सामुहिआ, सो ताणि पासिऊण चिंतइ,
एस चक्रवट्टी गतो एगाम्मी, चच्चायि एं यागरामि, तो
मम एतो भागा भविस्सन्ति, सेवामि एं कुमारजणे, सा-
मीऽवि धूणागस्स सण्णिवेस्स वाहिं पाडमं ठिआ, त-
त्थ सो सामि पिच्छिऊण चिंतइ अहो मए पलालं अहि-
ज्जिअ, एएहिं लक्खणेहिं जुत्तं, एएण समणेण न होउं ।
इओ य सक्को देवराया आहिणा पलोएइ-कहिं अज सा-
मी ? ताहे सामि पेच्छइ, तं च पूसं, आगओ सामि व-
न्दिता भणति-भो पूस ! तुमं लक्खणं न याणसि एसो अ-
परिमअलक्खणो, तांइ वरणेइ लक्खणं अहिभतरणं-गो-
सीरगां गहिंरं पसत्थं, सत्थं न होइ अलिअं, एस ध-
म्मवरचाउरंतचक्रवट्टी देविंदनंदिपूइओ भवियजणकुमुया-
संदकारओ भविस्सइ, ततो सामी रायगिहं गओ, तत्थ
णालंदाए वाहिरियाए तंतुवागसालाए एगदेसम्मि अहा-
पडिरुवं उगगं अणुणवेत्ता पदमं मासक्खमण उवसंप-
ज्जित्ता एं विहरइ । तेणं कालेण तेणं समणं मंख-
ली नाम मंखो, तम्म भहा भारिया गुविणी सरवणं ना-
म सण्णिवेसं गावहुलस्स माहणस्स गोसालाए पसूआ,
गोएणं नामं कयं गोसालो त्ति, संवाहिओ, मंखसिपं अ-
हिज्जिआ, चित्तफलं करेइ, एक्कलओ विहरंतओ रा-
यगिहं तंतुवायसालाए ठिओ, जत्थ सामी ठिओ, तत्थ
वासावासं उवागओ । भगवं मासक्खमणपारणए अहिभतरि-
याए विजयस्स घरे विउलाए भोयणविहीए पडिलाभि-
ओ । पंच दिव्वाणि पाउब्भूयाणि, गोसालो सुणत्ता आग-
ओ, पंच दिव्वाणि पासिऊण भणति-भगवं ! तु-
ज्जं अहं मीसो त्ति सामी तुसिणीओ निग्गओ । वितिअ
मासक्खमणं ठिओ, वितिए आणंदस्स घरे खज्जगविहीए
ततिए सुणंदस्स घरे सव्वकामगुणिएण, ततो चउत्थं मास-
क्खमणं उवसंपज्जित्ता एं विहरइ ।

अभिहितार्थोपसंग्रहायेदमाह—

धूणाए बहिं पूसो, लक्खणमभंतरं च देविंदो ।

रायगिहि तंतुसाला, मासक्खमणं च गोसालो ॥४७२॥

मंखालं मंखसुभदा, सरवणं गोवहुलमेव गोसालो ।

विजयाणंदसुणंदे, भोअण खजेअ कामगुणे ॥४७३॥

पदानि—स्थूणायां वहिः पुण्यो लक्षणमभ्यन्तरं च देवेन्द्रः
राजगृहे तन्तुवायकशाला मासक्षमणं च गोशालः मंखली
मंखः सुभदा शरवणं गोवहुल एव गोशालो विजयः आनन्दः
सुनन्दः भोजनं खाद्यानि च कामगुणं शरवणं गोशालोत्प-
त्तिस्थानम् । शेषाऽक्षरगनिका स्वधिया कार्या । गोसालो क-
त्तियदेवसपुष्पिमाए पुच्छइ-किमहं अज भत्तं लभिस्सामि ?,
मंखत्थेण भणियं—काहवकूरं अबिलेण कूडरूवगं च दक्खि-
यां, सो णयरिं सव्वादेरेण पडिहिओ, जहा भंडीसुणए,
म कहिं चि वि न संभाइयं, ताहे अवरणहे एककेणं कम्मक-
रेअ अबिलेण कूरो दिषो तांइ जिस्सिओ, एगो रूवसां दिषो,

रूवगां परिकखाविओ जाव कूडओ, तांइ भणति—जेअ
जहा भवियच्चं ण तं भवति असहा, लज्जिओ आगता ! तओ
भगवं चउत्थमासक्खमणपारणए नालंदाओ निग्गओ, काळा-
कसान्निवेसं गओ, तत्थ बहुलो माहणो माहणं भोयोवति
घयमहुसंजुत्तेण परमणेण, ताहे तेण सामी पडिलाभिओ,
तत्थ पंच दिव्वाणि । गोसालोऽवि तंतुवागसालाए सामि
अपिच्छमाणा रायगिहं सभन्तरवाहिरिअं गयेसति, जांइ न
पेच्छइ ताहे नियगावगरणं धीयराणं दाउं सउत्तरोट्टं मुंडं
काउं गतो काळागं, तत्थ भगवतो मिलिओ, तओ भगवं
गोसालेण समं सुवणखलणं वच्चइ, एत्थंतरा गोवा गावीहिं-
तो खीरं गहाय महल्लिए थालीए णवएहिं तंदुलंहिं पायसं
उवक्खडेति, ततो गोसालो भणति-पह भगवं ! एत्थ भुजामो,
सिद्धत्थो भणति-एस निम्माणं चव न वच्चइ, एस भाज्जाहति
उल्लहिज्जनी । ताहे सो असइहंतो ते गोवे भणति एस दवज्जगो
तीताणागतजाणओ भणति—एस थाली भज्जिहिं, तो
पयत्तेण सा रक्खइ, ताहे पयत्तं करेति वंसविदलेहिं भा वच्चा
थाली, तेहिं अतीव बहुला तंदुला छुडा, सा फुटा, पच्छा
गोवालानं जेणं जं करुल्लं आसाइयं सो तत्थ पज्जिमओ, ते-
ण न लज्जं, ताहे सुट्टुतरं नियतिं गेहइ ।

अमुमेवार्थं कथानकोक्रमपसंजिहीर्षुगह—

कुल्लाग बहुल पायस, दिव्वा गोसाल दट्टु पवज्जा ।

वाहिं सुवणखलए, पायसथाली नियइगहणं ॥४७४॥

कोल्लाकः बहुलः पायसं दिव्यानि गोशालः दट्टा प्रवज्जा
वहिः सुवणखलात् पायसस्थाली नियतेग्रहणं च । पदार्थ
उक्त एव ।

वंभणगामे नंदो-वनंद उवणंद तेय पच्चद्वे ।

चंपादुमासक्खमणे, वासावासं मुणी खमइ ॥ ४७५ ॥

ब्राह्मणग्रामे नन्दोपनन्दौ उपनन्दः तेजः प्रत्यर्थं चम्पा द्विमा-
सक्षमणे वर्षावासं मुनिः क्षपयतीति । अस्याः पदार्थः कथा-
नकादवसेयः । तच्चदम्—ततो सामी वंभणगामं गतो, तत्थ
नंदो उवणंदो य भायरो, गामस्स दो पाडगा, एक्का नंदस्स
बितिओ उवणंदस्स, ततो सामी नंदस्स पाडगं पविट्ठो नंद-
घरं च, तत्थ दामीऽणुणं पडिलाभिओ नंदेण गोसालो उवनं-
दस्स, तेण उवणंदेण मंदिट्टुं-देहि भिक्खं, तत्थ न ताव वेला
ताहे सीअलकूरो णिणिओ, सो तं णेच्छइ, पच्छा सा तेण वि-
भणति-दासी ! एयस्स उवारं छुभसु त्ति, तांए छुढो, अप-
त्तिएण भणति—जइ मज्झ धम्मायरिअस्स अत्थि तन्ना तेए
वा एयस्स घरं उज्झउ, तत्थ अहासासिहिंतेहिं वारणमेतरेहिं
मा भगवतो अलियं भवउ त्ति तेण तं दहं घरं । ततो सामी
चंपं गओ, तत्थ वासावासं ठाइ, तत्थ दोमासिएण खमणेण
खमइ, विचित्तं च तवोकम्मं, डाणादीए पाडमं ठाइ, अणु-
क्कुडओ एवमादीणि करेइ । एस ततिओ वासावासां ।

कालाए सुष्णगारे, सीहो विज्जुमई गोट्टिदासी य ।

खंदो दन्तिलियाए, पत्तालग सुष्णगारम्मि ॥ ४७६ ॥

पदानि—कालायां शून्यागारं सिंहः विज्जुमती गोर्ध्वादामी
च स्कन्दः दन्तिलिकया पात्रालके शून्यागारे । अक्षरगम-
निका क्रियाध्याहारतः स्वधिया कार्या । पदार्थः कथान-

कादवसेयः, तच्चदम्—ततो चरिमं दो मासियपारण्यं वा-
हिं पारिस्ता कालायं नाम सखिवसें गच्छो गोसालेण समं,
तत्थ भगवं सुणणघरे पडिमं ठिओ, गोसालोऽवि तस्स
दारपहे ठिओ । तत्थ सीढां नाम गामउ(कु)डपुत्तो विज्जुमईए
गोटीदासीए समं तं चेव सुणणघरं पविट्ठो, तत्थ तेण भ-
ण्णइ-जइ इत्थ समणो वा माहणो वा पडिको वा कोइ ठिओ
सो साहउ जा अन्नत्थ वच्चाओ, सामी तुण्हकओ अचल्लइ,
गोसालोऽवि तुण्हकओ, ताणि अचल्लत्ता णिग्गयाणि ।
गोसालेण सा महिला छिका, सा भणति—एस एत्थ को-
इ, तेण अभिगतूण पिट्ठिओ. एस धुत्तो अणायारं करेता-
णि देच्छंते अचल्लइ । ताहे सामिं भणइ-अहं एकिलो पि-
ट्ठिज्जामि, तुम्हे ण वारेह । सिद्धत्थो भणइ-कीस सीलं न
रक्खसि ?, किं अम्हेऽपि आहणामो ?, कीस वा अतो न
अचल्लसि, ना दारे ठिओ । ततो निगंतूण सामी पत्तकाल-
यं गच्छो, तत्थ वि तहेव सुणणघरं ठिओ, गोसालो तेण भ-
ण्णं अतो ठिओ, तत्थ खंदओ नाम गामउडपुत्तो अ-
पिण्णिच्चियादासीए दत्तिलियाए समं महिलाए लज्जंतो
तमेव सुणणघरं गच्छो, तेऽवि तहेव पुच्छंति, तहेव तुण्ह-
का अचल्लंति, जाहे ताणि निगच्छंति ताहं गोसालेण ह-
मियं । ताहे पुणोऽवि पिट्ठिओ, ताहं सामिं खिसइ-अम्हे
हम्मामो, तुम्हे न वारेह, किं अम्हे तुम्हे ओलग्गामो ?,
ताहं सिद्धत्थो भणति—तुमं अप्पदांसेण हम्मसि, कीस-
तुंडं न रक्खसि ?—

मुणिचंद कुमाराए, कूवणय चंपरमणिजउज्जाणे ।

चोगाए चारि अगंड, सोम जयंती उवसेमइ ॥४७७॥

पदानि—मुनिचन्द्रः कुमायां कूपनयः चम्परमणीयोद्या-
नं चौरायां चारिकोऽगंडं सोमा जयन्ती उपशामयतः । प-
दार्थः कथानकादवसेयः, तच्चदम्—“ ततो भगवं कुमा-
रायं नाम सखिवसें गच्छो, तत्थ चंपरमणिजे उज्जाणे
भगवं पडिमं ठिओ । इओ य पासावच्चिज्जो मुणिचंदो
नाम थेरो बहुस्सुओ बहुसीसपरिवारो तस्मि सखिवसे
कूवणयस्स कुंभगारस्स सालाए ठिओ । सो य जिनकप्प-
पडिमं करइ सीसं गच्छे ठवेत्ता, सो य सत्तभावणाए अ-
प्पाणं भावेति—“तवेण सत्तेण सुत्तेण, एगतेण वलेण य ।
तुलणा पंचहा वुत्ता, जिणकप्पं पडिवज्जओ ॥ १ ॥ ” एओ
ओ भावणाओ, ते पुण सत्त भावणाए भावेति, सा पुण
“ पढमा उवस्सयस्मि, वितिया, वाहिं ततिय चउक्कम्मि ।
सुणणघरम्मि चउत्थी, तह पंचमिओ मसाणम्मि ॥ १ ॥ ”
सा वितियाए भावेइ । गोसालो सामिं भणइ-एस देसका-
लो हिंडामो । सिद्धत्थो भणइ-अज्ज अम्ह अन्तरं, पच्छा
सां हिंडेनो ते पासावच्चिज्जे पासति, भणति य—के तुम्हे ?,
ते भणति—अम्हे समणा निगंथा, सो भणति अहो नि-
गंथा, इमो भे एत्तिओ गंथा, कहिं तुम्हे निगंथा ?, सो
अण्णो आयरियं वरणेइ-एरिसो महप्पा, तुम्हे एत्थ के ?,
ताहं तेहिं भणइ-जारिसो तुमं तागिसा धम्मायरिओऽवि
ते सयं गहीयलिंगा, ताहं सो रुट्ठो अम्ह धम्मायरियं सव-
दत्तिः जइ मम धम्मायरियस्स अत्थि तवो ताहं तुम्हं प-
डिस्सओ उज्जउ । ते भणति—तुम्हाणं भणिएण अम्हे म

उज्जामो, ताहे सो गतो साहइ सामिस्स—अज्ज मए
सारंभा सपरिग्गहा समणा दिट्ठा, तं सव्वं साहइ । ताहे
सिद्धत्थेण भणियं—ते पासावच्चिज्जा साहवो, न ते उज्जं-
ति । ताहे रत्ती जाया, ते मुणिचंदा आयरिया वाहिं उव-
स्सगस्स पडिमं ठिओ, सो कूवणओ तदिवसं सेणीए भ-
त्ते पाऊण वियाले एइ, मत्तेल्लओ जाव पासेइ ते मुणि-
चंदे आयरिए, सो चितेइ—एस चोरो त्ति, तेण से गलए ग
हिया, ते निरुस्सासा कया, न य भाणाओ कंपिओ, ओहि-
णाणं उप्पल्लं आउं च णिट्ठिअं, देवलोअं गया । तत्थ अहासन्नि-
हिपहिं वाणमंतरेहिं देवेहिं महिमा कया, ताहे गोसालो वा-
हिं ठिओ पेच्छइ, देव उवट्ठंते निव्वयंते अ । सो जाणइ-एस
उज्जइ सो तेसि उवस्सगो, साहइ सामिस्स, एस तेसि
पडिणीयाणं उवस्सओ उज्जइ, सिद्धत्थो भणइ—न तेसि
उवस्सओ उज्जइ, तेसि आयरियाणं ओहिणाणं उप्पल्लं
आउयं च णिट्ठियं, देवलोअं गया, तत्थ अहासन्निहिपहिं
वाणमंतरेहिं देवेहिं महिमा कया, ताहे गोसालो वाहिं ठि-
ओ पिच्छइ, ताहे गओ त पदेसं, जाव देवा महिमं का-
ऊण पडिगया ताहे तस्स त गंधोदगवांसं पुप्फवांसं च द-
ट्ठण अम्भहिअं हरिसो जाओ । ते साहुणो उवट्ठइ—ओरे
तुम्हे न याणइ, एरिसगा चेव बोडिया हिंडइ, उट्ठइ,
आयरियं कालगयं पि न याणइ ?, सुवह रत्तिं सव्वं ताहे
ते जाणंति—सच्चिल्लओ पिसाओ, रत्तिं पि हिंडइ ताहे
तेऽवि तस्स सहेण उट्ठिओ, गया आयरियस्स सगांसं
जाव पेच्छंति—कालगयं । ताहे ते अधिर्त्तिं करेइ अम्हेहिं
ए णाया आयरिया कालं करेता, सोऽवि चमंडत्ता गओ ।
ततो भगवं चाराणं सखिवसें गच्छो, तत्थ चारिय त्ति काऊ-
ण उट्ठंवालग्गा अगंडे पक्खिविज्जंति, पुणो य उत्तारिज्जं-
ति, तत्थ पढमं गोसालो सामी न, ताव तत्थ सोमा-ज-
यन्तीओ नाम दुवे उप्पलस्स भगिणीओ पासावच्चिज्जा-
ओ जाहे न तरंति संजमं काउं ताहे परिव्वाइयत्तं करंति,
ताहिं सुयं—एरिसा केऽवि दो जणा उट्ठंवाल्पाहिं पक्खि-
विज्जंति, ताओ पुण जाणंति—जहा चरिमतिथगरो
पव्वइओ, ताहे गयाओ, जाव पेच्छंति, ताहिं मोइओ,
ते उज्जंसिओ अहो विणस्सिउकामेति, तेहिं भएण ख-
माविया महिया य ।

पिट्ठी चंपा वासं, तत्थ चउम्मासिएण खमणेणं ।

कयंगल देउलवरिसे, दरिद्धेरा य गोसालो ॥ ४७८ ॥

ततो भगवं पिट्ठीचंपं गच्छो, तत्थ चउत्थं वासारत्तं क-
रेइ, तत्थ सो चउम्मासियं खवणं करंतो विचित्तं पडि-
मावीहिं करेइ, ततो वाहिं पारिस्ता कयंगलं गओ, तत्थ
दरिद्धेरा नाम पासंडत्था समहिला सारंभा सपरिग्ग-
हा, ताण वाडगस्स मज्जे देवउलं, तत्थ सामी पडिमं
ठिओ तदिवसं च फुसिअं सीयं पडति । ता णं च तदिव-
सं जाणओ, ते समहिला गांयंति, तत्थ गोसालो भण-
ति—एरिसोऽवि नाम पासंडो भणइ सारंभो समहि-
लो य । सव्वाणि य एगट्ठाणि गांयंति, वायंति य । ताहं सो
तेहिं णिच्छुदो, सो तहिं माहमासे तेण सीएण सतु-
सारेण अचल्लइ संकुइओ । तेहिं अणुकंपंतेहिं पुणोऽवि

आणिश्रो, पुणोऽवि भणति, पुणोऽवि णीणिश्रो, एवं तिणिण वाग णिच्छुद्धो अतिणिश्रो य । ततो भणइ-जइ अग्हे कुडं भणामो तो णिच्छुभामो, तत्थऽएणेहिं भणइ एस देवज्जयस्स कोऽवि पट्टिआवाहो छत्तधारो वा आ-सी तो नुरिहकाणि अच्छइ, सव्वाउज्जाणि य खडखडवेह जहा से सहो न सुव्वति ।

सावत्थी सिरिभद्दा, निंदू पिउदत्त पयस सिवदत्ते ।

दारगणी नखवालो, हलिद् पडिमाज्गणी पहिआ ॥४७६॥

ततो सामी सावत्थी गत्रो, तत्थ सामी वाहिं पडिमं ठिओ, तत्थ गोसालो पुच्छति-तुम्हे अतीह ? , सिद्धत्थो भणति-अज्ज अग्हे अंतरं, सो भणति-अज्ज अहं किं लभिहामि आहारं ? , ताहं सिद्धत्थो भणइ-तुमं अज्ज माणुसमंसं खाइअव्वं ति, सो भणति-तं अज्ज जमेमि ज-त्थ मंसंसभवो नऽत्थि, किमंग ! पुण माणुसमंसं ? सो प-हिं डिओ । तत्थ य सावत्थीए नयरीए पिउदत्तो णाम गा-हावई, तस्स सिरिभद्दा नाम भारिआ, सा य णिंदू, णिंदू नाम मरंतविथाइणी, सा सिवदत्तं नेमित्तिअं पुच्छइ-किं हवि मम पुत्तभंडं जीविज्जा ? , सो भणति-जो सुतवस्सी तस्स तं गव्वं सुसोधितं रंधिऊण पायसं करेत्ता ताहे देह, तस्स य घरस्स अण्णओ हुत्तं दारं करेज्जासि, मा सो जाणित्ता उहिहिं ति, एवं ते थिरा पया भविस्सइ, ताए तहा कयं, गोसालो य हिंडतो तं घरं पविट्ठो, त-स्स सो पायसो महुधयसंजुत्तो दिण्णो, तेण चित्तिअ-ए-त्थ मंसं कथो भविस्सइ ति ? ताहे तुट्ठेण भुत्तं, गंतुं भ-णति-चिरं ते णेमित्तियत्तणं करेत्तस्स अज्जंसि णवरि फिडिओ, सिद्धत्थो भणइ-न विसंययति, जइ न पत्ति-यसि वमाहि, वमियं दिट्ठा नक्खा विकूइए अवयवा य । ताहे रुट्ठो तं घरं मग्गइ, तेहिं वि तं चारं ओहाडियं, तं तेण न जाणति, ओहाडिओ करेइ जाहे न लभइ ताहं भणति-जइ मम धम्मायरियस्स तवत्तेओ अत्थि तओ उज्झउ, ताहे सव्वा दद्दा वाहिरिआ । ताहे सामी हलिद्दुगो नाम गामो तं गत्रो, तत्थ महप्पमाणो हलि-द्दुगरुक्खो, तत्थ सावत्थीओ णगरीओ निग्गच्छंतो पवि-संतो य, तत्थ वसइ जणवओ सत्थनिवेसो, सामी तत्थ पडिमं ठिओ, तेहिं सत्थेहिं रत्ति सीयकालए अग्गी जा-लिओ, ते वड्ढे पभाए उट्ठेत्ता गया, सो अग्गी तेहिं न वि-ज्झाविओ, सो उहंतो सामिस्स पासं गत्रो, सो सामी प-रितावेइ, गोसालो भणति-भगवं ! नासह, एस अग्गी पइ, सामिस्स पाया दद्दा, गोसालो नट्ठो ।

ततो य णंगलाए, डिंभमुणी अच्छिक्कड्डणं चेव ।

आवत्ते मुहतासे, मुणिओ ति अ वाहि वलदेवो ॥४८०॥

ततो सामी नंगला नाम गामो, तत्थ गतो, सामी वासुदेव-घरे पडिमं ठिओ, तत्थ गोसालो वि ठिओ तत्थ य चेडरूवाणि खेलंति, सोऽवि कंदप्पिओ ताणि चेडरूवाणि अच्छीणि कट्ठि-ऊण वीहावेइ, ताहे ताणि धावंताणि पडंति, जाण्णि य फोडि-ज्जंति, अप्पेगइयाणं खुंखुण्ण मज्जंति, पच्छा तेसिं अम्मापि-यो आगंतूणं ते पिट्ठंति, पच्छा भणति-देवज्जगस्स एसो

दासो नृणं न ठाति ठाणं । अण्णे वारंति-अलाहि, देवज्ज-यस्स खमियव्वं पच्छा सो भणति-अहं हम्मामि, तुम्हे न वारंह । सिद्धत्थो भणति-न ठासि तुमं एकलो अवस्सं पि-ट्ठिज्जसि, ततो सामी आवत्तानाम गामो तत्थ गतो, त-त्थ वि सामी पडिमं ठिओ वलदेवघरे, तत्थ मुहमर्काडिआ-हिं भेसवइ, पिट्ठंति वि । ततो सामी ताणि चेडरूवाणि रूवंताणि अम्मापिऊणं साहंति, तेहिं गंतूणं घेच्चिओ, मु-णिओ ति काउं मुक्को, मुणिओ पिआओ, भणंति य-किं एण्ण दृणं ? , एयं से सामि हणामो जो एयं न वारंइ । ततो सा वलदेवपडिमा हलं वाहुणाऽहिक्खिक्खिऊणं उट्ठि-आ, ततो ताणि य पायपडियाणि सामिं खामेति ।

चोरा मंडव भोजं, गोसालो वहण तेय भामण्या ।

मेहो य कालहत्थी, कलंबुयाए उ उवमग्गा ॥ ४८१ ॥

ततो सामी चोरायं नाम संणिवेसं गत्रो, तत्थ गोट्टिअ-भत्तं रज्जइ पच्चति य । तत्थ य भगवं पडिमं ठिओ, गो-सालो भणति-अज्ज एत्थ चरियव्वं, सिद्धत्थो भणइ-अज्ज अग्हे अच्छामो, सोऽवि तत्थ णिउड्ढुडिआए पलोएइ-किं देसकालो न व ति, तत्थ य चोरभयं, ताहं ते जाणंति-एस पुणो पुणो पलोएइ, मण्ण एस चारिओ होज्ज ति, ताहे सो घत्तूणं निसट्ठं हम्मइ, सामी पच्छुण्णे अच्छइ, ताहे गो-सालो भणति-मम धम्मायरियस्स जइ तवो अत्थि तो एस मंडवो उज्झउ, उहं । ततो सामी कलंबुगा नाम संणिवेसो तत्थ गत्रो, तत्थ पच्चतिआ दो भायरो-मेहो, कालहत्थी य । सो कालहत्थी, चोरं हिं समं उद्धाइओ, इमे य पुव्वे अग्गे पेच्छइ, ते भणंति-के तुम्हे ? , सामी तुसिणीओ अ-च्छइ, ते तत्थ हम्मंति, न य साहेति तेण ते वंधिऊण मह-ल्लस्स भाउअस्स पेसिआ, तेण जं भगवं दिट्ठो तं उट्ठित्ता पूइओ खामिओ य, तेण कुंडग्गामे सामी दिट्ठपुव्वो ।

लाढसु य उवमग्गा, घोरा पुष्पा कलसा य दो तेण ।

वज्रहया संकरणं, भदिअ वासासु चउमासं ॥ ४८२ ॥

ततो सामी चितेइ-वहुं कम्मं निज्जरेयव्वं, लाढाविसयं व-च्चामि, ते अणारिया, तत्थ निज्जरंमि । तत्थ भगवं अच्छा-रिया दिट्ठंतं हियए करेइ ! ततो पविट्ठो लाढाविसयं कम्मनि-ज्जरातुरिओ, तत्थ हीलणनिदणाहिं बहुं कम्मं निज्जरेइ, पच्छा ततो णीइ । तत्थ पुण्णकलसो नाम अणारियग्गामो, तत्थ-तरा दो तेण लाढाविसयं पविसिउकामा, अवसउणो एयस्स वहाए भवउ ति कट्ठु असि कट्ठिऊणं सीसं छिंदामु ति पहावि-आ, संकेण ओहिणा आभोइत्ता दोऽवि वज्जेण हया । एवं विहरंता भदिलनयरिं पत्ता, तत्थ पंचमो वासारत्तो, तत्थ चाउम्मासियखमणेण अच्छति, विचित्तं च तवोकम्मं ठा-णादीहि ।

कयलिममागम भोयण, मंखलि दहिक्कर भगवओ पडिमा ।

जंभूंसे गोट्ठी, य भोयणं भगवओ पडिमा ॥ ४८३ ॥

ततो वाहिं पारेत्ता विहरंता गत्रो, कयलिसमागमो नाम गामो, तत्थ सरयकाले अच्छारियभत्ताणि दहिक्करेण निसट्ठं दि-ज्जंति, तत्थ गोसालो भणति-वच्चामो, सिद्धत्थो भणति-अग्हे

अतरे, सो तहि गयो, भुजइ दहिकुरे सो, बहिफाडो न चव
धाइ, तेहि भणियं—वहुं भायणं करंवेह, करंविंयं, पच्छा न
निथरइ, ताह से उवरि छुटं, ताह उक्लिंते गच्छइ । ततो
भगवं जेवूसंउ नाम गामं गयो, तत्थ वि अच्छुरिया भत्तं
तहेव नवरं तत्थ वीरकुरं, तेहि वि तहेव धरिसिओ जिमि-
ओ अ ।

तंवाए नंदिसणो, पडिमा आरक्षि वहरण भय उहरण ।

कृषियचारियमोक्खे, विजयपगम्भा य पत्तं ॥ ४८४ ॥

ततो भगवं तंवायं गामं गामं एइ, तत्थ नंदिसणा नाम
थेरा बहुस्सुओ बहुपरिवारा पानावाञ्छजा, तेऽवि जिणक-
णस्स परिकम्मं करेति, इमोऽवि वाहिं पडिमं ठिओ, गोसा-
लो अतिगयो, तहेव पुच्छइ, खिसति य । ते आयरिया तहि-
वसं चउक्कं पडिमं ठायति, पच्छा तहि आरक्षियपुत्तण चो-
रो त्ति काउं भल्लण आहओ, ओहिणाणं, सेसं जहा मुणि-
चंदस्स, जाव गोसालो बोहेत्ता आगतो । ततो सामी कृपि-
अ नाम सणिवेसं गयो, तत्थ तेहि चारिय त्ति काउं विणं
ति वज्झंति पिट्ठिजंति य । तत्थ लोगममुल्लाघो—अहो देव-
ज्जओ रुवेण जेवणं य अर्थात्तमे चारिउ त्ति काउं गहि-
ओ, तत्थ विजया पगम्भा य दोषि पासंतवासिणाओ परि-
व्वाइयाओ लोयस्स मूलं सोऊण—नित्थकरो पवइओ, व-
आमो ता पलाएमो, को जाणति ? होज्जा, ताह ताहिं मोह-
ओ दुग्गा ! य याणह चरमनित्थकरं सिद्धत्थगयपुत्तं, अज्ज
मे सक्को उवालभहिइ, ताह मुक्को खामिओ या, पत्तंयं ति
पिहिंपहीभूता सामी गोसालो य, कहे पुण ? तेसिं वच्चंता-
णं दो पंथा ताह गोसालो भणति—अहं तुव्भेहिं समं न वच्चा
मि, तुव्भे ममं हम्ममाणं न वारइ, अवि य—तुव्भेहिं समं बहु-
वसगं, अणं च—अहं चैव पढमं हम्मामि, तओ एककल्लओ
विहरामि । सिद्धत्थो भणति—तुमं जाणमि, ताह सामी वेसा-
लीमुहो पयाओ, इमो य भगवओ फिडिओ अरणओ पडि-
ओ, अंतरा य छिण्णज्जाणं, तत्थ चोरो रुक्खविलग्गो ओ-
लोए ति, तेण दिट्ठो भणति एकको नग्गओ, समणओ एइ, ते
य भणति—एसो न य वीहइ नत्थ हरियव्वंति, अज्ज से
नत्थ फेडओ, जं अहं परिभवति ।

तेणेहिं पहे गहिओ, गोसालो माउलो त्ति वाहणया ।

भगवं वेसालीण, कम्मर घणेण देदिदो ॥ ४८५ ॥

आगओ पंचहि वि सण्हि वाहिओ माउल त्ति काऊणं, प-
च्छा चित्तेइ वरं सामिणा समं । अवि य—कोइ मोएइ सामिं?
तस्स निस्साए मोयणं भवइ, ताह सामिं मग्गिउमारद्धो
सामी वि वेसालिं गयो, तत्थ कम्मकरसालाए अणुणवेत्ता
पडिमं ठिओ, सा साहारणां जं साहीणा तत्थ ते अणुणवि-
ओ । अणुणदा तत्थेगो कम्मकरो छुम्मासपडिलग्गओ आह-
त्ता सोहणतिहिकरणे, आउहाणि गहाय आगओ, सामिं च
पासइ, अंगगलं ति सामिं आहणामि त्ति पहाविओ घणं उ-
ग्गिरिऊणं सक्केण य ओही पउत्तो, जाव पेच्छइ, तहेव निमि-
संतरण आगओ, तस्सेव उवरिं सो घणो साहिओ, तह चैव
मओ, सक्कोऽवि वंदित्ता गयो ।

गामागविहलग ज-क्ख तावमी उवसमा वमाण थुई ।

छट्ठेण सालिसीसे, विसुज्झमाणस्स लोमोही ॥ ४८६ ॥

ततो सामी गामायं नाम सणिवेसं गयो, तत्थुज्जाणे विहे-
लए विभेलयजक्खो नाम, सो भगवओ पडिमं ठियस्स महि-
मं करइ, ततो भगवं सालिसीसयं नाम गामो तहिं गतो, त-
त्थुज्जाणे पडिमं ठिओ माहमासो य वट्ठइ, तत्थ कडपूयणा
नाम वाणमंतरी सामिं दट्ठणं तयं असहमाणी पच्छा तावसी-
रुवं विउच्चित्ता वक्कलनियत्था जडा भारेण य सव्वं सरीरं
पाणिण ओलेत्ता देहम्मि उवरि सामिस्स ठाउं धुणति वातं
च विउच्चइ, जइ अओ होतो तो फुटो होतो, ते निव्वं वेअणं
अहियासितस्स भगवओ ओही विआसेउ व्व लोगं पासिउमा
रद्धो, सेसं कालं गम्भाओ आहवत्ता जाव सालिसीसं ताव
एकारस अंगा सुरलोयणपमाणमेत्ता य ओही, जावतियं देव-
लोएसु पेच्छिताइओ । सा वि वंतरी पराजिओ, पच्छा सा
उवसंता पूअं करइ ।

पुणरवि भदिअनगरे, तवं विचित्तं च छट्ठवासम्मि ।

मगहाए निरुवसगं, मुणि उउवद्धम्मि विहरित्था ॥ ४८७ ॥

ततो भगवं भदियं नाम नगरिं गतो, तत्थ छट्ठं वासं उं—
वागओ, तत्थ वरिसारत्ते गोसालेण समं समागमो, छट्ठे
मानं गोसालो मिलिओ भगवओ । तत्थ चउमासखमाणं
विचित्ते य अभिग्गेह कुणइ भगवं ठाणादीहिं, वाहिं पा-
रत्ता नतो पच्छा मगहाविसए विहरइ निरुवसगं अट्ठ
उडुवद्धिण मासे, विहरिऊणं ।

आलभिआए वासं, कुंडागे (तह) देउले पराहुत्तो ।

मदण देउलसारिअ, मुहमूले दोसु वि मुणि त्ति ॥ ४८८ ॥

आलंभिअं नयरिं एइ, तत्थ सत्तमं वासं उवागओ, च-
उमासखमाणेणं नवो, वाहिं पारत्ता कुंडागं नाम सज्जि-
वेसं तत्थ एति । तत्थ वासुंदवघरे सामी पडिमं ठिओ-
कोणं, गोसालोऽवि वासुंदेवपडिभाए आहट्ठाणं मुहं का-
ऊणं ठिओ, सो य से पडिचारगो आगओ, तं पेच्छइ
तहा ठियं, ताह सो चित्तेइ—मा भणिहिइ गगदोसिओ ध-
म्मिओ, गामे जाइत्तु कहेइ, एह पेच्छइ भणिहिइ, राइ-
तओ त्ति । ते आगया दिट्ठो पिट्ठिओ य, पच्छा वं-
धिज्जइ, अत्रं भणति—एस पिसाओ, ताह मुक्को, तओ नि-
ग्गया समाणा मदणा नाम गामो, तत्थ वलदेस्स घरे
सामी अन्तोकोणे पडिमं ठिओ, गोसालो मुहे तस्स सा-
गारिअं दाउं ठिओ, तत्थ वि तहेव हयो, मुणिओ त्ति
काऊण मुक्को । मुणिओ नाम पिसाओ ।

बहुसालग मालवणे, कडपूअण पडिम विग्घणोवसमे ।

लोहग्गलम्मि चारिय, जिअसत्तू उप्पले मोक्खो ॥ ४८९ ॥

ततो सामी बहुसालगनाम गामो तत्थ गयो, तत्थ साल-
वणं नाम उज्जाणं, तत्थ सालज्जा वाणमंतरी, सा भगव-
ओ पूअं करइ, अणं भणति—जहा सा कडपूअणा वाणमं-
तरी भगवओ पडिमागयस्स उवसगं करइ, ताह उवसं-
ता महिमं करइ । ततो जिग्गया गया लोहग्गलं रायहा-
णि, तत्थ जियसत्तू राया, सो य अरणेण राइणा समं वि-
रुज्जा, तस्स चारपुरिसेहिं गहिओ, पुच्छिज्जता न साहं-
ति, तत्थ चारिय त्ति काऊण एणो अत्थानीधरगयस्स उ-

वट्टविश्रा, तत्थ य उप्पलो अट्टिअगामाओ सो पुब्बमेव
अतिगतो, सो य ते आणिज्जेते ददहूण उट्टिओ, तिकखु-
त्तो वंदइ, पच्छा सो भणइ-ए एस चारिओ, एस सिद्ध-
त्थरायपुत्तो धम्मवरचक्रवट्ठी एस भगवं, लक्खणाणि य
से पेच्छइ, तत्थ सक्कारिऊण मुक्को ।

ततो य पुरिमताले, वग्गुर ईमाण अच्च पडिमा ।

मल्लिजिणायणपडिमा, उप्पाए वंसि बहुगोटी ॥ ४६० ॥

ततो सामी पुरिमताले एइ, तत्थ वग्गुरा नाम सेट्ठी, त-
स्स भद्दा भारिओ, वंक्का अविथोउरी जाणुकोप्परमाया, व-
ह्मणि देवस्स उवादिगोणि काउं परिसंता । अणया सग-
डमुंहे उज्जाण उज्जेणियाए गया, तत्थ पासंति जुणं देव-
उलं सडियपडियं, तत्थ मल्लिसामिणो पडिमा, तं एमं-
संति, जइ अमह दारओ दारिओ वा जायति तो एवं चेव
देउलं करस्सामो, एय भत्ताणि य होहामो, एवं नमंस्सिता
गयाणि । तत्थ अहासन्निहिआए वाणमंतरीए देवयाए पा-
डिहेरं कयं, आहूओ गम्भो, जं चेव आहूओ तं चेव देव-
उलं काउमारंदाणि, अतीव तिसंभं पूअं करेति, पअनियगे
य अल्लियंति, एवं सो सावओ जाओ । इओ य सामी विहर-
माणो सगडमुहस्स उज्जाणस्स नगरस्स य अंतरा पडिमं
ठिओ, वग्गुरे य एहाओ उल्लपडसाडओ सपरिजणो म-
हया इहीए विविहकुसुमहत्थगओ तं आययणं अच्चओ
जाइ, ईसाणो य देविंदो पुब्बागओ सामि वंदित्ता प-
ज्जुवासति, वग्गुरं च वीतीवंतं पासइ, भणति य-भो व-
ग्गुरा ! तुमं पच्चक्खतिथगरस्स महिमं न कोसि तो प-
डिमं अच्चओ जासि, एस महावीरो वज्रमाणो ति, तो
आगओ मिच्छाट्टुकुंडं काउं खामति महिमं च करेइ । ततो
सामी उण्णागं वच्चइ, एत्थंतरा वधूवरं सपडिहुत्तं एइ,
ताणि पुण देविणं वि विरुवाणि दंतिलगाणि य तत्थ गो-
सालो भणति-अहो इमो सुसंजोगो-“ तत्तिल्लो विहिरा-
या, जाणति दूरे वि जो जहि वसइ । जं जस्स हाइ सरिसं,
तं तस्स विइज्जयं देइ ॥ १ ॥ ” जाहे न ठाइ ताहे तेहि पि-
ट्टिओ, पिट्टित्ता वंसीकुडंगे छुट्ठो, तत्थ पडिओ अत्ताण-
ओ अच्चइ, वाहरइ सामि, ताहे सिद्धत्था भणति-सयं-
कयं ते, ताहे सामी अदूरे, गंतुं पडिच्छइ, पच्छा ते भणं-
ति-नूणं एस एयस्स देवज्जगस्स पीडियावाहगो वा छुत्त-
धरो वा आति तेण अवट्टिओ, ता णं मुयइ, ततो मुक्को ।
अणं भणति-पहिण्हिं उत्तारिओ सामि अच्चंते ददहूण ।

गोभूमिवज्जलाहे, गोवक्कोवे य वंसि जिणुवसमे ।

रायगिहट्टमवासा, वज्जाभूमी बहुवसग्गा ॥ ४६१ ॥

ततो सामी गोभूमि वच्चइ एत्थंतरा अडवी घणा, सदा
गावीओ चरंति तेण गोभूमी, तत्थ गोसालो गोवालए भणइ-
अरे वज्जलाढा ! एस पंथो कहि वच्चइ ? । वज्जलाढा नाम
मेच्छा । ताहे ते गोवा भणंति-कीस अक्कोससि ?, ताहे सो
भणइ-अस्सयपुत्ता ! खउरपुत्ता ! सुट्ठु अक्कोसामि, ताहे तेहिं
मिलित्ता पिट्टित्ता वंधित्ता वंसीए छुट्ठो, तत्थ अण्हिं पुणो मो
इओ जिणुवसमेणं । ततो रायगिहं गया, तत्थ अट्टमं वा-
सारत्तं तत्थ चाउम्मासखवणं विचित्ते अभिग्गहे बाहिं पा-

रेत्ता सए दिट्ठंते कगेति सपतीए, जहा-एगस्स कुट्टु-
वियस्स बहुसाली जाओ, तांहे सा पंथिए भणति-तुम्भे
हियश्चिच्छुअं भत्ते इमि मम लूणइ, एवं सो उवाणण लू-
णावेइ, एवं चेव मम वि वहुं कम्मं अच्चइ, एते अच्चु-
रिण्हिं निज्जरावेयव्वं । तेण अणारियंदेस्स लाढावज्ज-
भूमी सुद्धभूमी तत्थ विहरिओ, सो अणारिओ हांलइ नि-
दइ, जहा वंभचेरेसु, लु लु करेति आहंसु समणं कुकुरा
उसंतु ति एवमादि, तत्थ नवमो वासारत्तो कओ, सा य
अलेभडा आसी । वसती वि न लभइ । तत्थ छम्मासे अ-
णिच्चजागरिअं विहरति । एस नवमो वासारत्तो ।

अनिअयवासं सिद्ध-त्थपुरं तिलथं व पुच्छ निष्फत्ती ।

उप्पाडेइ अणज्जो, गोसालो वासवहुलाए ॥ ४६२ ॥

ततो निग्गया पढमसरए सिद्धत्थपुरं गया । तओ सिद्धत्थ-
पुराओ कुम्मगामं संपट्टिओ, तत्थंतरा तिलथं वओ, तं दट्ठू-
ण गोसालो भणइ-भगवं ! एस तिलथं वओ किं निष्फज्जि-
हिति न व ति ? , सामी भणति-निष्फज्जिहिति, एए य मत्त
तिलपुण्णजीवा उदाइत्ता एगाए तिलसंगलियाए वच्चायाहिं-
ति, ततो गोसालेण असइहंतेण ओसरिऊण संलट्ठो उप्पाडि-
ओ एगंते पडिओ, अहासन्निहिण्हि य वाणमंतरीह मा भगवं
मिच्छावादी भवउ, वासं वासितं, आसत्था, बहुलिओ
य गावी आगया, ताए खुरं निक्खित्तो पइट्टिओ पुप्फा
य पच्चाजाया ।

मगहा गोव्वरगामो, गोसंखी वेसियाण पाणामा ॥

कुम्मगमायावण, गोसाले गोवण पउट्ठे ॥ ४६३ ॥

तांहे कुम्मगामं संपत्ता, तस्स बाहिं वेसायणो वालतव-
स्सी आयावेति, तस्स का उप्पत्ती ?, चेपाए नयरीए रा-
यांगहस्स य अंतरा गोव्वरगामो, तत्थ गोसंखी नाम कु-
ट्टुविओ, जो तसिं अधिपती आभीराणं, तस्स वन्धुमती
नाम भज्जा अविथोउरी । इओ य तस्स अदूरसामेते गा-
मो चोरेहिं दओ, तं हंतूण वंदिग्गं च काऊण पहावि-
या । एका चिरपमूइया पतिम्म मारिते चेडेण समं गहि-
या, सा तं चेडं छुट्ठावया, सो चेडओ तेण गोसंखिणा
गारूवाणं गएण दिट्ठो गहिओ य, अप्पणियाए महिति-
याए दिणो, तत्थ पगासियं-जहा मम महिला गृहग-
म्भा आसी, तत्थ य लुगलयं मरेत्ता लोहिअगंधं कर-
त्ता सूइयानंवत्था ठिया । सव्वं जं तस्स इतिकतव्वं तं
कीरइ, सो णव ताव संवहुइ, साविं स माया चेपाए वि-
क्किया, वेसिया थेरीए गहिया, एस मम धूव ति । तांहे जो ग-
णियाणं उवथारो तं सिक्खाविया, सा तत्थ नाम निग्ग-
या गणिया जाया । सो य गोसंखियस्स पुत्तो तरुणो जा-
ओ, घियसगडेणं चंपं गओ सवयंसो, सो तत्थ पेच्छइ
नागरजणं जहिच्छुअं अभिरमंतं, तस्स वि इच्छा जाया
अहमवि ताव रमामि, सो तत्थ गतो वेसावाडयं, तत्थ सा
चेव माया अभिरइया, मोल्लं देइ विअले एहायविलिओ
वच्चइ । तत्थ वच्चंतस्स अंतरा पादो अमेज्जेण लित्तो, सो
न जाणइ केणावि लित्तो । एत्थंतरा तस्स कुलदेवया मा
अकिच्चमायरउ वोहेमि ति तत्थ गोट्टए गाविं सवचिच्छयं

विउव्विऊण ठिया, ताहं सो तं पायं, तस्स उवारं कुस-
नि, ताहं सो वच्छायां भणइ—किं अस्मो ! एस ममं उ-
वारं अमेज्झलित्तयं पादं कुसइ ? ताहं सा गावी माणु-
सियाए वायाए भणइ—'किं तुमं पुत्ता ! अधितिं करेसि ?',
एसो अज्ज मायाए ममं सेवासं गच्छइ, तं एस एरिसं
अकिच्चं ववसइ, अन्नं पि किं न काहितिं त्ति । ताहं
तं साऊणं तस्म चिंता समुप्पणा—गतो पुच्छिहामि,
ताहं पविट्ठो पुच्छइ—का तुज्झ उप्पत्ती ? ताहं सा भ-
णति—किं नव उप्पत्तीए ? महिलाभावं दाणइ सा, ताहं
सो भणति—अन्नं पि एत्तिअं मोल्लं देमि, साहं सव्भावं
ति सवहसावियाए सव्वं सिट्ठति, ताहं सो निग्गओ सग्गा-
मं गओ, अस्मापियरो य पुच्छइ, ताणि न साहंति, ताहं
ताव अणसिओ ठिओ जाव कहियं । ताहं सो तं मायरं
मोयावेत्ता वेसाओ पच्छा विरागं गओ । एयावत्था वि-
सय त्ति पाणामाए पवज्जाए पवइओ, एस उप्पत्ती ।
विहरंतो य तं कालं कुम्मग्गामं आयावेइ, तस्स
य जडाहितो छप्पयाओ आइच्चकिरणताविआओ प-
डंति, जीवहियाए पडियाओ चव सीसे लुभइ ।
तं गोसालो दट्ठण ओसरित्ता तत्थ गओ भणइ—किं ?
भवं मुणी मुणिओ उयाहु जूआसेजातरो ? कोऽर्थः,
'मन्' ज्ञाने, ज्ञात्वा प्रव्रजितो नेति, अथवा—किं इत्थी पुरिसं
वा ? एकांसि दो तिण्णि वारं, ताहं वेसिआयणो रुट्ठा तेयं
निसिरइ, ताहं तस्स अणुकंपणट्ठाए वेसियायणस्स य
उसिणतेयपडिसाहरणट्ठाए एत्थंतरा सीयलिया तेयलेस्सा
निस्सारिया, सा जेवूदावं भगवओ सीयलिया तेयलेसा,
अभिभतरओ वेदंति, इतरा तं परियंचति, सा तत्थेव सी-
यलियाए विज्झाविया, ताहं सो सामिस्स रिद्धिं पासित्ता
भणति—से गयमेवं भगवं ! से गयमेवं भयवं ? कोऽर्थः ?—
न याणामि जहा तुज्झं सीसो, खमह, गोसालो पुच्छइ—
सामी ! किं एस जूआसेजातरो भणति ? सामिणा कहि-
यं, ताहं भीओ पुच्छइ—किह संखित्तविउलंतयलेस्सो भव-
ति ? भगवं भणति—जे णं गोसाला ! छट्ठं छट्ठण अणिकिख-
त्तेणं तवोकम्मणं आयावेति, पारणए सणहाए कुम्मास,
पिंडियाए एणेण य वियडासणेण जावेइ जाव छम्मासा-
से णं संखित्तविउलंतयलेस्सो भवति । अणया सामी कु-
म्मगामाओ सिद्धत्थपुरं पत्थिओ, पुणरवि तिलथंवगस्स
अदूरसामंतेण वीतिवयइ, पुच्छइ सामिं जहा—न निप्फणो
कहियं जहा निप्फणो, तं एवं वणस्सईणं पडट्ठपरिहारो,
(पडट्ठपरिहारो नाम परावर्त्य परावर्त्य तस्मिन्नेव सरी-
रके उववज्जति) तं असद्वहमाणो गंतूण तिलसैंगलियं ह-
त्थेण फोडित्ता ते तिले गणेमाणो भणति—एवं सव्वजी-
वावि, पडट्ठं परियट्ठति, णियइवावं धणियमवलंवेत्ता तं क-
रेइ जे उवदिट्ठं सामिणा जहा संखित्तविउलंतयलेस्सो भ-
वति, ताहं सो सामिस्स पासाओ फिट्ठो सावत्थीए कुं-
भकारसालाए ठिओ तेयनिसग्गं आयावेइ, छहिं मासेहिं
जाओ, कुवतंडे दासीओ विण्णसिओ, पच्छा छुदिसाअरा
आगया, तहिं निमित्तउल्लोगा कहिओ, एवं सो अजिणो
जिण्णलावी विहरइ, एसा से विभूती संजाया ।

वेसालीए पडिमं, डिंभमुणि(णी) उ त्ति तत्थ गणराया ।

पूएइ संखनामो, चित्तो नावाए भगिणिसुओ ॥४६४॥

भगवं पि वेसालिं नगरिं पत्तो, तत्थ पडिमं ठिओ, डिंभेहिं
मुणित्ति काऊण खल्यारिओ, तत्थ "संखा" नाम गणराया,
सिद्धत्थस्स रणो मित्तो सो तं पूएति । पच्छा वाणियग्गामं
पहाविओ, तत्थंतरा गंडइया नदी, तं सामी णावाए उत्तिरणो
ते णाविआ सामिं भणति—देहिं मोल्लं, एवं वाहंति, तत्थ
संखरणो भाइणिज्जो चित्तो नाम दूएक्काए गण्णओ णावा-
कडणए एइ, ताहं तं मोइओ महिओ य ।

वाणियगामायावण, आनंदो ओहिपरीसहमहिंति ।

सावत्थीए वासं, चित्तवो साणुलट्ठि वहिं ॥ ४६५ ॥

तत्तो वाणियग्गामं गओ, तस्स वाहिं पडिमं ठिओ, त-
त्थ आणंदो नाम सावओ, छट्ठं छट्ठण आयावेइ, तस्स
ओहिनाणं समुप्पणं, जाव पेच्छइ तित्थंकरं, वंदति भण-
ति—अहो सामिणा परीसहा अहियासेज्जंति, एच्चि-
रेण कालेण तुज्झं केवलनाणं उप्पज्झित्ति पूएति य ।
ततो सामी सावत्थि गओ, तत्थ दसमं वासारत्तं, विचित्तं च
तवोकम्मं ठाणादिहिं । ततो साणुलट्ठियं नाम गामं गओ ।

पडिमा भद् महाभ—इ सव्वओभद् पढमिआ चउरो ।

अट्ठ य वीसाणंदे, बहुलिय तह उज्झए दिव्वा ॥४६६॥

तत्थ भद् पडिमं ठाइ, केरिसा भद्दा ? पुव्वाहुत्तो दिव-
सं अच्छइ, पच्छा रत्तिं दाहिणहुत्तो, अवरेण दिवसं, उ-
त्तरेण रत्तिं, एवं छट्ठभत्तेण निट्ठिआ, पच्छा न चव पारेइ
अपारिओ चव महाभद् पडिमं ठाइ, सा पुण पुव्वाए दिसाए
अहोरत्तं एवं चउसु वि दिसासु चत्तारि अहोरत्ताणि, एवं
सा दसमेणं निट्ठाइ, ताहं अपारिओ चव सव्वओभद् पडिमं
ठाइ, सा पुण सव्वतोभद्दा इंदाए अहोरत्तं एवं अग्गेइए जामा-
ए नेरइए वारुणीए वायव्वाए सोम्माए ईसाणीए विमलाए
जाइ उड्डलोइयाइ दव्वाणि ताणि निज्झायति, तमाए—हेट्ठि-
ल्लाइ, एवमेवेसा दसहिं वि दिसाहिं वावीसइमेणं समप्पइ ।
'पढमिआ चउरो' त्ति पुव्वाए दिसाए चत्तारि जामा, दाहि-
णाए वि चत्तारि जामा, अवराए वि चत्तारि जामा, उत्तराए वि
चत्तारि जामा, वितियाए अट्ठ, पुव्वाए वे चउरो जामाणं एवं
दाहिणाए उत्तराए वि अट्ठ, एण अट्ठ । ततियाए वीसं, पुव्वाए
दिसाए वेचउक्कं जामाणं जाव अहो वेचउक्का, एण वीसं
पच्छा तासु समत्तासु आणंदस्स गाहावइस्स घरे बहुलि-
याए दासीए महाणसिणीए भायणाणि खणीकरैतीए दो-
सीणं छट्ठउकामाए सामी पविट्ठो, ताए भणति—किं भ-
गवं ! अट्ठो सामिणा पाणी पसारिओ, ताए परमाए स-
द्धाए दिणं, पंच दिव्वाणि पाउब्भूआणि ।

ददभूमीए वहिआ, पेढालं नाम होइ उज्जाणं ।

पोलासचेइयम्मी, ठिएगराई महापडिमं ॥ ४६७ ॥

ततो सामी ददभूमिं गओ, तीसे वाहिं पेढालं नाम उ-
ज्जाणं, तत्थ पोलासं चेइअं, तत्थ अट्ठमेणं भत्तेणं एगरा-
इयं पडिमं ठिओ, एगपोगलनिरुद्धदिट्ठि अणमिसनयणो, त-
त्थ वि जे अचित्ता पोग्गला तसु दिट्ठि निवेसेइ, सचित्तेहिं

दिट्ठि अप्पाइज्जइ, जहासंभवं सेसाणि वि भासियव्वाणि,
ईसि पम्भारगञ्जो—ईसि ओणयकाञ्जो ।

सकौ अ देवराया, सभागञ्जो भणइ हरिसिञ्जो वयणं ।
तिषि वि लोगसमत्था, जिणवीरमणं न चालेउं ॥४६८॥

इञ्जो य सकौ देवराया, भगवंतं ओहिणा आभोएत्ता स-
भाए सुहम्माए अत्थाणीवरगञ्जो हरिसिञ्जो सामिस्स न-
मोकारं काऊण भणति—अहो भगवं तेलोकं अभिभूञ्ज ठि-
ञ्जो, न सका केणइ देवेण वा दाणवेण वा चालेउं ।

सोहम्मकप्पवासी, देवो सकस्स सो अमरिसेणं ।
सामाणिअ संगमञ्जो, वेइ सुरिंदं पडिनिविट्ठो ॥४६९॥

तेल्लोकं असमत्थं, ति पेहए तस्स चालणं काउं ।
अजेव पासह इमं, मम वसगं भट्टजोगतवं ॥ ५०० ॥
अह आगमो तुरंतो, देवो सकस्स सो अमरिसेणं ।

कासी य ह उवसगं, मिच्छदिट्ठी पडिनिविट्ठो ॥५०१॥

इञ्जो य संगमञ्जो नाम सोहम्मकप्पवासी देवो सकसामा-
णिञ्जो अभवसिद्धिञ्जो, सो भणति—देवराया अहो रागेण
उल्लवेइ; को माणुसो देवेण न चालिज्जइ?, अहं चाले-
मि, ताहे सका तं न वारेइ, मा जाणिहिइ—परनिस्साए
भगवं तवोक्कमं करेइ, एवं सो आगञ्जो ।

धूली पिवीलिआञ्जो, उइसा चेव तह य उएहोला ।
विछुय नउला सप्पा, य मूसगा चेव अट्टमगा ॥५०२॥
हत्थी हत्थिणिआञ्जो, पिसायए घोररुववग्घो य ।

थेरो थेरीइ सुञ्जो, आगच्छइ पक्कणो य तहा ॥५०३॥
खरवायकलंकलिया, कालचकं तहेव य ।

पाभाइयउवसग्गे, वीसइमो होइ अणुलोमो ॥ ५०४ ॥
सामाणिअदेवड्ठि, देवो दावेइ सो विमाणगञ्जो ।

भणइ य वरेह महरिसि!, निप्फत्ती सग्गमोक्खाणं ॥५०५॥
उवहयमइविष्णाणो, ताहे वीरं बहुप्प साहेउं ।

ओहीए निज्झाइ, भायइ छज्जीवहियमेव ॥ ५०६ ॥

ताहे सामिस्स उवरि धूलिवरिसं वरिसइ, जाहे अ-
च्छीणि कएणा य सव्वसोत्ताणि पूरियाणि, निरुस्सासो
जाञ्जो, तेण सामी तिलतुसतिभागमित्तं पि भाणाञ्जो
न चलइ, ताहे संतो तंतो साहरित्ता ताहे कीडिआञ्जो
विउव्वइ वज्जतुंडाञ्जो, ताञ्जो समंतञ्जो विलग्गाञ्जो खायंति,
अएणातो सो तेहि अन्तोसरीरगं अणुपविसित्ता अएणेणं
सोएणं अतिति अएणेणं णिति, चालिणी जारिसो कञ्जो,
तह वि भगवं न चालिञ्जो, ताहे उइसे वज्जतुंडे विउव्वइ, ते
तं उइसा वज्जतुंडा खाइति, जे एगेण प्हारेण लोहियं नी-
णिति, जाहे तह वि न सकका ताहे उएहोला विउव्वति,
उएहोला तेल्लपाइआञ्जो, ताञ्जो तिक्खेहिं तुंडेहिं अतीव
डसंति, जहा जहा उवसगं करेइ तहा तहा सामी अती-
व भाणेण अप्पाणं भावेइ, जाहे तेहिं न सकिञ्जो ताहे वि-
च्छुए विउव्वति, ताहे खायंति जाहे न सकका ताहे नउले
विउव्वइ, ते तिक्खाहिं दादाहिं डसंति, खंडखंडां च अ-

वणेंति, पच्छा सप्पे विसरोसपुष्से उग्गविसे डाहजरकारए,
तेहि वि न सकका, मूसए विउव्वइ, ते खंडाणि अवणेंता त-
त्थेव वोसिरंति मुत्तपुरीसं, ततो अतुला वयणा भवति ।
जाहे न सकका ताहे हत्थिरुवं विउव्वति, तेण हत्थिरुवेण
सुंडाए गहाय सत्तऽट्टताले आगासं उक्खिवित्ता पच्छा दंत-
मुसलेहिं पडिच्छति, पुणो भूमीए दिधति, चलणतलेहिं
मलेइ, जाहे न सका ताहे हत्थिणिगारुवं विउव्वति, सा
हत्थिणिगारु सुंडाएहिं दंतोहिं विधइ फालेइ य पच्छा काइ-
एण सिंचइ, ताहे चण्णेहिं मलेइ जाहे न सकका ताहे पि-
सायरुवं विउव्वति, जहा कामदेवे, तेण उवसगं करेइ । जा-
हे न सकका ताहे वग्घरुवं विउव्वति, सो दादेहिं नखेहिं य
फालेइ, खारकाइएण सिंचति, जाहे न सकका ताहे सिद्ध-
त्थारयरुवं विउव्वति, सो कट्ठाणि कलुलाणि विलवइ-
एहि पुत्त ! मा मा उज्झाहिं, एवमादि विभासा, ततो ति-
सलाए विभासा, ततो सूर्य, किह ? सो ततो खंधावारं
विउव्वति, सो परिपरंतो आवासिञ्जो, तत्थ सूतो पत्थरे
अलभंतो दोएह वि पायाण मज्जे अग्गि जालेत्ता पायाण
उवरि उक्खलियं काउं पयइञ्जो, जाहे एएण वि न सकका
ततो पक्कणं विउव्वति, सो ताणि पंजरणि बाहुसु गलए
कण्ठेसु य ओलएइ, ते सउणगा तं तुंडेहिं खायंति विंधंति
ससं काइयं च वोसिरंति, ताहे खरवायं विउव्वेइ, जेण सका
मंदरं पि चालेउं, न पुण सामी विचलइ, तेण उप्पाडेत्ता
उप्पाडेत्ता पाडेइ, पच्छा कलंकलियवायं विउव्वइ, जेण जहा
चक्काइट्टगो तहा भमाडिज्जइ, नंदिआवत्तो वा, जाहे एवं न
सका ताहे कालचकं विउव्वति, तं घेचूणं उइं गगणतलं गञ्जो,
एत्ताहे मारेमि ति मुणइ वज्जसंनिभं जं मंदरं पि चूरेज्जा,
तेण प्हारेण भगवं ताव णिवुड्ठो जाव अगगनहा हत्थाणं,
जाहे न सका तेण वि ताहे चितेति—न सको एस मारेउं,
अणुलोमे करेमि, ताहे पभायं विउव्वइ, लोगो सव्वो चक-
मिउं पवत्तो भणति—देवज्जगा ! अच्छसि अज्ज वि ?, भ-
यवं पि नारेण जाणइ जहा न ताव पभाइ जाव सभावञ्जो
पभायंति, एस वीसइमो । अन्नं भणन्ति—तुट्ठोमि तुज्झ भ-
गवं ! भण किं देमि ?, सगं वाते सरिरं नेमि मोक्खं वा
नेमि, तिणिण वि लोए तुज्झ पादेहिं पाडेमि ?, जाहे न ती-
रइ ताहे सुट्ठुयं पडिनिवेसं गञ्जो, कल्लं काहिति, पुणो वि
अणुकइइ ।

वालुयपंथे तेणा, माउलपारणग तत्थ काणच्छी ।

ततो सुभोम अंजलि, सुच्छित्ताए य विडरुवं ॥ ५०७ ॥

ततो सामी वालुगा नाम गामो तं पहाविञ्जो, एत्थंतरा
पंच चोरसए विउव्वंति, वालुगं च जत्थ खुप्पइ, पच्छा तेहि
माउलोसि वाहिञ्जो पव्वयगुरुतेहिं सागयं च वज्जसरीरा
दिंति जहिं पव्वयावि फुट्ठिजा, ताहे वालुयं गञ्जो, तत्थ सा-
मी भिक्खं पंहिडिञ्जो, तत्थावरेतुं भगवतो रूवं काणच्छि
अचिरइयाञ्जो णडेइ, जाञ्जो तत्थ तरुणीञ्जो ताञ्जो हम्मति,
ताहे निग्गतो ! भगवं सुभोमं वच्चइ, तत्थ वि अतियञ्जो
भिक्खायरियाए, तत्थ वि आवरेत्ता महिलाणं अंजलिं करे-
इ, पच्छा तेहिं पिट्ठिज्जति, ताहं भगवं णीति, पच्छा सुच्छे-
त्ता नाम गामो तहिं वच्चइ जाहे अतिगतो सामी भिक्खाए

ताहे इमो आवरेत्ता विडरुवं विउव्वइ, तत्थ हसइ य गायइ
य अट्टट्टहासं य मुंचति, काणच्छिन्नाओ य जहा विडो तहा
करेइ, असिद्धाणि य भणइ, तत्थ वि हम्मइ, ताहे ततो वि
णीति ।

मलए पिमायरुवं, सिवरुवं हत्थिसीसए चेव ।

ओहसणं पडिमाए, ममाणं सको जवणपुच्छा ॥५०८॥
ततो मलयं गतो गामं, तत्थ पिमायरुवं विउव्वति, उम्म-
त्तयं भगवतो रुवं करेइ, तत्थ अविरइयाओ अवतासेइ गे-
एहइ, तत्थ चेडरुवेहिं छारकयारेहि भरिज्जइ लेडु (डु)
एहिं च हम्मइ, ताणि य विहावेइ ततो ज्ञाणि छोटियापडि-
याणि नासंति, तत्थ कहिते हम्मति, ततो सामी निग्गतो
हत्थिसीसं गामं गतो, तत्थ भिक्खाए अतिगयस्स भगव-
ओ सिवरुवं विउव्वइ सागारियं च से कसाइययं करेइ,
जाहे पेच्छइ, अविरइयं ताहे उट्टुवेइ, पच्छा हम्मति, भय-
वं चिंतति—एस अतीव गाढं उड्डाहं करेइ अणसणं च, त-
म्हा गामं चेव न पविसामि वाहिं अच्छामि, अणं भणंति-
पंचालदेवरुवं जहा तहा विउव्वति, तदा किर उप्पणो पं-
चालो, ततो वाहिं निग्गओ गामस्स, जओ महिलाजूअं तओ
कसाइतेण अच्छति, ताहे किर ढांडसिवा पवत्ता, जम्हा
सकंण पूइओ ताहे ठिया, ताहे सामी एगंतं अच्छति, ताहे
संगमओ उहसेइ—न सका तुमं ठाणाओ चालेउं?, पेच्छामि
ता गामं अतीहि, ताहे सका आगतो पुच्छइ—भगवं! जत्ता
भे जवणिजं अववावाहं फासुयविहारं?, वंदित्ता गओ ।

तोसलिकुमीसरुवं, संधिच्छेओ इमो चि वज्झो य ।

मोएइ इंदालिउ, तत्थ महाभूइलो नामं ॥ ५०९ ॥

ताहे सामी तोसलि गतो, वाहिं पडिमं ठिओ, ताहे सो
देवो चिंतइ—एस न पविसइ एत्ताहे एत्थ वि से ठियस्स
करेमि उवसगं, ततो खुड्गरुवं विउव्वित्ता संधि छिंदइ उ-
वकरणेहिं गहिणहिं धाडीए तओ सो गहितो भणति—मा
ममं हणइ, अहं किं जाणामि?, आयरिण अहं पेसिओ,
कहिं सो?, एस वाहिं अमुए उज्जाणे, तत्थ हम्मति, वज्झ-
ति य, मारज्जउ चि य वज्झो णिणिओ, तत्थ भूइलो नाम
इंदजालिओ, तेण सामी कुंडगामे दिट्ठओ, ताहे सो मोएइ,
साहइ य—जहा एस सिद्धत्थगयपुत्तो, मुक्को खामिओ खुड्-
ओ मग्गिओ य, न दिट्ठो, नायं जहा से देवो उवसगं करेइ ।

मोसलि संधि सुभागह, मोएइ रट्ठिओ पिउवयंसो ।

तोसलि य सत्तरज्जू, वावत्ती तोसलीमोक्खो ॥५१०॥
ततो भगवं मोसलि गओ, तत्थ वि वाहिं पडिमं ठिओ,
तत्थ वि सो देवो खुड्गरुवं विउव्वित्ता संधिमगं सोहेइ
पडिलेहेइ य, सामिस्स पासे सव्वाणि उवगरणाणि विउ-
व्वइ, ताहे सो खुड्गओ गहिओ, तुमं कीस एत्थ सोहेसि?,
साहइ—मम धम्मायरिओ रत्ति मा कंटए भंजिहिति सो
सुहं रत्ति खत्तं खणिहिति, सो कहिं?, कहिते गया, दिट्ठो
सामी, ताणि य परिपरन्ते पासंति, गहितो आणाओ, त-
त्थ सुभागहो नाम रट्ठिओ पियमिन्तो भगवओ सो मोएइ,
ततो सामी तोसलि गओ, तत्थ वि तहेंव गहिओ, नवरं-उ-
क्कलं विज्जिउमाढत्तां; तत्थ स रज्जू छिण्णा, एवं सत्त वारा

छिण्णा. ताहे सिद्धं तोसलियस्स खत्तियस्स, सो भणति—
मुयह एस अचोरो निहोसो, तं खुड्गं मग्गह, मग्गिज्जंतो
न दीसइ, नायं जहा देवो चि ।

सिद्धत्थपुरे तेणे, चि कोसिओ आसवाणिओ मोक्खो ।

वयगामहिंडणसण, विइयदिणे वेइ उवसन्तो ॥५११॥

ततो सामी सिद्धत्थपुरं गतो, तत्थ वि तेण तहा कयं
जहा तेणो चि गहिओ, तत्थ कोसिओ नाम अस्सवा-
णियओ, तेण कुंडपुरे सामी दिट्ठिल्लओ, तेण मोयाविओ ।
ततो सामी वयगामं ति गोउलं गओ, तत्थ य तद्विचं छ-
णो, सव्वत्थ परमणं उवक्खडियं, चिरं च तस्स देवस्स
ठियस्स उवसग्गे काउं सामी चिंतइ—गया छम्मासा, सो
गतो चि अतिगओ जाव अणसणाओ करेति, ततो सा-
मी उवउत्तो पासति, ताहे अद्धहिंडिए नियत्तो, वा-
हिं पडिमं ठिओ, सो य सामि ओहिणा आभोपति—किं भ-
ग्गपरिणामो न व चि?, ताहे सामी तहेव सुद्धपरिणामो
ताहे दट्ठं आउट्ठो, न तीरइ खोभेउं, जो छहिं मासेहिं न
चलिओ एस दीहेणावि कालेण न सका चालेउं, ताहे
पादेसु पडिओ भणति—सच्चं जं सक्को भणति, सच्चं खा-
मेइ—भगवं! अहं भग्गपतिओ तुम्हे सम्मत्तपतिणा ।

वच्चह हिंडह न करे—मि किंचि इच्छा न किंचि वत्तव्वो ।

तत्थेव वच्छवाली, थेरी परमन्नवसुहारा ॥ ५१२ ॥

छम्मासे अणुवद्धं, देवो कासी य सो उ उवसगं ।

दट्ठूण वयग्गामे, वंदिय वीरं पडिनियत्तो ॥ ५१३ ॥

जाह एत्ताहे अतीह न करेमि उवसगं, सामी भणति—भो
संगमय! नाहं कस्सइ वत्तव्वो, इच्छाए अतीमि वा ण
वा ताहे सामी वितियदिवसे तत्थेव गोउले हिंडंतो व-
च्छवालथेरीए दोसीणेण पायसेण पडिलाभिओ, ततो पंच
दिव्वाणि पाउब्भूयाणि, एगे भणंति—जहा तद्विचं खीरं
न लद्धं ततो वितियदिवसे ऊहारेऊण उवक्खडियं तेण
पडिलाभिओ । इओ य सोहम्मे कप्पे सव्वे देवा तदि-
वसे उव्विग्गमणा अच्छति, संगमओ य सोहम्मे गओ,
तत्थ सक्को तं ददट्ठूण परंमुहो ठिओ, भणइ—देवो भो! सु-
णइ एस दुरप्पा, ण एण अम्ह वि चित्तावरक्खा कया
अन्नेसिं वा देवाणं, जओ तित्थकरो आसाइओ, न एण-
ण अम्ह कज्जं, असंभासो निव्विसओ य कीरउ ।

देवो चु(ठि)ओ महिड्ठिओ, वरमंदरचूलियाइसिहरम्मि ।

परिवारिउ सुरवहुहिं, आउम्मि य सागरे सेसे ॥५१४॥

ताहे निच्छुद्धो सह देवीहिं मंदरचूलियाए जाणएण विमा-
णेणागम्म ठिओ, सेसा देवा इंदेण वारिता, तस्स साग-
रोवमठिती सेसा ।

आलभियं हरि विज्जू, जिणस्स भत्तीए वंदओ एइ ।

भगवं पियपुच्छा जिय, उवसगं चि थेवमवसेसं ॥५१५॥

हरिसह सेयवियाए, सावत्थी खंदपडिमसक्को य ।

ओयगिउं पडिमाए, लोगो आउट्ठिओ वंदे ॥ ५१६ ॥

तत्थ सामी आलभियं गञ्जो , तत्थ हरि चिज्जुकुमारिंदो पति, ताहे सो वंदित्ता भगवञ्जो महिमं काऊण भणति-भगवं ! पियं पुच्छामो , नित्थिएणा उवसग्गा , बहुं गयं थोवमवसेसं, अचिरेण भे केवलणणं उप्पज्जिहति । ततो सेयंविंयं गञ्जो , तत्थ हरिसहो पियपुच्छञ्जो एइ , ततो सावर्त्थि गञ्जो , बाहि पडिमं ठिञ्जो, तत्थ खंदगपडिमाए महिमं लोगो करेइ, सक्को ओहि पउजति , जाव पेच्छइ खंदपडिमाए पूयं कीरमाणं, सामि णाढायंति, उत्तिण्णो सा य अलंकिया रहं विलगिगहिति त्ति , ताहे सक्को तं पडिमं अणुपविसिऊण भगवंतेणं पडिञ्जो, लोगो तुट्ठो भणति—देवो सयमेव विलगिगहिति, जाव सामि गंतूण वंदति, ताहे लोगो आउट्ठो, एस देवदेवो त्ति महिमं करेइ जाव अच्छिञ्जो ।

कोसंबि चंदसूरो-यरणं वाणारसी य सक्को उ ।

रायगिहे ईसाणो, महिला जणञ्जो य धरणो य ॥५१७॥

ततो सामी कोसंबि गतो तत्थ चंदसूरा सविमाणा महिमं करंति, पियं च पुच्छंति, वाणारसी य सक्को पियं पुच्छइ रायगिहे, ईसाणा पियं पुच्छइ, मिहिलाए जणगो राया पूयं करंति, धरणो य पियपुच्छञ्जो एइ ।

वेसालि भूयणंदो, चमरुप्पाञ्जो य सुसुमारपुरे ।

भोगपुरि सिंदकंदग, माहिंदो खत्तिञ्जो कुणति॥५१८॥

ततो सामी वेसालि नगरिं गतो, तत्थेकारसमो वासारत्तो, तत्थ भूयाणंदो पियं पुच्छइ नाणं च वागरेइ । ततो सामी सुसुमारपुरं एइ, तत्थ चमरो उप्पयति, जहा पन्नत्तीए , ततो भोगपुरं एइ, तत्थ माहिंदो नाम खत्तिञ्जो सामि दइइए सिंदिकंदयेण आहणामि त्ति पहावितो, सिंदी—खजूरी ।

वारणसणकुमारे, नंदीगामे पिउसहा वंदे ।

मंढियगामे गोवो, वित्तासणयं च देविंदो ॥ ५१९ ॥

एत्थंतरे सणकुमारे पति, तेण धाडिञ्जो तासिञ्जो य पियं च पुच्छइ । ततो नंदीगामं गञ्जो, तत्थ णंदीणाम भगवञ्जो पियमित्ता, सो मंहइ, ताहे मंढियं एइ । तत्थ गोवो जहा कुम्मारगामे तदेव सक्केण तासिञ्जो वालरज्जुएण आहणंतो ।

कोसंबिणै सयणीञ्जो, अभिगहो पोसवहुलपाडिर्वइ ।

चाउम्मासमिगावइ, विजयसुगुतो य नंदा य ॥५२०॥

तच्चावाई चंपा, दहिवाहण वसुमई विजयनामा ।

धणवह मूला लोयण, संपुल दाणे य पव्वजा ॥५२१॥

ततो कोसंबि गञ्जो, तत्थ सयाणीञ्जो राया, मियावती देवी, तच्चावाती नामा धम्मपांडञ्जो, सुगुत्तो अमञ्जो , णंदा से भारिया, सा य समणोवासिया, सा य सहि त्ति मियावईए वयंसिया, तत्थेव नगरे धणावहो सेट्ठी , तस्स मूला भारिया , एवं ते सक्कम्मसंपउत्ता अच्छंति । तत्थ सामी पोसवहुलपाडियए इमं एयारुवं अभिगहं अभिगिहइ चउव्विहं-दव्वञ्जो खित्तञ्जो, कालञ्जो , भावञ्जो , दव्वञ्जो कुम्मासे सुप्पकोणं , खेत्तञ्जो एलुगं विक्खंभइत्ता , कालञ्जो नियत्तेसु भिक्खायरंसे , भावतो जहा रा-

यधूया दासत्तणं पत्ता नियलवद्धा मुंडियसिरा रोवमाणी अट्टमभत्तिया , एवं कप्पति, सेसं न कप्पति, एवं घेत्तूण कोसंबीए अच्छति । दिवसे दिवसे भिक्खायरियं च फासइ, किंनिमित्तं ? वावीसं परीसहा भिक्खायरियाए उदिज्जन्ति, एवं चत्तारि मासे कोसंबीए हिंडंतस्स त्ति । ताहे नंदाए घरमणुप्पविट्ठो , ताहे सामी णाञ्जो , ताहे परेण आदरेण भिक्खाणीणिया, सामी निग्गञ्जो , सा अधितिं पगया, ताञ्जो दासीञ्जो भणति—एस देवज्जञ्जो दिवसे दिवसे एत्थ एइ—ताहे ताए नायं—नूणं भगवञ्जो अभिगहो कोइ, ततो निरायं चैव अधिती जाया , सुगुत्तो य अमञ्जो आगञ्जो, ताहे सो भणति—किं अधितिं करेसि ? , ताहे कहियं, भणति—किं अमह अमच्चत्तणेणं ? , एवचिरं कालं सामी भिक्खं न लहइ, किं च ते विच्चाणेणं ? , जइ एयं अभिगहं न याणसि , तेण सा आसासिया, कल्ले समाणे दिवसे जहा लहइ तहा करेमि । एयाए कहाए वट्टमाणीए विजयानाम पडिहारी मिगावतीए भणिया सा केणइ कारणेण आगया, सा तं सोऊण उल्लावं मियावतीए साहइ, मियावती च तं सोऊण महया दुक्खेणाऽभिभूया, सा चेडगधूया अतीव अधितिं पगया, राया य आगञ्जो पुच्छइ, तीए भणइ—किं तुज्झ रज्जेणं ? मते वा ? , एवं सामिस्स एवतियं कालं हिंडंतस्स भिक्खाभिगहो न नजइ, न च जाणसि एत्थ विहरंतं, तेण आसासिया—तहा करेमि जहा कल्ले लभइ, ताहे सुगुत्तं अमच्चं सहावेइ, अंवाडेइ य—जहा तुमं आगये सामि न याणसि, अज्ज किर चउत्थो मासो हिंडंतस्स, ताहे तच्चावादी सहावितो, ताहे सो पुच्छिञ्जो सयाणीएण तुम्हं धम्मसत्थे सव्वपासंडाए आयारा आगया ते तुमं साह, इमोऽवि भणितो—तुमं पि बुद्धिबलिञ्जो साह, ते भणंति—वहवे अभिगहा, एणज्जंति को अभिप्पाञ्जो ? , दव्वजुत्ते खेत्तजुत्ते कालजुत्ते भावजुत्ते सत्त पिंडेसणाञ्जो सत्त पाणेसणाञ्जो, ताहे रणणा सव्वत्थ सेदिट्ठाञ्जो लोगे, तेण वि परलोयकंखिणा कयाञ्जो, सामी आगतो, न य तेहिं सव्वेहिं पयारेहिं, गेहइ, एवं च ताव एयं । इञ्जो य सयाणीञ्जो चंपं पहाविञ्जो, दधिवाहणं गेहामि , नावा कडएणं गतो एगाते रत्तिं, अचित्तिया नगरी वेढिया-तत्थ दहिवाहणो पलाञ्जो, रणणा य जग्गहो घोसिञ्जो, एवं जग्गे धुट्ठ दहिवाहणस्स रणो धारिणीदेवी, तीसे धूया वसुमती, सा सह यूयाए एगेण होडिएण गहिया, राया य निग्गञ्जो , सो होडिञ्जो भणति एसा भे भज्जा, एयं च दारियं विक्केणिस्सं, सा तेण मणोमाणसिएण दुक्खेण एसा मम धूया एणज्जइ किं पाविहिति त्ति अंतरा चैव कालगया, पच्छा तस्स होडियस्स चिता जाया—उट्ठु मे भणियं—महिला ममं होहि त्ति, एतं धूयं से ए भणामि, मा एसा वि मरिहि-ति, तां मे मोल्लं पि ए होहि त्ति ताहे तेण अणुयत्तंतेण आणीया विचणीए उड्ढिया, धणावहेण दिट्ठा, अणलंकियला वणणा अवस्सं रणो ईसरस्स वा एसा धूया, मा आवई पावउ त्ति, जत्तियं सो भणइ तत्तिएण मोल्लेण गहिया, वरं तेण समं मम तस्मि नगरं आगमणं भणं च होहि त्ति , णिया णिययवरं, कासे तुमं त्ति पुच्छिया, न साहइ, पच्छा

तेण धूय त्ति गहिया, एवं सा रहाविया, मूला वि तेण भ-
 णिया—एस तुज्झ धूया, एवं सा तत्थ जहा नियघरं तहा
 सुहं सुहेण अचछति, ताए वि सो सदा सपरियणो लोगो
 सीलेणं विणएण य सव्वो अप्पणिज्जओ कओ, ताहे ताणि
 सव्वाणि भणंति—अहो इमा सीलचंदण त्ति; ताहे से बिति-
 यं नाम जायं चंदण त्ति, एवं, वञ्चति कालो, ताए य धरणी-
 ए अवमाणो जायति, मच्छुरिज्जइ य, को जाणाति ? कया-
 ति एस एवं पडिवज्जेजा, ताहे अहं घरस्स अस्सामिणी भ-
 विस्सामि, तीसे य वाला अतीव दीहा रमणिज्जा किएहा-
 य, सो सेट्ठी मज्झएहे जणविरहिए आगओ, जाव नत्थि
 कोइ जो पादे सोहे त्ति; ताहे सा पाणियं गहाय निग्गया,
 तेण वारिया, सा महुँए पधाविया, ताहे धोवंतीए वा-
 ला बज्जेलया छुट्ठा, मा चिक्खिल्ले पडिंहिति त्ति तस्स
 हत्थे लीलाकट्ठयं, तेण धरिया बद्धा य । मूला य ओलोय-
 णवरगया पेच्छइ, तीए णायं विणसियं कज्जं, जइ
 एयं किह वि परिणैइ तो मम एस नत्थि जाव तरुणओ
 वाही ताव तिगिच्छामि त्ति सिट्ठिमि निग्गए ताए रहावियं
 सहावेत्ता बोडाविया, नियलेहिं बद्धा, पिट्ठिया य, वारिओ
 णए परिजणो—जो साहइ वाणियगस्स सो मम नत्थि, ताहे
 सो पिल्लियओ सा घरे छोट्ठणं वाहिरि कुहंडिया, सो कमेण
 आगओ पुच्छइ—कहिं चंदणा ?, न कोइ वि साहइ भयेण,
 सो जाणाति—नूणं—रमति उवरिं वा । एवं रातिं पि पुच्छि-
 या जाणाति सा सुत्ता नूणं, बितियदिवसेऽवि सा न दिट्ठा,
 ततियदिवसे घणं पुच्छइ साहइ मा भे मोरेह, ताहे थेर-
 दासी एक्का; सा चितेइ—किं मे जीविएण ? । सा जीवउ व-
 राई; ताए कहियं—अमुयघरे; तेण उग्घाडिया, छुहाहयं
 पिच्छित्ता कूरं पमगितो, जाव समावत्तीए नत्थि ताहे कु-
 म्मासा दिट्ठा, तीसे ते; सुप्पकोणे दाऊण लोहारघरं गओ,
 जा नियलाणि छिंदावेमि, ताहे सा हत्थिणी जहा कुलं
 संभरिउमारद्धा एलुगं, विक्खंभइत्ता, तेहिं पुरओ कपहिं
 हिययम्भंतरओ रोवति, सामी य अतियओ, ताए चितियं
 सामिस्स देमि, मम एवं अहम्मफले, भणति—भगवं ! कप्पइ ?
 सामिणा पाणी पसारिओ, चउत्विहोऽवि पुरणो अभिग्ग-
 हो, पंच दिव्वाणि ते, वाला तयवत्था चेव जाया, ताणिऽवि
 से नियलाणि फुट्ठाणि सोवप्पियाणि नेउराणि जायाणि, दे-
 वेहिं य सव्वालंकारा कया, सक्को देवराया आगओ, वसु-
 हारा अद्धतेरस्स हिरण्णकोडिओ पाडियाओ, कोसंबीए य
 सव्वओ उग्घुट्ठं—केण पुण पुणमंतेण अज्ज सामी पडिला-
 भिओ ?, ताहे राया संतेउरपरियणो आगओ, ताहे तत्थ
 संपुला नाम दहिवाहणस्स कंचुइज्जो सो बंधित्ता आणिय-
 ओ तेण सा णाया, ततो सो पादिसु पडिऊण पण्णो, राया
 पुच्छइ का एसा !, तेण से कहियं—जहेसा दहिवाहणर-
 णो दुहिया, मियावती भणइ—मम भगिणीधूय त्ति, अम-
 च्छोऽवि सपत्नीओ आगओ, सामि वंदइ, सामी वि निग्ग-
 ओ, ताहे राया तं वसुहारं पगिहओ, सक्केण वारिओ, ज-
 रस्ससा देइ तस्साऽऽभवइ, सा पुच्छिया भणइ—मम पिउणो,
 ताहे सेट्ठिणा गहियं । ताहे सक्केण सयाणीओ भणिओ—ए-
 सा चरितसंगारा, एयं सगोवाहिं जाव सामिस्स नाणं

उप्पज्जइ, एसा पढमसिस्सिगा, ताहे कञ्जेउरे छुट्ठा संवह-
 ति । छुम्मासा तया पंचहिं दिवसेहिं ऊण जहिवसं सा—
 मिणा भिक्खा लद्धा । सा मूला लोगणं श्रंवाडिया, ही—
 लिया य ।

ततो सुमंगलाए, सणकुमार सुच्छित्त एइ माहिंदो ।

पालगवाइलवणिए, अमंगलं अप्पणो असिणा ॥ ५२२ ॥

सामी ततो निग्गतूण सुमंगलं नाम गामो तहिं गओ,
 तत्थ सणकुमारो एइ वंदति पुच्छति य । ततो भगवं सु-
 च्छित्तं गओ, तत्थ माहिंदो पियं पुच्छओ एइ । ततो सा-
 मी पालगं नाम गामं गओ, तत्थ वाइलो नाम वाणियओ
 जत्ताए पहाविओ अमंगलं ति काऊण अस्सि गहाय पहाविओ
 एयस्स फलउ त्ति तत्थ सिद्धत्थेण सहत्थेण सीसं छिएण ।

चंपा वासावासं, जक्खिंदे साइदत्तपुच्छा य ।

वागरणदुहपएसण, पच्चक्खाणे य दुविहे उ ॥ ५२३ ॥

ततो सामी चंपं नगरिं गओ, तत्थ सातिदत्तमाहणस्स
 अग्गिहोत्तसालाए वसहिं उवगओ, तत्थ चाउम्मासं खम-
 ति, तत्थ पुणभइ—माणिभइ दुवे जक्खा रत्तिं पज्जुवासं-
 ति, चत्तारि वि मासे पूयं करंति रत्तिं रत्तिं, ताहे सो चिं-
 तेइ—किं जाणाति एस तो देवा महंति ताहे विघ्नासणानि-
 मिच्चं पुच्छइ—को ह्यात्मा ?, भगवानाह—योऽहमित्यभि-
 मन्यते । स कीदृशः ?, सूक्ष्मोऽसौ । किं तत् ? सूक्ष्मम्, यन्न
 गृह्यमः । ननु शब्दगन्धानिलाः, नैते, इन्द्रियग्राह्यास्ते न
 ग्रहणमात्मनः, ननु ग्राहयिता सः । किं भंते ! पदेसण्यं ? किं
 पच्चक्खाणं ?, भगवानाह—सादिदत्त ! दुविहं पदेसण्यं—ध-
 म्मियं, अधम्मियं च । पदेसणं नाम उवएसो । पच्चक्खाणंऽवि
 दुविहे—मूलगुणपच्चक्खाणे, उत्तरगुणपच्चक्खाणे य । एपहिं
 पपहिं तस्स उवगतं । भगवं ततो निग्गओ ।

जंभियगामे नाण—स्स उप्पया वागरेइ देविंदो ।

मिडियगामे चमरो, वंदण पियपुच्छणं कुणइ ॥ ५२४ ॥

जंभियगामं गओ, तत्थ सक्को आगओ, वंदित्ता नट्टविहिं उव-
 दंसित्ता वागरेइ—जहा एत्तिपहिं दिवसेहिं केवलनाणं उप्पज्जि-
 हिति । ततो सामी मिडियमामं गओ, तत्थ चमरओ वंदओ
 पियपुच्छओ य एति, वंदित्ता पुच्छित्ता य पडिगतो ।

छुम्माणि गोव कडसल—पवेसणं मज्झिमाए पावाए ।

खरओ विज्जो सिद्धत्थ, वाणियओ नीहरावेइ ॥ ५२५ ॥

ततो भगवं छुम्माणि नाम गामं गओ, तस्स वाहिं पडिमं
 ठिओ, तत्थ सामिसमीवे गोवो गोणे छुट्ठेऊण गामे पविट्ठो
 दाहणाणि काऊण निग्गओ, ते य गोणा अडवि पविट्ठा
 चरियव्वगस्स कज्जे, ताहे सो आगतो पुच्छति—देवज्जग !
 कहिं ते वइल्ला ?, भयवं मोणेण अच्छइ, ताहे सो परिकु-
 विओ भगवतो कण्णेषु कडसलागाओ छुहति, एगा इमेण
 कण्णेण एगा इमेण जाव दोन्नि वि मिलियाओ, ताहे मूले भ-
 ग्गाओ मा कोइ उक्खणित्ति त्ति । केइ भणंति—एक्का चेव
 जाव इयरेण कण्णेण निग्गता ताहे भग्गा, 'कण्णेषु तउं
 तत्तं, गोवस्स कयं तिविट्ठुणा रणणा । कण्णेषु वज्जमाण—स्स
 तेण छुट्ठा कडसलाया ॥ १ ॥' भगवतो तद्दारेवयणीयं क-
 म्मं उदिएण । ततो सामी मज्झिमं गतो, तत्थ सिद्धत्थो

नाम वाणियगो, तस्स घरे भगवं अतीयओ, तस्स य मित्तो खरगो नाम वेज्जो, ते दो वि सिद्धत्थस्स घरे अञ्छति, सामी भिक्खस्स पविट्ठो वाणियओ वंदति थुणति य, वेज्जो तित्थगरं पासिऊण भणति—अहो भगवं सव्वलक्खणसंपुरणो किं पुण ससल्लो, ततो सो वाणियओ संभेता भणति—पलोएहि कहिं सल्लो?, तेण पलोएतेण दिट्ठो कएणसु, तेण वाणियएण भएणइ—णीएहि एयं महातवस्सिस्स पुणं होहिति त्ति, तव वि मज्झ वि । भणति—निप्पडिकम्मो भगवं नेञ्छति, तांहे पडियरावितो जाव दिट्ठो उज्जाणे पडिमं ठिओ, ते ओसहाणि गहाय गया, तत्थ भगवं तेल्लदोणीये निवज्जाविओ मक्खिओ य पच्छा बहुएहि मणूसहिं जनिओ अकंठो य, पच्छा, संडासतेण गहाय कहियातो, तत्थ सरुहिरोओ सलागाओ अंछियाओ, तासु य अंछिज्जतिसु भगवता आरसियं, ते य मणूसे उप्पाडित्ता उट्ठिओ, महाभेरवं उज्जाणं तत्थ जायं, देवकुलं च, पच्छा संरोहणं ओसहं दिन्नं, जेण ताहे चव पउणो, ताहे वंदित्ता खामेत्ता य गया । सव्वेसु किर उवसग्गेसु कयरे दुव्वि-सहा?, उच्यते—कडपूयणासीयं कालचकं एयं चव सल्लं निकट्ठिज्जंतं, अहवा—जहएणगाण उवरि कडपूयणासीयं, मज्झिमगाण उवरि कालचकं, उक्कोसगाण उवरि सल्लुद्धरणं । एवं गोवेणारद्धा उवसग्गा गोवेण चव निट्ठिता । गोवो अहो सत्तमि पुढांवि गओ । खरतो सिद्धत्थो य देवलोगं तिन्वमवि उदीरयंता सुद्धभावा । आव० १ अ० ।

(२५) उपसर्गसहनानन्तरं वीरस्य श्रमणत्वम्—

तए णं समणे भगवं महावीरे अणगारे जाए, इरि-यासमिए भासासमिए एसणासमिए आयाणभंडमत्तनि-क्खेवणासमिए उच्चारपासवणखेलसिंघाणजल्लपारिट्ठाव-णियासमिए मणसमिए वयसमिए कायसमिए मणगुत्ते व-यगुत्ते कायगुत्ते, गुत्ते गुत्तिदिए गुत्तवंभयारी अकोहे अ-माणे अमाणे अलोभे संते पसंते उवसंते परिनिव्वुडे अणासवे अममे अकिंचणे छिन्नगंधे । (सू० १६ ×)

‘तए णं समणे भगवं महावीरे’ यत एव परीषहान् सहते ततः, ‘णं’ वाक्यालङ्कारे, श्रमणो भगवान् महावीरः ‘अणगारे जाए’ अनगारो जातः, किंविशिष्टः—इरि-आसमिए ‘ईर्या’-गमनागमनं तत्र समितः—सम्यक् प्रवृत्ति-मान् ‘भासासमिए’ भाषायां समितः ‘एसणासमिए’ ए-पणायां द्विचत्वारिंशदोषवर्जिताया भिक्षाया ग्रहणे सम्यक्-प्रवृत्तिमान् ‘आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिए’ आदाने ग्र-हणे, उपकरणादेरिति ब्रैयम्, भारडमात्रायाः वस्त्राद्युपकर-णजातस्य, यद्वा—भारडस्य वस्त्रादमृन्मयभाजनस्य वा, मात्रस्य च, समितः प्रत्यवेक्ष्य-प्रमादं मोचनात् ‘उच्चार-पासवणखेलसिंघाणजल्लपारिट्ठावणियासमिए’, उच्चारः—पुरीषं, प्रश्रवणम्—मूत्रं, खेलां—निष्ठीवनं, सिङ्गानां—ना-सिकानिर्गतं श्लेष्म, जल्लो—देहमलः, एतेषां यत् परि-ष्टापनं—त्यागस्तत्र समितः—सावधानः, शुद्धस्थण्डिले प-रिष्टापनात् । एतच्च अन्त्यसमितिद्वयं भगवतो भारडसिङ्गा-नाद्यसम्भवेऽपि नामाऽखण्डनार्थमित्यमुक्तम्, एवम्—

‘मणसमिए’ मनसः सम्यक् प्रवर्त्तकः ‘वयसमिए’ वच-सः सम्यक् प्रवर्त्तकः ‘कायसमिए’ कायस्य प्रवर्त्तकः ‘म-णगुत्ते’ अशुभपरिणामान्निवर्त्तकत्वात् मनसि गुप्तः ‘वय-गुत्ते’ एवं वचसि गुप्तः ‘कायगुत्ते’ कायसि गुप्तः ‘गुत्ते गुत्तिदिए’ अत एव गुप्तः, गुप्तानि इन्द्रियाणि यस्य सः गुप्तेन्द्रियः ‘गुत्तवंभयारी’ गुप्तं वसत्यादिनववृत्तिविग-जितम् एवंविधं ब्रह्मचर्यं चरतीति गुप्तब्रह्मचारी ‘अकोहे अमाणे अमाणे अलोभे’ क्रोधरहितः मानरहितः मायार-हितः लोभरहितः ‘संते’ शान्तोऽन्तर्वृत्त्या ‘पसंते’ प्रशा-न्तो बहिर्वृत्त्या ‘उवसंते’ उपशान्तोऽन्तर्बहिश्चोभयनः शान्तः, अत एव ‘परिनिव्वुडे’ परिनिवृत्तः—सर्वसन्ता-पवर्जितः ‘अणासवे’ अनाश्रवः पापकर्मबन्धरहितः हिं-साद्याश्रवद्वारविरतेः ‘अममे’ ममत्वरहितः ‘अकिंचणे’ अकि-ञ्चनः, किञ्चनं—द्रव्यादि तेन रहितः ‘छिन्नगंधे’ छिन्नः—त्यक्तो हिरण्यादि ग्रन्थो येन स तथा । कल्प० १ अधि० ६ क्षण । (‘निरुवलेव’ इत्यादीनि भगवतः विशेषणपदानि ‘निरु-वलेव’ शब्दे चतुर्थभागे २११५ पृष्ठे गतानि ।)

से अ पडिबंधे चउव्विहे पप्पत्ते, तं जहा—दव्वओ, खि-त्तओ, कालओ, भावओ । दव्वओ सचित्ताचित्तमीसि-एसु दव्वेसु । खित्तओ गामे वा, नयरे वा, अरन्ने वा, खित्ते वा, घरे वा, अंगणे वा, नेहे वा । कालओ समए वा, आवलिआए वा, आणपाणुए वा, थोवे वा, खणे वा, लवे वा, मुहुत्ते वा, अहोरत्ते वा, पक्खे वा, मासे वा, उऊ वा, अयणे वा, संवच्छेरे वा, अन्नयरे वा, दीहकाल-संजोए । भावओ—कोहे वा, माणे वा मायाए वा, लोभे वा, भए वा, हासे वा, पिजे वा, दोसे वा, कलेहे वा, अन्नक्खाणे वा, परपरिवाए वा, अरइई वा, मायामोसे वा, मिच्छादंसणसल्ले वा, तस्स णं भगवंतस्स नो एवं भवइ ॥ (सू० ११६ ×)

‘से य पडिबंधे चउव्विहे पप्पत्ते’ स च प्रतिबन्धः चतुर्विधः प्रज्ञतः ‘तं जहा’ तद्यथा ‘दव्वओ खित्तओ कालओ भावओ’ द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतः भावतश्च ‘द-व्वओ सचित्ताचित्तमीसिएसु दव्वेसु’ द्रव्यतस्तु प्रतिब-न्धः सचित्ताऽचित्तमिश्रितेषु द्रव्येषु, सचित्तं—वनितादि, अचित्तम्—आभरणादि, मिश्रं—सालङ्कारवनितादि, तेषु त-था ‘खित्तओ गामे वा’ क्षेत्रतः कापि, ग्रामे वा ‘नयरे वा’ नगरं वा ‘अरणे वा’ अरण्ये वा ‘खित्ते वा’ क्षेत्रं—धान्यनिष्पत्तिस्थानं तत्र वा ‘खले वा’ खलं—धान्य-तुपपृथक्करणस्थानं, तत्र वा ‘घरे वा’ गृहे वा ‘अंग-णे’ अङ्गणं—गृहाग्रभागस्तत्र वा ‘नेहे वा’ नभः—आका-शं तत्र वा, तथा ‘कालओ समए वा’ कालतः—समयः—सर्वसूक्ष्मकालः उत्पलपत्रशतवेधजीर्णपट्टशाटिकापाटनादि-दृष्टान्तसाध्यस्तत्र वा ‘आवलिआए वा’ आवलिका—अस-ङ्ख्यातसमयरूपा ‘आणपाणुए वा’ आनपाणौ—उच्छ्वा-सनिःश्वासकालः ‘थोवे वा’ स्तोत्रकः—सप्ताच्छ्वासमानः ‘खणे वा’ क्षणे घटिपट्टभागं वा ‘लवे वा’ लवः—स

सम्नोक्तमानः ' भुहुत्ते वा ' मुहुत्ते—सप्तसप्ततिलवमानः
' अहोरात्रे वा, पक्वे वा, मासे वा, उज्ज वा, अयणे वा, सं-
वच्छरे वा ' अहोरात्रे वा, पक्वे वा, मासे वा, ऋतौ वा,
अयने वा, संवत्सरे वा ' अक्षयरे वा दीहकालसंज्ञाए ' अ-
न्यतरस्मिन् वा दीर्घकालसंयोगे, युगपूर्वाङ्गपूर्वादौ ' भाव-
ओ ' भावतः—' जेहे वा, मासे वा, माथाए वा, लोभे वा,
भये वा, हासे वा ' क्रांति वा, माने वा, माथायां वा, लोभे वा,
भये वा, हास्ये वा, ' पिउजे वा, कलहे वा, अव्यक्तवाणे वा
प्रेम्णि वा, रागे वा, द्वेष-यप्रीतौ, कलहे-वाग्मुद्ध, अभ्या-
ख्यान-मिथ्याकलङ्कदाने, ' पेसुजे वा, परपरिवाए वा ' पैश-
न्ये-प्रच्छन्नदोषप्रकटने, परपरिवादे—विप्रकीर्णपरकीयगुण-
दोषप्रकटने ' अरहरइ वा, मायामासे वा ' मोहनीयोदया-
चिह्नोद्देशः—अरतिः, रतिः—मोहनीयोदयाचिह्नप्रीतिस्तत्र,
मायया युक्ता मृपा मायामृपा तत्र ' मिच्छादंसणसत्ते वा '
मिथ्यादर्शने—मिथ्यात्वे, तदेव अनेकदुःखदुःस्वाच्छल्यं मि-
थ्यादर्शनशल्यं, तत्र ' तस्स णं भगवंतस्स ना एवं भवइ '
तस्य भगवतः एवं पूर्वोक्तस्वरूपेषु द्रव्यक्षेत्रकालभावेषु कुत्रा-
पि प्रतिबन्धा नैवास्तीति ।

से णं भगवं वासावासं वज्जं अहु गिम्हहेमंतिए मासे गा-
मे एगराइए नगरे पंचराइए वामीचंदणसमाणकप्पे समति-
णमणिलेदुक्कंणे समसुहदुक्खे इहपरलोगअप्पडिवद्धे,
जीवियमरणे अ निरवकंखे, संसारपारगामी कम्मसत्तुनिग्घा
यणट्टाए अम्भुट्टिए एवं च णं विहरइ । (सू० ११६×)

' से णं भगवं ' स भगवान् ' वासावासं वज्जं ' वर्षावास-
अनुर्मासी तां वर्जयित्वा ' अहु गिम्हहेमंतिए मासे ' अष्टौ ग्री-
ष्महेमन्तसम्बन्धिना मासान् ' गामे एगराइए ' ग्रामे एक-
रात्रिकः, एकरात्रिवसनस्वभावः ' नगरे पंचराइए ' नगरे
पञ्चरात्रिकः, पुनः किंविशिष्टः—' वासीचंदणसमाणकप्पे '
वासी—सूत्रधारस्य काष्ठच्छदनोपकरणं, चन्दने प्रसिद्धं, त-
योर्द्वयोर्विषये समानसङ्कल्पस्तुल्याध्यवसायः, पुनः किं विशि-
ष्टः—' समतिणमणिलेदुक्कंणे ' तृणादीनि प्रतीतानि नवरं ले-
ण्डुः—पाषाणः, समानं तुल्यानि तृणमणिलेदुकाञ्जनानि यस्य
स तथा ' समसुहदुक्खे ' समं सुखदुःखं यस्य स तथा ' इह-
परलोगअप्पडिवद्धे ' इहलोकं परलोके च अप्रतिवद्धः, अत
एव ' जीवियमरणे निरवकंखे ' जीवितमरणयोर्विषये निरव-
काङ्क्षा वाञ्छाग्रहितः ' संसारपारगामी ' संसारस्य पार-
गामी ' कम्मसत्तुनिग्घायणट्टाए ' कर्मशत्रुनिर्घातनार्थम्,
' अम्भुट्टिए ' अभ्युत्थितः—साध्यमः ' एवं च णं विहरइ '
' एवम् अनन क्रमेण भगवान् विहरति—आस्ते ॥ ११६ ॥

तस्स णं भगवंतस्स अणुत्तरेणं नाणेणं, अणुत्तरेणं दंस-
णेणं, अणुत्तरेणं चरित्तेणं, अणुत्तरेणं आलएणं, अणुत्तरे-
णं विहारणं, अणुत्तरेणं वीरिणं, अणुत्तरेणं अज्जेणं, अणु-
त्तरेणं मद्देणं, अणुत्तरेणं लाघवेणं, अणुत्तराए खंतीए,
अणुत्तराए मुत्तीए, अणुत्तराए गुत्तीए, अणुत्तराए तुट्ठीए,
अणुत्तरेणं सच्चमंजमतवसुचरिअमोवचिअफलनिव्वाणम-
ग्गणं, अप्पाणं भावेमाणस्स दुवालम संवच्छगई विइक्कं-

ताइ । तेरसमस्स संवच्छरस्स अंतरा वट्टमाणस्स, जे से
गिम्हाणं दुच्चे मासे चउत्थे पक्खे वइसाहसुद्धे तस्स णं
वइसाहसुद्धस्स दसमीपक्खेणं पाईणगामिणीए छायाए
पोरिणीए अभिनिविट्ठाए पमाणपत्ताए सुव्वएणं दिवसेणं
विजएणं मुहुत्तेणं जंभियगामस्स नगरस्स बहिआ उज्जु-
वाल्लिआए नईए तीरे वेयावत्तस्स चेइअस्स अदूरसामेते
सामागस्स गाहावइस्स कट्टकरणंसि सालपायवस्स अहे
गोदोहिआए उक्कुडिअनिसिज्जाए आयावणाए आयेवे-
माणस्स छट्ठेणं भत्तेणं अपाणएणं हत्थुचरार्हि नक्खत्तेणं
जोगमुवागएणं भाणंतरिआए वट्टमाणस्स अणंते अणुत्त-
रे निव्वाधाए निरावरणे कसिणे पडिपुत्ते केवलवरणाए-
दंसणे समुप्पन्ने ॥ १२० ॥

' तस्स णं भगवंतस्स ' तस्य भगवतः ' अणुत्तरेणं नाणेणं '
अनुत्तरण-अनुपमेन ज्ञानेन अनुत्तरणं दंसणेणं अनुपमेन द-
र्शनेन ' अणुत्तरेणं चरित्तेणं अनुपमेन चरित्रेण ' अणुत्तरेणं
आलएणं अनुपमेन आलयेन स्त्रीपण्डादिग्रहितवसतिसवने-
न ' अणुत्तरेणं विहारणं अनुपमेन विहारणं, देशादिषु भ्रम-
णेन ' अणुत्तरेणं वीरिणं अनुपमेन वीर्येण-पराक्रमेण ' अणु-
त्तरेणं अज्जेणं अनुपमेन आर्जवं-मायाया अभावस्तेन
' अणुत्तरेणं मद्देणं अनुपमेन, मर्दवं—मानाऽभावस्तेन
' अणुत्तरेणं लाघवेणं अनुपमेन, लाघवं द्रव्यतः अलोप-
धिन्वं, भावतो गौरवत्रयत्यागस्तेन ' अणुत्तराए खंतीए '
अनुपमया क्षान्त्या-क्रोधाऽभावेन ' अणुत्तराए मुत्तीए ' अनु-
पमया मुक्त्या, लोभाऽभावेन ' अणुत्तराए गुत्तीए ' अनुपम-
या गुप्त्या, मनोगुप्त्यादिकया ' अणुत्तराए तुट्ठीए ' अनुपमया
तुष्ट्या-मनःप्रसक्त्या ' अणुत्तरेणं सच्चमंजमतवसुचरिय '
अनुपमेन-सत्यं, संयमः—प्राणिदया, तपो-द्वादशप्रकारम्
एतेषां यत्सुचरणं-सदाचरणं तेन कृत्वा ' सोवच्चियफलनि-
व्वाणमग्गेणं सोपचयं-पुष्टं फलं मुक्किलक्षणं यस्य एवंविधो यः
परिनिर्वाणमार्गो रतत्रयरूपस्तेन, एवमुक्तेन सर्वगुणसमूहे-
न ' अप्पाणं भावेमाणस्स ' आत्मानं भावयतो ' दुवालस संव
च्छराइं विइक्कंताइं ' द्वादश संवत्सरा व्यतिक्रान्ताः, ते चैवम्-
एकं परमासत्तपणं, द्वितीयं परमासत्तपणं पञ्चदिनन्यूने, नव
चतुर्मासत्तपणानि, द्वे त्रिमासत्तपणानि, षट् द्विमासत्तपणानि,
द्वे साद्धैकमासत्तपणं, द्वादश मासत्तपणानि, द्वासप्ततिः पक्ष-
त्तपणानि, भद्रप्रतिमा दिनद्वयमाना, महाभद्रप्रतिमा दिनच-
तुष्कमाना, सर्वतोभद्रप्रतिमा दशदिनमाना, एकोनत्रिंशदधि-
कं शतद्वयं षष्ठाः, द्वादश अष्टमाः, एकोनपञ्चाशदधिकं शत-
त्रयं पारणानां, दीक्षादिनम् । ततश्चैवं जातम्—' वारस्सच्च यः
वासा, मासा छुच्चेव अज्जमासे च ॥ वीरवरस्स भगवओ, एसो
छुउमत्थपरिआओ ॥ १॥ ' इदं च ' तेरसमस्स संवच्छरस्स '
त्रयोदशस्य संवत्सरस्य ' अंतरा वट्टमाणस्स ' अन्तरा
वर्त्तमानस्य ' जे से गिम्हाणं ' योऽसौ ग्रीष्मकालस्य ' दु-
क्कं मासे चउत्थे पक्खे ' द्वितीयो मासश्चतुर्थः पक्षः
' वइसाहसुद्धे ' वैशाखस्य शुद्धपक्षः ' तस्स णं वेसाहसुद्ध-
स्स दसमी पक्खेणं ' तस्य वैशाखशुद्धस्य दशमीदिवसे

‘पाईणगामिणीए छायाए’ पूर्वगामिन्यां छायायां सत्यां
‘पेरिसीए अभिनिविट्ठाए’ पाश्चात्यपौरुष्याम् अभिनिवृत्तायां
जातायां सत्यां, कीदृशायां ‘पमाणपत्ताए’ प्रमाणप्राप्तायां,
न तु न्यूनाधिकायां ‘सुव्वएणं दिवसेणं’ सुव्वतनामके दिवसे
‘चिजएणं मुहुत्तेणं’ विजयनामके मुहुत्ते ‘जेभियगामस्स नग-
रस्स वहिथा’ जम्भिकग्रामनामकस्य नगरस्य वहिस्तात् ‘उ-
ज्जुवालुयाए नईए तीरे’ अज्जुवालुकायाः नद्यास्तीरे ‘वेयाव-
त्तस्स चइयस्स’ व्यावृत्तं नाम जीर्णम् एवंविधं यच्चैत्यं व्य-
न्तरायतनं तस्य ‘अदूरसामेते’ नातिदूरे नातिसमीपे इत्य-
र्थः ‘सामागस्स गाहावइस्स’ श्यामाकस्य गृहपतः—कौटु-
म्बिकस्य ‘कट्टकरुणं’ तत्र ‘सालपायवस्स अहं’ सालपा-
दपस्य अधः ‘गोदोहियाए’ गोदोहिकया ‘उकुडियनिमि-
ज्जाए’, उकुटिकया निपद्यया ‘आयावणाए आयावेमाण-
स्स’ आतापनया आतापयतः प्रभोः ‘छट्टेणं भत्तेणं अपा-
णएणं’ पण्डन भक्तं जलरहितं ‘हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं
जोगमुवागएणं’ उत्तराफल्गुनीनक्षत्रे चन्द्रेण योगमुपाग-
ते सति ‘भाणंतरियाए वट्टमाणस्स’ ध्यानस्य अन्तरे-मध्य-
भागं वर्त्तमानस्य, कोऽर्थः—शुक्लध्यानं चतुर्धा-पृथक्त्ववितर्कं
सविचारम् (१) एकत्ववितर्कम् अविचारम् (२) सूक्ष्मक्रियम्
अप्रतिपाति (३) उच्छिन्नक्रियमनिवृत्तिं (४) एतेषां
मध्ये आद्यभेदद्वये ध्याते इत्यर्थः, ‘अणंते’ अनन्तवस्तुविषये
‘अणुत्तरं’ अनुपमं ‘निव्वाघाए’ निर्व्याघ्रते, भित्त्यादिभिर-
स्खलिते ‘निरावरणे’ समस्तावरणरहिते ‘कसिणे’ समस्तं
‘पडिपुणे’ सर्वावयवोपेतं ‘केवलवरणाणंदेसंणं समुप्पन्ने’
एवंविधे केवलवरणानदर्शने समुत्पन्ने ॥ १२० ॥

(२६) वीरस्य केवलज्ञानोत्पत्तिः—

तए णं समणे भगवं महावीरे अरहा जाए, जिणे, केवली,
सव्वन्नू, सव्वदरिसी, सदेवमणुआसुरस्स लोगस्स परिआयं
जाणइ, पासइ सव्वलोए सव्वजीवाणं आगइ गइ ठिइ
चवणं उववायं तक्कं मणोमाणसिअं भुत्तं कडं पडिसेविं
आवीकम्मं रहोकम्मं अरहा अरहस्स भागी तं तं कालं
मणवयकायजोगे वट्टमाण्णाणं सव्वलोए सव्वजीवाणं
सव्वभावे जाणमाणे पासमाणे विहरइ ॥ १२१ ॥

‘तए णं समणे भगवं महावीरं’ ततो ज्ञानोत्पत्त्यनन्तरं
श्रमणो भगवान् महावीरः ‘अरहा जाए’ अर्हन् जातः, अ-
शोकादिप्रातिहार्यपूजायोग्यो जातः, पुनः कीदृशः—‘जि-
णे केवली सव्वन्नू सव्वदरिसी’ जिनो—रागद्वेषजैतां केव-
ली सर्वज्ञः सर्वदर्शी ‘सदेवमणुआसुरस्स लोगस्स’ दे-
वमनुजाऽसुरसहितस्य लोकस्य ‘परियायं जाणइ पासइ’
पर्यायमित्यत्र जातावेकवचनं, ततः पर्यायान् जानाति
पश्यति च—साक्षात् करोति, तर्हि किं देवमनुजाऽसुरा-
णामेव पर्यायमात्रं जानातीत्याह—‘सव्वलोए सव्वजी-
वाणं’ सर्वलोके सर्वजीवानाम् ‘आगइ गइ ठिइ चवणं उ-
ववायं’ आगतिं भवान्तरात्, गतिं च भवान्तरे, स्थितिं
तद्भवसत्कमायुः कायस्थितिं वा, व्यवहारे—देवलोकातिर्य-
ग्नरेषु अवतरणम्, उपपातो देवल्लोके नरकेषु वोत्पत्तिः
‘तक्कं मणो’ तेषां सर्वजीवानां सम्बन्धि तत्कम्—ईदृशं
यन्मनः ‘माणसियं’ मानसिकं, मनसि चिन्तितं ‘भुत्तं’

भुक्तम्, अशनफलादि ‘कडं’ कृतं, चौयादि ‘पडिसेवि-
यं’ प्रतिसेवितं—मैथुनादि ‘आविकम्मं’ आविकर्म—प्रक-
टकृतं ‘रहोकम्मं’ रहोकर्म—प्रच्छन्ने कृतम्, एतन्
सर्वं सर्वजीवानां भगवान् जानातीति योजना । पुनः
किंविशिष्टः प्रभुः—‘अरहा’ न विद्यते रहः प्रच्छन्ने य-
स्य, त्रिभुवनस्य कगमलकवदं दृष्ट्वान् अरहाः ‘अरहस्स
भागी’ रहस्यम्—एकान्तं तत्र भजन् इति, ‘तं तं कालं मण-
वयकायजोगे’ तस्मिन् तस्मिन् काले मनोवचनकाययो-
गेषु यथाहं ‘वट्टमाण्णाणं’ वर्त्तमानानां ‘सव्वलोए सव्व-
जीवाणं’ सर्वलोके सर्वजीवानां ‘सव्वभावे जाणमाणे
पासमाणे विहरइ’ सर्वभावान् पर्यायान् जानन् पश्यंश्च
विहरति, ‘सव्वजीवाणं’ इत्यत्र अकारप्रश्लेषात् सर्वाऽऽ-
जीवानां धर्मास्तिकायादीनामपि सर्वपर्यायान् जानन् प-
श्यंश्च विहरतीति व्याख्येयम् ॥ १२१ ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे अट्ठि-
यणमं नीसाए पढमं अंतरावासं वासावासं उवागए, चंपं
च पिट्टचंपं च नीसाए तत्रो अंतरावासे वासावासं उवा-
गए, वेसालिं नगरिं वाणियगामं च नीसाए दुवालस अं-
तरावासे वासावासं उवागए, रायगिहं नगरं नालंदं च
वाहिरिअं नीसाए चउइस अंतरावासे वासावासं उवागए,
छ मिहिलाए, दो भदिआए, एणं आलंभियाए, एणं साव-
त्थीए, एणं पण्णिअभूमिए, एणं पावाए मज्झिमाए
हत्थिपालस्स रण्णो रज्जुगसभाए अपच्छिमं अंतरावासं
वासावासं उवागए ॥ १२२ ॥ तत्थ णं जे से पावाए
मज्झिमाए हत्थिपालस्स रण्णो रज्जुगसभाए अपच्छिमं अं-
तरावासं वासावासं उवागए ॥ १२३ ॥

‘तेणं कालेणं’ तस्मिन् काले ‘तेणं समएणं’ तस्मिन् समये
‘समणे भगवं महावीरे’ श्रमणो भगवान् महावीरः ‘अ-
ट्ठियगामं निस्साए’ अस्थिकग्रामस्य निश्रया ‘पढमं अं-
तरावासं’ प्रथमं वर्षारात्रं चतुर्मासीति यावत् ‘वासा-
वासं उवागए’ वर्षासु वसनं वर्षावासार्थमुपागतः ‘चंपं
च पिट्टचंपं च निस्साए’ ततः चम्पायाः पृष्ठचम्पायाश्च
निश्रया ‘तत्रो अंतरावासे’ त्रीणि चतुर्मासकानि ‘वा-
सावासं उवागए’ वर्षावासार्थमुपागतः ‘वेसालिं नगरिं
वाणियगामं च निस्साए’ वैशाल्याः नगर्याः वाणिज्य-
ग्रामस्य च निश्रया ‘दुवालस अंतरावासे’ द्वादश च-
तुर्मासकानि ‘वासावासं उवागए’ वर्षावासार्थमुपाग-
तः ‘रायगिहं नगरं नालंदं च वाहिरिअं नीसाए’
राजगृहस्य नगरस्य नालन्दायाश्च वाहिरिकायाः
निश्रया ‘चउइस अंतरावासे’ चतुर्दश चतुर्मास-
कानि ‘वासावासं उवागए’ वर्षावासार्थमुपागतः, तत्र
नालन्दा—राजगृहनगरादुत्तरस्यां दिशि वाहिरिका शाखा
पुरविशेषस्तत्र चतुर्दश वर्षारात्रान् उपागतः ‘छ मिहिलाए’
षट् मिथिलायां नगर्यां ‘दो भदिआए’ द्वे भद्रिकायाम् ‘एणं
आलंभियाए’ एकमालम्भिकायाम् ‘एणं सावत्थीए’ एकं
आथस्त्याम् ‘एणं पण्णिअभूमिए’ एकं प्रणीतभूमौ वज्र-

भूमाख्याऽनार्यदेशे इत्यर्थः ' एणं पावाए मज्झिमाए ' एकं पापायां मध्यमायां ' हस्तिपालस्स रणो ' हस्तिपालस्य राज्ञः ' रज्जुगसभाए ' रज्जुका—लेखकाः " कारकुम " इति लोके प्रसिद्धास्तेषां शाला-सभा जीर्णा—अपरिभुज्यमाना, तत्र भगवान् ' अपच्छिद्रं अंतरावासं ' अपश्चिममन्त्यं चतुर्मासकं ' वासावासं उवागए ' वर्षावासार्थमुपागतः, पूर्वं किल तस्य नगर्या अपांपति नामाऽऽसीत्, देवैस्तु पापेत्युक्तं तत्र भगवान् कालगत इति ॥ १२२ ॥ ' तत्थ एं ' जे से पावाए मज्झिमाए ' तत्र यस्मिन् वर्षे पापायां मध्यमायां ' हस्तिपालस्स रणो ' हस्तिपालस्य राज्ञः ' रज्जुगसभाए ' लेखकशालायाम् ' अपच्छिद्रं अंतरावासं ' अन्त्यं चतुर्मासकं ' वासावासं उवागए ' वर्षावासार्थमुपागतः ॥ १२३ ॥

(२७) वीरस्य निर्वाणगमनकालः—

तस्स एं अंतरावासस्स जे से वासाणं चउत्थे मासे सत्तमे पक्खे कत्तिअवहुले तस्स एं कत्तिअवहुलस्स पन्नरसीपक्खेणं जा सा चरमा रयणी तं रयणिं च एं समणे भगवं महावीरे कालगए विइकंते समुजाए छिन्नजाइजराकरणबंधणे सिद्धे बुद्धे मुत्ते अंतगडे परिनिव्वुडे सव्वदुक्खप्पहीणे—चंदे नामे से दांछे संवच्छरे, पीइवद्धणे मासे, नंदिवद्धणे पक्खे, अग्गिंसे नामं दिवसे, उवसमे त्ति पवुच्चइ, देवाणंदा नामं सा रयणी निरति त्ति पवुच्चइ, अच्चे लवे, मुहुत्ते पाणू, थोवे सिद्धे, नागे करणे, सव्वदुसिद्धे मुहुत्ते, साइणा नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं, कालगए ० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ॥ १२४ ॥

' तस्स एं अंतरावासस्स ' तस्य चातुर्मासकस्य मध्ये ' जे से वासाणं ' योऽसौ वर्षाकालस्य ' चउत्थे मासे सत्तमे पक्खे ' चतुर्थः मासः सप्तमः पक्षः ' कत्तिअवहुले ' कार्तिकस्य कृष्णपक्षः ' तस्स एं कत्तिअवहुलस्स ' तस्य कार्तिककृष्णपक्षस्य ' पन्नरसीपक्खेणं ' पञ्चदशे दिवसे ' जा सा चरमा रयणी ' या सा चरमा रजनी ' तं रयणिं च एं समणे भगवं महावीरं ' तस्यां रजन्यां च श्रमणो भगवान् महावीरः ' कालगए ' कालगतः—कार्यास्थिति—भवस्थिति—कालाद्गतः ' विइकंते ' संसाराद् व्यतिक्रान्तः ' समुजाए ' समुद्यातः संम्यग् अपुनरावृत्त्या उर्ध्वं यातः ' छिन्नजाइजराकरणबंधणे ' छिन्नानि जातिजराकरणबन्धनानि, जन्मजराकरणकारणानि कर्माणि येन स तथा ' सिद्धे ' सिद्धः—साधितार्थः ' बुद्धे ' बुद्धः—तत्त्वार्थज्ञानवान् ' मुत्ते ' मुक्तो—भवोपग्राहिकमभ्यः ' अंतगडे ' अन्तर्कृत् सर्वदुःखानां ' परिनिव्वुडे ' परिनिवृत्तः सर्वसन्तापाऽभावात् . तथा च कीदृशो जातः ' सव्वदुक्खप्पहीणे ' सर्वाणि दुःखानि शरीरमानसानि तानि प्रहीणानि यस्य स तथा, अथ भगवतो निर्वाणवर्षादीनां सैद्धान्तिकनामान्याह—' चंदे नामे से दांछे संवच्छरे ' अथ यत्र भगवान्निवृत्तः स चन्द्रनामा द्वितीयः संवत्सरः ' पीइवद्धणे मासे ' प्रीतिवर्द्धन इति तस्य मासस्य कार्तिकस्य नाम ' नंदिवद्धणे पक्खे ' नन्दिवर्द्धन इति तस्य पक्षस्य नाम ' अग्गिंसे नामं दिवसे ' अग्निंसे इति तस्य दिवसस्य नाम ' उवसमे त्ति पवुच्चइ ' उपशम

इति प्रोच्यते, उपशम इति तस्य द्वितीयं नामेत्यर्थः ' देवाणंदा नामं सा रयणी ' देवानन्दा नाम्नी सा अमावास्या रजनी ' निरति त्ति पवुच्चइ ' निरतिः इत्यप्युच्यते नामान्तरेण ' अच्चे लवे ' अर्चनामा लवः, ' मुहुत्ते पाणू ' मुहूर्त्तनामा प्राणः ' थोवे सिद्धे ' सिद्धनामा स्तोत्रकः ' नागे करणे ' नागनामकं करणम्, इदं च शकुन्यादिस्थिरकर—एचतुष्टये तृतीयं करणम्, अमावास्योत्तरार्द्धे हि एतदेव भवतीति ' सव्वदुसिद्धे मुहुत्ते ' सर्वार्थसिद्धनामा मुहूर्त्तः ' साइणा नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं ' स्वातिनामनक्षत्रेण चन्द्रयोगे उपागते सति भगवान् ' कालगए ० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ' कालगतः यावत् सर्वदुःखप्रक्षीणः ॥ १२४ ॥

जं रयणिं च एं समणे भगवं महावीरे कालगए ० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे, सा एं रयणी बहूहिं देवेहिं, देवीहि य उवयमाणेहिं उप्पयमाणेहि य उज्जोविया आऽविहुत्था ॥ १२५ ॥ जं रयणिं च एं समणे भगवं महावीरे कालगए ० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे सा एं रयणी बहूहिं देवेहिं देवेहिं देवीहि य उवयमाणेहिं उप्पयमाणेहि य, उप्पिजलगमाणभूआ कहकहगभूआ आऽविहुत्था ॥ १२६ ॥

' जं रयणिं च एं ' इत्यादितः ' उज्जोविया याऽवि हुत्थ ' त्ति यावत् सुगमम् ॥ १२५ ॥ ' जं रयणिं च एं ' इत्यादितः ' कहकहगभूआ याऽवि हुत्थ ' त्ति यावत्सूत्रं प्राग्व्याख्यातम् ॥ १२६ ॥

जं रयणिं च एं समणे भगवं महावीरे कालगए ० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे तं रयणिं च एं जिट्ठस्स गोअमस्स इंदभूइस्स अणगारस्स अंतेवासिस्स नायए पिजबंधणे वुच्छिन्ने, अणंते अणुत्तरे ० जाव केवलवरणाणंदंसणे समुप्पन्ने ॥ १२७ ॥

' जं रयणिं च एं समणे भगवं महावीरे ' यस्यां रात्रौ श्रमणो भगवान् महावीरः ' कालगए ० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ' कालगतः यावत् सर्वदुःखप्रक्षीणः ' तं रयणिं च एं जिट्ठस्स ' तस्यां च रजन्यां ज्येष्ठस्य किंभूतस्य ' गो—अमस्स ' गोत्रेण गौतमस्य ' इंदभूइस्स ' इन्द्रभूतिनामकस्य ' अणगारस्स अन्तेवासिस्स ' अनगारस्य शिष्यस्य ' नायए पिजबंधणे वुच्छिन्ने ' ज्ञातजे—श्रीमहावीरविषये प्रेमबन्धने व्युच्छिन्ने—वृष्टिते सति ' अणन्ते ' अनन्तवस्तुविषये ' अणुत्तरे ० जाव केवलवरणाणंदंसणे समुप्पन्ने ' अनुत्तरे यावत् केवलवरणाणंदं दर्शने समुत्पन्ने । कल्प १ अधि ६ क्षण । (भावोद्घोताभावो द्रव्योद्घोतः कृतस्तत्समयराजभिः, ततः प्रभृति दीपोत्सवपर्वं प्रवृत्तम् ।)

जं रयणिं च एं समणे भगवं महावीरे कालगए ० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे तं रयणिं च एं खुदाए भासरासी नाम महग्गेहो दोवाससहस्सट्ठिई समणस्स भगवओ महावीरस्स जम्मनक्खत्तं संकंते ॥ १२८ ॥

' जं रयणिं च एं समणे भगवं महावीरे ' यस्यां रात्रौ श्रमणो भगवान् महावीरः ' कालगए ० जाव सव्वदुक्ख-

‘पद्मिणी’ कालगतः यावत् सर्वदुःखप्रक्षीणः ‘तं रयणिं च
णं’ तस्यां च रात्रौ ‘खुदाए भासरासी नाम महग्गह’
छुद्रात्मा कृत्स्नभावः एवंविधो भस्मराशिनामा त्रिशत्तमो
३० महाग्रहः किम्भूतोऽसौ-‘दोवामसहस्सट्ठिई’ द्विसहस्रव-
र्गस्थितिकः २००० एकस्मिन् ऋक्षे एतावन्तं कालमवस्थानात्
‘समणस्स भगवओ महावीरस्स’ श्रमणस्य भगवतो महा-
वीरस्य ‘जम्मनक्खत्तं संकंते, जम्मनत्तवम्-उत्तराफाल्गुनी-
नक्षत्रं संक्रान्तः । कल्प० १ अधि० ६ क्षण । (तत्राष्टाशी-
तिग्रहाः, ते च ‘महग्गह’ शब्देऽस्मिन्नेव दर्शिताः ।)
(कार्तिककृष्णामावास्यारात्रौ वीरनिर्वाणगमनम् । कार्ति-
कशुक्लादारभ्य तत्संवत्सरप्रवृत्तिर्याता ४६६ श्रीवीरसं-
वत्सरे गते सति ततोऽग्रे चैत्रशुक्लादारभ्य विक्रमसं-
वत्सर १ प्रथमप्रवृत्तिर्याता ।)

जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे कालगए ०जाव
सव्वदुक्खप्पहीणे तं रयणिं च णं कुंथू अणुद्धरी नाम स-
मुप्पन्ना, जा ठिया अचलमाणा छउमत्थाणं निग्गंथाणं
निग्गंथीण य नो चक्खुफासं हव्वमागच्छइ, जा अट्ठिआ
चलमाणा छउमत्थाणं निग्गंथाणं निग्गंथीण य चक्खु-
फासं हव्वमागच्छइ ॥१३२॥ जं पासित्ता बहूहि निग्गं-
थेहि निग्गंथीहि य भत्ताइ पच्चक्खायाइ-से किमाहु भंते !
अज्जप्पभिइं संजमे दुराराहे भविस्सइ ॥ १३३ ॥

‘जं रयणिं च णं’ इत्यादितो ‘हव्वमागच्छति’ ति प-
र्यन्तं तत्र यस्यां भगवान्निर्वृतस्तस्यां रात्रौ ‘कुंथु’ ति
कुन्थुः प्राणिजातिः ‘अणुद्धरि’ ति योद्धतुं न शक्यते
एवंविधा समुत्पन्ना या स्थिता-एकत्र स्थिता अत एव
अचलन्ती सती छन्नस्थानां चक्षुःस्पर्श-दृष्टिपथं ‘हव्वं’ ति
शीघ्रं नागच्छति, या च अस्थिता-चलन्ती छन्नस्थानां चक्षुः-
स्पर्शं शीघ्रमागच्छति ॥ जं पासित्ता’ इत्यादितां ‘दुराराहए भ-
विस्सइ’ ति पर्यन्तं तत्र ‘जं पासित्तं’ ति यां कुन्थुम् अणुद्धरि द-
ष्ट्वा बहुभिः साधुभिः, बहूभिः साध्वीभिश्च भक्तानि प्र-
त्याख्यातानि अनशनं कृतमित्यर्थः, ‘से किमाहु भंते’ ति शि-
ष्यः पृच्छति-तत् किमाहुर्भदन्ताः, तत् किं कारणं यद्भ-
क्तानि प्रत्याख्यातानि, गुरुराह-अद्य प्रभृति संयमो दुरा-
राध्यो भविष्यति पृथिव्याः जीवाऽऽकुलत्वात् संयमयोग्यक्षे-
त्राभावात्पापपरिउसंकराच्च ॥ १३३ ॥

(२८) वीरस्य श्रमणादिसंपत्-

तेणं कालेणं तेणं समणं समणस्स भगवओ महावीरस्स
इंदभूइपामुक्खाओ चउदस्स समणसाहस्सीओ उक्कोसिया
समणसंपया हुत्था ॥ १३४ ॥

‘ते णं काले णं’ इत्यादितो ‘हुत्थ’ ति यावत् सुगमम् ॥१३४॥

समणस्स भगवओ महावीरस्स अज्जचंदणापामुक्खाओ
छत्तीसं अज्जियासाहस्सीओ उक्कोसिया अज्जिया संपया हु-
त्था ॥१३५॥ समणस्स भगवओ महावीरस्स संखसयग-
पामुक्खाणं समणोवासगाणं एगा सयसाहस्सीओ अउ-
खडिं च सहस्सा उक्कोसिया समणोवासगाणं संपया

हुत्था ॥ १३६ ॥ समणस्स भगवओ महावीरस्स सुल-
सारवइपामुक्खाणं समणोवासिआणं तिन्नि सयसाहस्सी-
ओ अट्ठारस सहस्सा उक्कोसिया समणोवामिया णं संप-
या हुत्था ॥१३७॥ समणस्स भगवओ महावीरस्स ति-
न्नि सया चउदस्सपुव्वीणं अजिणाणं जिणमंकासाणं स-
व्वक्खरसन्निवाईणं जिणो विव अवितहं वागरमाणाणं उ-
क्कोसिया चउदस्सपुव्वीणं संपया हुत्था ॥ १३८ ॥ स-
मणस्स भगवओ महावीरस्स तेरस सया ओहिनाणीणं
अइसेसपत्ताणं उक्कोमिया ओहिनाणि संपया हुत्था ॥१३९॥
समणस्स भगवओ महावीरस्स सत्त सया केवलनाणीणं
संभिन्नवरनाणदंसणधराणं उक्कोसिया केवलवरनाणीणं
संपया हुत्था ॥ १४० ॥ समणस्स भगवओ महावीरस्स
सत्त सया वेउव्वीणं अदवाणं देविट्ठिपत्ताणं उक्को-
सिया वेउव्वियंसंपया हुत्था ॥ १४१ ॥ सम-
णस्स णं भगवओ महावीरस्स पंच सया विउल-
मईणं अट्ठाइजेसु दीविसु दोसु अ समुदंसु सन्नीणं पंचि-
दियाणं पज्जत्तगाणं मणोगए भावे जाणमाणाणं उक्को-
सिया विउलमईणं संपया हुत्था ॥ १४२ ॥

‘समणस्स णं’ इत्यादितः ‘अज्जिया संपया हुत्थ’ ति पर्यन्तं
सुगमम् ॥ १३५ ॥ एवं पञ्चचत्वारिंशत्सूत्रं यावत् सूत्राणि
सर्वाणि प्रायः सुगमानि । १३७-१३८-१३९-१४०-१४१-१४२ ।

समणस्स भगवओ महावीरस्स चत्तारि सया वाईणं स-
देवमणुआसुराए परिआए वाए अपराजियाणं उक्कोसिया
वाइसंपया हुत्था ॥ १४३ ॥ समणस्स भगवओ महावीर-
स्स सत्त अंतेवासिसयाइ सिद्धाई, ०जाव सव्वदुक्खप्पही-
णाइ चउदस्स अज्जियासयाइ सिद्धाई ॥ १४४ ॥ समणस्स
भगवओ महावीरस्स अट्ठ सया अणुत्तरोववाइयाणं गइ-
कल्लाणाणं ठिइकल्लाणाणं आगमेसिभदाणं उक्कोसिया
अणुत्तरोववाइयाणं संपया हुत्था ॥ १४५ ॥

अनुत्तरोपपातिकक्षेत्रे ‘गइकल्लाणाणं’ ति गतौ आगामि-
न्यां मनुष्यगतौ कल्याणं-मोक्षप्राप्तिलक्षणं येषां ते तथा ते-
षां ‘ठिइकल्लाणाणं’ ति स्थितौ देवभवेऽपि कल्याणं येषां ते
तथा तेषां वीतरागप्रायत्वात्, अत एव ‘आगमेसिभदाणं’
ति आगमिष्यद्भद्राणाम्, आगामिभवे सेत्स्यमानत्वात् ।

समणस्स णं भगवओ महावीरस्स दुविहा अंतगडभूमी हु-
त्था, तं जहा-जुगंतगडभूमी य, परियायंतगडभूमी य०
जाव तच्चाओ पुरिसजुगाओ जुगंतचउवासपरियाए अंत-
मकासी ॥ १४६ ॥

‘समणस्स’ इत्यादितः ‘अंतमकासी’ ति पर्यन्तम् सुगमम् ।
तत्र भगवतो द्विविधा अन्तकृद्भूमिः अन्तकृतो मोक्षगामि-
नस्तेषां भूमिः कालोऽन्तकृद्भूमिः, तदेव द्विविधत्वं दर्श-
यति-‘जुगंतकडं’ त्यादि युगान्तकृद्भूमिः, पर्यायान्तकृद्-

मिश्र । तत्र युगानि कालमानविशेषास्तानि च क्रमवर्त्ती-
नि तत् साधर्म्याद्य क्रमवर्त्तिनो गुरुशिष्यप्रशिक्ष्यादिरूपाः
पुरुषास्तऽपि युगानि तैः प्रमिता अन्तकृद्भूमिर्वा सा युगा-
न्तकृद्भूमिः । 'परियायंतगडभूमि' ति पर्यायः प्रभोः केवलि-
त्वकालस्तमाश्रित्य अन्तकृद्भूमिः पर्यायान्तकृद्भूमिः तत्राद्यां
निर्दिशति— 'जाव' इत्यादि इह पञ्चमी द्वितीयाथे
ततो यावत्तृतीयं पुरुष एव युगं पुरुषयुगम् 'ज-
म्बूस्वामिने यावत् युगान्तकृद्भूमिः 'चउवासपरियाय' ति
ज्ञानोत्पत्त्यपेक्षया चतुर्वर्षपर्यायं च भगवति 'अंतमकासि'
ति अन्तमकार्पात् कश्चिकेवली मोक्षमगमत्, प्रभोर्ज्ञा-
नानन्तरं चतुर्षु वर्षेषु गतेषु मुक्तिमार्गो बहमानो जातो
जम्बूस्वामिने यावच्च मुक्तिमार्गो बहमानः स्थित इति भावः ।

तेणं कालेणं तेणं समणं समणे भगवं महावीरं तीसं
वासाइं अगारवासमज्जे वसित्ता साइंरगाइं दुवालय वासाइं
छउमन्थपरियागं पाउणिच्चा देसूणाइं तीसं वासाइं केव-
लिपरियागं पाउणिच्चा वायालीसं वासाइं सामन्नपरियागं
पाउणिच्चा वावत्तरिवासाइं ७२ सव्वाउअं पालइत्ता खीणे
वेयणिज्जाउ नामगोत्ते इमीसे ओसप्पिणीए दुसमसुस-
माए समाए बहुविक्कताए-तिहिं वासेहिं अद्वनवमेहि य
मासेहिं मेसेहिं, पावाए मज्झिमाए हत्थिपालस्स रत्तेनो
रज्जुगसभाए एगे अवीए छेदुणं भत्तेणं अपाणएणं सा-
इणा नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं पच्चूसकालसमयंसि सं-
पलियंकनिसत्ते पणपन्नं अज्झयणाइं कल्लाणफलविवागा-
इ पणपन्नं अज्झयणाइं पावफलविवागाइं छत्तीसं च अपु-
ट्टवागरणाइं वागरित्ता पहाणं णाम अज्झयणं विभावमाणे
विभावमाणे कालगए विक्कंते समुज्जाए छिन्नजाइजराम-
ग्गबंधणे सिद्धं बुद्धं मुत्ते अंतगडे परिनिव्वुडे सव्वदुक्खप्प-
हीणे ॥ १४७ ॥ समणस्स मगवओ महावीरस्स ० जाव
मव्वदुक्खप्पहीनस्स नववाससयाइं विक्कंताइं दसमस्स य
वामसयस्स अयं असीइमे संवच्छरे काले गच्छइ वायणं-
तेर पुण अयेते णउए संवच्छरे काले गच्छइ इति दीसइ
॥ १४८ ॥

'तेणं कालेणं' इत्यादितः 'सव्वदुक्खप्पहीणे' ति पर्यन्तं सुग-
मं नवरं 'छउमन्थपरियागं पाउणिच्चा' ति छउमन्थपर्यायं पूरयि-
त्वत्यर्थः । 'एगे अवीए' ति एकः सहायचिरहात् अद्वितीयः
एकाकी एव नतु ऋषभादिबृहदशसहस्रादिपरिवार इति । अत्र
कावः— "यत्र कश्चन मुनिस्त्वया समं मुक्तिमापदितरैर्जिनैरिव ।
दुस्समासमयभाविर्लिङ्गानां व्याजि तेन गुरुनिर्व्यपेक्षता" ॥ १॥
'पच्चूसकालसमयंसि' ति प्रत्युपकाललक्षणो यः समयोऽव-
सरस्तत्र 'संपलियंकनिसत्ते' ति पञ्चासननिविष्टः पञ्च-
पञ्चाशदध्ययनानि पापफलविपाकानि पञ्चपञ्चाशत् क-
ल्याणफलविपाकानि पदत्रिंशत् अपृष्टव्याकरणानि व्याकृ-
त्य 'पहाणं' ति एकं मरुदेवाध्ययनं विभावयन् भग-
वान्निवृत्तः ॥ १४७ ॥ 'समणस्स णं' इत्यादितः 'दीसइ'

ति पर्यन्तं तत्र भगवतो निवृत्तस्य नव वर्षशतानि ६०० व्यति-
क्रान्तानि दशमस्य वर्षशतस्यायमशीतितमः ८० संवत्सरः
कालो गच्छति । कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

(२६) वीरस्तववाध्ययनम्—

पुच्छिस्सु णं समणा माहणा य,
आगारिणो या परतिथिआ य ।
से केइ णेगंतहिंयं धम्ममाहु,
अणेलिसं साहु समिक्खयाए ॥ १ ॥
कहं च णाणं कहं दंसणं से,
सीलं कहं नायमुत्तस्स आसी ? ।
जाणासि णं भिक्खु जहातेहेणं,
अहासुतं ब्रूहि जहाणिसंतं ॥ २ ॥

अस्य चानन्तरसूत्रेण सहायं सम्बन्धः, तद्यथा-तीर्थक-
रोपादिष्टेन मार्गेण ध्रुवमाचरन् मृत्युकालमुपेक्षेत्युक्तं, तत्र
किम्भूतोऽसौ तीर्थकृत् येनोपादिष्टो मार्ग इत्येतत् पृष्टवन्तः
श्रमणाः-यतय इत्यादि, परम्परसूत्रसम्बन्धस्तु बुध्यत य-
दुक्तं प्रागिति, एतच्च यदुत्तरत्र प्रश्नप्रतिवचनं वक्ष्यते तच्च
बुद्ध्यतेति, अनेन सम्बन्धनाऽऽयातस्यास्य सूत्रस्य संहि-
तादक्रमेण व्याख्या प्रतन्यते, सा चेयम्-आनन्तराक्षां बहु-
विधां नरकविभक्तिं श्रुत्वा संसारादुद्दिगमनसः केनयं प्र-
तिपादितेत्यतः सुधर्मस्वामिनम् अप्राप्तुः-पृष्टवन्तः 'णम्'
इति वाक्यालङ्कारे, यदिवा-जम्बूस्वामी सुधर्मस्वा-
मिनेवाह-यथा केनैवंभूतो धर्मः संसारोत्तरणस-
मर्थः प्रतिपादित इत्येतद्ब्रूवो मां पृष्टवन्तः, त-
द्यथा-श्रमणा-निर्ग्रन्थादयः, तथा ब्राह्मणा-ब्रह्मच-
र्याद्यनुष्ठाननिरताः, तथा अगारिणः-क्षत्रियादयो ये च
शाक्यादयः परतीर्थिकास्ते सर्वेऽपि पृष्टवन्तः । किं तदिति
दर्शयति-स को योऽसावेन धर्मं दुर्गतिप्रसृतजन्तुधारकमे-
कान्तहितम् आह-उक्तवान् अनीदृशम्-अनन्यसदृशम् अ-
तुलमित्यर्थः, तथा-साध्वी चासौ समीक्षा च साधुस-
मीक्षा-यथावस्थिततत्त्वपरिच्छित्तिस्तथा, यदिवा-साधुस-
मीक्षा-समतयोक्तवानिति ॥ १ ॥ तथा तस्यैव ज्ञानादि-
गुणावगतये प्रश्नमाह-कथं केन प्रकारेण भगवान् ज्ञान-
मवाप्तवान्?, किम्भूतं वा तस्य भगवतो ज्ञानं-विशे-
षावबोधकं?, किम्भूतं च 'से' तस्य दर्शनं-सामान्यार्थ-
परिच्छेदकं? 'शीलं च' यमनियमरूपं कीदृकं? ज्ञाताः--
क्षत्रियास्तेषां पुत्रो-भगवान् वीरवर्द्धमानस्वामी तस्य आ-
सीद्-अभूदिति, यदेतन्मया पृष्टं तत् भिक्षो !-सुधर्मस्वा-
मिन् ! याथातथ्येन त्वं जानीषे-सम्यगवगच्छसि 'णम्'
इति वाक्यालङ्कारे तदेतत्सर्वं यथाश्रुतं त्वया श्रुत्वा च यथा
निशान्तम् इति-अवधारितं यथा दृष्टं तथा सर्वं ब्रूहि-आ-
चक्ष्वेति ॥ २ ॥

स एवं पृष्टः सुधर्मस्वामी श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिगु-
णान् कथयितुमाह--

खेयन्नए से कुसलाऽऽसुपन्ने,
अणंतनाणी य अणंतदंसी ।

जसंसिणो चक्षुषहे ठियस्स,
जाणाहि धम्मं च धिइं च पेहि ॥ ३ ॥
उड्डं अहेयं तिरियं दिसासु,
तसा य जे थावर जे य पाणा ।
से णिच्चणिच्चेहि समिक्ख पेहे,
दिवे व धम्मं समियं उदाहु ॥ ४ ॥

सः—भगवान् चतुस्त्रिंशदतिशयसमेतः खेदं—संसारान्त-
वर्तिनां प्राणिनां कर्मविपाकजं दुःखं जानानीति खेदज्ञो
दुःखापनोदनसमर्थोपदेशदानात्, यदि वा—क्षेत्रज्ञो—यथा-
वस्थितात्मस्वरूपपरिज्ञानादात्मज्ञ इति । अथवा—क्षेत्रम्-
आकाशं तज्जानातीति क्षेत्रज्ञो—लोकालोकस्वरूपपरिज्ञाते-
त्यर्थः, तथा भावकुशान्—अष्टविधकर्मरूपान् लुनाति—छि-
नतीति कुशलः—प्राणिनां कर्मोच्छिद्ये निपुण इत्यर्थः,
आशु—शीघ्रं प्रज्ञा यस्यासावाशुप्रज्ञः, सर्वत्र सदोपयोगाद्,
न लुब्धस्थ इव विचिन्त्य जानातीति भावः, महर्षिरि-
ति कचिन्पाठः, महाश्वासावुषिश्च महर्षिः अत्यन्तोप-
पञ्चरणाद्युपयित्वादुत्तुलपरीपहोपसर्गसहनश्चेति, तथा अ-
नन्तम्—अविनाश्यनन्तपदार्थपरिच्छेदकं वा ज्ञानं—विशेषग्रा-
हकं यस्यासावनन्तज्ञानी, एवं सामान्यार्थपरिच्छेदकत्वे-
नानन्तदर्शी, तदेवम्भूतस्य भगवतो यशो—नृसुरासुराति-
शाख्यतुलं विद्यते यस्य स यशस्वी तस्य लोकस्य चक्षुःपथे-
लोचनमार्गे भवत्येकव्यवस्थायां स्थितस्य, लोकानां सूक्ष्म-
व्यवहितपदार्थाविर्भावनेन चक्षुर्भूतस्य वा जानीहि—अवग-
च्छ धर्मं—संसारोद्धरणस्वभावं, तत्प्रणीतं वा श्रुतचारित्राख्यं,
तथा तस्यैव भगवतस्तथोपसर्गितस्यापि निष्प्रकम्पां चारि-
त्राचलनस्वभावां धृति-संयमे रति तत्प्रणीतां वा प्रेक्षस्व-स-
म्यक्कुशाग्रीयया बुद्ध्या पर्यालोचयेति, यदि वा—नैरेव श्रमणा-
दिभिः सुधर्मस्वाम्यप्यभिहितो यथा त्वं तस्य भगवतो यश-
स्विनश्चक्षुष्ये व्यवस्थितस्य धर्मं धृतिं च जानीषे ततोऽस्मा-
कं 'पेहि' ति कथयेति ॥३॥ साम्प्रतं सुधर्मस्वामी तद्गुणान्
कथयितुमाह—ऊर्ध्वमधस्तिर्यक्षु सर्वत्रैव चतुर्दशरज्ज्वात्मके
लोके ये केचन त्रस्यन्तीति त्रसास्तेजोवायुरूपविकलेन्द्रियप-
ञ्चेन्द्रियभेदात् त्रिधा, तथा ये च 'स्थावराः' पृथिव्यम्बुवन-
स्पति भेदात् त्रिविधा, एत उच्छ्वासादयः प्राणाविद्यन्ते येषां
ते प्राणिन इति, अनेन च शाक्यादिमतनिरासेन पृथिव्याद्ये-
केन्द्रियाणामपि जीवन्वमावेदितं भवति, स भगवांस्तान् प्रा-
णिनः प्रकर्षेण केवलज्ञाननिष्ठात् जानातीति प्रज्ञः, स एव
प्राज्ञो, नित्यानित्याभ्यां द्रव्यार्थपर्यायार्थाश्रयणात्—समीक्ष्य-
केवलज्ञानेनार्थान् परिज्ञाय प्रज्ञापनायोग्यानाहेत्युत्तरेण स-
म्बन्धः, तथा स प्राणिनां पदार्थाविर्भावनेन दीपवत् दीपः,
यदिवा—संसारार्णवपतितानां सदुपदेशप्रदानेन आश्वासहे-
तुन्यात् दीप इव दीपः, स एवम्भूतः संसारोत्तारणसमर्थं
धर्मं—श्रुतचारित्राख्यं सम्यक् इतं—गतं सदनुष्ठानतया रा-
गद्वेषरहितत्वेन समतया वा । तथा चोक्तम्—“जहा पुण-
स्स कथंइ तथा तुच्छस्स कथंइ” इत्यादि, समं वा—धर्मम्
उत्—प्राचल्येन आह—उक्तवान् प्राणिनामनुग्रहार्थं न पूजा-
सत्कारार्थमिति ॥ ४ ॥

किञ्चान्यत्—

से सच्चदंसी अभिभूयनाणी,
णिरामगंधे धिइमं ठितऽप्पा ।
अणुत्तरे सच्चजगंसि विजं,
गंथा अतीते अभए अणाऊ ॥ ५ ॥
से भूइपसे अणिए अचारी,
ओहंतरे धीरे अणंतचक्खु ।
अणुत्तरं तप्पति सूरिए वा,
वइरोयणिंदे व तमं पगासे ॥ ६ ॥

'स-भगवान् सर्व-जगत् चराचरं सामान्येन द्रष्टुं शील-
मस्य स सर्वदर्शी, तथा अभिभूय—पराजित्य मन्यादीनि च-
त्वार्यपि ज्ञानानि यद्वर्तते ज्ञानं केवललाख्यं तेन ज्ञानेन ज्ञानी,
अनेन चापरतीर्थाधिपाधिकत्वमावेदितं भवति, 'ज्ञानक्रि-
याभ्यां मोक्ष' इति कृत्वा तस्य भगवतो ज्ञानं प्रदर्श्य क्रियां
दर्शयितुमाह—निर्गतः—अपगत आमः—अविशोधिकोद्वाख्यः
तथा गन्धो—विशोधिकोदिरूपो यस्मात् स भवति निराम-
गन्धः, मूलोत्तरगुणभेदभिन्नां चारित्रक्रियां कृतवानित्यर्थः,
तथाऽसह्यपरीपहोपसर्गाभिदुतोऽपि निष्प्रकम्पतया चारित्र-
धृतिमान् तथा—स्थितो—व्यवस्थितोऽशेषकर्मविगमादात्म-
स्वरूपे आत्मा यस्य स भवति स्थितात्मा, एतच्च ज्ञानाक्रिय-
योः फलद्वारेण विशेषणम् । तथा नास्योत्तरं—प्रधानं सर्वोच्च-
प्रपि जगति विद्यते (यः) स तथा, विद्वानिति सकलप-
दार्थानां करतलामलकन्यायेन वेत्ता, तथा बाह्यग्रन्थान् स-
च्चिदादिभेदादान्तराच्च कर्मरूपाद्, अतीतः—अतिक्रान्तो
ग्रन्थातीतो—निर्ग्रन्थ इत्यर्थः, तथा न विद्यते सप्तप्रकारमपि
भयं यस्यासावभयः, समस्तभयरहित इत्यर्थः, तथा न वि-
द्यते चतुर्धिमप्यायुर्यस्य स भवत्यनायुः, दग्धकर्मबीज-
त्वेन पुनरुत्पन्नेरसंभवादिति ॥ ५ ॥ अपि च—भूतिशब्दो वृ-
द्धौ मङ्गले रक्षायां च वर्तते, तत्र भूतिप्रज्ञः—प्रवृद्धप्रज्ञः अ-
नन्तज्ञानवानित्यर्थः, तथा—भूतिप्रज्ञो जगद्रक्षाभूतप्रज्ञः
एवं सर्वमङ्गलभूतप्रज्ञ इति, तथा—अनियतम्—अप्रतियदं
परिग्रहायोगाच्चरितुं शीलमस्यासावनियतचारी तथोच्च-सं-
सारसमुद्रं तरितुं शीलमस्य स तथा, तथा धीः—बुद्धिस्तया
राजत इति धीरः परीपहोपसर्गाक्षोभ्यो वा धीरः, तथा
अनन्तं—ज्ञेयाऽनन्ततया नित्यतया वा चक्षुरिव चक्षुः—केव-
लज्ञानं यस्यानन्तस्य वा लोकस्य पदार्थप्रकाशकतया चक्षु-
र्भूतो यः स भवत्यनन्तचक्षुः, तथा यथा—सूर्यः अणुत्तरं—
सर्वाधिकं तपति न तस्मादधिकस्तापेन कश्चिदस्ति, एव-
मसावपि भगवान् ज्ञानेन सर्वोच्चम इति, तथा वैरोचनः—
अग्निः स एव प्रज्वलितत्वात् इन्द्रो यथाऽसौ तमोऽपनीय
प्रकाशयति, एवमसावपि भगवान् ज्ञानतमोऽपनीय यथावस्थि-
तपदार्थप्रकाशनं करोति ॥ ६ ॥

किञ्च—

अणुत्तरं धम्ममिणं जिणाणं,
येया मुणी कासव आसुपणे ।

इंदेव देवाण महाणुभावे,
सहस्रस्येता दिवि णं विसिद्धे ॥७॥
से पन्नया अकखयसागरे वा,
महोदही वाऽवि अणंतपारे ।
अणाइले वा अकसाइमुके,
सकेव देवाहिर्वइ जुईमं ॥ ८ ॥

नास्योत्तरोऽस्तात्युत्तरस्तमिममनुत्तरं धर्मं जिनानाम्—
ऋषभादितीर्थकृतां सम्बन्धिनमयं—मुनिः—श्रीमान् वर्ज-
मानाख्यः काश्यपः गोत्रेण, आशुप्रहः केवलज्ञानी—उत्प-
न्नदिव्यज्ञानो नेता—प्रणेतति, ताच्छीलिकस्तुन्, तद्योगे-
'न लोकाव्ययनिष्ठे' (पा० २-३-६६) त्यादिना षष्ठीप्र-
तिषेधाद्धर्ममित्यत्र कर्मणि द्वितीयैव, यथा चेन्द्रो दिवि-
स्वर्गे देवसहस्राणां महानुभावो—महाप्रभाववान् 'णम्'
इति वाक्यालङ्कारे, तथा नेता—प्रणायको विशिष्टो—रूपव-
लवर्णादिभिः प्रधानः एवं भगवानपि सर्वेभ्यो विशिष्टः
प्रणायको महानुभावश्चेति ॥ ७ ॥ अपि च—असौ भगवान्
प्रज्ञायतेऽनयेति प्रज्ञा तथा अक्षयः—न तस्य ज्ञातव्येऽर्थे
बुद्धिः प्रतिदीयते प्रतिहन्यते वा, तस्य हि बुद्धिः केवल-
ज्ञानाख्या, सा च साद्यपर्यवसाना कालतो द्रव्यक्षेत्रभावै-
रप्यनन्ता, सर्वसाम्येन दृष्टान्ताभावाद्, एकदेशेन त्वाह-
यथा—'सागर' इति—अस्य चाविशिष्टत्वात् विशेषण-
माह—महोदधिरिव—स्वयम्भूरमण इवानन्तपारः यथाऽसौ
विस्तीर्णो गम्भीरजलोऽक्षोभ्यश्च, एवं तस्यापि भगवतो
विस्तीर्णो प्रज्ञा स्वयम्भूरमणानन्तगुणा गम्भीराऽक्षोभ्या
च, यथा च असौ सागरः अनाविलः—अकलुषजलः, एवं
भगवानपि तथाविधकर्मलेशाभावादकलुषज्ञान इति, तथा-
काषाया विद्यन्ते यस्यासौ कषायी न कषायी अकषायी,
तथा ज्ञानावरणीयादिकर्मबन्धनाद्वियुक्तो—मुक्तः, भिक्षुरिति
कचित्पाठः, तस्यायमर्थः—सत्यपि निःशेषान्तरायक्षये सर्व-
लोकपूज्यत्वे च तथापि भिक्षुमात्रजीवित्वात् भिक्षुरेवासौ,
नाक्षीणमहानसादिलब्धिमुपजीवतीति, तथा शक्र इव देवा-
धिपतिः द्युतिमान्—दीप्तिमानिति ॥ ८ ॥

किञ्च—

से वीरिए णं पडिपुन्नवीरिए,
सुदंसणे वा णगसव्वसेद्धे ।
सुरालए वामिमुदागरे से,
विरायएऽणोगुणोववेए ॥ ९ ॥
सयं सहस्राण उ जोयणाणं,
तिकंडगे पंडगवेजयंते ।
से जोयणे णवणवते सहस्से,
उडुस्सितो हेट्टसहस्समेगं ॥ १० ॥

स-भगवान् वीर्येण—आरसेन बलेन धृतिसंहननादिभिश्च
वीर्यान्तरायस्य निःशेषतः क्षयात् प्रतिपूर्णवीर्यः, तथा सुद-
र्शना-मेरुजम्बूद्वीपनाभि-भूतः स यथा नगानां-पर्वतानां स-
र्वेषां श्रेष्ठः—प्रधानः तथा भगवानपि वीर्येणान्यैश्च गुणैः
सर्वश्रेष्ठ इति, तथा यथा—सुरालयः—स्वर्गस्तन्निवासिनां

मुदाकरो—हर्षजनकः प्रशस्तवर्णरसगन्धस्पर्शप्रभावादिभि-
र्गुणैरुपेतो विराजते—शोभते, एवं भगवानप्यनेकैर्गुणैरुपेतो
विराजत इति । यद्विवा—यथा त्रिदशालयो मुदाकरोऽन-
कैर्गुणैरुपेतो विराजत इति एवमसावपि मेरुरिति ॥ ९ ॥
पुनरपि दृष्टान्तभूतमेरुवर्णनायाह—स-मेरुर्योजनसहस्राणां
शतमुच्चैस्त्वेन, तथा त्रीणि करडान्यस्येति त्रिकण्डः, तद्य-
था—भौमं, जाम्बूनदं, वैडूर्यमिति । पुनरप्यसावैव विशेष्यते-
'पण्डकवैजयन्त' इति पण्डकवन्तं शिरसि व्यवस्थितं वै-
जयन्तीकरणं—पताकाभूतं यस्य स तथा, तथाऽसावूर्ध्व-
मुच्छिन्नो नवनवतिर्योजनसहस्राण्यधोऽपि सदस्रमेकम-
वगाढ इति ॥ १० ॥

तथा—

पुट्टेण भे चिट्ठइ भूमिवट्टिए,
जं सरिया अणुपरिवट्टयंति ।
से हेमवन्ने बहुनंदणे य
जंसी रतिं वेदयतीमहिंदा ॥ ११ ॥
से पव्वए सहमहप्पगासे,
विरायती कंचणमट्टवन्ने ।
अणुत्तरे गिरिसु य पव्वदुग्गे,
गिरीवरे से जलिए व भोमे ॥ १२ ॥

नभसि स्पृष्टो—लग्नो नभो व्याप्य तिष्ठति, तथा भूमि
चावगाह्य स्थित इति ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्लोकसंस्पर्शी, यथा
यं-मेरुं सूर्या—आदित्या ज्योतिष्का अनुपरिवर्त्तयन्ति-
यस्य पार्श्वतो भ्रमन्तीत्यर्थः, तथाऽसौ हेमवर्णो—निष्टस-
जाम्बूनदाभः, तथा बहूनि चत्वारि नन्दनवनानि यस्य स
बहुनन्दनवनः, तथाहि—भूमौ भद्रशालवनंततः पञ्चयोजनश-
तान्धारुह्य मेखलायां नन्दनं, ततो द्विपष्टियोजनसहस्राणि प-
ञ्चशताधिकान्यतिक्रम्य सौमनसं, ततः षट्त्रिंशत्सहस्राण्या-
रुह्य शिखरे पण्डकवनमिति । तदेवमसौ चतुर्नन्दनवनाद्युपेतो-
विचित्रकीडास्थानसमन्वितः, यस्मिन् महेन्द्रा अप्यागत्य त्रि-
दशालयाद्रमणीयतरगुणेन रतिम्-रमणकीडां वेदयन्ति—अनु-
भवन्तीति ॥ ११ ॥ अपि च—सः—मर्वाख्योऽयं पर्वतो मन्दरो मेरुः
सुदर्शनः सुरगिरित्येवमादिभिः शब्दैर्महान् प्रकाशः—प्रसि-
द्धिर्यस्य स शब्दमहाप्रकाशो विराजते—शोभते, काञ्चन-
स्येव मृष्टः—श्लक्ष्णः शुद्धो वा वर्णो यस्य स तथा, एवं
न विद्यते उत्तरः—प्रधानो यस्यासावुत्तरः, तथा गिरिषु
च मध्ये पर्वभिः—मेखलादिभिर्दण्डपर्वतैर्वा दुर्गो—विषमः
सामान्यजन्तूनां दुरारोहो गिरिवरः—पर्वतप्रधानः तथाऽसौ
मणिभिर्गौपधीभिश्च वेदीप्यमानतया भौम इव—भूदेश इव
ज्वलित इति ॥ १२ ॥ (त्रयोदशमी १३ गाथा 'जम्बूदीव'
शब्दे चतुर्थभागे १३७८ पृष्ठे गता ।)

साम्प्रतं मेरुदृष्टान्तोपक्षेपेण दार्ष्टान्तिकं दर्शयति—

सुदंसणस्सेव जसो गिरिस्स,
पवुच्चइ महतो पव्वयस्स ।
एतोवमे समणे नायपुत्ते,
जातीजसोदंसणनाणसीले ॥ १४ ॥

एतदनन्तरोक्तं यशः—कीर्तनं सुदर्शनस्य मेरुगिरिः महापर्व-
तस्य प्रोच्यते, साम्प्रतमेतदेव भगवति दार्ष्टान्तिकं योज्यते-
एषा अनन्तरोक्तोपमा यस्य स एतदुपमः, कोऽसौ ?—श्राम्य-
तीति श्रमणस्तपोनिष्ठमंदहो ज्ञाताः—क्षत्रियास्तेषां पुत्रः श्रीम-
न्महावीरवर्द्धमानस्वामीत्यर्थः, स च जात्या सर्वजातिमद्-
भ्यो यशसा अशेषयशस्विभ्यो दर्शनज्ञानाभ्यां सकलदर्शन-
ज्ञानिभ्यः शीलिन समस्तशीलवद्भ्यः श्रेष्ठः—प्रधानः, अक्षर-
घटना तु जात्यादीनां कृतद्वन्द्वानामतिशायने अशश्र्वादि-
त्वादक्षप्रत्ययविधानेन विधेयति ॥ १४ ॥

पुनरपि दृष्टान्तद्वारेणैव भगवतो व्यावर्त्तनमाह—

गिरीवरे वा निमहाऽऽपयाणं,

रुपए व सेट्टे वलयायतानं ।

तत्रोवमे से जगभूइपन्ने,

मुणीण मज्जे तमुदाहु पन्ने ॥ १५ ॥

अणुत्तरं धम्ममुईरइत्ता,

अणुत्तरं भाणवरं भियाइं ।

सुमुक्कमुक्कं अपगंडमुक्कं,

संखिदुएगंतवदातमुक्कं ॥ १६ ॥

यथा निषधो—गिरिवरो गिरीणामायतानां मध्ये, जम्बूद्वीपे
अन्येषु वा द्वीपेषु दैर्घ्येण श्रेष्ठः प्रधानः तथा—वलयायतानां म-
ध्ये—रुचकः पर्वतोऽन्येभ्यो वलयायतन्येन यथा प्रधानः स
हि रुचकद्वीपान्तर्वर्ती मानुषोत्तरपर्वत इव वृत्तायतः संख्य-
ययोजनानि पणितोपेयति, तथा स भगवानपि तदुपमः यथा
तावायतवृत्तताभ्यां श्रेष्ठो एवं भगवानपि जगति—संसा-
रे भूतिप्रज्ञः—प्रभूतज्ञानः, प्रज्ञया श्रेष्ठ इत्यर्थः, तथा अपर-
मुनीनां मध्ये प्रकर्षेण जानानीति प्रज्ञः एवं तत्स्वरूपविदः
उदाहुः—उदाहृतवन्तः उक्तवन्त इत्यर्थः ॥ १५ ॥ किञ्चान्यत्-
नास्योत्तरः—प्रधानोऽन्यो धर्मो विद्यते इत्यनुत्तरः तमेव-
म्भूतं धर्मम्, उक्तं प्राचल्येन ईरयित्वा—कथयित्वा प्रकाश्य अ-
नुत्तरं प्रधानं—ध्यानवरं—ध्यानश्रेष्ठं ध्यायति। तथाहि—उत्पन्न-
ज्ञानो भगवान् योगनिरोधकाले सूक्ष्मं काययोगं निरु-
न्धन् शुक्लध्यानस्य तृतीयं भेदं सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाताख्यं
तथा निरुद्धयोगश्चतुर्थं शुक्लध्यानभेदं व्युत्पत्तिक्रियम्—अनि-
वृताख्यं ध्यायति, एतदेव दर्शयति—सुण्डु—शुक्लवत् शुक्लं
ध्यानम्, तथा अपगतं गण्डम्—अपद्रव्यं यस्य तदप-
गण्डं निर्दोषार्जुनसुवर्णवत् शुक्लं, यदिव—अपगण्डम्—
उदकफनं तनुल्यमिति भावः। तथा शंखेन्दुवदेकान्तावदा-
तं—शुभ्रं शुक्लं—शुक्लध्यानोत्तरं भेदद्वयं ध्यायतीति ॥ १६ ॥

अपि च—

अणुत्तरगं परमं मेहसी,

अमेसकम्मं स विसोहइत्ता ।

सिद्धिं गंत साइमणंतपत्ते,

णाणेण सीलेण य दंसणेण ॥ १७ ॥

रुक्खेसु णाते जह सामली वा,

इ४६

जस्मि रतिं वेययती सुवन्ना ।

वणेसु वा खंदणमाहु सेट्टे,

नाणेण सीलेण य भूतिपन्ने ॥ १८ ॥

तथा असौ भगवान् शैलशयवस्थापादतशुक्लध्यानचतुर्थ-
भेदानन्तरं साद्यपर्यवसानां सिद्धिर्गतिं पञ्चमीं प्राप्तः,
सिद्धिगतिमेव विशिष्ट-अनुत्तरा चासौ सर्वोत्तमत्वाद-
इया च लोकाग्रव्यवस्थितत्वादनुत्तरा इया तां परमां—प्र-
धानां महर्षिः—असावत्यन्ताग्रतपोविशेषनिष्ठमंदहत्वाद् अ-
शेषं कर्म—ज्ञानावरणादिकं विशोध्य—अपनीय च विशिष्टं
ज्ञानेन दर्शनेन शीलिन च सायिकेण सिद्धिर्गतिं प्राप्त इति
मीलनीयम् ॥ १७ ॥ पुनरपि दृष्टान्तद्वारेण भगवतः स्तुति-
माह—वृत्तेषु मध्ये यथा ज्ञानः—प्रसिद्धो देवकुलव्यवस्थितः
शाल्मलीवृत्तः, स च भवनपतिक्रीडास्थानम् यत्र—व्यव-
स्थिता अन्यतश्चागत्य सुपर्णा—भवनपतिविशेषाः रति-
रमणक्रीडां वेदयन्ति—अनुभवन्ति, वनेषु च मध्ये यथा
रुन्दन् वनं देवानां क्रीडास्थानं प्रधानम्, एवं भगवानपि-
ज्ञानेन—केवलख्येन समस्तपदार्थाविर्भावकेन शीलिन च—
चारित्र्येण—यथाख्यातेन श्रेष्ठः—प्रधानः भूतिप्रज्ञः—प्रवृद्धज्ञा-
नो भगवानिति ॥ १८ ॥

अपि च—

थणियं व सहाण अणुत्तरं उ,

चंदो व ताराण महाणुभावे ।

गंधेसु वा चंदणमाहु सेट्टे,

एवं मुणीणं अपडिन्नमाहु ॥ १९ ॥

जहा सयंभू उदहीण सेट्टे,

नागेसु वा धरणिदमाहु सेट्टे ।

खोओदए वा रसेवजयंते,

तवोवहाणे मुणिवजयंते ॥ २० ॥

यथा शब्दानां मध्ये स्तनितं—मेघगर्जितं तद् अनुत्तरं—
प्रधानं, तुशब्दो विशेषणार्थः समुच्चयार्थो वा, तारकाणां
च—नक्षत्राणां मध्ये यथा चन्द्रो महानुभावः सकलजन-
निवृत्तिकारिण्या कान्त्या मनोरमः श्रेष्ठः, गन्धेषु इति-
गुणगुणिनोरभेदान्मतुबलोपाद्वा गन्धवत्सु मध्ये यथा च-
न्दनं—गोशीर्षिकाख्यं मलयजं वा तज्ज्ञाः श्रेष्ठमाहुः, एवं
मुनीनां—महर्षीणां मध्ये भगवः नास्य प्रतिज्ञा इहलोकप-
रलोकाशंसिनी विद्यते इत्यप्रतिज्ञस्त्वमेवम्भूतं श्रेष्ठमाहुः-
ति ॥ १९ ॥ अपि च—स्वयं भवन्तीति स्वयम्भुवो—देवाः ते
तत्रागत्य रमन्तीति स्वयम्भूरमणः तदेवम् उदधीनां—स-
मुद्राणां मध्ये यथा स्वयम्भूरमणः समुद्रः समस्तद्वीपसा-
गरपर्यन्तवर्ती श्रेष्ठः—प्रधानः नागेषु च भवनपतिवि-
शेषेषु मध्ये धरेणन्द्रे धरणं यथा श्रेष्ठमाहुः, तथा 'खो-
ओदए' इति इजुरस इवोदकं यस्य स इजुरसोदकः स
यथा रसमाश्रित्य वैजयन्तः—प्रधानः स्वगुणैरपरस्ममुद्राणां
पतकेवोपरि व्यवस्थितः एवं तपउपधानेन—विशिष्टतपो-
विशेषेण मनुते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिः—भगवान्
वैजयन्तः—प्रधानः, समस्तलोकस्य महानपसा वैजयन्ती-
वोपरि व्यवस्थित इति ॥ २० ॥

हन्त्रीमु एगवणमाहु णाण,
मीहे भिगाणं मलिलाण गंगा ।
पक्कीमु वा गरुणं वेणुदेवा,
निव्वाणवादीणिह गायपुत्त ॥ २१ ॥
जोहंमु णाण जह वीममण,
पुप्फेमु वा जह अरविंदमाहु ।
खत्तीण मेदु जह दंतवक्के,
इसीण मेदु तह वद्धमाणे ॥ २२ ॥

हस्तिपु—कस्त्रिपु मध्ये यथा एरावणं-शक्रवाहनं ज्ञातं-
प्रासजं दृष्टान्तभूतं वा प्रधानमाहुस्तज्ज्ञाः, मृगाणां—श्वा-
पदानां मध्ये यथा सिंहः—कसरी प्रधानः तथा भरतक्षत्रा-
पक्षया सलिलानां—मध्ये यथा गङ्गासलिलं प्रधानभावमनु-
भवति, यज्ञिपु—मध्ये यथा गरुडमान् : वेणुदेवापरनामा
प्राधान्येन व्यवस्थितः, एवं निर्वाणं—सिद्धिक्षेत्राख्यं कर्म-
च्युतिलक्षणं वा स्वरूपतस्तदुपायप्राप्तिहेतुता वा यदि तु शीलं
येषां ते तथा तेषां मध्ये ज्ञाताः—क्षत्रियाम्नेषां पुत्रः—अप-
त्यं ज्ञातपुत्रः—श्रीमन्महावीरवर्धमानस्वामी स प्रधान इति,
यथावस्थितनिर्वाणार्थवादिष्वदिष्यते ॥ २१ ॥ अपि च—
योधेषु मध्ये ज्ञाता—विदिता दृष्टान्तभूता वा विश्वा-दस्य-
श्वरथपदातिचतुरङ्गवलसंमता सेना यस्य स विश्वसेनः—
चक्रवर्ती यथाऽसौ प्रधानः, पुष्पेषु च मध्ये यथा अरविन्दं
प्रधानमाहुः, तथा क्षत्रात् त्रायन्त इति क्षत्रियाः तेषां
मध्ये दान्ता—उपशान्ता यस्य वाक्येनैव शत्रवः स दान्त-
वाक्यः—चक्रवर्ती यथा असौ श्रेष्ठः तद्वत् बहून् दृष्टान्तान्
प्रशस्तान् प्रदर्शयितुना भगवन्तं दार्ष्टान्तिकं स्वनामग्राह-
माह—तथा ऋषीणां मध्ये श्रीमान् वर्धमानस्वामी श्रेष्ठ
इति ॥ २२ ॥

दाणाण मेदु अभयप्पयाणं,
मच्चंमु वा अणवज्जं वयंति ।
तवेमु वा उत्तमवभंचरं,
लोमुत्तमे ममणे नायपुत्त ॥ ३३ ॥
ठिईण मेदु लवमत्तमा वा,
मभा मुहम्मा वममाण मेदु ।
निव्वाण मेदु जह सव्वधम्मा,

ण गायपुत्ता परमन्थि नागी ॥ २४ ॥

('दाणाण मेदु अभयप्पयाणं' अस्य पादस्य व्याख्या
अभयप्रदानं शब्दे प्रथमभाग ७०८ पृष्ठे गता ।) तथा
सन्धेषु च वाक्येषु यद् अनवयम्—अपापं परपीडानुत्पा-
दकं तत् श्रेष्ठं वदन्ति, न पुनः परपीडानुत्पादकं सन्धेः,
सदृश्या हितं सन्धिमिति कृत्वा, तथा चोक्तम्—'लोकैऽपि
अयंत वादो, यथा सन्धेयं कौशिकः । पतितो बध्ययुक्तः,
नरकं तीव्रवदेन ॥ १ ॥' अन्यच्च—'तद्वत् कारणं कारणं न्ति,
पंडुगं पंडुगं न्ति वा । वाहिन्यं वा वि गेगि न्ति, तेषां चा-
गे न्ति ना वदं ॥ २ ॥' तपस्सु मध्ये यथैवा तमे तत्रविध-
कृतगुण्युपेक्षयत्नं तथा च वयंति तथा त्र्यलोकस्तम-

रूपसंपदा—सर्वानि शायिन्या शक्या क्षायिकज्ञानदेशनाभ्यां
शीलेन च ज्ञातपुत्रो भगवान् धर्मणः प्रधान इति ॥ २३ ॥
किञ्च—स्थितिमतां यथा-लवसत्तमाः—पञ्चानुत्तरवर्धमानवासि-
नो देवाः सर्वोत्कृष्टस्थितिवर्तिनः प्रधानाः, यदि किल तेषां
सम लवा आयुष्कर्मभविष्यन्तः सिद्धिगमनमभविष्य-
दित्यतो लवसत्तमास्तेऽभिधीयन्ते, सभानां च पर्यदां च
मध्ये यथा सौधर्माधिपपर्यच्छ्रेष्ठा बहुभिः क्रीडास्थानैरुपेत-
त्वात्तथा यथा सर्वेऽपि धर्मा निर्वाणश्रेष्ठाः—मोक्षप्रधाना
भवन्ति, कुप्रायचनिका अपि निर्वाणफलमेव स्वदर्शनं ब्रु-
वन्तः, यतः एवं ज्ञातपुत्रात्—वीरवर्धमानस्वामिनः सर्वज्ञात्
सकाशात् परं—प्रधानं अन्यद्विज्ञानं नास्ति, सर्वथैव भगवान्
अपरज्ञानिभ्योऽधिकज्ञानो भवतीति भावः ॥ २४ ॥

किञ्चान्यत्—

पुढावमं धुणइ विगयंगेही,

न सप्पिहि कुव्वति आसुपन्ने ।

तरिउं समुदं व महाभवोधं,

अभयंकरं वीर अणंतचक्खु ॥ २५ ॥

स हि भगवान् यथा पृथिवी सकलाऽऽधारा वर्तते तथा
सर्वसत्त्वानामभयप्रदानतः सदुपदेशदानाद्वाऽसावाधार इति,
यदि वा—यथा पृथ्वी सर्वसहा एवं भगवान् परीपहोपस-
गांन् सस्यक् सहते इति, तथा धुनाति अपनयत्यष्टप्रकारं
कमेति शेषः, तथा विगता—प्रलीना सवाह्याभ्यन्तरेषु वस्तु-
षु गृद्धिः गाढ्यमभिलाषो यस्य सः विगतगृद्धिः, (सूत्र०)
(सन्निधिपदव्याख्या 'सप्पिहि' शब्दे करिष्यते ।) तथा
आशुप्रज्ञः सर्वत्र सदापयोगात् न दुःस्थवन्मनसा पर्या-
लोच्य पदार्थपरिच्छिच्छति विधत्ते स एवभूतः तरित्वा स-
मुद्रमिवापारं महाभवोद्यं चतुर्गतिकं संसारसागरं बहुव्य-
सनाकुलं सर्वोन्तमं निर्वाणमासादितवान् । पुनरपि तमेव
विशिनष्टि—अभयं प्राणिनां प्राणरक्षारूपं स्वतः परतश्च स-
दुपदेशदानात् करोतीत्यभयंकरः, तथा अष्टप्रकारं कर्म वि-
शेषेणैवयति प्रेरयतीति वीरः, तथा अनन्तम्—अपर्यवसानं
नित्यं ज्ञेयानन्तत्वाद्वा अनन्तं चक्षुरिव चक्षुः केवलज्ञानं य-
स्य स तथेति । (सूत्र० ।) (अध्यात्मदोषान् न कुर्वन्ति न
कारयन्ति केवलिन इति 'अञ्जलित्तदास' शब्दे प्रथमभा-
गे २२७ पृष्ठे गतम् ।)

किञ्चान्यत्—

किरियाकिरियं वेणइयाणुवायं,

अण्णाणियाणं पडियच्च ठाणं ।

स सव्ववायं इति वयंत्ता,

उवड्डिए संजमदीहरायं ॥ २७ ॥

अपि च—

मे वारिया इत्थि सराइभत्तं,

उवहाणवं दुक्खखयद्वयाए ।

लोगं विदित्ता आरं परं च,

मव्वं पभू वारिय सव्ववारं ॥ २८ ॥

तथा स भगवान् किरियावद्विनामकिरियावद्विनां वैरयिहा-

(३०) प्रकीर्णकवार्ताः—

नामज्ञानिकानां च स्थानं—पञ्चमभ्युपगतमित्यर्थः, यदि-
वा—स्थायितेऽस्मिन्निति स्थानं—दुर्गतगमनादिकं प्रतीत्य-
परिच्छिद्य सम्यगवबुध्येत्यर्थः, एतेषां च स्वरूपमुत्तरव न्य-
क्षेण व्याख्यास्यामः, लेशतस्त्वदम्—क्रियैव परलोकसाध-
नायालमित्येवं वदितुं शीलं येषां ते क्रियावादिनः, तेषां हि
दीक्षात एव क्रियारूपाया मोक्ष इत्येवमभ्युपगमः, अक्रि-
यावादिनस्तु ज्ञानवादिनः, तेषां हि यथावस्थितवस्तुपरि-
ज्ञानादेव मोक्षः । तथा चोक्तम्—“ पञ्चविंशतितत्त्वज्ञा, यत्र
तत्राश्रमे रतः । शिखी मुण्डा जटी वापि, सिध्यन्त नात्र सं-
शयः ॥१॥ ” तथा विनयादिव मोक्ष इत्येवं गोशालकमतानुसा-
रिणो विनयेन चरन्तीति वैनयिका व्यवस्थिताः, तथा अज्ञान-
मेवैहिकामुष्मिकायालमित्येवमज्ञानिका व्यवस्थिताः, इत्येवं
रूपं तेषामभ्युपगमं परिच्छिद्य—स्वतः सम्यगवबुध्य-सम्यग-
वबोधेन, तथा स एव वीरवर्धमानस्वामी सर्वमन्यमपि बौद्धा-
दिकं ये कञ्चनवादमपरान् सत्त्वान् यथावस्थिततत्त्वोपदेशेन
वेदयित्वा-परिक्षाण्योपस्थितः सम्यगुत्थानेन संयमे व्यव-
स्थितो न तु यथो अन्ये । तदुक्तम्—“ यथा परेषां कथका विद-
ग्धाः, शास्त्राणि कृत्वा लघुतामुपेताः । शिष्यैरनुज्ञामलिनाप-
चारै—र्वक्तृत्वदोषास्त्वयि ते न सन्ति ॥ १ ॥ ” इति दीर्घरा-
त्रम् । इति यावज्जीवं संयमोत्थानेनोत्थित इति ॥२॥ अपि-
च—स भगवान् वारयित्वा—प्रतिपिध्य, किं तदित्याह—
‘ न्निग्रयम् ’ इति—स्त्रीपरिभागे मैथुनमित्यर्थः, सह रात्रिम-
क्लेन वर्तत इति सरात्रिभक्तम् उपलक्षणात्तत्त्वादस्यान्यदपि
प्राणातिपातनिषेधादिकं द्रष्टव्यम्, तथा उपधाने—तपस्तद्वि-
द्यन्त यस्यासौ उपधानवान्—तपानिष्टमदेहः, किमर्थमिति
दर्शयति—दुःखयतीति दुःखम्—अष्टप्रकारं कर्म तस्य क्षयः
अपगमस्तदर्थं, किञ्च—लोकं विदित्वा आरम्—इहलोका-
ख्यम्, परं—परलोकार्थं, यदिवा—आरं—मनुष्यलोकं, पर-
मिति—नारकादिकं, स्वरूपतस्तत्प्राप्तिहेतुतश्च विदित्वा
सर्वमेतत् प्रभुः—भगवान् सर्ववारं—बहुशो निवारितवान्, ए-
तदुक्तं भवति—प्राणातिपातनिषेधादिकं स्वतोऽनुष्ठाय परांश्च
स्थापितवान् । न हि स्वतोऽस्थितः परांश्च स्थापयितुमल-
मित्यर्थः, तदुक्तम्—“ द्रुवाणोऽपि न्याय्यं स्ववचनावरुद्धं
व्यवहरन्, पराञ्चालं कश्चिद्दमयितुमदान्तः स्वयमिति । भवान्
निश्चित्यैवं मनसि जगदाधाय सकलं, स्वमात्मानं तावद्दम-
यितुमदान्तं व्यवस्रितः ॥ १ ॥ ” इति, तथा—“ नित्ययरो
चउनाणी, सुरमहिश्चो सिज्झय व्व धूमिमि । अणिगूहिय-
वलविरिओ, सव्वत्थामेसु उज्जमई ॥ १ ॥ ” इत्यादि ।

सांक्षा य धम्मं अरहंतभामियं,

समाहितं अट्टपदोवमुद्धं ।

तं सदहाणा य जणा अणाउ,

इंदा व देवाहि व आगमिस्सं ॥ २६ ॥

त्ति वेमि इति श्रीवीरधुतीनाम छट्टमज्जयणं ।

(२६) गाथाव्याख्या ‘ धम्म ’ शब्दे चतुर्थभागे २७०८ पृष्ठे
गता ।) इतिशब्दः परिसमाप्तौ प्रवीमिति पूर्ववत् । इति वीर-
स्तवाख्यं षष्ठमध्ययनं परिसमाप्तमिति । सूत्र० १ श्रु० ६
अ० । (‘ लिलहग ’ शब्दे चतुर्थभागे २०२४ पृष्ठे वीरतीर्थ-
निज्ञा दर्शिताः ।)

कल्पकिरणावल्याम—मरुदेव्यध्ययने विभावयन वीरः सि-
द्धि गतः, तत्र मरुदेव्यध्ययने कया रीत्या विभावितम् .
तत्सम्यक् प्रसाद्यमिति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—कल्पमूत्रा-
वचूर्णी मरुदेव्यध्ययने विभावयन्—प्ररूपयन्नित्येव व्याख्या-
तमस्ति, न तु विभावनरीतिरिति ॥ २० ॥ सेन० १ उल्ला० ।
सिन्धुदेशे श्रीवीरस्वामिगमने पञ्चशताधिकसहस्रनाधुभि-
रनशने कृतं तदक्षराणि प्रसाद्यातीति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—
तदक्षराणि निशीथचूर्णी सन्ति, तथा श्रूयन्तं च अप्कायम-
चित्तं जानाना आप केवलमनःपर्यायावधिभृतज्ञानिनो न
परिभुञ्जन्त, अनवस्थाप्रसङ्गभीरुतया, तथा श्रीबद्धमान-
स्वामिना विमलसलिलशैवलपटलत्रसादिगहिता महाद्रहो
व्यपगतांशपजलजन्तुकोऽचित्तवारिपरिपूर्णः स्वाशय्याणां
तृड्वाधितानामपि पानाय नानुजज्ञ, तथा अचित्ततिलश-
कटस्थण्डिलपरिभागानुज्ञा चानवस्थादोषसंरक्षणाय भग-
वता न कृतंति, भुतज्ञानप्रामाण्यज्ञापनार्थं च इत्याचारगङ्ग-
प्रथमाध्ययनतृतीयांदेशकवृत्ताविति ॥३०॥ सेन० ३ उल्ला० ।
कृत्रिमजिनप्रतिमानामुत्कर्षता जघन्यनश्च किं मानं, यदि
पञ्चधनुःशतान्युत्कृष्टं जघन्यमङ्गुष्ठप्रमाणं तदा श्रीभगवतेना-
ष्टापदं स्वस्वशरीरप्रमाणोपेतं श्रीश्रुपभादिचतुर्विंशति-
जिनविम्बेषु कारितेषु उत्संथाङ्गुलेन समदस्तमाना श्रीवीर-
स्वामिनो मूर्तिभरतस्याङ्गुष्ठप्रमाणाऽपि कथं भवति ? भ-
रतस्यैकसिद्धात्माङ्गुले उत्संथाङ्गुलसत्त्वानि षोडशाङ्गुलाधि-
कानि चत्वारि धनैः भवन्तीति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—भरत-
न श्रीमहावीरशरीरप्रमाणेन तस्याः कारितत्वात् । यद्यपि
सा भरतस्यात्माङ्गुलप्रमाणा न भवति तथाऽपि न किम-
प्यनुपपन्नं, भरताङ्गुलप्रमाणस्यात्रानधिकृतत्वात्, तस्य च
प्रायिकत्वादिति ॥ २ ॥ सेन० १ उल्ला० । श्रीवीरजन्मपत्रा
छूटकपत्रे चैत्रसुदित्रयोदशीभौमे उत्तराफाल्गुनीतज्जत्रे
सिद्धियोगे रात्रिघटी १५ मकरलग्ने सिद्धार्थगजगृहे पुत्रो
जातः, स्कन्धपुराणादुद्धृता इत्येवं लिखिता दृश्यन्ते, परं वीर-
जन्मपत्रायमेवान्यथा वति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—वीरजन्मपत्रा
तु स्कन्दपुराणनाम्नि छूटकपत्रे लिखिता दृश्यन्ते न तु
ग्रन्थे दृष्टाऽस्तीति ॥ १५४ ॥ सेन० ३ उल्ला० । तथा—श्री-
वीरजिनजन्मात्सवावसरे मेराविन्द्रस्य सदेहो यः समुत्पन्नः
स सौधर्मेन्द्रस्य ततः कथं प्रथममच्युतेन्द्रः स्नपयतीति
युक्तिमदिति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—श्रीवीरजन्माभिषेका-
वसरे सौधर्मेन्द्रस्य संशयस्समुत्पन्नः तदनु सदेहापनो-
दात् सौधर्मेन्द्राज्ञया अच्युतेन्द्रः प्रथमं स्नपयतीति नायु-
क्तिमत्, श्रीवीरचरित्रादौ तथैव दर्शनादिति ॥ १६२ ॥
सेन० ३ उल्ला० । तथा—वीरशासने आचार्याभूयापि किं-
ख्याका नरकगामिनः सूरय उक्ताः सन्ति ? तदक्षराणि च कुत्र
ग्रन्थ इति सव्यासं प्रसाद्यमिति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—श्रीवीर-
शासने एतावत्संख्याका आचार्या नरकगामिनः इति ग्रन्थ
दृष्टं न स्मरति, किञ्च—“ तीआणामयकालं, केह होंदिति
गोअमा ! सूरि । जेसि नामगदहणं, नियमणं होइ पच्छिन्त
॥ १ ॥ ” इति श्रीमच्छाचार्यप्रकाशे, क. १५५. १ इति ॥ १५५
सेन० ३ उल्ला० ।

शींगय-वीरङ्गद-पुं० । बलदेवपुत्रस्य रेवतीगर्भसम्भूतस्य
 निषधकुमारस्य पूर्वभवर्तीयं. नि० । ('णिसट्' शब्दे चतुर्थ-
 भागः, २१३७ पृष्ठे तत्कथोक्ता ।) चेटकराजस्य रथिनि, आ०
 क० ४ अ० ।

वीरकण्ह-वीरकृष्ण-पुं० । श्रेणिकमहाराजभार्यायाः वीरकृष्णायाः पुत्र, नि० । (स च वीरान्तिके प्रव्रज्य वर्षत्रयं व्रतपर्यायं परिपाल्य महाशुके सप्तमे कल्पे समुत्पद्य सप्तदशसागरोपममायुरनुपाल्य ततश्च्युतो महाविन्देह सेत्स्यतीति निरयावलिकायाः सप्तमेऽध्ययने सूत्रितम् ।)

वीरकण्हा-वीरकृष्णा-स्त्री० । श्रेष्ठिकमहाराजभार्यः७, वीर-
कृष्णकुमारमातरि, नि० । (स च वीरान्तिके प्रव्रज्य मह-
तां सर्वतोभद्रप्रतिमां प्रतिपद्य सिद्धयन्तरुदशानामष्टमे
वर्गे सप्तमे अर्धयनेन सूचितम् ।)

वीरकल्प-वीरकल्प-पुं० । 'कक्षाणयणीय' शब्दे तृतीयभागे
२१३ प्रपुं व्याख्याते भगवतो महावीरस्य कल्पे, ती० ४८ कल्प ।

वीरकूड-वीरकूट-न० । चतुर्थदेवलोकस्थे विमानभेदे, स०
४ सम० ।

वीरग-वीरक-पु० । द्वारवत्यां वासुदेवभक्ते कौलिके, श्राव०
३ अ० ।

वीरगणि-वीरगणिन्-पुं० । श्रीगणेशिष्ये वलभीनाथदयन्तर-
प्रतिबोधकं चामुण्डराजपुत्रेद् आचार्यै, श्रयमाचार्यः ६३८
विक्रमसंवत्सरे जातः, ६८० संवत्सरे दीक्षितः ६६१ संवत्सरे,
म्यर्गतः । जे० ३० ।

वीरघात-वीरघात-पुं० । वीरजिनविहते मोराकसन्निवेशे
स्वनामख्याते कर्मकर, आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

वीरचरित-वीरचरित्र-न० । हेमचन्द्रविरचिते वीरजिनचरि-
तनियद्धे ग्रन्थके, ध० २ अधि० ।

वीरजिण-वीरजिन--पुं० । वीरश्चासौ जिनश्च कषायादिप्र-
त्यर्थिसार्थजयाद् वीरजिनः । भीवर्द्धमानस्वामिनि, कर्म०
२ कर्म० । "जयति जगदंकीप-प्रकटितनिःशेषभावसद्भावाः ।
कुमन्तपतङ्गविनाशी, श्रीवीरजिनेश्वरो भगवान् ॥१॥" आ०म०
१ अ० ।

वीगण-वीगण--पुं० । तृणवनस्पतिकायभेदे, यन्मूलमुशीरं भव-
ति । आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । सूत्र० । म्लेच्छभेदे, प्रज्ञा०
३ पद ।

वीरितव-वीरितपम्-न० । वीरप्रभोश्छात्रस्थिकं तपसि, आ०
म० १ अ० । आव० ।

तपसा केवलमुत्पन्नमिति कृत्वा यद्गगयता तप आसेवितं

जां य तत्रो अणुचिम्भा, वीरवरेणं महाणुभावेणं ।

छुमन्थकालियाए, अहकमं कित्तइस्सामि ॥ ५२७ ॥

आख्या—यश्च तप आचारिते धीर्धर्मण महानुभावेन क्षुब्ध-
महत्तरे पदोऽभिव्यक्तवन्मान् ननुष्माक्रमं येन क्रमेणा-
नुरागैः प्रकृत्या विरचितं यथाशक्ति भाष्यार्थः ॥ २२७ ॥

तच्छेदम्—

नव किर चाउम्मासे , छकिर दोमासिए उवासी य ।

वारस य मासियाहं, वावत्तरि अद्धमासाहं ॥ ५२८ ॥

व्याख्या—नव किल चातुर्मासिकानि तथा षट् किल द्वि-
मासिकानि उपापितवान्, किलशब्दः—परोक्षान्नाप्तगमवादसं-
सूचकः, द्वादश च मासिकानि द्विसप्तत्यर्द्धमासिकान्युपा-
पितवानिति क्रियायोग इति गार्थः ॥ ५२८ ॥

एगं किर छम्मासं, दो किर तेमासिए उवासी य

अङ्गाङ्गा दुवे, दो चव दिवहुमासां ॥ ५२६ ॥

व्याख्या—एक किल पाणमासं, द्वे किल त्रैमासिके उपोषि-
तवान्, तथा 'अद्वाइज्जाइ दुवे' ति अर्द्धतृतीयमासनिष्पन्नं
तपः—क्षपणं वा अधृतृतीयं, ते अर्धतृतीये द्वे, चशब्दः क्रिया-
नुकर्षणार्थः, द्वे एव च 'दिवहमासाहं' ति सार्धमासे तप-
सी क्षपणे वा, क्रियायोगेऽनुवर्तत एवेति गाथार्थः ॥ ५२६॥

भदं च महाभदं, पडिमं ततो य सव्वत्रोभदं ।

दो चत्वारि दसेव य, दिवसे ठासी य अणुवद्धं ॥५३०॥

व्याख्या—भद्रां च महाभद्रां प्रतिमां ततश्च सर्वतोभद्रां
स्थितवान्, अनुवद्धमिति योगः, आसामेवानुपूर्व्या दिवस-
प्रमाणमाह--दौ चतुरः दशैव च दिवसान् स्थितवान्, अ-
नुवद्धं--सन्ततमेवेति गाथार्थः ॥ ५३० ॥

गोयरमाभिगहजुयं, खमणं छम्मासियं च कासी य ।

पंचदिवसेहि ऊणं अव्वहिओ वच्छनयरीए ॥ ५३१ ॥

व्याख्या—गोचरेऽभिग्रहो गोचराभिग्रहस्तेन युतं क्षपणं
पाण्मासिकं च कृतवान् पञ्चभिर्दिवसैर्न्यूनम्, अव्यधितः—
अपीडितो वत्सान्गर्या—कौशाम्यामिति गाथार्थः ॥३३॥

दस दो य किर महप्पा, ठाइ मुणी एगराइयं पडिमं ।

अद्वयभक्तेण जई, एकेकं चरमराईयं ॥ ५३२ ॥

व्याख्या—दश द्वे च संख्यया द्वादशेत्यर्थः, किल महात्मा-
 'ठासि मुणि' त्ति स्थितवान् मुनिः, एकरात्रिकीं प्रतिमां
 पाठान्तरं वा 'एकराइए पडिम' त्ति एकरात्रिकीः प्रतिमाः,
 कथमित्याह अष्टमभंक्रुन—त्रिरात्रोपवासंनति हृदयम्,
 यतिः--प्रयत्नवान्, एकैकां चरमरात्रिकीं चरमरजनीनि-
 ष्वन्नामिति गार्थः ॥ ५३२ ॥

दो चेव य छट्टसए, अउणातीसे उवासिया भगवं ।

न कयाइ निश्चभत्तं, चउत्थभत्तं च से आसि ॥५३३॥

व्याख्या—द्वे एव च षष्ठशते एकोविंशदधिके उपोदितो भगवान्, एवं न कदाचित्त्रित्यभक्तं चतुर्थभक्तं वा 'स' तस्याऽऽर्सादिति गार्थार्थः ॥ ५३३ ॥

बारस वासे अहिए, छट्ठं भत्तं जहरणयं आसि ।

सर्वं च तवोक्तम्, अपाणयं आसि वीरस्स ॥५३४॥

व्याख्या—द्वादश वर्षाण्यधिकानि भगवतश्शुभस्थस्य सतः
'षष्ठं भूक्तं' द्विरात्रोपवासलक्षणं जघन्यकमासीत्, तथा स-
र्वं च तपःकर्म अपानकमासीद्दीरस्य । एतदुक्तं भवति—क्षी-
रादिद्विवाहारभोजनकाललभ्यव्यतिरेकेण पानकपरिभागे ना-
ऽऽसेवित इति गाथार्थः ॥१३३॥ आब० १ अ० ।

वीरस्थय-वीरस्तव-पुं० । महावीरस्वामिगुणकीर्तनप्रतिबद्धे
पष्ठे सूत्रकृताङ्गाध्ययने, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । प्रश्न० । आ० चू० ।
आव० । (तच्चाध्ययने 'वीर' शब्दे १३६० पृष्ठे दर्शितम् ।)
वीरदेवा-वीरदेवा-स्त्री० । सुधर्मस्वामिनो मातरि, आ० चू०
१ अ० ।

वीरधवल-वीरधवल-पुं० । गुर्जरधरिज्यां धवलकपुरराजे व-
स्तुपालतेजःपालमन्त्रीश्वरं वीसलदेवनृपतिपितरि, ती० ४१
कल्प ।

वीरपुर-वीरपुर-न० । नेमिनाथस्य तीर्थकरस्य प्रथमभिक्षा-
लाभस्थाने, आ० म० १ अ० ।

वीरभद्र-वीरभद्र-पुं० । कनकपुरादौ पूज्यमाने यत्नेभेदे, वि-
पा० २ श्रु० ६ अ० । आव० । पार्श्वनाथस्य सप्तमे गणधरे, स०
८ सम० । कल्प० । स्था० । आतुरप्रत्याख्यानप्रकीर्णककर्तारि
वीरजिनसाधौ, आतु० ।

वीररवि-वीररवि-पुं० । वीरजिनादित्ये, " उद्बोधो विदधेऽ
ज्जाना-मिव भव्यशरीरिणाम् । गवां विलासैर्येनाऽसौ, जी-
याद् वीररविश्चिरम् ॥ १ ॥ " ग० १ अधि० ।

वीररस-वीररस-पुं० । शूर वीर विक्रान्तौ इति वीरयति-वि-
क्रामयति त्यागतपोवैगिनिग्रहेषु प्रेरयति प्राणिनमित्युत्त-
मप्रकृतिपुरुषचरित्रश्रवणादिहेतुसमुद्भूते दानाद्युत्साहप्रक-
र्षात्मके काव्यरसभेदे, अनु० ।

तथ परिच्चायमि अ, दाणतवचरणसत्तुजणविणासे ।

अणुसयधितिपरकम-लिंगो वीरो रसो होइ ॥ २ ॥

तत्र तेषु नवसु रसेषु मध्ये परित्यागं दानं तपश्चरणं—त-
पोविधाने शत्रुजनविनाशे च यथासंख्यमननुशयधृतिपराक-
मचिह्ना वीरो रसो भवति । इदमुक्तं भवति—दाने दत्ते
यदानुशयो—गर्वः पश्चात्तापो वा तं न करोति तपसि च
कृते ध्याते करोति नार्त्तध्यानं, शत्रुविनाशे च पराक्रमते
न तु वैक्लव्यमवलम्बते, तदा एतैर्लिङ्गैर्ज्ञायतेऽयं प्राणी वी-
ररसं वर्त्तत इत्येवमन्यत्रापि भावना कार्येति ।

उदाहरणनिदर्शनार्थमाह—

वीरो रसो जहा—

सो नाम महावीरो, जो रजं पयहिऊण पन्वइओ ।

कामकोहमहास-चु पक्खनिग्घायणं कुणई ॥ ३ ॥

वीरो रसो यथा इत्युपदर्शनार्थमतत् 'सो नाम' गाहा
पाठसिद्धा, नवरं वीररसयत् पुरुषचेष्टितप्रतिपादनादेवंप्र-
कारेषु काव्येषु वीररसः प्रतिपत्तव्य इति भावार्थः । अपरं
चहोत्तमपुरुषजतव्यकामक्रोधादभावशत्रुजयनेव वीररसो-
दाहरणं मात्राधिकारिणि प्रस्तुतशास्त्रे इतरजनसाध्यसंसा-
रकारणद्रव्यशत्रुनिग्रहस्याप्रस्तुतत्वादिति मन्तव्यमिति । एव-
मन्यत्रापि भावार्थोऽवगन्तव्य इति । अनु० ।

वीरल्लसउण-वीरल्लसकुन-पुं० । उलूकजातीये हुलापकपत्ति-
णि, वृ० ३ उ० । नि० चू० ।

वीरवयण-वीरवचन-न० । भगवन्महावीरवर्द्धमानस्वामिप्रव-
चनं, आव० ६ अ० ।

वीरवर-वीरवर-पुं० । वीरेषु वरः प्रधानो वीरवरः । वर्द्धमान-
स्वामिनि, सू० प्र० २० पाहु० । प्रश्न० ।

वीरवरनामधिज-वीरवरनामधेय-पुं० । वीरवरेति प्रशस्त-
नामानं, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

वीरवलय-वीरवलय-न० । वीरत्वसंस्पर्शके वलये, कल्प० १
अधि० ३ क्षण । सुभटो हि कश्चिदन्योऽप्यस्ति वीरव्रतधारी
यदसौ मां विजित्य मोक्षयत्वंतानि वलयानीति स्पष्टयन्
यानि परिदधाति तानि वीरवलयानीत्युच्यन्ते । ज्ञा० १ श्रु०
१ अ० । औ० ।

वीरसासण-वीरशासन-न० । वर्तमानतीर्थे, न० ।

वीरसूर-वीरशूर-पुं० । वीराणां मध्येऽत्यन्तसाहसधने शूरे,
प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

वीरसूरि-वीरसूरि-भक्तामरकचू"मानतुङ्ग"सूरौ, ग० ३ अधि० ।

वीरसेण-वीरसेन-पुं० । सम्यक्त्वप्राधान्ये दृष्टान्ततयोक्ते बद्-
यसेनराज्ञोऽन्ध पुत्रे, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । यदुकुल-
प्रसिद्धे वीरे, आ० चू० १ अ० । आ० म० । अन्त० ।

वीरसेणिय-वीरसैनिक-न० । चतुर्थदेवलोकास्थविमानभेदे,
स० ६ सम० ।

वीराइपुत्तमाउ-वीरादिपुत्रमातृ-स्त्री० । अणहिलपद्दनगरे
वीरादिकानामनेकेषां पुत्राणां जनन्यां वसुन्धर्यां आविका-
याम्, जी० १ प्रति० ।

वीरायमाण-वीरायमाण-त्रि० । वीरमिवात्मानमाचरति, आ-
चा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

वीरायरिय-वीराचार्य-पुं० । चन्द्रगच्छस्य शाण्डिल्यशाखा-
यां विजयसिंहसूरिशिष्ये सिद्धराजमित्रे बौद्धसाङ्ख्यदिग-
म्बराचार्याणां जेतरि आचार्ये, स च ११६० विक्रमसंवत्सरं
आसीत् । जै० ६० ।

वीरासण-वीरासन-न० । सिंहासनोपविष्टस्य भुविन्यस्त-
पादस्यापनीतसिंहासनस्यैवावस्थाने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
वीरासने नाम यथा सिंहासने उपाविष्टो भूयस्तपाद् आ-
स्ते तथा तस्यापनयने कृतेऽपि सिंहासने इव निविष्टे मुक्त-
जानुके इव निरालम्बनेऽपि यदास्ते । दुष्करं चैतत्, अत एव
वीरस्य-साहसिकस्यासने वीरासनमित्युच्यते । वृ० ५ उ० ।
ज्ञा० । सूत्र० । आचा० । स्था० । (वीरासनविवरणम् 'आ-
सण' शब्दे द्वितीयभागे ४७० पृष्ठे गतम् ।)

वीरासणिय-वीरासनिक-पुं० । वीरासनमुक्तं तदस्यास्तीति
वीरासनिकः । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । सिंहासने निविष्ट इ-
वासीने, स्था० ७ डा० ३ उ० । दशा० । वृ० । भ० । (नि-
ग्रन्थ्या वीरासनिकया भवितुं न कल्पते इति 'आसण'
शब्दे द्वितीयभागे ४६० पृष्ठे गतम् ।)

वीरिय-वीर्य-न० । विशेषेण ईर्यते चेष्ट्यतेऽनेनेति वीर्यम् ।
उत्त० ३३ अ० । विशेषेणैरयति प्रवर्त्तयति आत्मानं तासु
तासु क्रियास्त्विति वीर्यम् । " स्याद्-भव्य-चैत्य-चौर्यसंभु

यात् ॥ ॥ २ ॥ १०७ ॥ इति संयुक्तस्य यात्पूर्व इद् । प्रा० ।
कर्म० । सामर्थ्यविशेषे, उत्त० ३ अ० । शक्तौ, अर्थक्रिया
सामर्थ्ये, मनसः स्वविषयज्ञानोत्पादने, सूत्र० २ श्रु० ५
अ० । आ० म० । आन्तरोत्साहे, चं० प्र० २० पादु० ।
आ० चू० । जीवाश्रिते, स्था० ३ ठा० ३ उ० । पराक्रमे,
कल्प० १ अधि० ६ क्षणे । पं० भा० । आ० चू० ।
योगो वीर्यं शक्तिरुत्साहः पराक्रम इति पर्यायाः । कर्म०
२ कर्म० । आ० चू० । आव० । जी० । उत्त० । व्य-
वसाये, पं० चू० १ कल्प । आ० । ज० । उत्साहातिरेके,
स्था० ३ ठा० ३ उ० । चित्तात्साहे, पञ्चा० १६ विव० । औरस
बले, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । जीवबले, भ० ७ श० ७ उ० । स्था० ।

प्रथमतो वीर्यमेव प्ररूपयति-

विरियंतरायदेम-कषण सव्यकषण वा लद्धी ।

अभिसंधिजमियरं वा, ततो विरियं सलेसस्स ॥ ३ ॥

वीर्यान्तरायस्य देशक्षेत्रेण सर्वक्षेत्रेण वा लब्धिर्वीर्यलब्धि-
रसुमतामुपजायते । तत्र देशक्षेत्रेण लब्धस्थानां, सर्वक्षेत्रेण
(च) केवलिनाम् । तस्याश्च वीर्यलब्धेः सकाशादुपजा-
यमानं वीर्यं संलक्ष्यस्यापि च भवति, अलक्ष्यस्यापि च ।
केवलमिह संलक्ष्यवीर्येणाधिकार इति तदेवोपदर्शयति-
'अभिसंधिजमियरं वा ततो विरियं सलेसस्स' ततस्त-
स्याः क्षातिकक्षायोपशमिकरूपाया वीर्यलब्धेः सकाशात्
संलक्ष्यस्य वीर्यमभिसंधिजमितरद्वा भवति । तत्र यद्वृद्धि-
पूर्वकं धावनवर्गनादिक्रियासु नियुज्यते तदभिसन्धिजम्,
इतरदर्शमभिसन्धिजम् । यद्वृद्धस्याऽऽहारस्य धातुमलत्वरूप-
परिणामापादनकारणमेकान्द्रियाणां वा तत्तत्क्रियानिवन्धनम्,
एतच्च अभिसन्धिजमनभिसन्धिजं वा वीर्यमवश्यं यथासंभवं
सूक्ष्मवाटरपरिस्पन्दरूपक्रियासहितं, योगसंज्ञमप्येतदेव । ए-
काधिकानि चास्यासूनि--" जोगो विरियं थामो, उच्छाह
परिक्कमो तथा चिट्ठा । सत्ती सामन्थं चियं, जोगस्स ह-
वंति पज्जाया ॥ १ ॥ " इति ॥ ३ ॥

संप्रत्यस्यैव योगस्य परिणामादिहेतुतां भेदं च । तथा
जीवप्रदेशेष्वस्य वैषम्येणावस्थाने कारणं च प्रतिपिपादयि-
पुरिदमाह-

परिणामालंवरणगह-ण साहणं तेण लद्धनामतिगं ।

कज्जभायन्नोन्न-प्पवेमविसमीकयपणं ॥ ४ ॥

परिणमनं परिणामः । गिजन्तात् घञ् प्रत्ययः (श्रीम० कृ०
५-३) परिणामादावभिमन्यर्थः । आलम्ब्यन् इत्यालम्बनं,
भावेऽनद (श्रीम० कृ० ६-२) (गृहीतिग्रहणम्) तेषां सा-
धने साध्यतऽनेनेति साधनं योगसंज्ञं वीर्यं, करणेऽन-
द (श्रीम० कृ० ६-४) । तथाहि-तेन वीर्यविशेषेण योगसं-
ज्ञकेनादायिकादिशरीरप्रायोग्यान् पुद्गलान् प्रथमतो गृह्णा-
ति, गृहीत्वा चौदायिकादिरूपतया परिणमयति । तथा
प्राणापानभाषामनोयोग्यान् पुद्गलान् प्रथमतो गृह्णाति,
गृहीत्वा च प्राणापानादिरूपतया परिणमयति । परिणम-
स्य च तन्निमगंहेतुसामर्थ्ये विशेषमिदमेव तान्च पुद्गलानव-
लम्बते । यथा मन्ददर्शकः कश्चित्तरं परिभ्रमणाय यत्पि-

वलम्बते (मवष्टम्भते) । ततस्तदवष्टम्भतो जातसामर्थ्य-
विशेषः सन् तान् प्राणापानादिपुद्गलान् विसृजतीति
परिणामालम्बनग्रहणसाधनं वीर्यम् । तेन च वीर्येण योग-
संज्ञकेन मनोवाक्यावष्टम्भतो जायमानेन 'लद्धनामति-
गं' ति लब्धे नामत्रिकम् । तद्यथा-मनोयोगो, वाग्योगः,
काययोगः इति । तत्र मनसा करणभूतेन योगो मनोयोगः,
वाचा योगो वाग्योगः, कायेन योगः काययोगः । स्यादेतत्,
सर्वेषु जीवप्रदेशेषु तुल्यक्षायोपशमिकयादिलब्धिभावेऽपि
किमिति कश्चित्प्रभूतं कश्चित् स्तोके कश्चित्स्तोक्ततरमित्ये-
वं वैषम्येण वीर्यमुपलभ्यत इत्यत आह-'कज्जे' त्यादि,
यदर्थं चेष्टते तत्कार्यं, तस्याभ्याशः, अभ्यशनमभ्याशः, अशू-
व्याप्तावित्यस्याभिपूर्वस्य घञन्तस्य प्रयोगः, कार्याभ्याशः-
कार्यस्यासन्नता निकटीभवनमित्यर्थः । तथा जीवप्रदेशाना-
मन्योऽन्यं परस्परं प्रवेशः शृङ्खलावयवानामिव परस्परं स-
म्बन्धविशेषः । ताभ्यां कृत्वा विषमीकृताः प्रभूताल्पाल्पतर-
सद्भावतो विसंस्थुलीकृताः प्रदेशाः-जीवप्रदेशा येन जीव-
वीर्येण तत्कार्याभ्याशान्योऽन्यप्रदेशविषमीकृतप्रदेशम् । त-
थाहि-येषामात्मप्रदेशानां हस्तादिगतानामुत्पाद्यमानघटा-
दिलक्षणकार्यनैककृत्यं तेषां प्रभूततरा चेष्टा, दूरस्थानाम-
शादिगतानां स्वल्पा, दूरतरस्थानां तु पादादिगतानां स्वल्प-
तरा । अनुभवसिद्धं चैतत् । अपि च-लाघादिनाऽभिघाते
सति यद्यपि सर्वप्रदेशेषु युगपदेदोपजायते, तथापि येषा-
मात्मप्रदेशानामभिघातकलाघादिद्रव्यनैककृत्यं तेषां तीव्रतरा
वेदना, शेषाणां तु मन्दा मन्दतरा । तथेहापि जीवप्रदेशेषु परि-
स्पन्दात्मकं वीर्यमुपजायमानं कार्यद्रव्याभ्याशवशतः केषु-
चित्प्रभूतमन्येषु मन्दमपरेषु तु मन्दतमं भवति । एतच्चैव
जीवप्रदेशानां परस्परं संबन्धविशेषं सति भवति, नान्यथा
यथा शृङ्खलावयवानाम् । तथाहि-तेषां शृङ्खलावयवानां पर-
स्परं संबन्धविशेषे सति एकस्मिन्नवयवे परिस्पन्दमानेऽप-
रेऽवयवयोः परिस्पन्दन्ते, केवलं केचित् स्तोकेमपरे स्तो-
क्तमिति । सम्बन्धविशेषाभावे त्वेकस्मिन् चलति नापर-
स्यावश्यंभावि चलनं, यथा गोपुरुषयोः, तस्मात्कार्यद्रव्याभ्या-
शवशतो जीवप्रदेशानां परस्परं संबन्धविशेषतश्च वीर्यं जीव-
प्रदेशेषु केषुचित्प्रभूतमन्येषु स्तोकेमपरेषु तु स्तोक्ततरमित्ये-
वं वैषम्येणापजायमानं न विरुध्यत इति ॥ ४ ॥

तदेवं वीर्यं प्रतिपाद्य संप्रत्यस्यैव जघन्याजघन्यात्कृष्टानुकृष्ट-
त्वपरिज्ञापनाय प्ररूपणां चिकीर्षुरिमानर्थाधिकारानाह--

अविभागवग्गफहुग-अंतरठाणं अणंतरोवणिहा ।

जोग परंपरावु-द्धिसमयजीवप्पवहुगं च ॥ ५ ॥

योगे--योगविषये, प्रथमतोऽविभागप्ररूपणा कार्या १ । त-
तो वर्गणाप्ररूपणा २ । ततः स्पर्धकस्य प्ररूपणा ३ । तदन-
न्तरमन्तरप्ररूपणा ४ । ततः स्थानप्ररूपणा ५ । ततोऽनन्त-
रोपनिधा ६ । ततः परंपरोपनिधा ७ । तदनन्तरं वृद्धिप्ररूपणा-
८ । ततः समयप्ररूपणा । ९ । ततो जीवानामल्पबहुत्वप्ररूप-
णेति १० । तत्र यस्यांशस्य प्रज्ञाच्छेदनकेन विभागः कर्तुं न
शक्यते सोऽंशोऽविभाग उच्यते । किमुक्तं भवति ?--इह
जीवस्य वीर्यं केवलप्रज्ञाच्छेदनकेन विद्यमानं विद्यमानं
यदा विभागं न प्रयच्छति, तदा सोऽन्तिमोऽंशोऽविभाग
इति ॥ ५ ॥

ते चाविभागा एकैकस्मिन् जीवप्रदेशे यावन्तो भवन्ति
तावत् आह—

पयणाद्येयण्डिना, लोगासंख्यजगप्पएससमा ।

अविभागा एकैके, होति पयमे जहन्नेण ॥ ६ ॥

प्रज्ञाछेदनकेन छिन्नाः सन्तो ये वीर्यस्याविभागा जातास्ते एकैकस्मिन् जीवप्रदेशे चिन्त्यमाना जघन्यनाप्यसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणा भवन्ति । उत्कर्षतोऽप्यसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणा एव । किं तु—ते जघन्यपदभाविर्वीर्याविभागापेक्षयाऽसंख्येयगुणा द्रष्टव्याः इति ॥ ६ ॥ उक्ताऽविभागप्ररूपणा ।

संप्रति वर्गणाप्ररूपणामाह—

जसि पयसाण समा, अविभागा सव्वतो य थोवत्तमा ।

ते वर्गणा जहन्ना, अविभागहिया परंपरओ ॥ ७ ॥

येषां जीवप्रदेशानां समास्तुल्यसंख्या वीर्याविभागा भवन्ति, सर्वतश्च सर्वेभ्योऽपि चान्येभ्योऽपि जीवप्रदेशगतवीर्याऽविभागेभ्यः स्तोक्तमाः, ते जीवप्रदेशा घनीकृतलोकासंख्येयभागवत्यसंख्येयप्रतरगतप्रदेशराशिप्रमाणाः समुदिता एका वर्गणा । सा च जघन्या स्तोकाऽविभागयुक्तावात्, अविभागाधिका परंपरत इति । ततः परा वर्गणा एकैके नाविभागेनाधिका वक्तव्या । तद्यथा—जघन्यवर्गणातः परे ये जीवप्रदेशा एकेन वीर्याविभागेनाभ्यधिका घनीकृतलोकासंख्येयभागवत्यसंख्येयप्रतरगतप्रदेशराशिप्रमाणा वर्तन्ते, तेषां समुदायो द्वितीया वर्गणा । ततः परं द्वाभ्यां वीर्याविभागाभ्यामधिकानामुक्तसंख्याकानामेव जीवप्रदेशानां समुदायस्तृतीया वर्गणा । ततोऽपि त्रिभिर्वीर्याविभागैरधिकानां तावत्संख्याकानामेव जीवप्रदेशानां समुदायश्चतुर्थी वर्गणा । एवमेकैकवीर्याविभागवृद्धया वर्धमानानां तावतां तावतां जीवप्रदेशानां समुदायरूपा वर्गणा असंख्येया वक्तव्या इति ॥ ७ ॥

ताश्च कियत्य इति तन्निरूपणार्थं स्पर्धकप्ररूपणामाह—

सेढिअसंखिअमित्ता, फड्डगमेत्तो अणंतरा नऽत्थि ।

जाव असंखा लोगा, तो वीयाई य पुच्चसमा ॥ ८ ॥

इह घनीकृतस्य लोकस्य या एकैकप्रदेशपङ्क्तिरूपा श्रेणिस्तस्याः श्रेण्यसंख्येयतमे भागे यावन्त आकाशप्रदेशास्तावन्मात्रास्तावत्प्रमाणा यथाक्रस्वरूपा वर्गणाः समुदिताः, एकं स्पर्धकं, स्पर्धन्त इवात्तरोत्तरवृद्धया वर्गणा श्रवति स्पर्धकम् । वृद्धहुलमिति (श्रीम० कृ० १-११) वचनादधिकरणे बुज् । उक्ता स्पर्धकप्ररूपणा । सांप्रतमन्तरप्ररूपणामाह—‘ एत्तो अणंतरा नत्थि ’ इतः पूर्वोक्तस्पर्धकगतचरमवर्गणायाः परतो जीवप्रदेशा अनन्तरा न सन्ति । किमुक्तं भवति ?—इत ऊर्ध्वमेकैकवीर्याविभागवृद्धया निरन्तरं वर्धमाना जीवप्रदेशा न लभ्यन्ते, किंतु सान्तरा एव । तथाहि—पूर्वोक्तस्पर्धकगतचरमवर्गणायाः परतो जीवप्रदेशा नैकेन वीर्याविभागेनाधिकाः प्राप्यन्ते, नापि द्वाभ्यां, नापि त्रिभिः, नापि चतुर्भिः, यावन्नापि संख्येयैः, किं त्वसंख्येयैरवासंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणैरभ्यधिकाः प्राप्यन्ते ।

ततस्तेषां समुदायो द्वितीयस्य स्पर्धकस्य प्रथमा वर्गणा । ‘तो वीयाई य पुच्चसमा’ इति ततो द्वितीयस्पर्धकप्रथमवर्गणातः परतो द्वितीयादयो वर्गणाः पूर्वसमाः पूर्वस्पर्धकस्येव वक्तव्या इत्यर्थः । तथाहि—प्रथमवर्गणायाः परतो जीवप्रदेशानामेकेन वीर्याविभागेनाधिकानां समुदायो द्वितीया वर्गणा । द्वाभ्यां वीर्याविभागाभ्यामधिकानां समुदायस्तृतीया वर्गणा । एवं तावद्वाच्यं यावत् श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणा वर्गणा भवन्ति, तासां च समुदायो द्वितीयं स्पर्धकम् । ततः परं पुनरप्येकेन वीर्याविभागेना—धिका जीवप्रदेशा न लभ्यन्ते, नापि द्वाभ्यां, नापि त्रिभिः, यावन्नापि संख्येयैः, किं त्वसंख्येयैरवासंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणैरभ्यधिकाः प्राप्यन्ते, ततस्तेषां समुदायस्तृतीयस्य स्पर्धकस्य प्रथमा वर्गणा । तत एकैकवीर्याविभागवृद्धया द्वितीयादयो वर्गणास्तावद्वाच्यं यावच्छ्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणा भवन्ति, तासां च समुदायस्तृतीयं स्पर्धकम् । एवमसंख्येयानि स्पर्धकानि वाच्यानीति ॥ ८ ॥ तदेवं कृताऽन्तरप्ररूपणा ।

संप्रति स्थानप्ररूपणां करोति—

सेढिअसंखियमेत्ता—ई फड्डगाई जहन्नयं ठाणं ।

फड्डगपरिबुद्धिअओ, अंगुलभगो असंसत्तमो ॥ ९ ॥

इह पूर्वोक्तानि स्पर्धकानि श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि जघन्यं योगस्थानं भवन्ति । एतच्च सूक्ष्मनिर्गो—दस्य सर्वालपवीर्यस्य भवप्रथमसमये वर्तमानस्य प्राप्यते । ततोऽन्यस्य जीवस्याधिकतरवीर्यस्य योऽल्पतरवीर्या जीवप्रदेशास्तेषां समुदायः प्रथमा वर्गणा । तत एकैक वीर्या—विभागेन वृद्धानां समुदायो द्वितीया वर्गणा । द्वाभ्यां वीर्याविभागाभ्यामधिकानां समुदायस्तृतीया वर्गणा । त्रिभिर्वीर्याविभागैरधिकानां समुदायश्चतुर्थी वर्गणा, एवं तावद्वाच्यं यावच्छ्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणा भवन्ति । तासां समुदायः प्रथमं स्पर्धकम् । ततः प्राक्नयोगस्थानप्रदर्शितप्रकारेण द्वितीयादीन्यपि स्पर्धकानि वाच्यानि । तानि च तावद्वाच्यानि यावच्छ्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि भवन्ति, ततस्तेषां समुदायो द्वितीयं योगस्थानम् । ततोऽन्यस्य जीवस्याधिकतमवीर्यस्योपदर्शितप्रकारेण तृतीयं योगस्थानं वाच्यम् । एवमन्यान्यजीवापेक्षया तावद् योगस्थानानि वाच्यानि यावत्सर्वोत्कृष्टं योगस्थानं भवति । इह द्वितीये योगस्थाने प्रथमे स्पर्धके प्रथमवर्गणायां जीवप्रदेशाः प्रथमयोगस्थानचरमस्पर्धकचरमवर्गणागतवीर्याविभागापेक्षया असंख्येयैर्वीर्याविभागैरधिकाः प्राप्यन्ते । तृतीयेऽपि योगस्थाने प्रथमस्पर्धके प्रथमवर्गणायां जीवप्रदेशा द्वितीय—योगस्थानचरमस्पर्धकचरमवर्गणागतवीर्याविभागापेक्षयाऽसंख्येयैर्वीर्याविभागैरधिकाः प्राप्यन्ते । एवं सर्वेष्वपि द्रष्टव्यम् । तानि च योगस्थानानि—सर्वाण्यपि कियन्ति भवन्तीति चेदुच्यते—श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि । ननु जीवानामनन्तत्वात्प्रतिजीवं च योगस्थानस्य प्राप्त्यमाणात्वादनन्तानि योगस्थानानि प्राप्नुवन्ति, कथमुच्यते—श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशप्रमाणानीति ? नैव दोषः, यतः एकै

कस्मिन् योगस्थाने सदृशे सदृशे वर्तमानाः स्थावरजीवा अनन्ताः प्राप्यन्ते, ततः सर्वजीवापेक्षयाऽपि सर्वाणि योगस्थानानि केवलिप्रज्ञया परिभाव्यमानानि यथोक्तप्रमाणान्येव प्राप्यन्ते, नोना (ततो, ता,) धिकानीति । कृता स्थानप्ररूपणा । सांप्रतमनन्तरोपनिधावसरः; तत्रोपनिधानमुपनिधा धातूनामनेकार्थत्वान्मार्गणमित्यर्थः, अनन्तरेणोपनिधा अनन्तरोपनिधा, अनन्तरं योगस्थानमधिकृत्योत्तरस्य योगस्थानस्य स्पर्धकविषयं मार्गणमित्यर्थः । तदेवाह—‘फट्ठे’ त्यादि । अतः प्रथमाद्योगस्थानात् द्वितीयादिषु योगस्थानेषु प्रत्येकं स्पर्धकानां परिवृद्धिरङ्गुलभागोऽसंख्येयतमः, अङ्गुलमात्रेण सत्केऽसंख्येयतमे भागे यावान् प्रदेशराशिस्तावत्प्रमाणानि पूर्वपूर्वयोगस्थानगतस्पर्धकोपेक्षयोत्तरस्मिन्नुत्तरस्मिन् योगस्थाने स्पर्धकान्यधिकानि भवन्तीत्यर्थः । कथमेवं ज्ञायत इति चेदुच्यते—इह प्रथमयोगस्थानगतवर्गणापेक्षया द्वितीययोगस्थानगतवर्गणा मूलत एव सर्वा अपि हीनहीनतरजीवप्रदेशा भवन्ति, प्रभूतप्रभूततरवीर्याणां जीवप्रदेशानां स्ताकस्तोकतरतया प्राप्यमाणत्वात् । ततोऽत्र विचित्रवर्गणाबाहुल्यसंभवतो यथाङ्गं स्पर्धकबाहुल्यमुपपद्यत एव । एवमुत्तरोत्तरेष्वपि योगस्थानेषु पूर्वपूर्वयोगस्थानगतस्पर्धकोपेक्षया स्पर्धकबाहुल्यं परिभावेनीयमिति ॥ ६ ॥ तदेवं कृताऽनन्तरोपनिधा ।

सांप्रतं परम्परोपनिधाया अवसरः, तत्र परम्पराया उपनिधा मार्गणं परम्परोपनिधा, तां चिकीर्षुराह—

सेदिअसंखियभागं, गंतुं गंतुं हवंति दुगुणाई ।

पल्लासंखियभागो, नाणागुणहाणि ठाणाणि ॥ १० ॥

प्रथमाद्योगस्थानादारभ्य श्रेणेरसंख्येयतमे भागे यावन्त आकाशप्रदेशास्तावन्मात्राणि योगस्थानानि गत्वा गत्वा—अतिक्रम्यातिक्रम्य यद्यत्परं योगस्थानं तत्र तत्र पूर्वयोगस्थानापेक्षया स्पर्धकानि द्विगुणानि भवन्ति । एतदुक्तं भवति—प्रथमे योगस्थाने यावन्ति स्पर्धकानि भवन्ति तदपेक्षया श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि योगस्थानान्यतिक्रम्यान्तरे योगस्थाने द्विगुणानि स्पर्धकानि भवन्ति । ततः पुनरपि ततो योगस्थानात्परतस्तावन्ति योगस्थानान्युल्लङ्घ्यापरस्मिन् योगस्थाने द्विगुणानि स्पर्धकानि प्राप्यन्ते । एवं भूयो भूयस्तावद्वाच्यं यावदन्तिमं योगस्थानम् । कियन्ति पुनर्योगस्थानानि पूर्वपूर्वयोगस्थानापेक्षया द्विगुणद्विगुणस्पर्धकानि भवन्त्यत आह—‘पल्लासंखियभागो’ इति सूक्ष्मस्याङ्गपल्ल्यापमस्यासंख्येयतमे भागे ‘यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणानि द्विगुणवृद्धिस्थानानि भवन्ति । ‘नाणागुणहाणिठाणाणि’ इति नानारूपाणि यानि गुणहानिस्थानानि द्विगुणहानिस्थानानि तान्यपि पल्ल्यापमासंख्येयभागगतसमयप्रमाणानि भवन्ति । तथाहि—उत्कृष्टाद्योगस्थानादारभ्याधोऽधोऽवतरणे सति यदा श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि योगस्थानान्युल्लङ्घितानि भवन्ति, तदाऽनन्तरेऽधस्तने योगस्थानेऽन्तिमयोगस्थानगतस्पर्धकोपेक्षयाऽर्धानि स्पर्धकानि प्राप्यन्ते । ततः पुनरपि श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदे-

शराशिप्रमाणेषु योगस्थानेष्वतिक्रान्तेष्वधस्तने योगस्थानेऽर्धानि प्राप्यन्ते । एवं तावद्वाच्यं यावज्जघन्यं योगस्थानमिति द्विगुणवृद्धिस्थानानुल्यानि द्विगुणहानिस्थानानि । यानि चामूनि द्विगुणवृद्धिस्थानानि द्विगुणहानिस्थानानि वा तानि सर्वस्तोकानि; तेभ्यः पुनरेकस्मिन् द्विगुणवृद्धिस्थानयोर्द्विगुणहानिस्थानयोर्वाऽन्तरे यानि योगस्थानानि तान्यसंख्येयगुणानि इति ॥१०॥ तदेवं कृता परंपरोपनिधा ।

सांप्रतं वृद्धिप्ररूपणां चिकीर्षुराह—

वृद्धीहाणिचउक्तं तम्हा कालोत्थ अंतिमल्लीणं ।

अंतोमुहुत्तमावलि, असंखभागो य सेसाणं ॥ ११ ॥

क्षयोपशमो हि वीर्यान्तरायस्य कचित्कदाचित्कथंचिद्भवतीति तन्निबन्धनानि योगस्थानानि कदाचित्प्रवर्धमानानि भवन्ति, कदाचिद्धीयमानानि । तत्र वृद्धिश्चतुर्धा, तद्यथा—असंख्येयभागवृद्धिः, संख्येयभागवृद्धिः, संख्येयगुणवृद्धिः, असंख्येयगुणवृद्धिः । एवं हानिरपि चतुर्धा, तद्यथा—असंख्येयभागहानिः, संख्येयभागहानिः, संख्येयगुणहानिः, असंख्येयगुणहानिः । यस्मादेवं वृद्धिहान्योर्ध्वतः कं वर्तते तस्मादत्र प्रत्येकं कालो नियतो वक्रव्यः । तत्रान्तिमयोर्वृद्धिहान्योरसंख्येयगुणलक्षणयोः प्रत्येकं ‘कालो’ इति अन्तर्मुहूर्तं शेषाणां त्वाद्यानां तिसृणां वृद्धीनां हानीनां चावलिकाया असंख्येयभागमात्रः । एतदुक्तं भवति—तथाविधक्षयोपशमभावतो विवक्षितात् योगस्थानात् प्रतिसमयपरस्मिन्नपरस्मिन्नसंख्येयगुणवृद्धे योगस्थाने यद्वर्तते जीवः साऽसंख्येयगुणवृद्धिः । यत्पुनः क्षयोपशमस्य मन्दमन्दतमभावतः प्रतिसमयपरस्मिन्नसंख्येयगुणहीने योगस्थाने वर्तते साऽसंख्येयगुणहानिः । सा चासंख्येयगुणवृद्धिरसंख्येयगुणहानिर्वोत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्तं कालं यावन्निरन्तरं भवति । आद्याः पुनस्तिस्रो वृद्धयो हानयो वोत्कर्षत आवलिकाया असंख्येयभागमात्रं कालं, जघन्यतस्तु चतस्रोऽप्येकं द्वौ वा समयौ यावद्भवन्ति ॥ ११ ॥ स्यादेतत्, कियन्तं कालं यावत्पुनर्यथोक्तवृद्धिहानिरहिता जीवा योगस्थानेष्ववस्थिताः प्राप्यन्त इति प्रश्नावकाशमाशङ्क्य समयप्ररूपणामाह—

चउराई जावऽट्ठग—मित्तो जाव हुगं ति समयाणं ।

पञ्जत्तजहन्नाओ, जावुकोसं ति उक्कोसो ॥ १२ ॥

चत्वार आदिथस्याः सा चतुरादिः, समयानामवस्थितिकालनियामकानां वृद्धिः, सा च तावद्वाच्या यावदष्टकम् । इत ऊर्ध्वं पुनः समयानां हानिर्वक्रव्या, सा च तावद्यावद् द्विकम् । सा च चतुरादिका वृद्धिः, पर्याप्तजघन्यात्—पर्याप्तसूक्ष्मनिगोदसत्कजघन्ययोगस्थानादारभ्य तावदवसेया यावदष्टकम् ततः परं हानिः, साऽपि तावद्यावदुत्कृष्टं योगस्थानम् । एष उत्कृष्टोऽवस्थितिकालः । एतदुक्तं भवति—पर्याप्तसूक्ष्मनिगोदस्य सर्वोत्पत्तीर्यस्य स-

त्क्राज्जघन्याद्योगस्थानादारभ्य क्रमेण यानि योगस्थानानि
श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि तान्युत्कर्षतश्चतुरः
समयान् यावदवस्थितानि प्राप्यन्ते । ततः परं यानि या-
गस्थानानि श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि तान्यु-
त्कर्षतः पञ्च समयान्, ततः परं यानि योगस्थानानि पू-
र्वोक्तप्रमाणानि तान्युत्कर्षतः षट् समयान्, ततोऽपराणि
यानि योगस्थानानि पूर्वोक्तप्रमाणानि तान्युत्कर्षतः सप्त स-
मयान्, ततोऽपि पराणि क्रमेण योगस्थानानि पूर्वोक्तसं-
ख्याकानि तान्युत्कर्षतोऽष्टौ समयान्, ततः पराणि पुन-
र्यानि क्रमेण योगस्थानानि श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशि-
प्रमाणान्येव तान्युत्कर्षतः सप्त समयान् यावदवस्थितानि
प्राप्यन्ते । तदनन्तरं यथोक्तसंख्याकान्येव योगस्थानान्यु-
त्कर्षतः षट् समयान्, ततोऽपि पराणि यथोक्तप्रमाणा-
न्येव योगस्थानानि पञ्च समयान्, एवं तावद्वाच्यं याव-
दन्तिमानि श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणान्युत्कर्षतां
ह्यौ समयौ यावदवस्थितानि प्राप्यन्ते ॥ १२ ॥ तदवमुक्तमु-
त्कृष्टमवस्थानकालमानम् ।

सांप्रतं जघन्यमवस्थानकालमानमाह—

एगसमयं जहन्नं, ठाणाणप्पाणि अट्टसंमयाणि ।

उभत्रो असंखगुणिया-णि समयसो ऊणठाणाणि ।१३।

सर्वेषामुक्तस्वरूपाणां योगस्थानानां जघ्नन्यत एक-
समयं यावदवस्थानम् । तथा यान्यप्यपर्याप्तसूत्रम-
निगोदयोग्यान्यसंख्येयानि योगस्थानानि पूर्वमनुक्तका-
लनियमानि तेषां जघ्नन्यत उन्कर्षतो वा एकं सम-
यं यावदवस्थानम् ; यतः सर्वोऽप्यपर्याप्तोऽपर्याप्तावस्था-
यां वर्तमानः प्रतिसमयमसंख्येयगुणरूपया योगवृद्धया व-
र्त्तते , ततस्तद्योगस्थानानामजघ्नन्योक्तप्रक्रमेकमेव समयं
यावदवस्थानम् । तदेवमुक्ता समयप्ररूपणा ॥ सांप्रतमेतेषा-
मेव चतुरादिसमयानां योगस्थानानामल्पबहुत्वमाह—‘ ठा-
णाणी ’ त्यादि । अष्टसामयिकानि स्थानानि योगस्थानानि,
अल्पानि शेषसप्तसामयिकादियोगस्थानानि प्रतीत्य स्तो-
कान्येव प्राप्यन्ते इति कृत्वा, तेभ्यः प्रत्येकसमयमसंख्येयगु-
णानि पूर्वोत्तररूपोभयपार्श्ववर्तीनि सप्तसामयिकानि, अल्प-
तरस्थितिकत्वात् स्वस्थाने तु तानि ज्ञयान्यपि परस्परं तुल्या-
नि । तेभ्योऽप्यसंख्येयगुणानि उभयपार्श्ववर्तीनि पदसाम-
यिकानि, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यानि । तेभ्योऽप्यसंख्येय-
गुणानि पञ्च सामयिकानि उभयपार्श्ववर्तीनि, स्वस्थाने तु
परस्परं तुल्यानि । तेभ्योऽप्यसंख्येयगुणानि चतुःसामयि-
कानि उभयपार्श्ववर्तीनि, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यानि ।
तेभ्योऽप्यसंख्येयगुणानि त्रिसामयिकानि; तेभ्योऽप्यसं-
ख्येयगुणानि द्विसामयिकानि । ‘समयसो ऊणठाणाणि’ त्ति
समयशः समयेन समयेन ऊनानि अष्टसामयिकेभ्यो व्यति-
रिक्तानि सप्तसामयिकादीनि स्थानानि योगस्थानानि ॥१३॥
तदेवमुक्तं चतुरादिसमयानां योगस्थानानामल्पबहुत्वम् ।

संप्रति तेषु योगस्थानेषु वर्तमानानां सूक्ष्मवादैरेकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाऽसंश्लिषंश्चिपञ्चेन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तानां जगन्मन्यकृष्णार्थागविषयेऽल्पबहुत्वमभिधित्सुराह—

सर्व्वत्थोवो जोगो, साहारणसुद्धमपढमसमयम्मि ।

वायरवियतियचउरम-णमन्नपञ्जत्तगजहन्ता ॥ १४ ॥

इहासंख्येयगुण इति उत्तरगाथातः संवर्धन्ते । सा-
धारणस्य सूक्ष्मस्य लब्धपर्याप्तकस्य प्रथमसमये वर्तमा-
नस्य जघन्यो योगः सर्वस्त्वाकः । ततो बाद्यैकान्द्रियस्य
लब्धपर्याप्तकस्य प्रथमसमये वर्तमानस्य जघन्यो योगो-
ऽसंख्येयगुणः । ततो द्वान्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्य प्रथम-
समये वर्तमानस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः । ततस्त्री-
न्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्य प्रथमसमये वर्तमानस्य जघन्यो
योगोऽसंख्येयगुणः । ततश्चतुर्दिन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्य
प्रथमसमये वर्तमानस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः । ततो
ऽसंक्षिपञ्चन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्य प्रथमसमये वर्तमान-
स्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः । ततः संक्षिपञ्चन्द्रियस्य
लब्धपर्याप्तकस्य प्रथमसमये वर्तमानस्य जघन्यो योगो-
संख्येयगुणः ॥ १४ ॥

आइदुगुक्केसो मिं, पञ्चतजहन्नगेंगं य कमा ।

उक्तोसजहन्नियरो, अयमत्तियरो अमंखगुणो ॥१५॥

आदिद्विकमपर्याप्तसूक्ष्मवादरैकान्द्रियलक्षणं तस्योत्कृष्टो
योगः परिपाठ्याऽसंख्येयगुणो वक्तव्यः । तद्यथा—
लब्ध्यपर्याप्तकसंज्ञिपञ्चैन्द्रियजघन्ययोगात् सूक्ष्मनिगोदस्य
लब्ध्यपर्याप्तकस्यैवात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततो-
ऽपि वादरैकान्द्रियस्य लब्ध्यपर्याप्तकस्यात्कृष्टोऽसंख्ये-
यगुणः । 'सिं पञ्चतजहन्नेगयंर य कमा' अनयोः सूक्ष्मवाद-
रैकान्द्रिययोः पर्याप्तयोजनघन्य इतरश्चात्कृष्टः क्रमात् क्रमे-
णासंख्येयगुणो वक्तव्यः । तद्यथा—लब्ध्यपर्याप्तकवादरैकै-
न्द्रियात्कृष्टयागात् सूक्ष्मनिगोदस्य पर्याप्तस्य जघन्यो यो-
गोऽसंख्येयगुणः । ततो वादरैकान्द्रियस्य पर्याप्तकस्य ज-
घन्ययोगोऽसंख्येयगुणः । ततः सूक्ष्मनिगोदस्य पर्याप्तस्यो-
त्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततोऽपि वादरैकान्द्रियस्य पर्या-
प्तस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । 'उक्तासजहन्नियरो अ-
समत्तियर असंखगुणो' ति असमाप्तोऽपर्याप्तो द्वीन्द्रियादि-
स्तस्मिन्नुत्कृष्ट इतरसिंश्च पर्याप्त द्वीन्द्रियादौ जघन्य इतर-
श्चात्कृष्टः परिपाठ्याऽसंख्येयगुणो वक्तव्यः । तद्यथा—पर्या-
प्तकवादरैकान्द्रियात्कृष्टयागात् द्वीन्द्रियस्य लब्ध्यपर्याप्तक-
स्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततस्त्रीन्द्रियस्य लब्ध्यपर्या-
प्तकस्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततश्चतुरिन्द्रियस्य ल-
ब्ध्यपर्याप्तकस्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततोऽसंज्ञिप-
ञ्चैन्द्रियस्य लब्ध्यपर्याप्तकस्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः ।
ततोऽपि संज्ञिपञ्चैन्द्रियस्य लब्ध्यपर्याप्तकस्यात्कृष्टो योगोऽ-
संख्येयगुणः । ततो द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य जघन्यो यो-
गोऽसंख्येयगुणः । ततस्त्रीन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य जघन्यो यो-
गोऽसंख्येयगुणः । ततश्चतुरिन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य जघन्यो यो-
गोऽसंख्येयगुणः । ततोऽसंज्ञिपञ्चैन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य जघन्यो
योगोऽसंख्येयगुणः । ततः संज्ञिपञ्चैन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य
जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः । ततो द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तक-
स्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततस्त्रीन्द्रियस्य पर्याप्तक-
स्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततोऽपि चतुरिन्द्रियस्य
पर्याप्तकस्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । पर्याप्तकाश्च सर्वत्रा-
पि करणपर्याप्ता चेदितव्याः ॥ ६५ ॥

अमणानुत्तरंगवि-जभोगभूमिगय तइयतणुगेसुं ।

कमसो असंखगुणिओ, सेमसु य जोगु उक्कासा ॥ १६ ॥

अमना—अनेही पर्याप्तचतुरिन्द्रियोत्कृष्टयोगान् असं-
खिपञ्चन्द्रियपर्याप्तकस्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । त-
तोऽनुत्तरंगोपपत्तिनां देवानामुत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः ।
ततोऽवयवकाणां देवानामुत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः ।
ततो भोगभूमिजा (गता) नां तियङ्मनुष्याणामु-
त्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततोऽप्यष्टाङ्गकशरीरिणामुत्कृ-
ष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततः शेषाणां देवानाङ्ग-
तियङ्मनुष्याणामुत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । असंख्येयगुण-
काश्च सर्वत्रापि सूक्ष्मक्षेत्रपल्लोपमासंख्येयभागगतप्रदेश-
राशिप्रमाणो द्रष्टव्यः । 'तइयतणुगेसुं' ति तृतीया तनु-
राहारकशरीरम् ॥ १६ ॥ तद्वं कृता सप्रपञ्चं यागरूपणा ।

सांप्रतमभियोग्यं कंगेति तदाह—

जोगेहि तयणुरुवं, परिणमई गिएहऊण पंच तरू ।

पाउगं वलंवड, भापाणुमणत्तणे खंधे ॥ १७ ॥

योगैरन्तरोक्तस्वरूपैः प्रायोग्यान् स्कन्धान्—पुद्गलस्क-
न्धान् गृहीत्वा यथायोगं 'पंचतरु' ति पञ्च श-
रीराणि परिणमयति औदारिकादिपञ्चशरीरतया पां-
णमयतीत्यर्थः । कथं पुनर्गृह्णातीति चेदत आह—तदनु-
रूपं योगानुरूपम् । तथाहि—जघन्ययोगं वर्तमानः स्तोकात् पुद्ग-
लस्कन्धान् गृह्णाति, मध्यं मध्यमान्, उत्कृष्टं च योगं वर्त-
मानः प्रभूतानिति । उक्तं चान्यत्रापि—'जोगऽणुरुवं जीवा,
परिणमंतीह गिएहं डलियं' ति, इति । अथवा—तच्छु-
ब्देन पञ्च शरीराणि संबध्यन्ते । ततश्च तदनु-
रूपं पञ्चश-
रीरानुरूपं शरीरपञ्चकप्रायोग्यतेत्यर्थः पुद्गलस्कन्धान् गृ-
ह्णाति । तथा भाषाप्राणापानमनस्त्वप्रायोग्यान् पुद्गलस्कन्धा-
न् प्रथमतो गृह्णाति । गृहीत्वा च भाषादिभ्यः परिणमयति ।
परिणमयति च तन्निर्गतेनुसामर्थ्यविशेषमिदं तान् पुद्ग-
लस्कन्धानालभ्यते । ततस्तद्वत्प्रभृतो जातसामर्थ्यविशेषः
सन् विसृजति, नान्यथा । तथाहि—यथा वृषदंशः स्वान्यङ्गान्यु-
र्ध्वं गमनाय प्रथमतः संकोचयति तत्रावलम्बते, ततस्तद्वत्प्र-
भृतो जातसामर्थ्यविशेषः सन् तान्यङ्गान्युर्ध्वं प्रक्षिपति,
नान्यथा शक्नोति, 'द्रव्यनिमित्तं वीर्यं संसारिणामुपजायत'
इति वचनप्रामाण्यात्, तथैवापि भावनीयमिति ॥ १७ ॥ क०
प्र० १ प्रक० ।

कुशीलत्वं सुशीलत्वं च संयमवीर्यान्तरायादयात्तत्त्वोपश-
माच्च भवतीत्यनो वीर्यप्रतिपादनार्थमध्ययनमुपदिश्यते,
तदेन संबन्धनायातस्यास्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयागद्वाराणि
उपक्रमादीनि वक्तव्यानि, तत्राप्युपक्रमान्तर्गतोऽर्थोधिकारो-
ऽयं, तद्यथा—वालवालपण्डितपण्डितवीर्यभेदात्त्रिविधमपि
वीर्यं परिज्ञाय पण्डितवीर्यं यतितव्यमिति, नामनिष्पत्ते
तु निक्षेप वीर्याध्ययनं, वीर्यनिक्षेपाय निर्युक्किदाह—

विरिए छकं दव्वे, सच्चित्ताचित्तमीमगे चव ।

दुपयचउपपयअपयं, एयं तिविहं तु सच्चित्तं ॥ १८ ॥

वीर्यं नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् षोढा निक्षे-
पः, तत्रापि नामस्थापने जुष, द्रव्यवीर्यं, द्विधा—आगमतो

नोआगमतश्च । आगमतो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, नो-
आगमतस्तु ज्ञशरीरभक्ष्यशरीरव्यतिरिक्तं सच्चित्ताचित्तमि-
श्रभेदात्त्रिधा वीर्यं, सच्चित्तमपि द्विपदचतुष्पदापदभेदात्
त्रिविधमेव, तत्र द्विपदानामर्हच्चकवर्तिबलेदेवादीनां यद्दी-
र्यं स्त्रीगन्तस्य वा यस्य वा यद्दीर्यं तदिह द्रव्यवीर्यत्वेन
ग्राह्यम्, तथा चतुष्पदानामश्वहस्तिरत्नादीनां सिंहव्याघ्र-
शरभादीनां वा परस्य वा यद्दोहव्ये धावने वा वीर्यं त-
दिति, तथा अपदानां गोशीर्षचन्दनप्रभृतीनां शीतोष्ण-
कालयोरुष्णशीतवीर्यपरिणाम इति ।

अचित्तवीर्यप्रतिपादनायाह—

अचित्तं पुण विरियं, आहारावरणपहरणादीसु ।

जह ओमहीण भणियं, विरियं रसवीरियविवागो ॥ १९ ॥

आवरणे कवयादी, चक्रादीयं च पहरणं होति ।

खित्तम्मि जम्मि खेत्ते, काले जं जम्मि कालम्मि ॥ २० ॥

अचित्तद्रव्यवीर्यं त्वाहारावरणप्रहरणेषु यद्दीर्यं तदुच्यते,
तत्राऽऽहारवोर्यम् 'सद्यः प्राणकरा हृद्या, घृतपूर्णाः कफाऽ-
पहाः' इत्यादि, ओषधीनां च शल्योद्धरणसंरोहणविषा-
पहारमेधाकर्णादिकं रसवीर्यं, विषाकवीर्यं च यदुक्तं चि-
कित्साशास्त्रादौ तदिह ग्राह्यमिति । तथा योनिप्राभृतका-
नानाविधं द्रव्यवीर्यं द्रष्टव्यमिति । तथा—आवरणे कवचा-
दीनां प्रहरणे चक्रादीनां यद्भवति वीर्यं तदुच्यते इति ।
अधुना क्षेत्रकालवीर्यं गाथापश्चाद्धेन दर्शयति—क्षेत्रवीर्यं तु
देवकुर्वादिकं क्षेत्रमाश्रित्य सर्वाण्यपि द्रव्याणि तदन्तर्ग-
तान्युत्कृष्टवीर्यवान् भवन्ति, यद्वा—दुर्गादिकं क्षेत्रमाश्रित्य
कस्याचिद्दीर्योत्साहो भवन्ति, यस्मिन्वा क्षेत्रे वीर्यं व्या-
ख्यायते तत्क्षेत्रवीर्यमिति । एवं कालवीर्यमप्येकान्तसुपमा-
दावायोज्यमिति । तथा चोक्तम्—'वर्षासु लवणममृतं,
शरदि जलं गोपयश्च हृमन्ते । शिशिरे चामलकरसो, घृतं
वसन्ते गुडश्चान्ते ॥ १ ॥' तथा—'ग्रीष्मे तुल्यगुडां सु-
सैन्धवयुतां मेघावनद्धेऽम्बरे, तुल्यां शर्करया शरद्यमलया
शुक्ल्या तुषारागमं । पिप्पल्या शिशिरे वसन्तसमये क्षौद्रेण
संयोजितां, पुंसां प्राप्य हरीतकीमिव गदा नश्यन्तु ते श-
त्रवः ॥ १ ॥'

भाववीर्यप्रतिपादनायाह—

भावो जीवस्स सवी-रियस्स विरियम्मि लद्धिऽणेमविहा ।

ओरस्सिदिय अज्झ-प्पिएसु बहुसो बहुविहीयं ॥ २१ ॥

मणवइकाया आणा-पाणू संभव तहा य संभव्वे ।

सोत्तादीणं सदा-दिएसु विमएसु गहणं च ॥ २२ ॥

सवीर्यस्य-वीर्यशक्त्युपेतस्य जीवस्य वीर्यं-वीर्यविषय अ-
नेकविधा लब्धिः, तामेव गाथापश्चाद्धेन दर्शयति, तद्यथा-
उरसि भवमौरस्यं शरीरबलमित्यर्थः, तथैन्द्रियबलमाध्या-
त्मिकं बलं बहुशो—बहुविधं द्रष्टव्यमिति । एतदेव दर्शयि-
तुमाह—आन्तरं व्यापारेण गृहीत्वा पुद्गलान् मनोयो-
ग्यान् मनस्त्वेन परिणमयति, भाषायोग्यान् भाषात्वेन प-
रिणमयति, काययोग्यान् कायत्वेन, आनापानयोग्यान् त-
द्भावनेति । तथा मनोवाक्कायादीनां तद्भावपरिणतानां य-

द्वीर्य-सामर्थ्यं तद् द्विविधं-सम्भवे, सम्भाव्ये च । सम्भवे तावत्तीर्थकृतानामनुत्तरोपपातिकानां च सुराणामतीव पटुनि मनोद्रव्याणि भवन्ति । तथाहि-तीर्थकृतानामनुत्तरोपपातिकसुरमनःपर्यायज्ञानिप्रश्नव्याकरणस्य द्रव्यमनसैव करणात् अनुत्तरोपपातिकसुराणां च सर्वव्यापारस्यैव मनसा निष्पादनादिति । सम्भाव्ये तु यो हि यमर्थं पटुमतिना प्रोच्यमानं न शक्नोति साम्प्रतं परिणमयितुं सम्भाव्यते त्वेव परिकर्ममाणः शक्यम्यमुमर्थं परिणमयितुमिति । वाग्वीर्यमपि द्विविधम्-सम्भवे, सम्भाव्ये च । तत्र सम्भवे तीर्थकृतां योजननिर्हारिणी वाक् सर्वस्वस्वभापानुगता च, तथाऽन्यपामपि क्षीरमध्वास्त्रवादिलब्धमतां वाचः सौभाग्यमिति । तथा हंसकोकिलादीनां सम्भवति स्वरमाधुर्यं, संभाव्ये तु सम्भाव्यते श्यामायाः स्त्रियां गानमाधुर्यम् । तथा चांक्रम-
“सामा गायति महुरं, काली गायति खरं च रुक्खं च” इत्यादि, तथा-सम्भावयामः-एनं श्रावकदारकम् अकृतमुखसंस्कारमप्यक्षरं यथावदभिलष्येयमिति, तथा संभावयामः शुक्रसारिकादीनां वाचो मानुषभाषापरिणामः । कायवीर्यमप्यौरस्यं यद्यस्य बलं तदपि द्विविधम्-सम्भवे, सम्भाव्ये च । संभवे यथा-चक्रवर्तिवल्लभवास्तुदेवादीनां यद्वाहुबलादि कायबलम्, तद्यथा-कोटिशिला त्रिपुष्टन वामकरतलेनोद्धृता । यदिवा-‘सोलस रायसहस्सा’ इत्यादि यावदपरिमितबला जिनवरन्द्रा इति, सम्भाव्ये तु सम्भाव्यते तीर्थकरो लोकमलोके कन्दुकवत् प्रक्षुप्तम्, तथा मेरुं दण्डवद् गृहीत्वा वसुधां छत्रकवद्धर्तुमिति । तथा-सम्भाव्यते अन्यतरसुराधिपा जम्बूद्वीपं वामहस्तेन छत्रकवद्धर्तुमयत्नेनैव च मन्दरमिति । तथा सम्भाव्यते अयं दारकः परिवर्धमानः शिलामेनामुद्धर्तुं हस्तिनं दमयितुमश्वं बाहयितुमित्यादि । इन्द्रियबलमपि श्रोत्रेन्द्रियादि स्वविषयग्रहणसमर्थं पञ्चधा, एकैकं द्विविधं संभवे, सम्भाव्ये च । सम्भवे यथा-श्रोत्रस्य द्वादशयोजनानि विषयः, एवं शेषाणामपि यो यस्य विषय इति । सम्भाव्ये तु यस्य कस्यचिदनुपहतेन्द्रियस्य श्रान्तस्य क्रुद्धस्य पिपासितस्य परिग्लानस्य वा अर्थग्रहणासमर्थमपि इन्द्रियं सद्यथाक्रुदोपोपशमं तु सति सम्भाव्यते विषयग्रहणायति ।

साम्प्रतमाध्यात्मिकं वीर्यं दर्शयितुमाह-

उज्जमाधितिधीरत्तं, सौडीरत्तं खमा य गंभीरं ।

उवओगजोगतवसं-जमादियं होइ अज्झप्पे ॥ ६६ ॥

आत्मन्यधीत्यध्यात्मं तत्र भवमाध्यात्मिकम्-श्रान्तरश-
क्लिजितं सात्त्विकमित्यर्थः, तच्चानेकधा-तत्रोद्यमो ज्ञान-
तपोऽनुष्ठानादिपूसाहः, एतदपि यथायोगं सम्भवे संभाव्ये च योजनीयमिति । धृतिः-संयमे स्थैर्यं, चित्तसमाधानमिति यावत् । धीरन्व-परीपहोपसर्गादोभ्यता, शौण्डीर्य-त्या-
गसम्पन्नता, पदखण्डमपि भरते त्यजतश्चक्रवर्तिनो न मनः कम्पते, यदिवा-आपद्यविषमता, यदिवा-विषमेऽपि कर्तव्ये समुपस्थिते पराभियोगमकुर्वन् मयैवैतत्कर्तव्यमित्येवं हर्षा-
यमाणोऽविषमो विधत्ते, इति । क्षमावीर्यं तु परैराक्रुश्यमा-
नोऽपि मनागपि मनसा न क्षोभमुपयाति, भावयति च तत्त्वम् । तच्चेदम्-“आक्रुष्टेन मतिमता, तत्त्वार्थगवेषणे मतिः

कार्या । यदि सत्यं कः कोपः, स्यादनुत्तं किं नु कोपन ॥ १ ॥ ”
तथा-“ अक्रोसहणममरण-धम्ममन्नामालसुलभाणं ।
लाभं मन्नइ धीरा, जहुत्तराणं अभाव (लाभ) स्मि ॥ १ ॥ ”
गाम्भीर्यवीर्यं नाम परीपहोपसर्गैरधृष्ट्यन्वं, यदिवा-यन् मन-
श्चमत्कारकारिण्यपि स्नानुष्ठानं अनाद्वयम्, उक्तं च-“ सु-
ल्लुच्छलेइ जं होइ, ऊणयं गित्तयं कणकणइ । भरियाइ ए
खुब्भंती, सुपुग्गिस्सविज्ञाणभंडाइ ॥ १ ॥ ” उपयोगवीर्यं साका-
रानाकारभेदान् द्विविधम्-तत्र साकारोपयोगोऽप्युधा, अना-
कारानुष्ठाना, तेन चापयुक्तः स्वविषयस्य द्रव्यक्षेत्रकालभावरू-
पस्य परिच्छेदे विधत्ते इति । तथा योगवीर्यं त्रिविधम्-मनोवा-
क्कायभेदात्, तत्र मनोवीर्यमकुशलमनोनिरोधः, कुशलमनसश्च
प्रवर्तनं, मनसो वा एकत्वीभावकरणम् । मनोवीर्येण हि
निर्ग्रन्थसंयताः प्रवृद्धपरिणामा अवस्थितपरिणामाश्च भव-
न्तीति । वाग्वीर्येण तु भाषमाणोऽपुनरुक्तं निरवयं च
भाषते । कायवीर्यं तु यस्तु समाहितपाणिपादः कूर्मवद-
वतिष्ठत इति । तपोवीर्यं द्वादशप्रकारं तपो यद्वलादग्ला-
यन् विधत्ते इति, एवं सप्तदशविधं संयमे एकत्वाद्यध्य-
वसितस्य यद्वलात्प्रवृत्तिस्तत्संयमवीर्यं, कथमहमतिचारं
संयमे न प्राप्नुयामित्यध्यवसायिनः प्रवृत्तिरित्यवमाद्य-
ध्यात्मवीर्यमित्यादि च भाववीर्यमिति । वीर्यप्रवादपूर्वं चा-
नन्तं वीर्यं प्रतिपादितं, किमिति ? यतोऽनन्तार्थं पूर्वं
भवति, तत्र च वीर्यमेव प्रतिपाद्यते, अनन्तार्थता चा-
तोऽवगन्तव्या । तद्यथा-“ सव्वणइणं जा हो-ज्ज वालुया
गणणमागया सन्ती । तत्तो बहुयतरागो, अत्थो एगस्स
पुव्वस्स ॥ १ ॥ सव्वसमुद्दहाण जले, जइ पत्थमियं हवि-
ज्ज सेकलियं । एत्तो बहुयतरागो, अत्थो एगस्स पुव्वस्स
॥ २ ॥ ” तदेवं पूर्वार्थस्यानन्त्याद्वीर्यस्य च तदर्थत्वादन-
न्तता वीर्यस्येति ।

सर्वमप्येतद् वीर्यं त्रिधेति प्रतिपादयितुमाह-

सव्वं पि य तं तिविहं, पंडियवालविरियं च मीसं च ।

अहवा वि होति दुविहं, अगार अणगारियं चैव ॥ ६७ ॥

सर्वमप्येतद्भाववीर्यं परिणतबालमिश्रभेदात् त्रिविधम्, त-
त्रानगाराणां परिणतवीर्यं, बालपरिणतवीर्यं त्वगाराणां-गृ-
हस्थानामिति । तत्र यतीनां परिणतवीर्यं सादिसपर्यवसि-
तं, सर्वविरतिप्रतिपत्तिकाले सादिता सिद्धावस्थायां तद-
भावात्सान्तम्, बालपरिणतवीर्यं तु देशविरतिसद्भावकाले
सादि, सर्वविरतिसद्भावं तदश्रेयो वा सपर्यवसानम्, बाल-
वीर्यं त्वविरतिलक्षणमेवाभव्यानामनाद्यपर्यवसितम्, भव्यानां
त्वनादिसपर्यवसितम्, सादिसपर्यवसितं तु विरतिभ्रंशात्,
सादिता पुनर्जन्मन्यतोऽन्तर्मुहूर्तादुत्कृष्टतोऽपार्द्धपुद्गलपराव-
र्तात् विरतिसद्भावात् सान्तंति । साद्यपर्यवसितस्य
तृतीयभङ्गकस्य त्वसम्भव एव । यदिवा-परिणतवीर्यं स-
र्वविरतिलक्षणम्, विरतिरपि चारित्रमोहनीयतन्त्रयोपश-
मोपशमलक्षणा त्रिविधैव, अतो वीर्यमपि त्रिधैव भवति ।
गतां नामनिष्पन्ना निक्षेपः ।

तदनु सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चार-

रितव्यं . तच्चेदम्-

दुहा वेयं सुयक्खायं, वीरियं ति पवुच्चई ।

किं नु वीर्यम् वीर्यं, कतं चेयं पशुचै ? ॥ १ ॥

कम्ममेगे पवदेति, अकम्मं वाऽपि सुव्वया ।

एतहिं दोहि ठाणेहिं, जेहिं दीमंति मच्चिया ॥ २ ॥

हे विधे—प्रकारावस्थिति विविधे—द्विप्रकारम्, प्रत्यक्षा-
सन्नयाचिन्त्यान् इदमो यदनन्तरं प्रकरोमोच्यते प्रोच्यते
वीर्यं तद् द्विभेदं सुष्ठुख्यातं स्वाख्यातं तीर्थिकरदिभिः, 'वा'-
वाक्यालङ्कारं, तत्र 'ईर'—गतिप्रणायोः, विशेषेण ईरयति-
प्रयति अहितं येन तद्दीर्यं जीवस्य शक्तिविशेष इत्यर्थः,
तत्र किं नु वीरस्य—सुष्ठुस्य वीर्यम् ?, केन वा का-
रणेनास्मै वीर इत्यभिधीयते ?, नुशब्दोचितकवाची । एत-
द्वितर्कयति—किं तद्दीर्यम् ?, वीरस्य वा किं तद्दीर्यमिति ?
॥ १ ॥ तत्र भेदद्वारेण वीर्यस्वरूपमाचिन्त्यासुगृह—कर्म-
क्रियानुष्ठानमित्येतदेकं वीर्यमिति प्रवेदयन्ति, यदिवा—
कर्माष्टप्रकारं कारणं कार्योपचारात् तदेवं वीर्यमिति प्र-
वेदयन्ति । तथाहि—औदयिकभावनिपन्नं कर्मैव्युपदिश्यते
औदयिकोऽपि च भावः कर्मोदयनिपन्न एव बालवीर्यम् ।
द्वितीयभेदस्वरूपं—न विद्यते कर्मस्यत्यकर्म—वीर्यान्तराय-
क्षयजनितं जीवस्य सहजं वीर्यमित्यर्थः । चशब्दान् चा-
रित्रमोहनीयोपशमक्षयोपशमजनितं च, हे सुव्रता ! एवम्भूतं
परितवीर्यं जानीत ययम् । आभ्यामेव द्वाभ्यां स्थानाभ्यां
सकर्मकाऽकर्मकापादितबालपरिणतवीर्याभ्यां व्यवस्थितं वी-
र्यमित्युच्यते । यकाभ्यां च ययोर्वा व्यवस्थिता मर्त्येषु
भवा मर्त्याः 'दिस्सेत' इति दृश्यन्तेऽपदिश्यन्ते वा ।
तथाहि—नानाविधासु क्रियासु प्रवर्तमानमुत्साहबल-
संपन्नं मर्त्यं दृष्ट्वा वीर्यवानयं मर्त्य इत्येवमपदिश्यते,
तथा तद्वाचककर्मणः क्षयादनन्तबलशुक्रोऽयं मर्त्य
इत्येवमपदिश्यते दृश्यते चेति ॥ २ ॥

इह बालवीर्यं कारणे कार्योपचारात्कर्मैव वीर्यत्वेनाभिहितम्,
साम्प्रतं कारणे कार्योपचारादेव प्रमादं कर्मत्वेनापदिशन्नाह—

पमायं कम्ममाहंसु, अप्पमायं तहाऽवरं ।

तब्भावाऽऽदेसओ वाऽवि, बालं पंडियमेव वा ॥ ३ ॥

सन्धमेगे तु सिकखंता, अतिवायाय पाणिणं ।

एगे मंत अहिजंति, पाणभूयविहेडिणो ॥ ४ ॥

प्रमाद्यति सदनुष्ठानरहिता भवन्ति प्राणिना येन स
प्रमादो—मद्यादिः, तथा चाक्रुम्—“मज्जे विसयक-
साया, णिहा विगहा य पंचमी भणिया । एस पमायप-
माओ, णिहिट्ठो वीयरंगेहि ॥ १ ॥” तमेवम्भूतं प्रमादं क-
र्मोपादानभूतं कर्म आहुः—उक्तवन्तस्तीर्थिकरादयः, अ-
प्रमादं च तथा अपरमकर्मकमाहुरिति । एकदुक्कं भवति—
प्रमादोपहतस्य कर्म वध्यते, सकर्मणश्च यत्क्रियानुष्ठानं त-
द्बालवीर्यम्, तथाऽप्रमत्तस्य कर्मोभावो भवति, एवंविधस्य
च परिणतवीर्यं भवति, एतच्च बालवीर्यं परिणतवीर्यमिति
वा प्रमादवतः सकर्मणा बालवीर्यमप्रमत्तस्याकर्मणः परिण-
तवीर्यमित्येवमायोज्यम् । 'तब्भावाऽऽदेसओ वावी' ति तस्य-
बालवीर्यस्य कर्मणश्च परिणतवीर्यस्य वा भावः—सत्ता स
तद्भावस्तेनाऽऽदेशो—व्यपदेशः ततः, तद्यथा—बालवीर्यमभ-

व्यानामनादि अपर्यवसितम्, भव्यानामनादि सपर्यवसितं वा
स्मादि सपर्यवसितं वात, परिणतवीर्यं तु स्मादि सपर्यवसित-
मेवेति ॥ ३ ॥ तत्र प्रमादोपहतस्य सकर्मणा यद्बाल-
वीर्यं तद्वर्णयितुमाह—शस्त्रं खड्गादिप्रहरणं शास्त्रं वा
धनुर्वेदायुर्वेदादिकं प्राणयुपमहेकारि तत् सुष्ठु स्मा-
नगौरवगुणा एके—केचन शिञ्जन्ते—उद्यमनं गृह्ण-
न्ति । तच्च शिञ्जितं सत् प्राणिनां जन्तूनां विनाशाय
भवति, तथाहि—तत्रोपदिश्यते एवंविधमालोहप्रत्यालोहा-
दिभिर्जीव व्यापादयितव्यं स्थानं विधेयम् । तदुक्तम्—“मुष्टि-
नाऽऽच्छादयत्तनयं, मुष्टिं दृष्टिं निवेशयेत् । हतं त्वयं वि-
जानीया—यदि मूर्ध्ना न कम्पते ॥ १ ॥” तथा एवं लावकरसः
क्षयिणे देयोऽभयारिप्राख्यो मद्यविशेषश्चेति । तथा एवं चौरा-
दः शूलारोपणादिको दण्डो विधेयः, तथा चाणक्याभिप्रायेण
परो वञ्चयितव्योऽर्थोपादानार्थम्, तथा कामशास्त्रादिकं चाद्य-
मेनाशुभाध्यवसायिनोऽधीयते, तदेवं शस्त्रस्य धनुर्वेदादिः शा-
स्त्रस्य वा यदध्यसने तत्सर्वं बालवीर्यम् । किञ्च—एक-
केचन पापोदयात् मन्त्रानभिचारकानाथर्वणानश्वमेध-
पुरुषमेधसर्वमेधादियानार्थमधीयते । किम्भूतानिति दर्श-
यति—प्राणा—द्वान्द्रियादयः भूतानि—पृथिव्यादीनि तेषां
विविधम्—अनेकप्रकारं हेतुकान्—बाधकान् ऋकुसंस्था-
नीयान् मन्त्रान् पठन्तीति । तथा चाक्रुम्—“पद शतानि नि-
युज्यन्ते, पशूनां मध्येमेऽहनि । अश्वमेधस्य वचना—न्यूनानि
पशुभिस्त्रिभिः ॥ १ ॥” इत्यादि ॥ ४ ॥

अधुना 'सन्ध' मित्येतत्सूत्रपदं सूत्रस्पर्शिकया निर्युक्ति-
कारः स्पष्टयितुमाह—

सत्थं असिमादीथं, विज्जा मंते य देवकम्मकयं ।

पत्थिववारुणअग्गे—य वाउ तह मीसगं चेव ॥ ६८ ॥

शस्त्रं—प्रहरणं तच्च असिः—खड्गस्तदादिकं, तथा वि-
द्याधिष्ठितं; मन्त्राधिष्ठितं देवकर्मकृतं—दिव्यक्रियानिष्पादितं
तच्च पञ्चविधम्, तद्यथा—पार्थिवं वारुणमाग्नेयं वायव्यं त-
थैव द्यादिभिश्चेति ॥

किञ्चान्यत्—

माइणो कट्टु माया य, कामभोगे समारभे ।

हंता छेत्ता पगाब्भत्ता, आयसायाणुगामिणो ॥ ५ ॥

मणसा वयसा चेव, कायसा चेव अंतसो ।

आरओ परओ वाऽवि, दुहाऽवि य असंजया ॥ ६ ॥

माया—परवञ्चनादि (मि) का बुद्धिः सा विद्यते येषां
ते मायाविनस्त एवम्भूता मायाः—परवञ्चनानि कृत्वा एकप्र-
हणे तज्जातीयग्रहणादेव क्रोधिनो मानिनां लोभिनः सन्तः
कामान्—इच्छारूपान् तथा भोगांश्च शब्दादिविषयरूपान्
समारभन्ते—सेवन्ते । पाठान्तरं वा—‘आरंभाय तिवट्ट’
त्रिभिः मनोवाक्कायैरारम्भार्थं वर्त्तते, वहन् जीवान् व्यापा-
दयन् वधन् अपध्वंसयन् आज्ञापयन् भोगार्थीः वित्तो-
पार्जनार्थं प्रवर्त्तते इत्यर्थः । तदेवम् आत्मसाता-
नुगामिनः—स्वसुखलिप्सवो दुःखद्विषो विषयेषु गृह्णा-
कपायकलुषितान्तरात्मानः सन्त एवम्भूता भवन्ति, तद्यथा

हन्तारः—प्राणिन्यापाद्यितारस्तत्र द्वेभ्यः—कर्णेनासिकादि-
स्तथा प्रकर्तयितारः पुष्टादरादिति ॥५॥ तदन्तर्कथमित्याह-
तदन्तर्कथयितारः यतस्तथा वाचा कायेन कृतकारितानुमति-
मिच्छा अन्तःशः—कायेनाशक्ताऽपि तन्मुलमस्यवन्मनसैव पा-
पानुष्ठानानुमत्या कर्मवन्नातीति । तथा आरतः परतश्चेति
लौकिका वाचापुष्टिराशयं पर्यालोच्यमाना एतद्विधमुप-
कथं द्विधाऽपि—स्वयं करणेन परकरणेन चासंयता—जी-
वोपघातकारिण इत्यर्थः ॥ ६ ॥

साम्प्रतं जीवोपघातविपाकदर्शनार्थमाह—

वेराइं कुव्वई वेरी, तत्रो वेरहिं रजती ।

पावोवगा य आरंभा, दुक्खफासा य अंतसो ॥ ७ ॥

संपरायं णियच्छंति, अत्तदुक्कडकारिणो ।

रागदोसस्सिया वाला, पावं कुव्वंति ते वहुं ॥ ८ ॥

वैरमस्यास्तीति वैरी, स जीवोपमर्दकारी जन्मशतानुव-
न्धीनि वैराणि करोति, ततोऽपि च वैरादपरैर्वैरैरनु-
व्रजते—संबध्यते; वैरपरम्परानुपङ्गी भवतीत्यर्थः । किमिति
यतः पापम् उप—सामीप्येन गच्छन्तीति पापोपगाः, क ए-
ते ?—आरम्भाः—सावधानुष्ठानरूपाः अन्तःशो-विपाककाले
दुःखं स्पृशन्तीति दुःखस्पर्शा—असातोदयविपाकिनो भ-
वन्तीति ॥ ७ ॥ किञ्चान्यत्—' संपरायं णियच्छंति ' त्यादि,
द्विविधं कर्म—ईर्यपथं, साम्परायिकं च । तत्र सम्पराया—
वादकपायास्तेभ्य आगतं साम्परायिकं तत् जीवोपमर्द-
कत्वेन वैरानुपङ्गनया आत्मदुष्कृतकारिणः—स्वपापविधा-
यिनः सन्तो नियच्छन्ति—वर्जयन्ति । तानेव विशिनष्टि-राग-
द्वेषाश्रिताः—कपायकलुषितान्तरात्मानः, सदसाद्विवेकविकल-
त्वात् वाला इव वालाः, ते चैवम्भूताः पापम्-असद्वेद्यं बहु-
अनन्तं कुर्वन्ति—विदधति ॥ ८ ॥

एवं बालवीर्यं प्रदर्शयौपसंजिघृक्षुराह—

एयं सकम्मविरियं, बालाणं तु पवेदितं ।

इतो अकम्मविरियं, पंडियाणं सुणेह मे ॥ ९ ॥

दव्विए वंधणुम्मुके, सव्वओ छिन्नबंधणे ।

पणोल्ल पावकं कम्मं सल्लं कंतति अंतसो ॥ १० ॥

एतत्—यत् प्राक् प्रदर्शितम्, तद्यथा—प्राणिनामतिपातार्थं
शस्त्रं शस्त्रं वा केचन शिञ्जन्ते, तथा परं विद्यामन्त्रान् प्राणि-
धाधकानधीयते, तथाऽन्ये मायाविनो नानाप्रकारां मायां कृ-
त्वा कामभोगार्थमारम्भान् कुर्वन्ते, केचन पुनरपरे वैरिण-
स्तत्कुर्वन्ति; येन वैरैरनुवध्यन्ते (ते) तथाहि—जमदग्निना
स्वभार्याऽकार्यव्यतिकरे कृतवीर्यो विनाशितः, तन्पुत्रेण तु
कार्तवीर्येण पुनर्जमदग्निः, जमदग्निमुत्तनं परशुरामेण सप्त
वारान् निःक्षत्रा पृथिवीं कृता, पुनः कार्तवीर्यमुत्तनं तु
सुभूमेन त्रिःसप्तकृत्वा ब्राह्मणा व्यापादिताः । तथा चोक्तम्—
“ अपकारसमेतं कर्मणा, न नरस्तुष्टिमुपैति शक्तिमान् ।
अधिकां कुरुतेऽरियातनां, द्विपतां जातमंशपमुद्धरेत् ॥ १ ॥ ” तदेवं कपायवशाः प्राणिनस्तत्कुर्वन्ति येन पुत्र-
पौत्रादिष्वपि वैरानुबन्धो भवति । तदन्तर्कथमणां बालानां
वीर्यं तुशब्दात्प्रमादयनां च प्रकर्षेण धेदितं प्रवेदितं प्रति-
१४०

पादितमिति यावत् । अत ऊर्ध्वमकर्मणां—पण्डितानां यद्दी-
र्यं तन्मे—मम कथयतः शृणुतं स्यामिति ॥ ९ ॥ यथा प्र-
तिज्ञानमेवाह—द्रव्या—भव्या मुक्तिगमनयोग्यः ' द्रव्यं च
भव्य ' इति वचनात् रागद्वेषविगहाद्वा द्रव्यभूतोऽकपा-
यित्वर्थः । यदिवा—वीतराग इव वीतरागोऽल्पकपाय इ-
त्यर्थः । तथा चोक्तम्—“ किं सक्का वोक्तुं जे, सगागधम्म-
म्मि कोइ अकसायी । संते विजो कसाए, निगिहई सो
ऽपि तत्तुल्लो ॥ १ ॥ ” स च किम्भूतो भवतीति दर्शयति-
वन्धनात् कपायान्मकान्मुक्तो वन्धनोन्मुक्तः, वन्धनत्वे तु
कपायाणां कर्मस्थितिहेतुत्वात् । तथा चोक्तम्—“ वंधादुइ
कसायवसा ” कपायवशात् इति, यदिवा-वन्धनोन्मुक्त इव
वन्धनोन्मुक्तः, तथाऽपरः सवेतः—सर्वप्रकारेण सूक्ष्मवादरूपं
छिन्नम्-अपनीतं वन्धनं—कपायान्मकं येन स छिन्नवन्धनः, तथा
प्रणय-प्रयं पापं—कर्मकारणभूतान् वाऽऽश्रयानपनीय शल्य-
वच्छल्यं—शेषकं कर्म तत् कृन्तति—अपनयति अन्तःशः-
निगंधशेषतो विघटयति । पाठान्तरं वा ' सल्लं कंतइ अ-
पणो ' ति शल्यभूतं यदष्टप्रकारं कर्म तदात्मनः सम्य-
न्धि कृन्तति—छिनत्तीत्यर्थः ॥ १० ॥

यदुपादाय शल्यमपनयति तदर्शयितुमाह—

नेयाउयं सुयस्खायं, उवादाय समीहए ।

भुजो भुजो दुहावामं, अमुहत्तं तहा तहा ॥ ११ ॥

ठाणी विविहठाणाणि, चइस्संति ण संसओ ।

अणियत्ते अयं वासे, णायएहि सुहीहि य ॥ १२ ॥

नयनशीलो नेता, नयतेस्नाच्छासिकस्तु, स चात्र सम्यग्द-
शनज्ञानचारित्रात्मको मोक्षमार्गः श्रुतचारित्ररूपो वा ध-
र्मो मोक्षनयनशीलत्वात् गृह्यते, ते मार्गे धर्मं वा मोक्षं
प्रति नेतारं सुष्ठु तीर्थकरादिभिराख्यातं स्वाख्यातं तम्
उपादाय-गृहीत्वा सम्यक् मोक्षाय ईहते—चेष्टते ध्यानाध्य-
यनादाबुद्धयं विधत्ते । धर्मध्यानारोहणालम्बनायाह—भूयो
भूयः—पौनःपुन्येन यद्बालवीर्यं तदनीतानागतानन्तभव-
ग्रहणेषु दुःखमावाप्तयतीति दुःखावासं वर्तते । यथा यथा
च बालवीर्यवान् नरकादिषु दुःखावासेषु पर्यटति तथा
तथा चास्याशुभाध्यवसायित्वाद्दुःखममेव प्रवर्धते इत्येवं सं-
सारस्वरूपमनुप्रेक्षमाणस्य धर्मध्यानं प्रवर्तते इति ॥ ११ ॥
साम्प्रतमनित्यभावनामधिकृत्याह—स्थानानि विद्यन्ते येषां ते
स्थानिनः, तद्यथा—देवलोके इन्द्रस्तत्सामानिकत्रायस्त्रिशत्पा-
पयादीनि, मनुष्येष्वपि चक्रवर्तिवलदेववासुदेवमहामण्डलि-
कादीनि, तिर्यक्ष्वपि यानि कानिचिदिष्टानि भोगभूम्यादीं स्था-
नानि तानि सर्वाण्यपि विविधानि—नानाप्रकाराण्युत्तमा-
धममध्यमानि ते स्थानिनस्त्यज्यन्ति, नात्र संशयो विधेय
इति । तथा चोक्तम्—“ अशाश्वतानि स्थानानि, सर्वाणि
दिवि चेह च । देवासुरमनुष्याणां—मृदयश्च सुखानि च
॥ १ ॥ ” तथाऽयं ज्ञातिभिः—वन्धुभिः सार्धं सहायैश्च
मित्रैः सुहृद्भिर्यः संवासः सोऽनित्योऽशाश्वत इति । तथा
चोक्तम्—“ सुचिरतरमुपित्वा बान्धवैर्धिप्रयागः, सुचिरम-
पि हि गन्त्वा नास्ति भोगेषु तृप्तिः । सुचिरमपि सुपुष्टं
यानि नाशं शरीरं, सुचिरमपि निचिन्त्यो धर्मं नृकः सहा-

पादपोषगमने इङ्गिनीमरणे भक्तपरिज्ञायां शेषकाले वा कृमवद्वस्तौ पादौ च संहरेद्—व्यापाराच्चिवर्त्तयेत्, तथा मनः—अन्तःकरणं तच्चाकुशलव्यापारभ्यो निवर्तयेत्, तथा शब्दादिविषयेभ्योऽनुकूलप्रतिकूलेभ्योऽरक्ताद्विप्रृतया श्रोत्रेन्द्रियादीनि पञ्चापीन्द्रियाणि । चशब्दः समुच्चयः । तथा पापकं परिणाममैहिकामुष्मिकाशंसारूपं संहरेदित्येवं भापादोपं च तादृशं-पापरूपं संहरेत्, मनोवाक्कायगुप्तः सन् दुर्लभं सन्त्ययममवाप्य परिणतमरणं वाऽंशपकर्मक्षयार्थं सम्यगनुपालयेदिति ॥ १७ ॥ तं च संयमे पराक्रममाणं कश्चित् पूजासत्कारादिना निमन्त्रयेत्, तत्रान्मोक्षार्थं न कार्यं इति दर्शयितुमाह—चक्रवर्त्यादिना सत्कारादिना पूज्यमानेन अणुरपि—स्तोकोऽपि मानः—अहंकारो न विधेयः, किमुत महान्?, यदियत्तममरणोपस्थिते नोग्रतपोनिष्ठमदेहेन वा अहोऽहमित्येवरूपः स्तोकोऽपि गर्वो न विधेयः, तथा पशुरार्ययेव स्तोकोऽपि माया न विधेया—किमुत महती?, इत्येवं क्रोधलोभावपि न विधेयाविति । एवं द्विविधयाऽपि परिज्ञया कषायांस्तद्विपाकांश्च परिज्ञाय, तेभ्यो निवृत्तिं कुर्यादिति । पाठान्तरं वा ‘अहमाणं च मायं च, तं परिगणाय पंडिण’ अतीव मानोऽतिमानः सुभूमादीनामिव तं दुःखावहमित्येवं ज्ञात्वा परिहरेत् । इदमुक्तं भवति—यद्यपि सरागस्य कदाचिन्मानोदयः स्यात्तथाप्युदयप्राप्तस्य विफलीकरणं कुर्यादित्येवं मायायामप्यायोज्यम् । पाठान्तरं वा ‘सुयं मे इहमेगसि, एवं वीरस्स वीरियं’ येन बलेन संग्रामशिरसि महति सुभटसंकटे पगनीकं विजयते तत्परमार्थतो वीर्यं न भवति, अपि तु—येन कामक्रोधादीन् विजयते तद्दीरस्य—महापुरुषस्य वीर्यम् । इहैव—अस्मिन्नैव संसारे मनुष्यजन्मनि वैकष्यां तीर्थकरादीनां सम्बन्धि वाक्यं मया श्रुतम्, पाठान्तरं वा ‘आयतट्ठं सुआदाय, एवं वीरस्स वीरियं’ आयतो—मोक्षोऽप्यर्थवसितावस्थानत्वात् स चासावर्थश्च तदर्थो वा—तत्प्रयोजनो वा सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यमार्गः स आयतार्थस्ते सुष्पादाय—गृहीत्वा यो भूतिवलेन कामक्रोधादिजयाय च पराक्रमते एतद्दीरस्य वीर्यमिति । यदुक्रमासीत् ‘किं(तु)नु वीरस्य वीरत्वमि’ति तद्यथा भवति तथा व्याख्यातम् । किञ्चान्यत्—सातागौरवं नाम सुखशीलता तत्र निभृतः—तदर्थमनुयुक्त इत्यर्थः, तथा क्रोधाग्निजयादुपशान्तः—शीतोभूतः शब्दाविविषयेभ्योऽप्यनुकूलप्रतिकूलेभ्योऽरक्ताद्विप्रृतयोपशान्तो जितेन्द्रियत्वात्तेभ्यो निवृत्त इति, तथा

निहन्यन्ते प्राणिनः संसारे यया सा निहा—माया न विद्यते सा यस्यासावनिहोः मायाप्रपञ्चरहित इत्यर्थः, तथा मानरहितो लोभवर्जित इत्यपि द्रष्टव्यम्; स चैवम्भूतः संयमानुष्ठानं चरेत्—कुर्यादिति, तदेवं मरणकाले अन्यदा वा परिडतवीर्यवान् महाव्रतेष्वद्यतः स्यात् । तत्रापि प्राणातिपातविरतिरेव गरीयसीति कृत्वा तत्प्रतिपादनार्थमाह—“ उहमहे तिरियं वा, जे पाणा तसथावरा । सव्वत्थ विरतिं कुज्जा, संति निव्वाणमाहियं ॥ १ ॥ ” अयं च श्लोको न सूत्रादर्शेषु दृष्टः, टीकायां तु दृष्ट इति कृत्वा लिखितः, उत्तानार्थेति ॥ १८ ॥ सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । (अबुद्धा इव बालवीर्यवन्त इति ‘अबुद्ध’ शब्दे प्रथमभागे ६८४ पृष्ठे गतम् ।)

साम्प्रतं परिडतवीर्यिणां ऽधिकृत्या ऽऽह—

जे य बुद्धा महाभागा, वीरा सम्मत्तदंसिणो ।
सुद्धं तेसि परकंतं, अफलं होइ सव्वसो ॥ २३ ॥
तेसि पि तवो ण सुद्धो, निक्खंता जे महाकुला ।
जन्ने वन्ने वियागंति, न सिलोमं पवेज्जए ॥ २४ ॥
अप्पपिंडासि पाणासि, अप्पं भामेज्ज सुव्वए ।
खंते ऽभिविन्नुडे दंते, वीतगिद्धी सदा जए ॥ २५ ॥
भाणजोगं समाहट्ठु, कायं विउसेज्ज सव्वसो ।
तितिक्खं परमं णच्चा, आमोक्खाए परिव्वए ॥ २६ ॥ जासि
चि वेमि, इति श्रीवीर्याख्यमष्टममध्ययनं संमत्तं ।

ये केचन स्वयंबुद्धास्तीर्थकराद्यास्तच्छिष्या वा बुद्धबोधिता गणधरादयो महाभागा महापूजाभाजो वीराः—कर्मविदारणसहिष्णवो ज्ञानादिभिर्वा गुणैर्विराजन्त इति वीराः, तथा सम्यक्त्वदर्शिनः—परमार्थतत्त्ववेदिनस्तेषां भगवतां यत्पराक्रान्ते—तपोऽध्ययनयमनियमादावनुष्ठितं तच्छुद्धम्—अवदातं निरुपरोधं सातगौरवशल्यकरायादिदोषाकलङ्कितं कर्मबन्धं प्रति अफलं भवति—तन्निरुवन्धनिर्जरार्थमेव भवतीत्यर्थः । तथाहि—सम्यग्दृष्टीनां सर्वमपि संयमतपःप्रधानमनुष्ठानं भवति, संयमस्य चानाश्रवरूपत्वात् तपसश्च निर्जराफलत्वादिति । तथा च पठ्यते—“ संयमे अणहयफले तवे वोदाणफले ” इति ॥ २३ ॥ किञ्चान्यत्—महत्कुलम् इत्याकादिकं येषां ते महाकुला लोकविश्रुताः शौर्यादिभिर्गुणैर्विस्तीर्णयशस्तेषामपि पूजासत्कारार्थमुत्कीर्त्तनेन वा यत्तपस्तदशुद्धं भवति । यच्च क्रियमाणमपि तपो नैवान्य दानश्राद्धादयो जानन्ति । तत्तथाभूतमात्मार्थिना विधेयम्, अतो नैवात्मश्लाघां प्रवेदयेत्—प्रकाशयेत् । तद्यथा—अहमुत्तमकुलीन इभ्यो वा ऽऽसं साम्प्रतं पुनस्तपोनिष्ठसदेहं इति, एवं स्वयमाविष्करणेन न स्वकीयमनुष्ठानं फलगुतामापादयेदिति ॥ २४ ॥ अपिच—अल्पं—स्तोकं पिण्डमाशुतं शीलमस्यासावल्पपिण्डार्था यत्किञ्चनार्थाति भावः, एवं पांनं ऽप्यायाज्यम् । तथा चागमः—“ ह जं व तं व आसी य, जत्थ व तत्थ व सुहोचगयानहो । जेण व तेण व संतु—ट्ट, वीर ! मुणिओ ऽसि ते अप्पा ” ॥ १ ॥ तथा “ अट्टकुक्कुडिअंडगमेत्तप्पमाणे कवले आहारेमाणे अप्पाहारे दुबाललकयलेहिं अब्बहोमोयरिया—

सोसलहिं दुभागे पत्ते—चउवीसं आमोदरिया, तीसं पमाणप्पत्ते वत्तीसं कयला संपुण्णादारे ” इति, अत एकैककवलहान्यादिनोदरता विधेया, एवं पांन उपकरणे चानोदरतां विदध्यादिति । तथा चोक्तम्—“ थोवाहारो थोव भ—णिओ अ जो होइ थोवनिहो अ । थोवोवहिउवकरणो, तस्स दु देवा वि पणमंति ॥ १ ॥ ” तथा सुव्वतः—साधुः अल्पं—परिमितं हितं च भाषेत, सर्वदा धिक्थारहितो भवेदित्यर्थः । भावावमोदयमधिकृत्याह—भावतः क्राधाद्युपशमात् क्षान्तः—क्षान्तिप्रधानः तथा अभिनिर्वृता—लोभादिजयादिरातुरः, तथा इन्द्रियनोऽन्द्रियदमनात् दान्तो—जितेन्द्रियः । तथा चोक्तम्—“ कपाया यस्य नोच्छिन्ना, यस्य नात्मवशं मनः । इन्द्रियाणि न गुप्तानि, प्रव्रज्या तस्य जीवनम् ॥ १ ॥ ” एवं विगता गृह्णिविषयेषु यस्य स विगतगृह्णः आशंसादोषरहितः सदा सर्वकालं संयमानुष्ठाने यतत—यत्नं कुर्यादिति ॥ २५ ॥ अपि च—“ भाणजोगं ” इत्यादि, ध्यानं—चित्तनिरोधलक्षणं धर्मध्यानादिकं तत्र यांणो विशिष्टमनोवाक्कायव्यापारस्तं ध्यानयोगं समाहृत्य—सम्यग्गुणादाय कायं—देहमकुशलयोगप्रवृत्तं व्युत्सृजेत्—परित्यजेत् सर्वतः—सर्वेणापि प्रकारेण, हस्तपादादिकमपि परपीडाकारि न व्यापारयेत् । तथा तितिक्खं—क्षान्तिं परीषट्ठोपसर्गसहनरूपां परमां—प्रधानां ज्ञान्वा आमोक्खाय—अशपकमेत्तयं यावन् परिब्रजेरिति—संयमानुष्ठानं कुर्यात्स्वमिति । इतिः परिसमाप्त्यर्थे । ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ २६ ॥ समाप्तं चाष्टमं वीर्याख्यमध्ययनमिति । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

जीवा णं भंते! किं सवीरिया अवीरिया?, गोयमा! सवीरिया वि, अवीरिया वि । से केण ऽट्ठेणं?, गोयमा! जीवा दुविहा पन्नत्ता, तं जहा—संसारसमावन्नगा य, असंसारसमावन्नगा य । तत्थ णं जे ते असंसारसमावन्नगा ते णं सिद्धा, सिद्धा णं अवीरिया, तत्थ णं जे ते संसारसमावन्नगा ते दुविहा पन्नत्ता, तं जहा—सेलेसिपडिवन्नगा य, असेलेसिपडिवन्नगा य । तत्थ णं जे ते सेलेसिपडिवन्नगा ते णं लद्धिवीरिएणं सवीरिया, करणवीरिएणं अवीरिया । तत्थ णं जे ते असेलेसिपडिवन्नगा ते णं लद्धिवीरिएणं सवीरिया, करणवीरिएणं सवीरिया वि, अवीरिया वि । से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं बुच्चइ—जीवा दुविहा पणत्ता, तं जहा—सवीरिया वि, अवीरिया वि ॥ नेरइया णं भंते! किं सवीरिया, अवीरिया?, गोयमा! नेरइया लद्धिवीरिएणं सवीरिया, करणवीरिएणं सवीरिया वि, अवीरिया वि । से केण ऽट्ठेणं?, गोयमा! जेसि णं नेरइयाणं अत्थि उट्ठाणे कस्से बले वीरिए पुरिसक्कारपारकमे ते णं नेरइया लद्धिवीरिएणं वि सवीरिया, करणवीरिएणं वि सवीरिया, जेसि णं नेरइयाणं नत्थि उट्ठाणे० जाव परकमे ते णं नेरइया लद्धिवीरिएणं सवीरिया, करणवीरिएणं अवीरिया । से

तेणऽद्वेणं गोयमा ! जहा नेरइया एवं जाव पंचिदियतिरि-
क्खजेणिया, मणुस्सा जहा ओहिया जीवा । नवरं सि-
द्धवज्जा भाणियव्वा, वाणमंतरजेइसवेमणिया जहा ने-
रइया । सेवं भंते ! (सेवं) भंते ! त्ति । सू०-७१)

‘सिद्धा णं अवीरिय’ त्ति सकरणवीर्याभावादवीर्याः
सिद्धाः, ‘सेलेसिपडिवन्नगा य’ त्ति शैलेशः—सर्वसंवरं-
रूपचरणप्रभुस्तस्येयमवस्था, शैलेशो वा—मेरुस्तस्येव या-
ऽवस्था स्थिरतासाधर्म्यात्सा शैलेशी, सा च सर्वथा
योगनिरोधे पञ्च ह्रस्वाक्षरोच्चारकालमाना तां प्रतिपन्न-
का ये ते तथा, ‘लद्धिवीरिएणं सवीरिय’ त्ति वीर्या-
न्तरायक्षयक्षयोपशमनो या वीर्यस्य लब्धिः सैव
तद्धेतुत्वाद्दीर्यं लब्धिवीर्यं तेन सवीर्याः । एतेषां च
क्षायिकमेव लब्धिवीर्यम्, ‘करणवीरिएणं’ त्ति लब्धिवीर्य-
कार्यभूता क्रिया करणं तद्रूपं करणवीर्यं, ‘करणवीरिएणं स-
वीरिया वि अवीरिया वि’ त्ति तत्र सवीर्याः—उत्थानादिक्रिया-
वन्तः अवीर्यास्तूत्थानादिक्रियाविकलाः ते चापर्याप्त्यादिका-
लेऽवगन्तव्या इति । ‘नवरं सिद्धवज्जा भाणियव्वं’ त्ति औ-
घिकजीवेषु सिद्धाः सन्ति, मनुष्येषु तु नेति, मनुष्यदण्ड-
के वीर्यं प्रति सिद्धस्वरूपं नाध्येयमिति । भ० १ श० ८ उ० ।

क्रियाधिकार एवेदमाह—

दो भंते ! पुरिसा सरिसया सरित्तया सरिक्खया सरि-
सभंडमत्तोवगरणा अन्नमन्नेणं सद्धिं संगामं संगामेन्ति,
तत्थ णं एगे पुरिसे पराइणइ, एगे पुरिसे पराइज्जइ, से
कहमेयं भंते ! एवं ? गोयमा ! सवीरिए पराइणइ, अवी-
रिए पराइज्जइ । से केणऽद्वेणं जाव पराइज्जइ ? गोयमा !
जस्स णं वीरियवज्जाइं कम्माइं णो बद्धाइं णो पुट्ठाइं
जाव नो अभिसन्नागयाइं नो उदिन्नाइं उवसंताइं भवन्ति
से णं पराइणइ, जस्स णं वीरियवज्जाइं कम्माइं बद्धाइं
जाव उदिन्नाइं नो उवसंताइं भवन्ति से णं पुरिसे पराइ-
ज्जइ, से तेणऽद्वेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ—सवीरिए पराइण-
इ, अवीरिए पराइज्जइ । (सू० ७०)

‘सरिसय’ त्ति सदृशकौ कौशलप्रमाणादिना ‘सरित्त-
य’ त्ति सदृक्त्वचौ—सदृशच्छवी ‘सरिक्खयं’ त्ति सदृग्व-
यसौ—समानयौवनाद्यवस्थौ ‘सरिसभंडमत्तोवगरण’ त्ति
भाण्डं—भाजनं मृन्मयादि मात्रो मात्रया युक्त उपधिः स च
कांस्यभाजनादिभाजनमण्डिका भाण्डमात्रा वा—गणिमा-
दिद्रव्यरूपः परिच्छुदः उपकरणानि—अनेकधाऽऽवरणप्रहणा
दीनिततः सदृशाणि भाण्डमात्रोपकरणानि ययोस्तौ त-
था, अनेन च समानविभूतिकत्वं तयोर्गर्भितं ‘सवीरिए’
त्ति सवीर्यः ‘वीरियवज्जाइं’ त्ति वीर्यं वध्यं येषां तानि
तथा । भ० १ श० ८ उ० । वीर्यप्रतिपादकेऽष्टमे सूत्रकृताङ्गा-
ध्ययनं, आ० चू० ४ अ० ।

वीरियंतराय—वीर्यान्तराय—न० । अन्तरायपापकर्मभेदे, यदुद-
यवशाद् बलवान् नीरुजो वयस्योऽपि च तृणकुञ्जीकरणेऽ-
त्यसप्रयो भवति । कर्म० १ कर्म० । यदुदयवशात्सन्त्यपि

नीरुजि शरीरे यूनोऽल्पप्राणता भवति । कर्म० ६ कर्म० । स० ।
वीरियद्विवरण—वीर्याद्विवर्णन—न० । प्रकर्षरूपायाः शुद्धाचा-
खललभ्यायास्तीर्थकरपर्यवसानाया वीर्यद्विवर्णनं, ध० १
अधि० ।

वीरियत्ता—वीर्यता—स्त्री० । वीर्ययोगाद् वीर्यः प्राणी तद्भावो
वीर्यता । अथवा—वीर्यमेव स्वार्थिकप्रत्ययाद्—वीर्याणां वा
भावो वीर्यता । वीर्यभावः, भ० १ श० ४ उ० ।

वीरियपवाय—वीर्यपवाद—न० । सकर्मंतराणां जीवानामजी-
वानां च वीर्यं प्रवर्ततीति वीर्यप्रवादम् । कर्मण्यण् प्रत्ययः ।
चतुर्दशपूर्वाणां तृतीये पूर्वे, तस्य पदपरिमाणं सप्ततिपदशत-
सहस्राणि । न० । स० ।

वीर्याभिधायिनः पूर्वस्य स्वरूपमाह—

वीरियपुव्वस्स णं अट्ठ वत्थू अट्ठ चूलियावत्थू पप्पत्ता ।

(सू० ६२७)

‘वीरियपुव्वे’ त्यादि वीर्यप्रवादाख्यस्य तृतीयपूर्वस्य वस्तु-
नि-मूलवस्तूनि अध्ययनविशेष आचारे ब्रह्मचर्याध्ययनवत्
चूलावस्तूनि त्वाचाराप्रवदिति वस्तुवीर्यादेव गतयोऽपि
भवन्तीति । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

वीरियपवायस्स णं पुव्वस्स एकसत्तरिं पाहुडा पप्पत्ता ।

(सू० ७१ ×)

‘वीरियपुव्वस्स’ त्ति तृतीयपूर्वस्य ‘पाहुड’ त्ति प्राभृ-
तमधिकारविशेषः । स० ७१ सम० ।

वीरियफड्डय—वीर्यस्पर्षक—न० । त्रित्वेन एकत्र समुदितेषु
असंख्येयवीर्यभागान्वितेषु जीवप्रदेशेषु, कर्म० ५ कर्म० ।

वीरियवल—वीर्यबल—न० । वीर्यमेव बलं वीर्यबलं यद्वशात् गम-
नागमनादिकासु विचित्रासु क्रियासु वर्तते यच्चापनीय सक-
लकलुपपटलमनवरतानन्दभाजनं भवति । तथाभूते बलभेदः,
स्था० १० ठा० ३ उ० ।

वीरियलक्खण—वीर्यलक्षण—न० । लक्षणभेदे, विशेष० ।
आ० म० । (वीर्यलक्षणम् ; ‘लक्खण’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे
५६३ पृष्ठे गतम् ।)

वीरियसंपप्प—वीर्यसंपन्न—त्रि० । वीर्यमुत्साहातिरेकस्तेन स-
म्पन्नः । स्था० ८ ठा० ३ उ० । सपराक्रमे, कल्प० १ अधि०
५ क्षण ।

वीरियसजोगसद्व्यया—वीर्यसजोगसद्द्रव्यता—स्त्री० । वीर्यं
वीर्यान्तरायक्षयादिकृता शक्तिः योगा—मनःप्रभृतयः सह
योगैर्वर्तते इति सयोगः, सन्ति विद्यमानानि द्रव्याणि
तथाविधपुद्गला यस्य जीवस्यासौ सद्व्ययो वीर्यप्रधानः ।
सयोगो वीर्यसयोगः स चासौ सद्व्ययश्चेति विग्रहस्त-
द्भावस्तत्ता वीर्यसयोगसद्द्रव्यता । सवीर्यतायां सयो-
गतायां सद्व्ययतायाम्, भ० ८ श० ६ उ० ।
(वीर्यसयोगसद्द्रव्यता ‘बंधण’ शब्दे पञ्चमभागे १२२५ पृष्ठे
व्याख्याता ।)

वीरियाऽऽता—वीर्यात्मन्—पुं० । वीर्यमुत्थानादि तदात्मा । सर्व-
संसारिणां वीर्यरूप आत्मनि, भ० १२ श० १० उ० ।

वीरियाऽऽयार-वीर्याचार-पुं० अनिहुतबाह्याभ्यन्तरसामर्थ्य-
स्य सतोऽनन्तरोरूपदर्शिशद्विधे ज्ञानदर्शनाद्याचार, यथा-
शक्तिप्रतिपत्तिलक्षणे पराक्रमणे, प्रतिपत्तौ च । यथावलं पाल-
ने, ध० १ अधि० । स्था० । आचा० ।

इदानीं वीरियायारो—

अणिगूहियबलविरिओ, परक्रमइ जो जहुत्तमाउत्तो ।

जुंजइ य जहाथामं, णायव्वो वीरियायारो ॥ ४३ ॥

वीरियं ति वा बलं ति वा सामर्थ्यं ति वा परक्रमं ति वा
यामो ति वा एगट्ठा । सति बलपरक्रमे अकरणं गूहणं
निगूहणं अगूहणं बलं—सारिरं संघयणंवेवया । वीरियं
णाम—शक्तिः ; सा हि वीर्यान्तरायत्तयोपशमाद्भवति ।
अहयां—बल एव वीरियं बलवीरियं परक्रमते आचरते-
त्यर्थः । जो इति साहू यथा उक्तं यथोक्तं अव्यर्थं जुत्ता आ-
जुत्तो वाः अप्रमत्तत्यर्थः । जुंजइय-‘जुजिर’ योगे, जोजयति च,
चशब्दः समुच्चये, कहं जोजयति ?, अहथामं णाम—जहा
थामं पा (गड) ययलक्खणेण जगारस्स वंजणे लुत्ते सरे ठिते
अहथामं भवति, एवं करेतस्स णायव्वो वीरियायारो वीरिया-
यारपमाणपसिद्धं पच्छित्तपक्खणत्थं च भणइ ।

णाये दंसणे चरणे, तावच्छत्ती सती य भेदेसु ।

विरियं ण तु होवज्जा, सट्ठाणारोवणा वेत्ते ॥ ४४ ॥

अट्टविहो णाणाऽऽयारो, दंसणाऽऽयारो वि अट्टविहो, चरि-
त्ताऽऽयारो वि अट्टविहो, तवाऽऽयारो वारसविहो, एते समुदि-
ता छत्तीसं भवंति । एतेसु छत्तीसतिसु भेदेसु वीरियं तहा वे-
यव्वं जाव हावैतस्स य सट्ठाणारोवणा भवति । सट्ठाणारोवणा
णाम-सट्ठाणारोवणायारो हावैतस्स जं णाणायार पच्छित्तं
तं चैव भवति । एवं सेसेसु वि पच्छित्तं सट्ठाणं । एसा चैव
सट्ठाणारोवणा । गतो वीरियाऽऽयारो । नि० चू० १ उ० ।

वीरुण-वीरुण-पुं० । पर्वकभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

वीरुत्तरवडिसग-वीरोत्तरावतंसक-न० । चतुर्थदेवलोकास्थवि
मानभेदे, स० ६ सम० ।

वीलण-देशी-पिच्छले, दे० ना० ७ वर्ग ७३ गाथा ।

वीली-देशी-तरङ्ग, दे० ना० ७ वर्ग ७३ गाथा ।

वीवाह-विवाह-पुं० परिणयने, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्रश्न० ।

वीसंदण-विस्वन्दन-न० । अर्द्धनिर्दग्धघृतमध्यक्षिततन्दुलनि
ष्पन्ने खाद्यपदार्थे, वृ० १ उ० २ प्रक० । पं० व० । सूत्र० । प्र-
व० । ‘अम्हा णं पुण वीसंदणं अव्विगइ’ ति, बृहच्चूर्णिकृत् ।

वीसंभ-विश्रम्भ-पुं० । विश्वासे, दर्श० ४ तत्त्व । ‘वीसंभमि-
वेसिआणं’ “लुत्त-य-र-व-श-प-सां श-प-सां दीर्घः” ॥ ८
॥ ४३ ॥ इति आदेः स्वरस्य दीर्घः । प्रा० १ पाद ।

वीसंभणवेस-विश्रम्भवेस-पुं० । संविश्रम्भधारिणि, वृ० ३ उ० ।

वीसंभर-विश्रम्भर-पुं० । जीवविशेषे, ओघ० ।

वीसत्थ-विश्वस्त-त्रि० । शोभाभावेन (कल्प० १ अधि० १
क्षण) निर्भय, अनुत्सुके, ज्ञा० १ थु० १ अ० । विश्वासवति,
निरुत्सुके, ज्ञा० १ थु० १ अ० । औ० । रा० । निरुद्धिगे, वृ-
३५३

१ उ० २ प्रक० । स्वपत्ताच्छावकादेः, परपत्ताद् मिथ्यादृष्ट्या-
देरविभ्यति प्राणातिपाताद्यकृत्यं संवमाने, जीत० । स्वपत्तनः
परपत्तनो वा निर्भयं प्राणातिपातादिसेविनि, व्य० १ उ० ।

वीसत्थत्त-विश्वस्तन्व-न० । विश्वासे, परम्परगुह्यगोपनवि-
षये प्रत्यये, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

वीसत्थमंतभेय-विश्वस्तमन्त्रभेद-पुं० । विश्वम्ना-विश्वास-
मुपगता ये मित्रकलत्रादयस्तेषां मन्त्रा-मन्त्रणं तस्य भेदः-
प्रकाशनम् । स्वदागमन्त्रभेदनरूपे पञ्चमंतिचारं, ध० । तस्या-
नुवादरूपत्वेन सत्यत्वाद्यद्यपि नातिचारता प्रदत्ते, तथापि
मन्त्रतार्थप्रकाशनजनितलज्जादिना मित्रकलत्रादेर्मरणादिसं-
भवेन परमार्थतोऽस्याऽसत्यत्वात्कथंचिद्भ्रूकरूपत्वेनातिचार-
त्वेव, गुह्यभाषणे गुह्यमाकारादिना विज्ञायाऽनधिकृत एव
गुह्यं प्रकाशयति, इह तु स्वयं मन्त्रयित्वैव मन्त्रं भिनत्तीत्य-
नयोभेद इति पञ्चमोऽतिचारः । ध० २ अधि० ।

वीसत्थसुहावामा-विश्वस्तसुखावामा-स्त्री० । विश्वस्तानां
निर्भयानामनुत्सुकानां वा सुखः—सुखस्वरूपः शुभो वा आ-
वासो यस्यां सा तथा । सुखनिवसज्जनायां पुरि, औ० । रा० ।

वीसंदेवा-विश्वदेवा-स्त्री० । उत्तरापादायाम्, सू० प्र० १०
पादु० ।

वीसम-विश्रम-धा० । श्रमापनयने, “विश्रमेर्णिच्वा” ॥ ८१४१५६ ॥
विश्रम्यतेर्णिच्वा इत्यादेश—णिच्वाइ । अन्यत्र-वीसमइ । वि-
श्रामति । प्रा० । प्रश्न० ।

वीसर-विस्मृ-धा० । अनुभूतविषयकोद्बोधाभावे, “विस्मृः
पम्हुस-विम्हर-वीसराः” ॥ ८ । ४ । ७५ ॥ इति विस्मरंत-
वीसरादेशः । वीसरइ । विस्मरति । प्रा० ४ पाद ।

विस्वर-त्रि० । विरूपध्वनिषु, विपा० २ थु० ७ अ० । “अ-
व्वायामेव रूपं वीसरसरं भरणइ” नि० चू० १६ उ० ।

वीसरिण-व्युत्सर्जन-न० । “गोणादयः” ॥ ८ । २ । १७४ ॥
इति व्युत्सर्जनस्थानं वीसरिणादेशः । त्यागे, प्रा० २ पाद ।

वीसलदेव-विश्वलदेव-पुं० । गुर्जरधरिड्यां धवलकपुररा-
ज्ये वीरधवलनृपान्तरे वस्तुपालतेजःपालाभ्यां प्रसिद्ध-
मन्त्रिभ्यामभिषिक्तं स्वनामख्याते नृपे, ती० ४१ कल्प ।

वीससा-वीससा-स्त्री० । विगता स्रसना विस्त्रसा । आ० चू०
१ अ० । स्वभावे, विशे० । भ० । ज्ञा० । जरायाम्,
जरापर्यायतया लोके रूढस्य स्वभावार्थत्वात् । भ० १ श०
३ उ० ।

वीससाकरण-विस्त्रसाकरण-न० । विगता स्रसना विस्त्रसा त-
त्करणम् । विगतप्रयोगकरणे करणभेदे, आ० चू० १ अ० ।
(इदं च सभेदे ‘करण’ शब्दे तृतीयभाग ३६० पृष्ठे
व्याख्यातम् ।)

वीससापरिणय-विस्त्रसापरिणत-त्रि० । स्वभावपरिणते, भ०
८ श० १ उ० । विश्रस्तपरिणामेन चाभोगोऽपि पुगण-
तयेति विश्रसा स्वभावतस्तत्परिणता अभ्यन्तधनुगादि-
वदिति । स्था० ३ टा० ३ उ० ।

वीमसाबंध-विस्मयावन्ध-पुं० । स्वभावसंपन्ने, पुद्गलानां व्या-
यानपत्वादिना रूपेण बन्धे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।
'बंध' शब्दे पञ्चमभागे १२२३ पृष्ठे दर्शितोऽयम् ।)

वीममिय-वैस्मिक-पुं० । विस्मया परिणामसिद्धे संध्याभ्र-
गागादौ, आ० म० १ अ० ।

वीसंमण-विश्वमेन-पुं० । विश्वा हस्यश्चरथपदातिचतुरङ्गव-
लसंमता सेना यस्य स विश्वमेनः । चक्रवर्तिनि, सूत्र० १
श्रु० ७ अ० । शान्तिजित्निपतरि, ति० । आ० प्र० । अहोरा-
त्रस्याष्टादश मुहूर्ते, ज्यो० २ पाहु० । ज० ।

वीमागमाण-विस्वादयत्-त्रि० । विशेषेण स्वादयति, भ० ३
ज० १ उ० ।

वीमाण-विष्वाण-पुं० । विष्वाण-एषुल । पत्न्यणत्वे वलोपे-
" लुप्त-य-र-व-श-प-सां श-प-सां दीर्घः " ॥ ८ । १ ।
४३ ॥ इति इकारस्य दीर्घः । विष्वाणः । वीमाणो । भोजनं, प्रा० ।

वीसायणिज-विस्वादनीय-त्रि० । विशेषतः स्वादनीये, प्र-
ज्ञा० १७ पद ४ उ० ।

वीसाम-विश्राम-पुं० । लुप्त-य-र-व-श-प-सां श-प-सां
दीर्घः " ॥ ८ । १ । ४३ ॥ इति दीर्घत्वमिकारस्य । प्रा० ।
श्रमापनये, आ० म० १ अ० ।

वीसामण-विश्रामण-न० । श्रमापनयनकरणे, ध० ३ अधि० ।

वीसाल-मिश्रि-धा० । संयोजनं, " मिश्रेर्वीसाल-मेलवौ "
॥ ८ । ४ । २८ ॥ इति मिश्रयतेत्यन्तस्य वीसालमेलवौ इत्या-
देशौ । वीसालइ । मिश्रयति । प्रा० ४ पाद ।

वीसार-विश्वास-पुं० । विश्वासयतीति विश्वासः । व्यव-
हारे वञ्चनाया अकरणे, व्य० ३ उ० । त्वं मम माता भ-
गिनी दुहिता वा अतो मा भैषीरेव वयोऽनुरूपे अविरुद्धे
वचने, वृ० ३ उ० । नि० चू० ।

वीसुं-विध्वच्-अव्य० । " ध्वनिविश्वचोरुः " ॥ ८ । १ । ५२ ॥
इत्यादेरस्य उत्त्वम् । प्रा० । " लुप्त-य-र-व-श-प-सां श-
प-सां दीर्घः " ॥ ८ । १ । ४३ ॥ इति इकारस्य दीर्घो वा ।
प्रा० । " वा स्वरे मश्च " ॥ ८ । १ । २४ ॥ इत्यन्त्यस्वरे
परेऽनुस्वारो वा । प्रा० । पृथगर्थे, विशेष० । व्य० ।
नि० चू० ।

वीसुंउवस्सय-विध्वगुपाश्रय-पुं० । विध्वग् भेदेन उपाश्रय
आश्रयः । पृथक् पृथगाश्रये, औघ० ।

वीसुंकरण-विध्वकरण-न० । विसंभोगकरणे, व्य० ७ उ० ।
नि० चू० ।

वीसुंभण-विध्वग्भवन-न० । मरणे, शरीरात् पृथग्भवने, स्था०
५ ठा० २ उ० । वृ० । व्य० ।

वीसुय-देशी-पृथगित्यर्थे, देश० ना० ७ वर्ग ७३ गाथा ।

वीमणि-विश्रेणि-स्त्री० । विषमश्रेणां, मञ्चाः कोशन्तीति
न्यायाद् विश्रेणिव्यवर्जनं, विशेष० । व्य० । स्था० ।

वीहणग-भयानक-न० । भयोत्पादके, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
आ० म० ।

वीहि-वीथि-स्त्री० । रथ्याविशेषे, आ० म० १ अ० । प-
थि, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

शुकस्य नव वीथयः-

समधरणितलादुपरिष्ठाभवयोजनशताभ्यन्तरचारितो ग्रह-
विशेषस्य व्यतिकरमाह-

शुकस्य णं महाग्रहस्य नव विहीओ पणत्ताओ, तं
जहा-हयवीही गयवीही णागवीही वमहवीही गोवीही
उरगवीही अयवीही मियवीही वेसाणरवीही । (सू० ६६६)

शुकस्य महाग्रहस्य नव वीथयः-क्षेत्रभागाः प्रायस्त्रिभि-
स्त्रिभिर्नक्षत्रैर्भयन्ति । तत्र हयसंज्ञा वीथी हयवीथीत्येवं स-
र्वत्र । संज्ञा च व्यवहारशेषार्थं या चेह हयवीथी साऽन्यत्र
नागवीथीति रूढा । नागवीथी चैरावणपदमित्येतासां च ल-
क्षणं भद्रबाहुप्रसिद्धाभिरार्याभिः क्रमेण लिख्यते-" भरणी
स्वात्यानेयं, नागाख्या वीथिरुतरे मार्गे । रोहिण्यादिरि-
भाख्या, चादित्यादिः सुरगजाख्या ॥ १ ॥ " (आनेयं कृ-
त्तिका, आदित्यं पुनर्वसुरिति) " वृषभाख्या पैश्यादिः,
श्रमणादिर्मध्यमे जरद्ववाख्याः । प्रोष्ठपदादिचतुष्के, गोवी-
थिस्तासु मध्यफलम् ॥ २ ॥ " (पैश्यां मघा मध्यमे इति-मार्गे
प्रोष्ठपदा-पूर्वभद्रपदा) " अजवीथी हस्तादि-मृगवीथी वैन्द्र
देवतादिः स्यात् । दक्षिणमार्गे वैश्वा-नर्षापादद्वयं ब्राह्म्यम्
॥ ३ ॥ " (इन्द्रदेवता ज्येष्ठा ब्राह्म्यमभिजिदिति) " एतासु
भृगुविचरति, नागगजैरावतीषु वीथिषु चेद् । बहु वर्षेत्पर्ज-
न्यः, सुलभौपधयोऽर्थवृद्धिश्च ॥ ४ ॥ पशुसंज्ञासु च म-
ध्यम-सस्यफलादिर्यदा चरेद्भृगुजः । अजमृगवैश्वानरवी-
थिष्वर्थभयार्दितां लोकः ॥ ५ ॥ " इति वीथिविशेषचारे-
ण च शुकादयो ग्रहा मनुजादीनामनुग्रहोपघातकारिणो
भवन्तीति द्रव्यादिसामग्र्या कर्मणामुदयादिसद्भावादिति ।
स्था० ६ ठा० ३ उ० । सूत्र० । पं० व० । उभयोरपि पार्श्व-
योरेकैकश्रेणिभावेन श्रेणिद्वये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वीहिया-वीथिका-स्त्री० । मार्गे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

नुइय-उक्क-त्रि० । स्वरूपतः प्रतिपादिते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।
स्था० । भ० ।

वुंद-वृन्द-न० । " उहत्वादौ " ॥ ८ । १ ॥ १३१ ॥ इति ऋत
उत्त्वम् । समूहे, प्रा० १ पाद ।

वुंदारअ-वृन्दारक-पुं० । " निवृत्त-वृन्दारके वा " ॥ ८ । १ ।
१३२ ॥ इति ऋत उत्त्वम् । दैवते, प्रा० १ पाद ।

वुंदावण-वृन्दावन-न० । " उहत्वादौ " ॥ ८ । १ ॥ १३२ ॥

इति ऋत उत्त्वम् । मथुरासविधे स्वनामप्रसिद्धे अरण्ये, प्रा० ।

बुक्कंत-व्युत्क्रान्त-त्रि० । परिणते, विध्वस्ते, आचा० २ श्रु०
१ चू० १ अ० १ उ० ।

बुक्कंतजोणिय-व्युत्क्रान्तयोनिक-त्रि० । व्युत्क्रान्ता अपगता
योनिरुत्पत्तिस्थानं यत्र तद्व्युत्क्रान्तयोनिकम् । प्रासुकं, पि० ।

बुक्कंति-व्युत्क्रान्ति-स्त्री० । उत्पत्तौ, न० ।

बुद्धम्-व्युत्क्रम्य-अव्य० । आगत्येत्यर्थे, सूत्र० २ थु० ३ अ० ।
 बुग्गह-व्युद्ग्रह-पुं० । विशेषेण उद्ग्रहः । दग्गादिप्रहारजनि-
 तं युद्धं व्युद्ग्रहः । उक्त० १७ अ० । संग्रामे प्रव० २६७ द्वार ।
 व्य० । आ० क० । स्था० । दग्गादिघातजनिते विरोधे, कलहे,
 उक्त० १७ अ० । “ बुग्गहो त्ति वा कलहो त्ति वा भंड-
 णं ति वा विवादो त्ति वा एगट्ठं ” नि० चू० १६ उ० । परस्प-
 रविग्रह, व्य० ७ उ० । मिथ्याभिनिवेशे, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।
 बुग्गहट्ठाण-विग्रहस्थान-न० । कलहाश्रये, स्था० ।

आयरियउवज्झायस्स णं गणंसि पंच बुग्गहट्ठाणा प-
 एणत्ता । तं जहा-आयरियउवज्झाए णं गणंसि आणं
 वा धारणं वा नो सम्मं पउंजित्ता भवति १, आयरियउ-
 वज्झाए णं गणंसि आधारतिणियाते कितिकम्मं नो
 सम्मं पउंजित्ता भवति २, आयरियउवज्झाए गणंसि जे
 सुतपज्जवजाते धारेति ते काले काले णो सम्ममणुपवा-
 तित्ता भवति ३, आयरिअउवज्झाए गणंसि गिलाणसेह-
 वेयावच्चं नो सम्ममब्भुट्ठित्ता भवति ४, आयरियउवज्झाए
 गणंसि अणापुच्छित्तचारी याऽवि हवइ; नो आपुच्छियचा-
 री ५, आयरियउवज्झायस्स णं गणंसि पंचाऽबुग्गहट्ठा-
 णा पएणत्ता, तं जहा-आयरियउवज्झाए गणंसि आणं
 वा धारणं वा सम्मं पउंजित्ता भवति, एवमाधारायिणि-
 याते सम्मं किड्कम्मं पउंजित्ता भवइ, आयरिअउवज्झाए
 णं गणंसि जे सुतपज्जवजाते धारेति ते काले काले सम्मं
 अणुपवाइत्ता भवइ, आयरिअउवज्झाए गणंसि गि-
 लाणसेहवेयावच्चं सम्मं अब्भुट्ठित्ता भवति, आयरियउ-
 वज्झाते गणंसि आपुच्छियचारी याऽवि भवति; णो अणा-
 पुच्छियचारी । (सू० ३६६)

तथा आचार्योपाध्यायस्येति समाहारद्वन्द्वः कर्मधारयो वा,
 ततश्चाचार्यस्योपाध्यायस्य ‘ गणंसि ’ स्ति गणे विग्रहस्था-
 नानि—कलहाश्रयाः, आचार्योपाध्यायौ द्वयं वा गणे-गण-
 विषये आज्ञां—हे सांधो ! भवतेदं विधेयमित्येवंरूपामादि-
 ष्टि धारणां—न विधेयमिदमित्येवंरूपां नो—नैव सम्यग् औ-
 चित्येन प्रयोक्ता भवतीति साधवः परस्परं कलहायन्ते अस-
 म्यग्नियोगाद् दुर्गन्धिनिवृत्तत्वाच्च । अथवा—अनौचित्यनि-
 योक्तागमाचायादिकमेव कलहायन्ते इत्येवं सर्वत्रेति । अथवा
 गूढार्थपदैरगीतार्थस्य पुरतो देशान्तरस्थगीतार्थनिवेदनाय
 गीतार्थो यदतिचारानिवेदनं करोति साऽऽज्ञा, असकृदालो-
 चनादानेन तत्प्रायश्चित्तविशेषावधारणं सा धारणा, तथोक्तं,
 सम्यक् प्रयोक्तेति, स कलहभागिति प्रथमम् । तथा स एव
 ‘ आहाराइणियाए ’ स्ति रत्नानि द्विधा द्रव्यतो, भावतश्च ।
 तत्र द्रव्यतः कर्केतनादीनि, भावतो ज्ञानादीनि । तत्र रत्नैः-
 ज्ञानादिभिर्यवहरतीति शान्तिकः बृहत्पर्यायः यो यो रा-
 त्तिको यथारात्तिकं तद्भावस्तत्ता तथा यथारात्तिकतया—
 यथाज्येष्ठं कृतिकर्म—चन्दनकं चिनय एव वैनयिकं तच्च न

सम्यक् प्रयोक्ता, अन्तर्भूतिकागितार्थत्वाद्वा प्रयोजयिता भवती-
 ति द्वितीयम् । तथा स एव यानि श्रुतस्य पर्यवजानानि—मू-
 ऋथप्रकारान् धारयति—धारणाविपर्याकराति नानि काल-
 काले-यथावसरं न सम्यगनुप्रवाचयिता भवति-न पाठयती-
 त्यर्थः इति तृतीयम् । कालं अनुप्रवाचयितव्युक्तम् ; तत्र गाथाः-

“ कालक्रमेण पत्तं, संवच्छरमाइणा उ जं जम्मि ।

तं तम्मि चेव धीरो, वाएज्जा सो य कालोऽयं ॥ १ ॥

तिवरिस्सपरियागस्स उ, आयापकप्पनाममज्झयणं ।

चउवरिस्सस य सम्मं, सूयगडं नाम श्रंगं ति ॥ २ ॥

दसकप्पववहारा, संवच्छरपणगदिविस्सयस्सेव ।

ठाणं समवाओऽवि य, श्रंगं ते अट्टवासस्स ॥ ३ ॥

दसवासस्स विवाहो, एक्कारसवामयस्स य इमे उ ।

खुड्डियविमाणमाई, अज्झयणा पंच नायव्वा ॥ ४ ॥

वारसवासस्स तहा, अरुणुववायाइ पंच अज्झयणा ।

तेरसवासस्स तहा, उट्ठाणसुयाइया चउरो ॥ ५ ॥

चोइसवासस्स तहा, आसीविसभावणं जिणा चिन्ति ।

पन्नरसवासगस्स य, दिट्ठिविसभावणं तह य ॥ ६ ॥

सोलसवासाईसु य, एक्कात्तरबुद्धिपेसु जदसंखं ।

चरणभावणमहासुवि—ण भावणा तयगनिसग्गा ॥ ७ ॥

इगूणवीसवासगस्स, उ दिट्ठिवाओ दुवालसममंगं ।

संपुण्णवीसवरिस्सो, अणुवाइ सव्वसुत्तस्स ॥ ८ ॥ इति,

तथा स एव ग्लानशैलवैद्यावृत्त्यं प्रति न सम्यक् स्व-
 यमभ्युत्थाता—अभ्युपगन्ता भवतीति चतुर्थम् । तथा स एव
 गणमनापृच्छ्य चरति क्षेत्रान्तरसंक्रमदि करोतीत्येवं शी-
 लोऽनापृच्छ्यचारी । किमुक्तं भवति—नो आपृच्छ्य चारीति
 पञ्चमं विग्रहस्थानम् । स्था० ५ ठा० १ उ० ।

व्युद्ग्रहस्थान-न० । विप्रतिपत्तौ, स्था० ६ ठा० ३ उ० । व्युद्ग्र-
 हेण मिथ्याऽभिनिवेशेन विप्रतिपत्त्यर्थे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

बुग्गहवकंत-व्युद्ग्रहव्युत्क्रान्त-पुं० । कलहं कृत्वा निष्क्रान्ते,
 नि० चू० १६ उ० ।

बुग्गाहिय-व्युद्ग्राहित-त्रि० । प्रतारिते, सूत्र० १ थु० ३ अ०

१ उ० । कुप्रज्ञापकदृढीकृतविपर्यासे, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

संप्रति व्युद्ग्राहितं व्याचिख्यासुः द्वीपजातदृष्टान्तमाह-

पोतविवत्ती आव-ए सत्तफलएण गाहिया दीयं ।

सुतजम्मवट्ठिभोगा, बुग्गाहणणा व वणिगाए ॥ ३३६ ॥

एगो वणिजो तस्स भज्जा अईव इट्ठा, सो वाणिजेण गंतु-
 कामो तं आपुच्छति । तीए भणियं—अहं णि आगच्छा-
 मि, तेण सा नीता । सा गुण्विणी समुद्दमज्जे विण्णुं जा-
 णवत्तं । सा फलंगं विलग्गा श्रंतरदीव पत्ता । तत्थेव पजा-
 ता दारंगं । सो वणिओ समुद्दमओ । सा महिला तम्मि चे-
 व दारए संपलग्गा । तीए सो बुग्गाहिओ—जइ माणुसं पि-
 च्छिज्जासि तो नासेज्जासि, ते माणुसरूयेण रक्खसा । अन्न-
 या दुव्वाहयपोएण वणिगा आगया । ते दट्ठं सो नासइ । तेहि
 नायं बुग्गाहिओ केण वि, कहं वि अल्लोण पुच्छिओ ।
 सव्वं कहेइ, तेहि बहुसो पन्नविओ एयं महापावं परि-
 व्वयाहि तहा वि णो परिच्छयति । अधात्तरार्थः—पोतः प्र-
 वहणं तस्य विपत्तिः आपन्नसत्त्वा च यथा सा फलकेन

द्वीपं ग्राहिता सुतस्य च जन्म वृद्धिश्चाभवत्, भोगांश्च तेन सह भोक्तृमारब्धाः व्युद्ग्रहणं च कृतम्, नौवणिजश्च विराध-यन्तः एवंविधा व्युद्ग्रहिताः प्रज्ञापनाया अयोग्याः ।

तथा चाह-

पुंवि वुग्गाहिया केइ, एरा पंडियमाणियो ।

एच्छति कारणं किंचि, दीवजते जहा एरे ॥ ३४० ॥

पूर्वं व्युद्ग्रहिताः कांचनराः परिणतमानिनः नेच्छन्ति कारणं किंचित् (श्रोतुं) द्वीपजाता यथा नरः ।

अथ एवं शीलदृष्टान्तमाह-

चंपा अणंगमेणो, पंचत्थं धेरणयण दुमवलए ।

विहपासणयणसावग, इंगिणिमरणे य उववातो ॥ ३४१ ॥

चम्पायामनङ्गसनः सुवर्णकारः कुमारनन्दीति तस्य नामान्तरम् । तस्य च पञ्चशीलद्वीपवास्तव्याभ्यामप्यसरोभ्यां व्युद्ग्रहितस्य स्थविरस्य तत्र नयनम्, दुमश्च वटवृक्षोऽपान्त-राल दृष्टः तत्रारोहणं स्थविरस्य चलये आवर्ते गत्वा मरणम् । 'विहपास' इति विहगाः पक्षिणस्तथा दर्शनं तैः पञ्चशीलद्वीपनयनं हासप्रहासाभ्यां भूय इदानीं तस्य आवकेण च बहुतरं प्रज्ञाप्यमानस्य तस्यैङ्गनीमरणप्रतिपत्तिः ततः पञ्चशीले द्वीप उपपान्त इत्युत्तरार्थः । कथानकं तु सुप्रतीतं बहुविस्तरं चेति कृत्वा न लिख्यते ।

अन्धदृष्टान्तमाह-

अंधलगभत्तपत्थिव-किमिच्छ सेज्जस्स धुत्तवंचणता ।

अंधलगभत्तो देमा, पव्वयसंघाडणा हरणा ॥ ३४२ ॥

अन्धभक्तः—कश्चिन्पत्थिवः स किमपीप्सितं शय्याऽन्नादिदानं ददाति । धूर्तैश्च तेषां वञ्चना, कथमित्याह-अन्धलगभक्तोऽमुको देशः समस्ति तत्र युष्मान्नयाम इत्युक्त्वा पर्वतं संघाटनं कृत्वा, परस्परं लगयित्वा तत्र भ्रामिता इत्यर्थः । ततो हरणं तदीयं द्रव्यं हत्वा गता इत्युत्तरार्थः । भावार्थः पुनरयम्—अन्धपुरं नगरं तदथ अणधो राया, सो य अंधभत्ता । तेण सभं काउं अंधलयाणं अग्गाहोरो दिओ । तत्थ खाणपाणाइएसु परिग्गहिया सुस्सुसिज्जता अच्छति । तेसि सुबहु दव्वं अत्थि । अन्नया य एण्ण धुत्तण दिट्ठा तथो सुस्सुसामि ति मिच्छोवयारेण ते अन्ताव उवचरंति । अन्नया तेण अंधलया भणिया—अम्हं अंधलगामो जत्थ अम्हे वसामो सो सव्वो वि देसो अंधलगदत्तो । राया य तत्थ अंधलयाणं अम्मापियरं तुज्जे एत्थ दुविहिया जइ इच्छह तो तत्थ एमो । तेहि इच्छियं । तथो रातो नीणत्ता नाइदूरेण भणिय, इहत्थिचोरा जइ भे समं भामिया भणिया य पत्थरे गेरहह, जो किंचि अन्तरधणं अत्थि तो अप्पेद । ते देमि । वीसंभेण अप्पियं । तथो तेण ते पुरिल्लं मग्गिल्लस्स लाइत्ता अन्नोन्नलग्गा महंतं सिलं छिन्नटंके डोंगरसमं जो भे अल्लियइ तं पहाणजाह । जइ लोका भणइ—पमुसियो केण वि अंधो डोंगरं भामिय जो ए दत्ते चोरंति उपहाणिजाह, एवं भणित्ता पलाणा । ते य गोवालमाईह दिट्ठा भणंति य—मुज्जा वरागा डोंगरं भामिया धुत्तणं, तथो पभाते चोरंति काउं पत्थरे खिवंति, हायं च न दिति ।

सुवर्णकारदृष्टान्तमाह—

लोभेण मोरगाणं, भव्वग ! छिजेज्ज मा हु ते कप्पा ।

छादेमि तंवएणं, जति पत्तियसे न लोगस्स ॥ ३४३ ॥

कश्चिद्-वोन्दः सुवर्णकारेण भणितो, यथा—भव्वक ! भागिनय ! 'मोरगाणं' इति कुण्डलानां लोभेन मा ते-तव कर्णौ छिद्येताम्, अतो यदि लोकस्य न प्रत्ययसे ततस्तं प्रयच्छ्य छादयाम्यहमित्युत्तरार्थः । भावार्थस्त्वयम्—“ एगस्स वोदस्स जच्चसुवन्नघडियाणि कुण्डलानि कण्ठेसु सुवन्नकारेण दिट्ठाणि । तथो तेण भणइ-भागिणेज्ज ! अहं तव एतं एवं करेमि जहा एगाणियस्स वि पंथे वच्चमाणस्स न कोइ हरइ । अन्नहा ते सुवर्णलोभेण चोरेहिं करणा छिजेज्जेसंति । तेण भणियं एवं होउ ति । कलाएण ते कुण्डलं घेत्तुं अन्नं सुवन्नरिरीयामया काउं दिएणा, भणि-ओ य जणो भणिहिइ कलाएण सुट्ठोवराओ न य ते पत्ति-ज्जियव्वं, एवं पडिबज्जित्ता निग्गओ । लोगो जो जो पासइ सो सो भणइ सुदरा रीरिया । से भणइ सोवन्नयाए तुज्जे विससे न याणह ।

किं च—

जो इत्थं भूतत्थो, तमहं जाणे कलातमामो य ।

वुग्गाहितो न जाणति, हितएहि हितं पि भणंतो ॥ ३४४ ॥

योऽत्र कोऽपि भूतार्थः-परमार्थः तमहं जाने कलादमामक-श्च जानाति, एवमसौ तेन सुवर्णकारेण व्युद्ग्रहितो हितैः पुरुषैः हितमपि भण्यमानो न जानाति । ईदृग्व्युद्ग्रहेण मूढा मन्तव्याः । अज्ञानमूढादयस्तु सुगमत्वात् नाख्याता न व्याख्याता अत एवास्माभिर्द्वारगाथायामेव व्याख्याता इति ।

अथैषां मध्ये के मूढाः के वा व्युद्ग्रहिता इति दर्शयन्नाह-

रायकुमारो वणिओ, एते मूढा कुला य ते दो वि ।

वुग्गाहिया य दीवे, सेलंधर भदए चेव ॥ ३४५ ॥

यो राजकुमारो मातृप्रतिसेवको, यश्च वणिग्घटिको वोन्दा-स्यो ये च ते सेनापतिमहत्तरसत्के द्वे अपि कुले एते मूढा मन्तव्याः । यस्तु द्वीपजातः पञ्चशीलसुवर्णकारो ये चान्धा यश्च भद्रकः सुवर्णकारभागिनयः उपलक्षणत्वात् ये च भरतादिकुशाखेषु भाविता अज्ञाने मूढा एते व्युद्ग्रहिता मन्तव्याः ।

अथैषां मध्ये के प्रवाजयितुं योग्याः के वा नेत्याह—

मोत्तूण वेदमूढं, अप्पडिसिद्धा उ सेसका मूढा ।

वुग्गाहिता य दुट्ठा, पडिसिद्धा कारणं मोत्तुं ॥ ३४६ ॥

वेदमूढं मुक्त्वा य शेषा द्रव्यक्षेत्रमूढादयस्ते अप्रतिपिद्धाः प्रवाजयितुं कल्पन्ते इत्यर्थः । ये तु व्युद्ग्रहिता दुष्टाश्च कषायदुष्टादयस्ते कारणं मुक्त्वा प्रतिपिद्धाः कारणं तु कल्पत इति भावः ।

किमर्थमेते प्रतिपिद्धा इत्याह—

जं तेहि अभिग्गाहियं, आमरणं ताए तं न मुंचंति ।

सम्मत्तं पि ण लगमति, तेसि कत्तो चरित्तगुणा ॥ ३४७ ॥

यत्ते व्युद्ग्राहितादिभिः किमपि शक्यादिदर्शनमन्यद्वा-भा-
रतादिकं मिथ्याश्रुतमभिवृहीतमभिमुख्येनोपादेयतया स्वी-
कृतं तदामरणान्तं न मुञ्चन्ति, अत्रैव चैतेषां सम्यक्त्व-
मपि न लगति कुनश्चारित्रगुणा इति ।

कथं पुनरमीषां सम्यक्त्वमपि न लगतीत्याह—

सोयसुयधोररणमुह-दारभरणपेयकिञ्चमइएसुं ।
सग्गेसु देवपूयण-चिरजीवणदाणदिट्ठेसु ॥ ३४८ ॥
इच्चवमाइलोइय-कुस्सुइवुग्गाहणा कुहियकन्ना ।
फुडमवि दाइजंतं, गिएहंति न कारणं केइ ॥ ३४९ ॥

इह भारतादौ शौचसुतधोररणमुखस्वदारभरणप्रेतकृत्यम-
येषु देवपूजनचिरजीवनदानदंष्ट्रेषु च स्वर्गेषु ये भाविता
भवन्ति । तथा शौचविधानात्, पुत्रोत्पादनात्, धोरसमर-
शिरःप्रवेशात्, धर्मपत्नीपोषणात्, पिण्डप्रदानादि प्रत्येकं
कर्मविधानात्, वैश्वानरादिदेवपूजनात्, चन्द्रसहस्रादिरू-
पचिरकालजीवनात्, धनुःधरित्र्यादिदानात् स्वर्गा अ-
वाप्यन्ते इत्येवमादिलौकिककुश्रुतिव्युद्ग्राहणाकुथितकर्णाः
सन्तस्तस्याः कुश्रुतेरघटनायां स्फुटमपि दर्शयमानं कारण-
मुपपत्तिं केचिद्गुरुकर्माणो न प्रतिपद्यन्ते ; ते दुःसंज्ञाप्या
मन्तव्याः । वृ० ४ उ० ।

वुग्गाहिया-वैग्राहिकी-स्त्री० । कलहप्रतिवद्धायां कथायाम्,
दश० १० अ० ।

वुग्गाहेमाण-व्युद्ग्राहयत्-त्रि० । विविधत्वेनाधिक्येन च ग्रा-
हयति, द्वा० १ श्रु० १२ अ० । व्युद्ग्रहे योजयति, औ० ।
विरुद्धग्रहवन्तं कुर्वति, भ० ६ श० ३३ उ० ।

वुच्चमाण-उच्यमान-त्रि० । आकुश्रयमाने, सूत्र० १ श्रु०
६ अ० ।

वुच्छिण्णकिरिय-व्युच्छिन्नक्रिय-त्रि० । योगाभावात् क्रिया-
रहिते, “वुच्छिन्नकिरियं अपडिवाइ परमसुकज्जाणं भियाइ”
आव० ४ अ० ।

वुच्छिण्णदोहला-व्युच्छिन्नदोहदा-स्त्री० । पूर्णवाञ्छत्वाद-
पगतगर्भकालिकमनोरथायाम्, कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।
वुच्छेय-व्यवच्छेद-पुं० । स्थगने, संवरणे, निवृत्तौ, आव० ६
अ० । दाने, आव० ६ अ० ।

वुड्डाण-व्युत्थान-न० । आत्ममात्रप्रतिबन्धलक्षणे व्यवहारे,
द्वा० ।

व्युत्थानं व्यवहारश्चे-न्न ध्यानाप्रतिबन्धतः ।

स्थितं ध्यानान्तरारम्भ, एकध्यानान्तरं पुनः ॥ ३० ॥

व्युत्थानमिति व्यवहार-आत्ममात्रप्रतिबन्धलक्षणे ध्यान-
प्रतिबन्धेन व्युत्थानं चेत्, न, ध्यानाप्रतिबन्धतः सुव्या-
पारलक्षणस्य तस्य करणनिरोधेऽनुकूलत्वादेव चित्तवि-
क्षेपाणामिव तत्प्रतिबन्धकत्वात् । एकध्यानान्तरं पुनः
ध्यानान्तरारम्भे मैत्र्यादिपरिकर्मणि स्थितम्, तथा च ता-
वन्मात्रेण व्युत्थानत्वे समाधिप्रारम्भस्यापि व्युत्थानत्वाप-
त्तिरिति न किञ्चिदेतत् । द्वा० २२ द्वा० ।

वुड्डाणवत्ति (ग्)-व्युत्थानवर्तिन्-त्रि० । योगप्रतिपत्तिश्च-
शावस्थितं, द्वा० २५ द्वा० ।

वुट्ठि-वृष्टि-स्त्री० । वर्षणं वृष्टिः । अधः पतने. स्था० ३ ठा० ३
उ० । महावर्षे, भ० ३ श० ७ उ० । “आदित्याज्जायते वृष्टि-वृष्टे-
रन्नं ततः प्रजाः ।” दश० १ अ० ।

वुट्टिकाय-वृष्टिकाय-पुं० । वर्षणधर्मयुक्तस्योदकस्य राशौ,
स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

अथ वृष्टिकायकरणरूपं तमेव देवेन्द्रादिदेवानां दर्शयन्
प्रस्तावनापूर्वकमाह—

अत्थि णं भंते ! पज्जेने कालवसी वुट्टिकायं पकरेंति ?,
हंता अत्थि । जाहे णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया
वुट्टिकायं काउकामं भवति से कहमियाणि पकरेंति ?, हंता
गोयमा ! ताहे चेव णं से सक्के देविंदे देवराया अम्भि-
तरपरिसए देवे सदावेति, तए णं ते अम्भितरपरिसगा दे-
वा सदाविया समाणा मज्झिमपरिसए देवे सदावेति । त-
ए णं ते मज्झिमपरिसगा देवा सदाविया समाणा बाहिर-
परिसए देवे सदावेति, तए णं ते बाहिरगा देवा देवा
सदाविया समाणा बाहिरं बाहिरगा देवा सदावेति । त-
ए णं ते बाहिरगा देवा सदाविया समाणा आभिओगिए
देवे सदावेति । तए णं ते ० जाव सदाविया समाणा वुट्ठि-
काए देवे सदावेति । तए णं ते वुट्ठिकाइया देवा सदावि-
या समाणा वुट्टिकायं पकरेंति, एवं खलु गोयमा ! सक्के
देविंदे देवराया वुट्टिकायं पकरेंति । अत्थि णं भंते !
असुरकुमारा वि देवा वुट्टिकायं पकरेंति ?, हंता अत्थि ।
किं पत्तियन्नं भंते ! असुरकुमारा देवा वुट्टिकायं पकरेंति?,
गोयमा ! जे इमे अरहंता भगवंता एसि णं जम्मणम-
हिमासु वा निक्खमणमहिमासु वा णाणुप्पायमहिमासु वा
परिनिव्वाणमहिमासु वा एवं खलु गोयमा ! असुरकुमा-
रा वि देवा वुट्टिकायं पकरेंति, एवं नागकुमारा वि एवं
जाव थणियकुमारा वाणमंतरजोइसियवेमाणिय एवं चेव ।
(सू०-५०४)

‘अत्थि णं’ मित्यादि, ‘अत्थि’ त्ति अस्येतत् ‘पज्जेने’ त्ति पर्य-
न्यः ‘कालवासि’ त्ति कालं प्रावृषि वर्षतीत्येवंशीलः कालवर्षी,
अथवा-कालश्चासौ वर्षी चेति कालवर्षी, वृष्टिकायं-प्रवर्ष-
णतां जलसमूहं प्रकरोति प्रवर्षतीत्यर्थः । इह स्थाने शक्रोऽपि
तं प्रकरोतीति दृश्यम् । तत्र च पर्जन्यस्य प्रवर्षणक्रियायां
तत्त्वाभाव्यतालक्षणां विधिः प्रतीत एव । शक्रप्रवर्षणक्रिया-
विधिस्त्वप्रतीत इति तं दर्शयन्नाह—‘ जाहे ’ इत्यादि, अथ-
वा पर्जन्य इन्द्र परोच्यते, स च कालवर्षी काले-जिन-
जन्मादिमहादौ वर्षतीति कृत्वा, ‘ जाहे णं ’ ति यदा ‘ से
कहमियाणि पकरेंड ’ त्ति स शक्रः कथं तदानीं प्रकरो-
ति ? । वृष्टिकायमिति प्रकृतम् । असुरकुमारसूत्रं ‘ किं प-

विद्या नाम—सूत्रार्थतदुभयग्रहणं तत्कृतम्, तद्यथा-द्वादश वर्षाणि सूत्रग्रहणं कृतं, द्वादश वर्षाण्यर्थग्रहणं, तदनन्तरं चरितं देशदर्शनाय द्वादश वर्षाणि भ्रमणं कृतम्। तथा-सदैव लाघवेन उपकरणलाघवादिना वर्तितम्, यथासं सतुर्थपष्ठाऽऽदिरूपं नानाप्रकारं तपः, तथा-अनिगूहितबलवीर्येण देशदर्शनानन्तरं द्वादश वर्षाण्यव्यवच्छिन्ति कुर्वता ज्ञानादिकः सिद्धिमार्गो देशितः सदैव च यथाविधि श्रुतोपदेशेन। सप्त दर्शावधः संयमः परिपालितस्तं सकलकालं संयमं यथाविधि

पालयित्वा द्वादश वर्षाण्यव्यवच्छिन्ति कुर्वता यदि शिष्यो निष्पादितस्ततस्तं गणे स्थापयित्वा स्वयमभ्युद्यतविहारेण विहर्तव्यमिति भगवतामर्हतामुपदेशः । अथ न कोऽपि शिष्यो निष्पन्नस्तर्हि गच्छः परिवर्द्धनीयः, तथा यद्यपि च न निष्पन्नः कोऽपि शिष्यस्तथापि कश्चिदसमर्थो भवत्यभ्युद्यतविहारेण विहर्तुं सोऽपि नाभ्युद्यतविहारं प्रतिपद्येत, तस्य शिष्यनिष्पत्त्यभावेनाभ्युद्यतविहारप्रतिपत्त्यशक्त्या वा गच्छं परिपालयता दीर्घाऽऽयुषो वृद्धावासस्य कालः ।

एनामेव गाथां व्याख्यानयति—

सुतागमो वारसमा-चरियं देसाण दरिसणं तु गतं ।

उवकरणदेहइंदिय-तिविहं पुण लाघवं होइ ॥ ५३१ ॥

विद्या नाम-सूत्रागमः स द्वादश वर्षाणि यावत्, तदुपलक्षणमेतदर्थगमोऽपि विद्या सोऽपि द्वादश वर्षाणि कृतः, तथा चरितं नाम देशानां दर्शनं तदपि द्वादश वर्षाणि कृतम् । लाघवं पुनस्त्रिविधं भवति । तद्यथा-उपकरणलाघवं, देहलाघवम्, इन्द्रियलाघवं च । तत्रोपकरणलाघवम्-उपधरणीकरणं यदतिरिक्तमुपकरणं न गृह्णाति गृहीतं वाऽऽरुह्यद्विष्टः सन् सूत्रोक्तविधिना परिभुङ्क्ते, देहलाघवं यन्नातिरुशो नातिस्थूलः, शरीरेण, इन्द्रियलाघवम्-यदीन्द्रियाणि तस्य वशे वर्तन्ते ।

चउत्थ छट्ठादि तवो, कतो उऽवोच्छिन्तीए होइ सिद्धिपहो ।

सुत्तिविहीए संजम, बुद्धो अह दीहमाई तु ॥ ५३२ ॥

तपश्चतुर्थपट्टादिकं कृतं तथा अव्यवस्थितौ क्रियमाणानां सिद्धिपथो-मोक्षमार्गो देशितो भवति, तथा सूत्रविधिना संयमः परिपालितः स च जातो वृद्धोऽप्यथ दीर्घमायुः ।

अबुज्जतमत एतो, अगीतसिस्सो व गच्छपडिबद्धो ।

अच्छति जुन्नमहल्लो, कारणतो वा अजुप्पोऽवि ॥ ५३३ ॥

अभ्युद्यतविहारमशक्नुवन् अगीताः शिष्या अद्यापि यस्यासौ वा, गच्छप्रतिबद्धो-गच्छपरिपालनप्रवृत्तः सन् जीर्णो महान् वृद्धासे तिष्ठति । अर्जाणोऽपि वा-तरुणोऽपि वा कारणतः क्षीणजङ्घावलयतया रोगादिना वा वृद्धावासमुपसंभवे ।

तदेव कारणजातं गाथाद्वयेनाह-

जंघावले व खीणे, गेलन्न सहाय ताव दुब्बल्ले ।

अहवाऽवि उत्तमट्ठे, निष्फत्ती चेव तरुणाणं ॥ ५३४ ॥

खेत्ताणं च अलंभे, कयसंलेहेव तरुणपरिकम्मे ।

एएहि कारणेहि, बुद्धावासं वियाणाहि ॥ ५३५ ॥

जङ्घावले वा क्षीणे, ग्लानत्वं वा तस्यान्यस्य वा जातम्, असहायता वा समुत्पन्ना दौर्बल्यं वा शरीरस्योपजातम्, अथवा-उत्तमार्थप्रतिपन्नः, अथवा-तरुणानामात्मपरलक्षणाणां निष्पत्तिः सूत्रतोऽर्थतश्च कर्तव्या । क्षेत्राणां वा संयम-स्फीतिहेतूनामलाभः । कृतसंलेखो वा-प्रतिपन्नसंलेखनाको वर्तते । यदि वा-तरुणस्य-रोगविमुक्तस्य सतः प्रतिकर्म यत्नविबुद्धिकरणं समारब्धं ततो वृद्धावासः । तथा चाह-एतैः कारणैर्वृद्धावासं विजानीहि ।

तत्र प्रथमद्वार-जङ्घावले परिशीलमित्येवंरूपं कियत् क्षेत्रं कियता कालेन गन्तुं शक्नुवन् विहरणाहो भवति ।

कियद्वा अशक्नुवन् जङ्घावलेपरिशील इत्यतःप्रतिपादयति—

दोणिण वि दाऊण दुवे, सुत्तं दाऊण अत्थवज्जं च ।

दोष्ठी दिवड्ढुमेगं, तु गाउ तंतीसु अणुकंपा ॥ ५३६ ॥

द्वे पौरुष्यौ-सूत्रपौरुषी, अर्थपौरुषी चेत्यर्थः । दत्त्वा यावद्विज्ञावेला भवति तावद्यो द्वे गव्यूते व्रजति एष सपराक्रमो विहर्तुम् । 'सुत्तं दाऊण अत्थवज्जं च' इति सूत्रं सूत्रपौरुषी दत्त्वा अर्थवर्जम्-अर्थपौरुषीमदत्त्वा यो भिक्षावेलातः अर्वागं द्वे गव्यूते व्रजति सोऽपि सपराक्रमो विहर्तुम् । चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । स चैतन् सूत्रपौरुषीमर्थ-पौरुषी वा दत्त्वा भिक्षावेलात आरतो यो द्वे गव्यूते याति एषोऽपि सपराक्रमो विहर्तुमिति । एवमेतं त्रयः प्रकारा गव्यूतद्वयेऽभिहिताः । एते एव त्रयः प्रकारा द्वयद्वे गव्यूते, त्रयश्च प्रकारा गव्यूते द्रष्टव्याः । एतेषु च त्रिष्वपि द्विक-द्वयद्वेगव्यूतरूपेषु तस्यानुकम्पा विश्रामणादिरूपा वक्ष्यमाणा कर्तव्या ।

संप्रति चशब्दसूचितं तृतीयं प्रकारमुपदर्शयति—

खेत्तेण अद्रजोयण, कालेण जाव भिक्खवेलाओ ।

खेत्तेण य कालेण य, जाणसु सपरकम्मं थरं ॥ ५३७ ॥

सूत्रपौरुषीमर्थपौरुषी वा कृत्वा कालतः प्रातर्वेलात आरभ्य यावद् भिक्षावेला भवति, तावन् यः क्षेत्रतोऽर्द्धया-जनेन गव्यूतद्वयप्रमाणं व्रजति तं जानीत, क्षेत्रतः कालतश्च सपराक्रमं स्थविरम् । तदेवं गव्यूतद्वयविषये चशब्दसूचिनः तृतीयः प्रकारः । प्रकारत्रयदर्शिता एवं द्वयद्वेगव्यूतं गव्यूत-ऽपि च द्रष्टव्याः ।

तथा चैतदर्थख्यापनार्थमेव गव्यूतविषयं तृतीयं प्रकारमाह-

जो गाउयं समत्थो, सारादाग्गं भिक्खवेलाओ ।

विहरउ एसो सपर-कमो उ नो विहरते ण परं ॥ ५३८ ॥

यः सारात्--साराद्रमादारभ्य यावद्विज्ञावेला भवति तावत् गव्यूतं गन्तुं समर्थ एषोऽपि सपराक्रम इति विहर्तुम् । ततः परं गव्यूतमिति तावता कालेन गन्तुमशक्नो विहरेत् । इदमुक्तम्--त्रिष्वपि गव्यूतद्वयादिष्वनुकम्पा कर्तव्येति ।

तत्र तामेवानुकम्पामाह-

वीसामण उवगरणे, भत्ते पाणे व लंघणे चेव !

गाउयदिवड्ढुदोसुं, अणुकंपेसा तिसुं होइ ॥ ५३९ ॥

अन्तराऽन्तरा यत्र विश्रमणार्थं तिष्ठति तत्र विश्राम्यते, उपकरणे-उपकरणविषये अनुकम्पा कर्तव्या, यत्तस्यापकरणं तदन्ये वहन्ति, यैश्च तस्य शीतं न भवति तादृशानि वस्त्राणि देयानि । तथा भक्तं पानं च तत्प्रायोग्यं शुद्धं न लभ्यते, तदा पञ्चकपरिहायया तदुत्पादनीयम् । यत्र च विषमं तत्र बाहुप्रदानादिनाऽवलम्बनं कर्तव्यम् । चशब्दात्-स तेन कालेनाच्छा-नीयो यस्मिन्नुष्णादिभिर्न परितोष्यते । एषाऽनुकम्पा त्रिषु गव्यूतद्वयद्वे-गव्यूत-द्विगव्यूतेषु भवति-ज्ञातव्या ।

अथवा-त्रिष्वनुकम्पेति प्रकारान्तरेण व्याख्यानयति-

अहवा आहारोवहि, सेजा अणुकंप एस ति विहो उ ।

पट्टमालियाण विस्सा-मणादि उवही य बोधव्या ॥ ५४० ॥

अथवा आहारे उपधौ शय्यायां च या अनुकम्पा एषा त्रिविधाऽनुकम्पा भवति। तत्राहारे-प्रथमालिकादानं, शय्या-यां-गतस्य विश्रामणादि, मार्गे चोपधिवौढव्यः ।

सांप्रतमपराक्रममाह—

खेत्तेण अद्गगाउय, कालेण य जाव भिक्खवेला उ ।

खेत्तेण य कालेण य, जाणसु अपरक्रमं थेरं ॥ ५४१ ॥

यः कालतः-सूरोद्गमादारभ्य यावद्विज्ञावेला तावत् यः क्षेत्रतोऽर्द्धगव्यूतं याति तं क्षेत्रतः कालतश्च जानीत अपराक्रमं स्थविरम् ।

असो जस्स न जायइ, दोसो देहस्स जाव मज्झएहो ।

सो विहरइ सेसो पुण, अच्छति मा दोएह वि किलेसो ५४२

प्रातरारभ्य यावन्मध्याह्नावत्तस्य गच्छतोः देहस्यान्यो दोषो भ्रम्यादिलक्षणा 'नोपजायते स विहरति, शेषः पुनस्तिष्ठति । कस्मादित्याह—मा द्वयानामपि नस्य सहायानां च क्लेशो भूयादिति द्वेतरान्यो दोषो न ज्ञायते इत्युक्तम् ।

तत्रान्यं दोषमाह—

भमो वा पित्तमुच्छा वा, उड्ढासो व खुब्भति ।

गतिविरए वि संतम्मि, इच्चादिसु न रीयति ॥ ५४३ ॥

यस्मिन् गतिविरतेऽपि सति भ्रम-आकस्मिकी भ्रमिः, पित्तनिमित्ता मूर्च्छा पित्तमूर्च्छा ऊर्द्धश्वासो वा लुभ्यति-चलति आदिशब्दात्-शिरोव्यथादिपरिग्रहः, ततो न रीयते-न गच्छति; न विहारक्रमं करोतीति भावः ।

तस्य चापराक्रमस्य वृद्धावासेन तिष्ठतः सहाया दातव्या-स्तेषां परिमाणमाह—

चउभागतिभागऽद्दो, सर्व्वेसि गच्छतो परीमाणं ।

यंतासंतसतीए, बुद्धावासं वियाणाहि ॥ ५४४ ॥

गच्छतो—गच्छुमधिकृत्य साधूनां परिमाणं कृत्वा सर्वेषां चतुर्भागसहायाऽर्द्धं वा सहायास्तस्य वृद्धावासप्रतिपन्नस्य दीयन्ते । तत्र त्रिभागोऽर्द्धं वा दीयन्ते । 'यंतासंतसतीए' सद्भावेन असद्भावेन चेत्यर्थः । तत्र सद्भावे सन्ति साधवो भूयांसः केवलमगीतार्थास्ते सन्तोऽप्यसन्तोः । असद्भावो न सन्ति बहवः साधवः । एवं वृद्धावासं ससहायं जानीहि ।

ततो गच्छतां साधूनां परिमाणं ज्ञात्वा सर्वेषां

चतुर्भागसहाया दातव्या इत्युक्तं ततो

गच्छपरिमाणं जघन्यादिभेदेन आह—

अट्ठावीसं जहण्णेणं, उक्कोसेण सयग्गसो ।

सहाया तस्स जेसिं तु, उवट्ठाणा न जायति ॥ ५४५ ॥

गच्छस्य परिमाणं जघन्यतोऽष्टाविंशतिरुत्कर्षतः शताश्रयः शताश्रयस्य यावत् द्वात्रिंशत्सहस्राणि । तत्राष्टाविंशतिकस्य गच्छस्य चतुर्भागः सप्त एतावन्तः सहायास्तस्य दातव्याः । यैरुपस्थापना-उप-सार्माण्येन सर्वदाऽवस्था-मलक्षणेन तिष्ठन्त्यस्यामिति उपस्थापना-शय्या अजादिपा-टादाएप्रत्ययः, नित्यवसतिर्न जायते । इयमत्र भावना—प्रतिमासमन्याऽन्या वसतिर्न लभ्यते, स चालाभो द्विधा—सल्लाभः, शमल्लाभश्च । तत्र सल्लाभो नाम-लभ्यन्ते व-

सतयः, किं त्वकल्पिकाः, असल्लाभो मूलत एव न लभ्यन्ते वसतयः । एवं सल्लाभेनासल्लाभेन वा प्रतिसमयमन्यान्यवसत्यलाभे एकस्यामेव वसतो जङ्घायलपरिक्लीणो वसति, तस्य च सहाया अष्टाविंशतिः । कस्यचिद् गच्छस्य च चतुर्भागमात्राः सप्त प्रदत्तास्ते ऋतुबद्धे काले एकं मासं स्थित्वा गच्छं व्रजन्ति; अन्ये सप्त सहायाः स्थविरस्यागच्छन्ति, तेऽपि द्वितीये मासे परिपूर्णे गतास्ततोऽन्ये सप्त समागच्छन्ति, तेऽपि तृतीये मासे पूर्णे गतास्ततोऽन्ये सप्त सहायाः आयान्ति, तेऽपि चतुर्थे मासे स्थित्वा गच्छं व्रजन्ति ये प्रथमे मासे सप्तागच्छन् ते भूयः समागच्छन्ति । एवं त्रिमासान्तरितः सर्वेषां पुनर्वारको भवति । एवं वारेण वारेण गमने तैर्नित्यवसतिदोषः परिहृतो भवति । अथ सद्भावेनाष्टाविंशतेरूनो गच्छो वर्त्तते, यावदेकविंशतिकस्तस्य त्रिभागे सप्त, तेषां द्विमासान्तरितो वारको भवति । तथैव सद्भावेनासद्भावेन वा यदि चतुर्दशका गच्छो भवति, तदा तेषामर्थेन सप्त, तेषामेकमासान्तरितः पुनर्वारकः । एवं प्रतिमासमन्यान्यवसत्यभावे वृद्धस्यैवैकस्य वृद्धावासो भवति, नतु सहायानाम् । अथ सद्भावेन असद्भावेन वा चतुर्दश गच्छे न सन्ति, तदा त एव सप्त जनाः चिरकालमपि तिष्ठन्तो यतनया तं वृद्धं परिपालयन्ति ।

अमुमेवार्थमभिधत्सुराह—

चत्तारि सत्तगा ति-प्पि दोप्पि एक्को व होज्ज असतीए ।

संतासई अगीआ, ऊणा उ असंतओ असती ॥ ५४६ ॥

चत्वारः सप्तका वारेण वारेण वृद्धपरिपालनाय प्रेषणीयाः । असति सद्भावेन वाऽष्टाविंशतेरभावे त्रयः सप्तका वारेण प्रेष्याः । तावतामप्यभावे द्वौ सप्तका वारेण प्रेष्यौ । तयो-रप्यभावे एकः सप्तकः सदाऽवस्थायी तत्परिपालको भवेत् । सद्भावेनाऽसद्भावेन वा असतीत्युक्तम् । तत्र सद्भावं व्याख्यानयति । 'संतासती' ति सद्भावो नाम यद् अगीतार्थाः, ते हि सन्ति भूयांसः परं ते सन्तोऽप्यसन्तो वृद्धस्य सहायकार्येष्वसमर्थत्वात् । 'असन्तेउ असती' असद्भावः स्वभावतस्तूनाः ।

अथ कस्मात्सप्त सहायाः क्रियन्ते न न्यूना इत्याह—

दो संघाडा भिक्खं, एक्कोवहि दो य गेएहए थेरं ।

आलितादिसु जयणा, इहरा परिताव दाहादी ॥ ५४७ ॥

द्वौ संघाटौ भिक्षां हिण्डेते, एको बहिर्वसतेतिष्ठति रक्तकः द्वौ च स्थविरं गृहीतः, एवं सप्तसु सत्सु आदीप्तादिषु-प्रदीपनादिषु यतना भवति । इतरथा परितापदाहादिकं वृद्धादेरुपजायते । अथ सद्भावेन असद्भावेन वा सप्तको गच्छो न विद्यते; किं तु पष्ठपादिकस्तदापि सर्वेऽपि वृद्धावासिका भवन्ति, यतनया च तं परिपालयन्ति ।

तामेव यतनामाह—

आहारे जयणा वुत्ता, तस्स जोगो य पाणए ।

निवायमउए चेव, ऽल्लवित्ताऽणोसणादिसु ॥ ५४८ ॥

तस्य वृद्धस्य याग्ये आहारं उपाश्रये निधातुं वृद्धिस्त्राणं
वस्त्रं तस्मिन् मृदुके च एषणीयानि, तदलाभे पञ्चकपरि-
हाण्याऽप्युत्पादनीयानि । तदेवमुक्ता चतुर्विधा यतना ।

संप्रति प्रकारान्तरेण चतुर्विधमेव यतनामाह—

बुद्धावासे जयणा, खेत्ते काले य वसहि-संधारे ।

खेत्तमि नवगमादी, परिहाणी एकहिं वसई ॥५४६॥

बुद्धावासं यतना चतुर्विधा, तद्यथा—क्षेत्रे, काले, वसतो,
संस्तारे च । तत्र क्षेत्रं नवकोटिविभागः नवकमादि कृत्वा
एकैकविभागं परिहाण्या तावद्वक्तव्यं यावदेकस्मिन्नपि भागं
चिरकालं वसति । इयमत्र भावना—क्षेत्रं नव भागान्करोति
तत्रैकस्मिन् भागं वसति गृहीत्वा तस्मिन्नेव भागं संस्तार-
कभिक्षादीनि निर्दिशति, शेषानष्टौ भागान् परिहरति । ततश्च
तावत्परिपूर्णां मार्गशीर्षः । ततो द्वितीये पौषमासे द्वितीय
भागे वसत्यादि गृह्णाति शेषानष्टौ भागान्परिहरति । एवं
तृतीयादिषु विभागेषु माघादय आषाढान्ता मासा नेतव्याः,
वर्षाकाले चतुरो मासान् नवमे भागे वसत्यादि गृह्णाति शे-
षानष्टौ भागान्परिहरति । तथाविधभिक्षाद्यभावे नव वसतयः
अष्टौ भिक्षादियोग्या भागाः परिकल्पनीयाः, वसत्यलाभे अष्टौ
भागा वसतियोग्या नव भागा भिक्षादियोग्याः, वसत्यला-
भे भिक्षाद्यलाभे चाष्टौ वसतिभागा अष्टौ भिक्षादिभागाः,
एवं त्रिभिः प्रकारैरेकैकभागपरिहाण्या तावत् क्षेत्रं यावदेक-
स्मिन् भागे वसति भिक्षादीनि च गृह्णाति ।

एतदेव प्रतिपिगादधिपुराह—

भागे भागे मासं, काले वी जाव एकहिं सव्वं ।

पुरिसेसु वि सत्तएहं, असतीए जाव एको उ ॥५५०॥

ऋतुवद्धे काले भागे भागे मासं कुर्यात्, अलाभे वसतिभिक्षा-
दीनां च पूर्वप्रकारेणैकैकपरिहाण्या तावद्यतेत यावत् का-
लेऽपि-ऋतुवद्धकालेऽपि सर्वं वसत्यादिकमेकस्मिन् भागे
गृहीयात् । पुरुषेष्वपि सहायभूतेषु चिन्तायां सप्तानामभावे
एकैकपरिहाण्या तावद्यतना विंधया यावदेकोऽपि सहायो
भवत्विति ।

पुव्वभणिग्या उ जयणा, वसही भिक्खे विगारमादी य ।

सा चेव य हाइ इहं, बुद्धावासे वसंताणं ॥ ५५१ ॥

पूर्वम्-ओघनिर्मुक्तौ, कल्पाध्ययने वा या वसतौ भिक्षायां वि-
चारादां च यतना भणिता महता प्रबन्धेन सैव चेह बुद्धावासे
वसतां भवति-ज्ञातव्या । उक्ता क्षेत्रयतना ।

कालयतनामाह—

धीरा कालगच्छेयं, करंति अपरकमा तहिं थेरा ।

कालं वा विवरीयं, करंति तिविहं तहिं जयणा ॥५५२॥

धीरा-बुद्धिमन्तः संयमकरणाद्यता अग्रमादिनोऽपराक्रमा
जहावलपरिहीनाः स्थविरास्तत्र बुद्धावासे कालगच्छेदं कु-
र्वन्ति, ऋतुवद्धे काले अष्टसु मासेषु प्रतिमासमन्यान्यवसति
भिक्षादिग्रहणतो वर्षासु चतुरो मासान् एकवसन्यक-
भागभिक्षादिग्रहणतस्तद्भागे पूर्वोक्तयतनया कालवृद्धिं कु-
र्वन्ति । तथा कालमविपरीतं च कुर्वन्ति । ऋतुवद्धे काले

वर्षाकालकल्पे वर्षासु ऋतुवद्धकालकल्पे न कुर्वन्तानि
भावः । तथा त्रिविधा यतना ऋतुवद्धे कालं च कर्तव्या ।

सांप्रतमविपरीतमेव कालं व्याख्यानयति—

अविपरीतां नामं, कालं उवठाणदोम परिहरति ।

असती वसहीए पुण, अविपरीओ उवद्धेऽपि ॥५५३॥

अविपरीतां नाम कालः क्रियमाणः, एष यत् कालं ऋतुव-
द्धे प्रतिमासमन्यान्यवसतिभिक्षादिग्रहणत उपस्थानदोषान्
नित्यवासदोषान्परिहरति । असत्यभावे वसंतरूपलक्षणमे-
तत् भिक्षाद्यभावे च उपस्थेऽपि एकस्यां वसतां सततम-
वस्थितेऽपि यतना कर्तव्या ।

तिविहा जयणाऽऽहारं, उवहीसेज्जासु हाइ कायव्वा ।

उगममुद्धा तिविहा, असईए पणगपरिहाणी ॥५५४॥

आहारं उपधां शय्यासु च वसतिषु का यतनेत्यत
आह-त्रीत्यपि प्रथमत उद्गमादिशुद्धानि-उद्गमात्पादनेयणा-
शुद्धानि ग्रहीतव्यानि । तेषामसत्यभावे पञ्चकपरिहाण्याऽपि
समुत्पादनीयानि । गता कालयतना ।

वसतियतनामाह—

सेलियकाणिदुधं, पक्केट्टाऽऽमे य पिंडदारुधरे ।

कडगे कडगत्तधरे, वोच्चंथे हांति चउगुरुगा ॥ ५५५ ॥

शैलिकं नाम पापाण्यष्टकाभिः कृतं 'काणिट्ट' इति लोहम-
य्य इष्टास्ताभिः कृतं काण्यष्टकागृहं 'पक्केट्ट' इति पक्केष्टका-
गृहम् 'आमय' इति आमा अपक्कास्ताभिरिष्टकाभिः कृतं
गृहमाप्यष्टकागृहम् । 'पिण्डदारुधर' इति गृहशब्दः प्रत्ये-
कमभिसंयध्यते पिण्डगृहं चिक्खल्लपिण्डैर्निष्पादितं दारुगृहं
करपत्रस्फाटितदारुफलकमयं गृहम् 'कडक' इति वंशदलनि-
र्माणितकटात्मकं गृहं कटकगृहं, तृणगृहं-दर्भादितृणमयम् ।
एतेषां सति लाभे प्रथमं ग्रहीतव्यं, तदभावे द्वितीयम्, एवं
शेषाण्यपिभावनीयानि । यदि पुनः सति विपर्यस्तं कुर्यात्,
तदा विपर्यस्ते-विपर्यासे प्रायश्चित्तं भवति चत्वारो गुरुकाः।
तत्राद्येषु चतुर्षु गृहेषु यो गुणो भवति तमभिधित्सुराह—

कोटिमधरे वसंतो, आलित्तमवि न उज्जती तेणं ।

सेलादीणं गहणं, रक्खति य निवायवसहीओ ॥५५६॥

कोटिमुपरिचद्धभूमिकं गृहं तच्च शिलादिमयं तस्मिन्व-
सन् आदीप्तोऽपि प्रदीपनकोऽपि न दहति तत्राग्नः प्रवेशो-
संभवान्, तेन कारणेन शिलादीनां ग्रहणम् । तथा रक्षति
निवाना वसतिः शीतार्दकमिति वा शैलादिग्रहणमका-
रि । उक्ता वसतियतना ।

संप्रति संस्तारकयतनामाह—

थिरमउअस्स उ असती, अप्पडिहारिस्स चेव वचंति ।

वत्तीसजोयणाणि वि, आरेण अलब्भमाणम्मि ॥५५७॥

यो वसतां यथा संस्तृतश्चपकपट्टोऽन्यो वा स्थिरमृदुकः
संस्तारकोऽप्रतिहार्यः स ग्रहीतव्यः । तस्याभावे वसतरेव-
संवन्धि यस्मिंश्चनं गृहं तस्मादानेतव्यः । तस्याप्यलाभे वा-
टकादिप्रोऽप्यानेतव्यः । तत्राप्यसति स्वप्नमे दूरतोऽपि, त-

आप्यलाभे परग्रामादङ्गकं कोशात्तथाऽप्यलाभे कोशादपि, ए-
वमङ्गकोशबुद्ध्या तावद्वन्तव्यं यावदुत्कर्षतोऽपि द्वात्रिंशतो-
याजनभ्यां ऽपि । तथा चेह—स्थिरमुद्रुकस्याप्रतिहार्यस्य सं-
स्तारकस्य वसत्यादावलाभे अप्रतिहार्यस्यैव संस्तारक-
स्यानयनाय परग्रामे व्रजन्ति, तत्र च आगतोऽलभ्यमाने
द्वात्रिंशतयोजनाभ्यापि यावत् व्रजन्ति ।

एतदेव सुव्यक्रमाह—

वसहिनिवेमणमाही, दृगाणयणं पि जो उ पाउगो ।

अमतीए पडिहारिय, मंगलकरगम्मि नीणेंति ॥५५८॥

वसतो यथावेस्तुतस्थिरमुद्रुकः संस्तारको मार्गर्णायः, त-
दभावे निवशने अप्रतिहार्यो गवेर्णायः, तत्राप्यलाभे 'सा-
दि' ति वाटके, तत्राप्यलाभे यः प्रायोग्योऽप्रतिहार्यः सं-
स्तारकस्तस्य दृगादपि द्वात्रिंशयाजनप्रमाणादानयने कर्त्तव्य-
म् । एवमपि तथारूपस्याप्रतिहार्यस्य संस्तारकस्यासति—अ-
लाभे प्रतिहार्यं मङ्गलकरणं—मङ्गलकरणनिमित्तं ध्रियमाणं
'नीणयन्ति' आनयन्ति ।

एतदेव स्पष्टतरमाह—

आगालीफलं पुण, मंगलबुद्धीए मारविजंतं ।

पुणरपि मंगलदिवसे, अच्चियमदियं पधेमिति ॥५५९॥

आगालीफलकं नाम—आर्यकप्रायकप्रभृतीनामावल्या समा-
गते चम्पकपट्टादिफलकं मङ्गलबुद्ध्या 'सारविजंतं' ध्रिय-
माणम् । तथाहि—ते मङ्गलबुद्ध्या ते फलकं धरन्ति, उत्स-
र्वादिषु च ते फलकं श्रीखण्डादना अर्चयन्ति, पुष्पादिभिर्म-
हयन्ति न चकोऽपि ते फलकं परिभुङ्क्ते, एवं मङ्गलबुद्ध्या सा-
राध्यमाणं साधयो याचन्ते । यथा—अस्माकमाचार्याः स्थवि-
रास्तेषामिदं फलकं प्रतिहार्यं समर्पयत अस्माकं विरतानां
पूज्यास्ते देवानामपि पूज्याः किं पूनर्युष्माकम् । ते एवमुक्ताः
सन्तो ब्रुवते—सत्यं दृष्टः केवलमुत्सर्वादिषु आनतव्या येन
यं पूजयामः । ततः पुनरपि दास्यामः, एवमुक्ते ते नीत्वा उ-
त्सर्वादिवसे तस्यां पूजाविलायां प्रययन्ति । यनावष्वक्कणा-
न्वक्कणा दोषा न भवन्ति । ततः पुनरपि तस्मिन् मङ्गल-
दिवसे अर्चितमहिने चम्पकादिपट्टकं वसतो प्रवेशयन्ति ।

पुष्पमि अप्पणोती, अण्णस्स व बुद्धवामिणो देति ।

भुत्तूण बुद्धवामि, आवज्ज चउलहुं मेमे ॥ ५६० ॥

पूर्णे बुद्धवासं कालगतत्वादिना यथास्य सत्कश्चम्पकादिप-
ट्टनस्य ते समर्पयन्ति, अन्यस्य वा बुद्धवासिनो ददाति, बुद्ध-
वासिने मुक्त्वा यद्यन्यस्य शेषस्य समर्पयन्ति ततः शेष शेष-
स्य समर्पणे तेषां प्रार्थाश्चत्तमापद्यते चतुर्लघु । ईदृशस्य फल-
कस्यालाभे यदन्यत्—अपरिशाटफलकं तदप्रतिहार्यं मृगय-
न्त, तदलाभे प्रतिहार्यमपि । एवं क्षेत्रकालवर्षातसंस्तारकय-
तना कर्त्तव्या । एतयतनाविभागासंभवे त्रिविभागा यतना
कर्त्तव्या तस्या अप्यसंभवे एकविभागाऽपीति । गते जङ्गावल-
लीगामिति द्वारम् ।

इदानीं ग्लानद्वारमाह—

पडियरति गिलाणं वा, सयं गिलाणो वि तन्थ वि तहेव ।

प्रतिचरति ग्लानम्, यदि वा—स्वयं ग्लानो जातस्ततस्त-
स्य बुद्धावासो भवति, तत्रापि तथैव क्षेत्रकालवर्षातसंस्था-
रकयतना द्रष्टव्या । गते ग्लानद्वारम् ।

असहायताद्वारमाह—

भावियकुलेसु अच्छति, असहाए रीयतो दोसा ॥५६१॥

भावितकुलपु-संविग्नभावितासु कुलेष्वसहायः—सहायही-
नस्तिष्ठति । यतस्तस्य रीयमाणस्य विहरतो बहवो दोषा-
स्त्यादिभ्यः । गतमसहायताद्वारम् ।

संप्रति दौर्बल्यद्वारमाह—

ओमादी तवमा वा, अचइतो दुव्वलोऽपि एमेव ।

संतासंतसतीए, वलकरदव्वे य जयणाओ ॥ ५६२ ॥

अवमम्—दुर्भिक्षम् । आदिशब्दात्—नगराधादिपरिग्रहः, त-
त्रावमौदर्येण दुर्बलीभूतो न शक्नोति विहर्तुं तपसा वा क्षामी-
भूतः । कथमित्याह—'संतासंतसतीए' सद्भावनाऽसद्भावेन
वा । तत्र सद्भावो न लभ्यते, प्रायः यथातृप्ति भव्यं केवलम-
न्ते प्रान्ते तेन क्षामीभूतः, असद्भावो—यथातृप्ति मैत्र्यस्यैवा-
भावः । स तथा क्षामीभूतो येन विहर्तुमशक्नुवन् एवमेव क्षी-
णजङ्गावलगतेन प्रकारेण तिष्ठति, केवलं तेन वलकरद्वयैर्य-
तना कर्त्तव्या । प्रथमत उद्गमादिशुद्धं तदुत्पादनीयं, तदभावे
पञ्चकपरिहाराद्यापि—ततो बलिकीभूतो विहरति । गते दौर्ब-
ल्यद्वारम् ।

सांप्रतमुत्तमार्थद्वारमाह—

पडिवन्न उत्तमदु, पडियरगा वा वसंति तन्निस्सा ।

प्रतिपन्न उत्तमार्थोऽनशने येन स प्रतिपन्नात्तमार्थः । स वा
तस्य प्रांतचारकस्तत्रिथा उत्तमार्थप्रतिपन्ननिश्चाः, मासातीते
वर्षाकालानीते वा तिष्ठन्ति । गतमुत्तमार्थद्वारम् ।

अधुना तरुणनिष्पत्तिद्वारमाह—

आयपरे निष्फत्ती, कुणमाणो वा वि अत्थेज्जा ॥५६३॥

आत्मनः परस्य च सूत्रार्थतदुभयेन निष्पत्तिं कुर्वन्वा
बुद्धावासं तिष्ठन् ।

क्रियन्तं—कालमत आह—

संवच्छरं च स(भ)रणं, वारस वासाइ कालियसुयम्मि,

सोलस य दिट्ठिवाए, एसो उक्कोमतो कालो ॥ ५६४ ॥

संवत्सरं यावत्कालिकश्रुते श(भ)रति—परावर्तयति ग्रहणे
पुनः कालिकश्रुते । कालिकश्रुतस्य लगन्ति द्वादश वर्षाणि,
दृष्टिवादं—दृष्टिवादग्रहणमधिकृत्य षोडश वर्षाणि, एष
एतावान् आत्मपरनिष्पत्तिमधिकृत्यैकत्रावस्थानस्यात्कृतः
कालः ।

एतदेव सुव्यक्रमाह—

वारस वामे गहिए, उकालियं स(भ)रति वरसमेगं तु ।

सोलस उ दिट्ठिवाए, गहणं स(भ)रणं दस दुवे य ॥५६५॥

द्वादश वर्षाणि यावत् यत्परिपूर्णे गृहीतम् उक्कालिकश्रुते तत्
वर्षमेकं श(भ)रति—एकेन वर्षेण परावर्त्यते । ग्रहणमधिकृत्य
दृष्टिवादे षोडश वर्षाणि लगन्ति । श(भ)रणमधिकृत्य पुनर्दश
द्वे च द्वादश वर्षाणीत्यर्थः । ततो ग्रहणं श(भ)रणं वाऽधिकृत्य
तावन्तं कालमेकत्रावतिष्ठते ।

अत्र पर आह—

स(भ)रणं य कालियसुए,
पुण्वगए जइ उ एत्तिओ कालो ।
आयार (प) कप्पनामे,

कालच्छेद उ करेरसि ॥ ५६६ ॥

कालिकश्रुते च पूर्वगते च श्रुते श(भ)रणे च शब्दात्—ग्राहके च यदि एतावान् कालो लगति तर्हि आचारप्रकल्पनास्ति निशीथऽध्ययने याऽसौ कालच्छेदः कृतो यथा ऋतुवज्रं मासे मासमासितव्यं, वर्षासु चतुर्गे मासानिति स कतरंषां दृष्टव्यः ।

सुरिराह—

सुज्जत्थ तदुभएहिं, जे उ समत्ता महिद्धिया थेरा ।

एएसिं तु पक्कपे, भणितो कालो निययसुत्ते ॥ ५६७ ॥

सूत्रार्थतदुभयैर्गं समाप्ता महर्द्धिकाः स्थविरा एतपामाचारप्रकल्पे नैत्यिक सूत्रे भणितः कालो द्रष्टव्यः, न तु सूत्रार्थग्राहकाणामपि ग्रहणे श(भ)रणं च ।

तावानुत्कृष्टः कालो यथा लगन् संभवति तथापदंशयति—थेरे निस्सारणं, कारणजातं एत्तिओ कालो ।

अज्जाणं पणणं पुण, नवगग्गहणं तु सेसाणं ॥ ५६८ ॥

स्थविरै—जङ्घावलपरिक्षीणे निश्रणेन—निश्रया कारणजातेन आन्मपरनिष्पत्तिक्षणेन जातेन कारणेन एतावान्पूर्वोक्तप्रमाण एकत्र स्थाने उत्कृष्टः कालो भवति । आचार्याणामर्थिकाणां पुनर्वृत्तवासमावसन्तीनां पञ्चकं—क्षत्रपञ्चकं भवति । तद्यथा—स बाह्यक्षेत्रद्वौ भागां बहिर्द्वौ भागावन्त एकः, एकैकस्मिन् क्षेत्रविभागे द्वौ द्वौ मासाववस्थानं पञ्चमो वर्षागत्रयोऽयः क्षेत्रविभागः, शेषाणां साधूनां पुनः कारणवशत एकत्र स्थितानां नवकग्रहणं नवभिर्भागैः क्षेत्रकरणम् ।

इह ये जङ्घावलपरिक्षीणाः स्थविरास्तेषां समापे आन्मपरनिष्पत्तिमिच्छन्तां यादृशाः सहाया दातव्या—

स्तादृशानभिधिन्सुगह—

जे गिण्हउं धारयिउं व जोग्गा,
थेराण ते देंति सहायेहेउं ।

गेएहंति ठाणठिया सुहेणं,

किञ्चं च थेराण करेंति सर्व्वं ॥ ५६९ ॥

सूत्रमर्थं च ग्रहीतुं धारयितुं च योग्यास्तान्सहायकान् स्थविराणां ददति । ततस्ते स्थानस्थिताः कालिकश्रुतं, दृष्टिवादं वा सुखेन गृह्णन्ति, कृत्यं च सर्व्वं स्थविराणां कुर्वन्ति । एवं तेषां ग्रहणे श(भ)रणे च पूर्वोक्त उत्कृष्टः काल एकत्रैव स्थाने भवति । गतं तरुणनिष्पत्तिद्वारम् ।

अधुना क्षेत्रालाभद्वारमाह—

आ(सज्ज)भव्वं खेत्तकाले,

बहुपाउग्गां न संति खेत्ता वा ।

निच्चं च विभत्ताणं,

सच्छंदादी बहु दोसा ॥ ५७० ॥

आ(सज्ज)भाव्य-प्रतीत्य क्षेत्रकाली, तद्यथा—अन्येषु क्षेत्रेष्वशिवदीनि कारणानि, यदि नास्ति सांप्रतमन्येषु क्षेत्रेषु तादृशः कालो येन संस्तरन्ति, अथ बहुप्रायोग्यानि महागणप्रायोग्यानि न सन्ति क्षेत्राणि, यदि पुनर्महता गणस्य विभागः क्रियते ततो विभक्तानामप्यपरिनिष्पन्नत्वेनांगीतार्थानां नित्यमवश्यं स्वच्छन्दानयो दोषा भवन्ति । एतैः कारणैः ऋतुवज्रानां वर्षातानां च कालमकक्षेत्र यतनयो तिष्ठन्ति ।

अधुना कृतसंलेखद्वारम्, तरुणप्रतिकर्मद्वारं चाऽऽह—

जह चेव उत्तमहे, कयसंलेहम्मि ठंति तह चेव ।

तरुणपडिक्कम्मं पुण, रोगविमुक्कं वलविवद्धी ॥ ५७१ ॥

यथा चैवमुत्तमाथे प्रतिपन्ने तिष्ठन्ति, तथा चैवं कृतसंलेखऽपि तिष्ठन्ति । इयमत्र भावना—यथा प्रतिपन्नोत्तमार्थास्तन्प्रतिचारका वा तान्निश्रया एकत्र वसन्ति एवं प्रतिपुष्टसंलेखनास्तन्प्रतिचारकाश्चैतान्निश्रया एकत्र स्थाने वसन्ति । तरुणप्रतिकर्म नाम—रोगविमुक्तस्य सतस्तस्य बलविवृद्धिकरणं तन्निमित्तं मासानीं वर्षानीं च कालं तिष्ठन्ति । व्य० ४ उ० । जी० । दर्श० । पं० भा० । आ० चू० ।

बुद्धि-वृद्धि-स्त्री० । 'उद्वन्दादौ' ॥ ८८ । १ । १३१॥ इति ऋत उ-स्वम् । प्रा० । "दग्ध-विदग्ध-वृद्धि-वृद्धे ढः" ॥ ८८ । २ । ४०॥ इति संयुक्तस्य ढः । प्रा० । प्रति० । शरीरस्य वर्द्धने, स्था० ३ टा० २ उ० । सूत्र० । स्फूर्तिः, पञ्चा० ७ वि० । आ० म० ।

वृद्धिदानौ दग्धकः—

जीवा णं भंते ! किं वड्ढंति हायंति अवड्ढिया ?, गोयमा ! जीवा णो वड्ढंति नो हायंति अवड्ढिया । नेरइया णं भंते ! किं वड्ढंति हायंति अवड्ढिया ?, गोयमा ! नेरइया वड्ढंति वि, हायंति वि, अवड्ढिया वि, जहा नेरइया एवं० जाव वेमाणिया । सिद्धा णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! सिद्धा वड्ढंति, नो हायंति, अवड्ढिया वि । जीवा णं भंते ! केवतियं कालं अवड्ढिया [वि] ?, सव्वद्धं, नेरइया णं भंते ! केवतियं कालं वड्ढंति ?, गोयमा ! जहणं एगं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखज्जतिभागं, एवं हायंति । नेरइया णं भंते केवतियं कालं अवड्ढिया ?, गोयमा ! जहणं एगं समयं उक्कोसेणं चउव्वीमं मुहुत्ता । एवं सत्तसु वि पुढवीसु वड्ढंति हायंति भाणियव्वं । नवरं अवड्ढिएसु इमं नाणत्तं, तं जहा—रणप्पभाए पुढवीए अडयालीसं मुहुत्ता, सक्करप्पभाए पुढवीए चोदम रातिदियाणं, वालुयप्पभाए पुढवीए मासं, पंक्कप्पभाए पुढवीए दो मासा, धूमप्पभाए पुढवीए चत्तारि मासा, तमाए अट्ठ मासा, तमतमाए वारस मासा । असुरकुमारा वि वड्ढंति हायंति जहा नेरइया, अवड्ढिया जहणं एगं समयं उक्कोसेणं अट्ठचत्तारीसं मुहुत्ता । एवं दसविहा वि, एगिदिया वड्ढंति वि हायंति वि अवड्ढिया वि, एएहिं तिहि वि जह—

केणं एकं समयं, उक्तेमेणं आवलियाणं असंखेज्जतिभागं, वेइदिया वड्ढंति हायंति तहेव, अवड्ढिया । जहणेणं एकं समयं उक्तेमेणं दो अंतोमुहुत्ता, एवं जाव चउरिदि-या, अवसंसा मवे वड्ढंति हायंति तहेव । अवड्ढियाणं णाणत्तं इमं, तं जहा-ममुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं दो अंतोमुहुत्ता; गवभवकंतियाणं चउव्वीमं मुहुत्ता, समुच्छिममणुस्माणं अट्टचत्तालीसं मुहुत्ता, गवभवकंतियमणुस्माणं चउव्वीमं मुहुत्ता, वाणमंतरजोतिसमोहम्मीसा-णेषु अट्टचत्तालीसं मुहुत्ता, सणकुमारे अट्टारमरातिदियाइ चत्तालीस य मुहुत्ता, माहिंदं चउव्वीमं रातिदियाइ वीस य मुहुत्ता, वंभलाए पंचचत्तालीसं रातिदियाइ, लंतए नउति रातिदियाइ, महागुके सड्ढि रातिदियमतं, सहस्सारं दो रा, तिंदियमयाइ, आणयपाणयाणं संखेज्जा मासा, आरणच्चु-याणं संखेज्जाइ वासाइ, एवं गेवेज्जदेवाणं विजयवेज्जयंतज-यंतअपरजियाणं असंखिज्जाइ वासमहस्साइ, सव्वड्ढिसिद्धे य पलिओवमस्म असंखेज्जतिभागो, एवं भाणियव्वं, वड्ढंति हायंति जहणेणं एकं समयं उक्तेमेणं आवलि-याए असंखेज्जतिभागं, अवड्ढियाणं जं भणियं । सिद्धा-णं भंते ! केवतियं कालं वड्ढंति ? , गोयमा ! जहणेणं एकं समयं उक्तेमेणं अट्ट समयो, केवतियं कालं अव-ड्ढिया ? , गोयमा ! जहणेणं एकं समयं उक्तेमेणं छम्मा-सा । (सू० २२२ ×)

' जीवा ण ' मित्यादि, ' नेरइया णं भंते ! केवतियं कालं अवड्ढिया ? , गोयमा ! जहणेणं एकं समयं उक्तेमेणं च-उव्वीसमुहुत्तं ' ति, कथम् ? , सप्तस्वपि पृथिवीषु द्वादश मु-हुत्तान् यावन्न कोऽप्युत्पद्यते उद्धर्तते वा, उत्कृष्टता वि-रहकालस्यैव रूपत्वात्, अन्येषु पुनर्द्वादशमुहुत्तेषु यावन्त उत्पद्यन्ते तावन्त एवाद्वर्त्तन्त इत्येवं चतुर्विंशतिमुहुत्तान् यावन्नारकाणामेकपरिमाणत्वादवस्थितत्वं वृद्धिहान्योरभाव इत्यर्थः । एवं रत्नप्रभादिषु यो यत्रोत्पादोद्धर्तनाविरहकाल-श्चतुर्विंशतिमुहुत्तादिको व्युत्क्रान्तिपदोऽभिहितः स तत्र तेषु तत्तुल्यस्य समसंख्यानामुत्पादोद्धर्तनाकालस्य मालनाद् द्वि-गुणितः सप्तवर्षास्थितकालोऽष्टचत्वारिंशन्मुहुत्तादिकः सूत्रोक्तो भवति, विरहकालश्च प्रतिपदमवस्थानकालाद्धर्तः स्वयमभ्यु-ह्य इति । ' एगिंदिया वड्ढंति वि ' ति तेषु विरहाभावंऽपि बहु-तराणामुत्पादादल्पतराणां चोद्धर्तनात्, ' हायंति वि ' ति बहुतराणामुद्धर्तनादल्पतराणां चोत्पादात्, ' अवड्ढिया वि ' ति तुल्यानामुत्पादादुद्धर्तनाच्चेति । ' एतंहि तिहिं वि ' ति एतेषु त्रिष्वपि एकान्द्रियवृद्ध्यादिष्ववलिक्काया असंख्येयो भागस्ततः परं यथायोगं वृद्ध्यादेरभावात्, ' दो अंतोमु-हुत्तं ' ति एकमन्तमुहुत्तं विरहकालो द्वितीयं तु समानानामुत्पा-दोद्धर्तनकाल इति । ' आणयपाणयाणं संखेज्जा मासा आ-रणच्चुयाणं संखेज्जा वास ' ति इह निरहकालस्य संख्या-

तमासवर्परूपस्य द्विगुणितत्वेऽपि संख्यातत्वं वेत्यतः सं-ख्याता मासा इत्याद्युक्तम्, ' एवं गेवेज्जदेवाणं ' ति इह यद्यपि ग्रैवेयकाथस्तनत्रये संख्यातानि वर्षाणां शतानि म-ध्यमे सहस्राणि उपरिमे लक्षाणि विरह उच्यन्ते तथाऽपि द्विगुणितेऽपि च संख्यातवर्षत्वं न विरुध्यते, विजयादिषु त्व-संख्यातकालो विरहः स च द्विगुणितोऽपि स एव, सर्वार्थ-सिद्धे पल्योपमसंख्येयभागः सोऽपि द्विगुणितः संख्येयभाग एव स्यादत एवाहुम्—' विजयवेज्जयंतजयंतपराजियाणं असंखेज्जाइ वासमहस्साइ ' इत्यादीति । श० ५ श० ८ उ० ।

बुद्धिकर-वृद्धिकर-त्रि० । वर्द्धनकारिणि, पञ्चा० ४ विव० ।

बुद्धिकज-वृद्धिकार्य-न० । पुत्रकार्यादिषु वृद्धिकर्त्तव्येषु, ध० २ अधि० ।

बुद्धिधम्मय-वृद्धिधर्मक-न० । वर्द्धनशीले जीववद्धशरीरे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

बुद्धिपय-वृद्धिपद-न० । वृद्धिस्थाने, " वड्ढइ य णाणचरणे, जम्हा तम्हा उ तेण बुद्धिपदे । पवरं पहाणमेत्तं, सव्वंसि रायदेवाणं " पं० भा० ५ कल्प ।

बुद्धोबुद्धि-वृद्धयपवृद्धि-स्त्री० । प्रतिमासे मुहुर्त्तानां चन्द्रम-सो वृद्धयपवृद्धौ, सू० प्र० । (चन्द्रमसो वृद्धयपवृद्धौ 'चंद' शब्दे तृतीयभागे १०६ पृष्ठे गते ।)

ता कंहं ते वड्ढोवड्ढी(बुद्धोबुद्धी)मुहुत्ताणं आहिताते वदे-ज्जा ? ता अट्ट एकूणवीसे मुहुत्तसते सत्तावीसं च सड्ढिभागे मुहुत्तस्स आहितेति वदेज्जा । (सू० ८)

' ता कंहं ते वड्ढोवड्ढी मुहुत्ताण ' मित्यादि अत्र ताव-च्छब्दः क्रमार्थः, क्रमश्चायमस्त्यन्यदपि चन्द्रसूर्यादिविषये प्रभूतं प्रष्टव्यं, परं तदास्तां सम्प्रत्येतावदेव तावत्पृच्छामि । कथम्—केन प्रकारेण भगवन् ! ते—त्वया मुहुर्त्तानां—दि-वसरात्रिविषयाणां वृद्धयपवृद्धी आख्याते इति भगवान् प्रसादमाधाय वदेत्—यथावस्थितं वस्तुस्वरूपं कथयेत्, येन मे संशयापगमो भवति, अपगतसंशयश्च परंभ्यो निःशङ्क-मुपदिशामीति । अत्राह-ननु गौतमोऽपि चतुर्दशपूर्वधरस्स-र्वाक्षरसन्निपातो सम्भिन्नश्रोतास्सकलप्रज्ञापरिज्ञापनीयभाव-कुशलः सूत्रतश्च प्रवचनस्य प्रणेता सर्वज्ञेदृशीय एवाहुं च- "संखाइए वि भवे, साहइ जं वा परो उ पुच्छेज्जाणयणं अणाइ-सेसी, वियाणाइ एस्स छउमत्थो ॥ १ ॥" ततः कथं संशयस-म्भवस्तदभावाच्च किमर्थं पृच्छतीति ? , उच्यते—यद्यपि भगवान् गौतमो यथोक्तगुणविशिष्टस्तथापि तस्याद्यापि म-तिज्ञानावरणीयाद्युदये वर्त्तमानत्वात् छद्मस्थता, छद्मस्थस्य च कदाचिदनाभोगोऽपि जायते । यत उक्तम्—' न हि ना-मानाभोग-श्छद्मस्थस्येह कस्यचिन्नेति । ज्ञानावरणीयं हि, ज्ञानावरणप्रकृतिकर्म ॥ १ ॥" ततोऽनाभोगसम्भावउपप-द्यते भगवतोऽपि संशयः, न चैतदनार्थं, यत उक्तमुपासकश्रुते आनन्दश्रमणोपासकावधिनिर्णयविषये—'तेणं भंते ! किं आणं-देणं समणोवासणं तस्स ठाणस्स आलोइयव्वं जाव पाडि-कमियव्वं उयाहु मए ? , ततो णं गोयमादि समणं भगवं महावी-रे गोयमे एवं वयासी-तुयं येव णं तस्स ठाणस्स आलोपाहं

जाघ पडिक्कमाहि, आणंदं च समणोवासयं एयमट्ठं खामेहि ।
तएणं समणे भगवं गोयमे ! समणस्स भगवओ महावीर-
स्स अंतिए एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेइ, पडिसुणिता तस्स
ठाणस्स आलोएइ० जाघ पडिक्कमइ, आणंदं च समणोवा-
सयं एयमट्ठं खामेइ' इति । अथवा—भगवान् अपगतसं-
शयोऽपि शिष्यसम्प्रत्ययार्थं पृच्छति, तथाहि—तमर्थं शिष्ये-
भ्यः प्ररूप्य तेषां सम्प्रत्ययार्थं तत्समज्ञं भूयोऽपि भगवन्तं
पृच्छन्तीति । यदि वा—इत्थमेव सूत्ररचनाकल्प इति न क-
श्चिदोपः । एवं भगवता गौतमेन प्रश्ने कृते सति भगवान्
श्रीवर्द्धमानस्वामी प्रतिवचनमभिधातुकामः सविशेषां-
धनाय प्रथमतो नक्षत्रमासे यावन्तो मुहूर्ताः सम्भवन्ति
तावतो निरूपयति—'ता अट्ठं' त्यादि, तावदिति शिष्यो-
रूपदानुवादः, स च न्यायमार्गप्रदर्शनार्थम् । तथाहि—सर्वेषांपि
गुरुणा शिष्येण प्रश्ने कृते सति शिष्यपृष्टस्य पदस्य अन्यस्य
वा शिष्योक्तस्य तथाविधस्य पदस्य अनुवादपुरस्सरं प्रतिवच-
नमभिधातव्यं येन गुरुषु शिष्याणां बहुमानो भवति—यथाऽहं
गुरुणां सम्मत इति । शन्यश्च तावच्छब्दस्यायमर्थः—आस्ता-
मन्यप्रतिवक्त्रव्यभिधानीं तावदेव तवाग्रे कथयामि, एतस्मि-
न्नक्षत्रमासे अष्टौ मुहूर्तशतानि एकानविंशानि—एकानविंश-
त्यधिकानि एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशतिः सप्तपष्टि भा-
गानहमाख्याता इति स्वशिष्यभ्यो वदेत् । एतेन चैतदावे-
दयति—इह शिष्येण सम्यगधीतशास्त्रेणापि गुर्वनुज्ञातेन स-
ता तत्त्वोपदेशोऽपरस्मै दातव्यो नान्यथेति । अथ कथमे-
कस्मिन्नक्षत्रमासे अष्टौ शतान्येकानविंशत्यधिकानि मुहूर्ता-
नामकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशतिः सप्तपष्टिभागाः इति ?,
उच्यते—इह युगे—चन्द्र-चन्द्रचन्द्रा-ऽभिवर्द्धित-चन्द्रा-
ऽभिवर्द्धित-चन्द्रचन्द्रा-ऽभिवर्द्धितरूपसंवत्सरपञ्चकाऽऽत्म-
के सप्तपष्टिनेक्षत्रमासाः, युगे चोक्तस्वरूपे अहोरात्रा-
णामष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि १८३०, तत ए-
तेषां सप्तपष्ट्या भागो ण्हियते लब्धाः सप्तविंशतिर-
होरात्राः, शेषा तिष्ठति एकविंशतिः, सा मुहूर्तानय-
नार्थं त्रिंशता गुण्यते जातानि, पद शतानि त्रिंशदधिका-
नि ६३०, तेषां सप्तपष्ट्या भागो कृतं लब्धा नव मुहूर्ताः
६, शेषाऽवतिष्ठते सप्तविंशतिः । आगतं नक्षत्रमासः—सप्त-
विंशतिरहोरात्राः नव मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य सप्त-
विंशतिः सप्तपष्टिभागाः, तत्र सप्तविंशतिरहोरात्रा मुहूर्त-
करणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते जातान्यष्टौ शतानि दशोत्तरा-
णि ८१०, तेषां मध्ये उपरितना नव मुहूर्ताः प्रक्षिप्यन्ते,
जातान्यष्टौ शतान्येकानविंशत्यधिकानि, ८१६, आगतं न-
क्षत्रमासे मुहूर्तपरिमाणमष्टौ शतान्येकानविंशत्यधिकानि ए-
कस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशतिः सप्तपष्टिभागा इति । इदं
च नक्षत्रमासगतमुहूर्तपरिमाणमुपलक्षणम्, तेन सूर्यादिमा-
सानामप्यहोरात्रसंख्यां परिभाष्य मुहूर्तपरिमाणं यथाऽऽ-
गमं भावनीयम् । तच्चैवम—सूर्यमासा युगे षष्टिर्भवन्ति, युगे
चाष्टादशशतानि त्रिंशदधिकान्यहोरात्राणाम्, ततस्तेषां प-
ष्ट्या भागो कृते लब्धाः त्रिंशदहोरात्राः एकस्य चाहोरा-
त्रस्यार्द्धम्, एतावत्सूर्यमासपरिमाणं त्रिंशन्मुहूर्तश्चाहोरात्र
इति त्रिंशत्त्रिंशता गुण्यते, जातानि नव शतानि मुहूर्ता-
नाम्, अर्द्धं चाहोरात्रस्य पञ्चदश मुहूर्ताः । तत आगतं म-

यमासे मुहूर्तपरिमाणं नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि ६१४,
तथा युगे षष्टिश्चन्द्रमासास्ततोऽष्टादशशतानां त्रिंशद-
धिकानां द्वापष्ट्या भागो हियते, लब्धा एकानविंशद-
होरात्रा द्वात्रिंशच्च द्वापष्टिभागा अहोरात्रस्य । तत्र द्वा-
त्रिंशद् द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य करणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते,
जातानि नव शतानि पष्ट्यधिकानि ६६०, तेषां द्वाप-
ष्ट्या भागो हियते, लब्धाः पञ्चदश मुहूर्ताः, शेषा ति-
ष्ठति त्रिंशत् ३०, एकानविंशद्याहोरात्रा मुहूर्तकरणार्थं त्रिं-
शता गुण्यन्ते, जातान्यष्टौ शतानि सप्तत्यधिकानि ८७०,
ततः पाश्चात्याः पञ्चदश मुहूर्ता एषु मध्ये प्रक्षिप्यन्ते, तत
आगतं चन्द्रमासे मुहूर्तपरिमाणमष्टौ शतानि पञ्चाशीत्य-
धिकानि त्रिंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य । कर्ममासश्च त्रिं-
शदहोरात्रप्रमाणस्ततस्तत्र मुहूर्तपरिमाणं नव शतानि प-
ष्टिपूर्णानि । तदेवं मासगतं मुहूर्तपरिमाणमुक्तम् । एतदनु-
सारेण च चन्द्रादिसंवत्सरगतं युगगतं च मुहूर्तपरिमाणं
स्वयं परिभावनीयम् । सू० प्र० १ पाहु० ।

वुत्त-उक्त-त्रि० । " विषणोक्त-वर्त्मनो वुत्त-वुत्त-विषम "
॥ ८ । ४ । ४२१ ॥ इति 'उक्त' शब्दस्य वुत्तादेशः । प्रा० । अभि-
हिते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । आचा० । नि० चू० ।

व्युक्त-त्रि० । विशेषणोक्त, संथा० ।

वुत्तंत-वृत्तान्त-पुं० । " उदत्वादौ " ॥ ८ । १ । १३१ ॥ इति
ऋत उत्त्वम् । प्रा० । समाचारे, आ० म० १ अ० ।

वुत्तपडिवुत्तिया-उक्तप्रत्युक्तिं-स्त्री० । भणितप्रतिभणितं,
भ० ११ श० ११ उ० ।

वुत्तित्ता-उक्त्वा-अव्य० । पदवाक्यादिकं भणित्वत्यर्थे, स्था०
३ डा० २ उ० ।

बुदगुल-बुदगुड-पुं० । आर्द्रं गुंडं, वृ० २ उ० ।

बुन्न-विपण-त्रि० । " विषणोक्त-वर्त्मनो वुत्त-वुत्त-विषम "
॥ ८ । ४ । ४२१ ॥ विपणस्थाने वुत्तादेशः । प्रा० । भीतोद्विग्न-
योः, दे० ना० ७ वर्ग ६४ गाथा ।

बुप्फ-दर्शी-शेखरं, दे० ना० ७ वर्ग ७४ गाथा ।

बुयावइत्ता-विवाप्य-अव्य० । प्रवज्याभेदे, स्था० ३ डा० २ उ० ।

(विशयार्थस्तु ' पवज्जा ' शब्दे पञ्चमभागे ७३१ पृष्ठं गतः ।)

बुसिय-व्युपित-पुं० । अनेकप्रकारं दशविधचक्रवालसामा-
चार्या स्थितं, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

बुसी-वृषी-स्त्री० । व्युपन्तः सीदन्यस्यामिति वृषी । ऋषी-
णामासनं, क० प्र० १ प्रक० । चारित्रे, सूत्र० १ अ० १४ अ०
संविग्रहं, नि० चू० १६ उ० ।

बुसीमन्त-वश्यवत्-त्रि० । वश्य आत्मा इन्द्रियाणि वा वश्या-
नि विद्यन्ते येषां त वश्यवन्तः ' वसन्ति वा साहुगुणेहि बुसी-
मन्तं, अहया--बुसीमा--संविग्गा नेसि ति' उत्त० ५ अ० ।
आत्मवशेषु वश्येन्द्रियेषु, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । तीर्थकृत्सु,
मन्त्रेयमवत्सु, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । पुं० । एकचत्वारिंश म-
हाग्रहे, स्था० २ डा० ३ उ० । सू० प्र० । चन्द्रपुत्रे ज्योतिष्क-
भेदे, प्रभा० २ पद ।

व्यवसिन्-त्रि० । बुधत्वकार्ययुक्ते, “पठकः पाठकश्चैव, ये चान्ये कार्यतन्त्राः । सर्वे व्यवसिनो राजन् !, यः क्रियावान् स पण्डितः ॥ १ ॥” स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

वृद्ध-व्यूद्ध-त्रि० । नीति, वृ० ३ उ० । ‘ततो वंसी कुडंगो तं वृद्धो, आ० म० १ अ० ।

वृणक-देशी-पुत्रादौ बालके, व्य० २ उ० ।

वृदल (न)-व्यूदल-पुं० । महावाग्रामंजे आह्वाभान्तरि प्रसिद्धे वीरे, ती० ३३ कल्प ।

वृह-व्यूह-पुं० । स्थाणुरेवाऽयमिति निश्चये, आ० १ श्रु० १ अ० । इदमित्थमेवंरूपे निश्चये, आ० । संयोगगिंशे, सम्म० ३ काण्ड । युयुत्सूनां सैन्यरचनायाम्, यथा चक्रव्यूहे चक्रीकृतौ तुम्भारकप्रध्यादिषु राजन्यस्थापना । जं० २ वृत्त० रा० । नि० चू० । स्था० । स० समुदाये, आ० १ श्रु० १ अ० । प्रश्न० । वे-वै-अव्य० । अवधारणे, आ० म० १ अ० । निश्चये, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

वेअड-खन्-धा० । वन्धने, चुरा० । अदन्तः । “खन्वेअडः” ॥ २ । ४ । ८६ ॥ खन्वेअडादेशः । वेअडइ । खचयति । प्रा० ।

वेअड-देशी-भल्लान्तके, दे० ना० ७ वर्ग ६६ गाथा ।

वेअजमाण-वेअमान-त्रि० । अनुभूयमानं कर्मणि, भ० । ‘वेअजमाणं वेअणं’ वेअनं कर्मणामनुभव इत्यर्थस्तच्च वेअनं स्थितिक्रियादुदयप्राप्तस्य कर्मण उद्दीरणकरणेन चादयमुपनीतस्य भवति । तस्य च वेअनाकालस्याऽसंख्येयसमयत्वादायसमये वेअमानमेव वेअदित्यं भवतीति । भ० १ श० १ उ० ।

व्यज्यमान-त्रि० । कम्पिते, व्यजिते कम्पितम् । ‘एज्ज’ कम्पने, इति वचनात् । भ० १ श० १ उ० । (व्यजनमपि तदुपापे-त्तयाऽप्याद एवति ‘कज्जकारणभाव’ शब्दे तृतीयभागे १६६ पृष्ठे व्याकृतम् ।)

वेदस्त्री-वेदस्त्री-स्त्री० । पुरुषाभिलापरूपे स्त्रीवेदोदये, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

वेदय-वेदित-त्रि० । कथिते, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । स्वन रसविपाकेन प्रतिसमयमनुभूयमाने अपरिसमाप्ते शयानुभावे, भ० १ श० १ उ० ।

वैदिक-पुं० । वेदं विदिता वैदिकाः । वैविद्यवृद्धेषु, दश० ४ अ० । आचा० । वैदिकानां हिंसैव गरीयसी धर्मसाधनयज्ञा-पदेनात् तस्य च तथा विनाऽभावात् । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । वेदाश्रिते, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

व्येजित-त्रि० । विशेषतः कम्पिते, जं० १ वृत्त० । जी० ।

वैय्या-वैदिका-स्त्री० । देवार्चनस्थाने, नि० । जम्बूद्वीपजगत्यादिसम्भ्रान्धनीषु, प्रज्ञा० २ पद । (‘वैदिकाप्रमाणं तु ‘पु-त्सव्यरदीवह’ शब्दे पञ्चमभागे ६६६ पृष्ठे द्रष्टव्यम् ।) उपव-शतयोग्यासु भूमिषु, जं० २ वृत्त० । (जम्बूद्वीपादीनां वैदि-काः ‘पठमवर्गवर्ग’ शब्दे पञ्चमभागे १५ पृष्ठे गताः ।) सुगुडा प्राकारे, स्था० ३ ठा० ३ उ० । प्रत्युपल्लापकारे, स्था० । वैदिका पञ्चप्रकारा-तत्र ऊर्ध्ववैदिका यत्र जानुनोरुपरि ह-स्तौ कृत्वा प्रत्युपल्लते, अधोवैदिका जानुनोरुधौ हस्तौ नि-भण्य २, एवं तिर्यग्वैदिका जानुनां पार्श्वतो हस्तौ नीत्वा ३,

द्विधा वैदिका बाह्योर्नतरे द्वे अपि जानुनी कृत्वा ४, एकतो वैदिका एकं जानुं बाह्योर्नतरे कृत्वा ५, षष्ठी-प्रमादप्रत्युप-ल्लतेति प्रक्रमः । स्था० ६ ठा० ३ उ० । उत्त० । आग्र० । घ० । पुं० । उपवेशनयोग्यमत्तवारणेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । वेइयापुड-वैदिकापुट-न० । वैदिकायुग्मे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वेइयापुडंतर-वैदिकापुटान्तर-न० । द्वयोर्वैदिकयोरपान्तराले, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वेइयावद्ध-वैदिकावद्ध-न० । दशमे वन्दनदोषे, वृ० । दशमे दोषमाह-“पंचव वेइयाउ” चि, जानुनोरुपरि हस्तौ नि-वेश्याधो वा पार्श्वयोर्वा उत्सङ्गे वा एकं जानुं दक्षिणं वा वामं वा करद्वयान्तः कृत्वा वन्दनं यत्र करोति तद्वैदिकाव-द्धम् । वृ० ३ उ० ।

वेइल्ल-विचकिल-पुं० । “स्थविर-विचकिलायस्कारे” ॥ ८ । १ । १६६ ॥ इत्यादेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जेन सहैत् । प्रा० । तैलादित्वाल्लद्वित्वम् । मदतवृत्ते, प्रा० २ पाद ।

वेउविवय-वैक्रिय-न० । कर्म० । विविधा विशिष्टा वा क्रि-या विक्रिया तस्यां भवं वैक्रियम् । तथाहि-तदेकं भूत्वाऽनेकं भवति अनेकं भूत्वा एकम्, अणु भूत्वा महद्भवति महद्भूत्वा अणुः, तथा-स्वचरं भूत्वा भूमिचरं भवति भूचरं भूत्वा स्वचर-म्, अदृश्यं भूत्वा दृश्यं भवति दृश्यं भूत्वा अदृश्यमित्यादि । शरीरभेदे कर्म० १ कर्म० ।

वैकुर्विक-न० । विशिष्टे कुर्वन्ति तदिति वैकुर्विकं पृषोदरा-दित्वादभीष्टरूपसिद्धिः । कर्म० १ कर्म० । शरीरभेदे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । जी० प्रज्ञा० । स्था० । अनु० । आव० ।

कइविहे णं भंते ! वेउविवयसरीरे पस्सते ? , गोयमा ! दुविहे पस्सते, एगिंदियवेउविवयसरीरे य, पंचिंदियवेउ-विवयसरीरे अ । एवं ० जाव सणकुमारो आहतं ० जाव अणुत्तराणं भवधारणिजा० जाव तेसि रयणीरयणी प-रिहायइ । (मू० १५२X)

‘कइविहे णं भंते ! वेउविवयसरीरे पस्सते । त्वरं विविधा विशि-ष्टा वा क्रिया विक्रिया तस्यां भवं वैक्रियम् । विविधे विशिष्टे वा कुर्वन्ति तदिति वैकुर्विकमिति । वा । तत्रैकेन्द्रियवैक्रिय-शरीरं वायुकायस्य पञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरं नारकादीनाम् ‘एवं जावे’ त्यादेरतिदेशादिदं द्रष्टव्यम्, यदुत ‘इह एगि-दियवेउविवयसरीरे किं वाउकाइयएगिंदियवेउविवयसरी-रे अवाउकाइयएगिंदियवेउविवयसरीरे ? , गोयमा ! वा-उकाइयएगिंदियसरीरे नो अवाउकाइय’ इत्यादिनाऽभि-लपेनायमर्थो दृश्यः । यदि वायोः किं सूक्ष्मस्य वादरस्य वा ? , वादरस्यैव । यदि वादरस्य किं पर्याप्तकस्याऽपर्याप्त-कस्य वा ? , पर्याप्तकस्यैव । यदि पञ्चेन्द्रियस्य किं नार-कस्य पञ्चेन्द्रियतिरिक्तो मनुजस्य, देवस्य वा ? , गौतम ! सर्वेषाम् । तत्र नारकस्य सप्तविधस्य पर्याप्तकस्येतरस्य च । यदि तिरश्चः किं सम्मूर्द्धिमस्य इतरस्य वा ? , इतरस्य । तस्यापि संख्यातयर्गोयुप एव पर्याप्तस्य, तस्यापि च ज-लचरादिभेदेन त्रिविधस्यापि । तथा मनुष्यस्य गर्भजस्यैव

तस्यापि कर्मभूमिजस्यैव, तस्यापि संख्यातवर्षीयुषः पर्याप्तकस्यैव । तथा देवस्य भवनवास्यादेः, तत्रासुरादेर्देशविधस्य पर्याप्तकस्येतरस्य च, एवं व्यन्तरस्याष्टविधस्य ज्योतिष्कस्य पञ्चविधस्य । तथा यदि वैमानिकस्य किं कल्पोपपन्नस्य, कल्पातीतस्य ?, उभयस्यापि पर्याप्तस्या-पर्याप्तस्य चेति । तथा वैक्रियं भदन्त ! किंसंस्थितम् ? , उच्यते-नानासंस्थितम्, तत्र वायोः पताकासंस्थितं, नारकाणां भवधारणीयमुत्तरवैक्रियं च हुण्डसंस्थितं, पञ्चेन्द्रियतियमनुप्याणां नानासंस्थितं, देवानां भवधारणीयं समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितमुत्तरवैक्रियं नानासंस्थितं, केवलं कल्पाती-नानां भवधारणीयमेव । तथा वैक्रियशरीरावगाहना भदन्त ! किमहती ? , गौतम ! जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागमुत्कर्षतः सातिरेकं योजनलक्षम्, वायोरुभयथा अङ्गुलासंख्येयभागम्, एवं नारकस्य जघन्येन भवधारणीयम्, उत्कर्षतः पञ्चधनुःशतानि, एषा च सप्तम्यां, पृथ्यादिषु न्वियमेव अर्द्धाद्धीनेति, उत्तरवैक्रिया तु जघन्यतः सर्वेयामप्यङ्गुलसंख्येयभागमुत्कर्षतश्च नारकस्य भवधारणीय-द्विगुणति । पञ्चेन्द्रियतिरश्चां योजनशतपृथक्त्वमुत्कर्षतः, मनुष्याणां तूत्कर्षतः सातिरेकं योजनानां लक्षं, देवानां तु लक्षमेवोत्तरवैक्रियं, भवधारणीया तु भवनपतिव्यन्तर-ज्योतिष्कसौधर्मेशानानां सप्त हस्ताः, सनत्कुमारमाहेन्द्र-योः षट्, ब्रह्मलान्तकयोः पञ्च, महाशुकसहस्रारयोश्चत्वारः, आनतादिषु त्रयो, ग्रैवेयकेषु द्वयमुत्तरत्वेक इति । अनन्त-गेहं सूत्रमेवाह—‘ एवं जाव सणकुमारे ’ त्येति, एवमिति—‘ दुविहे पन्नत्ते एगिदिय ’ इत्यादिना पूर्वदर्शितक्रमेण प्रज्ञापनोक्तं वैक्रियावगाहनामानसूत्रं वाच्यम् । कियद्-दूरमित्याह—यावत्सनत्कुमारे आरब्धं भवधारणीयवैक्रियशरीरपरिहाणिमिति गम्यम्, ततोऽपि यावदनुत्तराणि—अनुत्तरसुरसम्बन्धीनि भवधारणीयानि शरीराणि यानि भवन्ति तेषां रत्नी रत्निः परिहीयत इति, एतदर्थसूत्रं भवत् तावदिति । पुस्तकान्तरे त्विदं वाक्यमन्यथाऽपि दृश्यते, तत्राप्यक्षरघटनैतदनुसारेण कार्येति । स० १५२ सम० । प्रज्ञासूत्राणि (सूत्राणि ‘ओगाहणा’ शब्दं तृतीयभागं ७८ पृष्ठे उक्तानि ।)

केवद्वा गं भंते ! वेउन्विअसरीरा पणत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पणत्ता, तं जहा-बद्धेल्लया य, मुक्केल्लया य । तत्थ गं जे ते बद्धेल्लया ते गं असंखिजा असंखेजाहिं उस्स-प्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ, खेत्तओ-असं-खिजाओ सेढीओ पयरस्स असंखेज्जभागो । तत्थ गं जे ते मुक्केल्लया ते गं अणंताअणंताहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ, सेसं जहा ओरालिअस्स मुक्केल्लया तहा एए वि भाणिअव्वा ।

तत्र नारकदेवानामेतानि सर्वदैव बद्धानि संभवन्ति, मनुष्यतिरश्चां तु वैक्रियलब्धिमतामुत्तरवैक्रियकरणकाले-ततः समान्येन चतुर्गतिकानामपि जीवानाममूनि बद्धान्य-संख्येयानि लभ्यन्ते, तानि च कालतोऽसंख्येयोत्सर्पित्य-वसर्पिणीसमयराशितुल्यानि, क्षेत्रतस्तु पूर्वोक्तप्रतरासंख्य-

यभाः संख्येयश्रेणीनां यः प्रदेशाशस्तत्संख्यानि सं-भवन्ति, मुक्तानि यथोदाहरिकाणि तथैव । अनु० । शरीर-तद्वतोऽभेदोपचारान्मत्वर्थीयलोपाद् वा वैक्रियशरीरवति जीवे, विश० । ‘विकुर्वं विक्रियायामिति धातुगणं धातुः, हल-श्चेति घञि । विकुर्वणं विकुर्वस्तेन चरतीति ठकि’ठस्यक’ इति इकादेशे च वैकुर्विकः । प्रव० १ द्वार । वैक्रियलब्धिमति मनुष्ये, वातादिविक्रियविशेषान्महाप्रमाणे सागारिके, महाग-ष्टविषये वराटकप्रक्षेपेण विहृते सागारिके, बृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० चू० । भोगार्थं निष्पादिते विमानभेदः स्था० ३ ठा० ३ उ० । विहृते, स्था० ३ ठा० ३ उ० । विश० ।

वेउन्वियंगोवंगणाम-वैक्रियाङ्गोपाङ्गनामन्-वि० । अङ्गोपाङ्ग-नामकर्मभेदः, यदुदयाद् वैक्रियशरीरत्वेन परिणतानां पुद्गला-नामङ्गोपाङ्गविभागपरिणतिरुपजायते तद्वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम । कर्म० ६ कर्म० ।

वेउन्वियल्लक्क-वैक्रियषट्क-न० । देवगतिदेवानुपूर्वीनरकग-तिनरकानुपूर्वीवैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गमिति वैक्रियापल-क्षिते षट्कं, कर्म० १ कर्म० ।

वेउन्वियऽड्ढग-वैक्रियाष्टक-न० । देवगतिदेवानुपूर्वीदेवायुनर-कगतिनरकानुपूर्वीनरकायुर्वैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गोपल-क्षितेऽष्टके, कर्म० १ कर्म० ।

वेउन्वियणाम-वैक्रियनामन्-न० । वैक्रियनिबन्धनं नाम वै-क्रियनाम । यदुदयवशात् वैक्रियशरीरप्रायोग्यान् पुद्गलाना-दाय वैक्रियशरीररूपतया परिणामयति, परिणामस्य च जी-वप्रदेशैः सहाऽन्योऽन्यानुगमरूपतया संबन्धयति, तथाभूते नामकर्मभेदः, कर्म० १ कर्म० ।

वेउन्वियदुग-वैक्रियद्विक-न० । वैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्ग-मिति वैक्रियोपलक्षिते द्वये, कर्म० १ कर्म० ।

वेउन्वियपरदारगमण-वैक्रियपरदारगमन-न० । देवाङ्गनाग-मने, आव० ६ अ० ।

वेउन्वियमीससरीरकायप्पओग-वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोग-पुं० । देवनारकेषु उत्पद्यमानस्यापर्याप्तकस्य कायप्रयांगं, वै-क्रियशरीरस्य कर्मणेनैव लब्धिः, वैक्रियपरित्यागं त्वोदाहिक-प्रवेशाऽद्वायामौदारिकोपादानाय प्रवृत्ते वैक्रियप्राधान्यादौ-दारिकेणापि वैक्रियस्य मिश्रता इति । म० ८ श० १ उ० ।

वेउन्वियलद्धि-वैक्रियलब्धि-स्त्री० । वैक्रियशरीरकरणशक्तौ, सा चानेकधा-अणुत्वमहत्त्वमलघुत्वमगुरुत्वमप्रतिष्ठाका-म्येदं शिन्व्यवशिन्वाऽऽप्रतिष्ठाति त्वाऽऽन्तर्धानं १० कामरूपि-त्वादभेदात् तत्राणुत्वम् अणुशरीरविकरणम्, येन विसञ्चिद्द्र-मपि प्रविशति तत्र च चक्रवर्तिभोगानपि भुङ्क्ते ॥ १ ॥ महत्त्वम्-म-रोगपि महत्तरकंशरीरकरणसामर्थ्यम् ॥ २ ॥ लघुत्वम्-वायोरपि लघुतरशरीरता ॥ ३ ॥ गुरुत्वम्-वज्रादपि गुरुतरशरीरतया इन्द्रादिभिरपि प्रकृष्टवैलङ्घ्यसहता ॥ ४ ॥ प्राप्तिभूमिष्ठस्य अङ्गुल्यग्रं मेरुपर्वतप्रभाकरादिस्पर्शसामर्थ्यम् ॥ ५ ॥ प्राका-म्यम्-अणु भूमाविव गमनशक्तिः, तथा अपि च-भूमावुन्मज्ज-ननिमज्जने ॥ ६ ॥ ईशित्वम्-त्रैलोक्यस्य प्रभुता तीर्थकरत्रिदेश-श्वरकृद्धिविकरणम् ॥ ७ ॥ वशित्वम्-सर्वजीववशीकरणल-ब्धिः ॥ ८ ॥ अप्रतिष्ठातित्वम्-अग्निमध्येऽपि निःसङ्गगमनम् ॥ ९ ॥ अन्तर्धानम्-अदृश्यरूपता ॥ १० ॥ कामरूपित्वम्-युगप-

देव नानाकाररूपविकरणशक्तिः ॥११॥ २६॥ ग० २ अधि० ।
पा० । औ० ।

वेडवियममुग्धाय-वैक्रियसमुद्घात-पुं० । वैक्रियं प्राग्भ्यमा-
णं समुद्घातो वैक्रियसमुद्घातः, पं० सं २ द्वार । रा० । वै-
क्रियलब्धिमनो वैक्रियोत्पादनाय बहिरात्मप्रदेशप्रक्षेपे, आ-
चा० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । ज्ञा० । वैक्रियसमुद्घातगतः पु-
नर्जीवः स्वप्रदेशान् शरीरादहिनिष्काश्य शरीरविकम्भवाह-
न्यमानमायामतः संख्ययोजनप्रमाणं दण्डं निसृजति, नि-
सृज्य च यथास्थूलान् वैक्रियशरीरनामकमपुद्गलान् प्रा-
ग्वच्छातयति । तथा चोक्तम्—“ वेडवियसमुग्धाणं समो-
द्गण्ड समोर्हाणत्ता संखेज्जाइ जोयणाइ दंडं निसिरइ निसि-
रित्ता अहावायरं पुग्गले परिसाडेइ” इति । प्रज्ञा० १२ पद ।

वेडवियसमुग्धातो जहा कसायसमुग्धातो तहा निरवसे-
सो भाणितव्यो, नवरं जस्स नऽत्थि तस्स न वुच्चति, एत्थ
वि चउवीसं चउवीसा दंडगा भाणियन्वा । (सू० ३३५×)

‘वेडविय’ इत्यादि, वैक्रियसमुद्घातो यथा कषायसमुद्-
घातः प्राक् प्रतिपादितः तथा निरवशेषो भणितव्यः, केवलं
यस्य वैक्रियसमुद्घातो नास्ति वैक्रियलब्धेरवासांभवात् त-
स्य नोच्यते, शेषस्य उच्यते । स चैवम्—एगमेगस्स णं भंते !
नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया वेडवियसमुग्धाया अतीता?, गो-
यमा ! अणंता, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि
कस्सइ नऽत्थि, जस्स अत्थि जहण्णेणं एको वा दो वा तिप्पि वा
उक्कोसणं सिय संखेज्जा वा सिय असंखेज्जा वा सिय अणंता
वा । एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स असुरकुमारत्ते केवइया
वेडवियसमुग्धाया अतीता ?, गोयमा ! अणंता, केवइया
पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नऽत्थि, ज-
स्सत्थि सिय संखिज्जा सिय असंखिज्जा सिय अणंता वा,
एवं नेरइयस्स० जाव थणियकुमारत्ते । एगमेगस्स णं भंते !
नेरइयस्स पुढविकाइयत्ते केवइया वेडवियसमुग्धाया अ-
तीता ?, गोयमा ! नऽत्थि, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा !
नऽत्थि, एवं जाव तेउक्काइयत्ते, एगमेगस्स णं भंते नेरइय-
स्स वाउकाइयत्ते केवइया वेडवियसमुग्धाया अतीता ?,
गोयमा अणंता, केवइया पुरेक्खडा ? गोयमा ! कस्सइ
अत्थि, कस्सइ नऽत्थि, जस्सत्थि जहण्णेणं एको वा दो वा
तिप्पि वा उक्कोसणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता
वा, वणस्सइकाइयत्ते जाव चउरिदियत्ते जहा पुढविका-
इयत्ते, तिरिक्खपंचिदियत्ते मणुस्सत्ते जहा वाउकाइय-
त्ते, वाणमंतरजाइसियधमाणियत्तेसु जहा असुरकुमारत्ते ”
इह यत्र वैक्रियसमुद्घातसंभ्रमस्तत्र भावना कषायसमु-
द्घातवद् भावनीया, अन्यत्र तु प्रतिषेधः सुप्रतीतः वैक्रि-
यलब्धेरवासांभवान्, यथा च नैरयिकस्य चतुर्विंशतिद-
ण्डकक्रमेण सूत्रमुपदर्शितमेवमसुरकुमारादीनामपि चतुर्वि-
ंशतिदण्डकक्रमेण प्रत्येकं सूत्रमवगन्तव्यम्, नवरमसुरकु-
मारादिषु स्तनितकुमारपर्यवसानेषु व्यन्तरादिषु च पर-
स्परं स्वस्थाने एकोत्तरिका परस्थाने संख्येयादयो
वक्त्राः, वायुकायिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषु तु परस्परं
स्वस्थाने परस्थाने वा एकोत्तरिका, शेषं नथैव । एष-

मेतान्यपि चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिदण्डकसूत्राणि भवन्ति ।
तथा चाह—‘ एवमेतं चउवीसं चउवीसगा दंडगा
भाणितव्या ’ एवम्—उपदर्शितेन प्रकारेण अत्रापि—वैक्रि-
यसमुद्घातविषयेऽपि चतुर्विंशतिः—चतुर्विंशतिसंख्याः—
‘ चउवीसा ’ इति चतुर्विंशतिः—चतुर्विंशतिस्थानपरिमाणा
दण्डका-दण्डकसूत्राणि भाणितव्याः । प्रज्ञा० ३६ पद ।

वेडवियसय-वैक्रियशत-न० । वैक्रियलब्धिमति शते, स०
६०० सम० ।

वेडवियसरीर-वैक्रियशरीर-न० । शरीरभेदे, कर्म० ५ कर्म० ।
वेडवियसरीरकायप्पयोग-वैक्रियशरीरकायप्रयोग-पुं० । वै-
क्रियपर्याप्तस्य कायप्रयोगे, भ० ८ श० १ उ० ।

वेडवियसरीरि-वैक्रियशरीरिन्-त्रि० । विभूषितशरीरे, भ० ६ ८
श० ५ उ० । (‘वग्गणा’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ७ ८ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

वेडविय-वैकुटिका-स्त्री० । विकुर्वितनानारूपधारिण्याम्,
चं० प्र० १६ पाहु० ।

वेकुंठ-वैकुण्ठ-पुं० । विकुण्ठाख्यविष्णुलोकाधिपतौ, प्रा० १ पाद ।

वेकुंठतिन्ध-वैकुण्ठतीर्थ-न० । मथुरायां वैष्णवतीर्थभेदे, ती०
८ कल्प ।

वेकुंथु-वैकुन्थु-पुं० । चमरसुरेन्द्रस्य पीडानीकाधिपतौ, स्था०
५ डा० १ उ० ।

वेग-वेग-पुं० । जवे, तं० । प्रश्न० । गतिविशेषे, औ० । रये,
आव० ४ अ० । सम्म० ।

वेगच्छ-वैकच्छ-न० । उत्तरासेन, उपा० २ अ० ।

वेगच्छछिण्णग-वैकच्छच्छिन्नक-पुं० । उत्तरासङ्गन्यायेन
विदारिते, औ० । सूत्र० ।

वेगच्छिया-वैकच्छिकी-स्त्री० । संयतीनामुपकरणविशेषे,
वृ० १ उ० २ प्रक० । “वेगच्छिया उ पडे कंचुकमुक्कच्छियं च
छादेति” औपकक्षिकीविपरीता वैकक्षिकीनामकः पटः, स च
कञ्चुकमौपक्षिकीं वस्त्रं छादयन् वामपार्श्वे परिधीयते ।
वृ० ३ उ० । पं० व० । नि० चू० ।

वेगवई-वेगवती-स्त्री० । अस्थिकग्रामस्य समीपनद्याम्, ती०
३ कल्प । आ० क० । आ० म० । आ० चू० ।

वेगसर-वेगसर-पुं० । अश्वतरे, स्था० ३ डा० ४ उ० ।

वेगुस-वैगुण्य-न० । वैधर्म्ये, विपरीतभावे, आव० ४ अ० ।

वेजयंत-वैजयन्त-पुं० । ऊर्ध्वलोकेऽनुत्तरोपपातिकविमानानां
द्वितीये विमाने, स्था० ५ डा० ३ उ० । जी० । प्रज्ञा० ।
अणु० । स० । जम्बूद्वीपस्य लवणसमुद्रस्य धातकीख-
ण्डस्य कालोदस्य पुष्करवर्द्धीपस्य पुष्करोदस्य च दक्षि-
णद्वारेषु, स्था० ४ डा० २ उ० । स० ।

वैजयन्तद्वारप्रतिपादनार्थमाह-

कहि णं भंते ! जंबूदीवस्स वेजयंते णामं दारे पण्णत्ते ?
गोयमा ? जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दक्खिण्णेणं पण-
यालीसं जो ? सइस्साइ अवाधाए जंबूदीवदीवदाहिण्णपरं-
ते लवणसमुद्रदाहिण्णद्वस्स उत्तरेणं एत्थ णं जंबूदीवस्स दीव-

स्स वेजयंतं णामं दारे पणत्ते । अट्ठ जोयणाइं उट्ठं उच्च-
त्तेणं सच्चवे सव्वा वत्तव्वता ० जाव णिच्च । कहि णं भं-
ते ! ० रायहाणी !, दाहिणे णं ० जाव वेजयंतं देवे ॥ २ ॥
जी० ३ प्रति० २ उ० ।

वैजयन्तद्वारं जयन्तद्वारवद्वाच्यम्, “समं वेजयंतं पि अप्प-
डिज्जेणं गमणं लवणस्स दाहिणेणं रायहाणी ।” (जी० ।)
“ कहि णं भंत ! ” इत्यादि क भेदन्त ! लवणस्य समुद्रस्य
वैजयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं भगवानाह-गौतम ! लवणसमुद्रस्य
दक्षिणपर्यन्ते धातकीखण्डद्वीपदक्षिणार्द्धस्योत्तरतोऽत्र ल-
वणसमुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम् । एतद्वक्तव्यता
सर्वाऽपि विजयद्वारवदवसेया । नवरं राजधानी वैजन्तद्वार-
स्य दक्षिणतो वेदितव्या । जी० ३ प्रति० २ उ० । जं० ।
प्रधानं, स्वगुणैरपरं पताकायामिव व्यवस्थिते, सूत्र० १
श्रु० ६ अ० ।

वेजयंतकूट-वैजयन्तकूट-न० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्योत्तरे रु-
चकवरपर्वतस्यार्द्धकूट, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

वेजयंती-वैजयन्ती-स्त्री० । अङ्गारकादीनां महाग्रहणामग्र-
महिष्याम्, स्था० ४ ठा० १ उ० । जं० । पताकायाम्, सूत्र०
१ श्रु० ६ अ० । चं० प्र० । पताकाविशेष, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
रा० । आ० म० । प्रश्न० । आ० चू० । स० । पूर्वरुचकवास्त-
व्यायां स्वनामख्यातायां दिक्षुमार्याम्, ति० । स्था० आ० म० ।
दो वेजयंती (सूत्र ६२) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

आ० क० । जं० । द्वी० । रुचकस्य नैऋतकोणदेश्याम्, ति० औ-
त्तराहाजनादिपर्वतस्य दक्षिणस्यां दिशि नन्दापुष्करिण्या-
म्, स्था० ४ ठा० २ उ० । ती० । पश्चिमाजनाद्रेर्दक्षिणतो न-
न्दापुष्करिण्याम्, द्वी० । शकस्य त्रायस्त्रिंशोत्पातपर्वतराज-
धान्याम्, द्वी० । पक्षस्य पञ्चदश्यां रात्रौ, ज्या० ४ पाहु० जं० ।
कल्प० । जम्बूद्वीपे द्वीपे प्रथमबलदेवमातरि, स० । षष्ठजि-
ननिष्क्रमणशिविकायाम्, स० ।

वेज-वेद्य-त्रि० । अनुभावनीये (आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।)
तत्त्वे, अन० ४ अधि० । मले, वक्खहे ति वा चोमं ति वा कलुसं
ति वा वेजं ति वा वेरं ति वा पंको त्ति वा मलो त्ति वा सत्त
एगट्ठिता । नि० चू० २० उ० ।

वैद्य-पुं० । “ एत एत् ” ॥ ८ । १ । १४८ ॥ इत्येकारस्य ए-
कारः । प्रा० । आयुर्वेदज्ञे, आ० क० ।

अत्र वैद्येन दृष्टान्तः

“एकस्य नृपतेरेक-स्तनुजाऽतीव वल्लभः ।
स दध्यौ माऽस्य रोगोऽभू-च्चिकित्सां कारयामि तत् ॥ १ ॥
आकार्यं वैद्यानूचे स, चिकित्सत सुते मम ।
यथाऽस्य नैव रागः स्या-दूर्चिर तैः करिष्यते ॥ २ ॥
राजोच्च कीदृशाः कस्य, योगा एकोऽवदत्ततः ।
रोगाः स्युश्चेन्नवर्त्तन्ते, न स्युश्चेन्मारयन्ति तम् ॥ ३ ॥
द्वितीयः स्माह रोगश्चे-द्धवत्तदुपशाम्यति ।
नो चेद् गुणं वा दोषं या, न किञ्चिदपि कुर्वते ॥ ४ ॥
तृतीयोऽभिदधे रोगः, स्याच्चैत्तदुपशाम्यति ।
न स्याच्चैद्दृग्गलावय-तया परिणमन्ति ते ॥ ५ ॥

राज्ञा तृतीयवैद्येन, कारिता वैद्यकक्रिया ।
नीरागः समभूदिव्य-रूपलावण्यवर्णभाक् ॥ ६ ॥
एवं प्रतिक्रमणोऽपि, स्यादोपशब्दशुध्यति ।
न स्याच्चरणास्यैव, शुद्धिः शुद्धितरा भवेत् ॥ ७ ॥
आ० क० ४ अ० ।

वेजगणा(म्मा)य-वैद्यकज्ञात-न० । आयुर्वेदादाहरणे, पञ्चा०
४१ विव० ।

वेजमाण-वेद्यमान-त्रि० । अनुभूयमानं, विंश० ।

वेजमंवेज-वेद्यमंवेद्य-त्रि० । वेद्यं संवेद्यते यस्मिन्नपायादिनि-
बन्धनं पदं तद् वेद्यसंवेद्यपदम्, वेद्यं वेदनीयं वस्तुस्थित्या त-
थाभावयोगिसामान्येनाविकल्पकज्ञानग्राह्यमित्यर्थः, संवे-
द्यते-ज्ञयोपशमानुरूपं निश्चयबुद्ध्या विज्ञायते यस्मिन्नाशय-
स्थानेऽपायादिनिबन्धने नरकस्वर्गादिकारणे स्यादितद्वे-
द्यसंवेद्यपदम् अपायादिनिबन्धवदके, नपुं० । ग्रन्थिभेदजनित-
रुचिविशेषे च । द्वा० २२ द्वा० ।

वेदृणग-वेष्टनक-पुं० । श्रीदेवताध्यासितपट्टे, वृ० ६ उ० । क-
र्णाभरणविशेष, जं० २ वत्त० ।

वेदृणगवद्ध-वेष्टनकवद्ध-पुं० । श्रीदेवताध्यासितपट्टे वेष्टनक
उच्यते, तद्यस्य राज्ञाऽनुज्ञातं स वेष्टनकवद्धः । श्रेष्ठिनि, वृ०
६ उ० ।

वेड-व्रीड-त्रि० । व्रीडाऽस्यास्तीति व्रीडः भूमार्थेऽस्त्यर्थप्र-
त्ययः । लज्जाप्रकर्षवति, भ० १५ श० ।

वेडा-व्रीडा-स्त्री० । लज्जायाम्, भ० १५ श० ।

वेडवय-विडम्बक-पुं० । विदूषके, नानावेषादिकारिणि, अ-
नु० ।

वेडिस-वेतस-पुं० । “इः स्वमादौ” ॥ ८ । १ । ४६ ॥ इत्यत इत्त्वम् ।
“इत्वे वेतसे” ॥ ८ । १ । २०७ ॥ वेतसे तस्य डो भवति इत्वे
सति । इति तस्य डः । वेत्रे, प्रा० १ पाद ।

वेढ-वेष्ट-धा० । वेष्टने, “ वेष्टः ” ॥ ८ । ४ । २२१ ॥ इति कृतप-
लापस्य वेष्टधातोर्नन्त्यस्य ढः । वेढइ । प्रा० । वेष्टयते कांशि-
कारकीट इव । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । वेढिजइ । पत्ते “वेष्टेः प-
रिआलः” ॥ ८ । ४ । ५१ ॥ इति परियालादेशे-परियालेइ ।
वेढइ । वेष्टयति । प्रा० ४ पाद ।

वेष्ट-पुं० । वेष्टने, स्था० ४ ठा० ४ उ० । छन्दोविशेषे, न० ।

एकार्थप्रतिबद्धवचनसंकलिकायाम्, स० ।

वेढअ-वेष्टक-पुं० । एकवस्तुविषयपदपद्धतौ, ज्ञा० १ श्रु० १६
अ० । वर्णनार्थायां वाक्यपद्धतौ, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।
नित्तर्पणनिर्युक्त्युपोद्धातनिर्युक्लिङ्गणे सूत्रव्याख्याने, अनु० ।

वेढिम-वेष्टिम-न० । वेष्टने वेष्टस्तेन निर्वृत्तं वेष्टिमम् । स्था० ४
ठा० ४ उ० । वेष्टननिष्पन्ने पुष्पलम्बूसकादौ, भ० ६ श०
३३ उ० । रा० । ज्ञा० । आचा० । दश० । यद् ग्रथितं वेष्टयते
यथा पुष्पलम्बूसकः गेन्दुक इत्यर्थः । ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । पुष्पवेष्टनकक्रमेण निष्पन्ने आनन्दपुरादिप्रतीतिरूप एकं
द्वौ त्रीणि वस्त्राणि वेष्टयित्वा उत्थापिते रूपके, अनु० नि० चू० ।
वस्त्रादिनिर्वर्तितपुनर्लकादिके, आचा० २ श्रु० २ चू० ५ अ० । पुष्प-
मुकुट इव उपर्युपगि शिखरीकृत्य मानास्थापने, जी० ३ प्रति०

४अधि०। ('आवस्मय' शब्दं द्वितीयभागे ४४६ पृष्ठे विशेषतो व्याख्यातमिदम् ।)

वेदिमा-वेष्टिमा-स्त्री० । मापपिष्टपूरितकरोटिकायाम्, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

वेण-पुं० । वीणा-स्त्री० । "स्वराणां स्वराः प्रायोऽपभ्रंशे" ॥८॥ ३२६ ॥ इत्यपभ्रंश ईकारस्थाने एकाः । वायुभेदे, प्रा० ।

वेण्ड्य-वैनयिक-त० । विनय एव वैनयिकम् । दश० ६ अ० १ उ० । स्था० । गुरुश्रुपायाम्, भ० १२ श० ४ उ० । ज्ञानादि-विनये कर्मत्वादि के विनयफले, तं० । भ० । स्था० । त्रि० वि-नयेन चरति वैनयिकः । शिष्य, दश० ३ अ० । विनयमहन्तीति वैनयिकाः । आचार्यादिषु, व्य० ३ उ० । विनयादेव मोक्ष इत्येवं गोशालकमतानुसारिणि, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । "वैनयिकमते वि-नय-श्रेतोवाक्यादानतः कार्यः । सुरनृपतिर्येतिज्ञाति-स्थविरा-भममातृपितृषु सदा" ॥१॥ इति । स्था० ४ डा० ४ उ० । तं० । पुनः-इदानीं वैनयिकानां विनयादेव केवलात्परलोकमपी-च्छतां द्वाविंशदनेन प्रक्रमेण योज्याः । तद्यथा-सुरनृपति-यतिज्ञातिस्थविराभममातृपितृषु मनसा वाचा कायेन दानेन चतुर्विधो विनयो विधेयः । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

अथ वैनयिकवादं निराचिकीर्षुः प्रक्रमते-

मच्च असच्च इति चिंतयन्ता, असाहु साहु चि उदाहरन्ता ।

जे मे जणा वेण्ड्या अणेगे, पुट्टा वि भावं विण्डंसु णामा ३

सद्भ्यो हितं सत्यं-परमार्थो यथावस्थितपदार्थनिरूपणं वा मोक्षा या तदुपायभूता वा संयमः सत्यः तदसत्यम् इति-एवं विचिन्तयन्ता-मन्यमानाः, एवमसत्यमपि सत्यामिति मन्यमानाः । तथाहि-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राख्यो मोक्षमार्गः सत्यस्तमसत्यत्वेन चिन्तयन्ता विनयादेव मोक्ष इत्येतदस-त्यमपि सत्यत्वेन मन्यमानाः, तथा असाधुमप्यविशिष्टक-र्मकारिणं बन्धनादिकया विनयप्रतिपत्त्या साधुम् इति-एवम् उदाहरन्तः-प्रतिपादयन्ता न सम्यग्यथावस्थित धर्मस्य परीक्षकाः, युक्तिविकले विनयादेव धर्म इत्येवमभ्युपगमात्, क एते इत्येतदाह-ये इमे-बुद्ध्या प्रत्यक्षासन्नोक्ता जना इव-प्राकृतपुरुषा इव जना विनयेन चरन्ति वैनयिकाः विनयादेव केवलात्स्वर्गमोक्षावाप्तिरित्येवं वादिनः अनेक-बहवो द्वाविंशद्देहभित्तवात्तेषाम् । ते च विनयचारिणः केन-चिद्धर्मार्थिना पृष्टाः सन्ताऽपिशब्दादपृष्टा वा भावं-पर-मार्थं यथार्थोपलब्धं स्वाभिप्रायं वा विनयादेव स्वर्गमोक्षा-वाप्तिरित्येवं व्यनैषुः-विनीतवन्तः-सर्वदा सर्वस्य सर्वसि-द्धये विनये ग्राहितवन्तः । नामशब्दः संभावनायाम् । संभा-व्यत एव विनयात्स्वकार्यसिद्धिरिति । तदुक्तम्-"तस्मात् कल्याणानां सर्वेषां भाजने विनयः इति ॥ ३ ॥"

किं नान्यत्-

अणोवमंखा इति ते उदाहु,

अट्टे स ओभासइ अम्ह एवं ।

लवावसंकी य अणागएहि,

णो किरियमाहंसु अकिग्गिवादी ॥ ४ ॥

संख्याने संख्या-परिच्छेदः उप-सामीप्येन संख्या उप-संख्या-सम्यग्यथावस्थितार्थपरिज्ञानं नोपसंख्याऽनुपसंख्या तयाऽनुपसंख्यया-अपरिज्ञानेन व्यामूढमनसस्ते वैनयिकाः स्याग्रहप्रस्ता इति एतद्-यथा विनयादेव केवलात्स्वर्ग-मोक्षावाप्तिरित्युदाहृतवन्तः । एतच्च ते महामोहाच्छादिताः 'उदाहुः' उदाहृतवन्तः, यथैवं सर्वस्य विनयप्रतिपत्त्या स्वोऽर्थः-स्वर्गमोक्षादिकः अस्माकम् अवभासते-आवि-र्भवति प्राप्यते इति यावत्, अनुपसंख्योदाहृतिश्च तेषामे-वमवगन्तव्या । तद्यथा-ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षसद्भावे सति तदपास्य विनयादेवैकस्मात्तदवाप्त्यभ्युपगमादिति । यदप्यु-क्तम्-'सर्वकल्याणभाजने' तदपि सम्यग्दर्शनादिसंभवे स-ति विनयस्य कल्याणभाक्त्वं भवति, नैककस्येति, तद्वहितो हि विनयोपेतः सर्वस्य प्रहृतया न्यत्कारमेवापादयति, तत-श्च विवक्षितार्थावभासनाभावात्तेषामेवंवादिनामज्ञानानावृत्-त्वमेमावशिष्यते, नाभिप्रेतार्थावाप्तिरित्युक्ता वैनयिकाः । सूत्र० १ अ० १२ अ० ।

वेण्ड्यवाइ-वैनयिकवादिन्-पुं० । विनयेन चरति स वा प्रयोजनमेषाभिति वैनयिकाः, ते च ते वादिनश्चेति वैनयि-कवादिनः । विनय एव वा वैनयिकं तदेव ये स्वर्गादिहेतु-तया चदन्त्येवं शीलाश्च ते वैनयिकवादिनः । विधृतलिङ्गा-चारशास्त्रविनयप्रतिपत्तिलक्षणेषु वादिषु, भ० ३० श० १ उ० । तं० । स्था० ।

वेण्ड्या-वैनयिकी-स्त्री० । विनयो गुरुश्रुपा सकारणमस्या-स्तन्प्रधाना वैनयिकी । स्था० ४ डा० ४ उ० । आ० म० । गु-रुविनयलभ्यशास्त्रार्थसंस्कारजन्ये बुद्धिभेदे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आ० क० ।

संप्रति वैनयिकया लक्षणं प्रतिपादयति-

भरनिस्तरणसमत्था, तिवग्गसुत्तथगहिअपेअला ।

उभओ लोगफलवई, विणयसमुत्था हवइ बुदी ॥६४॥

निमित्ते १ अत्थसत्थे अ २,

लेहे ३ गणिण अ ४ कूव ५ अस्से अ ६ ।

गदभ ७ लक्खण ८ गंठी ९,

अगए १० रहिए अ ११ गणिया य १२ ॥६५॥

सीआ साढी दीहं, च तणं अवसव्वयं च कुंचस्स १३ ।

निव्वोदए अ १४ गोणे, घोडगपडणं च रुक्खाओ १५ ॥६६॥

इहाऽतिगुरुकार्यं दुर्निवहत्वाद्भर इव भरस्तन्निस्तरणे समर्थाः भरनिस्तरणसमर्थाः, त्रयो वर्गास्त्रिवर्गाः लोक-रू-द्ध्या धर्मार्थकामास्तर्जनोपायप्रतिपादकं यत्सूत्रं यच्च तद-र्थस्तौ त्रिवर्गसूत्रार्थौ तयोर्गृहीतं 'पेयालं' प्रमाणं सांगं वा यथा सा तथाविधा । अत्राह-नन्यश्रुतनिश्चिता बु-द्धयो वक्त्रमभिप्रेताः, ततो यद्यस्यास्त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीत-सारत्वं ततोऽश्रुतनिश्चितत्वं नोपपद्यते, न हि श्रुताभ्यास-मन्तरेण त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीतसारत्वं संभवति । अत्रोच्यते-इह प्रायो वृत्तिमाश्रित्याश्रुतनिश्चितत्वमुक्तं, ततः स्वल्प-श्रुतभावेऽपि न कश्चिदोषः । तथा उभयलोकफलवती-

ऐहिके आमुष्मिके च लोके फलदायिनी विनयसमुत्था बुद्धिर्भवति । सम्प्रत्यस्या एव विनयजनानुग्रहार्थमुदाहरणैः स्वरूपं दर्शयति—गाथाद्वयार्थः कथानकभ्योऽवसयः । तानि च ग्रन्थगौरवभयात्संक्षेपणोच्यन्ते—तत्र 'निमित्ते' इति—कचित्पुरे कोऽपि सिद्धपुत्रकः, तस्य द्वौ शिष्यौ निमित्तशास्त्रमधीतवन्तौ, एको बहुमानपुरस्सरं गुरोर्विनयपरायणो यत्किमपि गुरुरुपादिशति तत्सर्वं तथेति प्रतिपद्य स्वचेतसि निरन्तरं विमृशति, विमृशतश्च, यत्र कादि सन्देह उपजायते तत्र भूयोऽपि विनयेन गुरुपादमूलमागत्य पृच्छति, एवं निरन्तरं विमर्शपूर्वं शास्त्रार्थं तस्य चिन्तयतः प्रज्ञाप्रकर्षमुपजगाम । द्वितीयस्त्वेतद्गुणविकलः । तौ चान्यदा गुरुनिदेशात् कचित्प्रत्यासन्ने ग्रामं गन्तुं प्रवृत्तौ, पथि च कानिचित् महान्ति पदानि तावद्वर्शताम्, तत्र विमृश्यकारिणा पृष्ठम्-भोः कस्यामूनि पदानि ?, तेनोक्तम्—किमत्र प्रष्टव्यं हस्तिनोऽमूनि पदानि । ततो विमृश्यकारी प्राह—मैवं भाषिष्ठाः, हस्तिन्या अमूनि पदानि, सा चे हस्तिनी वामेन चक्षुषा काणा, तां चाधिरूढा गच्छति काचिद्राक्षी, सा च सभर्तृका गुर्वी च प्रजने कल्या, अद्य श्वो वा प्रसविष्यति, पुत्रश्च तस्या भविष्यति । तत एवमुक्ते सोऽविमृश्यकारी ब्रूते—कथमेतदवसीयते ?, विमृश्यकारी प्राह—'ज्ञानं प्रत्ययसार'मित्यग्रे प्रत्ययतो व्यक्तं भविष्यति । ततः प्राप्तौ तौ विवक्षितं ग्रामं, दृष्ट्वा चावासिता तस्य ग्रामस्य बहिः प्रदेशे महासरस्तटे राक्षी, परिभाविता च हस्तिनी वामेन चक्षुषा काणा । अत्रान्तरे च काचिद्वासवेडी महत्तमं प्रत्याह—वर्द्धाप्यसे राज्ञः पुत्रलाभेनेति । ततः शब्दितो विमृश्यकारिणा द्वितीयः, परिभावय दासचेटीवचनमिति, तेनोक्तं परिभाषितं मया सर्वं, नान्यथा तव ज्ञानमिति । ततस्तौ हस्तपादान् प्रक्षाल्य तस्मिन् महासरस्तटे न्यग्रोधतरोरधो विश्रामाय स्थितौ, दृष्टौ च कयाचिच्छिरोन्यस्तजलभृतघटिकया वृद्धास्त्रिया, परिभाविता च तयोराकृतः । ततश्चिन्तयामास—नूनमेतौ विद्वांसौ, ततः पृच्छामि देशान्तरगतनिजपुत्रागमनमिति । पृष्ठं तथा । प्रश्नसमकालमेव च शिरसो निपत्य भूमौ घटः शवखण्डशो भग्नः । ततो भटित्येवाविमृश्यकारिणा प्रोचे—गतस्ते पुत्रौ घट इव व्यापत्तिमिति । विमृश्यकारी ब्रूते स्म—मा वयस्यैवं वादीः, पुत्रोऽस्या गृहे समागतो वर्त्तते, याहि मातृवृद्धे ! छि ! स्वपुत्रमुखमवलोकय । तत एवमुक्ता सा प्रत्युज्जीवितेवाशीर्वादशतानि विमृश्यकारिणः प्रयुज्जाना स्वगृहं जगाम । दृष्ट्वाञ्जलितजङ्घः स्वपुत्रो गृहमागतः । ततः प्रणता स्वपुत्रेण, सा चाशीर्वादं निजपुत्राय प्रायुङ्क्त, कथयामास च नैमित्तिकवृत्तान्तम् । ततः पुत्रमापृच्छ्य वस्त्रयुगलं रूपकांश्च कतिपयानादाय विमृश्यकारिणः समर्पयामास, अविमृश्यकारी च खेदमावहन् स्वचेतसि अचिन्तयत्—नूनमहं गुरुणा न सम्यक् परिपाठितः, कथमन्यथाऽहं न जानामि ?, एष जानातीति । गुरुप्रयोजनं कृत्वा समागतौ द्वौ गुरोः पार्श्वे । तत्र विमृश्यकारी दर्शनमात्र एव शिरो नमयित्वा कृताञ्जलिपुटः सद्यद्बहुमानमानन्दाश्रुसाधितलोचनो गुरोः पादा-

वन्तरा शिः प्रक्षिप्य प्रणिपतान्, द्वितीयोऽपि च शैलस्तम्भ इव मनागप्यनमनगात्रयष्टिर्मानस्यैवद्विसम्प-र्कतो धूमायमानोऽवतिष्ठते । ततो गुरुस्तं प्रत्याह—रे ! किमिति पादयोर्न पतमि ?, स प्राह—य एव सम्यक् पाठितः स एव पतिष्यति, नाहमिति । गुरुप्राह—कथं त्वं न सम्यक् पाठितः ?, ततः स प्राचीनं वृत्तान्तं सकलमचीकथत्, यावदेतस्य ज्ञानं सर्वं सत्यं न ममेति । ततो गुरुणा विमृश्यकारी पृष्ठः—कथय वत्स ! कथं त्वयेदं ज्ञातमिति ?, ततः स प्राह—मया युष्मत्पादादेशेन विमर्शः कर्तुमारब्धो—यथैतानि हस्तिरूपस्य पदानि सुप्रतीतान्येव, विशेषचिन्तायां तु किं हस्तिन उत हस्तिन्याः ?, तत्र कायिकीं दृष्ट्वा हस्तिन्या इति निश्चितम्, दक्षिणे च पार्श्वे वृत्तिसमारूढवर्त्तमानान् आलूनविशीरणौ हस्तिनीकृतो दृष्टो न वामपार्श्वे ततो निश्चित्य—नूनं वामेन चक्षुषा काणेति । तथा नान्य एवंविधपरिकरपेनो हस्तिन्यामधिरूढो गन्तुमर्हति ततोऽवश्यं राजकीयं किमपि मानुषं यातीति निश्चितम् । तच्च मानुषं कचित्प्रदेशे हस्तिन्या उत्तीर्य शरीरचिन्तां कृतवत्, कायिकीं दृष्ट्वा राक्षीति निश्चितम् । वृद्धावलग्नरक्तवस्त्रदशालेशदर्शनात् सभर्तृका । भूमौ हस्तं निवेश्योत्थानाकारदर्शनाद् गुर्वी, दक्षिणचरणनिस्सहमोचननिवेशदर्शनात्प्रजने कल्याति । वृद्धास्त्रियाः प्रश्नानन्तरं घटनिपाते चैवं विमर्शः कृतो—यथैष घटो यत उत्पन्नस्तत्रैव मिलितस्तथा पुत्रोऽपीति । तत एवमुक्ते गुरुणा स विमृश्यकारी चक्षुषा सानन्दमीक्षितः प्रशंसितश्च । द्वितीयं प्रत्युवाच—तव दापो यच्च विमर्शं करोषि, न मम । वयं हि शास्त्रार्थमात्रोपदेशेऽधिकृताः विमर्शे तु यूयमिति । विमृश्यकारिणो वैनयिकी बुद्धिः ॥ १ ॥ 'अत्यसत्ये स्ति' अर्थशास्त्रे कल्पको मन्त्री दृष्टान्तः, 'दहि-कुडगउच्छुकलावश्रो य' इति संविधानके 'लेह स्ति' लिपिपरिज्ञानं, 'गणिए' स्ति गणितपरिज्ञानम्, एते च द्वे अपि वैनयिक्यौ बुद्धी २-३-४ । 'कूवे' स्ति खातपरिज्ञानकुशलेन केनाऽप्युक्तं यथैतदूरे जलमिति । ततस्तावत्प्रमाणं खातं परं नोत्पन्नं जलम्, ततस्ते खातपरिज्ञाननिष्णाताय निवेदयामासुः—नोत्पन्नं जलमिति । ततस्तेनाङ्ग-पार्ष्णिप्रहारेण पार्श्वान्याहत, आहतानि तैः, ततः पार्ष्णिप्रहारसमकालमेव समुच्छलितं तत्र जलम्, खातपरिज्ञानकुशलस्य पुंसो वैनयिकी बुद्धिः ५ ! 'अस्से' स्ति बहवोऽश्ववर्णिजो द्वारवर्ती जग्मुः, तत्र सर्वे कुमारः स्थूलान् वृद्धतश्चाश्वान् गृह्णन्ति, वासुदेवेन पुनर्यो लघीयान् दुर्बलो लक्षणसम्पन्नः स गृहीतः, स च कार्यनिर्वाही प्रभूताश्वावहश्च जातः । वासुदेवस्य वैनयिकी बुद्धिः ६ । 'गहमे' स्ति कोऽपि राजा प्रथमयौवनिकामधिरूढस्तरुणिमानमेव रमणीयं सर्वकार्यक्षमं च मन्यमानस्तरुणानेव निजकटके धारितवान्, वृद्धास्तु सर्वानपि निषेधयामास । सोऽन्यदा कटकन गच्छन्प्रपान्तरालेऽटव्यां पतितवान्, तत्र च समस्तोऽपि जनस्तृषा पीड्यते, ततः किंकर्तव्यतामूढचेता राजा केनाप्युक्तो—देव ! न वृद्धपुरुषशमुपीपोतमन्तरणायमापत्समुद्रस्तरौ शक्यते, ततो गोवप्यन्तु देवपादाः क्वापि वृद्धमिति । ततो राजा सर्वस्मिन्नापि कटके पटह उद्धा-

पितः । तत्र चैकेन पितृभेदेन प्रच्छन्नो निजपिता समा-
नीतो वर्त्तते, ततस्तनोक्तं—मम पिता वृद्धोऽस्तीति । ततो
नीतो राज्ञः पार्श्वे, राजा च सगौरवे पृष्ठः—कथय महा
पुरुष ! कथं मे कटक पानीयं भविष्यति ? , तनोक्तं देव !
रासभाः स्वैरं मुच्यन्तां, यत्र ते भुवं जिघ्रन्ति तत्र पा-
नीयमतिप्रत्यासन्नमवगन्तव्यम् । तथैव कारितं राज्ञाः समु-
त्पादितं पानीयं, स्वस्थीवभूय च समस्तं कटकमिति ।
स्थविरस्य वैनयिकी बुद्धिः ७ । ' लक्षण ' ति पारसीकः
कोऽप्यश्वस्वामी कस्याप्यश्वरत्नकस्य कालनियमनं कृत्वा
अश्वरत्नमूल्यं द्वावर्षां प्रतिपन्नवान्, सोऽपि चाश्वस्वा-
मिनो दुहित्रा समं वर्त्तते । ततः सा तन पृष्टा—कावश्यौ
भव्याविति ? , तयोक्तम्—अमीषामश्वानां विश्वस्तानां मध्ये
यः पापाण्यभृतकुतपानां वृत्तिशिवरान्मुक्तानामपि शब्दमाक-
र्यं नो ब्रूयन्तस्तौ भव्या, तेन तथैवेतौ परीक्षितौ । ततो
घतनप्रदानकाले सोऽभिधत्ते—मह्यममुकममुकं वाऽश्वं दे-
हि । अश्वस्वामी प्राह—सर्वानप्यन्यान् अश्वान् गृहाण,
किंमताभ्यां तदेति ? , स नच्छति, ततोऽश्वस्वामिना स्व
भार्यायै न्यवेदि, भणितं च—गृहजामाता क्रियतामप इति ।
अन्यथा प्रधानावश्यावपि गृहीत्वा यास्यति । सा नच्छत् । ततो
ऽश्वस्वामी प्राह—लक्षणयुक्तेनाश्वेनान्येऽपि बहवोऽशवाः स-
म्पद्यन्ते, कुटुम्बं च परिवर्द्धते, लक्षणयुक्तौ चमावश्यौ, तस्मा-
न्क्रियतामनदिति । ततः प्रतिपन्नं तया, दत्ता तस्मै स्वदुहिता,
कृतो गृहजामातेति । अश्वस्वामिनो वैनयिकी बुद्धिः ८ । ' गति'
ति पाटलिपुत्रे नगरे मुरुण्डो राजा । तत्र परराष्ट्राजं त्रीणि
कौतुकनिमित्तं प्रेषितानि, तद्यथा—'मूढं सूत्रं, समा यष्टि-
रलक्षितद्वारः समुद्रको जतुना घालितः' तानि च मुरुण्डे-
न राज्ञा—सर्वेषामप्यात्मपुरुषाणां दर्शितानि, परं कनापि
न ज्ञातानि, तत आकारिताः पादलिप्ताचार्याः । पृष्टे राज्ञा-
भगवन् ! यूयं जानीत ? , सूर्य उक्त्वन्तो—वाढम् । ततः सू-
त्रमुष्णोदकं क्षिप्तम्, उष्णोदकसम्पर्काच्च विलीनं मदन-
मिति लब्धः सूत्रस्यान्तः । यष्टिरपि पानीयं क्षिप्ता, ततो-
गुरुभागो मूलमिति ज्ञातम् । समुद्रकोऽप्युष्णोदकं क्षिप्तं जतु
सर्वं गलितमिति द्वारं प्रकटं बभूव । ततो राजा सूत्रान् प्र-
त्यवादीत्—भगवन् ! यूयमपि बुद्धिंक्षयं किमपि कौतुकं कुरु-
त येन तत्र प्रेषयामि । ततः सूत्रमिस्तुम्बकमकस्मिन् प्रदे-
शे खण्डमेकमपहाय रत्नानां भृतम् । ततस्तथा तत्खण्डं सी-
वितं यथा न केनापि लक्ष्यते, भणित्वाश्च परराष्ट्राजकीयाः
पुरुषाः—एतद्भङ्गकृत्वा इतो रत्नानि ग्रहीतव्यानि, न शक्नो-
म्यं कर्तुम् । पादलिप्तसूत्राणां वैनयिकी बुद्धिः ९ । ' अगणंति'
क्वचिन्पुरे कोऽपि राजा, स च परचक्रेण सर्वतो रो-
दुमावधः, ततस्तेन राज्ञा सर्वार्थयपि पानीयानि विना-
शयितव्यानीति, विषकरः सर्वत्र पातितः । ततः कोऽपि
क्रियद्विषमानयति, तत्रैको वैद्यो यवमात्रं विषमानयि राज्ञः
गमपितवान्—देव ! गृहाण विषमिति । राजा च स्तोकं
विषं दृष्ट्वा चुकोप तस्मै, वैद्यो विज्ञपयामास—देव ! सहस्रवे-
धीदं विषं तस्मादप्रसादं मा कार्षीः, राजाऽवादीत्—कथं—
मेतदवनेयम् ? , स उवाच—देव ! आनाय्यतां कोऽपि जीर्णो
हस्ती । आनायितो राज्ञा हस्ती । ततो वैद्येन तस्य हस्ति-
नः पुरुच्छेदं बाल(क)मेकभूपाटय नदीयगन्धे विषं मञ्जा-

रितम्, विषं च प्रसरमाददानं यत्र तत्र प्रसर्गति तत्तत्सर्वं
विषं कुर्वत् दृश्यते । वैद्यश्च राजानमभिधत्ते—देव ! स-
र्वोऽप्येव हस्ती विषमयो जातः । योऽप्येनं भक्षयति सोऽ-
पि विषमयो भवति, एवंमेतद्विषं सहस्रवधि । ततो राजा
हस्तिहानिदूनचेतास्तं प्रत्युवाच—अस्ति कोऽपि हस्तिनः
प्रतीकारविधिः ? , सोऽवादीत्—वाढमस्ति । ततस्तस्मिन्नेव
बालरन्ध्रेऽगदः प्रदत्तः, ततः सर्वोऽपि भट्टित्वेव प्रशान्तो
विषविकारः, प्रगुणीवभूय हस्ती, तुतोप राजा तस्मै वैद्या-
य । वैद्यस्य वैनयिकी बुद्धिः १० । ' रहिष गणिया य ' ति
स्थूलभद्रकथानके रथिकस्य यत् सहकारफललुम्बित्रोटनं य-
च्च गणिकायाः सर्पपराशेरपरि नर्त्तने ते द्वे अपि वैनयिकी-
बुद्धिफले ११-१२ । ' सीय ' त्यादि, कचिन्पुरे कोऽपि राजा,
तत्पुत्राः केनाप्याचार्येण शिक्षयितुमारब्धाः, तं च तस्मै
आचार्याय प्रभूतं द्रव्यं दत्तवन्तः । राजा च द्रव्यलोभी तं
मारयितुमिच्छति, तैश्च पुत्रैः कथञ्चित्देतज्ज्ञात्वा चिन्ति-
तम्—अस्माकमेव विद्यादायी परमार्थपिता, ततः कथमप्ये-
नमापदो निस्तारयामः । ततो यदा भोजनाय समागतः
स्नानशटिकां याचत तदा ते कुमारः शुष्कामपि शार्टी व-
दन्ति—' अहो सीया साडी ' द्वारसम्मूखं च तृणं कृत्वा
वदन्ति—अहो दीर्घं तृणं, पूर्वं च कौञ्चकं सदैव प्रदक्षि-
णीक्रियते, सम्प्रति तु स तस्यापसव्यं भ्रमितः । तत आ-
चार्येण ज्ञातं—सर्वं मम विरक्तं, केवलमेते कुमारो मम भक्ति-
वशात् ज्ञापयन्ति, ततो यथा न लक्ष्यते तथा पलाययामास
कुमाराणाभाचार्यस्य च वैनयिकी बुद्धिः १३ । ' निव्वादप-
णं ' ति काऽपि वाणिज्यभार्या चिरं प्रोषितं भर्त्सरि दास्या
निजसद्भावं निवेदयति—आनय कमपि पुरुषमिति । तत-
स्तथा समानीतो, नखप्रक्षालनादिकं च सर्वं तस्य कारितं
रात्रौ च तौ द्वावपि सम्भोगाय द्वितीयभूमिकामारूढौ, मे-
घश्च वृष्टिं कर्तुमारब्धवान् । ततस्तेन तृतीयाडितेन पुरुषेण नी-
वोदकं पीतम् । तदपि च त्वग्विषभुजङ्गसंस्पृष्टमिति तत्पा-
नेन पञ्चत्वमुपगतः, ततस्तथा वाणिज्यभार्याया निशार्पाश्चम-
याम एव शून्यदेवकुलिकायां मोचितः । प्रभाते च दृष्टो दा-
ण्डपाशिकैः, परिभावितं सद्यः तत्तस्य नखादिकर्म, ततः
पृष्टाः सर्वेऽपि नापिताः—केनदं भोः कृतमस्य नखादिकं
कर्ममेति ? , तत एकेन नापितेनोक्तं—मया कृतममुकाभिध-
वाणिज्यभार्यादासचन्द्रादेशेन । ततः सा पृष्टा—साऽपि च पूर्वं
न कथितवन्ता, ततो हन्यमाना यथावस्थितं कथयामास ।
दाण्डपाशिकानां वैनयिकी बुद्धिः १४ । ' गोणे घोडगण्डणं
च रुक्खाओ ' कोऽप्यकृतपुण्यो यद्यत्करोति तत्सर्वमापदे प्र-
भवति । ततोऽन्यदा मित्रं बलीवर्दी याचिन्वा हलं वाहयति,
अन्यदा च विकालवेलायां तावानिय वाटके क्षिप्तो । स
च वयस्यो भोजनं कुर्वन्नास्ते । ततः स तस्य पार्श्वे न गतः
केवलं तेनापि नौ दृष्ट्याऽवलोकितविति स खण्डं गतः ।
नौ च बलीवर्दी वारकान्निःश्रुत्यान्यत्र गतौ । ततोऽ-
प्यपहतौ तत्करैः । स च बलीवर्दस्वामी तमकृतपुण्यं व-
राकं बलीवर्दी याचते । स च दातुं न शक्नोति । ततो नी-
यते तेन राजकुलम् । पथि च गच्छतस्तस्य कोऽप्यश्वारूढः
पुरुषः सम्मुखमागच्छति । स चाश्वेन पातितः । अश्वश्च
पलायमानो वर्त्तते । ततस्तेनोक्तम्—आदित्यनामो रण्डेना-

श्व इति, तेन चाकृतपुराणेन सोऽश्वो मर्मण्याहतः, ततो मृत्युमुपागमत् । ततस्तेनापि पुरुषेण स वराको गृहीतः । ते च यावन्नगरमायातास्तावत्करणमुत्थितमिति कृत्वा ते नगरबहिःप्रदेशे एवापितः । तत्र च बहवो नटाः सुप्ता वर्तन्ते । स चाकृतपुराणोऽचिन्तयत्-यथा नास्मादापत्समुद्राद् मे निस्तारोऽस्तीति वृत्तं गलपाशेनात्मानं बद्धा म्रियेयेति तेन तथैव कर्तुमारब्धम् । परं जीर्षदण्डवस्त्रखण्डेन गले पाशो बद्धः, तच्च दण्डवस्त्रखण्डमतिदुर्बलमिति श्रुटितम् । ततः स वराकोऽधस्तात्सुसुप्तमहत्तरस्योपरि पपात । सोऽपि च नटमहत्तरस्तद्गाराक्रान्तगलप्रदेशः पञ्चत्वमगमत् । ततो नटैरपि स प्रतिगृहीतः । गताः प्रातः सर्वेऽपि राजकुलम् । कथितः सर्वैरपि स्वः स्वः व्यतिकरः । ततः कुमारामात्येन स वराकः पृष्टः, सोऽपि दीनवदनोऽवादीद् देव ! यदेतं भुवते तत्सर्वं सत्यमपि । ततः तस्योपरि सञ्जातकृपः कुमारामात्योऽवादीत्-एष बलीवर्दी तुभ्यं दास्यति, तव पुनरक्षिणी-उत्पाटयिष्यति, एष तदैवानृणो बभूव यदा त्वया चक्षुर्भ्यामवलोकितौ बलीवर्दी, यदि पुनस्त्वया चक्षुर्भ्यां नावलोकितौ बलीवर्दी स्यातां तदैषोऽपि स्वगृहं न यायात्, न हि यो यस्मै यस्य समर्पणायागतः स तस्यानिवेदने समर्पणीयमेवमेव मुक्त्वा स्वगृहं याति । तथा द्वितीयोऽश्वस्वामी शब्दितः, एषोऽश्वं तुभ्यं दास्यति, तव पुनरेष जिह्वां छेत्स्यति, यदा हि त्वदीयजिह्वयोक्तम्-एनमश्वं दण्डेन ताडयति तदाऽनेन दण्डेनाहतोऽश्वो, नान्यदा । तत एष दण्डेनाऽऽहन्ता दण्ड्यते तव न पुनर्जिह्वेति कोऽयं नीतिपथः ? , तथा नटान् प्रत्याह-अस्य पार्श्वे न किमप्यस्ति ततः किं दाषयमः ? , एतावत्पुनः कारयामः-एषोऽधस्तात् स्थास्यति, त्वदीयः पुनः कोऽपि प्रधानो यथैष वृत्तं गलपाशेनात्मानं बद्धा मुक्त्वान् तथाऽऽत्मानं मुञ्चत्विति, ततः सर्वैरपि मुक्तः । कुमारामात्यस्य वैनयिकी बुद्धिः १५ । नं० । आ० म० । आ० चू० ।

वेणा-वेणा-स्त्री० । आर्यसम्भूतविजयस्य शिष्यायां स्थूल-भद्रभगिन्याम्, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । आच० । पि० । ति० । आ० क० । आभीरविषये कृष्णासङ्गते नदीभेदे, आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

वेणायय-वैनायक-पुं० । आगामिन्यामुत्सर्पिण्यां भाविनि विंशतितमे तीर्थकरे, ति० ।

वेणी-वेणी-स्त्री० । वनिताशिरसः केशवन्धविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

वेणीसंगम-वेणीसंगम-पुं० । गङ्गायमुनयोः सङ्गमे, तत्रादिनाथकमण्डलुः पूज्यः । ती० ४३ कल्प ।

वेणु-वेणु-पुं० । वंशे, सू० प्र० १२ पाहु० । प्रज्ञा० । नि० चू० । सूत्र० । रा० । वंशविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आतोद्यविशेषे, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । नि० चू० ।

वेणुदालि-वेणुदालि-पुं० । औत्तराहाणां सुपर्णकुमारानामिन्द्र, स्था० २ ठा० ३ उ० । भ० । प्रज्ञा० । स० । द्वी० ।

वेणुदेव-वेणुदेव-पुं० । गरुडापन्नमके सुपर्णकुमारजाती- ३७८

ये दाक्षिणात्यानां सुपर्णकुमारानामिन्द्रे, स्था० २ ठा० ३ उ० । सूत्र० । प्रज्ञा० । द्वी० । स० ।

महापोंडरीए पंच गरुला वेणुदेवा । (सू० ५६४४)
स्था० १० ठा० ३ ठा० ।

वेणुफल-वेणुफल-न० । वेणुकार्ये कण्टकपेटिकादौ, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

वेणुफलसिया-वेणुफलसिका-स्त्री० । वंशात्मिकायां श्लक्ष्णत्वकृकाष्ठिकायाम्, या दन्तैर्वामहस्तेन प्रगृह्य दक्षिणहस्तेन वीणावद् वाद्यते, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

वेणुयाणुजाय-वेणुकानुजात-पुं० । वंशसदृशे, सू० प्र० १२ पाहु० ।

वेणुलया-वेणुलता-स्त्री० । स्थलवंशलतायाम्, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

वेणुसलागिया-वेणुशलाकिकी-स्त्री० । वेणुवंशस्तस्य शलाकास्ताभिर्निर्वृत्ता वेणुशलाकिकी । वेणुशलाकानिष्पन्नायाम्, रा० ।

वेष्णा-वेष्णा-स्त्री० । आभीरविषये अचलपुरासन्ने कृष्णा-नदीसंगते नदीभेदे, आ० चू० १ अ० । कल्प० । आ० क० । आ० म० । नं० ।

वेणु-विष्णु-पुं० । व्यापके, परमेश्वरे, अमरः । कल्प० । आ० क० । स्था० । प्रश्न० । प्रा० ।

वैतण्डिय-वैतण्डिक-पुं० । चित्तवृत्त्या चरति वैतण्डिकः । चित्त-वृत्तावादिनि, अभ्युपेत्य पक्षं यो न स्थापयति स वैतण्डिक इत्युच्यते; इति हि न्यायवार्तिकम् । वस्तुतस्तु अपरामृष्टतत्त्वात्तत्त्वविचारमौख्यं चित्तवृत्ता, तथा वादकर्तारि । स्या० ।

वैतण्ड-वैतण्ड-न० । तृष्णाविच्छेदे, प्रति० । वैमुख्ये, द्वा० ११ द्वा० ।

वैतस-वैतस-पुं० । "तदोस्तः" ॥ ८ । ४ । ३०७ ॥ इति पैशाच्यां तस्य त एव । वेत्ते, प्रा० ४ पाद ।

वेतालि-देशी-तटे, प्रज्ञा० १६ पद ।

वेत्त-वेत्त-पुं० । जलवंशे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । नि० चू० । प्रज्ञा० । स० ।

वेत्तग-वेत्ताग्र-न० । वेत्ताङ्गरे, तच्चाङ्गवेत्तेषु भाजीकृतं भक्ष्यते । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

वेत्तदण्ड-वेत्तदण्ड-पुं० । वेत्तरूपे दण्डे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

वेत्तपीठय-वेत्तपीठक-पुं० । वेत्तासने, नि० चू० १२ उ० ।

वेत्तलया-वेत्तलता-स्त्री० । जलवंशलतायाम्, विपा० १ श्रु० ६ अ० । 'कोपयाणं णादिइ, वेत्तलयागुम्भगुविलाद्विययाणं । भावं भग्गासाणं, तत्थुप्पन्नं भण्णीणं ॥ १ ॥' सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

वेद-वेद-पुं० । वेद्यनेऽनेन तत्त्वमिति वेदः । सिद्धान्ते, उच्य०

१५ अ० । सङ्गतायागमे, यो० वि० । व्य० । समस्तदर्शनि-
नां सिद्धान्ते, वृ० ३ उ० । विदन्ति तेन तमिति वा वेदः ।
विद ज्ञाने, अस्माद् घञ् । नि० चू० १ उ० । वेद्येन जीवादि-
स्वरूपमनेनेति वेदः । आचाराङ्गाद्यागमे, आचा० १ श्रु०
१ अ० १ उ० । वेद्येन सकलं चराचरमनेनेति वेदः । आगमे,
आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० । स च लौकिकलोकान्तरकु-
प्रावर्तनकभेदः श्रुतवद् व्याख्यातव्यः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
रा० । विदन्त्यस्माद्वेद्योपादयपदार्थानिति वेदः । आगमे, स च
नामस्थापनाद्रव्यभावभेदाच्चतुर्थी, तत्र नामस्थापनाद्रव्याणि
प्रतीतानि । भाव-त्वायापशमिकभाववर्त्ययमाचारः । आचा०
१ श्रु० १ अ० १ उ० । ऋगादी, स्था० ३ डा० ४ उ० । 'चत्ता-
रा वया संगोवेगा' (मिथ्याश्रुते) चत्वारश्च वेदा, ऋग्वेद-
यजुर्वेदसामवेदाथर्वणवेदलक्षणाः, साङ्गोपाङ्गाः—शिक्षा १
कल्प २ व्याकरण ३ छन्दो ४ निरुक्त ५ ज्योतिष्कानयन ६
लक्षणानि षडुपाङ्गानि, तद्व्याख्यानरूपाणि तैः सह वर्तन्ते ।
अनु० विपा० उत्त० आ० म० । त्रिविधानि वेदपदानि—कानि-
चित् त्रिविधप्रतिपादकानि यथा—स्वर्गकामोऽग्निहोत्रं जुहुया-
दित्यादीनि, कानिचिदनुवादपरानि यथा—द्वादश मासाः संव-
त्सर इत्यादीनि, कानिचिन्स्तुतिपरानि, यथा इदं पुरुष पवे-
त्यादीनि । कल्प० १ अधि० ३ ज्ञान । (वेदानामपौरुषेयत्वम्, 'आ-
गमे' शब्दे द्वितीयभागे ५३ पृष्ठे चिन्तितम्) । वेदेन, अनुभवे,
सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । वेद्येन इति वेदः । पं० सं० १
हार । मैथुनाभिलाष, सं० ।

कश्चिद् एं भंते ! वेए परणत्ते ? , गोयमा ! तिविहे वेए
परणत्ते, तं जहा—इत्थीवेए, पुरिसवेए, णपुंसगेवेए । (सू०
१५६×)

'कश्चिद्' त्यादि, तत्र, स्त्रीवेदः—पुंस्कामिता, पुरुषवे-
दः—स्त्रीकामिता, नपुंसकवेदः—स्त्रीपुंस्कामितेति । एतं च
पूर्वादिता अर्थाः समयसरणस्थितेन भगवता देशिता इति ।
सं० १५६ सम० । सूत्र० । (विरतवेदस्वरूपं 'गोपरच-
रिया' शब्दे तृतीयभागे १००६ पृष्ठे प्रतिपादितम् ।)

संप्रति वेदत्रिकमाह—

पुरमिथि तदुभयं पइ, अहिलासो जव्वसा हवइ सो उ ।
त्थीनरनपुंवेउदओ, कुंफुमतणनगरदाहसमो ॥ २२ ॥
प्रतिशब्दः प्रत्येकं योज्यं, पुरुषं प्रति स्त्रियं प्रति तदुभयं
प्रति; स्त्रीपुरुषं प्रतीत्यर्थः । यद्वशात्पारतन्त्र्यादभिलाषो-
वाञ्छा भवति—जायते । तुशब्दः परस्परपक्षयोः पुनरर्थे । स्त्री-
योपित्तराः—पुरुषः 'तपु' ति नपुंसकं तैर्वेद्येन—उभू-
यते स्त्रीनरनपुंसकस्तस्यादयः स्त्रीनरनपुंसकद्वयो द्वय इति
शेषः कुंफुमां—करीषे, तृणानि प्रतीतानि नगर-पुरं कुंफु-
मात्तृणनगराणितेषां दाहस्तत्र समस्तुल्य इति गाथाऽज्ञा-
गर्थः । भावार्थस्त्वयम्—यद्वशान् स्त्रियाः पुरुषं प्रत्यभिलाषो
भवति, यथा पित्तवशान् मधुरद्रव्यं प्रति स कुंफुमादाह-
समः, यथा यथा चालयते तथा तथा ज्वलति बृंहति च ।
एवमवलाऽपि यथा यथा संस्पृश्यते पुरुषेण तथा तथा अ-
स्या अधिकतरोऽभिलाषो जायते, भुज्यमानायां तु लुप्तका-
रीप्रदाहतुल्याऽभिलाषो; मन्द इत्यर्थः इति स्त्रीवेदादयः ।
यद्वशान् पुरुषस्य स्त्रियं प्रत्यभिलाषो भवति, यथा—श्लेष्म-

वशादश्ले प्रति स पुनस्तृणदाहसमः, यथा तृणानां दाहे
ज्वलनं विध्यापनं च भवति एवं पुंसवेदादये स्त्रियाः
सेवनं प्रत्युत्सुकोऽभिलाषो भवति, निवर्तते च तत्सेवने
शीघ्रमिति नरवेदादयः । यद्वशात्पुंसकस्य तदुभयं प्रत्य-
भिलाषो भवति, यथा पित्तश्लेष्मवशान्मज्जिकां प्रति स
पुनर्नगरदाहसमः, यथा—नगरं दह्यमानं महता कालेन दह्यते
विध्यापर्यति च महतैव एवं नपुंसकवेदादयेऽपि स्त्रीपुरुषयोः
सेवनं प्रत्यभिलाषातिरेको महताऽपि कालेन न निवर्तते
नापि सेवने तृप्तिरिति नपुंसवेदादयः । कर्म० १ कर्म० । वृ० ।
प्रव० । प्रज्ञा० । प्रत्येकं त्रिकभङ्गाः—त्रिविधेऽपि प्रत्येकं त्रिक-
भङ्गः कर्तव्यो भवति, कथमिति चेदुच्यते—पुरुषः पुरुषवेदं
वेदयति, पुरुषः स्त्रीवेदं वेदयति, पुरुषो नपुंसकवेदं वेदयति
च । एवं स्त्रीनपुंसकयोरपि वेदत्रया मन्तव्यः । वृ० ४ उ० ।

नैरयिकदण्डकः—

नरइया णं भंते ! किं इत्थीवेया पुरिसवेया णपुंसग-
वेया पप्पत्ता ? , गोयमा ! णो इत्थीवेया, णो पुरिसवेया,
णपुंसगेवेया पप्पत्ता । असुरकुमारा णं भंते ! किं इत्थीवे-
या पुरिसवेया नपुंसगेवेया ? , गोयमा ! इत्थीवेया पुरिस-
वेया, णो णपुंसगेवेया० जाव थणियकुमारा । पुढवीआ-
उतेओवाऊवणस्सइवित्तिचउरिंदियसंमुच्छिमपंचिंदियति—
रिक्खंसंमुच्छिममणुस्सा णपुंसगेवेया गवभवकंतियमणुस्सा
पंचिंदियतिरिया य तिवेया जहा असुरकुमारा तहा वाण-
मन्तरा, जोइसियेवेमाणिया वि । (सू० १५६) सं०
१५७ सम० ।

ते णं भंते ! जीवा किं इत्थीवेया पुरिसवेया णपुंसग-
वेया ? , गोयमा ! णो इत्थीवेया, णो पुरिसवेया, णपुं-
सगेवेया ।

'ते णं भंते !' इत्यादि 'इत्थीवेयगा' इति स्त्रियाः वेदो
येषां ते स्त्रीवेदकाः, एवं पुरुषवेदका नपुंसकवेदका इत्यपि
भावनीयम् । तत्र स्त्रियाः पुंस्यभिलाषः स्त्रीवेदः पुंसः स्त्रिया-
मभिलाषः पुंसवेदः, उभयोरप्यभिलाषो नपुंसकवेदः । भगवा-
नाह—गौतम ! न स्त्रीवेदका न पुरुषवेदका नपुंसकवेदकाः
संमूर्च्छिमत्वात् । 'नारकसंमूर्च्छिमा नपुंसका' इति भग-
वद्वचनम् । जी० १ प्रति० । (निर्ग्रन्थानां वेदः 'शि-
ग्मंथ' शब्दे चतुर्थभागे २०३४ पृष्ठे गतः ।) (परि-
हारविशुद्धिकानां वेदः परिहारविसुद्धिय' शब्दे पञ्चमभागे
६६५ पृष्ठे गतः ।)

वनस्पतिजीवानां वेदः—

ते णं भंते ! जीवा किं इत्थीवेदवंधगा पुरिस-
वेदवंधगा नपुंसगेदवंधगा ? , गोयमा ! इत्थीवेद-
वंधे वा पुरिसवेदवंधे वा नपुंसगेदवंधे वा, छ-
वीसं भंगा । भ० ११ श० १ उ० ।

(क्षपकश्रेण्यां वेदत्रयत्तपणं 'खवगसेदि' शब्दे तृतीयभा—
गे ७२८ पृष्ठे गतम् ।)

वेदस्थितिनिरूपणम्—

पुरिसत्तं सन्नित्तं, सयं पुहुत्तं तु होइ अयरारणं ।

त्थीपलियसयपुहुत्तं, नपुंसगतं अणुन्नद्धा ॥ ४६ ॥

पुरुषत्वम्-पुरुषवेदो निरन्तरं भवन् जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमु-
त्कर्षतोऽन्तराणां—सागरोपमाणां शतपृथक्त्वं भवति, के-
वलं तु शब्दस्याऽधिकार्थसंज्ञानात्तदपि सागरोपमशतपृथ-
क्त्वं मनाक् सातिरेकं द्रष्टव्यम्, तथा चोक्तं प्रज्ञापनायाम्—
' पुरिसवेप एणं भंते ! पुरिसवेप त्ति कालओ केव चिरं होइ-
इ ? , गोयमा ! जहन्नेणं श्रतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सागरोवम-
सयपुहुत्तं साइरेगं ' तथा सञ्जी-पञ्चन्द्रियो गर्भजो जीवः,
तद्भावः संज्ञित्वं, तदप्यवच्छेदेन जघन्यनान्तर्मुहूर्त्तं काल-
म्, उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं भवति । अत्रापि
सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकमवगन्तव्यम्, तथा प्रज्ञाप-
नायामभिहितत्वात् । तथा च प्रज्ञापनाग्रन्थः—' सञ्जी एणं भंते
सन्नि त्ति कालओ केचिरं होइ ? , गोयमा ! जहन्नेणं श्रतो-
मुहुत्तं, उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं साइरेगं ' ति तथा
' थिपलियसयपुहुत्तं ' ति स्त्री-स्त्रीवेदो जघन्यत एकसमयम्
उत्कर्षतः पल्योपमशतं पूर्वकोटिपृथक्त्वं च । तत्र समयमा-
त्रभावेना कियते—काचित् युवतिरुपशमश्रेण्यां वेदत्रया-
पशमेनाऽवेदकत्वमनुभूय, ततः श्रेणेः प्रतिपत्तन्ती स्त्रीवे-
दोदयमेकं समयनुभूय द्वितीयसमये कालं कृत्वा देवेषु—
त्पद्यते, तत्र च तस्याः पुंस्त्वमेव, न स्त्रीत्वं, तत एवं
जघन्यतः स्त्रीवेदः समयमात्रं भवति । उत्कर्षतः स्त्रीवेदाव-
स्थानचिन्तायां पुनर्भगवता आर्यश्यामेन पूर्वपूर्वतनसूरि-
मतभेदमुपदर्शयता पञ्चांशः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—' इत्थीवेप-
णं भंते ! इत्थीवेप त्ति कालओ केव चिरं होइ ? , गोयमा !
एगेणं आएसेणं जहन्नेणं एगं समयं, उक्कोसेणं दसोत्त-
रं पलिओवमसयं पुव्वकोडीपुहुत्तमभहियं १, एगेणं आ-
एसेणं जहन्नेणं एकं समयं, उक्कोसेणं अट्टारस पलिओ-
वमाइ पुव्वकोडिपुहुत्तमभहियाइ २, एगेणं आएसेणं जह-
न्नेणं एगं समयं, उक्कोसेणं चादसपलिओवमाइ पुव्वको-
डिपुहुत्तमभहियाइ ३, एगेणं आएसेणं जहन्नेणं एगं स-
मयं उक्कोसेणं पलिओवमसयं पुव्वकोडिपुहुत्तमभहियं ४,
एगेणं आएसेणं जहन्नेणं एगं समयं, उक्कोसेणं पलि-
ओवमपुहुत्तं पुव्वकोडिपुहुत्तमभहियं ति ५, " अमीयां चा-
देशानामियं भावना-कश्चिज्जन्तुर्नारीपु तिरश्चापु वा पूर्वको-
ट्यायुष्कासु मध्ये पञ्चपान् भवाननुभूय ईशानकले पञ्चपञ्चा-
शत्पल्योपमप्रमाणोऽष्टायुष्कास्वपरिगृहीतासु देवीषु मध्ये दे-
वीन्वेनोत्पन्नः, ततः स्वायुःक्षयं ततश्च्युत्वा भूयोऽपि नारी-
षु तिरश्चापु वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये स्त्रीन्वेनोत्पन्नः,
ततो भूयो द्वितीयं चारमीशानंदवलोकं पञ्चपञ्चाशत्प-
ल्योपमप्रमाणोऽष्टायुष्कास्वपरिगृहीतासु देवीषु मध्ये दे-
वीन्वेनोत्पन्नः, ततः परमवश्यं वेदान्तरमेव गच्छति ।
एवं दशोत्तरं पल्योपमशतं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकं प्रा-
प्यते । अत्र पर आह—ननु यदि देवकुरुत्तरकुर्वादिषु
पल्योपमत्रयस्थितिकासु स्त्रीषु मध्ये समुत्पद्यते, ततोऽ-

धिकाऽपि स्त्रीवेदस्याऽवस्थितिरवाप्यते, ततः किमेताव-
त्यवोपदिष्टा ? , तदयुक्तमभिप्रायाऽपरिज्ञानात्, तथाहि—इह
तावदेवीभ्यश्च्युत्वा असंख्ययवर्षायुष्कासु स्त्रीषु मध्ये स्त्री-
त्वेन नात्पद्यते, देवयोनेश्च्युतानामसंख्ययवर्षायुष्केषु म-
ध्ये उत्पातप्रतिषेधात्, नाप्यसंख्ययवर्षायुष्का सती यो-
षिदुत्कृष्टायुष्कासु देवीषु मध्ये जायते, यत उक्तं प्रज्ञाप-
नाटीकाकृता—' जत्रो असंख्यज्जावासाउया उक्कोसिट्ठिं न
पावेइ ' इति, ततो यथोक्तप्रमाणेव स्त्रीवेदस्याऽष्टायुष्का स्थि-
तिरवाप्यते । द्वितीयां दशवादिनः पुनरेवमाहुः—नारीषु ति-
रश्चापु वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये पञ्चपान् भवाननुभूय
पूर्वप्रकारेणेशानंदवलोकं चारद्वयमुत्कृष्टस्थितिकासु देवीषु
मध्ये समुत्पद्यमाना नियमतः परिगृहीतास्वेवोत्पद्यते, नाऽ
परिगृहीतासु, ततस्तन्मतेन स्त्रीवेदस्याऽष्टायुष्कप्रमवस्थानमष्टा-
दशपल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वं च । तृतीयाऽऽदेशवादि-
नां तु मतेन सौधर्मदेवलोकं परिगृहीतदेवीषु सप्तपल्योप-
मप्रमाणोऽष्टायुष्कासु मध्ये चारद्वयं समुत्पद्यते, ततस्त-
न्मतेन चतुर्दशपल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि
स्त्रीवेदस्य स्थितिः । चतुर्थाऽऽदेशवादिनां तु मतेन सौधर्मदे-
वलोकं पञ्चाशत्पल्योपमप्रमाणोऽष्टायुष्कास्वपरिगृहीतदे-
वीष्वपि मध्ये पूर्वप्रकारेण चारद्वयं देवीन्वेनोत्पद्यते, तत-
स्तन्मतेन पल्योपमशतं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकमवाप्य-
ते, एष एव चाऽऽदेशो ग्रन्थकृता परिगृहीतः, प्रायोऽस्यैव
बहुभिः सूरिभिः परिगृहीतत्वात् । पञ्चमां दशवादिनः पुनरि-
त्थमाहुः—नानाभवभ्रमणद्वारेण यदि स्त्रीवेदस्याऽष्टायुष्कप्रमवस्था-
नं चिन्त्येत, तर्हि पल्योपमपृथक्त्वमेव पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्य-
धिकं प्राप्यते, न ततोऽभ्यधिकम् । तत्र नारीषु तिरश्चापु वा
पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये सप्त भवाननुभूयाऽष्टमे भवे देवकुर्वा-
दिषु त्रिपल्योपमस्थितिकासु स्त्रीषु मध्ये स्त्रीत्वेन समुत्पद्यते,
ततो मृत्वा सौधर्मदेवलोकं जघन्यस्थितिकासु देवीषु मध्ये
देवीन्वेनोपजायते तदनन्तरं चावश्यं वेदान्तरमधिगच्छती-
ति (पं० सं०) तथा नपुंसकं जघन्यत एकं समयमुत्कर्ष-
तोऽनन्ताद्धा । तत्र एकसमयता स्त्रीवेदस्यैव भावनीया अन-
न्ताद्धा च सांख्यावहारिकजीवानधिकृत्याऽसंख्ययपुद्गल-
परावर्त्तस्वरूपा द्रष्टव्या । तथा चोक्तम्—' नपुंसकवप एणं भंते !
नपुंसकवय त्ति कालओ कियचिरं होइ ? , गोयमा ! जह-
न्नेणं एकं समयं, उक्कोसेणं अणंते कालं, अणंताओ
उस्सप्पिणीओस्सप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ—अणंता
लागा असंखज्जा पांगलपरियट्ठा आवलियाए असंखज्जइ-
भागो ' असांख्यावहारिकजीवानधिकृत्य पुनर्द्विधाऽनन्ता-
ऽद्धा, कांश्चिदधिकृत्याऽनादिरपर्यवसाना, केचन कदाचिद-
प्यसांख्यावहारिकशेरुद्धृत्य सांख्यावहारिकराशौ पतिष्य-
न्ति, कांश्चिदधिकृत्य पुनरनादिसपर्यवसाना । ये असांख्याव-
हारिकशेरुद्धृत्य सांख्यावहारिकराशावागमिष्यन्ति, आग-
मिष्यन्तीति च प्रज्ञापककालभाविनाऽसांख्यावहारिकराशौ-
वर्त्तमानान् जीवानधिकृत्याच्यते, अन्यथा ये असांख्यावहा-
रिकराशोर्निगत्य सांख्यावहारिकराशावागमन् आगच्छन्ति
आगमिष्यन्ति वा तेषां सर्वेषामपि नपुंसकवेदाऽद्धाऽनादि-
सपर्यवसाना । पं० सं० २ डार । प्रवृत्तिकाले वेदः पुरुषव-
दो वा नपुंसकवेदो वा भवेत्, न स्त्रीवेदः स्त्रिया परि-

हारविशुद्धिकल्पप्रतिपत्त्यसंभवान्, अतीतनयमधिकृत्य पुनः पूर्वप्रतिपत्तिश्चान्यमानः संवेदो वा भवेद्वेदा वा । तत्र संवेदः श्रेणिप्रतिपत्त्यभावे उपशमश्रेणिप्रतिपत्तौ वा, क्ष-पकश्रेणिप्रतिपत्तौ त्वेद इति । उक्तं च—“ वेदो पविच्छि-काले, इत्थीवज्जो उ होइ एगयरो । पुव्वपडिवन्नओ पुण, होज्ज संवेओ अवेओ वा ॥ १ ॥ ” कर्म० ४ कर्म० । (संवे-दकानां कायस्थितिः ‘ कायडिइ ’ शब्दे तृतीयभागे ४५५ पृष्ठे उक्ता ।)

वेदइत्ता-वेदयित्वा-अव्य० । परिज्ञाप्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । ज्ञात्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

वेदंग-वेदङ्ग-पुं० । इभ्यजातिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

वेदंत-वेदान्त-पुं० । ऋगादिवेदजनिते निर्णये, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

वेज्यमान-त्रि० । विशेषेण कम्पमाने, स्था० ७ ठा० ६ उ० ।

वेदयत्-त्रि० । विपाकेनानुभवति, दश० ३ अ० ।

वेदंतवाइ-वेदान्तवादिन्-पुं० । वेदान्तिके, आत्मैक्यवादिनि, आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० ।

वेदंतिय-वेदान्तिक-पुं० । ध्यानाध्ययनसमाधिमार्गानुष्ठाना-त्सिद्धिसुक्रवति, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । एकात्म्यवादि-नि, विशेष० ।

वेदग-वेदक-पुं० । वेदयति निर्जरयति उपभुनक्तीति वेदकः ।

दश० १ अ० । प्रकृतिजनितस्य सुकृतजनितस्य सुकृतदु-ष्कृतस्य च प्रतिविम्बोदयन्यायेन भोक्तरि, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । वेदयत्यनुभवति सम्यक्त्वपुद्गलानिति वेदकः । अनु-भविर्तार, तदनर्थान्तरभूतत्वात्सम्यक्त्वभेदे च । वेद्यत इति वा वेदकम् । (विशेष० ।) विहितप्रायदर्शनसप्त-कक्षेण जन्तुना वेद्यते चरमतपुद्गलप्रासमात्रं यत्र तद्वे-दकम् । विशेष० । सम्यक्त्वपुद्गलवेदनात् ज्ञायोपशमिके सम्यक्त्वे, कर्म० ४ कर्म० ।

इदानीं वेदकसम्यक्त्वमाह—

जो चरमपोगले पुण, वेदंती वेयगं तयं विति ।

केसिं चि यमादेसो, वेयगदिट्ठी खओवसमो ॥ १२८ ॥

यो दर्शनसप्तकक्षकां यतोऽनन्तरसमये क्षीणसम्यक्त्वो भ-विष्यति तस्मिन्समये वर्त्तमानसम्यग्दर्शनस्य चरमान् पु-द्गलान् वेदयते तस्य तच्चरमपुद्गलवेदनं वेदकसम्यक्त्वं पूर्व-सूरयो ब्रुवते । केषांचित् पुनर्वोष्टिकानामयमादेशो वेदक-दृष्टिवेदकसम्यग्दर्शनम्, ज्ञायोपशमिकं सम्यग्दर्शननाशः, तेषामयमनादशः सम्यक्त्वापरिज्ञानादिति । वृ० १ उ० १ प्रक० । वेदनं वेदः वेद एव वेदकः । वेदोदये, कर्म० ६ कर्म० ।

वेदत्थ-वेदार्थ-पुं० । वैदिकानुष्ठाने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

वेदपरिणाम-वेदपरिणाम-पुं० । स्यादिवेदान्त्रिधा त्रिधा भिन्ने परिणामभेदे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

वेदपुरिस-वेदपुरुष-पुं० । वेदानुभवनप्रधानं पुरुषो वेदपुरु-षः, स च स्त्रीपुंनपुंसकसंबन्धिषु त्रिष्वपि लिङ्गेषु भवतीति ।

आह च—‘ वेयपुरिसो तिलिंगो वि पुरिसवेयाणुभूयकालमि-ति ’ । स्यादिवेदानुभवनप्रधाने पुरुषे, स्था० ३ ठा० १ उ० ।

वेदरभी-वैदर्भी-स्त्री० । विदर्भदेशजातायां भीष्मपुत्ररुक्मि-पुत्र्याम्, अन्त० १ श्रु० ४ वर्ग १ अ० ।

वेदोवेदुद्देशग-वेदावेदोद्देशक-पुं० । वेदे वेदने कर्मप्रकृतेरेके-स्या वेदो वेदनमन्यासां प्रकृतीनां यत्रोद्देशकेऽभिधीयते स वेदावेदः स एवोद्देशकः । प्रज्ञापनायाः पञ्चविंशतितमे पदे, भ० १६ श० ३ उ० ।

वेदि-वेदि-स्त्री० । वितर्दिकायाम्, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

वेदिग-वैदिक-त्रि० । जात्यार्यभेदे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

वेदी-वेदी-स्त्री० । देवार्चनस्थाने, भ० ११ श० ६ उ० ।

वेदूण-देशी-लज्जायाम्, दे० ना० ७ वर्ग ६५ गाथा ।

वेदेसिय-वैदेशिक-त्रि० । विदेशवर्तिनि, व्य० ३ उ० ।

वैफल्य-वैफल्य-न० । निष्फलत्वे, अष्ट० १७ अष्ट० ।

वेभव-वैभव-न० । विभव एव वैभवं प्रज्ञादित्वात्स्वार्थेऽण्,

विभोर्भावः कर्मवेति वा वैभवम् । प्रकर्षे, स्या० ।

वेभार-वैभार-पुं० । स्वनामख्याते राजगृहक्रीडापर्वते, भ० ३ श० ४ उ० । ज्ञा० । प्रश्न० ।

वैभारकल्पः—

“अथ वैभारकल्पोऽयं, स्वरूपेण तन्यते ।

संक्षिप्तरुचितोपाय, श्रीजिनप्रभसूरिभिः ॥ १ ॥

वभार वैभारगिरे-गुणप्राग्भारवर्णने ।

निर्भरं भारतां बुद्धिं, भारती तत्र के वयम् ॥ २ ॥

तीर्थभक्त्या तरलिता-स्तथापि व्यापिभिर्गुणैः ।

राजन्तं तीर्थराजं तं, स्तुमः किंचिज्जडा अपि ॥ ३ ॥

अत्र दारिद्र्यविद्रावि-रूपकारसकूपिका ।

तप्तशीताम्बुकुण्डानि, कुर्युः कस्य न कौतुकम् ॥ ४ ॥

त्रिकूटर्षाण्डकादीनि, शृङ्गाण्यस्य चकासति ।

निःशयकरणग्राम-स्यावनानि वनानि च ॥ ५ ॥

औषधो विविधव्याधि-विध्वंसादिगुणोज्जिताः ।

नद्यो हृद्योदकाश्चात्र, सरस्वत्यादयोऽनघाः ॥ ६ ॥

बहुधा लौकिकं तीर्थं, मागधालोचनादिकम् ।

यत्र चैत्येषु विम्बानि, ध्वस्तविम्बानि वार्हताम् ॥ ७ ॥

मेरूद्याने चतुष्कस्य, पुष्पसंख्यां विदन्ति ये ।

अमुष्मिन् सर्वतीर्थानां, विदां कुर्वन्तु ते मतिम् ॥ ८ ॥

श्रीशालिभद्रधन्यर्षिः, इहातप्तशिलोपरि ।

दृष्टौ कृततनूःसर्गा, पुसां पापमथो हतः ॥ ९ ॥

ध्वापदाः सिंहशार्दूल-भल्लूकगवलादयः ।

न जातुतीर्थमाहात्म्या—दिह कुर्वन्त्युपसवम् ॥ १० ॥

प्रतिदेशं विलोक्यन्ते, विहाराश्चात्र सौगताः ।

आरुह्येनं च निर्वाणं, प्रापुस्तेऽपि महर्षयः ॥ ११ ॥

रौहिणेयादिवीराणां, प्राग् निवासतया श्रुताः ।

निवाच्यन्ते तमस्काण्ड-दुर्विगाह्या गुहा इह ॥ १२ ॥

उपत्यकायामस्याद्र-भीति राजगृहं पुरम् ।

क्षितिप्रतिष्ठमित्यादि, नामान्यन्वभवंस्तदा ॥ १३ ॥

क्षितिप्रतिष्ठचणक-पुरर्षभपुराभिधम् ।
कुशाग्रपुरसंज्ञं च, क्रमाद्राजगृहाह्वयम् ॥ १४ ॥
अत्र चासीद् गुणशिलं, चैत्यं शैत्यकसन्निभम् ।
श्रीवीरो यत्र समव-सरे गणपतिः प्रभुः ॥ १५ ॥
प्राकारं यत्र मेतार्यः, शातकौम्भमचीकरत् ।
सुरेण प्राप्य सुहृदा, मणिं स्वाजीहदच्छलगम् ॥ १६ ॥
शालिभद्रादयोऽनेके, महेभ्या यत्र जज्ञिरे ।
जगच्चमत्कारकरी, येषां श्रीभोगंशालिनी ॥ १७ ॥
सहस्राः किल पदं त्रिंश-यत्रासन्वणिजां गृहाः ।
तत्र चाह्नाः सौगतानां, मध्ये चार्हतसंज्ञिनाम् ॥ १८ ॥
यस्य प्रासादपङ्क्तिनां, श्रियः प्रद्योतिशायिनीम् ।
त्यक्माना विमानाख्या-मापुरित्यसुरालयाः ॥ १९ ॥
जगन्मित्रं यत्र मित्र-सुमित्रान्वयपङ्क्तिः ।
अश्वावबोधनिव्यूढ-व्रतोऽभूत्सुव्रतो जिनः ॥ २० ॥
यत्र श्रीमान् जरासिन्धुः, श्रेणिकः कृणिको भयाः ।
मेघहल्लविहल्लः श्री-नन्दिपेणोऽपि चाऽभवन् ॥ २१ ॥
यत्र श्रीमन्महावीर-स्यैकादश गणाधिपाः ।
पार्दपोपगमान्मासं, सिद्धावांसं समासदन् ॥ २२ ॥
जम्बूस्वामिकृतैः पुण्यैः, शय्यंभवपुरस्सराः ।
ययुयेतीश्वरा यत्र, नन्दाद्याश्च पतिव्रताः ॥ २३ ॥
एकादशो गणधरः, श्रीवीरस्य गणेशितुः ।
प्रभासो नाम पावित्र्यं, यस्य चक्रे स्वजन्मना ॥ २४ ॥
नालन्दांलंकृतं यत्र, वर्षारात्राश्चतुर्दश ।
अवतस्ये प्रभुर्वीर-स्तत्कथं नास्तु पावनम् ॥ २५ ॥
यस्यां नैकानि तीर्थानि, नालन्दानायनश्रियाम् ।
भव्यानां जनितानन्दा, नालन्दा नः पुनातु सा ॥ २६ ॥
मेघनादः स्फुरन्नादः, शात्रवाणां रणाङ्गणे ।
क्षेत्रपालाग्रणीः कामान्, कांस्तान् पुंसां पिपत्ति न? ॥ २७ ॥
श्रीगौतमस्यायतनं, कल्याणस्तूपसंनिधौ ।
दृष्टमात्रमपि प्रीतिं, पुष्पाति प्रणतात्मनाम् ॥ २८ ॥
वर्षे सिद्धा सरस्वद्रसशिखिकुमिते वैक्रमे तीर्थमौलौ,
सेवाहवाकिनां श्रीर्वितरसुरतरौ देवता सेवितस्य ।
वैभारक्षोणिकर्तुर्गुणगणभणनव्यापृता भक्तियुक्तैः,
सूक्तिर्जनप्रभायं मृदुविशदपदा धीयतां धीरधीभिः ॥ २९ ॥
इति श्रीवैभारगिरिमहातीर्थकल्पः । ती० १० कल्प ।

वेभेल-वेभेल-पुं० । जम्बूद्वीपे भारते वर्षे विन्ध्यगिरिपाद-
मूले स्थिते सन्निवेशे, भ० ३ श० २ उ० । ग० ।

वेमणस्स-वैमनस्य-न० । दैव्ये, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
वेमवं-वेमवत्-पुं० । तन्तुवाये, “येन रक्तस्फटानागो, निवसन्
वदरीवने । पातितः क्षतिश्छेदने, क्षत्रियः सैप वेमवान् ॥ १ ॥”
प्रव० २ द्वार । आश्र० ।

वेमाणिणी-वैमानिकी-स्त्री० । वैमानिकदेवस्त्रियाम्, जी० ४
प्रति० ३ उ० ।

वेमाणिय-वैमानिक-पुं० । विविधं मन्यन्ते उपभुज्यन्ते पुण्य-
वृद्धिर्जीवगिति विमानानि, तेषु भवाः वैमानिकाः । देवभे-
देषु, प्रज्ञा० १ पद ।

से किं तं वेमाणिया ?, वेमाणिया दुविहा पणत्ता, तं
जहा-कप्पोपगा य, कप्पाईया य । प्रज्ञा० १ पद ।

(कल्पोपगा ‘कप्पोपग’ शब्दे तृतीयभागे २४१ पृष्ठ उक्ताः ।)

से किं तं कप्पाईया ?, कप्पाईया दुविहा पणत्ता, तं
जहा-गेविजगा य, अणुत्तरोववाइया य । से किं तं गेवि-
जगा ?, गेविजगा नवविहा पणत्ता, तं जहा-हिट्टिमहि-
ट्टिमगेविजगा हिट्टिममज्झिमगेविजगा हिट्टिमउवरिमगे-
विजगा, मज्झिमहेट्टिमगेविजगा मज्झिममज्झिमगेवि-
जगा मज्झिमउवरिमगेविजगा, उवरिमहेट्टिमगेविजगा
उवरिममज्झिमगेविजगा उवरिमउवरिमगेविजगा । ते स-
मांसओ दुविहा पणत्ता, तं जहा-पजत्तगा य, अपज-
त्तगा य । सेत्तं गेविजगा ॥

‘कप्पोपगा कप्पातीय’ त्ति कल्पः आचारः स चेह इन्द्रस-
मानिकत्रायस्त्रिंशादिव्यवहाररूपस्तमुपगाः-प्राप्ताः कल्पो-
पगाः सौधमेशानादिदेवलोकनिवासिनः, यथोक्तरूपं कल्प-
मतीताः-अतिक्रान्ताः कल्पातीताः अधस्तनाधस्तनप्रवेय-
कादिनिवासिनः, ते हि सर्वेऽप्यहमिन्द्रास्ततो भवन्ति कल्पा-
तीताः । प्रज्ञा० १ पद । प्रव० । उत्त० । (अनुत्तरोपपातिकाः
‘अणुत्तरोववाइय’ शब्दे प्रथमभागे ३८३ पृष्ठ उक्ताः ।)
(‘ठाण’ शब्दे चतुर्थभागे १७०७ पृष्ठ वैमानिकानां
स्थानानि विमानानि च ।)—(स्थितिरेषां ‘ठिइ’ शब्दे
चतुर्थभागे १७२६ पृष्ठे गता ।)

संप्रति कियन्त एकस्मिन् समये उत्पद्यन्ते ?, इति निरूप-
णार्थमाह--

सोहम्मीसाणेसु देवा एगसमएणं केवतिया उववज्जंति ?,
गोयमा ! जहन्नेणं एको वा दो वा तिणि वा उक्कोसेणं
संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति, एवं ० जाव स-
हस्सरो, आणतादी गेवेज्जा अणुत्तरा य एको वा दो
वा तिणि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति ?,
सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! देवा समए समए अवहीरमा-
णा अवहीरमाणा केवतिएणं कालेणं अवहिया सि-
या ?, गोयमा ! ते णं असंखेज्जा समए समए अ-
वहीरमाणा अवहीरमाणा असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीहिं
अवहीरंति नो चेव णं अवहिया सिया ० जाव सह-
स्सरो, आणतादिगेसु चउसु वि गेवेज्जेसु अणुत्तरेसु य
समए समए ० जाव केवतिकालेणं अवहिया सिया ?, गोयमा !
ते णं असंखेज्जा समए समए अवहीरमाणा पल्लिओवमस्म
असंखेज्जतिभागमंनेणं अवहीरंति, नो चेव णं अवहिया

सिया । सोहम्मीसाणेसु गं भंते ! कपेसु देवाणं के महालया सरीरोगाहणा पणत्ता ? , गोयमा ! दुविहा सरीरा पणत्ता, तं जहा-भवधारणिजा य, उत्तरवेउच्चिया य । तत्थ गं जे से भवधारणिजे से जहन्नेणं अंगुलस्म असंखज-तिभागो उक्कोसेणं सत्त रयणीओ । तत्थ गं जे से उत्तरवेउच्चिय से जहएणं अंगुलसंखजतिभागो, उक्कोसेणं जायणसत्तमहस्सं, एवं एकैका आसारेत्ता गं ० जाव अणुत्तराणं एका रयणी । गेविज्जगुत्तराणं एगं भवधारणिजे सरीरे उत्तरवेउच्चिया नऽत्थि ॥ (सू० २१३) सोहम्मीसाणेसु गं देवाणं सरीरगा किंसंघयणी पणत्ता, गोयमा ! छएहं संघयणाणं असंघयणी पणत्ता, नेवऽट्ठि नेव जिग्रा न वि एहारू खेव संघयणमत्थि । जे पोग्गला इट्ठा कंता ० जाव ते तेमि संघातत्ताए परिणमंति ० जाव अणुत्तरोववातिया ॥ सोहम्मीसाणेसु देवाणं सरीरगा किंसंठिता पणत्ता ? , गोयमा ! दुविहा सरीरा-भवधारणिजा य, उत्तरवेउच्चिया य । तत्थ गं जे ते भवधारणिजा ते समचउरंसंठाणमंठिता पणत्ता । तत्थ गं जे ते उत्तरवेउच्चिया ते गाणासंठाणमंठिया पणत्ता ० जाव अच्चुओ । अवेउच्चिया गेविज्जगुत्तरा, भवधारणिजा समचउरंसंठाणमंठिता उत्तरवेउच्चिया गऽत्थि । (सू० २१४) सोहम्मीसाणेसु देवा केरिसया वण्णं पणत्ता ? , गोयमा ! कणगत्तयत्ताऽऽभा वण्णं पणत्ता । सणकुमारमाहिंदेसु गं पउमपम्हगोरा वण्णं पणत्ता । वंभलोगे गं भंते ! गोयमा ! अल्लमधुगवण्णाऽऽभा वण्णं पणत्ता, एवं ० जाव गेवेज्जा, अणुत्तरोववातिया परमसुक्किल्ला वण्णं पणत्ता ॥ सोहम्मीसाणेसु गं भंते ! कपेसु देवाणं सरीरगा केरिसया गंधेणं पणत्ता ? , गोयमा ! स जहाणामए—कोट्टपुडाण वा तहेव सव्वं ० जाव मणामत्तगता चेव गंधेणं पणत्ता ० जाव अणुत्तरोववाइया ॥ सोहम्मीसाणेसु देवाणं सरीरगा केरिसया फासेणं पणत्ता ? , गोयमा ! थिरमउयणिद्धसुकुमालच्छवि फासेणं पणत्ता, एवं ० जाव अणुत्तरोववातिया ॥ सोहम्मीसाणदेवाणं केरिसगा पुग्गला उस्सासत्ताए परिणमंति ? , गोयमा ! जे पोग्गला इट्ठा कंता ० जाव ते तेमि उस्सासत्ताए परिणमंति ० जाव अणुत्तरोववातिया, एवं आहारत्ताए वि ० जाव अणुत्तरोववातिया ॥ सोहम्मीसाणदेवाणं कति लेस्साओ पणत्ताओ ? , गोयमा ! एगा तेउलेस्सा पणत्ता । सणकुमारमाहिंदेसु एगा पम्हलेस्सा, एवं वंभलोगे वि पम्हा संससु एका सुक्कलेस्सा । अणुत्तरोववातियाणं एका परमसुक्कलेस्सा । सोहम्मीसाणदेवा किं सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी नम्मामिच्छादिट्ठी ? निणि वि, ० जाव

अंतिमगेवेज्जा देवा सम्मदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि सम्मामिच्छादिट्ठी वि । अणुत्तरोववातिया सम्मदिट्ठी गो मिच्छादिट्ठी गो सम्मामिच्छादिट्ठी ॥ सोहम्मीसाणा किं णाणी अण्णाणी ! , गोयमा ! दो वि तिप्पि णाणा तिप्पि अण्णाणा णियमा ० जाव गेवेज्जा । अणुत्तरोववातिया नाणी नो अण्णाणी तिप्पि णाणा नियमा तिविधे जोगे दुविहे उवयोगे सव्वेसि ० जाव अणुत्तरा । (सू० २१५)

‘सोहम्मी’ त्यादि, सौधमेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवा एकस्मिन् समये, सूत्र तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्, कियन्त उत्पद्यन्ते ? , भगवानाह—गौतम ! जघन्येन एको द्वौ वा त्रयो वा, उत्कर्षतः संख्यया वाऽसंख्यया वा, तिरश्चामपि गर्भजपञ्चेन्द्रियाणां तत्रोत्पादात्, एवं तावद्वक्तव्यं यावत्सहस्रारकल्पः । ‘आणयदेवाणं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह—गौतम ! जघन्येनैको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः संख्ययाः, मनुष्याणामेव तत्रोत्पादात्, तेषां कोटीकोटीप्रमाणत्वात्, एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः । सम्प्रति कालतोऽपहारतः परिमाणमाह—‘सोहम्मी’ त्यादि सौधमेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवाः समये समये एकैकदेवापहारेणापहियमाणा अपहियमाणाः कियता कालेनापहियन्ते ? , भगवानाह—गौतम ! असंख्ययास्ते देवाः समये समये एकैकदेवापहारेणापहियमाणा अपहियमाणा असंख्ययाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपहियन्ते । एतावता किमुक्तं भवति ?—असंख्ययासूत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणाः सौधमेशानदेवा इति । एवमुत्तरत्रापि भावना भावनीया । एतच्च कल्पनामात्रं परिमाणावधारणार्थमुक्तं न पुनस्ते कदाचनपि केनाप्यपहृताः स्युः, तथा चाह—‘नो चेव गं अवहिया सिया’ एवं निरन्तरं तावद्वक्तव्यं यावत्सहस्रारकल्पाः देवाः, ‘आणयपाणयआरणअच्चुएसु’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह—गौतम ! आनतप्राणतारणाच्युतेषु कल्पेषु देवा असंख्ययाः, तत्र समये समये एकैकापहारेणापहियमाणाः पलयोपमस्य-क्षेत्रपलयोपमस्य सूक्ष्मस्यासंख्येयभागमात्रेण कालेनापहियन्ते । किमुक्तं भवति ?—सूक्ष्मेक्षेत्रपलयोपमासंख्येयभागे यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणास्ते भवन्तीति, एवं त्रैवेयकदेवा अनुत्तरोपपातिनोऽपि वाच्याः । सम्प्रति शरीरावगाहनामानमतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मीसाणेसु गं भंते !’ इत्यादि, सौधमेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवानां ‘किमहालया’ इति किमहती शरीरावगाहना प्रज्ञता ? , भगवानाह—गौतम ! द्विविधा प्रज्ञता, तद्यथा-भवधारणीया, उत्तरवैक्रिया च । तत्र या सा भवधारणीया सा जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागमात्रा उत्कर्षतः सप्त रत्नयः । तत्र या सा उत्तरवैक्रिया सा जघन्यतोऽङ्गुलस्य संख्येयं भागं यावत् न त्वसंख्येयं तथाविधप्रयत्नाभावात्, उत्कर्षतः एकं योजनशतसहस्रम्, एवं तावद्वाच्यं यावदच्युतकल्पो, नवरं सनत्कुमारमाहेन्द्रयोरुत्कर्षतो भवधारणीया पञ्च रत्नयः, ब्रह्मलोकलान्तकेषु पञ्च, महाशुकसहस्रारयोश्चत्वारः, आनतप्राणतारणाच्युतेषु त्रयः, ‘गेविज्जगदेवाणं भंते !’ इत्यादि, त्रैवेयकदेवानां भेदन्त ! किमहती

शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता ?, भगवानाह—गौतम ! 'प्रवेयकंद-
वानामेकं भवधारणीयं शरीरं प्रज्ञप्तं न तूत्तरवैक्रियं, शक्तौ
सत्यामपि प्रयोजनाभावात्तदकरणात् । तदपि च भवधा-
रणीयं जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागमात्रमुत्कर्षतो द्वौ रत्नी ।
एवमुत्तरोपपातसूत्रमपि वक्तव्यं, नवरमुत्कर्षत एका रत्नि-
रिति वाच्यम् । सम्प्रति संहननमधिकृत्याह—'सोहम्मी'त्यादि,
सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवानां शरीराणि किंसंहननानि
किं संहननं येषां तानि तथा प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम !
पक्षां संहननानामन्यतमेनापि संहननेनासंहननानीति, संहन-
नस्याऽस्थिरचनात्मकत्वात् तेषां चाऽस्थ्यादीनामसम्भवात् ।
तथा चाह—'नवऽष्टौ' इत्यादि, नैवास्थितेषां शरीरेषु नापि
शिग्रावीवाधमनिर्नापि स्नायूषि शेषं शिराजालम्, किन्तु—ये
पुद्गला इष्टाः प्रिया मनोज्ञा मनश्चापतरा एतेषां
व्याख्यानं प्राग्वत्, तेषां सङ्घाततया परिणमन्ति, ततः
संहननाभावः एवं तावद्वाच्यं यावदनुत्तरोपपातिकानां दे-
वानाम् । सम्प्रति संस्थानप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मीसा-
णेषु' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह—गौतम ! तेषां
शरीरकाणि द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—भवधारणीयानि,
उत्तरवैक्रियाणि च । तत्र यद् भवधारणीयं तत्समचतुरस्र-
संस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तं देवानां भवप्रत्ययतः, प्रायः शुभना-
मकर्मोदयभावात् । तत्र यदुत्तरवैक्रियं तत् नानासंस्थान-
संस्थितं प्रज्ञप्तं, तस्येच्छया निर्धर्यमानत्वात् । एवं तावद्ब्र-
ह्मव्यं यावदच्युतः कल्पः । 'गेविज्जगदेवाण' मित्यादि प्रश्न-
सूत्रं सुगमम् । भगवानाह—गौतम ! प्रवेयकंदवानामेकं भवधा-
रणीयं शरीरं तच्च समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तम्,
एवमुत्तरोपपातिसूत्रमपि । अधुना वर्णप्रतिपादनार्थमाह—
'सोहम्मी' त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त । कल्पयोर्देवानां
शरीरकाणि कीदृशानि वर्णैः प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौ-
तम ! कनकत्वग्युक्तानि, कनकत्वगिव रक्ता आभा-छाया येषां
तानि तथा वर्णैः प्रज्ञप्तानि, उत्तमकनकवर्णानीति भावः, एवं
शेषसूत्राण्यपि भावनीयानि, नवरं सनत्कुमारमोहन्द्रयोर्ब्रह्म-
लोकेऽपि च पद्मपद्मगौराणि, पद्मकेसरतुल्यावदातवर्णानी-
ति भावः, ततः परं लान्तकादिषु यथोत्तरं शुक्लशुक्लतर-
शुक्लतमानि, अनुत्तरोपपातिनां परमशुक्लानि । उक्रञ्च—'क-
ण्णत्तयरत्ताऽऽभा, सुखसभा दोसु हौति कप्पेषु । तिसु हौति
पम्हगोरा, तेण परं सुक्किळा देवा ॥ १ ॥' सम्प्रति गन्ध-
प्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मी' त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् ।
भगवानाह—गौतम ! 'से जहानामए—काट्ठपुडाण वा'
इत्यादि, विमानवद्भाषनीयम्, एवं तावद्ब्रह्मव्यं यावदनुत्तरो-
पपातिनाम् । सम्प्रति स्पर्शप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मी-
त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवानां शरीरकाणि
कीदृशानि स्पर्शेन प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—गौतम ! 'थि-
रमउयणिद्धसुकुमाला फासेणं पणत्ता' इति स्थिराणि न तु
मनुष्याणामिव विशगरुभावं विभ्राणानि मृदूनि—अकठिना-
नि स्निग्धानि—स्निग्धच्छायायानि न तु रूक्षाणि सुकुमाराणि
न तु कर्कशाणि ततो विशेषणसमासः, स्पर्शेन प्रज्ञप्ता-
नि, एवं तावद्ब्रह्मव्यं यावदनुत्तरोपपातिनां देवानां शरीर-
काणि । साम्प्रतमुच्छ्वासप्रतिपादनार्थमाह—'सोहम्मी'
त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त कल्पयोर्देवानां कीदृशाः पु-

द्रोता उच्छ्वासतया परिणमन्ति ?, भगवानाह—गौतम ! ये पुद्गलाः, इष्टाः कान्ताः प्रिया मनोज्ञा मनश्चापा एतेषां व्याख्यानं प्राग्वत्, ते तेषामुच्छ्वासतया परिणमन्ति । एवं तावद्वाच्यं यावदनुत्तरापपातिका देवाः । एवमाहारमुच्चारयपि । सम्प्रति लेश्याप्रतिपादनार्थमाह—‘ सोढुमी ’ त्यादि, सौधर्मशानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्देवानां कति लेश्याः प्रज्ञप्ताः ?, भगवानाह—गौतम ! एका तेजालेश्या, इदं प्राचुर्यमङ्गीकृत्य प्रोक्ष्यते, यावता पुनः कर्थाञ्चतथाविधद्रव्यसम्पर्कतोऽन्यापि लेश्या यथासम्भवं प्रतिपत्तव्या । सनत्कुमारमाहेन्द्रविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह—गौतम ! एका पद्मलेश्या प्रज्ञप्ता, एवं ब्रह्मलोकोऽपि, लान्तकं प्रश्नसूत्रं सुगमम् । निर्वचनं—गौतम ! एका शुक्ललेश्या प्रज्ञप्ता, एवं यावदनुत्तरापपातिका देवाः । उक्तं च—“ किएहा नीला काऊ, तेऊलेसा य भवणवंतरिया । जाइससुहृम्मिसाणा, तेऊलेसा मुण्यच्चा ॥ १ ॥ कप्पे सणकुमार, माहिदे चेव बंभलोए य । एएसु पम्हलेसा, तेण परं सुकलेसा उ ॥ २ ॥ ” सम्प्रति दर्शनं चिन्तित्यिपुराह—‘ सोढुमी ’ त्यादि, सौधर्मशानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्देवाणामिति वाक्यालङ्कारं किं सम्यग्दृष्ट्या मिथ्यादृष्टयः सम्यग्मिथ्यादृष्टयः ?, भगवानाह—गौतम ! सम्यग्दृष्टयोऽपि मिथ्यादृष्टयोऽपि सम्यग्मिथ्यादृष्टयोऽपि । एवं यावद् ग्रैवेयकदेवाः, अनुत्तरापपातिनः सम्यग्दृष्टय एव वक्तव्याः न मिथ्यादृष्टयो नापि सम्यग्मिथ्यादृष्टयः तेषां तथास्वभावत्वात् । सम्प्रति ज्ञानाज्ञानचिन्तां चिकीर्षुगह—‘ सोढुमी ’ त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह—गौतम ! ज्ञानिनोऽप्यज्ञानिनोऽपि, तत्र ये ज्ञानिनस्ते नियमास्त्रिज्ञानिनः, तद्यथा—आभिनिर्वाधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽधिज्ञानिनः । ये अज्ञानिनस्ते नियमात् त्र्यज्ञानिनः, तद्यथा—मत्यज्ञानिनः, श्रुताज्ञानिनो, विभङ्गज्ञानिनश्च, एवं तावद्वाच्यं यावद् ग्रैवेयकाः । अनुत्तरापपातिनां ज्ञानिन एव वक्तव्याः । योगसूत्राण्युपासद्धानि ।

सम्प्रत्यवधिंक्षेत्रपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह-

सोहम्मीसाणदेवा ओहिणा केवतियं खत्तं जाणंति
पासंति ?, गोयमा ! जह्मणं अंगुलस्स असंखज्जति-
भागं उक्कासेणं अवही ०जाव रयणप्पभापुढवी , उद्धं
०जाव साइं विमाणाइं तिरियं ०जाव असंखंजा दी-
वसमुद्दा एवं-

“सक्तीसाणा पढमं, दोच्चं च सणकुमारमाहिंदा ।

तच्च च बंभलंतग-सुकसहस्सारगचउत्थी ॥ १ ॥

आणयपाणयकप्पे, देवा पासंति पंचमिं पुढविं ।

तं चेव आरणच्चुय, ओहीनाणेण पासंति ॥ २ ॥

छट्विं हेट्टिममज्झिम-गेवेज्जा सत्तमिं च उवरिल्ला ।

संभिषलोगनालिं, पासंति अणुत्तरा देवां ॥ ३ ॥”

(सू० २१६)

‘सांहम्मी’ त्यादि सौधमेंशानयोर्भदन्त ! कल्पयौर्देवाः
कियत्तेन्नगवधिना जानन्ति ह्यनन्त, पश्यन्ति दृग्नेन ? , भ-

गवानाह-गौतम ! जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम् , अत्र पर
आह—नन्वङ्गुलासंख्येयभागमात्रेणपरिमितोऽवधिः सर्व-
जघन्यो भवति, सर्वजघन्यश्चावधिस्तिर्यग्मनुष्येष्वेव न शेषः ।
यत आह भाष्यकारः स्वकृतभाष्यटीकायाम्—“उत्कृष्टे म-
नुष्येष्वेव नान्येषु मनुष्यतिर्यग्येतिष्वेवं जघन्यो नान्येषु
शेषाणां मध्यम एवेति” तत्कथमिदं सर्वजघन्य उक्तः ?
उच्यते—सौधर्मादिदेवानां पात्रभाषिकोऽप्युपपातका-
लेऽवधिः संभवति स एव कदाचित्सर्वजघन्योऽपि
उपपातानन्तरं तु तद्वजः ततो न कश्चिदोपः । आह
च जिनभद्रगणितमाश्रमणः—“वेमाणियाणं अंगुल-भाग-
मसंखे जहञ्जो होइ (ओही) । उवाए परभविओ , त-
भवजो होइ तो पुच्छा ॥१॥” “उक्कोसेण” ति एवं यथाऽ-
वधिपदे प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यम् , तच्चैवम्—“उक्कोसेणं
अहं ० जाव इमीसे रयणपभाए पुढवीए हेट्टिल्ले चरिमंते” अध-
स्तनाच्चरमपर्यन्ताद् यावदित्यर्थः ‘तिरिये ० जाव असंखेजे
दीवसमुद् उहुं ० जाव सगाइं विमाणाइं’ स्वकीयानि विमाना-
नि स्वकीयविमानस्तूपध्वजादिकं यावदित्यर्थः ‘जाणंति पा-
संति एवं सणकुमारमाहिदाऽवि नवरं अहे ० जाव दोच्चाए
सकरपभाए पुढवीए हेट्टिल्ले चरिमंते , एवं बंभलोगलंतग-
देवा वि , नवरं अहे ० जाव तच्चाए पुढवीए महासुक-
सहस्सारगदेवा , चउत्थीए पंकपभाए पुढवीए हेट्टिल्ले चरि-
मंते आणयपाणयआरणचुयंदेवा अहं ० जाव पंतमीए पुढ-
वीए धूमपभाए हेट्टिल्ले चरिमंते , हेट्टिममज्झिमगेवेज्जगदेवा
वुट्ठीए तमपभाए पुढवीए हेट्टिल्ले चारमंते , उअरिमंगेवेज्ज-
गा देवा अहे ० जाव सत्तमाए पुढवीए हेट्टिल्ले चरिमंते ,
अणुत्तरोववाइयदेवा णं भंते ! केवइयं खत्ते आहिणा जाणं-
ति पासंति , गोयमा ! संभिन्ने लोगनालिं ‘पारपूणं चतु-
देशरज्ज्वात्मिकां लोकनाडीमित्यर्थः’ आहिणा जाणंति पा-
संति’ इति । उक्तञ्च—

“सक्कीसाणा पढमं , दोच्चं च सणकुमारमाहिदा ।
तच्चं च बंभलंतग-सुकसहस्सारग चउत्थं ॥ १ ॥
आणयपाणयकप्पे , देवा पासंति पंचमिं पुढविं ।
तं चेव आरणचुय , ओहीनाणेण पासंति ॥ २ ॥
छट्ठिं हिट्टिममज्झिम-गेविज्जा सत्तमिं च उअरिल्ला ।
संभिन्नलोगनालिं , पासंति अणुत्तरा देवा ॥ ३ ॥”
जी० ३ प्रति० २ उ० । (समुद्धातादयः समुद्धातादिशब्देषु)
वेमानिकानां वासस्थानमाह—

‘केवइया णं भंते ! वेमाणियावामा पणत्ता ? , गोयमा
इमीसे णं रयणपभाए पुढवीए बहुसमरमणिजाओ भूमि-
भागाओ उहुं चंदिमसरियगहगणनक्खत्ततारारूवाणं वीइ-
वइत्ता वहुणि जोयणाणि वहुणि जोयणसयाणि वहुणि
जोयणसहस्साणि वहुणि जोयणसयसहस्साणि वहु-
इओ जोयणकोडीओ वहुइओ जोयणकोडाकोडीओ अ-
संखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ उहुं दूरं वीइवइत्ता
एत्थ णं वेमाणियाणं देवाणं सोहम्मसाणसणकुमा-
रमाहिदं वंभलंतगसुकसहस्सारआणयपाणयआरणअचु-
एसु गेवेज्जगमणुत्तेसु य चउरासीइं विमाणावासस—

यसहस्सा सत्तणउइं च सहस्सा तवीसं च विमाणा
भवन्तीति मक्खाया, ते णं विमाणा अच्चिमालिप्पभा
भासरासिवणणाऽऽभा अरया नीरया णिम्मला वितिमिरा
विसुद्धा सव्वरयणामया अच्छा सएहा घट्ठा मट्ठा णि-
प्पंका णिक्कंडच्छाया सप्पभा सस्सरीया सउज्जोया पा-
साईया दरिसणिजा अभिरूवा पडिरूवा । (सू० १५०×)
‘केवइए’ त्यादि रत्नप्रभायाः पृथिव्या ‘बहुसमरमणि-
जाओ भूमिभागाओ’ ति बहुसमरमणीयस्य भूमिभाग-
स्य ऊर्ध्व—उपरि तथा चन्द्रमसः—सूर्यग्रहगणनक्षत्रता-
रारूपाणि णमित्यलङ्कारे किं?—‘वीइवइत्त’ ति व्यति-
व्रज्य—व्यतिक्रम्येत्यर्थः, तारारूपाणि चेह तारका एवेति,
तथा—वहुनी’ त्यादि, किमित्याह—ऊर्ध्वम्—उपरि दूरम-
त्यर्थं व्यतिव्रज्य चतुरशीतिविमानलक्षणि भवन्तीति स-
म्बन्धः ‘इति मक्खाय’ ति इति—एवंप्रकारा, अथवा—
यतो भवन्ति तत आख्याताः सर्ववेदिनेति । ‘ते णं’ ति-
तानि विमानानि णमिति वाक्यालङ्कारे ‘अच्चिमालिप्पभा’
त्ति अच्चिमालिः—आदित्यस्तद्वत्प्रभान्ति—शोभन्ते यानि ता-
न्यच्चिमालिप्रभाणि, तथा भासानां—प्रकाशानां राशिः—भा-
सराशिः—आदित्यस्तस्य वर्णस्तद्वदाभा-छाया वर्णो येषां के-
पांचित्तानि भासराशिवर्णाऽऽभानि, तथा ‘अरय’ ति अर-
जांसि स्वाभाविकरजोरीहितत्वात् ‘नीरय’ ति नीरजांसि
आगन्तुकरजोविरहात् ‘निम्मल’ ति निर्मलानि ‘कक्खड’ ति
(कर्कश) मलाभावात् ‘वितिमिर’ ति वितिमिराणि
आहार्यान्धकाररहितत्वात् विशुद्धानि स्वाभाविकतमोवि-
रहात् सकलदोषविरामाद्वा सर्वरत्नमयानि; न दार्वादिद-
लमयानीत्यर्थः, अच्छान्याकाशस्फटिकवत् श्लक्ष्णानि सू-
क्ष्मस्कन्धमयत्वात् घृष्टानीव घृष्टानि खरशाण्या पापाण-
प्रतिमेव मृष्टानि सुकुमारशाण्या पापाणप्रतिमेवेति नि-
ष्पङ्का कलङ्कविकलत्वात् कर्दमविशेषरहितत्वाद्वा निष्क-
ङ्कटा—निष्कवचा निरावरण—निरुपश्रित्यर्थः, छाया—दीप्ति-
येषां तानि निष्कङ्कटच्छायाणि सप्रभाणि—प्रभावन्ति स-
मरीचीनि—सांकरणाणीत्यर्थः सोद्योतानि—वस्त्वन्तरप्रका-
शनकारीणीत्यर्थः, ‘पासाईए’ त्यादि प्राग्वत् । स० १५० सम० ।
चतुर्निकायेषु विमानाधिपतयः सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्ट-
यो वन्ति ? प्रश्नोऽत्रोत्तरं विमानाधिपतितया यो देववि-
शेष उत्पद्यते स सम्यग्दृष्टिरेव भवति, न कदापि स मि-
थ्यादृष्टिरित्यनादिकालीना जगद्व्यवस्थितिः, यतो विमा-
नाधिपतितयोत्पद्यमानो देवः ‘किं मे पुच्छं करणिज्जं ? किं-
मे पच्छा करणिज्जं ? किं मे पुच्छं सेयं ? किं मे पच्छा
सेयं ? किं मे पच्छा सेयं किं मे पुच्छं पि पच्छा वि हियाए
सुहाए खमाए निस्सेसाए आणुगमिअत्ताए भविस्सइ ?’
इत्यादिराजप्रश्नीयोक्तशुभाध्यवसायविशेषेण सम्यग्दृष्टिरे-
वावसीयते, सम्यक्त्वमन्तरेण तथाध्यवसायरूपपरिणामा-
नुत्पत्तेः । न चायं प्रकारो राजप्रश्नीयाद्युपाङ्ग सूर्याभदेव-
सम्बन्धित्वाच्चरितानुवादरूपोऽतः कथं सर्वव्याप्यव्यवि-
मानाधिपतित्वेनोत्पद्यमानानां देवविशेषाणामयमेव प्रकार
इति शङ्कनीयम्, अन्थान्तरे प्रकारान्तरस्यानभिधानाद्, अ-
न्येषामपि विमानाधिपतितयोत्पद्यमानानां तथाप्रकारस्य व-

कृतमौचित्याद्, अत एव विजयदेवाधिकारे तथाप्रकार एव विजयराजधान्यामुत्पन्नमात्रस्य विजयदेवस्यागमे भणित इति । किञ्च-विमानाधिपतिदेवानां मिथ्यादृष्टित्वेऽभ्युपगम्यमाने तद्विमानगतसिद्धायतनजिनप्रतिमानां मिथ्यादृष्टिभावितामेव-सम्यग्दृष्टिपरिगृहीतानामेवेत्यर्थः, तासां भावग्रामतया प्रवचने प्रतिपादनात्, न तु मिथ्यादृष्टिपरिगृहीतानामपीति, तथाचोक्तम्—‘जा सम्भवाविश्राओ, पडिमा इयरा ए भावगामो उ त्ति’ बृहत्कल्पनिर्मुक्तौ तद्वृत्त्येकदेशो यथा याः सम्यग्दृष्टिपरिगृहीताः प्रतिमाः ता भावग्राम उच्यते, नेतरा—मिथ्यादृष्टिपरिगृहीता इत्यादि. किञ्च—विमानाधिपतयो देवाः परैर्मिथ्यादृष्टोऽभिधीयन्ते, ते देवाः किं तीर्थकृतामाशातनां परिहरन्ति न वा ? यदि परिहरन्तीत्युच्यते, तदा मिथ्यादृष्टित्वं तेषां दत्ताञ्जल्येव सम्पन्नम् । ‘आसायणवज्जणाओ सम्मत्त’ मिति वचनेन सम्यक्त्वस्यैवाभिधानात्, तत्राशातनापरिहारोऽपि, “अहो देवाण य सीलं, विसयविसमोहिआ वि जिणभवणे । अच्छुरसईहि” समं, हासं कीलं च वज्जंति ॥ १ ॥” इति प्रवचनाभिहित एव. नापरः. तस्यागमोऽनुक्तेः, स च मिथ्यादृष्टित्वे सति स्वप्नेऽपि न सम्भवति, किन्तु नियमतः सम्यग्दृष्टमेवात एव तथाशातनावज्जनस्वरूपशालिनां देवविशेषाणां वर्णवादेऽर्हतां वर्णवादवत्प्रेत्य सुलभबोधिताहेतुर्भणितः तथा च स्थानाङ्गसूत्रम्—‘पंचहि ठाणेहि जीवा सुलभंवादिअत्ताए कम्मं पकरेति’ अरहंताणं वस्सं वयमाणे ० जाव विविकतववंभेचराणं देवाणं वरणं वयमाणे’ वृत्तिदेशो यथा—तत्र देवानां वर्णवादे यथा ‘अहो देवाण य सीलं’ इत्यादि । यच्च कैश्चिदाशङ्क्यते—मिथ्यादृष्टोऽपि स्थानकमाहात्म्यात्तथा तपाशातना वज्जयिष्यन्तीति, तदपि परास्तमवसातव्यं, यतो मिथ्यादृष्टां दूरे वर्णवादस्य सुलभबोधिताहेतुत्वं प्रत्युत सम्यक्त्वदूषकत्वमेव तस्यागमेऽभिहितम्, यदुक्तम्—“शङ्का १ काङ्क्षा २ विचिकित्सा ३, मिथ्यादृष्टिप्रशंसनम् ४ । तत्संस्तवश्च पञ्चापि ५, सम्यक्त्वं दूषयन्त्यमी ॥ १ ॥” इति योगशास्त्रे । अथ तं न परिहरन्तीति द्वितीयपक्षः, स तूत्पत्तीय एव, आगमं सिद्धायतनेष्वशातनापरिहरणस्यैवाभिधानात्, ‘वहूणं देवाणं देवीण य वंदणिज्जाओ अच्चणिज्जाओ’ इत्यादिना वन्दनपूजनादेराशातनापरिहारपूर्वकतयैव भावादिति । आस्तां सिद्धायतनेषु, यत्र सुधर्मासभासु स्वमाणवकचैत्यस्तम्भेषु श्रीमदहर्ददंष्ट्रालंक्रताः समुद्रकास्तिष्ठन्ति तत्रापि देवा नैव मैथुनादिप्रवृत्तिकरणादिनाऽऽशातनां कुर्वन्तीति । तस्मात्सिद्धं सुलभबोधिताहेतुतीर्थकृदाशातनापरिहारान्यथानुपपत्त्या विमानाधिपतयः सम्यग्दृष्टा भवन्तीति । किञ्च-यदि विमानाधिपतिर्देवो मिथ्यादृष्टिरपि जिनप्रतिमाः पूजयतीति कल्पस्थितिरिति परं कल्पयन्ति, तथा तद्देवानुवृत्त्या परेऽपि तद्विमानवासिनो देवा मिथ्यादृष्टाः किं न पूजयन्तीति परिकल्पयन्ति, सम्यग्दृष्टयस्तु इमा अर्हत्प्रतिमा मोक्षाय भविष्यन्तीति बुद्ध्या पूजयन्ति, (एवं चेत्) ‘सर्वेसि देवाणं सर्वेसि देवीण य अच्चणिज्जे’ इत्यादिका पाठरचना कृता-ऽभविष्यत्, परं सा न कृता, प्रत्युत ‘बहूणं देवाणां देवीणां

य अच्चणिज्जे’ इत्यादिका पाठरचना कृता, ततोऽवसीयते य एव सम्यग्दृष्टो देवास्त एव जिनप्रतिमाः पूजयन्ति शक्यत्वं च पठन्तीति सुधीभिः परिभाषनीयम् । यत्तु ‘एवं खलु देवाणुपिआणं अंतवासी तीसण णामं अणमारे छट्ठे छट्ठेण ० जाव सकस्स देविदस्स देवरस्सा सामाणिणा देवा कमहिद्विया’ इति भगवत्यां तृतीयशतकं प्रथमोद्देशके शक-सामानिकानां निजनिजविमानेषूपत्तिभणनान्तदाधिपत्यभणनाच्च सर्वे सामानिकसुग विमानाधिपतयो भणिताः, तथा भणनं च तदन्तर्गतः सङ्गमकाऽमरोऽपि विमानाधिपतिरेव भणिताऽवसेयः, स चाभव्यत्वान्नियमात् मिथ्यादृष्टिरेवेति कथं सम्यग्दृष्ट एव विमानाधिपतयः सर्वेऽपीति वक्तुं पर्यते इति विकल्पयन्ति, तदपि न सम्यग्, प्रवचनाभिप्रायस्य तैरनाकलनात्, न हि ‘सयंसि विमाणंसि’ इति पाठश्रवणेन विमानाधिपतित्वं सामानिकानां सेत्स्यति, तथा पाठस्य विमानाधिपतित्वं विनाऽप्यागमे उपलम्भात्, यतो ज्ञाताधर्मकथाङ्गे कालिदेव्याः कालावतंसकविमाने उत्पत्तिरभिहिता । सूरप्रभादेव्याः सूरप्रभे विमानं यावत्पश्चादेव्याः सौधर्मे कल्पे पश्चादवतंसके विमाने तथा कृष्णादेव्या ईशानं कल्पे कृष्णावतंसकविमाने उत्पत्तिर्भणिता, देवीनां चाग्रमहिषीणां न भवनानि न विमानानि प्रवचनेऽभिहितानि सन्ति, अपरिगृहीतदेवीनामेव विमानानां भणनात् । अयं च भावो-यथा देवीनां पृथग् विमानानि न सन्ति, परं मूलविमानसम्बन्धिविमानेकदेशः स्यात्पत्तियोग्यः तद्विमानत्वेन भणितः, एवं सामानिकानामपि शक्यविमानसम्बन्धी तदेकदेशः तदीयप्रभृतादिना नियमितः तदीयविमानत्वेन भण्यमानो न दोषावह इति । तदभिव्यञ्जकं जिनजन्मोत्सवादी शक्यसिंहासनमण्डनवत्तदग्रमहिषीसिंहासनमण्डनवच्च चतुरशीतिसहस्रसामानिकदेवानामपि तदहंसिंहासनमण्डनमवाचसयम् । यदि ते सामानिकाः शक्यविमानवासिनो न स्युः ततः कथमिव तेषां सिंहासनानि शक्यविमाने मण्डनानि भवयुरित्यपि स्वधिया पर्यालोच्यम्, ‘सयंसि विमाणंसि’ इत्यादि पाठावलोकनेऽपि न कोऽपि व्यामोहः कार्यः, एवं च विमानाधिपतयः सम्यग्दृष्टा भवन्तीति आगमिकयुक्तेः आगमप्रामाण्यात् तत्सिद्धस्यार्थस्यापि प्रामाणिकत्वं प्रतिपत्तव्यमेव । यदुक्तम्—‘तद् वक्खाणंअव्वं’ जहा जहा तस्स अवगमो होई । आगमिअमागमेणं, जुत्तीगम्मं तु जुत्तीए ॥ १ ॥’ इति, पञ्चवस्तुके यथा, नवरं चन्द्रविमाने चन्द्र उत्पद्यते तन्सामानिकात्मरत्तकाद्यश्चेति चन्द्रप्रहस्तयष्टादशप्रभृतकवृत्तिप्रान्तेऽस्तीति अतोऽपि सङ्गमकां न पृथक् विमानाधिपतिरित्यवसीयते । इति विमानाधिपतयस्सम्यग्दृष्टय एवेति व्यवस्थितम् ॥ ३७ ॥

वेमाणियदेवित्थिया-वैमानिकदेवस्त्रिका-स्त्री० । वैमानिकदेव्याम्, जा० २ प्रति० ।

वेमायणित्थिया-विमात्रस्थितिका-स्त्री० । विमात्रा विषयमात्रा स्थितिरागुण्येपां ते विमात्रस्थितयः । विषमागुण्येपु. भ० ३४ श० १ उ० ।

वेमायणिद्वया-विमात्रस्निग्धता-स्त्री० । विषमा मात्रा यस्याः सा विमात्रा, सा चासौ स्निग्धता चेति विमात्रस्निग्धता । विमात्रस्निग्धता. भ० ३४ श० १ उ० ।

वेमाया-विमात्रा-स्त्री० । कदाचित्सातं कदाचिदसातमित्या-
दिरूपायां विविधमात्रायाम्, भ० ६ श० १ उ० । स्या० ।
विविधा मात्रा पश्चिमाणमासामिति विमात्रा । विचित्रपरि-
णामायाम्, उक्त० २ अ० । आच० । आ० म० ।

वेयडिय-वैकटिक-त्रि० । सुरासन्धानकारिणि, व्य० ६ उ० ।
वेयडू-वैताड्य-पुं० । पर्वतविशेषे, प्रश्न० । वैताड्यसमीपे द्वि-
सप्ततिविलानि क सन्तीति प्रश्नः ? अत्रोत्तरं-वैताड्यनि-
श्रया गङ्गातिन्ध्वार्द्धिसप्ततिविलानि, तत्र दक्षिणभरतार्द्धे उ-
त्तरभरतार्द्धे च तत्तटद्वये नव नव विलसङ्गावादिति । ८७ ।
सन० ४ उल्ला० ।

वेयण-वेतन-न० । मूल्ये, विपा० १ थु० ३ अ० । उक्त० ।

वेदन-न० । अनुभवे, स्था० ८ डा० ३ उ० । आच० ।
कर्म० । सूत्र० । अचने गमने वेदनमिति पर्यायाः । आ० म०
१ अ० । न० । स्थितिजयादुद्यप्राप्तस्य कर्मण उद्दीरणक-
रणेन चोदयभावमुपनीतस्यानुभवेन, स्था० ४ डा० १ उ० ।
दश० । प्रतिसमयं स्वेन रसविपाकेनानुभवेन, स्था० ४ डा०
४ उ० । उदये, दश० ४ अ० ।

वेयणअहियासण-वेदनाध्यासन-न० । जुदादिपीडासहने,
भ० १७ श० ३ उ० ।

वेयणतिया-वेदनांतिका-स्त्री० । ब्राह्मण्या लिपिभेदे, स० १८ स० ।

वेयणवेयावच-वेदनावैयावृत्य-न० । वेदना चक्षुर्वेदना वैया-
वृत्यं चाचार्यादिकृत्यकरणं वेदनावैयावृत्यम् । वेदनापशम-
नाथं वैयावृत्यकरणे, स्था० ६ डा० ३ उ० । वेदनावैयावृ-
त्यार्थं भुञ्जीत तत्र जुह्वेदनापशमनाय भुञ्जीत यतो नास्ति
क्षुत्सदृशी वेदना । ग० २ अधि० ।

वेयणा-वेदना-स्त्री० । वेद्यंतऽनयति वेदना । योगशास्त्रपरि-
भाषया स्पर्शनेन्द्रियजे ज्ञाने, यत्प्रकर्षाद्व्यस्पर्शविषयं ज्ञान-
मुत्पद्यते । द्वा० २६ द्वा० । आच० । वेदने वेदना स्वभावेनो-
द्दीरणकरणेन चोदयावलिक्वाप्रविष्टस्य कर्मणोऽनुभवेन, सं-
वरविशेषं चायोग्यवस्थारूपं कर्मणां वेदनैव भवति न बन्ध
इति । स्था० ।

वेदनास्वरूपमाह—

एमा वेयणा । (सू० १५)

वेदने वेदना—स्वभावेनोद्दीरणकरणेन चोदयावलिक्वा-
प्रविष्टस्य कर्मणोऽनुभवनमिति भावः । सा च ज्ञानावरणी-
यादिकर्मापेक्षया अग्रविधाऽपि विपाकोदयप्रदेशोदयापेक्ष-
या द्विविधाऽपि आभ्युपगमिकी-शिरालोचादिका औपक-
मिकी-रोगादिजनितेत्येवं द्विविधाऽपि वेदना सामान्यादिकै-
वेति । स्था० १ डा० । आ० । स० । स्वशरीराव्यक्तेतनायाम्,
आच० १ थु० १ अ० २ उ० । कर्मानुभवे, ' एत्थि वेयण '
त्ति न संज्ञां निवेशयेत् । सूत्र० २ थु० ५ अ० । ज्ञाने, साता-
मातरूपे, सूत्र० २ थु० २ अ० । सुखदुःखानुभवस्वभावा व-
द्यन्त इति वेदनाः । शीतोष्णशालमल्याश्लपणादौ, उक्त० ५ अ० ।
आच० । आच० । नयनादिपीडायाम्, स्था० ७ डा० ३ उ० ।
दुःखे, स्था० ४ डा० १ उ० । उक्त० ।

वेदनाव्यव्यतयाधिकारसंग्रहः—

शीता(य)द्वयमरीग, माता नद वेदणा भवति दुःखा ।

अव्युपगमोवकमिया, निदा य अणिदा य नायव्वा ॥ १॥

सायमसायं सव्वे, सुहं च दुक्खं अदुक्खमसुहं च ।

माणसरहियं विगलि-दिया उ सेसा दुविहमेव ॥ २॥

' सीया (य) दव्वे ' त्यादि, वेदना प्रथमतः शीता चश-
व्वादुष्णा शीतोष्णा च वक्रव्या, तदनन्तरं द्रव्यक्षेत्रकालभा-
वैवेदना वक्रव्याः ततः शारीरी उपलक्षणान्मानसी च वेदना
वाच्या, ततः साता तथा दुःखा वेदना समेदा वक्रव्यतया
ज्ञातव्या भवति, तदनन्तरमाभ्युपगमिकी औपकामिकी च
वेदना वक्रव्यतया ज्ञातव्या, ततोऽप्यनन्तरं निदा, चानिदा
चति । सातसुखादीनां विशेषमाभ्युपगमिक्यादिशब्दानाम-
र्थं न्वग्र वक्ष्यामः । सातादिवेदनामाधिकृत्य यो विशेषो वक्ष्यते
तत्संग्राहिका द्वितीया गाथा- ' सायमसाय ' मित्यादि सर्वे
संसारिणः सातामसातां चशब्दात्—सातासातां च वेदनां
वेदयन्ते, तथा सुखां दुःखाम्, अदुःखासुखां च, तथा चिक-
लेन्द्रिया-एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियाः तुशब्दस्याधिकारार्थसंस्-
चनार्थत्वादसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाश्च मानसरहितां-मनोविकलां वे-
दनां वेदयन्ते, शेषास्तु द्विविधामेव शरीरमनोनिबन्धनां,
शारीरी मानसी तदुभयसमुद्भवां चेति भावः, निदाऽनि-
दादिगतस्तु विशेषो न संग्रहीतो, विचित्रत्वात् सूत्रगतेः ।
तत्र ' यथादेशं निर्देश ' इति न्यायात् प्रथमतः शीतादि-

वेदनाः प्रतिपादनार्थमाह—

कइविहा णं भंते ! वेदणा पप्पत्ता ?, गोयमा ! तिविहा
वदणा पप्पत्ता, तं जहा—सीता उसिणा सीतोसिणा ।

' कइविहा णं भंते ! ' इत्यादि, शीता—शीतपुद्गलसंपर्क-
समुत्था, एवमुष्णा, या च अवयवभेदेन शीतोष्णपुद्गलसं-
पर्कतः शीता उष्णा च सा शीतोष्णा ।

एनामेव त्रिविधां वेदनां नैरयिकादिचतुर्विंशतिदण्ड—

कक्रमेण चिन्तयति—

नेरइया णं भंते ! किं सीतं वेदणं वेदंति, उसिणं वेदणं
वेदंति, सीतोसिणं वेदणं वेदंति ?, गोयमा ! सीतं पि
वेदणं वेदंति, उसिणं पि वेदणं वेदंति, नो सीतोसिणं
वेदणं वेदंति । केई एकेकपुढवीए वेदणाओ भणंति,
रयणप्पभापुढविनेरइया णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! नो
सीतं वेदणं वेदंति, उसिणं वेदणं वेदंति, नो सीतोसिणं
वेदणं वेदंति, एवं ० जाव वालुयप्पभापुढविनेरइया, पंक-
प्पभापुढविनेरइया णं पुच्छा, गोयमा । सीतं पि वेदणं
वेदंति उसिणं पि वेदणं वेदंति, नो सीतोसिणं वेदणं
वेदंति, ते बहुयतरागा जे उसिणं वेदणं वेदंति, ते थोव-
तरागा जे सीतं वेदणं वेदंति । भूमप्पभाए एवं चेव दुविहा,
नवरं ते बहुयतरागा जे सीतं वेदणं वेदंति, ते थोवतरागा जे
उसिणं वेदणं वेदंति । तमाए य तमतमाए य सीयं वेदणं
वेदंति, नो उसिणं वेदणं वेदंति, नो सीतोसिणं वेदणं
वेदंति । असुरकुमारा णं पुच्छा, गोयमा ! सीतं पि वेदणं
वेदंति उसिणं पि वेदणं वेदंति सीतोसिणं पि वेदणं
वेदंति, एवं ० जाव वेमाणिया । (सू० ३२८×)

‘ णरइयाण ’ मित्यादि, तत्राद्यासु तिसृषु पृथिवीपूष्णां वेदनां वेदयन्ते, ते हि शीताः ये नरकावासाश्च तदाश्रयभूताः सर्वतो जगत्प्रसिद्धादिराङ्गरातिगिरिवहुप्रतापोष्णपुद्गलसम्भूताः, चतुर्थ्यां तु पङ्कप्रभाभिधानायां पृथिव्यां कचिन्नैरयिका उष्णवेदनां केचिच्च शीतवेदनामनुभवन्ति, तत्रत्यनरकावासानां शीतोष्णभेदतो द्विधा भेदात्, केवलं ये उष्णवेदनां वेदयन्ते ते प्रभूततराः, प्रभूतेषु नरकावासेषु उष्णवेदनासद्भावात् । इतरे शीतवेदनामनुभवन्तः स्तोकाः, स्तोकतरेषु नरकावासेषु शीतवेदनासम्भवात् । धूमप्रभायामपि पृथिव्यां केचित् शीतवेदनाकाः केचिदुष्णवेदनाकाः, नवरं शीतवेदनाकाः प्रभूततराः, प्रभूतेषु नरकावासेषु शीतवेदनासम्भवात्, स्तोका उष्णवेदनाः कतिपयैव नरकावासेषु उष्णवेदनाभावात् । अधस्तन्योस्तु द्वयोः पृथिव्योः शीतवेदनामेव नैरयिका अनुभवन्ति, तत्रत्यनैरयिकाणां सर्वेषामुष्णयोनिकत्वात्, नरकावासनां त्वनुपमहिमानुपकृत्वात् । एतावत्सूत्रं चिरन्तनैवविप्रतिपत्त्या श्रूयते । केचिदाचार्याः पुनरन्तर्द्विपयमधिकमपि सूत्रं पठन्ति, ततस्तन्मतमाह—‘ केइ एकेकीए पुढवीए वेयणं भणंति ’ इति केचिदाचार्या एकैकस्यां पृथिव्यां प्रश्ननिर्वचनरूपतया वेदनां भणन्ति, यथा भणन्ति तथोपदर्शयन्ति—‘ रयणप्पमे ’ त्यादि सुगमम् । तदेव नैरयिकाणां चिन्तिता शीतादिवेदना । सम्प्रत्यसुरकुमाराणां तां चिन्तिनयिषुरिदमाह—‘ असुरकुमाराणं पुच्छा ’ असुरकुमाराणां शीतादिवेदनाविषयं पृच्छासूत्रं च वक्तव्यम्, ‘ असुरकुमाराणं भंते ! किं सीयं वेदणं वेयंति उस्सिणं वेयणं वेयंति सीओसिणं वेयणं वेयंति ? ’ इति भगवानाह—‘ गोयमे ’ त्यादि, शीतामपि वेदनां वेदयन्ते, यदा शीतलजलसम्पूर्णहृदादिषु निमज्जनादिकं विंदधति, उष्णामपि वेदनां वेदयन्ते यदा कोऽपि महद्भक्तिस्तज्जानीयोऽन्यजानीयो वा कोपवशात् विरूपतया दृष्ट्याऽवलोकमानः शरीरे सन्तापमुत्पादयति यथा प्रथमोत्पन्नः ईशानेन्द्रो बलिचञ्चाराजधानीवास्तव्यानामसुरकुमाराणामुत्पादितवान्, अन्यथा वा तथाविधोष्णपुद्गलसम्पृक्ताउष्णवेदनामनुभवन्तो वेदितव्याः । यदा त्वययवभेदेन शीतपुद्गलसम्पर्क उष्णपुद्गलसम्पर्कश्चोपजायते तदा शीतोष्णां वेदनां वेदयन्ते । ननु उपयोगः क्रमेण जीवानां भवति तथास्वाभाव्यात्, कथमत्र शीतोष्णवेदनानुभवो युगपत् प्रख्याप्यते इति ?, उच्यते—इहापि वेदनानुभवः क्रमेणैव, तथाजीवस्वाभाव्यात्, केवलं शीतोष्णवेदनाहेतुपुद्गलसम्पर्को युगपदुपजायत इति सूत्रममाशुनञ्चारिणमुपयोगक्रममनपेक्ष्य यथैव ते वेदयमाना युगपदभिमन्यन्ते तथैव प्रतिपादितमिति न कश्चिदोपः, सामान्यतः सूत्रस्य प्रवृत्तत्वात् । ‘ एवं जाव वेमाणिया त्ति ’ एवम्—असुराङ्केन प्रकारेण यावद् वैमानिकास्तावद् सूत्रं वक्तव्यं, तच्चैवम्—‘ पुढविकाइया णं भंते ! किं सीयं वेयणं वेयंति उस्सिणं वेयणं वेयंति सीओसिणं वेयणं वेयंति ?, गोयमा ! सीयं पि वेयणं वेयंति उस्सिणं पि वेयणं वेयंति शीतोसिणं पि वेयणं वेयंति ’ इत्यादि । तत्र पृथिवीकायकादयो मनुष्यपर्यवसानाः शीतवेदनां हिमादिप्रपातेऽभिवेदयमाना वेदितव्याः, उष्णवेदनामन्यानिमग्नं ते शीतोष्णवेदनामवय-

यशः शीतोष्णपुद्गलसम्बन्धे इति, व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकास्त्वसुरकुमारवन् भावनीयाः । उक्ता शीतादिभेदाद्विविधा वेदना । प्रज्ञा० ३५ पद ।

तिसु णं पुढवीसु णरइयाणं उस्सिणवेयणा पन्नत्ता, तं जहा-पढमाए दोच्चाए तच्चाए, तिसु णं पुढवीसु णरइया उस्सिणवेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति-पढमाए दोच्चाए तच्चाए । (सू० १४७ +)

‘ उस्सिणवेयण ’ त्ति तिसृणामुष्णस्वभावत्वान्, तिसृषु नारका उष्णवेदना इत्युक्त्याऽपि यदुच्यते—नैरयिका उष्णवेदनां प्रत्यनुभवन्तो विहरन्तीति तत्तद्भेदनासातत्यप्रदर्शनाश्रमः । स्था० ३ टा० १ उ० ।

संप्रति तामेव वेदानां प्रकारान्तरेणाभिधिसुः प्रश्ननिर्वचनसूत्रं आह—

कतिविहा णं भंते ! वेदणा पणत्ता ?, गोयमा ! च-उव्विहा वेदणा पणत्ता, तं जहा-दव्वतो, खेत्ततो, कालतो, भावतो । नेरइया णं भंते ! किं दव्वतो वेदणं वेदंति ० जाव किं भावतो वेदणं वेदंति ?, गोयमा ! दव्वओ वि वेदणं वेदंति ० जाव भावओ वि वेदणं वेदंति, एवं ० जाव वेमाणिया ।

‘ कइविहा णं भंते ! ’ इत्यादि, इह वेदना द्रव्यक्षेत्रकालभावमामश्रीवशादुत्पद्यते, सर्वस्यापि वस्तुनो द्रव्यादिसामश्रीवशादुत्पद्यमानत्वात्, तत्र यदाऽस्यैव वेदना पुद्गलद्रव्यसम्बन्धमधिकृत्य चिन्त्यते तदा द्रव्यवेदना, द्रव्यतो वेदना द्रव्यवेदना । नारकाद्युपपातक्षेत्रमधिकृत्य चिन्त्यमाना क्षेत्रवेदना । नारकादिभवकालसम्बन्धेन विवक्ष्यमाना भाववेदना । एतामेव चतुर्विधां वेदनां चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिन्तयति—‘ नेरइया णं भंते ! किं दव्वतो वेयणं वेदंति ’ इत्यादि, सकलमपि सुगमम् ।

प्रकारान्तरेण वेदानां प्रतिपिपादयिषुः प्रश्ननिर्वचनसूत्रं आह—

कतिविहा णं भंते ! वेदणा पणत्ता ?, गोयमा ! ति-विहा वेदणा पणत्ता, तं जहा-सारीरा, माणसा, सारीरमाणसा । नेरइया णं भंते ! किं सारीरं वेदणं वेदंति माणसं वेयणं वेदंति सारीरमाणसं वेदणं वेदंति ?, गोयमा !, सारीरं पि वेदणं वेदंति माणसं पि वेदणं वेदंति सारीरमाणसं पि वेदणं वेदंति, एवं ० जाव वेमाणिया । नवरं एमादियविगल्लिया सारीरं वेदणं वेदंति, नो माणसं वेदणं वेदंति, नो सारीरमाणसं वेदणं वेदंति ।

‘ कइविहा णं भंते ! ’ इत्यादि शरीरे भवा शारीरी मनसि भवा मानसी, तदुभयनवा शारीरमानसी, शारीरी च मानसी च शारीरमानसी ‘ पुंवत्क्रमधाय ’ इति पुंवद्भावः । एतामेव चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिन्तयति—‘ नेरइया णं भंते ! किं सारीरं वेयणं वेदंति ’ इत्यादि तत्र यदा पा

स्पर्शोदीरणतः परमाधार्मिकोदीरणतो वा क्षेत्रानुभावतो वा शरीरं पीडामनुभवन्ति तदा शरीरी वेदनां वेदयन्ते । यदा तु केवलं मनसि दुःखं परिभावयन्ति पाश्चात्यं वा भयमात्मीयं दुष्कर्मकारिणमनुसृत्य पश्चात्तापमतीति कुर्वते तदा मानसीं वेदनां वेदयन्ते । यदा तु शरीरे मनसि चो-
क्तप्रकारेण युगपत् पीडाम् अनुभवन्ति तदा शरीरमानसी । इहापि वेदानुभवः क्रमेणैव केवलं विवक्षिततावत्कालमध्ये शरीरे च पीडामनुभवन्ति मनसि च एतावन्तं कालमेकं विवक्षित्वा युगपच्छरीरमनःपीडानुभवः प्रतिपादित इत्यदोषः । ' एवं जाव वेमाण्या ' इत्यादि, एवं-
नैरयिकोक्तेन प्रकारेण सूत्रं तावद् वक्तव्यं यावद्वैमानिकाः, नवरमेकेन्द्रियविकलेन्द्रियाः शरीरी वेदनां वेदयन्ते न मानसीं, तेषां मनसोऽभावात्, ततस्तदनुसारेण तद्विषयं सूत्रं वक्तव्यम् ।

प्रकारान्तरेण वेदनामभिधित्सुः प्रश्ननिर्वचनसूत्रे आह—

कइविहा णं भंते ! वेदणा पणत्ता ? , गोयमा ! ति-
विहा वेयणा पणत्ता, तं जहा—साता, असाता, साता
साता । नेरइया णं भंते ! किं सायं वेदणं वेदेंति, अ-
सातं वेदणं वेदेंति, सायासायं वेदणं वेदेंति ? । गोय-
मा ! तिविहं पि वेयणं वेयंति, एवं सब्वजीवा० जा-
व वेमाण्या । कतिविहा णं भंते ! वेदणा पणत्ता ? ,
गोयमा ! तिविहा पणत्ता, तं जहा—दुक्खा, सुहा, अदु-
क्खसुहा । नेरइया णं भंते ! किं दुक्खं वेदणं वेदेंति पु-
च्छा, गोयमा ! दुक्खं पि वेदणं वेदेंति, सुहं पि वेदणं
वेदेंति, अदुक्खमसुहं पि वेदणं वेदेंति, एवं० जाव वेमा-
ण्या । (सू० ३२८ ॥

' कइविहा णं भंते ! ' इत्यादि, तत्र साता—सुखरूपा अ-
साता—दुःखरूपा साताऽसाता—सुखदुःखात्मिका, एतामेव
नैरयिकादचतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिन्तयति—' नेरइया ण '
मित्यादि, तत्र तीर्थङ्करजन्मादिकाले सातवेदनां वेदयन्ते,
शेषकालमसातवेदनां वेदयन्ते, यदा तु पूर्वसङ्कृतिको देवो
दानवो वा वचनामृतेः सिञ्चति तदा मनसि सातं श-
रीरे तु क्षेत्रानुभावतोऽसातम्, यदिवा—मनस्येव तद्दर्शनतः
तद्वचनश्रवणतश्च सातं पश्चात्तापानुभवनतस्त्वसातमिति,
तदा सातासातवेदनामनुभवन्ति । अत्रापि तावन्तं विव-
क्षितकालमेकं विवक्षित्वा सातासातानुभवो युगपत् प्रति-
पादितः, परमार्थतस्तु क्रमेणैव च वेदितव्य इति । ' एव-
मित्यादि, एवं—नैरयिकोक्तप्रकारेण सर्वे जीवास्तावद्वक्तव्या
यावद्वैमानिकाः, तत्र पृथिव्यादयो यावन्नाद्याप्युपद्रवः स
न्निपतति तावत् सातवेदनां वेदयन्ते, उपद्रवसम्पत्ते त्वसा-
तवेदनामवयवभेदेनोपद्रवसम्पत्तभावे सातासातवेदनाम् ।
व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका देवाः सुखमनुभवन्तः सातवेद-
नां, च्यवनादिकालं त्वसातवेदनां, परविभूतिदर्शनतो मा-
त्सर्याद्यनुभवे स्ववज्रभेदीपरिव्यङ्गाद्यनुभवे च युगपज्जा-
यमाने सातासातवेदनां वेदयन्ते इति । भूयः प्रकारान्त-
रेण एतामेव प्रतिपादयन् प्रश्ननिर्वचनसूत्रे आह—' कइ-

विहा णं भंते ! ' इत्यादि, या वेदना नैकान्तेन दुःखा भ-
णितुं शक्यते सुखस्यापि भावात्, नापि सुखा दुःखस्यापि
भावात् : सा अदुःखसुखा सुखदुःखात्मिका इत्यर्थः । अथ
सातासातयोः सुखदुःखयोश्च परस्परं कः प्रतिविशेषः ?,
उच्यते—ये क्रमेणोदयप्राप्तवेदनीयकर्मपुद्गलानुभवतः साताऽ-
सातं ते साताऽसाते उच्यन्ते, ये पुनः परोदीयमाणवेदनारूपे
साताऽसाते ते सुखदुःख इति । एतामेव चतुर्विंशतिदण्ड-
कक्रमेण चिन्तयति—' नेरइया ण ' मित्यादि ।

वेदनामेव प्रकारान्तरेण चिन्तयन्नाह—

कतिविहा णं भंते ! वेदणा पणत्ता ! , गोयमा ! दु-
विहा वेयणा पणत्ता, तं जहा—अब्भोगमिया य,
उवक्कमिया य । नेरइया णं भंते ! अब्भोगमियं वेदणं
वेदेंति उवक्कमियं वेदणं वेदेंति ? , गोयमा ! नो अब्भो-
गमियं वेदणं वेदेंति, उवक्कमियं वेदणं वेदेंति, एवं०
जाव चउरिंदिया, पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणूसा य
दुविहं पि वेदणं वेयंति, वाणमंतरजोतिसियवेमाण्या ज-
हा नेरइया ॥ (सू० ३२९)

' कतिविहा णं भंते ! ' इत्यादि, तत्राभ्युपगमिकी नाम
या स्वयमभ्युपगम्यते, यथा साधुभिः केशोल्लुञ्चनाताप-
नादिभिः शरीरपीडा, अभ्युपगमन—स्वयमङ्गीकारेण नि-
र्वृत्ता आभ्युपगमिकीति व्युत्पत्तेः, उपक्रमणमुपक्रमः—
स्वयमेव समीपे भवनमुदीरणाकरणेन वा समीपानयनं
तेन निर्वृत्ता औपक्रमिकी, स्वयमुदीरणस्य उदीरणाकर-
णेन वा उदयमुपनीतस्य वेदनीयकर्मणो विपाकानुभवेन
निर्वृत्ता इत्यर्थः । तत्र पञ्चन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्याश्च द्विवि-
धामपि वेदनां वेदयन्ते, सम्यग्दृशां पञ्चन्द्रियतिर्यञ्चो म-
नुष्याणां च कर्मक्षपणार्थमाभ्युपगमिक्या अपि वेदनायाः
सम्भवात्, शेषास्त्यौपक्रमिकीमेव वेदनां वेदयन्ते नाभ्यु-
पगमिकीम्, पृथिव्यस्रजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां
मनोविकलतया विवेकाभावतस्तथाप्रतिपत्तेरभावात्, ना-
रकभवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानां च तथाभव-
स्वाभाव्यादिति । एतदेव सूत्रकृत् प्रतिपादयति—' नेरइ-
या णं भंते ! ' इत्यादि सुगमम् ।

पुनः प्रकारान्तरेण वेदनामेवाभिधित्सुराह—

कतिविहा णं भंते ! वेदणा पणत्ता ? , गोयमा ! दुवि-
हा वेदना पणत्ता, तं जहा—निदा य, अणिदा य । नेरइया
णं भंते ! किं निदायं वेयणं वेदयंते, अणिदायं वेयणं वेद-
यंते ? , गोयमा ! निदायं पि वेदणं वेदेंते, अणिदायं पि
वेदणं वेदयंते । से केणऽट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ, नेरइया नि-
दायं पि अनिदायं पि वेयणं वेदेंति ? , गोयमा ! नेरइया
दुविहा पणत्ता, तं जहा—सएणीभूया य, असएणीभूया
य । तत्थ णं जे ते सएणीभूया ते णं निदायं पि वेयणं वे-
देंति, तत्थ णं जे ते असएणीभूया ते णं अणिदायं वेदणं

वेदेति, से तेण्ड्रेण एवं वुच्चइ ? गोयमा ! एवं नेरइया निदायं पि वेयणं वेदेति अणिदायं पि वेयणं वेदेति, एवं० जाव थणियकुमारा । पुढविकाइयाणं पुच्छा, गोयमा ! नो निदायं वेयणं वेदेति, अणिदायं वेयणं वेदेति । से केण्ड्रेण भंते ! एवं वुच्चइ पुढविकाइया नो निदायं वेयणं वेदेति अणिदायं वेयणं वेदेति ? , गोयमा ! पुढविकाइया सव्वे असणी असणिभूयं अणिदायं वेयणं वेदेति, से तेण्ड्रेण गोयमा ! एवं वुच्चइ पुढविकाइया नो निदायं वेयणं वेदेति, अणिदायं वेयणं वेदेति, एवं० जाव चउरिंदिया, पंचिदियतिरिक्ख-जोणिया मणूसा वाणमंतरा जहा नेरइया । जोइसियाणं पुच्छा, गोयमा ! निदायं पि वेयणं वेदेति अणिदायं पि वेयणं वेदेति । से केण्ड्रेण भंते ! एवं वुच्चइ-जोइसिया निदायं पि वेदणं वेदेति अणिदायं पि वेयणं वेदेति ? , गोयमा ! जोइसिया दुविहा पणत्ता, तं जहा-माइमिच्छ-दिट्ठिउववणगा य , अमाइसम्मदिट्ठिउववणगा य । तत्थ णं जे ते माइमिच्छदिट्ठिउववणगा ते णं अणिदायं वेयणं वेयंति, तत्थ णं जे ते अमाई सम्मदिट्ठी उववणगा ते णं निदायं वेयणं वेदेति, से एतेण्ड्रेण गोयमा ! एवं वुच्चइ जोइसिया दुविहं पि वेयणं वेदेति, एवं वेमाणिया वि । (सू० ३३०) पणत्ताए वेयणापयं समत्तं ॥ ३५ ॥

‘ कतिविहा णं भंते ! ’ इत्यादि, निदा च, अनिदा च । तत्र नितरां निश्चितं वा सम्यक् दीयते चित्तमस्यामिति निदा, बहुलाधिकाराद् ‘उपसर्गादात्’ । ५ । ३ । ११० । इत्यधिकरणे घञ् सामान्येन चित्तवती—सम्यग्विवेकवती वा इत्यर्थः, इतरा त्वनिदा—चित्तविकला सम्यग्विवेकविकला वा, एतामेव चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण प्रतिपादयति—‘ नेरइया ण ’ मित्यादि, द्विविधा हि नैरयिकाः—संज्ञिभूताः, असंज्ञिभूताश्च । तत्र ये संज्ञिभ्य उत्पन्नास्ते संज्ञिभूताः, ये त्व-संज्ञिभ्यस्तेऽसंज्ञिभूताः, असंज्ञिनश्च पाश्चात्यं न किमपि जन्मान्तरकृतं शुभमशुभं वैरादिकं वा स्मरन्ति । स्मरणं हि तत्र तत्र प्रवर्तते यस्मिन्नाभिसन्धिना कृतं भवति, न चासंज्ञिभवे पाश्चात्ये तेषां तीव्राभिसन्धिरासीत्, मनो-विकलत्वात् ततो यामपि कथञ्चिद्वेदनां नैरयिका वेदयन्ते तामनिदां, पश्चात्यभवानुभूतिविषयस्मरणपदुचित्ता-सम्भवात् । संज्ञिभूतास्तु सर्वे पाश्चात्यमनुस्मरन्ती-ति तं निदां वेदनां वेदयन्ते इति । एवमसुरकु-मारादयः स्तनितकुमारपर्यवसाना भयनपतयो वक्र-व्याः, तेषामपि संज्ञिभ्योऽसंज्ञिभ्यश्चोत्पादसम्भवात् । पृथिव्यसेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रिया सम्मूर्च्छिमा इति मनोविकलत्वात् अनिदामेव वेदनां वेदयन्ते । ‘ पंचि-दियतिरिक्खजोणिया मणूसा वाणमंतरा जहा नेरइया ’ इति, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका मनुष्या व्यन्तराश्च यथा नैर-यिकास्तथा वक्रव्या इति शेषः, निदामपि वेदनां वेदयन्ते

अनिदामपि वेदनां वेदयन्ते इति वक्रव्या इत्यर्थः । कस्मादि-ति चेत्, उच्यते—इह पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका मनुष्याश्च द्विधा भवन्ति, तद्यथा—सम्मूर्च्छिमा, गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च । तत्र ये सम्मूर्च्छिमास्ते मनोविकलत्वादिनां वेदनां वेदयन्ते, ये तु गर्भव्युत्क्रान्तास्ते समनस्का इति निदां वेदनामनु भवन्ति, व्यन्तरास्तु संज्ञिभ्योऽपि उत्पद्यन्ते, असंज्ञिभ्योऽपि ततस्तेऽपि नैरयिकवत् निदां चानिदां च वेदनां वेदयमाना भावनीयाः । ‘ जोइसियाण ’ मित्यादि, ज्यांतात्कास्तु संज्ञि-भ्य एवोत्पद्यन्ते, ततस्तेषु न नैरयिकोक्तं प्रकारेण नि-दाऽनिदे वेदने सम्भावनीये, किन्तु प्रकारान्तरेण, ततस्तेष्वेव प्रकारं बुभुत्सुः प्रश्नसूत्रमाह—‘ से के-ण्ड्रेण भंते ! ’ इत्यादि सुगमम् । भगवानाह—‘ गोयमे ’ त्यादि, ज्यांतिष्का । इह द्विविधाः—मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नका-अमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नकाश्च । तत्र मायानिवर्तितं यत्कर्म मिथ्यात्वादिकं तदपि माया, कार्यं कारणोपचारात्, माया विद्यते येषां ते मायिनः, अत एव मिथ्यात्वादयात् मिथ्या—विपर्यस्ता दृष्टिः—वस्तुतत्त्वप्रतिपत्तिर्येषां ते मिथ्यादृष्टयः, मायिनश्च ते मिथ्यादृष्टयश्च मायिमिथ्यादृष्टयस्ते च ते उपप-न्नकाश्च मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नकाः, तद्विपरीता अमायिस-म्यग्दृष्ट्युपपन्नकाः । तत्र ये मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नकास्तेऽपि मिथ्यादृष्टिवादेव प्रतविराधनातोऽज्ञानतपावशाद्वा व-यमवविधाः उत्पन्ना इति न जानते, ततः सम्यग्यथावस्थित-परिज्ञानाभावादिनां वेदनां वेदयमानास्ते वेदितव्याः । ये त्वमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नास्ते सम्यग्दृष्टिवात् यथावस्थि-तं स्वरूपं जानन्ति, ततो यां काञ्चन वेदनां वेदयन्ते तां सर्वा-मापि निदामिति । ‘ एवं चैव वेमाणिया वि ’ इति एवं—ज्यो-तिष्कोक्तं प्रकारेण वैमानिका अपि निदामनिदां च वेदनां वेदयमाना वेदितव्याः, तेषामपि मिथ्यादृष्टिसम्यग्दृष्टिभेदतो द्विविधत्वात् । इति श्रीमलयगिरिविरचित्तायां प्रज्ञापना-टीकायां वेदनाख्यं पञ्चविंशत्तमं पदं समाप्तम् । प्रज्ञा० ३५ पद ।

नेरइया दसविहं वेयणिजं पच्चणुभवमाणा विहरांते, तं जहा—सीयं उसिणं खुहं पिवासं कंडुं परज्झं जरं दाहं भ-यं सोमं । (सू० २६६)

‘ नेरइये ’ त्यादि, ‘ परज्झं ’ इति पारवश्यम् । भ० ७ श० ८ उ० ।

दोहिं ठाणेहिं आया वेएइ, देसेण वि, सव्वेण वि । (सू०-८०)

वेदयति—अनुभवति देशेन हस्तादिना अवयवेन सर्वेण स-र्वावयवैराहारसत्त्वान् परिणमितपुत्रलान् इष्टानिष्टपरिणाम-तः । स्था० २ ठा० २ उ० । (पूर्वं वेदना पश्चात् क्रिया इति ‘ क्रिरिया ’ शब्दे तृतीयभागे २४६ पृष्ठे गतम् ।)

यत्र पापं कर्म क्रियते तत्रैव वेद्यते—

जे देवा उड्ढोववन्नगा कप्पोववन्नगा विमाणोववन्नगा चारोववन्नगा चारट्ठितीया गतिरतिया गतिसमावन्नगा, तेसि णं देवाणं सया समियं जे पावे कम्मे कज्झइ तत्थ

गया वि एगइया वेयणं वेयंति, अन्नत्थ गया वि एगइया वेयणं वेदंति, शेरइया णं सता समियं जे पावे कम्मे कज्जति तत्थ गता वि एगतिया वेयणं वेदंति अन्नत्थ गता वि एगतिया वेयणं वेदंति, ०जाव पंचिदियतिरिक्ख जोणियाणं मणुस्साणं सया समियं जे पावे कम्मे कज्जइ इह गया वि एगतिया वेयणं वेदंति अन्नत्थ गया वि एगइया वेयणं वेयंति मणुस्सवज्जा सेसा एकगमा । (सू०७७)

'जे देवे' त्यादि, अस्य चानन्तरसूत्रेण सहाऽयमभिसंबन्धः—प्रथमोद्देशकान्त्यसूत्रे पादपोषगमनमुक्तम्, तस्माच्च देवत्वं केणाश्रितवतीति देवविशेषमणनेन तत्कर्मबन्धवदने प्रतिपादयन्नाह—'जे देवे' त्यादि ये देवाः—सुराः वइयमाणविशेषेभ्या वैमानिका अनशनादरुपपन्नाः, किंभूताः 'उद्ध' ति ऊर्ध्वलोकस्तत्रोपपन्नकाः—उत्पन्नाः ऊर्ध्वोपपन्नकास्ते च द्विधा—कल्पोपपन्नकाः—सौधमादिदेवलोकोत्पन्नास्तथा विमानोपपन्नकाः—प्रेवैयकानुत्तरलक्षणविमानोत्पन्नाः; कल्पानांता इत्यर्थः, तथा परे 'चारोववन्नग' ति चरन्ति—भ्रमन्ति ज्योतिष्कविमानानि यत्र स चारो ज्योतिष्कक्षेत्रं समस्तमेव, व्युत्पत्त्यर्थमात्रानपेक्षणेन शब्दप्रवृत्तिनिमित्ताश्रयणात्, तत्रोपपन्नकाधारोपपन्नकाः—ज्योतिष्काः, न च पादपोषगमनदेज्योतिष्कत्वं न भवति, परिणामविशेषादिति, तेऽपि च द्विधैव, तथाहि चारे ज्योतिष्कक्षेत्रे स्थितिरेव येषां ते चारस्थितिकाः—समयक्षेत्रवर्तिनोः, घण्टाकृतय इत्यर्थः, तथा गतौ रतिर्येषां ते गतिरतिकाः, समयक्षेत्रवर्तिन इत्यर्थः, गतिरतयश्चाऽसंततगतयोऽपि भवन्तीत्यत आह—गति—गमनं समिति—सन्ततमापन्नकाः—प्राप्ता गतिसमापन्नकाः; अनुपरतगतय इत्यर्थः, तेषां देवानां द्विविधानां पुनर्द्विविधानां सदा नित्यं समितं—सन्ततं यत्पापं कर्म—ज्ञानावरणादि, सततबन्धकत्वात् जीवानां, क्रियते—बध्यते, कर्मकर्तृप्रयोगोऽयं, भवति; सम्पद्यत इत्यर्थः, ते देवास्तस्य—कर्मणः अयाधाकालातिक्रमे सति 'तत्थ गया वि' ति अपरेवकारार्थस्तस्य चैवं प्रयोगः, तत्रैव—देवभव एव कल्पातीतानां क्षेत्रान्तरादिगमनासम्भवादिविह तत्रान्यत्रशब्दाभ्यां भव एव विवक्षितः, न क्षेत्रशयनासनादिति, गताः वर्तमानाः एके—केचन देवा वेदनाम्—उदयं विपाकं वेदयन्ति—अनुभवन्ति, 'अन्नत्थ गया वि' ति देवभवादन्यत्रैव भवान्तरे गता—उत्पन्ना वेदनामनुभवन्ति, केचित् भयत्रापि, अन्ये विपाकोदयापेक्षया नाभयत्रापि। एतच्च विकल्पद्वयं सूत्रे नाश्रितं, द्वित्वाधिकारादिति। सूत्रोक्तमेव विकल्पद्वयं सर्वजीवेषु चतुर्विंशतिदण्डकेन प्ररूपयन्नाह—

'नेरइया' ण मित्यादि प्रायः सुगमम्, नवरं' तत्थ गया वि अन्नत्थ गया वि' एवमभिलापेन दण्डको नेयो यावत् पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चोऽत एवाह—'जावे' त्यादि, मनुष्येषु पुनरभिलापविशेषो दृश्यः, यथा—'इह गया वि एगइया' इति सूत्रकारो हि मनुष्योऽतस्तत्रेत्येवंभूतं परोक्षानासन्ननिर्देशं विमुच्य मनुष्यसूत्रे दृष्टेयं निर्दिशति स्म—मनुष्यभवस्य स्वीकृतत्वेन प्रत्यक्षासन्नवाचिन इदं—मृशब्दस्य विषयत्वात् इति। अत एवाह—'मणुस्सवज्जा से-

सा एकगम' ति शेषा व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका एकगमाः—तुल्याभिलापाः। ननु प्रथमसूत्र एव ज्योतिष्कवैमानिकदेवानां विवक्षितार्थस्याभिहितत्वात् किं पुनरिह तद्वर्णनेनति?, उच्यते—तत्रानुष्ठानफलदर्शनप्रसङ्गेन भेदतश्चाकृत्वादिव तु दण्डकक्रमेण सामान्यतश्चाकृत्वादिति न दोषः, दृश्यते चेह तत्र तत्र विशेषोक्तावपि सामान्योक्तिरितरोक्तौ त्वितरेति। स्था० २ ठा० १ उ०। (नैरयिकाः दृश्यविधां वेदनां वेदयन्ति इति 'णरग' शब्दे चतुर्थभागे १६१= पृष्ठे उक्तम्।)

सम्प्रति क्षेत्रस्वभावजां वेदनां प्रतिपादयति—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया किं सीतवेदणं वेइति उसिणवेदणं वेइति सीओसिणवेदणं वेदंति?, गोयमा ! णो सीयं वेदणं वेदंति उसिणं वेदणं वेदंति नो सीतोसिणं, (ते अप्पयरा उगहजोणिया वेदंति,) एवं ०जाव वालुयप्पभाए, पंकप्पभाए पुच्छा, गोयमा ! सीयं पि वेदणं वेदंति, उसिणं पि वेयणं वेदंति, नो सीओसिणं वेयणं वेदंति, ते बहुतरगा जे उसिणं वेदणं वेदंति, ते थोवयरगा जे सीतं वेदणं वेइति। धूमप्पभाए पुच्छा, गोयमा ! सीतं पि वेदणं वेदंति उसिणं पि वेदणं वेदंति णो सीतोसिणं वेदणं वेदंति। ते बहुतरगा जे सीयवेदणं वेदंति, ते थोवयरगा जे उसिणवेदणं वेदंति। तमाए पुच्छा, गोयमा ! सीयं वेदणं वेदंति, नो उसिणं वेदणं वेदंति, नो सीतोसिणं वेदणं वेदंति, एवं अहे सत्तमाए णवरं परमसीयं। इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए शेरइया केरिसयं सिस्समवं पच्चणुभवमाणा विहरंति?, गोयमा ! ते णं तत्थ णिच्चं भीता तिच्चं तसिता णिच्चं छुहिया णिच्चं उव्विग्गा निच्चं उपप्पुआ णिच्चं वहिया निच्चं परममसुभमउलमणुबद्धं निरयमवं पच्चणुभवमाणा विहरंति। एवं ०जाव अघे सत्तमाए णं पुढवीए पंच अणुत्तरा महतिमहालया महाणरगा पसत्ता, तं जहा—काले महाकाले रोरुए महारोरुए अप्पत्तिट्ठाणे, तत्थ इमे पंच महापुरिसा अणुत्तरेहि दंडसमादाणेहि कालमासे कालं किच्चा अप्पत्तिट्ठाणे णरए शेरतियत्ताए उववण्णा, तं जहा—रामे १, जमदग्गिपुत्ते, दढाउ २ लच्छतिपुत्ते, वसु ३ उवरिचरे, सुभूमे ४ कोरवे, बंभ ५ दत्ते, चुलणिसुते ६, ते णं तत्थ नेरतिया जाया काला (कालो) ०जाव परम—किण्हं वषेणं पसत्ता, तं जहा—ते णं तत्थ वेदणं वेदंति उज्जलं विउलं ०जाव दुरहियासं। उसिणवेदणिजेसु णं भंते ! शेरतिएसु शेरतिया केरिसयं उसिणवेदणं पच्चणुभवमाणा विहरंति? गोयमा ! से जहाणामए कम्मरदारए सितातरुणे बलवं जुगवं अप्पायंके थिर—

गहत्थे ददपाणिपादपासपिठंतरोरु (संघाय) परिणए
लेधणपवणजवणवग्गणपमद्दणसमन्थे तलजमलजुयलव-
हुफलिहणिभवाहू घणणिचित्तबलियवद्धुखंधे चम्मेद्वगदुह-
णमुट्टियसमाहयणिचित्तगतगते उरस्सवलसमप्पागए छेए
दक्खे पट्ठे कुसले णिउण्णे मेहावी णिउण्णसिप्पोवगए एगं
महं अयपिंडं उदगवारसमाणं गहाय तं ताविय ताविय
कोट्टिय कोट्टिय उम्भिमदिय उम्भिमदिय चुप्पिय चुप्पिय०
जाव एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा उकोसेणं अद्रमासं
संहणेज्जा से णं तं सीतं सीतिभूतं अओमएणं संदं-
सएणं गहाय असम्भावपट्टवणाए उसिणवेदणिजेसु
णरएसु पक्खिवेज्जा । से णं तं उम्भिसियणिमिसियंतरे-
णं पुणरवि पच्चुद्धरिस्सामी ति कट्ठ पविरायमेव पा-
सेज्जा पविलीणमेव पासेज्जा पविद्धत्थमेव पासेज्जा-
णो चेव णं संचाएति अविरायं वा अविलीणं वा अवि-
द्धत्थं वा पुणरवि पच्चुद्धरित्तए । से जहा वा मत्तमायंगे
[पांए] कुंजरे सट्ठिहायणे पढमसरयकालसमयंसि वा
चरमनिदायकालसमयंसि वा उएहाभिहए तएहाभिहए
दवग्गिजालाभिहए आउरे सुसिए पिवमसिए दुब्बले कि-
लंते एकं महं पुक्खरिणि पासेज्जा चाउकोणं समतीरं
अणुपुव्वसुज्जयवप्पगंभीरसीतलजलं संछप्पमत्तभिसमु-
णालं बहुउप्पलकुमुदणल्लिणसुभगसोगंधियपुंडरीय (महा-
पुंडरीय) सयपत्तसहस्सपत्तकेसरफुल्लोवचियं छप्पयपरि-
भुजमाणकमलं अच्छविमलसलिलपुष्पं परिहत्थभंमतम-
च्छकच्छभं अण्णगसउण्णगणमिहुण्णयविरइयसदुब्बइयमहुर-
सरनाइयं तं पासइ, तं पासित्ता तं ओगाहइ, ओगाहिच्चा
से णं तत्थ उएहं पि पविणेज्जा तिएहं पि पविणेज्जा खुहं
पि पविणिज्जा जरं पि पविणिज्जा दाहं पि पविणिज्जा
णिदाएज्ज वा पयलाएज्ज वा सतिं वा रतिं वा धितिं वा
मतिं वा उवलभेज्जा । सीए सीयभूए संकसमाणे संकसमा-
णे सायासोक्खबहुले याऽवि विहरेज्जा, एवामेव गोयमा !
असम्भावपट्टवणाए उसिणवेयणिजेहिं तो णरएहिं तो कुंभा-
रागणीइ वा णरइए उव्वट्टिए समाणे जाइ इमाइं मणुस्सलो
यंसि भवन्ति (गोलियालिंगाणि वा सौंडियालिंगाणि वा भि-
डियालिंगाणि वा) अयाऽऽगराणि वा तंबागराणि वा त-
उयागराणि वा सीसागराणि वा रुप्पागराणि वा सुवन्ना-
गराणि वा हिरप्पागराणि वा कुंभारागणीइ वा मुंसागणीइ
वा इट्टयागणीइ वा कवेव्ल्लुयागणीइ वा लोहारं वरिसेइ वा
जंतवाडचुल्लीइ वा हंडियलित्थाणि वा सौंडियलित्थाणि वा
शलागणीति वा तिलागणीति वा तुसागणीति वा तत्ताइं
समज्जोतिभूयाइं फुल्लकिंसुयसमाणाइं उक्कासहस्साइं वि-

णिम्मुयमाणाइं जालासहस्साइं पमुच्चमाणाइं इंगालसह-
स्साइं पविक्खरमाणाइं अतो अतो हुहुयमाणाइं चिद्धंति
ताइं पासइ, ताइं पासित्ता ताइं ओगाहइ, ताइं ओगा-
हिच्चा से णं तत्थ उएहं पि पविणेज्जा तएहं पि पविणे-
ज्जा खुहं पि पविणेज्जा जरं पि पविणेज्जा दाहं पि पवि-
णेज्जा णिदाएज्ज वा पयलाएज्ज वा सतिं वा रतिं वा
धितिं वा मतिं वा उवलभेज्जा । सीए सीयभूए संकस-
माणे संकसमाणे सायासोक्खबहुले याऽवि विहरेज्जा, भवे-
यारूवे सिया ?, णो इणट्ठे समट्ठे, गोयमा ! उसिणवेद-
णिजेसु णरएसु नेरतिया एत्तो अणिट्ठयरियं चेव उमि-
णवेदणं पच्चणुभवमाणा विहरन्ति । सीयवेदणिजेसु णं
भंते ! णिरएसु खेरतिया केरिमयं सीयवेदणं पच्चणुभ-
वमाणा विहरन्ति ?, गोयमा ! से जहाणामए कम्मरदा-
रए सिया तरुणे जुगवं बलवं ० जाव सिप्पोवगते एगं महं
अयपिंडं दगवारसमाणं गहाय ताविय ताविय कोट्टिय को-
ट्टिय जहा० एकाहं वा दुआहं वा तियाहं वा उकोसेणं मा-
हणेज्जा, से णं तं उसिणं उमिणभूतं अओमएणं संदंम-
एणं गहाय असम्भावपट्टवणाए सीयवेदणिजेसु णरएसु
पक्खिवेज्जा, से तं [उम्भिसिप्रतिमिमियंतरेण पुणरवि
पच्चुद्धरिस्सामीति कट्ठ पविगयमेव पासेज्जा, तं चेव
णं ० जाव णो चेव णं संचाएज्जा पुणरवि पच्चुद्धरित्तए,
से णं से जहाणामए मत्तमायंगे तहेव ० जाव सोक्खबहुले
याऽवि विहरेज्जा] एवामेव गोयमा ! असम्भावपट्टवणाए
सीतवेदणेहिं तो णरएहिं तो नेरतिए उव्वट्टिए समाणे जाइं
इमाइं इहं मणुस्सलोए हवन्ति, तं जहा-हिमाणि वा-
हिमपुंजाणि वा हिमपडलाणि वा हिमपडलपुंजाणि वा
तुसाराणि वा तुसारपुंजाणि वा हिमकुंडाणि वा हिमकुंड-
पुंजाणि वा सीताणि वा ताइं पासति, पासित्ता ताइं ओगाह-
ति ओगाहिच्चा से णं तत्थ सीतं पि पविणेज्जा तएहं पि
पविणेज्जा खुहं पि पविणेज्जा जरं पि पविणेज्जा दाहं पि
पविणेज्जा निदाएज्ज वा पयलाएज्ज वा ० जाव उसिणे
उसिणभूए संकसमाणे संकसमाणे सायासोक्खबहुले
याऽवि विहरेज्जा । गोयमा ! सीयवेयणिजेसु नरएसु नेर-
तिया एत्तो अणिट्ठयरियं चेव सीतवेदणं पच्चणुभवमाणा
विहरन्ति । [सू० ८६५]

‘रयणे’ त्यादि रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्तः किं शीतां वे-
दनां वेदयन्ते, उष्णां वेदनां वेदयन्ते, शीतोष्णां वा? भगवानाह-
गौतम ! न शीतां वेदनां वेदयन्ते किन्तु उष्णां वेदनां वेदयन्ते,
ते हि शीतयोनिका योनिस्थानानां केवलहिमानीप्रख्यशीत-
प्रदेशात्मकत्वात्, योनिस्थानव्यतिरेकेण चान्यत् सर्वमपि
भूम्यादिस्वादिराङ्गारादपि महाप्रतप्तमतस्ते उष्णवेदनामनुभ-

यन्ति, नापि शीतोष्णां वेदनां वेदयन्ते, शीतोष्णस्वभावतया वेदनाया नरकेषु मूलतोऽध्यसम्भवात् । एवं शर्कराप्रभावा-
लुकाप्रभावनैरयिका अपि वक्रव्याः । एकप्रभापृथिवीनैरयि-
कपृच्छायां भगवानाह—गौतम ! शीतामपि वेदनां वेदयन्ते नरकावासभेदनोष्णामपि वेदनां वेदयन्ते नरकावा-
सभेदनैव, न तु शीतोष्णाम् । तत्र ते बहुतरा ये उष्णां वेदनां वेदयन्ते, प्रभूततराणां शीतयोनित्वात् । ते स्तोक्त-
रा ये शीतां वेदनां वेदयन्ते अल्पतराणामुष्णयोनित्वात्, ए-
वं धूमप्रभायामपि वक्रव्यं नवरं ते बहुतरा ये शीतवेदनां वेद-
यन्ते, बहुनामुष्णयोनित्वात्, ते स्तोक्ततरा ये उष्णवेदनां वेद-
यन्ते, अल्पतराणां शीतयोनित्वात् । तमःप्रभापृथिवीनैर-
यिकपृच्छायां भगवानाह—गौतम ! शीतां वेदनां वेदयन्ते, नोष्णां नापि शीतोष्णां; तत्रत्यानां सर्वेषामुष्णयोनित्वात्,
योनित्वात् नित्यं तरेकेण चान्यस्य सर्वस्यापि नरकभूम्यादेर्म,
हाहिमानीप्रवृत्त्यात्, एवं तमस्तमाप्रभापृथिवीनैरयिका अपि
वक्रव्याः, नवरं परमां शीतवेदनां वेदयन्ते इति वक्रव्यम् । तमः-
प्रभापृथिवीतः तमस्तमःप्रभापृथिव्यां शीतवेदनाया अनिप्र-
बलत्वात् । सम्प्रति भवानुभवप्रतिपादनार्थमाह—‘रयणं’
स्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भदन्त ! कीदृशं नरकभवं
प्रत्यनुभवन्तः प्रत्येकं वेदयमानाः विहरन्ति—अवतिष्ठन्-
न्ते ? भगवानाह—गौतम ! रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका नित्यं-
सर्वकालं क्षेत्रस्वभावजमहानिबिडान्धकारदशनतो भानाः,
सर्वत उपजातशङ्कत्वात्, तथा नित्यं—सर्वकालं स्वत-
एवाग्रेऽपि व्रन्ताः—परमाधार्मिकदेवपरस्परदीरितदुःख-
संपातभयास्त्रासमुपपन्नाः, तथा नित्यं—सर्वकालं परमा-
धार्मिकैः परस्परं वा भ्रमसिताः—त्रासं ग्राहिताः, तथा
नित्यमुद्विग्नाः यथोक्तं रूपदुःखानुभवतस्तद्गतावासप—
राड्मुखचित्ताः, तथा नित्यं—सर्वकालम्, उपप्लुताः उप-
प्लवनापता न तु मनागपि रतिमासादयन्ति, एवं नित्यं—
सर्वकालं परममशुभम् अनुलम्—अशुभत्वेनानन्यसदृशम्
अनुवद्धम्—अशुभत्वेन निरन्तरमुपचितं निरयभवं प्रत्यनु-
भवन्तः—प्रत्येकं वेदयमाना विहरन्ति, एवं पृथिव्यां पृथि-
व्यां तावद्वक्तव्यं यावदधः सप्तमी । अस्यां चाधः सप्तम्यां कू-
रकर्माणः पुरुषा उत्पद्यन्ते नान्ये, तथा चास्यैवार्थस्य प्रदर्श-
नार्थं पञ्च पुरुषान् उपन्यस्यति—‘अहे सत्तमा एण’ मि-
त्यादि, अधः सप्तम्यां पृथिव्यामप्रतिष्ठाने नरके इमे-अन-
न्तरवेदयमाणस्वरूपाः पञ्च महापुरुषाः अनुत्तरैः सर्वो-
त्तमप्रकर्षप्राप्तैः दण्डसमादानैः समादीयते कर्म एभि-
रिति समादानानि—कर्मोपादानहेतवः दण्डा एव—मनो-
दण्डादयः प्राणव्यपरोपणाध्यवसायरूपाः समादानानि द-
ण्डसमादानानि तैः कालमात्रे कालं कृतवोत्पन्नाः, तद्यथा—
रामो—जमदग्निमुनः, परशुराम इत्यर्थः, दाढादालः—छाती-
सुतः (जी०) (वसूराजवृत्तम् ‘वसूत्रिचर’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे उक्तम् ।) सुभूमोऽष्टमश्चक्रवर्ती, कौरव्यः—कौ-
रव्यगोत्रो ब्रह्मदत्तश्चुलनीसुतः ‘ते एं तत्थ वेयणं वेयंती’
त्यादि ते पशुरामादयस्तत्र—अप्रतिष्ठाने नरके वेदनां
वेदयन्ते उज्ज्वलां यावद् दुरध्यासामिति प्राग्वत् ।
सम्प्रति नरकेषूप्रवेदनायाः स्वरूपमभिधत्सुराह—‘उ-
सिणवदणिजेसु एं भंते !’ न्यादि, उष्णवेदनेषु

णमिति पूर्ववत्, भदन्त ! नरकेषु नैरयिकाः कीदृशीमुष्ण-
वेदनां प्रत्यनुभवन्तः—प्रत्येकं वेदयमाना विहरन्ति ?, भग-
वानाह—गौतम ! स यथानामकः—अनिर्दिष्टनामकः कश्चि-
त् कर्म्मरदारकः—लोहकारदारकः स्यात्, किंविशिष्ट ? इ-
त्याह—तरुणः—प्रवर्द्धमानवयाः, आह—दारकः प्रवर्द्धमा-
नवयाः एव भवति ततः किमेतन् विशेषणेन ?, न आ-
सन्नमृत्याः प्रवर्द्धमानवयस्त्वाभावात्, न ह्यासन्नमृत्युः
प्रवर्द्धमानवया भवति, न च तस्य विशिष्टसामर्थ्यसम्भवः
आसन्नमृत्युत्वादेव, विशिष्टसामर्थ्यप्रतिपादनार्थश्चैव आ-
रम्भस्ततोऽर्थवद्विशेषणम् । अन्यं तु व्याचक्षते—इह यद्द्रव्यं
विशिष्टवर्णादिगुणोपेतमभिनयं च तत्तरुणमिति लोके प्र-
सिद्धं, यथा तरुणमिदमश्वत्थपत्रमिति, ततः स कर्म्मर-
दारकस्तरुण इति । किमुक्तं भवति ?—अभिनवो विशिष्टव-
र्णादिगुणोपेतश्चेति, बलं—सामर्थ्यं तदस्यास्तीति बलवान्,
तथा युगं—सुषमदुष्णमादिकालः स स्वेन रूपेण यस्यास्ति
न दोषदुष्टः स युगवान् । किमुक्तं भवति ?—कालोपद्रवोऽपि
सामर्थ्यविघ्नेतुः स चास्य नास्तीति प्रतिपत्त्यर्थमतद्विशे-
षणम् । युवा यौवनस्थः, युवावस्थायां हि बलातिशय इत्ये-
तदुपादानम्, ‘अप्यार्थक’ इति अल्पशब्दोऽभाववाची
अल्पः—सर्वथाऽविद्यमान आतङ्का—ज्वरादियस्यासावल्पात-
ङ्कः, ‘थिरग्गहत्थं’ स्थिरौ अग्रहस्तौ यस्य स स्थिराग्रह-
स्तः, ‘दढपाणिपायपासपिटुंरारुपरिण’ इति दृढानि—
अतिनिविडचयापन्नानि पाणिपादपार्श्वपृष्ठान्तरोरुणि परि-
णतानि यस्य स दृढपाणिपादपार्श्वपृष्ठान्तरोरुपरिणतः,
सुखादिदर्शनात्पाक्षिको निष्ठान्तस्य परनिपातः, तथा घन-
म्—अतिशयेन निचितौ—निविडतरचयमापन्नौ बलितावि-
व बलितौ वृत्तौ स्कन्धौ यस्य स घननिचितबलितवृत्त-
स्कन्धः, ‘चम्मेट्ठगदुघणमुट्ठियसमाहयनिचियगायगत्ते’ च-
म्मेट्ठकं दुघणेन मुट्ठिकया च—मुट्ठया च समाहृत्य ये नि-
चितौ कृतगात्रास्ते चम्मेट्ठकदुघणमुट्ठिकसमाहतनिचितगा-
त्रास्तेषामिव गात्रं यस्य स चम्मेट्ठकदुघणमुट्ठिकसमाहत-
निचितगात्रगात्रः, ‘उरस्सवलसमन्नागण’ इति उरसि भ-
वमुरस्यं तच्च तद्वलं च उरस्यबलं तच्च समन्वाग-
तः—समनुप्रातः उरस्यबलसमन्वागतः, आन्तरोत्साहवीर्य-
युक्त इति भावः, ‘तलजमलजुयलवाह’ इति, तलौ-
तालवृत्तौ तयार्थमलयुगलं—समश्रणीकं युगलं तलयमल-
युगलं, तद्वदतिसरलौ पीवरौ च बाहू यस्य स तलयमल-
युगलबाहुः, ‘लंघणपवणजवणपमहणसमत्थे’ इति, लङ्घने-
अतिक्रमणे सवने—मनाक् पृथुतरविक्रमगतिगमने जवने-
अतिशीघ्रगतां प्रमर्दने—कठिनस्यापि वस्तुनश्चूर्णेनकरणे
समर्थः लङ्घनसवनजवनप्रमर्दनसमर्थः, कचित् ‘लंघणपव-
णजवणवायामणसमत्थे’ इति पाठस्तत्र व्यायामने—व्या-
यामकरणे इति व्याख्येयम्, छेकः—द्वांसप्ततिकलापण्डतः
दक्षः—कार्याणामविलम्बितकारी, प्रष्टुः—वाग्मी कुशलः—
सम्यक्क्रियापरिज्ञानवान् मेधावी—परस्पराव्याहतपूर्वोपरा-
नुसन्धानदक्षः, अत एव ‘निपुणसिप्पावण’ इति निपु-
णं यथा भवति एवं शिल्पं—क्रियासु कौशलमुपगतः—प्राप्तो
निपुणशिल्पोपगतः एकं महान्तमयस्सिण्डम् ‘उदकचार-
कसमानं’ लघुपानीयघटसमानं गृहीत्वा तम्—अयस्सिण्ड-

तापयित्वा तापयित्वा ततो घनेन कुट्टयित्वा कुट्टयित्वा
यावदेकाहं वा द्रष्टव्यं वा यावदुत्कर्षतोऽर्द्धमासं सहन्यात्
ततो णमिति वाफ्यालङ्कारे, तम्-अर्यास्पण्डं शीतम्, स च
शीतो बहिर्मननामात्रेणापि स्यादत आह—शीतीभूतं-सर्वा-
त्मना शीतत्वेन परिणतं अयामयन संदर्शकेन गृहीत्वा अस-
द्भावस्थापनया-असद्भावकल्पनया नैतदभूत् न भवति भवि-
ष्यति वा केवलमसद्भूतमिदं कल्प्यत इति, उष्णवेदनेषु नर-
केषु प्रक्षिपेत्, प्रक्षिप्य च स पुरुषो णमिति वाफ्यालङ्कारे,
'उन्मिसियनिमिसियंतरेण' उन्मिषितानिमिषितान्तरं याव-
ताऽन्तरेण-यावता व्यवधानेन उन्मेषनिमेषौ क्रियेते तावद-
न्तरप्रमाणेन कालेनानिक्रान्तेन पुनरपि प्रत्युद्धरिष्यामीति
कृत्वा यावद् द्रष्टुं प्रवर्त्तते तावत् प्रवितरमेव-प्रस्फुटित-
मेव, यदि वा-प्रविलीनमेव-नवनीतमिव सर्वथा गलि-
तमेव, यदि वा-प्रविध्वस्तमेव-सर्वथा भस्मसाद्भूतमेव
पश्येत्, न पुनः शक्नुयाद् अचिरात्तम्, अप्रस्फुटितम्
अविलीनं वा अविध्वस्तं वा पुनरपि प्रत्युद्धर्तुम्, एवं रू-
पा नाम तत्रोष्णवेदना । अस्यैवार्थस्य स्पष्टतरभावनार्थं
दृष्टान्तान्तरमाह—'से जहानाम' इत्यादि, 'से' सकल-
जनप्रसिद्धो यथेति दृष्टान्तत्वापदर्शने । वाशब्दो विकल्पने ।
अयं वा दृष्टान्तो विवक्षितार्थप्रतिपत्तये बोद्धव्य इति वि-
कल्पनभावना । मत्तः-मदकलितः मातङ्गः-हस्ती, इह मा-
तङ्गोऽन्त्यजोऽपि संभवति ततस्तदाशङ्काव्युदासार्थं नाना-
देशजविनेयजनानुग्रहाय (वा) पर्यायद्वयमाह-द्विपः-
द्वाभ्यां मुखेन करेण चेत्यर्थः पिवतीति द्विपः । "मूलवि-
भुजादयः" ॥११॥१४४५ इति कप्रत्ययः । कौ जीर्यतीति कुञ्जरः,
यदि वा-कुञ्ज-वनगहने रमति-रतिमावधनातीति कुञ्जरः,
'कचिदिति' उप्रत्ययः, पृष्टिर्हायनाः-संवत्सरा यस्य स
पृष्टिर्हायनः प्रथमशरत्कालसमये-कार्तिकमाससमये, इह
प्राय ऋतवः सूर्यस्तवो गृह्यन्ते ते चापाढादयो द्विदिमास-
प्रमाणाः, प्रवचने च क्रमेणैवंनामानः । तद्यथा-प्रथमः प्रा-
वृत्, द्वितीयो वर्षारत्रः, तृतीयः शरत्, चतुर्थो हेमन्तः,
पञ्चमो वसन्तः, षष्ठो ग्रीष्मः, तथा चाह पादलितस्-
रिः—"पाउस वासारसो, सरसो हेमन्त वसन्त गिम्हा
य । एष खलु छुप्ति रिऊ, जिणवरदिट्ठा मण सिट्ठा ॥ १ ॥"
ततः प्रथमशरत्कालसमयः कार्तिकसमयः इति विवृत्तम्,
आह च मूलटीकाकृतम्—"प्रथमशरत्-कार्तिकमासः" त-
स्मिन् वाशब्दो विकल्पने, चरमनिदाघकालसमये वा-च-
रमनिदाघकालसमयो-ज्येष्ठमासपर्यन्तस्तस्मिन्, वाशब्दो
विकल्पने । उष्णाभिहिताः-सूर्यखरकिरणप्रतापाभिभूतः ।
अत एवोष्णैः सूर्यकिरणैः सर्वतः प्रतप्ताकृतया शोषभाव-
तस्तृपाभिहतः, तत्रापि पानीयगवेषणार्थमितस्ततः स्वे-
च्छया परिभ्रमतः कथञ्चिद्वाग्निप्रत्यासक्तौ गमनतो दवा-
ग्निज्वालाभिहतः अतः एव आतुरः-कचिदपि स्वास्थ्यमल-
भमानः सन् आकुलः, सर्वाङ्गपरितापसम्भवेन गलतालु-
शोषभावात् शुषितः, कचित् 'झिजिए' इति पाठस्तच्च
क्षितेः-क्षीणशरीर इति व्याख्येयम्, असाधारणदुःखवेदना-
समुच्चलनात्पिपासितः, अत एव दुर्बलः शारीरमानसाव-
ष्टम्भरहितत्वात्, क्लान्तः-ग्लानिमुपगतः 'क्लमू' ग्लानौ, इति
वचनात्, एकांगदती पुष्करिणी-पुष्कराण्यस्यां विद्यन्ते

इति पुष्करिणी ताम्, किं-विशिष्टामित्याह-चतुष्कोणां-
चत्वारः कोणा-अथयो यस्याः सा तथा तां, समं-विष-
मोन्नतिवर्जितं सुखावतारं तारं-तटं यस्याः सा समती-
रा ताम्, आनुपूर्व्येण-नीचैर्नीचैस्तरभावरोपेण न त्वेकहेल-
यैव कचिद्वर्त्तारूपा कचिदुन्नतिरूपा इति भावः, सुष्ठु-
अतिशयेन यो जातो वप्रः-केदारो जलस्थानं तत्र गम्भी-
रम्-अलब्धस्ताघं शीतलं जलं यस्यां सा आनुपूर्व्यसुजा-
तवप्रगम्भीरशीतलजला ताम्, 'संछरणपत्तभिसमुणाल'
मिति संछुन्नानि-जलेनान्तरितानि पत्रविसमुणालानि य-
स्यां सा संछुन्नपत्रविसमुणाला ताम्, इह यिस-मृणाल-
साहचर्यात् पत्राणि पद्मनीपत्राणि द्रष्टव्यानि, विसानि-
कन्दाः मृणालानि-पद्मनालाः, तथा बहुभिरुपलकुमुदन-
लिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्रसहस्रप-
त्रैः केसरैः केसरप्रधानैः फुल्लैः विकसितैरुपचिता बहुपल-
कुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्र-
सहस्रपत्रकेसरफुल्लोपचिता तां तथा प्रदपदैः-भ्रमरैः परि-
भुज्यमानानि कमलानि उपलक्षणमेतत् कुमुदादीनि यस्याः
सा पदपदपरिभुज्यमानकमला तां, तथा च्छुन्न-स्वरूपतः स्फ-
टिकवच्छुद्धेन विमलेन-आगन्तुकमलरहितेन सलिलेन पूर्णा
अच्छविमलसलिलपूर्णा तां, तथा पडिहत्था-अतिरेकतः, अ-
तिप्रभूता इत्यर्थः भ्रमन्ता मत्स्यकच्छपा यस्यां सा पडिहत्थ-
भ्रमन्मत्स्यकच्छपा, तथा अनेकैः शकुनिगणमिथुनकैः गण-
शब्दस्य प्राकृतत्वादस्थानेऽप्युपनिपातः, शकुनिमिथुनकैर्वि-
चरितैः इतस्ततः स्वेच्छया प्रवृत्तैः शब्दान्नातिकम्-उन्नतशब्दं
मधुरस्वरं नादितं यस्यां सा अनेकशकुनिगणमिथुनकवि-
चरितशब्दान्नातिकमधुरस्वरनादिता, ततः पूर्वपदनं विशेष-
णसमासः, तां दृष्ट्वाऽवगाहेत, अवगाह्य च उष्णमपि-
परिदाहमपि शरीरस्य तत्र प्रविनयेत्-प्रकर्षेण सर्वात्म-
ना स्फोटयेत्, तथा क्षुधामपि प्रविनयेत् प्रत्यासन्नतट-
वर्त्तिशल्लभ्यादिकिसलयभक्षणात्, तृपमपि प्रविनयेत्
जलपानात्, ज्वरमपि परिसंतापसमुत्थं प्रविनयेत् परि-
दाघक्षुत्पिपासाऽपगमात्, एवं सकलक्षुद्रादिदोषापगमतः
सुखासिकाभावेन निद्रायत प्रचलायेन, तत्र अनिद्रावान्
निद्रावान् भवतीति च्यर्थविवक्षायां निद्रादिभ्यो धर्मिणि
क्ययिति कर्मणि क्यप्प्रत्ययः, एवं प्रचलाशब्दादपि नि-
द्रादिराकृतिगणत्वात् । निद्राप्रचलायोस्त्वयं विशेषः-सुख-
प्रबोधा स्वापावस्था निद्रा, ऊर्द्धस्थितस्यापि या पुनश्चे-
तन्यमस्फुटीकुर्वती समुपजायते निद्रा सा प्रचला । एवं
च क्षणमात्रनिद्रालाभतोऽतिस्वस्थीभूतः स्मृतिं वा-पू-
र्वानुभूतस्मरणं रतिं वा-तदवस्थाऽऽसक्तिरूपां धृतिं वा-
चित्तस्वास्थ्यं मतिं वा-सम्यग्गोहापोहरूपाम् उपलभेत-
प्राप्नुयात् । ततः शीतः-बाह्यशरीरप्रदंशशीतीभावात्, शी-
तीभूतः-शरीरान्तरेऽपि निवृत्तीभूतः सन् 'संकसमाणे' इति
सम्-एकीभावेन कसन्-गच्छन् 'सातसौख्यबहुलश्चापि'
सातम्-आह्लादस्तत्प्रधानं सौख्यं सातसौख्यं न त्वपि-
मानमात्रजनितमाह्लादविरहितं सातसौख्येन बहुलो-व्याप्तः
सातसौख्यबहुलश्चापि विहरेत्-स्वेच्छया परिभ्रमेत्, ए-
वमेव-अनेकानन्तरोद्भूतदृष्टान्तप्रकारेण हेतौतम् ! अस-
द्भावस्थापनया-असद्भावकल्पनया नैव वक्ष्यमाणमभूत्

केवलं नरकगतांश्च वेदनायाथात्म्यप्रतिपत्तये सत्कल्पत इति भावः, उष्णवेदनेभ्यो नरकेभ्यो नैरायकोऽनन्तरमुद्गति-तो—विनिर्गतः सन् यानि—इमानि प्रत्यक्षत उपलभ्यमानानि इह—मनुष्यलोके स्थानानि भवन्ति । तद्यथा “गोलियालिंगाणि वा, सोंडियालिंगाणि वा भिडियालिंगाणि वा,” एते अ-ग्नराश्रयविशेषाः । अन्ये तु देशभेदनीत्या पिष्टपाचनका-ग्न्यादिभेदेन तेषां स्वरूपं कथयन्ति, तदप्यविरुद्धमेवेति । तैलाग्निरिति वा तुपाग्निरिति वा तुसाग्निरिति वा न-डाग्निरिति वा, नडः—तृणविशेषः, ‘अयागराणीति वा’ श्रापित्वात्रपुंसकनिर्देशः अयश्चाकरा इति वा, येषु निर-न्तरं महामूपास्वयोदलं प्रक्षिप्याऽय उत्पाद्यते ते अयश्चा-कराः, एवं ताम्राकरा इति वा त्रप्वाकरा इति वा सीस-काकरा इति वा रूप्याकरा इति वा सुवर्णाकरा इति वा हिरण्याकरा इति वा, सुवर्णहिरण्ययोरत्र विशेषो वर्णा-विकृतो वेदितव्यः, इष्टकापाक इति वा कुम्भकारापाक इति वा कचेल्लुकापाक इति वा लोहकाराभ्यरीप इति वा, अम्बरीषः—काष्ठकः, यन्त्रवाडचुल्ली इवेति, यन्त्रम्-इल्लुपीडनयन्त्रं तत्रधानः पाटको यन्त्रपाटकः तत्र चुल्ली यत्रेक्षुरसः पच्यते, इत्थम्भूतानि यानि मनुष्यलोके स्था-नानि तप्तानि—ग्रहिसम्पर्कतस्तप्तीभूतानि, तानि च का-निचित् अयश्चाकरप्रभृतीनि कदाचिदुष्णस्पर्शमात्राण्यपि संभवन्ति ततो विशेषप्रतिपादनायमाह—‘समजोईभूयाइ’ प्राकृतत्वात्समशब्दस्य पूर्वानपातः, ज्योतिःसमभूता-नि साक्षादाश्रयणीनि जानानीति भावः, एतदेवोपमया स्पष्टयति—फुल्लकिंशुकसमानानि—प्रफुल्लपलाशकुसुमकल्पा-नि ‘उक्तासहस्राइ’ इति ये मूलाग्निता विबुध्य विबु-ध्याग्निकणाः प्रसर्पन्ति ते उल्का इत्युच्यन्ते; तासां सह-स्राणि उल्कासहस्राणि मुञ्चन्ति, ज्वालासहस्राणि विनि-मुञ्चन्ति, अङ्गारसहस्राणि प्रविज्जरन्ति, अन्तरन्तर्हृद्यमा-नानि—अतिशयेन जाज्वल्यमानानि, कचित् ‘अतो अतो सुहृद्यहुयासणा’ इति पाठः, अन्तरन्तः सुहुतहुताशनानि-सुष्टु हुतो—हुताशना येषु तानि तथा तिष्ठन्ति तानि प-श्यत् दृष्ट्वा चावगाहेन, अवगाह्य च उष्णमपि—नरको-ष्णवेदनाजनितं बाहः शरीरस्य परितापमपि प्रविनयेत्, नरकगतादुष्णस्पर्शदयश्चाकरादुष्णस्पर्शस्यातीव मन्द-त्वात्, एवं च सुखासिकाभावतस्तृपामपि क्षुधमपि दाहमपि अन्तःशरीरसमुत्थं प्राविनयेत् । तथा च सति तृडादिदोषापगमतां निद्रायेत वा, प्रचलायेत वा, स्मृतिं वा रतिं वा धृतिं वा उपलभेत । ततः शान्तः—शीतीभूतः सन् संकसन् संकसन्—संक्रामन् संक्रामन् सातसौख्यबहुलां विहरत् । अमीषां पदानामर्थः प्राग्वद्भावनीयः । एतावत्यु-क्ते भगवान् गौतमः पृच्छति—‘ भवे एयारूवे सिया ? , स्यात्—संभाव्यते एतद् यथा भयेदुष्णवेदनीयेषु नर-केषु एतदप्या उष्णवेदना ?, भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थो यदुष्णवेदनीयेषु नरकेषु नैरायका इति, अनन्तरं प्रतिपादितस्वरूपाया उष्णवेदनायाः अनिष्टतरकामेव अ-प्रियतरकान्वय अमनोक्षतरकामेव अमनप्रापतरकामेव वेदनां प्रत्यनुभवन्तः—प्रत्येकं वेद्यमाना विहरन्ति । सम्प्रति शीतवेदनीयेषु नरकेषु शान्तवेदनास्वरूपं प्रतिपादयति—‘सी-

यवेयणिजेसु ण’ मित्यादि, शीतवेदनीयेषु भदन्त ! निर-येषु नैरायकाः कीदृशी शीतवेदनां प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ?, स यथा नामकः कर्मकरदारकः स्यात्, तरुण इत्यादि वि-शेषणकदम्बकं प्राग्वत्तावद् यावत्सहन्त्यात् : नवरमुत्कर्षतो मासमित्यत्र ब्रूयात् । ततः सः—कर्मकरदारकः तम्—अयस्पिण्डमुष्णम्, स चोष्णो बाह्यप्रदेशमात्रापेक्षयाऽपि स्यादत आह—उष्णीभूत—सर्वात्मनाऽग्निवर्णीभूतामिति भा-वः, अयामयेन संदेशकेन गृहीत्वाऽसद्भावप्रस्थापनया शीत-वेदनीयेषु नरकेषु प्रक्षिपेत्, ततः स—पुरुषः तम्—अय-स्पिण्डमित्यादि प्राग्वत्तावद्भव्यं यावद्विहरति, तच्छेवम्—‘से णं ते उम्मासियानिमिसियन्तरेण पुणरवि पच्छुद्धरिस्सा-मि त्ति कट्ट पावरायमेव पासेज्जा पविलीणमेव पासेज्जा पविद्धत्थमेव पासेज्जा नो चेव णं संचापइ अवि-रायं अविलीणं अविद्धत्थं पुणरवि पच्छुद्धरिस्सि से जहानामप मत्तमायं ० जाव सायासोक्खवहुले याऽवि विहरइ त्ति ’ ‘एवामेव’ त्यादि, अनेनैवाधिकृतदृष्टान्तोक्तं प्रकाशं गौतम ! असद्भावप्रस्थापनया शीतवेदनीयेभ्यो न-रकेभ्योऽनन्तरमुद्गतिः सन् यानीमानि मनुष्यलोके स्थाना-नि भवन्ति, तद्यथा—हिमानि वा हिमपुञ्जानि वा, सूत्रे, नपुंसकनिर्देशः प्राकृतत्वात्, हिमपटलानि वा हिमकूटानि वा, एतान्येव पदानि नानादेशजविनेयानुग्रहाय पर्यायैव्या-चष्ट—‘सीयाणि वा सीयपुंजाणि वा’ इत्यादि, तानि पश्येत् दृष्ट्वा तान्यवगाहेन, अवगाह्य शीतमपि—नरकजनितं शीतत्वमपि प्रविनयेत्, ततः सुखासिकाभावतस्तृपामपि क्षुधमपि ज्वरमपि नरकवेदनीयनरकसंपर्कसमुत्थं जाड्यम-पि प्रविनयेत्, ततः शीतत्वादिदोषापगमतांऽनुत्तरं स्वास्थ्यं लभमानो निद्रायेत वा प्रचलायेत वा स्मृतिं वा रतिं वा धृ-तिं वा लभेत, ततो नरकगतजाड्यापगमाद् उष्णः, स च ग्रहिः प्रदेशमात्रतोऽपि स्यात्तत आह—‘ उष्णीभूतः अन्तरेऽपि नरकगतजाड्यापगमात् जातात्साह इत्यर्थः, स एवंभूतः सन् यथास्वसुखं (संकसन्) संक्रामन् सातसौख्यबहुलां विहरत्, एवमुक्तं गौतम आह—‘ भवेयारूवे सिया ?’ इत्या-दि प्राग्वत् । जी० ३ प्रति० २ उ० ।

‘नेरइया णं भेते ! किं एवंभूयं वेदणं वेदेति, अनेवंभूयं वेदणं वेदेति ? गोयमा, नेरइया णं एवंभूयं वेदणं वेदेति अनेवंभूयं पि वेदणं वेदेति । से केणऽद्वेणं तं चेव ?, गोय-मा ! जे णं नेरइया जहा कडा कम्मा तहा वेयणं वेदेति ते णं नेरइया एवंभूयं वेदणं वेदेति । जे णं नेरतिया जहा कडा कम्मा णो तहा वेदणं वेदेति ते णं नेरइया अनेवं-भूयं वेदणं वेदेति, से तेणऽद्वेणं, एवं० जाव वेमाणिया संसारमंडलं नेयव्वं । (सू० २०२+)

‘एवंभूयं वेयणं’ इति यथाविधं कर्म निबद्धमेवं प्रकारतयो-त्पन्नां वेदनाम्—असातादिकर्मोदयं वेदयन्ति—अनुभवन्ति मिथ्यात्वं चैतद्वादिनामिवम्—न हि यथा बद्धं तथैव सर्वं क-र्मानुभूयते, आयुःकर्मणो व्यभिचारात् । तथाहि—दीर्घका-लानुभवनीयस्याप्यायुःकर्मणोऽलणीयसाऽपि कालेनानुभवं भवति, कथमन्यथाऽपमृत्युदण्डपदंशः सर्वजनप्रसिद्धः स्या-

त् ? , कथं वा प्रहास्युगादौ जीवलक्षणांमप्येकदैव मृत्यु-
रुपयेतेति ? , ' अण्वेवंभूयं पि ' त्ति यथा बद्धं कर्म नैवंभू-
ता अनेवंभूता अतस्ताम् , श्रूयन्ते ह्यागमे कर्मणः स्थिति-
विधातरसधातादय इति । ' एवं० जाव वेमाणिया सं-
सारमंडलं नेयव्वं ' ति एवम्—उक्कमेण वैमानिकाव-
सानं संसारिजीवचक्रवालं नेतव्वमित्यर्थः । अथ चेह
स्थाने वाचनान्तरे कुलकरतीर्थकरादिवक्कव्यता दृश्यंत ,
ततश्च संसारमण्डलशब्देन पारिभाषिकसंज्ञया सह सूचितेति
संभाव्यत इति । भ० ५ श० ५ उ० । (करणतोऽकरणतो
वा सातवेदनां वेदयन्ते इति ' करण ' शब्दे तृतीयभागे-
३७० पृष्ठे उक्कम् ।)

महावेदनः—

जीवे णं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जितए से णं
भंते ! किं इहगए महावेदणे उववज्जमाणे महावेदणे उ-
ववन्ने महावेदणे ? , गोयमा ! इहगए सिय महावेयणे
सिय अप्पवेदणे उववज्जमाणे सिय महावेदणे सिय अ-
प्पवेदणे अहे णं उववन्ने भवति तत्रो पच्छा एगंतदु-
क्खं वेयणं वेयंति आहच्च सायं । जीवे णं भंते ! जे भ-
विए असुरकुमारेसु उववज्जितए पुच्छा , गोयमा ! इह-
गए सिय महावेदणे सिय अप्पवेदणे उववज्जमाणे सिय
महावेदणे सिय अप्पवेदणे अहे णं उववन्ने भवइ, तत्रो
पच्छा एगंतसायं वेयणं वेदंति आहच्च असायं, एवं
०जाव थणियकुमांमु जीवे णं भंते ! जे भविए पुढ-
विकाएसु उववज्जितए पुच्छा , गोयमा ! इहगए सिय
महावेदणे सिय अप्पवेयणे, एवं उववज्जमाणे वि , अहे
णं उववन्ने भवति तत्रो पच्छा वेमायाए वेयणं वेयति
एवं ०जाव मणुस्सेसु , वाणमंतरजोइसियवेमाणिएसु ज-
हा असुरकुमारेसु । (सू० २८३ ×)

तत्र च ' एगं दुक्खं वेयणं ' ति सर्वथा दुःखरूपां वे-
दनीयकर्मणानुभूतिम् ' आहच्च सायं ' ति कदाचित्सुख-
रूपां नरकपालादीनामसंयोगकाले, ' एगंतसायं ' ति भव-
प्रत्ययास् ' आहच्च असायं ' ति महाराद्युपनिपातात् । भ०
७ श० ६ उ० ।

सङ्घट्टश्चाक्रमणभेदोऽत आक्रान्तानां पृथिव्यादीनां यादृशी
वेदना भवति तत्प्ररूपणयाह—

पुढविकाइए णं भंते ! अकंते समाणे केरिसियं वेदणं
पच्चणुब्भवमाणे विहरति ? , गोयमा ! से जहानाभए—
केइ पुरिसे तरुणे बलवं ०जाव निउणसिप्पोवगए एगं
पुरिसं जुन्नं जराजजरियदेहं ० जाव दुव्वलं किलेतं
जमलपाणिणा मुद्धानंसि अभिहणि । से णं गोयमा !
पुरिसे तेणं पुरिसेणं जमलपाणिणा मुद्धानंसि अभि-
हए समाणे केरिसियं वेदणं पच्चणुब्भवमाणे विहर-
ति ? , अणिट्ठं समणाउसो ! तस्स णं गोयमा ! पु-

रिस्स वेदणाहिंनो पुढविकाइए अकंते समाणे एत्तो
अणिट्ठतरियं चेव अकंततरियं० जाव अमणामतरियं
चेव वेदणं पच्चणुब्भवमाणे विहरति । आउयाए णं
भंते ! संघट्टिए समाणे केरिसियं वेदणं पच्चणुब्भवमा-
णे विहरति ? , गोयमा ! जहा पुढविकाइए एवं चेव ,
एवं तेऊयाए वि एवं वाऊयाए वि, एवं वणस्सइकाए वि
०जाव विहरति । सेवं भंते ! सेवं भंते चि ॥ (सू० ६५३ ×)

' पुढवी ' त्यादि, ' अकंते समाणे ' त्ति आक्रमणे सति
' जमलपाणिण ' त्ति मुष्टिनेति भावः । ' अणिट्ठं समणाउसो ! '
त्ति गौतमवचनम् ' एत्तो ' त्ति उक्कलक्षणाया वेदनायाः स-
काशादिति । भ० १६ श० ३ उ० । (सर्वे जीवाः अनेवंभूतां
वेदनां वेदयन्त इत्यत्रान्ययूथिकैः सह विवादः ' अण-
उत्थिय ' शब्दे प्रथमभागे ३५७ पृष्ठे दर्शितः) (यो महानिर्जरः स
महादेवः या वेदना सा निर्जरा इति ' णिज्जरा ' शब्दे च-
तुर्थभागे २०५७ पृष्ठे दर्शितम् ।) (चरमा अपि परमा नैर-
थिकाणां महाक्रियाः महावेदनाः इति ' चरम ' शब्दे तृतीयभागे
११४० पृष्ठे दर्शितम् ।)

मारणान्तिकवेदनोदये दृष्टान्तमाह—

“ रोहीडगं च नगरं, ललिआ गुट्ठी अ रोहिणी गणिआ ।
धम्मरुइ कहुअ दुद्धिअ, दाणाइ अणेअकम्मुदयं ॥ १ ॥ ”

अनेजस्य निःकम्पस्य कर्मणामुदये ।

“ रोहितकपुंर रोह-ल्लोलाललितगोष्ठिकाः ।
तथैका जीर्णगणिका, रोहिणीत्यस्ति तत्र च ॥ १ ॥ ”

अनन्यजीवनोपाया, भङ्गं राध्नेति तत्कृतं ।
अन्यदा कटुकं तुम्बं, पक्वं जातं विषोपमम् ॥ २ ॥
मा भूवं निन्दिता गाष्ट्या-स्ततोऽन्यत्तत्कृते कृतम् ।
आद्यं धर्मरुचेर्दत्तं, मासंपारणके मुनेः ॥ ३ ॥

स गत्वोपाश्रये साधु—स्तुम्बमालोचयद् गुरोः ।
गुरुर्विज्ञाय गन्धेन, तमूचेऽमुं परित्यज ॥ ४ ॥

भक्षितं मृत्यवे ह्येत-तत्त्यक्तुं स गतोऽष्टवीम् ।
कथंचित् पतितो विन्दुः, पात्रात्तत्रैव कीटिकाः ॥ ५ ॥

लग्नमात्रान्मृता दृष्ट्वा, दध्यौ मे सुमृतिर्वग्म् ।
माऽन्यजीवविघातो भू-दिति त्यक्त्वाऽखिलोपधिम् ॥ ६ ॥

एकत्र स्थण्डिले स्थित्वा, विधायाराधनाविधिम् ।
तद्भक्त्या वेदनां तीव्रा-मधिसह्य शिवं ययौ ॥ ७ ॥ ” आ० क०
४ अ० । आ० चू० ।

यथोदीरणवेदननिर्जराः कुर्वन्ति देहिनस्तथा प्रतिपादयन्ति-

जीवा णं दोहिं ठाणेहिं पावकम्मं उदीरेइ, तं जहा-अ-
ब्भोवगामियाए चेव, वेयणाए, उवक्कमियाए चेव वेयणांति ।
एवं वेदंति एवं णिज्जेरंति अब्भोवगामियाए चेव वेयणाए
उवक्कमिताते चेव वेयणांति । (सू० ६६ +)

' जीव ' त्यादि गतार्थम्, नवरम् उदीरयन्ति—अप्रामावस-
सदुदयं प्रवशयन्ति अभ्युपगमेन—अङ्गीकरणेन

निवृत्ता तत्र वा भवा आभ्युपगमिकी तथा—शिरोलाञ्छत-
पञ्चरणादिकया वेदनीया-पीडया उपक्रमेण-कर्मोदीरणका-
रणेन निवृत्ता तत्र वा भवा औपक्रमिकी तथा—ज्वराती-
सारदिजन्यया , एवमिति-उक्तप्रकारत एव वेदयन्ति
विपाकतोऽनुभवन्त्युदीरितं सृष्टिः, विज्ञेयन्ति—प्रदेशे-
भ्यः शाटयन्तीति । स्था० २ ठा० ४ उ० ।

वेयणाखंध-वेदनास्कन्ध-पुं । सुखाः दुःखा अदुःखसुखा चे-
ति वेदनालक्षणे औद्धपरिभाषितं पञ्चस्कन्धेष्वन्यतमे स्क-
न्धे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

वेदनाभय-वेदनाभय-न० । वेदना-पीडा तद्भयं वेदनाभयम् ।
भयभेदे, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

वेयणासमुग्धाय-वेदनासमुद्घात-पुं । असावद्यकर्माश्रये
समुद्घातभेदे, स० ६ सम० । स्था० । प्रज्ञा० । तत्र वेदनास-
मुद्घातगत आत्मा असातवेदनीयकर्मपुद्गलपरिशातं करो-
ति, तथाहि-वेदनापीडितो जीवः स्वप्रदशान् अनन्तानन्त-
कर्मस्कन्धवेष्टितान् शरीराद्वहिरपि विक्षिपति तैश्च प्रदेशैर्वेद-
नजठरादिरन्ध्राणि कर्णस्कन्धाद्यपान्तरालानि चापूर्यायाम-
तो विस्तरतश्च शरीरमात्रं क्षेत्रमभिव्याप्यान्तर्मुहूर्त्तं यावदव-
तिष्ठते, तस्मिन्वान्तर्मुहूर्त्तं प्रभूतासातावेदनीयकर्मपुद्गलपरि-
शातं करोति । प्रज्ञा० ३६ पद । पं० सं० । ('समुग्धाय' शब्दे
विशेषतो व्याख्या वक्ष्यते ।)

वेयणिज्ज-वेदनीय-न० । वेद्यते आह्लादादिरूपेण यदनुभूयते
तद्वेदनीयम् । कर्मण्यनीयप्रत्ययः । वेदनीये कर्मणि, स्था० २
ठा० ४ उ० ।

वेयणिजे कम्मे दुविहे पणत्ते , तं जहा-सायावेयणिजे
चेव, असायावेयणिजे चेव । (सू० १०५ X)

तथा वक्ष्यते-अनुभूयत इति वेदनीयं, सातं-सुखं तद्रूपतया वे-
द्यते यत्तथा, दीर्घत्वं प्राकृतत्वात् इतरद् एतद्विपरीतम्, आह
च “ महुलित्तनिसियकरवा-लधारजीहाएँ जारिसं लिहणं ।
तारिसयं वेयणियं, सुहदुहउप्पायगं मुणह ॥१॥ ” इति । (स्था०
२ ठा० ४ उ० ।) कर्मभेदे, यद्यपि सर्वकर्माण्यप्येवं तथापि प-
ङ्कजादिशब्दवत् वेदनीयशब्दस्य रुढविषयित्वात् साताऽसा-
तरूपमेव कर्म वेदनीयमित्युच्यते । कर्म० ६ कर्म० । पं० सं० ।
जं० । दशा० ।

साम्प्रतं तृतीयं कर्म वेद्यवेदनीयापरपर्यायं व्याचिख्यासुराह-
महुलित्तखगगधारा-लिहणं व दुहा उ वेयणियं ॥१२॥

‘महुलित्ते’ स्यादि, मधुना-मधुरसेन लिप्ता-खरिण्टता
खङ्गस्य-करवालस्य धारा-तीक्ष्णाप्ररूपा तस्या जिह्वया ले-
हनमिवास्यादनसदृशं द्विधैव-द्विप्रकारमेव साताऽसातभे-
दात् । तुशब्द एवकारार्थः । वेदनीयं वेद्यं कर्म भवति । इह च
मधुलेहनसंनिभं सातवेदनीयं खङ्गधाराच्छेदनसममसात-
वेदनीयम् । उक्तं च—“महुआसायणसरिसो, सायावेयस्स
हारु दु विवागो । जं असिणा तहि छिज्जइ, सो उ विवागो
असायस्स ॥ १ ॥ ”

अथ गतिचतुष्टये साताऽसातस्वरूपमाह--

ओसन्नं सुरमणुए, सायमसायं तु तिरियणएसु ।

अजं व मोहणीयं, दुविहं दंसणचरणमोहा ॥ ३ ॥

ओसन्नशब्दो देशीवचनो बाहुल्यवाचको, यथा--“ ओसन्नं
देवा सायं वेयणं वेयंति ” तत्र ‘ओसन्नं’ बाहुल्येन-प्राये-
णेत्यर्थः, सुराश्च-देवा मनुजाश्च-मनुष्याः सुरमनुजं समाहा-
रद्वन्द्वस्तस्मिन् सुरमनुजे सुरपु-मनुजेष्वित्यर्थः, सातं-सात-
वेदनीयं भवति । ओसन्नग्रहणाच्च्यवनकालेऽन्यदाऽपि सुरा-
णामसातादयोऽप्यस्ति, चारुकिरोधवधबन्धनशीतातपादि
भिर्मनुजानामप्यसातमिति नरकभवाः प्राणिनोऽप्युपचा-
रात् नरकाः, ततस्तिर्यञ्च नरकाश्च तिर्यग्नरकास्तपु ति-
र्यज्जु नरकेष्वित्यर्थः । ओसन्नशब्दस्येहापि संयन्धादसातम् ।
तुः पुनरर्थे, व्यवहितसंयन्धश्च ! स चैवं योज्यते-तिर्यग्नर-
कपु पुनरसातं प्रायो भवति ओसन्नग्रहणात्केपाचित्पट-
हस्तिनुरङ्गादीनां तिरश्चां नारकाणामपि जिनजन्मकल्या-
णकादिषु सातमप्यस्तीत्युक्तं द्विविधं वेदनीयम् । कर्म० १
कर्म० । (वेदनीयानि अकर्कशवेदनीयानि च कर्माणि स्वस्वस्था-
न उक्तानि ।)

साताऽसातवेदनीयानि त्विह--

अत्थि णं भंते ! जीवा णं सायावेयणिजा कम्मा कजंति
हंता अत्थि । कहंसे भंते ! जीवा णं सायावेयणिजा कम्मा
कजंति ? , गोयमा ! पाणाणुकंपयाए भूयाणुकंपयाए जी-
वाणुकंपयाए सत्ताणुकंपयाए बहूणं पाणाणं ० जाव स-
त्ताणं अदुक्खयाए असोयणयाए अजूरणयाए अतिप्प-
णयाए अपिट्ठणयाए अपरियावणयाए एवं खलु गोयमा !
जीवा णं सायावेयणिजा कम्मा कजंति एवं नेरइयाण वि
एवं० जाव वेमाणियाणं । अत्थि णं भंते ! जीवा णं असाय-
वेयणिजा कम्मा कजंति, हंता अत्थि । कहंसे भंते ! जीवा णं
असायावेयणिजा कम्मा कजंति ? , गोयमा ! परदुक्खण-
याए परसोयणयाए परजूरणयाए परतिप्पणयाए परपिट्ठ-
णयाए परपरितावणयाए ० जाव परियावणयाए एवं ख-
लु गोयमा ! जीवा णं असायावेयणिजा कम्मा कजंति
एवं नेरइयाण वि एवं० जाव वेमाणियाणं । (सू० २८६)

‘अदुक्खणयाए’ त्ति दुःखस्य करणं दुःखं तद्विद्यमानं
यस्यासायदुःखनस्तद्भावस्तत्ता तथा अदुःखनतया; अदुःख-
करणेनेत्यर्थः । एतदेव प्रपञ्चयते ‘असोयणयाए’ त्ति दैन्यानु-
त्पादनेन, ‘अजूरणयाए’ त्ति शरीरापचयकारिशोकाऽनुत्पाद-
नेन, ‘अतिप्पणयाए’ त्ति अश्रुलालादिलक्षणकारणशोकाऽनु-
त्पादनेन ‘अपिट्ठणयाए’ त्ति यष्ट्यादिताडनपरिहारेण, ‘अ-
परितावणयाए’ त्ति शरीरपरितापानुत्पादनेन । भ० ७ श० ६
उ० । (वेदनीयस्य बन्धोदयसत्तास्थानानां संवेधः ‘कम्म’
शब्दे तृतीयभागे २७६—२६३ पृष्ठे गतः ।)

वेयणिज्जुगल-वेदनीययुगल-न० । सातवेदनीयाऽसातवे-
दनीयरूपं द्विविधं वेदनीयं, कर्म० २ कर्म० ।

वेयतिग-वेदत्रिक-न० । स्त्रीवेदपुंवेदनपुंसकवेदाख्ये वेदत्रये,
कर्म० २ कर्म० ।

वेयद्विया-वितर्दिका-स्त्री० । वेदिकायाम्, नि० १ ध्रु० १ वर्ग
१ अ० । औ० । झा० ।

वेयधिरण-वैयधिकरण-न० । विभिन्नमधिकरणमस्येति
व्यधिकरणस्तद्भावां वैयधिकरणम् । परस्परविरुद्धयोर्ध-
र्मयोरैकत्र समावेशे, अने० १ अधि० ।

वेयपय-वेदपद-न० । वैदिकशब्दे, “वेयपयाणं अन्धं, न या-
णसी, तस्मिंमयदं” इति इन्द्रभृत्यादीन् प्रति वीरजिनः ।
आ० म० १ अ० । विशेष० । आव० ।

वेयपुरिस-वेदपुरुष-पुं० । वेदः—पुरुषवेदस्तदनुभवनप्रधानः
पुरुषो वेदपुरुषः । पुरुषभेदे, स्था० ३ ठा० १ उ० ।

वेयबंधय-वेदबन्धक-पुं० । वेदयते अनुभवतीति वेदः, तस्य
बन्ध एव बन्धकः । कति प्रकृतीवेदयमानस्य कतिप्रकृतीनां
बन्धा भवतीति तत्र निरूप्यते, ततस्तद्वेदस्य बन्ध इति
प्रज्ञापनायाः पड्डिशतितमे पदे, प्रज्ञा० १ पद । (‘कम्म’
शब्दं तृतीयभागे २६३ पृष्ठे व्याख्यातमिदम् ।)

वेयमाण-वेदयत्-त्रि० । अनुभवति, भ० १८ श० ३ उ० ।

वेयमुह-मेदमुख-न० । वेदानां मुख्यभागे औकारे, “न वि-
जाणसि वेयमुहं, न वि जन्नाणजं मुहं” इति जयघोषविज-
यघोषसंवादः । उक्त० २५ अ० ।

वेयरणी-वैतरणी-स्त्री० । क्षारोष्णरुधिराकारजलवाहिण्यां
नरकनद्याम्, सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० १ उ० । आचा० । आ-
व० । द्वारवत्यां नगर्यां कृष्णवासुदेवस्य विद्यायाम्, “वार-
वती नगरी नत्थ कएहो वासुदेवो तस्स दो विज्जा, धन्ने-
तरी, वेयरणी य । धन्नेतरी अभवितो, वेयरणी भवितो ।”
आ० म० १ अ० । आ० चू० । पूयरुधिरत्रपुताम्रादिभिर-
तितापात्कलकलायमानैर्भृतां विरूपे तरणे प्रयोजनमस्या
इति वैतरणीति, यथार्थं नदीं विकुर्व्य तत्तारणेन कद-
र्थयति नारकानिति (स० १५ सम०) त्रयोदशे परमाधा-
र्मिके, पुं० । सूत्र० ।

तद्वर्णनमाह—

पूयरुहिरकेसड्डि-वाहिणी कलकल्लेतजलसोया ।

वेयरणिणिरयपाला, णेरइए ऊ पवाहंति ॥ ८२ ॥

‘पूयरुहरे’ त्यादि, वैतरणीनामानो नरकपालाः वैतरणीं
नदीं विकुर्वन्ति, सा च पूयरुधिरकेशास्थिवाहिनी महाभया-
नका कलकलायमानजलध्रोता तस्यां च क्षारोष्णजलाया-
मतीव बीभत्सदर्शनायां नारकान् प्रवाहयन्तीति । सूत्र० १
ध्रु० ५ अ० १ उ० ।

वेयवं-वेदवत्-पुं० । वेद्यते जीवादिस्वरूपमनेनेति वेदः—आ-
चाराङ्गाद्यागमस्तं वेत्तीति वेदवित् । आगमज्ञे, आचा० १
ध्रु० ३ अ० १ उ० ।

वेयवक्क-वेदवाक्य-न० । वैदिकपदसमूहे, त्रिविधानि वेद-
वाक्यानि । कानिचिद् विधिवादपराणि—तत्राग्निहोत्रं जुहु-
यात् स्वर्गकाम इत्यादीनि विधिवादपराणि, अर्थवादस्तु
द्विधा—स्तुत्यर्थवादो निन्दार्थवादश्चेत्यादिवेदप्रतिपादितम् ।
आ० म० १ अ० । विशेष० ।

वेयवत्त-वेदव्यक्त-न० । जृम्भिकग्रामस्य वहिर्भृजुपालिकाया
उत्तरकूले स्वनामख्यातं चैत्ये, आचा० २ ध्रु० २ चू० ।

व्यावृत्त-न० । जृम्भिकग्रामस्य वहिः भृजुपालिकाया उत्तर-
कूले स्वनामख्यातं चैत्ये, आचा० २ ध्रु० ३ चू० ।

वेयवि-वेदविद्-पुं० । वेद्यते जीवादिस्वरूपमनेनेति आचा-
राङ्गाद्यागमस्तं वेत्तीति वेदवित् । आचा० १ ध्रु० ३ अ० १
उ० । आगमविद् तीर्थकर, गरुधर, चतुर्दशपूर्वविद्
च । आचा० १ ध्रु० ५ अ० ४ उ० । आ० म० । सर्वज्ञोप-
देशवर्त्तिनि, आचा० १ ध्रु० ४ अ० ४ उ० ।

राओवरयं चरिज लोढ, विरए वेयवियाऽऽयरक्खिए (२)

वेद्यते अनेन तत्त्वमिति वेदः—सिद्धान्तः तस्य वेदने वि-
त्तया आत्मा रक्षितो दुर्गतिपतनान्नातोऽनेनेति वेदविद्वान्म-
रक्षितः । यद्वा—वेदं वेत्तीति वेदवित्, तथा रक्षितो आयाः
सम्भ्यगदर्शनादिलाभः येनेति रक्षितो रक्षितशब्दपरनि-
पातः प्राग्वत् । उक्त० १५ अ० ।

वेयवेय-वेदवेद-पुं० । कां प्रकृतिं वेदयमानः कति प्रकृतीवे-
द्यते इत्यर्थप्रतिपादके प्रज्ञापनायाः सप्तविंशतितमे पदे,
प्रज्ञा० १ पद ।

वेयईय-वेदातीत-पुं० । अवेदकं, विशेष० ।

वेयागरणी-वैयाकरणी-स्त्री० । प्रवमजिपुः सन्वेहनिराकर-
णात्प्रवज्यायाम्, “वेयागरणीए सोमिल, पच्छा जह वा-
यरे भगवे” पं० भा० १ कल्प । पं० चू० ।

वेयाणुवीइ-वेदानुवीचि-स्त्री० । वेदः पुंवेदोदयस्तस्यानुवी-
चिः—आनुकूल्यम् । मैथुनाभिलाषे, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ०
१ उ० ।

वेयारणिया-वैदा(च)(ता)रणी-स्त्री० । विदारणं विचारणं
वितारणं वा स्वार्थिकप्रत्ययोपादानाद् वैदारणी । क्रियाभेदे,
स्था० २ ठा० १ उ० । आव० ।

वेयाल-वेताल-पुं० । विकृतपिशाचं, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

वेयालग-विदारक-न० । द-विदारणे इत्यस्य धातोर्विपूर्व-
स्य छान्दसत्वात् भावे एबुल्प्रत्ययान्तस्य विदारकम् ।
विदारणे, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० ।

वेयालण-वेदारण-न० । विशेषेण द्वैधीकरणे, सूत्र० १ ध्रु०
२ अ० १ उ० ।

वेयालिय-विदारणीय-न० । विदारणकर्मणि, सूत्र० ।

नित्तेपः—

वेयालियम्मि वेया-लगो य वेयालणं वियालणियं ।

तिन्नि वि चउक्काइ, वियालओ एत्थ पुण जीवो ॥३६॥

तत्र प्राकृतशैल्या वेयालियमिति द-विदारणे इत्यस्य धा-
तोर्विपूर्वस्य छान्दसत्वात् भावे एबुल्प्रत्ययान्तस्य विदार-
कमिति क्रियावाचकमिदमध्ययनाभिधानमिति, सर्वत्र च
क्रियायामेतत्त्रयं सन्निहितम्, तद्यथा—कर्ता, करणं, कर्म चेति ।
अतस्तदर्थयति—विदारको विदारणं विदारणीयं च । तेषां

त्रयाणामपि नामस्थापनाद्रव्यभावभेदाच्चतुर्धा निक्षेपेण त्री-
णि चतुष्ककानि द्रष्टव्यानि । अत्र च नामस्थापने लुण्णे,
द्रव्यविदारको यो हि द्रव्यं काष्ठादि विदारयति, भाववि-
दारकस्तु कर्मणा विदारयत्वात् नोऽत्रागमनो जीर्वावशेषः
साधुरिति ॥ ३६ ॥

करणमधिकृत्याऽऽह—

द्रव्यं च परमुमादी, दंसणणाणतवमंजमा भावे ।

द्रव्यं च दारुगादी, भावे कम्मं वियालणियं ॥ ३७ ॥

नामस्थापने लुण्णे, द्रव्यविदारणे परश्वादि, भावविदारणे
तु दर्शनज्ञानतपःसंयमाः, तेषामेव कर्मविदारणे सामर्थ्यमि-
त्युक्तं भवति । विदारणीयं तु नामस्थापने अनादृत्य द्रव्यं
वार्त्तादि, भावे पुनरष्टप्रकारं कर्मेति ॥ ३७ ॥

साम्प्रतं 'वेयालिय'मित्येतस्य निरुक्तं दर्शयितुमाह—

वेयालियं इह दे-सियं ति वेयालियं तत्रो होइ ।

वेयालियं तहा वि-त्तमन्थि तेणव य णिवद्धं ॥ ३८ ॥

इहाध्ययनेऽनेकधा कर्मणां विदारणमभिहितमिति कृत्वैतद-
ध्ययने निर्माक्यशास्त्राद्विदारकं ततो भवति । यदि वा-वैतालीय-
मित्यध्ययननाम, अत्रापि प्रवृत्तां निर्मात्तं-वैतालीयं छुन्दे-
शपरूपं वृत्तमस्ति, तेनैव च वृत्तेन निबद्धमित्यध्ययनमपि
वैतालीयम्, तस्य चेदं लक्षणम्—“वैतालीयं लेगनैधनाः प-
ड युक्तादेऽष्टौ समे च लः । न समोऽत्र परेण युज्यते, नेतः
पट् च निरन्तरा युजोः ॥ १ ॥” ॥ ३८ ॥

साम्प्रतमध्ययनस्योपादघातं दर्शयितुमाह—

कामं तु सासयमिणं, कहियं अट्टाययमि उसभेणं ।

अट्टाणउतिसुयाणं, मोऊणं तेऽवि पव्वइया ॥ ३९ ॥

कामशब्दाऽयमभ्युपगमः, तत्र यद्यपि सर्वोऽप्यागमः
शाश्वतः तदन्तर्गतमध्ययनमपि, तथापि भगवताऽऽ-
दितीर्थाधिपेनोत्पन्नद्रव्यज्ञानेनाप्रापदोपरि व्यवस्थितेन भ-
रताधिपभरतेन चक्रवर्तिनोपहृतैरष्टनवतिभिः पुत्रैः पृष्टेन
यथा भरतोऽस्मानाज्ञां कारयत्यतः किमस्माभिर्विधेयमि-
त्यतस्तेषामङ्गारदाहकदृष्टान्तं प्रदर्श्य न कर्थाञ्जजन्तोर्भो-
गेच्छा निवर्तेत इत्यर्थगर्भमिदमध्ययनं कथितम्—प्रतिपादि-
तम्, तेऽप्येतच्छ्रुत्वा संसारासारतामवगम्य विषयाणां च
कटुविपाकतां निःसारतां च ज्ञात्वा मत्तकरिकर्णवच्चप-
लमायुर्गिरिन्दीविगसमं यौवनमित्यतो भगवदाज्ञैव श्रेयस्क-
रीति तदन्तिकं सर्वे प्रव्रज्यां गृहीतवन्त इति । अत्र 'उ-
देसे निदं स य' इत्यादिः सर्वोऽप्युपादघातो भवनीयः ॥ ३९ ॥

साम्प्रतमुद्देशार्थाधिकारं प्रागुल्लिखितं दर्शयितुमाह—

पढमे संवोहो ऽनि-च्चया य वीयमि माणवज्जणया ।

अहिगारो पुण भणिओ, तहा तहा बहुविहो तत्थ ॥ ४० ॥

उदेसमि य तइए, अन्नाणचियस्स अवचओ भणिओ ।

वजेयवो य सया, सुहप्पमाओ जइजणेणं ॥ ४१ ॥

तत्र प्रथमोद्देशके हिताहितप्राप्तिपरिहारलक्षणो बोधो वि-
धेयोऽनित्यता चेत्ययमर्थाधिकारः, द्वितीयोद्देशके मानो
वर्जनीय इत्ययमर्थाधिकारः, पुनश्च तथा तथा अनेकप्रकारो

बहुविधं शब्दादावर्थेऽनित्यतादिप्रतिपादकोऽर्थाधिकारो भ-
णित इति, तृतीयोद्देशके अज्ञानोपचितस्य कर्मणाऽपच-
यरूपोऽर्थाधिकारो भणित इति यतिजनेन च सुखप्रमा-
दो वर्जनीयः संदेति ॥ ४१ ॥

संबोधश्च प्रसुप्तस्य सतो भवति, स्वापश्च निद्रादये, नि-
द्रासंबोधयोश्च नामादिश्चतुर्धा निक्षेपः, तत्र नामस्थापने
अनादृत्य द्रव्यभावनिक्षेपं प्रतिपादयितुं निर्युक्तिरुदाह—

द्रव्यं निद्रावेओ, दंसणणाणतवसंजमाभावे ।

अहिगारो पुण भणिओ, नाणे तवदंसणचरित्ते ॥ ४२ ॥

इह च गाथायां द्रव्यनिद्राभावसंबोधश्च दर्शितः,
तत्राद्यन्तग्रहणेन भावनिद्राद्रव्यबोधोस्तदन्तर्वर्तिनोऽग्रहणं
द्रष्टव्यम्, तत्र द्रव्यनिद्रा निद्रावेदे, वेदनमनुभवः ।
दर्शनाचरणीयविशेषादये इति यावत् । भावनिद्रा तु ज्ञान-
दर्शनचरित्रशून्यता । तत्र द्रव्यबोधो द्रव्यनिद्रया सुप्तस्य
बोधनम्, भाव-भावविषये पुनर्बोधो-दर्शनज्ञानचरित्रतपः-
संयमा द्रष्टव्याः । इह च भावप्रबोधनाधिकारः स च गाथाप-
श्चाद्धेन सुगमेन प्रदर्शित इति । अत्र च निद्राबोधोऽद्रव्यभा-
वभेदाच्चत्वारो भङ्गा योजनीया इति ॥ ४२ ॥ सूत्र० १ श्रु०
२ अ० १ उ० ।

सर्वं नच्चा अहिदुए, धम्मऽद्धी उवहाणवीरिए ।

युत्ते जुत्ते सदा जए, आयपरे परमायतद्धिते ॥ ४५ ॥

सर्वम्—एतद्वैयमुपादेयं च ज्ञात्वा सर्वज्ञां मार्गं सर्व-
संवररूपम् अधितिष्ठेत्—आश्रयेत्, धर्मैराथो धर्म एव
वाऽर्थः परमार्थेनान्यस्यानर्थरूपत्वात् धर्मार्थः, स विद्यते
यस्यासौ धर्मोर्था-धर्मप्रयोजनवान्, उपधानं-तपस्तत्र वीर्यं
यस्य स तथा अनिमृहितबलवीर्य इत्यर्थः, तथा मनोवा-
क्कायगुप्तः, सुप्रणिहितयाग इत्यर्थः, तथा युक्तो ज्ञानादिभिः
सदा-सर्वकालं यतेताऽऽत्मनि परस्मिन् । किंविशिष्टः-
सन्?, अत आह—परम—उत्कृष्ट आयतो-दीर्घः सर्वका-
लभवनात् मोक्षस्तेनार्थिकः—तदभिलाषी पूर्वोक्तविशेषणवि-
शिष्टो भवेदिति ॥ ४५ ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

एतदाह—

अभिसु पुरावि भिक्खुओ, आएसा वि भवन्ति सुव्वता ।
एयाइ गुणाइ आहुते, कासवंस अणुधम्मचारिणी ॥ २० ॥

हे भिक्षवः!—साधवः!, सर्वज्ञः स्वशिष्यानेवमामन्त्रयति, येऽ-
भूवन्—अतिक्रान्तो जिनाः—सर्वज्ञाः 'आएसाऽवि' ति
आगमिन्याञ्च ये भविष्यन्ति, तान् विशिनष्टि—सुव्वताः—
शोभनव्रताः, अनेनेदमुक्तं भवति—तेषामपि जितत्वं सुव्रत-
त्वादेवायातमिति, ते सर्वेऽप्येतान्—अनन्तरोदितान् गुणा-
न् आहुः—अभिहितवन्तः, नाऽत्र सर्वज्ञानां कश्चिन्मतभेद
इत्युक्तं भवति । तं च काश्यपस्य—ऋषभस्वामिनो वर्द्ध-
मानस्वामिनो वा सर्वेऽप्यनुचीर्णधर्मचारिण इति । अनेन च
सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मक एक एव मोक्षमार्ग इत्यावे-
दितं भवतीति ॥ २० ॥

अभिहितांश्च गुणानुद्देशत आह—

निर्विहण वि पाण मा हणे, आयहिते अणियाण संवुडे ।

एवं सिद्धा अणंतसो, संपद् जे अ अणागयावरे ॥२१॥

एवं से उदाहु अणुत्तरनाणी अणुत्तरदंसी अणुत्तरना-
णदंसणधरे अरहा नायपुत्ते भगवं वेसालिउ वियाहिए
॥ २२ ॥ ति वेमि । इति श्रीवेयालियं वितियमज्झयणं
समत्तं ॥

त्रिविधेन-मनसा वाचा कायेन, यदि वा-कृतकारितानुमति-
भिर्वा प्राणिने-दशविधप्राणभाजो मा हन्यादिति, प्रथममिदं
महाव्रतम्, अस्य चोपलक्षणार्थत्वात् । एवं शेषाण्यपि द्रष्ट-
व्यानि । तथाऽऽत्मेने हित आत्महितः, तथा नास्य स्वर्गावा-
प्यादिलक्षणं निदानमस्तीत्यनिदानः, तथेन्द्रियनोऽन्द्रियै-
र्मनोवाक्कायैर्वा संवृतः, त्रिगुणगुण इत्यर्थः, एवम्भूतश्चाव-
श्यं सिद्धिमवाप्नोतीत्यतद्विशयः- 'एवम्-अनन्तरोक्तमार्गा-
नुष्ठानेनानन्ताः सिद्धा-अंशपकर्मक्षयभाजः संवृत्ता विशि-
ष्टस्थानभाजो वा, तथा सम्प्रति-वर्तमाने काले सिद्धिग-
मनयोग्ये सिध्यन्ति । अपरे वा अनागते काले एतन्मा-
र्गानुष्ठायिन एव सेत्स्यन्ति, नापरः सिद्धिमार्गोऽस्तीति
भावार्थः ॥ २१ ॥ एतच्च सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिप्रभृतिभ्यः
स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयतीत्याह- 'एवं स' इत्यादि, एवम्-उद्द-
शकत्रयामिहितनीत्या स-ऋषभस्वामी स्वपुत्रानुदिश्य उदा-
हृतवान्-प्रतिपादितवान्, नाम्योत्तरं-प्रधानमस्तीत्यनुत्तरं
तच्च तज्ज्ञानं च अनुत्तरज्ञानं तदस्यास्तीत्यनुत्तरज्ञानी
तथाऽनुत्तरदर्शी- सामान्याविशेषपरिच्छेदकावबोधस्वभाव
इति । बौद्धमतनिगसद्वारेण ज्ञानाधारं जीवं दर्शयितुमाह-
अनुत्तरज्ञानदर्शनधर इति-कथञ्चिद्विज्ञानदर्शनाऽऽधार इ-
त्यर्थः । अहं-सुरेन्द्रादिपूजाहो ज्ञानपुत्रो वर्द्धमान-
स्वामी ऋषभस्वामी वा भगवान्-ऐश्वर्यादिगुणयुक्तो
विशाल्यां नगण्या वर्द्धमानोऽस्माकमाख्यातवान्, ऋषभ-
स्वामी वा विशालकुलोद्भवत्वाद्वैशालिकः । तथा चोक्तम्-
"विशाला जननी यस्य, विशालं कुलमेव वा । विशालं
वचनं चास्य, तेन वैशालिका जिनः ॥ १ ॥" एवमसौ
जिन आख्यातति । इतिशब्दः परिसमाप्त्यर्थो, ब्रवीमीति
उक्तार्थो, नयाः पूर्ववदिति ॥ २२ ॥ समाप्तं द्वितीयं वैताली-
यमध्ययनम् । सूत्रं १ श्रु० २ अ० ३ उ० । (अनित्यता धर्म-
देशना 'परीसहा'ऽऽदिशब्देषु ।)

वैक्रिय-पुं० । नरके परमाधार्मिकनिष्पादिते पर्वते, सूत्रं १
श्रु० ४ अ० २ उ० ।

वैकालिक-अपराह्णादौ, विगतकाले जाते, दश० १ अ० ।
('दसंवयालिय' शब्दे चतुर्थभागे १४८० पृष्ठे व्युत्पत्तिरुक्ता ।)
वेयालिया-वैतालिकी-स्त्री० । विताले तालाभावं च भवतीति
वैतालिकी । देवतायाः पुरतो वाद्यमानायां मङ्गलवीणायाम्,
जी० ३ प्रति० ४ अधि० । जं० ।

वेयाली-वैताली-स्त्री० । नियताक्षरप्रतिबद्धे विद्याभेदे, सा
च किल कतिभिर्जपैर्दण्डमुत्थापयति । सूत्रं २ श्रु० २ अ० ।

वेयावच-वैयावृत्य-न० व्याविचर्त्ति सेति व्यावृत्तस्नस्य भावः
वैयावृत्यम् । प्रव० ६ द्वार । व्यावृत्तस्य शुभव्यापारवतो भावः
कर्म वा वैयावृत्यम्, भक्तादिभिर्धर्मोपग्रहकारिवस्तुभिरुपग्र-

हकरणे, स्था० ५ ठा० १ उ० । प्रति० । पा० । साधूनामाहा-
राद्यानयनसाहाय्ये, उत्त० २६ अ० । पञ्चा० । न० । स० ।
औषधपथ्यादिनाऽवप्रभे, ध० २ अधि० । भ० । प्रश्न० । ग० ।
स्था० । धर्मसाधननिमित्तं व्यावृत्तभावे, दश० १ अ० । व्य० ।
"वेयावचं वा वडभावो इह धम्मसाहणमिच्छं" प्रव० ६ द्वार ।

वैयावृत्यभेदानाह-

दसविहे वेयावचे पस्यते, तं जहा-आयरियवेयावचे १,
उवज्झायवेयावचे २, थेरेवेयावचे ३, तवस्मिंवेयावचे ४,
सेहवेयावचे ५, गेलसुवेयावचे ६, माहम्मियंवेयावचे ७,
कुलवेयावचे ८, गणवेयावचे ९, मंघवेयावचे १०, आयरि-
यवेयावचं करमाणे समणे निग्गन्थे महानिज्जरं महापञ्जव-
साणे भवति ।

अस्यात्तरगमनिका-नवरं वैयावृत्यं त्रयोदशभिः पदेस्ता-
न्यग्रं वक्ष्यन्ते । महानिज्जरः प्रतिस्मयमनन्तानन्तकर्मपरमा-
णुनिज्जरेणाद् महापर्यवसानसिद्धिगमनात् ।

अत्र भाष्यप्रपञ्चः-

दसविहवेयावचं, इमं समासेण हांइ विज्ञेयं ।

आयरिय उवज्झाप, थेरे य तवस्मिंसेहे य ॥ १२३ ॥

अतरंतकुलगणेजा, संघे साहम्मियेयवचे य ।

एतेसिं तु दसएहं, कायव्वं तेरसएहिं ॥ १२४ ॥

दशविधमिदं वक्ष्यमाणं समासेन विज्ञेयम्, तद्यथा-आचा-
र्यस्य १, उपाध्यायस्य २, स्थविरस्य ३, तपस्विनः ४, शैलक-
स्य ५, अतरत्-ग्लानस्तस्य ६, साधर्मिकस्य ७, कुलस्य ८,
गणस्य ९, सङ्घस्य १०, वैयावृत्यम् । गाथायां सप्तमी सर्वत्र प्र-
तिपत्तव्या एतेषां त्वाचार्यादीनां दशानामपि यथायोग्यं त्र-
योदशभिः पदैर्वैयावृत्यं कर्त्तव्यम् ।

तान्येव त्रयोदश पदान्याह-

भत्ते पाणे मयणाऽऽमणे (य) पडिलेहपायमच्छिम्मद्वारे ।

राया तेणे दंड-ग्गहे य गेलसमत्ते य ॥ १२५ ॥

भक्तन-भक्तानयनेन वैयावृत्यं कर्त्तव्यम्, १. पानेन-पानीयान-
यनेन २, शय्यया-संस्तारकेण वा ३, आसनेन-आसनप्रदानेन ४,
प्रतिलेखनेन क्षेत्रस्यापधवां प्रत्युपक्षणेनापि ५, 'पाप' ति
पादप्रमाजनेन ६, याद वा-औषधपानेन अरुणाः अक्षिगां
यो भयजप्रदानेन ७, अध्वनि-अध्वाने प्रपञ्चानामुपग्रहेण ८,
राजद्विष्टे निस्तारणेन ९, 'तेण' ति शरीरोपधिस्तेनेभ्यश्च
संरक्षणेन १०, तथाऽतिचारादिभ्य आगतानां दण्डग्रह-
णात् ११, ग्लानत्वे जाग्रतां यथायोग्यं तत्संपादनं १२,
'मत्ते य' ति मात्रिकत्रिकढौकनेन १३, एतानि त्रयोदश
पदानि ।

जा जस्स होइ लद्धी, तंतु न हावेइ संतविरियम्मि ।

एयाणुत्तथाणि य, पयाइं किंचित्थ वुच्छामि ॥ १२६ ॥

या यस्य भवति लब्धिः स तां सति वीर्यं पराक्रमं न हा-
पेयदिति । व्याख्यानाथं त्रयोदश पदान्युपानानि एतानि चो-
क्ताथानि सुप्रतीतानि तथापि किंचिदत्र विनेयजनानुग्रहाय
वक्ष्यामि ।

पायपरिक्रमपाए, ओसहभेसज देइ अचछीणं ।

अद्राणे उवगेहइ, रायहुंइ य नित्थारे ॥ १२७ ॥

‘पाय’ इति पादपरिक्रम प्रमाजनादि करोति । यदि वा-
ओपधं पाययति । ‘अच्छि’ इति अक्षणां रोगे समुत्पन्ने
भेषजं ददाति । अध्वनि प्रतिपन्नान् उपगृह्णाति, उपधिग्रह-
णतो विश्रामणाकरणेन वोपष्टभ्नाति, राजाद्वष्टं समुत्पन्ने त-
तो निस्तारयति ।

सरीरोवहितेणेहिँ, सारक्खति मति वल्लमि संतम्मि ।

दंडगहं कुणंती, गेलन्ने याऽवि जं जोग्गं ॥ १२८ ॥

शरीरस्तेनभ्य उपधिस्तेनभ्यश्च मति—विद्यमानं बलं स-
ति रक्षति विचारभूम्यादिभ्य आगतानां पर्यायादिवृद्धानां
साधूनां दण्डग्रहणं करोति, ग्लानत्वं च जाते यत् योग्यं
तत्संपादयति ।

उच्चारे पासवणे, खेले मत्तयतियं तिविहेमयं ।

सव्वेसिं कायव्वं, साहम्मिय तत्थिमोँ विसेसो ॥ १२९ ॥

उच्चारं प्रश्रवणं खेले श्लेषमणि मात्रकत्रिक्रमेनत् त्रयो-
दशपदान्मकं वैयावृत्यं त्रिविधं मनसा वाचा कायेन च स-
व्वेषामाचार्यादीनां दशानामपि कर्तव्यम् । तत्रायं साधर्मिके
विशेषः ।

तंमवाऽऽह-

होज गिलाणो निण्हवोँ,

न य तत्थ विसेसं जाणइ जणो उ ।

तुज्जेत्थ प्पव्वतिंतां,

न तरति किं तू कुणह तस्स ॥ १३० ॥

ताहे मा उड्डाहो, होउ चि तस्स फासुएणं तु ।

पडियारणं करंती, चोएती एत्थ अह सीसो ॥ १३१ ॥

ग्लानः कोऽपि निहवो भवेत्, नच तत्र जनो विशेषं जानाति
एष निहव एतं च सुसाधव इति । ततो जनो ब्रूयात्-युष्मा-
कमत्र प्रव्रजितो न तरति-न शक्नोति तस्य किं तु कुरुत
प्रतिजागरणं ततो माभूत् प्रवचनस्याड्डाह इति तस्या-
पि प्रासुंकेन प्रत्यवनारेण भक्षणानादिना वैयावृत्यं करोति ।
अथानन्तरमत्र शिष्यश्चोदयति ।

किं तदित्याह-

तित्थगरवेज्जवच्चं, भण गियमे त्थं तु किं न कायव्वं ।

किं वा न होति निज्जर-तहियं अह वेति आयरिते ॥ १३२ ॥

अत्र तीर्थकरवैयावृत्यं कस्मान्न भाणतं किन्तु न कर्तव्यम्?,
किं वा तत्र निज्जरा न भवति? एवं शिष्येणादिताऽथानन्त-
रमाचार्यो ब्रवीति ।

आयरियग्गहणेणं, तित्थयरो तत्थ होइ गहिओ उ ।

किं वा न होयायरिओ, आयारं उवदिसंतो उ ॥ १३३ ॥

गिदरिसणत्थ जह क्खं-दएण पुटो य गोयमो भयवं ।

केण उ तुह सिट्ठं ता, धम्मायरिएण पचाह ॥ १३४ ॥

आचार्यग्रहणेन तत्र दशानां मध्ये तीर्थकरो गृहीतो द्र-
ष्टव्यः । अथ तीर्थकरस्त्रिलोकाधिपतिराचार्यस्तु सामान्य

इति कथमाचार्यग्रहणेन स गृहीतः? तत आह-आचारं ज्ञा-
नादि पञ्चप्रकारमुपदिशन्, किं वा केन वा कारणेन न भव-
त्याचार्यः?, भवत्येवेति भावः! स्वयमाचारकरणं परेषामप्या-
चारोपदेशनमित्याचार्यशब्दप्रवृत्तिनिमित्तम्, ततः तीर्थकरो-
ऽपि समस्तीति; भवति तीर्थकरः। आचार्यः अत्र निदर्शनम-
यथा स्कन्दकेन भगवान् गौतमः पृष्टः, केनेदं तव शिष्टं-क-
थितमिति?, स प्रत्याह—धर्माऽऽचार्येणति ।

तम्हा सिद्धं एयं, आयरियग्गहणेण गहियतित्थयरा ।

आयरियादी दस वी, तेरस गुण होति कायव्वा ॥ १३५ ॥

तिसुत्तरसयमेगं, ठाणेणं वन्नियं तु सुत्तम्मि ।

वेयावच्चे सुविहिय-पप्पं निव्वानमग्गस्स ॥ १३६ ॥

यस्माद्युक्तिर्निर्दर्शनं चास्ति तस्मान्निर्द्धर्मतत् आचार्यग्रह-
णेन तीर्थकरो गृहीतः आचार्यादीनि च दशापि पदानि
त्रयोदशगुणानि भवन्ति-कर्तव्यानि । एकैकस्मिन्पदे त्रयोदश-
भिः पदैर्वैयावृत्यकरणात् । एवं च सति वैयावृत्य-वैयावृत्य-
विषयं सूत्रेऽपि त्रिशदुत्तरं स्थानानां शतं वर्णितम् । किं वि-
शिष्टमित्याह—सुविहयतानां प्रापकं निर्वाणमार्गस्य ।

ववहारे दसमाए, दसविहसाहुस्स जुत्तजोगिस्स ।

एगंतनिज्जरा से, न हु नवरि कयम्मि सज्झाए ॥ १३७ ॥

व्यवहारं दशमे उद्देशके यत् दशविधं वैयावृत्यमुक्तं त-
स्मिन्साधोर्युक्तयोगस्यैकान्तनिर्जरा भवति, ‘न हु नवरि’ के
बले स्वाध्याये कृतं ‘से’ तस्य एकान्तनिर्जरति । व्य० १०
उ० । उत्त० । प्रव० । आ० चू० ।

अनलेन वैयावृत्यं कारयति—

जे भिक्खू अणलेण वेयावच्चं करेइ करंत वा साइज्ज

॥ १६३ ॥

कारवैतस्स चउगुहं पच्छित्तं आणादिया य दोसा ।

गाहा—

पुव्वं वि य पडिसिद्धा, दिक्खा अणलस्स कहमियाणि तु ।

वेयावच्चं करे, पिंडस्स अकप्पिए सुत्तं ॥ ४७६ ॥

वेयावच्चे अणलो, चउव्विहो आणुपुव्वीए ।

सुत्तत्थअभिगमेण य, परिहरणाए व नायव्वा ॥ ४८० ॥

वेयावच्चं प्रति अणलो चउव्विहो-सुत्ते, अत्थे, अभिगमे,
परिहरणं य । सुत्ततां जेणं पिंडसणाण पडित्ता अभिगमणं
जो वेयावच्चं मा सहति, परिहरणे-जो अकप्पियं न परि-
हरति । चादकाह—नणु जो पव्वज्जांत अणलो स वेयावच्च-
स्स वि अणलो किं पुढो सुकरणं । उच्यते—जो पव्वज्जाए
अणलो स वेयावच्चस्स नियमा अणलो, जो पुण वेयावच्च-
स्स अणलो स पव्वज्जाए अलो वा, अनलो वा । अतो पि
हसुत्तकरणं ।

गाहा—

एए सामएणतरं, अणलं जाणद्माति कारेज्जा ।

वेयावच्चं भिक्खू, सो पावति आणमादीणि ॥ ४८१ ॥

कंठा ।

गाथा—

वितियपए एमागी, गेलखेऽसहु अलद्धिमंते य ।

ओमे य अणहियासे, गिहीसु वा मंदधम्मसु ॥ ४८२ ॥

गच्छे एको चेव पिंडादिकाप्पतो सव्वेसि कातुं ए तरति ।
जे कप्पिया ते गिलाणा । असहु वा अलद्धिमंता ओमे वा
असंथरंता अणले कारविज्ज अणहियासति, अणं जाव
भिक्षुवादिगया ए एंति ताव कोऽपि भिक्षू लुहालू अणलेण
कारविज्जा गिहिणो वां मंदधम्मया उगं न वेति सो य
अणलो लद्धिसंपन्ना तांहा सो ।

गाथा—

एएहिं कारणेहिं, पिंडेसुस्सारकप्पियं काउं ।

वेयावच्चमलंभे, कोरजा सो य अणलेण ॥ ४८३ ॥

एवं असदो कारवेंता सुद्धो । नि० चू० ११ उ० । (आलो-
यणा ' शब्दे द्वितीयभागे ४१४ पृष्ठे उपसंपदालोचनायां के
कस्य वैयावृत्यं कुर्वन्तीत्युक्तम् ।)

वेयावच्चे तिबिहे, अप्पाणम्मि य परे तदुभए य ।

अणुसद्धि उवालेभे, उवग्गेहे चेव तिबिहम्मि ॥ ४८४ ॥

व्य० १ उ० । (' परिहार ' शब्दे पञ्चमभागे ६६४ पृष्ठे व्या-
ख्याता ।)

साम्भोगिकानां परस्परं वैयावृत्यमाह—

जे निग्गंथा य णिग्गंथीओ य संभोइया सिया, नो एहं
कप्पइ अन्नमणस्स संतिए वेयावडियं कारवेत्तए । अत्थि
या इत्थ एहं केइ वेयावच्चकरे, कप्पति एहं तेणं वेयावच्चं
करावित्तए, नऽत्थि याइ एहं केवि वेयावच्चं करे, एवं एहं
कप्पइ अन्नमन्नेणं वेयावच्चं कारवित्तए ॥ २० ॥

ये निर्ग्रन्था निर्ग्रन्थश्च सांभोगिकास्तेषां नो, ' एह ' मि-
ति वाक्यालंकारे, कल्पते अन्योऽन्यस्य वैयावृत्यं कार-
यितुम् । अस्ति कश्चित् वैयावृत्यकरः ततः कल्पते तं वैया-
वृत्यं कारयितुम् । नास्ति चेत् कश्चित् वैयावृत्यकर एवं
सति कल्पते अन्योऽन्यस्य वैयावृत्यं कारयितुमिति सूत्र-
संक्षेपार्थः ॥

अधुना भाष्यविस्तरः—

आस्सोयणाए दोसा, वेयावच्चेऽपि हुंति तह चेव ।

नवरं पुण्ण णाणत्तं, वितियपए होइ कायव्वं ॥ ८१ ॥

ये एव विपक्षे आलोचयतां दोषा उक्ताः परस्परं वैयावृत्तेऽ-
पि-वैयावृत्यकरणेऽपि त एव दोषा भवन्ति, ये चाभ्यधिका-
स्तेऽनन्तरमाथया वदयन्ते, नवरं पुनर्नानात्वं द्वितीयपदे—
अपवादपदं भवति-कर्त्तव्यम् ।

तत्राभ्यधिकान् दोषानभिधिसुराह—

उउभजमाणसुहेहिं, देहसहावाणुलोमभुज्जेहिं ।

कडिणहिययाण व मणं, बंधंतऽचिरेण कइयविया ॥ ८२ ॥

भूतौ भूतौ यैर्भजमानैः संवमानैर्भज-संवायामिति वचनात्,
सुखं जन्यते तानि भूतभजमानसुखानि तैस्तथा देहः-शरी-

रं तस्य स्वो भावः—स्वरूपं देहस्वभास्यानुलोमाभ्यनुकूलानि
यानि तैर्वैयावृत्यं कुर्वन्त्यः संयत्योः, ये संयतीभिरानीतं
भुज्जते तेषां कठिनहृदयानामपि-भृतिवलिष्ठानामपि संयमा-
त्मनोऽचिरेण कालेन वध्नन्ति-बाधयन्तीत्यर्थः । कथंभूता
इत्याह—कैतविकयः—कैतवेन-कपटेन अन्यन्मनस्यन्यद्वाचि
इत्यादिलक्षणेन निर्वृत्ताः कैतविकयः ।

सम्प्रति द्वितीयपदे विपक्षेऽपि वैयावृत्यकरणं
युक्तिमुपन्यस्यति—

जह चेव य वितियपदे, लभंति आलोयणं विपक्खेऽपि ।

एमेव य विइयपदे, वेयावच्चं तु अस्सां ॥ ८३ ॥

यथा चैव द्वितीयपदे—अपवादपदे विपक्षेऽपि यतनया
संयत्यः श्रमणानां पार्श्वे आलोचनां ददति एवमेव द्वि-
तीयपदे अन्योऽन्यस्मिन्परस्परं वैयावृत्यमपि कुर्वन्ति ।

तदेव द्वितीयपदमाह—

भिक्षुमयणच्छेवग, एएहि गणो उ होज्ज आवणो ।

वाण पराइओ से, संखडिकरणं च वित्थिणं ॥ ८४ ॥

भिक्षुपासकः कोऽपि विषमिश्रं भोजनं दद्यात्, मदनं-मद-
नकोद्रवकूरं वा प्रतिलाभयत् । ' छेवग ' त्ति मार्गवां सक-
लस्यापि साधुगणस्यापास्थता । एतैः कारणेण आपन्ना
विपन्ना भवन्ति । तत्र प्रथमतः भिक्षुपासकस्य प्रतिनिवि-
ष्टस्य विषमिश्रभोजनदानं भावयति—कोऽप्युपासको-भि-
क्षुपासको बहुजनमध्ये वाद पराजितस्ततः स प्रतिनांदिष्टो
जातः । स च कैतवेनानार्याणां सर्पापे सम्यगुपास्थितः, कथ-
य म भगवन्नाहतं धर्मम् । आचार्येण कथितस्ततः स कैतवेन
वृत्तं अद्य प्रभृति ममार्हतो धर्मो मया युष्मत्सर्मापे गृहीतः,
एवमुक्त्वा आचार्यान्विज्ञपयति । यथा-मया भिक्षुणान्धी-
य विस्तीर्णं संखडिकरणं कृतं प्रभूते परमात्रमुपस्कृतं-का-
रितमित्यर्थः, तन्मा असंयतान्ते भुज्जीगन्धित साधूनां प्रय-
च्छामि, अनुगृहीत मां यूयमिति । एवमुक्ते साधवश्चित्तय-
न्ति-सत्यमेतन् यदेव वृत्ते ततो गृहीत इति । ततस्ते गंतपु-
तस्मिन्परमात्रे विपक्षे तिस्रं साधूनां पर्याप्तं दत्तम्, तच्च सा-
धुभिर्गहारितं तेन सर्वे पातिताः । यदि वा—तत्प्रदत्तं मदन-
कोद्रवकूरं भुक्त्वा पातिताः ।

एतदेवाह—

कतिपयधम्मकहाए, आउट्टो वेति भिक्षुगणऽट्ठा ।

परमन्नमुवक्खडियं, मा जाउ असंजयमुहाइ ॥ ८५ ॥

तं कुणहऽणुगं महं मे, साहू जोग्गेण एसणिज्जेणं ।

पडिलाभणा विसेणं, पडिया पडिती य सव्वेसि ॥ ८६ ॥

कैतवेन धर्मकथायां कथितायामावृत्तौ वृत्ते—मया भिक्षु-
काणामर्थाय परमान्नमुपस्कृतं कारितं तन्मा असंयतमु-
खानि यानि तस्मात्कुहते मे साधुर्येण्येयणीयनानुग्रहम्,
एवमुक्ते गंतपु साधुपु तेन पापीयसा विपक्षेण-विपक्षमिश्रेण
परमान्नेन प्रतिलाभता कृता । यदिवा—मदनकोद्रवकूरं सा-
वसत्यागतानां साधूनां मुखपु पातिता, ततः सर्वेषां सा-
धूनां पातिनिः-मरणमभूत् ।

आयं बिल खमगा सइ, लद्धा ण चरंतएण उ विसेणं ।

विइयपदे जयणाए, कुणमाणि इमा उ निदोसा ॥८७॥

न च तत्र कोऽपि क्षपक आचाम्लो वा आसीत्, यो विषादुद्धरति, ततः क्षपकानामाचाम्लानां चासति-अभागे तथा च साधूनां चरता-संचरिष्णुना विषेण लब्धानां-मृ-
नानां मित्यर्थः, मार्या वा समुपस्थितया मृनानां द्वितीय-
पदे इयं संयतो यतनया वैद्यावृत्त्यं कुर्वाणा निदोषा ।

कीदृशी पुनर्वैद्यावृत्त्यकरणे योग्येत्यत आह-

संवंधिणि गीयत्था, ववसाया थिरतणे य कयकरणा ।

चिरपव्वइया य बहु-स्सुता य परिणामिया जा य ॥८८॥

गंभीरा मद्विया, मियवादी अप्पकोउहल्ला य ।

साहुं गिलाणं खलु, पडिजगति एरिसी अज्जा ॥८९॥

पा-आर्या ग्लानस्य प्रतिजाग्रमाणस्य भगिन्यादिनाऽन्व-
कण्य संवन्धनां तथा गीतार्था-एषणीयानपणीयविधौ . स-
म्यक् कुशला तथा व्यवसायिनी या च स्थिरत्वे वर्ततः
स्थिरा इत्यर्थः तथा कृतकरणा चिरप्रव्रजिता बहुश्रुता
तथा या पारिणामिकी-गंभीरा मार्दविता-संजातमार्दवा
मितवादिनी-अल्पकुतूहला ईदृशी आर्या गणाभावे ग्लानं
फलु प्रतिजागति ।

संप्रति व्यवसायिन्यादिपदानां व्याख्यानार्थमाह-

ववसायिणि कायव्वे, थिरा उ जा संजमम्मि होइ दढा ।

कयकरणा जा य बहुमो, वेयावच्चाइकुल्ला य ॥ ९० ॥

या कर्त्तव्ये व्यवसायकारिणी नालस्येनोपहता तिष्ठति
सा व्यवसायिनी, या संयमे भवति दढा सा स्थिरा, यया व-
हुशो वैद्यावृत्त्यानि कृतानि सा कृतकरणा-कुशला इत्यर्थः ।

चिरपव्वइय समाणं, तिएहुवरि बहुस्सुया पक्कपधरी ।

परिणामिय परिणामं, जाणइ जा पांग्गल्लाणं तु ॥९१॥

चिरप्रव्रजिता नाम या तिसृणां समानां वर्षाणामुपरि या
प्रकल्पधरी सा बहुश्रुता, तथा पुनः पुद्गलानां विचित्रं प-
रिणामं जानाति सा परिणामिकी ।

काउं न उत्तणेई, गंभीरा मद्विअविमइया ।

कजे परिमियभाभी, पियवादी होइ अज्जा उ ॥ ९२ ॥

या वैद्यावृत्त्यं कृत्वा 'न उत्तणेई' गर्वबुद्ध्या 'न प्रकाशयति'
सा गंभीरा, मार्दविनी-आविस्मयिता तथा कायं परिमित-
भाषिणी-मितवादिनी ।

कक्खंनरगुज्झादी, न निरिक्खे अप्पकोउहल्लाए ।

एरिसगुणसंपन्ना, साहुकरणे भवे जोग्गा ॥ ९३ ॥

या कक्षान्तरगुह्यादीनि न निरीक्षत सा भवत्यल्पकुतूह-
ला । ईदृशगुणसंपन्ना साधुकरणे-साधुवैद्यावृत्त्यकरणे भवद्
योग्या ।

संप्रति वैद्यावृत्त्यकरणविधानमाह-

पडिपुच्छिऊण भिजे, दुल्लभदव्वम्मि होइ जयणा उ ।

विसवइ खलु कणं, निहि-जोणीपाहुडे मड्डे ॥ ९४ ॥

प्रतिपृच्छ्य वैद्यान् यदि दुर्लभद्रव्येण प्रयोजनं जातं
ततस्तस्मिन् उत्पाद्ये भवति वक्ष्यमाणा यतना, तामेवा-
ह-'विसवइ' इत्यादि विसव्राति खलु कनकं, विषेण चो-
पहताः साधवस्तिष्ठन्ति, ततः सुवर्णेन प्रयोजनं जातम् ।
तत्र यदि ज्ञानमत्र निधिः-निष्ठातो ज्ञायते तर्हि तमुत्स-
न्य याचता प्रयोजनं तावत् गृह्णाति शेषं तथैव स्थापय-
ति । अथ निधिपरिज्ञानं नास्ति तर्हि योनिप्राभृतोक्तेन प्र-
कारेणोत्पादयेत् । अथ योनिप्राभृतमपि नास्ति तर्हि आह्वानं
आयकान् याचत ।

असती य अम्मलिंगं, तं पि य जयणाए होइ कायव्वं ।

गहणे पस्सवणे वा, आगाढं हंसमादी वि ॥ ९५ ॥

अथ आह्वानं अपि तादृशा न सन्ति ये सुवर्णं याचितं द-
दति ततस्तेषां आह्वानामसति-अभावे आत्मना ग्रहणा-
य प्रज्ञापनाय च यत्तत्रान्यदर्थितं लिङ्गं तदपि यतनया कर्त्त-
व्यम् । सा चैयम्-पूर्वमगारखील्लिङ्गोत्पादयति तथाऽप्य-
नुत्पत्तावर्चितलिङ्गेन तेनाप्युत्पादनाऽशक्तौ हंसादि वा
यन्त्रमयं कृत्वा तेनोत्पादयेत् । यथा-कोकासो यन्त्रमया
नृपातान् कृत्वा शालिमुत्पादितवान् एवं तावत्प्रग्रन्थी
निग्रन्थस्य वैद्यावृत्त्यं करोत्येवं संयतोऽपि संयत्या ग्लानाया
वैद्यावृत्त्यं करोति ।

त्रयाणां वैद्यावृत्त्यम्-

निग्गंयं च णं रातो वा वियाले वा दीहपिट्ठो लूमेज्जा
इत्थी वा पुरिसस्स ओमावेज्जा, पुरिसो वा इत्थीए ओमावे-
ज्जा । एवं से कप्पति, एवं से चिट्ठति, परिहारं च से णं
पाउणति-एस कप्पे थेरकप्पियाणं; एवं से नो कप्पति,
एवं से नो चिट्ठति, परिहारं च नो पाउणइ-एस कप्पे
जिणकप्पियाणं ति वेमि ॥ २१ ॥

अस्य (२१) सूत्रस्य संबन्धप्र-

तिपादनार्थमाह-

पडिसिद्धमणुष्सायं, वेयावच्चं इमं खलु दुपक्खे ।

सां चेव य समणुष्सा, इहं पि कप्पेसु नाणत्तं ॥ ९४ ॥

अनन्तरसूत्रे विपक्षे वैद्यावृत्त्यकरणं प्रतिपिद्धम् । तच्चैवं वै-
द्यावृत्त्यं खलु पुनर्दिपक्षे-स्वपक्षे, परपक्षे चेत्यर्थः । सूत्रेणैवा-
नुज्ञापनात् "अतिथयाइ एह केई वेयावच्चं करे कप्पति एहं
वेयावच्चं करावित्तए" इति वचनात्, सा च समनुज्ञा वै-
द्यावृत्त्यसमनुज्ञा, इहापि अस्मिन्नपि सूत्रेऽभिधीयते केवलं
कल्पयानानात्वमधिकमित्येष सूत्रसंबन्धः ।

पुनः प्रकारान्तरेण सम्बन्धमाह-

अत्थेण व आगाढं, भणितं इहमवि य होइ आगाढं ।

अहवा अतिप्पसत्तं, तेण निवारइ जिणकप्पे ॥ ९५ ॥

वाशब्दः पक्षान्तरद्योतने, पूर्वं सूत्रेऽर्थेऽनागाढं भणितम्-
सूचितम्, तथा आगाढं प्रयोजने समुत्पन्ने संयतो संयत-
स्य वैद्यावृत्त्यं कुर्वती समनुज्ञाता, नान्यथा । इहापि च भ-
वत्यागाढं प्रयोजनमधिकृत्य वैद्यावृत्त्यकरणमिति संबन्धः ।
अथवाऽतिप्रसक्तं खलु वैद्यावृत्त्यकरणं तेन जिनकल्पे नि-
वारयति ।

सुत्तम्मि कडियम्मि, वोच्चन्थ करंति चउगुरू हुंति ।

आणादिणो य दोसा, विराहणा जा भणियँ पुण्वि ॥६६॥

सर्वत्रापि सूत्रं कथितं—उच्चारिते सति संबन्धः प्रदर्शनीयः । तथा श्रमणैः श्रमणस्य वैयावृत्यं कर्तव्यम्, श्रमणीभिः श्रमण्याः । यदि पुनर्विपर्यासं करोति तर्हि, विपर्यासं कुर्वतां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, न केवलं प्रायश्चित्तम्—आज्ञाव्य-श्च—आज्ञानवस्थामिध्यान्वविराधनारूपाश्च दोषाः । तथा या पूर्वं वैयावृत्यसूत्रे भणिता विराधना शीलविराधना सा श्र-त्रापि द्रष्टव्या ।

‘सुत्तम्मि कडियम्मि’ इत्येतदेव प्रपञ्चयति—

संबन्धो दरिसिज्जइ, उस्सुत्तो खलु न विज्जेते अत्थो ।

उच्चारितद्विगणपदे, विगगहिणं चैव अत्थो उ ॥ ६७ ॥

सूत्रे उच्चारितं सति संबन्धोऽनन्तरसूत्रादिभिः सह दर्शयते, यतः संबन्धोऽर्थतो भवति वर्णानां स्वतः संबन्धाभावात् । स चार्थः खलु उस्सुत्तः—सूत्रराहतां न विद्यते संबन्धश्चोपदर्शयते—उच्चारितसूत्रस्य द्विधानि पदानि कर्तव्यानि; पदच्छेदो विधातव्य इत्यर्थः । ततो यानि पदानि विप्रदभाजितेषु विप्रद उपदर्शनीयः विगृहीते च सूत्रतोऽर्थो व्याख्येयः ।

अक्खेवो पुण कीरइ, कत्थति कत्थइ विणा वि तस्सिद्धी ।

जत्थ अत्रायनिदरिसणँ, एसेव उ होइ अक्खेवो ॥ ६८ ॥

आक्षेपः पुनः क्वचित् क्रियते, यथा—किं कारणं परपक्षे वैयावृत्यं न क्रियते । कुत्रचित्पुर्धिनाऽप्याक्षेपं तत्सिद्धिराक्षेपसिद्धिः । कथमित्याह—यत्रापायनिर्दर्शनपायप्रकटनमेव एव भवत्याक्षेपः आक्षेपहेतुकत्वात्, न खल्वेवैवसूत्रामन्तर-णोपायप्रदर्शनं विपक्षे भवतीति परिभाषनीयमेतत् ।

संप्रत्याक्षेपप्रसिद्धी एव वैविकल्पेनाह—

किं कारणं न कप्पइ, अक्खेवो दोसदरिसणं सिद्धी ।

लोए वेदे समए, विरुद्धसेवादयो नाता ॥ ६९ ॥

किं कारणं विपक्षे वैयावृत्यं न कल्पते इत्याक्षेपः, विपक्षे दोषदर्शनं सिद्धिः—प्रसिद्धिः । अत्रार्थे लोके वेदे समये च विरुद्धसेवादयो ज्ञातानि । किमुक्तं भवति । यथा—लोके वेद-समये च विरुद्धसेवायामकल्पिकसेवायां च दोषोपदर्शनम्, तदकरणे प्रसिद्धिरिवमहापि विपक्षवैयावृत्यकरणेऽप-यप्रदर्शनमेव तदकरणे प्रसिद्धिः ।

तम्हा सपक्खकरणे, परिहरिया पुण्ववणिण्या दोसा ।

कप्पे छडुइसे, तह चैव इहं पि दट्ठवा ॥ १०० ॥

यस्मादेवं विपक्षे वैयावृत्यकरणे प्रायश्चित्तादयो दोषास्तस्मात् स्वपक्षे वैयावृत्यं कर्तव्यम् । स्वपक्षवैयावृत्यकरणे च ये पूर्ववर्णिता दोषास्ते यथा—कल्पाध्ययने षष्ठादेशे परिहृतास्तथा चैव इहापि द्रष्टव्याः ।

अत्र परः प्रश्नमाह—

घोएंती परकरणे, नेच्छामो दोसपरिहरणहेउं ।

किं पुण भेसज्जणो, घेतव्वो गिलाणरक्खट्ठा ॥ १०१ ॥

चादयति—प्रश्नयति शिष्यः, परकरणे—परपक्षे वैयावृत्यक-रणं दोषपरिहरणहेतोः—दोषपरिहरणनिमित्तं नेच्छामः किं पुनः केवलं ‘भेसज्जणो’ औपधसमूहो ग्लानरक्षार्थं ग्रहीतव्यः ।

अत्रैव विपक्षे दोषमाह—

पुण्वं तु अहिगएहिं, दूरा जा ओसहाई आणेंति ।

तावत्तो उ गिलाणो, दिहुंतो दंडियाईहिं ॥ १०२ ॥

पूर्वमगृहीतेषु भेषजेषु गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृत-त्वात् । यावदार्या दूरादौषधान्यानयति तावत् ग्लानस्य आगाढादिपारतापना भवति, तद्वाये च परमार्थनस्यक्ता भ-वति । अत्रार्थे च दृष्टान्तो दण्डिकादिभिः ।

तमेव विभावयिषुराह—

उवडियम्मि मंगामे, रणा बलममंगामे ।

पगो वेज्जेत्थ वोरई, न तुम्भे जुद्धकोविया ॥ १०३ ॥

घेषपंतु ओसहाई, वणपट्टी मक्खणाणि विविहाणि ।

सो चैव मंगलाई, मा कुणइ अणागयं चैव ॥ १०४ ॥

द्वयोर्दण्डिकयोरुपस्थितं संग्रामे मिलिते च द्वयोर्यत्नेऽपि राज्ञोः वैद्या उपस्थिताः । तत्र एको दण्डिको वैद्यान्तश्च सं-ग्रामप्रस्तावे उपस्थितान् चारयति न यूयं युद्धकोविदास्ततः किं युष्माभिः संग्रामे कर्तव्यम्, एवमुक्ते ते वैद्याः प्राहुः—यद्य-पि न वयं युद्धकोविदास्तथापि प्रहारवर्णिनेषु अस्माकं वैद्य-क्रियोपयोगिनोः तस्माद्वयमागच्छामः । गृह्यानां औपधानि, व-णपट्टानि, विधिधानि चानेकप्रकाराणि च घ्नन्त्याणि । एव-मुक्ते स दण्डिको ब्रवीति मा कुरुतानागतमवामङ्गलानि त-स्मान्नवर्तन्ते यूयमिति ।

किं घेतव्वं रणे जोगां, पुच्छिया इयरेण ते ।

भणंति वणत्तिह्माई घयदव्वोसहाणि य ॥ १०५ ॥

इतरेण—द्वितीयेन दण्डिकेन ते आत्मीया वैद्याः पृष्टाः, किं कारणे—संग्रामे योग्यं ग्रहीतव्यम्, एवमुक्तास्ते भणन्ति—वण-सरोहकाणि तैलानि वणतैलानि तथा जीर्णं घृतं द्रव्योपधा-नि च यैरौषधैः संयोजितैस्तैलैर्घृतं वा निष्पद्यते । वणसरो-हकं चूर्णं यद्वा—वणसरोहणाय यानि भवन्ति । तानि द्रव्यौ-पधानि ततो राज्ञा पुरुषाः संदिष्टा यद्वैद्यैरुपदिष्टं तत्सर्वं ग्रहीतव्यम् ।

भगसिन्धियसंसित्त—(वीदिणे) वणा वेज्जेहिं जस्स उ ।

सो पारगो उ मंगामे, पडिवक्खो विवज्जए ॥ १०६ ॥

ततः संग्रामे वर्तमाने यस्य राज्ञो ये पुरुषा मुद्रपादिप्र-हारहतास्तेषां प्रहारो वैद्यैरौषधैर्भग्नाः ये च वणितास्तेषां वणाः सीयितास्तत्र औषधैः संसिक्ताः । एवं वणिता प्रहारिता द्वितीये दिवसे युद्धसमर्था जाताः । एवं द्वि-तीयदिवसे इव तृतीयदिवसेऽपि कृतम् । एवं स राजा वै-द्योपदेशेनौषधसंग्रहतः संग्रामे पारगोऽभूत् प्रतिपक्षे विप-र्ययोः जित इत्यर्थः । एष दृष्टान्तः ।

अयमर्थोपनयः—

एवमेवऽसपेज्जाइ, खज्जलेज्जाणि जेसि उ ।

भेसज्जाई सहीणाई, पारगा ते समाहिण ॥ १०७ ॥

एवमेव दण्डिकदृष्टान्तगतेन प्रकारेण येयामाचार्याणां भेष-
जानि 'अस' नि अशनरूपाणि पेथानि-पानकरूपाणि खा-
द्यानि-खादिमरूपाणि लेह्यानि च-स्वादिमानि ते आत्मनो
गच्छस्य च समाधेः पारणा भवन्ति । ये पुनरौषधानां न सं-
प्रहीतारस्ते समाधेरपारणाः ।

प्रकारान्तरेण दण्डिकदृष्टान्तमाह—

अहवा राया दुविहो, आयभिसिचो पराभिसिचो य ।

आयभिसिचो भरहो, तस्स उ पुत्तो परेणं तु ॥१०८॥

अथंवाति प्रकारान्तरद्योतने । राजा द्विविधो भवति । तद्य-
था—आत्माभिपिक्कः, पराभिपिक्कश्च । आत्मनैव निजबलन
राज्यंऽभिपिक्कः आत्माभिपिक्कः, परंऽभिपिक्कः पराभिपिक्कः ।
तत्रात्माभिपिक्का भरतश्चक्रवर्ती, तस्य पुत्र आदित्ययशः
पराभिपिक्कः ।

बलवाहणकोसा य, बुद्धी उप्पत्तियाऽऽदिया ।

साहगा उभयोवेता, सेसा तिसि असाहगा ॥ १०९ ॥

बलं-हस्त्यादि वाहनानि-यानानि कांशो-भण्डागारं तथा-
बुद्धिरौत्पत्तिक्यादिका । अत्र भङ्गाश्चत्वारः । एको बलवाह-
नादिसमग्रो नो बुद्धिसमग्रः ? ; एको बलवाहनादिसमग्रः
किं तु बुद्धिसमेतः २, एको बलवाहनादिसमेतोऽपि बुद्धि-
समेतोऽपि ३, एको नो बलवाहनादिसमेतो नापि बुद्धिव-
लोपेतः ४, एषु चतुर्षु भङ्गेषु मध्ये य उभयोपेतो बलवाह-
नादिसमेतो; बुद्धिसमेतश्चतुर्थः, स राज्यस्य साधकः शेषा
स्त्रयोऽसाधकाः । एष दृष्टान्तः ।

अयमर्थोपनयः--

बलवाहणत्थहीणो, बुद्धिविहीणो न रक्खए रज्जं ।

इय सुत्तत्थविहीणो, ओसहहीणो उ गच्छं तु ॥११०॥

यथा बलेन वाहनैरर्थेन च हीनो बुद्धिहीनश्च राज्यं राजा
न रक्षति । एवमाचार्याऽपि सूत्रार्थविहीनः औपधविही-
नश्च गच्छं न रक्षति ।

(तम्हा) आयपराभिसिचेणं, जम्हा आयरिएण उ ।

ओसहमादीणचओ, कायव्वो चोयती सीसो ॥१११॥

तस्मादाचार्येण आत्माभिपिक्केन-श्रुतकवल्लिना इतरेण च
पराभिपिक्केन औपधादिनिचयः कर्त्तव्य इति । शिष्यश्चोदय-
ति-ब्रूते ।

सीसेणाऽभिहिते एवं, बेइ आयरिओ ततो ।

वदतो गुरुणा तुज्झं, आणादीया विराहणा ॥ ११२ ॥

एवं शिष्येणाभिहिते तत आचार्यो ब्रूते । एवं वदत—
स्तथा प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, आज्ञादयश्च दोषा विराध-
ना सूत्रस्य ।

एतदेव भावयति--

दिट्ठतसरिं काउं, अप्पाण परं च केइ नासंति ।

ओसहमादीनिचओ, कायव्वो जहेव राईणं ॥११३॥

केचित्तच्च सदृशा दृष्टान्तसदृशं दण्डिकसदृशमात्मानं परं
च कृत्वा नाशयन्ति । तथा औपधादिनिचयः कर्त्तव्यो यथा
गतांगिनि ।

एतदेवानिप्रसङ्गापादनेन दूषयति—

कोसकोट्टारदाराणि, पदातीमादियं बलं ।

एवं मणुयपालाणं, किं नु तुज्झं पि रोयइ ॥ ११४ ॥

कोशकोट्टागारदाराः पदात्यादिकं बलमेतन्मनुष्यपालानां भ-
वति, तदेतात्कं नु तवापि रोचते । एतदपि दृष्टान्तबलेन
गृह्यतामिति भावः ।

जो वि ओसहमादीणं, निचयो सोऽवि अक्खमो ।

न संचये सुहं अत्थि, इह लोए परत्थ य ॥ ११५ ॥

योऽप्यौषधानां निचयः सांऽपि सुखोत्पादनाय अक्षमः,
यतो न संचये सुखमस्ति । इहलोके तदुत्पादनतद-
क्षणतन्नाश दुःखसंभवात् परत्र च-परलोके च सुखं नास्ति
परिग्रहधारणतः कुगतिप्रपातात् ।

दारगाहा—

ओदिसुत्तस्स विरोधो, समणा चत्ता गिहीण अणुकंपा ।

पुव्वाऽऽयरियऽन्नाणी, अणवत्था वंतमिच्छत्तं ॥११६॥

आदिसूत्रस्य-दशवैकालिकस्य विरोधस्तथा एवं ब्रुवाणो
भवान् परिग्रहे साधून् नियुङ्क्त, तन्नियोगाच्च ते त्यक्तास्तथा
गृहिणामनुकम्पा—अनुग्रहस्त्यक्तः साधूनां स्वत एव भेषज्य-
कादेः संभवात् । तथा ये पूर्वाचार्याः सन्निधिं प्रतिषिद्धवन्तस्ते
अज्ञानीकृताः सन्निधेर्भवता गुणोपदर्शनात् । अनवस्था चैवं
प्रसज्जतं सन्निधिरिव भवताऽन्यनान्यस्यापि ग्रहणप्रसङ्गः,
तथा वान्तप्रतिसेवनं भवतः समापतितं प्रतिषिद्धस्यापि
संचयस्य पुनर्ग्रहणात् । तथा मिथ्यात्वं-मिथ्यावादित्वमनुष-
ज्जते यथावादमरणात् । निष्परिग्रहा वयमित्याभिधाय परि-
ग्रहधारणात् ।

एतामेव गाथां व्याचिख्यासुः प्रथमतः

सूत्रस्य विरोधमुपदर्शयति—

जं वुत्तमसणं पाणं, खाइमं साइमं तहा ।

संचयं तु न कुव्विजा, एयं ताव विरोहिंयं ॥ ११७ ॥

यद् दशवैकालिके उक्तम्-अशनं पानं खादिमं स्वादिमं तेषां
संचयं न कुर्यात्, तथा तद्वन्थः-‘असणं पाणं चैव, खाइमं
साइमं तहा । जे भिक्खू सन्निहिं कुज्जा, गिही पवइए न
से ॥११॥’ इति । तदानीं विरोधितं विरोधमापादितं सन्निधे-
रिदानीं त्वयाऽभ्युपगतत्वात् ।

परिग्रहे निजुजंता, परिचत्ता उ संजया ।

भारादिमाइया दोसा, पेहा पेहकयाइया ॥ ११८ ॥

संयताः परिग्रहे नियुज्यमानाः परित्यक्ताः संसारे
पातनात् । किंचान्यत्—इहलोके भारादयो—भारवाहनादयो
दोषा आदिशब्दात्—कायक्लेशसूत्रार्थहान्यादिवोषपरिग्रहः ।
तथा प्रेक्षादिकाश्च, तथाहि-यदि सर्वं प्रत्युपेक्षंत ततः सू-
त्रार्थपरिमन्थः, अथ न प्रत्युपेक्षंत तर्हि संसक्तिभावः । आ-
दिशब्दात्-नत्परितापनादिदोषपरिग्रहः ।

अहवा तप्पडिर्वंधा य, अत्थंत नितियादयो ।

अणुगमो गिहत्थाणं, सया वी ताण होइ उ ॥११९॥

अथवा तत्प्रतिबन्धाद्-औषधनिचयप्रतियन्धात्तिष्ठन्ति स-
दावस्थायितया न तु विहारक्रमं कुर्वन्ति । तथा च सति नै-
त्यिकादयो नैत्यिको-नित्यवासी, आदिशब्दात्-पार्श्वस्थादि-
परिग्रहस्तदादयो दोषाः प्रसजन्ति । गतं 'समणा चत्ता'
इति द्वारम् । अधुना 'गिहीण अणुकं' च व्याख्या-
नयति—गृहस्थानां सदा साधूनां भेषजादिप्रयच्छतामनु—
ग्रहो भवति । स इदानीं परित्यक्तः साधूनां स्वत एव त-
न्निचयभावात् ।

सम्प्रति 'पुव्वायरियऽन्नाणी' त्येतद् व्याख्यानयति—

प्रडिसिद्धा सन्निही जेहिं, पुव्वायरिएहि ते वि उ ।

अन्नाणी उ कया एवं, अणवत्थापसंगतो ॥ १२० ॥

यैः—पूर्वाचार्यैः प्रतिषिद्धः सन्निधिस्तेऽपि त्वयैवं ब्रुवता
अज्ञानीकृताः । अनवस्थाद्वारमाह—अनवस्थाप्रसङ्गतो—
यथा त्वयौषधसंचयः कृतस्तथाऽन्येऽन्यस्यापि करिष्य-
न्तीति प्रसङ्गतः सर्वस्याप्यनवस्था ।

वान्तद्वारं मिथ्यात्वद्वारं चाह—

वंतं निसेवियं होइ, गिएहंता संचयं पुणो ।

मिच्छतं न जहावादी, तहाकारी भंति तु ॥ १२१ ॥

संचयं त्यक्त्वा पुनस्तं गृह्यता वान्तं निषेधितं भवति ।
तथा मिथ्यात्वं यतो न यथावादान् उत्सृज्यप्ररूपणतेऽपि त-
थाकारिणः संचयकरणात् ।

एए अन्ने य जम्हा उ, दोमा होंति सविस्तरा ।

तम्हा आसहमादीणं, संचयं तु न कुव्वए ॥ १२२ ॥

यस्मादेते अनन्तरोदिता अन्ये च दोषाः सविस्तरा भव-
न्ति तस्मादौषधादीनां संचयं न कुर्यात् ।

परस्यावकाशमाह—

जइ दोसा भवेंते, किं खु घेत्तव्वयं ततो ।

समाहिट्ठावणट्ठाए, भण्णती सुण ता इमो ॥ १२३ ॥

यद्येते अनन्तरोदिता दोषा भवन्ति ततः किं 'खु'
समाधिस्थापनाय ग्रहीतव्यम्, आचार्य आह—भण्यन्त-अत्रा-
क्षरं दीयते । तदेव तावदिताऽनन्तमुच्यमानं शृणु ।

तदेवाह—

णियमा विज्जागहणं, ठातव्वं होइ दुविहदव्वं च ।

संजोगदिट्ठपाठी, असती गिहिअन्नतिथीहिं ॥ १२४ ॥

यथा विद्यया अपमाजने क्रियत तस्या अन्यासो च विद्या-
नामाचार्येण नियमात् ग्रहणं कर्तव्यम्, तथा यदि करण-
तश्चिन्नभण्डेण स्थातव्यं भवति, तदा दीघपृष्ठविषविघाता-
य द्विविधं द्रव्यं ग्रहीतव्यम्, तच्चाग्रे वक्ष्यते । तस्मादाचार्यः
संयोगदृष्टपाठी भवेत् । संयोगान्-अनकान् व्यापार्यमाणान्
यो दृष्टवान् यश्च तत्पाठं पठितवान् स संयोगदृष्टपाठी ।
अथ स्वयं संयोगदृष्टपाठी न भवति, तर्हि तस्यासति गृहिभिः
कार्यते चिकित्सा । तेषामप्यसत्यन्यतीर्थभिः ।

यदुक्तं द्विविधं द्रव्यं ग्रहीतव्यं तदभिधित्सुराह—

चित्तमचित्तपरित्तम-णंत संजोइयं च इतरं च ।

धावरजंगमजलजं, थलजं चेमादि दुविहं तु ॥ १२५ ॥

द्विविधं द्रव्यम्-सचित्तम्, अचित्तं वा । यदिवा-परीतम् ।
अनन्तकारिकं वा । अथवा—संयोगिकम् अनकसंयोगि-
णम्, इतरत्-असंयोगिकम् । अथवा—स्थावरं, जङ्गमम् ।
प्रत्युपपन्नं कार्यं यदि स्थावरद्रव्यप्रयोगतः कथमपि गुणो न
भवति तदा अनन्यगत्या जङ्गमं द्रव्यं प्रयुज्यते । अथवा-
द्विविधं द्रव्यम्-जलजम्, स्थलजं च । एवमादिद्विविधं द्रव्यं
ग्रहीतव्यम् । इयं चिकित्सा दीघपृष्ठविषविघातायाभिहित्वा ।

संप्रत्यनिर्देशनान्यरंगेष्वपि नामाह—

जह चेव दीहपिट्ठे, विज्जा मंता य दुविहदव्वा य ।

एमेव सेसएसु धि, विज्जा दव्वा य रोगेसु ॥ १२६ ॥

यथा चैव दीघपृष्ठदोषे । सर्पविषदूरीकरणाय- 'माय' श-
ब्दो दृष्टव्यः । यथा मन्त्रा द्विविधानां च द्रव्याणां ग्रहीत-
व्यान्, एवमेव शय्याय शय्यायुष्याय द्रव्याणां च ग्राह्याणि ।

संजोगदिट्ठपाठी, न य धरती तम्मि चउगुरु हुंति ।

आणादिणो य दोसा, विराहणा (इ)महि ठाणेहिं ॥ १२७ ॥

आचार्येण स्वयं संयोगदृष्टपाठिना भवितव्यम् । यांद् पु-
नः सति शक्तिसंभवे संयोगदृष्टपाठे न धरति तर्हि तस्मिन् अ-
धरति प्रायाश्चतं चत्वारो गुरुकाः, न केवलं प्रायश्चित्तं किं-
त्वाज्ञादयश्च दोषास्तथा विराधना एभिर्वक्ष्यमाणैः स्थानैः ।

तान्येवाह—

उप्पण्णे गेलण्णे, जो गणधारी न जाणइ तिगिच्छं ।

दीसंततो णिणासो, सुहदुक्खा तेण उ चत्ता ॥ १२८ ॥

उत्पन्न ग्लानत्वं या गणधारी चिकित्सां न जानाति त-
स्य पश्यतः सतो ग्लानस्य विनाश इति; तेन सुखदुःखिनः-
सुखदुःखोपसंपन्नकाः स्वशिष्याः प्रतीच्छुकाश्च परित्यक्ताः ।

कथं पश्यतः सतो ग्लानस्य स्वशिष्यकाणां

च विनाश इत्यत आह—

आउरत्तेण कायाणं, विसकुंभादिघायए ।

डाहच्छेजे य जे अण्णे, भवति समुवहवा ॥ १२९ ॥

एते पावइ दोसे, अणागए अगहियाए वेज्जाए ।

असमाही सुयलंभं, केवललंभं तु वुक्केजा ॥ १३० ॥

कस्यापि साधोर्विषकुम्भलूना, आदिशब्दादाहादिपरि-
ग्रहस्तस्मिन्नुत्थितं आतुरत्वेनाकुलत्वेन विषकुम्भादिघातकः
कायानामुदकादीनामुपद्रव्यं कुर्यात् । तथाहि—विषकुम्भं
दाहे वा समुपस्थिते आकुलीभूतः, स तु तं शीतलनोदकेन
सिञ्चेत्, सचित्तं वा कर्दमेन लिम्पेत् । तथा दाहच्छेदे च
ये अन्ये भवन्ति समुपद्रवाः, एतान् दोषाननागतायामगृही-
तायां विद्यायां प्राप्नोति । तथा तीव्रायां वेदनायामनुपशान्ता-
यामसमाधिना-असमाधिभरणेन श्रियते । तथा च सति
दीर्घं संसारमनुपरिवर्त्तते । चिरं च यदि जीवति तर्हि भूयां-
सं श्रुतलाभं प्राप्नुयात्, केवलज्ञानं चात्पादयत् ।

तथा—

इहलोगियाण परलो-गियाण लद्धीण फेडियो होइ ।

इहलोगा मोसादी, परलोमा ऽणुत्तरादीया ॥ १३१ ॥

असमाधिमरणेन मरणतः स ऐहलौकिकीनां पारलौकिकी-
नां च लब्धीनां स स्फोटितः—न्याजिनो भवति । तत्र इहलोक
ऐहलौकिकयोः लब्धयः—आमर्षयध्यादयः । परलोके पारलौ-
किकयोः शुचरादयोऽशुचरा लवसत्तमा देवाः । आदिशब्दात्-
सुकुलप्रत्यायातिश्रुतलाभादिपरिग्रहः ।

असमाहीमरणेण, एवं सव्वासि फेडितो होइ ।

जह आउगपरिहीणा, देवा लवसत्तमा जाया ॥१३२॥

एवम्—अमुना प्रकारेण सर्वासामैहिकीनां पारत्रिकीणां
लब्धीनामसमाधिमरणेन स्फोटितो भवति, यथा—आयुष्क-
परिहीणा देवा लवसत्तमा जाता, आयुष्कपरिहाण्या सिद्धि-
लाभतो भ्रष्टाः यथा देवा लवसत्तमा जाता इत्यर्थः । (व्य०)
(लवसत्तमदेवस्वरूपम् 'लवसत्तम' शब्दोऽस्मिन्नैव भागे
गतम् ।)

उपसंहारमाह—

तम्हा उ सपक्खेण, कायव्वं गिलाणगस्स तेगिच्छं ।

विवक्खेण न कोरजा, एवं उदितम्मि चोदेति ॥१३४॥

यस्माद्विपक्षे दोषास्तस्मात्सपक्षेण ग्लानस्य चिकित्साकर्म
कर्तव्यं, विपक्षेण पुनर्न कारयेत् । तदेव सम्बन्धस्ततः सूत्र-
व्याख्यालक्षणे तदन्वोक्तपरिहारात् तत्प्रसक्त्याऽन्यदपि चा-
भिहितम् । सम्प्रति सूत्रव्याख्या क्रियते—निर्ग्रन्थं चशब्दान्नि-
ग्रन्थी च रात्रौ वा विकाले वा दीर्घपृष्ठः—सर्पणं लूययेत्—द-
शत्, तत्र स्त्री वा पुरुषस्य हस्तेन तं विषमपमार्जयेत् पुरुषो
वा स्त्रिया हस्तेन, एवं 'से' तस्य स्थविरकल्पिकस्य कल्पते
स्थविरकल्पकस्यापथावहुलत्वाद् । एवं चामुना प्रकारेणाप-
वादमांसवमानस्य 'से' तस्य तिष्ठति पर्यायः, न पुनः स्थवि-
रकल्पान् परिभ्रश्यति येन छेदादयः प्रायश्चित्तविशेषास्तस्य
न सन्ति, परिहारं च तपो न प्राप्नोति कारणेन यतनया प्र-
वृत्तेः, एष कल्पः स्थविरकल्पिकानाम् । एवममुना प्रकारेण
सपक्षेण विपक्षेण वा वैयावृत्यकारापणं 'से' तस्य जिन-
कल्पिकस्य न कल्पते केवलान्तर्गमप्रवृत्तत्वात्तस्येति भावः ।
एवमपवादसेवनेन 'से' तस्य जिनकल्पपर्यायो न तिष्ठति;
जिनकल्पात्पतनीत्यर्थः । परिहारं च तपोविशेषं न परिपा-
लयति, एष कल्पो जिनकल्पिकानाम् । एवं सूत्रे व्यवस्थितं
यदाचार्येण प्रागुदितं सपक्षेण वैयावृत्यं कारयितव्यं न पर-
पक्षेणेति तत्र चोदयति—वृत्त ।

परः यदुक्तंवास्तदाह—

सुत्तम्मि अणुप्पाइ, इह ई पुण अत्थतो निसेहइ ।

कायव्व सपक्खेण, चोगग ! सुत्तं तु कारणियं ॥१३५॥

सूत्रे विपक्षेणापि वैयावृत्यकारापणमनुज्ञातम्, इह—इदानीम्,
इः पादपक्षेण, पुनर्ग्रन्थो गृह्यं परपक्षेण वैयावृत्यका-
रापणं निषेधयत 'कर्त्तव्यं सपक्षेण' इति वचनात्, ततः सूत्र-
भवद्वयाख्यानयोर्विषयः । अत्राचार्य आह—न विरोधां यतो
हं चोदक ! सूत्रमिदं कारणिकं—कारणापक्षम् ।

तदेव कारणमाह—

विजमपक्खाणऽसती, गिहिपरतित्थी उ तिविहसंवंधी ।

एमेव अयंवंधी, अमोगवांदतग सन्वे ॥१३६॥

सपक्षाणां वैद्यानामसति—अभावे गृही तत्पिता भ्राता-
स्वजनो वा स्थविरादिभेदतस्त्रिविधो यः संवन्धी स वै—
यावृत्यं कारणीयः । तदभावे असंवन्धी स्थविरमध्यमतरुण-
भेदतस्त्रिभेदः पूर्वपूर्वालाभे उत्तरोत्तरः कारणीयः, तस्याऽ-
प्यभावे परतीर्थिकः पितृभ्रात्रादिसंवन्धेन संवन्धी स्थविरा-
दितस्त्रिभेदः पूर्वपूर्वालाभे उत्तरोत्तरः कारणीयः । तस्या-
लाभे असंवन्ध्यपि स्थावरादिभेदतस्त्रिविधः उक्तक्रमेण का-
रयितव्यः । एते सर्वेऽपि द्विविधा अशौचवादा वा इतरे च ।
तत्र प्रथमतः सर्वत्राप्यशौचवादः कारयितव्यस्तदसंभवे इत-
रोऽपि ।

एएसि असतीए, गिहि(भ)गिणिपरतित्थिगी तिविहभेया

एएसि असतीए, समणी तिविहा केर जयणा ॥ १३७ ॥

एतेषां—प्राग्ग्राथानिर्दिष्टानां सर्वेषामसति अभावे गृहस्था
माना भगिनी, तदभावे स्वजनाः स्थविरमध्यमतरुणभेदत-
स्त्रिविधाः पूर्वपूर्वालाभे उत्तरोत्तराः कारयितव्याः । तदभावे
असंवन्धिनी स्थविरादिभेदतस्त्रिविधा प्राक्क्रमेण कारयि-
तव्या । तस्या अलाभे परतीर्थिकाः स्थविरादिभेदतस्त्रिप्र-
काराः पूर्वपूर्वालाभे उत्तरोत्तराः कारयितव्याः । एतेषां च
भेदानां सर्वेषामप्यसत्यलाभे श्रमणी त्रिविधा—स्थविरादिभे-
दतस्त्रिप्रकारा पूर्वपूर्वालाभे उत्तरोत्तरा यतनया करोति ।

तामेव यतनामाह—

दूती अदाइ वत्थे, अंतेउरिया य दब्भतो भेया ।

वियणे य तालवेंटे, चवेडओ मज्जणा जयणा ॥१३८॥

काचिद् दूतविद्या भवति, तथा च दूतविद्यया यो दूत
आगच्छति तस्य दंशस्थानमपमार्जयेत् तनेतरस्य दंशस्था-
नमुपशाम्यति, 'अदाइ' इति अपरा आदर्शविद्या तथा-
आतुर आदर्शं प्रतिबिम्बितः अपमार्जयेत् आतुरः प्रगुणो
जायते । अन्या विद्या वस्त्रविषया भवति, यया परिजपि-
तेन वस्त्रेण वाऽपमृज्यमानः आतुरः प्रगुणो भवति । अ-
परा विद्या अन्तःपुरं आन्तःपुरिकी विद्या भवति, यया
आतुरस्य नाम गृहीत्वा आत्मनोऽङ्गमपमार्जयति आतुरश्च
प्रगुणो जायते सा आन्तःपुरिकी । अन्या दर्भे दर्भविषया
भवति विद्या, यया दर्भैरपमृज्यमान आतुरः प्रगुणो भवति ।
'वियणे' इति व्यजनविषया विद्या, यया व्यजनमभिमन्यते ते-
नाऽऽतुरोऽपमृज्यमानः स्वस्थो भवति सा व्यजनविद्या । एवं
तालवृन्तविद्याऽपि भावनीया । चंपेटा—चापेट्टी विद्या यया
अन्यस्य चंपेट्टायां दीयमानायामातुरः स्वस्थो भवति सा चा-
पेट्टी । तत्र पूर्व दूत्या विद्ययाऽपमार्जनं कर्त्तव्यं, तदभावे आ-
दर्शिकया, एवं तावद्यावदन्ते चापेट्टया । एषा अपमार्जनाय-
तना ।

एतदेव स्पष्टतरमाह—

दूयस्म पमाइज्जइ, असती अदागपरिजवित्ताणं ।

परिजवियं वत्थं वा, पाउज्ज तेण वोमाए ॥ १३९ ॥

एवं दब्भादीसुं, ओमाएऽसंफुसंतो हत्थेणं ।

चवेडवीज्जाए, ओमाए चवेडयं देंतो ॥ १४० ॥

दूया विद्यया दूतस्यागतस्याङ्गमपमार्ज्यते, तस्या विद्याया असति आदर्शे संक्रान्तमातुरप्रतिविम्बं परिजप्यातुरः प्रगु-
णीकर्तव्यः । तदभावे वस्त्रविद्यया परिजपितं वस्त्र प्राचा-
र्यते, तेन वा परिजापतेन वस्त्रेणातुरोऽपमार्ज्यते । एवं दर्भा-
दिभिः परिदर्भविद्यादिभिर्हस्तेनासंस्पृशन्नपमार्जयेत् । चाप-
टया वा विद्ययाः अन्यस्य चपटो ददन्नन्योऽपमार्ज्यते एता
स्तु विद्याः प्रायः पुरुषेषु भवन्ति । एष यतनागमो निर्ग्रन्थानां
वेदितव्यः । एष एव यतनागमो निर्ग्रन्थीनामपि भवति ।

तथा चाह—

एमेव गमो नियमा, निगन्धीणं पि होइ नायव्वो ।

विज्ञादी मुत्तूणं, सकुसलऽकुसले य करणं वा ॥१४१॥

एष एवानन्तरोदितो यतनागमो नियमात् निर्ग्रन्थीनाम-
पि ज्ञातव्यः, तदा निर्ग्रन्थीनां विद्यादि न दातव्यं मुक्त्वा-
पूर्वगृहीतमसाधने मन्त्रम्, स हि कदाचिद्दीयते न कश्चिदा-
यः । तथा यदि निर्ग्रन्थोऽकुशलो भवति निर्ग्रन्थी च कुशला
तत्र करणं निर्ग्रन्थ्या निर्ग्रन्थी कारयेदित्यर्थः ।

“विज्ञादी मुत्तूण” मित्येतदेव व्याख्यानयति—

मंतो हविज विज्ञा-ओ कोइ ससाहणा न दायव्वा ।

तुच्छा गारवकरणं, पुव्वाहीया उ कोरेजा ॥ १४२ ॥

तस्माद्गौरवमात्मनोऽपि जायते तेन न कुर्यात् । या तु पूर्वा-
ऽधीता पूर्वगृहीता विद्या तां प्रागुक्तयतनाक्रमेण कुर्यात् ।

अज्जाणं गेलन्ने, संथरमाणा सयं तु कायव्वं ।

बोच्चऽत्थ मासचउरो, लहुगुरुगा धेरए तरुणे ॥१४३॥

आर्थिका यदि ग्लानप्रयोजने स्वयं समर्थास्ततः स्वयमेव
ताः कुर्वन्ति, एवं निर्ग्रन्था अपि भावनीयाः । यदि पुनर्विप-
र्यासः क्रियते, यथा—निर्ग्रन्थानां ग्लानत्वे संस्तरति निर्ग्र-
न्थ्यो यदि कुर्वन्ति, निर्ग्रन्थीनां वा यदि निर्ग्रन्था इति तदा
तस्मिन्विपर्यया स्थविरे कारकं प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः,
तरुणे चत्वारो गुरुकाः ।

संप्रति कल्पं नानात्वं भावयति—

जिणकप्पिए न कप्पइ, दप्पेणं अजयणाए थेराणं ।

कप्पइ य कारणम्मि, जयणा गच्छे स साविकखो ॥१४४॥

जिनकल्पिके स्वपक्षेण परपक्षेण वा वैयावृत्यकारापणं न
कल्पते, तथाकल्पत्वात् । स्थविराणां—स्थविरकल्पिकानां
पुनर्दर्पेण निष्कारणमयतनया च न कल्पते, कारणे यतनया
पुनः कल्पते, यतो गच्छे स सापेक्ष इति ।

चिड्डइ परियाओ से, तेणं छेदाइया न पावेंति ।

परिहारं च न पावइ, परिहारतवो त्ति एगड्डं ॥ १४५ ॥

यतः ‘स’ तस्य पर्यायस्तिष्ठति तेन कारणेन छेदादिका-
स्तस्य न प्राप्नुवन्ति—न भवन्तीत्यर्थः । परिहारमपि च न
प्राप्नोति, कारणं यतनया कारापणात् । परिहारः, तप-
इत्येकार्थम् । व्य० ५ उ० । (आचार्यस्यापाध्यायस्य च वैया-
वृत्यकरणम् इच्छया भवतीति, तत्फले च ‘अइमेस’ शब्द
प्रथमभागे १७ पृष्ठे गतम् ।) (ग्लानवैयावृत्यकरणम् ।
‘गिलाण’ शब्दे तृतीयभागे ८८ पृष्ठे गतम् ।)

जह जच्चवाहलानं,

अस्साणं जणवएसु जायाणं ।

सयमेव खल्लिणगहणं.

अहवा वि बलाभिओगेणं ॥ आव० १ अ० ।

(इति ‘इच्छुक्कार’ शब्दे द्वितीयभागे ५१७ पृष्ठे व्याख्यानम् ।)

(यादृशं वैयावृत्यकरणं स्थापनाकुले प्रवेशयेत् तादृगुक्तः
‘ठवणाकुल’ शब्दे चतुर्थभागे १६८ पृष्ठे ।) स्वयमभुञ्जा-
नेनापि आचार्याद्यर्थमाहारो गृहीत्वाऽऽनेतव्यः ।

पुरिमं तस्सुवयारं, अवयारं चऽप्पणो य नाऊणं ।

कुजा वेआवडिअं, आणं काउं निरामेसो ॥५४०॥

पुरुषम्-आचार्यादि तस्यापकारं-स्वाध्यायवृद्धिसत्त्वापेदे-
शादिम्, अपकारं च-वीर्यहासश्लेष्मचर्यादिम्, आत्मनश्चो-
पकारमपकारं च ज्ञात्वा, उपकारो ज्ञानादेरुपप्लवः गुरुगुरु-
जननियोगाच्चिज्जगद्व्यवस्थादपकारः । अथवा-ग्लानाद्यपेक्ष-
यापकारापकारौ वाच्यौ । एवं कुर्यात् वैयावृत्यम् अशनदा-
नादि, ‘आज्ञां कृत्वा’-आगमप्रामाण्याच्चिराशंसो-विहितानु-
ष्ठानबद्धो वेति गाथार्थः ।

अस्यैव गुणमाह—

भरेहण वि पुव्वभवे, वेयावचं कयं सुविहियाणं ।

तस्स फलविवागेणं, आसी भरहाहिवो राया ॥ ५४१ ॥

भरतेनापि चक्रवर्तिना पूर्वभवे-अन्यजन्मनि वैकावृत्यं कृतं
सुविहितानां—साधूनाम् । तस्य वैयावृत्यस्य फलविपाकेन
सातवदनीयोदयेन आसीद्भरताधिपो राजा चक्रवर्तीति
गाथार्थः ।

भुंजितु भरहवासं, सामन्नमणुत्तरं अणुचरिना ।

अड्डविहकम्ममुक्को, भरहनरिंदो भओ सिद्धिं ॥ ५४२ ॥

स च भरतः भुक्त्वा भरतवर्षं पदत्रण्डं तदनु—आमण्य-
मनुत्तरं प्रधानमनुचरित्वा केवलविहारिणाष्टविधकर्ममुक्तः
सन् चरमकालं भरतनरेन्द्रो महात्मा गतः सिद्धिं—सर्वोत्त-
मामिति गाथार्थः ।

पासंगिअभोगेणं, वेयावचम्मि मोक्सफलमेव ।

आणाआराहणओ, अणुक्पादित्ति विमयम्मि ॥५४३॥

प्रासङ्गिकभोगेन हेतुभूतेन वैयावृत्यविषयमेवं मोक्षफलमेव
पारंपर्येण । अत्रोपपत्तिः आज्ञाया आराधनात् तीर्थकरवच-
नाऽऽराधनादनुकम्पादय इव, विषये, आदिशब्दादकामनि-
र्जरादिपरिग्रहः । निदर्शनमेतदिति गाथार्थः ।

इहैव भावार्थमाह—

सुहतरुछायाइजुओ, अह मग्गो होइ कस्सइ पुरस्स ।

एक्को असो रेवं, सिवपुरमग्गो वि इअ रेओ ॥५४४॥

शुभतरुच्छायादियुक्तः, आदिशब्दात्पुण्यफलपरिग्रहः, यथा-
मार्गः-पन्था भवति कस्यचित्पुण्य-वसन्तपुरादेः-एक एव-
भूतः, अन्या नैवभूतः, आप तु—विपर्ययवान् । शिवपुरमा-
गोऽप्येवं द्विविध एव ज्ञेय इति गाथार्थः ।

विशेषतो द्वैध्यामाह—

अणुकंपा पावित्र्यां पदमत्रो, सुहृत्परागीणं सोजिगाईणं ।
तयजत्ततो उ इअरो, संदव सामन्नसाहूणं ॥ ५४५ ॥

अनुकम्पावेयावत्प्रज्ञा मार्गः शिवपुरस्य प्रथमकः । स च जनादीनां ज्ञेयः सुहृत्परंपरागामिनां तदयत्नस्त्वनुकम्पाद्यन्तेन, इतरो मार्गो-द्वितीयः, स च सदव सामान्यसाधूनां ज्ञेयः, आत्मापरमाणामति गाथार्थः । पं० व० २ द्वार ।

वैयावृत्यफलमाह—

वेयावच्चैणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? वेयावच्चैणं ति-
थयरनामगोयं कम्मं निवंधेइ ॥४३॥

हे भगवन् ! वैयावृत्येन आहारादिसाहाय्येन जीवः किं जनयति ? तदा गुरुराह—हे शिष्य ! वैयावृत्येन तीर्थकरनामगात्रं कर्म निवध्नाति, वैयावृत्यं कुर्वन् तीर्थकरनामगात्रं कर्म वध्नातीत्यर्थः । उक्तं २६ अ० । (वैयावृत्ये संभोगो धवतीति ' संभोग ' शब्द वक्ष्यते ।)

वेयावच्चकम्मपडिमा—वैयावृत्यकर्मप्रतिमा—स्त्री० । भक्षपाना-
दिभिरुपष्टर्माक्रयाविषयपु आभग्रहविशेषे, स० ।

एकाणउइ परवेयावच्चकम्मपडिमाओ पणत्ताओ ।
(सू० ६१) ।

तत्र परंपरामात्मव्यतिरिक्तानां वैयावृत्यकर्माणि भक्षपाना-
दिभिरुपष्टर्माक्रयास्तद्विषयाः प्रातमाः—अभिग्रह विशयाः
परवेयावृत्यकर्मप्रतिमाः । एतानि च प्रतिमात्वेनाभिहितानि
कचिदापि नोपलब्धानि केवलं विनयवयावृत्यभेदा एते
संभवान्तः । स० ६१ सम० ।

वेयावच्चगर—वैयावृत्यकर—पुं० । प्रवचनार्थं व्यापृतभावे, गोमु-
ख्यत्ताप्रतिचक्राप्रभृतो, ध० २ आध० । “ वेयावच्चगराणं सं-
तिगराणं सर्ममाद्दुसमाहिगराणं करेमि काउस्सगं ” ल० ।
वेयावच्चुचिय—वैयावृत्योचित—पुं० । भक्ताद्युपष्टम्भयोग्य, ग-
च्छाश्रितशालगतानादिकं, पञ्चा० १८ विव० ।

वेयावडिय—वैयावृत्य—न० । व्यावृतभावो वैयावृत्यम् । अन्ना-
दित्पामदनं, दश० ३ अ० । भक्षपानवेषग्रहणतः साधुभ्यो
दानं, स्था० ५ ठा० २ उ० । अङ्गमर्दनादिकं, आचा० १ श्रु०
८ अ० ३ उ० । आच० ।

जक्खा हु वेयावडियं करेति, तम्हा उ एए निहया कुमारा ।
येन यत्ताः वेयावृत्यं—साधुतज्जकनिवारणां साधुभाक्ता कुर्वन्ति
तस्मात् ' हु ' इति निश्चयन एते कुमाराः यत्तैर्निहताः ।
उक्तं १२ अ० । (गृहिणो वेयावृत्यम् ' अणायार ' शब्दे प्रथम-
भागे ३१२ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

वेयावत्त—व्यावृत्त—त्रि० । जीर्णं, “ जंभियगामस्स नगरस्स
बहिया उज्जुवालिपाए नईए तीरे वेयावत्तस्स चेइयस्स अ-
दूरसामंते ॥ ” कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

वेर—वैर—न० । वीरस्य भावः अणु । विरोधे, विद्वेषे, वाच० ।
वज्रं, कमविरोधे च । सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । ज्ञा० । आतु० ।
पूर्वोपाजितद्वेषबन्धने, उक्तं ४ अ० । प्रश्न० । अनुशयानुव-

न्द्ये, प्रश्न० २ संव० द्वार । परस्परमसहनतया हिंस्यहिंस-
कभावाध्यवसाये, “ कलुसं ति वा वेज्जे ति वा वेरं ति वा
पंको ति वा मलो ति वा पगट्ठा । ” जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
प्रव० । जं० । नि० चू० । मातापित्रादिवधोत्थं राज्याप-
दिभवे (आतु० ।) परस्पररागद्वेषोद्भवे (दर्श० १ तत्त्व ॥ पुर-
वादिवधसमुत्थं (आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ०) अभिमानस-
मुत्थं वा अमर्षविशेषपरापकाराध्यवसाये, स० ३४ सम० ।
वैरहनुत्वाद् गौणमैथुने, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

वेरंगिय—वैरङ्गिक—पुं० । संविग्ने, “ आवाल्यादपि यः प्रसिद्ध-
महिमा वैरङ्गिकग्रामणीः, पृष्ठः शाब्दिकपङ्क्तिषु प्रतिभट्टैर्ज-
य्या न यस्तार्किकैः । ” कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

वेरंभाण—वैरध्यान—न० । वैरं मातापित्रादिवधोत्थं राज्याप-
हारादिभवं वा तस्य ध्यानं वैरध्यानम् । पशुरामसुभौमादी-
नामिव दुर्ध्यानं, आतु० ।

वेरग—वैराग्य—न० । तथाविधरागाभावो वैराग्यम् । आव० ५
अ० । विरागस्य भावः । अभिष्वङ्गाभावे, अप्र० १३ अप्र० (वै-
राग्यस्य ' मुणि ' शब्देऽस्मिन्नैव भागे ३०६ पृष्ठे विशेषतो व्या-
ख्याता गता ।) “ या वशीकार० ” (=) इत्यादिश्लोकैः वैरा-
ग्यवृत्तव्यता ' जोग ' शब्दे चतुर्थभागे १६२२ पृष्ठे उक्ता ।)
विरागतायाम्, द्वेषाभावाविनाभूतत्वाद् वैराग्यस्य विगतद्वे-
षता । हा० २४ अप्र० । पं० व० । औदासीन्यं, अप्र० १६ अप्र० ।
करायनिग्रहे, औ० ।

वेरगकर—वैराग्यकर—न० । वैराग्यजनके उत्तराध्ययनादौ,
वृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० चू० ।

वेरगकहा—वैराग्यकथा—स्त्री० । विषयेष्वनभिष्वङ्गकारिका-
यां कथायाम्, आव० ४ अ० ।

वेरगभावणा—वैराग्यभावना—स्त्री० । अनित्यत्वादिभावना-
रूपाया विषयेष्वरक्ताभावनायाम्, आचा० २ श्रु० ३ चू० ।

वेरच्चाग—वैरत्याग—पुं० । सहजविरोधिनामप्यहिनकुलादीनां
हिंस्रत्वपरिहारे, “ अहिंसाप्रतिज्ञायां तत्संनिधौ वैरत्यागः ” ।
हा० २१ हा० ।

वेरज्ज—वैराज्य—न० । विरुद्धराज्ये, “ वेरं जत्थ उ रज्जे, वेरं जाये
व जत्थ रज्जं वा । जं च विरज्जइ रज्जे, ए विगयरायं
च वेरज्जं ॥ ६२० ॥ ” वृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० चू० । आचा० ।
(इदं विहार ' शब्देऽस्मिन्नैव भागे १३०६ पृष्ठे विरुद्धराज्यं
गमनाऽऽगमनप्रस्तावे उक्तम् ।)

वेरत्तिय—वैरक्तिक—पुं० । कालविशेषे, ध० ३ अधि० । सू०
प्र० ।

वेरदत्त—वैरदत्त—पुं० । श्रीनिमिनाथतीर्थकृतः प्रथमे गणधने,
ति० ।

वैरदिष्टि-वैरदृष्टि-स्त्री० । वैरप्रधाना दृष्टिवैरदृष्टिः । वैरबुद्धौ,
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

वैरबहुल-वैरबहुल-त्रि० । वैरानुबन्धप्रचुरे, दशा० ६ अ० ।
सूत्र० ।

वैरमण-विरमण-न० । सामान्येन रागादिविरतौ, उत्त० २
अ० । भ० । स० । निवृत्तौ, पा० । श्रौचित्येन रागादिनिवृ-
त्तौ, भ० २ श० ५ उ० । असंयमादिभ्यो निवर्तनं, तं० । सम्य-
गज्ञानश्रद्धानपूर्वकसर्वथा निवर्तने, दशा० ४ अ० । प्राणभ्यो
जीवस्य व्युपगतौ, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

वैरमणकल्प-विरमणकल्प-पुं० । द्रव्यतो भावतश्च विरमणस्यै-
व साध्यतायाम्, पं० भा० ।

दंसणणाणचरित्ते, तवपवयणसच्चसमितिहिं गुत्तो ।

हतरागदोसनिम्मम-खमदमणियमद्धितो णिच्चं ।

भावकल्पे त्ति गयं ।

द्वारं-

तदुभयकल्पो अद्गुणा, एते चिय दव्वभावकल्पा तु ।
दोण्हि वि मिलिया एते, तदुभयकल्पो इमो सो य ॥

आहारे अद्गुविहे, सेज्जेवहिंयं च पंचगविसोही ।

दंसणचरित्तगुत्तो, तवसमितिगुणेहिं सोहेति ॥

असणादीतो चउहा, उवकारि चउव्विहो य तस्सेव ।

एसऽद्गुविहाऽऽहारो, परूवणा तस्सिमा हेति ॥

असणं तु ओदणादी, तस्सुवकारी उ खीरकुसणादी ।

पाणं तु पाणमेव तु, कप्पूऽऽदी तु उवकारी ॥

खाइम फलाइयं तु, मूलादी होति तदुवकारी तु ।

साइम तंबोलादी, तुणहादी तदुवकारी तु ॥

एवं आहारादी, उग्गमउप्पायणेसणासुद्धं ।

उप्पाए दंसणादीहिं, जुत्तो अहवा तदद्गुए ॥

द्वारं-

विरती य अविरती य, विरयाविरती य तिविहकरणं तु ।

एकेकं होति दुहा, ओहे य अभिग्गहे चेव ॥

विरतीकरणं ओहे, पंचव महव्वया भवंती तू ।

होति अभिग्गहकरणं, पिंडविसुद्धादिऽण्णविहं ॥

अहवा ओहे संजमो, विभागतो होति सत्तरसभेदो ।

द्वारं-

अविरतिअसंजमोहे, अट्टारस अभिग्गहे इणमो ॥

पाणातिवातमोसे, अदत्तमेहुणपरिग्गहे चेव ।

कोहमाणमायलोभे, पंजे दोसे तेहव कलहे य ॥

अवभक्खाणपे सुन्ने, अरतिग्गी चेव मायमोसे वा ।

मिच्छादंसणसल्ले, अट्टारस अभिग्गहे एम ॥

द्वारं-

विरताविरतीए पुण, ओहेण अणुव्वता भवे पंच ।

उत्तरगुण अभिग्गहे, हवंति सिक्खावता सत्त ॥

एत्थं पुण अहिगारो, विरतीकग्गोण होति दुविहेणं ।

जह तेसु य अतियारो, ण होति तह आययतियव्वं ॥

द्वारं-

उज्जमे रक्खियाणं, महव्वयाणं कओ हवति पीला ।

भएणतिऽऽहारादीहिं, तिहि पीडा होतिऽऽदुद्धेहिं ॥

उज्जमउज्जोतो खलु, एतेणं रक्खिताण तु वयाणं ।

पीला उवघातो खलु, भवति कहं पुच्छती सीसो ॥

भएति आहारोवहि-सेज्जासंथारए य एतेहिं ।

उग्गमोसादीहिं तु, पीला संजायति वयाणं ॥

तम्हा तु उग्गमादी-हिं विसुद्धाहारिमादयो कुज्जा ।

वैरमणकल्पो एसो । पं० भा० ५ कल्प ।

इयाणि वैरमणकल्पो । दुविहे वैरमणकल्पं-ओहे ।

अभिग्गहं य । ओहे-अवविरदं पंच महव्वयाणि ।

अभिग्गहे-उत्तरगुणे पिंडस्स जा विसोही । अविरदं ओहेण

असंजमो अभिग्गहं कोहाई विरयाविरदं । ओहे पंच अ-

णुव्वया, अभिग्गहे उत्तरगुणा सत्त सिक्खावयाणि गाहा-

उज्जुमनुज्जुणाम-उज्जमः प्रयत्न इत्यर्थः, उज्जमेण रक्खियाणं

वयाणं कओ पीला भवइ ? उच्यते-आहारमेज्जोवहीद्वि य

ताहिं असुद्धाहिं पीला भवइ, उग्गमुप्पायणेसणाहिं सु-

द्धाहिं निपत्तिः निर्वाणमार्गस्य भवति । एस वैरमणकल्पो ।

पं० चू० ५ कल्प ।

वैरसेणा-वैरसेना-स्त्री० । नन्दनवने सागरचित्रकूटद्वयाम्,

स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

वैरागर-वैराकर-पुं० । वज्ररत्नोत्पत्तिभूमौ, ज्ञा० १ थु० १६ अ० ।

वैराणुगिद्ध-वैरानुगृद्ध-त्रि० । येन केन कर्मणा परोपतारुणे

ण वैरमनुवध्यते-जन्मान्तरशतानुयायि भवति । तत्र गृहे,

सूत्र० १ थु० १० अ० ।

वैराणुवन्धि-वैरानुवन्धिन्-त्रि० । वैरमनुवध्नन्ति तच्छ्रीला-

नि च वगानुवन्धीनि । जन्मशतसहस्रदुर्मोचेषु, सूत्र० १

थु० १० अ० ।

वैराणुवद्ध-वैरानुवद्ध-त्रि० । पूर्वोपाजितद्वेषवन्धनवद्धे, उत्त०

४ अ० । स्था० ।

वैरायतण-वैरायतन-न० । वैरानुबन्धे, सूत्र० २ थु० २ अ० ।

वैरि(ण्)-वैरिन्-त्रि० । वैरमस्यास्तीति वैरी । सजीवोपमर्श

कारिणि, सूत्र० १ थु० ८ अ० । सानुबन्धशत्रुभावे, ज्ञा० १

थु० २ अ० ।

वैरियता-वैरिक्ता-स्त्री० । शत्रुभावानुबन्धयुक्तायाम्, भ०

१० श० ३ उ० ।

वेरुलिय-वैदूर्य-न० । " वैदूर्यस्य वेरुलियम् " ॥ ८ । २ । १३३ ॥
इति वैदूर्यशब्दस्य ' वेरुलिय ' आदेशः । प्रा० । नीलमखां,
उत्त० ३४ अ० । कल्प० । सूत्र० । आ० म० । प्रज्ञा० । आ० ।
रा० । द्वा० । संथा० आ० । वैदूर्यगन्तमये, त्रि० । रा० ।
" वेरुलियरुद्रकम्भम् " वैदूर्यगन्तमया रुचिराः स्तम्भा यस्य
तद् । वैदूर्यगन्तरुचिरस्तम्भम् । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
" वेरुलियमणिफल्लिहपडलपञ्चायडाओ य त्ति " वैदूर्यमणि-
मयानि-स्फाटिकपटलमयानि प्रत्यवतटानि-तटसर्मापवर्ति-
नोऽभ्युन्नतप्रदेशा यासां ता वैदूर्यमणिस्फाटिकपटलप्रत्यवत-
टाः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वेरुलियकूड-वैदूर्यकूट-न० । रत्नप्रभायाः पृथिव्या वज्रम-
ये प्रथमकाण्डे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

वेरुलियकूड-वैदूर्यकूट-न० । महाहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य
वैदूर्यमये कूटे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

वेरोज्जा-वैरोद्या-स्त्री० । श्रीमल्लिजिनस्य शासनदेव्याम्, सा
च कृष्णवर्णा पद्मासना चतुर्भुजा वरदाक्षसूत्रयुक्ता-
क्ष्णपाणिद्वया बीजपूरकशक्तियुक्तामपाणिद्वया च । प्रव०
२६ द्वा० ।

वेरोयण-वैरोचन-पुं० । बालिपालिते भवनपतिविशेषे, आ०
म० १ अ० ।

वेरोधर-वैरोपरत-पुं० । अभिमानसमुत्थाऽमर्षावेशपरापका-
राध्यवसायां वैरं तस्माद् उपरतः वैरोपरतः । शत्रुभावमती-
ते, आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

वेलंधर-वेलन्धर-पुं० । वेलां लवणसमुद्रशिखामन्तर्विशन्तीं
बहिर्वा यान्तीमग्रशिखां च धारयन्तीति संज्ञात्वाद् वेलन्ध-
राः । लवणसमुद्रशिखापातनिवारकेषु नागराजेषु, स्था०
५ ठा० २ उ० । (वेलन्धरवक्त्रव्यता ' लवणसमुद्र ' शब्द-
स्मिन्नेव भागे ६४३ पृष्ठे गता)

वेलंधरोपवाय-वेलन्धरोपपात-पुं० । संक्षेपितदशानां नवमेऽ-
ध्ययने, स्था० १० ठा० ३ उ० । यत्परावर्त्तयतः श्रमणस्य
वेलन्धरो नाम नागराज उपतिष्ठते, वरदानाभिमुखश्च भव-
ति । अरुणोपपातशब्दवदत्र भावयितव्यम् । पा० । व्य० ।

वेलंव-वेलम्ब-पुं० । दाक्षिणात्यानां वायुकुमाराणामिन्द्रे, भ०
३ श० ८ उ० । द्वा० । स्था० । स० । यूपकाख्यमहा-
पातालकलशदेवे, स्था० ४ ठा० २ उ० । प्रव० ।

वेलंवग-विडम्बक-पुं० । विदूषकं, आ० । ज्ञा० । कल्प० । नि-
चू० । प्रश्न० । रा० ।

वेलंवगल्लेग-विडम्बकलिङ्ग-न० । भण्डादिलक्षणे, आ०
३ अ० ।

वेलंवसुहृ-वेलम्बसुखद-पुं० । न० । वेलम्बस्य वायुकुमारान्द्र-
स्य संबन्धानि मानुषान्तरपर्वतस्य दाक्षिणापरस्यां दिशि र-
न्तोऽयकूट, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

वेलंग-व्रीडनक-पुं० । व्रीयति लज्जामुत्पादयतीति लज्जनीय-
तत्पुलकानां प्रथमे मनोव्यर्त्ताकर्तादिम्यरूपे काव्यमन्त्रे, अनु० ।

अथ व्रीडारसं हेतुतो लक्षणतश्चाऽऽह—

विणश्रोवयारगुज्जगु-रु दारमेरावइकमुप्पसो ।

वेलणओ नाम रसो, लज्जासंकाकरणलिगो ॥ १० ॥

वेलणओ रसो जहा—

किं लोइअ करणीओ, लज्जणीअतरं लज्जयामि ।

वारिजम्मि गुरुयणो, परिवंदति जं बहुप्पोत्तं ॥ ११ ॥

विनयोपचारगुह्यगुरुदारमर्यादानां व्यतिक्रमः स्थितिलङ्घनं
तदुत्पन्नो व्रीडनको नाम रसो भवति । तत्र विनयार्हाणां वि-
नयोपचारव्यतिक्रमं शिष्टस्य पश्चात् व्रीडा प्रादुरस्ति,
पश्यत मया कथं पूज्यपूजाध्यतिक्रमः कृत इति । तथा गुह्य-
रहस्यं तस्य च व्यतिक्रमेऽन्यकथनादिलक्षणे व्रीडारसः
प्रादुर्भवति । तथा गुरवः पितृव्यकलाग्राहकोपा—
ध्यायादयस्तद्द्वारैश्च सहाऽप्रज्ञसेवादिलक्षणे मर्यादाव्यति-
क्रमे कृते लज्जारसः प्रादुर्भवतीति, एवमन्योऽपि द्रष्टव्यः ।
किलक्षणः? इत्याह-लज्जाशङ्कयोः करणं-विधानं लिङ्गं यस्य स
तथा, तत्र शिरसोऽधोऽवनमनं गात्रसंकोचादिका लज्जा,
मां न कचिद् कश्चिद् किञ्चिद्गुणियतीति सर्वत्राभिशङ्कितत्वं
शङ्केति।अत्रोदाहरणम्—'किं लोइय'गाहा-इह कचिद्देशऽयं स-
माचारो यदुत-अभिनववध्वाः स्वभर्ता यत्प्रथमयोन्युद्भेदे कृते
शोणितचर्चितं तन्निवसनम् अन्ततयोनिरियं न पुनरन्त्यस्यासे-
वितानाचारेति संज्ञापनार्थं प्रतिगृहं भ्राम्यंत, सकलजनस-
मक्षं च श्वश्रूश्वशुरादिस्तदीयगुरुजनः सतीत्यव्यापनार्थं तद्व-
न्दत इति एवं व्यवस्थिता सखीपुरतो वधूर्भणति—'किं लोइय-
करणीओ त्ति-करणी—क्रिया ततश्च लौकिकक्रियाया लौकि-
ककर्त्तव्यात्सकाशात् किमन्यल्लज्जनीयतरं; न किञ्चिदित्यर्थः ।
इत्यतो लज्जिताऽहं भवामि, किमिति यतो 'वारोज्जो' विवाह-
स्तत्र गुरुजनो वन्दते 'बहुप्पोत्तं' ति—वधूनिवसनमिति ।
अनु० ।

वेलव-उपालभ-उप-आ-लभ-धा० । दूयणे, "उपालम्भेर्भ-
ङ्ग-पञ्चार-वेलवाः" ॥ ८ । ४ । १५५ ॥ उपालम्भेर्वेलवा-
देशः । वेलवइ । उपालभते । प्रा० ४ पाद ।

वेलव-पञ्च-धा० । वञ्चेन, " वञ्चेवंहव-वेलव-जूरयो-म-
च्छाः ॥ ८ । ४ । ६३ ॥ इति वञ्चेतर्वेलवादेशः । वेलवइ । वञ्च-
इ । वञ्चति । प्रा० ४ पाद ।

वेलवण-वेलपन-न० । आक्रीडने, व्य० ५ उ० ।

वेलवासि (ग्)-वेलावासिन्-पुं० । समुद्रवेलासन्निधिवा-
सिनि वानप्रस्थे, भ० ११ श० ६ उ० । नि० । औ० ।

वेला-वेला-स्त्री० । जलवृद्धिलक्षणायाम् (न० । स्था० ।) उ-
दकशिखायाम्, स्था० १० ठा० ३ उ० । जलप्रवाहे, अ०
पृ० २२ अ० । लवणसमुद्रशिखायाम्, उत्त० २ अ० । प्र-
ज्ञा० । स्वाध्यायकरणप्रस्तावे, उत्त० २ अ० । उचिते काले,
नि० चू० १ उ० । अवसरे, विपा० २ श्रु० १ अ० । मर्यादाया-
म्, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आचा० । वारायाम्, पञ्चा०
१२ विव० ।

वेलागय-वेलागत-पुं० । लोमपक्षिभेदे, जी० १ प्रति० ।

वेलुंक-देशी-विरूपाक्षे, देना० ७ वर्ग ६३ गाथा ।

वेलू-वेणु-पुं० । “ वेणौ णो वा ” ॥ ८ । १ । २०३ ॥ इति ण-
स्य लः । वेलू । वेणू । प्रा० । स्थलवंशे, नि० चू० १ उ० । आ०
चू० । प्रज्ञा० ।

वेलूणा-देशी-लज्जायाम्, दे० ना० ७ वर्ग ६५ गाथा ।

वेलोचिय-वेलोचित-त्रि० । पाकातिशयतो ग्रहणकालोचिते,
दश० ७ अ० । आचा० ।

वेल्ल-रम्-धा० । क्रीडायाम्, “ रमेः संखुड्डु-खेड्डोन्भाव-कि-
लिकिञ्च-कोदट्टुम-मोट्टाय-णीसर-वेल्लाः ” ॥ ८ । ४ । १६८ ॥
इति रमधातोर्वेल्लादशः । रमइ । रमंत । प्रा० ४ पाद ।

वेव-वेप-पुं० । वातसमुत्थे शरीरावयवानां कम्पे, “ प्रकामं वे-
पते यस्तु, कम्पमानस्तु गच्छति । कलापखञ्जं तं विद्या-
न्मुक्तसन्धिनिबन्धनम् ॥ १ ॥ ” इति । आचा० १ श्रु० ६ अ०
१ उ० ।

वेवंत-वेपमान-त्रि० । “ वेपेरायम्वायज्भौ ” ॥ ८ । ४ । १४७ ॥
इति आदशाभावे शतृप्रत्यये । “ शत्रानशः ” ॥ ८ । ३ ।
१८१ ॥ शतृग्रानश् इत्येतयोः । प्रत्येकं न्त माण इत्येतावा-
देशाविति शतुः न्ताऽऽदेशः । प्रा० । कम्पमाने, पि० ।

वेव्ज्झ-वैवाह्य-न० । विवाह एव तत्कर्म वा वैवाह्यम् । परि-
णयनं, ध० १ अधि० ।

वेवस्सय-वैवस्वत-पुं० । विवस्वतः पुत्रे यमे, अहरहर्नयमा-
नो गामश्वं पुरुषं पशुं वैवस्वतो न तृप्यति, सुराया इव दु-
र्मदी । गा० ।

वेविय-वेपित-त्रि० । कम्पिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

वेवियंगी-वेपिताङ्गी-स्त्री० । कम्पितगात्रायाम्, ज्ञा० १ श्रु०
१ अ० ।

वेविर-वेपिन्-त्रि० । “ शीलाद्यर्थस्येरः ” ॥ ८ । २ । १४५ ॥
शीलधर्मसाध्वर्थे विहितस्य इर इत्यादेशः । कम्पनशीले, प्रा० ।

वेव्व-अव्य० । आमन्त्रणे, “ वेव्व वेव्वे च आमन्त्रणे ॥ ८ । २ ॥
१६४ ॥ वेव्व-वेव्वे च आमन्त्रणे प्रयोक्तव्ये । वेव्व गोले । प्रा० ।

वेव्वे-अव्य०—आमन्त्रणे, प्रा० २ पाद ।

वेस-वेश-पुं० । नेपथ्ये, औ० । रा० ।

वेश्य-त्रि० । वेशे साधौ, औ० ।

वैश्य-पुं० । ऋषभदेवोपदेशादग्न्युत्पादयस्कारादिशिल्प-
याणिज्यवृत्त्या वेशनाद् वैश्यः । याणिज्यवृत्तौ तृतीयवर्णे, आ-
चा० ६ श्रु० १ अ० १ उ० ।

वेप-पुं० । वस्त्राभरणादिभोगे, ध० १ अधि० । स्था० । ध-
वलाकारे, औ० । निर्मलवस्त्रधारणे, जी० १ प्रति० । नेप-
थ्ये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० १ नि० ।

व्येप्य-पुं० । विशेषत एष्यमेपणीयम् । यलोपे “ न दीघानु-
स्वारात् ” ॥ ८ । २ । ६२ ॥ इति शेषस्य षस्य न द्वित्वम् ।
प्रा० । विशेषतोऽभिलषणीये, व्य० ३ उ० । वेपोचिते, भ०
२ श० ५ उ० ।

द्वेष्य-त्रि० । अप्रीतिकरे, विशेष० । आ० म० ।

वेसइय-वैषयिक-पुं० । विषयरूपे आधारभेदे, मोक्षे इच्छा-
स्तीत्यादीन्यस्यादाहरणानि । आ० म० १ अ० ।

वेसण-वेशन-न० । चणकपिष्टे, वृ० १ उ० २ प्रक० । ल० प्र० ।

वेसता-द्वेष्यता-स्त्री० । शत्रुभावे, भ० १२ श० ७ उ० ।

वेसमण-वैश्रमण-पुं० । इन्द्रादीनामुत्तरदिगलोकपाले, जी०
३ प्रति ४ अधि० । भ० । (वक्रव्ययता ‘ लोमपाल ’ शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे ७२० पृष्ठे गता ।) यत्तनायके कुबरे,
अनु० । आ० म० । ज्ञा० । स० । “ दाणसूरे वेसमणे ”
स्था० ४ ठा० ३ उ० । ब्रह्मदत्तचक्रिभार्यायाः श्रीमत्याः पितरि,
उत्त० १३ अ० । चतुर्दशेऽहोरात्रमुद्धर्ते, नपुं० । स० ३०
सम० । जं० । चं० प्र० । ज्यो० ।

वेसमणकाइय-वैश्रवणकायिक-पुं० । वैश्रवणस्याज्ञावर्ति-
नि देवे, भ० ३ श० ७ उ० ।

वेसमणकुंडधारि (ण्)-वैश्रवणकुण्डधारिन्-पुं० । वैश्रव-
णस्य-धनदस्य कुण्डम्-आयतता तां धारयन्तीति । कुबेर-
स्वामिकेषु जृम्भकदेवेषु, कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

वेसमणकुमार-वैश्रवणकुमार-पुं० । कनकपुरराजस्य प्रियच-
न्द्रस्य पुत्रे, विपा० २ श्रु० ६ अ० । (‘ धणवइ ’ शब्दे च-
तुर्थभागे २६५७ पृष्ठे वक्रव्ययता गता ।)

वेसमणकूड-वैश्रवणकूट-न० । वैश्रवणलोकपालनिवासभूतं
कूटं वैश्रवणकूटम् । जं० १ वत्त० । लुद्रहिमवद्वर्षधरप-
र्वतस्य वैश्रवणदेवावासे अष्टमकूटे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।
जं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य सीताया महानद्या दक्षिणकूले व-
त्तस्कारपर्वते, स्था० ४ ठा० २ उ० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य द-
क्षिणे रुचकवरपर्वतस्य कूटे, स्था० ८ ठा० ३ उ० । सर्वेषां
भरतैरवतविजयक्षेत्रदीर्घवैताल्यानां वैश्रवणदेवावासकूटेषु,
स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

वेसमणदत्त-वैश्रवणदत्त-पुं० । रोहीडकनगरराजे पुष्पनन्दी-
कुमारपितरि, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।

वेसमणदास-वैश्रवणदास-पुं० । सिंहसेनाचार्यदाहकरिष्ठा-
मात्यसंविते उज्जयिनीराजे, संथा० ।

वेसमणदेवकाइय-वैश्रवणदेवकायिक-पुं० । वैश्रवणसामा-
निकदेवपरिवारभूतेषु देवेषु, भ० ३ श० ७ उ० ।

वेसमणपभ-वैश्रवणप्रभ-पुं० । रतिकरपर्वतसमयकृत्यताकं
वैश्रवणदेवावासपर्वतं, ज्ञा० । स्था० ।

वेसमण भद्र-वैश्रवण भद्र-पुं० । स्वनामख्यातेऽनगारे, (यं प्र-
तिलाभ्य कौशाभ्यां धनपाल उत्तरभेदं विजयपुरे वास-
वदत्तस्य नृपस्य पुत्रो भूत्वा सिद्धः।) विपा० २ श्रु० ४ अ० ।

वेसमणोववाय-वैश्रवणोपपात-पुं० । संक्षेपिकदशानां दशमे-
ऽध्ययनं, स्था० १० ठा० ३ उ० । यत्परावर्तयतः श्रमणस्य
वैश्रवणो देवो वरार्थमुपतिष्ठत । पा० ।

वेसवण-वैश्रवण-पुं० । यत्तनायके कुचरे, ज्ञा० १ श्रु० ८
अ० । रा० ।

वेसवडियगण-वेशपाटिकगण-पुं० । स्वविरशास्त्राया अर्द्ध-
निगंतं गणं, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

वेसविहार-वेशपाविहार-पुं० । वेश्यामन्दिरे, ज्ञा० १ श्रु०
१६ अ० ।

वेससामंत-वेश्यासामन्त-पुं० । गणिकागृहसमीपे, दश० ५
अ० । (भिक्षुवेश्यागृहसमीपे भिक्षार्थं न गच्छेदिति 'गोय-
चरिया' शब्दं तृतीयभागे ६८२ पृष्ठे गतम् ।)

वेसा-वेश्या-स्त्री० । वेशजीवायां गणिकायाम्, वेश्येव निरा-
शंसो गृहवासं पालयतीति सप्तदशे भावश्रावके, ध० २० ।

वेश्येव निराशंसो गृहवासं पालयतीति
सप्तदशे भेदे व्याख्यानयज्ञाह—

वेसं व निरासंसो-अजं कलं च्यामि चितंतो ।

परकीयं पितृ पालइ. गेहावासं सिद्धिलभावो ॥ ७६ ॥

वेश्या-पण्याङ्गना तद्वन्निराशंसः-परित्यक्तास्थावुद्धिः । य-
थाहि-वेश्या निर्द्धनकामुकाद्विशिष्टलाभमसंभावयन्ती किं-
चिन्नभमाना चाद्य श्वो वैनं त्यजामीति मन्दादरा तमुपचर-
ति-भावश्रावकोऽप्येवमेवाद्य श्वो वा मोक्षव्याऽयं मयेति म-
नोरथवान् परकीयमिवान्यसत्कमिव पालयति गृहवासं कु-
तोऽपि हेतोः परित्यक्तमशक्नुवन्नपि शिथिलभावो-मन्दादरः
सन् । स हि किल यथाप्राप्तावपि कल्याणमवाप्नोति वसुश्रे-
ष्ठिसुतसिद्धवत् । ध० २० २ अधि० । (वसुश्रेष्ठिसुतकथा 'व-
सु' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०५२ पृष्ठे गता ।)

वेसागार-वेश्यागार-न० । वेश्याभवने, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।

वेसाणिय-वैपाणिक-पुं० । लवणसमुद्रमध्येऽन्तर्द्वीपभेदे,
"वेसाणी चैव नंगूली" नं० । स्था० । प्रव० । कर्म० । प्रज्ञा० ।
जी० । उत्त० ।

जंबुद्वीपे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्लहि-
मवंतस्स वासहरपव्वयस्स चउसु विदिसासु लवणस-
मुद्रं तिन्नि तिन्नि जोयणसयाई ओगाहिता एत्थ णं
चत्तारि अंतरदीवा पणत्ता, तं जहा-एगोरुयदीवे आ-
मासियदीवे वेसाणितदीवे णंगोलियदीवे । तेषु णं दीवे-
सु चउव्विहा मणुस्सा परिवसंति, तं जहा-एगोरुता आ-
मासिता वेसाणिता णंगोलिया । (सू० ३०४ ×)

'चउसु विदिसासु' ति विदिदु पूर्वोत्तराद्यासु लवणसमुद्रं
त्रीणि त्रीणि योजनशतान्यवगाह्य—उल्लङ्घ्य ये शाखाव-
भागा वर्तन्ते 'एत्थ' ति एतेषु शाखाविभागेषु अन्तरे-
मध्ये समुद्रस्य द्वीपाः, अथवा—अन्तरं—एगस्परविभाग-
स्तत्प्रधाना द्वीपा अन्तरद्वीपाः, तत्र पूर्वोत्तरायामेकोरु-
काभिधानो योजनशतत्रयायामविष्कम्भो द्वीपः, एवमाभा-
षिकवैपाणिकलाङ्गलिकद्वीपा अपि क्रमेणाग्नेयीनैर्ऋतीवा-
यव्यास्विति, चतुर्विधा इति समुदायोपेत्या न त्वैकै-
स्मिन्निति, अतः क्रमेणैते योज्याः । द्वीपनामतः पुरुषाणां
नामान्येव, ते तु सर्वाङ्गापाङ्गसुन्दरा दर्शने मनोरमाः स्व-
रूपतो, नेकोरुचकादय एवात । स्था० ४ ठा० २ उ० । इह
जम्बूद्वीपे भरतस्य हेमवतस्य च क्षेत्रस्य सीमाकारी भूमि-
निमग्नपञ्चविंशतियोजनां योजनशतोच्छ्रयपरिमाणो भरत-
क्षेत्रापेक्षया द्विगुणविष्कम्भो हेममयश्चीनपट्टवर्णो नानावर्ण-
विशिष्टद्युतिमणिनिकरपरिमण्डितोभयपार्श्वः सर्वत्र तुल्य-
विस्तारो गगनमण्डलालंस्त्रिगुणमयैकादशकूटोपशोभितो-
वज्रमयतलविचित्रमणिकनकमण्डिततटभागदशयोजनाव-
गाढपूर्वपश्चिमयोजनसहस्रायामदक्षिणोत्तरपश्चयोजनशतवि-
स्तारः पद्म-हृदशोभितशिरोमध्यभाग सर्वतः कल्पपाद-
पश्चेष्टिपरमणीयः पूर्वापरपर्यन्ताभ्यां लवणोदाण्वजलसंस्पर्शी
हिमवन्नामा पर्वतः (प्रज्ञा० १ पद ।) तस्यैव हिमवतः
पश्चिमायां दिशि पर्यन्तादारभ्य दक्षिणपश्चिमायां—नैर्ऋ-
तकोण इत्यर्थः, त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य
दंष्ट्राया उपरि यथोक्तप्रमाणो वैपाणिकनामा द्वीपः । प्रज्ञा०
१ पद । उत्त० । जी० ।

वेसायण-वैश्यायन-पुं० । वैश्यानामपिंगात्रापत्ये, कल्प० ।
प्रभुः कर्मग्रामगतस्तत्र च वैश्यायनतापसस्य आतापनाग्र-
हणाय मुक्कलमुक्कजटामध्ये यूकावाहुल्यदर्शनात् गोशा-
लो यूकाशय्यातर इति तं वारं वारं हसितवान् । ततस्तेन
कुन्देन तेजोलेण्या मुक्ता. तां च कृपारसाम्भोधिमंगवान् शी-
तलेश्यथा निवार्य गोशालं रक्षितवान् । कल्प० १ अधि० ६
क्षण । भ० । आ० म० । आ० चू० । वैश्यायनऋषिरुत्पत्तिः 'वीर'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे १३७६ पृष्ठे गता ।) " पुष्वासादा वे-
सायणसंगात्ता " खं० प्र० १० पादु० ।

वेसालिय-वैशालिक-त्रि० । विशाल एव वैशालिकः । बृह-
च्छरीरे, सूत्र० । " विशाला जननी यस्य. विशालं कुलमेव
वा । विशालं वचनं चास्य, तेन वैशालिको जिनः ॥ १ ॥ "
इत्युक्तलक्षणे वीरजिने, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

वेसालियसावग-वैशालिकश्रावक-पुं० । भगवतो महावीर-
स्य श्रावकं, भ० १ श० १० उ० ।

वेसाली-वैशाली-स्त्री० । नगरीभेदे, यत्र वीरजिनेन्द्र एका-
दश वर्षारात्रं कृतवान् । आ० म० १ अ० । आ० चू० । कल्प० ।
(" इतो वैशालिकापुरि । " चेटको हैहयकुलः, इमापोऽ-
न्योन्याप्रियोद्धवाः ॥ १२ ॥ पुत्रिकाः सप्त तस्यासन् " आ० क०
४ अ० । आव० । आ० म० । ('कुलवालग' शब्दे तृतीयभागे
६३६ पृष्ठे अशोकचन्द्रण वैशालिकाग्रहणमुक्तम् ।)

वेसासिय-वैश्यासिक-न० । विश्वासः प्रयोजनमस्येति वै-

श्वासिकम् । औ० । विश्वासस्थाने, भ० ६ श० ३३ उ० ।
ज्ञा० । तं० । विश्वासस्थानीकृते, विश्वासं भवानि योग्या-
नि वैश्वासिकानीति व्युत्पत्तेः । व्य० ३ उ० । विश्वास-
प्रयोजने, स्था० ५ ठा० ३ उ० । विश्वसनीये, नि० १ श्रु० १
वर्ग १ अ० । विपा० । ज्ञा० । अत्र लप्स्येऽहमिति विश्वासप्र-
योजने । निश्चितं, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

वेसाहट्टाण-वैशाखस्थान-न० । योधस्थानभेदे, यद्धि पा-
र्ष्णी अभ्यन्तराभिमुखे कृत्वा समश्रेण्या करोति अग्रिमतले
बहिर्मुखे ततो युध्यते तत् । व्य० १ उ० । नि० चू० ।

वेसाहिल-वैशाखिल-पुं० । काव्यसाहित्यशास्त्रकारे लौकि-
कपौ, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

वेसिन्धी-वेश्यास्त्री-स्त्री० । सर्वसाधारणवनितायाम्, वृ० ४
उ० । ('हृत्थकम्म' शब्दे विस्तरतस्तदागमने तद्वारणे प्रा-
यश्चित्तादि दर्शयिष्यते ।)

वेसिय-व्येपित-त्रि० । विशेषेण विविधैर्वा प्रकारैरेपितं व्येपि-
तम् । ग्रहणैषणाशेषणाविशोधिते, भ० ७ श० १ उ० ।

वैषिक-त्रि० । वेपो-मुनिनेपथ्यं स हेतुर्लाभो यस्य तद्
वैषिकम्, भ० ७ श० १ उ० । रजोहरणादिवेषमात्रा-
ल्लब्धे उत्पादनादिदोषरहिते, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ०
३ उ० । आ० म० । सूत्र० ।

वैशिक-पुं० । मायाप्रधाने कलापजीविनि वणिजे, सूत्र० १ श्रु०
६ अ० । आचा० । कामशास्त्रे, नपुं० । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

वेसिया-वेश्या-स्त्री० । गणिकायाम्, आ० म० १ अ० ।

वेसियाकरंडग-वेश्याकरण्डक-पुं० । वेश्यासत्कजतुपूरितस्व-
र्णाभरणादियुक्ते करण्डके, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

वेसेसिय-वैशेषिक-पुं० । विशेषं वेद वैशेषिकः । कणादशि-
ष्ये, स्था० ।

तन्मतम् (स्या०) अथ सत्ताऽभिधानं पदार्थान्तरम्,
आत्मनश्च व्यतिरिक्तं ज्ञानाख्यं गुणम्, आत्मविशेषगुणोच्छे-
दस्वरूपां च मुक्तिम्, अज्ञानादङ्गीकृतवतः परानुपहसन्नाह-

सतामपि स्यात् क्वचिदेव सत्ता,

चैतन्यमौपाधिकमात्मनोऽन्यत् ।

न संविदानन्दमयी च मुक्तिः,

सुमूत्रमास्त्रितमत्वदीयैः ॥ ८ ॥

वैशेषिकाणां द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायाख्याः षट्
पदार्थास्तस्वतयाऽभिप्रेताः, तत्र पृथिव्यापस्त्येजो वायुराकाशः
कालो दिगात्मा मन इति नव द्रव्याणि । (स्या०) (गुणाश्चतुर्वि-
ंशतिस्ते च 'गुण' शब्दे तृतीयभागे ६०६ पृष्ठे दर्शिताः) कर्माणि
पञ्च, तथा-उत्तेपणमवत्तेपणमाकुञ्चनं प्रसारणं गमनमिति ।
गमनग्रहणाद्-भ्रमणरेचनस्यन्दनाद्यविरोधः । (सामान्यं
'सामक्ष' शब्दे दर्शयिष्यते ।) (स्या०) तथा विशेषाः-नित्य-
द्रव्यवृत्तयः, अन्त्याः-अत्यन्तव्यावृत्तिहेतवः, ते द्रव्यादि-
वैलक्षण्यात् पदार्थान्तरम् । तथा च प्रशस्तकरः-“अन्ते-
षु भवा अन्त्याः, स्वाश्रयविशेषकत्वाद् विशेषाः । विना-
शाऽऽरम्भरहितेषु नित्यद्रव्येष्वेवाकाशकालदिगाऽऽत्मम-
नस्तु-प्रतिद्रव्यमेकैकशो वर्तमाना अत्यन्तव्यावृत्तिवृद्धिहे-

तवः । यथाऽस्मदादीनां गवादिष्वेवादिभ्यस्तुल्याऽऽकृति-
गुणक्रियाऽवयवोपचयाऽवयवविशेषसंयोगनिमित्ता प्रत्यय-
व्यावृत्तिर्दृष्टा-गौः शुक्लः शीघ्रगतिः पीनः ककुब्जान् महा-
घण्ट इति, तथाऽस्मद्विशिष्टानां योगिनां नित्येषु तुल्याऽऽ
कृतिगुणक्रियेषु परमाणुषु, मुक्तात्मनःसु चाऽन्यनिमि-
त्ताऽऽसम्भवाद् । येभ्यो निमित्तैर्भ्यः प्रत्याधारं विलक्षणोऽयं
विलक्षणोऽयमिति प्रत्ययव्यावृत्तिः, देशकालविप्रकृष्टे च
परमाणौ स एवायमिति प्रत्यभिज्ञानं च भवति, तेऽन्या
विशेषाः” इति । अमी च विशेषरूपा एव, न तु द्रव्यत्वा-
दिवत् सामान्यविशेषोभयरूपाः, व्यावृत्तेरेव हेतुत्वात् ।
तथा अयुतसिद्धातामाध्याऽधारभूतानामिह-प्रत्यय-
हेतुः सम्बन्धः समवाय इति । अयुतसिद्धयोः परस्पर-
परिहारेण पृथगाश्रयानाश्रितयोराश्रयाश्रयिभावः ‘इह
तन्तुषु पटः’ इत्यादिः प्रत्ययस्यासाधारणं कारणं समवा-
यः; यद्वशात् स्वकारणसामर्थ्यादुपजायमानं पटाद्याध्या-
तन्त्वाद्याधारे सम्बध्यते; यथा-छिदिक्रिया छेद्येनेतिः सा-
ऽपि द्रव्यादिलक्षणवैधर्म्यात् पदार्थान्तरमिति पद पदार्थाः ।
साम्प्रतमक्षराथो व्याक्रियते-सनामपीत्यादि-सनामपि
सद्वुद्धिवेद्यतया साधारणानामपि, पणानां पदार्थानां
मध्ये, कचिदेव-केषुचिदेव, पदार्थेषु; सत्ता-सामा-
न्ययोगः, स्याद्-भवेत् न सर्वेषु । तेषामेव वाचायुक्तिः-
सदिति, यतो-‘द्रव्यगुणकर्मसु सा सत्ता’ इति वचनाद्-
यत्रैव सत्प्रत्ययस्तत्रैव सत्ताः सत्प्रत्ययश्च-द्रव्यगुणकर्मस्व-
य, अतस्तेष्वेव सत्तायोगः । सामान्यादिपदार्थत्रय तु नः
तदभावात् । इदमुक्तं भवति-यद्यपि वस्तुस्वरूपम्-अ-
स्तित्वं सामान्यादित्रयेऽपि विद्यते; तथापि तदनुवृत्ति-
प्रत्ययहेतुर्न भवति; य एव चानुवृत्तिप्रत्ययः स एव स-
दिति प्रत्यय इति, तदभावाद् न सत्तायोगस्तत्र । द्रव्यादी-
नां पुनस्त्वयाणां पदपदार्थसाधारणं वस्तुस्वरूपम्-अस्ति-
त्वमपि विद्यते, अनुवृत्तिप्रत्ययहेतुः सत्तासम्बन्धोऽप्यस्ति,
निःस्वरूपे शशविषाणादौ सत्तायाः समवायाभावात् । सा-
मान्याऽऽदिके कथं नानुवृत्तिप्रत्ययः?, इति चेद्; बा-
धकसङ्गावादिति ब्रूमः । तथाहि-सत्तायामपि सत्तायोगा-
ङ्गीकारे-अनवस्था । विशेषेषु पुनस्तदभ्युपगमे-व्यावृत्तिहे-
तुर्वलक्षणतत्स्वरूपहानिः । समवाये तु तत्कल्पनायां-सम्ब-
न्धाऽभावः, केन हि सम्बन्धेन तत्र सत्ता सम्बध्यते?,
समवायान्तराऽभावात् । तथा च प्रामाणिकप्रकाण्डमुदय-
नः-“व्यङ्करभेदस्तुल्यत्वं, सङ्करोऽथानवस्थितिः । रूपहा-
निरसंबन्धो, जातिबाधकसंग्रहः ॥ १ ॥” इति । ततः स्थि-
तमेतत्सतामपि स्यात् कचिदेव सत्तेति । तथा, चैतन्य-
मित्यादि, स्या० । (चैतन्यं-ज्ञानम्, इति ‘णाण’ शब्दे
चतुर्थभागे १६५ पृष्ठे गतम् ।) (सत्तासमवायादिशब्देषु च
व्याख्यास्यते ।)

वेसेसियगुण-वैशेषिकगुण-पुं० । विशेषे भवा वैशेषिकान्ते च
ते गुणाश्च वैशेषिकगुणाः । बुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नरूप-
ेषु आत्मनोऽसाधारणगुणेषु, “वैशेषिकगुणरहितः, पुरुषो
ऽस्यामेव भवति तत्त्वेन” । पा० १५ विव० ।

वेस्स-वैश्य-पुं० । वाणिज्योपजीविनि तृतीयवर्णे, सूत्र०
१ श्रु० ६ अ० ।

वेष्म-त्रि० । वेष्मन्त्रिते, सू० प्र० २० पादु० ।

द्वेष्य-त्रि० । अनिष्टे, “वेस्सा अकामतो निज्जरा मरिऊण वंतरी जाता ” वृ० ६ उ० । स्था० ।

वेस्माउर-वेश्यापुर-न० । गणिकावासे, आ० क० १ अ० ।

वेहम्म-वैधर्म्य-न० । विपरीतभावे, आव० ४ अ० । वि-
पक्षे, विशेषे० ।

वेहल्ल-विहल्ल-पुं० । राजगृहे श्रेणिकस्य राज्ञः पुत्रे, अणु०
स्था० । (स. च वीरान्तिके प्रव्रज्य परमात्मान् आमण्यं परि-
पाल्य संलेखनया मृत्वा सिद्ध इति अन्तर्कृदशातां तृतीयवर्गे
दशमे अध्ययने सूचितम् ।)

वेहव-वञ्च-धा० । प्रलम्भने, “ वञ्चेवेहव-वेलव-जूरवोम-
च्छाः ” ॥ ८ । ४ । ६३ ॥ इति वञ्चेतवेहवाऽऽदेशः । वेहवद् ।
वञ्चति । प्रा० ४ पाद ।

वेहव-वैधव्य-न० । “ ऐत एत् ” ॥ ८ । १ । १४८ ॥ इति ऐ-
कारस्यैत्वम् प्रा० । मृत्तभर्तृकत्वे, पञ्चा० ५ विव० ।

वेहाणस-वैहायस-न० । विहायस्याकाशे भवं वृत्तशाखाद्युद्ब-
न्धनेन यत्तन्निरुक्तवशाद् वैहायसम् । बालमरणभेदे, भ० २
श० १ उ० ।

वैहानस-न० । प्राकृतत्वाद् वेहाणसं । स्था० २ ठा० ४ उ० ।
उत्कलञ्चने, व्य० ७ उ० । आचा० । बालमरणभेदे, नि० चू०
११ उ० ।

वेहाणसिग-वैहा(ण)यसिक-त्रि० । विहायसि-आकाशे तरु-
शाखादावात्मन उल्लम्बनेन यन्मरणं भवति तद्वैहानसम् । तत्र
भवाः वैहानसिकाः । “ वेहाणसिया ” वैहायसाख्यबालम-
रणेन मृत्तपु, औ० ।

वेहास-विहायस्-न० । आकाशे, भ० १३ श० ३ उ० । स्था० ।
अन्तराले, ज्ञा० १ थु० ८ अ० ।

वेहासमरण-वैहायसमरण-न० । वृत्तशाखाद्युद्बन्धत्वेन मर-
णं, स० १७ सम० । (‘ मरण ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०६ पृष्ठे
व्याख्या ।) “ उब्बंघणाइ वेहासं ” ति उत्-ऊर्ध्वं वृत्तशाखादौ
बन्धनमुद्बन्धने तदादिस्थस्य तरुगिरिभृगुप्रपातादेरात्मजनि-
तस्य मरणस्य तदुद्बन्धनादि । ‘ वेहासं ’ ति प्राकृतत्वात्
यलोपे वैहायसम् । उद्बन्धस्य हि विहायस्येव भवनमिति ।
उत्त० ४ अ० ।

वो-युष्मान्-युष्मद्-शस् । “ वो तुज्झ तुम्हे तुय्हे उय्हे भे श
सा ” ॥ ८ । ३ । ६३ ॥ इति शसा सह युष्मदो ‘ वो ’ इत्यादेशो वा ।
वो । तुम्हे । बहुत्वे कर्मतामापन्ने युष्मच्छब्दार्थे, प्रा० ३ पाद ।

वोड-वोण्ड-न० । अविकासितावस्थे कमले, विशेषे० । आ०
म० । कार्पासीफलं, ज्ञा० १ थु० १७ अ० । फले, जी० ३
प्राति० ४ आध० । तं० । औ० ।

वोडकप्पाम-वोण्डकार्पास-न० । वोण्ड-वनी तस्य फलं प-
द्मार्ण कल्पनीयानि कार्पासः । रूते, नि० चू० ३ उ० ।

वोडय-वोण्डज-त्रि० । वोण्ड वनीफलं तस्माज्जातं वोण्ड-
जम् । कार्पासिकसूत्रादौ, विशे० । अनु० ।

वोडसमुगय-वोण्डसमुद्रक-न० । वोण्ड-कार्पासीफलं तस्य
समुद्रकं-संपुटमभिघ्रावस्थम् । कार्पासीफले, ज्ञा० १ थु०
१७ अ० ।

वोक्क-विज्ञापि-धा० । निवेदने, विज्ञापेवोक्कावुक्कौ ॥ ८ । ४ । ३८ ॥
इति विपूर्वस्य जानानेर्त्यन्तस्य वोक्कादेशः । वोक्काइं । विज्ञ-
पयति । प्रा० ४ पाद ।

वोक्कित-व्युत्क्रान्त-त्रि० । “ ओत्संयोगे ” ॥ ८ । १ । ११६ ॥
इत्यादरुत आत्वम् । निष्कृष्टे, प्रा० १ पाद ।

वोक्कस-वोक्कस-पुं० । अनार्यदेशभेदे, तत्र जाते म्लेच्छभेदे
च । सूत्र० १ थु० ६ अ० । प्रज्ञा० । प्र० ।

वोक्कसिजमाण-व्यपकृष्यमाण-त्रि० । अपकर्षं गच्छति, भ०
५ श० ६ उ० । आचा० ।

वोगगडा-व्याकृता-स्त्री० । प्रकटार्थायाम्, प्रज्ञा० ११ पद ।
लोकप्रतीतशब्दार्थायां भाषायाम्, भ० १० श० ३ उ० ।

वोच्छिदमाण-व्यवच्छिन्दत्-त्रि० । परित्यजति, स्था० ६
ठा० ३ उ० ।

वोच्छिजमाण-व्यवच्छिद्यमान-त्रि० । निवारणं गच्छति,
स्था० ३ ठा० १ उ० ।

वोच्छिन्न-व्यवच्छिन्न-त्रि० । वृटिते, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।
आचा० । खण्डितं, आचा० २ थु० १ चू० ७ अ० २ उ० ।
अनुदिने, भ० ७ श० १ उ० । नि० चू० । जीवरहितं, आचा०
२ थु० १ चू० १ अ० १ उ० । सिद्धे, स० ।

वोच्छिन्नदोहला-व्यवच्छिन्नदोहदा-स्त्री० । वृटितवाञ्छाया-
म्, भ० ११ श० ११ उ० ।

वोच्छिन्नमडवं-व्यवच्छिन्नमडम्-न० । ग्रामाभ्यन्तरवर्त्ति
ग्रामघोषादिगृहिते, “ वोच्छिन्नमडवं ग्रामं जत्थ दुजोयण-
ब्धनरे गामघोसादि णऽत्थि ” नि० चू० १ उ० ।

वोच्छित्ति-व्यवच्छित्ति-स्त्री० । उच्छित्तौ, पं० सू० १ सूत्र ।
आ० म० । स्था० ।

वोच्छित्तिणय-व्यवच्छित्तिनय-पुं० । व्यवच्छित्तिप्रतिपा-
दनपरा नया व्यवच्छित्तिनयः । पर्यायास्तिकनये, न० ।

वोच्छेय-व्यवच्छेद-पुं० । उच्छेदे, ति० । (वीरतीर्थे केवल्या-
दिबुच्छेदः ‘ तिथुगालिय ’ शब्दं चतुर्थभागे २३१६ पृष्ठे
विशेषत उक्तः ।)

वोज्ज-व्रस्-धा० । उद्भवे, “ वसेडर-वोज्ज-वज्जाः ” ॥ ८ ।
४ । १६८ ॥ इति व्रसधातोः वोज्जादेशः । वोज्जइ । व्रस्य-
ति । प्रा० ४ पाद ।

वोज्झ-उह-त्रि० । नेये, “ णसाणीसासवोज्झं ” ज्ञा० १
थु० १ अ० ।

वोत्तव-वक्कव-त्रि० । “ वचो वोत् ” ॥ ८ । ४ । २११ ॥ इति
वच्धातास्तव्यप्रत्यये वोदादेशः । कथनीये, प्रा० ४ पाद ।
वोत्तु-वक्तुम्-अव्य० । वच्-तुमुन् । “ वचो वोत् ” ॥ ८ । ४ । २११ ॥
इति वच्धातावोदादेशः । प्रा० । गदितुमित्यर्थे, जीवा०
१४ अधि० ।

वोत्तूण-उक्त्वा-अव्य० । वच्-त्वा । “ वचो वोत् ” ॥ ८ । ४ ।
२११ ॥ इति वोदादेशः । गदित्वेत्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

वोदाण-व्यवदान-विशेषण अवदानं कर्म शुद्धिव्यवदानम् ।
उत्त० २६ अ० । दाप्-लवने, अथवा-दैप् शोधनं, इति वच्-
नात् । पूर्वकृतकर्मवनगहनस्य लवने, प्राकृतकर्मकचवरशो-
धनं, भ० २ श० ५ उ० । स्था० । पूर्वकर्मक्षणे, प्रव० २
द्वार । पञ्चा० । कर्मनिर्जरेण, भ० २ श० ५ उ० । उत्त० ।

वोदाणेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? वोदाणेणं अकि-
रियं जणयइ, अकिरियाए भवित्ता तओ पच्छा सि-
ज्झइ बुज्झइ मुच्चइ परिनिवायइ सव्वदुक्खाणमंतं क-
रेइ ॥ २८ ॥

हे भदन्त ! व्यवदानेन जीवः किं जनयति ? , गुरुगह-
ह शिष्य ! व्यवदानेन जीवोऽक्रियं जनयति । न विद्यते क्रि-
या यस्मिन् सः अक्रियस्तम्, अक्रिय-व्यपगतक्रियाख्यं शु-
क्लध्यानस्य चतुर्थं भेदं जनयति । अक्रियको भूत्वा-व्य-
पगतक्रियाख्यशुक्लध्यानवर्ती भूत्वा ततः पश्चात् सिद्धिं
व्रजति । बुध्यते-ज्ञानदर्शनाभ्यां सम्यक् वस्तुवृत्ता भवति,
मुच्यते-संसारान् मुक्तो भवति । परिनिर्वाति-परि-सम-
न्तात् निर्वाति कर्माग्निं विध्याप्य शीतलो भवति, सर्वदुः-
खानाम् अन्तं करोति । उत्त० २६ अ० । हरितवनस्पति-
भेदे, प्रा० ।

वोम-व्योमन्-न० । विशेषणावनात्-व्योम । भ० २० श० २
उ० । आकाशे, विशेष० । द्वा० । दर्श० । आव० । अम्बरे,
अनु० । आ० क० । “ वोमाइपट्टाणे, ” व्योमादिप्रतिष्ठा-
नमित्यत्र च, प्रतिष्ठितिः प्रतिष्ठानं भावे ल्युट् । व्योम-आ-
काशः । आदिशब्दाद् बाह्यादिपरिग्रहः । व्योमादौ प्रतिष्ठा-
नमस्यति व्योमादिप्रतिष्ठानः । दर्श० ४ तत्त्व ।

वोयसिज्जमाण-व्यवकृष्यमाण-त्रि० । हीयमाने, भ० १ श०
७ उ० ।

वोलट्टमाण-व्युल्लट्ट-त्रि० । विशेषत उल्लट्टतीव । अत्युल्लटे,
जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वोलित्ता-अतिक्रम्य-अव्य० । उल्लङ्घयेत्यर्थे, “ अदधि सप-
च्चयं वोलेत्ता देसओवणसेण ” आव० १ अ० ।

वोलीण-अतिक्रान्त-त्रि० । “ क्क्रेनाप्फुण्णादयः ” ॥ ८ । ४ ।
२५८ ॥ इत्यातिक्रान्तस्थाने वोलीणादेशः । गते, प्रा० ४ पाद ।

वोसट्ट-व्युत्सृष्ट-त्रि० । त्यक्ते. स्था० ६ ठा० ३ उ० । (व्यु-
त्सृष्ट रज्जुं हृण्ते न धारणीयमिति : रओहरण ’ शब्देऽस्मि-
न्नेव भागे ४७४ पृष्ठे उक्तम् ।)

वोसट्टकाय-व्युत्सृष्टकाय-पुं० । विविधैरुपायैः, विशेषेण वा
परीपट्ठापसगसांठप्पुल्लसणेनोत्सृष्टस्यक्तः-कायः शरीरमने-
नेति व्युत्सृष्टकायः । उत्त० १२ अ० । परिकर्मवर्जननस्य-
फनशरीरं, स्था० ६ ठा० ३ उ० । आ० म० । भ० । कल्प० ।
सूत्र० । आचा० । प्रव० । व्य० ।

इदानीं नित्यं ‘ व्युत्सृष्टकाय ’ इति, पदे व्याख्यायने ।

निच्चं दिया व रातो, पडिमा कालो व जत्तिओ भणितो ।
दव्वम्मि य भावम्मि य, वोसट्टं तत्थिमं दव्वं ॥ ६ ॥

नित्यम्-सदः दिया रात्रौ च । अथ वा यावान् प्रतिमाकालो
भणितस्तावान् कालो व्युत्सृष्टकायः । तच्च व्युत्सृष्टं द्विधा-
द्रव्यं, भावं च । तत्र द्रव्यं इतो वक्ष्यमाणम् ।

तदेवाऽऽह—

असिणाण भूमिसयणा, अविभूसाकुलवधू पउत्थधवा ।
रक्खइ पतिस्स सेज्जं, अणिकामा दव्वयांसट्ठा ॥ ७ ॥

कुलवधूः-प्रापितधवा अस्नाना भूमिशयना अकृतविभूया ।
एवं द्रव्यव्युत्सृष्टा अनिकामा सकामा पत्युः शय्यां रक्षति ।
एतद् द्रव्यव्युत्सृष्टम् ।

भावव्युत्सृष्टमाह—

वातियपित्तियसिंभिय-रोगायंकेहिँ तत्थ पुट्ठोऽपि ।

न कुणइ परिकम्मं सो, किंचि वि वोसट्टंदहो उ ॥ ८ ॥

तत्र थवमध्याया वज्जनध्यायां वा चन्द्रप्रतिमायां स्थिता वा-
तिकपेत्तिकश्लोष्मकरोगातङ्कैः स्पृष्टोऽपि स व्युत्सृष्टंदहो
न किंचिदपि पांस्कम्म करोति । व्य० १० उ० । स्था० ।

निर्ग्रन्थ्या व्युत्सृष्टकायिकया न भवितव्यम्—

नो कप्पति निर्गन्धीए वोसट्टकाइयाए होत्तए ॥ २१ ॥

नो कल्पते निर्ग्रन्थ्याः व्युत्सृष्टकायिकायाः—परित्यक्तदेहा-
या भवितुमिति सूत्रार्थः ।

अत्र भाष्यम्—

वोसट्टकायपेज्जण—तरुणार्ह गहणदोस ते चेव ।

द्रव्वाइ अगिणिम्मि य, सावयभयवोहिण वितियं ॥ २६४ ॥

व्युत्सृष्टकायिका नाम-दिव्याद्युपसर्गा मया सोढव्या इत्य-
भिग्रहं गृहीत्वा शरीरं व्युत्सृज्य समयप्रसिद्धेनाभिभवका-
योत्सर्गेण स्थितायाश्चोदीर्णमोहे-प्रेरणनरुणग्रहणादयस्त ए-
व दोषा मन्तव्याः । द्वितीयपदे तु द्रव्याग्रमन्त्रस्तेनस्वःपदभ-
ये बोधिकभयं वा गाढतरे उपस्थिते व्युत्सृष्टकायिकाऽपि
भवेत् । वृ० ५ उ० ।

वोसट्टुचत्तदेह-व्युत्सृष्टत्यक्तदेह-पुं० । व्युत्सृष्टः-परिकर्माभा-
वेन त्यक्ता ममत्वत्यागन दहः कायो येन स गथा । निष्प्रति-
कर्मशरीरे. निममं. पञ्चा० ५ विव० ।

वोमट्टतिट्ठाण-व्युत्सृष्टविस्थान-त्रि० । व्युत्सृष्टानि परित्यक्ता
ानि त्रीण स्थानानि ज्ञानादिरूपाणि येन स व्युत्सृष्टात्रस्था-
नः । पण्डित्य १० १ अधि० ।

बोसडुदेह-व्युत्सृष्टदेह-पुं० । व्युत्सृष्टो-भावप्रतिबन्धाभा-
वेन त्यक्तश्च विभूषाकरणेन देहः-शरीरं यस्य स तथा ।
द्वा० २६ द्वा० । परीषदोपसर्गसहने कल्पितकाये, उत्त० १२
अ० ।

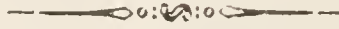
बोसडुमाण-व्युत्सृजत्-त्रि० । जलप्राचुर्यादेव विकसति
स्फारीभवति । वद्धमाने, भ १२ श० ६ उ० । परिपूर्णभूतत-
या उल्लुठति, जी० ३ प्रति ४ अधि० ।

बोसरिय-व्युत्सृष्ट-त्रि० । कृतपुरीषप्रश्रवणोत्सर्गे, ओघ० ।

बोसरिण-व्युत्सृजन-न० । परित्यागे, आघ० ४ अ० । दशा० ।
संस्कारादिव्यापारकारणेन परित्यागे, आ० चू० ५ अ० ।
आत्मनां दुष्टकर्मकारिणस्तदनुमतित्यागे, आघ० ३ अ० । ('बो-
सरामि' इत्यस्यार्थः- 'सामाहय' शब्दे वक्ष्यते ।) मुहुर्मु-
हुः पुरीषोत्सर्गविधाने, ओघ० । पं० व० ।

बोसरियव्व-व्युत्सृष्टव्य-त्रि० । त्यक्तव्ये, वृ० ३ उ० ।

वासु-व्यास-पुं० । "अभूतोऽपि क्वचित्" ॥८॥४३६६॥ इत्यपभ्रंशे
रेफागमः । कृष्णद्वैपायने, "वासु महारिसि एउ भणइ" प्रा० ।

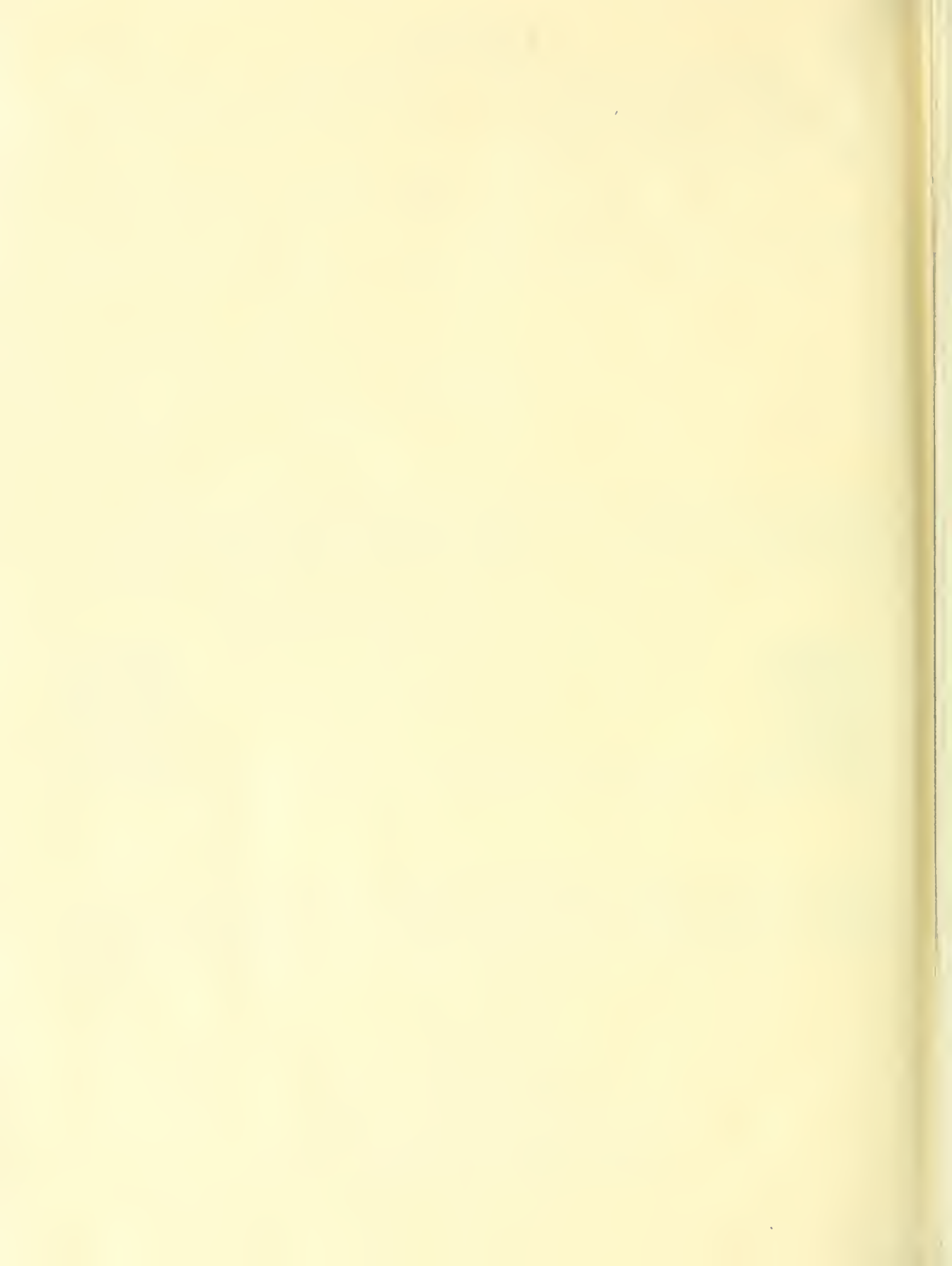
इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-
श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराऽऽचार्य श्री श्री १००० श्रीम-
द्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरविरचिते 'अभिधानराजेन्द्रे'
वकाराऽऽदिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ॥

तत्समाप्तौ च समाप्तोऽयं षष्ठो भागः ।

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PK
1223
V54
1913
V.6
C.1
ROBA

